कविकुलगुरू - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

१८२।०४

Checked 2012

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह
M2076
दाखल क्र ~~M571~~ विषय पुराण.
नांव श्रीमद् स्कंदपुराण (मुद्रित).
लेखक/लिपीकार ______.
पृष्ठ 1025.
काळ शके १८३० पूर्ण/~~अपूर्ण~~ ______.

प्रथम भाग (अ-प्र)

नं: १ - ९ तक इसमे है

(स्कन्द महापुराण)

[illegible]

अथ श्रीस्कान्दमहापुराणस्थविषयानुक्रमणिका प्रारभ्यते ।

अथ श्रीस्कान्दे महापुराणे प्रथममाहेश्वरखण्डस्थविषयानुक्रमणिका. १

अथ माहेश्वरखण्डे प्रथमं केदारखण्डम् ॥ (१-१) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	मङ्गलाचरणम्, अथ स्कान्दमहापुराणोपक्रमः, तत्र नैमिषारण्ये शौनकादिमहर्षिदर्शनार्थं व्यासशिष्यस्य लोमशसूतमहर्षेरागमनम्, शौनकादिमहर्षिभिर्लोमशं प्रति श्रीशिवमाहात्म्यश्रवणेच्छया प्रश्नकरणम्, अथ लोमशमहर्षिणा पुराणोपक्रमपूर्वकं शिवपरममहिमोपक्रमवर्णनम्, तत्रादौ–दक्षयज्ञविध्वंसवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र दक्षेण शिवनिंदाकरणपूर्वकं शिवाय शिवगणेभ्यश्च शापप्रदानम्, शिवशिवकिंकरशापमसहमानेन नन्दिना दक्षादिब्राह्मणेभ्यः शापप्रदानम्. अथ शङ्करेण नन्दिनः सान्त्वनम्, दक्षस्य शङ्करनिन्दनेनाऽशान्तिवर्णनम्.	१	१
२	दक्षेण कनखलक्षेत्रे यज्ञकर्मप्रारम्भकरणम्, तत्र यज्ञे वसिष्ठादिमहर्षीणां विष्णुब्रह्मेन्द्रप्रभृतीनां देवतानां चागमनम्, तत्र शंकरमनागतं दृष्ट्वा दधीचिमहार्षिणा दक्षं प्रति शंकरानयनार्थमुपदेशकरणम्, दक्षेण शङ्करानादरप्रदर्शनम्, दधीचिना शंकरानादरणाऽन्यायेन यज्ञविनाशमाश्राव्य यज्ञवाटान्निर्गमनम्, दक्षेण देवयजनारम्भकरणम्, अथ गन्धमादनपर्वते विमानस्थया दाक्षायण्या सत्या स्वपितुर्दक्षस्य यज्ञसमारंभे स्वपत्नीभिः सह गच्छतश्चन्द्रस्य मुखेन यज्ञवृत्तांतं समाकर्ण्य शिवसमीपं समेत्य स्वपितृमंदिरं प्रति स्वस्या जिगमिषासमुत्कण्ठाप्रदर्शनम्, शिवेन क्रियमाणेऽप्युपदेशे सत्याऽत्याग्रहेण स्वस्या गमनार्थं शिवसकाशादाज्ञाप्रार्थनम्, पित्राऽवमानितायाः सत्याः पुनरनागमनं शिवेन निर्धार्य नन्द्यादिभिः सह तस्याः प्रेषणम्, दक्षयज्ञं प्रति सतीदेव्या गमनवर्णनम्-	१	२
३	सतीदेव्या पितृसमीपं गत्वा भृग्वादिसंनिधौ शङ्करानाह्वानकारणे पृष्टे दक्षेण शिवनिन्दाकरणम्, शिवनिन्दामात्मापमानं चाऽसहमानया सत्या हुताशने प्रवेशकरणम्, तामनुसमागतानां द्व्ययुतगणानां शस्त्रप्रहारैः स्वांगविच्छेदेन नाशः, लोकपालादीनामृषीणां च भयेन स्तब्धीभावः, शंकरेण नारदमुखात्तं वृत्तान्तं श्रुत्वाऽतिकोपेन पर्वतशिखरोपरि निजजटास्फोटनम्, ततो वीरभद्रकालीभूतकोटिप्रादुर्भावः, रुद्रनिःश्वासतः शतसंख्याकज्वरत्रयोदशसंख्याकसंनिपातोत्पत्तिः, ततः शंकराज्ञया वीरभद्रादीनां दक्षयज्ञवाटं प्रत्यागमनम्, तामायांतीं रुद्रसेनां दृष्ट्वा यज्ञवाटास्थितानां भयात्पलायने शक्रादीनां युद्धार्थं संनहनम्, दक्षेण सर्वदेवप्रार्थनाकरणम्, विष्णुना दक्षनिर्भर्त्सनाकरणम्, कर्मफलदातृत्वेन शिवमहिमवर्णनं च.	३	१
४	वीरभद्रादिभिः सहेन्द्रादिदेवानां युद्धम्, जयचिन्तान्वितेन्द्रपृष्टबृहस्पतिकृतेन्द्रादिनिर्भर्त्सना, वीरभद्रस्य लोकपालपराजयपूर्वकं यज्ञवाटमध्य आगमनम्, ततो विष्ण्वादिदेवैः सह वीरभद्रादीनां द्वंद्वयुद्धारम्भः, शिवगणानां पराजयमदृष्ट्वा विष्णोः स्वधामगमनम्.	४	२
५	विष्णोः स्वधामगमनानन्तरं वीरभद्रादिगणैः सर्वदेवान्विजित्य भृग्वादिमहर्षिविडंबनपूर्वकं दक्षशिरश्छित्त्वा यज्ञाग्निकुण्डे होमकरणम्, सर्वेषां देवर्षिपितृयक्षराक्षसादीनां भीत्या पलायनम्, पुत्रशोकपीडितस्य ब्रह्मणः शंकरं प्रसादयितुं कैलासं प्रति गमनम्, ब्रह्मकृता शिवस्तुतिः, स्तुतिप्रसन्नेन शंकरेण सर्वदेवैः सह दक्षयज्ञमण्डपं प्रत्यागत्य दक्षकबन्धोपरि कूर्चयुक्तच्छागपशुशिरःसंयोजनपूर्वकं दक्षस्य संजीवनम्, दक्षकृता शिवस्तुतिः, स्तुतिप्रसन्नेन शिवेन दक्षायोपदेशकरणम्, शिवब्रह्मादीनां स्वस्वलोकगमनम्, लोमशेन सूतेन शिवोपासनाशिवव्रतविधिमाहात्म्यवर्णनम्,		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	शिवभक्तिमाहात्म्यप्रसंगेनेन्द्रद्युम्नसुतस्येन्द्रसेनस्येतिहासवर्णनम्, तत्राऽतिपापिष्ठस्य तस्य यमदूतैर्यमलोकं नीतस्यापि–'आहर प्रहरस्व' इत्यादिशब्दमिषेण पापकर्मस्वपि 'हर' नामोच्चारणप्रभावाद्यमेन सत्कारकरणम, ततःशिवदूतैर्विमानमारोप्य तस्य शिवलोकं प्रति नयनम्, हरनामोच्चारणमहिम्नेन्द्रसेनस्य चण्डनामकगणत्वप्राप्तिवर्णनम्, शिवनाम–भस्म–रुद्राक्ष–त्रिपुंड्रमाहात्म्यम्, शिवपूजनमाहात्म्यम्, तत्प्रसंगेन नन्दिवैश्यकिरातयोरितिहासवर्णनम्, तत्र नन्दिवैश्येन रत्नैराराधिते शिवे किरातेन मुखधृतजलगण्डूषसमर्पणादिरूपभक्तिकरणम्, तद्भक्तिसंतुष्टेन शिवेन किरातस्य किरातप्रार्थनया नंदिवैश्यस्य च महाकालनामकशिवद्वारपालत्वप्रदानम्, शिवभक्तिमाहात्म्यम्.	६	१
६	शौनकादिभिः शंकरस्य मूर्तिं विहाय लिंगपूजाप्रवृत्तिविषयके प्रश्ने कृते सति लोमशेन सूतेन–लिंगपूजाप्रवृत्तिवृत्तान्तनिरूपणम्. तत्र दारुवने शंकरस्य नग्नतया भिक्षार्थमटमानस्य दिगंबरं सुन्दरं स्वरूपं निरीक्ष्य मोहितानां समस्तमुनिपत्नीनां शंकरपृष्ठतोऽनुगमनम्, तासां तमनुगमनेन स्वाश्रमाञ्छून्यान्निरीक्ष्य कुपितानां तेषामृषीणां शापेन शिवस्य लिंगपतनम्, पतितेन तेन लिंगेन चराचरसमस्तब्रह्मांडं व्याप्यैकरूपेणावस्थानम्, तद्दृष्ट्वा चकितैः सुरादिभिर्विष्णुब्रह्मणोः प्रार्थना, देवप्रार्थनया लिंगपर्यंतशोधनाय पाताले विष्णोर्गमनम्, स्वर्गे च ब्रह्मणो गमनम्, ब्रह्मणो मेरुपृष्ठे सुरभीदर्शनम्, केतकीदर्शनं च, ब्रह्मप्रार्थनया सुरभीकेतकीभ्यां 'ब्रह्मणा लिंगमस्तकं दृष्टम्' इति मृषा साक्ष्यप्रदानप्रतिज्ञानानन्तरं ब्रह्मणः प्रत्यावृत्य पुनः पूर्वस्थानं प्रत्यागमनम्, देवाग्रे च सुरभीकेतकीभ्यां मृषासाक्ष्यप्रदानपूर्वकं 'मया लिङ्गमस्तकं दृष्टम्, इति मिथ्याप्रौढिवादकथनम्, भृग्वादिभिश्च तदनुमोदनम्, विष्णुना च पातालात्प्रत्यावृत्य सर्वदेवाग्रे 'मया लिङ्गान्तो न दृष्टः' इति सत्यभाषणकथनम्, सुरभीकेतक्योर्मृषोक्तिमाकर्ण्य कुपितेन भगवता–आकाशवाण्या–अपवित्रमुखत्वेन सुरभ्याः, शिवपूजानर्हत्वेन केतक्याः, अपूज्यत्वेन ब्रह्मणः, क्लेशादिभागित्वेन तदनुमोदकानां भृग्वादिब्राह्मणानां च शापप्रदानम्, एवमाकाशवाण्या शप्तानां ब्रह्मादीनां लिङ्गं प्रति शरणगमनम्.	१०	१
७	ब्रह्मदेवर्षिकृता शिवस्तुतिः, ब्रह्मादिकृतस्तुतिसन्तुष्टेन शिवेन ब्रह्मादीन्प्रति विष्णुप्रार्थनार्थमाज्ञाकरणम्, ब्रह्मादिभिर्विष्णुस्तवनम्, तत आकाशवाण्या विष्णोः पिण्डीभावेन शिवलिङ्गधारणम्, ततः शिवप्रियेण वीरभद्रेण ब्रह्मादिभिः सह शिवलिङ्गपूजनम्, ततः शंकरस्यानेकैर्देवादिभिरनेकेषु स्थलेषु नानानामकलिङ्गस्थापनम्, तत्रतत्र लिंगार्चनार्थं वीरभद्रांशस्थापनं वीरभद्रादारभ्य लिंगपूजकगुरुपरंपरोत्पत्तिः, नन्दिनो लिंगमहिमप्रशंसकप्रथमाचार्यत्वम्, स्कन्दस्य च लिंगपूजकाचार्यत्वम्, ततश्च लिंगपूजकगुरुपरंपराप्रवृत्तिः, शिवभक्तिमाहात्म्यम्, तत्र पतंग्याः कीटपक्षिण्याः शिवमन्दिरमार्जनपुण्यवशेन काशिराजसुतात्वप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, उद्दालकमहर्षेः काशिराजसुतया सुन्दर्याख्यया सह संवादः	११	२
८	शिवभक्तिमाहात्म्यप्रसंगेन–तस्करस्य शिवाशिरोऽधिरुह्य घण्टां हरतः शिवलोकप्राप्तिवृत्तान्तः, सर्वजगतः शिवशक्तिमयत्ववर्णनम्, तत्र नराणां लिंगयुक्तत्वम्, स्त्रीणां च पिण्डीभूतत्वम्, शिवविष्ण्वोरभेदवर्णनम्, ब्रह्मादिकृतमणिमयादिलिंगपूजावर्णनम्, प्रह्लादबलिबाणासुरादिदैत्यानां शिवलिंगपूजापरत्ववर्णनम्, शिवार्चनप्रभावाधिगतदुःसहप्रतापरावणनिर्जितैः सुरैर्नन्दिवाक्याच्छिवलिंगाराधने समुद्योगः तत्र प्रसंगेन देवपृष्टेन नन्दिना स्वस्य वानराननत्वकारणवर्णनम्, तत्र रावणशापतो नन्दिनो वानराननत्वप्राप्तिः, नन्दिना च 'वानरैः समेतस्य कस्यापि हस्तेन ते मृत्युर्भविष्यति' इति रावणाय शापदानम्. ततो नन्दिप्रभृतिभिः सर्वैर्देवैर्वैकुंठं गत्वा लिंगस्य पीठिकाभवनाय विष्णोः प्रार्थना, भगवता विष्णुना रावणहननायावतारग्रहणे देवानामाश्वासनम्, विष्णोराज्ञया सर्वदेवानां वानरेष्वंशावतारवर्णनम्, रामावतारः, रामेण रावणहननम्, रावणस्य शिवसायुज्यप्राप्तिः, शिवलिंगार्चनमहिमवर्णनम्.	१३	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
९	बहस्पतेरपमानेन शक्रस्य राज्यभंगः, बलिपराजितेन शक्रेण ब्रह्मादिभिः सह विष्णुलोकं गत्वा विष्णोः प्रार्थनाकरणम्, विष्णोरुपदेशेन शक्रादीनां बलेः शरणगमनम्, शरणागतस्य शक्रस्य नारदवाक्येन बलिना संमानकरणम्, रत्नलिप्सार्थं बलिना पृष्टेन शक्रेण समुद्रमन्थनोद्योगप्रशंसनम्, ततः समुद्रमन्थनाय मन्दराचलं प्रति देवदानवानां गमनम्, महता प्रयासेन विष्णुसाहाय्येन मन्दराचलमानीय वासुकिं मन्थनरज्जुं विधाय देवदानवैः समुद्रमन्थनारम्भणम्, मथ्यमानात्समुद्राद्धालाहलसमुद्भवः, नारदेन संकटेऽस्मिञ्छिवः स्मर्तव्य इत्युक्तेऽपि तद्वचनमनाकर्ण्य देवेषु स्वार्थलिप्सया समुद्रमन्थन एव प्रवृत्तेषु प्रवृद्धेन हालाहलेन वैकुण्ठपर्यन्ताष्टावरणसर्वब्रह्माण्डदहनवर्णनम्.	१५	२
१०	विषाग्निव्याप्तहरिब्रह्मादिविज्ञप्तहेरंबप्रार्थनया सन्तुष्टात्सदाशिवाज्जगत्कारणयोनिरूप पराशक्तिप्रादुर्भावः, तत्र प्रसंगतः शौनकादिपृष्टेन लोमशाख्यसूतेन हेरंबोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र पराशक्तेः सकाशाद्धेरम्बोत्पत्तिवृत्तान्तः, ज्ञानवता तेन गणेशेन शक्तियुक्तश्रीशिवस्तुतिकरणम्, हेरंबस्तुतिप्रसन्नेन लिंगरूपेण कालकूटग्रसनम्, ततः समस्तदेवैर्दैत्यैश्च लिंगस्तुतिकरणम्, तत्स्तुतिप्रसन्नस्यं शिवस्याविर्भवनम्, शिवेन हालाहलभक्षणोत्तरं सर्वकार्यारम्भे गणेशपूजनं कर्त्तव्यमित्युपदेशकरणम्.	१७	२
११	शिवप्रोक्तगणेशपूजाविधिवर्णनम्, शिवान्तर्धानानन्तरं सर्वदेवैः समुद्रमन्थनम्, ततश्चन्द्रोत्पत्तिः, चन्द्रस्य समुद्रादुत्पत्तेः कारणवर्णने गर्गप्रोक्तमुहूर्त्तवृत्तान्तः, मथ्यमानात्समुद्रात्कामधेन्वादिरत्नोत्पत्तिः, लक्ष्मीप्रादुर्भावः, लक्ष्मीकृतविष्णुवरणवृत्तान्तवर्णनम्.	१९	२
१२	अमृतार्थं पुनः समुद्रमंथने सामृतकलशधन्वन्तरिप्रादुर्भावः, धन्वंतरिहस्ताद्वृषपर्वणा दैत्येनामृतकलशहरणपूर्वकं सकलदैत्यैः सह पातालगमनम्, सुरप्रार्थनया विष्णुना मोहिनीरूपेण दैत्यान्वंचयित्वा देवान्प्रत्यमृतपायनम्, देवपङ्क्त्युपविष्टस्य चन्द्रसूर्याभ्यां सूचितस्य राहोः शिरश्छेदकरणम्, अमृतपाने वञ्चितानां दैत्यानां प्रकोपवर्णनम्.	२१	१
१३	देवदैत्यतुमुलद्वन्द्वयुद्धवर्णनम्, तस्मिन्युद्धे शङ्करेण स्वशिरसि राहुमुण्डमालावेष्टनम्, तत्प्रसंगेन शिवभक्तिभस्मत्रिपुंड्ररुद्राक्षधारणादिशिवधर्ममहिमवर्णनम्, देवदैत्यसंग्रामे कालनेमिना देवानां पराजये कृते देवैर्विष्णुस्तवनम्, कालनेमिना सह युद्धार्थं विष्णुप्रादुर्भावः	२२	२
१४	कालनेमिं हत्वा विष्णोरन्तर्धानम्, ततः शक्रेणान्यायेन भीतपतितदैत्यहनन आरब्धे नारदेन तन्निवारणम्, ततः सुरसेनासमेतस्येन्द्रस्यामरावतीं प्रति गमनपूर्वकं विजयाभिषेकवर्णनम्, अवशिष्टानां पराजितानां दैत्यानां शुक्राचार्यं प्रति गमनम्, शुक्रेण दैत्यानां विजयसिद्ध्यर्थं तपःकरणम्.	२५	१
१५	अपमानितस्य बृहस्पतेरसांनिध्ये विश्वकर्मसुतस्य विश्वरूपस्य शक्रपौरोहित्यम्, विश्वरूपेण कृतां दैत्यानां हविर्दानरूपां देववञ्चनामवेक्ष्य शक्रेण वज्रेण विश्वरूपशिरश्छेदकरणम्, तद्वधोद्भूतब्रह्महत्ययोपद्रुतस्य शक्रस्याप्सु निमज्जनम्, ततः सर्वलोकपालैर्गुरोः समीपमभ्येत्य शक्रकृतब्रह्महत्यादिवृत्तान्तनिवेदनम्, ततो नारदोक्त्येन्द्रस्थाने नहुषस्य स्थापनविषये मन्त्रणम्, इन्द्रस्थाने नहुषस्थापनं श्रुत्वा शच्याः शोकेनान्तःपुरं प्रति गमनम्, नहुषस्येन्द्रपदाधिरोहणाय सर्वदेवानुमोदनम्, नहुषस्येन्द्रपदाभिषेकः, नहुषेणेन्द्राणीविषये कामेच्छया बृहस्पतेरिन्द्राणीसंनिधौ प्रेषणम्, इन्द्राण्याऽवाह्यवाहनेनागमनार्थं नहुषाय संदेशप्रेषणम्, नहुषेण शिबिकावाहनार्थमगस्त्यादिब्राह्मणयोजनम्, ततः कुपितेनागस्त्येन नहुषस्या जगरो भवेति शापप्रदानम्, ततोऽजगरत्वप्राप्त्या नहुषस्य स्वर्गात्पतनोत्तरं ययातेरिन्द्रत्वे स्थापनम्, तस्य च स्वपुण्य कीर्तनेन पुण्यक्षयादधः पतनम्, ततः सर्वेषां सुराणां चिन्ताप्राप्तिः	२६	१
१६	इन्द्रानयनार्थं शच्या बृहस्पत्यादीन्प्रत्याज्ञाकरणं बृहस्पतेः स्वावहेलनाच्छापप्रदानं च, शचीशापभीत्या भीतस्य बृहस्पतेः शक्रानयनार्थं सरस्तीरं प्रति गमनम्, इन्द्रस्याह्वाने क्रियमाणे सरस्तीरस्थया ब्रह्महत्यया देवान्प्राति निजावासप्रार्थनायां कृतायां सत्यां तस्याश्चतुर्विभागान्पृथिवीवृक्षजलनारीषु वरप्रदानपूर्वकं निक्षिप्य निष्पापमिन्द्रममरावत्यामा-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	नीयेन्द्रपदेऽभिषेचनम्, ततो विश्वरूपवधकुपितेन त्वष्ट्रा तपसा ब्रह्माणं सन्तोष्य ततो देवभयावहपुत्रप्रार्थनम्, ततो ब्रह्मवरात्तस्य वृत्रनामकपुत्रप्राप्तिः, तेन वृत्रासुरेण संजातहर्षाणां दैत्यानां पातालाद्भूतलं प्रत्यागमनम्, तद्दृष्ट्वा देवानां भयप्राप्तिः परस्परं मन्त्रकरणं च, ब्रह्मण आज्ञया देवैर्दधीचाश्रमं प्रति गत्वा शस्त्रार्थं दधीचिं प्रति तदस्थिप्रार्थनम्, देवैरस्थिकृतेऽभ्यर्थितेन दधीचिना योगेन स्वदेहविसर्जनम्...	२८	१
१७	सुरभ्या कामधेन्वा स्वजिह्वया दधीच्यस्थ्नां लेहनेन निर्मांसकरणम्, देवैस्तदस्थिभिर्वज्राद्यायुधनिर्मापणम्, सुवर्चाख्यया दधीचिपत्न्या देवानामप्रजस्त्वशापप्रदानम्, सुवर्चया स्वपुत्रं पिप्पलादमश्वत्थसंनिधौ संस्थितय आज्ञाप्य पत्या सह समाधिनानुगमनम्, देवासुरसंग्रामारम्भः, वृत्रासुरसंग्रामारम्भः, वृत्रासुरहननाय बृहस्पत्याज्ञयेन्द्रेण शनिप्रदोषव्रतकरणेन शिवाराधनम्, शनिप्रदोषव्रतविधानम्, वृत्रासुरस्य पूर्वजन्मनि चित्ररथस्य गंधर्वस्य देवीशापेनासुरत्वप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, शनिप्रदोषव्रतोद्यापनविधानम्, शनिप्रदोषव्रतप्रभावेनेन्द्रस्य पराक्रमप्राप्त्यनंतरं दैत्यैः सह संग्रामकरणम्, रणात्पलायितानां दैत्यानां वृत्रासुरेण युद्धधर्मवर्णनम्, देवदानवानां तुमुलयुद्धवर्णनम्, वृत्रकृतप्रहारेणेन्द्रस्य मूर्छया पतनम्, ततो लब्धसंज्ञस्येन्द्रस्य ब्रह्माज्ञया वृत्रहननाय शिवाराधनरूपतपःकरणम्, शिवोक्त्या वृत्रमजय्यं मत्वा शक्रेण सहस्रवत्सरपर्यंतं वृत्रेण सह मैत्रीं कृत्वा वृत्रसमीपे तद्धननाय निवासकरणम्, वृत्रस्य गर्वः, वज्रपाणिना नर्मदातट ॐकारेश्वरस्य प्रदोषव्रतेन सम्पूजनम्, वृत्रस्य तु प्रदोषसमये शिवपूजां विस्मृत्य निद्राकरणेन तपोहान्या निःश्रीकत्वप्राप्त्या मनोरथभंगः, ततो वृत्रेन्द्रयुद्धे वृत्रेणेन्द्रग्रसनम्, ब्रह्मप्रार्थनया संतुष्टेन भगवताऽऽकाशवाण्या ब्रह्माणं प्रति प्रदोषव्रते शक्रस्य पीठिकालंघनकरणदोषकरणाद्दैत्यकृतग्रासरूपापत्प्राप्तिकथनम्, तत्प्रसंगेन त्रैकालिकलिंगपूजाविधिवर्णनम्, ततः शंकराज्ञया देवैर्यथाशास्त्रं लिंगपूजाकरणम्, तत्प्रभावेनेंद्रस्य वृत्रकुक्षिं भित्त्वा बहिर्निर्गमनम्, वृत्रासुरशरीरस्य च पतनवर्णनम्, गंगायमुनयोर्मध्येऽन्तर्वेद्यां शरीरपतनम्, मालवे च शिरःपतनम्, सर्वैर्देवैः षण्मासपर्यंतं वृत्रशिरःकृन्तनम्, इन्द्रस्य जयप्राप्तिः, ततो दैत्यनिवेदितवृत्रवधवृत्तान्तेन बलिना शुक्राज्ञया यज्ञे क्रियमाणे तस्माद्रथप्राप्तिः, तं रथमारुह्य दैत्यसेनासमन्वितस्य बलेः सुरविजयार्थं स्वर्गलोकं प्रति गमनम्, तदागमनं श्रुत्वा शक्रस्य लज्जाप्राप्तिः.	३०	१
१८	बलेः स्वर्ग आगमनं दृष्ट्वा बृहस्पतिप्रेरणयेन्द्रादिसर्वदेवानां मयूरादिपक्षिरूपाणि विधाय स्वर्गान्निर्गत्य कश्यपाश्रमं प्रत्येत्य निजमातरमदितिं प्रति निजदुःखनिवेदनम्, देवरक्षार्थमदित्या प्रार्थितेन कश्यपेनादित्यै श्रवणद्वादशीव्रतेन विष्णूपासनवर्णनम्, अदित्या तद्व्रताचरणेन विष्णुप्रादुर्भावः, अदित्या देवरक्षार्थं स्तुतेन भगवता बलिदमनार्थं निजगदाचक्राभ्यामाज्ञापिताभ्यां तस्य दमने स्वस्यासामर्थ्ये कथिते चिंताकरणम्. देवेन्द्रासने शुक्रकृताभिषेकेण बलिना ब्राह्मणेभ्यः समग्रेन्द्रसम्पत्तिप्रदानवर्णनम्, तत्प्रसंगेन—इन्द्रासनस्थितस्य यस्य कस्यापीन्द्रस्य दानाभावात्पुण्यक्षसमाप्त्यनन्तरमिन्द्रकृमित्वप्राप्तिवर्णनम्, बलेः पूर्वजन्मवृत्तान्तवर्णने कस्यचित्कितवस्य गणिकार्थमुपनीतं पुष्पतांबूलादिकं प्रस्खलेन. भूमौ पतितं वीक्ष्य "शिवार्पणमस्तु" इति बुद्ध्या निश्चयेन सर्वपापनिवृत्तिः, ततो मरणोत्तरं यमोक्त्या सार्धत्रिघटिकापर्यंतं तस्य शतक्रतुपदप्राप्तौ तेन तस्मिन्नवसरेऽगस्त्यादिमहर्षिभ्य ऐरावतादिदानवर्णनम्, सार्धघटिकात्रितयोत्तरं पूर्वपुरंदरस्य स्वस्थाने स्थित्वा शचीनिर्भर्त्सनादनन्तरं शचीकृततन्निर्भर्त्सनपूर्वककितवेन्द्रप्रशंसनम्, पूर्वेन्द्रस्य लज्जाप्राप्तिः, कितवप्रदत्तैरावतादिकं निजधनं समवेक्ष्य यमं प्रति गत्वेन्द्रेण कितवनिर्भर्त्सनम्, तदा यमादिष्टेन चित्रगुप्तेन शिवोद्देशेन कृतस्य दानस्य महिम्ना कितवस्य नरकानर्हत्ववर्णनम्, तच्छ्रुत्वा लज्जितस्य शक्रस्य स्वर्गगमनम्, तस्य कितवस्य प्रह्लादात्मजविरोचनपत्न्याः सुरुच्याख्याया गर्भे प्रवेशः, इन्द्रेण विप्ररूपेण विरोचनं बलितातं प्रत्यभ्येत्य शिरोयाचनम्, विरोचनस्य कपटकृतविप्रवेषाय शक्राय स्वशिर उत्कृत्य प्रदानवर्णनम्, विरोचनाख्यस्य पितुर्मरणोत्तरं सुरुच्याः सकाशाद्बलेर्जन्म, सुरुच्याः प्रसूत्य-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	नन्तरं पतिलोकं प्रति गमनम्, भार्गवेण बलेः पितुर्विरोचनस्य राज्यासनेऽभिषेचनम्, अथेन्द्रादीनां बलिपराजितानां निर्गमनोत्तरं बलेः स्वर्गेऽधिष्ठानार्थं सर्वेषामाज्ञापनम्, ततः शुक्रवचनेन स्वर्गे स्थातुमनर्हतां विचार्य बलेः सर्वदैत्यैः सह शुक्रेण च सह वसुधातले नर्मदातीरे गुरुकुल्यतीर्थं प्रत्यागत्याश्वमेधादिबहुयज्ञकरणवर्णनम्—तस्मिन्नेव बलेर्यज्ञसमयेऽदितिकृतव्रतसंतुष्टस्य भगवतो बटुरूपेणावतरणम्, ततस्तस्योपनयनादिविधेरनन्तरं बलेर्यज्ञवाटं प्रति गमनम्, बलिकृतवामनबटुसत्कारवर्णनम्, वामनबटुभगवता बलिं प्रति तदाग्रहेण त्रिपाद्भूमियाचनम्, बलिना तस्मै भूमिदानप्रतिज्ञायां कृतायां तद्गुरुणा शुक्रेण तस्य बटोर्विष्णुत्ववर्णनपूर्वकं भूमिदाननिषेधकरणम्.	३६	२
१९	बटवे भूमिदानाय बलेराग्रहं दृष्ट्वा शुक्रेण बलये शापप्रदानम्, बलिना संकल्पपूर्वकं भूमिदाने दत्ते मायाबटोर्भगवतो वृद्धिवर्णनम्, पदद्वयेन चराचरब्रह्माण्डव्यापनम्, तृतीयपादपरिमितभूप्रदानार्थं वामनेन बलिं प्रति गरुडप्रेषणम्, ततो बलिपत्न्या बिंध्यावल्याः प्रह्लादेन सह वामनभगवत्समीपं प्रत्यागमनम्, ततस्तया स्वस्या निजपुत्रस्य निजपत्युश्चेति त्रिषु शिरःसु वामनरूपेण पदत्रयनिधानप्रार्थनम्, तेन विज्ञापनेन संतुष्टेन भगवता बलेः सुतलं प्रति गमनार्थमाज्ञापनम्, बलिप्रार्थनया विष्णोः पाताले बलिसंनिधाववस्थानम्, एवं पूर्वजन्मनि कितवस्य बलित्वप्राप्तिरूपशिवभक्तिमहिमप्रभाववर्णनम्.	४०	२
२०	शंभोर्लिंगरूपत्वप्राप्तिवर्णने सुरतारकासुरसंग्रामवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र पराजयं प्राप्य ब्रह्मसमीपे गतान्देवान्प्रति नभोवाण्या तारकासुरवधाय शिवात्मजस्यैवावश्यकत्ववर्णनपूर्वकं पत्न्या वियुक्तस्य शिवस्य दारपरिग्रहार्थं यत्नकरणायाज्ञापनम्, देवैर्नभोवाणीश्रवणानन्तरं हिमालयं प्रति गत्वा कन्योत्पादनार्थं प्रार्थनाकरणम्, हिमवता निजभार्यायै मेनायै कन्योत्पादनार्थं देवप्रार्थनाकीर्तनम्, मेनया कन्याजनने मातापित्रोर्दुःखकीर्तनम्, ततः परोपकारार्थप्रवृत्तेरावश्यकत्वं मन्यमानेन हिमवता बोधितया मेनया हिमवतः सकाशाज्जठरे जगदम्बाविभूतिधारणम्, जगदम्बाविर्भाववर्णनम्.	४२	१
२१	पार्वत्या सह हिमवतो महेशान्तिकं प्रति दर्शनार्थमागमनम्, शिवेन गौर्याःस्वसेवानुमोदनम्, गौरीकृता शिवपरिचर्या, अत्रान्तरे देवेन्द्रप्रहितमदनेन शंकरे बाणवेधकरणम्, मदनबाणविद्धस्य शंकरस्य पार्वतीं दृष्ट्वा मदनातुरत्वदशावर्णनम्, ततः शंकरेण विवेकेन मनसो मोहकारणं विचार्यात्मानं वेद्धुकाम्यया सज्जधनुषं मदनं विलोक्य क्रोधवशेन तार्तीयिकलोचनाग्निना मदनस्य भस्मसात्करणम्, समस्तदेवैर्मदनसंजीवनार्थं शिवप्रार्थनाकरणम्, ततः शिवस्यान्तर्धानम्, दग्धं मदनं विलोक्य मदनपत्न्या रत्या विलापकरणम्, गिरिजाया रतिकृतं मदनसंजीवनप्रतिज्ञापूर्वक माश्वासनम्, ततो रत्या मदनदहनस्थान एव तपश्चर्यारम्भः तत्रान्तरे नारदस्य रति समीपमागत्य संभाषणे रतिकृता नारदनिर्भर्त्सना, नारदेन शंबरासुरं प्रति गत्वा रतिहरणार्थमाज्ञाकरणम्, शंबरासुरेण बलात्कारेण रत्याः स्वगृहं प्रत्यानयनपूर्वकं महानसाध्यक्षतायां नियोजनम्, अथ पार्वत्या शिवप्राप्त्युद्देशेन तपश्चर्याकरणम्, तत्तपस्तप्तब्रह्मादिसुरवराणां विष्णुना सह शिवपाणिग्रहणार्थं मन्त्रकरणम्.	४३	२
२२	ब्रह्मादिदेवानां समुद्रस्य परे पारे योगपीठे समाधिस्थं शंकरं प्रत्यागमनम्, ब्रह्मादिकृता महादेवस्तुतिः सुरस्तुतिप्रसन्नेन शंकरेण पार्वतीकरिष्यमाणमदनसञ्जीवनावधिवर्णनम्, देवान्प्रति कामत्यागोपदेशः, ततः शिवस्य समाधिस्थितौ नन्दिकृतसर्वदेवविसर्जनम्, शिवस्य स्वरूपानन्दसमाधिस्थितिः, ततो गिरिजाप्रबलतपःप्रभावाच्छिवस्य समाधेश्चलनम्, गिरिजातपःस्थानं प्रति बटुरूपेण शिवस्यागमनम्, गिरिजाचित्तपरीक्षार्थं बटुरूपिणा शिवनिन्दाकरणम्, तदसहमानया गिरजया सखीद्वारा बटोर्विसर्जने कृते शिवस्यान्तर्धानपूर्वकं स्वस्वरूपेण प्रकटनम्, शिवपार्वतीसंभाषणम्, पार्वत्या स्वोद्वाहार्थं शिवप्रार्थना, ततः पार्वत्यै वरप्रदानपूर्वकं शिवस्य स्व-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	लोकं प्रति गमनम्, ततो हिमालयेन पार्वत्यास्तपःसिद्ध्यनन्तरं ब्रह्मादिदेवैः सह महता समारंभेण स्वगृहं प्रत्यानयनम्.	४७	१
२३	शिवेन हिमालयं प्रति स्वस्मै पार्वतीप्रदानार्थं माध्यस्थ्यकरणाय सप्तर्षिप्रेषणम्, सप्तर्षिहिमालयसंवादः, सप्तर्षिकृतविवाहनिश्चयानन्तरं शिवं प्रत्यागत्य विवाहनिश्चयनिवेदनम्, महादेवेन विष्णवादिदेवनिमन्त्रणार्थं नारदप्रेषणम्, विष्णवादीनां शिवसमीपं प्रत्यागमनपूर्वकं शिवस्य महता समारंभेण ग्रहपूजनादिविधिपूर्वकं विवाहार्थं सर्वैः सुरगणैः सह शैलराजपुरं प्रति गमनम्...	५०	१
२४	हिमालयेन स्वसुताया विवाहार्थं गर्गाचार्यपुरोहितं पुरस्कृत्य विश्वकर्मद्वाराऽपूर्वमण्डपनिर्मापणादिवर्णनम्, नारदाद्विश्वकर्मकृतविवाहमण्डपे चातुर्येण सर्वदेवप्रतिकृतिचित्रविन्यासं श्रुत्वा सर्वेषां देवानां शंकाप्राप्तिः, ततश्च हिमवता शिवस्य स्वनगरं प्रत्यानयनम्, सर्वेषां च शिवादिसुराणां विविधभव्यस्थानेषु निवासः	५१	२
२५	सर्वेषां सुराणां पृथक्पृथक्प्रशस्तस्थानेषु निवासानन्तरं मेनायाःशिवं नीराज्य तत्सौन्दर्यं दृष्ट्वा सन्तोषः, ततः पार्वत्या वैवाहिकवस्त्रपरिधानपूर्वकं हस्ते वरवरणार्थं हारं धृत्वा परमेश्वरं ध्यात्वा तत्प्रतीक्षार्थमवस्थानम्, पाणिग्रहणार्थं विवाहमण्डपं प्रति गर्गोक्तमुहूर्ते महता समारम्भेण शिवस्यानयनम्, शिवपार्वत्योर्विवाहमंगलम्, लक्ष्मीसावित्र्यरुन्धत्यादिपुण्यसुवासिनीभिः शिवपार्वतीनीराजनम्, ततो मेनया सहितेन हिमालयेन कन्यादानसंकल्पकरणे शिवस्य नामगोत्रोच्चारविषयजिज्ञासाप्रसंगे नारदेन शिवपरमैश्वर्यवर्णनम्	५३	२
२६	हिमालयेन कन्यादानकरणम्, शिवपार्वतीकृतगृह्याग्निहोमप्रसङ्गे पार्वतीचरणनखेन्दुदर्शनस्खलितब्रह्मरेतसः षष्टिसहस्रवालखिल्योत्पत्तिवृत्तान्तः, ततो हिमवत्कृतवरपक्षीयसमस्तसुरसत्कारपूर्वकविवाहमङ्गलोत्सववर्णनम्...	५५	१
२७	ततश्च वरपक्षीयेण विष्णुना वधूपक्षीयाणां सह्याचलविन्ध्याचलादिविविधपर्वतानां यथायोग्यसत्कारकरणम्, ततश्च वरयात्रासमारम्भः, वरयात्रायां सर्वपर्वतैः शिवार्चनम्, अथ सर्वेषां देवानां स्वस्वस्थानं प्रति गमनम्, ततश्च शिवपार्वत्योर्गन्धमादनपर्वते रमणम्, ततश्चैकान्ते शिवपार्वत्योः सुरतसमारम्भारम्भः, अत्यद्भुततत्सुरतसंजातवित्रासैर्ब्रह्मादिभिः सुरैरेकान्ते तत्समीपं प्रत्यग्नेः प्रेषणम्, भिक्षुकव्याजेन सुरतसमये समागतेनाग्निना पार्वतीशापेन शिवस्य रेतो भक्षयित्वा देवानां समीपं प्रत्यागमनम्, अग्निमुखोद्भवरेतसा सर्वेषां देवानां सगर्भत्ववर्णनम्,ततः सर्वदेवानां विष्णुं प्रति शरणगमनम् ,विष्णुप्रेरणया सर्वदेवैः शिवप्रार्थनम्,ततः सन्तुष्टस्य शिवस्याज्ञया सर्वदेवैर्मुखतो रेतश्छर्दनम्, सर्वदेवच्छर्दितरेतसः सुवर्णमयपुञ्जत्ववर्णनम्, ततः शिवेनाग्नये योनौ रेतःसेचनाज्ञाकरणम, अथाग्नेः समुज्ज्वलितस्य समीपेंऽगतापार्थं समागतानां षट्कृत्तिकाख्यानां षडृषिपत्नीनां शरीरेषु निजज्वालाद्वारा रेतः परमाणुप्रवेशनेन नीरेतस्त्वप्राप्तिपूर्वकं विश्रान्तिः, ताभिः,कृत्तिकाभिर्व्यभिचारशंकया तप्यमानाभिर्हिमवतो गिरेः पृष्ठे गंगायां तस्य रेतसो युगपदेव विसर्जनम्, तद्रेतसः सकाशात्तत्क्षण एव षण्मुखबालकोत्पत्तिः, तस्य बालकस्य जन्मसमय एवाकस्माद्गिरिजायाः स्तनप्रस्रवः, तदानीमेव नारदेन शिवं प्रत्यागत्य कुमारजन्मवृत्तान्तकथनम्, तस्य कुमारस्य दर्शनार्थं सर्वसुरैः सह शिवपार्वत्योः कुमारसमीपं प्रत्यागमनम्, कुमाराभ्युदयोत्सवसमारम्भः, शिवपार्वत्योर्हर्षप्राप्तिः	५६	२
२८	ततस्तारकासुरविजयार्थं कुमारं पुरस्कृत्य शिवाज्ञया सर्वदेवानां निर्गमनम्, तस्मिन्समये नभोवाण्या देवानां विजयाभिशंसनम्, एतस्मिन्नेवान्तरे समागताया मृत्युकन्यायाः सेनाख्यायाः कुमारेण ब्रह्मवाक्याद्वरणम्, ततः कुमारस्य सेनापतित्वप्राप्तिवर्णनम्, तस्मिन्नेव समये समागतानां गंगागौरीकृत्तिकानां स्कन्दमातृत्वमभिलषन्तीनां स्कन्देन मातृगणत्वेन स्थापनम् ,ततः कुमारस्य सर्वदेवैः सह तारकासुरं प्रत्यभियानम्, ततश्च देवदैत्यसेनासंनाहः.	५८	२
२९	देवासुराणां संग्रामे सर्वदेवपराजये विष्णुकृतया प्रशंसया कुमारस्य तारकासुरेण सह संग्रामार्थं पुरतोऽवस्थितौ तारकासुरेण निजप्रौढिप्रशंसाकरणम्.... ...	६०	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
३०	स्वप्रौढिं वल्गमानस्य तस्येन्द्रादिभिःसह तुमुलसंग्रामे देवानां पराजयं दृष्ट्वा कार्तिकेयस्वामिनस्तारकासुरेण सह द्वन्द्वयुद्धवर्णनम्,कुमारस्य युद्धं दृष्ट्वा खिन्नानां युद्धावलोकनार्थं समागतानां हिमालयादीनां कुमारेण सान्त्वनम्, ततः कुमारेण तारकशिरश्छेदकरणम्, ततस्तारकवधेन कुमारस्य जयप्राप्तिपूर्वकं सर्वदेवकृतकुमारविजयोत्सववर्णनम्.	६१	२
३१	कुमारस्वामिमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कुमारदर्शनमात्रेण पापिनामपि पवित्रतां दृष्ट्वा यमलोकस्य वैयर्थ्यं मन्यमानेन यमेन ब्रह्मविष्ण्वादिदेवान्पुरस्कृत्य शिवं प्रत्यागत्य शिवं स्तुत्वा कुमारदर्शनमाहात्म्यतोखिलपापिजनानां स्वर्गप्राप्तौ निजाधिकारवैयर्थ्यनिवेदनम्, ततः शंकरेण संसारनिवृत्त्यै विशुद्धभावनाप्राप्त्यर्थं शुद्धधर्मस्वरूपोपदेशकरणम्, शंकरकृतोपदेशेन यमस्य विशुद्धात्मताप्राप्तिवर्णनम्, अथ कुमारस्य सर्वगिरिभिः स्तुतिकरणम्, कुमारेण गिरिभ्यः शिवलिंगरूपत्ववरप्रदानम्, नन्दिना शिवलिंगपूजनविषये प्रश्ने कृते सति कुमारेण नानाविधरत्नलिंगनार्मदेश्वरलिंगपूजामाहात्म्यकथनम्.	६२	२
३२	शिवाराधनमाहात्म्यप्रसंगेन श्वेताख्यभूपतेश्चरित्रवर्णनम्, 'तत्राजन्मतः शिवभक्तिपरायणस्य श्वेतभूपस्यान्तकाले ध्यानावस्थितस्य संहरणेऽशक्नुवतां यमादीनां पश्यतां सतां कालेन खङ्गेन हंतुं कृतमुद्योगं दृष्ट्वा परमात्मना शिवेन स्वभक्तरक्षणार्थं तृतीयलोचनाग्निना कालस्य भस्मीकरणम्, अथ समाधेर्व्युत्थितेन श्वेतभूपेन पुरतो दह्यमानं कालं दृष्ट्वा व्यग्रीभूय रुद्रस्तुतिकरणम्, रुद्रेण तस्मै हंतुकामः कालो मया दग्ध—इति कालदहनकारणकथनम्, ततः श्वेतभूपप्रार्थनया महेश्वरेण कालसंजीवनम्, कालकृता भगवत्स्तुतिः, ततः कालेन परोपकारपरायणस्य श्वेतभूपस्य प्रशंसाकरणम्, अथ कालेन यमादिभिः सह शिवं प्रणम्य श्वेतभूपं च संस्तुत्य स्वालयं प्रत्यागत्य त्रिपुण्ड्रजटाभस्मरुद्राक्षधारणादिरूपाशिवधर्ममाहात्म्यवर्णनपूर्वकं निजदूतानां शिवदूता यमलोके नानेया—इत्याज्ञाकरणम्, श्वेतभूपस्य शिवसायुज्यवर्णनम्, शिवधर्मविषये किरातवृत्तान्तप्रस्तावः—	६४	२
३३	चण्डनामकस्य कस्यचित्किरातस्य कदाचिन्माघकृष्णचतुर्दश्यां महाशिवरात्र्यां मृगयार्थं विचरतो यावद्दिनं मृगादिवध्यजीवाऽप्राप्तौ रात्रौ बिल्ववृक्षोपरि स्थित्वाऽज्ञानतोऽनायासेन बिल्वपत्रच्छेदनेन वृक्षाऽधःस्थितस्य शिवस्य पूजनम्, गंडूषजलेन शिवस्नपनं च भक्ष्यालाभादनायासेनोपोषणं च—तस्य भोजनाभावात्तद्भार्याया अपि तत्प्रतीक्षणनोपोषणं च, अथापरेद्युर्नदीतीरे तद्भार्ययाऽन्ने समानीय स्थापितेऽकस्माच्छुनाऽऽगत्य भक्षिते सति किरातस्यान्नदानं संजातमिति मत्वा महान्संतोषः, तेनाज्ञानसंजातशिवरात्रिव्रतमहिम्ना किरातस्य शिवलोकप्रापणाय शिवगणैर्विमानानयनम्—शिवगणैः सह किरातस्य शिवलोकं प्रति गमनम्—शिवरात्रिव्रतोत्पत्तिवर्णनम्—शिवरात्रिव्रतमाहात्म्यप्रसंगेन विधवाब्राह्मणीपुत्रस्य श्वपचादुत्पन्नस्य शिवरात्रिव्रतप्रभावाज्जन्मान्तरे शिवाद्वीरभद्राख्यया जन्मप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्—शिवरात्रिव्रतेन भरतादिमहीपतीनां सिद्धत्वप्राप्तिवर्णनम्.	६६	२
३४	अथ कदाचित्कैलासपर्वते निजमन्दिरे सुखासीनयोः शिवपार्वत्योर्द्यूते प्रवृत्ते पार्वत्या सर्वस्वपणे जिते सति पार्वतीहारितसर्वस्वस्य शिवस्य कैलासं विहाय तपोवनगमनवर्णनम्.	६९	१
३५	अथ शिवनिर्गमनोत्तरं विरहातुरायाः पार्वत्याः शबरीरूपं धृत्वैकान्ते समाधिस्थस्य शिवस्य समीपं प्रति गमनम्, तया दृष्टमात्रस्य शिवस्य समाधितो व्युत्थानम्, शिवेन दृष्टमात्रायाः पार्वत्या अन्तर्धाने शिवस्य विरहावस्थापन्नत्वम्, अथ शिवेन शबरीं प्रति स्ववरणप्रार्थना, ततः शबर्या कामवशंगतं शिवं प्रति स्वप्राप्तये स्वपितुः समीपे प्रार्थनार्थं गंधमादनपर्वते पितुः समीपं प्रत्यानयनम्, शिवेन हिमालयं प्रति कन्याप्रार्थनम्, अत्रांतरे तत्र नारदेनागत्य शिवं प्रति प्रबोधकरणम्, अथ शिवस्य		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	पार्वतीकृतां निजवञ्चनां निरीक्ष्य रोषेण वनांतरं पुनः प्रस्थातुकामस्य हिमालयादिगिरिभिर्गिरिजां पुरस्कृत्य प्रार्थनायां कृतायां रोषशांतेरनंतरं गंधमादनपर्वते दिव्यसिंहासनोपर्यगिरोमहार्षिद्वाराभिषेकवर्णनम्, एवं केदारनाथमाहात्म्यप्रसंगेन समस्तशिवधर्मप्रशंसावर्णनम्.	७२	१

इति माहेश्वरखण्डे प्रथमं केदारखण्डम् ॥ (१–१) ॥

अथ माहेश्वरखण्डे द्वितीयं कौमारिकाखण्डम् ॥ (१–२) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	सूतशौनकसंवादे दक्षिणार्णवतीरस्थतीर्थमाहात्म्यवर्णनोपक्रमे पञ्चाप्सरस्तीर्थमाहात्म्यवृत्तान्तवर्णनेऽर्जुनतीर्थयात्रावृत्तान्तः, तत्रार्जुनस्य दक्षिणसमुद्रतीरस्थतीर्थस्नानार्थं प्रवृत्तस्य पञ्चसु तीर्थेषु तत्रत्यैस्तपस्विभिः स्नानार्थं तत्रत्यग्राहभीत्या निवारणम्, अर्जुनस्य धर्मबुद्धिं दृष्ट्वा तापसैरर्जुनाय दीर्घायुष्ट्ववरप्रदानम्, ततोऽर्जुने सौभद्रतीर्थमभ्येत्य स्नानार्थमवतीर्य स्नानं कर्तुं प्रवृत्ते ग्राहेण ग्रहणम्, अर्जुनेन बलेन ग्राहोद्धरणे ग्राहस्य नारीरूपता, तया नार्या स्वस्याश्चतसृभिः सखीभिः सह रत्यर्थं प्रार्थितस्य ब्राह्मणस्य शापेन ग्राहत्वप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, नारदोक्त्या च पञ्चसु तीर्थेषु ग्राहत्वेनावस्थितिवर्णनम्, ततोऽर्जुनेनान्येषु चतुर्षु तीर्थेषु प्रविश्य स्नात्वा तत्रत्यग्राहोद्धरणपूर्वकं सर्वासामप्सरसां समुद्धारवर्णनम्, अर्जुनस्य तीर्थसंरोधकारणजिज्ञासया शंकाप्राप्तावप्सरोभिर्नारदं प्रत्येतद्विषये प्रष्टव्यमित्युक्त्वा स्वर्गं प्रति गमनम्. ...	७५	२
२	अर्जुनस्य नारदेन सह समागमः, नारदमुखात्पाण्डवकुशलवृत्तान्तश्रवणोत्तरमर्जुनेन तीर्थमाहात्म्यजिज्ञासया नारदं प्रति प्रश्नकरणम्, अथ नारदेन ब्रह्मलोकवृत्तान्तवर्णनप्रस्तावपूर्वकं सुश्रवःप्रोक्तकात्यायनसारस्वतसंवादवर्णनम् तत्र सारस्वतमहर्षिणा कात्यायनमहर्षये धर्मतत्त्वकथनम्, ततश्च दानमाहात्म्यवर्णनम्, दानमाहात्म्यश्रवणोत्तरं दानार्थमुत्सुकमानसस्य स्वस्यार्थान्नारदस्य दानदानार्थं द्रव्योपार्जनाय नानादेशपर्यटनवृत्तान्तः.	७७	१
३	पृथिवीं पर्यटतो नारदस्य नर्मदातीरे भृगोराश्रमं प्रत्यागमनम्, भृगवे नारदेन स्वोद्देशकथनोत्तरं भृगुणा नारदाय दानार्हपवित्रस्थानकथनोद्देशेन महीसागरसंगमस्थस्तम्भतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. तत्र तीर्थतीरस्थितप्रांशुदेवशर्मब्राह्मणस्य वृत्तान्तः, महीसागरसंगमे स्वपितृभ्यो दर्शश्राद्धदानार्थं तत्तीर्थतीरस्थितसुभद्रब्राह्मणाय निजपुण्यचतुर्थांशप्रदानम्. भृगुप्रोक्तमहीसागरसंगमस्थस्तंभतीर्थमाहात्म्यं श्रुत्वा नारदस्य महीसागरसंगमे स्थानकरणार्थं चिन्ताकरणम्.	७९	२
४	नारदेन महीसागरसंगमे स्थानस्थापनार्थं द्रव्यस्यापेक्षितत्वाच्छुद्धन्यायेन द्रव्यार्जनविषयकचिन्ताप्राप्तौ मुनीनां मुखतो धर्मवर्मनृपतिं प्रति गत्वा धर्मवर्मनृपतिश्रुताकाशवाणीकथित 'द्विहेतु षडधिष्ठानम्' इत्याद्येकश्लोकार्थव्याख्याकरणेन नृपं सन्तोष्य तस्य स्वोद्दिष्टदानधर्मकार्यसाधनाय साहाय्यसंपादनम्.	८१	१
५	ततो नारदस्य दानपात्रशुद्धब्राह्मणलाभार्थं सर्वत्र संशोध्य पश्चात्कलापग्रामं प्रति ब्राह्मणवेषेण गमनम्, तत्र गत्वा ब्राह्मणपरीक्षणार्थं श्लोकरूपेण प्रश्नकरणम्, तेषां ब्राह्मणानां मध्येऽष्टवर्षीयेण बालकेनैव नारदकृतातिगहनप्रश्नानां यथार्थोत्तरदानम्.	८४	१
६	ततो नारदेन स्वरूपेण प्रकटीभूय महीसागरसंगममहातीर्थे ब्राह्मणानामाजीविकाप्रदानपूर्वकं संस्थापनाय संप्रार्थ्य दण्डाग्र आरोप्यानयनवर्णनम्, तत्प्रसंगेन कलापग्राममार्गवर्णनम्, नारदेन विप्रपादप्रक्षालनसमये समागतस्यातिथेः कपिलमहर्षेः प्रार्थनया तस्मा आनीतब्राह्मणमध्यतोऽष्टसहस्रब्राह्मणसमर्पणम्, मधुपर्कार्हणसमये हारीतब्राह्मणेन प्रथमतः प्रक्षालनार्थं वामपादे पुरतः कृते सति नारदेन सर्वेषां ब्राह्मणानां 'यूयं मूर्खा भविष्यथ' इति शापप्रदानम्, तैर्ब्राह्मणैरपि नारदाय तथाविधस्यैव शापस्य प्रदानम्, पुरतो वामपादस्य करणे कारणवर्णनम्, ततो नारदस्य		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	पश्चात्तापेन चिरकारिब्राह्मणवृत्तान्तस्मरणम्, तत्र मेधातिथिगौतमसुतस्य चिरकारिणः पित्राज्ञया व्यभिचारिण्या मातुर्हननाय गमने विचारवशेन विलंबकरणम्, एतस्मिन्नन्तरे ब्राह्मणरूपेणागतस्य शक्रस्योपदेशेन गौतमस्य पश्चात्तापः, वधार्थं मातृसमीपं गच्छतश्चिरकारिणः पृष्ठतो गौतमस्य गमनम्, पितरं दृष्ट्वा चिरकारिणा शस्त्रं भूमौ निक्षिप्य पितुः प्रार्थनाकरणम्. गौतमेन पित्रा चिरकारिणाश्चिरकारित्वप्रशंसापूर्वकमाशीःप्रदानं गृहं प्रति भार्यायाः पुत्रस्य चानयनम्, नारदेन ब्राह्मणानां प्रदत्तस्य शापस्य कलावुदयो भविष्यतीति शापकालपरिवर्तनम, ततः सर्वेषां ब्राह्मणानां महीसागरसंगमे कांचनगोगृहधनादिप्रदानपूर्वकं स्वयं विश्वकर्मद्वारा निर्मापिते महीनगरे स्थापनवर्णनम्.	८७	१
७	अर्जुनेन विस्तारपूर्वकं महीसागरसंगममाहात्म्यश्रवणेच्छया नारदप्रार्थनम्, नारदेन सविस्तरमहीसागरमाहात्म्यवर्णनार्थमुपक्रमणम्, तत्रेन्द्रद्युम्नभूपतिवृत्तान्तारम्भः, ब्रह्मलोकं गतस्येन्द्रद्युम्नस्य बहुकालं तत्र निवासानन्तरं ब्रह्मणा चिरकालाद्भूमौ कीर्तेः पुनर्व्यक्तीकरणार्थमिन्द्रद्युम्नस्य भूलोकं प्रति प्रेषणम्, भूलोकं प्रत्यागतेनेन्द्रद्युम्नेन भूलोकस्थितेभ्योऽपेक्षया दीर्घजीविनो मार्कण्डेयस्य समीपं गत्वा निजवार्ताविज्ञानविषये प्रश्नकरणम्, तेन तद्वार्ताऽनभिज्ञानकथन इन्द्रद्युम्नस्याग्निप्रवेशोद्योगः, ततो मार्कण्डेयेन ततोऽपि दीर्घायुषो नाडीजंघबकस्य समीपे तन्नयनम्, तेनापीन्द्रद्युम्नवार्ताऽनभिज्ञानकथनम्, ततश्चेन्द्रद्युम्नपृष्टेन नाडीजंघबकेन निजदीर्घायुष्ट्वकारणवर्णनाय निजपूर्वोदन्तकथनम्.	९०	१
८	ततो निराशस्येन्द्रद्युम्नस्य वार्ताविज्ञानार्थं नाडीजंघेनात्मनोऽपि दीर्घायुषस्य प्राकारकर्णनामकस्योलूकस्य समीपं प्रति मार्कण्डेयेन्द्रद्युम्नयोर्नयनम्, तेन प्राकारकर्णोलूकेनापीन्द्रद्युम्नवार्तानभिज्ञानकथनोत्तरमिन्द्रद्युम्नप्रश्ने निजदीर्घायुष्ट्वकारणकथनम्, तत्प्रसंगेन बिल्वदलमाहात्म्यवर्णनम्.	९२	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
९	प्राकारकर्णोलूकेन निजवार्तानभिज्ञानादुदासीनस्येन्द्रद्युम्नस्य कृते नाडीजङ्घेनेन्द्रद्युम्नवार्ताविज्ञानस्यावश्यकताप्रदर्शने प्राकारकर्णोलूकेनात्मनोऽपि दीर्घायुषो गन्धमादनस्थस्य गृध्रस्य समीपं प्रतीन्द्रद्युम्नमार्कण्डेयनाडीजङ्घबकानां नयनम्, तेन गृध्रेणापीन्द्रद्युम्नवार्ताऽनभिज्ञानवर्णनपूर्वकं निजदीर्घायुष्ट्वकारणवृत्तान्तकथनम्.	९३	२
१०	गन्धमादनस्थगृध्रेण निजवार्तानभिज्ञानादुदासीनस्येन्द्रद्युम्नस्याग्निप्रवेशोद्योगं दृष्ट्वा प्राकारकर्णप्रार्थनया गृध्रेणात्मनोऽपि दीर्घायुषो मानससरोनिवासिनः कूर्मस्य समीपं प्रतीन्द्रद्युम्नमार्कण्डेयनाडीजङ्घप्राकारकर्णानां नयनम्, तत्र सरस्तीरे समागतानां तेषां मध्य इन्द्रद्युम्नं नृपं दृष्ट्वा कूर्मस्य तानसत्कृत्यैव जलमध्ये प्रवेशः, ततो गृध्रेण तस्मै जलप्रवेशकारणपृच्छायां तेन कूर्मेणेन्द्रद्युम्नस्य पुराकृतयज्ञवृत्तान्तवर्णनसमय इन्द्रद्युम्नस्य कीर्त्युद्धारे सतीन्द्रद्युम्नोपरि देवैः पुष्पवृष्टिकरणपूर्वकं विमानमानीय देवदूतेनेन्द्रद्युम्नाय ब्रह्मलोकं प्रति गमनायेन्द्रद्युम्नप्रार्थनाकरणम्, इन्द्रद्युम्नेन ब्रह्मलोकं प्रति गन्तुमनिच्छां प्रदर्श्य कूर्मं प्रति तस्यैव दीर्घायुष्ट्वकारणजिज्ञासया प्रश्नकरणम्.	९५	१
११	कूर्मेण निजपूर्वजन्मवृत्तान्तकथनपूर्वकमिन्द्रद्युम्नादीनामातिथ्यकरणानन्तरं तेषामिन्द्रद्युम्नादीनां षण्णामपि कूर्मतोऽपि दीर्घायुषो लोमशमहर्षेः समीपं प्रत्युपदेशग्रहणाय गमनम्.	९६	१
१२	लोमशमहर्षिणा सहेन्द्रद्युम्नादीनां समागमोत्तरमतिदीर्घायुषोऽपि लोमशमहर्षेराश्रमकरणाभावकारणपृच्छायां लोमशेन संसारस्थितिवर्णनपूर्वकमात्मनो दीर्घायुष्ट्वकारणकथनम्—तत्र शिवलिंगपूजनमाहात्म्यवर्णनम्.	९७	१
१३	लोमशवचःश्रवणानन्तरमिन्द्रद्युम्नादीनां सर्वेषां शिवभक्त्येकनिष्ठया शिवदीक्षाग्रहणार्थं लोमशप्रार्थनम्, लोमशमहर्षिणा सर्वेषां तेषां शिवदीक्षाप्रदानपूर्वकशिवलिङ्गपूजोपदेशकरणम्—ततस्तेषां मार्कण्डेयादीनां क्रियायोगारम्भपूर्वकं तपश्चर्याकरणम्, तपस्यतां तेषां समीपं प्रति नारदागमनम्, नारदं प्रति शापभ्रष्टानां नाडीजङ्घादीनां स्वमुक्त्यर्थमुपायजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, नारदेन तेभ्यो वाराणसीस्थसंवर्तमहर्षि-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	दर्शनार्थं गन्तव्यमित्युपदेशकरणम्, वाराणस्यां संवर्तपरीक्षणार्थमुपायकथनम्, नाडींजंघादिभिर्वाराणसीं गत्वा नारदोक्तोपायेन संवर्तं परिज्ञाय तेन सह समागमकरणम्, संवर्तेन नाडीजङ्घादिभ्यः शापतो विमुक्त्यर्थं महीसागरसंगमे गमनार्थमनुज्ञाकरणम्, तत्प्रसंगेन महीनद्युत्पत्तिवृत्तान्तकथनम्, महीसागरसंगमे याज्ञवल्क्यस्य स्थितिकारणतया संजातस्य नकुलावमानवृत्तान्तस्य वर्णनम्, महीसागरसंगमतीर्थसविस्तरमाहात्म्यवर्णनम्. संवर्तसकाशान्महीसागरसंगममाहात्म्यं श्रुत्वा बकोलूकगृध्रकूर्मेन्द्रद्युम्नानां पञ्चानामपि महीसागरसंगमं समभ्येत्य शिवलिङ्गस्थापनेन शिवसारूप्यमुक्तिवर्णनम्, लोमशमार्कण्डेययोश्च जीवन्मुक्तिवर्णनम्, तत्र चेन्द्रद्युम्नस्थापितेन्द्रद्युम्नेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. महीसागरसंगमशतरुद्रियादिलिंगमाहात्म्यवर्णनं च	९८	२
१४	अथ कुमारनाथमाहात्म्यवर्णनम्–तत्प्रसंगेन कुमारचरितवर्णनोपक्रमः, तत्र दक्षकन्यायां दित्याख्यायां वज्रांगनामकसुतोत्पत्तिः, वज्रागेण मातुराज्ञया स्वर्गं गत्वा देवेंद्रं पादेनाकृष्य मातुः समीप आनयनम्, ततो ब्रह्मकश्यपयोः प्रार्थनया वज्रांगेण वासवस्य मोचनम्, ततो ब्रह्माज्ञया वज्रांगस्य तपसि प्रवृत्तिः, वज्रांगे तपसि प्रवृत्ते तत्परिचर्यैकनिष्ठाया वरांगीनाम्न्या वज्रांगपत्न्याः शक्रेण विविधविभीषिकादर्शनपूर्वकमतिविडम्बनम्–ततो ब्रह्मणः सकाशाद्वरं प्राप्य तपसः संनिवृत्तेन वज्रागेण स्वपत्न्या वरांग्याख्याया वित्रासकारणजिज्ञासया प्रश्नकरणम्.	१०३	
१५	वरांग्याः शक्रकृतां विडम्बनां निरीक्ष्य तपःप्रभावेणाऽऽसुरभावनिवृत्तस्यापि वज्रांगस्य प्रियायाः प्रियकरणार्थं महेन्द्रप्रतीकारार्थं च भूयोऽपि तपश्चर्याकरणम्, ततस्तत्तपस्तुष्टेन ब्रह्मणा वज्रांगस्य देवदर्पदलनपुत्रप्राप्तिरूपवरं प्रदाय तपसो निवर्तनम्, ततो वज्रांगाद्वरांग्यां तारकासुरस्योत्पत्तिः, सर्वदैत्यैस्तारकासुरस्य दैत्यराज्याभिषेकः, ततस्तारकासुरस्य देवनिर्जिगीषया पारियात्रपर्वतकन्दरां गत्वा तपःकरणम्, तत्तपस्तुष्टेन ब्रह्मणा सप्तवासरं बालकं विनाऽन्यैः सर्वैरवध्यत्वरूपवरप्रदानम्, ब्रह्मवरोर्जितस्य तारकासुरस्य निजराज्येऽवस्थानम्.	१०५	१
१६	तारकासुरस्य मन्त्रिभिःसह संमंत्र्य सेनासंनाहपूर्वकं समस्तसुरविजयार्थं स्वर्गं प्रत्यभियानम्, ततो बृहस्पत्यनुमतेन देवेन्द्रेण समस्तसुरसेनासंनाहकरणम्, तारकासुरदेवेंद्रयुद्धोपक्रमः.	१०६	२
१७	संग्रामारम्भे तारकसैन्यदेवसैन्ययोर्मध्ये यमग्रसनयोस्तुमुलयुद्धवर्णनम्, तत्र युद्धे यमस्य पराजयवर्णनम्.	१०८	१
१८	धनाधिपजंभयोर्युद्धे धनाधिपेन जंभवधे कृते कुजम्भेन सह धनाधिपस्य युद्धे धनाधिपपराजयः, ततः कुजंभनिर्ऋत्योर्युद्धे निर्ऋतेः पराजये वरुणेन पाशेन कुजंभभुजद्वयबन्धनम्, ततो महिषासुरे निर्ऋतिवरुणयोर्ग्रासार्थमुद्युक्ते चन्द्रेण शीतरश्मिप्रसारेणातिहिमतः सर्वेषां दैत्यानामतिव्याकुलीकरणवर्णनम्, ततः कालनेमिना पावकार्चिःप्रसारणेन कृतां शीतनिवृत्तिं निरीक्ष्य सूर्येण शंबरास्त्रेण बाणमनुसंधायेन्द्रजालेन देवदानवयो रूपविपर्ययकरणम्, तेन च मोहमापन्नेन कालनेमिना देवबुद्ध्याऽसंख्यातदैत्यानामेव हननम्.	१०९	१
१९	ततो निमिनाम्ना कालनेमिसुतेन कालनेमेः सूर्यकृतमायातः प्रबोधनम्, ततः प्रबुद्धेन कालनेमिना सर्वास्त्रनिवारणाय ब्रह्मास्त्रमोचनम्, भास्करेण महेन्द्रजालमास्थाय निजतनुं भीषणां विधायात्युष्णतापकिरणप्रसारेण सर्वदैत्यसैन्यव्याकुलीकरणम्, कालनेमिना कालमेघस्वरूपं विधाय वृष्टिकरणपूर्वकं शस्त्रवृष्ट्याऽश्व्यादिसर्वदेवसैन्यपराभवकरणम्, ततः सर्वदेवानां प्रार्थनां श्रुत्वा भगवता महाविष्णुना क्षीरसागरात्पर्यंकादुत्थाय गरुडमारुह्य रणस्थलं प्रत्यागत्य कालनेमिना सह युद्धं कृत्वा कालनेमिपराजयकरणम्.	१११	१
२०	समस्तदैत्यैर्विष्णुना सह तुमुलयुद्धे विष्णुनाऽसंख्यातदैत्यविध्वंसे कृते जम्भासुरेण पराजयं प्राप्य संग्रामांगणतः पराङ्मुखीभूय पलायनम्	११२	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२१	अथ पलायितस्य विष्णोरिन्द्रकृतस्तुत्या स्थिरीभवनम्, विष्णोराज्ञया जम्भासुरहननार्थमिन्द्रस्य संनाहपूर्वकं जम्भासुरेण सह तुमुलयुद्धवर्णनम्, तस्मिन्युद्धे जम्भासुरस्य वधः,जम्भासुरवधोत्तरं देवसैन्यत्रस्तानां कान्दिशीकानां समस्तदैत्यानां तारकासुरान्तिकं प्रत्यागमनम्, ततस्तारकासुरेण सर्वदैत्यैः सह युद्धभूमिं समासाद्य महता पराक्रमेण सर्वदेवसैन्यविध्वंसकरणम्, तद्वीर्यमालोक्य विष्णुना सर्वदेवान्पलायनार्थमाज्ञाप्य स्वयमन्तर्धानम्, तारकासुरस्य विजयलब्धिपूर्वकं महीसागरसंगमतीरवर्तिस्तंभपुरे (खम्बायतनाम्नि) राज्यसिंहासनोपरि महता समारम्भेणारोहणम्, सिंहासनाधिरूढं तारकासुरं प्रति त्रैलोक्यलक्ष्म्या आगमनपूर्वकं प्रवेशनम्, नारायणेनेंद्रादिदेवानां मर्करूपेण तारकासुरं प्रत्यानयनपूर्वकं तारकासुरतोऽभयप्रदापनम्, ततश्च तस्मादभयं प्राप्येंद्रादीनां विष्णोराज्ञया ब्रह्माणं प्रति गमनम्, तारकासुरेणेंद्रादिदेवानां स्थानेष्वात्मादिदैत्यानामधिकारकरणम्.	११४	२
२२	इन्द्रादिदेवैर्ब्रह्माणं प्रति गत्वा स्तुतिपूर्वकमात्मनो दुःखनिवेदनम्, ब्रह्मणा हिमालयगृहे जगदंबाऽवतरिष्यतीति देवान्प्रत्याश्वासनम्, ततो देवहितार्थं रात्रिदेवीस्तुतिकरणपूर्वकं हिमालयभार्यायां जगदम्बामहादेवीप्रवेशात्पूर्वं प्रवेशाय प्रार्थनाकरणम्, ब्रह्मणः प्रार्थनेन विभावर्या मेनानेत्रयोरावेशनम्, ततो मेनायाः सकाशाज्जगदम्बायाः प्रादुर्भावः, जगदम्बाजन्मकालिकोत्सववर्णनम्....	१२१	१
२३	शक्रवाक्येन हिमालयं प्रति नारदेनागत्य पार्वतीसामुद्रिकलक्षणेषु वचनभंग्या यथार्थमुक्तेषु चिन्तातुरयोर्हिमालयमेनयोश्चातुर्येण सर्वदेवेश्वरमहादेववरप्राप्तिकथनेन पुनः संतोषजननायाश्वासनम्....	१२२	२
२४	पार्वत्याः सदैवोत्तानपाणितया सर्वप्राणिनामभयप्रदत्वलक्षणवर्णनम्, शिवसेवार्थं पार्वत्या नियोजनाय हिमवत उपदेशकरणम्, ततो नारदेन हिमालयात्सकाशादिन्द्रं प्रत्यागत्य सकलवृत्तांतनिवेदनपूर्वकं हरस्य विवाहेन देव्या सह संयोजनार्थमाज्ञाकरणम्, शक्रेण शंकरमोहनाय मदनायाज्ञाकरणम्, पार्वतीपरिचरणवेलायां मदनेन शंकरे बाणवेधकरणम्, ततो मदनातुरेण हरेण मदनं दृष्ट्वा तृतीयनेत्राग्निना मदनदहनम्, ततो रतिप्रार्थनया शंकरेण मदनस्यानंगरूपेण संजीवनम्.	१२३	२
२५	पुनर्हिमाद्रिं प्रत्यागतस्य नारदस्योपदेशेन शिवप्राप्तये पार्वत्यास्तपःकरणवृत्तांतवर्णनम्, शिवेन तपःस्थितायाः पार्वत्या निकटे विप्ररूपेणागत्य निजनिष्ठापरीक्षणम्, ततः सुप्रसन्नेन शिवेन निजरूपप्रकटनपूर्वकं पार्वत्या आश्वासनम्, ततः पार्वत्याः स्वयंवरैववैवाहिकोत्सवार्थं सर्वदेवानां निमंत्रणम्, तत्र श्रीशंकरस्य बालरूपं विधायागमनम्, तत्र समागतानां तारकादीनां दैत्यानां शिवेन हुंकारमात्रेण स्वस्वस्थानं प्रति समुत्सारणम्, सर्वेषां ब्रह्मादिदेवानां विवाहस्थलं प्रत्यागमनम्, ततः पार्वत्या सर्वदेवानां प्रत्यक्षं श्रीशंकरचरणयोर्वरणमालासमर्पणम्.	१२५	१
२६	ततो ब्रह्मादिदेवानां समनुमोदनपुरःसरं यथाशास्त्रविधानोक्तपद्धत्या हरपार्वत्योः सविस्तरविवाहमंगलोत्सववर्णनम्.	१२७	२
२७	विवाहोत्तरं शिवस्य पार्वत्या सह मंदराचलोद्याने भव्यसुंदरमंदिरे गत्वा रमणम्—तस्मिन्नवसरे तारकासुरत्रस्तैर्देवैः स्तुतिकरणोत्तरं पार्वत्या निजांगमलतो गणपतिं निर्माय देवानां साहाय्यार्थं गणपतिप्रदानम्, गणपतिना देवहितार्थं दैत्यानां शश्वद्विघ्नकरणम्, ततो वीरकाख्यस्य गणस्य पार्वत्या पुत्रीकरणवृत्तांतवर्णनम्, ततः शिवपार्वत्योः परस्परं नर्मोक्तिवशेन शिवेन पार्वत्याः कालीनाम्नाऽऽह्वाने कृते कुपितायाः पार्वत्याः शिवं प्रति मर्मस्पृङ्मर्मोक्तिभिर्निर्भर्त्सनम्	१२९	२
२८	ततः पार्वत्या मंदिरान्निर्गम्य गमनावसरे शिवसमीपेऽन्यस्याः स्त्रियाः प्रवेशनिरोधार्थं वीरकनामकं गणं प्रत्याज्ञाकरणम्, गणपतिं समादाय हिमवन्तं प्रति तपोऽर्थं गमनम्.	१३०	२
२९	ततः पार्वत्या निजमातृसख्याः कुसुमामोदिन्याः स्वस्यै शिवसमीपे व्रजन्त्या अन्यस्याः स्त्रियाः प्रवेशवार्तानिवेदनायाज्ञापनम्—ततस्तपश्चर्यारम्भकरणम्, एतस्मिन्नंतरे शिवसमीपं प्रति पार्वतीरूपेणाडिनामकदैत्यस्यागमनम्, शिवेन मैथुनप्रवृत्त्या तामा-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	सुरीं मायां विज्ञाय निजमेढ्रमध्ये रौद्रास्त्रमाधाय मैथुनेन तद्वधकरणम्, अथ तत्क्षणाद्वायुना पार्वतीकर्णे शिवसमीपेऽन्यस्त्रीप्रवेशवार्तासमुदीरणम्, तच्छ्रुत्वा पार्वत्या वीरकगणाय शापप्रदानम्. ततस्तन्मुखात्क्रोधस्य: सिंहरूपेण बहिर्निर्गमनम्, तपः कुर्वन्त्याः पार्वत्याः समीपे ब्रह्मण आगमनम्, ब्रह्मणा देव्यै वरप्रदानम्, ततः पार्वतीदेव्याः शरीरान्नीलवर्णाया देव्या निर्गमनम्, तस्याः कौशिकीतिनामकरणम्, ततः पार्वत्याः पूर्वगौरत्वप्राप्तिः, अथ पार्वत्याः शिवसमीपं प्रति गमनम्, तत्र द्वारिस्थितेन वीरकगणेन गौर्या अन्तःप्रवेशार्थं निषेधकरणम्, वीरकवचनं श्रुत्वा पार्वत्याः पूर्वं वृथास्मै मया शापो दत्त इति पश्चात्तापः, ततः पार्वत्या वीरकाय निजवृत्तकथनपूर्वकं शिलादपुत्रनन्दित्वप्राप्तिरूपवरप्रदानम्. देव्याः शिवसमीपं प्रत्येत्य शिवेन सह प्रेमकरणम्, ततः शिवपार्वत्योः सुरतसमारम्भः,तत्र देवप्रेरणया पारावतरूपेणागतस्याग्नेर्मुखे महादेवेन वीर्यभक्षणार्थं प्रेरणम्, ईशाज्ञयाऽग्निनेशरेतोभक्षणम्, तत ऋषिपत्नीः कामयमानं स्वपतिमग्निं निरीक्ष्य षडृषिपत्नीनां षट्कृत्तिकानां रूपेण स्वाहयाऽग्निपत्न्याऽग्नेः सकाशात्कामधर्मेण षड्वारक्रमेण वीर्यं गृहीत्वा शरस्तम्बे निक्षेपणम्—ऋषिपत्नीसंभोगभ्रांत्या शोकसंतप्तस्याग्नेराकाशवाण्या सान्त्वनम्—ततोग्निना श्वेतपर्वतोपरि शरस्तंबमध्यस्थे कुण्डे दिव्यप्रभतनयनिरीक्षणम्—षडृषिपत्नीनां षण्णां चरितम्, अथ विश्वामित्रेण कुमारसमीपमागत्याष्टोत्तरशतनामभिः कुमारस्तुतिकरणम्—विश्वामित्रमहर्षिणा स्कन्दकुमारस्य जातकर्मादिकर्मकरणपुरःसरं पौरोहित्यकर्मकरणम्—अग्निना कुमारायाऽवलोकनपूर्वकं पुत्रेत्युक्त्यनंतरं शक्त्यस्त्रप्रदानम्—ततः कुमारस्य देवेन्द्रादिभिर्दर्शनम्—ततः शिवपार्वत्योः कुमारं प्रत्यागम्य कुमारं प्रति पुत्रस्नेहकरणम्, ततः कुमारेण सर्वेषां मनोरथप्रपूरणेन प्रियकरणम्.	१३२	१
३०	तारकासुरं हंतुं कुमारस्य समस्तदेवैर्महीसागरसंगमे देवसैनाधिपत्येऽभिषेकवर्णनम्.	१३६	१
३१	कुमारस्वामिना तारकासुरहननाय प्रतिज्ञाकरणम्, तारकासुरपुरं प्रति सर्वदेवसैनिकैः सह गत्वा कुमारेण युद्धार्थं तारकासुरं प्रति नारदस्य प्रेषणम्, तस्मिन्नवसरे तारकासुरेण गवाक्षमधिरुह्य किंनरैरुद्गीयमानस्य कुमारजयमंगलध्वनेः श्रवणम्.	१३७	२
३२	किंनरैर्गीयमानां कुमारस्तुतिं श्रुत्वा तारकासुरेणोपस्थिताद्बालकान्निजवधं निश्चित्य मन्त्रिभिः सह संमन्त्र्य समस्तदैत्यसेनासंनाहपूर्वकं देवैः संग्रामार्थं स्वपुरान्निर्याणम्, ततो देवदैत्यसंग्रामारम्भः, तस्मिन्घोरसंग्रामे तारकासुरसैनिकैर्देवसैन्यपराभवकरणम्, अथ कुमारस्वामिनस्तारकासुरसंमुखे युद्धार्थमवस्थानम्. तारकासुरं शिवभक्तं दृष्ट्वा कुमारस्वामिनो मनसि विष्णोरुपदेशेऽपि तद्वधकरणेऽप्रवृत्तिः,तस्मिन्नवसरे तारकासुरेण विष्णुरुद्रादिदेवजर्जरीकरणम्, शंकरं प्रत्यभियांतं तारकं दृष्ट्वाऽऽकाशवाण्या कुमारस्वामिनस्तारकासुरहननेच्छोत्पत्तिः, ततः कुमारेण तारकवधार्थं मयूरादुत्प्लुत्य विष्णुं प्रशस्य तारकस्य शिरसा निर्गतां शक्तिं निरीक्ष्य निःशक्तिकस्य तारकासुरस्योपरि निजशक्तिं विसृज्य तारकासुरवधकरणम्, ततः केशवप्रेरणया निजशक्त्या बाणादिदैत्यव्यालादिसमन्वितक्रौञ्चपर्वतभस्मीकरणम्. ततः कुमारस्वामिनो देवगन्धर्वादिकृतविजयोत्सववर्णनम्.	१३९	१
३३	तारकासुरवधेन कुमारस्वामिनो रुद्रभक्तहननजन्यपापशंकया शोककरणम्, ततो महाविष्णूपदेशेन कुमारस्वामिना रुद्रभक्तवधजनितपातकशांतये विश्वकर्मद्वारा त्रीणि शिवलिंगानि निर्माप्य तन्मध्ये प्रतिज्ञेश्वरच्छिद्रेश्वरयोः स्थापनवर्णनम्. ...	१४२	२
३४	ततः कुमारस्वामिना ब्रह्मदेवानीतस्य लिङ्गस्य कुमारेश्वरनाम्ना स्थापनम्. कुमारस्य तत्स्थापनोत्तरं शंकराच्छिवपूजाविधिश्रवणम्, कुमारस्वामिकृता कुमारेश्वरमहादेवस्तुतिः, कुमारेश्वरेण कुमारस्वामिने वरप्रदानम्, जगदम्बायाः सदा कुमारेश्वरसंनिधानकथनपूर्वकं कुमारस्वामिने वरप्रदानम्, ततः कपर्दिगणेश्वरकृतवरप्रदानम्, कुमारेश्वरसंनिधौ कुमारस्वामिनोंऽशेनावस्थानम्, महीसागरसंगमस्थकुमारेश्वरमहादेवसेवामाहात्म्यवर्णनम्.	१४४	१
३५	अथ महीसागरसंगमे देवानां प्रार्थनया जयस्तम्भं संस्थाप्य तदुपरि विश्वकर्मविनिर्मितस्य तृतीयस्य लिङ्गस्य स्तंभेश्वरनाम्ना संस्थापनम्, कूपतीर्थनिर्माणं च, स्तम्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४६	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
३६	महीसागरसंगमे ब्रह्मेन्द्ररुद्रप्रमुखदेवादिभिः कोटिशो लिङ्गस्थापनम्, तन्माहात्म्यं च, सिद्धाम्बिकासिद्धकूपसिद्धेश्वरादिमाहात्म्यपूर्वकं पञ्चलिङ्गोपाख्यानवर्णनम्. ...	१४७	१
३७	बर्बरीतीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन कौमारिकाखण्डनामकारणीभूतकन्याकुमारिकाचरित्रवर्णनम्, तत्प्रसंगेन जगदुत्पत्तिब्रह्माण्डपरिमाणभूगोलसंस्थितिप्रकारकथनम्. ...	१४८	१
३८	ब्रह्माण्डपरिमाणप्रसंगेन खगोलसंस्थितिवर्णनपूर्वकसमस्तोर्ध्वलोकव्यवस्थितिकथनम्.	१५०	१
३९	अथ ब्रह्माण्डपरिमाणप्रसंगेन पाताललोकव्यवस्थितिवर्णनपूर्वकं पातालादधोभागे विविधनरकनिरूपणम्, तत्तत्पातकिनां तत्तन्नरकेषु यातनाभोगवर्णनम्, एवं समस्तब्रह्माण्डस्य पालकानां देवानां वसुधानादीनां वर्णनम्, एवमनंतकोटिब्रह्माण्डरूपवैभवशालिनो महेश्वरस्य सर्वातिशायिमाहात्म्यकथनम्, अथ कालपरिमाणकथनम्, एवं समस्तवैधात्रप्रपञ्चस्य व्यवस्थितिवर्णनम्, अथ ऋषभात्मजभरतभूपपुत्रस्य शतशृंगाख्यस्य नवापत्यमध्ये जायमानाया एकस्याः कुमारिकाया बर्करीमुखत्वकारणकथनप्रसंगेन प्राग्जन्मीयवृत्तान्तस्मरणपूर्वकं महासागरसंगमे जालिगुल्मान्तरविलग्ननिजाऽजावक्रनिक्षेपणात्सद्यः सुन्दरस्त्रीमुखत्वप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, तया कुमारिकया बर्करेशस्थापनम्, बर्करेशानेन कुमार्यै वरप्रदानम्.शतशृंगभूपेन निजकन्यायै कुमार्याख्यायै नवधा विभक्तस्य भरतखण्डस्यैकविभागप्रदानात्तन्नाम्ना तद्विभागस्य कौमारिकाखण्डाख्यया प्रसिद्धिवर्णनम्–भरतखण्डस्थदेशग्रामनगरसंख्यापरिगणनम्, तया च कुमार्या निजभ्रातृपुत्रेभ्यः स्वकीयभागानां यथासंख्यं विभज्य प्रदानपूर्वकं स्तम्भतीर्थे प्रत्यागत्य कुमारेश्वरकुमारीश्वरसेवाकरणसुप्रसन्नभवानीशङ्करवरप्रसादसंपादनम्. वृद्धया तया रुद्रोपदेशेन सरस्वतीतीरस्थमहाकालनामकसिद्धवरणम्–महाकालवल्लभायास्तस्यास्तपःप्रभावेण चित्रलेखाप्सरस्त्वप्राप्तिवर्णनम्–बर्करेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	१५१	२
४०	अथ महाकालनामकस्य सिद्धस्य चरित्रवर्णनम्, तत्र वाराणसीनिवासिनो माण्टिमहर्षेः शिवप्रसादेन पत्न्याश्चटिकाख्याया उदरे गर्भस्य चतुर्वर्षपर्यन्तं स्थितावपि तस्य गर्भस्य बहिर्निर्गमनाभावं निरीक्ष्य माण्टिना तस्य बहिर्निर्गमनायाज्ञाकरणम्-जन्मसंसारभीत्या गर्भस्य बहिर्निर्गमनेऽनिच्छां दृष्ट्वा माण्टिना शिवं प्रति प्रसादनम्, शिवेन तस्य गर्भस्याश्वासनार्थं निजविभूतीनामाज्ञाकरणम्, शिवविभूतिभिर्धर्मादिभिस्तस्य सान्त्वने कृते सति गर्भगृहाद्बालकस्य प्रसूतिः,तस्य बालकस्य कालाद्भीतिमापन्नतया कालभीतिनामकस्य बिल्ववृक्षस्याधस्तात्तपः कुर्वतः समीपे शंकरेण नररूपेणागत्य निजचरणांगुष्ठेन गर्तपूरणेन तीर्थं निर्माय निजरूपप्रकटनम्, ततः कालभीतिप्रार्थनया महाकाललिङ्गरूपेण भगवतोऽवस्थानम्, महाकालप्रसादेन कालभीतेर्मोचनान्महाकालत्वप्राप्तिपूर्वकं महाकालभगवतः प्रसादेन नन्दिगणरूपेण शिवप्रतीहारत्वप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, अथ महाकालेन करंधमभूपतये धर्मस्वरूपचतुर्युगव्यवस्थादिधर्मकर्मोपदेशवर्णनम्	१५५	१
४१	अथ करंधमपृष्टेन महाकालसिद्धेन ब्रह्मविष्णुरुद्रदेवानां भक्तिविषयकसंशयनिराकरणम्, नानाविधकर्मभेदसविस्तरविवरणम्, संक्षेपतो यथाशास्त्रशिवपूजाविधानवर्णनम्, नित्याचरणीयसदाचारवर्णनम्, ततश्च महाकालसिद्धस्य शिवलोकप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	१६१	१
४२	अथ नारदस्थापितवृद्धवासुदेवमाहात्म्यवृत्तान्तवर्णनम्, तत्प्रसंगेनैतरेयब्राह्मणचारित्रवर्णनम्, महासागरसंगमतीरस्थहारीतान्वयोत्पन्नमाण्डूकिनामकस्य ब्राह्मणस्येतरानाम्न्याः पत्न्या उदरे समुत्पन्नस्यैतरेयब्राह्मणस्य जन्मान्तरीयसिद्धत्वेऽपि प्रकृतजन्मनि मूकभावं समाश्रित्य हरिमन्दिरे निरंतरं भगवन्मन्त्रजपतत्परत्वे सति मातुः खेदापनोदार्थं शास्त्रपूतया वाण्या मात्रे संसारासारतोपदेशवर्णनपूर्वकं निजपूर्णज्ञानित्वप्रकटनेनानन्दसमुत्पादनवृत्तान्तवर्णनम्, ततश्चेतराख्यायास्तन्मातुस्तस्य महाज्ञानित्वं दृष्ट्वाऽत्यानन्दप्राप्तिः, ततस्तयोर्मातापुत्रयोरग्रतो भगवतो वासुदेवस्याविर्भावः.		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	ऐतेरयकृता भगवत्स्तुतिः, तत्कृतस्तुतिप्रसन्नेन भगवतैतरेयब्राह्मणाय वरप्रदानम्, भगवत्प्रसादेनैतरेयब्राह्मणस्य विवाहादिसर्वमंगलप्राप्तिपूर्वकैहिकसकलभोगभोगानंतरं मोक्षप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	१६५	१
४३	महीसागरसंगमे नारदस्थापितभट्टादित्यसूर्यमूर्तिवृत्तान्तवर्णनम्. तत्प्रसंगेन सूर्यपूजाविधिवर्णनम्.	१७०	२
४४	भट्टादित्यस्य पुरतः सद्यःप्रत्ययकारकाष्टविधशपथादिदिव्यप्रकारकथनम्	१७२	२
४५	कपिलस्थापितकपिलेश्वरस्य नंदभद्रवणिजा त्रिकालमर्चाकरणम्,संसारासारविचारपूर्वकं नंदभद्रवैश्यस्य शुद्धसदाचारप्रवृत्तिवर्णनम्, सद्धर्माचरणनिष्ठस्य नंदभद्रस्य दैववशाद्भार्यापुत्रनाशेन दुःखितस्य तत्समीपवर्तिना सत्यव्रताख्येन नास्तिकशूद्रेण बुद्धिभेदार्थं विरुद्ध उपदेशे क्रियमाणे नन्दभद्रेण तद्विरुद्धवादखण्डनपूर्वकं देवतास्तित्वस्थापनपूर्वकं सद्धर्माचरणाय भट्टार्कस्थले बहूदककुंडं प्रत्यागमनम्...	१७४	१
४६	बहूदककुंडसमीपवर्तिकपिलेश्वरमभ्यर्च्य स्वतनुत्यागार्थमुद्यतस्य नंदभद्रवैश्यस्य समीपे कुष्ठरोगार्तेन केनचिद्ब्राह्मणपुत्रेणागत्य नंदभद्राय ज्ञानोपदेशकरणम्, अथ नंदभद्रपृष्टेन ब्राह्मणबालकेन निजचरित्रवृत्तांतकथनम्, तस्माद्ब्राह्मणबालकादुपदेशश्रवणेन सुप्रसन्नेन नंदभद्रेण गुरुदक्षिणार्थं गुरूपदेशेन गुरुनाम्ना बालादित्यस्थापनवृत्तांतवर्णनम्...	१७७	१
४७	नारदेन बहूदकतीर्थरक्षार्थं सिद्धांबिकादिचतुर्दशमहाशक्तीनां सपरिवाराणां स्थापनवर्णनम्, तासां सर्वासां महाशक्तीनां माहात्म्यवर्णनम्	१८०	२
४८	सोमनाथमाहात्म्यवर्णनम्,तत्र चौडदेशीययोर्जयंतप्रालेयनामकविप्रयोर्वृत्तांतवर्णनम्, सोमनाथदर्शनार्थं प्रभासक्षेत्रगमनोद्यतयोस्तयोर्मार्गेऽतिश्रांततया मध्येमार्गं लुण्ठमानयोरनुग्रहार्थं सोमनाथप्रादुर्भावः, महीसागरसंगमवर्तिसोमकुण्डस्नानसोमनाथदर्शनमाहात्म्यवर्णनम्, हाटकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्...	१८३	१
४९	नारदस्थापितमहीनगरस्थितविविधतीर्थमाहात्म्यप्रसंगे जयादित्यमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र नारदेन सूर्यदर्शनार्थं सूर्यलोकं प्रति गतेन निजस्थापितमहीनगरस्थब्राह्मणप्रशंसायां कृतायां सूर्यनारायणेन तत्रत्यब्राह्मणानां दर्शनार्थं वृद्धातिथिरूपेणागमनम्, तत्र ज्ञानचर्चारूपपरमभोजनमाकाङ्क्षतो भास्करस्य हारीतपुत्रेणाष्टवर्षवयसा कमठाख्येन सर्वशास्त्रीयसिद्धान्तासिद्धजीवगत्यादिविषयकप्रश्नानां सुस्पष्टतयोत्तरप्रदानेन सूर्यभगवतोऽत्यन्तसंतोषप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्...	१८३	२
५०	अथ भास्करकृतशरीरलक्षणविषयकप्रश्नस्य कमठबालकेन सशास्त्रप्रमाणसिद्धशरीरलक्षणकथनेन सम्यगुत्तरप्रदानम्, तत्प्रसंगेन जीवस्य पारलौकिकगतिवर्णनम्	१८५	१
५१	अथ भास्करकृतविविधकर्मफलविषयकप्रश्नस्य कमठबालकेन सशास्त्रप्रमाणसिद्धसकलप्राणिकर्मविपाकवर्णनेन सम्यगुत्तरप्रदानम्, तत्प्रसंगेन धर्मप्रशंसावर्णनम्, कमठप्रोक्तसम्यक्प्रश्नोत्तरश्रवणसंतुष्टेन भगवता भास्करेण तत्पुत्रप्रभृतिहारीतादितन्नगरस्थब्राह्मणप्रशंसापूर्वकं निजनामकथनम्, अथ ब्राह्मणानां प्रार्थनया भगवता भास्करेण जयादित्यनाम्ना तस्मिन्महीनगरे मूर्ताववास्थितिकरणम्, कमठकृताऽष्टकस्तोत्रेण जयादित्यस्तुतिः, भगवता भास्करेण कमठाख्याय हारीतब्राह्मणबालकाय वरप्रदानम्, जयादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१८७	१
५२	अथ महीसागरसंगमे ब्रह्मदेवस्थापितकोटितीर्थमाहात्म्यवृत्तान्तवर्णनम्,कोटितीर्थसमीपस्थात्रीश्वरभरद्वाजेश्वरगौतमेश्वराहिल्यासरोमाहात्म्यम्, अहिल्यासरोवर्णनप्रसंगेन शक्रकृताहिल्याधर्षणादिवृत्तान्तवर्णनम्.	१८९	१
५३	अथ महीसागरसंगमे नारदस्थापितस्थानरक्षार्थकत्रिपुरुषशालाव्यवस्थापनादिवृत्तान्तपूर्वकशालामाहात्म्यम्, अथ नारदीयसरोवरनागेश्वरमाहात्म्यम्, अपरद्वारकोत्तरद्वारकामाहात्म्यवर्णनम्.	१९०	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
५४	अथ महीसागरसंगमवर्तिनारदमूर्तिस्थापनवृत्तान्तः, तत्प्रसंगेन बाभ्रव्यार्जुनसंवादः, बाभ्रव्येणार्जुनाय नारदमूर्तिस्थापनप्रसंगेनोग्रसेनश्रीकृष्णसंवादकथनपूर्वकं श्रीकृष्णेनोग्रसेनशंकापनोदनाय नारदप्रशंसाकथनपूर्वकं नारदाष्टकस्तुतिकरणकथनम्, श्रीकृष्णकृतनारदपूजादिकथनम्, नारदमाहात्म्यवर्णनम्.	१९०	२
५५	बाभ्रव्यमुखादर्जुनेन नारदमाहात्म्यं श्रुत्वा प्रशंसाकरणपूर्वकं गुप्तक्षेत्रमाहात्म्यश्रवणेच्छया प्रश्नकरणम्, नारदेनार्जुनाय गुप्तक्षेत्रस्थितगौतमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन सविस्तरयोगतत्त्वस्वरूपलक्षणवर्णनम्.	१९२	१
५६	अथ महीनगरकात्पूर्वदिक्स्थितब्रह्मसरोब्रह्मेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, नारदस्थापितजयादित्यकूपगर्भेश्वरापरपर्यायमोक्षेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१९५	१
५७	अथ केदारेश्वरनीलकण्ठमाहात्म्यम्.	१९५	२
५८	अथ तस्य महीसागरसंगमक्षेत्रस्य गुप्तक्षेत्रेतिनामप्रसिद्धौ कारणवर्णनम्, तत्प्रसंगेन ब्रह्मलोके मधुपर्कसमये तीर्थक्षेत्राणां महत्त्ववर्णनप्रस्तावे महीसागरसंगमेन स्वमुखेन स्वप्रख्यातौ क्रियमाणायां ब्रह्मणो ज्येष्ठपुत्रेण धर्मेण तस्मा अप्रख्यातिरूपशापप्रदानम्, अथ तच्छापवचनश्रवणोत्तरं गुहस्य तत्रागत्य तदुक्तस्वप्रख्यातिसमर्थनम्, अथ धर्मेण गुहस्याग्रे स्तुतिपूर्वकं स्वापराधक्षमापणम्, महीसागरसंगमक्षेत्रस्य गर्वरूपस्तंभवशेन स्तम्भतीर्थाख्यया प्रसिद्धिवृत्तान्तवर्णनपुरःसरं स्तम्भतीर्थापरपर्यायमहीसागरसंगममाहात्म्यकथनम्, अर्जुनस्य तीर्थयात्रापरिसमाप्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	१९५	२
५९	अथ सिद्धेश्वरलिंगसिद्धाम्बिकामाहात्म्यम्, तत्प्रसंगेन पाण्डवतीर्थयात्रायां घटोत्कचाख्यस्य भीमपुत्रस्य पाण्डवैः सह समागमः, अथ श्रीकृष्णेन सह पाण्डवानां विवाहमंगलविषये मन्त्रकरणम्, अथ श्रीकृष्णेन कामकटंकटाख्याया वृत्तान्तं संवर्ण्य तस्या विजयपूर्वकं वरणार्थं घटोत्कचस्य प्राग्ज्योतिषपुरं प्रति प्रेषणम्, श्रीकृष्णादीनामनुज्ञया घटोत्कचस्य प्राग्ज्योतिषपुरं प्रति गमनम्.	१९७	१
६०	अथ घटोत्कचस्य कामकटंकटायाः प्रासादे प्रवेशः, अथ कामकटंकटाया घटोत्कचेन श्रीकृष्णस्मरणपूर्वकमपूर्वकथाकथनेन प्रश्नद्वारा निरुत्तरीकरणम्, अथ युद्धोपायेन तां कामकटंकटां पराजित्य तस्याः पृष्ठिमारुह्य श्रीकृष्णपाण्डवसमीपं प्रति घटोत्कचस्यागमनम्, अथ घटोत्कचकामकटंकटयोर्विवाहः, ततो हिडिम्बवने घटोत्कचेन राक्षसराज्यकरणम्, घटोत्कचस्य कामकटंकटायां बर्बरीकाख्यसुतोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	१९९	१
६१	अथ घटोत्कचस्य बर्बरीकं पुत्रमादाय श्रीकृष्णदर्शनार्थं द्वारकापुरीं प्रति गमनम्. ततः श्रीकृष्णेन बर्बरीकाय संक्षेपतश्चातुर्वर्ण्यधर्मवर्णनपूर्वकं क्षात्रधर्मानुसारेण लौकिकबलप्राप्त्यै देव्याराधनार्थमुपदेशपूर्वकं सुहृदयेति नामकरणम्, श्रीकृष्णोपदेशेन तेन सुहृदयेन गुप्तक्षेत्रे दग्धस्थलीमागत्य देवीनामाराधनम्, सुप्रसन्नानां देवीनामनुज्ञया तेन सुहृदयेन तत्रैव स्थित्वा विजयनामकमागधब्राह्मणस्य तत्र सिद्धाम्बिकायाः पुरत आगत्य महाविद्यां साधयितुं प्रवृत्तस्य सुहृदयेन विघ्ननिवारणार्थं साहाय्यकरणम्, विजयब्राह्मणेन महाविद्यासाधनार्थमादौ गणेश्वरकल्पोपासनाकरणवर्णनम्.	२००	२
६२	अथ गणेश्वरक्षेत्रपालोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, क्षेत्रपालपूजनादिविधानवर्णनम्, ततो विजयब्राह्मणेन वटयाक्षिणीविद्यासाधनम्, ततश्चापराजितामहाविद्यासाधनम्	२०२	१
६३	अथ प्रथमयामान्ते विघ्नकरणार्थं समागताया महाजिह्वाराक्षस्याः सुहृदयेन घटोत्कचपुत्रेण दमनम्, ततो मध्यरात्रसमये विघ्नकरणार्थं समागतस्य रेपलेन्द्रस्य घटोत्कचपुत्रेण सुहृदयेन दमनम्, ततस्तृतीययामान्ते विघ्नकरणार्थं समागताया दुहद्रुहाख्याश्वतर्याः सुहृदयेन हनने कृते सति तत्प्रक्षेपस्थले दुहद्रुहाख्यग्रामप्रसिद्धिवर्णनम्, अथ चतुर्थयामे विघ्नकरणार्थं समागतस्य क्षपणकवेषधारिणः पलाशिनाम्नो दैत्यस्य नवकोटिदैत्यसेनासमन्वितस्य भैमिपुत्रेण सुहृदयेन पातालगुहां तमनु गत्वा हननम्, ततश्च तत्कृतेन दैत्यवधेन संतुष्टैर्नागलोकैः सुहृदयाय वरप्रदानम्, अथ पातालविवरस्थरत्नलिङ्गपूजकनागकन्याभिः प्रवर्णितन मार्गेण सुहृदयस्य भूतले सिद्धाम्बिका-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	पुरःस्थले विजयाख्यब्राह्मणसमीपं प्रत्यागमनम्, ततः सर्वमहाविद्यासिद्धिसंपन्नतया सुप्रसन्नेन विजयब्राह्मणेन सुहृदयायाशीःप्रदानम्, ततो भविष्यत्संग्रामे पाण्डवसंरक्षणहेतुना देवानां देवीनां चानुज्ञया विजयब्राह्मणदत्तसिन्दूरसदृशहोमभस्मग्रहणपूर्वकं सर्वदेवीदेवैः सुहृदयस्य सिद्धसेनेतिनामकरणवर्णनम्.	२०३	२
६४	अथ देव्याराधनतत्परतया सिद्धाम्बिकासंनिधौ सिद्धसेने स्थिते वनवासप्रसंगेनागतानां पाण्डवानां मध्येऽतितृषार्तेन भीमेन देवीपुरतः स्थिते कुण्डे प्रवेशे कृते सत्यतिक्रुद्धेन सिद्धसेनेन भीमेन सह युद्धं कृत्वा भीमसेनस्य जर्जरीकरणम्, ततो भीमसेनं गृहीत्वा सागरे प्रक्षेप्तं प्रचलितस्य सिद्धसेनस्य समीपे वियति भगवता रुद्रदेवेन समभ्येत्य सिद्धसेनाय भीमसेनस्य पितामहत्ववर्णनम्, तद्रुद्रवचः श्रुत्वा सिद्धसेनस्य शोककरणपूर्वकं भीमसेनाग्रेऽपराधक्षमापणम्, भीमसेनेन स्वपौत्रस्यालिंगनम्, अथ पितामहापराधदोषविषण्णस्य सिद्धसेनस्य समुद्रं प्रति निजप्राणत्यागार्थं गमनम्, तन्निवारणार्थं भीमसेनस्यापि तत्पश्चाद्गमनम्, ततो रुद्रसहिताभिः सिद्धाम्बिकादिदेवीभिः सिद्धसेनस्य सांत्वनपूर्वकं चण्डिलेतिनामकरणम्, भीमेन चण्डिलेन सह युधिष्ठिरादिपाण्डवसमीपं गत्वा सर्ववृत्तनिवेदनम्, भीमस्थापितभीमेश्वररुद्रलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	२०५	२
६५	अथ युधिष्ठिरकृतां सिद्धाम्बिकास्तुतिं निशम्य भीमसेनेन युधिष्ठिरस्य स्त्रोस्तुतिकरत्वं मत्वा निर्भर्त्सनम्, ततो देव्यवज्ञानाद्भीमसेनस्याङ्गवैकल्यप्राप्तौ भीमेन स्वापराधक्षमापणाय सिद्धाम्बिकाजगदम्बिकास्तुतिकरणम्, ततो जगदम्बिकया तस्मै वरप्रदानम्, अथ देव्या स्वस्या निमित्तान्तरेण लोहाणास्थकेलेश्वरीदुर्गावत्सेश्वरीगयत्राडेत्यादिनामभेदस्थानभेदेन तत्र क्षेत्रेऽवस्थितिवर्णनपूर्वकं सर्वपाण्डवानामभयप्रदानम्, पाण्डवैर्बर्बरीकस्य तत्रैव स्थाने संस्थापनपूर्वकं तीर्थयात्राकरणम्... ...	२०७	२
६६	अथ त्रयोदशवर्षानन्तरं वनवासान्निवृत्त्य स्वकीयराज्यप्राप्तये संग्रामांगणं समुपस्थितेषु ससैन्येषु पाण्डवकौरवेषु मध्ये सर्वशत्रुसैन्यवधसमर्थवीरपरिगणनायां प्रक्रान्तायां घटोत्कचपुत्रेण चण्डिलेन सर्वातिशायिस्वसामर्थ्यप्रकटनप्रौढ्या परीक्षाप्रदानार्थं पुरा देव्यग्रतः कृतहोमेन विजयनामकसिद्धब्राह्मणेन प्रदत्तस्य सिन्दूराभभस्मनः स्वशराग्रे संयोजनपूर्वकं बाणप्रक्षेपेण सर्वशत्रुसैन्यस्य मृत्युमर्मनिदर्शनकरणम्, अथ तद्दृष्ट्वा सर्वेषां युधिष्ठिरादीनां तत्प्रशंसापूर्वकं सुमहति साधुवादे संप्रवृत्ते सत्यकस्मादेव कृष्णेन तस्य घटोत्कचपुत्रस्य स्वचक्रेण शिरश्छेदकरणम्, अथ कृष्णेन तच्छिरश्छेदं कृतं दृष्ट्वा शोकाकुलान्पांडवादीन्घटोत्कचं च प्रति तस्मिन्संग्रामांगणे सिद्धाम्बिकादिचतुर्दशदेवीनामागमनम्, ताभिश्च चण्डिलस्य प्राग्जन्मजातसुवर्चोनामकयक्षस्य वृत्तान्तकथनपूर्वकं सर्वेषां सान्त्वनम्, अथ श्रीकृष्णेन तच्छिरश्छेदकारणकथनम्, ततो देव्याऽमृतसिञ्चनेन तच्छिरसोऽमृतीकरणम्. अथ श्रीकृष्णेन शिरोरूपस्य चण्डिलस्य वरप्रदानम्, अथ श्रीकृष्णाज्ञया युद्धभूमिसमीपवर्तिगिरिश्रृंगमधिरुह्य तेन बर्बरीकेण पाण्डवकौरवाणां युद्धनिरीक्षणम्, अथ भारतमहायुद्धनिवृत्त्यनन्तरं गर्वान्वितस्य भीमस्य श्रीकृष्णेन बर्बरीकमुखतः परमपुरुषेण हरिहराभिन्नरूपेण केनचित्परमपुरुषेण सर्वं सैन्यं निर्दलितमिति सत्यापयित्वापि लंकाद्वाःस्थितकुम्भकर्णशिरःकरोटिकादर्शनेन गर्वपरिहरणवृत्तान्तवर्णनम्, अथ रणाजिरं प्रत्येत्य घटोत्कचपुत्राय बर्बरीकाय श्रीकृष्णेन वरप्रदानम्, अथ बर्बरीकस्तवः, बर्बरीकपूजनमाहात्म्यम्, अथ महीनगरस्थकेदारेश्वरात्रीश्वरनीलकण्ठेश्वरजयादित्यमाहात्म्यम्, एवं सप्तक्रोशात्मकगुप्तक्षेत्रापरपर्यायमहीसागरसंगमक्षेत्रमाहात्म्यश्रवणपठनादिफलश्रुतिः	२०९	२

इति माहेश्वरखण्डे द्वितीयं कौमारिकाखण्डं संपूर्णम् ॥ (१–२) ॥

अथ माहेश्वरखण्डे तृतीयेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धम् ॥ (१-३-१) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	नैमिषारण्यंवासिभिर्मुनिभिः सूतमहर्षिं प्रत्यरुणाचलमाहात्म्यश्रवणेच्छया पृष्टे सूतेन तान्प्रत्यरुणाचलमाहात्म्यकथनोपक्रमे ब्रह्मसनकसंवादकथनम्, सनकेन तैजसशिवलिङ्गमाहात्म्यश्रवणेच्छया पृष्टेन भगवता ब्रह्मणाऽरुणाचलेश्वरतैजसशिवध्यानपूर्वकमरुणाचलेश्वरमाहात्म्यकथनोपक्रमवर्णनम्, तत्र पूर्वं विष्णुब्रह्मणोः परस्परमात्मश्रैष्ठ्यप्रागल्भ्यपूर्वकं युध्यमानयोर्मध्ये वह्निस्तम्भमयभगवदाविर्भावः, आकाशवाण्या च तयोर्युद्धाद्विरतिः, अथ तस्याग्निस्तम्भमयरूपस्याऽनाद्यन्तस्य भगवतोऽधोऽन्तं परिच्छेत्तुं विष्णोर्वराहरूपेण गतस्याऽनन्तस्यान्तं परिच्छेत्तुमशक्यतया बिषादप्राप्त्यनन्तरं पूर्वस्थलं प्रत्यागमनम्, ऊर्ध्वमन्तं परिच्छेत्तुं ब्रह्मणो हंसरूपेण गतस्याऽनन्तस्यान्तं परिच्छेत्तुमशक्यतया विषादप्राप्त्यनन्तरमूर्ध्वलोकस्थितानां सिद्धानां वचनतोऽनन्तस्यानन्ततां परिज्ञाय पूर्वस्थलं प्रति समेत्य भगवतः पुरतोऽवस्थितिवर्णनम्.	२१४	२
२	अथ ब्रह्मविष्णुभ्यां वह्निस्तम्भमयस्य भगवतः स्तवनम, ततो वह्निस्तम्भमयपरमेश्वरेण ब्रह्मविष्ण्वोर्वरप्रदानम्, ब्रह्मविष्ण्वोः प्रार्थनया वह्निस्तम्भमयेन परमेश्वरेण निजरूपमुपसंहृत्यारुणाचलरूपेण स्थावरलिंगताधारणम्, स्थावरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	२१६	२
३	अथारुणाद्रीश्वरचरित्रवर्णनम्, तत्र भगवत्या जगदम्बया कदाचिद्रहसि शम्भोः क्रीडावशेन नेत्रत्रयपिधानम, शंकरस्य चन्द्रसूर्याग्निरूपेषु त्रिषु नेत्रेषु पार्वत्या निमिषार्धमात्रं पिहितेषु सकलजगतोऽकाले क्षयः, तदानीमविनाशिभिस्तपसा लब्धस्फूर्तिभिः सिद्धैस्तपोबलप्राप्तज्ञानचक्षुषा तत्सांबशंकरचरित्रं विज्ञाय सांबसदाशिवस्तुतिकरणम्, श्रीशंकरेण सिद्धानां स्तुतिमाकर्ण्य निजनिमिषार्धेन वत्सरकोटिपरिमितकालातिक्रमणेन जगतः प्रलयं दृष्ट्वाः पार्वतीं प्रतीदं त्वयाऽयोग्यं कर्म कृतमित्युक्ते पार्वत्यास्वकृतजगत्क्षयजनितदुरितनिवृत्त्यै प्रायश्चित्तपृच्छायां कृतायां भगवता लोकशिक्षार्थं पार्वत्यै तपःकरणार्थमनुज्ञाकरणम्, ततः श्रीशंकरानुज्ञया पार्वत्याः कांचीपुरीस्थकंपानदीतीरस्थितैकाम्रतले तपश्चर्यार्थमागमनम्.		
४	अथ कम्पानदीतीरस्थितैकाम्रतले पार्वत्या सैकतशिवलिंगं संस्थाप्य, स्वधर्माचरणपूर्वकं तपश्चर्याकरणम्, अथ शंकरेण पार्वत्या दृढभक्तिपरीक्षणार्थं नदीपूरप्रवाहेण समंततो व्याप्तौ कृतायां देव्या सैकतशिवलिंगस्य प्रवाहाल्लयभीत्या दृढमालिंग्य पूरप्रवाहेण वेष्टयमानयाऽपि लिङ्गं विहायाऽन्यतोऽगमनम्, पार्वतीदृढपरिरम्भणतः सैकतलिङ्गे पार्वतीकुचचूचुकचिह्नमुद्राङ्कितत्ववर्णनम्, अथाकाशवाण्या पार्वतीमाश्वास्य तस्य सैकतलिंगस्याभ्यर्हणे वरं प्रदायारुणाचलं प्रति गत्वा गौतमोपदेशेन तपःकरणार्थमनुज्ञाकरणम्, अथ देव्या पार्वत्या तत्र कंपानदीतीरे दर्शनार्थं सेवार्थं चागतेभ्यः सर्वदेवेभ्य ऋषिभ्यश्च सैकतशिवलिङ्गपूजनार्थमाज्ञाकरणम्, ततः पार्वत्याः सर्वदेवैः सहारुणाद्रौ गौतममहर्षेराश्रमं प्रति गमनम्.	२१८	२
५	अथ गौतममहर्षिणा पार्वत्याः स्वागतसत्कारकरणम्, पार्वतीप्रार्थितेन गौतममहर्षिणा पार्वतीं प्रत्यरुणाचलमाहात्म्यवर्णनम्—तत्प्रसंगेन ब्रह्मपुष्करमाहात्म्यवृत्तान्तवर्णनम्.	२२०	१
६	अरुणाचले श्रीमहाविष्णुप्रभृतिसमस्तदेवगणमहर्षिगणराजर्षिगणस्थापितविविधतीर्थमाहात्म्यानां वृत्तान्तपूर्वकं वर्णनम्	२२१	२
७	अथाग्निमयस्य लिङ्गस्य पार्वत्योपशान्तताकारणे पृष्टे गौतममहर्षिणाऽरुणाचलेश्वरस्य चतुर्युगायनामभेदवर्णनम्. तत्र देवकृतस्तुत्यारुणाचलेश्वरस्य भगवतः शीतलताप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, अथारुणाचलस्थाष्टलोकपालस्थापिताष्टदिक्स्थतीर्थमाहात्म्यवृत्तान्तः, मार्कण्डेयप्रार्थनया महेश्वरेण सर्वतीर्थसमुच्चयस्यैकीकरणवर्णनम्, अथ तीर्थमाहात्म्यं श्रुत्वा सुप्रसन्नया पार्वत्या श्रीपरमेश्वरार्चनविधिजिज्ञासया गौतममहर्षिं प्रति प्रश्नकरणम्.	२२४	१
८	अथ गौतमेन महर्षिणा पार्वत्यै श्रीशङ्करशोणाद्रीश्वरप्रसादादिरूपनिजवृत्तान्तं निवेद्य श्रीशंकरप्रोक्तागमोक्तसविस्तरारुणाचलेश्वरशिवाराधनामाहात्म्यवर्णनम्.	२२५	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
९	श्रीशंकरेण श्रीशोणाद्रीश्वरविविधनामकथनम्, अथ शोणाद्रीश्वरप्रदक्षिणामाहात्म्यकथनम्, शोणाद्रीश्वरप्रदक्षिणामाहात्म्यप्रसंगेन धर्मकेतुराजवृत्तान्तवर्णनम्, भगवते विविधोपचारसमर्पणमाहात्म्यवर्णनम्, गौतमेन स्वस्मै भगवता भगवत्या अपीतकुचाख्यायाः पार्वत्यास्तपोदीक्षाग्रहणाय स्वसमीपं प्रत्यागमनादिभविष्यद्वृत्तान्तं वर्णयित्वा भगवत्याः पार्वत्याः प्रशंसाकरणम् ,ततः पार्वत्या तपः कर्तुं गौतमेनानुमोदितया गौतमाश्रमे कांचित्पर्णशालामध्यास्य यथोक्तनियमपूर्वकं तपश्चर्याकरणवर्णनम्. ...	२२६	२
१०	अथ तत्र तपस्यन्तीं देवीं प्रति महिषासुरत्रस्तानां सर्वेषामिन्द्रादिदेवानामागमनम्, इन्द्रादिदेवैर्देव्यै महिषासुरकृतनिजवित्रासनिवेदनम, देवानां दैन्यमालोक्य देव्या महिषासुरवधार्थं प्रतिज्ञां कृत्वा देवानामाश्वासनकरणम्, देवीत आश्वासनं प्राप्य देवेषु गतेषु सत्सु देव्या स्वात्मनः परितश्चतुर्षु दिक्छैलेषु स्थानरक्षार्थं चतुर्बटुकस्थापनम् , तथा च चतसृणां निजपरिचारिकाणामरुणाद्रिं प्रति केवलमतिथिप्रेषणार्थमाज्ञाकरणम्, एवं व्यवस्थां कृत्वा गौतमाश्रमसंनिधौ पार्वत्यास्तपःकरणम् , पार्वतीतपःसामर्थ्यात्तत्राश्रमे सर्वतःशान्ततावर्णनम्; अथ कदाचिन्महिषासुरस्य मृगयार्थं शोणाद्रिपरिसरे भ्रमणम्, अथ देवीस्थाने बटुभिर्निरुद्धेन महिषासुरेण वृद्धातिथिब्राह्मणरूपेण देवीं प्रति गत्वा निजप्रशंसाकरणपूर्वकं स्ववरणार्थं स्वाभिप्रायनिवेदनम्, अथ देव्या महिषासुरं प्रति युद्धार्थं निजाभिप्रायकथनम्, ततो युद्धोद्यतं महिषासुरं दृष्ट्वा कन्यारूपायास्तस्या जगदंबाया भव्यभयंकरदुर्गारूपेणावस्थानम्, महिषासुरेण निजसेनाह्वानम्, ब्रह्मादिदेवैर्देव्यै विविधनिजायुधसमर्पणम्, देवीस्वरूपं दृष्ट्वा भयेन पलायितं महिषासुरं प्रति देव्या वानरमुखसुरगुरुद्वाराऽरुणाचलं प्रत्यागन्तुं निषेद्धुं सन्देशप्रेषणम्, सुरगुरुप्रोक्तं देवीसंदेशं निशम्य भृशं क्रुद्धेन महिषासुरेणारुणाचले देव्या सह युद्धार्थं सर्वदैत्यसैन्यप्रेषणम्, आगतं दैत्यसैन्यं विलोक्य देव्या स्वतेजसा विविधभूतवेतालमातृकायोगिन्यादिगणानां सृष्टिकरणम्, दैत्यसैन्यदेवीसैन्ययोः प्रचण्डयुद्धवर्णनम्, तत्र युद्धे महिषासुरेण सह देव्या युद्धारम्भः.	२२९	१
११	देवीमहिषासुरयोर्युद्धे देव्या महिषासुरमर्दनम्, अथ महिषार्दिन्या दुर्गाया इन्द्रादिदेवैः स्तुतिकरणम्, अथ महिषासुरशिरःस्थितशिवलिंगस्य देव्याः पाणितल आसञ्जनवर्णनम्, ततः स्वहस्तेन शिवभक्तहननं जातमिति मन्यमानाया जगदम्बायाः शोकेन गौतमाग्रतस्तीर्थयात्रार्थकस्वसंकल्पनिवेदनम्, ततो गौतमेन जगदम्बाया आश्वासनपूर्वकं महिषासुरवृत्तकथनपूर्वकं गौर्यै दोषनिवृत्त्यर्थमरुणाचलाग्रतस्तीर्थस्नानरूपोपायकथनम्.	२३१	२
१२	अथाकाशवाण्या गौर्या स्वखड्गेन खड्गतीर्थं निर्माय तत्र कार्तिकमासपर्यंतं निमज्जनम् , खड्गतीर्थतीरे स्वहस्तच्युतमहिषासुरशिरःस्थितलिंगस्थापनम्, ततः कार्तिके मासि कृत्तिकानक्षत्रेऽरुणाद्रीश्वरस्तुतिकरणम्, ततः प्रसन्नेन भगवताऽरुणाद्रीश्वरेण ज्योतीरूपेणाविर्भूय ज्योतिरन्तर्गतहिरण्मयपुरुषरूपेण जगदंबायै वरप्रदानम्, ततो जगदम्बयाऽरुणाद्रीश्वरस्य प्रदक्षिणाकरणम् , ततः प्रसन्नेन श्रीशोणाद्रीश्वरेण शंकरेण भगवता सह जगदंबायाः समागमवर्णनम्	२३३	१
१३	अथ शिवेन पार्वत्यै वरप्रदानपूर्वकं पार्वत्या सह रंतुकाम्यया पार्वत्यंगे मृगमदालेपनम् , मृगमदोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णने पुलकाख्यदैत्यस्य चारित्रकथनम् , देवीहस्तोत्थितकमलस्य वृत्तान्तः, तत्प्रसंगेन काञ्चीस्थमहादेवमाहात्म्यवर्द्धनपूर्वकपार्वतीदर्शनमाहात्म्यवृद्धये पार्वत्याः शिवं प्रति प्रार्थना, शिवेन पार्वत्यै वरप्रदानम्, अरुणाद्रीश्वरमहावैभवमाहात्म्यवर्णनम्.	२३५	१

इति माहेश्वरखण्डे तृतीयेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धम् ॥ (१–३–१) ॥

अथ माहेश्वरखण्डे तृतीयेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धम् ॥ (१–३–२)

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	सूतशौनकसंवादे मार्कण्डेयनन्दीश्वरयोः संवादारम्भः,तत्र मार्कण्डेयेन विविधमुनिवरैः सहितेन नन्दिकेश्वरं प्रति शैवागमप्रोक्तशिवधर्मजिज्ञासया प्रार्थनाकरणरूपेण स्थानमाहात्म्यप्रस्तावर्णनम्	२३७	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२	अथ नन्दिकेश्वरेण श्रीशिवनिवासभूतमहीमण्डलस्थविविधक्षेत्रतीर्थस्थानवर्णनम्.	२३७	१
३	अथ मार्कण्डेयेन नन्दिकेश्वरं प्रति सर्वफलप्राप्तिकरसर्वश्रेष्ठरहस्यस्थानजिज्ञासया सह महर्षिगणैः श्रोतुमुत्सुकताप्रदर्शनपूर्वकं प्रश्नकरणम्.	२३९	१
४	अथ नन्दिकेश्वरेण सशिष्यं मार्कण्डेयमहर्षिं प्रति संश्लाघ्य दक्षिणदिक्स्थद्राविडदेशान्तर्गतश्रीमदरुणाचलेश्वरस्थानस्य सविस्तरमहावैभवमाहात्म्यवर्णनम्…	२३९	२
५	अथ नन्दिकेश्वरेण शिवभक्तिदार्ढ्याय सात्त्विकराजसतामसवृत्तिपुरुषवर्णनप्रसंगेन विविधकर्मविपाकवर्णनम्…	२४०	२
६	सकलमहापापापनोदकप्रायश्चित्तवर्णनप्रसंगेन श्रीमदरुणाचले कर्त्तव्यविविधधर्मवर्णनम्.	२४१	१
७	अथ शोणाद्रीश्वरस्य सूर्यादिवारप्रतिपदादितिथ्यश्विन्यादिनक्षत्रमेषादिराशिपूर्वाह्णमध्याह्नसायाह्नायनमासादिसमयविशेषपरत्वेन पूजाविशेषोपचारमाहात्म्यपूर्वककाम्यकर्मवर्णनम्…	२४२	१
८	अथ विस्तरेण श्रीमदरुणाचलेश्वरश्रीशंकरचरित्रमाहात्म्यकथनारम्भः, तत्र श्रीशंकरेण निजदक्षिणवामाङ्गाभ्यां ब्रह्मविष्ण्वोरुत्पत्तिः, रजोगुणसत्त्वगुणाभ्यां ब्रह्मविष्ण्वोर्योगकरणम्, ततो भगवदाज्ञया ब्रह्मणः सृष्टिकार्ये महाविष्णोश्च स्थितिकार्येऽधिकारप्रवृत्त्या निजोत्पादकभगवद्विस्मृत्या स्वस्वगुणकार्यवशेन गर्वप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	२४३	१
९	विरंच्यच्युतयोः स्वाधिकारगर्वेण मोहजन्यस्वश्रैष्ठ्यविषयकमहाविवादवर्णनम्…	२४३	२
१०	अथ भृशं सासूयं विवदमानयोर्ब्रह्मविष्ण्वोर्मध्ये तद्विवादशान्तये तेजोमयश्रीशंकरभगवल्लिंगप्रादुर्भाववृत्तान्तवर्णनम्, ततो ब्रह्मविष्ण्वोस्तस्य लिङ्गस्योर्ध्वाधोभागपर्यन्तशोधनार्थं निश्चयकरणपूर्वकमन्तशोधस्य निर्धारणम्.	२४४	२
११	अथ तस्य तेजोमयलिंगस्याधोऽन्तपर्यन्तपरिच्छित्तये वराहरूपधारिणो विष्णोरधोलोकगमनम्, लिंगाधोभागशोधनं कृत्वा तस्य लिंगस्यानन्ततां निश्चित्य ततो निवृत्य पुनः पूर्वस्थलं प्रत्यागमनम्.	२४५	१
१२	अथ तस्य तेजोमयलिंगस्योर्ध्वान्तपर्यन्तपरिच्छित्तये हंसरूपधारिणा ब्रह्मण ऊर्ध्वलोकगमनम्, तत्र लिंगोपरितनभागशोधनप्रवृत्तस्य ब्रह्मणोऽतिदूरेऽतिचिरागतकेतकीपत्रेण सह समागमः.	२४५	२
१३	अथ मिथ्यासाक्ष्यप्रदानाय प्रार्थितेन केतकीपत्रेण सह ब्रह्मणो मूलस्थानं प्रत्यागत्य विष्णवे लिङ्गोर्ध्वपर्यंतदर्शनस्य केतकीपत्रद्वारा मिथ्यासाक्ष्येण सत्यापनम्.	२४६	१
१४	अथ विष्णुना हृदयेन तदसत्यं विनिश्चित्य स्वात्मरक्षार्थं ब्रह्मणश्च मदनिवृत्तये तेजोमयलिंगस्वरूपस्य भगवतः स्तुतिकरणम्.	२४६	२
१५	अथ विष्णुकृतस्तुत्या प्रसन्नेन शंकरेण तेजःस्तंभं विनिर्भिद्य सगुणपञ्चवदनमूर्तिप्रकटनम्, तं सगुणरूपं परमेश्वरं श्रीशंकरं दृष्ट्वा विष्णोरानन्दः, तथा च ब्रह्मणो लज्जाप्राप्तिः, महेश्वरेण ब्रह्मणेऽपूज्यतारूपशापप्रदानम्, केतकच्छदस्य च स्वपूजानर्हतारूपशापप्रदानम्, अथ ब्रह्मदेवकृताशिवस्तुत्युद्यमः.	२४७	२
१६	अथ ब्रह्मदेवेन शिवस्तुतिकरणम्, एवं ब्रह्मविष्णुस्तुतिप्रसन्नेन भगवता श्रीशंकरेण ब्रह्मविष्ण्वोर्वरप्रदानपूर्वकं पुनः स्वाधिकारपालनार्थमाज्ञाकरणम्, श्रीशोणाचलेऽवस्थित्यर्थमाज्ञाकरणं च, ततो भगवदन्तर्धानानन्तरं ब्रह्मविष्णुभ्यां श्रीशोगाचले सरःखननपूर्वकमरुणपुरनिर्माणपुरःसरारुणाचलेश्वरमन्दिरनिर्माणम्.	२४८	२
१७	अथ शिवपार्वत्योर्विहारवर्णनम्, कृतस्य तपसो वृत्तान्तवर्णने तत्र चानेकचरितपुरःसरं चतुर्मुखनारायणयोर्हेरम्बषडाननत्वादिवृत्तान्तवर्णनम.	२४९	१
१८	अथ प्रणयकोपकुपितायाः पार्वत्याः शिवसकाशतो निष्क्रम्य निजदेहकालिमानिवृत्तये तपःकरणार्थं सखीभिः सह गौतमाश्रमं प्रत्यागमनम्, अथ गौतमोपदेशेन देव्या तदाश्रमसमीपे तीव्रतरनियमधारणपूर्वकमनुदिनमरुणाचलेश्वरपारिचरणरूपतपःकरणम्.	२४९	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१९	अथ तत्र तपःस्थिताया देव्या लोभनार्थं महिषासुरेण निजप्रशंसानिवेदनाय देवीं प्रति दूतीप्रेषणम्, देवीसख्या महिषासुरदूत्यां ततः स्थानान्निःसारितायां महिषासुरस्य महता सैन्येन सह देवीं प्रत्यागमनम्, अथ देव्या महिषासुरसैन्यकोलाहलं श्रुत्वा दैत्यसंहारार्थं दुर्गां प्रत्याज्ञाकरणम्, दुर्गादेव्या स्वांगेभ्यो विविधयोगिनीचक्रमातृकादिसैन्यनिर्माणम्, ततो देवीसैन्यदैत्यसैन्ययोस्तुमुलद्वन्द्वयुद्धवर्णनम्, ततो महिषासुरस्याजय्यतां दृष्ट्वा मातृकादिभिर्दुर्गादेवीस्तुतिकरणम्, ततो दुर्गादेव्या महिषासुरेण सह संग्रामे दुर्गादेवीकृतमहिषासुरवधवृत्तान्तवर्णनम्.	२५१	२
२०	अथ दुर्गाहस्ते महिषासुरमस्तकसंलग्नतायां देव्या उपदेशेन दुर्गया खङ्गेन शिलापट्टपाटनपूर्वकं खङ्गतीर्थं निर्माय तत्र निमज्जनम्, तन्निमज्जनसमये महिषासुरकण्ठस्थितलिङ्गपतनम्, तस्य लिङ्गस्य पापनाशनसंज्ञया खङ्गतीर्थतीरे स्थापनम्, ततो दुर्गादेव्या हस्तात्तस्मात्तीर्थादुन्मज्जनसमये महिषासुरमस्तकपतनम्, अथ पार्वत्या दुर्गादेव्यै शिवभक्तमहिषासुरहननार्थं निजानुमतिप्रदानात्पापशङ्काप्राप्त्यनन्तरं पापापनोदाय प्रायश्चित्तजिज्ञासया गौतमप्रार्थनम्, ततो गौतमेन कार्तिकपूर्णिमायामरुणाचलेश्वरज्योतिर्दर्शनपर्यन्तं तपश्चर्याकरणार्थमुपदेशकरणम्, अथ गौतमोपदेशेन पार्वत्या तपश्चर्याकरणम्, ततः कार्तिकपौर्णमास्यां दिनांते श्रीशोणाचलशिखरे ज्योतिर्दृष्ट्वा पार्वत्या श्रीशोणाद्रीश्वरस्तुतिकरणम्, अथ तत्कृतस्तुतिसंतुष्टेन भगवता सद्यः सुस्वरूपरूपदर्शनपूर्वकं जगदम्बायाः पार्वत्याः सान्त्वनवर्णनम्. ...	२५३	१
२१	अथ श्रीशङ्करेण जगदम्बायाः प्रशंसापूर्वकं पार्श्वे निवेशनम्, स्तन्यार्थिनं स्कन्दं विहाय तपोऽर्थं पार्वत्याः शिवसकाशतो निर्गमनकारणाच्छ्रीशंकरेण जगदम्बाया अपीतकुचेतिनामकरणम्, महिषासुरमर्दिन्या दुर्गायाः श्रीजगदम्बासमीपेऽवस्थानम्, खङ्गतीर्थस्य गौतममहर्षेः सप्तमातृकादीनां च श्रीशङ्करेण वरप्रदानवर्णनम्.	२५४	१
२२	अथ पाण्ड्यदेशीयसार्वभौमवज्रांगदभूपालचरित्रवर्णनम्, तत्र वज्रांगदस्य हयमारुह्य मृगमनु शोणाचलं गतस्य मध्येमार्गं बाह्यात्पतनम्, तुरङ्गस्य कस्तूरीमृगस्य चेत्युभयोरपि शोणाद्रौ देहपतनेन तत्क्षण एव मरणात्खेचरत्वप्राप्तिः, अथ राज्ञा पृष्टयोस्तयोः खेचरयोर्विद्याधरयोर्मध्ये कान्तिशालिना विद्याधरेण वज्रांगदायात्मनो दुर्वासःशापकारणकथनप्रसंगेन श्रीशोणशैलप्रदक्षिणामाहात्म्यकथनम्, तत्र श्रीशोणाद्रीशेन शम्भुना निजप्रदक्षिणां कृतवते हेरम्बाय फलप्रदानपूर्वकं स्वस्य श्रीशोणाद्रीश्वरस्य प्रदक्षिणामाहात्म्यकथनम्.	२५४	२
२३	अथ कलाधराख्येन विद्याधरेण वज्रांगदाय भूपतये निजशापवृत्तान्तनिवेदनम्, अथ कान्तिशालिकलाधरयोर्विद्याधरयोरुपदेशेन वज्रांगदभूपस्य श्रीमदरुणाचलभक्तिविषये दृढनिश्चयकरणम्.	२५५	२
२४	अथ वज्रांगदभूपतिना श्रीमदरुणाचलसेवार्थं निजसर्वसंपत्त्युपयोगेन ब्राह्मणेभ्यो विविधाग्रहारादिसमर्पणपूर्वकं गौतमाश्रमसमीपे निजतपोवनं विधाय सर्वतीर्थस्नानसर्वदेवपूजापूर्वकशिवार्चाकरणम्, वज्रांगदकृतया तपश्चर्यया संतुष्टेन भगवता वज्रांगदाय निजमहिमोपदेशपूर्वकवरप्रदानम्, भगवद्वरप्रसादेन वज्रांगदस्य सर्वभोगावाप्तिपूर्वकसद्गतिवर्णनम्, अरुणाचलेश्वरस्य सर्वातिशायिश्रैष्ठ्यमाहात्म्यवर्णनपूर्वकमरुणाचलमाहात्म्यसमाप्तिवर्णनम्.	२५६	१

इति माहेश्वरखण्डे तृतीयेऽरुणाचलमाहात्म्यं उत्तरार्धम् ॥ (१-३-२) ॥

इति स्कान्दे महापुराणे प्रथमं माहेश्वरखण्डम ॥ १ ॥

अथ स्कान्दे महापुराणे द्वितीयं वैष्णवखण्डम् ॥ २ ॥

अथ वैष्णवखण्डे प्रथमं वेङ्कटाचलमाहात्म्यम् ॥ (२-१) ॥

१ सूतशौनकसंवादे नारदस्य सुमेरुशिखरस्थयज्ञवराहदर्शनम्, ततः स्वामिपुष्करिण्याः सर्वतीर्थातिशायित्ववर्णनम्, कुमारधारामाहात्म्यम्, तुंबतीर्थमाहात्म्यम्, पाण्डवतीर्थमाहात्म्यम्, पापनाशन–देवतीर्थयोर्माहात्म्यम्, धरणीकृतवराहस्तुतिः, वराहस्य धरण्या साकं शेषाचलं प्रत्यागमनम्, वेङ्कटाचलमाहात्म्यश्रवणावसरः, अध्यायफलश्रुतिः. १ १
२ वराहमंत्राराधनविधिः. ४ १
३ अथागस्त्यप्रार्थनया भगवतः सर्वजनदृग्गोचरत्ववर्णनम्, ततो मित्रवर्मण आकाशराजाख्यसुतोत्पत्तिवर्णनम्, धरणीतलात्पद्मावत्युत्पत्तिक्रमः, आकाशराजस्य धरण्याख्यपत्न्यां वसुदानाख्यसुतोत्पत्तिः. ४ २
४ उद्यानवासिन्याः पद्मावत्याः समीपे नारदागमनम्, नारदोदीरितपद्मावतीशरीरलक्षणानि, पद्मावत्याः स्वसखीभिः साकं पुष्पाटवीगमनम्, मृगयार्थं पुष्पाटवीं प्रति श्रीनिवासागमनम्, भगवतः कन्यकानां चान्योन्यसंवादः. ५ २
५ अथ पद्मावतीदर्शनेन श्रीनिवासस्य मोहप्राप्तिः, मुह्यमानं श्रीनिवासं प्रति बकुलमालिकोक्तिः, श्रीनिवासोक्तपद्मावतीपरिणयकारणानि, वियद्राजपुरं प्रति बकुलमालिकागमनम्, दिव्योद्यानस्थपद्मावतीसखीः प्रति बकुलमालिकोक्तिः. ... ७ १
६ अथ बकुलमालिकां प्रति सखीविनिवेदितपद्मावत्युदन्तः, पद्मावतीमुद्दिश्य दैवज्ञं प्रति वियद्राजकृतप्रश्नादिः, दैवज्ञोक्त्याऽगस्त्यालिंगार्चनाय विप्रादिप्रेषणम्, धरणीकृतप्रश्नस्य पुलिन्दिनीप्रतिवचनम्, पद्मावतीनिवेदितभगवद्भागवतयोर्लक्षणानि, बकुलमालिकया सार्धं सखीनां धरणीसमीप आगमनम्. ८ २
७ धरणीदेव्यै बकुलमालिकानिवेदितश्रीनिवासोदन्तः, श्रीनिवासोक्त्या शंखनृपस्य स्वामितीर्थे तपःकरणम्, बकुलमालिकोक्त्या धरण्यादिकृतविवाहनिश्चयः, विश्वकर्मकृतपुरालंकारादिक्रमः, शुकेन सह बकुलायाः श्रीनिवाससमीपे गमनम्, श्रीनिवासाय शुकावेदितपद्मावतीपरिणयवृत्तान्तः, पद्मावत्याः शुकदत्तश्रीनिवासमालाधारणम्. १० १
८ अथ श्रीनिवासस्य लक्ष्म्यादिकृतपरिणयालंकारः, ब्रह्मादिभिः साकं श्रीनिवासस्य वियद्राजपुरगमनम्, वधूवरयोर्वियद्राजवितीर्णप्राभृतादिकम्, श्रीनिवासकृपया वियद्राजस्य भक्तिरूपवरप्राप्तिः, विवाहार्थमागतानां ब्रह्मादीनां स्वावासगमनम्. ११ २
९ अथ वसुनामकनिषादवृत्तान्तः, सुतहननोद्युक्तं वसुं प्रति भगवदुक्तिः, रंगदासस्य श्रीनिवाससेवार्थं श्रीशेषाचलागमनम्, श्रीनिवासार्थं रंगदासकृतदिव्योद्यानमण्डपादिनिर्माणानि, रंगदासस्य गंधर्वक्रीडादर्शनेन भगवत्कैंकर्यविस्मृतिः, स्वरूपानुसंधानेन लज्जितं रंगदासं प्रति श्रीनिवासवचनम्, तोण्डमान्नामकनृपवृत्तान्तः, तस्य मृगयार्थं श्रीशेषाचलगमनम्, श्रीनिवाससमीपस्थपञ्चवर्णशुकवृत्तान्तः, तोण्डमान्नृपस्य निषादेन सह श्रीनिवाससमीपागमनम्, तोण्डमान्नृपं प्रति रेणुकोक्तिः, देवादिकृतश्रीलक्ष्मीस्तुतिः. १२ २
१० अथ तोंडमान्नृपस्य स्वपितुः सकाशाद्राज्यप्राप्तिः, तोण्डमान्नृपाय वसुनिवेदितवाराहोदन्तः, नृपस्य निषादवाक्यस्वप्नाभ्यां बिलमार्गेण शेषाचलगमनम्, भगवदुक्त्या तोण्डमान्नृपकृतक्षीराभिषेकवप्रनिर्माणादिकम्, अस्थिसरोवरमाहात्म्यम्. कुर्वग्रामस्थकुलालवंशजभीमाख्यभक्तोदन्तः, कुर्वग्रामस्थभीमाख्यभक्तस्य पत्न्या सह वैकुण्ठप्राप्तिः, श्रीनिवासकृपया तोंडमान्नृपस्य सारूप्यप्राप्तिः, एतन्माहात्म्यपठनश्रवणफलश्रुतिः १५ १
११ अथ काश्यपस्य स्वामिपुष्करिणीस्नानेन महापातकनाशः, शाकल्योक्तधर्मकथनम्. १७ १

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१२	स्वामिपुष्करिणीस्नानात्तामिस्रादिनरकनिस्तारः, स्वामितीर्थमहिमाऽश्रद्धालूनां महानरकप्राप्तिः	१९	१
१३	अथ धर्मगुप्तचरित्रवर्णनम्, जैमिनिवाक्यात्स्वामितीर्थस्नातस्य धर्मगुप्तस्योन्मादनिवृत्तिः	२०	१
१४	सुमत्याख्यद्विजवृत्तान्तः, अथ सुमत्याख्यद्विजस्य किरातीसङ्गान्महापातकप्राप्तिः, सुमतिं प्रति दुर्वासःकथितब्रह्महत्यामुक्त्युपायः, सुमतेः स्वामिपुष्करिणीस्नानाद्ब्रह्महत्याविमुक्तिः	२१	२
१५	अथ रामकृष्णतीर्थमाहात्म्यम्, रामकृष्णाख्यमहर्षितपःप्रसन्नभगवदाविर्भावः ...	२२	२
१६	अथ वेङ्कटाद्रौ जलदानप्रशंसा, श्रुतदेवपादोदकसेवनेन हेमाङ्गस्य जातिस्मरणम्, श्रुतदेवदत्तपुण्येन हेमाङ्गस्य गोधिकात्वविमुक्तिः	२३	१
१७	अथ वेङ्कटाचलक्षेत्रादिवर्णनम्.	२४	१
१८	अथ श्रीवेङ्कटेश्वरवैभववर्णनम्.	२४	२
१९	अथ ब्रह्मादीनां नैरन्तर्येण श्रीवेङ्कटाचले स्थितिवर्णनम्, श्रीवेङ्कटाचलारोहणसमयानुसंधानक्रमः, पापविनाशनाख्यतीर्थमाहात्म्यम्, दृढमत्याख्यशूद्रवृत्तान्तः, दृढमतये सुमत्याख्यविप्रप्रकाशितकर्मानुष्ठानक्रमः, शूद्रस्य वैदिककर्मोपदेशेन सुमत्यनुभूतदुर्गतिः, अथागस्त्योक्त्या दुर्गत्यपनोदार्थं सुमतेर्वेङ्कटाद्रिगमनम्, सुमतेः पापनाशनस्नानेन दुर्गत्यपनोदनम्, वैदिककर्मानुष्ठातुर्दृढमतेर्दुर्गतिप्राप्त्यपनोदनम्.	२५	२
२०	अथ पापविनाशनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, भद्रमत्याख्यदरिद्रद्विजवृत्तान्तः, भद्रमतेः कामिन्या वेङ्कटाद्रिगमनप्रोत्साहनकरणम्, कामिनीकथितभूदानप्रशंसा, भद्रमतये भूप्रदानात्सुघोषस्य सद्गतिः, भद्रमतेः पापनाशनतीरे भूदानार्थं वेङ्कटाद्रिगमनम्, भूदानप्रभावेण भद्रमतेर्भगवत्साक्षात्कारः.	२७	१
२१	अथ रामानुजाख्यद्विजवृत्तान्तः, आकाशगंगातीरे रामानुजतपस्तुष्टभगवदाविर्भावः, रामानुजाख्यविप्रकृतभगवत्स्तुतिः, रामानुजाख्यविप्रकृतभगवत्प्रार्थना, भगवद्वर्णिताकाशगंगातीर्थस्नानकालः, भगवद्वर्णितभागवतलक्षणानि.	२९	१
२२	दानार्हसत्पात्रनिर्णयः, आकाशगंगामाहात्म्यम्, पुण्यशीलस्य वन्ध्यापतिनिमन्त्रणेन गर्दभमुखवत्त्वप्राप्तिः वन्ध्यापतेः श्राद्धनिमन्त्रणानर्हत्वकथनम्, आकाशगंगास्नानेन पुण्यशीलस्य तद्विकृतिनिवृत्तिः.	३०	२
२३	अथ चक्रतीर्थमाहात्म्यम्, पद्मनाभाख्यद्विजकृततपःप्रकारः, चक्रतीर्थे पद्मनाभद्विजकृततपस्तुष्टभगवदाविर्भावः, पद्मनाभाख्यद्विजकृतश्रीनिवासस्तुतिः, पद्मनाभस्य चक्रतीर्थे निरन्तरवासाय भगवन्नियमनम्, पद्मनाभहननोद्यतासुरवधाय भगवत्कृतचक्रप्रेषणम्, भगवत्प्रेषितचक्रकृतासुरवधः, द्विजप्रार्थनया चक्रकृतवरदानादिः.	३१	२
२४	अथ सुन्दराख्यगन्धर्वस्य राक्षसत्वप्राप्तिनिवृत्त्योरुपोद्घातः, सुन्दराख्यस्य वसिष्ठोक्तराक्षसत्वनिवृत्त्युपायः, सुन्दराख्यस्य राक्षसत्वविमुक्तिपूर्वकं स्वस्वरूपप्राप्तिः.	३२	२
२५	अथ जाबालितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, कावेरीतीरवासिदुराचाराख्यद्विजोदन्तः, जाबालितीर्थस्नानाद्दुराचारवेतालयोर्महापातकादिनिवृत्तिः, जाबालिवर्णितपार्वणश्राद्धाकरणदोषकथनम्.	३३	२
२६	अथ तुम्बरु (घोण) तीर्थमाहात्म्यम्, घोणतीर्थस्नानविमुखानां महादोषवर्णनम्, घोणस्नानस्य सर्वपापापनोदकवर्णनम्, तुंबर्वाख्यगन्धर्वचरितम्, स्वभार्यायै तुम्बरूपदिष्टमाघस्नानविधिप्रकारः, भार्यां प्रति तुम्बरुदत्तशापतद्विमुक्तिप्रकारौ, घोणतीर्थेऽगस्त्यदर्शनेन तुम्बरुपत्न्या वर्षाभूत्वनिवृत्तिः, अगस्त्यकथितपातिव्रताधर्माः, घोणतीर्थस्नातॄणां नानाविधफलप्राप्तिः.	३४	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२७	अथ वेङ्कटाचलस्य सर्वपुण्यतीर्थाधारत्ववर्णनम्, स्वामिपुष्करिण्यादिषट्तीर्थस्नानकालनिणयः, पुराणश्रवणस्य विशेषतः प्राशस्त्यवर्णनम्, पुराणवक्तुः सर्वपूजनीयत्ववर्णनम्...	३६	२
२८	कटाहतीर्थमाहात्म्यम्, कटाहतीर्थमहिमश्रद्धाशून्यानां जनानां महानरकप्राप्तिः, कटाहतीर्थपानक्रमः, केशवाख्यद्विजवृत्तान्तः, गणिकालंपटस्य केशवद्विजस्य ब्रह्महत्याप्राप्तिक्रमः, स्वसुतरक्षणोद्युक्ते पद्मनाभे ब्रह्महत्योक्तिः, पद्मनाभं प्रति भारद्वाजकथितो ब्रह्महत्याविमुक्त्युपायः, भारद्वाजोक्त्या कटाहतीर्थपानेन केशवस्य ब्रह्महत्याविमुक्तिः ब्रह्महत्याविमुक्तसुतेन सहितं पद्मनाभं प्रति भगवदुक्तिः ...	३८	१
२९	अथार्जुनतीर्थयात्रोपोद्घातः, अर्जुनस्य गङ्गादितीर्थावगाहनपूर्वकं सुवर्णमुखर्यां गमनम्	४०	१
३०	अथ सुवर्णमुखरीवर्णनम्, अर्जुनस्य स्वर्णमुखरीतीरस्थकालहस्तीश्वरादिसेवाप्राप्तिः, अर्जुनस्य स्वर्णमुखरीतीरस्थभरद्वाजाश्रमगमनम्, अर्जुनकृतभरद्वाजसेवाक्रमः, अर्जुनं प्रति भरद्वाजकृताऽऽतिथ्यसत्कारः.	४१	१
३१	अथ स्वर्णमुखरीप्रभावशुश्रूषया भरद्वाजं प्रत्यर्जुनप्रश्नः, भरद्वाजकथितशंकरविवाहप्रक्रिया, भूसाम्यकरणायागस्त्यस्य हिमाद्रेर्दक्षिणदिग्गमनम्.	४२	१
३२	अथ नद्युत्पादनायागस्त्यं प्रति अशरीर्युक्तिः, सुवर्णमुखर्युत्पादनायागस्त्यं प्रति महर्षिप्रार्थना, सुवर्णमुखर्याविर्भावायागस्त्यकृततपःप्रकारः, अगस्त्याश्रमं प्रति चतुर्मुखागमनम्, अगस्त्यप्रार्थनया गंगां प्रति चतुर्मुखचोदना, अगस्त्यसमीपे स्वांशत्वेन गंगया कृतो नद्युत्पत्त्यभ्युपगमः.	४२	२
३३	सुवर्णमुखरीं प्रति शक्रादिस्तुतिः वायुकथितसुवर्णमुखरीनामनिष्पत्तिः, अगस्त्यकृतस्वानीतसुवर्णमुखरीमहिमानुवर्णनम्, भारद्वाजवर्णितसुवर्णमुखरीमाहात्म्यम्, अगस्त्यप्रतिमादानविधिः.	४४	१
३४	अथागस्त्यतीर्थाऽगस्त्येश्वरयोः प्रभावः, सुवर्णमुखरीस्नानकालनिर्णयः, देवर्षिपितृतीर्थमाहात्म्यम्, वेणासुवर्णमुखरीसंगमवर्णनम्. सुवर्णमुखर्यां व्याघ्रपदाह्वयनदीसंगमः, शंखतीर्थवर्णनम्....	४५	२
३५	अथ सुवर्णमुखर्याः कल्पानदीसंगमः, सुवर्णमुखरीतीरस्थश्रीवेंकटाचलवर्णनम्, वेंकटाचलवासिभगवद्वैभववर्णनम्, भगवत्कृतभूतसृष्ट्यादिवर्णनम्	४६	२
३६	वराहकृतधरण्युद्धारक्रमः, कल्पवृत्तान्तवर्णनपूर्वकं श्वेतवराहावतारवर्णनम्. ...	४८	१
३७	शंखाभिधाननृपवृत्तान्तः, भगवदुक्त्या शंखनृपस्य श्रीवेंकटाचलागमनम्, भगवद्दर्शनार्थमगस्त्यस्य श्रीवेङ्कटाचलागमनम्, अगस्त्यं प्रति गुरुवस्वाद्युक्तिः, अगस्त्यादिकृतश्रीवेङ्कटाचलस्थरम्यवस्तुदर्शनम्.	४९	२
३८	अगस्त्यशंखादितपस्तुष्टस्य भगवत आविर्भावः, ब्रह्मादिप्रार्थनया भगवद्गृहीतसौम्यरूपप्रकारः, अगस्त्यप्रार्थनया स्वर्णमुखरीनद्या भगवद्दत्तसर्वाधिकत्वप्राप्तिः, शंखनृपवरप्रदानपूर्वकं भगवदन्तर्धानम्, भरद्वाजवर्णितश्रीवेङ्कटाचलमाहात्म्यनिरूपणम्.	५०	२
३९	पुत्रार्थमञ्जनाकृततपःप्रकारः.	५२	१
४०	व्यासप्रोक्ताकाशगङ्गास्नानकालनिर्णयः, व्यासप्रोक्तश्रीवेंकटाचलकरणीयदानप्रशंसा.	५३	१

इति वैष्णवखण्डे प्रथमं वेंकटाचलमाहात्म्यम् ॥ (२–१) ॥

॥ अथ वैष्णवखण्डे द्वितीयं पुरुषोत्तम (जगन्नाथ) क्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (२–२) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	जैमिनिऋषिसंवादप्रसंगेन सर्वक्षेत्रतोऽपि पुरुषोत्तमक्षेत्रस्य मुख्यत्ववर्णनम्, सृष्टिभारनिपीडितेन ब्रह्मणा विष्णुस्तवकरणम्, तेन विष्णोराविर्भवनम्, दक्षिणसागरस्योत्तरदिक्स्थसिंधुतीरे नीलपर्वते मया वासो विधीयते तत्र गत्वा यो मां चक्रादिचिह्नितं पश्येत्स मुक्तपापो भवेदिति तत्पुण्यस्थानमाहात्म्यवर्णनम्, भगवतोऽन्तर्धानवर्णनम्.	५६	१
२	तत्र पुरुषोत्तमक्षेत्रे ब्रह्मण आगमनम्, तावत्कश्चिद्वायसस्तस्मिन्कुण्डे स्नात्वा भगवद्दर्शनेन मुक्तोऽभवादिति दृष्ट्वा ब्रह्मणो विस्मयः, अयं क्षेत्रप्रभावं इति ज्ञात्वा		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	साश्चर्यं भगवन्तं नीलाद्रौ दृष्ट्वा ब्रह्मदेवकृता भगवतः स्तुतिः, यमस्य तत्रागमनम्, यमकृता भगवत्स्तुतिः, भगवदाज्ञया यमं प्रति लक्ष्म्या उक्तिः, क्षेत्रमाहात्म्यश्रवणे लक्ष्मीं प्रति यमप्रार्थना	५६	२
३	यमलक्ष्मीसंवादप्रसंगेन प्रलये मार्कण्डेयस्य नावि समारोहणं जले सर्वत्र भ्रमणञ्च, एतत्क्षेत्रनिकटे वटवृक्षदर्शनम्, बालवचनं श्रुत्वा समीपागमनञ्च, तत्र भगवद्दर्शनम्, मार्कण्डेयकृता भगवत्स्तुतिः, ततो मार्कण्डेयस्य प्रसन्नस्य भगवतो मुखे प्रवेशः, सहस्रब्रह्माण्डव्याप्तं तद्भगवत उदरं दृष्ट्वा तदंतं चागत्वा मार्कण्डेयस्य बहिरागमनम्, तत्रैव चावस्थानम्, इति लक्ष्म्युक्तवृत्तांतं श्रुत्वा यमेन यमेश्वरेतिनाम्ना लिङ्गस्थापनम्.	५७	२
४	लक्ष्मीयमसंवादप्रसंगेन प्रतितीर्थकिञ्चित्कथादर्शनम्, तत्र च कपालमोचनतीर्थवर्णनम्. सिन्धुराजस्य सलिलाद्वटस्यामूलान्तास्थितानामाब्रह्मस्थावरान्तानां सर्वेषां मुक्तिर्भवतीति तत्स्थानमाहात्म्यकथनम्, ततः कामाख्यनृसिंहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, मङ्गलाद्यष्टदेवतानामष्टसु दिक्षु संस्थापनम्, कपालमोचनयमेश्वरमार्कण्डेयबिल्वेशवटेशनीलकण्ठेशानक्षेत्रपालाद्यष्टलिङ्गस्थापनम्. इन्द्रद्युम्नस्य कथानकम्, तदनन्तरं यमब्रह्मणोः स्वस्थानं प्रति गमनम. भगवतो दारुमयवपुर्धारणपूर्वकमिन्द्रद्युम्नाय वरप्रदानम्, दारुवपुष्मतो हरेर्गुणानुवादश्रवणसंजातकौतुकयोर्दुर्वर्तनकारिणोः पुण्डरीकांबरीषकनाम्नोर्ब्राह्मणक्षत्रिययोस्तत्रागमनम्, तत्रैव चेन्द्रद्युम्नेन दारुमयतीर्थस्थापनम्, तन्माहात्म्यवर्णनं च	५९	१
५	तत्तीर्थप्रभावेन पुण्डरीकांबरीषकयोर्वेश्यादिदुःसंगत्यागवर्णनम्, तयोर्दोषबाहुल्याद्भगवत्स्वरूपस्यादर्शनम्, भगवद्दर्शनं विनाऽन्नाग्रहणरूपनिग्रहं दृष्ट्वा भगवता तयोर्निशीथे दर्शनदानम्, ताभ्यां भगवत्स्तुतिकरणम्, सततं भगवन्नामग्रहणेन तयोर्मुक्तिवर्णनम्.	६१	१
६	एतादृशं महत्पुण्यप्रदं पुरुषोत्तमक्षेत्रं क वर्तत इति ऋषिप्रश्नं श्रुत्वा जैमिनिना नानाद्रुमसंकुलारामोपशोभितानेकसत्पुरुषसेवितपुण्यप्रददक्षिणोदधिगामिमीऋषिकुल्यानदीतीरस्थोत्कलदेशवर्तीदं क्षेत्रमिति प्रश्नोत्तरदानम्.	६२	२
७	अवंतीनगरस्थेन्द्रद्युम्नस्य तीर्थयात्रासमुत्सुकस्याज्ञया पुरोहितभ्रातुर्विद्यापते रोहिणीकुण्डकल्पवृक्षादिपरिवेष्टितं पुरुषोत्तमक्षेत्रं गन्तुमुद्युक्तस्य पथि शबरदर्शनम्. विद्यापतिशबरभाषणं च.	६३	१
८	दिनत्रयोपोषितं विद्यापतिं दृष्ट्वा राजकार्यमकृत्वा भगवद्दर्शनं विना नैवान्नग्रहणमिति तन्निश्चयं ज्ञात्वा चिन्तयानस्य शबरस्य विद्यापतिना सह वनप्रयाणपूर्वकरोहिणीकुंडगमनम्, तत्र भगवद्दर्शनम्, तेन भगवत्स्तुतिकरणम्, पश्चाद्विद्यापतेः स्वदेशगमनोत्सुकत्ववर्णनम.	६५	१
९	यावद्विद्यापतिः स्वदेशं गन्तुमुद्युक्तस्तावत्पूजासमये चण्डवातेन सर्वदेवानां नेत्रे स्वर्णसिकताया विकर्षणम्, तेन तेषां देवानां भगवद्दर्शनराहित्येन भगवदवलोकनप्राप्त्यै भगवत्स्तुतिवर्णनम्, इत उत्तरं भगवद्दर्शनं केषामपि नैव भवेदिति भगवदुक्तिवर्णनम्, ततो विद्यापतेरवन्त्यां दिनात्यये प्रतिनिवृत्यागमनम्, राजकृतोत्थानादिसत्कारेण विद्यापतिना राज्ञः कण्ठे निर्माल्यमालायाः समारोपादिवर्णनम्, विद्यापतीन्द्रद्युम्नाभ्यां भगवत्स्तुतिकरणम्, विद्यापतिकथितपुरुषोत्तमक्षेत्ररोहिणीकुण्डादितीर्थप्रभाववर्णनम्.	६६	२
१०	इन्द्रद्युम्नवचसा विद्यापतिना पुरुषोत्तमक्षेत्रस्थभगवत्स्वरूपादिवटवृक्षाद्यनेकतीर्थमाहात्म्यपूर्वकं सायाह्ने चंडवातेन व्यथितदेवस्थितिस्वरूपवर्णनम्, तत्रांतरे तत्समीपे नारदागमनम्, इन्द्रद्युम्नकृतनारदसत्कारः, इन्द्रद्युम्नं प्रति नारदकथितवैष्णवमाहात्म्यवर्णनम्.	६८	१
११	नीलाद्रिस्थभगवद्दर्शनसमुत्सुकोऽयमिति ज्ञात्वा त्वां तत्र नेष्यामीति नारदवचनमाकर्ण्य राज्ञः पुरोहितेन समं सर्वनागरिकाननुलक्षीकृत्य सर्वैः सह नीलमाधवदर्शनं		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	ग्रहीतुं नारदेन समं भेरीमृदंगादिवाद्यैः सह चतुरङ्गसैन्यं गृहीत्वा बहिः प्रस्थानम्, पथि चोत्कलदेशसीमास्थां चर्चिकानाम्नीं देवीं दृष्ट्वा तस्या वर्णनम्, ओड्रराजकृतेन्द्रद्युम्नस्वागतवर्णनम्. तयोर्मिथः संभाषणोत्तरं निशीथे ओड्रराज्ञ इन्द्रद्युम्नाज्ञया निजनगरं प्रत्यागमनादिवृत्तान्तवर्णनम्.	७०	२
१२	ओड्रराजगमनानन्तरं गतेन नारदेनेन्द्रद्युम्नाय मध्येमार्गं पर्वतोपरि स्थितस्य शिवमंदिरस्य वृत्तान्तकथनम्, तत्र गौरीप्रियं कुर्वता शंकरेण वाराणसीसमीपस्थाविमुक्तिक्षेत्रस्थापनम्, काशीराजेन शिवतो वरलब्धिः, श्रीकृष्णकाशिराजयोर्युद्धं, काशीनगरोपरि श्रीकृष्णप्रेषितसुदर्शनेन काशिराजस्य शिरश्छित्त्वा काशीनगरीदाहः, तत्प्रेषितेन शिवेन श्रीकृष्णोपरि पाशुपतास्त्रप्रहरणम्, पाशुपतं विजित्य काश्यां निर्दग्धायां भीतेन शंकरेण विष्णुस्तुतिकरणम्, स्तुतिप्रसन्नेन विष्णुना मन्नाम्नाख्यातं पुरुषोत्तमेतिक्षेत्रस्थापनं कुर्वित्यादेशकरणम्, विष्ण्वाज्ञया श्रीशंकरेण पुरुषोत्तमक्षेत्रस्थापनम्, इति तत्क्षेत्रस्थापनमाहात्म्यं श्रुत्वेंद्रद्युम्नेन नीलमाधवपुरुषोत्तमस्तुतिकरणम्, तत एकाम्रनामकं त्र्यम्बकक्षेत्रमागत्य तं पूजयित्वा कोटिलिंगेशस्य स्तुतिकरणम्, तेन प्रसन्नेन कोटिलिंगेशेन इन्द्रद्युम्नस्य वैष्णवत्ववर्णनम्, शिवान्तर्धानम्, तत इन्द्रद्युम्नस्य नारदेन साकं कपोतेशक्षेत्रे गमनम्, बिल्वेशादिदेवता नमस्कृत्य नारदेन सह रथमास्थाय भगवच्चिन्तनं कुर्वत इन्द्रद्युम्नस्य भगवत्सान्निध्ये गमनम्.	७३	२
१३	शंकरधृतकपोतवेषेण भगवदाराधनां कृत्वा तत्प्रसादेन कपोतेशस्थलीस्थापनम्, ततः पातालवासिभिर्दैत्यैः पीडितां भुवं दृष्ट्वा तदसुरनिबर्हणाय श्रीकृष्णेन बिल्वफलं गृहीत्वा भगवदाराधनां कृत्वा त्र्यंबककृपया असुराञ्जित्वा बिल्वेशक्षेत्रस्थापनम्, तन्माहात्म्यवर्णनं च.	७६	१
१४	सपुरोहितस्येन्द्रद्युम्नस्य नारदेन सह नीलकण्ठक्षेत्रं प्रति गमनम्, वर्त्मनि वामबाहुस्फुरणाद्यपशकुनान्दृष्ट्वा सुदुःखितेन राज्ञा नारदं प्रति किमिदमिति प्रश्नः, ततो नारदेन त्वया समं पुरुषोत्तमक्षेत्रे गत्वाऽन्तर्हितेऽपि भगवति दारवतनुं दृष्ट्वाऽश्वक्रतुं विधाय ते भगवद्दर्शनं निश्चयेन कारयिष्यामीति प्रतिज्ञापूर्वकमिन्द्रद्युम्नस्य सान्त्वनम्.	७६	२
१५	ततो नारदेन सह सविप्रस्येन्द्रद्युम्नस्य नीलपर्वतोपरि तिष्ठन्तं देवं द्रष्टुं नीलकण्ठसकाशतो निर्गत्य नीलभूधरशिखरोपरि नरसिंहदर्शनम्, भगवद्दर्शनं गृहीत्वा ततो नारदेन पुरुषोत्तमभगवत्स्थितिस्थलदर्शनम्, ततः सर्वैः सहेन्द्रद्युम्नेन भगवत्स्तुतिकरणम्, स्तुतिप्रसन्नेन भगवताऽशरीरिण्या वाण्येन्द्रद्युम्नाय वाजिमेधं कुर्वित्याज्ञाकरणम्, भगवदाज्ञयेन्द्रद्युम्नकृतवाजिमेधसमारंभवर्णनम्.	७७	२
१६	नारदानुज्ञया नरसिंहमूर्तिस्थापनार्थमग्रत इन्द्रद्युम्नस्य गमनम्, चन्दनद्रुमसमीपमागत्येन्द्रद्युम्नं प्रति त्वदर्थे नरसिंहालयं घटयिष्यामीति देवशिल्पिसुतस्य संभाषणम्, इन्द्राद्युम्नाज्ञया देवशिल्पिना देवालयनिर्माणम्, ततो नारदहस्तेन नरसिंहमूर्तिस्थापनम्, स्थापितनृसिंहमूर्तेरिन्द्रद्युम्नकृतस्तुतिवर्णनम्, नृसिंहमाहात्म्यवर्णनम्.	७८	२
१७	इन्द्रद्युम्नेन क्रतुकरणार्थं सेन्द्रान्देवान्स्तुत्वा आमन्त्र्य च देवसाहाय्येन वाजिमेधक्रतुयज्ञमहोत्सवकरणम्, तद्यज्ञप्रभावेणेन्द्रद्युम्नस्य दिनेदिने कान्त्याधिक्यं गतस्य स्वप्ने शेषशायिभगवद्दर्शनम्, नारदं प्रति स्वप्नवृत्तान्ते प्रोक्ते नारदेन तस्य स्वप्नस्य सुफलकथनम्.	८०	१
१८	अथ बिल्वेश्वरासन्नप्रदेशे समुद्रस्य तटान्तेऽकस्मादागत्य प्रादुर्भूतं कंचिद्वृक्षं दृष्ट्वा विस्मयमापन्नैस्तद्रक्षकै राजानं प्रति वृक्षदर्शनवृत्तान्तनिवेदनम्, ततोऽवभृथस्नानेन यज्ञपरिसमाप्तिः, भगवद्रोमभिर्निर्मितोऽयमिति नारदेन तद्वृक्षमाहात्म्यवर्णनम्, वृक्षस्थापनम्, ततः कस्मिंश्चित्समये पूजां कर्तुं स्थितेनेन्द्रद्युम्नेन कीदृशी विष्णुमूर्तिर्विधेयेत्येवं नारदं प्रति प्रश्नः, को वा चेदृशीं मूर्तिं विधास्यतीति चिन्त-		

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

यतस्तस्य राज्ञोऽग्रे भगवद्धृतवृद्धवर्द्धकिस्वरूपदर्शनम्, अहं तां मूर्तिं विधास्यामीति कथयित्वा तस्य तस्यां पटाच्छादितायां वेद्यामेवान्तर्धानम्. ८२ २

१९ अथेन्द्रद्युम्नं प्रत्याकाशवाण्या सिद्धमूर्तिसंस्कारपूर्वकस्थापनादिपूजाप्रवृत्तिविषयकाज्ञाकरणम्, ततः पञ्चदशदिनोत्तरं महावेदिवेष्टनमुन्मोच्य सिंहासनस्थितरामकृष्णसुभद्रावासुदेवसुदर्शनानां दर्शनम्, तद्दर्शनसंजातमहानन्दनिमग्नस्येन्द्रद्युम्नस्य नारदेन भाग्योदयाधिक्यवर्णनम्..... .... ८३ २

२० नारदबोधितेन राज्ञा विष्णुस्तुतिकरणम्, नारदेन च गद्यरूपेण भगवद्रूपधारिणः स्थाणोः स्तुतिकरणम्, अन्यैर्ऋष्यादिभिरपि भगवद्वर्णनकरणम्, इन्द्रद्युम्नेनानेकमन्त्रसूक्तादिभिः सपरिवारस्य भगवतः पूजनम्, ततश्च राज्ञा ब्राह्मणेभ्यस्तत्र कोट्यवधिगोप्रदानम्, ततश्चेन्द्रद्युम्नेन भगवद्भव्यप्रासादनिर्माणायारम्भकरणम्, इन्द्रद्युम्नविनिर्मितप्रासादप्रतिष्ठापनार्थं विध्याज्ञया देवानां तत्रागमनम्. ८४ २

२१ श्रुत्यादिविहितोपायैर्विना नैव भगवद्दर्शनमिति कस्यचिदृग्वेदपाठिनो ब्राह्मणस्य मुखाद्दारुवपुर्माहात्म्यवर्णनं श्रुत्वा नारदेनेन्द्रद्युम्नराज्ञे वेदविहितभगवदुपासनोपदेशकरणपूर्वकं प्रतिष्ठाकाले ब्रह्मणो निमंत्रणार्थं स्वस्य ब्रह्मलोकं प्रति गंतुमिच्छाप्रकटनम्, राज्ञोऽपि ब्रह्माणं निमन्त्रयितुं ब्रह्मलोकं प्रति नारदाग्रे स्वेच्छाप्रकटनम्. ८६ १

२२ अथ नारदेन सममिन्द्रद्युम्नस्य पुष्परथविमानेन ब्रह्मलोकं प्रति गमनम्, मध्येमार्गं राज्यचिन्तया व्याकुलितचित्तं नृपं प्रति शोककारणविषये नारदेन प्रश्नकरणम्, राज्ञश्चिन्ताकारणं श्रुत्वा नारदेन नृपस्य समाधानकरणपूर्वकं चिन्तादूरीकरणम्, तत इन्द्रद्युम्ननारदयोः सर्वलोकान्भ्रान्त्वा ब्रह्मलोकं प्रति प्राप्तिपूर्वकं द्वारपालादिकृतसत्कारवर्णनम्. ८७ २

२३ इन्द्रद्युम्नेन ब्रह्मदेवप्रणामकरणम्, किमर्थमागमनमिति ब्रह्मणा प्रश्ने कृते सतीन्द्रद्युम्नेन मया निर्मिते प्रासादे देवस्थापनं कर्तुं भवद्भिरागन्तव्यमेवेति ब्रह्माणं प्रति प्रार्थनाकरणम्, अथेन्द्रद्युम्नाय भूतले बहुकालात्ययवृत्तान्तकथनपूर्वकं पद्मनिधिना देवैश्च सह भूतलं प्रति गमनायाज्ञाकरणम्, प्रतिष्ठाकर्मणि स्वस्यागमनायाश्वासनप्रदानम्, ततो ब्रह्माज्ञयेन्द्रद्युम्नमहीपतेः सर्वदेवैः पद्मनिधिना ब्रह्मर्षिभिश्च सह भूतलं प्रत्यागमनम्. ८८ १

२४ देवैर्विप्रैः पद्मनिधिना च सहेन्द्रद्युम्नेन तत्रागत्य भगवद्दर्शनं गृहीत्वा पुरुषसूक्तेन भगवत्स्तुतिकरणम्, ततः पद्मनिधिद्वारा दारुमूर्तिं स्थापयेति नभोवाण्या भगवद्वचनम्. ९० १

२५ नारदलिखितसाहित्यसंभारसंग्रहपत्रं श्रुत्वेन्द्रद्युम्नाज्ञया पद्मनिधिना स्वर्णशालानिर्माणम्, नारदाज्ञया विश्वकर्मणा स्यन्दनत्रयनिर्माणम्, तस्य रथस्य नारदकरेण स्थापनम्, तत्प्रसंगेन रथस्थापनविधिप्रकारवर्णनम्, रथध्वजे नृसिंहमूर्तिं विधाय समन्त्रकां गरुडप्रार्थनां कृत्वा रथे भगवन्मूर्तिप्रतिष्ठापनवर्णनम्, पश्चाद्भगवत्प्रार्थनां कृत्वा केन रथावयवेन नष्टेन कस्य विनाश इत्यपघातादिदोषवर्णनम्, रथस्यासमंततो दिग्देवतास्थापनादिप्रकारवर्णनम्, भगवत्स्वरूपवर्णनम्, भगवता लोकानामाशीर्वादप्रदानम्. ९१ १

२६ प्रासादस्थापितस्य भगवत इन्द्रद्युम्नेन पूजनकरणम्, स्वराष्ट्रेऽन्यराज्ञ आगमनशंकया क्रुद्धस्य ससैन्यस्य गालनृपतेस्तत्रागमनम्, तस्य गालभूभृत इन्द्रद्युम्नसंपादितान्दुर्लभसंभारान्दृष्ट्वाऽऽश्चर्यचकितत्वम्, पश्चान्नम्रीभूतेन गालेनेन्द्रद्युम्नं प्रति स्वस्य युद्धार्थागमनादिसर्ववृत्तकथनम्, ततो गालेन्द्रद्युम्नयोर्मिथः संभाषणोत्तरमिन्द्रद्युम्नस्य स्वात्मपूर्ववंशपुरुषत्वं ज्ञात्वा गालभूपतिनेन्द्रद्युम्नस्य स्वराज्यसिंहासने स्थापनपूर्वकं तदाज्ञावर्तित्वस्वीकरणम्. ९२ २

२७ अथ ब्रह्मेन्द्रादिभिरिन्द्रद्युम्नकृतभगवन्मन्दिरप्रतिष्ठार्थं ब्रह्मलोकाद्भूलोकमागत्येन्द्रद्युम्नभक्तिवैभववर्णनम्, ततो ब्रह्मागमनसंतुष्टेनेन्द्रद्युम्नेन ब्रह्मदेवप्रार्थनाकरणम्, ब्रह्मदेवेन रथप्रासादादिकानां दर्शनं गृहीत्वा भगवत्स्तोत्रकरणम्, ततः सुभद्रास्यन्दनं

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	गत्वा ब्रह्मदेवकृतसुभद्रास्तुतिवर्णनम्, बलभद्रस्य स्तोत्रकरणम्, स्यन्दनत्रयपूजनफलश्रुतिकथनम्.	९३	२
२८	ततोऽकस्मात्प्रकटितं भयंकरं नरकेसरिस्वरूपं दृष्ट्वेन्द्रद्युम्नादिकानां भयत्रस्ततावर्णनम्, नारदवचसा ब्रह्मणा नृसिंहप्रभावकथनम्, नृसिंहस्य ब्रह्मणा स्तोत्रकरणम्, देवताप्रतिष्ठासमयोच्चारितमंत्रैस्तत्तद्देवतानां प्रत्यक्षदर्शनं स्वस्थानावस्थानं च, वेदादीनामपि प्रत्यक्षमूर्तिभिरागमनम्, ब्रह्मदेवेनेन्द्रद्युम्नाय मन्त्रोपदेशकरणम्, ततो लक्ष्मीनरासिंहयोः शान्तिकरणम्, दारुदेवतापूजनमाहात्म्यवर्णनम्.	९५	२
२९	इन्द्रद्युम्नेन बलभद्रस्य द्वादशाक्षरमंत्रैर्नारायणस्य पुरुषसूक्तेन देव्या देवीसूक्तेन चार्चनम्, ततो ब्रह्मदेवेन दारुदेहस्येन्द्रद्युम्नभक्तपालनाय स्तोत्रकरणम्, दारुदेहेन भगवतेन्द्रद्युम्नाय वरप्रदानम्, दारुदेहेन स्वमुखतो राज्ञे स्थानमाहात्म्यकथनम्, मासतिथ्यादियोगपरत्वेन जपदानादिफलश्रुतिवर्णनम्.	९६	२
३०	ज्येष्ठमासे स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्, मार्कण्डेयावटपञ्चवारुणन्यग्रोधनारायणसीरध्वजस्यन्दनत्रयस्थदारुदेहविष्णुबलभद्रसुभद्रादिस्वर्गद्वारचतुःस्वस्तिककोणकसिंधुराजादितीर्थक्षेत्रस्थानमाहात्म्यवर्णनपूर्वकं स्तोत्रपूजाद्यनेकविधिविधानफलकथनम्.	९८	१
३१	ततश्चेन्द्रद्युम्नसरःस्नानमाहात्म्यवर्णनपूर्वकं नृसिंहमंत्रोच्चारणेन बहुफलप्राप्तिकथनम्, मञ्चस्थितपुरुषोत्तमदर्शनमाहात्म्यम्, ज्येष्ठमासे पुरुषोत्तमस्नानमाहात्म्यम्, पुरुषोत्तमस्तोत्रपद्धतिवर्णनम्, पुरुषोत्तमदर्शनेन स्वेष्टसर्वफलप्राप्तिकथनम्.	१०१	१
३२	दक्षिणामूर्तिदर्शनमाहात्म्यफलवर्णनम्, ज्येष्ठपञ्चकव्रतवर्णनम्, महाज्यैष्ठीदिने जातस्य पुरुषोत्तमदर्शनस्य फलमाहात्म्यवर्णनम्, पञ्चदीपान्प्रज्वाल्य नृसिंहपूजनं विधेयमित्यादिमाहात्म्यवर्णनम्, ज्येष्ठपौर्णमास्यां कृतस्योपोषणस्य कृष्णबलभद्रसुभद्रापूजनस्य च फलकथनम्.	१०३	१
३३	महादेवीमहोत्सवप्रधानदेवतापूजनस्नानदानादिविधिमाहात्म्यवर्णनम्, सुरथं कृत्वा यात्रार्थं भगवन्मूर्तिं स्थापयित्वा तस्य सीमोल्लंघनादिवर्णनम्, रथस्थविष्णुदर्शनमहाफलप्राप्तिवर्णनम्, महादेवीव्रते पुरुषोत्तमबलभद्रसुभद्रादर्शनफलवर्णनम्, महाज्यैष्ठ्यां दारुदेहदर्शनफलम्, सहस्रदीपप्रज्वलनमाहात्म्यम्.	१०४	२
३४	अश्वमेधांगसरस्तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, बिन्दुतीर्थमाहात्म्यम्, महावेद्यां कृतस्य पितृकर्मणः फलवर्णनम्, इन्द्रद्युम्नसरोनृसिंहक्षेत्रवनजागरणतीर्थहृषीकेशादितीर्थस्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्.	१०६	२
३५	रथरक्षाकरविधिकथनम्, तत्रस्थपुरुषोत्तमबलभद्रसुभद्रादर्शनफलवर्णनम्, तत्स्तुतिप्रकारकथनम्.	१०७	२
३६	शयनोत्सवव्रतविधिकथनम्, आषाढीमारभ्य कार्तिकीपर्यन्तं चातुर्मास्यपुण्यकालवर्णनम्, नानाविधपापक्षालनार्थं चातुर्मास्ये तीर्थस्नानपुरुषोत्तमादिक्षेत्रदर्शनफलम्, चातुर्मास्ये ग्राह्याग्राह्यवस्तुविचारकथनम्, चातुर्मास्ये धार्यनियमानुकथनम्, एतच्चातुर्मास्योद्भवव्रतमाहात्म्यश्रवणफलम्.	१०८	१
३७	कर्कसंक्रांत्यां दक्षिणायनारंभपुण्यकालनियमक्रमवर्णनम्, दक्षिणायने पुरुषोत्तमपूजनफलम्, पुरुषोत्तमस्य दशदिक्षु स्थितानां देवानां नामनिर्देशस्तद्दर्शनपूजनफलकथनं च, इन्द्रद्युम्नेन शतवर्षांते नृहरिदर्शनम्, श्वेतराजेन पुरुषोत्तमनृसिंहयोः पूजनं स्तवनं च, भगवता राज्ञे वरप्रदानम्.	१०९	१
३८	श्वेतराज्ञे वरं दत्त्वा भगवतोऽन्तर्धानम्, भगवदुच्छिष्टभक्षणफलकथनम्, भगवत्तीर्थप्राशननिर्माल्यधारणादिफलकथनम्, कलिकालनिर्णयः, कलौ भगवच्चिन्तनेन फलप्राप्तिवर्णनम्, भगवतो दयादाक्षिण्यादिस्वभाववर्णनम्, कस्यचिद्द्विजस्य पुरुषोत्तमक्षेत्र आगमनम्, द्विजेन संशयवता भगवदुच्छिष्टमिति मत्वा भगवन्निवेदितमन्नं नैव भक्षितमतस्तस्य देहपीडासंप्राप्तिकथनम्, अन्यद्विजानां भगवदुच्छिष्टभक्षणेन देवतुल्यकान्तिप्राप्तिवृत्तान्तः, नैवेद्यं त्यक्तवतो द्विजस्येश्वर-		

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

प्रार्थनां कृत्वा संजातया नृसिंहकृपया सौंदर्यप्राप्तिकथनम्, दमनकदैत्यविनाशसमये सुगंधिनिर्मितमालोत्पत्तिकथनम्, भगवद्भक्तपूजनपूर्वकदेवपूजनविधिवर्णनम्, इष्टैः सह नृसिंहप्रसादभोजनादिफलवर्णनम्. ११० १

३९ दक्षिणामूर्तिदर्शनेन शयनोत्सवव्रतविधानेन च सर्वयात्राफलावाप्तिकथनम्, भगवच्छयनपरिवर्तनकालकथनम्, कौमुद्याख्योत्थापनमहोत्सवविधिकालकथनम्, तस्मिन्काले भगवत्पूजासाहित्यवर्णनम्, पूजाफलकथनम्, अनयैव पूजया सार्धत्रिकोटितीर्थाभिषेकफलप्राप्तिकथनम्. ११२ २

४० मार्गशीर्षशुक्लषष्ठ्यां प्रावरणोत्सवकथनम्, प्रावरणोत्सवव्रतविधिविधानफलकथनम्. ११४ २

४१ पुष्यस्नानोत्सवव्रतदिनविधानकथनम्, पुष्यस्नानोत्सवव्रतपूजासाहित्यादिवर्णनम्. ११४ २

४२ मकरसंक्रमणविधिपूर्वकमुदगयनकाले तीर्थस्नानभगवद्दर्शनादिफलकथनम्. ... ११५ १

४३ फाल्गुने मासि दोलारोहणविधिकथनम्. ११६ १

४४ फाल्गुनपौर्णमास्यां सांवत्सरव्रतविधानम्, विष्णुमूर्तिप्रतिष्ठावर्णनम्, ज्येष्ठपंचकव्रतवर्णनम्. ११६ २

४५ वासन्तिकादमनभंजिकायात्राकथनम्.... ... ... ११७ २

४६ अक्षयमोक्षदयात्राकथनम्, तस्यां यात्रायां भगवत्स्तोत्रवर्णनम्. ११७ २

४७ नीलाचलोपरि स्थितस्य दारुदेहस्य भगवतो दर्शनफलवर्णनम्. ११८ २

४८ प्रासादस्थापनानन्तरमिन्द्रद्युम्नेन किं कृतमिति महर्षीणां प्रश्न इन्द्रद्युम्नकृतभगवत्स्वरूपवर्णनपूर्वकं प्रश्नोत्तरदानं पुरुषोत्तममाहात्म्योपसंहारश्च. ११९ १

४९ पुराणमाहात्म्यफलश्रवणम्. ११९ २

इति वैष्णवखण्डे द्वितीयं पुरुषोत्तम (जगन्नाथ) क्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (२–२) ॥

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

अथ वैष्णवखण्डे तृतीयं बदरिकाश्रममाहात्म्यम् ॥ (२–३) ॥

१ सूतशौनकसंवादप्रसंगेन केन मुक्तिर्भवेदिति प्रश्ने शिवस्कन्दसंवादारम्भः, तत्रोपक्रमपूर्वकं गङ्गागोदावरीयमुनानर्मदादिबहुतीर्थवर्णनपुरःसरकाश्यादिक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनपूर्वकबदर्याख्यक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्, अयोध्याक्षेत्रमाहात्म्यम्, गोमतीतीर्थस्नानविधिवर्णनम्, पञ्चक्रोशीतीर्थयात्राफलम्, विश्रांतितीर्थस्नानफलम्, रामतीर्थे स्वर्णदानमाहात्म्यम्, मार्कण्डेयह्रदस्नानफलकथनपूर्वकजगन्नाथदर्शनमाहात्म्यम्, इन्द्रद्युम्नह्रदस्नानमाहात्म्यम्, बदरीनामकीर्तनेनोपयुक्तसर्वफलप्राप्तिकथनम्. १२३ १

२ बदर्याख्यक्षेत्रस्योत्पत्तिपूर्वकं माहात्म्यवर्णनम्, सुतासंगमकारिणो ब्रह्मदेवस्य शिवेन पञ्चममस्तकच्छेदनवृत्तान्तवर्णनम्, तदा तद्ब्रह्मकपालं हस्ते गृहीत्वा शिवस्य ब्रह्महत्यादोषनिवृत्त्यर्थं सर्वतीर्थेषु गमनम्, ततो गिरिजापतेर्बदरिकाश्रमे गमनम्, बदरिकाश्रमगमनेन शिवस्य ब्रह्महत्यानिरासः, दशाश्वमेधिकतीर्थवर्णनम्, व्यासवचनादग्नेर्बदरिकाश्रमं प्रति गमनम्, अग्निकृतभगवत्स्तुतिवर्णनम्. १२४ १

३ अग्नितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, नारदशिलामार्कण्डेयशिलयोर्माहात्म्यवर्णनम्. ... १२५ १

४ वैनतेयशिलामाहात्म्यवर्णनम्, वाराहीशिलामाहात्म्यम्, तत्र भगवतो देवर्ष्यादिभिः स्तुतिकरणम्, नारसिंहीशिलामाहात्म्यम्. १२६ २

५ भगवत्प्रदक्षिणाफलकथनम्, विशालायां भगवतोऽदर्शनं दृष्ट्वा ब्रह्मादिदेवैः क्षीराब्धौ भगवतः स्तुतिकरणम्, भगवदाविर्भावः, कुमेधसां मद्दर्शनं स्यादिति भिया मयान्तर्धानं कृतमित्यभिधाय भगवतोन्तर्धानम्, शिवकृतभगवत्स्थापनम्, बदरीदर्शनेन बदरीतिनामग्रहणेन च ब्रह्माण्डदानफलप्राप्तिः, बदरीक्षेत्रे ब्राह्मणभोजनादिदानमाहात्म्यवर्णनम्. १२७ २

६ पितृतीर्थकपालमोचनतीर्थब्रह्मतीर्थोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, ब्रह्मणा तत्र तपःकरणम्, भगवद्दर्शनसञ्जातसन्तोषेण ब्रह्मणा भगवत्स्तुतिकरणम्, भगवतः प्रसादा-

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	द्ब्रह्मणः सृष्ट्युत्पत्त्यधिकारप्राप्तिः, ब्रह्मणः सर्ववेदार्थज्ञानाधिकारप्राप्तिः, सरस्वतीस्नानप्रभावेन वेदव्यासस्य पुराणादिसंहिताकरणाधिकारप्राप्तिः, काम्यतीर्थमाहात्म्यम्, वसुधारातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१२९	१
७	प्रभासपुष्करगयानैमिषकुरुक्षेत्रादिपञ्चधारातीर्थमाहात्म्यम्, पञ्चधारातीर्थानां मलिनत्वप्राप्तिस्तन्निवृत्त्यर्थं च तेषां बदरिकाश्रमे गमनम्, सोमकुण्डस्योत्पत्तिपूर्वकं माहात्म्यम्, सप्तपदचतुःस्रोतोर्वशीतीर्थमाहात्म्यम्.	१३०	२
८	विशालायां भगवदावासेन संतुष्टैरिंद्रादिभिर्मेरुं हित्वा विशालां प्रति गमनम्, तदा भगवतेन्द्रादिसुखहेतोर्मेरोस्तत्र विशालायां स्थापनम्, देवैर्भगवत्स्तुतिकरणम्, भगवदाज्ञया देवानां तत्रैव वासः, बदरिकाश्रमे लोकपालस्थापनम्, बदरिकाश्रमे दानेन सर्वफलप्राप्तिवर्णनम्, धर्मक्षेत्रवर्णनम्, दण्डपुष्करिणीतीर्थवर्णनम्.	१३२	२

इति वैष्णवखण्डे तृतीयं बदरिकाश्रममाहात्म्यम् ॥ (२–३) ॥

अथ वैष्णवखण्डे चतुर्थं कार्तिकमासमाहात्म्यम् ॥ (२–४) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	मङ्गलाचरणम्, कार्तिकमासवैभवं ज्ञातुं सूतं प्रति शौनकप्रश्नः, प्रश्नोत्तरं वक्तुं सूतोक्तिः, ब्रह्मनारदसंवादे प्रस्तावपूर्वकं कार्तिकव्रतप्रशंसनम्, आपत्काले कार्तिकव्रतकरणनिर्णयः.	१३६	१
२	ब्रह्मा नारदं प्रति कार्तिकव्रतधर्मानाह, तत्र गुरुशुश्रूषाप्रसंगेन गौतमशिष्याणां मेधाविकपिलसुमतीनामितिहासो व्रतधर्माश्च, अन्नदानप्रसंगेन सत्यकेतुद्विजाख्यानम्, गोदानप्रसङ्गेन सुमतिब्राह्मणेतिहासः, नामस्मरणप्रसङ्गेन पुष्करेतिहासकथनम्, गीतापठनमाहात्म्यप्रसङ्गेन जडब्राह्मणेतिहासकथनम्, शिलादानप्रसङ्गेन ब्राह्मणोकथाकथनम्.	१३७	२
३	कार्तिकव्रतारंभावसानकालनिर्णयपूर्वकव्रतवैभववर्णनम्.	१४१	१
४	स्नानकालनिरूपणपूर्वकं स्नानविधिः, कूपतीर्थादिषूत्तरोत्तराधिकपुण्यदायकस्नानकालनिरूपणम्, तुलार्के कावेरीस्नानफलनिरूपणम्, पञ्चनदीतीर्थमाहात्म्यम्, स्नान उत्तममध्यमाधमकाललक्षणं भर्तृप्रशंसा च, तीर्थस्नानफलभाङ्मनुष्यलक्षणम्, चतुर्विधस्नानलक्षणम्.	१४३	२
५	उषःकालमारभ्य दिनकृत्यनिरूपणम्, तत्र मूत्रपुरीषोत्सर्जनविधिः, दन्तधावनादिविधिः, स्नानादिकृत्यम्, हविष्यान्नामिषान्ननिरूपणम्, मुखशुद्ध्यादिशयनान्तकर्मनिरूपणम्.	१४६	१
६	कार्तिके कर्तव्याकर्तव्यव्रतदानानिरूपणम्.	१४८	१
७	विष्णुमंदिरे दीपदानमाहात्म्ये कुत्सद्विजकथानकम्, परदीपप्रबोधमाहात्म्यप्रसंगेनेन्दुमतीवेश्येतिहासकथनम्, आकाशदीपदानमाहात्म्यम्, खगमार्जारकथानकम्, तत्रैव चन्द्रशर्मसुनन्दनृपसंवादेन कार्तिकव्रतधर्मनिरूपणम्, दीपमाहात्म्यम्, आकाशदीपदानविधिः, आकाशदीपदानेन पिशाचमुक्तिकथनम्, पञ्चदिनेषु दीपदानम्, कार्तिकदीपकरणे स्थलानि, दीपदाने हरिकरब्राह्मणेतिहासः, कर्पूरदीपदानादिफलम्.	१४९	२
८	तुलसीमाहात्म्यकथनप्रसङ्गेन हरिमेधःसुमेधोब्राह्मणेतिहासः.	१५३	१
९	वत्सद्वादशीविधानम्, पञ्चदीपे शकुनावलोकनम्, वत्सद्वादशीव्रतेनैकाङ्गीगोपालिकाया धनधान्यसुखप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, यमत्रयोदशीविधानम्, हेमनकस्येतिहासः, नरकचतुर्दशीविधानम्, दीपावलिविधानम्, तत्र कौमुदीशब्दार्थः, पार्वणश्राद्धादिकरणम्, सायं महालक्ष्मीमहाकालीमहासरस्वतीपूजा, लक्ष्मीप्रबोधोत्सवप्रकरणम्, दीपोत्सवनीराजनम्, बलिराज्यबालक्रीडाशुभाशुभशकुनावलोकनम्, अर्धरात्रेऽलक्ष्म्या बहिर्निष्कासनम्, सुखरात्रिव्रतकथनम्.	१५४	२
१०	द्यूतप्रतिपद्वर्णनम्, बलिराज्यप्रतिपन्निरूपणम्, प्रतिपत्तिथिनिर्णयः, अंगणे गोमयमूर्तिपूजनम्, गोवर्धनपूजा, बलीवर्दमहिषवृषभाणां युद्धक्रीडादर्शनम्, मार्गपालीविधिः, रात्रौ बलिपूजाविधानम्, गोक्रीडावर्णनम्, यष्टिशकुनावलोकनम्.	१५८	२
११	यमद्वितीयाव्रतविधानम्.	१६०	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१२	धात्रीमाहात्म्यम्, तत्र धात्रीपूजाविधिः, धात्रीवृक्षोत्पत्तिवृत्तान्तः, धात्र्यां देवतानिवासवर्णनम्, धात्रीच्छायामाहात्म्यम्, तत्र वैश्येतिहासः, कथाश्रवणेन मूषकमुक्तिकथनम्, धात्रीच्छायायां भोजनमाहात्म्यम्, धात्रीच्छायासु भोजनेन दोषविनाशवर्णनम्, धात्रीमालाधारणम्, धात्रीच्छायायां दीपमालार्पणम्, धात्रीच्छायायां दंपतिभोजनफलम्, धात्रीफलमाहात्म्यम्, आमलकस्नानफलं वर्ज्यकालश्च, धात्रीच्छायायां पिण्डदानफलम्, धात्रीफलधारणेऽङ्गावयवविशेषवर्णनम्, धात्रीच्छायायां ब्राह्मणपूजनफलम्, धात्रीपूजायां तिथयः, वनभोजनविधानम्, धात्रीस्पर्शमाहात्म्यम्, गृहे धात्रीवृक्षमाहात्म्यम्.	१६२	२
१३	सत्यभामाकृष्णसंवादे सत्यभामायाः पूर्वजन्मनि कार्तिकव्रतपुण्येन कृष्णभार्यात्वप्राप्तिर्जातेति वर्णनम्, सर्वेषां मध्ये कार्तिकः प्रवरः कथमिति पृष्टेन कृष्णेन सत्यभामां प्रति शंखासुराख्यानेन कार्तिकप्रवरत्वनिरूपणम्, प्रयागस्थानमाहात्म्यम्.	१६६	१
१४	तुलसी कथमुत्पन्ना कथं च हरिप्रिया जातेति पृथुना पृष्टे नारदेन तदुत्पत्तिं वक्तुमादाविन्द्रवज्रपातेन क्रुद्धस्य शिवस्य क्रोधाग्निना जलन्धरोत्पत्तिप्रसंगवर्णनम्.....	१६७	२
१५	ततो जलंधरस्य दिग्विजये जयप्राप्तिवर्णनम्, बृहस्पतेर्जीवनामप्राप्तिकारणवर्णनम्...	१६८	१
१६	युद्धपराजितैर्देवैः स्तुतेन विष्णुनाविर्भूय युद्धकरणम्.	१६९	१
१७	जलन्धरसभायां नारदोपदेशेन स्त्रीरत्नस्य पार्वत्या ग्रहणार्थं राहुप्रेषणम्, तेन क्रुद्धस्य शिवस्य भ्रूमध्यात्कीर्तिमुखगणोत्पत्तिवर्णनम्.	१६९	२
१८	ततो देवासुरसंग्रामे रुद्रसेनापराभववर्णनम्.	१७०	२
१९	वीरभद्रपतनम्.	१७१	२
२०	ततो जलंधरशिवयोर्महायुद्धम्.	१७२	२
२१	वृन्दायाः पातिव्रत्यभङ्गेन जलंधरस्य हननं भविष्यतीति विचार्य विष्णुना वृन्दायै मायाप्रदर्शनम्, ततो मिथस्तयोर्विष्णुवृन्दयोः शापवृत्तान्तवर्णनम्, वृन्दया देहविसर्जने कृते सति तद्देहभस्मनि विष्णोर्लुण्ठनम्.	१७३	१
२२	ततो युद्धे जलंधरं हत्वा प्रसन्नतया स्थितस्य शिवस्याऽऽज्ञया विष्णुबाधनाय देवैरादिशक्तीनां स्तवनम्, ततस्तुष्टाभिर्देवीभिर्देवेभ्यो विष्णुबोधनार्थं बीजत्रयप्रदानम्.	१७४	१
२३	तद्बीजेभ्यो धात्रीमालतीतुलसीनामुत्पत्तिः	१७५	१
२४	धर्मदत्तस्य कार्तिकपुण्यदानात्कलहाया राक्षसीजन्मतो मुक्तिः	१७५	२
२५	कलहावचनात्कार्तिकमासे दानमाहात्म्यकथनम्, विष्णुदूतानीतविमानेन समं कलहाया वैकुण्ठप्राप्तिः, विष्णुदूतेन त्वं जन्मान्तरे सूर्यवंशे दशरथेतिनाम्ना प्रसिद्धो राजा भविष्यसि तथैव भगवान्विष्णुः स्वयं त्वत्पुत्रत्वेनावतरिष्यतीति धर्मदत्ताय वरप्रदानम्....	१७६	१
२६	विष्णुभक्तिमाहात्म्यकथनम्, तत्प्रसंगेन चोलराजविष्णुदासद्विजेतिहासवर्णनम्. ...	१७७	१
२७	विष्णुदासाख्यद्विजेन स्वस्य रूक्षान्नापहरणकारिणं चंडालं दृष्ट्वा तस्मै घृतप्रदानार्थं तं प्रत्यनुधावनम्, ततो मूर्च्छितं पतितं चण्डालमवलोक्य तेन विष्णुदासेन कृपया तस्य चण्डालस्य सत्कारकरणम्, ततश्चण्डालरूपधारिणा भगवता विष्णुदासस्यानुग्रहकरणम्, भगवत्प्रसादाद्विष्णुदासब्राह्मणं प्रति स्वर्गतो विमानागमनम्, तस्मिन्नधिरुह्य विष्णुदासे गच्छति सति चोलराजेनाग्निप्रवेशनम्, ततोऽस्मै भगवता स्वरूपदर्शनम्, चोलभूपविष्णुदासब्राह्मणयोर्मुक्तिप्राप्तिश्च.	१७७	२
२८	जयविजययोः कार्तिके गण्डकीस्नानेन विष्णोर्द्वारपालत्वप्राप्तिः.	१७८	२
२९	कार्तिकव्रतिनां संसर्गपुण्येन धनेश्वरस्य यक्षजन्मप्राप्तिर्जातेति वर्णनम्....	१७९	२
३०	अदत्तपुण्यपापप्राप्तिवर्णनम्, पतिव्रताख्यानम्, मासोपवासव्रतविधानम्.	१८०	१
३१	कूष्माण्डनवमीविधिः, तुलसीविवाहविधिकथनम्.	१८२	२
३२	भीष्मपञ्चकव्रतविधानम्.	१८३	२
३३	प्रबोधिन्येकादशीमाहात्म्यम्, द्वादशीविधानम्.....	१८५	१
३४	कार्तिकव्रतोद्यापनविधिः	१८७	१

३५ वैकुण्ठचतुर्दशीमाहात्म्यम्, त्रिपुरोत्सवमाहात्म्यम्. १८८ १
३६ अन्तिमपुष्करिणीत्रयतिथिमाहात्म्यम्, पुराणश्रवणविधिफलवर्णनम्. १९० २

अथ कार्तिकमासमाहात्म्यप्रसंगेन कार्तिकमासव्रातिभिः कर्तव्याकर्तव्यनियमास्तावदुच्यन्ते ॥ १ ॥

तत्र कर्तव्यनियमाः ।

१ नित्यसतारकस्नानम. २ राधादामोदरपूजनम्. ३ विष्णुहरिशिवनामस्मरणम. ४ इन्द्रियजयः. ५ मनोनिग्रहः. ६ सर्वभूतेषु दया. ७ ईश्वरध्यानम. ८ ईश्वरपूजनम्. ९ सत्यभाषणम्. १० हविष्यान्नभोजनम्. ११ नक्तव्रतम्. १२ धारणापारणाव्रतम्. १३ मौनव्रतम. १४ ब्रह्मचर्यव्रतम्. १५ सत्समागमः. १६ धात्रीपूजनम्. १७ धात्रीच्छायायां विष्णुपूजनम्. १८ नित्यकथाश्रवणम्. १९ भूमिदानम्. २० मातापितृसेवनम्. २१ गुरुसेवनम्. २२ नित्यं देवदर्शनम्. २३ देवमन्दिरे गानम्. २४ देवालये नित्यदीपदानम्. २५ चतुष्पथे दीपदानम्. २६ ब्राह्मणाय दीपदानम. २७ गोशालायां दीपदानम्. २८ तुलसीपूजनम्. २९ अश्वत्थपूजनम. ३० देवब्राह्मणगोपूजनम्. ३१ देवप्रदक्षिणाकरणम्. ३२ तुलसीलक्षप्रदक्षिणाकरणम्. ३३ अश्वत्थप्रदक्षिणा. ३४ ब्राह्मणभोजनम. ३५ अन्नदानम्. ३६ गोवृषमहिषीगजदानम्. ३७ स्वर्णधातुरत्नदानम्. ३८ अनाथरक्षणम्. एतान्नियमान्कार्तिके मास्यवश्यं सेवेत ।

अथ वर्ज्यनियमाः–

१ परद्रव्येच्छा. २ पराक्रिया. ३ परापवादाः. ४ परशय्या. ५ परान्नम्. ६ पर्युषितान्नम्. ७ पलाण्डुः. ८ पापिसंसर्गः ९ परपुरुषसङ्गः १० परस्त्रीगमनम्. ११ परपैशुन्यम. १२ परोत्कर्षासहनम्. १३ परदोषानुकीर्तनम्. १४ परानिष्टविचिन्तनम्. १५ असत्प्रलापः. १६ अगम्यागमनम्. १७ अभोज्यान्नम. १८ शास्त्रेणानुक्तम्. १९ आमिषपदार्थाः. २० असच्छास्त्रम्. २१ शास्त्रेऽविश्वासः. २२ चौर्यम्. २३ मिथ्यावादः. २४ दुष्टसंसर्गः. २५ दुष्टभाषणम्. २६ मांसम्. २७ मृतवत्सादुग्धम्. २८ रजस्वलादृष्टान्नम्. २९ नीचाहृतजलम्. ३० गुडमिश्रं गव्यम्. ३१ राजमाषाः. ३२ कांस्यपात्रे पानं भोजनं च. ३३ द्विदलान्नम्. ३४ वृन्ताकम्. ३५ मूलकम्. ३६ तैलम्. ३७ दूषितान्नम्. ३८ जम्बीरम्. ३९ दिवा मदनसेवनम. ४० नित्यमदनसेवनम्. ४१ रसविक्रयः. एतान्कार्तिके मास्यवश्यं वर्जयेत् ।

इति कार्तिकमासे कर्तव्याकर्तव्यनिर्णयः ॥

इति वैष्णवखण्डे चतुर्थं कार्तिकमासमाहात्म्यम् ॥ (२–४) ॥

अथ वैष्णवखण्डे पञ्चमं मार्गशीर्षमाहात्म्यम् ॥ (२–५) ॥

१ सूतशौनकसंवादप्रसङ्गेन भगवता ब्रह्मदेवं प्रति मार्गशीर्षमाहात्म्यश्रवणेन सर्वमनोरथंफलप्राप्तिवर्णनम्, गोपीभिः कृतस्य मार्गशीर्षे प्रातःस्नानस्य वर्णनम, प्रातःस्नानपुण्येन गोपीनां कृष्णप्राप्तिः. १९३ १
२ प्रातःस्नानशौचमुखमार्जनादिसमंत्रकयथाविधिविधानवर्णनपूर्वकं स्नानोत्तरं त्रिपुंड्रधारणमाहात्म्यवर्णनम्..... ... ... १९३ २
३ द्वारवतीसमुद्भवमृत्तिकातुलसीमूलमृत्तिकादिकृतत्रिपुंड्रधारणविधिः, गोपीचन्दनमुद्राधारणविधिवर्णनम्, स्वशरीरे भगवदवतारचिह्नधारणफलम, भगवदायुधचिह्नितदेहस्य पुण्यफलप्राप्तिकथनम्, भगवदष्टाक्षरनाम्ना मुद्रितशरीरस्य सर्वकर्माधिकारवर्णनम्. १९४ १
४ तप्तचक्राङ्कितमुद्राधारणस्य पद्माक्षतुलसीमालाधारणस्य च फलवर्णनम्, धात्रीफलमालाधारणमाहात्म्यम्, तुलसीकाष्ठधारणमाहात्म्यम्, भगवन्मूर्तिस्थापनध्यानपूजनप्रकारवर्णनम्, शंखपूजनादिसमंत्रकक्रमवर्णनम्. १९५ २
५ पञ्चामृतस्नानफलमाहात्म्यम, शंखोदकस्नानफलमाहात्म्यम्, शंखपूजनफलकथनम. १९६ २
६ घंटानादमाहात्म्यवर्णनम, भगवन्मूर्तिपूजनफलम्, तुलसीकाष्ठचंदनार्पणफलकथनम. १९७ १

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
७	भगवदर्पितजातिपुष्पफलमाहात्म्यवर्णनम्, भगवत्प्रियपुष्पाणां वर्णनम्, सर्वपुष्पाणां मध्ये जातिपुष्पश्रैष्ठ्यमाहात्म्यम्, विष्णुकंठे जातिसहस्रपुष्पांकितमालास्थापनफलमाहात्म्यवर्णनम्.	१९८	१
८	तुलसीमाहात्म्यवर्णनम्, तुलसीपत्रदानेन सर्ववस्तुदानफलप्राप्तिः, तुलसीकृतभगवत्पूजाफलवर्णनम्, धूपदीपदानफलमाहात्म्यम्, सहस्रवर्तियुक्तदीपमाहात्म्यम्.	१९८	२
९	नैवेद्यपात्रान्नव्यञ्जनादियथाशास्त्रविधिविधानकथनम्.	१९९	२
१०	नैवेद्योत्तरभगवदर्चाविधिमाहात्म्यकथनम्, प्रदक्षिणादिफलकथनम्, विष्णुसहस्रनामपठनफलम्, भगवतो दामोदरेतिनामप्राप्तिकारणकथनम्, तीर्थप्रसादसेवनमाहात्म्यम्, पूजाविधिसमापनं तदुद्यापनं तत्फलकथनं च.	२००	२
११	वीरबाहुराजकथासंदर्शनपूर्वकमेकादशीमाहात्म्यम्, भरद्वाजेन वीरबाहुनृपस्यातिथ्यकरणम्, भरद्वाजेन वीरबाहोः प्राग्जन्मवृत्तान्तकथने प्राग्जन्मनि शूद्रेण ब्राह्मणसत्कारजन्यात्पुण्यादिह जन्मनि राज्यप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	२०१	१
१२	वीरबाहुना प्राग्जन्मन्यात्मनः शूद्रत्वप्राप्तिकारणं पृष्टेन देवशर्मणा द्विजेन प्राग्ब्राह्मणत्वं गतेनापि दशमीयुतद्वादशीस्वीकरणदोषेण तस्य शूद्रत्वप्राप्तिवृत्तान्तकथनपूर्वकं दशमीयुतद्वादशीनिषेधकथनम्, प्राग्जन्मनि विप्रातिथ्यादिसुकर्मणा शूद्रत्वेऽपि तस्य सन्मतिर्जाताऽतोऽवश्यमेवातिथिसत्कारः कार्य इत्यादिवर्णनं च, राज्ञे भरद्वाजेनैकादशीव्रतोद्यापनविधिक्रमवर्णनम्, अखण्डैकादशीव्रतकथनम्. ...	२०३	१
१३	द्वादशीजागरमाहात्म्यम्, जागरे दानादिविधिक्रमवर्णनम्, द्वादशीसम्भवपुत्रस्याधिकारवर्णनम्.	२०४	४
१४	द्वादश्यां मत्स्योत्सवमाहात्म्यवर्णनपूर्वकस्नानदानपूजादिविधिविधानकथनम्, मत्स्योत्सवे मन्त्रजपविधानम्, स्नानसमये नदीप्रार्थनामन्त्रकथनम्, भगवते फलपुष्पार्घ्यर्पणफलकथनम्, मत्स्यरूपस्वर्णमूर्तिदानमाहात्म्यवर्णनम्.	२०५	२
१५	मार्गशीर्षे दम्पतिपूजनप्रकारकथनम्, गोभूमिस्वर्णवस्त्रशय्यालंकारसद्मदानमाहात्म्यम्, भगवत्पूजासमये फलपुष्पदानमाहात्म्यम्, मार्गशीर्षे दानादिभिर्ब्राह्मणसंतोषकरणमाहात्म्यम्, मार्गशीर्षे भगवन्नामस्मरणमाहात्म्यम्.	२०६	२
१६	भगवद्ध्यानं तन्माहात्म्यं च, भगवत्स्तोत्रोपदेशाधिकारवर्णनम्, गुरुशिष्यलक्षणम्, भागवतमाहात्म्यवर्णनम्, भागवतफलश्रुतिः, भागवतग्रन्थार्चनपूर्वकपठनफलवर्णनम्.	२०७	२
१७	मथुरामाहात्म्यवर्णनम्.	३०९	१

इति वैष्णवखण्डे पञ्चमं मार्गशीर्षमासमाहात्म्यम् ॥ (२–५) ॥

अथ वैष्णवखण्डे षष्ठं भागवतमाहात्म्यम् ॥ (२–६) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	सूतशौनकसंवादप्रसङ्गेन माथुरहस्तिनापुरयो राज्यसिंहासनयोर्वज्रपरीक्षितावभिषिच्य श्रीकृष्णपांडवानां स्वधामगमनवर्णनम्, वज्रनाभपरीक्षित्संवादोत्तरं शांडिल्यर्षेरागमनम्, शांडिल्येन व्रजशब्दार्थविवेचनपूर्वकं कृष्णकृतव्रजलीलावर्णनम्, गोवर्धनमाथुरादिराज्यकरणेनोद्धवदर्शनलाभकथनम्.	२१३	१
२	इत्थमुक्त्वा शांडिल्यस्य स्वाश्रमगमनम्, परीक्षिद्राज्ञस्तत्र माथुरमण्डलं प्रत्यागमनम्, वज्रपरीक्षिद्राजभ्यां गोविन्दगोपीललितस्थानस्थापनम्, माथुरस्यासमन्ततो बहूनां ग्रामाणामवस्थापनम्, माथुरे कुण्डकूपादिपूर्तकर्मपूर्वकं शिवलिङ्गस्थापनम्, श्रीकृष्णविरहेण कृष्णपत्नीकृतशोकवर्णनम्, कालिंदीवर्णितभगवद्गुणानुवादवर्णनम्, गोवर्धनपर्वतसमीपे परीक्षिदादीनामुद्धवदर्शनवर्णनम्.	२१४	१
३	उद्धवपरीक्षित्संवाद उद्धवेन भगवन्माहात्म्यकथनम्, कृष्णकृतबालक्रीडादिवर्णनम्, भागवतग्रन्थपठनेन सर्वमनोरथफलप्राप्तिकथनम्, यद्गृहे भागवतं तदेवं श्रीकृष्णावासस्थानमित्यादिवर्णनम्, भागवतश्रवणेन मोक्षप्राप्तिवर्णनम्, श्रीमद्भागवतसप्ताहश्रवणफलम्, भगवत्कृतं सत्त्वरजस्तमोमयविष्णुब्रह्मदेवशंकरकार्यस्थित्युत्पत्तिलयाद्युपदेशवर्णनम्, श्रीमद्भागवतग्रहणेन शिवस्य तमोगुणनि-		

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

रासः, भागवतश्रवणोत्सुकेन परीक्षितोद्धवस्य प्रार्थनाकरणम्, शुकमुखात्तव भागवतश्रवणं स्यादित्युद्धववचनं श्रुत्वोद्धवाज्ञया कलिनिग्रहार्थं दिग्विजयार्थं च परीक्षितो गमनम्, वज्रस्य प्रतिबाहुं पुत्रं राज्ये संस्थाप्य वृन्दावनं गत्वोद्धवसंकीर्तितश्रीमद्भागवतश्रवणेन मुक्तिप्राप्तिवर्णनम्. २१५ १

४ सूतशौनकसंवादप्रसंगेन श्रीमद्भागवतभगवतोरेकस्वरूपत्वकथनम्, श्रीमद्भागवतश्रवणविधिकथनम्, श्रीमद्भागवतश्रवणेन सद्यः सर्वसिद्धिप्राप्तिवर्णनम्. २१६ २

इति वैष्णवखण्डे षष्ठं भागवतमाहात्म्यम् ॥ (२--६) ॥

अथ वैष्णवखण्डे सप्तमं वैशाखमासमाहात्म्यम् ॥ (२-७) ॥

१ सूतशौनकसंवादे वैष्णवादिधर्मजिज्ञासोरंबरीषस्य नारदं प्रति प्रश्नः, नारदकृतवैशाखमासप्रशंसा, वैशाखस्नानमहिमा च. २२० १

२ वैशाखप्रशंसा, ततो वैशाखमासव्रताकरणे दोषप्रसङ्गः, व्रतप्रशंसा, वैशाखे जलप्रपादानम्, व्यजनच्छत्रपादत्राणदानप्रशंसा, अन्नदानप्रशंसा च. २२१ २

३ शय्याकम्बलवस्त्रकर्पूरकुसुमकुंकुमचंदनगोरोचनताम्बूलफलादिदानम्, विश्राममण्डपकरणम्, कूपतडागोद्यानप्रशंसा, पुत्राभावे पुत्रवत्सप्तपदार्थवर्णनम्, ताम्बूलतक्रदधितंदुलघृतगुडेक्षुदण्डेक्ष्वादिरसपानकदानमाहात्म्यम्. २२२ २

४ वैशाखव्रतिनां वर्ज्यपदार्थाः, गृहस्नाने दुष्टफलम्, व्रताकरणे दोषः, नदीसप्तगंगादेवखातवापीषु स्नानं दानं च, मधुसूदनप्रार्थनार्घ्यदानपूजनादिकम्. २२३ २

५ वैशाखमासस्य हेतुपूर्वकं श्रेष्ठत्वकथनम्. २२७ १

६ वैशाखमासे जलदानमाहात्म्यकथनम्, तद्विषये हेमाङ्गदराजकथा, वैशाखमासे जलादानात्तस्य तिर्यग्योनिप्राप्तिः, मैथिलराजगृहे गोधिकात्वं प्राप्तस्य तस्य श्रुतदेवसकाशान्मुक्तिः. २२८ २

७ तदद्भुतं दृष्ट्वा विस्मितेन मैथिलेन पृष्टेन श्रुतदेवेन वैशाखमासे जलदानादिमाहात्म्यकथनम्, तद्विषये स्वपितुर्वृत्तान्तकथनम्. २३० १

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

८ मैथिलपृष्टेन श्रुतदेवेनेश्वरपार्वतीसंवादद्वारा वैशाखमाहात्म्यविषय इक्ष्वाकुतनयस्य काकुत्स्थस्येतिहासकथनम्. २३१ २

९ मैथिलपृष्टेन श्रुतकीर्तिविप्रेण कुमारजन्मकथनम्, वैशाखधर्मप्रशंसा च. ... २३५ १

१० अशून्यव्रतकथनम्, वैशाखमासे छत्रदानादिप्रशंसा. २३८ १

११ मैथिलनृपेण वैशाखधर्मप्रसिद्धिकरणम्, तेन सर्वजनानां सद्गतिप्राप्त्या नरकाणां शून्यतया खिन्नस्य यमस्य ब्रह्मसमीपे गमनम्. २४० १

१२ ब्रह्मणे यमेन स्वदुःखनिवेदनम्. २४३ १

१३ वैशाखमाहात्म्यकथनपूर्वकं ब्रह्मणा यमस्य समाधानकरणम्, तथापि खेदयुक्तेन यमेन सार्कं ब्रह्मणो विष्णुसमीपे गमनम्, विष्णुना यमाय वरप्रदानम्, तत्र वैशाखधर्माणां प्रशंसा. २४४ २

१४ वैशाखस्नानप्रशंसा, वैशाखमाहात्म्यकथाश्रवणप्रशंसा, तत्र कर्मनिष्ठतपोनिष्ठद्विजकथा. २४६ १

१५ पञ्चालदेशाधिपस्य पुरुयशसो नृपस्य वैशाखधर्माचरणात्स्वराज्यप्राप्तिः. २४७ २

१६ अथ पुरुयशसाऽक्षय्यतृतीयायां विष्णोः स्तुतिकरणम्, विष्णुकृपया च तस्य सायुज्यमुक्तिप्राप्तिः. २५० १

१७ वैशाखधर्मकथनोपक्रम उपानद्दानप्रसङ्गेन शङ्खनामकद्विजकथानकम्, तत्र शङ्खनामकद्विजेन व्याधाय वैशाखधर्मकथनप्रसङ्गेन दन्तिलकोहलमुक्तिप्राप्तिवृत्तांतकथनम्. २५१ २

१८ व्याधस्य पूर्वजन्मवृत्तान्तकथनम्. २५३ १

१९ ब्रह्मशब्दप्रतिपादनपूर्वकं सर्वदेवापेक्षयाः प्राणस्य मुख्यत्वकथनम्, प्राणदेवस्य महत्त्वलोपे कण्वशापप्रतिपादनम्, त्वं गुरुद्रोही भवेति कण्वं प्रति प्राणवायुना शापप्रदानम्. २५५ १

२० सत्त्वादिभिर्गुणैर्जीवानां तदनुरूपजन्मकर्मादिफलप्राप्तिकथनम्, प्रलयवर्णनम्, व्यूहावतारकर्मनिरूपणम्, धर्मभेदनिरूपणपूर्वकं भगवद्भक्तलक्षणनिरूपणम्, वैशाखमासधर्मनिरूपणम्. २५७ २

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२१	वैशाखमासमाहात्म्यश्रवणेन सर्पस्य मुक्तिः, तस्यैव पूर्वजन्मवृत्तान्तकथनम्, शंखव्याधसंवादे व्याधस्य जन्मान्तरे वाल्मीकर्षित्वप्राप्तिकथनम्.	२६०	२
२२	वैशाखस्थतिथिमाहात्म्यवर्णनम्, कलिधर्मनिरूपणम्.	२६२	२
२३	अक्षय्यतृतीयामाहात्म्यम्.	२६५	२
२४	वैशाखशुक्लद्वादशीमाहात्म्यम्, काश्मीरदेशस्थदेवद्विजकथा....	२६६	२
२५	वैशाखशुक्लत्रयोदशी–चतुर्दशी–पूर्णिमातिथीनां माहात्म्यवर्णनम्, वैशाखमाहात्म्यश्रवणफलवर्णनम्.	२६९	२

इति वैष्णवखण्डे सप्तमं वैशाखमासमाहात्म्यम् ॥ (२–७) ॥

अथ वैष्णवखण्डेऽष्टममयोध्यामाहात्म्यम् ॥ (२–८) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	सूतकृतं मंगलार्थं व्यासादिविद्वद्वर्यस्तवनम्, सूतशौनकसंवादप्रसंगेन नानाद्रुमलतादिशोभितायोध्यामाहात्म्यवर्णनम्, अगस्तिमुनेरयोध्यागमनम्, अयोध्याप्रभावदर्शनेनागस्त्यस्यानन्दप्राप्तिवर्णनम्, त्रिगुणत्रिस्वरूपस्थितायोध्यावर्णनेनायोध्याशब्दस्य व्युत्पत्त्यर्थकथनम्, अयोध्यायामगस्तिव्याससंवादपूर्वकं विष्णुशर्मकृतपञ्चाग्निसाधनवर्णनम्, विष्णुशर्मणा भगवत्स्तोत्रकरणम्, विष्णुशर्मणो भगवद्दर्शनम्, भगवता विष्णुशर्मणे वरप्रदानम्, तस्मिन्नेव स्थले भगवता स्वचक्रेण जलप्रवाहानयनम्, चक्रतीर्थेतिनाम्ना तत्तीर्थस्य प्रसिद्धिवर्णनम्, विष्णुनामपूर्वकविष्णुहरीतिमूर्तिस्थापनम्, विष्णुहरिमाहात्म्यबर्णनम्.	२७४	१
२	ब्रह्मणोऽयोध्यायामागमनम्, यात्रादिकं विधाय यज्ञकरणम्, स्वनाम्ना ब्रह्मकुण्डस्थापनम्, ब्रह्मदेवेन ब्रह्मकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, सरयूतीरस्थर्णमोचनतीर्थमाहात्म्यम्, लोमशेन पापमोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, अगस्त्येन सहस्रधारामाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	१
३	अगस्त्येन स्वर्गद्वारतीर्थमाहात्म्यकथनम्, मुक्तिद्वारतीर्थमाहात्म्यम्, चंद्रहरिव्रतोद्यापनविधिकथनम्, चन्द्रसहस्रव्रतोद्यापनमाहात्म्यकथनम्.	२७८	१
४	धर्महरिमाहात्म्यम्, तत्र धर्मराजकृतनर्तनं दृष्ट्वा भगवत आगमनम्, धर्मेण भगवत्स्तुतिकरणम्, भगवता धर्मराजाय वरप्रदानम्, रघुसंज्ञकेन राज्ञा दिग्विजयं कृत्वा सूर्याज्ञया कृतस्य सर्वस्वदक्षिणनामकस्य यज्ञस्य परिसमाप्तेरनंतरं कौत्सऋषेरागमनम्, स्वपूजनार्थमानीतं संभारं दृष्ट्वा विस्मितेन कौत्सर्षिणा धनाभावाद्दात्रंतरं प्रति गन्तुं स्वेच्छाप्रकटनम्, कौत्साय द्रव्यं दातुं कौबेरीं संपत्तिमादातुं कुबेरजिगीषया रघोः प्रस्थानम्, रघुभिया कुबेरेण द्रव्यवृष्टिकरणम्, कौत्साय रघुणा सर्वद्रव्यदानवर्णनम्, कौत्सेन रघुराजायाशीर्वाददानवर्णनम्, कौत्सस्य स्वाश्रमगमनम्, स्वर्णखनिमाहात्म्यवर्णनम्.	२७९	२
५	कौत्सवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र विश्वामित्रस्य तपश्चर्यां श्रुत्वा तद्दर्शनार्थं दुर्वासस आगमनम्, दुर्वासःकृतां भोजनयाच्ञां श्रुत्वा विश्वामित्रदत्तस्य पायसादिकस्य वर्णनम्, कौत्साय चतुर्दशकोटिसुवर्णात्मकगुरुदक्षिणादानायाज्ञाकरणम्, तिलोदकीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२८१	१
६	सीताकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, देवासुरयुद्धेऽसुरैर्देवपराजये कृते देवैर्भगवत्स्तुतिकरणम्, देवस्तुतिं श्रुत्वा भगवदाविर्भावः, भगवद्वचनाद्गुप्तरीत्या देवानामयोध्यागमनम्, गुप्तहरीतिनाम्ना तत्तीर्थप्रसिद्धिवर्णनम्, गुप्तहरिमाहात्म्यम्, चक्रहरिपीठे दानमाहात्म्यम्, सरयूघर्घरानद्योः संगमे स्नानमाहात्म्यम्, गोप्रतारतीर्थमाहात्म्यम्, रामचन्द्रस्य स्वधामगमनसमये वानरेभ्यो वरप्रदानवर्णनम्, रामचन्द्रस्य मार्गे सरयूदर्शनम्, सर्वदेवानां तत्रागमनम्, देवै रामचन्द्रस्य स्तोत्रकरणम्, रामचन्द्रेण सह देवानां स्वर्गगमनम्, स्वर्गद्वारगोप्रतारतीर्थस्नानदानादिमाहात्म्यम्.	२८१	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
७	क्षीरोदकतीर्थमाहात्म्यम्, तत्र पुत्रप्राप्त्यर्थं दशरथकृतस्य पुत्रकामेष्टियज्ञस्य वर्णनम्, धनयक्षतीर्थमाहात्म्यम्, विश्वामित्रवचनाद्यक्षस्य धनयक्षतीर्थस्नानेन दुर्गंधितस्यांगस्य सुगंधित्वप्राप्तिवर्णनम्, विश्वामित्रेण यक्षं प्रति कथितस्य निधिलक्ष्मीपूजनविधानस्य वर्णनम्, वसिष्ठकुंडमाहात्म्यम्, चतुःषष्टियोगिनीपूजनमाहात्म्यम्, योगिनीकुण्डस्नानमाहात्म्यम्, उर्वशीकुण्डमाहात्म्यम्, घोषराज्ञाऽऽदित्यस्तुतिकरणम्, घोषार्ककुण्डमाहात्म्यम्, रुक्मिणीकुण्डबृहस्पतिकुण्डसागरकुण्डमाहात्म्यम्....	२८६	१
८	रतिकुण्डमाहात्म्यम्, कुसुमायुधकुण्डमाहात्म्यम्, रतिकंदर्पपूजाविधिकथनम्, मंत्रेश्वरक्षेत्रमाहात्म्यम्, महारत्नतीर्थमाहात्म्यम्, दुर्भराख्यतीर्थमाहात्म्यम्, महाभरतीर्थमाहात्म्यम्, महाविद्यातीर्थमाहात्म्यम्, सिद्धपीठतीर्थमाहात्म्यम्, दुग्धेश्वरमाहात्म्यम्, हनुमत्कुण्डमाहात्म्यम्, वसिष्ठरामसंवादप्रसंगेनायोध्यामाहात्म्यवर्णनम्, क्षीरेश्वरमाहात्म्यम्, सीताकुण्डमाहात्म्यम्, सुग्रीवतीर्थमाहात्म्यम्, विभीषणसरोमाहात्म्यम्, अयोध्यायात्राविधिक्रमवर्णनम्.	२८९	१
९	गयाकूपमाहात्म्यम्, पिशाचमोचनतीर्थमाहात्म्यम्, माण्डव्यतीर्थमाहात्म्यम, भरतकुण्डमाहात्म्यम्, मानसतीर्थमाहात्म्यम्, गौतम्याद्याश्रमवर्णनम्, सीताकुण्डदुग्धेश्वरमाहात्म्यम्, भैरवकुण्डमाहात्म्यम, जटाकुण्डमाहात्म्यम्....	२९१	१
१०	मत्तगजेन्द्रस्[illegible]नमाहात्म्यवर्णनम्, अयोध्यायात्राविधिक्रमवर्णनम, सरयूवर्णनम्, विघ्नेश्वरस्थानमाहात्म्यम्, रामजन्मस्थानमाहात्म्यम्, अयोध्यामाहात्म्यश्रवणफलम.	२९२	२

इति वैष्णवखण्डेऽष्टममयोध्यामाहात्म्यम् ॥ (२--८) ॥

॥ इति स्कान्दे महापुराणे द्वितीयं वैष्णवखण्डम् ॥ २ ॥

अथ स्कान्दे महापुराणे तृतीयं ब्राह्मखण्डम् ॥ ३ ॥

अथ ब्राह्मखण्डे प्रथमं सेतुमाहात्म्यम् ॥ (३-१) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	मङ्गलाचरणम्, नैमिषारण्यनिवासिनां शौनकादिमहर्षीणां समाजे पौराणिकस्य सूतमहर्षेरागमनम्, शौनकादिभिर्महर्षिभिः सूतं प्रति सत्कारकरणानन्तरं क्षेत्रतीर्थमाहात्म्यजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, सूतेन श्रीरामेश्वरक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनोपक्रमकरणाम्, तत्रादौ दक्षिणोदधिस्थश्रीरामनिर्मितसेतुबन्धयात्रासेतुबन्धदर्शनरामसेतुस्नानरामेश्वरलिङ्गदर्शनमाहात्म्यम्.	१	१
२	अथ सेतुबन्धनवृत्तान्तप्रसङ्गेन श्रीरामचन्द्रस्य पितुराज्ञया दण्डकारण्यगमनसीताहरणसुग्रीवसख्यसमुद्रतीरगमनविभीषणसमागमान्तरामायणवृत्तान्तवर्णनम्, अथ सर्वराक्षसराज्ये विभीषणाभिषेचनानन्तरं समुद्रतरणोपायचिन्तया चक्रतीर्थे सुग्रीवादिभिः सह दर्भशयने स्थित्वा मन्त्रकरणम्, ततस्त्रिरात्रपर्यन्तं समुद्रतरणोपायं चिन्तयानेन रामेण समुद्रस्योपासनापूर्वकं प्रतीक्षणम्, अथ समुद्रस्य स्वं प्रत्यनागमनादिरूपमनादरं दृष्ट्वा श्रीरामेण समुद्रं शोषयितुं प्रतिज्ञायां कृतायां भयभीतेन समुद्रेण श्रीरामं प्रति शरणमागत्य श्रीरामस्य स्तुतिकरणम्, ततस्तत्स्तुतिप्रसन्नेन श्रीरामेण लङ्कागमनार्थं तरणार्थमुक्ते समुद्रेण स्वोपरि सेतुबन्धनार्थं विज्ञप्तिकरणम्, ततः श्रीरामेण सर्ववानरसाहाय्येन विश्वकर्मसुतनलवानरद्वारा समुद्रे सेतुबन्धनम्, दर्भशयनस्य सेतुमूलत्ववर्णनम्, सेतौ स्थितानां चक्रतीर्थादिचतुर्विंशतितीर्थानां वर्णनम्.	४	१
३	अथ सेतुमूलाख्यचक्रतीर्थप्रसिद्धिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र धर्मपुष्करिणीतीरे गालवाख्यमहर्षितपस्तुष्टेन भगवता गालवाय वरप्रदानपूर्वकं धर्मस्याराधनसन्तोषितहरप्रसादलब्धहरवाहनवृषभत्वप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, अथ हरेर्भक्तिपरायणस्य गालवमहर्षेः केनचिद्राक्षसेन भक्षणार्थं गृहीतस्य स्तुत्या भगवता प्रेषितेन सुदर्शनचक्रेण		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	राक्षसस्य हननम्, ततो निहतं राक्षसं दृष्ट्वा गालवेन पुरःस्थितस्य देदीप्यमानस्य सुदर्शनचक्रस्य स्तुतिकरणम्, ततः सुदर्शनचक्रेण गालवमहर्षये वरप्रदानपूर्वकं धर्मपुष्करिण्यां सदा सन्निधानकरणम्, तत एव धर्मपुष्करिण्याश्चक्रतीर्थत्वेन प्रसिद्धिः, धर्मतीर्थापरपर्यायचक्रतीर्थस्य माहात्म्यवर्णनम्....	६	२
४	गालवमहर्षित्रासदायकराक्षसवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र विश्वावसुगन्धर्वसुतस्य दुर्दमाख्यस्य सालिलाशये विवस्त्रस्य विवस्त्राभिःस्त्रीभिः सह क्रीडया मदान्धतामवेक्ष्य माध्याह्निकविधानार्थं सालिलाशयं प्रत्यागतेन वसिष्ठमहर्षिणा शापप्रदानम्, वसिष्ठशापाद्दुर्दमस्य राक्षसत्वप्राप्तिः, तद्भार्याभिः प्रार्थितेन वसिष्ठेन दुर्दमस्य शापान्तावधिकरणम्, ततो दुर्दमस्य सुदर्शनचक्रकृतशिरश्छेदानन्तरं दिव्यदेहप्राप्तिः, दुर्दमेन सुदर्शनचक्रस्तुतिकरणम्, दर्भशयनमारभ्य देवीपत्तनपर्यन्तं चक्रतीर्थस्यायामविस्तारवत्त्वे सत्यपि मध्येमध्ये विच्छिन्नताकारणकथनानुसारेण शक्रकृतपर्वतपक्षच्छेदनवृत्तान्तवर्णनम्.	८	२
५	अथ चक्रतीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन विधूमाख्यवस्वलंबुसाप्सरोवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र ब्रह्मलोके निजसभायां सावित्रीसनकप्रभृतिसमस्तसुरमुनिसिद्धवसुगन्धर्वैः सह स्थितस्य ब्रह्मणः पुरस्तादखिलाप्सरसां पर्यायनृत्यसमारंभे क्रमेणालंबुसाख्याया अप्सरसो नृत्यमानाया लीलया वायुनाभ्यन्तरवस्त्रे समुत्क्षिप्ते सति स्पष्टोरुमूलजघनदर्शनेन कामबाणनिपीडितस्य विधूमनामकस्य वसोर्निर्लज्जतां निरीक्ष्य ब्रह्मणा तस्मै मनुष्यत्वप्राप्तिरूपशापप्रदानम्, अलंबुसायाश्च मानुषीत्वप्राप्तिरूपशापप्रदानम्, विधूमप्रार्थनया ब्रह्मणा तच्छापान्तावधिकरणम्, अथ भूतले शतानीकमहीपतेर्भार्यायां विधूमवसोः सहस्रानीकनाम्ना जन्म, तस्य त्रयाणामनुचराणां च तन्मन्त्रिसेनानीवयस्यानां गृहेषु जन्म, अलंबुसाख्यायाः स्वर्वेश्याया अयोध्याधिपतेः कृतवर्मणः कन्यात्वम्, अथ शतानीके नृपे दिवि दैत्येन सह युद्धे मृते सति सहस्रानीकस्य राज्याभिषेकः, अनन्तरं सनंदनमहोत्सवे शक्रनिमन्त्रणवशाच्छक्रभवनं गतेन सहस्रानीकेन शक्रवचनान्निजशापान्तवृत्तान्तमाज्ञाय भुवमागत्य मृगावतीपरिणयनम्, मृगावतीपरिणयोत्तरं कौशांबीं नगरीं प्रति प्रस्थितस्य सहस्रानीकस्य मध्येमार्गं शक्रवचनं ध्यात्वाऽनालोकितया तिलोत्तमाख्ययाऽप्सरसा चतुर्दशसमापर्यंतं भार्यया सह ते वियोगो भविष्यतीति शापप्रदानम्, अथ कालेन गर्भिण्यां मृगावत्यां दौर्हृदपरिपूर्त्यै कौसुम्भकुसुमपूर्णवाप्यां निमज्जने क्रियमाणे सुपर्णकुलसंभवेन विकटपक्षिणा हरणपूर्वकमुदयाचलशिखरोपरि नयनम्, तत्र जमदग्निना शोकाकुलाया मृगावत्याः सान्त्वनपूर्वकं स्वाश्रमे स्थापनम्, अथ तत्र प्रसूताया मृगावत्याः पुत्रस्य जमदग्निनोदयनेतिनामकरणम्, उदयनेन स्वमातृदत्तकंकणं प्रदाय शबरव्याधतो मोचितेन सद्यो मनुष्यरूपधृता किंनराख्यनागेन सह पातालं प्रति गत्वा धृतराष्ट्रनागकन्यया किंनरनागभगिन्या ललिताख्यया सह विवाहकरणम्, ललितायां तस्मात्पुत्रोत्पत्तिः, अथ ललितायाः शापतो विमुक्तिः, उदयनस्य ललितासकाशात्पुत्रं तांबूलीस्रजं घोषवतीं वीणां च गृहीत्वा स्वमातरं प्रति जमदग्न्याश्रम आगमनम्, शबरव्याधसमीपे स्थितं निजमुद्रांकितकंकणं दृष्ट्वा सहस्रानीकेन शबरात्कंकणप्राप्तिवृत्तांतं श्रुत्वा मन्त्रिभिः सह जमदग्न्याश्रमं प्रति गमनम्, जमदग्नितः स्वभार्यां मृगावतीं स्वपुत्रमुदयनं स्वपौत्रं च प्राप्य स्वपुरीं प्रत्यागमनम्, तत उदयनाख्ये स्वपुत्रे राज्यभारं न्यस्य स्वशापनिवृत्तये मृगावतीपत्न्या वसंतकरुमण्वद्यौगन्धरायणाख्यैर्निजमान्त्रिपुत्रादिभिश्च सह दक्षिणोदधितटस्थचक्रतीर्थं गत्वा तत्र स्नानमात्रेण तस्य शापनिवृत्तिपूर्वकपूर्वरूपप्राप्तिवर्णनम्, ततस्तेषां चतुर्णामपि पूर्वस्वरूपावाप्तिवर्णनम्, चक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१०	१
६	अथ नवपाषाणस्थानस्थदेवीपत्तनवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र देवैर्हतपुत्रया दित्या निजपुत्रीं प्रति तपश्चरणार्थमाज्ञाकरणम्, दित्याज्ञया तत्पुत्र्या महिषीरूपं धृत्वा तपोवनं गत्वा पंचाग्निसाधनादिघोरतपःकरणम, तत्तपःक्षुब्धेन सुपार्श्वमुनिना तां प्रति		

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

देवविजयिमाहिषमुखनररूपपुत्रप्राप्तिमाश्वास्य तां गृहीत्वा च स्वस्थानं प्रति गमनम्, अथ तस्या दितिपुत्र्याः सकाशान्महिषासुरोत्पत्तिः, महिषासुरेण सर्वदैत्यराज्याधिपत्यप्राप्त्यनंतरं देवैः सह युद्धं कृत्वा सर्वदेवानां पराजयकरणम्, अथ पराजितान्देवान्गृहीत्वा ब्रह्मणो नारायणशिवसमीपं प्रति गमनम्, ब्रह्मनिवेदितमहिषासुरोपद्रववृत्तान्तमाश्रुत्य क्रुद्धयो रमेश्वरमहेश्वरयोर्मुखतः सुमहत्तेजसो निष्क्रमणम्, तदनु सर्वदेवशरीरेभ्यस्तेजसो निष्क्रमणम्, तेषां सर्वेषां तेजसामेकत्र समुदायेन परमभास्वरसर्वाङ्गसुन्दरदुर्गानामकनारीसमुत्पत्तिः, ततः सर्वदेवैस्तस्यै दुर्गादेव्यै निजायुधेभ्य उत्पादितानामायुधानां प्रदानम्, सर्वदेवैः स्तुतया देव्या सिंहमारुह्य महिषासुरवधार्थं सुभैरवाट्टहासकरणम्, अथ महिषासुरसैन्यैः सह देवानामतिभयंकरयुद्धम्, तत्र युद्धे देव्या महिषासुरसैन्यवधकरणवर्णनम्. १३ २

७ अथ देव्या महिषासुरप्रहितचण्डकोपाख्यासुरहननानन्तरं युद्धार्थं स्वयमुपस्थितेन महिषासुरेण सह तुमुलयुद्धकरणम, ततो देव्या महिषासुरवधकरणम्, महिषासुरवधेन संतुष्टैर्देवैर्देव्याः स्तुतिकरणम्, ततो देवेषु स्वस्वाधिकारस्थानेषु गतेषु सत्सु जगन्मात्रा देव्या दक्षिणोदधितीरे धर्मपुष्करिणीतीर्थदेवीपत्तनयोर्निर्माणपूर्वकं वरप्रदानम्. श्रीरामचन्द्रेण नवग्रहस्वरूपनवपाषाणस्थापनपूर्वकं नलद्वारा सेतुनिर्मापणम्, सेत्वारम्भसीमास्थानवर्णनम्, सेतुनाथहरिमाहात्म्यम्, चक्रतीर्थप्रशंसा, दर्भशयनस्थानमारभ्य सेतुयात्रारम्भकथनम्. ... ... १५ . १

८ अथ वेतालवरदतीर्थवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र गालवमहर्षिकन्यायाः कान्तिमतीनाम्न्याः सुदर्शनाख्येन विद्याधरकुमारेण मदनविह्वलतया केशेषु ग्रहणम्, गालवेन सुदर्शनाख्यविद्याधराय मनुष्यत्वप्राप्तिपूर्वकवेतालत्वप्राप्तिशापप्रदानम, तदनुमोदकस्य तत्कनिष्ठबन्धोः सुकर्णकाख्यस्य च केवलमनुष्यत्वप्राप्तिरूपशापप्रदानम्, ततस्तयोः सुदर्शनसुकर्णकयोर्यमुनातीरनिवासिगोविन्दस्वामिनो गृहे विजयदत्ताशोकदत्तनामकतनयत्वप्राप्तिः, अथ स्वदेशे दुर्भिक्षवशाद्वाराणसीं प्रति गतेन गोविंदस्वामिना कपालमालाभरणाख्ययतिमुखाद्विजयदत्तनामकपुत्रभविष्यद्वियोगश्रवणम्, विजयदत्तस्याकस्मात्कपालस्फोटनामकवेतालत्वप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्. १६ २

९ अथ पुत्रशोकव्याकुलस्य गोविंदस्वामिनः स्वगृहं प्रत्यागत्य भार्यया सह विलापकरणम्, अशोकदत्तनाम्ना गोविंदस्वामिद्वितीयपुत्रेण प्रतापमुकुटाख्यनरपतेरनुज्ञया दाक्षिणात्यमहामल्लस्य निपातनपूर्वकं हननम्, अथ प्रतापमुकुटनृपतेराश्रयेणाशोकदत्तस्य स्थितिः, अथ कदाचिद्विजनेऽरण्ये नृपेण सह परिभ्रमता धैर्यवताऽशोकदत्तेन स्मशानं गत्वा मायिकाया विद्युत्केशाख्याया राक्षस्याः पादतलं निगृह्यैकं रत्ननूपुरं गृहीत्वा राजसमीपमागत्य राज्ञे रत्ननूपुरसमर्पणम्, ततस्तद्धैर्यसन्तुष्टेन प्रतापमुकुटाख्येन राज्ञाऽशोकदत्ताय वैवाहिकेन विधिना मदनलेखाख्यनिजसुताप्रदानम्, ततो नृपेच्छां विज्ञाय द्वितीयनूपुरप्राप्तयेऽशोकदत्तस्य महामांसं गृहीत्वा स्मशाने गमनम, तत्र मन्त्रैर्भूतानामामन्त्रणे क्रियमाणे रक्षःकन्यासमावृताया विद्युत्केशाख्यराक्षस्यास्तत्समीपं प्रति मांसभक्षणलालसयाऽऽगमनम्, ततस्तद्धैर्यसन्तुष्टया विद्युत्केशाख्यया राक्षस्याऽशोकदत्ताख्याय द्विजसूनवे स्वपादस्थितद्वितीयरत्ननूपुरप्रदानपूर्वकं विद्युत्प्रभाख्यनिजकन्याप्रदानम्, तस्मा एव च जामात्रे कन्याप्रदानप्राभृतत्वरूपेण सुवर्णकमलप्रदानम्, तत्सर्वं गृहीत्वाऽशोकदत्तस्य प्रतापमुकुटाख्यनृपसमीप आगमनम्, प्रतापमुकुटेनाशोकदत्तस्य प्रशंसाकरणम्, अथ कदाचिदेकान्ते विद्युत्प्रभां प्रति तन्मातृदत्तसुवर्णपङ्कजोत्पत्तिस्थले पृष्टे तया कपालविस्फोटकनामकवेतालभूपतिदिव्यसरोवृत्तान्तवर्णनम्, अथ तया विद्युत्प्रभया सहाशोकदत्तस्य कपालविस्फोटकवेतालरक्षितकाञ्चनकमलसरः प्रति गमनम्, तत्र विघ्नकारिणो वेतालान्हत्वा कपालविस्फोटकाख्यं वेतालं हन्तुकामेनाशोकदत्तेन विमानारूढविज्ञप्तिकौतुकनामकविद्याधरपतिदर्शनम्, तद्दर्शनमात्रेणाशोकदत्तस्य गालवमहर्षिदत्तमनुष्यत्वरूप-

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	शापान्मुक्तिपूर्वकं सुकर्णाख्यस्वस्वरूपप्राप्तिः,अथो विज्ञप्तिकौतुकाविद्याधरपतिवचनेन वेतालत्वं प्राप्तस्य निजभ्रातुरुद्धारार्थं तेन सह दक्षिणोदधितीरस्थितचक्रतीर्थं गत्वा स्नानकरणम्, तत्तीर्थजलकणस्पर्शमात्रेण वेतालस्य वेतालत्वनिवृत्तिपूर्वकं पुनर्विजयदत्ताख्यद्विजपुत्रत्वप्राप्तिः, तेन विजयदत्तेन पुनः संकल्पपूर्वकं स्नाने कृते सति ततस्तस्य मनुष्यत्वरूपशापनिवृत्तिपूर्वकं सुदर्शनाख्यविद्याधरत्वप्राप्तिवर्णनम्, वेतालत्वमोचकत्वेन तत्तीर्थस्य वेतालवरदनाम्ना प्रख्यातिवर्णनम्.	१८	१
१०	अथ दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वतमाहात्म्यवर्णनम्, गन्धमादनपर्वतस्थपापविनाशनतीर्थमाहात्म्यम्, तत्र दृढमत्याख्यशूद्रवृत्तान्तवर्णनम्, तत्प्रसंगेन शूद्रधर्मवर्णनम्, यागदीक्षानर्हस्य दृढमत्याख्यशूद्रस्य देवायतनादिधर्मकृत्यकरणपूर्वकं तपः कर्तुं मुनिवृत्त्या स्थितस्य सुमत्याख्यविप्रेण वैदिककर्मोपदेशकरणम्, तेनायाज्ययाजनदोषेण सुमत्याख्यविप्रस्य नरकादिप्राप्तिपूर्वकविविधगर्दभादियोनिप्राप्तिरूपदुर्गतिवर्णनम्, अथ कतिपयजन्मानन्तरं तस्य ब्राह्मणजन्मप्राप्तौ ब्रह्मराक्षसग्रहगृहीततया वैदिककर्मपरिभ्रष्टत्वम्,अथ तत्पित्रा तं गृहीत्वागस्त्यं प्रति शरणगमनम् ततोऽगस्त्योपदेशेन दक्षिणोदधितीरस्थपापविनाशाख्यतीर्थे तत्पित्रा नीतस्य तस्य संकल्पपूर्वकस्नानमात्रेण ब्रह्मराक्षसग्रहमुक्तिः, सकलभोगावाप्तिपूर्वकमोक्षावाप्तिश्च, तदुपदिष्टवैदिककर्माचरणतत्परस्य दृढमत्याख्यशूद्रस्य नरकप्राप्तिपूर्वकानेकतिर्यग्योनिजन्मप्राप्तिः, ततः क्रमेण गृध्रजन्मप्राप्तौ दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वतवर्तिपापविनाशनाख्यतीर्थजलप्राशनात्स्वर्गलोकावाप्तिः,पापविनाशनतीर्थप्रभाववर्णनम्.	२०	१
११	अथ सीतासरस्तीर्थमाहात्म्यवर्णनम् ,तत्प्रसंगेन पुरंदरब्रह्महत्याविमुक्तिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र ससैन्यस्य कपालाभरणाख्यराक्षसस्य शक्रादिदेवैः सह युद्धम्, तस्मिन्युद्धे शक्रेण कपालाभरणराक्षसवधकरणम्, तद्वधजनितया ब्रह्महत्यया शक्रस्योपद्रवणम् ,कपालाभरणाख्यराक्षसस्य ब्राह्मणत्वकारणवर्णनप्रसंगेन त्रिवक्रराक्षसभार्यायाः सुशीलानाम्न्याः पत्याज्ञया शुचिनामकब्राह्मणसकाशात्पुत्रोत्पादनात्कपालाभरणस्य ब्राह्मणवीर्योत्पन्नत्ववृत्तान्तः, अथ ब्रह्महत्ययोपद्रुतस्य शक्रस्य ब्रह्मोपदेशेन दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वतवर्तिसीताकुण्डे स्नानेन यज्ञैः सदाशिवसंतोषणेन च ब्रह्महत्यातो विमुक्तिवर्णनम. सीतासरोमाहात्म्यप्रशंसावर्णनम्.	२२	१
१२	अथ मङ्गलाख्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. तत्प्रसंगेन मनोजवाख्यराजवृत्तान्तवर्णनम्, अहंकारवतो मनोजवनृपस्य ब्राह्मणेभ्यः करग्रहणजन्यपापेन गोलभाख्येन तच्छत्रुभूपेन राज्यहरणपूर्वकं राज्यान्निर्वासनम्, अथ पत्नीपुत्राभ्यां सह मनोजवस्य वने गमनम्, तत्र पुत्रस्य क्षुत्परीततां विलोक्य मनोजवस्य दुःखेनातिपश्चात्तापकरणपूर्वकं मूर्छया पतनम्, तत्पत्न्याः सुमित्राख्याया विलापकरणम्, पुत्रस्यापि रोदनम्, अथ तस्मिन्नवसरे तत्र तेषां समीपे पराशरमहर्षेरागमनम्, पराशरेण राजोपरि मंत्रपूतजलसेचनेन तस्य मूर्छापनयनम्, ततो राज्ञा विज्ञापितेन पराशरमुनिना राजानं प्रति श्रीरामसेतुस्थमंगलाख्यतीर्थयात्रोपायकथनपूर्वकमेकाक्षररामर्मत्रोपदेशकरणम्, मुन्याज्ञया भार्यापुत्राभ्यां सह मंगलतीर्थं गत्वा चत्वारिंशद्दिनपर्यंतं मंत्रोपासनानुष्ठानं कृतवतो मनोजवनृपस्य पुरतो मंगलाख्यतीर्थाद्धनुर्निषङ्गखड्गचर्मगदामुसलशङ्खवाजियुक्तससारथिसपताकरथकांचनमयकवचादिसर्वराजालंकारादिवस्तुप्रादुर्भावः, ततो मनोजवेन पराशरमुनये तेषां सर्ववस्तूनां निवेदनम्, अथ पराशरेण मुनिना मनोजवभूपस्य मन्त्राभिषेककरणम्, ब्रह्मास्त्राद्यस्त्रविद्याप्रदानपूर्वकाशीःप्रदानं च, अथ मनोजवनृपेण स्वपुरं प्रत्यागत्य ब्रह्मास्त्रेण गोलभनृपं विनाश्य निजराज्यं प्राप्य धर्मेण वर्तनम्, अंते मङ्गलतीर्थमासाद्य तनुत्यागानन्तरं मनोजवभूपस्य शिवलोकावाप्तिवर्णनम्. ...	२३	३
१३	अथैकान्तरामनाथाख्यक्षेत्रवर्णनम्, तत्रामृतवापिकातीर्थमाहात्म्यम्, तत्प्रसंगेनागस्त्यानुजवृत्तान्तवर्णनम्, हिमवत्पर्वतेऽगस्त्यानुजेन तपःकरणम्, तत्तपस्तुष्टस्य शंकरस्य प्रादुर्भावेऽगस्त्यानुजेन शिवस्तुतिकरणम्, ततस्तुष्टस्य शिवस्य वचनादगस्त्यानुजस्य दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वतोपर्येकान्तरामनाथक्षेत्रवर्तिनि तीर्थे		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	स्नानं कृत्वा समाधियोगेन मुक्तिप्राप्त्याऽमरत्वात्तस्य तीर्थस्यामृतवापीतिनामप्रथावर्णनम्, अथैकान्तरामनाथक्षेत्रप्रथाकारणकथनप्रसङ्गेन श्रीरामचन्द्रस्य लक्ष्मणेन सहैकान्तस्थितिपूर्वकं समुद्रतरणोपायबिचिन्तनवृत्तान्तवर्णनम्, एकान्तराघवमाहात्म्यम्.	२६	१
१४	अथ दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनवर्तिब्रह्मकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन ब्रह्मकुण्डस्थभस्मना त्रिपुण्ड्रधारणस्य माहात्म्यम्, ब्रह्मकुण्डोत्पत्तिवृत्तान्तः, तत्र ब्रह्मविष्ण्वोर्मध्ये श्रैष्ठ्यविषये परस्परं विवादे समुत्पन्ने तयोर्मध्ये भगवतोऽनाद्यन्तलिङ्गप्रादुर्भावः, तदूर्ध्वाधोऽन्तपर्यन्तशोधनार्थं ब्रह्मविष्ण्वोर्हंसवराहरूपधारणपूर्वकं गमनम्, लिङ्गस्याधःपर्यन्तमदृष्ट्वा स्वपूर्वस्थानं प्रत्यागतेन विष्णुना सत्यवाचा लिङ्गपर्यन्तादर्शनकथनम्, ब्रह्मणोर्ध्वपर्यन्तमदृष्ट्वा प्रत्यागतेनापि च्छद्मना मिथ्या लिङ्गपर्यन्तदर्शनकथनम्, अथ तन्मिथ्याभाषणप्रकुपितेन शंकरेण लिङ्गमध्यात्प्रादुर्भूय ब्रह्मणेऽपूज्यत्वप्राप्तिरूपशापप्रदानम्, ततो ब्रह्मणा स्तुतेन शङ्करेण ब्रह्मणे मिथ्यादोषप्रशांत्यर्थं दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वते यागार्थमाज्ञाकरणम्, शंकराज्ञया ब्रह्मणो गन्धमादनपर्वते शिवमुद्दिश्य यागकरणम्, तत्र प्रादुर्भूतेनेश्वरेण ब्रह्मणे श्रौतस्मार्तकर्मपूज्यत्वरूपवरप्रदानपूर्वकं ब्रह्मकुण्डाभिधतीर्थाय वरप्रदानम्, ब्रह्मकुण्डमाहात्म्यम्.	२७	१
१५	अथ हनुमत्कुंडमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन धर्मसखाख्यराजचरितवर्णनम्, धर्मसखनृपतिपुत्रस्य सुचन्द्रस्य वृश्चिकदंशवृत्तांतः, अथ बहुपुत्रत्वमाकांक्षमाणेन धर्मसखाख्यमहीपतिना निजार्त्विग्वचनतो यज्ञसामग्रीं संपाद्य स्वपत्नीभिः सर्वपरिजनैर्ऋत्विग्भिश्च सह दक्षिणोदधितीरस्थगन्धमादनपर्वतवार्ति हनुमत्कुण्डं प्रति गमनम्, तत्र स्नात्वा पुत्रीयेष्टिं च कृत्वा हुतोच्छिष्टं प्राश्य ब्राह्मणेभ्यो ग्रामाग्रहारादिकं दत्त्वा भार्याशतेन सहावभृथस्नानं कृत्वा स्वपुरीं प्रति प्रत्यागमनम्, तत्र हनुमत्कुण्डप्रभावात्तस्य धर्मसखस्य शतभार्यासु शतपुत्रप्राप्तिः, अथान्तकाले हनुमत्कुण्डमभ्येत्य धर्मसखेन राज्ञा तपःकरणम्, ततस्तस्य वैकुण्ठलोकावाप्तिः, तत्पुत्रेण सुचन्द्रेण पितुरौर्ध्वदैहिककर्मकरणम्, सुचन्द्रादीनां सर्वेषां पुत्राणां सौभ्रात्रपूर्वकं राज्यसुखभोगवर्णनम्, हनुमत्कुण्डमाहात्म्यम्. ...	२८	२
१६	अथागस्तितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तन्माहात्म्यप्रसंगेन दीर्घतमोमुनिपुत्रस्य कक्षीवतश्चरित्रवर्णनम्. तत्रोदंकाख्यस्य गुरोर्गृहे कक्षीवता षष्टिवर्षपर्यन्तं विद्याभ्यासं कृत्वा गृहं प्रत्यागन्तुं गुरोः प्रार्थनाकरणम्, ततस्तद्गुरुणा तस्योद्वाहायोपायकथनम्, गुर्वाज्ञया कक्षीवताऽगस्त्यतीर्थे स्नात्वा तस्मात्तीर्थादुद्गतं चतुर्दन्तं शुभ्रं गजेन्द्रमारुह्य मध्येमार्गमेव मिलितेन स्वनयाख्येन राज्ञा सह तस्य पुरं प्रति गमनम्, ततः स्वनयेन राज्ञा कक्षीवते स्वकन्यायाः प्रदानाय तद्वचनात्तत्पितुर्दीर्घतमसः सुदर्शनाख्यपुरोधोद्वाराऽऽमन्त्रणं कृत्वा सत्कारपूर्वकं स्वपुरं प्रत्यानयनम्, दीर्घतमसं पितरं प्रति कक्षीवताऽभिवादनम्, निजविद्याध्ययनवृत्तान्तनिवेदनं च....	३०	१
१७	अथ तस्मिन्नगस्तितीर्थे स्वनयेन राज्ञा दीर्घतमोमुनेः सत्कारकरणम्. अत्रांतर एब तत्रागस्तितीर्थे स्नातुं सशिष्यसमूहस्योदङ्कमहर्षेरागमनम्, उदङ्कदीर्घतमसोः समागमः, अथोदङ्कदर्शनार्थं स्वनयेन राज्ञाऽऽगत्य निजोद्देशनिवेदनम्, अथोदङ्केन सह दीर्घतमसा स्वनयस्य राज्ञः कक्षीवते निजकन्याप्रदानस्यानुमोदनम्, ततः स्वनयेन राज्ञा मधुरापुरीतः स्वपरिचारकैः कन्यामानीय विवाहविधिना कक्षीवते कन्यादानकरणम्, ततः स्वर्णगोदासीग्रामादिविपुलवैवाहिकप्राभृतप्रदानम्, अथ दीर्घतमसो मुनेस्तत्सर्वमादाय पुत्रेण स्नुषया च सह वेदारण्यस्थितस्वाश्रमं प्रत्यागमनम्, स्वनयेन राज्ञाऽन्तःपुरैः सहागस्तितीर्थे स्नात्वा स्वपुरं प्रति गमनम्, अगस्तितीर्थमाहात्म्यम्.	३२	१
१८	अथ रामकुण्डाख्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेनागस्त्याशिष्यसुतीक्ष्णमुनीतिहासवर्णनम, रामचन्द्रसरस्तीर्थे तपस्तपता सुतीक्ष्णेन श्रीरामचन्द्रस्तुतिकरणम, एवं तपस्तपतः सुतीक्ष्णस्यालौकिकतपःसिद्धिवर्णनप्रसंगेन रामकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्,		

अध्यायां: विषया: प० पृ०

रामकुण्डतीरे रामस्थापितश्रीशिवलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन धर्मपुत्रस्य युधिष्ठिरस्यासत्यभाषणदोषनिवृत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र भारतयुद्धे द्रोणं जेतुं केशवेन भीमद्वारा 'अश्वत्थामा युद्धे हतः' इति मृषा प्रवादप्रसरणम्, तं प्रवादमाकर्ण्य द्रोणेन युधिष्ठिरादपि तथैवेति श्रुत्वा सत्यं मत्वा योगेन स्वतनुत्यागकरणम्, तस्मिन्काले सदैव सत्यभाषिणो युधिष्ठिरस्य मृषाप्रवादजनितपातकप्राप्तिः, तस्य च युद्धसमाप्त्यनन्तरं राज्याभिषेकसमये नभोवाण्या च्छद्मनाऽसत्यभाषणजनितपातकेन राज्याभिषेकानर्हताकथनम्, युधिष्ठिरेण पश्चात्तापकरणम्, तस्मिन्नवसरे समागतेन व्यासमहर्षिणा युधिष्ठिरं प्रति दक्षिणोदधितीरस्थरामतीर्थे स्नानार्थमुपदेशकरणम्, ततो युधिष्ठिरेण निजकनिष्ठबन्धुं सहदेवं राज्ये प्रतिष्ठाप्य धौम्येनोपाध्यायेन भीमादिभिर्निजानुजैश्च सह रामसेतुं समुद्दिश्य वाहनारोहणं विना यात्राविधिना रामतीर्थं समासाद्य पुरोहितोक्तमार्गेण स्नानकरणम्, तेन रामतीर्थस्नानदानश्राद्धमासोपवासादिप्रभावेण नभोवाण्या युधिष्ठिरस्यासत्यभाषणजनितपातकनिवृत्तिपूर्वकराज्यारोहणयोग्यतावर्णनम्. रामकुण्डाख्यतीर्थमाहात्म्यम्. ३३ १

१९ अथ लक्ष्मणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन बलभद्रब्रह्महत्याविमुक्तिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र कौरवपांडववधं द्रष्टुमनिच्छतो बलभद्रस्य तीर्थयात्राप्रसंगेन नैमिषारण्ये महर्षिसमाजे गमनम्, तत्र बलभद्रेण पुराणकथनायोच्चब्रह्मासने स्थितस्य सूतस्याविचार्य निजहस्तोत्सृष्टकुशाग्रेण हननाद्ब्रह्महत्याप्राप्तिः, अथ मुनीनां वचनेन लोकसंग्रहाय प्रायश्चित्तचिकीर्षया मुनीन्प्रति प्रार्थनम्, मुनिभिर्बलभद्राय बल्वलाख्यराक्षसवधं कृत्वा वर्षपर्यंतं तीर्थयात्राकरणरूपप्रायश्चित्तकथनम्, अथ बलभद्रेण बल्वलनामकराक्षसहननम्, ततो वर्षपर्यन्तं भूतलस्थसर्वतीर्थेषु स्नानपूर्वकं यात्राकरणम्, कृतायामपि तीर्थयात्रायां ब्रह्महत्याया निवृत्तिमदृष्ट्वा मुनिवाक्येन दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनवर्तिलक्ष्मणतीर्थे गत्वा स्नानमात्रेण लक्ष्मणेश्वरलिंगदर्शनेन च ब्रह्महत्यातो विमुक्तिवर्णनम्. लक्ष्मणतीर्थमाहात्म्यम. ... ३५ २

२० अथ जटातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसङ्गेन शुकाचार्यचरित्रवर्णनम, तत्र शुकेन व्यासं प्रति चित्तशुद्ध्यर्थमुपाये पृष्टे सति व्यासेन भृगुवरुणेतिहासकथनपूर्वकं रामसेतुस्थजटातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ततः शुकस्य व्यासोपदेशं श्रुत्वा जटातीर्थं गत्वा स्नानमात्रेण मनःशुद्धिवर्णनम्, जटातीर्थमाहात्म्यम्. ३७ १

२१ अथ लक्ष्मीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसङ्गेन युधिष्ठिरवृत्तान्तवर्णनम्, तत्रेन्द्रप्रस्थे स्थितेन युधिष्ठिरेण श्रीकृष्णं प्रति महैश्वर्यप्रापकधर्मविषयकपृच्छायां कृतायां श्रीकृष्णेन युधिष्ठिरायानेकेतिहासपूर्वकं गन्धमादनस्थलक्ष्मीतीर्थमाहात्म्यकथनम्, ततो युधिष्ठिरेण लक्ष्मीतीर्थं गत्वा मासपर्यन्तं नियमपूर्वकं स्नानं विधाय स्वपुरं प्रत्यागत्य ततस्तत्प्रभावेण संप्राप्तनिरतिशयसंपदैश्वर्यवशान्महता समारम्भेण श्रीकृष्णसाहाय्येन राजसूययज्ञकरणम्. लक्ष्मीतीर्थमाहात्म्यम. ३८ १

२२ अथाग्नितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन सीताशुद्धिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र रामचन्द्रेण लंकायां रावणं हत्वा शक्रादिभिः सह सेतुमार्गेण गन्धमादनं प्रत्यागत्य लक्ष्मीतीर्थतटे स्थित्वा जानकीशोधनायाग्नेराह्वानकरणम्, ततोऽग्निना तत्र समेत्य रामस्याग्रे सीतायाः शुद्धताकथनम्, अग्निवचनाद्रामचन्द्रेण जानक्याः स्वीकरणम्, अग्नेर्विनिर्गमस्थानस्याग्नितीर्थाभिधया प्रसिद्धिः, अग्नितीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन पशुमन्नामधेयस्य वणिग्वरस्य चरित्रवर्णनम, तत्र तस्य पशुमतोऽष्टपुत्रेषु मध्येऽष्टमपुत्रस्य दुष्पण्याख्यस्य नगरस्थबालकमारणरूपातिदुष्कर्मपरस्य राज्ञा तत्पितुः सच्छीलं निरीक्ष्य देशान्निर्वासनम्, ततो वनं प्रयातेनापि तेनोग्रश्रवोमुनिपुत्रे जले निमज्ज्य मारिते सत्युग्रश्रवसा मुनिना दुष्पण्याय जलनिमज्जनतस्ते मृत्युर्भविष्यतीति शापप्रदानम्, अथ वर्षाकालेऽतिवृष्टौ सत्यां दुष्पण्येन मृतपतितगजशरीरमध्यं प्रवेशे कृते तस्य गजशरीरस्य महता पयःपूरप्रवाहेण समुद्रं प्रति

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	प्रवेशे सति तदन्तःस्थितस्य दुष्पण्यस्य मृत्युः, तदनंतरं तस्य पिशाचत्वप्राप्तिः, ततः पिशाचरूपिणा तेनागस्त्याश्रमसमीपं प्रत्यभ्येत्योच्चैः स्वमुक्तये महर्षीणां प्रार्थनाकरणम्, अथ तस्य विमुक्तयेऽगस्त्यमहर्षिणा सुतीक्ष्णाख्यं स्वशिष्यं प्रति तदुद्देशेनाग्नितीर्थे स्नानार्थमाज्ञाकरणम्, सुतीक्ष्णेन पिशाचस्य विमुक्त्युद्देशेनाग्नितीर्थे स्नाने कृते साति दुष्पण्यस्य पिशाचत्वविमुक्तिपूर्वकं दिव्यं विमानमारुह्य महर्षीन्नमस्कृत्य दिव्यलोकं प्रति गमनम्, अग्नितीर्थमाहात्म्यम्.	३९	२
२३	अथ चक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेनाहिर्बुध्न्याख्यब्राह्मणकृतसुदर्शनोपासनावर्णनम्, सुदर्शनचक्रेण तस्य ब्राह्मणस्य तपोविघ्नकारिणां राक्षसानां नाशनम्, सुदर्शनचक्रसंनिधानात्तीर्थस्य चक्रतीर्थत्वेन प्रसिद्धिः, ब्रह्मदेवाज्ञया राक्षसत्रस्तैस्सर्वदेवैश्चक्रतीर्थसंनिधौ माहेश्वरयज्ञकरणम्, तस्मिन्यज्ञे प्राशित्रपात्रस्पर्शमात्राच्छिन्नपाणेः सवितुर्देवस्याष्टावक्रमुनिवचनाच्चक्रतीर्थे स्नानमात्रेण हिरण्मयपाण्यवाप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, चक्रतीर्थमाहात्म्यम्.	४२	१
२४	अथ शिवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन कालभैरववृत्तान्तवर्णनम्, तत्र ब्रह्मविष्ण्वोः परस्परं श्रैष्ठ्यविषये विवादे समुत्पन्ने प्रणवेन शिवस्य श्रैष्ठ्ये वर्णितेऽपि दुराग्रहवशाद्ब्रह्मविष्णुभ्यां शिवश्रैष्ठ्येऽनादृते सति शिवेन तेजोमयस्वस्वरूपप्रकटनम्, महेश्वरं दृष्ट्वा ब्रह्मणा तं प्रत्यप्यनादरपूर्वकं गर्वोक्तिसंभाषणम्, अथ महेश्वरेण ब्रह्माणं प्रति कालभैरवाख्यपुरुषप्रेषणम्, ब्रह्मणा सह कालभैरवस्य युद्धे कालभैरवेण ब्रह्मणः पञ्चमशिरश्छेदपूर्वकं वधकरणम्, ततो भगवता महेश्वरेण ब्रह्मणः सञ्जीवनम्, ब्रह्मदेवेन भगवतः शङ्करस्य स्तुतिकरणम्, शंकरेण ब्रह्मणेऽभयप्रदानम्, अथ शिवाज्ञया कालभैरवस्य ब्रह्महत्यादोषविशुद्धये ब्रह्मशिरः करे संधार्य वर्षपर्यंतं समस्ततीर्थयात्राकरणपूर्वकं दक्षिणांभोधिस्थगन्धमादनवर्तिशिवतीर्थस्नानकरणाद्ब्रह्महत्यानिवृत्तिः, तत्रैव कालभैरवेण कपालस्थापनात्तस्य शिवतीर्थस्य कपालतीर्थत्वेनाभिधानम्, शिवतीर्थमाहात्म्यम्. ...	४३	१
२५	अथ शङ्खतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, शङ्खमुनिना तपः कृत्वा प्रकल्पितत्वेन तस्य तीर्थस्य शङ्खतीर्थत्वेन प्रसिद्धिः, तत्तीर्थमाहात्म्यप्रसङ्गेन वत्सनाभाख्यविप्रवृत्तान्तः, तत्र तपः कर्तुं निश्चलतया स्थितवतो वत्सनाभाख्यद्विजस्योपरि सञ्जाते वल्मीके वासवेन तपोविघ्नार्थं वृष्टिनिपातेनोपद्रवे क्रियमाणे भगवता धर्मदेवेन महामहिषरूपं धृत्वा वाल्मीकोपरि स्थित्वा स्वपृष्ठे वृष्टिधारा गृहीत्वा मुनेः संरक्षणकरणम्, अथ तपःसमाधितो निवृत्तेन वत्सनाभेन स्वसमीपस्थस्य महिषरूपेण स्वरक्षितुर्धर्मदेवस्य पूजाऽकरणहेतोः पुनः समाधौ मनश्चाञ्चल्यं निश्चित्य स्वस्य कृतघ्नतादोषनिवृत्तये प्राणत्यागार्थं मेरोर्भृगोः पतनार्थं प्रयत्नकरणम्, तदा धर्मदेवेन माहिषरूपं परित्यज्य स्वरूपेण प्रादुर्भूय वत्सनाभद्विजस्य मरणप्रयत्नान्निवारणपूर्वकं कृतघ्नतादोषनिवृत्तिपुरःसरचित्तशुद्धये दक्षिणोदधितीरस्थशंखतीर्थे स्नानार्थमुपदेशकरणम्, धर्मोपदेशेन वत्सनाभद्विजस्य शंखतीर्थे स्नानमात्रेण कृतघ्नतादोषनिवृत्त्यनन्तरं चित्तशुद्धिपूर्वकब्रह्मभूयत्वप्राप्तिवर्णनम्, शंखतीर्थमाहात्म्यम्....	४४	२
२६	अथ गङ्गायमुनागयाख्यतीर्थत्रितयमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन जानश्रुतिराजवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र जन्मतः पङ्गोः सयुग्वापरपर्यायस्य रैक्वमहर्षेर्दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वते बहुकालं तपस्तपतः पामरोगोत्पत्तिः, तेन यमुनागङ्गागयाख्यतीर्थत्रयस्नानचिकीर्षया मन्त्रोच्चारणपूर्वकध्यानेन तीर्थत्रयस्याह्वाने कृतमात्रे यमुनागङ्गागयाख्यतीर्थत्रयस्य तत्समीप उपस्थितिः, तत्र महर्षिवचनात्तस्य तीर्थत्रयस्य सदा संनिधानम्, तस्मिन्नवसरे कदाचित्सौधवातायनस्थस्य पौत्रायणस्य जानश्रुतिमहीपतेः समीपेऽनुग्रहार्थं निशीथसमये हंसरूपेण महर्षीणामागमनम्, तेष्वृषिषु मध्य एकेन हंसरूपिणा महर्षिणा जानश्रुतेर्ब्रह्मज्ञानप्राप्तये परोक्षेण रैक्वमहर्षिप्रशंसां कृत्वा सर्वैः सह ब्रह्मलोकं प्रति गमनम्, अथ गतेषु तेषु महर्षिषु जानश्रुतेर्ब्रह्मविद्योपलब्धये सयुग्वनं रैक्वमहर्षिं प्रति शरणगमनम्,		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	ततः सयुग्वनो रैक्कमहर्षेराज्ञया यमुनागङ्गागयाख्यतीर्थत्रये स्नानं विधाय चित्तशुद्धेरनन्तरं जानश्रुते राज्ञो रैक्ककृतब्रह्मज्ञानोपदेशेन ब्रह्मभूयत्वप्राप्तिवर्णनम्.	४६	१
२७	अथ कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन श्रीरामचन्द्रचरित्रवर्णनम्, तत्र श्रीरामचंद्रेण रावणवधोद्भूतब्रह्महत्यापनोदाय दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वते रामनाथाख्यशिवलिंगं संस्थाप्य तत्स्नापनार्थं जाह्नवीं स्मृत्वा निजधनुष्कोटया धरणीं बिभिद्य रसातलाद्गंगाऽऽनयनवृत्तान्तवर्णनम्, ततस्तस्य तीर्थस्य कोटितीर्थत्वेन प्रसिद्धिः, कोटितीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन श्रीकृष्णचरित्रवर्णनम्, तत्र वसुदेवस्य विवाहानंतरं रथेन वसुदेवस्य स्वपुरं प्रति प्रस्थितस्य मध्येमार्गं तद्रथसारथेः कंसस्याकाशवाण्या भविष्यान्निजहन्तुर्मातुर्देवक्याः स्वस्वसुर्हननायोद्यतस्य वसुदेवेन सुतप्रदानप्रतिज्ञया सान्त्वनपूर्वकं हननान्निवर्तनम्, अथ वसुदेवपत्न्यां देवक्यां सप्तमगर्भस्यानन्तस्य रोहिण्यां योगमायया संक्रामणानंतरं भगवतः श्रीकृष्णस्य जन्म, वसुदेवेन भगवत्स्तुतिकरणम्, भगवदाज्ञया वसुदेवेन श्रीकृष्णस्य गोकुले नयनम्, यशोदाकन्यायाश्च मथुरायामानयनम्, अथ कंसेन निजमृत्युभीत्या कन्यायाः शिलायां पोथने क्रियमाण आदिमायायास्तस्यास्तद्धस्तान्निःसृत्याकाशे भव्यादिव्यरूपेण गमनम्, कंसं प्रति तया देव्या मृत्युस्ते यत्रकुत्रापि जात इत्युक्त्वा निर्भर्त्स्यानेकेषु स्थानेषु पूजाप्राप्तिः, गोकुलस्थयोः श्रीकृष्णरामयोर्बालक्रीडावर्णनम्, ततो मथुरां प्रति गत्वा कंसं हत्वोग्रसेनस्य राज्याभिषेकंकरणम्, अथ कदाचिदात्मानं द्रष्टुं समागतान्नारदादीन्प्रति श्रीकृष्णेन मातुलवधजनितदोषनिवृत्तये प्रायश्चित्तार्थं प्रश्नकरणम्, ततो नारदादिवचनाद्रामसेतावागत्य कोटितीर्थे स्नानमात्रेण श्रीकृष्णस्य मातुलवधजनितदोषनिवृत्तिः, कोटितीर्थमाहात्म्यम्.	४८	१
२८	अथ साध्यामृततीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन पुरूरवसो राज्ञो वृत्तान्तवर्णनम्, तत्र पुरूरवसो राज्ञ उर्वश्याऽप्सरसा सह समागमः, अथ कालान्तरे समयप्रतिज्ञाभङ्गेन वियोगेऽतिशोकाकुलस्य तस्य कुरुक्षेत्रे मिलितयोर्वश्या समागमपुरःसरपुत्रप्राप्तिकथनपूर्वकमाश्वासनम्, अथैकवत्सरानन्तरं नृपस्य कुरुक्षेत्रस्थपद्मतटाके पुनरुर्वश्या सह समागमः, उर्वश्या नृपाय स्वस्यां नृपवीर्यतः समुत्पन्नस्यायुर्नामकपुत्रस्य समर्पणम्, अथैकरात्रप्रसंगेन तस्यामुर्वश्यां पञ्चगर्भवीर्यस्थापनम्, ततस्तत्सूचनया निरन्तरमुर्वशीलोकप्राप्तये पुरूरवसा गन्धर्वप्रार्थनाकरणम्, तत्प्रार्थनया संतुष्टैर्गन्धर्वैस्तस्मै पुरूरवसेऽग्निस्थालीं प्रदाय यज्ञार्थमुपदेशकरणम्, उर्वश्यप्राप्तिवशादसंतुष्टेन नृपेण मध्येवनमेवाग्निस्थालीं प्रक्षिप्य स्वपुरं प्रति गमनम्, अग्निस्थालीनिक्षेपस्थाने शमीगर्भाश्वत्थोत्पत्तिः, ततस्तस्याश्वत्थस्य चतुर्विंशत्यंगुलामरणिं कृत्वा तत्र निर्मन्थनादग्नित्रयं समुत्पाद्य बहून्यज्ञान्कृत्वा गन्धर्वलोकमासाद्योर्वश्या सह पुरूरवसो नृपस्य रमणम्, अथ कदाचिच्छक्रस्य पुरतो नृत्यसमारंभे परस्परं वीक्ष्य हास्यतत्परयोरुर्वशीपुरूरवसोस्तुंबरुणा देवनाट्याचार्येण वियोगो वां भविष्यतीति शापप्रदानम्, अथ पुरूरवसा शक्रं प्रार्थ्य तदुक्तोपायचिकीर्षया भूतलं समेत्य दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वतवर्तिसाध्यामृताख्यतीर्थे स्नानमात्रेण शापान्मुक्त्वा पुनरुर्वशीलोकं प्रति गत्वोर्वश्या सह रमणवर्णनम्, साध्यामृततीर्थमाहात्म्यम्.	५०	२
२९	अथ सर्वतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. तत्प्रसङ्गेन सुचरिताख्याविप्रचरित्रवर्णनम्, तत्र सुचरितविप्रेण जरातुरतयाऽशक्तेन सर्वतीर्थस्नानकामनया दक्षिणांभोधिस्थगन्धमादनपर्वतमागत्य शिवदीक्षां गृहीत्वा तपःकरणम्, तत्तपसा शङ्करस्य प्रादुर्भावे सति सुचरिताख्यविप्रेण श्रीशिवस्तुतिकरणम्, श्रीशिवेन सुचरितेहितपूरणाय सुचरितसमीपे सर्वाणि तीर्थान्यावाह्यैकत्र सर्वतीर्थसमवायकरणेन सर्वतीर्थाभिधैकतीर्थं निर्माय सुचरिताय स्नानार्थमाज्ञाकरणम्, सुचरितमुनिना शिवाग्रे सर्व-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	तीर्थे स्नानकरणम्, सर्वतीर्थे स्नानकरणात्सुचारिताख्यविप्रस्य जरानिर्मुक्तिपूर्वकतारुण्यसौन्दर्यादिप्राप्तिः, सर्वतीर्थाख्यतीर्थमाहात्म्यम्.	५२	१
३०	अ[illegible] धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, धनुष्कोटितीर्थस्यानेकविधपापविनाशनसामर्थ्यवर्णनम्, धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन श्रीरामचन्द्रेण विभीषणप्रार्थनया लंकायामन्यलोकानामगमनाय निजधनुष्कोट्या रेखाकरणेन स्वसेतुभेदकरणवर्णनम्, धनुष्कोटितीर्थे सर्वदेवतासांनिध्यवर्णनम्, माघमासादिकालेषु धनुष्कोटितीर्थस्नानमाहात्म्यवर्णनम.	५३	२
३१	अथ धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यप्रसंगेनाश्वत्थाम्नश्चरित्रवर्णनम्, तत्राश्वत्थाम्ना पाण्डवशिबिरस्थसर्वसुप्तशूरवीराणां हननार्थं प्रतिज्ञां कृत्वा रात्रिसमये कृतवर्मकृपाभ्यां सह शिबिरद्वारमासाद्य महादेवमाराध्य प्रसन्नात्तस्माद्विजयखड्गं लब्ध्वा स्वपितृघातकधृष्टद्युम्नशिबिरं प्रथमतः प्रविश्य धृष्टद्युम्नं प्रथमतो हत्वा पश्चात्सर्वशिबिरस्थद्रौपदीपुत्रादिसर्वसैन्यहननम, शिबिरद्वारतो बहिर्निर्यातानां सैन्यानां कृतवर्मकृपाचार्याभ्यां हननम्. ततोऽश्वत्थामादीनां शिबिरतो निर्गत्य पृथक्पृथग्देशान्प्रति पलायनम्, अथ नर्मदातीरे महर्षिमध्ये प्रविष्टस्याश्वत्थाम्नो ब्राह्मणैः पातित्य उक्ते ततो लज्जया निर्गत्याश्वत्थाम्ना तीर्थयात्राकरणम्, अथ बदरिकाश्रमस्थितं व्यासं प्रति शरणगमनम्, ततो व्यासोपदेशेनाश्वत्थाम्ना सुप्तमारणदोषशान्तये रामसेतुं समासाद्य धनुष्कोटितीर्थे स्नानकरणपूर्वकं रामनाथशिवसेवाकरणम्, ततः प्रादुर्भूतस्य शिवस्य स्तुतिकरणम्, अथ प्रसन्नेन महादेवेनाश्वत्थाम्ने वरप्रदानम्, धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यम्.	५६	१
३२	अथ पुनर्धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन सोमवंशसमुद्भवनन्दनामकनृपतिपुत्रस्य धर्मगुप्तस्य चरित्रवर्णनम्, तत्र नन्दनृपे तपस्यार्थं वनं प्रयाते सति राज्येऽभिषिक्तस्य धर्मगुप्तस्य कदाचिन्मृगयार्थं वनं प्रविष्टस्य रात्रौ सिंहादिश्वापदभीत्या वृक्षाधिरोहणम्, तत्रैव केनचित्सिंहेनाभिद्रुतस्य कस्यचिदृक्षस्य निजप्राणपरिरिरक्षिषया वृक्षस्थराजसमीपमागमनम्. ततो मिथः सम्भाषणपूर्वकं विश्वासं समुत्पाद्य रात्रौ यामद्वयविभागेन भूपत्यृक्षाभ्यां पर्यायेण निद्राजागृतिव्यवस्थाकरणम्, अथ प्रथमं राजनि सुप्ते सति सिंहेनर्क्षं प्रति राजानं नीचैर्निक्षिपेत्युक्तेऽपि तेनर्क्षेण विश्वासधर्मपरिपालनार्थं राजानमनिक्षिप्य सिंहं प्रति मित्रद्रोहपातकपरिणामकथनम्, ततो नृपे प्रबुद्धे सति तस्मिन्नृक्षे सुप्ते सति सिंहेन भूपं प्रत्यृक्षं नीचैर्निक्षिपेत्युक्ते राज्ञर्क्षस्य नीचैः पातनम्, तस्मिन्नवसरे स्वनखावलंबितपादपेन तेनर्क्षेण पुनः पादपमधिरुह्य स्वस्य ध्यानकाष्ठाभिधमुनित्वकथनपूर्वकं कामत ऋक्षरूपधारित्वमुक्त्वा भूपतये त्वमुन्मत्तो भवेति शापं प्रदाय सिंहं प्रति गौतमदत्तशापवशात्सिंहत्वप्राप्तिरूपपूर्ववृत्तान्तकथनम्, ध्यानकाष्ठमुनिवचःश्रवणेन सिंहस्य तत्क्षणमेव यक्षरूपस्वरूपावाप्तिपूर्वकं विमानमारुह्य यक्षलोकं प्रति गमनम्, ततो निजेच्छया ऋक्षरूपं धृतवतो ध्यानकाष्ठमुनेः स्वेच्छया वनांतरं प्रति गमनम्, ध्यानकाष्ठमुनिशापाद्धर्मगुप्तस्योन्मत्तताप्राप्त्यनन्तरं स्वपुरं प्रत्यागमनम्, ततस्तं धर्मगुप्तमुन्मत्तं दृष्ट्वा तस्य मन्त्रिभिर्नर्मदातीरनिवासिनस्तत्पितुर्नन्दभूपस्य समीपं प्रति तस्य धर्मगुप्तस्य नयनम्, अथ तत्पित्रा नन्देन स्वपुत्रस्योन्मत्ततादोषशान्तये जैमिनिमहर्षेः प्रार्थनाकरणम्, ततो जैमिनिमहर्षेराज्ञया नन्दमहीभृता धर्मगुप्तं पुत्रं गृहीत्वा रामसेतुस्थधनुष्कोटितीर्थमभ्येत्य स्नानकरणम्, धनुष्कोटितीर्थे स्नानमात्रेण धर्मगुप्तस्योन्मादशान्तिः, ततो नन्दस्य तपोऽर्थं पुनस्तपोवनं प्रति गमनम्, धर्मगुप्तेन रामनाथस्य बहुवित्तदानपूर्वकं सपर्यां कृत्वा मन्त्रिभिः सह स्वपुरं प्रत्यागमनम्, धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यम्.	५८	२
३३	अथ पुनर्धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यप्रसङ्गेन परावसुनामकब्राह्मणब्रह्महत्याविमुक्तिवृत्तान्तवर्णनम, तत्र बृहद्द्युम्नचक्रवर्तिनः सत्रे रैभ्यमहर्षिपुत्रयोरर्वावसुपरावसुनाम्नोरध्वरकर्मार्थं गतयोर्मध्ये परावसोरध्वरकर्मणस्तृतीयसवनान्ते गृहकृत्यनिरीक्षणार्थं स्वाश्रमं प्रत्यागमनम्, तदा मध्येमार्गं मृगाजिनं परिधाय रात्रौ चरतः स्वपितु-		

अध्यायाः विषयाः पृ० पृ०

हिंस्रमृगशंकया परावसुना हननम्, अथ परावसुना तदन्तिकमभ्येत्य स्वपितरमेव तं स्वेन हतं निरीक्ष्य महांतं शोकं कृत्वा पितुः प्रेतकार्यं समाप्य नृपतेः सत्रे समेत्य स्वानुजायार्वावसवे पितृहननादिवृत्तनिवेदनम्, ततः पितृहत्यादोषनिवृत्तये प्रायश्चित्तकरणार्थं कनिष्ठं भ्रातरमाज्ञाप्य परावसुना स्वयं बृहद्द्युम्नस्य राज्ञः सत्रे यज्ञकर्मकरणम्, अथार्वावसौ द्वादशवर्षपर्यन्तं ब्रह्महत्यानिवृत्तये प्रायश्चित्तपूर्वकं व्रतं कृत्वा सत्रे समागते सति तज्ज्येष्ठबन्धुना परावसुना तस्मिन्निजकनिष्ठबन्धावर्वावसावेव ब्रह्महत्यादोषमारोप्य बृहद्द्युम्नराजद्वाराऽर्वावसोः सत्रसदनाद्बहिर्निष्कासनम्, ततो वास्तविकतया निरपराधिनाऽर्वावसुना निरुपायवशात्सत्राद्विनिष्क्रम्य वनं गत्वा तपःकरणम्, तत्तपस्तुष्टेभ्य आदित्येन्द्रादिदेवेभ्योऽर्वावसुना निजपितृसंजीवनरूपवरयाचनं स्वभ्रातुश्च पितृब्रह्महत्यादोषशान्तिरूपवरयाचनं च, ततो देवोक्तोपायमाश्रुत्यार्वावसुना कनिष्ठबन्धुना परावसोर्ज्येष्ठबन्धोर्ब्रह्महत्यादोषनिवृत्तये परावसुं गृहीत्वा दक्षिणोदधिस्थधनुष्कोटितीर्थे स्नानकरणम्, तेन स्नानप्रभावेण परावसोः पितृब्रह्महत्यादोषनिवृत्तिः, ततः स्वगृहं प्रत्यागतयोस्तयोरर्वावसुपरावस्वोः पितू रैभ्यमुनेः सञ्जीव्योत्थानम्, ब्रह्महत्यादिसमस्तदोषविनाशकधनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यम्. ... ५९ २

३४ अथ पुनर्धनुष्कोटिमाहात्म्यप्रसङ्गेन सृगालवानरसंवादवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र पूर्वजातिस्मरयोः कयोश्चित्सृगालवानरयोः परस्परं संवादेऽन्योन्यं निजपूर्वजन्मकर्मवृत्तान्तकथनम्, एवं परस्परं भाषमाणयोः सृगालवानरयोः समीपे सिन्धुद्वीपाख्यमुनेरागमनम्, अथ ताभ्यां सृगालवानराभ्यां निजमुक्त्युपायं पृष्टेन सिन्धुद्वीपमहर्षिणा धनुष्कोटितीर्थस्नानोपदेशपूर्वकं किरातीसंसर्गिसुरापायिसुमतिनामकब्राह्मणसमुद्धारवृत्तान्तकथनम्, तत्र महाराष्ट्रस्थयज्ञदेवद्विजपुत्रस्य सुमत्याख्यस्य किरातीसंगलोलुपतया धनं संपादयितुं चौर्याय प्रवृत्तस्य हस्तेन कस्यचिद्ब्राह्मणस्य हत्यया ब्रह्महत्याप्राप्तिः, अथ तया घोरया ब्रह्महत्ययोपद्रुतस्य सर्वां भूमिं भ्रान्त्वा स्वग्राममागत्य पितुः समीपे शरणागमनम्, ब्रह्महत्यया तत्पितुस्तस्य रक्षणे निषेधकरणम्, तत्पित्रादीनां पुरतश्च तया ब्रह्महत्यया सुमतेस्ताडने कृते तत्पित्रादीनां सर्वेषां दुःखेन रोदनम्, अथ तस्मिन्नेवावसरे तत्र समागतस्य दुर्वासोमहर्षेस्तत्पित्रा यज्ञदेवेन स्वपुत्रस्य दोषनिवृत्तये प्रार्थनाकरणम्, ततो दुर्वाससा तस्मै ब्रह्महत्यादोषनिवृत्तये श्रीरामधनुष्कोटितीर्थे स्नानार्थमुपदेशकरणम्, धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यप्रसङ्गेन दुर्विनीताख्यविप्रस्य गुरुस्त्रीगमनपापनिवृत्तिवृत्तान्तवर्णनम्. ६१ २

३५ अथ यज्ञदेवस्य दुर्वाससं प्रति दुर्विनीतविप्रचारित्रजिज्ञासया प्रश्ने सति दुर्वाससा यज्ञदेवाय दुर्विनीताख्यद्विजवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र पाण्ड्यदेशस्थेध्मवाहाभिधब्राह्मणपुत्रस्य दुर्विनीतस्य पितुर्मरणोत्तरं पितुरौर्ध्वदैहिकं कर्म कृत्वा विधवया निजमात्रा सह स्वदेशे दुर्भिक्षवशाद्गोकर्णं समागत्य निवासकरणम्, तत्र बहुकालं निवसता तेन मूढबुद्धिना दुर्विनीतेन पूर्वदुष्कर्मपरिपाकादकस्मादनङ्गशरपीडितेन मामेतिवादिनीं विधवां निजांबां बलादाकृष्य मैथुनकरणम्, अथ रेतःसेकादनन्तरं दुर्विनीतस्य भृशपश्चात्तापं कृत्वा निजदेहविशुद्धये प्रायश्चित्तार्थं महर्षीन्प्रति प्रार्थनम्, सर्वैर्महर्षिभिर्महापातकिनस्तस्य निर्भर्त्सनपूर्वकं निःसारणे कृते सत्यपि परमदयालुना व्यासमहर्षिणा तं प्रति गुर्वङ्गनागमनदोषनिवृत्तये धनुष्कोटिस्नानार्थमुपदेशकरणम्, व्यासादुपदेशं श्रुत्वा दुर्विनीतेन निजमात्रा सह धनुष्कोटितीर्थे संकल्पपूर्वकं स्नात्वा मासोपवासान्ते पारणां कृत्वा पुनर्व्यासांतिकमागत्यानन्तरकर्तव्योपदेशार्थं प्रार्थनाकरणम्, ततो व्यासेन दुर्विनीताय सर्वसज्जनकर्तव्यसदुपदेशकरणम्, ततो दुर्विनीतस्य व्यासोक्तनियमाचरणपूर्वकं दारसंग्रहं कृत्वा गार्हस्थ्यधर्माचरणपूर्वकं धर्माचरणेनान्ते मुक्तिवर्णनम्, इत्थं दुर्वाससा प्रोक्तं धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यं श्रुत्वा यज्ञदेवेन ब्राह्मणेन ब्रह्महत्योपद्रुतं निजपुत्रं गृहीत्वा धनुष्कोटितीर्थं गत्वा स्नानकरणम्, तत्प्रभावेण तत्राकाश-

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	वाण्या यज्ञदेवद्विजपुत्रस्य सुमत्याख्यस्य ब्रह्महत्यादिसकलपातकनिवृत्तिः, इत्थं सिन्धुद्वीपोक्तं धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यं श्रुत्वा सृगालवानराभ्यां धनुष्कोटितीर्थं गत्वा स्नानकरणम्, तत्प्रभावेण सृगालवानरयोर्मोक्षावाप्तिवर्णनम्, धनुष्कोटिमाहात्म्यम्.	६३	१
३६	अथ पुनर्धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन दुराचाराभिधविप्रवृत्तांतवर्णनम्, तत्र गौतमीतीरस्थस्य दुराचाराख्यस्य द्विजस्य महापातकिभिर्जनैः सह संसर्गेण निःशेषब्राह्मण्यविनाशे वेतालेन गृहीत्वा गौतमीप्रदेशाद्धनुष्कोटितीर्थे नीत्वा धनुष्कोटितीर्थजले निमज्जनम्, तत्तीर्थस्नानमात्राद्वेतालग्रहान्मुक्तस्य दुराचारस्य श्रीदत्तात्रेयं प्रति गत्वा निजवृत्तान्तजिज्ञासया प्रार्थनायां कृतायां दत्तात्रेयेण तस्मै वेतालग्रहग्रहणादिवेतालमुक्तिपर्यन्तवृत्तकथनपूर्वकं धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यकथनम्, तत्प्रसंगेन वेतालस्य पूर्वजन्मनि ब्राह्मणस्य भाद्रपदकृष्णपक्षे पितृश्राद्धाकरणाद्वेतालत्वप्राप्तिवर्णनम्, तत्प्रसंगेन महालयपक्षस्थप्रतितिथिश्राद्धफलवर्णनम्, महालयश्राद्धकरणप्रभावाद्धरिश्चन्द्रादीनां राजर्षीणामत्र्यादिब्रह्मर्षीणां च सर्वदुःखनिस्तारपूर्वकसर्वाणिमादिसिद्धिफलावाप्तिवर्णनम्, श्रीदत्तात्रेयाद्धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यं महालयपक्षीयादिश्राद्धमाहात्म्यफलानि च श्रुत्वा त्यक्तदुराचारस्य दुराचाराख्यविप्रस्य दत्तात्रेयोक्तमार्गेण स्वगृहं प्रत्यागत्य स्वधर्माचरणेन देहांते मोक्षवर्णनम्, सर्वपापनिवृत्तिकरधनुष्कोटितीर्थप्रशंसा.	६४	२
३७	अथ फुल्लग्रामस्थक्षीरकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन मुद्गलब्राह्मणचरित्रवर्णनम्, तत्र मुद्गलेन यज्ञे क्रियमाणे तत्र यज्ञे प्रादुर्भूतस्य महाविष्णोर्मुद्गलेन स्तुत्या प्रसादनम्, अथ मुद्गलमुनिमनीषितपूरणाय भगवता विष्णुना विश्वकर्मद्वारा मुद्गलाश्रमे विस्तीर्णं कुण्डं खानयित्वा सुरभीं प्रति पयःपूरणायाज्ञाप्य सुरभ्याऽखण्डपयसा पूरिते तस्मिन्कुण्डे भगवता मुद्गलाय सायंप्रातर्होमार्थं तत्कुण्डं दत्त्वा तस्य क्षीरसर इति नाम कृत्वा मुद्गलाय वरं प्रदायान्तर्धानकरणम्,		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	मुद्गलस्य महर्षेर्भगवत्प्रीतये होमादिस्वधर्माचरणपूर्वकं देहान्ते मोक्षप्राप्तिः, क्षीरकुण्डमाहात्म्यप्रसंगेन स्वसपत्न्याश्छलकारिण्याः कद्र्वाख्यायाः कश्यपपत्न्याश्छलजन्यपातकनिवृत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, क्षीरकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्.	६८	२
३८	विनताकद्र्वोर्भगिन्योरपि सपत्न्योः कदाचित्सूर्याश्वपुच्छवर्णकथनपणेन दासीभावे निश्चिते विनतया सूर्याश्वपुच्छे यथार्थतया श्वेतवर्णे प्रोक्ते सत्यपि कद्रा छलेन निजपुत्राणां नागानां सूर्याश्वपुच्छस्य निजगात्रवेष्टनेनाच्छाद्य नीलत्वविधानायाज्ञाकरणम्, नागैस्तद्वचस्यनंगीकृते कद्र्वा नागेभ्यः शापप्रदानम्, अथ कर्कोटकाख्यनागेन मात्रर्थे सूर्याश्वपुच्छस्य स्वभोगेनाच्छाद्य नीलीकरणम्, अथ कद्रूविनताभ्यां सह मिलित्वा कृष्णपुच्छसूर्यहयदर्शनम्, कृष्णपुच्छं तं सूर्यहयं दृष्ट्वा छलेन निर्जितयाऽत एव दुःखितया विनतया कद्र्वाश्चेटीत्वं स्वीकृत्य स्वसुतेन गरुडेन सह कद्र्वास्तत्पुत्राणां नागानां च वहनम्, अथ गरुडेन मातृतश्चेटीत्वकारणं विज्ञाय तस्याः कद्र्वाः सकाशात्स्वमातुर्दास्यविमुक्तये सुधाहरणार्थं गमनाय मातुः समीपे भक्ष्यप्रार्थनम्, मात्रा गरुडाय समुद्रमध्यास्थितशबरभक्षणार्थमाज्ञाकरणम्, गरुडेन शबरान्भक्षयित्वा तन्मध्य आगतस्य विप्रस्य तद्भार्यया किरात्या सह मुखान्निरुद्गिरणम्, अथ शबरान्भक्षयित्वाप्यतृप्तेन गरुडेन निजपितुः कश्यपस्य समीपमेत्य तं प्रति क्षुद्बाधानिवृत्तये भक्ष्यप्रार्थनम्, कश्यपेन विभावसुसुप्रतीकयोर्भ्रात्रोः परस्परं शापतो गजकच्छपत्वं प्राप्तयोर्भक्षणार्थं गरुडं प्रत्याज्ञाकरणम्, ततो गरुडेन निजनखाभ्यां तौ गजकच्छपौ गृहीत्वा तद्भक्षणार्थमवस्थितये विलंबाख्यतीर्थतीरस्थरोहिणाख्यतरुशाखाधिरोहणम्, तस्मिन्नारूढमात्रे तच्छाखाभङ्गे तच्छाखायामवलंबमानानां वालखिल्यमहर्षीणां पतनभीत्या गरुडेन तच्छाखाया उच्चैरुत्तोल्य मध्ये सान्तराले कस्मिंश्चिन्निर्जनप्रदेशे निधानपूर्वकं गजकच्छपभक्षणम्, अथ गरुडे सुधामाहर्तुं स्वर्गलोकं प्रति प्रस्थातुकामे सति स्वर्गलोकेऽनिष्टोत्पातान्दृष्ट्वा बृहस्पतिं प्रतीन्द्रेणोत्पात-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	कारणप्रश्नकरणम्, बृहस्पतिनेन्द्राय वालखिल्यदत्तशापोदयकालकथनम्, ततो गरुडेन स्वर्गे प्रत्यागमनम्, गरुडस्य देवैः सह युद्धवर्णनम्, तस्मिन्युद्धे वरदानच्छलेन विष्णुना गरुडस्य निजवाहनत्वेन प्रार्थनम्, अथ तस्मै शक्रेण वरप्रदानम्, गरुडेन सुधामानीय नागानां संनिधौ कुशेषु स्थापयित्वा स्वस्य मातुर्दास्यान्मोक्षणम्, अथ स्नानं कृत्वा समागच्छत्सु नागेषु शक्रेण सुधाकलशस्य हरणम्, स्नात्वा समागतैर्नागैः सुधाशंकया कुशेषु लिह्यमानेषु नागानां जिह्वापाटनेन द्विजिह्वत्वप्राप्तिः, अथ निजमातरमुद्दिश्य च्छलकारिण्यै कद्र्वै गरुडेन भर्तृपरिचर्यानर्हतारूपशापप्रदानम्, अथ तद्भर्त्रा कश्यपेन कद्र्वा निर्भर्त्सनम्, अथ साध्व्याः सच्छीलाया विनतायाः प्रार्थनया कश्यपेन कद्र्वै च्छलदोषशान्तये दक्षिणोदधितीरस्थफुल्लग्रामवर्तिक्षीरसरसि स्नानार्थमाज्ञाकरणम्, क्षीरकुंडे स्नानेन कद्र्वाश्छलजन्यदोषशान्तिः, क्षीरसरोमाहात्म्यम्.	७०	१
३९	अथ कपितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र रावणादिराक्षसहननानंतरं सर्वकपिभिस्तीर्थं निर्माय स्नानकरणम्, कपितीर्थस्य श्रीरामचन्द्रेण वरप्रदानम्, कपितीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन विश्वामित्रचरित्रवर्णनम्, तत्र ब्राह्मण्यप्राप्तये तपः कुर्वतो विश्वामित्रस्य तपोविघ्नार्थं समागताया रंभाया विश्वामित्रशापाच्छिलात्वप्राप्तिः, श्वेतमुनिना निजोपद्रवार्थमागताया राक्षस्या उपरि तद्विद्रावणाय शिलायाः प्रक्षेपणम्, तस्याः शिलायास्तां राक्षसीं प्रहृत्य हत्वा कपितीर्थे पतितायास्तत्तीर्थप्रभावेण पुना रम्भात्वप्राप्तिः, तस्या राक्षस्या अपि शापमुक्तिपूर्वकं घृताच्यप्सरस्त्वप्राप्तिः, कपितीर्थमाहात्म्यम्.	७३	१
४०	अथ गायत्रीसरस्वतीतीर्थद्वयमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन निजदुहितरं प्रति कामुकस्य ब्रह्मणः शिवेन हननम्, गायत्रीसरस्वतीप्रार्थनया शिवेन ब्रह्मणः संजीवनम्, ब्रह्मणा शिवस्तुतिकरणम्, शिवाज्ञया गायत्रीसरस्वत्योर्गन्धमादने कुण्डद्वयनिर्माणपूर्वकं संनिधानम्, गायत्रीसरस्वतीकुण्डद्वयमाहात्म्यम्.	७४	२
४१	अथ गायत्रीसरस्वतीकुण्डमाहात्म्यप्रसंगेन काश्यपाख्यविप्रवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र शमीकमुनिपुत्रशप्तस्य परीक्षिद्भूपस्य भविष्यत्सर्पदंशजन्यमृत्युनिवारणार्थं गच्छतो विषापहरविद्यानिपुणस्य काश्यपब्राह्मणस्य मध्येमार्गमेव तक्षकाद्धनमादाय परावृत्तौ राजजीवितस्यारक्षणात्सकलजनानिन्द्यताप्राप्तिः, ततः शाकल्यमुनेर्निजलोकनिन्द्यताकारणं ज्ञात्वा तद्दोषपरिहारार्थं शाकल्योपदेशेन दक्षिणोदधितीरस्थगायत्रीसरस्वतीकुण्डद्वयं गत्वा स्नानकरणम्, तदानीं प्रादुर्भूतयोर्गायत्रीसरस्वत्योः काश्यपेन स्तुतिकरणम्, तस्मै ताभ्यां वरप्रदानम्, तत्प्रसादेन काश्यपब्राह्मणस्य मुक्तकिल्बिषत्ववर्णनम्, गायत्रीसरस्वतीकुण्डद्वयमाहात्म्यम्. ...	७५	२
४२	अथर्णमोचनतीर्थपंचपाण्डवतीर्थदेवतीर्थसुग्रीवतीर्थनलतीर्थगवाक्षतीर्थाङ्गदतीर्थगजगवयशरभकुमुदहरपनसानिर्मिततीर्थविभीषणतीर्थविभीषणसाचिवादिनिर्मिततीर्थचतुष्टयमाहात्म्यवर्णनपूर्वकं गन्धमादनस्थसरयूनदीरामनाथमहादेवादिमाहात्म्यवर्णनम्.	७८	१
४३	अथ श्रीरामचन्द्रस्थापितरामनाथलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र श्रीरामेश्वरमहालिंगदर्शनादिभक्तिपूर्वकपूजनादिसविस्तरप्रशंसामाहात्म्यवर्णनम्.	७९	१
४४	श्रीरामेश्वरलिङ्गमाहात्म्यप्रसंगेन श्रीरामचन्द्रचरित्रवर्णनम्, तत्र श्रीरामचन्द्रेण सागरे सेतुं बद्ध्वा लंकायां युद्धे रावणं हत्वा सीतां संशोध्य दक्षिणोदधितीरे गन्धमादनपर्बतेऽवस्थानम्, अथागस्त्यादिमुनिभिरागत्य श्रीरामस्य स्तुतिकरणम्, अथ श्रीरामेण रावणहननजन्यब्रह्महत्यादोषापनुत्तये मुनीनामुपदेशेन श्रीमहेश्वरस्य लिङ्गं स्थापयितुं मुनिभिः सुमुहूर्तं निश्चित्य कैलासाच्छिवलिङ्गमानेतुं हनुमन्तं प्रत्याज्ञाकरणम्, कैलासं प्रति शिवलिङ्गमानेतुं गतस्य हनुमतो लिङ्गमादायागमने विलंबं दृष्ट्वा मुनीनां संमत्या सुमुहूर्तातिक्रमभीतया श्रीरामेण जानकीकृतवालुकामयशिवलिङ्गस्य स्थापनपूर्वकं पूजाकरणम्, ततो लिङ्गस्थितेन श्रीसांबसदाशिवेन लिङ्गमध्यात्प्रादुर्भूय श्रीरामचन्द्राय वरप्रदानम्, रामचन्द्रेण		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	श्रीरामेश्वराग्रतो नंदिकेश्वरं संस्थाप्येश्वरस्याभिषेकार्थं निजधनुष्कोट्या कोटितीर्थाख्यकूपनिर्माणम्, लिङ्गप्रतिष्ठाकरणम्.	८२	१
४५	श्रीरामेण सुमुहूर्ते सैकतश्रीशिवलिङ्गप्रतिष्ठाकरणानन्तरं हनुमता कैलासपर्वताच्छिवलिङ्गानयनम्, रामेण स्वागमनात्पूर्वमेव स्थापितं शिवलिङ्गं दृष्ट्वा मारुतेः क्रोधपूर्वकशोकाकुलत्वदशावर्णनम्, श्रीरघुनाथेन मारुतिसान्त्वनम्, ततो रामाज्ञया हनुमता हनुमदीश्वरस्थापनम्, एवं तत्र रामेश्वराद्येकादशाशिवलिङ्गवर्णनम्, अथ हनुमता रामस्थापितसीताविनिर्मितसैकतलिङ्गोत्पाटनाय साहसेन प्रयत्ने कृतेऽपि प्रयत्ननैष्फल्यतो मारुतेर्मूर्छाप्राप्तिपूर्वकं पतनम्, अथ श्रीसीतारामचन्द्राभ्यां मारुतेः स्वास्थ्याय प्रयत्नकरणम्.	८४	२
४६	श्रीरामचन्द्रेण मूर्छापन्नस्य मारुतेः कृते शोककरणम्, अथ मारुतेर्मूर्छानिवृत्त्यनन्तरं मारुतिना श्रीरामजानक्योः स्तुतिकरणम्, श्रीरामचन्द्रेण मारुतये शिवभक्त्युपदेशं कृत्वा मारुतिपतनस्थानसमुत्पन्नगङ्गायमुनासरस्वतीनदीत्रयरूपहनुमत्कुण्डरूपतीर्थस्नानायाज्ञाकरणम्, रामनाथसमीपे हनुमता स्वानीतलिङ्गस्थापनम्. ...	८६	१
४७	अथ श्रीरामचन्द्रस्य ब्रह्महत्योत्पत्तिहेतुवर्णनप्रसंगेन रावणादीनां कैकस्यां सुमालिराक्षसकन्यायां विश्रवसो मुनेः सकाशादुत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, एवं रावणकुम्भकर्णयोर्ब्राह्मणत्वेन रामचन्द्रस्य तद्धननाद्ब्रह्महत्याप्राप्तौ तन्निवृत्तये रामचन्द्रेण सेतुबन्धे रामेश्वरलिङ्गस्थापनम्, ब्रह्महत्याविमोचनाख्यतीर्थं निर्माय तत्समीपवर्तिनि बिले ब्रह्महत्यां प्रापय्य तद्बिलस्योपरि भैरवस्थापनम्, रामनाथमहालिंगस्य दक्षिणभागे गिरिजायाः स्थितिः, आसमंतात्परिवारदिग्देवतानां च स्थापनम्, रामेश्वरलिङ्गपूजासेवार्थं रामचंद्रेण ब्राह्मणानामग्रहारादिवृत्तिप्रदानम्. ...	८८	१
४८	अथ रामनाथमाहात्म्यप्रसङ्गेन पाण्ड्यदेशाधिपशंकरराजवृत्तान्तवर्णनम्, कदाचिन्मृगयार्थं वने विचरता शंकरभूपेन व्याघ्रचर्मावृतस्य कस्यचिच्छाकल्यमुनेस्तथाविधाया एव व्याघ्रचर्मावृतायास्तत्पत्न्याश्च व्याघ्रशंकया हननम्. स्वपितरौ हतौ दृष्ट्वा तयोर्बालकस्य रोदनम्, तद्रोदनं श्रुत्वा शंकरनृपस्य तत्समीपं प्रत्यागमनम्, तत्रत्यैर्मुनिभिर्बालकसमीपं प्रत्येत्य धनुर्धरं राजानं मृतौ पितरौ रुदन्तं बालकं च निरीक्ष्य बालकस्य तत्त्वज्ञानोपदेशेन सान्त्वनकरणपूर्वकं मातापित्रोरौर्ध्वदैहिकार्थमाज्ञाकरणम्, मुनीनामाज्ञया तेन मुनिपुत्रेण पित्रोरौर्ध्वदेहिकं कृत्वा हालास्यतीर्थं रामेश्वरस्थले पित्रोरस्थिनिधानपूर्वकं श्राद्धादिविधिकरणम्, तत्प्रभावेन तत्पित्रोर्मुक्तिवर्णनम, अथ ब्राह्मणैः शंकरभूपस्य धिक्कारपूर्वकं ब्रह्महत्यापनोदाय वह्निप्रवेशार्थमाज्ञाकरणम्, ततो ब्राह्मणाज्ञया शंकरभूपेन स्वमंत्रिणो निजराज्ये स्वपुत्रस्याभिषेकार्थमाज्ञाप्याग्निं प्रज्वाल्य तस्मिन्पतितुं प्रयत्ने कृते सत्याकाशवाण्या शंकरभूपस्य बह्निपतनतो निवारणपूर्वकं स्त्रीहत्याब्रह्महत्यादोषनिवृत्तये रामनाथदर्शनार्थमाज्ञाकरणम्, ततो ब्राह्मणानामपि तथैवानुमोदने सति शंकरभूपेनैकवर्षपर्यन्तं श्रीरामेश्वरलिङ्गसेवनम्, तत्स्तुतिप्रभावेण शङ्करभूपस्य मुखतो विनिर्गतायाः स्त्रीहत्यासमन्वितब्रह्महत्याया भैरवेण शिवाज्ञया हननम, अथ पवित्रस्य शंकरस्य श्रीरामनाथेन भगवताऽऽविर्भूय वरप्रदानम्, श्रीरामनाथप्रसादाच्छंकरभूपस्य शिवसायुज्यप्राप्तिवर्णनम्.	८९	१
४९	अथ श्रीरामचन्द्रलक्ष्मणसीताहनुमदादिसमस्तवानरसमस्तमुनिसमस्तदेवादिभिः श्रीरामेश्वरभगवतः स्तुतिकरणम्, ततः प्रसन्नेन श्रीरामेश्वरेण श्रीरामचन्द्रादिभ्यो वरप्रदानवर्णनम.	९२	१
५०	अथ सेतुमाधववैभववर्णनम्, तत्प्रसङ्गेन पुण्यनिधिनामकराजवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र कदाचिन्मधुरापुरीनरेशस्य पुण्यनिधे रामधनुष्कोटौ स्नात्वा तुलापुरुषादिदानानि दत्त्वा स्वपुरीं प्रति प्रस्थातुकामस्य कन्यारूपधारिण्या लक्ष्म्या दर्शनम्, तया कन्यया पुण्यनिधिभूपतिं प्रत्यहं ते कन्या भूत्वा तव गृहे निवत्स्यामीति स्वाभिप्रायकथनम्, ततः पुण्यनिधिना तस्याः कन्यारूपधारिण्या लक्ष्म्याः स्वगृहं प्रत्यानीय विन्ध्यावल्याख्यायाः स्वभार्यायाः समीपे प्रदानं पुत्रवत्पो-		

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

षणपूर्वकं वर्धनं च, अथ तस्या लक्ष्म्या अन्वेषणार्थं विप्रवेषधारिणा विष्णुना तत्रागमनं तत्रोद्याने पुष्पाणि विचिन्वन्त्याः कन्यारूपधारिण्या लक्ष्म्या हठात्करग्रहणं च, ततः कन्यारोदनं श्रुत्वा पुण्यनिधिना निजदूतद्वारा तस्य विप्ररूपधारिणो विष्णोः श्रीरामनाथमन्दिरं नीत्वा निगडैर्बन्धनम्, अथ रात्रौ स्वप्ने पुण्यनिधिना तस्य विप्रस्य भगवद्विष्णुरूपेण निजकन्यायाश्च लक्ष्मीरूपेण दर्शनम्, ततः प्रभाते स्वकन्यां गृहीत्वा रामनाथालयं गत्वा तं विप्रं स्वप्नदृष्टभगवद्रूपवन्तं दृष्ट्वा तं विष्णुं विज्ञाय स्तुतिकरणपूर्वकं स्वापराधक्षमापणम्, निजकन्यारूपायाश्च तस्या लक्ष्म्याः स्तुतिकरणम्, तत्प्रार्थनया प्रसन्नेन सलक्ष्मीकेण भगवता पुण्यनिधये वरप्रदानम्, तस्य भक्तस्य पुण्यनिधेर्भूपस्य निरन्तरकीर्तये भगवता सेतुमाधवसंज्ञया निगडबद्धमूर्तिधारणपूर्वकमेव तत्रावस्थितिकरणम्, ततः पुण्यनिधिभूपेन सेतुमाधवभगवत्सेवाकरणम्, पुण्यनिधेर्देहान्ते मुक्तिप्राप्तिः, सेतुमाधवमाहात्म्यवर्णनम्. ९४ २

५१ अथ सेतुयात्राविधिक्रमवर्णनम्, स्वगृहे स्नानपूर्वकं संकल्पं विधाय यात्रोद्देशेन यात्रिकनित्यनियमधारणपूर्वकं सविस्तरयात्राविधानवर्णनम्. ९६ २

५२ अथ विशेषतः सेतुवैभववर्णनपुरःसरं धनुष्कोटितीर्थस्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्, श्रीरामचन्द्रेण धनुष्कोटितीर्थस्य वरप्रदानवृत्तान्तवर्णनम्, दानप्रसंगेन पात्रविचारे प्रस्तूयमाने वसिष्ठदिलीपसंवादे सत्पात्रप्रशंसा, रामसेतौ धनुष्कोटितीर्थे स्नानादिकर्मस्वर्धोदयादिकालप्रशंसापूर्वकं पूजार्घ्यव्रतादिसत्कर्मप्रशंसनम्, सेतुमाहात्म्यपठनश्रवणदानमाहात्म्यवर्णनम्, सेतुमाहात्म्यस्योपसंहारपूर्वकसमाप्तिवर्णनम्. ९८ २

इति ब्राह्मखण्डे प्रथमं सेतुमाहात्म्यम् ॥ (३–१) ॥

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

अथ ब्राह्मखण्डे द्वितीयं धर्मारण्यखण्डम् ॥ (३–२) ॥

१ मङ्गलाचरणम्, नैमिषारण्ये समागतं सूतमहर्षिं प्रति शौनकादिमहर्षिभिः सत्कारपूर्वकं धर्मवर्धककथाश्रवणेच्छया प्रश्नकरणम्, अथ सूतमहर्षिणा धर्मारण्यमाहात्म्यकथनायोपक्रमकरणम्, तत्र श्रीयमधर्मदेवस्य ब्रह्मणः सभां प्रति गमनम्, तत्र ब्रह्मसभायां व्यासमहर्षिणा वाच्यमानां दिव्यां धर्मारण्यकथां श्रुत्वा यमधर्मदेवस्य स्वपुरीं प्रति गमनम्, तत्र यमधर्मराजं प्रति नारदस्यागमनम्, नारदेन हर्षकारणं पृष्टेन यमधर्मराजेन स्वसन्तोषकारणकथनपूर्वकं नारदाय ब्रह्मलोके व्यासमुखतः श्रुताया धर्मारण्यकथायाः कथनम्, यमधर्मराजतो धर्मारण्यकथां श्रुत्वा नारदस्य भूतले युधिष्ठिरं धर्मराजं प्रत्यागमनम्, धर्मराजसत्कृतेन नारदेन धर्मारण्यकथां शुश्रूषवे धर्मराजाय माघमासे गंगायां स्नानार्थं त्वं गच्छ अद्यैव व्यासमहर्षिरागमिष्यति तन्मुखात्त्वं धर्मारण्यकथां च शृण्वित्युक्त्वा नारदस्यान्तर्धानम्, अथ धर्मराजं प्रति श्रीव्यासमहर्षेरागमनम्, अथ युधिष्ठिरेण व्यासं सिंहासने समावेश्य सम्पूज्यानामयप्रश्नकरणम्, ततो व्यासेन युधिष्ठिराय धर्मारण्यकथाकथनायोपक्रमकरणम्. १०६ १

२ अथ नोहेरकापरपर्यायधर्मारण्यमुख्यस्थानमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र तस्य धर्मारण्यस्य सर्वतीर्थारण्याद्यतिशायिपुण्यशालित्ववर्णनम्, तन्माहात्म्याजिज्ञासया व्यासमहर्षिं प्रति युधिष्ठिरेण प्रश्नकरणम्. १०८ २

३ अथ व्यासेन धर्मारण्यकथारम्भकरणम्, तत्र श्रीभगवत्स्वरूपदिदृक्षया धर्मदेवस्य वनमध्ये गत्वा महादेवं ध्यात्वा तपश्चर्यावर्णनम्, तत्तपःसमुद्भूताग्निशिखाप्रतप्तैः सपरिवारैर्ब्रह्मादिदेवैः कैलासे श्रीमहादेवं प्रति गत्वा महादेवस्य स्तुतिकरणम्, ततो रुद्रवचनाद्धर्मतो भयाभावं ज्ञात्वा सर्वेषां देवानां स्वस्थानं प्रति गमनेऽकारणमेव शंकामापन्नेनेन्द्रेण बृहस्पत्यनुमत्या धर्मं प्रति तपोविघ्नकरणायोर्वशीवचनाद्वर्धन्याख्याप्सरसः संप्रेषणम्, तया च धर्मसमीपं गत्वा गायनसमान्वितनृत्येन

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	धर्मराजचित्ताकर्षणकरणम्, वर्धन्यप्सरोवर्णनप्रसंगेन स्त्रीस्वभावदोषानुकीर्तनम्.	१०९	१
४	अथ वर्द्धन्यप्सरसा सह धर्मराजस्य संवादः,धर्मराजेन वर्द्धन्यप्सरसे वरप्रदानम्, ततो वर्द्धन्या शक्राय धर्मस्य व्यवसितनिवेदनपूर्वकं शक्राद्वरं लब्ध्वा स्वस्थानं प्रति गमनम्, अथाप्सरोगमनानन्तरं धर्मदेवेन पञ्चाग्निसाधनाद्युग्रतपःकरणम्, तदुग्रतपसोद्विग्नमानसानां देवादीनां कैलासं प्रति गत्वा शिवस्तुतिकरणम्, अथ देवैः सह शङ्करस्य वने तपस्यन्तं धर्मदेवं प्रत्यागमनम्, धर्मेण भगवतः स्तुतिकरणम्, तत्स्तुतिप्रसन्नेन शङ्करेण वरप्रदानप्रसंगे योजनद्वितयात्मकयमधर्मतपोवनस्य धर्मारण्यप्रथाकरणपूर्वकं यमधर्मदेवाय वरप्रदानम्, ततो धर्मारण्यक्षेत्रस्थापनम्, तत्र प्रथमतो यमधर्मेण भगवतो विश्वेश्वरस्य धर्मेश्वराभिख्यया स्वयंभुवलिंगस्थापनम्, धर्मवापीकरणम्, धर्मवापीधर्मेश्वरयोर्माहात्म्यम्, तत्प्रसंगेन यमधर्मतर्पणमाहात्म्यवर्णनम्, अथ यमधर्मराजेन स्वयं धर्मारण्यस्य वैभववर्णनपूर्वकं स्वयंस्थापितक्षेत्रभूम्यै सर्वातिशायित्ववरप्रदानम्.	११०	२
५	अथ धर्मारण्येषु ब्रह्माविष्णुमहेशैर्विनिर्मितानामष्टादशसहस्रब्राह्मणानां माहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन वर्णाश्रमसदाचारवर्णनपूर्वकसर्वसाधारणप्रातःस्मरणादिनित्याह्निकक्रमवर्णनम्.	११३	१
६	अथ गृहस्थाश्रमधर्मसदाचारलक्षणवर्णनम्, तत्रातिथिसत्कारप्रशंसा, अथाष्टविधविवाहलक्षणवर्णनम्, गृहस्थाचरणीयपञ्चमहायज्ञादिधर्मवर्णनम्, अथ गृहस्थवर्जनीयकर्मवर्णनम्, वृद्धोपसेवनदानादिप्रशंसावर्णनं च.	११६	१
७	अथ धर्मारण्यस्थधर्मवाप्यां तर्पणपिण्डदानादिमाहात्म्यवर्णनम्, अथ शौनकादिपृच्छायां सूतेन पतिव्रताधर्मसंदाचारवर्णनम्, पतिव्रताधर्मप्रशंसाप्रसंगेन दुराचारिणीनां दुर्विपाकप्रदर्शनम्, विधवानियमधर्मवर्णनम्, धर्मवाप्यां तिलधेन्वादिदानप्रशंसावर्णनपुरःसरश्राद्धमाहात्म्यवर्णनम्	११८	२
८	अथ शिवस्कन्दसंवादरूपेण धर्मारण्यकथाप्रशंसनोपक्रमः, तत्र शिवेन स्कन्दमुखादिन्द्रादिदेवानागताञ्छ्रुत्वा सहसाऽऽसनादुत्थाय गन्तुकामनया वृषभेऽनारोहणं दृष्ट्वा स्कन्देन शिवं प्रति गमनत्वराकारणजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, अथ स्कन्दं प्रति शिवेन सृष्ट्यादिवृत्तवर्णनपुरःसरं पौराणिककथावर्णनम्, तत्र ब्रह्मदेवसुतमरीच्यादिमहर्षिवंशवर्णनपुरःसरं सूर्यपुत्रयमधर्मराजनिर्मितधर्मारण्यमाहात्म्यवर्णनम्, धर्मारण्यं प्रति श्रीमहाविष्णुमानेतुं वैकुण्ठं प्रति गन्तुमुत्सुकेन शिवेन सह स्कन्दादीनां ब्रह्मादिदेवानां च वैकुंठं प्रति गमनम्, तत्र गत्वा ब्रह्मादिभिर्विष्णोः स्तुतिकरणम्, ब्रह्मादिस्तुत्या विष्णोरुत्थानम्	१२०	२
९	अथ विष्णुना ब्रह्मादीन्देवान्प्रति स्वं प्रत्यागमनकारणे पृष्टे सति ब्रह्मणा धर्मारण्यदिदृक्षानिवेदनपुरःसरं तत्रागमनाय विष्णोः प्रार्थनाकरणम्, ततो विष्णुना बाढमित्युक्त्वा तार्क्ष्यमारुह्य ब्रह्मरुद्रेन्द्रादिदेवैः सह धर्मारण्ये यमधर्मराजं प्रत्यागमनम्, यमधर्मराजेन सर्वेषां देवानां सत्कारपूर्वकं स्तुतिकरणम्, विष्णुना यमधर्मं प्रति वरार्थं छन्दनम्, ततो यमधर्मेण स्वकीये धर्मारण्ये महर्ष्याश्रमकरणार्थं प्रार्थनायां कृतायां विष्ण्वादिभिर्देवैर्नानादेशेभ्यः सदाचारसंपन्नान्सशिष्यपरिवारान्ब्राह्मणानानीय तस्मिन्धर्मारण्ये तेषामृषीणां सुविपुलानाश्रमान्विधाय स्थापनम्. अथ तत्र धर्मारण्ये निवसतां पुत्रपौत्रादिसमेतानां ब्राह्मणानां मध्ये चतुर्विंशतिमुख्यमहर्षिगोत्रप्रवरादिविस्तारपूर्वकं वर्णनं तत्तद्गोत्रोद्भवानां ब्राह्मणानां स्वभाववर्णनं च, अथ धर्मारण्यमाहात्म्यप्रसङ्गेन जृम्भकनामकयक्षवृत्तान्तवर्णनम्. तत्र जृम्भकयक्षोद्वेजितसमस्तब्राह्मणप्रार्थनया सर्वदेवैस्तेषां ब्राह्मणानां रक्षणाय तस्मिन्धर्मारण्ये प्रत्येकैकगोत्रप्रवरदेवतारूपश्रीमातृप्रभृतियोगिनीनां स्थापनम्, ततो योगिनीभी रक्षितानां ब्राह्मणानां स्वास्थ्यम्, अथ कदाचित्तत्र धर्मारण्ये समागतै रुद्रादिभिर्देवैर्विप्राणां शुश्रूषार्थं सृष्टिं विधातुं विष्णुद्वारा ब्रह्माणं		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	प्रति प्रेरणम्, ततो ब्रह्मणा द्विजशुश्रूषुवर्गसिसृक्षया धर्मारण्ये कामधेनोः स्मरणे कृते सति कामधेनोर्धर्मारण्ये ब्रह्मणः समीप आगमनम्.	१२१	२
१०	अथ ब्रह्मणा कामधेनवे विप्रेभ्योऽनुचरप्रदानार्थं स्वाभिप्रायनिवेदनम्, ब्रह्मोक्तिं श्रुत्वा कामधेन्वा निजक्षीरधारया धरोल्लेखने कृते सति ततः शिखासूत्रधारिषट्त्रिंशत्सहस्रसंख्याकवणिजामुत्पत्तिः, ततः सर्वदेवानुशिष्टेन ब्रह्मणा तेषामष्टादशसहस्रब्राह्मणानां प्रतिब्राह्मणमनुचरद्वयप्रदानपूर्वकं तत्तद्ब्राह्मणानुसारेण तत्तद्ब्राह्मणानुचराणां तेषांतेषां वणिजां गोत्रप्रवरादिव्यवस्थाकरणम्, तदनन्तरं सर्वदेवैः कामधेनोः स्तुतिकरणम्, अथ तेषां गोभुजानां वणिजां परिग्रहार्थं रुद्रेण विश्वावसुगन्धर्वतो गन्धर्वकन्या आनीय ताभिः सह गोभुजानां दारसंग्रहकरणम्, ततःप्रभृति गान्धर्वविवाहप्रथाप्रवृत्तिः, षट्त्रिंशत्सहस्राणां तेषां गोभुजवणिजां पुत्रपौत्राद्यसंख्यातसंततिभिः सह धर्मारण्ये निवासपूर्वकं ब्राह्मणसेवाशुश्रूषादिकर्मकरणवर्णनम्. ...	१२४	१
११	अथ कदाचित्त्रेतायुगे लोलजिह्वाख्यराक्षसेन धर्मारण्यमागत्योपद्रवे क्रियमाणे श्रीमातादिगोत्रदेवीभिस्तेन राक्षसेन सह युद्धकरणम्, तद्युद्धावसरे तत्र विष्णुनागत्य प्रेरितेन निजचक्रेण लोलजिह्वराक्षसस्य वधकरणम्, ततो रक्षोभीत्या पलायितानां धर्मारण्यनिवासिब्राह्मणादीनां विष्णोराज्ञया देवैरामन्त्र्य पुनर्धर्मारण्ये स्थापनम्, भगवता सत्यलोकादागत्य राक्षसं हत्वा ब्राह्मणानां हितार्थं संस्थापितस्य पुरस्य सत्यमन्दिरनामप्रसिद्धिवर्णनम्.	१२५	२
१२	अथ तस्य सत्यमन्दिरस्थापनवशात्सत्यपुरस्य समंततः सर्वभागेषु गणेशभास्करादिसर्वदेवतावासवर्णनपुरःसरं नगरशोभावर्णनम्, तत्र गणेशस्थापनप्रसंगेन पार्वत्याः सकाशाद्गणेशोत्पत्त्यादिवृत्तान्तवर्णनम्, सर्वदेवैर्गणेशस्य स्तुतिपूर्वकं धर्मारण्यनिवासिजनरक्षणार्थं प्रार्थनाकरणम्, गणाध्यक्षेण देवप्रार्थनां स्वीकृत्य धर्मारण्यनिवासिजनानां रक्षणार्थमवस्थितौ कृतायां तत्रत्यसर्वजनैर्विवाहादिमङ्गलकार्येषु निर्विघ्नतासिद्धये श्रीगणेशस्य पूजनम्.	१२६	१
१३	अथ धर्मारण्ये शंभोः पश्चिमभागे रविक्षेत्रवर्णनप्रसंगेन नासत्याश्विनोरुत्पत्तिसविस्तरवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र सूर्यभार्यासंज्ञाचरित्रे सूर्यतेजोऽसहमानया संज्ञया छायायाः सूर्यसमीपे स्थापनानंतरं तपोर्थं गमनम्, छायया पुत्रवात्सल्यवैषम्यतः क्रुद्धस्य यमस्य प्रहारार्थमुद्यतपादस्य शापप्रदानम्,ततो यमेन निवेदितं मातृवृत्तान्तं श्रुत्वा सूर्येण ध्यानेन स्वपत्न्याः संज्ञाया वडवारूपेण तपःप्रवृत्तिं विज्ञायाश्वरूपेण तस्याः समीपे गमनम्, ततो वडवाया घ्राणे लिङ्गं प्रवेश्य सूर्येण संभोगे कृते सति युगलयोरश्विनोः समुत्पत्तिः, अश्वरूपधारिणः सूर्यस्य पूर्वपश्चिमखुरक्षोदनस्थले तप्तकुण्डद्वयोत्पत्तिः, तत्तप्तरविकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, ततो ब्रह्मादिदेवैस्तत्र सूर्यस्य बकुलादित्यनाम्ना संस्थापनम्, संज्ञायाः कुमारयोरश्विनोश्च स्थापनम्, रविकुण्डबकुलार्कमाहात्म्यवर्णनम्, बकुलार्कनामप्रसिद्धिकारणवर्णनम्.	१२७	१
१४	अथ शिवस्कन्दसंवादेन धर्मारण्ये हयग्रीवस्य विष्णोस्तपश्चर्याया वृत्तान्तवर्णनम्,तत्र पूर्वं धरातले देवैर्यज्ञ आरब्धे सति विष्णोराह्वानार्थं रुद्रादीनां वैकुण्ठं प्रति गमनम्, तस्मिन्काले भगवत एकान्तस्थाने हस्ते धनुर्धृत्वा समाधियोगेन तपःकरणम्, ततस्तस्य प्रबोधार्थं बृहस्पतिप्रोक्तोपायमाचरितुं वम्र्याः कीटिकायास्तेन भगवता हस्ते धृतस्य धनुषो गुणस्य कर्तनाय यज्ञभागप्रदानच्छंदनेन देवैराज्ञापनम्, अथ वम्र्या धनुर्गुणे भक्षितमात्र एव ज्याघातेन विष्णोः शीर्षच्छेदः, तस्य शीर्ष्णश्चाकाशे गमनपूर्वकं निलयनम्.	१२८	२
१५	अथ च्छिन्ने तन्मस्तके बहुशः शोधनेनाप्यलब्धे सति ब्रह्मादिदेवैर्विश्वकर्माणं प्रति विष्णोः शिरःसंधानार्थमाज्ञापनम्, अथ विश्वकर्मणे देवैर्यज्ञभागप्रदानस्य प्रतिश्रवणम्, ततो मध्याह्ने मध्येऽम्बरं समापन्नस्य सूर्यरथस्याश्वे देवैः समानीते सति विश्वकर्मणा तस्याश्वस्य शिरश्छित्त्वा विष्णोः कबंधे संयोजनम्, ततोऽश्वशीर्षमहाविष्णोर्देवैः स्तुतिकरणम्, ततस्तत्स्तुतिसंतुष्टेन हयग्रीवेण ब्रह्मादिदेवेभ्यो		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	वरप्रदानम्, ततो ब्रह्मादिदेवैर्यज्ञकर्मकरणम्, तस्मिन्यज्ञकर्मणि वम्रीभ्यो विश्वकर्मणे च पूर्वं प्रतिश्रुतस्य यज्ञभागस्य प्रदानम्, ब्रह्मादिभिर्यज्ञकर्म समाप्य स्वलोकं प्रति गमनम्. अथ विष्णोर्हयशीर्षत्वकारणकथनप्रसंगेन ब्रह्मसभायां विष्णोः प्रागल्भ्यवादे ब्रह्मणा विष्णोः शीर्षपतनरूपशापवृत्तांतवर्णनम्, अथाश्वशीर्षेण विष्णुना धर्मारण्ये देवसरस्तीर्थमुत्पाद्य तपःकरणम्, ब्रह्मणापि तत्पुरतः स्थित्वा तपःकरणम्, ततस्तत्तीर्थप्रभावाद्विष्णोरश्वशिरसो यथापूर्वशुभशीर्षत्वलाभवर्णनम्, अथ येन मुखेन ब्रह्मा विष्णवे शापमदात्तत्तस्य मुखं शार्दूलमुखमिव पंचममासीत्, तद्ब्रह्मणः पंचमं मुखं धर्मारण्ये हरेण च्छेदितमिति कथावर्णनम्, ब्रह्मणा मोक्षतीर्थकरणपूर्वकमोक्षेश्वरस्थापनवर्णनम्, देवसरस्तीर्थस्नानप्रभावेण वन्ध्यात्वनिवृत्तिप्रभृतिसत्फलप्राप्तिवर्णनम्, मोक्षेश्वरमाहात्म्यम्, देवखातसरोवरप्रभाववर्णनम्.	१३०	१
१६	अथ धर्मारण्ये ब्रह्मविष्णुरुद्रैर्धर्मारण्यनिवासिनां जनानां राक्षसादिभयविनाशाय नानाविधस्थानविशेषेषु श्रीमातादिगोत्रदेवीनां स्थापनवर्णनम्, तासां स्थानमातृकारूपाणां देवीनां स्वरूपनामादिवर्णनपूर्वकपूजाविशेषादिवर्णनम्, तत्र पूर्वदिशि श्रीमाताद्यानन्दापर्यंतदेवीनां माहात्म्यवर्णनम्.	१३१	२
१७	अथ दक्षिणदिक्स्थितशांतादेव्यादिदेवीमाहात्म्यवर्णनपूर्वकश्रीमातादेवीमाहात्म्यवर्णनम्.	१३२	१
१८	अथ श्रीमातादेवीमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन धर्मारण्यस्थसद्योविवाहितद्विजदंपतिहरकर्णाटकाख्यदैत्यवधाय श्रीमातादेव्या मातंगीदेवीनिर्माणादिवृत्तान्तवर्णनम्, मातंग्याः कर्णाटकदैत्येन सह युद्धवर्णनम्, तस्मिन्युद्धे कर्णाटकेन मायया मातंगीं वंचयित्वा श्रीमातादेवीं प्रत्यागत्य स्ववरणार्थं तस्याः प्रार्थनाकरणम्, ततः श्रीमातादेव्या श्यामलया ममानुजया सह विवाहं कुर्वित्युक्त्वा श्यामलादेवीं प्रति कर्णाटकदैत्यस्य प्रेषणम्, ततः श्यामलादेव्या युद्धेन कर्णाटकदैत्यस्य वधकरणम्, ततः संतुष्टैर्द्विजादिभिः श्रीमातामातंगीश्यामलादेवीनां विशेषोपचारपूर्वकपूजाविधिजिज्ञासया श्रीमातादेवीं प्रति प्रश्नकरणम्, श्रीमातादेव्या तेभ्यः पूजाविधानकथनम्, श्रीमातामातंगीश्यामलादेवीनां माहात्म्यवर्णनम्.	१३३	
१९	अथेन्द्रसरोमाहात्म्यपूर्वकेन्द्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन वृत्रहत्यासंत्रस्तेन्द्रकृततपश्चर्यावृत्तान्तवर्णनम्, इन्द्रतीर्थेन्द्रेश्वरमाहात्म्यम्, तत्समीप एव जयन्तस्थापितजयन्तेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१३६	२
२०	अथ शिवतीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन श्रीशंकरस्य पुनर्जन्मवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र पार्वत्यै शिवेन मन्त्रकूटाक्षरबीजवर्णनम्, तादृशमंत्रजपेन देव्या दुष्टचित्तताप्राप्तिः, अथ शिवस्य धर्मारण्यं प्रति गत्वाऽकस्मात्पतनम्, तस्यांगस्वेदतः कूटगणानामुत्पत्तिः, तैर्गणैः कालकूटोपरि स्थित्वा कूटमंत्रसाधने कृते सति तेषां सिद्धतया स्वं प्रत्येव शिवत्वेन कथनं श्रुत्वा पार्वत्याः सलज्जत्वम्, ततः शिवाज्ञया पार्वत्या तपः कृत्वा शिवस्य सन्तोषणम्, तस्य तपःस्थानस्य धराक्षेत्राख्यया प्रसिद्धिः, तस्य धराक्षेत्रस्य माहात्म्यवर्णनम्.	१३	
२१	अथ धर्मारण्यस्थितभट्टारिकादिकुलदेवतानां धर्मारण्यनिवासिब्राह्मणगोत्रप्रवरदेवतावटंकादीनां च सविस्तरं वर्णनम्.	१३८	२
२२	अथ धर्मारण्ये ब्रह्मविष्णुमहेशैर्विनिर्मितानामाशापूर्यादियोगिनीनां प्राच्यादिदिग्देशस्थानास्थितिवर्णनम्.	१३९	२
२३	अथ कदाचिद्दानवैः सह युद्धे पराजितैर्देवैर्ब्रह्माणं प्रति गमनम्, ततो ब्रह्माज्ञया सर्वैर्देवैर्धर्मारण्यं प्रत्यागत्य सहस्राब्दपर्यंतं सत्रारंभणम्, तत्र सत्रे विविधपक्वान्नभोजनप्रदानेन ब्राह्मणानां संतर्पणम्, ततो धर्मारण्ये दानप्रभावात्प्राप्तबलैर्देवैर्दैत्यानां वधं कृत्वा स्वर्गं प्रति गमनवर्णनम्, अथ कदाचिल्लोहासुराख्येनासुरेण धर्मारण्यं प्रत्यागत्य तन्निवासिनां ब्राह्मणानां वणिजां चात्यंतोपद्रवकरणम्, तद्भयत्रस्तैस्तत्रत्यैर्ब्राह्मणैर्वणिग्भिश्च कांदिशिकीभूय यतस्ततो निर्गत्य शूद्रै-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	द्विजैश्चैकीभूय धर्मारण्यान्नातिदूरे शम्भुग्रामे निवासकरणम् , वणिग्भिश्चाडालजादिस्वस्वमुख्यवणिङ्नामनिर्मितग्रामेषु निवासकरणम् , तेषां वणिजां मोढेतिसंज्ञाकारणकथनम् , तेनैव कारणेन तत्रत्यानां वणिजां ज्ञातिभेदवर्णनम् , एवं लोहासुरेण धर्मारण्यस्योद्वासकरणपूर्वकं स्वस्थानं प्रति गमनवर्णनम्. ...	१३९	२
२४	अथ युधिष्ठिरेण धर्मराजेनेत्थं व्यासमुखाद्धर्मारण्यमाहात्म्यं श्रुत्वा धर्मारण्यं प्रति गत्वा तीर्थस्नानेष्टापूर्तादिविधिं कृत्वेन्द्रप्रस्थं प्रत्यागत्य राज्यशासनम्, धर्मारण्यस्थतीर्थमाहात्म्यप्रभाववर्णनम्.	१४०	२
२५	अथ धर्मारण्ये सत्यलोकात्सरस्वत्यागमनवृत्तान्तवर्णनप्रसंगेन महर्षीणां मार्कण्डेयेन सह संवादवर्णनम् , तत्र मार्कण्डेयेन स्वयं सत्यलोकात्सरस्वत्यानयनवर्णनम् , सरस्वत्यां स्नानदानश्राद्धादेः फलवर्णनम्.	१४१	१
२६	अथ धर्मारण्यस्थितद्वारकाक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्.	१४१	२
२७	अथ धर्मारण्यस्थितगोवत्सलिंगोत्पत्तिवृत्तान्तपूर्वकगोवत्सलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, गोवत्सलिङ्गस्याग्रतो वर्तमानस्य चण्डालस्थलस्य वर्णनम्, गोवत्सलिङ्गसमीपस्थितगङ्गकूपकमाहात्म्यवर्णनम्.	१४२	१
२८	अथ गोवत्सान्नैर्ऋतभागे लोहयष्टिकायां स्थितस्य स्वयंभुलिङ्गस्य माहात्म्यवर्णनम्, लोहयष्टिकायां सरस्वत्याख्ये मोक्षतीर्थे स्नानदानश्राद्धादिफलवर्णनम्. ...	१४३	१
२९	अथ लोहासुरचरित्रवर्णनम् , तत्र लोहासुरेण सरस्वतीतीरे शिवसन्तोषणाय तपश्चर्याकरणम् , तपस्यतस्तस्येन्द्रेण तपोभंगार्थं मुष्टिभिस्ताडनम् , ततो देवैः सह लोहासुरस्य युद्ध उत्तानपतितस्य तस्योरसि शंकरस्य कण्ठे ब्रह्मणश्चरणयोर्विष्णोश्चावस्थितिवर्णनम्. अथ ब्रह्मवाक्याल्लोहासुरस्य स्वशरीरे ब्रह्मविष्णुमहेश्वरस्थित्या सन्तुष्टस्य तस्मिन्धर्मारण्ये तथैवोत्तानपतितस्थित्याऽवस्थानम् , ततो ब्रह्मविष्णुरुद्रैर्लोहासुरस्य वरप्रदानवर्णनम्.	१४३	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
३०	अथ धर्मारण्यस्थतीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन श्रीरामचन्द्रस्य भगवतो बाल्यमारभ्य सीतापरिणय–वनवास–राक्षसयुद्ध–रावणहनन–सीताप्राप्त्ययोध्याऽऽगमन–राज्याभिषेकपर्यंतं सविस्तरचरित्रवर्णनम्. अथ वसिष्ठं प्रति रामेण सर्वतीर्थोत्तमतीर्थमाहात्म्यजिज्ञासया प्रश्नकरणम्.	१४५	१
३१	अथ रामेण स्वकृतब्राह्मणराक्षसहत्यादोषनिवृत्तये वसिष्ठं प्रति सर्वोत्तमतीर्थे पृष्टे सति वसिष्ठेन महर्षिणा गंगानर्मदाद्यनेकतीर्थमाहात्म्यकथनपूर्वकं धर्मारण्यस्य सर्वोत्तमत्ववर्णनपुरःसरमाहात्म्यवर्णनम्. वसिष्ठप्रोक्तं धर्मारण्यक्षेत्रमाहात्म्यं श्रुत्वा श्रीरामचन्द्रेण स्वकीयपरिवारैः सह धर्मारण्यक्षेत्रयात्राकरणम् , तत्र मांडलिकपुरं गत्वा ततस्तत्रत्यैर्वणिग्जनैः सह वसिष्ठवचनाच्छ्रीरामेण शिबिकावाहनं त्यक्त्वा स्वयं पादचारेण सर्वसैनिकैः स्वपरिवारैश्च सह यथाशास्त्रं यात्राविधिं विधाय श्रीरामेश्वरकामेश्वराभिख्याशिवलिङ्गे संस्थाप्य कृतकृत्यतां समासाद्य स्वस्थतया नदीतीरे स्वपरिवारैः सह शयनम् , अथ तत्राऽर्धरात्रसमयेऽकस्मात्कस्याश्चिन्नार्या रोदनं श्रुत्वा तस्या वृत्तं विज्ञातुं तस्याः समीपे निजदूतप्रेषणम्. अथ तया नार्या श्रीरामस्य स्वयमत्रागमने सति निजवृत्तं निवेदयिष्यामीति कथनम्. ...	१४७	१
३२	अथ दूतैः श्रीरामसमीपमागत्य तस्या नार्या वचनस्य कथनम् , ततः श्रीरामेण स्वयं तस्या नार्याः समीपे गत्वा रोदनकारणे पृष्टे सति तया धर्मारण्याधिदेवतया श्रीमातादेव्या श्रीरामप्रशंसापूर्वकं लोहासुरकृतधर्मारण्यनिर्जनत्वरूपनिजदुःखनिवेदनपूर्वकं धर्मारण्ये पुनः पूर्ववद्ब्राह्मणादिसर्वजनसर्वसदाचारकुलाचारसंस्थापनप्रवृत्त्युद्देशेन श्रीरामं प्रति प्रार्थनाकरणम्. श्रीमातावचनं श्रुत्वा श्रीरामेण धर्मारण्यस्य पुनः पूर्ववत्सत्यमंदिरनगरस्थितिस्थापनार्थं जगन्मातुः समीपे प्रतिज्ञां कृत्वा निजदूतान्संप्रेष्य तद्द्वारा यत्रतत्र स्थितांस्तत्रत्यान्सर्वब्राह्मणान्स्तुतिप्रार्थनापूर्वकं महता सत्कारेणानीय तेषां पूजासत्कारं विधाय तेभ्यो वस्त्रालंकारधनप्रभृतिबहुविधदानप्रदानम्.	१४८	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
३३	अथ श्रीरामेण तेषां तत्क्षेत्रनिवासिनां ब्राह्मणानां पुरतो धर्मारण्यक्षेत्रस्य जीर्णोद्धारं कृत्वा यज्ञपूर्वकं दानप्रदानार्थं प्रार्थनाकरणम्, ततस्तैः सर्वैर्ब्राह्मणैर्मिलित्वा संमंत्र्य श्रीरामं प्रति स्वेषां प्रतिग्रहपराङ्मुखत्वरूपस्वधर्मकथनपूर्वकब्रह्मविष्णुमहेश्वराज्ञावर्तित्ववर्णनम्, ततः श्रीरामेण ब्रह्मविष्णुशिवादिसमस्तदेवानां स्मरणम्, श्रीरामस्य स्मरणमात्रेण ब्रह्मादिसमस्तदेवानामागमनम्, श्रीरामेण तेषां सर्वेषां देवानां पूजादिना सत्कारकरणम्, ततः समस्तदेवैः श्रीरामचन्द्रस्य धर्मारण्यक्षेत्रजीर्णोद्धारेच्छां दृष्ट्वा प्रशंसाकरणम्, ततः श्रीरामचन्द्रेण तेषां ब्रह्मविष्णुरुद्रादिदेवानामनुज्ञां लब्ध्वा श्रीधर्मारण्यक्षेत्रस्य जीर्णोद्धारकार्यारम्भं विधाय विविधबहिःशालागृहशालाब्रह्मशालानां निर्मापणं कृत्वा तासु सर्वासु विविधधनधान्यधातुधेनुरत्नादिवस्तुसंभारान्संपूर्य चतुश्चत्वारिंशच्छतग्रामाणां ब्राह्मणेभ्यः प्रदानकरणम्, षट्त्रिंशत्सहस्रगोभुजवणिग्भ्यश्च श्वेताश्वचामरखड्गप्रदानपूर्वकं ब्राह्मणानां शुश्रूषाकरणायाज्ञाकरणम्, विवाहादिसमये चामरादिराजचिह्नधारणगुरुकुलदेवीपूजाद्यर्थमाज्ञाकरणं च, सपादलक्षमाण्डलीकमण्डलेश्वरवणिजां च चामरखड्गादि प्रदाय द्विजशुश्रूषार्थमाज्ञाकरणम्, ततः स्वकुलस्वामिसूर्यप्रतिष्ठां कृत्वा ब्रह्मदेवश्रीमाताशून्यस्वामिहरिगणाध्यक्षादिदेवतास्थापनपूर्वकं दुर्गकुंडप्रतोलीधर्मवापीकूपप्रभृतिनगरोपयोगिव्यवस्थां विधाय ताम्रपट्टेऽखण्डशासनं विलिख्य त्रैविद्यविद्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यः प्रदाय तस्य धर्मारण्यक्षेत्रस्य तन्निवासिनां ब्राह्मणानां वणिजां च निरंतरं रक्षार्थं मारुतेराज्ञाकरणम्, एवं जीर्णोद्धारं कृत्वा कृतकृत्येन श्रीरामेण श्रीमातरं संपूज्य प्रणम्ब देवेभ्यो द्विजेभ्यश्चाशीर्ग्रहणम्.....	१५०	१
३४	अथ श्रीरामचन्द्रेण ब्राह्मणेभ्यो दत्तस्य ताम्रपट्टशासनस्य मध्ये विलिखितस्य लेखस्य वर्णनम्, तैर्ब्राह्मणैः श्रीरामचन्द्रदत्तस्य ताम्रपट्टशासनस्याहन्यहनि सेवाकरणम्, ततः श्रीरामचन्द्रस्य तत्रत्यान्ब्राह्मणान्वणिजश्च मारुतिं प्रति सदा स्वेच्छानिवेदनं कर्तव्यं स सदा वः कार्यं करिष्यतीत्यभयवचनप्रदानपूर्वकं ब्राह्मणाज्ञां गृहीत्वाऽयोध्यापुरीं प्रत्यागत्य राज्यकरणवर्णनम्...	१५१	२
३५	अथ श्रीरामेणायोध्यायां कदाचित्कथाप्रसंगे श्रीवसिष्ठमुखारविंदाद्धर्मारण्यक्षेत्रस्थप्रयागत्रिवेणीशुक्लतीर्थसिद्धक्षेत्रकाशीगङ्गाधर्मारण्यसुवर्णाहरिक्षेत्रादिमाहात्म्यं श्रुत्वा धर्मारण्ये पुनर्यात्रां विधातुं स्वपरिजनैः सह गत्वा मोहेरकपुरे स्थित्वा वसिष्ठाज्ञया समाहूतैः कुशिकादिमहर्षिभिः सह यज्ञकृत्यं समाप्यावभृथस्नानकरणम्, अथ तत्र यज्ञान्ते सीताया विज्ञप्त्या मोहेरकपुरस्य पुरतः सीतानाम्ना सीतापुरं निर्माय विदुषे ब्राह्मणाय समर्पणम्, अथ धर्मालयं प्रति गत्वा सीतावचनेन गुरुवाक्येन च श्रीरामचन्द्रेण ब्राह्मणेभ्यः षोडशमहादानकरणपूर्वकं सीतापुरमारभ्य सत्यमन्दिरपर्यंतपञ्चपञ्चाशद्ग्रामदानवृत्तान्तवर्णनम्, तेषु पञ्चपञ्चाशद्ग्रामेषु निवसतां वात्स्यायनाद्यष्टादशसहस्रमहर्षीणां शुश्रूषार्थं षट्त्रिंशत्सहस्रवैश्यानां तच्चतुर्गुणशूद्राणां च प्रदानकरणम्, अथ रामेण विप्राणां प्रार्थनापूर्वकं वैश्यानां शूद्राणां च तेषां विप्राणां शुश्रूषार्थमाज्ञाकरणम्, ततः श्रीरामचन्द्रस्य स्वपुरीं प्रत्यागमनम्, एवं श्रीरामचन्द्रेण धर्मारण्यक्षेत्रस्थतीर्थस्थानजीर्णोद्धारकरणवृत्तान्तवर्णनम्. ...	१५२	२
३६	अथ नारदाय ब्रह्मदेवेन हनुमत्कृतरक्षणप्रभावाद्धर्मारण्यस्य सुस्थितिवर्णनम्, युधिष्ठिरेण व्यासं प्रति धर्मारण्यस्य कदापि भङ्गो जातो न वेति प्रश्नकरणम्, ततो व्यासमहर्षिणा पूर्वकलियुगवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र कान्यकुब्जाधिपसार्वभौमाऽऽमनामकराजवृत्तान्तवर्णनम्, तेन स्वगुरुतः कलिधर्मं श्रुत्वा कलिप्रभावेण तेनाऽऽमभूपतिना कलुषितचित्ततया वैष्णवं धर्ममुत्सृज्य बौद्धधर्मस्वीकरणवृत्तान्तः, अथ तस्यामभूपस्य भार्यायामामानाम्न्यां रत्नगङ्गाख्यायाः कन्याया उत्पत्तिः, तस्या रत्नगङ्गाख्यायाः क्षपणकैर्मोहिततया जैनधर्मपरायणतावर्णनम्, ब्रह्मावर्ताधिपतये कुंभीपालाय रत्नगङ्गायाः प्रदानम्, तस्या विवाहे तत्पित्राऽऽमभूपेन तत्पतये धर्मारण्यस्थितमोहेरकाख्यपुरप्रदानम्, ततः कुंभीपालेन भूपेन धर्मारण्यं समागत्य		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	मोहेरकनगरं निजराजधानीं कृत्वा तस्मिन्निजराज्ये सर्वतो जैनधर्मस्य विस्तारकरणम् , तदा सर्ववर्णानां जैनधर्मे प्रवृत्तिः, श्रीरामचन्द्रसकाशतो लब्धशासनपत्राणां ब्राह्मणानां वृत्तिलोपे सति तैः सर्वैर्मोढब्राह्मणैर्मिलित्वा कान्यकुब्जदेशे सार्वभौममामभूपतिं गत्वा तस्मै रामदत्तशासनपत्रवृत्तांतं निवेद्य तज्जामातृकृत–निजवृत्तिलोपवृत्तान्तनिवेदनम्, तत आमभूपेन तद्द्विजद्वारा निजजामात्रे रामशासनपालनायाज्ञाप्रेषणम् , कुंभीपालापरपर्यायेण कुमारपालाख्येन धर्मारण्यभूभृता सत्यामपि श्वशुरस्याज्ञायां रामशासनस्यानादरं कृत्वा ब्राह्मणेभ्यो वृत्तिहरणार्थमुद्यम्य नास्तिकवादेन मारुतेरानयनेन प्रत्ययो दीयतामिति ब्राह्मणान्प्रति कथनम्, ततस्तैर्ब्राह्मणैः सेतुबंधे स्थितं मारुतिं प्रत्यानेतुं तत्र धर्मस्थाने सर्वैः सह मिलित्वा गमनाय संघशो द्विजमेलापकसभां कृत्वा सर्वेषां संघीभूय रामेश्वरं प्रति मारुत्यानयनाय गंतुं दृढानिश्चयप्रातिज्ञां कृत्वा हस्ताक्षरग्रहणम्, अष्टादशसहस्रब्राह्मणानां रामेश्वरक्षेत्रं प्रति गंतुं प्रवृत्तानां निवारणार्थं सर्वगोभुजेभ्यो राज्ञा कुमारपालेनाज्ञायां कृतायां तैः षट्त्रिंशत्सहस्रैर्जैनधर्मेणालिप्तैः शुद्धैर्गोभुजवणिग्भिर्ब्राह्मणेभ्यः शापभयाद्राज्ञश्च वृत्तिभंगभयान्मौनस्वीकरणम्, ततश्चाडालयस्थानां कतिपयानां जैनधर्मपरायणानां शूद्राणां मध्ये कतिचिच्छूद्राणां ब्राह्मणनिवारणार्थं राज्ञा प्रेषणम्, तैर्जैनधर्मवासनाकलुषिताचित्तैः कतिपयैः शूद्रै राजाज्ञया तेषां ब्राह्मणानां समीपं गत्वा तेषां परावर्तनाय हेतुवादेन संभाषणकरणम्, तेपां शूद्राणां हेतुवादवचः श्रुत्वा शिथिलदृढसंकल्पबंधनैरष्टादशसहस्रब्राह्मणानां मध्ये पञ्चदशसहस्रसंख्याकैर्ब्राह्मणै रामशासनानपेक्षाप्रदर्शनपूर्वकं रामेश्वरक्षेत्रं प्रति गमनात्परावर्तनम्, उर्वरितानां च त्रिसहस्रसंख्याकानां द्विजानां दृढनिश्चयेन श्रीरामेश्वरक्षेत्रे मारुतिं प्रति गमनम्, मध्येमार्गमतिश्रमखिन्नानां तेषां समीपे श्रीरामप्रेरणया मारुतेर्वृद्धब्राह्मणरूपेणागमनम्, ब्राह्मणोद्देशजिज्ञासया प्रश्नकरणेन रामदर्शनस्याशक्यताकथनेन च तान्ब्राह्मणान्बहुधा परीक्ष्य ततो हनुमता तेभ्यो निजरूपप्रदर्शनपूर्वकं तान्ब्राह्मणान्सेतुबन्धरामेश्वरं प्रत्यानीय रामेश्वरमहादेवदर्शनादिकं कारयित्वा तद्दर्शनेन स्वात्मनो धन्यतामननपूर्वकं प्रशंसाकरणम्.	१५४	१
३७	अथ तैस्त्रिसहस्रब्राह्मणैर्मारुतेः स्तुतिकरणम्, तत्स्तुतिसंतुष्टेन मारुतिना तेभ्यः क्षुन्निवृत्तये भक्षणार्थं फलप्रदानम्, ततस्तेभ्यो ब्राह्मणेभ्योऽभिज्ञानार्थं निजकक्षाद्वयस्थरोम्णां पृथक्पृथक्पुटिकाद्वयं प्रदाय क्रमेण राज्ञः समग्रैश्वर्यदहनार्थं समग्रैश्वर्यपुनरुज्जीवनार्थं च राजद्वारे प्रक्षेपणायाज्ञाकरणम्, ततस्तत्पुटिकाद्वयं समादाय सुप्रसन्नैस्तैर्मोढब्राह्मणैस्तत्र श्रीमारुतिसमीपे श्रीरामतीर्थे त्रिरात्रं स्थित्वा ब्रह्मयज्ञादिकरणम्, ततस्तृतीयदिनरात्रौ हनुमता दशयोजनविस्तीर्णशिलायां तान्द्विजान्स्थापयित्वा शयनार्थं विज्ञप्तिकरणम्, ततो निद्राणेपु तेषु द्विजेषु मारुतिना निजपितुर्वायोर्द्वारा तस्याः शिलाया धर्मारण्यं प्रति संप्रापणम्, अथ धर्मारण्ये तया विशालया शिलया सह तेष्वागतेषु ग्रामस्थितैर्जनैस्तेषां ब्राह्मणानां पुत्रपौत्रैश्च तत्समीपं प्रत्यागमनम्, तेषां त्रिसहस्रब्राह्मणानां सर्वैर्ग्रामस्थितैर्ब्राह्मणैः सह समागमनसंभाषणोत्सवानन्तरं महता समारंभेण स्वस्वसदनं प्रति गमनम्.	१५८	१
३८	अथ परेद्युः प्रभाते पौर्वाह्निककर्मसमाप्त्यनन्तरं तैर्ब्राह्मणै राजसभां गत्वा राज्ञे निजग्रामप्रभृतिवृत्तिप्रदानाय श्रीमारुतिसंदेशनिवेदनम् , तद्ब्राह्मणोदितं मारुतिसंदेशं श्रुत्वा राज्ञा कुमारपालेन तदनादरणे क्रियमाणे तैर्ब्राह्मणैर्मारुतिदत्तकक्षारोमपुटिकाद्वयमध्यत एकस्या वामकक्षास्थरोमपुटिकाया राजद्वारे प्रक्षेपकरणम्, तेन प्रक्षेपमात्रेण तत्कालमेव तस्य कुमारपालस्य राज्ञः समस्तस्त्रीपुत्रगजाश्वादिवैभवदहनम्, नग्नक्षपणकानां कुमारपालराज्ञश्च तेनाग्निप्रकोपेनातीव दुर्दशावर्णनम्, ततः कुमारपालेन राज्ञा तेषां ब्राह्मणानां संनिधौ शरणगमनम्, ततस्तैः कृपालुभिर्ब्राह्मणैस्तस्मै भूपाय श्रीमारुतिदत्तदक्षिणकक्षारोमपुटिकायाः प्रदानम्, तस्यां		

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

अध्यायाः विषयाः पं० पृ०

पुटिकायां राजद्वारे प्रक्षिप्तमात्रायां राज्ञः पुनः समस्तस्त्रीपुत्रगजाश्वादिवैभवसंजीवनपुरःसरसर्वशांतिप्राप्तिः,ततः संजातश्रीराममारुतिप्रभावप्रत्ययेन तेन राज्ञा तेभ्यो विप्रेभ्यः पुरावन्नवीनं वृत्तिशासनपत्रं कृत्वा प्रदानम्, स्वराज्यात्सर्वनग्नक्षपणकादिवेदबाह्यपाषंडलोकानां निष्कासनम्, अथ षट्त्रिंशत्सहस्रसदाचारसंपन्नगोभुजवणिजामढवीजानां वणिजां च यथापूर्वं विप्रशुश्रूषार्थं निरूपणम्, अथ राज्ञा दत्तस्य वृत्तिशासनपत्रस्य सेतुबन्धगतत्रिसहस्रब्राह्मणानामेवाधिकारवर्णनम्, पञ्चदशसहस्रसंख्याकानां सेतुबंधगमने निजप्रतिज्ञावचनलोपकराणां ब्राह्मणानां ग्रामवृत्तिसंबंधानधिकारित्वनिरूपणम्, सत्यप्रतिज्ञां कुर्वाणानां त्रयीविद्यसंज्ञकानां त्रिसहस्रब्राह्मणानां मोहेरकपुरमध्ये निवासकरणम्, स्वप्रतिज्ञाभंगकराणां च सर्वेषां चातुर्विद्यसंज्ञकानां पञ्चदशसहस्रसंख्याकानां ब्राह्मणानां मोहेरकग्रामाद्बहिः सुखवासस्थाने निवासकरणम्, सर्वैस्तैर्मोढवंशजैस्त्रैविद्यैश्चातुर्वेदिभिश्च ब्राह्मणैः प्रतिवर्षं पौषशुक्लत्रयोदश्यां कुलदेवतापूजनोत्सवकरणवर्णनम्. १५९ २

३९ अथ कदाचिद्ब्रह्मविष्णुरुद्रादिदेवानां धर्मारण्यं प्रत्यागमनम्, तत्रत्यैः सर्वैर्ब्राह्मणैर्गोभुजाख्यवणिग्भिश्च तेषां पूजादिसत्कारकरणम्, तैर्ब्रह्मादिभिर्देवैस्तेषां धर्मारण्यनिवासिनां ब्राह्मणानां पृथक्पृथग्वृत्तिविभागं कृत्वा स्वस्थानं प्रति गमनम्, ततः पंचपंचाशद्ग्रामेषु पंचदशसहस्राणां चातुर्विद्यानां त्रैविद्यानां च ब्राह्मणानां निवासवर्णनम्, चातुर्विद्यानां पंचदशगोत्रनामानि, सीतापुरादिपंचपंचाशद्ग्रामनामवर्णनम्, अथ सीतापुरादिपंचपंचाशद्ग्रामस्थाननिवासिचातुर्विद्यब्राह्मणसविस्तरगोत्रप्रवरदेवतास्वभावादिवर्णनम्, अथ हनुमत्समीपतः समागतानां त्रैविद्यब्राह्मणानां शीलायादिसप्तदशस्थाननिरूपणम्, चतुर्विंशतिचातुर्विद्यानां त्रैविद्यानां च कियत्कालपर्यन्तं विरोध आसीदिति वर्णनम्, अथ केषांचिच्छूद्राणां भ्रष्टाचारवशेन जातिभेदवर्णनम्, अथ कलियुगे प्राप्ते तत्रत्यानां केषांचिद्वणिजां मध्ये भ्रष्टाचारवशात्पृथगाचारवशाच्च संबन्धपृथक्करणादिवर्णनम्, अथ पूर्वं कुमारपालराजभयात्सीतापुरं विहाय साभ्रमतीतटे निवासार्थं गतानां पुनरागत्य सुखवासकस्थाननिवासपूर्वकं धेनुसंचारणवृत्त्योपजीवनवर्णनम् ततस्तेषां चातुर्विद्यब्राह्मणानां विधवासु कन्यासु गोपालवृत्तिधारकैर्ब्राह्मणैः संभोगेनोत्पादितानां कुमाराणां:कातीभगोलकधेनुजनाम्ना ख्यातिवर्णनम्, अथ हनुमत्सकाशागतानां ग्रामवृत्त्यधिकारवतां त्रैविद्यानां त्रिसहस्रब्राह्मणानां मध्ये कतिपयैः कुष्ठिपंगुमूर्खबधिरकाणकुब्जमूकादिभिः स्वजातिमध्ये स्वविवाहार्थं कन्यकाया अलाभवशाद्यौनसंबंधेन चातुर्विद्यकन्यकाभिः सहोद्वाहेन समुत्पादितानां मिश्रसंभूतीनां ब्राह्मणानां त्रिदलजसंज्ञावर्णनम्, तेषां वृत्तिविभागपूर्वकज्ञातिभेदवर्णनम्. १६१ २

४० अथ पूर्वोक्तप्रकारेण मोहेरकपुरे ज्ञातिभेदसमुत्पत्त्यनन्तरं ब्राह्मणादीनां कलियुगे पापाचारभीत्या सर्वसंमत्या परंपरागतधर्माचारकुलाचारस्थानाचारप्रभृतिगोत्रमातृपूजाविध्यादिव्यवस्थापत्रकरणवर्णनम्, सर्वेषां मोढब्राह्मणानां गोत्रप्रवरावटंकशाखादिवर्णनम्, धर्मारण्यस्थानां वणिजां शूद्राणां च द्विजशुश्रूषापरायणत्वोपदेशवर्णनम्, धर्मारण्यमाहात्म्यफलश्रुतिवर्णनपुरःसरं धर्मारण्यमाहात्म्यसमाप्तिवर्णनम्. १६८ १

इति ब्राह्मखण्डे द्वितीयं धर्मारण्यमाहात्म्यम् ॥ (३–२) ॥

अथ ब्राह्मखण्डे तृतीयं ब्राह्मोत्तरखण्डम् ॥ (३–३) ॥

१ अथ नैमिषारण्ये शौनकादिमहर्षीणां सूतमहर्षिं प्रति श्रीशंकरमाहात्म्याजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, तत्र श्रीसूतमहर्षिणादौ शौनकादिमहर्षीन्प्रति श्रीशंकरस्य पञ्चाक्षरमन्त्रमाहात्म्यवर्णनम्, सद्गुरोः सकाशान्मन्त्रग्रहणादिविधिवर्णनम्, तत्प्रसंगेन मथुराधिपतिदाशार्हराजवृत्तान्तवर्गनम्, तत्र दाशार्हभूपेन काशिराजतनयां

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	विवाह्य ततो व्रतवशाद्व्रतमनिच्छंत्या तया सह रिरंसया तां बलादाकृष्य राज्ञा तदंगे स्पृष्टमात्रे तप्तायोगोलवदतितप्ततमं तदंगं तत्क्षणमेव समुत्सृज्य भयं प्राप्य तप्तांगताकारणे पृष्टे तया तस्मै राज्ञे स्वानुष्ठितशिवपञ्चाक्षरीमन्त्रप्रभावानुवर्णनम्, राज्ञश्च सद्गुरोः सकाशाच्छिवपञ्चाक्षरीमन्त्रग्रहणार्थं विज्ञप्तिकरणम्, ततस्तद्वचनमाकर्ण्य राज्ञा गर्गगुरोः सकाशात्कालिन्दीतीरे पुण्यतरोर्मूले श्रीशिवमंत्रोपदेशे गृहीते सति तस्य राज्ञः शरीररन्ध्रेभ्यः शतकोट्यवधिकाकरूपेण पातकानां निर्गमनपूर्वकं भस्मभवनम्, ततः पवित्रदेहस्य तस्य दाशार्हभूपस्य गुरुशुभाशीर्वचनेन चन्दनशीतलांग्या तया निजपत्न्या सह स्वगृहमागत्य सुखोपभोगपूर्वकं राज्यकरणम्, शिवपञ्चाक्षरीमन्त्रमाहात्म्यम्....	१७२	१
२	अथ माघकृष्णचतुर्दशीमहाशिवरात्रिमाहात्म्यवर्णनम्, तत्रोपवासशिवलिङ्गपूजनबिल्वपत्रसमर्पणमाहात्म्यम्, तत्प्रसंगेनेक्ष्वाकुवंशजमित्रसहाख्यराजवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र मित्रसहेन राज्ञा मृगयायां गत्वा कस्मिंश्चिद्राक्षसे निहते सति तस्य राक्षसस्यानुजभ्रात्रा छद्मना भृत्यवेषं धृत्वा छिद्रान्वेषणप्रतीक्षणाय राजानं प्रति विनीतरूपेणागमनम्, राज्ञा तस्य राक्षसस्य निजमहानसाध्यक्षतायां नियोजनम्, ततस्तेन राज्ञा कदाचिन्निजकुलगुरौ वसिष्ठे भोजनार्थं निमन्त्रिते सति तद्भोजनपात्रे छद्मवेषधारिणा राक्षसेन मनुष्यमासपरिवेषणम्, तदमेध्यं भोजनं निरीक्ष्य क्रुद्धेन वसिष्ठमहर्षिणा राज्ञे द्वादशवर्षपर्यंतराक्षसत्वरूपशापप्रदानम्, ततो निष्कारणशापं श्रुत्वा क्रुद्धेन राज्ञा स्वगुरवे वसिष्ठाय प्रतिशापं प्रदातुं हस्ते जलग्रहणम्, ततो राज्ञ्या मदयन्त्या गुरवे शापं प्रदातुमुद्यतस्य तस्य राज्ञः प्रार्थनां कृत्वा निवर्तनम्, ततस्तेन राज्ञा गुरवे शापप्रदानाय हस्ते गृहीतस्य जलस्य निजपादयोः प्रक्षेपणम्, तेन तत्पादयोः कल्माषतापत्त्या तस्य राज्ञः कल्माषपादनामत्वेन प्रसिद्धिः, अथ राक्षसत्वप्राप्त्यनन्तरं वने विचरता कल्माषपादराज्ञा कस्यचिन्मुनिकुमारस्य भक्षणे कृते तत्र तेन सह चरंत्या तस्य मुनिकुमारस्य पत्न्या तस्मै राक्षसत्वं प्राप्ताय कल्माषपादराज्ञे 'स्त्रीसंगे सति ते मृत्युर्भविष्यति' इति शापं प्रदायाग्नौ प्रवेशकरणम्, अथ शापकालावध्यनंतरं शापनिर्मुक्तस्य तस्य स्वस्वरूपं प्राप्य स्वगृहं प्रत्यागमनम्, ततस्तत्पत्न्या मदयन्त्या विप्रपत्नीशापं श्रुत्वा निजवैधव्यभीत्या रतिं याचमानस्य पत्युर्निवारणम्, अथ राज्यभोगनिराशे राज्ञि वनं प्रयाते सति सूर्यवंशस्य प्रतिष्ठायै वसिष्ठेन मुनिना तद्राजपत्न्यां मदयन्त्यां सुतोत्पादनम्, अथ वनं प्रति गतस्य तस्य कल्माषपादराज्ञः पश्चाद्घोराया ब्रह्महत्याया अनुद्रवणम्, ब्रह्महत्योपद्रुतस्य राज्ञो मिथिलोद्याने गौतममहर्षिं प्रति गमनम्, ततो गौतममहर्षिणा राज्ञे ब्रह्महत्यादोषनिवारणाय गोकर्णक्षेत्रे शिवलिङ्गदर्शनं कर्तुं गमनायोपदेशकरणम्, तत्प्रसंगेन गोकर्णेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७३	२
३	अथ गौतमेन गोकर्णेश्वरमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन कस्याश्चिद्वृद्धायाश्चांडाल्याः शिवलोकं प्रति नयनाय समागतैः शिवदूतैः सह स्वस्य संवादवर्णनम्, तत्र शिवदूतान्प्रति गौतमेन चाण्डाल्याः शिवलोकं प्रति नयनकारणे पृष्टे शिवदूतैस्तस्याश्चांडाल्याः पूर्वजन्मवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र तस्याः पूर्वजन्मनि ब्राह्मणाविधवायाः कामवशेन जातिभ्रष्टतां प्राप्य शूद्ररताया हस्तेन रात्रावज्ञानाद्गोवत्सस्य वधे जाते सति तं प्रकाशे दृष्ट्वा गोवत्सं ज्ञात्वा पश्चात्तापेन 'शिवशिव' इत्युच्चारणम्, अथ तस्याः कालेन मृत्युं प्राप्तायाश्चांडालीत्वप्राप्तिपूर्वकदैवदुर्विपाकवर्णनम्, अस्याश्चांडाल्या अन्नादिभिक्षायाचनार्थं गोकर्णक्षेत्रं प्रति गमने मध्येमार्गं मृत्यूपस्थितौ तत्कृतशिवनामसंकीर्तनप्रभावेग शिवेन तस्याः स्मरणात्तस्याः शिवदूतैर्जीवलेशं समाकृष्य दिव्यतेजोंशेन योजयित्वा शिवलोकं प्रति नयनवर्णनम्, अथ तत्प्रसंगेन राज्ञा गौतमाय शिवलोकस्वरूपे पृष्टे सति गौतममहर्षिणा कल्माषपादापरपर्यायाय मित्रसहाय राज्ञे शिवलोकस्वरूपवर्णनम्, अथ		

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

गौतमोपदेशेन राज्ञो गोकर्णक्षेत्रं गत्वा श्रीगोकर्णेश्वरमहादेवदर्शनपूजनादिप्रभावेन विमुक्तब्रह्महत्यादिपापतापूर्वकं शिवलोकावाप्तिवर्णनम्. १७६ २

४ अथ श्रीशिवपूजामाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसङ्गेन किरातदेशस्थविमर्दनाख्यराजवृत्तान्तवर्णनम्, तस्य राज्ञो निरंतरमधर्मपरत्वेऽपि शिवभक्तिपरत्वम्, अथैकदैकान्ते तस्य पत्न्या कुमुद्वत्या तं राजानं प्रति सुतरां दुराचारपरत्वेऽपि शिवभक्तितत्परत्वकारणजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, ततो विमर्दनभूपेन निजपूर्वजन्मवृत्तांतवर्णनम्, पूर्वजन्मनि पंपानगरे सारमेयेन महाशिवरात्र्यां श्रीशिवमन्दिरे महापूजायां प्रवर्तमानायां श्रीशिवमंदिरस्य प्रदक्षिणाकरणम्, तत्रत्यैर्जनैर्द्वारदेशे तस्य सारमेयस्य शरप्रहारेण हननात्प्राणे गते सति श्रीशिवसंनिधिप्रभावाद्राजजन्मप्राप्तिवर्णनम्, श्वयोनौ भक्ष्यलिप्सावासनावशात्सर्वभक्षतानैर्घृण्यादिदुराचारप्रवृत्तिवर्णनं च, ततो राज्ञा राज्ञ्यै तस्या राज्याः पूर्वजन्मवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र तस्याः प्राग्जन्मनि कपोत्या मांसपिण्डमादाय शिवमन्दिरशिखरमारूढाया मांसपिण्डजिघृक्षया तीक्ष्णतुण्डेन गृध्रेण पातनान्मरणे सति श्रीशङ्करस्याग्रे मरणस्य प्रभावाद्राजपत्नीत्वप्राप्तिवर्णनम्, अथ राज्ञीपृष्टेन राज्ञोभयोरपि भविष्यत्सप्तजन्मवृत्तान्तवर्णनपूर्वकं महाशिवरात्र्यां श्रीशिवपूजनप्रभावेण शिवपदप्राप्तिर्भविष्यतीति वर्णनम्. १७९ २

५ अथ शिवभक्तिमाहात्म्यवर्गनम्, तत्प्रसङ्गेनोज्जयनीस्थचन्द्रसेनराजवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र चन्द्रसेनस्य राज्ञः सर्वदा शिवभक्तिपरायणतां निरीक्ष्य मणिभद्राख्येन शिवगणेन मित्रतां कृत्बा तस्मै राज्ञे चिन्तामणिरत्नप्रदानम्,तं चिंतामणिं कंठे धृत्वा राज्यं कृतवतश्चंद्रसेनस्य महीपतेरैश्वर्यमसहमानैस्तच्चिन्तामणिरत्नं तं प्रति याचमानैरन्यभूपालैर्युद्धार्थं संन्यह्यावन्तीपुरीं प्रत्यागत्यासमन्ततोऽवन्तीपुरनिरोधकरणम्, तस्मिन्नवसरे राज्ञश्चंद्रसेनस्य श्रीमहाकालं महेश्वरं प्रति शरणं गत्वाऽहर्निशं श्रीशंकरस्य महापूजाकरणम्, तस्मिन्नवसरे श्रीशिवमंदिरं समागतया पञ्चहायननिजबालकसमेतया कयाचिद्विधवया गोपांगनया राज्ञा कृतं पूजोत्सवं दृष्ट्वा स्वशिबिरं प्रति गमने कृते सति पञ्चहायनेन तस्या बालकेन स्वशिबिरनिकट एकान्तशून्यस्थाने पाषाणरूपं शिवलिङ्गं संस्थाप्य यथालब्धानि पुष्पाणि गृहीत्वा कृत्रिमान्गन्धाद्युपचारान्कल्पयित्वाऽनन्यमानसेन शिवपूजाकरणम्, अथ तावत्तत्र तया गोपाङ्गनया समागत्य रोषेग तस्याः स्वबालककृतायाः शिवपूजाया विनाशनम्, ततः शंभुपूजाविनाशं दृष्ट्वा बालकस्यातिशोकेनाक्रोशेन मूर्छाप्राप्तिः,ततः कियता कालेन लब्धसंज्ञेन तेन बालकेन तत्रैव स्थाने दिव्यहिरण्मयशिवमन्दिररत्नमयशिवलिङ्गदर्शनम्, ततस्तेन प्रसन्नेन बालकेन श्रीशङ्करस्य पुरतः स्वमातुः शिवपूजाभङ्गजनितापराधक्षमापणम्, अथ सायं रात्रेरागमे श्रीशिवप्रसादात्तस्य सर्वस्य गोपगणशिबिरस्य दिव्यकांचनमयत्वं दृष्ट्वा तत्र दिव्यरूपधरां सुप्तां निजमातरमन्तिके गत्वा प्रबोध्य सर्वशिबिरस्य काञ्चनमयत्वकथनम्, अथ तया गोप्यस तदाश्चर्यं दृष्ट्वा राज्ञः समीपमागत्य तस्मै सर्ववृत्तनिवेदनम्, ततो राज्ञा निजमंत्र्यादिभिः सह तच्छिबिरमागत्य रत्नकांचनमयं तद्दृष्ट्वा तस्य पञ्चहायनस्य गोपबालकस्यालिङ्गनम्, एवमानन्देन तस्यां रात्र्यां व्युष्टायां प्रभाते चारवचनैरासमंतात्पुरीं स्थितैः सर्वैः परराजभिस्तदद्भुतगोपसुतचरितं श्रुत्वा विस्मयमापद्य राज्ञा सह वैरभावं त्यक्त्वा परममैत्रीं कृत्वा तां पुरीं प्रविश्य राज्ञा कृतं सत्कारमुपलभ्य श्रीमहाकालं दृष्ट्वा गोपशिबिरं गत्वा तत्र गोपसूनोः प्रसादाय प्रादुर्भूतं शिवमंदिरं दृष्ट्वा हृष्टमानसैस्तैः सर्वैर्भूपैस्तस्मै गोपसूनवे वासोहिरण्यरत्नादिप्रदानं कृत्वा सर्वदेशास्थितगोपानां राज्यप्रदानम्, एतस्मिन्नेवावसरे तत्र वानरेश्वरेण श्रीहनुमता प्रादुर्भूय सर्वेषां भूपानां पूजासत्कारं गृहीत्वा तेषां सर्वेषां मध्ये तं गोपबालकं समाश्लिष्य सर्वान्भूपान्प्रति शिवशनिप्रदोषमाहात्म्यं वर्णयित्वा तस्य गोपकुमारस्य श्रीकरइति नाम कृत्वा शिवाचारं समुपदिश्यान्तर्धा-

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	नम्, चन्द्रसेनभूपतेः श्रीकराख्यगोपकुमारस्य च शिवाराधनप्रभावाच्छिवलोकावाप्तिवर्णनम्.	१८१	१
६	अथ प्रदोषपूजामाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन विदर्भदेशस्थसत्यरथाख्यनृपतिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र सत्यरथाख्यभूपस्य शाल्वभूपैः सह युद्धे मरणम्, तदनन्तरं तस्य गार्भिण्याः पत्न्या यत्नेन नगराद्विनिर्गत्य दुर्गमेऽरण्ये गमनम्, तत्र कस्यचित्तरोर्मूले तस्याः प्रसवे पुत्रस्य जन्म, तदाऽतितृषाक्रान्तायास्तस्याः समीपवर्तिनि सरसि जलप्राशनार्थं प्रवेशे ग्राहेण ग्रसनान्मरणम्, तस्मिन्नवसरे जातमात्रस्य तत्कुमारस्य क्रन्दनध्वनिं श्रुत्वा तत्र प्रदेशे विचरंत्यैकहायनबालकवत्या कयाचिद्विधवयोमानाम्न्या विप्रपत्न्या तमनाथमच्छिन्ननाभिनालं बालकं दृष्ट्वा दयाविष्टचेतस्कतया तत्पोषणार्थं तमादाय स्वगृहं प्रत्यानेतुं सशंकमानसया भिक्षुरूपधारिणः शंकरस्य वचनाद्विश्वासं प्राप्य तस्य बालकस्य पोषणं कर्तुं स्वगृहं प्रत्यानयनम्, अथैकचक्राह्वये ग्रामे निवसंत्या तयोमाख्यया विप्रपत्न्या तस्य बालकस्य स्वसुतेन सहाविशेषबुद्ध्या भैक्ष्यं संपाद्य पालनं पोषणं च, अथ कदाचित्तस्यां विप्रवनितायां ताभ्यां बालकाभ्यां सह कंचिद्देवालयं देवं द्रष्टुं प्रविष्टायां सत्यां तत्र देवालये स्थितेन शाण्डिल्यमहर्षिणा तौ बालकौ दृष्ट्वा तन्मध्ये तं राजपुत्रं समुद्दिश्य दैवगतेर्विचित्रत्वकथनम्, तद्वचः श्रुत्वा तया विप्रवनितया तस्य स्वानीतस्य बालकस्य कुलवंशादिजिज्ञासया प्रश्ने कृते सति श्रीशाण्डिल्यमहर्षिणा तस्य बालकस्य सविस्तरसकलपूर्वजन्मकर्मवृत्तान्तकथनम्, तत्र पूर्वजन्मनि पाण्ड्यनृपतेः शिवप्रदोषपूजाभङ्गदोषेण जन्मान्तरे शत्रुहस्ततो मरणम्, तत्पुत्रस्यापि प्रदोषे शिवपूजाव्यतिक्रमदोषेण जन्मान्तरे दारिद्र्यप्राप्तिः, तस्य मातुश्च पूर्वजन्मनि च्छद्मना स्वसपत्नीहननदोषेण जन्मान्तरे ग्राहेण ग्रसनान्मरणवर्णनम्, विप्रांगनातनयस्य च पूर्वजन्मनि केवलं प्रतिग्रहमात्रपरायणत्वाद्यज्ञयागदानाद्यभावाज्जन्मान्तरे दारिद्र्यप्राप्तिवर्णनम्, अथ प्रदोषे शिवपूजनस्य माहात्म्यं कथयित्वोभयोरपि तयोर्बालकयोः प्रदोषे शिवपूजनायोपदेशकरणम्.	१८२	२
७	अथ तयोमाख्यया विप्रवनितया पृष्टेन श्रीशाण्डिल्यमहर्षिणा प्रदोषव्रतप्रसंगेन सविस्तरयथासांगश्रीशिवपूजाविधानवर्णनम्, अथ तेन शाण्डिल्यमहर्षिणा तयोर्ब्राह्मणकुमारराजकुमारयोर्मध्ये ब्राह्मणकुमारस्य शुचिव्रतइति नामकरणं राजकुमारस्य च धर्मगुप्तइति नामकरणं च कृत्वा तयोः शिवपूजाविधानाय शिवमन्त्रोपदेशकरणम्, ततस्तस्या द्विजांगनायास्ताभ्यां कुमाराभ्यां सह शांडिल्यमुनिं नत्वा समामन्त्र्य गमनम्, ततः प्रभृति ताभ्यां द्विजराजबालकाभ्यां प्रदोषे शिवपूजाकरणपूर्वकं निजमातुराज्ञायां वर्तनम्, अथ कदाचिद्द्विजपुत्रस्य नदीतीरे विचरतो निधानसुवर्णकलशीप्राप्तौ मात्रा तयोर्बालकयोः समं विभज्य ग्रहणायाज्ञाकरणम्, तदा राजकुमारेण द्विजकुमारलब्धस्य धनस्य स्वेन ग्रहणे स्वस्यानिच्छाप्रदर्शनपूर्वकं स्वभाग्यलब्धेनैव स्वसन्तोषप्रदर्शनम्, अथैकदा वनांतरे विचरद्भ्यां द्विजराजकुमाराभ्यां क्रीडन्तीनां गन्धर्वकन्यानां दर्शनम्, ता दृष्ट्वा तत्सांनिधौ गमनाय द्विजकुमारेण निषिद्धेनापि तेन राजकुमारेण तासां गन्धर्वकन्यानां समीपे गमनम्, तं सुन्दरांगं युवानं राजकुमारं दृष्ट्वा तत्समीप एकाकिन्या द्रविकनामकगन्धर्वराजकन्याया अंशुमत्याख्याया आगमनम्, उभयोः परस्परावलोकनेन कामशरनिपीडितयोः परस्परसंवादे गन्धर्वराजकन्यया तस्मै धर्मगुप्ताय राजपुत्राय निजकंठस्थमुक्ताहारं समर्प्य परश्वस्त्वया सहाहं विवाहं करिष्यामि' इति प्रतिज्ञां कृत्वा स्वसखीभिः सह स्वपितुरंतिकं प्रति गमनम्, ततो धर्मगुप्तेन राजकुमारेण शुचिव्रताख्येन द्विजकुमारेण सह स्वभवनं गत्वा स्वमात्रे विप्रभार्यायै वने संजायमानस्य वृत्तस्य निवेदनम्, अथ परश्वोदिने प्राप्ते तेन धर्मगुप्ताख्येन राजपुत्रेण द्विजपुत्रेण सह तस्मिन्वने गमनम्, समागतयोस्तयोः कुमारयोर्गन्धर्वपातिना संमानं कृत्वा श्रीशङ्करस्य स्वं प्रति जातामाज्ञां निवेद्य तस्मै धर्मगुप्ताय राज-		

कुमाराय स्वकन्यायाः पाणिग्रहणविधानपूर्वकं समर्पणम्, विवाहे विविधरत्नगजाश्वरथशस्त्रास्त्रसौवर्णवर्मदासदास्यादिवैभवपारिबर्हं प्रदाय स्वयं विमानेन गन्धर्वलोकं प्रति गमनम्, तथांशुमत्या गन्धर्वकन्यया सह कृतोद्वाहेन तेन धर्मगुप्ताख्येन राजकुमारेण तया श्वशुरेण पारिबर्हं दत्तया शूरगंधर्वाणां सेनया सह निजपितृराजधानीविदर्भनगरमागत्य सर्वशत्रून्हत्वा निजपितृपैतामहराज्यपदे राज्याभिषेकपूर्वकमधिरोहणम्, तस्यां विप्रवनितायां मातृत्वसम्मानं तस्मिन्विप्रकुमारके च भ्रातृत्वसन्मानं कृत्वा तया गन्धर्वतनयया निजभार्यया सह तस्य धर्मगुप्ताख्यस्य राजकुमारस्य विदर्भनगरे प्रदोषव्रतप्रभावेण श्रीशङ्करप्रसादान्महता सौख्येन राज्यकरणवर्णनम्. प्रदोषव्रतशिवपूजामाहात्म्यवर्णनम्. १८४ २

८ अथ सोमप्रदोषव्रतमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेनार्यावर्तस्थचित्रवर्मनृपतिकन्यायाः सीमन्तिन्या आख्यानवर्णनम्, तत्र तस्याः सीमन्तिन्याः स्वपितुः समीपे समागताभ्यां सामुद्रिकवेदिभ्यां ब्राह्मणाभ्यां सकाशादात्मनो भाविमहाभाग्यं भाविवैधव्यं च पृथक्पृथक्छ्रुत्वा वैधव्यप्राप्तिभीत्या मैत्रेय्याख्याया याज्ञवल्क्यमहर्षिपत्न्याः सकाशात्सौभाग्यवर्धनायोपायश्रवणार्थं शरणगमनम्, अथ तस्यै मैत्रेय्या सोमवारे शिवगौरीपूजनविधिकथनम्, अथ तया सीमन्तिन्या राजकन्यया मैत्रेय्युपदिष्टमार्गेण यथासांगसोमवारव्रतारम्भणम्, इन्द्रसेनपुत्रेण चित्राङ्गदेन सह सीमन्तिन्या विवाहः, अथ श्वशुरालये निवसतस्तस्य चित्राङ्गदस्य कदाचिद्यमुनां नदीं तर्तुं तरीमारूढस्य तर्या मध्येप्रवाहमकस्मान्निमज्जनम्, तर्यामारूढानां सर्वेषां मरणम्, तस्य चित्राङ्गदस्य राजपुत्रस्य तरीनिमज्जनेन मरणं विज्ञाय चित्रवर्मादीनां शोककरणम्, एवं सीमन्तिन्या वैधव्यदशाप्राप्तिः, प्राप्तायामपि वैधव्यदशायां सीमन्तिन्या यथावद्वर्षत्रयपर्यंतं सोमवारव्रतानुष्ठानकरणम्, अथ यमुनाजलेऽधोऽधो निमज्ज्यमानस्य चित्राङ्गदस्य क्रीडन्तीभिर्नागकन्याभिः पाताले तक्षकपुरं प्रति नीत्वा तक्षकराजं प्रति निवेदनम्, तक्षकेण तस्य चित्राङ्गदस्य

सत्कारपूर्वकमुपास्यदेवताविषयकप्रश्नादिकरणम्, चित्रांगदेन स्वोपास्यभगवच्छ्रीशङ्करभक्तिकथनम्, तद्वचनं श्रुत्वा प्रसन्नेन तक्षकेण तस्य चित्राङ्गदस्य बहुसत्कारकरणम्, ततश्चित्राङ्गदस्य स्वगेहं प्रति गंतुं प्रार्थनां श्रुत्वा तक्षकेण तं तत्रत्यकल्पवृक्षरसान्नभोजनेनाप्याययित्वा बहुधनं दत्त्वा तथैकं राक्षसमेकं पन्नगं च साहाय्यार्थं दत्त्वा कामगममव्याहतगतिमश्वं च वाहनाय प्रदायाशीर्भिरभियुज्य चित्रांगदस्य स्वसदनं प्रति गन्तुमाज्ञादानम्, ततश्चित्राङ्गदस्य तक्षकराजं प्रणम्याज्ञां गृहीत्वा हयमारुह्य धनं गृहीत्वा साहाय्यार्थं दत्ताभ्यां ताभ्यां राक्षसपन्नगाभ्यां सह ततः पातालात्प्रस्थाय यमुनाजलात्तूर्णमुन्मज्ज्य यमुनातीरे वाजिनमारुह्य विहारकरणम्, अथैतस्मिन्नेव समये स्वसखीभिः सह यमुनायां स्नातुमागतया सीमन्तिन्या तस्य दर्शनम्, ततः सखीमुखात्सीमन्तिनीवृत्तान्तश्रवणं कृत्वा स्वयं तां सीमंतिनीं प्रति 'अस्माभिस्तव पतिर्दृष्टस्त्वां प्रति स शीघ्रमेवागमिष्यति त्वं समाहितमना भव शोकं मा कार्षीर्वियं कामगमाः सिद्धानाम देवाः' इत्याश्वास्य तस्य चित्राङ्गदस्य स्वपितुर्नगरं प्रति गमनम्, तत्र नष्टपुत्रस्येन्द्रसेनस्य पितुर्दायादैः कृतं राज्यपदभ्रंशं श्रुत्वा चित्रांगदेन नागपुत्रद्वारा दायादान्प्रति राज्यपदत्यागाय संदेशप्रेषणम्, नागपुत्रप्रोक्तं चित्राङ्गदसंदेशं श्रुत्वा सर्वैर्दायादैरिंद्रसेनाय राज्यपदं दत्त्वा पुत्रागमनवृत्तान्तं श्रावयित्वा निजापराधक्षमापणाय प्रार्थनां कृत्वा प्रसादनम्, ततश्चित्रांगदेन निजमंदिरं गत्वा स्वपित्रोर्वन्दनम्, पित्रोः पुत्रस्य प्राप्त्याऽत्यानन्दावाप्तिः, अथेन्द्रसेनेन राज्ञा निजपुत्रस्य पातालात्सुखागमनरूपमङ्गलमयवृत्तान्तानिवेदनाय चित्रवर्मनृपतिं प्रति दूतप्रेषणम्, दूतमुखान्निजजामात्रागमनवार्तां श्रुत्वा चित्रवर्मनृपतेरत्यानन्दमङ्गलावाप्तिः, ततो राज्ञा निजकन्यायै सीमन्तिन्यै सहर्षतया पत्युर्मङ्गलमयवार्तानिवेदनम्, ततश्चित्रवर्मणेन्द्रसेनसुतं चित्राङ्गदं समाहूय पुनः सविस्तरविवाहविधिं विधाय तस्मै चित्रांगदाय निजकन्यायाः

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	सीमन्तिन्या महता समारम्भेण प्रदानम्, अथ पातालानीतभूषणादिवस्तुभिश्चित्रांगदेन स्वपत्न्याः संतोषकरणपूर्वकं तां समादाय स्वनगरीमागत्य महताऽऽनन्देन राज्यसुखोपभोगकरणम्, एवं सोमवारे शिवगौरीपूजनव्रतप्रभावाच्चित्राङ्गदसीमन्तिन्योः सर्वाभीप्सितसुखावाप्तिवर्णनम्.	१८७	२
९	अथ सीमन्तिनीकृतसोमवारव्रतप्रभावकथनप्रसङ्गेन सुमेधःसामवदाख्ययोर्द्वयोर्वेदमित्रसारस्वताख्यब्राह्मणद्वयस्य पुत्रयोर्वृत्तान्तवर्णनम्, तत्र सुमेधःसामवतोर्ब्राह्मणपुत्रयोर्गुरुकुले सांगविद्याध्ययनानन्तरं पित्राज्ञया निजविवाहार्थं धनसंपादनाय विदर्भाधिपतेः समीपे गमनम्, अथ विदर्भाधिपतिना याचमानौ तौ द्विजसुतौ निरीक्ष्य किञ्चित्प्रहस्य—'युवां द्वयोर्मध्य एकं स्त्रीवेषेण वेषयित्वा विप्रदंपती भूत्वा सीमंतिन्याः सत्कारमुपलभ्य मत्समीपमागच्छतं तदाहं युवाभ्यां बहु धनं दास्यामि' इत्युक्ते सति राजाज्ञाया अलंघनीयतां मन्यमानाभ्यां ताभ्यां द्विजकुमाराभ्यां सामवन्तं प्रति कृत्रिमस्त्रीवेषेण वेषयित्वा द्विजदंपतिस्वरूपेण नैषधदेशं प्रति गमनम्, ततश्च सोमवारदिने सीमन्तिन्या तयोर्मध्ये पुरुषस्य महादेवबुद्ध्या स्त्रियाश्च पार्वतीबुद्ध्या पूजाकरणम्, तया सीमन्तिन्या पार्वतीबुद्ध्या पूजितस्य स्त्रीवेषधारिणः सामवदाख्यस्य द्विजपुत्रस्य तत्क्षणमेव सत्यतया स्त्रीत्वप्राप्तिः, ततश्च सीमन्तिनीदत्तं रत्नस्रग्वस्त्रभूषणादि गृहीत्वा प्रयातयोर्द्विजकुमारयोर्मध्ये सामवतः स्त्रीत्वप्राप्त्या कामविकारोत्पत्तिः, ततस्तया सामवत्या जातया कामविहारार्थं सुमेधसः प्रार्थनाकरणम्, ततः सुमेधसा निजमित्रस्य स्त्रीत्वप्राप्तिं लक्षणैरेकान्ते स्वरूपेण च दृष्ट्वा सुरतार्थं प्रार्थयानां तां विवेकवचनैः कथंकारं सान्त्वयित्वा तां सामवतीं समादाय स्वगृहं समानीय स्वपित्रे तत्पित्रे च सर्ववृत्तान्तनिवेदनम्, अथ शोकाकुलाभ्यां तत्पितृभ्यां तौ निजपुत्रौ समादाय वैदर्भभूपं प्रति गत्वा तस्मै 'त्वद्दोषेण सामवतः स्त्रीत्वप्राप्तिः' इति कथनम्, ततस्तेन महीभृता तस्य द्विजपुत्रस्य स्त्रीत्वनिवृत्तिपूर्वकपुंस्त्वप्राप्तये भरद्वाजमुनेरुपदेशेन भरद्वाजमुनिना ताभ्यां द्विजकुमाराभ्यां च सहाम्बिकाभवनं गत्वा श्रीजमदम्बाया उपासनाकरणम्, ततः प्रसन्नया जगदम्बया प्रादुर्भूय स्वभक्तकृतस्यान्यथाकर्तुमशक्यतां कथयित्वा सामवत्याः सुमेधसा सह पत्नीत्वेन कामसुखोपभोगार्थमाज्ञां कृत्वा तत्पितुः सारस्वतब्राह्मणस्य पूर्वसुतापेक्षयाऽधिकगुणवत्सुतो भविष्यतीति वरप्रदानम्, ततस्तेन सारस्वतब्राह्मणेन तस्याः सामवत्याख्याया निजसुतायास्तस्मै सुमेधसे विवाहविधिना प्रदानकरणम्, तयोः सुमेधःसामवत्योर्गार्हस्थ्यधर्मसेवनपूर्वकं कामसुखोपभोगकरणवर्णनम्, इत्थं सीमंतिनीकृतशिवभक्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	१९१	२
१०	अथ शिवमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेनावन्तीविषयस्थमन्दराह्वयब्राह्मणवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र तस्य मन्दराख्यब्राह्मणस्य विषयासक्तिपरायणतया पिङ्गलाख्यवेश्यासद्मनि नित्यं निवासकरणम्, अथैकदा तस्या वेश्यायाः सद्मनि तस्मिन्द्विजे निवसति सति धर्मात्मन ऋषभनाम्नः शिवयोगिन आगमनम्, तस्यर्षभयोगिनस्ताभ्यां मन्दरद्विजपिंगलावेश्याभ्यां पादप्रक्षालनादिपादसंवाहनान्तसम्यक्छुश्रूषाकरणेनैकरात्रपर्यंतमतिसन्तोषसमुत्पादनम्, अथ द्वितीयेऽह्नि यात्राप्रसंगेनागतस्य तस्यर्षभयोगिनो गमनम्, ततः कालान्तरेण मन्दरद्विजस्य मरणानन्तरं दशार्णाधिपतेर्वज्रबाहोर्भूपालस्य भार्यायां जन्म, तत्रादौ गर्भावस्थायामेव तस्या नृपभार्याया मरणार्थं सपत्नीभिश्छद्मना विषे दत्तेऽपि दैवयोगान्न मरणम्; परंतु विषजन्यदाहादत्यन्तक्लेशावाप्तिः, तस्यां नृपभार्यायां समुत्पन्नस्य बालकस्य विषोत्पन्नदाहेनातिक्लेशप्राप्तिः, उभयोरपि मातापुत्रयोर्गरयोगप्रभावेणातिक्लेशं समवेक्ष्य राज्ञा वैद्यद्वारा भेषजे कृतेऽप्यस्वास्थ्यं दृष्ट्वा 'नूनमेतौ नरकादागतौ' इति स्वबुद्ध्या निश्चित्य निजसारथिद्वारा रथेन विजनेरण्ये तयोः परित्यागकरणम्, अथ तेन शिशुना बालकेन सह वने विचरंत्या तया राज्यपत्न्या दैवयोगात्सुदूरे लब्धेन वणिङ्मार्गेण वैश्यनगरं प्रति गमनम्, अथ तन्नगरस्वामिनः पद्माकराख्यवैश्यस्य दास्या		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	तां नृपांगनां विदित्वा स्वस्वामिनः पद्माकरवैश्यस्य समीपे तस्या नयनम्, ततः पद्माकरवैश्येन तस्या राजपत्न्याः सांत्वनं कृत्वा सत्कारपूर्वकं स्वगृहे स्थापनम्, अथ तत्र वैश्यसद्मनि तस्यां राजपत्न्यां निवसन्त्यां सत्यां कदाचिद्दैवयोगेन तस्या बालकस्य व्रणादिरोगेण मरणम्, तदानीं तया राजपत्न्यातिविलापकरणम्, दैवयोगात्तस्मिन्नेव दिने तस्यैव पद्माकरवैश्यस्य गृहे पूर्वोक्तस्यर्षभाख्यशिवयोगिनो यात्राप्रसंगेनागमनम्, तेनर्षभशिवयोगिना वैश्यकृतं पूजासत्कारं गृहीत्वा पुत्रमरणेन भृशं शोचन्त्यास्तस्या राजपत्न्याः समीपं गत्वा तां प्रति परमार्थबोधोपदेशेन शिवभक्तिकरणायाज्ञाकरणपूर्वकं तस्या मृतस्य पुत्रस्य समीपं गत्वा शिवमन्त्राभिमन्त्रितभस्मना तस्य प्राणसंजीवनकरणम्, ततो बालके संजीविते सति राज्ञ्याः सर्वजनानां चात्यानन्दप्राप्तिः, तत ऋषभशिवयोगिना तयोर्मातापुत्रयोर्देहयोः शिवमन्त्राभिमन्त्रितेन भस्मना स्पर्शनम्, तद्भस्मस्पर्शमात्रेण तयोर्मातापुत्रयोर्दिव्यदेहत्वप्राप्तिः, ततस्तस्य बालकस्यर्षभशिवयोगिना भद्रायुरिति नामकरणपूर्वकमुभयोरपि भाविभाग्योदयं वर्णयित्वा शिशोर्विद्याप्राप्तिपर्यन्तं पद्माकरवैश्यस्य गृहे निवासायाज्ञां कृत्वा यात्राकरणार्थं स्थानांतरं प्रति गमनम्.	१९३	२
११	अथ पिङ्गलावेश्यायाः श्रीशिवभक्तर्षभाख्यशिवयोगिपूजनसत्कारप्रभावेण जन्मान्तरे चित्राङ्गदराजपत्न्यां सीमन्तिन्याख्यायां जन्मवर्णनम्, अथ भद्रायोः पद्माकरवैश्यगृहे तस्य पद्माकरवैश्यस्य पुत्रेण सुनयेन सह बाल्यतः सख्यपूर्वकं वृद्धिः सहक्रीडादिकं च, अथ तयोर्वैश्यकुमारराजकुमारयोः पद्माकरवैश्येन ब्राह्मणद्वारोपनयनादिसंस्कारकरणपूर्वकविद्याध्ययनसंपन्नताकरणम्, अथ भद्रायो राजकुमारस्य षोडशे वर्षे संप्राप्ते तत्समीपे पूर्वोक्तस्यर्षभयोगीशस्यागमनम्, तस्यर्षभयोगिनो भद्रायुमात्रा स्वपुत्रेण सह वन्दनकरणं भद्रायोः सन्मार्गोपदेशाय प्रार्थनाकरणं च, तत ऋषभशिवयोगिना भद्रायुषे राजपुत्राय श्रुतिस्मृतिपुराणप्रोक्तसनातनवर्णाश्रमानुरूपधर्मोपदेशकरणम्, अथ सर्वसंकटविमुक्तये श्रीशिवसेवोपदेशकरणम्.	१९५	२
१२	अथ श्रीमतर्षभशिवयोगिना सर्वरक्षाकरश्रीशिवकवचस्तोत्रोपदेशं कृत्वा तस्मै भद्रायुनाम्ने राजपुत्राय विजयकरं सर्वशत्रुविनाशकं शंखं प्रदाय शिवमन्त्रमन्त्रितेन भस्मना तदंगं स्पृष्ट्वा तस्मै द्वादशसहस्रगजबलं दत्त्वा दर्शनमात्राच्छत्रुविजयकरं खड्गं प्रदाय करणीयकृत्योपदेशं कृत्वा शुभाशीर्वचनेन समनुशास्य ताभ्यां पूजासत्कारमवाप्याभीष्टदेशं प्रति गमनम्.	१९६	२
१३	अथ ततः कदाचित्स्वल्पीयसैव समयेन तस्य शिवभक्तिं प्रकुर्वतो भद्रायोः पितुर्वज्रबाहुनामकस्य दशार्णदेशभूपालस्य शत्रुणा मगधराजेन महता सैन्येन सह युद्धायागमनम्, ततो मगधराजेन दशार्णदेशभूपेन सह युद्धं कृत्वा युद्धे तं निर्जित्य तस्य सर्वं सैन्यं निर्णाश्य दशार्णदेशराष्ट्रं स्वायत्तीकृत्य तं रथे बद्ध्वा स्वदेशं प्रति गमनम्, इत्थं वैश्यनगरे निवसता भद्रायुराजपुत्रेण जनमुखान्निजपितृराष्ट्रविप्लववार्तां श्रुत्वा पद्माकरवैश्यपुत्रेण सुनयेन सहायेन हयमधिरुह्य महता जवेन निजपितृपालितं दशार्णदेशं मगधेश्वराख्यशत्रुभूपसैनिकैर्विध्वस्तं निरीक्ष्य ततः क्रोधावेशेन तूर्णमेव शत्रुसेनां प्रविश्य शिवयोगिदत्तविजयशंखमाध्माय विजयखड्गं चोद्यम्य सर्वाञ्छत्रुगणान्मूर्च्छनया विमोह्य बहुशः शत्रून्हत्वा शत्रुभी रथे निबद्धस्यात्मनः पितुर्बन्धान्मोक्षयित्वा शत्रुवशगाः सर्वाः स्वपितृपत्नीः पुरवासिजनानां पत्नीश्च कन्याश्च गोधनादीनि च मोचयित्वा स्वपित्रादीन्सर्वानाश्वास्य स्वपुर्यां संप्रेषणम्, ततोऽरिसैन्ये प्रवेशं कृत्वा तेषां स्त्रीगजाश्वरथदासदास्यादिसर्वसंपत्तिं हृत्वा मगधेशं पराजित्य समन्त्र्यादिपरिजनं तं निर्बध्य च स्वपुरीं प्रत्यागमनम्, अथ तेन भद्रायुना सुव्यक्तस्वनामाद्यकथयित्वैव सामान्यतः क्षत्रियपुत्रत्वकथनपूर्वकं स्वपितुः पादाभिवन्दनकरणम्, अथ पितुर्नमनानंतरं तेन सुनयाख्येन वैश्यपुत्रेण सह भद्रायुणा वैश्यपुरं प्रत्यागत्य		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	निजमात्रे तस्मै पद्माकराख्याय वैश्यवर्याय च सर्वयुद्धादिवृत्तान्तनिवेदनम्, अथ द्वितीयेऽह्नि चन्द्रांगदापरपर्यायं चित्राङ्गदं नृपं प्रति तस्य पूर्वोक्तस्यर्षभाख्यशिवयोगिन आगमनं चित्रांगदं प्रति भद्रायुषे राजपुत्राय कन्याप्रदानार्थमुपदेशपूर्वकमाज्ञाकरणं च, तत ऋषभयोगिवचनाच्चित्राङ्गदेन भूपेन भद्रायुषमाहूय तस्मै कीर्तिमालिन्याख्यां निजकन्यां प्रदाय वैवाहिकविधिकरणाय समारम्भकरणम्, अथ तत्पितुर्वज्रबाहोः समीपे दूतं प्रेषयित्वा पुत्रस्योद्वाहार्थं सत्कारपूर्वकं निमन्त्रणम्, वज्रबाहोः सपरिवारस्य तत्र निषधेशराजधान्यामागमनम्, तस्यागतस्य पितुर्वज्रबाहोर्भद्रायुना पुत्रेणाभिवादनम्, तथाप्यविज्ञाततत्कुलनाम्ना वज्रबाहुना तस्य भद्रायोर्जिज्ञासया प्रश्ने कृते सति निषधेश्वरेण वज्रबाहुं प्रति 'अयं त्वया मात्रा सह वने त्यक्तस्तवैव पुत्रो भद्रायुनामास्ति' इति तस्य वृत्ते कथिते सति वज्रबाहोर्निजकर्मणः ससुतपत्नीत्यागरूपस्य लज्जया गर्हणानन्तरं प्रतापशालिनिजपुत्रप्राप्त्याऽत्यन्तानन्दप्राप्तिः, अथ चित्राङ्गदेन भूपेन कृतं पूजासत्कारमादायात्मनोऽग्रमहिषीं तां भद्रायोर्मातरं स्वस्नुषया समेतं भद्रायुषं स्वपुत्रं च गृहीत्वा वज्रबाहोर्निजपरिवारजनैः सह महता समारम्भेण सानन्दं स्वपुरीं प्रत्यागमनम्, ततो भद्रायुना पूर्वं पितुराज्ञया यौवराज्यं कृत्वा पितुः स्वर्गारोहणानन्तरं सर्वभूमण्डलराज्यकरणम्, राज्याधिरोहणानन्तरं भद्रायुना पूर्वं निबद्धस्य हेमरथाख्यमागधभूपस्य मैत्रीं संधाय बन्धनान्मोचनम्, ततो भद्रायुना स्वपत्न्या कीर्तिमालिन्या सह सुखोपभोगपूर्वकराज्यकरणम्, इत्थं पूर्वजन्मकृतशिवयोगिपूजासत्कारप्रभाववर्णनम्.	१९८	१
१४	अथ प्राप्तराज्यसिंहासनस्य भद्रायोः कदाचिन्निजभार्यया सह वनं गत्वा स्वच्छन्दविहारकरणम्, तस्मिन्नेव समये तस्मिन्वने कयोश्चिद्द्विजदम्पत्योर्मध्ये व्याघ्रेणानुगत्योपद्रवे क्रियमाणे ताभ्यां निजरक्षणार्थमुच्चैः शब्देन राज्ञः प्रार्थनाकरणम्, तदैव व्याघ्रेणागत्य द्विजपत्न्या ग्रहणम्, तस्योपरि भद्रायुणा कृतेऽपि शस्त्रप्रहारे सर्वशस्त्राणां व्यर्थीभावः, व्याघ्रेण च द्विजपत्न्यां हृतायां द्विजेन शोकपूर्वकं राज्ञो धिक्कारकरणम्. अथ राज्ञा भद्रायुणा व्याघ्रनाशितपत्नीकस्य तस्य द्विजस्य सान्त्वनाय बहुविधप्रार्थनाकरणम्, ततो द्विजेन राजानं प्रति निजकामोपभोगशान्त्यर्थं राजपत्नीं प्रति याचनाकरणम्, ततो भद्रायुणा तस्मै ब्राह्मणाय निजपत्नीं दत्त्वाग्निं प्रज्वाल्य शिवं ध्यात्वाऽग्नौ पतनायोद्यमनम्, तस्मिन्नेवावसरे तद्भक्तिपरीक्षार्थं द्विजरूपधारिणा तेनैव श्रीशंकरेण स्वस्वरूपेण प्रादुर्भवनम्, तस्य श्रीशंकरस्य भद्रायुणा स्तुतिकरणम्, तत्स्तुतिप्रसन्नेन भगवता श्रीशंकरेण सपत्नीकाय भद्रायुषे वरप्रदानम्, भद्रायुषः शिवप्रसादाद्राज्यसुखोपभोगप्राप्तिवर्णनम्, अन्ते च पुत्रेषु राज्यं विन्यस्य भद्रायुषः शिवसायुज्यप्राप्तिः, भद्रायुश्वशुरस्य चित्राङ्गदस्य निजपत्न्या सीमन्तिन्या सह शाम्भवपदावाप्तिवर्णनम्, इत्थं शिवभक्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	२००	१
१५	अथ भस्ममाहात्म्यवर्णनम्. तत्प्रसङ्गेन वामदेवाख्यशिवयोगिनो वृत्तान्तवर्णनम्, तत्रैकदा क्रौञ्चारण्ये विचरंतं तं वामदेवशिवयोगिनं प्रति भक्षितुं समागच्छता ब्रह्मराक्षसेन निजदोर्भ्यां दृढनिपीडने कृते तदंगस्पर्शमात्रादेव तस्य सद्यो विध्वस्तकल्मषताप्राप्तिः, ततो निजपूर्वदुष्कर्मस्मरणेन निर्विण्णमानसेन तेन ब्रह्मराक्षसेन वामदेवशिवयोगिनं प्रति निजपूर्वपञ्चविंशतितमजन्माचरितदुष्कर्मतत्परिपाकयाम्ययातनाब्रह्मराक्षसत्वप्राप्त्यादिवर्णनम्, ततश्च वामदेवं प्रति 'त्वद्देहस्पर्शमात्रेण मे पूर्वसहस्रजन्मस्मृतिर्जातास्ति, मम चित्तं च सुप्रसन्नं वर्ततेऽत एतादृशः प्रभावस्त्वया कथं लब्धः' इति प्रश्ने कृते वामदेवशिवयोगिना निजदेहलिप्तस्य भस्मनोऽयं प्रभाव इति कथयित्वा भस्मसामर्थ्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन च द्रविडदेशस्थदुराचारवर्तिब्राह्मणस्य प्रेतोपरि भस्मलिप्तपादस्य शुनोऽङ्घ्रिलग्नभस्मस्पर्शनमात्रेण तस्य ब्राह्मणस्य शिवलोकावाप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, इत्थं वामदेवोक्तं		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	भस्ममाहात्म्यं श्रुत्वा ब्रह्मराक्षसेन पुनर्विस्तरेण भस्ममाहात्म्यं श्रोतुं वामदेवं प्रति प्रश्नकरणम्.	२०१	२
१६	अथ वामदेवेन सविस्तरं भस्ममाहात्म्यं वर्णयितुमुपक्रमे क्रियमाणे मन्दरशैलेन्द्रे श्रीमहेशं प्रति शक्रादिसर्वदेवानामागमनवर्णनम्, तत्र महोत्सवे सर्वदेवै रत्नसिंहासनोपरि स्थितस्य भगवतो महेश्वरस्योपासनापूर्वकं स्तुतिकरणम्, ततश्च सुप्रसन्नं श्रीरुद्रदेवं प्रति सनत्कुमारेण महर्षिणा वेदशास्त्रोक्तधर्मविषयप्रश्नप्रसङ्गेन त्रिपुण्ड्रधारणविधिजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, तत्कृतं प्रश्नमाकर्ण्य भगवता श्रीरुद्रदेवेन सविस्तरभस्मत्रिपुण्ड्रधारणमाहात्म्यवर्णनम्.	२०३	१
१७	अथ भस्ममाहात्म्यकथनप्रसंगेन शबरवृत्तान्तवर्णनम्. तत्र पांचालदेशीयराजपुत्रस्य सिंहकेतोः कदाचिन्मृगयार्थं वने विचरतः साहाय्यार्थं गतवता केनचित्तदनुचरेण शबरेण वने कस्यचित्स्थंडिलस्योपरि भिन्नपिण्डकं शिवलिङ्गं दृष्ट्वा तद्गृहीत्वा राजपुत्रस्य सविधे गत्वा तं प्रत्येव शिवलिङ्गपूजाविधिजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, ततस्तेन राजपुत्रेण तं प्रति परिहासेन नित्यं चिताभस्मपूर्वकोपचारैः शिवपूजाविध्युपदेशकरणम्, तेन शबरेण च स्वगृहे तल्लिंगं नीत्वा भक्तिभावपूर्वकं राजपुत्रोक्तमार्गेणैव नित्यं चिताभस्मानीय श्रीशंकरस्य यथोपचारैः पूजाकरणम्, अथैकदा तस्य शबरस्य शिवपूजार्थं चिताभस्मनोऽलाभाच्चिन्तातुरत्वे सति तस्य पत्न्या शबर्या स्वभर्तारं सांत्वयित्वा निजगृहं वह्निना सन्दीप्य तन्मध्ये स्वयं प्रविश्य स्वशरीरदहनम्, ततस्तेन शबरेण तस्य दग्धस्वगृहस्य समीप एव तेन निजपत्नीदेहदहनजनितेन चिताभस्मना श्रीशंकरस्य यथासाङ्गपूजां विधाय पूजावसानान्ते श्रीशिवप्रसादग्रहणार्थं निजपत्न्याः शबर्याः प्रतिदिनवदाह्वाने कृते सति तदानीमेव तत्पृष्ठे तस्याः शबर्याः प्रतिदिनवद्यथापूर्वमागत्य स्थितिः, तस्य गृहस्य च यथापूर्वं स्थितिः, ततश्चकितेन तेन भार्यया सह संभाषणे क्रियमाणे दिव्यविमानप्राप्तिः, तद्विमानमारुह्य तयोः शबरदंपत्योः शिवलोकं गत्वा शिवसारूप्यमुक्तिप्राप्तिः, इत्थं दृढश्रद्धामाहात्म्यवर्णनम्.	२०४	२
१८	अथ सर्वार्थसिद्धिप्रदोमामहेश्वरव्रतमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेनानर्तदेशस्थितवेदरथाख्यद्विजकन्यायाः शारदानाम्न्याश्चारित्रवर्णनम्, तत्र तस्याः शारदायाः पत्युः पद्मनाभाद्विजस्य सर्पदंशेन मरणे सति प्राप्तवैधव्यायाः शारदायाः स्वपितुर्गृहे निवासे कदाचित्तत्र पितृगृहे समागतस्य नैध्रुवाख्यमहर्षेः समीपे गत्वा तया शारदया तं वृद्धमन्धं नैध्रुवमुनिं प्रति नमस्कारे कृते सति तेन मुनिना तस्यै 'सौभाग्यवती पुत्रवती भव' इति मङ्गलाशीःप्रदानम्, ततो ज्ञाततद्वैधव्यवृत्तान्तेन नैध्रुवमुनिना तस्यै शारदायै सौभाग्यप्राप्तये सविस्तरोमामहेश्वरव्रतविधानोपदेशकरणम्, ततस्तया शारदया मुनिप्रोक्तोमामहेश्वरव्रतग्रहणम्, ततस्तस्याः पितृमात्रादिभिः शारदाया वैधव्यदुःखविनाशाय नैध्रुवमहर्षेस्तस्या व्रतस्य यथासांगसमाप्तिपर्यन्तं निवासकरणाय प्रार्थनाकरणम्, तत्प्रार्थनया नैध्रुवमहर्षेः शारदाकृतस्य व्रतस्य यथासांगसमाप्तिपर्यन्तं तत्रैव मठेऽवस्थितिकरणम्.	२०६	१
१९	अथ शारदया तस्य स्वगुरोर्नैध्रुवमहर्षेः संनिधौ स्थित्वैकवर्षपर्यन्तं यथाविध्युमामहेश्वरव्रताचरणम्, ततः संवत्सरांते तस्य व्रतस्योद्यापनकरणम्, उद्यापनदिनस्य रात्रौ तेन नैध्रुवमहर्षिणा तया शारदया सह जपध्यानतपोभिः श्रीजगदम्बायाः संतोषकरणम्, तस्मिन्नवसरे तयोर्भक्तिप्रभावाच्छ्रीजगदम्बायाः प्रादुर्भावः, तदानीमेव श्रीजगदम्बाप्रसादात्तस्यान्धस्य नैध्रुवमहर्षेश्चक्षुर्द्वयप्राप्तिः, ततो नैध्रुवमहर्षिणा तया शारदया सह जगदम्बायाः स्तुतौ कृतायां सुप्रसन्नया जगदम्बया नैध्रुवमहर्षिप्रार्थनया शारदायाः पूर्वजन्मकर्मवर्णनपूर्वकम् 'एतस्याः स्वप्ने स्वपतिना सह रतिसुखप्राप्तिर्भविष्यति' इति वरं प्रदाय शारदायै 'निजगर्भजातपुत्रं स्वप्ने कृतभोगस्य पुरुषस्य यदा प्रत्यक्षं दर्शनं करिष्यसि तदा तस्मै देहि' इत्याज्ञां कृत्वान्तर्धानकरणम्, ततः सुप्रसन्नया तया शारदया बालया स्वगुरो-		

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

नैध्रुवमुनेः पूजासत्कारकरणम्, ततो नैध्रुवमुनेः शारदापित्रो रहसि जगदम्बावरप्रदानादिवृत्तं संश्राव्य सर्वानामन्त्र्य स्वेच्छया देशान्तरं प्रति गमनम् ,अथ शारदायाः श्रीजगदम्बायाः प्रसादेन स्वप्ने स्वभर्त्रा सह रतिसंभोगकरणाद्गर्भधारणम्, ततो विधवां तां शारदां गर्भिणीं श्रुत्वा सर्वजनैर्धिक्कारकरणपूर्वकं तस्याः स्वग्रामाद्बहिर्निर्वासनाय सर्वैः सहैकत्र मिलित्वा मन्त्रकरणम्, एवं तैर्जनैर्दुर्विचारे क्रियमाणे सत्याकाशवाण्या तस्याः शारदाया निर्दोषत्वकथनम्, तच्छ्रुत्वा सुप्रसन्नैस्तैःसर्वजनैः स्त्रीजनैश्च शारदायाः सकाशादेकान्ते सहर्षं सत्यवृत्तान्तं विज्ञाय तस्याः प्रशंसां कृत्वा स्वस्वगृहं प्रति गमनम्, अथ शारदायाः पुत्रसन्तानोत्पत्तिः, तस्य शारदेयाख्यस्य शारदापुत्रस्य गुरुणोपनयने कृते सत्युपनयनादनन्तरं चतुर्भिरेव वर्षैश्चतुर्वेदादिसाङ्गोपाङ्गसमग्रविद्यापारंगतावर्णनम् ,अथ कदाचिद्गोकर्णेश्वरमहादेवक्षेत्रं प्रति कस्मिंश्चिच्छिवमहापर्वणि तद्ग्रामस्थितानां यात्रार्थं प्रयाणे सति तैः सर्वस्वग्रामनिवासिभिर्जनैः सह तस्याः शारदाया अपि तेन स्वपुत्रेण सह गमनम्, तत्र तया शारदया नित्यं प्रति स्वप्ने रतिदायिनः पूर्वजन्मीयस्य विप्रस्य स्वभर्तुर्दर्शनम्, तेनापि पुरुषेण प्रतिदिनं स्वप्ने रतिदायिन्यास्तस्याः शारदायाः स्वप्ने दृष्टस्य स्वस्मादुत्पन्नस्य तस्य पुत्रस्य च प्रत्यक्षदर्शनम्, ततस्तेन विप्रेण विस्मयाविष्टचित्ततया तत्समीपमागत्य शारदां प्रति तस्या वृत्तान्तजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, ततः शारदया तस्मै सर्वस्ववृत्तान्तनिवेदनम्, ततस्तेन विप्रेण तद्दत्तं कुमारं तां शारदां च तस्याः पित्रोरनुज्ञया गृहीत्वा स्वगृहं प्रति गमनम्, ततः कालान्तरे तस्य विप्रस्य मरणोत्तरं चिताग्नौ शारदायास्तेन स्वभर्त्रा सहानुगमनम्, ततस्तयोर्दंपत्योः शिवलोकं प्रति गमनम्. इत्थमुमामहेश्वरव्रतप्रभाववर्णनम्. २०७ २

२० अथ रुद्राक्षमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र रुद्राक्षधारणपुण्यवर्णनप्रसंगेन काश्मीरदेशनृपतिभद्रसेनसुतस्य सुधर्माख्यस्य राजामात्यसुतस्य तारकाख्यस्य चेत्युभयो राजपुत्रामात्यपुत्रयोर्बाल्यत आरभ्य परममैत्रीभावेन वर्तनम्, उभयोरपि सदैव हेमरत्नमयालङ्कारपरित्यागपूर्वकं रुद्राक्षधारणेऽत्यन्तप्रेमाणं दृष्ट्वाऽतिविस्मयाविष्टेन राज्ञा भद्रसेनेनैकदा स्वगृहं प्रत्यागतं पराशरमुनिं प्रति पूजाविधिना सत्कृत्य तयोर्बालकयो रुद्राक्षधारणाभिरुचिकारणजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, ततस्तेन पराशरमहर्षिणा तयो राजपुत्रामात्यपुत्रयोः पूर्वजन्मवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र पूर्वं नन्दिग्रामनिवासिन्या महावैभवशालिन्याः सदा सदाशिवपूजानिरताया महानन्दानाम्न्याः कस्याश्चिद्वेश्यायाः सद्मनि निवसतोः कुक्कुटमर्कटयो रुद्राक्षकृतकर्ण-बाहु—चूडाभरणयोर्वेश्यया प्रतिदिनं कृतायां नृत्यशिक्षायां प्रावीण्यं प्राप्तयोः प्रतिदिनं तस्या वेश्यायाः शिवाग्रतो नृत्यसमये नृत्यम्, अथ कदाचित्तस्या भवनं कस्यचिच्छिवव्रतधारिणः शिवयोगिनो वैश्यस्यागमनम्, तत्करे दिव्यरत्नकंकणं दृष्ट्वा तल्लिप्सया तया वेश्यया तस्मै वैश्याय स्वस्या वारांगनात्वे सत्यपि त्रिदिनपर्यन्तं 'तव पत्नीत्वं स्वीकृत्य सहधर्मचारिणीधर्मेणाऽहं त्वां सेविष्ये' इति प्रतिज्ञाकरणम्, ततश्च तेन शिवव्रतपरायणेन वैश्येन तस्या वचनमाकर्ण्य बाढमित्युक्त्वा तस्या हस्ते निजनित्यपूजनीयरत्नमयशिवलिङ्गं दत्त्वैतस्य रत्नमयशिवलिङ्गस्य नाशे मम प्राणनाशः स्यादिति कथयित्वा तस्य लिङ्गस्यातिप्रयत्नेन संरक्षणायाज्ञाकरणम्, तया महानन्दावेश्यया तस्य वैश्यस्याज्ञां संमान्य तद्दत्तं लिङ्गमादाय नाट्यमण्डपिकास्तम्भोपरि तल्लिंगं निधाय स्वगृहं प्रविश्य रात्रौ तेन वैश्येन पर्यंके सुखेन संगतया निद्राकरणम्, ततो निशीथसमयेऽकस्मादुत्थितेन वह्निना तस्या वेश्यायाः सर्वनाट्यमण्डपस्य दहनम् ,तस्मिन्नवसरे सद्यः प्रबुद्धया तया वेश्यया तत्र सत्वरमेत्य रज्ज्वा शृंखलया च निबद्धयोः तयोः कुक्कुटमर्कटयोः सत्वरं बन्धनतो मोचनम्, मोचितयोस्तयोः कुक्कुटमर्कटयोस्तस्मान्मण्डपस्थलाद्वह्निभीत्या दूरे पलायनम्, सर्वमण्डपदाहे सति मण्डपस्थस्तम्भस्य तदुपरि निहितस्य वैश्यदत्तरत्नमयलिङ्गस्य च दहनेन

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

शकलीभवनम्, तल्लिङ्गनाशं दृष्ट्वा तेन वैश्येन मरणाय निश्चयं कृत्वा चितानिर्माणाय तां महानन्दावेश्यां प्रत्याज्ञाकरणम्, ततस्तस्य वैश्यस्य दृढनिर्बन्धं दृष्ट्वा तया वेश्यया ग्रामाद्बहिः काष्ठैश्चितायाः निर्माणम्, ततः प्रज्वालितायां तस्यां चितायां तेन शिवभक्तेन वैश्येन प्रवेशकरणम्, तं वैश्यं चितां प्रविष्टं दृष्ट्वाऽतिखिन्नया तया महानन्दया वेश्यया तेन त्रिरात्रं पत्नीत्वप्रतिज्ञानात्सहधर्मचारिणीधर्मं पुरस्कृत्य शिवभक्तेभ्यः स्वकीयं सर्वस्वं प्रदाय तमग्निं त्रिः परिक्रम्य शिवं स्मृत्वा तस्मिन्नग्नौ पत्यनुगमनाय प्रवेशकरणायोद्यमनम्, तदानीं साक्षाद्भगवता शंकरेण तत्र प्रादुर्भूय तस्या निवारणं कृत्वा स्वस्यैव भक्तिपरीक्षणाय वैश्यरूपेणागमनादि कथयित्वा सर्वपरिवारजनैः सह तस्या महानन्दाया वेश्यायाः शिवलोकं प्रति नयनम्, तत्परिवारजनेष्ववशिष्टयोर्गृहदहनसमये बन्धनाद्विमुच्य दूरं पलायितयोस्तयोः कुक्कुटमर्कटयोः स्वस्वकालेन मरणे सति मर्कटस्य राजपुत्रत्वं कुक्कुटस्य चामात्यपुत्रत्वं संप्रति संप्राप्तमिति पराशरेण राजपुत्रामात्यपुत्रयोः पूर्वजन्मवृत्तान्तकथनम्.... ... ... २१० १

२१ अथ राज्ञा भद्रसेनेन तस्य राजकुमारस्य भविष्यद्भाग्यविषये पराशरमुनिं प्रति पृच्छायां कृतायां पराशरमुनिना तस्य सुधर्माख्यस्य राजपुत्रस्याद्यदिनात्सप्तमेऽह्नि मृत्युर्भविष्यतीति भविष्यत्कथनम्, तच्छ्रुत्वाऽतिदुःखितं भद्रसेनभूपं प्रति बोधवचनैः समाश्वास्य तस्य सुधर्माख्यराजपुत्रस्य मृत्युनिवारणाय रुद्राध्यायजपानुष्ठानकथनम्, अथ राज्ञः प्रार्थनया रुद्राध्यायपाठपूर्वकं तेन पराशरमुनिना व्रततपःसदाचारसंपन्नैर्ब्राह्मणैः सह तस्य राजकुमारस्य प्रतिदिनमभिषेके क्रियमाणे सप्तमेऽह्न्यकस्मात्क्षणमात्रं मूर्छनां प्राप्य पुनः सद्य एव प्रबोधनम्, तदानीं तेन कुमारेण मूर्छनावस्थायां मृत्योः शिवदूतस्य चागमनपूर्वकं शिवदूतकृतमृत्युपराभवकथनम्, ततः पराशरादिभिः सर्वैर्ऋषिभिस्तस्य राजकुमारस्याशीर्वचनं प्रदाय तत्पित्रे राज्ञेऽभयशंसनम्, ततो राज्ञा सर्वेषां ब्राह्मणानां विपुल-

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

भोजनप्रदानादिना सत्कारकरणम्, ततः स्वपुत्रेण पराशरगुरुप्रभृतिमहर्षिभिश्च सह सिंहासन उपविष्टस्य सुप्रसन्नस्य तस्य भद्रसेननृपस्य समीपे महायोगिनः श्रीनारदमहर्षेरागमनम्, ततो भद्रसेनेन राज्ञा कृतपूजासत्क्रियेण नारदेन राजानं प्रति ‘तव पुत्रं नेतुं यमस्यात्रागमने सति शंकरेण प्रेषितेन वीरभद्रेण यमस्य शासनं कृतम्’ इति वर्णनं यमेन वीरभद्रस्य प्रणामपूर्वकं स्तुतिकरणानंतरं वीरभद्राद्यममोचनादिवृत्तान्तवर्णनं च, ‘रुद्राध्यायपठनपूर्वकाभिषेचनप्रभावात्तव पुत्रस्य मृत्युभीतिनिवारणं जातमस्यायुतवर्षपर्यंतमायुः सकलसौख्यावाप्तिश्च भविष्यति’ इत्याशीः प्रदाय नारदस्य गमनम्, पराशरादिमहर्षीणां च सहपुत्राय राज्ञ आशीः प्रदाय स्वस्वाश्रमगमनम्, इत्थं रुद्राध्यायप्रभाववर्णनम्. २११ २

२२ अथ शिवभक्तिमाहात्म्यप्रतिपादकपुण्यमयपुराणकथापठनश्रवणविधिपूर्वकफलवर्णनम्, पुराणश्रवणमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन जारकर्मप्रवृत्तयोर्विदुराख्यब्राह्मणाधमबिन्दुलाख्यतत्पत्न्योर्वृत्तान्तवर्णनम्, तत्र जारकर्मणा वेश्यासक्तेन विदुराख्यब्राह्मणाधमेन नित्यं जारेण सह संगतामपि कस्मिंश्चिदेकस्मिन्दिने जारेण सह रतासक्तां जारिणीं स्वभार्यां दृष्ट्वा तां प्रति संताड्य ‘त्वं जारेभ्यो रतिं दत्त्वा तेभ्यो धनमादाय मह्यं वेश्यायै धनप्रदानाय देहि तेनाहं वेश्यायां रमिष्ये त्वं जारैः रमस्व’ इत्युक्त्वा प्रतिदिनमुभयोरप्यधमयोस्तयोर्दुराचारे प्रवृत्तिः, इत्थं कियता कालेन तस्य ब्राह्मणाधमस्य मरणानंतरं किंचिदुत्क्रान्तयौवनायास्तस्या बिंदुलाख्याया जारोत्पन्नैर्निजपुत्रैः स्वकीयैर्बांधवैश्च सह कदाचित्पर्वविशेषे गोकर्णक्षेत्रं प्रति यात्रार्थं गमनम्, तत्र गत्वा कस्मिंश्चिद्देवालये पौराणिकेन पुराणे वाच्यमाने तया बिंदुलया तस्य पौराणिकस्य मुखात्पुराणश्रवणसमये ‘जारसक्तानां नारीणां स्मरमन्दिरे यमकिङ्कराः संतप्तलोहपरिघं क्षिपन्ति’ इति यमयातनावृत्तांतं श्रुत्वा सततकृतस्वकीयजारदुष्कर्मस्मरणसंतप्तहृदयया तया बिंदुलया रहसि तं पौराणिकं ब्राह्मणं प्रति गत्वा निजदुष्कर्मपरिशान्तय उपायजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, ततस्तेन

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

पौराणिकेन तस्याः पुराणश्रवणमात्रेण निजघोरव्यभिचारपापस्मरणेनात्युग्रयमयातनाभीताया बिंदुलाख्यायाः सांत्वनपूर्वकं शिवभक्तिपुरःसरशिवनाममन्त्रोच्चारणपूर्वकशिवभक्तिप्रतिपादकपुराणकथाश्रवणोपदेशकरणम्, ततस्तया बिन्दुलया तस्मादेव पौराणिकात्सद्गुरोः सकाशाच्छिवभक्तिवर्द्धकपुराणकथाश्रवणम्, पुराणश्रवणप्रभावात्तस्या बिन्दुलायाः शनैःशनै रजस्तमोमलध्वंसे जाते सति हृदये श्रीशङ्करस्य प्रवेशः, ततः प्रतिदिनं तया गुरूपदिष्टमार्गेण श्रीशङ्करस्य भक्तिकरणम्, श्रीशिवभक्तिप्रभावात्तया निखिलकर्मबंधं समाच्छिद्यान्ते शिवलोकं प्रति गमनम्, तत्र शिवलोके श्रीपार्वतीजगदम्बायाः समीपे गतायास्तस्याः पार्वत्या संमानकरणम्, ततः पार्वत्याः सकाशान्निजभर्तुः पिशाचत्वप्राप्तिं श्रुत्वा तस्य निजभर्तुः पिशाचयोनेर्मोक्षाय तया तुंबरुंनाम गन्धर्वं प्रति विंध्यशैले स्थिताय निजभर्त्रे पुराणश्रावणार्थं प्रार्थनाकरणम्, तया प्रार्थितेन तुंबरुणा विंध्यशैलं गत्वा तं पिशाचं प्रति श्रीगौरीपतिकथायाः श्रावणे कृते तस्य पिशाचत्वं प्राप्तस्य बिंदुलापतेः पिशाचयोनितो मुक्तिपूर्वकं विमानमारुह्य शिवलोकं प्रति गमनवर्णनम्, ततस्तयोर्दंपत्योः श्रीमहेश्वरसद्गुणगायनेन कैवल्यमुक्तिप्राप्तिवर्णनम्, श्रीशिवभक्तिप्रतिपादकब्राह्मोत्तरखण्डपुण्याख्यानवैभववर्णनपूर्वकं ब्राह्मोत्तरखण्डसमाप्तिवर्णनम्. २१३ २

इति ब्राह्मखण्डे तृतीयं ब्राह्मोत्तरखण्डं समाप्तम् ॥ (३–३) ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे तृतीयं ब्राह्मखण्डम् ॥ ३ ॥

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

अथ श्रीस्कान्दे महापुराणे चतुर्थं काशीखण्डम् ॥ ४ ॥

अथ काशीखण्डे पूर्वार्धम् ॥ (४–१) ॥

१ मङ्गलाचरणम्, सूताग्रे व्यासस्य काशीखण्डकथोपक्रमकरणम्, नारदस्य नर्मदाम्भसि स्नात्वोंकारमभ्यर्च्य च पुरतो विन्ध्यपर्वतदर्शनम्, प्रसंगेन विन्ध्याचलवर्णनम्, मेरुस्त्वामवमन्यत इति नारदमुनेर्वचः श्रुत्वा विंध्यस्य वर्धनेन श्रीसूर्यमार्गावरोधवर्णनं च. १ १

२ एकतो नैशतिमिरसंबंधादन्यत्र दिवाकरचण्डातपात्त्रैलोक्यानवस्थावर्णनम्, देवैर्विधिस्तवनम्, सत्यलोके भयाभावं दर्शयितुं सत्यलोकागन्तृपुरुषपुण्याचारवर्णनपूर्वकं विधिकृतदेवसान्त्वनम्, ब्रह्मणो वचनात्त्रैलोक्यापन्निवारणाय श्रीक्षेत्रकाशीस्थागस्त्यमुनिसमीपे गन्तुं श्रीकाशीशकाशीदर्शनोत्सुकाऽमरप्रयाणवर्णनम्, संक्षेपतः काशीवर्णनं च. १० १

३ काशीक्षेत्रे मणिकर्णिकास्नानविश्वेश्वरदर्शनादियात्रां विधाय सुराणामगस्त्यमुन्याश्रमगमनम्, सुराणां तदाश्रमे लोपामुद्रामुन्यगस्त्यरूपदर्शनं च. १५ १

४ बृहस्पतिप्रणीतागस्त्यमुनिस्तुतिप्रसंगेन लोपामुद्रावर्णनम्, एतत्प्रसङ्गेन पतिव्रताचारनिरूपणम्, सूर्यमार्गनिरोधकविन्ध्यवृद्धिनिवारणाय प्रार्थयमानस्य सुराचार्यस्य वचनानुसारेणागस्त्येनामराश्वासनम्, अमराणां स्वर्गलोकगमनं च. २० १

५ अमरप्रार्थनामङ्गीकृत्य विन्ध्यवृद्धिनिराकरणाय भार्यया सहाऽगस्त्यमुनेः काशीक्षेत्राद्बहिः प्रयाणम्, काशीवियोगदुःखितस्य मुनेर्विश्वनाथकालभैरवादिदेवताज्ञाग्रहणपूर्वकं विशेषतो विलापकरणम्, अगस्त्यमुनिमायान्तं दृष्ट्वा विन्ध्यस्य खर्वतास्वीकारः, यावन्ममागमनं पुनर्न भवेत्तावत्खर्वतरो भवेति मुनेरद्रिं प्रति

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	कथनम्, मुनेर्महालक्ष्मीदर्शनम्, अगस्त्यमुनिना महालक्ष्मीस्तोत्रकरणम्, महालक्ष्म्याऽगस्त्याय वरप्रदानम्, अगस्त्यस्याग्रे प्रयाणं च.....	२३	२
६	परोपकारप्रशंसनम्, श्रीशैलशिखरादिपुण्यस्थानदर्शनेन मुक्तिश्चेत्किं काशीमहत्त्वमिति लोपामुद्राप्रश्नः, तीर्थमाहात्म्यवर्णनप्रसङ्गेन काशीक्षेत्रमहत्त्वकथनम्, सर्वतीर्थानि काशीक्षेत्रप्रापकाणीति काशीश्रैष्ठ्यद्योतनं च.	३०	२
७	शिवशर्माख्यस्य मथुरापुरीस्थद्विजस्य स्वदेहे समागतां जरां दृष्ट्वा चिन्तोद्गाराः, सप्तपुरीयात्रार्थं गृहाद्बहिर्द्विजस्य प्रयाणम्, अयोध्यायात्रां समाप्य प्रयागे समागमनम्, प्रसङ्गेन प्रयागमाहात्म्यवर्णनम्, द्विजस्य काशीयात्राकथनम्, तस्य महाकालपुरीप्रयाणम्, तत्प्रसङ्गान्महाकालमाहात्म्यकथनम्, मायापुरीतीर्थयात्राकथनम्, द्विजस्य मायापुर्यां देहावसानम्, पुण्यशीलसुशीलनामकवैष्णवगणाधिष्ठितस्वर्णविमानमास्थाय द्विजस्य नभोवर्त्मारोहणं च.	३३	१
८	मायाख्यायां मुक्तिपुर्यां मृतस्य शिवशर्मणो द्विजस्य कथं मोक्षानवाप्तिरिति लोपामुद्रासतीप्रश्नः, मायादिषु षट्पुरीषु साक्षात्सायुज्यं नास्तीति दर्शयितुं शिवशर्मविष्णुगणसंवादारम्भः, द्विजप्रश्नानुसारेण पिशाचगुह्यकगन्धर्वलोकस्थितपुरुषसंपादितसदाचारवर्णनम्, यमलोकमागतस्य द्विजस्य शिवशर्मणः सत्कारपूर्वकपूजनार्थं धर्मराजस्यागमनम्, धर्मराजस्य सौम्यमूर्तेः सौम्यवचांसि श्रुत्वा कथमिदमिति द्विजप्रश्नः, यमस्य रूपद्वयनिरूपणप्रसङ्गेन संक्षेपतो यमलोकवर्णनं च.	३८	२
९	अप्सरोलोकवर्णनम्, सूर्यलोकवर्णनम्, सूर्योपासनावर्णनप्रसङ्गेन गायत्रीमन्त्रमाहात्म्यनिरूपणम, अर्घप्रदानविधिनिरूपणं च.	४३	१
१०	सहस्राक्षपुरवर्णनम्, अर्चिष्मत्याख्यवीतिहोत्रपुरीवर्णनम्, कृशानूत्पत्तिकथनप्रसंगेन ज्योतिष्मतीपुरीस्थविश्वानराख्यमुनीतिहासकथनम्, शुचिष्मतीकथनानुसारेण मुनेः काशीक्षेत्रे गत्वा वीरेश्वरशिवलिङ्गसमीपे तपोऽनुष्ठानकथनम्, त्रयोदशे मासि बालरूपेण लिङ्गे शिवदर्शनम्, अभिलाषाष्टकस्तोत्रकथनम्, शिवाद्वरलाभेन सन्तुष्टस्य मुनेः स्वगृहे प्रयाणं च....	४६	२
११	कालान्तरेण विश्वानराच्छुचिष्मत्यां गर्भाधानम्, शुभमुहूर्ते सुतोत्पत्तिः, जातकर्मादिसंस्कारनिरूपणम्, हस्तसामुद्रिकं वीक्ष्य नारदोक्तं वैश्वानराख्यस्य बालस्य गण्डान्तं श्रुत्वा मातापित्रोः शोककरणम्, अपमृत्युहरणाय मुनिकुमारस्य काश्यां लिङ्गं संस्थाप्यानुष्ठानकरणम्, तृतीयसंवत्सरे वरप्रदानाय समागतस्य कुलिशायुधस्य मुनिकुमारं प्रति वचनम्, 'नाहं त्वत्तो वरान्ग्रहीतुमुत्सहे' इति वचः श्रुत्वा इन्द्रस्य कुलिशपातनोद्योगं विलोक्य मुनिकुमारस्य मूर्च्छावगमः, तत्रैव शिवप्रादुर्भावः, शिववराद्वैश्वानरस्य दिक्पतित्वादिप्राप्तिवर्णनं च.	५१	१
१२	नैर्ऋतलोकवर्णनम्, विन्ध्याटव्यां पल्लीपतेः पिंगाक्षस्य विश्वनाथपुरीं प्रति यातुकामस्य सार्थस्य प्राणपरिरक्षणार्थं प्राणदानाल्लोकपालत्वप्राप्तिः, वारुणलोकवर्णनम्, कर्दमस्य प्रजापतेः पुत्रस्य शुचिष्मतो जलक्रीडायां शिशुमारेण सरस्याहरणम्, सरसि मग्नं श्रुत्वाऽपि सुतं पूजायामधिकासक्तस्य मुनेः सविधे शिवगणेन साशिशुमारस्य बालकस्यानयनम्, शुचिष्मतो मुनिकुमारस्य काश्यां शिवलिंगं संस्थाप्य तपश्चरणम्, शिवप्रसादाद्वारुणलोकसंप्राप्तिश्च....	५७	२
१३	जगत्प्राणस्य पवनस्य गंधवतीपुरीवर्णनम्, कश्यपपुत्रस्य पूतात्मनः श्रीकाशीक्षेत्रे लिंगं संस्थाप्य तपश्चरणम्, तस्य शिवाल्लोकपालत्वप्राप्तिकथनम्, गुह्यकेश्वरस्यालकावतीपुरीवर्णनम्, काम्पिल्यनगरे यज्ञदत्तनाम्नो ब्राह्मणस्य नाम्ना गुणनिधिरप्यगुणानिधिर्द्यूतासक्तो मद्यपः पुत्रो बभूव तस्य मात्रा बहुकालं प्रच्छन्नदुराचारस्य सुतस्य दुष्कृतिं संपश्यता पित्रा स्वगृहान्निष्कासनम्, स्वार्थं दीपदशोद्द्योतेन लिंगमौलितमोहरस्य बहूपोषितस्यास्य शिवरात्र्यां शिवालये ऽन्नापहरणाद्घातितस्य कलिङ्गदेशराजपुत्रत्वप्राप्तिवर्णनम्, तत्र तस्य शिवालयेषु दीपदानात्कल्पान्तरे विश्रवःसुतत्वमभिगम्य दुःसहतपश्चरणतः शिवसख्यालकाराज्यादिलाभवर्णनं च.	६१	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१४	रुद्रभक्तोषितैशानीपुरीवर्णनम्, अजैकपादादिरुद्रगणस्थापितैशानलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, चन्द्रलोकवर्णनम्, ब्रह्मणो मानसात्समुद्भूतस्य सोमस्य वाराणस्यां लिंगं विधाय तत्पुरो महत्तपश्चरणम्, शिवप्रसादात्तस्य महैश्वर्यलाभकथनं च.	६६	२
१५	दक्षप्रजापतेः षष्टिदुहितृमध्ये रोहिण्यादिभिः सप्तविंशतिभिः कन्याभिरेकपतिलाभाय लिंगं संस्थाप्य वाराणस्यां तपःकरणाच्छिववरानुसारतः सोमं पतिमासाद्य संपादितस्य नक्षत्रलोकस्य संक्षेपतो वर्णनम्, अत्रिपुत्रस्य सोमस्य गुरुभार्यापहरणम्, रुद्रचन्द्रमसोर्युद्धकथनम्, युद्धं निवार्य ब्रह्मणो वचनाच्चन्द्रस्य बृहस्पतये तारासमर्पणम्, तस्यां बुधस्योत्पत्तिः, बुधकृतशिवाराधनम्, बुधस्य शिववराल्लोकपालत्वादिवरैश्वर्यलाभवर्णनं च.	६८	२
१६	समरे देवैर्घातितानां दानवेन्द्रान्धकसैनिकानां संजीवनीमन्त्रतो भार्गवशुक्रेण पुनरुज्जीवनम्, देवप्रार्थनया शिवेन नंदिकेश्वरद्वारा शुक्रमानाय्य स्वमुखे तस्य निक्षेपणम्, अन्धकस्य ससैन्यस्य प्रमथैः सह युद्धवर्णनम्, शुक्रतः शुक्रस्य बहिर्निःसरणम्, शुक्रस्य वाराणस्यां तपश्चरणाच्छिवप्रसादतो लोकाधिपत्यादिवरप्राप्तिवर्णनं च...	७१	२
१७	श्रीशिवस्य भालस्थलतो भूमौ निपतितात्स्वेदबिन्दोर्लोहिताङ्गस्योत्पत्तिः, शिवप्रसादात्तस्य लोकाधिपत्यादिकथनम्, आङ्गिरसस्य शिवप्रसादार्थं वाराणस्यां तपःकरणम्, शिवस्य वरप्रसादाल्लोकपतित्वदेवगुरुत्वलाभः, मार्तण्डात्संज्ञाप्रतिकृतौ छायायां शनैश्चरोत्पत्तिकथनम्, तस्य वाराणस्यां तपश्चरणाल्लोकपालत्वग्रहमुख्यत्वलाभवर्णनं च.	७६	२
१८	ब्रह्ममानससृष्टमरीच्यादिपुत्रसप्तर्षिलोकवर्णनम्, अरुन्धतीनक्षत्रस्थानदर्शनादिवर्णनं च.	८१	१
१९	पितुरंकाधिष्ठितस्य सापत्नमात्रा तिरस्कृतस्य ध्रुवस्य मातृवचनात्तपस्यार्थं विपिनप्रवेशः, तत्र सप्तर्षिसमागमः, तस्मै द्वादशाक्षरमन्त्रमुपदिश्य मुनीनामन्तर्धानं च.	८२	१
२०	यमुनातटे मधुवने स्थितस्य ध्रुवस्य तपस्यावर्णनम्, इन्द्रप्रेषितनानाविधतपोविघ्ननिरूपणम्, ध्रुवस्य साक्षाच्छ्रीभगवतो दर्शनं च.	८६	२
२१	ध्रुवकृतश्रीभगवत्स्तोत्रनिरूपणम्, 'ज्योतिश्चक्रस्याधारपदं ते दास्यामि तथापि मया सह काशीं याहि तत्र लिंगार्चनं कृत्वा कृतकृत्यो भव' इति ध्रुवं सन्दिश्य तेन सह भगवतः काशीपुर्यां प्रयाणम्, तत्र ध्रुवस्य लिंगस्थापनेन कृतकृत्यत्वमासाद्य स्वगृहे प्रयाणं च.	९०	१
२२	महर्जनतपोलोकवर्णनम्, सत्यलोके समागतानां ब्रह्मणा सह संवादाः, द्विजप्रशंसनपूर्वकं ब्रह्मकृतकाशीवर्णनं च.	९५	१
२३	भूलोकाच्छिवलोकपर्यन्तं योजनप्रमाणकथनम्, शिवोपासनतो विष्णोरात्मसात्म्यप्राप्तिकथनपूर्वकं शिवकृतविष्णवभिषेकवर्णनं च....	९९	१
२४	द्विजस्य मायापुर्यां मरणतो विष्णुलोके ब्रह्मणो वत्सरपर्यंतं बहुविधोपभोगप्राप्तिः, ततश्च पुण्यक्षये नन्दिवर्धनग्रामे भूपत्वमासाद्य प्रजारञ्जनकर्तुरस्य काशीमाहात्म्यश्रवणसंजातहर्षस्य काश्यां प्रयाणम्, विश्वेश्वरानुग्रहात्तत्र शिवप्रासादं विधाय वृद्धकालेश्वराख्यस्थापितशिवलिङ्गाग्रे तपस्यतः परीक्षणार्थमागतेन शिवेन परीक्षणोत्तरं सह तेन सस्त्रीकस्य राज्ञस्तस्मिन्नेव लिंगे लयो भविष्यति इति विष्णुगणप्रतिपादितशिवशर्मद्विजभाविस्थितिवर्णनम्.	१०१	१
२५	अगस्त्यमुनेः सभार्यस्य श्रीगिरिं प्रदक्षिणीकृत्य स्कन्दवने कुमारदर्शनम्, अगस्त्यकृतस्कन्दस्तोत्रम्, काशीमाहात्म्यविषये स्कन्दं प्रति मुनिप्रश्नः, स्कन्दनिरूपितकाशीवासफलकथनं च....	१०४	२
२६	अविमुक्तक्षेत्रोत्पत्तिवर्णनम्, चक्रपुष्करिणीतीरे विष्णोस्तपोवर्णनम्, मणिकर्णिकाया उत्पत्तिवर्णनम्, मणिकर्णिकास्नानविधिकथनं च.	१०७	२
२७	गंगामाहात्म्यवर्णनम्, दशहरास्तोत्रकथनं च.	११३	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२८	शिवाधिष्ठानगौरवतः काश्यां गंगास्नानान्महापातकोपपातकशमनवर्णनम्, कलिंगदेशे वाहीकनाम्नः कस्यचिन्नाममात्रद्विजस्य वृषलीपतेररण्ये व्याघ्रेण मारणम्, सास्थि तन्मांसं समादाय गच्छतो गृध्रस्यान्यगृध्रेण युद्धम्, दैवतस्तदस्थ्नो गंगाजले पतनेन गंगाजलसंगमान्महाश्चर्यम्, नानाविधपातकक्षालनाय कुम्भीपाकादिनरकेषु प्रक्षिप्तस्यापि तस्य वाहीकस्य सुखावाप्तिं विलोक्य सर्वेषां विस्मयकरणम्, अन्ते विमानमारुह्य वाहीकस्य स्वर्गलोकप्रयाणम्, गंगामाहात्म्यकथनं च.	११९	१
२९	अशक्तानां स्नानतुल्यफलावाप्तिमिच्छूनां महाघौघनिवारकश्रीगंगासहस्रनामस्तोत्रवर्णनम्.	१२२	१
३०	मणिकर्ण्यां भगीरथनृपानीतगंगासंगमात्क्षेत्रमाहात्म्याधिक्यकथनम्, दक्षिणोत्तरभागेऽसिवरणावस्थितिकथनम्, देहलीविनायकस्य शिवाज्ञां विना अन्तः प्रवेशं कुर्वतां विघ्नोत्पादनाय नियोजनम्, धनंजयवणिगितिहासकथनम्, काश्या वाराणसीनामनिर्वचनं च.	१३६	१
३१	ब्रह्मणः शिरश्छेत्तुं शिवात्कालराजस्योत्पत्तिः, शिवनिंदाकारिब्रह्मशिरश्छेदात्कालराजस्य कापालिकवेषेण काश्यां प्रयाणम्, तत्र गतस्य कालभैरवस्य पृष्ठलग्नाया ब्रह्महत्यायाः पातालगमनम्, तत्र कपालमोचनतीर्थे सर्वेषां पातकक्षालनाय कालभैरवस्थितिवर्णनं च.	१४२	२
३२	पूर्णभद्रनामकयक्षस्य शिवाराधनात्कनककुण्डलाख्यभार्यायां हरिकेशाभिधपुत्रजन्मकथनम्, बाल्यावस्थामारभ्य शिवासक्तस्य हरिकेशस्य पितुस्ताडनभयाद्गृहान्निर्गतस्य काश्यां प्रयाणम्, पार्वतीं प्रति शिवनिरूपितानन्दकाननवर्णनम्, आनन्दकानने हरिकेशस्य तपःसन्तुष्टमहेश्वराद्दण्डपाणित्वकथनम्, दण्डपाण्यष्टककथनं च.	१४७	२
३३	ज्ञानवापीनामकतीर्थोत्पत्तिवर्णनपूर्वकतन्नाममाहात्म्यवर्णनम्, काशीनिवासिहरिस्वामिकन्याया ज्ञानवापीं सेवमानायास्तद्रूपमोहितविद्याधरेणाहरणम्, मलयपर्वते विद्याधरेण सार्धं राक्षसस्य युद्धवर्णनम्, युद्धे राक्षसविद्याधरयोः परस्परप्रहारेणैव मरणाद्धरिस्वामिकन्याया विद्याधरं प्रति मन्यमानाया देहपरित्यागकथनम्, उभयो राजदेहमासाद्य तत्र चित्रपटीविलोकनानन्तरं विवाहः	१५५	२
३४	माल्यकेतुकलावत्योस्तयोः काशीप्रयाणम्, तत्र काशीयात्रां विधाय ज्ञानवापीनिकटे शिवोपदेशाद्विमानमारुह्योभयोः शिवलोकगमनकथनम्, ज्ञानवापीमाहात्म्यकथनं च.	१६१	१
३५	काशीप्रापकब्राह्मणसदाचारवर्णनप्रसङ्गेन नित्यकर्तव्यधर्मनिरूपणम्.	१६४	२
३६	सदाचारवर्णनप्रसङ्गेन द्विजानां ब्रह्मचर्यधर्मनिरूपणम्.	१७४	२
३७	सुलक्षणां स्त्रियं विना गृहस्थाश्रमस्य न सिद्धिस्तस्माद्विस्तरेण स्त्रीलक्षणनिरूपणम्.	१७७	१
३८	अष्टविधविवाहवर्णनम्, द्विजादीनां काशीप्राप्तिकरस्य शुभाचारस्य विस्तरेण कथनं च.	१८२	१
३९	दिवोदासनृपेतिहासकथनप्रसङ्गेनाविमुक्ते क्षेत्रे अविमुक्तेशशिवलिङ्गोत्पत्तिकथनम्.	१८५	२
४०	काशिकाक्षेत्रगमनविघ्नविधायिद्विजादिनिषिद्धाचारस्वरूपवर्णनम्, गृहस्थाश्रमिणां विहिताचारनिरूपणं च.	१८८	१
४१	वानप्रस्थयतिधर्माणां विस्तरेण निरूपणे योगाख्यानम्.	१९३	१
४२	निकटासन्नमृत्युचिह्नकथनपूर्वकं श्रीक्षेत्रकाशीमाहात्म्यमिश्रितकालवञ्चनोपायकथनम्	२००	२
४३	दिवोदासे काश्यामुषित्वा भुवो राज्यं शासति सति सर्वेषां विश्वेश्वरादिदेवानां भुवं परित्यज्य मन्दराचलगमनम्, दिवोदासराज्ये प्रजासौख्यवर्णनम्, भुवं परित्यज्य अग्नेरपि स्वर्गगमनम्, तद्विलोक्य राज्ञा व्याहृतस्य स्वसामर्थ्यस्य वर्णनं च.	२०२	२
४४	विश्वनाथभवान्योर्मन्दरागिरिवरे स्थितयोः काशीवियोगदुःखवर्णनम्, दिवोदासनृपस्य काशीक्षेत्रपरित्यागार्थं शिवेन योगिनीगणप्रेषणवर्णनं च.	२०६	१
४५	चतुःषष्टियोगिनीनां शिवाज्ञया काशीपुरे राज्ञो दिवोदासस्य विघ्नार्थं प्रवेशकथनम्, तासां नामनिरूपणं च.	२१०	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
४६	दिवोदासस्य विघ्नमुत्पाद्य काश्यां बहिर्निष्कासनाय शिवादिष्टरव्यागमनम्, दिवोदासराज्ये नानाविधप्रयत्नेन च्छिद्रान्वेषणोद्यतस्य रवेर्द्वादशधा आत्मानं विभज्य काश्यामेव निवासकथनम्, लोलार्कस्थानकथनम्, तत्तीर्थयात्राविधिमाहात्म्यकथनं च.	२११	२
४७	उत्तरार्ककुण्डनिरूपणम्, तत्र स्थिताया द्विजकन्याया मातापित्रोर्मरणानन्तरमुत्तरार्कसमीपे तपश्चरणम्, तस्यै गौर्या स्वसखीत्वरूपवरप्रदानम्, उत्तरार्ककुण्डमाहात्म्यनिरूपणं च.	२१३	२
४८	कृष्णपुत्रस्य सांबस्य नारदापमानात्कृष्णशापप्रभवकुष्ठरोगावगमकथनम्, तत्परिहाराय काश्यां तस्य स्वनाम्ना कुण्डं विधाय तपश्चरणाद्रोगनिवृत्तिः, कुण्डमाहात्म्यसहितसांबादित्यमाहात्म्यकथनं च.	२१५	१
४९	पाण्डवानां वनवासप्रसङ्गेन काश्यां गमनम्, तत्र द्रौपद्या सूर्याराधनम्, तस्यै सूर्यतः स्थालीप्राप्तिः, द्रौपद्याराधितरवेः स्थाननिरूपणम्, मयूखादित्यमाहात्म्यवर्णनं च.	२१७	१
५०	उच्चैःश्रवसो वर्णविषये कद्रूविनतयोर्वादकथनम्, तत्र कापट्येन विनतायाः पराभवात्कद्रूदास्यकरणम्, मातुर्दास्यापनोदाय गरुडस्य सुधाहरणवर्णनम्, विनतागरुडयोः काश्यां शिवलिंगस्थापनपूर्वकं तपश्चरणम्, तयोर्वरप्रदानपूर्वकखखोल्कादित्यस्थानमाहात्म्यकथनं च.	२२०	१

इति श्रीकाशीखण्डपूर्वार्धम् ॥ (४–१) ॥

॥ अथ काशीखण्डोत्तरार्धम् ॥ (४–२) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
५१	अरुणादित्यमाहात्म्यवर्णनम्, विनतादास्यकारणकथनम्, वृद्धहारीतोपासितवृद्धादित्यमाहात्म्यकथनम्, विष्णुवचनात्काश्यां शिवलिंगं प्रतिष्ठाप्य सूर्यस्य तपश्चरणम्, तस्य केशवादित्यनामप्राप्तिपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्, विमलगंगायमादित्यानां संक्षेपतो वर्णनं च.	२२६	१
५२	दिवोदासनृपतिनिष्कासनाय शिवप्रेषितस्य चतुराननस्य द्विजवेषेण काश्यां दशसंख्याकाश्वमेधकरणात्तीर्थस्य दशाश्वमेधनामकरणकथनम्, तत्तीर्थमाहात्म्यवर्णनं च.	२२९	१
५३	शिवप्रेषितानां योगिनीभानुविधीनां काश्यामेव शिवलिंगानि संस्थाप्य तत्रैव स्थितानां स्थितिं परिज्ञातुं दितोदासस्य निष्कासनाय च शंकुकर्णादीनां शिवाज्ञया काशीप्रयाणवर्णनम्, काशीवर्णनं च.	२३१	२
५४	शम्भोरत्यन्तप्रियकपर्दिगणस्थापितशिवलिंगमाहात्म्यवर्णनप्रसङ्गेन वाल्मीकिसंज्ञकद्विजेतिहासकथनम्, तत्कृतपिशाचोद्धारवर्णनम्, पिशाचमोचनतीर्थयात्रामाहात्म्यकथनं च.	२३५	१
५५	पिंगलादिगणस्थापितशिवलिंगमाहात्म्यनिरूपणम्, ये ये गणाद्याः काशीस्थितिं विलोकयितुं शिवेन प्रेषितास्तेषामपुनरावृत्तिं विलोक्य काश्यां शिवाज्ञया गणेशस्य प्रवेशवर्णनं च.	२३७	२
५६	गणेशस्य ज्यौतिषिकद्विजवेषमाश्रित्य काश्यां प्रवेशवर्णनम्, स्वमायया पुरीस्थितानेकजनमोहं विधाय राज्ञोऽन्तःपुरे गणेशस्य राजस्त्रीभिः सहाऽऽलापादिवर्णनम्, दिवोदासनृपसमागमे राज्ञो वर्णनपूर्वकं गणेशेन तस्मै ब्राह्मणागमनपूर्वकब्राह्मणकृतोपदेशरूपभविष्यकथनं च.	२३९	१
५७	अथ शिवेन कृताया गणेशस्तुतेः प्रसंगतो वर्णनम्, गणेशस्य ढुंढिराजनामकथनम्, भगीरथहरिश्चन्द्रादिगणेशस्थानकथनं च.	२४१	१
५८	अथ गणेशेऽपि विलंबिते चिन्तापरवशेन शिवेन दिवोदासनृपस्य काशीत उच्चाटनाय विष्णुनिरूपणम्, काश्यां विष्णोर्नानाविधस्थाननिरूपणम्, विष्णुलक्ष्मीगरुडैः सौगतपरिव्राजिकाशिष्यरूपैर्बौद्धधर्मस्थापनप्रकारवर्णनम्, प्रजा अधर्मरुचीः कृत्वा गणेशवचनानुसारेण द्विजरूपस्य विष्णो राज्ञे शिवलिंगस्थापनोपदेशकथनम्, शिवलिङ्गमभ्यर्च्य राज्ञो दिवोदासस्य विमानमारुह्य कैलासपुरप्रयाणवर्णनं च.	२४५	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
५९	वेदशिरसो मुनेः शुचिमप्सरसं दृष्ट्वा स्खलितवीर्यस्य वीर्यात्कन्योत्पत्तिकथनम्, तस्या धूतपापाख्यायाः कन्यायाः पितुर्वचनात्तपश्चर्याकरणम्, ब्रह्मणो वरदानात्तस्याः पावित्र्यविशेषताप्राप्तिकथनम्, तां दृष्ट्वा धर्मस्य कामोद्दीपनात्परस्परं शापप्रसङ्गेन तयोर्नदीनदत्वप्राप्तिकथनम्, गंगायमुनासरस्वतीकिरणाधूतपापाधर्मनदसंगमात्पञ्चनदीतीर्थकथनम्, तन्माहात्म्यकथनं च.	२५१	१
६०	अग्निबिंदुमुनिकृतविष्णुस्तुतिवर्णनम्, तत्र बिंदुमाधवावस्थानवर्णनम्, बिन्दुमाधवमाहात्म्यवर्णनं च.	२५४	२
६१	आदिकेशवतार्क्ष्यकेशवादिवैष्णवस्थानानां संक्षेपतो वर्णनम्, बिंदुमाधवनिरूपितनानास्थानतद्यात्रादिनिरूपणम्, बिंदुमाधवकथनादग्निबिंदुमुनेः सुदर्शनचक्रसंस्पर्शात्सायुज्यलाभनिरूपणं च.	२५८	१
६२	दिवोदासनृपे विष्णुकथनानुसारेण कैलासपुरं प्रविष्टे विष्ण्वादीनां मन्दरे हरसन्निधौ शिवानयनार्थं गमनम्, शिवकृतकपिलतीर्थवर्णनम्, कपिलतीर्थे वृषध्वजप्रादुर्भावकथनं च.	२६४	१
६३	जैगीषव्यमुनितपोवर्णनम्, तस्य शिवाद्वरप्राप्तिकथनम्, ज्येष्ठेशमाहात्म्यकथनं च.	२६७	१
६४	मन्दराचलादागतं शिवं सगणं साम्बं द्रष्टुं नानातीर्थागतानां द्विजानां शिवदर्शनम्, शिवप्रणीतकाशीक्षेत्ररहस्यकथनं च.	२६९	१
६५	पराशरेश्वरमांडव्येश्वरजाबालेश्वरकन्दुकेश्वरादिनानाविधशिवलिङ्गमाहात्म्यकथनम्.	२७२	१
६६	शैलेश्वरादीनां काशीक्षेत्रस्थितशिवलिङ्गानां निर्णयकथनम्.	२७४	१
६७	गौरीं प्रति शिवनिरूपितरत्नेश्वरशिवलिङ्गमाहात्म्यकथनम्, कस्याश्चिन्नर्तक्याः शिवरात्र्यां रत्नेश्वरसमीपे नर्तनगानादिना जागरणाच्च शिवप्रसादेन देहान्तरे वसुभूतिनामकगन्धर्वराजतनयात्वलाभवर्णनम्, रत्नावलीनाम्न्यास्तस्या गन्धर्वकन्याया रत्नेश्वरवरलिंगप्रभावात्परमाश्चर्यजनकविवाहादिचरित्रवर्णनम्, दाक्षायणीश्वरमाहात्म्यकथनं च.	२७८	१
६८	महिषासुरपुत्रस्य गजासुरस्य विधिवरादन्यावध्यस्य शिवेन शूलेन विनाशनम्, कृत्तिवासेश्वरोत्पत्तिकथनम्, कृत्तिवासेशमाहात्म्यकथनं च.	२८३	२
६९	नानाविधस्थानस्थितानां शुभदानामष्टषष्टिसंख्याकानामायतनानां काश्यां समागमकथनम्.	२८६	१
७०	वेतालादिपरिवारसहितानां नवकोटिसंख्यचण्डीनां काशीरक्षणाय स्थानेस्थाने स्थापनवर्णनं च.	२९०	१
७१	रुरुदैत्यपुत्रस्य पुंभिरजेयस्य दुर्गासुरस्य त्रैलोक्यराज्यकर्तुर्नाशाय स्वनिकटे तमानेतुं भगवत्याः कालरात्रेः प्रेषणम्, कालरात्रिवचनात्ससैन्यस्य दुर्गदैत्यस्य भगवत्याः समीप आगमनम्, युद्धोद्यतं दुर्गसैन्यं विलोक्य देवीशरीराच्छक्त्युद्गमवर्णनम्, दुर्गासुरस्य भगवत्या सह युद्धवर्णनं च.	२९२	२
७२	भगवतीशरीरोत्पन्नशक्तीनां नामनिरूपणम्, दैत्यदेवीयुद्धवर्णनम्, दुर्गदैत्यवधसन्तुष्टदेवकृतदुर्गादेवीस्तुतिकथनम्, दुर्गाभैरवपूजनफलकथनं च.	२९६	१
७३	पार्वतीं प्रति शिवनिरूपितोंकारादिचतुर्दशलिंगगणनम्, ओंकारेशोत्पत्तिवर्णनप्रसंगेन ब्रह्मकृतोंकारस्तुतिकथनम्, ओंकारेशलिङ्गमाहात्म्यनिरूपणं च.	२९९	१
७४	पाद्मकल्पीयभरद्वाजसुतदमनस्य विद्यामधीत्य विरक्तस्य रेवातीरेऽमरकंटकक्षेत्रे गर्गनाम्नो मुनेर्दर्शनम्, गर्गमुनिनिरूपितोंकारमाहात्म्यवर्णनं च.	३०४	२
७५	सप्तजन्मार्जितपापनिवारणैकदक्षत्रिलोचनेश्वराविर्भावकथनम्, तन्माहात्म्यनिरूपणं च.	३०८	१
७६	मणिमाणिक्यनिर्मितत्रिलोचनप्रासादस्थितपारावतद्वन्द्वेतिहासकथनपूर्वकं त्रिलोचनाख्यशिवलिंगमाहात्म्यकथनम्.	३१०	१
७७	केदारेश्वरमाहात्म्यकथनप्रसङ्गेनोज्जयिनीस्थितद्विजदारकेतिहासकथनम्.	३१४	१
७८	यमधर्माराधितधर्मेश्वराख्यशिवलिंगमाहात्म्यनिरूपणम्.	३१५	२
७९	धर्मतपःसाक्षिणां कीरशिशूनां शिववरात्कैलासप्राप्तिकथनपूर्वकं धर्मेशमाहात्म्यकथनम्.	३१७	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
८०	पुलोमजां प्रति शिवनिरूपितस्य चैत्रशुक्लतृतीयामारभ्य फाल्गुनशुक्लतृतीयापर्यन्तं विश्वभुजाख्यगौरीविनायकदैवतमनोरथतृतीयाव्रतस्य विस्तरेण वर्णनम्.	३२०	१
८१	सुरगुरोर्वचनाद्वृत्रहत्योद्भवत्राससंतप्तेन्द्रस्य काश्यामुत्तरवाहिन्यां स्नात्वा धर्मेशाख्यशिवलिंगसंनिधौ तपश्चरणम्, ब्रह्महत्यानिवृत्तिपूर्वकमिंद्रस्य पूर्ववत्तेजःप्राप्तिकथनम्, दुर्दमभूपेतिहासकथनपूर्वकधर्मेशमाहात्म्यकथनं च.	३२२	१
८२	वीरेश्वराविर्भावप्रसङ्गेन मित्रजित्पराक्रमवर्णनम्, महावैष्णवस्य मित्रजिन्नृपस्य कंकालासुरं त्रिशूलेन हत्वा कंकालासुरहृतमलयगन्धिनीं विद्याधरकन्यां गान्धर्वेणोद्वाह्य तया सह काश्यामागमनम्, अभीष्टतृतीयाव्रतविषये राज्ञीं प्रति नृपप्रश्नश्च.	३२४	१
८३	नृपप्रश्नानुसारेण मार्गशीर्षशुक्लतृतीयायां राज्ञीनिरूपितगौरीविधिदेवताभीष्टतृतीयाव्रतनिरूपणम्, व्रतकरणाद्राज्ञ्याः पुत्रलाभः, मूलर्क्षे जातस्य मात्रा विकटादेवीपुरतः स्थापितस्य तस्य शिशोर्देव्यनुज्ञया माहेश्वर्यादिमातृसमीपे प्रेषणम्, मातृविसृष्टस्य बालकस्यानन्दकानने पञ्चमुद्रादेवीनिकटे तपश्चरणाच्छिवलिंगाविर्भावः, अस्यैव लिंगस्य वीरेश्वराख्याप्राप्तिस्तन्माहात्म्यकथनम्, वीरेश्वरशिवेन तस्मै राजपुत्राय नानाविधवरान्दत्त्वा कथितानामसिगंगासंगमस्थितपुण्यस्थानानां क्रमेण वर्णनं च.	३२७	२
८४	मित्रजिन्नृपपुत्राय वीरेश्वराख्यशिवनिरूपितानां श्रीमदादिकेशवादिभगीरथतीर्थानां कथनम्.	३३०	१
८५	आनंदकानने शिवलिंगं संस्थाप्य बहुतपस्तप्त्वाऽपि फलाभावाद्दुर्वाससि काशीं शप्तुमुद्यते शिवस्य लिंगादाविर्भाववर्णनम्, दुर्वासःकामपूरणात्तच्छिवलिंगस्य कामेश्वराभिधानं तन्माहात्म्यकथनं च	३३३	१
८६	विश्वकर्मनिर्मितशिवलिंगस्य काश्यां विश्वकर्मेश्वराभिधानकथनपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्.	३३५	१
८७	दक्षेश्वरोत्पत्तिकथनपूर्वकं केनचित्प्रसङ्गेन शिववैरिणो दक्षप्रजापतेः शिवौ विना यज्ञारम्भवर्णनम्.	३३८	१
८८	नारदमुखादध्वरवृत्तमाकर्ण्य शिववचनमनादृत्यैव सत्या दक्षयज्ञं प्रति गमनम्, तत्र शिवनिंदां पितुर्मुखादाकर्ण्य परमकुपितया तया देहविसर्जनम्.	३४१	१
८९	शिवगणवीरभद्रकृतं यज्ञविध्वंसनपूर्वकं दक्षशिरोनाशनम्, पुनर्वीरभद्रेण शिवाज्ञया दक्षस्य मेषवदनत्वं संपाद्य विमोचनम्, काश्यां शिवलिंगं संस्थाप्य दक्षस्य तपःकरणम्, दक्षेश्वरोत्पत्तिकथनं च.	३४४	१
९०	पार्वतीकृतपार्वतीशशिवलिंगस्थापनम्, तन्माहात्म्यनिरूपणं च.	३४७	२
९१	विश्वनाथशिवलिंगात्पूर्वतो गंगास्थापितगंगेशलिंगमाहात्म्यवर्णनं च.	३४८	१
९२	ब्रह्मणः सकाशाद्गङ्गासाम्यरूपं वरमलब्ध्वा काश्यां शिवलिङ्गं संस्थाप्य रेवायास्तपःकरणम्, नर्मदेश्वरदत्तरेवावरदानकथनपूर्वकतल्लिङ्गमाहात्म्यवर्णनं च.	३४८	२
९३	शिवं पतिं लब्धुं काश्यां सतीस्थापितसतीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	३४९	१
९४	अमृतेश्वरकरुणेश्वरज्योतीरूपेश्वराणां शिवलिंगानां माहात्म्यवर्णनम्.	३५०	१
९५	काश्यामपि भुजमूर्ध्वीकृत्य हरिः सेव्यो हरिः सेव्य इति व्यासवचनं श्रुत्वा शैलादिकृतव्यासभुजवाक्स्तम्भनवर्णनम्, ततो विष्णोरुपदेशेन व्यासेन विष्णुकण्ठसंस्पर्शनात्स्तम्भनान्निवृत्य शिवस्तुतिकरणम्.	३५१	२
९६	व्यासशापमोचनकथनम्, कृच्छ्रादिस्वरूपकथनम्, व्यासस्य काशीतो बहिर्निष्कासनवृत्तान्तवर्णनम्.	३५३	२
९७	सर्वपापापनोदनकाशीक्षेत्रस्थितसर्वतीर्थकथनम्.	३५८	२
९८	काश्यां मुक्तिमण्डपे श्रीविश्वेश्वरसमागमनमहोत्सवस्य विशेषेण वर्णनम्.	३६४	२
९९	श्रीशम्भुना ब्रह्मविष्ण्वादिदेवेभ्यः श्रीविश्वेश्वराख्यस्य काशीक्षेत्रपरमदैवतस्य माहात्म्यनिरूपणम्.	३६७	१
१००	काशीखण्डान्तर्गतेतिहासानुक्रमवर्णनम्, पञ्चतीर्थ्यादियात्रावर्णनम्, काशीखण्डश्रवणपठनफलवर्णनं च.	३६९	१

इति काशीखण्डोत्तरार्धम् ॥ (४–२) ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे चतुर्थं काशीखण्डम् ॥ ४ ॥

॥ अथश्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चममावन्त्यखण्डम् ॥ ५ ॥

॥ अथावन्त्यखण्डे प्रथममावन्त्यक्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (५–१) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	अथादौ परममङ्गलकारिणः श्रीमहाकालदेवस्य स्तवनम्, महाकालवनमाहात्म्यं शुश्रूषोर्व्यासस्य सनत्कुमारसमीप आगमनम्, सनत्कुमारव्याससंवादारम्भः, तत्र सनत्कुमारेण महाकालवनप्रशंसावर्णनम्.	१	१
२	कल्पारंभे सृष्ट्युत्पत्तिवर्णनम्, ब्रह्मविष्णुमहेश्वराणामुत्पत्तिवर्णनम्, देवकृतेश्वरस्तुतिवर्णनम्, ब्रह्मणः पञ्चमकपालच्छेदनात्तत्कपालधारणात्कपालीति नाम्ना देवैः शिवलिंगस्थापनम्.	२	१
३	ब्रह्मणो मस्तकस्खलिताद्रुधिरात्कुण्डलिपुरुषस्योत्पत्तिवर्णनम्, ब्रह्माज्ञया तस्य शिवविनाशार्थं शिवाग्रे गमनम्, शिवस्य विष्णवाश्रमे गमनम्, विष्णुना शिवाय दक्षिणभुजसमर्पणम्, विष्णवसृक्संभवस्य पुरुषस्य ब्रह्मस्वेदजातस्य पुरुषस्य च युद्धवर्णनम्, शिवविनाशार्थं राक्षसप्रेषणात्प्राप्तदोषस्य ब्रह्मणः प्रायश्चित्तविधानवर्णनम्.	३	२
४	सनत्कुमारव्याससंवादप्रसंगेन वैश्वानरोत्पत्तिवर्णनम्.	५	१
५	नरनारायणयोर्बदर्याश्रमं प्रति गमनम्, ताभ्यां जगद्धितार्थं तपःकरणम्, तद्वनं दृष्ट्वा तुष्टेन शंकरेण पादपादिकान्प्रति वरप्रदानम्, तत्र नरनारायणदर्शनम्, पादपवचनाच्छिवस्य तत्रैवावस्थानम्, शिवदर्शनार्थं ब्रह्मादिदेवानां तत्रागमनम्.	७	१
६	तद्वने शिवदर्शनाभावाद्देवैर्यज्ञसमारंभणम्, सहस्रसमापर्यन्तं तपस्तप्त्वा तपोऽन्ते शिवदर्शनम्, देवैः शिवस्तुतिकरणम्, शिवेन देवेभ्यो वरप्रदानम्, शिववचनाल्लिंगस्थापनम्, कपालमोक्षणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	८	२
७	महाकालवनवासविधिवर्णनम्, महाकालवने वासं कुर्वतां पुरुषाणां फलप्राप्तिवर्णनपूर्वकं महाकालमाहात्म्यवर्णनम्.	११	१
८	सनत्कुमारव्याससंवादप्रसंगेन महाकालवने दानमाहात्म्यवर्णनम्, शिवगौर्योः कलहे जायमाने तत्र कलकलेश्वरोत्पत्तिवर्णनम्, कलहनाशनकुण्डोत्पत्तिवर्णनम्, कलहनाशनकुण्डे दानमाहात्म्यवर्णनम्, अप्सरस्तीर्थोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम, अप्सरसां तीर्थे स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्, अप्सरःकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्. ...	१२	२
९	माहिषकुण्डोत्पत्तिवर्णने महिषवेषधारिणो हालाहलनामकराक्षसस्य शिवेन युद्धवर्णनम्, शिवेन राक्षसस्य पराजयं कृत्वा तत्रैव लिङ्गस्थापनम्, महिषकुण्डरुद्रसरोमाहात्म्यवर्णनम्.	१४	१
१०	कौटुम्बिकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४	२
११	पारिजातकुसुममालां गृहीत्वा विद्याधरपतेर्वासववेश्मनि गमनम्, तत्र नृत्यकारिण्यै मेनकायै तेन तन्मालाप्रदानम्; तया मालया मोहितां तां मेनकां दृष्ट्वा नृत्यभंगाच्छक्रेण विद्याधरस्य शापप्रदानम्, शक्राज्ञया विद्याधरपतेरवन्त्यामागमनम्, तत्र तीर्थे स्नानेन विद्याधरपतेः स्वस्थाने गमनम्, विद्याधरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१५	१
१२	मर्कटेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, शीतलातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१५	१
१३	स्वर्गद्वारमाहात्म्यवर्णनम्....	१५	२
१४	चतुःसमुद्रमध्यप्रदेशे स्थितस्य राजस्थलतीर्थस्य माहात्म्यम्, तत्र सुद्युम्नराजस्य सुदर्शनाख्यया पत्न्या पृष्टेन दाल्भ्यमुनिना चतुःसमुद्रस्नानेन पुत्रप्राप्तिरूपफलकथनम्, दाल्भ्यवचनाच्छिवाराधनाय सुद्युम्नस्य गन्धमादने गमनम्, शिववाक्यादवन्त्यां तस्य गमनम्, चतुःसमुद्राराधनेन चतुःसमुद्राणां मूर्तत्वेन दर्शनम्, चतुर्भिरब्धिभिः पार्थिवाय वरप्रदानम्, तत्रैव तीर्थस्थापनम्, चतुःसमुद्रमाहात्म्यवर्णनम्.	१५	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१५	शङ्करवापीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, शिवेन सूर्याराधनां कृत्वा तन्नाम्ना स्वलिंगस्थापनम्, शंकरादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१६	१
१६	नीलगन्धवतीप्रभावमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र श्राद्धादिकरणेन स्नानदानादिभिश्च महापुण्यफलप्राप्तिकथनम्....	१६	२
१७	सनत्कुमारव्याससंवादप्रसङ्गेन दशाश्वमेधतीर्थमाहात्म्यवर्णने मन्वादिभिः स्नानेन दशाश्वमेधफलं सम्पादितमित्यादिसदृष्टान्तवर्णनम्.	१७	१
१८	एकानंशादेव्युत्पत्तिवर्णने तारकासुरराक्षसपीडितेन ब्रह्मणा निशादेव्याः स्मरणम्, तया तारकविनाशार्थं ब्रह्मण उपायकथनम्, तत्रैव ब्रह्मणा तस्याः स्थापनम्, एकानंशादेवीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१७	१
१९	शिवपार्वत्योरक्षक्रीडासमये तत्र स्थले चण्डप्रचण्डदैत्ययोरागमनम्, पार्वत्या तयोः पराभवकरणम्, हरसिद्धिरिति शङ्करेण पार्वत्या नामकरणम्, हरसिद्धितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१८	१
२०	वटयक्षिणीमाहात्म्यवर्णनम्, पिशाचकतीर्थमाहात्म्यम्, शिप्रागुंफेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, अगस्त्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, ढुण्ढेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, डमरुकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, अनादिकल्पेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, सिद्धेश्वरवीरभद्रचंडिकामाहाहात्म्यवर्णनम्, स्वर्णजालेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, महामायामाहात्म्यवर्णनम्, कपालेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, स्वर्गद्वारतीर्थयात्रामाहात्म्यवर्णनम्.	१८	२
२१	हनुमत्केश्वरमाहात्म्यवर्णने रावणवधानन्तरं रामादीनामयोध्यायां गमनम्, तत्र राज्याभिषेकवर्णनम्, लिंगं याचितुं हनुमता लंकां गत्वा बिभीषणाज्ञया लिंगं गृहीत्वाऽवन्त्यामागमनम्, सरस्तीरे लिंगं संस्थाप्य हनुमतः स्नानकरणम्, स्नानान्ते लिङ्गस्याऽचलनं दृष्ट्वा शिवाज्ञया तत्रैव तस्य लिङ्गस्य स्थापनम्, हनुमत्केश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१९	१
२२	यमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, रुद्रसरोमाहात्म्यवर्णनम्.	१९	२
२३	महाकालयात्रावर्णनम्, यात्रामाहात्म्यवर्णनम्.	१९	२
२४	सुमतिनामकब्राह्मणस्य कैशिकपत्न्यां जातस्याग्निशर्मणः कुमारस्याऽभ्यासत्यागवर्णनम्, अग्निशर्मकृतदुष्टसंगतिवर्णनम्, नित्यप्राणिहिंसनशीलत्वात्सप्तर्षीनागतान्दृष्ट्वाऽग्निशर्मणा तद्वधोपायकरणम्, अत्रिवचनाद्गृहं गत्वा तस्य पापभागित्वेन स्वपरिवारं प्रति प्रश्नकरणम्, ततस्तैर्गृहस्थितैः पित्रादिभिः पापफलभोगस्यास्वीकरणं श्रुत्वाऽग्निशर्मणा पश्चात्तापं कृत्वा महर्षीन्प्रति शरणं गत्वा प्रार्थनाकरणम्, ततोऽत्रिमहर्षिदत्तमन्त्रस्योपासनात्पापनिष्कृतिवर्णनम्, ततः कालांतरेण वल्मीकसम्भवाद्वाल्मीकिरिति महर्षिभिस्तस्याभिधानकरणम्, तेन वाल्मीकिना कुशस्थलीं गत्वा शिवमाराध्य स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, वाल्मीकीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२०	२
२५	शुक्रेश्वरभीमेश्वरगर्गेश्वरकामेश्वरचूडामणीश्वरचण्डीश्वरादितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२१	२
२६	कालवनस्य सौन्दर्यपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्, कालवनस्यासमन्तात्सर्वदिक्षु स्थितानां पिंगलेशादिदेवतानां माहात्म्यवर्णनम्, कल्पसप्तकमहिमवर्णनम्, पंचेशानीयात्रामाहात्म्यम्, अक्रूरेश्वरमाहात्म्यम्, ब्रह्मकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, मन्दाकिनीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२१	२
२७	अंकपादाख्यस्थानमाहात्म्यवर्णने बलरामकृष्णयोर्जन्मकर्मनिरूपणम्, सांदीपनये गुरुदक्षिणां दातुं प्रवृत्तयोस्तयो रामकृष्णयोः समुद्रस्थं शंखासुरं हत्वा यमलोके गमनम्, तत्र यमस्य पराजयं कृत्वा सांदीपनिपुत्रं गृहीत्वा तयोर्गुरुसमीप आगमनम्, अवंत्यामङ्कपादाख्ये लिंगस्थापनम्, मूर्तिपञ्चकमाहात्म्यवर्णनम्. ...	२४	१
२८	चन्द्रादित्यमाहात्म्यम्, करभेश्वरमाहात्म्यम्, गणेशमाहात्म्यम्, कुसुमेश्वरजयेश्वरयोर्माहात्म्यवर्णनम्, शिवद्वारमाहात्म्यवर्णनम्, मार्कण्डेयेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, ब्रह्मेश्वरमाहात्म्यम, ब्रह्माणीकुण्डमाहात्म्यम्, यज्ञवापीमाहात्म्यम्, पशुपतिरुद्रपुररूपकुंडकेदारकुंडकरीकुंडाजागंधचक्रतीर्थादिमाहात्म्यवर्णनम्, सोमवतीलिंगसोमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	२६	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२९	अनरकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन नरकवर्णनं नरकयातनादिकानां च वर्णनम्, नरकाप्राप्तिसाधनकथनं च.	२९	१
३०	अनरकतीर्थे दीपदानमाहात्म्यम्, तत्र पूजाविधिविधानकथनम्, दीपदानेन वीर्यतेजआदिवृद्धिप्राप्त्यादिकथनम्.	२९	२
३१	केदारेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, जटातीर्थशुंगतीर्थेन्द्रतीर्थचंद्रेश्वरकुण्डेश्वरगोपतीर्थच्चिपिटातीर्थानंदेश्वररामेश्वरादितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र रामेण पितुर्दशरथस्य श्राद्धकर्मकरणम्, सौभाग्यतीर्थघृततीर्थयोगेश्वरीदेवीशंखावर्तसुबोदकसुधेश्वरकिंपुनतीर्थपत्तनेश्वरदुर्धर्षस्थविरविनायककामोदकादितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३२	१
३२	शक्रवचनादर्जुनेन केशवार्कस्थापनम्, श्रीकृष्णवचसाऽर्जुनेन सूर्यस्तंभनम्, संतुष्टेन सूर्येण तस्मै वरप्रदानम्, अर्जुनेन सूर्यस्तुतिकरणम्, सूर्याज्ञया तत्रैव नरादित्येतिनाम्ना सूर्यस्य स्थापनं च, नरादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	३४	१
३३	श्रीकृष्णेन सूर्यस्तवनकरणम्, केशवादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	३६	१
३४	स्कन्दजन्मकथावर्णनम्, तत्र शंकरेण कामज्वलनम्, अग्निना शिववीर्यप्राशनम्, गंगायां वीर्यत्यागः, स्नातुमागतानां षट्कृत्तिकानामुदरे तस्य वीर्यस्य प्रवेशः, ततः स्कन्दोत्पत्तिः, शक्तिभेदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३६	२
३५	अगस्त्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	३८	२
३६	प्रतिकल्पस्थभिन्नभिन्नलिंगानां नामनिदर्शनपूर्वकं तीर्थवर्णनम्, अन्धकासुरयुद्धसमये शिवस्थापितस्य नरदीपतीर्थस्य माहात्म्यवर्णनम्.	३९	१
३७	ओंकारेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, अभयेश्वरलिंगमाहात्म्यम्, अंगारकीचतुर्थीव्रतमाहात्म्यवर्णनम्.	४०	२
३८	देवीचंडीकृतं पराभवमसहमानेनान्धकासुरेण शिवस्तुतिकरणवर्णनम्, शिवेन तत्रावन्त्यां चामुंडादीनां मातृणां स्थापनम्, मातृकापूजनविधिवर्णनम्, अन्धकस्य शिवगणत्वप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	४२	१
३९	महाकालवनमाहात्म्यवर्णनम्.	४३	१
४०	शिवब्रह्मसंवादे कनकशृंगाभिधानपुरीवर्णनम्.	४३	१
४१	कुशस्थलीमाहात्म्यवर्णनम्.	४४	१
४२	अवन्त्यभिधानपुरीमाहात्म्यवर्णनम्.	४४	२
४३	उज्जयिन्यां त्रिपुरासुरेण ब्रह्माणमुद्दिश्य तपश्चरणम्, ब्रह्मणा तस्मै वरप्रदानम्, त्रिपुरासुरपीडितानामिन्द्रादीनां शिवाग्रे गमनम्, शिवेन तेभ्योऽभयदानम्, शिवाज्ञयेन्द्रादिभिरवन्त्यां चामुण्डोपास्तिकरणम्, चामुण्डावचनाच्छिवेन दैत्यपराजयकरणम्, तत्र त्रिपुरदानवस्य उज्जितत्वादुज्जयिनीति नाम्ना तस्य पुरस्य प्रसिद्धिवर्णनम्, उज्जयिनीमाहात्म्यवर्णनम्.	४५	२
४४	रत्नाभावाद्रत्नोत्पादनार्थं समुद्रमंथनं कृत्वा ततो निर्गतस्य पीयूषस्य ग्रहणार्थं देवासुरयोर्विवादे समुत्पन्ने भगवता मोहिनीरूपमास्थायामृतविभागे क्रियमाणे देवपंक्त्यां कपटेन स्थितस्य राहोः शिरश्छेदकरणम्, तत्र राहुकेतुपीडानिरसनार्थं तीर्थनिर्मापणम्, राहुतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, रत्नकुण्डस्नानमाहात्म्यवर्णनम्, पद्मावतीपुरीनामवृत्तान्तवर्णनम्.	४७	१
४५	कुमुद्वतीपुरीशोभावर्णनम्, कुमुद्वतीप्रभावमाहात्म्यवर्णनं च.	४७	२
४६	महाकालवनवर्णने नंदनवनवर्णनम्, कामधेनुवर्णनम्, अमरावतीपुरीनामवृत्तान्तवर्णनम्.	४८	२
४७	विशालाख्यापुरीमाहात्म्यवर्णनम्.	४९	१
४८	निमेषादारभ्य चतुरशीतिकल्पपर्यन्तं कालप्रमाणनियमवर्णनम्.	५०	१
४९	कपालधारिणः शिवस्य वैकुण्ठ भिक्षार्थं गमनम्, भिक्षादानसमये विष्णोरंगुल्यां शिवेन शूलेन प्रहारे कृते विष्णोरंगुलितोऽसृक्प्रवाहनिर्गमनम्, तस्यैव प्रवाहस्य नदीरूपेण परिणतस्य शिप्रानाम्ना प्रसिद्धिकथनम्, बाणासुरकृष्णयुद्धवर्णनम्, तत्र शिवविष्णवोर्युद्धे मिथोऽस्त्रप्रेषणम्, शैवज्वरवैष्णवज्वरयोर्मध्ये शैवज्वरस्य पराभव-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	वर्णनम्, तस्य स्थानस्य ज्वरघ्नीति नाम्ना प्रसिद्धिवर्णनम, ज्वरघ्नीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	५१	१
५०	पापनाशिनीतीर्थवर्णनप्रसङ्गेनाधर्मचारिणो दमनस्य राज्ञो मृगयार्थमरण्ये गमनम्, निशि वटवृक्षे घोटकं बद्ध्वा तत्रैव राज्ञो निद्राकरणम्, ततो राजमस्तके सर्पपतनम्, सर्पदंशनेन पीडितस्याग्रे यमदूतानामागमनम्, ततो यमलोकगतस्य राज्ञो यमयातनासमये वायसभक्षितस्य तच्छरीरमांसस्य शिप्रायां पतनम्, तेन पुण्येन दमनस्य शिवलोके गमनम्, यमयमदूतसंवादे शिप्रामाहात्म्यवर्णनम्.	५२	१
५१	भिक्षार्थं शिवस्य नागलोके गमनम्, भिक्षालब्ध्यभावात्तत्रस्थैकविंशतिकुण्डस्थस्य सर्वामृतस्य प्राशनेन भीतैः पन्नगैर्वासुकिस्तवनम्, सर्वपन्नगैः शिप्रां गत्वा शिवस्तवनकरणम, तेन तुष्टेनेशेन तत्राऽमृतोद्भवानाम्ना कुण्डस्थापनम्, अमृतोद्भवामाहात्म्यवर्णनम्.	५३	१
५२	हिरण्याक्षपीडितैरिंद्रादिभिर्ब्रह्मलोकं गत्वा ब्रह्मणे सर्ववृत्तान्तकथनम्, ब्रह्मदेवेन देवेभ्यो जयविजययोः शापकारणकथनम्, हिरण्याक्षहिरण्यकशिप्वोर्जन्मकर्मकथनम्, हिरण्याक्षवधाय वराहावतारवर्णनम्, वराहाङ्गतः शिप्राया उत्पत्तिवर्णनम्, शिप्रानदीशोभावर्णनम्, शिप्रामाहात्म्यवर्णनम्.	५४	१
५३	महाकालवने सुन्दराख्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, पिशाचमोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र देवलद्विजस्य कथावर्णनम्.	५५	२
५४	नीलगंगामाहात्म्यवर्णनम्.	५७	१
५५	रेवाजलनिमग्नां भूमिं दृष्ट्वा तदुद्धारार्थमगस्त्येन विन्ध्ये तपश्चरणम्, तत्तपःप्रसन्नाया विन्ध्यवासिन्या उज्जयिन्यां गमनम्, विन्ध्यवासिनीविमलोदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	५७	२
५६	मांधातृक्षेत्ररुद्रसरोमाहात्म्यवर्णनम्, क्षातासंगमतीर्थवर्णने सूर्यानुसूर्ययोर्विवाहानन्तरं यमयमुनयोरुत्पत्तिवर्णनम्, क्षातासंगमतीर्थमाहात्म्यम.	५८	२
५७	गयातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र गयातीर्थप्रशंसायां तुहुण्डराक्षसपीडितानां सर्वेषां देवानां ब्रह्माग्रे गमनम्, ब्रह्मादिभिर्विष्णुलोके गत्वा विष्णुस्तवनकरणम्, विष्णवनुज्ञया सर्वेषां गयातीर्थे गमनम्.	६०	१
५८	गयातीर्थे समंत्रकविधानपूर्वकश्राद्धकर्ममाहात्म्यवर्णनम्.	६०	२
५९	गयाक्षेत्रस्थफल्गुनदीमाहात्म्यवर्णनम्, आदिगयाबुद्धगयाविष्णुपदीगयाकोष्ठगदाधरवेदिकाऽक्षयवटप्रेतमुक्तिकरीशिलाऽच्छोदादितीर्थेषु स्नानदानफलमाहात्म्यम्, तत्र ऋषिपत्नीनारदसंवादे नारदेनर्षिपञ्चमीव्रतमाहात्म्यवर्णनम्.	६२	१
६०	पुरुषोत्तममाहात्म्यवर्णने लक्ष्मीनारायणसंवादप्रसंगेन मलमासमाहात्म्यवर्णनम्, अधिमासे व्रतनियमादिविधिविधानकथनम्, मलिम्लुचमासे स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्.	६२	२
६१	अधिमासे महाकालवनवासमाहात्म्यम्, पुरुषोत्तमपूजाक्रममाहात्म्यम्, जटेश्वरमहेश्वरतीर्थस्नानमाहात्म्यम्, भार्गवरामतीर्थमाहात्म्यम्, कौशिकीनदीमाहात्म्यम्, अधिमासे स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्.	६४	१
६२	गोमतीकुण्डमाहात्म्यम्, काशीमाहात्म्यम्, गोमतीकुण्डे स्नानादिपुण्यफलप्राप्तिवर्णनम्.	६४	२
६३	कन्थडेश्वरखगर्तासंगमवीरेश्वरवामनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र बलिपीडितैर्देवैर्ब्रह्मलोकं गत्वा सर्वबलिवृत्तनिवेदनम्, ब्रह्मणा विष्णोराराधनार्थमुपायकथनम्, तत्र ब्रह्मदेवेन्द्रादिदेवसंवादप्रसंगेन विष्णुसहस्रनामकथनम्, सहस्रनामफलश्रुतिकथनम्, वामनावतारादिकुण्डस्थापनवृत्तान्तमाहात्म्यवर्णनम्.	६५	१
६४	वीरेश्वरकालभैरवतीर्थवर्णनम्, तत्र भैरवाष्टककथनम्.	७०	२
६५	नागालयतीर्थप्रस्तावे जनमेजयास्तिककथानकम्, नवकुण्डनामनिदर्शनपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्, रमासरस्तीर्थमाहात्म्यम्.	७१	२
६६	नृसिंहजन्मकथावर्णनपूर्वकं नृसिंहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	७२	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
६७	कुटुम्बेश्वरमाहात्म्यवर्णने दक्षमहादेवादितपश्चर्यावर्णनम्.	७२	२
६८	देवप्रयागतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, आनन्दभैरवतीर्थमाहात्म्यम्, अखण्डेश्वरतीर्थवर्णने ब्रह्मदत्तस्य महापापिनोऽपि तत्र मरणाद्ब्रह्मलोकप्राप्तिवर्णनम्, नारदब्रह्मसंवादप्रसंगेनाखंडसरस्तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	७३	२
६९	कर्कराजतीर्थमाहात्म्यम्, विधूम्रार्चिस्तीर्थवर्णनम्, चातुर्मास्यफलवर्णनम्.	७४	१
७०	बिन्दुसरोरम्यसरस्तीर्थमाहात्म्यम्, तीर्थसंख्यापरिगणनपूर्वकं क्रमेण नामनिर्देशकरणम्, देवयात्रांतर्गृहीसर्वतीर्थयात्रानुक्रमणिकादिकथनम्.	७५	१
७१	अवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यफलश्रुतिवर्णनम्, ग्रन्थोपसंहारवर्णनम्.	७७	१

इत्यावन्त्यखण्डे प्रथममवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (५-१) ॥

अथावन्त्यखण्डे द्वितीयमवन्तीस्थचतुरशीतिलिंगमाहात्म्यम् ॥ (५-२) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	अथ चतुरशीतिलिंगमाहात्म्यप्रस्ताव उमामहेश्वरसंवादारम्भः, तत्र प्रथममगस्त्येश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन पूर्वेतिहासवर्णनम्, तत्र देवानां सुखप्राप्त्यर्थं कुंभयोनिना दैत्यान्हत्वा पश्चात्तापेन हत्यादोषभीतेनेश्वराराधनां कृत्वा शिवानुज्ञया स्वनाम्ना शिवलिंगस्थापनम्, तस्यागस्त्येश्वरलिंगस्य माहात्म्यवर्णनम्.	७९	२
२	अथ गुहेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मंकणकऋषिणा तपस्तप्त्वा कस्मिंश्चित्समये कराच्छाकरसनिर्गमनेनाश्चर्यं प्राप्य नर्तनकरणम्, तेन सर्वेषां स्थावरजंगमानां संजातं नृत्यं दृष्ट्वा देवानां शिवलोके गमनम्, शिवेन तस्य मंकणकस्य शंकानिरासकरणम्, शिवाज्ञया महाकालवने लिंगस्थापनम्, मंकणकर्षेर्मुक्तिप्राप्तिवर्णनम्, गुहेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	८०	२
३	अथ ढुंढेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र ढुंढनामकशैवगणस्येन्द्रसभायां गमनम्, तत्र नृत्यमानां रंभां दृष्ट्वा काममोहितस्य ढुंढस्येन्द्रेण शापप्रदानम्, ततो मानुष्यं प्राप्य ढुंढेन महाकालवने शिवमाराध्य स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, ढुंढेश्वरतीर्थलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८१	२
४	अथ डमरुकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र रुरुपुत्रेण वज्रदैत्येन सह युद्धे पराजयं प्राप्तानां सेन्द्रादिदेवानां ब्रह्मलोके गमनम्, ब्रह्मणः शरीरतो निर्गतायाः सकन्यकायाः कृत्याया वज्रेण समं युद्धवर्णनम्, वज्रकृतकृत्यापराभववर्णनम्, कृत्यादिभिरीश्वराराधनाकरणम्, ईश्वरवज्रयोर्युद्धवर्णनम्, ईश्वरप्रेरितडमरुणा वज्रनाशकरणम्, ततस्तत्र डमरुकेश्वरेतिलिंगस्थापनम्, डमरुकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८२	१
५	अथानादिकल्पेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८३	१
६	अथ स्वर्णजालेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पार्वत्या सह क्रीडतः शंकरस्य वीर्यप्राशनेन वह्निना तद्दाहशमनार्थं गंगायामवलोडनकरणम्, ततो वह्नेः काञ्चननामकप्रथमापत्यस्य दर्शनेन सर्वत्र वादप्रचलनम्, तमनर्थं दृष्ट्वा वह्निना शंकराय कांचनपुत्रस्य समर्पणम्, शंकराज्ञया काञ्चनस्य महाकालवने गमनम्, काञ्चनेन तपस्तप्त्वा ईश्वरवचनात्स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, स्वर्णजालेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८४	१
७	अथ त्रिविष्टपेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र नारदवचनान्महाकालवने त्रिविष्टपैर्लिंगस्थापनम्, त्रिविष्टपेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८५	१
८	अथ कपालेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र महाकालवने पैतामहयज्ञे हस्ते कपालं धृत्वा शंकरस्यागमनम्, शंकरस्य कुचेलवेषं दृष्ट्वा ब्राह्मणैरपमानकरणम्, ततः शिवेन तत्र यज्ञमण्डपे कपालं निधाय गमनम्, तदसहमानैर्ब्राह्मणैर्मण्डपाद्बहिः कपालप्रक्षेपणम्, ततः सहस्रावधिकपालानां दर्शनम्, तदद्भुतं दृष्ट्वा सविस्मयैर्ब्राह्मणैः शिवस्तवनकरणम्, कपालेश्वरनाम्ना लिंगस्थापनम्, कपालेश्वरलिंगदर्शनेन ब्रह्महत्यादिमहापातकविनाशकमाहात्म्यवर्णनम्.	८६	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
९	अथ स्वर्गद्वारलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र दक्षयज्ञे दक्षकृतेनापमानेन संक्रुद्धस्य शिवस्याज्ञया वीरभद्रादिशैवगणानां विष्णवादिदेवैः सह युद्धवर्णनम्, तत्र विष्णवादिदेवानां पराभवः, शैवगणैः स्वर्गद्वारनिर्बन्धनकरणम्, देवैः स्वर्गप्रवेशाभावं समवलोक्य विष्णवाज्ञया शिवाराधनार्थं महाकालवने गमनम्, तत्र स्वर्गद्वारनामकलिंगस्थापनम्, स्वर्गद्वारलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८७	१
१०	अथ कर्कोटकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मातृदत्तशापविनाशार्थं कर्कोटकनागेन महाकालवने तपश्चरणम्, तत्तपःप्रसन्नेन शिवेन तस्मै वरप्रदानम्, शिवलिंगस्य स्वनाम्ना स्थापनम्, कर्कोटकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८८	१
११	अथ सिद्धेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र सिद्धिप्राप्त्यर्थं देवदारुवने तपः कुर्वाणैर्विप्रैराकाशवाणीश्रवणान्महाकालवने गमनम्, तत्र तपस्तप्त्वा सिद्धिप्राप्तिदलिंगस्थापनम्, सिद्धेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८८	२
१२	अथ लोकपालेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र हिरण्यकशिपोः सकाशात्सञ्जातपराभवैर्लोकपालैर्विष्णवाज्ञया तपश्चरणाय महाकालवने गमनम्, तपःप्रभावेन दैत्याञ्जित्वा स्वस्वस्थानं प्रति गमनम्, लोकपालेतिनाम्ना महाकालवने लिंगस्थापनम्, लोकपालेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८९	१
१३	अथ कामेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र ब्रह्मणा सृष्टिनिर्मापणार्थं काममुत्पाद्य तस्य द्वादशस्थानानि दत्त्वा शिवोपरि कामोद्दीपनार्थं प्रेषणम्, शिवेन स्वतपसो विघ्नकारिणः कन्दर्पस्य भस्मकरणम्, पतिनाशं ज्ञात्वा रत्या शोककरणम्, ततः शिवाज्ञया अनंगीभूतस्य कामस्य महाकालवने गमनम्, तत्र तपस्तप्त्वा लिंगस्थापनम्, कामेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८९	२
१४	अथ कुटुम्बकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र क्षीराब्धिमन्थनसमये निर्गतं कालकूटं पीत्वा तदुत्थं दाहमसहमानेन शंकरेण शिप्रायै तस्य कालकूटस्य प्रदानम्, तद्गृहीत्वा शिप्राया महाकालवने गमनम्, शिप्रया कामेश्वरलिंगसमीपस्थलिंगोपरि तस्य कालकूटविषस्य निक्षेपणम्, कालकूटविषलेपनात्तद्दर्शनार्थमागतानां विप्राणां मरणप्राप्तिवर्णनम्, शिवेन तत्रागत्य विप्राणां पुनरुज्जीवनकरणम्, शिवेन तल्लिंगस्य कुटुंबकेश्वरेति नामकरणम्, कुटुंबकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ...	९१	१
१५	अथेन्द्रद्युम्नेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पुण्यभ्रंशादिन्द्रद्युम्नस्य स्वर्गतः पतनम्, पश्चात्तापेनाक्षयां कीर्तिं सम्पादयितुं हिमवन्नगे मार्कण्डेयदर्शनं गृहीत्वा तदाज्ञया महाकालवने गत्वा शिवलिंगार्चनकरणम्, तेनाक्षयां कीर्तिं लब्ध्वा स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, इन्द्रद्युम्नेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	९१	२
१६	अथेशानेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मुंडपुत्रेण तुहुण्डेन जितैर्देवैः शिवाज्ञया महाकालवने गत्वा शिवलिंगार्चनकरणम्, ईश्वरेण प्रसन्नेन स्वनाम्ना तस्य लिंगस्येशानेश्वरेति नामकरणम्, ईशानेश्वरस्य देवैः स्तोत्रकरणम्, ईशानेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	९२	२
१७	अथाप्सरसेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शक्रसभायां नृत्यमानाया रंभायास्तालादिभिर्विकलत्वं प्राप्तं नृत्यं दृष्ट्वा शक्रेण क्रुधा रंभायै शापदानम्, तया शापनिवृत्त्यर्थं नारदवचनात्स्वनाम्ना महाकालवने लिंगं संस्थाप्य नित्यपूजनेन शिवं सन्तोष्य तस्माद्वरं लब्ध्वा स्वर्लोकं प्रति गमनम्, अप्सरसेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ...	९३	१
१८	अथ कलकलेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्रोमामहेश्वरविवादप्रसंगे त्रिभुवने कम्पिते सति तत्र सर्वतः समुत्पन्नेन कलकलेतिशब्देन लिंगप्रादुर्भावोऽतस्तस्य लिंगस्य कलकलेतिनामकरणम्, कलकलेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	९३	२
१९	अथ नागचंडेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र नागचंडेन स्थापितस्य लिंगस्य दर्शनार्थं देवानामागमनम्, तल्लिंगसंपूजने निर्माल्यलंघनादिदोषे प्राप्ते तस्य नागचण्डेश्वरलिंगस्य समीपे लिङ्गस्थापनम्, तेन देवानां निर्माल्यलंघनादिदोषान्निवृत्तिः, नागचंडेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्....	९४	२

अध्यायाः	विषयाः	पं०	पृ०
२०	अथ प्रतीहारेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र रममाणयोरुमामहेश्वरयोर्द्वारि स्थितेन प्रतिहारेण नन्दिनाऽज्ञातेन वह्निनाऽन्तःपुरे प्रवेशकरणम्, तेन रुष्टेन शिवेन नन्दिने शापप्रदानम्, तेन शापेन नंदिना पृथिव्यां महाकालवने गत्वा प्रतिहारेश्वरेति नाम्ना शिवलिंगस्थापनम्, तत्प्रसादेन नंदिनः पुनः शिवलोकं प्रति गमनम्, प्रतिहारेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	९५	१
२१	अथ कुक्कुटेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कौशिकाख्यस्य भूपस्य प्राग्जन्मनि नित्यं कुक्कुटभक्षणात्ताम्रचूडदत्तशापेन प्रतिनिशि कुक्कुटत्वप्राप्तिः, तच्छापनाशार्थं महाकालवने पक्षियोनिविमोचनाख्यलिंगपूजनम्, तेन तस्य कुक्कुटत्वप्राप्तिनिवृत्तिः, कुक्कुटेश्वरलिंगस्थापनम्, कुक्कुटेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	९५	२
२२	अथ कर्कटेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र धर्ममूर्त्याख्यनृपतिवसिष्ठसंवादप्रसंगेनैश्वर्यप्राप्तिकारणं जिज्ञासमानेन तेन पृष्टेन वसिष्ठेन 'तव प्राग्जन्मनि कृतेन पातकेन कर्कटत्वप्राप्तौ केनचिद्वायसेन कर्कटशरीरं धृत्वा शिवाग्रे पातितं ततोऽन्तकाले शिवदर्शनप्रभावेनैतस्मिञ्जन्मन्यैश्वर्यप्राप्तिः' इति वृत्तान्तकथनम्, कर्कटेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	९७	१
२३	अथ मेघनादेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मदांधाख्येन राज्ञा दौर्जन्याद्यज्ञक्रियाणामकरणेन भूतले वृष्ट्यभावाद्देवानां ब्रह्मलोके गमनम्, ततो ब्रह्माज्ञया देवानां महाकालवने गमनम्, तत्र देवैर्मेघप्रतिष्ठापितलिङ्गस्तवनम्, तस्य लिंगस्य पूजनेन वृष्टिप्राप्तिवर्णनम्, अतस्तस्य मेघस्थापितस्य लिंगस्य मेघनादेश्वरेतिनामकरणम्, मेघनादेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	९७	२
२४	अथ महालयेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	९८	२
२५	अथ मुक्तीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र महाकालसमीपस्थे मुक्तिलिंगे त्रयोदशवर्षपर्यंतं नारायणं ध्यायतो मुक्तिनामकविप्रस्याग्रेऽकस्मात्कस्यचिद्व्याधस्यागमनम्, विप्रंदर्शनेन लिंगदर्शनेन च व्याधस्य दौर्जन्यं गत्वा सौष्ठवप्राप्तिवर्णनम्, व्याधेन जले स्थित्वा तपश्चरणम्, अष्टाक्षरमंत्रजपेन तस्य मुक्तिः, तत्स्थाने प्राप्तस्य कस्यचिद्व्याघ्रस्यापि तन्मंत्रश्रवणेन मोक्षवर्णनम्, व्याघ्रेण पूर्वजन्मकथानककथनपूर्वकमात्मनः शापकारणकथनम्, तयोर्व्याघ्र-मुक्तिद्विजयोर्महाकालवने गमनम्, तत्र लिंगस्थापनम्, मुक्तीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम.	९९	१
२६	अथ सोमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र रोहिणीं विनाऽन्यासु चन्द्रस्याप्रीतिं दृष्ट्वा क्रोधेन दक्षेण दत्तस्य शापस्य निवृत्त्यर्थं सोमस्य सत्यलोके गमनम्, तेन ब्रह्मणा सह वैकुंठं गत्वा विष्णोःस्तवकरणम्, विष्णवाज्ञया सोमस्य महाकालवने गमनम्, तत्र लिंगस्थापनम्, तेन सोमस्य यक्ष्मरोगशान्तिवर्णनम्, सोमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१००	२
२७	अथानरकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र नरकयातनाक्रमवर्णनपुरःसरं निमिना पुण्यबाहुल्येऽपि किञ्चित्पापेन यमलोकगमनम्, पुनरनरकेश्वरदर्शनेन सर्वपापक्षये जाते विमानमारुह्येन्द्रलोके गमनम्, यमयातनोपभोगकारिणां प्राणिनां दुःखेन दुःखितस्य निमेर्यमकृतं सान्त्वनम्, अनरकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ...	१०२	१
२८	अथ जटेश्वरमाहात्म्यवर्णनम, तत्र वीरधन्वनो राज्ञः कथाकथनपूर्वकं जटेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, जटेश्वरलिंगस्थापनादिवर्णनम्.	१०४	१
२९	अथ रामेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्रैकविंशतिवारान्निःक्षत्रियां पृथिवीं कृत्वा शत्रुहत्यादोषनिबर्हणार्थं नानातीर्थक्षेत्राणि भ्रान्त्वा दोषाभावमदृष्ट्वा नारदोपदेशाज्जामदग्न्ये रामस्य महाकालवने जटेश्वरसमीपे गमनम्, तत्र तपस्तप्त्वा दोषनाशं दृष्ट्वा स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, रामेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१०५	२
३०	अथ च्यवनेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र च्यवननामकर्षिणा शर्यातिराजकन्यां वृत्वा ततो महाकालवने तपस्तप्त्वा स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, च्यवनेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१०६	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
३१	अथ खण्डेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र प्रियव्रतपुत्रस्य भद्राश्वराजस्य कुंभयोनिवचनान्महाकालवने गमनम्, तत्र खण्डितव्रतपूर्णतायै लिंगस्थापनम्, खण्डेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१०८	१
३२	अथ पत्तनेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१०८	२
३३	अथानन्देश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्रानमित्रसुतेनानंदेन केनचित्कारणेन महाकालवने गत्वा स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, आनंदेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ...	१०९	२
३४	अथ कंथडेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पाण्डवनामकब्राह्मणस्य कन्थानिमित्तकं तपस्तप्त्वा कन्थानाम्ना लिंगस्थापनम्, कन्थडेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ...	११०	१
३५	अथेन्द्रेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र ब्रह्मपुत्रस्य कुशध्वजस्य स्वर्गतः पातनात्क्रुद्धेन ब्रह्मणा स्वजटामुत्पाट्य भूमौ पातनाद्वृत्रासुरोत्पत्तिस्ततो वृत्रासुरेन्द्रयोर्युद्ध इन्द्रस्य पराभवः, वृत्रं जेतुं बृहस्पतेराज्ञया शक्रस्य महाकालवने गमनम्, तपःप्रभावेन वृत्रासुरं हत्वा तद्धत्यादोषनिवृत्तये तत्र लिंगस्थापनम्, इन्द्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१११	१
३६	अथ मार्कण्डेयेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मार्कण्डेयजन्मकथावर्णनपूर्वकं महाकालवने मार्कंडेयेन स्वनाम्ना लिङ्गस्थापनम, मार्कंडेयेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ...	११२	१
३७	अथ शिवेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र रिपुञ्जयकथानकवर्णनम्, शिवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	११३	१
३८	अथ कुसुमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कुसुमक्रीडाविहारत्वात्कुसुमेश्वरेतिनामकरणम्, कुसुमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	११४	१
३९	अथाक्रूरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र भृंगिरिटिना निजक्रूरबुद्धिविनाशाय महाकालवने लिंगं स्थापयित्वा तस्य पूजाकरणम्, तेन तस्य क्रूरभावनिवृत्तिः, तस्य लिंगस्याक्रूरेश्वरनाम्ना प्रसिद्धिः, अक्रूरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	११५	१
४०	अथ कुण्डेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शिवपार्वत्योर्वृषारूढयोर्मार्गे केनचिन्निमित्तेन शिवान्तर्धानं दृष्ट्वा पार्वत्या शिवदर्शनोत्सुकयाऽन्तर्विघ्नकारिणं कुण्डनामकगणं प्रति शापदानम्, तेन कुण्डेन शापनिवृत्त्यर्थं महाकालवने स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, कुण्डेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	११६	१
४१	अथ लुम्पेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र सामगब्राह्मणवधात्तत्पुत्रदत्तशापेन कुष्ठित्वं प्राप्तेन लुंपराजेन नारदोपदेशान्महाकालवने गमनम्, तत्र कुष्ठनाशनाय लिंगस्थापनम्, सैकतेश्वरापरनाम्नो लुम्पेश्वरस्य लिंगस्य माहात्म्यवर्णनम्. ...	११७	१
४२	अथ गङ्गेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शिवजटाजूटतो भूम्यां गङ्गाप्रपातेन शिप्रातटे गङ्गेश्वरेतिनाम्ना भगीरथस्थापितलिंगमाहात्म्यम्, गङ्गेश्वरपूजनादिविधिमाहात्म्यवर्णनम्.	११७	२
४३	अथांगारकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शिवगात्रादंगारकपुत्रोत्पत्तिवर्णनम्, अङ्गारकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	११८	२
४४	अथोत्तरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र नवग्रहपीडितानामिंद्रादीनां शिवादेशाच्छिप्रायां गमनम्, उत्तरमेघकृतं शिवलिंगस्थापनम्, उत्तरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	११९	२
४५	अथ त्रिलोचनेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१२१	१
४६	अथ वीरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१२४	१
४७	अथ नूपुरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१२७	२
४८	अथाभयेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१२८	२
४९	अथ पृथुकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्....	१२९	१
५०	अथ स्थावरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१३०	१
५१	अथ शूलेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र देव्यांऽधकासुरस्य शूलेन नाशं विधाय शूलनाम्ना लिंगस्थापनम्, शूलेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्...	१३१	१
५२	अथोंकारेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शिववक्त्रान्निर्गतेनोंकारेण शिववाक्यात्स्थापितस्योंकारेश्वरलिंगस्य माहात्म्यवर्णनम्.	१३२	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
५३	अथ विश्वेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र विदूरथस्य राज्ञो ब्रह्मवधजनितदोषेण दुष्टद्वादशजन्मानि गृहीत्वा त्रयोदशे चण्डालत्वं प्राप्य शिवसंनिधौ मृतत्वाद्विश्वेशनाम्ना पुना राजकुले समुत्पत्तिवर्णनम्, पूर्वजन्मनि संस्मृत्य महाकालवने तेन लिंगस्थापनम्, विश्वेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१३२	२
५४	अथ कंटेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कस्यचिच्छत्रुभिः पराजितस्य राज्ञो वसिष्ठाश्रमे गमनम्, तस्य वचनान्महाकालवने गत्वा राज्ञा लिंगस्थापनपूर्वकं पूजाकरणम्, तेन निष्कंटकराज्यप्राप्तिरतः कंटेश्वरनाम्ना तस्य लिङ्गस्य प्रसिद्धिः, कंटेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१३३	२
५५	अथ सिंहेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शिवप्राप्त्यर्थं गौर्या तपसि क्रियमाणे ब्रह्मण आगमनम्, ब्रह्मवचनात्क्रुद्धाया देव्या मुखतः सिंहस्योत्पत्तिस्तत्पोषार्थं देव्याः स्तनाभ्यां दुग्धस्राववर्णनम्, पार्वत्याज्ञया सिंहस्य महाकालवने गमनम्, तस्य गौरीवाहनत्वप्राप्तिवर्णनम्, तेन सिंहेन स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, सिंहेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१३५	१
५६	अथ रेवंतेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र सूर्यपुत्रेण रेवंतेन देवाञ्जित्वा कैलासे गमनम्, शिववचनेन महाकालवनमागत्य तत्र स्वनाम्ना शिवलिंगस्थापनम्, रेवंतेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१३५	२
५७	अथ घण्टेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शैवगणेन घंटेन शिवं त्यक्त्वा स्वगायनकौशलं दर्शयितुं ब्रह्मलोके गमनम्, नारदेन तत्र गतं तं दृष्ट्वा शिवाय कथनम्, तेन रुष्टेन शिवेन घंटाख्यगणाय शापदानम्, तच्छापनिवृत्त्यै नारदादेशान्महाकालवनं गत्वा शिवलिंगस्थापनम्, घंटेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१३६	२
५८	अथ प्रयागेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र प्रियव्रतनारदसंवादे नारदस्य सावित्र्या दर्शनम्, सावित्रीदर्शनेन नारदस्य वेदनाशः, तद्दृष्ट्वाऽऽश्चर्येण पृष्टया सावित्र्या सर्ववृत्तकथनम्, सावित्रीवचनान्नारदस्य प्रयागगमने निष्ठाप्रापणम्, प्रियव्रतेन समं नारदस्यावन्तीस्थप्रयागे गमनम्, तत्र गत्वा लिंगस्य स्थापनं पूजनं च, प्रयागेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१३७	२
५९	अथ सिद्धेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्राश्वशिरसो राज्ञो जैगीषव्यकपिलमहामुन्योर्दर्शनम्, ताभ्यां दर्शितया मायया भगवत्स्वरूपं दृष्ट्वा आश्चर्येण शरणगमनम्, तयोराज्ञया तेन राज्ञा महाकालवने गत्वा सिद्धिप्राप्त्यर्थं लिंगपूजनम्, सिद्धेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१३८	२
६०	अथ मतंगेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र सुगतिविप्रपुत्रेण मतंगेन लिंगस्य स्थापनं पूजनं च, मतंगेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	१३९	२
६१	अथ सौभाग्येश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्राश्ववाहननृपभार्यया सुमत्या पतिवियोगादतिदुःखितया निजपतिप्राप्त्यर्थमृष्यादेशाल्लिंगपूजनम्, तत्प्रसादात्तस्याः पत्युरागमनेन सौभाग्यप्राप्तिः, सौभाग्येश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१४०	२
६२	अथ रूपेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पद्मराजस्य कण्वाश्रमे गमनम्, तत्र तेन कण्वमदृष्ट्वा तत्कन्याया दर्शनम्, काममोहितेन तेन तया सह व्यभिचरणम्, तत्कण्वेन ज्ञानचक्षुषा दृष्ट्वा तयोः कुरूपभवनरूपशापप्रदानम्, ततः कण्वाज्ञया तयोर्महाकालवने गमनम्, तत्र लिंगपूजनेन सुस्वरूपप्राप्तिवर्णनम्, रूपेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१४२	१
६३	अथ धनुःसाहस्रेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र विदूरथराजस्य कन्यायाः कुसुंभदैत्येन हरणम्, ततो विदूरथपुत्राभ्यां साकं तस्य दैत्यस्य युद्धम्, तत्र राज्ञा विदूरथेन स्वपुत्रयोः पराभवं बन्धनत्वप्राप्तिं च ज्ञात्वा तत्पराजयार्थमृष्यनुज्ञया महाकालवनं गत्वा लिंगपूजनम्, तेन पूजनप्रभावेण तस्य धनुःसहस्रतुल्यधनुष्यप्राप्तिः, तेन धनुःसहायेन दैत्यस्य पराभवः, तस्य राज्ञः पुत्रकन्यादिसहितस्य सुखप्राप्तिपूर्वकमन्ते मोक्षप्राप्तिवर्णनम्, धनुःसाहस्रेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१४३	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
६४	अथ पशुपतीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पशुपालराजेन लिंगस्य स्थापनम्, तस्य पूजनं च, पशुपतीश्वरलिंगस्य माहात्म्बवर्णनम्.	१४४	१
६५	अथ ब्रह्मेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पुलोमदैत्येन स्वसैन्येन सह विष्णुं जेतुं क्षीराब्धौ गमनम्, तद्दृष्ट्वा ब्रह्मणो दैत्यजयार्थं महाकालवने गमनम्, तत्र तपस्तप्त्वा प्रसन्नेन शिवेन दैत्यपराजयकरणवर्णनम्, ब्रह्मणा स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, ब्रह्मेश्वरलिंगस्य माहात्म्यवर्णनम्.....	१४५	१
६६	अथ जल्पेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र जल्पनामकेन राज्ञा पञ्चपुत्रान्राज्ये संस्थाप्य वने गमनम्, ततः परस्परबन्धुविरोधेन मृतान्पञ्चपुत्राञ्ज्ञात्वा तद्वियोगेन दुःखितस्य जल्पस्य राज्ञो वसिष्ठाज्ञया महाकालवने गमनम्, तत्र स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, जल्पेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१४६	१
६७	अथ केदारेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र हिमपीडितानां सब्रह्मकानां देवानां कैलासे गमनम्, तत्र शिवं ध्यात्वा तदादेशात्केदारेश्वरे गमनम्, तत्पुण्यप्रभावेन हिमपीडानिवृत्तिवर्णनम्, केदारेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	१४७	१
६८	अथ पिशाचेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, सोमनामकस्य शूद्रस्य दुराचारत्वात्पिशाचत्वप्राप्तिवर्णनम्, तत्र पिशाचस्य शाकटायनस्य ब्राह्मणस्य च संवादवर्णनम्, शाकटायनवचनात्पिशाचत्वतो मुक्तिहेतोर्महाकालवने गमनम्, तत्र लिंगं संपूज्य तस्य पिशाचस्य मोक्षप्राप्तिः, पिशाचेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	२
६९	अथ सङ्गमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पत्नीवचनात्सुबाहुना प्राग्जन्मकथानककथनम्, ततः सङ्गमेश्वरकृपया राज्यमुपभुज्यान्ते मोक्षप्राप्तिवर्णनम्, संगमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१४९	२
७०	अथ दुर्धर्षेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, दुर्धर्षनाम्नो राज्ञो मृगयार्थं वने गमनम्, तत्र कल्पाख्यस्यर्षेः कन्यां दृष्ट्वा तया मोहितेन तत्र वासकरणम्, राज्यस्य नाशे तत्प्राप्त्यै महाकालवने शिवपूजनेन तस्य राज्यप्राप्तिः सर्वसुखोपभोगानन्तरमन्ते मोक्षप्राप्तिश्च, दुर्धर्षेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१५१	१
७१	अथ प्रयागेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शंतनुना वृताया गंगाया अष्टपुत्रप्राप्तिवर्णनम्, गंगाया मनुष्ययोनितो मुक्तिप्राप्त्यर्थं नारदवचनात्प्रयागेश्वरे गमनम्, लिंगपूजनेन पापान्निवृत्तिः, प्रयागेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१५२	२
७२	अथ चन्द्रादित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शंबरेण पराभूतान्देवान्दृष्ट्वा चन्द्रसूर्ययोर्वैकुंठे गमनम्, विष्णवाज्ञया तयोर्महाकालवने गत्वा शिवपूजने कृते शिवलिंगतो ज्योतिर्निर्गत्य तेन ज्योतिषा शंबरस्य पराजयकरणवर्णनम, चन्द्रादित्येश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१५४	१
७३	अथ करभेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, मृगयां कर्तुं गतस्य राज्ञो वीरकेतोः करभस्यानुधावनम्, महारण्ये करभस्यान्तर्धानम्, ततः कस्यचिदृषेरनुज्ञया महाकालवने करभेश्वरपूजनेन कैलासपदप्राप्तिवर्णनम्, करभेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१५५	२
७४	अथ राजस्थलेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र ब्रह्मणा सृष्टिं विधाय अराजकां दृष्ट्वा रिपुंजयाय राजदानम्, तेन रिपुंजयेन राज्ञा पुत्रवत्प्रजापालनं कुर्वता देवदत्तातिवृष्ट्यनावृष्ट्यादित्रासं निराकर्तुं महाकालवने गत्वा शिवं संपूज्य तत्कृपया प्रजानां सुखप्राप्तिकरणवर्णनम्, राजस्थलेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्... ...	१५७	१
७५	अथ वडलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मणिभद्रपुत्रेण वडलसंज्ञकेन भार्यया साकं क्रीडितुं वने गमनम्, तत्र क्रीडावनरक्षितृभी राक्षसैः समं वडलस्य युद्धम्, तत्र राक्षसपराजयः, तेन स्वपुत्रस्य कर्मणा क्रुद्धेन मणिभद्रेण यक्षेण स्वपुत्राय वडलाय शापदानम्, शापनिवृत्त्यर्थं वडलस्य महाकालवने गमनम्, शिवपूजनेन तस्य मोक्षप्राप्तिवर्णनम्, वडलेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१५८	१
७६	अथारुणेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कश्यपसंभूतस्य विनतासुतस्यारुणस्य नारदोपदेशान्महाकालवने गत्वा शिवपूजनेन सूर्यसारथित्वप्राप्तिवर्णनम्, अरुणेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१५९	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
७७	अथ पुष्पदंतेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शिनिनामकाद्विजेन पुत्रप्राप्त्यर्थमीश्वरस्याराधने कृते सति तत्प्रसादेन तस्य पुष्पदन्तनामकपुत्रप्राप्तिवर्णनम्, पुष्पदन्तेन महाकालवने शिवलिंगस्थापनम्, पुष्पदन्तेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	३
७८	चित्रसेननृपतेर्विरक्तायाः कन्यकाया वचनादविमुक्तक्षेत्र आगमनम्, तत्र शिवलिंगपूजनेन तस्य मुक्तिप्राप्तिवर्णनम्, अविमुक्तेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्...	१६२	१
७९	अथ हनुमत्केश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र हनुमद्बाललीलावर्णनपुरःसरं लिंगपूजनेन हनुमतो बलप्राप्तिवर्णनम्, रावणवधानंतरं रामराज्याभिषेकोत्तरं रामप्रस्तुतहनुमद्वर्णने केनाचिद्द्विजेन हनुमतोऽधिक्षेपे कृते हनुमता महाकालवने गत्वा शिवपूजनम्, हनुमत्केश्वरलिंगमाहात्म्यम्.	१६३	२
८०	अथ स्वप्नेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कल्माषपादकथावर्णनपूर्वकं दुःस्वप्ननाशकस्वप्नेश्वराख्यानवर्णनम्, स्वप्नेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१६४	२
८१	अथ पिंगलेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र चतुर्दिक्स्थितानां चतुर्लिंगानां वर्णनम्, तत्र पिंगलानाम्न्या पिंगलकन्यकया पितृमातृहीनया प्राग्जन्मदुष्कृतस्मरणं कृत्वा धर्मानुज्ञया महाकालवने गमनम्, तत्र गत्वा स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, पिंगलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६६	१
८२	अथ कायावरोहणेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र दक्षयज्ञविध्वंसनसमये वीरभद्रभद्रकाल्यादिभिः पराजितानां दक्षादीनां महाकालवने गमनम्, तत्र लिंगपूजनेन सर्वेषां कायावरोहणात्कायावरोहणेश्वरेतिनामस्थापनम्, कायावरोहणेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१६८	१
८३	अथ बिल्वेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कपिलेन शिवमाराध्यावध्यत्वसंपादनमक्षयत्वसंपादनं च, तथा बिल्वेन नृपेण विष्णुमाराध्य "कपिलो मां प्रति 'त्वत्तोऽहं बिभेमि' इति यथा वदेत्तथा कुरु" इत्यादिवरप्रार्थनाकरणम्, तस्मै 'तथास्तु' इत्युक्त्वा विष्णुना वरप्रदानम्, स्वदत्तं वरं सत्यं कर्तुं विष्णुना कपिलस्य प्रार्थनाकरणम्, स्ववाक्यं तिरस्कुर्वता कपिलेन समं कृष्णस्य युद्धवर्णनम्, तत्र कृष्णपराजयः, ततो बिल्वनृपेण शक्रवचनाद्बिल्वेश्वरमाराध्य कपिलमुखेन 'अहं त्वत्तो बिभेमि' इति भाषाबन्धकरणम्, बिल्वेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.... ...	१६९	२
८४	अथोत्तरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र परीक्षिन्नामकस्यायोध्याधिपतेर्मृगयार्थमरण्ये गमनम्, तत्र कयाचित्कन्यया समं प्रश्नोत्तरगद्यप्रबन्धेन संभाषणम्, तां गृहीत्वा विहरति राजनि तया कन्यया वापीं प्रविश्य पाताले गमनम्, परीक्षिता शोककरणम्, परीक्षिदाज्ञया प्रधानादिभिर्दर्दुरवधकरणम्, तत्र एकेन वृद्धदर्दुरेण निजपूर्वजन्मकथानककथनपूर्वकं गालवशापेन दर्दुरत्वप्राप्तिकथनम्, दर्दुरेण कन्यास्मरणे कृते सति स्मरणोत्तरमागतायाः कन्यायास्तस्मै परीक्षिते समर्पणम्, उत्तरेश्वरपूजनेन दर्दुरस्य गालवदत्तशापनिवृत्तिः, उत्तरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, इत्थमवन्तीक्षेत्रस्थितचतुरशीतिलिंगमाहात्म्यकथाफलश्रुतिवर्णनम्, आवन्त्यखण्डस्थितचतुरशीतिलिंगमाहात्म्योपसंहारवर्णनम्.	१७१	१

इत्यावन्त्यखण्डे द्वितीयं चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्यम् ॥ (५–२) ॥

अथावन्त्यखण्डे तृतीयं रेवाखण्डम् ॥ (५–३) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	मङ्गलाचरणम्, रेवावर्णनम्, सूतशौनकसंवादप्रसङ्गेन पुराणधर्मशास्त्रात्मविद्यानां मुख्यत्ववर्णनम्, अष्टादशमहापुराणोपपुराणानां संख्यावर्णनं नामनिर्देशश्च, पुराणश्रवणफलवर्णनम्.	२७६	१
२	जनमेजयवैशंपायनसंवादप्रसङ्गेन वनवाससमये यात्रार्थं गतानां पाण्डवानां विन्ध्यपर्वतं प्रति गमनम्, तत्र विन्ध्यारण्यस्थस्य मार्कण्डेयर्षेर्दर्शनम्, स्वातिथ्यकारणं मार्कण्डेयं प्रति धर्मराजस्य तीर्थक्षेत्रादिमाहात्म्यसंबन्धिप्रश्नवर्णनम्, मार्कण्डेयेन गङ्गादिसर्वतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, रेवामाहात्म्यस्य ततोऽप्यधिकत्ववर्णनम्.	१७७	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
३	मार्कण्डेयेन निजवृत्तान्तवर्णने प्रलयकालीनस्थितिवर्णनम्, सलिले भ्रमतो मार्कण्डेयस्याग्रे नौकां गृहीत्वा कस्याश्चिदबलाया आगमनम्, मनुना सह मार्कण्डेयस्य नावि समारोहणम्, मार्कण्डेयेन भगवत्स्तुतिवर्णनम्.	१७८	१
४	मार्कण्डेयस्य त्रिकूटशिखरस्थमहादेवदर्शनम्, अबलावृत्तान्तवर्णने नर्मदोत्पत्तिकथनम्, शंकरप्रसादान्नर्मदाया अक्षय्यत्वस्य वर्णनम्, नर्मदापञ्चदशनामवर्णनम्.	१७९	१
५	युधिष्ठिरमार्कण्डेयसंवादप्रसङ्गेन सप्तकल्पवर्णनम्, सप्तकल्पपर्यंतं नर्मदाया आस्थानम्, ततो मार्कण्डेयं प्रति युधिष्ठिरेण नर्मदामाहात्म्यजिज्ञासया प्रश्नवर्णनम्, मार्कण्डेयेन नर्मदामाहात्म्यकथनम्, तत्र प्रथमं नर्मदानामनिरुक्तिवर्णनम्.	१८०	१
६	मायूरकल्पे मयूररूपस्य महादेवस्य नर्मदायाश्च संवादपूर्वकं नर्मदया स्वस्या अक्षय्यत्वादिवर्णनम्, त्रिकूटस्य शिखरद्वन्द्वतो नर्मदागंगयोरुत्पत्तिवर्णनम्. त्रिकूटस्य भग्नीभूततृतीयशिखरतः सप्तकुलपर्वतानामुत्पत्तिवर्णनम्, नर्मदायाः सहेतुकनाममाहात्म्यवर्णनम्.	१८१	१
७	कूर्मकल्पसमये नद्यादिपर्वतसमुद्भववर्णनम्.	१८२	१
८	कल्पकाले कस्यचिद्बकस्य मार्कण्डेयेन दर्शनम्, कस्त्वमिति मार्कण्डेयपृष्टेन बकेन जगत्स्थितिरक्षाप्रलयादिकर्ताहमित्याद्युत्तरप्रदानवर्णनम्, मार्कण्डेयस्य किंचिच्छब्दश्रवणम्, दशदिक्षु स्थितायाः कन्याया दर्शनम्, ततो महाशिवलिंगदर्शनम्, शिवलिंगार्चनकारिण्याः कन्याया दर्शनम्, तया स्वस्या नर्मदानामकथनम्, इत्थं बककल्पसमुद्भववर्णनम्.	१८२	२
९	कल्पसमये शयानं भगवन्तं दृष्ट्वा तथा कांचित्कन्यकां दृष्ट्वा शंकरं च समालोक्य मार्कण्डेयेनेश्वरस्तुतिकरणम्, शंकरनर्मदासंवादवर्णनम्, नर्मदोत्पत्तिस्नानफलादिकथनम्.	१८३	२
१०	सर्वकल्पेषु नर्मदायाः स्थितिवर्णनम्, नर्मदास्नानफलश्रुतिकथनम्.	१८५	१
११	नर्मदातीरे वेदाध्ययनपठनफलम्, नर्मदायां स्नानदानजपहोमहवनादिफलम्, नर्मदादर्शनपुण्यफलम्, नर्मदासहवासेन सर्वसिद्ध्यादिमनोरथप्राप्तिफलकथनम्, नर्मदातीरे भस्मलेपनाद्याह्निककर्मफलकथनम्, नर्मदायाः सर्वतोऽप्यधिकत्वरूपमाहात्म्यवर्णनम्.	१८६	२
१२	नर्मदातीरे संप्राप्तैर्ऋषिभिर्नर्मदास्तोत्रकरणम्.	१८८	२
१३	एकविंशतिसंख्याकानां कल्पानां यथाक्रमेण नामनिर्देशपूर्वकं वर्णनम्, तेषु कल्पेषु नर्मदावस्थानवर्णनम्.	१८९	१
१४	कालरात्रिकृतसृष्टिसंहारसंरंभवर्णनम्.	१९०	१
१५	संवर्तसमये वातोष्णशीतादीनां प्रकोपनपूर्वकसृष्टिसंहारवर्णनम्.	१९१	२
१६	कालरात्रिसाहाय्येन शिवेन कृताज्जगन्नाशात्त्रस्तानां देवानां ब्रह्मणा समाश्वासनम्, ब्रह्मणा कालवर्णनम्, ब्रह्मणा शिवस्तुतिकरणवर्णनम्.	१९२	१
१७	संवर्तकाले द्वादशादित्यप्रतपनवर्णनम्, पञ्चमहाभूतप्रकोपवर्णनम्, जगत्संहरणवर्णनम्.	१९३	१
१८	चतुरुदधीनामेकीभवनम्, गजशुंडापरिमितधारासंपातवृष्टिवर्णनम्, चतुर्दशभुवनानां सलिलमध्य एकत्राऽऽवासवर्णनम्, मार्कण्डेयेन भयाद्भगवत्स्तवनकरणवर्णनम्.	१९३	२
१९	भगवत्स्तवनेन मार्कण्डेयं प्रति कयाचिद्गोरूपधारिण्या नर्मदयाऽभिवचनदानम्, मार्कण्डेयकृता नर्मदास्तुतिः, श्रीवाराहकल्पवृत्तांतवर्णनम्.	१९४	१
२०	प्रजासंहारचिह्नलक्षणवर्णनम्, प्रलयकाल एकाकिना मार्कण्डेयेन भिया शेषशायिनः स्तवकरणम्, तदा कस्याश्चिद्देव्या दर्शनम्, ततो मार्कण्डेयोपदेशकारिण्या पृथ्व्या देव्या अन्तर्धानम्.	१९५	२
२१	नर्मदातीरस्थतीर्थमाहात्म्यवर्णनोपक्रमे प्रथमतः कपिलासरित्संभववर्णनम्.	१९७	१
२२	गंगादिषोडशनदीनां पत्नीत्वेन प्राप्तयेऽग्निनेश्वरमुद्दिश्य तपःकरणम्, तेन तपसा संतुष्टेन शंकरेणाग्नये वरप्रदानम्, विशल्यासंभववर्णनम्.	१९८	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२३	कपिलाविशल्यानद्योः संगमे स्नानदानफलमाहात्म्यवर्णनम्.	१९९	२
२४	करानर्मदासंगममाहात्म्यवर्णनम्.	२००	१
२५	नीलगंगायाः संगममाहात्म्यवर्णनम्.	२००	२
२६	जालेश्वरोत्पत्तिकथनमाहात्म्यवर्णने बाणासुराद्यसुरपीडितेषु सेन्द्रादिदेवेषु ब्रह्माणं विष्णुं प्रति च शरणगमनम्, ततश्च सब्रह्मणा विष्णुना सार्धं सर्वेषां देवानां कैलास आगमनम्, तत्र सर्वैर्देवर्षिभिर्महेश्वरस्तवनम्, शिवाज्ञया नारदस्य बाणासुरसमीप आगमनम्, बाणासुरवचनान्नारदस्य बाणांतःपुरे बाणदारान्द्रष्टुकामस्य प्रवेशः, बाणस्त्रिया पृष्टेन नारदेन तां प्रति मधूकतृतीयाव्रतस्नानदानादिफलमाहात्म्यकथनम्.	२००	१
२७	राज्ञीनारदसंवादप्रसंगेन त्रिपुरक्षोभवर्णनम्.	२०३	२
२८	नर्मदातट उमया सार्धं क्रीडमानस्य शिवस्याग्रे नारदगमनम्, कृतकार्यस्य नारदस्य शिवेन सत्कारकरणम्, त्रिपुरवधार्थं शिवेन मन्त्रपूर्वकशरप्रेरणम्, शंकरप्रेरितपत्त्रिणा सर्वशत्रूणां भस्मीकरणम्, मस्तके शिवलिंगं धृत्वा बाणेन शिवस्तुतिकरणम्, ईश्वरेण बाणासुराय वरप्रदानम्, ज्वालेश्वरतीर्थस्य ज्वालानामकनद्याश्च उत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्, अमरेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२०३	२
२९	युधिष्ठिरमार्कण्डेयसंवादप्रसंगेन कावेरीसंगमस्नानदानफलमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कावेरीसंगमे स्नानं कर्तुं कुबेरस्य चान्द्रायणादितीक्ष्णतरतपोनियमान्दृष्ट्वा परमेश्वरस्यागमनम्, कुबेरेणेश्वरस्तवनम्, तुष्टेनेशेन तत्तीर्थस्नानमाहात्म्यकथनम्.	२०६	२
३०	अथ दारुतीर्थमाहात्म्यम्.	२०७	२
३१	ब्रह्मावर्ततीर्थमाहात्म्यम्.	२०७	२
३२	पत्रेश्वरमाहात्म्यम्, शक्रेश्वरमाहात्म्यम्.	२०८	१
३३	अग्नितीर्थमाहात्म्यम्, तत्र पूर्वकालिकस्य दुर्योधनाख्यस्य कस्यचिद्राज्ञः कन्यां सुदर्शनानाम्नीं याचितुमागतस्य द्विजरूपधारिणो वह्नेरसवर्णत्वाद्राज्ञा दुर्योधनेन निषेधकरणम्, ततो दुःखितस्याग्नेरदर्शनम्, यज्ञं चिकीर्षोर्दुर्योधनस्य राज्ञो यज्ञकुण्डे वह्न्यभावं दृष्ट्वा सविस्मयीभवनम्, तत्कारणं ज्ञात्वा अग्निना समं स्वसुताया विवाहकरणम्.	२०८	२
३४	केनचिद्ब्राह्मणेन सूर्योपासनां कृत्वा नर्मदातीरे शिवलिंगस्थापनवर्णनम्, रवितीर्थे स्नानदानमाहात्म्यम्.	२०९	२
३५	मन्दोदरीरावणविवाहवर्णनपूर्वकं तयोर्विमानेन क्रीडाविहारवर्णनम्, रावणस्य पुत्रेण मेघनादेन शिवाराधनां कृत्वा स्वनाम्ना शिवलिंगस्थापनम्, मेघनादतीर्थे स्नानदानमाहात्म्यम्.	२१०	१
३६	दारुकाख्येन शक्रमित्रेण शिवप्रसादेन तल्लिंगस्थापनम्, दारुतीर्थे स्नानादिमाहात्म्यवर्णनम्.	२१०	२
३७	देवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२११	१
३८	दारुवने पार्वत्या सह विमानेन शंकरस्यागमनम्, शंकरपार्वतीसंवादपूर्वकं दारुवनमाहात्म्यवर्णनं नर्मदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं च.	२११	२
३९	कुण्डात्समुत्थितायाः कपिलाया ब्रह्मदेवेन स्तुतिकरणम्, ब्रह्माज्ञया कपिलायाः स्वर्गतो मृत्युलोकं प्रत्यागमनम्, कपिलायाः प्रत्यङ्गे भिन्नभिन्नदेवतास्थापनवर्णनम्, कपिलातीर्थे स्नानादिमाहात्म्यवर्णनम्.	२१३	१
४०	करंजनामकेन दनोः पुत्रेण ईश्वराराधनां कृत्वा तत्प्रसादेन स्वनाम्ना शिवलिंगस्थापनम्, करंजेश्वरतीर्थे स्नानमाहात्म्यम्.	२१४	१
४१	विश्रवसः पुत्रेण कुण्डलेन स्थापितस्य कुण्डलेश्वरतीर्थस्य माहात्म्यवर्णनम्.	२१४	२
४२	याज्ञवल्क्यकृततपश्चरणवर्णनम्, भ्रातरमन्वेषन्त्या याज्ञवल्क्यभगिन्यास्तत्रागमनम्, याज्ञवल्क्यस्य स्वप्ने वस्त्रान्तः शुक्रनिःसरणम्, प्रातर्वस्त्रमितस्ततोऽन्वेषयमाणस्य याज्ञवल्क्यस्य समीपे तद्भगिन्या आगमनम्, भगिनीप्रश्नवचनात्सर्ववृत्तान्तकथनम्, मृतभर्तृकया याज्ञवल्क्यभगिन्या तद्वस्त्रसंलग्नरेतःसंपर्कवशाद्गर्भधारणे		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	जाते सति लज्जयाऽश्वत्थवृक्षमूले गत्वा तद्गर्भत्यागवर्णनम्, पिप्पलमूले वर्धितेन पिप्पलादनामकबालमुनिना नारदेनोक्तां स्वस्य शनैश्चरग्रहकृतां पीडां दृष्ट्वाऽऽकाशपथा गच्छतः शनैश्चरस्य निजदृष्टिप्रक्षेपमात्रेणाधःपातनम्, बालकस्याषोडशाद्वर्षाच्छनैश्चरपीडा न भविष्यतीति निर्बन्धकथनम्, आग्नेयीधारणयाऽग्निं समुत्थाप्य पिप्पलादस्य कृत्यानिर्माणम्, पितुर्याज्ञवल्क्यस्योपरि कृत्यायाः प्रेरणम्, कृत्याभीतेन याज्ञवल्क्येन स्वस्य परित्राणार्थं ब्रह्मवैकुण्ठादिलोकेषु गमनम्, शंकरेण तस्याः कृत्याया योगीश्वरीति नामकरणम्, पिप्पलादस्य तपश्चरणवर्णनम्, शिवप्रसादेन पिप्पलादेन स्वनाम्ना पिप्पलादेश्वरेति लिंगस्थापनम्, तन्माहात्म्यवर्णनम्.	२१५	१
४३	विमलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२१६	२
४४	शूलभेदप्रशंसावर्णनम्.	२१७	१
४५	शूलभेदतीर्थोत्पत्तिवर्णनेंऽधकासुरवरप्रदानवृत्तान्तवर्णनम्.	२१८	१
४६	शूलभेदतीर्थोत्पत्तिवर्णनेऽन्धकासुरेण देवाञ्जित्वा शचीहरणवर्णनम्.	२१९	१
४७	देवानां ब्रह्मलोके गमनम्, देवैर्ब्रह्मणःस्तुतिं कृत्वा स्वागमनकारणकथनम्, ब्रह्मदेवेन सह देवानां विष्णुलोके गमनम्, ब्रह्मादिदेवैर्विष्णुस्तुतिकरणम्, विष्णुना देवान्प्रत्यभयवचनदानम्.	२१९	२
४८	उत्तानपादशंकरसंवादे अंधकविष्ण्वोर्युद्धवर्णनम्, तत्र परस्परेण परस्परोपर्यस्त्रप्रेषणम्, युद्धं कर्तुमसमर्थस्यान्धकस्य भगवता सामकरणम्, अन्धकेन भगवत्स्तुतिकरणम्, विष्णोराज्ञया शंकरेण समं युद्धं कर्तुं गतेनान्धकेन कैलासपर्वतस्य कम्पनम्, कोपाविष्टेन शिवेन साकमन्धकस्य महद्युद्धम्, शंकरप्रार्थिताया दुर्गायास्तत्रागमनम्, दुर्गासाहाय्येनान्धकस्य पराभवकरणम्, अंधकेन शिवस्तुतिकरणम्, शंकरेणांधकस्य स्वसाम्यकरणवर्णनम्.	२२०	१
४९	अंधकासुरं हत्वोमया सार्धं शंकरस्य कैलासे गमनम, कैलासे प्राप्तैर्देवैः शंकरस्तुतिकरणम्, ततोंऽधकासुरयुद्धस्थाने शूलभेदतीर्थस्थापनम्, शूलभेदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२२२	१
५०	पात्रापात्रपरीक्षादानादिनियमवर्णनम्.	२२३	१
५१	शूलभेदतीर्थे दानधर्मप्रशंसामाहात्म्यवर्णनम्.	२२४	१
५२	दीर्घतपोमुन्याख्यानवर्णनम्.	२२५	१
५३	ऋक्षशृंगस्वर्गगमनवृत्तान्तवर्णनम्.	२२५	२
५४	दीर्घतपसः स्वर्गारोहणवृत्तान्तवर्णनम्.	२२६	२
५५	शूलभेदमाहात्म्ये काशीराजमोक्षगमनवृत्तान्तवर्णनम्.	२२८	१
५६	उत्तानपादेश्वरसंवादप्रसंगेन विंध्याचले देवैः शिवाराधनया भूम्यां गंगाया आह्वानकरणम्, गंगाया भुव्यागमनम्, गंगातीरे स्नानादिमाहात्म्यवर्णनम्; देवशिलामाहात्म्यवर्णनम्, चेदिनाथस्य वैधव्यं गताया भानुमतीनाम्न्याः कन्यकाया रेवातटे गमनम्, भानुमत्या ओंकारेश्वरामरकंटकचक्रतीर्थशूलभेदादितीर्थेषु गमनवर्णनम्, अथ देवशीलामाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन भार्यया सह शबरव्याधस्य मृगयार्थमरण्ये गमनम्, मृगानलब्ध्वा भार्यावचनात्पद्मानि ग्रहीतुं सरस्तीरे शबरस्य गमनं पद्मग्रहणं च, शूलभेदादितीर्थेषु गत्वा शबरेण पद्मैः शिवार्चाकरणम्, भानुमतीशबरभार्ययोः संवादः, शबरेण सर्वतीर्थेषु श्राद्धविधिकरणम्, तीर्थस्नानदानादिफलमाहात्म्यवर्णनम्.	२२९	१
५७	भानुमत्या त्रयोदश्यां मार्कण्डेयह्रदे गत्वा स्नानदानादिकरणम्, व्याधस्वर्गगमनवृत्तान्तवर्णनम्.	२३२	१
५८	उत्तानपादशिवसंवादप्रसङ्गेन भानुमत्याः शूलभेदे तपःकरणम, भानुमत्याः स्वर्गगमनवृत्तान्तवर्णनम्, शूलभेदमाहात्म्यवर्णनम्.	२३२	२
५९	पुष्करिणीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, आदित्यतीर्थमाहात्म्यम्.	२३३	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
६०	रेवातीर्थागतब्राह्मणैर्नर्मदायाः स्तोत्रकरणम्, रेवातीरस्थस्यादित्येश्वरस्य माहात्म्यवर्णनम्, ब्रह्महत्यादिपापयुक्तानां ब्राह्मणानामादित्येश्वरक्षेत्रे स्नानादिना पापनिवृत्तिपूर्वकमोक्षप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	२३३	२
६१	इन्द्रकृततपश्चर्यावर्णनपूर्वकं शक्रेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२३५	१
६२	इन्द्रस्थापितकरोडीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२३५	२
६३	कुमारेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२३६	१
६४	अगस्त्येश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१३६	१
६५	आनन्देश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२३६	१
६६	मातृतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२३६	२
६७	लुङ्केश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनप्रसङ्गेन कालपृष्ठदानवस्य तपश्चर्यावर्णनम्, शिवेन तस्मै वरप्रदानम्, दानववृषभयोर्युद्धे वृषभेण लांगूलेन दानवस्य पराभवकरणम्, दानवमागतं दृष्ट्वा वृषभं समारुह्य देवस्योमया सह कैलासे गमनम्, शङ्करेण स्वपृष्ठतोऽनुधावन्तं दानवं दृष्ट्वा इन्द्रब्रह्मादिलोकेषु पलायनम्, शिववचनान्नारदेन विष्णवे दानवपीडनादिसर्ववृत्तान्तकथनम्, मायया न्यग्रोधसमीपे विष्णोर्दानवमोहार्थं कन्यारूपधारणम्, कन्यां दृष्ट्वा मोहितेन कालपृष्ठदानवेन स्वमस्तकोपरि हस्तं कृत्वा भस्मभवनम्, ततो विष्णोः स्वस्थाने गमनम्, लुंकेश्वरस्थापनम्, लुंकेश्वरतीर्थस्नानमाहात्म्यबर्णनम्.	२३६	२
६८	धनदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२३९	१
६९	मङ्गलस्थापितमंगलेश्वरोत्पत्तिवर्णनपूर्वकं मंगलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२३९	१
७०	रविनिर्मितरवितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२३९	२
७१	कामेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२३९	२
७२	मणिनागेश्वरतीर्थवर्णने कद्रूविनतयोरुच्चैःश्रवोहयं दृष्ट्वा हयवर्णनिर्णयसंबन्धिकं मिथः प्रतिज्ञाकरणम्, स्वस्वप्रतिज्ञां सत्यां कर्तुमुभयोः प्रयत्नः, तत्र कद्रा नागेभ्यः शापे दत्ते तच्छापनिवारणाय मणिनागेन तपः कृत्वा शिवलिंगस्थापनम्, मणिनागेश्वरतीर्थे स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्.	२३९	२
७३	कामधेनुतपश्चरणे गोदेहान्निःसृतस्य गोपारेश्वरस्य तीर्थस्य माहात्म्यवर्णनम्.	२४१	१
७४	गौतमस्थापितगौतमेश्वरलिंगतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२४१	२
७५	शंखचूडतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२४२	१
७६	पारेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णने पुत्रप्राप्त्यर्थं पराशरमुनितपश्चर्यावृत्तान्तवर्णनम्, तत्तपस्तुष्टेन शंकरेण पराशराय वरप्रदानम्, तत्र पराशरेण लिंगस्थापनम्, पारेश्वरतीर्थे स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्.	२४२	१
७७	भीमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२४२	२
७८	रेवाया उत्तरे तीरे नारदेन तपश्चरणम्, तत्तपःसंतुष्टेन शिवेन नारदाय वरप्रदानम्, ईश्वरवचनान्नारदेन शिवलिंगस्थापनम्, नारदेश्वरतीर्थे स्नानदानादिफलमाहात्म्यवर्णनम्.	२४२	२
७९	दधिस्कन्दमधुस्कन्दयोस्तीर्थयोर्दधिमधुदानमाहात्म्यवर्णनम्, दधिस्कन्दमधुस्कन्दतीर्थस्नानदानमाहात्म्यवर्णनम्.	२४३	२
८०	दधिस्कन्दमधुस्कन्दतीर्थप्रभावोत्कर्षं प्रदर्शयितुं नानातीर्थान्भ्रान्त्वाऽऽगतेन नंदिना तपः कृत्वा तत्रैव स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, नंदिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२४३	२
८१	वरुणेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२४३	२
८२	वह्नितीर्थवर्णनपूर्वकं दधिस्कन्दादिपञ्चतीर्थानां माहात्म्यवर्णनम्.	२४४	१
८३	हनुमंतेश्वरमाहात्म्यवर्णने रामेण रावणादीनां विनाशे कृते हनुमतः शिवदर्शनार्थं कैलासे गमनम्, राक्षसानां विनाशे ब्रह्महत्यादोषारोपीकरणान्नन्दिना द्वारे हनुमत्स्तंभनम्, ब्रह्महत्यानिबर्हणार्थं हनुमतो नर्मदायामागमनम्, हनुमत्कृतेन तपसा तुष्टेनेश्वरेण हनुमत आशीर्वचनम्, ईश्वराज्ञया हनुमता लिंगस्थापनम्, सुपर्वनामकस्य राज्ञः पुत्रस्य शतबाहुसंज्ञकस्य भ्रमतो हनुमद्वन		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	आगमनम्, तत्रास्थिक्षेपार्थमागतस्य पिंगलकद्विजस्य राजपुत्रेण सह समागमः संवादश्च, अस्थिक्षेपकारणं पृच्छन्तं राजपुत्रं प्रति ब्राह्मणेन शिखंडिराजतत्कन्यासंवादपुरःसरवृत्तान्तकथनपूर्वकं हनुमंतेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२४४	१
८४	कपितीर्थमाहात्म्यम्, रामेश्वरलक्ष्मणेश्वरकुम्भेश्वरतीर्थेषु स्नानदानादिफलमाहात्म्यवर्णनम्.	२४६	२
८५	दक्षेणेन्दवे सप्तविंशतिकन्या दत्त्वा रोहिणीं विना चान्यासु चन्द्रस्याप्रीतिं दृष्ट्वा निजकन्यासु कारुण्याच्चन्द्राय क्षयित्वरूपशापदानम्, ततश्चन्द्रेण शापनिवृत्त्यर्थमीश्वरस्तुतिकरणम्, तत ईशानुज्ञया सोमनाथेति लिंगस्थापनम्, सोमनाथेश्वरलिंगप्रभावदर्शनार्थं ब्रह्महत्यायुतस्य कण्वर्षेर्ब्रह्महत्याविनाशनपूर्वककथावर्णनम्, सोमनाथेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	२४८	१
८६	पिंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५०	१
८७	ऋणत्रयमोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५०	२
८८	कपिलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५०	२
८९	पूतिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५०	२
९०	चक्रिनिर्मितचक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णने तालमेघदानवजितान्देवान्दृष्ट्वा ब्रह्मणो विष्णुसमीपे गमनम्, देवकृतां स्वस्तुतिं श्रुत्वा भगवता देवेभ्योऽभयवचनदानम्, ततो विष्णुतालमेघयोर्युद्धे मिथः शस्त्रास्त्रप्रेरणम्, ततो भगवता स्वचक्रेण तालमेघशिरश्छेदकरणम्, तद्भगवच्चक्रं नर्मदाम्भसि पतितं दृष्ट्वा तत्र तीर्थनिर्माणम्, तस्य तीर्थस्य जलशायीत्यपरनामकचक्रतीर्थेतिनाम्ना प्रसिद्धिः, तत्र स्नानदानादिविशेषविधिविधानमाहात्म्यवर्णनम्.	२५१	१
९१	चंडादित्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५३	१
९२	यमहास्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५३	२
९३	कल्होडीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५४	१
९४	नंदिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५४	२
९५	नरनारायणस्थापितनारायणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५४	२
९६	कोटीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५५	१
९७	व्यासतीर्थोत्पत्तिवर्णनप्रसङ्गे पराशरमुनितपश्चरणवृत्तान्तवर्णनम्, तपसोंऽते पराशरमुनिना कस्याश्चिद्बालाया दाशकन्याया दर्शनम्, तां प्रति 'त्वं राजकन्यासि' इत्युक्त्वा तस्याः प्राक्सर्ववृत्तान्तकथनम्, ततः पराशरस्य तया मत्स्यगंधया सह संगमे तत्क्षणमेव पराशरमुनिवीर्यप्रभावाद्व्यासस्योत्पत्तिवर्णनम्, व्यासेन नर्मदातटे तपश्चरणम्, तत्तपःसंतुष्टेनेश्वरेण व्यासाय वरप्रदानम्, व्यासेन नर्मदास्तोत्रकरणं व्यासेन नर्मदातटे शिवलिंगस्थापनं च, व्यासतीर्थे स्नानदानादिफलमाहात्म्यवर्णनम्.	२५५	१
९८	प्रभासतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५९	१
९९	नागेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६०	१
१००	मार्कंडेयस्थापितमार्कंडेयेशमाहात्म्यवर्णनम्.	२६०	२
१०१	संकर्षणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६०	२
१०२	मन्मथेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२६१	१
१०३	एरंडीसंगममाहात्म्यवर्णनम्, तत्रानपत्यत्वादत्र्यनसूयाभ्यां शोककरणम्, अत्रेरनुज्ञया नर्मदातीरस्थैरंडीसंगमेऽनसूयया तपोर्थं गमनम्, तपसोऽन्ते त्रयाणां ब्रह्मादिदेवतानामागमनम्, देवैः पुत्रप्राप्त्यर्थमनसूयायै वरप्रदानम्, ततोऽनसूयाया दुर्वासोदत्तसोमाख्यपुत्रत्रयप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, ततस्तत्तीर्थमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन पुत्रशोकेन संतप्तस्य गोविन्दनाम्नः कृषीवलस्य कथावर्णनम्, तत्र तस्यैव भूमौ शयानस्य कृमित्वप्राप्तिवर्णनम्, ततस्तस्य पत्न्या सममेरण्डीसंगमे स्नानाद्यर्थं गमनम्, तत्र गोभूहिरण्यादिदानेन तयोर्दुःखान्मुक्तिः, गोविंदाख्यानश्रवणफलवर्णनम्, एरण्डीसंगममाहात्म्यवर्णनम्.	२६१	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१०४	सुवर्णशिलातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६५	२
१०५	करंजतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६५	२
१०६	कामदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६५	२
१०७	भण्डारीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६६	१
१०८	रोहिणीतपश्चरणपूर्वकं रोहिणीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६६	२
१०९	चक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६६	२
११०	धौतपापतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६७	१
१११	स्कन्दतीर्थवर्णनप्रसङ्गेन स्कन्दजन्मवृत्तान्तकथनम्, स्कन्दस्य सेनापतित्वे स्थापनम्, स्कन्देन शिवलिंगस्थापनम्, स्कन्दतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६७	१
११२	अग्निरसतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६८	१
११३	कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६८	२
११४	अयोनिसंभवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६८	२
११५	अङ्गारकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६८	२
११६	पांडुतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६९	१
११७	त्रिलोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	१
११८	देवदैत्ययुद्धे वृत्रं हत्वा ब्रह्महत्याभिभूतस्येन्द्रस्य तपःकरणार्थं नर्मदातीरे गमनम्, तत्र तस्य तपसोऽन्ते ब्रह्मविष्णुमहेश्वराणामागमनम्, तदाज्ञयेन्द्रेण शिवलिंगस्थापनम्, इन्द्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६९	१
११९	कह्लोडीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७०	१
१२०	कंबुनामकस्य दानवस्य तपोऽर्थं नर्मदातीरे गमनम्, तत्तपसः प्रभावेण तुष्टेन शंकरेण तस्मै वरप्रदानम्, कंबुकृतं शिबलिंगस्थापनम्, कंबुकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७०	१
१२१	क्षयित्वं प्राप्तेन सोमेन तपस्तप्त्वा शिवलिंगस्थापनम्, सोमतीर्थचन्द्रहासतीर्थयोर्माहात्म्यवर्णनम्.	२७१	१
१२२	कोहनस्वतीर्थमाहात्म्यवर्णने ब्रह्मनिर्मितसृष्टिवर्णनम्, चातुर्वर्ण्यव्यवस्थावर्णनम्, सदाचारसंपन्नेन विप्रेण हनस्वेति वाक्यं श्रुत्वा भिया कृतं महिषारूढस्य यमस्य दर्शनम्, शतरुद्रीयजपस्तवनेनेश्वरदर्शनं, यमपराभववर्णनम्, कोहनस्वलिंगस्थापनम्, कोहनस्वतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७१	२
१२३	कर्मदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
१२४	नर्मदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
१२५	रवेरादित्यभास्करेतिनामद्वयप्राप्तिकारणकथनम्, रविकृतस्य तपसो वर्णनम्, रविणा शिवलिंगस्थापनम्, रवितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
१२६	अयोनिप्रभवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७३	१
१२७	अग्नितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७३	२
१२८	भृकुटेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७३	२
१२९	ब्रह्मतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७४	१
१३०	देवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७४	१
१३१	नागतीर्थोत्पत्तिकथने विनताकद्रोर्वादप्रसंगकथनम्, नागेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७४	२
१३२	आदिवाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७५	१
१३३	चतुर्भिर्लोकपालैरीश्वराराधनां कृत्वेश्वरतः स्वेष्टवरग्रहणकथनम्, तैरेव चतुर्भिर्लोकपालैः शिवलिंगस्थापनम्, कुबेरादिलिंगचतुष्टयमाहात्म्यवर्णनम्.	२७५	२
१३४	रामेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	२
१३५	सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	२
१३६	अहिल्यासंगकारिणमिन्द्रं प्रति गौतमेन शापप्रदानम्, अहिल्यायाः पतिशापेनाश्म-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	त्वप्राप्तिवर्णनम्, रामेण पदा स्पृष्टाया अहिल्यायाः शापमोचनम्, अहिल्यया स्वनाम्ना शिवलिंगस्थापनम्, अहिल्येश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	२
१३७	कर्कटेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७७	१
१३८	शक्रेण गौतमदत्तशापनिवृत्त्यर्थं तपस्तप्त्वा शिवलिंगस्थापनम्, शक्रेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७७	२
१३९	सोमतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७७	२
१४०	नन्दादेव्युत्पत्तिवर्णनपूर्वकनंदाह्रदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७८	१
१४१	तापेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७८	१
१४२	रुक्मिणीतीर्थमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन रुक्मिण्याः श्रीकृष्णेन कृतस्य पाणिग्रहणस्य वृत्तान्तवर्णनम्, तत्र श्रीकृष्णचैद्यमागधादीनां युद्धप्रसंगवर्णनम्, श्रीकृष्णकृतरुक्मिपराभववर्णनम, रुक्मिणीकृष्णयोर्विवाहविधिवर्णनम्, रुक्मिणीस्थापितस्य रुक्मिणीतीर्थस्य माहात्म्यवर्णनम्.	२७८	२
१४३	योजनेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२८०	२
१४४	द्वादशीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२८१	१
१४५	शिवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२८१	१
१४६	अस्माहकर्तार्थे स्नानदानजपहोमादिपितृश्राद्धवृषोत्सर्गाद्यनेककृतकर्मणां विस्तरेण फलमाहात्म्यवर्णनम्.	२८१	१
१४७	सिद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२८३	२
१४८	मंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२८३	२
१४९	लिंगवाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२८४	१
१५०	शंकरेण कामे भस्मीकृते सति तदुत्थानार्थं देवैरीश्वरस्तुतिकरणम्, अनंगस्य पुनरङ्गकरणम्, कामदेवेन तपः कृत्वा शिवलिंगस्थापनम्, कुसुमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	२८४	२
१५१	श्वेतवाराहतर्थिमाहात्म्यवर्णनम्.	२८५	२
१५२	भार्गलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२८६	१
१५३	आदित्येश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२८६	२
१५४	कलकलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२८७	१
१५५	शुक्लतीर्थोत्पत्तिवर्णने वायसाभ्यां वञ्चितस्य चाणक्यस्य कथानकम्, चाणक्यस्य कौटिल्यवर्गनम्, चाणक्यसिद्धिप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	२८७	२
१५६	शुक्लतीर्थे स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्.	२९०	१
१५७	हुंकारस्वामितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२९१	१
१५८	संगमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२९१	१
१५९	अनरकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णने कर्मविपाकवर्णनम्, गर्भावलिवर्णनम्, वैतरण्यादिमहादानानां फलमाहात्म्यवर्णनम्, आश्विनकृष्णचतुर्दश्यां यमस्य दीपादिदानमाहात्म्यम्, अनरकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२९१	२
१६०	मोक्षतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२९४	१
१६१	सर्पतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२९४	१
१६२	गोपेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२९४	१
१६३	नागतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२९४	२
१६४	सांवौरेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२९४	२
१६५	सिद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम.	२९४	२
१६६	सिद्धेश्वरीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२९५	१
१६७	मार्कण्डेयेन तपस्तप्त्वा शिवानुज्ञया शिवलिंगस्थापनम, मार्कण्डेयेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम...	२९५	१
१६८	अंकूरेश्वरतर्थिमाहात्म्यवर्णने कुबेरजन्मकथावर्णनम, रावणादित्रयाणां जन्मकर्म-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	वर्णनम्, रावणादिभिस्तपः कृत्वा शिवतो वरादिग्रहणम्, तैरंकूरेश्वरलिंगस्थापनम, अंकूरेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम.	२९६	१
१६९	मांडव्यशूलारोपणकथाप्रसंगेनेश्वराराधनया जातकन्यकस्य देवपन्नाख्यस्य राज्ञः कामप्रमोदिन्याख्यायाः कन्यायाः श्येनरूपधारिणा शंबरेण हरणम्.	२९६	२
१७०	कामप्रमोदिनीसंज्ञकराजकन्याहरणेन तत्सखीभिः कृतस्य विलापस्य वर्णनम, देवपन्नेन राज्ञा तद्वृत्तांतं श्रुत्वा तच्छोधनार्थं मंत्र्यादीनां प्रेषणम्, मांडव्याश्रमे राजकन्यकाया आभरणानि दृष्ट्वा सर्वैं राज्ञे तद्वृत्तान्तनिवेदनम्, ततो राजाज्ञया मांडव्यस्य शूलारोपणवर्णनम्.	२९७	२
१७१	शूलारोपितस्य माण्डव्यस्य दर्शनार्थमृषीणामागमनम्, राज्ञे शापं दातुमृषीणां प्रवृत्तिवर्णनम्, ततो माण्डव्येन महर्षिणर्षिभ्यः कर्मविपाकवर्णनम्, मांडव्याज्ञयर्षीणां स्वाश्रमे गमनम्, तत्र पत्न्याः स्कन्धे स्थितस्य रोगिणः शांडिल्यर्षेरागमनम्, शांडिल्यपत्न्याऽजानन्त्या स्खलनवशात्स्वपद्भ्यां शूलदण्डस्य स्पर्शने कृते सति तज्जन्यप्रतिघातेन शूलदण्डकम्पनाद्व्यथितस्य मांडव्यस्य शांडिल्यपत्न्याश्च संवादवर्णनम्, मिथः परस्पराभ्यां परस्परयोः शापप्रदानम्.	२९८	१
१७२	देवर्षीणां मांडव्याश्रमे पुनरागमनम्, तेषां भाषणम्, देवपन्नराजाग्रे शंबरेण कन्याया आनयनम्, मांडव्यस्य शापतो मुक्तिवर्णनम्, तया विप्रपत्न्या निजपातिव्रत्यप्रभावेण प्रतिबन्धीकृतस्य सूर्यस्य बन्धतो मोचनम्, शांडिल्यर्षेः पुनर्जीवप्रदानवर्णनम्, मांडव्यतीर्थे स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्.	२९९	२
१७३	शुद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३०१	१
१७४	गोपेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३०१	२
१७५	सगरात्मजानामुद्धाराय कपिलेन नर्मदारोधसि तपस्तप्त्वा निर्मितं कपिलेश्वरतीर्थम्, कपिलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३०२	१
१७६	पिंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम.	३०२	१
१७७	भूतीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३०३	१
१७८	गंगावहकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३०३	२
१७९	गौतमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३०४	१
१८०	दशाश्वमेधिकतीर्थमाहात्म्यप्रस्तावे शंकरपार्वतीसंवादे केनचिद्द्विजेन तपस्तप्त्वा लिंगस्थापनवर्णनम्, दशाश्वमेधिकोत्पत्तिवर्णनपूर्वकं दशाश्वमेधिकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३०४	२
१८१	भृगुतीर्थमाहात्म्यवर्णने भृगुकथावर्णनपूर्वकं भृगुं हन्तुं प्राप्तस्य नंदिनोऽनु भृगुऋषेर्गमनम्, क्वापि स्वरक्षितारमदृष्ट्वा देवसमीपे वृषभस्य गमनम्, भृगुणा शिवस्य स्तुतिकरणम्, ईश्वरेण भृगवे वरप्रदानम्, भृगुणा लिंगस्थापनम्, भृगुकच्छोत्पत्तिवर्णनपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्.	३०६	१
१८२	भृगुकच्छतीर्थे स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्.	३०७	२
१८३	केदारेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३०९	१
१८४	ब्रह्मणः पंचमशिरश्छेदनेन ब्रह्महत्योपद्रुतेन शंभुना धौतपापाख्यतीर्थस्थापनम्, धौतपापतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३०९	१
१८५	एरण्डीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३१०	१
१८६	गरुडेन चामुंडास्तवनकरणम्, चामुंडाप्रसादेन गरुडेन कनखलेश्वरलिंगस्थापनकरणम्, कनखलेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	३१०	१
१८७	कालाग्निरुद्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३११	१
१८८	शालिग्रामतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३११	२
१८९	वराहोत्पत्तिवर्णनपूर्वकमुदीर्णवराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३११	२
१९०	चन्द्रहास्यापरनामकचन्द्रप्रभासतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३१२	२
१९१	द्वादशांदित्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३१३	१
१९२	नरनारायणयोस्तपोविघ्नार्थमिंद्रेणाप्सरआदीनां प्रेषणम्, अप्सरोभिर्नरनारायणस्तवनम्, नरनारायणाभ्यामप्सरआदीनामुपदेशादिकरणम्, स्वविराड्देहे नानावरां-		

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

गनादीनां ब्रह्माण्डस्थवस्तूनां च दर्शनम्, तद्दर्शनविस्मितैर्वसंतकामाप्सरोभिर्विराड्रूपिनरनारायणस्तोत्रकरणम्, अप्सरआदीनां स्वर्गे गमनम्, इन्द्राय सर्ववृत्तान्तकथनम्, श्रीपतिमाहात्म्यवर्णनम्. ३१३ २
१९३ श्रीपतिक्षेत्रे स्नानस्य गवादिदानस्य च फलवर्णनम्. ३१५ २
१९४ नारायणप्रभावं शक्रमुखाच्छ्रुत्वा तं नारायणं कामयमानया लक्ष्म्या तत्प्राप्त्यर्थं सागरान्ते तपश्चरणम्, तुष्टेन नारायणेन लक्ष्म्या समं विवाहकरणम्, श्रीपतिविवाहसमारंभवर्णनम्. ३१७ १
१९५ श्रीपतिमाहात्म्यवर्णनम्. ३१९ १
१९६ हंसतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२० १
१९७ मूलस्थानतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२० १
१९८ शूलारोपितस्य माण्डव्यर्षे राज्ञा शूलतोऽवरोहणकरणम्, तत्र शंकरस्यागमनम्, माण्डव्येन शंकराग्रे दाक्षायणीविनाशादिप्राक्संभूतकथावर्णनम्, माण्डव्येन देवीस्तवनकरणम्, नानास्थलस्थितया देव्या भिन्नभिन्ननामादिवर्णनम्, शूलेश्वरनाम्ना शिवलिंगस्थापनं च, तस्य शूलेश्वरलिंगस्य माहात्म्यवर्णनम्.... .... ३२० १
१९९ आश्विनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२२ २
२०० सावित्रीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२३ १
२०१ देवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२३ २
२०२ शिखितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२३ २
२०३ कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२४ १
२०४ पैतामहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२४ १
२०५ कुर्कुरीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२४ २
२०६ दशकन्यातीर्थमाहात्म्यवर्णनम. ३२४ २
२०७ सुवर्णबिंदुतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२४ २
२०८ ऋणमोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२५ १
२०९ पुष्कलीतीर्थक्षमानाथतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, भारभूतीतीर्थवर्णनप्रस्तावे विष्णुशर्माग्रे बटुवेषधारिणः शिवस्यागमनम्, बटुना स्वप्रतिज्ञायां सत्यापितायां स्वस्वप्रतिज्ञाभ्रष्टानामन्यशिष्याणां नर्मदाम्भसि मज्जनम्, गुर्वनुज्ञया शिष्यभाराणां पुनरुज्जीवनम्, तत्र लिंगस्थापनमतो भारभूतीति नाम्ना तस्य तीर्थस्य प्रसिद्धिवर्णनम्, भारभूतीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, विश्वासघातिनः सुकेश्याख्यवैश्यस्य कथानककथनम्. ३२५ १
२१० पुंखिलतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२९ १
२११ मुण्डितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२९ १
२१२ एकशालडिंडिमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२९ २
२१३ आमलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२९ २
२१४ श्रीकपालतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३० १
२१५ शृंगितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३० ३
२१६ आषाढीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३० २
२१७ एरंडीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३० २
२१८ स्वपितुर्जमदग्नेरपराधकारिणः सहस्रार्जुनस्य विनाशे कृते सत्येकविंशतिवारं समस्तक्षत्रियवधे च कृते सति तत्पापशमनार्थं परशुरामेण जामदग्न्येश्वरस्थापनं जामदग्न्यतीर्थकरणं च, जामदग्न्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, जामदग्न्येश्वरपूजनविधिवर्णनं च. ३३० २
२१९ कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३१ २
२२० लोटणेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३२ १
२२१ ब्रह्महंससंवादपूर्वकं हंसेश्वरमाहात्म्यवर्णनम. ३३३ १
२२२ तिलोदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३३ २
२२३ वासेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३४ १

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२२४	कोटीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३३४	१
२२५	अलिकानामकगन्धर्वकन्यया स्वनाम्ना शिवलिंगस्थापनम्, अलिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३३४	२
२२६	भानुमतीकामुकेन भानुना कुष्ठरोगानिरसनार्थं शान्तया भार्यया सार्धं तपस्तप्त्वा शिवाज्ञया विमलेश्वरेतिनाम्ना शिवलिंगस्थापनम्, विमलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३३५	१
२२७	नर्मदातीरस्थानां प्राक्कथितसर्वतीर्थानां यथाक्रमेण यात्राविधिवर्णनम्, विशेषतस्तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३३५	२
२२८	परार्थतीर्थयात्राकरणमाहात्म्यपुण्यादिकथनम्.	३३७	१
२२९	रेवाखण्डश्रवणपठनादिदानादिफलश्रुतिवर्णनम्.	३३७	१
२३०	तीर्थसंगमभेदकथनम्, तीर्थावलिवर्णनम्.	३३८	१
२३१	तीर्थसंख्यापरिगणनपूर्वकं सर्वतीर्थानां विशिष्टव्यवस्थाकथनपूर्वकयात्राक्रमवर्णनम्.	३४०	१
२३२	रेवाखण्डसमाप्तिपूर्वकं रेवाखण्डपुस्तकदानफलवर्णनम्.	३४१	१

इत्यावन्त्यखण्डे तृतीयं रेवाखण्डम् ॥ (५–३)

इति स्कान्दे महापुरणे पंचममावन्त्यखण्डम् ॥ ५ ॥

॥ अथ स्कान्दे महापुराणे षष्ठं नागरखण्डम् ॥ ६ ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	मंगलाचरणम्, सूतशौनकसंवादारम्भः, तत्र शौनकप्रश्नं श्रुत्वा तस्योत्तरं दातुं सूतेन लिंगोत्पत्तिवर्णनप्रसंगेन स्त्रीवियोगिनः शिवस्य ऋष्याश्रमे गमनवर्णनम्, तत्रार्षिभिर्दिगंबरं शिवं दृष्ट्वा तस्मै शापप्रदानम्, तेन शापन शिवस्य तत्रव लिंगपतनम्, ब्रह्मविष्ण्वादिभिः शिवस्तवनकरणम्, तेन तुष्टेन शंकरेण लिंगपूजनविधिकथनम्, ततो देवैर्हाटकेश्वरक्षेत्रे गत्वा तत्रैव तस्य शिवलिंगस्य स्थापनम्, लिंगपूजनमाहात्म्यवर्णनम्.	१	१
२	लिंगोत्पाटनेन पातालतो गंगाया आगमनम्, त्रिशंकोश्चण्डालत्वं कथं प्राप्तमिति प्रश्ने तत्कथोपाख्याने सशरीरेण स्वर्गगमनाय त्रिशंकुना वसिष्ठस्य प्रार्थनाकरणम्, वसिष्ठेनेदमशक्यामिति कथितेऽन्यं गुरुं प्रष्टुं मनसि दुराग्रहेण निर्धारणम्.	३	२
३	वसिष्ठवाक्यमनादृत्य दुराग्रहेण स्वेच्छया वर्तितुमुद्युक्तं त्रिशंकुं प्रति वसिष्ठपुत्रैः 'चण्डालो भव' इति शापदानम्, तेन शापेन सद्यश्चण्डालत्वं प्राप्य पश्चात्तापेन दुःखितस्य त्रिशंकोराज्ञया तस्य मन्त्रिभिस्त्रिशंकुज्येष्ठपुत्रं हरिश्चंद्रं राज्येभिषेचनम्, तस्य त्रिशंकोश्च महारण्ये पद्भ्यां गमनम्.	४	१
४	अरण्ये गच्छतश्चण्डालस्य त्रिशङ्कोर्विश्वामित्राश्रमे गमनम्, ततो विश्वामित्रेण सर्ववृत्तान्तं श्रुत्वा स्पर्धया 'त्वामनेनैव देहेन स्वर्गं नेष्यामि', इति प्रतिज्ञां कृत्वा तेन चण्डालेन साकं तस्य पापनिरसनायानेकतीर्थक्षेत्रेषु भ्रमणम्, भ्रमतोस्तयोर्मार्कण्डयेन समं संवादः, मार्कण्डेयवचनाद्धाटकेश्वरे गमनम्, हाटकेश्वरलिंगपूजनेन त्रिशंकोश्चण्डालत्वनिवृत्तिः, ततः स्वर्गप्राप्तिकरं यज्ञं कर्तुं तयोर्ब्रह्मानुज्ञाग्रहणम्.	५	१
५	ब्रह्मणा तथा करणेऽनुज्ञायामदत्तायामपि विश्वामित्रेण त्रिशंकोः सशरीरेण स्वर्गप्राप्तये स्वतपःप्रभावाद्द्वादशवार्षिकं सत्रं ब्राह्मणद्वारा समाप्य ततोऽन्तेऽवभृथस्नानादिकं कृत्वा यज्ञसमाप्तिकरणम्.	६	२
६	स्वर्गप्राप्त्यभावाद्विश्वामित्रं प्रति प्रश्नं कुर्वतस्त्रिशंकोर्विष्णुं स्तुत्वा ततो वरं गृहीत्वा विश्वामित्रदत्तं नूतनस्वर्गं रचयित्वा सशरीरेण स्वर्गं प्रति गमनम्.	७	१
७	विश्वामित्रकृतसृष्ट्या ब्रह्मसृष्ट्या साकं परस्परविवादं दृष्ट्वा देवानां ब्रह्माभ्याशे गमनम्, ततो ब्रह्मादीनां जगत्स्थित्यर्थं विश्वामित्रसमीपे गमनम्, विश्वामित्र-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	वचनादनन्यगतिकत्वात्रिशंकोः स्वर्गे गमनम्, विश्वामित्रस्य नूतनसृष्टेः स्वेच्छया निवर्तनम्, त्रिशंकूपाख्यानोपसंहारश्च.	७	२
८	हाटकेश्वरप्रभावं श्रुत्वा सर्वजनानां तत्र गमनम्, विश्वामित्रस्यापि कुरुक्षेत्रं त्यक्त्वा तत्रैव वासः, यज्ञादीनकृत्वापि मोक्षप्राप्तिदमिदं क्षेत्रमिति मत्वा देवाज्ञया हाटकेश्वरस्य पाताले स्थापनम्, तेन नागानामपि तद्बिलेन सर्वत्र गमनम्, हाटकेश्वरमाहात्म्यवर्णने हिरण्यकशिपोः सुतया रमानाम्न्या पुत्रप्राप्त्यर्थं विष्णुमुद्दिश्य तपश्चरणम्, विष्णुकृपया ततो वृत्रासुरोत्पत्तिः, इन्द्रादिभिर्वृत्रवधार्थं कृतया विष्णुप्रार्थनया तद्वचनाद्वज्रोत्पादनार्थं दधीच्यग्रे गमनम्, दधीच्यस्थिनिर्मितवज्रेण वृत्रस्य पराजयः, तज्जन्यब्रह्महत्यादोषनिरासार्थं शक्रस्य हाटकेश्वरे गमनम्, हाटकेश्वरपूजनेन दोषनिवृत्तिः, स्वस्थाने गमनम्, हाटकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	८	१
९	शक्रेण नागबिलपूर्तये संवर्तानिलस्य प्रेषणम्, शक्राज्ञया संवर्तानिलस्य नागबिले गमनम्, लिंगोद्भवशापेन भीतस्य संवर्तानिलस्य शक्रपुरं प्रत्यागमनम्, ततो बृहस्पतेराज्ञया शक्रस्य हिमालयपुत्रान्बिलपूर्तिकरणार्थं प्रेषितुं हिमालयसन्निधौ गमनम्, शक्रकार्यं कर्तुं हिमालयेनाज्ञापितानामप्यस्वीकृताज्ञानां मैनाकनंदिवर्धनरक्तश्रृंगाख्यानां त्रयाणां पुत्राणामननुमोदनं दृष्ट्वा तेभ्यः शक्रेण शापप्रदानम्, शापभीत्या रक्तश्रृंगाख्यपर्वतस्य नागबिलपूर्तिकरणार्थं तत्र गमनम्, ततो देवेन्द्रेण रक्तश्रृंगाख्यपर्वतस्य सुखजनकानामनेकतीर्थानां संस्थापनम्, शक्रकृतरक्तश्रृंगशिखरोत्साहवर्णनम्.	११	१
१०	शंखतीर्थमाहात्म्यवर्णने चमत्कारनृपस्य मृगयाकरणम्, तत्र बुभुक्षितस्य बालस्य स्तनं ददत्या मृग्याश्चमत्कारेण वधकरणम्, मृगीदत्तशापेन चमत्कारनृपतेः कुष्ठरोगप्राप्तिः, तत्कुष्ठस्य शापस्य च निबर्हणार्थं भ्रमतश्चमत्कारनृपतेर्हाटकेश्वरक्षेत्रे शंखतीर्थे गमनम्, शंखतीर्थस्नानेन चमत्कारनृपतेः कुष्ठनिरासवर्णनम्, शंखतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१२	१
११	चमत्कारनृपऋषिसंवादे शंखतीर्थोत्पत्तिवृत्तान्ते शंखकृतेन लिखिताश्रमवृक्षोद्भूतफलग्रहणेन चौर्यमिदमिति मत्वा लिखितेन शंखहस्तच्छेदनकरणम्, ततः शंखस्य हाटकेश्वरे तपश्चरणम्, तत्तपस्तुष्टेन शिवेन शंखाय वरप्रदानम्, पूर्ववत्तत्पुण्येन हस्तप्राप्तिकथनम्, तत्र तेन स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, शंखतीर्थोत्पत्तिवर्णनपूर्वकं शंखतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, चमत्कारभूपतिना ब्राह्मणेभ्यो नगरं निर्मापयित्वा दानकरणम्.	१२	२
१२	चमत्कारेण भूपेन ब्राह्मणाज्ञया नगरास्थित्यर्थं पुत्रोपदेशकरणम्, ब्रह्मदत्ताशीर्वादग्रहणम्.	१४	१
१३	स्वराज्यं पुत्रेषु निक्षिप्य तपःकरणार्थं चमत्कारनृपतेर्हाटकेश्वरे गमनम्, तत्र शिवमाराध्य शिवप्रसादेन अचलेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्; अचलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४	१
१४	चमत्कारपुरे कस्यचिद्गोरक्षकस्य गोयूथादेकस्या गोररण्ये तृणलोभेन गमनम्, तस्याः शोधनार्थं गोरक्षकस्याप्यरण्ये गमनम्, ततः कालान्तरेण द्वयोः पञ्चत्वप्राप्तिवर्णनम्, ततो गोरक्षकस्य दशार्णाधिपतेः कुले जन्मवर्णनम्, तथा गोस्तन्मंत्रिकुले जननम्, ततस्ताभ्यां पूर्वजन्मवृत्तान्तस्मरणं कृत्वा चमत्कारपुरप्रदक्षिणाकरणेन वैमानिकपथा मोक्षप्रापणम्, चमत्कारपुरप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनम्. ...	१५	१
१५	रक्तश्रृंगपर्वतप्रभाववर्णनपूर्वकं चमत्कारपुरप्रदक्षिणामाहात्म्यातिशयवर्णनम्. ...	१६	१
१६	रक्तश्रृंगसान्निध्ये स्थित्वा रक्तश्रृंगस्य सेवनफलश्रैष्ठ्यवर्णनम्.	१६	२
१७	चमत्कारपुरस्य चतुर्दिक्षु स्थितानां तीर्थानां वर्णनम्, तत्रादौ गयाशिरोमाहात्म्यवर्णनप्रसंगे विदूरथस्य मृगयायामरण्ये गमनम्, तत्र मृगाननुधावतो विदूरथस्य वनाद्वनं प्रयाणेन श्रान्तस्याश्वस्य भूम्यां पतनम्, ततो विदूरस्थस्य तत्रैवाश्वमुत्सृज्य पद्भ्यां मृगानुचंक्रमणम्.	१६	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१८	ततो दूरगमनोत्तरं पथि मांसादादिपिशाचत्रयदर्शनम्, मांसादादिवचनादृष्याश्रमपदं प्राप्तस्य विदूरथस्य नृपस्य मुनिभिः सह संवादपूर्वकं सायन्तनकर्मादिविधानवर्णनम्.	१७	१
१९	परेऽहनि विदूरथस्य स्वनगरे गमनम्, गयाशिरासि पितृतीर्थकूपिकायां विदूरथेन मांसादादिभ्यः श्राद्धदानम्, ततो मांसादादिभिर्विदूरथस्य स्वप्ने स्वस्वमुक्तिकथनम्, पितृकूपिकातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१९	२
२०	पितृकूपिकातीर्थे रामलक्ष्मणसीतानां गमनम्, तत्र श्राद्धकरणेन रामादीनां प्रत्यक्षपितृदर्शनम्, ततो मनसि रामं सीतां च हन्तुं विश्वासघातं कर्तुं च प्रवर्तमानस्य लक्ष्मणस्य विश्वासघातदोषनिरासार्थं बालमण्डनतीर्थे गमनम्, तत्तीर्थस्नानेन तस्य दोषनिवृत्तिः, ततो रामकृतं याम्यदिशि प्रयाणम्, बालमण्डनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२०	२
२१	बालसख्यतीर्थोत्पत्तिवर्णने मृकण्डतो मार्कण्डसुतोत्पत्तिवर्णनपूर्वकं मार्कण्डेयेन दीर्घायुष्ट्वं प्राप्य तपस्तप्त्वा हाटकेश्वरे लिंगस्थापनम्, बालसख्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२२	१
२२	बालमण्डनतीर्थमाहात्म्ये कश्यपाद्दितेरेकोनपञ्चाशन्मरुतामुत्पत्तिवर्णने शक्रेण दितिजठरं प्रविश्य शस्त्रेण पुत्रच्छेदनादिवर्णनम्, तेन मातृद्रोहेण तद्दोषपरिहारार्थं शक्रेण बालमण्डनतीर्थे स्नानकरणम्, शक्रस्य तीर्थस्नानेन दोषनिवृत्तिः, बालमण्डनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२४	१
२३	मृगतीर्थवर्णने कस्यचिद्वृक्षस्य च्छायायां संस्थितान्मृगान्दृष्ट्वा लुब्धकानां तत्रागमनम्, लुब्धकदर्शनेन भीतानां मृगानां ततः पलायनम्, लुब्धकानां मृगानुधावनम्, मृगानां सरोवरप्रवेशनेन सद्य एव मानुषत्वप्राप्तिः, तत्सरःप्रभावं मृगमुखाच्छुत्वा लुब्धकैरपि तस्मिन्सरसि स्नानकरणम्, तेन लुब्धकानामपि सौन्दर्यप्राप्तिः, सर्वेषां मोक्षप्राप्तिवर्णनम्, मृगतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५	१
२४	बलिनिग्रहसमये वामनेन पदद्वयेन लोकान्व्याप्य तृतीयपदेन ब्रह्माण्डोर्ध्वभागे भिन्ने सति ततो गङ्गाजलस्य निर्गमनम्, विष्णुपदतीर्थोत्पत्तिपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्.	२५	२
२५	विष्णुपदीगंगामाहात्म्यवर्णने मद्यप्राशनं कुर्वतः कस्याचिद्ब्राह्मणस्य तत्र स्नानेन मद्यप्राशनदोषनिवृत्तिवर्णनम्, विष्णुपदीगंगामाहात्म्यवर्णनम्.	२६	२
२६	कस्यचिद्गोकर्णब्राह्मणस्य यमानुशासनादागतैर्यमदूतैः सह यमलोके गमनम्, तत्र गोकर्णपृच्छया यमेन द्वाविंशतिनरकवर्णनम्, केन पातकेन कस्य नरकस्य प्राप्तिरिति वर्णनम्, गोकर्णस्य यमानुज्ञया चमत्कारपुरे गमनम्, तत्र तीर्थस्नानेन मुक्तिवर्णनम्, गोकर्णतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७	२
२७	अण्वादिचतुर्युगान्तकालपरिगणनम्, चतुर्युगस्वरूपमाहात्म्यप्रमाणनिदर्शनम्, चातुर्वर्ण्यकर्मनिरूपणम्, रजकादिचण्डालानामुत्पत्तिवर्णनम्, विशेषतः कलिकालमाहात्म्यवर्णनम्.	२९	२
२८	बृहस्पतीन्द्रसंवादे सर्वतीर्थसमाश्रयवर्णनम्.	३१	२
२९	सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णने सूतस्य पितुराज्ञया वत्समहर्षिशुश्रूषाकरणम्, तत्र वत्समहर्षिणा स्वस्य प्राग्जन्मचरित्रकथनम्, देवरातस्य मुनेरग्रे स्नातुं विवस्त्रां काञ्चित्स्त्रियं विलोक्य जले रेतःस्खलनम्, तद्रेतसो मृग्या प्राशनम्, दशमासान्ते मृगीतः कन्याजननम्, देवरातेन वत्सर्षये कन्यादानम्, बहुकाले गते सर्पदंशनेन स्त्रीमरणं दृष्ट्वा बहुशोकव्याकुलितचेतसो वत्सस्य वने प्रयाणम्, तस्य बहुधा ऋषिभिः सान्त्वने कृतेऽपि क्रुधा सर्पनाशनारंभकरणम्, तस्मिन्सर्पहननं कुर्वति सति तत्रैकस्य सर्पस्य मानुषरूपं धृत्वा संवादवर्णनम्, तेन मानुषरूपधारिणा सर्पेण वत्साय पूर्वशापकारणे कथ्यमाने 'प्राग्जन्मनि मया हाटकेश्वरक्षेत्रयात्रागतानां जनसमूहानां मध्ये सर्पप्रक्षेपे कृते सत्यृषिणा दत्तेन शापेन सर्पजन्मप्राप्तिः' इति कथनम्, तेन मानुषरूपिणा सर्पेण वत्सायोपदेशकरणम्, तत्र-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	संगेन हिंसाऽहिंसाधर्मनिरूपणम्, ततो वत्सार्षिणा सर्पवधपश्चात्तापेन महेश्वरपूजां विधातुं स्वमनसि निर्धारणम्, वत्सस्य सिद्धेश्वरपूजनेन सिद्धिप्राप्तिवर्णनम्.	३२	१
३०	सिद्धेश्वरोत्पत्तिवर्णने सिद्धाधिपनामकहंसेन बृहस्पत्याज्ञया पुत्रप्राप्त्यर्थं लिंगं संस्थाप्य पूजने कृते तस्य पुत्रप्राप्तिः, सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	३७	२
३१	नागह्रदमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन नवनागानां ब्रह्माज्ञया हाटकेश्वरक्षेत्रे गमनम्, तत्र स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, इन्द्रसेनराज्ञः सर्पदंशनेन मृत्युप्राप्तिवर्णनम्, ततः स्वपुत्रस्य स्वप्न आगत्येन्द्रसेनेन स्वप्रेतत्वप्राप्तिकथनम्, पित्राज्ञया पुत्रस्य नागतीर्थे गमनम्, तत्र पितृश्राद्धकरणेन लिंगपूजनेन च पितुर्मोक्षवर्णनम्, नागतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३८	१
३२	सप्तर्षितीर्थवर्णने सप्तर्षिपूजनप्रकारकथनम्, सप्तर्षितीर्थोत्पत्तिवर्णने द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां बुभुक्षितानां सप्तर्षीणां सर्वत्र भ्रमणम्, तेषां वृषादर्भे राज्ञो देशे गमनम्, तत्र मृतकुमारकं दृष्ट्वा तद्भक्षणार्थं सप्तर्षिभिरुद्योगकरणम्, तावद्वृषादर्भेर्भूपस्य तत्रागत्य तैः सह संवादकरणम्, ततो मृतकुमारमभक्षयित्वैवर्षीणां चमत्कारपुरे गमनम्, तत्र तैस्तपःकरणम्, लिंगस्थापनं च.	४०	२
३३	अगस्त्याश्रमवर्णने विन्ध्यमेर्वोर्मिथः कलहे संपद्यमाने सूर्यमार्गनिरोधात्सूर्यस्यागस्त्याश्रमे गमनम्, सूर्यवचनाद्विंध्यं निम्नमुखीकृत्य दक्षिणदिशि हाटकेश्वरेऽगस्त्यस्य गमनम्, तत्र लोपामुद्रया पत्न्या सह गत्वा लिंगस्थापनम्, अगस्त्याश्रममाहात्म्यवर्णनम्.	४२	२
३४	अगस्त्यकृतसमुद्रप्राशनकारणवर्णने प्रथमं देवदैत्ययोर्युद्धे ब्रह्मविष्ण्विन्द्रादीनां पराजयं दृष्ट्वा शंकरेण शूलेन दैत्यपराजयकरणवर्णनम्.	४४	१
३५	धर्मविनाशेनैव देवपराजयः स्यादिति निश्चयं कृत्वा स्नानसंध्यायज्ञयागादिजपकर्तॄणां ब्राह्मणानां दैत्यैर्वधकरणम्, जलावासिनां दैत्यानां वधार्थं ब्रह्मण आज्ञया जलप्राशनार्थं देवैरगस्त्यस्य प्रार्थनाकरणम्, देवकार्यार्थमगस्त्येन समुद्रप्राशनम, देवैर्दैत्यवधकरणम्, अगस्त्यस्थापितपीठस्य देवैः स्वकार्यकरणाच्चित्रेश्वरपीठेतिनामकरणम्.	४४	२
३६	चित्रेश्वरपीठमाहात्म्यवर्णनम्.	४६	१
३७	दुःशीलाख्यप्रासादोत्पत्तिवर्णनम्.	४७	१
३८	धुन्धुमारेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	४८	१
३९	ययातीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	४८	२
४०	ब्रह्मणा पृथ्व्यां शिलास्थापनम्, ततस्तत्र ब्रह्माज्ञया सरस्वत्या पातालतो ह्रदं निर्मायागमनम्, ततो मंकणकमहर्षिणा तत्र तपस्तप्त्वा लिंगस्थापनम्, चित्रशिलामंकणकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	४९	१
४१	बाष्कलिदैत्यपीडितैरिन्द्रादिभिर्देवैर्विष्णोराज्ञया हाटकेश्वरे तपःकरणम्, ततो बृहस्पतिवचनादशून्यशयनतिथौ भगवत्पूजनेन सन्तुष्टस्य भगवत आज्ञया बाष्कलिना समं युद्धकरणम्, भगवता बाष्कलिदैत्यपराजयं कृत्वा शक्रस्य स्वस्थाने गमनम्, भगवतस्तत्र वासकरणं लिंगस्थापनं च, जलशाय्युत्पत्तिवर्णनम्.	५०	२
४२	विश्वामित्रकुण्डोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र विश्वामित्रमेनकासमागमवर्णने विश्वामित्रेण मेनकायै स्त्रीधर्मकथनम्.	५१	२
४३	विश्वामित्रकथितपातिव्रत्यधर्मांस्तिरस्कृत्य कुत आगमनं क्व गमनमित्यादिपृष्टायां बिश्वामित्रदर्शनेन मेनकायां लोलुपायां सत्यां विश्वामित्रेण स्त्रीसंगमस्य धिक्कृतिकरणम्.	५२	२
४४	विश्वामित्रेण स्वसंगमे तिरस्कारिते बहुशो दुःखसंतप्तया मेनकया विश्वामित्राय विश्वामित्रेण मेनकायै च मिथो जराप्राप्तिरूपशापप्रदानम्, ततस्तयोः कुण्डस्नानेन शापमुक्तिः, विश्वामित्रेण तत्र लिंगस्थापनम्, विश्वामित्रकुण्डविश्वामित्रेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	५३	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
४५	त्रिपुष्करतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	५३	२
४६	सरस्वतीतीर्थमाहात्म्यवर्णने बलभद्रनृपतो जातस्य अंबुवीचिनामकस्य मूकपुत्रस्य मूकत्वनाशनार्थं सरस्वतीतीर्थे सपुत्रकस्य नृपस्य गमनम्, तत्र स्नानेन लिंगपूजनेन च पुत्रस्य मूकत्वनिरसनम्, अंबुवीचिकृतं सरस्वतीस्तवनम्, सरस्वतीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	५५	१
४७	महाकालमाहात्म्यवर्णने सपत्नीकस्य रुद्रसेनस्य राज्ञो हाटकेश्वरे गमनम्, तत्र देवं संपूज्य बहुशो विप्रेभ्यो दानानि दत्त्वा विप्रसंसदि राज्ञा विप्रेभ्यः स्वपूर्वजन्मवृत्तान्तकथनम्, तत्र वणिग्जात्युद्भवस्य तस्यान्नप्राप्त्यभावादुपोषितस्य सपत्नीकस्य महाकालवने गमनम्, तत्र देवं दृष्ट्वा कमलैर्देवस्य पूजाकरणम्, तेन पुण्यप्रभावेन राजकुले जननम्, महाकालेश्वरतीर्थलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	५६	१
४८	उमामहेश्वरलिंगमाहात्म्ये हरिश्चन्द्रेण पुत्रप्राप्त्यर्थमुमामहेश्वराराधनम्, तेन तपसा संतुष्टाभ्यामुमामहेश्वराभ्यां पुत्रप्रदवरप्रदानम्, तं वरं गृहीत्वा हरिश्चन्द्रस्य स्वभवने गमनम्, ततो हाटकेश्वरक्षेत्र उमामहेश्वरप्रीतये लिंगस्थापनम्, उमामहेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	५७	२
४९	कलशेश्वरमाहात्म्यवर्णने कलशनृपस्य गृहे दुर्वासस आगमनम्, चातुर्मास्यव्रतस्य पारणं कर्तुमागताय दुर्वाससे नृपेणातिथ्यसत्कारपूर्वकं भोजनादिसमर्पणम्, तत्र भोजनपात्रे लवणादिभिः सुसंस्कृतं मांसं दृष्ट्वा ‘व्याघ्रो भव’ इति नृपाय शापप्रदानम्, कलशनृपतेर्दुर्वाससः शापेन व्याघ्रत्वप्राप्तिवर्णनम्.	५८	२
५०	नन्दिनीव्याघ्रसंवादे नन्दिन्या व्याघ्रसमीपे शपथकरणम्.	५९	१
५१	व्याघ्रवचनान्नन्दिन्या स्वस्थानं गत्वा वत्सस्य तृप्तिकरणम, सर्वान्पृष्ट्वा नन्दिन्या व्याघ्राग्रे गमनम्, तेन तस्याः सत्यत्वं दृष्ट्वा पश्चात्तापेन मुक्तिप्राप्त्यर्थं तस्यै प्रश्नकरणम्, शापाद्व्याघ्रत्वं प्राप्तस्य नृपस्य नंदिनीदर्शितबाणस्थापितलिंगस्य पूजनेन व्याघ्रत्वप्रापकाच्छापान्मुक्त्वा पूर्ववद्राजत्वप्राप्तिः, ततो हराराधनां विधाय स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, शिवलोके गमनं च, कलशेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	५९	२
५२	रुद्रकोटिमाहात्म्यवर्णनम्.	६१	२
५३	भ्रूणगर्तामाहात्म्यवर्णने मित्रसहस्य राज्ञो वसिष्ठशापाद्राक्षसत्वप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, राक्षसधर्मेणानुवर्तमानेन तेन राज्ञा विप्रादीनामपि हननम्, तेन नृपेण ब्रह्महत्यादोषनिवृत्तये शापमुक्त्युत्तरं वसिष्ठाज्ञया तीर्थयात्राकरणम्, भ्रूणगर्तातीर्थस्नानेन ब्रह्महत्यादोषादुन्मुच्य पूर्ववद्राज्यकरणम्, राज्योत्तरमन्ते शिवलोके गमनं च, भ्रूणगर्तामाहात्म्यवर्णनम्.	६२	२
५४	नलकथावर्णनपूर्वकं नलस्थापितचर्ममुण्डामाहात्म्यवर्णनम्.	६४	२
५५	नलेन स्वनाम्ना स्थापितस्य रोगाद्यनिष्टदोषपरिहारकस्य नलेश्वरस्य माहात्म्यवर्णनम्	६५	१
५६	सांबादित्यमाहात्म्ये गालवेनादित्यप्रसादेन वरं लब्ध्वा पुत्राभावात्सांबादित्यपूजनेन पुत्रप्राप्तिकरणम्, सांबादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	६५	२
५७	गाङ्गेययात्राख्यानवर्णनम्.	६६	२
५८	गाङ्गेयकृतलिंगचतुष्टयस्थापनवर्णनम्, शिवगंगामाहात्म्यवर्णनम्.	६७	२
५९	विदुरेण पुत्रप्राप्त्यर्थं तपस्तप्त्वा स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, विदुरेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, विदुरकृतदेवप्रासादवृत्तान्तवर्णनम्.	६७	२
६०	मित्रावरुणपुत्रेण माहित्थानामदेवतास्थापनम्, नरादित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	६८	२
६१	शर्मिष्ठातीर्थमाहात्म्ये विषकन्योत्पत्तिवर्णनम्.	६९	१
६२	विषकन्यात्यागमकुर्वतो नृपस्य मरणप्राप्तिर्युद्धवर्णनं च, सर्वलोकापवादाज्जित्वा विषकन्यायास्तपोऽर्थे वनं प्रति प्रयाणम्, मार्गे स्वपूर्वजन्मस्मरणेन दुःखिताया विषकन्यायाः पञ्चाग्निसाधनादिकं घोरं तपो विलोक्य पार्वत्येन्द्राणीरूपेणागमनम्, इन्द्राणीतो वरमगृहीत्वा तया पुनस्तपासि क्रियमाणे पार्वत्या तां प्रति		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	स्वरूपदर्शनम्, विषकन्यया पार्वतीस्तवनम्, पार्वत्या सह विषकन्यायाः कैलासे गमनम्, शर्मिष्ठातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	६९	२
६३	सोमेश्वरमाहात्म्ये दक्षशापयुक्तेन सोमेन रोमकमहर्षेर्वचनाद्धाटकेश्वरे लिंगपूजनम्, तत्प्रभावेण सोमस्य शापनिवृत्तिः, स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, सोमनाथेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	७२	१
६४	चमत्कारनृपस्थापितचमत्कारीदुर्गादेवीमाहात्म्यवर्णनम्.	७३	१
६५	आनर्तकेश्वरशूद्रेश्वरयोर्माहात्म्यवर्णनमुत्पत्तिकथनं च.	७४	१
६६	रामह्रदवर्णनप्रसंगे जमदग्निवधवर्णने ससैन्यस्य सहस्रार्जुनहैहयनृपतेर्जमदग्न्याश्रमे गमनम्, तत्र कामधेनुप्रभावं दृष्ट्वा तेन सहस्रार्जुनेन लोभेन तां याच्यमानेन जमदग्निना तस्या अदाने क्रुधाविष्टेन हैहयेन जमदग्निवधकरणम्.	७५	२
६७	पितृवधं श्रुत्वा परशुरामेण पितुरुत्तरक्रियां विधाय निःक्षत्रियां पृथ्वीं कर्तुं प्रतिज्ञाकरणम्, ततो रामेण युद्धे सहस्रार्जुनस्य वधकरणम्.	७६	२
६८	सहस्रार्जुनवधोत्तरं हाटकेश्वरे गत्वा सहस्रार्जुनशरीरान्निर्गतेन रक्तेन पितृश्राद्धं विधाय सर्वां संपादितां महीं ब्राह्मणेभ्यो दत्त्वा स्वनिवासार्थं परशुरामेण समुद्रापसरणकरणम्.	७७	२
६९	पुनर्ब्राह्मणेभ्यो दत्तां महीं बलात्कारेण ग्रहीतॄणां क्षत्रियाणां रामेण वधकरणम्, एवमेकविंशतिवारान्निःक्षत्रियां पृथ्वीं कृत्वा ब्राह्मणेभ्यस्तस्याः समर्पणम्, ब्राह्मणवचनादाशीर्वादेन च रामह्रदेति नाम्ना गर्तातीर्थस्थापनम्, रामह्रदे शस्त्रहतानां श्राद्धेन विशेषफलकथनम्, सामान्यतो रामह्रदमाहात्म्यवर्णनम्.	७८	१
७०	तारकासुरवधप्रकरणे कार्तिकेयस्य साद्यन्तोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	७८	२
७१	कार्तिकेय (स्कन्द) स्थापितशक्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	८०	१
७२	पाण्डवधृतराष्ट्रादिकृतहाटकेश्वरक्षेत्रदर्शनवर्णनम्.	८१	१
७३	ततः कौरवाणां द्वारवत्यां गमनम्, दुर्योधनस्य भानुमत्या सह विवाहवर्णनम्, ततः पुनर्यादवेन समं कौरवपाण्डवानां हाटकेश्वरे गमनम्, धृतराष्ट्रकृतप्रासादस्थापनादिवृत्तान्तवर्णनम्.	८१	२
७४	तत्र हाटकेश्वरे धृतराष्ट्रादिभिरेकोत्तरशतलिंगस्थापनम्, सर्वैर्द्रोणादिभिः पाण्डवैर्यादवादिभिश्च सहस्रशः पृथक्पृथक्स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, कौरवपाण्डवयादवकृतलिंगप्रतिष्ठावर्णनम्.	८२	२
७५	यज्ञभूमिमाहात्म्यवर्णनम्.	८३	१
७६	मुण्डीरकालप्रियमूलस्थानेतिभास्करतीर्थत्रयवर्णने कस्यचित्कुष्ठरोगिणः पुरुषस्य ब्राह्मणवचनात्तत्तीर्थत्रये स्नानेन कुष्ठनिरसनवृत्तान्तवर्णनम, मुण्डीरकालप्रियमूलस्थानमाहात्म्यवर्णनम्.	८३	१
७७	शंकरपार्वतीविवाहसमये ब्रह्मणः पार्वतीदर्शनेन रेतःस्खलनम्, तेन पापेन लिप्तांगेन ब्रह्मणा रुद्रशिरसमाराध्य दोषनिवृत्तिकरणम्, हराश्रयवेदिकामाहात्म्यवर्णनम्.	८५	१
७८	रुद्रशीर्षमाहात्म्यवर्णने व्यभिचारिण्याः कस्याश्चिद्ब्राह्मण्या रुद्रशीर्षदर्शनेन तत्पातकान्निवृत्तिवर्णनम्, तथैव विदूरथनृपपत्न्या अपि रुद्रशीर्षदर्शनान्मुक्तिवर्णनम्, रुद्रशीर्ष (जागेश्वर) माहात्म्यवर्णनम्.	८६	२
७९	वालखिल्याश्रममाहात्म्यवर्णने शक्रोपरि वालखिल्यैः कोपकरणवृत्तान्तवर्णनम्, वालखिल्याश्रममाहात्म्यम्.	८८	१
८०	सुपर्णाख्यमाहात्म्यवर्णने वालखिल्यैराथर्वणिकैर्मंत्रैरभिमंत्रितममृतकलशं गृहीत्वा पुत्रप्राप्त्यर्थं कश्यपेन स्वपत्न्यै दानम्, अमृतकलशप्राशनेन कश्यपाद्गरुडोत्पत्तिः, मित्रब्राह्मणकन्यायाया वरशोधार्थं गरुडस्य ब्राह्मणकन्याभ्यां सह गमनम्, पथि नारदस्य दर्शनम्, नारदेन समं विष्णुदर्शनार्थं तेषां सर्वेषां हाटकेश्वरे गमनम्, तत्र गत्वा नारदगरुडाभ्यां विष्णुसंदर्शनग्रहणम्.	८९	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
८१	विष्णुदर्शनं गृहीत्वा गरुडेन विष्णुं प्रति विप्रकन्यावरणार्थमाग्रहकरणम्, विष्ण्वनुज्ञया गरुडेन विष्ण्वग्रे सकन्यकस्य विप्रस्यानयनम्, विप्रकन्यायाः विष्णोः स्त्रीत्वं प्राप्तं दृष्ट्वा क्रुधा लक्ष्म्या 'अश्वमुखी भव' इति तस्यै कन्यायै शापप्रदानम्, तथैव विप्रेणापि 'गजवक्त्रा भव' इति लक्ष्म्यै शापदानम्, ततो विष्णुना विप्रकन्यायाः सांत्वनकरणमुच्छापदानं च, विष्ण्वाज्ञया ससुतस्य विप्रस्य स्वगृहे गमनम्, बिष्णुपुरःस्थितां शाण्डिलीनाम्नीं वृद्धस्त्रीं दृष्ट्वा गरुडेन हास्ये कृते सत्यन्तः क्रुधा शांडिल्या मनसा शापदानेन गरुडपक्षभस्मीकरणम्.	९०	२
८२	निजपक्षदाहं दृष्ट्वा गरुडेन विष्णुना च शांडिलीस्तवनम्, ततः शांडिलीवचनाद्गरुडेन हाटकेश्वरं गत्वा रुद्रशीर्षकालरुद्रनीलरुद्रादीन्नत्वा शिवाराधनकरणम्, तेन गरुडस्य पुनः सुवर्णमयपक्षप्राप्तिवर्णनम्, सुपर्णेश्वराख्यमाहात्म्यवर्णनम्.	९१	१
८३	सुपर्णेश्वरमाहात्म्यवर्णने वेणुनामकनृपतेर्दुर्वासनत्वाद्दुराचरितपरिपाकात्कुष्ठप्राप्तिवर्णनम्, तत्कुष्ठनिरासार्थं भ्रमता वेणुनृपेण सुपर्णेश्वरं प्रति गमनम्, तदाराधनेन तस्य कुष्ठनिरासवर्णनम्.	९२	१
८४	लक्ष्मीशापिताया विप्रकन्याया विष्णोरुच्छापेन कृष्णावतारे सुभद्रेति नाम्ना पश्चाद्दत्तशापविमुक्तिपूर्वकं बिष्णुभगिनीत्वप्राप्तिवर्णनम्.	९२	२
८५	विप्रदत्तशापनिवृत्त्यर्थं लक्ष्म्या ब्रह्माणमुद्दिश्य तपश्चरणम्, ब्रह्मणा शापनिवृत्तिपूर्वकं लक्ष्म्यै वरप्रदानम्, गजवक्त्रामहालक्ष्मीति ब्रह्मणा तत्स्थलस्य नामकरणम्, महालक्ष्मीमाहात्म्यबर्णनम्.	९३	१
८६	दक्षस्य सप्तविंशतिकन्याभिश्चन्द्रप्रीतिविवर्धनार्थं हाटकेश्वरे चंड्याराधनेन चन्द्रस्य प्रीत्यास्पदीकरणम्, सप्तविंशतिकेति नाम्ना लिंगस्थापनम्, सप्तविंशतिकालिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	९३	२
८७	सोमप्रासादमाहात्म्यवर्णनम्.	९४	१
८८	अंबावृद्धेत्यभिधाभ्यां काशीराजभार्यायां पतिनाशोत्तरं तत्रैव पुररक्षार्थं बासकरणम्, तत एकस्मात्कुण्डाद्गजवक्त्राश्वमुख्यादिदेवतानां समुत्पत्तिं दृष्ट्वा तत्कृतजनत्रासनिवारणार्थं तासां तद्भक्षणीयपदार्थस्य ताभ्यामंबावृद्धाभ्यां व्यवस्थाकरणम्, ततः स्वनाम्ना हाटकेश्वरे लिंगस्थापनम्, अंबावृद्धामाहात्म्यवर्णनम्.	९५	१
८९	अंबावृद्धाज्ञया सर्वबालकक्षयकारिणीनां देवतानां व्यवच्छेदार्थं चमत्कारराजप्रार्थनयाऽम्बावृद्धादेव्या स्वपादुकास्थापनकरणम्, पादुकादर्शनेन जनानां दुःखनिवृत्तिभवनम्, पादुकादर्शनमकुर्वतां शृगालत्वप्राप्तिवर्णनम्, ध्यानं कुर्वतः शंकरस्य तृतीयनयनात्कन्यकोत्पत्तिः, शंकरवचनात्पादुकापूजनेन तस्याः सर्वसिद्धिप्राप्तिकथनम्, पादुकामाहात्म्यवर्णनम्.	९६	१
९०	वह्नितीर्थोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णने ज्येष्ठं भ्रातरमुत्सृज्य कनिष्ठेन शंतनुना राज्यकरणादयमधर्म इति मत्वा शक्रेणानावृष्टिकरणवर्णनम्, तेन कारणेन वने भ्रमता विश्वामित्रेण चण्डालगृहे गत्वा तत्र लब्धेन श्वमांसेन वह्नौ पञ्चमहायज्ञकरणम्, तेन कारणेन रुष्टेनाग्निना कृतं सर्वतः स्वात्मनो गोपनम्, अग्निमन्वेष्टुकामानां देवानां गजादिभिः स्वनाम्नि कथिते सति तदुपरि रुष्टेन वह्निना गजादीनां शापप्रदानम्, ततो ह्रदान्निर्गतमग्निं दृष्ट्वा ब्रह्मणा स्वात्मगोपनकारणे पृष्टे वह्निना 'शक्रवृष्ट्यकरणाद्विश्वामित्रकृतश्वजाघनीहवनान्मया स्वात्मगोपनं कृतम्' इति कथिते शक्रेण स्वाज्ञया वृष्टिकरणम्, ततो ब्रह्मणाग्नये वरप्रदानम्, तस्य ह्रदस्याग्नितीर्थेति नामकरणम्, तत्र अग्नौ घृतस्य वसोर्धाराया माहात्म्यम्, अग्नितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	९७	१
९१	वह्निशापितानां गजादीनां ब्रह्मादिदेवैरुच्छापदानपूर्वकं सांत्वनकरणम्, ततो देवानां स्वस्वस्थाने गमनम्, अग्नितीर्थोत्पत्तिवर्णनम्.	९९	१
९२	मार्कण्डेयस्थापितब्रह्मकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र स्नानं कुर्वतः कस्यचिच्छूद्रस्य देवं प्रसाद्य मोक्षप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	९९	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
९३	गोमुखतीर्थोत्पत्तिवर्णनपूर्वकं गोमुखतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कुष्ठं प्राप्तस्य स्वपुत्रस्य कुष्ठनिरासार्थमम्बरीषेण भूपतिना तपःकरणम्, तेन तुष्टेन भगवता तत्पुत्रस्य पूर्वजन्मकृतदोषकथनम्, भगवदाज्ञया गोमुखतीर्थस्नानेन तत्पुत्रस्य कुष्ठनिरासवर्णनम्, गोमुखतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१००	१
९४	ब्राह्मणवचनात्परशुरामेण कुठारं भंक्त्वा लोहयष्टिविमोचनेन लोहयष्टितीर्थस्थापनम्, लोहयष्टिमाहात्म्यवर्णनम्.	१०१	१
९५	अजापालनृपनिर्मितकामप्रदादेव्युत्पत्तिवर्णने वसिष्ठवचनादजापालस्य हाटकेश्वरक्षेत्रे गमनम्, तत्र देवीमाराध्य तं प्रति प्रसन्नया देव्या वरप्रदानम्, वरग्रहणेनाजापालराज्ये स्थितान्पुण्यवतो जनान्दृष्ट्वा नरकस्य पापिनामभावाच्छून्यतां दृष्ट्वा यमस्य ब्रह्मलोके गमनम्, तत्र स्थितेन शिवेन तच्छ्रुत्वा शिवस्य व्याघ्ररूपेण राजसमीपे गमनम्, व्याघ्रकृताजाभक्षणेन रुष्टेन राज्ञा प्रेरितानां चंडीदत्तास्त्राणां व्याघ्ररूपिणा शंकरेण भक्षणम्, पश्चादस्त्राभावाद्व्याघ्रेण समं राज्ञो द्वंद्वयुद्धवर्णनम्, ततो व्याघ्ररूपं त्यक्त्वा तस्मै शिवेन प्रत्यक्षदर्शनदानम्, अजापालेन शिववर्णनम्, शिववचनाद्राज्ञः पाताले गमनम्, स्वनाम्ना लिंगस्थापनं च, तत्राजापालेश्वरीतिनाम्ना चण्डीस्थापनम्, अजापालेश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१०१	२
९६	राज्ञा दशरथेन ज्योतिर्विन्मुखाद्रोहिणीशकटभेदादिभविष्यं श्रुत्वा तन्निवारणाय शनैश्चरसमीपे युद्धार्थं गमनम्, तस्य तच्छौर्यं दृष्ट्वा संतुष्टेन शनैश्चरेण नाहं रोहिणीभेदं करिष्यामीति प्रतिज्ञां कृत्वाऽभयदानकरणम्, शनैश्चरदशरथसंवादफलश्रुतिवर्णनम्.	१०३	२
९७	शनैश्चरेण 'रोहिणीशकटमहं न भेत्स्यामि' इति प्रतिज्ञापूर्वकमाशीःप्रदानोत्तरमिन्द्रेण दशरथस्य शौर्यवर्णनपूर्वकप्रशंसाकरणम्, ततोऽपुत्रस्य नैव सद्गतिरिति दशरथेन शक्रमुखाज्ज्ञात्वा पुत्रप्राप्त्यर्थं तपःकरणार्थं समुद्योगकरणम्.	१०४	२
९८	दशरथस्य हाटकेश्वरक्षेत्रे गत्वा तपःकरणम्, तत्तपस्तुष्टेन विष्णुना चतुःपुत्रत्वेनाहमवतरिष्यामीति दशरथाय वरप्रदानम्, दशरथकृततपःस्थलस्य तत्पूजितेन विष्णुना राजस्वामीति स्वनामस्वीकरणपूर्वकं तत्कृतवाप्या राजवापीति नामकरणम्, राजस्वामिराजवापीमाहात्म्यवर्णनम्.	१०५	२
९९	रामेश्वरस्थापनप्रस्तावे रामेण सीतात्यागं कृत्वा स्वर्णमयीं सीतां निर्माय यज्ञ आरभ्यमाणे तत्र दुर्वासस आगमनम्, दुर्वासोरामसंवादवर्णनम्.	१०६	१
१००	लक्ष्मणेन रामाज्ञाभंगकरणाद्रामाज्ञया नगरतो गमनकरणम्, सरयूस्नानेन लक्ष्मणस्य दोषनिवृत्तिवर्णनम्, ततो लक्ष्मणस्य योगसाधनेन प्राणनिष्क्रमणम्, वियद्गतं लक्ष्मणं दृष्ट्वा रामेण शोककरणम्, मंत्रिभी रामस्य सान्त्वनम्, लक्ष्मणशवस्याग्निं दातुं प्रवृत्तं रामं दृष्ट्वा 'संन्यस्ते नाग्निसंस्कारः' इति नभोवाण्या निषेधकरणम्, ततो लक्ष्मणस्यौर्ध्वदेहिककर्मकरणानन्तरं रामस्य पुष्पकविमानेन किष्किन्धागमनम, तत्र सुग्रीवकृतसत्कारादिवर्णनम्.	१०७	१
१०१	ततः पुष्पकमारुह्य वानरैः समं रामस्य लंकायां गमनम्, तत्र विभीषणेन रामचन्द्रस्य सत्कारकरणम्, ततः श्रीरामेण तैः सर्वैः सह हाटकेश्वरक्षेत्रमागत्य तत्र रामेश्वरलिंगप्रतिष्ठाकरणम्, रामेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१०८	२
१०२	लक्ष्मणप्रासादपञ्चकप्रतिष्ठापनवर्णनम्.	१०९	२
१०३	आनर्तवडागे राक्षसैः सह रामस्यागमनम्, तत्र रामविप्रसंवादेऽप्सरोवेष्टिते विमाने स्थित्वा स्वर्गं प्रति गच्छतोऽन्धविप्रस्य पूर्वजन्मकथावृत्तान्ते तडागमाहात्म्यवर्णनम्, आनर्ततीर्थकूपिकामाहात्म्यवर्णनम्.	११०	१
१०४	अथ श्रीरामचन्द्रस्य स्वलोकं प्रति गमनानन्तरं हाटकेश्वरक्षेत्रे शिवपूजार्थं समागतै राक्षसैस्तत्र मिलितानां ब्राह्मणानां भक्षणेन त्रासितान्ब्राह्मणान्दृष्ट्वा श्रीरामपुत्रेण कुशेन राक्षसानां पराजयकरणम्, राक्षसैस्तत्रानर्ततडागे बहुशो लिंगस्था-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	पनकरणम्, कुशेन विभीषणाय संदेशं प्रेषयित्वा तद्द्वारा राक्षसानां जंबूद्वीपागमने निरोधकरणम्, कुशेश्वरलवेश्वरप्रतिष्ठावर्णनम्.	११३	१
१०५	तुलागते मरीचिमालिनि विभीषणशापेन व्यंतरत्वं प्राप्तै राक्षसैर्हाटकेश्वरक्षेत्रे राक्षसस्थापितानां चतुर्मुखलिंगानां भूम्यां पूरणम्, तत्र क्षेत्रे प्रासादरहिते प्रदेशे बृहदश्वराजस्य गमनम्, तत्र प्रासादनिर्माणे राज्ञा प्रयत्नकरणम्, ततो भूमिखननसमये चतुर्वक्त्रलिंगदर्शनम्, लिंगैरावृतां भूमिं दृष्ट्वा राज्ञो मृत्युप्राप्तिवर्णनम्, राक्षसलिंगाच्छादनवृत्तान्तवर्णनम्.	११५	१
१०६	लुप्ततीर्थानां माहात्म्यवर्णनम्.	११५	१
१०७	अष्टषष्टितीर्थोत्पत्तिमाहात्म्ये वत्सान्वयसंभूतचित्रशर्मनामनृपेण पातालस्थं हाटकेश्वरमग्रस्थल आनेतुमुद्युक्तेन शिवाराधनाकरणम्, शिवकृपया लिंगस्थापनम्, ततोऽष्टषष्टिगोत्रोद्भवैर्ब्राह्मणैर्नृपाज्ञया शिवमाराध्य तत्कृपया अष्टषष्टीतिनाम्नां लिंगानां नवप्रासादं रचयित्वा स्थापनाकरणम्, ब्राह्मणैश्चित्रशर्मणा च कृतस्य लिंगस्थापनस्य वृत्तान्तवर्णनम्.	११६	१
१०८	अष्टषष्टितीर्थवर्णने शिवपार्वतीसंवादे नारदशक्रादिभिश्चमत्कारक्षेत्रे स्नानादि कृत्वा शिवलिंगं संपूज्य तीर्थलिंगस्तुतिकरणम्, वाराणस्याद्यष्टषष्टितीर्थवर्णनम.	११७	२
१०९	अष्टषष्टितीर्थानां प्रतितीर्थेषु भिन्नभिन्नलिंगानां नामनिर्देशपूर्वकप्रभाववर्णनम्.	११८	२
११०	अष्टषष्टितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	११९	१
१११	कस्मिंश्चित्समय आनर्तभूपस्य पत्न्या दमयन्त्या हाटकेश्वरक्षेत्रे गमनम्, तत्र तीर्थे हरिबोधवासरे स्नात्वा भगवन्तं ध्यायमानां दमयन्तीं दृष्ट्वाऽन्याभिर्ब्राह्मणस्त्रीभिर्दमयन्तीवर्णनकरणम्, दमयन्त्या ध्यानोत्तरं ब्राह्मणस्त्रीभ्यः स्वकीयसर्वालङ्कारदानकरणम्, चतसृभिस्तापसीभिर्विना अन्याभिः सर्वाभिर्ब्राह्मणस्त्रीभिर्भूषणग्रहणेनाह्लादकरणम्, तथैव प्रतिदिने राजपत्न्या ताभ्यो भूषणप्रदानकरणम्, पञ्चमीदिने चतसृभिर्विप्रपत्नीभिर्भूषणानामग्रहणे तत्समीपे भूषणानि गृहीत्वा दमयन्त्या गमनम्, ताभिर्भूषणग्रहणातिरस्कारकरणम्, याभिर्दमयन्तीदत्तानां भूषणानां तिरस्कृतिरकारि तासां पतिभिराकाशमार्गेण स्वाश्रमे स्वपुण्यप्रभावेणागमनकरणम्, याभिर्लोभाद्दमयन्तीदत्तानां भूषणानां ग्रहणं कृतं तासां पतीनां तत्स्त्रीगृहीतदुष्पारिग्रहवशात्पापेनाकाशगतिक्षयेण तत्रैव पतनम्, तैश्चतुर्भिराकाशमार्गेणागतैर्ऋषिभिस्तत्कारणं दृष्ट्वा दमयन्त्यै 'शिला भव' इति शापप्रदानम्, ततस्तस्या दमयन्त्यास्तत्र शिलाभावं प्राप्य पतनम्, तद्वृत्तान्तं श्रुत्वा द्विजप्रसादनाय दमयन्तीपतेरानर्तदेशराजस्य तत्रागमनम्, शिलाभूतां पत्नीं दृष्ट्वा राज्ञा शोककरणम्.	११९	२
११२	राज्ञे शापं दातुं गृहीतजलानां विप्राणामन्यद्विजप्रार्थनया शांतिं गत्वा भूम्यामेवोदकप्रक्षेपणात्तस्या भूमेरूषरत्वप्राप्तिवर्णनम्, ऊषरस्थानस्योत्पत्तिपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्.	१२१	२
११३	तत आनर्ताधिपतेः प्रतिमासं हाटकेश्वरे गमनम्, ब्राह्मणान्सन्तोष्य शान्तिकर्मादिकं विधाय स्वपुरं प्रत्यागमनं च, वह्निवचनान्मासिमासि भविष्यद्धोमकार्ये केनापि ब्राह्मणाधमेन ग्रहाद्युद्देशेन कृतस्य द्रव्यादिदानस्याग्रहणाद्ग्रहाणामाधिका पीडेति ज्ञात्वा सर्वैः प्रार्थनायां कृतायां तत्र तीर्थे स्नानकरणेनैकं ब्राह्मणं विना सर्वेषां शुद्धिवर्णनम्, अशुद्धेन कुष्ठितेन ब्राह्मणेन सर्वब्राह्मणानां प्रार्थनाकरणम, तत्र तीर्थे अग्नेः स्थापनाकरणम्, त्रिजातकविशुद्धयेऽग्निकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्.	१२२	१
११४	कुष्ठित्वं प्राप्तेन द्विजेनारण्यं गत्वा तपःकरणम्, तेन तपसा तुष्टेन शिवेन वरप्रदानम्, चमत्कारपुरे वसतो देवरातविप्रस्य क्रथनामकपुत्रस्य नागतीर्थे गमनम्, तत्र तेन क्रथेन रुद्रमालसंज्ञकं नागेन्द्रतनयं दृष्ट्वा लगुडेन हननम्, पुत्रहननं दृष्ट्वा तत्पितृमातृभिरन्यैश्च शोककरणम्, ततो रुष्टैः पन्नगैस्तत्पुरस्थजनानां भक्षणे समारब्ध आदौ सकुटुम्बदेवरातसुतक्रथभक्षणकरणम्, ततो भयभीतैर्ग्रामस्थैः		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	सर्वैर्जनैर्वनं प्रति प्रयाणम्, निर्जनं पुरं दृष्ट्वा पुत्रदुःखनिरसनम्, सर्वेषां सर्पत्रस्तानां जनानां त्रिजातब्राह्मणसमीपे ममनम्, तद्दुःखं श्रुत्वा त्रिजातेन शिवप्रार्थनां कृत्वा सर्पभीतिनिरासाय शिवतो वरग्रहणम्, तत्रस्थानां सर्पाणां निर्विषत्वकरणाय शिवेन तेभ्यः सर्पनिर्विषत्वकारक 'न गरं न गरम्' इति महामन्त्रदानम्, तन्महामन्त्रजपेन सर्पाणां नगरत्वकरणेन नगरेति तस्य पुरस्य नामाभिधानकरणम्, तत्रस्थानां विप्राणां नागरेति नामकरणम्, निर्विषाणां सर्पाणां ततः पलायनम्, नगरोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	१२४	१
११५	त्रिजातब्राह्मणस्य जन्मकर्मादिवर्णने गोत्रादीनां वर्णनम, त्रिजातेन ब्राह्मणेभ्यः स्वसाद्यन्तवृत्तान्तकथनम्, भर्तृयज्ञकृतयज्ञविधानमुनिगोत्रव्यवस्थावर्णनम्.	१२६	१
११६	कुटुंबभक्षणेन शापितया रेवतीसर्पिण्या भट्टिकाख्यायाः क्रथद्विजभगिन्या दंशकरणम्, भट्टिकाशापं स्मृत्वा रेवतीसर्पिण्या मानुषत्वे जननम्, रेवतीकृतं देव्याराधनम्, देवीवचनात्स्वनाम्ना तीर्थस्थापनम्, देव्या तस्या अंबा दुर्गेत्यादिबहुनामकरणम्, अंबारेवतीतीर्थोत्पत्तिपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्.	१२७	१
११७	भट्टिकोपाख्याने तक्षकेण भार्यात्वाय भट्टिकायाः पाताले नयनम्, तदा भट्टिकया मर्त्यो भवेति तक्षकाय शापदानम्, तस्य प्रणतिपूर्वकप्रार्थनयोच्छापदानं च, ततो भट्टिकाया दारुपर्वते प्रयाणम्, भट्टिकया तत्र निजशुद्धताप्रत्ययप्रदानायाग्निं प्रज्वाल्य तस्मिन्प्रज्वलितेऽग्नौ प्रवेशकरणेनाग्नेः शीतलत्वे खात्पुष्पवर्षणम्, देवदूतैर्भट्टिकायाः स्तवनकरणम्, देवदूतवचनान्मृत्युमप्राप्य भट्टिकायाः स्वगृहे गमनम्, तया स्वनाम्ना तत्रैव तीर्थस्थापनम्, भट्टिकातीर्थोत्पत्तिमाहात्म्यकथनम्.	१२८	२
११८	भट्टिकाशापात्तक्षकस्य मनुष्यत्वप्राप्तौ रैवतनृपरूपेण भूमौ जन्मवृत्तान्तवर्णनम्, रैवतप्रभंजनयो राज्ञोर्युद्धवर्णनम्, पुत्रं राज्ये निक्षिप्य क्षेमंकर्या भार्यया सह रैवतस्य राज्ञो वने प्रयाणम्, ततस्तयोर्हाटकेश्वरक्षेत्रे गमनं शिवलिंगस्थापनं च, क्षेमंकरीरैवतेश्वरोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	१३०	१
११९	दीर्घबाहुराजाय महिषो भवेति दुर्वाससा शापदानम्, ततो महिषत्वं प्राप्य शुक्राज्ञया हाटकेश्वरे शिवाराधनम्, तदा शिवेन स्त्रीं विना ते मरणं न स्यादित्युक्त्वाऽन्येभ्योऽवध्यत्वरूपवरप्रदानम्, महिषतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, महिषपुरःसरैर्दैत्यैः सह देवानां युद्धवर्णनम्, दैत्यैर्देवसेनापराभवकरणम्, सर्वैर्देवैर्बृहस्पतिना सहैकीभूय मंत्रकरणम्.	१३१	१
१२०	महिषासुरादिदैत्यवधार्थं कात्यायन्युत्पत्तिवर्णनम्.	१३२	२
१२१	स्वतेजोवृद्ध्यर्थं कात्यायन्या सिंहमारुह्य विन्ध्यं गत्वा तपःकरणम्, तेजोरूपां तां दृष्ट्वा कामवशगस्य महिषासुरस्य सैन्येन सह तत्रागत्य भार्यात्वाय तस्याः प्रार्थनाकरणम्, देव्या महिषवचने तिरस्कृते सति क्रुद्धस्य महिषासुरस्य देव्या सह महायुद्धवर्णनम्, ततः कात्यायन्या महिषदैत्यस्य केशान्धृत्वा यावद्गात्रविनाशं कर्तुं प्रयत्न आरभ्यत तावद्दानवेन देव्याः स्तवनम्, ततो देव्या दयया महिषासुराय जीवदानम्, इत्थं महिषपराजयपूर्वकं कात्यायन्या महिषासुरमाक्रम्यावस्थितिकरणम्, कात्यायनीमाहात्म्यवर्णनम.	१३३	१
१२२	हिरण्याक्षपीडितैर्देवैः स्तुत्या संतोषितेनेश्वरेण माहिषं रूपमास्थाय 'के दारयामि' इति प्रश्नकारणात्तत्स्थलस्य केदारेति नामकरणम्, केदारमाहात्म्यवर्णनम्.	१३४	२
१२३	शुक्लतीर्थमाहात्म्यवर्णने शुद्धकनामकरजकेनाज्ञानाद्ब्राह्मणानां सुवस्त्राणां नीलीमध्ये प्रक्षेपकरणम्, तच्छ्रुत्वा रजककन्यया स्वसख्यै दाशकन्यायै पितृकृत्यनिवेदनकरणम्, तज्ज्ञात्वा दाशकन्यया कृष्णवस्त्राणां शुक्लत्वापादकं जलाशयं स्मृत्वा रजककन्यायै तन्निवेदनकरणम्, ततो रजककन्ययाऽपि स्वसखीकथितोपायस्य स्वपित्रे शुद्धकाय निवेदनम्, तत्र वस्त्रक्षालनेन तेषां वस्त्राणां पूर्वापेक्षयाप्यतिशुक्लत्वप्राप्तिः, रजकेन ब्राह्मणेभ्यो वस्त्रादिवृत्तान्तनिवेदनकरणम्, ततस्तस्य जलाशयस्य शुक्लतीर्थेति प्रसिद्धिभवनम्, शुक्लतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१३६	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१२४	मुखारतीर्थोत्पत्तिवर्णने लोहजंघापरनामकवाल्मीकिजन्मकथानिरूपणम्, मुखारतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१३७	२
१२५	कर्णोत्पलतीर्थवर्णने सत्यसंधराज्ञः कर्णोत्पलेतिनाम्न्याः कन्याया उत्पत्तिवर्णनम्, कर्णोत्पलेयं कस्मै देयेति प्रष्टुं सकन्यकस्य सत्यसंधस्य ब्रह्मलोके गमनम्, ब्रह्मवचनात्तत्र ब्रह्मलोके स्थातुं प्रवृत्तं स्वपितरं दृष्ट्वा कन्यया प्रार्थनाकरणम्, कन्यावचनाद्राज्ञः स्वदेशे गमनम्, देशे वैपरीत्यं दृष्ट्वाऽऽश्चर्यकरणम्, तत्रस्थैः सह मिथो भापणे स्वस्ववृत्तान्तकथनम्, सकन्यकस्य सत्यसंधस्य तत्रैव गर्तासमीपे तपःकरणवर्णनम्.	१३९	१
१२६	सत्यसंधेन राज्ञा तपस्तप्त्वा लिंगस्थापनाकरणम्, सत्यसंधेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४१	१
१२७	सत्यसंधकन्यया कर्णोत्पलया पतिप्राप्त्यर्थं देवीमुद्दिश्य तपःकरणम्, तत्तपःप्रसन्नाया देव्या आज्ञया तया कर्णोत्पलया गर्तातीर्थे स्नाने कृते सति तस्या यौवनप्राप्तिवर्णनम्, तस्याः सौन्दर्यं दृष्ट्वा कामदेवेन तल्लिप्सया प्रार्थनायां कृतायां सत्यसंधेन स्वकन्याया अभिप्रायं ज्ञात्वा तस्मै कामाय स्वकन्याया वैवाहिकेन विधिना दानकरणम्, कर्णोत्पलादेव्यग्रे कर्णोत्पलया स्वनाम्ना तीर्थस्थापनम्, कर्णोत्पलातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१४२	१
१२८	अराजकमानर्तदेशं दृष्ट्वा सत्यसंधवचनात्सुपुत्रदकुण्डे स्नानेन आनर्ताधिपते राज्ञीष्वटादिसंज्ञकानां पुत्राणां जन्मकथनम्, अटेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४२	२
१२९	निजाज्ञाभंगक्रुद्धस्य शाकल्यगुरोर्निर्बन्धात्क्रुद्धेन याज्ञवल्क्येन तस्माद्गुरोः पठितां विद्यां तस्मै गुरवे निवेद्य तद्विद्यासंपादनार्थं सूर्योपास्तिकरणम्, ततः सूर्येण याज्ञवल्क्याय लघिमाविद्याप्रदानम्, तया लघुभूत्वा सूर्याश्वकर्णं समाश्रित्य सूर्यमुखनिर्गतानां वेदानां याज्ञवल्क्येन पठनकरणम्, सर्वविद्यासंपादनोत्तरं याज्ञवल्क्येन वेदार्थदर्शकोपनिषन्निर्माणकरणम्, स्वनाम्ना हाटकेश्वरे तीर्थस्थापनम्, याज्ञवल्क्याश्रमतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१४४	१
१३०	याज्ञवल्क्यस्य मैत्रेयीपत्न्युपरि विशेषां प्रीतिं दृष्ट्वा तादृशीमात्मोपरि तस्य प्रीतिं संपादायितुं कात्यायनीनामकद्वितीयपत्न्या शाण्डिलीसमीपे गमनम्, शाण्डिल्या कात्यायन्यै स्वस्थितिवृत्तान्तकथनम्, शाण्डिलीवचनात्कात्यायन्या वर्षपर्यन्तं गौरीपूजनकरणम्, पंचपिंडागौर्युत्पत्तिवर्णनम्.	१४५	२
१३१	ईशानोत्पत्तिपञ्चपिंडिकागौरीमाहात्म्यवररुचिस्थापितगणपतिमाहात्म्यवर्णनम्.	१४७	१
१३२	कात्यायननिर्मितवास्तुपदतीर्थोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	१
१३३	अजापालनिर्मिताजागृहोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	१४९	१
१३४	हारीतपत्न्याः स्नानार्थं जलाशये गमनम्, तत्रैव रतिवासनया कामदेवस्यागमनम्, तत्सर्वं ज्ञात्वा हारीतेन कामं स्वपत्नीं च प्रति शापप्रदानम्, तत्रैव हारीतपत्न्याः पतिशापेन शिलात्वप्राप्तिवर्णनम्, कुष्ठित्वं गतस्य कामस्य विप्रवचनात्खण्डशिलाराधनेन कुष्ठनिवृत्तिवर्णनम्, खण्डशिलासौभाग्यकूपिकोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	१५०	१
१३५	दीर्घिकोत्पत्तिवर्णने वीरशर्मब्राह्मणेन स्वकन्याया दुर्दोषनिवारणार्थं चान्द्रायणादिव्रतकरणम्, कन्ययापि व्रतकरणम्, शक्रवचनात्तया कुष्ठिब्राह्मणस्य पाणिग्रहकरणम्, पतिवाक्यमनुसृत्य तस्या अष्टषष्टिषु तीर्थेषु गमनम्, मार्गे शूलस्थितेन माण्डव्येन ताभ्यां शापप्रदानम्, तया सूर्यनिरोधकरणम्, ‘वयं ते पतिं जीवापयिष्यामः’ इति देववचनात्सूर्योदयकरणम्, कुष्ठिब्राह्मणस्य मरणम्, देवैस्तस्य संजीव्योत्थापनम्, देवैस्तस्यै दीर्घायै पतिव्रतायै वरप्रदानम्.	१५२	१
१३६	माण्डव्येन यमाय शूद्रयोनिप्रापकशापप्रदानम्, दीर्घिकागर्तोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	१५४	१
१३७	माण्डव्यशूलप्राप्तिकारणकथनम्.	१५४	२
१३८	धर्मराजेन माण्डव्यदत्तशापविनाशाय तपःकरणम्, धर्मराजेश्वरोत्पत्तिवर्णनम्.	१५५	१
१३९	कश्यपवंशोद्भूतोपाध्यायसंज्ञकद्विजस्य पञ्चवर्षात्मकपुत्रस्य मरणेन शोकवर्णनम्, ततः क्रुधा ब्राह्मणेन यमाय शापप्रदानम्, शापितस्य यमस्य ब्रह्माग्रे गमनम्, यमस्य ब्रह्मवचनाच्छापनिवृत्त्यर्थं हाटकेश्वरे गमनम्, ततो यमेन द्विजरूपं धृत्वा		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	ब्राह्मणगृहमेत्य ब्राह्मणाय तत्पुत्रस्य प्रदानम्, धर्मराजेन शिवलिंगस्थापनम्, धर्मराजेश्वरमाहात्म्याख्यानवर्णनम्.	१५५	१
१४०	धर्मराजपुत्राख्यानवर्णनम्.	१५६	२
१४१	मिष्टान्नदायकलिंगमाहात्म्यवर्णने वसुसेननामकस्य भूपस्याऽन्नं विना बहुदानकरणेन स्वर्गं गत्वा बुभुक्षितत्वप्राप्तिवर्णनम्, तेन पीडितेन वसुसेनेनेन्द्रं प्रति पृष्टे सति तस्मिन्नेव समये तत्र नारदस्यागमनं दृष्ट्वा तस्मै सर्ववृत्तान्तकथनम्, वसुसेनस्य प्रार्थनया नारदेन पितृश्राद्धादौ नित्यमन्नदानादिकं कुर्विति वसुसेनपुत्राय सत्यसेनाय पितुराज्ञासन्देशनिवेदनकरणम्, नारदद्वारा स्वपितुः संदेशं श्रुत्वा सत्यसेनेन स्वपित्रेऽन्नप्रदानम्, अवर्षणादन्नाभावेन सत्यसेनेन शिवाराधनाकरणम्, तदाराधनासन्तुष्टेन शिवेन यथेष्टमिष्टान्नादिदानम्, ततः सत्यसेनेन मिष्टान्नदेश्वरनाम्ना लिंगस्थापनम्, मिष्टान्नदेश्वरमाहात्म्यकथनम्.	१५६	२
१४२	गणपतित्रयमाहात्म्यवर्णनम्.	१५८	१
१४३	जाबालितपोविघ्नकरणार्थं तत्रेन्द्रवाक्याद्रंभाया आगमनम्, तत्र रंभया जाबालिचित्तं क्षोभयित्वा कृत्रिमभावैस्तेन सह रमणम्.	१५९	१
१४४	रंभोद्भूतां स्वकन्यां दृष्ट्वा जाबालिना तस्याः पोषणकरणम्, यौवनं प्राप्तायाः कौमारवत्या जाबालिकन्याया अग्रे चित्रसेनगन्धर्वस्य गमनम्, तां जाबालिकन्यां गृहीत्वा गन्धर्वस्य देवमन्दिरे गमनम्, ततो दुहितरमन्वेषयमाणेन जाबालिना देवमन्दिरे स्वकन्यां पलायमानं तं गन्धर्वं च दृष्ट्वा लगुडेन स्वकन्यायास्ताडनम्, गन्धर्वाय च शापप्रदानम्, गन्धर्वेण शापनिवृत्त्यर्थं तपस्तप्त्वा शापान्निवृत्त्य लिंगस्थापनम्, फलवतीनामकया जाबालिकन्ययाऽपि शापनिबर्हणार्थं तपःकरणम्, तत्तपःप्राप्तदिव्यभावया तया कन्यया सह जाबालिमहर्षेः प्रश्नोत्तररूपेण संवादे जायमाने तया कन्यया स्वपितुर्जाबालेर्निरुत्तरीकरणम्, जाबालीश्वरचित्रांगदेश्वरफलवतीयोगिनीत्रयमाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१४५	अमरेश्वरमाहात्म्यवर्णने दैत्यकृतं देवपराजयं श्रुत्वा आदित्येश्वराराधनाकरणम्, ईश्वरकृपया देवदैत्ययुद्धे देवकृतदैत्यपराजयवर्णनम्, अमरत्वप्राप्तिकरत्वात्तस्य लिंगस्यामरेश्वरेति नामकरणम्, अमरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१६३	२
१४६	अमरेश्वरप्रभाववर्णन आदित्यवसुरुद्रादीनां नामवर्णनम्, अमरेश्वरकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्.	१६४	२
१४७	शुकजन्मवर्णनम्, ततो व्यासशुकसंवादवर्णनम्.	१६५	१
१४८	शुकाचार्यपुत्रविरहाद्दुःखेन तन्मात्रा पिंगलेत्यपरनाम्न्या वटिकया द्वितीयपुत्रप्राप्त्यर्थं शिवमाराध्य वरग्रहणम्, वटिकया स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, वटिकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६६	२
१४९	केलीश्वर्युत्पत्तिवर्णने हिरण्यकशिपोः सकाशादन्धकासुरस्य जन्म, तस्य राज्यप्राप्तिवर्णनम्, ततः सहस्रवर्षपर्यन्तं तपस्तप्त्वान्धकेन ब्रह्मणो वरग्रहणकरणम्, तेन ब्रह्मदत्तवरेणोन्मत्तेनान्धकेन सेन्द्रान्देवाञ्जित्वा शंभुमपि जित्वा शंभुनिर्मिताग्निकुण्डजाकेलीश्वर्या देव्या समं युद्धकरणम्.	१६६	२
१५०	स्वदैत्यसैन्यपराजयं दृष्ट्वाऽन्धकेन प्रार्थितेन शुक्रेण शंभुनेव वह्वावाथर्वणिकंमन्त्रैरावाहने कृते सति केलीश्वर्या उत्पत्तिवर्णनम्, ततोऽन्धकेन तस्या देव्याः सकाशतो वरं लब्ध्वा केलीश्वरीस्तवनकरणम्, केलीश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	१
१५१	अन्धकशिवयोर्युद्धे वर्तमाने शिवेनान्धकस्य पराजयकरणम्, अन्धककृतया स्तुत्या प्रसन्नेन भगवताऽधकस्य भृंगिरिटीति नाम्ना स्वकीयशैवगणत्वप्रदानवर्णनम्, अथ राज्याद्भ्रष्टस्य सुरथस्य वसिष्ठवचनाद्धाटकेश्वरे गत्वा भैरवं स्थापयित्वा तस्य पूजनेन राज्यप्राप्तिवर्णनम्, भैरवक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	२
१५२	चक्रपाणिमाहात्म्यवर्णनेऽर्जुनस्य युधिष्ठिरानुज्ञया ब्राह्मणानां गवां संरक्षणार्थमरण्ये गमनम्, ततो गोमोचनं कृत्वा तीर्थयात्रां कर्तुमुद्युक्तस्य फाल्गुनस्य हाटकेश्वरे गमनं चक्रपाणिस्थापनं च, चक्रपाणिमाहात्म्यवर्णनम्.	१७१	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१५३	रूपतीर्थमाहात्म्यवर्णने तिलोत्तमोत्पत्तिवर्णनम्, ब्रह्माज्ञया तिलोत्तमायाः कैलासे गमनम्, शिवं नत्वा प्रदाक्षिणां कुर्वत्यां तिलोत्तमायां शिवमनसः क्षुब्धतां समालोक्य पार्वत्या 'कुरूपा भव' इति तिलोत्तमां प्रति शापदानम्, तिलोत्तमाप्रार्थनया तिलोत्तमां गृहीत्वा पार्वत्या हाटकेश्वरे रूपतीर्थे गमनम्, तेन पूर्ववत्स्थितां तिलोत्तमां प्रति पार्वत्या वरप्रदानम्, अप्सरःकुण्डोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	१७२	१
१५४	चित्रेश्वरीपीठमाहात्म्यवर्णनम्.	१७३	१
१५५	हाटकेश्वरक्षेत्रे द्वादशादित्याष्टवस्वेकादशरुद्राणां पूजनमाहात्म्यवर्णनम्, पुष्पादित्यमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मणिभद्रक्षत्रियवृत्तान्तवर्णनम्, वृद्धमणिभद्राय कन्यां प्रदातुं तस्याः कन्यायाः पित्रा क्षत्रियेण निजभार्यायै बोधोपदेशकरणम्.	१७४	१
१५६	मणिभद्रविवाहोत्तरं मणिभद्रेन पुष्पनामकब्राह्मणस्य विडंबनकरणम्, तस्मै ब्राह्मणाय नगरवासिभिः सान्त्वनपूर्वकं भोजनायाभ्यर्थनाकरणम्.	१७५	१
१५७	ततो भोजनमकृत्वैव सूर्यमाराधयितुं पुष्पकस्य चमत्कारपुरे गमनम्, ततः समन्त्रकंः सांगं होमं कृत्वा स्वमांसेन स्विष्टकृदादिकमवेक्ष्य सूर्यस्य तत्समीपं प्रत्यागमनम्, सूर्येण पुष्पाख्याय मणिभद्ररूपकरण-स्वरूपकरणप्रभावशालिगुटिकाद्वयप्रदानम्, पुष्पब्राह्मणेन स्वनाम्ना पुष्पादित्यस्थापनम्, पुष्पादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१७६	१
१५८	सूर्यदत्तगुटिकाप्रभावात्पुष्पकेण मणिभद्रसदृशं रूपं धृत्वा मणिभद्रगृहे गमनम्, तस्य सत्यमणिभद्रस्य गृहं गत्वा द्वारस्थं षण्ढं वस्त्रादिना सन्तोष्य तस्य पत्नीं वस्त्रालंकारादिना सन्तोष्य तया सह सुखेन भुक्त्वा संभोगकरणम्, ततस्तस्य कृत्रिममणिभद्रस्य वचनात्सत्यमणिभद्रस्य द्वारस्थषण्ढेन धिक्कारकरणम्, कृत्रिमाकृत्रिममणिभद्रयो राजमंदिरे विवादवर्णनम्, ततो राजवचनादकृत्रिममणिभद्रस्य तत्पत्न्या स्वपतित्वेनास्वीकारे राजाज्ञया तस्याकृत्रिममणिभद्रस्य राजदूतद्वारा शाखावलंबेन निधनवर्णनम्.	१७७	१
१५९	तत आप्तवर्गान्समाहूय तेन कृत्रिमेण पुष्परूपमणिभद्रेण भोजनवस्त्रादिदानवर्णनम्, पुष्पविभववर्णनम्.	१७९	१
१६०	माहिकाप्रार्थनया पूर्ववत्पुष्पशरीरं धृत्वा तेन पुष्पब्राह्मणेन माहिकायाः सौख्यकरणम्, ततस्तेन पुष्पेण स्वपुत्रेभ्यो धनं दत्त्वा कृतस्य पापस्य क्षालनार्थं हाटकेश्वरक्षेत्रे गमनम्, पुरश्चरणादीन्कर्तुं ब्राह्मणनिमंत्रणकरणम्, पुष्पादित्यस्य मंदिरनिर्माणकरणम्.	१७९	१
१६१	पुष्पादित्यमाहिकादुर्गोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	१८०	१
१६२	पुरश्चरणसप्तमीव्रतकथने मार्कण्डेयरोहिताश्वसंवादे न्यासपूर्वकं षोडशोपचारपूजनविधिवर्णनम्, प्रतिमासपूजाविशेषभेदवर्णनम्, केनचिच्चंडशर्मणा ब्राह्मणेन पुष्पं प्रति पुरश्चरणसप्तमीव्रतविधिवर्णनम्.	१८०	२
१६३	चंडशर्मणा शास्त्राण्यालोड्य कथितेन प्रायश्चित्तविधिना पुष्पस्य पापशुद्धौ जातायां लोकैश्चण्डशर्मणस्तिरस्करणम्, ततस्तेन चण्डशर्मणा ब्राह्मणेन तपःकरणम्, चंडशर्मणा पुष्पादित्यं प्रदक्षिणीकृत्य स्वमांसेनाग्नौ होमे क्रियमाणे प्रत्यक्षेश्वरसूर्यनारायणेन निजदर्शनदानम्, सूर्यदर्शनेन पुष्पचण्डशर्मणोः पापनिवृत्तिपूर्वकसुरूपप्राप्तिवर्णनम्, ब्रह्मनागरोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	१८२	१
१६४	ततः पुनः पुष्पचंडशर्मणोः सरस्वतीतीरे गमनम्, तत्र कर्दमेन लिंगकरणपूर्वकं पूजनं कृतवता चण्डशर्मणा नागरेश्वरेति नाम्ना लिंगस्थापनम्, चण्डशर्मपत्न्या शाकंभर्याऽपि शाकम्भरीदुर्गास्थापनम्, चण्डशर्मणा सरस्वतीतीरे नागरादित्यस्थापनम्, नागरेश्वरनागरादित्यशाकंभर्युत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	१८३	१
१६५	विश्वामित्रोत्पत्तिकथन ऋचीकस्य गाधिकन्यायाचनार्थं गाधिगृहे गमनम्, ततो याचनोत्तरं सहस्रश्यामकर्णप्रदानेन कन्यां दास्यामीति राजप्रतिज्ञां श्रुत्वा तच्छयामकर्णलब्धये सरस्वतीतीरे ऋचीकेन तपःकरणम्, ततो मन्त्रसामर्थ्येन श्यामकर्णाँल्लब्ध्वा गाधिसमीपे ऋचीकस्य गमनम्, अश्वतीर्थोत्पत्तिवर्णनम्.	१८४	१

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

१६६ वरप्रदानोत्सुकस्यर्चीकस्य वचः श्रुत्वा मातुराज्ञया ऋचीकपत्न्या मातुरात्मनश्च पुत्रप्राप्त्यर्थमृचीकं प्रति प्रार्थनाकरणम्, ऋचीकेन पत्नीवाक्यं श्रुत्वा क्षात्रतेजःप्रपूरकपुरोडाशं गाधिपत्न्यर्थं ब्राह्मतेजःसंयुक्तपुरोडाशं स्वपत्न्यर्थमिति पुरोडाशद्वयं निर्माय ऋचीकेन भिन्नत्वेन द्वाभ्यां तत्पुरोडाशद्वयस्य संप्रदानकरणम्, तत्तद्गृहीत्वा ताभ्यां राजपत्नीद्विजपत्नीभ्यां विपर्यासकरणादृचीकेन गर्भदोहदलक्षणपरीक्षया पुरोडाशव्यत्ययं विदित्वा स्वपत्न्यै शापप्रदानम्, ततस्तत्प्रार्थनया तस्यै 'तव पौत्रः क्षात्रतेजोयुक्तो भवेत्' इत्याद्युच्छापप्रदानम्, परशुरामोत्पत्तिवर्णनम्. १८४ २
१६७ विश्वामित्रोत्पत्तिवर्णनम्, विश्वामित्रस्य ससैन्यस्य वसिष्ठाश्रमे गमनम्, वसिष्ठकामंधेनुप्रभावं ज्ञात्वा तत्प्राप्त्यर्थं वसिष्ठं प्रति याचनाकरणम्, वसिष्ठविश्वामित्रयोर्युद्धवर्णनम्, तत्र वसिष्ठेन विश्वामित्रस्य दोःस्तंभनकरणम्, ब्राह्मं तेजः क्षात्रतेजोपेक्षया वरिष्ठमिति मत्वा ब्राह्मतेजःसंपादनार्थं राज्यं त्यक्त्वा विश्वामित्रस्य वने प्रयाणम्. १८५ २
१६८ विश्वामित्रकृतां घोरतपश्चर्यां विलोक्येन्द्रब्रह्मणोर्वरप्रदानार्थं विश्वामित्राग्रे गमनम्, ब्राह्मं तेजो दुर्लभमिति मत्वापि ऋचीकवचनात्केवलं वसिष्ठं विना सर्वैरयं ब्रह्मर्षिरिति भाषितकरणम्, वसिष्ठविनाशार्थं विश्वामित्रेणाथर्वणिकमंत्रैरग्नौ होम आरब्धे सति तस्मादग्नेः कृत्याया उद्भवः, विश्वामित्रेण तस्याः कृत्याया वसिष्ठं प्रति प्रेषणम्, तस्या वसिष्ठहृदयं स्पृष्ट्वा तत्रैव पतनम्, धारेति तस्या नामकरणम्, धारोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्. १८७ २
१६९ वसिष्ठपत्न्याऽरुन्धत्या धारातीर्थं आगत्य तत्तीर्थस्य देव्याश्च स्तवकरणम्, धारानामोत्पत्तिवृत्तान्तधारादेवीमाहात्म्यवर्णनम्. १८८ २
१७० धारातीर्थोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्. १८९ २
१७१ विश्वामित्रेण वसिष्ठोपरि प्रेषितायाः स्वशक्त्या निष्फलत्वं वीक्ष्य ब्राह्मास्त्राद्यस्त्रैर्युद्धकरणम्, वसिष्ठप्रेरिततत्प्रतिद्वन्द्व्यस्त्रैर्भूतले प्रलयमिव दृष्ट्वा तत्र ब्रह्मणो गमनम्, वसिष्ठविश्वामित्रयोः सामकरणम्, विश्वामित्रवसिष्ठयोर्युद्धे दिव्यास्त्रनिवर्तनवर्णनम्. १८९ २
१७२ वसिष्ठद्रोहकरणार्थं सरस्वत्या विश्वामित्रेणाज्ञाकरणम्, तया सरस्वत्या कृतं स्वाज्ञाभंगं विज्ञाय विश्वामित्रेण सरस्वत्यै शापप्रदानम्. १९० १
१७३ सरस्वतीशापमोचनपूर्वकसाभ्रमत्युत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्. १९० २
१७४ अथ पिप्पलादोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र जन्मकालेऽतिकष्टतरां दशामापन्नं पिप्पलादं प्रति समागतेन नारदेन पिप्पलादकृतं निजदुर्दशाकारणजिज्ञासया प्रश्नं श्रुत्वा शनैश्चरस्य जन्मराशिस्थत्वादिदं ते गर्हितं जन्मेति पिप्पलादं प्रति कथिते सति पिप्पलादेन स्वदृष्टिपातेन शनैश्चरस्य स्वस्थानात्पाते कृते सति नारदेन शनैश्चरस्य गगने स्तंभनम्, ततः पिप्पलादेन नारदोपदेशात्पीडापरिहारार्थं शनैश्चरस्तुतिकरणम्, शनैश्चरेण तस्मै वरप्रदानम्, पिप्पलादस्य याज्ञवल्क्याय समर्पणकरणम्. १९१ १
१७५ याज्ञवल्क्येन स्वकृताज्ञानजन्यपातकदोषनिबर्हणार्थं ब्रह्माज्ञया हाटकेश्वरे गमनं लिंगस्थापनं च, याज्ञवल्क्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १९३ १
१७६ कंसारेश्वरोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्. १९३ २
१७७ काशिराजपत्न्या पद्मावत्या सौभाग्यवर्धनार्थं वालुकया पञ्चलिंगान्निर्माय तत्पूजनम्, तत्प्रभावेण तस्या राज्यादिसौभाग्यप्राप्तिवर्णनम्, पञ्चपिंडिकोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्. १९४ १
१७८ पञ्चपिंडिकागौरीमाहात्म्यवर्णने लक्ष्मीविष्णुसंवादे विष्णुपृच्छया लक्ष्म्या विष्णुप्राप्त्यर्थं दुर्वाससो वचनात्पंचगौरीपूजनम्, अथ लक्ष्म्या तद्विसर्जनसमये

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	गौरीवचनात्पंचपिंडागौरीतिनाम्ना हाटकेश्वरे स्थापनम्, पञ्चपिंडागौरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१९५	२
१७९	पुष्करत्रयवर्णने ब्रह्मनारदसंवादे नारदमुखादनेकदुःखावृताञ्जनानवेक्ष्य ब्रह्मणा लोकरक्षार्थं भूतले कमलप्रक्षेपणम्, तत्र हाटकेश्वरे तत्कमलपतनेन गर्तात्रयनिर्माणकरणम, ततस्तत्र ब्रह्मादिभिर्यज्ञसमारंभार्थमुपकरणानयनब्राह्मणामंन्त्रणादिप्रकारकथनम्.	१९७	२
१८०	यज्ञमण्डपप्राप्तब्राह्मणसत्कारपूर्वकर्त्विगादिस्थानयोजनापूर्वकाध्वरकर्मारंभवर्णनम्.	१९८	२
१८१	नागरैर्बाह्यं श्राद्धं यज्ञो वा वृथेति नागरब्राह्मणान्ब्रह्मणा वरप्रदानम्, ब्रह्मणो वचनात्सावित्रीमानेतुं नारदस्य ब्रह्मलोके गमनम्, 'नाहमेकाकिन्यागमिष्यामि' इति तस्या वचनं श्रुत्वा ब्रह्मणा पुनः पुलस्त्यस्य संप्रेषणम्, सावित्र्या दुराग्रहं समालोक्य कामप्यन्यां कन्यामानयेति शक्रं प्रति ब्रह्मणा संप्रेषणम्, शक्रेण कांचिद्गोपकन्यां दृष्ट्वा गृहीत्वा च गोर्वक्त्रेण प्रवेश्य गुह्येन निष्कास्य तस्याः पवित्रीकरणम्, तां पूतां दृष्ट्वा विष्णुरुद्रादिदेववचनाद्ब्रह्मणा तस्या गोपकन्यायाः पाणिग्रहणकरणम्, गायत्रीविवाहोत्तरं गायत्रीतीर्थस्थापनम्, गायत्रीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१९९	२
१८२	ततो गायत्र्या नखनिकृन्तनं ब्रह्मणः केशनिर्वपणं च कारयित्वा दण्डादिकं हस्ते दत्त्वा चर्मादिभिः सहोभयोर्यज्ञशालागमनम्, ततस्तत्र कस्यचिज्जाल्मस्यागमनम्, पैतामहोऽयं यज्ञोऽनिन्द्य इति तेषामृत्विजां वचनमाकर्ण्य यज्ञे जाल्मेन कपालप्रक्षेपणम्, ऋषिभिः पदाऽऽहत्य तस्मिन्कपाले बहिर्निक्षिप्ते तत्स्थले पुनरनन्तकपालोत्पत्तिं दृष्ट्वा ब्रह्मणा हरप्रार्थनाकरणम्, हरकृपयाऽरिष्टनिरसनम्, रूपतीर्थोत्पत्तिवर्णनपूर्वकं तस्य यज्ञस्य प्रथमदिवसवृत्तान्तवर्णनम्.	२०१	१
१८३	यज्ञस्य द्वितीयदिवसे यज्ञमध्ये केनापि बटुना सर्पनिक्षेपणम्, तेन सर्पेण होतुः शरीरं वेष्टितमिति मैत्रावरुणकर्माणि स्थितेन होतुः पुत्रेण दृष्ट्वा सर्पनिक्षेपकारिणं बटुं प्रति शापदानम्, ततस्तत्प्रार्थनयोच्छापस्यापि प्रदानम्, तत्रैव नागतीर्थस्थापनम्, नागतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२०३	२
१८४	तृतीये दिवसे तत्र यज्ञे भोजनादिसमारंभे कस्यचिदतिथेरागमनम्, तेन सह संवाद ऋत्विग्भिस्तस्य पुष्टत्वकारणे पृष्टे तेनातिथिना 'पिंगलादिषडगुरुभ्यो मया ज्ञानं लब्धम्' इति कथनम्, तच्छ्रुत्वा 'कथं ज्ञानं लब्धम्' इत्यृत्विग्भिः प्रश्ने कृतेऽतिथिना तान्प्रति पिंगलाख्यानकथनम्, तत्र प्रथमतः स्वस्य गोत्रकुलजन्मादिवृत्तान्तकथनम्, तस्यातिथेर्बाल्ये वयसि पितर्युपरते सत्यानर्ताधिपतेर्गृहे सेवाकरणार्थं गमनम्, तत्र आनर्ताधिपतेः पिंगलाया वेश्यायाः सुरतसुखोपभोगे गततृष्णत्वेन सुखेन स्वपनम्, तथाऽन्यासां स्त्रीणां कामपीडितत्वेन शान्तिसमाधानसुखाभावं दृष्ट्वा पिंगलातो विगततृष्णत्वरूपगुणग्रहणवर्णनम्, पिंगलोपाख्यानवर्णनम्.	२०४	१
१८५	कुररतो गुणग्रहणादिवर्णने यथा कुररो निरामिषः सुखी बभूव तथा मनुष्यैर्भाव्यमित्यादि मनसि विचार्य सर्वं वित्तं दायादहस्ते दत्त्वातिथेः सुखीभवनम्, सर्पाद्गुरुत्वबुद्ध्या गुणग्रहणवर्णने परगृहवासिनां सर्पाणां स्वभाववर्णनपूर्वकयतिधर्मनिरूपणम्, एवं भ्रमरादिभ्योऽपि गुणग्रहणवर्णनम्, एवमतिथिसंभाषणे प्रवृत्ते सति तत्र विष्णिवन्द्रादीनां देवानामागमनम्, पैतामहयज्ञशोभावर्णनम्, अतिथितीर्थोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	२०४	२
१८६	गृहागतस्यातिथेः सत्कारपूजनादिमाहात्म्यवर्णनम्.	२०७	१
१८७	चतुर्थेऽहनि कस्यचिद्विश्वावसुनाम्नः पुलस्त्यपुत्रस्य जिह्वालौल्याद्याज्ञियपशुगुदमांसभक्षणेन ब्राह्मणैस्तस्य राक्षसत्वप्रापकशापप्रदानम्, तेन शापेन तस्य विश्वावसुनाम्नः पुलस्त्यपुत्रस्य सद्यो राक्षसत्वप्राप्तिवर्णनम्, ततो ब्रह्मणा तस्य स्वपौत्रस्य तृप्त्यर्थं व्यवस्थाकरणप्रसङ्गेन राक्षसप्राप्यश्राद्धवर्णनम्.	२०७	२
१८८	पञ्चमेऽहनि उद्गातृनिर्मिते गीते गीतश्रवणार्थमौदुंबर्या आगमनम्, औदुंबर्युद्गात्रोः संवादवर्णनम्, तत्रौदुंबर्या स्वजन्मवृत्तान्तकथनम्, औदुंबरीं प्रत्युद्गात्रा वर-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	प्रदानम्, शंकुप्रचारपूजनमाहात्म्यवर्णनम्, औदुंबरीशापनिवृत्तिवर्णनम्, तत्रेश्वरेण सह सर्वदेवतानामागमनम्, मातृगणस्य स्वस्वस्थानं प्रति गन्तुं तस्याः सकाशतो गमने सति सावित्र्या मातृगणाय शापदानवृत्तान्तवर्णनम्.	२०९	१
१८९	औदुंबर्युत्पत्तिपूर्वकतत्प्राग्जन्मवृत्तान्तवर्णनम्.	२११	१
१९०	ब्रह्मणा यज्ञान्ते सर्वान्नागरानाहूय तेभ्यः सर्वं यज्ञगतवृत्तान्तं तीर्थोत्पत्त्यादिकं च कथयित्वा अवभृथस्नानार्थं सर्त्विजो ब्रह्मणो ज्येष्ठपुष्करे गमनम्, ब्रह्मणेन्द्रादिभ्यो वरप्रदानम्, ब्रह्मणा तस्मिन्समये तत्रागताय यक्ष्मणे वरप्रदानम्, यक्ष्मतीर्थोत्पत्तिवर्णनम्.	२११	२
१९१	सावित्र्या यज्ञमण्डपं प्रत्यागमनकाले संजायमानोत्पाताद्यपशकुनोद्भववर्णनम्, घृताच्याद्यप्सरसां तत्रागमनम्, तत्कृतगायनवादनहास्यादीनां वर्णनम्.	२१३	२
१९२	सावित्रीं प्रति नारदेन गायत्रीविवाहादिवृत्तकथनम्, सावित्र्या तन्नारदकथितं वृत्तान्तं श्रुत्वा दुःखकरणम्, गौरीवचनान्नारदवाक्यमविश्वास्य ब्रह्मणोग्रे यज्ञमण्डपे सावित्र्या गमनम्, सावित्र्या ब्रह्मणो निंदाकरणम्, ब्रह्मणे सावित्र्या शापप्रदानम्, सावित्र्या शक्रवह्निनागरब्राह्मणर्त्विगादिभ्यः शापदानम्, ततः सावित्र्या ततो निर्गत्यैकपदा पर्वतमधिरुह्य गमनम्, सावित्रीमाहात्म्यवर्णनम्.	२१३	२
१९३	गतायां सावित्र्यां तत्र स्थितया गायत्र्या सर्वेभ्यः सावित्र्या दत्तानां शापानां निवृत्तिकरणपूर्वकं वरप्रदानम्.	२१६	१
१९४	सर्वदेवैर्गायत्रीस्तवनकरणम्, ब्रह्मविष्ण्वीशानां समायुष्यप्राप्तिवर्णनम्, निमेषादिकल्पान्तपर्यंतकालप्रमाणवर्णनम्, ब्रह्मज्ञानप्राप्त्यर्थं कुमारिकातीर्थद्वयगर्तक्षेत्रस्थपादुकामाहात्म्यवर्णनम्.	२१६	२
१९५	कुमारिकातीर्थद्वयवर्णने ब्राह्मणीनाम्न्याश्छान्दोग्यब्राह्मणकन्याया आनर्ताधिपते रत्नावतीनाम्न्याः कन्यायाश्च मिथोतिसख्यवर्णनम्, विवाहान्त आवयोर्वियोगः स्यादिति ताभ्यां मनसि निधायोपाययोजनम्, नृपब्राह्मणकन्यावृत्तान्तवर्णनम्.	२१७	२
१९६	दशार्णाधिपतेर्बृहद्बलस्यानर्ताधिपतेः पुरं प्रत्यागमनम्.	२१८	२
१९७	तस्मिन्नवसरे वेश्यागृहं गतस्य कस्यचिद्विश्वावसुपुत्रस्य परावसुनाम्नो विप्रविद्यार्थिनो रात्रौ निद्रावशेन तृष्णया पीडिततयाऽज्ञानेन मद्यप्राशनम्, ततः पश्चात्तापेन तेन प्रातः शंखतीर्थे गत्वा वपनादिकं कृत्वाऽन्त्यजवद्गुरुगृहे दूरतोऽवस्थाने तत्सतीर्थ्यैस्तं प्रति प्रश्नकरणम्, तत्सतीर्थ्यैस्तस्मै परिहासोक्त्या 'रत्नावतीस्तनग्रहणाधरास्वादनतस्ते पापनिर्मुक्तिः स्यात्' इति प्रायश्चित्तकथनम्, ततो विश्वावसुना गुरोराज्ञया सर्ववृत्तान्तकथनम्, अथ धर्मशास्त्रज्ञब्राह्मणोक्ताग्नितुल्यघृतप्राशनरूपप्रायश्चित्तं ग्रहीतुमुद्युक्तं विश्वावसुं दृष्ट्वा तन्मातापित्रोराक्रोशकरणम्, ततो भर्तृयज्ञेन रत्नावतीस्तनग्रहणाधरास्वादनेन मद्यपानशुद्धिः स्यादिति प्रथमतो विप्रविद्यार्थिभिः प्रोक्तं प्रायश्चित्तं श्रुत्वा तैः सर्वैर्ब्राह्मणैः सह राज[illegible]गत्य ब्राह्मणजीवदानार्थं प्रार्थनायां कृतायां राज्ञा निजकन्यायै ब्राह्मणस्[illegible]त्तार्थं तथानुगृह्यतामित्युक्ते तया पुत्रदृष्ट्या तस्मै ब्राह्मणाय प्रायश्चित्तार्थं निज[illegible]नधारणनिजाधरास्वादनार्थमाज्ञायां दत्तायां तेन ब्राह्मणेन मातृभावेन तथा [illegible] सति ब्राह्मणस्य मुखाद्रत्नावत्याः स्तनाभ्यां च क्षीरनिर्गलनम्, परावसुप्रायश्चित्तवृत्तान्तवर्णनम्.	२१९	१
१९८	दशार्णाधिपतेरेव पाणिग्रहणे रत्नावत्या दुराग्रहकरणम्, रत्नावत्या विवाहाभावे तत्सख्या ब्राह्मण्या अपि विवाहाकरणे दुराग्रहकरणम्, ततस्तयोर्ब्राह्मणीरत्नावत्योस्तपश्चिकीर्षया भर्तृयज्ञाश्रमे गमनम्, भर्तृयज्ञाज्ञया ताभ्यां जलाशये तपःकरणम्, तत ईश्वरस्य प्रसादे जाते सति ताभ्यां लिंगस्थापनम्, शूद्रीब्राह्मणीतीर्थद्वयमाहात्म्यवर्णनम्.	२२१	२
१९९	क्षेत्रत्रयारण्यत्रयपुरीत्रयवनत्रयग्रामत्रयतीर्थत्रयपर्वतत्रयमहानदीत्रयादीनामुत्पत्तिवृत्तान्तपूर्वकं तेषां तेषां माहात्म्यवर्णनम्.	२२४	१
२००	भर्तृयज्ञकृतनागरज्ञातिव्यवस्थावृत्तान्तवर्णनम्.	२२७	३

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२०१	विश्वामित्रभर्तृयज्ञसंवादे विश्वामित्रेण भर्तृयज्ञाय नागरशोधनविषयकप्रश्ने कृते सति भर्तृयज्ञेनोत्तरदानम्, भर्तृयज्ञेन गर्तादितीर्थस्नानेन तत्र पीठिकादिदानेन श्रीसूक्तपावमान्यादिसूक्तपठनेन छांदोग्याद्युपनिषद्वाचनेन शुद्धिः स्यादित्यादिनागरप्रश्ननिर्णयकरणम्.	२२८	२
२०२	तालत्रयं केन देयमिति नागरैः प्रश्ने कृते सति भर्तृयज्ञेन नागरप्रश्नानामुत्तरदानम्, नागराणां वाचि सत्यत्वमतस्तैरेव नागरैस्तालत्रयं देयमित्यादिकथनम्, भर्तृयज्ञनिर्णयवाक्यवर्णनम्.	२२९	१
२०३	देशदेशान्तरस्थितनागरविशुद्धिप्रकारवर्णनम्.	२२९	२
२०४	आनर्तविश्वामित्रसंवादे हिरण्याक्षेन्द्रयुद्धवर्णनम्, तत्र स्वपराजयं दृष्ट्वा शक्रेण विष्णुना सह संगमः, ततः शक्रविष्णुसंवादे युद्धहतानां प्रेतत्वान्मुक्तिः कथं भवेदिति पृष्टेन विष्णुना शक्राय प्रेतश्राद्धकथनम्.	२३०	१
२०५	शक्रविष्णुसंवादे गयाश्राद्धफलमाहात्म्यकथनम्.	२३१	१
२०६	विष्णुवाक्योपरि विश्वस्तेन शक्रेणैरावतमारुह्य हिमवन्तं गत्वा तत्र चमत्कारपुरस्थान्विप्रान्दृष्ट्वा तदाश्रमस्थैर्विप्रैः पूजितेन शक्रेण तान्प्रति कुशलप्रश्नादिकं मिथः कृत्वा गयाकूपे श्राद्धादिकरणम्, तत्र ब्रह्मदेवस्यागमनम्, 'एकोद्दिष्टं विना सर्वत्र विश्वेदेवपूजनं कार्यं न त्वेकोद्दिष्टे' इत्यादि ब्रह्मणा विश्वेदेवानां शक्रदत्तशापस्य व्यवस्थाकरणम्, कूष्मांडादीनामुत्पत्तिनामकथनम्, बालमंडनकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२३१	१
२०७	पञ्चरात्रेन्द्रमहोत्सववर्णनेऽहिल्यया सह सुरतप्रसंगादिन्द्राय गौतमेन शापप्रदानम्, ततो बृहस्पतिना प्रार्थितेन गौतमेन इन्द्रगात्रे सहस्रभगस्थाने नेत्रजाशोभाप्रदानं पञ्चरात्रे भूम्यां पूजालाभप्रदानं च, पञ्चरात्रेन्द्रमहोत्सवमाहात्म्यवर्णनम्.	२३५	१
२०८	अहिल्याया मातुः स्वपित्रा कृतं शिलाजनकत्वशापप्रदानं श्रुत्वा मरणे कृतनिश्चयेन शतानन्देन तच्छुद्ध्यर्थं बहुदुःखकरणम्, ततो गौतमेन शतानन्दस्य सान्त्वनकरणम्, श्रीरामेणाहिल्यायाः शिलारूपायाः पादरजसः स्पर्शनेन शापतो मुक्ताकरणम्, रामवचनाद्धाटकेश्वरेऽभ्येत्य अहिल्याशतानन्दगौतमैः स्वस्वनामभिर्लिंगस्थापनम्, गौतमेश्वराहिल्येश्वरशतानन्देश्वरमाहात्म्यवर्णनम्...	२३६	२
२०९	शंखतीर्थमाहात्म्यवर्णने कुष्ठित्वं गतेनानर्ताधिपेन नारददर्शनम्, नारदेनानर्ताधिपतेः पूर्वजन्मचरित्रवर्णनम्, नारदेन कुष्ठादिपापशुद्ध्यर्थं शंखतीर्थस्नानाद्युपायकथनम्, तत्र शंखतीर्थोत्पत्तिवर्णनम्, शंखादित्यस्थापनवृत्तान्तवर्णनम्, शंखतीर्थशंखादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	२३९	१
२१०	नागवल्लीदोषकारणकथनप्रसंगे नारदेन सिद्धसेननाम्न आनर्ताय समुद्रमन्थनादमृतादिचतुर्दशरत्नोत्पत्तिवर्णनम्, तत्र अमृतप्राशनसमये कुहकेन युक्तस्य राहोः श्रीविष्णुना सुदर्शनेन शिरश्छेदादिवर्णनम्, ऐरावतप्रभिन्नपीयूषकमण्डलुतो वल्लीनिर्गमनम्, तस्या नागालानत्वान्नागवल्लीति नामकरणम्, वाणीवत्सरकाख्यस्य नृपस्य शक्राराधनया शक्रदत्तं विमानमारुह्य शक्रलोके नित्यं गमनम्, तत्र शक्रदत्तं तांबूलं भक्षयित्वा पुनः स्वस्थाने गमनम्, तेन वाणीवत्सरकेण स्वोद्याने क्षितौ नागवल्लीप्रसिद्धिकरणार्थं शक्रलोकतो नागवल्ल्या आनयनम्, तांबूलोत्पत्तितांबूलभक्षणमाहात्म्यवर्णनम्.	२४१	१
२११	आनर्ताधिपतेः शंखतीर्थे स्नानेन कुष्ठमोचनकथनम्, शत्रुहृतराज्यप्राप्तिपूर्वकं शंखतीर्थमाहात्म्यकथनम्.	२४३	१
२१२	विश्वामित्रीयतीर्थमाहात्म्यवर्णने विश्वामित्रप्रशंसावर्णनम्, भास्करतीर्थधन्वन्तारिवापीमाहात्म्यवर्णनम्, रत्नाक्षनाम्नोऽयोध्याधिपतेः कुष्ठविनाशार्थं कार्पटिकवचनाद्धाटकेश्वरमेत्य सप्तम्यां भास्करतीर्थे स्नानेन भास्करपूजनेन च दोषनिवृत्तिकथनम्, रत्नादित्येतिनाम्ना तीर्थस्थापनम्, रत्नादित्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ...	२४३	१
२१३	कुहरवासाख्यसंज्ञकभगवत्स्थापनवर्णनम्, राजमार्गेण गच्छन्तं कृष्णपुत्रं सांबं द्रष्टुं सर्वासां नागरिकस्त्रीणां स्वस्वकार्याणि संत्यज्य गवाक्षद्वार आगमनम्, सांब-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	दर्शनेन तासां मध्ये कासांचिन्निश्चेष्टितत्वेन पतनादिवर्णनम्, ततः स्वपत्नीस्वरूपेणागतया नंदिनीनाम्न्या कृष्णपत्न्या समं सांबेनाज्ञानाद्रतिक्रीडादिकरणम्, तत्सर्वं तस्याः कुहकं ज्ञात्वा पश्चात्तापेन श्रीकृष्णं प्रति सर्ववृत्तान्तकथनम्, धर्मशास्त्रज्ञब्राह्मणोक्तपद्धत्या तिंगिन्यादिना शुद्धिकरणोपायनिवेदनं च, ततः कृतपापेन कुष्ठितंस्य सांबस्य श्रीकृष्णाज्ञया हाटकेश्वरे गमनम्, तत्र भास्कराराधनया तस्य सांबस्य कुष्ठनिवृत्तिकथनम्, स्वनाम्ना तीर्थस्थापनाकरणम्, कुहरवासिसांबादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	२४४	२
२१४	गणनाथोत्पत्तिवर्णनम्, गणनाथसाहाय्येन दानवान्विजित्य सन्तुष्टेनेन्द्रेण गणनाथाय वरप्रदानम्, रोहिताश्वमार्कण्डेयसंवादेन विश्वामित्रस्य वसिष्ठाश्रमे गमनम्, वसिष्ठकामधेनुप्रभावं ज्ञात्वा कामधेनुं ग्रहीतुं समुत्सुकस्य विश्वामित्रस्य वसिष्ठेन पराजयकरणम्, ततो ब्राह्मं तेजः संपादयितुं विश्वामित्रेण तपःकरणम्, सन्तुष्टेन शिवेन ब्राह्मण्यप्राप्त्यर्थं गणपतिपूजाविधिमाहात्म्यक्रमस्य विश्वामित्राय कथनम्, विश्वामित्रेण गणपतिपूजनेन ब्राह्मण्यसंपादनम्.	२४७	१
२१५	अथ सूतशौनकसंवादप्रसङ्गेन विश्वामित्रेण रोहिताश्वाय भर्तृयज्ञानर्ताधिपतिसंवादेन श्राद्धकल्पकथनम्, तत्र केषांकेषां श्राद्धं कार्यमित्यादि श्राद्धावश्यकताकारणवर्णनम्, श्राद्धकालनिर्णयकरणम्.	२४८	२
२१६	व्यतीपातादिकाले श्राद्धकरणे फलकथनम्, अग्निष्वात्तादिनवपितृगणवर्णनम्, कस्मिंश्चित्समये श्राद्धाभावात्क्षुत्पिपासार्दितानां पितॄणां ब्रह्मलोके गमनम्, ब्रह्मणे स्ववृत्तान्तकथनम्, ब्रह्मणा पितॄणां सांत्वनकरणम्, अमाश्राद्धगयाश्राद्धादिविधानेन सवषां तृप्तिकरणम्, श्राद्धोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	२५०	१
२१७	श्राद्धे कुतपादिकालमाहात्म्यवर्णनम्, श्राद्धेऽपांक्तेयब्राह्मणलक्षणवर्णनम्, श्राद्धे पूजार्हब्राह्मणलक्षणानि, श्राद्धविधिवर्णनम्, श्राद्धे त्याज्यदुष्टकर्माणि, श्वरजस्वलास्त्रीपतितादिदर्शने घरट्टोलूखलादिशब्दश्रवणे च दोषकथनम्, श्राद्धानर्हवस्तुवर्णनम्, प्रतिमासे श्राद्धार्हतिथिवर्णनम्, श्राद्धार्हपदार्थब्राह्मणकालनिर्णयवर्णनम्.	२५३	१
२१८	श्राद्धनियमवर्णनम्.	२५४	२
२१९	काम्यश्राद्धविधिक्रमवर्णनम्.	२५५	१
२२०	गजच्छायायां श्राद्धकरणेन फलप्राप्तिकथनम्, श्राद्धे खड्गमांसादिना ब्राह्मणेभ्यो भोजनदानेन फलवर्णनम्, प्रमादेन श्राद्धाकरणे दोषकथनम्.	२५५	२
२२१	कस्य कस्य मांसेन कतिमासावधिपितृतृप्तिः स्यादित्यादिवर्णनम्, श्राद्धकल्पे सृष्ट्युत्पत्तिकालिकब्रह्मोत्सृष्टश्राद्धार्हवस्तुपरिगणनवर्णनम्.	२५७	२
२२२	शस्त्रमृतानामपमृत्युमृतानामुपसर्गैर्मृतानां विषं भक्षयित्वा मृतानां वह्निदग्धानां जलमृतसर्पव्याघ्रहतानां शृंगैरुद्बन्धनादिभिर्मृतानां च का गतिः कदा वा श्राद्धं कर्तव्यं को विधिरित्यादिवर्णनम्, चतुर्दशीशस्त्रहतश्राद्धनिर्णयवर्णनम्.	२५९	१
२२३	श्राद्धार्हानर्हब्राह्मणवर्णनम्.	२५९	२
२२४	मन्त्रपूर्वकसाद्यन्तश्राद्धविधिकथनम्.	२६०	१
२२५	एकोद्दिष्टविधिकथनम्, पार्वणश्राद्धविधिकथनम्, नवश्राद्धविधिवर्णनम्, सपिंडीकरणश्राद्धनिर्णयविधिवर्णनम्.	२६१	१
२२६	प्रेतजनकत्वकारणकथनम्, ततो युधिष्ठिरभीष्मसंवादप्रसंगेन एकविंशतिनरकवर्णनम्, यमलोके पुण्यपापधर्मादिव्यवस्थावर्णनम्, केन पातकेन कस्य नरकस्य प्राप्तिरित्यादिवर्णनम्, तत्तद्दुरितप्राप्यैकविंशतिनरकयातनानिरसनोपायवर्णनम्.	२६२	१
२२७	गंगादिपुण्यसलिलेषु देहास्थिपातने नरकयातनाविमोक्षवर्णनम्, प्रायश्चित्तैर्धारातीर्थे देहपातनेन तथाऽन्यैरप्युपायैर्नरकयातनानिरसनोपायकथनम्.	२६३	१
२२८	चातुर्मास्ये जलशायिपूजनेन पापानिवृत्तिकथनम्, बिलद्वारे जलशायिशयनवर्णने हिरण्यकशिपुपुत्रप्रह्लादेन राज्यास्वीकारात्तत्कनिष्ठभ्रात्राऽन्धकेन राज्यस्वीकरणम्, अन्धकेन ब्रह्माणमाराध्य वरं लब्ध्वा देवपराजयकरणम्, तत्पराजितेन शक्रेण		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	शंकराराधनकरणम्, तेनाराधनेन तुष्टेन शंकरेण अन्धकबोधनार्थं गणेशवीरभद्रादीनां प्रेषणम्, गणेशवीरभद्रादीनां वाक्यं निशम्य ब्रह्मदत्तवरप्रदानोद्धतेनान्धकासुरेण शंकराज्ञावमाननवर्णनम्.	२६४	१
२२९	ततः क्रुद्धेन शंकरेण वृषमारुह्यान्धकासुरेण सह युद्धं कर्तुममरावत्यामागमनम्, तत्रांधकासुरेण युद्धं कृत्वा तेनान्धकासुरेण कृतया प्रार्थनया भृंगिरिटीतिनाम्ना शैवगणगणनायां निवेशनकरणम्, भृंगिरिट्युत्पत्तिवर्णनम्.	२६५	१
२३०	स्वपितुरंधकस्य स्थितिं ज्ञात्वा तत्पुत्रेण वृकेण हाटकेश्वरे तपश्चर्याकरणम्, तत्तपसा तुष्टेन ब्रह्मणा तस्मै जरामरणवर्जितत्वरूपवरप्रदानम्, ततः शुक्रवचनात्सेन्द्रान्देवान्विजित्य तेषुतेषु देवाधिकारस्थानेषु दैत्यान्संस्थाप्य स्वयं वृकेण शक्राधिकारस्थाने स्वात्मानं संस्थाप्य त्रैलोक्यस्य राज्यकरणम्.	२६६	१
२३१	वृकस्य सांकृतिमहर्षिदत्तशापात्पंगुत्वप्राप्तिवर्णनम्, ततो वृकेण ब्रह्मदत्तवरेण सांकृतिमहर्षिद्वारा चातुर्मास्ये नैव पंगुत्वमित्यादिवरप्रदानम्, कस्मिंश्चित्प्रावृषि लब्धपादो वृकासुर आयास्यतीति भिया शक्रेण बृहस्पतये सर्ववृत्तान्तकथनम्, बृहस्पतिवचनाद्देवानां चातुर्मास्ये प्राप्ते क्षीराब्धौ गमनम्, शक्रेण तत्र क्षीराब्धौ तपस्तप्त्वा विष्णोः प्रबोधनकरणम्, शक्रादिदेवानां दुःखनिवारणाय शेषशायिनो हाटकेश्वरे गमनम्, तत्र गत्वा तेन जलशायिना वृकोपरि शयनकरणेन वृकस्याचलनाच्छक्रस्याखण्डराज्यसुखप्राप्तिवर्णनम्, कार्तिकशुक्लैकादशीव्रतमाहात्म्यवर्णनम्.	२६६	२
२३२	चातुर्मास्यकर्तव्यनियमव्रतहोमजपदानादिफलकथनम्.	२६८	१
२३३	ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये प्रातःस्नानमाहात्म्यवर्णनम्, ततोऽपि गंगोदकस्नानफलमाहात्म्यवर्णनम्.	२६९	१
२३४	स्नानोत्तरं पितृतृप्तये पितृतर्पणफलकथनम्, ततो जपहोमादिकर्मोत्तरं गोविन्दनामस्मरणफलम्, चातुर्मास्यावश्यकनियमविधिवर्णनम्.	२७०	१
२३५	अन्नोदकमाणिरत्नप्रवालरूप्यसुवर्णवस्त्रगोदानानां फलकथनम्, वेदपठनफलकथनम्, चातुर्मास्यादिहोमफलम्, आज्यदानवज्रदानघृतदानानां माहात्म्यकथनम्, दुग्धतक्रदानफलकथनम्, वस्त्रदानादिना सोमलोकादिलोकप्राप्तिकथनम्, चातुर्मास्यदानमहिमवर्णनम्.	२७०	२
२३६	चातुर्मास्ये त्याज्यग्राह्यभोजनपात्रनिर्णयकरणम्, त्याज्यात्याज्यवस्त्रधान्यवस्तुविचारफलवर्णनम्, असत्यभाषणादित्यागफलम्, इष्टवस्तुपरित्यागफलकथनम्.	२७१	१
२३७	विष्णुसंनिधौ विधिनिषेधकर्तव्यकालनिर्णयकरणम्, अर्घ्यमंत्रकथनपूर्वकार्घ्यदानफलकथनम्, विष्णुव्रतानां मध्ये ब्रह्मचर्यव्रतस्य श्रेष्ठत्ववर्णनम्, चातुर्मास्ये विशेषेण पालनीयधर्माधर्मनियमविवेचनम्.	२७१	२
२३८	चातुर्मास्ये विष्णुपूजनादितपःफलबर्णनम्, त्रिकालविष्णुपूजाकरणफलवर्णनम्, इन्द्रियनिग्रहादिनियमवर्णनम्, केवलं दुग्धाहारकारिणः फलकथनम्, तपोमहिमवर्णनम्.	२७२	२
२३९	विष्णुपूजायां षोडशोपचारविवेचनकरणे सृष्ट्युत्पत्त्यादिकथनम्, चातुर्वेद्येषु षोडशर्चात्मकपुरुषसूक्तपठनफलकथनम्, विष्णुध्यानपद्धतिवर्णनम्, ॐकारपूर्वकप्रत्येकपुरुषसूक्तस्थमन्त्रेणावाहनादिषोडशोपचारपूजाक्रमवर्णनम्, तपोऽधिकारवर्णनपूर्वकं षोडशोपचारपूजामाहात्म्यवर्णनम्, दीपदानमहिमवर्णनम्.	२७३	२
२४०	दीपदानादिसायुज्यचिन्तनान्तभक्तिनिरूपणम्.	२७४	२
२४१	चातुर्मास्ये भगवत्षोडशोपचारपूजनादितपःकर्मणि सच्छूद्राद्यधिकारविचारप्रसंगे सच्छूद्रशब्दव्याख्याविवेचनकरणम्, तपोऽधिकारे सच्छूद्रकथनम्.	२७[illegible]	[illegible]
२४२	अष्टादशप्रकृतीनां नामवर्णनपुरःसरं तासां धर्मकथनम्, तत्र ब्रह्मण उत्पत्तिक[illegible] विष्णुना ब्रह्मणे सृष्टिवृद्धिकरणार्थमादेशकरणम, नभोवाणीश्रवणाद्ब्रह्मणा [illegible] करणम्, चातुर्वर्ण्योत्पत्तिवर्णनम्, तेषां कर्माधिकारित्ववर्णनम्, शूद्रान्तर्गतबहुविधभेदविवरणम्, तेषां धर्माधर्मविवेचनम्, विष्णुभक्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	१

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

२४३ शूद्रजातिवर्णने पैजवनशूद्रोपाख्याने पैजवनस्य गृहे गालवर्षेरागमनम्, गालवस्य पैजवनकृतब्रह्मातिथ्यसत्कारवर्णनम्, गालवेन तुलसीमंजर्यादिमाहात्म्यकथनम्, शालिग्रामशिलापूजनमाहात्म्यवर्णनम्. २७७ १

२४४ गालवपैजवनसंवादे भगवतः केशवादिचतुर्विंशतिनामभेदपूर्वकपूजनक्रमविधिवर्णनम्, शालिग्राममूर्तिभेदवर्णनम्, शालिग्रामशिलासु मूर्त्युत्पत्तिवर्णनम्. ... २७८ २

२४५ गण्डक्यां शालिग्रामशिलोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णने दाक्षायण्या हिमालयसुतात्वप्राप्तिवर्णनम्, शिवपार्वतीविवाहवर्णनम्, कामकृतशिवस्तुतिवर्णनम्, तारकासुरप्रभृतिदैत्यैः पीडितानां सेन्द्रादिदेवानां ब्रह्माज्ञया शिवदर्शनार्थं मन्दराचले गमनम्. २७८ २

२४६ शिवपार्वत्यो रहसि रतिक्रीडासमये देवप्रेषितवह्नेस्तत्रागमनम्, शिवदत्तं वीर्यं प्राश्य वह्नौ गते पार्वत्या स्वस्या रतिश्रमवैफल्यं दृष्ट्वा 'शिला भवत' इति सर्वेषां दिवौकसां शापप्रदानम्.... ... ... २८० १

२४७ कस्मिंश्चित्समये दैत्यपराजितानां देवानां ब्रह्मलोके गमनम्, ततो ब्रह्मेन्द्रसंवादे रुद्रेण विष्णुगणैः सह स्वकीयानामैक्यं कर्तुं हरिहरार्धरूपधारणम्, तत्रैकस्मिन्देहे विष्णोर्वैनतेयादीनां शिवस्य वृषभादीनां चिह्नानामपि दर्शनकरणम्, विष्णुशिवस्वरूपस्यैकत्रदर्शनेन पाखंडिभिर्विस्मयकरणम्, मन्दरे देवैर्महेशविष्णुसंयुक्तायाः पापनाशिन्या मूर्तेः स्थापनम्, वह्निप्रमुखदेवानां मन्दरे बिल्ववृक्षस्थां पार्वतीं तुलसीमञ्जरीस्थां लक्ष्मीं च दृष्ट्वा सर्वेषां शापमुक्तिवर्णनम्, अकस्मादाकाशवाण्या देवानुद्दिश्याश्वत्थोत्पत्तिपूर्वकाश्वत्थमहिमवर्णनम्.... ... ... २८० २

२४८ नभोवाण्या पलाशमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र प्रतिदलेषु ब्रह्मादिदेवतानां स्थापनावर्णनम्. २८१ २

२४९ तुलसीरोपणफलकथनम्, तुलसीदर्शनतुलसीपत्रभक्षणफलकथनम्, तुलस्याः प्रतिपर्णेषु देवतानां स्थापनवर्णनम्, तुलसीशुष्ककाष्ठधारणमाहात्म्यम, सर्वेन्द्रियेषु तुलसीवासकरणेन फलप्राप्तिकथनम्, तुलसीमाहात्म्यवर्णनम्. २८२ १

२५० जयापार्वतीसंवादे बिल्वोत्पत्तिवर्णने बिल्ववृक्षस्य दर्शनस्पर्शनसेवनादिफलकथनम्, बिल्ववृक्षस्य प्रत्यवयवेषु भिन्नभिन्नदेवतानां स्थापनादिवर्णनम्, बिल्ववृक्षस्य कंटकस्थदेवतानां वर्णनम्, बिल्वोत्पत्तिवर्णनम्. २८२ १

२५१ नभोवाण्यां विरतायां बिल्वाश्वत्थपलाशतुलस्याख्यचतुर्वृक्षाणां चातुर्मास्ये सेन्द्रैर्देवैः पूजनकरणम्, तुष्टेन हरिहरात्मकेनेश्वरेण दैत्याञ्जित्वा देवान्प्रति स्वस्वस्थाने गन्तुमाज्ञाकरणम्, ततो देवैर्देवीदत्तशापं स्मृत्वा तच्छापनिवृत्त्यर्थं माहेश्वरीपूजनेन माहेश्वरीस्तवनेन च देवानां गण्डकीनद्यामेव शालिग्रामेति नाम्ना शिलात्वप्राप्तिवर्णनम्, शालिग्रामशिलामाहात्म्यवर्णनम्. २८२ २

२५२ चातुर्मास्ये तिलदानमाहात्म्यवर्णनम्, चतुर्षु वृक्षेषु देवतानां स्थापनम्, अन्येषु प्रत्येकैकवृक्षविशेषेषु शक्रवरुणयमकुबेरादीनां देवानां यथानुक्रमेण स्थापनम्, वृक्षमाहात्म्यवर्णनम्. २८३ २

२५३ शंकरकृतपार्वत्यनुनयवर्णनम्. २८४ २

२५४ चातुर्मास्ये देवानां मन्दराचले ब्रह्मचर्यव्रतपरस्य हरस्याग्रे गमनम्, ततो हरेण 'पार्वतीसंतोषणार्थं मम साहाय्यार्थमागन्तव्यम्' इत्युक्ते तदुक्तं स्वीकृत्य देवानां स्वंस्वं निकेतनं प्रति गमनम्, तत आषाढशुक्लचतुर्दश्यां भवानीतोषणाय हरेण नृत्यकरणम्, तत्र नृत्यप्रसंगे मन्दरे ब्रह्मादीनां देवानां नारददेवलव्यासादीनां महर्षीणां चागमनम्, तस्मिन्समये हरेण चिन्तितानां श्रीरागादिरागाणां च तत्रागमनम्, तत्र हरनृत्ये प्रवर्तमाने नारदादिभिर्ब्रह्मादिभिश्च साहाय्यकरणम्, हरनृत्येन तुष्टया पार्वत्या हरस्तोत्रकरणम्, हरताण्डवनर्तनवर्णनम्. ... २८५ १

२५५ लक्ष्मीनारायणमहिमवर्णनम्. २८७ १

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२५६	शिवपार्वतीसंवादे चातुर्मास्ये विष्णोर्द्वादशाक्षरमंत्रजपस्य रामेति द्व्यक्षरमंत्रजपस्य च माहात्म्यवर्णनम्.	२८८	१
२५७	ईश्वरपार्वतीसंवादे शंकरेण द्वादशाक्षरमाहात्म्यवर्णनम्, शिववचनात्पार्वत्या तपश्चरणवर्णनम्.	२८९	१
२५८	तपः कर्तुं गतायां पार्वत्यां कामाकुलितस्य शिवस्य स्नानार्थं यमुनायां गमनम्, तत्र शिवकृतस्नानेन तन्नीरस्य हरकायात्कृष्णत्वप्राप्तिं दृष्ट्वा दुःखितया यमुनया शिवस्तवनकरणम्, यमुनाप्रार्थनया हरेण हरतीर्थस्थापनम्, केनचित्कारणान्तरेण विप्रस्त्रीतः शापं प्राप्तेन शिवेन कैलासं गत्वा देवीस्तोत्रकरणम्.	२८९	२
२५९	विप्रस्त्रीभिर्दत्तेन हरस्य शापेन दुःखितानां देवानां हरसमीपे गमनम्, ततोऽमरकण्टकतीर्थस्थापनं तन्माहात्म्यवर्णनं च तत्र देवैर्नीलवृषस्थापनम्, नीलवृषस्तुतिकरणम्.	२९०	२
२६०	चातुर्मास्यकथासंक्षेपसारांशकथनम्.	२९२	१
२६१	कार्तिकस्वामिजन्मकथनम्, षडाननस्य शंकरपार्वत्यौ नत्वा नदनदीपतींस्तीर्त्वा विमानमारुह्य गमनम्, ततः शिवस्य विष्णुदर्शनार्थं प्लक्षादिसप्तद्वीपसमुद्रानतीत्य विष्णुं दृष्ट्वा विष्णुस्तवनम्, तत्प्रसंगेन ध्यानयोगवर्णनम्.	२९२	१
२६२	पार्वत्या ध्यानयोगं प्राप्य ज्ञानयोगं प्राप्तुं शिवस्य प्रार्थनायां कृतायां तेन शिवेन द्वादशाक्षरमंत्रेण ज्ञानयोगप्राप्तिकथनम्, द्वादशाक्षरमंत्रस्य प्रत्यक्षरबीजवर्णनम्, विष्णुस्वरूपवर्णनम्, भगवद्विराट्स्वरूपवर्णनम्, ज्ञानयोगकथनम्.	२९३	२
२६३	शिवेन पार्वत्यै मन्त्रोपदेशकरणम्, योगिपुरुषाणां मुख्यसारतत्त्ववर्णनम्, पार्वत्युत्संगस्थितस्य मत्स्यजातस्य सुतस्य मत्स्येन्द्रनाथेति शिवेन नामाभिधानकरणम्, मत्स्येन्द्रनाथोत्पत्तिवर्णनम्.	२९५	१
२६४	तारकासुरपीडितदेवानां प्रार्थनया कार्तिकेयस्य देवसेनाधिपत्येऽभिषेकपूर्वकं तारकासुरेण सह युद्धवर्णनम्, तत्र तारकासुरवधवर्णनम्, देवैः कार्तिकेयस्तवकरणम्.	२९६	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२६५	भीष्मपञ्चकमाहात्म्यवर्णनम्, भीष्मपञ्चकपूजनपद्धतिवर्णनम्, तत्र भगवत्प्रार्थनावर्णनम्, अशून्यशयनव्रतमाहात्म्यवर्णनम्.	२९७	१
२६६	मंकणेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, शिवरात्र्यां कस्यचिच्चौरस्य देवालये जागरार्थं प्राप्तानां स्त्रीपुरुषाणां धनहरणार्थं गत्वा तत्समीपस्थितकर्णिकारद्रुममारुह्यावस्थितिकरणम्, तस्य कर्णिकारवृक्षस्याधस्तात्स्थितस्य धरोद्भूतस्य शिवलिंगस्योपरि तेन चौरेणाज्ञानात्कर्णिकारवृक्षपत्राणां हस्तेन विच्छिद्य प्रक्षेपणम्, तस्यां रात्रौ परधनजिहीर्षयाप्यनायासेन तस्य जागरणम्, तेन ज्ञानं विनापि जायमानेन शिवपूजनेन तस्य चौरस्य चौरभावाद्विमुक्तिः शुद्धसात्त्विकस्वभावताप्राप्तिश्च, ततस्तेन शुद्धमनसा शिवपूजाकरणम्, तत्प्रसंगेन शिवपूजाविधिकथनम्, शिवरात्रिपूजनजागरादिमाहात्म्यवर्णनम्, ततः पञ्चत्वं गतस्य चौरस्य दशार्णाधिपतेः कुले तत्पुण्यप्रभावेण जननम्, तस्य राज्यप्राप्तिवर्णनम्, दशार्णाधिपतेर्गृहे शांडिल्यपुलस्त्यादिमहर्षीणामागमनम्, ऋषिभी राज्ञे मङ्गलाशीर्वादादिदानम्, शिवरात्रिमाहात्म्यवर्णनं च.	२९८	१
२६७	सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तुलापुरुषदानकालनिर्णयः, तुलापुरुषदानविधिवर्णनम्, तुलापुरुषदानमाहात्म्यवर्णनम्.	३००	१
२६८	चक्रवर्तित्वप्रापकोपायकथनम्, तत्र हिरण्मयीभूमिदानस्य समन्त्रकसाग्रविधिकथनम्, भूदानफलमाहात्म्यकथनम्, गौतमेश्वरमाहात्म्यकथनम्.	३०१	१
२६९	इन्द्रस्थापितकपालेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र वृत्रासुरजन्म, राज्यप्राप्त्याद्यनन्तरं वृत्रासुरहननेन ब्रह्महत्याव्याकुलितस्य शक्रस्य ब्रह्महत्यादोषदूरीकरणार्थं ब्रह्मवाक्योपरि विश्वस्याष्टषष्टिषु तीर्थेषु गमनम्, इन्द्रस्य हस्ताद्विश्वामित्रह्रदे कपालपतनाद्ब्रह्महत्यानिवारणम्, तत्रैव लिंगस्थापनम्, तस्य माहात्म्यवर्णनम्, तत्रैव वातकब्राह्मणस्थापितवातकेश्वरोत्पत्तिपूर्वकमाहात्म्यवर्णनं च.	३०१	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२७०	प्रायश्चित्तमकुर्वतां जनानां कथं पापमुक्तिरित्याद्यानर्तराजप्रश्ने भर्तृयज्ञेन स्वर्णनिर्मितपापपिंडप्रदानफलकथनम्, तत्र मण्डपादिकं विधाय पृथ्व्यादिदेवानामासमन्तात्स्थापनवर्णनम्, समन्त्रकपूजाविधिकथनम्, पापपिंडदानोदर्ककथनम्. ...	३०५	१
२७१	इन्द्रद्युम्नेश्वरमाहात्म्यवर्णनप्रसङ्गेनेन्द्रद्युम्नस्य विष्णुप्रसादेन सदेहस्वर्गगमनवृत्तान्तवर्णनम्, ब्रह्मलोकं गतस्येन्द्रद्युम्नस्य बहुकालं तत्र निवासानन्तरं ब्रह्मणा चिरकालाद्भूमौ कीर्तेः पुनर्व्यक्तीकरणार्थमिन्द्रद्युम्नस्य भूलोकं प्रति प्रेषणम्, भूलोकं प्रत्यागतेनेन्द्रद्युम्नेन भूलोकस्थितस्य दीर्घजीविनो मार्कण्डेयस्य प्रश्नकरणम, इन्द्रद्युम्नेन स्वकीर्तिपरिज्ञानार्थं रोचकपुरसंबंधिवार्तां कथयितुमसमर्थाञ्जनान्दृष्ट्वा कांपिल्यपुरवासिवचनादिन्द्रद्युम्नस्य मार्कण्डेयेन साकं नाडीजंघबकसमीपे गमनम्, नाडीजंघदर्शनेन समुत्सुकाभ्यामिन्द्रद्युम्नमार्कण्डेयाभ्यां स्वागमनकारणकथनेन नाडीजंघेन स्वकीयवृत्तान्तकथनम्, तत्र प्राग्जन्मनि शापाद्बकत्वप्राप्त्यादिकथनम्, प्रतिमकरसंक्रमणे लिंगोपरि घृताच्छादनेन तुष्टेन शिवेन बकाय वरप्रदानवर्णनम्, ततो निराशस्येन्द्रद्युम्नस्य वार्ताविज्ञानार्थं नाडीजंघेनात्मनोऽप्यपेक्षया दीर्घायुषः प्राकारकर्णनामकस्योलूकस्य समीपे मार्कण्डेयेन्द्रद्युम्नयोर्नयनम्, तेन प्राकारकर्णोलूकेनापीन्द्रद्युम्नवार्तानभिज्ञानकथनोत्तरमिन्द्रद्युम्नप्रश्ने निजदीर्घायुष्ट्वकारणकथनम्, निजवार्तानभिज्ञानादुदासीनस्येन्द्रद्युम्नस्य कृते नाडीजंघेनेन्द्रद्युम्नवार्ताविज्ञानस्यावश्यकताप्रदर्शने प्राकारकर्णोलूकेनात्मनोऽपि दीर्घायुषो गन्धमादनस्थस्य गृध्रस्य समीपं प्रतीन्द्रद्युम्नमार्कण्डेयनाडीजंघबकानां नयनम्, तेन गृध्रेणापीन्द्रद्युम्नवार्तानभिज्ञानवर्णनपूर्वकं निजदीर्घायुष्ट्वकारणवृत्तान्तकथनम्, निजवार्तानभिज्ञानादुदासीनस्येन्द्रद्युम्नस्याग्निप्रवेशोद्योगं दृष्ट्वा प्राकारकर्णप्रार्थनया गृध्रेणात्मनोऽपि दीर्घायुषो मानससरोनिवासिनः कूर्मस्य समीपं प्रतीन्द्रद्युम्नमार्कण्डेयनाडीजंघप्राकारकर्णानां नयनम्, तत्र सरस्तीरे समागतानां तेषां मध्य इन्द्रद्युम्नं नृपं दृष्ट्वा कूर्मस्य तानसत्कृत्यैव जलमध्ये प्रवेशकरणम्, ततो गृध्रेण तस्मै जलप्रवेशकारणपृच्छायां तेन कूर्मेणेन्द्रद्युम्नस्य पूर्वसमस्तवृत्तान्तकथनादिन्द्रद्युम्नस्य कीर्त्युद्धारे जाते सतीन्द्रद्युम्नोपरि देवैः पुष्पवृष्टिकरणम्, ततस्तस्मिन्नेव समये देवदूतेन विमानमानीयेन्द्रद्युम्नं प्रति ब्रह्मलोकं प्रति गमनाय प्रार्थनाकरणम्, इन्द्रद्युम्नेन ब्रह्मलोकं प्रति गन्तुं स्वस्यानिच्छां प्रदर्श्य कूर्मं प्रति तस्यैव दीर्घायुष्ट्वकारणजिज्ञासया प्रश्नकरणम्; कूर्मेण निजपूर्ववृत्तान्तकथनपूर्वकमिन्द्रद्युम्नादीनामातिथ्यकरणम्, ततः षड्भिस्तैर्लोमशमहर्षिणा सह समागमं कृत्वा लोमशस्य दीर्घायुष्ट्वकारणं ज्ञात्वा तैः सर्वैः सप्तभिः स्वस्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, ततः सप्तलिंगोत्पत्तिवर्णनम्.....	३०५	२
२७२	आयुःप्रमाणवर्णने निमेषादारभ्य कृतादिचतुर्युगकालप्रमाणवर्णनम्, अग्निष्टोमादिकर्मभिर्देवलोकब्रह्मलोकादिप्राप्तिवर्णनम्, चतुर्युगेषु लोकानां परिस्थितिधर्मादिवर्तनवर्णनम्, तत्प्रसंगेन विशेषतः कलिकालनिर्णयकरणम्.	३१५	१
२७३	ब्रह्मविष्ण्वादीनामायुःप्रमाणवर्णनम्, चान्द्रसौरमासप्रमाणवर्णनम्, नाक्षत्रमासप्रमाणकथनम्, युगप्रमाणवर्णनम्.	३१६	२
२७४	दुर्वाससः कथाप्रसंगे निंबशुचनामकस्य कस्यचिन्मठपतेरग्रतः स्थितां द्रव्यपूरितां मंजूषां ग्रहीतुं केनाचिल्लुब्धकेन तद्विश्वासार्थं निंबशुचशिष्यत्वं स्वीकृत्य कपटन वर्तनम्, ततो बहुकाले गते कस्मिंश्चित्समये शिष्येण सह निंबशुचस्य मुरलानद्यामागमनम्, तत्र स्वकंथां शिष्यहस्ते निधाय ततोऽतिदूरं मूत्रपुरीषोत्सर्गादिकं विधातुं निंबशुचस्य गमने तां कन्थां गृहीत्वा लुब्धकशिष्यस्य पलायनम्, निंबशुचाख्येन मठपतिना तज्ज्ञात्वा शोककरणम्, ततो दुःशीललुब्धकेन तद्द्रव्यसाहाय्येन व्यापारं कृत्वा दारपरिग्रहोत्तरं स्वस्यापुत्रत्वं दृष्ट्वा पुत्रप्राप्त्यर्थं भार्यया समं चमत्कारपुरे गमनम्, तत्र दुर्वाससा समागमं कृत्वा दुर्वाससं प्रति प्राक्कृतसर्वकपटादिस्वकीयगर्हितकर्म विनिवेद्य दुर्वासोवचसा दुःशीलेन		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	दानादिकरणं स्वनाम्ना लिंगस्थापनं च, एवं तस्य लिंगस्य दुःशीलेश्वरसंज्ञाप्राप्तिकारणवृत्तान्तवर्णनम्, दुःशीलेश्वरदुर्वाससेश्वरयोर्माहात्म्यवर्णनम्.	३१७	१
२७५	दुःशीलेन स्वगुरोर्निंबशुचस्योद्देशेन निंबेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, ततो दुःशीलस्य भार्यया शाकंभरीनाम्न्या शाकंभरीदुर्गास्थापनम्, ततो दुःशीले पञ्चत्वं गते दुःशीलभार्यया शाकंभर्या तेन दुःशीलेन सहाग्नौ प्रवेशकरणम्, दुःशीलेश्वरनिंबेश्वरशाकंभर्युत्पत्तिवर्णनम्.	३१९	२
२७६	एकादशरुद्रवर्णने हाटकेश्वरक्षेत्रं द्रष्टुमहमहमिकयैकादशमहर्षीणामागमनम्, तदा शिवेन सर्वेषां युगपद्दर्शनलाभार्थमेकादशरूपधारणम्, तदेकादशविधं शिवरूपं दृष्ट्वा मुनिभिः स्तुतिकरणम्, तत्रैवैकादशरुद्राणां स्थापनम्, एकादशरुद्रोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	३१९	२
२७७	एकादशरुद्राणां नामकीर्तनम्, एकादशरुद्रसमीपे दानमाहात्म्यवर्णनम.	३२०	२
२७८	द्वादशादित्यवर्णनप्रसंगेन ब्रह्मकृतयज्ञप्रस्तावे शक्रेण ब्रह्मपत्नीत्वेन कर्तुं गोपकन्याया गोवक्त्रेण निष्कास्यानयनम्, गायत्रीब्रह्मणोर्विवाहोत्तरं सावित्र्या आगमनम्, ततः पितामहस्य सावित्रीदत्तशापेन शुनःशेपप्रपौत्रस्य चारायणस्य गृहे याज्ञवल्क्येतिनाम्ना जन्मग्रहणम्, परस्त्रीलम्पटत्वरूपदुर्व्यसनार्तं तं दृष्ट्वा तस्य याज्ञवल्क्यस्य पितामहेन चारायणेन याज्ञवल्क्यस्य स्वाश्रमान्निःसारणम्, ततः शाकल्यस्य शिष्यत्वं प्राप्य तस्य गृहे निवासकरणम्, ततः कदाचिच्छिष्यानुक्रमेणैकदा तस्य याज्ञवल्क्यस्य राजगृहे शांतिपूर्वकमाशीःप्रदानार्थं गमने राज्ञाऽपमानकरणम्, ततः पश्चात्तापवता राज्ञा पुनरपरेद्युस्तस्य याज्ञवल्क्यस्यैव राजमंदिरे प्रेषणार्थं प्रार्थनायां कृतायां राजगृहे गन्तुं तस्य याज्ञवल्क्यस्य गुरुणाज्ञाकरणम्, तां गुर्वाज्ञामुल्लंघ्य याज्ञवल्क्यस्य तस्य राज्ञो गृहे गमननिषेधनम्, ततो याज्ञवल्क्येन क्रुद्धस्य तस्य गुरोरतिनिर्बंधात्तस्मादधीतां विद्यां वमनेन निरुद्गीर्य गुरवे तद्विद्याया निवेदनम्, ततो विद्याप्राप्त्यर्थं सूर्याराधनाकरणम्, ततः सूर्यतो विद्यां लब्ध्वा सूर्यं संमान्य सूर्याज्ञापालनं प्रतिज्ञाय शाकल्यगुरुसमीपे गुरुदक्षिणां दातुं याज्ञवल्क्यस्यागमनम्, ततः सूर्यप्राप्तां विद्यां गुरुदक्षिणात्वेन शाकल्याय कथयित्वा सशिष्येण शाकल्येन समं याज्ञवल्क्यस्य द्वादशादित्यसंनिधौ गमनम्, द्वादशादित्योत्पत्तिरत्नादित्योत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनपूर्वकं याज्ञवल्क्यवृत्तान्तवर्णनम्.	३२१	१
२७९	स्कान्दमहापुराणागमपरंपराकथनम्, तत्र नागरखण्डोपसंहारवर्णनम्, नागरखण्डवैभववर्णनम्, नागरखण्डफलश्रुतिकथनम्, गुरुशिष्याधिकारवर्णनम्, पौराणिकव्यासाधिकारवर्णनम्.	३२४	१

॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे षष्ठं नागरखण्डम् ॥ ६ ॥

॥ अथश्रीस्कान्दे महापुराणे सप्तमं प्रभासखण्डम् ॥ ७ ॥

॥ अथ प्रभासखण्डे प्रथमं प्रभासक्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (७-१) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	मंगलाचरणम्, सूतशौनकसंवादप्रसंगवर्णनम्, कथाश्रवणेऽधिकार्यनधिकारिवर्गवर्णनम्, शौनकादिभिः सूतं प्रति प्रश्नकरणम्.	१	१
२	कथालक्षणं कथागुणदोषवर्णनं च, आर्षपौरुषेयकाव्यचिह्नपरीक्षणवर्णनम्, अष्टादशपुराणनामानुक्रमवर्णनम्, उपपुराणनामानुक्रमवर्णनम्, महापुराणस्थश्लोकसंख्यावर्णनम्, अष्टादशमहापुराणपुस्तकदानविधिमाहात्म्यवर्णनम्.	२	२
३	कैलासपर्वतवर्णनम्, तत्र शिवसभावर्णनपूर्वकशिवसिंहासनवर्णनम्, ततो देव्या शिवस्तवनम्, शिवपार्वतीसंवादः, ततः श्रीशिवेन पार्वतीं प्रति विभूतियोगवर्णनम्, ततस्तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र विशेषतः प्रभासक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्, प्रभासक्षेत्रस्थतीर्थमाहात्म्यश्रवणेच्छया पार्वत्या शंकरं प्रति प्रश्नकरणम्.	५	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
४	पार्वतीपृष्टेन शंकरेण पार्वत्यै प्रभासक्षेत्रसीमाक्षेत्रप्रमाणक्षेत्रमहत्त्वप्रमाणकथनम्, प्रभासक्षेत्रयात्रानुक्रमवर्णनम्, माहेश्वरवैष्णवब्राह्माख्यभेदत्रयेण यात्रावर्णनम्, तत्र त्रिशक्तीनामपि वर्णनम्, मृत्युंजयादिजपफलवर्णनम्, प्रभासक्षेत्रे निवसतां महापापिनामपि मोक्षप्राप्तिवर्णनम्, प्रभासक्षेत्ररक्षणकारिणां शैवगणानां माहात्म्यवर्णनम्.	८	१
५	मरीच्यादिमहर्षीणां देवानां देवर्षीणां सर्वतीर्थानां गंगादिपुण्यसरितां च प्रभासक्षेत्रे वास्तव्यवर्णनम्, प्रभासक्षेत्रे पिण्डदानप्रशंसायाः समासेन वर्णनम्, प्रभासक्षेत्रे नानाविधदानमाहात्म्यवर्णनम्, क्षेत्रस्थर्षिदेवगणवर्णनम्.	१०	२
६	सोमेश्वरमाहात्म्यवर्णने सोमेशस्य पञ्चवक्त्रादिचिह्नितस्वरूपवर्णनम्, सोमेशस्तवनम्, पूर्वाह्णाद्यष्टकालेषु भिन्नत्वेन सोमेशस्यर्गादिमयत्वेन वास्तवस्वरूपवर्णनम्, सोमेशमाहात्म्यवर्णनम्.	११	२
७	सोमेशोत्पत्तिवर्णने सप्तमे ब्रह्मणि वर्तमाने समुत्पन्नस्य लिंगस्य सोमनाथेतिलिंगनाम्नि कथिते पार्वतीवचनाच्छंकरेण तत्कालीनानां सर्वेषां ब्रह्मप्रजापतीनां नामतोऽनुक्रमेण वर्णनम्, तथैव सोमेशस्य तत्प्रसंगे भिन्नत्वेन नामवर्णनम्, शंकरेण पार्वतीं प्रति प्रतिकल्पसंभूतावतारवर्णनपूर्वकतत्तत्कल्पगतपार्वतीनामनिर्देशकथनम्, ततः शतानन्दाख्ये सप्तमे ब्रह्माणि चन्द्रेण शिवमाराध्य प्रभासे शिवतो वरं लब्ध्वा स्वनाम्ना सोमेश्वरलिंगस्थापनम्, प्रभासस्थलास्थितिविस्तारकथनम्, तत्र देविकान्यंकुमतीक्षेत्रपीठगर्भगृहगोमुखाश्वमेधकादिशिवगृहस्थानवर्णनम्, सोमेशस्यासमंततः सर्वतीर्थानां माहात्म्यवर्णनम्, सोमनाथप्रादुर्भाववृत्तान्तवर्णनम्. ...	१२	२
८	पुनः सोमेशमाहात्म्यकथने सोमेशलिंगत ऋद्ध्याद्यष्टसिद्धीनां गारुडादिमन्त्रविद्यानामुत्पत्तिवर्णनम्, अस्य सोमेशस्याराधनेन मुक्तिं गतानां गुण्डमुण्डादीनां यथानुक्रमेण वर्णनम्, सोमेश्वरैश्वर्यवर्णनम्.	१४	२
९	शिवेन स्वेन मुण्डमालाधारणस्य कारणकथनम्, ब्रह्मविष्ण्वादीनां प्रतिकल्पे मत्तो जननमिति शिवेन कथनम्, कोटिकल्पे व्यतीतेऽपि शिवस्य प्रभासाख्यपुण्यक्षेत्रे नित्यत्वेन वासकरणम्, तच्छिववचः श्रुत्वा विस्मितया देव्या शिवस्तवनकरणम्, तत्स्तवनेन संतुष्टेन शिवेन 'प्रभासक्षेत्रस्थानां लिंगानां साद्यन्तं माहात्म्यं कथयिष्यामि' इति पार्वत्यै वरदानम्, पार्वत्या विष्णोर्मत्स्यादिदशावतारविषयकप्रश्नकरणम्, ततः शंकरेण प्रभासे ब्रह्मादीनामावासवर्णनम्, हरिस्थितिवर्णनम्.	१५	२
१०	पञ्चमहाभूतेषु पञ्चदेवतानां स्थानवर्णनम्, छागलण्डादिप्रभासक्षेत्रस्थविष्णुदेवताकेश्वरलिंगतीर्थानामनुक्रमेण वर्णनम्, प्रभासस्थानेकलिंगतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, प्रभासक्षेत्रस्य सर्वक्षेत्रोत्तमत्ववर्णनम्.	१६	२
११	जम्बूद्वीपवर्णने तदासमन्तादष्टकुलपर्वतानां वर्णनम्, जम्बूद्वीपविस्तारसीमानवधाभेदाख्यानवर्णनम्, तत्र भारतवर्षस्य कर्मपुण्यभूमित्वेन श्रेष्ठत्ववर्णनम्, कूर्मरूपेण स्थितस्य भारतस्योपरि नक्षत्रग्रहविन्यासवर्णनम्, भारतस्य नवमे प्राभासिकाख्ये द्विशतयोजनपरिमिते भागे शिवावासवर्णनम्, प्रभासक्षेत्रचिह्नानां वर्णनम्, प्रभासक्षेत्रस्य व्युत्पत्तिबलादीश्वरपरशब्दार्थकरणम्, तत्स्थानस्य प्रभासेति नामकरणे हेतुवर्णनम्, तत्र आदिक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्, स्वायंभुवे मनौ वर्तमाने भगवतः सूर्यस्य कान्त्या सह ब्रह्मणो लोचनादुत्पत्तिवर्णनम्, सूर्यभूमिसंगमाज्जलस्योत्पत्तिवर्णनम्, ततः सस्यानामुत्पत्तिस्ततो मनुष्यादीनामुत्पत्तिस्ततः स्वाहास्वधाकारैस्तृप्तैर्देवैरोषधीनां समुत्पादनम्, मरीच्यादिब्राह्मणानां हिरण्यकशिप्वादिदैत्यानां चोत्पत्तिवर्णनम्, हिरण्यकशिपोः सकाशात्प्रह्लादस्य जननम्, प्रह्लादपुत्रस्य विरोचनस्य भगिन्यां विश्वकर्मणः सकाशात्सुरेणुनामककन्याया उत्पत्तिवर्णनम्, सूर्यतेजोऽसहमानया संज्ञया छायायाः सूर्यसमीपे स्थापनानंतरं तपोऽर्थं गमनम्, रविदर्शनेन सुरेण्वा नेत्रनिमीलने कृते क्रुद्धेन सूर्येण सुरेणुनाम्न्यै पत्न्यै शापदानम्, ततः सुरेणोः स्वपितुर्गृहे गमनम्, ततः स्वागमनकारणकथनोत्तरं पित्राज्ञया पुनः सुरेण्वाः सूर्यसमीपे गमनम्, ततो यमयमुनाशनैश्वर-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	श्राद्धदेवानामुत्पत्तिवर्णनम्, केनचित्कारणान्तरेण स्वश्वश्रूं शप्तुं सूर्यस्य विश्वकर्मगृहे आगमनम्, विश्वकर्मणा सूर्यस्य सानन्दमातिथ्यादिकं विधाय सांत्वनकरणम्, ततो विश्वकर्मणा सूर्यं प्राथ्र्य तस्य तेजःशातनं कर्तुं समारंभे क्रियमाणे सप्तर्षिभिः सूर्यस्य स्तवकरणम्, विश्वकर्मणा सूर्यस्तोत्रकरणम्, हाहाहूहूनारदतुंबर्वादिभिर्गायनकरणम्, मेनकाद्यप्सरोभिः सूर्यस्य स्तोत्ररूपेण गायनारंभकरणम्, नानाविधवाद्यवादनम्, तपः कर्तुं गतायां वडवारूपधारिण्यां संज्ञायां घोटकरूपधारिणः सूर्यादश्ववक्रयोरश्विनीकुमारयोर्जन्मवर्णनम्, राजभट्टारिकोत्पत्तिवर्णनं च.	१८	१
१२	यमस्योत्पत्तिवर्णनम्, मात्रा शप्तस्य पंगुत्वं गतस्य यमस्य प्रभासक्षेत्रे गमनम्, तत्र शिवमाराध्य शिवप्रसादेन पंगुत्वं निरस्य शिवाज्ञया तत्र लिंगस्थापनम्, यमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	२३	१
१३	शाकद्वीपे भ्रमिस्थस्य रवेर्विश्वकर्मणा तक्षणे कृते सत्यनन्तरं विभावसोर्हिरण्यगर्भनाम्ना भूम्यामवतरणम्, कृतत्रेताद्वापरकलिषु सूर्यसवितृभास्करार्कस्थलेति नामभिस्तस्य प्रसिद्धिः, अर्कमाहात्म्यवर्णनप्रसङ्गेनार्कपत्रभक्षणनिषेधकथनम्, अर्कस्थलतीर्थे महिष्यादिदानमाहात्म्यवर्णनम्, प्रभासपवित्रनामकरणार्कस्थलोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	२३	१
१४	अर्कस्थलपूजनमन्त्रकथनपूर्वकपूजनकालादिवर्णनम्, सिद्धेश्वरजैगीषव्येश्वरमाहात्म्यकथने जैगीषव्यस्य प्रभासे तपःकरणम्, निराहारादिकृच्छ्रचान्द्रायणादीनि विदधतस्तस्य दीर्घतपसा तुष्टेन स्थाणुना तस्मै जैगीषव्याय ज्ञानयोगप्रापकवरप्रदानम्, जैगीषव्येश्वरसिद्धेश्वरलिंगयोर्जैगीषव्येन स्थापनाकरणम्, जैगीषव्येश्वरसिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२४	१
१५	पापनाशनोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	२४	१
१६	पातालस्थितै राक्षसैस्तेजसा ग्रस्तं त्रैलोक्यं दृष्ट्वा प्रभाकरेण भगवच्चिन्तनं कृत्वा क्रोधाध्मातेन चक्षुषा दृष्टानां राक्षसानां भूमावाकाशतः पतनम्, ततस्तेषां राक्षसानां पाताले गमनम्, ततस्तत्पातालबिलद्वारे लिंगस्थापनम्, त्रिसंगमे स्नानदानफलमाहात्म्यवर्णनम्, तस्य श्रीमुखद्वारेतिनाम्ना प्रसिद्धिकरणम्, पातालविवरसुनन्दादिमातृगणोत्पत्तिवर्णनम्, सुनन्दादीनां पूजाविधानमाहात्म्यकथनम्.	२४	२
१७	अथार्कस्थलपूजाविधिकथनम्, तत्रादित्यस्य त्रयीमयत्ववर्णनम्, प्रथमं दन्तधावने ग्राह्याग्राह्यकाष्ठनिर्णयः, दन्तधावनप्रकारकथनम्, मुखशुद्धिमकृत्वा भास्करस्पर्शनदर्शनेन कुष्ठत्वप्राप्तिवर्णनम्, अर्कस्थले स्नानादिविधानकथनम्, सूर्यस्य महामन्त्रकथनपूर्वकं जपफलकथनम, उदुत्यमित्युपस्थानकथनम्, अग्निंदूतमाकृष्णेनेत्यादिभिः षोडशोपचारैरादित्यार्चाविधानकथनम्, समन्ततः शृंगपीठदेवतादिपूजाकथनम्, नानाविधमण्डलदानादिकथनम्, अर्कस्थलस्तवनपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्.	२५	१
१८	शिवशिरोभूषणचन्द्रोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनप्रसंगेन वाराहकल्पवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र चतुर्दशरत्नोत्पादनाय समुद्रे मथ्यमाने ततो हिमांशोरुत्पत्तिवर्णनम्, तस्य चंद्रस्य शिवेन शिरसा धारणकरणम्, चन्द्रस्य मस्तके धारणकरणाच्छशिभूषणेति शिवस्य नामप्रसिद्धिः.	२९	२
१९	षोडशतिथ्यनुक्रमेण चन्द्रषोडशकलानां वर्णनम्, त्रुट्यादिब्रह्माण्डान्तकालचक्रवर्णनम्, ब्रह्मणः प्रथमे परार्धे ब्रह्मविष्णवीशानां समासेन चरित्रवर्णनम्, ततो द्वितीये परार्धे दक्षादीनामुत्पत्त्यादिवर्णनपूर्वकं सप्तर्ष्यादीनामुत्पत्तिकथनम, चंद्रदत्तात्रेयाद्यवतारकथनम्, विष्णोर्दशावतारादीनां युगपर्यायेण वर्णनम्, कृतयुगारंभसूचकशुभशकुनवर्णनम्, व्यासाद्यवतारवर्णनम्.	३०	१
२०	दैत्यावताराणां क्रमकथने हिरण्यकशिपुना शक्रादिलोकाञ्जेतुं गर्ते स्थित्वा तपःकरणम्, तेन त्रैलोक्यजयित्वसंपादनम्, ततो बलेर्जन्मादिकं कथयित्वा बलिप्रभाववर्णनम्, प्रह्लादजन्मवृत्तान्तवर्णनम्, कार्तवीर्यस्य जन्मकर्मवर्णनम्, विश्रवस		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	उत्पत्तिः, कुबेररावणादीनामुत्पत्तिकथनम्, श्रीरामकृतरावणनाशकथनम्, शिशुपालजन्मकथनम्, नवपौलस्त्यनामवर्णनम्, पुलहर्षेर्मृगादिसंततिवर्णनम्, अत्रेर्दशपत्नीनां भद्राश्वस्य घृताच्यंतदशाप्सरसां भद्रादीनां भास्करपत्नीनां च कथनम, प्रभाकरस्य भद्रापत्न्यां सोमरससमुत्पादनवर्णनम्, ततोऽत्रिणा तत्सोमरसं पीत्वा तपसि क्रियमाणे तन्नेत्राभ्यां प्राशितसोमरसस्रावेण सोममयसोमोत्पत्तिवर्णनम्, तं सोमं दिग्भिर्गृहीत्वा सर्वत्र शीतत्वेन प्रकाशकरणम्, ओषधीनामुत्पत्तिवर्णनम्, कुलत्थश्यामाकादिधान्यानामुत्पत्तिकथनम्, सप्तविंशतिनक्षत्राणामुत्पत्तिवर्णनम्, चन्द्रस्य नक्षत्रौषध्यादीनामाधिपत्यप्रदानवृत्तान्तवर्णनम्, चन्द्रेण राजसूययज्ञमारभ्य तत्रोद्गातृत्वे ब्रह्माणं सदस्यत्वे विष्णुं सनत्कुमारादिकांश्चान्यर्त्विक्स्थानेषु संस्थाप्य यज्ञारंभं कृत्वा तत्समाप्तौ सर्वद्विजर्षभान्दक्षिणादिना संतोषितान्कृत्वाऽवभृथस्नानादिकरणवर्णनम्.	३२	१
२१	अथ दक्षोत्पत्तिवृत्तान्तकथनम्, ब्रह्माज्ञया दक्षेण षष्टिकन्यानामुत्पादनम्, तत्र तासां कन्यानां धर्मादिभ्यः पत्नीत्वेन दानम्, सप्तविंशतिकन्यानां च सोमाय प्रदानम्, दशधर्मपत्नीनां नामवर्णनम्, कश्यपस्य त्रयोदशपत्नीनां सप्तविंशतिसंख्याकानां सोमपत्नीनां भृगुपुत्रस्य द्वयोः पत्न्योः कृशाश्वस्य द्वयोः पत्न्योस्तथांऽगिरसपत्न्योर्नामादिवर्णनपूर्वकं तासां सन्ततिवर्णनम्, चन्द्रेण रोहिणीं विनाऽन्यासां प्रेमाऽकरणेन ताभिरन्याभिश्चन्द्रपत्नीभिर्दक्षं प्रति सर्ववृत्तान्तश्रावणम्, ततो दक्षेण तच्छ्रुत्वा चन्द्रस्यान्यासु कन्यासु विषमभावं समालोक्य क्रुधा चन्द्राय यक्ष्मरोगप्राप्तिरूपशापदानम्, ततो दक्षवचनाच्चन्द्रेण यक्ष्मकुष्ठरोगनिवृत्तये शिवाराधनकरणार्थं दक्षिणसागरसमीपे गमनम्.	३३	२
२२	चन्द्रेण प्रभासक्षेत्रमेत्य कृतस्मरनामानं पर्वतं दृष्ट्वा तथैव तस्मिन्पर्वते नानोपवासादिकारिमरीच्यादिमुनीनां दर्शनं गृहीत्वा तान्प्रति सप्तप्रदक्षिणाः कृत्वा ततः शिवाराधनेन शिवं प्रसाद्य प्रादुर्भूतस्य शिवस्य स्तुतिकरणम्, चन्द्रवर्णितामात्मस्तुतिं श्रुत्वा प्रसन्नस्वान्तेन शिवेन चन्द्राय दक्षदत्तशापव्यवस्थाकरणपूर्वकवरप्रदानम्, शिवेन देवद्विजप्रभाववर्णनम्, अनिन्द्यवस्तुकथनम्, ब्राह्मणगुणवर्णनम्.	३५	१
२३	चन्द्रेण शिवदत्तं लिंगं गृहीत्वा विश्वकर्मणे लिंगस्थापनायाज्ञाकरणम्, ततः स्वलोकं गत्वा प्रभासे यज्ञं कर्तुं यज्ञसंभारानानेतुं हेमगर्भमन्त्रिणे चन्द्रेणाज्ञापनम्, चन्द्रवचनाद्धेमगर्भमन्त्रिणा यज्ञसंभारान्संपाद्य प्रभासक्षेत्रे गमनम्, विश्वकर्मणा यज्ञशालापत्नीशालादिनिर्माणम्, ततश्चन्द्रेण ब्रह्मादिभिः सह यज्ञकुण्डान्निर्माय चतुर्दशभूतग्रामान्साध्यान्विश्वेदेवान्वस्वादींश्च स्वस्वस्थानेषु स्थापयित्वा यज्ञकर्मणि प्रारब्धे सर्ववस्तूनामन्यूनतया सर्वेषां तृप्तिकरणम्, ऋत्विगादीन्संस्थाप्य रोहिणीसहितं चन्द्रं दीक्षितं कृत्वा सावित्र्या सहितेन ब्रह्मणा सर्वर्त्विग्वरणं कृत्वा बृहस्पतये होतृत्वं वसिष्ठायाध्वर्युत्वं मरीचय उद्गातृत्वं नारदाय ब्रह्मत्वं दत्त्वा सनत्कुमारान्सदस्यस्थानेषु नियोज्य सर्वेषां पूजनं कृत्वा वस्त्रालंकारान्दत्त्वा यज्ञारंभकरणम्, अवभृथादिभिर्यज्ञं समाप्य सोमेश्वरलिंगस्थापनम्....	३७	२
२४	वैवस्वतस्य मनोर्दशमे त्रेतायुगे रोहिणीनाथेन शिवमाराध्य शंकरं प्रत्यक्षीकृत्य स्तुतिकरणम्, ततस्तुष्टेन शिवेन लिंगसांनिध्यप्रापकवरप्रदानम्, शिवेन चन्द्रमसे सोमेश्वरलिंगप्रभावकथनम्, सोमेश्वरपूजनक्रमवर्णनम्, सोमेश्वरयात्राफलकथनम्, चन्द्रमसो यक्ष्मतो निवृत्तिवर्णनम्, सोमेश्वरस्य प्रियाणां पुष्पाणां कथनम्, चन्द्रब्रह्मादीनां विप्राज्ञया स्वस्वस्थानेषु गमनम्, दुष्टजनेभ्यो वरप्रदानकारणे शंकरं प्रति पार्वत्या पृष्टे सति शंकरेण सात्त्विकराजसतामसभक्तानां वर्णनम्, हरिहराभेदकथनम्, भगवद्धृतनृसिंहाद्यवतारवर्णनम्, सारूप्यादिमुक्तिवर्णनम्, सोमेश्वरसंतोषकोपवासादिविधानवर्णनम्, सोमवारव्रतमाहात्म्यवर्णने स्वयंप्रभानगर्यां स्थितेत सुशीलापत्नीसहितेन घननामकगंधर्वेण बहुकाले गते गंधर्वसेनानामककन्याया उत्पादनम्, गंधर्वसेनायाः पाणिग्राहविधिं विधातुं घननामक-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	गंधर्वेण सेवकद्वारा वरशोधनकरणम्, शिखंडिगणनायके वियन्मार्गेण गच्छति 'मत्सदृशरूपवान्नैव कोऽपि' इत्यादि गंधर्वसेनानामकगंधर्वकन्याया वाक्यं श्रुत्वा शिखंडिगणेन रूपगर्वितां गंधर्वकन्यां दृष्ट्वा तस्यै कुष्ठप्रापकशापप्रदानम्, गंधर्वसेनया शिखाण्डिगणस्य प्रार्थनां कृत्वोच्छापग्रहणम्, शिखण्डिवचनात्सपितृकाया गंधर्वसेनायाः कुष्ठनिरसनार्थं हिमालयपर्वते गोशृंगमुनेराश्रमे गमनम्, घननामकेन गंधर्वेण तस्मै गोश्रृंगमुनये स्वदुहितुः सर्ववृत्तान्तकथनम्, गोश्रृंगेण तत्सर्वं श्रुत्वा कुष्ठनिरसनकारकोपायकथनम्, घननामकगंधर्वस्य गंधर्वसेनायाश्च गोश्रृंगर्षेर्वचनात्सोमेश्वरे गमनम्, तत्र सोमवारव्रतादिभिः शिवाराधनां विधाय शिवप्रसादं गृहीत्वा गंधर्वसेनायाः कुष्ठनिरसनपूर्वकं शिवतो वरप्राप्तिः, शिवस्य तत्रैवान्तर्धानम्, घननामकगंधर्वस्य गंधर्वसेनायाश्च स्वगृहे गमनम्, सोमवारव्रतमाहात्म्यवर्णनम्.	४०	२
२५	घननामकगंधर्वेण गोश्रृंगर्षिं प्रति सोमवारव्रतविधिपरिज्ञानार्थं प्रश्नकरणम्, ततो गोश्रृंगर्षिणा सोमवारव्रतमाहात्म्यद्योतनाय दक्षशापेन कुष्ठित्वं गतेन सोमेन सोमव्रतादिकं कृत्वा शिवप्रसादतः कुष्ठनिरसनकरणादिकथनम्, ततस्तेनैवर्षिणा घननामकगन्धर्वाय सोमवारव्रतकरणे मुखमार्जनशौचादिस्नानान्तविधिकथनपुरःसरमीश्वरपूजनसंभारादि कथयित्वा समंत्रकशिवपूजाविधिकथनम्, नवमसोमवार उद्यापनादिकरणविधिकथनम्, पौराणिकद्विजगुरुदेवादिकसंतोषाय वस्त्रादिभोजनान्तदानादिकथनम्, ततो गोश्रृंगकथितविधिना सोमवारव्रतं समाप्य प्रसन्नेन शिवेन गंधर्वसेनायाः कुष्ठनिरासकरणम्.	४४	२
२६	सोमेश्वरादुत्तरे भागे घनवाहनामकगंधर्वेण गन्धर्वेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, गन्धर्वेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	४६	१
२७	घनवाहगन्धर्वकन्यया गंधर्वसेनानाम्न्या गंधर्वसेनेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, गंधर्वसेनेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	४६	१
२८	प्रथमतः सोमनाथस्य दर्शने विधिकथनम्, सोमनाथयात्राविधिवर्णनम्, यात्राफलस्याधिकारिवर्गनिरूपणम्, तीर्थयात्रां कर्तुमुद्युक्तेन पुरुषेण केन विधिना त्याज्यात्याज्यादिकं विचार्य वर्तितव्यमित्यादिकथनम्, महादानकरणे पुण्यकथनम्, कलौ प्रभासक्षेत्रस्य सर्वक्षेत्राग्रेसरत्ववर्णनम्, हिताहितनियमकथनम्, षोडशतिथिषु भिन्नत्वेन षोडशवस्तुदानकरणफलवर्णनम्, प्रभासक्षेत्रसंजातमरणफलवर्णनम्, शिवलोके गमनायाधिकारित्वकथनम्, तीर्थस्नाने मंत्रकथनम्, तीर्थयात्राविधानवर्णनम्.	४६	१
२९	अग्नितीर्थमाहात्म्यवर्णनप्रस्तावे प्रथमं पद्मकतीर्थे स्नात्वा वपनादिकं विधाय पुनः स्नानादिकरणेन सोमेश्वरतीर्थस्नानतोऽपि द्विगुणफलकथनम्, स्त्रीणां क्षुरकर्मवपननिषेधवर्णनम्, स्त्रीणां सर्वान्केशानुद्धृत्यांगुलद्वयविच्छेदकरणवर्णनम्, वपनादिविधायकसप्तस्थानानां वर्णनम्, वपनं विना महोदधिस्पर्शननिषेधवर्णनम्, समंत्रकस्नानोत्तरं तर्पणादिविधिकथनम्, तत्र वृषभादिदानफलमाहात्म्यवर्णनम्, द्विजशापप्रदानेन सागरस्यास्पृश्यत्वदोषवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र देवैर्दीर्घसत्रे समारब्धे द्विजाज्ञाभङ्गभयात्तैः शरण्यं सागरं मत्वा तत्राब्धौ स्वस्वदेहानां गोपनकरणम्, समुद्रेण मांसादिना ब्राह्मणेभ्यो भोजनदानात्तेषां मांसभक्षणदोषेणाकाशगतिनिरोधे जाते सति तैर्ब्राह्मणैः 'अपेयत्वं ते भूयात्' इति समुद्रस्य शापदानकथनम्, समुद्रेण ब्राह्मणप्रार्थनाकरणम्, वडवानलसंज्ञकतीर्थस्थापनवृत्तान्तवर्णनम्. ...	४९	१
३०	अग्नितीर्थयात्राविधानवर्णनम्, तत्र स्नानादिकरणोत्तरं स्नानांगतर्पणं कृत्वा कपर्दिनं गणपतिं पूजयित्वा सोमेश्वरे गमनम्, तत्र सोमेश्वरस्य षोडशोपचारपूजाविधिवर्णनम्, सोमेश्वरपूजामाहात्म्यवर्णनम्.	५१	१
३१	सोमकारणाद्देवासुरयुद्धे प्रवृत्ते दैत्यपराजितैर्देवैर्दधीच्याश्रमं प्रति गमनम्, ततो दधीचिमहर्षये सर्वदेवकृतस्वस्वशस्त्रसमर्पणवर्णनम्.	५१	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
३२	देवैः स्थापितानामस्त्राणां सारं जलेन सह पीत्वा दधीचेरुत्तरां दिशं सुभद्राख्यया निजपत्न्या सह गमनम्, ततस्तत्राश्रमे स्थितस्य दधीचे रेतसा व्याप्तं वस्त्रं परिधाय ऋतुस्नातायाः सुभद्राया नद्यां गमनम्, तत्र नद्यां स्नानं कुर्वत्याः सुभद्राया उदरे रेतःप्रवेशेन गर्भधारणम्, ततो लज्जयाऽश्वत्थवृक्षमूले स्थित्वा गर्भं त्यक्त्वा “येन दुष्टेन पतिव्रताया ममोदरे ज्ञानेनाज्ञानेन वा गर्भाधानं कृतं स मरिष्यति” इति शापदानम्, ततस्तत्रास्त्रग्रहणं चिकीर्षूणां देवानामागमनम्, दधीचिनाऽस्त्रप्राशनं कृतमिति ज्ञात्वाऽस्थिग्रहणाय देवैः समुद्योगकरणम्, वज्रादिशस्त्रनिर्माणार्थं दधीचिना देहत्यागकरणम्, ततो दधीच्यस्थीनि गृहीत्वेन्द्रादिभिर्देवैः स्वस्ववज्रदण्डपाशादिनिर्माणकरणम्, ततो दधीचिमरणाच्छोकाकुलायाः सुभद्राया देवैः समाधानकरणम्, सुभद्रया ‘दधीचेर्वीर्यादयं पुत्र उत्पन्नः’ इति श्रुत्वाऽऽह्लादकरणम्, सुभद्रया दधीचेरौर्ध्वदेहिकादिकरणम्, जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जानामुत्पत्तिवर्णनम्, सुभद्रया स्वपुत्रस्य पिप्पलादेति नाम कृत्वा वेदोक्तसंस्कारकरणम्, ततः पिप्पलादेन पितृहन्तॄन्देवान्हन्तुं प्रतिज्ञां कृत्वा हिमालये शिवाराधनां कर्तुं गमनम्, कृत्याया निर्माणार्थं पिप्पलादेनोरुं निर्मथ्य वाडवयुक्तवडवोत्पादनम्, ततो वाडववडवाभ्यां वडवानलनरस्योत्पत्तिवर्णनम्, देवान्भक्षितुं पिप्पलादवचनाद्वडवानलस्य स्वर्गे गमनम्, ततो देवस्तुतमहाविष्णुकृतवडवानलवञ्चनवृत्तान्तवर्णनम्.	५२	१
३३	समुद्रं प्रति वडवानलस्य यापनार्थं कुमार्याः सरस्वत्या विष्णुनाऽऽज्ञाकरणम्, ततो ब्रह्मणा सान्त्वितया सरस्वत्या वडवानलमादाय समुद्रे गमनम्.	५४	२
३४	वडवानलात्सरस्वत्या वरग्रहणम्, सरस्वत्या वडवानलसमुद्रयोः स्तुतिकरणम्, वडवानलेन समुद्रोदकस्य भक्षणे क्रियमाणे जलचरैः कृष्णं प्रति शरणगमनम्, कृष्णेन तेभ्योऽभयवचनदानम्, ततोऽक्षयतोययुक्तं समुद्रं दृष्ट्वा देवैर्विष्णुपूजाकरणम्, प्रभासक्षेत्रे सरस्वत्यवतारमाहात्म्यवर्णनम्.	५७	१
३५	सरस्वत्याः पिप्पलमूलतो निर्गत्य प्राचीं दिशं प्रति गमनम्, ततस्तस्याः सिद्धेश्वरपर्यंतं पूर्वाभिमूखीभूत्वा तत ऊर्ध्वं पश्चिमाभिमुखीभवनम, ततः सरस्वतीतीरस्थानेकतीर्थवर्णनम, हारिण्यादिपञ्चस्रोतसां वर्णनम्, सरस्वत्यब्धिसमागमाग्नितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	५७	२
३६	प्राचीसरस्वतीमाहात्म्यवर्णने पांडवानां कौरवविनाशोत्तरं हस्तिनापुरे कृष्णेन सह गमनम्, ततो युधिष्ठिरभीमनकुलसहदेवानां गजपुरे गमनसमये “नरनारायणौ निषेध्यौ” इति द्वारपालान्प्रति युधिष्ठिरेण कथनम्, अर्जुनेन द्वारपालान्प्रति निषेधकारणजिज्ञासया प्रश्ने कृते सति तैस्तयोः ‘भीष्मादिपूज्यजनदुर्योधनादिबांधवहननेन दोषभाजनान्निषेधः’ इति कथितेऽर्जुनेन पापक्षालनार्थोपायादिप्रायश्चित्तार्थं श्रीकृष्णं प्रति प्रश्नकरणम्, ततः श्रीकृष्णेन प्राचीसरस्वतीतीर्थस्नानेन पापनिवृत्तिकथनम्, तदनन्तरं सकृष्णेनार्जुनेन प्राचीसरस्वतीं प्रति गमनम्, तत्रार्जुनेन त्रिरात्रोपोषणत्रिरात्रस्नानादिनियमेन स्वपापनिवृत्तिकरणम्, प्राचीसरस्वतीप्रभावं ज्ञात्वा धर्मभीमनकुलसहदेवादिकानामपि तत्रागमनम्, अर्जुनवत्तेषां स्नानादिना पापनिवृत्तिः, प्राचीसरस्वतीमाहात्म्यवर्णनम्.	६०	२
३७	पार्वत्या स्नानकाले किमर्थं जले कंकणप्रक्षेपणं कार्यमिति पृष्टेन शिवेनेन्दुमतीवृत्तान्तकथनम्, तत्र बृहद्रथभूपं प्रति कण्वमहर्षेरागमनम्, बृहद्रथेन कण्वस्यातिथ्यादिकं विधाय मिथो धर्मविषयककथाकरणम्, तत इन्दुमत्या निजैश्वर्यप्राप्तिकारणजिज्ञासया कण्वाय प्रश्नकरणम्, कण्वेन तस्या इन्दुमत्याः पूर्वजन्मवृत्तान्तकथनम्, तत्र पूर्वजन्मनि महाशूद्र्यास्तस्याश्चारित्रकथनम्, सोमेश्वरतीर्थे स्नानकरणसमये तस्या महाशूद्र्या हस्ततो जले कङ्कणपतनम्, तीर्थे तस्य कङ्कणस्य पतनस्य प्रभावेण जन्मान्तरे राजकुले जननकथनम्, तत्कण्ववाक्यं श्रुत्वेन्दुमत्यास्त्रपयाऽधोमुखीभूत्वा तूष्णींभवनम्, ततः कण्वस्य स्वस्थाने गमनम्, ततो बृहद्रथे-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	नेन्दुमत्या सह प्रतिवर्षं सरस्वतीतीरे गत्वा कंकणनिक्षेपणम्, तेन तयोर्बृहद्रथेन्दुमत्योर्देवत्वप्राप्तिवर्णनम्, कंकणप्रक्षेपणमाहात्म्यवर्णनम्.	६१	२
३८	कपर्दीश्वरमाहात्म्यवर्णने दैत्यत्रासितैर्देवैः पार्वत्याः स्तोत्रकरणम्, ततो भगवतीवाक्योपरि विश्वस्य देवैः सोमेश्वरादितीर्थे गत्वा स्नानादिकं विधाय कपर्दीश्वरपूजनेन पुना राज्यकरणम्, कपर्दिविनायकमाहात्म्यवर्णनम्.	६२	१
३९	प्रभासयात्रावर्णने कपर्दीश्वरदर्शनोत्तरं केदारेश्वरतीर्थे गमनम्, ततो भीमेश्वरसमीपस्थवृद्धिलिंगपूजनम्, केदारेश्वरमाहात्म्यवर्णने शशबिंदुसंज्ञकस्य राज्ञः पत्न्या सह यात्रां कर्तुं केदारेश्वरे गमनम्, तत्र राज्ञा रैभ्याद्यृषिगणान्दृष्ट्वा जागरादिकरणम्, ततो रैभ्यादिभिः शशबिंदोः प्राग्जन्मगतवृत्तान्तज्ञानाय सोमेश्वरं त्यक्त्वा केदारेश्वरागमनकारणज्ञानाय च प्रश्नकरणम्, ततो राज्ञा स्वप्राग्जन्मवृत्तान्तवर्णने ब्राह्मणपूजकसेवाधर्मविशिष्टाधिकारिशूद्रजन्मकथनम्, ततोऽनावृष्टिसमये क्षुत्तृषाभ्यां पीडितस्य सपत्नीकस्य स्वस्य प्रभासक्षेत्रे गमनकथनम्, तत्र सर्वतीर्थेषु स्नात्वा नानालिंगपूजनादिकं विधाय ततो रामसरसि गत्वा प्रतिदिनं रामसरोगतानि सरसिजानि समादाय विक्रीय तेनैवोदरपोषणम्, ततः कस्मिंश्चित्समये कंचित्प्रासादमवलंब्य निशि स्वपत्न्या सह स्थितेन शूद्रेणाकस्माद्गीतध्वनिं श्रुत्वा कस्मिंश्चित्स्थले जागरणं प्रचलितमिति विज्ञाय तत्र कमलानि विक्रेतुं निजभार्यया सह गमनम्, तत्र केदारेश्वरापरनामकवृद्धिलिंगदर्शनम्, तत्रानंगवतीवेश्याया दर्शनम्, तेन शूद्रेण जागरकारणे पृष्टे केनाप्यन्यपुरुषेण तं प्रति शिवरात्रिजागरणफलकथनम्, ततः सपत्नीकेन शूद्रेण शिवरात्रिजागरणोपवासादिकरणेन जन्मांतरे राजकुले जन्मप्राप्तिवर्णनम्, केदारेश्वर (रुद्रेश्वर) लिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	६३	२
४०	भीमेश्वरमाहात्म्यवर्णने श्वेतकेतुना प्रभासे तपस्तप्त्वा श्वेतकेत्वीश्वरनाम्ना लिंगस्थापनम्, ततो द्वापरे यात्रां कर्तुमुद्युक्तेन भीमसेनेन तल्लिंगपूजनेन भीमेश्वरेतिनामकरणम्, भीमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	६४	२
४१	देवमाताभैरवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	६५	१
४२	चण्डया स्थापितेन चण्डगणेनाराधितस्य चण्डीशस्य पूजाविधिवर्णनपुरःसरं माहात्म्यवर्णनम्....	६५	२
४३	आदित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	६५	२
४४	सोमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्....	६६	१
४५	त्रिपुरं दग्धुकामस्य शिवस्य नेत्रतो भूम्यामश्रुपतनेनांगारकोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, अंगारकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	६६	१
४६	बुधस्थापितबुधेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	६६	१
४७	गुरुस्थापितबृहस्पतीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	६६	२
४८	शुक्रेण रुद्रमाराध्य रुद्रसाहाय्येन सञ्जीवनीमन्त्रं समालभ्य ग्रहत्वं प्राप्य स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, शुक्रेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	६६	२
४९	शनैश्वरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णने शनैश्वरेण मन्दवारे ग्रहत्वप्राप्तिकरणाय शिवाराधनाकरणम्, ततः शनैश्वरेण शिवानुज्ञया लिंगस्थापनाकरणम्, सौरीश्वरपूजनेन शनिपीडानिरसनादिफलकथनम, कस्मिंश्चित्समये "यदा शने रोहिणीशकटं भित्त्वा गमनं तदा द्वादशवार्षिकं दुर्भिक्षं स्यात्" इति वसिष्ठमुखाच्छ्रुत्वा दशरथेन तत्सङ्कटनिरसनाय रथमारुह्याकाशमार्गेण शनैश्वरसमीपं गत्वा युद्धकरणम्, शनैश्वरेण तद्दशरथस्य शौर्यं दृष्ट्वा दशरथप्रेरितसर्वसंहारास्त्रं दृष्ट्वा भयात् "वरं वृणुष्व" इति कथनम्, ततो दशरथेन शनैश्वरतो रोहिणीशकटभेदनिषेधकवरग्रहणम्, ततो दशरथेन शनैश्वरस्तोत्रकरणम्, शनैश्वरेण स्वस्य स्तोत्रपठनेन पीडाऽकरणकथनम्, शनैश्वरेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	६७	१
५०	राहुप्रतिष्ठापितराह्वीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	६८	१
५१	ग्रहाधिपत्यप्राप्त्यर्थं केतुना शिवमाराध्य तदाज्ञया राह्वीशादुत्तरे केत्वीश्वरलिंगस्थापनम्, केत्वीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम.	६८	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
५२	पञ्चानां सिद्धादिलिंगानां माहात्म्यवर्णने प्रथममणिमाद्यष्टसिद्धिप्रदसिद्धेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	६८	२
५३	कपिलराजर्षिणा तपस्तप्त्वा स्थापितस्य कपिलेश्वरस्य लिंगस्य माहात्म्यवर्णनम्.	६९	१
५४	शिखण्डिगणेन शप्ताया गन्धर्वसेनायाः शापनिवारणार्थं घनवाहनामकगन्धर्वसेनापित्रा गोश्रृंगर्षिवचनात्सोमवारव्रतं कृत्वा सुतां शापतो मोचयित्वा शिवप्रसादेन तदाज्ञया गन्धर्वेश्वरनाम्ना लिंगस्थापनम्, गन्धर्वेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	६९	१
५५	गन्धर्वसेनाविमलत्वकारिविमलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	६९	१
५६	अलकाधिपतित्वप्राप्त्यर्थं धनदेन शिवमाराध्य लिंगस्थापनम्, धनदेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	६९	२
५७	सोमस्य सप्तविंशतिभिः स्त्रीभिः स्वासु सोमस्य प्रसन्नतायै प्रभासे सोमेश्वरमाराध्य सोमेश्वरसमीपे वरारोहेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, वरारोहेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	६९	२
५८	व्याधिग्रस्तेनाजापालेन राज्ञा तद्व्याधिनिरसनाय भैरवीदेवीपूजनकरणम्, तेनाजारूपेण तत्पातकानां निर्गमनम्, ततोऽजापालेश्वरीतिनामकरणम, अजापालेश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्.	७०	१
५९	पार्वत्या शंकराय 'तव षष्ठवक्राभावात्कथं षष्ठाद्वक्रादजादेव्या उत्पत्तिः' इति पृष्टे शंकरेण पार्वत्यै सद्योजातादिपिच्छवन्तानां स्वस्य सप्तमुखानां वर्णनम, अजादेवीभयाद्दैत्यानां दशदिक्षु पलायनम्, अजादेवीमाहात्म्यवर्णनम्, इति रुद्रशक्तित्रयसंकेतः.	७१	१
६०	ब्राह्मीमंगलादेवीमाहात्म्यवर्णनम्.	७१	२
६१	वैष्णवीललितोमाविशालाक्षीमाहात्म्यवर्णनम्.	७२	१
६२	रौद्रीचत्वरादेवीमाहात्म्यवर्णनम्.	७२	१
६३	भैरवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	७२	२
६४	लक्ष्मीश्वरमाहात्म्यवर्गनम्.	७२	२
६५	वाडवेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	७२	२
६६	वडवानलधारिण्या सरस्वत्या देव्या प्रभासक्षेत्रमेत्य समुद्रे स्नानादिकं कृत्वाऽर्घ्यं दत्त्वा लिंगस्थापनम्, अर्घ्येश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	७३	१
६७	कामेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	७३	१
६८	पार्वत्या शिवस्योपरि रुष्टया महता क्रोधेनारण्ये तपःकरणवर्णनम्, ततस्तुष्टेन शिवेन पार्वत्यै वरप्रदानम्, तत्तपोवनदर्शनेन सर्वकार्यार्थसिद्धिफलकथनम्, तत्र लिंगस्थापनम्, गौरीतपोवनमाहात्म्यवर्णनम्.	७३	१
६९	गौरीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	७३	२
७०	वरुणस्थापितवरुणेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	७४	१
७१	भर्तृदुःखप्रपीडितयोषया भार्यया स्थापितस्योषेश्वरस्य माहात्म्यवर्णनम्.	७४	१
७२	जलवासगणपतिमाहात्म्यवर्णनम्.	७४	२
७३	षण्मुखस्थापितकुमारेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	७४	२
७४	शाकल्येन (साकल्येन) राजार्षिणा शिवमाराध्य प्रभासे लिंगस्थापनम्, तस्य लिंगस्य कृतत्रेताद्वापरकलिषु भैरवेश्वरसावर्णिकेश्वरगालवेश्वरशाकल्येश्वरनामकरणम्, शाकल्येश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	७४	२
७५	कलकलेश्वरस्य चतुर्युगेषु भिन्नत्वेन कामेश्वरपुलहेश्वरनारदेश्वरकलकलेश्वरेत्यादिनामकथनम्, कलिद्वापरयोः संधावेकदा नारदेन वर्षशतं प्रभासे लिंगाराधनाकरणम्, ततो गांधर्वं प्राप्य नारदेन पौण्डरीकनामकमहायज्ञकरणम, तत्र विप्राणां सर्वत आगमनम्, दाक्षिणार्थं विप्राणां मिथो वादकरणम्, तेन कोलाहलेन कलकलेश्वरेति लिंगस्य नारदेन नामकरणम्, कलकलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	७५	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
७६	कलकलेश्वरसमीपवर्तिलकुलीशमाहात्म्यवर्णनम्.	७५	२
७७	उत्तंकस्थापितोत्तंकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	७५	२
७८	वह्नीशमाहात्म्यवर्णने केनचिच्छुकेन स्वभार्यया सार्धमेकस्मिन्वृक्षे नीडं कृत्वा वासकरणम्, ततो नीडरक्षार्थं समंततो भार्यया सहितेन शुकेन भ्रमणम्, वैश्वानरेश्वरस्याप्यनायासेन प्रदक्षिणाकरणप्रभावादपरजन्मनि तयोर्द्वयोर्लोपामुद्राऽगस्त्यत्वेन जन्मप्राप्तिवर्णनम्, पूर्वजन्म स्मरताऽगस्तिना वैश्वानरेश्वरप्रदक्षिणाफलकथनम्, वैश्वानरेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	७६	१
७९	लकुलीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	७६	१
८०	गौतमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	७६	१
८१	दैत्यसूदनमाहात्म्यवर्णने प्रथमं सप्तकल्पे वामनादिदैत्यसूदनान्तनाम्नां वर्णनम्, तत्र दैत्यजितैर्देवैर्विष्णुस्तवने विष्णोर्दशावतारकथनम्, ततो विष्णुहस्तेन चक्रसाहाय्येन दैत्याञ्जित्वा देवैर्दैत्यसूदननाम्ना भगवत्स्थापनाकरणम्, दैत्यसूदनमाहात्म्यवर्णनम्.	७६	२
८२	चक्रतीर्थोत्पत्तिवृत्तान्तमाहात्म्यवर्णनम्.	७७	२
८३	ब्रह्मदत्तवरेणोन्मत्तीभूतस्य महिषासुरस्य मर्दनाय देवैरेकीभूय स्त्रीनिर्माणकरणम्, नारदेन पत्नीत्वेन तां स्त्रियं स्वीकर्तुं महिषासुरं प्रत्याज्ञाकरणम्, तन्नारदवचनं श्रुत्वा ससैन्यस्य महिषासुरस्य तस्याः स्त्रियाः समीपे गमनम्, महिषासुरस्य मतमभिसमीक्ष्य देव्या स्वशरीरतः शतशः स्त्रीनिर्माणकरणम्, ततस्तया देव्या महिषासुरनाशकरणम्, तस्या देव्या देवैः स्तुतिकरणम्, ततो देवैस्तस्या देव्यास्तत्रैव स्थापनाकरणम्, देवीपूजनविधिकथनम्, खड्गमंत्रकथनम्, दुर्गादेवीस्तुतिप्रकारकथनम्, योगीश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्.....	७८	१
८४	मेघवाहननामकदैत्यैः पीडितैर्ऋषिभिर्विष्णुस्तवनकरणम्, तत्स्तवनं श्रुत्वा दयया विष्णुना पादाघातेन मेघवाहनदैत्यं समुद्रे पातयित्वा तत्रैवादिनारायणेतिनाम्नाऽवस्थानकरणम्, आदिनारायणमाहात्म्यवर्णनम्.	७९	१
८५	अथ संनिहिताख्यानद्युत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र जरासंधभयाद्विष्णोः सपरिवारस्य मथुरां त्यक्त्वा प्रभासे प्रयाणम्, ततस्तेषां विष्ण्वादीनां ग्रहणकाले समुद्रतीरे कृष्णेन ध्यानमात्रेणानीतायां संनिहितायां स्नानकरणेन पुण्यफलप्राप्तिवर्णनम्, तत्र दानादिकरणप्रभाववर्णनम्, संनिहित्यामाहात्म्यवर्णनम्.	८०	१
८६	पाण्डवैरज्ञातवाससमये प्रभासमेत्य पंचभिरपि स्वस्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, पाण्डवेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८०	२
८७	एकादशरुद्राणां नामवर्णनम्, तत्र प्रथमं भूतेशरुद्रमाहात्म्यवर्णनम्.	८०	२
८८	नीलरुद्रमाहात्म्यवर्णनम्.	८१	१
८९	कपालीश्वररुद्रमाहात्म्यवर्णनम्.	८१	२
९०	वृषभेश्वरस्य प्रतिकल्पगतनामवर्णनम्, वृषभेण स्थापितस्य वृषभेश्वराख्यलिंगस्य माहात्म्यवर्णनपूर्वकमिक्ष्वाकोरुपवासादिपूजनफलप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्. ...	८१	२
९१	त्र्यंबकेश्वरमाहात्म्यवर्णने प्रतियुगेषु नामाभिधानकथनम्, त्र्यंबकेश्वरे स्नानदानादिफलकथनम्, त्र्यंबकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	८२	२
९२	अघोरेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	८२	२
९३	महाकालेश्वरलिंगवर्णने कृतयुगे चित्राङ्गदेश्वरेतिनाम्ना प्रसिद्धिवर्णनम्, चित्रांगदेश्वरस्यैव महाकालेश्वरेतिनाम्ना प्रसिद्धिः, महाकालेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८३	१
९४	भैरवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	८३	१
९५	मृत्युञ्जयमाहात्म्यवर्णनम्.	८३	२
९६	कामेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८४	१
९७	योगेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८४	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
९८	दैत्यभारपीडितया पृथ्व्या प्रभासे गमनम्, तत्र पृथ्व्या लिंगं स्थापयित्वा रुद्रमाराध्य रुद्रप्रसादप्राप्तिवर्णनम्, पृथ्वीश्वर (चन्द्रेश्वर) माहात्म्यवर्णनम्.	८४	२
९९	दण्डपाणिचक्रधरमाहात्म्यवर्णने वाराणस्यां स्थितेन पौण्ड्रकेण वासुदेवचिह्नानि धृत्वा वासुदेवेन सह कलहं कृत्वा युद्धकरणम्, तत्र वासुदेवेन पौंड्रके हते पौंड्रकपुत्रेण वासुदेवनाशार्थं कृत्यानिर्माणकरणम्, वासुदेवेन सुदर्शनेन तस्याः कृत्यायाः पराजयकरणम्, पराभूतया तया कृत्यया शिवं प्रति शरणगमनम्, ततः शंकरेण कृत्यासंरक्षणार्थं विष्णुप्रेरितसुदर्शनस्य स्वबाणैस्ताडनम्, शिवसायकमिश्रितं कार्यमकृत्वागतं सुदर्शनं दृष्ट्वा क्रुधा भगवता शिवसायकसहितं चक्रं हस्ते धृत्वा कालभैरवनिर्मितकृत्याविनाशाय स्वस्य काश्यां गमनम्, तत्र काश्यां संरक्षणार्थं स्थितानां दण्डपाणीनां गणानां वचनाच्चक्रधरनाम्ना कृष्णस्यावस्थानम्, दण्डपाणिचक्रधरमाहात्म्यवर्णनम्.	८५	१
१००	सांबादित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कृष्णाज्जांबवत्यां समुत्पन्नेन रूपगर्वितेन सांबेन दुर्वाससोऽवमानकरणम्, ततः क्रोधेन दुर्वाससा सांबाय “कुष्ठी भव” इति शापदानम्.	८६	१
१०१	तथैव द्वारकां प्रति कृष्णदर्शनं ग्रहीतुमागतस्य नारदस्य रूपगर्वितेन सांबेनाऽवज्ञाकरणम्, तद्वैरं साधयित्वा कस्मिंश्चित्समये सस्त्रीके कृष्णे जलक्रीडां कर्तुं प्रवृत्ते सांबस्याकस्मान्नारदवचनात्तत्र गमनम्, सांबमागतं दृष्ट्वा तस्मिन्मानसिकविकृतिं प्राप्ताः स्वस्त्रीर्दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन ताः प्रति “चौरहस्तगता भविष्यथ” इति शापदानम्, सांबाय च कुष्ठप्रापकशापदानम्, ततः सांबेन पूर्वं दुर्वासऋषिणा दत्तं शापं स्मृत्वा बहुदुःखितेन सता प्रभासक्षेत्रं गत्वाऽऽदित्याराधनाकरणम्, सांबेनादित्यस्तुतिकरणम्, स्तोत्रान्ते तुष्टेनादित्येन सांबस्येच्छितवरप्रदानं कुष्ठनिरासकरणं च, द्वादशादित्यनामकथनम्, तत्रैव सांबेन स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, सांबादित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	८६	२
१०२	सांबादित्येश्वरसमीपवर्तिकंटकशोधिनीदेवीमाहात्म्यवर्णनम्.	८८	१
१०३	दक्षयज्ञे कपालं गृहीत्वा जाल्मवेषधारिणः शंकरस्यागमनं यज्ञमण्डपमध्ये कपालप्रक्षेपणं च, तत्र कपालं क्षिप्तं दृष्ट्वा सर्वैर्हाहाकारकरणम्, ततो महर्षिस्तुत्या महेश्वरेण स्वस्वरूपप्रकटनम्, तत्रैव कपालेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, कपालेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	८८	२
१०४	कोटिसंख्याकैर्ब्राह्मणैः कपालेश्वरे तपस्तप्त्वा लिंगस्थापनात्कोटीश्वरेति नाम्ना प्रसिद्धिकरणम्, कोटीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८९	१
१०५	ब्रह्ममाहात्म्यवर्णने बालरूपिवृद्धरूपिपितामहमाहात्म्यवर्णनम्, ततो ब्रह्मणो द्विपरार्द्धपर्यन्तमायुःकालपरिगणनम्, सप्तविंशतिकल्पानां चतुर्दशेन्द्राणां चतुर्दशमनूनां पृथक्त्वेन नामनिर्देशकरणम्, ब्रह्मणस्तपःकरणे प्रभासे लिंगस्थापने च हेतुं दर्शयित्वा ब्रह्मेश्वरेतिलिंगस्थापनवर्णनम्, मध्ययात्रायां ब्रह्ममाहात्म्यवर्णनम्.	८९	१
१०६	ब्रह्मपूजाविधानवर्णनप्रसंगेन ब्राह्मणस्य विशिष्टत्वेन पूज्यत्वादिगौरवगुणवर्णनम्, चतुर्दशेन्द्राणां ब्राह्मणनिन्दाकराणां यमेन शासनकरणवर्णनम्, द्विजरक्षणफलकथनम्, ब्राह्मणानां प्राजापत्यादिवृत्तिभेदकथनम्, चातुर्वर्ण्यधर्मकृच्छ्रचान्द्रायणादिव्रतविधानवर्णनम्, ब्राह्मणप्रशंसावर्णनम्.	९१	१
१०७	ब्रह्मपूजावर्णने बहुविधाया भक्तेर्वर्णनम्, पञ्चगव्यविधिकथनम्, गायत्रीन्यासकथनम्, षोडशोपचारसमन्त्रकपूजाविधिवर्णनम्, ब्रह्मयात्रावर्णनम्, ब्रह्मणो वासस्थाननिर्देशकरणम्, बालरूपिब्रह्मणो माहात्म्यवर्णनम्.	९२	२
१०८	प्रत्यूषेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णने दक्षस्य धर्माय दत्तानां षष्टिकन्यानां मध्ये विश्वानाम्न्यां कन्यकायामष्टवसुपरिगणितप्रत्यूषवसुनामकपुत्रस्य जननम्, तेन प्रत्यूषनामकवसुना प्रभासक्षेत्रे स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, प्रत्यूषेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	९५	१
१०९	अनिलस्थापितानिलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	९५	१
११०	अष्टमेन प्रभासनामकेन वसुना लिंगस्थापनम्, प्रभासेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	९५	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१११	रामेश्वरतीर्थवर्णने ससीतालक्ष्मणस्य रामस्य वने प्रयाणम्, ततो यात्रां कर्तुं प्रवृत्तस्य रामस्य प्रभासे गमनम्, तत्र निशि सुप्तस्य रामस्य स्वप्ने पितुर्दशरथस्य दर्शनम्, ततो रामेण ब्राह्मणेभ्यः स्वप्नगतवृत्तानिवेदनम्, ततो ब्राह्मणवचनाद्रामेण बदरादिबहुस्वादुफलान्यादाय श्राद्धकरणम्, रामेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, रामेश्वरक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्.	९५	२
११२	लक्ष्मणस्थापितलक्ष्मणेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	९६	२
११३	सीतास्थापितजानकीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	९६	२
११४	वामनस्वामिमाहात्म्यवर्णने विष्णुना बलेः पादत्रयभूमियाचनेन पाताले नयनम्, ब्रह्माण्डे द्वितीयपादस्थापनेन विष्णुपदीगंगोत्पत्तिवर्णनम्, वामनस्वामिमाहात्म्यम्, विष्णुपदीगंगामाहात्म्यम्, विष्णुपदीगंगायाः पुष्करे गमनात्पुष्करमाहात्म्यवर्णनम्.	९७	१
११५	पुष्करेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	९७	१
११६	शंखोदककुण्डेश्वरीगौरीमाहात्म्यवर्णनम्.	९७	२
११७	भूतनाथेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	९७	२
११८	गोप्यादित्यतीर्थमाहात्म्ये ससुतगोपीसहितस्य कृष्णस्य प्रभासे गमनम्, तत्र यादवै रैवतकं गिरिमेत्य सर्वत्र ध्वजचक्राङ्कितभूमिकरणम्, तथैव शिवलिंगपूरितभूमिदर्शनम्, ततो हस्तप्रमाणां भूमिकां मध्ये मध्ये विसृज्य तदन्तरेण सर्वत्र प्रासादादिकरणम्, कृष्णकलाभूतानां षोडशगोपीनां नामकथनम्, तत्रैव गोपीभिः षोडशसहस्रसंख्याकरम्यगृहनिर्माणकरणम्, तत्र रविस्थापनम्, तस्य गोप्यादित्येति नाम दत्त्वा सर्वेषां तेषां सर्वासां तासां च द्वारकां प्रत्यागमनम्, गोप्यादित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम.	९८	१
११९	बलातिबलदैत्यघ्नीदेव्युत्पत्तिमाहात्म्यवर्णने बलातिबलदैत्यजन्मकथनम्, ताभ्यां ससैनिकाभ्यां बलातिबलदैत्याभ्यां देवान्पराजित्य त्रैलोक्यस्याधिपत्यकरणम्, तदा दैत्यपीडितैर्देवैर्हिमवन्तमेत्य पार्वतीस्तवनकरणम्, तद्देवकृतस्तोत्रं श्रुत्वा देव्या बह्वद्भुतरूपं धृत्वा बहुहस्तेषु बह्वस्त्राणि धृत्वा ससैनिकाभ्यां बलातिबलदैत्याभ्यां युद्धकरणम्, तत्र देव्या बलातिबलदैत्यनाशकरणम्, चतुःषष्टियोगिनीभिः समं तस्या बलातिबलदैत्यघ्न्या देव्याः प्रभासे वासकरणम्, चतुःषष्टियोगिनीनामावलिकथनम्, बलातिबलदैत्यघ्नीमाहात्म्यवर्णनम्.	९८	२
१२०	गोपीसंप्रतिष्ठापितगोपीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१००	१
१२१	जमदग्निसुतेन रामेण मातृवधदोषनिबर्हणार्थं प्रभासे शिवलिंगस्थापनम्, जामदग्न्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१००	१
१२२	गंधर्वपतिना चित्राङ्गदेन देवमाराध्य लिंगस्थापनाकरणम्, चित्राङ्गदेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१००	२
१२३	दिग्विजयार्थं पुष्पकेण विमानेन गच्छतो रावणस्य प्रभासे कुण्ठितं विमानं दृष्ट्वा 'नीचैः किमस्ति तद्दृष्ट्वाऽऽगच्छ' इति निजमन्त्रिणं प्रत्याज्ञाकरणम्, प्रहस्तमंत्रिणा नीचैर्गत्वा प्रभासक्षेत्रं दृष्ट्वोपर्यागत्य रावणाय प्रभासक्षेत्रमाहात्म्यकथनम्, ततः प्रभासक्षेत्रे तेन रावणेन विमानावतरणम्, सर्वनागरिकवचनात्तत्र स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, रावणेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१००	२
१२४	अरुंधत्या सौभाग्यवर्धनाय तपस्तप्त्वा तत्र सौभाग्यरूपां सिद्धिं प्राप्य देवीं संस्थाप्य सौभाग्येश्वरीतिनामकरणम्, सौभाग्येश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१०१	१
१२५	तारकेण ध्वस्तानिन्द्रादिदेवान्दृष्ट्वेन्द्रपत्न्या पौलोम्या तारकविनाशाय तपस्तप्त्वा लिंगस्थापनम्, पौलोमीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१०१	२
१२६	शाण्डिल्यर्षिसंस्थापितशाण्डिल्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१०१	२
१२७	क्षेमंकरेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१०१	२
१२८	सागरादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१०२	१
१२९	अक्षमालेश्वरोग्रसेनेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१०२	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१३०	पाशुपतादिभिश्चतुर्भिःसिद्धैः प्रभासे देवमाराध्य पाशुपतेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, पाशुपतेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१०३	२
१३१	ध्रुवेश्वरोत्पत्तिवर्णन उत्तानपादपुत्रेण ध्रुवेण प्रभासे नालेश्वरमाराध्य शिवस्तवनकरणम्, ध्रुवेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनं च, ध्रुवेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१०५	२
१३२	सिद्धलक्ष्मीतिनाम्नीवैष्णवीशक्तिमाहात्म्ये प्रभासाद्यनेकपीठस्थानवर्णनम्, तत्राद्यप्रभासक्षेत्रस्थसिद्धलक्ष्मीपीठमाहात्म्यवर्णनम्.	१०६	१
१३३	महाकालीपीठमाहात्म्यवर्णनम्.	१०६	१
१३४	सोमस्य यज्ञे प्रवर्तमाने ब्रह्मणो देवैः सह प्रभासे गमनम्, सोमनाथप्रतिष्ठापनार्थं चंद्रेण ब्रह्मणो निमंत्रणकरणम्, ततो लिंगप्रतिष्ठापनलग्नकाल उपस्थिते पितामहेन मनसा पुष्करस्मरणकरणम्, तत्स्मरणेन तत्र पुष्कराणामागमनम्, तदस्तत्रैवावर्तसंभवात्तस्य तीर्थस्य पुष्करावर्तेतिनामकरणम्, पुष्करावर्तकानदीमाहात्म्यवर्णनम्.	१०६	२
१३५	दुःखान्तकारिणीशीतलागौरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१०६	१
१३६	लोमशस्थापितलोमशेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१०७	२
१३७	कङ्कालभैरवक्षेत्रपालमाहात्म्यवर्णनम्...	१०७	१
१३८	तृणबिन्दुना प्रभासे मासि मासि कुशाग्रेण जलबिंदुं पीत्वा सहस्रसंवत्सरपर्यंतं तपः कृत्वा लिंगस्थापनम्, तृणबिन्द्वीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१०७	१
१३९	मित्रनामककायस्थस्य चित्रनामकपुत्रेण पितर्युपरते प्रभासमेत्यादित्याराधनां कृत्वाऽनेकप्रकारेणादित्यं स्तुत्वा स्वेष्टवरप्राप्तिकरणम्, ततः स्नानार्थं सरासि निमज्जन्तं चित्रं प्रति यमाज्ञया यमकिंकरैः सदेहेन यमलोके नयनम्, तत्र यमेन प्राणिचारित्रलेखककर्मणि चित्रगुप्तेतिनाम्ना संस्थापनाकरणम्, प्रभासे चित्रेश्वरेति लिंगस्थापनम्, चित्रादित्यलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१०७	१
१४०	चित्रपथानदीमाहात्म्यवर्णने सदेहस्य चित्रस्य यमेन स्वलोके नयने कृते चित्रस्य चित्रानामकभगिन्या स्वभ्रातुरन्वेषणाय नदीरूपेणावस्थानम्, चित्रपथानदीमाहात्म्यवर्णनम्....	१०८	१
१४१	कपर्दिचिन्तामणिमाहात्म्यवर्णनम्.	१०८	२
१४२	चित्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्....	१०८	२
१४३	विचित्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१०८	२
१४४	पुष्करकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्.	१०८	२
१४५	गजकुम्भोदरमाहात्म्यवर्णनम्.	१०९	१
१४६	छायाशप्तेन धर्मराजेन प्रभासे तपस्तप्त्वा लिंगस्थापनम्, यमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१०९	१
१४७	ब्रह्मनिर्मितब्रह्मकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्.	१०९	१
१४८	कुण्डलकूपमाहात्म्ये सुदर्शनराजेन गांधारराजकन्यां सुनंदां परिणीय सुनंदाभार्यानुमोदनं गृहीत्वा तया सार्धं शिवरात्र्युपोषणादिव्रतकरणम्, तत्र शिवरात्रिमाहात्म्यवर्णने धननाम्ना वणिक्पुत्रेण शिवरात्र्युपोषणकरणम्, तस्याः शिवरात्रिव्रतकारिण्या धननामकवणिग्भार्यायाश्छिद्रमन्वेषयितुं स्थितेन कुण्डलिनेन वणिजा निशि धननामकवणिग्भार्यायाः कर्णौ त्रोटयित्वा पलायनकरणम्, तदा तद्रक्षकैः कर्णत्रोटनवार्तां श्रुत्वा कोलाहलं कृत्वा कुण्डलिनस्य कपालच्छेदकरणम्, सपत्नीकस्य सुदर्शनस्य तत्कपालं द्रष्टुं गमनम्, सुदर्शनसुनंदयोस्तत्र प्रभासे गत्वा कुण्डलिनकपालं दृष्ट्वा कुण्डकूपदर्शनकरणम्, कुण्डकूपमाहात्म्यवर्णनम्.	११०	२
१४९	भैरवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	११२	१
१५०	ब्रह्मस्थापितब्रह्मेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	११२	१
१५१	सावित्रीस्थापितसावित्रीश्वरभैरवमाहात्म्यवर्णनम्.	११२	१

अध्यायाः	विषयाः	पृ०	पं०
१५२	कस्मिंश्चित्समये तंत्रीवादनेन भूम्यां ब्राह्मणपतनं दृष्ट्वा नारदेन ब्रह्मदेवं प्रति किमेतदिति प्रश्नकरणम्, ब्रह्मदेवाज्ञया नारदेन सप्तब्राह्मणविध्वंसजनितपातकक्षालनार्थं प्रभासक्षेत्रे तपस्तप्त्वा शिवं प्रसाद्य तदाज्ञया भैरवस्थापनम्, नारदेश्वरभैरवमाहात्म्यवर्णनम्.	११२	२
१५३	ब्रह्मणा यज्ञे समारब्धे द्रव्याभावाद्यज्ञसमाप्तिर्नैवेति मत्वा द्रव्यप्राप्त्यर्थं प्रभासे शिवाराधनाकरणम्, ततः शिवाज्ञया द्रव्यरूपेण सरस्वत्याः प्रवहणम्, तस्यां सरस्वत्यां समुत्पन्नं काञ्चनपद्मरूपं बहुधनं लब्ध्वा ब्रह्मणा यज्ञसमाप्तिकरणम्, तत्रैव हिरण्येश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, हिरण्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ...	११२	२
१५४	गायत्रीसंप्रतिष्ठापितगायत्रीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	११३	१
१५५	विष्णुना प्रभासे तपस्तप्त्वा रत्नेश्वरालिंगकुण्डस्थापनकरणम्. रत्नेश्वरालिंगमाहात्म्यवर्णनम्....	११३	२
१५६	गरुडेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	११३	२
१५७	सत्यभामेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	११३	२
१५८	अनङ्गस्थापितानङ्गेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	११४	१
१५९	रत्नकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्.	११४	१
१६०	रैवंतकराजभट्टारकमाहात्म्यवर्णनम्.	११४	२
१६१	अनन्तेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	११४	२
१६२	अष्टकुलेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	११४	२
१६३	नासत्येश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	११४	२
१६४	अश्विनेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	११४	२
१६५	सावित्रीमाहात्म्यवर्णने प्रथमं शंकरेण वेदोत्पत्तिसृष्ट्युत्पत्त्यादिवर्णनम्, ततो ब्रह्मणा यज्ञकर्म प्रचलितुं समुद्योगकरणम्, ततो ब्रह्मणा पुष्करतीर्थमेत्य यज्ञभूमिकाशुद्धिकरणम्, अध्वर्युणा सावित्रीं प्रति यज्ञार्थं निमन्त्रणे कृते सत्यपि सावित्र्या "एकाकिनी नाहमेष्यामि" इति तं प्रति शंसित्वा स्वगृहकर्मण्यासक्तिकरणम्, ततस्तेनाध्वर्युणा 'सावित्री नायाति' इति ब्रह्मणे कथनम्, ततः क्रोधाविष्टेन ब्रह्मणा शक्रायान्यपत्न्यानयनार्थमाज्ञाकरणम्, ततः शक्रेण कांचिद्गोपकन्यां गृहीत्वा ब्रह्मसमीप आनयनम्, ततो ब्रह्मणा तां गोपकन्यकां परिणीय यज्ञारंभकरणम्, ततो देवस्त्रीभिः परिवृतायाः सावित्र्यास्तत्र यज्ञे गमनम्, तत्र ब्रह्मणाऽन्यपत्नीं परिणीयारब्धं यज्ञं दृष्ट्वा कोपाविष्टया सावित्र्या ब्रह्मदेवस्य निर्भर्त्सनाकरणम्, सावित्रीवचनं श्रुत्वा ब्रह्मणान्यपत्नीवरणकारणे कथितेऽपि सावित्र्या ब्रह्मणेऽपूज्यतारूपशापप्रदानम्, शक्रेण ब्रह्मविवाहार्थमाभीरीनियोजनेन शक्राय युद्धे शत्रुभिः पराजयप्रापकशापप्रदानम्, तथा च सावित्र्या विष्णवे भार्याविरहजनकत्वशापदानम्, सावित्र्या तथैवान्यान्देवान्प्रत्यपि शापदानम्, विष्णुना सावित्र्याः स्तुतिकरणम्, गायत्र्या सावित्रीदत्तशापनिरासाय सर्वेभ्यो वरप्रदानम्, गायत्रीजपविधिकथनम्, सावित्र्याः प्रभासे गमनम्, प्रभासक्षेत्रस्थायाः सावित्र्या माहात्म्यवर्णनम्.	११५	१
१६६	अथ वटसावित्रीव्रतमाहात्म्यवर्णनम्, तत्राश्वपतिना राज्ञाऽनपत्यत्वनिरासाय सावित्रीपूजाराधनाकरणम्, तुष्टया सावित्र्या दत्तेन वरेणाश्वपते राज्ञः सावित्रीनाम्न्याः कन्याया जननम्, तयाश्वपतिपुत्र्या सावित्र्या सत्यवन्तमेव पतित्वेन परिणेष्यामीति निश्चयकरणम्, तत्र नारदेनाश्वपतिं प्रति सत्यवतः सर्ववृत्तान्तकथनम्, सावित्रीसत्यवद्विवाहवर्णनम्, ततः कस्मिंश्चित्समये समित्कुशाद्याहरणार्थं सावित्र्या सह सत्यवतो वने गमनम्, काष्ठपाटने शिरोवेदनायां जातायां सत्यवता तत्रैव काष्ठानि त्यक्त्वा सावित्रीसमीपमेत्य सावित्र्यङ्के निद्राकरणम, तावद्यमस्यागमनम्, यमसावित्रीसंवादवर्णनम्, यमेन सत्यवच्छरीरतो जीवं निष्कास्य गमनम्, सावित्र्या यमस्यानुगमनम्, यमेन बहुधा सावित्रीं प्रति स्वानुगमननिवारणे कृतेऽपि सावित्र्या दृढनिश्चयं दृष्ट्वा तस्यै वरदानम्, यमप्रसादेन स्वभर्तारमुज्जीव्य त्रिरा-		

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	त्रवटसावित्रीव्रतसमाप्तिं कृत्वा भर्त्रा सह सावित्र्या स्वाश्रमे गमनम्, सावित्रीव्रतविधिपूजादानादिमाहात्म्यवर्णनम्, सावित्रीव्रतोद्यापनादिकथनम्.	११८	२
१६७	भूतमातृकामाहात्म्यवर्णने चाक्षुषमन्वन्तरे दक्षशापात्पर्वतकुले पार्वतीजन्मवर्णनम्, पार्वतीशंकरविवाहोत्तरं दिव्यवर्षसहस्रपर्यन्तं तयोः क्रीडमानयोः पार्वत्या रजसः सकाशादेकस्या नार्या उत्पत्तिवर्णनम्, तस्या नार्याः स्वरूपवर्णनम्, तस्या अन्यासां सखीनां नामवर्णनम्, तथैव शिववीर्यत एकस्य पुरुषस्योत्पत्तिवर्णनम्, शंकरेण तयोः शिवपुत्रयोः प्रभासे गन्तुमाज्ञाकरणम्, तयोर्वासे स्थानदानकरणम्, प्रतिपत्प्रभृतिदेव्युत्सववर्णनम्, तस्या भूतमातुः शरीरतः पञ्चकोटिसंख्याकपिशाचोत्पत्तिवर्णनम्, भूतमातृकामाहात्म्यवर्णनम्.	१२१	१
१६८	शालकटंकटामाहात्म्यवर्णनम्.	१२३	२
१६९	वैवस्वतेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१२३	२
१७०	मातृगणबलदेवीमाहात्म्यवर्णनम्.	१२४	१
१७१	दशरथेन तपस्तप्त्वा दशरथेश्वरनाम्ना लिंगसंस्थापनम्, दशरथेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२४	१
१७२	भरतेश्वरलिंगमाहात्म्य आग्नीध्रपुत्रेण भरतेन नवधा द्वीपविभागं कृत्वा स्वस्य नवपुत्राणामाधिपत्ये प्रकल्पनम, तत्र नवमे कौमारिकाद्वीपे प्रभासे भरतेन भरतेश्वरस्थापनम्, भरतेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२४	१
१७३	कुशकेश्वरगर्गेश्वरपुष्करेश्वरमैत्रेयेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२४	२
१७४	प्रभासे कुन्तीसमन्वितपाण्डवागमनसमये कुन्तीस्थापितकुन्तीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२४	२
१७५	अर्कस्थलमाहात्म्यवर्णनम्.	१२४	२
१७६	सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२५	१
१७७	लकुलीशमाहात्म्यवर्णनम्.	१२५	१
१७८	भार्गवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२५	१
१७९	माण्डव्येश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१२५	१
१८०	पुष्पदन्तेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१२५	१
१८१	क्षेत्रपालेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२५	२
१८२	वसुनन्दामातृगणश्रीमुखविवरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२५	२
१८३	त्रिसंगममाहात्म्यवर्णनम्.....	१२५	२
१८४	मंकीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२५	२
१८५	देवमातृगौरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१२६	१
१८६	यादवक्षयं विधाय पञ्चतां गतं कृष्णं श्रुत्वा बलभद्रस्य प्रभासे गमनम्, तत्र लिंगस्थापनम्, ततो नागरूपं धृत्वा बलभद्रस्य पाताले बिलद्वारेण गमनात्तस्य लिंगस्य नागेश्वरेति नामस्थापनम्, नागेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्..... ...	१२६	१
१८७	प्रभासपञ्चकमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र भिक्षार्थं शिवस्य दारुकवने गमनम्, दारुकवने भ्राम्यतः शिवस्य रूपं दृष्ट्वा तत्रत्यानां नारीणां कामोद्दीपनवर्णनम्, ततः कोपयुक्तैस्तत्पतिभिर्नग्नं शिवं दृष्ट्वा शिवाय शापदानम्, तेन शापेन तत्रैव शिवलिंगपतनम्, तल्लिंगपतनेन भूम्याः कंपनवर्णनम्, ततो महार्णवप्लावनादिसर्वब्रह्माण्डक्षयं दृष्ट्वा भीतैर्देवैर्विष्णुसमीपे गमनम्, ततो विष्णुवचनात्सर्वदेवानां प्रभासे गमनम्, तत्रैव तस्य लिंगस्य स्थापनम्, प्रभासपञ्चकमाहात्म्यवर्णनम्.	१२६	२
१८८	रुद्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२७	२
१८९	कर्ममोटीमाहात्म्यवर्णनम्.	१२७	२
१९०	मोक्षस्वामिमाहात्म्यवर्णनम्.	१२७	२
१९१	अजीगर्तेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२७	२
१९२	विश्वकर्मेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२७	२
१९३	यमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्....	१२७	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१९४	अमरेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२८	१
१९५	वृद्धप्रभासमाहात्म्यवर्णनप्रस्ताव ऋषीणां देवदर्शनार्थं प्रभासे गमनम्, तत्र वज्रेणाच्छादितं देवं दृष्ट्वा ऋषिभिर्विषादकरणम्, ऋषिभिर्लिंगदर्शनविषयकनिश्चयं कृत्वा तपःकरणम्, तपः कुर्वतामृषीणां जराप्राप्तिः, ततस्तुष्टेन देवेन तेभ्यो लिंगदर्शनदानम्, ऋषीणां लिंगदर्शनोत्तरं स्वस्वस्थानेषु प्रयाणम्, ऋषीणां वृद्धभावेन तपसा लिंगदर्शनाद्वृद्धप्रभासेतिनामकरणम्, वृद्धप्रभासलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१२८	१
१९६	परशुरामेण तपस्तप्त्वा लिंगस्थापनाकरणम्, जलप्रभासलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१२८	२
१९७	जमदग्नीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१२८	२
१९८	पञ्चप्रभासक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्.	१२९	१
१९९	कृतस्मरमाहात्म्यवर्णने प्रथमं दक्षस्य शतसंख्याकानां सुतानां व्यवस्थाकरणवर्णनम्, ततो दक्षेण यज्ञ आरब्धे पार्वत्या स्वापमानं दृष्ट्वा स्वदेहत्यागकरणम्, ततः क्रुद्धेन शिवेन वीरभद्रं समुत्पाद्य सैन्यैः सह तस्य वीरभद्रस्य दक्षयज्ञविध्वंसाय प्रेषणम्, तत्र युद्धे प्रवृत्ते वीरभद्रेण पराजितानां देवानां विष्णुसमीपे क्षीराब्धौ गमनम्, ततो विष्णुना वीरभद्रेण सह युद्धकरणम्, तत्र किञ्चिद्वीरभद्रपराजयं दृष्ट्वा क्रुद्धस्य शिवस्य तत्रागमनम्, आगतं शिवं दृष्ट्वा विष्ण्वादिदेवैः पलायनकरणम्, ततः शिवेन दक्षयज्ञविध्वंसकरणम्.	१२९	१
२००	ततस्तारकपीडितैर्देवैर्ब्रह्मणः समीपे गमनम्, ब्रह्माज्ञया शिवमनसि कामोद्दीपनं कर्तुं कामदेवस्य देवैः प्रेषणम्, स्वोपाधिकारिणं कामं दृष्ट्वा शिवेन भस्मीकरणम्, ततः पतिविरहशोकाकुलाया रत्या नभोवाण्या सान्त्वनकरणम्, तत्र लिंगस्थापनम्, कामकुण्डापरनामककृतस्मरमाहात्म्यवर्णनम्.	१३०	२
२०१	कालभैरवश्मशानमाहात्म्यवर्णनम्.	१३१	१
२०२	कस्मिंश्चित्समये कौरवपाण्डवीये युद्धे प्रवृत्ते बलभद्रस्य यात्रार्थं सुरापानं पीत्वा वने गमनम्, तत्र ऋष्याश्रमे बहून्स्थितानृषीन्सूतं च दृष्ट्वा तथैव स्वमनादृत्य सूतपूजनकरणे प्रवृत्ताञ्जनान्दृष्ट्वा स्वापमानमसहमानेन बलभद्रेण सूतवधकरणम्, तत उत्तरं बलभद्रे पश्चात्तापेन शोकं कुर्वति नभोगतवाण्या कृतां सूचनां समाकर्ण्य प्रभासमेत्य दोषदूरीकरणार्थं तपस्तप्त्वा स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, रामेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१३१	२
२०३	मंकीश्वरमाहात्म्यवर्णनप्रस्तावे मंकिना कुब्जत्वनिरासाय प्रभासे लिंगस्थापनम्, मंकीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१३३	१
२०४	सरस्वतीसागरसंगममाहात्म्यवर्णनम्.	१३३	२
२०५	श्राद्धविधिकथने श्राद्धकालकथनम्, सप्तविधद्रव्यशुद्धिवर्णनम्, श्राद्धार्हदिनवर्णनम्, पार्वणादीनां व्याख्याकरणम्, श्राद्धार्हानर्हब्राह्मणवर्णनम्, श्राद्धीयब्राह्मणपरीक्षणकथनम्.	१३४	१
२०६	श्राद्धविधिवर्णने मौनविधिप्राशस्त्यवर्णनम्, श्राद्धीयान्नवर्णनम्, श्राद्धीयमासादिग्रहणकालनिर्णयवर्णनम्, श्राद्धकर्मणि साहित्यवर्णनम, श्राद्धविधिवर्णनम्.	१३६	१
२०७	श्राद्धे वस्त्रान्नादिदानफलमाहात्म्यवर्णनम्, दानकर्मणि पात्रापात्रविचारकरणम्, वर्णाश्रमधर्मकथनम्, आपत्तिकालिकधर्माचरणकथनम्, श्राद्धदिने मैथुनादिकरणे दोषकथनम्.	१३८	२
२०८	शस्ताशस्तदानविचारकरणम्, एकादशीव्रतविधानकथनम्, षट्पिण्डादिनिर्णयकरणम्.	१४०	२
२०९	मार्कण्डेयेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४१	२
२१०	पुलस्त्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४२	२
२११	पुलहेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४२	२
२१२	क्रत्वीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४२	२
२१३	कश्यपेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४२	२
२१४	कौशिकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४३	१
२१५	कुमारेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४३	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२१६	गौतमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४३	१
२१७	देवराजेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४३	१
२१८	मानवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४३	२
२१९	मार्कण्डेयसमीपस्थनीलकण्ठेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४३	२
२२०	वृषभध्वजेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१४४	१
२२१	ऋणमोचनेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४४	१
२२२	रुक्मवतीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४४	२
२२३	बलभद्रेण तत्र स्वगात्रत्यागाद्गात्रोत्सर्गेति नाम्ना प्रकटीभवनम्, गात्रोत्सर्गलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, गात्रोत्सर्गतीर्थे श्राद्धादिकरणमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र प्रेततीर्थवर्णने गौतमस्य गात्रोत्सर्गतीर्थे गमनम्, तत्र पथि वैष्णववनस्य गौतमेन दर्शनकरणम्, तत्र वने पंचप्रेतान्दृष्ट्वा गौतमेन भयकरणम्, गौतमप्रेतसंवादः, गौतमाय प्रेतैः स्वेषां वृत्तान्तकथनम्, प्रेतैः प्रेतत्वापादकस्वकीयकर्मकारणकथनम्, प्रेततो मुक्तिकारणं श्रुत्वा तदाज्ञया गौतमेन प्रभासे प्रेततीर्थमेत्य तेषांतेषां श्राद्धकरणम्, तेन तेषां प्रेतानां मुक्तिकथनम्, प्रेततीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१४४	२
२२४	इन्द्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४६	२
२२५	अनरकेश्वरमाहात्म्यवर्णने मथुरावासिनं देवशर्मब्राह्मणमानेतुं यमेन स्वदूतेभ्य आज्ञाकरणम्, ततस्तमानीतं देवशर्माणं दृष्ट्वा नायमानेतुमर्ह इति यमेन पुनः स्वदूतान्प्रत्याज्ञाकरणम्, तेन ब्राह्मणेन भुवि गन्तुं स्वस्यानिच्छाप्रदर्शनम्, ततस्तेन ब्राह्मणेन पृष्टेन यमेन तस्मै ब्राह्मणाय नरकवर्णनम्, नरकप्रापकपापादिदोषवर्णनम्, कर्मविपाककथनम्, नरकविनाशकपुण्योपायकथनम्, अनरकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४६	२
२२६	मेघेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४७	२
२२७	बलभद्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	१
२२८	भैरवेश्वरमातृगणमाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	१
२२९	गङ्गामाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	१
२३०	गणपतिमाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	१
२३१	जाम्बवतीनदीमाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	२
२३२	पाण्डवकूपमाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	२
२३३	पाण्डवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४९	१
२३४	भरतेन प्रभासे दशसंख्याकानश्वमेधान्कृत्वा लिंगस्थापनम्, दशाश्वमेधिकतीर्थलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१४९	१
२३५	शतमेधादिलिंगत्रयमाहात्म्यम्.	१४९	२
२३६	दुर्वाससा स्थापितस्य दुर्वासेश्वरस्य लिंगस्य माहात्म्यवर्णनम.	१४९	२
२३७	स्त्रीस्वरूपधारिसांबद्वारा यादवैर्ऋषिवञ्चनकरणम्, कोपाविष्टैर्ऋषिभिर्यादवान्धकेभ्यः कुलनाशजनकशापदानम्, तत एरकाभिर्यादवकुलनाशवर्णनम्, ततो निखिलयादवानां नाशोत्तरमवशिष्टेन वज्रसंज्ञकेन यादवेन तेषां यादवानामुत्तरक्रियां कृत्वा प्रभासमेत्य लिंगस्थापनम्, वज्रेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१५०	२
२३८	हिरण्यानदीमाहात्म्यवर्णनम्.	१५२	२
२३९	स्यमन्तकाख्यानवर्णनपूर्वकनागरादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१५२	२
२४०	बलभद्रसुभद्राकृष्णमाहात्म्यवर्णनम्.	१५३	२
२४१	शेषमाहात्म्यवर्णनम्.	१५३	२
२४२	चण्डमुण्डादिवधवर्णनपुरःसरकुमारीमाहात्म्यवर्णनम्.	१५३	२
२४३	मन्त्रावलिक्षेत्रपालमाहात्म्यवर्णनम्.	१५४	२
२४४	विचित्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५४	२
२४५	ब्रह्मेश्वरमाहात्म्यवर्णनम.	१५४	२
२४६	पिंगानदीमाहात्म्यवर्णनम्.	१५४	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२४७	पिंगलादित्यपिंगादेवीशुक्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५५	१
२४८	ब्रह्मेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५५	१
२४९	संगमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५५	२
२५०	गंगेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५५	२
२५१	शंकरादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१५५	२
२५२	शंकरनाथमाहात्म्यवर्णनम्.	१५६	१
२५३	गुफेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५६	१
२५४	घंटेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५६	१
२५५	कस्मिंश्चित्समयेऽवर्षणत्वात्क्षुत्क्षामानृषीन्दृष्ट्वा वृषादर्भिसंज्ञकेन राज्ञा धान्यादिदाने कृतेऽपि तैर्ऋषिभिस्तद्धनधान्यादिकं राजप्रतिग्रहमिति निषिध्य त्यक्त्वा ततो निर्गत्य तीर्थयात्रार्थं गमनम्, किञ्चिद्दूरं गत्वा सरसि बिसानि दृष्ट्वा तान्यादाय तीरे स्थापयित्वा नित्याह्निककरणम, तदा केनापि तानि बिसानि हृतानीति ज्ञात्वा सर्वर्षिभिः सत्यत्वेन शपथकरणम्, तत्र शक्रेण शुनोमुखरूपेणागत्य बिसादिहरणं कृतमिति ज्ञात्वा शक्रेण तेभ्यो वरप्रदानम्, तत्रैव ऋषितीर्थनाम्ना कुण्डस्थापनम्, ऋषितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१५६	१
२५६	कुष्ठव्याप्तेन नंदेन राज्ञा सूर्यमाराध्य स्थापनाकरणम्, नन्दादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१५७	२
२५७	सौराष्ट्रदेशाधिपत्यात्रेयसंज्ञकराजस्यैकतद्वितत्रितेतिपुत्रत्रये पितर्युपरते सर्वविद्यानिष्णातस्य त्रितपुत्रस्य राज्ये स्थापनम, तेन त्रितेन सह मत्सरं कृत्वा एकतद्वितांभ्यां त्रितस्य कूपे निक्षेपकरणम्, ततस्त्रितेन तत्र मंत्रैर्देवानावाह्य मंत्रोच्चारैरेव तेषां संतुष्टिकरणम्, तेन तुष्टैर्देवैस्तस्मात्कूपतस्त्रितस्य बहिर्निःसारणम्, त्रितकूपोत्पत्तिवर्णनम्, त्रितकूपे श्राद्धादिकरणेन पुण्यमाहात्म्यवर्णनम्, त्रितकूपतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१५८	२
२५८	देवासुरैः समुद्रमंथनं कृत्वाऽमृतं निर्माय चंद्रं विना सर्वदेवैरमृतभक्षणोत्तरमवशिष्टममृतं शशकेन भक्षितं दृष्ट्वाऽमरत्वप्राप्त्यनंतरं चंद्रस्य भयकरणम्, ततश्चन्द्रस्यामृतमलब्ध्वा देवाज्ञयाऽमृतमिश्रिततटाकस्थितजलपानं कुर्वतस्तस्य हृदयेऽमृतप्राशनकारिशशकस्य गमनम्, तत्रैव स्थले कूपं खनित्वा शशापानकूपेतिनामकरणम्, शशापानमाहात्म्यवर्णनम्.	१५९	२
२५९	पर्णादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	१
२६०	सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	१
२६१	न्यंकुमतीमाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	१
२६२	वाराहस्वामिमाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	२
२६३	छायालिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	२
२६४	नंदिनीगुफामाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	२
२६५	कनकनंदामाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	२
२६६	कुम्भीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	२
२६७	गंगापथगंगेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६१	१
२६८	चमसोद्भेदमाहात्म्यवर्णनम्.	१६१	१
२६९	विदुराश्रममाहात्म्यवर्णनम्.	१६१	१
२७०	मङ्कणकेन महर्षिणा प्राचीसरस्वतीमेत्य तपःकरणम्, तपःसिद्धेन तेन कराच्छाकरसनिर्गमनेनाश्चर्यचकितेन नृत्यकरणम्, तस्मिन्मङ्कणके नृत्यति सर्वं ब्रह्माण्डं नृत्यमानं जातमिति मत्वा शंकरेण तत्रागत्य मंकणकं प्रति नृत्यकारणे पृष्टे मंकणकान्नृत्यकारणं ज्ञात्वा स्वहस्ततो भस्मोत्पत्तिकरणम्, तेन मंकणकेन तद्दृष्ट्वा साश्चर्येण सता नृत्यतो विरमणम्, ततः शंकरवचनतो लिंगस्थापनम्, प्राचीसरस्वतीमंकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१६१	१
२७१	ज्वालेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६२	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२७२	त्रिपुरलिंगत्रयमाहात्म्यवर्णनम्.	१६२	१
२७३	शंडतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्...	१६२	२
२७४	सूर्यप्राचीमाहात्म्यवर्णनम्.	१६२	२
२७५	त्रिनेत्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६२	२
२७६	देविकायामुमापतिमाहात्म्यवर्णनम्.	१६३	१
२७७	भूधरयज्ञवराहमाहात्म्यवर्णनम्.	१६३	१
२७८	वैशाखनामकेन केनचिद्विप्रेण स्वधर्मं त्यक्त्वा व्याधधर्मेण कुटुंबपोषणकरणम्, एकदा मार्गे सप्तर्षीन्दृष्ट्वा तन्नाशनोद्योगकरणम्, ततो मुनिभिस्तं वैशाखं नीतिमार्गेणोपदिश्य तस्मै मंत्रोपदेशकरणम्, तन्मन्त्रप्रभावेण तस्य वाल्मीकिनामप्राप्तिवर्णनम्, तेन वाल्मीकिना मुनिवचनाद्देविकापूजनेन सिद्धिप्राप्तिवर्णनम्, देविकामाहात्म्यवर्णनम्, मूलस्थानमाहात्म्यवर्णनम्.	१६३	२
२७९	सूर्याष्टोत्तरशतनामावलिवर्णनम्, च्यवनादित्यमाहात्म्ये सूर्याष्टोत्तरशतनामपठनफलश्रुतिवर्णनम्.	१६५	१
२८०	च्यवनेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६५	२
२८१	अश्विभ्यां सुकन्यायै प्रश्नकरणम्, सुकन्यया स्वपतेः सुरूपतारुण्यप्राप्तये तयोः प्रार्थनाकरणम्, ततोऽश्विनोर्वचनाच्च्यवनस्याश्विभ्यां सह कुण्डे स्नानकरणेन सुस्वरूपत्वप्राप्तिवर्णनम्, च्यवनेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६६	२
२८२	च्यवनमहर्षिणा स्वोपकारकरयोरश्विनीकुमारयोर्यज्ञभागाधिकारसंपादनार्थं शर्यातिद्वारा यज्ञकरणम्, तत्र यज्ञे च्यवनेन नासत्ययज्ञभागप्रतिरोधकवज्रमोचनोद्यतशक्रनाशाय कृत्योद्भवमदनामकमहासुरोत्पादनवृत्तान्तवर्णनम्.	१६७	१
२८३	स्वोपरि प्राप्तं मददैत्यं दृष्ट्वा शक्रेण च्यवनर्षेः प्रार्थनाकरणम्, ततश्च्यवनेन शक्रोपरिं दयां विधाय शक्रापराधक्षमापणम्, च्यवनेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६७	२
२८४	सुकन्यासरोमाहात्म्यवर्णनम्.	१६८	१
२८५	कपटेन मेषरूपधारिणो वातापेरगस्तिना भक्षणकरणादिवृत्तान्तकथनम्, अगस्त्याश्रमगंगेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६८	१
२८६	अगस्त्येश्वरोत्तरस्थबालार्कमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	१
२८७	अजापालेश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	१
२८८	अगस्त्याश्रमपूर्वस्थबालार्कमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	१
२८९	पातालगंगेश्वरविश्वामित्रेश्वरबालेश्वराभिधालिंगत्रयमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	२
२९०	कुबेरनगरोत्पत्तिकुबेरस्थापितसोमनाथमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	२
२९१	भद्रकालीमाहात्म्यवर्णनम्.	१७०	२
२९२	भद्रकालीबालार्कमाहात्म्यवर्णनम्.	१७०	२
२९३	कुबेरस्थानोत्पत्तिकुबेरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७०	२
२९४	पुष्पेश्वरमाहात्म्यवर्णनपूर्वकमजोगन्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७०	२
२९५	चन्द्रोदकतीर्थमाहात्म्यवर्णनपूर्वकमिन्द्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७१	१
२९६	ऋषितोयानदीमाहात्म्यवर्णनम्.	१७१	२
२९७	सर्वर्षिभिर्ब्रह्मणः स्तुतिकरणम्, ततस्तुष्टेन ब्रह्मणा देवदारुवने सरस्वतीप्रेषणम्, तत्रैवर्षिभिस्तपःकरणम्, ऋषितोयोत्पत्तिवर्णनम्, ऋषितोयामाहात्म्यवर्णनम्...	१७१	२
२९८	ब्राह्मवैष्णवरौद्रेतिकुण्डत्रयवर्णनम्, गुप्तप्रयागमाहात्म्यवर्णनम्.	१७२	२
२९९	माधवमाहात्म्यवर्णनम्.	१७३	१
३००	सङ्गालेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७३	१
३०१	सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्....	१७३	२
३०२	गन्धर्वेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७३	२
३०३	उत्तरेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७४	१
३०४	संगालेश्वरसमीपवर्तिगंगामाहात्म्यवर्णनम्.	१७४	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
३०५	नारदेन सांबेनानादृतमात्मानं दृष्ट्वा सांबाय शापदानम्, सांबेनापि नारदाय 'जरायुक्तो भव' इति शापप्रदानम्, नारदेन जराविनाशाय आदित्यपूजनकरणम्, तत्रैव प्रभासे लिंगस्थापनम्, नारदादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१७४	२
३०६	तत्र प्रभासे स्वशापदूरीकरणाय सांबेनं तपस्तप्त्वा लिंगस्थापनम्, सांबादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१७५	२
३०७	अपरनारायणमाहात्म्यवर्णनम्.	१७६	१
३०८	मूलचण्डीशोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	१७६	१
३०९	चतुर्मुखविनायकमाहात्म्यवर्णनम्.	१७७	२
३१०	कंबलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७७	२
३११	गोपालस्वामिहरिमाहात्म्यवर्णनम्.	१७८	१
३१२	बकुलस्वामिमाहात्म्यवर्णनम्.	१७८	१
३१३	उत्तरार्कमाहात्म्यवर्णनम्.	१७८	१
३१४	ऋषितीर्थसंगममाहात्म्यवर्णनम्.	१७८	१
३१५	मरुदार्यादेवीमाहात्म्यवर्णनम्.	१७८	१
३१६	क्षेमादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१७८	२
३१७	कंटकशोषणीमाहात्म्यवर्णनम्.	१७८	२
३१८	ब्रह्मेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७९	१
३१९	उन्नतस्थानमाहात्म्यवर्णनम्.	१७९	१
३२०	लिंगद्वयमाहात्म्यवर्णनम्.	१८०	२
३२१	ब्रह्ममाहात्म्यवर्णनम्.	१८०	२
३२२	दुर्गादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१८१	१
३२३	क्षेमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१८१	१
३२४	गणनाथमाहात्म्यवर्णनम्.	१८१	१
३२५	उन्नतस्वामिमाहात्म्यवर्णनम्.	१८१	१
३२६	महाकालमाहात्म्यवर्णनम्.	१८१	२
३२७	महोदयमाहात्म्यवर्णनम्.	१८१	२
३२८	संगमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१८१	२
३२९	उन्नतविनायकमाहात्म्यवर्णनम्.	१८१	२
३३०	तलस्वामिमाहात्म्यवर्णनम्.	१८२	१
३३१	कालमेघमाहात्म्यवर्णनम	१८२	१
३३२	रुक्मिंणीमाहात्म्यवर्णनम्	१८२	१
३३३	पिंगेश्वरभद्रामाहात्म्यवर्णनम्.	१८२	१
३३४	शंकराङ्गत उत्पन्नेन तलाख्यदैत्येन देवपराजयकरणम्, ततो देवैर्विष्णुमाराध्य स्वदुःखनिवेदनकरणम्, ततो विष्णुना समं तलस्य युद्धम्, तयोर्युद्धे प्रवृत्ते श्रांतस्य विष्णोः श्रमविनाशाय हरेण तप्तोदकुण्डनिर्माणकरणम्, तत्र तप्तोदकुण्डे स्नानकरणेन श्रमरहितेन विष्णुना तलस्य कंधरे समाक्रान्ते तलेन हास्यकरणम्, तद्दृष्ट्वा विष्णुना तलाय वरप्रदानम्, तलवचनात्तलस्वामीतिनाम्ना स्थापनाकरणम्, तलस्वामिमाहात्म्यवर्णनम्.	१८२	२
३३५	शंखावर्ततीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१८४	१
३३६	गोष्पदतीर्थमाहात्म्यवर्णनेंगपुत्राद्वेनराजतः पृथोरुत्पत्तिवर्णनम्, पृथुना भक्षितबीजोत्पादनार्थं गोरूपपृथिवीदोहनवर्णनम्, पुत्रवत्पृथुना प्रजापालनकरणम्, स्वपितुः पापकर्माणि संस्मृत्यसंस्मृत्य तत्क्षालनाय पृथुना बहुतीर्थक्षेत्रेषु गमनम्, कुत्रापि पितुः पापक्षालनं नैवेति मत्वा पृथुना गोष्पदे गमनम्, पृथुना गोष्पदतीर्थे स्नानादिकरणेन तस्य पितुः सर्वपापं विधूय मोक्षप्राप्तिः, गोष्पदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१८४	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
३३७	नारायणगृहमाहात्म्यवर्णनम्.	१९०	१
३३८	सरस्वत्युदक आपस्तम्बर्षेस्तपःकरणम्, तत्र धीवरैर्जालानि प्रसार्य मत्स्यैः सह जालेनापस्तंबर्षेर्बहिर्निःसारणम्, तदा धीवरैर्भयभीतैरापस्तम्बस्य प्रार्थनाकरणम्, आपस्तम्बमूल्यदानविषये नाभागाम्बरीषसंवादे गोदानमाहात्म्यवर्णनम्, तत्रैव जालेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, जालेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१९०	१
३३९	हुंकारकूपमाहात्म्यवर्णनम्.	१९१	२
३४०	चण्डीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९२	१
३४१	आशापूरविघ्नराजमाहात्म्यवर्णनम्.	१९२	१
३४२	चन्द्रेश्वरकलाकुण्डतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१९२	२
३४३	कपिलधाराकपिलेश्वरकपिलाषष्ठीव्रतविधानमाहात्म्यवर्णनम्.	१९२	२
३४४	जरद्गवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९३	१
३४५	नलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९३	२
३४६	कर्कोटकार्कमाहात्म्यवर्णनम्, हाटकेश्वरमाहात्म्यवर्णनं च.	१९३	२
३४७	नारदेश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१९४	२
३४८	मंत्रविभूषणागौरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१९४	२
३४९	दुर्गकूटगणपतिमाहात्म्यवर्णनम्.	१९५	१
३५०	कौरवेश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१९५	१
३५१	सुपर्णेलामाहात्म्यवर्णनम्.	१९५	१
३५२	भल्लतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१९५	१
३५३	कर्दमालमाहात्म्यवर्णनम्.	१९६	१
३५४	गुप्तेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९६	२
३५५	बहुसुवर्णेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९६	२
३५६	शृंगेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	१
३५७	कोटीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	१
३५८	नारायणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	१
३५९	शृंगारेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	१
३६०	मार्कण्डेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	२
३६१	कोटिह्रदमण्डूकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	२
३६२	एकादशरुद्रालिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	२
३६३	हिरण्यातुण्डपुरघर्घरह्रदकन्देश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	२
३६४	संवर्तेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	२
३६५	प्रकीर्णस्थानलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१९८	१

॥ इति प्रभासखण्डे प्रथमं प्रभासक्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (७–१) ॥

अथ प्रभासखण्डे द्वितीयं वस्त्रापथ (गिरनार) क्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (७–२) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	दामोदरमाहात्म्यवर्णने कस्यचिद्गजसंज्ञकस्य राज्ञो गृहे बहूनामृषीणामागमनम्, तत्र गजेन पृष्टैर्ऋषिभिर्गजराजाय सर्वतीर्थक्षेत्रमाहात्म्यकथनम्, नाममाहात्म्यवर्णनम्, दामोदरमाहात्म्यवर्णनम्.	२००	१
२	भवशब्दस्य व्युत्पत्त्यर्थनिदर्शनम्, देवैर्भवस्थापनवर्णनम्, भवमाहात्म्यवर्णनम्.	२०२	२
३	स्वर्णरेखानदीमाहात्म्यवर्णनम्, ब्रह्मकुण्डब्रह्मेश्वरकालमेघदामोदरकालिकाभवेन्द्रेश्वरैवतोज्जयंतकुंभीश्वरभीमेश्वरादिवस्त्रापथक्षेत्रस्थप्रवरतीर्थानुकीर्तनम्.	२०२	२
४	दुन्नावह्लिहद्रिरिस्थानमाहात्म्यवर्णनम्.	२०३	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
५	गङ्गेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२०३	१
६	चक्रतीर्थयात्राविधिवर्णनम्, मृगवत्प्लुवनकारिबालादर्शनं कृतमिति केनचिद्वनपालेन भोजराजाय कथनम्, तच्छ्रुत्वा तुष्टेन भोजेन तस्मै वनपालाय बहुधनदानम्, ततस्तेन वनपालेन सह तत्र वने गत्वा भोजेन तां मृगवक्त्रां बालां गृहीत्वा स्वगृहे गमनम्, ततो भोजेन तस्यै बालायै मानुष्यशरीरत्वमृगवक्त्रत्वप्रापककारणे पृष्टे तयाऽकथने भोजेन विप्रेभ्यः प्रश्नकरणम्, ततः सारस्वतमहर्षिसंस्कृतपुरोडाशप्राशनसमुपलब्धस्पष्टवाक्प्रसरमृगाननाकथितोभयप्राक्सप्तजन्मवृत्तान्तवर्णनम्.	२०३	१
७	मृगाननाभोजराजसंवादे स्वोत्पत्तिवर्णनप्रसंग उद्दालकर्षेर्मूत्रसर्जनाय वनान्तरे गमनम्, तत्र तस्य वीर्यबिन्दुपतनम्, तत्रैकया मृग्योद्दालकवीर्यबिंदुप्राशनम्, तत उद्दालकान्मृग्यां मृगाननायाः स्वस्या जन्मेति भोजाय मृगाननया कथनम्, द्वारवतीकुरुक्षेत्रादिबहुतीर्थक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्, स्वर्णरेखायां मृगाननायाः पूर्वजन्ममृगमुखप्रक्षेपणेन दिव्यमुखत्वप्राप्त्युत्तरं भोजनृपतिपरिणयवृत्तान्तपूर्वकं स्वर्णरेखामाहात्म्यवर्णनम्.	२०६	१
८	सारस्वतभोजसंवादे ब्रह्मरुद्रविवादे विष्णुवचनेन ब्रह्मकृतरुद्रप्रसादनवर्णनम्.	२०७	१
९	ब्रह्मणे विष्णुना दक्षयज्ञकथादिवर्णने दक्षयज्ञविध्वंसवर्णनम्, पार्वतीजननविवाहादिवर्णनम्, तत एकस्मिन्समयेऽन्तर्धानं गतं शंकरमदृष्ट्वा सिंहारूढया पार्वत्या समं विष्ण्वादिदेवानां शिवान्वेषणाय गमनम्, ततः प्रभासे वस्त्रापथक्षेत्रे तैः शंकरस्य दर्शनम्, विष्ण्वाद्याज्ञया शंकरेण भवेति नाम्ना स्वस्या मूर्तेस्तत्र वस्त्रापथक्षेत्रे स्थापनम्, भवोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	२०७	२
१०	वस्त्रापथक्षेत्रयात्रोत्सुकस्य भोजभूपस्य सारस्वतमुनिकृतोपदेशवर्णनम्.	२१२	२
११	वस्त्रापथक्षेत्रयात्राक्रमविधानवर्णनम्.	२१३	१
१२	श्राद्धकरणे गजच्छायादिदिनमाहात्म्यवर्णनम्, यात्राकारिभिस्त्याज्यदोषादिवर्णनम्, भीमेश्वरस्कान्दरामेश्वराद्यन्यान्यतीर्थेषु स्नानदानादिफलवर्णनम्, तीर्थस्मरणफलकथनम्, यात्राविधिवर्णनम्.	२१४	१
१३	हरिहरपूजाफलकथनम्, तत्र स्नानदानजपहोमदेवद्विजार्चनफलकथनम्, धूममार्गार्चिर्मार्गवर्णनम्, श्राद्धदानादिमाहात्म्यवर्णनम्.	२१५	१
१४	वामनपुरे पुत्रशोकाभिसंतप्तेन वसिष्ठेन स्वर्णरेखातटे तपस्तप्त्वा शिवप्रसादेन तत्रैव लिंगस्थापनम्, ततो वामनस्थापितसोमनाथमाहात्म्यवर्णने बलिविद्रावितैर्देवैर्विष्णुं प्रति शरणगमनम्, ततो विष्णुना देवकार्यार्थं वामनरूपं धृत्वा बलिसभायां पादत्रयभूमिग्रहणेन बलिनिग्रहकरणोत्तरं सोमनाथमाराध्य लिंगस्थापनम्, सोमेश्वरोत्पत्तिवर्णनम्.	२१६	१
१५	वामनस्य दामोदरदर्शनं ग्रहीतुं रैवतकारण्ये गमनम्, तत्र नृसिंहं संपूज्य स्नानदानादिकं विधाय तत उत्तरं दामोदरदर्शनाय वस्त्रापथक्षेत्रे गमनम्, तत्र जागरणं कृत्वा सिद्धिं प्रति गमनम्, दामोदराग्रे जागरस्य माहात्म्यवर्णनम्.	२१८	१
१६	ततो वामनस्य यात्रार्थं गहनेऽरण्ये गमनम्, अनेकतीर्थक्षेत्रदर्शनोत्तरं मार्गे शिवस्य दर्शनम्, शिववामनसंवादवर्णनम्, तत्र शिवेन वामनायेन्द्रेश्वरमाहात्म्यकथनम्, शिवरात्रिमाहात्म्यवर्णनम्, शिवरात्रिव्रतविधिकथनं च.	२१९	२
१७	भृगुणा शप्तं देवं दृष्ट्वा देवोऽपि वामनावताररूपेण बलिनिग्रहं करिष्यतीति ज्ञात्वा नारदस्य बलेरग्रे गमनम्, तत्र नारदेन बलये त्वत्तोऽपि देवेन्द्रलक्ष्मीरधिकतरेति निवेद्य बलेर्मनः क्षोभयित्वा समुद्रमन्थनसमये देवकृतवञ्चनस्यापि बलये स्मरणं कारयित्वा स्वर्गं प्रत्येत्य शक्रायापि नारदेन तथैव कथनम्, एवं मिथः कलहादिना परस्परं संक्षोभ्य नारदेन बलये राजनीतिधर्मशास्त्रादिव्यवहारकथनम्, रैवतकपर्वतोत्पत्तिवर्णने मेरोर्दक्षिणस्थे कुमुदपर्वते विष्णुमन्दिरे स्थितं देवं		

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

द्रष्टुं विष्णोरहरहरागमनम्, कुमुदेन तत्रैव कुमुदपर्वते हरिहरयोः स्थापनम्, कुमुदपर्वताय हरिहराभ्यां वरप्रदानम्, ततो रैवतनामकपञ्चममन्वन्तर ऋतवागृषितो मूढपुत्रोत्पत्तावृतवाग्गर्गयोः संवादे रेवत्यृक्षजनितस्वपुत्रस्य मौढ्यदोषं श्रुत्वा क्रुद्धेनर्तवाचार्षिणा स्वदृष्टिनिक्षेपेण रेवत्यृक्षस्याधः पातनम्, ततः कुमुदपर्वते रेवत्यृक्षस्य पतनम्, तेन कुमुदाद्रे रैवतकेतिनाम्ना प्रसिद्धिवर्णनम्, ततो रैवतकगिरे रेवतीनामककन्योत्पत्तिवर्णनम्, रेवत्याः प्रमुञ्चराजर्षिणा पालनकरणम्, अग्निवचनात्प्रमुञ्चेन दुर्दमराजाय रेवतीप्रदानकरणम्, रेवतीकुण्डे स्नानेन रेवतेति ख्यातपुत्रस्य जन्म, वैष्णवपूज्यशिवालक्ष्मीवृक्षमाहात्म्यवर्णनम्, नारदेन बलये वैष्णवव्रतजागरादिविधिकथनम्, तथैव बलिना वैष्णवव्रतजागरादिकं कृत्वा सञ्चलितोत्पातनाशनाय शुक्रानुज्ञया ब्राह्मणानाहूय यज्ञसमारंभकरणम्, बलियज्ञप्रभाववर्णनम्. २२२ २

१८ प्राणायामादिप्रकारकथनम्, अष्टधा प्रकृत्युत्पत्तिवर्णनम्, सांख्यमतेन पञ्चविंशतितत्त्वाख्यानम्, भवध्यानप्रकारकथनम्, भवसंनिधौ स्थितस्य वामनस्याग्रे नारदागमनम्, नारदेन वामनाय बलियज्ञादिसर्ववृत्तान्तकथनम्, वामनेन नारदस्य वृथाकलहकारित्वस्वभावेन निर्भर्त्सनम्, ततो नारदेन कल्पान्तस्थितिवर्णनम्, नारदेन वामनाय हिरण्याक्षादिवधवृत्तकथनम्, ततो नारदवचनाद्वामनेन बलिनिग्रहाय बलेरग्रमेत्य शुक्रतिरस्कृतमपि बलिं पादत्रयभूमिं याचित्वा ततः स्वात्मवृद्धयाऽखिलब्रह्माण्डं व्याप्य बलेर्निग्रहकरणम्. २२८ २

१९ सारस्वतभोजसंवादे बलिनिग्रहोत्तरं बलेर्द्वारे विष्णोरवस्थानम्, वस्त्रापथक्षेत्रमाहात्म्यश्रवणफलश्रुतिकथनम्. २३४ १

इति प्रभासखण्डे द्वितीयं वस्त्रापथक्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (७-२) ॥

अध्यायाः विषयाः प० पृ०

॥ अथ प्रभासखण्डे तृतीयमर्बुदखण्डम् ॥ (७-३) ॥

१ अर्बुदाचलमाहात्म्यवर्णनोपक्रमः, तत्रादौ वसिष्ठस्यार्बुदाचले गमनम्, तत्र तपस्तप्त्वा यज्ञार्थं पालितायाः धेनोररण्ये तृणादि चरितुं गतायाः श्वभ्रे पतनम्, सायं धेनोरप्रत्यागमनाद्वसिष्ठेन चिन्ताकरणम्, ततो वसिष्ठेन श्वभ्रसमीपमेत्य स्वधेनोर्भुंभारावं श्रुत्वा तस्या बहिर्निर्गमनार्थं सरस्वतीध्यानकरणम्, तेन ध्यानेन सरस्वत्या स्वजलेन श्वभ्रं पूरयित्वा गोर्बहिर्निःसरणकरणम्, तां धेनुं गृहीत्वा वसिष्ठस्य स्वाश्रमे गमनम्, ततो वसिष्ठेन तच्छ्वभ्रपूरणाय हिमवन्तं गत्वा श्वभ्रायामविस्तारं हिमवते कथयित्वा हिमवद्वचनाच्छ्वभ्रोत्पत्तिकथनम्, वसिष्ठाश्रमसमीपवर्तिविवरवृत्तान्तोपक्रमवर्णनम्. २३७ १

२ गौतमशिष्यस्योत्तंकस्य गुरुदक्षिणां दातुं गुरुपत्न्या सौदासपत्नीमदयन्तीकुण्डलानयने प्रचोदितस्य सौदासगृहं प्रति गमनम्, तत्र स्वस्य देहं भक्षितुमागतं व्याघ्रास्यं सौदासं दृष्ट्वा स्वात्मप्रदानाय तस्मै प्रतिज्ञाकरणम्, ततस्तत्पत्न्याः सकाशात्कुण्डललब्धिः, सौदासस्य शापाद्विमुक्तिः, ततः कुण्डले गृहीत्वा गतेन गौतमशिष्येण मध्येमार्गं निहितयोस्तयोः कुंडलयोस्तक्षकेण हरणम्, ततस्तक्षकस्य पृष्ठतस्तत्प्रत्यानयनार्थं पाताले गमनम्, तस्मिन्नेव समये तत्र गर्तोत्पादनम्, गौतमशिष्योत्तंकचरित्रवर्णनम्. २३७ २

३ वसिष्ठाज्ञया हिमवद्वचनान्नंदिवर्धनपर्वतेनार्बुदनागनीतेन श्वभ्रपूरणकरणम्, अर्बुदाचलमाहात्म्यवर्णनम्. २३९ १

४ तत्रार्बुदानीतनंदिवर्धनाख्यपर्वते शिवावासार्थं वसिष्ठेन तपःकरणम्, वसिष्ठेन शिवस्तवकरणम्, ततो वसिष्ठेन शिवप्रसादेनाचलेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, शिवेन मन्दाकिन्यावासकरणम्, अचलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. २४० १

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
५	अर्बुदाचले नागतीर्थमाहात्म्यवर्णने ययातिपुलस्त्यसंवादे गौतम्या नागतीर्थे स्नानार्थं गमनवर्णनम्, तत्र स्नातुं प्रवृत्तायास्तस्याः पुत्रेच्छाव्याकुलितहृदयत्वात्केवलस्नानेन गर्भधारणम्, ततो लज्जया चितां प्रवेष्टुकामायास्तस्या नभोवाणीश्रवणान्मरणतो निवर्तनम्, नागतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२४०	२
६	वसिष्ठाश्रममाहात्म्यवर्णनम्.	२४१	१
७	अचलेश्वरप्रभाववर्णनम्....	२४१	२
८	भद्रकर्णह्रदत्रिनेत्रमाहात्म्यवर्णनम्.	२४२	१
९	केदारमाहात्म्यवर्णनेऽजापालं प्रति वसिष्ठेन 'प्राग्जन्मनि शूद्रत्वं प्राप्तेन त्वया कमलैः केदारेश्वरपूजनेनेह जन्मनि ते राज्यपदप्राप्तिः' इति कथनम्, केदारेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२४२	१
१०	युगकालप्रमाणादिवर्णनम्, चतुर्युगधर्माधर्मविवेचनम्, कलियुगप्रभावात्सर्वतीर्थागमनवर्णनम्.	२४३	२
११	कोटीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२४४	२
१२	वपुर्नामकाप्सरसा रूपतीर्थे स्नानकरणेन सुस्वरूपप्राप्तिः, रूपतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२४५	१
१३	हृषीकेशमाहात्म्यवर्णनेऽम्बरीषराजर्षिणा तपः कृत्वा हरिमूर्तिस्थापनम्, हृषीकेशमाहात्म्यवर्णनम्.	२४६	१
१४	विश्वावसुनामकसिद्धेन शिवमाराध्य शिवकृपया लिंगस्थापनम्, सिद्धेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	२४७	२
१५	दैत्यान्देवैर्निर्जितान्दृष्ट्वा चिंतया दैत्यजयप्राप्त्यर्थं दैत्यगुरुणा शुक्राचार्येण देवमाराध्य वरं लब्ध्वा दैत्यजयकरणं तत्रैव शुक्रेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनं च, शुक्रेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	२४८	१
१६	कयाचिन्मणिकर्णिकाख्यया स्त्रिया स्नानकरणेन तस्याः सुस्वरूपप्राप्तिरतो मणिकर्णिकेतिनाम्ना कुण्डख्यातिकथनम्, मणिकर्णिकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२४८	१
१७	केनचित्पंगुनामकेन पंगुत्वं गतेन विप्रेण शिवं प्रसाद्य पंगुत्वं निराकृत्य स्वनाम्ना तीर्थस्थापनम्, पंगुतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२४९	१
१८	अतीवपापकारिणश्चित्रांगदस्य जलं प्रविष्टस्य तृषार्तस्य ग्राहेण हरणम, ततो यमदूतैः पापिनश्चित्रांगदस्य नरके प्रक्षेपणम्, चित्रांगदस्य नरके प्रक्षेपणेन तत्रत्यजीवानां सुखप्राप्तिः, तत आश्चर्यं दृष्ट्वा यमेन ज्ञानेक्षणेन समवलोक्य मत्तीर्थस्नानकरणेन तत्रैवास्य मृतिप्राप्तेर्नायं नरकलोकदुःखभागिति मनसि विचार्य तस्य नरकतो मोचनम्, ततस्तस्य चित्रांगदस्याप्सरोगणवेष्टितविमानेन स्वर्गे गमनम्, यमतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२४९	२
१९	वाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२४९	२
२०	दक्षेण चन्द्रं प्रति स्वकन्यासु विषमत्वेन वर्तनदर्शनाद्यक्ष्मजनकशापप्रदानम्, ततश्चन्द्रेण तपस्तपनम्, तेन तपसा तस्य यक्ष्मरोगनिवृत्तिः, चन्द्रेण चन्द्रप्रभासेति नाम्ना लिंगस्थापनम्, चन्द्रप्रभासतीर्थलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	२५०	१
२१	पिण्डोदकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५०	२
२२	कलिंगनामकदानवेन जितैर्देवैर्देव्याराधनां कृत्वा देवीकृपया स्वर्गप्रापणम्, कलिंगदेहोपरि पर्वतशृंगं निधाय तच्छिखरे देव्या स्वावस्थानकरणम्, देवैः श्रीमातादेवीस्तवनकरणम्, श्रीमातामाहात्म्यवर्णनम्....	२५१	१
२३	अथ शुक्लतीर्थमाहात्म्यम्, तत्र रजकेन नीलीमध्ये प्रक्षिप्तानां वस्त्राणां शुक्लत्वप्राप्त्या तस्य तीर्थस्य शुक्लतीर्थेति नामकरणम्, शुक्लतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५३	१
२४	निशुंभदैत्यं हत्वा देव्यास्तत्रार्बुदाचलेऽवस्थानात्तस्याः कात्यायनीतिनाम्ना देवैः स्थापनम्, कात्यायनीमाहात्म्यवर्णनम्.	२५३	१

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२५	पिण्डारकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५४	१
२६	कनखलतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५४	१
२७	चक्रतीर्थप्रभाववर्णनम्.	२५४	२
२८	मनुष्यतीर्थप्रभाववर्णनम्.	२५४	२
२९	मृगयासक्तेन सुप्रभनृपतिना बालं स्तनंधयंतीं मृगीं प्रति बाणेन वेधकरणम्, ततो मृग्या राज्ञे "रौद्रव्याघ्रो भविष्यसि" इति शापप्रदानम्, तत्काल एव राज्ञो व्याघ्रत्वप्राप्तिः, तत्रैवारण्ये गोकुलतो भ्रष्टायाः कस्याश्चित्कपिलानाम्न्या गोरागमनम्, व्याघ्रकापिलयोः संवादवर्णनम्, ततः कपिलया व्याघ्रसमीपे शपथं कृत्वा स्वस्थानं गोष्ठं गत्वा दुग्धं बालाय पाययित्वा वत्साय वनगतवृत्तान्तं श्रावयित्वा वनमेतुं वत्साग्रहं दृष्ट्वा ततो वत्सस्य निवारणं कृत्वा स्वसखीः प्रत्येत्य सर्वं कथयित्वा सखीभिर्व्याघ्रसान्निधौ गन्तुं निवारितयापि तया सखीवचनमवमन्य व्याघ्रसमीपे प्रत्यागमनम्, गोः सत्यवक्त्रीत्वं दृष्ट्वा विस्मयोत्फुल्लमानसेन व्याघ्रेण गवे जीवदानम्, सुप्रभस्य शापान्मुक्तिः, तस्यैव स्थानस्य कपिलातीर्थेतिनाम्ना प्रसिद्धिः, कपिलातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५५	१
३०	अग्नितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५७	२
३१	इन्द्रसेनस्य शत्रुविनाशार्थं धनहरणार्थं परदेशे गमनम्, ततो दूतमुखेनेन्द्रसेनेनेन्द्रसेनो मृत इति तत्पत्न्यै कथनकरणादिन्द्रसेनपत्नीविनाशः, इन्द्रसेनस्य स्त्रीहत्याविनाशार्थं सोमतीर्थादिप्रभासस्थसर्वतीर्थेषु गमनकरणम्, इन्द्रसेनस्य तत्र गत्वा पापहानेरभावाद्रक्तानुबंधतीर्थे स्नानकरणेनैव पापमुक्तिवर्णनम्, रक्तानुबन्धतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५८	२
३२	उद्वर्तनजं लेपं गृहीत्वा पार्वत्या बालकनिर्माणकरणम्, पार्वत्या लेपाभावाच्छिरोहीनो बालकोऽयमिति मत्वा तत्कबंधेन सह कस्यचिन्मत्तगजमस्तकस्य संधानकरणम्, ततः शिवेन महाविनायकेति तस्य नामकरणम्, महावैनायकीशान्तिकथनम्, महाविनायकमाहात्म्यवर्णनम्.	२५९	१
३३	पार्थेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्...	२६०	१
३४	महत्त्वाकांक्षया ब्रह्मविष्णवोः परस्परं कलहायमानयोर्युध्यतोश्च मध्य एकस्यानाद्यन्तस्य लिंगस्योत्पत्तिवर्णनम्, तत आकाशवाण्या तयोर्युद्धपरावर्तनं कारयित्वा 'यो लिंगान्तं पश्येत्स महान्' इति पणकथनम्, तत्र ब्रह्मणा शिवसंनिधौ मिथ्या लिंगोर्ध्वपर्यन्तदर्शनवृत्तकथनाच्छिवेन ब्रह्मणेऽपूज्यत्वप्रापकशापदानम्, तथैव ब्रह्मणो मिथ्यासाक्ष्यं दातुं प्रवृत्तस्य केतकस्यापि शापदानम्, ततो विष्णवे शंकरेण वरप्रदानम्, कृष्णतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६०	२
३५	मामुह्रदोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	२६१	२
३६	महिषासुरपीडितैर्देवैः कृतेनाराधनेन प्रसन्नया देव्या महिषासुरवधकरणम्, तत्रैव देवैश्चण्डिकाश्रमेतिनाम्ना स्थापनवृत्तान्तवर्णनम्, चण्डिकाश्रममाहात्म्यवर्णनम्.	२६३	१
३७	नागोद्भवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६७	१
३८	शिवगंगाकुण्डोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्....	२६७	२
३९	शिवलिंगमाहेश्वरमाहात्म्यवर्णनपुरःसरसक्तुदानमाहात्म्यवर्णनम्.	२६८	२
४०	शंकरेण कामदहनकरणाद्रत्या शोककरणम्, तं रतिकृतं शोकं श्रुत्वा नभोवाण्या कामस्यानङ्गत्वपूर्वकसंजीवनवर्णनम्, तया रत्या सह कामेन लिंगस्थापनम्, कामेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७०	१
४१	मार्कण्डजन्मादिकथानिदर्शनपूर्वकं मार्कण्डेयाश्रमपदोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्. ...	२७०	२
४२	उद्दालकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७१	२
४३	सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्....	२७१	२
४४	गजतीर्थप्रभाववर्णनम्.	२७१	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
४५	श्रीदेवखातोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
४६	व्यासतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
४७	गौतमाश्रमतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
४८	इन्दुमत्यप्रस्तुताख्यराजकथावर्णनपूर्वकं कुलसंतारणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
४९	परशुरामतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७३	१
५०	कोटितीर्थप्रभाववर्णनम्.	२७३	२
५१	चन्द्रोद्भेदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७३	२
५२	ईशानीशिखरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७४	१
५३	ब्रह्मपदोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	२७५	१
५४	त्रिपुष्करमाहात्म्यवर्णनम्.	२७५	२
५५	रुद्रह्रदमाहात्म्यवर्णनम्.	२७५	२
५६	गुहेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७५	२
५७	अवियुक्तक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	१
५८	उमामहेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	१
५९	महौजसतीर्थप्रभाववर्णनम्.	२७६	१
६०	जंबुतीर्थप्रभाववर्णनम्.	२७६	१
६१	गङ्गाधरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	२
६२	कटेश्वरगङ्गेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	२
६३	अर्बुदखण्डमाहात्म्यफलश्रुतिवर्णनम्.	२७७	१

इति प्रभासखण्डे तृतीयमर्बुदखण्डम् ॥ (७-३) ॥

अथ प्रभासखण्डे चतुर्थं द्वारकामाहात्म्यम् ॥ (७-४) ॥

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
१	कलौ युगे प्राप्ते विष्णोः काऽऽवासस्थानमिति शौनकादिभिः पृष्टेन सूतेन कलियुगस्थितिवर्णनम्, तत्र स्वावतारादिकानि कार्याणि कृत्वा श्रीकृष्णे देवेऽनन्ते स्वस्थानं गते लुप्तप्रायधर्मं कलिं दृष्ट्वा क वाऽस्मत्सदृशानां स्थितिर्भाव्येति मनसा विचिन्त्य ऋषीन्प्रत्युद्दालकोक्तिः, तदुद्दालकवाक्यं श्रुत्वा कलिकालसंपीडितजनानां मुक्तिप्राप्त्यर्थमुपायं योजयितुमृषीणां ब्रह्मणोऽग्रे गमनम्, उद्दालकाद्यृषिभिर्ब्रह्मस्तुतिकरणम्, ततो ब्रह्मपृच्छयार्षिभिः स्वागमनकारणकथनम्, तदा ब्रह्मणा 'नाहं विष्णोरवस्थितिं जानामि' इत्युत्तरदानम्, ब्रह्मोत्तरं श्रुत्वा प्राणत्यागकरणे प्रवृत्तानृषीन्दृष्ट्वा ब्रह्मणा ऋषिभिः सह प्रह्लादसमीपे गमनम्, प्रह्लादेन सर्वर्षीणां ब्रह्मणश्चातिथ्यकरणम्, ब्रह्ममुखेनर्षिभिः प्रह्लादाय स्वागमनकारणकथनम्, ऋषिभिः प्रह्लादाय कलियुगे भगवत्स्थितिविषयकप्रश्नकरणम्.	२७९	१
२	प्रह्लादेन ऋषीन्प्रत्युत्तरं दातुं कलियुगस्यारम्भस्थितिवर्णनम्, तत्रोद्धवकृष्णयोः संवादे प्रवृत्ते तावद्दुर्वाससो यात्रां कर्तुं प्रवृत्तस्य गौमतीतीरं प्रत्यागमनमिति श्रुत्वा कृष्णरुक्मिण्योस्तत्र दुर्वासोदर्शनार्थं गमनम्, ततो दुर्वाससा कृष्णाय कुशलादिप्रश्नकरणम्, ततो मिथः कुशलं कथयित्वा श्रीकृष्णेन दुर्वाससे द्वारकां प्रत्येतुमाग्रहकरणम्, दुर्वाससा स्वागमार्थं प्रार्थयानं कृष्णं प्रति स्वस्वभावनिवेदनम्, तथापि कृष्णस्यात्याग्रहं दृष्ट्वा कृष्णरुक्मिण्यौ रथवाहकत्वे नियोज्य दुर्वाससो द्वारकागमनप्रवृत्तिवर्णनम्, मध्येमार्गं तृषितां रुक्मिणीं दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन पादाक्रान्त्या धरातलं निर्भिद्य पातालतो भोगावत्या आनयनम्, ततो रुक्मिण्या श्रीकृष्णानीतभोगावतीजलस्य प्राशनकरणम्, दुर्वाससा 'मदाज्ञया विना रुक्मिण्या जलप्राशनं कृतम्' इति मत्वा तदसहमानेन तस्यै रुक्मिण्यै शापदानम्. ततो दुर्वाससा रथादवरुह्य भूमाववस्थितिकरणम्, ततः श्रीकृष्णेन		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	रुक्मिण्या च दुर्वाससः आश्वासनम्, ततो दुर्वाससं स्वगृहं नीत्वा तदृषिपादोदकक्षालनेन स्वदेहकृतार्थीकरणम्. … … … … …	२८०	१
३	रुक्मिण्या दुर्वासोदत्तशापं स्मृत्वा बहुशोककरणम्, रुक्मिण्यग्रे नारदागमनम्, नारदेन बहुप्रकारेण रुक्मिण्यै बोधं कृत्वा रुक्मिण्या सह रुक्मिणीशापनिवृत्त्यर्थं भागीरथीतीर्थे गमनम्, तत्र भागीरथीतीरस्थरुक्मिणीवने सुखेन रममाणाया रुक्मिण्या वृत्तान्तं श्रुत्वा 'स्ववाक्यं कथं मृषा भवेत्' इति मनासि कृत्वा दुर्वाससा भागीरथ्यै रुक्मिणीवनास्थितेभ्योऽन्यवृक्षेभ्यश्च शापदानम्, ततो रुक्मिण्या मरणे निश्चयकरणम्, कण्ठपाशकरां रुक्मिणीं मरणोद्यतां ज्ञात्वा गरुडमारुह्य श्रीकृष्णस्य तत्रागमनम्, ततो दुर्वाससाऽपि 'मया किमिदं कृतम्' इत्येवं स्वयं पश्चात्तापं कृत्वा रुक्मिणीसमीपमेत्य श्रीरुक्मिणीकृष्णयोः क्षमया सन्तोषीकरणम्, रुक्मिणीदुःखशापमोचनकरणम्. … …	२८१	१
४	श्रीकृष्णदुर्वाससोः परस्परं वरं दत्त्वा गोमतीतीरे स्वस्वषोडशकलया जनोपकारार्थमावासकरणम्, तत्र गोमतीतीरमाहात्म्यवर्णनम्, समासतो द्वारकामथुरामाहात्म्यवर्णनम्, तत्र बृहस्पतीन्द्रसंवादे कलिकालमाहात्म्यवर्णनप्रसंगः, तत्र चक्रतीर्थाद्यनेकतीर्थस्नानदानादिना कलिकालोद्भूतोन्मत्तम्लेच्छादिबाधाविनाश इति कथयित्वा बृहस्पतिना सेन्द्रदेवानां सांत्वनकरणम्, द्वारकायात्राविधिवर्णनम्. … … … … … … …	२८३	१
५	प्रह्लादर्षिसंवादे सनत्कुमारतपोबलेन भगवत्प्रादुर्भाववृत्तान्तवर्णनपुरःसरं गोमत्युत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्. … … … … … …	२८५	२
६	कृष्णपूजाविधानवर्णनम्, स्नानदानब्राह्मणभोजनमाहात्म्यवर्णनम्. … …	२८६	२
७	चक्राख्यतीर्थमाहात्म्यवर्णने षोडशोपचारपूजनविधिक्रमवर्णनम्, तत्रार्घ्यमंत्रकथनम्, गोमत्युदधिसंगमतीरस्थचक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. … … …	२८८	१
८	गोमत्यर्घ्यदानमंत्रवर्णनम्, स्नानविधिवर्णनम्, विश्वेदेवपूजनपूर्वकश्राद्धमाहात्म्यवर्णनम्, गोमतीसंगमस्नानमाहात्म्यवर्णनम्, गोमतीतीरस्थभगवत्स्वरूपमाहात्म्यवर्णनम्.	२८८	२
९	रुक्मिणीह्रदमाहात्म्यवर्णनम्. … … … … …	२९०	१
१०	कृकलासतीर्थमाहात्म्यवर्णने नृगेण राज्ञा यज्ञादिकं विधाय तत्र नित्यं विप्रेभ्यः सालंकृतगोसहस्रदानकरणवृत्तान्तवर्णनम्, ततो राज्ञैकस्मिन्दिने जैमिनिसंज्ञकर्षये गोदानकरणम्, ततस्तस्या गोर्ब्राह्मणगृहान्निर्गत्य नृगराजगोष्ठाने गमनम्, पश्चान्नृगेण तस्या एव गोरन्यब्राह्मणाय दानकरणम्, तां गृहीत्वा गच्छतो ब्राह्मणस्य मध्येमार्गं जैमिनिना दर्शनम्, नृगदत्तां स्वकीयां स्वावासान्निर्गतां गां दृष्ट्वा तेन ब्राह्मणेन सह जैमिनिना वादकरणम्, मिथः प्रजल्पतोस्तयोर्जैमिनिब्राह्मणयोर्नृगमंदिरे गमनम्, ततस्ताभ्यां 'कृकलासो भव' इति राज्ञे शापप्रदानम्, तच्छापेन कृकलासत्वं गतस्य नृगस्य राज्ञः कृष्णेन निजकरेणोद्धरणकरणम्, श्रीकृष्णेन नृगराजाय वरदानम्, विमानमारुह्य श्रीकृष्णप्रसादतो नृगस्य स्वर्गे गमनम्, कृकलासापरनामकनृगतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. … … … …	२९०	२
११	विष्णुपदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. … … … … …	२९२	१
१२	गोप्रचारतीर्थमाहात्म्यवर्णने कंसवधोत्तरं श्रीकृष्णेनोद्धवस्य स्वकुशलकथनार्थं गोपीकुशलज्ञानार्थं गोप्युपदेशविधानार्थं च गोकुले संप्रेषणम्, उद्धवमागतं दृष्ट्वा नंदादिभिरुद्धवस्यातिथ्यासनादिसत्कारकरणम्, गोपीभिरुद्धवायागमनकारणप्रश्नकरणम्, उद्धवेनापि स्वागमनकारणं श्रीकृष्णादीनां क्षेमं च कथयित्वा गोपीदुःखसांत्वनकरणम्, गोपीभिः पृथक्त्वेन प्रणयकोपभङ्ग्या श्रीकृष्णलीलावर्णनम्, ततः श्रीकृष्णदिदृक्षयोत्कण्ठितानां तासां गोपिकानां समूहेन सहोद्धवस्य मयसरस्यागमनम्, गोपीभिः कृतं शोकं ज्ञात्वा श्रीकृष्णस्याकस्मात्तत्र सरस्यागमनम्, श्रीकृष्णदर्शनेन गोपीनां बह्वाह्लादः, श्रीकृष्णगोपीसंवादे तत्सरसि स्नानदानपू-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	जादिविधिमंत्रकथनम्, मयनिर्मितसरोमाहात्म्यवर्णनम्.....	२९२	२
१३	मयसरस उत्पत्तिवर्णनम्, तत्रैव गोपीभिः श्रीकृष्णाज्ञयाऽन्यसरोनिर्माणकरणम्, तत्रैव गोपीसरासि श्रीकृष्णेन स्वावस्थानकरणम्, श्रीकृष्णेन स्वमुखतो गोपीसरस्तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२९४	१
१४	ब्रह्मसरोमाहात्म्यवर्णनम्, इन्द्रसरोमाहात्म्यवर्णनम्, पञ्चनदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२९५	२
१५	ऋषितीर्थसिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२९६	२
१६	गदातीर्थनागतीर्थभद्रतीर्थचित्रातीर्थचन्द्रभागातीर्थमहिषतीर्थमुक्तिद्वारकालिन्दीसरस्तीर्थादितत्रस्थतीर्थवृन्दमाहात्म्यवर्णनम्.	२९७	१
१७	श्रीकृष्णपूजनविधिक्रमवर्णनम्, भगवत्परिचारकवर्गकथनपूर्वकरुक्मिगर्वपरिहारवृत्तान्तवर्णनम्.	२९८	१
१८	यजनदानप्राणायामाद्यन्यकर्मतोऽपि श्रीकृष्णदर्शनस्य फलाधिक्यवर्णनम्, त्रिविक्रमतीर्थवर्णने बलिनिग्रहादिवृत्तान्तस्य समासतो वर्णनम्, गोमतीसंगमस्थचक्रतीर्थेऽनेकतीर्थान्यटतो दुर्वासस आगमनम्, यावद्दुर्वासाः स्नानाय प्रवृत्तस्तावद्दैत्यैर्दुर्वाससं प्रति बहुताडनकरणम्, ततो दैत्यकृतताडनेन दुःखितस्य दुर्वाससो बलिद्वाःस्थवामनाय दैत्यकृतां निजदुर्दशां निवेदयितुं पातालं प्रति गमनम्, वामनाय चक्रतीर्थगतसर्ववृत्तान्तकथनं च.	२९९	२
१९	वामनेन तद्दुर्वाससो वचनं श्रुत्वा पराधीनत्वान्नैव मयि स्वातन्त्र्यमिति दुर्वाससं कथयित्वा यदि बलेराज्ञा भवेत्तर्ह्यहं दैत्यनाशार्थमागमिष्यामीति च शंसित्वा दुर्वाससं प्रति बलेराज्ञाग्रहणाय प्रेरणम्, ततो बलिना दुर्वाससः प्रार्थनामनङ्गीकृत्य भगवतश्चरणयोर्दृढग्रहणम्, ततो भगवता स्वरूपस्य वृद्धिकरणपूर्वकं दुर्वाससा बलभद्रेण च सह चक्रतीर्थे गमनम्, तत्र चक्रतीर्थे कृष्णबलरामदुर्वाससामागमनोत्तरं दुर्वाससः स्नानाद्याह्निकविधिविधानवर्णनम्.	३००	२
२०	तत्र गोमतीतीरस्थचक्रतीर्थे वेदाध्ययनकारिणं दुर्वाससमवेक्ष्य तं प्रति ताडनं कर्तुं तत्प्रदेशरक्षकस्य दैत्यस्यागमनम्, समागतं तं दैत्यं दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन तस्य दैत्यस्य सुदर्शनचक्रेण शिरश्छेदकरणम्, तं दैत्यं निहतं दृष्ट्वाऽन्यदैत्यैः श्रीकृष्णबलरामाभ्यां सह युद्धवर्णनम्, ततः कुशदैत्यस्य बलरामश्रीकृष्णाभ्यां युद्धवर्णनम्, तत्र श्रीकृष्णेन कुशराक्षसं हस्तगतं कृत्वा तस्योपरि शिवलिंगस्थापनवृत्तांतवर्णनम्.	३०१	१
२१	ततः कुशराक्षसश्रीकृष्णसंवादे गोमतीतीरस्थक्षेत्रस्थभगवत्पूजामाहात्म्यवर्णनम्.	३०३	२
२२	रुक्मिणीपूजनमाहात्म्यवर्णनम्.	३०३	२
२३	श्रीकृष्णकथाफलश्रुतिवर्णनम्, द्वारकायां श्रीकृष्ण दर्शनफलवर्णनम्, रुक्मिणीदर्शनफलवर्णनम्, द्वारवतीगमनदर्शनस्मरणफलकथनम्, स्वर्गं गन्तुं निश्रेणीभूताया द्वारकाया माहात्म्यवर्णनप्रसंगेन चन्द्रशर्मब्राह्मणवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र चन्द्रशर्मणो द्वारकापुर्यगमनेन शैवव्रतानां नैष्फल्यं दृष्ट्वा तत्पितृभिः स्वप्न आगत्य तस्मा उपदेशकरणम्, पितृणामुपदेशं श्रुत्वा चन्द्रशर्मणा ब्राह्मणेन द्वारकागमनेन पितृणां नरकतः समुद्धरणवर्णनम्, द्वारकाश्रयकरणफलकथनम्, द्वारकागमनमाहात्म्यतुलसीधारणमाहात्म्यवर्णनम्.	३०५	१
२४	द्वारकागमनपूर्वककृष्णदत्तवरग्रहणादिद्वारकानगरीश्रैष्ठ्यमाहात्म्यवर्णनम्.	३०९	१
२५	मार्कण्डेयेन्द्रद्युम्नसंवादे वञ्जुलीद्वारकागंगागयागोविन्दगोमतीगोकुलगीतागोपीचंदनमाहात्म्यवर्णनम्.	३११	१
२६	कोटिजन्मार्जितचतुर्विधपापक्षालनोपायकथनम्, भगवद्भक्तलक्षणवर्णनम्, हरिजागरफलकथनम्, गोहिरण्यतिलवस्त्रादिदानफलकथनम्, भागवतस्कांदगोपीचरितगीतानामसहस्रकादिनित्यपठनफलकथनम्, द्वादशीजागरमाहात्म्यवर्णनम्.	३१२	२
२७	विष्णोर्द्वादशीजागरस्य सर्वतोऽपि वरेण्यत्ववर्णनपुरःसरं माहात्म्यवर्णनम्. ...	३१३	२

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२८	विष्णोर्द्वादशीजागरस्थले सर्वदेवतातीर्थक्षेत्रागमनवर्णनम्, द्वादशीजागरमाहात्म्यवर्णनम्.	३१४	१
२९	पापिजनसंसर्गादशुद्धिं गताया गौतम्या नारदाद्यृषीन्प्रति स्वाशुद्धिनिरसनोपायविज्ञानाय प्रश्नकरणम्, तस्या गौतम्याः प्रश्नस्योत्तरं दातुमशक्यतया विमोहितान्नारदादीन्दृष्ट्वा गौतम्या शोककरणम, ततो गौतमीदुःखपरिहाराय दिव्यवाण्या द्वारकाक्षेत्रं गच्छेति गौतम्यै कथनम्, ततो द्वारकागमनोत्सुकतापूर्वकगोमतीवर्णनम्.	३१५	१
३०	नारदगौतमयोर्द्वारकागमनोत्सुकतादर्शनम्, द्वारकां प्रति गोदावर्यादितीर्थक्षेत्रदेवमहर्षिगमनोत्सवयात्रावर्णनम्.	३१६	२
३१	सर्वतीर्थक्षेत्राणां तत्रागमनवर्णनम्, मूर्तिमतीद्वारवतीदर्शनम्.	३१७	१
३२	नारदादिभिर्द्वारकागमनं कृत्वाऽऽह्लादवशान्नृत्यकरणम्, शङ्करादिदेवैर्गौतमाद्यृषिभिर्गौतम्यादितीर्थक्षेत्रैरपि द्वारकायां नृत्यकरणम्, ततः सर्वैर्भगवद्दर्शनं गृहीत्वा भगवत्स्तुतिकरणम्, विष्णुपार्षदवर्णितद्वारकामाहात्म्यवर्णनम्.	३१८	१
३३	द्वारकायाः समन्ततः सर्वदिक्षु काशीगयाप्रयागाद्यनेकतीर्थक्षेत्रादिकृतनिवासवर्णनम्.	३२०	१
३४	द्वारकापान्थदर्शनमात्रतः काश्यां कृतस्य पापवज्रलेपस्य विनाशने यतिवृत्तान्तपूर्वकं दिलीपकृतद्वारकायात्रामाहात्म्यवर्णनम्.	३२०	२
३५	द्वारकाक्षेत्रस्थस्थावरजङ्गमपदार्थानां माहात्म्यवर्णनम्, द्वारकावासमाहात्म्यम्, द्वारकायां भगवद्दर्शनमाहात्म्यम्, द्वारकानाममाहात्म्यवर्णनम्.	३२२	१
३६	द्वारकादर्शनगोमतीसरित्स्नानविधिमाहात्म्यवर्णनम्.	३२३	१
३७	द्वारकाक्षेत्रस्थसुदर्शनप्रमुखानन्तान्तचक्रचिह्नांकितपाषाणमाहात्म्यवर्णनपूर्वकतत्पूजनफलादिकथनम्.	३२३	२
३८	गोमतीतीरगतद्वारकाचक्रतीर्थयोर्जागरादिमाहात्म्यवर्णनम्.	३२४	१
३९	द्वादशीव्रतादिमाहात्म्यवर्णनम्.	३२५	१
४०	कार्तिके चक्रतीर्थस्नानदानश्राद्धादिमाहात्म्यवर्णनम्.	३२६	१
४१	गोमतीस्नानकृष्णपूजनयतिभोजनदानश्राद्धादिसत्फलवर्णनम्.	३२७	१
४२	वृषोत्सर्गादिक्रियाकरणद्वारकामाहात्म्यश्रवणादिफलवर्णनम्.	३२७	१
४३	द्वारकामाहात्म्यश्रवणादिफलश्रुतिवर्णनपुरःसरतुलसीपत्रकाष्ठमहिमवर्णनपूर्वकं प्रह्लादद्विजसंवादसमाप्त्यनन्तरं बलिना सह द्विजैः कृतस्य द्वारकायात्राविधेर्वर्णनम्.	३२८	१
४४	स्कान्दमहापुराणश्रवणपठनपुस्तकप्रदानपौराणिकव्यासपूजनमाहात्म्यवर्णनपूर्वकं समस्तस्कान्दमहापुराणग्रन्थसमाप्त्युपसंहारपूर्वकं शौनकादिमहर्षिकृतसूतसत्कारवृत्तान्तवर्णनम्.	३२९	२

इति श्रीप्रभासखण्डे चतुर्थं द्वारकामाहात्म्यम् ॥ (७-४) ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे सप्तमं प्रभासखण्डम् ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीस्कान्दमहापुराणस्थविषयानुक्रमणिका समाप्ता ॥

अत्रेयमभ्यर्थना.

अस्माक मुद्रणालये वेद-वेदान्त-धर्मशास्त्र-प्रयोग-योग-सांख्य-ज्योतिष-पुराणेतिहास--वैद्यक-मंत्र-स्तोत्र-कोश--काव्य-चम्पू--नाटकालंकार--संगीत--नीति--कथाग्रंथाः, बहवः स्त्रीणां चोपयुक्ता ग्रंथाः, बृहज्ज्योतिषार्णवनामा बहुविचित्रचित्रितोऽयमपूर्वग्रन्थः। संस्कृतभाषया, हिन्दीमार्वाडचन्यतरभाषाग्रन्थास्तत्तच्छास्त्राद्यर्थानुवादकाः, चित्राणि, पुस्तकमुद्रणोपयोगिन्यो यावत्यस्सामग्र्यः, स्वस्वलौकिकव्यवहारोपयोगिचित्रचित्रितालिखितपत्रवत्पुस्तकानिच; मुद्रयित्वा प्रकाशन्ते सुलभेन मूल्येन विक्रयाय। येषां यत्राभिरुचिस्तत्तत्पुस्तकाद्युपलब्धये एवं नव्यतया स्वस्वपुस्तकानि सुमुद्रयिषुभिः सुलभयोग्यमौल्येन सीसकाक्षरैः स्वच्छोत्तमोत्तमपत्रेषु मुद्रिततत्पुस्तकानां स्वस्वसमयानुसारेणोपलब्धये च पत्रिकाद्वारातैः प्रेषणीयोऽस्मि।

अधिकमस्मदीयसूचीपुस्तकानां भिन्नभिन्नविषयाणां प्रापणेन "श्रीवेङ्कटेश्वरसमाचार" पत्रिकाप्रापणद्वारा च ज्ञेयमिति शम्।

क्षेमराज श्रीकृष्णदास, "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) यन्त्रालयाध्यक्षः-मुंबई.

KHEMRAJ SHRIKRISHNADAS, 'SHRIVENKATESHWAR'STEAM PRESS,

BOMBAY.

॥ इति श्रीस्कान्दमहापुराणस्थविषयानुक्रमणिका समाप्ता ॥

अथ श्रीस्कान्दं महापुराणं प्रारभ्यते ॥

अस्य ग्रन्थस्य पुनर्मुद्रणादयः सर्वेऽधिकारा १८६७ तमाब्दिक २५ श राजनियमानुसारेण "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) यन्त्रालयाध्यक्षाधीनाः सन्ति ।

॥ अथ श्रीस्कान्दे महापुराणे प्रथमं माहेश्वरखण्डं प्रारभ्यते ॥

धन्यवादाः ।

अद्य सानन्दं तस्मै निखिलसद्गुणसमुदयसनाथीकृतानन्तब्रह्माण्डनायकाय श्रीमतेऽपारकरुणापारावाराय भगवते भक्तकामकल्पद्रुमाय सनमोवाकमनन्तान्धन्यवादान्मनसा मन्महे । येन श्रीभगवता निजलीलाप्रभावतोऽनन्तानि ब्रह्माण्डानि निर्माय तत्र स्वयं विद्यामयस्वरूपेणाविर्भूय तदनु सुरनरादिविविधाकारेण निजलीलाभिरवतीर्य स्वस्वामिभावेन विपरिणम्य चाशेषब्रह्माण्डकार्यक्रमोऽनादिकालतोऽनंतकालपर्यंतं निर्वाह्यते । निजनित्यलीलास्वरूपेण निजविभूतिमहिमानं च निरंतरं पर्यालोच्य निजस्वरूपे स्वानन्दमयतयाऽवतेष्ठीयते च । यस्य चेश्वरस्य ज्ञानलेशेनैतत्समग्रं परापराविद्यात्मकं वाङ्मयं समस्ते जगति त्रयीस्वरूपेण प्रकाशमानं विराराज्यते । यस्य चांशांशावतारैरिदं जगत्पुनःपुनः स्वकीयविज्ञानमयेन ज्योतिषा समुद्देदीप्यते च । स एष भगवतः स्वस्वरूपत्वेनाविशेषात्स्वलीलाविषयत्वेऽपि तदपारमायाविलसितविभ्रमविवशतया परिच्छिन्नदृष्टीनामस्मदादिजीवानां दृष्ट्या भगवतः परंपरया जगत उपरि भूयानुपकार इति स्मृत्वा वयं तस्मै भगवतेऽनन्तान्धन्यवादान्कृतज्ञेन मनसाऽऽशास्महे ।

अथ च तस्यैव परमपुरुषस्य लीलावताररूपाय श्रीव्यासमहर्षये सन्तु कोटिशो धन्यवादाः। येन श्रीभगवता व्यासमहर्षिणाऽवतीर्य कालवशेन प्रसरताऽज्ञानेन लुप्तप्रायतादशामभ्युपयियासतीनां समस्तवेदादिविद्यानां निजमतिप्रदीपेन पुनरुज्ज्वलीकरणं व्यधायि। शतकोटिप्रविस्तरं पुराणविद्यावाङ्मयं चतुर्लक्षसङ्ख्याकश्लोकैः सारसमाकर्षं च पुनर्व्यवास्थापि यत्र चास्माकं सर्वेषां सदाचारः सम्यगुपवर्णितः समस्तवेदार्थश्च सम्प्रकटितः प्रचकास्ति । शारीरिकब्रह्मसूत्रैर्वेदांतविद्या च समुज्ज्वालिता । स एष तस्यास्माकमुपरि भूयाननुग्रह इति तदीयमुदारचरितं शिरसा श्लाघामहे ।

अपि च तेभ्यः सज्जनेभ्यो महामान्येभ्यो विद्वज्जनेभ्यो वयं बहून्धन्यवादान्वदामो ये सततं परिचरंति श्रुतिस्मृतिप्रतिपादितं सदाचारमिति ।

अथ च सांप्रतं ये महांतः सज्जनाः स्वकीयमुदारचरितं जगति प्रकाशयन्तो निजप्राचीनसरस्वतीसंग्रहालयादतितरप्रभावसमलंकृतानि नानाविधानि वेदशास्त्रपुराणधर्मशास्त्रव्याकरणन्यायमीमांसावेदांतयोगसाङ्ख्यज्योतिषवैद्यककाव्यालङ्कारनाटकचम्पूप्रभृतिपुस्तकानि मुद्रणद्वारा जगति प्रकाशयितुं प्रदायास्मान्छश्वत्साहाय्येनोपकुर्वन्ति । विद्याप्रकाशनसाहाय्याद्धेयं तेभ्यो बहून्धन्यवादान्वदामः ।

तत्प्रसंगेनैवाद्यैतस्य **“श्रीस्कान्दमहापुराण”** पुस्तकस्य मुद्रणेन प्रकाशनायास्मभ्यं यैः परमपूज्यैः सकलसज्जनवरेण्यैः श्रीमन्महाभ्यु

दयैः साहाय्यं प्रदत्तम्। यस्य च साहाय्यस्य प्रभावेणाद्यैतत्सर्वतोऽपि समग्रतयाऽत्यन्तं दुर्लभं **श्रीस्कान्दमहापुराणं** समग्रमद्य सर्वेषां सज्जनानां सुलभतया संग्रहार्थं पुरत उपस्थापनस्य सुदिनं नः समागतम्। अत एव वयं सहर्षं तेषां महाभ्युदयानां सुमंगलपवित्रनामधेयानि प्रकाशयामः––

१ पुस्तकम्–श्रीमन्तमहाराज**श्रीशंकररावजी**महाराजानां–दाक्षिणात्यभोरसंस्थानाधिपतीनाम्।

२ पुस्तकम्–पंडितवर्यमहामहोपाध्याय श्रीबाकेलालगोस्वामिनां–दिल्लीपत्तननिवासिनाम्।

३ पुस्तकम्–ठाकुरश्रीमहान्चन्द्रशुभनामधेयानां–पञ्जाबप्रांतांतर्गतामृतसरपत्तननिवासिनाम्।

४ पुस्तकम्–पण्डितवर्यश्रीलज्जारामजीमहाभ्युदयानां द्वारा समागतं–पण्डितमान्यश्रीजुगुलकिशोरसमभिधेयानां–रईस–सतोहा-निवासिनाम्।

५ पुस्तकम्––पण्डितवर्यश्रीहरिकृष्णवेङ्कटरामशास्त्रिमहाराजानाम्–औरंगाबादपत्तननिवासिनाम्।

६ पुस्तकम्––पण्डितवर्यश्रीज्येष्ठारामसुकुन्दजीशास्त्रिणां––मुंबापुरीनिवासिनाम्।

७ पुस्तकम्–पण्डितवर्यश्रीज्वालाप्रसादजीशास्त्रिवर्याणां––मुरादाबादनिवासिनाम्–उद्योगाल्लायब्ररीतः प्राप्तम्।

८ पुस्तकम्––पण्डितवर्यश्रीपरशुरामकृष्णवैद्य––माधवकॉलेज––एतेषां द्वारा समागतं––पण्डितवर्यश्रीकाशिनाथाचार्याणां मालवप्रांतवर्त्युज्जयनीस्थमाधवकॉलेजसंस्कृताध्यापकानाम्।

एवमेतेभ्यः परममान्येभ्योऽत्युदारचरितेभ्यो महोदयेभ्य एतानि **श्रीस्कान्दमहापुराणस्या**दर्शप्रतिपुस्तकानि पूर्णान्यपूर्णानि च यथोपलब्धान्यप्यस्माकं समीपे समागतानि संति। तेषामेतेषां सर्वेषां पुस्तकानां साहाय्येनास्माभिरेतत्स्कांदं महापुराणं श्रीबृहन्नारदीयमहापुराणोक्तानुक्रमणिकानुसारेण क्रमसंबद्धं विधाय बहूनां प्रतिपुस्तकं नियमितानां शास्त्रिणां साहाय्येन सम्यक्परिशोध्य पाठांतर––शब्दार्थ––वाक्यार्थ––श्लोकार्थसुव्यञ्जकटिप्पणीभिः समलंकृत्य यतस्ततः समग्रतया सुदुर्लभमपि तेषां सर्वेषां पुस्तकानां संमेलनेन समग्रं कृत्वा श्रीमतां समस्तभूमण्डलनिवासिनां सज्जनानां पुरतः श्रीपरमेश्वरकृपयाद्य समुपढौकितम्। सोऽयमेतेषामत्युदारचरितानां महामान्यानां पुस्तकप्रदानसाहाय्यकरणेन सर्वजगदुपरि भूयानेवानुग्रहः। अत एतेभ्यो महामान्येभ्यो वयं सहर्षं साभिनंदनमसंख्यान्धन्यवादान्प्रशास्महे।

एवमेव हि विद्याप्रसारसाहाय्यादिसत्कार्ये श्रीमतां सदैव सद्बुद्धिः श्रीशकृपया समुद्यच्छतादित्यभ्यर्थयते––

श्रीमतामनन्तोपकारस्मर्ता नम्रसेवकः–क्षेमराज श्रीकृष्णदासः–"श्रीवेंकटेश्वर" स्टीम्–मुद्रणालयाध्यक्षः–मुंबई.

श्रीः ।

प्रस्तावना.

अद्य खलु श्रीमदनन्तसद्गुणगणालंकृतानन्तकोटिब्रह्माण्डमण्डलाखण्डलप्रभृतिवृन्दारकवृन्दवन्दितपदारविन्दनिस्यन्दमानामन्दानन्दसन्दोहमिलिन्दायमानमानसवैखानसमुनिजनजेगीयमानविमलबिरुदावलिविराजमानदिव्यलीलावतारसमनुगृहीतसमस्तभक्तजनकामनापरिपूरणनिबद्धपरिकरश्रीपरमेश्वरकृपाप्रसादसमवाप्तविशुद्धशेमुषीविशेषविकसितविद्यावैभवकृतार्थीकृतधरित्रीवलयानां समस्तधरणीतलविराजमानविविधसभ्यसम्भावितसभासभाजितविद्वत्त्वसौजन्यसौशील्यप्रभृतिसद्गुणगणावाप्तप्रसरबुधजनसरस्वतीजेगीयमानविमलयशोवलक्षीकृतदिङ्मण्डलानां परमपूज्यताभाजनसमस्तसज्जनशिरःसरोजसम्भावितनमस्क्रियाप्रभृतिपुरस्क्रियाणां सकलवेदशास्त्रपारावारपारदृश्वनां निखिलकलाकलापकौशल्यशल्योत्खलितदुर्बुद्धिनिबद्धाशयानां समस्तभूमण्डलनिवासिनां सन्मान्यविद्वज्जनानां पुरतोद्य नूतनपरिचयप्रभावपरिस्फुरदभिनवादरातिशयसमुत्कण्ठतसरस्वतीसुप्रसादसमवाप्तसुमङ्गलमयगीर्वाणवाग्देवतामधुरतरविलासप्रोल्लासविकसितैः प्रास्ताविकैः कतिपयैर्वाक्यनिकुरम्बैः सुमङ्गलमयमभिनवोदन्तं निवेदयितुं समुत्कण्ठते ऽस्मदीयंमानसम्. तदत्र समस्तविद्वज्जनानां सुविचारविलसितं चित्तमासमन्ततो विविधविचारणीयप्रस्तुतकार्यकदम्बकादावर्ज्य प्रकृतेऽस्मदीयेऽभिनवोदन्तनिवेदनीये वक्तव्यांशेसमवधानाय कृतक्षणं जायतामिति सप्रश्रयं साञ्जलिबन्धं संप्रार्थ्य सम्प्रति निजवक्तव्यांशमुपोद्घातमुखेन प्रस्तोतुमारभामहे—

अयि समस्तसज्जनाः ! विदितमेव खलु सकलवैदिकधर्ममार्गानुयायिनां सदाचारसम्पन्नानां तत्रभवतां भवताम्, यत्—सकलवाङ्मयस्यादिबीजभूतो वेदो भगवद्रूप इति । तदेतदेव किञ्चिदत्र विविच्यते—“तल्लोकपद्मं स उ एव विष्णुः प्रावीविशत्सर्वगुणावभासम् । तस्मिन्स्वयं वेदमयो विधाता स्वयंभुवं यं प्रवदन्ति सोऽभूत् ।।” इति भूतिमैत्रेयोक्तेः साक्षाद्विष्णुरूपः स्वयंभूः सर्ववेदोपवेदेतिहासपुराणोपपुराणवार्तादण्डनीत्यान्वीक्षिक्यादिभिः स्वोत्पन्नज्ञानविभूतिभिः सह सदैव विराजमानो वरीवर्ति। तस्मादेव च ज्ञानस्वरूपेणोपादानकारणरूपाद्भगवतो वेदविद्याविर्भावः समभवत् । तदुक्तं श्रीमद्भागवते तृतीयस्कन्धे—“ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यान्वेदादीन्मुखतोऽसृजत् । शस्त्रमिज्यां स्तुतिस्तोमं प्रायश्चित्तं व्यधात्क्रमात् ।। आयुर्वेदं धनुर्वेदं गान्धर्वं वेदमात्मनः । स्थापत्यं चासृजद्वेदं क्रमात्पूर्वादिभिर्मुखैः ।। इतिहासपुराणानि पञ्चमं वेदमीश्वरः । सर्वेभ्य एव वक्त्रेभ्यः ससृजे सर्वदर्शनः ॥” इत्यादिना । तांश्च स्वस्वरूपवन्नित्यसिद्धान्वेदान्भगवान्निजाचिन्त्यशक्त्या वैधदीक्षया ब्रह्माणमुपदिदेश । एतदेवोक्तं श्रुतौ—“यो ब्रह्माणं

विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै ।" इति । अनया श्रुत्या च नित्यसिद्धानेव स्वान्तःस्थितान्वेदान्प्रणवमातृकारूपेण सुसूक्ष्मान्ब्रह्ममुखेभ्य ऋगादिस्थूलरूपेणाविर्भावयामासेति तावदुच्यते । अत एव--"अनादिनिधना नित्या वागुत्सृष्टा स्वयम्भुवा । आदौ वेदमयी दिव्या यतः सर्वाः प्रवृत्तयः ॥" इति स्मृतेः "वाचा विरूपनित्यया" इति श्रुतेश्च वेदानां नित्यत्वम् । यच्चोक्तम्—"ऋचः सामानि जज्ञिरे" इति । तत्राप्याविर्भाव एव बोध्यः—जनेः प्रादुर्भावार्थकत्वात् । ननु "शास्त्रयोनित्वात्" इति व्याससूत्रस्य का गतिः ? इति चेत्—तत्र 'योनि'शब्दः प्रमाणार्थक एव बोध्यः, तेन "तं त्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामि" इत्युपनिषद्वेद्यत्वं ब्रह्मणस्तत्सूत्रं प्रशास्ति । किं च—"एवं वा अरेऽस्य महतो भूतस्य निश्वसितमेतद्यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदः" इत्यादिश्रुतिरपि वेदानामुत्पत्तिं निराकरोति । श्वासप्रश्वासादिवद्भगवानन्तःस्थितान्वेदाँल्लीलयाऽऽविर्भावितवानित्यस्मिन्नेवार्थे श्रुतेस्तात्पर्यात् । ननु लीलयाऽऽविर्भावकर्तृत्वेऽपि ब्रह्मोपादानता वेदानां जातैव, तथात्वे च तेषां पौरुषेयत्वं कथं न भविष्यति ? न च ब्रह्मकार्यत्वेऽपि तेषां वेदानां पौरुषेयत्वं नामास्ति—पुरुषमात्रजन्यत्वेऽपि पौरुषेयत्वे वर्णानां नित्यत्वेऽप्यानुपूर्वीविशेषस्य पुरुषजन्यत्वान्मीमांसकंमन्यस्यापि वेदाप्रामाण्यप्रसङ्गात्, वर्णनित्यत्वमात्रेणैवापौरुषेयत्वव्यवस्थापने लौकिकास्मदादिवाक्यस्याप्यपौरुषेयत्वप्रसङ्गाच्च । तस्मान्मानान्तरेणार्थमुपलभ्य रचितत्वं पौरुषेयत्वं सापेक्षत्वलक्षणाऽप्रामाण्यप्रयोजकम् । तच्च न वेदेषु, वेदार्थस्य मानान्तरागोचरत्वात् । इदमेव हि श्रुत्या निश्वासदृष्टान्तेन दर्शितम् । तथा हि—निश्वासः पुरुषाज्जायमानोपि न पुरुषचिकीर्षाजन्यः—सुषुप्तावपि तद्दर्शनात् । एवं समग्रो वेदो ज्ञानस्वरूपेणोपादानकारणरूपाद्ब्रह्मणो जायमानोऽपि न ब्रह्मचिकीर्षाजन्यः—वेदार्थस्य वेदातिरिक्तमानाविषयत्वात् । इत्यनया विधया "कारणगुणा हि कार्यगुणानारभन्ते" इति न्यायेन कारणरूपस्य ब्रह्मणो नित्यत्ववत्तदाविर्भूतवेदानामपि नित्यत्वं तावत्सिद्धम् ॥ एतेषां वेदानां च प्रथमतः प्रणवरूपेण सूक्ष्मतयाऽवस्थितिरासीत् । ततः प्रणवतो मातृकाणामाविर्भावोऽभवत् । तास्ता एव मातृकाः, या अक्षरसमाम्नायत्वेनोच्यन्ते । तस्मादक्षरसमाम्नायत एव सर्वा आन्वीक्षिक्यादयोऽष्टादश विद्या अपि ब्रह्मद्वारा सम्भूताः । तदेतदुक्तं श्रीमद्भागवते तृतीयस्कन्धेविदुरं प्रति मैत्रेयेण—"ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यान्वेदादीन्मुखतोऽसृजत्" इत्यारभ्य—"आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिस्तथैव च ।" इत्यादिना "शब्दब्रह्मात्मनस्तात"इत्यन्तेन । तत्रैतासामष्टादशविद्यानां भेदाः प्रत्येकशोऽनन्तशाखाप्रशाखावशादनन्तशः प्रसृताः सन्ति । मुख्यतया ता अष्टादशविद्याश्चाधुनोद्देशादिक्रमेण स्तोकं प्रदर्श्यन्ते । तत्र—ऋग्यजुःसामाथर्वभेदेन वेदाश्चत्वारः, शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिःशास्त्रं छन्दोविचितिरिति षड्वेदाङ्गानि, पुराणानि न्यायविस्तरः मीमांसा धर्मशास्त्रमिति चत्वार्युपांगानि, आयुर्वेदः धनुर्वेदः गान्धर्वम् अर्थशास्त्रमिति चत्वार उपवेदाः, इति मिलित्वा संकलनयाष्टादश विद्या भवन्ति ॥ तत्र च महापुराणेषूपपुराणानामन्तर्भावः, न्यायनये वैशेषिकनयस्यान्तर्भावः, मीमांसायां वेदान्तस्यान्तर्भावः, धर्मशास्त्रे च महाभारतरामायणयोः सांख्यपातञ्जलपाशुपतवैष्णवादीनां चान्तर्भावः । एवमष्टादशविद्यारूपाण्ये

तावन्ति ह्यास्तिकानां धर्मप्रस्थानानि भवन्ति। अन्येषामेकदेशिनां धर्मप्रस्थानानामेष्वेवान्तर्भावः। इत्थमिह साक्षात्परंपरया परमार्थोपयोगिनां वेदोपकरणानामेव प्रस्थानानां भेदो दिङ्मात्रेण दर्शितः॥ अथैतेषां प्रस्थानानां स्वरूपभेदहेतुः प्रयोजनभेदस्तावत्किञ्चिदुच्यते। तत्र धर्मप्रतिपादकमपौरुषेयं वाक्यं वेदः। स च मन्त्रब्राह्मणात्मकः। "मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम्" इति तत्स्वरूपस्यान्यत्रोक्तेः। तत्र मन्त्रा अनुष्ठानकारकभूतद्रव्यदेवताप्रकाशकाः। ते चर्ग्यजुःसामभेदेन त्रिविधाः। अथर्वणवेदस्यैतेषु त्रिष्वेवान्तर्भूतत्वेन पृथक्कयाऽनभिधानम्। तदेवं निरूपिता मन्त्राः। मन्त्रव्याख्यानरूपं ब्राह्मणमपि त्रिविधम्—विधिरूपमर्थवादरूपं तदुभयविलक्षणं चेति। तत्र विध्यादीनां लक्षणभेदादिविस्तरोऽन्यतोऽवसेयः। तदेतद्ब्राह्मणं च पुनरष्टविधम्। तदुक्तं बृहदारण्यकश्रुतौ—"इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राणि व्याख्यानान्यनुव्याख्यानान्यस्यैव निश्वसितानि" इति। तत्र कथाप्रतिपादक इतिहासः, विश्वस्य पूर्वावस्थानिरूपकं पुराणम्, उपासनात्मविद्याप्रतिपादिकाः विद्याः, या चोपास्यदेवरहस्यप्रतिपादिका सोपनिषत्, ये मन्त्राः श्लोकवत्पठ्यन्ते ते श्लोकाः, संक्षिप्तार्थप्रतिपादकं सूत्रम्, विस्तृतार्थप्रतिपादकं व्याख्यानम्, व्याख्यानस्यापि स्फुटतापादकमनुव्याख्यानम्। एतान्यष्टब्राह्मणानि॥ शिक्षाकल्परहस्यादीनां च वेदसाङ्गतापादकत्वमेव। मन्त्रब्राह्मणयोर्व्याख्येयव्याख्यानताभावोऽस्ति। तच्च "मान्त्रवर्णिकम्" इति सूत्रव्याख्याने प्रतिपादितं वृत्तिकारैः॥ एवं च कर्मकाण्डगुणकाण्डब्रह्मकाण्डात्मको वेदो धर्मार्थकाममोक्षहेतुः। स च हौत्राध्वर्यवौद्गात्रप्रयोगत्रयरूपेण यज्ञकर्मविभागनिर्वाहार्थं भिन्नः। अथर्ववेदस्तु चतुर्थो वेदत्रय्यवशिष्टब्रह्मत्वकर्तव्यताप्रतिपादकोऽपि शान्तिकपौष्टिकाभिचारिकादिकर्मप्रतिपादकत्वेन सर्वोपयोग्येव॥ आचार्यप्रवचनभेदात्प्रतिवेदं भिन्ना भूयस्यः शाखाः सन्ति। तज्ज्ञानं च चरणव्यूहाख्यवैदिकग्रन्थाद्बोध्यम्॥ अथ षण्णां शिक्षादिवेदांगानां च प्रयोजनं तावदुच्यते। तत्र शिक्षाया व्याकरणस्य च सुस्पष्टवर्णोच्चारपदसाधुत्वविज्ञानार्थमुपयोगः। मन्त्रपदार्थज्ञानार्थं निरुक्तस्योपयोगः। तत्र हि निरुक्ते नामाख्यातनिपातोपसर्गभेदेन चतुर्विधं पदजातं निर्वचनेन निरूप्य वैदिकपदानामर्थः प्रदर्शितः। एवमृङ्मन्त्राणां पादबद्धानुष्टुबादिच्छन्दोविशिष्टत्वात्तदज्ञाने च निन्दाश्रवणाच्छन्दोज्ञानार्थं पिङ्गलविरचितायाश्छन्दोविचितेरुपयोगः। एवं वैदिककर्मदर्शादिकालज्ञानार्थमादित्यप्रभृतिप्रणीतस्य ज्यौतिषस्योपयोगः। एवं शाखान्तरीयगुणोपसंहारेण वैदिकानुष्ठानक्रमविशेषविज्ञापनायाश्वलायनसांख्यायनबौधायनापस्तम्बकात्यायनशाट्यायनत्र्यारुण्यादिप्रणीतानां कल्पसूत्राणामुपयोगः॥ एवं निरूपितः षण्णां वेदाङ्गानां प्रयोजनभेदः॥ अथ चतुर्णामुपाङ्गानां प्रयोजनभेदस्तावत्किञ्चिदुच्यते। तत्र सर्गप्रतिसर्गमन्वन्तरवंशवंश्यानुचारितप्रतिपादकानि भगवता बादरायणेन निरूपितानि पुराणानि। तानि च महापुराणोपपुराणोपोपपुराणभेदाच्चतुःपञ्चाशत्। तद्विषये विशेषतोऽत्र पृथग्वक्तव्यं तदुपरिष्टाद्वक्ष्यामः॥ तेषां पुराणानां च सर्गप्रतिसर्गादिज्ञानं सद्धर्माचरणप्रवृत्तिदर्शनमेव सम्यक्प्रयोजनम्। न्याय आन्वीक्षिकी विद्या गौतमप्रणीता। प्रमाणप्रमेयादिषोडशपदार्थानामुद्देशलक्षणपरीक्षाभिस्तत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसाधिगम एव तत्प्रयोजनम्। कणादप्रणीतं वैशेषिकं शास्त्रमपि सप्तपदार्थव्युत्पादनैकप्रयोजनम्।

तच्च न्याय एवान्तर्भूतमित्युक्तं प्राक् । मीमांसा द्विविधा—धर्ममीमांसा शारीरिकमीमांसा चेति । तत्र द्वादशाध्यायी धर्ममीमांसा "अथातो धर्मजिज्ञासा" इत्यारभ्य "अन्वाहार्यं च दर्शनात्" इत्यन्ता भगवता जैमिनिना प्रणीता । तस्याश्च धर्मप्रमाणादिविज्ञानपूर्वककर्मकांडव्यवस्थापरिज्ञानायोपयोगः । शारीरिकमीमांसा च "अथातो ब्रह्मजिज्ञासा" इत्यारभ्य "अनावृत्तिः शब्दात्" इत्यन्ता जीवब्रह्मैकत्वसाक्षात्कारहेतुश्रवणाख्यविचारप्रतिपादकान्न्यायानुपदर्शयन्ती भगवता बादरायणेन कृता । तस्याश्च जीवब्रह्मैक्यसाक्षात्कारः प्रयोजनम् । एवं धर्मशास्त्राणि मनुयाज्ञवल्क्यविष्णुयमांगिरोवसिष्ठदक्षशातातपपराशरगौतमशंखलिखितहारीतापस्तम्बोशनोव्यासकात्यायनबृहस्पतिदेवलनारदपैठीनसिप्रभृतिभिः कृतानि वर्णाश्रमधर्मविशेषाणां विभागेन प्रतिपादकानि । वर्णाश्रमधर्मविशेषविज्ञानमेवैषां प्रयोजनम् । एवं व्यासकृतं महाभारतं वाल्मीकिकृतं रामायणं चेतिहासत्वेन प्रसिद्धे । ते च धर्मशास्त्र एवान्तर्भूते इत्युक्तं प्राक् । एवं सर्वदेवसाधारणमन्त्रशास्त्रं श्रीमहादेवब्रह्मगौतमादिप्रणीतं धर्मशास्त्र एवान्तर्भूतम् । स्वेष्टदेवतायाः सकाशात्स्वाभीप्सितफलप्राप्तिस्तत्प्रयोजनम् । एवं निरूपितश्चतुर्णामुपाङ्गानां प्रयोजनभेदः ॥ अथ चतुर्णामुपवेदानां प्रयोजनभेदस्तावत्किञ्चिदुच्यते । वेदचतुष्टयस्य च क्रमेण चत्वार उपवेदाः । तत्रर्ग्वेदोपवेदस्य ब्रह्मप्रजापत्यश्व्यादिनिर्मितस्यायुर्वेदस्याष्टौ स्थानानि भवन्ति—सूत्रं शारीरमैन्द्रियं चिकित्सा निदानं विमानं कल्पं प्रसिद्धिश्चेति । कामशास्त्रस्याप्यायुर्वेद एवान्तर्भावः—सुश्रुतेन वाजीकरणाख्यकामशास्त्रस्याभिधानात् । एवं समस्तस्यायुर्वेदस्य रोगतद्धेतुरोगनिवृत्तितत्साधनज्ञानं प्रयोजनम् । तच्च मोक्षसाधनीभूतशरीरारोग्यसंपादकत्वेन मोक्षोपयोग्येव । एवं यजुर्वेदोपवेदो धनुर्वेदः पादचतुष्टयात्मको विश्वामित्रप्रणीतः । क्षत्रियाणां स्वधर्माचरणं युद्धं दुष्टदस्युचौरादिभ्यः प्रजापालनं च धनुर्वेदस्य प्रयोजनम् । एवं सामवेदोपवेदो गान्धर्वशास्त्रं भरताचार्येण प्रणीतम् । तत्र नृत्यगीतवाद्यभेदेन बहुविधोऽर्थः प्रपञ्चितः । तस्य गान्धर्ववेदस्य देवताराधननिर्विकल्पकसमाध्यादिसिद्धिः प्रयोजनम् । रसशास्त्रं च बहुविधं भरतेनैव प्रणीतं गान्धर्ववेद एवान्तर्भूतम् । तच्च रसरीतिशब्दालङ्कारार्थालङ्कारनायकनायिकादिवर्णनरूपम् । अथाथर्ववेदोपवेदोऽर्थशास्त्रम् । तच्चैहिकसर्वसुखोपलब्धिप्रयोजनम् । अथ च तदनुसार्येव नीतिशास्त्रमपि मन्वादिभिः सूत्रितं कामंदकादिभिः प्रणीतम् । तत्संधिविग्रहादिभेदैरनेकधा । लौकिकसर्वव्यवहारनैपुण्यमेव तत्प्रयोजनम् । एवमश्वशास्त्रं गजशास्त्रं शिल्पशास्त्रं सूपशास्त्रं चतुःषष्टिकलाशास्त्रं चेति नानाशास्त्राणि शालिहोत्रादिनानामुनिभिः प्रणीतानि । तेषां च सर्वेषां लौकिकतत्तत्प्रयोजनभेदो द्रष्टव्यः ॥ एवमष्टादश विद्याः सप्रयोजनाः संक्षेपतो नामनिर्देशेन प्रोक्ताः ॥ एवमेव कपिलमुनिप्रणीतं सांख्यशास्त्रं पतञ्जलिमुनिप्रणीतं योगशास्त्रं भगवता पशुपतिना विनिर्मितं पाशुपतशास्त्रं नारदादिभिः कृतं पाञ्चरात्रादिकं वैष्णवशास्त्रं चेत्येवमादिवेदानुकूलः प्रस्थानभेदः प्रदर्शितः । इत्थं हि वेदराशिमयस्य भगवतो ज्ञानमयं शरीरमित्याख्यायते ॥ एतस्माद्वेदमयाद्ब्रह्मण एव सकलसृष्ट्युत्पत्त्यादिव्यवस्था प्रचाचलीतीति सर्वमनवद्यम् ॥

अथ प्रकृतमनुसरामः ॥ यदुक्तं प्राग्वेदमयस्य भगवत उपाङ्गेषु पुराणस्य परिगणनमिति । तद्विषयेऽधुना किञ्चिद्विवेकः प्रस्तूयते—अथ पुराणंनाम विश्वस्य पूर्वावस्थानिरूपकं व्यासादिमुनिप्रणीतं वेदार्थवर्णनैकपरं पञ्चलक्षणान्वितं शास्त्रम् । " पुराणं पञ्चलक्षणम् " इत्यमरः । पुराणशब्दनिरुक्तिः सोपक्रमोक्ता ब्रह्मांडपुराणे प्रक्रियापादे—"यो विद्याच्चतुरो वेदान्साङ्गोपनिषदो द्विजः ।। न चेत्पुराणं संविद्यान्नैव स स्याद्विचक्षणः ।। इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ।। बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रहरिष्यति ।। यस्मात्पुरा ह्यनक्तीदं पुराणं तेन तत्स्मृतम् ॥ निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः स मुच्यते ॥" इति । अथ पुराणोपपत्तिस्तावत्किञ्चिन्निर्णीयते । सा चेत्थम्—"ऋचः सामानि च्छदांसि पुराणं यजुषा सह ॥ उच्छिष्टाज्जज्ञिरे सर्वे दिवि देवा दिविश्रिताः ॥" अथर्व० (का० ११।९।२४) तथा—" स बृहतीं दिशमनुव्यचलत्तमितिहासश्च पुराणं च गाथाश्च नाराशंसीश्चानुव्यचलन् । इतिहासस्य च वै सपुराणस्य च गाथानां च नाराशंसीनाञ्च प्रियं धाम भवति य एवं वेद " अथर्व० (का० १५ अनु० १ प्र० ६ मं० १२) इति । तथा च सामवेदीयगोपथब्राह्मणे—" एवमिमे सर्वे वेदा निर्मिताः सकल्पाः सरहस्याः सब्राह्मणाः सोपनिषत्काः सेतिहासाः सान्वयाख्याताः सपुराणाः सस्वराः" इत्यादि गोपथपूर्वभागे (२ प्र०)। तथा च च्छान्दोग्योपनिषदि—"स होवाच ऋग्वेदं भगवोऽध्येमि यजुर्वेदं सामवेदमाथर्वणं चतुर्थमितिहासपुराणं पञ्चमं वेदानां वेदमिति " छान्दोग्योपनिषदि (प्र० ७ ख० १) " एवं विद्वान्वाकोवाक्यमितिहासः पुराणमित्यहरहः स्वाध्यायमधीते त एनं तृप्तास्तर्पयन्ति सर्वैः कामैः सर्वैर्भोगैः " शतपथब्रा० (११ । ५ । ७ । ९) ॥ इत्येवमाद्यनेकप्रमाणपर्यालोचनया ऋग्वेदादिवेदसंमितत्वेन सर्वसम्मान्यताभाजनत्वं पुराणस्य । तच्चेदं पुराणं नाम शास्त्रं पुरैकमेवासीत् । तथा चोक्तं मात्स्यपुराणे त्रिपञ्चाशदध्याये—" पुराणमेकमेवासीत्तदा कल्पान्तरेऽनघ ॥ त्रिवर्गसाधनं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ निर्दग्धेषु च लोकेषु वाजिरूपेण वै मया ॥ अङ्गानि चतुरो वेदान्पुराणं न्यायविस्तरम् ॥ मीमांसां धर्मशास्त्रं च परिगृह्य मया कृतम् ।। मत्स्यरूपेण च पुनः कल्पादावुदकार्णवे ॥ अशेषमेतत्कथितमुदकान्तर्गतेन च ॥ श्रुत्वा जगाद च मुनीन्प्रति देवश्चतुर्मुखः ।। " इत्याद्युक्त्वाग्रे कैः कैः कांस्कान्प्रति कानिकानि पुराणान्युक्तानीत्युक्तम् ॥ तथा च रेवामाहात्म्ये—"पुराणमेकमेवासीदस्मिन्कल्पान्तरे नृप । त्रिवर्गसाधनं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ स्मृत्वा जगाद च मुनीन्प्रति देवश्चतुर्मुखः । प्रवृत्तीः सर्वशास्त्राणां पुराणस्याभवत्ततः ॥ कालेनाग्रहणं दृष्ट्वा पुराणस्य ततो नृप । व्यासरूपं विभुः कृत्वा संहरेत्स युगेयुगे ॥ चतुर्लक्षप्रमाणेन द्वापरेद्वापरे सदा । तदष्टादशधा कृत्वा भूलोकेऽस्मिन्प्रभाष्यते ॥ अद्यापि देवलोके तच्छतकोटिप्रविस्तरम् ॥ तदर्थोऽत्र चतुर्लक्षसंक्षेपेण निवेशितः । पुराणानि दशाष्टौ च सांप्रतं तदिहोच्यते ॥" इत्येवमुक्त्वाग्रे पुराणनामधेयादीन्युक्तानि । किञ्च पाद्मपुराणे सृष्टिखण्डे प्रथमेऽध्याये—"प्रवृत्तिः सर्वशास्त्राणां पुराणस्याभवत्ततः । कलिनाऽग्रहणं दृष्ट्वा पुराणस्य तदा विभुः । व्यासरूपी तदा ब्रह्मा संग्रहार्थं युगेयुगे । चतुर्लक्षप्रमाणेन द्वापरेद्वापरे विभुः । तदष्टादशधा कृत्वा भूलोकेऽस्मिन्प्रकाशयत् ॥" इत्युक्तम् । अपि च बृहन्नारदीये मरीचिं प्रति ब्रह्मणो

वचनम्—“ब्रह्मोवाच—शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि पुराणानां समुच्चयम् ॥ यस्मिञ्ज्ञाते भवेज्ज्ञातं वाङ्मयं सचराचरम् ॥ पुराणमेकमेवासीत्सर्वकल्पेषु मानद ॥ चतुर्वर्गस्य बीजस्य शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ प्रवृत्तिः सर्वशास्त्राणां पुराणादभवत्ततः ॥ कालेनाग्रहणं दृष्ट्वा पुराणस्य महामतिः ॥ हरिर्व्यासस्वरूपेण जायते च युगेयुगे ॥ चतुर्लक्षप्रमाणेन द्वापरेद्वापरे सदा ॥ तदष्टादशधा कृत्वा भूर्लोके निर्दिशत्यपि ॥ अद्यापि देवलोके तु शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ अस्त्येव तस्य सारस्तु चतुर्लक्षेण वर्ण्यते ॥” इत्युक्त्वाग्रेऽष्टादशपुराणनामसंख्याविषयादि समुपवर्णितम् ॥ अथ च येकेचनाधुनातना अदृष्टशास्त्रयथार्थतत्त्वा अल्पज्ञानेन पण्डितंमन्यमानाः प्रत्यवतिष्ठन्ते—पुराणेषु रामकृष्णाद्यवतारकथानां केवलं व्यासकपोलकल्पितत्वमेव, न तु वास्तविकतया प्रामाणिकत्वम्--इति । तदेतत्तेषामदूरदर्शित्वमेवेति सुस्पष्टं वयं ब्रूमः । पुराणप्रोक्तानां भगवतः सगुणावताराणां वेदमंत्रादिष्वनागताख्यानत्वेन वर्णितत्वात्सर्वथा सप्रमाणत्वमेवेति समस्तास्तिकजनानां सुतरां सुदृढतरो विश्वासो वरीवर्ति । अत एव कानिचित्तद्विषये वेदमंत्रादिप्रमाणानि प्रदर्श्यन्ते । तत्र—वराहावतारः—तैत्तिरीयसंहितायाम्—“आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्तस्मिन्प्रजापतिर्वायुर्भूत्वाऽचरत्स इमामपश्यत्तं वाराहो भूत्वाहरत्”, “स वराहो रूपं कृत्वोपन्यमज्जत स पृथिवीमध आर्छत्” इति तैत्तिरीयब्राह्मणे । “इतीयतीह वा इयमग्रे पृथिव्यास प्रादेशमात्री तामेमूष इति वाराह उज्जघान सोऽस्याः पतिः” इति शतपथब्राह्मणे (१४।१।२।११)। परशुरामावतारः—ऐतरेयब्राह्मणे—“प्रोवाच रामो भार्गवेयो विश्वान्तरायः” इति । कृष्णावतारः—छान्दोग्ये—“कृष्णाय देवकीपुत्राय” इति । तैत्तिरीयारण्यके च—“नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ ” इति । वामनावतारः—ऋग्वेदे विष्णुसूक्ते—“ विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसि । यो अस्कभायदुत्तरं सधस्थं विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायः ॥ १ ॥ प्र तद्विष्णुस्तव ते वीर्येण मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः । यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा ॥२॥” इति । तस्मिन्नेव सूक्ते—“इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूळ्हमस्य पांसुरे ॥१॥ त्रीणि पदा विचक्रमे विष्णुर्गोपा अदाभ्यः । अतो धर्माणि धारयन् ॥ २ ॥ विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥ ३ ॥ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् ॥ ४ ॥” इति । शतपथब्राह्मणे—“देवाश्च वा असुराश्चोभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ततो देवा अनुर्व्यामवात्सुरथ हासुरा मेनिरेऽस्माकमेवेदं भुवनमिति ॥ १ ॥ ते होचुः हन्तेमां पृथिवीं विभजामहै तां विभज्योपजीवामेति तामौक्ष्णैश्चर्मभिः पश्चात्प्राञ्चो विभजमाना अभीयुः ॥ २ ॥ तद्वै देवाः शुश्रुवुः विभजन्ते ह वा इमामसुराः पृथिवीं प्रेतनदेष्यामो यत्रेमामसुरा विभजन्ते के ततः स्याम यदस्यै न भजेमहीति ते यज्ञमेव विष्णुं पुरस्कृत्येयुः ॥ ३ ॥ ते होचुः अनु नोऽस्यां पृथिव्यामाभजतास्त्वेव नोऽप्यस्यां भाग इति । ते हासुरा असूयंत इवोचुर्यावदेवैष विष्णुरभिशेते तावद्वो दद्म इति ॥ ४ ॥ वामुनो ह विष्णुरास तद्देवा न जिहीडिरे महद्वै नोऽदुर्ये नो यज्ञसंमितमदुरिति ॥ ५ ॥ ते प्राञ्च विष्णुं निपाद्य च्छन्दोभिरभितः पर्यगृह्णन्गायत्रेण त्वा च्छन्दसा परिगृह्णामीति दक्षिणतस्त्रैष्टुभेन त्वा च्छन्दसा

परिगृह्णामीति पश्चाज्जागतेन त्वा च्छन्दसा परिगृह्णामीत्यानुष्टुभेन च्छन्दसा त्वा परिगृह्णामीत्युत्तरतः ॥ ६ ॥ तं छन्दोभिरभितः परिगृह्याग्निं पुरस्तात्समाधाय तेनार्चन्त अभ्यन्तश्चेरुस्तेनेमाꣳसर्वां पृथिवीꣳसमविन्दन्त ।" इति श० (१।२।५–७)। रुद्रस्य वर्णनम्–अथर्वणवेदे (११ काण्डे २ प्रपाठके ६६) मन्त्रे–"नमस्ते रुद्र मन्यव उतो त इषवे नमः । बाहुभ्यामुत ते नमः ॥" इति । "भवाशर्वौ मृडतं माभियातं भूतपती पशुपती नमो वाम् । प्रतिहितामायसाविस्राष्टं मा नो हिंसिष्टं द्विपदो मा चतुष्पदः ॥ १ ॥ नमस्ते रुद्र कृण्मः सहस्राक्षायामर्त्य ३ । चतुर्नमो अष्टकृत्वो भवाय दशकृत्वः पशुपते नमस्ते ॥ ९ ॥" इति । तैत्तिरीयारण्यके–"नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतयेऽम्बिकापतय उमापतये पशुपतये नमोनमः॥" इति । देव्या वर्णनम्–ऋग्वेदेऽथर्वणवेदे च–"अहं रुद्रेभिर्वसुभिश्चराम्यहमादित्यैरुत विश्वदेवैः । अहं मित्रावरुणोभा बिभर्म्यहमिन्द्राग्नी अहमश्विनोभा ॥ १ ॥ अहं रुद्राय धनुरातनोमि ब्रह्मद्विषे शरवे हन्तवा उ । अहं जनाय समदं कृणोम्यहं द्यावापृथिवी आविवेश ॥ २ ॥" इत्युपक्रम्य–"यं कामये तं तमुग्रं कृणोमि तं ब्रह्माणं तमृषिं सुमेधाम् ॥" इत्यन्तम् । गणपतेर्वर्णनम्–ऋग्वेदे–"गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम् । ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्नूतिभिः सीद सादनम् ॥" इति । शुक्लयजुर्वेदे च–"गणानां त्वा गणपतिꣳहवावहे प्रियाणां त्वा प्रियपतिꣳहवामहे निधीनां त्वा निधिपतिꣳहवामहे व्वसो मम । आहमजानि गर्ब्भधमा त्वमजासि गर्ब्भधम् ॥" इति । सूर्यस्य वर्णनम्–"उद्यन्नद्य मित्रमह आरोहन्नुत्तरां दिवम् । हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय ॥ शुकेषु मे हरिमाणं रोपणाका सुदध्मसि ॥ अथो हारिद्रवेषु मे हरिमाणं निदध्मसि ॥ उदगादयमादित्यो विश्वेन सहसा सह ॥ द्विषन्तं मह्यं रंधयन्मो अहं द्विषते रधम् ॥" इति । एवमन्येषामपि देवानां वर्णनं वेदमन्त्रादिषु संक्षिप्ततया यत्रतत्र कृतमस्ति । येन च तत्तन्मन्त्रैस्तत्तद्देवतानां पूजाप्रार्थनादिषूपयोगो निखिलयाज्ञिकैः शश्वत्क्रियमाणो दरीदृश्यते याज्ञिकशान्तिकपौष्टिकादिकर्मसु । यतो वेदमन्त्राद्युक्तानां देवानां चरित्राणि समुपबृंह्य पुराणेषूपवर्णितानि ततो न पुराणोक्तदेवताकथानाममूलत्वमिति सुधीभिः सुष्ठ्ववगन्तव्यम् । तथा च श्रीमच्छंकराचार्यकृते ग्रन्थे शारीरिकभाष्येऽप्युक्तम्–"इतिहासपुराणमपि व्याख्यातेन मार्गेण सम्भवन्मन्त्रार्थवादमूलत्वात्प्रभवति देवताविग्रहादि साधयितुं प्रत्यक्षामूलमपि सम्भवति, भवति हि अस्माकमप्रत्यक्षमपि चिरन्तनानां प्रत्यक्षम् । तथा च व्यासादयो देवताभिः प्रत्यक्षं व्यवहरन्तीति स्मर्यते ॥ यस्तु ब्रूयादिदानीन्तनानामिव पूर्वेषामपि नास्ति देवादिभिर्व्यवहर्तुं सामर्थ्यमपि स जगद्वैचित्र्यं प्रतिषेधेत्, इदानीमिव च नान्यदापि सार्वभौमक्षात्रियोऽस्तीति ब्रूयात्, ततश्च राजसूयादिचोदना उपरुन्ध्यात्, इदानीमिव च कालान्तरेऽप्यव्यवस्थितप्रायान्वर्णाश्रमधर्मान्प्रतिजानीयात्, ततश्च व्यवस्थाविधायिशास्त्रमनर्थकं स्यात्, तस्माद्धर्मोत्कर्षवशाच्चिरंतना देवादिभिः प्रत्यक्षं व्यवजह्रुरिति श्लिष्यते ॥ अपि च स्मरन्ति–"स्वाध्यायादिष्टदेवतासंप्रयोगः" इत्यादि । योगोऽप्यणिमाद्यैश्वर्यप्राप्तिफलकः स्मर्यमाणो न शक्यते साहसमात्रेण प्रत्याख्यातुम् । श्रुतिश्च योग

माहात्म्यं प्रत्याख्यापयति "पृथिव्यप्तेजोऽनिलखे समुत्थिते पञ्चात्मके योगगुणे प्रवृत्ते । न तस्य रोगो न जरा न मृत्युः प्राप्तस्य योगाग्निमयं शरीरम् ॥" इति । ऋषीणामपि मन्त्रब्राह्मणदर्शिनां सामर्थ्यं नास्मदीयेन सामर्थ्येनोपमातुं युक्तम्, तस्मात्समूलमितिहासपुराणम्" इति शारीरिकभाष्यम् ॥ (१ । ३ । ३३ ।) अथ च स्कांदे महापुराणे पञ्चमेऽवन्तिकाखण्डे तृतीये रेवाखण्डे शौनकादीन्प्रति सूतोक्तिरित्थम्—"वेदोपवेदवेदाङ्गादीन्यभिव्यस्य पूरकः । अष्टादशपुराणानां वक्ता सत्यवतीसुतः ॥ तं नमस्कृत्य वक्ष्यामि पुराणानि यथाक्रमम् । येषामभिव्याहरणादभिवृद्धिर्वृषायुषोः ॥ श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां चक्षुषी परिकीर्तिते । काणस्तत्रैकया हीनो द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्तितः ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानि विदुषां लोचनत्रयम् । यस्त्रिभिर्नयनैः पश्येत्सोंऽशो माहेश्वरः स्मृतः ॥ आत्मनो वेदविद्या च ईश्वरेण विनिर्मिता । शौनकीया च पौराणी धर्मशास्त्रात्मिका च या ॥ तिस्रो विद्या इमा मुख्याः सर्वशास्त्रविनिर्णये । पुराणं पञ्चमो वेद इति ब्रह्मानुशासनम् ॥ यो न वेद पुराणं हि न स वेदात्र किञ्चन ॥ कतमः स हि धर्मोऽस्ति किं वा ज्ञानं तथाविधम् । अन्यद्वा तत्किमत्राह पुराणे यन्न दृश्यते ॥ वेदाः प्रतिष्ठिताः पूर्वं पुराणे नात्र संशयः ॥ बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रहरिष्यति ॥ इतिहासपुराणैश्च कृतोऽयं निश्चयः पुरा ॥ आत्मा पुराणं वेदानां पृथगङ्गानि तानि षट् ॥ यच्च दृष्टं हि वेदेषु तद्दृष्टं स्मृतिभिः किल ॥ उभाभ्यां यत्तु दृष्टं हि तत्पुराणेषु गीयते ॥ पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणः स्मृतम् ॥ अनन्तरं च वक्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिर्गताः ॥ पुराणमेकमेवासीदस्मिन्कल्पान्तरे मुने ॥ त्रिवर्गसाधनं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ स्मृत्वा जगाद च मुनीन्प्रति देवश्चतुर्मुखः ॥ प्रवृत्तिः सर्वशास्त्राणां पुराणस्याभवत्ततः ॥ कालेनाग्रहणं दृष्ट्वा पुराणस्य ततो मुने । व्यासरूपं विभुः कृत्वा संहरेत्स युगेयुगे ॥ [1]अष्टलक्षप्रमाणेन द्वापरे द्वापरे सदा । तदष्टादशधा कृत्वा भूर्लोकेऽस्मिन्प्रभाषते ॥ अद्यापि देवलोके तच्छतकोटिप्रविस्तरम् ॥ " इति ॥ ततः कोपराधः परमपूज्यश्रीव्यासमहर्षेराहोस्विद्यथार्थवेदार्थानभिज्ञानां पण्डितंमन्यानामाधुनिकानामल्पश्रुतानामिति निर्मत्सराः सन्त एव विभावयन्तु । हन्त तत एवोक्तम्–"बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रहरिष्यति" इति । अतः समस्तपुराणानां वेदार्थोपबृंहकत्वेन सर्वथा प्रामाणिकत्वमेव । इत्थं व्यासोक्तपुराणानां कपोलकल्पितत्वं वल्गमानानामल्पश्रुतानां कपोलस्तु चपेटिकया निर्भिन्न इति हेतोः समस्ता आस्तिकजनाः स्वस्थतया विश्वसन्तु समस्तेषु पुराणेषु तदुक्तदेवतादिषु चेति सहर्षं सर्वानास्तिकजनान्वयं सप्रांजलं प्रोत्साहयामः । किं चाग्नेयपुराणे वसिष्ठाग्निसंवादे तु–"पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम् ॥ अनन्तरं च वक्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिर्गताः ॥ " इत्युक्तम् । एतेन ह्युपदेशः पूर्वं पुराणस्य पश्चाद्वेदानां मुनिभ्यो ब्रह्मणा कृत इति व्यवस्था सुधीभिरत्रार्थेऽनुसंधेया । अत एवानुपनीतान्ब्राह्मणादित्रैवर्णिकबालकानुप

---

[1] अष्टलक्षप्रमाणेन–महापुराणोपपुराणभेदात्प्रत्येकं चतुश्चतुर्लक्षविभागो बोध्यः ।

नयनात्प्राक्पौराणिकस्तोत्रपाठाद्युपदिश्य पश्चादुपनयनोत्तरं वेदप्रपाठनं क्रियते । तदेतच्छ्रेष्ठानुविधानंनाम परम्परया सर्वतः प्रचलतीति सुविदितमेव सुधियाम् ॥ एतेन पुराणानां वेदादित्वेन मान्यतायां सत्यामपि पुराणानामप्रामाणिकत्वं मन्यमाना आधुनिकाः पण्डितंमन्या ज्ञानलवदुर्विदग्धाः प्रत्युक्ताः ॥ अथ तत्र सामान्यतः पुराणस्य पञ्च लक्षणान्युच्यन्ते—सर्गः प्रतिसर्गः वंशः मन्वन्तरं वंश्यानुचारितं चेति । क्वचिच्च महापुराणस्य दश लक्षणान्युक्तानि ॥ तानि यथा—सर्गः १ प्रतिसर्गः २ वृत्तिः ३ रक्षा ४ अन्तरम् ५ वंशः ६ वंश्यानुचारितं ७ संस्था ८ हेतुः ९ अपाश्रयः १० इति । तत्र महापुराणान्यष्टादश । तेषामभिधाः संख्याश्चोक्ताः श्रीमद्भागवते द्वादशस्कन्धे । ताश्चेत्थम्—प्रथमं ब्राह्मम् १०००० द्वितीयं पाद्मम् ५५००० तृतीयं वैष्णवम् २३००० चतुर्थं शैवम् २४००० पञ्चमं भागवतम् १८००० षष्ठं नारदीयम् २५००० सप्तमं मार्कंडेयम् ९००० अष्टममाग्नेयम् १५४०० नवमं भविष्यम् १४५०० दशमं ब्रह्मवैवर्तम् १८००० एकादशं लैङ्गम् ११००० द्वादशं वाराहम् २४००० त्रयोदशं स्कान्दम् ८११०० चतुर्दशं वामनम् १०००० पञ्चदशं कौर्मम् १७००० षोडशं मात्स्यम् १४००० सप्तदशं गारुडम् १९००० अष्टादशं ब्रह्माण्डम् १२००० एतेषामष्टादशमहापुराणानां समुदायेन चतुर्लक्षश्लोकाः ४००००० सन्ति । अपि च ब्रह्मवैवर्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे (१३२) अध्याये पुराणविषयमुपक्रम्य कृतमेतद्विवरणं द्रष्टव्यम् । यथा च तत्रोक्तम्—"सूत उवाच—विस्तराणि पुराणानि चेतिहासश्च शौनक ॥ संहितां पञ्चरात्राणि कथयामि यथागमम् ॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च । वंश्यानुचारितं विप्र पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ एतदुपपुराणानां लक्षणं च विदुर्बुधाः ॥ महतां च पुराणानां लक्षणं कथयामि ते ॥ सृष्टिश्चापि विसृष्टिश्च स्थितिस्तेषां च पालनम् ॥ कर्मणां वासना वार्ता मनूनां च क्रमेण च ॥ वर्णनं प्रलयानां च मोक्षस्य च निरूपणम् ॥ उत्कीर्तनं हरेरेव देवानां च पृथक्पृथक् ॥ दशाधिकं लक्षणं च महतां परिकीर्तितम् ॥ संख्यानं च पुराणानां निबोध कथयामि ते ॥ परं ब्राह्मपुराणं च सहस्राणां दशैव च ॥ पंचोनषष्टिसाहस्रं पाद्ममेवं प्रकीर्तितम् ॥ त्रयोविंशतिसाहस्रं वैष्णवं च विदुर्बुधाः ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रं शैवमेव निरूपितम् ॥ ग्रन्थाष्टादशसाहस्रं श्रीमद्भागवतं विदुः ॥ पञ्चविंशतिसाहस्रं नारदीयं प्रकीर्तितम् ॥ मार्कण्डं नवसाहस्रं पुराणं पंडिता विदुः ॥ चतुःशताधिकं पञ्चदशसाहस्रमेव च ॥ परमग्निपुराणं च रुचिरं परिकीर्तितम् ॥ चतुर्दशसहस्राणि परं पंचशताधिकम् ॥ पुराणप्रवरं चैव भविष्यं परिकीर्तितम् ॥ अष्टादशसहस्रं च ब्रह्मवैवर्तमीरितम् ॥ सर्वेषां च पुराणानां सारमेव विदुर्बुधाः ॥ एकादशसहस्रं च परं लिङ्गपुराणकम् ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रं वाराहं परिकीर्तितम् ॥ एकाशीतिसहस्रं च परमेव शताधिकम् ॥ वरं स्कान्दपुराणं च सद्भिरेवं निरूपितम् ॥ वामनं दशसाहस्रं कौर्मं सप्तदशैव तु ॥ मात्स्यं चतुर्दशं प्रोक्तं पुराणं पंडितैस्तथा ॥ ऊनविंशतिसाहस्रं गारुडं परिकीर्तितम् ॥ परं द्वादशसाहस्रं ब्रह्माण्डं परिकीर्तितम् ॥ एवं पुराणसंख्यानं चतु

लक्षमुदाहृतम् ॥ अष्टादशपुराणानामेवमेव विदुर्बुधाः ॥ एवं चोपपुराणानामष्टादश प्रकीर्तिताः ॥ इतिहासो भारतं च वाल्मीकं काव्यमेव च ॥ पंचकं पांचरात्राणां कृष्णमाहात्म्यपूर्वकम् ॥ वासिष्ठं नारदीयं च कापिलं गौतमीयकम् ॥ परं सनत्कुमारीयं पांचरात्रं च पंचकम् ॥ पंचकं संहितानां च कृष्णभक्तिसमन्वितम् ॥ ब्रह्मणश्च शिवस्यापि प्रह्लादस्य तथैव च ॥ गौतमस्य कुमारस्य संहिताः परिकीर्तिताः ॥” इति । तथा चात्रैव स्कान्दे प्रभासखण्डे प्रभासक्षेत्रमाहात्म्ये द्वितीयेऽध्याये—“पुरा तपश्चचारोग्रममराणां पितामहः ॥ आविर्भूतास्ततो वेदाः सषडङ्गपदक्रमाः ॥ ततः पुराणमखिलं सर्वशास्त्रमयं ध्रुवम् ॥ नित्यशब्दमयं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ निर्गतं ब्रह्मणो वक्त्राद्ब्राह्मं पाद्मं च वैष्णवम् ॥ शैवं भागवतं चैव भविष्यं नारदीयकम् ॥ मार्कंडेयमथाग्नेयं ब्रह्मवैवर्तमेव च ॥ लैङ्गं तथा च वाराहं स्कान्दं वामनमेव च ॥ कौर्म्यं मात्स्यं गारुडं च वायवीयमनन्तरम् ॥ अष्टादशं समुद्दिष्टं सर्वपातकनाशकम् ॥ एकमेव पुरा ह्यासीद्ब्रह्मांडं शतकोटिधा ॥ तदष्टादशधा कृत्वा वेदव्यासो युगेयुगे ॥ प्रख्यापयति लोकेऽस्मिन्साक्षान्नारायणांशजः ॥” इति । पाद्मपुराणे तु—“ निस्ताराय तु लोकानां स्वयं नारायणः प्रभुः ॥ व्यासरूपेण कृतवान्पुराणानि महीतले ॥ पठनाच्छ्रवणाद्येषां नृणां पापक्षयो भवेत् ॥ धर्माधर्मपरिज्ञानं सदाचारप्रवर्तनम् ॥ गतिश्च परमा तद्वद्भक्तिर्भगवति प्रभौ ॥ तानि ते कथयिष्यामि सप्रमाणानि भूतले ॥ पुराणानि चतुर्लक्षाण्येतानि धरणीतले ॥ तथा महाभारतं च लक्षसंख्यं प्रकीर्तितम् ॥ [2]आख्यानैश्चाप्युपाख्यानैर्गाथाभिः कल्पशुद्धिभिः ॥ पुराणसंहितां चक्रे पुराणार्थविशारदः ॥ प्रख्यातो व्यासशिष्योऽभूत्सूतो वै लोमहर्षणः ॥ पुराणसंहितां तस्मै ददौ व्यासो महामुनिः ॥ सुमतिश्चाग्निवर्चाश्च मित्रायुः शांशपायनः ॥ अकृतव्रणोऽथ सावर्णिः षट्छिष्यास्तस्य चाभवन् ॥” इति । तत्रैव पाद्मोत्तरखण्डे पुराणानां सात्त्विकत्वादिगुणविवेचनं चेत्थं कृतम्—“ मात्स्यं कौर्म्यं तथा लैङ्गं शैवं स्कान्दं तथैव च ॥ आग्नेयं च षडेतानि तामसानि निबोधत ॥ वैष्णवं नारदीयं च तथा भागवतं शुभम् ॥ गारुडं च तथा पाद्मं वाराहं शुभदर्शने ॥ सात्त्विकानि पुराणानि विज्ञेयानि शुभानि वै ॥ ब्रह्माण्डं ब्रह्मवैवर्तं मार्कण्डेयं तथैव च ॥ भविष्यं वामनं ब्राह्मं राजसानि निबोधत ॥” इति । एतेन परिगणनेनैतेषां शिवादिदेवताविशेषमाहात्म्यपरत्वं ध्वन्यते ॥ न तूत्तमाधमफलत्वे तात्पर्यम् ॥ यत्तु कैश्चित्पूर्वोक्तपाद्मपुराणमध्ये स्वयं कृतं पद्यं प्रक्षिप्योच्यते—“ सात्त्विका मोक्षदाः प्रोक्ता राजसाः स्वर्गदाः शुभाः ॥ तथैव तामसा देवि निरयप्राप्तिहेतवः ॥” इति, तत्तेषां तुच्छबुद्धीनां दुर्विचारविलसितमेवावगन्तव्यम् । सात्त्विकाइत्यादिपुंस्त्वनिर्देशेनैव विशेष्यीभूतपुराणेषु संबंधाभावात्प्रक्षिप्तत्वं स्फुटमेव प्रतीयते तत्कपोलकल्पितस्योपारितनपद्यस्य । तांस्तुच्छबुद्धीनुद्दिश्योक्तं भविष्यपुराणे—“ब्रह्माणं केशवं रुद्रं भेदभावेन मोहिताः । पश्यन्त्येकं न जानन्ति पाखण्डोपहता जनाः ॥ ” इति । परमार्थत एकस्यैव भगवतोऽनेकनाम

---

[1] भेदाः—इति शेषः । [2] “स्वयंदृष्टार्थकथनं प्राहुराख्यानकं बुधाः । श्रुतस्यार्थस्य कथनमुपाख्यानं प्रचक्षते ॥” इत्याख्यानोपाख्यानलक्षणे ।

रूपैः प्रसिद्धिरस्ति न वस्तुतो भेदोऽस्तीति तूक्तं श्रुतौ । तथा च श्रुतिः—“इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरथो दिव्यः स सुपर्णो गरुत्मान् । एकं सद्विप्रा बहुधा वदन्त्यग्निं यमं मातरिश्वानमाहुः ” इति ऋग्वेदे (मं० १ । व०२२ सू० १६४ । मं० ४६) अष्टादशमहापुराणेषु मध्ये कतिपुराणैः के देवा मुख्यत्वेन प्रतिपादितास्तदुक्तं स्कान्दे महापुराणे केदारखण्डे प्रथमेऽध्याये—“अष्टादशपुराणेषु दशभिर्गीयते शिवः ॥ चतुर्भिर्भगवान्ब्रह्मा द्वाभ्यां देवी तथा हरिः ॥ ” इति । तथा तत्तत्पुराणप्रतिपाद्यानां तत्तद्विशिष्टदेवतानां निर्णयः प्रोक्तः शिवरहस्ये सम्भवकाण्डे—“तत्र शैवानि शैवं च भविष्यं च द्विजोत्तमाः ॥ मार्कण्डेयं तथा लैङ्गं वाराहं स्कान्दमेव च ॥ मात्स्यमन्यत्तथा कौर्मं वामनं च मुनीश्वराः । ब्रह्माण्डं च दशेमानि त्रीणि लक्षाणि संख्यया ॥ ग्रन्थानां महिमा सर्वैः शिवस्यैव प्रकाश्यते । असाधारणया मूर्त्या नाम्नाऽसाधारणेन च ॥ वदन्ति शिवमेतानि शिवस्तेषु प्रकाश्यते ॥ विष्णोर्हि वैष्णवं तच्च तथा भागवतं विदुः ॥ नारदीयं पुराणं च गारुडं वैष्णवं विदुः ॥ ब्राह्मं पाद्मं ब्रह्मणो द्वे अग्नेराग्नेयमेककम् । सवितुर्ब्रह्मवैवर्तमेवमष्टादश स्मृतम् । चत्वारि वैष्णवानीशविष्ण्वोः साम्यपराणि वै ॥ ब्रह्मादिभ्योऽधिकं विष्णुं प्रवदन्ति जगत्पतिम् ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानां साम्यं ब्राह्मे पुराणके ॥ अन्येषामधिकं देवं ब्रह्माणं जगतां पतिम् । प्रवदन्ति दिनाधीशं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ॥ ” इति । एवमेतेषां महापुराणानां संक्षेपतो वर्णितः संघट्टः ॥ एवमुपपुराणान्यप्यष्टादश भवन्ति । तान्युक्तानि गारुडे (२२७) अध्याये । यथा—“आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमथापरम् । तृतीयं स्कान्दमुद्दिष्टं कुमारेण तु भाषितम् ॥ चतुर्थं शिवधर्माख्यं साक्षान्नन्दीशभाषितम् ॥ दुर्वाससोक्तमाश्चर्यं नारदोक्तमतः परम् ॥ कापिलं वामनं चैव तथैवोशनसेरितम् । ब्रह्माण्डं वारुणं चाथ कालिकाह्वयमेव च ॥ माहेश्वरं तथा साम्बं सौरं सर्वार्थसंचयम् ॥ पराशरोक्तमपरं मारीचं भार्गवाह्वयम् ॥ ” इति । इतोऽन्यान्युपोपपुराणान्यपि गाणेशमौद्गलदेवीपुराणकल्किपुराणादिपुराणप्रभृतीन्यष्टादश सन्तीति ॥ सोऽयं प्रोक्तश्चतुष्पञ्चाशत्पुराणसमुदायः ।

अथ यानि चोक्तान्यष्टादशमहापुराणानि तत्र प्रस्तुतं तावत्किञ्चिद्विविच्यते—अयि सज्जनमहोदयाः ! अस्माभिश्चिरंतनं समयमारभ्याद्ययावदनेकदेशदेशान्तरस्थितेभ्यो महाभाग्यशालिनां समस्तराजवर्याणां विद्वज्जनानां राजसन्मान्यानामग्रहारसंभावितसज्जनानां चातिप्राचीनसरस्वतीभाण्डागारेभ्यो हस्तलिखितान्यतिप्राचीनानि वेदशास्त्रपुराणधर्मशास्त्रयोगवैशेषिकसांख्यव्रतकथेतिहासकर्मकांडव्याकरणन्यायच्छंदोज्यौतिषकाव्यालंकारनाटकोपन्यासचंपूकोशवैद्यकमंत्रस्तोत्रसकलसांप्रदायिकग्रन्थान्महता परिश्रमेण भूयसा द्रव्यव्ययेन च संपाद्यानेकप्रत्यादर्शपुस्तकसंमेलनपुरःसरं शास्त्रिजनद्वारा संपरिशोध्य चास्मदीये “श्रीवेङ्कटेश्वर” मुद्रणालये सुपुष्टचिक्कणपत्रेषु सुमनोहरसीसकाक्षरैः संमुद्रय सर्वेषां सुखलाभायात्यल्पमौल्येन प्रसिद्धिं नीतानीत्यद्ययावदस्मदीय“श्रीवेङ्कटेश्वर”मुद्रणालयपरिचितानां समस्तसज्जनानां सुविदितमेवैतत् । एवमस्मदीयेऽद्ययावदविरतमसंख्यातग्रन्थमुद्रणकार्यक्रमे प्रचलिते सति बहुवर्षेभ्यः प्रागेकस्मिन्समये पुराणग्रन्थपर्यालोचनायामस्माभिः समवधाने क्रियमाणे—श्रीमन्मा

र्कण्डेयमहापुराणस्थम्——“अष्टादशपुराणानां नामधेयानि यः पठेत् ॥ त्रिसंध्यं जपते यस्तु सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥” इति पद्यं; तथा च भविष्यपुराणस्थम्--“येस्त्वेतानि समस्तानि पुराणानि च जानते ॥ भारतं च महाबाहो ते सर्वज्ञा मता नृणाम् ॥” इति पद्यं चास्माकं दृष्टिपथं समायासीत् । एतत्पद्यद्वयावलोकनेन चास्माकं श्रीपरमेश्वरस्य प्रेरणया चाकस्मादेषा बुद्धिपरिस्फूर्तिरजायत—‘सर्वेषां भूतलनिवासिनामास्तिकजनानां सकलैहिकामुष्मिकसत्फलोदर्कसमुपलब्धये समस्तपुराणज्ञानोपलब्धिरत्यावश्यकी’इति । परंतु समस्तपुराणग्रन्थोपलब्ध्यधीना समस्तपुराणज्ञानोपलब्धिरिति तु सार्वजनीनम् । ततो बहुकालं विचारान्ते—यद्येतानि समग्राष्टादशमहापुराणानि संमुद्र्यास्माभिः प्राकाशयिष्यन्त तर्हि नः प्राचीनसमस्तग्रन्थप्रकाशनप्रयत्नसाफल्यं समजनिष्यतेति सहसास्मदीये मनसि समुत्कण्ठा समुद्भूत् । अथ चास्माभिस्तदानीमेवाष्टादशमहापुराणपुस्तकमुद्रणार्थं दृढतरः संकल्पोऽकारि । ततोऽस्माभिर्बद्धपरिकरीभूय महान्तं प्रयत्नमारचय्य यतस्ततः स्थितेभ्यः प्राचीनसरस्वतीभाण्डागारेभ्यस्तेभ्यस्तेभ्योऽत्युदारचरितेभ्यस्तत्तत्सरस्वतीभाण्डागाराधिपतिभ्यो महामान्येभ्यो महाभ्युदयेभ्यस्तत्रतत्र यथोपलब्धानि पूर्णान्यपूर्णानि खण्डितानि त्रुटितान्यधिकानि न्यूनानि सटीकान्यटीकानि जीर्णलिखितानि नवलिखितानि शीर्णपत्राणि यथातथा व्यस्तानि समस्तानि भागशः खण्डशः स्थितानि समस्तानां पुराणानां पुस्तकानि भूयसा परिश्रमेण महता द्रव्यव्ययेन कथंकारं संगृह्य संपादितानि । एतावांश्च पुस्तकसंपादनप्रयत्नोऽद्ययावद्विंशतिवर्षैः प्रतिक्षणं प्रचलता प्रक्रमेण परमेश्वरानुग्रहवशात्सफलताप्रायतां प्रापत् । ततश्चास्माभिस्तानि यतस्ततः समुपलभ्य संपादितानि महापुराणपुस्तकानि संगृह्य विविधशास्त्रविद्याविशारदैर्बहुभिः शास्त्रिजनैः सम्यक्परिशोध्य तद्गतगूढविषयविशेषपरिस्फोरणार्थाभिष्टिप्पणीभिः समलंकृत्य च पुष्टचिक्कणपत्रेषु सुन्दराक्षरैः स्वकीये “श्रीवेङ्कटेश्वर” मुद्रणालये संमुद्र्य प्रकाशयितुमुपक्रान्तानि । एवं प्रचलता प्रक्रमेणाद्ययावत्तानि ब्राह्म—पाद्म—शैव—भागवत—बृहन्नारदीय—मार्कंडेय—आग्नेय—भविष्य—ब्रह्मवैवर्त—लैङ्ग—वाराह—वामन—कौर्म—मात्स्य—गारुड—ब्रह्माण्डेत्येतानि षोडश—एवमन्यानि वायवीयपुराणदेवीभागवतप्रभृतीनि प्रमाणान्तरेण परिगणितानि महापुराणानि तथान्यानि कतिपयानि सांबपुराणनरसिंहपुराणादीन्युपपुराणानि तथाचादिपुराणकालिकापुराणकल्किपुराणप्रभृतीन्युपोपपुराणानि च मुद्रयित्वा प्रकाशितानि सन्ति । एवं क्रमेणाद्ययावन्महापुराणपुस्तकानि संमुद्र्य श्रीवेङ्कटेश्वरमुद्रणालयात्सर्वभूमण्डले प्रकाशितानि सन्ति । इदानीं महापुराणमुद्रणप्रक्रमेण चैतत्स्कान्दंनाम महापुराणं महता प्रयासेन बहुभ्यः स्थलेभ्यः श्रीमन्महामान्यानां सज्जनवरिष्ठानां महाभ्युदयानां प्राचीनसरस्वतीभाण्डागारेभ्यः सम्पाद्य संगृहीतम् । तस्यैतस्य स्कान्दमहापुराणस्याष्टौ प्रत्यादर्शपुस्तकानि येषांयेषामुदारचरितानां सज्जनशिरोमणीनां प्राचीनसरस्वतीभाण्डागारेभ्योऽस्माकं मिलितानि तेषां शुभमङ्गलनामधेयानि च सधन्यवादं पृथगत्र प्रथमपृष्ठ एतस्याः प्रस्तावनाया ऊर्ध्वभागे प्रदर्शितान्येव सन्ति ॥

अथ स्कान्दमहापुराणविषयकसन्देहनिरासः ।

अथैतत्स्कान्दमहापुराणसमवगाहनसमुद्भूतविषयविशेषविवेचनेनैतस्य स्कान्दमहापुराणस्य सर्वेषां सुदृढपारिचयार्थं स्कान्दपुराणविषयकविविधभेदजन्यदुर्निवारसन्देहसन्दोहनिरासार्थं च समस्तसज्जनानां पुरतः किञ्चित्प्रास्ताविकं तावदिदानीं प्रस्तूयते—

अयि महामान्यसज्जनशिरोमणयः ! स्कांदंनाम पुराणं तावद्द्विविधम्—एकं स्कांदं महापुराणं, द्वितीयं च स्कांदंनामोपपुराणम् । तत्राष्टादशमहापुराणेषु यत्त्रयोदशं स्कांदंनाम महापुराणं परिगणितं तदेतदेव—यस्यैषा प्रस्तावनाऽधुना श्रीमद्भिः पर्यालोच्य कृतार्थीक्रियते । तत्र द्विविधत्वं च स्कांदपुराणस्य प्रथमतो विविच्यते । तदित्थम् । महापुराणपरिगणनायां ब्रह्मवैवर्ते श्रीकृष्णजन्मखंडे (१३२) अध्याये—"परं ब्राह्मपुराणं च सहस्राणां दशैव च ॥ पंचोनषष्टिसाहस्रं पाद्ममेव प्रकीर्तितम् ॥" इत्यारभ्य त्रयोदशं स्कांदमहापुराणं समुद्दिश्योक्तम्—"एकाशीतिसहस्रं च परमेव शताधिकम् ॥ वरं स्कांदपुराणं च सद्भिरेवं निरूपितम् ॥" इति । तथा च बृहन्नारदीयपुराणे महापुराणसंख्यानुक्रममुपक्रम्य त्रयोदशं स्कांदं महापुराणमुद्दिश्येत्थमुक्तम्——"शृणु वक्ष्ये मरीचे च पुराणं स्कांदसंज्ञितम् । यस्मिन्प्रतिपदं साक्षान्महादेवो व्यवस्थितः ॥ पुराणे शतकोटौ तु यच्छैवं वर्णितं मया ॥ लक्षितस्यार्थजातस्य सारो व्यासेन कीर्तितः ॥ स्कान्दाह्वयस्तत्र खंडाः सप्तैव परिकल्पिताः ॥ एकाशीतिसहस्रं तु स्कान्दं सर्वाघकृन्तनम् ॥ यः शृणोति पठेद्वापि स तु साक्षाच्छिवः स्थितः ॥ यत्र माहेश्वरा धर्माः षण्मुखेन प्रकाशिताः ॥ कल्पे तत्पुरुषे वृत्ताः सर्वसिद्धिविधायकाः ॥" इति । किञ्चात्रैव स्कान्दे प्रभासखंडे चतुर्थे द्वारकामाहात्म्ये चतुश्चत्वारिंशदध्याये—"सूत उवाच—एतत्पुराणमखिलं पुरा स्कन्देन भाषितम् ॥ भृगवे ब्रह्मपुत्राय तस्माल्लेभे तथांगिराः ॥ ततश्च च्यवनः प्राप ऋचीकश्च ततो मुनिः ॥ एवं परम्पराप्राप्तं सर्वेषु भुवनेष्वपि ॥ स्कान्दं पुराणमेतच्च कुमारेण पुरोद्धृतम् ॥ यः शृणोति सतां मध्ये नरः पापाद्विमुच्यते ॥ इदं पुराणमायुष्यं चतुर्वर्णसुखप्रदम् ॥ निर्मितं षण्मुखेनेह नियतं सुमहात्मना ॥ एवमेतत्समाख्यातमाख्यानं भद्रमस्तु वः ॥ मण्डितं सप्तभिः खण्डैः स्कान्दं यः शृणुयान्नरः ॥ न तस्य पुण्यसंख्यानं कर्तुं शक्येत केनचित् ॥ य इदं धर्ममाहात्म्यं ब्राह्मणाय प्रयच्छति ॥ स्वर्गलोके वसेत्तावद्यावदक्षरसंख्यया ॥" इत्यादिनैतदेव सप्तखण्डात्मकं स्कान्दंनाम महापुराणमित्याख्यायते । किं चैतदेव तत्पुरुषकल्पोक्तं स्कान्दं महापुराणं समुद्दिश्य सप्तखण्डनामानुक्रमण्येकेन श्लोकेन कैश्चिदभियुक्तैरित्थमुक्तास्ति—"माहेश्वरो वैष्णवब्राह्मकाश्यास्त्ववन्तिका नागरमत्र षष्ठम् ॥ प्राभासिको विप्रवरेण खण्डाः स्कान्दे पुराणे कथिताः सुपुण्याः ॥" इति । अपि चात्रैव स्कान्दे महापुराणे सप्तमे प्रभासखंडे प्रथमे प्रभासक्षेत्रमाहात्म्ये द्वितीयेऽध्यायेऽष्टादशमहापुराणभेदवर्णनप्रसंगे—"स्कान्दं तु सप्तधा भिन्नं

वेदव्यासेन धीमता ॥ एकाशीतिसहस्राणि शतं चैक तु संख्यया ॥ तस्याद्यो यो विभागस्तु स्कान्दमाहात्म्यसूचकः ॥ माहेश्वरः समाख्यातो द्वितीयो वैष्णवः स्मृतः ॥ तृतीयो ब्रह्मणः प्रोक्तः सृष्टिसंक्षेपसूचकः ॥ काशीमाहात्म्यसंयुक्तश्चतुर्थः परिपठ्यते ॥ रेवायाः पञ्चमो भागः सोज्जयिन्याः प्रकीर्तितः ॥ षष्ठः कल्पो नागरश्च तीर्थमाहात्म्यसूचकः ॥ सप्तमोऽयं विभागो यः स्मृतः प्राभासिको द्विजाः ॥ सर्वे द्वादशसाहस्रा विभागाः संप्रकीर्तिताः ॥ अस्मिन्प्राभासिकः सर्वो वर्ण्यते क्षेत्रविस्तरः ॥ तीर्थानां चैव माहात्म्यं माहात्म्यं शंकरस्य च ॥ अन्येषां चैव देवानां माहात्म्यं च प्रकीर्त्यते ॥ इति भेदः पुराणानां संक्षेपात्कथितो द्विजाः ॥ इममष्टादशानां तु पुराणानामनुक्रमम् ॥ यः पठेद्धव्यकव्येषु स याति भवनं हरेः ॥ इदं पवित्रं हि यशोनिधानमिदं पितॄणामपि वल्लभं च ॥ इदं च देवेष्वमृताय नित्यमिदं महापातकहृच्च पुंसाम् ॥ ” इति । बृहन्नारदीयमहापुराणे समस्तमहापुराणानां संख्यापरिगणनपूर्वकं परिगणनं कृतमस्ति । तत्र समस्तमहापुराणस्थसर्वभागखण्डस्कन्दपर्वपादादिविवेचनपूर्वकतत्तन्महापुराणस्थसमस्तप्रत्येकैकविषयानुक्रमणिकावर्णनप्रक्रमे क्रमायाततया त्रयोदशत्वेन परिगणितस्य सप्तखण्डविभूषितस्यैतस्यैव स्कान्दमहापुराणस्य सविस्तरमाहेश्वरखण्डादिसप्तखण्डस्थविषयानुक्रमणिकायाः संवर्णनादिदं माहेश्वर—वैष्णव—ब्राह्म—काशी—आवन्त्य—नागर—प्रभासेतिसप्तमुख्यखण्डात्मकमेतदुक्तसप्तखण्डान्तर्गतानेकखण्डमाहात्म्योपेतं यथावर्णितैकशताधिकैकाशीतिसहस्रग्रन्थश्लोकसंख्यात्मकं स्कान्दंनाम महापुराणं वरीवर्तितरामिति सुनिपुणैः सुधीभिः साधु निर्धारणीयम् ॥ अथ चैतस्यैव सप्तखण्डान्वितस्य स्कान्दमहापुराणस्य महापुराणत्वेन सत्यापनार्थं बृहन्नारदीयमहापुराणोक्तः समग्रसप्तखण्डानुक्रमणिकाध्याय इदानीं सर्वेषां सज्जनानामेतत्परिचयायैतद्विभागपरिज्ञानाय सर्वसंदेहनिवृत्तये चेहोपन्यस्यते । ततः स्यादेव समस्तसज्जनानामेतस्यैव स्कान्दमहापुराणस्य महापुराणत्वेन सत्यत्वेन प्रतीतिः ॥ स च नारदीयमहापुराणोक्तः स्कान्दमहापुराणस्थविषयानुक्रमणिकाध्याय इत्थम्—“ब्रह्मोवाच——शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि पुराणं स्कान्दसंज्ञकम् ॥ यस्मिन्प्रतिपदं साक्षान्महादेवो व्यवस्थितः ॥ १ ॥ पुराणे शतकोटौ तु यच्चैवं वर्णितं मया ॥ लक्षितस्यार्थजातस्य सारो व्यासेन कीर्तितः ॥ २ ॥ स्कान्दाह्वयस्तत्र खण्डाः सप्तैव परिकल्पिताः ॥ एकाशीतिसहस्रं तु स्कान्दं सर्वाघकृन्तनम् ॥ ३ ॥ यः शृणोति पठेद्वापि स तु साक्षाच्छिवः स्थितः ॥ यत्र माहेश्वरा धर्माः षण्मुखेन प्रकाशिताः ॥ ४ ॥ कल्पे तत्पुरुषे वृत्ताः सर्वसिद्धिविधायकाः ॥ तस्य माहेश्वरश्चाद्यः खण्डः पापप्रणाशनः ॥ ५ ॥ किञ्चिन्न्यूनार्कसाहस्रो बहुपुण्यो बृहत्कथः ॥ सुचरित्रशतैर्युक्तः स्कान्दमाहात्म्यसूचकः ॥६॥ यत्र केदारमाहात्म्ये पुराणोपक्रमः पुरा ॥ दक्षयज्ञकथा पश्चाच्छिवलिंगार्चने फलम् ॥७॥ समुद्रमथनाख्यानं देवेन्द्रचरितं महत् ॥ पार्वत्याः समुपाख्यानं विवाहस्तदनंतरम् ॥८॥ कुमारोत्पत्तिकथनं ततस्तारकसंगरः ॥ ततः पाशुपताख्यानं चण्डचाख्यानसमन्वितम् ॥ ॥९॥ द्यूतप्रवर्तनाख्यानं नारदेन समागमः ॥ ततः कुमारमाहात्म्ये पञ्चतीर्थकथानकम् ॥ १० ॥ धर्मवर्मनृपाख्यानं महीसागरकीर्तनम् ॥ इन्द्रद्युम्नकथा पश्चान्नाडीजंघ

कथान्विता ॥ ११ ॥ प्रादुर्भावस्ततो मह्याः कथा दमनकस्य च ॥ महीसागरसंयोगः कुमारेशकथा ततः ॥ १२ ॥ ततस्तारकयुद्धं च नानाख्यानसमन्वितम् ॥ वधश्च
तारकस्याथ पञ्चलिंगनिवेशनम् ॥१३॥ द्वीपाख्यानं ततः पुण्यमूर्ध्वलोकव्यवस्थितिः॥ ब्रह्माण्डस्थितिमानं च बर्करेशकथानकम् ॥१४॥ महाकालसमुद्भूतिः कथा चास्य
महाद्भुता ॥ वासुदेवस्य माहात्म्यं कोटितीर्थं ततः परम् ॥ १५ ॥ नानातीर्थसमाख्यानं गुप्तक्षेत्रे प्रकीर्तितम् ॥ पाण्डवानां कथा पुण्या महाविद्याप्रसाधनम् ॥१६॥ तीर्थयात्रासमाप्तिश्च
कौमारमिदमद्भुतम् ॥ अरुणाचलमाहात्म्यं सनकब्रह्मसंकथा ॥१७॥ गौरीतपःसमाख्यानं तत्तत्तीर्थनिरूपणम् ॥ माहिषासुरमाख्यानं वधश्चास्य महाद्भुतः ॥
॥१८॥ द्रोणाचले शिवास्थानं नित्यदा परिकीर्तितम् ॥ इत्येष कथितः स्कान्दे खण्डो माहेश्वरोद्भुतः ॥ १९ ॥ द्वितीयो वैष्णवः खण्डस्तस्याख्यानानि मे शृणु ॥ प्रथमं
भूमिवाराहसमाख्यानं प्रकीर्तितम् ॥ २० ॥ यत्र वेंकटकुध्रस्य माहात्म्यं पापनाशनम् ॥ कमलायाः कथा पुण्या श्रीनिवासस्थितिस्ततः ॥ २१ ॥ कुलालाख्यानकं
चात्र सुवर्णमुखरीकथा ॥ नानाख्यानसमायुक्ता भरद्वाजकथाऽद्भुता ॥२२॥ मतङ्गाञ्जनसंवादः कीर्तितः पापनाशनः ॥ पुरुषोत्तममाहात्म्यं कीर्तितं चोत्कले ततः ॥२३॥
मार्कण्डेयसमाख्यानमम्बरीषस्य भूपतेः ॥ इन्द्रद्युम्नस्य माहात्म्यं विद्यापतिकथा ततः ॥ २४ ॥ जैमिनेः समुपाख्यानं नारदस्यापि वाडव ॥ नीलकण्ठसमाख्यानं नरसिंहोपवर्णनम्
॥ २५ ॥ अश्वमेधकथा राज्ञो ब्रह्मलोकगतिस्तथा ॥ रथयात्राविधिः पश्चाज्जन्मस्थानविधिस्तथा ॥ २६ ॥ दक्षिणामूर्त्युपाख्यानं गुण्डिचाख्यानकं ततः ॥
रथरक्षाविधानं च शयनोत्सवकीर्तनम् ॥ २७ ॥ श्वेतोपाख्यानमत्रोक्तं पृथूत्सवनिरूपणम् ॥ दोलोत्सवो भगवतो व्रतं सांवत्सराभिधम् ॥ २८ ॥ पूजा चाकामिका
विष्णोरुद्दालकनियोगतः ॥ योगसाधनमत्रोक्तं नानायोगनिरूपणम् ॥ २९ ॥ दशावतारकथनं स्नानादिपरिकीर्तनम् ॥ ततो बदरिकायाश्च माहात्म्यं पापनाशनम्
॥ ३० ॥ अग्न्यादितीर्थमाहात्म्यं वैनतेयशिलाभवम् ॥ कारणं भगवद्वासे तीर्थं कापालमोचनम् ॥ ३१ ॥ पञ्चधाराभिधं तीर्थं मेरुसंस्थापनं
तथा ॥ ततः कार्तिकमाहात्म्ये माहात्म्यं मदनालसम् ॥ ३२ ॥ धूम्रकेशसमाख्यानं दिनकृत्यानि कार्तिके ॥ पञ्चभीष्मव्रताख्यानं कीर्तितं भुक्तिमुक्तिदम्
॥ ३३ ॥ ततो मार्गस्य माहात्म्ये विधानं स्नानजं तथा ॥ पुंड्रादिकीर्तनं चात्र मालाधारणपुण्यकम् ॥ ३४ ॥ पञ्चामृतस्नानपुण्यं घंटानादादिजं फलम् ॥ नानापुष्पार्चनफलं
तुलसीदलजं फलम् ॥ ३५ ॥ नैवेद्यस्य च माहात्म्यं हरिवासरकीर्तनम् ॥ अखण्डैकादशीपुण्यं तथा जागरणस्य च ॥ ३६ ॥ यात्रोत्सवविधानं च
नाममाहात्म्यकीर्तनम् ॥ ध्यानादिपुण्यकथनं माहात्म्यं मथुराभवम् ॥ ३७ ॥ मथुरातीर्थमाहात्म्यं पृथगुक्तं ततः परम् ॥ वनानां द्वादशानां च माहात्म्यं कीर्तितं
ततः ॥ ३८ ॥ श्रीमद्भागवतस्यात्र माहात्म्यं कीर्तितं परम् ॥ वज्रशाण्डिल्यसंवादो ह्यन्तर्लीलाप्रकाशकम् ॥ ३९ ॥ ततो माघस्य माहात्म्यं स्नानदानजपोद्भवम् ॥
नानाख्यानसमायुक्तं दशाध्यायैर्निरूपितम् ॥ ४० ॥ ततो वैष्णवमाहात्म्ये शय्यादानादिजं फलम् ॥ जलदानादिविधयः कामाख्यानमतः परम् ॥ ४१ ॥

श्रुतदेवस्य चरितं व्याधोपाख्यानमद्भुतम् ॥ तथाऽक्षय्यतृतीयादेर्विशेषात्पुण्यकीर्तनम् ॥ ४२ ॥ ततस्त्वयोध्यामाहात्म्ये चक्रब्रह्माह्वतीर्थके ॥ सुरापापविमोक्षाख्ये तथाधारसहस्रकम् ॥ ४३ ॥ स्वर्गद्वारं चन्द्रहारिर्धर्महर्युपवर्णनम् ॥ स्वर्णवृष्टेरुपाख्यानं तिलोदासरयूयुतिः ॥ ४४ ॥ सीताकुण्डं गुप्तहारिः सरयूघर्घरान्वयः ॥ गोप्रतारं च दुग्धोदं गुरुकुण्डादिपञ्चकम् ॥ ४५ ॥ सोमार्कादीनि तीर्थानि त्रयोदश ततः परम् ॥ गयाकूपस्य माहात्म्यं सर्वाघविनिवर्तकम् ॥ ४६ ॥ माण्डव्याश्रमपूर्वाणि तीर्थानि तदनन्तरम् ॥ अजितादिमानसादितीर्थानि गदितानि च ॥ ४७ ॥ इत्येष वैष्णवः खण्डो द्वितीयः परिकीर्तितः ॥ अतः परं ब्राह्मखण्डं मरीचे शृणु पुत्रक ॥ ४८ ॥ यत्र वै सेतुमाहात्म्ये फलं स्नानेक्षणोद्भवम् ॥ गालवस्य तपश्चर्या राक्षसाख्यानकं ततः ॥ ४९ ॥ चक्रतीर्थादिमाहात्म्यं देवीपत्तनसंयुतम् ॥ वेतालतीर्थमहिमा पापनाशादिकीर्तनम् ॥ ५० ॥ मंगलादिकमाहात्म्यं ब्रह्मकुण्डादिवर्णनम् ॥ हनुमत्कुण्डमहिमाऽगस्त्यतीर्थभवं फलम् ॥ ५१ ॥ रामतीर्थादिकथनं लक्ष्मीतीर्थनिरूपणम् ॥ शंखादितीर्थमहिमा तथा साध्यामृतादिजः ॥ ५२ ॥ धनुष्कोट्यादिमाहात्म्यं क्षीरकुण्डादिजं तथा ॥ गायत्र्यादिकतीर्थानां माहात्म्यं चात्र कीर्तितम् ॥ ५३ ॥ रामनाथस्य महिमा तत्त्वज्ञानोपदेशनम् ॥ यात्राविधानकथनं सेतौ मुक्तिप्रदं नृणाम् ॥ ५४ ॥ धर्मारण्यस्य माहात्म्यं ततः परमुदीरितम् ॥ स्थाणुः स्कन्दाय भगवान्यत्र तत्त्वमुपादिशत् ॥ ५५ ॥ धर्मारण्यसुसंभूतिस्तत्पुण्यपरिकीर्तनम् ॥ कर्मसिद्धेः समाख्यानमृषिवंशनिरूपणम् ॥ ५६ ॥ अप्सरस्तीर्थमुख्यानां माहात्म्यं यत्र कीर्तितम् ॥ वर्णानामाश्रमाणां च धर्मतत्त्वनिरूपणम् ॥ ५७ ॥ देवस्थानविभागश्च बहुलार्ककथा शुभा ॥ छत्रानन्दा तथा शान्ता श्रीमाता च मतंगिनी ॥ ५८ ॥ पुण्यदा च समाख्याता यत्र देव्यः समास्थिताः ॥ इन्द्रेश्वरादिमाहात्म्यं द्वारकादिनिरूपणम् ॥ ५९ ॥ लोहासुरसमाख्यानं गङ्गाकूपनिरूपणम् ॥ श्रीरामचरितं चैव सत्यमन्दिरवर्णनम् ॥ ६० ॥ जीर्णोद्धारस्य कथनमासनप्रतिपादनम् ॥ जातिभेदप्रकथनं स्मृतिधर्मनिरूपणम् ॥ ६१ ॥ ततस्तु वैष्णवा धर्मा नानाख्यानैरुदीरिताः ॥ चातुर्मास्ये ततः पुण्ये सर्वधर्मनिरूपणम् ॥ ६२ ॥ दानप्रशंसा तत्पश्चाद्व्रतस्य महिमा ततः ॥ तपसश्चैव पूजायाः सच्छिद्रकथनं ततः ॥ ६३ ॥ तद्वृत्तीनां भिदाख्यानं शालिग्रामनिरूपणम् ॥ भारकस्य वधोपायो वृक्षार्चामहिमा तथा ॥ ६४ ॥ विष्णोः शापश्च वृक्षत्वं पार्वत्यनुतपस्ततः ॥ हरस्य ताण्डवं नृत्यं रामनामनिरूपणम् ॥ ६५ ॥ हरस्य लिंगकथनं कथा पैजवनस्य च ॥ पार्वतीजन्मचरितं तारकस्य वधोऽद्भुतः ॥ ६६ ॥ प्रणवैश्वर्यकथनं तारकाचारितं पुनः ॥ दक्षयज्ञसमाप्तिश्च द्वादशाक्षरभूषणम् ॥ ६७ ॥ ज्ञानयोगसमाख्यानं महिमा द्वादशाक्षरः ॥ श्रवणादिकमाहात्म्यं कीर्त्तितं शर्मदं नृणाम् ॥ ६८ ॥ ततो ब्राह्मोत्तरे भागे शिवस्य महिमाऽद्भुतः ॥ पञ्चाक्षरस्य महिमा गोकर्णमहिमा ततः ॥ ६९ ॥ शिवरात्रेश्च माहात्म्यं प्रदोषव्रतकीर्तनम् ॥ सोमवारव्रतं चापि सीमन्तिन्याः कथानकम् ॥ ७० ॥ भद्रायूत्पत्तिकथनं सदाचारनिरूपणम् ॥ शिववर्मसमुद्देशो भद्रायूद्वाहवर्णनम् ॥ ७१ ॥

भद्रायुमहिमा चापि भस्ममाहात्म्यकीर्तनम् ॥ शबराख्यानकं चैवाथोमामाहेश्वरं व्रतम् ॥ ७२ ॥ रुद्राक्षस्य च माहात्म्यं रुद्राध्यायस्य पुण्यदम् ॥ श्रवणादिक
पुण्यं च ब्राह्मखण्डोऽयमीरितः ॥ ७३ ॥ अतः परं चतुर्थं तु काशीखण्डमनुत्तमम् ॥ विन्ध्यनारदयोर्यत्र संवादः परिकीर्तितः ॥ ७४ ॥ सत्यलोकप्रभाव
श्चागस्त्यावासे सुरागमः ॥ पतिव्रताचारित्रं च तीर्थयात्राप्रशंसनम् ॥ ७५ ॥ ततश्च सप्तपुर्याख्याः संयमिन्या निरूपणम् ॥ बुधस्य च तथेन्द्राग्न्योर्लोकाप्तिः शिव
शिवशर्मणः ॥ ७६ ॥ अग्नेः समुद्भवश्चैव क्रव्याद्वरुणसंभवः ॥ गन्धवत्यलकापुर्योरीश्वर्याश्च समुद्भवः ॥ ७७ ॥ चन्द्रार्कबुधलोकानां कुजेज्यार्कभुवां क्रमात् ॥
मम विष्णोर्ध्रुवस्यापि तपोलोकस्य वर्णनम् ॥ ७८ ॥ ध्रुवलोककथा पुण्या सत्यलोकनिरीक्षणम् ॥ स्कन्दागस्त्यसमालापो मणिकर्णीसमुद्भवः ॥ ७९ ॥
प्रभावश्चापि गङ्गाया गङ्गानामसहस्रकम् ॥ वाराणसीप्रशंसा च भैरवाविर्भवस्ततः ॥ ८० ॥ दण्डपाणिज्ञानवाप्योरुद्भवः समनन्तरम् ॥ ततः कलावत्याख्यानं सदाचार
निरूपणम् ॥ ८१ ॥ ब्रह्मचारिसमाख्यानं ततः स्त्रीलक्षणानि च ॥ कृत्याकृत्यविनिर्देशो ह्यविमुक्तेशवर्णनम् ॥ ८२ ॥ गृहस्थयोगिनो धर्माः कालज्ञानं ततः
परम् ॥ दिवोदासकथा पुण्या काशिकावर्णनं ततः ॥ ८३ ॥ मायागणपतेश्चाथ भुवि प्रादुर्भवस्ततः ॥ विष्णुमायाप्रपञ्चोऽथ दिवोदासविमोक्षणम् ॥ ८४ ॥
ततः पञ्चनदोत्पत्तिर्बिन्दुमाधवसंभवः ॥ ततो वैष्णवतीर्थाख्या शूलिनः काशिकागमः ॥ ८५ ॥ जैगीषव्येण संवादो ज्येष्ठेशाख्या महेशितुः ॥ क्षेत्राख्यानं कन्दुकेशो
व्याघ्रेश्वरसमुद्भवः ॥ ८६ ॥ शैलेशरत्नेश्वरयोः कृत्तिवासस्य चोद्भवः ॥ देवतानामधिष्ठानं दुर्गासुरपराक्रमः ॥ ८७ ॥ दुर्गाया विजयश्चाथ ॐकारेशस्य वर्णनम् ॥ पुन
रोंकारमाहात्म्यं त्रिलोचनसमुद्भवः ॥ ८८ ॥ केदाराख्या च धर्मेशकथा विष्णुसमुद्भवा ॥ वीरेश्वरसमाख्यानं गंगामाहात्म्यकीर्तनम् ॥ ८९ ॥ विश्वकर्मेशमहिमा दक्ष
यज्ञोद्भवस्तथा ॥ सतीशस्यामृतेशादेर्भुजस्तम्भः पराशरे ॥ ९० ॥ क्षेत्रतीर्थकदंबश्च मुक्तिमण्डपसंकथा ॥ विश्वेशविभवश्चाथ ततो यात्रापरिक्रमः ॥ ९१ ॥ अतःपरं
त्ववन्त्याख्यं शृणु खण्डं च पञ्चमम् ॥ महाकालवनाख्यानं ब्रह्मशीर्षच्छिदा ततः ॥ ९२ ॥ प्रायश्चित्तविधिश्चाग्नेरुत्पत्तिश्च सुरागमः ॥ देवदीक्षा शिवस्तोत्रं नानापा
तकनाशनम् ॥ ९३ ॥ कपालमोचनाख्यानं महाकालवनस्थितिः ॥ तीर्थं कनखलेशस्य सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ९४ ॥ कुण्डमप्सरसंज्ञं च सरो रुद्रस्य पुण्यदम् ॥ कुड
वेशं च विद्याध्रं मर्कटेश्वरतीर्थकम् ॥ ९५ ॥ स्वर्गद्वारं चतुःसिंधुतीर्थं शंकरवापिका ॥ शंकरार्कं गंधवतीतीर्थं पापप्रणाशनम् ॥ ९६ ॥ दशाश्वमेधिकानंशातीर्थेशहर
सिद्धिदम् ॥ पिशाचकादियात्रा च हनुमत्केश्वरं सरः ॥ ९७ ॥ महाकालेशयात्रा च वाल्मीकेश्वरतीर्थकम् ॥ शुक्रेश्वरादिमाहात्म्यं कुशस्थल्याः प्रदक्षिणा ॥ ९८ ॥
अक्रूरसंज्ञकं त्वेकपादं चंद्रार्कवैभवम् ॥ करभेशाख्यतीर्थं च लड्डुकेशादितीर्थकम् ॥ ९९ ॥ मार्कंडेशं यज्ञवापीसोमेशं नरकान्तकम् ॥ केदारेश्वररामेशसौभाग्येशनरार्क
कम् ॥ १०० ॥ केशवार्कं शक्तिभेदं स्वर्णसारमुखानि च ॥ ॐकारेशादितीर्थानि अन्धकश्रुतिकीर्तनम् ॥ १०१ ॥ कालारण्ये लिंगसंख्या स्वर्णशृंगाभिधानकम् ॥

कुशस्थल्या अवन्त्याश्वोज्जयिन्या अभिधानकम् ॥ १०२ ॥ पद्मावतीकुमुद्वत्यमरावतिकनामकम् ॥ विशालाप्रतिकल्पाभिधानं च ज्वरशान्तिकम् ॥ १०३ ॥ शिवानामा
दिकफलं नागोद्गीता शिवस्तुतिः ॥ हिरण्याक्षवधाख्यानं तीर्थं सुन्दरकुण्डकम् ॥ १०४ ॥ नीलगंगापुष्कराख्यं विन्ध्यवासनतीर्थकम् ॥ पुरुषोत्तमाभिधानं तु तत्तीर्थं
चाघनाशनम् ॥ १०५ ॥ गोमती वामनं कुण्डं विष्णोर्नामसहस्रकम् ॥ वीरेश्वरसरः कालभैरवस्य च तीर्थकम् ॥ १०६ ॥ महिमा नागपंचम्या नृसिंहस्य जय
न्तिका ॥ कुटुंबेश्वरयात्रा च देवसाधनकीर्तनम् ॥ १०७ ॥ कर्कराजाख्यतीर्थं च विघ्नेशादिसुरोहनम् ॥ रुद्रकुण्डप्रभृतिषु बहुतीर्थनिरूपणम् ॥१०८॥ यात्राऽष्टतीर्थजा
पुण्या रेवामाहात्म्यमुच्यते ॥ धर्मपुत्रस्य वैराग्यान्मार्कंडेयेन संगमः ॥ १०९ ॥ प्राग्नीयानुभवाख्यानममृतापारिकीर्तनम् ॥ कल्पेकल्पे पृथङ्नाम नर्मदायाः प्रकीर्तितम् ॥
॥ ११० ॥ स्तवमार्षं नार्मदं च कालरात्रिकथा ततः ॥ महादेवस्तुतिः पश्चात्पृथक्कल्पकथाद्भुता ॥ १११ ॥ विशल्याख्यानकं पश्चाज्जालेश्वरकथा तथा ॥ गौरीव्रत
समाख्यानं त्रिपुरज्वालनं तथा ॥ ११२ ॥ देहपातविधानं च कावेरीसंगमस्ततः ॥ दारुतीर्थं ब्रह्मावर्तं यज्ञेश्वरकथानकम् ॥ ११३ ॥ अग्नितीर्थं रवितीर्थं मेघनादा
दिदारुकम् ॥ देवतीर्थं नर्मदेशं कपिलाख्यं करंजकम् ॥ ११४ ॥ कुण्डलेशं पिप्पलादं विमलेशं च शूलभित् ॥ शचीहरणमाख्यानमन्धकस्य वधस्तथा ॥ ११५ ॥
शूलभेदोद्भवो यत्र दानधर्माः पृथग्विधाः ॥ आख्यानं दीर्घतपस ऋष्यशृङ्गकथा ततः ॥ ११६ ॥ चित्रसेनकथा पुण्या काशीराजस्य लक्षणम् ॥ ततो देवशिलाख्यानं
शबरीतीर्थकान्वितम् ॥ ११७ ॥ व्याधाख्यानं ततः पुण्यं पुंष्कारिण्यर्कतीर्थकम् ॥ आदित्येश्वरतीर्थं च शक्रतीर्थं करोटिकम् ॥ ११८ ॥ कुमारेशमगस्त्येशमानंदेशं च
मातृजम् ॥ लोकेशं धनदेशं च मंगलेशं च कामजम् ॥ ११९ ॥ नागेशं चापि गोपारं गौतमं शंखचूडकम् ॥ नारदेशं नंदिकेशं वरुणेश्वरतीर्थकम् ॥ १२० ॥ दधि
स्कन्दादितीर्थानि हनूमंतेश्वरं ततः ॥ रामेश्वरादितीर्थानि सोमेशं पिंगलेश्वरम् ॥१२१॥ ऋणमोक्षं कपिलेशं पूतिकेशं जलेशयम् ॥ चण्डार्कं यमतीर्थं च कहोडीशं वनादि
कम् ॥ १२२ ॥ नारायणं च कोटीशं व्यासतीर्थं प्रभासकम् ॥ नागेशसंकर्षणकं प्रश्रयेश्वरतीर्थकम् ॥ १२३ ॥ एरण्डीसंगमं पुण्यं सुवर्णशिलतीर्थकम् ॥ करंजं
कामहं तीर्थं भाण्डीरो रोहिणीभवम् ॥ १२४ ॥ चक्रतीर्थं धौतपापं स्कान्दमांगिरसाह्वयम् ॥ कोटितीर्थमयोन्याख्यमङ्गाराख्यं त्रिलोचनम् ॥१२५॥ इन्द्रेशं कम्बुकेशं
च सोमेशं कोहनांशकम् ॥ नार्मदं चार्कमाग्नेयं भार्गवेश्वरमुत्तमम् ॥ १२६ ॥ ब्राह्मं दैवं च मार्गेशमादिवाराहकेश्वरम् ॥ रामेशमथ सिद्धेशमाहिल्यं कंकटेश्वरम् ॥
॥ १२७ ॥ शाक्रं सौम्यं च नादेशं तोयेशं रुक्मिणीभवम् ॥ योजनेशं वराहेशं द्वादशीशिवतीर्थकम् ॥ १२८ ॥ सिद्धेशं मंगलेशं च लिंगवाराहतीर्थकम् ॥ कुण्डेशं
श्वेतवाराहं गर्भावेशं रवीश्वरम् ॥ १२९ ॥ शुक्लादीनि च तीर्थानि हुंकारस्वामितीर्थकम् ॥ संगमेशं नारकेशं मोक्षणं पश्चगोपकम् ॥ १३० ॥ नागशावं च सिद्धेशं
मार्कंडाक्रूरतीर्थके ॥ कामोदशूलारोपाख्ये मांडव्यं गोपकेश्वरम् ॥ कपिलेशं पिंगलेशं भूतेशं गांगगौतमे ॥ १३१ ॥ अश्वमेधं भृगुकच्छं केदारेशं च पापनुत् ॥ कल्क

लेशं च जालेशं शालिग्रामं वराहकम् ॥ १३२ ॥ चन्द्रहास्यं तथादित्यं श्रीपत्याख्यं च हंसकम् ॥ मूलस्थानं च शूलेशमाश्विनं चित्रदैवकम् ॥ १३३ ॥ शिखीशं कोटितीर्थं च तीर्थं पैतामहं परम् ॥ तथैव कुर्कुरीतीर्थं दशकन्यं सुवर्णकम् ॥ ऋणमोक्षं भारभूतिं पुंखिलं मुंडिडिण्डिमम् ॥ १३४ ॥ आमलेशं कपालेशं शृंगैरंडीभवं ततः ॥ कोटितीर्थं लोटणेशं फलस्तुतिरतः परम् ॥१३५॥ कृमिजांगलमाहात्म्ये रोहिताश्वकथा ततः ॥ धुंधुमारसमाख्यानं वधोपायस्ततोऽस्य च ॥१३६॥ वधो धुंधोस्ततः पश्चात्तताश्चित्रवहोद्भवः ॥ सहेभास्या ततश्चण्डी सप्रभावो रतीश्वरः ॥ १३७ ॥ केदारेशो लक्षतीर्थं ततो विष्णुपदीभवम् ॥ मुखारं च्यवनांधास्यं ब्रह्मणश्च सरस्ततः ॥ १३८ ॥ चक्राख्यं ललिताख्यानं तीर्थं च बहुगोमयम् ॥ रुद्रावर्तं च मार्कण्डं तीर्थं पापप्रणाशनम् ॥ १३९ ॥ श्रवणेशं शुद्धपुटं देवांधप्रेततीर्थकम् ॥ जिह्वोदतीर्थसंभूतिः शिवोद्भेदं फलस्तुतिः ॥ १४० ॥ एष खण्डो ह्यवन्त्याख्यः शृण्वतां पापनाशनः ॥ अतः परं नागराख्यः खण्डः षष्ठोऽभिधीयते ॥ १४१ ॥ लिंगोत्पत्तिसमाख्यानं हरिश्चन्द्रकथा शुभा ॥ विश्वामित्रस्य माहात्म्यं त्रिशंकुस्वर्गतिस्तथा ॥ १४२ ॥ हाटकेश्वरमाहात्म्ये वृत्रासुरवधस्तथा ॥ नागबिलं शंखतीर्थमचलेश्वरवर्णनम् ॥ १४२ ॥ चमत्कारपुराख्यानं चमत्कारकरं परम् ॥ गयशीर्षं बालशाख्यं बालमण्डं मृगाह्वयम् ॥ १४४ ॥ विष्णुपादं च गोकर्णं युगरूपं समाश्रयः ॥ सिद्धेश्वरं नागसरः सप्तार्षेयमगस्त्यकम् ॥ १४५ ॥ भ्रूणगर्तं नलेशं च भैष्मं वैदुरमर्ककम् ॥ शार्मिष्ठं सोमनाथं च दौर्गमानर्तकेश्वरम् ॥ १४६ ॥ जामदग्न्यवधाख्यानं नैःक्षत्रियकथानकम् ॥ रामह्रदं नागपुरं षड्लिंगं चैव यज्ञभूः ॥ १४७ ॥ मुण्डीरादित्रिकार्कं च सतीपरिणयाह्वयम् ॥ रुद्रशीर्षं च यागेशं वालखिल्यं च गारुडम् ॥ १४८ ॥ लक्ष्मीशापः सप्तविंशं सोमप्रासादमेव च ॥ अंबावृद्धं पाण्डुकाख्यमाग्नेयं ब्रह्मकुण्डकम् ॥ १४९ ॥ गोमुखं लोहयष्ट्याख्यमजापालेश्वरी तथा ॥ शानैश्वरं राजवापी रामेशो लक्ष्मणेश्वरः ॥ १५० ॥ कुशेशाख्यं लवेशाख्यं लिंगं सर्वोत्तमोत्तमम् ॥ अष्टषष्टिसमाख्यानं दमयन्त्यास्त्रिजातकम् ॥ १५१ ॥ ततोम्बारेवती वापी भक्तिकातीर्थसंभवः ॥ क्षेमंकरी च केदारं शुक्लतीर्थमुखारकम् ॥१५२॥ सत्यसंधेश्वराख्यानं तथा कर्णोत्पलाकथा ॥ अटेश्वरं याज्ञवल्क्यं गौर्यं गाणेशमेव च ॥१५३ ॥ ततो वास्तुपदाख्यानमजागृहकथानकम् ॥ सौभाग्यान्धुश्च शूलेशं धर्मराजकथानकम् ॥ १५४ ॥ मिष्टान्नदेश्वराख्यानं गाणपत्यत्रयं ततः ॥ जाबालिचरितं चैव मकरेशकथा ततः॥१५५॥ कालेश्वर्यंधकाख्यानं कुण्डमाप्सरसं तथा ॥ पुष्पादित्यं रोहिताश्वं नागरोत्पत्तिकीर्तनम् ॥ १५६ ॥ भार्गवं चारितं चैव वैश्वामित्रं ततः परम् ॥ सारस्वतं पैप्पलादं कंसारीशं च पिण्डकम् ॥ १५७ ॥ ब्रह्मणो यज्ञचरितं सावित्र्याख्यानसंयुतम् ॥ रैवतं भार्तृयज्ञाख्यं मुख्यतीर्थनिरीक्षणम् ॥ १५८ ॥ कौरवं हाटकेशाख्यं प्रभासं क्षेत्रकत्रयम् ॥ पौष्करं नैमिषं धार्मंमरण्यत्रितयं स्मृतम् ॥ १५९ ॥ वाराणसी द्वारकाख्यं मन्वाख्येति पुरीत्रयम् ॥ वृन्दावनं खाण्डवाख्यमद्वैताख्यं वनत्रयम् ॥ १६० ॥ कल्पः शालस्तथा नन्दिग्रामत्रयमनुत्तमम् ॥ असिशुक्लपितृसंज्ञं तीर्थत्रयमुदाहतम् ॥ १६१ ॥ श्र्यर्बुदौ रैवतश्चैव पर्वतत्रयमुत्तमम् ॥

नदीनां त्रितयं गंगा नर्मदा च सरस्वती ॥ १६२ ॥ सार्धकोटित्रयफलमेकं चैषु प्रकीर्तितम् ॥ कपिका शंखतीर्थं चामरकं बालमण्डनम् ॥ १६३ ॥
हाटकेशक्षेत्रफलप्रदं प्रोक्तं चतुष्टयम् ॥ श्राद्धादित्यं श्राद्धकल्पं यौधिष्ठिरमथांधकम् ॥ १६४ ॥ जलशायि चतुर्मासमशून्यशयनव्रतम् ॥ मङ्कणेशं
शिवरात्रिस्तुलापुरुषदानकम् ॥ १६५ ॥ पृथ्वीदानं वानकेशं कपालमोचनेश्वरम् ॥ पापपिंडं मासलैंगं युगमानादिकीर्तनम् ॥ १६६ ॥ निंबेशशाकंभर्याख्या
रुद्रैकादशकीर्तनम् ॥ दानमाहात्म्यकथनं द्वादशादित्यकीर्तनम् ॥ १६७ ॥ इत्येष नागरः खण्डः प्राभासाख्योऽधुनोच्यते ॥ सोमेशो यत्र विश्वेशोऽर्कस्थलं पुण्यदं
महत् ॥ १६८ ॥ सिद्धेश्वरादिकाख्यानं पृथगत्र प्रकीर्तितम् ॥ अग्नितीर्थं कपर्दीशं केदारेशं गतिप्रदम् ॥ १६९ ॥ भीमभैरवचण्डीशभास्करांगारकेश्वराः ॥ बुधेज्यभृगु
सौरागुशिखीशा हरविग्रहाः ॥ १७० ॥ सिद्धेश्वराद्याः पञ्चान्ये रुद्रास्तत्र व्यवस्थिताः ॥ वरारोहा ह्यजापाला मङ्गला ललितेश्वरी ॥ १७१॥ लक्ष्मीशो वाडवेशश्चोर्वीशः
कामेश्वरस्तथा ॥ गौरीशवरुणेशाख्यं दुर्वासेशं गणेश्वरम् ॥ १७२ ॥ कुमारेशं चण्डकल्पं शकुलीश्वरसंज्ञकम् ॥ ततः प्रोक्ताऽथ कोटीशबालब्रह्मादिसत्कथा ॥ १७३ ॥
नरकेशसंवर्तेशनिधीश्वरकथा ततः ॥ बलभद्रेश्वरस्याथ गंगाया गणपस्य च ॥ १७४ ॥ जाम्बवत्याख्यसरितः पाण्डुकूपस्य सत्कथा ॥ शतमेधलक्षमेधकोटिमेधकथा
तथा ॥ १७५ ॥ दुर्वासार्कघटस्थानहिरण्यासंगमोत्कथा ॥ नगरार्कस्य कृष्णस्य संकर्षणसमुद्रयोः ॥ १७६ ॥ कुमार्याः क्षेत्रपालस्य ब्रह्मेशस्य कथा पृथक् ॥
पिंगलासंगमेशस्य शंकरार्कघटेशयोः ॥ १७७ ॥ ऋषितीर्थस्य नन्दार्कत्रितकूपस्य कीर्तनम् ॥ शशापानस्य पर्णार्कन्यंकुमत्योः कथाऽद्भुता ॥ १७८ ॥ वाराहस्वामि
वृत्तान्तं छायालिङ्गाख्यगुल्फयोः ॥ कथा कनकनन्दायाः कुन्तीगंगेशयोस्तथा ॥ १७९ ॥ चमसोद्भेदविदुरत्रिलोकेशकथा ततः ॥ मंकणेशत्रैपुरेशषण्डतीर्थकथा
स्तथा ॥ १८० ॥ सूर्यप्राचीत्रीक्षणयोरुमानाथकथा तथा ॥ भूद्धारशूलस्थलयोश्च्यवनार्केशयोस्तथा ॥ १८१ ॥ अजपालेशबालार्ककुबेरस्थलजा कथा ॥ ऋषितोया
कथा पुण्या संगालेश्वरकीर्तनम् ॥ १८२ ॥ नारदादित्यकथनं नारायणनिरूपणम् ॥ तप्तकुण्डस्य माहात्म्यं मूलचंडीशवर्णनम् ॥ १८३ ॥ चतुर्वक्त्रगणाध्यक्षकलंबे
श्वरयोस्तथा ॥ गोपालस्वामिबकुलस्वामिनोर्मरुतां कथा ॥ १८४ ॥ क्षेमार्कोन्नतविघ्नेशजलस्वामिकथा ततः ॥ कालमेघस्य रुक्मिण्या दुर्वासेश्वरभद्रयोः ॥ १८५ ॥
शंखावर्तमोक्षतीर्थगोष्पदाच्युतसद्मनाम् ॥ जालेश्वरस्य हुंकारेश्वरचण्डीशयोः कथा ॥ १८६ ॥ आशापुरस्थविघ्नेशकलाकुण्डकथाद्भुता ॥ कपिलेशस्य च कथा जरद्गव
शिवस्य च ॥ १८७ ॥ नलकर्कोटेश्वरयोर्हाटकेश्वरजा कथा ॥ नारदेशयन्त्रभूषादुर्गकूटगणेशजा ॥ १८८ ॥ सुपर्णैलाख्यभैरव्योर्भल्लतीर्थभवा कथा ॥ कीर्तनं
कर्दमालस्य गुप्तसोमेश्वरस्य च ॥ १८९ ॥ बहुस्वर्णेशशृंगेशकोटीश्वरकथा ततः ॥ मार्कण्डेश्वरकोटीशदामोदरगृहोत्थका ॥ १९० ॥ स्वर्णरेखा ब्रह्मकुंडं कुन्तीभीमेश्वरौ
तथा ॥ मृगीकुण्डं च सर्वस्वं क्षेत्रे वस्त्रापथे स्मृतम् ॥ १९१ ॥ दुर्गाभल्लेशगंगेशरैवतानां कथाऽद्भुता ॥ ततोऽर्बुदेश्वरकथा अचलेश्वरकीर्तनम् ॥१९२॥ नागतीर्थस्य च

कथा वसिष्ठाश्रमवर्णनम् ॥ भद्रकर्णस्य माहात्म्यं त्रिनेत्रस्य ततः परम् ॥ १९३ ॥ केदारस्य च माहात्म्यं तीर्थागमनकीर्तनम् ॥ कोटीश्वररूपतीर्थहृषीकेशकथास्ततः ॥ ॥१९४॥ सिद्धेशशुक्रेश्वरयोर्मणिकर्णीशकीर्तनम् ॥ पंगुतीर्थयमतीर्थवाराहतीर्थवर्णनम् ॥ १९५ ॥ चन्द्रप्रभासपिण्डोदश्रीमाताशुक्लतीर्थजम् ॥ कात्यायन्याश्च माहात्म्यं ततः पिण्डारकस्य च ॥ १९६ ॥ ततः कनखलस्याथ चक्रमानुषतीर्थयोः ॥ कपिलाग्नितीर्थकथा तथा रक्तानुबन्धजा ॥ १९७ ॥ गणेशपार्थेश्वरयोर्यात्रायामुज्ज्वलस्य च ॥ चण्डीस्थाननागोद्भवशिवकुण्डमहेशजाः ॥ १९८ ॥ कामेश्वरस्य मार्कण्डेयोत्पत्तेश्च कथा ततः ॥ उद्दालकेशसिद्धेशगततीर्थकथाः पृथक् ॥ १९९ ॥ श्रीदेवमातोत्पत्तिश्च व्यासगौतमतीर्थयोः ॥ कुलसंतारमाहात्म्यं रामकोट्याह्वतीर्थयोः ॥ २०० ॥ चन्द्रोद्भेदेशानश्रृंगब्रह्मस्थानोद्भवोद्भुतः ॥ त्रिपुष्कररुद्रह्रदगुहेश्वरकथा शुभा ॥ २०१ ॥ अविमुक्तस्य माहात्म्यमुमामाहेश्वरस्य च ॥ महौजसः प्रभावश्च जंबुतीर्थस्य वर्णनम् ॥ २०२ ॥ गङ्गाधरमिश्रकयोः कथा चाथ फलस्तुतिः ॥ द्वारकायाश्च माहात्म्ये चन्द्रशर्मकथानकम् ॥ २०३ ॥ जागराद्यर्चनाद्याख्या व्रतमेकादशीभवम् ॥ महाद्वादशिकाख्यानं प्रह्लादर्षिसमागमः ॥ २०४ ॥ दुर्वाससः उपाख्यानं यात्रोपक्रमकीर्तनम् ॥ गोमत्युत्पत्तिकथनं तस्यां स्नानादिजं फलम् ॥ २०५ ॥ चक्रतीर्थस्य माहात्म्यं गोमत्युदधिसंगमः ॥ सनकादिह्रदाख्यानं नृगतीर्थकथा ततः ॥ २०६ ॥ गोप्रचारकथा पुण्या गोपीनां द्वारकागमः ॥ गोपीसरःसमाख्यानं ब्रह्मतीर्थादिकीर्तनम् ॥ २०७ ॥ पञ्चनद्यागमाख्यानं नानाख्यानसमन्वितम् ॥ शिवलिंगगदातीर्थकृष्णपूजादिकीर्तनम् ॥ २०८ ॥ त्रिविक्रमस्य मूर्त्याख्या दुर्वासःकृष्णसंकथा ॥ कुशदैत्यवधोच्चारविशेषार्चनजं फलम् ॥ २०९ ॥ गोमत्यां द्वारकायां च तीर्थागमनकीर्तनम् ॥ कृष्णमन्दिरसंप्रेक्षा द्वारवत्यभिषेचनम् ॥ २१० ॥ तत्र तीर्थावासकथा द्वारकापुण्यकीर्तनम् ॥ इत्येष सप्तमः प्रोक्तः खण्डः प्राभासिको द्विजाः ॥ २११ ॥ स्कान्दे सर्वोत्तरकथे शिवमाहात्म्यवर्णने ॥ लिखित्वैतत्तु यो दद्याद्धेमशूलसमन्वितम् ॥ २१२ ॥ माघ्यां सत्कृत्य विप्राय स शैवे मोदते पदे ॥ २१३ ॥ इति श्रीनारदीयपुराणे पूर्व० बृहदुपाख्याने चतुर्थपादे स्कान्दमहापुराणानुक्रमणीवर्णनंनाम चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥" इति । अथ प्रसंगानुसारेणैतस्य स्कान्दमहापुराणस्य पुराणत्वोपयुक्तपञ्चलक्षणसमन्वितत्वविचारे क्रियमाणे हि वैष्णवपुराणब्रह्माण्डपुराणयोः— "सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ॥ वंश्यानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ " इति, स्कान्दे महापुराणे सप्तमे प्रभासखण्डे प्रथमे प्रभासक्षेत्रमाहात्म्ये द्वितीयेऽध्याये—"ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राणां माहात्म्यं भुवनस्य च ॥ संहारश्च प्रदृश्येत पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥" इति च यद्द्वैविध्येन सामान्यतः पुराणस्य पञ्चलक्षणत्वमाम्नायते तत्रास्य स्कान्दमहापुराणस्य पूर्वोक्तलक्षणस्य यथावदनुक्रमासंबन्धादुत्तरलक्षणस्यैव समन्वयौचित्यादनन्तरोक्तमेव पञ्चलक्षणत्वं साधु युज्यत इति विदांकुर्वंतु सुधियः ॥ अस्त्वेतत्तु प्रसंगोपात्तम् ॥ एतावता विवेचनेनैतदेव माहेश्वरादिप्रभासान्तसप्तखण्डात्मकं स्कान्दंनाम महापुराणमिति हि सर्वथा सिद्धम् ॥

अथ च यत्स्कान्दंनामान्यदप्येकं पुराणं षट्संहितात्मकं पञ्चाशत्खण्डमण्डितं लक्षग्रन्थश्लोकसंख्योपनिबद्धम् [विचारदृष्ट्या यतस्ततः पृथक्पृथगुपलभ्यमानानां तत्रत्यावान्तरान्तःपातिखण्डानां विपुलतरश्लोकसंख्यापरिमाणे बुद्ध्याकलिते द्वित्रिलक्षग्रन्थपर्यन्तश्लोकसंख्योपनिबद्धं स्यादेतावदतिविस्तीर्णम्] समुपलभ्यते–तत्तु स्कान्दंनामोपपुराणमिति निश्चयेनावगन्तव्यम् ॥ अथ तस्योपपुराणत्वेन परिगणनं तदन्तःपातिखण्डानुक्रमणिका चेदानीं प्रदर्श्यते । यथा चोक्तमुपपुराणपरिगणना प्रसंगे गारुडे (२२७) अध्याये–"आद्यं सनत्कुमाराख्यं नारसिंहमथापरम् । तृतीयं स्कान्दमुद्दिष्टं कुमारेण तु भाषितम् ॥ चतुर्थं शिवधर्माख्यं साक्षान्नन्दीशभाषितम् ॥ दुर्वाससोक्तमाश्चर्यं नारदोक्तमतः परम् ॥ कापिलं वामनं चैव तथैवोशनसेरितम् ॥ ब्रह्माण्डं वारुणं चाथ कालिकाह्वयमेव च ॥ माहेश्वरं तथा साम्बं सौरं सर्वार्थसञ्चयम् ॥ पराशरोक्तमपरं मारीचं भार्गवाह्वयम् ॥" इति । तथा चात्रैव स्कान्दे महापुराणे प्रभासखण्डे प्रभासक्षेत्रमाहात्म्ये द्वितीयेऽध्याये–" अन्यान्युपपुराणानि मुनिना कथितानि तु ॥ तानि वः कथयिष्यामि संक्षेपादवधार्यताम् ॥ आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमतः परम् । तृतीयं स्कान्दमुद्दिष्टं कुमारेणाभिभाषितम् ॥ चतुर्थं शिवधर्माख्यं साक्षान्नन्दीशभाषितम् । दुर्वाससोक्तमाश्चर्यं नारदोक्तमतः परम् ॥ कापिलं वामनं चैव तथैवोशनसेरितम् । ब्रह्माण्डं वारुणं चान्यत्कालिकाह्वयमेव च ॥ माहेश्वरं तथा सांबं सौरं सर्वार्थसञ्चयम् । पराशरोक्तं परमं मारीचं भार्गवाह्वयम् ॥ एतान्युपपुराणानि कथितानि द्विजोत्तमाः ॥ " इति । तत्स्कान्दनामकोपपुराणस्थषट्संहितासमग्रग्रन्थसंख्याविस्तरश्च तत्रत्यशांकरसंहितायां हालास्यमाहात्म्य इत्थं वर्णितः– " स्कान्दमद्यापि वक्ष्यामि पुराणं श्रुतिसारजम् ॥ षड्विधं संहिताभेदैः पञ्चाशत्खण्डमण्डितम् ॥ आद्या सनत्कुमारोक्ता द्वितीया सूतसंहिता ॥ तृतीया शांकरी प्रोक्ता चतुर्थी वैष्णवी तथा ॥ पञ्चमी संहिता ब्राह्मी षष्ठी सा सौरसंहिता ॥" इत्येवं सहिताभेदानुक्त्वाऽग्रे प्रतिसंहितं श्लोकग्रन्थसंख्याभेद उक्तः । स यथा–"ग्रन्थेन चैव षट्त्रिंशत्सहस्रेणोपलक्षिता । आद्या तु संहिता विप्रा द्वितीया षट्सहस्रिका ॥ तृतीया ग्रन्थतस्त्रिंशत्सहस्रेणोपलक्षिता ॥ चतुर्थी संहिता पञ्चसहस्रेणाभिनिर्मिता ॥ ततोऽन्या त्रिसहस्रेण ग्रन्थेनैव विनिर्मिता ॥ अन्या सहस्रतः सृष्टा ग्रन्थतः पण्डितोत्तमाः ॥" इति । एतेन तत्स्कान्दंनामोपपुराणमेकाशीतिसहस्रश्लोकग्रन्थसंख्यात्मकमित्येकं मतम् । अन्यच्चाग्रे वक्ष्यमाणकालिकाखण्डोक्तानुक्रमणिकानुसारेण–"स्कान्दमेतल्लक्षमानं स्कन्दो यत्कथयत्पुरा ॥" इत्युक्त्या च लक्षश्लोकग्रन्थसंख्यात्मकमिति मतान्तरम् । अत एव तस्मिन्स्कान्दोपपुराणे क्वचित्पुस्तकेष्वध्यायसमाप्तिदण्डके "शतसाहस्र्यां संहितायाम् " इति, क्वचिच्च "एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायाम्" इति च पाठभेदो दरीदृश्यते ॥ किञ्च कानिचिन्मानसखण्डहिंगुलाद्रिखण्डादीनि बहूनि खण्डानि चोपपुराणत्वेन परिगणितस्कान्दोपपुराणखंडानुक्रमण्यां न दृश्यन्तेऽतस्तानि पृथगेव सन्तीति विभाव्यते । तेन ग्रन्थसंख्या त्रिलक्षपर्यन्तापि पर्यवसन्ना स्यादिति तर्क्यते । एतेन तत्स्कान्दंनामोपपुराणमुपपुराणपरिगणनायां तृतीयं विद्यतेऽतस्तत्स्कान्दंनामोपपुराणं महापुराणपरिगणितत्रयोदशस्कान्दमहापुराणादन्यदेवेति

तावत्सिद्धम् ॥ तत्र च षट्संहितात्मके स्कान्दनामकोपपुराणे प्रथमायां सनत्कुमारसंहितायां विंशे कालिकाखण्डे प्रथमेऽध्याये समग्रतत्स्कान्दोपपुराणस्थषट्सं
हितान्तःपातिपञ्चाशत्खण्डानामनुक्रमणिकोक्ताऽस्ति । सा चेदानीं तत्स्कान्दनामकोपपुराणस्य सर्वसज्जनानां परिचयाय तद्विभागपरिज्ञानाय चेदानीमत्रो
च्यते—यथा—"ॐबालसूर्यप्रतीकाशं वंदे देवं गणाधिपम् ॥ करस्थकदलीचूतपनसेक्षुकमोदकम् ॥ १ ॥ पुरा सरस्वतीतीरे मुनयो दीर्घसत्रिणः ॥ तेपुस्तपो महाघोरं
मनस्यज्ञानवासिनः ॥ २ ॥ यदृच्छयाऽऽगतं सूतं संपूज्य विनयोत्तरम् ॥ तस्मै ते विष्टरं दत्त्वा पप्रच्छुर्वीतकल्मषाः ॥ ३ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥
सूत धन्या वयं सर्वे त्वत्समागमकांक्षिणः ॥ अनष्टाज्ञानतमसः किञ्चित्पृच्छामहे वयम् ॥ ४ ॥ त्वं सर्वमुनिहृत्पद्मविकासनकरो रविः ॥ पाराशर्याद्रह
स्यानि श्रुतवानसि विस्तरात् ॥ ५ ॥ पुराणानि सशैवानि स्कान्दादीनि वदाधुना ॥ स्कान्दं कियत्प्रकथितं गुरुणा ते महर्षिणा ॥ ६ ॥ तस्मिन्नहस्यसारं
यत्सप्रमाणं वदाधुना ॥ यस्य च श्रवणादेव विमुक्तिर्भवबंधनात् ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ तपस्विनः पात्रतमा भवन्तः पुण्यवर्धनाः ॥ गोप्यं
भवत्सु विप्रेषु श्रावयामि पुराणके ॥ ८ ॥ पुरा संशयमापन्नः कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ प्रणिपत्य स कैलासे कुमारं भववल्लभम् ॥ ९ ॥ स्कान्दं पुराणं
संप्राप पञ्चाशत्खण्डमण्डितम् ॥ षड्विधं संहिताभेदैः शिवधर्ममहार्णवम् ॥ १० ॥ सनत्कुमारः श्रुतवान्विस्तरात्तन्मुखोदितम् ॥ सनत्कुमारशिष्येण मम व्यासेन
दर्शितम् ॥ ११ ॥ तद्वदाम्यानुपूर्व्येण शृण्वन्तु परमर्षयः ॥ आद्या सनत्कुमारीया संहितास्मिन्पुराणके ॥ १२ ॥ सा पञ्चाशत्सहस्रेण कथिता विस्तराद्द्विजाः ॥
पञ्चविंशतिखण्डैश्च मण्डिता श्रुतिसम्मिता ॥ १३ ॥ क्षेत्रखण्डः प्रथमतो द्वितीयस्तीर्थखण्डकः ॥ वर्षेऽस्मिन्भारते यानि तीर्थक्षेत्राणि सत्तमाः ॥ १४ ॥ शैवानि
वैष्णवान्येव कथितानि सुविस्तरात् ॥ काशीखण्डस्तृतीयस्तु खण्डः सह्याद्रिसंज्ञकः ॥ १५ ॥ हिमाचलाख्यखण्डस्तु मलयाचलखण्डकः ॥ विन्ध्याद्रिखण्डो मोक्षाख्यः
प्रभासः पुष्करस्तथा ॥ १६ ॥ नागराख्यस्ततः खण्डो नर्मदाखण्ड एव च ॥ श्रीशैलखण्डो विख्यातो ह्यवन्तीखण्ड एव च ॥ १७ ॥ गौरीखण्डस्ततो विप्राः कुरु
क्षेत्राख्यखण्डकः ॥ केदारखण्डस्त्वपरो हरिद्वाराख्यखण्डकः ॥ १८ ॥ सेतुमाहात्म्यखण्डाख्यः कालिकाखण्ड एव च ॥ तत्त्वोपाख्यानखण्डश्च नदीखण्डस्तथैव च ॥
॥ १९ ॥ धर्मखण्डो देशखण्डो वर्षखण्डस्तथैव च ॥ एते सनत्कुमारीयसंहितायां प्रकीर्तिताः ॥ २० ॥ तीर्थखंडे तीर्थकथा तत्र दानतपःक्रियाः ॥ शिवविष्णवादि
क्षेत्राणां सेतिहासकथादिकम् ॥ २१ ॥ काशीखंडेऽविमुक्तस्य प्रशंसा परिकीर्तिता ॥ सह्याद्रिखंडे सह्याद्रेः प्रभावः कीर्तितो द्विजाः ॥ २२ ॥ सेतुभूपालमाहात्म्यं
चन्द्रलापीठवर्णनम् ॥ हिमाचलाख्ये विश्वेशप्रभावो मुनिसत्तमाः ॥२३॥ मलयाचलखंडे तु शिवपूजोपवर्णनम् ॥ विन्ध्याद्रिखंडे विश्वेशमहिमा परिकीर्तितः ॥ २४ ॥
मोक्षाख्ये मोक्षधर्माणां कथनमृषिसत्तमाः ॥ प्रभासे तु प्रभासस्य महिमाकथनं पुनः ॥ २५ ॥ नर्मदाख्यानकथनं नर्मदाखंडके द्विजाः ॥ श्रीशैलखंडे श्रीशैलगुणकीर्तन

वर्णनम् ॥ २६ ॥ अवंतिमहिमा चैव तस्मिन्खंडे प्रकीर्तितः ॥ गौर्यास्तपःफलप्राप्तिर्गौरीव्रतविधिः श्रुतः ॥ २७ ॥ कुरुक्षेत्रप्रभावश्च दानं सूर्यग्रहेण च ॥ केदारखंडे चाख्याता प्रभूतिः शूलिनस्तथा ॥ २८ ॥ हारिद्वारप्रशंसा च तस्मिन्खंडे श्रुता द्विजाः ॥ कालीखंडे प्रशंसा च नानाख्यानशिवस्तुतिः ॥ ॥ २९ ॥ व्रतानां विधयस्तत्र सोद्यापनविनिर्णयः ॥ नदीपञ्चशतानां तु समुत्पत्तिः प्रकीर्तिता ॥ ३० ॥ धर्माश्रमविधिर्वर्णनिर्णयस्तत्र कीर्तितः ॥ देशधर्मानुकथनं तथा देशविधिक्रमः ॥ ३१ ॥ वर्षाणां द्वीपभेदानां भुवनस्य विनिर्णयः ॥ तत्र खंडेषु कथिताः संहितायां द्विजातयः ॥ ३२ ॥ पञ्चाशच्च सहस्रेण संहितेयं कुमारिका ॥ सनत्कुमारी प्रथमा पञ्चविंशतिखंडकैः ॥ ३३ ॥ प्रोक्तेयं दशसाहस्रैरध्यायैर्वेदसम्मता ॥ द्वितीया सूतसंज्ञा हि संहिता परिकीर्तिता ॥ ३४ ॥ चतुर्धा खण्डिता सापि पवित्रा वेदसम्मिता ॥ शिवमाहात्म्यखण्डाख्यः प्रथमस्तत्र ईरितः ॥ ३५ ॥ द्वितीयो ज्ञानयोगाख्यस्तृतीयो मुक्तिखण्डकः ॥ चतुर्थस्तत्र विख्यातो यंत्रवैभवखण्डकः ॥ ३६ ॥ ब्रह्मगीतासूतगीताद्वितयं तत्र कीर्तितम् ॥ सप्तषष्टिभिरध्यायैः कीर्तिताः खण्डकाः पुनः ॥ ३७ ॥ शांकरी संहिता प्रोक्ता त्रिंशत्साहस्रतः स्मृता ॥ प्रथमः संभवः काण्डः स्कन्दोत्पत्त्युपवर्णनम् ॥ ३८ ॥ आसुराख्यस्ततः प्रोक्तो वीरभद्रेन्द्रसंज्ञकः ॥ देवकाण्डस्ततो विप्रा युद्धकाण्डस्ततो द्विजाः ॥ ३९ ॥ दक्षकाण्डस्ततः प्रोक्त उपदेशस्ततः परः ॥ पूर्वार्धे संहितायास्तु प्रोक्तमेतन्मुनीश्वराः ॥ ४० ॥ काण्डाख्ययाऽत्र खण्डो हि कीर्तितश्च मुनीश्वराः ॥ उपवीताख्यखण्डस्तु स्वरखण्डस्तथैवच ॥ ४१ ॥ गङ्गासागरखण्डश्च खण्डः सागरसंज्ञकः ॥ वेदसाराख्यखण्डस्तु सिद्धखंडस्तथैव च ॥ ४२ ॥ प्रमेयखंडस्त्वपर उमाखंडस्तथैव च ॥ नागराख्यो हि खंडस्तु प्रायश्चित्ताख्यखंडकः ॥ ४३ ॥ विपाकखण्डो विख्यातः कर्मणां द्विजसत्तमाः ॥ दानप्रशंसाखण्डाख्यः खण्डः कल्याणसंज्ञकः ॥ ४४ ॥ अगस्त्यखंडो विप्रेन्द्राः शांकर्यां तु प्रकीर्तिताः ॥ तंत्रप्रशंसा कथिता खंडेष्वेतेषु तत्र हि ॥ ४५ ॥ सूताख्यायां तु शांकर्यां खण्डास्ते पञ्चविंशकाः ॥ प्रोक्ताः षट्त्रिंशसाहस्रैः संख्यया मुनिसत्तमाः ॥ ४६ ॥ द्विसहस्रवराध्यायैः स्कान्दे वै संहिताद्वयम् ॥ वैष्णवी दशसाहस्रा संहितेयं प्रकीर्तिता ॥ ४७ ॥ विष्णुधर्मप्रशंसा च कीर्तिता सा शतत्रयैः ॥ अध्यायैर्मुनयस्तत्र ब्राह्मी तु त्रिसहस्त्रिका ॥ ४८ ॥ तत्रोत्तरो महान्खण्डः स ब्रह्मोत्तरसंज्ञकः ॥ सौरी तु संहिता षष्ठी सहस्रश्लोककैर्युता ॥ ४९ ॥ स्कान्दमेतल्लक्षमानं स्कन्दो यत्कथयत्पुरा ॥ सनत्कुमारमुनये तस्माच्छुश्राव मे गुरुः ॥ ५० ॥ तेन संश्रुतमेतद्धि तद्वक्ष्ये मुनिसत्तमाः ॥ खण्डस्तु कालिकाख्योऽयं धर्मसारमहोदयः ॥ ५१ ॥ नाभक्तायाविनीताय प्रदेयोऽयं विशेषतः ॥ शृणुध्वं मुनयः सर्वे यथा मय्याह मे गुरुः ॥ ५२ ॥ ॐ तत्सदिति श्रीमत्स्कान्द उपपुराणे सनत्कुमारसंहितायां कालिकाखण्डे

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ” इति । एतेन सनत्कुमारसंहितादिसौरसंहितान्तषट्संहितात्मकं स्कान्दंनाम उपपुराणमन्यत्, माहेश्वरादिप्रभासान्तसप्तखण्डात्मकं स्कान्दंनाम महापुराणं चान्यदिति सुधियो निःसन्देहं विभावयन्तु ॥ इत्थं हि स्कान्दपुराणस्य महापुराणत्वोपपुराणत्वविषये निरस्तः सन्देहः ॥

इति स्कान्दमहापुराणविषयकसन्देहनिरासः ।

अथ प्रकृतमनुसरामः ॥ अयि सज्जनमहाभ्युदयाः समस्तविद्वज्जनाः ! तदेतन्माहेश्वरादिप्रभासान्तसप्तखण्डात्मकं श्रीस्कान्दंनाम महापुराणं सर्वेषामष्टादशमहापुराणानां मध्ये ग्रन्थसंख्यया गरीयः, प्रायः सर्वतः समग्रतया दुर्लभं च कथमेकत्र संगृहीतं स्यादिति भृशं चिन्तया व्याकुलचित्तैरस्माभिर्महान्तं प्रयत्नमारभ्य यतस्ततः प्राचीनसरस्वतीभाण्डागारेभ्यः संपादितम् । एतस्य संपादितानि पुस्तकानि चाष्टावष्टसरस्वतीभाण्डागारेभ्यः समागतानि । तन्मध्ये कानिचित्पूर्णानि कानिचिदपूर्णानि च पुस्तकान्यासन् । ततश्च तानि विविधदेशदेशान्तरेभ्यः समुपलब्धानि सर्वाणि श्रीस्कान्दपुराणपुस्तकानि परिशोधयितुं खानदेशीयरावेरग्रामनिवासिश्रीपरशुरामभट्टतनयगोविन्दशास्त्रिणां समीपेऽस्माभिर्दत्तानि । ततस्तैर्गोविन्दशास्त्रिभिस्तेषांतेषां सर्वेषां पुस्तकानां सम्यगवगाहनपूर्वकं यथाक्रमं बृहन्नारदीयमहापुराणोक्तानुक्रमणिकानुसारेण विवेचनं, तन्मध्यमिश्रितानां स्कान्दनामकोपपुराणस्थानां केषांचित्खण्डानां पृथक्करणं च कृत्वा समग्रं चैतत्स्कान्दमहापुराणपुस्तकं यथानुक्रमोक्तानुक्रमसंबद्धं विहितम् । ततश्च प्रत्येकप्रत्यादर्शपुस्तकस्थपाठभेदनिदर्शनार्थं सकलविद्याकलाकलापकुशलानां पण्डितवर्यश्रीनिवासनरसिंहाचार्य(श्रीबालाजीस्वामि)श्रीमहावीरदत्तपण्डितश्रीमातादीनपण्डितश्रीनरहरिशास्त्रिश्रीनन्दरामशास्त्रिणां साहाय्यं गृहीत्वा तैर्गोविन्दशास्त्रिभिः स्वयं समग्रस्यास्य श्रीस्कान्दमहापुराणपुस्तकस्याऽऽदित आरभ्य संशोधनं समारभ्य साद्यन्तं प्रत्यादर्शपुस्तकस्थितानां त्रुटितानां पाठक्रमाणां समुपलब्धप्रत्यादर्शपुस्तकानां साहाय्येन संमेलनं कृतम्।क्वचिदन्यार्थकपाठान्तराणां नीचैष्टिपण्यां निवेशनं, क्वचिदस्फुटार्थमूलस्थशब्दानां वाक्यानां पद्यानां च स्फुटबोधार्थं शब्दार्थवाक्यार्थश्लोकार्थसुस्पष्टबोधकटिप्पणीनिवेशनं च कृत्वा सरलार्थबोधोपयुक्तार्थैः समलंकरणं, क्वचिच्च सुसूक्ष्मार्थविषयस्य सुस्पष्टप्रतिपत्तयेऽन्यप्रमाणैस्तस्यतस्य सुसूक्ष्मस्याप्यर्थस्य सविस्तरटिप्पणीभिर्विशदीकरणं च सुव्यवस्थयाऽकारि । एवमध्यायसमाप्तिदण्डकस्थविषयोद्घाटनादिव्यवस्था च व्यधायि। तत्तत्खण्डान्तःपातिविविधखण्डमाहात्म्यादिपृथक्पृथग्व्यवस्थितिश्च कृता । अथ चैवं सम्यक्परिशोधनोपयुक्तां सुव्यवस्थां विधाय समस्तसप्तखण्डान्तःपातिप्रतिखण्डस्थप्रत्यध्यायस्थसविस्तरविषयानुक्रमणिका च निरमायि ॥ अथ चान्त इमां प्रस्तावनां विधायास्यां स्वयं समस्तद्विविधस्कान्दपुराणपुस्तकसमवगाहनसमुद्भूतमहापुराणत्वोपपुराणत्वविवेचनपुरःसरं सोपपत्तिप्रमाणकं महापुराणोपपुराणसन्देहनिरसनं च सम्यग्व्यधायि । तदेतत्तैर्गोविन्दशास्त्रिभिः सम्य

क्त्या सुव्यवस्थापूर्वकं परिशोधनेन परिष्कृतम् ॥ अत्र च स्कान्दमहापुराणे द्वितीयखण्डान्तर्गते कार्तिकमाहात्म्यवैशाखमाहात्म्ये, चतुर्थं काशीखण्डं च समग्रमित्येते भागाः सटीकाः सन्ति । अपरं च सर्वं मूलमात्रं विद्यते । तदेतत्समग्रं "श्रीस्कान्दमहापुराण" पुस्तकं चास्माभिः स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" स्टीम्–मुद्रणालये सुपुष्टचिक्कणपत्रेषु सुन्दरमनोहराक्षरैर्मुद्रयित्वा सर्वेषां विद्वज्जनानां पुरतः प्रकाश्य समुपस्थापितमस्ति ॥

तदेतत्समग्रं सर्वतोऽपि समग्रतया सत्यं दुर्लभं श्रीस्कान्दमहापुराणं सर्वे सन्वो महान्वो विद्वांसो भाविकसद्गृहस्थाः सदाचारसंपन्नाः सज्जनाश्च संगृह्य पठनश्रवणपूर्वकमेतदुक्तदेवतासमुपासनायात्राव्रतदानधर्मसदाचारप्रतिपालनपूर्वकैहिकामुष्मिकधर्मार्थकाममोक्षाख्यचतुर्विधपुरुषार्थं संसाध्यात्मनः पुरुषावतारस्य कृतार्थतां संपादयन्त्विति सप्रश्रयं साञ्जलिबन्धं सम्प्रार्थ्यते । अपि चैतत्प्रसंगेनैव समस्तविद्वज्जनाः सम्प्रार्थ्यन्ते–यदत्र महति ग्रन्थे मनुष्यनिष्ठनैसर्गिकभ्रमप्रमादवशेन क्वचिच्छब्दार्थपदानामशुद्धता स्यात्तदागः क्षन्तव्यमिति । अथान्ततः सर्वसज्जनान्प्रति–सर्वतो दुर्लभस्यैतस्य स्कान्दमहापुराणपुस्तकस्य संग्रहेण, तथा चानेन सहैवास्मदीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" स्टीम्–मुद्रणालये संमुद्र्य प्रकाशितानां समग्राणां ब्राह्माद्यष्टादशमहापुराणपुस्तकानां संग्रहेण च स्वकीयमुदारमाश्रयं प्रदाय मदीयमद्ययावदाचारितं श्रीपरमेश्वरस्य कृपया परिपूर्णं समग्राष्टादशमहापुराणग्रन्थमुद्रणविषयकं संकल्पं सनाथीकुर्वन्त्विति च सविनयमभ्यर्थयते–

संवत् १९६६ शके १८३१
इ० स० १९१०
फाल्गुन शुक्ल ६
सौम्यवासरे.

समस्तविद्वज्जनसज्जनानां निरन्तरनिर्मलकृपाभिलाषी–
खेमराज श्रीकृष्णदासः–
"श्रीवेङ्कटेश्वर" स्टीम्–मुद्रणालयाध्यक्षः–मुंबई.

॥ माहेश्वरखण्डम् १ ॥

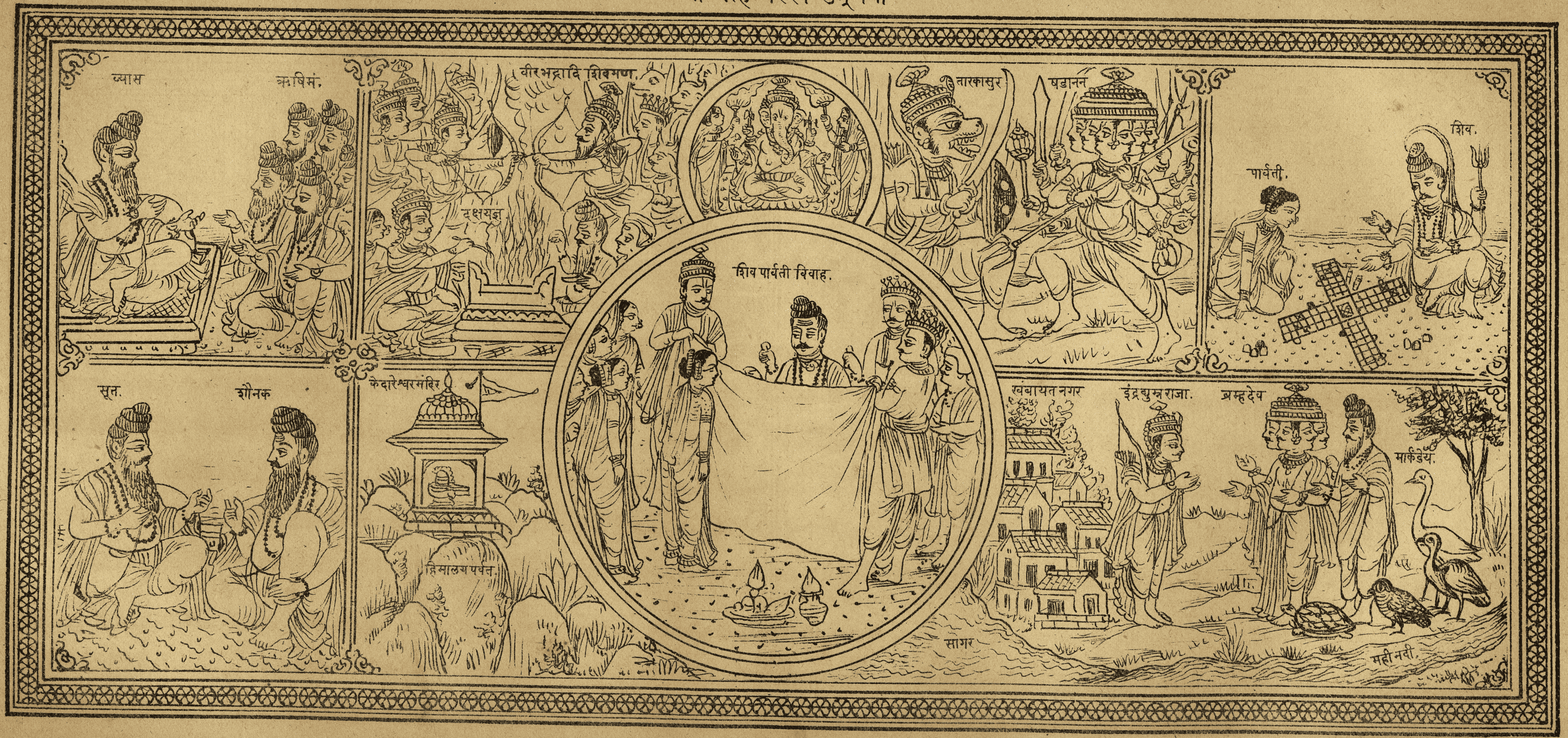
व्यास
ऋषिगं.
वीरभद्रादि शिवगण.
दक्षयज्ञ
तारकासुर
षडानन
पार्वती.
शिव.
शिव पार्वती विवाह.
सूत.
शौनक
केदारेश्वरमंदिर
हिमालय पर्वत.
खंबायत नगर
इंद्रद्युम्नराजा.
ब्रम्हदेव
मार्कंडेय.
सागर
महीनदी.

॥ माहेश्वरखण्डम् १ ॥

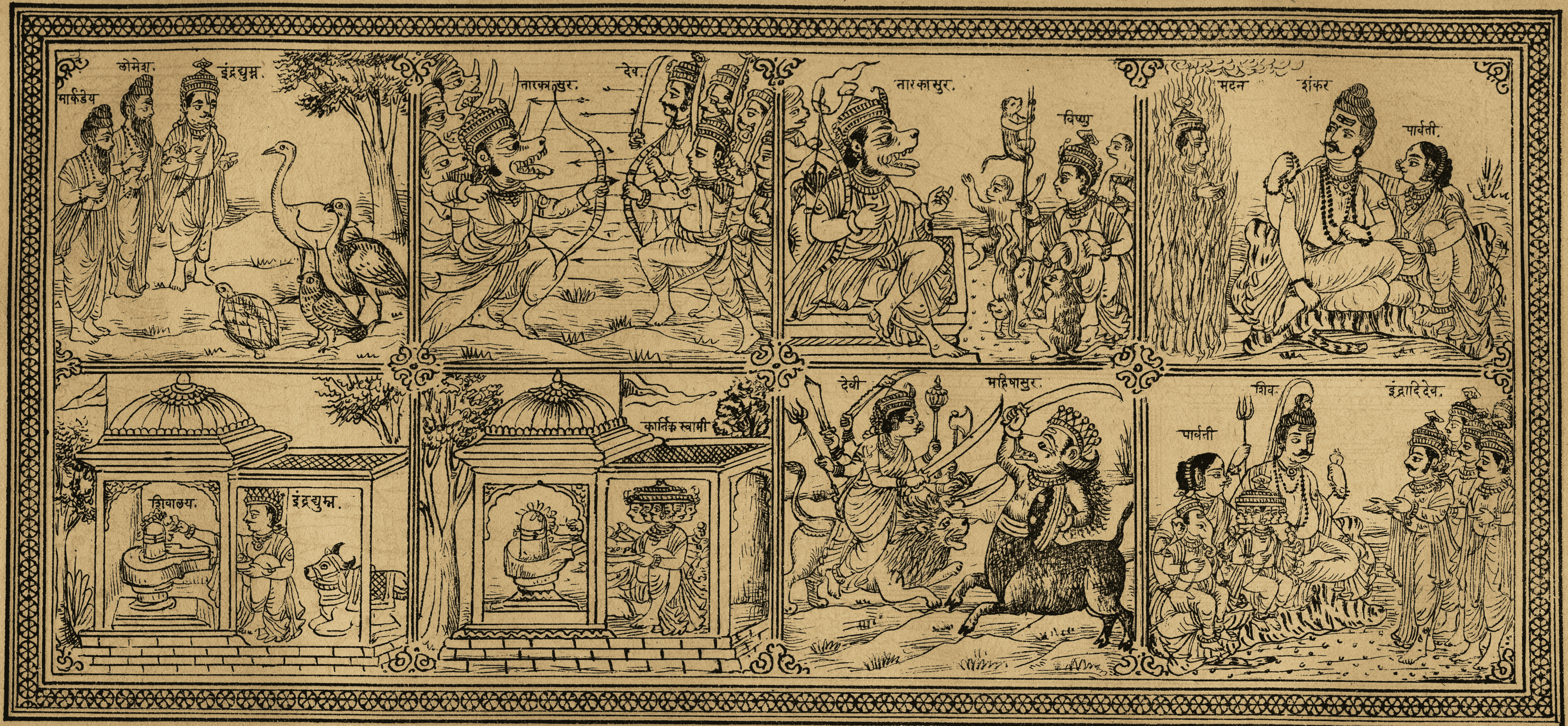
मार्कंडेय
लोमेश.
इंद्रद्युम्न.
तारकासुर.
देव.
तारकासुर.
विष्णु
मदन
शंकर
पार्वती.
शिवालय.
इंद्रद्युम्न.
कार्तिक स्वामी
देवी
महिषासुर.
पार्वती
शिव.
इंद्रादिदेव.

॥ माहेश्वरखण्डम् १ ॥

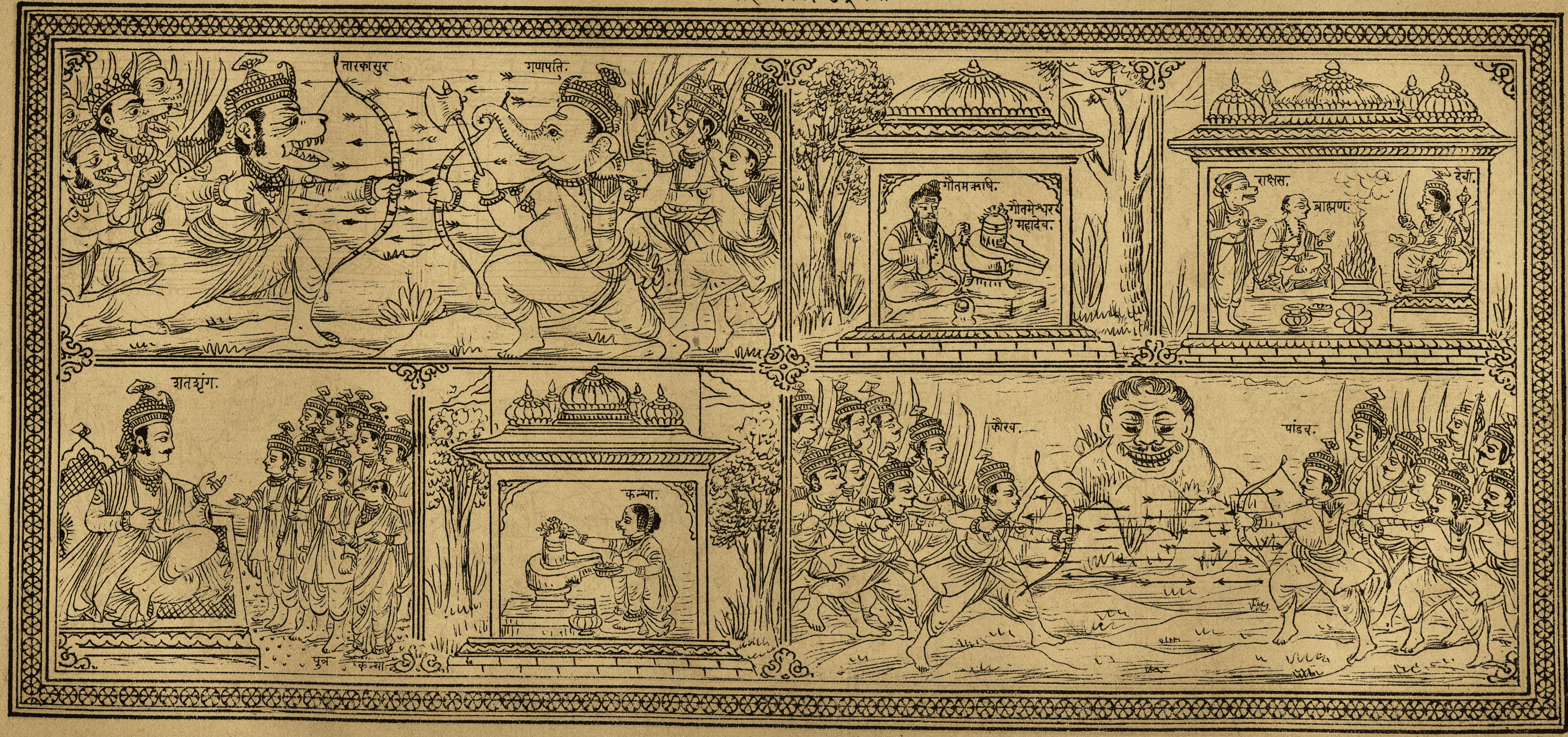
तारकासुर
गणपति.
गौतमऋषि.
गौतमेश्वर महादेव.
राक्षस.
ब्राह्मण.
देवी.
शतशृंग.
पुत्र
कन्या
कन्या.
कौरव.
पांडव.

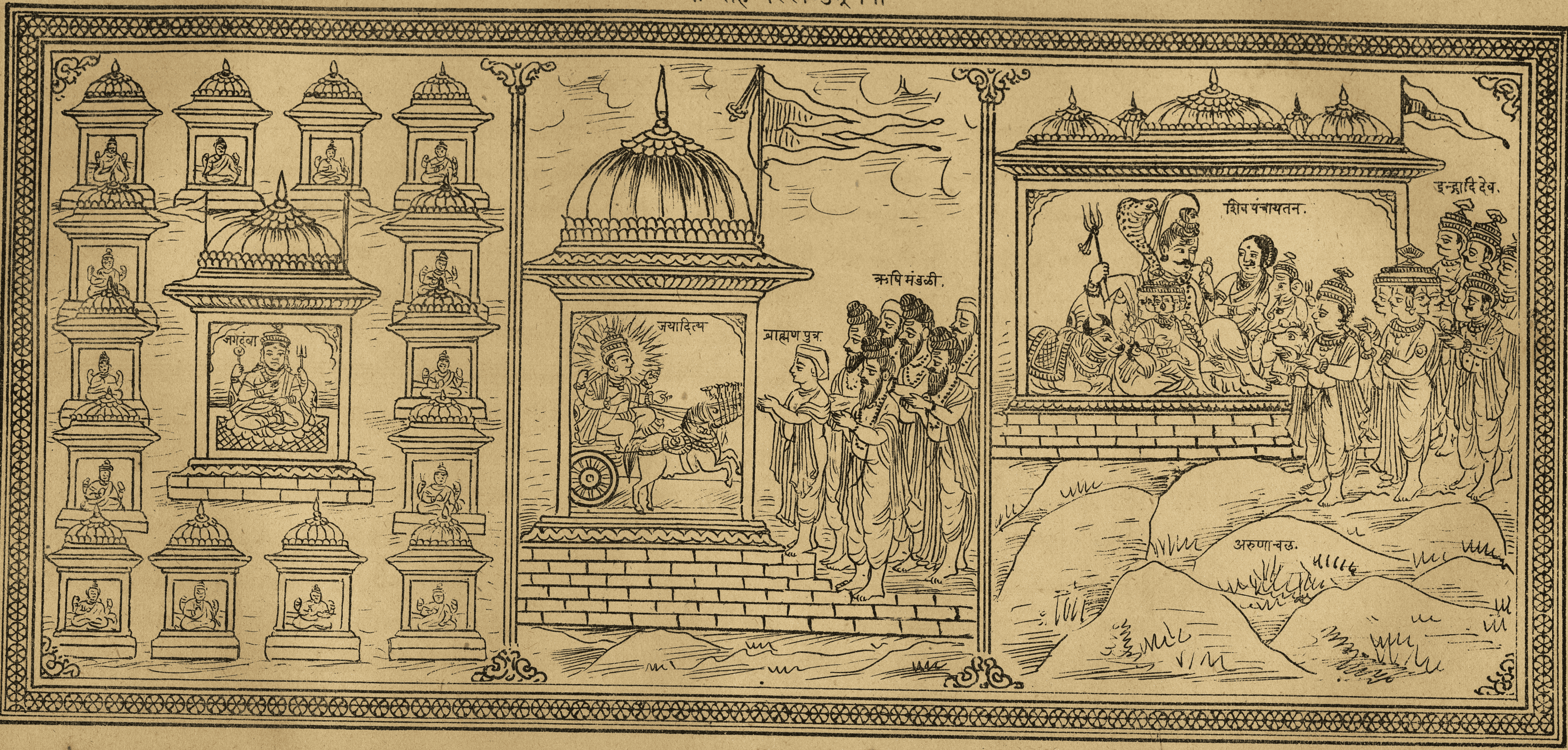
जगदंबा
जयादित्य
ब्राह्मणपुत्र.
ऋषिमंडळी.
शिव पंचायतन.
इन्द्रादि देव.
अरुणाचल.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐनमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐनारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥
॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ यस्याज्ञया जगत्स्रष्टा विरिंचिः पालको हरिः॥ संहर्ता कालरुद्राख्यो नमस्तस्मै पिनाकिने ॥ १॥तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणां
क्षेत्रमुत्तमम् ॥ तत्रैव नैमिषारण्ये शौनकाद्यास्तपोधनाः ॥ दीर्घसत्रं प्रकुर्वंतः सत्रिणः कर्मचेतसः ॥ २ ॥ तेषां संदर्शनौत्सुक्यादागतो हि महा
तपाः ॥ व्यासशिष्यो महाप्राज्ञो लोमशोनाम नामतः ॥३॥ तत्रागतं ते ददृशुर्मुनयो दीर्घसत्रिणः॥उत्तस्थुर्युगपत्सर्वे सार्घ्यहस्ताः समुत्सुकाः ॥४॥
दत्त्वार्घ्यपाद्यं सत्कृत्य मुनयो वीतकल्मषाः ॥ तं पप्रच्छुर्महाभागाः शिवधर्मं सविस्तरम् ॥ ५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ कथयस्व महाप्राज्ञ देवदेवस्य
शूलिनः ॥ महिमानं महाभाग ध्यानार्चनसमन्वितम् ॥ ६ ॥ संमार्जने किं फलं स्यात्तथा रंगावलीषु च ॥ प्रदाने दर्पणस्याथ तथा वै चामरस्य च
॥ ७ ॥ प्रदाने च वितानस्य तथा धारागृहस्य च ॥ दीपदाने किं फलं स्यात्पूजायां किं फलं भवत् ॥ ८ ॥ कानिकानि च पुण्यानि कथ्यतां
शिवपूजने ॥ इतिहासपुराणानि वेदाध्ययनमेव च ॥ ९ ॥ शिवस्याग्रे प्रकुर्वंति कारयन्त्यथवा नराः ॥ किं फलं च नृणां तेषां कथ्यतां विस्तरेण हि
॥ १० ॥ शिवाख्यानपरो लोके त्वत्तो नान्योऽस्ति वै मुने ॥ ११ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ उवाच व्यासशिष्योऽसौ
शिवमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ १२ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ अष्टादशपुराणेषु गीयते वै परः शिवः॥ तस्माच्छिवस्य माहात्म्यं वक्तुं कोऽपि न पार्यते ॥
॥ १३ ॥ शिवेति द्व्यक्षरं नाम व्याहरिष्यंति ये जनाः ॥ तेषां स्वर्गश्च मोक्षश्च भविष्यति न चान्यथा ॥ १४ ॥ उदारो हि महादेवो देवानां पतिरी
श्वरः ॥ येन सर्वं प्रदत्तं हि तस्मात्सर्व इति स्मृतः ॥ १५ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानो ये भजंति सदा शिवम् ॥ १६ ॥ विना सदाशिवं यो हि संसारं
तर्तुमिच्छति ॥ स मूढो हि महापापः शिवद्वेषी न संशयः ॥१७॥ भक्षितं हि गरं येन दक्षयज्ञो विनाशितः॥ कालस्य दहनं येन कृतं राज्ञः प्रमोच
नम् ॥ १८ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ यथा गरं भक्षितं च यथा यज्ञो विनाशितः ॥ दक्षस्य च तथा ब्रूहि परं कौतूहलं हि नः ॥१९॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥
दाक्षायणी पुरा दत्ता शंकराय महात्मने ॥ वचनाद्ब्रह्मणो विप्रा दक्षेण परमेष्ठिनः ॥ २० ॥ एकदा हि स दक्षो वै नैमिषारण्यमागतः ॥ य
दृच्छावशमापन्न ऋषिभिः परिपूजितः ॥ २१ ॥ स्तुतिभिः प्रणिपातैश्च तथा सर्वैः सुरासुरैः ॥ तत्र स्थितो महादेवो नाभ्युत्थानाभिवादने ॥ चका
रास्य ततः क्रुद्धो दक्षो वचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥ सर्वत्र सर्वे हि सुरासुरा भृशं नमंति मां विप्रवराः समुत्सुकाः ॥ कथं ह्यसौ दुर्जनवन्महात्मा भूता
दिभिः प्रेतपिशाचयुक्तः ॥ श्मशानवासी निरपत्रपो ह्ययं कथं प्रणामं न करोति मेऽधुना ॥२३॥ पाखंडिनो दुर्जनाः पापशीला विप्रं दृष्ट्वा चोद्धता

उन्मदाश्च ॥ वध्यास्त्याज्याः सद्भिरेवंविधा हि तस्मादेनं शापितुं चोद्यतोऽस्मि ॥२४॥ इत्येवमुक्त्वा स महातपास्तदा रुषान्वितो रुद्रमिदं बभाषे ॥
॥ २५ ॥ शृण्वं त्वमी विप्रतमा इदानीं वचो हि मे कर्तुमिहार्हथैतत् ॥ रुद्रो ह्ययं यज्ञबाह्यो वृतो मे वर्णातीतो वर्णपरो यतश्च ॥ २६ ॥ नंदी निशम्य
तद्वाक्यं शैलादो हि रुषान्वितः॥अब्रवीत्त्वरितो दक्षं शापदं तं महाप्रभम् ॥२७॥ ॥ नन्द्युवाच ॥ ॥ यज्ञबाह्यो हि मे स्वामी महेशोऽयं कृतः कथम् ॥
यस्य स्मरणमात्रेण यज्ञाश्च सफला ह्यमी ॥ २८ ॥ यज्ञो दानं तपश्चैव तीर्थानि विविधानि च ॥ यस्य नाम्ना पवित्राणि सोयं शप्तोऽधुना कथम् ॥
॥ २९ ॥ वृथा ते ब्रह्मचापल्याच्छप्तोऽयं दक्ष दुर्मते ॥ येनेदं पालितं विश्वं सर्वेण च महात्मना ॥ शप्तोऽयं स कथं पाप रुद्रोऽयं ब्राह्मणाधम ॥ ३० ॥
एवं निर्भर्त्सितस्तेन नंदिना हि प्रजापतिः ॥ नंदिनं च शशापाथ दक्षो रोषसमन्वितः ॥ ३१ ॥ यूयं सर्वे रुद्रवरा वेदबाह्याश्च वै भृशम् ॥ शप्ता
हि वेदमार्गैश्च तथा त्यक्ता महर्षिभिः ॥ ३२ ॥ पाषंडवादसंयुक्ताः शिष्टाऽऽचारबहिष्कृताः ॥ कपालिनः पानरतास्तथा कालमुखा ह्यमी ॥३३॥ इति
शप्तास्तदा तेन दक्षेण शिवकिंकराः ॥ तदा प्रकुपितो नंदी दक्षं शप्तुं प्रचक्रमे ॥ ३४ ॥ शप्ता वयं त्वया विप्र साधवः शिवकिंकराः ॥ वृथैव ब्रह्मचापल्यादहं
शापं ददामि ते ॥ ३५ ॥ वेदवादरता यूयं नान्यदस्तीतिवादिनः ॥ कामात्मानः स्वर्गपरा लोभमोहसमन्विताः ॥ ३६ ॥ वैदिकं च
पुरस्कृत्य ब्राह्मणाः शूद्रयाजकाः ॥ दरिद्रिणो भविष्यंति प्रतिग्रहरताः सदा ॥३७॥ दक्ष केचिद्भविष्यन्ति ब्राह्मणा ब्रह्मराक्षसाः ॥ ॥ लोमश उवाच ॥
विप्रास्ते शपितास्तेन नंदिना कोपिना भृशम् ॥ ३८ ॥ अथाकर्ण्येश्वरो वाक्यं नंदिनः प्रहसन्निव ॥ उवाच वाक्यं मधुरं बोधयुक्तं सदाशिवः
॥३९॥ ॥ महादेव उवाच ॥ कोपं नार्हसि वै कर्तुं ब्राह्मणान्प्रति वै सदा ॥ ब्राह्मणा गुरवो ह्येते वेदवादरताः सदा ॥ ४० ॥ वेदो मंत्रमयः साक्षात्तथा
सूक्तमयो भृशम् ॥ सूक्ते प्रतिष्ठितो ह्यात्मा सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ ४१ ॥ तस्मान्नात्मविदो निन्द्या आत्मैवाहं न चेतरः ॥ कोऽयं कस्त्वं क्व चाहं
वै कस्माच्छप्ता हि वै द्विजाः ॥ ४२ ॥ प्रपंचरचनां हित्वा बुद्धो भव महामते ॥ तत्त्वज्ञानेन निर्वर्त्य स्वस्थः क्रोधादिवर्जितः ॥ ४३ ॥ एवं प्रबोधितस्तेन
शंभुना परमेष्ठिना ॥ विवेकपरमो भूत्वा शैलादो हि महातपाः ॥ शिवेन सह संगम्य परमानंदसंप्लुतः ॥ ४४ ॥ दक्षोपि हि रुषाऽऽविष्ट
ऋषिभिः परिवारितः ॥ ययौ स्थानं स्वकं तत्र प्रविवेश रुषाऽन्वितः ॥४५॥ श्रद्धां विहाय परमां शिवपूजकानां निंदापरः स हि बभूव नराधमश्च ॥
सर्वैर्महर्षिभिरुपेत्य स तत्र शर्वं देवं निनिन्द न बभूव कदापि शान्तः ॥४६॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
केदारखण्डे पुराणप्रस्तावदक्षवृत्तान्तवर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ छ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ एकदा तु तदा तेन यज्ञः प्रारंभितो

महान् ॥ तत्राहूतास्तदा सर्वे दीक्षितेन तपस्विना ॥ १ ॥ ऋषयो विविधास्तत्र वशिष्ठाद्याः समागताः ॥ अगस्त्यः कश्यपोऽत्रिश्च वामदेवस्तथा
भृगुः ॥ २ ॥ दधीचो भगवान्व्यासो भरद्वाजोऽथ गौतमः॥ एते चान्ये च बहवः समाजग्मुर्महर्षयः ॥ ३ ॥ तथा सर्वे सुरगणा लोकपालास्तथाऽपरे
विद्याधराश्च गंधर्वाः किंनराप्सरसां गणाः ॥ ४ ॥ सप्तलोकात्समानीतो ब्रह्मा लोकपितामहः॥ वैकुंठाच्च तथा विष्णुः समानीतो मखं प्रति ॥ ५ ॥
देवेन्द्रो हि समानीत इंद्राण्या सह सुप्रभः ॥ तथा चंद्रो हि रोहिण्या वरुणःप्रियया सह ॥ ६ ॥ कुबेरः पुष्पकारूढो मृगाऽऽरूढोऽथ मारुतः ॥
बस्ताऽऽरूढः पावकश्च प्रेताऽऽरूढोऽथ निर्ऋतिः ॥ ७ ॥ एते सर्वे समायाता यज्ञवाटे द्विजन्मनः ॥ ते सर्वे सत्कृतास्तेन दक्षेण च दुरात्मना॥ ८ ॥
भवनानि महार्हाणि सुप्रभाणि महांति च ॥ त्वष्ट्रा कृतानि दिव्यानि कौशल्येन महात्मना ॥ ९ ॥ तेषु सर्वेषु धिष्ण्येषु यथाजोषं समास्थिताः
॥ १० ॥ वर्त्तमाने महायज्ञे तीर्थे कनखले तथा ॥ ऋत्विजश्च कृतास्तेन भृग्वाद्याश्च तपोधनाः ॥ ११ ॥ दीक्षायुक्तस्तदा दक्षः कृतकौतुक
मंगलः ॥ भार्यया सहितो विप्रैः कृतस्वस्त्ययनो भृशम् ॥ १२ ॥ रेजे महत्त्वेन तदा सुहृद्भिः परितः सदा ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र दधीचिर्वाक्य
मब्रवीत् ॥ १३ ॥ ॥ दधीचिरुवाच ॥ ॥ एते सुरेशा ऋषयो महत्तराः सलोकपालाश्च समागतास्तव ॥ तथाऽपि यज्ञस्तु न शोभते भृशं
पिनाकिना तेन महात्मना विना ॥ १४ ॥ येनैव सर्वाण्यपि मंगलानि जातानि शंसंति महाविपश्चितः ॥ सोऽसौ न दृष्टोऽत्र पुमान्पुराणो
वृषध्वजो नीलकण्ठः कपर्दी ॥ १५ ॥ अमंगलान्येव च मंगलानि भवंति येनाधिकृतानि दक्ष ॥ त्रियंबकेनाथ सुमंगलानि भवंति सद्यो
ह्यपमंगलानि ॥ १६ ॥ तस्मात्त्वयैव कर्तव्यमाह्वानं परमेष्ठिना ॥ त्वरितं चैव शक्रेण विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ १७ ॥ सर्वैरेव हि
गंतव्यं यत्र देवो महेश्वरः ॥ १८ ॥ दाक्षायण्या समेतं तमानयध्वं त्वरान्विताः ॥ तेन सर्वं पवित्रं स्याच्छंभुना योगिना भृशम् ॥ १९ ॥
यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या समग्रं सुकृतं भवेत् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन समानेयो वृषध्वजः ॥ २० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रहसन्नाह दुष्टधीः ॥ मूलं
विष्णुर्हि देवानां यत्र धर्मः सनातनः ॥२१॥ यस्मिन्वेदाश्च यज्ञाश्च कर्माणि विविधानि च ॥ प्रतिष्ठितानि सर्वाणि सोऽसौ विष्णुरिहागतः ॥ २२ ॥
सत्यलोकात्समायातो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ वेदैश्चोपनिषद्भिश्च आगमैर्विविधैः सह ॥ २३ ॥ तथा सुरगणैः साकमागतः सुरराट् स्वयम् ॥
तथा यूयं समायाता ऋषयो वीतकल्मषाः ॥२४॥ येये यज्ञोचिताः शांतास्तेते सर्वे समागताः॥ वेदवेदार्थतत्त्वज्ञाः सर्वे यूयं दृढव्रताः ॥२५॥ अत्रैव
च किमस्माकं रुद्रेणापि प्रयोजनम् ॥ कन्या दत्ता मया विप्रा ब्रह्मणा नोदितेन हि ॥ २६ ॥ अकुलीनो ह्यसौ विप्रा नष्टो नष्टप्रियः सदा ॥

भूतप्रेतपिशाचानां पतिरेको दुरत्ययः ॥२७॥आत्मसंभावितो मूढः स्तब्धो मौनी समत्सरः ॥ कर्मण्यस्मिन्नयोग्योऽसौ नानीतो हि मयाऽधुना ॥२८॥
तस्मात्त्वया न वक्तव्यं पुनरेवं वचो द्विज॥सर्वैर्भवद्भिः कर्तव्यो यज्ञो मे सफलो महान् ॥२९॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य दधीचिर्वाक्यमब्रवीत् ॥३०॥
॥ दधीचिरुवाच ॥ ॥ सर्वेषामृषिवर्याणां सुराणां भावितात्मनाम् ॥ अनयोऽयं महाञ्जातो विना तेन महात्मना ॥३१॥ विनाशोऽपि महान्सद्यो ह्यत्र
त्यानां भविष्यति॥एवमुक्त्वा [1]दधीचोऽसावेक एव विनिर्गतः॥३२॥यज्ञवाटाच्च दक्षस्य त्वरितः स्वाश्रमं ययौ॥मुनौ विनिर्गते दक्षः प्रहसन्निदमब्रवीत्
॥ ३३ ॥ गतः शिवप्रियो वीरो दधीचिर्नाम नामतः ॥ आविष्टचित्ता मंदाश्च मिथ्यावादरताः खलाः ॥ ३४ ॥ वेदबाह्या दुराचारास्त्याज्यास्ते ह्यत्र
कर्मणि ॥ वेदवादरता यूयं सर्वे विष्णुपुरोगमाः ॥ ३५ ॥ यज्ञं मे सफलं विप्राः कुर्वंतु ह्यचिरादिव ॥ तदा ते देवयजनं चक्रुः सर्वे सहर्षयः ॥ ३६ ॥
एतस्मिन्नंतरे तत्र पर्वते गंधमादने ॥ धारागृहे विमानेन सखीभिः परिवारिता॥ ३७ ॥ दाक्षायणी महादेवी चकार विविधास्तदा ॥ क्रीडा विमानम
ध्यस्था कन्दुकाद्याः सहस्रशः ॥ ३८ ॥ क्रीडासक्ता तदा देवी ददर्शाथ महासती ॥ यज्ञं प्रयांतं सोमं च रोहिण्या सहितं प्रभुम् ॥ ३९ ॥ क्व गमि
ष्यति चंद्रोऽयं विजये पृच्छ सत्वरम् ॥ तयोक्ता विजया देवी तं पप्रच्छ यथोचितम् ॥ ४० ॥ कथितं तेन तत्सर्वं दक्षस्यैव मखादिकम् ॥ तच्छ्रुत्वा
त्वरिता देवी विजया जातसंभ्रमा ॥ कथयामास तत्सर्वं यदुक्तं शशिना भृशम् ॥ ४१ ॥ विमृश्य कारणं देवी किमाह्वानं करोति न ॥ दक्षः पिता मे
माता च विस्मृता मां कुतोऽधुना ॥ ४२ ॥ पृच्छामि शंकरं चाद्य कारणं कृतनिश्चया ॥ स्थापयित्वा सखीस्तत्र आगता शंकरं प्रति ॥ ४३ ॥ ददर्श
तं सभामध्ये त्रिलोचनमवस्थितम् ॥ गणैः परिवृतं सर्वैश्चंडमुंडादिभिस्तदा ॥ ४४ ॥ बाणो भृंगिस्तथा नंदी शैलादो हि महातपाः ॥ महाकालो
महाचंडो महामुंडो महाशिराः॥४५॥ धूम्राक्षो धूम्रकेतुश्च धूम्रपादस्तथैव च ॥ एते चान्ये च बहवो गणा रुद्रानुवर्तिनः ॥४६॥ केचिद्धयानका रौद्राः
कबंधाश्च तथा परे ॥ विलोचनाश्च केचिच्च वक्षोहीनास्तथा परे॥४७॥ एवंभूताश्च शतशः सर्वे ते कृतिवाससः॥जटाकलापसंभूषाः सर्वे रुद्राक्षभूषणाः
॥४८॥ जितेंद्रिया वीतरागाः सर्वे विषयवैरिणः॥एभिः सर्वैः परिवृतः शंकरो लोकशंकरः॥दृष्टस्तया उपाविष्ट आसने परमाद्भुते॥४९॥आक्षिप्तचित्ता
सहसा जगाम शिवसंनिधिम् ॥ शिवेन स्थापिता स्वांके प्रीतियुक्तेन वल्लभा॥५०॥ प्रेम्णोदिता वचोभिः सा बहुमानपुरःसरम् ॥ किमागमनकार्यं मे
वद शीघ्रं सुमध्यमे ॥५१॥ एवमुक्ता तदा तेन उवाचासितलोचना ॥५२॥ ॥ सत्युवाच ॥ ॥ पितुर्मम महायज्ञे कस्मात्त्वव न रोचते ॥ गमनं देवदे

---

[1]-अकारान्तोऽप्ययं दधीचशब्दः,इकारान्तोऽपि च, चान्तोऽपि च ।

वेश तत्सर्वं कथय प्रभो ॥ ५३ ॥ सुहृदामेष वै धर्मः सुहृद्भिः सह संगतिम् ॥ कुर्वंति यन्महादेव सुहृदां प्रीतिवर्धिनीम् ॥ ५४ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन अनाहूतोऽपि गच्छ भोः ॥ यज्ञवाटं पितुर्मेऽद्य वचनान्मे सदाशिव ॥ ५५ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा बभाषे सूनृतं वचः ॥ त्वया भद्रे न गंतव्यं दक्षस्य यजनं प्रति ॥ ५६ ॥ तस्य ये मानिनः सर्वे ससुरासुरकिंनराः ॥ ते सर्वे यजनं प्राप्ताः पितुस्तव न संशयः ॥५७॥अनाहूताश्च ये सुभ्रु गच्छंति परमन्दिरम् ॥अपमानं प्राप्नुवन्ति मरणादधिकं ततः॥५८॥ परेषां मंदिरं प्राप्त इंद्रोपि लघुतां व्रजेत् ॥ तस्मात्त्वया न गंतव्यं दक्षस्य यजनं शुभे ॥५९॥ एवमुक्ता सती तेन महेशेन महात्मना ॥ उवाच रोषसंयुक्तं वाक्यं वाक्यविदां वरा ॥ ६० ॥ यज्ञो हि सत्यं लोके त्वं स त्वं देववरेश्वर ॥ अनाहूतोऽसि तेनाद्य पित्रा मे दुष्टचारिणा ॥ तत्सर्वं ज्ञातुमिच्छामि तस्य भावं दुरात्मनः ॥६१॥ तस्माच्चाद्यैव गच्छामि यज्ञवाटं पितुर्मम ॥ अनुज्ञां देहि मे नाथ देवदेव जगत्पते ॥ ६२ ॥ इत्युक्तो भगवान्रुद्रस्तया देव्या शिवः स्वयम् ॥ विज्ञाताखिलदृग्द्रष्टा भगवान्भूतभावनः ॥ ६३ ॥ स तामुवाच देवेशो महेशः सर्वसिद्धिदः ॥ गच्छ देवि त्वरायुक्ता वचनान्मम सुव्रते ॥ ६४ ॥ एतं नंदिनमारुह्य नानाविधगणान्विता ॥ गणाः षष्टिसहस्राणि जग्मू रौद्राः शिवाज्ञया ॥ ६५ ॥ तैर्गणैः संवृता देवी जगाम पितृमंदिरम् ॥ निरीक्ष्य तद्बलं सर्वं महादेवोतिविस्मितः ॥६६॥ भूषणानि महार्हाणि तेभ्यो देव्यै परंतपः ॥ प्रेषयामास चाव्यग्रो महादेवोऽनु पृष्ठतः ॥ ६७ ॥ देव्या गतं वै स्वपितुर्गृहं तदा विमृश्य सर्वं भगवान्महेशः ॥ दाक्षायणी पित्रवमानिता सती न यास्यतीति स्वपुरं पुनर्जगौ ॥६८॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे दक्षयज्ञं प्रति सतीदेव्यागमनवर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ दाक्षायणी गता तत्र यत्र यज्ञो महानभूत् ॥ तत्पितुः सदनं गत्वा नानाश्चर्यसमन्वितम्॥ १॥द्वारि स्थिता तदा देवा अवतीर्य निजासनात्॥ नंदिनो हि महाभागा देवलोकं निरीक्ष्य च ॥२॥ मातरं पितरं दृष्ट्वा सुहृत्संबंधिबांधवान् ॥ अभिवाद्यैव पितरं मातरं च मुदान्विता ॥ ३ ॥ बभाषे वचनं देवी प्रस्तावसदृशं तदा॥ अनाहूतस्त्वया कस्माच्छंभुः परमशोभनः ॥४॥ येन पूतमिदं सर्वं समग्रं सचराचरम् ॥ यज्ञो यज्ञविदां श्रेष्ठो यज्ञांगो यज्ञदक्षिणः ॥५ ॥ द्रव्यं मंत्रादिकं सर्वं हव्यं कव्यं च यन्मयम् ॥ विना तेन कृतं सर्वमपवित्रं भविष्यति ॥ ६ ॥ शंभुना हि विना तात कथं यज्ञः प्रवर्तते ॥एते कथं समायाता ब्रह्मणा सहिताः पितः ॥ ७ ॥ हे भृगो त्वं न जानासि हे कश्यप महामते॥अत्रे वशिष्ठ एकस्त्वं शक्र किं कृतमद्य ते ॥८॥ हे विष्णो त्वं महादेवं जानासि परमेश्वरम् ॥ ब्रह्मन्किं त्वं न जानासि महादेवस्य विक्रमम् ॥ ९ ॥ पुरा पंचमुखो भूत्वा गर्वितोसि सदाशिवम् ॥ कृतश्चतुर्मुखस्तेन विस्मृतोऽसि तदद्भुतम् ॥ १० ॥ भिक्षाटनं कृतं येन पुरा दारुवने

विभुः॥शप्तोयं भिक्षुको रुद्रो भवद्भिः सखिभिस्तदा ॥११॥ शप्तेनापि च रुद्रेण भवद्भिर्विस्मृतं कथम् ॥ यस्यावयवमात्रेण पूरितं सचराचरम् ॥१२॥
लिंगभूतं जगत्सर्वं जातं तत्क्षणमेव हि॥लयनाल्लिंगमित्याहुः सर्वे देवाः सवासवाः॥१३॥सर्वे देवाश्च संभूता यतो देवस्य शूलिनः ॥ सोऽसौ वेदांतगो
देवस्त्वया ज्ञातुं न पार्यते ॥१४॥ तस्या वचनमाकर्ण्य दक्षः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः॥किं त्वया बहुनोक्तेन कार्यं नास्तीह सांप्रतम् ॥ १५ ॥ गच्छ वा तिष्ठ
वा भद्रे कस्मात्त्वं हि समागता ॥ अमंगलो हि भर्ता ते अशिवोसौ सुमध्यमे ॥ १६ ॥ अकुलीनो वेदबाह्यो भूतप्रेतपिशाचराट् ॥ तस्मान्नाका
रितो भद्रे यज्ञार्थं चारुभाषिणि ॥ १७ ॥ मया दत्तासि सुश्रोणि पापिना मंदबुद्धिना ॥ रुद्रायाविदितार्थाय उद्धताय दुरात्मने ॥ १८ ॥
तस्मात्कायं परित्यज्य स्वस्था भव शुचिस्मिते ॥ दक्षेणोक्ता तदा पुत्री सा सती लोकपूजिता ॥ १९ ॥ निंदायुक्तं स्वपितरं विलोक्य
रुषिता भृशम् ॥ चिंतयंती तदा देवी कथं यास्यामि मंदिरे ॥ २० ॥ शंकरं द्रष्टुकामाहं किं वक्ष्ये तेन पृच्छिता ॥ यो निंदति महादेवं निंद्य
मानं शृणोति यः ॥ तावुभौ नरके यातो यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ २१ ॥ तस्मात्त्यक्ष्याम्यहं देहं प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ २२ ॥ एवं मी
मांसमाना सा शिवरुद्रेतिभाषिणी ॥ अपमानाभिभूता सा प्रविवेश हुताशनम् ॥ २३ ॥ हाहाकारेण महता व्याप्तमासीद्दिगंतरम् ॥
सर्वे ते मंचमारूढाः शस्त्रैर्व्याप्ता निरंतराः ॥ २४ ॥ शस्त्रैः स्वैर्जघ्नुरात्मानं स्वानि देहानि चिच्छिदुः ॥ केचित्करतले गृह्य शिरांसि
स्वानि चोत्सुकाः ॥ २५ ॥ नीराजयंतस्त्वरिता भस्मीभूताश्च जज्ञिरे ॥ एवमूचुस्तदा सर्वे जगर्ज्जुरतिभीषणम् ॥ २६ ॥ शस्त्रप्रहारैः
स्वांगानि चिच्छिदुश्चातिभीषणाः ॥ ते तथा विलयं प्राप्ता दाक्षायण्या समं तदा ॥ २७ ॥ गणास्तत्रायुते द्वे च तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ते सर्वे
ऋषयो देवा इंद्राद्याः समरुद्गणाः॥ २८ ॥ विश्वेऽश्विनौ लोकपालास्तूष्णींभूतास्तदाभवन् ॥ विष्णुं वरेण्यं केचिच्च प्रार्थयंतः समंततः ॥ २९ ॥
एवंभूतस्तदा यज्ञो जातस्तस्य दुरात्मनः ॥ दक्षस्य ब्रह्मबंधोश्च ऋषयो भयमागताः ॥ ३० ॥ एतस्मिन्नंतरे विप्रा नारदेन महात्मना ॥
कथितं सर्वमेवैतद्दक्षस्य च विचेष्टितम् ॥ ३१ ॥ तदाकर्ण्येश्वरो वाक्यं नारदस्य मुखोद्गतम् ॥ चुकोप परमं क्रुद्ध आसनादुत्पतन्निव ॥ ३२ ॥
उद्धृत्य च जटां रुद्रो लोकसंहारकारकः ॥ आस्फोटयामास रुषा पर्वतस्य शिरोपरि ॥ ३३ ॥ ताडनाच्च समुद्भूतो वीरभद्रो महायशाः ॥ तथा काली
समुत्पन्ना भूतकोटिभिरावृता ॥ ३४ ॥ कोपान्निःश्वसितेनैव रुद्रस्य च महात्मनः ॥ जातं ज्वराणां च शतं सन्निपातास्त्रयोदश ॥ ३५ ॥ विज्ञप्तो
वीरभद्रेण रुद्रो रौद्रपराक्रमः ॥ किं कार्यं भवतः कार्यं शीघ्रमेव वद प्रभो ॥ ३६ ॥ इत्युक्तो भगवान्रुद्रः प्रेषयामास सत्वरम् ॥ गच्छ वीर महा

बाहो दक्षयज्ञं विनाशय ॥ ३७ ॥ शासनं शिरसा धृत्वा देवदेवस्य शूलिनः ॥ कालिकाऽऽलिहितो वीरः सर्वभूतैः समावृतः ॥ वीरभद्रो महातेजा
ययौ दक्षमखं प्रति ॥ ३८ ॥ तदानीमेव सहसा दुर्निमित्तानि चाभवन् ॥ रूक्षो ववौ तदा वायुः शर्कराभिः समावृतः ॥ ३९ ॥ असृग्वर्षति
देवंश्च तिमिरेणाऽऽवृता दिशः ॥ उल्कापाताश्च बहवः पेतुरुर्व्यां सहस्रशः ॥ ४० ॥ एवंविधान्यरिष्टानि दद्दशुर्विबुधादयः ॥ दक्षोऽपि भयमापन्नो
विष्णुं शरणमाययौ ॥ ४१ ॥ रक्षरक्ष महाविष्णो त्वं हि नः परमो गुरुः ॥ यज्ञोऽसि त्वं सुरश्रेष्ठ भयान्मां परिमोचय ॥ ४२ ॥ दक्षेण प्रार्थ्य
मानो हि जगाद मधुसूदनः ॥ मया रक्षा विधातव्या भवतो नात्र संशयः ॥ ४३ ॥ अवज्ञा हि कृता दक्ष त्वया धर्ममजानता ॥ ईश्वरावज्ञया
सर्वं विफलं च भविष्यति ॥ ४४ ॥ अपूज्या यत्र पूज्यंते पूजनीयो न पूज्यते ॥ त्रीणि तत्र प्रवर्तंते दुर्भिक्षं मरणं भयम् ॥ ४५ ॥ तस्मात्सर्वप्रय
त्नेन माननीयो वृषध्वजः ॥ अमानितान्महेशात्त्वां महद्भयमुपस्थितम् ॥ ४६ ॥ अधुनैव वयं सर्वे प्रभवो न भवामहे ॥ भवतो दुर्नयेनैव
नात्र कार्या विचारणा ॥ ४७ ॥ विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा दक्षश्चिंतापरोऽभवत् ॥ विवर्णवदनो भूत्वा तूष्णीमासीद्भुवि स्थितः ॥ ४८ ॥ वीरभद्रो महा
बाहू रुद्रेणैव प्रचोदितः ॥ काली कात्यायनीशाना चामुंडा मुंडमर्दिनी ॥ ४९ ॥ भद्रकाली तथा भद्रा त्वरिता वैष्णवी तथा ॥ नवदुर्गादिसहितो
भूतानां च गणो महान् ॥ ५० ॥ शाकिनी डाकिनी चैव भूतप्रमथगुह्यकाः ॥ तथैव योगिनीचक्रं चतुःषष्ट्या समन्वितम् ॥ ५१ ॥ निर्जग्मुः
सहसा तत्र यज्ञवाटं महाप्रभम् ॥ वीरभद्रसमेता ये गणाः शतसहस्रशः ॥ ५२ ॥ पार्षदाः शंकरस्यैते सर्वे रुद्रस्वरूपिणः ॥ पंचवक्त्रा नीलकंठाः
सर्वे ते शस्त्रपाणयः ॥ ५३ ॥ छत्रचामरसंवीताः सर्वे हरपराक्रमाः ॥ दशबाहवस्त्रिनेत्रा जटिला रुद्रभूषणाः ॥ ५४ ॥ अर्धचंद्रधराः सर्वे सर्वे
चैव महौजसः ॥ सर्वे ते वृषभारूढाः सर्वे ते वेषभूषणाः ॥ ५५ ॥ सहस्रबाहुर्भुजगाधिपैर्वृतस्त्रिलोचनो भीमबलो भयावहः ॥ एभिः समेतश्च तदा
महात्मा स वीरभद्रोऽभिजगाम यज्ञम् ॥५६॥ युग्यानां च सहस्रेण द्विप्रमाणेन स्यंदनम् ॥ सिंहानां प्रयुतेनैव वाह्यमानं च तस्य तत् ॥५७॥ तथैव
दंशिताः सिंहा बहवः पार्श्वरक्षकाः ॥ शार्दूला मकरा मत्स्या गजाश्चैव सहस्रशः ॥ छत्राणि विविधान्येव चामराणि तथैव च ॥ ५८ ॥ मूर्द्धनि
ध्रियमाणानि सर्वतोग्राणि सर्वशः ॥ ततो भेरीमहानादाः शंखाश्च विविधस्वनाः ॥ पटहा गोमुखाश्चैव शृंगाणि विविधानि च ॥ ५९ ॥
ततोऽवाद्यंत तान्येव घनानि सुषिराणि च ॥ कलगानपराः सर्वे सर्वे मृदंगवादिनः ॥ ६० ॥ अनेकलास्यसंयुक्ता वीरभद्राग्रतोभवन् ॥ रणवादित्र

---

१ देवः—पर्जन्य इत्यर्थः ।

निर्घोषैर्जगर्जुरमितौजसः ॥ ६१ ॥ तेन नादेन महता नादितं भुवनत्रयम् ॥ एवं सर्वे समायाता गणा रुद्रप्रणोदिताः ॥ ६२ ॥ यज्ञवाटं च दक्षस्य
विनाशार्थं प्रहारिणः ॥ रजसा चाऽऽवृतं व्योम तमसा च वृता दिशः ॥६३॥ सप्तद्वीपवती पृथ्वी चचाल साद्रिकानना ॥ ते दृष्ट्वा महदाश्चर्य्यं लोक
क्षयकरं तदा ॥ ६४ ॥ उत्तस्थुर्युगपत्सर्वे देवदैत्यनिशाचराः ॥ ते वै ददृशुरायांतीं रुद्रसेनां भयावहाम् ॥ ६५ ॥ पृथ्वीं केचित्समायाता गगने केचि
दागताः ॥ दिशश्च प्रदिशश्चैव समावृत्य तथापरे ॥ ६६ ॥ अनंता ह्यक्षयाः सर्वे शूरा रुद्रसमा युधि ॥ एवंभूतं च तत्सैन्यं रुद्रैश्च परिवारितम् ॥ दृष्ट्वो
चुर्विस्मिताः सर्वे यामोऽद्य शस्त्रपाणयः ॥६७॥ इंद्रो हि गजमारूढो मृगारूढः सदागतिः ॥ यमो महिषमारूढो यमदंडसमन्वितः ॥ ६८ ॥ कुबेरः
पुष्पकारूढः पाशी मकरमेव च ॥ अग्निर्बस्तसमारूढो निर्ऋतिः प्रेतमेव च ॥ ६९ ॥ तथान्ये सुरसंघाश्च यक्षचारणगुह्यकाः ॥ आरुह्य वाहनान्येव
स्वानिस्वानि प्रतापिनः ॥७०॥ तेषामुद्योगमालोक्य दक्षश्चाश्रुमुखस्ततः ॥ दंडवत्पतितो भूमौ सर्वानेवाभ्यभाषत ॥७१॥ युष्मद्बलेनैव मया यज्ञः
प्रारंभितो महान् ॥ सत्कर्मसिद्धये यूयं प्रमाणं सुमहाप्रभाः ॥ ७२ ॥ विष्णो त्वं कर्मणः साक्षाद्यज्ञानां परिपालकः ॥ धर्मस्य वेदगर्भस्य ब्रह्मण्य
स्त्वं च माधव ॥ ७३ ॥ तस्माद्रक्षा विधातव्या यज्ञस्याऽस्य महाप्रभो ॥ दक्षस्य वचनं श्रुत्वा उवाच मधुसूदनः ॥ ७४ ॥ मया रक्षा विधातव्या
धर्मस्य परिपालने ॥ तत्सत्यं तु त्वयोक्तं हि किं तु तस्य व्यतिक्रमः ॥ ७५ ॥ यातस्त्वद्यैव यज्ञस्य यत्त्वयोक्तं सदाशिवम् ॥ नैमिषेऽनिमिषक्षेत्रे
तदा किं न स्मृतं त्वया ॥ ७६ ॥ योऽयं रुद्रो महातेजा यज्ञरूपः सदाशिवः ॥ यज्ञबाह्यः कृतो मूढ तच्च दुर्म्मंत्रितं तव ॥ ७७ ॥ रुद्रकोपाच्च को
ह्यत्र समर्थो रक्षणे तव ॥ न पश्यामि च तं विप्र त्वां वै रक्षति दुर्म्मतिम् ॥ ७८ ॥ किं कर्म्म किमकर्म्मेति तन्न पश्यसि दुर्म्मते ॥ समर्थं केवलं कर्म
न भविष्यति सर्वदा ॥ ७९ ॥ सेश्वरं कर्म विद्धचेतत्समर्थत्वेन जायते ॥ न ह्यन्यः कर्म्मणो दाता ईश्वरेण विना भवेत् ॥ ८० ॥ ईश्वरस्य च ये
भक्ताः शांतास्तद्गतमानसाः ॥ कर्म्मणो हि फलं तेषां प्रयच्छति सदाशिवः॥८१॥ केवलं कर्म चाश्रित्य निरीश्वरपरा जनाः ॥ निरयं ते च गच्छंति
कोटियज्ञशतैरपि ॥ ८२ ॥ पुनः कर्ममयैः पाशैर्बद्धा जन्मनिजन्मनि ॥ निरयेषु प्रपच्यंते केवलं कर्म्मरूपिणः ॥ ८३॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे वीरभद्रप्रादुर्भाववर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ विष्णुनोक्तं
वचः श्रुत्वा दक्षो वचनमब्रवीत् ॥ वेदानामप्रमाणं च कृतं ते मधुसूदन ॥ १ ॥ वैदिकं कर्म चोत्सृज्य कथं सेश्वरतां व्रजेत् ॥ तदुच्यतां महाविष्णो
येन धर्मः प्रतिष्ठितः॥२॥दक्षेणोक्तो महाविष्णुरुवाच परिसांत्वयन् ॥ त्रैगुण्यविषया वेदाः संभवंति न चान्यथा ॥३॥ वेदोदितानि कर्माणि ईश्वरेण

विना कथम् ॥ सफलानि भविष्यंति विफलान्येव तानि च ॥४॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ईश्वरं शरणं व्रज॥एवं ब्रुवति गोविन्द आगतः सैन्यसागरः॥ वीरभद्रेण सदृशो ददृशुस्तं तदा सुराः ॥ ५ ॥ इंद्रोपि प्रहसन्विष्णुमात्मवादरतं तदा ॥ वज्रपाणिः सुरैः सार्द्धं योद्धुकामोऽभवत्तदा ॥ ६ ॥ भृगुणा चारितः शीघ्रमुच्चाटनपरेण हि ॥ तदा गणाः सुरैः सार्धं युयुधुस्ते गणान्विताः ॥ ७ ॥ शरतोमरनाराचैर्जघ्नुस्ते च परस्परम् ॥ नेदुःशंखाश्च बहुशस्तस्मिन्रणमहोत्सवे ॥ ८ ॥ तथा दुन्दुभयो नेदुः पटहा डिंडिमादयः ॥ तेन शब्देन महता श्लाघ्यमानास्तदा सुराः ॥ लोकपालैश्च सहिता जघ्नुस्ताञ्छिवकिंकरान् ॥ ९ ॥ खड्गैश्चापि हताः केचिद्गदाभिश्च विपोथिताः ॥ देवैः पराजिताः सर्वे गणाः शतसहस्रशः ॥ १० ॥ इंद्राद्यैर्लोकपालैश्च गणास्ते च पराङ्मुखाः ॥ कृताश्च तत्क्षणादेव भृगोर्मंत्रबलेन हि ॥११॥ उच्चाटनं कृतं तेषां भृगुणा यज्विना तदा ॥ यजनार्थं च देवानां तुष्ट्यर्थं दीक्षितस्य च ॥ १२ ॥ तेनैव देवा जयिनो जातास्तत्क्षणमेव हि ॥ स्वानां पराजयं दृष्ट्वा वीरभद्रो रुषान्वितः ॥१३॥ भूतान्प्रेतान्पिशाचांश्च कृत्वा तानेव पृष्ठतः ॥ वृषभस्थान्पुरस्कृत्य स्वयं चैव महाबलः ॥ तीक्ष्णं त्रिशूलमादाय पातयामास तान्रणे ॥ १४ ॥ देवान्यक्षान्पिशाचांश्च गुह्यकान्राक्षसांस्तथा ॥ शूलघातैश्च ते सर्वे गणा देवान्प्रजघ्निरे ॥ १५ ॥ केचिद्द्विधाकृताः खड्गैर्मुद्गरैश्चापि पोथिताः ॥ परश्वधैः खंडशश्च कृताः केचिद्रणाजिरे ॥ ॥ १६ ॥ शूलैर्भिन्नाश्च शतशः केचिच्च शकलीकृताः ॥ एवं पराजिताः सर्वे पलायनपरायणाः ॥ १७ ॥ परस्परं परिष्वज्य गतास्तेपि त्रिविष्टपम् ॥ केवलं लोकपालाश्च इंद्राद्यास्तस्थुरुत्सुकाः ॥ बृहस्पतिं पृच्छमानाः कुतोस्माकं जयो भवेत् ॥१८॥ बृहस्पतिरुवाचेदं सुरेंद्रं त्वरितस्तदा ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ यदुक्तं विष्णुना पूर्वं तत्सत्यं जातमद्य वै ॥ १९ ॥ अस्ति चेदीश्वरः कश्चित्फलरूप्यस्य कर्म्मणः ॥ कर्तारं भजते सोपि न ह्यकर्तुः प्रभुर्हिसः ॥ २० ॥ न मंत्रौषधयः सर्वे नाभिचारा न लौकिकाः ॥ न कर्माणि न वेदाश्च न मीमांसाद्वयं तथा ॥ २१ ॥ ज्ञातुमीशाः संभवंति भक्त्याज्ञेयस्त्वनन्यया ॥ शांत्या च परया तुष्ट्या ज्ञातव्यो हि सदाशिवः ॥ २२ ॥ तेन सर्वं संभवंति सुखदुःखात्मकं जगत् ॥ परंतु संवदिष्यामि कार्याकार्यविवक्षया ॥ २३ ॥ त्वमिंद्र बालिशो भूत्वा लोकपालैः सहाद्य वै ॥ आगतो बालिशो भूत्वा इदानीं किं करिष्यसि ॥ २४ ॥ एते रुद्रसहायाश्च गणाः परमशोभनाः ॥ कुपिताश्च महाभागा न तु शेषं प्रकुर्वते ॥ २५ ॥ एवं बृहस्पतेर्वाक्यं श्रुत्वा तेऽपि दिवौकसः ॥ चिंतामापेदिरे सर्वे लोकपाला महेश्वराः ॥ २६ ॥ ततोऽब्रवीद्वीरभद्रो गणैः परिवृतो भृशम् ॥ सर्वे यूयं बालिशत्वादवदानार्थमागताः ॥ २७ ॥ अवदानानि दास्यामि तृप्त्यर्थं भवतां त्वरन् ॥ एवमुक्त्वा शितैर्बाणैर्जघानाथ रुषान्वितः ॥ २८ ॥ तैर्बाणैर्निहताः सर्वे जग्मुस्ते च दिशो दश ॥ २९ ॥

गतेषु लोकपालेषु विद्रुतेषु सुरेषु च ॥ यज्ञवाटे समायातो वीरभद्रो गणान्वितः ॥ ३० ॥ तदा त ऋषयः सर्वे सर्वमेवेश्वरेश्वरम्॥विज्ञप्तुकामाः सहसा
ऊचुरेवं जनार्दनम् ॥३१॥ रक्ष यज्ञं हि दक्षस्य यज्ञोसि त्वं न संशयः॥एतच्छ्रुत्वा तु वचनमृषीणां वै जनार्दनः ॥३२॥ योद्धुकामः स्थितो युद्धे विष्णुर
ध्यात्मदीपकः ॥ वीरभद्रो महाबाहुः केशवं वाक्यमब्रवीत् ॥३३॥ अत्र त्वयागतं कस्माद्विष्णो वेत्रा महाबलम् ॥ दक्षस्य पक्षमाश्रित्य कथं जेष्यसि
तद्वद ॥ ३४ ॥ दाक्षायण्या कृतं यच्च न दृष्टं किं त्वयानघ ॥ त्वं चापि यज्ञे दक्षस्य अवदानार्थमागतः ॥ अवदानं प्रयच्छामि तव चापि महाभुज
॥ ३५ ॥ एवमुक्त्वा प्रणम्यादौ विष्णुं सदृशरूपिणम् ॥ वीरभद्रोऽग्रतो भूत्वा विष्णुं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ३६ ॥ यथा शंभुस्तथा त्वं हि मम
नास्त्यत्र संशयः ॥ तथापि त्वं महाबाहो योद्धुकामोऽग्रतः स्थितः ॥ नेष्याम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेस्त्वमात्मना ॥ ३७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा
वीरभद्रस्य धीमतः ॥ उवाच प्रहसन्देवो विष्णुः सर्वेश्वरेश्वरः ॥३८॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ रुद्रतेजःप्रसूतोसि पवित्रोऽसि महामते ॥ अनेन प्रार्थितः
पूर्वं यज्ञार्थं च पुनःपुनः ॥ ३९ ॥ अहं भक्तपराधीनस्तथा सोऽपि महेश्वरः ॥ तेनैव कारणेनात्र दक्षस्य यजनं प्रति ॥ ४० ॥ आगतोऽहं वीरभद्र
रुद्रकोपसमुद्भव ॥ अहं निवारयामि त्वां त्वं वा मां विनिवारय ॥ ४१ ॥ इत्युक्तवति गोविंदे प्रहस्य स महाभुजः ॥ प्रश्रयावनतो भूत्वा इदमाह
जनार्दनम् ॥ ४२ ॥ यथा शिवस्तथा त्वं हि यथा त्वं च तथा शिवः ॥ सेवकाश्च वयं सर्वे तव वा शंकरस्य च ॥ ४३ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य
सोऽच्युतः संप्रहस्य च ॥ इदं विष्णुर्महावाक्यं जगाद परमेश्वरः ॥४४॥ योधयस्व महाबाहो मया सार्धमशंकितः ॥ तवास्त्रैः पूर्यमाणोऽहं गच्छामि
भवनं स्वकम् ॥ ४५ ॥ तथेत्युक्त्वा तु वीरोऽसौ वीरभद्रो महाबलः ॥ गृहीत्वा परमास्त्राणि सिंहनादैर्जगर्ज ह ॥ ४६ ॥ विष्णुश्चापि महाघोषं
शंखनादं चकार सः ॥ तच्छ्रुत्वा ये गता देवा रणं हित्वाऽऽययुः पुनः ॥ ४७ ॥ व्यूहं चक्रुस्तदा सर्वे लोकपालाः सवासवाः ॥ तदेन्द्रेण हतो नंदी
वज्रेण शतपर्वणा ॥ ४८ ॥ नंदिना च हतः शक्रस्त्रिशूलेन स्तनांतरे ॥ वायुना च हतो भृंगी भृंगिणा वायुराहतः ॥४९॥ शूलेन सितधारेण संनद्धो
दण्डधारिणा ॥ यमेन सह संग्रामं महाकालो बलान्वितः ॥ ५० ॥ कुबेरेण च संगम्य कूष्मांडानां पतिः स्वयम् ॥ वरुणेन समं युद्धं मुंडश्चैव महा
बलः ॥५१॥ युयुधे परया शक्त्या त्रैलोक्यं विस्मयन्निव ॥ नैर्ऋतेन समागम्य चंडश्च बलवत्तरः ॥ ५२ ॥ युयुधे परमास्त्रेण नैर्ऋत्यं च विडंबयन् ॥
योगिनीचक्रसंयुक्तो भैरवो नायको महान् ॥५३॥ विदार्य देवानखिलान्पपौ शोणितमद्भुतम् ॥ क्षेत्रपालास्तथा चान्ये भूतप्रमथगुह्यकाः ॥ ५४ ॥
शाकिनी डाकिनी रौद्रा नवदुर्गास्तथैव च ॥ योगिन्यो यातुधान्यश्च तथा कूष्मांडकादयः ॥ नेदुः पपुः शोणितं च बुभुजुः पिशितं बहु ॥ ५५ ॥

भक्ष्यमाणं तदा सैन्यं विलोक्य सुरराट्स्वयम् ॥ विहाय नंदिनं पश्चाद्वीरभद्रं समाक्षिपत् ॥ ५६ ॥ वीरभद्रो विहायैव विष्णुं देवेन्द्रमास्थितः ॥ तयोर्युद्धमभूद्घोरं बुधांगारकयोरिव ॥ ५७ ॥ वीरभद्रं यदा शक्रो हंतुकामस्त्वरान्वितः ॥ तावच्छक्रं गजस्थं हि पूरयामास मार्गणैः ॥ ५८ ॥ वीरभद्रो रुषाविष्टो दुर्निवार्यो महाबलः ॥ तदैंद्रेणाहतः शीघ्रं वज्रेण शतपर्वणा ॥ ५९ ॥ सगजं च सवज्रं च वासवं ग्रस्तुमुद्युतः ॥ हाहाकारो महानासीद्भूतानां तत्र पश्यताम् ॥ ६० ॥ वीरभद्रं तथाभूतं हंतुकामं पुरंदरम् ॥ त्वरमाणस्तदा विष्णुर्वीरभद्राग्रतः स्थितः ॥ ६१ ॥ शक्रं च पृष्ठतः कृत्वा योधयामास वै तदा ॥ वीरभद्रस्य विष्णोश्च युद्धं परमभूत्तदा ॥ ६२ ॥ शस्त्रास्त्रैर्विविधाकारैर्योधयामासतुस्तदा ॥ पुनर्नंदिनमालोक्य शक्रो युद्धविशारदः ॥ ६३ ॥ द्वंद्वयुद्धं सुतुमुलं देवानां प्रमथैः सह ॥ प्रमथा मथिता देवैः सर्वे ते प्राद्रवन्रणात् ॥६४॥ गणान्पराङ्मुखान्दृष्ट्वा सर्वे ते व्याधयो भृशम् ॥ रुद्रकोपात्समुद्भूता देवाश्चापि प्रदुद्रुवुः ॥ ६५ ॥ ज्वरैस्तु पीडितान्देवान्दृष्ट्वा विष्णुर्हसन्निव ॥ जीवग्राहेण जग्राह देवांस्तांश्च पृथक्पृथक् ॥ ॥ ६६ ॥ देवाश्विनौ तदाहूय व्याधीन्हंतुं तदा भृतिम् ॥ ददौ ताभ्यां प्रयत्नेन गणयित्वा सुबुद्धिमान् ॥ ६७ ॥ ज्वरांश्च सन्निपातांश्च अन्ये भूतद्रुहस्तदा ॥ तान्सर्वान्निगृहीत्वाथ अश्विनौ तौ मुदान्वितौ ॥ विज्वरानथ देवांश्च कृत्वा मुमुदतुश्चिरम् ॥ ६८ ॥ तैर्जितं योगिनीचक्रं भैरवं व्याकुलीकृतम् ॥ तीक्ष्णाग्रैः पातयामासुः शरैर्भूतगणानपि ॥ ६९ ॥ सुरैर्विद्रावितं सैन्यं विलोक्य पतितं भुवि ॥ वीरभद्रो रुषाविष्टो विष्णुं वचनमब्रवीत् ॥ ७० ॥ त्वं शूरोसि महाबाहो देवानां पालको ह्यसि ॥ युध्यस्व मां प्रयत्नेन यदि ते मतिरीदृशी ॥ ७१ ॥ इत्युक्त्वा तं समासाद्य विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् ॥ ववर्ष निशितैर्बाणैर्वीरभद्रो महाबलः ॥ ७२ ॥ तदा चक्रेण भगवान्वीरभद्रं जघान सः ॥ आयांतं चक्रमालोक्य ग्रसितं तत्क्षणाच्च तत् ॥ ७३ ॥ ग्रसितं चक्रमालोक्य विष्णुः परपुरंजयः ॥ मुखं तस्य परामृज्य विष्णुनोद्गिलितं पुनः ॥ ७४ ॥ स्वचक्रमादाय महानुभावो दिवं गतोऽथो भुवनैकभर्ता ॥ ज्ञात्वा च तत्सर्वमिदं च विष्णुः कृती कृतं दुष्प्रसहं परेषाम् ॥ ७५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे वीरभद्रादीनां विष्णवादिभिः सह युद्धवर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥

लोमश उवाच ॥ ॥ विष्णौ गते तदा सर्वे देवाश्च ऋषिभिः सह ॥ विनिर्जिता गणैः सर्वे ये च यज्ञोपजीविनः ॥ १ ॥ भृगुं च पातयामास श्मश्रूणां लुंचनं कृतम् ॥ द्विजांश्चोत्पाटयामास पूष्णो विकृतविक्रियान् ॥ २ ॥ विडंबिता स्वधा तत्र ऋषयश्च विडंबिताः ॥ ववृषुस्ते पुरीषेण वितानाग्नौ रुषान्विताः ॥३॥ अनिर्वाच्यं तदा चक्रुर्गगाः क्रोधसमन्विताः ॥ अंतर्वेद्यंतरगतो दक्षो वै महतो भयात् ॥ ४ ॥ तं निलीनं समाज्ञाय

आनिनाय रुषान्वितः ॥ कपोलेषु गृहीत्वा तं खङ्गेनोपहतं शिरः ॥ ५ ॥ अभेद्यं तच्छिरो मत्वा वीरभद्रः प्रतापवान् ॥ स्कंधं पद्भ्यां समाक्रम्य कंधरेऽ
पीडयत्तदा ॥ ६ ॥ कंधरात्पाट्यमानाच्च शिरश्छिन्नं दुरात्मनः ॥ दक्षस्य च तदा तेन वीरभद्रेण धीमता ॥ तच्छिरः सुहुतं कुंडे ज्वलिते तत्क्षणा
त्तदा ॥ ७ ॥ ये चान्य ऋषयो देवाः पितरो यक्षराक्षसाः ॥ गणैरुपद्रुताः सर्वे पलायनपरा ययुः ॥ ८ ॥ चंद्रादित्यगणाः सर्वे ग्रहनक्षत्रतारकाः ॥
सर्वे विचलिता ह्यासन्गणैस्तेपि ह्युपद्रुताः ॥ ९ ॥ सत्यलोकं गतो ब्रह्मा पुत्रशोकेन पीडितः ॥ चिंतयामास चाव्यग्रः किं कार्यं कार्यमद्य वै ॥
॥ १० ॥ मनसा दूयमानेन शं न लेभे पितामहः ॥ ज्ञात्वा सर्वं प्रयत्नेन दुष्कृतं तस्य पापिनः ॥ ११ ॥ गमनाय मतिं चक्रे कैलासं पर्वतं प्रति ॥
हंसारूढो महातेजाः सर्वदेवैः समन्वितः ॥ १२ ॥ प्रविष्टः पर्वतश्रेष्ठं स ददर्श सदाशिवम् ॥ एकांतवासिनं रुद्रं शैलादेन समन्वितम् ॥ १३ ॥
कपर्दिनं श्रिया युक्तं वेदांगानां च दुर्गमम् ॥ तथाविधं समालोक्य ब्रह्मा क्षोभपरोऽभवत् ॥ १४ ॥ दंडवत्पतितो भूमौ क्षमापयितुमुद्यतः ॥ संस्पृशं
स्तत्पदाब्जं च चतुर्मुकुटकोटिभिः ॥ स्तुतिं कर्तुं समारेभे शिवस्य परमात्मनः ॥ १५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमो रुद्राय शांताय ब्रह्मणे परमा
त्मने ॥ त्वं हि विश्वसृजां स्रष्टा धाता त्वं प्रपितामहः ॥ १६ ॥ नमो रुद्राय महते नीलकंठाय वेधसे ॥ विश्वाय विश्वबीजाय जगदानंदहेतवे ॥
॥ १७ ॥ ओंकारस्त्वं वषट्कारः सर्वारंभप्रवर्तकः ॥ यज्ञोसि यज्ञकर्मासि यज्ञानां च प्रवर्तकः ॥ १८ ॥ सर्वेषां यज्ञकर्तॄणां त्वमेव प्रतिपालकः ॥
शरण्योसि महादेव सर्वेषां प्राणिनां प्रभो ॥ रक्ष रक्ष महादेव पुत्रशोकेन पीडितम् ॥ १९ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ शृणुष्वावहितो भूत्वा मम वाक्यं
पितामह ॥ दक्षस्य यज्ञभंगोयं न कृतश्च मया क्वचित् ॥ २० ॥ स्वीयेन कर्मणा दक्षो हतो ब्रह्मन्न संशयः ॥ २१ ॥ परेषां क्लेशदं कर्म न कार्यं
तत्कदाचन ॥ परमेष्ठिन्परेषां यदात्मनस्तद्भविष्यति ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वा तदा रुद्रो ब्रह्मणा सहितः सुरैः ॥ ययौ कनखलं तीर्थं यज्ञवाटं प्रजापतेः ॥
॥ २३ ॥ रुद्रस्तदा ददर्शाथ वीरभद्रेण यत्कृतम् ॥ स्वाहा स्वधा तथा पूषा भृगुर्मतिमतां वरः ॥ २४ ॥ तदान्य ऋषयः सर्वे पितरश्च तथाविधाः ॥
येऽन्ये च बहवस्तत्र यक्षगंधर्वकिन्नराः ॥ २५ ॥ त्रोटिता लुंचिताश्चैव मृताः केचिद्रणाजिरे ॥ २६ ॥ शंभुं समागतं दृष्ट्वा वीरभद्रो गणैः सह ॥
दंडप्रणामसंयुक्तस्तस्थावग्रे सदाशिवम् ॥ २७ ॥ दृष्ट्वा पुरः स्थितं रुद्रो वीरभद्रं महाबलम् ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं किं कृतं वीर नन्विदम् ॥ २८ ॥
दक्षमानय शीघ्रं भो येनेदं कृतमीदृशम् ॥ यज्ञे विलक्षणं तात यस्येदं फलमीदृशम् ॥ २९ ॥ एवमुक्तः शंकरेण वीरभद्रस्त्वरान्वितः ॥ कबंध
मानयित्वाथ शंभोरग्रे तदाक्षिपत् ॥ ३० ॥ तदोक्तः शंकरेणैव वीरभद्रो महामनाः ॥ शिरः केनापनीतं च दक्षस्यास्य दुरात्मनः ॥ ३१ ॥ दास्या

मि जीवनं वीर कुटिलस्यापि चाधुना ॥ एवमुक्तः शंकरेण वीरभद्रोऽब्रवीत्पुनः ॥ ३२ ॥ मया शिरो हुतं चाग्नौ तदानीमेव शंकर ॥ अवशिष्टं शिरः
शंभो पशोश्च विकृताननम् ॥३३॥ इति ज्ञात्वा ततो रुद्रः कबंधोपरि चाक्षिपत् ॥ शिरः पशोश्च विकृतं कूर्चयुक्तं भयावहम् ॥ ३४ ॥ स दक्षो जीवितं
लेभे प्रसादाच्छंकरस्य च ॥ स दृष्ट्वाग्रे तदा रुद्रं दक्षो लज्जासमन्वितः ॥ तुष्टाव प्रणतो भूत्वा शंकरं लोकशंकरम् ॥ ३५ ॥ ॥ दक्ष उवाच ॥ ॥
नमामि देवं वरदं वरेण्यं नमामि देवेशवरं सनातनम् ॥ नमामि देवाधिपमीश्वरं हरं नमामि शंभुं जगदेकबंधुम् ॥ ३६ ॥ नमामि विश्वेश्वरविश्व
रूपं सनातनं ब्रह्म निजात्मरूपम् ॥ नमामि सर्वं निजभावभावं वरं वरेण्यं वरदं नतोऽस्मि ॥ ३७ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ दक्षेण संस्तु
तो रुद्रो बभाषे प्रहसन्हरः ॥ ३८ ॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥ चतुर्विधा भजंते मां जनाः सुकृतिनः सदा ॥ आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी
च द्विजसत्तम ॥ ३९ ॥ तस्मान्मे ज्ञानिनः सर्वे प्रियाः स्युर्नात्र संशयः ॥ विना ज्ञानेन मां प्राप्तुं यतंते ते हि बालिशाः ॥ ४० ॥ केवलं
कर्मणा त्वं हि संसारात्तर्तुमिच्छसि ॥ ४१ ॥ न वेदैश्च न दानैश्च न यज्ञैस्तपसा क्वचित् ॥ न शक्नुवंति मां प्राप्तुं मूढाः कर्म्मवशा
नराः ॥ ४२ ॥ तस्माज्ज्ञानपरो भूत्वा कुरु कर्म्म समाहितः ॥ सुखदुःखसमो भूत्वा सुखी भव निरंतरम् ॥ ४३ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥
उपदिष्टस्तदा तेन शंभुना परमेष्ठिना ॥ दक्षं तत्रैव संस्थाप्य ययौ रुद्रः स्वपर्वतम् ॥ ४४ ॥ ब्रह्मणापि तथा सर्वे भृग्वाद्याश्च महर्षयः ॥ आश्वासि
ता बोधिताश्च ज्ञानिनश्चाभवन्क्षणात् ॥ ४५ ॥ गतः पितामहो ब्रह्मा ततश्च सदनं स्वकम् ॥ ४६ ॥ दक्षोपि च स्वयं वाक्यात्परं बोधमुपागतः
शिवध्यानपरो भूत्वा तपस्तेपे महामनाः ॥ ४७ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन संसेव्यो भगवाञ्छिवः ॥ ४८ ॥ संमार्जनं च कुर्वंति नरा ये
च शिवांगणे ॥ ते वै शिवपुरं प्राप्य जगद्वंद्या भवंति च ॥ ४९ ॥ ये शिवाय प्रयच्छंति दर्प्पणं सुमहाप्रभम् ॥ भविष्यंति शिवस्याग्रे पार्षदत्वेन
ते नराः ॥ ५० ॥ चामराणि प्रयच्छंति देवदेवस्य शूलिनः ॥ चामरैर्वीज्यमानास्ते भविष्यंति जगत्रये ॥ ५१ ॥ दीपदानं प्रयच्छंति
महादेवालये नराः ॥ तेजस्विनो भविष्यंति ते त्रैलोक्यप्रदीपकाः ॥ ५२ ॥ धूपं ये वै प्रयच्छन्ति शिवाय परमात्मने ॥ यशस्विनो भविष्यंति
उद्धरन्ति कुलद्वयम् ॥ ५३ ॥ नैवेद्यं ये प्रयच्छंति भक्त्या हरिहराग्रतः ॥ सिक्थेसिक्थे क्रतुफलं प्राप्नुवंति हि ते नराः ॥ ५४ ॥ भग्नं शिवा
लयं ये च प्रकुर्वंति[1] नरोत्तमाः ॥ प्राप्नुवंति फलं ते वै द्विगुणं नात्र संशयः ॥ ५५ ॥ नूतनं ये प्रकुर्वंति इष्टकैरश्मनापि वा ॥ स्वर्गे हि ते

---

[1] प्रकुर्वंति—जीर्णोद्धारं प्रकुर्वन्ति—इत्यर्थः ।

प्रमोदंते यावत्तिष्ठति निर्मलम् ॥ यशो भूमौ द्विजश्रेष्ठा नात्र कार्या विचारणा ॥ ५६ ॥ कारयंति च ये विप्राः प्रासादं बहुभूमिकम् ॥ शिवस्याथ
महाप्राज्ञाः प्राप्नुवंति परां गतिम् ॥ ५७ ॥ शुद्धं धवलितं ये च कुर्वन्ति हरमंदिरम् ॥ स्वीयं परकृतं चापि तेऽपि यांति परां गतिम् ॥ ५८ ॥
वितानं ये प्रयच्छंति नराः सुकृतिनोपि हि ॥ तारयंति कुलं कृत्स्नं शिवलोकं गणाः पुनः ॥ ५९ ॥ ये च नादमयीं घंटां निबध्नंति शिवा
लये ॥ तेजस्विनः कीर्तिमंतो भविष्यंति जगत्रये ॥ ६० ॥ एककालं द्विकालं वा त्रिकालं चानुपश्यति ॥ आढ्यो वापि दरिद्रो वा सुखं
दुःखात्प्रमुच्यते ॥ ६१ ॥ श्रद्धावान्भजते यो वा शिवाय परमात्मने ॥ कुलकोटिं समुद्धृत्य शिवेन सह मोदते ॥ ६२ ॥ अत्रैवोदाहरंतीम
मितिहासं पुरातनम् ॥ ऐंद्रद्युम्नेश्च संवादं यमस्य च महात्मनः ॥ ६३ ॥ पुरा कृतयुगे ह्यासीदिन्द्रसेनो नराधिपः ॥ प्रतिष्ठानाधिपो वीरो
मृगयारसिकः सदा ॥ ६४ ॥ अब्रह्मण्यः सदा क्रूरः केवलासुतृपः सदा ॥ परप्राणैर्निजप्राणान्पुष्णाति स खलः सदा ॥ ६५ ॥ परस्त्रीलं
पटोऽत्यंतं परद्रव्येषु लोलुपः ॥ ब्राह्मणा घातितास्तेन सुरापश्च निरंतरम् ॥ ६६ ॥ गुरुतल्पगतोत्यर्थं सदा सौवर्णतस्करः ॥ तथाभूता
नुगाः सर्वे राज्ञस्तस्य दुरात्मनः ॥ ६७ ॥ एवं बहुविधं राज्यं चकार स दुरात्मवान् ॥ ततः कालेन महता पंचत्वं प्राप दुर्मतिः ॥६८॥ तदा या
म्यैश्च नीतोऽसाविंद्रसेनो दुरात्मवान् ॥ यमान्तिकमनुप्राप्तस्तदा राजा सकल्मषः ॥ ६९ ॥ यमेन दृष्टस्तत्रासाविंद्रसेनोग्रतः स्थितः ॥
अभ्युत्थानपरो भूत्वा ननाम शिरसा शिवम् ॥ ७० ॥ दूतान्संभर्त्सयामास यमो धर्मभृतां वरः ॥ पाशैर्बद्धं चंद्रसेनं मुक्त्वा प्रोवाच
धर्मराट् ॥ ७१ ॥ गच्छ पुण्यतमाँल्लोकान्भुंक्ष्व राजन्यसत्तम ॥ यावदिंद्रश्च नाकेऽस्ति यावत्सूर्यो नभस्तले ॥ ७२ ॥ पंचभूतानि यावच्च तावत्त्वं
च सुखी भव ॥ सुकृती त्वं महाराज शिवभक्तोऽसि नित्यदा ॥ ७३ ॥ यमस्य वचनं श्रुत्वा इंद्रसेनोभ्यभाषत ॥ अहं शिवं न जाना
मि मृगयारसिको ह्यहम् ॥ ७४ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य यमो भाष्यमभाषत ॥ आहर प्रहरस्वेति उक्तं चेदं सदा त्वया ॥ ७५ ॥ तेन कर्म
विपाकेन सदा पूतोसि मानद ॥ तस्मात्त्वं गच्छ कैलासं पर्वतं शंकरं प्रति ॥ ७६ ॥ एवं संभाषमाणस्य यमस्य च महात्मनः ॥ आगताः शिवदू
तास्ते वृषारूढा महाप्रभाः ॥७७॥ नीलकंठा दशभुजाः पंचवक्त्रास्त्रिलोचनाः ॥ कपर्दिनः कुंडलिनः शशांकांकितमौलयः ॥७८॥ तान्दृष्ट्वा सहसो
त्थाय यमो धर्मभृतां वरः ॥ पूजयामास तान्सर्वान्महेंद्रप्रतिमांस्तदा ॥ ७९ ॥ त्वरितेनैव ते सर्वे ऊचुर्वैवस्वतं यमम् ॥ अत्रागतो महाभाग इंद्रसे
नोऽमिततद्युतिः ॥ नाम्नः प्रवर्त्तको नित्यं रुद्रस्य च महात्मनः ॥८०॥ श्रुत्वा च वचनं तेषां यमेन च पुरस्कृतः ॥ इंद्रसेनो विमानस्थः प्रेषितो हि

शिवालयम् ॥ ८१ ॥ आनीतोयं तदा तैश्च पार्षदप्रवरोत्तमैः ॥ शंभुना हि तदा दृष्ट इंद्रसेनोऽमितद्युतिः ॥ ८२ ॥ अभ्युत्थायागतो रुद्रः परि
ष्वज्य तदा नृपम् ॥ अर्द्धासनगतं कृत्वा इंद्रसेनं ततोऽब्रवीत् ॥ ८३ ॥ किं दातव्यं नृपश्रेष्ठ प्रयच्छामि तवेप्सितम् ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य
महेशस्य तदा नृपः ॥ आनंदाश्रुकणान्मुंचन्प्रेम्णा नोवाच किंचन ॥ ८४ ॥ तदा कृतो महेशेन पार्षदो हि महात्मना ॥ चंडो नाम्ना
च विख्यातो मुण्डस्य च सखा प्रियः॥८५॥नामोच्चारणमात्रेण रुद्रस्य परमात्मनः॥सिद्धिं प्राप्तो हि पापिष्ठ इद्रसेनो नराधिपः ॥८६॥ हरे हरेति वै
नाम्ना शंभोश्चक्रधरस्य च ॥ रक्षिता बहवो मर्त्याः शिवेन परमात्मना ॥ ८७ ॥ महेशान्नापरो देवो दृश्यते भुवनत्रये ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजनीयः
सदाशिवः॥८८॥पत्रैःपुष्पैः फलैर्वापि जलैर्वा विमलैः सदा॥ करवीरैः पूज्यमानः शंकरो वरदो भवेत् ॥८९॥ करवीराद्दशगुणमर्कपुष्पं विशिष्यते॥
विभूत्यादिकृतं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ ९० ॥ शिवस्यांगणलग्ना या तस्मात्तां धारयेत्सदा ॥ ततस्त्रिपुंड्रे यत्पुण्यं तच्छृणुध्वं द्विजोत्तमाः ॥ ९१ ॥
सर्वपापहरं पुण्यं तच्छृणुध्वं द्विजोत्तमाः ॥ स्तेनः कोऽपि महापापो घातितो राजदूतकैः ॥ ९२ ॥ तं खादितुं समायातः श्वा शिरस्युपरि स्थितः॥
नखांतरालसंलग्ना रक्षा तस्यैव पापिनः ॥ ९३ ॥ ललाटे पतिता तस्य त्रिपुंड्रांकितमुद्रया ॥ चैतन्येन विना तस्य देहमात्रैकलग्नया ॥ ९४ ॥
कैलासं तस्करो नीतो रुद्रदूतैस्ततस्तदा ॥ विभूतेर्महिमानं तु को विशेषितुमर्हति ॥ ९५ ॥ विभूत्या मंडितांगानां नराणां पुण्यकर्मणाम् ॥
मुखे पंचाक्षरो येषां रुद्रास्ते नात्र संशयः ॥ ९६ ॥ जटाकलापिनो ये च ये रुद्राक्षविभूषणाः ॥ ते वै मनुष्यरूपेण रुद्रा नास्त्यत्र संशयः ॥
॥ ९७ ॥ तस्मात्सदाशिवः पुंभिः पूजनीयो हि नित्यशः ॥ प्रातर्मध्याह्नकाले च सायं संध्या विशिष्यते ॥ ९८ ॥ प्रातस्तु दर्शनाच्छंभोर्नैश
मेनो व्यपोहति ॥ मध्याह्ने दर्शनाच्छंभोः सप्तजन्मार्जितं नृणाम् ॥ पापं प्रणाशमायाति निशायां नैव गण्यते ॥ ९९॥ शिवेति द्व्यक्षरं नाम महा
पापप्रणाशनम् ॥ येषां मुखोद्गतं नृणां तैरिदं धार्यते जगत् ॥ १०० ॥ शिवांगणे तु या भेरी स्थापिता पुण्यकर्मभिः ॥ तस्या नादेन पूता वै ये
च पापरता जनाः ॥ पाषंडिनोऽप्यसद्वादास्तेऽपि यांति परां गतिम् ॥ १०१ ॥ पशोर्यस्य च संबद्धा चर्मणा च शिवालये ॥ नृभिर्या स्था
पिता भेरी मृदंगमुरजादि च ॥ स पशुः शिवसान्निध्यमाप्नोत्यत्र न संशयः ॥ १०२ ॥ तस्मात्ततं च विततं घनं सुषिरमेव च ॥ चामराणि महा
र्हाणि मंचकाः शयनानि च ॥ १०३ ॥ गाथाश्च इतिहासाश्च गायनं च यथाविधि ॥ बहुरूपादिकं शंभोः प्रियान्येतानि कल्पयेत् ॥ १०४ ॥
कल्पयित्वा च गच्छंति शिवलोकं हि पापिनः ॥ सुधर्माणो महात्मानः शिवपूजाविशारदाः ॥ १०५ ॥ गुरोर्मुखाच्च संप्राप्तशिवपूजारताश्च ये ॥

शिवरूपेण ये विश्वं पश्यंति कृतनिश्चयाः ॥ १०६ ॥ सम्यग्बुद्ध्या समाचारा वर्णाश्रमयुता नराः ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चान्ये तथा नराः ॥ १०७ ॥ श्वपचोऽपि वरिष्ठः स शंभोः प्रियतरो भवेत् ॥ शंभुनाधिष्ठितं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ १०८ ॥ तस्मात्सर्वं शिवमयं ज्ञातव्यं सुविशेषतः ॥ वेदैः पुराणैः शास्त्रैश्च तथौपनिषदैरपि[1] ॥१०९॥ आगमैर्विविधैः शंभुर्ज्ञातव्यो नात्र संशयः ॥ निष्कामैश्च सकामैश्च पूजनीयः सदा शिवः ॥ ११० ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ कथयामि पुरावृत्तमितिहासं पुरातनम्॥नंदी नाम पुरा वैश्यो ह्यवंतीपुरमावसत् ॥ १११ ॥ शिवध्यानपरो भूत्वा शिवपूजां चकार सः ॥ नित्यं तपोवनस्थं हि लिंगमेकं समर्चयत् ॥ ११२ ॥ उषस्युषसि चोत्थाय प्रत्यहं शिववल्लभः ॥ नंदी लिंगार्च्चनरतो बभूवातिशयेन हि ॥ ११३ ॥ लिंगं पंचामृतेनैव यथोक्तेनाभ्यषेचयत् ॥ विप्रैः समावृतो नित्यं वेदवेदांगपारगैः ॥ ११४ ॥ यथाशास्त्रेण विधिना लिंगार्चनपरोऽभवत् ॥ स्नापयित्वा ततः पुष्पैर्नानाश्चर्यसमन्वितैः ॥ ११५ ॥ मुक्ताफलैरिंद्रनीलैर्गोमेदैश्च निरंतरम् ॥ वैडूर्यैश्चैव नीलैश्च माणिक्यैश्च तथार्चयत् ॥ ११६ ॥ एवं नंदी महाभागो बहून्यब्दानि चार्च्चयत् ॥ विजनस्थं तदा लिंगं नानाभोगसमन्वितम् ॥ ११७ ॥ एकदा मृगयासक्तः किरातो भूतहिंसकः ॥ अविवेकपरो भूत्वा मृगयारसिकः सदा ॥ ११८ ॥ पापी पापसमाचारो विचरन्गिरिकंदरे ॥ अनेकश्वापदाकीर्णे हन्यमान इतस्ततः ॥ ११९ ॥ एवं विचरमाणोऽसौ किरातो भूतहिंसकः ॥ यदृच्छयागतस्तत्र यत्र लिंगं सुपूजितम् ॥ १२० ॥ उदकं वीक्षमाणोऽसौ तृषया पीडितो भृशम् ॥ ततो वने सरः शीघ्रं दृष्ट्वा तोये समाविशत् ॥ १२१ ॥ तीरे संस्थाप्य दुष्टात्मा तत्सर्वं मृगयादिकम् ॥ गंडूषोत्सर्जनं कृत्वा पीत्वा तोयं च निर्गतः ॥ १२२ ॥ शिवालयं ददर्शाग्रे अनेकाश्चर्यमंडितम् ॥ दृष्टं सुपूजितं लिंगं नानारत्नैः पृथक्पृथक् ॥ १२३ ॥ तथा लिंगं समालक्ष्य यदा पूजां समाहरत् ॥ रत्नानि सर्वभूतानि विधूतानि इतस्ततः ॥ १२४ ॥ स्नपनं तस्य लिंगस्य कृतं गंडूषवारिणा ॥ करेणैकेन पूजार्थं बिल्वपत्राणि सोऽर्पयत् ॥ १२५ ॥ द्वितीयेन करेणैव मृगमांसं समर्पयत् ॥ दण्डप्रणामसंयुक्तः संकल्पं मनसाऽकरोत् ॥ १२६ ॥ अद्यप्रभृति पूजां वै करिष्यामि प्रयत्नतः ॥ त्वं मे स्वामी च भक्तोहमद्यप्रभृति शंकर ॥ १२७ ॥ एवं नैयमिको भूत्वा किरातो गृहमागतः ॥ नन्दी ददर्श तत्सर्वं किरातेन इतस्ततः ॥ १२८ ॥ चिंतायुक्तोऽभवन्नंदी जातं किं छिद्रमद्य मे ॥ कथितानि च विघ्नानि शिवपूजारतस्य च ॥ उपस्थितानि तान्येव मम भाग्यविपर्ययात् ॥ १२९ ॥

---

[1] औपनिषदैः—ग्रंथैः—इति विशेष्यमध्याहरणीयम् ।

एवं विमृश्य सुचिरं प्रक्षाल्य शिवमंदिरम् ॥ यथागतेन मार्गेण नंदी स्वगृहमागतः ॥ १३० ॥ ततो नंदिनमागत्य पुरोधा गतमानसम् ॥ अब्रवोद्वचनं तं तु कस्मात्त्वं गतमानसः ॥ १३१ ॥ पुरोहितं प्रति तदा नन्दी वचनमब्रवीत् ॥ १३२ ॥ अद्य दृष्टं मया विप्र अमेध्यं शिवसंनिधौ ॥ केनेदं कारितं तत्र न जानामि कथंचन ॥ ॥ १३३ ॥ ततः पुरोधा वचनं नन्दिनं चाब्रवीत्तदा ॥ येन विस्खलितं तत्र रत्नादीनां प्रपूजनम् ॥ सोऽपि मूढो न संदेहः कार्याकार्येषु मंदधीः ॥ १३४ ॥ तस्माच्चिंता न कर्तव्या त्वया अणुरपि प्रभो ॥ प्रभाते च मया सार्द्धं गम्यतां तच्छिवालयम् ॥ १३५ ॥ निरीक्षणार्थं दुष्टस्य तत्कार्यं विदधाम्यहम् ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नन्दी तस्य पुरोधसः ॥ १३६ ॥ आस्थितः स्वगृहे नक्तं दूयमानेन चेतसा ॥ तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामाहूय च पुरोधसम् ॥ १३७ ॥ गतः शिवालयं नन्दी समं तेन महात्मना ॥ ततो दृष्टं पूर्वदिने कृतं तेन दुरात्मना ॥ १३८ ॥ सम्यक्प्रपूजनं कृत्वा नानारत्नपरिच्छदम् ॥ पञ्चोपचारसंयुक्तं चैकादश्यन्वितं[1] तथा ॥ १३९ ॥ अनेकस्तुतिभिः स्तुत्वा गिरीशं ब्राह्मणैः सह ॥ तदा यामद्वयं जातं स्तूयमानस्य नंदिनः ॥ १४० ॥ आयातो हि महाकालस्तथारूपो महाबलः ॥ कालरूपो महारौद्रो धनुष्पाणिः प्रतापवान् ॥ १४१ ॥ तं दृष्ट्वा भयवित्रस्तो नन्दी स विललाप ह ॥ पुरोधाश्चैव सहसा भयभीतस्तदाभवत् ॥ १४२ ॥ किरातेन कृतं तत्र यथापूर्वमविस्खलम् ॥ तां पूजां प्रपदाहत्य बिल्वपत्रं समर्पयत् ॥१४३॥ स्नपनं तस्य कृत्वा च ततो गंडूषवारिणा ॥ नैवेद्यं तत्पलं चैव किरातः शिवमर्पयत् ॥ १४४ ॥ दण्डवत्पतितो भूमावुत्थाय स्वगृहं गतः ॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं चिंतयामास वै चिरम् ॥ १४५ ॥ पुरोधसा सह तदा नंदी व्याकुलचेतसा ॥ तेन चाकारिता विप्रा बहवो वेदवादिनः ॥ १४६ ॥ निवेद्य तेषु तत्सर्वं किरातेन च यत्कृतम् ॥ किं कार्यमथ भो विप्राः कथ्यतां च यथातथम् ॥ १४७॥ संप्रधार्य ततः सर्वे मिलित्वा धर्मशास्त्रतः ॥ ऊचुः सर्वे तदा विप्रा नंदिनं चातिशंकिनम् ॥ १४८ ॥ इदं विघ्नं समुत्पन्नं दुर्निवार्यं सुरैरपि ॥ तस्मादानय लिंगं त्वं स्वगृहं वैश्यसत्तम ॥ १४९ ॥ तथेति मत्वासौ नंदी शिवस्योत्पाटनं तदा ॥ कृत्वा स्वगृहमानीय प्रतिष्ठाप्य यथाविधि ॥ १५० ॥ सुवर्णपीठिकां कृत्वा नवरत्नसुशोभिताम् ॥ उपचारैरनेकैश्च पूजयामास वै तदा ॥ १५१ ॥ अथापरेद्युरायातः किरातः शिवमंदिरम् ॥ यावद्विलोकयामास लिंगमैशं न दृष्टवान् ॥ १५२ ॥ मौनं विहाय सहसा ह्याक्रोशन्निदमब्रवीत् ॥ हे शंभो क्व गतोसि त्वं दर्शयात्मानमद्य वै ॥१५३॥ न दृष्टोसि मया त्वं हि त्यजाम्यद्य कलेवरम्॥ हे शंभो हे जगन्नाथ त्रिपुरांतकर प्रभो ॥१५४॥ हे रुद्र हे महादेव

---

[1] एकादश्यन्वितम्—रुद्रैकादशिन्यभिषेकसमन्वितम्—इत्यर्थः ।

दर्शयात्मानमात्मना ॥ १५५ ॥ एवं साक्षेपमधुरैर्वाक्यैः क्षिप्तः सदाशिवः ॥ किरातेन ततो रं[1]गैर्वीरोसौ जठरं स्वकम् ॥ १५६ ॥ बिभेदाशु ततो
बाहूनास्फोटच्चैव रुषाब्रवीत् ॥ हे शंभो दर्शयात्मानं कुतो मां त्यज्य यास्यसि ॥ १५७ ॥ इति क्षित्वा ततोंत्राणि मांसमुत्कृत्त्य सर्वतः ॥ तस्मिन्गर्ते
करेणैव किरातः सहसाक्षिपत् ॥१५८॥स्वस्थं च हृदयं कृत्वा सस्नौ तत्सरसि ध्रुवम् ॥ तथैव जलमानीय बिल्वपत्रं त्वरान्वितः॥१५९॥पूजयित्वा
यथान्यायं दंडवत्पतितो भुवि ॥ १६० ॥ ध्यानस्थितस्ततस्तत्र किरातः शिवसंनिधौ ॥ प्रादुर्भूतस्तदा रुद्रः प्रमथैः परिवारितः ॥ १६१ ॥
कर्पूरगौरो द्युतिमान्कपर्दी चंद्रशेखरः ॥ तं गृहीत्वा करे रुद्र उवाच परिसांत्वयन् ॥१६२॥ भोभो वीर महाप्राज्ञ मद्भक्तोसि महामते ॥ वरं वृणीष्वात्म
हितं यत्तेऽभिलषितं महत् ॥ १६३ ॥ एवमुक्तः स रुद्रेण महाकालो मुदान्वितः ॥ पपात दंडवद्भूमौ भक्त्या परमया युतः ॥ १६४ ॥ ततो रुद्रं
बभाषे स वरं सम्प्रार्थयाम्यहम् ॥ अहं दासोस्मि ते रुद्र त्वं मे स्वामी न संशयः ॥ १६५ ॥ एतद्बुद्धात्मनो भक्तिं देहि जन्मनिजन्मनि ॥ त्वं
माता च पिता त्वं च त्वं बंधुश्च सखा हि मे ॥ १६६ ॥ त्वं गुरुस्त्वं महामंत्रो मंत्रवेद्योऽसि सर्वदा ॥ तस्मात्त्वदपरं नान्यत्त्रिषु लोकेषु किंचन ॥
॥ १६७ ॥ निष्कामं वाक्यमाकर्ण्य किरातस्य तदा भवः ॥ ददौ पार्षदमुख्यत्वं द्वारपालत्वमेव च ॥ १६८ ॥ तदा डमरुनादेन नादितं भुवन
त्रयम् ॥ भेरीभांकारशब्देन शंखानां निनदेन च ॥ १६९ ॥ तदा दुंदुभयो नेदुः पटहाश्च सहस्रशः ॥ नंदी तं नादमाकर्ण्य विस्मयात्त्वारितो ययौ
॥ १७० ॥ तपोवनं यत्र शिवः स्थितः प्रमथसंवृतः ॥ किरातो हि तथा दृष्टो नंदिना च तदा भृशम् ॥ १७१ ॥ उवाच प्रश्रितो वाक्यं स
नंदी विस्मयान्वितः ॥ किरातं स्तोतुकामोऽसौ परमेण समाधिना ॥ १७२ ॥ इहानीतस्त्वया शंभुस्त्वं भक्तोसि परंतप ॥ त्वं भक्तोऽहमिह
प्राप्तो मां निवेदय शंकरे ॥ १७३ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य किरातस्त्वरयान्वितः ॥ नंदिनं च करे गृह्य शंकरं समुपागतः ॥ १७४ ॥ प्रहस्य भग
वान्रुद्रः किरातं वाक्यमब्रवीत् ॥ कोऽयं त्वया समानीतो गणानामिह सन्निधौ ॥ १७५ ॥ ॥ किरात उवाच ॥ ॥ विज्ञप्तोऽसौ किरातेन शंकरो
लोकशंकरः ॥ तव भक्तः सदा देव तव पूजारतो ह्यसौ ॥ १७६ ॥ प्रत्यहं रत्नमाणिक्यैः पुष्पैश्चोच्चावचैरपि ॥ जीवितेन धनेनापि पूजितोऽसि न
संशयः ॥ १७७॥ तस्माज्जानीहि मन्मित्रं नंदिनं भक्तवत्सल ॥ १७८ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ न जानामि महाभाग नंदिनं वैश्यचर्चितम् ॥
त्वं मे भक्तः सखा चेति महाकाल महामते ॥ १७९ ॥ उपाधिरहिता ये च येऽपि चैव मनस्विनः ॥ तेऽतीव मे प्रिया भक्तास्ते विशिष्टा नरोत्त

---

[1] रङ्गैः—नखैः—इत्यर्थोऽत्र प्रकरणात्कथंचिदवगन्तव्यः।

माः ॥ १८० ॥ तव भक्तो ह्यहं तात स च मे प्रियकृत्तरः ॥ तावुभौ स्वीकृतौ तेन पार्षदत्वेन शंभुना ॥१८१॥ ततो विमानानि बहूनि तत्र समा
गतान्येव महाप्रभाणि ॥ किरातवर्येण स वैश्यवर्य उद्धारितस्तेन महाप्रभेण ॥ १८२ ॥ कैलासं पर्वतं प्राप्तौ विमानैर्वेगवत्तरैः ॥ सारूप्यमेव संप्रा
प्तावीश्वरेण महात्मना ॥ १८३ ॥ नीराजितौ गिरिजया शिवेन सहितौ तदा ॥ उवाचेदं ततो देवी प्रहस्य गजगामिनी ॥ १८४ ॥ यथा त्वं हि
महादेव तथा चैतौ न संशयः ॥ स्वरूपेण च गत्या च हास्यभावैः सुपूजितौ ॥१८५॥ मया त्वमेक एवासीः सेवितो वै न संशयः ॥ देव्यास्तद्वचनं
श्रुत्वा किरातो वैश्य एव च ॥ १८६ ॥ सद्यः पराङ्मुखौ भूत्वा शंकरस्य च पश्यतः ॥ भवावस्त्वनुकंप्यौ च भवता हि त्रिलोचन ॥ १८७ ॥
तव द्वारि स्थितौ नित्यं भवावस्ते नमोनमः ॥ १८८ ॥ तयोर्भावं स भगवान्विदित्वा प्रहसन्भवः ॥ उवाच परया भक्त्या भवतोरस्तु वांछितम् ॥
॥ १८९ ॥ तदा प्रभृति तावेतौ द्वारपालौ बभूवतुः ॥ शिवद्वारि स्थितौ विप्रा मध्याह्ने शिवदर्शिनौ ॥ १९० ॥ एको नंदी महाकालो द्वावेतौ
शिववल्लभौ ॥ ऊचतुस्तौ मुदायुक्तावेक एव सदाशिवः ॥ १९१ ॥ एकांगुलिं समुद्धृत्य महादेवोभ्यभाषत ॥ तथा नंदी उवाचेदमुद्धृत्य स्वांगुलिद्व
यम् ॥ १९२ ॥ एवं संज्ञान्वितौ द्वारि तिष्ठतस्तौ महात्मनः ॥ शंकरस्य महाभागाः शृण्वंतु ऋषयो ह्यमी ॥ १९३ ॥ शैलादेन पुरा प्रोक्तं शिवध
र्ममनंतकम् ॥ प्राणिनां कृपया विप्राः सर्वेषां दुष्कृतात्मनाम् ॥१९४॥ ये पापिनोऽप्यधर्मिष्ठा अंधा मूकाश्च पंगवः ॥ कुलहीना दुरात्मानः श्वपचा
अपि मानवाः ॥ १९५ ॥ यादृशास्तादृशाश्चान्ये शिवभक्तिपुरस्कृताः ॥ तेऽपि गच्छंति सांनिध्यं देवदेवस्य शूलिनः ॥१९६॥ लिंगं सिकतामयं ये
पूजयंति विपश्चितः ॥ ते रुद्रलोकं गच्छंति नात्र कार्या विचारणा ॥ १९७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे
माहेश्वरखण्डे केदारखंडे शिवशास्त्रे शिवभक्तिमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥छ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ लिंगे प्रतिष्ठा च कथं शिवं
हित्वा प्रवर्तिता ॥ तत्कथ्यतां महाभाग परं शुश्रूषतां हि नः ॥ १ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ यदा दारुवने शंभुर्भिक्षार्थं प्राचरत्प्रभुः ॥ २ ॥
दिगंबरो मुक्तजटाकलापो वेदांतवेद्यो भुवनैकभर्ता ॥ स ईश्वरो ब्रह्मकलापधारो योगीश्वराणां परमः परश्च ॥ ३ ॥ अणोरणीयान्महतो मही
यान्महानुभावो भुवनाधिपो महान् ॥ स ईश्वरो भिक्षुरूपी महात्मा भिक्षाटनं दारुवने चकार ॥ ४ ॥ मध्याह्न ऋषयो विप्रास्तीर्थं जग्मुः
स्वकाश्रमात् ॥ तदानीमेव सर्वास्ता ऋषिभार्याः समागताः ॥ ५ ॥ विलोकयंत्यः शंभुं तमाचख्युश्च परस्परम् ॥ कोऽसौ भिक्षुक
रूपोयमागतोऽपूर्वदर्शनः ॥ ६ ॥ अस्मै भिक्षां प्रयच्छामो वयं च सखिभिः सह ॥ तथेति गत्वा सर्वास्ता गृहेभ्य आनयन्मुदा ॥ ७ ॥

भिक्षान्नं विविधं श्लक्ष्णं सोपचारं च शक्तितः ॥ प्रदत्तं भिक्षितं तेन देवदेवेन शूलिना ॥ ८ ॥ काचित्प्रियतमं शंभुं बभाषे विस्मयान्विता ॥ कोसि त्वं भिक्षुको भूत्वा आगतोत्र महामते ॥ ९ ॥ ऋपीणामाश्रमं शुद्धं किमर्थं नो निषीदसि ॥ तयोक्तोऽपि तदा शंभुर्बभाषे प्रहसन्निव ॥ १० ॥ ईश्वरोहं सुकेशांते पावनं प्राप्तवानिमम् ॥ ईश्वरस्य वचः श्रुत्वा ऋषिभार्या उवाच तम् ॥ ११ ॥ ईश्वरोऽसि महाभाग कैलासपतिरेव च ॥ एकाकिनः कथं देव भिक्षार्थमटनं तव ॥ १२ ॥ एवमुक्तस्तया शंभुः पुनस्तामब्रवीद्वचः ॥ दाक्षायण्या विरहितो विचरामि दिगंबरः ॥ १३ ॥ भिक्षाटनार्थं सुश्रोणि संकल्परहितः सदा ॥ तया सत्या विना किंचित्स्त्रीमात्रं मम भामिनि ॥ न रोचते विशालाक्षि सत्यं प्रतिवदामि ते ॥ १४ ॥ तस्योक्तं वचनं श्रुत्वा उवाच कमलेक्षणा ॥ स्त्रियो हि सुखसंस्पर्शाः पुरुषस्य न संशयः ॥ १५ ॥ तास्स्त्रियो वर्जिताः शंभो त्वादृशेन विपश्चिता ॥ १६ ॥ इति च प्रमदाः सर्वा मिलिता यत्र शंकरः ॥ भिक्षापात्रं च तच्छंभोः पूरितं च महागुणैः ॥१७॥ अन्नैश्चतुर्विधैः षड्भी रसैश्च परिपूरितम् ॥ यदा शंभुर्गंतुकामः कैलासं पर्वतं प्रति ॥ तदा सर्वा विप्रपत्न्यो ह्यन्वगच्छन्मुदान्विताः ॥ १८ ॥ गृहकार्यं परित्यज्य चेरुस्तद्गतमानसाः ॥ गतासु तासु सर्वासु पत्नीषु ऋषिसत्तमाः ॥ १९ ॥ यावदाश्रममभ्येत्य तावच्छून्यं व्यलोकयन् ॥ परस्परमथोचुस्ते पत्न्यः सर्वाः कुतो गताः ॥ २० ॥ न विदामोऽथ वै सर्वाः केन नष्टेन चाहृताः ॥ एवं विमृश्यमानास्ते विचिन्वंतस्ततस्ततः ॥ २१ ॥ समपश्यंस्ततः सर्वे शिवस्यानुगताश्च ताः ॥ शिवं दृष्ट्वा तु संप्राप्ता ऋषयस्ते रुषान्विताः ॥ २२ ॥ शिवस्याथाग्रतो भूत्वा ऊचुः सर्वे त्वरान्विताः ॥ किं कृतं हि त्वया शंभो विरक्तेन महात्मना ॥ परदारापहर्त्तासि त्वमृषीणां न संशयः ॥ २३ ॥ एवं क्षिप्तः शिवो मौनी गच्छमानोऽपि पर्वतम् ॥ तदा स ऋषिभिः प्राप्तो महादेवोऽव्ययस्तथा ॥ यस्मात्कलत्रहर्ता त्वं तस्मात्षंढो भव त्वरम् ॥ २४ ॥ एवं शप्तः स मुनिभिर्लिंगं तस्यापतद्भुवि ॥ भूमिप्राप्तं च तल्लिंगं ववृधे तरसा महत् ॥ २५ ॥ आवृत्य सप्त पातालान्क्षणाल्लिंगमधोर्ध्वतः ॥ व्याप्य पृथ्वीं समग्रां च अंतरिक्षं समावृणोत ॥ २६ ॥ स्वर्गाः समावृताः सर्वे स्वर्गातीतमथाभवत् ॥ न मही न च दिक्चक्रं न तोयं न च पावकः ॥ २७ ॥ न च वायुर्न वाकाशं नाहंकारो न वा महत् ॥ न चाव्यक्तं न कालश्च न महाप्रकृतिस्तथा ॥ २८ ॥ नासीद्द्वैतविभागं च सर्वं लीनं च तत्क्षणात् ॥ यस्माल्लीनं जगत्सर्वं तस्मिँल्लिंगे महात्मनः ॥ २९ ॥ लयनाल्लिंगमित्येवं प्रवदंति मनीषिणः ॥ तथाभूतं वर्द्धमानं दृष्ट्वा तेऽपि सुरर्षयः ॥ ३० ॥ ब्रह्मेंद्रविष्णुवाय्वग्निलोकपालाः सपन्नगाः ॥ विस्मयाविष्टमनसः परस्परमथाब्रुवन् ॥३१॥ किमायामं च विस्तारं क्व चांतः क्व च पीठिका॥इति चिंतान्विता विष्णुमूचुः सर्वे सुरास्तदा ॥३२॥

॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ अस्य मूलं त्वया विष्णो पद्मोद्भव च मस्तकम् ॥ युवाभ्यां च विलोक्यं स्यात्स्थाने स्यात्परिपालकौ॥३३॥ श्रुत्वा तु तौ महाभा
गौ वैकुंठकमलोद्भवौ॥विष्णुर्गतो हि पातालं ब्रह्मा स्वर्गं जगाम ह ॥३४॥स्वर्गं गतस्तदा ब्रह्मा अवलोकनतत्परः ॥ नापश्यत्तत्र लिंगस्य मस्तकं च
विचक्षणः ॥ ३५ ॥ तथा गतेन मार्गेण प्रत्यावृत्त्याब्जसंभवः ॥ मेरुपृष्ठमनुप्राप्तः सुरभ्या लक्षितस्ततः ॥ ३६ ॥ स्थिता या केतकीच्छायामुवाच
मधुरं वचः॥तस्या वचनमाकर्ण्य सर्वलोकपितामहः॥उवाच प्रहसन्वाक्यं छलोक्त्या सुरभिं प्रति॥३७॥लिंगं महाद्भुतं दृष्टं येनव्याप्तं जगत्त्रयम् ॥
दर्शनार्थं च तस्यांतं देवैः संप्रेषितोस्म्यहम् ॥ ३८॥ न दृष्टं मस्तकं तस्य व्यापकस्य महात्मनः ॥ किं वक्ष्येऽहं च देवाग्रे चिंता मे चाति वर्तते ॥
॥ ३९ ॥ लिंगस्य मस्तकं दृष्टं देवानां च मृषा वदेः ॥ ते सर्वे यदि वक्ष्यंति इंद्राद्या देवतागणाः ॥ ४० ॥ ते संति साक्षिणो देवा अस्मिन्नर्थे वद
त्वरम् ॥ अर्थेऽस्मिन्भव साक्षी त्वं केतक्या सह सुव्रते॥४१॥तद्वचः शिरसा गृह्य ब्रह्मणः परमेष्ठिनः॥ केतकीसहिता तत्र सुरभी तदमानयत् ॥४२॥
एवं समागतो ब्रह्मा देवाग्रे समुवाच ह ॥ ४३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ लिंगस्य मस्तकं देवा दृष्टवानहमद्भुतम्॥समीचीनं चार्चितं च केतकीदल
संयुतम् ॥ ४४ ॥ विशालं विमलं श्लक्ष्णं प्रसन्नतरमद्भुतम् ॥ रम्यं च रमणीयं च दर्शनीयं महाप्रभम् ॥ ४५ ॥ एतादृशं मया दृष्टं न दृष्टं तद्विना
क्वचित् ॥ ब्रह्मणो हि वचः श्रुत्वा सुरा विस्मयमाययुः॥४६॥एवं विस्मयपूर्णास्ते इंद्राद्या देवतागणाः ॥ तिष्ठंति तावत्सर्वेशो विष्णुरध्यात्मदीपकः
॥ ४७॥ पातालादागतः सद्यः सर्वेषामवदत्त्वरम् ॥ तस्याप्यंतो न दृष्टो मे ह्यवलोकनतत्परः ॥ ४८॥ विस्मयो मे महाञ्जातः पातालात्परतश्चरन् ॥
अतलं सुतलं चापि नितलं च रसातलम् ॥४९॥ तथा गतस्तलं चैव पातालं च तथातलम् ॥ तलातलानि तान्येवं शून्यवद्यद्विभाव्यते ॥५०॥
शून्यादपि च शून्यं च तत्सर्वं सुनिरीक्षितम् ॥ न मूलं च न मध्यं च न चांतो ह्यस्य विद्यते ॥ ५१ ॥ लिंगरूपी महादेवो येनेदं धार्यते जगत् ॥
यस्य प्रसादादुत्पन्ना यूयं च ऋषयस्तथा ॥ ५२ ॥ श्रुत्वा सुराश्च ऋषयस्तस्य वाक्यमपूजयन् ॥ तदा विष्णुरुवाचेदं ब्रह्माणं प्रहसन्निव ॥ ५३ ॥
दृष्टं हि चेत्त्वया ब्रह्मन्मस्तकं परमार्थतः ॥ साक्षिणः के त्वया तत्र अस्मिन्नर्थे प्रकल्पिताः ॥ ५४ ॥ आकर्ण्य वचनं विष्णोर्ब्रह्मा लोकपिता
महः ॥ उवाच त्वरितेनैव केतकी सुरभीति च ॥ ५५ ॥ ते देवा मम साक्षित्वे जानीहि परमार्थतः ॥ ब्रह्मणो हि वचः श्रुत्वा सर्वे देवास्त्वरा
न्विताः ॥ ५६ ॥ आह्वानं चक्रिरे तस्याः सुरभ्याश्च तया सह ॥ आगते तत्क्षणादेव कार्यार्थं ब्रह्मणस्तदा ॥ ५७ ॥ इंद्राद्यैश्च तदा देवैरुक्ता च
सुरभी ततः ॥ उवाच केतकीसार्द्धं दृष्टो वै ब्रह्मणा सुराः ॥ ५८ ॥ लिंगस्य मस्तको देवाः केतकीदलपूजितः ॥ तदा नभोगता वाणी सर्वेषां

शृण्वतामभूत् ॥ ५९ ॥ सुरभ्या चैव यत्प्रोक्तं केतक्या च तथा सुराः ॥ तन्मृषोक्तं च जानीध्वं न दृष्टो ह्यस्य मस्तकः ॥ ६० ॥ तदा सर्वेऽथ विबुधाः सेंद्रा वै विष्णुना सह ॥ शेपुश्च सुरभीं रोषान्मृषावादनतत्पराम् ॥ ६१ ॥ मुखेनोक्तं त्वयाद्यैवमनृतं च तथा शुभे ॥ अपवित्रं मुखं तेऽस्तु सर्वधर्मबहिष्कृतम् ॥ ६२ ॥ सुगंधकेतकी चापि अयोग्या त्वं शिवार्चने ॥ भविष्यसि न संदेहो अनृता चैव भामिनि ॥ ६३ ॥ तदा नभोगता वाणी ब्रह्माणं च शशाप वै ॥ मृषोक्तं च त्वया मंद किमर्थं बालिशेन हि ॥ ६४ ॥ भृगुणा ऋषिभिः साकं तथैव च पुरोधसा ॥ तस्माद्यूयं न पूज्याश्च भवेयुः क्लेशभागिनः ॥ ६५ ॥ ऋषयोऽपि च धर्मिष्ठास्तत्त्ववाक्यबहिष्कृताः ॥ विवादनिरता मूढा अतत्त्वज्ञाः समत्सराः ॥ ६६ ॥ याचकाश्चावदान्याश्च नित्यं स्वज्ञानघातकाः॥ आत्मसंभाविताः स्तब्धाः परस्परविनिंदकाः ॥ ६७ ॥ एवं शप्ताश्च मुनयो ब्रह्माद्या देवतास्तथा॥ शिवेन शप्तास्ते सर्वे लिंगं शरणमाययुः ॥ ६८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे श्रीशिवलिङ्गमाहात्म्ये ब्रह्मादिशापवृत्तान्तवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ छ ॥

॥ लोमश उवाच ॥ ॥ तदा च ते सुराः सर्व ऋषयोपि भयान्विताः ॥ ईडिरे लिंगमैशं च ब्रह्माद्या ज्ञानविह्वलाः ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ त्वं लिंगरूपी तु महाप्रभावो वेदांतवेद्योसि महात्मरूपी ॥ येनैव सर्वं जगदात्ममूलं कृतं सदानंदपरेण नित्यम् ॥ २ ॥ त्वं साक्षी सर्वलोकानां हर्ता त्वं च विचक्षणः ॥ रक्षणोसि महादेव भैरवोसि जगत्पते ॥ ३ ॥ त्वया लिंगस्वरूपेण व्याप्तमेतज्जगत्त्रयम् ॥ क्षुद्राश्चैव वयं नाथ मायामोहितचेतसः ॥ ४ ॥ अहं सुराऽसुराः सर्वे यक्षगंधर्वराक्षसाः ॥ पन्नगाश्च पिशाचाश्च तथा विद्याधरा ह्यमी ॥ ५ ॥ त्वंहि विश्वसृजां स्रष्टा त्वं हि देवो जगत्पतिः ॥ कर्ता त्वं भुवनस्यास्य त्वं हर्ता पुरुषः परः ॥ ६ ॥ त्राह्यस्माकं महादेव देवदेव नमोऽस्तु ते ॥ एवं स्तुतो हि वै धात्रा लिंगरूपी महेश्वरः ॥ ७ ॥ ऋषयः स्तोतुकामास्ते महेश्वरमकल्मषम् ॥ अस्तुवन्गीर्भिरग्र्याभिः श्रुतिगीताभिराहृताः ॥ ८ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ अज्ञानिनो वयं कामान्न विंदामोऽस्य संस्थितिम् ॥ त्वं ह्यात्मा परमात्मा च प्रकृतिस्त्वं विभाविनी ॥ ९ ॥ त्वमेव माता च पिता त्वमेव त्वमेव बंधुश्च सखा त्वमेव ॥ त्वमीश्वरो वेदविदेकरूपो महानुभावैः परिचिंत्यमानः ॥ १० ॥ त्वमात्मा सर्वभूतानामेको ज्योतिरिवैधसाम् ॥ सर्वं भवति यस्मात्त्वत्तस्मात्सर्वोऽसि नित्यदा ॥ ११ ॥ यस्माच्च संभवत्येतत्तस्माच्छंभुरिति प्रभुः ॥ १२ ॥ त्वत्पादपंकजं प्राप्ता वयं सर्वे सुरादयः ॥ ऋषयो देवगंधर्वा विद्याधरमहोरगाः ॥ १३ ॥ तस्माच्च कृपया शंभो पाह्यस्माञ्जगतः पते ॥ १४ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ शृणुध्वं तु वचो मेऽद्य क्रियतां च

त्वरान्वितैः ॥ विष्णुं सर्वे प्रार्थयंतु त्वरितेन तपोधनाः ॥ १५ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शंकरस्य महात्मनः ॥ विष्णुं सर्वे नमस्कृत्य
ईडिरे च तदा सुराः ॥ १६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ विद्याधराः सुरगणा ऋषयश्च सर्वे त्रातास्त्वयाद्य सकला जगदेकबंधो ॥ तद्वत्कृपाकर
जनान्परिपालयाद्य त्रैलोक्यनाथ जगदीशः जगन्निवास ॥ १७ ॥ प्रहस्य भगवान्विष्णुरुवाचेदं वचस्तदा ॥ दैत्यैः प्रपीडिता यूयं रक्षिताश्च
पुरा मया ॥ १८ ॥ अद्यैव भयमुत्पन्नं लिंगादस्माच्चिरंतनम् ॥ न शक्यते मया त्रातुमस्माल्लिंगभयात्सुराः ॥ १९ ॥ अच्युतेनैवमुक्तास्ते देवा
श्चितान्विताभवन्॥तदा नभोगता वाणी उवाचाश्वास्य वै सुरान् ॥२०॥ एतल्लिंगं संवृणुष्व पूजनाय जनार्दन॥पिंडीभूत्वा महाबाहो रक्षस्व सचराचरम् ॥
तथेति मत्वा भगवान्वीरभद्रोऽभ्यपूजयत् ॥ २१ ॥ ब्रह्मादिभिः सुरगणैः सहितैस्तदानीं संपूजितः शिवविधानरतो महात्मा ॥ स वीरभद्रः शशिशे
खरोऽसौ शिवप्रियो रुद्रसमस्त्रिलोक्याम् ॥ २२ ॥ लिंगस्यार्चनयुक्तोऽसौ वीरभद्रोऽभवत्तदा ॥ तद्रूपस्यैव लिंगस्य येन सर्वमिदं जगत् ॥ २३ ॥
उद्भाति स्थितिमाप्नोति तथा विलयमेति च ॥ तल्लिंगं लिंगमित्याहुर्लयनात्तत्त्ववित्तमाः ॥ २४ ॥ ब्रह्माण्डगोलकैर्व्याप्तं तथा रुद्राक्षभूषितम् ॥
तथा लिंगं महज्जातं सर्वेषां दुरतिक्रमम् ॥ २५ ॥ तदा सर्वेऽथ विबुधा ऋषयो वै महाप्रभाः ॥ तुष्टुवुश्च महालिंगं वेदवादैः पृथक्पृथक् ॥ २६ ॥
अणोरणीयांस्त्वं देव तथा त्वं महतो महान् ॥ तस्मात्त्वया विधातव्यं सर्वैषां[1] लिंगपूजनम् ॥ २७ ॥ तदानीमेव सर्वेण लिंगं च बहुशः कृतम् ॥
सत्ये ब्रह्मेश्वरं लिंगं वैकुण्ठे च सदाशिवः ॥ २८ ॥ अमरावत्यां सुप्रतिष्ठममरेश्वरसंज्ञकम् ॥ वरुणेश्वरं च वारुण्यां याम्यां कालेश्वरं प्रभुम् ॥ २९ ॥
नैर्ऋतेश्वरं च नैर्ऋत्यां वायव्यां पावनेश्वरम् ॥ केदारं मृत्युलोके च तथैव अमरेश्वरम् ॥ ३० ॥ ओंकारं नर्मदायां च महाकालं तथैव च ॥ काश्यां
विश्वेश्वरं देवं प्रयागे ललितेश्वरम् ॥ ३१ ॥ त्रियम्बकं ब्रह्मगिरौ कलौ भद्रेश्वरं तथा ॥ द्राक्षारामेश्वरं लिंगं गंगासागरसंगमे ॥ ३२ ॥ सौराष्ट्रे च
तथा लिंगं सोमेश्वरमिति स्मृतम् ॥ तथा सर्वेश्वरं विन्ध्ये श्रीशैले शिखरेश्वरम् ॥ कान्त्यामल्लालनाथं च सिंहनाथं च सिंगले ॥ ३३ ॥ विरूपाक्षं
तथा लिंगं कोटिशङ्करमेव च ॥ त्रिपुरान्तकं भीमेशममरेश्वरमेव च ॥३४॥ भोगेश्वरं च पाताले हाटकेश्वरमेव च ॥ एवमादीन्यनेकानि लिंगानि भुव
नत्रये ॥ स्थापितानि तदा देवैर्विश्वोपकृतिहेतवे ॥ ३५ ॥ लिंगेशैश्च तथा सर्वैः पूर्णमासीज्जगत्त्रयम् ॥ तथा च वीरभद्रांशाः पूजार्थममरैः कृताः ॥
॥ ३६ ॥ तत्र विंशतिसंस्कारास्तेषामष्टाधिकाभवन् ॥ कथिताः शंकरेणैव लिंगस्याचनसूचकाः ॥ ३७ ॥ संति रुद्रेण कथिताः शिवधर्माः सना

---

[1] सर्वैषाम्—हे सर्व—एषाम् इति पदच्छेदः । ह सर्व शंकर—एषां देवादीनाम्—देवादिभिः—कर्त्रर्थे षष्ठी । लिंगपूजनं यथा सुकरं भविष्यति तथा—इत्यध्याहरणीयम् । कर्तव्यम्—उपकर्तव्यम्—इत्यर्थयोजना अत्रानुसंधेया ।

तनाः ॥ वीरभद्रो यथा रुद्रस्तथान्ये गुरवः स्मृताः ॥ ३८ ॥ गुरोर्जाताश्च गुरवो विख्याता भुवनत्रये ॥ लिंगस्य महिमानं तु नन्दी जानाति तत्त्व
तः ॥३९॥ तथा स्कन्दो हि भगवानन्ये ते नामधारकाः ॥ यथोक्ताः शिवधर्मा हि नन्दिना परिकीर्त्तिताः ॥ ४० ॥ शैलादेन महाभागा विचित्रा
लिंगधारकाः ॥ शवस्योपरि लिंगं च ध्रियते च पुरातनैः ॥ ४१ ॥ लिंगेन सह पञ्चत्वं लिंगेन सह जीवितम् ॥ एते धर्माः सुप्रतिष्ठाः शैलादेन
प्रतिष्ठिताः ॥४२॥ धर्मः पाशुपतः श्रेष्ठः स्कन्देन प्रतिपालितः ॥४३॥ शुद्धा पञ्चाक्षरी विद्या प्रासादी[1] तदनन्तरम् ॥ षडक्षरी तथा विद्या प्रासादस्य
च दीपिका ॥४४॥ स्कन्दात्तत्समनुप्राप्तमगस्त्येन महात्मना॥पश्चादाचार्यभेदेन ह्यागमा बहवोऽभवन् ॥ ४५ ॥ किं नु वै बहुनोक्तेन शिव इत्यक्षरद्व
यम्॥ उच्चारयंति ये नित्यं ते रुद्रा नात्र संशयः ॥४६॥ सतां मार्गं पुरस्कृत्य ये सर्वे ते पुरांतकाः ॥ वीरा माहेश्वरा ज्ञेयाः पापक्षयकरा नृणाम् ॥४७॥
प्रसंगेनानुषंगेण श्रद्धया च यदृच्छया ॥ शिवभक्तिं प्रकुर्वन्ति ये वै ते यांति सद्गतिम् ॥ ४८ ॥ शृणुध्वं कथयामीह इतिहासं पुरातनम् ॥ कृतं
शिवालये यच्च पतंग्या मार्जनं पुरा ॥ ४९ ॥ आगता भक्षणार्थं हि नैवेद्यं केन चार्पितम् ॥ मार्जनं रजसस्तस्याः पक्षाभ्यामभवत्पुरा ॥ ५० ॥
तेन कर्मविपाकेन उत्तमं स्वर्गमागता ॥ भुक्त्वा स्वर्गसुखं चोग्रं पुनः संसारमागता ॥ ५१ ॥ काशिराजसुता जाता सुन्दरीनाम विश्रुता ॥ पूर्वा
भ्यासाच्च कल्याणी बभूव परमा सती ॥ ५२ ॥ उषस्युषसि तन्वंगी शिवद्वाररता सदा ॥ संमार्जनं च कुरुते भक्त्या परमया युता ॥ ५३ ॥ स्वय
मेव तदा देवी सुन्दरी राजकन्यका ॥ तथाभूतां च तां दृष्ट्वा ऋषिरुद्दालकोऽब्रवीत् ॥ ५४ ॥ सुकुमारी सती बाले स्वयमेव कथं शुभे ॥ संमार्जनं
च कुरुषे कन्यके त्वं शुचिस्मिते ॥ ५५ ॥ दासी दास्यश्च बहवः संति देवि तवाग्रतः ॥ तवाज्ञया करिष्यंति सर्वं संमार्जनादिकम् ॥ ५६ ॥
ऋषेस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्येदमुवाच ह ॥ ५७ ॥ शिवसेवां प्रकुर्वाणाः शिवभक्तिपुरस्कृताः ॥ ये नराश्चैव नार्य्यश्च शिवलोकं व्रजंति वै ॥ ५८ ॥
संमार्जनं च पाणिभ्यां पद्भ्यां यानं शिवालये ॥ तस्मान्मया च क्रियते संमार्जनमतंद्रितम् ॥ ५९ ॥ अन्यत्किञ्चिन्न जानामि एकं संमार्जनं विना ॥
ऋषिस्तद्वचनं श्रुत्वा मनसा च विमृश्य हि ॥ ६० ॥ अनया किं कृतं पूर्वं केयं कस्य प्रसादतः ॥ तदा ज्ञातं च ऋषिणा तत्सर्वं ज्ञानचक्षुषा ॥
विस्मयेन समाविष्टस्तूष्णींभूतोऽभवत्तदा ॥ ६१ ॥ सविस्मयोऽभूदथ तद्विदित्वा उद्दालको ज्ञानवतां वरिष्ठः ॥ शिवप्रभावं मनसा विचिंत्य ज्ञाना
त्परं बोधमवाप शांतः ॥ ६२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे सप्तमोऽध्यायः॥ ७ ॥छ॥

---

[1] प्रासादः प्रणवः—इति मन्त्रशास्त्रे प्रणवस्य प्रासादबीजसंज्ञा ।

॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ तस्करोऽपि पुरा ब्रह्मन्सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ ब्रह्मघ्नोऽसौ सुरापश्च सुवर्णस्य च तस्करः ॥ १ ॥ लंपटो
हि महापाप उत्तमस्त्रीषु सर्वदा ॥ द्यूतकारी सदा मंदः कितवैः सह संगतः ॥ २ ॥ एकदा क्रीडता तेन हारितं द्यूतमद्भुतम् ॥ कित
वैर्मर्द्यमानो हि तदा नोवाच किञ्चन ॥ ३ ॥ पीडितोऽप्यभवत्तूष्णीं तैरुक्तः पापकृत्तमः ॥ द्यूते त्वया च तद्द्रव्यं हारितं किं प्रयच्छसि ॥
॥ ४ ॥ नो वा तत्कथ्यतां शीघ्रं याथातथ्येन दुर्मते ॥ यद्धारितं प्रयच्छामि रात्रावित्यब्रवीच्च सः ॥ ५ ॥ तैर्मुक्तस्तेन वाक्येन गतास्ते कित
वादयः ॥ तदा निशीथसमये गतोऽसौ शिवमंदिरम् ॥ ६ ॥ शिरोधिरुह्य शम्भोश्च घण्टामादातुमुद्यतः ॥ तावत्कैलासशिखरे शंभुः
प्रोवाच किंकरान् ॥ ७ ॥ अनेन यत्कृतं चाद्य सर्वेषामधिकं भुवि ॥ सर्वेषामेव भक्तानां वरिष्ठोऽयं च मत्प्रियः ॥ ८ ॥ इति प्रोच्चान
यामास वीरभद्रादिभिर्गणैः ॥ ते सर्वे त्वरिता जग्मुः कैलासाच्छिववल्लभात् ॥ ९ ॥ सर्वैर्डमरुनादेन नादितं भुवनत्रयम् ॥ तान्दृष्ट्वा सहसो
त्तीर्य तस्करोसौ दुरात्मवान् ॥ लिंगस्य मस्तकात्सद्यः पलायनपरोऽभवत् ॥ १० ॥ पलायमानं तं दृष्ट्वा वीरभद्रः समाह्वयत् ॥ ११ ॥
कस्माद्बिभेषि रे मन्द देवदेवो महेश्वरः ॥ प्रसन्नस्तव जातोद्य उदारचारितो ह्यसौ ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा तं विमाने च कृत्वा कैलासमाययौ ॥
पार्षदो हि कृतस्तेन तस्करो हि महात्मना ॥ १३ ॥ तस्माद्भाव्या शिवे भक्तिः सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ पशवोऽपि हिं पूज्याः स्युः किं पुनर्मानवा
भुवि ॥ १४ ॥ ये तार्किकास्तर्कपरास्तथा मीमांसकाश्च ये ॥ अन्योन्यवादिनश्चान्ये चान्ये वात्मवितर्ककाः ॥१५॥ एकवाक्यं न कुर्वंति शिवार्च
नबहिष्कृताः ॥ तर्कों हि क्रियते यैश्च तेसर्वे किं शिवं विना ॥ १६ ॥ तथा किं बहुनोक्तेन सर्वेऽपि स्थिरजंगमाः ॥ प्राणिनोऽपि हि जायंते केवलं
लिंगधारिणः ॥ १७ ॥ पिण्डीयुक्तं यथा लिंगं स्थापितं च यथाऽभवत् ॥ तथा नरा लिंगयुक्ताः पिण्डीभूतास्तथा स्त्रियः ॥ १८ ॥ शिवशक्तियुतं
सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ तं शिवं मौढ्यतस्त्यक्त्वा मूढाश्चान्यं भजंति ये ॥ १९ ॥ धर्ममात्यंतिकं तुच्छं नश्वरं क्षणभंगुरम् ॥ यो विष्णुः स शिवो ज्ञेयो
यः शिवो विष्णुरेव सः ॥ २० ॥ पीठिका विष्णुरूपं स्याल्लिंगरूपी महेश्वरः ॥ तस्माल्लिंगार्चनं श्रेष्ठं सर्वेषामपि वै द्विजाः ॥ २१ ॥ ब्रह्मा मणि
मयं लिंगं पूजयत्यनिशं शुभम् ॥ इन्द्रो रत्नमयं लिंगं चन्द्रो मुक्तामयं तथा ॥ २२ ॥ भानुस्ताम्रमयं लिंगं पूजयत्यनिशं शुभम् ॥ रौक्मं लिंगं
कुबेरश्च पाशी चारक्तमेव च ॥ २३ ॥ यमो नीलमयं लिंगं राजतं नैर्ऋतस्तथा ॥ काश्मीरं पवनो लिंगमर्चयत्यनिशं विभोः ॥ २४ ॥ एवं ते

लिंगिताः सर्वे लोकपालाः सवासवाः ॥ तथा सर्वेऽपि पाताले गंधर्वाः किंनरैः सह ॥ २५ ॥ दैत्यानां[1] वैष्णवाः केचित्प्रह्लादप्रमुखा द्विजाः ॥ तथाहि
राक्षसानां च विभीषणपुरोगमाः ॥ २६ ॥ बलिश्च नमुचिश्चैव हिरण्यकशिपुस्तथा ॥ वृषपर्वा वृषश्चैव संह्रादो बाण एव च ॥ २७ ॥ एते चान्ये
च बहवः शिष्याः शुक्रस्य धीमतः ॥ एवं शिवार्चनरताः सर्वे ते दैत्यदानवाः ॥२८॥ राक्षसा एव ते सर्वे शिवपूजान्विताः सदा ॥ हेतिः प्रहेतिः संया
तिर्विघसः प्रघसस्तथा ॥ २९ ॥ विद्युज्जिह्वस्तीक्ष्णदंष्ट्रो धूम्राक्षो भीमविक्रमः ॥ माली चैव सुमाली च माल्यवानतिभीषणः ॥ ३० ॥ विद्युत्केश
स्तडिज्जिह्वो रावणश्च महाबलः ॥ कुंभकर्णो दुराधर्षो वेगदर्शी प्रतापवान् ॥ ३१ ॥ एते हि राक्षसाः श्रेष्ठाः शिवार्चनरताः सदा ॥ लिंगमभ्यर्च्य च
सदा सिद्धिं प्राप्ताः पुरा तु ते ॥ ३२ ॥ रावणेन तपस्तप्तं सर्वेषामपि दुःसहम् ॥ तपोधिपो महादेवस्तुतोष च तदा भृशम् ॥ ३३ ॥ वरान्प्राप
च्छत तदा सर्वेषामपि दुर्लभान् ॥ ज्ञानं विज्ञानसहितं लब्धं तेन सदाशिवात् ॥ ३४ ॥ अजेयत्वं च संग्रामे द्वैगुण्यं शिरसामपि ॥ पंचवक्रो महा
देवो दशवक्रोऽथ रावणः ॥ ३५ ॥ देवानृषीन्पितृंश्चैव निर्जित्य तपसा विभुः ॥ महेशस्य प्रसादाच्च सर्वेषामधिकोऽभवत् ॥ ३६ ॥ राजा त्रिकूटा
धिपतिर्महेशेन कृतो महान् ॥ सर्वेषां राक्षसानां च परमासनमास्थितः ॥ ३७ ॥ तपस्विनां परीक्षायै यद्दषीणां विहिंसनम् ॥ कृतं तेन तदा विप्रा
रावणेन तपस्विना ॥ ३८ ॥ अजेयो हि महाज्ञातो रावणो लोकरावणः ॥ सृष्ट्यंतरं कृतं येन प्रसादाच्छंकरस्य च ॥ ३९ ॥ लोकपाला जिता
स्तेन प्रतापेन तपस्विना ॥ ब्रह्मापि विजितो येन तपसा परमेण हि ॥ ४० ॥ अमृतांशुकरो भूत्वा जितो येन शशी द्विजाः ॥ दाहकत्वाज्जितो
वह्निरीशः कैलासतोलनात् ॥ ४१ ॥ ऐश्वर्येण जितश्चेन्द्रो विष्णुः सर्वगतस्तथा ॥ लिंगार्चनप्रसादेन त्रैलोक्यं च वशीकृतम् ॥ ४२ ॥ तदा सर्वे
सुरगणा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ मेरुपृष्ठं समासाद्य सुमंत्रं चक्रिरे तदा ॥ ४३ ॥ पीडिताः स्मो रावणेन तपसा दुष्करेण वै ॥ गोकर्णाख्ये गिरौ
देवाः श्रूयतां परमाद्भुतम् ॥४४॥ साक्षाल्लिंगार्चनं येन कृतमस्ति महात्मना ॥ ज्ञानज्ञेयं ज्ञानगम्यं यद्यत्परममद्भुतम् ॥ तत्कृतं रावणेनैव सर्वेषां दुर
तिक्रमम् ॥ ४५ ॥ वैराग्यं परमास्थाय औदार्यं च ततोऽधिकम् ॥ तेनैव ममता त्यक्ता रावणेन महात्मना ॥ ४६ ॥ संवत्सरसहस्राच्च स्वशिरो हि
महाभुजः॥कृत्त्वा करेण लिंगस्य पूजनार्थं समर्पयत् ॥४७॥ रावणस्य कबंधं च तदग्रे च समीपतः ॥ योगधारणया युक्तं परमेण समाधिना॥४८॥

---

[1] दैत्यानां मध्ये इति शेषः । ते वैष्णवा अपि प्रह्लादाद्याः शिवलिङ्गं पूजयंत्येव—विभीषणादिसाहचर्येण चैतत्सुस्पष्टमवगम्यते । लिङ्गपूजने पिण्डिकारूपेण विष्णोरपि पूजनस्य सहजसिद्धत्वात् । अतो न वैष्णवानां शिवलिङ्गपूजनपराङ्मुखत्वमुचितमित्याधुनिकैराग्रहग्रस्तैर्वैष्णवैः साधु मनसि विचारणीयम् ।

लिंगे लयं समाधाय कयापि कलया स्थितम् ॥ अन्यच्छिरो विवृश्च्यैवं तेनापि शिवपूजनम् ॥ कृतं नैवान्यमुनिना तथा चैवापरेण हि ॥ ४९ ॥ एवं
शिरांस्येव बहूनि तेन समर्पितान्येव शिवार्चनार्थें ॥ भूत्वा कबंधो हि पुनः पुनश्च तदा शिवोऽसौ वरदो बभूव ॥५०॥ मया विनासुरस्तत्र पिंडीभूतेन
वै पुरा ॥ वरान्वरय पौलस्त्य यथेष्टं तान्ददाम्यहम् ॥५१॥ रावणेन तदा चोक्तः शिवः परममंगलः ॥ यदि प्रसन्नो भगवन्देयो मे वर उत्तमः
॥ ५२ ॥ न कामयेऽन्यं च वरमाश्रये त्वत्पदांबुजम् ॥ यथा तथा प्रदातव्यं यद्यस्ति च कृपा मयि ॥ ५३ ॥ तदा सदाशिवेनोक्तो रावणो लोकरावणः
॥ मत्प्रसादाच्च सर्वं त्वं प्राप्स्यसे मनसेप्सितम् ॥५४॥ एवं प्राप्तं शिवात्सर्वं रावणेन सुरेश्वराः ॥ तस्मात्सर्वैर्भवद्भिश्च तपसा परमेण हि ॥५५॥
विजेतव्यो रावणोयमिति मे मनसि स्थितम् ॥ अच्युतस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्माद्या देवतागणाः ॥ ५६ ॥ चिंतामापेदिरे सर्वे चिरं ते विषयान्विताः ॥
ब्रह्मापि चेंद्रियग्रस्तः सुतां रमितुमुद्यतः ॥ ५७ ॥ इंद्रो हि जारभावाच्च चंद्रो हि गुरुतल्पगः ॥ यमः कदर्यभावाच्च चंचलत्वात्सदागतिः ॥ ५८ ॥
पावकः सर्वभक्षित्वात्तथान्ये देवतागणाः ॥ अशक्ता रावणं जेतुं तपसा च विजृंभितम् ॥ ५९ ॥ शैलादो हि महातेजा गणश्रेष्ठः पुरातनः ॥ बुद्धिमान्नीतिनिपुणो
महाबलपराक्रमी ॥ ६० ॥ शिवप्रियो रुद्ररूपी महात्मा ह्युवाच सर्वानथ चेंद्रमुख्यान् ॥ कस्माद्यूयं संभ्रमादागताश्च एतत्सर्वं
कथ्यतां विस्तरेण ॥ ६१ ॥ नंदिना च तदा सर्वे पृष्टाः प्रोचुस्त्वरान्विताः ॥ ६२ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ रावणेन वयं सर्वे निर्जिता मुनिभिः सह ॥
प्रसादयितुमायाताः शिवं लोकेश्वरेश्वरम् ॥ ६३ ॥ प्रहस्य भगवान्नंदी ब्रह्माणं वै ह्युवाच ह ॥ क्व यूयं क्व शिवः शंभुस्तपसा परमेण हि ॥ द्रष्टव्यो
हृदि मध्यस्थः सोऽद्य द्रष्टुं न पार्यते ॥ ६४ ॥ यावद्भावा ह्यनेकाश्च इंद्रियार्थास्तथैव च ॥ यावच्च ममताभावस्तावदीशो हि दुर्लभः ॥६५॥ जितेंद्रियाणां
शांतानां तन्निष्ठानां महात्मनाम् ॥ सुलभो लिंगरूपी स्याद्भवतां हि सुदुर्लभः ॥ ६६ ॥ तदा ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च विपश्चितः ॥ प्रणम्य
नंदिनं प्राहुः कस्मात्त्वं वानराननः ॥ तत्सर्वं कथयान्यं च रावणस्य तपोबलम् ॥६७॥ ॥ नंदीश्वर उवाच ॥ ॥ कुबेरोऽधिकृतस्तेन शंकरेण महात्मना
॥ धनानामाधिपत्ये च तं द्रष्टुं रावणोऽत्र वै ॥६८॥ आगच्छत्त्वरया युक्तः समारुह्य स्ववाहनम् ॥ मां दृष्ट्वा चाब्रवीत्क्रुद्धः कुबेरो ह्यत्र आगतः
॥ ६९ ॥ त्वया दृष्टोऽथ वात्रासौ कथ्यतामविलंबितम् ॥ किं कार्यं धनदेनाद्य इति पृष्टो मया हि सः ॥ ७० ॥ तदोवाच महातेजा रावणो लोकरावणः
॥ मय्यश्रद्धान्वितो भूत्वा विषयात्मा सुदुर्मदः ॥७१॥ शिक्षापयितुमारब्धो मैवं कार्यमिति प्रभो ॥ यथाहं च श्रिया युक्त आढ्योऽहं बलवानहम्
॥ तथा त्वं भव रे मूढ मा मूढत्वमुपार्जय ॥ ७२ ॥ अहं मूढः कृतस्तेन कुबेरेण महात्मना ॥ मया निराकृतो रोषात्तपस्तेपे स गुह्यकः ॥७३॥

कुबेरः स हि नंदिन्किमागतस्तव मंदिरम् ॥ दीयतां च कुबेरोद्य नात्र कार्या विचारणा ॥ ७४ ॥ रावणस्य वचः श्रुत्वा ह्यवोचं त्वरितोऽप्यहम् ॥
लिंगकोसि महाभाग त्वमहं च तथाविधः ॥ ७५ ॥ उभयोः समतां ज्ञात्वा वृथा जल्पसि दुर्मते ॥ यथोक्तः स त्ववादीन्मां वदनार्थे बलोद्धतः ॥
॥ ७६ ॥ यथा भवद्भिः पृष्टोऽहं वदनार्थे महात्मभिः ॥ पुरावृत्तं मया प्रोक्तं शिवार्चनविधेः फलम् ॥ शिवेन दत्तं सारूप्यं न गृहीतं मया तदा ॥७७॥
याचितं च मया शंभोर्वदनं वानरस्य च ॥ शिवेन कृपया दत्तं मम कारुण्यशालिना ॥ ७८ ॥ निराभिमानिनो ये च निर्दंभा निष्परिग्रहाः ॥
शंभोः प्रियास्ते विज्ञेया ह्यन्ये शिवबहिष्कृताः ॥७९॥तथावदन्मया सार्द्धं रावणस्तपसो बलात् ॥ मया च याचितान्येव दश वक्त्राणि धीमता ॥८०॥
उपहासकरं वाक्यं पौलस्त्यस्य तदा सुराः ॥ मया तदा हि शप्तोऽसौ रावणो लोकरावणः॥८१॥ ईदृशान्येव वक्त्राणि येषां वै संभवंति हि ॥ तैः समेतो
यदा कोऽपि नरवर्यो महातपाः ॥ मां पुरस्कृत्य सहसा हनिष्यति न संशयः ॥ ८२ ॥ एवं शप्तो मया ब्रह्मन्रावणो लोकरावणः ॥ अर्चितं केवलं
लिंगं विना तेन महात्मना ॥ ८३ ॥ पीठिकारूपसंस्थेन विना तेन सुरोत्तमाः ॥ विष्णुना हि महाभागास्तस्मात्सर्वं विधास्यति ॥ ८४ ॥ देवदेवो
महादेवो विष्णुरूपी महेश्वरः ॥ सर्वे यूयं प्रार्थयंतु विष्णुं सर्वगुहाशयम् ॥ ८५ ॥ अहं हि सर्वदेवानां पुरोवर्ती भवाम्यतः ॥ ते सर्वे नंदिनो वाक्यं
श्रुत्वा मुदितमानसाः ॥ वैकुंठमागता गीर्भिर्विष्णुं स्तोतुं प्रचक्रिरे ॥ ८६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमो भगवते तुभ्यं देवदेव जगत्पते ॥
त्वदाधारमिदं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ ८७ ॥ एतल्लिंगं त्वया विष्णो धृतं वै पिण्डिरूपिणा ॥ महाविष्णुस्वरूपेण घातितौ मधुकैटभौ ॥ ८८ ॥
तथा कमठरूपेण धृतो वै मंदराचलः ॥ वराहरूपमास्थाय हिरण्याक्षो हतस्त्वया ॥ ८९ ॥ हिरण्यकशिपुर्दैत्यो हतो नृहरिरूपिणा ॥
त्वया चैव बलिर्बद्धो दैत्यो वामनरूपिणा ॥ ९० ॥ भृगूणामन्वये भूत्वा कृतवीर्यात्मजो हतः ॥ इतोप्यस्मान्महाविष्णो तथैव परिपा
लय ॥ ९१ ॥ रावणस्य भयादस्मात्त्रातुं भूयोर्हसि त्वरम् ॥ ९२ ॥ एवं संप्रार्थितो देवैर्भगवान्भूतभावनः ॥ उवाच च सुरान्सर्वान्वासुदेवो
जगन्मयः ॥ ९३ ॥ हे देवाः श्रूयतां वाक्यं प्रस्तावसदृशं महत् ॥ शैलादिं च पुरस्कृत्य सर्वे यूयं त्वरान्विताः ॥ अवतारान्प्रकुर्वन्तु वानरीं
तनुमाश्रिताः ॥ ९४ ॥ अहं हि मानुषो भूत्वा ह्यज्ञानेन समावृतः ॥ संभविष्याम्ययोध्यायां गृहे दशरथस्य च ॥ ब्रह्मविद्यासहायोस्मि भवतां
कार्यसिद्धये ॥ ९५ ॥ जनकस्य गृहे साक्षाद्ब्रह्मविद्या जनिष्यति ॥ भक्तो हि रावणः साक्षाच्छिवध्यानपरायणः ॥ ९६ ॥ तपसा महता युक्तो ब्रह्म
विद्यां यदेच्छति ॥ तदा सुसाध्यो भवति पुरुषो धर्मनिर्जितः ॥ ९७ ॥ एवं संभाष्य भगवान्विष्णुः परममङ्गलः ॥ वाली चेन्द्रांशसंभूतः सुग्रीवो

शुमतः सुतः ॥ ९८ ॥ तथा ब्रह्मांशसंभूतो जाम्बवान्नृक्षकुञ्जरः ॥ शिलादतनयो नंदी शिवस्यानुचरः प्रियः ॥ ९९ ॥ यो वै चैकादशो रुद्रो
हनूमान्स[1]महाकपिः ॥ अवतीर्णः सहायार्थं विष्णोरमिततेजसः ॥ १०० ॥ मैंदादयोऽथ कपयस्ते सर्वे सुरसत्तमाः ॥ एवं सर्वे सुरगणा अवतेरुर्यथा
तथम् ॥ १०१ ॥ तथैव विष्णुरुत्पन्नः कौशल्यानंदवर्द्धनः ॥ विश्वस्य रमणाच्चैव राम इत्युच्यते बुधैः ॥ १०२ ॥ शेषोपि भक्त्या विष्णोश्च
तपसाऽवातरद्भुवि ॥ १०३ ॥ दोर्दण्डावपि विष्णोश्च अवतीर्णौ प्रतापिनौ ॥ शत्रुघ्नभरताख्यौ च विख्यातौ भुवनत्रये ॥ १०४ ॥ मिथिलाधिपतेः
कन्या या उक्ता ब्रह्मवादिभिः ॥ सा ब्रह्मविद्यावतरत्सुराणां कार्य्यसिद्धये ॥ सीता जाता लांगलस्य इयं भूमिविकर्षणात् ॥ १०५ ॥ तस्मात्सीतेति
विख्याता विद्या सान्वीक्षिकी तदा ॥ मिथिलायां समुत्पन्ना मैथिलीत्यभिधीयते ॥ १०६ ॥ जनकस्य कुले जाता विश्रुता जनकात्मजा ॥
ख्याता वेदवती पूर्वं ब्रह्मविद्याघनाशिनी ॥ १०७ ॥ सा दत्ता जनकेनैव विष्णवे परमात्मने ॥ १०८ ॥ तयाथ विद्यया सार्द्धं देवदेवो जगत्पतिः ॥
उग्रे तपसि लीनोऽसौ विष्णुः परममङ्गलः ॥ १०९ ॥ रावणं जेतुकामो वै रामो राजीवलोचनः ॥ अरण्यवासमकरोद्देवानां कार्यसिद्धये ॥
॥ ११० ॥ शेषावतारोऽपि महांस्तपः परमदुष्करम् ॥ तताप परया शक्त्या देवानां कार्यसिद्धये ॥ १११ ॥ शत्रुघ्नो भरतश्चैव तेपतुः परमं तपः
॥ ११२ ॥ ततोऽसौ तपसा युक्तः सार्द्धं तैर्देवतागणैः ॥ सगणं रावणं रामः षड्भिर्मासैरजीहनत् ॥ विष्णुना घातितः शस्त्रैः शिवसारूप्यमाप्तवान् ॥
॥ ११३ ॥ सगणः स पुनः सद्यो बंधुभिः सह सुव्रताः ॥ ११४ ॥ शिवप्रसादात्सकलं द्वैताद्वैतमवाप ह ॥ द्वैताद्वैतविवेकार्थमृषयोप्यत्र
मोहिताः ॥ तत्सर्वं प्राप्नुवंतीह शिवार्चनरता नराः ॥ ११५ ॥ येऽर्चयंति शिवं नित्यं लिंगरूपिणमेव च ॥ स्त्रियो वाप्यथ वा शूद्राः श्वपचा ह्यंत्य
वासिनः ॥ तं शिवं प्राप्नुवंत्येव सर्वदुःखोपनाशनम् ॥ ११६ ॥ पशवोऽपि परं याताः किं पुनर्मानुषादयः ॥ ११७ ॥ ये द्विजा ब्रह्मचर्येण तपः
परममास्थिताः ॥ वर्षैरनेकैर्यज्ञानां तेऽपि स्वर्गपरा भवन् ॥ ११८ ॥ ज्योतिष्टोमो वाजपेयो ह्यतिरात्रादयो ह्यमी ॥ यज्ञाः स्वर्गं प्रयच्छंति सत्रिणां
नात्र संशयः ॥ ११९ ॥ तत्र स्वर्गसुखं भुक्त्वा पुण्यक्षयकरं महत् ॥ पुण्यक्षयेऽपि यज्वानो मर्त्यलोकं पतंति वै ॥ १२० ॥ पतितानां च संसारे
दैवाद्बुद्धिः प्रजायते ॥ गुणत्रयमयी विप्रास्तासुतास्त्विह योनिषु ॥ १२१ ॥ यथा सत्त्वं संभवति सत्त्वयुक्तभवं नराः ॥ राजसाश्च तथा ज्ञेयास्ता
मसाश्चैव ते द्विजाः ॥ १२२ ॥ एवं संसारचक्रेऽस्मिन्भ्रमिता बहवो जनाः ॥ यदृच्छया दैवगत्या शिवं संसेवते नरः ॥ १२३ ॥ शिवध्यानप

---

[1] अडभाव आर्षः ।

राणां च नराणां यतचेतसाम् ॥ मायानिरसनं सद्यो भविष्यति न चान्यथा ॥ १२४ ॥ मायानिरसनात्सद्यो नश्यत्येव गुणत्रयम् ॥ यदा
गुणत्रयातीतो भवतीति स मुक्तिभाक् ॥ १२५ ॥ तस्माल्लिङ्गार्चनं भाव्यं सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ लिङ्गरूपी शिवो भूत्वा त्रायते सचराचरम् ॥
॥ १२६ ॥ पुरा भवद्भिः पृष्टोऽहं लिङ्गरूपी कथं शिवः ॥ तत्सर्वं कथितं विप्रा याथातथ्येन संप्रति ॥ १२७ ॥ कथं गरं भक्षितवाञ्छिवो
लोकमहेश्वरः ॥ तत्सर्वं श्रूयतां विप्रा यथावत्कथयामि वः ॥ १२८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
केदारखंडे शिवशास्त्रे शिवलिङ्गार्चनमाहात्म्यकथने श्रीरामावतारकथावर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ छ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥
एकदा तु सभामध्य आस्थितो देवराट् स्वयम् ॥ लोकपालैः परिवृतो देवैश्च ऋषिभिस्तथा ॥ १ ॥ अप्सरोगणसंवीतो गंधर्वैश्च पुरस्कृतः
॥ उपगीयमानविजयः सिद्धविद्याधरैरपि ॥ २ ॥ तदा शिष्यैः परिवृतो देवराजगुरुः सुधीः ॥ आगतोऽसौ महाभागो बृहस्पतिरुदारधीः
॥ ३ ॥ तं दृष्ट्वा सहसा देवाः प्रणेमुः समुपस्थिताः ॥ इंद्रोपि ददृशे तत्र प्राप्तं वाचस्पतिं तदा ॥ ४ ॥ नोवाच किंचिद्दुर्मेधा
वचो मानपुरःसरम् ॥ नाह्वानं नासनं तस्य न विसर्जनमेव च ॥ ५ ॥ शक्रं प्रमत्तं ज्ञात्वाथ मदाद्राज्यस्य दुर्मतिम् ॥ तिरोधानमनुप्राप्तो
बृहस्पती रुषान्वितः ॥ ६ ॥ गते देवगुरौ तस्मिन्विमनस्काऽभवन्सुराः ॥ यक्षा नागाः सगंधर्वा ऋषयोऽपि तथा द्विजाः ॥ ७ ॥ गांधर्वस्यावसाने
तु लब्धसंज्ञो हरिः सुरान् ॥ पप्रच्छ त्वरितेनैव क्व गतो हि महातपाः ॥ ८ ॥ तदैव नारदेनोक्तः शक्रो देवाधिपस्तथा ॥ त्वया कृता
ह्यवज्ञा च गुरोर्नास्त्यत्र संशयः ॥ ९ ॥ गुरोरवज्ञया राज्यं गतं ते बलसूदन ॥ तस्मात्क्षमापनीयोऽसौ सर्वभावेन हि त्वया ॥ १० ॥ एतच्छ्रुत्वा
वचस्तस्य नारदस्य महात्मनः ॥ आसनात्सहसोत्थाय तैः सर्वैः परिवारितः ॥ आगच्छत्त्वरया शक्रो गुरोर्गेहमतंद्रितः ॥ ११ ॥ पृष्ट्वा तारां
प्रणम्यादौ क्व गतो हि महातपाः ॥ न जानामीत्युवाचेदं तारा शक्रं निरीक्षती ॥ १२ ॥ तदा चिंतान्वितो भूत्वा शक्रः स्वगृहमाव्रजत् ॥ एतस्मिन्नंतरे
स्वर्गे ह्यनिष्टान्यद्भुतानि च ॥ १३ ॥ अभवन्सर्वदुःखार्थे शक्रस्य च महात्मनः ॥ पातालस्थेन बलिना ज्ञातं शक्रस्य चेष्टितम् ॥ १४ ॥
ययौ दैत्यैः परिवृतः पातालादमरावतीम् ॥ तदा युद्धमतीवासीद्देवानां दानवैः सह ॥१५॥ देवाः पराजिता दैत्यै राज्यं शक्रस्य तत्क्षणात् ॥ संप्राप्तं
सकलं तस्य मूढस्य च दुरात्मनः ॥ १६ ॥ नीतं सर्वप्रयत्नेन पातालं त्वरितं गताः ॥ शुक्रप्रसादात्ते सर्वे तथा विजयिनोऽभवन् ॥ १७ ॥
शक्रोऽपि निःश्रिको जातो देवैस्त्यक्तस्ततो भृशम् ॥ देवी तिरोधानगता बभूव कमलेक्षणा ॥ १८ ॥ ऐरावतो महानागस्तथैवोच्चैःश्रवा हयः ॥

एवमादीनि रत्नानि अनेकानि बहून्यपि ॥ नीतानि सहसा दैत्यैर्लोभादसाधुवृत्तिभिः ॥ १९ ॥ पुण्यभांजि च तान्येव पतितानि च सागरे ॥
तदा स विस्मयाविष्टो बलिराह गुरुं प्रति ॥ २० ॥ देवान्निर्जित्य चास्माभिरानीतानि बहूनि च ॥ रत्नानि तु समुद्रेऽथ पतितानि तदद्भुतम्
॥ २१ ॥ बलेस्तद्वचनं श्रुत्वा उशना प्रत्युवाच तम् ॥ अश्वमेधशतेनैव सुरराज्यं भविष्यति ॥ दीक्षितस्य न संदेहस्तस्माद्भोक्ता स एव च ॥ २२ ॥
अश्वमेधं विना किंचित्स्वर्गं भोक्तुं न पार्यते ॥ २३ ॥ गुरोर्वचनमाज्ञाय तूष्णींभूतो बलिस्ततः ॥ बभूव देवैः सार्द्धं च यथोचितमकारयत् ॥२४॥
इन्द्रोपि शोच्यतां प्राप्तो जगाम परमेष्ठिनम् ॥ विज्ञापयामास तथा सर्वं राज्यभयादिकम् ॥ २५ ॥ शक्रस्य वचनं श्रुत्वा परमेष्ठी उवाच ह ॥
॥ २६ ॥ संमिलित्वा सुरान्सर्वांस्त्वया साकं त्वरान्विताः ॥ आराधनार्थं गच्छामो विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् ॥ २७ ॥ तथेति गत्वा ते सर्वे शक्राद्या
लोकपालकाः ॥ ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य तटं क्षीरार्णवस्य च ॥ प्राप्योपविश्य ते सर्वे हरिं स्तोतुं प्रचक्रमुः ॥ २८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ देवदेव
जगन्नाथ सुरासुरनमस्कृत ॥ पुण्यश्लोकाव्ययानंत परमात्मन्नमोऽस्तु ते ॥ २९ ॥ यज्ञोऽसि यज्ञरूपोऽसि यज्ञांगोऽसि रमापते ॥ ततोऽद्य कृपया
विष्णो देवानां वरदो भव ॥ ३० ॥ गुरोरवज्ञया चाद्य भ्रष्टराज्यः शतक्रतुः ॥ जातः सुरर्षिभिः साकं तस्मादेनं समुद्धर ॥ ३१ ॥ ॥ श्रीभगवा
नुवाच ॥ ॥ गुरोरवज्ञया सर्वं नश्यतीति किमद्भुतम् ॥ ये पापिनो ह्यधर्मिष्ठाः केवलं विषयात्मकाः ॥ पितरौ निंदितौ यैश्च निर्दैवास्ते न
संशयः ॥ ३२ ॥ अनेन यत्कृतं ब्रह्मन्सद्यस्तत्फलमागतम् ॥ कर्मणा चास्य शक्रस्य सर्वेषां संकटागमः ॥ ३३ ॥ विपरीतो यदा कालः पुरुषस्य
भवेत्तदा ॥ भूतमैत्रीं प्रकुर्वंति सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥ ३४ ॥ तेन वै कारणेनेंद्र मदीयं वचनं कुरु ॥ कार्यहेतोस्त्वया कार्यो दैत्यैः सह समागमः ॥
॥ ३५ ॥ एवं भगवतादिष्टः शक्रः परमबुद्धिमान् ॥ अमरावतीं ययौ हित्वा सुतलं दैवतैः सह ॥ ३६ ॥ इन्द्रं समागतं श्रुत्वा इंद्रसेनो रुषान्वितः ॥
बभूव सह सैन्येन हंतुकामः पुरंदरम् ॥ ३७ ॥ नारदेन तदा दैत्या बलिश्च बलिनां वरः ॥ निवारितस्तद्वधाच्च वाक्यैरुच्चावचैस्तथा ॥ ३८ ॥
ऋषेस्तस्यैव वचनात्त्यक्तमन्युर्बलिस्तदा ॥ बभूव सह सैन्येन आगतो हि शतक्रतुः ॥ ३९ ॥ इन्द्रसेनेन दृष्टोऽसौ लोकपालैः समावृतः ॥
उवाच त्वरया युक्तः प्रहसन्निव दैत्यराट् ॥ ४० ॥ कस्मादिहागतः शक्र सुतलं प्रति कथ्यताम् ॥ तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा स्मयमान उवाच
तम् ॥ ४१ ॥ वयं कश्यपदायादा यूयं सर्वे तथैव च ॥ यथा वयं तथा यूयं विग्रहो हि निरर्थकः ॥ ४२ ॥ मम राज्यं क्षणेनैव नीतं
दैववशात्त्वया ॥ तथा ह्येतानि तान्येव रत्नानि सुबहून्यपि ॥ गतानि तत्क्षणादेव यत्नानीतानि वै त्वया ॥ ४३ ॥ तस्माद्विमर्शः कर्तव्यः

पुरुषेण विपश्चिता ॥ विमर्शाज्जायते ज्ञानं ज्ञानान्मोक्षो भविष्यति ॥ ४४ ॥ किं तु मे बत उक्तेन जाने न च तवाग्रतः ॥ शरणार्थी
ह्यहं प्राप्तः सुरैः सह तवांतिकम् ॥ ४५ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु शक्रस्य वाक्यं वाक्यविदां वरः ॥ प्रहस्योवाच मतिमाञ्छक्रं प्रति विदां वरः ॥ ४६ ॥
त्वमागतोसि देवेंद्र किमर्थं तन्न वेद्म्यहम् ॥ ४७ ॥ शक्रस्तद्वचनं श्रुत्वा ह्यश्रुपूर्णाकुलेक्षणः ॥ किंचिन्नोवाच तत्रैनं नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४८ ॥
बले त्वं किं न जानासि कार्याकार्यविचारणाम् ॥ धर्मो हि महतामेष शरणागतपालनम् ॥ ४९ ॥ शरणागतं च विप्रं च रोगिणं वृद्धमेव च ॥ य
एतान्न च रक्षंति ते वै ब्रह्महणो नराः ॥ ५० ॥ शरणागतशब्देन आगतस्तव सन्निधौ ॥ संरक्षणाय योग्यश्च त्वया नास्त्यत्र संशयः ॥ एवमुक्तो
नारदेन तदा दैत्यपतिः स्वयम् ॥ ५१ ॥ विमृश्य परया बुद्ध्या कार्याकार्यविचारणाम् ॥ शक्रं प्रपूजयामास बहुमानपुरःसरम् ॥ लोकपालैः समेतं
च तथा सुरगणैः सह ॥ ५२ ॥ प्रत्ययार्थं च सत्त्वानि ह्यनेकानि व्रतानि वै ॥ बलिप्रत्ययभूतानि स चकार पुरंदरः ॥ ५३ ॥ एवं स समयं
कृत्वा शक्रः स्वार्थपरायणः ॥ बलिना सह चावात्सीदर्थशास्त्रपरो महान् ॥ ५४ ॥ एवं निवसतस्तस्य सुतलेऽपि शतक्रतोः ॥ वत्सरा बहवो
ह्यासंस्तदा बुद्धिमकल्पयत् ॥ संस्मृत्य वचनं विष्णोर्विमृश्य च पुनःपुनः ॥ ५५ ॥ एकदा तु सभामध्य आसीनो देवराट्स्वयम् ॥ उवाच प्रहस
न्वाक्यं बलिमुद्दिश्य नीतिमान् ॥ ५६ ॥ प्राप्तव्यानि त्वया वीर अस्माकं च त्वया बले ॥ गजादीनि बहून्येव रत्नानि विविधानि च ॥ ५७ ॥
गतानि तत्क्षणादेव सागरे पतितानि वै ॥ प्रयत्नो हि प्रकर्तव्यो ह्यस्माभिस्त्वरयान्वितैः ॥ ५८ ॥ तेषां चोद्धरणे दैत्य रत्नानामिह सागरात् ॥
तर्हि निर्मथनं कार्यं भवता कार्यसिद्धये ॥ ५९ ॥ बलिः प्रवर्तितस्तेन शक्रेण सुरसूदनः ॥ उवाच शक्रं त्वरितः केनेदं मथनं भवेत् ॥ ६० ॥ तदा
नभोगता वाणी मेघगंभीरनिःस्वना ॥ उवाच देवा दैत्याश्च मंथध्वं क्षीरसागरम् ॥ ६१ ॥ भवतां बलवृद्धिश्च भविष्यति न संशयः ॥ ६२ ॥ मंदरं
चैव मंथानं रज्जुं कुरुत वासुकिम् ॥ पश्चाद्देवाश्च दैत्याश्च मेलयित्वा विमथ्यताम् ॥ ६३ ॥ नभोगतां च तां वाणीं निशम्याथ तदाऽसुराः ॥
दैत्यैः सार्द्धं ततः सर्व उद्यमं चक्रुरुद्यताः ॥ ६४ ॥ पातालान्निर्गताः सर्वे तदा तेऽथ सुरासुराः ॥ आजग्मुरतुलं सर्वे मंदरं पर्वतोत्तमम् ॥ ६५ ॥
दैत्याश्च कोटिसंख्याकास्तथा देवा न संशयः ॥ [1]उद्युक्ताः सहसा प्राऽयुर्मंदरं कनकप्रभम् ॥ ६६ ॥ सरत्नं वर्तुलाकारं स्थूलं चैव महाप्रभम् ॥
अनेकरत्नसंवीतं नानाद्रुमनिषेवितम् ॥६७॥ चंदनैः पारिजातैश्च नागपुन्नागचंपकैः ॥ नानामृगगणाकीर्णं सिंहशार्दूलसेवितम् ॥ ६८ ॥ एवंविधं

---

१ इदं सर्वं पद्यं पुनरुक्तमिवाभाति । तथाऽपि पाठक्रमस्य विभिन्नत्वेन मूले परिगृहीतमतो न दुष्यतीत्यवधेयम् ।

महाशैलं दृष्ट्वा ते सुरसत्तमाः ॥ ऊचुः प्रांजलयः सर्वे तदा ते सुरसत्तमाः ॥ ६९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ अद्रे सुरा वयं सर्वे विज्ञप्तुमिह चागताः ॥ तच्छृणुष्व महाशैल परेषामुपकारकः ॥७०॥ एवमुक्तस्तदा शैलो देवैर्दैत्यैः स मंदरः ॥ उवाच निःसृतो भूत्वा परं विग्रहवान्वचः ॥ ७१ ॥ तेन रूपेण रूपी स पर्वतो मंदराचलः ॥ किमर्थमागताः सर्वे मत्समीपं तदुच्यताम् ॥ ७२ ॥ तदा बलिरुवाचेदं प्रस्तावसदृशं वचः ॥ इंद्रोपि त्वरया युक्तो बभाषे सूनृतं वचः ॥ ७३ ॥ अस्माभिः सह कार्यार्थे भव त्वं मंदराचल ॥ अमृतोत्पादनार्थे त्वं मंथानं भव सुव्रत ॥ ७४ ॥ तथेति मत्वा तद्वाक्यं देवानां कार्यसिद्धये ॥ ऊचे देवासुरांश्चेदमिन्द्रं प्रति विशेषतः ॥ ७५ ॥ छेदितौ च त्वया पक्षौ वज्रेण शतपर्वणा ॥ गंतुं कथं समर्थोऽहं भवतां कार्यसिद्धये ॥ ७६ ॥ तदा देवासुराः सर्वे स्तूयमाना महाचलम् ॥ उत्पाटयेयुरतुलं मंदरं च ततोद्भुतम् ॥ ७७ ॥ क्षीरार्णवं नेतुकामा ह्यशक्तास्ते ततोऽभवन् ॥ पर्वतः पतितः सद्यो देवदैत्योपरि ध्रुवम् ॥ ७८ ॥ केचिद्भग्ना मृताः केचित्केचिन्मूर्छापरा भवन् ॥ परीवादरताः केचित्केचित्क्लेशत्वमागताः ॥ ७९ ॥ एवं भग्नोद्यमा जाता असुराः सुरदानवाः ॥ चेतनां परमां प्राप्तास्तुष्टुवुर्जगदीश्वरम् ॥ ८० ॥ रक्षरक्ष महाविष्णो शरणागतवत्सल ॥ त्वया ततमिदं सर्वं जंगमाजंगमं च यत् ॥ ८१ ॥ देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं प्रादुर्भूतो हरिस्तदा ॥ तान्दृष्ट्वा सहसा विष्णुर्गरुडोपरि संस्थितः ॥ ८२ ॥ लीलया पर्वतश्रेष्ठमुत्तभ्यारोपयत्क्षणात् ॥ गरुत्मति तदा देवः सर्वेषामभयं ददौ ॥ ८३ ॥ तत उत्थाय तान्देवान्क्षीरोदस्योत्तरं तटम् ॥ नीत्वा तं पर्वतं वृद्धं निक्षिप्याप्सु ततो ययौ ॥ ८४ ॥ तदा सर्वे सुरगणाः स्वागत्य असुरैः सह ॥ वासुकिं च समादाय चक्रिरे समयं च तम् ॥ ८५ ॥ मंथानं मंदरं चैव वासुकिं रज्जुमेव च ॥ कृत्वा सुराऽसुराः सर्वे ममंथुः क्षीरसागरम् ॥ ८६ ॥ क्षीराब्धेर्मथ्यमानस्य पर्वतो हि रसातलम् ॥ गतः स तत्क्षणादेव कूर्मो भूत्वा रमापतिः ॥ उद्धृतस्तत्क्षणादेव तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ८७ ॥ भ्राम्यमाणस्ततः शैलो नोदितः सुरदानवैः ॥ भ्रममाणो निराधारो बोधश्चेव गुरुं विना ॥ ८८ ॥ परमात्मा तदा विष्णुराधारो मंदरस्य च ॥ दोर्भिश्चतुर्भिः संगृह्य ममंथाब्धिं सुखावहम् ॥ ८९ ॥ तदा सुरासुराः सर्वे ममंथुः क्षीरसागरम् ॥ एकीभूत्वा बलेनैवमतिमात्रं बलोत्कटाः ॥ ९० ॥ पृष्ठकंठोरुजान्वंतः कमठस्य महात्मनः ॥ तथासौ पर्वतश्रेष्ठो वज्रसारमयो दृढः ॥ उभयोर्घर्षणादेव वडवाग्निः समुत्थितः ॥ ९१ ॥ हलाहलं च संजातं तद्दृष्ट्वा नारदेन हि ॥ ततो देवानुवाचेदं देवर्षिरमितद्युतिः ॥९२॥ न कार्यं मथनं चाब्धेर्भवद्भिरधुनाऽखिलैः ॥ प्रार्थयध्वं शिवं देवाः सर्वे दक्षस्य याजनम् ॥ तद्विस्मृतिं च वो यातं वीरभद्रेण यत्कृतम् ॥ ९३ ॥ तस्माच्छिवः स्मर्यतां चाशु देवाः परः पराणामपि वा परश्च ॥ परात्परः परमानंदरूपो योगिध्येयो निष्प्रपंचो

ह्यरूपः ॥ ९४ ॥ ते मथ्यमानास्त्वरिता देवाः स्वात्मार्थसाधकाः ॥ अभिलाषपराः सर्वे न शृण्वंति यतो जडाः ॥ ९५ ॥ उपदेशैश्च बहुभिर्नोप
देश्याः कदाचन ॥ ते रागद्वेषसंघाताः सर्वे शिवपराङ्मुखाः ॥ ९६ ॥ केवलोद्यमसंवीता ममंथुः क्षीरसागरम् ॥ अतिनिर्मथनाज्जातं क्षीराब्धेश्च
हलाहलम् ॥ ९७ ॥ त्रैलोक्यदहने प्रौढं प्राप्तं हंतुं दिवौकसः ॥ अत ऊर्ध्वं दिशः सर्वा व्याप्तं कृत्स्नं नभस्तलम् ॥ ग्रसितुं सर्वभूतानां कालकूटं
समभ्ययात् ॥ ९८ ॥ दृष्ट्वा बृहंतं स्वकरस्थमोजसा तं सर्पराजं सह पर्वतेन ॥ तत्रैव हित्वापययुस्तदानीं पलायमाना ह्यसुरैः समेताः ॥ ९९ ॥
तथैव सर्व ऋषयो भृग्वाद्याः शतशस्ततः ॥ दक्षस्य यजनं तेन यथा जातं तथाभवत् ॥ १०० ॥ सत्यलोकं गताः सर्वे भृगुणा नोदिता भृशम् ॥
वेदवाक्यैश्च विविधैः कालकूटं प्रशाम्यति ॥ देवा नास्त्यत्र संदेहः सत्यं सत्यं वदामि वः ॥ १०१ ॥ भृगुणोक्तं वचः श्रुत्वा कालकूटविषार्दिताः ॥
सत्यलोकं समासाद्य ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ १०२ ॥ तदा जाज्वल्यमानं वै कालकूटं प्रभोज्वलम् ॥ दृष्ट्वा ब्रह्माथ तान्दृष्ट्वा ह्यकर्मज्ञान्सुरासुरान् ॥
तेषां शपितुमारेभे नारदेन निवारितः ॥ १०३ ॥ ॥ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अकार्यं किं कृतं देवाः कस्मात्क्षोभोयमुद्यतः ॥ ईश्वरस्य च जातोऽद्य नान्यथा
मम भाषितम् ॥ १०४ ॥ ततो देवैः परिवृतो वेदोपनिषदैस्तथा ॥ नानागमैः परिवृतः कालकूटभयाद्ययौ ॥ १०५ ॥ ततश्चितान्विता देवा इदमूचुः
परस्परम् ॥ अविद्याकामसंवीताः कुर्यामः शंकरं च कम् ॥ १०६ ॥ ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य तदा देवास्त्वरान्विताः ॥ वैकुण्ठमाव्रजन्सर्वे कालकूट
भयार्दिताः ॥ १०७ ॥ ब्रह्मादयश्चर्षिगणाश्च तदा परेशं विष्णुं पुराणपुरुषं प्रभविष्णुमीशम् ॥ वैकुण्ठमाश्रितमधोक्षजमाधवं ते सर्वे सुरासु
रगणाः शरणं प्रयाताः ॥ १०८ ॥ तावत्प्रवृद्धं सुमहत्कालकूटं समभ्ययात् ॥ दग्ध्वादौ ब्रह्मणो लोकं वैकुण्ठं च ददाह वै ॥ १०९ ॥ कालकूटा
ग्निना दग्धो विष्णुः सर्वगुहाशयः ॥ पार्षदैः सहितः सद्यस्तमालसदृशच्छविः ॥ ११० ॥ वैकुण्ठं च सुनीलं च सर्वलोकैः समावृतम् ॥ जलकल्म
षसंवीताः सर्वे लोकास्तदाभवन् ॥ १११ ॥ अष्टावरणसंवीतं ब्रह्मांडं ब्रह्मणा सह ॥ भस्मीभूतं चकाराशु जलकल्मषमद्भुतम् ॥ ११२ ॥ नो
भूमिर्न जलं चाग्निर्न वायुर्न नभस्तदा ॥ नाहंकारो न च महान्मूलाविद्या तथैव च ॥ शिवस्य कोपात्संजातं तदा भस्माकुलं जगत् ॥ ११३ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथममाहेश्वरखण्डान्तर्गते केदारखण्डे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ छ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥
यत्त्वया कथितं ब्रह्मन्ब्रह्मांडं सचराचरम् ॥ भस्मीभूतं रुद्रकोपात्कालकूटाग्निनाऽखिलम् ॥ १ ॥ ब्रह्मांडांतरतः किं तु रुद्रं मन्यामहे वयम् ॥ तदा
चराचरं नष्टं ब्रह्मविष्णुपुरोगमम् ॥ २ ॥ भस्मीभूतं रुद्रकोपात्कथं सृष्टिः प्रवर्तिता ॥ कुतो ब्रह्मा च विष्णुश्च कुतश्चंद्रपुरोगमाः ॥ ३ ॥ अन्ये सुरा

सुराः कुत्र भस्मीभूता लयं गताः ॥ अत ऊर्ध्वं किमभवत्तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ ४ ॥ व्यासप्रसादात्सकलं वेत्थ त्वं नापरो हि तत् ॥ तस्माज्ज्ञा
नमयं शास्त्रं तज्जानासि न चापरः ॥ ५ ॥ इति पृष्टस्तदा सर्वैर्मुनिभिर्भावितात्मभिः ॥ सूतो व्यासं नमस्कृत्य वाक्यं चेदमथाब्रवीत् ॥ ६ ॥
॥ लोमश उवाच ॥ ॥ यदा ब्रह्मांडमध्यस्था व्याप्ता देवा विषाग्निना ॥ हरिब्रह्मादयो ह्येते लोकपालाः सवासवाः ॥ तदा विज्ञापितः शंभुर्हेरं
बेन महात्मना ॥७॥ ॥ हेरंब उवाच ॥ ॥ हे रुद्र हे महादेव हे स्थाणो हे जगत्पते ॥ मया विघ्नं विनोदेन कृतं तेषां सुदुर्जयम् ॥ ८ ॥ भयेन मति
मोहात्त्वां नार्चयंति च मामपि ॥ उद्योगं ये प्रकुर्वन्ति तेषां क्लेशोऽधिको भवेत् ॥९ ॥ एवमभ्यर्थितस्तेन पिनाकी वृषभध्वजः ॥ विघ्नांधकारसूर्येण
गणाधिपतिना तदा ॥ १० ॥ लिंगरूपोऽब्रवीच्छंभुर्निराकारो निरामयः ॥ निरंजनो व्योमकेशः कपर्दी नीललोहितः ॥ ११ ॥ ॥ महेश्वर
उवाच ॥ ॥ हेरंब शृणु मे वाक्यं श्रद्धया परया युतः ॥ अहंकारात्मकं चैव जगदेतच्चराचरम् ॥ १२ ॥ स्थितिं करोत्यहंकारः प्रलयोत्पत्तिमेव च ॥
जगदादौ गणपते तदा विज्ञप्तिमात्रतः॥१३॥ मायाविरहितं शांतं द्वैताद्वैतपरं सदा ॥ ज्ञप्तिमात्रस्वरूपं तत्सदानंदैकलक्षणम् ॥ १४॥ ॥ गणपतिरु
वाच ॥ ॥ यदि त्वं केवलो ह्यात्मा परमानन्दलक्षणः ॥ तस्मात्त्वदपरं किंचिन्नान्यदस्ति परंतप ॥ १५ ॥ नानारूपं कथं जातं सुरासुरविलक्ष
णम् ॥ विचित्रं मोहजननं त्रिभिर्देवैश्च लक्षितम् ॥ १६ ॥ भूतग्रामैश्चतुर्भिश्च नानाभेदैः समन्वितैः ॥ जातं संसारचक्रं च नित्यानित्यविलक्षणम्
॥ १७ ॥ परस्परविरोधेन ज्ञानवादेन मोहिताः ॥ कर्मवादरताः केचित्केचित्स्वगुणमाश्रिताः ॥ १८ ॥ ज्ञाननिष्ठाश्च ये केचित्परस्परविरो
धिनः ॥ एवं संशयमापन्नं त्राहि मां वृषभध्वज ॥ १९ ॥ अहं गणश्च कुत्रत्याः क्व चायं वृषभः प्रभो ॥ एते चान्ये च बहवः कुतो जाताश्च कुत्र
वै ॥ २० ॥ कृताः सर्वे महाभागाः सात्त्विका राजसाश्च वै ॥ प्रहस्य भगवाञ्छंभुर्गणेशं वक्तुमुद्यतः ॥ २१ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ काल
शक्त्या च जातानि रजःसत्त्वतमांसि च ॥ तैरावृतं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ २२ ॥ परिदृश्यमानमेतच्चानश्वरं परमार्थतः ॥ विद्ध्येतत्सर्वंसि
द्ध्यैव कृतकत्वाच्च नश्वरम् ॥२३ ॥ लोमश उवाच ॥ यावद्गणेशसंयुक्तो भाषमाणः सदाशिवः ॥ लिंगरूपी विश्वरूपः प्रादुर्भूता सदाशिवात् ॥२४॥
शिवरूपा जगद्योनिः कार्यकारणरूपिणी ॥ लिंगरूपी स भगवान्निमग्नस्तत्क्षणादभूत् ॥२५॥ एका स्थिता परा शक्तिर्ब्रह्मविद्यात्मलक्षणा ॥ गणेशो
विस्मयाविष्टो ह्यवलोकनतत्परः ॥ २६ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ प्रकृत्यन्तर्गतं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ गणेशस्य पृथक्त्वं च कथं जातं तदु
च्यताम् ॥ २७ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ साक्षात्प्रकृत्याः संभूतो गणेशो भगवानभूत् ॥ यथारूपः शिवः साक्षात्तद्रूपो हि गणेश्वरः ॥ २८ ॥

शिवेन सह संग्रामो ह्यभूत्तस्य महात्मनः ॥ अज्ञानात्प्राकृतो भूत्वा बहुकालं निरन्तरम् ॥ २९ ॥ तस्य दृष्ट्वा ह्यजेयत्वं गजारूढस्य तत्तदा ॥
त्रिशूलेनाहनच्छंभुः सगजं तमपातयत् ॥ ३० ॥ तदा स्तुतो महादेवः परशक्त्या परंतपः ॥ परशक्तिमुवाचेदं वरं वरय शोभने ॥ ३१ ॥ तदा
वृतो महादेवो वरेण परमेण हि ॥ योऽयं त्वया हतो देव मम पुत्रो न संशयः ॥ ३२ ॥ त्वां न जानात्ययं मूढः प्रकृत्यंशसमुद्भवः ॥ तस्मात्पुत्रं
जीवयेमं मम तुष्ट्यर्थमेव च ॥ ३३ ॥ प्रहस्य भगवान्रुद्रो मायापुत्रमजीवयत् ॥ सिंधुरवदनेनैव मुखे स समयोजयत् ॥ ३४ ॥ तदा गजाननो
जातः प्रसादाच्छंकरस्य च ॥ मायापुत्रोपि निर्मायो ज्ञानवान्संबभूव ह ॥ ३५ ॥ आत्मज्ञानामृतेनैव नित्यतृप्तो निरामयः ॥ समाधिसंस्थितो
रौद्रः कालकालांतकोऽभवत् ॥ ३६ ॥ योगदंडार्थमुत्पाद्य स्वकीयं दशनं महत् ॥ करे गृह्य गणाध्यक्षः शब्दब्रह्मातिवर्त्तते ॥ ऋद्धिसिद्धिद्वयेनैव एक
त्वेन विराजितः ॥ ३७ ॥ ये ते गणाश्च विघ्नाश्च ये चान्येऽभ्यधिका भुवि ॥ तेषामपि पतिर्जातः कृतोऽसौ शंभुना तदा ॥ ३८ ॥ तस्माद्वि
लोकयामास प्रकृतिं विश्वरूपिणीम् ॥ पृथक्स्थित्वाग्रतो जानाल्लिंगं प्रकृतिमेव च ॥ ददर्श विमलं लिंगं प्रकृतिस्थं स्वभावतः ॥ ३९ ॥ आत्मानं
च गणैः सार्द्धं तथैव च जगत्त्रयम् ॥ लीनं लिंगे समस्तं तद्धेरम्बो ज्ञानवानपि ॥ ४० ॥ मुमोह च पुनः संज्ञां प्रतिलभ्य प्रयत्नतः ॥ ननाम
शिरसा ताभ्यामीशाभ्यां स गणेश्वरः ॥ ४१ ॥ तदा ददर्श तत्रैव लोकसंहारकारकम् ॥ ब्रह्माणं चैव रुद्रं च विष्णुं चैव सदाशिवम् ॥ ४२ ॥
ददर्श प्रेततुल्यानि लिंगशक्त्यात्मकानि च ॥ ब्रह्माण्डगोलकान्येव कोटिशः परमाणुवत् ॥ ४३ ॥ लीयंते च विलीयंते महेशे लिंगरूपिणि ॥
प्रकृत्यंतर्गतं लिंगं लिंगस्यांतर्गता च सा ॥ ४४ ॥ शक्त्या लिंगं च संछन्नं तदा सर्वमदृश्यत ॥ लिंगेन शक्तिः संछन्ना परस्परमवर्तत ॥ ४५ ॥
शिवाभ्यां संश्रितं लोकं जगदेतच्चराचरम् ॥ गणेशो वापि तज्ज्ञानं न परेऽपि तथाविदन् ॥ ४६ ॥ तदोवाच महातेजा गणाध्यक्षो गणैः सह ॥ सश
क्तिकं स्तूयमानः शक्त्या च परया तदा ॥ ४७ ॥ ॥ गणेश उवाच ॥ ॥ [1]नमामि देवं शक्त्यान्वितं ज्ञानरूपं प्रसन्नं ज्ञानात्परं परमं
ज्योतिरूपम् ॥ रूपात्परं परमं तत्त्वरूपं तत्त्वात्परं परमं मंगलं च आनंदाख्यं निष्कलं निर्विषादम् ॥ ४८ ॥ धूमात्परमयोवह्निर्धूमवत्प्रतिभासते ॥
प्रकृत्यंतर्गतस्त्वं हि लक्ष्यसे ज्ञानसंभवः ॥ प्रकृत्यंतर्गतस्त्वं हि मायाव्यक्तिरितीयसे ॥ ४९ ॥ एवंविधस्त्वं भगवन्स्वमायया सृजस्यथोलुंपसि
पासि विश्वम् ॥ अस्माद्गरात्सर्वमिदं प्रनष्टं सब्रह्मविप्रेंद्रयुतं चराचरम् ॥ ५० ॥ यथा पुरासीर्भगवान्महेशस्त्रैलोक्यनाथोऽसि चराचरात्मा ॥

---

[1] इदं पद्यं वा गद्यं वा—इति न निश्चेतुं शक्यते—परं पद्यवत्प्रतिभाति ।

कुरुष्व शीघ्रं सहजीवकोशं चराचरं तत्सकलं प्रदग्धम् ॥ ५१ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एवं स्तुतो गणेशेन भगवान्भूतभावनः ॥ यदुत्थितं
कालकूटं लोकसंहारकारकम् ॥५२॥ लिंगरूपेण तद्ग्रस्तं विमलं चाकरोत्तदा ॥ सदेवासुरमर्त्यांश्च सर्वाणि त्रिजगन्ति च॥तत्क्षणाद्रक्षितान्येव कृपया
परया युतः ॥ ५३ ॥ ब्रह्मा विष्णुः सुरेंद्रश्च लोकपालाः सहर्षयः ॥ यक्षा विद्याधराः सिद्धा गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥ उत्थिताश्चैव ते सर्वे निद्रापरि
गता इव ॥ ५४ ॥ विस्मयेन समाविष्टा बभूवुर्जातसाध्वसाः ॥ सर्वे देवासुराश्चैव ऊचुराश्चर्यवत्ततः ॥ ५५ ॥ क्व कालकूटं सुमहद्येन विद्राविता
वयम् ॥ मृतप्रायाः कृताः सद्यः सलोकपालका ह्यमी ॥ ५६ ॥ इत्यब्रुवंस्तदा दैत्यास्तूष्णींभूतास्तदा स्थिताः ॥ शक्रादयो लोकपाला विष्णुं सर्वे
श्वरेश्वरम् ॥ ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य इदमूचुः समेधिताः ॥ ५७ ॥ केनेदं कारितं विष्णो न विदामोऽल्पमेधसः ॥ तदा प्रहस्य भगवान्ब्रह्मणा सह तैः
सुरैः ॥ ५८ ॥ समाधिमगमन्सर्वेऽप्येकाग्रमनसस्तदा ॥ तत्त्वज्ञानेन निर्हृत्य कामक्रोधादिकान्द्विजाः ॥ ५९ ॥ तदात्मनि स्थितं लिंगमपश्यन्वि
बुधादयः ॥ विष्णुं पुरस्कृत्य तदा तुष्टुवुः परमार्थतः ॥ ६० ॥ आत्मना परमात्मानं योगिनः पर्युपासते ॥ ६१ ॥ लिंगमेव परं ज्ञानं लिंगमेव
परं तपः ॥ लिंगमेव परो धर्मो लिंगमेव परा गतिः ॥ तस्माल्लिंगात्परतरं यच्च किंचिन्न विद्यते ॥ ६२ ॥ एवं ब्रुवंतो हि तदा सुरासुराः सलोकपाला
ऋषिभिश्च साकम्॥विष्णुं पुरस्कृत्य तमालवर्णं शंभुं शरण्यं शरणं प्रपन्नाः ॥६३॥ त्राहित्राहि महादेव कृपालो परमेश्वर॥पुरा त्राता यथा सर्वे तथा
त्वं त्रातुमर्हसि ॥६४॥ तद्देवदेव भवतश्चरणारविंदं सेवानुबंधमहिमानमनंतरूपम् ॥ त्वदाश्रितं यत्परमानुकंपया नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ॥६५॥
लिंगस्वरूपमध्यस्थो भगवान्भूतभावनः ॥ सर्वैः सुरगणैः साकं बभाषेदं रमापतिः ॥ ६६ ॥ त्वं लिंगरूपी भगवाञ्जगतामभयप्रदः ॥ विष्णुना
संस्तुतो देवो लिंगरूपी महेश्वरः ॥ ६७ ॥ मृतास्त्राता गरात्सर्वे तस्मान्मृत्युंजय प्रभो ॥ रक्षरक्ष महाकाल त्रिपुरांत नमोस्तु ते ॥ ६८ ॥ विष्णुना
संस्तुतो देवो लिंगरूपी महेश्वरः ॥ प्रादुर्बभूव सांबोऽथ बोधयन्निव तान्सुरान् ॥६९॥ हे विष्णो हे सुराः सर्व ऋषयः श्रूयतामिदम् ॥ मन्यतेऽपि हि
संसारे अनित्ये नित्यताकुलम् ॥ ७० ॥ अविलोकयताऽऽत्मानमात्मना विबुधादयः ॥ किं यज्ञैः किं तपोभिश्च किमुद्योगेन कर्मणाम् ॥ ७१ ॥
एकत्वेन पृथक्त्वेन किंचिन्नैव प्रयोजनम् ॥ यस्माद्भवद्भिर्मिलितैः कृतं यत्कर्म दुष्करम् ॥ ७२ ॥ क्षीराब्धेर्मथनं तत्तु अमृतार्थं कथं कृतम् ॥ मृत्युं
जयं निराकृत्य अवज्ञाय च मां सदा ॥ ७३ ॥ तस्मात्सर्वे मृत्युमुखं पतिता वै न संशयः ॥ अस्माभिर्निर्मितो देवो गणेशः कार्यसिद्धये ॥ ७४ ॥

---

१ यतः—इति शेषः ।

न नमंति गणेशं च दुर्गां चैव तथाविधाम् ॥ क्लेशभाजो भविष्यति नात्र कार्या विचारणा ॥७५॥ यूयं सर्वे त्वधर्मिष्ठाः स्तब्धाः पंडितमानिनः ॥
कार्याकार्यमविज्ञाय केवलं मानमोहिताः ॥ ७६ ॥ तस्मात्कालमुखे सर्वे पतिता नात्र संशयः ॥ सर्वे श्रुतिपरा यूयमिंद्राद्या देवतागणाः ॥ ७७॥
प्ररोचनपराः सर्वे क्षुद्राश्चेंद्रादयो वृथा ॥ नात्मानं च प्रपंचेन वेत्सि त्वं हि शचीपते ॥ ७८ ॥ कृतः प्रयत्नो हि महानमृतार्थं त्वया शठ ॥ अश्वमे
धशतेनैव यद्राज्यं प्राप्तवानसि ॥ अपि तच्च पराधीनं तन्न जानासि दुर्मते ॥ ७९ ॥ यैर्वेदवाक्यैस्त्वं मूढ संस्तुतोऽसि तपस्विभिः ॥ ते मूढास्तो
षयंति त्वां तत्तद्रागपरायणाः ॥ ८० ॥ विष्णो त्वं च पक्षपातान्न जानासि हिताहितम् ॥ केचिद्धतास्त्वया विष्णो रक्षिताश्चैव केचन ॥ ८१ ॥
इच्छायुक्तस्त्वमत्रैव सदा बालकचेष्टितः ॥ येऽन्ये च लोकपाः सर्वे तेषां वार्ता कुतस्त्विह ॥ ८२ ॥ अन्यथा हि कृते ह्यर्थे अन्यथात्वं भविष्यति ॥
कार्यसिद्धिर्भवेद्येन भवद्भिर्विस्मृतं च तत् ॥ ८३ ॥ येनाद्य रक्षिताः सर्वे कालकूटमहाभयात् ॥ येन नीलीकृतो विष्णुर्येन सर्वे पराजिताः ॥ ८४॥
लोका भस्मीकृता येन तस्माद्येनापि रक्षिताः ॥ तस्यार्चनाविधिः कार्यो गणेशस्य महात्मनः ॥ ८५ ॥ कर्मारंभे तु विघ्नेशं ये नार्चंति
गणाधिपम् ॥ कार्यसिद्धिर्न तेषां वै भवेत्तु भवतां यथा ॥ ८६ ॥ एतन्महेशस्य वचो निशम्य सुरासुराः किंनरचारणाश्च ॥ पूजाविधानं
परमार्थतोऽपि पप्रच्छुरेनं च तदा गिरीशम् ॥ ८७ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदार
खण्डे समुद्रमंथनाख्याने शिवकृतविषभक्षणवृत्तान्तवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ छ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ प्रतिपक्षे चतुर्थ्यां
तु पूजनीयो गणाधिपः ॥ स्नात्वा शुक्लतिलैः शुद्धैः शुक्लपक्षे सदा नृभिः ॥ १ ॥ कृत्वा चावश्यकं सर्वं गणेशस्यार्चनक्रियाम् ॥
प्रयत्नेनैव कुर्वीत गंधमाल्याक्षतादिभिः ॥ २ ॥ ध्यानमादौ प्रकर्तव्यं गणेशस्य यथाविधि ॥ आगमा बहवो जाता गणेशस्य यथा
मम ॥ ३ ॥ बहुधोपासका यस्मात्तमःसत्त्वरजोन्विताः ॥ गणभेदेन तान्येव नामानि बहुधाऽभवन् ॥ ४ ॥ पंचवक्त्रो गणाध्यक्षो दश
बाहुस्त्रिलोचनः ॥ कांतस्फटिकसंकाशो नीलकंठो गजाननः ॥ ५ ॥ मुखानि तस्य पंचैव कथयामि यथातथम् ॥ ६ ॥ मध्यमं तु मुखं गौरं
चतुर्दन्तं त्रिलोचनम् ॥ शुंडादंडमनोज्ञं च पुष्करे मोदकान्वितम् ॥ ७ ॥ तथान्यत्पीतवर्णं च नीलं च शुभलक्षणम् ॥ पिंगलं च तथा शुभ्रं
गणेशस्य शुभाननम् ॥ ८ ॥ तथा दशभुजेष्वेव ह्यायुधानि ब्रवीमि वः ॥ पाशं परशुपद्मे च अंकुशं दंतमेव च ॥ ९ ॥ अक्षमालां लांगलं च मुसलं
वरदं तथा ॥ पूर्णं च मोदकैः पात्रं पाणिना च विचिंतयेत् ॥ १० ॥ लंबोदरं विरूपाक्षं निवीतं मेखलान्वितम् ॥ योगासने चोपविष्टं चंद्रलेखां

कशेखरम् ॥ ११ ॥ ध्यानं च सात्त्विकं ज्ञेयं राजसं हि नृणामिव ॥ शुद्धचामीकराभासं गजाननमलौकिकम् ॥ १२ ॥ चतुर्भुजं त्रिनयनमेकदंतं
महोदरम् ॥ पाशांकुशधरं देवं दंतमोदकपात्रकम् ॥ १३ ॥ नीलं च तामसं ध्यानमेवं त्रिविधमुच्यते ॥ ततः पूजा प्रकर्तव्या भवद्भिः शीघ्रमेव च
॥ १४ ॥ एकविंशतिदूर्वाभिर्द्वाभ्यां नाम्ना पृथक्पृथक् ॥ सर्वनामभिरेकैव दीयते गणनायके ॥ १५ ॥ तथैव नामभिर्देया एकविंशतिमोदकाः ॥
दशनामान्यहं वक्ष्ये पूजनार्थं पृथक्पृथक् ॥ १६ ॥ गणाधिप नमस्तेस्तु उमापुत्राघनाशन ॥ विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक ॥ १७ ॥
एकदंतेभवक्रेति तथा मूषकवाहन ॥ कुमारगुरवे तुभ्यं पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वा सुरान्सद्यः परिष्वज्य च सादरम् ॥ विष्णुं गुहाशयं
सद्यो ब्रह्माणं च सदाशिवः ॥ १९ ॥ तिरोधान गतः सद्यः शंभुः परमशोभनः ॥ प्रणम्य शंभुं ते सर्वे गणाध्यक्षार्च्चने रताः ॥ २० ॥ ततः संपूज्य
विधिवद्गणाध्यक्षार्च्चने रताः ॥ उपचारैरनेकैश्च दूर्वाभिश्च पृथक्पृथक् ॥ २१ ॥ संतुष्टो हि गणाध्यक्षो देवानां वरदोऽभवत् ॥ प्रदक्षिणं नमस्कृत्य
तैः सर्वैरभितोषितः ॥ २२ ॥ तमोगुणान्विताः सर्वे ह्यसुरा नाभ्यपूजयन् ॥ उपहासपरास्ते वै देवान्प्रत्यसुरोत्तमाः ॥ २३ ॥ पूजयित्वा शांकरिं
ते पुनः क्षीरार्णवं ययुः ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च ऋषयो देवदैत्याः सुरोत्तमाः ॥ २४ ॥ मंथानं मंदरं कृत्वा रज्जुं कृत्वाथ वासुकिम् ॥ ममंथुश्च तदा देवा
विष्णुं कृत्वाथ सन्निधौ ॥ २५ ॥ मथ्यमाने तदाब्धौ च निर्गतश्चंद्र अग्रतः ॥ पीयूषपूर्णः सर्वेषां देवानां कार्यसिद्धये ॥ २६ ॥
॥ शौनक उवाच ॥ ॥ अर्णवे किं पुरा चंद्रो निक्षिप्तः केन सुव्रत ॥ गजादिकानि रत्नानि कथितानि त्वया पुरा ॥ २७ ॥ एतत्सर्वं समासेन
आदौ कथय मे प्रभो ॥ ज्ञात्वा सर्वे वयं सूत पश्चादावर्णयामहे ॥ २८ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सूतो वाक्यमुपाददे ॥ २९ ॥ चंद्र आपोमयो विप्रा
अत्रिपुत्रो गुणान्वितः ॥ उत्पन्नो ह्यनसूयायां ब्रह्मणोंऽशात्ससुद्भवः ॥ रुद्रस्यांशाद्धि दुर्वासा विष्णोरंशात्तु दत्तकः ॥ ३० ॥ क्षीराब्धिं मथ्यमानं
तु दृष्ट्वा चंद्रो मुदान्वितः ॥ क्षीराब्धिरपि चंद्रं च दृष्ट्वा सोऽप्युत्सुकोऽभवत् ॥ ३१ ॥ प्रविष्टश्चोभयप्रीत्या शृण्वतां भो द्विजोत्तमाः॥ चंद्रो ह्यमृत
पूर्णोभूदग्रतो देवसन्निधौ ॥३२॥ दृष्ट्वा च कांतिं त्वरितोऽथ चंद्रो नीराजितो देवगणैस्तदानीम् ॥ वादित्रघोषैस्तुमुलैरनेकैर्मृदंगशंखैः पटहैरनेकैः॥३३॥
नमश्चक्रुश्च ते सर्वे ससुरासुरदानवाः ॥ तदा गर्गं पृच्छमाना बलं चंद्रस्य तत्त्वतः ॥३४॥ गर्गेणोक्तास्तदा देवाः सर्वेषां बलमद्य वै ॥ केंद्रस्थानगताः
सर्वे भवतामुत्तमा ग्रहाः ॥ ३५ ॥ चंद्रं गुरुः समायातो बुधश्चैव समागतः ॥ आदित्यश्च तथा शुक्रः शनिरंगारको महान् ॥ ३६ ॥ तस्माच्चंद्रबलं
श्रेष्ठं भवतां कार्यसिद्धये ॥ गोमंतसंज्ञकोनाम मुहूर्तोऽयं जयप्रदः ॥ ३७ ॥ एवमाश्वासिता देवा गर्गेणैव महात्मना ॥ ममंथुरब्धिं त्वरिता गर्जमाना

महाबलाः ॥ ३८ ॥ द्विगुणं बलमापन्ना महात्मानो दृढव्रताः ॥ महेशं स्मरमाणास्ते गणेशं च पुनःपुनः ॥ ३९ ॥ निर्मथ्यमानादुदधेर्गर्जमानाच्च
सर्वशः ॥ निर्गता सुरभिः साक्षाद्देवानां कार्यसिद्धये ॥ ४० ॥ तुष्टा कपिलवर्णा सा ऊधोभारेण भूयसा ॥ तरंगोपरि गच्छंती शनकैः शनकैस्ततः
॥ ४१ ॥ कामधेनुं समायांतीं दृष्ट्वा सर्वे सुरासुराः ॥ पुष्पवर्षेण महता ववर्षुरमितप्रभाम् ॥ ४२ ॥ तदा तूर्याण्यनेकानि नेदुर्वाद्यान्यनेकशः ॥
आनीता जलमध्याच्च संवृता गोशतैरपि ॥ ४३ ॥ तासु नीलाश्च कृष्णाश्च कपिलाश्च कपिंजलाः ॥ बभ्रवः श्यामका रक्ता जंबूवर्णाश्च पिंगलाः ॥
आभिर्युक्ता तदा गोभिः सुरभिः प्रत्यदृश्यत ॥ ४४ ॥ असुरासुरसंवीतां कामधेनुं ययाचिरे ॥ ऋषयो हर्षसंयुक्ता देवान्दैत्यांश्च तत्क्षणात् ॥ ४५ ॥
सर्वेभ्यश्चैव विप्रेभ्यो नानागोत्रेभ्य एव च ॥ सुरभीसहिता गावो दातव्या नात्र संशयः ॥ ४६ ॥ तैर्याचितास्तेऽत्र सुरासुराश्च ददुश्च ता गाः
शिवतोषणाय ॥ तैः स्वीकृतास्ता ऋषिभिः सुमंगलैर्महात्मभिः पुण्यतमैः सुरभ्यः ॥ ४७ ॥ पुण्याहं मुनिभिः सर्वैः कारितास्ते तदा सुराः ॥
देवानां कार्यसिद्ध्यर्थमसुराणां क्षयाय च ॥ ४८ ॥ पुनः सर्वे सुसंरब्धा ममंथुः क्षीरसागरम् ॥ मथ्यमानात्तदा तस्मादुदधेश्च तथाऽभवत् ॥ ४९ ॥
कल्पवृक्षः पारिजातश्चूतः संतानकस्तथा ॥ तान्द्रुमानेकतः कृत्वा गन्धर्वनगरोपमान् ॥ ममंथुरुग्रं त्वरिताः पुनः क्षीरार्णवं बुधाः ॥ ५० ॥
निर्मथ्यमानादुदधेरभवत्सूर्यवर्चसम् ॥ रत्नानामुत्तमं रत्नं कौस्तुभाख्यं महाप्रभम् ॥ ५१ ॥ स्वकीयेन प्रकाशेन भासयंतं जगत्रयम् ॥ चिंतामणिं
पुरस्कृत्य कौस्तुभं ददृशुर्हि ते ॥ ५२ ॥ सर्वे सुरा ददुस्तं वै कौस्तुभं विष्णवे तदा ॥ चिंतामणिं ततः कृत्वा मध्ये चैव सुरासुराः ॥ ममंथुः
पुनरेवाब्धिं गर्जंतस्ते बलोत्कटाः ॥ ५३ ॥ मथ्यमानात्ततस्तस्मादुच्चैःश्रवाः समद्भुतम् ॥ बभूव अश्वो रत्नानां पुनश्चैरावतो गजः ॥ ५४ ॥
तथैव गजरत्नं च चतुःषष्ट्या समन्वितम् ॥ गजानां पांडुराणां च चतुर्दन्तं मदान्वितम् ॥ ५५ ॥ तान्सर्वान्मध्यतः कृत्वा पुनश्चैव ममंथिरे ॥
निर्मथ्यमानादुदधेर्निर्गतानि बहून्यथ ॥ ५६ ॥ मदिरा विजया भृंगी तथा लशुनगृंजनाः ॥ अतीव उन्मादकरो धत्तूरः पुष्करस्तथा ॥ ५७ ॥
स्थापिता नैकपद्येन तीरे नदनदीपतेः ॥ पुनश्च ते तत्र महासुरेन्द्रा ममंथुरब्धिं सुरसत्तमैः सह ॥ ५८ ॥ निर्मथ्यमानादुदधेस्तदासीत्सा दिव्य
लक्ष्मीर्भुवनैकनाथा ॥ आन्वीक्षिकीं ब्रह्मविदो वदंति तथा चान्ये मूलविद्यां गृणंति ॥ ५९ ॥ ब्रह्मविद्यां केचिदाहुः समर्थाः केचित्सिद्धिमृद्धिमाज्ञा
मथाशाम् ॥ यां वैष्णवीं योगिनः केचिदाहुस्तथा च मायां मायिनो नित्ययुक्ताः ॥ ६० ॥ वदंति सर्वे केनसिद्धांतयुक्तां[1] यां योगमायां ज्ञानशक्त्या

---

[1] केनसिद्धान्तयुक्ताम्--केनोपनिषत्प्रतिपाद्योमाशब्दवाच्यब्रह्मविद्याम्--इत्यर्थः ।

न्विता ये ॥६१॥ ददृशुस्तां महालक्ष्मीमायांतीं शनकैस्तदा ॥ गौरां च युवतीं स्निग्धां पद्मकिंजल्कभूषणाम् ॥ ६२ ॥ सुस्मितां सुद्विजां श्यामां नवयौवनभूषणाम् ॥ विचित्रवस्त्राभरणरत्नानेकोद्यतप्रभाम् ॥ ६३ ॥ बिंबोष्ठीं सुनसां तन्वीं सुग्रीवां चारुलोचनाम् ॥ सुमध्यां चारुजघनां बृहत्कटितटां तथा ॥ ६४ ॥ नानारत्नप्रदीपैश्च नीराजितमुखांबुजाम् ॥ चारुप्रसन्नवदनां हारनूपुरशोभिताम् ॥ ६५ ॥ मूर्द्धनि ध्रियमाणेन च्छत्रेणापि विराजिताम् ॥ चामरैर्वीज्यमानां तां गंगाकल्लोललोहितैः ॥ ६६ ॥ पांडुरं गजमारूढां स्तूयमानां महर्षिभिः ॥ सुरद्रुमपुष्पमालां बिभ्रतीं मल्लिकायुताम् ॥ ॥ ६७ ॥ कराग्रे ध्रियमाणां तां दृष्ट्वा देवाः समुत्सुकाः ॥ आलोकनपरा यावत्तावत्तान्ददृशे ह्यसौ ॥ ६८ ॥ देवांश्च दानवांश्चैव सिद्धचारणपन्नगान् ॥ यथा माता स्वपुत्रांश्च महालक्ष्मीस्तथा सती ॥ ६९ ॥ आलोकितास्तथा देवास्तया लक्ष्म्या श्रियान्विताः ॥ सञ्जातास्तत्क्षणादेव राज्यलक्षणलक्षिताः ॥ दैत्यास्ते निःश्रिका जाता ये श्रियाऽनवलोकिताः ॥ ७० ॥ निरीक्ष्यमाणा च तदा मुकुन्दं तमालनीलं सुकपोलनासम् ॥ विभ्राजमानं वपुषा परेण श्रीवत्सलक्ष्मं सदयावलोकम् ॥ ७१ ॥ दृष्ट्वा तदैव सहसा वनमालयान्विता लक्ष्मीर्गजादवततार सुविस्मयंती ॥ कंठे ससर्ज पुरुषस्य परस्य विष्णोर्मालां श्रिया विरचितां भ्रमरैरुपेताम् ॥ ७२ ॥ वामांगमाश्रित्य तदा महात्मनः सोपाविशत्तत्र समीक्ष्य ता उभौ ॥ सुराः सदैत्या मुदमापुरद्भुतां सिद्धाप्सरःकिंनरचारणाश्च ॥ ७३ ॥ सर्वेषामेव लोकानामैकपद्येन सर्वशः ॥ हर्षो महानभूत्तत्र लक्ष्मीनारायणागमे ॥ ७४ ॥ लक्ष्म्या वृतो महाविष्णुर्लक्ष्मीस्तेनैव संवृता ॥ एवं परस्परं प्रीत्या ह्यवलोकनतत्परौ ॥ ७५ ॥ शंखाश्च पटहाश्चैव मृदंगानकगोमुखाः ॥ भेर्यश्च झर्झरीणां च स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ ७६ ॥ बभूव गायकानां च गायनं सुमहत्तदा ॥ ततानि विततान्येव घनानि सुषिराणि च ॥ ७७॥ एवं वाद्यप्रभेदैश्च विष्णुं सर्वात्मना हरिम् ॥ अतोषयन्सुगीतज्ञा गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥ ७८ ॥ तथा जगुर्नारदतुंबुरादयो गंधर्वयक्षाः सुरसिद्धसंघाः ॥ संसेवमानाः परमात्मरूपं नारायणं देवमगाधबोधम् ॥ ७९ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे समुद्रमन्थनाख्याने लक्ष्मीप्रादुर्भाववर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ प्रणम्य परमात्मानं रमायुक्तं जनार्दनम् ॥ अमृतार्थं ममंथुस्ते सुरासुरगणाः पुनः ॥१॥ उदधेर्मथ्यमानाच्च निर्गतः सुमहायशाः ॥ धन्वंतरिरिति ख्यातो युवा मृत्युञ्जयः परः ॥२॥ पाणिभ्यां पूर्णकलशं सुधायाः परिगृह्य वै ॥ यावत्सर्वे सुराः सर्वे निरीक्षंते मनोहरम् ॥ ३ ॥ तदा दैत्याः समं गत्वा हर्तुकामा बलादिव ॥ सुधया पूर्णकलशं धन्वंतरिकरे स्थितम् ॥ ४ ॥ यावत्तरंगमालाभिरावृतोऽभूद्विषक्तमः ॥ शनैःशनैः समायातो दृष्टोऽसौ वृषपर्वणा ॥ ५ ॥

करस्थः कलशस्तस्य हृतस्तेन बलादिव ॥ असुराश्च ततः सर्वे जगर्जुरतिभीषणम् ॥ ६ ॥ कलशं सुधया पूर्णं गृहीत्वा ते समुत्सुकाः ॥
दैत्याः पातालमाजग्मुस्तदा देवा भ्रमान्विताः ॥ ७ ॥ अनुजग्मुः सुसंनद्धा योद्धुकामाश्च तैः सह ॥ तदा देवान्समालोक्य बलिरेवमभाषत ॥ ८ ॥
॥ ॥ बलिरुवाच ॥ ॥ वयं तु केवलं देवाः सुधया परितोषिताः ॥ शीघ्रमेव प्रगंतव्यं भवद्भिश्च सुरोत्तमैः ॥ ९ ॥ त्रिविष्टपं मुदा युक्तैः किमस्माभिः
प्रयोजनम् ॥ पुरास्माभिः कृतं मैत्रं भवद्भिः स्वार्थतत्परैः ॥ अधुना विदितं तत्तु नात्र कार्या विचारणा ॥ १० ॥ एवं निर्भर्त्सितास्तेन बलिना सुर
सत्तमाः ॥ यथागतेन मार्गेण जग्मुर्नारायणं प्रभुम् ॥ ११ ॥ तं दृष्ट्वा विष्णुना सर्वे सुरा भग्नमनोरथाः ॥ आश्वासिता वचोभिश्च नानानुनयको
विदैः ॥ १२ ॥ मा त्रासं कुरुतात्रार्थं आनयिष्यामि तां सुधाम् ॥ एवमाभाष्य भगवान्मुकुन्दोऽनाथसंश्रयः ॥ १३ ॥ स्थापयित्वा सुरान्सर्वांस्तत्रैव
मधुसूदनः ॥ मोहनीरूपमास्थाय दैत्यानामग्रतोऽभवत् ॥१४॥ तावद्दैत्याः सुसंरब्धाः परस्परमथाब्रुवन् ॥ विवादः सर्वदैत्यानाममृतार्थे तदाऽभवत् ॥
॥१५॥ एवं प्रवर्तमाने तु मोहिनीरूपमाश्रिताम् ॥ दृष्ट्वा योषां तदा दैवात्सर्वभूतमनोरमाम् ॥ १६ ॥ विस्मयेन समाविष्टा बभूवुस्तृषितेक्षणाः ॥ तां
संमान्य तदा दैत्यराजो बलिरुवाच ह ॥ १७ ॥ ॥ बलिरुवाच ॥ ॥ सुधा त्वया विभक्तव्या सर्वेषां गतिहेतवे ॥ शीघ्रत्वेन महाभागे कुरुष्व वचनं
मम ॥ १८ ॥ एवमुक्ता ह्युवाचेदं स्मयमाना बलिं प्रति ॥ स्त्रीणां नैव च विश्वासः कर्तव्यो हि विपश्चिता ॥ १९ ॥ अनृतं साहसं माया मूर्खत्वमति
लोभता ॥ अशौचं निर्घृणत्वं च स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ २० ॥ निःस्नेहत्वं च विज्ञेयं धूर्तत्वं चैव तत्त्वतः ॥ स्वस्त्रीणां चैव विज्ञेया दोषा
नास्त्यत्र संशयः ॥ २१ ॥ यथैव श्वापदानां च वृका हिंसापरायणाः ॥ काका यथांडजानां च श्वापदानां च जंबुकाः ॥ धूर्ता तथा मनुष्याणां स्त्री
ज्ञेया सततं बुधैः ॥ २२ ॥ मया सह भवद्भिश्च कथं सख्यं प्रवर्तते ॥ सर्वथात्र न विज्ञेयाः के यूयं चैव का ह्यहम् ॥ २३ ॥ तस्माद्भवद्भिः संचिंत्य
कार्याकार्यविचक्षणैः ॥ कर्तव्यं परया बुद्ध्या प्रयातासुरसत्तमाः ॥ २४ ॥ ॥ बलिरुवाच ॥ ॥ यास्त्वया कथिता नार्यो ग्राम्या ग्राम्यजन
प्रियाः ॥ तासां त्वं कथ्यमानानां मध्यगा नासि शोभने ॥ २५ ॥ किं त्वया बहुनोक्तेन कुरुष्व वचनं हि नः ॥ सा मोहिनीदं प्रोवाच बलेर्वा
क्यादनंतरम् ॥ २६ ॥ करिष्यामि च ते वाक्यं सूक्तासूक्तमिति प्रभो ॥ २७ ॥ ॥ बलिरुवाच ॥ ॥ अद्यामृतं च सर्वेषां विभजस्व यथात
थम् ॥ त्वया दत्तं च गृह्णीमः सत्यंसत्यं वदामि ते ॥ २८ ॥ एवमुक्ता तदा देवी मोहिनी सर्वमंगला ॥ उवाचाथासुरान्सर्वान्प्रोचयँल्लौकिकीं स्थि
तिम् ॥ २९ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ यूयं सर्वे कृतार्थाश्च जाता दैवेन केनचित् ॥ अद्योपवाससंयुक्ता अमृतस्याधिवासनम् ॥ ३० ॥ क्रियताम

सुराः श्रेष्ठाः शुभेच्छा किंचिदस्ति वः ॥ श्वोभूते पारणं कुर्याद्व्रतार्चनरतिश्च वः ॥ ३१ ॥ न्यायोपार्जितवित्तेन दशमांशेन धीमता ॥ कर्तव्यो
विनियोगश्च ईशप्रीत्यर्थहेतवे ॥ ३२ ॥ तथेति मत्वा ते सर्वे यथोक्तं देवमायया ॥ चक्रुस्तथैव दैतेया मोहिता नातिकोविदाः ॥ ३३ ॥ मयासुरेण
च तदा भवनानि कृतानि वै ॥ मनोज्ञानि महार्हाणि सुप्रभाणि महांति च ॥ ३४ ॥ तेषूपविष्टास्ते सर्वे सुस्नाताः समलंकृताः ॥
स्थापयित्वा सुसंरब्धाः पूर्णं कलशमग्रतः ॥ ३५ ॥ रात्रौ जागरणं सर्वैः कृतं परमया मुदा ॥ अथोषसि प्रवृत्ते च प्रातःस्नानयुता
भवन् ॥ ३६ ॥ असुरा बलिमुख्याश्च पंक्तिभूता यथाक्रमम् ॥ सर्वमावश्यकं कृत्वा तदा पानरता भवन् ॥ ३७ ॥ बलिश्च वृष
पर्वा च नमुचिः शंख एव च ॥ सुदंष्ट्रश्चैव संह्लादी कालनेमिर्विभीषणः ॥ ३८ ॥ वातापिरिल्वलः कुम्भो निकुम्भः प्रच्छदस्तथा ॥
तथा सुन्दोपसुन्दौ च निशुम्भः शुम्भ एव च ॥ ३९ ॥ महिषो महिषाक्षश्च बिडालाक्षः प्रतापवान् ॥ चिक्षुराख्यो महाबाहुर्जृंभणोऽथ
वृषासुरः ॥ ४० ॥ विबाहुर्बाहुको घोरस्तथा वै घोरदर्शनः ॥ एते चान्ये च बहवो दैत्यदानवराक्षसाः ॥ यथाक्रमं चोपविष्टा राहुः केतुस्तथैव च
॥ ४१ ॥ तेषां तु कोटिसंख्यानां दैत्यानां पंक्तिरास्थिता ॥ ४२ ॥ ततस्तया तदा देव्या अमृतार्थं हि वै द्विजाः ॥ यज्जातं तच्छृणुध्वं हि तया
देव्या कृतं महत् ॥४३॥ सर्वे विज्ञापिताः सद्यो गृहीतकलशा तदा ॥ शोभया परया युक्ता साक्षात्सा विष्णुमोहिनी ॥ ४४ ॥ करस्थेन तदा देवी
कलशेन विराजिता ॥ शुशुभे परया कांत्या जगन्मंगलमंगला ॥४५॥ परिवेषधराः सर्वे सुरास्ते ह्यसुरांतिकम् ॥ आगतास्तत्क्षणादेव यत्र ते ह्यसु
रोत्तमाः ॥ ४६ ॥ तान्दृष्ट्वा मोहिनी सद्य उवाच प्रमदोत्तमा ॥ ४७ ॥ ॥ मोहिन्युवाच ॥ ॥ एते ह्यतिथयो ज्ञेया धर्म्मसर्वस्वसाधनाः ॥
एभ्यो देयं यथाशक्त्या यदि सत्यं वचो मम ॥ प्रमाणं भवतां चाद्य कुरुध्वं मा विलंबथ ॥ ४८ ॥ परेषामुपकारं च ये कुर्वंति स्वशक्तितः ॥
धन्यास्ते चैव विज्ञेयाः पवित्रा लोकपालकाः ॥ ४९ ॥ केवलात्मोदरार्थाय उद्योगं ये प्रकुर्वते ॥ ते क्लेशभागिनो ज्ञेया नात्र कार्या विचारणा ॥
॥ ५० ॥ तस्माद्विभजनं कार्यं मयैतस्य शुभव्रताः ॥ देवेभ्यश्च प्रयच्छध्वं यद्धि चात्मप्रियाप्रियम् ॥ ५१ ॥ इत्युक्ते वचने देव्या तथा चक्रुरतं
द्रिताः ॥ आह्वयामासुरसुराः सर्वान्देवान्सवासवान् ॥ ५२ ॥ उपविष्टाश्च ते सर्वे अमृतार्थं च भो द्विजाः ॥ तेषूपविश्यमानेषु ह्युवाच परमं वचः ॥
मोहिनी सर्वधर्म्मज्ञा असुराणां स्मयन्निव ॥ ५३ ॥ ॥ मोहिन्युवाच ॥ ॥ आदौ ह्यभ्यागताः पूज्या इति वै वैदिकी श्रुतिः ॥ ५४ ॥ तस्माद्यूयं वेद
पराः सर्वे देवपरायणाः ॥ ब्रुवंतु त्वरितेनैव आदौ केषां ददाम्यहम् ॥ अमृतं हि महाभागा बलिमुख्या वदंतु भोः ॥ ५५ ॥ बलिनोक्ता तदा देवी

यत्ते मनसि रोचते ॥ स्वामिनी त्वं न संदेहो ह्यस्माकं सुंदरानने ॥ ५६ ॥ एवं संमानिता तेन बलिना भावितात्मना ॥ परिवेषणकार्यार्थं कलशं
गृह्य सत्वरा ॥ ५७ ॥ तस्मान्नरेन्द्रकरभोरुलसद्दुकूला श्रोणीतटालसगतिर्मदविह्वलांगी ॥ सा कूजती कनकनूपुरसिंजितेन कुंभस्तनी कलशपा
णिरथाविवेश ॥ ५८ ॥ तदा तु देवी परिवेषयंती सा मोहिनी देवगणाय साक्षात् ॥ ववर्ष देवेषु सुधारसं पुनःपुनः सुधाहाररसामृतं यथा ॥ ५९ ॥
पुनश्च ते देवगणाः सुधारसं दत्तं तया परया विश्वमूर्त्या ॥ देवेंद्रमुख्याः सह लोकपाला गंधर्वयक्षाप्सरसां गणाश्च ॥ ६० ॥ सर्वे दैत्या आसनस्था
स्तदानीं चिंतान्विताः क्षुधया पीडिताश्च ॥ तूष्णींभूता बलिमुख्या द्विजेंद्रा मनस्विनो ध्यानपरा बभूवुः ॥ ६१ ॥ ततस्तथाविधान्दृष्ट्वा दैत्यांस्ता
न्मोहमाश्रितान् ॥ तदा राहुश्च केतुश्च द्वावेतौ दैत्यपुंगवौ ॥ ६२ ॥ देवानां रूपमास्थाय अमृतार्थं त्वरान्वितौ ॥ उपविष्टौ तदा पङ्क्त्यां देवानाममृता
र्थिनौ ॥ ६३ ॥ यदामृतं पातुकामो राहुः परमदुर्जयः ॥ चन्द्रार्काभ्यां प्रकथितो विष्णोरमिततेजसः ॥ ६४ ॥ तदा तस्य शिरश्छिन्नं राहोर्दुर्विग्र
हस्य च ॥ शिरो गगनमापेदे कबंधं च महीतले ॥ भ्रममाणं तदा ह्यद्रींश्चूर्णयामास वै तदा ॥ ६५ ॥ साद्रिश्च सर्वभूलोकश्चूर्णितश्च तदाऽभवत् ॥
तया[1] तेन च देहेन चूर्णितं सचराचरम् ॥ ६६ ॥ दृष्ट्वा तदा महादेवस्तस्योपरि तु संस्थितः ॥ निवासः सर्वदेवानां तस्याः पादतलेऽभवत् ॥ ६७ ॥
पीडनं तत्समीपेथ निवास इति नाम वै ॥ ६८ ॥ महतामालयं यस्माद्यस्यास्तच्चरणांबुजम् ॥ महालयेति विख्याता जगत्त्रयविमोहिनी ॥ ६९ ॥
केतुश्च धूमरूपोऽसावाकाशे विलयं गतः ॥ सुधां समर्प्य चंद्राय तिरोधानगतोऽभवत् ॥ ७० ॥ वासुदेवो जगद्योनिर्जगतां कारणं परम् ॥ विष्णोः
प्रसादात्तज्जातं सुराणां कार्यसिद्धिदम् ॥ ७१ ॥ असुराणां विनाशाय जातं दैवविपर्ययात् ॥ विना दैवेन जानीध्वमुद्यमो हि निरर्थकः ॥ ७२ ॥
यौगपद्येन तैः सर्वैः क्षीराब्धेर्मंथनं कृतम् ॥ सिद्धिर्जाता हि देवानामसिद्धिरसुरान्प्रति ॥ ७३ ॥ ततश्च ते देववरान्प्रकोपिता दैत्याश्च मायाप्रवि
मोहिताः पुनः ॥ अनेकशस्त्रास्त्रयुतास्तदाऽभवन्विष्णौ गते गर्जमानास्तदानीम् ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे समुद्रमंथनाख्याने देवानाममृतप्राशनवर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥
ततस्ते गर्जमानाश्च आक्षिपंतः सुरान्रणे ॥ शतक्रतुप्रमुख्यांस्तान्महाबलपराक्रमान् ॥ १ ॥ विमानमारुह्य तदा महात्मा वैरोचनिः
सर्वबलेन सार्द्धम् ॥ दैत्यैः समेतो विविधैर्महाबलैः सुरान्प्रदुद्राव महाभयावहम् ॥ २ ॥ स्वानि रूपाणि बिभ्रंतः[2] समापेतुः स

१-तया-मोहिन्या-इत्यर्थः । २ आर्षोऽत्र नुम्-बिभ्रतः-इत्यपेक्षितम् ।

हस्रशः ॥ केचिद्व्याघ्रान्समारूढा महिषांश्च तथा परे ॥ ३ ॥ अश्वान्केचित्समारूढा द्विपान्केचित्तथा परे ॥ सिंहांस्तथा परे रूढाः शार्दूलाञ्छरभां
स्तथा ॥ ४ ॥ मयूरान्राजहंसांश्च कुक्कुटांश्च तथा परे ॥ केचिद्धयान्समारूढा उष्ट्रानश्वतरानपि ॥ ५ ॥ गजान्खरान्परे चैव शकटांश्च तथा परे ॥ पा
दाता बहवो दैत्याः खड्गशक्त्यृष्टिपाणयः ॥६॥ परिघायुधिनः पाशशूलमुद्गरपाणयः ॥ असिलोमान्विताः केचिद्भुशुंडीपरिघायुधाः ॥ ७ ॥ हयनाग
रथाश्वान्ये समारूढाः प्रहारिणः ॥ विमानानि समारूढा बलिमुख्याः सहस्रशः ॥ ८ ॥ स्पर्द्धमानास्तथान्योन्यं गर्जंतश्च मुहुर्मुहुः ॥ वृषपर्वा ह्युवा
चेदं बलिनं दैत्यपुंगवम् ॥ ९ ॥ त्वया कृतं महाबाहो इंद्रेण सह संगमम् ॥ विश्वासो नैव कर्तव्यो दुर्हृदा च कथंचन ॥ १० ॥ ऊनेनापि हि
तुच्छेन वैरिणापि कथंचन ॥ मैत्री बुद्धिमता कार्या आपद्यपि निवर्तते ॥११॥ न विश्वसेत्पूर्वविरोधिना क्वचित्पराजिताः स्मोऽथ बले त्वयाधुना ॥
पुराणदुष्टाः कथमद्य वै पुनर्मंत्रं विकर्तुं न च ते यतेरन् ॥ १२ ॥ इत्यूचुस्ते दुराधर्षा योद्धुकामा व्यवस्थिताः ॥ ध्वजैश्छत्रैः पताकैश्च रणभूमिम
मंडयन् ॥ १३ ॥ चामरैश्च दिशः सर्वा लोपितं च रणस्थलम् ॥ तथा सर्वे सुरास्तत्र दैत्यान्प्रति समुत्सुकाः ॥१४॥ पीत्वामृतं महाभागा वाहान्यारुह्य
दंशिताः ॥ गजारूढो महेंद्रोपि वज्रपाणिः प्रतापवान् ॥ सूर्यश्चोच्चैःश्रवारूढो मृगा रूढश्च चन्द्रमाः॥१५॥छत्रचामरसंवीताः शोभिता विजयश्रिया ॥
प्रणम्य विष्णुं ते सर्व इंद्राद्या जयकांक्षिणः ॥ १६ ॥ ते विष्णुना ह्यनुज्ञाता असुरान्प्रति वै रुषा ॥ असुराश्च महाकाया भीमाक्षा भीमविक्रमाः ॥
॥ १७ ॥ तेषां घोरमभूद्युद्धं देवानां दानवैः सह ॥ तुमुलं च महाघोरं सर्वभूतभयावहम् ॥ १८ ॥ शरधारान्वितं सर्वं बभूव परमाद्भुतम् ॥ ततश्च
टचटाशब्दा बभूवुश्च दिशोदश ॥ १९ ॥ ततो निमिषमात्रेण शरघातयुता भवन्[1] ॥ शरतोमरनाराचैराहताश्चापतन्भुवि ॥ २० ॥ विध्यमानास्तथा
केचिद्विविधुश्चापरान्रणे ॥ भल्लैर्भग्नाश्च पतिता नाराचैः शकलीकृताः ॥ २१ ॥ क्षुरप्रहारिताः केचिद्दैत्या दानवराक्षसाः ॥ शिलीमुखैर्मारिताश्च
भग्नाः केचिच्च दानवाः ॥ २२ ॥ एवं भग्नं दानवानां च सैन्यं दृष्ट्वा देवा गर्जमानाः समंतात् ॥ हृष्टाः सर्वे संमिलित्वा तदानीं लब्ध्वा युद्धे ते जयं
श्लाघयन्ते ॥ २३ ॥ शंखवादित्रघोषेण पूरितं च जगत्त्रयम् ॥ देवान्प्रति कृतामर्षा दानवास्ते महाबलाः ॥ २४ ॥ बलिप्रभृतयः सर्वे संभ्रमेणोत्थिताः
पुनः ॥विमानैः सूर्यसंकाशैरनेकैश्च समन्विताः ॥ २५ ॥ द्वंद्वयुद्धं सुतुमुलं देवानां दानवैः सह ॥ संप्रवृत्तं पुनश्चैव परस्परजिगीषया ॥ २६ ॥
बलिना दानवेंद्रेण महेंद्रो युयुधे तदा॥तथा यमो महाबाहुर्नमुच्या सह संगतः ॥२७॥ नैर्ऋतः प्रघसेनैव पाशी कुंभेन संगतः॥ निकुंभेनैव सुमहद्युद्धं

---

[1] भवन्—अभवन्—अडभाव आर्षः ।

चक्रे सदारयः ॥ २८ ॥ सोमेन सह राहुश्च युद्धं चक्रे सुदारुणम् ॥ राहुणा चन्द्रदेहोत्थममृतं भक्षितं तदा ॥ संपर्कादमृतस्यैव यथा राहुस्तथाऽभवत् ॥
॥ २९ ॥ तानि सर्वाणि दृष्टानि शंभुना परमेष्ठिना ॥ आश्रयोऽहं च सर्वेषां भूतानां नात्र संशयः ॥ असुराणां सुराणां च सर्वेषामपि वल्लभः
॥ ३० ॥ एवमुक्तस्तदा राहुः प्रणम्य शिरसा शिवम् ॥ मौलौ स्थितस्तदा चंद्रो अमृतं व्यसृजद्भयात् ॥ ३१ ॥ तेन तस्य हि जातानि
शिरांसि सुबहून्यपि ॥ एकपद्येन तेषां च स्रजं कृत्वा मनोहराम् ॥ बबंध शंभुः शिरसि शिरोभूषणवत्कृतम् ॥ ३२ ॥ अशनात्कालकूटस्य
नीलकंठोऽभवत्तदा ॥ देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं मुंडमाला तथा कृता ॥ ३३ ॥ दधार शिरसा तां च मुण्डमालां महेश्वरः ॥३४॥ तया स्रजाऽसौ शुशुभे
महात्मा देवादिदेवस्त्रिपुरांतको हरः ॥ गजासुरो येन निपातितो महानथांधको येन कृतश्च चूर्णः ॥ ३५ ॥ गंगा धृता येन शिरस्सुमध्ये चंद्रं च चूडे
कृतवान्भयापहः ॥ वेदाः पुराणानि तथागमाश्च तथैव नानाश्रुतयोऽथ शास्त्रम् ॥ ३६ ॥ जल्पंति नानागमभेदभेदैर्मीमांसमानाश्च भवंति मूकाः ॥
नानागमाचार्यमतप्रभेदैर्निरूप्यमाणो जगदेकबंधुः ॥ ३७ ॥ शिवं हि नित्यं परमात्मदैवं वेदैकवेद्यं परमात्मदिव्यम् ॥ विहाय तं मूढजनाः प्रमत्ताः
शिवं न जानंति परात्मरूपम् ॥ ३८ ॥ येनैव सृष्टं विधृतं च येन येन श्रितं येन कृतं समग्रम् ॥ यस्यांशभूतं हि जगत्कदाचिद्द्रदांतवेद्यः
परमात्मा शिवश्च ॥ ३९ ॥ आढ्यो वापि दरिद्रो वा उत्तमो ह्यधमोऽपि वा ॥ शिवभक्तिरतो नित्यं शिव एव न संशयः ॥ ४० ॥ यो वा परकृतां
पूजां शिवस्योपरि शोभिताम् ॥ दृष्ट्वा संतोषमायाति दायं प्राप्नोति तत्समम् ॥ ४१ ॥ ये दीपमालां कुर्वंति कार्तिक्यां श्रद्धयान्विताः ॥
यावत्कालं प्रज्वलंति दीपास्ते लिंगमग्रतः ॥ तावद्युगसहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ॥ ४२ ॥ कौसुंभतैलसंयुक्ता दीपा दत्ताः शिवालये ॥ दाता
रस्तेऽपि कैलासे मोदन्ते शिवसंनिधौ ॥ ४३ ॥ अतसीतैलसंयुक्ता दीपा दत्ताः शिवालये ॥ दातारस्तेऽपि कैलासे मोदन्ते शिवसंनिधौ ॥ ४४ ॥
ज्ञानिनोऽपि हि जायंते दीपदानफलेन हि ॥ ४५ ॥ तिलतैलेन संयुक्ता दीपा दत्ताः शिवालये ॥ ते शिवं यांति संयुक्ताः कुलानां च शतेन वै
॥ ४६ ॥ घृताक्ता यैः कृता दीपा दीपिताश्च शिवालये ॥ ते यांति परमं स्थानं कुललक्षसमन्विताः ॥ ४७ ॥ कर्पूरागुरुधूपैश्च ये यजंति सदा
शिवम् ॥ आरार्तिकां सकर्प्पूरां ये कुर्वंति दिनेदिने ॥ ते प्राप्नुवंति सायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ ४८ ॥ एककालं द्विकालं वा त्रिकालं
ये ह्यतंद्रिताः ॥ लिंगार्चनं प्रकुर्वंति ते रुद्रा नात्र संशयः ॥४९॥ रुद्राक्षधारणं ये च कुर्वंति शिवपूजने ॥ दाने तपसि तीर्थे च पर्वकाले ह्यतंद्रिताः ॥
तेषां यत्सुकृतं सर्वमनंतं भवति द्विजाः ॥ ५० ॥ रुद्राक्षा ये शिवेनोक्तास्ताच्छृणुध्वं द्विजोत्तमाः ॥ आरभ्यैकमुखं तावद्यावद्वक्त्राणि षोडश ॥ एतेषां

द्वौ च विज्ञेयौ श्रेष्ठौ तारयितुं द्विजाः ॥ ५१ ॥ रुद्राक्षाणां पंचमुखस्तथा चैकमुखः स्मृतः ॥ ये धारयंत्येकमुखं रुद्राक्षमनिशं नराः ॥ रुद्रलोकं च
गच्छंति मोदन्ते रुद्रसंनिधौ ॥५२॥ जपस्तपः क्रिया योगः स्नानं दानार्चनादिकम् ॥ क्रियते यच्छुभं कर्म्म ह्यनंतं चाक्षधारणात् ॥५३॥ शुनः
कंठनिबद्धोऽपि रुद्राक्षो यदि वर्तते ॥ सोऽपि संतारितस्तेन नात्र कार्या विचारणा ॥ ५४ ॥ तथा रुद्राक्षसंबंधात्पापमपि क्षयं व्रजेत् ॥ एवं ज्ञात्वा
शुभं कर्म कार्यं रुद्राक्षबंधनात् ॥ ५५ ॥ त्रिपुण्ड्रधारणं येषां विभूत्या मन्त्रपूतया ॥ ते रुद्रलोके रुद्राश्च भविष्यंति न संशयः ॥ ५६ ॥ कपिलायाश्च
संगृह्य गोमयं चांतरिक्षगम् ॥ शुष्कं कृत्वाथ संदाह्यं विभूत्यर्थं शिवप्रियैः ॥५७॥ विभूतीति समाख्याता सर्वपापप्रणाशिनी ॥ ललाटेंऽगुष्ठरेखा च
आदौ भाव्या प्रयत्नतः ॥ ५८ ॥ मध्यमां वर्जयित्वा तु अंगुलीकद्वयेन च ॥ एवं त्रिरेखासंयुक्तो ललाटे यस्य दृश्यते ॥ स शैवः शिववज्ज्ञेयो
दर्शनात्पापनाशनः ॥ ५९ ॥ जटाधराश्च ये शैवाः सप्त पंच तथा नव ॥ जटा ये स्थापयिष्यंति शैवेन विधिना युताः ॥ ६० ॥ ते शिवं प्राप्नुवं
तीह नात्र कार्या विचारणा ॥ रुद्राक्षधारणं कार्यं शिवभक्तैर्विशेषतः ॥ ६१ ॥ अल्पेन वा महत्त्वेन पूजितो वा सदाशिवः ॥ कुलकोटिं समुद्धृत्य
शिवेन सह मोदते ॥ ६२ ॥ तस्माच्छिवात्परतरं नास्ति किंचिद्विजोत्तमाः ॥ यदैवमुच्यते शास्त्रे तत्सर्वं शिवकारणम् ॥ ६३ ॥ शिवो दाता
हि लोकानां कर्ता चैवानुमोदिता ॥ शिवशक्त्यात्मकं विश्वं जानीध्वं हि द्विजोत्तमाः ॥ ६४ ॥ शिवेति द्व्यक्षरं नाम त्रायते महतो भयात् ॥
तस्माच्छिवश्चिंत्यतां वै स्मर्यतां च द्विजोत्तमाः ॥ ६५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सोमनाथस्य माहात्म्यं ज्ञातं तस्य प्रसादतः ॥ राहोः शिरोभ
यात्सर्वे रक्षिताः परमेष्ठिना ॥ ६६ ॥ सुराश्चेंद्रादयश्चान्ये तस्मिन्युद्धे सुदारुणे ॥ अत ऊर्ध्वं सुराः सर्वे किमकुर्वत उच्यताम् ॥ ६७ ॥ शिवस्य
महिमा सर्वः श्रुतस्तव मुखोद्गतः ॥ अथ युद्धस्य वृत्तान्तः कथ्यतां परमार्थतः ॥ ६८ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ यदा हि दैत्यैश्च पराजिताः
सुराः शम्भुं च सर्वे शरणं प्रपन्नाः ॥ शिवं प्रणेमुः सहसा सुरोत्तमा युद्धाय सर्वे च मनो दधुस्तदा ॥ ६९ ॥ तथैव दैत्या अपि युध्यमाना उत्साह
युक्तातिबलाश्च सर्वे ॥ देवैः समेताश्च पुनः पुनश्च युद्धं प्रचक्रुः परमास्त्रयुक्ताः ॥७०॥ एवं च सर्वे ह्यसुराः सुराश्च शक्त्यृष्टिशूलैः परिघैः परश्वधैः ॥
जयार्थिनोमर्षयुताः परस्परं सिंहा यथा हैमवतीं दुरत्ययाः ॥ निहन्यमाना ह्यसुराः सुरैस्तदा नानास्त्रयोगैः परमैर्निपेतुः ॥ ७१ ॥ चक्रुस्ते
सकलामुर्वीं मांसशोणितकर्दमाम् ॥ महीं वृक्षाद्रिसंयुक्तां ससागरवनाकराम् ॥ ७२ ॥ शिरांसि च कबन्धानि कवचानि महांति च ॥ ध्वजा
रथाः पताकाश्च गजवाजिशिरांसि च ॥ ७३ ॥ वहन्त्यश्चापगा ह्यासन्नद्यो भीरुभयावहाः ॥ अगाधाः शोणितोदाश्च तरंतो ब्रह्मराक्षसाः ॥ त

यंति परान्भूतप्रेतप्रमथराक्षसान् ॥ ७४ ॥ शाकिनीडाकिनीसंघा यक्षिण्योऽथ सहस्रशः ॥ नानाकेलिषु संयुक्ताः परस्परमुदान्विताः ॥ ७५ ॥
एवं संक्रीडमानास्ते भूतप्रमथराक्षसाः ॥ रणे तस्मिन्महारौद्रे देवासुरसमागमे ॥ ७६ ॥ बलिना सह देवेन्द्रो युयुधेऽद्भुतविक्रमः ॥ शक्त्या जघान
देवेंद्रं वैरोचनिरमर्षणः ॥ ७७ ॥ तां शक्तिं वञ्चयामास महेन्द्रो लघुविक्रमः ॥ जघान स बलिं यत्नाद्दैत्येंद्रं परमेण हि ॥ ७८ ॥ वज्रेण शितधारेण
बाहुं चिच्छेद विक्रमी ॥ गतासुरपतद्भूमौ विमानात्सूर्यसंन्निभात् ॥ ७९ ॥ पतितं च बलिं दृष्ट्वा वृषपर्वा रुषान्वितः ॥ ववर्ष शरधा
राभिः पयोद इव पर्वतम् ॥ ८० ॥ महेंद्रं सगजं चैव सहमानं शिताञ्छरान् ॥ तदा युद्धमभूद्धोरं महेन्द्रवृषपर्वणोः ॥ ८१ ॥
निपात्य वृषपर्वाणमिंद्रः परबलार्दनः ॥ ८२ ॥ ततो वज्रेण महता दानवानवधीद्रणे ॥ शिरसि च्छेदिताः केचित्केचित्कंधरतो हताः ॥ ८३ ॥
विह्वलाश्च कृताः केचिदिंद्रेण कुपितेन च ॥ तथा यमेन निहता वायुना वरुणेन च ॥ ८४ ॥ कुबेरेण हताश्चान्ये नैर्ऋतेन तथा परे ॥ अग्निना
निहताः केचिदीशेनैव विदारिताः ॥ ८५ ॥ एवं तदा तैर्निहता बलीयसो महासुरा विक्रमशालिनश्च ॥ सुरैस्तु सर्वैः सह लोकपालैः शिवप्रसादा
भिहतास्तदानीम् ॥८६॥ ततो महादैत्यवरो दुरात्मा स कालनेमिः परमास्त्रयुक्तः ॥ ययौ तदानीं सुरसत्तमांस्तान्हंतुं सदा क्रूरमतिः स एकः ॥८७॥
सिंहारूढो दंशितश्च त्रिशूलेन हि संयुतः ॥ दैत्यानामर्बुदेनैव सिंहारूढेन संवृतः ॥ ८८ ॥ ते सिंहा दंशिताः सर्वे महाबलपराक्रमाः ॥ तेषु
सिंहेषु चारूढा महादैत्याश्च तत्समाः ॥ ८९ ॥ आयांतीं दैत्यसेनां तां सर्वां सिंहविभूषिताम् ॥ कालनेमियुतां दृष्ट्वा देवा इंद्रपुरोगमाः ॥ भयमाज
ग्मुरतुलं तदा ध्यानपरा भवन्[१] ॥ ९० ॥ किं कुर्मोऽद्य वयं सर्वे कथं जेष्याम चाद्भुतम् ॥ एतादृशमसंख्याकमनीकं सिंहसंवृतम् ॥ ९१ ॥ एवं
विचिंत्यमानास्ते ह्यागतस्तत्र नारदः ॥ नारदेन च तत्सर्वं पुरावृत्तं महत्तरम् ॥ ९२ ॥ कथितं च महेंद्राय कालनेमेस्तपोबलम् ॥ अजेयत्वं च
संग्रामे वरदानबलेन तु ॥ ९३ ॥ विष्णुं विना वयं देवा अशक्ता रणमंडले ॥ जेतुं च स ततो विष्णुः स्मर्यतां परमेश्वरः ॥ तमालनीलो वरदः सर्वै
र्विजयकांक्षिभिः ॥९४॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा तदा देवास्त्वरान्विताः॥ध्यानेन च महाविष्णुं ततः परबलार्दनम्॥ स्मरंतः परमात्मानमिदमूचुश्च तं
विभुम् ॥ ९५ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमस्तुभ्यं भगवते नमस्ते विश्वमंगलम् ॥ श्रीनिवास नमस्तुभ्यं श्रीपते ते नमोनमः ॥९६॥ अद्यास्मान्भयभी
तांस्त्वं कालनेमिभयार्दितान् ॥ त्रातुमर्हसि दैत्याच्च देवानामभयप्रद ॥९७॥ एवं ध्यातः संस्मृतश्च प्रादुर्भूतो हरिस्तदा ॥ नीलो गरुडमारुह्य जगता

---

१ अडभाव आर्षः--अभवन् ।

मभयप्रदः ॥ ९८ ॥ चक्रपाणिस्तदायातो देवानां विजयाय च ॥ गगनस्थं महाविष्णुं गरुडोपरि संस्थितम् ॥ श्रीवासमेनं दुर्द्धर्षं योद्धुकामं दद
र्शिरे ॥ ९९ ॥ तथा दृष्ट्वा कालनेमिस्तदानीं प्रहस्यमानोऽतिरुषा बलान्वितः ॥ कस्त्वं महाभाग वरेण्यरूपः श्यामो युवा वारणमत्तविक्रमः ॥ करे
गृहीतं निशितं महाप्रभं चक्रं च कस्मात्कथयस्व मे प्रभो ॥ १०० ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ युद्धार्थमिह चायातो देवानां कार्यसिद्धये ॥
त्वं स्थिरो भव रे मंद दहाम्यद्य न संशयः ॥ १०१ ॥ श्रुत्वा भगवतो वाक्यं कालनेमिः प्रतापवान् ॥ उवाच रुषितो भूत्वा भगवंतमधोक्षजम् ॥
॥ १०२ ॥ मूलभूतो हि देवानां भगवान्युद्धदुर्मदः ॥ युद्धं कुरु मया सार्द्धं यदि शूरोऽसि संप्रति ॥ १०३ ॥ प्रहस्य भगवान्विष्णुरुवाचेदं महाप्रभः ॥
गगनस्थो भव त्वं हि महीस्थोऽहं भवामि वै ॥ १०४ ॥ अप्रशस्तं च विषमं युद्धं चैव यथा भवेत् ॥ तथा कुरु महाबाहो गगने वा महीतले ॥
॥ १०५ ॥ तथेति मत्वा हि महानुभावो दैत्यैः समेतोऽर्बुदसंख्यकैश्च ॥ सिंहोपरिस्थैश्च महानुभावैर्महाबलैः क्रूरतरैस्तदानीम् ॥ १०६ ॥ गगनमथ
जगाहे मंदमंदं महात्मा ह्यसुरगणसमेतो विश्वरूपं जिघांसुः ॥ त्रिशिखमपरमुग्रं गृह्य संदेशचेष्टादशनविकृतवक्रो योद्धुकामो हरिं सः ॥ १०७ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे समुद्रमंथनाख्याने देवासुरसंग्रामवर्णनंनाम त्रयो
दशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ ततो युद्धमतीवासीदसुरैर्विष्णुना सह ॥ ततः सिंहाः सपक्षास्ते दंशिताः परमाद्भुताः ॥ १ ॥
असुरैरुह्यमानास्ते गरुत्मंतं व्यदारयन् ॥ सिंहास्ते दारितास्तेन खंडशश्च विदारिताः ॥ २ ॥ विष्णुना च तदा दैत्याश्चक्रेण शकलीकृताः ॥
हतांस्तानसुरान्दृष्ट्वा कालनेमिः प्रतापवान् ॥ ३ ॥ त्रिशूलेनाहनद्विष्णुं रोषपर्याकुलेक्षणः ॥ तमायांतं च जगृहे मुकुंदोऽनाथसंश्रयः ॥ ४ ॥
करेण वामेन जघान लीलया तं कालनेमिं ह्यसुरं महाबलम् ॥ तेनैव शूलेन समाहतोऽसौ मूर्च्छान्वितोऽसौ सहसा पपात ॥ ५ ॥ पतितः
पुनरुत्थाय शनैरुन्मील्य लोचने ॥ पुरतः स्थितमालोक्य विष्णुं सर्वगुहाशयम् ॥ ६ ॥ लब्धसंज्ञोऽब्रवीद्वाक्यं कालनेमिर्महाबलः ॥
तव युद्धं न दास्यामि नास्ति लोके स्पृहा मम ॥ ७ ॥ ये येऽसुरा हता युद्धे अक्षयं लोकमाप्नुयुः ॥ ब्रह्मणो वचनात्सद्य इंद्रेण सह संगताः
॥ ८ ॥ भुंजतो विविधान्भोगान्देववद्विचरंति ते ॥ इंद्रेण सहिताः सर्वे संसारे च पतंत्यथ ॥ ९ ॥ तस्माद्युद्धेन मरणं न कांक्षे क्षणभंगुरम् ॥
अन्यजन्मनि मे वीर वैरभावान्न संशयः ॥ दातुमर्हसि मे नाथ कैवल्यं केवलं परम् ॥ १० ॥ तथेति दैत्यप्रवरो निपातितः परेण पुंसा
परमार्थदेन ॥ दत्त्वाऽभयं देवतानां तदानीं तथा सुधां देवताभ्यः प्रदत्त्वा ॥ ११ ॥ कालनेमिर्हतो दैत्यो देवा जाता ह्यकंटकाः ॥ शल्यरूपो

५

महान्सद्यो विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ १२ ॥ तिरोधानं गतः सद्यो भगवान्कमलेक्षणः ॥ इंद्रोऽपि कदनं कृत्वा दैत्यानां परमाद्भुतम् ॥ १३ ॥
पतितानां क्लीबरूपाणां भग्नानां भीतचेतसाम् ॥ मुक्तकच्छशिखानां च चक्रे स कदनक्रियाम् ॥ १४ ॥ अर्थशास्त्रपरो भूत्वा महेंद्रो दुरतिक्रमः ॥
दैत्यानां कालरूपोऽसौ शचीपतिरुदारधीः ॥ १५ ॥ एवं निहन्यमानानामसुराणां शचीपतेः ॥ निवारणार्थं भगवानागतो नारदस्तदा ॥ १६ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ युद्धहताश्च ये वीरा ह्यसुरा रणमण्डले ॥ तेषामनु कथं कर्ता भीतानां च विहिंसनम् ॥ १७ ॥ ये भीतांश्च प्रपन्नांश्च
घातयंति मदोद्धताः ॥ ब्रह्मघ्नास्तेऽपि विज्ञेया महापातकसंयुताः ॥ १८ ॥ तस्मात्त्वया न कर्त्तव्यं मनसापि विहिंसनम् ॥ एवमुक्तस्तदा शक्रो
नारदेन महात्मना ॥ १९ ॥ सुरसेनान्वितः सद्य आगतो हि त्रिविष्टपम् ॥ तदा सर्वे सुरगणाः सुहृद्भ्यश्च परस्परम् ॥ बभूवुर्मुदिताः सर्वे
यक्षगंधर्वकिंनराः ॥ २० ॥ तदा इंद्रोऽमरावत्यां सह शच्याऽभिषेचितः ॥ २१ ॥ देवर्षिप्रमुखैश्चैव ब्रह्मर्षिप्रमुखैस्तथा ॥ शक्रोऽपि विजयं प्राप्तः
प्रसादाच्छंकरस्य च ॥ २२ ॥ तदा महोत्सवो विप्रा देवलोके महानभूत् ॥ शंखाश्च पटहाश्चैव मृदंगा मुरजा अपि ॥ तथानकाश्च भेर्यश्च नेदुर्दुंदु
भयः समम् ॥ २३ ॥ गायकाश्चैव गंधर्वाः किन्नराश्चाप्सरोगणाः ॥ ननृतुर्जगुस्तुष्टुवुश्च सिद्धचारणगुह्यकाः ॥ २४ ॥ एवं विजयमापन्नः शक्रो
देवेश्वरस्तदा ॥ देवैर्हतास्तदा दैत्याः पतितास्ते महीतले ॥ २५ ॥ गतासवो महात्मानो बलिप्रमुखतो ह्यमी ॥ तपस्तप्तुं पुरा विप्रो भार्गवो मान
सोत्तरम् ॥ २६ ॥ गतः शिष्यैः परिवृतस्तस्माद्युद्धं न वेद तत् ॥ अवशेषाश्च ये दैत्यास्ते गता भार्गवं प्रति ॥ २७ ॥ कथितं वै महद्वृत्तमसुराणां
क्षयावहम् ॥ निशम्य मन्युमाविष्टो ह्यागतो भृगुनंदनः ॥ २८ ॥ शिष्यैः परिवृतो भूत्वा मृतांस्तानसुरानपि ॥ विद्यया मृतजीविन्या पतितान्स
मजीवयत् ॥ २९ ॥ निद्रा[1]पायगता यद्वदुत्थितास्ते तदाऽसुराः ॥ उत्थितः स बलिः प्राह भार्गवं ह्यमितद्युतिम् ॥ ३० ॥ जीवितेन किमद्यैव मम
नास्ति प्रयोजनम् ॥ पातितस्त्रिदशेंद्रेण यथा कापुरुषस्तथा ॥ ३१ ॥ बलिनोक्तं वचः श्रुत्वा शुक्रो वचनमब्रवीत् ॥ मनस्विनो हि ये शूराः
पतंति समरे बुधाः ॥३२॥ ये शस्त्रेण हताः सद्यो म्रियमाणा व्रजंति वै ॥ त्रिविष्टपं न संदेह इति वेदानुशासनम् ॥ ३३ ॥ एवमाश्वासयामास
बलिनं भृगुनंदनः ॥ तपस्तताप विविधं दैत्यानां सिद्धिदायकम् ॥ ३४ ॥ तथा दैत्या गताः सर्वे भृगुणा च प्रचोदिताः ॥ पातालमवसन्सर्वे

---

[1] निद्रापायगताः--निद्रान्तं गताः निद्रावस्थातो जाग्रदवस्थामापन्नाः--इत्यर्थः ।

बलिमुख्याः सुखेन वै ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे देवासुरसंग्रामे भार्गवेण
मृतदैत्यसंजीवनवर्णनंनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ राज्यं प्राप्तो हि देवेंद्रः कथितस्ते गुरुं
विना ॥ गुरोरवज्ञया जातो राज्यभ्रंशो हि तस्य तु ॥ १ ॥ केन प्रणोदितश्चेंद्रो बभूव चिरमासने ॥ तत्सर्वं कथयाशु त्वं परं कौतूहलं
हि नः ॥ २ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ गुरुणापि विना राज्यं कृतवान्स शचीपतिः ॥ विश्वरूपोक्तविधिना इंद्रो राज्ये स्थितो महान् ॥
॥ ३ ॥ विश्वकर्मसुतो विप्रा विश्वरूपो महानृपः ॥ पुरोहितोऽथ शक्रस्य याजकश्चाभवत्तदा ॥ ४ ॥ तस्मिन्यज्ञेऽवदानैश्च यजने असुरान्सु
रान् ॥ मनुष्यांश्चैव त्रिशिरा अपरोक्षं शचीपतेः ॥ ५ ॥ देवान्ददाति साक्रोशं दैत्यांस्तूष्णीमथाददात् ॥ मनुष्यान्मध्यपातेन प्रत्यहं स ग्र
हान्द्विजः ॥ ६ ॥ एकदा तु महेंद्रेण सूचितो गुरुलाघवात् ॥ अलक्ष्यमाणेन तदा ज्ञातं तस्य चिकीर्षितम् ॥ ७ ॥ दैत्यानां कार्यसिद्ध्यर्थमव
दानं प्रयच्छति ॥ असौ पुरोहितोऽस्माकं परेषां च फलप्रदः ॥ ८ ॥ इति मत्वा तदा शक्रो वज्रेण शतपर्वणा ॥ चिच्छेद तच्छिरांस्येव तत्क्षणादभ
वद्वधः ॥ ९ ॥ येनाकरोत्सोमपानमजायंत कपिंजलाः ॥ ततोन्येन सुरापानात्कलविंका [1]भवन्मुखात् ॥ १० ॥ अन्याननादजायंत तित्तिरा विश्व
रूपिणः ॥ एवं हतो विश्वरूपः शक्रेण मंदभागिना ॥ ११ ॥ ब्रह्महत्या तदोद्भूता दुर्धर्षा च भयावहा ॥ दुर्धर्षा दुर्मुखा दुष्टा चण्डालरजसान्विता
॥ १२ ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वंगनागमः ॥ इत्येषामप्यघवतामिदमेव च निष्कृतिः ॥ १३ ॥ नामव्याहरणं विष्णोर्यतस्तद्विषया मतिः ॥
त्रिशिरा धूम्रहस्ता सा शक्रं ग्रस्तुमुपाययौ ॥ १४ ॥ ततो भयेन महता पलायनपरोऽभवत् ॥ पलायमानं तं दृष्ट्वा ह्यनुयाता भयावहा ॥ १५ ॥
यतो धावति साऽधावत्तिष्ठंतमनुतिष्ठति ॥ अंगकृता यथा छाया शक्रस्य परिवेष्टितुम् ॥ आयाति तावत्सहसा इंद्रोऽप्यप्सु न्यमज्जत ॥ १६ ॥ शीघ्र
त्वेन यथा विप्राश्चिरंतनजलेचरः ॥ १७ ॥ एवं दिव्यशतं पूर्णं वर्षाणां च शचीपतेः ॥ वसतस्तस्य दुःखेन तथा चैव शतद्वयम् ॥ अराजकं तदा
जातं नाकपृष्ठे भयावहम् ॥ १८ ॥ तदा चिंतान्विता देवा ऋषयोऽपि तपस्विनः ॥ त्रैलोक्यं चाऽऽपदा ग्रस्तं बभूव च तदा द्विजाः ॥ १९ ॥ एको
ऽपि ब्रह्महा यत्र राष्ट्रे वसति निर्भयः ॥ अकालमरणं तत्र साधूनामुपजायते ॥ २० ॥ राजा पापयुतो यस्मिन्राष्ट्रे वसति तत्र वै ॥ दुर्भिक्षं चैव
मरणं तथैवोपद्रवा द्विजाः[2] ॥ २१ ॥ भवंति बहवोऽनर्थाः प्रजानां नाशहेतवे ॥ तस्माद्राज्ञा तु कर्तव्यो धर्म्मः श्रद्धापरेण हि ॥ २२ ॥ तथा प्रकृ

---

[1] अडभाव आर्षः । [2] संबोधनमिदम्—हे द्विजाः ।

तयो राज्ञः शुचित्वेन प्रतिष्ठिताः ॥ इन्द्रेण च कृतं पापं तेन पापेन वै द्विजाः ॥ नानाविधैर्महातापैः सोपद्रवमभूज्जगत् ॥ २३ ॥ ॥ शौनक
उवाच ॥ ॥ अश्वमेधशतेनैव प्राप्तं राज्यं महत्तरम् ॥ देवानामखिलं सूत कस्माद्विघ्नमजायत ॥ शक्रस्य च महाभाग यथावत्कथयस्व नः ॥२४॥
॥ सूत उवाच ॥ ॥ देवानां दानवानां च मनुष्याणां विशेषतः ॥ कर्म्मैव सुखदुःखानां हेतुभूतं न संशयः ॥ २५ ॥ इन्द्रेण च कृतं विप्रा मह
द्भूतं जुगुप्सितम् ॥ गुरोरवज्ञा च कृता विश्वरूपवधः कृतः ॥ २६ ॥ गौतमस्य गुरोः पत्नी सेविता तस्य तत्फलम् ॥ प्राप्तं महेंद्रेण चिरं यस्य
नास्ति प्रतिक्रिया ॥ २७ ॥ ये हि दुष्कृतकर्म्माणो न कुर्वंति च निष्कृतिम् ॥ दुर्दशां प्राप्नुवन्त्येते यथैवेन्द्रः शतक्रतुः ॥ २८ ॥ दुष्कृतोपार्जितस्या
तः प्रायश्चित्तं हि तत्क्षणात् ॥ कर्तव्यं विधिवद्विप्राः सर्वपापोपशांतये ॥ २९ ॥ उपपातकमध्यस्तं महापातकतां व्रजेत् ॥ ३० ॥ ततः [1]स्वधर्मनिष्ठां
च ये कुर्वंति सदा नराः ॥ प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने तेषां पापं विनश्यति ॥ ३१ ॥ प्राप्नुवंत्युत्तमं लोकं नात्र कार्या विचारणा ॥ तस्मादसौ दुराचारः
प्राप्तो वै कर्मणः फलम् ॥ ३२ ॥ स प्रधार्य तदा सर्वे लोकपालास्त्वरान्विताः ॥ बृहस्पतिमुपागम्य [2]सर्वमात्मनि धिष्ठितम् ॥ कथयामासुरव्यग्रा
इंद्रस्य च गुरुं प्रति ॥ ३३ ॥ देवैरुक्तं वचो विप्रा निशम्य च बृहस्पतिः ॥ अराजकं च संप्राप्तं चिंतयामास बुद्धिमान् ॥ ३४ ॥ किं कार्यं
चाद्य कर्तव्यं कथं श्रेयो भविष्यति ॥ देवानां चाद्य लोकानामृषीणां भावितात्मनाम् ॥ ३५ ॥ मनसैव च तत्सर्वं कार्याकार्यं
विचार्य च ॥ जगाम शक्रं त्वरितो देवैः सह महायशाः ॥ ३६ ॥ प्राप्तो जलाशयं तं च यत्रास्ते हि पुरंदरः ॥ यस्य तीरे स्थिता हत्या
चंडालीव भयावहा ॥ ३७ ॥ तत्रोपविष्टास्ते सर्वे देवा ऋषिगणान्विताः ॥ आह्वानं च कृतं तस्य शक्रस्य गुरुणा स्वयम् ॥ ३८ ॥ समुत्थितस्ततः
शक्रो ददर्श स्वगुरुं तदा ॥ बाष्पपूरितवक्त्रो हि बृहस्पतिमभाषत ॥ ३९ ॥ प्रणिपत्य च तत्रत्यान्कृताञ्जलिरभाषत ॥ तदा दीनमुखो भूत्वा मनसा
संविमृश्य च ॥ ४० ॥ स्वयमेव कृतं पूर्वमज्ञानलक्षणं महत् ॥ अधुनैव मया कार्यं किं कर्तव्यं वद प्रभो ॥ ४१ ॥ प्रहस्योवाच भगवान्बृहस्पति
रुदारधीः ॥ पुरा त्वया कृतं यच्च तस्येदं कर्मणः फलम् ॥ ४२ ॥ मां च उद्दिश्य भो इंद्र तद्द्रोगादेव संक्षयः ॥ प्रायश्चितं हि हत्याया न दृष्टं स्मृति
कारिभिः ॥ ४३ ॥ अज्ञानतो हि यज्जातं पापं तस्य प्रतिक्रिया ॥ कथिता धर्म्मशास्त्रज्ञैः सकामस्य न विद्यते ॥ ४४ ॥ सकामेन कृतं पापमकामं
नैव जायते ॥ ताभ्यां विषयभेदेन प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ ४५ ॥ मरणांतो विधिः कार्यो कामेन हि कृतेन हि ॥ अज्ञानजनिते पापे प्रायश्चित्तं

---

[1] स्वधर्मनिष्ठां--नित्यं स्नानसन्ध्यावन्दनादिरूपाम्--इत्यर्थः । [2] सर्वम्--इत्यस्य कथयामासुः--इत्यनेन सम्बन्धः ।

विधीयते ॥ ४६ ॥ तस्मात्त्वया कृतं यच्च स्वयमेव हतो द्विजः ॥ पुरोहितश्च विद्वांश्च तस्मान्नास्ति प्रतिक्रिया ॥ ४७ ॥ यावन्मरणमप्येति
तावदप्सु स्थिरो भव ॥ ४८ ॥ शताश्वमेधसंज्ञं च यत्फलं तव दुर्मते ॥ तन्नष्टं तत्क्षणादेव घातितो हि द्विजो यदा ॥ ४९ ॥ सच्छिद्रे च
यथा तोयं न तिष्ठति घटेऽण्वपि ॥ तथैव सुकृतं पापे हीयते च प्रदक्षिणम् ॥ ५० ॥ तस्माच्च दैवसंयोगात्प्राप्तं स्वर्गादिकं च यैः ॥ यथोक्तं तद्भवे
त्तेषां धर्मिष्ठानां न संशयः ॥ ५१ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य शक्रो वचनमब्रवीत् ॥ कुकर्मणा मदीयेन प्राप्तमेतन्न संशयः ॥ ५२ ॥ अमरावती
माशु त्वं गच्छ देवर्षिभिः सह ॥ लोकानां कार्यसिद्ध्यर्थं देवानां च बृहस्पते ॥ इंद्रं कुरु महाभाग यस्ते मनसि रोचते ॥ ५३ ॥ यथा मृतस्तथा
हं वै ब्रह्महत्यावृतो महान् ॥ रागद्वेषसमुत्थेन पापेनास्मि परिप्लुतः ॥ ५४ ॥ तस्मात्त्वरान्विता यूयं देवराजानमाशु ःवै ॥ कुर्वंतु मदनुज्ञाताः सत्यं
प्रतिवदामि वः ॥ ५५ ॥ एवमुक्तास्तदा सर्वे बृहस्पतिपुरोगमाः ॥ एत्यामरावतीं तूर्णं पुरंदरविचेष्टितम् ॥ कथयामासुरव्यग्राः शचीं प्रति यथा
तथा ॥ ५६ ॥ राज्यस्य हेतोः किं कार्यं विमृशंतः परस्परम् ॥ ५७ ॥ एवं विमृश्यमानानां देवानां तत्र नारदः ॥ यदृच्छयागतस्तत्र देवर्षिरमित
द्युतिः ॥ ५८ ॥ उवाच पूजितो देवान्कस्माद्यूयं विचेतसः ॥ तेनोक्ताः कथयामासुः सर्वं शक्रस्य चेष्टितम् ॥ ५९ ॥ गतमिंद्रस्य चेंद्रत्वमेनसा
परमेण तु ॥ ततः प्रोवाच तान्देवान्देवर्षिर्नारदो वचः ॥ ६० ॥ यूयं देवाश्च सर्वज्ञास्तपसा विक्रमेण च ॥ तस्मादिंद्रो हि कर्तव्यो नहुषः सोम
वंशजः ॥ ६१ ॥ सोऽस्मिन्राष्ट्रे प्रतिष्ठाप्यस्त्वरितेनैव निर्जराः ॥ एकोनमश्वमेधानां शतं तेन महात्मना ॥ कृतमस्ति महाभागा नहुषेण च
यज्वना ॥ ६२ ॥ शच्या श्रुतं च तद्वाक्यं नारदस्य मुखोद्गतम् ॥ गतांतःपुरमव्यग्रा बाष्पपूरितलोचना ॥ ६३ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा सर्वे
देवान्वमोदयन् ॥ ६४ ॥ नहुषं राज्यमारोढुमैकपद्येन ते यदा ॥ आनीतो हि तदा राजा नहुषो ह्यमरावतीम् ॥ ६५ ॥ राज्यं दत्तं महेंद्रस्य
सुरैः सर्वैर्महर्षिभिः ॥ तदागस्त्यादयः सर्वे नहुषं पर्युपासत ॥ ६६ ॥ गंधर्वाप्सरसो यक्षा विद्याधरमहोरगाः ॥ यक्षाः सुपर्णाः पतगा ये चान्ये
स्वर्गवासिनः ॥ ६७ ॥ तदा महोत्सवो जातो देवपुर्यां निरंतरः ॥ शंखतूर्यमृदंगानि नेदुर्दुंदुभयः समम् ॥ ६८ ॥ गायकाश्च जगुस्तत्र तथा
वाद्यानि वादकाः ॥ नर्तका ननृतुस्तत्र तथा राज्यमहोत्सवे ॥ ६९ ॥ अभिषिक्तस्तदा तत्र बृहस्पतिपुरोगमैः ॥ ७० ॥ अर्चितो देवसूक्तैश्च यथा
वद्ग्रहपूजनम् ॥ कृतवांश्चैव ऋषिभिर्विद्वद्भिर्भावितात्मभिः ॥ ७१ ॥ तथा च सर्वैः परिपूजितो महान्राजा सुराणां नहुषस्तदानीम् ॥ इंद्रासने चेंद्र

---

१ सन्धिरार्षः—देवाः अन्वमोदयन्—इति पदच्छेदः।

समानरूपः संस्तूयमानः परमेण वर्चसा ॥ ७२ ॥ सुगंधदीपैश्च सुवाससा युतोऽलंकारभोगैः सुविराजितांगः ॥ बभौ तदानीं नहुषो मुनींद्रैः
संस्तूयमानो हि तथाऽमरेंद्रैः ॥ ७३ ॥ इति परमकलान्वितोऽसौ सुरमुनिवरगणैश्च पूज्यमानः ॥ नहुषनृपवरोऽभवत्तदानीं हृदि महता हृच्छयेन
तप्तः ॥ ७४ ॥ ॥ नहुष उवाच ॥ ॥ इंद्राणी कथमद्यैव नायाति मम सन्निधौ ॥ तां चाह्वयत शीघ्रं भो मा विलंबितुमर्हथ ॥ ७५ ॥ नहु
षस्य वचः श्रुत्वा बृहस्पतिरुदारधीः ॥ शचीभवनमासाद्य उवाच च सविस्तरम् ॥ ७६ ॥ शक्रस्य दुर्निमित्तेन ह्यानीतो नहुषोऽत्र वै ॥
राज्यार्थे भामिनि त्वं च अर्द्धासनगता भव ॥ ७७ ॥ शची प्रहस्य चोवाच बृहस्पतिमकल्मषम् ॥ असौ न परिपूर्णो हि यज्ञैः शक्रासने स्थितः ॥
एकोनमश्वमेधानां शतं कृतमनेन वै ॥ ७८ ॥ तस्मान्न योग्यो मां प्राप्तुं तत्त्वतो हि विमृश्यताम् ॥ यदि मां साभिलाषो हि परस्त्रियमचेतनः ॥
अवाह्यवाहनेनैव अत्रागत्य लभेत माम् ॥ ७९ ॥ तथेति गत्वा त्वरितो बृहस्पतिरुवाच तम् ॥ नहुषं कामसंतप्तं शच्योक्तं च यथातथम् ॥ ८० ॥
तथेति मत्वा राजासौ नहुषः काममोहितः ॥ विमृश्य परया बुद्ध्या अवाह्यं किं प्रशस्यते ॥ ८१ ॥ स बुद्ध्या च चिरं स्मृत्वा ब्राह्मणाश्च
तपस्विनः ॥ अवाह्याश्च भवंत्यस्मादात्मानं वाहयाम्यहम् ॥ ८२ ॥ द्वाभ्यां च तस्याः प्राप्त्यर्थमिति मे हृदि वर्तते ॥ शिबिकां च ददौ ताभ्यां
द्विजाभ्यां काममोहितः ॥ ८३ ॥ उपविश्य तदा तस्यां शिबिकायां समाहितः ॥ सर्पसर्पेति वचनान्नोदयामास तौ तदा ॥ ८४ ॥ अगस्त्यः
शिबिकावाही ततः क्रुद्धोऽशपन्नृपम् ॥ विप्राणामवमंता त्वमुन्मत्तोऽजगरो भव ॥ ८५ ॥ शापोक्तिमात्रतो राजा पतितो ब्राह्मणस्य
हि ॥ तत्रैवाजगरो भूत्वा विप्रशापो दुरत्ययः ॥ ८६ ॥ यथा हि नहुषो जातस्तथा सर्वेऽपि तादृशाः ॥ विप्राणामवमानेन पतन्ति निरयेऽशुचौ ॥
॥ ८७ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पदं प्राप्य विचक्षणैः ॥ अप्रमत्तैर्नरैर्भाव्यमिहामुत्र च लब्धये ॥ ८८ ॥ तथैव नहुषः सर्प्पो जातोरण्ये महाभये ॥
एवं चैवाभवत्तत्र देवलोके ह्यराजकम् ॥ ८९ ॥ तथैव ते सुराः सर्वे विस्मयाविष्टचेतसः ॥ अहो बत महत्कष्टं प्राप्तं राज्ञा ह्यनेन वै ॥ ९० ॥ न मर्त्य
लोको न स्वर्गो जातो ह्यस्य दुरात्मनः ॥ सतामवज्ञया सद्यः सुकृतं दग्धमेव हि ॥ ९१ ॥ याज्ञिको ह्यपरो लोके कथ्यतां च महामुने ॥ तदोवाच
महातेजा नारदो मुनिसत्तमः ॥ ९२ ॥ ययातिं च महाभागा आनयध्वं त्वरान्विताः ॥ देवदूतास्तु वै तूर्णं ययातिं द्रुतमानयन् ॥ ९३ ॥
विमानमारुह्य तदा महात्मा ययौ दिवं देवदूतैः समेतः ॥ पुरस्कृतो देववरैस्तदानीं तथोरगैर्यक्षगंधर्वसिद्धैः ॥ ९४ ॥ आयातः सोऽमरावत्यां त्रिद
शैरभितोषितः ॥ इंद्रासने चोपविष्टो बभाषे च स सत्वरम् ॥ ९५ ॥ नारदेनैवमुक्तस्तु त्वं राजा याज्ञिको ह्यसि ॥ सतामवज्ञया प्राप्तो नहुषो

दंदशूकताम् ॥ ९६ ॥ ये प्राप्नुवंति धर्मिष्ठा दैवेन परमं पदम् ॥ प्राक्तनेनैव मूढास्ते न पश्यंति शुभाशुभम् ॥ ९७ ॥ पतंति नरके घोरे
स्तब्धा वै नात्र संशयः ॥ ९८ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ यैः कृतं चामितं पुण्यं तेषां विघ्नः प्रजायते ॥ अल्पकत्वेन देवर्षे विद्धि सर्वं परं
मम ॥ ९९ ॥ महादानानि दत्तानि अन्नदानयुतानि च ॥ गोदानानि बहून्येव भूमिदानयुतानि च ॥ १०० ॥ तथैव सर्वाण्यपि चोत्तमानि
दानानि चोक्तानि मनीषिभिर्यदा ॥ एतानि सर्वाणि मया तदैव दत्तानि काले च महाविधानतः ॥ १०१ ॥ यज्ञैरिष्टं वाजपेयातिरात्रैर्ज्योतिष्टोमै
राजसूयादिभिश्च ॥ शास्त्रप्रोक्तैरश्वमेधादिभिश्च यूपैरेषालंकृता भूः समंतात् ॥ १०२ ॥ देवदेवो जगन्नाथ इष्टो यज्ञैरनेकशः ॥ गालवाय पुरे
दत्ता कन्या त्वेषा च माधवी ॥ १०३ ॥ पत्नीत्वेन चतुर्भ्यश्च दत्ताः कन्या मुने तदा ॥ गालवस्य गुरोरर्थे विश्वामित्रस्य धीमतः ॥ १०४ ॥ एवं
भूतान्यनेकानि सुकृतानि मया पुरा ॥ महांति च बहून्येव तानि वक्तुं न पार्यते ॥ १०५ ॥ भूयः पृष्टः सर्वदेवैः स राजा कृतं सर्वं गुप्तमेवं यथा
र्थम् ॥ विज्ञातुमिच्छाम यथार्थतोपि सर्वे वयं श्रोतुकामा ययाते ॥ १०६ ॥ वचो निशम्य देवानां ययातिरमितद्युतिः ॥ कथयामास तत्सर्वं
पुण्यशेषं यथार्थतः ॥ १०७ ॥ कथितं सर्वमेतच्च निःशेषं व्यासवत्तदा ॥ स्वपुण्यकथनेनैव ययातिरपतद्भुवि ॥ १०८ ॥ तत्क्षणादेव सर्वेषां
सुराणां तत्र पश्यताम् ॥ एवमेव तथा जातमराजकमतंद्रितम् ॥ १०९ ॥ अन्यो न दृश्यते लोके याज्ञिको यो हि तत्र वै ॥ शक्रासनेऽभिषे
कार्थं श्रूयतां हि द्विजोत्तमाः ॥ ११० ॥ सर्वे सुराश्च ऋषयोऽथ महाफणींद्रा गन्धर्वयक्षखगचारणकिंनराश्च ॥ विद्याधराः सुरगणाप्सरसां
गणाश्च चिंतापराः समभवन्मनुजास्तथैव ॥ १११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे शिव
शास्त्रे देवेन्द्रस्वाराज्याभिषेकवृत्तान्ते देवेन्द्रस्य ब्रह्महत्ययोपद्रुतौ नहुषशापययातिभूपपुण्यक्षयवृत्तान्तवर्णनंनाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ छ ॥
॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ ततः शची तान्प्रोवाच वाचं धर्मार्थसंयुताम् ॥ मा चिंता क्रियतां देवा बृहस्पतिपुरोगमाः ॥ १ ॥ गच्छत त्वरिताः
सर्वे शक्रं द्रष्टुं विचक्षणाः ॥ ब्रह्महत्याभिभूतोऽसौ यत्रास्ते सुरसत्तमः ॥ २ ॥ बहूनां कारणेनैव विश्वरूपो हि मंदधीः ॥ हतस्तेन महेंद्रेण सर्वैः
सोऽपि निराकृतः ॥ ३ ॥ तस्मात्सर्वैर्भवद्भिश्च गंतव्यं यत्र स प्रभुः ॥ अवज्ञा हि कृता पूर्वं महेंद्रेण तवानघ ॥ ४ ॥ अवज्ञामात्रक्षुब्धेन त्वया
शप्तः पुरंदरः ॥ तथैव शापितश्चासि मया त्वं हि बृहस्पते ॥ ५ ॥ निरस्तोऽपि हि तस्मात्त्वमवसानपरो भव ॥ ६ ॥ यथा मदर्थमानीतौ शक्रे
जीवति तावुभौ ॥ त्वयि जीवति भो ब्रह्मन्कार्यं तव करिष्यति ॥ ७ ॥ कोऽपि सौभाग्यवाँल्लोके तव क्षेत्रे जनिष्यति ॥ पुत्रं विख्यातनामानमत्र

नैवास्ति संशयः ॥ ८ ॥ गच्छ शीघ्रं सुरैः सार्द्धं शक्रमानय मा चिरम् ॥ प्रयासि त्वरितो नो चेत्पुनः शापं ददामि ते ॥ ९ ॥ शच्योक्तं वचनं
श्रुत्वा सुरैः सार्द्धं जगाम सः ॥ पुरंदरं गताः सर्वे ब्रह्महत्याभिपीडितम् ॥ १० ॥ सरसस्तीरमासाद्य ते शक्रं चाभ्यवादयन् ॥ दृष्टाः शक्रेण ते सर्वे
तदा ह्यप्सु स्थितेन वै ॥ ११ ॥ उवाच देवान्देवेशः कस्माद्यूयमिहागताः ॥ अहं हि पातकग्रस्तो ब्रह्महत्यापरिप्लुतः ॥ अप्सु तिष्ठामि भो देवा
एकाकी तपसान्वितः ॥ १२ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सर्वे देवाः शतक्रतोः ॥ ऊचुर्विह्वलिता एनं देवराजानमद्भुतम् ॥ १३ ॥ एतादृशं न वाच्यं
ते परेषामुपकारतः ॥ कृतं त्वयैव यत्कर्म विश्वरूपवधादिकम् ॥ १४ ॥ विश्वकर्मसुतेनैव कृतं याजनमद्भुतम् ॥ येन देवाः क्षयं यांति ऋषयोऽपि
महाप्रभाः ॥ १५ ॥ तस्माद्धतस्त्वया देव परेषामुपकारतः ॥ ततः सर्वे वयं प्राप्तास्त्वां नेतुममरावतीम् ॥ १६ ॥ एवं विवदमानेषु देवेषु च
तदाऽब्रवीत् ॥ ब्रह्महत्या त्वरायुक्ता देवेंद्रं वरयाम्यहम् ॥ १७ ॥ तदा बृहस्पतिर्वाक्यमुवाच सहसैव तु ॥ १८ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥
वासार्थं च करिष्यामः स्थानानि तव सांप्रतम् ॥ प्रसांत्विता तदा हत्या देवैस्तत्कार्यगौरवात् ॥ १९ ॥ विमृश्य सर्वे विभं[1]जुश्चतुर्द्धा हत्यां सुरास्ते
ऋषयो मनीषिणः ॥ यक्षाः पिशाचा उरगाः पतंगास्तथा च सर्वे सुरसिद्धचारणाः ॥२०॥ आदौ क्षमां प्रति तदा ऊचुः सर्वे दिवौकसः ॥ हे क्षमेऽ
शस्त्वया ग्राह्यो हत्यायाः कार्यसिद्धये ॥ २१ ॥ सुराणां तद्वचः श्रुत्वा धरित्री कंपिताऽवदत् ॥ कथं ग्राह्यो मया ह्यंशो हत्यायास्तद्विमृश्यताम् ॥
॥ २२ ॥ अहं हि सर्वभूतानां धात्री विश्वं धराम्यहम् ॥ अपवित्रा भविष्यामि एनसा संवृता भृशम् ॥ २३ ॥ पृथ्व्यास्तद्वचनं श्रुत्वा बृहस्प
तिरुवाच ताम् ॥ मा भैषीश्चारुसर्वांगि निष्पापासि न चान्यथा ॥ २४ ॥ यदा यदुकुले श्रीमान्वासुदेवो भविष्यति ॥ तदा तत्पदविन्यासा
न्निष्पापा त्वं भविष्यसि ॥ २५ ॥ कुरु वाक्यं त्वमस्माकं नात्र कार्या विचारणा ॥ २६ ॥ इत्युक्ता पृथिवी तेषां निष्पापा साकरोद्वचः ॥ ततो
वृक्षान्समाहूय सर्वे देवा[2]ऽब्रुवन्वचः ॥ २७ ॥ हत्यांशो हि ग्रहीतव्यो भवद्भिः कार्यसिद्धये ॥ एवमुक्ताऽब्रु[3]वन्वृक्षा देवान्सर्वे समागताः ॥ २८ ॥
वयं सर्वे तथा भूतास्तापसानां फलप्रदाः ॥ तदा हत्यान्विताः सर्वे भविष्यंति तपस्विनः ॥ २९ ॥ पापिनो हि महाभागास्तस्मात्सर्वं विमृश्य
ताम् ॥ तदा पुरोधसा चोक्ताः सर्वे वृक्षाः समागताः ॥ ३० ॥ मा चिंता क्रियतां सर्वैः प्रसादाच्च शतक्रतोः ॥ छेदिताश्चैव सर्वे वै ह्यनेकांशत्व
मागताः ॥३१॥ ततो विटपिनो नित्यं यूयं सर्वे भविष्यथ ॥ इत्युक्तास्ते तदा सर्वेऽगृह्णन्हत्यां विभागशः ॥ ३२ ॥ ततो ह्यपः समाहूय ऊचुः

---

[1] विभजुः इत्यत्रैत्वाभाव आर्षश्छन्दोनुरोधेन, विभेजुः इति त्वपेक्षितम् । [2] सन्धिरार्षः आर्षो वाडभावः । [3] सन्धिरार्षः ।

सर्वे दिवौकसः ॥ अद्भिश्च गृह्यतामद्य हत्यांशः कार्यसिद्धये ॥ ३३ ॥ तदा ह्यापो मिलित्वाथ ऊचुः सर्वाः पुरोधसम् ॥ यानि कानि च
पापानि तथा दुश्चरितानि च ॥ ३४ ॥ अस्मत्संपर्कसंबंधात्स्नानशौचाशनादिभिः ॥ पुनंति प्राणिनः सर्वे पापेन परिवेष्टिताः ॥ ३५ ॥
तासां वचनमाकर्ण्य बृहस्पतिरुवाच ह ॥ मा भयं क्रियतामाप एनसा दुस्तरेण हि ॥ ३६ ॥ आपः पुनंतु सर्वेषां चराचरनिवासि
नाम् ॥ तदा स्त्रियः समाहूय बृहस्पतिरुवाच ह ॥ ३७ ॥ अद्यैव ग्राह्यो हत्यांशः सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥ निशम्य तद्गुरोर्वाक्यमूचुः सर्वाश्च
योषितः ॥ ३८ ॥ पापमाचरते योषा तेन पापेन नान्यथा ॥ लिप्यंते बहवः पक्षा इति वेदानुशासनम् ॥ ३९ ॥ श्रुतमस्ति न ते किंचिद्धे
पुरोधो विमृश्यताम् ॥ योषिद्भिः प्रोच्यमानोऽपि उवाचाथ बृहस्पतिः ॥ ४० ॥ मा भयं क्रियतां सर्वाः पापादस्मात्सुलोचनाः ॥ भविष्याणां
तथान्येषां भविष्यति फलप्रदः ॥ हत्यांशो यो हि सर्वासां यथाकामित्वमेव च ॥४१॥ एवमंशाश्च हत्यायाश्चत्वारः कल्पिताः सुरैः ॥ निवास[1]मंकरो
त्सद्यस्तेषुतेषु द्विजोत्तमाः ॥ ४२ ॥ निष्पापो हि तदा जातो महेंद्रो ह्यभिषेचितः ॥ देवपुर्यां सुरगणैस्तथैव ऋषिभिः सह ॥ ४३ ॥ शच्या समेतो
हि तदा पुरंदरो बभूव विश्वाधिपतिर्महात्मा ॥ देवैः समेतो हि महानुभावैर्मुनीश्वरैः सिद्धगणैस्तदानीम् ॥ ४४ ॥ तदाग्नयः शोभना वायवश्च
सर्वे ग्रहाः सुप्रभाः शांतियुक्ताः ॥ जाताः सद्यः पृथिवी शोभमाना तथाद्रयो मणिप्रभवा बभूवुः ॥ ४५ ॥ प्रसन्नानि तथा ह्यासन्मनांसि च मन
स्विनाम् ॥ ४६ ॥ नद्यश्चामृतवाहिन्यो वृक्षा ह्यासन्सदाफलाः ॥ अकृष्टपच्यौषधयो बभूवुश्चामृतोपमाः ॥ ४७ ॥ ऐकपद्येन सर्वेषामिंद्रलोकनि
वासिनाम् ॥ बभूव परमोत्साहो महामोदकरस्तथा ॥ ४८ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नंतरे त्वष्टा दृष्ट्वा चेंद्रमहोत्सवम् ॥ बभूव रुषि
[2]तोऽतीव पुत्रशोकप्रपीडितः ॥ ४९ ॥ जगाम निर्वेदपरस्तपस्तप्तुं सुदारुणम् ॥ तपसा तेन संतुष्टो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ५० ॥ त्वष्टारमब्रवी
त्तुष्टो वरं वरय सुव्रत ॥ तदा वव्रे वरं त्वष्टा सर्वलोकभयावहम् ॥ वरं पुत्रो हि दातव्यो देवानां हि भयावहः ॥ ५१ ॥ तथेति च वरो दत्तो ब्रह्मणा
परमेष्ठिना ॥ वरदानात्सद्य एव बभूव पुरुषस्तदा ॥ ५२ ॥ वृत्रनामांकितस्तत्र दैत्यो हि परमाद्भुतः ॥ धनुषां शतमात्रं हि प्रत्यहं ववृधेऽसुरः ॥
॥ ५३ ॥ पातालान्निर्गता दैत्या ये पुराऽमृतमंथने ॥ घातिताः सुरसंघैश्च भृगुणा जीवितास्त्वरात् ॥ ५४ ॥ सर्वं महीतलं व्याप्तं तेनैकेन महा
त्मना ॥ ५५ ॥ तदा सर्वेऽपि ऋषयो बध्यमानास्तपस्विनः ॥ ब्रह्माणं त्वरिताः सर्वे ऊचुर्व्यसनमागतम् ॥ ५६ ॥ तथा चेंद्रादयो देवा गंधर्वाः सम

---

[1] सा हत्या-इति शेषः । [2] रुषितः-क्रुद्धः--इत्यर्थः ।

रुद्रणाः ॥ ब्रह्मणा कथितं सर्वं त्वष्टुश्चैतच्चिकीर्षितम् ॥ ५७ ॥ भवद्वधार्थं जनितस्तपसा परमेण तु ॥ वृत्रोनाम महातेजाः सर्वदैत्याधिपो महान् ॥
॥ ५८ ॥ तथापि यत्नः क्रियतां यथा वध्यो भवेदसौ ॥ निशम्य ब्रह्मणो वाक्यमूचुर्देवाः सवासवाः ॥ ५९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ यदा इंद्रो हि
हत्याया विमुक्तः स्थापितो दिवि ॥ तदास्माभिरकार्यं वै कृतमस्ति दुरासदम् ॥ ६० ॥ शस्त्राण्यस्त्राण्यनेकानि संक्षिप्तानि ह्यबुद्धितः ॥ दधीच
स्याश्रमे ब्रह्मन्किं कार्यं करवामहे ॥ ६१ ॥ तच्छ्रुत्वा प्रहसन्वाक्यं देवान्ब्रह्मा तदाऽब्रवीत् ॥ चिरं स्थितानि विज्ञायागच्छध्वं तानि वै सुराः ॥ ६२ ॥
गत्वा देवास्तदा सर्वे नापश्यन्स्वं स्वमायुधम् ॥ पप्रच्छुश्च दधीचिं ते सोऽवादीन्नैव वेद्म्यहम् ॥ ६३ ॥ पुनर्ब्रह्माणमागत्य ऊचुः सर्वे मुनेर्वचः ॥
॥ ६४ ॥ ब्रह्मोवाच तदा देवान्सर्वेषां कार्यसिद्धये ॥ तस्यास्थीन्येव याचध्वं प्रदास्यति न संशयः ॥ ६५ ॥ तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणो वाक्यं शक्रो वचन
मब्रवीत् ॥ ६६ ॥ विश्वरूपो हतो देव देवानां कार्यसिद्धये ॥ एक एव तदा ब्रह्मन्पापिष्ठोऽहं कृतः सुरैः ॥ ६७ ॥ तथा पुरोधसा चैव
निःश्रीकस्तत्क्षणात्कृतः ॥ दिष्ट्या परमया चाहं प्रविष्टो निजमंदिरम् ॥ ६८ ॥ दधीचं घातयित्वा वै तस्यास्थीनि बहून्यपि ॥
अस्त्राणि तानि भगवन्कृतानि ह्यशुभानि वै ॥ ६९ ॥ त्वष्ट्रा हि जनितो यो वै वृत्रो नामैष दैत्यराट् ॥ कथं तं घातयाम्येवं सततं
पापभीरुणा ॥ शक्रेणोक्तं निशम्याथ ब्रह्मा वाक्यमुवाच ह ॥ ७० ॥ अर्थशास्त्रपरेणैव विधिना तमबोधयत् ॥ आततायिनमायांतं ब्राह्मणं वा
तपस्विनम् ॥ हंतुकामं जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥ ७१ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ दधीचस्य वधाद्ब्रह्मन्नहं भीतो न संशयः ॥ तस्माद्ब्रह्म
वधात्सत्यं महदेनो भविष्यति ॥ ७२ ॥ अतो न कार्यमस्माभिर्ब्राह्मणानां तु हेलनम् ॥ हेलनाद्बहवो दोषा भविष्यंति न चान्यथा ॥ ७३ ॥
अदृष्टं परमं धर्म्यं विधिना परमेण हि ॥ कर्तव्यं मनसा चैवं पुरुषेण विजानता ॥७४॥ निःस्पृहं तस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा ब्रह्मा ह्युवाच तम् ॥ शक्र
स्वबुद्ध्या वर्तस्व दधीचिं गच्छ सत्वरम् ॥७५॥ याचस्व तस्य चास्थीनि दधीचेः कार्यगौरवात् ॥ गुरुणा सहितः शक्रो देवैः सह समन्वितः ॥७६॥
तथेति गत्वा ते सर्वे दधीचस्याश्रमं शुभम् ॥ नानासत्त्वसमायुक्तं वैरभावविवर्जितम् ॥ ७७ ॥ मार्जारमूषकाश्चैव परस्परमुदान्विताः ॥ ऐकपद्येन
सिंहाश्च गजिन्यः कलभैः सह ॥ ७८ ॥ तथा जात्यश्च विविधाः क्रीडायुक्ताः परस्परम् ॥ नकुलैः सह सर्पाश्च क्रीडायुक्ताः परस्परम् ॥ ७९ ॥
एवंविधान्यनेकानि ह्याश्चर्याणि तदाश्रमे ॥ पश्यंतो विबुधाः सर्वे विस्मयं परमं ययुः ॥ ८० ॥ अथासने मुनिश्रेष्ठं ददृशुः परमास्थितम् ॥ तेजसा

परमेणैव भ्राजमानं यथा रविम् ॥ ८१ ॥ विभावसुं द्वितीयं वा[1] सुवर्चासहितं तदा ॥ यथा ब्रह्मा हि सावित्र्या तथासौ मुनिसत्तमः ॥ ८२ ॥ तं
प्रणम्य ततो देवा वचनं चेदमब्रुवन् ॥ त्वं दाता त्रिषु लोकेषु त्वत्सकाशमिहागताः ॥ ८३ ॥ निशम्य वचनं तेषां देवानां मुनिरब्रवीत् ॥ किमर्थ
मागताः सर्वे वदध्वं तत्सुरोत्तमाः ॥ ८४ ॥ प्रयच्छामि न संदेहो नान्यथा मम भाषितम् ॥ तदोचुः सहिताः सर्वे दधीचिं स्वार्थकामुकाः ॥ ८५ ॥
भयभीता वयं विप्र भवद्दर्शनकांक्षिणः ॥ त्रातारं त्वां समाकर्ण्य ब्रह्मणा नोदिता वयम् ॥८६॥ सम्प्राप्ता विद्धि तत्सर्वं दातुमर्होऽथ सुव्रत ॥ ८७ ॥
निशम्य वचनं तेषां किं दातव्यं तदुच्यताम् ॥८८॥ ततो देवाब्रुवन्[2]विप्र दैत्यानां निधनाय नः ॥शस्त्रनिर्माणकार्यार्थं तवास्थीनि प्रयच्छ वै ॥८९॥
प्रहस्योवाच विप्रर्षिस्तिष्ठध्वं क्षणमेव हि ॥ स्वयमेव त्वहं देवास्त्यक्ष्याम्यद्य कलेवरम् ॥९०॥ इत्युक्त्वा तानथो पत्नीं समाहूय सुवर्चसम् ॥ प्रोवाच
स महातेजाः शृणु देवि शुचिस्मिते ॥ ९१ ॥ अस्थ्यर्थं याचितो देवैस्त्यजाम्येतत्कलेवरम् ॥ ब्रह्मलोकं व्रजाम्यद्य परमेण समाधिना ॥ ९२ ॥
मयि याते ब्रह्मलोकं त्वं स्वधर्मेण तत्र माम् ॥ प्राप्स्यस्येव न संदेहो वृथा चिन्तां च मा कृथाः ॥ ९३ ॥ इत्युक्त्वा तां स्वपत्नीं स प्रेषयामास चा
श्रमम् ॥ ततो देवाग्रतो विप्रः समाधिमगमत्तदा ॥९४॥ समाधिना परेणैव विसृज्य स्वं कलेवरम् ॥ ब्रह्मलोकं गतः सद्यः पुनर्नावर्तते यतः॥९५॥
दधीचिनामा मुनिवृंदवर्यः शिवप्रियः शिवदीक्षाभियुक्तः ॥ परोपकारार्थमिदं कलेवरं शीघ्रं स विप्रोऽत्यजदात्मना तदा ॥ ९६ ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे देवैरस्थिकृताऽभ्यर्थितस्य दधीचेर्योगेन स्वदेहविसर्जनंनाम षोडशोऽध्यायः॥
॥ १६ ॥छ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ ततः सर्वे सुरगणा दृष्ट्वा तं विलयं गतम् ॥ चिंतयंतः सुरगणाः कथं च विदधामहे ॥ १ ॥ सुरभिं चाह्वयित्वाथ
तदोवाच शचीपतिः ॥ कलेवरं दधीचस्य लिह्यास्त्वं वचनान्मम ॥२॥ तथेति च वचो मत्वा तत्क्षणादेव लिह्य तत् ॥ निर्मांसं च कृतं सद्यस्तया
धेन्वा कलेवरम् ॥३॥ जगृहुस्तानि चास्थीनि चक्रुः शस्त्राणि वै सुराः ॥ तस्य वंशोद्भवं[3] वज्रं शिरो ब्रह्मशिरस्तथा ॥४॥ अन्यानि चास्थीनि बहूनि
तस्य ऋषेस्तदानीं जगृहुः सुराश्च ॥ तथा शिराजालमयांश्च पाशांश्चक्रुः सुरा वैरयुताश्च दैत्यान् ॥ ५ ॥ शस्त्राणि कृत्वा ते सर्वे महाबलपराक्रमाः ॥
ययुर्देवास्त्वरायुक्ता वृत्रघातनतत्पराः ॥६॥ ततः सुवर्चाश्च दधीचिपत्नी या प्रेषिता सा सुरकार्यसिद्धये ॥ व्यलोकयत्तत्र समेत्य सर्वं मृतं पतिं देहमथो
ददर्श तम् ॥ ७ ॥ ज्ञात्वा च तत्सर्वमिदं सुराणां कृत्यं तदानीं च चुकोप साध्वी ॥ ददौ सती शापमतीव रुष्टा तदा सुवर्चा ऋषिवर्यपत्नी ॥ ८ ॥

---

[1] इवार्थे 'वा' शब्दः । [2] ब्रुवन्—अब्रुवन्—अडभाव आर्षः । [3] वंशोद्भवं--पृष्ठवंशास्थ्युद्भवम्--इत्यर्थः ।

अहो सुरा दुष्टतराश्च सर्वे सर्वे ह्यशक्ताश्च तथैव लुब्धाः ॥ तस्माच्च सर्वेऽप्रजसो भवंतु दिवौकसोऽद्यप्रभृतीत्युवाच सा ॥ ९ ॥ एवं शापं ददौ तेषां
सुराणां सा तपस्विनी ॥ प्रविश्याश्वत्थमूले सा स्वोदरं दारयत्[1]तदा ॥ १० ॥ निर्गतो जठराद्गर्भो दधीचस्य महात्मनः ॥ साक्षाद्रुद्रावतारोऽसौ
पिप्पलादो महाप्रभः ॥ ११ ॥ प्रहस्य जननी गर्भमुवाच रुषितेक्षणा ॥ सुवर्चा तं पिप्पलादं चिरं तिष्ठास्य सन्निधौ ॥ १२ ॥ अश्वत्थस्य
महाभाग सर्वेषां सफलो भवेः ॥ तथैव भाषमाणा सा सुवर्चा तनयं प्रति ॥ पतिमन्वगमत्साध्वी परमेण समाधिना ॥ १३ ॥ एवं दधीचपत्नी
सा पतिना स्वर्गमाव्रजत् ॥ १४ ॥ ते देवाः कृतशस्त्रास्त्रा दैत्यान्प्रति समुत्सुकाः ॥ आजग्मुश्चेंद्रमुख्यास्ते महाबलपराक्रमाः ॥ १५ ॥ गुरुं
पुरस्कृत्य तदाज्ञया ते गणाः सुराणां बहवस्तदानीम् ॥ भुवं समागत्य च मध्यदेशमूचुश्च सर्वे परमास्त्रयुक्ताः ॥ १६ ॥ समागतानुपसृत्य
देवांश्चेंद्रपुरोगमान् ॥ ययौ वृत्रो महादैत्यो दैत्यवृन्दसमावृतः ॥ १७ ॥ यथा मेरोश्च शिखरं परिपूर्णं प्रदृश्यते ॥ तथा सोऽपि महातेजा विश्वकर्म्म
सुतो महान् ॥ १८ ॥ तेन दृष्टो महेन्द्रश्च महेंद्रेण महासुरः ॥ देवानां दानवानां च दर्शनं च महाद्भुतम् ॥ १९ ॥ तदा ते बद्धवैराश्च देवदैत्याः
परस्परम् ॥ अन्योन्यमभिसंरब्धा जगर्जुः परमाद्भुतम् ॥ २० ॥ वादित्राणि च भीमानि वाद्यमानानि सर्वशः ॥ श्रूयंतेऽत्र गभीराणि सुरा
सुरसमागमे ॥ २१ ॥ वाद्यमानेषु तूर्येषु ते सर्वे त्वरयान्विताः ॥ अनेकैः शस्त्रसंघातैर्जघ्नुरन्योन्यमोजसा ॥ २२ ॥ तदा देवासुरे युद्धे त्रैलोक्यं
सचराचरम् ॥ भयेन महता युक्तं बभूव गतचेतनम् ॥ २३ ॥ छेदिताः स्फोटिताश्चैव केचिच्छस्त्रैर्द्विधा कृताः ॥ नाराचैश्च तथा केचिच्छस्त्रास्त्रैः
शकलीकृताः ॥ २४ ॥ भल्लैश्चेरुर्हताः केचिद्व्यंगभूता दिवौकसः ॥ रश्मयो मेघसंभूताः प्रकाशंते नभस्स्विव ॥ २५ ॥ शिरांसि पतितान्येव बहूनि
च नभस्तलात् ॥ नक्षत्राणीव च यथा महाप्रलयसंकुलम् ॥ २६ ॥ प्रवर्तितं मध्यदेशे सर्वभूतक्षयावहम् ॥ शक्रेण सह संग्रामं चकार नमुचिस्तदा
॥ २७ ॥ वज्रेण जघ्ने तरसा नमुचिं देवराट् स्वयम् ॥ न रोमैकं च त्रुटितं नमुचेरसुरस्य च ॥ २८ ॥ वज्रेणापि तदा सर्वे विस्मयं परमं गताः ॥
असुराश्च सुराश्चैव महेंद्रो व्रीडितस्तदा ॥ २९ ॥ गदया नमुचिं जघ्ने गदा सापि विचूर्णिता ॥ नमुचेरंगलग्नापि पपात वसुधातले ॥ ३० ॥
तथा शूलेन महता तं जघान पुरंदरः ॥ तच्छूलं शतधा चूर्णं नमुचेरंगमाश्रितम् ॥ ३१ ॥ एवं तं विविधैः शस्त्रैराजघान सुरारिहा ॥ प्रहस्य
मानो नमुचिर्न जघान पुरंदरम् ॥ ३२ ॥ तूष्णींभूतस्तदा चेंद्रश्चिंतया परया युतः ॥ किं कार्यं किमकार्यं वा इतींद्रो नाविदत्तदा ॥ ३३ ॥ एतस्मि

---

[1] दारयत्—अदारयत्--अडभाव आर्षः ।

न्नंतरे तत्र महायुद्धे महाभये ॥ जाता नभोगता वाणी इंद्रमुद्दिश्य सत्वरम् ॥ ३४ ॥ जह्येनमद्याशु महेंद्र दैत्यं दिवौकसां घोरतरं भयावहम् ॥ फेनेन चैवाशु महासुरेन्द्रमपां समीपेन दुरासदेन ॥ ३५ ॥ अन्येन शस्त्रेण च आहतोऽसौ वध्यः कदाचिन्न भवत्ययं तु ॥ तस्माच्च देवेश वधार्थमस्य कुरु प्रयत्नं नमुचेर्दुरात्मनः ॥ ३६ ॥ निशम्य वाचं परमार्थयुक्तां दैवीं सदानंदकरीं शुभावहाम् ॥ चक्रे परं यत्नवतां वरिष्ठो गत्वोदधेः पारमनंतवीर्यः ॥ ३७ ॥ तत्रागतं समीक्ष्याथ नमुचिः क्रोधमूर्छितः ॥ हत्वा शूलेन देवेंद्रं प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ समुद्रस्य तटः[1] कस्मात्सेवितः सुरसत्तम ॥ विहाय रणभूमिं च त्यक्तशस्त्रोऽभवद्भवान् ॥ ३९ ॥ त्वदीयेनैव वज्रेण किं कृतं मम दुर्मते ॥ ॥ ४० ॥ तथान्यानि च शस्त्राणि अस्त्राणि सुबहूनि च ॥ गृहीतानि पुरा मंद हंतुं मामेव चाधुना ॥ ४१ ॥ किं करिष्यसि मां हंतुं युद्धाय समुपस्थितः ॥ केन शस्त्रेण रे मंद योद्धुमिच्छसि संयुगे ॥ ४२ ॥ त्वां घातयामि चाद्यैव यदि तिष्ठसि संयुगे ॥ नो चेद्गच्छ मया मुक्तश्चिरं जीव सुखी भव ॥ ४३ ॥ एवं स गर्वितं तस्य वाक्यमाहवशोभिनः ॥ श्रुत्वा महेंद्रोऽपि रुषा जगृहे फेनमद्भुतम् ॥ ४४ ॥ फेनं करस्थं दृष्ट्वा तु असुरा जहसुस्तदा ॥ ४५ ॥ क्षयं गतानि चास्त्राणि फेनेनैव पुरंदरः ॥ हंतुमिच्छति मामद्य शतक्रतुरुदारधीः ॥ ४६ ॥ एवं प्रहस्य नमुचिरवज्ञाय पुरंदरम् ॥ सावज्ञं पुरतस्तस्थौ नमुचिर्दैत्यपुंगवः ॥ ४७ ॥ तदैव तं स फेनेन शीघ्रमिंद्रो जघान ह ॥ ४८ ॥ हते तु नमुचौ देवाः सर्वे चैव मुदान्विताः ॥ साधुसाध्विति शब्देन ऋषयश्चाभ्यपूजंयन् ॥ ४९ ॥ तदा सर्वे जयं प्राप्ता हत्वा नमुचिमाहवे ॥ दैत्यास्ते कोपसंरब्धा योद्धुकामा मुदान्विताः ॥ ५० ॥ पुनः प्रववृते युद्धं देवानां दानवैः सह ॥ शस्त्रास्त्रैर्बहुधा मुक्तैः परस्परवधैषिभिः ॥ ५१ ॥ यदा ते ह्यसुरा देवैः पातिताश्च पुनःपुनः ॥ तदा वृत्रो महातेजाः शतक्रतुमुपाव्रजत् ॥ ५२ ॥ वृत्रं दृष्ट्वा तदा सर्वे ससुरासुरमानवाः ॥ भयेन महताविष्टाः पतिता भुवि शेरते ॥५३॥ एवं भीतेषु सर्वेषु सुरसिद्धेषु वै तदा ॥ इंद्रश्चैरावणारूढो वज्रपाणिः प्रतापवान् ॥५४॥ छत्रेण ध्रियमाणेन चामरेण विराजितः ॥ तदा सर्वैः समेतो हि लोकपालैः प्रतापितः ॥ ५५ ॥ वृत्रं विलोक्य ते सर्वे लोकपाला महेश्वराः ॥ भयभीताश्च ते सर्वे शिवं शरणमन्वयुः ॥ ५६ ॥ मनसाचिंतयन्सर्वे शंकरं लोकशंकरम् ॥ लिंगं संपूज्य विधिवन्महेंद्रो जयकामुकः ॥ ५७ ॥ गुरुणा विदितः सद्यो विश्वासेन परेण हि ॥ उवाच च तदा शक्रं बृहस्पतिरुदारधीः ॥ ५८ ॥ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ कार्तिके शुक्लपक्षे तु

---

[1] 'तटं त्रिषु' इत्यमरात्--पुंस्त्वमपि ।

मंदवारे त्रयोदशी ॥ समग्रा यदि लभ्येत सर्वप्राप्त्यै न संशयः ॥ ५९ ॥ तस्यां प्रदोषसमये लिंगरूपी सदाशिवः ॥ पूजनीयो हि देवेंद्र सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ६० ॥ स्नात्वा मध्याह्नसमये तिलामलकसंयुतम् ॥ शिवस्य चार्चनं कुर्याद्गंधपुष्पफलादिभिः ॥ ६१ ॥ पश्चात्प्रदोषवेलायां स्थावरं लिंगमर्च्चयेत् ॥ स्वयंभु स्थापितं चापि पौरुषेयमपौरुषम् ॥ ६२ ॥ जने वा विजने वापि अरण्ये वा तपोवने ॥ तल्लिंगमर्च्चयेद्भक्त्या प्रदोषे तु विशेषतः ॥ ६३ ॥ ग्रामाद्बहिः स्थितं लिंगं ग्रामाच्छतगुणं फलम् ॥ बाह्याच्छतगुणं पुण्यमरण्ये लिंगमद्भुतम् ॥ ६४ ॥ आरण्याच्छतगुणं पुण्यमर्चितं पार्वतं यथा ॥ पार्वताच्चैव लिंगाच्च फलं चायुतसंज्ञितम् ॥ तपोवनाश्रितं लिंगं पूजितं वा महाफलम् ॥ ६५ ॥ तस्मादेतद्द्विभागेन शिवपूजनार्चनं बुधैः ॥ कर्तव्यं निपुणत्वेन तीर्थस्नानादिकं तथा ॥ ६६ ॥ पंचपिंडान्समुद्धृत्य स्नानमात्रेण शोभनम् ॥ कूपे स्नानं प्रकुर्वीत उद्धृतेन विशेषतः ॥६७॥ तडागे दश पिंडांश्च उद्धृत्य स्नानमाचरेत् ॥ नदीस्नानं विशिष्टं च महानद्यां विशेषतः ॥ ६८ ॥ सर्वेषामपि तीर्थानां गंगास्नानं विशिष्यते ॥ देवखाते च तत्तुल्यं प्रशस्तं स्नानमाचरेत् ॥ ६९ ॥ प्रदीपानां सहस्रेण दीपनीयः सदाशिवः ॥ तथा दीपशतेनापि द्वात्रिंशद्दीपमालया ॥७०॥ घृतेन दीपयेद्दीपाञ्छिवस्य परितुष्टये ॥ तथा फलैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्गंधधूपकैः ॥७१॥ उपचारैः षोडशभिर्लिंगरूपी सदाशिवः ॥ पूज्यः प्रदोषवेलायां नृभिः सर्वार्थसिद्धये ॥ ७२ ॥ प्रदक्षिणं प्रकुर्वीत शतमष्टोत्तरं तथा ॥ नमस्कारान्प्रकुर्वीत तावत्संख्यान्प्रयत्नतः ॥७३॥ प्रदक्षिणनमस्कारैः पूजनीयः सदाशिवः ॥ नाम्नां शतेन रुद्रोऽसौ स्तवनीयो यथाविधि ॥ ७४ ॥ नमो रुद्राय भीमाय नीलकण्ठाय वेधसे ॥ कपर्दिने सुरेशाय व्योमकेशाय वै नमः ॥ ७५ ॥ वृषध्वजाय सोमाय नीलकण्ठाय वै नमः ॥ दिगंबराय भर्गाय उमाकांतकपर्दिने ॥ ७६ ॥ तपोमयाय व्याप्ताय शिपिविष्टाय वै नमः ॥ व्यालप्रियाय व्यालाय व्यालानां पतये नमः ॥ ७७ ॥ महीधराय व्याघ्राय पशूनां पतये नमः ॥ त्रिपुरांतकसिंहाय शार्दूलोग्ररवाय च ७८ ॥ मीनाय मीननाथाय सिद्धाय परमेष्ठिने ॥ कामांतकाय बुद्धाय बुद्धीनां पतये नमः ॥ ७९ ॥ कपोताय विशिष्टाय शिष्टाय परमात्मने ॥ वेदाय वेदबीजाय देवगुह्याय वै नमः ॥ ८० ॥ दीर्घाय दीर्घदीर्घाय दीर्घार्घाय महाय च ॥ नमो जगत्प्रतिष्ठाय व्योमरूपाय वै नमः ॥ ८१ ॥ गजासुरविनाशाय ह्यंधकासुरभेदिने ॥ नीललोहितशुक्लाय चण्डमुण्डप्रियाय च ॥ ८२ ॥ भक्तिप्रियाय देवाय ज्ञानज्ञानाव्ययाय च ॥ महेशाय नमस्तुभ्यं महादेवहराय च ॥ ८३ ॥ त्रिनेत्राय त्रिवेदाय वेदांगाय नमोनमः ॥ अर्थाय अर्थरूपाय परमार्थाय वै नमः ॥ ८४ ॥ विश्वरूपाय विश्वाय विश्वनाथाय वै नमः ॥ शंकराय च कालाय कालावयवरूपिणे ॥ ८५ ॥ अरूपाय च

सूक्ष्माय सूक्ष्मसूक्ष्माय वै नमः ॥ श्मशानवासिने तुभ्यं नमस्ते कृत्तिवाससे ॥ ८६ ॥ शशांकशेखरायैव रुद्रविश्वाश्रयाय च ॥ दुर्गाय दुर्गसाराय
दुर्गावयवसाक्षिणे ॥ ८७ ॥ लिंगरूपाय लिंगाय लिंगानां पतये नमः ॥ नमः प्रणवरूपाय प्रणवार्थाय वै नमः ॥ ८८ ॥ नमोनमः कारणकार
णाय ते मृत्युंजयायात्मभवस्वरूपिणे ॥ त्रियंबकायासितकंठ भर्ग गौरीपते सकलमंगलहेतवे नमः ॥ ८९ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ नाम्नां
शतं महेशस्य उच्चार्यं व्रतिना तदा ॥ प्रदक्षिणनमस्कारैरेतत्संख्यैः प्रयत्नतः ॥ कार्यं प्रदोषसमये तुष्टचर्थं शंकरस्य च ॥ ९० ॥ एवं व्रतं समुद्दिष्टं
तव शक्र महामते ॥ शीघ्रं कुरु महाभाग पश्चाद्युद्धं कुरु प्रभो ॥ ९१ ॥ शंभोः प्रसादात्सर्वं ते भविष्यति जयादिकम् ॥ ९२ ॥ वृत्रो ह्ययं महा
तेजा दैतेयस्तपसा पुरा ॥ शिवं प्रसादयामास पर्वते गंधमादने ॥ ९३ ॥ नाम्ना चित्ररथो राजा वनं चित्ररथस्य तत् ॥ एतज्जानीहि भो इन्द्र शिव
पुर्याः समीपतः ॥ ९४ ॥ यस्मिन्वने महाभाग न संति च षडूर्मयः ॥ तस्माच्चैत्ररथं नाम वनं परममंगलम् ॥ तस्य राज्ञः शिवेनैव दत्तं यानं
महाद्भुतम् ॥ ९५ ॥ कामगं किंकिणीयुक्तं सिद्धचारणसेवितम् ॥ गंधर्वैरप्सरोयक्षैः किंनरैरुपशोभितम् ॥ ९६ ॥ ततस्तेनैव यानेन पृथिवीं पर्यट
न्पुरा ॥ तथा गिरीशमुख्यांश्च द्वीपांश्च विविधांस्तथा ॥ ९७ ॥ एकदा पर्यटन्राजा नाम्ना चित्ररथो महान् ॥ कैलासमागतस्तत्र स ददर्श पराद्भु
तम् ॥ ९८ ॥ सभातलं महेशस्य गणैश्चैव विराजितम् ॥ अर्द्धांगलग्नया देव्या शोभितं च महेश्वरम् ॥ ९९ ॥ निरीक्ष्य देव्या सहितं सदाशिवं
देव्यान्वितं वाक्यमिदं बभाषे ॥ १०० ॥ वयं च शंभो विषयान्विताश्च मंत्र्यादयः स्त्रीजिताश्चापि चान्ये ॥ न लोकमध्ये वयमेव चाज्ञाः स्त्रीसेवनं
लज्जया नैव कुर्मः ॥ १०१ ॥ एतद्वाक्यं निशम्याथ महेशः प्रहसन्निव ॥ उवाच न्यायसंयुक्तं सर्वेषामपि शृण्वताम् ॥ १०२ ॥ भयं लोकापवा
दाच्च सर्वेषामपि नान्यथा ॥ ग्रासितं कालकूटं च सर्वेषामपि दुर्जरम् ॥ १०३ ॥ तथापि उपहासो मे कृतो राज्ञा हि दुर्जरः ॥ तं चित्ररथमाहूय
गिरिजा वाक्यमब्रवीत् ॥ १०४ ॥ ॥ गिरिजोवाच ॥ ॥ रे दुरात्मन्कथं त्वज्ञ शंकरश्चोपहासितः ॥ मया सहैव मंदात्मन्द्रक्ष्यसे
कर्मणः फलम् ॥ १०५ ॥ साधूनां समचित्तानामुपहासं करोति यः ॥ देवो वाप्यथ वा मर्त्यः स विज्ञेयोऽधमाधमः ॥ १०६ ॥ एते मुनींद्राश्च
महानुभावास्तथा ह्यमी ऋषयो वेदगर्भाः ॥ तथैव सर्वे सनकादयो ह्यमी अज्ञाश्च सर्वे शिवमर्चयंते ? ॥ १०७ ॥ रे मूढ सर्वेषु जनेष्वभिज्ञ
स्त्वमेक एवाद्य न चापरे जनाः ॥ तस्मादभिज्ञं हि करोमि दैत्यं देवैर्द्विजैश्चापि बहिष्कृतं त्वाम् ॥ १०८ ॥ एवं शप्तस्तया देव्या भवान्या राजस
त्तमः ॥ राजा चित्ररथः सद्यः पपात सहसा दिवः ॥ १०९ ॥ आसुरीं योनिमासाद्य वृत्रोनाम्नाऽभवत्तदा ॥ तपसा परमेणैव त्वष्ट्रा संयोजितः

क्रमात् ॥ ११० ॥ तपसा तेन महता अजेयो वृत्र उच्यते ॥ तस्माच्छंभुं समभ्यर्च्य प्रदोषे विधिनाऽधुना ॥ १११ ॥ जहि वृत्रं महादैत्यं देवानां
कार्यसिद्धये ॥ गुरोस्तद्वचनं श्रुत्वा उवाचाथ शतक्रतुः ॥ सोद्यापनविधिं ब्रूहि प्रदोषस्य च मेऽधुना ॥ ११२ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ कार्ति
के मासि संप्राप्ते मंदवारे त्रयोदशी ॥ संपूर्तिस्तु भवेत्तत्र संपूर्णव्रतसिद्धये ॥ ११३ ॥ वृषभो राजतः कार्यः पृष्ठे तस्य सुपीठकम् ॥ तस्योपरि
न्यसेद्देवमुमाकांतं त्रिलोचनम् ॥ ११४ ॥ पंचवक्रं दशभुजमर्द्धांगे गिरिजां सतीम् ॥ एवं चोमामहेशं च सौवर्णं कारयेद्बुधः ॥ ११५ ॥ सवृषं
ताम्रपत्रे च वस्त्रेण परिगुंठिते ॥ स्थापयित्वोमया सार्द्धं नानाभोगसमन्वितम् ॥ ११६ ॥ विधिना जागरं कुर्याद्रात्रौ श्रद्धासमन्वितः ॥ पंचामृ
तेन स्नपनं कार्यमादौ प्रयत्नतः ॥ ११७ ॥ गोक्षीरस्नानं देवेश गोक्षीरेण मया कृतम् ॥ स्नपनं देवदेवेश गृहाण परमेश्वर ॥ ११८ ॥ दध्ना चैव
मया देव स्नपनं क्रियतेऽधुना ॥ गृहाण च मया दत्तं सुप्रसन्नो भवाद्य वै ॥ ११९ ॥ सर्पिषा च मया देव स्नपनं क्रियतेऽधुना ॥ गृहाण श्रद्धया
दत्तं तव प्रीत्यर्थमेव च ॥ १२० ॥ इदं मधु मया दत्तं तव प्रीत्यर्थमेव च ॥ गृहाण त्वं हि देवेश मम शांतिप्रदो भव ॥ १२१ ॥ सितया देवदेवेश
स्नपनं क्रियतेऽधुना ॥ गृहाण श्रद्धया दत्तां सुप्रसन्नो भव प्रभो ॥ १२२ ॥ एवं पंचामृतेनैव स्नपनीयो वृषध्वजः ॥ पश्चादर्घ्यं प्रदातव्यं ताम्रपात्रेण
धीमता ॥ अनेनैव च मंत्रेण उमाकांतस्य तुष्टये ॥ १२३ ॥ अर्घ्योऽसि त्वमुमाकांत अर्घेणानेन वै प्रभो ॥ गृहाण त्वं मया दत्तं प्रसन्नो भव शंकर
॥ १२४ ॥ मया दत्तं च ते पाद्यं पुष्पगंधसमन्वितम् ॥ गृहाण देवदेवेश प्रसन्नो वरदो भव ॥ १२५ ॥ विष्टरं विष्टरेणैव मया दत्तं च वै प्रभो ॥
शांत्यर्थं तव देवेश वरदो भव मे सदा ॥ १२६ ॥ आचमनीयं मया दत्तं तव विश्वेश्वर प्रभो ॥ गृहाण परमेशान तुष्टो भव ममाद्य वै ॥ १२७ ॥
ब्रह्मग्रन्थिसमायुक्तं ब्रह्मकर्मप्रवर्तकम् ॥ यज्ञोपवीतं सौवर्णं मया दत्तं तव प्रभो ॥ १२८ ॥ सुगंधं चंदनं देव मया दत्तं च वै प्रभो ॥ भक्त्या पर
मया शंभो सुगंधं कुरु मां भव ॥ १२९ ॥ दीपं हि परमं शंभो घृतप्रज्वलितं मया ॥ दत्तं गृहाण देवेश मम ज्ञानप्रदो भव ॥ १३० ॥ दीपं
विशिष्टं परमं सर्वौषधिविजृंभितम् ॥ गृहाण परमेशान मम शांत्यर्थमेव च ॥ १३१ ॥ दीपावलिं मया दत्तां गृहाण परमेश्वर ॥ आरार्तिकप्रदानेन
मम तेजःप्रदो भव ॥ १३२ ॥ फलदीपादिनैवेद्यतांबूलादिक्रमेण च ॥ पूजनीयो विधानज्ञैस्तस्यां रात्रौ प्रयत्नतः ॥ १३३ ॥ पश्चाज्जागरणं कार्यं गृहे
वा देवतालये ॥ वितानमंडपं कृत्वा नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ गीतवादित्रनृत्येन अर्चनीयः सदाशिवः ॥ १३४ ॥ अनेनैव विधानेन प्रदोषोद्यापने
विधिः ॥ कार्यो विधिमता शक्र सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥१३५॥ गुरुणा कथितं सर्वं तच्चकार शतक्रतुः ॥ तेनैव च सहायेन इंद्रो युद्धपरायणः ॥१३६॥

वृत्रं प्रति सुरैः सार्द्धं युयुधे च शतक्रतुः ॥ तुमुलं युद्धमभवद्देवानां दानवैः सह ॥ १३७ ॥ तस्मिन्सुतुमुले गाढे देवदैत्यक्षयावहे ॥ द्वंद्वयुद्धं
सुतुमुलमतिवेलं भयावहम् ॥ १३८ ॥ व्योमो यमेन युयुधे ह्यग्निना तीक्ष्णकोपनः ॥ वरुणेन महादंष्ट्रो वायुना च महाबलः ॥ १३९ ॥ द्वन्द्वयुद्ध
रताः सर्वे अन्योन्यबलकांक्षिणः ॥ १४० ॥ तथैव ते देववरा महाभुजाः संग्रामशूरा जयिनस्तदाऽभवन् ॥ पराजयं दैत्यवराश्च सर्वे प्राप्तास्त
दानीं परमं समंतात् ॥ १४१ ॥ दृष्ट्वा सुरैर्दैत्यवरान्पराजितान्पलायमानानथ कान्दिशीकान् ॥ तदैव वृत्रः परमेण मन्युना महाबलो वाक्य
मिदं बभाषे ॥ १४२ ॥ ॥ वृत्र उवाच ॥ ॥ हे दैत्याः परमार्तांश्च कस्माद्यूयं भयातुराः ॥ पलायनपराः सर्वे विसृज्य रणमद्भुतम् ॥ १४३ ॥
स्वंस्वं पराक्रमं वीरा युद्धाय कृतनिश्चयाः ॥ दर्शयध्वं सुरगणास्सूदयध्वं महाबलाः॥१४४॥ गदाभिः पट्टिशैः खड्गैः शक्तितोमरमुद्गरैः ॥ असिभिर्भिं
दिपालैश्च पाशतोमरमुष्टिभिः ॥ १४५ ॥ तदा देवाश्च युयुधुर्दधीचास्थिसमुद्भवैः ॥ शस्त्रैरस्त्रैश्च परमैरसुरान्समदारयन् ॥१४६॥ पुनर्दैत्या हता देवैः
प्राप्तास्तेपि पराजयम् ॥ पुनश्च तेन वृत्रेण नोद्यमानाः सुरान्प्रति ॥ १४७ ॥ यदा हि ते दैत्यवराः सुरेशैर्निहन्यमानाश्च विदुद्रुवुर्दिशः ॥ केचिद्दृष्ट्वा
दानवास्ते तदानीं भीतित्रस्ताः क्लीबरूपाः क्रमेण॥१४८॥वृत्रेण कोपिना चैवं धिक्कृता दैत्यपुंगवाः ॥ हे पुलोमन्महाभाग वृषपर्वन्नमोस्तु ते ॥१४९॥
हे धूम्राक्ष महाकाल महादैत्य वृकासुर ॥ स्थूलाक्ष हे महादैत्य स्थूलदंष्ट्र नमोस्तु ते ॥ १५० ॥ स्वर्गद्वारं विहायैव क्षत्रियाणां मनस्विनाम् ॥ पलाय
ध्वे किमर्थं वा संग्रामाङ्गणमुत्तमम् ॥ १५१ ॥ संगरे मरणं येषां ते यांति परमं पदम् ॥ यत्र तत्र च लिप्सेत संग्रामे मरणं बुधः ॥ १५२ ॥ त्यजन्ति
संगरं ये वै ते यांति निरयं ध्रुवम् ॥ १५३ ॥ ये ब्राह्मणार्थे भृत्यार्थे स्वार्थे वै शस्त्रपाणयः ॥ संग्रामं ये प्रकुर्वंति महापातकिनो नराः ॥ १५४ ॥
शस्त्रघातहता ये वै मृता वा संगरे तथा ॥ ते यांति परमं स्थानं नात्र कार्या विचारणा ॥ १५५ ॥ शस्त्रैर्विच्छिन्नदेहा ये गवार्थे स्वामिकारणात् ॥
रणे मृताः क्षता ये वै ते यांति परमां गतिम् ॥ १५६ ॥ तस्माद्रणेऽपि ये शूराः पापिनो निहताः पुरः ॥ प्राप्नुवंति परं स्थानं दुर्लभं ज्ञानि
नामपि ॥ १५७ ॥ अथवा तीर्थगमनं वेदाध्ययनमेव च ॥ देवतार्चनयज्ञादिश्रेयांसि विविधानि च ॥ १५८ ॥ एकपद्येन तान्येव कलां नार्हंति
षोडशीम् ॥ संग्रामे पतितानां च सर्वशास्त्रेष्वयं विधिः ॥ १५९ ॥ तस्माद्युद्धावदानं च कर्तव्यमविशंकितैः ॥ भवद्भिर्नान्यथा कार्यं देववाक्यप्रमा
णतः ॥ १६० ॥ यूयं सर्वे शौरवृत्त्या समेताः कुलेन शीलेन महानुभावाः ॥ पदानि तान्येव पलायमाना गच्छंत्यशूरा रणमंडलाच्च ॥ १६१ ॥

---

१ अस्य श्लोकस्य पूर्वश्लोकस्थेन 'दर्शयध्वम्'—इति क्रियापदेनान्वयः ।

त एव सर्वे खलु पापलोकान्गच्छंति नूनं वचनात्स्मृतेश्च ॥ १६२ ॥ ये पापिष्ठास्त्वधर्म्मस्था ब्रह्मघ्ना गुरुतल्पगाः ॥ नरकं यांति ते पापं तथैव रणविच्युताः ॥ १६३ ॥ तस्माद्भवद्भिर्योद्धव्यं स्वामिकार्यभरक्षमैः ॥ एवमुक्तास्तदा तेन वृत्रेणापि महात्मना ॥ १६४ ॥ चक्रुस्ते वचनं तस्य असुराश्च सुरान्प्रति ॥ चक्रुः सुतुमुलं युद्धं सर्वलोकभयंकरम् ॥ १६५ ॥ तस्मिन्प्रवृत्ते तुमुले विगाढे वृत्रो महादैत्यपतिः स एकः ॥ उवाच रोषेण महाद्भुतेन शतक्रतुं देववरैः समेतम् ॥ १६६ ॥ ॥ वृत्र उवाच ॥ ॥ शृणु वाक्यं मया चोक्तं धर्म्मार्थसहितं हितम् ॥ त्वं देवानां पतिर्भूत्वा न जानासि हिताहितम् ॥ १६७ ॥ किंबलार्थपरो भूत्वा विश्वरूपो हतस्त्वया ॥ प्राप्तमद्यैव भो इंद्र तस्येदं कर्म्मणः फलम् ॥ १६८ ॥ ये दीर्घदर्शिनो मंदा मूढा धर्मबहिष्कृताः ॥ अकल्पाः कार्यसिद्ध्यर्थं यत्कुर्वंति च निष्फलम् ॥ तत्सर्वं विद्धि देवेंद्र मनसा संप्रधार्यताम् ॥ १६९ ॥ तस्माद्धर्म्मपरो भूत्वा युध्यस्व गतकल्मषः ॥ भ्रातृहा त्वं ममैवेंद्र तस्मात्त्वां घातयाम्यहम् ॥ १७० ॥ मा प्रयाहि स्थिरो भूत्वा देवैश्च परिवारितः ॥ एवमुक्तस्तु वृत्रेण शक्रोऽतीव रुषान्वितः ॥ ऐरावतं समारुह्य ययौ वृत्रजिघांसया ॥ १७१ ॥ इंद्रमायांतमालोक्य वृत्रो बलवतां वरः ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं सर्वेषां शृण्वतामपि ॥ १७२ ॥ आदौ मां प्रहरस्वेति तस्मात्त्वां घातयाम्यहम् ॥ १७३ ॥ इत्येवमुक्तो देवेंद्रो जघान गदया भृशम् ॥ वृत्रं बलवतां श्रेष्ठं जानुदेशे महाबलम् ॥ १७४ ॥ तामापतंतीं जग्राह करेणैकेन लीलया ॥ तयैवैनं जघानाशु गदया त्रिदिवेश्वरम् ॥ ॥ १७५ ॥ सा गदा पातयामास सवज्रं च पुरंदरम् ॥ पतितं शक्रमालोक्य वृत्र ऊचे सुरान्प्रति ॥ १७६ ॥ नयध्वं स्वामिनं देवाः स्वपुरीममरावतीम् ॥ १७७ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचः सत्यं वृत्रस्य च महात्मनः ॥ तथा चक्रुः सुराः सर्वे रणाच्चेंद्रं समुत्सुकाः ॥ १७८ ॥ अपोवाह्य गजस्थं हि परिवार्य भयातुराः ॥ सुराः सर्वे रणं हित्वा जग्मुस्ते त्रिदिवं प्रति ॥ १७९ ॥ ततो गतेषु देवेषु ननर्त च महासुरः ॥ वृत्रो जहास च परं तेनापूर्यत दिक्तटम् ॥ १८० ॥ चचाल च मही सर्वा सशैलवनकानना ॥ चुक्षुभे च तदा सर्वं जंगमं स्थावरं तथा ॥ १८१ ॥ श्रुत्वा प्रयातं देवेंद्रं ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ उपयातोऽथ देवेंद्र स्वकमण्डलुवारिणा ॥ अस्पृशल्लब्धसंज्ञोऽभूत्तत्क्षणाच्च पुरंदरः ॥ १८२ ॥ दृष्ट्वा पितामहं चाग्रे व्रीडायुक्तोऽभवत्तदा ॥ महेंद्रं त्रपया युक्तं ब्रह्मोवाच पितामहः ॥ १८३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ वृत्रो हि तपसा[1] युक्तो ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः ॥ त्वष्टुश्च तपसा युक्तो वृत्रश्चायं महायशाः ॥ अजेयस्तपसोग्रेण तस्मात्त्वं तपसा जय ॥१८४॥ वृत्रासुरो दैत्यपतिश्च शक्र ते समाधिना परमेणैव जय्यः ॥

---

१ स्वयम्-इति शेषः ।

निशम्य वाक्यं परमेष्ठिनो हरिः सस्मार देवं वृषभध्वजं तदा ॥ १८५ ॥ स्तुत्या तदा तं स्तवमानो महात्मा पुरंदरो गुरुणा नोदितो हि ॥ १८६ ॥
॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ नमो भर्गाय देवाय देवानामतिदुर्गम ॥ वरदो भव देवेश देवानां कार्यसिद्धये ॥ १८७ ॥ एवं स्तुतिपरो भूत्वा शचीपतिरु
दारधीः ॥ स्वकार्यदक्षो मंदात्मा प्रपंचाभिरतः खलु ॥ १८८ ॥ प्रपंचाभिरता मूढाः शिवभक्तिपरा ह्यपि ॥ न प्राप्नुवंति ते स्थानं परमीशस्य
रागिणः ॥ १८९ ॥ निर्मला निरहंकारा ये जनाः पर्युपासते ॥ मृडं ज्ञानप्रदं चेशं परेशं शंभुमेव च ॥ १९० ॥ तेषां परेषां वरद इहामुत्र च
शंकरः ॥ महेंद्रेण स्तुतः शर्वो रागिणा परमेण हि ॥ १९१ ॥ रागिणां हि सदा शंभुर्दुर्लभो नात्र संशयः ॥ तस्माद्विरागिणां नित्यं सन्मुखो हि
सदाशिवः ॥ १९२ ॥ राजा सुराणां हि महानुरागी स्वकर्मसंसिद्धिमहाप्रवीणः ॥ तस्मात्सदा क्लेशपरः शचीपतिः स्वकामभावात्मपरो हि
नित्यम् ॥ १९३ ॥ स्तवमानं तदा चेंद्रमब्रवीत्कार्यगौरवात् ॥ विज्ञायाखिलदृग्द्रष्टा महेशो लिंगरूपवान् ॥ १९४ ॥ इंद्र गच्छ सुरैः सार्द्धं वृत्रं
वै दानवं प्रति ॥ तपसैव च साध्योऽयं रणे जेतुं शतक्रतो ॥ १९५ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ केनोपायेन साध्योऽयं वृत्रो दैत्यवरो महान् ॥
तच्छीघ्रं कथ्यतां शंभो येन मे विजयो भवेत् ॥ १९६ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ रणे न शक्यते हंतुमपि देववरैरपि ॥ तस्मात्त्वया हि कर्तव्यं
कुत्सितं कर्म चाद्य वै ॥ १९७ ॥ अस्य शापः पुरा दत्तः पार्वत्या मम सन्निधौ ॥ असौ चित्ररथो नाम्ना विख्यातो भुवनत्रये ॥ १९८ ॥ पर्यटन्सु
विमानेन मया दत्तेन भास्वता ॥ उपहासादिमां योनिं संप्राप्तो दत्यपुंगवः ॥ १९९ ॥ तस्मादजेयं जानीहि रणे रणविदां वर ॥ एवमुक्तो महें
द्रोऽयं शंभुना योगिना भृशम् ॥ २०० ॥ तथेति मत्वा शक्रोऽसौ नियमं तमुपाददे ॥ २०१ ॥ रंध्रं प्रतीक्ष्य वृत्रस्य तत्समीपे सहस्रकम् ॥ वत्स
राणां महाभागा वसन्हंतुं मनो दधे ॥ २०२ ॥ अंतर्वेद्यां बहिः स्थित्वा वज्रपाणिरनुज्ञया ॥ गुरोः पुरोधसश्चैव स्वकार्यमकरोद्भृशम् ॥
॥ २०३ ॥ एकदा नर्म्मदायां वै वृत्रो दानवपुंगवः ॥ दैत्यैः परिवृतः सर्वैः समायातो यदृच्छया ॥ २०४ ॥ इंद्रः पराभवं
प्राप्तो नीतो देवैर्दिवं प्रति ॥ अहमेव हतारिश्च नान्योस्ति सदृशो मम ॥ २०५ ॥ मन्यमानः सदा वृत्रः पौरुषेण समन्वितः ॥
प्रदोषसमये विप्रा नर्मदायामुपस्थितः ॥ २०६ ॥ दृष्टश्चेंद्रेण सुमहानसुरैः परिवारितः ॥ वृत्रो बलवतां श्रेष्ठः प्रदोषसमये तदा
॥ २०७ ॥ तस्मिन्प्रदोषे संयुक्ता मंदवारे त्रयोदशी ॥ नोदितो गुरुणा चेंद्रः करे गृह्य बृहस्पतिः ॥ २०८ ॥ प्रदक्षिणानमस्कारैर्यथोक्तविधिना
तदा ॥ पूजितो लिंगरूपी च ओंकारो नर्मदातटे ॥ २०९ ॥ प्रदोषव्रतमाहात्म्याद्वज्रपाणिः प्रतापवान् ॥ संजातस्तत्क्षणादेव प्रसादाच्छंकरस्य

च ॥ २१० ॥ वृत्रोपि तपसा युक्तः प्रदोषसमये महान् ॥ निद्रासक्तोऽभवत्तत्र शुंडेन प्रतिबोधितः ॥ २११ ॥ स्वापात्प्रदोषवेलायां तपसा चार्जितं
फलम् ॥ प्रनष्टं तत्क्षणादेव निःश्रीकत्वमुपागतः ॥ २१२ ॥ देव्याः शापाच्च संजातो वृत्रो भग्नमनोरथः ॥ २१३ ॥ संध्यापादो गतो यावद्वृत्र
स्तीर्थमुपाविशत् ॥ परीतो विविधैर्दैत्यैर्नानायुधसमन्वितैः ॥ २१४ ॥ तस्य तत्कर्मणश्छिद्रं छिद्रान्वेषी शचीपतिः ॥ ज्ञात्वा गतः शनैर्हंतुमात्म
शत्रुं शतक्रतुः ॥ २१५ ॥ तावद्दैत्याः सुसंरब्धा भीमा भीमपराक्रमाः ॥ उत्तस्थुर्युगपत्सर्वे दुःसहाश्च शतक्रतुम् ॥ २१६ ॥ ततस्तैरभवद्युद्धमतिप्रब
लदंडिभिः ॥ सर्वे देवाः सहायार्थं तदाऽऽजग्मुः शतक्रतोः ॥ २१७ ॥ तदा दैत्याश्च देवाश्च युयुधुस्ते तरस्विनः ॥ रात्रौ युद्धं समभवत्सुरासुरविम
र्दनम् ॥२१८॥ अनेकशस्त्रसंवीतं महारौद्रमवर्तत ॥ एवं प्रवर्तमाने तु संग्रामे रौद्रदारुणे ॥ तदा वृत्रोऽथ सन्नद्धो गृहीत्वा शूलमुल्बणम् ॥२१९॥ इंद्र
प्रमुखतो भूत्वा जगर्जातिविभीषणम् ॥ तस्य नादप्रणादेन त्रासितं भुवनत्रयम् ॥ २२० ॥ ऐरावणं समारुह्य महेंद्रः शुशुभे तदा ॥ ध्रियमाणेन
च्छत्रेण चंद्रमंडलशोभिना ॥ २२१ ॥ चामरैर्वीज्यमानोऽथ बभाषे दैत्यपुंगवम् ॥ २२२ ॥ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ संग्रामं कुरु मे
वृत्र बलेन महता वृतः ॥ शूरस्त्वमसि शूराणां तपसा परमेण हि ॥ २२३ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन वृत्रो वाक्यमुवाच ह ॥ आदौ प्रहर मामिंद्र
पश्चात्त्वां घातयाम्यहम् ॥ २२४ ॥ तथेति मत्वा तदतीव दुःसहं वज्रं तदानीं शतधारमेव ॥ स मोक्तुकामो हि तदा पुरंदरो निवारितस्तेन
महाप्रभेण ॥ पुरोधसा बुद्धिमतां वरेण तथेति मत्वा स चकार चेंद्रः ॥ २२५ ॥ गदां प्रगृह्य देवेंद्रो वृत्रं विव्याध तां गदाम् ॥ वारयामास वृत्रोसा
वतिथिं कृपणो यथा ॥ २२६ ॥ व्यर्थां च स्वगदां दृष्ट्वा इंद्रश्चिंतामवाप ह ॥ २२७ ॥ तं चिंत्यमानं स तदा पुरंदरं वृत्रो बभाषे परिभर्त्समानः ॥
पुराकृतं शक्र महाद्भुतं त्वया जुगुप्सितं कर्म्म च विस्मृतं किम् ॥ येनैव जातोऽसि सहस्रनेत्रः शापान्महर्षेरथ गौतमस्य ॥ २२८ ॥ ये शूर श्चें
द्रियग्रामं वर्तंते हि नियम्य तु ॥ ते जयं प्राप्नुवंतीह नेतरे हि भवादृशाः ॥ २२९ ॥ रणाजिरं महाघोरं पापिनां नात्र संशयः ॥ २३० ॥ एवं
निर्भर्त्सयामास देवेंद्रं दैत्यपुंगवः ॥ त्रिशूलं धूनयामास देवेंद्रो हि तडित्समम् ॥ २३१ ॥ तेन शूलेन महता वृत्रोऽद्भुतपराक्रमः ॥ बभौ
तीव्रेण तपसा यथा रुद्रो युगांतकृत् ॥ २३२ ॥ तथाभूतं समालक्ष्य देवराजः शतक्रतुः ॥ अभ्युद्ययौ हंतुकामो वृत्रं दानवपुंगवम् ॥ २३३ ॥
तमायांतमभिप्रेक्ष्य हंतुकामं पुरंदरम् ॥ जहास परमं तत्र शक्रस्य च भयावहम् ॥ मुखं प्रसार्य सुमहदागतो हि पुरंदरम् ॥ २३४ ॥ ग्रस्तुकामो
महातेजा दैत्यानामधिपस्तदा ॥ आगत्य सहसा शक्रं ग्रासयित्वा सकुंजरम् ॥ २३५ ॥ सवज्रं सकिरीटं च ननर्त च जगर्ज्ज च ॥

निमिषांतरमात्रेण ग्रसितोऽसौ पुरंदरः ॥ २३६ ॥ हाहाकारो महानासीद्देवानां तत्र पश्यताम् ॥ भूकम्पो हि तदा ह्यासीदुल्कापातः सहस्रशः ॥ २३७ ॥ तिमिरेणावृतं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ नर्तमानस्तदा वृत्रो बभूव परमद्युतिः ॥ २३८ ॥ विध्यमानास्तदा सर्वे देवा ब्रह्माणमागताः ॥ शशंसुः सर्वमेवैतद्वृत्रासुरविचेष्टितम् ॥ २३९ ॥ तच्छुत्वा भगवान्ब्रह्मा व्यथितोऽतीव विस्मितः ॥ कथं जातं महेंद्रस्य व्यसनं परमाद्भुतम् ॥ २४० ॥ देवैः सह तदा ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ तुष्टाव गिरिशं देवं परमेण समाधिना ॥ २४१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॐनमो लिंगरूपाय महादेवाय वै नमः ॥ विश्वरूपाय देवाय विरूपाक्षाय वै नमः ॥ २४२ ॥ त्राहित्राहि त्रिलोकेश वृत्रग्रस्तं पुरंदरम् ॥ तदा नभोगता वाणी सर्वेषामेव शृण्वताम् ॥ २४३ ॥ उवाच हितकामाय विधिं लिंगार्चने सती ॥ प्रदोषव्रतयुक्तेन इंद्रेण विकृतं कृतम् ॥ २४४ ॥ निर्माल्यं पीठिकां चैव च्छायाप्रासादमेव च ॥ प्रदक्षिणां कृतवता पीठिकालंघनं कृतम् ॥ २४५ ॥ लंघयंति च ये मूढास्ते वै दंड्या न संशयः ॥ चंडस्य गणमुख्यस्य तस्मात्कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ प्रदक्षिणानमस्कारौ लिंगार्च्चनसमन्वितः ॥ २४६ ॥ श्रेयःप्राप्त्येकबुद्ध्या वै प्रयत्नाल्लिंगपूजनम् ॥ कार्यं दीक्षा परैर्नित्यं सर्वपापोपशांतये ॥ २४७ ॥ आशरीरं च तद्वाक्यं श्रुत्वा ब्रह्मादयः सुराः ॥ पप्रच्छुस्ते प्रांजलयो नभोवाणीं शुभावहाम् ॥ २४८ ॥ कथमर्चामहे लिंगं केनैव विधिना ततः ॥ प्रातर्मध्याह्नसमये सायंकाले तथैव च ॥ २४९ ॥ कानि पुष्पाणि सायाह्ने मध्याह्ने च तथैव हि ॥ प्रातःकाले तु तान्येव कथयस्व यथातथम् ॥ २५० ॥ तदा नभोगता वाणी कथयामास विस्तरम् ॥ २५१ ॥ करवीरं चार्कपुष्पं बृहतीपुष्पमेव च ॥ धत्तूरकुसुमं चैव शतपत्रं तथैव च ॥ २५२ ॥ आरग्वधं च पुन्नागं बकुलं नागकेशरम् ॥ [1]ब्रध्नोत्पलं कदम्बं च मंदारकुसुमं तथा ॥ २५३ ॥ बहूनि वरपुष्पाणि बहूनि कमलान्यपि ॥ त्रिकाले च पवित्राणि ज्ञेयानि सततं बुधैः ॥ २५४ ॥ जातीपुष्पं मल्लिकायाश्च पुष्पं पुष्पं [2]मोगरकं नीलपुष्पं तथैव ॥ तथा पुष्पं कुटजं कर्णिकारं कौसुम्भाख्यं वारिजं रक्तवर्णम् ॥ २५५ ॥ एतान्येव च पुष्पाणि मध्याह्ने लिंगपूजने ॥ विशिष्टानि मयोक्तानि सायाह्ने कथयाम्यहम् ॥ २५६ ॥ चंपकानि त्रिकाले च पवित्राणि न संशयः ॥ रात्रौ मोगरकाण्येव पवित्राणि न संशयः ॥ ॥ २५७ ॥ एवमर्च्चनभेदांश्च ज्ञात्वा तल्लिंगपूजने ॥ कार्यो विधिर्विधिज्ञैश्च सततं च शिवालये ॥ २५८ ॥ वृषभांतरितो भूत्वा पीठिकांतरमेव च ॥ प्रदक्षिणां न कुर्वीत कुर्वन्किल्बिषमश्नुते ॥ २५९ ॥ तथा ह्यनेन शक्रेण कृतं चैव प्रदक्षिणम् ॥ राजसं भावमाश्रित्य तस्माज्जातं

---

[1] ब्रध्नोत्पलम्—सूर्यविकासि कमलम्—इत्यर्थः । ब्रह्मोत्पलम्--इति पाठान्तरम् ।

[2] अत्र च्छन्दोभंग इवाभाति ।

च निष्फलम् ॥ २६० ॥ ग्रसितोऽद्यैव वृत्रेण सगजो हि पुरंदरः ॥ भवद्भिरेव तत्कार्यं येन इन्द्रः प्रमुच्यते ॥ २६१ ॥ महारुद्रविधानेन मुक्तो
भवति तत्क्षणात् ॥ पुरंदरो ह्ययं देवा नात्र कार्या विचारणा ॥२६२॥ तेनैव वचसा देवा रुद्रमभ्यर्च्य यत्नतः॥यथोक्तेन विधानेन रुद्रसूक्तेन यत्नतः
॥ २६३ ॥ तथा चैकादशीरुद्रचा रुद्रमभ्यर्च्य वै सुराः॥हवनं प्रत्यहं चक्रुर्दशांशेन द्विजोत्तमाः॥२६४॥जपं च पूजां हवनं च चक्रुर्विमोक्तुकामाः सहसा
पुरंदरम् ॥ शंभोः प्रसादात्सहसा विनिर्गतः कुक्षिं भित्त्वा देवराजस्तदानीम् ॥ २६५ ॥ तं निर्गतं समीक्ष्याथ देवदेवेंद्रमोजसा ॥ सगजं च स
वज्रं च सकिरीटं सकुण्डलम् ॥ श्रिया परमया युक्तं पुरंदरं महौजसम् ॥ २६६ ॥ देवदुंदुभयो नेदुस्तथा शंखा ह्यनेकशः ॥ गंधर्वाप्सरसो यक्षा
ऋषयश्च मुदान्विताः ॥ २६७ ॥ ऐकपद्येन सर्वेषां महाहर्षो दिवौकसाम् ॥ संजातस्तत्क्षणादेव यदा मुक्तः पुरंदरः ॥ तदा शची समायाता यत्र
मुक्तः पुरंदरः ॥ २६८ ॥ तत्र शच्या समेतोऽसावभिषिक्तो महर्षिभिः ॥ पुण्याहवाचनं तस्य कृतं सर्वैः प्रयत्नतः ॥ २६९ ॥ एवं तदाभिषिक्तोऽसौ
महेंद्र ऋषिभिः पुनः ॥ मही मंगलभूयिष्ठा तदा जाता द्विजोत्तमाः ॥ २७० ॥ दिशः प्रसन्नतां याता निर्मलं चाभवन्नभः ॥ शांतास्तदाग्नयो ह्यास
न्मनांसि च महात्मनाम् ॥ २७१ ॥ एवमादीन्यनेकानि मंगलानि ततोऽभवन् ॥ मुक्ते शतक्रतौ तस्मिन्बभूव परमाद्भुतम् ॥ २७२ ॥ एवं प्रवर्त
माने तु महतां च महोत्सवे ॥ तावद्वृत्रस्य पतितं शरीरं च भयानकम् ॥ २७३ ॥ तत्रैव ब्रह्महत्या च पापिष्ठा पतिता भुवि ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये
अंतर्वेदीति कथ्यते ॥ २७४ ॥ पुण्यभूमिरिति ख्याता प्रसिद्धा लोकपावनी ॥ वृत्रहत्याप्रतिष्ठा सा यस्मिदेशे स पापवान् ॥ २७५ ॥ मलस्य बहु
संभूत्या मालवेति प्रकीर्तिता ॥ तस्यां तु मलभूम्यां वै वृत्रस्य च महच्छिरः ॥ २७६ ॥ षण्मासेष्वपतत्सर्वैः कृत्तं देवैः सवासवैः ॥ एवं वृत्रवधं
कृत्वा शक्रो जयमवाप ह ॥ २७७ ॥ इंद्रासने चोपविष्टो निरातंकः शचीपतिः ॥ एतस्मिन्नंतरे दैत्याः पातालवासिनं बलिम् ॥ शशंसुः सर्वमागत्य
शक्रस्य च विचेष्टितम् ॥ २७८ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा वैरोचनी रुषान्वितः ॥ शुक्रं पप्रच्छ स तदा कथमिंद्रो वशी भवेत् ॥ २७९ ॥ तेनोक्तं बलये
राजञ्जयस्यन्दनलब्धये ॥ महायज्ञं कुरुष्वाद्य तेन ते विजयो भवेत् ॥ २८० ॥ तेनोक्तो भृगुणा चैवं बलिर्यज्ञार्थमुद्यतः ॥ दधौ यानीह द्रव्याणि
यज्ञयोग्यानि तानि वै ॥ मेलयित्वा त्वरेणैव वैरोचनिरुदारधीः ॥ २८१ ॥ प्रवर्तितो महायज्ञो भार्गवेण महात्मना ॥ दीक्षायुक्तो बलिरभूज्जुहुवे
हव्यवाहनम् ॥ २८२ ॥ हूयमाने तदाग्नौ तु कर्मणा विधिहेतुना ॥ तस्माद्बलेः समुत्पन्नः स्यंदनः परमाद्भुतः ॥ २८३ ॥ हयैश्चतुर्भिः संयुक्तो ध्वजे
सिंहो महाप्रभः ॥ शस्त्रास्त्रैः संयुतः श्रीमान्हयैः श्वेतैरलंकृतः ॥ २८४ ॥ ततश्चावभृथस्नानं चक्रे शुक्रप्रणोदितः ॥ स्यंदनं पूजयित्वाथ आरुरोह बलि

स्तदा ॥ २८५ ॥ दैत्यैः परिवृतः सद्यो योद्धुकामः पुरंदरम् ॥ सद्य एव दिवं प्राप्तो बलिर्वैरोचनो महान् ॥ २८६ ॥ आगत्य सेनया सार्द्धमारुरोहामरावतीम् ॥ संरुद्धां तां पुरीं दृष्ट्वा तदा ते सुरसत्तमाः ॥ विमर्शयित्वा सुचिरमूचुः सर्वे बृहस्पतिम् ॥ २८७ ॥ किं कुर्मोऽद्य महाभाग आगता दैत्यपुंगवाः ॥ योद्धुकामा महाघोराः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ २८८ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा बृहस्पतिरभाषत ॥ २८९ ॥ एते घृतमुखा घोरा भृगुणा नोदिताः सुराः ॥ अजेयाश्चैव ते सर्वे तपसा विक्रमेण च ॥ २९० ॥ एतन्निशम्य वचनं च गुणाभियुक्तं सर्वे सुराः समभवंस्त्रपयाभियुक्ताः ॥ इंद्रोऽपि बुद्धिविकलः परिचिंतया च व्रीडायुतः समभवत्परिभर्त्स्यमानः ॥ २९१ ॥

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे बलिदैत्यस्य संग्रामोद्योगवर्णनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ छ ॥

॥ लोमश उवाच ॥

॥ कर्मणा परिभूतो हि महेंद्रो गुरुमब्रवीत् ॥ विना यत्नेन संक्लेशात्तर्तुं कर्म्म किमुच्यताम् ॥ १ ॥ बृहस्पतिरुवाचेदं त्यक्त्वा चैवामरावतीम् ॥ यास्यामोऽन्यत्र सर्वे वै सकुटुंबा जिगीषवः ॥ २ ॥ तथा चक्रुः सुराः सर्वे हित्वा चैवामरावतीम् ॥ बर्हिणो रूपमास्थाय गतः सद्यः पुरंदरः ॥ ३ ॥ काको भूत्वा यमः साक्षात्कृकलासो धनाधिपः ॥ अग्निः कपोतको भूत्वा भेको भूत्वा महेश्वरः ॥ ४ ॥ नैर्ऋतस्तत्क्षणादेव कपोतोऽभूत्ततो गतः ॥ पाशी कपिंजलो भूत्वा वायुः पारावतोऽभवत् ॥ ५ ॥ एवं नानातनुभृतो हित्वा ते त्रिदिवं गताः ॥ कश्यपस्याश्रमं पुण्यं संप्राप्तास्ते भयातुराः ॥ ६ ॥ अदितिं मातरं सर्वे शशंसुर्दैत्यचेष्टितम् ॥ ७ ॥ अप्रियं तदुपाकर्ण्य ह्यदितिः पुत्रलालसा ॥ उवाच कश्यपं सा तु सुराणां व्यसनं महत् ॥ महर्षे श्रूयतां वाक्यं श्रुत्वा तत्कर्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ दैत्यैः पराजिता देवा हित्वा चैवामरावतीम् ॥ त्वदीयमाश्रमं प्राप्तास्तान्रक्षस्व प्रजापते ॥ ९ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा कश्यपो वाक्यमब्रवीत् ॥ तपसा महता तन्वि जानीहि त्वं च भामिनि ॥ अजेया ह्यसुराः साध्वि भृगुणा ह्यनुमोदिताः ॥ १० ॥ तेषां जयो हि तपसा उग्रेणाऽऽद्येन भामिनि ॥ कुरु शीघ्रतरेणैव सुराणां कार्यसिद्धये ॥ ११ ॥ व्रतमेतन्महाभागे कथयाम्यर्थसिद्धये ॥ तत्कुरुष्व प्रयत्नेन यथोक्तविधिना शुभे ॥ १२ ॥ मासि भाद्रपदे देवि दशम्यां नियता शुचिः ॥ एकभक्तं प्रकुर्वीत विष्णोः प्रीत्यर्थमेव च ॥ १३ ॥ प्रार्थनीयो हरिः साक्षात्सर्वकामवरेश्वरः ॥ मंत्रेणानेन सुभगे तद्भक्तैर्वरवर्णिनि ॥ १४ ॥ तव भक्तोस्म्यहं नाथ दशम्यादिदिनत्रयम् ॥ व्रतं चराम्यहं विष्णो अनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ १५ ॥ अनेनैव च मंत्रेण प्रार्थनीयो जगत्पतिः ॥ एकभक्तं प्रकुर्वीत तच्च भक्तं च केवलम् ॥ ॥ १६ ॥ रंभापत्रे च भोक्तव्यं वर्जितं लवणेन हि ॥ एकादश्यां चोपवासं प्रकुर्वीत प्रयत्नतः ॥ १७ ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्प्रयत्नेन सुमध्यमे ॥

द्वादश्यां निपुणत्वेन पारणा तु विधानतः ॥ कर्तव्या ज्ञातिभिः सार्द्धं भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥ १८ ॥ एवं द्वादशमासांस्तु कुर्याद्व्रतमतंद्रितः ॥ मासि भाद्रपदे प्राप्ते एकादश्यां प्रयत्नतः ॥ विष्णुमभ्यर्च्य यत्नेन कलशोपरि संस्थितम् ॥ १९ ॥ सौवर्णं राजतं वापि यथाशक्त्या प्रकल्पयेत् ॥ श्रवणेन तु संयुक्तां द्वादशीं पापनाशिनीम् ॥ व्रती उपवसेद्यत्नात्सर्वदोषप्रशांतये ॥ २० ॥ एवं हि कश्यपेनोक्तं श्रुत्वाऽदितिरथाचरत् ॥ व्रतं सांवत्सरं यावन्नियमेन समन्विता ॥ २१ ॥ वर्षांतेन व्रतेनैव परितुष्टो जनार्दनः ॥ प्रादुर्बभूव द्वादश्यां श्रवणेन तदा द्विजाः ॥ २२ ॥ बहुरूपधरः श्रीशो द्विभुजः कमलेक्षणः ॥ अतसीपुष्पसंकाशो वनमालाविभूषितः ॥ २३ ॥ तं दृष्ट्वा विस्मयाविष्टा पूजामध्येऽदितिस्तदा ॥ कश्यपेन समायुक्ता साऽस्तौषीत्कमलेक्षणा ॥२४॥ ॥ अदितिरुवाच ॥ ॥ नमोनमः कारणकारणाय ते विश्वात्मने विश्वसृजे चिदात्मने ॥ वरेण्यरूपाय परावरात्मने ह्यकुंठबोधाय नमोनमस्ते ॥ २५ ॥ इति स्मृतस्तदाऽदित्या देवानां पतिरच्युतः ॥ प्रहस्य भगवानाह अदितिं देवमातरम् ॥ २६ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ तपसा परमेणैव प्रसन्नोहं तवानघे ॥ अमुना वपुषा चैव देवानां कार्यसिद्धये ॥ २७ ॥ श्रुत्वा भगवतो वाक्यमदितिस्तमुवाच ह ॥ भगवन्पराजिता देवा असुरैर्बलवत्तरैः ॥ तान्रक्ष शरणापन्नान्सुरान्सर्वाञ्जनार्दन ॥ २८ ॥ निशम्य वाक्यं किल तच्च तस्या विष्णुर्वैकुंठाधिपतिः स एकः ॥ ज्ञात्वा च सर्वं सुरचेष्टितं तदा बलेश्च सर्वं च चिकीर्षितं च ॥ २९ ॥ किं कार्यमद्यैव मया हि कार्यं येनैव देवा जयमाप्नुवंति ॥ पराजयं दैत्यवराश्च सर्वे विष्णुः परात्मैव विचिंत्य सर्वम् ॥ ३० ॥ गदामुवाच भगवान्गच्छस्वाद्य वधं प्रति ॥ वैरोचनिं महाभागे घातयस्व त्वरान्विता ॥ ३१ ॥ गदोवाच हृषीकेशं प्रहसन्तीव भामिनी ॥ मया ह्यशक्यो वधितुं ब्रह्मण्यो हि बलिर्महान् ॥ ३२ ॥ चक्रं प्रति तदा विष्णुरुवाच परिसांत्वयन् ॥ त्वं गच्छ बलिनं हंतुं शीघ्रमेव सुदर्शन ॥ ३३ ॥ तदोवाच त्वरेणैव चक्रपाणिं सुदर्शनम् ॥ न शक्यते मया हंतुं बलिनं तं महाप्रभो ॥ ३४ ॥ ब्रह्मण्योऽसि यथा विष्णो तथासौ दैत्यपुंगवः ॥ धनुषा च तथैवोक्तः शार्ङ्गपाणिश्च विस्मितः ॥ चिंतयामास बहुधा विमृश्य सुचिरं बहु ॥ ३५ ॥ ॥ अत्रिरुवाच[1] ॥ ॥ तदा ते ह्यसुराः सर्वे किमकुर्वंस्तदुच्यताम् ॥३६॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ तदा ते ह्यसुराः सर्वे बलिप्रभृतयो दिवि ॥ रुरुधुर्नगरीं रम्यां योद्धुकामाः पुरंदरम् ॥ ३७ ॥ न विदुर्ह्यसुराः सर्वे गतान्देवांस्त्रिविष्टपात् ॥ नानारूपधरांस्तस्मात्कश्यपस्याश्रमं प्रति ॥ ३८ ॥ प्राकारमारुह्य तदा हि संभ्रमाद्दैत्याः सुरेशं प्रति हंतुकामाः ॥ यावत्प्रविष्टा ह्यमरावतीं तां शून्यामपश्यन्प

---

[1] तेषु—नैमिषारण्ये कथाश्रवणार्थमुपविष्टेषु शौनकादिमहर्षिष्वेव मध्येऽत्रिर्नाम मुनिर्लोमशं प्रति प्रश्नमकार्षीत् । प्रसङ्गान्तरं वा संवादान्तरं वेति भ्रमितव्यम् ।

रितुष्टमानसाः ॥ ३९ ॥ इंद्रासने च शुक्रेण ह्यभिषिक्तो बलिस्तदा ॥ सहाभिषेकविधिना ह्यसुरैः परिवारितः ॥ ४० ॥ तथैवाधिष्ठितो राज्ये बलिर्वैरोचनो महान् ॥ शुशुभे परया भूत्या महेंद्राधिकृतस्तदा ॥ ४१ ॥ नागैश्चासुरसंघैश्च सेव्यमानो महेंद्रवत् ॥ सुरद्रुमो जितस्तेन कामधेनुर्मणिस्तथा ॥ ४२ ॥ दानैर्दाता च सर्वेषां येऽन्ये दानित्वमागताः ॥ सर्वेषामेव भूतानां दानैर्दाता बलिर्महान् ॥ ४३ ॥ यान्यान्कामयते कामांस्तान्सर्वान्वितरत्यसौ ॥ सर्वेभ्योऽपि स चार्थिभ्यो दानवानामधीश्वरः ॥ ४४ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ देवेंद्रो हि महाभाग न ददाति कदाचन ॥ कथं बलिरसौ दाता कथयस्व यथातथम् ॥ ४५ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ यत्नतो येन यत्किंचित्क्रियते सुकृतं नरैः ॥ शुभं वाप्यशुभं वापि ज्ञातव्यं हि विपश्चिता ॥ ४६ ॥ शक्रो हि याज्ञिको विप्रा अश्वमेधशतेन वै ॥ प्राप्तराज्योऽमरावत्यां केवलं भोगलोलुपः ॥ ४७ ॥ अर्थितं तत्फलं विद्धि पुनः कार्पण्यमाविशत् ॥ पुनर्मरणमाविश्य क्षीणपुण्यो भविष्यति ॥ ४८ ॥ य इंद्र कृमिरेव स्यात्कृमिरिंद्रो हि जायते ॥ तस्माद्दानात्परतरं नान्यदस्तीह मोचनम् ॥ ४९ ॥ दानाद्धि प्राप्यते ज्ञानं ज्ञानान्मोक्षो न संशयः ॥ मोक्षात्परतरा भक्तिः शूलपाणौ हि वै द्विजाः ॥ ५० ॥ ददाति सर्वं सर्वेशः प्रसन्नात्मा सदाशिवः ॥ किंचिदल्पेन तोयेन परितुष्यति शंकरः ॥ ५१ ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ विरोचनसुतेनेदं कृतमस्ति न संशयः ॥ ५२ ॥ कितवो हि महापापो देवब्राह्मणनिंदकः ॥ निकृत्या परयोपेतः परदाररतो महान् ॥ ॥ ५३ ॥ एकदा तु महापापात्कैतवाच्च जितं धनम् ॥ गणिकार्थे च पुष्पाणि तांबूलं चंदनं तथा ॥५४॥ कौपीनमात्रं तस्यैव कितवस्य प्रदृश्यते ॥ कराभ्यां स्वस्तिकं कृत्वा गंधमाल्यादिकं च यत् ॥ ५५ ॥ गणिकार्थमुपादाय धावमानो गृहं प्रति ॥ तदा प्रस्खलितो भूमौ निपपात च तत्क्षणात् ॥ ५६ ॥ पतनान्मूर्छया युक्तः क्षणमात्रं तदाऽभवत् ॥ ततो मूर्छांगतस्यास्य पापिनोऽनिष्टकारिणः ॥ ५७ ॥ बुद्धिः सद्यः समुत्पन्ना कर्मणा प्राक्तनेन हि ॥ निर्वेदं परमापन्नः कितवो दुःखसंयुतः ॥ ५८ ॥ भूम्यां निपतितं यच्च गंधपुष्पादिकं महत् ॥ समर्पितं शिवायेति कितवे नाप्यबुद्धिना ॥ ५९ ॥ तेनैव सुकृतेनैव याम्यैर्नीतो यमालयम् ॥ तं पापीति यमोऽवोचत्सर्वलोकभयावहः ॥ ६० ॥ पचनीयोसि मे मंद नरकेषु महत्सु च ॥ इत्युक्तो धर्मराजेन कितवो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६१ ॥ पापाचारो हि भगवन्कश्चिन्नैव मया कृतः ॥ विमृश्यतां मे सुकृतं याथातथ्येन भो यम ॥ ६२ ॥ चित्रगुप्तेन चाख्यातं दत्तमस्ति त्वया पुनः ॥ पतितं चैव देहांते शिवाय परमात्मने ॥ ६३॥ तेन कर्मविपाकेन घटिकात्रयमेव

---

१ मे—मया—इत्यर्थः ।

च ॥ शचीपतेः पदं विद्धि प्राप्स्यसि त्वं न संशयः ॥ ६४ ॥ आगतस्तत्क्षणाद्देवः सुरैः सर्वैः समन्वितः ॥ ऐरावतं समारूढो नीतोऽसौ
शक्रमंदिरम् ॥ शक्रः प्रबोधितस्तेन गुरुणा भावितात्मना ॥ ६५ ॥ घटिकात्रितयं यावत्तावत्कालं पुरंदर ॥ निजासनेऽपि संस्थाप्यः
कितवोऽपि ममाज्ञया ॥ ६६ ॥ गुरोर्वचनमाकर्ण्य कृत्वा शिरसि तत्क्षणात् ॥ गतोऽन्यत्रैव शक्रोऽसौ कितवो हि प्रवेशितः ॥
भवनं देवराजस्य नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ६७ ॥ शक्रासनेऽभिषिक्तोऽसौ राज्यं प्राप्तः शतक्रतोः ॥ शंभोर्गंधप्रदानाच्च पुष्पतांबूलसंयुतम्[1] ॥ ६८ ॥
किं पुनः श्रद्धया युक्ताः शिवाय परमात्मने ॥ अर्पयंति सदा भक्त्या गंधपुष्पादिकं महत् ॥ ६९ ॥ शिवसायुज्यमायाताः शिवसेनासमन्विताः ॥
प्राप्नुवंति महामोदं शक्रो ह्येषां च किंकरः ॥ ७० ॥ शिवपूजारतानां च यत्सुखं शांतचेतसाम् ॥ ब्रह्मशक्रादिकानां च तत्सुखं दुर्लभं महत् ॥ ७१ ॥
वराकास्ते न जानंति मूढा विषयलोलुपाः ॥ वंदनीयो महादेवो ह्यर्चनीयः सदाशिवः ॥ ७२ ॥ पूजनीयो महादेवः प्राणिभिस्तत्त्ववेदिभिः ॥
तस्मादिंद्रत्वमगमत्कितवो घटिकात्रयम् ॥ ७३ ॥ पुरोधसाभिषिक्तोऽसौ पुरंदरपदे स्थितः ॥ तदानीं नारदेनोक्तः कितवोऽसौ महायशाः ॥ ७४ ॥
इन्द्राणीमानयस्त्वेति यथा राज्यं सुशोभितम् ॥ ततः प्रहस्य चोवाच कितवः शिववल्लभः ॥ ७५ ॥ इन्द्राण्या नास्ति मे कार्यं न वाच्यं ते महा
मते ॥ एवमुक्त्वाथ कितवः प्रदातुमुपचक्रमे ॥ ७६ ॥ ऐरावतमगस्त्याय प्रददौ शिववल्लभः ॥ विश्वामित्राय कितवो ददौ हयमुदारधीः ॥ ७७ ॥
उच्चैःश्रवससंज्ञं च कामधेनुं महायशाः ॥ ददौ वशिष्ठाय तदा चिंतामणिं महाप्रभम् ॥ ७८ ॥ गालवाय महातेजास्तदा कल्पतरुं च सः ॥ कौंडि
न्याय महाभागः कितवोपि गृहं तदा ॥ ७९ ॥ एवमादीन्यनेकानि रत्नानि विविधानि च ॥ ददावृषिभ्यो मुदितः शिवप्रीत्यर्थमेव च ॥ ८० ॥
घटिकात्रितयं यावत्तावत्कालं ददौ प्रभुः ॥ घटिकात्रितयादूर्ध्व पूर्वस्वामी समागतः ॥ ८१ ॥ पुरंदरोऽमरावत्यामुपविश्य निजासने ॥ ऋषिभिः
संस्तुतश्चैव शच्या सह तदाऽभवत् ॥ ८२ ॥ शचीमुवाच दुर्मेधाः कितवेनासि भामिनि ॥ भुक्ता ह्यस्यैव कथय याथातथ्येन शोभने ॥ ८३ ॥ तदा
प्रहस्य चोवाच पुरंदरमकल्मषा ॥ आत्मौपम्येन सर्वत्र पश्यसि त्वं पुरंदर ॥ ८४ ॥ असौ महात्मा कितवस्वरूपी शिवप्रसादात्परमार्थविज्ञः ॥ वै
राग्ययुक्तो हि महानुभावो येनापि सर्वं परमं प्रपन्नम् ॥ ८५ ॥ राज्यादिकं मोहमयं च पाशं त्यक्त्वा परेभ्यो विजयी स जातः ॥ ८६ ॥ वचो
निशम्य देवेश इंद्राण्याः स पुरंदरः ॥ व्रीडायुक्तोऽभवत्तूष्णीमिंद्रासनगतस्तदा ॥ ८७ ॥ बृहस्पतिमुवाचेदं वाक्यं वाक्यविदां वरः ॥ ऐरावतो न

---

[1] प्रदानक्रियाविशेषणमिदम् । शम्भोः पुष्पतांबूलसंयुतं यथा स्यात्तथा गन्धप्रदानात्—इत्यन्वयो बोद्धव्यः ।

दृश्येत तथैवोच्चैःश्रवा हयः ॥ ८८ ॥ पारिजातादयः सर्वे पदार्थाः केन वा हृताः ॥ ततो गुरुरुवाचेदं कितवेन कृतं महत् ॥ ८९ ॥ ऋषिभ्यो दत्त
मद्यैव यावत्सत्ता हि तस्य वै ॥ स्वसत्तायां महत्यां च स्वसत्ता ये भवंति च ॥ ९० ॥ अप्रमत्ताश्च ये नित्यं शिवध्यानपरायणाः ॥ ते प्रियाः शंक
रस्यैव हित्वा कर्मफलानि वै ॥ केवलं ज्ञानमाश्रित्य ते यांति परमं पदम् ॥ ९१ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचनं तस्य चेंद्रो बृहस्पतेर्वाक्यमिदं बभाषे ॥
प्रायो यमो वक्ष्यति सर्वमेतत्समृद्धये ह्यात्मनश्चैव शक्रः ॥ ९२ ॥ तथेति मत्वा गुरुणा सहैव राजा सुराणां सहसा जगाम ॥ स्वकार्यकामो
हि तथा पुरंदरो ययौ पुरीं संयमिनीं तदानीम् ॥ ९३ ॥ यमेन पूज्यमानो हि शक्रो वाक्यमुवाच ह ॥ त्वया दत्तं मम पदं कितवाय
दुरात्मने ॥ ९४ ॥ अनेनैतत्कृतं कर्म्म जुगुप्सितं महत्तरम् ॥ मदीयानि च रत्नानि यानि सर्वाण्यनेन वै ॥ एभ्य एभ्यः
प्रदत्तानि धर्म्मं जानीहि तत्त्वतः ॥ ९५ ॥ त्वं धर्मनामासि कथं कितवाय प्रदत्तवान् ॥ मम राज्यविनाशाय कृतमस्ति त्वयाऽ
धुना ॥ ९६ ॥ आनयस्व महाभाग गजादीनि च सत्वरम् ॥ अन्यानि चैव रत्नानि दत्तानि च यतस्ततः ॥ ९७ ॥ निशम्य
वाक्यं शक्रस्य यमो वचनमब्रवीत् ॥ कितवं च रुषाविष्टः किं त्वया पापिना कृतम् ॥ ९८ ॥ भोगार्थं चैव यद्दत्तं शक्रराज्यं त्वयाऽधुना ॥ प्रदत्तं च
द्विजातिभ्यो ह्यन्यथा वै कृतं महत् ॥ ९९ ॥ अकार्यं वै त्वया मूढ परद्रव्यापहारणम् ॥ तेन पापेन महता निरयं प्रतिगच्छसि ॥ १०० ॥ यमस्य
वचनं श्रुत्वा कितवो वाक्यमब्रवीत् ॥ अहं निरयगामी च नात्र कार्या विचारणा ॥ १०१ ॥ यावत्स्वता मम विभो जाता शक्रासने तथा ॥ ताव
द्दत्तं हि यत्किंचिद्द्विजेभ्यो हि यथातथम् ॥ १०२ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ दानं प्रशस्तं भूम्यां च दृश्यते कर्म्मणः फलम् ॥ स्वर्गे दानं न दातव्यं
केनचित्कस्यचित्क्वचित् ॥ तस्माद्दंड्योऽसि रे मूढ अशास्त्रीयं कृतं त्वया ॥ १०३ ॥ गुरुरात्मवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ॥ सर्वेषां
पापशीलानां शास्ताऽहं नात्र संशयः ॥ १०४ ॥ एवं निर्भर्त्सयित्वा तं कितवं धर्मराट्स्वयम् ॥ उवाच चित्रगुप्तं च नरके पच्यतामयम् ॥ तदा
प्रहस्य चोवाच चित्रगुप्तो यमं प्रति ॥ १०५ ॥ कथं निरयगामित्वं कितवस्य भविष्यति ॥ येन दत्तो ह्यगस्त्याय गज ऐरावतो महान् ॥ १०६ ॥
तथाश्वो ह्यब्धिसंभूतो गालवाय महात्मने ॥ विश्वामित्राय भद्रं ते चिंतामणिर्महाप्रभः ॥ १०७ ॥ एवमादीनि रत्नानि दत्तानि कितवेन हि ॥
तेन कर्मविपाकेन पूजनीयो जगत्त्रये ॥ १०८ ॥ शिवमुद्दिश्य यद्दत्तं स्वर्गे मर्त्ये च यैर्नरैः ॥ तत्सर्वं त्वक्षयं विद्यान्निश्छिद्रं कर्म चोच्यते ॥ तस्मा
न्नरकगामित्वं कितवस्य न विद्यते ॥ १०९ ॥ यानियानि च पापानि कितवस्य महात्मनः ॥ भस्मीभूतानि सर्वाणि जातानि स्मरणाच्च

वै ॥ ११० ॥ शंभोः प्रसादात्सर्वाणि सुकृतानि च तत्क्षणात् ॥ तद्वचश्चित्रगुप्तस्य निशम्य प्रेतराट् स्वयम् ॥ १११ ॥ प्रहस्यावाङ्मुखो भूत्वा इद
माह शतक्रतुम् ॥ त्वं हि राजा सुरेंद्राणां स्थविरो राज्यलंपटः ॥ ११२ ॥ अश्वमेधशतेनैव एकं जन्मार्जितं कृतम् ॥ त्वया नास्त्यत्र संदेहो
ह्यर्जितं तेन वै महत् ॥ ११३ ॥ प्रार्थयित्वा ह्यगस्त्यादीन्मुनीन्सर्वान्विशेषतः ॥ अर्थेन प्रणिपातेन त्वया लभ्यानि तानि च ॥ गजादिकानि
रत्नानि येन त्वं च सुखी त्वरन् ॥ ११४ ॥ तथेति मत्वा वचनं पुरंदरो गतः पुरीं स्वामविवेकदृष्टिः ॥ अभ्यर्थयामास विनम्रकंधरश्चर्षींस्ततो लब्ध
वान्पारिजातम् ॥ ११५ ॥ अनेनैव प्रकारेण लब्धराज्यः पुरंदरः ॥ जातस्तदामरावत्यां राजा सह महात्मभिः ॥ ११६ ॥ कितवस्य पुनर्जन्म दत्तं
वैवस्वतेन हि ॥ किंचित्कर्मविपाकेन विरोचनसुतोऽभवत् ॥ ११७ ॥ सुरुचिर्जननी तस्य कितवस्याभवत्तदा ॥ विरोचनस्य महिषी दुहिता
वृषपर्वणः ॥ तस्थौ जठरमास्थाय तस्याः सोऽपि महात्मनः ॥ ११८ ॥ तदाप्रभृति तस्यैव प्रह्लादस्यात्मजात्स वै ॥ सुरुचेश्च तथाप्यासीद्धर्मे
दाने महामतिः ॥ ११९ ॥ तेनैव जठरस्थेन कृता मतिरनुत्तमा ॥ कितवेन कृता विप्रा दुर्लभा या मनीषिणाम् ॥ १२० ॥ एकदा वै तदा शक्रो
ययौ वैरोचनं प्रति ॥ हंतुकामो हि दैत्येंद्रं विप्रो भूत्वाऽथ याचकः ॥ १२१ ॥ विरोचनगृहं प्राप्त इंद्रो वाक्यमुवाच ह ॥ स्थविरो ब्राह्मणो भूत्वा
देहीति मम सुव्रत ॥ मनस्वी त्वं च दैत्येंद्र दाता च भुवनत्रये ॥ १२२ ॥ तव विप्रा महाभाग चरितं परमाद्भुतम् ॥ वर्णयन्ति समा
जेषु स्थित्वा कीर्तिं च निर्मलाम् ॥ याचकोऽहं च दैत्येंद्र दातुमर्हसि सुव्रत ॥ १२३ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दैत्येंद्रो वाक्यमब्रवीत् ॥ किं दातव्यं
तव विभो वद शीघ्रं ममाधुना ॥ १२४ ॥ इंद्रो हि विप्ररूपेण विरोचनमुवाच ह ॥ याचयामि च दैत्येंद्र यदहं परिभावितः ॥ १२५ ॥ आत्म
प्रीत्या च दातव्यं मम नास्त्यत्र संशयः ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं प्रह्लादस्यात्मजोऽसुरः ॥ १२६ ॥ ददाम्यात्मशिरो विप्र यदि कामयसेऽधुना ॥
इदं राज्यमनायासमियं श्रीर्नान्यगामिनी ॥ अहं समर्पयिष्यामि तव नास्त्यत्र संशयः ॥ १२७ ॥ इत्युक्तस्तेन दैत्येन विमृश्य च तदा हरिः ॥
उवाच देहि मे स्वीयं शिरो मुकुटसेवितम् ॥ १२८ ॥ एवमुक्ते तु वचने शक्रेण द्विजरूपिणा ॥ त्वरन्महेंद्राय तदा शिर उत्कृत्त्य वै मुदा ॥
स्वकरेण ददौ तस्मै प्रह्लादस्यात्मजोऽसुरः ॥ १२९ ॥ प्रह्लादेन पुरा यस्तु कृतो धर्म्मः सुदुष्करः ॥ केवलां भक्तिमाश्रित्य विष्णोस्त
त्परचेतसा ॥ १३० ॥ दानात्परतरं चान्यत्कचिद्वस्तु न विद्यते ॥ तद्दानं च महापुण्यमार्तेभ्यो यत्प्रदीयते ॥ १३१ ॥ स्वशक्त्या यच्च किंचिच्च

---

१ आत्मप्रीत्या च दातव्यम्--यत्तव मनसोऽत्यन्तमभीष्टं स्यात्तन्मह्यं दातव्यम्--इत्यर्थः ।

तदानंत्याय कल्पते ॥ दानात्परतरं नान्यत्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ १३२ ॥ सात्त्विकं राजसं चैव तामसं च प्रकीर्तितम् ॥ तथा कृतमनेनैव दानं
सात्त्विकलक्षणम् ॥ १३३ ॥ शिर उत्कृत्त्य चेंद्राय प्रदत्तं विप्ररूपिणे ॥ किरीटः पतितस्तत्र मणयो हि महाप्रभाः ॥ १३४ ॥ ऐकपद्येन पतितास्ते
जाता मंडलाय वै ॥ दैत्यानां च नरेंद्राणां पन्नगानां तथैव च ॥ १३५ ॥ विरोचनस्य तद्दानं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ गायंत्यद्यापि कवयो
दैत्येंद्रस्य महात्मनः ॥ १३६ ॥ विरोचनस्य पुत्रोऽभूत्कितवोऽसौ महाप्रभः ॥ मृते पितरि जातोऽसौ माता तस्य पतिव्रता ॥ १३७ ॥ कलेवरं च
तत्याज पतिलोकं गता ततः ॥ भार्गवेणाभिषिक्तोऽसौ जनकस्य निजासने ॥ १३८ ॥ नाम्ना बलिरिति ख्यातो बभूव च महायशाः ॥ तेन सर्वे
सुरगणास्त्रासिताः सुमहाबलाः ॥ १३९ ॥ गतास्ते कथिताः पूर्वं कश्यपस्याश्रमं शुभम् ॥ तदा बलिरभूदिन्द्रो देवपुर्यां महायशाः ॥ १४० ॥ स्वयं
तताप तपसा सूर्यो भूत्वा तदाऽसुरः ॥ ईशो भूत्वा स्वयं चास्ते ऐशान्यां दिशि पालयन् ॥ १४१ ॥ तथा च नैर्ऋतो भूत्वा तथा त्वंबुपतिः स्वयम् ॥
धनाध्यक्ष उदीच्यां वै स्वयमास्ते बलिस्तदा ॥ एवमास्ते बलिः साक्षात्स्वयमेव त्रिलोकभुक् ॥ १४२ ॥ शिवार्चनरतेनैव कितवेन[१] बलिर्द्विजाः ॥
पूर्वाभ्यासेन तेनैव महादानरतोऽभवत् ॥ १४३ ॥ एकदा तु सभामध्ये आस्थितो भृगुणा सह ॥ दैत्येंद्रैः संवृतः श्रीमाञ्छंडामर्कौ वचोऽब्रवीत् ॥
॥ १४४ ॥ आवासः क्रियतामत्र असुरैर्म्मम सन्निधौ ॥ हित्वा पातालमद्यैव मा विलंबितुमर्हथ ॥ १४५ ॥ भार्गवस्तदुपश्रुत्य प्रहस्येदमुवाच ह ॥
यज्ञैश्च विविधैश्चैव स्वर्गलोके महीयते ॥१४६॥ याज्ञिकैश्च महाराज नान्यथा स्वर्गमेव हि ॥ भोक्तुं हि पार्यते राजन्नान्यथा मम भाषितम् ॥१४७॥
गुरोर्वचनमाज्ञाय दैत्येंद्रो वाक्यमब्रवीत् ॥ मया कृतं च यत्कर्म तेन सर्वे महासुराः ॥ स्वर्गे वसंतु सुचिरं नात्र कार्या विचारणा ॥ १४८ ॥ प्रहस्यो
वाच भगवान्भार्गवाणां महातपाः ॥ बलिनं बालिशं मत्वा शुक्रो बुद्धिमतां वरः ॥ १४९ ॥ यत्त्वयोक्तं च वचनं बले मम न रोचते ॥ इहैव त्वं समा
गत्य वस्तुं चेच्छसि सुव्रत ॥ १५० ॥ अश्वमेधशतेनैव यज त्वं जातवेदसम् ॥ कर्म्मभूमिं गतो भूत्वा मा विलंबितुमर्हसि ॥१५१॥ तथेति मत्वा
स बलिर्महात्मा हित्वा तदानीं त्रिदिवं मनस्वी ॥ दैत्यैः समेतो गुरुणा च संगतो ययौ भुवं सोनुचरैः समेतः ॥ १५२ ॥ तन्नर्मदाया गुरुकुल्यसंज्ञकं
तीरे महातीर्थमुदारशोभम् ॥ गत्वा तदा दैत्यपतिर्महात्मा जित्वा समग्रं वसुधातलं च ॥१५३॥ ततोऽश्वमेधैर्बहुभिर्विचक्षणो गुरुप्रयुक्तः स महायशा
बलिः ॥ ईजे च दीक्षां परमामुपेतो वैरोचनिं सत्यवतां वरिष्ठः ॥ १५४ ॥ कृत्वा ब्राह्मणमाचार्यमृत्विजः षोडशाऽभवन् ॥ सुपरीक्षितेन तेनैव भार्गवेण

---

[१] कृतेन--इत्यध्याहारः । हे द्विजाः शिवार्चनरतेन कितवेन कृतेन तेनैव पूर्वाभ्यासेन बलिः महादानरतोऽभवत्—इति समुदितवाक्यान्वयः ।

महात्मना ॥१५५॥ यज्ञानामूनमेकेन शतं दीक्षापरेण हि ॥ बलिना चाश्वमेधानां पूर्णं कर्तुं समादधे ॥ १५६ ॥ यावद्यज्ञशतं पूर्णं तस्य राज्ञो भवि
ष्यति ॥ पुरा प्रोक्तं मया चात्र ह्यदित्या व्रतमुत्तमम् ॥ १५७ ॥ व्रतेन तेन संतुष्टो भगवान्हरिरीश्वरः ॥ बटुरूपेण महता पुत्रभूतो बभूव ह॥ १५८ ॥
अदित्याः कश्यपेनैव उपनीतस्तदा प्रभुः ॥ उपनीतेऽथ संप्राप्तो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ १५९ ॥ दत्तं यज्ञोपवीतं च ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ दंडकाष्ठं
प्रदत्तं हि सोमेन च महात्मना ॥ १६० ॥ मेखला च समानीता अजिनं च महाद्भुतम् ॥ तथा च पादुके चैव मह्या दत्ते महात्मनः ॥ १६१ ॥
तत्र भिक्षा समानीता भवान्या चार्थसिद्धये ॥ एवं भगवते दत्तं विष्णवे बटुरूपिणे ॥ १६२ ॥ अभिवंद्य तथा श्रीशो वामनो ह्यदितिं तथा ॥ कश्यपं
च महातेजा यज्ञवाटं जगाम च ॥ याज्ञिकस्य बलेराह च्छलनार्थं स्वयं प्रभुः ॥१६३॥ तदा महेशः स जगाम स्वर्गं प्रकंपयन्गां प्रपदा भरेण ॥
स वामनो बटुरूपी च साक्षाद्विष्णुः परात्मा सुरकार्यहेतोः ॥ १६४॥ गीर्भिर्यथार्थाभिरभिष्टुतो जनैर्मुनीश्वरैर्देवगणैर्महात्मा ॥ त्वरेण गच्छन्स च
यज्ञवाटं प्राप्तस्तदानीं जगदेकबंधुः ॥ १६५ ॥ उद्गापयन्साम यतो हि साक्षाच्चकार देवो बटुरूपवेषः ॥ उद्गीयमानो भगवान्स ईश्वरो वेदांत
वेद्यो हरिरीश्वरः प्रभुः ॥ १६६ ॥ ददर्श तं महायज्ञमश्वमेधं बलेस्तदा ॥ द्वारि स्थितो महातेजा वामनो बटुरूपधृक् ॥ १६७ ॥ ब्रह्मरूपेण
महता व्याप्तमासीद्दिगंतरम् ॥ पवमानस्य च बटोर्वामनस्य महात्मनः ॥ १६८ ॥ तच्छ्रुत्वा च बलिः प्राह शंडामर्कौ च बुद्धिमान् ॥ ब्राह्मणाः
कतिसंख्याश्च आगताः संति ईक्ष्यताम् ॥ १६९ ॥ तथेति मत्वा त्वरितावुत्थितौ तौ तदा द्विजाः ॥ शंडामर्कौ समागम्य मंडपद्वारि संस्थितौ
॥ १७० ॥ ददृशाते महात्मानं श्रीहरिं बटुरूपिणम् ॥ त्वरितौ पुनरायातौ बलेः शंसयितुं तदा ॥ १७१ ॥ ब्रह्मचारी समायात एक एव न
चापरः ॥ पठनादौ महाराज चागतस्तव सन्निधौ ॥ किमर्थं तन्न जानीमो जानीहि त्वं महामते ॥ १७२ ॥ एवमुक्ते तु वचने ताभ्यां स च
महामनाः ॥ उत्थितस्तत्क्षणादेव दर्शनार्थं बटुं प्रति ॥ १७३ ॥ स ददर्श महातेजा विरोचनसुतो महान् ॥ दंडवत्पतितो भूमौ ननाम शिरसा
बटुम् ॥ १७४ ॥ आनयित्वा बटुं सद्यः संनिवेश्य :निजासने ॥ अर्घ्यपाद्येन महताभ्यर्चयामास तं बटुम् ॥ १७५ ॥ विनम्रकंधरो भूत्वा
उवाच श्लक्ष्णया गिरा ॥ कुतः कस्माच्च कस्यासि तच्छीघ्रं कथ्यतां प्रभो ॥ १७६ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विरोचनसुतस्य वै ॥ मनसा
हृषितश्चासौ वामनो वक्तुमारभत् ॥ १७७ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ त्वं हि राजा त्रिलोकेशो नान्यो भवितुमर्हसि ॥ स्वकुलं न्यूनतां गच्छे
द्यो वै कापुरुषः स्मृतः ॥ १७८ ॥ समं वा चाधिको वापि यो गच्छेत्पुरुषः स्मृतः ॥ त्वया कृतं च यत्कर्म्म न कृतं पूर्वजैस्तव ॥ १७९ ॥ दैत्यानां

च वरिष्ठा ये हिरण्यकशिपादयः ॥ कृतं महत्तपो येन दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥ १८० ॥ शरीरं भक्षितं यस्य जुषाणस्य तपो महत् ॥ पिपीलिकाभिर्बहुभिर्दंशैश्चैव समावृतम् ॥१८१॥ अभवत्तस्य तज्ज्ञात्वा सुरेंद्रो ह्यगमत्पुरा ॥ नगरं तस्य च तदा सैन्येन महता वृतः ॥१८२॥ तत्सन्निधौ हताः सर्वे असुरा दैत्यशत्रुणा ॥ विंध्या तु महिषी तस्य नीयमाना निवारिता ॥ १८३ ॥ नारदेन पुरा राजन्किंचित्कार्यं चिकीर्षुणा ॥ शंभोः प्रसादादखिलं मनसा यत्समीक्षितम् ॥ दैत्येंद्रेण च तत्सर्वं तपसैव वशीकृतम् ॥ १८४ ॥ तस्याः पुत्रो महातेजा येन नीतोऽभवत्सभाम् ॥ तस्य पुत्रो महाभाग पिता ते पितृवत्सलः ॥ नाम्ना विरोचनो विद्वानिंद्रो येन महात्मना ॥ १८५ ॥ दानेन तोषितो राजन्स्वेनैव शिरसा तदा ॥ तस्यात्मजोसि भो राजन्कृतं ते परमं यशः ॥ १८६ ॥ यशोदीपेन महता दग्धाः शलभवत्सुराः ॥ इंद्रोपि निर्जितो येन त्वया नास्त्यत्र संशयः ॥ १८७ ॥ श्रुतमस्ति मया सर्वं चरितं तव सुव्रत ॥ अल्पकोऽहमिहायातो ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः ॥ १८८ ॥ उटजार्थे च मे देहि भूमिं भूमिभृतांवर ॥ बटोस्तस्यैव तद्वाक्यं श्रुत्वा बलिरभाषत ॥ १८९ ॥ हे बटो पंडितो भूत्वा यदुक्तं वचनं पुरा ॥ शिशुत्वात्तन्न जानासि श्रुत्वा मन्ये यथार्थतः ॥ १९० ॥ वद शीघ्रं महाभाग कियन्मात्रां महीं तव ॥ दास्यामि त्वरितेनैव मनसा तद्विमृश्यताम् ॥१९१॥ तदाह वामनो वाक्यं स्मयन्मधुरया गिरा ॥ असंतोषपरा ये च विप्रा नष्टा न संशयः ॥ १९२ ॥ संतुष्टा ये हि विप्रास्ते नान्ये वेषधरा ह्यमी ॥ स्वधर्मनिरता राजन्निर्दंभा निरवग्रहाः ॥ १९३ ॥ निर्मत्सरा जितक्रोधा वदान्या हि महामते ॥ विप्रास्ते हि महाभाग तैरियं धार्यते मही ॥ १९४ ॥ मनस्वी त्वं बहुत्वाच्च दातासि भुवनत्रये ॥ तथापि मे प्रदातव्या मही त्रिपदसंमिता ॥ १९५ ॥ बहुत्वे नास्ति मे कार्यं मह्या वै सुरसूदन ॥ प्रवेशमात्रमुटजं तथा मम भविष्यति ॥ १९६ ॥ त्रिपदं पूर्यतेऽस्माकं वस्तुं नास्त्यत्र संशयः ॥ देहि मे क्रमतो राजन्यावद्भूमिभविष्यति ॥ तावत्संख्या प्रदातव्या यदि दातासि भो बले ॥ १९७ ॥ प्रहस्य तमुवाचेदं बलिर्वैरोचनात्मजः ॥ दास्यामि ते महीं कृत्स्नां सशैलवनकाननाम् ॥ १९८ ॥ मदीयां वै महाभाग मया दत्तां गृहाण वै ॥ याचकोऽसि बटो पश्य दानं दैत्यात्प्रयाचसे[1] ॥ १९९ ॥ याचको ह्यल्पको वास्तु दाता सर्वं विमृश्य वै ॥ तथा विलोक्य चात्मानं ह्यर्थिभ्यश्च ददाति वै ॥ २०० ॥ आत्मौपम्येन सर्वत्र यो[2] ददाति ह्युदारधीः ॥ तस्मान्न याचितव्यं हि अर्थिना मंदभागिना ॥ २०१ ॥ बटो ददाम्यहं तेऽद्य सशैलवनकाननाम् ॥ पृथ्वीं सपर्वतां साब्धिं नान्यथा मम भाषितम् ॥२०२॥ पुनः प्रोवाच स बटुर्विरोचनसुतं प्रति ॥ पूर्यंते मम दैत्येंद्र क्रमतो हि पदैस्त्रिभिः ॥२०३॥

---

१ अदन्तोऽप्ययं स्यादत्रतु च्छन्दोऽनुरोधेन । २ यः उदारधीः पुरुषः--सः--सर्वत्र--आमौपम्येन ददाति--इति योजना बोद्धव्या ।

बटोस्तद्वचनं श्रुत्वा असुरेन्द्रो बलिस्तदा ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं मन्यमानो बलिर्भृशम् ॥ गृह्यतां च मया दत्तां पदैस्त्रिभिरलंकृताम् ॥ २०४ ॥
इत्युक्तो वामनः प्राह प्रहसन्नसुरं प्रति ॥ संकल्प्य सकलां पृथ्वीं दातुमर्हसि सुव्रत ॥ २०५ ॥ तथेति मत्वा बलिना सुपूजितः स वामनः कश्यप
नंदनो महान् ॥ बलिस्तदानीं सहसा नितांतं संस्तूयमानस्त्वृषिभिर्मुनींद्रैः ॥ २०६ ॥ तं पूजयित्वा स बलिर्यावद्दातुं समुद्यतः ॥ गुरुणा वारित
स्तावद्विरोचनसुतो महान् ॥ २०७ ॥ न दातव्यं त्वया दानं विष्णवे बटुरूपिणे ॥ इंद्रार्थमागतः सद्यो यज्ञविघ्नं करोति ते ॥ तस्मात्त्वया न पूज्यो
हि विष्णुरध्यात्मदीपकः ॥ २०८ ॥ पुरा कृतमनेनैव मोहिनीरूपधारिणा ॥ देवेभ्यश्चामृतं दत्तं राहुर्येन हतो महान् ॥ २०९ ॥ येन विद्राविता
दैत्याः कालनेमिर्हतो बली ॥ २१० ॥ एवंविधोऽयं पुरुषो महात्मा स ईश्वरो विश्वपतिः स एव ॥ विमृश्य सर्वं मनसा महामते हिताहितं कर्तुमि
हार्हसि त्वम् ॥ २११ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे बलियज्ञे वामनगमनवर्णनं
नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एवं संबोधितो दैत्यो गुरुणा भार्गवेण हि ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं मेघगंभी
रया गिरा ॥ १ ॥ त्वयोक्तोहं हितार्थाय यैर्वाक्यैश्चालितोऽस्म्यहम् ॥ तव वाक्यं मम प्रीत्यै हितमप्यहितं भवेत् ॥ २ ॥ दास्यामि भिक्षितं चास्मै
विष्णवे बटुरूपिणे ॥ पात्रीभूतो ह्ययं विष्णुः सर्वकर्मफलेश्वरः ॥ ३ ॥ येषां हृदि स्थितो विष्णुस्ते वै पात्रतमा ध्रुवम् ॥ यस्य नाम्ना सर्वमिदं पवि
त्रमिव चोच्यते ॥ ४ ॥ येन वेदाश्च यज्ञाश्च मंत्रतंत्रादयो ह्यमी ॥ सर्वे संपूर्णतां यांति सोऽयं विश्वेश्वरो हरिः ॥ ५ ॥ आगतः कृपया मेद्य सर्वात्मा
हरिरीश्वरः ॥ उद्धर्तुं मां न संदेह एतज्जानीहि तत्त्वतः ॥ ६ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा चुकोप च रुषान्वितः ॥ भार्गवः शप्तुमारेभे दैत्येंद्रं धर्म्म
वत्सलम् ॥ ७ ॥ मम वाक्यमतिक्रम्य दातुमिच्छस्यरिंदम ॥ विगुणो भव रे मंद तस्मात्त्वं निःश्रिको भव ॥ ८ ॥ एवं शशाप च तदा
परमार्थविज्ञं शिष्यं महात्मानमगाधबोधम् ॥ स वै जगामाथ महाकविस्त्वरात्स्वमाश्रमं धर्म्मविदां वरिष्ठः ॥ ९ ॥ गते तु भार्गवे तस्मि
न्बलिर्विरोचनात्मजः ॥ वामनं चार्चयित्वा स महीं दातुं प्रचक्रमे ॥ १० ॥ विंध्यावलिः समागत्य बलेरर्द्धांगशोभिता ॥ अवनिज्य बटोः पादौ
प्रददौ विष्णवे महीम् ॥ ११ ॥ संकल्पपूर्वेण तदा विधिना विधिकोविदः ॥ संकल्पेनैव महता ववृधे भगवानजः ॥ १२ ॥ यदैकेन मही व्याप्ता
विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ सर्वे स्वर्गा[1] द्वितीयेन व्याप्तास्तेन महात्मना ॥ १३ ॥ सत्यलोकगतो विष्णोश्चरणः परमेष्ठिना ॥ कमण्डलुगतेनैव

---

[1] सर्वे स्वर्गाः--एकविंशतिः स्वर्गाः--इत्यर्थः ।

अंभसा चावनेनिजे ॥ १४ ॥ तत्पादसंपर्कजलाच्च जाता भागीरथी सर्वसुमंगला च ॥ यया त्रिलोकी च कृता पवित्रा यया च सर्वे सगराः समु
द्धृताः ॥ यया कपर्दः परिपूरितो वै शंभोस्तदानीं च भगीरथेन ॥ १५ ॥ तीर्थानां तीर्थमाद्यं च गंगाख्यमवतारितम् ॥ तद्विष्णोश्चरणेनैव समेतं
ब्रह्मणा कृतम् ॥ १६ ॥ त्रिविक्रमात्परो ह्यात्मा नाम्ना त्रिविक्रमोऽभवत् ॥ त्रिविक्रमक्रमाक्रांतं त्रैलोक्यं च तदाऽभवत् ॥ १७ ॥ पदद्वयेन वा पूर्णं
जगदेतच्चराचरम् ॥ विहाय तत्स्वरूपं च देवदेवो जनार्दनः ॥ पुनश्च बटुरूपोऽसावुपविश्य निजासने ॥ १८ ॥ तदा देवाः सगंधर्वा मुनयः सिद्ध
चारणाः ॥ आगताश्च बलेर्यज्ञं द्रष्टुं यज्ञपतिं प्रभुम् ॥ १९ ॥ तत्र ब्रह्मा समागत्य स्तुतिं चक्रे परात्मनः ॥ बलेस्तत्रैव चान्ये च दैत्येंद्राश्चागता
स्त्वरम् ॥ २० ॥ एभिः सर्वैः परिवृतो वामनो बलिसद्मनि ॥ उपविश्यासने सोऽथ उवाच गरुडं प्रति ॥ २१ ॥ दैत्योऽसौ बालिशो भूत्वा दत्तानेन
मही मम ॥ त्रिपदक्रमणेनैव गृहीतं च पदद्वयम् ॥ २२ ॥ पदमेकं प्रतिश्रुत्य न ददाति हि दुर्मतिः ॥ तस्मात्त्वया गृहीतव्यं तृतीयं पदमेव च ॥
॥ २३ ॥ इत्युक्तो गरुडस्तेन वामनेन महात्मना ॥ वैरोचनिं विनिर्भर्त्स्यं वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ २४ ॥ रे बले किं त्वया मूढ कृतमस्ति जुगुप्सि
तम् ॥ अविद्यमाने ह्यर्थे हि किं ददासि परमात्मने ॥ औदार्येण हि किं कार्यमल्पकेन त्वयाधुना ॥ २५ ॥ इत्युक्तो बलिराविष्टः स्मयमानः खगे
श्वरम् ॥ वक्ष्यमाणमिदं वाक्यं गरुत्मन्तं तदाऽब्रवीत् ॥ २६ ॥ समर्थोस्मि महापक्ष कृपणो न भवाम्यहम् ॥ येनेदं कारितं सर्वं तस्मै किं प्रददा
म्यहम् ॥ २७ ॥ असमर्थो ह्यहं तात कृतोऽनेन महात्मना ॥ तदोवाच बलिं सोऽपि तार्क्ष्यपुत्रो महामनाः ॥ २८ ॥ जानन्नपि च दैत्येंद्र गुरुणापि
निवारितः ॥ विष्णवेऽपि महीं प्रादास्त्वया किं विस्मृतं महत् ॥ २९ ॥ दातव्यं तत्पदं विष्णोस्तृतीयं यत्प्रतिश्रुतम् ॥ न ददासि कथं वीर निरये
च पतिष्यसि ॥ ३० ॥ न ददासि तृतीयं च पदं मे स्वामिनः कथम् ॥ बलाद्बध्नामि रे मूढ इत्युक्त्वा तं महासुरम् ॥ बबंध वारुणैः पाशैर्विरोचन
सुतं तदा ॥ ३१ ॥ नितरां निष्ठुरो भूत्वा गरुडो जयतां वरः ॥ बद्धं स्वपतिमालोक्य विंध्यावलिः समभ्ययात् ॥ ३२ ॥ बाणमेकं समारोप्य वाम
नस्याग्रतः स्थिता ॥ वामनेन तदा पृष्टा केयं चात्राग्रतः स्थिता ॥ ३३ ॥ तदोवाच महातेजाः प्रह्लादो ह्यसुराधिपः ॥ बलेः पत्नीति त्वां प्राप्ता
इयं विंध्यावली सती ॥ ३४ ॥ प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा वामनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ब्रूहि विंध्यावले वाक्यं किं कार्यं ते करोम्यहम् ॥ एवमुक्ता भग
वता विंध्यावलिरभाषत ॥ ३५ ॥ ॥ विन्ध्यावलिरुवाच ॥ ॥ कस्माद्बद्धो मम पतिर्गरुडेन महात्मना ॥ तत्कथ्यतां महाभाग त्वरन्नेव जना
र्दन ॥ तदोवाच महातेजा बटुवेषधरो हरिः ॥ ३६ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अनेनैव प्रदत्ता मे मही त्रिपदलक्षणा ॥ पदद्वयेन च मयाक्रांतं

त्रैलोक्यमद्य वै ॥ ३७ ॥ अनेन मम दातव्यं तृतीयं पदमेव च ॥ तस्माद्बद्धो मया साध्वि गरुडेनैव ते पतिः ॥ ३८ ॥ श्रुत्वा भगवतो वाक्यमु
वाच परमं वचः ॥ प्रतिश्रुतमनेनैव न दत्तं हि तव प्रभो ॥ ३९ ॥ क्रांतं त्रिभुवनं चाद्य त्वया विक्रमरूपिणा ॥ तदस्माकं विजग्रीथाः स्वर्गे वाप्य
थवा भुवि ॥ ४० ॥ किंचिन्न दत्ता हि विभो देवदेव जगत्पते ॥ प्रहस्य भगवानाह तदा विंध्यावलिं प्रभुः ॥ ४१ ॥ पदानि त्रीणि मे चाद्य दात
व्यानि कुतोऽधुना ॥ शीघ्रं वद विशालाक्षि यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ तदोवाच च सा साध्वी ह्युरुक्रममवस्थिता ॥ ४२ ॥ त्वया कुतो वेयसुरुक्रमेण
क्रांता त्रिलोकी भुवनैकनाथ ॥ तथैव सर्वं जगदेकबंधो देयं किमस्माभिरतुल्यरूपिणे ॥ ४३ ॥ तस्माद्विहाय तद्विष्णो त्वमेवं कुरु संप्रति ॥ प्रति
श्रुतानि मे भर्त्रा पदानि त्रीणि चाधुना ॥ ददाति मे पतिस्तेद्य नात्र कार्या विचारणा ॥४४॥ निधेहि मे पदं त्वं हि शीर्ष्णि देववर प्रभो ॥ द्वितीयं
मे शिशोस्त्वं हि कुरु मूर्ध्नि जगत्पते ॥ ४५ ॥ तृतीयं च जगन्नाथ कुरु शीर्ष्णि पतेर्मम ॥ एवं त्रीणि पदानीश तव दास्यामि केशव ॥ ४६ ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा परितुष्टो जनार्दनः ॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा विरोचनसुतं प्रति ॥ ४७ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ सुतलं गच्छ दैत्येन्द्र मा विलं
बितुमर्हसि ॥ सर्वैश्चासुरसंघैश्च चिरं जीव सुखी भव ॥४८॥ परितुष्टोऽस्म्यहं तात किं कार्यं करवाणि ते ॥ सर्वेषामपि दातॄणां वरिष्ठोऽसि महामते
॥ ४९ ॥ वरं वरय भद्रं ते सर्वान्कामान्ददामि ते ॥ त्रिविक्रमेणैवमुक्तो विरोचनसुतस्तदा ॥ ५० ॥ विमुक्तो हि परिष्वक्तो देवदेवेन चक्रिणा ॥ तदा
बलिरुवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ५१ ॥ त्वया कृतमिदं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ तस्मान्न कामये किंचित्त्वत्पदाब्जं विना प्रभो ॥ ५२ ॥ भक्ति
रस्तु पदांभोजे तव देव जनार्दन ॥ भूयोभूयश्च देवेश भक्तिर्भवतु शाश्वती ॥५३॥ एवमभ्यर्थितस्तेन भगवान्भूतभावनः ॥ उवाच परमप्रीतो विरो
चनसुतं तदा ॥ ५४ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ बले त्वं सुतलं याहि ज्ञातिसंबंधिभिर्वृतः ॥ एवमुक्तस्तदा तेन असुरो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५५ ॥
सुतले किं नु मे कार्यं देवदेव वदस्व मे ॥ तिष्ठामि तव सांनिध्ये नान्यथा वक्तुमर्हसि ॥ ५६ ॥ तदोवाच हृषीकेशो बलिं तं कृपयाऽन्वितः ॥
अहं तव समीपस्थो भवामि सततं नृप ॥ ५७ ॥ द्वारि स्थितस्तव विभो निवसामि नित्यं मा खिद्यतामसुरवर्य बले शृणुष्व ॥ वाक्यं तु मे वर
महो वरदस्तवाद्य वैकुंठवासिभिरलं च भजामि गेहम् ॥ ५८ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विष्णोरतुलतेजसः ॥ जगाम सुतलं दैत्यो ह्यसुरैः परिवा
रितः ॥ ५९ ॥ तदा पुत्रशतेनैव बाणमुख्येन सत्वरम् ॥ वसमानो महाबाहुर्दातॄणां च परा गतिः ॥ ६० ॥ त्रैलोक्ये याचका ये च सर्वे यांति बलिं
प्रति ॥ द्वारि स्थितस्तस्य विष्णुः प्रयच्छति यथेप्सितम् ॥ ६१ ॥ भुक्तिकामाश्च ये केचिन्मुक्तिकामास्तथा परे ॥ येषां यज्ञे च ते विप्रास्तत्तेभ्यः

संप्रयच्छति ॥ ६२ ॥ एवंविधो बलिर्जातः प्रसादाच्छंकरस्य च ॥ पुरा हि कितवत्वेन यद्दत्तं परमात्मने ॥ ६३ ॥ अशुचिं भूमिमासाद्य गंधपुष्पादिकं महत् ॥ पतितं चार्प्पितं तेन शिवाय परमात्मने ॥ ६४ ॥ किं पुनः परया भक्त्या चार्चयंति महेश्वरम् ॥ गंधं पुष्पं फलं तोयं ते यांति शिवसन्निधिम् ॥ ६५ ॥ शिवात्परतरो नास्ति पूजनीयो हि भो द्विजाः ॥ ये हि मूकास्तथांधाश्च पंगवो ये जडास्तथा ॥ ६६ ॥ जातिहीनाश्च चंडालाः श्वपचा ह्यंत्यजा ह्यमी ॥ शिवभक्तिपरा नित्यं ते यांति परमां गतिम् ॥ ६७ ॥ तस्मात्सदाशिवः पूज्यः सर्वैरेव मनीषिभिः ॥ पूजनीयो हि संपूज्यो ह्यर्चनीयः सदाशिवः ॥ ६८ ॥ महेशं परमार्थज्ञाश्चिंतयंति हृदि स्थितम् ॥ यत्र जीवो भवत्येव शिवस्तत्रैव तिष्ठति ॥ ६९ ॥ विना शिवेन यत्किंचिदशिवं भवति क्षणात् ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च गुणकार्यकरा ह्यमी ॥ ७० ॥ रजोगुणान्वितो ब्रह्मा विष्णुः सत्त्वगुणान्वितः ॥ तमोगुणाश्रितो रुद्रो गुणातीतो महेश्वरः ॥ ७१ ॥ लिंगरूपो महादेवो ह्यर्चनीयो मुमुक्षुभिः ॥ शिवात्परतरो नास्ति भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥ ७२ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे बलये वरप्रदानवर्णनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ छ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सगुणाः कीर्तितास्त्वया ॥ लिंगरूपी तथैवेशो निर्गुणोऽसौ कथं वद ॥ १ ॥ त्रिभिर्गुणैर्व्याप्तमिदं चराचरं जगन्महद्वाप्यथ वाल्पकं वा ॥ मायामयं सर्वमिदं विभाति लिंगं विना केन कुतोविभाति ॥ २ ॥ यद्दृश्यमानं महदल्पकं च तन्नश्वरं कृतकत्वाच्च सूत ॥ ३ ॥ तस्माद्विमृश्य भोः सूत संशयं छेत्तुमर्हसि ॥ व्यासप्रसादात्सकलं जानासि त्वं न चापरः ॥ ४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ व्यासेन कथितं सर्वमस्मिन्नर्थे शुकं प्रति ॥ ॥ शुक उवाच ॥ ॥ लिंगरूपी कथं शंभुर्निर्गुणः कथ्यते त्वया ॥ एतन्मे संशयं तात च्छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ ५ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणु वत्स ब्रवीम्येतत्पुरा प्रोक्तं च नंदिना ॥ अगस्त्यं पृच्छमानं च येन सर्वं श्रुतं शुक ॥ ६ ॥ निर्गुणं परमात्मानं विद्धि लिंगस्वरूपिणम् ॥ परा शक्तिस्तथा ज्ञेया निर्गुणा शाश्वती सती ॥ ७ ॥ यया कृतमिदं सर्वं गुणत्रयविभावितम् ॥ एतच्चराचरं विश्वं नश्वरं परमार्थतः ॥ ८ ॥ एक एव परो ह्यात्मा लिंगरूपी निरंजनः ॥ प्रकृत्या सह ते सर्वे त्रिगुणा विलयं गताः ॥ ९ ॥ यस्मिन्नेव ततो लिंगं लयनात्कथितं पुरा ॥ तस्माल्लिंगे लयं प्राप्ता परा शक्तिः कुतोऽपरे ॥ १० ॥ लीना गुणाश्च रुद्रोक्त्या यैरिदं बद्धमेव च ॥ चराचरं महाभाग तस्माल्लिंगं प्रपूजयेत् ॥ ११ ॥ लिंगं च निर्गुणं साक्षाज्जानीध्वं भो द्विजोत्तमाः ॥ लयाल्लिंगस्य माहात्म्यं गुणानां परिकीर्त्यंते ॥ १२ ॥ शंकरः सुखदाता हि उच्यमानो मनीषिभिः ॥ सर्वो हि कथ्यते विप्राः सर्वेषामाश्रयो हि

सः ॥ १३ ॥ शंभुर्हि कथ्यते विप्रा यस्माच्च शुभसंभवः ॥ १४ ॥ एवं सर्वाणि नामानि सार्थकानि महात्मनः ॥ तेनावृतं जगत्सर्वं शंभुना
परमेष्ठिना ॥ १५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ यदा दाक्षायणी चाग्नौ पतिता यज्ञकर्मणि ॥ दक्षस्य च महाभागा तिरोधानगता सती ॥ १६ ॥
प्रादुर्भूता कदा सूत कथ्यतां तत्त्वयाऽधुना ॥ परा शक्तिर्महेशस्य मिलिता च कथं पुनः ॥ १७ ॥ एतत्सर्वं महाभाग पूर्ववृत्तं च तत्त्वतः ॥ कथ
नीयं च अस्माकं नान्यो वक्तास्ति कश्चन ॥ १८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ जज्ञे दाक्षायणी ब्रह्मन्विदग्धावयवा यदा ॥ विना शक्त्या महेशोऽपि
तताप परमं तपः ॥ १९ ॥ लीलागृहीतवपुषा पर्वते हिमवद्गिरौ ॥ भृंगिणा सह विश्वेन नंदिना च तथैव च ॥ २० ॥ तथा चंडेन मुंडेन तथान्यैर्ब
हुभिर्वृतः ॥ दशभिः कोटिगुणितैर्गणैश्च परिवारितः ॥ २१ ॥ गणानां चैव कोट्या च तथा षष्टिसहस्रकैः ॥ एवं तत्र गणैर्देव आवृतो वृषभध्वजः
॥ २२ ॥ तपो जुषाणः सहसा महात्मा हिमालयस्याग्रगतस्तथैव ॥ गणैर्वृतो वीरभद्रप्रधानैः स केवलो मूलविद्याविहीनः ॥ २३ ॥ एतस्मिन्नंतरे
दैत्याः प्रादुर्भूता ह्यविद्यया ॥ विष्णुना हि बलिर्बद्धस्तथा ते वै महाबलाः ॥ २४ ॥ जाता दैत्यास्ततो विप्रा इंद्रोपद्रवकारकाः ॥ कालखंजा महा
रौद्राः कालकायास्तथापरे ॥ २५ ॥ निवातकवचाः सर्वे रवरावकसंज्ञकाः ॥ अन्ये च बहवो दैत्याः प्रजासंहारकारकाः ॥ २६ ॥ तारको नमुचेः
पुत्रस्तपसा परमेण हि ॥ ब्रह्माणं तोषयामास ब्रह्मा तस्य तुतोष वै ॥ २७ ॥ वरान्ददौ यथेष्टांश्च तारकाय दुरात्मने ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते सर्वान्कामा
न्ददामि ते ॥२८॥ तच्छ्त्वा वचनं तस्य ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ वरयामास च तदा वरं लोकभयावहम् ॥ २९ ॥ यदि मे त्वं प्रसन्नोऽसि अजरामरतां
प्रभो ॥ देहि मे यद्विजानासि अजेयत्वं तथैव च ॥ ३० ॥ एवमुक्तस्तदा तेन तारकेण दुरात्मना ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यममरत्वं कुतस्तव ॥ ३१ ॥
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युरेतज्जानीहि तत्त्वतः ॥ प्रहस्य तारकः प्राह अजेयत्वं च देहि मे ॥ ३२ ॥ ब्रह्मोवाच तदा दैत्यमजेयत्वं तवानघ ॥ विनाऽर्भ
केण दत्तं वै ह्यर्भकस्त्वां विजेष्यते ॥ ३३ ॥ तदा स तारकः प्राह ब्रह्माणं प्रणतः प्रभो ॥ कृतार्थोऽहं हि देवेश प्रसादात्तव संप्रति ॥ ३४ ॥ एवं
लब्धवरो भूत्वा तारको हि महाबलः ॥ देवान्युद्धार्थमाहूय युयुधे तैः सहासुरः ॥ ३५ ॥ मुचुकुन्दं समाश्रित्य देवास्ते जयिनोऽभवन् ॥ पुनःपुन
र्विकुर्वाणा देवास्ते तारकेण हि ॥ ३६ ॥ मुचुकुन्दबलेनैव जयमापुः सुरास्तदा ॥ किं कर्तव्यं हि चास्माकं युध्यमानैर्निरंतरम् ॥ ३७ ॥ भवित
व्यमिति स्मृत्वा गतास्ते ब्रह्मणः पदम् ॥ ब्रह्मणश्चाग्रतो भूत्वा ह्यब्रुवंस्ते सवासवाः ॥ ३८ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ बलिना सह पातालमास्तेऽसौ
मधुसूदनः ॥ विष्णुं विना हि ते सर्वे वृषाद्याः पतिताः परैः ॥ ३९ ॥ दैत्येंद्रैश्च महाभाग त्रातुमर्हसि नः प्रभो ॥ तदा नभोगता वाणी ह्युवाच परि

सांत्व्य वै ॥ ४० ॥ हे देवाः क्रियतामाशु मम वाक्यं हि तत्त्वतः ॥ शिवात्मजो यदा देवा भविष्यति महाबलः ॥ ४१ ॥ युद्धे पुनस्तारकं च वधिष्यति न संशयः ॥ येनोपायेन भगवाञ्छंभुः सर्वगुहाशयः ॥ ४२ ॥ दारापरिग्रही देवास्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ क्रियतां च परो यत्नो भवद्भिर्नान्यथा वचः ॥ ४३ ॥ यूयं देवा विजानीध्वमित्युवाचाशरीरवाक् ॥ परं विस्मयमापन्ना ऊचुर्देवाः परस्परम् ॥ ४४ ॥ श्रुत्वा नभोगतां वाणीमाजग्मुस्ते हिमालयम् ॥ बृहस्पतिं पुरस्कृत्य सर्वे देवा वचोऽब्रुवन् ॥ ४५ ॥ हिमालयं महाभागाः सर्वे कार्यार्थगौरवात् ॥ हिमालय महाभाग श्रूयतां नोऽधुना वचः ॥ ४६ ॥ तारकस्त्रासयत्यस्मान्साहाय्यं तद्वधे कुरु ॥ त्वं शरण्यो भवास्माकं सर्वेषां च तपस्विनाम् ॥ तस्मात्सर्वे वयं याता महेंद्रसहिता विभो ॥ ४७ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एवमभ्यर्थितो देवैर्हिमवान्गिरिसत्तमः ॥ उवाच देवान्प्रहसन्वाक्यं वाक्यविदां वरः ॥ ४८ ॥ महेन्द्रमुद्दिश्य तदा ह्युपहाससमन्वितः ॥ अक्षमाश्च वयं सर्वे महेन्द्रेण कृताः सुराः ॥ ४९ ॥ किं कुर्मः सुरकार्यं च तारकस्य वधं प्रति ॥ पक्षयुक्ता वयं सर्वे यदि स्याम सुरोत्तमाः ॥ ५० ॥ तदा वयं घातयामस्तारकं सह बांधवैः ॥ अचलोहं विपक्षश्च किं कार्यं करवाणि वः ॥ ५१ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वे देवास्तमब्रुवन् ॥ सर्वे यूयं वयं चैव असमर्था वधं प्रति ॥ तारकस्य महाभाग एतत्कार्यं विचिंत्यताम् ॥ ५२ ॥ येन साध्यो भवेच्छत्रुस्तारको हि महाबलः ॥ तदोवाच महातेजा हिमवान्स सुरान्प्रति ॥ ५३ ॥ केनोपायेन भो देवास्तारकं हंतुमिच्छथ ॥ कथयंतु त्वरेणैव कार्यं वेत्तुं ममैव हि ॥ ५४ ॥ तदा सुरैः कथितं सर्वमेतद्वाण्या चोक्तं यत्पुरा कार्यहेतोः ॥ श्रुतं तदा गिरिणा वाक्यमेतोवाचेदं हिमवान्पर्वतो हि ॥ ५५ ॥ शिवस्य पुत्रेण च धीमता यदा वध्यो दैत्यस्तारको वै महात्मा ॥ तदा सर्वं सुरकार्यं शुभं स्याद्वाण्या चोक्तं सत्यमेतद्भवेच्च ॥ ५६ ॥ तस्मात्तदेनत्क्रियतां भवद्भिर्यथा महेशः कुरुते परिग्रहम् ॥ कन्या यथा तस्य शिवस्य योग्या निरीक्ष्यतामाशु सुरैरिदानीम् ॥ ५७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्योचुः सुरास्तदा ॥ जनितव्या त्वया कन्या शिवार्थं कार्यसिद्धये ॥ ५८ ॥ सुराणां च गिरे वाक्यं कुरु शीघ्रं महामते ॥ आधारस्त्वं तु देवानां भविष्यसि न संशयः ॥ ५९ ॥ इत्युक्तो गिरिराजोऽथ देवैः स्वगृहमाविशत् ॥ पत्नीं मेनां च पप्रच्छ सुरकार्यं समागतम् ॥ ६० ॥ जनितव्या सुकन्यैका सुरकार्यार्थसिद्धये ॥ देवानां च ऋषीणां च तथैव च तपस्विनाम् ॥ ६१ ॥ प्रियं न भवति स्त्रीणां कन्याजननमेव च ॥ तथापि जनितव्या च कन्यैका च वरानने ॥ ६२ ॥ प्रहस्य मेना प्रोवाच स्वपतिं च हिमालयम् ॥ यदुक्तं भवता वाक्यं श्रूयतां मे त्वयाऽधुना ॥ ६३ ॥ कन्या सदा दुःखकरी नृणां पते स्त्रीणां तथा शोककरी महामते ॥ तस्मा

द्विमृश्य सुचिरं स्वयमेव बुद्ध्या यथा हितं शैलपते तदुच्यताम् ॥ ६४ ॥ हिमवांस्तदुपश्रुत्य प्रियाया वचनं तदा ॥ उवाच वाक्यं मेधावी परोपकरणान्वितम्
॥ ६५ ॥ येनयेन प्रकारेण परेषामुपजीवनम् ॥ भविष्यति च तत्कार्यं धीमता पुरुषेण हि ॥ ६६ ॥ स्त्रियापि चैव तत्कार्यं परोपकरणान्वितम्
॥ एवं प्रवर्तिता तेन गिरिणा महिषी तदा ॥ दधार जठरे कन्यां मेना भाग्यवती तदा ॥ ६७ ॥ महाविद्या महामाया महामेधास्वरूपिणी
॥ रुद्रकाली च अंबा च सती दाक्षायणी परा ॥ ६८ ॥ तां विभूतिं विशालाक्षी जठरे परमां सती ॥ बभार सा महाभागा मेना चारुविलोचना
॥ ६९ ॥ स्तुतिं चक्रुस्तदा देवा ऋषयो यक्षकिन्नराः ॥ मेनाया भूरिभाग्यायास्तथा हिमवतो गिरेः ॥ ७० ॥ एतस्मिन्नंतरे जाता गिरिजा
नाम नामतः ॥ प्रादुर्भूता यदा देवी सर्वेषां च सुखप्रदा ॥७१॥ देवदुंदुभयो नेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ जगुर्गंधर्वपतयो ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ७२ ॥
पुष्पवर्षेण महता ववृषुर्विबुधास्तथा ॥ तदा प्रसन्नमभवत्सर्वं त्रैलोक्यमेव च ॥ ७३ ॥ यदावतीर्णा गिरिजा महासती तदैव दैत्या भयमाविशंस्ते ॥
प्राप्ता मुदं देवगणा महर्षयः सचारणाः सिद्धगणास्तथैव ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे
श्रीभवान्युत्पत्तिवर्णनंनाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ वर्द्धमाना तदा साध्वी रराज प्रतिवासरम् ॥ अष्टवर्षा
यदा जाता हिमालयगृहे सती ॥ १ ॥ महेशो हिमवद्द्रोण्यां तताप परमं तपः ॥ सर्वैर्गणैः परिवृतो वीरभद्रादिभिस्तदा ॥ २ ॥ एतत्तपो जुषाणं तं
महेशं हिमवान्ययौ ॥ तत्पादपल्लवं द्रष्टुं पार्वत्या सह बुद्धिमान् ॥ ३ ॥ यावत्समागतो द्रष्टुं नंदिनासौ निवारितः ॥ द्वारि स्थितेन च तदा क्षणमेकं
स्थिरोऽभवत् ॥ ४ ॥ पुनर्विज्ञापयामास नंदिना हिमवान्गिरिः ॥ विज्ञप्तो नंदिना शंभुरचलो द्रष्टुमागतः ॥ ५ ॥ तदाकर्ण्य वचस्तस्य नंदिनः परमेश्वरः
॥ आनयस्व गिरिं चात्र नंदिनं वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ तथेति मत्वा नंदी तं पर्वतं च हिमाचलम् ॥ आनयामास स तथा शंकरं लोकशंकरम्
॥ ७ ॥ दृष्ट्वा तदानीं सकलेश्वरं प्रभुं तपो जुषाणं विनिमीलितेक्षणम् ॥ ८ ॥ कपर्दिनं चंद्रकलाविभूषणं वेदांतवेद्यं परमात्मनि स्थितम् ॥
ववंद शीर्ष्णा च तदा हिमाचलः परां मुदं प्रापदहीनसत्त्वः ॥ ९ ॥ उवाच वाक्यं जगदेकमंगलं हिमालयो वाक्यविदां वरिष्ठः ॥ १० ॥ सभाग्योऽहं
महादेव प्रसादात्तव शंकर ॥ प्रत्यहं चागमिष्यामि दर्शनार्थं तव प्रभो ॥ ११ ॥ अनया सह देवेश अनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ श्रुत्वा तु वचनं तस्य
देवदेवो महेश्वरः ॥ १२ ॥ आगंतव्यं त्वया नित्यं दर्शनार्थं ममाचल ॥ कुमारीं च गृहे स्थाप्य नान्यथा मम दर्शनम् ॥ १३ ॥ अचलः
प्रत्युवाचेदं गिरिशं नतकंधरः ॥ कस्मान्मयानया सार्द्धं नागंतव्यं तदुच्यताम् ॥ अचलं च व्रती शंभुः प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥

इयं कुमारी सुश्रोणी तन्वी चारुप्रभाषिणी ॥ नानेतव्या मत्समीपे वारयामि पुनः पुनः ॥ १५ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचनं तस्य शंभोर्नि
रामयं निःस्पृहनिष्ठुरं वा ॥ तपस्विनोक्तं वचनं निशम्य उवाच गौरी च विहस्य शंभुम् ॥ १६ ॥ ॥ गौर्युवाच ॥ ॥ तपःशक्त्या
न्वितः शंभो करोषि विपुलं तपः ॥ तव बुद्धिरियं जाता तपस्तप्तुं महात्मनः ॥ १७ ॥ कस्त्वं का प्रकृतिः सूक्ष्मा भगवंस्तद्विमृश्यताम् ॥
पार्वत्यास्तद्वचः श्रुत्वा महेशो वाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ तपसा परमेणैव प्रकृतिं नाशयाम्यहम् ॥ प्रकृत्या रहितः सुभ्रु अहं तिष्ठमि तत्त्वतः ॥
तस्माच्च प्रकृतेः सिद्धैर्न कार्यः संग्रहः क्वचित् ॥ १९ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ यदुक्तं परया वाचा वचनं शंकर त्वया ॥ सा किं प्रकृति
र्नैव स्यादतीतस्तां भवान्कथम् ॥ २० ॥ यच्छृणोषि यदश्नासि यच्च पश्यसि शंकर ॥ वाग्वादेन च किं कार्यमस्माकं चाधुना प्रभो ॥
॥ २१ ॥ तत्सर्वं प्रकृतेः कार्यं मिथ्यावादो निरर्थकः ॥ प्रकृतेः परतो भूत्वा किमर्थं तप्यते तपः ॥ २२ ॥ त्वया शंभोऽधुना ह्यस्मिन्गिरौ
हिमवति प्रभो ॥ प्रकृत्या मिलितोऽसि त्वं न जानासि हि शंकर ॥ २३ ॥ वाग्वादेन च किं कार्यमस्माकं चाधुना प्रभो ॥ प्रकृतेः परतस्त्वं च
यदि सत्यं वचस्तव ॥ तर्हि त्वया न भेतव्यं मम शंकर संप्रति ॥ २४ ॥ प्रहस्य भगवान्देवो गिरिजां प्रत्युवाच ह ॥ २५ ॥ ॥ महादेव
उवाच ॥ ॥ प्रत्यहं कुरु मे सेवां गिरिजे साधुभाषिणि ॥ २६ ॥ इत्येवमुक्त्वा गिरिजां महेशो हिमालयं वाक्यमथो बभाषे ॥ अत्रैव सोऽहं
तपसा परेण चरामि भूम्यां परमार्थभावः ॥ २७ ॥ तपस्तप्तुमनुज्ञा मे दातव्या पर्वताधिप ॥ अनुज्ञया विना किंचित्तपः कर्तुं न पार्यते ॥ २८ ॥
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य देवदेवस्य शूलिनः ॥ प्रहस्य हिमवाञ्छंभुमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २९ ॥ त्वदीयं हि जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ किमहं
तु महादेव तुच्छो भूत्वा ददामि ते ॥ ३० ॥ एवमुक्तो हिमवता शंकरो लोकशंकरः ॥ प्रहस्य गिरिराजं तं याहीति प्राह सादरम् ॥ ३१ ॥
शंकरेणाभ्यनुज्ञातः स्वगृहं हिमवान्ययौ ॥ सार्द्धं गिरिजया सोऽपि प्रत्यहं दर्शने स्थितः ॥ ३२ ॥ एवं कतिपयः कालो गतश्चोपासनात्तयोः
॥ ३३ ॥ सुतापित्रोश्च तत्रैव शंकरो दुरतिक्रमः ॥ पार्वतीं प्रति तत्रैव चिंतामापेदिरे सुराः ॥ ३४ ॥ ते चिंत्यमानाश्च सुरास्तदानीं कथं महेशो
गिरिजां समेष्यति ॥ किं कार्यमद्यैव वयं च कुर्मो बृहस्पते तत्कथयस्व मा चिरम् ॥ ३५ ॥ बृहस्पतिरुवाचेदं महेंद्रं प्रति सद्वचः ॥ एवमेत
त्त्वया कार्यं महेंद्र श्रूयतां तदा ॥ ३६ ॥ एतत्कार्यं मदनेनैव राजन्नान्यः समर्थो भविता त्रिलोके ॥ विघ्नावितं तापसानां तपो हि तस्मात्त्वरात्प्रार्थ
नीयो हि मारः ॥ ३७ ॥ गुरोर्वचनमाकर्ण्य आह्वयन्मदनं हरिः ॥ आह्वानादाजगामाथ मदनः कार्यसाधकः ॥ ३८ ॥ रत्या समेतः सह माधवेन

स पुष्पधन्वा पुरतः सभायाम् ॥ महेंद्रमागम्य उवाच वाक्यं सगर्वितं लोकमनोहरं च ॥ ३९ ॥ अहमाकारितः कस्माद्ब्रूहि मेऽद्य शचीपते ॥ किं
कार्यं करवाण्यद्य कथ्यतां मा विलंबितम् ॥४०॥ मम स्मरणमात्रेण विभ्रष्टा हि तपस्विनः॥ त्वमेव जानासि हरे मम वीर्यपराक्रमौ ॥ ४१ ॥ मम
वीर्यं च जानाति शक्तेः पुत्रः पराशरः ॥ एवं चान्ये च बहवो भृग्वाद्या ऋषयो ह्यमी ॥ ४२ ॥ गुरुरप्यभिजानाति भार्योतथ्यस्य चैव हि ॥ तस्यां
जातो भरद्वाजो गुरुणा संकरो हि सः॥४३॥ भर द्वाजो महाभाग इत्युवाच गुरुस्तदा॥ जानाति मम वीर्यं च शौर्यं चैव प्रजापतिः ॥ ४४ ॥ क्रोधो हि
मम बंधुश्च महाबलपराक्रमः ॥ उभाभ्यां द्रावितं विश्वं जंगमाजंगमं महत् ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं प्लावितं सचराचरम् ॥ ४५ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ मदन
त्वं समर्थोसि अस्माञ्जेतुं सदैव हि ॥ महेशं प्रति गच्छाशु सुरकार्यार्थसिद्धये ॥ पार्वत्या सहितं शंभुं कुरुष्वाद्य महामते ॥ ४६ ॥ एवमभ्यर्थितो
देवैर्मदनो विश्वमोहनः ॥ जगाम त्वरितो भूत्वा अप्सरोभिः समन्वितः ॥ ४७ ॥ ततो जगामाशु महाधनुर्द्धरो विस्फार्य चापं कुसुमान्वितं
महत् ॥ तथैव बाणांश्च मनोरमांश्च प्रगृह्य वीरो भुवनैकजेता ॥ तस्मिन्हिमाद्रौ परिदृश्यमानोऽवनौ स्मरो योधयतां वरिष्ठः ॥ ४८ ॥ तत्रागता
तदा रंभा उर्वशी पुंजिकस्थली ॥ सुम्लोचा मिश्रकेशी च सुभगा च तिलोत्तमा ॥ ४९ ॥ अन्याश्च विविधा जाताः साहाय्ये मदनस्य च ॥ अप्स
रसो गणैर्दृष्टा मदनेन सहैव ताः ॥ ५० ॥ सर्वे गणाश्च सहसा मदनेन विमोहिताः ॥ भृंगिणा च तदा रंभा चण्डेन सह चोर्वशी ॥ ५१ ॥ मेनका
वीरभद्रेण चण्डेन पुंजिकस्थली ॥ तिलोत्तमादयस्तत्र संवृताश्च गणैस्तदा ॥५२॥ उन्मत्तभूतैर्बहुभिस्त्रपां त्यक्त्वा मनीषिभिः ॥ अकाले कोकिला
भिश्च व्याप्तमासीन्महीतलम् ॥ ५३ ॥ अशोकाश्चंपकाश्चूता यूथ्यश्चैव कदंबकाः ॥ नीपाः प्रियालाः पनसा राजवृक्षाश्चरायणाः ॥ ५४ ॥ द्राक्षा
वल्ल्यः प्रदृश्यंते बहुला नागकेशराः ॥ तथा कदल्यः केतक्यो भ्रमरैरुपशोभिताः ॥ ५५ ॥ मत्ता मदनसंगेन हंसीभिः कलहंसकाः ॥ करेणुभिर्गजा
ह्यासञ्छिखंडीभिः शिखंडिनः ॥ ५६ ॥ निष्कामा ह्यातुरा ह्यासञ्छिवसंपर्कजैर्गुणैः ॥ अकस्माच्च तथाभूतं कथं जातं विमृश्य च ॥ ५७ ॥
शैलादो हि महातेजा नंदी ह्यमितविक्रमः ॥ रक्षसां विबुधानां वा कृत्यमस्तीत्यचिंतयत् ॥ ५८ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र मदनो हि धनुर्द्धरः ॥ पंचबाणा
न्समारोप्य स्वकीये धनुषि द्विजाः ॥ तरोश्छायां समाश्रित्य देवदारुगतां तदा ॥ ५९ ॥ निरीक्ष्य शंभुं परमासने स्थितं तपो जुषाणं परमेष्ठिनां
पतिम् ॥ गंगाधरं नीलतमालकंठं कपर्दिनं चन्द्रकलासमेतम् ॥ ६० ॥ भुजंगभोगांकितसर्वगात्रं पंचाननं सिंहविशालविक्रमम् ॥ कर्पूरगौरं परया
न्वितं च स वेद्धुकामो मदनस्तपस्विनम् ॥ ६१ ॥ दुरासदं दीप्तिमतां वरिष्ठं महेशमुग्रं सह माधवेन ॥ यावच्छिवं वेद्धुकामः शरेण तावद्याता

गिरिजा विश्वमाता ॥ सखीजनैः संवृता पूजनार्थं सदाशिवं मंगलं मंगलानाम् ॥ ६२ ॥ कनककुसुममालां संदधे नीलकंठे सितकिरणमनोज्ञा दुर्ल्लभा सा तदानीम् ॥ स्मितविकसितनेत्रा चारुवक्रं शिवस्य सकलजनजनित्री वीक्षमाणा बभूव ॥ ६३ ॥ तावद्विद्धः शरेणैव मोहनाख्येन च त्वरात् ॥ विध्यमानस्तदा शंभुः शनैरुन्मील्य लोचने ॥ ददर्श गिरिजां देवोऽब्धिर्यथा शशिनः कलाम् ॥ ६४ ॥ चारुप्रसन्नवदनां बिंबोष्ठीं सस्मितेक्षणाम् ॥ सुद्विजामग्निजां तन्वीं विशालवदनोत्सवाम् ॥ ६५ ॥ गौरीं प्रसन्नमुद्रां च विश्वमोहनमोहनाम् ॥ यया त्रिलोकरचना कृता ब्रह्मादिभिः सह ॥ ६६ ॥ उत्पत्तिपालनविनाशकरी च या वै कृत्वाग्रतः सत्त्वरजस्तमांसि ॥ सा चेतनेन ददृशे पुरतो हरेण संमोहनी सकलमंगलमंगलैका ॥ ॥ ६७ ॥ तां निरीक्ष्य भवो देवो गिरिजां लोकपावनीम् ॥ मुमोह दर्शनात्तस्या मदनेनातुरीकृतः ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनो बभूव सहसा शिवः ॥ ॥ ६८ ॥ एवं विलोकमानोऽसौ देवदेवो जगत्पतिः ॥ मनसा दूयमानेन इदमाह सदाशिवः ॥ ६९ ॥ अनया मोहितः कस्मात्तपःस्थोऽहं निरामयः ॥ कुतः कस्माच्च केनेदं कृतमस्ति ममाप्रियम् ॥ ७० ॥ ततो व्यलोकयच्छंभुर्दिक्षु सर्वासु सादरम् ॥ तावद्दृष्टो दक्षिणस्यां दिशि ह्यात्तशरासनः ॥ ७१ ॥ चक्रीकृतधनुः सज्जं चक्रे वेद्धुं सदाशिवम् ॥ यावत्पुनः संधयति मदनो मदनांतकम् ॥ तावद्दृष्टो महेशेन सरोषेण तदा द्विजाः ॥ ७२ ॥ निरीक्षितस्तृतीयेन चक्षुषा परमेण हि ॥ मदनस्तत्क्षणादेव ज्वालामालावृतोऽभवत् ॥ हाहाकारो महानासीद्देवानां तत्र पश्यताम् ॥ ७३ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ देवदेव महादेव देवानां वरदो भव ॥ गिरिजायाः सहायार्थं प्रेषितो मदनोऽधुना ॥७४॥ वृथा त्वयाथ दग्धोऽसौ मदनो हि महाप्रभः ॥ ॥ ७५ ॥ त्वया हि कार्यं जगदेकबंधो कार्यं सुराणां परमेण वर्चसा ॥ अस्यां समुत्पत्स्यति देव शंभो तेनैव सर्वं भवतीह कार्यम् ॥ ७६ ॥ तारकेण महादेव देवाः संपीडिता भृशम् ॥ तदर्थं जीवितं चास्य दत्त्वा च गिरिजां प्रभो ॥ ७७ ॥ वरयस्व महाभाग देवकार्यें भव क्षमः ॥ गजासुरात्त्वया त्राता वयं सर्वे दिवौकसः ॥ ७८ ॥ कालकूटाच्च नूनं हि रक्षिताः स्मो न चान्यथा ॥ भस्मासुराच्च सर्वेश त्वया त्राता न संशयः ॥ ७९ ॥ मदनोयं समायातः सुराणां कार्यसिद्धये ॥ तस्मात्त्वया रक्षणीय उपकारः परो हि नः ॥ ८० ॥ विना तेन जगत्सर्वं नाशमेष्यति शंकर ॥ निष्कामस्त्वं कथं शंभो स्वबुद्ध्या च विमृश्यताम् ॥ ८१ ॥ तदोवाच रुषाविष्टो देवान्प्रति महेश्वरः ॥ विना कामेन भो देवा भवितव्यं न चान्यथा ॥ ८२ ॥ यदा कामं पुरस्कृत्य सर्वे देवाः सवासवाः ॥ पदभ्रष्टाश्च दुःखेन व्याप्ता दैन्यं समाश्रिताः ॥ ८३ ॥ कामो हि नरकायैव सर्वेषां प्राणिनां ध्रुवम् ॥ दुःखरूपी ह्यनंगोऽयं जानीध्वं मम भाषितम् ॥ ८४ ॥ तारकोऽपि दुराचारो निष्कामोऽद्य भविष्यति ॥ विना

कामेन च कथं पापमाचरते नरः ॥ ८५ ॥ तस्मात्कामो मया दग्धः सर्वेषां शांतिहेतवे ॥ युष्माभिश्च सुरैः सर्वैरसुरैश्च महर्षिभिः ॥ ८६ ॥ अन्यैः
प्राणिभिरेवात्र तपसे धीयतां मनः ॥ कामक्रोधविहीनं च जगत्सर्वं मया कृतम् ॥ ८७ ॥ तस्मादेनं पापिनं दुःखमूलं न जीवयिष्यामि सुराः
प्रतीक्ष्यताम् ॥ निरन्तरं चात्मसुखप्रबोधमानंदलक्षणमगाधमनन्यरूपम् ॥ ८८ ॥ एवमुक्तास्तदा तेन शंभुना परमेष्ठिना ॥ ऊचुर्महर्षयः सर्वे
शंकर लोकशंकरम् ॥ ८९ ॥ यदुक्तं भवता शंभो परं श्रेयस्करं हि नः ॥ किं तु वक्ष्याम देवेश श्रूयतां चावधार्यताम् ॥ ९० ॥ यथा
सृष्टमिदं विश्वं कामक्रोधसमन्वितम् ॥ तत्सर्वं कामरूपं हि स कामो न तु हन्यते ॥ ९१ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्च चत्वारो ह्येकरूपताम् ॥ नीता
येन महादेव स कामोऽयं न हन्यते ॥ ९२ ॥ कथं त्वया हि संदग्धः कामो हि दुरतिक्रमः ॥ येन संघटितं विश्वमाब्रह्मस्थावरात्म
कम् ॥ ९३ ॥ कामेन हीयते विश्वं विश्वं कामेन पाल्यते ॥ कामेनोत्पद्यते विश्वं तस्मात्कामो महाबलः ॥ ९४ ॥ यस्मात्क्रोधो
भवत्युग्रो येन त्वं च वशीकृतः ॥ तस्मात्कामं महादेव संबोधयितुमर्हसि ॥ ९५ ॥ त्वया संपादितो देव मदनो हि महाबलः ॥ समर्थो हि समर्थ
त्वात्तत्सामर्थ्यं करिष्यति ॥ ९६ ॥ ऋषिभिश्चैवमुक्तोऽपि द्विगुणं रूपमास्थितः ॥ चक्षुषा हि तृतीयेन दग्धुकामो हरस्तदा ॥ ९७ ॥
मुनिभिश्चारणैः सिद्धैर्गणैश्चापि सदाशिवः ॥ स्तुतश्च वंदितो रुद्रः पिनाकी वृषवाहनः ॥ ९८ ॥ मदनं च तथा दग्ध्वा त्यक्त्वा तं
पर्वतं रुषा ॥ हिमवंताभिधं सद्यस्तिरोधानगतोऽभवत् ॥ ९९ ॥ तिरोधानगतं देवी वीक्ष्य दग्धं च मन्मथम् ॥ सकोकिलं सचूतं च सभृंगं
सहचंपकम् ॥ १०० ॥ तथैव दग्धं मदनं विलोक्य रत्या विलापं च तदा मनस्विनी ॥ सबाष्पदीर्घं विमना विमृश्य कथं स रुद्रो वशगो
भवेन्मम ॥ १०१ ॥ एवं विमृश्य सुचिरं गिरिजा तदानीं संमोहमाप च सती हि तथा बभाषे ॥ संमुह्यमाना रुदतीं निरीक्ष्य
रतिर्महारूपवतीं मनस्विनीम् ॥ १०२ ॥ मा विषादं कुरु सखि मदनं जीवयाम्यहम् ॥ त्वदर्थं भो विशालाक्षि तपसाऽऽराधयाम्यहम् ॥ १०३ ॥
हरं रुद्रं विरूपाक्षं देवदेवं जगद्गुरुम् ॥ मा चिंतां कुरु सुश्रोणि मदनं जीवयाम्यहम् ॥ १०४ ॥ एवमश्वास्य तां साध्वी गिरिजां रतिरंजसा ॥
तपस्तेपे च सुमहत्पतिं प्राप्तुं सुमध्यमा ॥ १०५ ॥ मदनो यत्र दग्धश्च रुद्रेण परमात्मना ॥ तप्यमानां तपस्तत्र नारदो ददृशे तदा ॥ १०६ ॥
उवाच गत्वा सहसा भामिनीं रतिमंतिके ॥ कस्यासि त्वं विशालाक्षि केन वा तप्यते तपः ॥ १०७ ॥ तरुणी रूपसंपन्ना सौभाग्येन परेण हि ॥
नारदस्य वचः श्रुत्वा रोषेण महता तदा ॥ उवाच वाक्यं मधुरं किंचिन्निष्ठुरमेव च ॥ १०८ ॥ ॥ रतिरुवाच ॥ ॥ नारदोऽसि मया ज्ञातः

कुमारस्त्वं न संशयः ॥ स्वस्वरूपादर्शनं च कर्तुमर्हसि सुव्रत ॥ १०९ ॥ यथागतेन मार्गेण गच्छ त्वं मा विलंबितम् ॥ बटो न किंचिज्जानासि
केवलं कलिकृन्महान् ॥ ११० ॥ परस्त्रीकामुकाः क्षुद्रा विटा व्यसनिनश्च ये ॥ तथा ह्यकर्मिणः स्तब्धास्तेषां मध्ये त्वमग्रणीः ॥ १११ ॥ एवं
निर्भर्त्सितो रत्या नारदो मुनिसत्तमः ॥ स्वयं जगाम त्वरितं शंबरं दैत्यपुंगवम् ॥ ११२ ॥ शशंस दैत्यराजाय दग्धं मदनमेव च ॥ रुद्रेण क्रोधयुक्तेन
तस्य भार्या मनस्विनी ॥ ११३ ॥ तामानय महाभाग भार्यां कुरु महाबल ॥ अतीव रूपसंपन्ना या आनीतास्त्वयानघ ॥ तासां मध्ये रूपवती
रतिः सा मदनप्रिया ॥ ११४ ॥ एवमाकर्ण्य वचनं देवर्षेर्भावितात्मनः ॥ जगाम सहसा तत्र यत्रास्ते सा सुशोभना ॥ ११५ ॥ तां दृष्ट्वा सुविशालाक्षीं
रतिं मदनमोहिनीम् ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं शंबरो देवसंकटः ॥ ११६ ॥ एहि तन्वि मया सार्द्धं राज्यं भोगान्यथेष्टतः ॥ भुंक्ष्व देवि
प्रसादान्मे तपसा किं प्रयोजनम् ॥ ११७ ॥ एवमुक्ता तदा तेन शंबरेण महात्मना ॥ उवाच तन्वी मधुरं महिषी मदनस्य सा ॥ ११८ ॥ विधवाहं
महाबाहो नैवं भाषितुमर्हसि ॥ राजा त्वं सर्वदैत्यानां लक्षणैः परिवारितः ॥ ११९ ॥ एतत्तद्वचनं श्रुत्वा शंबरः काममोहितः ॥ करे ग्रहीतुकामोऽसौ
तदा रत्या निवारितः ॥ १२० ॥ विमृश्य मनसा सर्वमजेयत्वं च तस्य वै ॥ मा स्पृश त्वं च रे मूढ मम संस्पर्शजेन वै ॥ १२१ ॥
संपर्केण च दग्धोऽसि नान्यथा मम भाषितम् ॥ तदोवाच महातेजाः शंबरः प्रहसन्निव ॥ १२२ ॥ विभीषिकाभिर्बह्वीभिर्मां भीषयसि मानिनि ॥
गच्छ शीघ्रं मम गृहं बहूक्त्या किं प्रयोजनम् ॥ १२३ ॥ इत्युच्यमानेन तदा नीता सा प्रसभं तथा ॥ स्वपुरं परमं तन्वी शंबरेण मनस्विनी ॥
॥ १२४ ॥ कृता महानसेऽध्यक्षा नाम्ना मायावतीति च ॥ १२५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ पार्वत्याधिकृतं सर्वं मदनानयनं प्रति ॥ शंबरेण हृता
तन्वी मदनस्य प्रिया सती ॥ अत ऊर्ध्वं तदा सूत किं जातं तत्र वर्ण्यताम् ॥ १२६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ गतं तदा शिवं दृष्ट्वा दग्ध्वा मदनमोजसा
॥ पार्वती तपसा युक्ता स्थिता तत्रैव भामिनी ॥ १२७ ॥ पित्रा तेन तदा तन्वी मात्रा चैव विचारिता ॥ बाले एहि गृहे शीघ्रं मा श्रमं कर्तुमर्हसि
॥ १२८ ॥ उक्ता ताभ्यां तदा साध्वी गिरिजा वाक्यमब्रवीत् ॥ १२९ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ नागच्छामि गृहं मातस्तात मे शृणु तत्त्वतः ॥
वाक्यं धर्मार्थयुक्तं च येन त्वं तोषमेष्यसि ॥ १३० ॥ शंभुः परेषां परमो दग्धो येन महाबलः ॥ मदनो मम सान्निध्यमानयेऽत्रैव तं शिवम् ॥ १३१ ॥ दुर्लभो
हि तदा शंभुः प्राणिनां गृहमिच्छताम् ॥ नागच्छामि गृहं मातस्तस्मात्सर्वं विमृश्यताम् ॥ १३२ ॥ तदोवाच महातेजा हिमवान्स्वसुतां प्रति ॥ दुराराध्यः
शिवः साक्षात्सर्वदेवनमस्कृतः ॥ त्वया प्राप्तुमशक्यो हि तस्मात्त्वं स्वगृहं व्रज ॥ १३३ ॥ सा बाष्पपूरितेनैव कंठेन स्वसुतां प्रति ॥ उवाच मेना तन्वंगि

याहि शीघ्रं गृहं प्रति ॥ १३४ ॥ तदा प्रहस्य चोवाच मातरं प्रति पार्वती ॥ प्रतिज्ञां शृणु मे मातस्तपसा परमेण हि ॥ १३५ ॥ अत्रैव तं समानीय
वरयामि विचक्षणम् ॥ नाशयामि च रुद्रस्य रुद्रत्वं वरवर्णिनि ॥ १३६ ॥ सुखरूपं परित्यज्य गिरिजा च मनस्विनी ॥ शंभोराराधनं चक्रे
परमेण समाधिना ॥ १३७ ॥ जया च विजया चैव माधवी च सुलोचना ॥ सुश्रुता च श्रुता चैव तथैव च शुकी परा ॥ १३८ ॥ प्रम्लोचा
सुभगा श्यामा चित्रांगी चारुणी स्वधा ॥ एताश्चान्याश्च बहवः सख्यस्ता गिरिजां प्रति ॥ उपासांचक्रिरे सा च देवगर्भा च भामिनी ॥ १३९ ॥
तपसा परमोग्रेण चरंती चारुहासिनी ॥ मदनो यत्र दग्धश्च रुद्रेण च महात्मना ॥ तत्रैव वेदिं कृत्वा च तस्योपरि सुसंस्थिता ॥ १४० ॥ त्यक्त्वा
जलाशनं बाला पर्णादा ह्यभवच्च सा ॥ ततः साऽऽर्द्राणि पर्णानि त्यक्त्वा शुष्काणि चाददे ॥ १४१ ॥ शुष्काणि चैव पर्णानि नाशितानि तया
यदा ॥ अपर्णेति च विख्याता बभूव तनुमध्यमा ॥ १४२ ॥ वायुपानरता जाता अंबुपानादनंतरम् ॥ कालक्रमेण महता बभूव गिरिजा सती ॥
एकांगुष्ठेन च तदा दधार च निजं वपुः ॥ १४३ ॥ एवमुग्रेण तपसा शंकराराधनं सती ॥ चकार परया तुष्ट्या शंभोः प्रीत्यर्थमेव च ॥ १४४ ॥
परं भावं समाश्रित्य जगन्मंगलमंगला ॥ तुष्ट्यर्थं च महेशस्य तताप परमं तपः ॥ १४५ ॥ एवं दिव्यसहस्राणि वर्षाणि च तताप वै ॥ हिमा
लयस्तदागत्य पार्वतीं कृतनिश्चयाम् ॥ १४६ ॥ सभार्यः स सुतामाप्त उवाच च महासतीम् ॥ मा खिद्यतां महादेवि तपसानेन भामि
नि ॥ १४७ ॥ क्व रुद्रो दृश्यते बाले विरक्तो नात्र संशयः ॥ त्वं तन्वी तरुणी बाला तपसा च विमोहिता ॥ १४८ ॥ भविष्यति न
संदेहः सत्यं प्रतिवदामि ते ॥ तस्मादुत्तिष्ठ याह्याशु स्वगृहं वरवर्णिनि ॥ १४९ ॥ किं तेन तव रुद्रेण येन दग्धः पुराऽनघे ॥ मदनो निर्विका
रित्वात्तं कथं प्रार्थयिष्यसि ॥ १५० ॥ गगनस्थो यथा चंद्रो ग्रहीतुं न हि शक्यते ॥ तथैव दुर्गमः शंभुर्जानीहि त्वं शुचिस्मिते ॥ १५१ ॥
तथैव मेनया चोक्ता तथा सह्याद्रिणा सती ॥ मेरुणा मंदरेणैव मैनाकेन तथैव च ॥ १५२ ॥ एभिरुक्ता तदा तन्वी पार्वती तपसि स्थिता ॥
उवाच प्रहसन्त्तेव हिमवंतं शुचिस्मिता ॥१५३॥ पुरा प्रोक्तं त्वया तात अंब किं विस्मृतं त्वया ॥ अधुनैव प्रतिज्ञां च शृणुध्वं मम बांधवाः ॥१५४॥
विरक्तोऽसौ महादेवो मदनो येन वै हतः ॥ तं तोषयामि तपसा शंकरं लोकशंकरम् ॥ १५५ ॥ सर्वे यूयं च गच्छंतु नात्र कार्या विचारणा ॥
दग्धो हि मदनो येन येन दग्धं गिरेर्वनम् ॥ १५६ ॥ तमानयाम्रि चात्रैव तपसा केवलेन हि ॥ तपोबलेन महता सुसेव्यो हि सदाशिवः ॥
॥ १५७ ॥ तं जानीध्वं महाभागाः सत्यंसत्यं वदाम्यहम् ॥ १५८ ॥ संभाषमाणा जननीं तदानीं हिमालयं चैव तथा च मेनाम् ॥ तथैव मेरुं

मितभाषिणी तदा सा मंदरं पर्वतराजकन्या ॥ जग्मुस्तदा तेन पथा च पर्वता यथागतेनापि विचक्षमाणाः ॥ १५९ ॥ गतेषु तेषु सर्वेषु सखीभिः
परिवारिता ॥ तत्रैव च तपस्तेपे परमार्था सती तदा ॥१६०॥ तपसा तेन महता तप्तमासीच्चराचरम् ॥ तदा सुरासुराः सर्वे ब्रह्माणं शरणं गताः ॥
॥ १६१ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ त्वया सृष्टमिदं सर्वं जगद्देव चराचरम् ॥ त्रातुमर्हसि देवान्नस्त्वदन्यो नोपपद्यते ॥ १६२ ॥ अस्माकं रक्षणे
शक्त इत्याकर्ण्य वचस्तदा ॥ विमृश्य च तदा ब्रह्मा मनसा परमेण हि ॥ १६३ ॥ गिरिजातपसोद्भूतं दावाग्निं परमं महत् ॥ ज्ञात्वा ब्रह्मा
जगा माशु क्षीराब्धिं परमाद्भुतम् ॥ १६४ ॥ तत्र सुप्तं सुपल्यंके शेषाख्ये चातिशोभने ॥ लक्ष्म्या पादोपयुगलं सेव्यमानं निरंतरम् ॥ १६५ ॥
दूरस्थेनापि तार्क्ष्येण नतकंधरधारिणा ॥ सेव्यमानं श्रिया कांत्या क्षांत्या वृत्त्या दयादिभिः ॥ १६६ ॥ नवशक्तियुतं विष्णुं पार्षदैः
परिवारितम् ॥ कुमुदोथ कुमुद्वांश्च सनकश्च सनंदनः ॥ १६७ ॥ सनातनो महाभागः प्रसुप्तो विजयोऽरिजित् ॥ जयंतश्च जयत्सेनो
जयश्चैव महाप्रभः ॥ १६८ ॥ सनत्कुमारः सुतपा नारदश्चैव तुंबुरुः ॥ पांचजन्यो महाशंखो गदा कौमोदकी तथा ॥ १६९ ॥ सुदर्शनं
तथा चापं शार्ङ्गं च परमाद्भुतम् ॥ एतानि वै रूपवंति दृष्टानि परमेष्ठिना ॥ १७० ॥ विष्णोः समीपे परमामनो भृशं समेत्य सर्वे सुरदा
नवास्तदा ॥ विष्णुं चाहुः परमेष्ठिनां पतिं तीरे तदानीमुदधेर्महात्मनः ॥ १७१ ॥ त्राहित्राहि महाविष्णो तत्पान्नः शरणागतान् ॥ तप
सोग्रेण महता पार्वत्याः परमेण हि ॥ शेषासने चोपविष्ट उवाच परमेश्वरः ॥ १७२ ॥ युष्माभिः सहितश्चापि व्रजामि परमेश्वरम् ॥ महादेवं
प्रार्थयामो गिरिजां प्रति वै सुराः ॥ १७३ ॥ पाणिग्रहार्थमधुना देवदेवः पिनाकधृक् ॥ यथा नेष्यति तत्रैव करिष्यामोऽधुना वयम् ॥ १७४ ॥
तस्माद्वयं गमिष्यामो यत्र रुद्रो महाप्रभुः ॥ तपसोग्रेण संयुक्तो ह्यास्ते परममंगलः ॥ १७५ ॥ विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा ऊचुः सर्वे सुरासुराः॥
न यास्यामो वयं सर्वे विरूपाक्षं महाप्रभम् ॥ १७६ ॥ यदा दग्धः पुरा तेन मदनो दुरतिक्रमः ॥ तथैव धक्ष्यत्यस्माकं नात्र कार्या विचारणा
॥ १७७ ॥ प्रहस्य भगवान्विष्णुरुवाच परमेश्वरः ॥ मा भयं क्रियतां सर्वैः शिवरूपी सदाशिवः ॥ १७८ ॥ स न धक्ष्यति सर्वेषां देवानां भयना
शनः ॥ तस्माद्भवद्भिर्गंतव्यं मया सार्द्धं विचक्षणाः ॥ १७९ ॥ शंभुं पुराणं पुरुषं ह्यधीशं वरेण्यरूपं च परं पराणाम् ॥ तपो जुषाणं परमार्थरूपं
परात्परं तं शरणं व्रजामि ॥ १८० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे पार्वतीतपश्चर्यावर्ण
नंनामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्तास्तदा देवा विष्णुना परमेष्ठिना ॥ जग्मुः सर्वे महेशं च

द्रष्टुकामाः पिनाकिनम् ॥ १ ॥ परे पारे समुद्रस्य परमेण समाधिना ॥ योगपीठे स्थितं शंभुं गणैश्च परिवारितम् ॥ २ ॥ यज्ञोपवीतविधिना
उरसा बिभ्रतं वृतम् ॥ वासुकिं सर्पराजं च कंबलाश्वतरौ तथा ॥ ३ ॥ कर्णद्वये धारयंतं तथा कर्कोटकेन हि ॥ पुलहेन च बाहुभ्यां धारयंतं च
कंकणे ॥ ४ ॥ सन्नूपुरे शङ्खकपद्मकाभ्यां संधारयंतं च विराजमानम् ॥ कर्पूरगौरं शितिकंठमद्भुतं वृषान्वितं देववरं ददर्शुः ॥ ५ ॥ तदा ब्रह्मा च
विष्णुश्च ऋषयो देवदानवाः ॥ तुष्टुवुर्विविधैः सूक्तैर्वेदोपानिषदन्वितैः ॥ ६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमो रुद्राय देवाय मदनांतकराय च ॥ भर्गाय
भूरिभाग्याय त्रिनेत्राय त्रिविष्टपे ॥ ७ ॥ शिपिविष्टाय भीमाय शेषशायिन्नमोनमः ॥ त्र्यंबकाय जगद्धात्रे विश्वरूपाय वै नमः ॥ ८ ॥ त्वं धाता
सर्वलोकानां पिता माता त्वमीश्वरः ॥ कृपया परया युक्तः पाह्यस्मांस्त्वं महेश्वर ॥ ९ ॥ इत्थं स्तुवत्सु देवेषु नन्दी प्रोवाच तान्प्रति ॥ किमर्थ
मागता यूयं किं वा मनसि वर्तते ॥ ११ ॥ ते प्रोचुर्देवकार्यार्थं विज्ञप्तुं शंभुमागताः ॥ विज्ञप्तो नंदिना तेन शैलादेन महात्मना ॥ ध्यानस्थितो
महादेवः सुरकार्यार्थसिद्धये ॥ ११ ॥ ब्रह्मादयः सुरगणाः सुरसिद्धसंघास्त्वां द्रष्टुमेव सुरवर्य विशेषयंति ॥ कार्य्यार्थिनोऽसुरवरैः परिभर्त्स्य
माना अभ्यागताः सपदि शत्रुभिरर्दिताश्च ॥ १२ ॥ तस्मात्त्वया हि देवेश त्रातव्याश्चाधुना सुराः ॥ एवं तेन तदा शंभुर्विज्ञप्तो नंदि
ना द्विजाः ॥ १३ ॥ शनैःशनैरुपरमच्छंभुः परमकोपनः ॥ समाधेः परमात्माऽसावुवाच परमेश्वरः ॥ १४ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥
कस्माद्यूयं महाभागा ह्यागता मत्समीपगाः ॥ ब्रह्मादयो ह्यमी देवा ब्रूत कारणमद्य वै ॥ १५ ॥ तदा ब्रह्मा ह्युवाचेदं सुरकार्यं महत्तरम् ॥
तारकेण कृतं शंभो देवानां परमाद्भुतम् ॥ १६ ॥ कष्टात्कष्टतरं देव तद्विज्ञप्तुमिहागताः ॥ हे शंभो तव पुत्रेण औरसेन हतो भवेत् ॥
तारको देवशत्रुश्च नान्यथा मम भाषितम् ॥ १७ ॥ तस्मात्त्वया गिरिजा देव शंभो गृहीतव्या पाणिना दक्षिणेन ॥ पाणिग्रहेणैव महानुभाव
दत्ता गिरीन्द्रेण च तां कुरुष्व ॥ १८ ॥ ब्रह्मणो हि वचः श्रुत्वा प्रहसन्नब्रवीच्छिवः ॥ यदा मया कृता देवी गिरिजा सर्वसुन्दरी ॥ १९ ॥ तदा
सर्वे सुरेन्द्राश्च ऋषयो मुनयस्तथा ॥ सकामाश्च भविष्यंति अक्षमाश्च परे पथि ॥ २० ॥ मदनो हि मया दग्धः सर्वेषां कार्यसिद्धये ॥ मया ह्यधि
कृता तन्वी गिरिजा च सुमध्यमा ॥ २१ ॥ तदानीमेव भो देवाः पार्वती मदनं च सा ॥ जीवयिष्यति भो ब्रह्मन्नात्र कार्या विचारणा ॥ २२ ॥
एवं विमृश्य भो देवाः कार्या कार्यविचारणा ॥ मदनेनैव दग्धेन सुरकार्यं महत्कृतम् ॥ २३ ॥ यूयं सर्वे च निष्कामा मया नास्त्यत्र संशयः ॥
यथाहं च सुराः सर्वे तथा यूयं प्रयत्नतः ॥ २४ ॥ तपः परमसंयुक्ताः कारयामः सुदुष्करम् ॥ परमानन्दसंयुक्ताः सुखिनः सर्व एव हि ॥ २५ ॥

यूयं समाधिना तेन मदनेन च विस्मृतम् ॥ कामो हि नरकायैव तस्मात्क्रोधोऽभिजायते ॥ २६ ॥ क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहाद्भ्रमते
मनः ॥ कामक्रोधौ परित्यज्य भवद्भिः सुरसत्तमैः ॥ सर्वैरेव च मंतव्यं मद्वाक्यं नान्यथा क्वचित् ॥ २७ ॥ एवं विश्राव्य भगवान्स हि देवो
वृषध्वजः ॥ सुरान्प्रबोधयामास तथा ऋषिगणान्मुनीन् ॥ २८ ॥ तूष्णींभूतोऽभवच्छंभुर्ध्यानमाश्रित्य वै पुनः ॥ आस्ते पुरा यथावच्च गणैश्च
परिवारितः ॥ २९ ॥ ध्यानस्थितं च तं दृष्ट्वा नन्दी सर्वान्विसृज्य तान् ॥ सब्रह्मसेन्द्रान्विबुधानुवाच प्रहसन्निव ॥ ३० ॥ यथागतेन मार्गेण
गच्छध्वं मा विलंबितम् ॥ तथेति मत्वा ते सर्वे स्वंस्वं स्थानमथाऽव्रजन् ॥ ३१ ॥ गतेषु तेषु सर्वेषु समाधिस्थोऽभवद्भवः ॥ आत्मानमात्मना
कृत्वा आत्मन्येव विचिंतयन् ॥ ३२ ॥ परात्परतरं स्वच्छं निर्मलं निरवग्रहम् ॥ निरञ्जनं निराभासं यस्मिन्मुह्यंति सूरयः ॥ ३३ ॥ भानुर्न
भात्यग्निरथो शशी वा न ज्योतिरेवं न च मारुतो न हि ॥ यं केवलं वस्तुविचारतोऽपि सूक्ष्मात्परं सूक्ष्मतरात्परं च ॥ ३४ ॥ अनिर्देश्य
मचिन्त्यं च निर्विकारं निरामयम् ॥ ज्ञप्तिमात्रस्वरूपं च न्यासिनो यांति तत्र वै ॥ ३५ ॥ शब्दातीतं निर्गुणं निर्विकारं सत्तामात्रं ज्ञान
गम्यं त्वगम्यम् ॥ यत्तद्वस्तु सर्वदा कथ्यते वै वेदातीतैश्चागमैर्मन्त्रभूतैः ॥ ३६ ॥ तद्वस्तुभूतो भगवान्स ईश्वरः पिनाकपाणिर्भगवान्वृषध्वजः ॥
येनैव साक्षान्मकरध्वजो हतस्तपो जुषाणः परमेश्वरः सः ॥ ३७ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ गिरिजा हि तदा देवी तताप परमं तपः ॥
तपसा तेन रुद्रोऽपि उत्तमं भयमागतः ॥ ३८ ॥ विजित्य तपसा देवी पार्वती परमेण हि ॥ शम्भुं सर्वार्थदं स्थाणुं केवलं स्वस्वरूपि
णम् ॥ ३९ ॥ यदा जितस्तया देव्या तपसा वृषभध्वजः ॥ समाधेश्चलितो भूत्वा यत्र सा पार्वती स्थिता ॥ ४० ॥ जगाम त्वरितेनैव
देवदेवः पिनाकधृक् ॥ तत्रापश्यत्स्थितां देवीं सखीभिः परिवारिताम् ॥ ४१ ॥ वेदिकोपरि विन्यस्तां यथैव शशिनः कलाम् ॥ स
देवस्तां निरीक्ष्याथ बटुर्भूत्वाथ तत्क्षणात् ॥ ४२ ॥ ब्रह्मचारिस्वरूपेण महेशो भगवान्भवः ॥ सखीनां मध्यमाश्रित्य ह्युवाच बटुरूप
वान् ॥ किमर्थमालिमध्यस्था तन्वी सर्वांगसुन्दरी ॥ ४३ ॥ केयं कस्य कुतो याता किमर्थं तप्यते तपः ॥ सर्वं मे कथ्यतां सख्यो याथा
तथ्येन संप्रति ॥ ४४ ॥ तदोवाच जया रुद्रं तपसः कारणं परम् ॥ ४५ ॥ हिमाद्रेर्दुहितेयं वै तपसा रुद्रमीश्वरम् ॥ प्राप्तुकामा पतित्वेन सेय
मत्रोपविश्य च ॥ ४६ ॥ तपस्तताप सुमहत्सर्वेषां दुरतिक्रमम् ॥ बटो जानीहि मे वाक्यं नान्यथा मम भाषितम् ॥ ४७ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं

---

[1] तरः—इति दूरान्वितमप्यर्थसंबन्धाद्बोध्यम् ।

तस्याः प्रहस्येदमुवाच ह ॥ शृण्वतीनां सखीनां वै महेशो बटुरूपवान् ॥ ४८ ॥ मूढेयं पार्वती सख्यो न जानाति हिताहितम् ॥ किमर्थं च
तपः कार्यं रुद्रप्राप्त्यर्थमेव च ॥ ४९ ॥ सोऽमंगलः कपाली च श्मशानालय एव च ॥ अशिवः शिवशब्देन भण्यते च वृथाथ वै ॥ ५० ॥
अनया हि वृतो रुद्रो यदा सख्यः समेष्यति ॥ तदेयमशुभा तन्वी भविष्यति न संशयः ॥ ५१ ॥ यो दक्षशापाद्विकृतो यज्ञबाह्योऽभवद्विटः ॥ ये
ह्यंगभूताः शर्वस्य सर्पा ह्यासन्महाविषाः ॥ ५२ ॥ शवभस्मान्वितो रुद्रः कृत्तिवासा ह्यमंगलः ॥ पिशाचैः प्रमथैर्भूतैरावृतो हि निरंतरम् ॥
॥ ५३ ॥ तेन रुद्रेण किं कार्यमनया सुकुमारया ॥ निवार्यतां सखीभिश्च मर्तुकामा पिशाचवत् ॥ ५४ ॥ इंद्रं हित्वा मनोज्ञं च यमं चैव महाप्र
भम् ॥ नैर्ऋतं च विशालाक्षं वरुणं च अपां पतिम् ॥ ५५ ॥ कुबेरं पवनं चैव तथैव च विभावसुम् ॥ एवमादीनि वाक्यानि उवाच परमे
श्वरः ॥ सखीनां शृण्वतीनां च यत्र सा तपसि स्थिता ॥५६॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य रुद्रस्य बटुरूपिणः ॥ चुकोप च शिवा साध्वी महेशं बटुरू
पिणम् ॥ ५७ ॥ जये त्वं विजये साध्वि प्रम्लोचेऽप्यथ सुन्दरि ॥ सुलोचने महाभागे समीचीनं कृतं हि मे ॥ ५८ ॥ किमेतस्य बटोः कार्यं भव
तीनामिहाधुना ॥ बटुस्वरूपमास्थाय आगतो देवनिंदकः ॥ ५९ ॥ अयं विसृज्यतां सख्यः किमनेन प्रयोजनम् ॥ बटुस्वरूपिणं रुद्रं कुपिता
सा ततोऽब्रवीत् ॥ ६० ॥ बटो गच्छाशु त्वरितो न स्थेयं च त्वयाऽधुना ॥ किमनेन प्रलापेन तव नास्ति प्रयोजनम् ॥ ६१ ॥ बटुर्निर्भर्त्सित
स्तत्र तया चैवं तदा पुनः ॥ प्रहस्य वै स्थिरो भूत्वा पुनर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ६२ ॥ शनैःशनैरवितथं विजयां प्रति सत्वरम् ॥ कस्मात्कोपस्तया
तन्वि कृतः केनैव हेतुना ॥६३॥ सर्वेषामपि तद्वाच्यं वचनं सूक्तमेव यत् ॥ यथोक्तेन च वाक्येन कस्मात्तन्वी प्रकोपिता ॥ ६४ ॥ यः शंभुरुच्यते
लोके भिक्षुको भिक्षुकप्रियः ॥ यदि मे ह्यनृतं प्रोक्तं तदा कोप इहोचितः ॥ ६५॥ इयं तावत्सुरूपा च विरूपोऽसौ सदाशिवः ॥ विशालाक्षी त्वियं
बाला विरूपाक्षो भवस्तथा ॥ ६६ ॥ एवंभूतेन रुद्रेण मोहितेयं कथं भवेत् ॥ सभाग्यो हि पतिः स्त्रीणां सदा भाव्यो रतिप्रियः ॥ ६७ ॥ इयं
कथं मोहितास्ति निर्गुणेन गुणात्मिका ॥ न श्रुतो न च विज्ञातो न दृष्टः केन वा शिवः ॥ ६८ ॥ सकामानां च भूतानां दुर्लभो
हि सदाशिवः ॥ तपसा परमेणैव गर्वितेयं सुमध्यमा ॥ ६९ ॥ निःस्तंभो हि सदा स्थाणुः कथं प्राप्स्यति तं पतिम् ॥ मयोक्तं
किं विशालाक्षि कस्मान्मे रुषिताऽधुना ॥ ७० ॥ यावद्रोषो भवेन्नृणां नारीणां च विशेषतः ॥ तेन रोषेण तत्सर्वं भस्मीभूतं भवि
ष्यति ॥ ७१ ॥ सुकृतं चोर्जितं तन्वि सत्यमेवोदितं सति ॥ कामः क्रोधश्च लोभश्च दंभो मात्सर्यमेव च ॥ ७२ ॥ हिंसेर्ष्या च प्रपंचश्च

तेन सर्वं विनश्यति ॥ तस्मात्तपस्विभिर्युक्तं कामक्रोधादिवर्जनम् ॥ ७३ ॥ यदीश्वरो हृदि मध्ये विभाव्यो मनीषिभिः सर्वदा ज्ञप्तिमात्रः ॥ तदा
सर्वैर्मुनिवृत्त्या विभाव्यस्तपस्विभिर्नान्यथा चिंतनीयः ॥ ७४ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचनं तस्य शंभोस्तदाब्रवीद्विजया तं च सर्वम् ॥ गच्छात्र किंचित्त
व नास्ति कार्यं न वक्तव्यं वचनं बालिशान्यत् ॥ ७५ ॥ एवं विवदमानं तं बटुरूपं सदाशिवम् ॥ विसर्जयामास तदा विजया वाक्यकोविदा ॥
॥ ७६ ॥ तिरोधानं गतः सद्यो महेशो गिरिजां प्रति ॥ अलक्ष्यमाणः सर्वासां सखीनां परमेश्वरः ॥ ७७ ॥ प्रादुर्बभूव सहसा निजरूपधरस्तदा ॥
यदा ध्यानस्थिता देवी निजध्यानपरा सती ॥ ७८ ॥ तदा हृदिस्थो देवेशो बहिर्दृष्टिचरोभवत् ॥ नेत्रे उन्मील्य सा साध्वी गिरिजायतलोचना ॥
अपश्यद्देवदेवेशं सर्वलोकमहेश्वरम् ॥ ७९ ॥ द्विभुजं चैकवक्त्रं च कृत्तिवाससमद्भुतम् ॥ कपर्दं चंद्ररेखांकं निवीतं गजचर्मणा ॥ ८० ॥ कर्णस्थौ
हि महानागौ कंबलाश्वतरौ तदा ॥ वासुकिः सर्पराजश्च कृताहारो महाद्युतिः ॥ ८१ ॥ वलयानि महार्हाणि तदा सर्पमयानि च ॥ कृतानि तेन रुद्रेण
तथा शोभाकराणि च ॥ ८२ ॥ एवंभूतस्तदा शंभुः पार्वतीं प्रति चाग्रतः ॥ उवाच त्वरया युक्तो वरं वरय भामिनि ॥ ८३ ॥ व्रीडया परया
युक्ता साध्वी प्रोवाच शंकरम् ॥ त्वं नाथो मम देवेश त्वया किं विस्मृतं पुरा ॥ ८४ ॥ दक्षयज्ञविनाशं च यदर्थं कृतवान्प्रभो ॥ स त्वं साहं
समुत्पन्ना मेनायां कार्यसिद्धये ॥ ८५ ॥ देवानां देवदेवेश तारकस्य वधं प्रति ॥ भवतो हि मया देव भविष्यति कुमारकः ॥ ८६ ॥ तस्मा
त्त्वया हि कर्तव्यं मम वाक्यं महेश्वर ॥ गंतव्यं हिमवत्पार्श्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ ८७ ॥ याचस्व मां महादेव ऋषिभिः परिवारितः ॥ कारि
ष्यति न संदेहस्तव वाक्यं च मे पिता ॥ ८८ ॥ दक्षकन्या पुराहं वै पित्रा दत्ता यदा तव ॥ यथोक्तविधिना तत्र विवाहो न कृतस्त्वया ॥
॥ ८९ ॥ न ग्रहाः पूजितास्तेन दक्षेण च महात्मना ॥ ग्रहाणां विषयत्वेन सच्छिद्रोऽयं महानभूत् ॥ ९० ॥ तस्माद्यथोक्तविधिना कर्तुमर्हसि
सुव्रत ॥ विवाहं स्वं महाभाग देवानां कार्यसिद्धये ॥ ९१ ॥ तदोवाच महाबाहो गिरिजां प्रहसन्निव ॥ स्वभावेनैव तत्सर्वं जंगमाजंगमं महत् ॥
जातं त्वया मोहितं च त्रिगुणैः परिवेष्टितम् ॥ ९२ ॥ अहंकारात्समुत्पन्नं महत्तत्त्वं च पार्वति ॥ महत्तत्त्वात्तमो जातं तमसा वेष्टितं नभः ॥ ९३ ॥
नभसो वायुरुत्पन्नो वायोरग्निरजायत ॥ अग्नेरापः समुत्पन्ना अद्भ्यो जाता मही तदा ॥ ९४ ॥ मह्यादिकानि स्थास्नूनि चराणि च वरानने ॥ दृश्यं
यत्सर्वमेवैतन्नश्वरं विद्धि मानिनि ॥ ९५ ॥ एकोऽनेकत्वमापन्नो निर्गुणो हि गुणावृतः ॥ स्वज्योतिर्भाति यो नित्यं परज्योत्स्नान्वितोऽभवत् ॥
स्वतंत्रः परतंत्रश्च त्वया देवि महत्कृतम् ॥ ९६ ॥ मायामयं कृतामिदं च जगत्समग्रं सर्वात्मना अवधृतं परया च बुद्ध्या ॥ सर्वात्मभिः सुकृतिभिः

परमार्थभावैः संसक्तिरिंद्रियगणैः परिवेष्टितं च ॥९७॥ के ग्रहाः के उडुगणाः के बाध्यंते त्वया कृताः ॥ विमुक्तं चाधुना देवि शर्वार्थं वरवर्णिनि
॥ ९८ ॥ गुणकार्यप्रसंगेन आवां प्रादुर्भवः कृतः ॥ त्वं हि वै प्रकृतिः सूक्ष्मा रजःसत्त्वतमोमयी ॥ ९९ ॥ व्यापारदक्षा सततमहं चैव सुमध्यमे ॥
हिमालयं न गच्छामि न याचामि कथंचन ॥ १०० ॥ देहीति वचनात्सद्यः पुरुषो याति लाघवम् ॥ इत्थं ज्ञात्वा च भो देवि किमस्माकं वदस्व
वै ॥ १०१ ॥ कार्यं त्वदाज्ञया भद्रे तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ तेनोक्तात्र तदा साध्वी उवाच कमलेक्षणा ॥ १०२ ॥ त्वमात्मा प्रकृतिश्चाहं नात्र
कार्या विचारणा ॥ तथापि शंभो कर्तव्यं मम चोद्वहनं महत् ॥ १०३ ॥ देहो ह्यविद्ययाक्षिप्तो विदेहो हि भवान्परः ॥ तथाप्येवं महादेव
शरीरावरणं कुरु ॥ १०४ ॥ प्रपंचरचनां शंभो कुरु वाक्यान्मम प्रभो ॥ याचस्व मां महादेव सौभाग्यं चैव देहि मे ॥ १०५ ॥ इत्येवमुक्तः स
तया महात्मा महेश्वरो लोकविडंबनाय ॥ तथेति मत्वा प्रहसञ्जगाम स्वमालयं देववरैः सुपूजितः ॥ १०६ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र हिमवान्गि
रिभिः सह ॥ मेनया भार्यया सार्द्धमाजगाम त्वरान्वितः ॥ १०७ ॥ पार्वतीदर्शनार्थं च सुतैश्च परिवारितः ॥ तेन दृष्टा महादेवी सखीभिः
परिवारिता ॥१०८॥ पार्वत्या च तदा दृष्टो हिमवान्गिरिभिः सह ॥ अभ्युत्थानपरा साध्वी प्रणम्य शिरसा तदा ॥ पितरौ च तदा भ्रातॄन्बंधूंश्चैव
च सर्वशः ॥ १०९ ॥ स्वमंकमारोप्य महायशास्तदा सुतां परिष्वज्य च बाष्पपूरितः ॥ उवाच वाक्यं मधुरं हिमालयः किं वै कृतं साध्वि यथा
तथेन ॥ ११० ॥ तत्कथ्यतां महाभागे सर्वं शुश्रूषतां हि नः ॥ तच्छ्रुत्वा मधुरं वाक्यमुवाच पितरं प्रति ॥ १११ ॥ तपसा परमेणैव
प्रार्थितो मदनांतकः ॥ शांतं च मे महत्कार्यं सर्वेषामपि दुर्ल्लभम् ॥ ११२ ॥ तत्र तुष्टो महादेवो वरणार्थं समागतः ॥ स मयोक्तस्तदा शंभुर्मम
पाणिग्रहः कथम् ॥ ११३ ॥ क्रियते च तदा शंभो मम पित्रा विनाधुना ॥ यथागतेन मार्गेण गतोऽसौ त्रिपुरांतकः ॥ ११४ ॥ तस्यास्तद्वचनं
श्रुत्वा अवाप परमां मुदम् ॥ बंधुभिः सह धर्मात्मा उवाच स्वसुतां पुनः ॥ ११५ ॥ स्वगृहं चाद्य गच्छामो वयं सर्वे च भूधराः ॥ अनया
राधितो देवः पिनाकी वृषभध्वजः ॥ ११६ ॥ इत्यूचुस्ते सुराः सर्वे हिमालयपुरोगमाः ॥ पार्वतीसहिताः सर्वे तुष्टुवुर्वाग्भिराहृताः ॥ ११७ ॥
तां स्तूयमानां च तदा हिमालयो ह्यारोप्य चांसं वरवर्णिनीं च ॥ सर्वेथ शैलाः परिवार्य चोत्सुकाः समानयामासुरथ स्वमालयम् ॥ ११८ ॥
देवदुंदुभयो नेदुः शंखतूर्याण्यनेकशः ॥ वादित्राणि बहून्येव वाद्यमानानि सर्वशः ॥ ११९ ॥ पुष्पवर्षेण महता तेनानीता गृहं प्रति ॥ १२० ॥
सा पूज्यमाना बहुभिस्तदानीं महाविभूत्युल्लसिता तपस्विनी ॥ तथैव देवैः सह चारणैश्च महर्षिभिः सिद्धगणैश्च सर्वशः ॥ १२१ ॥ पूज्यमाना

तदा देवी उवाच कमलासनम् ॥ देवानृषीन्पितॄन्यक्षानन्यान्सर्वान्समागतान् ॥ १२२ ॥ गच्छध्वं सर्व एवैते येन्ये ह्यत्र समागताः ॥ स्वंस्वं स्थानं यथाजोषं सेव्यतां परमेश्वरः ॥१२३॥ एवं तदानीं स्वपितुर्गृहं गता संशोभमाना परमेण वर्चसा ॥ सा पार्वती देववरैः सुपूजिता संचिंतयंती मनसा सदाशिवम् ॥ १२४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे पार्वत्यै शंकरेण स्वरूपदर्शनंनाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र महेशेन प्रणोदिताः ॥ आजग्मुः सहसा सद्य ऋषयोऽपि हिमालयम् ॥ १ ॥ तान्दृष्ट्वा सहसोत्थाय हिमाद्रिः प्रीतमानसः ॥ पूजयामास तान्सर्वानुवाच नतकंधरः ॥ २ ॥ किमर्थमागता यूयं ब्रूतागमनकारणम् ॥ तदोचुः सप्त ऋषयो महेशप्रेरिता वयम् ॥ ३ ॥ समागतास्त्वत्सकाशं कन्यायाश्च विलोकने ॥ तानस्मान्विद्धि भोः शैल स्वां कन्यां दर्शयाशु वै ॥ ४ ॥ तथेत्युक्त्वा ऋषिगणानानीता तत्र पार्वती ॥ स्वोत्संगे परिगृह्याशु गिरीन्द्रः पुत्रवत्सलः ॥ हिमवान्गिरिराजोऽथ उवाच प्रहसन्निव ॥ ५ ॥ इयं सुता मदीया हि वाक्यं शृणुत मे पुनः ॥ तपस्विनां वरिष्ठोऽसौ विरक्तो मदनांतकः ॥ ६ ॥ कथमुद्वहनार्थी च येनानंगः कृतः स्मरः ॥ अत्यासन्ने चातिदूरे आढ्ये धनविवर्जिते ॥ वृत्तिहीने च मूर्खे च कन्यादानं न शस्यते ॥ ७ ॥ मूढाय च विरक्ताय आत्मसंभाविताय च ॥ आतुराय प्रमत्ताय कन्यादानं न कारयेत् ॥८॥ तस्मान्मया विचार्यैव भवद्भिर्ऋषिसत्तमाः ॥ प्रदातव्या महेशाय एतन्मे व्रतमुत्तमम् ॥९॥ तच्छ्रुत्वा गिरिराजस्य वचनं ते महर्षयः ॥ ऐकपद्येन ऊचुस्ते प्रहस्य च हिमालयम् ॥ १० ॥ यया कृतं तपस्तीव्रं यया चाराधितः शिवः ॥ तपसा तेन संतुष्टः प्रसन्नोद्य सदाशिवः ॥ ११ ॥ अस्यास्तस्य च भोः शैल न जानासि च किंचन ॥ महिमानं परं चैव तस्मादेनां प्रयच्छ वै ॥ १२ ॥ शिवाय गिरिजामेनां कुरुष्व वचनं हि नः ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषामृषीणां भावितात्मनाम् ॥ १३ ॥ उवाच त्वरया युक्तः पर्वतान्पर्वतेश्वरः ॥ हे मेरो हे निषध किं गन्धमादन मन्दर ॥ मैनाक क्रियतामद्य शंसध्वं च यथातथम् ॥ १४ ॥ मेना तदा उवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारदा ॥ अधुना किं विमर्शेन कृतं कार्यं तदैव हि ॥ १५ ॥ उत्पन्नेयं महाभागा देवकार्यार्थमेव च ॥ प्रदातव्या शिवायेति शिवस्यार्थेऽवतारिता ॥ २६ ॥ अनयाराधितो रुद्रो रुद्रेण परिभाविता ॥ इयं सती महाभागा शिवाय प्रतिदीयताम् ॥ १७ ॥ निमित्तमात्रं च कृतं तया वै शिवपूजने ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या मेनायाः परिभाषितम् ॥ १८ ॥ परितुष्टो हिमाद्रिश्च वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ऋषीन्प्रति निरीक्षंस्तां कन्येयं मम संप्रति ॥ १९ ॥ ततः समानीय

सुलोचनां तां श्यामां नितंबार्पितमेखलां शुभाम् ॥ वैडूर्यमुक्तावलयान्दधानां भास्वत्प्रभां चांद्रमसीं वं[1] रेखाम् ॥ २० ॥ लावण्यामृतवापिकां
सुवदनां गौरीं सुवासां शुभां दृष्ट्वा ते ह्यृषयोऽपि मोहमगमन्भ्रांतास्तदा संभ्रमात् ॥ नोचुः किंचन वाक्यमेव सुधियो ह्यासन्प्रमत्ता इव स्तब्धाः
कान्तिमतीमतीव रुचिरां त्रैलोक्यनाथप्रियाम् ॥ २१ ॥ एवं तदा ते ह्यृषयोऽपि मोहिता रूपेण तस्याः किमुताथ देवताः ॥ तथैव सर्वे च
निरीक्ष्य तन्वीं सतीं गिरीन्द्रस्य सुतां शिवप्रियाम् ॥ २२ ॥ ततः पुनश्चैत्य शिवं शिवप्रियाः शशंसुरस्मैं[2] ऋषयस्तदानीम् ॥ २३ ॥ ॥ ऋषय
ऊचुः ॥ ॥ भूषिता हि गिरीन्द्रेण स्वसुता नास्ति संशयः ॥ उद्वोढुं गच्छ देवेश देवैश्च परिवारितः ॥ २४ ॥ गच्छ शीघ्रं महादेव पार्वतीमात्मज
न्मने ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां प्रहस्येदमुवाच ह ॥ २५ ॥ विवाहो हि महाभागा न दृष्टो न श्रुतोऽपि वा ॥ मया पुरा च ऋषयः कथ्यतां च विशे
षतः ॥ २६ ॥ तदोचुर्ऋषयः सर्वे प्रहसंतः सदाशिवम् ॥ विष्णुमाह्वय वै देव ब्रह्माणं च शतक्रतुम् ॥ २७ ॥ तथा ऋषिगणांश्चैव यक्षगन्धर्वपन्न
गान् ॥ सिद्धविद्याधरांश्चैव किंनरांश्चाप्सरोगणान् ॥ २८ ॥ एतांश्चान्यांश्च सुबहूनानयस्वेति सत्वरम् ॥ तदाकर्ण्य ऋषिप्रोक्तं वाक्यं वाक्यवि
शारदः ॥ २९ ॥ उवाच नारदं देवो विष्णुमानय सत्वरम् ॥ ब्रह्माणं च महेन्द्रं च अन्यांश्चैव समानय ॥ ३० ॥ शंभोर्वचनमादाय शिरसा
लोकपावनः ॥ जगाम त्वरितो भूत्वा वैकुण्ठं विष्णुवल्लभः ॥ ३१ ॥ ददर्श देवं परमासने स्थितं श्रिया च देव्या परिसेव्यमानम् ॥ चतुर्भुजं देव
वरं महाप्रभं नीलोत्पलश्यामतनुं वरेण्यम् ॥ ३२ ॥ महार्हरत्नावृतचारुकुण्डलं महाकिरीटोत्तमरत्नभां[3]स्वतम् ॥ सुवैजयंत्या वनमालया वृतं स नार
दस्तं भुवनैकसुन्दरम् ॥ ३३ ॥ उवाच नारदोऽभ्येत्य शंभोर्वाक्यमथादरात् ॥ ब्रह्मवीणां वाद्यमानः सर्वज्ञ ऋषिसत्तमः ॥ ३४ ॥ एह्येहि त्वं महा
विष्णो महादेवं त्वरान्वितः ॥ उद्वाहनार्थं शंभोश्च त्वमेकः कार्यसाधकः ॥ ३५ ॥ प्रहस्य भगवान्प्राह नारदं प्रति वै तदा ॥ कथमुद्वहने बुद्धिरु
त्पन्ना तस्य शूलिनः ॥ विज्ञातार्थोऽपि भगवान्नारदं परिपृष्टवान् ॥ ३६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तपसा महता रुद्रः पार्वत्या परितोषितः ॥
स्वयमेवागतस्तत्र यत्रास्ते गिरिजा सती ॥ ३७ ॥ दासोऽहमवदच्छंभुः पार्वत्या परितोषितः ॥ पार्वतीं च समभ्यर्थ्य वरयस्व च भामिनि ॥ ३८ ॥
त्वरितेनावदच्छंभुस्त्वामाह्वयति संप्रति ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवो जनार्दनः ॥ नारदेन समायुक्तः पार्षदैः परिवारितः ॥ ३९ ॥ सुपर्णमारुह्य
तदा महात्मा योगीश्वराणां प्रभुरच्युतो महान् ॥ ययौ तदाऽऽकाशपथा हरिः स्वयं सनारदो देववरैः समेतः ॥ ४० ॥ तं दृष्ट्वा त्वरितं देवो योगिध्ये

---

[1] इवार्थे वशब्दः । [2] अस्मैः--ऋषयः--इति पदच्छेदः । [3] नुमभाव आर्षः ।

यांघ्रिपंकजः ॥ अभ्युत्थाय मुदा युक्तः परिष्वज्य च शार्ङ्गिणम् ॥ ४१ ॥ तदा हरिहरौ देवावैकपद्येन तिष्ठतः ॥ ऊचतुः स्म तदान्योन्यं क्षेमं कुश
लमेव च ॥ ४२ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ गिरिजातपसा विष्णो जितोऽहं नात्र संशयः ॥ पाणिग्रहार्थमेवाद्य गंतुकामो हिमालयम् ॥ ४३ ॥
यथार्थेन च भो विष्णो कथयामि तवाग्रतः ॥ यदा दक्षेण भो विष्णो प्रदत्ता च पुरा सती ॥४४॥ न च संकल्पविधिना मया पाणिग्रहः कृतः ॥
अधुनैव मया कार्यं कर्मविस्तारणं बहु ॥ ४५ ॥ यत्कार्यं तन्न जानामि सर्वं पाणिग्रहोचितम् ॥ शंभोस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मधुसूदनः ॥ ४६ ॥
यावद्वक्तुं समारेभे तावद्ब्रह्मा समागतः ॥ इंद्रेण सह सर्वैश्च लोकपालैस्त्वरान्वितः ॥४७॥ तथैव देवासुरयक्षदानवा नागाः पतंगाप्सरसो महर्षयः ॥
समेत्य सर्वे परिवव्रुमीशमूचुस्तदानीं शिरसा प्रणम्य ॥ ४८ ॥ गच्छगच्छ महादेव अस्माभिः सहितः प्रभो ॥ ततो विष्णुरुवाचेदं प्रस्तावसदृशं
वचः ॥ ४९ ॥ गृह्योक्तविधिना शंभो कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ ५० ॥ नांदीमुखं मण्डपस्थापनं च तथा चैतत्कुरु धर्मेण युक्तम् ॥ महानदीसंगमं वर्ज
यित्वा कुर्वंति केचिद्वेदमनीषिणश्च ॥ ५१ ॥ मण्डपस्थापनं चैव क्रियतां ह्यधुना विभो ॥ तथोक्तो विष्णुना शंभुश्चकारात्महिताय वै ॥ ५२ ॥
ब्रह्मादिभिः कृतं तेन सर्वमभ्युदयोचितम् ॥ ग्रहाणां पूजनं चक्रे कश्यपो ब्रह्मणा युतः ॥ ५३ ॥ तथात्रिश्च वशिष्ठश्च गौतमोथ गुरुर्भृगुः ॥ कण्वो
बृहस्पतिः शक्तिर्जमदग्निः पराशरः ॥ ५४ ॥ मार्कंडेयः शिलावाकः शून्यपालोऽक्षतश्रमः ॥ अगस्त्यश्च्यवनो गर्गः शिलादोऽथ महामुनिः॥५५॥
एते चान्ये च बहवो ह्यागताः शिवसन्निधौ ॥ ब्रह्मणा नोदितास्तत्र चक्रुस्ते विधिवत्क्रियाम् ॥ ५६ ॥ वेदोक्तविधिना सर्वे वेदवेदांगपारगाः ॥
चक्रू रक्षां महेशस्य कृतकौतुकमंगलाम् ॥ ५७ ॥ ऋग्यजुःसामसहितैः सूक्तैर्नानाविधैस्तथा ॥ मंगलानि च भूरीणि ऋषयस्तत्त्ववेदिनः ॥ ५८ ॥
अभ्यंजनादिकं सर्वं चक्रुस्तस्य परात्मनः ॥ ख्यातः कपर्दस्तस्यैव शिवस्य परमात्मनः ॥ ५९ ॥ अनेकैर्मौक्तिकैर्युक्ता मुण्डमालाऽभवत्तदा ॥
ये सर्पा ह्यंगभूताश्च ते सर्वे तत्क्षणादिव ॥ बभूवुर्मंडनान्येव जातरूपमयानि च ॥ ६० ॥ सर्वभूषणसंपन्नो देवदेवो महेश्वरः ॥ ययौ
देवैः परिवृतः शैलराजपुरं प्रति ॥ ६१ ॥ चंडिका वरभगिनी तदा जाता भयावहा ॥ प्रेतासना गता चण्डी सर्पाभरणभूषिता ॥
॥ ६२ ॥ हैमं कलशमादाय पूर्णं मूर्ध्ना महाप्रभा ॥ परिवारैर्महाचंडी दीप्तास्या ह्युग्रलोचना ॥ ६३ ॥ तत्र भूतान्यनेकानि विरूपाणि
सहस्रशः ॥ तैः समेताग्रतश्चंडी जगाम विकृतानना ॥ ६४ ॥ तस्याः सर्वे पृष्ठतश्च गणाः परमदारुणाः ॥ कोट्येकादशसंख्याका रौद्रा रुद्र
प्रियाश्च ये ॥ ६५ ॥ तदा डमरुनिर्घोषव्याप्तमासीज्जगत्त्रयम् ॥ भेरीझांकारशब्देन शंखानां निनदेन च ॥ ६६ ॥ तथा दुंदुभिनिर्घोषैः शब्दः

कोलाहलोऽभवत् ॥ गणानां पृष्ठतो भूत्वा सर्वे देवाः समुत्सुकाः ॥ अन्वयुः सर्वसिद्धाश्च लोकपालैः समन्विताः ॥ ६७ ॥ मध्ये व्रजन्महेंद्रोऽथ ऐरावतमुपास्थितः ॥ शुभ्रेणोच्छ्रियमाणेन छत्रेण परमेण हि ॥ ६८ ॥ चामरैर्वीज्यमानोऽसौ सुरैर्बहुभिरावृतः ॥ तदा तु व्रजमानास्त ऋषयो बहवो ह्यमी ॥ ६९ ॥ भरद्वाजादयो विप्राः शिवस्योद्वहनं प्रति ॥ शाकिन्यो यातुधानाश्च वेताला ब्रह्मराक्षसाः ॥ ७० ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्च तथान्ये प्रमथादयः ॥ पृच्छमानास्तदा चंडीं पृष्ठतोऽन्वगमंस्तदा ॥ ७१ ॥ क्व गता साऽधुना चंडी धावमानास्तदा भृशम् ॥ प्राप्ता गता व्रजंतीं तां प्रणिपत्य महाप्रभाम् ॥ ७२ ॥ अथ प्रोचुस्तदा सर्वे चंडीं भैरवसंयुताम् ॥ विनास्माभिः कुतो यासि वद चंडि यथा तथा ॥ ७३ ॥ प्रहस्योवाच सा चंडी भूतानां तत्र शृण्वताम् ॥ शंभोरुद्वहनार्थाय प्रेतारूढा व्रजाम्यहम् ॥ ७४ ॥ हैमं कलशमादाय शिरसा बिभ्रती स्वयम् ॥ करवालीस्वरूपेण चंडी जाता ततः स्वयम् ॥ ७५ ॥ भूतैः परिवृता सर्वैः सर्वेषामग्रतोऽव्रजत् ॥ गणास्तामनुजग्मुस्ते गणानां पृष्ठतः सुराः ॥ ७६ ॥ इंद्रादयो लोकपाला ऋषयस्तेऽग्रपृष्ठतः ॥ ऋषीणां पृष्ठतो भूत्वा पार्षदाश्च महाप्रभाः ॥ ७७ ॥ विष्णोरमितभावज्ञा मुकुंदाच्च मनोरमाः ॥ सर्वे पयोदसंकाशाः स्रग्विणो वनमालिनः ॥ श्रीवत्सांकधराः सर्वे पीतवासोन्विताश्च ते ॥ ७८ ॥ चतुर्भुजाः कुंडलिनः किरीटकटकांगदैः ॥ हारनूपुरसूत्रैश्च कटिसूत्राङ्गुलीयकैः ॥ शोभिताः सर्व एवैते महापुरुषलक्षणाः ॥ ७९ ॥ तेषां मध्ये गतो विष्णुः श्रियोपेतः सुरारिहा ॥ ८० ॥ बभौ त्रिलोकीकृतविश्वमंगलो महानुभावैर्हृदि कृत्य धिष्ठितः ॥ शिवेन साकं परमार्थदस्तदा हरिः परात्मा जगदेकबंधुः ॥ ८१ ॥ स तार्क्ष्यपुत्रोपरि संस्थितो महाँल्लक्ष्म्या समेतो भुवनैकभर्ता ॥ स चामरैर्वीज्यमानो मुनींद्रैः सर्वैः समेतो हरिरीश्वरो महान् ॥ ८२ ॥ तथा विरिंचिर्निजवाहनस्थो वेदैः समेतः सह षड्भिरंगैः ॥ तथागमैः सेतिहासैः पुराणैः स संवृतो हेमगर्भो बभूव ॥ ८३ ॥ वेधोहरिभ्यां च तदा सुरेंद्रैः समावृतश्चर्षिभिः संपरीतः ॥ वृषारूढो वृषकेतुर्दुरापो योगीश्वरैरपि सर्वैरगम्यः ॥ ८४ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं वृषभं धर्मवत्सलम् ॥ समेतो मातृभिश्चैव गोभिश्च कृतलक्षणम् ॥ ८५ ॥ एभिस्समेतोऽसुरदानवैः सह ययौ महेशो विबुधैरलंकृतः ॥ हिमालयं गिरिवर्यं तदानीं पाणिग्रहार्थं प्रमदोत्तमायाः ॥ ८६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे श्रीशिवस्य विवाहवर्णनंनाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

॥ लोमश उवाच ॥

॥ तथैव सर्वं परया मुदान्वितश्चक्रे गिरींद्रः स्वसुतार्थमेव ॥ गर्गं पुरस्कृत्य महानुभावो मंगलयभूमिं परया विभूत्या ॥ १ ॥ आहूय विश्वकर्माणं कारया

---

१ निजधारणस्थः—इ० पा० ।

मास सादरम् ॥ मंडपं च सुविस्तीर्णं वेदिकाभिर्मनोरमम् ॥ २ ॥ अयुतेनैव विस्तारं योजनानां द्विजोत्तमाः ॥ मंडपं च गुणोपेतं
नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ३ ॥ स्थावरं जंगमं चैव सदृशं च मनोहरम् ॥ जंगमं च जितं तत्र स्थावरेण तथैव च ॥ ४ ॥ जंगमेन
च तत्रैव जितं स्थावरमेव च ॥ पयसा च जिता तत्र स्थलभूमिरभूत्तदा ॥ ५ ॥ जलं किं नु स्थलं तत्र न विदुस्तत्त्वतो जनाः ॥ क्वचित्सिंहाः
क्वचिद्धंसाः सारसाश्च महाप्रभाः ॥ ६ ॥ क्वचिच्छिखंडिनस्तत्र कृत्रिमाः सुमनोहराः ॥ तथा नागाः कृत्रिमाश्च हयाश्चैव तथा मृगाः ॥ ७ ॥ के
सत्याः के असत्याश्च संस्कृता विश्वकर्मणा ॥ तथैव चैवं विधिना द्वारपा अद्भुताः कृताः ॥ ८ ॥ पुंसो धनूंषि चोत्कृष्य स्थावरा जंगमोपमाः ॥
तथाश्वाः सादिभिश्चैव गजाश्च गजसादिभिः ॥ ९ ॥ चामरैर्वीज्यमानाश्च केचित्पुष्पांकुरान्विताः ॥ केचिच्च पुरुषास्तत्र विरेजुः स्रग्विणस्तथा ॥
॥ १० ॥ कृत्रिमाश्च तथा बह्वयः पताकाः कल्पितास्तथा ॥ द्वारि स्थिता महालक्ष्मीः क्षीरोदधिसमुद्भवा ॥ ११ ॥ गजाः स्वलंकृता ह्यास
न्कृत्रिमा ह्यकृतोपमाः ॥ तथाश्वाः सादिभिश्चैव गजाश्च गजसादिभिः ॥ १२ ॥ रथा रथियुता ह्यासन्कृत्रिमा ह्यकृतोपमाः ॥ सर्वेषां मोहनार्थाय
तथा च संसदः कृताः ॥ १३ ॥ महाद्वारि स्थितो नंदी कृतस्तेन हि मंडपे ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशो यथा नंदी तथैव सः ॥ १४ ॥ तस्योपरि
महद्दिव्यं पुष्पकं रत्नभूषितम् ॥ राजितं पल्लवच्छत्रैश्चामरैश्च सुशोभितम् ॥ १५ ॥ वामपार्श्वे गजौ द्वौ च शुद्धकाश्मीरसन्निभौ ॥ चतुर्दंतौ
षष्टिवर्षौ महात्मानौ महाप्रभौ ॥ १६ ॥ तथैव दक्षिणे पार्श्वे द्वावश्वौ दंशितौ कृतौ ॥ रत्नालंकारसंयुक्ताँल्लोकपालांस्तथैव च ॥ १७ ॥ षोडश
प्रकृतीस्तेन याथातथ्येन धीमता ॥ सर्वे देवा यथार्थेन कृता वै विश्वकर्मणा ॥ १८ ॥ तथैव ऋषयः सर्वे भृग्वाद्याश्च तपोधनाः ॥ विश्वे च
पार्षदैः साकमिंद्रो हि परमार्थतः ॥ १९ ॥ कृताः सर्वे महात्मानो याथातथ्येन धीमता ॥ एवंभूतः कृतस्तेन मंडपो दिव्यरूपवान् ॥ २० ॥
अनेकाश्चर्यसंभूतो दिव्यो दिव्यविमोहनः ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र आगतो नारदोग्रतः ॥ २१ ॥ ब्रह्मणा नोदितस्तत्र हिमालयगृहं प्रति ॥
नारदोथ ददर्शाग्रे आत्मानं विनयान्वितम् ॥ २२ ॥ भ्रांतो हि नारदस्तेन कृत्रिमेण महायशाः ॥ अवलोकपरस्तत्र चरितं विश्वकर्मणः ॥
॥ २३ ॥ प्रविष्टो मंडपं तस्य हिमाद्रे रत्नचित्रितम् ॥ सुवर्णकलशैर्जुष्टं रंभाद्यैरुपशोभितम् ॥ २४ ॥ सहस्रस्तम्भसंयुक्तं ततोऽद्रिः
स्वगणैर्वृतः ॥ तमृषिं पूजयामास किं कार्यमिति पृष्टवान् ॥ २५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ आगतास्ते महात्मानो देवा इन्द्रपुरो

गमाः ॥ तथा महर्षयः सर्वे गणैश्च परिवारिताः ॥ महादेवो वृषारूढो ह्यागतो[1]द्वहनं प्रति ॥ २६ ॥ ततस्तद्वचनं श्रुत्वा हिमवान्गिरिसत्तमः
॥ उवाच नारदं वाक्यं प्रशस्तमधुरं महत् ॥ २७ ॥ पूजयित्वा यथान्यायं गच्छ त्वं शंकरं प्रति ॥ २८ ॥ ततस्तद्वचनं श्रुत्वा
मुनिर्हिमवतो गिरेः ॥ तथैव मत्वा वचनं शैलराजानमब्रवीत् ॥ मैनाकेन च सह्येन मेरुणा गिरिणा सह ॥ २९ ॥ एभिः समेतो ह्यधुना
महामते यतस्व शीघ्रं शिवमत्र चानय ॥ देवैः समेतं च महर्षिवर्यैः सुरासुरैरर्चितपादपंकजम् ॥ ३० ॥ तथेति मत्वा स जगाम तूर्णं सहैव
तैः पर्वतराजभिश्च ॥ त्वरागतश्चैकपदेन शंभुं प्राप्नोदृषीणां प्रवरो महात्मा ॥ ३१ ॥ तावद्दृष्टो महादेवो देवैश्च परिवारितः ॥ तदा ब्रह्मा च
विष्णुश्च रुद्रश्चैव सुरैः सह ॥ ३२ ॥ पप्रच्छुर्नारदं सर्वे येऽन्ये रुद्रचरा भृशम् ॥ कथ्यतां पृच्छमानानामस्माकं कथ्यते न हि ॥ ३३ ॥ एकैकस्यात्मजाः
स्वाः स्वाः सह्यमैनाकमेरवः ॥ कन्यां दास्यंति वा शंभोः किं त्विदानीं प्रवर्तते ॥ ३४ ॥ ततोऽवोचन्महातेजा नारदश्चर्षिसत्तमः ॥
ब्रह्माणं पुरतः कृत्वा विष्णुं प्रति सहेतुकम् ॥ ३५ ॥ एकांतमाश्रित्य तदा सुरेन्द्रं स नारदो वाक्यमिदं बभाषे ॥ त्वष्ट्रा कृतं वै भवनं महत्तरं येनैव
सर्वे च विमोहिता वयम् ॥ ३६ ॥ पुरा कृतं तस्य महात्मनस्त्वया किं विस्मृतं तत्सकलं शचीपते ॥ तस्मादसौ त्वां विजिगीषुकामो गृहे वसंस्तस्य
गिरेर्महात्मनः ॥ ३७ ॥ अहो विमोहितस्तेन प्रतिरूपेण भास्वता ॥ तथा विष्णुः कृतस्तेन शंखचक्रगदादिभृत् ॥ ३८ ॥ ब्रह्मा चैव तथाभूतस्तं
चैव कृतवानसौ ॥ ३९ ॥ मायामयो वृषभस्तेन वेषात्कृतो हि नागोऽश्वतरस्तथैव ॥ तथा चान्यान्यप्यनेनामरेन्द्र सर्वाण्येवोल्लिखितान्यत्र विद्धि
॥ ४० ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य देवेंद्रो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ विष्णुं प्रति तदा शीघ्रं दृष्ट्वा यामि वसात्र भोः ॥ पुत्रशोकेन ततोऽसौ[2] व्याजेनान्येन
वाऽकरोत् ॥ ४२ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवो जनार्दनः ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं शक्रमाप्तभयं तदा ॥ ४३ ॥ निवातकवचैः पूर्वं मोहितोऽसि शचीपते
॥ विद्याऽमृता तत्र मया समानीतोपसत्तये ॥ ४४ ॥ महाविद्याबलेनैव प्रविश्य मण्डपेऽधुना ॥ पर्वतो हिमवानेष तथान्ये पर्वतोत्तमाः ॥ ४५ ॥
विपक्षा हि कृताः सर्वे मम वाक्याच्च वासव ॥ हेतुं स्मृत्वाथ वै त्वष्टा मायया ह्यकरोदिदम् ॥ ४६ ॥ जयमिच्छंति वै मूढा न च भेतव्यमण्वपि ॥
॥ ४७ ॥ एवं विवदमानांस्तान्देवाञ्छक्रपुरोगमान् ॥ सांत्वयामास वै विष्णुर्नारदं ते ततोऽब्रुवन् ॥ ४८ ॥ ददाति वा न ददाति कन्यां गिरीन्द्रः
स्वां वै कथ्यतां शीघ्रमेव ॥ किं तेन दृष्टं किं कृतं चाद्य शंस तत्सर्वं भो नारद ते नमोऽस्तु ॥ ४९ ॥ तच्छ्रुत्वा प्रहसञ्छंभुरुवाच वचनं तदा ॥ कन्यां

---

[1] आगतः—उद्वहनं प्रति—इति पदच्छेदः । विसर्गलोपसन्धी आर्षौ । [2] असौ—विश्वकर्मा ।

दास्यति चेन्मह्यं पर्वतो हि हिमालयः ॥ मायया मम किं कार्यं वद विष्णो यथातथम् ॥ ५० ॥ केनाप्युपायेन फलं हि साध्यमित्युच्यते पंडितै
र्न्यायविद्भिः ॥ तस्मात्सर्वैर्गम्यतां शीघ्रमेव कार्यार्थिभिश्चेन्द्रपुरोगमैश्च ॥५१॥ तदा शिवोऽपि विश्वात्मा पंचबाणेन मोहितः ॥ महाभूतेन भूतेशस्त्व
न्येषां चैव का कथा ॥ ५२ ॥ एवं च विद्यमानेऽसौ शंभुः परमशोभनः ॥ कृतो ह्यनंगेन वशे यथान्यः प्राकृतो जनः ॥५३॥ मदनो हि बली लोके
येन सर्वमिदं जगत् ॥ जितमस्ति निजप्रौढ्या सदेवर्षिसमन्वितम् ॥ ५४ ॥ सर्वेषामेव भूतानां देवानां च विशेषतः ॥ राजा ह्यनंगो बलवान्यस्य
चाज्ञा बलीयसी ॥ ५५ ॥ पार्वतीस्त्रीस्वरूपेण अजेयो भुवनत्रये ॥ तां दृष्ट्वा हि स्त्रियं सर्वे ऋषयोऽपि विचक्षणाः ॥ ५६ ॥ देवा मनुष्या गन्धर्वाः
पिशाचोरगराक्षसाः ॥ आज्ञानुल्लंघिनः सर्वे मदनस्य महात्मनः ॥ ५७ ॥ तपोबलेन महता तथा दानबलेन च ॥ वेत्तुं न शक्यो मदनो विन
येन विना द्विजाः ॥ ५८ ॥ तस्मादनंगस्य महान्क्रोधो हि बलवत्तरः ॥ ईश्वरं मदनेनैवं मोहितं वीक्ष्य माधवः ॥ ५९ ॥ उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो
मा चिंतां कुरु वै प्रभो ॥ यदुक्तं नारदेनैव मंडपं प्रति सर्वशः ॥ ६० ॥ त्वष्ट्रा कृतं विचित्रं च तत्सर्वं मदनात्प्रभोः ॥ तदानीं शंकरो वाक्यमुवाच
मधुसूदनम् ॥ ६१ ॥ अविद्यया वृतं तेन कृतं त्वष्ट्रा हि मण्डपम् ॥ किं तु वक्ष्यामहे विष्णो मण्डपः केवलेन हि ॥ ६२ ॥ विवाहो हि महाभाग
अविद्यामूल एव च ॥ तस्मात्सर्वे वयं याम उद्वाहार्थं च संप्रति ॥ ६३ ॥ नारदं च पुरस्कृत्य सर्वे देवाः सवासवाः ॥ हिमाद्रिसहिता जग्मुर्म
न्दिरं परमाद्भुतम् ॥ अनेकाश्चर्यसंयुक्तं विचित्रं विश्वकर्मणा ॥ ६४ ॥ कृतं च तेनाद्य पवित्रमुत्तमं तं यज्ञवाटं बहुभिः पुरस्कृतम् ॥ विचित्रचित्रं
मनसो हरं च तं यज्ञवाटं स चकार बुद्धिमान् ॥ ६५ ॥ प्रवेक्ष्यमाणास्ते सर्वे सुरेन्द्रा ऋषिभिः सह ॥ दृष्टा हिमाद्रिणा तत्र अभ्युत्थानगतोऽभवत् ॥
॥ ६६ ॥ तथैव तेषां च मनोहराणि हर्म्याणि तेन प्रतिकल्पितानि ॥ गन्धर्वयक्षाः प्रमथाश्च सिद्धा देवाश्च नागाप्सरसां गणाश्च ॥ वसंति यत्रैव
सुखेन तेभ्यः स तत्रतत्रोपवनं चकार ॥ ६७ ॥ तेषामर्थे महार्हाणि धाराजिरगृहाणि च ॥ अत्यद्भुतानि शोभंते कृतान्येव महात्मना ॥ ६८ ॥ निवा
सार्थे कल्पितानि सावकाशानि तत्र वै ॥ देवानां चैव सर्वेषामृषीणां भावितात्मनाम् ॥ ६९ ॥ एवं विस्तारयामास विश्वकर्मा बहून्यपि ॥ मन्दि
राणि यथायोग्यं यत्र तत्रैव तिष्ठताम् ॥ ७० ॥ भैरवाः क्षेत्रपालाश्च येऽन्ये च क्षेत्रवासिनः ॥ श्मशानवासिनश्चान्ये येऽन्ये न्यग्रोधवासिनः ॥
॥ ७१ ॥ अश्वत्थसेविनश्चान्ये खेचराश्च तथा परे ॥ येये यत्रोपविष्टाश्च तत्रतत्रैव तेन वै ॥ ७२ ॥ कृतानि च मनोज्ञानि भवनानि महांति
वै ॥ तेषामेवानुकूलानि भूतानां विश्वकर्मणा ॥ ७३ ॥ तत्रैव ते सर्वगणैः समेता निवासितास्तेन हिमाद्रिणा स्वयम् ॥ सेंद्राः सुरा यक्षपिशाचर

क्षसां गन्धर्वविद्याप्सरसां समूहाः ॥ ७४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे पार्वतीपरिणयने हिमाद्रिणा देवानां निवासस्थानकरणवर्णनंनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ तत्रोपविविशुः सर्वे सत्कृताश्च हिमाद्रिणा ॥ ते देवाः सपरीवाराः सहर्षाश्च सवाहनाः ॥ १ ॥ तत्रैव च महामात्रं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ दीप्त्या परमया युक्तं निवासार्थं स्वयम्भुवः ॥ २ ॥ तथैव विष्णोस्त्वपरं भवनं स्वयमेव हि ॥ भास्वरं सुविचित्रं च कृतं त्वष्ट्रा मनोरमम् ॥ वण्डीगृहं[1] मनोज्ञं च तथैव कृतवान्स्वयम् ॥ ३ ॥ तथैव श्वेतं परमं मनोज्ञं महाप्रभं देववरैः सुपूजितम् ॥ कैलासलक्ष्मीप्रभया महत्या सुशोभितं तद्भवनं चकार ॥ ४ ॥ तत्रैव शंभुः परया विभूत्या स स्थापितस्तेन हिमाद्रिणा वै ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नंतरे मेना समायाता सखीगणैः ॥ नीराजनार्थं शंभुं च ऋषिभिः परिवारिता ॥ ॥ ६ ॥ तदा वादित्रनिर्घोषैर्नादितं भुवनत्रयम् ॥ नीराजनं कृतं तस्य मेनया च तपस्विनः ॥ ७ ॥ अवलोक्य परा साध्वी मेनाऽजानाद्धरं तदा ॥ गिरिजोक्तमनुस्मृत्य मेना विस्मयमागता ॥ ८ ॥ यद्वै पुरोक्तं च तया पार्वत्या मम सन्निधौ ॥ ततोऽधिकं प्रपश्यामि सौंदर्यं परमेष्ठिनः ॥ महेशस्य मया दृष्टमनिर्वाच्यं च संप्रति ॥ ९ ॥ एवं विस्मयमापन्ना विप्रपत्नीभिरावृता ॥ अहतांबरयुग्मेन शोभिता वरवर्णिनी ॥ १० ॥ कंचुकी परमा दिव्या नानारत्नैश्च शोभिता ॥ अंगीकृता तदा देव्या रराज परया श्रिया ॥ ११ ॥ बिभ्रती च तदा हारं दिव्यरत्नविभूषितम् ॥ वलयानि महार्हाणि शुद्धचामीकराणि च ॥ १२ ॥ तत्रोपविष्टा सुभगा ध्यायंती परमेश्वरम् ॥ सखीभिः सेव्यमाना सा विप्रपत्नीभिरेव च ॥ ॥ १३ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र गर्गो वाक्यमभाषत ॥ पाणिग्रहार्थं शंभुं च आनयध्वं स्वमंदिरम् ॥ त्वरितेनैव वेलायामस्यामेव विचक्षणाः ॥ ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य गर्गस्य च महात्मनः ॥ अभ्युत्थानपराः सर्वे पर्वताः सकलत्रकाः ॥ १५ ॥ महाविभूत्या संयुक्ताः सर्वे मंगलपाणयः ॥ सालंकृतास्तदा तेषां पत्न्योलंकारमंडिताः ॥१६॥ उपायनान्यनेकानि जगृहुः स्निग्धलोचनाः ॥ तदा वादित्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा ॥ १७ ॥ आजग्मुः सकलत्रास्ते यत्र देवो महेश्वरः ॥ प्रमथैरावृतस्तत्र चंड्या चैवाभिसेवितः ॥ १८ ॥ तथा महर्षिभिस्तत्र तथा देवगणैः सह ॥ एभिः परिवृतः श्रीमाञ्छंकरो लोकशंकरः ॥ १९ ॥ श्रुत्वा वादित्रनिर्घोषं सर्वे शंकरसेवकाः ॥ उत्थिता ऐकपद्येन देवैर्ऋषिभिरा

---

[1] वण्डीगृहम्—बहुनिवासनिवासिनां जनानामेकत्र संमेलनार्थं यत्सभाप्रायं गृहं “बैठक” इत्याख्यं तत्—‘वण्डीगृहम्’ इत्यर्थः । अत एव दाक्षिणात्येषु “पिम्पळवण्डी” “बेलवण्डी” इत्यादिनामानः केचन ग्रामाः प्रसिद्धाः सन्ति—इति समवधेयं सुधीभिः ।

वृताः ॥२०॥ तथोद्यतो योगिनीचक्रयुक्तो गणो गणानां पतिरेकवर्चसाम् ॥ शिवं पुरस्कृत्य तदानुभावास्तथैव सर्वे गणनायकाश्च ॥२१॥ तद्योगिनी
चक्रमतिप्रचंडं टंकारभेरीरवनिस्वनेन ॥ चंडीं पुरस्कृत्य भयानकां तदा महाविभूत्या समलंकृतां तदा ॥ २२ ॥ कंठे कर्कोटकं नागं हारभूतं च
कार सा ॥ पदकं वृश्चिकानां च दंदशूकांश्च बिभ्रती ॥ २३ ॥ कर्णावतंसान्सा दध्रे पाणिपादमयांस्तथा ॥ रणे हतानां वीराणां शिरांस्युरसि
चापरान् ॥ २४ ॥ द्वीपिचर्मपरीधाना योगिनीचक्रसंयुता ॥ क्षेत्रपालावृता तद्वद्भैरवैः परिवारिता ॥ २५ ॥ तथा प्रेतैश्च भूतैश्च कपटैः परिवारिता॥
वीरभद्रादयश्चैव गणाः परमदारुणाः ॥ ये दक्षयज्ञनाशार्थे शिवेनाज्ञापितास्तदा ॥ २६ ॥ तथा काली भैरवी च माया चैव भयावहा ॥ त्रिपुरा च
जया चैव तथा क्षेमकरी शुभा ॥२७॥ अन्याश्चैव तथा सर्वाः पुरस्कृत्य सदाशिवम् ॥ गंतुकामाश्चोग्रतरा भूतैः प्रेतैः समावृताः ॥ २८ ॥ एताः सर्वा
विलोक्याथ शिवभक्तो जनार्दनः ॥ महर्षींश्च पुरस्कृत्य ह्यमरांश्च तथैव च ॥ अनसूयां पुरस्कृत्य तथैव च ह्यरुंधतीम् ॥२९॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥
चण्डीं कुरु समीपस्थां लोकपालनतां प्रभो ॥ ३० ॥ तदुक्तं विष्णुना वाक्यं निशम्य जगदीश्वरः ॥ उवाच प्रहसन्नेव चंडीं प्रति सदाशिवः ॥ ३१ ॥
अत्रैव स्थीयतां चंडि यावदुद्वहनं भवेत् ॥ मम भावान्विजानासि कार्याकार्ये सुशोभने ॥३२॥ एवमाकर्ण्य वचनं शंभोरमिततेजसः ॥ उवाच कुपिता
चंडी विष्णुमुद्दिश्य सादरम् ॥ ३३ ॥ तथान्ये प्रमथाः सर्वे विष्णुमूचुः प्रकोपिताः ॥ यत्रयत्र शिवो भाति तत्रतत्र वयं प्रभो ॥ ३४॥ त्वया निवारिताः
कस्माद्वयमाभ्युदये परे ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा केशवो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ चण्डीमुद्दिश्य प्रमथानन्यांश्चैव तथाविधान् ॥ यूयं चैव मया प्रोक्ता मा
कोपं कर्त्तुमर्हथ ॥३६॥ एवमुक्तास्तदा तेन चंडीमुख्या गणास्तदा ॥ एकांतमाश्रिताः सर्वे विष्णुवाक्याज्वलद्धृदः ॥३७॥ तावत्सर्वे समायाताः पर्वतें
द्रस्य मंत्रिणः ॥ सकलत्राः संभ्रमेण महेशं प्रति सत्वरम् ॥ ३८ ॥ पंचवाद्यप्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा ॥ योषिद्भिः संवृतास्तत्र गीतशब्देन भूयसा
॥ ३९ ॥ एवं प्राप्ता यत्र शंभुः सकलैः परिवारितः ॥ आगत्य कलशैः साकं स्नापितो हि सदाशिवः ॥ स्त्रीभिर्मंगलगीतेन सर्वाभरणभूषितः ॥४०॥
ऋषयो देवगंधर्वास्तथान्ये पर्वतोत्तमाः ॥ शंभ्वग्रगास्तदा जग्मुः स्त्रियश्चैव सुपूजिताः ॥ बभौ छत्रेण महता ध्रियमाणेन मूर्द्धनि ॥ ४१ ॥ चामरै
र्वीज्यमानोऽसौ मुकुटेन विराजितः ॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा चंद्रो लोकपालास्तथैव च ॥ ४२ ॥ अग्रगा ह्यपि शोभंतः श्रिया परमया युताः ॥ तथा
शंखाश्च भेर्यश्च पटहानकगोमुखाः ॥ ४३ ॥ तथैव गायकाः सर्वे जग्मुः परममंगलम् ॥ पुनःपुनरवाद्यंत वादित्राणि महोत्सवे ॥ ४४ ॥ अरुंधती
महाभागा अनसूया तथैव च ॥ सावित्री च तथा लक्ष्मीर्मातृभिः परिवारिताः ॥ ४५ ॥ एभिः समेतो जगदेकबंधुर्बभौ तदानीं परमेण वर्चसा ॥

सचंद्रसूर्यानिलवायुना वृतः सलोकपालप्रवरैर्महर्षिभिः ॥ ४६ ॥ स वीज्यमानः पवनेन साक्षाच्छत्रं च तस्मै शशिना ह्यधिष्ठितम् ॥ सूर्यः पुरस्ताद्भवत्प्रकाशकःश्रियान्वितो विष्णुरभूच्च सन्निधौ ॥४७॥ पुष्पैर्ववर्षुर्ह्यवकीर्यमाणा देवास्तदानीं मुनिभिः समेताः ॥ ययौ गृहं कांचनकुट्टिमं महन्महाविभूत्यापरिशोभितं तदा ॥ विवेश शंभुः परया सपर्यया संपूज्यमानो नरदेवदानवैः ॥४८॥ एवं समागतः शंभुः प्रविष्टो यज्ञमण्डपम् ॥ संस्तूयमानो विबुधैः स्तुतिभिः परमेश्वरः ॥ ४९ ॥ गजादुत्तारयामास महेशं पर्वतोत्तमः ॥ उपविश्य ततः पीठे कृत्वा नीराजनं महत् ॥५०॥ मेनया सखिभिः साकं तथैव च पुरोधसा ॥ मधुपर्कादिकं सर्वं यत्कृतं चैव तत्र वै ॥ ५१ ॥ ब्रह्मणा नोदितः सद्यः पुरोधाः कृतवान्प्रभुः ॥ मंगलं शुभकल्याणं प्रस्तावसदृशं बहु ॥ ५२ ॥ अंतर्वेद्यां संप्रवेश्य यत्र सा पार्वती स्थिता ॥ वेदिकोपरि तन्वंगी सर्वाभरणभूषिता ॥ ५३ ॥ तत्रानीतो हरः साक्षाद्विष्णुना ब्रह्मणा सह ॥ लग्नं निरीक्षमाणास्ते वाचस्पतिपुरोगमाः ॥ ५४ ॥ गर्गो मुनिश्चोपविष्टस्तत्रैव घटिकालये ॥ यावत्पूर्णा घटी जाता तावत्प्रणवभाषणम् ॥ ५५ ॥ ॐपुण्येति प्रणिगदन्गर्गो वध्वंजलिं दधे ॥ पार्वत्यक्षतपूर्णं च शिवोपरि ववर्ष वै ॥ ५६ ॥ तया संपूजितो रुद्रो दध्यक्षतकुशादिभिः ॥ मुदा परमया युक्ता पार्वती रुचिरानना ॥ ५७ ॥ विलोकयंती शंभुं तं यदर्थे परमं तपः ॥ कृतं पुरा महादेव्या परेषां परमं महत् ॥ ५८ ॥ तपसा तेन संप्राप्तो जगज्जीवनजीवनः ॥ नारदेन ततः प्रोक्तो महादेवो वृषध्वजः ॥ ५९ ॥ तथा गंगादिभिश्चान्यैर्मुनिभिः सनकादिभिः ॥ प्रतिपूजां कुरु क्षिप्रं पार्वत्याश्च त्रिलोचन ॥ तदा शिवेन सा तन्वी पूजितार्घ्याक्षतादिभिः ॥ ६० ॥ एवं परस्परं तौ च पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ अर्च्यमानौ तदानीं च शुशुभाते जगन्मयौ ॥ ६१ ॥ त्रैलोक्यलक्ष्म्या संवीतौ निरीक्षंतौ परस्परम् ॥ तदा नीराजितौ लक्ष्म्या सावित्र्या च विशेषतः ॥ अरुंधत्या तदा तौ च दंपती परमेश्वरौ ॥ ६२ ॥ अनसूया तथा शंभुं पार्वतीं च यशस्विनीम् ॥ दृष्ट्वा नीराजयामास प्रीत्युत्कलितलोचना ॥ ६३ ॥ तथैव सर्वा द्विजयोषितश्च नीराजयामासुरहो पुनःपुनः ॥ सतीं च शंभुं च विलोकयंत्यस्तथैव सर्वा मुदिता हसंत्यः ॥ ६४ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र गर्गाचार्यप्रणोदितः ॥ हिमवान्मेनया सार्द्धं कन्यां दातुं प्रचक्रमे ॥ ६५ ॥ हैमं कलशमादाय मेना चार्द्धांगमाश्रिता ॥ हिमाद्रेश्च महाभागा सर्वाभरणभूषिता ॥ ६६ ॥ तदा हिमाद्रिणा प्रोक्तो विश्वनाथो वरप्रदः ॥ ब्रह्मणा सह संगत्य विष्णुना च तथैव च ॥ ६७ ॥ सार्द्धं पुरोधसा चैव गर्गेण सुमहात्मना ॥ कन्यादानं करोम्यद्य देवदेवस्य शूलिनः ॥ ६८ ॥ प्रयोगो भण्यतां ब्रह्मन्नस्मिन्समय आगते ॥ तथेति मत्वा ते सर्वे कालज्ञा द्विजसत्तमाः ॥ ६९ ॥ कथ्यतां तात गोत्रं स्वं कुलं चैव विशेषतः ॥ कथयस्व महाभाग इत्याकर्ण्य

वचस्तथा ॥ सुमुखो विमुखः सद्यो ह्यशोच्यः शोच्यतां गतः ॥ ७० ॥ एवंविधः सुरवरैर्ऋषिभिस्तदानीं गंधर्वयक्षमुनिसिद्धगणैस्तथैव ॥ दृष्टो निरुत्तर
मुखो भगवान्महेशो हास्यं चकार सुभृशं त्वथ नारदश्च ॥ ७१ ॥ वीणां प्रकटयामास ब्रह्मपुत्रोऽथ नारदः ॥ तदानीं वारितो धीमान्वीणां मा वादय
प्रभो ॥ ७२ ॥ इत्युक्तः पर्वतेनैव नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ त्वया पृष्टो भवः साक्षात्स्वगोत्रकथनं प्रति ॥ ७३ ॥ अस्य गोत्रं कुलं चैव नाद एव
परं गिरे ॥ नादे प्रतिष्ठितः शंभुर्नादो ह्यस्मिन्प्रतिष्ठितः ॥ ७४ ॥ तस्मान्नादमयः शंभुर्नादाच्च प्रतिलभ्यते ॥ तस्माद्वीणा मया चाद्य वादिता हि
परंतप ॥ ७५ ॥ अस्य गोत्रं कुलं नाम न जानंति हि पर्वत ॥ ब्रह्मादयो हि विबुधा अन्येषां चैव का कथा ॥ ७६ ॥ त्वं हि मूढत्वमापन्नो न
जानासि हि किंचन ॥ वाच्यावाच्यं महेशस्य विषया हि बहिर्मुखाः ॥ ७७ ॥ येये आगमिकाश्चाद्रे नष्टास्ते नात्र संशयः ॥ अरूपोयं विरूपाक्षो
ह्यकुलीनोऽयमुच्यते ॥ ७८ ॥ अगोत्रोऽयं गिरिश्रेष्ठ जामाता ते न संशयः ॥ न कर्त्तव्यो विमर्शोऽत्र भवता विबुधेन हि ॥ ७९ ॥ न जानंति
हरं सर्वे किं बहूक्त्या मम प्रभो ॥ यस्याज्ञानान्महाभाग मोहिता ऋषयो ह्यमी ॥ ८० ॥ ब्रह्मापि तं न जानाति मस्तकं परमेष्ठिनः ॥
विष्णुर्गतो हि पातालं न दृष्टो हि तथैव च ॥ ८१ ॥ तेन लिंगेन महता ह्यगाधेन जगत्त्रयम् ॥ व्याप्तमस्तीति तद्विद्धि किमनेन प्रयोजनम् ॥ ८२ ॥
अनयाराधितं नूनं तव पुत्र्या हिमालय ॥ तत्त्वतो हि न जानासि कथं चैव महागिरे ॥ ८३ ॥ आभ्यामुत्पाद्यते विश्वमाभ्यां चैव प्रतिष्ठितम् ॥
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य नारदस्य महात्मनः ॥ ८४ ॥ हिमाद्रिप्रमुखाः सर्वे तथा चेंद्रपुरोगमाः ॥ साधुसाध्विति ते सर्वे ऊचुर्विस्मितमानसाः ॥८५॥
ईश्वरस्य तु गांभीर्यं ज्ञात्वा सर्वे विचक्षणाः ॥ विस्मयेन समाश्लिष्टा ऊचुः सर्वे परस्परम् ॥ ८६ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ यस्याज्ञया जगदिदं
च विशालमेव जातं परात्परमिदं निजबोधरूपम् ॥ सर्वं स्वतंत्रपरमेश्वरभावगम्यं सोऽसौ त्रिलोकनिजरूपयुतो महात्मा ॥ ८७ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे शिवशास्त्रे शिवपार्वतीविवाहवर्णनंनाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ छ ॥
॥ लोमश उवाच ॥ ॥ अथ ते पर्वतश्रेष्ठा मेर्वाद्या जातसंभ्रमाः ॥ ऊचुस्ते चैकपद्येन हिमवंतं महागिरिम् ॥ १ ॥ ॥ पर्वता ऊचुः ॥ ॥ कन्या
दानं क्रियतां चाद्य शैल श्रीमाञ्छम्भुर्भाग्यतस्तेऽद्य लब्धः ॥ ह्यन्मध्ये वै नात्र कार्यो विमर्शस्तस्मादेषा दीयतामीश्वराय ॥ २ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं
तेषां सुहृदां वै हिमालयः ॥ सम्यक्संकल्पमकरोद्ब्रह्मणा नोदितस्तदा ॥ इमां कन्यां तुभ्यमहं ददामि परमेश्वर ॥ ३ ॥ भार्यार्थं प्रतिगृह्णीष्व
मंत्रेणानेन दत्तवान् ॥ ॥ अस्मै रुद्राय महते देवदेवाय शंभवे ॥ कन्या दत्ता महेशाय गिरींद्रेण महात्मना ॥ ४ ॥ वेद्यां च बहिरानीतौ दंपती

कमलेक्षणौ ॥ उपवेशितौ बहिर्वेद्यां पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ ५ ॥ आचार्येणाथ तत्रैव कश्यपेन महात्मना ॥ आह्वानं हवनार्थाय कृतमग्नेस्तदा द्विजाः ॥
॥ ६ ॥ ब्रह्मा ब्रह्मासनगतो बभूव शिवसन्निधौ ॥ प्रवर्तमाने हवन ऋषयश्च विचक्षणाः ॥ ७ ॥ ऊचुः परस्परं तत्र नानादर्शनवेदिनः ॥
वेदवादरताः केचिदवदन्संमतेन वै ॥ ८ ॥ एवमेव न चाप्येवमेवमेव न चान्यथा ॥ कार्यमेव न वा कार्यं कार्याकार्यं तथा परे ॥ ९ ॥
इत्येवं ब्रुवतां शब्दः श्रूयते शिवसन्निधौ ॥ स्वकीयं मतमास्थाय ह्यब्रुवंस्ते परस्परम् ॥ तत्त्वज्ञानविहीनास्ते केवलं वेदबुद्धयः ॥ १० ॥ तेषां तद्व
चनं श्रुत्वा परस्परजयैषिणाम् ॥ प्रहस्य नारदो वाक्यमुवाच शिवसन्निधौ ॥ ११ ॥ यूयं सर्वे वादिनश्च वेदवादरतास्तथा ॥ मौनमास्थाय भो
विप्रा हृदि कृत्य सदाशिवम् ॥ १२ ॥ आत्मानं परमात्मानं पराणां परमं च तत् ॥ येनेदं कारितं विश्वं यतः सर्वं प्रवर्त्तते ॥ यस्मिन्निलीयते विश्वं
तस्मै सर्वात्मने नमः ॥ १३ ॥ सोऽयमास्तेऽधुना गेहे पर्वतेंद्रस्य भो द्विजाः ॥ मुखादस्यैव संजाताः सर्वे यूयं विचक्षणाः ॥ १४ ॥ एवमुक्ता
स्तदा तेन नारदेन द्विजोत्तमाः ॥ उपदेशकरैर्वाक्यैर्बोधितास्ते द्विजोत्तमाः ॥ १५ ॥ वर्त्तमाने च यज्ञे च ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ददर्श चरणौ
देव्या नखेंदुं च मनोहरम् ॥ १६ ॥ दर्शनात्स्खलितः सद्यो बभूवांबुजसंभवः ॥ मदनेन समाविष्टो वीर्यं च प्राच्यवद्भुवि ॥ १७ ॥ रेतसा क्षरमा
णेन लज्जितोऽभूत्पितामहः ॥ चरणाभ्यां ममर्दाथ महद्गोप्यं दुरत्ययम् ॥ १८ ॥ बहवश्चर्षयो जाता वालखिल्याः सहस्रशः ॥ उपतस्थुस्तदा सर्वे
ताततातेति चाब्रुवन् ॥१९॥ नारदेन तदोक्तास्ते वालखिल्याः प्रकोपिना ॥ गच्छंतु बटवो यूयं पर्वतं गंधमादनम् ॥ २० ॥ न स्थातव्यं भवद्भिश्च
भवतां न प्रयोजनम् ॥ इत्येवमुक्तास्ते सर्वे वालखिल्याश्च पर्वतम् ॥ नारदेन समादिष्टा ययुः सर्वे त्वरान्विताः ॥ २१ ॥ नारदेन ततो ब्रह्माऽऽ
श्वासितो वचनैः शुभैः ॥ तावच्च हवनं पूर्णं जातं तस्य महात्मनः ॥ २२ ॥ महेशस्य तथा विप्राः शांतिपाठपरा बभुः ॥ ब्रह्मघोषेण महता व्याप्त
मासीद्दिगंतरम् ॥२३॥ ततो नीराजितो देवो देवपत्नीभिरुत्तमः ॥ तथैव ऋषिपत्नीभिरर्चितः पूजितस्तथा ॥ २४ ॥ तथा गिरीन्द्रस्य मनोरमाः
शुभा नीराजयामासुरथैव योषितः ॥ गीतैः सुगीतज्ञविशारदाश्च तथैव चान्ये स्तुतिभिर्महर्षयः ॥ २५ ॥ रत्नानि च महार्हाणि ददौ तेभ्यो महा
मनाः ॥ हिमालयो महाशैलः संहृष्टः परितोषयन् ॥ २६ ॥ बभौ तदानीं सुरसिद्धसंघैर्वेद्यां स्थितोऽसौ सकलत्रको विभुः ॥ सर्वैरुपेतो निजपार्षदै
र्गणैः प्रहृष्टचेता जगदेकसुन्दरः ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ ऋषिगंधर्वयक्षाश्च येन्ये तत्र समागताः ॥ २८ ॥ सर्वान्सम
भ्यर्च्य तदा महात्मा महान्गिरीशः परमेण वर्चसा ॥ सद्रत्नवस्त्राभरणानि सम्यग्ददौ च ताम्बूलसुगन्धवार्यपि ॥ २९ ॥ तदा शिवं पुरस्कृत्याभ्यव

जहुः सुरेश्वराः ॥ तथा सर्वे मिलित्वा तु ऐकपद्येन मोदिताः ॥ ३० ॥ पंक्तीभूताश्च बुभुजुर्लिंगिना शृंगिणा सह ॥ केचिद्गणाः पृथग्भूता नाना हास्यरसैर्विभुम् ॥ ३१ ॥ अतोषयन्नारदाद्या अनेकालीकसंयुताः ॥ तथा चण्डीगणाः सर्वे बभुजुः कृतभाजनाः ॥३२॥ वैतालाः क्षेत्रपालाश्च बुभुजुः कृतभाजनाः ॥ शाकिनी डाकिनी चैव यक्षिण्यो मातृकादयः ॥ ३३ ॥ योगिन्योऽथ चतुःषष्टिर्योगिनो हि तथा परे ॥ दश कोट्यो गणानां च कोट्येका च महात्मनाम् ॥ ३४ ॥ एवं तु ऋषयः सर्वे तथान्ये विबुधादयः ॥ योगिनो हि मया चान्ये कथिताः पूर्वमेव हि ॥ ३५ ॥ योगिन्यश्चैव कथितास्तासां भक्ष्यं वदामि वः ॥ खड्गानां[1] केचिदानीय क्रव्यं पवित्रमेव च ॥ ३६ ॥ भुंजंति चास्थिसंयुक्तं तथांत्राणि बुभुक्षिताः ॥ आनीय केचिच्छीर्षाणि महिषाणां गुरूणि च ॥३७॥ तथा केचिन्नृत्यमानास्तदानीं रोरूय्यमाणाः प्रमथाश्चैव चान्ये॥ केचित्तूष्णीमास्थिता रुद्ररूपाः परे चान्याँल्लोकमानास्तथैव ॥ ३८ ॥ योगिनीचक्रमध्यस्थो भैरवो हि ननर्त च॥ तथान्ये भूतवेताला मामेत्येवं प्रलापिनः ॥३९॥ एवं तेषामुद्धवं हि निरीक्ष्य मधुसूदनः ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं शंकरं लोकशंकरम् ॥४०॥ एतान्गणान्वारय भो अत्र मत्तांश्च संप्रति ॥ अस्मिन्काले च यत्कार्यं सर्वैस्तत्कार्यमेव च ॥ ४१ ॥ पांडित्येन महादेव तस्मादेतान्निवारय ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्रुद्रो वीरभद्रमुवाच ह ॥ ४२ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ वारयस्व प्रमत्तांश्च क्षीबांश्चैव विशेषतः ॥ तेनोक्तो वीरभद्रश्च शंभुना परमेष्ठिना ॥ ४३ ॥ आज्ञापिताः प्रमत्ताश्च वीरभद्रेण धीमता ॥ प्रमथा वारितास्तेन तूष्णीमाश्रित्य ते स्थिताः ॥ ४४ ॥ निश्चला योगिनीमध्ये भूतप्रमथगुह्यकाः ॥ शाकिन्यो यातुधानाश्च कूष्मांडाः कोपिकर्पटाः ॥ ४५ ॥ तथान्ये भूतवेतालाः क्षेत्रपालाश्च भैरवाः ॥ सर्वे शांताः प्रमत्ताश्च बभूवुः प्रमथादयः ॥ ४६ ॥ एवं विस्तारसंयुक्तं कृतमुद्वहनं[2] तदा ॥ हिमाद्रिणा परं विप्राः[3] सुमंगल्यं सुशोभनम् ॥ ४७ ॥ चत्वारो दिवसा जाताः परिपूर्णेन चेतसा ॥ हिमाद्रिणा कृता पूजा देवदेवस्य शूलिनः ॥ ४८ ॥ वस्त्रालंकाराभरणै रत्नैरुच्चावचैस्ततः ॥ पूजयित्वा महादेवं विष्णोर्वचनपरोऽभवत् ॥ ४९ ॥ लक्ष्मीसमेतं विष्णुं च वस्त्रालंकरणैः शुभैः ॥ पूजयामास हिमवांस्तथा ब्रह्माणमेव च ॥ ५० ॥ इंद्रं पुरोधसा सार्द्धमिंद्राण्या सहितं विभुम् ॥ तथैव लोकपालांश्च पूजयित्वा पृथक्पृथक् ॥ ५१ ॥ तथैव पूजिता चंडी भूतप्रमथगुह्यकैः ॥ वस्त्रालंकरणैश्चैव रत्नैर्नानाविधैरपि ॥ ये चान्य आगतास्तत्र ते च सर्वे प्रपूजिताः ॥ ५२ ॥

---

[1] खड्गानाम्--'गेण्डा' इत्याख्यानामारण्यकमहाशूरपशुविशेषाणाम्--इत्यर्थः । [2] उद्वहनम्--उत्सवम्--इत्यर्थः । [3] संबोधनमिदं शौनकादीनाम् ।

एवं तदानीं प्रतिपूजिताश्च देवाश्च सर्वे ऋषयश्च यक्षाः ॥ गंधर्वविद्याधरसिद्धचारणास्तथैव मर्त्त्याप्सरसां गणाश्च ॥ ८३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवपार्वतीविवाहमंगलोत्सववर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ छ ॥ ॥

॥ लोमश उवाच ॥ ॥ तथैव विष्णुना सर्वे पर्वताश्च प्रपूजिताः ॥ सह्याचलश्च विंध्यश्च मैनाको गंधमादनः ॥ १ ॥ माल्यवान्मलयश्चैव महेंद्रो मंदरस्तथा ॥ मेरुश्चैव प्रयत्नेन पूजितो विष्णुना तदा ॥ २ ॥ श्वेतः कृतः श्वेतगिरिर्नीलाद्रिश्च तथैव च ॥ उदयाद्रिश्च शृंगश्च अस्ताचलवरो महान् ॥ ३ ॥ मानसाद्रिस्तथा शैलः कैलासः पर्वतोत्तमः ॥ लोकालोकस्तथा शैलः पूजितः परमेष्ठिना ॥ ४ ॥ एवं ते पर्वतश्रेष्ठाः पूजिताः सर्व एव हि ॥ तथान्ये पूजितास्तेन सर्वे पर्वतवासिनः ॥ ५ ॥ विष्णुना ब्रह्मणा सार्द्धं कृतं सर्वं यथोचितम् ॥ अन्येद्यहनि च संप्राप्ते वरयात्रा[1] कृता तथा ॥ ६ ॥ हिमाद्रिणा बंधुभिश्च पर्वतं गंधमादनम् ॥ ययुः सर्वे सुरगणा गणाश्च बहवस्तथा ॥ ७ ॥ प्रमथाश्च तथा सर्वे तथा चंडीगणाः परे ॥ ये चान्ये बहवस्तत्र समायाता हिमालयम् ॥८॥ शिवस्योद्वहनं विप्राः शिवेन परिभाविताः[2] ॥ परं हर्षं समापन्ना दृष्ट्वा तौ दंपती तदा ॥९॥ पार्वतीसहितः शंभुः शंभुना सह पार्वती ॥ पुष्पगन्धौ यथा स्यातां वागर्थाविव तत्त्वतः ॥१०॥ तथा प्रकृतिपुंसौ च ऐकपद्येन नान्यथा ॥ दंपती तौ गजारूढौ शुशुभाते महाप्रभौ ॥११॥ विमानस्थस्तदा ब्रह्मा विष्णुश्च गरुडोपरि ॥ ऐरावतगतश्चेंद्रः कुबेरः पुष्पकोपरि ॥१२॥ पाशी च मकरारूढो यमो महिषमेव च ॥ प्रेतारूढो नैर्ऋतः स्यादग्निर्बस्तगतो महान् ॥ १३ ॥ मृगारूढोऽथ पवन ईशो वृषभमेव च ॥ इत्येवं लोकपालाश्च सग्रहाः परमेष्ठिनः ॥ १४ ॥ स्वैः स्वैर्बलैः परिक्रांतास्तथान्ये प्रमथादयः ॥ हिमाद्रिश्च महाशैल ऋषभो गंधमादनः ॥ १५ ॥ सह्याचलो नीलगिरिर्मंदरो मलयाचलः ॥ कैलासो हि महातेजा मैनाकश्च महाप्रभः ॥ १६ ॥ एते चान्ये च गिरयः श्रीमंतो हि महाप्रभाः ॥सकलत्राश्च ते सर्वे ससुताश्च मनोरमाः ॥ १७ ॥ बलिनो रूपिणः सर्वे मेर्वाद्यास्तत्र पर्वताः ॥ वरयात्राप्रसंगेन शिवार्चनपराभवन्[3] ॥ १८ ॥ नंदिना ह्युपविष्टास्ते मेर्वाद्यास्तत्र पर्वताः ॥ वरयात्रा कृता तेन यथोक्ता च हिमाद्रिणा ॥ सर्वैस्तैर्बंधुभिः सार्द्धं पुनरागमनं कृतम् ॥ १९ ॥ स्वकालयस्थो हिमवान्स रेजे हि महायशाः ॥ शिवसंपर्कजेनैव महसा परमेण च ॥ विख्यातो हि महाशैलस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ २० ॥ कन्यादानेन महता तुष्टो यस्य च शंकरः ॥ ते धन्यास्ते महात्मानः कृतकृत्यास्तथैव च ॥ २१ ॥ द्व्यक्षरं नाम येषां च जिह्वाग्रे संस्थितं सदा ॥ शिवेति द्व्यक्षरं नाम यैर्हृदीरितमद्य वै ॥ ते

---

१ वरयात्रा—'वरघोडा' इति प्रसिद्धा । २ परिभाविताः—संमानिताः—इत्यर्थः । ३ शिवार्चनपराः—अभवन्—इति पदच्छेदः । सन्धिरार्षः ।

वै मनुष्यरूपेण रुद्रा एव न संशयः ।। २२ ।। किंचिद्दानेन संतुष्टः पत्रेणापि तथैव च ।। तोयेनापि हि संतुष्टो महादेवो निरन्तरम् ।। २३ ।। पत्रेण पुष्पेण तथा जलेन प्रीतो भवत्येष सदाशिवो हि ।। तस्माच्च सर्वैः प्रतिपूजनीयः शिवो महाभाग्यकरो नृणामिह।।२४।। एको महाञ्ज्योतिरजः परेशः परापराणां परमो महात्मा ।। निरंतरो निर्विकारो निरीशो निराबाधो निर्विकल्पो निरीहः ।। २५ ।। निरंजनो नित्यरूपो निरोधो नित्यानन्दो नित्यमुक्तः सदैव ।। एवंभूतो देवदेवोऽर्चितश्च तैर्देवाद्यैर्विश्ववेद्यो भवश्च ।। स्तुतो ध्यातः पूजितश्चिंतितश्च सर्वज्ञोऽसौ सर्वदा सर्वदश्च ।। २६ ।। यथा वरिष्ठो हिमवान्प्रसिद्धः सर्वैर्गुणैः सर्वगुणो महात्मा ।। विश्वेशवंद्यो हि तदा हिमालयो जातो गिरीणां प्रवरस्तदानीम् ।। २७ ।। मेनया सह धर्मात्मा यथास्थानगतस्ततः ।। सर्वान्विसर्जयामास पर्वतान्पर्वतेश्वरः ।। २८ ।। गतेषु तेषु हिमवान्पुत्रैः पौत्रैः प्रपौत्रकैः ।। राजा गिरीणां प्रवरो महादेवप्रसादतः ।। २९ ।। अथो गिरिजया सार्द्धं महेशो गन्धमादने ।। एकांते च मतिं चक्रे रमणार्थं स्वरूपवान् ।। ३० ।। सुरतेनैव महता तपसा हि समागमे ।। द्वयोः सुरतमारब्धं तद्द्वयोश्च तदाऽभवत् ।। ३१ ।। अनिष्टं महदाश्चर्यं प्रलयोपममेव च ।। तस्मिन्महारते प्राप्ते नाविंदंत सुखं परम् ।। ।। ३२ ।। सर्वे ब्रह्मादयो देवाः कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।। रेतसा च जगत्सर्वं नष्टं स्थावरजंगमम् ।। ३३ ।। सस्मार चाग्निं ब्रह्मा च विष्णुश्चाध्यात्मदायकः ।। मनसा संस्मृतः सद्यो जगामाग्निस्त्वरान्वितः ।। ३४ ।। ताभ्यां संप्रेषितोऽपश्यद्द्रुचिरं शिवमंदिरम् ।। द्वारि स्थितं नंदिनं च ददर्शाग्रे महाप्रभम् ।। ३५ ।। अग्निर्ह्रस्वस्तदा भूत्वा काश्मीरसदृशच्छविः ।। प्रविष्टोंतःपुरं शंभोर्नानाश्चर्यसमन्वितम् ।। ३६ ।। अनेकरत्नसंवीतं प्रासादैश्च स्वलंकृतम् ।। तदंगणमनुप्राप्य उपविश्याह हव्यवाट् ।। ३७ ।। पाणिपात्रस्य मे ह्यम्ब भिक्षां देह्यवरोधतः ।। तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य पाणिपात्रस्य बालिका ।। ३८ ।। यावद्दातुं च सारेभे भिक्षां तस्मै ततः स्वयम् ।। उत्थाय सुरतात्तस्माच्छिवो हि कुपितो भृशम् ।। ३९ ।। रुद्रस्त्रिशूलमुद्यम्य भैरवो ह्यऽभवत्तदा ।। निवारितो गिरिजया वधात्तस्माच्छिवः स्वयम् ।। भिक्षां तस्मै ददौ वाचा अग्नये जातवेदसे ।। ४० ।। पाणौ भिक्षां गृहीत्वाथ प्रत्यक्षं तेन चाग्निना।।भिक्षिता कुपिता तं वै शशाप गिरिजा ततः।।४१।।रे भिक्षो भविता शापात्सर्वभक्षो ममाशु वै।।अनेन रेतसा सद्यः पीडां प्राप्स्यसि सर्वतः।।४२।।इत्युक्तो भक्षयित्वाग्नी रेत ईशस्य हव्यवाट् ।। यत्र देवाः स्थिताः सर्वे ब्रह्माद्याश्चैव सर्वशः।।४३।। आगत्याकथयत्सर्वं तद्रेतोभक्षणादिकम् ।। सर्वे सगर्भा ह्यभवन्निन्द्राद्या देवतागणाः ।। ४४।। अग्नेर्यथा हविश्चैव सर्वेषामुपतिष्ठति ।। अग्नेर्मुखोद्भवेनैव रेतसा ते सुरेश्वराः ।। ४५ ।। सगर्भा ह्यभवन्सर्वे चिंतया च प्रपीडिताः ।। विष्णुं शरणमाजग्मुर्देवदेवेश्वरं प्रभुम् ।।४६।। ।। देवा ऊचुः ।। ।। त्वं त्राता सर्वदेवानां लोकानां प्रभुरेव च ।।

तस्माद्रक्षा विधातव्या शरणागतवत्सल ॥४७॥ वयं सर्वे मर्तुकामा रेतसानेन पीडिताः ॥ असुरेभ्यः परित्रस्ता वयं सर्वे दिवौकसः ॥ ४८ ॥ शरणं
शंकरं याताः परित्रातुं कृतोद्वहाः ॥ यदा पुत्रो हि रुद्रस्य भविष्यति तदा वयम् ॥ सुखिनः स्याम सर्वे वै निर्भयाश्च त्रिविष्टपे ॥ ४९ ॥ एवं विष्ट
भ्यमानानां सर्वेषां भयमागतम् ॥ अनेन रेतसा विष्णो जीवितुं शक्यते कथम् ॥ ५० ॥ त्रिवर्गो हि यथा पुंसां कृतो हि सुपरिष्कृतः ॥ विपरीतो
भवत्येव विना देवेन नान्यथा ॥ ५१ ॥ तस्मात्तद्वै बलं मत्वा सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ कार्याकार्यव्यवस्थायां सर्वे मन्यामहे वयम् ॥ ५२ ॥ तथा
निशम्य देवानां परेशः परिदेवनम् ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं देवानां देवतारिहा ॥ ५३ ॥ स्तूयतां वै महादेवो महेशः कार्यगौरवात् ॥ ५४ ॥
तथेति गत्वा ते सर्वे देवा विष्णुपुरोगमाः ॥ तथा ब्रह्मादयः सर्व ईडिरे ऋषयो हरम् ॥ ५५ ॥ ॐनमो भर्गाय देवाय नीलकंठाय मीढुषे ॥ त्रिने
त्राय त्रिवेदाय लोकत्रितयधारिणे ॥ ५६ ॥ त्रिस्वराय त्रिमात्राय त्रिवेदाय त्रिमूर्त्तये ॥ त्रिवर्गाय त्रिधामाय त्रिपदाय त्रिशूलिने ॥ ५७ ॥
त्राहित्राहि महादेव रेतसो जगतः पते ॥ ५८ ॥ ब्रह्मणा तु स्तुतो यावत्तावद्देवो वृषध्वजः ॥ प्रादुर्बभूव तत्रैव सुराणां कार्यसिद्धये ॥ ५९ ॥ दृष्ट
स्तदानीं जगदेकबंधुर्महात्मभिर्देववरैः सुपूजितः ॥ संस्तूयमानो विविधैर्वचोभिः प्रत्यग्रूपैः श्रुतिसंमतैश्च ॥ ६० ॥ स्तुवतां चैव देवानामुवाच परमे
श्वरः ॥ त्रासं कुर्वंतु मा सर्वे रेतसानेन पीडिताः ॥ ६१ ॥ वमनं वै भवद्भिश्च कार्यमद्यैव भोःसुराः ॥ तथेति मत्वा ते सर्व इंद्राद्या देवतागणाः ॥
वेमुः सर्वे तदा विप्रास्तद्रेतः शंकरस्य च ॥६२॥ एकपद्येन तद्रेतो महापर्वतसन्निभम् ॥ तप्तचामीकरप्रख्यं बभूव परमाद्भुतम् ॥ ६३ ॥ सर्वे च सुखिनो
जाता इंद्राद्या देवतागणाः ॥ विना ह्यग्निं च ते सर्वे परितुष्टास्तदाऽभवन् ॥ ६४ ॥ तेनाग्निनापि चोक्तस्तु शंकरो लोकशंकरः ॥ किं मयाद्य महा
देव कर्तव्यं देवतावर ॥ ६५ ॥ तद्ब्रूहि मे प्रभोऽद्य त्वं येनाहं सर्वदा सुखी ॥ भविष्यामि च येनाहं देवानां हव्यवाहकः ॥ ६६ ॥ तदोवाच शिवः
साक्षाद्देवानामिह शृण्वताम् ॥ रेतो विसृज्यतां योनौ तदाग्निः प्रहसन्निव ॥ ६७ ॥ उवाच शंकरं देवं भवत्तेजो दुरासदम् ॥ इदमु[1]ल्बणवत्तेजो धार्यते
प्राकृतैः कथम् ॥ ६८ ॥ ततः प्रोवाच भगवानग्निं प्रति महेश्वरः ॥ मासिमासि प्रतप्तानां देहे तेजो विसृज्यताम् ॥ ६९ ॥ तथेति मत्वा वचनं
महाप्रभः स जातवेदाः परमेण वर्चसा ॥ समुज्ज्वलंस्तत्र महाप्रभावो ब्राह्मे मुहूर्त्ते हि सचोपविष्टः ॥ ७० ॥ तदा प्रातः समुत्थाय प्रातः स्नानपराः
स्त्रियः ॥ ययुः सदा ऋषीणां च सत्यस्ता जातवेदसम् ॥ ७१ ॥ दृष्ट्वा प्रज्वलितं तत्र सर्वास्ताः शीतकर्षिताः ॥ तप्तुकामास्तदा सर्वा ह्यरुंधत्या
निवारिताः ॥ ७२ ॥ तया निवारिताश्चापि तास्तेपुः कृत्तिकाः स्वयम् ॥ यावत्तेपुश्च ताः सर्वा रेतसः परमाणवः ॥ विविशू रोमकूपेषु तासां तत्रैव

---

[1] उल्बणवत्--जाज्वल्यमानं विषमिव--इत्यर्थः ।

सत्वरम् ॥ ७३ ॥ नीरेतोग्निस्तदा जातो विश्रांतः स्वयमेव हि ॥ ७४ ॥ ततस्ता ऋषिभार्या हि ययुः स्वभवनं प्रति ॥ ऋषिभिस्तु तदा शप्ताः
कृत्तिकाः खेचरां[1]भवन् ॥ ७५ ॥ तदानीमेव ताः सर्वा व्यभिचारेण दुःखिताः ॥ तत्ससर्जुस्तदा रेतः पृष्ठे हिमवतो गिरेः ॥ ७६ ॥ ऐकपद्येन
तद्रेतस्तप्तचामीकरप्रभम् ॥गंगायां च तदा क्षिप्रं कीचकैः परिवेष्टितम् ॥ ७७ ॥ षण्मुखं बालकं ज्ञात्वा सर्वे देवा मुदान्विताः ॥ गर्गेणो
क्तास्तदंते वै सुखेन ह्रियतामिति ॥ ७८ ॥ शंभोः पुत्रः प्रसादेन सर्वो भवति शाश्वतः ॥ गंगायाः पुलिने जातः कार्त्तिकेयो महाबलः ॥
॥ ७९ ॥ उपविष्टोथ गांगेयो ह्यहोरात्रोषितस्तदा ॥ शाखो विशाखोऽतिबलः षण्मुखोऽसौ महाबलः ॥ ८० ॥ जातो यदाथ गंगायां
षण्मुखः शंकरात्मजः ॥ तदानीमेव गिरिजा संजाता प्रस्नुतस्तनी ॥ ८१ ॥ शिवं निरीक्ष्य सा प्राह हे शंभो प्रस्नवो महान् ॥ संजातो मे महादेव
किमर्थस्तान्निरीक्ष्यताम् ॥ सर्वज्ञोऽपि महादेवो ह्यब्रवीत्तामथाज्ञवत् ॥ ८२ ॥ नारदस्तत्र चागत्य प्रोक्तवाञ्जन्म तस्य तत् ॥ शिवाय च शिवायै
च पुत्रो जातो हि सुंदरः ॥ ८३ ॥ तदाकर्ण्य वचो विप्रा हर्षनिर्भरमानसाः ॥ बभूवुः प्रमथाः सर्वे गंधर्वा गीततत्पराः ॥ ८४ ॥ अनेकाभिः
पताकाभिश्चैलपल्लवतोरणैः ॥ तथा विमानैर्बहुभिर्बभौ प्रज्वलितो महान् ॥ पर्वतः पुत्रजननाच्छंकरस्य महात्मनः ॥ ८५ ॥ तदा सर्वे सुरगणा
ऋषयः सिद्धचारणाः ॥ रक्षोगंधर्वयक्षाश्च अप्सरोगणसेविताः ॥ ८६ ॥ ऐकपद्येन ते सर्वे सहिताः शंकरेण तु ॥ द्रष्टुं गांगेयमधिकं जग्मुः पुलिनसं
स्थितम् ॥ ८७ ॥ ततो वृषभमारुह्य ययौ गिरिजया सह ॥ अन्यैः समेतो भगवान्सुरैरिंद्रादिभिस्तथा ॥ ८८ ॥ तदा शंखाश्च भेर्यश्च नेदुस्तूर्याण्यने
कशः ॥ ८९ ॥ तदानीमेव सर्वेशं वीरभद्रादयो गणाः ॥ अन्वयुः केलिसंरब्धा नानावादित्रवादकाः ॥ वादयन्तश्च वाद्यानि ततानि विततानि
च ॥ ९० ॥ केचिन्नृत्यपरास्तत्र गायकाश्च तथा परे ॥स्तावकाः स्तूयमानाश्च चक्रुस्ते गुणकीर्तनम् ॥ ९१ ॥ एवंविधास्ते सुरसिद्धयक्षा गंधर्व
विद्याधरपन्नगा ह्यमी ॥ शिवेन सार्द्धं परिहृष्टचित्ता द्रष्टुं ययुस्तं वरदं च शांकरिम् ॥ ९२ ॥ यावत्समीक्षयामासुर्गांगेयं शंकरोपमम् ॥ ददृशुस्ते
महत्तेजो व्याप्तमासीज्जगत्त्रयम् ॥ ९३ ॥ तत्तेजसावृतं बालं तप्तचामीकरप्रभम् ॥ सुमुखं सुश्रिया युक्तं सुनसं सुस्मितेक्षणम् ॥ ९४ ॥ चारुप्रसन्न
वदनं तथा सर्वांगसुंदरम् ॥ तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं गांगेयं प्रथितात्मकम् ॥ ९५ ॥ ववंदिरे तदा बालं कुमारं सूर्यवर्चसम् ॥ प्रमथाश्च गणाः सर्वे वीर
भद्रादयस्तथा ॥ ९६ ॥ परिवार्योपतस्थुस्ते वामदक्षिणभागतः ॥ तथा ब्रह्मा च विष्णुश्च इंद्रश्चापि सुरैर्वृतः ॥ ९७ ॥ ऋषयो यक्षगंधर्वाः परिवार्य

---

[1] खेचराः--अभवन्--इति पदच्छेदः। सन्धिस्त्वार्षः।

कुमारकम् ॥ दंडवत्पतिता भूमौ केचिच्च नतकंधराः ॥ ९८ ॥ प्रणेमुः शिरसा चान्ये मत्वा स्वामिनमव्ययम् ॥ अवाद्यंत विचित्राणि वादित्राणि
महोत्सवे ॥ एवमभ्युदये तस्मिन्नृषयः शांतिमापठन् ॥ ९९ ॥ एतस्मिन्नंतरे यातः शंकरो गिरिजापतिः ॥ अवतीर्य वृषाच्छीघ्रं पार्वत्या सह
सुव्रताः ॥ १०० ॥ पुत्रं निरैक्षत तदा जगदेकबंधुः प्रीत्या युतः परमया सह वै भवान्या ॥ स्नेहान्वितो भुजगभोगयुतो हि साक्षात्सर्वेश्वरः
परिवृतः प्रमथैः प्रहृष्टः ॥ १०१ ॥ उपगुह्य गुहं तत्र पार्वती जातसंभ्रमा ॥ प्रस्नुतं पाययामास स्तनं स्नेहपरिप्लुता ॥ १०२ ॥ तदा नीराजितो
देवैः सकलत्रैर्मुदान्वितैः ॥ जयशब्देन महता व्याप्तमासीन्नभस्तलम् ॥ १०३ ॥ ऋषयो ब्रह्मघोषेण गीतेनैव च गायकाः ॥ वाद्यैश्च वादकाश्चैव
उपतस्थुः कुमारकम् ॥ १०४ ॥ स्वमंकमारोप्य तदा गिरीशः कुमारकं तं प्रभया महाप्रभम् ॥ बभौ भवानीपतिरेव साक्षाच्छ्रिया युतः
पुत्रवतां वरिष्ठः ॥ १०५ ॥ दंपती तौ तदा तत्र ऐकपद्येन नंदतुः ॥ अभिषिच्यमान ऋषिभिरावृतः सुरसत्तमैः ॥ १०६ ॥ कुमारः क्रीडया
मास उत्संगे शंकरस्य च ॥ कंठे स्थितं वासुकिं च पाणिभ्यां समपीडयत् ॥ १०७ ॥ मुखं प्रपीडयित्वाऽसौ पाणीनगणयत्तदा ॥ एकं त्रीणि
दशाष्टौ च विपरीतक्रमेण च ॥ १०८ ॥ प्रहस्य भगवाञ्छंभुरुवाच गिरिजां तदा ॥ १०९ ॥ मंदस्मितेन च तदा भगवान्महेशः प्रातो मुदं
च परमां गिरिजासमेतः ॥ प्रेम्णा सगद्गदगिरा जगदेकबंधुर्नोवाच किंचन तदा भुवनैकभर्ता ॥ ११० ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे कार्त्तिकेयस्वामिकुमारोत्पत्तिवर्णनंनाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ कुमारं स्वांकमारोप्य उवाच जगदीश्वरः ॥ देवान्प्रति तदा रुद्रः सेंद्रान्भर्गः प्रतापवान् ॥ १ ॥ किं कार्यं कथ्यतां
देवाः कुमारेणाधुना मम ॥ तदोचुः सहिताः सर्वे देवं पशुपतिं प्रति ॥ २ ॥ तारकाद्भयमुत्पन्नं सर्वेषां जगतां विभो ॥ त्राता त्वं जगतां
स्वामी तस्मात्त्राणं विधीयताम् ॥ ३ ॥ कुमारेण हतोऽद्यैव तारको भविता प्रभो ॥ तस्मादद्यैव यास्यामस्तारकं हंतुमुद्यताः ॥ ४ ॥ तथेति
मत्वा सहसा निर्जग्मुस्ते तदा सुराः ॥ कार्त्तिकेयं पुरस्कृत्य शंकरात्मजमेव हि ॥ ५ ॥ सर्वे मिलित्वा सहसा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥
देवानामुद्यमं श्रुत्वा तारकोऽपि महाबलः ॥ ६ ॥ सैन्येन महता चैव ययौ योद्धुं सुरान्प्रति ॥ देवैर्दृष्टं समायातं तारकस्य महद्बलम् ॥ ७ ॥
तदा नभोगता वाणी ह्युवाच परिसांत्व्य तान् ॥ शांकरिं च पुरस्कृत्य सर्वे यूयं प्रतिष्ठिताः ॥ ८ ॥ दैत्यान्विजित्य संग्रामे जयिनो हि भविष्यथ
॥ ९ ॥ वाचं तु खेचरीं श्रुत्वा देवाः सर्वे समुत्सुकाः ॥ कुमारं च पुरस्कृत्य सर्वे ते गतसाध्वसाः ॥ १० ॥ युद्धकामाः सुरा यावत्तावत्सर्वे समा

गताः ॥ वरणार्थं कुमारस्य सुता मृत्योर्दुरत्यया ॥ ११ ॥ ब्रह्मणा नोदिता पूर्वं तपः परममाश्रिता ॥ तपसा तेन महता कुमारं प्रति वै तदा ॥
आगता दुहिता मृत्योः सेना नामैकसुंदरी ॥ १२ ॥ तां दृष्ट्वा तेऽब्रुवन्सर्वे देवं पशुपतिं प्रति ॥ एनं कुमारमुद्दिश्य आगता द्युतिसुंदरी ॥ १३ ॥
ब्रह्मणो वचनाच्चैव कुमारेण तदा वृता ॥ अथ सेनापतिर्जातः कुमारः शांकरिस्तदा ॥ १४ ॥ तदा शंखाश्च भेर्यश्च पटहानकगोमुखाः ॥ तथा
दुंदुभयो नेदुर्मृदंगाश्च महास्वनाः ॥ १५ ॥ तेन नादेन महता पूरितं च नभस्तलम् ॥ तदा गौरी च गंगा च कृत्तिका मातरस्तथा ॥ परस्परमथो
चुस्ताः सुतो मम ममेति च ॥ १६ ॥ एवं विवादमापन्नाः सर्वास्ता मातृकादयः ॥ निवारिता नारदेन मौढ्यं मा कुरुतेति च ॥ १७ ॥ पार्वत्यां
शंकराज्जातो देवकार्यार्थसिद्धये ॥ तूष्णींभूतास्तदा सर्वाः कृत्तिका मातृभिः सह ॥ १८ ॥ गुहेनोक्तास्तदा सर्वा ऋषिपत्न्यश्च कृत्तिकाः ॥ नक्ष
त्राणि समाश्रित्य भवद्भिः स्थीयतां चिरम् ॥ १९ ॥ तथा मातृगणस्तेन स्वामिना स्थापितो दिवि ॥ मृत्योः कन्यां च संगृह्य कार्त्तिकेयस्त्वरा
न्वितः ॥ २० ॥ इंद्रं प्रोवाच भगवान्कुमारः शंकरात्मजः ॥ दिवं याहि सुरैः सार्द्धं राज्यं कुरु निरन्तरम् ॥ २१ ॥ इंद्रेणोक्तः कुमारो हि तारकेण
प्रपीडिताः ॥ स्वर्गाद्विद्राविताः सर्वे वयं याता दिशो दश ॥ २२ ॥ किं पृच्छसि महाभाग अस्मान्पदपरिच्युतान् ॥ एवमुक्तस्तदा तेन वज्रिणा
शंकरात्मजः ॥ प्रहस्येंद्रं प्रति तदा मा भैषीत्यभयं ददौ ॥ २३ ॥ यावत्कथयतस्तस्य शांकरेश्च महात्मनः ॥ कैलासं तु गते रुद्रे पार्वत्या प्रमथैः
सह ॥ २४ ॥ आजगाम महादैत्यो दैत्यसेनाभिरावृतः ॥ रणदुंदुभयो नेदुस्तथा प्रलयभीषणाः ॥ २५ ॥ रणकर्कशतूर्याणि डिंडिमान्यद्भुतानि
च ॥ गोमुखाः खरशृंगाणि काहलान्येव भूरिशः ॥ २६ ॥ वाद्यभेदा अवाद्यंत तस्मिन्दैत्यसमागमे ॥ गर्जमानास्तदा वीरास्तारकेण सहैव तु ॥
॥ २७ ॥ उवाच नारदो वाक्यं तारकं देवकण्टकम् ॥ २८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ पुरा देवैः कृतो यत्नो वधार्थं नात्र संशयः ॥ तवैव चासु
रश्रेष्ठ मयोक्तं नान्यथा भवेत् ॥ २९ ॥ कुमारोऽयं च शर्वस्य तवार्थं चोपपादितः ॥ एवं ज्ञात्वा महाबाहो कुरु यत्नं समाहितः ॥ ३० ॥ नार
दोक्तं निशम्याथ तारकः प्रहसन्निव ॥ उवाच वाक्यं मेधावी गच्छ त्वं च पुरंदरम् ॥ ३१ ॥ मम वाक्यं महर्षे त्वं वद शीघ्रं यथातथम् ॥ कुमारं च
पुरस्कृत्य मया योद्धुं त्वमिच्छसि ॥ ३२ ॥ मूढभावं समाश्रित्य कर्तुमिच्छसि नान्यथा ॥ मनुष्यमेकमाश्रित्य मुचुकुन्दाख्यमेव च ॥
॥ ३२ ॥ तत्प्रभावेऽमरावत्यां स्थितोऽसि त्वं न चान्यथा ॥ कौमारं बलमाश्रित्य तिष्ठसे त्वं ममाग्रतः ॥ ३४ ॥ त्वां हनिष्याम्यहं
मन्द लोकपालैः सहैव हि ॥ एवं कथय देवेन्द्रं देवर्षे नान्यथा वद ॥ ३५ ॥ तथेति मत्वा भगवान्स नारदो ययौ सुराञ्छक्रपुरोगमांश्च ॥ आचष्ट

सर्वं ह्यसुरेन्द्रभाषितं सहोपहासं मतिमांस्तथैव ॥३६॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ भवद्भिः श्रूयतां देवा वचनं मम नान्यथा ॥ तारकेण यदुक्तं च सानुगे
नावधार्यताम् ॥३७॥ ॥ तारक उवाच ॥ ॥ त्वां हनिष्यामि रे मूढ नान्यथा मम भाषितम् ॥ ३८ ॥ मुचुकुन्दं समासाद्य लोकपालैश्च पूजितः ॥
न त्वया भीरुणा योत्स्ये देवो भूत्वा नराश्रितः ॥ ३९ ॥ तस्य वाक्यं निशम्योचुः सर्वे देवाः सवासवाः ॥ कुमारं च पुरस्कृत्य नारदं चर्षिसत्त
मम् ॥ ४० ॥ जानासि त्वं हि देवर्षे कुमारस्य बलाबलम् ॥ अज्ञो भूत्वा कथं वाक्यमुक्तं तस्य ममाग्रतः ॥ ४१ ॥ प्रहस्य नारदो वाक्यमुवाच
तस्य सन्निधौ ॥ अहमप्युपहासं च वाक्यं तारकमुक्तवान् ॥ ४२ ॥ जानीध्वममराः सर्वे कुमारं जयिनं सुराः ॥ भविष्यत्यत्र मे वाक्यं नात्र कार्या
विचारणा ॥ ४३ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा सर्वे देवा मुदान्विताः ॥ ऐकपद्येन चोत्तस्थुर्योद्धुकामाश्च तारकम् ॥ ४४ ॥ कुमारं गजमारोप्य देवेन्द्रो
ह्यग्रगोऽभवत् ॥ सुरसैन्येन महता लोकपालैः समावृतः ॥ ४५ ॥ तदा दुन्दुभयो नेदुर्भेरीतूर्याण्यनेकशः ॥ वीणावेणुमृदंगानि तथा गन्धर्वनि
स्वनाः ॥ ४६ ॥ गजं दत्त्वा महेंद्राय कुमारो यानमारुहत् ॥ अनेकरत्नसंवीतं नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ विचित्रचित्रं सुमहत्तथाश्चर्यसमन्वितम् ॥
॥ ४७ ॥ विमानमारुह्य तदा महायशाः स शांकरिः सर्वगणैरुपेतः ॥ श्रिया समेतः परया बभौ महान्स वीज्यमानश्चमरैर्महाप्रभैः ॥ ४८ ॥ प्राचे
तसं छत्र[१] महामणिप्रभं रत्नैरुपेतं बहुभिर्विराजितम् ॥ धृतं तदा तेन कुमारमूर्द्धनि चन्द्रेण चान्द्रैः किरणैः सुशोभितम् ॥ ४९ ॥ संमीलितास्तदा
सर्वे देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ बलैः स्वैः स्वैः परिक्रांता योद्धुकामा महाबलाः ॥ ५० ॥ यमोऽपि स्वगणैः सार्द्धं मरुद्भिश्च सदागतिः ॥ [२]पाथोभिर्वरु
णस्तत्र कुबेरो गुह्यकैः सह ॥ ईशोऽपि प्रमथैः सार्द्धं नैर्ऋतो व्याधिभिः सह ॥ ५१ ॥ एवं तेऽष्टौ लोकपा योद्धुकामाः सर्वे मिलित्वा तारकं हंतु
मेव ॥ पुरस्कृत्वा शांकरिं विश्ववंद्यं सेनापतिं चात्मविदां वरिष्ठम् ॥ ५२ ॥ एवं ते योद्धुकामा हि अवतेरुश्च भूतलम् ॥ अंतर्वेद्यां स्थिताः सर्वे गंगा
यमुनमध्यगाः ॥ ५३ ॥ पातालाच्च समायातास्तारकस्योपजीविनः ॥ चेरुरंगबलोपेता हन्तुकामाः सुरान्रणे ॥ ५४ ॥ तारको हि समायातो विमा
नेन विराजितः ॥ छत्रेण च महातेजा ध्रियमाणेन मूर्द्धनि ॥ ५५ ॥ चामरैर्वीज्यमानो हि शुशुभे दैत्यराट् स्वयम् ॥ ५६ ॥ एवं देवाश्च दैत्याश्च
अंतर्वेद्यां स्थितास्तदा ॥ सैन्येन महता तत्र व्यूहान्कृत्वा पृथक्पृथक् ॥ ५७ ॥ गजान्कृत्वा ह्येकतश्च हयांश्च विविधांस्तथा ॥ स्यंदनानि विचित्राणि
नानारत्नयुतानि च ॥५८॥ पदाता बहवस्तत्र शक्तिशूलपरश्वधैः ॥ खड्गतोमरनाराचैः पाशमुद्गरशोभिताः ॥५९॥ ते सेने सुरदैत्यानां शुशुभाते पर

---

[१] छत्र--छत्रम्--विभक्तेः 'सुपां सुलुक्' इत्यनेनार्षत्वाल्लुक् । [२] यादोभिः--इ० पा० ।

स्परम् ॥ हंतुकामास्तदा ते वै स्तूयमानाश्च बन्धुभिः ॥६०॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे
शिवशास्त्रे देवैः सह तारकासुरस्य संग्रामे देवदैत्यसेनासंनाहवर्णनंनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ छ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ उभे सेने तदा
तेषां सुराणां चामरद्विषाम् ॥ अनेकाश्चर्यसंवीते चतुरंगबलान्विते ॥ विरेजतुस्तदान्योऽन्यं गर्जतो [1]वांबुदागमे ॥१॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र वल्गमानाः
परस्परम् ॥ देवासुरास्तदा सर्वे युयुधुश्च महाबलाः ॥ २ ॥ युद्धं सुतुमुलं ह्यासीद्देवदैत्यसमाकुलम् ॥ रुण्डमुण्डांकितं सर्वं क्षणेन समपद्यत ॥३॥ भूमौ
निपतितास्तत्र शतशोऽथ सहस्रशः ॥ केषांचिद्बाहवश्छिन्नाः खड्गपातैः सुदारुणैः ॥ ४ ॥ मुचुकुंदो हि बलवांस्त्रैलोक्येऽमितविक्रमः ॥५॥ तारको हि
तदा तेन मुचुकुंदेन धीमता ॥ खड्गेन चाहतस्तत्र सर्वप्राणेन वक्षसि ॥ प्रसह्य तत्प्रहारं च प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ किं रे मूढ त्वया चाद्य कृत
मस्ति बलादिदम् ॥ न त्वया योद्धुमिच्छामि मानुषेणैव लज्जया ॥ ७ ॥ तारकस्य वचः श्रुत्वा मुचुकुंदोऽभ्यभाषत ॥ मया हतोऽसि दैत्येंद्र नान्यो
भवितुमर्हसि ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा मे खड्गसंपातं न त्वं तिष्ठसि चाग्रतः ॥ त्वां हन्मि पश्य मे शौर्यं दैत्यराज स्थिरो भव ॥ ९ ॥ एवमुक्त्वा तदा वीरो
मुचुकुंदो महाबलः ॥ यावज्जघान खड्गेन तावच्छक्त्या समाहतः ॥ मांधातुस्तनयस्तत्र पपात रणमंडले ॥ १० ॥ पतितस्तत्क्षणादेव चोत्थितः
परवीरहा ॥ ११ ॥ स सज्जमानोतिमहाबलो वै हंतुं तदा दैत्यपतिं च तारकम् ॥ ब्रह्मास्त्रमुद्यम्य धनुर्गृहीत्वा मांधातृपुत्रो भुवनैकजेता ॥ १२ ॥
स तारकं योद्धुकामस्तरस्वी रुषान्वितोत्फुल्लविलोचनो महान् ॥ स नारदो ब्रह्मसुतो बभाषे तदा नृवीरं मुचुकुंदमेवम् ॥ १३ ॥ न तारको हन्यते
मानुषेण तस्मादेतन्मा विमोचीर्महास्त्रम् ॥ १४ ॥ निशम्य वचनं तस्य देवर्षेर्नारदस्य च ॥ मुचुकुंद उवाचेदं भविता कोऽस्य मारकः ॥ १५ ॥
तदोवाच महातेजा नारदो दिव्यदर्शनः ॥ एनं हंता कुमारश्च कुमारोऽयं शिवात्मजः ॥१६॥ तस्माद्भवद्भिः स्थातव्यमैकपद्येन युध्यताम् ॥ तिष्ठ त्वं
चायतो भूत्वा मुचुकुंद महामते ॥ १७ ॥ निशम्य वाक्यं च मनोहरं शुभं ह्युदीरितं तेन महाप्रभेण ॥ सर्वे सुराः शांतिपरा बभूवुस्तेनैव साकं नृवरेण
यत्नात् ॥ १८ ॥ ततो दुंदुभयो नेदुः शंखाश्च कृतनिश्चयाः ॥ ताडिता विविधैर्वाद्यैः सुरासुरसमन्वितैः ॥ १९ ॥ जगर्जुरसुरास्तत्र देवान्प्रति कृतो
द्यमाः ॥ शिवकोपोद्भवो वीरो वीरभद्रो रुषान्वितः ॥२०॥ गणैर्बहुभिरासाद्य तारकं च महाबलम् ॥ मुचुकुंदं पृष्ठतः कृत्वा तथैव च सुरानपि ॥२१॥
तदा ते प्रमथाः सर्वे पुरस्कृत्य कुमारकम् ॥ युयुधुः संयुगे तत्र वीरभद्रादयो गणाः ॥ २२ ॥ त्रिशूलैर्ऋष्टिभिः पाशैः खड्गैः परशुपट्टिशैः ॥ निजघ्नुः

---

[1] इवार्थे--'व' शब्दः । [2] अक्षराधिक्यमर्थानुरोधेन न दोषायार्षत्वाच्च ।

समरेन्योन्यं सुरासुरविमर्द्दने ॥ २३ ॥ तारको वीरभद्रेण त्रिशूलेन हतो भृशम् ॥ पपात सहसा तत्र क्षणं मूर्छापरिप्लुतः ॥ २४ ॥ उत्थाय च
मुहूर्त्ताच्च तारको दैत्यपुंगवः ॥ लब्धसंज्ञो बलाविष्टो वीरभद्रं जघान च ॥ २५ ॥ स शक्तिं च महातेजा वीरभद्रो हि तारकम् ॥ त्रिशूलेन च घोरेण
शिवस्यानुचरो बली ॥ २६ ॥ एवं संयुध्यमानौ तौ जघ्नतुश्चेतरेतरम् ॥ द्वंद्वयुद्धं सुतुमुलं तयोर्जातं महात्मनोः ॥ २७ ॥ सुरास्तत्रैव समरे प्रेक्षका
ह्यभवंस्तदा ॥ तयोर्भेरीमृदंगाश्च पटहानकगोमुखाः ॥ २८ ॥ तथा डमरुनादेन व्याप्तमासीज्जगत्रयम् ॥ तेन घोषेण महता युध्यमानौ महा
बलौ ॥ २९ ॥ शुशुभातेऽतिसंरब्धौ प्रहारैर्जर्जरीकृतौ ॥ अन्योन्यमभिसंरब्धौ तौ बुधांगारकाविव ॥ ३० ॥ नारदेन तदा ख्यातो वीरभद्रस्य
तद्वधः ॥ न रोचते च तद्वाक्यं वीरभद्रस्य वै तदा ॥ ३१ ॥ नारदेन यदुक्तं हि तारकस्य वधं प्रति ॥ यथा रुद्रस्तथा सोऽपि वीरभद्रो महाबलः ॥
॥ ३२ ॥ एवं प्रयुध्यमानौ तौ जघ्नतुश्चेतरेतरम् ॥ अन्योन्यं स्पर्द्धमानौ तौ गर्जंतौ सिंहयोरिव ॥ ३३ ॥ एवं तदा तौ भुवि युध्यमानौ महात्मना
ज्ञानवतां वरेण ॥ स वीरभद्रो हि तदा निवारितो वाक्यैरनेकैरथ नारदेन ॥३४॥ तथा निशम्य तद्वाक्यं नारदस्य मुखोद्गतम् ॥ वीरभद्रो रुषाविष्टो
नारदं प्रत्युवाच ह ॥३५॥ तारकं च वधिष्यामि पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥ आनयंति च ये वीराः स्वामिनं रणसंसदि ॥ ते पापिनो ह्यधर्मिष्ठा विमृशंति
रणं गताः ॥३६॥ भीरवस्ते तु विज्ञेया न वाच्यास्ते कदाचन ॥ त्वं न जानासि देवर्षे योधानां च प्रतिक्रियाम् ॥३७॥ मृत्युं च पृष्ठतः कृत्वा रणभूमौ
गतव्यथाः ॥ शस्त्राशस्त्रैर्भिन्नगात्राः प्रशस्ता नात्र संशयः ॥३८॥ इत्युक्त्वा चावदद्देवान्वीरभद्रो महाबलः ॥ शृण्वंतु मम वाक्यानि देवा इन्द्रपुरोगमाः॥
॥३९॥ अतारकां महीं चाद्य करिष्ये नात्र संशयः ॥४०॥ अथ त्रिशूलमादाय तारकेण युयोध सः ॥ वृषारूढैरनेकैश्च त्रिशूलवरधारिभिः ॥४१॥
कपर्द्दिनो वृषांकाश्च गणास्तेतिप्रहारिणः ॥ वीरभद्रं पुरस्कृत्य वीरभद्रपराक्रमाः ॥ ४२ ॥ त्रिशूलधारिणः सर्वे सर्वे सर्पांगभूषणाः ॥ सचंद्रशेखराः
सर्वे जटाजूटविभूषिताः ॥ ४३ ॥ नीलकण्ठा दशभुजाः पञ्चवक्त्रास्त्रिलोचनाः ॥ छत्रचामरसंवीताः सर्वे तेऽत्युग्रबाहवः ॥ ४४ ॥ वीरभद्रं पुरस्कृत्य
सर्वे हरपराक्रमाः ॥ युयुधुस्ते तदा दैत्यास्तारकासुरजीविनः ॥ ४५ ॥ पुनःपुनस्तैश्च तदा बभूवुर्गणैर्जितास्ते ह्यसुराः पराङ्मुखाः ॥ बभूव तेषां च
तदातिसंगरो महाभयो दैत्यवरैस्तदानीम् ॥ ४६ ॥ अमृष्यमाणाः परमास्त्रकोविदैस्ततो गणास्ते जयिनो बभूवुः ॥ गणैर्जितास्ते ह्यसुराः पराभवं
तं तारकं ते व्यथिताः शशंसुः ॥ ४७ ॥ विनाम्य चापं हि तथा च तारकः स योद्धुकामः प्रविवेश सेनाम् ॥ यथा झषो वै प्रविवेश सागरं तथा
ह्यसौ दैत्यवरो महात्मा ॥ ४८ ॥ गणैः समेतो युयुधे तदानीं स वीरभद्रो हि महाबलश्च ॥ सर्वान्सुरांश्चेंद्रमुखान्महाबलस्तथा गणान्यक्षपिशाचगुह्य

कान् ॥ स दैत्यवर्योऽतिरुषं प्रविष्टः संमर्दयामास महाबलो हि ॥ ४९ ॥ ततः समभवद्युद्धं देवदानवसंकुलम् ॥ देवदानवयक्षाणां सन्निपातकरं महत्
॥ ५० ॥ तथा वृषा गर्जमाना अश्वाञ्जघ्नुश्च सादिभिः ॥ रथिभिश्च रथाञ्जघ्नुः कुंजरान्सादिभिः सह ॥ ५१ ॥ वृषारूढैः सरथैस्ते च सर्वे निष्पा
टिता ह्यसुराः पोथिताश्च ॥ ५२ ॥ क्षयं प्रणीता बहवस्तदानीं पेतुः पृथिव्यां निहताश्च केचित् ॥ केचित्प्रविष्टा हि रसातलं च पलायमाना बहव
स्तथैव ॥ ५३ ॥ केचिच्च शरणं प्राप्ता रुद्रानुचरकिंकरान् ॥ एवं नष्टं तदा सैन्यं विलोक्यासुरपालकः ॥ तारको हि रुषाविष्टो हंतुं देवगणान्ययौ ॥
॥ ५४ ॥ भुजानामयुतं कृत्वा दैत्यराजो हि तारकः ॥ आरुह्य सिंहं सहसा घातयामास तान्रणे ॥५५॥ दंशितेन च सिंहेन वृषाः केचिद्विदारिताः ॥
तथैव तारकेणैव घातिता बहवो गणाः ॥ ५६ ॥ एवं कृतं तदा तेन तारकेण महात्मना ॥ सर्वेषामेव देवानामशक्यस्तारको महान् ॥ ५७ ॥
जातस्तदा महाबाहुस्त्रैलोक्यक्षयकारकः ॥ तारकस्यानुगा दैत्या अजेया बलवत्तराः ॥ ५८ ॥ महारूढा दंशिताश्च करालास्ते प्रहारिणः ॥ तै
राहता गणाः सर्वे सिंहैश्च वृषभा हताः ॥ ५९ ॥ एवं निहन्यमाना वै गणास्ते रणमण्डले ॥ प्रहस्य विष्णुः प्रोवाच कुमारं शिववल्लभम् ॥ ६० ॥
॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ नान्यो हंतास्य पापस्य त्वाद्विना कृत्तिकासुत ॥ तस्मात्त्वया हि कर्त्तव्यं वचनं च महाभुज ॥ ६१ ॥ तारकस्य वधा
र्थाय उत्पन्नोऽसि शिवात्मज ॥ तस्मात्त्वयैव कर्त्तव्य निधनं तारकस्य च ॥ ६२ ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्क्रुद्धः पार्वतीनन्दनो महान् ॥ उवाच प्रहस
न्वाक्यं विष्णुं प्रति यथोचितम् ॥ ६३ ॥ मया निरीक्ष्यते सम्यक्चित्रयुद्धं महात्मनाम् ॥ अनभिज्ञोऽस्म्यहं विष्णो कार्याकार्यविचारणे ॥ ६४ ॥
केऽस्मदीयाः परे चैव न जानामि कथंचन ॥ किमर्थं युध्यमाना वै परस्परवधे स्थिताः ॥ ६५ ॥ कुमारस्य वचः श्रुत्वा नारदो वाक्यमब्रवीत्
॥ ६६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कुमारोऽसि महाबाहो शंकरस्यांशसंभवः ॥ त्वं त्राता जगतां स्वामी देवानां च परा गतिः ॥ ६७ ॥
तारकेण पुरा वीर तपस्तप्तं सुदारुणम् ॥ येनैव विजिता देवा येन स्वर्गस्तथा जितः ॥ ६८ ॥ तपसा तेन चोग्रेण अजेयत्वमवाप्त
वान् ॥ अनेनापि जितश्चेंद्रो लोकपालास्तथैव च ॥ ६९ ॥ त्रैलोक्यं च जितं सर्वं ह्यनेनैव दुरात्मना ॥ तस्मात्त्वया निहंतव्य
स्तारकः पापपूरुषः ॥ ७० ॥ सर्वेषां शं विधातव्यं त्वया नाथेन चाद्य वै ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा कुमारः प्रहसन्महान् ॥ विमाना
दवतीर्याथ पदातिः परमोऽभवत् ॥ ७१ ॥ पद्भ्यां तदासौ परिधावमानः शिवात्मजोयं च कुमाररूपी ॥ करे समादाय महाप्रभावां शक्तिं
महोल्कामिव दीप्तियुक्ताम् ॥ ७२ ॥ दृष्ट्वा तमायांतमतीव चंडमव्यक्तरूपं बलिनां वरिष्ठम् ॥ दैत्यो बभाषे सुरसत्तमानामसौ कुमारो द्विषतां

निहंता ॥ ७३ ॥ अनेन सार्द्धं ह्यहमेव वीरो योत्स्यामि सर्वानहमेव वीरान् ॥ गणांश्च सर्वानपि घातयामि महेश्वराँल्लोकपालांश्च सद्यः ॥
॥ ७४ ॥ इत्येवमुक्त्वा सततं महाबलः कुमारमुद्दिश्य ययौ च योद्धुम् ॥ जग्राह शक्तिं परमाद्भुतां च स तारको वाक्यमिदं बभाषे ॥ ७५ ॥
॥ ॥ तारक उवाच ॥ ॥ कुमारो मेग्रतश्चाद्य भवद्भिश्च कथं कृतः ॥ यूयं गतत्रपा देवा येषां राजा पुरंदरः ॥ ७६ ॥ पुरा येन कृतं कर्म
विदितं सर्वमेव तत् ॥ प्रसुप्ताश्चार्दिता गर्भे जठरस्था निपातिताः ॥ ७७ ॥ कश्यपस्यात्मजेनैव बहुरूपो हतोऽसुरः ॥ नमुचिश्च हतो वीरो
वृत्रश्चैव तथा हतः ॥ ७८ ॥ कुमारं हंतुकामोसौ देवेंद्रो बलघातकः ॥ कुमारोऽयं मया देवा घातितोद्य न संशयः ॥ ७९ ॥ पुरा हतास्त्वया विप्रा
दक्षयज्ञे ह्यनेकशः ॥ तत्कर्मणः फलं चाद्य वीरभद्र महामते ॥ दर्शयिष्यामि ते वीर रणे रणविशारद ॥ ८० ॥ इत्येवमुक्त्वा स तदा महात्मा दैत्या
धिपो वीरवरः स एकः ॥ जग्राह शक्तिं परमाद्भुतां च स तारको युद्धविदां वरिष्ठः ॥८१॥ इति परमरुषाभिभूतो दितितनयः परीवृतोऽसुरेंद्रैः ॥ युधि
मतिमकरोत्तदा निहंतुं समरविजयी स तारको बलीयान् ॥ ८२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
केदारखण्डे शिवशास्त्रे सुरतारकासुरसंग्रामवर्णनंनामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ छ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ वल्गमानं तमायांतं तारका
सुरमोजसा ॥ आजघान च वज्रेण इंद्रो मतिमतां वरः ॥ १ ॥ तेन वज्रप्रहारेण तारको विह्वलीकृतः ॥ पतितोऽपि समुत्थाय शक्त्या तं प्राहरद्द्वि
पम् ॥ २ ॥ पुरंदरं गजस्थं हि अपातयत भूतले ॥ हाहाकारो महानासीत्पतिते च पुरंदरे ॥ ३ ॥ तारकेणापि तत्रैव यत्कृतं तच्छृणु प्रभो ॥ पतितं
च पदाक्रम्य हस्ताद्वज्रं प्रगृह्य च ॥ ४ ॥ हतं देवेंद्रमालोक्य तारको रिपुसूदनः ॥ वज्रघातेन महताऽताडयच्च पुरंदरम् ॥ ५ ॥ त्रिशूलमुद्यम्य
महाबलस्तदा स वीरभद्रो रुषितः पुरंदरम् ॥ संरक्षमाणो हि जघान तारकं शूलेन दैत्यं च महाप्रभेण ॥ ६ ॥ शूलप्रहाराभिहतो निपपात महीतले ॥
पतितोऽपि महातेजास्तारकः पुनरुत्थितः ॥ ७ ॥ जघान परया शक्त्या वीरभद्रं तदोरसि ॥ वीरभद्रोपि पतितः शक्तिघातेन तस्य वै ॥ ८ ॥
सगणाश्चैव देवाश्च गंधर्वोरगराक्षसाः ॥ हाहाकारेण महता चुक्रुशुश्च पुनःपुनः ॥ ९ ॥ तदोत्थितः सहसा महाबलः स वीरभद्रो द्विषतां निहंता ॥
त्रिशूलमुद्यम्य तडित्प्रकाशं जाज्वल्यमानं प्रभया निरंतरम् ॥ स्वरोचिषा भासितदिग्वितानं सूयदुबिंबाग्न्युडुमण्डलाभम् ॥ १० ॥ त्रिशूलेन तदा
यावद्धंतुकामो महाबलः ॥ निवारितः कुमारेण मावधीस्त्वं महामते ॥११॥ जगर्ज च महातेजाः कार्त्तिकेयो महाबलः ॥१२॥ तदा जयेत्यभिहितो
भूतैराकाशसंस्थितैः ॥ शक्त्या परमया वीरस्तारकं हंतुमुद्यतः ॥ १३ ॥ तारकस्य कुमारस्य संग्रामस्तत्र दुःसहः ॥ जातस्ततो महाघोरः सर्वभूतभयं

करः ॥ १४ ॥ शक्तिहस्तौ च तौ वीरौ युयुधाते परस्परम् ॥ शक्तिभ्यां भिन्नहस्तौ तौ महासाहससंयुतौ ॥१५॥ परस्परं वंचयंतौ सिंहाविव महाबलौ ॥
वैतालिकीं समाश्रित्य तथा वै खेचरीं गतिम् ॥ १६ ॥ पार्वतं मतमाश्रित्य शक्त्या शक्तिं निजघ्नतुः ॥ एभिर्मतैर्महावीरौ चक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ॥ १७ ॥
अन्योन्यसाधकौ भूत्वा महाबलपराक्रमौ ॥ जघ्नतुः शक्तिधाराभी रणे रणविशारदौ ॥ १८ ॥ मूर्ध्नि कण्ठे तथा बाह्वोर्जान्वोश्चैव कटीतटे ॥ वक्ष
स्युरसि पृष्ठे च चिच्छिदतुः परस्परम् ॥ १९ ॥ तदा तौ युध्यमानौ च हन्तुकामौ महाबलौ ॥ प्रेक्षका ह्यभवन्सर्वे देवगन्धर्वगुह्यकाः ॥ २० ॥
ऊचुः परस्परं सर्वे कोऽस्मिन्युद्धे विजेष्यते ॥ तदा नभोगता वाणी उवाच परिसांत्व्य वै ॥ २१ ॥ तारकं हि सुराश्चाद्य कुमारोऽयं हनिष्यति ॥
मा शोच्यतां सुराः सर्वैः सुखेन स्थीयतां दिवि ॥ २२ ॥ श्रुत्वा तदा तां गगने समीरितां तदैव वाचं प्रमथैः परीतः ॥ कुमारकस्तं प्रति हंतुकामो
दैत्याधिपं तारकमुग्ररूपम् ॥ २३ ॥ शक्त्या तया महाबाहुराजघान स्तनांतरे ॥ तारकं ह्यसुरश्रेष्ठं कुमारो बलवत्तरः ॥ २४ ॥ तं प्रहारमना
दृत्य तारको दैत्यपुंगवः ॥ कुमारं चाऽपि संक्रुद्धः स्वशक्त्या चाजघान वै ॥ २५ ॥ तेन शक्तिप्रहारेण शांकरिर्मूर्च्छितोऽभवत् ॥ मुहूर्ताच्चेत
नां प्राप्तः स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ २६ ॥ यथा सिंहो मदोन्मत्तो हंतुकामस्तथैव च ॥ कुमारस्तारकं दैत्यमाजघान प्रतापवान् ॥ २७ ॥ एवं पर
स्परेणैव कुमारश्चैव तारकः ॥ युयुधातेऽतिसंरब्धौ शक्तियुद्धपरायणौ ॥ २८ ॥ अभ्यासपरमावास्तामन्योन्यविजिगीषया ॥ तथा तौ युध्यमानौ
च चित्ररूपौ तपस्विनौ ॥ २९ ॥ धाराभिश्च अणीभिश्च सुप्रयुक्तौ च जघ्नतुः ॥ अवलोकपराः सर्वे देवगन्धर्वकिन्नराः ॥ ३० ॥ विस्मयं परमं
प्राप्ता नोचुः किंचन तस्य वै ॥ न ववौ च तदा वायुर्निष्प्रभोऽभूद्दिवाकरः ॥ ३१ ॥ हिमालयोऽथ मेरुश्च श्वेतकूटश्च दर्दुरः ॥ मलयोऽथ महाशैलो
मैनाको विंध्यपर्वतः ॥ ३२ ॥ लोकालोकौ महाशैलौ मानसोत्तरपर्वतः ॥ कैलासो मन्दरो माल्यो गन्धमादन एव च ॥ ३३ ॥ उदयाद्रिर्महेंद्रश्च
तथैवास्तगिरिर्महान् ॥ ३४ ॥ एते चान्ये च बहवः पर्वताश्च महाप्रभाः ॥ स्नेहार्दितास्तदाजग्मुः कुमारं च परीप्सवः ॥ ३५ ॥ ततः स दृष्ट्वा
तान्सर्वान्भयभीतांश्च शांकरिः ॥ पर्वतान्गिरिजापुत्रो बभाषे प्रतिबोधयन् ॥ ३६ ॥ ॥ कुमार उवाच ॥ ॥ मा खिद्यत महाभागा मा चिंता क्रियतां
नगाः ॥ घातयाम्यद्य पापिष्ठं सर्वेषामिह पश्यताम् ॥ ३७ ॥ एवं समाश्वास्य तदा मनस्वी तान्पर्वतान्देवगणैः समेतान् ॥ प्रणम्य शंभुं मनसा
हरिप्रियः स्वां मातरं चैव नतः कुमारः ॥ ३८ ॥ कार्त्तिकेयस्ततः शक्त्या निचकर्त रिपोः शिरः ॥ तच्छिरो निपपातोर्व्यां तारकस्य च तत्क्ष
णात् ॥ एवं स जयमापेदे कार्त्तिकेयो महाप्रभुः ॥ ३९ ॥ ददृशुस्तं सुरगणा ऋषयो गुह्यकाः खगाः ॥ किंनराश्चारणाः सर्पास्तथा चैवाप्सरो

गणाः ॥ ४० ॥ हर्षेण महताविष्टास्तुष्टुवुस्तं कुमारकम् ॥ विद्याधर्यश्च ननृतुर्गायकाश्च जगुस्तदा ॥ ४१ ॥ एवं विजयमापन्नं दृष्ट्वा सर्वे मुदा युताः ॥
ततो हर्षात्समागम्य स्वांकमारोप्य चात्मजम् ॥ ४२ ॥ परिष्वज्य तु गाढेन गिरिजापि तुतोष वै ॥ स्वोत्संगे च समारोप्य कुमारं सूर्यवर्चसम् ॥
॥ ४३ ॥ लालयामास तन्वंगी पार्वती रुचिरेक्षणा ॥ ऋषिभिः सत्कृतः शंभुः पार्वत्या सहितस्तदा ॥ ४४ ॥ आर्यासनगता साध्वी
शुशुभे मितभाषिणी ॥ संस्तूयमाना मुनिभिः सिद्धचारणपन्नगैः ॥ ४५ ॥ नीराजिता तदा देवैः पार्वती शंभुना सह ॥ कुमारेण सहै
वाथ शोभमाना तदा सती ॥ ४६ ॥ हिमालयस्तदागत्य पुत्रैश्च परिवारितः ॥ मेर्वाद्यैः पर्वतैश्चैव स्तूयमानः परोऽभवत् ॥ ४७ ॥ तदा देव
गणाः सर्व इन्द्राद्या ऋषिभिः सह ॥ पुष्पवर्षेण महता ववर्षुरमितद्युतिम् ॥ कुमारमग्रतः कृत्वा नीराजनपरा बभुः ॥ ४८ ॥ गीतवादित्रघो
षेण ब्रह्मघोषेण भूयसा ॥ संस्तूयमानो विविधैः सूक्तैर्वेदविदां वरैः ॥ ४९ ॥ कुमारविजयंनाम चरित्रं परमाद्भुतम् ॥ सर्वपापहरं दिव्यं
सर्वकामप्रदं नृणाम् ॥ ५० ॥ ये कीर्त्तयंति शुचयोऽमितभाग्ययुक्ताश्चानंत्यरूपमजरामरमादधानाः ॥ कौमारविक्रममहात्म्यमुदारमेतदा
नंददायकमनोर्थकरं नृणां हि ॥ ५१ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि कुमारस्य महात्मनः ॥ चरितं तारकाख्यं च सर्वपापैः समुच्यते ॥ ५२ ॥ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे शिवशास्त्रे तारकासुरवधपूर्वकं स्वामिकार्त्तिकेयविजयोत्सववर्णनं
नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ हत्वा तं तारकं संख्ये कुमारेण महात्मना ॥ किं कृतं सुमहद्विप्र तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥
कुमारो ह्यपरः शंभुर्येन सर्वमिदं ततम् ॥ तपसा तोषितः शंभुर्ददाति परमं पदम् ॥ २ ॥ कुमारो दर्शनात्सद्यः सफलो हि नृणां सदा ॥ ये
पापिनो ह्यधर्म्मिष्ठाः श्वपचा अपि लोमश ॥ दर्शनाद्धूतपापास्ते भवंत्येव न संशयः ॥ ३ ॥ शौनकस्य वचः श्रुत्वा उवाच चरितं तदा ॥ व्यास
शिष्यो महाप्राज्ञः कुमारस्य महात्मनः ॥ ४ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ हत्वा तं तारकं संख्ये देवानामजयं ततः ॥ अवध्यं च द्विजश्रेष्ठाः
कुमारो जयमाप्तवान् ॥५॥ महिमा हि कुमारस्य सर्वशास्त्रेषु कथ्यते ॥ वेदैश्च स्वागमैश्चापि पुराणैश्च तथैव च ॥ ६ ॥ तथोपनिषदैश्चैव मीमांसाद्वि
तयेन तु ॥ एवंभूतः कुमारोयमशक्यो वर्णितुं द्विजाः ॥ ७ ॥ यो हि दर्शनमात्रेण पुनाति सकलं जगत् ॥ त्रातारं भुवनस्यास्य निशम्य पितृराट्
स्वयम् ॥ ८ ॥ ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य विष्णुं चैव सवासवम् ॥ स ययौ त्वरितेनैव शंकरं लोकशंकरम् ॥ तुष्टाव प्रयतो भूत्वा दक्षिणाशापतिः
स्वयम् ॥ ९ ॥ नमो भर्गाय देवाय देवानां पतये नमः ॥ मृत्युंजयाय रुद्राय ईशानाय कपर्द्दिने ॥ १० ॥ नीलकंठाय शर्वाय व्योमावयव

रूपिणे ॥ कालाय कालनाथाय कालरूपाय वै नमः ॥ ११ ॥ यमेन स्तूयमानो हि उवाच प्रभुरीश्वरः ॥ किमर्थमागतोऽसि त्वं तत्सर्वं कथय
स्व नः ॥ १२ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ श्रूयतां देवदेवेश वाक्यं वाक्यविशारद ॥ तपसा परमेणैव तुष्टिं प्राप्तोसि शंकर ॥ १३ ॥ कर्मणा
परमेणैव ब्रह्मा लोकपितामहः ॥तुष्टिमेति न संदेहो वराणां हि सदा प्रभुः ॥ १४ ॥ तथा विष्णुर्हि भगवान्वेदवेद्यः सनातनः ॥ यज्ञैरनेकैः संतुष्ट
उपवासव्रतैस्तथा ॥ १५ ॥ ददाति केवलं भावं येन कैवल्यमाप्नुयुः ॥ नराः सर्वे मम मतं नान्यथा हि वचो मम ॥ १६ ॥ ददाति तुष्टो वै भोगं
तथा स्वर्गादिसंपदः ॥ सूर्यो नमस्ययाऽऽरोग्यं ददातीह न चान्यथा ॥ १७ ॥ गणेशो हि महादेव अर्घ्यपाद्यादिचंदनैः ॥ मंत्रावृत्त्या तथा शंभो
निर्विघ्नं च करिष्यति ॥ १८ ॥ तथान्ये लोकपाः सर्वे यथाशक्त्या फलप्रदाः ॥ यज्ञाध्ययनदानाद्यैः परितुष्टाश्च शंकर ॥ १९ ॥ महदाश्चर्य
संभूतं सर्वेषां प्राणिनामिह ॥ कृतं च तव पुत्रेण स्वर्गद्वारमपावृतम् ॥ २० ॥ दर्शनाच्च कुमारस्य सर्वे स्वर्गौकसो नराः ॥ पापिनोऽपि महादेव
जाता नास्त्यत्र संशयः ॥ २१ ॥ मया किं क्रियतां देव कार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥ ये सत्यशीलाः शांताश्च वदान्या निरवग्रहाः ॥ २२ ॥ जितेंद्रिया
अलुब्धाश्च कामरागविवर्जिताः ॥ याज्ञिका धर्मनिष्ठाश्च वेदवेदांगपारगाः ॥ २३ ॥ यां गतिं यांति वै शंभो सर्वे सुकृतिनोपि हि ॥ तां गतिं
दर्शनात्सर्वे श्वपचा अधमा अपि ॥ २४ ॥ कुमारस्य च देवेश महदाश्चर्यकर्मणः ॥ कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगसहितायां शिवस्य च ॥ २५ ॥
शिवस्य तनयं दृष्ट्वा ते यांति स्वकुलैः सह ॥ कोटिभिर्बहुभिश्चैव मत्स्थानं परिमुच्य वै ॥ २६ ॥ कुमारदर्शनात्सर्वे श्वपचा अपि यांति वै ॥
सद्गतिं त्वरितेनैव किं क्रियेत मयाधुना ॥ २७ ॥ यमस्य वचनं श्रुत्वा शंकरो वाक्यमब्रवीत् ॥ २८ ॥ ॥ शंकर उवाच ॥ ॥ येषां
त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ॥ विशुद्धभावो भो धर्म्म तेषां मनसि वर्त्तते ॥ २९ ॥ सत्तीर्थगमनायैव दर्शनार्थं सतामिह ॥
वांछा च महती तेषां जायते पूर्वकारिता ॥ ३० ॥ बहूनां जन्मनामंते मयि भावोऽनुवर्त्तते ॥ प्राणिनां सर्वभावेन जन्माभ्यासेन
भो यम ॥ ३१ ॥ तस्मात्सुकृतिनः सर्वे येषां भावोऽनुवर्त्तते ॥ जन्मजन्मानुवृत्तानां विस्मयं नैव कारयेत् ॥ ३२ ॥ स्त्रीबालशूद्राः श्वप
चाधमाश्च प्राग्जन्मसंस्कारवशाद्धि धर्म्म ॥ योनिं गताः पापिषु वर्त्तमानास्तथापि शुद्धा मनुजा भवंति ॥ ३३ ॥ तथा सितेन मनसा
च भवंति सर्वे सर्वेषु चैव विषयेषु भवंति तज्ज्ञाः ॥ दैवेन पूर्वचरितेन भवंति सर्वे सुराश्चेंद्रादयो लोकपालाः प्राक्तनेन ॥ ३४ ॥ जाता ह्यमी भूतग
णाश्च सर्वे ह्यमी ऋषयो ह्यमी देवताश्च ॥ ३५ ॥ विस्मयो नैव कर्त्तव्यस्त्वया वापि कुमारके ॥ कुमारदर्शने चैव धर्मराज निबोध मे ॥ ३६ ॥

वचनं कर्मसंयुक्तं सर्वेषां फलदायकम् ॥ सर्वतीर्थानि यज्ञाश्च दानानि विविधानि च ॥ कार्याणि मनःशुद्धयर्थं नात्र कार्या विचारणा ॥ ३७ ॥
मनसा भावितो ह्यात्मा आत्मनात्मानमेव च ॥ आत्मा अहं च सर्वेषां प्राणिनां हि व्यवस्थितः ॥ ३८ ॥ अहं सदा भावयुक्त आत्मसंस्थो निरं
तरः ॥ जंगमाजंगमानां च सत्यं प्रति वदामि ते ॥ ३९ ॥ द्वंद्वातीतो निर्विकल्पो हि साक्षात्स्वस्थो नित्यो नित्ययुक्तो निरीहः ॥ कूटस्थो वै
कल्पभेदप्रवादैर्बहिष्कृतो बोधबोध्यो ह्यनन्तः ॥ ४० ॥ विस्मृत्य चैनं स्वात्मानं केवलं बोधलक्षणम् ॥ संसारिणो हि दृश्यंते समस्ता जीवरा
शयः ॥ ४१ ॥ अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च त्रयोऽमी गुणकारिणः ॥ सृष्टिपालनसंहारकारका नान्यथा भवेत् ॥ ४२ ॥ अहंकारवृतेनैव कर्मणा कारिता
वयम् ॥ यूयं च सर्वे विबुधा मनुष्याश्च खगादयः ॥ ४३ ॥ पश्वादयः पृथग्भूतास्तथान्ये बहवो ह्यमी ॥ पृथक्पृथक्समीचीना गुणवतश्च संसृतौ
॥ ४४ ॥ पतिता मृगतृष्णायां मायया च वशीकृताः ॥ वयं सर्वे च विबुधाः प्राज्ञाः पंडितमानिनः ॥ ४५ ॥ परस्परं दूषयंतो मिथ्यावादरताः
खलाः ॥ ४६ ॥ त्रैगुणा भवसंपन्ना अतत्त्वज्ञाश्च रागिणः ॥ कामक्रोधभयद्वेषमदमात्सर्यसंयुताः ॥ ४७ ॥ परस्परं दूषयंतो ह्यतत्त्वज्ञा बहिर्मुखाः ॥
तस्मादेवं विदित्वाथ असत्यं गुणभेदतः ॥ ४८ ॥ गुणातीते च वस्त्वर्थे परमार्थैकदर्शनम् ॥ ४९ ॥ यस्मिन्भेदो ह्यभेदं च यस्मिन्नागो विरागताम् ॥
क्रोधो ह्यक्रोधतां याति तद्धाम परमं शृणु ॥ ५० ॥ न तद्भासयते शब्दः कृतकत्वाद्यथा घटः ॥ शब्दो हि जायते धर्म्मः प्रवृत्तिपरमो यतः ॥
॥ ५१ ॥ प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च तथा द्वंद्वानि सर्वशः ॥ विलयं यांति यत्रैव तत्स्थानं शाश्वतं मतम् ॥ ५२ ॥ निरंतरं निर्गुणं ज्ञप्तिमात्रं निरंजनं
निर्विकारं निरीहम् ॥ सत्तामात्रं ज्ञानगम्यं स्वसिद्धं स्वयंप्रभं सुप्रभं बोधगम्यम् ॥ ५३ ॥ एतज्ज्ञानं ज्ञानविदो वदंति सर्वात्मभावेन निरीक्षयंति ॥
सर्वातीतं ज्ञानगम्यं विदित्वा येन स्वस्थाः समबुद्ध्या चरंति ॥ ५४ ॥ अतीत्य संसारमनादिमूलं मायामयं मायया दुर्विचार्यम् ॥ मायां त्यक्त्वा
निर्ममा वीतरागा गच्छंति ते प्रेतराण्निर्विकल्पम् ॥ ५५ ॥ संसृतिः कल्पनामूलं कल्पना ह्यमृतोपमा ॥ यैः कल्पना परित्यक्ता ते यांति परमां
गतिम् ॥ ५६ ॥ शुक्त्यां रजतबुद्धिश्च रज्जुबुद्धिर्यथोरणे ॥ मरीचौ जलबुद्धिश्च मिथ्या मिथ्यैव नान्यथा ॥ ५७ ॥ सिद्धिः स्वच्छंदवर्त्तित्वं पार
तंत्र्यं हि वै मृषा ॥ बद्धो हि परतंत्राख्यो मुक्तः स्वातंत्र्यभावनः ॥ ५८ ॥ एको ह्यात्मा विदित्वाथ निर्ममो निरवग्रहः ॥ कुतस्तेषां बंधनं च यथा
खे पुष्पमेव च ॥ ५९ ॥ शशविषाणमेवैतज्ज्ञानं संसार एव च ॥ किं कार्यं बहुनोक्तेन वचसा निष्फलेन हि ॥ ६० ॥ ममतां च निराकृत्य प्राप्तु
कामाः परं पदम् ॥ ज्ञानिनस्ते हि विद्वांसो वीतरागा जितेंद्रियाः ॥ ६१ ॥ यैस्त्यक्तो ममताभावो लोभकोपौ निराकृतौ ॥ ते यांति परमं

स्थानं कामक्रोधविवर्जिताः ॥ ६२ ॥ यावत्कामश्च लोभश्च रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ॥ नाप्नुवंति च तां सिद्धिं शब्दमात्रैकबोधकाः ॥ ६३ ॥
॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ शब्दाच्छब्दः प्रवर्त्तेत निःशब्दं ज्ञानमेव च ॥ अनित्यत्वं हि शब्दस्य कथं प्रोक्तं त्वया प्रभो ॥ ६४ ॥ अक्षरं ब्रह्म
परमं शब्दो वै ह्यक्षरात्मकः ॥ तस्माच्छब्दस्त्वया प्रोक्तो निरीक्षक इति श्रुतम् ॥ ६५ ॥ प्रतिपाद्यं हि यत्किंचिच्छब्देनैव विना कथम् ॥ तत्सर्वं
कथ्यतां शंभो कार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥ ६६ ॥ ॥ शंकर उवाच ॥ ॥ शृणुष्वावहितो भूत्वा परमार्थयुतं वचः ॥ यस्य श्रवणमात्रेण ज्ञातव्यं
नावशिष्यते ॥ ६७ ॥ ज्ञानप्रवादिनः सर्वे ऋषयो वीतकल्मषाः ॥ ज्ञानाभ्यासेन वर्त्तंते ज्ञानं ज्ञानविदो विदुः ॥ ६८ ॥ ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं
ज्ञात्वा च परिगीयते ॥ कथं केन च ज्ञातव्यं किं तद्वक्तुं विवक्षितम् ॥ ६९ ॥ एतत्सर्वं समासेन कथयामि निबोध मे ॥ एको ह्यनेकधा चैव दृश्यते
भेदभावनः ॥ ७० ॥ यथा भ्रमरिकादृष्टा भ्रम्यते च मही यम ॥ तथात्मा भेदबुद्ध्या च प्रतिभाति ह्यनेकधा ॥ ७१ ॥ तस्माद्विमृश्य तेनैव
ज्ञातव्यः श्रवणेन च ॥ मंतव्यः सुप्रयोगेण मननेन विशेषतः ॥ ७२ ॥ निर्द्धार्य चात्मनात्मानं सुखं बंधात्प्रमुच्यते ॥ मायाजालमिदं सर्वं जगदे
तच्चराचरम् ॥ ७३ ॥ मायामयोऽयं संसारो ममतालक्षणो महान् ॥ ममतां च बहिः कृत्वा सुखं बंधात्प्रमुच्यते ॥ ७४ ॥ कोऽहं कस्त्वं कुतश्चान्ये
महामायावलंबिनः ॥ अजागलस्तनस्येव प्रपंचोऽयं निरर्थकः ॥ ७५ ॥ निष्फलोऽयं निराभासो निःसारो धूमडंबरः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन आत्मा
नं स्मर वै यम ॥ ७६ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एवं प्रचोदितस्तेन शंभुना प्रेतराट्स्वयम् ॥ बुद्धो भूत्वा यमः साक्षादात्मभूतोऽभवत्तदा
॥ ७७ ॥ कर्म्मणां हि च सर्वेषां शास्ता कर्मानुसारतः ॥ बभूव डंबरो नृणां भूतानां च समाहितः ॥ ७८ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ हत्वा तु
तारकं युद्धे कुमारेण महात्मना ॥ अत ऊर्ध्वं कथ्यतां भोः किं कृतं महदद्भुतम् ॥ ७९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ हते तु तारके दैत्ये हिमवत्प्रमु
खाद्रयः ॥ कार्त्तिकेयं समागत्य गीर्भी रम्याभिरैडयन् ॥ ८० ॥ ॥ गिरय ऊचुः ॥ ॥ नमः कल्याणरूपाय नमस्ते विश्वमंगल ॥ विश्वबंधो नमस्ते
ऽस्तु नमस्ते विश्वभावन ॥ ८१ ॥ वरिष्ठाः श्वपचा येन कृता वै दर्शनात्त्वया ॥ त्वां नमामो जगद्बंधुं त्वां वयं शरणागताः ॥ ८२ ॥ नमस्ते
पार्वतीपुत्र शंकरात्मज ते नमः ॥ नमस्ते कृत्तिकासूनो अग्निभूत नमोस्तु ते ॥ ८३ ॥ नमोस्तु ते देववरैः सुपूज्य नमोऽस्तु ते ज्ञानविदां वरिष्ठ ॥
नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद शरण्य सर्वार्तिविनाशदक्ष ॥८४॥ एवं स्तुतो गिरिभिः कार्त्तिकेयो ह्युमासुतः ॥ तान्गिरीन्सुप्रसन्नात्मा वरं दातुं समुत्सुकः
॥ ८५ ॥ ॥ कार्त्तिकेय उवाच ॥ ॥ भोभो गिरिवरा यूयं शृणुध्वं मद्वचोऽधुना ॥ कर्मिभिर्ज्ञानिभिश्चैव सेव्यमाना भविष्यथ ॥ ८६ ॥ भवत्स्वेव

हिःवर्त्तंते दृषदो यत्नसेविताः ॥ पुनंतु विश्वं वचनान्मम ता नात्र संशयः ॥ ८७ ॥ पर्वतीयानि तीर्थानि भविष्यंति न चान्यथा ॥ शिवालयानि दिव्यानि दिव्यान्यायतनानि च ॥ ८८ ॥ अयनानि विचित्राणि शोभनानि महांति च ॥ भविष्यंति न संदेहः पर्वता वचनान्मम ॥८९॥ योऽयं मातामहो मेऽद्य हिमवान्पर्वतोत्तमः ॥ तपस्विनां महाभागः फलदो हि भविष्यति ॥ ९० ॥ मेरुश्च गिरिराजोऽयमाश्रयो हि भविष्यति ॥ लोकालोको गिरिवर उदयाद्रिर्महायशः ॥ ९१ ॥ लिंगरूपो हि भगवान्भविष्यति न चान्यथा ॥ श्रीशैलो हि महेंद्रश्च तथा सह्याचलो गिरिः ॥ ९२ ॥ माल्यवान्मलयो विन्ध्यस्तथासौ गंधमादनः ॥ श्वेतकूटस्त्रिकूटो हि तथा दर्दुरपर्वतः ॥ ९३ ॥ एते चान्ये च बहवः पर्वता लिंगरूपिणः ॥ मम वाक्याद्भविष्यंति पापक्षयकरा ह्यमी ॥ ९४ ॥ एवं वरं ददौ तेभ्यः पर्वतेभ्यश्च शांकरिः ॥ ततो नंदी ह्युवाचाथ सर्वांगमपुरस्कृतम्[1] ॥ ९५ ॥ ॥ नंद्युवाच ॥ ॥ त्वया कृता हि गिरयो लिंगरूपिण एव ते ॥ शिवालयाः कथं नाथ पूज्याः स्युः सर्वदैवतैः ॥ ९६ ॥ ॥ कुमार उवाच ॥ ॥ लिंगं शिवालयं ज्ञेयं देवदेवस्य शूलिनः ॥ सर्वैर्नृभिर्दैवतैश्च ब्रह्मादिभिरतंद्रितैः ॥ ९७ ॥ नीलं मुक्ता प्रवालं च वैडूर्यं चंद्रमेव च ॥ गोमेदं पद्मरागं च मारतं कांचनं तथा ॥ ९८ ॥ राजतं ताम्रमारं च तथा नागमयं परम् ॥ रत्नधातुमयान्येवं लिंगानि कथितानि ते ॥ ९९ ॥ पवित्राण्येव पूज्यानि सर्वकामप्रदानि च ॥ एतेषामपि सर्वेषां काश्मीरं हि विशिष्यते ॥ १०० ॥ ऐहिकामुष्मिकं सर्वं पूजाकर्तुः प्रयच्छति ॥ १०१ ॥ ॥ नंद्युवाच ॥ ॥ लिंगानामपि पूज्यं स्याद्बाणलिंगं त्वया कथम् ॥ कथितं चोत्तमत्वेन तत्सर्वं वद सुव्रत ॥ १०२ ॥ ॥ कुमार उवाच ॥ रेवायां तोयमध्ये च दृश्यंते दृषदो हि याः ॥ शिवप्रसादात्तास्तु स्युर्लिंगरूपा न चान्यथा ॥ १०३ ॥ श्लक्ष्णमूलाश्च कर्तव्याः पिंडिकोपरि संस्थिताः ॥ पूजनीयाः प्रयत्नेन शिवदीक्षायुतेन हि ॥ १०४ ॥ पिंडीयुक्तं च शास्त्रेण विधिना च यजेच्छिवम् ॥ वरदो हि जगन्नाथः पूजकस्य न चान्यथा ॥ १०५ ॥ पंचाक्षरी यस्य[2] मुखे स्थिता सदा चेतोनिवृत्तिः शिवचिंतने च ॥ भूतेषु साम्यं परिवादमूकता षंढत्वमेवं परयोषितासु ॥ १०६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे कार्त्तिकेयप्रोक्तशिवलिंगमाहात्म्यवर्णनं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एवं ते शिवधर्माश्च कथितास्तेन वै द्विजाः ॥ सविशेषाः पाशुपताः प्रसादाच्चैव विस्तरात् ॥ १ ॥ अनेकागमसंवीता यथातत्त्वमुदाहृताः ॥ कापालिकानां भेदाश्च प्रोक्ता व्याससमासतः ॥ २ ॥

---

[1] वचनम्—इति शेषः । [2] अत्र—'तस्य'—इत्यध्याहृत्य 'पूजकस्य' इति पूर्वोक्तश्लोकस्थेन संबध्य—तस्य पूजकस्य जगन्नाथो वरदो भवेत्—इति समुदितवाक्यार्थो बोद्धव्यः ।

धर्मा नानाविधाः प्रोक्ता नंदिनं प्रति वै तदा ॥ ३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ श्रुतं कुमारचरितमविशेषं सुमंगलम् ॥ अस्माभिश्च महाभाग किंचित्पृच्छामहे वयम् ॥ ४ ॥ श्वेतस्य राजसिंहस्य चरितं परमाद्भुतम् ॥ येन संतोषितो रुद्रः शिवो भक्त्याऽप्रमेयया ॥ ५ ॥ ते भक्तास्ते महात्मानो ज्ञानिनस्ते च कर्मिणः ॥ येऽर्चयंति महाशंभुं देवं भक्त्या समावृताः ॥ ६ ॥ तस्मात्पृच्छामहे सर्वे चरितं शंकरस्य च ॥ व्यासप्रसादात्सर्वं यज्जानासि त्वं न चापरः ॥७॥ निशम्य वचनं तेषां मुनीनां लोमशोऽब्रवीत् ॥ ८॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ आकर्ण्यतां महाभागाश्चरितं परमाद्भुतम् ॥ तस्य राज्ञो हि भजतो राजभोगांश्च सर्वशः ॥ मतिर्द्धर्मे समुत्पन्ना श्वेतस्य च महात्मनः ॥ ९ ॥ पृथिवीं पालयामास प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ ब्रह्मण्यः सत्यवाक्छूरः शिवभक्तो निरंतरम् ॥ १० ॥ राज्यं शशासाथ स शक्तितो नृपो भक्त्या तदा चैव समर्चयत्सदा ॥ शंभुं परेशं परमं परात्परं शांतं पुराणं परमात्मरूपम् ॥ ११ ॥ आयुस्तस्य परिक्षीणमर्चतः परमेश्वरम् ॥ अथैतच्च महाभाग चरितं श्रूयतां मम ॥ १२ ॥ वाणी शिवकथायुक्ता परमाश्चर्यसंयुता ॥ न वाऽऽधयो हि तस्यैव व्याधयो हि महीपतेः ॥ १३ ॥ तस्य राज्ञो न बाधंते तथा चोपद्रवास्त्वमी ॥ निरीतिको जनो ह्यासीन्निरुपद्रव एव च ॥ १४ ॥ अकृष्टपच्यौषधयस्तस्य राज्ञोऽभवन्भुवि ॥ तपस्विनो ब्राह्मणाश्च वर्णाश्रमयुता जनाः ॥ ॥ १५ ॥ न पुत्रमरणे दुःखं नापमानं न मारकाः ॥ न दारिद्र्यं च ते सर्वे प्राप्नुवन्ति कदाचन ॥ १६ ॥ एवं बहुतरः कालस्तस्य राज्ञो महात्मनः ॥ गतो हि सफलो विप्राः शिवपूजारतस्य वै ॥ १७ ॥ एकदा पूजमानं तं शंकरं परमार्थदम् ॥ यमो हि प्रेषयामास यमदूतान्नृपं प्रति ॥ १८ ॥ वचनाच्चित्रगुप्तस्य श्वेत आनीयतामिति ॥ तथेति मत्वा ते दूता आगताः शिवमंदिरम् ॥ १९ ॥ राजानं नेतुकामास्ते पाशहस्ता महाभयाः ॥ यावत्समागता याम्या राजानं ददृशुस्त्वरात् ॥ २० ॥ न चक्रिरे तदा दूता आज्ञां धर्मस्य चैव हि ॥ ज्ञात्वा सर्वं यमश्चैव आगतः स्वयमेव हि ॥ २१ ॥ उद्धृत्य दंडं सहसा नेतुकामस्तदा नृपम् ॥ ददर्श च महाबाहुः शिवध्यानपरायणम् ॥ २२ ॥ शिवभक्तियुतं शांतं केवलं ज्ञानसंयुतम् ॥ यमोऽपि दृष्ट्वा राजानं परं क्षोभमुपागमत् ॥ २३ ॥ चित्रस्थो ह्यभवत्सद्यः प्रेतराजोऽतिविह्वलः ॥ कालरूपश्च यो नित्यं प्रजानां क्षयकारकः ॥ २४ ॥ आगतस्तत्क्षणादेव नृपं प्रति रुषान्वितः ॥ खड्गेन सितधारेण चर्मणा परमेण हि ॥ २५ ॥ तावत्तं ददृशे सोऽपि स्थितं द्वारि भयावृतम् ॥ उवाच कालो हि तदा यमं वैवस्वतं प्रति ॥ २६ ॥ कस्मात्त्वया धर्मराज नो नीतोऽयं नृपो महान् ॥ यम दूतसहायश्च भीतवत्प्रतिभासि मे ॥ २७ ॥ कालात्ययो न कर्त्तव्यो वचनान्मम सुव्रत ॥ कालेनोक्तस्तदा धर्म उवाच प्रस्तुतं वचः ॥ २८ ॥ तवाज्ञां च करि

ष्यामि नात्र कार्या विचारणा ॥ असौ दुरत्ययोऽस्माकं शिवभक्तो निरंतरम् ॥ २९ ॥ चित्रस्था इव तिष्ठाम भयाद्देवस्य शूलिनः ॥ यमस्य वचनं
श्रुत्वा कालः क्रोधसमन्वितः ॥ राजानं हंतुमारेभे त्वरितः खड्गमाददे ॥ ३० ॥ त्रिगुणाष्टार्कसंकाशं प्रविवेश शिवालयम् ॥ यावत्कोपेन महता
तावद्दृष्टः पिनाकिना ॥ स्वभक्तं हंतुकामोसौ श्वेतराजानमुत्तमम् ॥ ३१ ॥ ध्यानस्थितं चात्मनि तं विशुद्धज्ञानप्रदीपेन विशुद्धचित्तम् ॥ आत्मा
नमात्मात्मतया निरंतरं स्वयंप्रकाशं परमं पुरस्तात् ॥ ३२ ॥ एवंविधं तं प्रसमीक्ष्य कालं संचिंत्यमानं मनसाऽचलेन ॥ शैवं पदं यत्परमार्थरूपं
कैवल्यसायुज्यकरं स्वरूपतः ॥ ३३ ॥ सदाशिवेन दृष्टोऽसौ कालः कालांतकेन च ॥ उच्छृंखलः खलो दर्पाद्विशमानो निजांतिके ॥ ३४ ॥
नंदिकेश्वरमध्यस्थो यावद्दृष्टो निजांतिके ॥ शिवेन जगदीशेन भक्तवत्सलबंधुना ॥ ३५ ॥ निरीक्षितस्तृतीयेन चक्षुषा परमेष्ठिना ॥ स्वभक्तं
रक्षमाणेन भस्मसादभवत्क्षणात् ॥ ३६ ॥ ददाह तं कालमनेकवर्णं व्यात्ताननं भीमबहूग्ररूपम् ॥ ज्वालावलीभिः परिदह्यमानमतिप्रचंडं भुवनैक
भक्षणम् ॥ ३७ ॥ ददर्शिरे देवगणाः समेताः सयक्षगंधर्वपिशाचगुह्यकाः ॥ सिद्धाप्सरःसर्वखगाश्च पन्नगाः पतत्रिणो लोकपालास्तथैव ॥ ३८ ॥
ज्वालामालावृतं कालमीश्वरस्याग्रतः स्थितम् ॥ लब्धसंज्ञस्तदा राजा कालं स्वं हंतुमागतम् ॥ ३९ ॥ पुनः पुनर्ददर्शाथ दह्यमानं कृशानुना ॥
प्रार्थयामास स व्यग्रो रुद्रं कालाग्निसन्निभम् ॥ ४० ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ नमो रुद्राय शांताय स्वज्योत्स्नायात्मवेधसे ॥ निरंतराय सूक्ष्माय
ज्योतिषां पतये नमः ॥ ४१ ॥ त्राता त्वं हि जगन्नाथ पिता माता सुहृत्सखा ॥ त्वमेव बंधुः स्वजनो लोकानां प्रभुरीश्वरः ॥ ४२ ॥ किं कृतं हि
त्वया शंभो कोऽसौ दग्धो ममाग्रतः ॥ न जानामि च किं जातं कृतं केन महत्तरम् ॥ ४३ ॥ एवं प्रार्थयतस्तस्य श्रुत्वा च परिदेवनम् ॥ उवाच
शंकरो वाक्यं बोधयन्निव तं नृपम् ॥ ४४ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ मया दग्धो ह्ययं कालस्तवार्थे च तवाग्रतः ॥ दह्यमानो हि दृष्टस्ते ज्वाला
मालाकुलो महान् ॥ ४५ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन शंभुना राजसत्तमः ॥ उवाच प्रश्रितो भूत्वा वचनं शिवमग्रतः ॥ ४६ ॥ किमनेन कृतं शंभो
अकृत्यं वद तत्त्वतः ॥ य इमां प्रापितोऽवस्थां प्राणात्ययकरीं भव ॥ ४७ ॥ एवं विज्ञापितस्तेन ह्युवाच परमेश्वरः ॥ भक्षकोऽयं महाराज
सर्वेषां प्राणिनामिह ॥ ४८ ॥ भक्षणार्थं तव विभो सोऽयं क्रूरोऽधुनाऽऽगतः ॥ ममांतिकं महाराज तस्माद्दग्धो मया विभो ॥ ४९ ॥
बहूनां क्षेममन्विच्छंस्तवार्थेऽन्हं विशेषतः ॥ ५० ॥ ये पापिनो ह्यधर्मिष्ठा लोकसंहारकारकाः ॥ पाषंडवादसंयुक्ता वध्यास्ते मम
चैव हि ॥ वाक्यं निशम्य रुद्रस्य श्वेतो वचनमब्रवीत् ॥ ५१ ॥ कालेनैव हि लोकोऽयं पुण्यमाचरते सदा ॥ धर्मनिष्ठाश्च केचित्तु भक्त्या

परमया युताः ॥ ५२ ॥ उपासनारताः केचिज्ज्ञानिनो हि तथा परे ॥ केचिदध्यात्मसंयुक्ताश्चान्ये मुक्ताश्च केचन ॥ ५३ ॥ कालो हि
हर्ता च चराचराणां तथा ह्यसौ पालकोऽप्यद्वितीयः ॥ स स्रष्टा वै प्राणिनां प्राणभूतस्तस्मादेनं जीवयस्वाशु भूयः ॥ ५४ ॥ यदि सृष्टिपरोऽसि त्वं
कालं जीवय सत्वरम् ॥ यदि संहारभूतोऽसि सर्वेषां प्राणिनामिह ॥ ५५ ॥ तर्ह्येवं कुरु शंभो त्वं कालस्य च महात्मनः ॥ विना कालेन यत्किंचि
द्भविष्यति न शंकर ॥ ५६ ॥ इति विज्ञापितस्तेन राज्ञा शंभुः प्रतापिना ॥ चकार वचनं तस्य भक्तस्य च चिकीर्षितम् ॥ ५७ ॥ शंभुः प्रहस्याथ
तदा महेशः संजीवयामास पिनाकपाणिः ॥ चकार रूपं च यथा पुरासीदालिंगितोसौ यमदूतमध्ये ॥ ५८ ॥ उपस्थितोऽसौ त्वथ लज्जमानस्तु
ष्टाव देवं वृषभध्वजं तम् ॥ नत्वा पुरःस्थाग्निमयं हि कालः सविस्मयो वाक्यमिदं बभाषे ॥ ५९ ॥ ॥ काल उवाच ॥ ॥ कालांतक त्रिपुरेश
त्रिपुरांतकर प्रभो ॥ मदनो हि त्वया देव कृतोऽनंगो जगत्पते ॥ ६० ॥ दक्षयज्ञविनाशश्च कृतो हि परमाद्भुतः ॥ कालकूटं दुःप्रसहं सर्वेषां क्षयकृ
न्महत् ॥ ६१ ॥ ग्रसितं तत्त्वया शंभो अन्येषामपि दुर्द्धरम् ॥ लिंगरूपेण महता व्याप्तमासीज्जगत्त्रयम् ॥ ६२ ॥ लयनाल्लिंगमित्युक्तं सर्वैरपि सुरा
सुरैः ॥ यस्यांतं न विदुर्देवा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ ६३ ॥ लिंगस्य देवदेवस्य महिमानं परस्य च ॥ नमस्ते परमेशाय नमस्ते विश्वमंगल ॥
नमस्ते शितिकण्ठाय नमस्तस्मै कपर्दिने ॥ ६४ ॥ नमोनमः कारणकारणाय ते नमोनमो मंगलमंगलात्मने ॥ ज्ञानात्मने ज्ञानविदां मनीषिणां
त्वमादिदेवोऽसि पुमान्पुराणः ॥ ६५ ॥ त्वमेव सर्वं जगदेकबंधो वेदांतवेद्योऽसि महानुभावः ॥ महानुभावैः परिकीर्त्तनीयस्त्वमेव विश्वेश्वर विश्व
मान्यः ॥ ६६ ॥ त्वं पासि लुंपसि जगत्त्रितयं महेश स्रष्टासि भूतपतिरेव न कश्चिदन्यः ॥ ६७ ॥ इति स्तुतस्तदा तेन कालेन जगदीश्वरः ॥
उवाच कालो राजानं श्वेतं संबोधयन्निव ॥ ६८ ॥ ॥ काल उवाच ॥ ॥ मनुष्यलोके सकले नान्यस्त्वत्तो हि विद्यते ॥ येन त्वया जितो देवो
ह्यजेयो भुवनत्रये ॥ ६९ ॥ मया हतमिदं विश्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ जेताहं सर्वदेवानां सर्वेषां दुरतिक्रमः ॥ ७० ॥ स हि ते चानुगो जातो महा
राज प्रयच्छ मे ॥ अभयं देवदेवाच्च शूलिनः परमेष्ठिनः ॥ ७१ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन श्वेतः कालेन चैव हि ॥ उवाच प्रहसन्वाचा मेघनादगभीरया
॥ ७२ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ शिवस्य परमं रूपं त्वमेको नास्ति संशयः ॥ कालस्त्वमसि भूतानां स्थितिसंहाररूपवान् ॥ ७३ ॥ तस्मात्पूज्य
तमोऽसि त्वं सर्वेषां च नियामकः ॥ त्वद्भयात्कृतिनः सर्वे शरणं परमेश्वरम् ॥ व्रजंति विविधैर्भावैरात्मलक्षणतत्पराः ॥ ७४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥
॥ ॥ तेनैवं रक्षितः कालो राज्ञा परमधर्मिणा ॥ शिवप्रसादमात्रेण लब्धसंज्ञो बभूव ह ॥ ७५ ॥ तदा यमेन स्तवितो मृत्युना यमदूतकैः ॥

शिवं प्रणम्य संस्तुत्य श्वेतं राजानमेव च ॥ ययौ स्वमालयं विप्रा मेने स्वं जनितं पुनः ॥ ७६ ॥ मायया सह पत्न्या च शिवस्य चारितं
महत् ॥ अनुसंस्मृत्य संस्मृत्य विस्मयं परमं ययौ ॥ ७७ ॥ कथयामास सर्वेषां दूतानां स्वयमेव हि ॥ आकर्ण्यतां मम वचो
हे दूतास्त्वरितेन हि ॥ ७८ ॥ कर्त्तव्यं च प्रयत्नेन नान्यथा मम भाषितम् ॥ ७९ ॥ ॥ काल उवाच ॥ ॥ ये त्रिपुण्ड्रं
धारयंति तथा ये वै जटाधराः ॥ ये रुद्राक्षधराश्चैव तथा ये शिवनामिनः ॥ ८० ॥ उपजीवनहेतोश्च भिया ये ह्यपि मानवाः ॥ पापि
नोऽपि दुराचाराः शिववेषधरा ह्यमी ॥ ८१ ॥ नानेतव्या भवद्भिश्च मम लोकं कदाचन ॥ वर्ज्यास्ते हि प्रयत्नेन पापिनोऽपि सदैव हि ॥
॥ ८२ ॥ अन्येषां का कथा दूता येऽर्चयंति सदाशिवम् ॥ भक्त्या परमया शंभुं रुद्रास्ते नात्र संशयः ॥ ८३ ॥ रुद्राक्षमेकं शिरसा बिभर्ति
यस्तथा त्रिपुंड्रं च ललाटमध्यके॥ पंचाक्षरीं ये प्रजपंति साधवः पूज्या भवद्भिश्च न चान्यथा क्वचित् ॥ ८४ ॥ यस्मिन्राष्ट्रेऽथ वा देशे ग्रामे चापि
विचक्षणः ॥ शिवभक्तो न दृश्येत स्मशानात्तु विशिष्यते ॥ तद्राष्ट्रं देशमित्याहुः सत्यं प्रतिवदामि वः ॥ ८५ ॥ यस्मिन्न संति नित्यं हि शिवभ
क्तिसमन्विताः ॥ तद्ग्रामस्था जनाः सर्वे शासनीया न संशयः ॥ ८६ ॥ एवमाज्ञापयामास यमोऽपि निजकिंकरान् ॥ तथेति मत्वा ते सर्वे तूष्णी
मासन्सुविस्मिताः ॥ ८७ ॥ एवंविधोऽयं भुवनैकभर्ता सदाशिवो लोकगुरुः स एकः ॥ दाता प्रहर्ता निजभावयुक्तः सनातनोऽयं जगदेकबंधुः
॥८८॥ दग्ध्वा कालं महादेवो निर्भयं च ददौ विभुः ॥ श्वेतस्य राजराजस्य महीपालवरस्य च ॥ ८९ ॥ तदा निर्भयमापन्नः श्वेतराजो महामनाः ॥
भक्त्या च परया मुक्तो बभूव कृतनिश्चयः ॥ ९० ॥ तदा देवैः पूज्यमान ऋषिभिः पन्नगैस्तथा ॥ श्वेतो राजन्यवर्योऽसौ शिवसायुज्यमात्त
वान् ॥ ९१ ॥ एवं भक्तिपराणां च महेशे च जगद्गुरौ ॥ सिद्धिः करतले तेषां सत्यं प्रतिवदामि वः ॥ ९२ ॥ श्वपचोऽपि वरिष्ठः स्यात्प्रसादाच्छं
करस्य च ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजनीयो हि शंकरः ॥ ९३ ॥ बहूनां जन्मनामंते शिवभक्तिः प्रजायते ॥ ९४ ॥ ज्ञानिनां कृतबुद्धीनां जन्म
जन्मनि शंकरः ॥ किं मया बहुनोक्तेन पूजनीयः सदाशिवः ॥ ९५ ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ किरातेन कृतं यच्च व्रतं च परमा
द्भुतम् ॥ येनैव तारितं विश्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ ९६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे
श्वेतराजचरिते शिवभक्तिप्रभावेण कालदहनवृत्तान्तवर्णनंनाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ किन्नामा च
किरातोऽभूत्किं तेन व्रतमाहितम् ॥ तत्त्वं कथय विप्रेंद्र परं कौतूहलं हि नः ॥ १ ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामो याथातथ्येन कथ्यताम् ॥ न ह्यन्यो

विद्यते लोके त्वद्विना वदतां वरः ॥ तस्मात्कथय भो विप्र सर्वं शुश्रूषतां हि नः ॥ २ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन शौनकेन महात्मना ॥ कथयामास
तत्सर्वं पुष्कसेन कृतं च यत् ॥ ३ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ आसीत्पुरा महारौद्रश्चंडोनाम दुरात्मवान् ॥ क्रूरसंगो निष्कृतिको भूतानां
भयवाहकः ॥ ४ ॥ जालेन मत्स्यान्दुष्टात्मा घातयत्यनिशं खलु ॥ भल्लैर्मृगाञ्छापदांश्च कृष्णसारांश्च शल्लकान् ॥ ५ ॥ खड्गांश्चैव च दुष्टात्मा
दृष्ट्वा कांश्चिच्च पापवान् ॥ पक्षिणोऽघातयत्क्रुद्धो ब्राह्मणांश्च विशेषतः ॥ ६ ॥ लुब्धको हि महापापो दुष्टो दुष्टजनप्रियः ॥ भार्या तथाविधा तस्य
पुष्कसस्य महाभया ॥७॥ एवं विहरतस्तस्य बहुकालोत्यवर्तत ॥ गते बहुतिथे काले पापौघनिरतस्य च ॥८॥ निषंगे जलमादाय क्षुत्पिपासार्दितो
भृशम् ॥ एकदा निशि पापीयाच्छ्रीवृक्षोपरि संस्थितः ॥ कोलं हंतुं धनुष्पाणिर्जाग्रच्चानिमिषेण हि ॥९॥ माघमासेऽसितायां वै चतुर्दश्यामथाग्रतः ॥
मृगमार्गविलोकार्थी बिल्वपत्राण्यपातयत्॥१०॥श्रीवृक्षपर्णानि बहूनि तत्र स च्छेदयामास रुषान्वितोपि ॥श्रीवृक्षमूले परिवर्तमानो लिंगं च तस्योपरि
दुष्टभावः ॥ ११ ॥ ववर्ष गंडूषजलं दुरात्मा यदृच्छया तानि शिवे पतंति ॥ श्रीवृक्षपर्णानि च दैवयोगाज्जातं च सर्वं शिवपूजनं तत् ॥ १२ ॥
गंडूषवारिणा तेन स्नपनं च कृतं महत् ॥ बिल्वपत्रैरसंख्यातैरर्चनं च महत्कृतम् ॥ १३ ॥ अज्ञानेनापि भो विप्राः पुष्कसेन दुरात्मना ॥ माघ
मासेऽसिते पक्षे चतुर्दश्यां विधूदये ॥ १४ ॥ पुष्कसोऽथ दुराचारो वृक्षादवततार सः ॥ आगत्य जलसंकाशं मत्स्यान्हंतुं प्रचक्रमे ॥ १५ ॥ लुब्ध
कस्यापि भार्याभून्नाम्ना चैव घनोदरी ॥ दुष्टा सा पापनिरता परद्रव्यापहारिणी ॥ १६ ॥ गृहान्निर्गत्य सायाह्ने पुरद्वारबहिः स्थिता ॥ वनमार्गं प्रप
श्यंती पत्युरागमनेच्छया ॥ १७ ॥ चिराद्भर्तरि नायाते चिन्तयामास लुब्धकी ॥ अद्य सायाह्नवेलायामागताः सर्वलुब्धकाः ॥ १८ ॥ तमःस्तोमेन
संछन्नाश्चतस्रो विदिशो दिशः ॥ रात्रौ यामद्वयं यातं किं मतंगः समागतः ॥ १९ ॥ किं वा केसरलोभेन सिंहेनैव विदारितः ॥ किं भुजंगफणार
त्नहारी सर्पविषार्दितः ॥ २० ॥ किं वा वराहदंष्ट्राग्रघातैः पंचत्वमागतः ॥ मधुलोभेन वृक्षाग्रात्स वै प्रपतितो भुवि ॥ २१ ॥ क्वान्वेषयामि पृच्छामि
क्व गच्छामि च कं प्रति ॥ एवं विलप्य बहुधा निवृत्ता स्वं गृहं प्रति ॥ २२ ॥ नैवान्नं नो जलं किंचिन्न भुक्तं तद्दिने तया ॥ चिंतयंती पतिं
चापि लुब्धकी त्वनयन्निशाम् ॥ २३ ॥ अथ प्रभाते विमले पुष्कसी वनमाययौ ॥ अशनार्थं च तस्यान्नमादाय त्वरिता सती ॥ २४ ॥ भ्रममाणा
वने तस्मिन्ददर्श महतीं नदीम् ॥ तस्यास्तीरे समासीनं स्वपतिं प्रेक्ष्य हर्षिता ॥ २५ ॥ तदन्नं कूलतः स्थाप्य नदीं तर्तुं प्रचक्रमे ॥ निरीक्ष्य चाथ
मत्स्यान्स जालप्रोतान्समानयत् ॥ २६ ॥ तावत्तयोक्तश्चण्डोऽसावेहि शीघ्रं च भक्षय ॥ अन्नं त्वदर्थमानीतमुपोष्य दिवसं मया ॥ २७ ॥

कृतं किमद्य रे मंद गतेऽहनि च किं कृतम् ॥ नाऽशितं च त्वया मूढ लंघितेनाद्य पापिना ॥ २८ ॥ नद्यां स्नातौ तथा तौ च दम्पती च शुचि
व्रतौ ॥ यावद्गतश्च भोक्तुं स तावच्छ्वा स्वयमागतः ॥ २९ ॥ तेन सर्वं भक्षितं च तदन्नं स्वयमेव हि ॥ चंडी प्रकुपिता चैव श्वानं हंतुमुप
स्थिता ॥ ३० ॥ आवयोर्भक्षितं चान्नमनेनैव च पापिना ॥ किं च भक्षयसे मूढ भविताद्य बुभुक्षितः ॥ ३१ ॥ एवं तयोक्तश्चण्डोऽसौ
बभाषे तां शिवप्रियः ॥ यच्छुना भक्षितं चान्नं तेनाहं पारितोषितः ॥ ३२ ॥ किमनेन शरीरेण नश्वरेण गतायुषा ॥ शरीरं दुर्लभं लोके
पूज्यते क्षणभंगुरम् ॥ ३३ ॥ ये पुष्णंति निजं देहं सर्वभावेन चाहताः ॥ मूढास्ते पापिनो ज्ञेया लोकद्वयबहिष्कृताः ॥ ३४ ॥ तस्मान्मानं पारि
त्यज्य क्रोधं च दुरवग्रहम् ॥ स्वस्था भव विमर्शेन तत्त्वबुद्ध्या स्थिरा भव ॥ ३५ ॥ बोधिता तेन चंडी सा पुष्कसेन तदा भृशम् ॥ जागरादि
च संप्राप्तः पुष्कसोऽपि चतुर्दशीम् ॥ ३६ ॥ शिवरात्रिप्रसंगाच्च जायते यद्ध्यसंशयम् ॥ तज्ज्ञानं परमं प्राप्तः शिवरात्रिप्रसंगतः ॥ ३७ ॥ यामद्वयं
च संजातममावास्यां तु तत्र वै ॥ आगताश्च गणास्तत्र बहवः शिवनोदिताः ॥ ३८ ॥ विमानानि बहून्यत्र आगतानि तदंतिकम् ॥ दृष्टानि तेन
तान्येव विमानानि गणास्तथा ॥ ३९ ॥ उवाच परया भक्त्या पुष्कसोऽपि च तान्प्रति ॥ कस्मात्समागता यूयं सर्वे रुद्राक्षधारिणः ॥ ४० ॥
विमानस्थाश्च केचिच्च वृषारूढाश्च केचन ॥ सर्वे स्फटिकसंकाशाः सर्वे चंद्रार्द्धशेखराः ॥ ४१ ॥ कपर्दिनश्चर्मपरीतवाससो भुजंगभोगैः कृत
हारभूषणाः ॥ श्रियान्विता रुद्रसमानवीर्या यथातथं भो वदतात्मनोचितम् ॥ ४२ ॥ पुष्कसेन तदा पृष्टा ऊचुः सर्वे च पार्षदाः ॥ रुद्रस्य देवदे
वस्य संनम्राः कमलेक्षणाः ॥ ४३ ॥ ॥ गणा ऊचुः ॥ ॥ प्रेषिताः स्मो वयं चंड शिवेन परमेष्ठिना ॥ आगच्छ त्वरितो भूत्वा सस्त्रीको या
नमारुह ॥ ४४ ॥ लिंगार्च्चनं कृतं यच्च त्वया रात्रौ शिवस्य च ॥ तेन कर्मविपाकेन प्राप्तोऽसि शिवसन्निधिम् ॥ ४५ ॥ तथोक्तो वीरभद्रेण उवाच
प्रहसन्निव ॥ पुष्कसोऽपि स्वया बुद्ध्या प्रस्तावसदृशं वचः ॥ ४६ ॥ ॥ पुष्कस उवाच ॥ ॥ किं मया कृतमद्यैव पापिना हिंसकेन च ॥
मृगयारसिकेनैव पुष्कसेन दुरात्मना ॥ ४७ ॥ पापाचारो ह्यहं नित्यं कथं स्वर्गं व्रजाम्यहम् ॥ कथं लिंगार्चनमिदं कृतमस्ति तदुच्यताम् ॥ ४८ ॥
परं कौतुकमापन्नः पृच्छामि त्वां यथातथम् ॥ कथयस्व महाभाग सर्वं चैव यथाविधि ॥ ४९ ॥ इत्येवं पृच्छतस्तस्य पुष्कसस्य यथाविधि ॥
कथयामास तत्सर्वं शिवधर्मं मुदान्वितः ॥ ५० ॥ ॥ वीरभद्र उवाच ॥ ॥ देवदेवो महादेवो देवानां पतिरीश्वरः ॥ परितुष्टोऽद्य हे चंड स महेश
उमापतिः ॥ ५१ ॥ प्रासंगिकतया माघे कृतं लिंगार्चनं त्वया ॥ शिवतुष्टिकरं चाद्य पूतोऽसि त्वं न संशयः ॥ शिवरात्र्यां प्रसंगेन कृतमर्चन

मेव च ॥ ५२ ॥ कोलं निरीक्षमाणेन बिल्वपत्राणि चैव हि ॥ च्छेदितानि त्वया चंड पतितानि तदैव हि ॥ लिंगस्य मस्तके तानि तेन त्वं
सुकृती प्रभो ॥ ५३ ॥ ततश्च जागरो जातो महान्वृक्षोपरि ध्रुवम् ॥ तेनैव जागरेणैव तुतोष जगदीश्वरः ॥ ५४ ॥ छलेनैव महाभाग कोल[1]संदर्श
नेन हि ॥ शिवरात्रिदिने चात्र स्वप्नस्ते न च योषितः ॥ ५५ ॥ तेनोपवासेन च जागरेण तुष्टो ह्यसौ देववरो महात्मा ॥ तव प्रसादाय महानुभावो
ददाति सर्वान्वरदो म[2]हांश्च ॥ ५६ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन वीरभद्रेण धीमता ॥ पुष्कसोऽपि विमानाग्र्यमारुरोह च पश्यताम् ॥ ५७ ॥ गणानां
देवतानां च सर्वेषां प्राणिनामपि ॥ तदा दुंदुभयो नेदुर्भेर्यस्तूर्याण्यनेकशः ॥ ५८ ॥ वीणावेणुमृदंगानि तस्य चाग्रे गतानि च ॥ जगुर्गंधर्वपतयो
ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ५९ ॥ विद्याधरगणाः सर्वे तुष्टुवुः सिद्धचारणाः ॥ चामरैर्वीज्यमानो हि च्छत्रैश्च विविधैरपि ॥ महोत्सवेन महता आनीतो
गंधमादनम् ॥ ६० ॥ शिवसान्निध्यमगमच्चंडोसौ तेन कर्मणा ॥ शिवरात्र्युपवासेन परं स्थानं समागमत् ॥ ६१ ॥ पुष्कसोऽपि तथा प्राप्तः प्रसं
गेन सदाशिवम् ॥ किं पुनः श्रद्धया युक्ताः शिवाय परमात्मने ॥ ६२ ॥ पुष्पादिकं फलं गंधं तांबूलं भक्ष्यमृद्धिमत् ॥ ये प्रयच्छंति लोकेऽस्मि
न्रुद्रास्ते नात्र संशयः ॥६३॥ चंडेन वै पुष्कसेन सफलं तस्य चाभवत् ॥ प्रसंगेनापि तेनैव कृतं तच्चाल्पबुद्धिना ॥ ६४ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ किं
फलं तस्य चोद्देशः केन चैव पुरा कृतम् ॥ कस्माद्व्रतमिदं जातं कृतं केन पुरा विभो ॥ ६५ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ यदा सृष्टं जगत्सर्वं ब्रह्मणा
परमेष्ठिना ॥ कालचक्रं तदा जातं पुरा राशिसमन्वितम् ॥ ६६ ॥ द्वादश राशयस्तत्र नक्षत्राणि तथैव च ॥ सप्तविंशतिसंख्यानि मुख्यानि कार्य
सिद्धये ॥ ६७ ॥ एभिः सर्वं प्रचंडं च राशिभिरुडुभिस्तथा ॥ कालचक्रान्वितः कालः क्रीडयन्सृजते जगत् ॥ ६८ ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतं सृजत्य
वति हंति च ॥ निबद्धमस्ति तेनैव कालेनैकेन भो द्विजाः ॥ ६९ ॥ कालो हि बलवाँल्लोके एक एव न चापरः ॥ तस्मात्कालात्मकं सर्वमिदं
नास्त्यत्र संशयः ॥७०॥ आदौ कालः कालनाच्च लोकनायकनायकः ॥ ततो लोका हि संजाताः सृष्टिश्च तदनंतरम् ॥ ७१ ॥ सृष्टेर्लवो हि संजातो
लवाच्च क्षणमेव च ॥ क्षणाच्च निमिषं जातं प्राणिनां हि निरंतरम् ॥ ७२ ॥ निमिषाणां च षष्ट्या वै पल इत्यभिधीयते ॥ पंचदश्या अहोरात्रैः पक्ष
इत्यभिधीयते ॥७३॥ पक्षाभ्यां मास एव स्यान्मासा द्वादश वत्सरः ॥ तं कालं ज्ञातुकामेन कार्यं ज्ञानं विचक्षणैः ॥ ७४ ॥ प्रतिपद्दिनमारभ्य पौर्ण
मास्यंतमेव च ॥ पक्षः पूर्णो हि यस्माच्च पूर्णिमेत्यभिधीयते ॥ ७५ ॥ पूर्णचंद्रमसी या तु सा पूर्णा देवताप्रिया ॥ नष्टस्तु चंद्रो यस्यां वा[3] अमा सा

---

१ कोलसंदर्शनेन—कोलः कदाऽऽगमिष्यतीति कालप्रतीक्षणेन—इत्यर्थः । कालसंदर्शनेन इ० च पा० । २ महान्—उत्सवान्—सर्वान्—उत्सवान्—इत्यर्थः । ३ वै—अमा—इति पदच्छेदः ।

कथिता बुधैः ॥ ७६ ॥ अग्निष्वात्तादिपितॄणां प्रियातीव बभूव ह ॥ त्रिंशद्दिनानि ह्येतानि पुण्यकालयुतानि च ॥ तेषां मध्ये विशेषो यस्तं शृणुध्वं द्विजोत्तमाः ॥ ७७ ॥ योगानां वा व्यतीपात ऊडूनां श्रवणस्तथा ॥ अमावास्या तिथीनां च पूर्णिमा वै तथैव च ॥ ७८ ॥ संक्रांतयस्तथा ज्ञेयाः पवित्रा दानकर्मणि ॥ तथाष्टमी प्रिया शंभोर्गणेशस्य चतुर्थिका ॥ ७९ ॥ पञ्चमी नागराजस्य कुमारस्य च षष्ठिका ॥ भानोश्च सप्तमी ज्ञेया नवमी चण्डिकाप्रिया ॥ ८० ॥ ब्रह्मणो दशमी ज्ञेया रुद्रस्यैकादशी तथा ॥ विष्णुप्रिया द्वादशी च अंतकस्य त्रयोदशी ॥ ८१ ॥ चतुर्दशी तथा शंभोः प्रिया नास्त्यत्र संशयः ॥ निशीथसंयुता या तु कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ उपोष्या सा तिथिः श्रेष्ठा शिवसायुज्यकारिणी ॥ ८२ ॥ शिवरात्रितिथिः ख्याता सर्वपापप्रणाशिनी ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ ८३ ॥ ब्राह्मणी विधवा काचित्पुरा ह्यासीच्च चंचला ॥ श्वपचाभिरता सा च कामुकी कामहेतुतः ॥ ८४ ॥ तस्यां तस्य सुतो जातः श्वपचस्य दुरात्मनः ॥ दुःसहो दुष्टनामात्मा सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ ॥ ८५ ॥ महापापप्रयोगाच्च पापमारभते सदा ॥ कितवश्च सुरापायी स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ ८६ ॥ मृगयुश्च दुरात्मासौ कर्मचण्डाल एव सः ॥ अधर्मिष्ठो ह्यसद्वृत्तः कदाचिच्च शिवालयम् ॥ शिवरात्र्यां च संप्राप्तो ह्युषितः शिवसन्निधौ ॥ ८७ ॥ श्रवणं शैवशास्त्रस्य यदृच्छाजातमंतिके ॥ शिवस्य लिंगरूपस्य स्वयंभुवो यदा तदा ॥ ८८ ॥ स एकत्रोषितो दुष्टः शिवरात्र्यां तु जागरात् ॥ तेन कर्मविपाकेन पुण्यां योनिमवाप्तवान् ॥ ॥ ८९ ॥ भुक्त्वा पुण्यतमाँल्लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ॥ चित्रांगदस्य पुत्रोभूद्भूपालेश्वरलक्षणः ॥ ९० ॥ नाम्ना विचित्रवीर्योऽसौ सुभगः सुंदरीप्रियः ॥ राज्यं महत्तरं प्राप्य निःस्तंभो हि महानभूत् ॥ ९१ ॥ शिवे भक्तिं प्रकुर्वाणः शिवकर्मपरोऽभवत् ॥ शैवशास्त्रं पुरस्कृत्य शिवपूजनतत्परः ॥ रात्रौ जागरणं यत्नात्करोति शिवसन्निधौ ॥ ९२ ॥ शिवस्य गाथा गायंस्तु आनंदाश्रुकणान्मुहुः ॥ प्रमुंचंश्चैव नेत्राभ्यां रोमांचपुलकावृतः ॥ ९३ ॥ आयुष्यं च गतं तस्य शिवध्यानपरस्य च ॥ शिवो हि सुलभो लोके पशूनां ज्ञानिनामपि ॥ ९४ ॥ संसेवितुं सुखप्राप्त्यै ह्येक एव सदाशिवः ॥ शिवरात्र्युपवासेन प्राप्तो ज्ञानमनुत्तमम् ॥ ९५ ॥ ज्ञानात्सर्वमनुप्राप्तं भूतसाम्यं निरंतरम् ॥ सर्वभूतात्मकं ज्ञात्वा केवलं च सदाशिवम् ॥ विना शिवेन यत्किंचिन्नास्ति वस्त्वत्र न क्वचित् ॥ ९६ ॥ एवं पूर्णं निष्प्रपंचं ज्ञानं प्राप्नोति दुर्लभम् ॥ प्राप्तज्ञानस्तदा राजा जातो हि शिववल्लभः ॥ ९७ ॥ मुक्तिं सायुज्यतां प्राप्तः शिवरात्रेरुपोषणात् ॥ तेन लब्धं शिवाज्जन्म पुरा यत्कथितं मया ॥ ९८ ॥ दाक्षायणीवियो

---

१ अत्र नास्ति—च परं क्वचिदन्यत्रापि नास्तीत्यर्थः ।

गाच्च जटाजूटेन विस्तरात् ॥ य उत्पन्नो मस्तकाच्च शिवस्य परमात्मनः ॥ वीरभद्रेति विख्यातो दक्षयज्ञविनाशनः ॥ ९९ ॥ शिवरात्रिव्रतेनैव तारिता बहवः पुरा ॥ प्राप्ताः सिद्धिं पुरा विप्रा भरताद्याश्च देहिनः ॥ १०० ॥ मांधाता धुन्धुमारिश्च हरिश्चन्द्रादयो नृपाः ॥ प्राप्ताः सिद्धिमनेनैव व्रतेन परमेण हि ॥ १०१ ॥ ततो गिरीशो गिरिजासमेतः क्रीडान्वितोऽसौ गिरिराजमस्तके ॥ द्यूतं तथैवाक्षयुतं परेशो युक्तो भवान्या स भृशं चकार ॥ १०२ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे शिवरात्रिव्रतमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ राज्यं चकार कैलासे देवदेवो जगत्पतिः ॥ गणैः समेतो बहुभिर्वीरभद्रान्वितो महान् ॥ १ ॥ ऋषिभिः सहितो रुद्रो देवैरिन्द्रादिभिः सह ॥ ब्रह्मा यस्य स्तुतिपरो विष्णुः प्रेष्यवदास्थितः ॥ २ ॥ इंद्रो देवगणैः सार्द्धं सेवाधर्मपरोऽभवत् ॥ यस्य च्छत्रधरश्चंद्रो वायुश्चामरधृक्तथा ॥ ३ ॥ सूपान्नकर्ता सततं जातवेदा निरन्तरम् ॥ गंधर्वा गायका यस्य स्तावकाश्च पिनाकिनः ॥ ४ ॥ विद्याधराश्च बहवस्तथा चाप्सरसां गणाः ॥ ननृतुश्चाग्रगा यस्य सोऽसौ कैलासपर्वते ॥ ५ ॥ पुत्रैर्गणेशस्कंदाद्यैस्तथा गिरिजया सह ॥ राज्यं प्रतापिभिश्चक्रेऽशंकश्चंक्रमणेन च ॥ ६ ॥ येनांधको महादैत्यः स देवानामरिर्महान् ॥ दुष्टो विद्धस्त्रिशूलेन गगने स्थापितश्चिरम् ॥ ७ ॥ हत्वा गजासुरं येन उत्कृत्त्य चर्म वै कृतम् ॥ चिरं प्रावरणं दिव्यं तथा त्रिपुरदीपनम् ॥ विष्णुना [1]पाल्यभूतेन रेजे सर्वांगसुन्दरः ॥ ८ ॥ तं द्रष्टुकामो भगवान्नारदो दिव्यदर्शनः ॥ ययौ च पर्वतश्रेष्ठं कैलासं चन्द्रपांडुरम् ॥ ९ ॥ सुधया परया चापि सेवितं परमाद्भुतम् ॥ कर्पूरगौरं च तदा दृष्ट्वा तं सुमहाबलम् ॥ नारदो विस्मयाविष्टः प्रविष्टो गन्धमादनम् ॥ १० ॥ अनेकाश्चर्यसंयुक्तं तपनैश्च सुशोभितम् ॥ गायद्विद्याधरीभिश्च पूरितं च महाप्रभम् ॥ ११ ॥ कल्पद्रुमाश्च बहवो लताभिः परिवेष्टिताः ॥ घनच्छायासु तास्वेव विशिष्टाः कामधेनवः ॥ १२ ॥ पारिजातवनामोदलंपटा बहवोऽलयः ॥ कलहंसाश्च बहवः क्रीडमानाः सरस्सु च ॥ १३ ॥ शिखंडिनो महच्चक्रुस्तत्र केकारवं मुदा ॥ पंचमालापिनः सर्वे विहंगाः संमदान्विताः ॥ १४ ॥ करिणः करिणीभिश्च मोदमानाः सुवर्चसः ॥ सिंहास्तथा गर्जमानाः शार्दूलैः सह संगताः ॥ १५ ॥ वृषभा नंदिमुख्याश्च रेभमाना निरन्तरम् ॥ देवद्रुमाश्च बहवस्तथा चंदनवाटिकाः ॥ १६ ॥ नागपुंनागबकुलाश्चंपका नागकेसराः ॥ तथा च वनजंब्वश्च तथा कनककेतकाः ॥ १७ ॥

---

[1] पाल्यभूतेनपाल्यानि भूतानि येन सः—पाल्यभूतः तेन—सकलभूतपालकेन--इत्यर्थः ।

कह्लाराः करवीराश्च कुमुदानि ह्यनेकशः ॥ मंदाराश्च बदर्यश्च क्रमुकाः पाटलास्तथा ॥ १८ ॥ तथान्ये बहवो वृक्षाः शम्भोस्तोषकरा
ह्यमी ॥ ऐकपद्येन दृष्टास्ते नानाद्रुमलतान्विताः ॥ आरामा बहवस्तत्र द्विगुणाश्च बभूविरे ॥ १९ ॥ गगनान्निस्सृतः सद्यो गंगौघः पर
माद्भुतः ॥ पतितो मस्तके तस्य पर्वतस्य सुशोभिते ॥ २० ॥ कूपो हि पयसां ये न पवित्रं वर्तते जगत् ॥ सोपि द्विधा तदा दृष्टो नारदेन महा
त्मना ॥ २१ ॥ सर्वं तदा द्विधाभूतं दृष्टं तेन महात्मना ॥ नारदेन तदा विप्राः परमेण निरीक्षितः ॥ २२ ॥ एवं विलोकमानोऽसौ नारदो
भगवानृषिः ॥ त्वरितेन तथा यातः शिवालोकनतत्परः ॥ २३ ॥ यावद्द्वारि स्थितोपश्यन्महदाश्चर्यमेव च ॥ द्वारपालौ तदा दृष्टौ कृतकौ विश्व
कर्मणा ॥ २४ ॥ नारदो मोहितो ह्यासीत्पप्रच्छ च स तौ तदा ॥ अहं प्रवेष्टुमिच्छामि शिवदर्शनलालसः ॥ २५ ॥ तस्मादनुज्ञा दातव्या दर्श
नार्थं शिवस्य च ॥ अशृण्वन्तौ तदा दृष्ट्वा नारदो विस्मितोऽभवत् ॥ २६ ॥ ज्ञानदृष्ट्या विलोक्याथ तूष्णींभूतोऽभवत्तदा ॥ कृत्रिमौ हि च तौ
ज्ञात्वा प्रविष्टो हि महामनाः ॥ २७ ॥ तथान्ये तत्सरूपाश्च दृष्टास्तेन महात्मना ॥ ऋषिः प्रणमितस्तैश्च नारदो भगवान्मुदा ॥ २८ ॥ एवमादी
न्यनेकानि आश्चर्याणि ददर्श सः ॥ ददर्शाथ च सुव्यक्तं त्र्यंबकं गिरिजान्वितम् ॥ २९ ॥ अर्धासनगता साध्वी शंकरस्य महात्मनः ॥ तनया
गिरिराजस्य यया व्याप्तं जगत्त्रयम् ॥ ३० ॥ गौरी सितेक्षणा बाला तन्वंगी चारुलोचना ॥ यया रूपी कृतः शम्भुरुपादेयः कृतो महान् ॥ ३१ ॥
निर्विकारो विकारैश्च बहुभिर्विकलीकृतः ॥ अर्द्धांगलग्ना सा देवी दृष्टा तेन शिवस्य च ॥ ३२ ॥ नारदेन तथा शंभुर्दृष्टस्त्रिभुवनेश्वरः ॥ शुद्धचामी
करप्रख्यः सेव्यमानः सुरासुरैः ॥ ३३ ॥ शंखेन भोगिवर्येण सेवितं चांघ्रिपंकजम् ॥ धृतराष्ट्रेण च तथा तक्षकेण विशेषतः ॥ तथा पद्मेन
महता शेषेणापि विशेषतः ॥ ३४ ॥ अन्यैश्च नागवर्यैश्च सेवितो हि निरंतरम् ॥ वासुकिः कंठलग्नो हि हारभूतो महाप्रभः ॥ ३५ ॥ कंबलाश्वतरौ
नित्यं कर्णभूषणभूषितौ ॥ जटामूलगताश्चान्ये महाफणिवरा ह्यमी ॥ ३६ ॥ अनेकजातिसंवीता नानावर्णाश्च पद्मिनः ॥ तक्षकः कुलिकः शंखो
धृतराष्ट्रो महाप्रभः ॥ ३७ ॥ पद्मो दंभः सुदंभश्च करालो भीषणस्तथा ॥ एते चान्ये च बहवो नागाश्चाशीविषा ह्यमी ॥ ३८ ॥ अंगभूता हरस्या
सन्पूज्यस्यास्य जगत्त्रये ॥ फणैकया शोभमानाः केचिद्धि पन्नगोत्तमाः ॥ ३९ ॥ फणानां द्वितयं केषां[1] त्रितयं च महाप्रभम् ॥ चतुष्कं पंचकं

---

[1] केषाम्—केषांचित्—इत्यर्थः । इदं 'केषाम्' इति पदं 'तथा शङ्खमितानि च' इत्येतत्पर्यन्तं यथायोगमनुषञ्जनीयम् । अत्र—केषांचिन्नागानां फणानां द्वितयं त्रितयमित्येवं यथाकथंचित्संख्यासङ्गतिरवगन्तव्या नात्र व्याकरणशुद्धिर्दृश्यते—आर्षप्रयोगा अवगन्तव्याः ।

षट्कं सप्तकं चाष्टकं तथा ॥ ४० ॥ नवकं दशकं चैव तथैकादशकं त्वथ ॥ द्वादशकं चाष्टादशकमेकोनविंशकं तथा ॥ ४१ ॥ चत्वारिंशत्फणाः केऽपि पंचाशत्कं च षष्टिकम् ॥ सप्ततिश्चाप्यशीतिश्च नवतिश्च तथैव च ॥ ४२ ॥ तथा शतसहस्राणि ह्ययुतप्रयुतानि च ॥ अर्बुदानि च रत्नानि तथा शङ्खमितानि च ॥ ४३ ॥ अनंताश्च फणा येषां ते सर्पाः शिवभूषणाः ॥ दृष्टास्तदानीं ते सर्वे नारदेन महात्मना ॥ ४४ ॥ विद्यावंतोऽपि ते सर्वे भोगिनोऽपि सुशोभिताः ॥ हारभूषणभूतास्ते मणिमंतोऽमितप्रभाः ॥ ४५ ॥ अर्द्धचंद्रांकितो यस्य कपर्दस्त्वतिसुंदरः ॥ चक्षुत्रा च तृतीयेन भालस्थेन विराजितः ॥ ४६ ॥ पंचवक्त्रो महादेवो बाहुभिर्दशभिर्वृतः ॥ तथा मरकतश्यामकंधरोऽतीवसुंदरम् ॥ ४७ ॥ उरो यस्य विशालं च तथोरुजघनं परम् ॥ चरणद्वयं च रुद्रस्य शोभितं परमं महत् ॥ ४८ ॥ तद्दृष्टं चरणारविंदमतुलं तेजोमयं सुंदरं संध्यारागसुमंगलं च परमं तापापनुत्तिकरम् ॥ तेजोराशिकरं परात्परमिदं लावण्यलीलास्पदं सर्वेषां सुखवृद्धिकारणपरं शंभोः पदं पावनम् ॥ ४९ ॥ तथैव दृष्ट्वा परमं पराणां परा सती रूपवती च सुंदरी ॥ सौभाग्यलावण्यमहाविभूत्या विराजमाना ह्यतिसुंदरी शुभा ॥ ५० ॥ दृष्ट्वा तौ दंपती शुद्धौ राजमानौ जगत्त्रये ॥ अभिन्नौ भेदमापन्नौ निर्गुणौ गुणिनौ च तौ ॥ ५१ ॥ साकारौ च निराकारौ निरातंकौ सुखप्रदौ ॥ ववंदे च मुदा तौ स नारदो भगवत्प्रियः ॥ उत्थायोत्थाय च तदा तुष्टाव जगदीश्वरौ ॥ ५२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ नतोस्म्यहं देववरौ युवाभ्यां परात्पराभ्यां कलया तथापि ॥ दृष्टौ मया दंपती राजमानौ यौ बीजभूतौ सचराचरस्य ॥ ५३ ॥ पितरौ सर्वलोकस्य ज्ञातौ चाद्यैव तत्त्वतः ॥ मया नास्त्यत्र संदेहो भवतोः कृपया तथा ॥ ५४ ॥ एवं स्तुतौ तदा तेन नारदेन महात्मना ॥ तुतोष भगवाञ्छंभुः पार्वत्या सहितस्तदा ॥ ५५ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ सुखेन स्थीयते ब्रह्मन्किं कार्यं करवाणि ते ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं शंभोर्नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ दर्शनं जातमद्यैव तेन तुष्टोऽस्म्यहं विभो ॥ दर्शनात्सर्वमेवाद्य शंभो मम न संशयः ॥ ५७ ॥ क्रीडनार्थमिहायातः कैलासं पर्वतोत्तमम् ॥ हृदिस्थो हि सदा नृणामास्थितो भगवन्प्रभो ॥ ५८ ॥ तथापि दर्शनं भाव्यं सततं प्राणिनामिह ॥ ५९ ॥ ॥ गिरिजोवाच ॥ ॥ का क्रीडा हि त्वया भाव्या वद शीघ्रं ममाग्रतः ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा उवाच प्रहसन्निव ॥ ६० ॥ द्यूतक्रीडा महादेवि दृश्यते विविधात्र च ॥ भवेद्वाभ्यां च द्यूते हि रमणाच्च महत्सुखम् ॥ ६१ ॥ इत्येवमुक्त्वो परतं सती भृशमुवाच वाक्यं कुपिता ऋषिं प्रति ॥ कथं विजानासि परं प्रसिद्धं द्यूतं च दुष्टोदरकं मनस्विनाम् ॥ ६२ ॥ त्वं ब्रह्मपुत्रोऽसि मुनिर्मनीषिणां शास्ता हि वाक्यं विविधैः प्रसिद्धैः ॥ चरिष्यमाणो भुवनत्रये सदा न हि त्वदन्यो ह्यपरो मनस्वी ॥ ६३ ॥ एवमुक्तस्तदा देव्या

नारदो देवदर्शनः ॥ उवाच वाक्यं प्रहसन्गिरिजां शिवसन्निधौ ॥ ६४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ द्यूतं न जानामि न चाश्रयामि ह्यहं तपस्वी
शिवकिंकरश्च ॥ कथं च मां पृच्छसि राजकन्यके योगीश्वराणां परमं पवित्रे ॥ ६५ ॥ निशम्य वाक्यं गिरिजा सती तदा ह्युवाच वाक्यं च विहस्य
तं प्रति ॥ जानासि सर्वं च बटोऽद्य पश्य मे द्यूतं महेशेन करोमि तेऽग्रतः ॥ ६६ ॥ इत्येवमुक्त्वा गिरिराजकन्यका जग्राह चाक्षान्भुवनैकसुंदरी ॥
क्रीडां चकाराथ महर्षिसाक्ष्यके तत्रास्थिता सा हि भवेन संयुता ॥ ६७ ॥ तौ दंपती क्रीडया सज्जमानौ दृष्टौ तदा ऋषिणा नारदेन ॥ सविस्मयोत्फुल्लमना
मनस्वी विलोकमानोऽतितरां तुतोष ॥ ६८ ॥ सखीजनेन संवीता तदा द्यूतपरा सती ॥ शिवेन सह संगत्य च्छलाद्द्यूतमकारयत् ॥
॥ ६९ ॥ स पणं च तदा चक्रे छलेन महता वृतः ॥ जिता भवानी च तदा शिवेन प्रहसन्निव ॥ ७० ॥ नारदोऽस्याः शिवेनाथ उपहासकरोऽभवत् ॥
निशम्य हारितं द्यूतमुपहासं निशम्य च ॥ ७१ ॥ नारदस्य दुरुक्तैश्च कुपिता पार्वती भृशम् ॥ उवाच त्वरिता चैव दत्त्वा चैवार्द्धचंद्रकम् ॥
७२ ॥ तथा शिरोमणी चैव तरले च मनोहरे ॥ मुखं सुशोभनं चैव तथा कुपितसुंदरम् ॥ दृष्टं हरेण च पुनः पुनर्द्यूतमकारयत् ॥ ७३ ॥
तथा गिरिजया प्रोक्तः शंकरो लोकशंकरः ॥ हारितं च मया दत्तः पण एव च नान्यथा ॥ ७४ ॥ क्रियते च त्वया शंभो कः पणो हि तदुच्यताम् ॥
ततः प्रहस्य चोवाच पार्वतीं च त्रिलोचनः ॥ ७५ ॥ मया पणोऽयं क्रियते भवानि त्वदर्थमेतच्च विभूषणं महत् ॥ सा चंद्रलेखा हि
महान्हि हारस्तथैव कर्णोत्पलभूषणद्वयम् ॥ ७६ ॥ इदमेव त्वया तन्वि मां जित्वा गृह्यतां सुखम् ॥ ततः प्रवर्तितं द्यूतं शंकरेण सहैव च ॥ ७७ ॥
एवं विक्रीडमानौ तावक्षविद्याविशारदौ ॥ तदा जितो भवान्याथ शंकरो बहुभूषणः ॥ ७८ ॥ प्रहस्य गौरी प्रोवाच शंकरं त्वतिसुंदरी ॥ हारितं
च पणं देहि मम चाद्यैव शंकर ॥ ७९ ॥ तदा महेशः प्रहसन्सत्यं वाक्यमुवाच ह ॥ न जितोऽहं त्वया तन्वि तत्त्वतो हि विमृश्यताम् ॥ ८० ॥
अजेयोऽहं प्राणिनां सर्वथैव तस्मान्न वाच्यं तु वचो हि साध्वि ॥ द्यूतं कुरुष्वाद्य यथेष्टमेव जेष्यामि चाहं च पुनः प्रपश्य॥८१॥ तदाम्बिकाह स्वपतिं
महेशं मया जितोऽस्यद्य न विस्मयोऽत्र ॥ एवमुक्त्वा तदा शंभुं करे गृह्य वरानना ॥ जितोऽसि त्वं न संदेहस्त्वं न जानासि शंकर ॥ ८२ ॥ एवं
प्रहस्य रुचिरं गिरिजा तु शंभुं सा प्रेक्ष्य नर्मवचसा स तयाभिभूतः ॥ देहीति मे सकलमंगलमंगलेश यद्धारितं स्मररिपो वचसानुमोदितम् ॥ ८३ ॥
॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ अजेयोऽहं विशालाक्षि तव नास्त्यत्र संशयः ॥ अहंकारेण यत्प्रोक्तं तत्त्वतस्तद्विमृश्यताम् ॥ ८४ ॥ तस्य तद्वचनं
श्रुत्वा प्रोवाच च विहस्य सा ॥ अजेयो हि महादेवः सर्वेषामपि वै प्रभो ॥ ८५ ॥ मयैकया जितोऽसि त्वं द्यूतेन विमलेन हि ॥ न जानासि च

किंचिच्च कार्याकार्यं विवक्षितम् ॥ ८६ ॥ एवं विवदमानौ तौ दंपती परमेश्वरौ ॥ नारदः प्रहसन्वाक्यमुवाच ऋषिसत्तमः ॥ ८७ ॥ ॥ नारद
उवाच ॥ ॥ आकर्णयाऽऽकर्णविशालनेत्रे वाक्यं तदेकं जगदेकमंगलम् ॥ असौ महाभाग्यवतां वरेण्यस्त्वया जितः किं च मृषा ब्रवीषि ॥ ८८ ॥
अजितो हि महादेवो देवानां परमो गुरुः ॥ अरूपोऽयं सुरूपोयं रूपातीतोऽयमुच्यते ॥ ८९ ॥ एक एव परं ज्योतिस्तेषामपि च यन्महः ॥
त्रैलोक्यनाथो विश्वात्मा शंकरो लोकशंकरः ॥ ९० ॥ कथं त्वया जितो देवि ह्यजेयो भुवनत्रये ॥ शिवमेनं न जानासि स्त्रीभावाच्च वरानने ॥
॥ ९१ ॥ नारदेनैवमुक्ता सा कुपिता पार्वती भृशम् ॥ बभाषे मत्सरग्रस्ता साक्षेपं वचनं सती ॥ ९२ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ चापल्याच्च न वक्तव्यं
ब्रह्मपुत्र नमोस्तु ते ॥ तव भीतास्मि भद्रं ते देवर्षे मौनमावह ॥ ९३ ॥ कथं शिवो हि देवर्ष उक्तोऽतो हि त्वया बहु ॥ मत्प्रसादाच्छिवो जात ईश्वरो
यो हि पठ्यते ॥ ९४ ॥ मया लब्धप्रतिष्ठोऽयं जातो नास्त्यत्र संशयः ॥ ९५ ॥ एवं बहुविधं श्रुत्वा नारदो मौनमाश्रयत् ॥ उपस्थितं च तद्दृष्ट्वा
भृंगी वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ९६ ॥ ॥ भृंग्युवाच ॥ ॥ त्वया बहु न वक्तव्यं पुनरेव च भामिनि ॥ अजेयो निर्विकारो हि स्वामी मम सुमध्यमे ॥९७॥
स्त्रीभावयुक्तासि वरानने त्वं देवं न जानासि परं पराणाम् ॥ कामं पुरस्कृत्य पुरा भवानि समागतास्येव महेशमुग्रम् ॥ ९८ ॥ यथा कृतं तेन
पिनाकिना पुरा एतत्स्मृतं किं सुभगे वदस्व नः ॥ कृतो ह्यनंगो हि तदा ह्यनेन दग्धं वनं तस्य गिरेः पितुस्ते ॥ ९९ ॥ पश्चात्त्वयाराधित एव
एष शिवः पराणां परमः परात्मा ॥ १०० ॥ भृंगिणेत्येवमुक्ता सा ह्युवाच कुपिता भृशम् ॥ शृण्वतो हि महेशस्य वाक्यं रुष्टा च भृंगिणम् ॥
॥ १०१ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ हे भृंगिन्पक्षपातित्वाद्यदुक्तं वचनं मम ॥ शिवप्रियोऽसि रे मन्द भेदबुद्धिरतो ह्यसि ॥ १०२ ॥ अहं शिवा
त्मिका मूढ शिवो नित्यं मयि स्थितः ॥ कथं शिवाभ्यां भिन्नत्वं त्वयोक्तं वाग्बलेन हि ॥ १०३ ॥ श्रुतं च वाक्यं शुभदं पार्वत्या भृंगिणा तदा ॥
उवाच पार्वतीं भृंगी रुषितः शिवसन्निधौ ॥१०४॥ पितुर्यज्ञे च दक्षस्य शिवनिंदा त्वया श्रुता ॥ अप्रियश्रवणात्सद्यस्त्वया त्यक्तं कलेवरम्॥१०५॥
तत्क्षणादेव तन्वंगि ह्यधुना किं कृतं त्वया ॥ संभ्रमात्किं न जानासि शिवनिंदकमेव च ॥ १०६ ॥ कथं वा पर्वतश्रेष्ठाज्जातासि वरवर्णिनि ॥
कथं वा तपसोग्रेण संतप्तासि सुमध्यमे ॥ १०७ ॥ सप्रेमा च शिवे भक्तिस्तव नास्तीह सांप्रतम् ॥ शिवप्रियासि तन्वंगि तस्मादेवं ब्रवीमि ते
॥ १०८ ॥ शिवात्परतरं नान्यत्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ शिवे भक्तिस्त्वया कार्या सप्रेमा वरवर्णिनि ॥ १०९ ॥ भक्तासि त्वं महादेवि महाभाग्यवतां
वरे ॥ संसेव्यतां प्रयत्नेन तपसोपार्जितस्त्वया ॥ ११० ॥ शिवो वरेण्यः सर्वेशो नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥ भृंगिणो वचनं श्रुत्वा गिरिजा तमुवाच

ह ॥ १११ ॥ ॥ गिरिजोवाच ॥ ॥ रे भृंगिन्मौनमालंब्य स्थिरो भवाथ वा व्रज ॥ वाच्यावाच्यं न जानासि किं ब्रवीषि पिशाचवत् ॥११२॥
तपसा केन चानीतः कया चापि शिवो ह्ययम् ॥ काहं कोऽसौ त्वया ज्ञातो भेदबुद्ध्या ब्रवीषि मे ॥ ११३ ॥ कोऽसि त्वं केन युक्तोऽसि कस्माच्च
बहु भाषसे ॥ शापं तव प्रदास्यामि शिवः किं कुरुतेऽधुना ॥ ११४ ॥ भृंगिणोक्ता तिरस्कृत्य तदा शापं ददौ सती ॥ निर्मांसो भव रे मन्द रे
भृंगिञ्छंकरप्रिय ॥ ११५ ॥ एवमुक्त्वा तदा देवी पार्वती शंकरप्रिया ॥ अथ कोपेन संयुक्ता पार्वती शंकरं तदा ॥ ११६ ॥ करे गृह्य च तन्वंगी
भुजंगं वासुकिं तथा ॥ उदतारयत्कंठात्सा तथान्यानि बहूनि च ॥ ११७ ॥ शंभोर्जग्राह कुपिता भूषणानि त्वरान्विता ॥ हृता चंद्रकला तस्य
गजाजिनमनुत्तमम् ॥ ११८ ॥ कंबलाश्वतरौ नागौ महेशकृतभूषणौ ॥ हृतौ तया महादेव्या छलोक्त्या च प्रहस्य वै ॥ ११९ ॥ कौपीनाच्छा
दनं तस्य च्छलोक्त्या च प्रहस्य वै ॥ तदा गणाश्च सख्यश्च त्रपया पीडिता [१]भवन् ॥ १२० ॥ पराङ्मुखाश्च संजाता भृङ्गी चैव महातपाः ॥
तथा चण्डो हि मुण्डश्च महालोमा महोदरः ॥ १२१ ॥ एते चान्ये च बहवो गणास्ते दुःखिनोऽभवन् ॥ तांश्च दृष्ट्वा तथाभूतान्महेशो लज्जितोऽ
भवत् ॥ १२२ ॥ उवाच वाक्यं रुषितः पार्वतीं प्रति शंकरः ॥ १२३ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ उपहासं प्रकुर्वंति सर्वे हि ऋषयो भृशम् ॥
तथा ब्रह्मा च विष्णुश्च तथा चेन्द्रादयो ह्यमी ॥ १२४ ॥ उपहासपराः सर्वे किं त्वयाद्य कृतं शुभे ॥ कुले जातासि तन्वंगि
कथमेवं करिष्यसि ॥ १२५ ॥ त्वया जितो ह्यहं सुभ्रु यदि जानासि तत्त्वतः ॥ तर्ह्येवं कुरु मे देहि कौपीनाच्छादनं परम् ॥ देहि कौपी
नमात्रं मे नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥ १२६ ॥ एवमुक्ता सती तेन शंभुना योगिना तदा ॥ प्रहस्य वाक्यं प्रोवाच पार्वती रुचिरानना ॥ १२७ ॥ किं
कौपीनेन ते कार्यं मुनिना भावितात्मना ॥ दिगम्बरेणैव तदा कृतं दारुवनं तथा ॥ १२८ ॥ भिक्षाटनमिषेणैव ऋषिपत्न्यो विमोहिताः ॥ गच्छ
तस्ते तदा शंभो पूजनं तैर्महत्कृतम् ॥ १२९ ॥ कौपीनं पतितं तत्र मुनिभिर्नान्यथोदितम् ॥ तस्मात्त्वया प्रहातव्यं द्यूते हारितमेव तत् ॥
॥ १३० ॥ तच्छ्रुत्वा कुपितो रुद्रः पार्वतीं परमेश्वरः ॥ निरीक्षमाणोऽतिरुषा तृतीयेनैव चक्षुषा ॥ १३१ ॥ कुपितं शंकरं दृष्ट्वा सर्वे देवगणास्तदा ॥
भयेन महताविष्टास्तथा गणकुमारकाः ॥ १३२ ॥ ऊचुः सर्वे शनैस्तत्र शंकितेन परस्परम् ॥ अद्यायं कुपितो रुद्रो गिरिजां प्रति संप्रति ॥१३३॥
यथा हि मदनो दग्धस्तथेयं नान्यथा वचः ॥ एवं मीमांसमानास्ते गणा देवर्षयस्तदा ॥ १३४ ॥ विलोकितास्तया देव्या सर्वे सौभाग्यमुद्रया ॥
उवाच प्रहसन्नेव सती सत्पुरुषं तदा ॥ १३५ ॥ किमालोकपरो भूत्वा चक्षुषा परमेण हि ॥ नाहं कालो न कामोऽहं नाहं दक्षस्य वै मखः ॥१३६॥

---

[१] भवन्—अभवन्—अडभाव आर्षः।

त्रिपुरो नैव वै शंभो नांधको वृषभध्वज ॥ वीक्षितेनैव किं तेन तव चाद्य भविष्यति ॥ वृथैव त्वं विरूपाक्षो जातोऽसि मम चाग्रतः ॥ १३७ ॥
एवमादीन्यनेकानि ह्युवाच परमेश्वरी ॥ निशम्य देवो वाक्यानि गमनाय मनो दधे ॥ १३८ ॥ वनमेव वरं चाद्य विजनं परमार्थतः ॥ एकाकी
यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥ १३९ ॥ स सुखी परमार्थज्ञः स विद्वान्स च पंडितः ॥ येन मुक्तौ कामरागौ स मुक्तः स सुखी भवेत् ॥
॥ १४० ॥ एवं विमृश्य च तदा गिरिजां विहाय श्रीशंकरः परमकारुणिकस्तदानीम् ॥ यातः प्रियाविरहितो वनमद्भुतं च सिद्धाटवीं परमहंसयुतां
तथैव ॥ १४१ ॥ निर्गतं शंकरं दृष्ट्वा सर्वे कैलासवासिनः ॥ निर्ययुश्च गणाः सर्वे वीरभद्रादयोऽनु तम् ॥ १४२ ॥ छत्रं भृंगी समादाय जगाम
तस्य पृष्ठतः ॥ चामरे वीज्यमाने च गंगायमुनसन्निभे ॥ १४३ ॥ ताभ्यां युक्तस्तदा नंदी पृष्ठतोऽन्वगमत्सुधीः ॥ वृषभो ह्यग्रतो भूत्वा पुष्पकेण
विराजितः ॥ १४४ ॥ शोभमानो महादेव एभिः सर्वैः सुशोभनैः ॥ अंतःपुरगता देवी पार्वती सा हि दुर्मनाः ॥ १४५ ॥ सखीभिर्बहुभिस्तत्र
तथान्याभिः सुसंवृता ॥ गिरिजा चिंतयामास मनसा परमेश्वरम् ॥ १४६ ॥ ततो दूरं गतः शंभुर्विसृज्य च गणांस्तदा ॥ गणेशं च कुमारं च वीर
भद्रं तथाऽपरान् ॥ १४७ ॥ भृंगिणं नंदिनं चंडं सोमनंदिनमेव च ॥ एतानन्यांश्च सर्वांश्च कैलासपुरवासिनः ॥ १४८ ॥ विसृज्य च महादेव एक
एव महातपाः ॥ गतो दूरं वनस्यांते तथा सिद्धवटं शिवः ॥ १४९ ॥ काश्मीररत्नोपलसिद्धरत्नवैदूर्यचित्रं सुधया परिष्कृतम् ॥ दिव्यासनं तस्य च
कल्पितं भुवा तत्रास्थितो योगपतिर्महेशः ॥ १५० ॥ पद्मासने चोपविष्टो महेशो योगवित्तमः ॥ केवलं चात्मनात्मानं दध्यौ मीलितलोचनः ॥
॥ १५१ ॥ शुशुभे स महादेवः समाधौ चंद्रशेखरः ॥ योगपट्टः कृतस्तेन शेषस्य च महात्मनः ॥ वासुकिः सर्पराजश्च कटिबद्धः कृतो महान् ॥
॥ १५२ ॥ आत्मानमात्मात्मतया च संस्तुतो वेदांतवेद्यो न हि विश्वचेष्टितः ॥ एको ह्यनेको हि दुरंतपारस्तथा ह्यतर्क्यो निजबोधरूपः ॥ स्थित
स्तदानीं परमं पराणां निरीक्षमाणो भुवनैकभर्ता ॥ १५३ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
केदारखंडे शिवशास्त्रे शिवपार्वतीद्यूतप्रसंगेन पार्वतीहारितसर्वस्वस्य शिवस्य कैलासं विहाय तपोवनगमनवर्णनंनाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥
॥ छ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ वनं गते महादेवे गिरिजा विरहातुरा ॥ सुखं न लेभे तन्वंगी हर्म्येष्वायतनेषु वा ॥ १ ॥ चिंतयंती शिवं
तन्वी सर्वभावेन शोभना ॥ चिंतमानां शिवां ज्ञात्वा ह्युवाच विजया सखी ॥ २ ॥ ॥ विजयोवाच ॥ ॥ तपसा महता चैव शिवं
प्राप्तासि शोभने ॥ मृषा द्यूतं कृतं तेन शंकरेण तपस्विना ॥ ३ ॥ द्यूते हि बहवो दोषा न श्रुताः किं त्वयाऽनघे ॥ क्षमा

पय शिवं तन्वि त्वरेणैव विचक्षणे ॥ ४ ॥ अस्माभिः सहिता देवि गच्छगच्छ वरानने ॥ ५ ॥ यावच्छंभुर्दूरतो नाभिगच्छेत्ताव
द्गत्वा शंकरं क्षामयस्व ॥ नो चेत्तन्वि क्षामयेथाः शिवं त्वं दुःखं पश्चात्ते भविष्यत्यवश्यम् ॥ ६ ॥ निशम्य वाक्यं विजयाप्रयुक्तं प्रह
स्यमाना समधीरचेताः ॥ उवाच वाक्यं विजयां सखीं च आश्चर्यभूतं परमार्थयुक्तम् ॥ ७ ॥ मया जितोऽसौ निरपत्रपश्च पुरा
वृतो वै परया विभूत्या ॥ किंचिच्च कृत्यं मम नास्ति सद्यो मया विनासौ च विरूप आस्थितः ॥ ८ ॥ रूपीकृतो मया देवो महेशो
नान्यथा वद ॥ मया तेन वियोगश्च संयोगो नैव जायते ॥ ९ ॥ साकारो हि निराकारो महेशो हि मया कृतः ॥ १० ॥ कृतं मया
विश्वमिदं समग्रं चराचरं देववरैः समेतम् ॥ क्रीडार्थमस्योद्भववृत्तिहेतुभिश्चिक्रीडितं मे विजये प्रपश्य ॥ ११ ॥ एवमुक्त्वा तदा देवी गिरिजा
सर्वमंगला ॥ शबरीरूपमास्थाय गंतुकामा महेश्वरम् ॥ १२ ॥ श्यामा तन्वी शिखरदशना बिंबबिंबाधरोष्ठी सुग्रीवाढ्या कुचभरनता वर्द्धित
स्निग्धकेशी ॥ मध्ये क्षामा पृथुकटितटा हेमरंभोरुगौरी पल्लीयुक्ता वरवलयिनी बर्हिबर्हावतंसा ॥ १३ ॥ पाणौ मृणालसदृशं दधती च चापं
पृष्ठे लसत्कृतककेतकिबाणकोशम् ॥ सा तं निरीशमलोकयति स्म तत्र संसेविता सुवदना बहुभिः सखीभिः ॥ १४ ॥ भृंगीनादेन महता नादयंती
जगत्त्रयम् ॥ गिरिजा मन्मथं सद्यो जीवयंती पुनःपुनः ॥ १५ ॥ सकामना राजहंसा बभूवुस्तत्क्षणादपि ॥ द्विरेफा बर्हिणश्चैव सर्वे ते हृच्छयान्वि
ताः ॥ १६ ॥ एकाकी संस्थितो यत्र समाधिस्थो महेश्वरः ॥ दृष्टस्ततस्तया देव्या भृंगीनादेन मोहितः ॥ १७ ॥ प्रबुद्धो हि महादेवो निरीक्ष्य
शबरीं तदा ॥ समाधेरुत्थितः सद्यो महेशो मदनान्वितः ॥ १८ ॥ यावत्करे गृह्यमाणो गिरिजां स समीपगः ॥ तावत्तस्य पुरः सद्यस्तिरोधानं
गता सती ॥ १९ ॥ तद्दृष्ट्वा तत्क्षणादेव देवो भ्रांतिविनाशनः ॥ भ्रममाणस्तदा शंभुर्नापश्यदसितेक्षणाम् ॥ २० ॥ विरहेण समायुक्तो हृच्छ
येन समन्वितः ॥ मदनारिस्तदा शंभुर्ज्ञानरूपो निरंतरम् ॥ २१ ॥ निर्मोहो मोहमापन्नो ददर्श गिरिजां पुनः ॥ उवाच वाक्यं शबरीं प्रस्ताव
सदृशं महत् ॥ २२ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ वाक्यं मे शृणु तन्वंगि श्रुत्वा तत्कर्तुमर्हसि ॥ कासि कस्यासि तन्वंगि किमर्थमटनं वने ॥
तत्कथ्यतां महाभागे याथातथ्यं सुमध्यमे ॥ २३ ॥ ॥ शिवोवाच ॥ ॥ पतिमन्वेषयिष्यामि सर्वज्ञं सकलार्थदम् ॥ स्वतंत्रं निर्विकारं च
जगतामीश्वरं वरम् ॥ २४ ॥ इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं गिरिजां वृषभध्वजः ॥ अहं तवोचितो भद्रे पतिर्नान्यो हि भामिनि ॥ २५ ॥ विमृश्यतां

वरारोहे तत्त्वतो हि वरानने ॥ वचो निशम्य रुद्रस्य स्मितपूर्वमभाषत ॥ २६ ॥ मयाऽर्थितो महाभाग पतिस्त्वं [1]नान्यथा वद ॥ किं तु वक्ष्यामि भद्रं ते निर्गुणोऽसि परंतपः ॥ २७ ॥ यया पुरा वृतोऽसि त्वं तपसा च परेण हि ॥ परित्यक्ता त्वयारण्ये क्षणमात्रेण भामिनी ॥ २८ ॥ दुराराध्योऽसि सततं सर्वेषां प्राणिनामपि ॥ तस्मान्न वाच्यं हि पुनर्यदुक्तं ते ममाग्रतः ॥ २९ ॥ शबर्या वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच वृषध्वजः ॥ मैवं वद विशालाक्षि न त्यक्ता सा तपस्विनी ॥ यदि त्यक्ता मया तन्वि किं वक्तुमिह पार्यते ॥ ३० ॥ एवं ज्ञात्वा विशालाक्षि कृपणं कृपणप्रियम् ॥ तस्मात्त्वया हि कर्तव्यं वचनं मे सुमध्यमे ॥ ३१ ॥ एवमभ्यर्थिता तेन बहुधा शूलपाणिना ॥ प्रहस्य गिरिजा प्राह उपहासपरं वचः ॥ ३२ ॥ तपोधनोऽसि योगीश विरक्तोऽसि निरंजनः ॥ आत्मारामो हि निर्द्वंद्वो मदनो येन घातितः ॥ ३३ ॥ स त्वं साक्षाद्विरूपाक्षो मया दृष्टोसि चाद्य वै ॥ अशक्यो हि मया प्राप्तुं सर्वेषां दुरतिक्रमः ॥ तस्मात्त्वया न वक्तव्यं यदुक्तं च पुरा मम ॥ ३४ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रोवाच मदनांतकः ॥ मम भार्या भव त्वं हि नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥ ३५ ॥ इत्युक्त्वा तां करेऽगृह्णाच्छबरीं मदनातुरः ॥ उवाच तं स्मयंती सा मुंचमुंचेति सादरम् ॥ ३६ ॥ नोचितं भगवन्कर्तुं तापसेन बलादिदम् ॥ याचयस्व पितुर्मे त्वं नान्यथाभिभविष्यसि ॥ ३७ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ ॥ पितरं कथयाशु त्वं स्थितः कुत्र शुभानने ॥ द्रक्ष्यामि तं विशालाक्षि प्रणिपातपुरःसरम् ॥ ३८ ॥ एतदुक्तं तदा तेन निशम्यासितनेत्रया ॥ आनीतो हि तया तन्व्या पितरं वृषभध्वजः ॥ ३९ ॥ स्थितं कैलासशिखरे हिमवंतं नगोत्तमम् ॥ अहिभिर्बहुभिश्चैव संवृतं च महाप्रभम् ॥ ४० ॥ द्वारि स्थितं तया देव्या दर्शितं शंकरस्य च ॥ असौ मम पिता देव याचस्व विगतत्रपः ॥ ददाति मां न संदेहस्तपस्विन्मा विलंबितम् ॥ ४१ ॥ तथेति मत्वा सहसा प्रणम्य हिमालयं वाक्यमिदं बभाषे ॥ प्रयच्छ तां चाद्य गिरीशवर्य ह्यार्ताय कन्यां सुभगां महामते ॥ ४२ ॥ कृपणं वाक्यमाकर्ण्य समुत्थाय हिमालयः ॥ महेशं च समादाय ह्युवाच गिरिराट् स्वयम् ॥ ४३ ॥ किं जल्पसि हि भो देव तवायुक्तं च सांप्रतम् ॥ त्वं दाता त्रिषु लोकेषु त्वं स्वामी जगतां विभो ॥ ४४ ॥ त्वया ततमिदं विश्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ एवं स्तुतिपरोऽभूच्च हिमालयगिरिर्महान् ॥ आगतो नारदस्तत्र ऋषिभिः परिवारितः ॥ ४५ ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं शूलपाणे नमः प्रभो ॥ हे शंभो शृणु मे वाक्यं तत्त्वसारमयं परम् ॥ ४६ ॥

---

[1] हे महाभाग त्वं मयार्थितः पतिः न—असि—त्वम् अन्यथा—यथेच्छम्—इति शेषः । वद ब्रूहि—अहं तु त्वां मद्योग्यं पतिं न जानामि—इति परिहासोक्तौ गूढाभिप्रायः । वस्तुतस्तु हे महाभाग मयार्थितः पतिस्त्वं—त्वमेवासि—अन्यथा न वद—मा ब्रूहि—इति—शब्दयोजना बोद्धव्या ।

योषिद्भिः संगतिः पुंसां विडंबायोपकल्पते ॥ त्वं स्वामी जगतां नाथः पराणां परमः परः ॥ विमृश्य सर्वं देवेश यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ४७ ॥ एवं प्रबोधितस्तेन नारदेन महात्मना ॥ प्रबोधमगमच्छंभुर्जहास परमेश्वरः ॥ ४८ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ सत्यमुक्तं त्वया चात्र नान्यथा नारद क्वचित् ॥ योषित्संगतिमात्रेण नृणां पतनमेव च ॥ ४९ ॥ भविष्याति न संदेहो नान्यथा वचनं तव ॥ अनया मोहितोऽद्याहमानीतो गंधमादनम् ॥ ५० ॥ पिशाचवत्कृतमिदं चरितं परमाद्भुतम् ॥ ५१ ॥ तस्मान्न तिष्ठामि गिरेः समीपे व्रजामि चाद्यैव वनांतरं पुनः ॥ इत्येवमुक्त्वा स जगाम मार्गं दुरत्ययं योगिनामप्यगम्यम् ॥ ५२ ॥ निरालंबं स विज्ञाय नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ गिरिजां च गिरींद्रं च पार्षदान्प्रति सत्वरम् ॥ ॥ ५३ ॥ वंदनीयश्च स्तुत्यश्च क्षाम्यतां परमार्थतः ॥ महेशोऽयं जगन्नाथस्त्रिपुरारिर्महायशाः ॥ ५४ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नारदस्य मुखोद्गतम् ॥ गिरिजां पुरतः कृत्वा गिरयो हि महाप्रभाः ॥ ५५ ॥ दण्डवत्पतिताः सर्वे शंकरं लोकशंकरम् ॥ तुष्टुवुः प्रणताः सर्वे प्रमथा गुह्यकादयः ॥ ५६ ॥ स्तूयमानो हि भगवानागतो गंधमादनम् ॥ अंगिरसा हि सर्वेशो ह्यभिषिक्तो महात्मभिः ॥ ५७ ॥ तदा दुन्दुभयो नेदुर्वादित्राणि बहूनि च ॥ इन्द्रादयः सुराः सर्वे पुष्पवर्षं ववर्षिरे ॥ ५८ ॥ ब्रह्मादिभिः सुरगणैर्बहुभिः परीतो योगीश्वरो गिरिजया सह विश्ववंद्यः ॥ अभ्यर्थितः परममंगलमंगलैश्च दिव्यासनोपरि रराज महाविभूत्या ॥ ५९ ॥ एवंविधान्यनेकानि चरितानि महात्मनः ॥ महेशस्य च भो विप्राः पापहारीणि शृण्वताम् ॥ ६० ॥ यानियानीह रुद्रस्य चरितानि महांत्यपि ॥ श्रुतानि परमाण्येव भूयः किं कथयामि वः ॥ ६१ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ एवमुक्तं त्वया सूत चरितं शंकरस्य च ॥ अनेन चरितेनैव संतृप्ताः स्मो न संशयः ॥ ६२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ व्यासप्रसादाच्छ्रुतमस्ति सर्वं मया ततं शंकररूपमद्भुतम् ॥ सुविस्तृतं चाद्भुतवेदगर्भं ज्ञानात्मकं परमं चेदमुक्तम् ॥६३॥ श्रद्धया परयोपेताः श्रावयंति शिवप्रियम् ॥ शृण्वंति चैव ये भक्त्या शंभोर्माहात्म्यमद्भुतम् ॥ शिवशास्त्रमिदं प्रीत्या ते यांति परमां गतिम् ॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे पार्वत्या शबरीरूपेण शिवस्य गन्धमादनपर्वतं प्रत्यानयनपूर्वकं बृहस्पतिकृताशिवराज्याभिषेकवर्णनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ छ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दमहापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे प्रथमः केदारखण्डः समाप्तः ॥ १ ॥

॥ ❀ ॥ इति केदारखण्डः समाप्तः ॥ ❀ ॥

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना
स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्रणालये मुद्रितम्।
संवत् १९६५, शके १८ ३१.

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डः समाप्तः ॥ (१) ॥

॥ अथ श्रीस्कांदे महापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डः प्रारभ्यते ॥ (२)

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमो बृहस्पतये ॥ नमतस्मै ब्रह्मणे ॥ विष्णवे नमः ॥ श्रीमुनय ऊचुः ॥ दक्षिणा[1]र्णवतीरेषु यानि तीर्थानि पंच च ॥
तानि ब्रूहि विशालाक्ष वर्णयंत्यति तानि च ॥ १ ॥ सर्वतीर्थफलं येषु नारदाद्या वदंति च ॥ तेषां चरितमाहात्म्यं श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ २ ॥
॥ ॥ उग्रश्रवा उवाच ॥ ॥ शृणुध्वमत्यद्भुतपुण्यसत्कथं कुमारनाथस्य महाप्रभावम् ॥ द्वैपायनो यन्मम चाह पूर्वं हर्षांबुरोमोद्गमचर्चितांगः ॥
॥ ३ ॥ कुमारगीता गा[2]थात्र श्रूयतां मुनिसत्तमाः ॥ या सर्वदेवैर्मुनिभिः पितृभिश्च प्रपूजिता ॥ ४ ॥ मं[3]ध्वाचारस्तंभतीर्थं यो निषेवेत मानवः ॥
नियतं तस्य वासः स्याद्ब्र[4]ह्मलोके यथा मम ॥ ५ ॥ ब्रह्मलोकाद्विष्णुलोकस्तस्मादपि शिवस्य च ॥ पुत्रप्रियत्वात्तस्यापि गुहलोको महत्तमः ॥
॥ ६ ॥ अत्राश्चर्यकथा या च फाल्गुनस्य पुरेरिता ॥ नारदेन मुनिश्रेष्ठा[5]स्तां वो वक्ष्यामि विस्तरात् ॥ ७ ॥ पुरा निमित्ते कस्मिंश्चित्किरीटी मणि
कू[6]टतः ॥ समुद्रे दक्षिणेऽभ्यागात्स्नातुं तीर्थानि पंच च ॥ ८ ॥ वर्जयंति सदा यानि भयात्तीर्थानि तापसाः ॥ कुमारेशस्य पूर्वं च तीर्थमस्ति
मुनेः प्रियम् ॥ ९ ॥ स्तंभेशस्य द्वितीयं च सौभद्रस्य मुनेः प्रियम् ॥ बँ[7]र्करेश्वरमन्यच्च पौलोमीप्रियमुत्तमम् ॥ १० ॥ चतुर्थं च महाकालं करंधम
नृपप्रियम् ॥ भरद्वाजस्य तीर्थं च सिद्धेशाख्यं हि पंचमम् ॥ ११ ॥ एतानि पंच तीर्थानि ददर्श कुरुपुंगवः ॥ तपस्विभिर्वर्जितानि म[8]हापुण्यानि
तानि च ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा पार्श्वे नारदीयानपृच्छत महामुनीन् ॥ तीर्थानीमानि रम्याणि प्रभावाद्भुतवंति च ॥ १३ ॥ किमर्थं ब्रूत वर्ज्यंते सदैव
ब्रह्मवादिभिः ॥ ॥ तापसा ऊचुः ॥ ॥ ग्राहाः पंच वसंत्येषु हरंति च तपोधनान् ॥ १४ ॥ अत एतानि वर्ज्यंते तीर्थानि कुरुनंदन ॥ इति श्रुत्वा
महाबाहुर्गमनाय मनो दधे ॥ १५ ॥ ततस्तं तापसाः प्रोचुर्गंतुं नार्हसि फाल्गुन ॥ बहवो भक्षिता ग्राहै राजानो मुनयस्तथा ॥ १६ ॥ तत्त्वं द्वादश
वर्षाणि तीर्थानामर्बुदेष्वपि ॥ स्नातः किमेतैस्तीर्थैस्ते मा पतंगव्रतो भव ॥ १७ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ यदुक्तं करुणासारैः सारं किं तदि
होच्यताम् ॥ धर्मार्थी मनुजो यश्च न स वार्यो महात्मभिः ॥ १८ ॥ धँ[9]र्मकामं हि मनुजं यो वारयति मंदधीः ॥ तदाश्रितस्य जँ[10]गतो निःश्वासैर्भ
स्मसाद्भवेत् ॥ १९ ॥ यज्जीवितं चाचिरांशुसमानक्षणभंगुरम् ॥ तच्चेद्धर्मकृते याति यातु दोषोऽस्ति को ननु ॥ २० ॥ जीवितं च धनं दाराः पुत्राः
क्षेत्रगृहाणि च ॥ यान्ति येषां धर्मकृते त एव भुवि मानवाः ॥ २१ ॥ ॥ तापसा ऊचुः ॥ ॥ एवं ते ब्रुवतः पार्थ दीर्घमायुः प्रवर्धताम् ॥

---

[1] दक्षिणार्णवतीरे तु—इति पाठान्तरम् । [2] कुमारनाथगीतात्र—इ० पा० । [3] साव्वावारस्तम्भतीर्थम्—इ० पा० । [4] मम—इ० पा० । [5] मुनिश्रेष्ठ तात वक्ष्याम—इ० पा० । [6] मणिपूरतः—इ० पा० । [7] वर्वरेश्वरम्—इ० पा० । [8] यानि पुण्यानि तानि च—इ० पा० । [9] वत्सकामं च—इ० पा० । [10] जगतः—जंगमस्य—देहस्य—इत्यर्थः ।

सदा धर्मे रतिर्भूयाद्याहि स्वं कुरु वांछितम् ॥ २२ ॥ एवमुक्तः प्रणम्यैतानाशीर्भिरभिसंस्तुतः ॥ जगाम तानि तीर्थानि द्रष्टुं भरतसत्तमः ॥
॥ २३ ॥ ततः[1] सौभद्रमासाद्य महर्षेस्तीर्थमुत्तमम् ॥ विगाह्य तरसा वीरः स्नानं चक्रे परंतपः ॥ २४ ॥ अथ तं पुरुषव्याघ्रमंतर्जलचरो महान् ॥
निजग्राह जले ग्राहः कुंतीपुत्रं धनंजयम् ॥ २५ ॥ तमादायैव कौंतेयो विस्फुरंतं जलेचरम् ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्बलेन बलिनां वरः ॥ २६ ॥
उद्धृतश्चैव तु ग्राहः सोऽर्जुनेन यशस्विना ॥ बभूव नारी कल्याणी सर्वाभरणभूषिता ॥ २७ ॥ दीप्यमानशिखा विप्रा दिव्यरूपा मनोरमा ॥
तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा कुंतीपुत्रो धनंजयः ॥ २८ ॥ तां स्त्रियं परमप्रीतं[2] इदं वचनमब्रवीत् ॥ का वै त्वमसि कल्याणि कुतो वा जलचारिणी ॥ २९ ॥
किमर्थं च महत्पापमिदं कृतवती ह्यसि ॥ ॥ नार्युवाच ॥ ॥ अप्सरा ह्यस्मि कौंतेय देवारण्यनिवासिनी ॥ ३० ॥ इष्टा धनपतेर्नित्यं वर्चानाम
महाबल ॥ मम सख्यश्चतस्रोऽन्याः सर्वाः कामगमाः शुभाः ॥ ३१ ॥ ताभिः सार्धं प्रयातास्मि देवराजनिवेशनात् ॥ ततः पश्यामहे सर्वा ब्राह्मणं
चानिकेतनम् ॥ ३२ ॥ रूपवंतमधीयानमेकमेकांतचारिणम् ॥ तस्य वै तपसा वीर तद्वनं तेजसावृतम् ॥ ३३ ॥ आदित्य इव तं देशं कृत्स्नमेवान्व
भासयत् ॥ तस्य दृष्ट्वा तपस्तादृग्रूपं चाद्भुतदर्शनम् ॥ ३४ ॥ अवतीर्णास्मि तं देशं तपोविघ्नचिकीर्षया ॥ अहं च सौरभेयी च सामेयी बुद्बुदा
लता ॥ ३५ ॥ यौगपद्येन[3] तं विप्रमभ्यगच्छाम भारत ॥ गायंत्यो ललमानाश्च लोभयंत्यश्च तं द्विजम् ॥ ३६ ॥ स च नास्मासु कृतवान्मनो
वीरः कथंचन ॥ नाकंपत महातेजाः स्थितस्तपसि निर्मले ॥ ३७ ॥ सोऽशपत्कुपितोऽस्मासु ब्राह्मणः क्षत्रियर्षभ ॥ ग्राहभूता जले यूयं भविष्यथ
शतं समाः ॥ ३८ ॥ ततो वयं प्रव्यथिताः सर्वा भरतसत्तम ॥ आयाताः शरणं विप्रं तपोधनमकल्मषम् ॥ ३९ ॥ रूपेण वयसा चैव कंद
र्पेण च दर्पिताः ॥ अयुक्तं कृतवत्यः स्म क्षंतुमर्हसि नो द्विज ॥ ४० ॥ एष एव वधोऽस्माकं स पर्याप्तस्तपोधन ॥ यद्वयं शंसितात्मानं प्रलोब्धुं त्वा
मुपागताः ॥ ४१ ॥ अवध्याश्च स्त्रियः सृष्टा मन्यंते धर्मचिंतकाः ॥ तस्माद्धर्मेण धर्मज्ञ एष वादो मनीषिणाम् ॥ ४२ ॥ शरणं च प्रपन्नानां
शिष्टाः कुर्वंति पालनम् ॥ शरण्यं त्वां प्रपन्नाः स्मस्तस्मात्त्वं क्षंतुमर्हसि ॥ ४३ ॥ एवमुक्तस्तु धर्मात्मा ब्राह्मणः शुभकर्मकृत् ॥ प्रसादं कृतवाञ्छूर
रविसोमसमप्रभः ॥४४॥ ॥ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ भवतीनां चरित्रेण परिमुह्यामि चेतसि ॥ अहो धार्ष्ट्यमहो[4] मोहो यत्पापाय प्रवर्तनम् ॥ ४५ ॥ मस्त
कस्थायिनं मृत्युं यदि पश्येदयं जनः ॥ आहारोऽपि न रोचेत किमुताकार्यकारिता ॥४६॥ आहो मानुष्यकं जन्म सर्वजन्मसु दुर्लभम् ॥ तृणवत्क्रियते

---

[1] तथा सौभद्रमासाद्य--इ०पा० । [2] परमप्रीतामिदम्–इ० पा० । [3] योगमभ्येत्य–इ०पा० । [4] धैर्यम्–इ०पा० ।

कैश्चिद्योषिन्मूढैर्दुराधरैः ॥ ४७ ॥ तान्वयं समपृच्छामो जनिर्वः किंनिमित्ततः ॥ को वा लाभो विचार्यैतन्मनसा सह प्रोच्यताम् ॥४८॥ न चैताः परिनिन्दामो जनिर्याभ्यः प्रवर्तते ॥ केवलं तान्विनिंदामो ये च तासु निरर्गलाः[1] ॥४९॥ यतः पद्मभुवा सृष्टं मिथुनं विश्ववृद्धये ॥ तत्तथा परिपाल्यं वै नात्र दोषोऽस्ति कश्चन ॥ ५० ॥ या बांधवैः प्रदत्ता स्याद्वह्निद्विजसमागमे ॥ गार्हस्थ्यपालनं धन्यं तया साकं हि सर्वदम् ॥ ५१ ॥ यथाप्रकृति पुंयोमो यत्नेनापि परस्परम् ॥ साध्यमानो गुणाय स्यादगुणायाप्यसाधितः ॥ ५२ ॥ एवं यत्नात्साध्यमानं स्वकं गार्हस्थ्यमुत्तमम् ॥ गुणाय महते भूयादगुणायाप्यसाधितम् ॥ ५३ ॥ पुरे पंचमुखे द्वाःस्थ एकादशभटैर्युतः ॥ साकं नार्या बह्वपत्यः स कथं स्यादचेतनः ॥ ५४ ॥ यश्च स्त्रिया समायोगः पंचयज्ञादिकर्मभिः ॥ विश्वोपकृतये सृष्टा मूढैर्हा साध्यतेऽन्यथा ॥ ५५ ॥ अहो शृणुध्वं नो चेद्वः शुश्रूषा जायते शुभा ॥ तथापि बाहुमुद्धृत्य रोरूयामः शृणोति कः ॥ ५६ ॥ षड्धातुसारं तद्वीर्यं समानं परिहाय च ॥ विनिक्षेपे कुयोनौ तु तस्येदं प्रोक्तवान्यमः ॥ ५७ ॥ प्रथमं चौषधीद्रोग्धा आत्मद्रोग्धा ततः पुनः ॥ पितृद्रोग्धा विश्वद्रोग्धा यात्यंधं शाश्वतीः समाः ॥ ५८ ॥ मनुष्यं पितरो देवा मुनयो मानवास्तथा ॥ भूतानि चोपजीवंति तदर्थं नियतो भवेत् ॥ ५९ ॥ वचसा मनसा चैव जिह्वया करश्रोत्रकैः ॥ दांतमाहुर्हि सत्तीर्थं काकतीर्थमतः परम् ॥ ॥ ६० ॥ काकप्राये नरे यस्मिन्नमंते तामसा जनाः ॥ हंसोऽयमिति देवानां कोऽर्थस्तेन विचिंत्यताम् ॥६१॥ एवंविधं हि विश्वस्य निर्माणं स्मरतो हृदि ॥ अपि कृते त्रिलोक्याश्च कथं पापे रमेन्मनः ॥ ६२ ॥ तदिदं चान्यमर्त्यानां शास्त्रदृष्टमहो[2] स्त्रियः ॥ यमलोके मया दृष्टं मुह्ये प्रत्यक्षतः कथम् ॥ ६३ ॥ भवतीषु च कः कोपो ये यदर्थे हि निर्मिताः ॥ ते तमर्थं प्रकुर्वंति सत्यमस्तुभमेव[3] च ॥ ६४ ॥ शतं सहस्रं विश्वं च सर्वमक्षयवाचकम् ॥ परिमाणं शतं त्वेव नैतदक्षय्यवाचकम् ॥ ६५ ॥ यदा च वो ग्राहभूता गृह्णतीः पुरुषाञ्जले ॥ उत्कर्षति जलात्कश्चित्स्थले पुरुषसत्तमः ॥ ६६ ॥ तदा यूयं पुनः सर्वाः स्वं रूपं प्रतिपत्स्यथ ॥ अनृतं नोक्तपूर्वं मे हसतापि कदाचन ॥ कल्याणस्य सुपृक्तस्य शुद्धिस्तद्वद्वरा हि वः ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ नार्युवाच ॥ ॥ ततोभिवाद्य तं विप्रं कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ॥ ६८ ॥ अचिंतयामापसृत्य तस्माद्देशात्सुदुःखिताः ॥ क्व नु नाम वयं सर्वाः कालेनाल्पेन तं नरम् ॥ ६९ ॥ समागच्छेम यो नः स्वं रूपमापादयेत्पुनः ॥ ता वयं चिंतयित्वेह मुहूर्तादिव भारत ॥ ७० ॥ दृष्टवत्यो महाभागं देवर्षिमथ नारदम् ॥ सर्वा हृष्टाः स्म तं दृष्ट्वा देवर्षिममितद्युतिम् ॥ ७१ ॥ अभिवाद्य च तं पार्थ स्थिताः स्मो व्यथिता

---

[1] निरर्थतः—इ० पा० । [2] शास्त्रदृष्टं च भोः स्त्रियः—इ० पा० । [3] अस्तुभम्—असत्यमित्यर्थः ।

ननाः ॥ स नोऽपृच्छद्दुःखमूलमुक्तवत्यो वयं च तम् ॥ ७२ ॥ श्रुत्वा तच्च[1] यथातत्त्वमिदं वचनमब्रवीत् ॥ दक्षिणे सागरेऽनूपे पंच तीर्थानि संति वै ॥ ७३ ॥ पुण्यानि रमणीयानि तानि गच्छत मा चिरम् ॥ तत्रस्थाः पुरुषव्याघ्रः पांडवो वो धनंजयः ॥ ७४ ॥ मोक्षयिष्यति शुद्धात्मा दुःखादस्मान्न संशयः ॥ तस्य सर्वा वयं वीर श्रुत्वा वाक्यमिहागताः ॥ ७५ ॥ त्वमिदं सत्यवचनं कर्तुमर्हसि पांडव ॥ त्वद्विधानां हि साधूनां जन्म दीनोपकारकम् ॥ ७६ ॥ श्रुत्वेति वचनं तस्याः सस्नौ तीर्थेष्वनुक्रमात् ॥ ग्राहभूताश्चोज्जहार यथापूर्वाः[3] स पांडवः ॥ ७७ ॥ ततः प्रणम्य ता वीरं प्रोच्यमाना जयाशिषः ॥ गंतुं कृताभिलाषाश्च प्राह पार्थो धनंजयः ॥ ७८ ॥ एष मे हृदि संदेहः[2] सुदृढः परिवर्तते ॥ कस्माद्वो नारदमुनिरनुजज्ञे प्रवासितुम् ॥ ७९ ॥ सर्वः कोऽप्यतिहीनोऽपि स्वपूज्यस्यार्थसाधकः ॥ स्वपूज्यतीर्थेष्वावासं प्रोक्तवान्नारदः कथम् ॥ ८० ॥ तथैव नवदुर्गासु सतीष्वतिबलासु च ॥ सिद्धेशे सिद्धगणपे चापि वोऽत्र स्थितिः कथम् ॥ ८१ ॥ एकैक एषां शक्तो हि अपि देवान्निवारितुम् ॥ तीर्थसंरोधकारिण्यः सर्वा नावारयत्कथम् ॥ ८२ ॥ इति चिंतयते मह्यं भृशं दोलायते मनः ॥ महन्मे कौतुकं जातं सत्यं वा वक्तुमर्हथ ॥ ८३ ॥ ॥ ॥ अप्सरस ऊचुः ॥ ॥ योग्यं पृच्छसि कौन्तेय पुनः पश्योत्तरां दिशम् ॥ ८४ ॥ एष स्वविप्रैरभिसंवृतोऽर्च्यो मुनिः समायाति तथेति नारदः ॥ सर्वं हि पृष्टं तव वै स वक्ता प्रोच्यैवमाकाशतलं गतास्ताः ॥ ८५ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे पार्थेन पञ्चाप्सरःसमुद्धरणंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥छ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ततो द्विजैः परिवृतं नारदं देवपूजितम् ॥ अभिगम्योपजग्राह सर्वानथ स पाण्डवः ॥ १ ॥ ततस्तं नारदः प्राह जयारातिधनंजय ॥ धर्मे भवंति[4] ते बुद्धिर्देवेषु ब्राह्मणेषु च ॥ २ ॥ कच्चिदेतां महायात्रां वीर द्वादशवार्षिकीम् ॥ आचरन्खिद्यसे नैवमथ वा कुप्यसे न च ॥३॥ मुनीनामपि चेतांसि तीर्थयात्रासु पांडव ॥ खिद्यंति परिकुप्यंति श्रेयसां विघ्नमूलतः ॥ ४ ॥ कच्चिन्नैतेन दोषेण समाश्लिष्टोऽसि पांडव ॥ अत्र चांगिरसा गीतां गाथामेतां हि शुश्रुम ॥ ५ ॥ यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ॥ निर्विकाराः क्रियाः सर्वाः स तीर्थफलमश्नुते ॥ ६ ॥ तदिदं हृदि धार्यं ते किं वा त्वं तात मन्यसे ॥ भ्राता युधिष्ठिरो यस्य सखा यस्य स केशवः ॥ ७ ॥ पुनरेतत्समुचितं यद्विप्रैः शिक्षणं[5] नृणाम् ॥ वयं हि धर्मगुरवः स्थापितास्तेन विष्णुना ॥ ८ ॥ विष्णुना चात्र शृणुमो गीतां गाथां द्विजान्प्रति ॥ ९ ॥ यस्यामलामृतयशःश्रवणावगाहः सद्यः पुनाति जगदा श्वपचाद्विकुंठः ॥ सोहं भवद्भिरुपलब्ध

---

१ श्रुत्वा तद्यत्तथा तत्त्वम्--इ० पा० । २ संकल्पः—इ० पा० । ३ यथापूर्वं स पाण्डवः—इ०' सर्वा नार्यः पृथक्पृथक्—इ० च पा० । ४ भवतु—इ० पा० । ५ सक्षणम्—इ० पा० ।

सुतीर्थकीर्तिश्छिद्यां स्वबाहुमपि यः प्रतिकूलवर्ती ॥ १० ॥ प्रियं च पार्थ ते ब्रूमो येषां कुशलकामुकः ॥ सर्वे[1] कुशलिनस्ते च यादवाः पांडवास्तथा
॥ ११ ॥ अधुना भीमसेनेन कुरूणामुपतापकः ॥ शासनाद्धृतराष्ट्रस्य वीरवर्मा नृपो हतः ॥ १२ ॥ स हि राज्ञामजेयोऽभूद्यथापूर्वं बलिर्बली ॥
कंटकं कंटकेनेव धृतराष्ट्रो जिगाय तम् ॥ १३ ॥ इत्यादिनारदप्रोक्तां वाचमाकर्ण्य फाल्गुनः ॥ अतीव मुदितः प्राह तेषामकुशलं कुतः ॥ १४ ॥
ये ब्राह्मणमते नित्यं ये च ब्राह्मणपूजकाः ॥ अहं च शक्त्या नियतस्तीर्थानि विचरन्ननु ॥ १५ ॥ आगतस्तीर्थमेतद्धि प्रमोदोऽतीव मे हृदि ॥
तीर्थानां दर्शनं धन्यमवगाहस्ततोऽधिकः ॥ १६ ॥ माहात्म्यश्रवणं तस्मादौर्वोपि[2] मुनिरब्रवीत् ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि तीर्थस्यास्य गुणान्मुने
॥ १७ ॥ एतेनैव श्राव्यमेतद्यत्त्वयांगीकृतं मुने ॥ त्वं हि त्रिलोकीं विचरन्वेत्सि सर्वां हि सारताम् ॥ १८ ॥ तदेतत्सर्वतीर्थेभ्योऽधिकं मन्ये त्वदा
हृतम् ॥ १९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ उचितं तव पार्थैतद्यत्पृच्छसि गुणिन्गुणान् ॥ गुणिनामेव युज्यन्ते श्रोतुं धर्मोद्भवा गुणाः ॥ साधूनां
धर्मश्रवणैः कीर्तनैर्याति चान्वहम् ॥ २० ॥ पापानामसदालापैरायुर्याति यथान्वहम् ॥ तदहं कीर्तयिष्यामि तीर्थस्यास्य गुणान्बहून् ॥ २१ ॥ यथा
श्रुत्वा विजानासि युक्तमंगीकृतं मया ॥ पुराहं विचरन्पार्थ त्रिलोकीं कपिलानुगः ॥ २२ ॥ गतवान्ब्रह्मणो लोकं तत्रापश्यं पितामहम् ॥ स हि
राजर्षिदेवर्षिमूर्तामूर्तैः सुसंवृतः ॥ २३ ॥ विभाति विमलो ब्रह्मा नक्षत्रैरुडुराडिव ॥ तमहं प्रणिपत्याथ चक्षुषा कृतस्वागतः ॥ २४ ॥ उपविष्टः
प्रमुदितः कपिलेन सहैव च ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र वार्तिकाः समुपागताः ॥ २५ ॥ प्रहीयंते हि ते नित्यं जगद्द्रष्टुं हि ब्रह्मणा ॥ कृतप्रणामानथ तान्स
मासीनान्पितामहः ॥ २६ ॥ चक्षुषामृतकल्पेन प्लावयन्निव[3] चाब्रवीत् ॥ कुत्र कुत्र विचीर्णं वो दृष्टं श्रुतमथापि वा ॥ २७ ॥ किंचिदेवाद्भुतं ब्रूत
श्रवणाद्येन पुण्यता ॥ एवमुक्ते[4] भगवता तेषां यः प्रवरो मतः ॥ २८ ॥ सुश्रवानाम ब्रह्माणं प्रणिपत्येदमूचिवान् ॥ प्रभोरग्रे च विज्ञप्तिर्यथा दीपो रवे
स्तथा ॥ २९ ॥ तथापि खलु[5] वाच्यं मे परार्थं प्रेरितेन ते ॥ मुनिः कात्यायनोनाम श्रुत्वा धर्मान्पुनर्बहून् ॥ ३० ॥ सारजिज्ञासया तस्थावेकांगुष्ठः
शतं समाः ॥ ततः प्रोवाच तं दिव्या वाणी कात्यायन शृणु ॥ ३१ ॥ पुण्ये सरस्वतीतीरे पृच्छ सारस्वतं मुनिम् ॥ स ते सारं धर्मसाध्यं धर्मज्ञोऽ
भिवंदिष्यति[6] ॥ ३२ ॥ इति श्रुत्वा मुनिवरो मुनिश्रेष्ठमुपेत्य तम् ॥ प्रणम्य शिरसा भूमौ पप्रच्छेदं हृदि स्थितम् ॥ ३३ ॥ सत्यं केचित्प्रशंसंति
तपः शौचं तथा परे ॥ सांख्यं केचित्प्रशंसंति योगमन्ये प्रचक्षते ॥ ३४ ॥ क्षमां केचित्प्रशंसंति तथैव भृशमार्जवम् ॥ केचिन्मौनं प्रशंसंति केचि

---

१ किं तु कुशलमेव स्यात् । ततः–इ० पा० । २ देवोपि मुनिरब्रवीत्–इ०पा० । ३ ह्लादयन्निव--इ० पा० । ४ इदमुक्ते--इ० पा० । ५ चेदमवाच्यं मे–इ० पा० । ६ ऽपि वदिष्यति–इ० पा० ।

दाहुः परं श्रुतम् ॥ ३५ ॥ सम्यग्ज्ञानं प्रशंसंति केचिद्वैराग्यमुत्तमम् ॥ अग्निष्टोमादिकर्माणि तथा केचित्परं विदुः ॥ ३६ ॥ आत्मज्ञानं परं केचि[1]त्समलोष्टाश्मकांचनम् ॥ इत्थं व्यवस्थिते लोके कृत्याकृत्यविधौ जनाः ॥ ३७ ॥ व्यामोहमेव गच्छंति किं श्रेय इति वादिनः ॥ यदेतेषु परं कृत्यम[2]नुष्ठेयं महात्मभिः ॥ ३८ ॥ वक्तुमर्हसि धर्मज्ञ मम सर्वार्थसाधकम् ॥ ३९ ॥ ॥ सारस्वत उवाच ॥ ॥ यन्मां सरस्वती प्राह सारं वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ छायाकारं जगत्सर्व[3]मुत्पत्तिक्षयधर्मि च ॥ वारांगनानेत्रभंगस्वद्भङ्गुरमेव तत् ॥ ४० ॥ धनायुर्यौवनं भोगाञ्जलचंद्रवदस्थिरान् ॥ बुद्ध्या सम्यक्परामृश्य स्थाणुदानं समाश्रयेत् ॥ ४१ ॥ दानवान्पुरुषः पापं नालं कर्तुमिति श्रुतिः ॥ स्थाणुभक्तो जन्ममृत्यू नाप्नोतीति श्रुतिस्तथा ॥ ४२ ॥ सावर्णिना च गाथे द्वे कीर्तिते शृणु ये पुरा ॥ वृषो हि भगवान्धर्मो वृषभो यस्य वाहनम् ॥ ४३ ॥ पूज्यते स महादेवः [4]स धर्मः पर उच्यते ॥ दुःखावर्ते तमो[5]घोरे धर्माधर्मजले तथा ॥ ४४ ॥ क्रोधपंके [6]मदग्राहे लोभबुद्बुदसंकटे ॥ मानगंभीरपाताले सत्त्वया[7]नविभूषिते ॥ ४५ ॥ मज्जंतं तारयत्येको हरः संसारसागरात् ॥ दानं वृत्तं व्रतं [8]वाचः कीर्तिधर्मौ तथा[9]युषः ॥ ४६ ॥ परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् ॥ धर्मे रागः श्रुतौ चिंता दाने व्यसनमुत्तमम् ॥ ४७ ॥ इंद्रियार्थेषु वैराग्यं संप्राप्तं जन्मनः फलम् ॥ देशेऽस्मिन्भारते जन्म प्राप्य मानुष्यमध्रुवम् ॥ ४८ ॥ न कुर्यादात्मनः श्रेयस्तेनात्मा वंचितश्चिरम् ॥ देवासुराणां सर्वेषां मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ ४९ ॥ तत्संप्राप्य तथा कुर्यान्न गच्छेन्नरकं यथा ॥ सर्वस्य मूलं मानुष्यं तथा सर्वार्थसाधकम् ॥ ५० ॥ यदि लाभे न यत्नस्ते मूलं रक्ष प्रयत्नतः ॥ महता पुण्य[10]मूल्येन क्रीयते कायनौस्त्वया ॥ ५१ ॥ गंतुं दुःखोदधेः पारं तर यावन्न भिद्यते ॥ अविकारिशरीरत्वं दुष्प्राप्यं प्राप्य वै ततः ॥ ५२ ॥ नापक्रामति संसारादात्महा स नराधमः ॥ तपस्तप्यन्ति यतयो जुह्वते चात्र यज्विनः ॥ दानानि चात्र दीयंते परलोकार्थमादरात् ॥ ५३ ॥ ॥ कात्यायन उवाच ॥ ॥ दानस्य तपसो वापि भगवन्किं च दुष्करम् ॥ किं वा महत्फलं प्रेत्य सारस्वत ब्रवीहि तत् ॥ ५४ ॥ ॥ सारस्वत उवाच ॥ ॥ न दानाद्दुष्करतरं पृथिव्यामस्ति किंचन ॥ मुने प्रत्यक्षमेवैतद्दृश्यते लोक[11]साक्षिकम् ॥ ५५ ॥ परित्यज्य प्रियान्प्राणान्धनार्थे हि महाभयम् ॥ प्रविशंति

---

[1] समलोष्टाश्मकांचनाः—इ० पा० । अत्र च—समलोष्टाश्मकांचनमिति ह्यात्मज्ञानस्य विशेषणं बोध्यम् । आत्मवस्तुनः सर्वस्वरूपत्वेन निर्विशेषत्वात्—लोष्टाश्मकांचनानां परमार्थतश्चिदेकरूपत्वादात्मज्ञाने लोष्टाश्मकांचनानां चिदविशेषेण समत्वात्—समानि लोष्टाश्मकांचनानि यस्मिन्नेतादृशमात्मज्ञानं केचित्प्रशंसंतीत्यर्थः । [2] अनुश्रेयम्—इ० पा० । [3] उत्पन्नक्षयकर्मि च—इ० पा० । [4] सर्वधर्मः स उच्यते—इ० पा० । [5] तमोद्वारे—इ० पा० । [6] गदग्राहे—इ० पा० । [7] सत्त्वपानाविभूषिते—इ० पा० । [8] सुमंगलानि सत्यप्रियाणि या वदेयुरेतादृशीर्वाचः इत्यर्थः । [9] आयुषः—आयुर्वर्धकानौषधाद्युपचारान्योगादिविहितायुर्वर्धकोपायांश्च इत्यर्थः । [10] महता पुण्यपण्येन क्रीतेयं कायनौस्त्वया—इत्यन्यत्र पा० । [11] लोकलक्षितम्—इ० पा० ।

महालोभात्समुद्रमटवीं गिरिम् ॥ ५६ ॥ सेवामन्ये प्रपद्यंते श्ववृत्तिरिति या स्मृता ॥ हिंसाप्रायां बहुक्लेशां कृषिं चैव तथा परे ॥ ५७ ॥ तस्य दुःखार्जितस्येह प्राणेभ्योपि गरीयसः ॥ आयासशतलब्धस्य परित्यागः सुदुष्करः ॥ ५८ ॥ यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ॥ अन्ये मृतस्य क्रीडंति दारैरपि धनैरपि ॥ ५९ ॥ अहन्यहनि याचंतमहं मन्ये गुरुं यथा ॥ मार्जनं [1]दर्पणस्येव यः करोति दिनेदिने ॥ ६० ॥ दीयमानं हि नापैति भूय एवाभिवर्धते ॥ कूप [2]उत्सिच्यमानो हि भवेच्छुद्धो बहूदकः ॥ ६१ ॥ एकजन्मसुखस्यार्थे सहस्राणि[3] विलापयेत् ॥ प्राज्ञो जन्मसहस्रेषु[3] संचिनोत्येकजन्मनि ॥ ६२ ॥ मूर्खो हि न ददात्यर्थानिह दारिद्र्यशंकया ॥ प्राज्ञस्तु विसृजत्यर्थानमुत्र[4] तस्य शंकया ॥ ६३ ॥ किं धनेन करिष्यंति देहिनो भंगुराश्रयाः ॥ यदर्थं धनमिच्छंति तच्छरीरमशाश्वतम् ॥ ६४ ॥ अक्षरद्वयमभ्यस्तं नास्तिनास्तीति यत्पुरा ॥ तदिदं देहिदेहीति विपरीतमुपस्थितम् ॥ ६५ ॥ बोधयंति च यावंतो देहीति कृपणं जनाः ॥ अवस्थेयमदानस्य मा भूदेवं भवानपि[5] ॥ ६६ ॥ दातुरेवोपकाराय वदत्यर्थीति देहि मे ॥ यस्माद्दाता प्रयात्यूर्ध्वमधस्तिष्ठेत्प्रतिग्रही ॥ ६७ ॥ दरिद्रा व्याधिता मूर्खाः परप्रेष्यकराः सदा ॥ अदत्तदानाज्जायंते दुःखस्यैव हि भाजनाः ॥ ६८ ॥ धनवंतमदातारं दरिद्रं वाऽतपस्विनम् ॥ उभावंभसि मोक्तव्यौ कंठे[6] बद्ध्वा महाशिलाम् ॥ ६९ ॥ शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पंडितः ॥ वक्ता शतसहस्रेषु दाता जायते[7] वा न वा ॥ ७० ॥ गोभिर्विप्रैश्च वेदैश्च सतीभिः सत्यवादिभिः ॥ अलुब्धैर्दानशीलैश्च सप्तभिर्धार्यते मही ॥ ७१ ॥ शिबिरौशीनरोऽङ्गानि सुतं च प्रियमौरसम् ॥ ब्राह्मणार्थमुपाकृत्य[8] नाकपृष्ठमितो गतः ॥ ७२ ॥ प्रतर्दनः काशिपतिः प्रदाय नयने स्वके ॥ ब्राह्मणायातुलां कीर्तिमिह चामुत्र चाश्नुते ॥ ७३ ॥ निमी राष्ट्रं च वैदेहो जामदग्न्यो वसुंधराम् ॥ ब्राह्मणेभ्यो ददौ चापि गयश्चोर्वीं सपत्तनाम् ॥ ७४ ॥ अवर्षति च पर्जन्ये सर्वभूतनिवासकृत् ॥ वसिष्ठो जीवयामास प्रजापतिरिव प्रजाः ॥ ७५ ॥ ब्रह्मदत्तश्च पांचाल्यो राजा बुद्धिमतां वरः ॥ निधिं शंखं द्विजाग्र्येभ्यो दत्त्वा स्वर्गमवाप्तवान् ॥ ७६ ॥ सहस्रजिच्च राजर्षिः प्राणानिष्टान्महायशाः ॥ ब्राह्मणार्थे परित्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् ॥ ७७ ॥ एते चान्ये च बहवः स्थाणोर्[9]दानेन भक्तितः ॥ रुद्रलोकं गता नित्यं शान्तात्मानो जिते

---

[1] दक्षिणस्येव—इ० पा० । [2] उल्लंघ्यमानोऽपि—इ० पा० । [3] जन्मसहस्राणि—इत्यर्थः । [3] जन्मसहस्रेषु—इति मूलस्थपाठे जन्मसहस्रेषु प्राप्तव्यं सुखरूपं फलं प्राज्ञो दानप्रभावादेकस्मिन्नेव जन्मनि संचिनोति—इत्यर्थः । [4] प्राज्ञस्तु—इह चेद्दानं न दत्तं स्यात्तर्हि जन्मान्तरेऽदत्तदोषेण दारिद्र्यमायास्यतीति शङ्कयाऽर्थान् धनानि विसृजति ददातीत्यर्थः । [5] इति—इ० पा० । [6] गले—इ० पा० । [7] भवति—इ० पा० । [8] ब्राह्मण्यर्थम्—इ० पा० । [9] दर्णाः—इ० पा० ।

न्द्रियाः ॥ ७८ ॥ एषां प्रतिष्ठिता कीर्तिर्यावत्स्थास्यति मेदिनी ॥ इति संचिंत्य सारार्थी स्थाणुदानपरो भव ॥ ७९ ॥ सोऽपि मोहं परित्यज्य
तथा कात्यायनोऽभवत् ॥ ८० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं सुश्रवसा प्रोक्तां कथामाकर्ण्य पद्मभूः ॥ हर्षाश्रुसंयुतोऽतीव प्रशशंस मुहुर्मुहुः
॥ ८१ ॥ साधु ते व्याहृतं वत्स एवमेतन्न चान्यथा ॥ सत्यं सारस्वतः प्राह सत्या[1] चैवं तथा श्रुतिः ॥ ८२ ॥ दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा
लोके दातारँसर्वभूतान्युपजीवंति दानेनारातीरँपानुदंत दानेन द्विषंतो मित्रा भवंति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदंतीति ॥ ८३ ॥
संसारसागरे घोरे धर्माधर्मोर्मिसंकुले ॥ दानं तत्र निषेवेत तच्च नौरिव निर्मितम्[2] ॥ ८४ ॥ इति संचिंत्य च[3] मया पुष्करे स्थापिता द्विजाः ॥
गङ्गायमुनयोर्मध्ये मध्यदेशे द्विजाः कृते ॥ ८५ ॥ स्थापिताः श्रीहरिभ्यां तु श्रीगौर्या वेदवित्तमाः ॥ रुद्रेण नागराश्चैव पार्वत्या शक्तिपूर्भवाः ॥ ८६ ॥
श्रीमाले च तथा लक्ष्म्या ह्येवमादिसुरोत्तमैः ॥ नानाग्रहाराः[4] संदत्ता लोकोद्धरणकांक्षया ॥ ८७ ॥ न हि दानफले कांक्षा काचिन्नोऽस्ति सुरोत्तमाः ॥
साधुसंरक्षणार्थं हि दानं नः परिकीर्तितम् ॥८८॥ ब्राह्मणाश्च कृतस्थाना नानाधर्मोपदेशनैः ॥ समुद्धरंति वर्णांस्त्रींस्ततः पूज्यतमा द्विजाः ॥ ८९ ॥
दानं चतुर्विधं दानमुत्सर्गः कल्पितं तथा ॥ संश्रुतं चेति विविधं तत्क्रमात्परिकीर्तितम् ॥ ९० ॥ वापीकूपतडागानां वृक्षविद्यासुरौकसाम् ॥ मठ
प्रपागृहक्षेत्रदानमुत्सर्ग इत्यसौ ॥ ९१ ॥ उपजीवन्निमान्यश्च पुण्यं कोऽपि चरेन्नरः ॥ षष्ठमंशं स लभते यावद्यो विसृजेद्द्विजः ॥ ९२ ॥ तदेषा
मेव सर्वेषां विप्रसंस्थापनं परम् ॥ देवसंस्थापनं चैव धर्मस्तन्मूल एव यत् ॥ ९३ ॥ देवतायतनं यावद्यावच्च ब्राह्मणगृहम् ॥ तावद्दातुः पूर्वजानां
पुण्यांशश्चोपतिष्ठति ॥ ९४ ॥ एतत्स्वल्पं हि वाणिज्यं पुनर्बहुफलप्रदम् ॥ जीर्णोद्धारे च द्विगुणमेतदेव प्रकीर्तितम् ॥ ९५ ॥ तस्मादिदं त्वहमपि
ब्रवीमि सुरसत्तमाः ॥ नास्ति दानसमं किंचित्सत्यं सारस्वतो जगौ ॥ ९६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इति सारस्वतप्रोक्तां तथा पद्मभुवेरिताम् ॥
साधुसाध्वित्यमोदंत सुराश्चाहं सुविस्मिताः ॥ ९७ ॥ ततः सभाविसर्गांते सुरम्ये मेरुमूर्धनि ॥ उपविश्य शिलापृष्ठे अहमेतदचिंतयम् ॥ ९८ ॥
सत्यमाह विरंचिस्तु स किमर्थं तु जीवति ॥ येनैकमपि तद्वृत्तं[6] नैव येन कृतार्थता ॥ ९९ ॥ तदहं दानपुण्यं हि करिष्यामि कथं स्फुटम् ॥ कौपी
नदण्डात्मधनो धनं स्वल्पं हि नास्ति मे ॥ १०० ॥ अनर्हते यद्ददाति न ददाति तथार्हते ॥ अर्हानर्हपरिज्ञानाद्दानधर्मो हि दुष्करः ॥१०१॥ देशे

---

[1] प्राह चेदं तथा श्रुतिः—इ० पा० । [2] निर्मलम्—इ० पा० । [3] मनसा—इ० पा० । [4] "नानाग्रहारा"—इत्ययं श्लोकः—"साधुसंशिक्षणार्थं हि"—इत्यस्मादर्धादग्रे—द्वयोः पुस्तकयोर्मध्ये दृश्यते—अत्रैतास्मिञ्श्लोके सत्यप्य र्थसांगत्याद त्रैवायं श्लोकः पुस्तकांतरे दृष्टोऽतोऽत्रैव स्थापितः । [5] आर्षत्वाल्लघुत्वेऽपि न दोष इत्यवधेयं शुद्धपाठात् । [6] यद्वृत्तम्—इ०, यद्दतम्—इ० च पा० ।

काले च पात्रे च शुद्धेन मनसा तथा ॥ न्यायार्जितं च यो दद्याद्यौवने स तदश्नुते ॥१०२॥ तमोवृतस्तु यो दद्याद्भयात्क्रोधात्तथैव च ॥ भुंक्ते दानफलं
तद्धि गर्भस्थो नात्र संशयः ॥ ३ ॥ बालत्वेऽपि च सोऽश्नाति यद्दत्तं दम्भकारणात् ॥ दत्तमन्यायतो वित्तं तथा वै चार्थकारणम्[1] ॥ ४ ॥
वृद्धत्वे हि समश्नाति नरो वै नात्र संशयः ॥ तस्माद्देशे च काले च सुपात्रे विधिना नरः ॥ शुभार्जितं प्रयुञ्जीत श्रद्धया[2] शाठ्यवर्जितः ॥ ५ ॥
तदेतन्निर्धनत्वाच्च कथं नाम भविष्यति ॥ सत्यमाहुः पुरा वाक्यं पुराणमुनयोऽमलाः ॥ ६ ॥ नाधनस्यास्त्ययं लोको न परश्च कथंचन ॥ अभिशस्तं[4]
प्रपश्यंति दरिद्रं पार्श्वतः स्थितम् ॥ ७ ॥ दारिद्र्यं पातकं लोके कस्तच्छंसितुमर्हति ॥ पतितः शोच्यते सर्वैर्निर्धनश्चापि शोच्यते ॥ ८ ॥
यः कृशाश्वः कृशधनः कृशभृत्यः कृशातिथिः ॥ स वै प्रोक्तः कृशोनाम न शरीरकृशः कृशः ॥ ९ ॥ अर्थवान्दुष्कुलीनोऽपि लोके पूज्यतमो नरः ॥
शशिनस्तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥११०॥ ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धा ये च वृद्धा बहुश्रुताः ॥ ते सर्वे धनवृद्धस्य द्वारि तिष्ठन्ति किंकराः ॥११॥
यद्यप्ययं त्रिभुवने अर्थोऽस्माकं पराग्नहि ॥ तथाप्यन्यप्रार्थितो हि तस्यैव फलदो भवेत् ॥१२॥ अथवैतत्[5]पुरा सर्वं चिंतयिष्यामि सुस्फुटम् ॥ विलोकयामि
पूर्वं तु किंचिद्योग्यं हि स्थानकम् ॥ १३ ॥ सं[6] चिंतयित्वेति बहुप्रकारं देशांश्च ग्रामान्नगराणि चाश्रमान् ॥ बहूनहं पर्यटन्नाप्तवान्हि[7] स्थानंहितं
स्थापये यत्र विप्रान् ॥ ११४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे नारदार्जुनसंवादे
दानप्रशंसावर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं स्थानानि पुण्यानि यानियानीह वै भुवि ॥
निरीक्षंस्तत्र तत्राहं नारदो वीरसत्तम ॥१॥ विचरन्मेदिनीं सर्वां प्राप्तोऽहमाश्रमं भृगोः ॥ यत्र रेवानदी पुण्या सप्तकल्पस्मरा[8] वरा ॥२॥ महापुण्या
पवित्रा च सर्वतीर्थमयी शुभा ॥ पुनाति कीर्तनेनैव दर्शनेन विशेषतः ॥ ३ ॥ तत्रावगाहनात्पार्थ मुच्यते जंतुरंहसा ॥ यथा सा पिङ्गला नाडी
देहमध्ये व्यवस्थिता ॥ ४ ॥ इयं ब्रह्मांडपिण्डस्य स्थाने तस्मिन्प्रकीर्तिता[9] ॥ तत्रास्ते शुक्लतीर्थाख्यं रेवायां पापनाशनम् ॥ ५ ॥ यत्र वै
स्नानमात्रेण ब्रह्महत्या प्रणश्यति ॥ तस्यापि सन्निधौ पार्थ रेवाया उत्तरे तटे ॥ ६ ॥ नानावृक्षसमाकीर्णं लतागुल्मोपशोभितम् ॥ नानापुष्पफलो

---

१ कार्यकारणात्—इ० पा० । २ श्रद्धयाशाविवर्जितः—इ० पाठे—फलाकांक्षाविवर्जितः—इत्यर्थो बोध्यः । 'अफलाकांक्षिभिः कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते' इति भगवता निष्कामकर्मणः प्राशस्त्यमभिहितम् । ३ पुराणे मुनयः—इ० पा० । ४ निन्दितमित्यर्थः । ५ अथ चैतत्—इ० पा० । ६ सः अहम्—इति सम्बन्धः । ७ न आप्नुयामि—इ० पाठे नाप्नोमि—इत्यर्थः । आप्नुयामीति ह्यार्षः प्रयोगः । ८ सप्तकल्पस्मरा—सप्तकल्पपर्यंतं स्मरः स्मरणं फलप्रदं यस्याः सा—इत्यर्थो बोध्यः । यस्या एकवारं स्मरणे कृते सति सप्तकल्पपर्यन्तमुत्तमसौख्यादिफलप्राप्तिर्भवतीति भावः । ९ प्रकीर्त्यते—इ० पा० ।

पेतं कदलीखंडमंडितम् ॥ ७ ॥ अनेकश्वापदाकीर्णं विहगैरनुनादितम् ॥ सुगंधपुष्पशोभाढ्यं मयूररवनांदितम्[1] ॥ ८ ॥ भ्रमरैः सर्वमुत्सृज्य निलीनं
रावसंयुतम् ॥ यथा संसारमुत्सृज्य भक्तेन हरपादयोः ॥ ९ ॥ कोकिला मधुरैः स्वानैर्नादयंति तथा मुनीन् ॥ यथा कथामृताख्यानैर्ब्राह्मणा
भवभीरुकान् ॥ १० ॥ यत्र वृक्षा ह्लादयंति फलैः पुष्पैश्च पत्रकैः ॥ छायाभिरपि काष्ठैश्च लोकानिव हरव्रताः ॥ ११ ॥ पुत्रपुत्रेति वाशंते यत्र
पुत्रप्रियाः खगाः ॥ यथा शिवप्रियाः शैवा नित्यं शिवशिवेति च ॥ १२ ॥ एवंविधं मुनेस्तस्य भृगोराश्रममंडलम् ॥ विप्रैस्त्रैविद्यसंयुक्तैः सर्वतः
समलंकृतम् ॥१३॥ ऋग्यजुःसामनिर्घोषैरापूरितदिगन्तरम् ॥ रुद्रभक्तेन धीरेण यथैव भुवनत्रयम् ॥ १४ ॥ तत्राहं पार्थ संप्राप्तो यत्रास्ते मुनिस
त्तमः ॥ भृगुः परमधर्मात्मा तपसा द्योतितप्रभः ॥१५॥ आगच्छंतं तु मां दृष्ट्वा दीनं च मुदितं तथा ॥ अभ्युत्थानं कृतं सर्वैर्विप्रैर्भृगुपुरोगमैः ॥ १६ ॥
कृत्वा सुस्वागतं दत्त्वा अर्घाद्यं भृगुणा सह ॥ आसनेषूपविष्टास्ते मुनींद्रा ग्राहिता[3] मया ॥ १७ ॥ विश्रांतं तु ततो ज्ञात्वा भृगुर्मामप्युवाच
ह ॥ क्व गंतव्यं मुनिश्रेष्ठ कस्मादिह समागतः ॥ १८ ॥ आगमनकारणं सर्वं समाचक्ष्व परिस्फुटम् ॥ ततस्तं चिंतयाविष्टो भृगुं पार्थाहम
ब्रुवम् ॥ १९ ॥ श्रूयतामभिधास्यामि यदर्थमहमागतः ॥ मया पर्यटिता सर्वा समुद्रांता च मेदिनी ॥ २० ॥ द्विजानां भूमिदानार्थं मार्ग
माणः पदेपदे ॥ निर्दोषां च पवित्रां च तीर्थेष्वपि समन्विताम् ॥ २१ ॥ रम्यां मनोरमां भूमिं न पश्यामि कथंचन ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥
विप्राणां स्थापनार्थाय मयापि भ्रमता पुरा ॥ २२ ॥ पृथ्वी सागरपर्यंता दृष्टा सर्वा तदानघ ॥ महीनाम नदी पुण्या सर्वतीर्थमयी शुभा ॥ २३ ॥
दिव्या मनोरमा सौम्या महापापप्रणाशिनी ॥ नदीरूपेण तत्रैव पृथ्वी सा नात्र संशयः ॥ २४ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि दृष्टादृष्टानि नारद ॥
तानि सर्वाणि तत्रैव निर्वसंति[4] महीजले ॥ २५ ॥ सा समुद्रेण संप्राप्ता पुण्यतोया महानदी ॥ संजातस्तत्र देवर्षे महीसागरसंगमः ॥ २६ ॥
स्तंभाख्यं तत्र तीर्थं तु त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ तत्र ये मनुजाः स्नानं प्रकुर्वंति विपश्चितः ॥ २७ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ता नोपसर्पंति वै यमम् ॥
तत्राद्भुतं हि दृष्टं मे पुरा स्नातुं गतेन वै ॥ २८ ॥ तदहं कीर्तयिष्यामि मुने शृणु महाद्भुतम् ॥ यावत्स्नातुं व्रजाम्यस्मिन्महीसागरसंगमे ॥ २९ ॥
तीरे स्थितं प्रपश्यामि मुनींद्रं पावकोपमम् ॥ प्रांशुं वृद्धं चास्थिशेषं तपोलक्ष्म्या विभूषितम्[5] ॥ ३० ॥ भुजावूर्ध्वौ ततः कृत्वा प्ररुदंतं मुहुर्मुहुः ॥

---

१ मयूररवमोदितम्--इ० पा० । २ वीर--इ० पा० । ३ ग्राहिताः--आसनोपवेशनार्थं प्रार्थिताः--इत्यर्थः । ४ वसन्ति च--इ० पा० । ५ विरूपितम्--इ० पा० ।

तं तथा दुःखितं दृष्ट्वा दुःखितोऽहमथाभवम् ॥ ३१ ॥ सतां लक्षणमेतद्धि यद्दृष्ट्वा दुःखितं जनम् ॥ शतसंख्यं[1] तस्य भवेत्तथाहं विललाप ह ॥ ३२ ॥
अहिंसा सत्यमस्तेयं मानुष्ये सति दुर्लभम् ॥ ततस्तमुपसंगम्य पर्यपृच्छमहं तदा[2] ॥ ३३ ॥ किमर्थं रोदिषि मुने शोके किं कारणं तव ॥ सुगुह्यमपि
चेद्ब्रूहि जिज्ञासा महती हि मे ॥ ३४ ॥ मुनिस्ततो मामवदद्भृगो निर्भाग्यवानहम् ॥ तेन रोदिमि मा पृच्छ दुर्भाग्यं चालपेद्धि कः ॥ ३५ ॥
तमहं विस्मयाविष्टः पुनरेवेदमब्रुवम् ॥ दुर्लभं भारते जन्म तत्रापि च मनुष्यता ॥ ३६ ॥ मनुष्यत्वे ब्राह्मणत्वं मुनित्वं तत्र दुर्लभम् ॥ तत्रापि च
तपःसिद्धिः प्राप्यैतत्पंचकं परम् ॥ ३७ ॥ किमर्थं रोदिषि मुने विस्मयोऽत्र महान्मम ॥ एवं संपृच्छते मह्यमेतस्मिन्नेव चांतरे ॥३८॥ सुभद्रोनाम
नाम्ना च मुनिस्तत्राभ्युपाययौ ॥ स हि मेरुं परित्यज्य ज्ञात्वा तीर्थस्य सारताम् ॥३९॥ कृताश्रमः पूजयति सदा स्तंभेश्वरं मुनिः ॥ सोऽप्येवं मामि
वापृच्छन्मुनिं रोदनकारणम् ॥ ४० ॥ अथाहाचम्य स मुनिः श्रूयतां कारणं मुनी[3] ॥ अहं हि देवशर्माख्यो मुनिः संयतवाङ्मनाः ॥ ४१ ॥ निव
सामि कृतस्थानो गंगासागरसंगमे ॥ तत्र दर्शे तर्पयामि सदैव च पितॄनहम् ॥ ४२ ॥ श्राद्धांते ते च प्रत्यक्षा ह्याशिषो मे वदंति च ॥ ततः कदा
चित्पितरः प्रहृष्टा मामथाब्रुवन् ॥ ४३ ॥ वयं सदात्र चायामो देवशर्मंस्तवांतिके ॥ स्थानेऽस्माकं कदाचित्त्वं न चायासि कुतः सुत ॥ ४४ ॥
स्थानं दिदृक्षुस्तच्चाहं न शक्तोऽस्मि निवेदितुम् ॥ ततः परममित्युक्त्वा गतवान्पितृभिः सह ॥ ४५ ॥ पितॄणां मंदिरं पुण्यं भौम[4]लोकसमास्थितम् ॥
तत्रतत्र स्थितश्चाहं तेजोमण्डलदुर्दृशान् ॥ ४६ ॥ दृष्ट्वाग्रतः पूजयाढ्यानपृच्छं स्वान्पितॄनिति ॥ के ह्यमी समुपायांति भृशं तृप्ता भृशार्चिताः ॥ भृशं
प्रमुदिता नैव तथा यूयं यथा ह्यमी ॥ ४७ ॥ ॥ पितर ऊचुः ॥ ॥ भद्रं ते पितरः पुण्याः सुभद्रस्य महामुनेः ॥ तर्पितास्तेन मुनिना महीसाग
रसंगमे ॥ ४८ ॥ सर्वतीर्थमयी यत्र निलीना ह्युदधौ मही ॥ तत्र दर्शे तर्पयति सुभद्रस्तानमून्सुत ॥ ४९ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां लज्जितोऽहं भृशं
तदा ॥ विस्मितश्च प्रणम्यैतान्पितॄन्स्वं स्थानमागतः ॥ ५० ॥ यथा तथा चिंतितं च तत्र यास्याम्यहं स्फुटम् ॥ पुण्यो यत्रापि विख्यातो महीसागर
संगमः ॥ ५१ ॥ कृताश्रमश्च[5] तत्रैव तर्पयिष्ये निजान्पितॄन् ॥ दर्शेदर्शे यथा चासौ स्तुत्यनामा[6] सुभद्रकः ॥ ५२ ॥ किं तेन ननु जातेन कुलांगारेण
पापिना ॥ यस्मिञ्जीवत्यपि निजाः पितरोऽन्यस्पृहाकराः ॥ ५३ ॥ इति संचिंत्य मुदितो रुचिं भार्यामथाब्रुवम् ॥ रुचे त्वया समायुक्तो महीसा

---

[1] शतसंख्यं जायते तस्य तथाघकलितापहम्--इ०, तथाघकलिलापहम्-- इ० च पा० । [2] तथा--इ० पा० । [3] संबोधनद्विवचनमिदम्--हे मुनी--हे भृगुसुभद्रौ--इत्यर्थः । [4] सोमलोकसमाश्रितम्--इ०पा० । [5] कृतावासश्च--इ०पा० । [6] सत्यनामा--इ०पा० ।

गरसंगमम् ॥ ५४ ॥ गत्वा स्थास्यामि तत्रैव शीघ्रं त्वं सम्मुखीभव ॥ पतिव्रतासि शुद्धासि कुलीनासि यशस्विनि ॥ तस्मादेतन्मम शुभे कर्तुमर्हसि चिंतितम् ॥ ५५ ॥ ॥ रुचिरुवाच ॥ ॥ हता तस्य जनिर्नाभूत्कथं पाप दुरात्मना ॥ ५६ ॥ श्मशानस्तंभ येनाहं दत्ता तुभ्यं कृतं त्वया ॥ इह कंदफलाहारैर्यत्किं तेन न पूर्यते ॥ ५७ ॥ नेतुमिच्छसि मां तत्र यत्र क्षारोदकं सदा ॥ त्वमेव तत्र संयाहि नंदंतु तव पूर्वजाः ॥ ५८ ॥ गच्छ वा तिष्ठ वा वृद्ध वस वा [1]काकवच्चिरम् ॥ तथा ब्रुवन्त्यां तस्यां तु कर्णावस्मि पिधाय च ॥ ५९ ॥ विपुलं शिष्यमादिश्य गृह एकोऽत्र [2]आगतः ॥ सोऽहं स्नात्वात्र संतर्प्य पितॄ[3]ञ्छ्रद्धापरायणः ॥ ६० ॥ चिंतां सुविपुलां प्राप्तो नरके दुष्कृती यथा ॥ यदि तिष्ठामि चात्रैव अर्धदेह[4]धरो ह्यहम् ॥ ६१ ॥ नरो हि गृहिणीहीनो अर्धदेह इति स्मृतः ॥ यथात्मना विना देहे कार्यं किंचिन्न सिध्यति ॥ ६२ ॥ एवं गृहिण्या हीनो हि न स कर्मसु शस्यते ॥ यो नरः स्त्रीषु देहेषु अनुरक्तस्त्वसौ पशुः ॥६३॥ अनयोर्हि फलं ग्राह्यं सारता नात्र काचन ॥ अर्धदेही च मनुजस्त्वसंस्पृश्यः सतां मतः ॥ ६४ ॥ औत्तानपादिरस्पृश्य उत्तमो हि सुरैः कृतः ॥ अथ चेत्तत्र संयामि न महीसागरस्ततः ॥६५॥ यामि वा तत्कथं पादौ चलतो मे कथंचन ॥ एतस्मिन्मे मनो विद्धं खिद्यतेऽज्ञानसंकटे ॥६६॥ अतोऽहमतिमुह्यामि भृशं शोचामि रोदिमि ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य भृशं रोमांचपूरितम् ॥ ॥६७॥ साधुसाध्वित्यथोवाच तं सुभद्रोऽप्यहं तथा ॥ दण्डवच्च प्रणमितो महीसागरसङ्गमम् ॥६८॥ चिन्तयावश्च मनसि प्रतीकारं मुनेरुभौ ॥ यो हि मानुष्यमासाद्य जलबुद्बुदभंगुरम् ॥६९॥ परार्थाय भवत्येष पुरुषोऽन्ये पुरीषकाः ॥ ततः संचिंत्य प्राहेदं सुभद्रो मुनिसत्तमम् ॥७०॥ मा मुने परिखिद्यस्व देवशर्मन्स्थिरो भव ॥ अहं ते नाशयिष्यामि शोकं सूर्यस्तमो यथा ॥ ७१ ॥ गमिष्याम्याश्रमं त्वं च नात्रापि परिहास्यते ॥ शृणु तत्कारणं तुभ्यं तर्पयिष्ये पितॄनहम् ॥ ७२ ॥ ॥ देवशर्मोवाच ॥ ॥ एवं ते वदमानस्य आयुरस्तु शतं समाः ॥ यदशक्यं महत्कर्म कर्तुमिच्छसि मत्कृते ॥ ॥ ७३ ॥ हर्षस्थाने विषादश्च पुनर्मां बाधते शृणु ॥ अपि वाक्यं शुभं सन्तो न गृह्णन्ति मुधा मुने ॥ ७४ ॥ कथमेतन्महत्कर्म कारयामि मुधा वद ॥ पुनः किंचित्प्रवक्ष्यामि यथा मे निष्कृतिर्भवेत् ॥७५॥ शापितोऽसि मया प्राणैर्यथा वच्मि तथा कुरु ॥ अहं सदा करिष्यामि दर्शे चोद्दिश्य ते पितॄन् ॥ ७६ ॥ श्राद्धं गंगार्णवे चात्र मत्पितॄणां त्वमाचर ॥ अहं चैवापि तपसः संचितस्यापि जन्मना ॥ चतुर्भागं प्रदास्यामि एवमेवैतदा

---

१ बकवत्--इ०पा० । २ असन्धिरार्षः । ३ तिष्ठन्- इ०पा० । ४ अर्धदेहस्तथा ह्यहम्--इ०पा० ।

चर ॥ ७७ ॥ ॥ सुभद्र उवाच ॥ ॥ यद्येवं तव संतोषस्त्वेवमस्तु मुनीश्वर ॥ साधूनां [१]च यथा हर्षस्तथा कार्यं विजानता ॥ ७८ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ देवशर्मा ततो हृष्टो दत्त्वा पुण्यं त्रिवाचिकम्[२] ॥ चतुर्थांशं ययौ धाम स्वं सुभद्रोऽपि[३] च स्थितः ॥ ७९ ॥ एवंविधो नारदासौ महीसागरसंगमः ॥ यमनुस्मरतो मह्यं रोमांचोऽद्यापि वर्तते ॥ ८० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा फाल्गुनाहं हर्षगद्गदया गिरा ॥ मृतोमृत इवावोचं साधुसाध्विति तं भृगुम् ॥ ८१ ॥ यूयं वयं गमिष्यामो महीतीरं सुशोभनम् ॥ आवामीक्षावहे सर्वं स्थानकं तदनुत्तमम् ॥ ८२ ॥ मम चैवं वचः श्रुत्वा भृगुः सह मयययौ ॥ समस्तं तु महापुण्यं महीकूलं निरीक्षितम् ॥ ८३ ॥ तद्दृष्ट्वा चातिहृष्टोहमासं रोमांचकंचुकः ॥ अब्रवं मुनिशार्दूलं हर्षगद्गदया गिरा ॥ ८४ ॥ त्वत्प्रसादात्करिष्यामि भृगो स्थानमनुत्तमम् ॥ स्वस्थानं गम्यतां ब्रह्मन्नतः कृत्यं विचिंतये ॥ ८५ ॥ एवं भृगुं चास्मि विसर्जयित्वा कल्लोलकोलाहलकौतुकीतटे ॥ अथोपविश्येदमचिंतयं तदा किं कृत्यमात्मानमिवैकयोगी[४] ॥ ८६ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे नारदार्जुनसंवादे महीसागरसंगमतीर्थमाहात्म्ये तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ छ ॥

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततस्त्वहं चिंतयामि कथं स्थानमिदं भवेत् ॥ ममायत्तं यतो राज्ञां भूमिरेषा सदा वशे ॥ १ ॥ यत्त्वहं धर्मवर्माणं गत्वा याचे ह मेदिनीम् ॥ अर्पयत्येव स च मे याचितो न पुनः परः ॥ २ ॥ तथा हि मुनिभिः प्रोक्तं द्रव्यं त्रि[५]विध[६]मुत्तमम् ॥ शुक्लं मध्यं च शबलमधमं कृष्णमुच्यते ॥ ३ ॥ श्रुतेः संपादनाच्छिष्यात्प्राप्तं [७]शुक्लं च कन्यया ॥ तथा कुसीदवाणिज्यकृषियाचितमेव च ॥ ४ ॥ शबलं प्रोच्यते सद्भिर्द्यूतचौर्येण साहसैः ॥ [८]व्याजेनोपार्जितं यच्च तत्कृष्णं समुदाहृतम् ॥ ५ ॥ शुक्लवित्तेन यो धर्मं प्रकुर्याच्छ्रद्धयान्वितः ॥ तीर्थं पात्रं समासाद्य देवत्वे तत्समश्नुते ॥ ६ ॥ राजसेन च भावेन वित्तेन शबलेन च ॥ प्रदद्याद्दानमर्थिभ्यो मानुष्यत्वे तदश्नुते ॥ ७ ॥ तमोवृतस्तु यो दद्यात्कृष्णवित्तेन मानवः ॥ तिर्यक्त्वे तत्फलं प्रेत्य समश्नाति नराधमः ॥ ८ ॥ तत्तु याचितद्रव्यं मे राजसं हि स्फुटं भवेत् ॥ अथ ब्राह्मणभावेन नृपं याचे प्रतिग्रहम् ॥ ९ ॥ तदप्यहो चातिकष्टं हेतुना तेन मे मतम् ॥ अयं प्रतिग्रहो घोरो मध्वास्वादो विषोपमः ॥ १० ॥ प्रतिग्रहेण संयुक्तं

---

[१] हि—इ० पा० । [२] त्रिवारकम्—इ० पा० । [३] व्यवस्थितः—इ० पा० । [४] यथैकयोगी स्वरूपं चिन्तयति तथाहं किं कृत्यमित्याचिंतयामिति योजना । [५] विविधम्—इ० पा० । [६] उत्तममित्यस्य शुक्लमित्यनेनाग्रिमेणान्वयः । [७] श्रुतेः संपादनाद्वेदस्याध्यापनेन शिष्यद्वारा प्राप्तं यद्द्रव्यं तच्छुक्लमित्याचक्षते । कन्यया प्राप्तं तथा कुसीदवाणिज्यकृषितः प्राप्तं तथा च याचितप्राप्तं च यद्द्रव्यं तच्छबलमित्युत्तरेण सम्बन्धो बोध्यः । क्वचित्पुस्तके 'शुल्कं च कन्यया' इति पाठो दृश्यते । परं तस्य 'कन्यया' इति पदसाहचर्येण रूढरीत्या 'शुल्कम्' इति पाठेन भवितव्यमिति नातिप्रबुद्धलेखकप्रमादकृतमेव विलेखनमिति भाति । प्रसंगतश्चात्र 'शुक्लम्' इत्येतदन्तस्यैवैकस्य शुक्ल विभागस्य वक्तव्यत्वेन समौचित्यात् 'श्रुतेः सम्पादनाच्छिष्यात्प्राप्तं शुक्लम्' इत्येतस्यैवैकवाक्यत्वमुचितमिति सुधीभिरवधेयम् । [८] अच्छेणोपार्जितम्--इ०, अज्ञेनोपार्जितम्--इ० च पा० ।

ह्य[1]मीवमाविशेद्विजम् ॥ तस्मादहं निवृत्तश्च पापादस्मात्प्रतिग्रहात् ॥ ११ ॥ ततः केनाप्युपायेन द्वयोरन्यतरेण तु ॥ स्वायत्तं स्थानकं कुर्म
एतत्सञ्चिंतये मुहुः ॥ १२ ॥ यथा कुभार्यः पुरुषश्चिन्तांतं न प्रपद्यते ॥ तथैव विमृशंश्चाहं चिंतांतं न लभाम्यणु[2] ॥ १३ ॥ एत
स्मिन्नन्तरे पार्थ स्नातुं तत्र समागताः ॥ बहवो मुनयः पुण्ये महीसागरसंगमे ॥ १४ ॥ अहं तानब्रवं सर्वान्कुतो यूयं समागताः ॥
ते मामूचुः प्रणम्याथ सौराष्ट्रविषये मुने ॥ १५ ॥ धर्मवर्मेति नृपतिर्योऽस्य देशस्य भूपतिः ॥ स तु दानस्य तत्त्वार्थी तेपे व[4]र्षगणा
न्बहून् ॥ १६ ॥ ततस्तं प्राह खे वाणी श्लोकमेकं नृप शृणु ॥ द्विहेतुं[3] षडधिष्ठानं षडंगं च द्विपाकयुक् ॥ १७ ॥ चतुःप्रकारं त्रिविधं त्रिनाशं
दानमुच्यते ॥ इत्येकं श्लोकमाभाष्य खे वाणी[5] विरराम ह ॥ १८ ॥ श्लोकस्यार्थं नावभाषे पृच्छमानापि नारद ॥ ततो राजा धर्मवर्मा पटहे
नान्वघोषयत् ॥ १९ ॥ यस्तु श्लोकस्य चैवास्य लब्धस्य तपसा मया ॥ करोति सम्यग्व्याख्यानं तस्य चैतद्ददाम्यहम् ॥ २० ॥ गवां च[9] सप्त
नियुतं सुवर्णं तावदेव तु ॥ सप्तग्रामान्प्रयच्छामि श्लोकव्याख्यां करोति यः ॥ २१ ॥ पटहेनेति नृपतेः श्रुत्वा राज्ञो वचो महत् ॥ आजग्मुर्बहुदे
शीया ब्राह्मणाः कोटिशो मुने ॥ २२ ॥ पुनर्दुर्बोधविन्यासः[6] श्लोकस्तैर्विप्र[7]पुंगवैः ॥ आख्यातुं शक्यते नैव गुडो[7] मूकैर्यथा मुने ॥ २३ ॥
वयं च तत्र याताः स्मो धनलोभेन नारद ॥ दुर्बोधत्वान्नमस्कृत्य श्लोकं चात्र समागताः ॥ २४ ॥ दुर्व्याख्येयस्त्वयं श्लोको धनं लभ्यं न चैव नः ॥
तीर्थयात्रां कथं यामी[8]त्येवाचिंत्यात्र चागताः ॥ २५ ॥ एवं फाल्गुन तेषां तु वचः श्रुत्वा महात्मनाम् ॥ अतीव संप्रहृष्टोऽहं तान्विसृज्येत्यचिंत
यम् ॥ २६ ॥ अहो प्राप्त उपायो मे स्थानप्राप्तौ न संशयः ॥ श्लोकं व्याख्याय नृपतेर्लप्स्ये स्थानं धनं तथा ॥ २७ ॥ विद्यामूल्येन नैवं च याचितः
स्यात्प्रतिग्रहः ॥ सत्यमाह पुराणर्षिर्वासुदेवो जगद्गुरुः ॥२८॥ धर्मस्य यस्य श्रद्धा स्यान्न च सा नैवं पूर्यते॥पापस्य यस्य श्रद्धास्यान्न च सापि न पूर्य
ते॥२९॥एवं विचिंत्य विद्वांसः प्र[10]कुर्वंति यथारुचि ॥ सत्यमेतद्विभोर्वाक्यं दुर्लभोऽपि यथा हि मे॥३०॥ मनोरथोऽयं सफलः संभूतोंकुरितः स्फुटम् ॥
एनं च दुर्विदं श्लोकमहं जानामि सु[11]संस्फुटम् ॥३१॥ अमूर्तैः पितृभिः पूर्वमेष ख्यातो हि मे पुरा ॥ एवं हर्षान्वितः पार्थ संचिंत्याऽहं ततो मुहुः॥३२॥

---

१ अमीवं पापमित्यर्थः । अपायमिति पाठान्तरम् । तत्र नाशमित्यर्थः । २ अनुदात्तेत्त्वलक्षणात्मनेपदस्य चक्षिङो ङित्करणज्ञापकेनानित्यत्वात्परस्मैपदम्, आर्षं वा । ३ द्विहेतुः--इ० पा० । ४ खेचरी--इ० पा० । ५ वै--इ० पा० । ६ दुर्बोधविज्ञानः--इ० पा० । ७ द्विजपुंगवैः--इ० पा० । ७ गूढः--इ० पा० । परमत्र गुडो मूकैरित्येव पाठः साधुः । ८ यामि--इति प्रत्येकविवक्षयैकवचनम । ९ तेन इ० पा० । १० प्रकुर्वन्तु--इ० पा० । ११ सस्फुटम्--इ० पा० ।

प्रणम्यं[1] तीर्थं चलितो महीसागरसंगमम् ॥ वृद्धब्राह्मणरूपेण ततोहं यातवान्नृपम् ॥ ३३ ॥ इदं भणितवानस्मि श्लोकव्याख्यां नृप शृणु ॥ यत्ते
पटहविख्यातं दानं च प्रगुणीकुरु ॥ ३४ ॥ एवमुक्ते नृपः प्राह प्रोचुरेवं हि कोटिशः ॥ द्विजोत्तमाः पुनर्नास्य[2] प्रोक्तुमर्थो हि शक्यते ॥ ३५ ॥ के
द्विहेतू षडाख्यातान्यधिष्ठानानि कानि च ॥ कानि चैव षडंगानि कौ द्वौ पाकौ तथा स्मृतौ ॥३६॥ के च प्रकाराश्चत्वारः किंस्वित्तत्त्रिविधं द्विज ॥
त्रयो नाशाश्च के प्रोक्ता दानस्यैतत्स्फुटं वद ॥ ३७ ॥ स्फुटान्प्रश्नानिमान्सप्त यदि वक्ष्यसि ब्राह्मण ॥ ततो गवां सप्तनियुतं सुवर्णं तावदेव तु ॥
॥३८॥ सप्त ग्रामांश्च दास्यामि नो चेद्यास्यसि स्वं गृहम् ॥ इत्युक्तवचनं पार्थ सौराष्ट्रस्वामिनं नृपम् ॥ ३९ ॥ धर्मवर्माणमस्त्वेवं प्रावोचमवधारय ॥
श्लोकव्याख्यां स्फुटां वक्ष्ये दानहेतू च तौ[3] शृणु ॥ ४० ॥ अल्पत्वं[4] वा बहुत्वं वा दानस्याभ्युदयावहम् ॥ श्रद्धा शक्तिश्च दानानां वृद्धयक्षयकरे
हि ते ॥ ४१ ॥ तत्र श्रद्धाविषये श्लोका भवन्ति ॥ कायक्लेशैश्च बहुभिर्न चैवार्थस्य राशिभिः ॥४२॥ धर्मः संप्राप्यते सूक्ष्मः श्रद्धा धर्मोऽद्भुतं तपः ॥
श्रद्धा स्वर्गश्च[5] मोक्षश्च श्रद्धा सर्वमिदं जगत् ॥४३॥ सर्वस्वं जीवितं चापि दद्यादश्रद्धया यदि[6] ॥ नाप्नुयात्स फलं किंचिच्छ्रद्दधानस्ततो भवेत् ॥ ४४ ॥
श्रद्धया साध्यते धर्मो महद्भिर्नार्थराशिभिः ॥ अकिंचना हि मुनयः श्रद्धावंतो दिवं गताः ॥ ४५ ॥ त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा[7] स्वभावजा ॥
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥ ४६ ॥ यजंते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ॥ प्रेतान्भूतपिशाचांश्च यजंते तामसा जनाः ॥
॥ ४७ ॥ तस्माच्छ्रद्धावता पात्रे दत्तं न्यायार्जितं हि यत् ॥ तेनैव भगवान्रुद्रः स्वल्पकेनापि तुष्यति ॥ ४८ ॥ शक्तिविषये च श्लोका भवंति ॥
कुटुंबभुक्तवसनाद्देयं यदतिरिच्यते ॥ मध्वास्वादो विषं पश्चाद्दातुर्धर्मोऽन्यथा भवेत् ॥ ४९ ॥ शक्ते परजने दाता स्वजने दुःखजीविनि ॥ मध्वापा
नविषादः स धर्माणां प्रतिरूपकः ॥ ५० ॥ भृत्यानामुपरोधेन यत्करोत्यौर्ध्वदैहिकम् ॥ तद्भवत्यसुखोदर्कं जीवतोऽस्य मृतस्य च ॥ ५१ ॥ सामा
न्यं याचितं न्यासमाधिर्दाराश्च दर्शनम् ॥ अन्वाहितं च निक्षेपः सर्वस्वं चान्वये सति ॥ ५२ ॥ आपत्स्वपि न देयानि नववस्तूनि पंडितैः ॥
यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥ ५३ ॥ इति ते गदितौ राजन्द्वौ हेतू श्रूयतामतः ॥ अधिष्ठानानि वक्ष्यामि षडेव शृणु तान्यपि ॥५४॥
धर्ममर्थं च कामं च व्रीडाहर्षभयानि च ॥ अधिष्ठानानि दानानां षडेतानि प्रचक्षते ॥ ५५ ॥ पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनपेक्ष्य प्रयोजनम् ॥ केवलं

---

[1] प्रणम्यातीव तीर्थं च--इ० पा० । [2] नाम--इ० पा० । [3] द्वौ--इ० पा० । [4] माल्त्वं वा--इ, माल्यत्वं वा--इ० पा० । [5] स्वर्गस्य मोक्षस्य--इ० च पा० । [6] मुनिः--इ०,:मुने--इ० च पा० । [7] च--इ० पा० ।

धर्मबुद्ध्या यद्धर्मदानं तदुच्यते ॥ ५६ ॥ धनिनं धनलोभेन लोभयित्वार्थमाहरेत् ॥ तदर्थदानमित्याहुः कामदानमतः शृणु ॥ ५७ ॥ प्रयोजन
मपेक्ष्यैव प्रसंगाद्यत्प्रदीयते ॥ अनर्हेषु सरागेण कामदानं तदुच्यते ॥ ५८ ॥ संसदि व्रीडयाऽऽश्रुत्य अ[1]र्थिभ्यः प्रददाति च ॥ प्रतिदीयते च यद्दानं
व्रीडादानमिति श्रुतम् ॥ ५९ ॥ दृष्ट्वा प्रियाणि श्रुत्वा वा हर्षवद्यत्प्रदीयते ॥ हर्षदानमिति प्रोक्तं दानं तद्धर्मचिंतकैः ॥ ६० ॥ आक्रोशानर्थहिंसा
नां प्रतीकाराय यद्भवेत् ॥ दीयतेऽनुपकर्तृभ्यो भयदानं तदुच्यते ॥ ६१ ॥ प्रोक्तानि षडधिष्ठानान्यंगान्यपि च षट्च्छृणु ॥ दाता प्रतिग्रहीता च
शुद्धिर्देयं च धर्मयुक् ॥ ६२ ॥ देशकालौ च दानानामंगान्येतानि षड्विदुः ॥ अपरोगी च धर्मात्मा दित्सुरव्यसनः शुचिः ॥ ६३ ॥
अनिंद्या[2]जीवकर्मा च षड्भिर्दाता प्रशस्यते ॥ अनृजुश्चाश्रद्दधानोऽशांतात्मा धृष्ट[3]भीरुकः ॥ ६४ ॥ असत्यसंधो निद्रालुर्दातायं ताम
सोऽधमः ॥ त्रिशुक्लः कृशवृत्तिश्च घृ[4]णालुः सकलेंद्रियः ॥ ६५ ॥ विमुक्तो योनिदोषेभ्यो ब्राह्मणः पात्रमुच्यते ॥ सौमुख्यादभिसंप्रीतिरर्थि
नां दर्शने सदा ॥ सत्कृतिश्चानसूया च तदा शुद्धिरिति स्मृता ॥ ६६ ॥ [5]अपराबाधमक्लेशं स्वयत्नेनार्जितं धनम् ॥ स्वल्पं वा विपुलं वापि
देयमित्यभिधीयते ॥ ६७ ॥ तेनापि किल धर्मेण उद्दिश्य किल किंचन ॥ देयं तद्धर्मयुगिति शून्ये शून्यं फलं मतम् ॥ ६८ ॥ न्यायेन दुर्लभं
द्रव्यं देशे कालेपि वा पुनः ॥ दानार्हौ देशकालौ तौ स्यातां श्रेष्ठौ न चान्यथा ॥ ६९ ॥ षंडगानीति चोक्तानि द्वौ च पाकावतः शृणु ॥ द्वौ
पाकौ दानजौ प्राहुः परत्राथ त्विहोच्यते ॥ ७० ॥ सद्भ्यो यद्दीयते किंचित्तत्परत्रोपतिष्ठति ॥ असत्[6]सु दीयते किंचित्तद्दानमिह भुज्यते ॥ ७१ ॥
द्वौ पाकाविति निर्दिष्टौ प्रकारांश्चतुरः शृणु ॥ ध्रुवमाहु[7]स्त्रिकं काम्यं नैमित्तिकमिति क्रमात् ॥ ७२ ॥ वैदिको दानमार्गोऽयं चतुर्धा वर्ण्यते
द्विजैः ॥ प्रपारामतडागादिसर्वकामफलं ध्रुवम् ॥ ७३ ॥ तदाहुस्त्रिकमित्याहुर्दीयते यद्दिनेदिने ॥ अपत्यविजयैश्वर्यस्त्रीबालार्थं प्रदीयते ॥
॥ ७४ ॥ इच्छासंस्थं च यद्दानं काम्यमित्यभिधीयते ॥ कालापेक्षं क्रियापेक्षं गुणापेक्षमिति स्मृतौ ॥ ७५ ॥ त्रिधा नैमित्तिकं प्रोक्तं सदा होम
विवर्जितम् ॥ इति प्रोक्ताः प्रकारास्ते त्रैविध्यमभिधीयते ॥ ७६ ॥ अष्टोत्तमानि चत्वारि मध्यमानि विधानतः ॥ कानीयसानि शेषाणि
त्रिविधत्वमिदं विदुः ॥७७॥ गृहप्रासादविद्याभूगोकूपप्रा[8]णहाटकम् ॥ एतान्युत्तमदानानि उत्तमद्रव्यदानतः ॥ ७८ ॥ अन्नारामं च वासांसि हयप्र

---

[1] अथेऽर्थेभ्यः प्रयाति च प्रदीयते च यद्दानम्--इ० पा० । [2] आनिन्द्या जीवकर्मा च--आजीवः आजीविका कर्म व्यवसायः अनिन्द्ये आजीव--कर्मणीउपजीविकाव्यवसायौ यस्य सः--अनिन्द्याजीवकर्मा अगर्हितोपजीविकाव्यवसाय इत्यर्थः । [3] दृढभीरुकः--इ० पा० । [4] क्रीडालुः--इ० पा० । [5] अपराबाधम्--न विद्यन्ते परस्य बाधा यस्मिंस्तदपराबाधम् । परबाधाविवर्जितमित्यर्थः । [6] स्वसत्सु--इ० पा० । [7] आहुस्त्रिकमिति दानस्य संज्ञा । [8] प्राणदानं च रुग्णस्यौषधेन निरामयीकरणम् मरणोन्मुखस्य अन्नादिना रक्षणम् अग्निजलाद्युपसृष्टस्य परित्राणं चेत्येवमाद्यनेकसंकटग्रस्तस्य व्याघ्रादिभयहेतुभ्यो रक्षणं प्राणदानमित्युच्यते ।

भूतिवाहनम् ॥ दानानि मध्यमानीति मध्यमद्रव्यदानतः ॥ ७९ ॥ उपानच्छत्रपात्रादिदधिमध्वासनानि च ॥ ८० ॥ दीपकाष्ठोपलादीनि
चरमं बहुवार्षिकम् ॥ इति कानीयसान्यां[1]हुर्दाननाशत्रयं शृणु ॥८१॥ यद्दत्त्वा तप्यते पश्चादासुरं तद्वृथा मतम्[2] ॥ अश्रद्धया यद्ददाति राक्षसं स्याद्वृथैव
तत्[3] ॥ ८२ ॥ यच्चाक्रुश्य ददात्यंग दत्त्वा वाक्रोशति द्विजम् ॥ पैशाचं तद्वृथा दानं दाननाशास्त्रयस्त्वमी ॥ ८३ ॥ इति सप्तपदैर्बद्धं दानमाहात्म्य
मुत्तमम् ॥ शक्त्या ते कीर्तितं राजन्साधु वाऽसाधु वा वद ॥ ८४ ॥ ॥ धर्मवर्मोवाच ॥ ॥ अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं
तपः ॥ अद्य ते कृतकृत्योऽस्मि कृतः कृतिमतां वर ॥ ८५ ॥ पठित्वा सकलं जन्म ब्रह्मचारी यथा वृथा ॥ बहुक्लेशात्प्राप्तभार्यः सा
वृथाऽप्रियवादिनी ॥ ८६ ॥ क्लेशेन कृत्वा कूपं वा स च क्षारोदको वृथा ॥ बहुक्लेशैर्जन्म नीतं विना धर्मं तथा वृथा ॥ ८७ ॥ एवं मे
यद्वृथा नाम जातं तत्सफलं त्वया ॥ कृतं तस्मान्नमस्तुभ्यं द्विजेभ्यश्च नमोनमः ॥ ८८ ॥ सत्यमाह पुरा विष्णुः कुमारान्विष्णुसद्मनि ॥ ८९ ॥
नाहं तथाद्मि यजमानहविर्वितानश्च्योतद्घृतप्लुतमदन्हुतभुङ्मुखेन ॥ यद्ब्राह्मणस्य मुखतश्चरतोनुघासं तुष्टस्य मय्यवहितैर्निजकर्मपाकैः ॥ ९० ॥
तन्मयाऽशर्मणा वापि यद्विप्रेष्वप्रियं कृतम् ॥ सर्वस्य प्रभवो विप्रास्तत्क्षमंतां प्रसादये ॥ ९१ ॥ त्वं च कोसि न सामान्यः प्रणम्याहं प्रसादये ॥
आत्मानं ख्यापय मुने प्रोक्तश्चेत्यब्रवं तदा ॥ ९२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ नारदोऽस्मि नृपश्रेष्ठ स्थानकार्थी समागतः ॥ प्रोक्तं च देहि मे
द्रव्यं भूमिं च स्थानहेतवे ॥ ९३ ॥ यद्यपीयं देवतानां भूमिर्द्रव्यं च पार्थिव ॥ तथापि यस्मिन्यः काले राजा प्रार्थ्यः स निश्चितम् ॥ ९४ ॥
सहीश्वरस्यावतारो भर्त्ता दाताऽभयस्य सः ॥ तथैव त्वामहं याचे द्रव्यशुद्धिपरीप्सया ॥ पूर्वं[4] ममालयं देहि देयार्थे प्रार्थनापरः ॥ ९५ ॥ ॥
॥ ॥ राजोवाच ॥ यदि त्वं नारदो विप्र राज्यमस्त्वखिलं तव ॥ अहं हि ब्राह्मणानां ते दास्यं कर्ता न संशयः ॥ ९६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥
॥ ॥ यद्यस्माकं भवान्भक्तस्तत्ते कार्यं च नो वचः ॥ ९७ ॥ सर्वं यत्तद्देहि मे द्रव्यमुक्तं भुवं च मे सप्तगव्यूतिमात्राम् ॥ भूयात्त्वत्तोप्यस्य

---

[1] दानानीति शेषः । इति कानीयसानि दानान्याहुरिति वाक्यपूर्तिः । [2] भवेत्--इ०पा० । [3] च--इ०पा० । [4] पूर्वामिति । देयार्थे--यत्त्वया मे देयं तत्स्थापनार्थं पूर्वं प्रथमं मम आलयं स्थानं प्रार्थनापरः प्रार्थनां पिपर्तीति प्रार्थनापरः कामपूरकः त्वं देहि । यत्त्वया पूर्वं प्रतिश्रुतं "गवां च सप्तनियुतं सुवर्णं तावदेव तु । सप्त ग्रामान्प्रयच्छामि श्लोकव्याख्यां करोति यः" इति, तावतोऽस्य त्वद्देयस्य स्थापनार्थं मम आलयं विपुलमावासस्थानं देहीत्यर्थो बोध्यः ।

रक्षेति सोऽपि मेने त्वहं चिंतये चार्थशेषम् ॥ ९८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारि
काखण्डे नारदार्जुनसंवादे दानभेदप्रशंसावर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततोऽहं धर्मवर्माणं प्रोच्य तिष्ठे[1]
द्धनं त्वयि ॥ कृत्यकाले ग्रहीष्यामीत्यागमं रैवतं गिरिम् ॥ १ ॥ आसं प्रमुदितश्चाहं पश्यंस्तं गिरिसत्तमम् ॥ आह्वयानं नरान्साधून्भूमेर्भुजमि
वोच्छ्रितम् ॥ २ ॥ यस्मिन्नानाविधा वृक्षाः प्रकाशंते समंततः ॥ साधुं गृहपतिं प्राप्य पुत्रभार्यादयो यथा ॥ ३ ॥ मुदिता यत्र संतृप्ता वाशंते[2] कोकि
लादयः ॥ सद्गुरोर्ज्ञानसंपन्ना यथा शिष्यगणा भुवि ॥ ४ ॥ यत्र तत्वा तपो मर्त्या यथेप्सितमवाप्नुयुः ॥ श्रीमहादेवमासाद्य भक्तो यद्वन्मनोरथम् ॥
॥ ५ ॥ तस्याहं च गिरेः पार्थ समासाद्य महाशिलाम् ॥ शीतसौरभ्यमंदेन[3] प्रीणितोऽचिंतयं हृदि ॥ ६ ॥ तावन्मया स्थानमाप्तं यदतीव सुदुर्ल
भम् ॥ इदानीं ब्राह्मणार्थेऽहं कुर्वे तावदुपक्रमम् ॥ ७ ॥ ब्राह्मणाश्च विलोक्या मे ये हि पात्रतमा मताः ॥ तथा हि चात्र श्रूयंते वचांसि श्रुतिवादि
नाम् ॥ ८ ॥ न जलोत्तरणे शक्ता यद्वन्नौः कर्णवर्जिता ॥ तद्वच्छ्रेष्ठोऽप्यनाचारो विप्रो नोद्धरणक्षमः ॥ ९ ॥ ब्राह्मणो ह्यनधीयान
स्तृणाग्निरिव शाम्यति ॥ तस्मै हव्यं न दातव्यं न हि भस्मनि हूयते ॥ १० ॥ दानपात्रमतिक्रम्य यदपात्रे प्रदीयते ॥ तद्दत्तं
गामतिक्रम्य गर्दभस्य गवाह्निकम् ॥ ११ ॥ ऊषरे वापितं बीजं भिन्नभांडे च[4] गोदुहम् ॥ भस्मनीव हुतं हव्यं मूर्खे दानमशा
श्वतम् ॥ १२ ॥ विधिहीने तथाऽपात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् ॥ न केवलं हि तद्याति शेषं पुण्यं प्रणश्यति ॥ १३ ॥ भूराप्ता गौ
स्तथा भोगाः सुवर्णं देहमेव च ॥ अश्वश्चक्षुस्तथा वासो घृतं तेजस्तिलाः प्रजाः ॥ १४ ॥ घ्नंति तस्मादविद्वांस्तु बिभियाच्च प्रतिग्रहात् ॥ स्वल्प
केनाप्यविद्वांस्तु पंके गौरिव सीदति ॥ १५ ॥ तस्माद्ये गूढतपसो गूढस्वाध्यायसाधकाः ॥ स्वदारनिरताः शांतास्तेषु दत्तं सदाऽक्षयम् ॥ १६ ॥
देशे काल उपायेन द्रव्यं श्रद्धासमन्वितम् ॥ पात्रे प्रदीयते यत्तत्सकलं धर्मलक्षणम् ॥ १७ ॥ न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ॥ यत्र
वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्रं प्रचक्षते ॥ १८ ॥ तेषां त्रयाणां मध्ये च विद्या मुख्यो महागुणः ॥ विद्यां विनांधवद्विप्राश्चक्षुष्मंतो हि ते मताः ॥ १९ ॥
तस्माच्चक्षुष्मतो विद्वान्देशे देशे परीक्षयेत् ॥ प्रश्नान्ये मम वक्ष्यंति तेभ्यो दास्याम्यहं ततः ॥ २० ॥ इति संचिंत्य मनसा तस्माद्देशात्समुत्थितः ॥

---

[1] धनं त्वयि तिष्ठेत्--इदानीं त्वत्समीप एव तिष्ठतु--कृत्यकाले--यदा धनस्य कार्यं स्यात्तदा तद्धनं ग्रहीष्यामि--इति योजना । [2] वसन्ते--इ०पा० । [3] वायुनेति शेषः । [4] भिन्नभाण्डेषु--इ०पा० ।

आश्रमेषु महर्षीणां विचराम्यस्मिं[1] फाल्गुन ॥ २१ ॥ इमाञ्छ्लोकान्गायमानः प्रश्नरूपाञ्छृणुष्व तान् ॥ मातृकां को विजानाति कतिधा कीदृशा
क्षराम् ॥ २२ ॥ पंचपंचाद्भुतं गेहं को विजानाति वा द्विजः ॥ बहुरूपां स्त्रियं कर्तुमेकरूपां च वत्ति कः ॥ २३ ॥ को वा चित्रकथाबंधं वेत्ति संसार
गोचरः ॥ को वार्णवमहाग्राहं वेत्ति विद्यापरायणः ॥ २४ ॥ को वाष्टविधं ब्राह्मण्यं वेत्ति ब्राह्मणसत्तमः ॥ युगानां च चतुर्णां वा को मूलदिवसा
न्वदेत् ॥ २५ ॥ चतुर्दशमनूनां वा मूलवासरं वेत्ति कः ॥ कस्मिंश्चैव दिने प्राप पूर्वं वा भास्करो रथम् ॥ २६ ॥ उद्वेजयति भूतानि कृष्णाहिरिव
वेत्ति कः ॥ को वास्मिन्घोरसंसारे दक्षदक्षतमो भवेत् ॥ २७ ॥ पंथानावपि द्वौ कश्चिद्वेत्ति वक्ति च ब्राह्मणः ॥ इति मे द्वादश प्रश्नान्ये विदुर्ब्राह्मणो
त्तमाः ॥ २८ ॥ ते मे पूज्यतमास्तेषामहमाराधकश्चिरम् ॥ इत्यहं गायमानो वै भ्रमितः सकलां महीम् ॥ २९ ॥ ते चाहुर्दुःखदाः ख्याताः प्रश्नास्ते
कुर्महे नमः ॥ इत्यहं सकलां पृथ्वीं विचिंत्यालब्धब्राह्मणः ॥ ३० ॥ हिमाद्रिशिखरासीनो भूयश्चितामवाप्तवान् ॥ सर्वे विलोकिता विप्राः किमतः
कर्तुमुत्सहे ॥३१॥ ततो मे चिंतयानस्य पुनर्जाता मतिस्त्वियम् ॥ अद्यापि न गतश्चाहं कलापग्राममुत्तमम् ॥३२॥ यस्मिन्विप्राः संवसंति मूर्तानीव
तपांसि च ॥ चतुराशीतिसाहस्राः श्रुताध्ययनशालिनः ॥३३॥ स्थाने तस्मिन्गमिष्यामीत्युक्त्वाहं चलितस्तदा ॥ खेचरो हिममाक्रम्य परं पारं गत
स्ततः ॥३४॥ अद्राक्षं पुण्यभूमिस्थं ग्रामरत्नमहं महत् ॥ शतयोजनविस्तीर्णं नानावृक्षसमाकुलम् ॥ ३५ ॥ यत्र पुण्यवतां संति शतशः प्रवराश्रमाः ॥
सर्वेषामपि जीवानां यत्रान्योन्यं[3] न दुष्टता ॥ ३६ ॥ यज्ञभाजां मुनीनां यदुपकारकरं सदा ॥ सतां धर्मवतां यद्वदुपकारो न शाम्यति ॥ ३७ ॥
मुनीनां यत्र परमं स्थानं चाप्यविनाशकृत् ॥ स्वाहास्वधावषट्कारहन्तकारो न नश्यति ॥३८॥ यत्र कृतयुगस्यार्थं बीजं पार्थावशिष्यते ॥ सूर्य
स्य सोमवंशस्य ब्राह्मणानां तथैव च ॥ ३९ ॥ स्थानकं तत्समासाद्य प्रविष्टोऽहं द्विजाश्रमान् ॥ तत्र ते विविधान्वादान्विवदंते द्विजोत्तमाः ॥४०॥
परस्परं चिंतयाना[4] वेदा मूर्तिधरा यथा ॥ तत्र मेधाविनः केचिदर्थमन्यैः प्रपूरितम् ॥ ४१ ॥ विचिक्षिपुर्महात्मानो नभोगतमिवामिषम् ॥ तत्रा
हं करमुद्यम्य प्रावोचं पूर्यतां द्विजाः ॥ ४२ ॥ काकारावैः किमेतैर्वो यद्यस्ति ज्ञानशालिता ॥ व्याकुरुध्वं ततः प्रश्नान्मम दुर्विषहान्बहून् ॥ ४३ ॥
॥ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ ॥ वद ब्राह्मण प्रश्नान्स्वाञ्छ्रुत्वाऽऽधास्यामहे वयम् ॥ परमो ह्येष नो लाभः प्रश्नान्पृच्छति यद्भवान् ॥ ४४ ॥ अहं

---

[1] अस्मि--अहमित्यर्थकं विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययमिदम् । [2] इत्थम्--इ०पा० । [3] यत्र स्थानमनुत्तमम्--इ०पा० । [4] वितण्डानाम्--इ०पा० ।

पूर्विंकया ते वै न्यषेधंत परस्परम् ॥ अहं पूर्वमहं पूर्वमिति वीरा यथा रणे ॥ ४५ ॥ ततस्तानब्रवं प्रश्नानहं द्वादश पूर्वकान् ॥ श्रुत्वा ते मामवोचंत लीलायंतो मुनीश्वराः ॥ ४६ ॥ किं ते द्विज बालप्रश्नैरमीभिः स्वल्पकैरपि ॥ अस्माकं यन्नि[1]हीनं त्वं मन्यसे स ब्रवीत्वमून् ॥ ४७ ॥ ततोतिविस्मितश्चाहं मन्यमानः कृतार्थताम् ॥ तेषां निहीनं संचिंत्य प्रावोचं प्र[2]ब्रवीत्वयम् ॥ ४८ ॥ ततः सुतनुनामा स बालोऽबालोऽभ्युवाच माम् ॥ मम मंदायते वाणी प्रश्नैः स्वल्पैस्तव द्विज ॥ तथापि वच्मि मां यस्मान्निहीनं मन्यते भवान् ॥ ४९ ॥ ॥ सुतनुरुवाच ॥ ॥ अक्षरास्तु द्विपंचाशन्मातृकायाः प्रकीर्तिताः ॥ ५० ॥ ॐकारः प्रथमस्तत्र चतुर्दश स्वरास्तथा ॥ स्पर्शाश्चैव त्रयस्त्रिंशदनुस्वारस्तथैव च ॥ ५१ ॥ विसर्ज्जनीयश्च परो जिह्वामूलीय एव च ॥ उपध्मानीय एवापि द्विपंचाशदमी स्मृताः ॥ ५२ ॥ इति ते कथिता संख्या अर्थं चैषां शृणु द्विज ॥ अस्मिन्नर्थे चेतिहासं तव वक्ष्यामि यः पुरा ॥ ५३ ॥ मिथिलायां प्रवृत्तोऽभूद्ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ मिथिलायां पुरा पुर्यां ब्राह्मणः कौथुमाभिधः ॥ ५४ ॥ येन विद्याः प्रपाठिता वर्तंते भुवि या द्विज ॥ एकत्रिंशत्सहस्राणि वर्षाणां स[3] कृतादरः ॥ ५५ ॥ क्षणमप्यनवच्छिन्नं पठित्वा गेहवानभूत् ॥ ततः केनापि कालेन कौथुमस्याभवत्सुतः ॥ ५६ ॥ जडव[4]द्वर्त्तमानः स मातृकां प्रत्यपद्यत ॥ पठित्वा मातृकामन्यन्नाध्येति स कथंचन ॥ ५७ ॥ ततः पिता खिन्नरूपी जडं तं समभाषत ॥ अधीष्व पुत्रकाधीष्व तव दास्यामि मोदकान् ॥ ५८ ॥ अथान्यस्मै प्रदास्यामि कर्णावुत्पाटयामि ते ॥ ५९ ॥ ॥ पुत्र उवाच ॥ ॥ तात किं मोदकार्थाय पठ्यते लोभहेतवे ॥ पठनंनाम यत्पुंसां परमार्थं हि तत्स्मृतम् ॥ ६० ॥ ॥ कौथुम उवाच ॥ ॥ एवं ते वदमानस्य आयुर्भवतु ब्रह्मणः ॥ साध्वी बुद्धिरियं तेऽस्तु कुतो नाध्येष्यतः परम् ॥ ६१ ॥ ॥ पुत्र उवाच ॥ ॥ तात सर्वं परिज्ञेयं ज्ञातमत्रैव वै यतः ॥ततः परं [5]कंठशोषः किमर्थं क्रियते वद ॥ ६२ ॥ ॥ पितोवाच ॥ ॥ विचित्रं भाषसे बाल ज्ञातोऽत्रार्थश्च कस्त्वया ॥ ब्रूहि ब्रूहि पुनर्वत्स श्रोतुमिच्छामि ते गिरम् ॥ ६३ ॥ ॥ पुत्र उवाच ॥ ॥ एकत्रिंशत्सहस्राणि पठित्वापि त्वया पितः ॥ नानातर्कान्भ्रांतिरेव संधिता मनसि स्वके ॥ ६४ ॥ अयमयं चायमिति धर्मों यो दर्शनोदितः ॥ तेषु वातायते चेतस्तव [6]तन्नाशयामि ते ॥ ६५ ॥ उपदेशं पठस्येव नैवार्थ[7]ज्ञोऽसि तत्त्वतः ॥ पाठमात्रा हि ये विप्रा द्विपदाः पशवो हि ते ॥ ६६ ॥ तत्ते ब्रवीमि तद्वाक्यं मोहमार्तंडमद्भुतम् ॥ ६७ ॥ अकारः कथितो ब्रह्मा उकारो

---

[1] अस्माकं मध्ये यं ब्राह्मणं प्रति निहीनं प्रज्ञया मन्दं स्वल्पज्ञं पण्डितं मन्यसे स ब्राह्मणोऽमूंस्त्वत्कृतान्प्रश्नान्ब्रवीतु। महतां पण्डितानामुत्तरदानयोग्यस्थेमानस्त्वत्प्रश्ना न सन्तीति भावः। [2] च ब्रवीत्वयम्—इ० पा०। [3] यः—इ० पा०। : [4] ललमानः—इ० पा०। [5] कायशोषः—इ० पा०। [6] यत्—इ० पा०। [7] नैवार्थं शांसि तत्त्वतः—इ० पा०।

विष्णुरुच्यते ॥ मकारश्च स्मृतो रुद्रस्त्रयश्चैते गुणाः स्मृताः ॥ ६८ ॥ अर्धमात्रा च या मूर्ध्नि परमः स सदाशिवः ॥ एवमोंकारमाहात्म्यं श्रुतिरेषा[1]
सनातनी॥६९॥ ॐकारस्य च माहात्म्यं याथात्म्येन न शक्यते[2] ॥ वर्षाणामयुतेनापि ग्रंथकोटिभिरेव वा ॥७०॥ पुनर्यत्सारसर्वस्वं प्रोक्तं तच्छ्रूयतां
परम् ॥ अःकारांता अकाराद्या मनवस्ते चतुर्दश ॥ ७१ ॥ स्वायंभुवश्च स्वारोचिरौत्तमो रैवतस्तथा ॥ तामसश्चाक्षुषः षष्ठस्तथा वैवस्वतोऽधुना ॥
॥७२॥ सावर्णिर्ब्रह्मसावर्णी रुद्रसावर्णिरेव च ॥ दक्षसावर्णिरेवापि धर्मसावर्णिरेव च ॥७३॥ रौच्यो भौत्यस्तथा चापि मनवोऽमी चतुर्दश ॥ श्वेतः
पांडुस्तथा रक्तस्ताम्रः पीतश्च कापिलः ॥७४॥ कृष्णः श्यामस्तथा धूम्रः सुपिशंगः पिशंगकः ॥ त्रिवर्णः शबलो वर्णैः कर्कंधुर इति क्रमात् ॥ ७५ ॥
वैवस्वतः क्षकारश्च तात[4] कृष्णः प्रदृश्यते ॥ ककाराद्या हकारांतास्त्रयस्त्रिंशच्च देवताः ॥ ७६ ॥ ककाराद्याष्ठकारांता आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ धाता
मित्रोऽर्यमा शक्रो वरुणश्चांशुरेव च ॥ ७७ ॥ भगो विवस्वान्पूषा च सविता दशमस्तथा ॥ एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादश उच्यते ॥ ७८ ॥
जघन्यजः स सर्वेषामादित्यानां गुणाधिकः ॥ डकाराद्या बकारांता रुद्राश्चैकादशैव तु ॥ ७९ ॥ कपाली पिंगलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः ॥
अजकः शासनः शास्ता शंभुश्चण्डो भवस्तथा ॥ ८० ॥ भकाराद्याः षकारांता अष्टौ हि वसवो मताः ॥ ध्रुवो घोरश्च सोमश्च आपश्चैव नलोऽ
निलः ॥ ८१ ॥ प्रत्यूषश्च प्रभासश्च अष्टौ ते वसवः स्मृताः ॥ सौ हश्चेत्यश्विनौ ख्यातौ त्रयस्त्रिंशदिमे स्मृताः ॥ ८२ ॥ अनुस्वारो विसर्गश्च जिह्वा
मूलीय एव च ॥ उपध्मानीय इत्येते जरायुजास्तथांडजाः ॥ ८३ ॥ स्वेदजाश्चोद्भिजाश्चेति तत[4] जीवाः प्रकीर्तिताः॥ भावार्थः कथितश्चायं तत्त्वार्थं
शृणु सांप्रतम् ॥ ८४ ॥ ये पुमांसस्त्वमून्देवान्समाश्रित्य क्रियापराः ॥ अर्धमात्रात्मके नित्ये पदे लीनास्त एव हि ॥ ८५ ॥ चतुर्णां जीवयोनीनां
तदैव परिमुच्यते ॥ यदाभून्मनसा वाचा कर्मणा च[5] यजेत्सुरान् ॥ ८६ ॥ यस्मिञ्छास्त्रे त्वमी देवा मानिता नैव पापिभिः ॥ तच्छास्त्रं हि न
मंतव्यं यदि ब्रह्मा स्वयं वदेत् ॥ ८७ ॥ अमी च देवाः सर्वत्र श्रौते मार्गे प्रतिष्ठिताः ॥ पाषण्डशास्त्रे सर्वत्र निषिद्धाः पापकर्मभिः ॥ ८८ ॥ तदमू
न्ये व्यतिक्रम्य तपो दानमथो जपम् ॥ प्रकुर्वंति दुरात्मानो वेपंते[6] मरुतः पथि ॥ ८९ ॥ अहो मोहस्य माहात्म्यं पश्यताविजितात्मनाम् ॥ पठंति
मातृकां पापा मन्यंते न सुरानिह ॥ ९० ॥ ॥ सुतनुरुवाच ॥ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पिताभूदतिविस्मितः ॥ पप्रच्छ च बहून्प्रश्नान्सोप्य

---

[1] एषा ॐकाररूपा—सनातनी—श्रुतिः--सर्ववेदानामोंकारप्रभवत्वात्--“यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तः ”इत्याद्युक्तेः—‘तस्य वाचकः प्रणवः’ इति सनातनब्रह्मवाचकत्वादोंकारस्य सनातनत्वम् । [2] वर्णयितुमिति शेषः ।
[3] प्रयस्यते--इ॰, प्रपश्यते--इ॰ च पा॰ । [4] तत--तातेत्यर्थे ह्रस्वपूर्वोऽपि ततशब्दः । [5] भजते पुमान्--इ॰ पा॰ । [6] भ्रमंति--इ॰ पा॰ ।

वादीत्तथातथा ॥ ९१ ॥ मयापि तव प्रोक्तोऽयं मातृकाप्रश्न उत्तमः ॥ द्वितीयं शृणु तं प्रश्नं पंचपंचाद्भुतं गृहम् ॥ ९२ ॥ पंचभूतानि पञ्चैव कर्मज्ञानेंद्रियाणि च ॥ पंच पंचापि विषया मनोबुद्ध्यहमेव च ॥ ९३ ॥ प्रकृतिः पुरुषश्चैव पञ्चविंशः सदाशिवः ॥ पञ्चपञ्चभिरेतैस्तु निष्पन्नं गृहमुच्यते ॥ ९४ ॥ देहमेतदिदं वेद तत्त्वतो यात्यसौ शिवम् ॥ बहुरूपां स्त्रियं प्राहुर्बुद्धिं वेदांतवादिनः ॥ ९५ ॥ सा हि नानार्थभजनान्नानारूपं प्रपद्यते ॥ धर्मस्यैकस्य संयोगाद्बहुधाप्येकिकैव सा ॥ ९६ ॥ इति यो वेद तत्त्वार्थं नासौ नरकमाप्नुयात् ॥ मुनिभिर्यच्च न प्रोक्तं यन्न मन्येत दैवतान् ॥ ९७ ॥ वचनं तद्बुधाः प्राहुर्बंधं चित्रकथं त्विति ॥ यच्च कामान्वितं वाक्यं पंचमं वाप्यतः शृणु ॥ ९८ ॥ एको लोभो महान्ग्राहो लोभात्पापं प्रवर्तते ॥ लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभात्कामः प्रवर्तते ॥ ९९ ॥ लोभान्मोहश्च माया च मानः स्तम्भः परेप्सुता[1] ॥ अविद्याऽप्रज्ञता चैव सर्वं लोभात्प्रवर्तते ॥ १०० ॥ हरणं परवित्तानां परदाराभिमर्शनम् ॥ साहसानां च सर्वेषामकार्याणां क्रियास्तथा ॥ १०१ ॥ स लोभः सह मोहेन विजेतव्यो जितात्मना ॥ दम्भो द्रोहश्च निंदा च पैशुन्यं मत्सरस्तथा ॥ १०२ ॥ भवन्त्येतानि सर्वाणि लुब्धानामकृतात्मनाम् ॥ सुमहांत्यपि शास्त्राणि धारयंति बहुश्रुताः ॥ १०३ ॥ छेत्तारः संशयानां च लोभग्रस्ता[2] व्रजंत्यधः ॥ लोभक्रोधप्रसक्ताश्च शिष्टाचारबहिष्कृताः ॥ १०४॥ अन्तःक्षुरा वाङ्मधुराः कूपाश्छन्नास्तृणैरिव ॥ कुर्वते ये बहून्मार्गांस्तांस्तान्हेतुबलान्विताः ॥१०५॥सर्वमार्गं विलुंपंति लोभाज्ज्ञातिषु निष्ठुराः ॥ धर्मावतंसकाः क्षुद्रा मुष्णंति ध्वजिनो[3] जगत् ॥१०६॥ एतेऽतिपापिनो ज्ञेया नित्यं लोभसमन्विताः ॥ जनको युवनाश्वश्च वृषादर्भिः प्रसेनजित् ॥ ॥ १०७ ॥ लोभक्षयाद्दिवं प्राप्तास्तथैवान्ये जनाधिपाः ॥ तस्मात्त्यजंति ये लोभं तेऽतिक्रामंति सागरम् ॥ १०८ ॥ संसाराख्यमतोऽन्ये ये ग्राहग्रस्ता न संशयः ॥ अथ ब्राह्मणभेदांस्त्वमष्टौ विप्रावधारय ॥ १०९ ॥ मात्रश्च ब्राह्मणश्चैव श्रोत्रियश्च ततः परम् ॥ अनूचानस्तथा भ्रूण ऋषिकल्प ऋषिर्मुनिः ॥ ११० ॥ एते ह्यष्टौ समुद्दिष्टा ब्राह्मणाः प्रथमं श्रुतौ ॥ तेषां परः परः श्रेष्ठो विद्यावृत्तविशेषतः ॥ १११ ॥ ब्राह्मणानां कुले जातो जातिमात्रो यदा भवेत् ॥ अनुपेतः क्रियाहीनो मात्र इत्यभिधीयते ॥ ११२ ॥ एकोद्देश्यमतिक्रम्य[4] वेदस्याचारवानृजुः ॥ स ब्राह्मण इति प्रोक्तो निभृतः सत्यवाग्घृणी ॥ ११३ ॥ एकां शाखां सकल्पां च षड्भिरंगैरधीत्य च ॥ षट्कर्मनिरतो विप्रः श्रोत्रियोनाम धर्मवित् ॥ ११४ ॥ वेदवेदांगत

---

१ परेप्सुता—परधनलिप्सेत्यर्थः । २ लोभत्रस्ताः—इ० पा० । ३ ध्वजिनः—धर्मध्वजिनः—दांभिकतया धृतधार्मिकवेषाः—इत्यर्थः । ४ एकोद्देश्यमतिक्रम्य--कामनां वर्जयित्वा--वेदस्याचारवान्--वेदोदितसदाचारकर्मानुष्ठानतत्पर इत्यर्थः ।

त्त्वज्ञः शुद्धात्मा पापवर्जितः ॥ श्रेष्ठः श्रोत्रियवान्[१]प्राज्ञः सोऽनूचान इति स्मृतः ॥११५॥ अनूचानगुणोपेतो यज्ञस्वाध्याययंत्रितः ॥ भ्रूण इत्युच्यते
शिष्टैः शेषभोजी जितेंद्रियः ॥११६॥ वैदिकं लौकिकं चैव सर्वज्ञानमवाप्य यः ॥ आश्रमस्थो वशी नित्यमृषिकल्प इति स्मृतः ॥११७॥ ऊर्ध्वरेता
भवत्यग्र्यो नियताशी नसंशयी ॥ शापानुग्रहयोः शक्तः सत्यसंधो भवेदृषिः ॥ ११८ ॥ निवृत्तः सर्वतत्त्वज्ञः कामक्रोधविवर्जितः ॥ ध्यानस्थो
निष्क्रियो दांतस्तुल्यमृत्कांचनो मुनिः ॥ ११९ ॥ एवमन्वयविद्याभ्यां वृत्तेन च समुच्छ्रिताः ॥ त्रिशुक्लानाम विप्रेंद्राः पूज्यन्ते सवनादिषु ॥१२०॥
इत्येवंविधविप्रत्वमुक्तं शृणु युगादयः[२] ॥ नवमी कार्तिके शुक्ला कृतादिः परिकीर्तिता ॥ १२१ ॥ वैशाखस्य तृतीया या शुक्ला त्रेतादिरुच्यते ॥
माघे पञ्चदशी[३]नाम द्वापरादिः स्मृता बुधैः ॥ १२२ ॥ त्रयोदशी नभस्ये च कृष्णा सा हि कलेः स्मृता ॥ युगादयः स्मृता ह्येता दत्तस्याक्षयका
रकाः ॥ १२३ ॥ एताश्चतस्रस्तिथयो युगाद्या दत्तं हुतं चाक्षयमाशु विद्यात् ॥ युगेयुगे वर्षशतेन दानं युगादिकाले दिवसेन तत्फलम् ॥ १२४ ॥
युगाद्याः कथिता ह्येता मन्वाद्याः शृणु सांप्रतम् ॥ अश्वयुक्छुक्लनवमी[४] द्वादशी कार्तिके तथा ॥ १२५ ॥ तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥
फाल्गुनस्य त्वमावास्या पौषस्यैकादशी तथा ॥ १२६ ॥ आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥ श्रावणस्याष्टमी कृष्णा तथाषाढी च
पूर्णिमा ॥ १२७ ॥ कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्येष्ठे पञ्चदशी सिता ॥ मन्वंतरादयश्चैता दत्तस्याक्षयकारकाः ॥ १२८ ॥ यस्यां तिथौ रथं पूर्वं प्राप
देवो दिवाकरः ॥ सा तिथिः कथिता विप्रैर्माघे या रथसप्तमी ॥ १२९ ॥ तस्यां दत्तं हुतं चेष्टं[५] सर्वमेवाक्षयं मतम् ॥ सर्वदारिद्र्यशमनं भास्करप्री

---

[१] श्रोत्रियवान्--वेदाद्यध्ययनपरायणशिष्यवृन्दसम्पन्न इत्यर्थः ।

[२] युगादयो या भवन्ति ता इति शेषः ।

[३] पंचदशी--अमा--बोध्या । न तु पूर्णिमा । तथा च मन्वादि–युगादितिथिवर्णनं मुहूर्तचिंतामणौ प्रथमे शुभाशुभप्रकरणे "मन्वाद्यास्त्रितिथी मधौ तिथिरवी ऊर्जे शुचौ दिक्तिथी ज्येष्ठेन्त्ये च तिथिस्त्विषे नव तपस्यश्वाः सहस्ये शिवाः । भाद्रेऽग्निश्च सिते त्वमाष्ट नभसः कृष्णे युगाद्याः सिते गोऽग्नी बाहुलराधयोर्मदनदर्शौ भाद्रमाघासिते ॥ ५७ ॥" इति । अत्रेदं तावद्विचार्य–माघकृष्णामा–द्वापरादिः, भाद्रपदकृष्णत्रयोदशी कलियुगादिः, इति मूले स्पष्टमुक्तम् । परं तदेतत्–'मदनदर्शौ भाद्रमाघासिते' इत्यनेन मुहूर्तचिन्तामणिस्थवचनेन विरुध्यते । तत्र हि यथासंख्यमित्युक्त्वा पीयूषधाराव्याख्यायां भाद्रपदकृष्णत्रयोदशी द्वापरादिः, माघकृष्णामा कल्यादिरिति स्पष्टं व्याख्यातम् । एवं प्रमाणद्वैधे सन्देहः संतिष्ठते । तदर्थं प्रमाणान्तरं तावदन्वेषणीयं स्यात् । तच्च यथोक्तं पीयूषधारायां नारदवचनं–"कार्तिके शुक्लनवमी चादिः कृतयुगस्य सा । त्रेतादिर्माधवे शुक्ला तृतीया पुण्यसंमिता ॥ कृष्णा पंचदशी माघे द्वापरादिरुदीरिता । कल्यादिः स्यात्कृष्णपक्षे नभस्ये च त्रयोदशी ॥" इति । एतेन चेदं सिद्धं–युगादितिथीनामत्र मूल एवोक्तः क्रमः समीचीन इति । मुहूर्तचिन्तामणिकारैः स्वीकृतः क्रमो नैतत्प्रमाणद्वयगोचरः । स्यात्स प्रमाणान्तरगोचरस्तत्र प्रमाणवचनं मृग्यम् ।

[४] एता मन्वादितिथयो मुहूर्तचिन्तामण्युक्तरीत्यपेक्षया पौर्वापर्यक्रमे विसंवादानुक्रमा दृश्यन्ते । स्वायंभुवादिमनूनामाश्विनशुक्लनवम्यादिः क्रमोऽत्र मूले, चैत्रशुक्लतृतीयादिः क्रमो मुहूर्तचिन्तामणौ । अत्र च निर्णयः सुधीभिः प्रमाणांतरं परिचिन्त्य बोद्धव्यः । यथा श्रुत एवात्र स्वायंभुवादिमन्वादिपरिसंख्यया बोध्यः ।

[५] इष्टम्–पूजनं कृतमित्यर्थः । हुतमित्यनेनैव यज्ञस्योक्तत्वादपौनरुक्त्या वायमेवार्थः साधुः ।

तये मतम् ॥१३०॥ नित्योद्वेजकमाहुर्यं बुधास्तं शृणु तत्त्वतः ॥ यश्च याचनिको नित्यं न स स्वर्गस्य भाजनम् ॥१३१॥ उद्वेजयति भूतानि यथा
चौरास्तथैव सः ॥ नरकं याति पापात्मा नित्योद्वेगकरस्त्वसौ ॥ १३२ ॥ इहोपपत्तिर्मम केन कर्मणा क्व च प्रयातव्यमितो मयेति ॥ विचार्य चैवं
प्रतिकारकारी बुधैः स चोक्तो द्विज दक्षदक्षः ॥ १३३ ॥ मासैरष्टभिरह्ना च पूर्वेण वयसायुषा ॥ तत्कर्म पुरुषः कुर्याद्येनांते सुखमेधते ॥ १३४ ॥
अर्चिर्धूमश्च मार्गौ द्वावाहुर्वेदांतवादिनः॥अर्चिषा याति मोक्षं च धूमेनावर्तते पुनः॥१३५॥यज्ञैरासाद्यते धूमो नैष्कर्म्येणार्चिराप्यते॥एतयोरपरो मार्गः
पाखंड इति कीर्त्यते॥१३६॥यो देवान्मन्यते नैव धर्मांश्च मनुसूचितान्॥नैतौ स याति पंथानौ तत्त्वार्थोऽयं निरूपितः॥१३७॥इति ते कीर्तिताः प्रश्नाः
शक्त्या ब्राह्मणसत्तम ॥ साधु वाऽसाधु वा ब्रूहि ख्यापयात्मानमेव च ॥ १३८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कलापग्रामवासिसुतनुब्राह्मणेन नारदप्रश्नोत्तरकथनंनाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीनारद
उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा फाल्गुनाहं रोमांचपुलकीकृतः ॥ स्वरूपं प्रकटीकृत्य ब्राह्मणानिदमब्रवम् ॥ १ ॥ अहो धन्यः पितास्माकं यस्य
सृष्टस्य पालकाः ॥ युष्मद्विधा ब्राह्मणेंद्राः सत्यमाह पुरा हरिः ॥ २ ॥ मत्तोऽप्यनंतात्परतः परस्मात्समस्तभूताधिपतेर्न किंचित् ॥ तेषां किमु
स्यादितरेण येषां द्विजेश्वराणां मम मार्गवादिनाम् ॥ ३ ॥ तत्सर्वथाद्य धन्योऽस्मि संप्राप्तं जन्मनः फलम् ॥ यद्भवन्तो मया दृष्टाः पापोप[1]द्रवव
र्जिताः ॥ ४ ॥ ततस्ते सहसोत्थाय शातातपपुरोगमाः ॥ अर्घ्यपाद्यादिसत्कारैः पूजयामासुर्मां द्विजाः ॥ ५ ॥ प्रोक्तवन्तश्च मां पार्थ वचः साधुजनो
चि[2]तम् ॥ धन्या वयं हि देवर्षे त्वमस्मान्यदिहागतः ॥ ६ ॥ कुतो वाऽऽगमनं तुभ्यं गन्तव्यं वा क्व सांप्रतम् ॥ अत्राप्यागमने कार्यमुच्यतां मुनिस
त्तम ॥ ७ ॥ श्रुत्वा प्रीतिकरं वाक्यं द्विजानामिति पांडव ॥ प्रत्यवोचं मुनीन्द्रांस्ताञ्छ्रूयतां द्विजसत्तमाः ॥ ८ ॥ अहं हि ब्रह्मणो वाक्याद्विप्राणां
स्थानकं शुभम् ॥ दातुकामो महातीर्थे महीसागरसंगमे ॥ ९ ॥ परीक्षन्ब्राह्मणानत्र प्राप्तो यूयं परीक्षिताः ॥ अहं वः स्थापयिष्यामि चानुजा[3]नीत
तद्द्विजाः ॥ १० ॥ एवमुक्तो विलोक्यैव द्विजाञ्छातातपोऽब्रवीत् ॥ देवानामपि दुष्प्राप्यं सत्यं नारद भारतम् ॥ ११ ॥ किं पुनश्चापि तत्रैव मही
सागरसंगमः ॥ यत्र स्नातो महातीर्थफलं सर्वमुपाश्नुते ॥ १२ ॥ पुनरेको महान्दोषो बिभीमो नितरां यतः ॥ तत्र चौराः सुबहवो निर्घृणाः

---

[1] पापोद्भवविवर्जिताः—इ० पा० । [2] साधुजनोदितम्—इ० पा० । [3] चानुजीवत—इ० पा० ।

प्रियसाहसाः ॥ १३ ॥ स्पर्शेषु[1] षोडशं चैकविंशं गृह्णंति नो धनम् ॥ धनेन तेन हीनानां कीदृशं जन्म नो भवेत् ॥ १४ ॥ वरं बुभुक्षया वासो मा
चौरकरगा[2] वयम् ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ अद्भुतं वर्ण्यते विप्र के हि चौराः प्रकीर्तिताः॥ १५ ॥ किं धनं च हरंत्येते येभ्यो बिभ्यति ब्राह्मणाः ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कामक्रोधादयश्चौरास्तप एव धनं तथा ॥ १६ ॥ तस्यापहारभीतास्ते मामूचुरिति ब्राह्मणाः ॥ तानहं प्राब्रवं पश्चाद्वि
[3]जानीत द्विजोत्तमाः ॥ १७ ॥ [4]जाग्रतां तु मनुष्याणां चौराः कुर्वंति किं खलाः ॥ भयभीतश्चालसश्च तथा चाशुचिरेव यः ॥ १८ ॥ तेन किं
नाम संसाध्यं भूमिस्तं ग्रसते नरम् ॥ १९ ॥ ॥ शातातप उवाच ॥ ॥ वयं चौरभयाद्भीतास्ते हरंति धनं महत् ॥ कर्तुं तदा कथं शक्यमंग
जागरणं तथा ॥ २० ॥ खलाश्चौरा गताः क्वापि ततो नत्वाऽऽगता वयम् ॥ तस्मात्सर्वं संत्यजामो भयभीता वयं मुने ॥ २१ ॥ प्रतिग्रहश्च वै
घोरः षष्ठांऽशफलदस्तथा ॥ एवं ब्रुवति तस्मिंश्च हारीतोनाम चाब्रवीत् ॥ २२ ॥ मूढबुद्ध्या हि को नाम महीसागरसंगमम् ॥ त्यजेच्च यत्र मोक्षश्च
स्वर्गश्च करगोऽथ वा ॥ २३ ॥ कलापादिषु ग्रामेषु को वसेत् विचक्षणः ॥ यदि वासः स्तम्भतीर्थे क्षणार्धमपि लभ्यते ॥ २४ ॥ भयं च चौरजं
सर्वं किं करिष्यति तत्र नः ॥ कुमारनाथं मनसि पालकं कुर्वतां दृढम् ॥ २५ ॥ साहसं च विना भूतिर्न कथंचन प्राप्यते ॥ तस्मान्नारद तत्राहमा
यास्ये तव वाक्यतः ॥ २६ ॥ षड्विंशतिसहस्राणि ब्राह्मणा मे परिग्रहे ॥ षट्कर्मनिरताः शुद्धा लोभदम्भविवर्जिताः ॥ २७ ॥ तैः सार्धमागमि
ष्यामि ममेदं मतमुत्तमम् ॥ इत्युक्ते वचने तांश्च कृत्वाहं [5]दंडमूर्धनि ॥ २८ ॥ निवृत्तः सहसा पार्थ खेचरोऽतिमुदान्वितः ॥ शतयोजनमात्रं तु
हिममार्गमतीत्य च ॥ २९ ॥ केदारं समुपायातो युक्तस्तैर्द्विजसत्तमैः ॥ आकाशेन सुशक्यश्च बिलेनाथ स देशकः ॥ ३० ॥ अतिक्रांतुं नान्यथा च
तथा स्कंदप्रसादतः ॥ ३१ ॥:॥ अर्जुन उवाच ॥ क्व कलापं च तद्ग्रामं कथं शक्यं बिलेन च ॥ कथं स्कंदप्रसादः स्यादेतन्मे ब्रूहि नारद ॥ ३२ ॥
॥नारद उवाच॥ ॥ केदाराद्धिमसंयुक्तं योजनानां शतं स्मृतम् ॥ तदंते योजनशतं विस्तृतं तत्कलापकम् ॥ ३३ ॥ तदंते योजनशतं वालुकार्णव
मुच्यते ॥ शतयोजनमात्रः स भूमिस्वर्गस्ततः स्मृतः ॥ ३४ ॥ बिलेन च यथा शक्यं गंतुं तत्र शृणुष्व तत् ॥ निरन्नं वै निरुदकं देवमाराधयेद्गु
हम् ॥ ३५ ॥ दक्षिणायां दिशि ततो निष्पापं मन्यते यदा ॥ तदा गुहोऽस्य दिशति स्वप्ने गच्छेति भारत ॥ ३६ ॥ ततो गुहात्पश्चिमतो बिल

---

[1] कादयो मावसानाः स्पर्शाः, तत्र कादिष्वक्षरेषु षोडशं 'त' इति, एकविंशं 'प' इति, एवं च 'तप' इति जातम्, तदेव धनं तपोरूपं धनमित्यर्थो निष्पन्नः । [2] चौरवशगाः—इ० पा० । [3] ब्राह्मणा अकुतोभयम्—इ० पा० । [4] जितक्रोधमनुष्याणाम्—इ० पा० । [5] अहं तान्ब्राह्मणान्मम दण्डस्य यष्टीकृतस्य मूर्धनि मस्तके कृत्वा स्थापयित्वेत्यर्थः ।

मस्ति बृहत्तरम् ॥ तत्र प्रविश्य गंतव्यं क्रमाणां शतसप्तकम् ॥ ३७ ॥ तत्र मा[1]रकतं लिंगमस्ति सूर्यसमप्रभम् ॥ तदग्रे मृत्तिका चास्ति स्वर्ण
वर्णा सुनिर्मला ॥ ३८ ॥ नमस्कृत्य च तल्लिंगं गृहीत्वा मृत्तिकां च ताम् ॥ आगंतव्यं स्तंभतीर्थे समाराध्य कुमारकम् ॥ ३९ ॥ को[2]लं वा
कूपतो ग्राह्यं भूतायां निशि तज्जलम् ॥ तेनोदकेन मृत्तिकया कृत्वा नेत्रद्वयाञ्जनम् ॥ ४० ॥ उद्वर्तनं च देहस्य कदाचित्षष्टि[3]मे पदे ॥ नेत्रांजनप्रभा
वाच्च बिलं पश्यति शोभनम् ॥ ४१ ॥ तन्मध्येन ततो याति गात्रोद्वर्त्तप्रभावतः ॥ कारीषैर्नाम चात्युग्रैर्भक्ष्यते नैव कीटकैः ॥ ४२ ॥ बिलमध्ये
च संपश्यन्सिद्धान्भास्करसन्निभान् ॥ यात्येवं यात्यसौ पार्थ कलापं ग्राममुत्तमम् ॥ ४३ ॥ तत्र वर्षसहस्राणि चत्वार्यायुःप्रकीर्तितम् ॥ फलानां
भोजनं च स्यात्पुनः पुण्यं च नार्ज्जयेत् ॥ ४४ ॥ इत्येतत्कथितं तुभ्यमतश्चाभूच्छृणुष्व तत् ॥ तपःसामर्थ्यतः सूक्ष्मान्दण्डस्याग्रे नि[4]धाय तान् ॥
॥ ४५ ॥ द्विजानहं समायातो महीसागरसंगमम् ॥ ४६ ॥ तदोत्तार्य मया मुक्तास्तीरे पुण्यजलाशये ॥ ततो मया कृतं स्नानं सह तैर्द्विजसत्तमैः ॥
॥ ४७ ॥ निःशेषदोषदावाग्नौ महीसागरसंगमे ॥ पितृणां देवतानां च कृत्वा तर्पणसत्क्रियाः ॥ ४८ ॥ जपमानाः परं जप्यं निविष्टाः संगमे
वयम् ॥ भास्करं समवेक्षंतश्चिंतयंतो हरिं हृदि ॥ ४९ ॥ तस्मिंश्चैवांतरे पार्थ देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे लोकपालाश्च
संगताः ॥ ५० ॥ देवानां योनयो ह्यष्टौ गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥ महोत्सवे ततस्तस्मिन्गीतवादित्र उत्तमे ॥ ५१ ॥ पादप्रक्षालनं कर्तुं विप्राणामुद्य
तस्त्वहम् ॥ तस्मिन्काले चाशृणवमहमातिथ्यवाक्यताम् ॥ ५२ ॥ सामध्वनिसमायुक्तां तृतीयस्वरनादिताम् ॥ अतीव मनसो रम्यां शिव
भक्तिमिवोत्तमाम् ॥५३॥ विप्रैरुत्थाय संपृष्टः कस्त्वं विप्र क्व चागतः ॥ किं वा प्रार्थयसे ब्रूहि यत्ते मनसि रोचते ॥५४॥ ॥ विप्र उवाच ॥ ॥
मुनिः कपिलनामाहं नारदाय निवेद्यताम् ॥ आगतः प्रार्थनायैव तच्छ्रुत्वाहमथाब्रवम् ॥ ५५ ॥ धन्योहं यदिहायातः कपिल त्वं महामुने ॥ नास्त्य
देयं तवास्माभिः पात्रं नास्ति तवाधिकम् ॥ ५६ ॥ ॥ कपिल उवाच ॥ ॥ ब्रह्मपुत्र त्वया देयं यदि मे त्वं शृणुष्व तत् ॥ अष्टौ विप्रसहस्राणि
मम देहीति नारद ॥ ५७ ॥ भूमिदानं करिष्यामि कलापग्रामवासिनाम् ॥ ब्राह्मणानामहं चैषां तदिदं क्रियतां विभो ॥ ५८ ॥ ततो मया प्रतिज्ञातमेव
मस्तु महामुने ॥ त्वयापि क्रियतां स्थानं कापिलं कपिलोत्तमम् ॥ ५९ ॥ श्राद्धे वा प्राप्तकाले वा ह्यतिथिर्विमुखीभवेत् ॥ यस्याश्रममुपायातस्त
स्य सर्वं हि निष्फलम् ॥ ६० ॥ स गच्छेद्रौरवाँल्लोकान्योऽतिथिं नाभिपूजयेत् ॥ अतिथिः पूजितो येन स देवैरपि पूज्यते ॥ ६१ ॥ दानैर्यज्ञैस्त

---

१ माहेश्वरम्—इ० पा० । २ कूलं वा—इ० पा० । ३ षष्टिमे—षष्टितमे—इत्यर्थः । ४ निनीय—इ० पा० ।

तस्तस्मिन्भोजितः कपिलो मुनिः ॥ ततो महामुनिः श्रीमान्हारीतो ह्वयित[१]स्तदा ॥६२॥ पादप्रक्षालनार्थाय सिद्धदेवसमागमे ॥ हारीतश्च पुरस्कृत्य
वामपादं तदा स्थितः ॥६३॥ ततो हासो महाञ्जज्ञे सिद्धाप्सरःसुपर्वणाम् ॥ विचिंत्य बहुधा पृथ्वीं साधु साधुकृता द्विजाः ॥६४॥ ततो ममापि मनसि
शोकवेगो महानभूत् ॥ सत्यां चैव तथा मेने गाथां पूर्वबुधेरिताम् ॥६५॥ सर्वेष्वपि च कार्येषु हेतिशब्दो विगर्हितः ॥ कुर्वतामतिकार्याणि शिला[२]पा
तो ध्रुवं भवेत् ॥ ६६ ॥ ततोहमब्रवं विप्रान्यूयं मूर्खा भविष्यथ ॥ धनधान्याल्पसंयुक्ता दारिद्र्यकलिलावृताः ॥ ६७ ॥ एवमुक्ते प्रहस्यैव हारीतः
प्राब्रवीदिदम् ॥ तवैवेयं मुने हानिर्यदस्माञ्छपते भवान् ॥ ६८ ॥ कः शापो दीयते तुभ्यं शापोयमयमेव ते ॥ ततो विमृश्य भूयोऽहमब्रवं किमहं
द्विज ॥ ६९ ॥ तथाविधस्य भवतो वामपादप्रदानतः ॥ ७० ॥ ॥ हारीत उवाच ॥ ॥ शृणु तत्कारणं धीमञ्छून्यता मे यतो भवेत् ॥ ७१॥ इति
चिंतयतश्चित्ते हा दुःखोऽयं प्रतिग्रहः ॥ प्रतिग्रहेण विप्राणां ब्राह्मयं तेजो हि शाम्यति ॥ ७२ ॥ महादानं हि गृह्णानो ब्राह्मणः स्वं शुभं हि
यत् ॥ ददाति दातुर्दाता च अशुभं यच्छति स्वकम् ॥ ७३ ॥ दाता प्रतिग्रहीता च वचनं हि परस्परम् ॥ मन्यतेऽधःकरो यस्य सोऽल्पबुद्धिः
प्रहीयते ॥ ७४ ॥ इति चिंतयतो मह्यं शून्यताभूद्धि नारद ॥ निद्रार्तश्च भयार्तश्च कामार्तः शोकपीडितः ॥ ७५ ॥ हृतस्वश्चान्यचित्तश्च शून्या
ह्येते भवंति च ॥ तदेषु मतिमान्कोपं न कुर्वीत यदि त्वया ॥ ७६ ॥ कृतः कोपस्ततस्तुभ्यमेवं हानिरियं मुने ॥ ततस्तां[३]पान्वितश्चाहं तान्वि
प्रानब्रवं पुनः ॥ ७७ ॥ धिङ्मामस्तु च दुर्बुद्धिमविमृश्यार्थकारिणम् ॥ कुर्वतामविमृश्यैव तत्किमस्ति न यद्भवेत् ॥७८॥ सह[४]सा न क्रियां कुर्या
त्पदमेतन्महापदाम् ॥ विमृश्यकारिणं धीरं वृणते सर्वसंपदः ॥ ७९ ॥ सत्यमाह महाबुद्धिश्चिरकारी पुरा हि सः ॥ पुरा हि ब्राह्मणः कश्चित्प्रख्यातों
गिरसां कुले ॥ ८० ॥ चिरकारी महाप्राज्ञो गौतमस्याभवत्सुतः ॥ चिरेण सर्वकार्याणि यो विमृश्य प्रपद्यते ॥ ८१ ॥ चिरकार्याभिसंपत्तेश्चि
रकारी तथोच्यते ॥ अलसग्रहणं प्राप्तो दुर्मेधावी तथोच्यते ॥ ८२ ॥ बुद्धिलाघवयुक्तेन जनेनादीर्घदर्शिना ॥ व्यभिचारेण कस्मिन्स व्यतिक्रम्या
परान्सुतान् ॥ ८३ ॥ पित्रोक्तः कुपितेनाथ जहीमां जननीमिति ॥ स तथेति चिरेणोक्तः स्वभावाच्चिरकारकः ॥ ८४ ॥ विमृश्य चिरकारित्वाच्चिं
तयामास वै चिरम् ॥ पितुराज्ञां कथं कुर्यां न हन्यां मातरं कथम् ॥ ८५ ॥ कथं धर्मच्छलेनास्मिन्निमज्जेयमसाधुवत् ॥ पितुराज्ञा परो धर्मो

---

१ ह्वयितः—आमन्त्रितः--प्रार्थित इत्यर्थः । २ शिवालापः—इ० पा० । ३ तपस्विनः--इ० पा० । ४ अमुमेवार्थं भारविकविः--"सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् । वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥" इत्यस्मिन्पद्ये निर्जगौ ।

ह्यधर्मो मातृरक्षणम्[1] ॥ ८६ ॥ अस्वतंत्रं च पुत्रत्वं किं तु मां नात्र पीडयेत् ॥ स्त्रियं हत्वा मातरं च को हि जातु सुखी भवेत् ॥ ८७ ॥ पितरं चाप्यवज्ञाय कः प्रतिष्ठामवाप्नुयात्[2] ॥ अनवज्ञा पितुर्युक्ता युक्तं मातुश्च रक्षणम् ॥ ८८ ॥ क्षमायोग्यावुभावेतौ नातिवर्तेत[3] वै कथम् ॥ पिता ह्यात्मानमाधत्ते जायायां जज्ञिवानिति ॥ ८९ ॥ शीलचारित्रगोत्रस्य धारणार्थं कुलस्य च ॥ सोऽहमात्मा स्वयं पित्रा पुत्रत्वे परिकल्पितः ॥ ९० ॥ जातकर्मणि यत्प्राह पिता यच्चोपकर्मणि ॥ पर्याप्तः स दृढीकारः पितुर्गौरवलिप्सया ॥ ९१ ॥ शरीरादीनि देयानि पिता त्वेकः प्रयच्छति ॥ तस्मात्पितुर्वचः कार्यं न विचार्यं कथंचन ॥ ९२ ॥ पातकान्यपि चूर्यंते पितुर्वचनकारिणः ॥ पिता स्वर्गः पिता धर्मः पिता परमकं तपः ॥ ९३ ॥ पितरि प्रीतिमापन्ने सर्वाः प्रीणंति देवताः ॥ आशिषस्ता भजंत्येनं पुरुषं प्राह याः पिता ॥ ९४ ॥ निष्कृतिः सर्वपापानां पिता यदभिनंदति ॥ मुच्यते बंधनात्पुष्पं फलं वृंतात्प्रमुच्यते ॥ ९५ ॥ क्लिश्यन्नपि सुतः स्नेहं पिता स्नेहं न मुंचति ॥ एतद्विचिंत्य तं तावत्पुत्रस्य पितृगौरवम् ॥ ९६ ॥ पिता नाल्पतरं स्थानं चिंतयिष्यामि मातरम् ॥ यो ह्ययं मयि संघातो मर्त्यत्वे पांचभौतिकः ॥९७॥ अस्य मे जननी हेतुः पावकस्य यथारणिः ॥ माता देहारणिः पुंसः सर्वस्यार्थस्य निर्वृतिः ॥९८॥ मातृलाभे सनाथत्वमनाथत्वं विपर्यये ॥ न स शोचति नाप्येनं स्थावर्यमपि कर्षति ॥ ९९ ॥ श्रिया हीनोऽपि यो गेहे अंबेति प्रतिपद्यते ॥ पुत्रपौत्रसमापन्नो जननीं यः समाश्रितः ॥ १०० ॥ अपि वर्षशतस्यांते स द्विहायनवच्चरेत् ॥ समर्थं वाऽसमर्थं वा कृशं वाप्यकृशं तथा ॥ १ ॥ रक्षयेच्च सुतं माता नान्यः पोष्यविधानतः ॥ तदा स वृद्धो भवति तदा भवति दुःखितः ॥ २ ॥ तदा शून्यं जगत्तस्य यदा मात्रा वियुज्यते ॥ नास्ति मातृसमा च्छाया नास्ति मातृसमा गतिः ॥ ॥ ३ ॥ नास्ति मातृसमं त्राणं नास्ति मातृसमा प्रपा[3] ॥ कुक्षिसंधारणाद्धात्री जननाज्जननी तथा ॥ ४ ॥ अंगानां वर्धनादंबा वीरसूत्वे च वीरसूः ॥ शिशोः शुश्रूषणाच्छुश्रूर्माता स्यान्माननात्तथा ॥ ५ ॥ देवतानां समावापमेकत्वं पितरं विदुः ॥ मर्त्यानां देवतानां च पूगो नात्येति मातरम् ॥ ६ ॥ पतिता गुरवस्त्याज्या माता च[4] न कथंचन ॥ गर्भधारणपोषाभ्यां तेन माता गरीयसी ॥७॥ एवं स कौशिकीतीरे बलिं राजानमीक्षतीम् ॥ स्त्रीवृत्तिं चिरकालत्वाद्धन्तुं दिष्टः स्वमातरम् ॥ ८ ॥ विमृश्य चिरकालं हि चिंतांतं नाभ्यपद्यत ॥ एतस्मिन्नंतरे शक्रो ब्राह्मणं रूपमास्थितः ॥ ९ ॥ गायन्गा

---

[1] पित्रा मातृहननविषयेऽनुज्ञायां कृतायामिदानीं मातृरक्षणम्--अधर्मः स्यात् अन्यथा सर्वदैव मातृरक्षणं हि पुत्रस्य धर्म एवेति रहस्यं बोध्यम् । [2] अवाप्तवान्--इ०पा० । [3] नाभिवर्तेत--इ०पा० । [3] बालत्वे दुग्धपानप्रदत्वात्प्रपासादृश्यं मातुः । [4] नैव कदाचन--इ०पा० ।

थामुपायातः पितुस्तस्याश्रमांतिके ॥ अनृता हि स्त्रियः सर्वाः सूत्रकारो यदब्रवीत् ॥११०॥ अतस्ताभ्यः फलं ग्राह्यं न स्याद्दोषेक्षणः सुधीः ॥ इति
श्रुत्वा तमानर्च मेधातिथिरुदारधीः ॥ ११ ॥ दुःखितश्चिंतयन्प्राप्तो भृशमश्रूणि वर्तयन् ॥ अहोऽहमीर्ष्ययाक्षिप्तो मग्नोऽहं दुःखसागरे ॥ १२ ॥
हत्वा नारीं च साध्वीं च को नु मां तारयिष्यति ॥ सत्वरेण मयाज्ञप्तश्चिरकारी ह्युदारधीः ॥१३॥ यद्ययं चिरकारी स्यात्स मां त्रायेत पातकात् ॥
चिरकारिक भद्रं ते भद्रं ते चिरकारिक ॥ १४ ॥ यदद्य चिरकारी त्वं ततोऽसि चिरकारिकः ॥ त्राहि मां मातरं चैव [1]तपो यच्चार्जितं मया ॥ १५ ॥
आत्मानं पातके विष्टं शुभाह्व चिरकारिक ॥ एवं स दुःखितः प्राप्तो गौतमोऽचिंतयत्तदा ॥ १६ ॥ चिरकारिकं ददर्शाथ पुत्रं मातुरुपांतिके ॥
चिरकारी तु पितरं दृष्ट्वा परमदुःखितः ॥ १७ ॥ शस्त्रं त्यक्त्वा स्थितो मूर्ध्ना प्रसादायोपचक्रमे ॥ मेधातिथिः सुतं दृष्ट्वा शिरसा पतितं भुवि ॥
॥ १८ ॥ पत्नीं चैव तु जीवंतीं परामभ्यगमन्मुदम् ॥ हन्यादिति न सा वेद शस्त्रपाणौ स्थिते सुते ॥ १९ ॥ बुद्धिरासीत्सुतं दृष्ट्वा पितुश्चरणयो
र्नतम् ॥ शस्त्रग्रहणचापल्यं संवृणोति भयादिति ॥ १२० ॥ ततः पित्रा चिरं स्मृत्वा चिरं चाघ्राय मूर्धनि ॥ चिरं दोर्भ्यां परिष्वज्य चिरंजीवेत्यु
दाहृतः॥२१॥चिरं मुदान्वितः पुत्रं मेधातिथिरथाब्रवीत्॥चिरकारिक भद्रं ते चिरकारी भवेच्चिरम्॥२२॥चिराय यत्कृतं सौम्य चिरमस्मिन्न दुःखितः॥
गाथाश्चाप्यब्रवीद्विद्वान्गौतमो मुनिसत्तमः॥२३॥चिरेण मंत्रं संधीयाच्चिरेण च कृतं त्यजेत्॥चिरेण विहितं मित्रं चिरं धारणमर्हति॥२४॥ रोगे दर्पे च
माने च द्रोहे पापे च कर्मणि॥ अप्रिये चैव कर्तव्ये चिरकारी प्रशस्यते॥२५॥बंधूनां सुहृदां चैव भृत्यानां स्त्रीजनस्य च॥अव्यक्तेष्वपराधेषु चिरकारी प्रश
स्यते॥२६॥चिरं धर्मान्निषेवेत कुर्याच्चान्वेषणं चिरम्॥चिरमन्वास्य विदुषश्चिरमिष्टानुपास्य च॥२७॥चिरं विनीय चात्मानं चिरं यात्यनवज्ञताम् ॥ ब्रुव
तश्च परस्यापि वाक्यं धर्मोपसंहितम् ॥२८॥ चिरं पृच्छेच्च शृणुयाच्चिरं न परिभूयते ॥ धर्मे शत्रौ शस्त्रहस्ते पात्रे च निकटस्थिते ॥२९॥ भये च
साधुपूजायां चिरकारी न शस्यते ॥ एवमुक्त्वा पुत्रभार्यासहितः प्राप्य चाश्रमम् ॥ १३० ॥ ततश्चिरमुपास्याथ दिवं यातश्चिरं मुनिः ॥ वयं त्वेवं
ब्रुवन्तोऽपि मोहेनैवं [2]प्रतारिताः ॥ ३१ ॥ कलौ च भवतां विप्रा मच्छापो निपतिष्यति ॥ केचित्सदा भविष्यंति विप्राः सर्वगुणैर्युताः ॥ ३२ ॥
पादप्रक्षालनं कृत्वा ततोऽहं धर्मवर्मणः ॥ समीपे साक्षिणो देवान्कृत्वा संकल्पमाचरम् ॥ ३३ ॥ कांचनैर्गोप्रदानैश्च गृहदानैर्धनादिभिः ॥ भार्याभू
षणवस्त्रैश्च कृतार्था ब्राह्मणाः कृताः ॥ ३४ ॥ ततः करं समुद्यम्य प्राहेन्द्रो देवसंगमे ॥ हरांगरुद्धवामार्द्धा यावद्देवी गिरेः सुता ॥ ३५ ॥ गणा

---

[1] ततो यच्चार्चितं मया–इ० पा० । [2] प्रकारिताः–इ० पा० ।

धीशो वयं यावद्यावत्त्रिभुवनं त्विदम् ॥ तावन्नन्द्यादिदं स्थानं नारदस्थापितं सुराः ॥ ३६ ॥ ब्रह्मशापो रुद्रशापो विष्णुशापस्तथैव च ॥ द्विजशापस्तथा भूयादिदं स्थानं विलुंपतः[1] ॥ ३७ ॥ ततस्तथेति तैः सर्वैर्हृष्टैस्तत्र तथोदितम् ॥ एवं मया स्थापिते स्थानकेऽस्मिन्संस्थापयामास च कापिलं मुनिः॥ स्थाने उभे देवकृते प्रसन्नास्ततो ययुर्देवता देवसद्म ॥१३८॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे नारदीयस्थानप्रतिष्ठावर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ महीसागरमाहात्म्यमद्भुतं कीर्तितं त्वया ॥ विस्मयः परमो मह्यं प्रहर्षश्चोपजायते ॥ १ ॥ तदहं विस्तराच्छ्रोतुमिदमिच्छामि नारद ॥ कस्य यज्ञे मही ग्लाना वह्नितापाभितापिता ॥ २ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ महदाख्यानमाख्यास्ये यथा जाता महीनदी ॥ शृण्वन्नेतां कथां पुण्यां पुण्यमाप्स्यसि पांडव ॥ ३ ॥ पुराभूद्भूपतिर्भूमाविन्द्रद्युम्न इति श्रुतः ॥ वदान्यः सर्वधर्मज्ञो मान्यो मानयिता प्रभुः ॥ ४ ॥ उचितज्ञो विवेकस्य निवासो गुणसागरः ॥ न तदस्ति धरापृष्ठे नगरं ग्रामपत्तनम् ॥ ५ ॥ तदीयपूर्तधर्मस्य चिह्नेन न यदंकितम् ॥ कन्यादानानि बहुधा ब्राह्मेण विधिना व्यधात् ॥ ६ ॥ भूपालोऽसौ ददौ दानमासहस्राद्धनार्थिनाम् ॥ दशमीदिवसे रात्रौ गजपृष्ठेन दुन्दुभिः ॥ ७ ॥ ताड्यते तत्पुरे प्रातः कार्यमेकादशीव्रतम् ॥ यज्वना तेन भूपेन विच्छिन्नं सोमपायिनाम् ॥ ८ ॥ स्वरणैरास्तृता दर्भैर्द्व्यंगुलोत्सेधिता मही ॥ गंगायां सिकता धारा वर्षतो दिवि तारकाः ॥ ९ ॥ शक्या गणयितुं प्राज्ञैस्तदीयं सुकृतं न तु ॥ ईदृशैः सुकृतैरेष तेनैव वपुषा नृपः ॥ १० ॥ धाम प्रजापतेः प्राप्तो विमानेन कुरूद्वह ॥ बुभुजे स तदा भोगान्दुर्लभानमरैरपि ॥ ११ ॥ अथ[2] कल्पशतस्यांते व्यतीते तं महीपतिम् ॥ प्राह प्रजापतिः सेवावसरायातमात्मनः ॥ १२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इंद्रद्युम्न द्रुतं गच्छ धरापृष्ठं नृपोत्तम ॥ न स्थातव्यं मदीयेऽद्य लोके क्षणमपि त्वया ॥ १३ ॥ ॥ इंद्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ कस्माद्ब्रह्मन्नितो भूमौ मां प्रेषयसि सम्प्रति ॥ सति पुण्ये मदीये तु बहुले वद कारणम् ॥ १४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ न पुण्यं केवलं राजन्युतं स्वर्गस्य साधकम् ॥ विना निष्कलमषां कीर्तिं त्रिलोकीतलविस्तृताम् ॥ १५ ॥ तव कीर्तिसमुच्छेदः सांप्रतं वसुधातले ॥ संजातश्चिरकालेन गत्वा तां कुरु नूतनाम् ॥१६॥ यदि वांछा महीपाल मम धामनि संस्थितौ ॥ १७ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ मदीयं सुकृतं ब्रह्मन्कथं भूमौ भवेदिति ॥ किं कर्तव्यं मया नैतन्मम चेतसि तिष्ठति ॥१८॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ बलवानेष भूपाल कालः कलयति स्वयम् ॥१९॥ ब्रह्मांडान्यपि मां चैव गणना का भवादृशाम् ॥

---

[1] य इदं स्थानं विलुंपेच्चौर्याद्युपद्रवानत्र यः कुर्यात्तस्य ब्रह्मादिशापः स्यात्, एतेनात्र चौरादिभीतिशंका या मुनीनामासीत्सा निरस्तेति रहस्यम्। [2] अथ–इ० पा०।

तदेतदेव मन्येऽहं तव भूपाल सांप्रतम्॥२०॥यत्कीर्तिमात्मनो व्यक्तिं नीत्वाभ्ये[1]हि पुनर्दिवम् ॥ शुश्रुवानिति वाचं स ब्रह्मगः पृथिवीपतिः ॥ २१ ॥ पश्यतिस्म तथात्मानं महीतलमुपागतम् ॥ कांपिल्यनगरे भूयः पप्रच्छात्मानमात्मना ॥ २२ ॥ नगरं स तदा देशम[2]प्राक्षीदिति विस्मितः ॥ ॥ जना ऊचुः ॥ ॥ न जानीमो वयं भूपमिंद्रद्युम्नं न तत्पुरम् ॥ २३ ॥ यत्त्वं पृच्छसि भो भद्र कञ्चित्पृच्छ चिरायुषम् ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ कः संप्रति धरापृष्ठे चिरायुः प्रथितो जनाः ॥ २४ ॥ पृथिवीजयराज्येस्मिन्यत्र प्रब्रूत मा चिरम् ॥ ॥ जना ऊचुः ॥ ॥ श्रूयते नैमिषारण्ये सप्तकल्पस्मरो मुनिः ॥ २५ ॥ मार्कंडेय इति ख्यातस्तं गत्वा पृच्छ संशयम् ॥ तथोपदिष्टस्तैर्गत्वा तत्र तं मुनिपुंगवम् ॥ २६॥ निशम्य प्रणिपत्याह नृपः स्वहृदयस्थितम् ॥ ॥ इंद्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ चिरायुर्भगवान्भूमौ विश्रुतः सांप्रतं ततः ॥ २७ ॥ पृच्छाम्यहं भवान्वेत्ति इंद्रद्युम्नं नृपं न वा ॥ २८ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ स[3]प्तकल्पान्तरे नाभूत्कोपींद्रद्युम्नसंज्ञितः ॥ भूपाल किमहं वच्मि तवान्यत्पृच्छ संशयम् ॥ २९ ॥ स निराशस्तदाकर्ण्य वचो भूपो[4]ग्निसाधने ॥ समुद्योगं तदा चक्रे तं दृष्ट्वाह त[5]दा मुनिः ॥ ३० ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ मा साहसमिदं कार्षीर्भद्र वाचं शृणुष्व मे ॥ एति जीवंतमानंदो नरं वर्षशतादपि ॥ ३१ ॥ तत्करोमि प्रतीकारं तव दुःखोपशांतये ॥ शृणु भद्र ममास्तीह बको मित्रं चिरंतनः ॥ ३२ ॥ नाडीजंघ इति ख्यातः स त्वा ज्ञास्यत्यसंशयम् ॥ तस्मादेहि द्रुतं यावदावां तत्र व्रजावहे ॥३३॥ परोपकारैकफलं जीवितं हि महात्मनाम् ॥ यदि ज्ञास्यत्यसंदिग्धमिंद्रद्युम्नं स वक्ष्यति ॥ ३४ ॥ तौ प्रस्थिताविति तदा विप्रेंद्रनृपपुंगवौ ॥ हिमाचलं प्रति प्रीतौ नाडीजंघालयं प्रति ॥ ३५ ॥ बकोऽथ मित्रं स्वं वीक्ष्य चिरकालादुपागतम् ॥ मार्कंडेयं ययौ प्रीत्युत्कंठितः सम्मुखं द्विजै[6]ः ॥ ३६ ॥ कृतसंविदभूत्पूर्वं कुशलस्वागतादिना ॥ पप्रच्छानंतरं कार्यं व[7]दागमनकारणम् ॥ ३७ ॥ मार्कंडेयोथ तं प्राह बकं प्रस्तुतमीप्सितम् ॥ इंद्रद्युम्नं भवान्वेत्ति भूपालं पृथिवीतले ॥ ३८ ॥ एतस्य मम मित्रस्य तेन ज्ञातेन कारणम् ॥ नो वायं त्यजति प्राणान्पुरा वह्निप्रवेशनात् ॥ ३९ ॥ एतस्य प्राणरक्षार्थं ब्रूहि जानासि चेन्नृपम् ॥ ४० ॥ ॥ नाडीजंघ उवाच ॥ ॥ चतुर्दश स्मराम्यस्मि[8] कल्पान्विप्रेंद्र सांप्रतम् ॥ आस्तां तद्दर्शनं वार्तामपि वा[9] न स्मराम्यहम् ॥ ४१ ॥ इंद्रद्युम्नो महीपालः कोऽपि नासीन्महीतले ॥ एतावन्मात्रमेवाहं जानामि द्विजपुंगव ॥ ४२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततः स

---

१ आयाहि—इ० पा० । २ अस्प्राक्षीत्—इ०पा० । ३ न दृष्टो न श्रुतः कोपि—इ०पा० । ४ अग्निसाधने समुद्योगम्—अग्निं प्रज्वाल्य तस्मिन्प्रवेशने उद्योगम्—काष्ठादिसंपादनोपक्रममित्यर्थः । ५ पुनर्मुनिः—इ०पा० । ६ द्विजाः—इ०पा० । ७ तदागमनकारणम्--इ० पा० । ८ अस्मीत्यहमर्थकं विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् । ९ नास्य--इ० पा० ।

विस्मयाविष्टस्तस्यायुरिति शुश्रुवान् ॥ पप्रच्छ राजा को हेतुर्दानस्य तपसोऽथ वा ॥ यदायुरीदृशं दीर्घं संजातमिति विस्मितः ॥ ४३ ॥
॥ ॥ नाडीजंघ उवाच ॥ ॥ घृतकंबलमाहात्म्यान्मम देवस्य शूलिनः ॥ दीर्घमायुरिदं विप्र शापाद्बकवपुः शृणु ॥४४॥ पुरा जन्मन्यहं बालो ब्राह्मण
स्याभवं भुवि ॥ पाराशर्यसगोत्रस्य विश्वरूपस्य सन्मुनेः ॥४५॥ बालको बक इत्येवं प्रतीतोऽतिप्रियः पितुः ॥ चपलोऽतीव बालत्वे निसर्गादेव भद्रक
॥ ४६ ॥ अथ मारकतं लिंगं देवतावसरात्पितुः ॥ चापल्याद्बालभावाच्चापहृत्य निहितं मया ॥४७॥ घृतस्य कुंभे संक्रांतौ मकरस्योत्तरायणे ॥ अथ
प्रातर्व्यतीतायां निशि यावत्पिता मम ॥ ४८ ॥ निर्माल्यापनयं चक्रे तावच्छून्यं शिवालयम् ॥ निशम्य कांदिशीको मां पप्रच्छ मधुरस्वरम् ॥
॥४९॥वत्स क्व नु त्वया लिंगं नूनं विनिहितं वद ॥ दास्यामि वांछितं यत्ते भक्ष्यमन्यत्तवेप्सितम् ॥५०॥ ततो मया बालभावाद्भक्ष्यलुब्धेन तत्पितुः॥
घृतकुंभांतरा[2]कृष्य भद्रलिंगं समर्पितम् ॥५१॥ अथ काले तु संप्राप्ते प्रमीतोऽहं नृपालये ॥ जातो जातिस्मरस्ता[3]वदानर्ताधिपतेः सुतः ॥५२॥घृतकंबल
माहात्म्यान्मकरस्थे दिवाकरे ॥ अपि बाल्यादवज्ञानात्संयोगाद्घृतलिंगयोः ॥ ५३ ॥ ततः संस्थापितं लिंगं प्राग्जन्म स्मरता मया ॥ ततः प्रभृति
लिंगानि घृतेनाच्छादयाम्यहम् ॥ ५४ ॥ पितृपैतामहं प्राप्य राज्यं शक्त्यनुरूपतः ॥ ततः प्रसन्नो भगवान्पार्वतीपतिराह माम् ॥ ५५ ॥ पूर्वज
न्मनि तुष्टोऽहं घृतकंबलपूजया ॥ प्रयच्छाम्यस्मि त राज्यमधुनाभिमतं वृणु ॥ ५६ ॥ ततो मया वृतः प्रादाद्गाणपत्यं मदीप्सितम् ॥ कैलासे मां
शिवो नित्यं संतुष्टः प्राह चेति च ॥ ५७ ॥ तेनैव हि शरीरेण प्रणतं पुरतः स्थितम् ॥ अद्यप्रभृति संक्रांतौ मकरस्यापरोपि यः ॥ ५८ ॥ घृतेन
पूजां कर्तासौ भावी मम गणः स्फुटम् ॥ इत्युक्त्वा मां शिवो भद्र गणकोटीश्वरं व्यधात् ॥ ५९ ॥ प्रतीपपालकंनाम संस्थितं शि[6]वशासनम् ॥ ततः
कामादिभिः षड्भिः पदैश्चंक्रमणात्मिकाम् ॥ ६० ॥ निसर्गचपलां प्राप्य भ्रमरीमिव तां श्रियम् ॥ नैवालमभवं तस्या धारणे दैवयोगतः ॥ ६१ ॥
विचचार तदा मत्तः किलाहं वारणो यथा ॥ कृत्याकृत्यविचारेण विमुक्तोऽतीव गर्वितः ॥ ६२ ॥ विद्यामभिजनं लक्ष्मीं प्राप्य नीचनरो यथा ॥
आपदां पात्रतामेति सिंधूनामिव सागरः ॥ ६३ ॥ अथ काले व्यतिक्रांते कियन्मात्रे यदृच्छया ॥ विचरन्नगमं शैलं हिमानीरुद्धकंदरम् ॥ ६४ ॥
तपस्यति मुनिस्तत्र गालवो भार्यया सह ॥ सदैव तीव्रतपसा कृशो धमनिसंततः ॥ ६५ ॥ ब्राह्मणस्य हि देहोयं नैवैहिकफलप्रियः ॥ कृच्छ्राय
तपसे चेह प्रेत्यानंतसुखाय च ॥ ६६ ॥ तस्य भार्याऽतिरूपेण विजिग्ये विश्ववर्णिनी ॥ तन्वी श्यामा मृगाक्षी सा पीनोन्नतपयोधरा ॥ ६७ ॥

---

१ वरेण—इति शेषः । २ घृतकुंभान्तः—आकृष्य—इति पदच्छेदः । घृतकुम्भमध्यात् आकृष्य निष्कास्येत्यर्थः । ३ तात—इ०पा०। ४ अस्मि—अहमित्यर्थः । ५ मं प्राहेति पूर्वेण सम्बन्धः । ६ सर्वशासनम्—इ०पा०॥

हंसगद्गदसंभाषा मत्तमातंगगामिनी ॥ विस्तीर्णजघना मध्ये क्षामा दीर्घशिरोरुहा ॥ ६८ ॥ निम्ननाभिर्विधात्रैषा निर्मिता संदिदृक्षुणा ॥ विकीर्ण
मिव सौंदर्यमेकपात्रमिव स्थितम् ॥ ६९ ॥ ततोऽविनीतस्तां वीक्ष्य भद्र गालववल्लभाम् ॥ अहमासं शरव्रातैस्ताडितः पुष्पधन्विना ॥ विवेकिनो
ऽपि मुनयस्तावदेव विवेकिनः ॥ ७० ॥ यावन्न हरिणाक्षीणामपांगविवरेक्षिताः ॥ मया व्यवसितं चित्ते तदानीं तां जिहीर्षुणा ॥ ७१ ॥ इति चेति
हरिष्यामि तपसा रक्षितां मुनेः ॥ अस्याः कृते यदि शपेन्मुनिस्तत्र पराभवः ॥ ७२ ॥ मम भावी भवेदेषा भार्या मृत्युरुतापि मे ॥ तस्माच्छिष्यो
भवाम्यस्य शुश्रूषानिरतो मुनेः ॥ ७३ ॥ प्राप्यांतरं हरिष्यामि नास्य योग्येयमंगना ॥ इति व्यवस्य विद्यार्थिमूर्तिमास्थाय गालवम् ॥ ७४ ॥ नम
स्कृत्य वचोऽवोचमिति भाव्यर्थनोदितः ॥ तथा मतिस्तथा मित्रं व्यवसायस्तथा नृणाम् ॥ ७५ ॥ भवेदवश्यं तद्भावि यथा पुंभिः पुरा कृतम् ॥
विवेकवैराग्ययुतो भगवंस्त्वामुपस्थितः ॥ ७६ ॥ शिष्योऽहं भवता पाठ्यं कर्णधारं महामुनिम् ॥ अपारपारदं विष्णुं विप्रमूर्तिमुपाश्रितम् ॥ ७७ ॥
नमस्ये चेतनं ब्रह्म प्रत्यक्षं गालवाख्यया ॥ अविद्याकृष्णसर्पेण दष्टं तद्विषपीडितम् ॥ ७८ ॥ उपदेशमहामंत्रैर्मां जांगुलिक[1] जीवय ॥ महामोहमहा
वृक्षो हृद्यावापसमुत्थितः ॥ ७९ ॥ त्वद्वाक्यतीक्ष्णधारेण कुठारेण क्षयं व्रजेत् ॥ अपवर्गपथव्यापी मूढसंसर्गसेचनः ॥ ८० ॥
छिद्यतां सूत्रधारेण[2] विद्यापरशुनाधुना ॥ भजामि तव शिष्योऽहं वरिवस्यापरश्चिरम् ॥ ८१ ॥ समिद्दर्भान्मूलफलं दारूणि जलमेव
च ॥ आहरिष्येऽनुगृह्णीष्व विनीतं मामुपस्थितम् ॥ ८२ ॥ इत्थं पुरा बकाभिख्यं बकवृत्तिमुपाश्रितम् ॥ तदाऽऽर्जवे कृतमतिरनुज[3]
ग्राह मां मुनिः ॥ ८३ ॥ ततोऽतीव विनीतोऽहं भूत्वा तं ब्राह्मणीयुतम् ॥ विश्वासनाय सुदृढं तोषयामि दिनेदिने ॥ ८४ ॥ स[4] च जान
न्मुनिः पत्नीं पात्रभूतामविश्वसन् ॥ स्त्रीचरित्रविदंके तां विधाय स्वपिति द्विजः ॥ ८५ ॥ अथान्यस्मिन्दिने साभूद्ब्राह्मण्यथ रजस्वला ॥
तद्दूरशायिनी रात्रौ विश्वासान्मे तपस्विनी ॥ ८६ ॥ इदमन्तरमित्यंतर्[5]विचिंत्याहं प्रहर्षितः ॥ मलिम्लुचाकृतिर्भूत्वा निशीथे तामथाहरम् ॥ ८७ ॥
विललाप तदा बाला ह्रियमाणा मयोच्चकैः ॥ मैवं मैवमिति ज्ञात्वा मां स्वरेणाब्रवीन्मुनिम् ॥ ८८ ॥ बकवृत्तिरयं दुष्टो धर्मकंचुकमाश्रितः ॥
हरते मां दुराचारस्तस्मात्त्वं त्राहि गालव ॥ ८९ ॥ तव शिष्यः पुरा भूत्वा कोप्यषोद्य मलिम्लुचः ॥ मां जिहीर्षति तद्रक्ष शरण्य शरणं भव ॥९०॥
तद्वाक्यसमकालं स प्रबुद्धो गालवो मुनिः ॥ तिष्ठतिष्ठेति मामुक्त्वा गतिस्तम्भं व्यधान्मम ॥ ९१ ॥ ततश्चित्राकृतिरहं स्तम्भितो मुनिनाऽभवम् ॥

---

१ जांगुलिक—विषवैद्य इत्यर्थः । 'विषवैद्योजांगुलिकः' इत्यमरः । २ सूत्रधारेण काष्ठपाटनकरेण तक्ष्णेत्यर्थः । ३ कृतमतिः—दत्तावधान इत्यर्थः । ४ सः—द्विजः गालवमुनिः—इत्यर्थः । ५ अन्तः—अन्तकरणे—इत्यर्थः ।

व्रीडितं प्रविशामीव स्वांगानि किल लज्जया ॥ ९२ ॥ ततः प्रकुपितः प्राह मामभ्येत्याथ गालवः ॥ तद्वज्रदुःसहं वाक्यं येनाहमभवं बकः ॥
॥ ९३ ॥ ॥ गालव उवाच ॥ ॥ बकवृत्तिमुपाश्रित्य वंचितोऽहं यतस्त्वया ॥ तस्माद्बकस्त्वं भविता चिरकालं नराधम ॥ ९४ ॥ इति शप्तोऽ
हमभवं मुनिनाऽधर्ममाश्रितः ॥ परदारोपसेवार्थमनर्थमिममागतः ॥ ९५ ॥ न हीदृशमनायुष्यं लोके किंचन विद्यते ॥ यादृशं पुरुषस्येह परदारो
पसेवनम् ॥ ९६ ॥ ततः सती सा मत्स्पर्शदूषितांगी तपस्विनी ॥ मया विमुक्ता स्नात्वा मां तथैवानुशशाप ह ॥ ९७ ॥ एवं ताभ्यामहं शप्तो ह्यश्व
त्थपर्णवद्भयात् ॥ कंपमानः प्रणम्योभाववोचं तत्र दम्पती ॥ ९८ ॥ गणोऽहमीश्वरस्यैव दुर्विनीततरो युवाम् ॥ निरोधमेवं[1] कुरुतं भगवंतावनुग्र
हम् ॥ ९९ ॥ वाचि क्षुरो नावनीतं हृदयं हि द्विजन्मनाम् ॥ प्रकुप्यंति प्रसीदंति क्षणेनापि प्रसादिताः ॥ १०० ॥ त्वयि विप्रतिपन्नस्य त्वमेव
शरणं मम ॥ भूमौ स्खलितपादानां भूमिरेवावलंबनम् ॥ १०१ ॥ गणाधिपत्यमपि मे जातं परिभवास्पदम् ॥ विपदंता हि जायन्ते दुर्विनीतस्य
सम्पदः ॥ २ ॥ विदुरेष्यद्धियाऽपायं परतोऽन्ये विवेकिनः[2] ॥ नैवोभयं विदुर्नीचा विनाऽनुभवमात्मनः ॥ ३ ॥ दुर्विनीतः श्रियं प्राप्य विद्यामै
श्वर्यमेव वा ॥ न तिष्ठति चिरं स्थाने यथाहं मदगर्वितः ॥४॥ विद्यामदो धनमदस्तृतीयोऽभिजनो मदः ॥ एते मदा मदांधानामेत एव सतां दमाः
॥ ५ ॥ नोदर्कशालिनी बुद्धिर्येषामविजितात्मनाम् ॥ तैः श्रियश्चपला वाच्यं[3] नीयंते मादृशैर्जनैः ॥ ६ ॥ तत्प्रसीद मुनिश्रेष्ठ शापांतं मेऽधुना
कुरु ॥ दुर्विनीतेष्वपि सदा क्षमाचारा हि साधवः ॥ ७ ॥ इत्थं वचसि विज्ञप्ते विनीतेनापि वै मया ॥ प्रसादप्रवणो भूत्वा शापांतं मे तदा व्यधात् ॥
॥ ८ ॥ ॥ गालव उवाच ॥ ॥ छन्नकीर्तिसमुद्धारसहायस्त्वं भविष्यसि ॥ यदेन्द्रद्युम्नभूपस्य तदा मोक्षमवाप्स्यसि ॥ ९ ॥ इत्यहं मुनिशापेन
तदाप्रभृति पर्वते ॥ हिमाचले बको भूत्वा काश्यपेयो वसामि च ॥ ११० ॥ राज्यं चिरायुरिति मे घृतकम्बलस्य जातिस्मरत्वमधुनापि तथानु
भावान् ॥ शापाद्बकत्वमभवन्मुनिगालवस्य तद्वद्द सर्वमुदितं भवताद्य पृष्टम् ॥ १११ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे महीप्रादुर्भावे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ नाडीजंघबकेनोक्तां वाचमाकर्ण्य
भूपतिः ॥ मार्कंडेयेन संयुक्तो बभूवातीव दुःखितः ॥ १ ॥ तं निशम्य[4] मुनिर्भूपं दुःखितं साश्रुलोचनम् ॥ समानव्यसनः प्राह तदर्थं स पुनर्ब

---

[1] यथा निरोधं कृतवन्तौ—तथा—अनुग्रहमपि कुरुतम्—इति वक्तव्यं बोद्धव्यम् । [2] विवेकिनः परतः अन्यस्मात् एष्यत् आगमिष्यन्तम् अपायं धिया (विवेकशालिन्या) (अपायागमात् पूर्वमेव) विदुः । विवेकशालित्वात् । [3] श्रियः 'चपला' इति वाच्यम्—दोषम्—नीयंते इत्यर्थः । मदान्धानां श्रियः शीघ्रमेव नश्यन्ति--इति भावः । [4] निशम्य--दृष्ट्वेत्यर्थः ।

कम् ॥ २ ॥ विधायाशां महाभाग त्वदंतिकमुपागतौ ॥ आवां चिरायुर्ज्ञातांशाविन्द्रद्युम्नमिति द्विज ॥ ३ ॥ निष्पन्नं नास्य तत्कार्यं प्राणानेष मुमुक्षति ॥ वह्निप्रवेशेन परं वैराग्यं समुपागतः ॥ ४ ॥ तन्मामुपागतोऽहं च त्वां सिद्धं नास्य वांछितम् ॥ तदेनमनुयास्यामि मरणेन त्वया शपे ॥ ५ ॥ आशां कृत्वाभ्युपायातं निराशं नेक्षितुं क्षमाः ॥ भवंति साधवस्तस्माज्जीवितान्मरणं वरम् ॥ ६ ॥ प्रार्थितं चामुना हृत्स्थं मया चास्मै प्रतिश्रुतम् ॥ त्वां मित्रं तत्परिज्ञाने धृत्वा हृदि चिरायुषम् ॥ ७ ॥ असंपादयतो नार्थं प्रतिज्ञातं ममायुषा ॥ [1]कलुषेणार्थिनामाशापूरकेण सखेधुना ॥ ८ ॥ प्रतिश्रुतं कृतं श्लाघ्या दासतांत्यजपक्कणे ॥ हरिश्चंद्रस्येव नृणां न श्लाघ्या सत्यसंधता ॥ ९ ॥ मित्रस्नेहस्य पर्यायस्तच्च साप्तपदं स्मृतम् ॥ स्नेहः स कीदृशो मित्रे दुःखिते यो न दृश्यते ॥ १० ॥ तदवश्यमहं साकमधुना वह्निसाधनम् ॥ करिष्ये कीर्तिवपुषः कृते सत्यमिदं सखे ॥ ११ ॥ अनुजानीहि मामेतद्दर्शनं तव पश्चिमम् ॥ त्वया सह महाभाग नाडीजंघ द्विजोत्तम ॥ १२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ वज्रवद्दुःसहां वाचं मार्कंडेयसमीरिताम् ॥ शुश्रुवान्स क्षणं ध्यात्वा प्रतीतः प्राह तावुभौ ॥ १३ ॥ ॥ नाडीजंघ उवाच ॥ ॥ यद्येवं तदिदं मित्रं विशंतं ज्वलनेऽधुना ॥ निवारय मुनिश्रेष्ठ मत्तोऽस्ति चिरजीवितः ॥ १४ ॥ प्राकारकर्णनामासावुलूकः शिवपर्वते ॥ स ज्ञास्यति महीपालमिंद्रद्युम्नं न संशयः ॥ १५ ॥ तस्मादहं त्वया सार्धममुना च शिवालयम् ॥ व्रजामि तं शिखरिणं मित्रकार्यप्रसिद्धये ॥ १६ ॥ इत्येवमुक्त्वा ते जग्मुस्त्रयोऽपि द्विजपुंगवाः ॥ कैलासं ददृशुस्तत्र तमुलूकं स्वनीडगम् ॥ १७ ॥ कृतसंविदसौ तेन बकः स्वागतपूजया ॥ पृष्टश्च तावुभौ प्राह तत्सर्वमभिवांछितम् ॥ १८ ॥ चिरायुरसि जानीषे यदीन्द्रद्युम्नभूपतिम् ॥ तद्ब्रूहि तेन ज्ञानेन कार्यं जीवामहे [2]वयम् ॥ १९ ॥ इति पृष्टः स विमना मित्रकार्यप्रसाधनात् ॥ [3]कौशिकः प्राह जानामि नेन्द्रद्युम्नमहं नृपम् ॥ २० ॥ अष्टाविंशत्प्रमाणा मे कल्पा जातस्य भूतले ॥ न दृष्टो न श्रुतो वासाविंद्रद्युम्नो नृपः क्षितौ ॥ २१ ॥ तच्छ्रुत्वा विस्मितो भूपस्तस्यायुरतिमात्रतः ॥ दुःखितोऽपि तदा हेतुं पप्रच्छासौ तदायुषः ॥ २२ ॥ एवमायुर्यदि तव कथं प्राप्तं ब्रवीहि तत् ॥ उलूकत्वं कथमिदं जुगुप्सितमतीव च ॥ २३ ॥ ॥ प्राकारकर्ण उवाच ॥ ॥ शृणु भद्र यथा दीर्घमायुर्मे शिवपूजनात् ॥ जुगुप्सितमुलूकत्वं शापेन च महामुनेः ॥ २४ ॥ वसिष्ठकुलसंभूतः पुराहमभवं द्विजः ॥ घंट इत्यभिविख्यातो वाराणस्यां शिवे रतः ॥ २५ ॥ धर्मश्रवणनिष्ठस्य साधूनां संसदि स्वयम् ॥ श्रुत्वा[4]स्मि पूजयामीशं बिल्वपत्रैरखंडितैः ॥ २६ ॥ न मालती न मंदारः शतपत्रं न

---

१ कलुषेण--कपटेनेत्यर्थः । कलुकेन--इ० पाठान्तरम् । २ त्रयः--इ० पा० । ३ कौशिकः--उलूकः । ४ अस्मि--अहमित्यर्थः ।

मल्लिका ॥ तथा प्रियाणि श्रीवृक्षो यथा मदन[1]विद्विषः ॥ २७ ॥ अखंडबिल्वपत्रेण एकेन शिवमूर्धनि ॥ निहितेन नरैः पुण्यं प्राप्यते लक्षपुष्प
जम् ॥ २८ ॥ अखंडितैर्बिल्वपत्रैः श्रद्धया स्वयमाहृतैः ॥ लिंगप्रपूजनं कृत्वा वर्षलक्षं वसेद्दिवि ॥ २९ ॥ सच्छास्त्रेभ्य इति श्रुत्वा पूजयाम्यहमी
श्वरम् ॥ त्रिकालं श्रद्धया पत्रैः श्रीवृक्षस्य त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३० ॥ ततो वर्षशतस्यांते तुतोष शशिशेखरः ॥ प्रत्यक्षीभूय मामाह मेघगंभीरया गिरा
॥ ३१ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ तुष्टोस्मि तव विप्रेंद्राखंडबिल्वदलार्चनात् ॥ वृणीष्वाभिमतं यत्ते दास्याम्यपि च दुर्लभम् ॥ ३२ ॥ अखंडबि
ल्वपत्रेण महातुष्टिः प्रजायते ॥ एकेनापि यथान्येषां तथा न मम कोटिभिः ॥ ३३ ॥ इत्युक्तोऽहं भगवता शंभुना स्वमनःस्थितम् ॥ वृणोमि स्म वरं देव
कुरु मामजरामरम् ॥ ३४ ॥ अथ लीला[2]विलासो मां तथेत्युक्त्वाऽविचारितम् ॥ ययावदर्शनं प्रीतिमहं च महतीं गतः ॥ ३५ ॥ कृतकृत्यं तदात्मानम
ज्ञासिषमहं क्षितौ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु भृगुवंश्योऽभवद्द्विजः ॥ ३६ ॥ अवदातत्रिजन्मासवक्षविद्याक्षरार्थवित् ॥ सुदर्शनेति प्रथिता प्रिया तस्याभवत्सती
॥ ३७ ॥ अतीव मुदिता पत्युर्मुखं प्रेक्ष्यास्य दर्शनात् ॥ तनया देवलस्यैषा रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ ३८ ॥ तस्यां तस्मादभूत्कन्या निर्विशेषा निजारणेः ॥
निवृत्तबालभावाभूत्कुमारी यौवनोन्मुखी ॥ ३९ ॥ नालं बभूव तां दातुं तनयां गुणशालिनीम् ॥ कस्यापि जनकः सा च वयःसंधौ मयेक्षिता ॥
॥ ४० ॥ प्रविशद्यौवनाभोगभावैरतिमनोहरा ॥ निर्वास्यमानैरपरैस्तिलतंदुलिताकृतिः ॥ ४१ ॥ क्रीडमाना वयस्याभिर्लावण्यप्रतिमेव सा ॥
व्यचिंतयमहं विप्र तां निरीक्ष्य सुमध्यमाम् ॥ ४२ ॥ अनन्याकृतिमन्योऽसौ विधिर्येनेति निर्मिता ॥ ततः सात्त्विकभावानां तत्क्षणादस्मि गोच
रम् ॥ ४३ ॥ प्रापितो लीलयाहत्य बाणैः कुसुमधन्विना ॥ ततो मया स्खलद्वाचं पृष्टा कस्येति तत्सखी ॥ ४४ ॥ प्राहेति भृगुवंश्यस्य कन्येयं
द्विजजन्मनः ॥ अनूढाद्यापि केनापि समायातात्र खेलितुम् ॥ ४५ ॥ ततः कुसुमबाणेन शरव्रातैर्भृशं हतः ॥ पितरं प्रणतो गत्वा ययाचे तां भृगूद्व
हम् ॥ ४६ ॥ स च मां सदृशं ज्ञात्वा शीलेन च कुलेन च ॥ अतीव चार्थिनं मह्यं ददौ वाचा पुरः क्रमात् ॥ ४७ ॥ ततः सा तनया तस्य भार्गवस्या
शृणोदिति ॥ दत्तास्मि तस्मै विप्राय विरूपायेति जल्पताम् ॥ ४८ ॥ रोरूयमाणा जननीमाह पश्य यथा कृतम् ॥ अतीवानुचितं दत्त्वा जनकेन
तथा वरे ॥ ४९ ॥ विषमालोड्य पास्यामि प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ वरं न तु विरूपस्योद्वोढुर्भार्या कथंचन ॥ ५० ॥ ततः संबोध्य जननी तां
सुतामाह भार्गवम् ॥ न देयास्मै त्वया कन्या विरूपायेति चाग्रहात् ॥ ५१ ॥ स वल्लभावचः श्रुत्वा धर्मशास्त्राण्यवेक्ष्य च ॥ दत्तामपि हरेत्पूर्वां

---

[1] मदनविद्विषः—शंकरस्य । [2] लीलाविलासः—शिवः—लीलाविलासत्वादेव अविचारितमेव यथा स्यात्तथा 'तथास्तु' इत्युक्त्वाऽदर्शनं ययाविति योजना ।

श्रेयांश्चेद्वर आव्रजेत् ॥ ९२ ॥ अर्वाक्छिलाक्रमणतो निष्ठा स्यात्सप्तमे पदे ॥ इति व्यवस्य प्रददावन्यस्मै तां द्विजः सुताम् ॥ ९३ ॥ श्वोभा
विनि विवाहे तु तच्च सर्वं मया श्रुतम् ॥ ततोतीव विलक्ष्योहं[1] वयस्यानां पुरस्तदा ॥ ९४ ॥ नाशकं वदनं भद्र तथा दर्शयितुं निजम् ॥ कामा
र्तोतीव तां सुप्तामवांग्निशि तदाहरम् ॥ ९५ ॥ नीत्वा दुर्गतमैकांतेऽकार्षमौद्वाहिकं विधिम् ॥ गांधर्वेण विवाहेन ततोऽकार्षं हृदीप्सितम् ॥
॥ ९६ ॥ अनिच्छंतीं तदा बालां बलात्सुरतसेवनम् ॥ अथानुपदमागत्य तत्पिता प्रातरेव माम् ॥ ९७ ॥ निश्वस्य संवृतो विप्रैस्तां वीक्ष्योद्वा
हितां सुताम् ॥ शशाप कुपितो भद्र मां तदानीं स भार्गवः ॥ ९८ ॥ ॥ भार्गव उवाच ॥ ॥ निशाचरस्य धर्मेण यत्त्वयोद्वाहिता सुता ॥
तस्मान्निशाचरः पाप भव त्वमविलंबितम् ॥ ९९ ॥ इति शप्तः प्रणम्यैनं पादोपग्रहपूर्वकम् ॥ हाहेति च ब्रुवन्गाढं साश्रुनेत्रं सगद्गदम् ॥ ६० ॥
ततोहमब्रवं कस्माददोषं मां भवानिति ॥ शपते भवता दत्ता मम वाचा पुरा सुता ॥ ६१ ॥ सोद्वाहिता मया कन्या दानं सकृदिति स्मृतिः ॥ सकृ
ज्जल्पंति राजानः सकृज्जल्पंति पण्डिताः ॥ ६२ ॥ सकृत्कन्याः प्रदीयंते त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ॥ किं च प्रतिश्रुतार्थस्य निर्वाहस्तत्सतां व्रतम् ॥
॥ ६३ ॥ भवादृशानां साधूनां तस्य त्यागो विगर्हितः ॥ प्रतिश्रुता त्वया लब्धा तदा कालमियं मया ॥ ६४ ॥ उद्वोढा चाधुना नाहमुचितः
शापभाजनम् ॥ वृथा शपन्ति मह्यं च भवंतस्तद्विचार्यताम् ॥ ६५ ॥ यो दत्त्वा कन्यकां वाचा पश्चाद्धरति दुर्मतिः ॥ स याति नरकं चेति धर्म
शास्त्रेषु निश्चितम् ॥६६॥ तदाकर्ण्य व्यवस्यासौ तथ्यं मद्वचनं हृदा ॥ पश्चात्तापसमोपेतो मुनिर्मामित्यथाब्रवीत्[2] ॥६७॥ न मे स्यादन्यथा वाणी
उलूकस्त्वं भविष्यति ॥ निशाचरो ह्युलूकोऽपि प्रोच्यते द्विजसत्तम ॥६८॥ यदेंद्रद्युम्नविज्ञाने सहायस्त्वं भविष्यसि॥तदा त्वं प्रकृतिं[3] विप्र प्राप्स्यसीत्य
ब्रवीत्स माम् ॥६९॥ तद्वाक्यसमकालं च कौशिकत्वमिदं मम ॥ एतावंति दिनान्यासीदष्टाविंशद्दिनं विधेः॥७०॥बिल्वीदलैरिति पुरा शशिशेखरस्य
संपूजनेन मम दीर्घतरं किलायुः ॥ संजातमत्र च जुगुप्सितमस्य शापात्कैलासरोधसि निशाचररूपमासीत् ॥ ७१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीनदीप्रादुर्भावे बिल्वदलमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥८॥छ॥ ॥ उलूक उवाच ॥
॥ ॥ इतीदमुक्तमखिलं पूर्वजन्मसमुद्भवम् ॥ स्वरूपमायुषो हेतुः कौशिकत्वस्य चेति मे ॥ १ ॥ इत्युक्त्वा विरते तस्मिन्पुरुहूतसनामनि ॥ नाडी
जंघो बको मित्रमाह तं दुःखितो वचः ॥ २ ॥ ॥ नाडीजंघ उवाच ॥ ॥ यदर्थं वयमायातास्तन्न सिद्धं महामते ॥ कार्यं तन्मरणं नूनं त्रयाणाम

---

१ विलक्ष्यः--लज्जितः--इत्यर्थः । २ वाक्यम्--इति शेषः । ३ स्वरूपम्--इत्यर्थः । ४ कैलासपर्वतनिर्यन्मंदाकिनीनदीतीरसमीपवर्तिप्रदेशे--इत्यर्थो बोध्यः ।

प्युपागतम् ॥ ३ ॥ इंद्रद्युम्नापरिज्ञाने भद्रकोऽयं मुमूर्षति ॥ तस्यानु मित्रं मार्कंडस्तं चान्वहमपि स्फुटम् ॥ ४ ॥ मित्रकार्ये विनिर्वृत्ते म्रियमाणं
निरीक्षते ॥ यो मित्रं जीवितं तस्य धिगस्निग्धं दुरात्मनः ॥ ५ ॥ तदेतावनुयास्यामि म्रियमाणावहं द्विज ॥ आपृच्छे त्वां नमस्कार आश्लेषश्चाथ
पश्चिमः ॥ ६ ॥ प्रतिज्ञातमनिष्पाद्य मित्रस्याभ्यागतस्य च ॥ कथंकारं न लज्जंते हताशा जीवितेप्सवः ॥ ७ ॥ तस्माद्वह्निं प्रवेक्ष्यामि सार्धमा
भ्यामसंशयम् ॥ आपृष्टोऽस्यधुना स्नेहान्मम देहि जलांजलिम् ॥ ८ ॥ इत्युक्तवत्युलूकोऽसौ नाडीजंघे सगद्गदम् ॥ साश्रुनेत्रं स्थिरीभूय प्राह वाचं
सुधामुचम् ॥ ९ ॥ ॥ उलूक उवाच ॥ ॥ मयि जीवति मित्रे मे भवान्मरणमेति च ॥ अद्यप्रभृति कस्तर्हि [1]हृदा मम लभिष्यति ॥ १० ॥
अस्त्युपायो महानत्र गन्धमादनपर्वते ॥ मत्तश्चिरायुर्मित्रोस्ति गृध्रः प्राणसमः सुहृत्[2] ॥ ११ ॥ स विज्ञास्यति वोऽभीष्टमिंद्रद्युम्नं महीपतिम् ॥
इत्युक्त्वा पुरतस्तस्थावुलूकः स च भूपतिः ॥ १२ ॥ मार्कंडेयो बकश्चैव प्रययुर्गंधमादनम् ॥ तमायांतमथालोक्य वयस्यं पुरतः स्थितम् ॥ १३ ॥
स्वकुलायात्प्रहृष्टोऽसौ गृध्रः संमुखमाययौ ॥ कृतसंविदसौ पूर्वं स्वागतासनभोजनैः ॥ १४ ॥ उलूकं गृध्रराजश्च कार्यं पप्रच्छ तं तथा ॥ स चाच
ख्यावयं मित्रं बको मेऽस्य मुनिः किल ॥ १५ ॥ मुनेरपि तृतीयोऽयं मित्रं चार्थोयमुद्यतः ॥ इंद्रद्युम्नपरिज्ञाने स्वयं जीवति नान्यथा ॥ १६ ॥ वह्निं
प्रवेक्ष्यते व्यक्तमयं तदनु वै वयम् ॥ मया निषिद्धोऽयं ज्ञात्वा त्वां चिरंतनमात्मना ॥ १७ ॥ तच्चेज्जानासि तं ब्रूहि चतुर्णां देहि जीवितम् ॥ संर
क्ष्याशुहि सत्कीर्तिं क्षयं चाखिलपाप्मनः ॥ १८ ॥ ॥ गृध्र उवाच ॥ ॥ षट्पंचाशद्व्यतीता मे कल्पा जातस्य कौशिक ॥ न दृष्टो न श्रुतोऽस्मा
भिरिंद्रद्युम्नो महीपतिः ॥ १९ ॥ तच्छ्रुत्वा विस्मयाविष्ट इंद्रद्युम्नोऽपि दुःखितः ॥ पप्रच्छ जीविते हेतुमतिमात्रे विहंगमम् ॥ २० ॥ ॥ गृध्र
उवाच ॥ ॥ शृणु भद्र पुरा जातो मर्कटोऽहं च चापलः ॥ आसं कदाचिदभवद्वसंतोऽथ ऋतुः क्रमात् ॥ २१ ॥ तत्राग्रे देवदेवस्य वनमध्ये शिवा
लये ॥ भवोद्भवस्य पुरतो जगद्योगेश्वराभिधे ॥ २२ ॥ चतुर्दशीदिने [3]हस्तनक्षत्रे हर्षणाभिधे ॥ योगे चैत्रे सिते पक्ष आसीद्दमनकोत्सवः ॥ २३ ॥
अत्र सौवर्ण्यदोलायां लिंग आरोपिते जनैः ॥ निशायामधिरुह्याऽहं दोलां तां च व्यचालयम् ॥२४॥ निसर्गाज्जातिचापल्याच्चिरकालं पुनःपुनः ॥
अथ प्रभात आयाता जनाः पूजाकृते कपिम् ॥२५॥ दोलाधिरूढमालोक्य लकुटैर्मां व्यताडयन् ॥ दोलासंस्थित एवाहं प्रमीतः शिवमंदिरे ॥२६॥
तेषां प्रहारैः सुदृढैर्बहुभिर्वज्रदुःसहैः ॥ शिवांदोलनमाहात्म्याज्जातोऽहं नृपमंदिरे ॥ २७ ॥ काशीश्वरस्य तनयः प्रतीतोऽस्मि कुशध्वजः ॥ जाति

---

[1] सुहृदामभिलष्यति—इ० पा० । [2] शुचिः—इ० पा० । [3] चित्रानक्षत्रे--इ० पा० । मूलस्थो हस्तनक्षत्रे इत्येव पाठः साधुः । पौर्णमास्या एव चित्रानक्षत्रेण समन्वितत्वस्य "सास्मिन्पौर्णमासीति संज्ञायाम्" इत्यनेनोचितत्वात् ।

स्मरस्ततो राज्ये क्रमात्प्राप्याहमैश्वरम् ॥ २८ ॥ कारयामि धरापृष्ठे चैत्रे दमनकोत्सवम् ॥ यथा यथा दोलयति शिवं दोलास्थितं नरः ॥ २९ ॥
तथा तथाऽशुभं याति पुण्यमायाति भद्रक ॥ शिवदीक्षामुपागम्याखिलसंस्कारसंस्कृतः ॥ ३० ॥ शिवाचार्यैर्विमुक्तोऽहं पशुपाशैस्तदागमात् ॥
निर्वाहदीक्षापर्यंतान्संस्कारान्प्राप्य सर्वतः ॥ ३१ ॥ आराधयामि देवेशं प्रत्यक्चित्तमुमापतिम् ॥ समस्तक्लेशविच्छेदकारणं जगतां गुरुम् ॥ ३२ ॥
चित्तवृत्तिनिरोधेन वैराग्याभ्यासयोगतः ॥ जपन्नुद्गीतमस्यार्थं भावयन्नष्टमं रसम् ॥ ३३ ॥ ततो मां प्रणिधानेनाभ्यासेन दृढभूमिना ॥ अन्तराया
नुपहतं ज्ञात्वा तुष्टोऽब्रवीद्धरः ॥ ३४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ कुशध्वजाहं तुष्टोद्य वरं वरय वांछितम् ॥ न हीदृशमनुष्ठानं कस्याप्यस्ति महीतले ॥
॥ ३५ ॥ श्रुत्वेत्युक्तो मया शम्भुर्भूयासं ते गणो ह्यहम् ॥ अनेनैव शरीरेण तथेत्येवाह गां प्रभुः ॥ ३६ ॥ ततः कैलासमानीय विमानं मम
चादिशत्[2] ॥ सर्वरत्नमयं दिव्यं दिव्याश्चर्यसमावृतम् ॥ ३७ ॥ विचरामि प्रतीतोऽहं तदारूढो यदृच्छया ॥ अथ काले कियन्मात्रे व्यतीतेऽत्रैव
पर्वते ॥ ३८ ॥ गवाक्षाधिष्ठितोऽपश्यं वसंते मुनिकन्यकाम् ॥ प्रवाति दक्षिणे वायौ मदनाग्निप्रदीपितः ॥ ३९ ॥ अग्निवेश्यसुतां भद्र विवस्त्रां जल
मध्यगाम् ॥ उद्भिन्नयौवनां श्यामां मध्यक्षामां मृगेक्षणाम् ॥ ४० ॥ विस्तीर्णजघनाभोगां रंभोरुं संहतस्तनीम् ॥ तामंकुरितलावण्यां जलसेका
दिवाग्रतः ॥ ४१ ॥ प्रोन्निद्रपंकजमुखीं वर्णनीयतमाकृतिम् ॥ यथाप्रज्ञानयाथात्म्याद्विद्वद्भिरपि वर्णिनीम् ॥ ४२ ॥ प्रोद्यत्कटाक्षविक्षेपैः शर
व्रातैरिव स्मरः ॥ स्वयं तदंगमास्थाय ताडयामास मां दृढम् ॥ ४३ ॥ वयस्यासंवृतामेवं खेलमानां यदृच्छया ॥ अवतीर्याहमहरं विमानान्मदना
तुरः ॥ ४४ ॥ सा गृहीता मया दीर्घं प्रकुर्वाणा महास्वनम्[3] ॥ तातेति च विमानस्था रुरोदातीव भद्रक ॥ ४५ ॥ ततो वयस्यास्ता दीना मुनिमाहुः
प्रधाविताः ॥ वैमानिकेन केनापि ह्रियते तव पुत्रिका ॥ ४६ ॥ रुदन्तीं भगवन्नेतां त्राह्युत्तिष्ठेति सर्वतः ॥ तासां तदाकर्ण्य वचो मुनिर्भद्रतपोनिधिः
॥ ४७ ॥ अग्निवेश्योऽभ्यगात्तस्या व्योमन्युपपदं त्वरन् ॥ तिष्ठतिष्ठेति मामुक्त्वा संस्तभ्य तपसा गतिम् ॥ ४८ ॥ ततः प्रकुपितः प्राह मुनिर्मामति
दुःसहम् ॥ ॥ अग्निवेश्य उवाच ॥ ॥ यस्मान्मदीया तनया मांसपेशीव ते हृता ॥ ४९ ॥ गृध्रेणेवाऽधुना व्योम्नि तस्माद्गृध्रो भव द्रुतम् ॥
अनिच्छंती मदीयेयं सुता बाला तपस्विनी ॥ ५० ॥ त्वया हृताधुनास्यैतत्फलमाप्नुहि दुर्मते ॥ इत्याकर्ण्य भयाविष्टो लज्जयाधोमुखो मुनेः ॥
॥ ५१ ॥ पादौ प्रगृह्य न्यपतं रुदन्नतितरां तदा ॥ न मयेयं परिज्ञाय हृता नाद्यापि धर्षिता ॥ ५२ ॥ प्रसादं कुरु ते शापं व्यावर्तय तपो

---

१ प्राणधारेण—इ० पा० । २ अदिशत्—ददावित्यर्थः । ३ महारवम्—इ०पा० ।

निधे ॥ प्रणतेषु क्षमावन्तो निसर्गेण तपोधनाः ॥ ५३ ॥ भवंति संतस्तद्गृध्रो मा भवेयं प्रसीद मे ॥ इति प्रपन्नेन मया प्रणतोऽसौ महामुनिः
॥ ५४ ॥ प्रसन्नः प्राह नो मिथ्या मम वाक्यं भवेत्क्वचित् ॥ किं त्विंद्रद्युम्नभूपालपरिज्ञाने सहायताम् ॥ ५५ ॥ यदा यास्यसि शापस्य
तदा मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ५६ ॥ इत्युक्त्वा स मुनिः प्रायाद्गृहीत्वा निजकन्यकाम् ॥ अखण्डशीलां स्वावासमहं गृध्रोऽभवं तदा ॥ ५७ ॥
एवं तदा दमनकोत्सव ईश्वरस्य आंदोलनेन नृपवेश्मनि मेऽवतारः ॥ शम्भोर्गणत्वमभवच्च तथाग्निवेश्यशापेन गृध्र इह भद्र तवेदमुक्तम् ॥
॥ ५८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे महीप्रादुर्भावे दमनकमा
हात्म्यंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ गृध्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा दुःखविस्मयसंयुतः ॥ इन्द्रद्युम्नस्तमा
पृच्छ्य मरणायोपचक्रमे ॥ १ ॥ ततस्तमालोक्य तथा मुमूर्षुं कौशिकादिभिः ॥ स संहितं विचिंत्याह दीर्घायुषमथात्मनः ॥ २ ॥
मैवं कार्षीः शृणु गिरं भद्रक त्वं चिरंतनः ॥ मत्तोऽप्यस्ति स्फुटं चैव ज्ञास्यति त्वदभीप्सितम् ॥ ३ ॥ मानसे सरसि ख्यातः कूर्मो
मंथरकाख्यया ॥ तस्य नाविदितं किंचिदेहि तत्र व्रजामहे ॥ ४ ॥ ततः प्रतीतास्ते भूपमुनिगृध्रबकास्तथा ॥ उलूकसहिता जग्मुः सर्वे कूर्म
दिदृक्षवः ॥ ५ ॥ सरस्तीरे स्थितः कूर्मस्तान्निरीक्ष्य विदूरगान् ॥ कांदिशीको विवेशासौ जलं शीघ्रतरं तदा ॥ ६ ॥ कौशिकोऽथ तमाहेदं प्रहस्य
वचनं स्वयम् ॥ कस्मात्कूर्म प्रनष्टोद्य विमुखोऽभ्यागतेष्वपि ॥ ७ ॥ अग्निर्द्विजानां विप्रश्च वर्णानां रमणः स्त्रियाम् ॥ गुरुः पिता च पुत्राणां सर्व
स्याभ्यागतो गुरुः ॥ ८ ॥ विहाय तमिमं धर्ममातिथ्यविमुखः कथम् ॥ गृह्णासि पापं सर्वेषां ब्रूहि कूर्माधुनोत्तरम् ॥ ९ ॥ ॥ कूर्म उवाच ॥ ॥
चिरंतनो हि जानामि कर्त्तुमातिथ्यसत्क्रियाम् ॥ अभ्यागतेष्वपचितिं धर्मशास्त्रेषु निश्चितम् ॥ १० ॥ सुमहत्कारणं चात्र श्रूयतां तद्वदामि वः ॥
नाहं पराङ्मुखो जात एतावंति दिनान्यपि ॥ ११ ॥ अभ्यागतस्य कस्यापि सर्वसत्कारसद्व्रती ॥ किं त्वेष पंचमो यो वो दृश्यते सरलाकृतिः ॥
॥ १२ ॥ इंद्रद्युम्नो महीपालो बिभेम्यस्मादलंतराम् ॥ अमुना यजमानेन रौचकाख्ये पुरा पुरे ॥१३ ॥ यज्ञपावकदग्धा मे पृष्ठिर्नाद्यापि निर्व्रणा ॥
तन्मे भयं पुनर्जातं किमयं पुनरेव माम् ॥ १४ ॥ आसुतीवलमाधाय भुवि धक्ष्यति संप्रति ॥ इति वाक्यावसाने तु कूर्मस्य कुरुसत्तम ॥ १५ ॥
पपात पुष्पवृष्टिः खाद्विमुक्ताप्सरसां गणैः ॥ सस्वनुर्देववाद्यानि कीर्त्युद्धारे महीपतेः ॥ १६ ॥ विस्मितास्ते च ददृशुर्विमानं पुरतः स्थितम् ॥
इंद्रद्युम्नकृते देवदूतेनाधिष्ठितं तदा ॥ १७ ॥ अयातयामाः प्रददुराशिषोऽस्मै सुरद्विजाः ॥ साधुवादो दिवि महानासीत्तस्य महीपतेः ॥ १८ ॥

ततो विमानमालंब्य देवदूतस्तमुच्चकैः ॥ इंद्रद्युम्नमुवाचेदं शृण्वतां नाकवासिनाम् ॥ १९ ॥ ॥ देवदूत उवाच ॥ ॥ नवीकृताधुना
कीर्तिस्तव भूपाल निर्मला ॥ त्रिलोक्यामपि तच्छीघ्रं विमानमिदमारुह ॥ २० ॥ गम्यतां ब्रह्मणो लोकमाकल्पं तपसोर्जितम् ॥ प्रेषितोऽहमने
नैव तवानयनकारणात् ॥ २१ ॥ यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य पृथिव्यां प्रथिता भवेत् ॥ तावानेव भवेत्स्वर्गी सति पुण्ये ह्यनंतके ॥ २२ ॥ सुरालयसरो
वापीकूपारामादिकल्पना ॥ एतदर्थं हि पूर्ताख्या धर्मशास्त्रेषु निश्चिता ॥ २३ ॥ ॥ इंद्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ अमी ममैव सुहृदो मार्कंडबककौ
शिकाः ॥ गृध्रकूर्मौ प्रभावोऽयममीषां मम वृद्धये ॥ २४ ॥ तच्चेदमी मया साकं ब्रह्मलोकं प्रयांत्युत ॥ पुरःस्थितास्तदायास्ये ब्रह्मलोकं च
नान्यथा ॥ २५ ॥ परेषामनपेक्ष्यैव कृतप्रतिकृतं हि यः ॥ प्रवर्तते हितायैव स सुहृत्प्रोच्यते बुधैः ॥ २६ ॥ स्वार्थोद्युक्तधियो ये स्युरन्वर्थास्ते
प्यसुंधराः ॥ मरणं प्रकृतिश्चैवं जीवितं विकृतिर्यदा ॥ २७ ॥ प्राणिनां परमो लाभः[2] केवलं प्राणिसौहृदम् ॥ दरिद्रा रागिणोऽसत्यप्रतिज्ञाता गुरु
द्रुहः ॥ २८ ॥ मित्रावसानिनः पापाः प्रायो नरकमंडनाः ॥ परार्थनष्टास्तदमी पंच संप्रति साधवः ॥ २९ ॥ मम कीर्तिसमुद्धारः स प्रभावो महा
त्मनाम् ॥ अमीषां यदि ते स्वर्गं प्रयास्यन्ति मया सह । तदाहमपि यास्यामि देवदूतान्यथा न हि ॥ ३० ॥ ॥ देवदूत उवाच ॥ ॥ एते
हरगणाः सर्वेशापभ्रष्टाः क्षितिं गताः ॥ ३१ ॥ शापांते हरपार्श्वे तु यास्यंति[3] पृथिवीपते ॥ विहायेमानतो भूप त्वमागच्छ मया सह ॥ ३२ ॥
न चैषां रोचते स्वर्गो हित्वा देवं महेश्वरम् ॥ ॥ इंद्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ यद्येवं गच्छ तद्दूत नायास्येहं त्रिविष्टपम् ॥ ३३ ॥ तथा तथा
यति ष्यामि भविष्यामि यथा गणः ॥ अविशुद्धिक्षयाधिक्यदूषणैरेष निंदितः ॥ ३४ ॥ स्वर्गः सदानुश्रविकस्तस्मादेनं न कामये ॥
तत्रस्थस्य पुनः पातो भयं न व्येति मानसात् ॥ ३५ ॥ पुनः पातो यतः पुंसस्तस्मात्स्वर्गं न कामये ॥ सति पुण्ये स्वयं तेन पातितो
निजलोकतः ॥ ३६ ॥ चतुर्मुखेन वैलक्ष्यं गतोऽस्मि कथमेमि तम् ॥ इतीदमुक्त्वा दूतं तं शृण्वतोऽस्यैव विस्मयात् ॥ ३७ ॥ अप्राक्षीद्भूपतिः
कूर्मं तदायुःकारणं तदा ॥ इदमायुः कथं जातं कूर्म दीर्घतमं तव ॥ ३८ ॥ सुहृन्मित्रं गुरुस्त्वं मे येन कीर्तिर्ममोद्धृता ॥ ३९ ॥ ॥ कूर्म
उवाच ॥ ॥ शृणु भूप कथां दिव्यां श्रवणात्पापनाशिनीम् ॥ कथां सुमधुरामेतां शिवमाहात्म्यसंयुतां ॥ ४० ॥ शृण्वन्निमामपि कथां नृपते म

---

[1] चैतत्—इ० पा० । [2] लोभः--इ०पा० । [3] गन्तव्यम्—इ० पा० ।

नुष्यः सुश्रद्धया भवति पापविमुक्तदेहः ॥ शंभोः प्रसादमभिगम्य यथायुरेवमासीत्प्रसादत इयं मम कूर्मता च ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ कूर्म उवाच ॥ ॥
शांडिल्य इति विख्यातः पुराहमभवं द्विजः ॥ बालभावे मया भूप क्रीडमानेन निर्मितम् ॥ १ ॥ पुरा प्रावृषि पांशूत्थं शिवायतनमुच्छ्रितम् ॥
जलार्द्रवालुकाप्रायं प्रांशुप्राकारशोभितम् ॥ २ ॥ पंचायतनविन्यासमनोहरतरं नृप ॥ विनायकशिवासूर्यमधुसूदनमूर्तिमत् ॥ ३ ॥ पीतमृत्स्वर्ण
कलशं ध्वजमालाविभूषितम् ॥ काष्ठतोरणविन्यस्तं दोलकेन विभूषितम् ॥ ४ ॥ दृढप्रांशुसमुद्धूतसोपानश्रेणिभासुरम् ॥ सर्वाश्चर्यमयं दिव्यं वय
स्यैः संवृतेन मे ॥ ५ ॥ तत्र जागेश्वरं लिंगं कृत्वाथ विनिवेशितम् ॥ बाल्यादुपलरूपं तद्वर्षावारिविशुद्धिमत् ॥ ६ ॥ बकपुष्पैस्तथान्यैश्च केदारो
त्थैः समाहृतैः ॥ कोमलैरपरैः पुष्पैर्वृतिवल्लीसमुद्भवैः ॥ ७ ॥ कूष्मांडैश्चैव वर्णाढ्यैरुन्मत्तकुसुमायुतैः ॥ मंदारैर्बिल्वपत्रैश्च दूर्वाद्यैश्च नवांकुरैः ॥ ८ ॥
पूजा विरचिता रम्या शंभोरिति मया नृप ॥ ततस्तांडवमारब्धमनपेक्षितसत्क्रियम् ॥ ९ ॥ शिवस्य पुरतो बाल्याद्गीतं च स्वरवर्जितम् ॥ अ
कार्षं सकृदेवाहं बाल्ये शिशुगणावृतः ॥ १० ॥ ततो मृतोऽहं जातश्च विप्रो जातिस्मरो नृप ॥ वैदिशे नगरेऽकार्षं शिवपूजां विशेषतः ॥ ११ ॥
शिवदीक्षामुपागम्यानुगृहीतः शिवागमैः ॥ शिवप्रासाद आधाय लिंगं श्रद्धासमन्वितः ॥१२॥ कल्पकोटिं वसेत्स्वर्गे यः करोति शिवालयम् ॥ यावंति
परमाणूनि शिवस्यायतने नृप ॥ १३ ॥ भवंति तावद्वर्षाणि कारकः शिवसद्मनि ॥ इति पौराणवाक्यानि स्मरञ्छैलं शिवालयम् ॥ १४ ॥
अकारिषमहं रम्यं विश्वकर्मविधानतः ॥ मृन्मयं काष्ठनिष्पन्नं पाक्वेष्टं शैलमेव वा ॥ १५ ॥ कृतमायतनं दद्यात्क्रमाद्दशगुणं फलम् ॥ भस्मशायी
त्रिषवणो भिक्षान्नकृतभोजनः ॥ १६ ॥ जटाधरस्तपस्यंश्च शिवाराधनतत्परः ॥ इत्थं मे कुर्वतो जातं पुनर्भूप [1]प्रमापणम् ॥ १७ ॥ जातो जाति
स्मरस्तत्र तृतीयेहं भवांतरे ॥ सार्वभौमो महीपालः प्रतिष्ठाने पुरोत्तमे ॥ १८ ॥ जयदत्त इति ख्यातः सूर्यवंशसमुद्भवः ॥ ततो मया बहुविधाः
प्रासादाः कारिता नृप ॥ १९ ॥ तस्मिन्भवांतरे शंभोराराधनपरेण च ॥ ततो निरूपिता जाता बकपुष्पपुरस्सराः ॥ २० ॥ सौवर्णै राजतै
रत्ननिर्मितैः कुसुमैर्नृप ॥ तथाविधेऽन्नदानादि करोमि नृपसत्तम ॥ २१ ॥ केवलं शिवलिंगानां पूजां पुष्पैः करोम्यहम् ॥ ततो मे भग
वाञ्छंभुः संतुष्टोऽथ वरं ददौ ॥ २२ ॥ अजरामरतां राजंस्तेनैव वपुषा वृतः ॥ ततस्तथाविधं प्राप्यानन्यसाधारणं वरम् ॥ २३ ॥ विचरामि

---

१ प्रमापणम् -मरणमित्यर्थः ।

महीमेतां मदांध इव वारणः ॥ शिवभक्तिं विहायाथ नृपोऽहं मदनातुरः ॥ २४ ॥ प्रधर्षयितुमारब्धः स्त्रियः परपरिग्रहाः ॥ आयुषस्त
पसः कीर्तेस्तेजसो यशसः श्रियः ॥ २५ ॥ विनाशकारणं मुख्यं परदारप्रधर्षणम् ॥ सकर्णः श्रुतिहीनोऽसौ पश्यन्नंधो वदञ्जडः ॥ २६ ॥
अचेतनश्चेतनावान्मूर्खो विद्वानपि स्फुटम् ॥ तदा भवति भूपाल पुरुषः क्षणमात्रतः ॥ २७ ॥ यदैव हरिणाक्षीणां गोचरं याति चक्षुषाम् ॥ मृतस्य
निरये वासो जीवतश्चेश्वराद्भयम् ॥२८॥ एवं लोकद्वयं हंत्री परदारप्रधर्षणा ॥ जरामरणहीनोहमिति निश्चयमास्थितः ॥ २९ ॥ ऐहिकामुष्मिकभयं
विहायाहं ततः परम् ॥ प्रधर्षयितुमारब्धस्तदा भूप परस्त्रियः ॥ ३० ॥ अथ मां संपरिज्ञाय मर्यादारहितं यमः ॥ वरप्रदानादीशस्य तदंतिकमुपा
ययौ ॥ व्यजिज्ञपन्मदीयं च शंभोर्धर्मव्यतिक्रमम् ॥ ३१ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ नाहं तवानुभावेन गुप्तस्यास्य विनिग्रहम् ॥ ३२ ॥ शक्नोमि
पापीनो देव मन्नियोगेऽन्यमादिश ॥ जगदाधाररूपा हि त्वयेशोक्ताः पतिव्रताः ॥ ३३ ॥ गावो विप्राः सनिगमा अलुब्धा दानशीलिनः ॥ सत्य
निष्ठा इति स्वामिंस्तेषां मुख्यतमा सती ॥ ३४ ॥ तास्तेन धर्षिता लुप्तं मदीयं धर्मशासनम् ॥ वरदानप्रमत्तेन तवैव परिभूय माम् ॥ ३५ ॥ जय
दत्तेन देवेश प्रतिष्ठानाधिवासिना ॥ इमां धर्मस्य भगवान्गिरमाकर्ण्य कोपितः ॥ शशाप मां समानीय वेपमानं कृतांजलिम् ॥ ३६ ॥ ॥
॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यस्माद्दुष्टसमाचार धर्षितास्ते पतिव्रताः ॥ ३७ ॥ कामार्तेन मया शप्तस्तस्मात्कूर्मः क्षणाद्भव ॥ ततः प्रणम्य विज्ञप्तः
शापतापहरो मया ॥ ३८ ॥ प्राह षष्टितमे कल्पे विशापो भविता गणः ॥ मदीय इति संप्रोच्य जगामादर्शनं शिवः ॥ ३९ ॥ अहं कूर्मस्तदा
जातो दशयोजनविस्तृतः ॥ समुद्रसलिले नीतस्त्वयाहं यज्ञसाधने ॥ ४० ॥ पुरस्ताद्यायजूकेन[1] स्मरंस्तच्च बिभेमि ते ॥ दग्धस्त्वयाहं पृष्ठेत्र
व्रणान्येतानि पश्य मे ॥ ४१ ॥ चयनानि बहून्यत्र कल्पसूत्रविधानतः ॥ पृष्ठोपरि कृतान्यासन्निंद्रद्युम्न तदा त्वया ॥ ४२ ॥ भूयः संतापिता यज्ञैः
पृथिवी पृथिवीपते ॥ सुस्राव सर्वतीर्थानां सारं साऽभून्महीनदी ॥ ४३ ॥ तस्यां च स्नानमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ततो नैमित्तिके कस्मिन्नपि
प्रलय आगतः ॥ ४४ ॥ प्लवमानमिदं राजन्मानसं शतयोजनम् ॥ षट्पंचाशत्प्रमाणेन कल्पा मम पुरा नृप ॥ ४५ ॥ व्यतीता इह चत्वारः शेषे
मोक्षस्ततः परम् ॥ एवमायुरिदं दीर्घमेवं शापाच्च कूर्मता ॥ ४६ ॥ ममाभूदीश्वरस्यैव सतीधर्मद्रुहो नृप ॥ ब्रूहि किं क्रियतां शत्रोरपि ते गृहगामिनः
॥ ४७ ॥ मम पृष्ठिश्चिरं भूप त्वया दग्धाग्निनाऽपुरो[2] ॥ अहं ज्वलंतीमिव तां पश्याम्यद्यापि सत्रिणा[3] ॥ ४८ ॥ इदं विमानमायातं त्वया कस्मान्निरा

---

[1] 'यायजूकोऽतियष्टरि'—इत्यमरः । [2] अधुना—इ०पा० । [3] सत्रिणा--अद्यापि ज्वलन्तीं पृष्ठिं पश्यामि--इत्यनेन--कीर्तिरखंडितानुगातिर्वर्णिता ततस्ते स्वर्गादिलोका उचिताः--इति तात्पर्यम् ।

कृतम् ॥ देवदूतसमायुक्तं भुंक्ष्व भोगान्निजार्जितान् ॥ ४९ ॥ ॥ इंद्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ चतुर्मुखेन तेनाहं स्वर्गान्निर्वासितः स्वयम् ॥ विलक्ष्यो[1] न प्रयास्यामि पाताधिक्यादिदूषिते ॥ ५० ॥ तस्माद्विवेकवैराग्यमविद्यापापनाशनम् ॥ आलिंग्याहं यतिष्यामि प्राप्य बोधं विमुक्तये ॥ ५१ ॥ तन्मे गृहागतस्याद्य यथातिथ्यकरो भवान् ॥ तदादिश यथाऽपारपारदः कोपि मे गुरुः ॥ ५२ ॥ ॥ कूर्म उवाच ॥ ॥ लोमशोनाम दीर्घायुर्मत्तोऽप्यस्ति महामुनिः ॥ मया कलापग्रामे स पूर्वं दृष्टः क्वचिन्नृप ॥ ५३ ॥ ॥ इंद्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ तस्मादागच्छ गच्छामस्तमेव सहिता वयम् ॥ प्राहुः पूततमां तीर्थादपि सत्संगतिं बुधाः ॥ ५४ ॥ इत्थं निशम्य नृपतेर्वचनं तदानीं सर्वेऽपि ते षडथ तं मुनिमुख्यमाशु ॥ चित्ते विधाय मुदिताः प्रययुर्द्विजेंद्रं जिज्ञासवः सुचिरजीवितहेतुमस्य ॥ ५५ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे कूर्माख्यानंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अथ ते ददृशुः पार्थ संयमस्थं महामुनिम् ॥ क्रियायोगसमायुक्तं तपोमूर्तिधरं यथा ॥ १ ॥ जटास्त्रिषवणस्नानकपिलाः शिरसा तदा ॥ धारयन्तं लोमशाख्यमाज्यसिक्तमिवानलम् ॥ २ ॥ सव्यहस्ते तृणौघं च च्छायार्थे विप्रसत्तमम् ॥ दक्षिणे चाक्षमालां च बिभ्रतं मैत्रमार्गगम् ॥ ३ ॥ अहिंसयन्दुरुक्ताद्यैः प्राणिनो भूमिचारिणः ॥ यः सिद्धिमेति जप्येन स मैत्रो मुनिरुच्यते ॥ ४ ॥ बकभूपद्विजोलूकगृध्रकूर्मा विलोक्य च ॥ नेमुः कलापग्रामे तं चिरंतनतपोनिधिम् ॥५॥ स्वागतासनसत्कारेणामुना तेऽति सत्कृताः ॥ यथोचितं प्रतीतास्तमाहुः कार्यं हृदि स्थितम् ॥६॥ ॥ ॥ कूर्म उवाच ॥ ॥ इन्द्रद्युम्नोऽयमवनीपतिः सत्रिजनाग्रणीः ॥ कीर्तिलोपान्निरस्तोऽयं वेधसा नाकपृष्ठतः ॥७॥ मार्कंडेयादिभिः प्राप्य कीर्त्युद्धारं च सत्तम ॥ नायं कामयते स्वर्गं पुनःपातादिभीषणम् ॥८॥ भवतानुगृहीतोऽयमिहेच्छति महोदयम् ॥ प्रणोद्य[2]स्तदयं भूपः शिष्यस्ते भगवन्मया ॥ त्वत्सकाशमिहानीतो ब्रूहि साध्वस्य वांछितम् ॥ ९ ॥ परोपकरणं नाम साधूनां व्रतमाहितम् ॥ विशेषतः प्रणोद्यानां[3] शिष्यवृत्तिमुपेयुषाम् ॥ १० ॥ अप्रणोद्येषु पापेषु साधु[4] प्रोक्तमसंशयम् ॥ विद्वेषं मरणं चापि कुरुतेऽन्यतरस्य च ॥११॥ अप्रमत्तः प्रणोद्येषु मुनिरेष प्रयच्छति ॥ तदेवेति भवानेवं धर्मं वेत्ति कुतो वयम् ॥१२॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ कूर्म युक्तमिदं सर्वं त्वयाभिहितमद्य नः ॥ धर्मशास्त्रोपनतं तत्स्मारिताः स्म पुरातनम् ॥१३॥

---

[1] विलक्ष्यो लज्जित इत्यर्थः । [2] प्रबोध्यः—इ० पा० । प्रणोद्यः—प्रबोध्य इत्येवार्थः । [3] प्रबोध्यानाम्—इ० पा० । [4] यत्साधु उपदेशवाक्यं प्रोक्तं, तत्—असंशयम्—अन्यतरस्य गुरोर्वा पापस्य शिष्यस्य वा विद्वेषं वा मरणं वा कुरुते—इति योजना ।

ब्रूहि राजन्सुविश्रब्धं सन्देहं हृदयस्थितम् ॥ कस्ते किमब्रवीच्छेषं वक्ष्याम्यहं न संशयः ॥ १४ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ भगवन्प्रथमः
प्रश्नस्तावदेव ममोच्यताम् ॥ ग्रीष्मकालेऽपि मध्यस्थे रवौ किं न तवाश्रमः ॥ १५ ॥ कुटीमात्रोऽपि यच्छाया तृणैः शिरसि पाणिगैः ॥ १६ ॥
॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ मर्तव्यमस्त्यवश्यं च काय एष पतिष्यति ॥ कस्यार्थे क्रियते गेहमनित्यभवमध्यगैः ॥ १७ ॥ यस्य मृत्युर्भवे
न्मित्रं पीतं वाऽमृतमुत्तमम् ॥ तस्यैतदुचितं वक्तुमिदं मे श्वो भविष्यति ॥ १८ ॥ इदं युगसहस्रेषु भविष्यमभवद्दिनम् ॥ तदप्यद्यत्वमापन्नं का कथा
मरणावधेः ॥ १९ ॥ कारणानुगतं कार्यमिदं शुक्रादभूद्वपुः ॥ कथं विशुद्धिमायाति क्षालितांगारवद्वद ॥ २० ॥ तदस्यापि कृते पापं शत्रुष
ड्वर्गनिर्जिताः ॥ कथंकारं न लज्जन्ते कुर्वाणा नृपसत्तम ॥ २१ ॥ तद्ब्रह्मण इहोत्पन्नः सिकताद्वयसम्भवः ॥ निगमोक्तं पठञ्छृण्वन्निदं जीविष्यते
कथम् ॥ २२ ॥ तथापि वैष्णवी माया मोहयत्यविवेकिनम् ॥ हृदयस्थं न जानंति ह्यपि मृत्युं शतायुषः ॥ २३ ॥ दन्ताश्चलाश्चला लक्ष्मीर्यौवनं
जीवितं नृप ॥ चलाचलमतीवेदं दानमेवं गृहं नृणाम् ॥ २४ ॥ इति विज्ञाय संसारमसारं च चलाचलम् ॥ कस्यार्थे क्रियते राजन्कुटजादि
परिग्रहः ॥२५॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ चिरायुर्भगवानेव[1] श्रूयते भुवनत्रये ॥ तदर्थमहमायातस्तत्किमेवं वचस्तव ॥२६॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥
प्रतिकल्पं मच्छरीरादेकरोमपरिक्षयः ॥ जायते सर्वनाशे च मम भावि प्रमापणम् ॥ २७ ॥ पश्य जानुप्रदेशं मे द्व्यंगुलं रोमवर्जितम् ॥ जातं वपुस्त
द्बिभेमि मर्तव्ये सति किं गृहैः ॥ २८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्थं निशम्य तद्वाक्यं स प्रहस्यातिविस्मितः ॥ भूपालस्तस्य पप्रच्छ कारणं तादृ
शायुषः ॥ २९ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ पृच्छामि त्वामहं ब्रह्मन्यदायुरिदमीदृशम् ॥ तव दीर्घं प्रभावोऽसौ दानस्य तपसोऽथवा ॥ ३० ॥
॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ शृणु भूप प्रवक्ष्यामि पूर्वजन्मसमुद्भवाम् ॥ शिवधर्मयुतां पुण्यां कथां पापप्रणाशनीम् ॥३१॥ अहमासं पुरा शूद्रो दरिद्रो
ऽतीवभूतले ॥ भ्रमामि वसुधापृष्ठे ह्यशनापीडितो भृशम् ॥ ३२ ॥ ततो मया महल्लिंगं जालिमध्यगतं तदा ॥ मध्याह्नेऽस्य जलाधारो[2] दृष्टश्चैवा
विदूरतः ॥ ३३ ॥ ततः प्रविश्य तद्वारि पीत्वा स्नात्वा च शांभवम् ॥ तल्लिंगं स्नापितं पूजा विहिता कमलैः शुभैः ॥ ३४ ॥ अथ क्षुत्क्षामकंठोऽहं
श्रीकंठं तं नमस्य च ॥ पुनः प्रचलितो मार्गे प्रमीतो नृपसत्तम ॥ ३५ ॥ ततोऽहं ब्राह्मणगृहे जातो जातिस्मरः सुतः ॥ स्नापनाच्छिवलिंगस्य
सकृत्कमलपूजनात् ॥ ३६ ॥ स्मरन्विलसितं मिथ्या सत्याभासमिदं जगत् ॥ अविद्यामयमित्येवं ज्ञात्वा मूकत्वमास्थितः ॥ ३७ ॥ तेन विप्रेण

---

[1] भगवान्—त्वम्—इत्यर्थोत्र बोध्यः—"उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानामागतिं गतिम् । वेत्ति विद्यामविद्यां च स वाच्यो भगवानिति" इति महर्षेर्भगवच्छब्दवाच्यत्वम् । [2] जलाधारः—तीर्थजलाशयः—इत्यर्थः ।

वार्धक्ये समाराध्य महेश्वरम् ॥ प्राप्तोऽहमिति मे नाम ईशान इति कल्पितम् ॥ ३८ ॥ ततः स विप्रो वात्सल्यादगदान्सुबहून्मम ॥ चकार व्यपनेष्यामि मूकत्वमिति[1] [2]निश्चयः ॥ ३९ ॥ मंत्रवादान्बहून्वैद्यानुपायानपरानपि ॥ पित्रोस्तथा महामायासंबद्धमनसोस्तथा ॥ ४० ॥ निरीक्ष्य मूढतां हास्यमासीन्मनसि मे तदा ॥ तथा यौवनमासाद्य निशि हित्वा निजं गृहम् ॥ ४१ ॥ संपूज्य कमलैः शंभुं ततः शयनमभ्यगाम् ॥ ततः प्रमीते पितरि मूढ[3]इत्यहमुज्झितः ॥ ४२ ॥ संबंधिभिः प्रतीतोऽथ फलाहारमवस्थितः ॥ प्रतीतः पूजयामीशमब्जैर्बहुविधैस्तथा ॥ ४३ ॥ अथ वर्षशतस्यांते वरदः शशिशेखरः ॥ प्रत्यक्षो याचितो देहि जरामरणसंक्षयम् ॥ ४४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अजरामरता नास्ति नामरूपभृतो यतः ॥ ममापि देहपातः स्यादवधिं कुरु जीविते ॥ ४५ ॥ इति शंभोर्वचः श्रुत्वा मया वृतमिदं तदा ॥ कल्पांते रोमपातोऽस्तु मरणं सर्वसंक्षये ॥ ॥ ४६ ॥ ततस्तव गणो भूयामिति मेऽभीप्सितो वरः ॥ तथेत्युक्त्वा स भगवान्हरश्चादर्शनं गतः ॥ ४७ ॥ अहं तप[4]सिनिष्ठश्च ततः प्रभृति चाभवम् ॥ ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते शिवपूजनात् ॥ ४८ ॥ ब्रह्माब्जैरितरैर्वापि कमलैर्नात्र संशयः ॥ [5]एवं कुरु महाराज त्वमप्याप्स्यसि वांछितम् ॥ ४९ ॥ हरभक्तस्य लोकस्य त्रिलोक्यां नास्ति दुर्लभम् ॥ बहिःप्रवृत्तिं सगृह्य ज्ञानकर्मेन्द्रियादि च ॥ ५० ॥ लयः सदाशिवे नित्यमंतर्योगोऽयमुच्यते ॥ दुष्करत्वाद्बहिर्योगं शिव एव स्वयं जगौ ॥ ५१ ॥ पंचभिश्चार्चनं भूतैर्विशिष्टफलदं ध्रुवम् ॥ क्लेशकर्मविपाकाद्यैराशयैश्चाप्यसंयुतम् ॥५२॥ ईशानमाराध्य जपन्प्रणवं मुक्तिमाप्नुयात् ॥ सर्वपापक्षये जाते शिवे भवति भावना ॥५३॥ पापोपहतबुद्धीनां शिवे वार्तापि दुर्लभा ॥ दुर्लभं भारते जन्म दुर्लभं शिवपूजनम् ॥ ५४ ॥ दुर्लभं जाह्नवीस्नानं शिवे भक्तिः सुदुर्लभा ॥ दुर्लभं ब्राह्मणे दानं दुर्लभं वह्निपूजनम् ॥ ५५ ॥ अल्पपुण्यैश्च दुष्प्रापं पुरुषोत्तमपूजनम् ॥ ५६ ॥ लक्षेण धनुषां योगस्तदर्धेन हुताशनः ॥ पात्रं शतसहस्रेण रेवा रुद्रश्च षष्टिभिः ॥ ५७ ॥ इतीदमुक्तमखिलं मया तव महीपते ॥ यथायुरभवद्दीर्घं समाराध्य महेश्वरम् ॥ ५८ ॥ न दुर्लभं न दुष्प्रापं न चासाध्यं महात्मनाम् ॥ शिवभक्तिकृतां पुंसां त्रिलोक्यामिति निश्चितम् ॥ ५९ ॥ नंदीश्वरस्य तेनैव वपुषा शिवपूजनात् ॥ सिद्धिमालोक्य को राजञ्छंकरं न नमस्यति ॥ ॥ ६० ॥ श्वेतस्य च महीपस्य श्रीकंठं च नमस्यतः ॥ कालोपि प्रलयं यातः कस्तमीशं न पूजयेत् ॥ १६ ॥ यदिच्छया विश्वमिदं जायते व्यव

---

१ वै पुनः--इ० पा० । २ इति निश्चयो यस्य स इतिनिश्चयः इति समस्तं पदं ब्राह्मणस्य विशेषणमिदम् । ३ मूकः—इ० पा० । ४ तपसिनिष्ठः--इत्यलुक्समासः—उरसिलोमेतिवत् । "हलदन्तात्—" इत्यत्र 'संज्ञायाम्' इत्यस्य योगविभागेन पार्थक्येन असंज्ञायामपि पूर्वेणालुक् । ९ पदम्--इ०, स्थानम्--इ०, घटम्--इ० च पा० ।

तिष्ठते ॥ तथा संलीयते चांते कस्तं न शरणं व्रजेत् ॥ ६२ ॥ एतद्रहस्यमिदमेव नृणां प्रधानं कर्तव्यमत्र शिवपूजनमेव भूप ॥
यस्यांतरायपदवीमुपयांति लोकाः[1] सद्यो नरः शिवनतः शिवमेति सत्यम्[2] ॥ ६३ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे लोमशवृत्तान्ते शिवपूजनमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ छ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इति तस्य मुनींद्रस्य भूपतिः शुश्रुवान्वचः ॥ प्राह नाहं गमिष्यामि त्वां विहाय नरं[3] क्वचित् ॥ १ ॥
लिंगमाराधयिष्येऽद्य सर्वसिद्धिप्रदं नृणाम् ॥ त्वयैवानुगृहीतोऽद्य यांतु सर्वे यथागतम् ॥ २ ॥ तद्भूपतिवचः श्रुत्वा बको गृध्रोऽथ कच्छपः ॥
उलूकश्च तथैवोचुः प्रणता लोमशं मुनिम् ॥ ३ ॥ स च सर्वसुहृद्विप्रस्तथेत्येवाह तांस्तदा ॥ प्रणोद्यान्प्रणतान्सर्वाननुजग्राह शिष्यवत् ॥ ४ ॥
शिवदीक्षाविधानेन लिंगपूजां समादिशत् ॥ तेषामनुग्रहपरो मुनिः प्रणतवत्सलः[4] ॥ तीर्थादप्यधिकं स्थाने सतां साधुसमागमः ॥ ५ ॥
पचेलिमफलः[5] सद्यो दुरंतकलुषापहः ॥ अपूर्वः कोऽपि सद्गोष्ठीसहस्रकिरणोदयः ॥ ६ ॥ य एकांततयात्यंतमंतर्गततमोपहः ॥ साधुगोष्ठीस
मुद्भूतसुखामृतरसोर्मयः ॥ ७ ॥ सर्वे वराः सुधाकाराः[6] शर्करामधुषड्रसाः ॥ ततस्ते साधुसंसर्गं संप्राप्ताः शिवशासनात् ॥ ८ ॥ आरेभिरे
क्रियायोगं मार्कंडनृपपूर्वकाः ॥ तेषां तपस्यतामेवं समाजग्मे[7] कदाचन ॥ तीर्थयात्रानुषंगेन लोमशालोकनोत्सुकः ॥ ९ ॥ मुख्या पुरुषयात्रा हि
तीर्थयात्रानुषंगतः ॥ सद्भिः समाश्रितो भूप भूमिभागस्तथोच्यते ॥ १० ॥ कृतार्हणातिथ्यविधिं विश्रांतं मां च फाल्गुन ॥ प्रणम्य तेऽथ
पप्रच्छुर्नाडीजंघपुरःसराः ॥ ११ ॥ ॥ त उचुः ॥ ॥ शापभ्रष्टा वयं ब्रह्मंश्चत्वारोऽपि स्वकर्मणा ॥ तन्मुक्तिसाधनार्थाय[8] स्थानं किंचित्समा
दिश ॥ १२ ॥ इयं हि निष्फला भूमिः सफलं भारतं मुने ॥ १३ ॥ तत्रापि क्वचिदेकत्र सर्वतीर्थफलं वद ॥ इति पृष्टस्त्वहं तैश्च तानब्रव
मिदं तदा ॥ १४ ॥ संवर्तं परिपृच्छध्वं स वो वक्ष्यति तत्त्वतः ॥ सर्वतीर्थफलावाप्तिकारकं भूप्रदेशकम् ॥ १५ ॥ ॥ त उचुः ॥ ॥ कुत्रासौ
विद्यते योगी नाज्ञासिष्म वयं च तम् ॥ संवर्तदर्शनान्मुक्तिरिति चास्मदनुग्रहः ॥ १६ ॥ यदि जानासि तं ब्रूहि सुहृत्संगो न निष्फलः ॥ ततोऽह
मब्रवं तांश्च विचार्येदं पुनःपुनः ॥ १७ ॥ वाराणस्यामसावास्ते संवर्तो गुप्तलिंगभृत् ॥ मलदिग्धो विवसनो भिक्षाशी कुतपादनु ॥ १८ ॥

---

[1] लोकाः स्वर्गसत्यादयो लोकाः । [2] नित्यम्—इ॰पा॰ । [3] अन्यं नरमित्यर्थः । [4] सुव्रतवत्सलः—इ॰पा॰ । [5] पचेलिमफलः—परिपक्वफलः इत्यर्थः । तदुत्तमफलः—इ॰पा॰ । [6] सुधासीधुशर्करामधुषड्रसाः—इ॰पा॰ । [7] समाजग्मे—अहं नारदः समागतः इत्यर्थः । समागतोऽस्मि—इति वा । [8] सद्भिः समाश्रितं मुक्तिस्थानं किंचित्समादिश—इ॰पा॰ ।

करपात्रकृताहारः सर्वथा निष्परिग्रहः ॥ भावयन्ब्रह्म परमं प्रणवाभिधमीश्वरम् ॥ १९ ॥ भुक्त्वा निर्याति सायाह्ने वनं न ज्ञायते जनैः ॥
योगीश्वरोऽसौ तद्रूपाः सन्त्यन्ये लिंगधारिणः ॥ २० ॥ वक्ष्यामि लक्षणं तस्य यथा ज्ञास्यथ तं मुनिम् ॥ प्रतोल्या राजमार्गे तु निशि भूमौ
शवं जनैः ॥ २१ ॥ अविज्ञातं स्थापनीयं स्थेयं तदविदूरतः ॥ यस्तां भूमिमुपागम्य अकस्माद्विनिवर्तते ॥ २२ ॥ स संवर्तो न चाक्रामत्येष
शल्यमसंशयम् ॥ प्रष्टव्योऽभिमतं चासावुपाश्रित्य विनीतवत् ॥ २३ ॥ यदि पृच्छति केनाहमाख्यात इति मां ततः ॥ निवेद्य चैतद्वक्तव्यं त्वामा
ख्यायाग्निमाविशत् ॥ २४ ॥ तच्छ्रुत्वा ते तथा चक्रुः सर्वेपि वचनं मम ॥ प्राप्य वाराणसीं दृष्ट्वा संवर्तं ते तथा व्यधुः[1] ॥ २५ ॥ शवं दृष्ट्वा च
तैर्न्यस्तं संवर्तो वै न्यवर्तत ॥ क्षुत्परीतोऽपि तं ज्ञात्वा ययुस्तमनु शीघ्रगम् ॥ २६ ॥ तिष्ठ ब्रह्मन्क्षणमिति जल्पंतो राजमार्गगम् ॥ याति निर्भर्त्स
यत्येष निवर्तध्वमिति ब्रुवन् ॥ २७ ॥ समया[2] मामरे भोऽद्य नागंतव्यं न वो हितम् ॥ पलायनमसौ कृत्वा गत्वा दूरतरं सरः ॥ कुपितः प्राह तान्स
र्वान्केनाख्यातोऽहमित्युत ॥ २८ ॥ निवेदयत शीघ्रं मे यथा भस्म करोमि तम् ॥ शापाग्निनाथ वा युष्मान्यदि सत्यं न वक्ष्यथ ॥ २९ ॥ अथ
प्रकंपिताः प्राहुर्नारदेनेति तं मुनिम् ॥ स तानाह पुनर्यातः पिशुनः क्व नु संप्रति ॥ ३० ॥ लोकानां येन शापाग्नौ भस्मशेषं करोमि तम् ॥
ब्रह्मबंधुमहं प्राहुर्भीतास्ते तं पुनर्मुनिम् ॥ ३१ ॥ ॥ त ऊचुः ॥ ॥ त्वां निवेद्य स चास्माकं प्रविष्टो हव्यवाहनम् ॥ तत्कालमेव विप्रेंद्र न विद्म
स्तत्र कारणम् ॥ ३२ ॥ ॥ संवर्त उवाच ॥ ॥ अहमप्येवमेवास्य कर्ता तेन स्वयं कृतम् ॥ तद्ब्रूत कार्यं नैवात्र चिरं स्थास्यामि वः कृते ॥
॥ ३३ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ यदि नारद देवर्षे प्रविष्टोऽसि हुताशनम् ॥ जीवितस्तत्कथं भूय आश्चर्यमिति मे वद ॥ ३४ ॥ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ न हुताशः समुद्रो वा वायुर्वा वृक्षपर्वतः ॥ आयुधं वा न मे शक्ता देहपाताय भारत ॥ ३५ ॥ पुनरेतत्कृतं चापि संवर्तो
मन्यते यथा ॥ अहं सन्मानितश्चेति वह्निं प्राप्याप्यगामहम् ॥ ३६ ॥ यथा पुष्पगृहे कश्चित्प्रविशत्यंग फाल्गुन ॥ तथाहमग्निं संविश्य यातवानु
त्तरं शृणु ॥ ३७ ॥ संवर्तस्तान्पुनः प्राह मार्कंडेयमुखानिति ॥ विशल्यः क्रियतां पंथाः क्षुधितोऽहं पुनः पुरीम् ॥ भिक्षार्थं पर्यटिष्यामि प्रश्नं प्रब्रूत
चैव मे ॥ ३८ ॥ ॥ त ऊचुः ॥ ॥ शापभ्रष्टा वयं मोक्षं प्राप्स्यामस्त्वदनुग्रहात् ॥ प्रतीकारं तदाख्याहि प्रणतानां महामुने ॥ ३९ ॥ यत्र तीर्थे
सर्वतीर्थफलं प्राप्नोति मानवः ॥ तत्तीर्थं ब्रूहि संवर्त तिष्ठामो यत्र वै वयम् ॥ ४० ॥ ॥ संवर्त उवाच ॥ ॥ नमस्कृत्य कुमाराय दुर्गाभ्यश्च नरो

---

[1] व्यधुः—अकार्षुः—इत्यर्थः । विदुः—इति पाठान्तरम् । [2] समया—समीपे—इत्यर्थः ।

त्तमाः ॥ तीर्थं च संप्रवक्ष्यामि महीसागरसंगमम्[1] ॥ ४१ ॥ अमुना राजसिंहेन इंद्रद्युम्नेन धीमता ॥ यजनाद्व्यंगुलोत्सेधा कृतेयं वसुधायदा ॥
॥ ४२ ॥ तदा संताप्यमानाया भुवः काष्ठस्य वै यथा ॥ सुस्राव यो जलौघश्च सर्वदेवनमस्कृतः ॥ ४३ ॥ महीनाम नदी सा च पृथिव्यां यानि
कानिचित् ॥ तीर्थानि तेषां सलिलसंभवं तज्जलं विदुः ॥ ४४ ॥ महीनाम समुत्पन्ना देशे मालवकाभिधे ॥ दक्षिणं सागरं प्राप्ता पुण्योभयतटा
शिवा ॥ ४५ ॥ सर्वतीर्थमयी पूर्वं महीनाम महानदी ॥ किं पुनर्यः समायोगस्तस्याश्च सरितां पतेः ॥ ४६ ॥ वाराणसी कुरुक्षेत्रं गंगा रेवा सर
स्वती ॥ ४७ ॥ तापी पयोष्णी निर्विंध्या चन्द्रभागा इरावती ॥ कावेरी शरयूश्चैव गंडकी नैमिषं तथा ॥ ४८ ॥ गया गोदावरी चैव अरुणा
वरुणा तथा ॥ एताः पुण्याः शतशोन्या याः काश्चित्सरितो भुवि ॥ ४९ ॥ सहस्रविंशतिश्चैव षट्शतानि तथैव च ॥ तासां सारसमुद्धृतं महीतोयं
प्रकीर्तितम् ॥५०॥ पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु स्नात्वा यत्फलमाप्यते ॥ तन्महीसागरे प्रोक्तं कुमारस्य वचो यथा ॥५१॥ एकत्र सर्वतीर्थानां यदि संयोग
मिच्छथ ॥ तद्गच्छथ महापुण्यं महीसागरसंगमम् ॥ ५२ ॥ अहं चापि च तत्रैव बहून्वर्षगणान्पुरा ॥ अवसं चागतश्चात्र नारदस्य भयात्तथा ॥
॥ ५३ ॥ स हि तत्र समीपस्थः पिशुनश्च विशेषतः ॥ मरुत्तः कुरुते यत्नं तस्मै ब्रूयादिदं भयम् ॥ ५४ ॥ अत्र दिग्वाससां मध्ये बहूनां तत्समस्त्व
हम् ॥ निवसाम्यतिप्रच्छन्नो मरुत्तादतिभीतवत् ॥ ५५ ॥ पुनरत्रापि मां नूनं कथयिष्यति नारदः ॥ तथाविधा हि चेष्टास्य पिशुनस्य प्रदृश्यते[2] ॥
॥ ५६ ॥ भवद्भिश्च न चाप्यत्र वक्तव्यं कस्यचित्क्वचित् ॥ मरुत्तः कुरुते यत्नं भूपालो यज्ञसिद्धये ॥ ५७ ॥ देवाचार्येण संत्यक्तो भ्रात्रा मे कारणां
तरे ॥ गुरुपुत्रं च मां ज्ञात्वा यज्ञार्त्विज्यस्य कारणात् ॥ ५८ ॥ अविद्यांतर्गतैर्यज्ञकर्मभिर्न प्रयोजनम् ॥ मम हिंसात्मकैरस्ति
निगमोक्तैरचेतनैः ॥ ५९ ॥ समित्पुष्पकुशप्रायैः साधनैर्यद्यचेतनैः ॥ क्रियते तत्तथा भावि कार्यं कारणवन्नृणाम् ॥ ६० ॥ तद्यूयं
तत्र गच्छध्वं शीघ्रमेव नृपानुगाः ॥ अस्ति विप्रः स्वयं ब्रह्मा याज्ञवल्क्यश्च तत्र वै ॥ ६१ ॥ स हि पूर्वं मिथेः पुर्यां वस
न्नाश्रममुत्तमम् ॥ आगच्छमानं नकुलं दृष्ट्वा गार्गी वचोऽब्रवीत् ॥ ६२ ॥ गार्गि रक्ष पयो भद्रे नकुलोऽयमुपेति च ॥ पयः पातुं
कृतिमतिं नकुलं तं निराकुरु ॥ ६३ ॥ इत्युक्तो नकुलः क्रुद्धः स हि क्रुद्धः पुराऽभवत् ॥ जमदग्नेः पूर्वजैश्च शप्तः प्रोवाच तं मुनिम् ॥
॥ ६४ ॥ अहो वा धिग्धिगित्येव भूयो धिगिति चैव हि ॥ निर्लज्जता मनुष्याणां दृश्यते पापकारिणाम् ॥ ६५ ॥ कथं ते नाम पापानि प्रकुर्वंति

---

[1] महीसागरसंगमे—इ०पा० । [2] प्रचक्षते—इ०पा० ।

नराधमाः ॥ मरणांतारिता येषां नरके तीव्रवेदना ॥ ६६ ॥ निमेषोऽपि न शक्येत जीविते[1] यस्य निश्चितम् ॥ तन्मात्रपरमायुर्यः पापं कुर्यात्कथं स च ॥ ६७ ॥ त्वं मुने मन्यसे चेदं कुलीनोऽस्मीति बुद्धिमान् ॥ ततः क्षिपसि मां मूढ नकुलोऽयमिति स्मयन् ॥ ६८ ॥ किमधीतं याज्ञवल्क्य का योगेश्वरता तव ॥ निरपराधं क्षिपसि धिगधीतं हि तत्तव ॥ ६९ ॥ कस्मिन्वेदे स्मृतौ कस्यां प्रोक्तमेतद्ब्रवीहि मे ॥ परुषैरिति वाक्यैर्मां नकुलेति ब्रवीषि यत् ॥ ७० ॥ किमिदं नैव जानासि यावत्यः परुषा गिरः ॥ परः संश्राव्यते तावच्छंकवः श्रोत्रतः पुरा ॥ ७१ ॥ कंठे यमानुगाः पादं कृत्वा तस्य सुदुर्मतेः ॥ अतीव रुदतो लोहशंकून्क्षेप्स्यंति कर्णयोः ॥ ७२ ॥ वावदूकाश्च ध्वजिनो मुष्णंति कृपणाञ्जनान् ॥ स्वयं हस्तसहस्रेण धर्मस्यैवं भवद्विधाः ॥ ७३ ॥ वज्रस्य दिग्धशस्त्रस्य कालकूटस्य चाप्युत ॥ समेन वचसा तुल्यं मृत्योरिति ममाभवत् ॥ ७४ ॥ कर्णनासिकनाराचान्निर्हरंति शरीरतः ॥ वाक्छल्यस्तु न निर्हर्तुं शक्यो हृदिशयो हि सः ॥ ७५ ॥ यंत्रपीडैः समाक्रम्य वरमेष हतो नरः ॥ न तु तं परुषैर्वाक्यैर्जिघांसेत कथंचन ॥ ७६ ॥ त्वया त्वहं याज्ञवल्क्य नित्यं पंडितमानिना ॥ नकुलोसीति तीव्रेण वचसा ताडितः कुतः ॥ ७७ ॥ ॥ ॥ संवर्त उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य भृशं विस्मितमानसः ॥ याज्ञवल्क्योऽब्रवीदेतत्प्रबद्धकरसंपुटः ॥ ७८ ॥ नमोऽधर्माय महते न विद्मो यस्य वै भवम् ॥ परमाणुमपि व्यक्तं कोत्र विद्यामदः सताम् ॥ ७९ ॥ विरंचिविष्णुप्रमुखाः सोमेंद्रप्रमुखास्तथा ॥ सर्वज्ञास्तेऽपि मुह्यति गणनास्मादृशां च का ॥ ८० ॥ धर्मज्ञोऽस्मीति यो मोहादात्मानं प्रतिपद्यते ॥ स वायुं मुष्टिना बद्धुमीहते कृपणो नरः ॥ ८१ ॥ केचिदज्ञानतो नष्टाः केचिज्ज्ञानमदादपि[2] ॥ ज्ञानं प्राप्यापि नष्टाश्च केचिदालस्यतोऽधमाः ॥ ८२ ॥ वेदस्मृतीतिहासेषु पुराणेषु प्रकल्पितम् ॥ चतुःपादं तथा धर्मं नाचरत्यधमः पशुः ॥ ८३ ॥ स पुरा शोचते व्यक्तं प्राप्य तच्चांतकं[3] गृहम् ॥ तथाहि गृह्यकारेण श्रुतौ प्रोक्तमिदं वचः ॥ ८४ ॥ नकुलं सकुलं ब्रूयान्न कंचिन्मर्मणि स्पृशेत् ॥ प्रपठन्नपि चैवाहमिदं सर्वं तथा शुकः ॥ ८५ ॥ आलस्येनाप्यनाचाराद्वृथाकार्येकमंग तत् ॥८६॥ केवलं पाठमात्रेण यश्च संतुष्यते नरः ॥ तथा पंडितमानी च कोन्यस्तस्मात्पशुर्मतः ॥ ८७ ॥ न च्छंदांसि वृजिनात्तारयंति मायाविनं माययाऽऽवर्तमानम् ॥ नीडं शकुंता इव जातपक्षाश्छंदास्येनं प्रजहत्यंतकाले ॥ ८८ ॥ स्वर्गाय बद्धकक्षो यः पाठमात्रेण ब्राह्मणः ॥ स बालो मातुरंकस्थो ग्रहीतुं सोममिच्छति ॥ ८९ ॥ तद्भवान्सर्वथा मह्यमनयं सोढुमर्हसि ॥ सर्वः कोऽपि वदत्येवं तन्मयैवमुदाहृतम् ॥ ९० ॥ ॥ नकुल

---

[1] जीवने--इ०पा० । [2] केचिन्नष्टा मदादपि--इ०पा० । [3] आंतकम्--अंतकस्येदमान्तकम्--यमसदनमित्यर्थः ।

उवाच ॥ ॥ वृथेदं भाषितं तुभ्यं सर्वलोकेन यत्समम् ॥ आत्मानं मन्यसे नैतद्वक्तुं योग्यं महात्मनाम् ॥ ९१ ॥ वाजिवारणलोहानां काष्ठपाषाणवाससाम् ॥ नारीपुरुषतोयानामंतरं महदंतरम् ॥ ९२ ॥ अन्ये चेत्प्राकृता लोका बहुपापानि कुर्वते ॥ प्रधानपुरुषेणापि कार्यं तत्पृष्टतो नु किम् ॥ ९३ ॥ सर्वार्थं निर्मितं शास्त्रं मनोबुद्धी तथैव च ॥ दत्ते विधात्रा सर्वेषां तथापि यदि पापिनः ॥ ९४ ॥ ततो विधातुः को दोषस्त एव खलु दुर्भगाः ॥ ब्राह्मणेन विशेषेण किं[1] भाव्यं लोकवद्यतः ॥ ९५ ॥ यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ॥ स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ ९६ ॥ तस्मात्सदा महद्भिश्च आत्मार्थं च परार्थतः ॥ सतां धर्मो न संत्याज्यो न्याय्यं तच्छिक्षणं तव ॥ ९७ ॥ यस्मात्त्वया पीडितोऽहं घोरेण वचसा मुने ॥ तस्माच्छीघ्रं त्वां शप्स्यामि शापयोग्यो हि मे मतः ॥ ९८ ॥ नकुलोऽसीति मामाह भवांस्तस्मात्कुलाधमः ॥ शीघ्रमुत्पत्स्यसे मोहात्त्वमेव नकुलो मुने ॥ ९९ ॥ ॥ संवर्त उवाच ॥ ॥ इति वाचं समाकर्ण्य भाव्यर्थकृतनिश्चयः ॥ याज्ञवल्क्यो मरौ देशे विप्रस्याजायतात्मजः ॥ १०० ॥ दुराचारस्य पापस्य निघृणस्यातिवादिनः ॥ दुष्कुलीनस्य जातोऽसौ तदा जातिस्मरः सुतः ॥ १०१ ॥ सोऽथ ज्ञानात्समालोक्य भर्तृयज्ञ इति द्विजः ॥ गुप्तक्षेत्रं समापन्नो महीसागरसंगमम् ॥ १०२ ॥ तत्र पाशुपतो भूत्वा शिवाराधनतत्परः ॥ स्वायंभुवं महाकालं पूजयन्वर्ततेऽधुना ॥ १०३ ॥ यो हि नित्यं महाकालं श्रद्धया पूजयेत्पुमान् ॥ स दौष्कुलीनदोषेभ्यो मुच्यतेऽहिरिव त्वचः ॥ १०४ ॥ यथायथा श्रद्धयासौ तल्लिंगं परिपश्यति ॥ तथातथा विमुच्येत दोषैर्जन्मशतोद्भवैः ॥ १०५ ॥ भर्तृयज्ञस्तु तत्रैव लिंगस्याराधनात्क्रमात् ॥ बीजदोषाद्विनिर्मुक्तस्तल्लिंगमहिमा त्वसौ ॥ १०६ ॥ बभ्रुं च नकुलं प्राह विमुक्तो दुष्टजन्मतः ॥ यस्मात्तस्मादिदं तीर्थं ख्यातं वै बभ्रु पावनम् ॥ १०७ ॥ तस्माद्व्रजध्वं तत्रैव महीसागरसंगमम् ॥ पंच तीर्थानि सेवन्तो मुक्तिमाप्स्यथ निश्चितम् ॥ १०८ ॥ इत्येवमुक्त्वा संवर्तो ययावभिमतं द्विजः ॥ भर्तृयज्ञं मुनिं प्राप्य ते च तत्र स्थिता[2]भवन् ॥ १०९ ॥ ततस्तानाह स ज्ञात्वा गणाञ्ज्ञानेन शांभवान् ॥ महद्वो विमलं पुण्यं गुप्तक्षेत्रे यदत्र वै ॥ ॥ ११० ॥ भवन्तोऽभ्यागता यत्र महीसागरसंगमः ॥ स्नानं दानं जपो होमः पिंडदानं विशेषतः ॥ १११ ॥ अक्षयं जायते सर्वं महीसागरसंगमे ॥ कृतं तथाऽक्षयं सर्वं स्नानदानक्रियादिकम् ॥ ११२ ॥ यदात्र स्थानकं चक्रे देवर्षिर्नारदः पुरा ॥ तदा ग्रहैर्वरा दत्ताः शनिना च वरस्त्वसौ ॥ ११३ ॥ शनैश्चरेण संयुक्ता त्वमावास्या यदा भवेत् ॥ श्राद्धं तत्र प्रकुर्वीत स्नानदानपुरःसरम् ॥ ११४ ॥ यदि श्रावणमासस्य शनैश्चर

---

१ लोकवत्–प्राकृतसामान्यलोकवत्–भाव्यं किम्–अपि तु नेति तात्पर्यम् । २ सन्धिरार्षः । स्थिता अभवन्--इति पदच्छेदः ।

दिने शुभा ॥ कुहूर्भवति तस्यां तु संक्रांतिं कुरुते रविः ॥ ११५ ॥ तस्यामेव तिथौ योगो व्यतीपातो भवेद्यदि ॥ पुष्करंनाम तत्पर्व सूर्यपर्वशता
धिकम् ॥ ११६ ॥ सर्वयोगसमावापः कथंचिदपि लभ्यते ॥ तस्मिन्दिने शनिं लोहं कांचनं भास्करं तथा ॥ ११७ ॥ महीसागरसंसर्गे पूज
यीत यथाविधि ॥ शनिमंत्रैः शनिं ध्यात्वा सूर्यमंत्रैर्दिवाकरम् ॥ ११८ ॥ अर्घ्यं दद्याद्भाकरस्य सर्वपापप्रशांतये ॥ प्रयागादधिकं स्नानं दानं क्षेत्रा
त्कुरोरपि ॥ ११९ ॥ पिंडदानं गयाक्षेत्रादधिकं पांडुनंदन ॥ इदं संप्राप्यते पर्व महद्भिः पुण्यराशिभिः ॥ १२० ॥ पितॄणामक्षया तृप्तिर्जायते
दिवि निश्चितम् ॥ यथा गयाशिरः पुण्यं पितॄणां तृप्तिदं परम् ॥ १२१ ॥ तथा समधिकः पुण्यो महीसागरसंगमः ॥ १२२ ॥ अग्निश्च रेतो
मृडया च देहे रेतोधा विष्णुरमृतस्य नाभिः ॥ एवं ब्रुवञ्छ्रद्धया सत्यवाक्यं ततोऽवगाहेत महीसमुद्रम् ॥ १२३ ॥ मुखं च यः सर्वनदीषु पुण्यः पाथो
धिरंबा प्रवरा मही च ॥ समस्ततीर्थाकृतिरेतयोश्च ददामि चार्घ्यं प्रणमामि नौमि ॥ १२४ ॥ ताम्रा रस्याः पयोवाहाः पितृप्रीतिप्रदाः
शुभाः ॥ सस्यमाला महासिन्धुर्दातुर्दात्री पृथुस्तुता ॥ इन्द्रद्युम्नस्य कन्या च क्षितिजन्मा इरावती ॥ १२५ ॥ महीपर्णा महीशृंगा गंगा
पश्चिमवाहिनी ॥ नदी राजनदी चेति नामाष्टादशमालिकाम् ॥ १२६ ॥ स्नानकाले च सर्वत्र श्राद्धकाले पठेन्नरः ॥ पृथुनोक्तानि
नामानि यज्ञमूर्तिपदं व्रजेत् ॥ १२७ ॥ महीदोहे महानंदसंदोहे विश्वमोहिनि[1] ॥ जातासि सरितां राज्ञि पापं हर महीद्रवे ॥ इत्यर्घ्यमंत्रः
॥ १२८ ॥ कंकणं रजतस्यापि योऽत्र निक्षिपते नरः ॥ स जायते महीपृष्ठे धनधान्ययुते कुले ॥ १२९ ॥ महीं च सागरं चैव रौप्यकंकण
पूजया ॥ पूजयामि भवेन्मा मे द्रव्यनाशो दरिद्रता ॥ १३० ॥ कंकणक्षेपणम् ॥ यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञैश्च[2] यत्फलम् ॥ तत्फलं स्नानदानेन
महीसागरसंगमे ॥ १३१ ॥ विवादे च समुत्पन्ने अपराधी च यो मतः ॥ जलहस्तः सदा वाच्यो महीसागरसंगमे ॥ १३२ ॥ संस्नाप्याघोरमंत्रेण
स्थाप्य नाभिप्रमाणके ॥ जले करं समुद्धृत्य दक्षिणं वाचयेद्द्रुतम् ॥ १३३ ॥ यदि धर्मोऽत्र सत्योऽस्ति सत्यश्चेत्संगमस्त्वसौ ॥ सत्याश्चेत्क्रतुद्र
ष्टारः सत्यं स्यान्मे शुभाशुभम् ॥ १३४ ॥ एवमुक्त्वा करं क्षिप्य दक्षिणं सकलं ततः ॥ निःसृतः पापकारी चेज्ज्वरेणापीड्यते क्षणात् ॥ १३५ ॥
सप्ताहाद्दृश्यते चापि तावन्निर्दोषवान्मतः ॥ अत्र स्नात्वा च जप्त्वा च तपस्तप्त्वा तथैव च ॥ १३६ ॥ रुद्रलोकं सुबहवो गताः पुण्येन कर्मणा ॥
सोमवारे विशेषेण स्नात्वा योत्र सुभक्तितः ॥१३७॥ पंच तीर्थानि कुरुते मुच्यते पंचपातकैः ॥ इत्याद्युक्तं बहुविधं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥१३८॥

---

१ विश्वजीविनि--इ० पा० । २ सर्वयज्ञैश्च—इ० पा० ।

भर्तृयज्ञः शिवस्यो[1]चे तेषामाराधने क्रमम् ॥ शिवागमोक्तमादिश्य पूजायोगं यथाविधि ॥ १३९ ॥ शिवभक्तिसमुद्रैकपूरितः प्राह तान्मुनिः ॥ न
शिवात्परमो देवः सत्यमेतच्छिवव्रताः ॥ १४० ॥ शिवं विहाय यो ह्यन्यदसत्किंचिदुपासते ॥ करस्थं सोऽमृतं त्यक्त्वा मृगतृष्णां प्रधावति ॥१४१॥
शिवशक्तिमयं ह्येतत्प्रत्यक्षं दृश्यते जगत् ॥ लिंगांकं च भगांकं च नान्यदेवांकितं क्वचित् ॥ १४२ ॥ यश्च तं पितरं रुद्रं त्यक्त्वा मातरमं
बिकाम् ॥ वर्ततेऽसौ स्वपितरं त्यक्त्वोदपितृपिंडकः ॥ यस्य रुद्रस्य माहात्म्यं शतरुद्रीयमुत्तमम् ॥ १४३ ॥ शृणुध्वं यदि पापानामिच्छध्वं क्षालनं
परम् ॥ ब्रह्मा हाटकलिंगं च समाराध्य कपर्दिनः ॥ १४४ ॥ जगत्प्रधानमिति च नाम जप्त्वा विराजते ॥ कृष्णमूले कृष्णलिंगं नाम चार्जितमेव
च ॥ १४५ ॥ सनकाद्यैश्च तल्लिंगं पूज्याजं[2]युर्जगद्गतिम् ॥ दर्भांकुरमयं सप्त मुनयो विश्वयोनिकम् ॥ १४६ ॥ नारदस्त्वंतरिक्षे च जगद्बीजमिदं
गृणन् ॥ वज्रमिंद्रो लिंगमेवं विश्वात्मानं च नाम च ॥ १४७ ॥ सूर्यस्ताम्रं तथा लिंगं नाम विश्वसृजं जपन् ॥ चंद्रश्च मौक्तिकं लिंगं जपन्नाम जग
त्पतिम् ॥१४८॥ इंद्रनीलमयं वह्निर्नाम विश्वेश्वरं जपन् ॥ पुष्परागं गुरुर्लिंगं विश्वयोनिं जपन्हरम् ॥१४९॥ पद्मरागमयं शुक्रो विश्वकर्मेति नाम
च ॥ हेमं[3]लिंगं च धनदो जपन्नाम्ना तथेश्वरम् ॥ १५० ॥ रौप्यजं विश्वदेवाश्च नामापि जगतांपतिम्[4] ॥ वायवो रीतिजं लिंगं शंभुमित्येव नाम च ॥
॥१५१॥ काशजं वसवो लिंगं स्वयंभुमिति नाम च ॥ त्रिलोहं मातरो लिंगं नाम भूतेशमेव च ॥ १५२ ॥ लौहं च रक्षसां नाम भूतभव्यभवोद्भवम् ॥
गुह्यकाः सीसजं लिंगं नाम योगं जपंति च ॥ १५३ ॥ जैगीषव्यो ब्रह्मरंध्रं नाम योगेश्वरं जपन् ॥ निमिर्नयनयोर्लिंगे जपञ्श[6]र्वेति नाम च ॥
॥१५४॥ धन्वंतरिर्गोमयं च सर्वलोके[7]श्वरेश्वरम् ॥ गंधर्वा दारुजं लिंगं सर्वश्रेष्ठेति नाम च॥१५५॥ वैडूर्यं राघवो लिंगं जगज्ज्येष्ठेति नाम च ॥ बाणो
मारकतं लिंगं वसिष्ठमिति नाम च ॥१५६॥ वरुणः स्फाटिकं लिंगं नाम्ना च परमेश्वरम्॥ नागा विद्रुमलिंगं च नाम लोकत्रयंकरम्॥१५७॥भारती तारं[8]
लिंगं च नाम लोकत्रयाश्रितम् ॥ शनिश्च संगमावर्ते जगन्नाथेति नाम च ॥ १५८ ॥ शनिदेशे मध्यरात्रौ महीसागरसंगमे ॥ जातीजं रावणो लिंगं
जपन्नाम सुदुर्जयम् ॥ १५९ ॥ सिद्धाश्च मा[9]नसं नाम काममृत्युजरातिगम् ॥ उंछजं च बलिर्लिंगं ज्ञानात्मेत्यस्य नाम च ॥ १६० ॥ मरीचिपाः
पुष्पजं च ज्ञानगम्येति नाम च ॥ शकृताः शकृतं लिंगं ज्ञानज्ञेयेति नाम च ॥ १६१ ॥ फेनपाः फेनजं लिंगं नाम चापि सुदुं[10]र्विदम् ॥ कपिलो

---

[1] ऊचे--उक्तवान् । [2] अजयुः--जितवन्तः । [3] हिमलिंगं च--इ०पा० । [4] जगतां गतिम्--इ०पा० । [5] स्वयंभुमिति नाम च--इ० पा० । [6] शिवेति--इ० पा० । [7] सर्वलोकसुरेश्वरम्--इ०पा० ।
[8]ताललिंगं च--इ०पा० । [9] कामजम्--इ०पा० । [10] सुदुर्लभम्--इ०पा० ।

वालुकालिंगं वरदं च जपन्हरम् ॥ १६२ ॥ सारस्वतो वाचिलिंगं नाम वागीश्वरेति च ॥ गणा मूर्तिमयं लिंगं नाम रुद्रेति चाब्रुवन् ॥ १६३ ॥
जांबूनदमयं देवाः शितिकण्ठेति नाम च ॥ शंखलिंगं बुधो नाम कनिष्ठमिति संजपन् ॥ १६४ ॥ अश्विनौ मृन्मयं लिंगं नाम्ना चैव सुवेधसम् ॥
विनायकः पिष्टलिंगं नाम्ना चापि कपर्दिनम् ॥ १६५ ॥ नावनीतं कुजो लिंगं नाम चापि करालकम् ॥ तार्क्ष्य ओदनलिंगं च हर्यक्षेति हि नाम च ॥
॥ १६६ ॥ गौडं कामस्तथा लिंगं रतिदं चेति नाम च ॥ शची लवणलिंगं तु बभ्रुकेशेति नाम च ॥ १६७ ॥ विश्वकर्मा च प्रासादलिंगं याम्येति
नाम च ॥ विभीषणश्च पांसूत्थं सुहृत्तमेति नाम च ॥ वंशांकुरोत्थं सगरो नाम संगतमेव च ॥ १६८ ॥ राहुश्च रामठं लिंगं नाम गम्येति कीर्त
यन् ॥ लेप्यलिंगं तथा लक्ष्मीर्हरिनेत्रेति नाम च ॥ १६९ ॥ योगिनः सर्वभूतस्थं स्थाणुरित्येव नाम च ॥ नानाविधं मनुष्याश्च पुरुषंनाम नाम
च ॥ १७० ॥ तेजोमयं च ऋक्षाणि भगं नाम च भास्वरम् ॥ किंनरा धातुलिंगं च सुदीप्तमिति नाम च ॥ १७१ ॥ देवदेवेति नामास्ति लिंगं
च ब्रह्मराक्षसाः ॥ दंतजं वारणा लिंगं नाम रंहसमेव च ॥ १७२ ॥ सप्तलोकमयं साध्या बहुरूपेति नाम च ॥ दूर्वांकुरमयं लिंगमृतवः सर्वनाम
च ॥ १७३ ॥ कौंकुममप्सरसो लिंगं नाम शंभोः प्रियेति च ॥ सिंदूरजं चोर्वशी च नाम च प्रियवासनम् ॥ १७४ ॥ ब्रह्मचारि गुरुर्लिंगं नाम
चोष्णीषिणं विदुः ॥ अलक्तकं च योगिन्यो नाम चास्य सुबभ्रुकम् ॥ १७५ ॥ श्रीखंडं सिद्धयोगिन्यः सहस्राक्षेति नाम च ॥ डाकिन्यो मांस
लिंगं च नाम चास्य च मीढुषम् ॥ १७६ ॥ अप्यन्नजं च मनवो गिरिशेति च नाम च ॥ अगस्त्यो व्रीहिजं वापि सुशांतमिति नाम च ॥१७७॥
यवजं देवलो लिंगं पतिमित्येव नाम च ॥ वल्मीकजं च वाल्मीकिश्चिरवासीति नाम च ॥ १७८ ॥ प्रतर्दनो बाणलिंगं हिरण्यभुजनाम च ॥
राजिकं च तथा दैत्या नाम उग्रेति कीर्तितम् ॥ १७९ ॥ निष्पावजं दानवाश्च लिंगनाम च दिक्पतिम् ॥ मेघा नीरमयं लिंगं पर्जन्यपतिनाम च
॥ १८० ॥ राजमाषमयं यक्षा नाम भूतपतिं स्मृतम् ॥ तिलान्नजं च पितरो नाम वृषपतिस्तथा ॥ १८१ ॥ गौतमो गोरजमयं नाम गोपतिरेव
च ॥ वानप्रस्थाः फलमयं नाम वृक्षावृतेति च ॥ १८२ ॥ स्कंदः पाषाणलिंगं च नाम सेनान्य एव च ॥ नागश्चाश्वतरो धान्यं मध्यमेत्यस्य
नाम च ॥ १८३ ॥ पुरोडाशमयं यज्वा स्रुवहस्तेति नाम च ॥ यमः कालायसमयं नाम प्राह च धन्विनम् ॥ १८४ ॥ यवांकुरं जामदग्न्यो
भर्गदैत्येति नाम च ॥ पुरूरवाश्चान्नमयं बहुरूपेति नाम च ॥ १८५ ॥ मांधाता शर्करालिंगं नाम बाहुयुगेति च ॥ गावः पयोमयं लिंगं नाम

नेत्रसहस्रकम् ॥ १८६ ॥ साध्या भर्तृमयं लिंगं नाम विश्वपतिः[1] स्मृतम् ॥ नारायणो नरो मौंजं सहस्रशिरनाम च ॥ १८७ ॥ तार्क्ष्यं
पृथुस्तथा लिंगं सहस्रचरणाभिधम् ॥ पक्षिणो व्योमलिंगं च नाम सर्वात्मकेति च ॥ १८८ ॥ पृथिवी मेरुलिंगं च द्वितनुश्चास्य
नाम च ॥ भस्मलिंगं पशुपतिर्नाम चास्य महेश्वरः ॥ १८९ ॥ ऋषयो ज्ञानलिंगं च चिरस्थानेति[2] नाम च ॥ ब्राह्मणाः ब्रह्मलिंगं
च नाम ज्येष्ठेति तं विदुः ॥ १९० ॥ गोरोचनमयं शेषो नाम पशुपतिः स्मृतम् ॥ वासुकिर्विषलिंगं[3] च नाम वै शंकरेति च ॥ १९१ ॥ तक्षकः
कालकूटाख्यं बहुरूपेति नाम च ॥ हालाहलं च कर्कोट एकाक्ष इति नाम च ॥ १९२ ॥ शृंगी विषमयं पद्मो नाम धूर्जटिरेव च ॥ पुत्रः पितृमयं
लिंगं विश्वरूपेति नाम च ॥ १९३ ॥ पारदं च शिवा देवी नाम त्र्यम्बक एव च ॥ मत्स्याद्याः शास्त्रलिंगं च नाम चापि वृषाकपिः ॥ १९४ ॥
एवं किं बहुनोक्तेन यद्यत्सत्त्वं विभूतिमत् ॥ जगत्यामस्ति तज्जातं शिवाराधनयोगतः ॥ १९५ ॥ भस्मनो यदि वृक्षत्वं ज्ञायते नीरसेवनात् ॥
शिवभक्तिविहीनस्य ततोऽस्य फलमुच्यते ॥ १९६ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यदि प्राप्तौ भवेन्मतिः ॥ ततो हरः समाराध्यस्त्रिजगत्याः प्रदो[4] मतः
॥ १९७ ॥ य इदं शतरुद्रीयं प्रातःप्रातः पठिष्यति ॥ तस्य प्रीतः शिवो देवः प्रदास्यत्यखिलान्वरान् ॥ १९८ ॥ नातः परं पुण्यतमं किंचिदस्ति
महाफलम् ॥ सर्ववेदरहस्यं च सूर्येणोक्तमिदं मम ॥ १९९ ॥ वाचा च यत्कृतं पापं मनसा वाप्युपार्जितम् ॥ पापं तन्नाशमायाति कीर्तिते शतरुद्रिये
॥ २०० ॥ रोगार्तो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥ भयान्मुच्येत भीतश्च[5] जपेद्यः शतरुद्रियम् ॥ २०१ ॥ नाम्नां शतेन यः कुम्भैः पुष्पैस्ता
वद्भिरीश्वरम् ॥ प्रणामानां शतेनापि मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २०२ ॥ लिंगानां शतमेतच्च शतमाराधकास्तथा ॥ नामानि च शतं सर्वदोषसंनाशकं
स्मृतम् ॥ २०३ ॥ विशेषादेषु लिंगेषु यः पठिष्यति पंचसु ॥ पंचभिर्विषयोद्भूतैः स दोषैः परिमुच्यते ॥ २०४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ निश
म्यैवं प्रार्थ्य तेऽपि[6] गुप्तक्षेत्रे मुदान्विताः ॥ पंचलिंगान्यर्चयंतः शिवध्यानपराभवन् ॥ २०५ ॥ ततो बहुतिथे काले प्रत्यक्षीभूय शंकरः ॥ प्राह
तान्मुदितो देवस्तेषां भक्तिविशेषतः ॥ २०६ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ बकोलूकगृध्रकूर्मा इन्द्रद्युम्न च पार्थिव ॥ सारूप्यां मुक्तिमापन्ना मल्लोके
निवसिष्यथ ॥ २०७ ॥ लोमशश्चापि मार्कंडो जीवन्मुक्तौ भविष्यतः ॥ इत्युक्ते देवदेवेन लिंगं स्थापितवान्नृपः ॥ २०८ ॥ इन्द्रद्युम्नेश्वरं नाम

---

[1] बाहुयुतेति च--इ०पा०। [2] वीरश्वानेति--इ०पा०। [3] वसुलिंगं च--इ० पा०। [4] प्रमोदतः--इ० पा०। [5] तु--इ० पा०। [6] ते--इन्द्रद्युम्नादयः अपि। [7] शिवध्यानपराः अभवन्--इति पदच्छेदः। सन्धिरार्षः।

महाकालाख्यमित्युत[1] ॥ ज्ञात्वा तीर्थगुणान्राजा कीर्तिमिच्छंश्चिरंतनीम् ॥ २०९ ॥ त्रिरम्यमतुलं लिंगं संस्थाप्येदमुवाच ह ॥ यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च याव
त्तिष्ठति मेदिनी ॥ २१० ॥ इन्द्रद्युम्नेश्वरं लिंगं नंदताच्छाश्वतीः समाः ॥ ततस्तथेति भगवाञ्छिवः प्रोच्याब्रवीत्पुनः ॥ २११ ॥ अत्र यो नि
यतं लिंगमैंद्रद्युम्नं प्रपूजयेत् ॥ स गणो जायते नूनं मम लोके निवत्स्यति ॥ २१२ ॥ इत्युक्त्वा सह तैश्चैव पंचभिः शशिशेखरः ॥ रुद्रलोकम
गाद्देवस्तेऽपि जाता गणाः पुनः ॥ २१३ ॥ एवं प्रभावो राजाभूदिंद्रद्युम्नो महीपतिः ॥ यजता येन वीरेण निर्मितेयं महीनदी ॥ २१४ ॥ एवंविधः
स पुण्योऽयं महीसागरसंगमः ॥ अभूत्ततोऽपि संक्षेपात्तव पार्थ प्रकीर्तितः ॥ २१५ ॥ स्नात्वात्र संगमे यश्च इन्द्रद्युम्नेश्वरं नरः ॥ पूजयेत्तस्य वासः
स्याद्यत्रेशः[2] पार्वतीपतिः ॥ २१६ ॥ सर्वबन्धहरं लिंगं गाणपत्यप्रदं त्विदम् ॥ यतो बन्धान्विहायैव स्थापितं तेन फाल्गुन ॥ २१७ ॥ इतीदमुक्तं
तव पुण्यकारि माहात्म्यमस्योत्तमसंगमस्य ॥ माहात्म्यमत्यद्भुतपुण्यमिन्द्रद्युम्नेश्वरस्यापि च पुण्यकारि ॥ २१८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीसागरसंगममाहात्म्यशतरुद्रियलिंगमाहात्म्येन्द्रद्युम्नेश्वरलिंगमाहात्म्य
वर्णनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ कुमारनाथमाहात्म्यं यत्त्वयोक्तं कथांतरे ॥ तदहं श्रोतु
मिच्छामि विस्तरेण महामुने ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तारकं विनिहत्यैव वज्रांगतनयं प्रभुः ॥ गुहः संस्थापयामास
लिंगमेतच्च फाल्गुन ॥ २ ॥ दर्शनाच्छ्रवणाद्ध्यानात्पूजया श्रुतिवंदनैः ॥ सर्वपापापहः पार्थ कुमारेशो न संशयः ॥ ३ ॥
॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ अत्याश्चर्यमयी रम्या कथेयं पापनाशिनी ॥ विस्तरेण च मे ब्रूहि याथातथ्येन नारद ॥ ४ ॥ वज्रांगः कोप्यसौ
दैत्यः किंप्रभावश्च तारकः ॥ कथं स निहतश्चैव जातश्चैव कथं गुहः ॥ ५ ॥ कथं संस्थापितं लिंगं कुमारेश्वरसंज्ञितम् ॥ किं फलं चास्य लिंगस्य
ब्रूहि तद्विस्तरान्मम ॥ ६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ प्रणिपत्य कुमाराय सेनान्ये चेश्वराय च ॥ शृणु चैकमनाः पार्थ कुमारचरितं महत्
॥ ७ ॥ मानसो ब्रह्मणः पुत्रो दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ षष्टिं सोऽजनयत्कन्या वीरिण्यां नाम फाल्गुन ॥ ८ ॥ ददौ स दश धर्माय कश्यपाय
त्रयोदश ॥ सप्तविंशतिं सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने ॥ ९ ॥ भूतांगिरःकृशाश्वेभ्यो द्वेद्वे चैव ददौ प्रभुः ॥ नामधेयान्यमूषां च सपत्नीनां च मे शृणु
॥ १० ॥ यासां प्रसूतिप्रभवा लोका आपूरितास्त्रयः ॥ भानुर्लम्बा कंकुद्रूमि[3]र्विश्वा साध्या मरुत्वती ॥ ११ ॥ वसुर्मुहूर्ता संकल्पा धर्मपत्न्यः

---

[1] महाकालाख्यमध्ययम्--इ० पा० । [2] तत्रेति शेषः । [3] कुहूर्मित्रा—इ०पा० ।

सुताञ्छृणु ॥ भानोस्तु देवऋषभ इंद्रसेनः सुतोऽभवत् ॥ १२ ॥ विद्योत आसील्लंबायां ततश्च स्तनयित्नवः ॥ ककुदः शकटः पुत्रः कीकटस्तनयो यतः ॥ १३ ॥ भुवो दुर्गस्तथा स्वर्गो नंदश्चैव ततोऽभवत् ॥ विश्वेदेवाश्च विश्वाया अप्रजांस्तान्प्रचक्षते ॥ १४ ॥ साध्या द्वादश साध्याया अर्थसिद्धिस्तु तत्सुतः ॥ मरुत्वान्सुजयंतश्च मरुत्वत्या बभूवतुः ॥ १५ ॥ नरनारायणौ प्राहुर्यौ तौ ज्ञानविदो जनाः ॥ वसोश्च वसवश्चाष्टौ मुहूर्तायां मुहूर्तकाः ॥ १६ ॥ ये वै फलं प्रयच्छंति भूतानां स्वं स्वकालजम् ॥ संकल्पायाश्च संकल्पः कामः संकल्पजः सुतः ॥ १७ ॥ सुरूपासूत तनयान्रुद्रानेकादशैव तु ॥ कपाली पिंगलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः ॥ १८ ॥ अजकः शासनः शास्ता शंभुश्चांत्यो भवस्तथा ॥ रुद्रस्य पार्षदाश्चान्ये विरूपायाः सुताः स्मृताः ॥ १९ ॥ प्रजापतेरंगिरसः स्वधा पत्नी पितॄनथ ॥ जज्ञे सनी (ची?) तथा पुत्रमथर्वांगिरसं प्रभुम् ॥२०॥ कृशाश्वस्य च द्वे भार्ये अर्चिश्च धिषणा तथा ॥ अस्त्रग्रामो ययोः पुत्रः ससंहारः प्रकीर्तितः ॥ २१ ॥ पतंगी यामिनी ताम्रा तिमिश्चारिष्टनेमिनः ॥ पतंग्यसूत पतगान्यामिनी शलभानथ ॥ २२ ॥ ताम्रायाः श्येनगृध्राद्यास्तिमेर्यादोगणास्तथा ॥ अथ कश्यपपत्नीनां यत्प्रसूतमिदं जगत् ॥ ॥ २३ ॥ शृणु नामानि लोकानां मातॄणां शंकराणि च ॥ अदितिर्दितिर्दनुः सिंही दनायुः सुरभिस्तथा ॥ २४ ॥ अरिष्टा विनता ग्रावा दया क्रोधवशा इरा ॥ कद्रुर्मुनिश्च ते चोभे मातरस्ताः प्रकीर्तिताः ॥ २५ ॥ आदित्याश्चादितेः पुत्रा दितेर्दैत्याः[1] प्रकीर्तिताः ॥ दनोश्च दानवाः प्रोक्ता राहुः सिंहीसुतो ग्रहः ॥ २६ ॥ दनायुषस्तथा जातो दनायुश्च गणो बली ॥ गावश्च सुरभेर्जातारिष्टापुत्रा[2] युगंधराः ॥ २७ ॥ विनतासूत अरुणं[3] गरुडं च महाबलम् ॥ ग्रावायाः श्वापदाः पुत्रा गणः क्रोधवशस्तथा ॥ २८ ॥ जातः क्रोधवशायाश्च इराया भूरुहाः स्मृताः ॥ कद्रूसुताः स्मृता नागा मुनेरप्सरसां गणाः ॥ २९ ॥ तत्र[4] द्वौ तनयौ यौ च दितेस्तौ विष्णुना हतौ ॥ हिरण्यकशिपुर्वीरो हिरण्याक्षस्तथाऽपरः ॥ ३० ॥ ततो निहतपुत्रा सा दितिराराध्य कश्यपम् ॥ अयाचत वरं देवी पुत्रमन्यं महाबलम् ॥ ३१ ॥ समरे शक्रहंतारं स तस्या अददात्प्रभुः ॥ नियमे चापि वर्तस्व वर्षाणां च सहस्रकम् ॥ ३२ ॥ इत्युक्ता सा तथा चक्रे पुष्करस्था समाहिता ॥ वर्तंत्या नियमे तस्याः सहस्राक्षः समाहितः ॥ ३३ ॥ उपासामाचरद्भक्त्या सा चैनमन्वमन्यत ॥ दशवत्सरशेषस्य सहस्रस्य तदा दितिः ॥ ३४ ॥ उवाच शक्रं सुप्रीता भक्त्या शक्रस्य तोषिता ॥ ॥ दितिरुवाच ॥ ॥ अत्रोत्तीर्णव्रतप्रायां विद्धि मां देवसत्तम ॥३५॥ भविष्यति तव भ्राता तेन सार्धं

---

१ अपि—इ॰ पा॰ । २ जाताः अरिष्टापुत्राः--इति पदच्छेदः । संधिरार्षः । ३ अत्रासंधिरार्षः । ४ संरब्धौ-- इ॰ पा॰ ।

मिमां श्रियम् ॥ भोक्ष्यसे त्वं यथान्यायं त्रैलोक्यं हतकंटकम् ॥३६॥ इत्युक्त्वा निद्रयाविष्टा चरणाक्रांतमूर्धजा ॥ दिवा सुप्ता दितिर्देवी भाव्यर्थबलनोदिता ॥ ३७ ॥ तत्तु रंध्रमवेक्ष्यैव योगमूर्तिस्तदाविशत् ॥ जठरस्थं दितेर्गर्भं चक्रे वज्रेण सप्तधा ॥ ३८ ॥ एकैकं च पुनः खण्डं चकार मघवा ततः ॥ सप्तधा सप्तधा कोपादुद्बुध्य च ततो दितिः ॥३९॥ न हंतव्यो न हंतव्य इति सा शक्रमब्रवीत् ॥ वज्रेण कृत्त्यमानानां बुद्ध्वा सा रोदनेन च ॥ ४० ॥ ततः शक्रश्च मा रोदीरिति तांस्तान्यथाऽवदत् ॥ निर्गत्य जठरात्तस्मात्ततः प्रांजलिरग्रतः ॥ ४१ ॥ उवाच वाक्यं चात्रस्तो मातरं रोषपूरिताम् ॥ दिवास्वापं कृथा मातः पादाक्रांतशिरोरुहा ॥ ४२ ॥ सुप्ताथ सुचिरं वाते छिन्नो गर्भो मया तव ॥ कृता एकोनपंचाशद्भागा वज्रेण ते सुताः ॥ ४३ ॥ सत्यं भवतु ते वाक्यं सार्धं भोक्ष्यामि तैः श्रियम् ॥ दास्यामि तेषां स्थानानि दिवि यावदहं दिते ॥ ४४ ॥ मा रोदीरिति मे प्रोक्ताः ख्याताश्च मरुतस्त्विवति ॥ इत्युक्ता सा च सव्रीडा दितिर्जाता निरुत्तरा ॥ ४५ ॥ सार्धं तैर्गतवानिंद्रो दिगंते वायवः स्मृताः ॥ ततः पुनश्च भर्तारं दितिः प्रोवाच दुःखिता ॥ ४६ ॥ पुत्रं मे भगवन्देहि शक्रहं[1]तारमूर्जितम् ॥ यो नास्त्रशस्त्रैर्वध्यत्वं गच्छेत्त्रिदिववासिनाम् ॥ ४७ ॥ न ददास्युत्तरं विद्धि मृतामेव प्रजापते ॥ इत्युक्तः स तदोवाच तां पत्नीमतिदुःखिताम् ॥ ४८ ॥ दशवर्षसहस्राणि तपोनिष्ठा तु तप्स्यसे ॥ वज्रसारमयैरंगैरच्छेद्यैरायसैर्दृढैः ॥ ४९ ॥ वज्रांगोनाम पुत्रस्ते भविता धर्मवत्सलः ॥ सा तु लब्धवरा देवी जगाम तपसे वनम् ॥ ५० ॥ दशवर्षसहस्राणि तपो घोरं समाचरत् ॥ तपसोंऽते भगवती जनयामास दुर्जयम् ॥ ५१ ॥ पुत्रमप्रतिकर्माणमजेयं वज्रदुश्छिदम् ॥ स जातमात्र एवाभूत्सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ ५२ ॥ उवाच मातरं भक्त्या मातः किं करवाण्यहम् ॥ तमुवाच ततो हृष्टा दितिर्दैत्याधिपं सुतम् ॥ ५३ ॥ बहवो मे हताः पुत्राः सहस्राक्षेण पुत्रक ॥ तेषामपचितिं कर्तुमिच्छे शक्रवधादहम् ॥ ५४ ॥ बाढमित्येव स[2] प्रोच्य जगाम त्रिदिवं बली ॥ ससैन्यं समरे शक्रं स च बाह्वायुधोऽजयत् ॥ ५५ ॥ पादेनाकृष्य देवेंद्रं सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ मातुरंतिकमागच्छद्याचमानं भयातुरम् ॥ ५६ ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा कश्यपश्च महातपाः ॥ आगतौ तत्र संत्रस्तावथो ब्रह्मा जगाद तम् ॥ ५७ ॥ मुंचामुं पुत्र याचंतं किमनेन प्रयोजनम् ॥ अवमानो वधः प्रोक्तो वीरसंभावितस्य च ॥ ५८ ॥ अस्मद्वाक्येन यो मुक्तो जीवन्नपि मृतो हि सः ॥ शत्रुं ये घ्नंति समरे न ते वीराः प्रकीर्तिताः ॥ ५९ ॥ कृत्वा मानपरिग्लानिं ये मुंचंति वरा हि ते ॥ यथामान्यतमं मत्वा त्वया मातुर्वचः कृतम् ॥ ६० ॥ तथा पितुर्वचः कार्यं मुंचामुं पुत्र वासवम् ॥ एतच्छ्रु

---

[1] शक्रजेतारम्--इ० पा० । [2] तस्योक्त--इत्यशुद्धः पाठः ।

त्वा तु वज्रांगः प्रणतो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६१ ॥ न मे कृत्यमनेनास्ति मातुराज्ञा कृता मया ॥ त्वं सुरासुरनाथो वै मम च प्रपितामहः ॥ ६२ ॥
करिष्ये त्वद्वचो देव एष मुक्तः शतक्रतुः ॥ न च कांक्षे शक्रभुक्तामिमां त्रैलोक्यराजताम् ॥ ६३ ॥ परभुक्ता यथा नारी परभुक्तामिव
स्रजम् ॥ यच्च त्रिभुवनेष्वस्ति सारं तन्मम कथ्यताम् ॥ ६४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तपसो न परं किंचित्तपो हि महतां धनम् ॥
तपसा प्राप्यते सर्वं तपोयोग्योऽसि पुत्रक ॥ ६५ ॥ ॥ वज्रांग उवाच ॥ ॥ तपसे मे रतिर्देव न विघ्नं तत्र मे भवेत् ॥ त्वत्प्रसादेन भगवन्नि
त्युक्त्वा विरराम सः ॥ ६६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ क्रूरभावं परित्यज्य यदीच्छसि तपः सुत ॥ अनया चित्तबुद्ध्या तत्त्वयाप्तं जन्मनः फलम् ॥
॥ ६७ ॥ इत्युक्त्वा पद्मजः कन्यां ससर्जायतलोचनाम् ॥ तामस्मै प्रददौ देवः पत्न्यर्थं पद्मसंभवः ॥ ६८ ॥ वरांगीति च नामास्याः कृतवांश्च
पितामहः ॥ जगाम च ततो ब्रह्मा कश्यपेन समं दिवम् ॥ ६९ ॥ वज्रांगोऽपि तया सार्धं जगाम तपसे वनम् ॥ ऊर्ध्वबाहुः स दैत्येंद्रोऽतिष्ठदब्दस
हस्रकम् ॥ ७० ॥ कालं कमलपत्राक्षः शुद्धबुद्धिर्महातपाः ॥ तावानधोमुखः कालं तावत्पंचाग्निसाधकः ॥ ७१ ॥ निराहारो घोरतपास्तपोराशि
रजायत ॥ ततः सोंऽतर्जले चक्रे कालं वर्षसहस्रकम् ॥ ७२ ॥ जलांतरप्रविष्टस्य तस्य पत्नी महाव्रता ॥ तस्यैव तीरे सरसस्तत्परा मौनमा
श्रिता ॥ ७३ ॥ निराहारं पतिं मत्वा तपस्तेपे पतिव्रता ॥ तस्यास्तपसि वर्तंत्या इंद्रश्चक्रे विभीषिकाम् ॥ ७४ ॥ भूत्वा तु मर्कटाकारस्तस्याअभ्या
शमागतः ॥ अपविध्य दृशं तस्या मूत्रविष्ठे चकार सः ॥ ७५ ॥ तथा विलोलवसनां विलोलवदनां तथा ॥ विलोलकेशां तां चक्रे विधित्सुस्तपसः
क्षतिम् ॥ ७६ ॥ ततश्च मेष[1]रूपेण क्लेशं तस्याश्चकार सः ॥ ततो भुजंगरूपेण बद्ध्वा चरणयोर्द्वयोः ॥ ७७ ॥ अपाकर्षत दूरं स तस्माद्देवभृत[2]स्तथा ॥
तपोबलाच्च सा तस्य न वध्यत्वं जगाम ह ॥ ७८ ॥ क्षमया च महाभागा क्रोधमण्वपि नाकरोत् ॥ ततो गोमायुरूपेण तमदूषयदाश्रमम् ॥ ७९ ॥
अग्निरूपेण तस्याश्च स ददाह महाश्रमम् ॥ चकर्ष वायुरूपेण महोग्रेण च तां शुभाम् ॥ एवं सिंहवृकाद्याभिर्भीषिकाभिः पुनःपुनः ॥ ८० ॥ विर
राम यदा नैव वज्रांगमहिषी तदा ॥ शैलस्य दुष्टतां मत्वा शापं दातुं व्यवस्यत ॥ ८१ ॥ तां शापाभिमुखीं दृष्ट्वा शैलः पुरुषविग्रहः ॥ उवाच तां
वरारोहां त्वरयाथ सुलोचनाम् ॥८२॥ ॥ शैल उवाच ॥ ॥ नाहं महाव्रते दुष्टः सेव्योऽहं सर्वदेहिनाम् ॥ अतिखेदं करोत्येष ततः क्रुद्धस्तु वृत्रहा ॥
॥८३॥ एतस्मिन्नंतरे जातः कालो वर्षसहस्रिकः ॥ तस्मिन्याते स भगवान्काले कमलसंभवः॥८४॥तुष्टः प्रोवाच वज्रांगं तमागम्य जलाशये ॥८५॥

---

१ मेवरूपेण--इ०पा० । २ देवभृतः--देवाः भृताः पालिता येन--इंद्रः इत्यर्थः ।

॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ ददामि सर्वकामांस्ते उत्तिष्ठ दितिनन्दन ॥ एवमुक्तस्तदोत्थाय दैत्येंद्रस्तपसो निधिः ॥ उवाच प्रांजलिर्वाक्यं सर्वलोकपिता
महम् ॥ ८६ ॥ ॥ वज्रांग उवाच ॥ ॥ आसुरो मेऽस्तु मा भावः शक्रराज्ये च मा रतिः॥ तपोधर्मरतिश्चास्तु वृणोम्येतत्पितामह ॥ ८७ ॥ एव
मस्त्विति तं ब्रह्मा प्राह विस्मितमानसः ॥ उपेक्षते च शक्रं स भाव्यर्थं कोऽतिवर्तते ॥८८॥ ऋषयो मनुजा देवाः शिवब्रह्ममुखा अपि ॥ भाव्यर्थं नाति
वर्तंते वेलामिव महोदधिः ॥ ८९ ॥ इति चिंत्य विरिंचोऽपि तत्रैवांतरधीयत ॥ वज्रांगोऽपि समाप्ते तु तपसि स्थिरसंयमः ॥ ९० ॥ आहारमिच्छ
न्स्वां भार्यां न ददर्शाश्रमे स्वके ॥ भार्याहीनोऽफलश्चेति स संचिंत्य इतस्ततः ॥९१॥ विलोकयन्स्वकां भार्यां विधित्सुः कर्म नैत्यकम् ॥ विलो
कयन्ददर्शाथ इहामुत्र सहयिनीम् ॥ ९२ ॥ रुदन्तीं स्वां प्रियां दीनां तरुप्रच्छादिताननाम्॥तां विलोक्य ततो दैत्यः प्रोवाच परिसांत्वयन् ॥९३॥
॥ ॥ वज्रांग उवाच ॥ ॥ केन तेऽपकृतं भीरु वर्तंत्यास्तपसि स्वके ॥ कथं रोदिषि वा बाले मयि जीवति भर्तरि ॥ कं वा कामं प्रयच्छामि
शीघ्रं प्रब्रूहि भामिनि ॥९४॥ गृहेश्वरीं सद्गुणभूषितां शुभां पंग्वंधयोगेन पतिं समेताम् ॥ न लालयेत्पूरयेन्नैव कामं स किं पुमान्न पुमान्मे मतोस्ति ॥
॥ ९५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये वज्रांगेतिहासवर्णनं
नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ छ ॥ ॥ वरांग्युवाच ॥ ॥ नाशितास्म्यपविद्धास्मि त्रासिता पीडितास्मि च ॥ रौद्रेण देवनाथेन नष्टनाथेव
भूरिशः ॥ १ ॥ दुःखपारमपश्यंती प्राणांस्त्यक्तुं व्यवस्थिता ॥ पुत्रं मे घोरदुःखस्य तारकं देहि चेत्कृपा ॥ २ ॥ एवमुक्तस्तु दैत्येंद्रो दुःखितोऽचिंत
यद्धृदि ॥ आसुरेष्वपि भावेषु स्पृहा यद्यपि नास्ति मे ॥ ३ ॥ तथापि मन्ये शास्त्रेभ्यस्त्वनुकंप्या प्रियेति यत् ॥ सर्वाश्रमानुपादाय स्वाश्रमेण
कलत्रवान् ॥ ४ ॥ व्यसनार्णवमत्येति जलयानैरिवार्णवम् ॥ यामाश्रित्येंद्रियारातीन्दुर्जयानितराश्रयैः ॥ ५ ॥ गेहिनो हेलया जिग्युर्दस्यून्दुर्ग
पतिर्यथा ॥ न केऽपि प्रभवस्तां चाप्यनुकर्तुं गृहेश्वरीम् ॥ ६ ॥ अथायुषा वा कात्स्न्र्येन धर्मे दित्सुर्यथैव च ॥ यस्यां भवति चात्मैव ततो जाया
निगद्यते ॥ ७ ॥ भर्तव्या एव यस्माच्च तस्माद्भार्येति सा स्मृता ॥ सा एव गृहमुक्तं च गृहिणी सा ततः स्मृता ॥ ८ ॥ संसारकल्मषात्त्रात्री
कलत्रमिति सा ततः ॥ एवंविधां प्रियां को वै नानुकंपितुमर्हति ॥ ९ ॥ त्रीणि ज्योतींषि पुरुष इति वै देवलोऽब्रवीत् ॥ भार्या कर्म च विद्या
च संसाध्यं यत्नतस्त्रयम् ॥ १० ॥ तदेनां पीडितां चेद्यैः[१] पतिर्भूत्वा न पालये ॥ ततो यास्ये शास्त्रवादान्नरकांतं न संशयः ॥ ११ ॥ अह

---

[१] चेद्य–इ० पा० ।

मप्येनमिंद्रं वै शक्तो जेतुं यथाऽनृणाम् ॥ पुनः कामं करिष्येऽस्या दास्ये पुत्रं महाबलम् ॥ १२ ॥ इति संचिंत्य वज्रांगः कोपव्याकुललो
चनः ॥ प्रतिकर्तुं महेंद्राय तपो भूयो व्यवस्यत ॥१३॥ ज्ञात्वा तु तस्य संकल्पं ब्रह्मा क्रूरतरं पुनः ॥ आजगाम त्वरायुक्तो यत्राऽसौ दितिनंदनः ॥
॥ १४ ॥ उवाचैनं स भगवान्प्रभुर्मधुरया गिरा ॥ १५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ किमर्थं भूय एव त्वं नियमं क्रूरमिच्छसि ॥ आहाराभिमुखो दैत्य
तन्मे ब्रूहि महाव्रतः ॥ १६ ॥ यावदब्दसहस्रेण निराहारेण वै फलम् ॥ त्यजता प्रा[1]प्तमाहारं लब्धं ते क्षणमात्रतः ॥ १७ ॥ त्यागो ह्यप्राप्तकामानां
न तथा च गुरुः स्मृतः ॥ यथा प्राप्तं परित्यज्य कामं कमललोचन ॥ श्रुत्वैतद्ब्रह्मणो वाक्यं दैत्यः प्रांजलिरब्रवीत् ॥ १८ ॥ ॥ दैत्य उवाच ॥ ॥
पत्न्यर्थेऽहं करिष्यामि तपो घोरं पितामह ॥ पुत्रार्थमुद्यतश्चाहं यः स्याद्गीर्वाणदर्पहा ॥ १९ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचो देवः पद्मगर्भोद्भवस्तदा ॥ उवाच
दैत्यराजानं प्रसन्नश्चतुराननः ॥ २० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अलं ते तपसा वत्स मा क्लेशे विस्तरे विश ॥ पुत्रस्ते तारकोनाम भविष्यति
महाबलः ॥ २१ ॥ देवसीमंतिनीकाम्यधम्मिल्लकविमोक्षणः ॥ इत्युक्तो दैत्यराजस्तु प्रणम्य प्रपितामहम् ॥ २२ ॥ विसृज्य गत्वा महिषीं नंदया
मास तां मुदा ॥ तौ दंपती कृतार्थौ च जग्मतुश्चाश्रमं तदा ॥ २३ ॥ आहितं च ततो गर्भं वरांगी वरवर्णिनी ॥ पूर्णं वर्षसहस्रं तु दधारोदर
एव हि ॥ २४ ॥ ततो वर्षसहस्रांते वरांगी समसूयत ॥ जायमाने तु दैत्येंद्रे तस्मिँल्लोकभयंकरे ॥ २५ ॥ चचाल सकला पृथ्वी प्रोद्धूताश्च महा
र्णवाः ॥ चेलुर्धराधराश्चापि ववुर्वाता विभीषणाः ॥ २६ ॥ जेपुर्जप्यं मुनिवरा व्याधविद्धा मृगा इव ॥ जहुः कांतिं च सूर्याद्या नी
हाराश्छा[2]दयन्दिशः ॥ २७ ॥ जाते महासुरे तस्मिन्सर्व एव महासुराः ॥ आजग्मुर्हर्षितास्तत्र तथा चासुरयोषितः ॥ २८ ॥ जगु
र्हर्षसमाविष्टा ननृतुश्चासुरांगनाः ॥ ततो महोत्सवे जाते दानवानां पृथासुत ॥ २९ ॥ विषण्णमनसो देवाः समहेंद्रास्तदाभवन् ॥ जातमात्रस्तु दैत्यें
द्रस्तारकश्चंडविक्रमः ॥ ३० ॥ अभिषिक्तोऽसुरो दैत्यैः [3]कुरंगमहिषादिभिः ॥ सर्वासुरमहाराज्ये युतः सर्वैर्महासुरैः ॥ ३१ ॥ स तु प्राप्तमहाराज्य
स्तारकः पांडुसत्तम ॥ उवाच दानवश्रेष्ठान्युक्तियुक्तमिदं वचः ॥ ३२ ॥ शृणुध्वमसुराः सर्वे वाक्यं मम महाबलाः ॥ श्रुत्वा वः स्थे[4]यसी बुद्धिः
क्रियतां वचने मम ॥ ३३ ॥ अस्माकं जातिधर्मेण विरूढं वैरमक्षयम् ॥ करिष्याम्यहं तद्वैरं तेषां च विजयाय च ॥ ३४ ॥ किं तु तत्तपसा

---

१ लब्धमाहारम्–इ०पा०। २ अडभाव आर्षः। आच्छादयन्--इत्याङा सहचरितमिदं क्रियापदमपेक्षितम्। ३ कुरंगमहिषादिभिः–तन्नामकैर्दैत्यैरित्यर्थः। ४ स्थेयसी–स्थिरा–इत्यर्थः।

साध्यं[1] मन्येहं सुरसंगमम् ॥ तस्मादादौ करिष्यामि तपो घोरं दनोः सुताः ॥ ३५ ॥ ततः सुरान्विजेष्यामो भोक्ष्यामो[2]ऽथ जगत्त्रयम् ॥
युक्तोपायोऽहि पुरुषः स्थिरश्रीरेव जायते ॥ ३६ ॥ अयुक्तश्चपलः प्राप्तामपि रक्षितुमक्षमः ॥ तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे वाक्यं तस्यासुरस्य तु
॥ ३७ ॥ साधुसाध्वित्यथोचुस्ते वचनं तस्य विस्मिताः ॥ सोऽगच्छत्पारियात्रस्य गिरेः कंदरमुत्तमम् ॥ ३८ ॥ सर्वर्तुकुसुमाकीर्णनानौषधिविदी
पितम् ॥ नानाधातुरसस्रावविचित्रनानागृहाश्रयम् ॥ ३९ ॥ अनेकाकारबहुलं पृथक्पक्षिकुलाकुलम् ॥ नानाप्रस्रवणोपेतं नानाविधजलाशयम् ॥
॥ ४० ॥ प्राप्य तत्कंदरं दैत्यश्चकार विपुलं तपः ॥ वहन्पाशुपतीं दीक्षां पंच मंत्राञ्जजाप सः ॥ ४१ ॥ निराहारः पंचतपा वर्षायुतमभूत्किल ॥
ततः स्वदेहादुत्कृत्त्य कर्षंकर्षं दिनेदिने ॥ ४२ ॥ मांसस्याग्नौ जुहावैव ततो निर्मांसतां गतः ॥ ततो निर्मांसदेहः स तपोराशिरजायत ॥ ४३ ॥
जज्वलुः सर्वभूतानि तेजसा तस्य सर्वतः ॥ उद्विग्नाश्च सुराः सर्वे तपसा तस्य भीषिताः ॥ ४४ ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा परमं तोषमागतः ॥ तार
कस्य वरं दातुं जगाम शिखरं गिरेः ॥ ४५ ॥ प्राप्य तं शैलराजानं हंसस्यंदनमास्थितः ॥ उवाच तारकं देवो गिरा मधुरया तदा ॥ ४६ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ उत्तिष्ठ पुत्र तपसो नास्त्यसाध्यं तवाधुना ॥ वरं वृणीष्वाभिमतं यत्ते मनसि वर्तते ॥ ४७ ॥ इत्युक्तस्तारको दैत्यः
प्रांजलिः प्राह तं विभुम् ॥ ४८ ॥ ॥ तारक उवाच ॥ ॥ वयं प्रभो जातिधर्माः कृतवैराः सहामरैः ॥ तैश्च निःशेषिता दैत्याः कृताः क्रूरैर्नृशं
सवत् ॥ ४९ ॥ तेषामहं समुद्धर्ता भवेयमिति मे मतिः ॥ अवध्यः सर्वभूतानामस्त्राणां च महौजसाम् ॥ ५० ॥ स्यामहं चामरैश्चैष वरो मम हृदि
स्थितः ॥ एतन्मे देहि देवेश नान्यं वै रोचये वरम् ॥ ५१ ॥ तमुवाच ततो दैत्यं विरंचोऽमरनायकः ॥ न युज्यते विना मृत्युं देहिनो देहधारणम् ॥
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः सत्यमेतच्छ्रुतीरितम् ॥ ५२ ॥ इति संचिंत्य वरय वरं यस्मान्न शंकसे ॥ ततः संचिंत्य दैत्येंद्रः शिशुतः[3] सप्तवासरात् ॥
॥ ५३ ॥ ॥ तारक उवाच ॥ ॥ वासराणां च सप्तानां वर्जयित्वा तु बालकम् ॥ देवानामप्यवध्योऽहं भूयासं तेन याचितः ॥ ५४ ॥ वव्रे महा
सुरो मृत्युं ब्रह्माणं मानमोहितः ॥ ब्रह्मा प्रोचे ततस्तं च तथेति हरवाक्यतः ॥ ५५ ॥ जगाम त्रिदिवं देवो दैत्योऽपि स्वकमालयम् ॥ उत्तीर्णं
तपसस्तं च दैत्यं दैत्येश्वरास्तदा ॥ ५६ ॥ परिवव्रुः फलाकीर्णं वृक्षं शकुनयो यथा ॥ तस्मिन्महति राज्यस्थे तारके दितिनंदने ॥ ५७ ॥ ब्रह्मणाभिहि

---

[1] वाक्यम्— इ० पा० । [2] भक्ष्यामः—इ० पा० । [3] ततः दैत्येन्द्रः यदि मृत्युर्भवेदेव तर्हि सः अत्यंतमशक्यः कथं स्यादिति विचार्य सप्तवासरात् शिशोः सकाशान्मृत्युर्भवत्विति ब्रह्माणं वरं याचे—इति संचिंत्य—तारक उवाचेत्युक्तेन संबंधः ।

तस्थाने महार्णवतटोत्तरे ॥ तरवो जज्ञिरे पार्थ तत्र सर्वर्तवः शुभाः ॥ ५८ ॥ कांतिर्द्युतिर्धृतिर्मेधा श्रीरखंडा च दानवम् ॥ परिवव्रुर्गुणाकीर्णं निश्छिद्राः सर्व एव हि ॥ ५९ ॥ कालागरुविलिप्तांगं महामुकुट[1]मंडितम् ॥ रुचिरांगदसन्नद्धं महासिंहासने स्थितम् ॥ ६० ॥ नृत्यंत्यप्सरसः श्रेष्ठा गन्धर्वा गाययंति च ॥ चन्द्रार्कौ दीपमार्गेषु व्यजनेषु च मारुतः ॥ ग्रहा अग्रेसरास्तस्य जीवादेशप्रभाषिणः ॥ ६१ ॥ एवं स्वकाद्बाहुबलात्स दैत्यः संप्राप्य राज्यं परिमोदमानः ॥ कदाचिदाभाष्य जगाद मंत्रिणः प्रोद्वृत्तसर्वांगबलेन दर्पितः ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये तारकासुरोत्पत्तिवर्णनंनाम पंचदशोऽध्यायः ॥ ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥

॥ तारक उवाच ॥ ॥ राज्येन बुद्बुदाभेन स्त्रीभिरक्षैश्च पानकैः ॥ मोहितो जन्म लब्ध्वात्र त्यजते पौरुषं नरः ॥ १ ॥ जन्म तस्य वृथा सर्वमाकल्पांतं न संशयः ॥ २ ॥ मातापितृभ्यां न करोति कामान्बन्धूनशोकान्न करोति यो वा ॥ कीर्तिं हि वा नार्जयते न मानं नरः स जातोऽपि मृतोऽत्र लोके ॥ ३ ॥ तस्माज्जयायामरपुंगवानां त्रैलोक्यलक्ष्मीहरणाय शीघ्रम् ॥ संयोज्यतां मे रथमष्टचक्रं बलं च मे दुर्जयदैत्यचक्रम् ॥ ४ ॥ ध्वजं च मे कांचनपट्टबन्धं छत्रं च मे मौक्तिकजालबद्धम् ॥ अद्याहमासां सुरकामिनीनां धम्मिल्लकांश्चाग्रथितान्करिष्ये ॥ ५ ॥ यथा पुरा मर्कटको जनन्यास्तस्याश्च सत्येन तु तारकः स्याम् ॥ ६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तारकस्य वचः श्रुत्वा ग्रसनोनाम दानवः ॥ सेनानीर्दैत्यराजस्य तथा चक्रेऽविलंबितम् ॥७॥ आहत्य भेरीं गम्भीरां दैत्यानाहूय सत्वरः ॥ सज्जं चक्रे रथं दैत्यो दैत्यराजस्य धीमतः॥ ॥ ८ ॥ गरुडानां सहस्रेण गरुडोपमितत्विषा ॥ ते हि पुत्राः सुपर्णस्य संस्थिता मेरुकन्दरे ॥ ९ ॥ विजित्य दैत्यराजेन वाहनत्वे प्रकल्पिताः ॥ अष्टाष्टचक्रः सरथश्चतुर्योजनविस्तृतः ॥१०॥ नानाक्रीडागृहयुतो गीतवाद्यमनोहरः ॥ गंधर्वनगराकारः संयुक्तः प्रत्यदृश्यत ॥ ११ ॥ आजग्मुस्तत्र दैत्याश्च दश चंडपराक्रमाः ॥ कोटिकोटिपरीवारा अन्ये च बहवो रणे ॥१२॥ तेषामग्रेसरो जम्भः कुजम्भोनंतरस्तथा ॥ महिषः कुञ्जरो मेषः कालनेमिर्निमिस्तथा ॥१३॥ मथनो जंभकः शुम्भो दैत्येंद्रा दश नायकाः ॥ दैत्येंद्रा गिरिवर्ष्माणः संति चंडपराक्रमाः ॥१४॥ नानाविधप्रहरणा नानाशस्त्रास्त्रपारगाः ॥ तारकस्याभवत्केतुर्बहुरूपो महाभयः ॥ १५ ॥ क्वचिच्च राक्षसो घोरः पिशाचध्वांक्षगृध्रकः ॥ एवं बहुविधाकारः स केतुः प्रत्यदृश्यत ॥ १६ ॥ केतुना मकरेणापि सेनानीर्ग्रसनो बभौ ॥ पैशाचं यत्र वदनं जंभस्यासीदयस्मयम् ॥ १७ ॥ खरो विधुतलांगूलः कुजम्भस्याभवद्ध्वजे ॥

---

[1] महामुकुटबृंहिणम्—इ० पा० ।

महिषस्य च गोमायुः कांतो हैमस्तथा[1] बभौ ॥१८॥ गृध्रो वै कुंजरस्यासीन्मेषस्याभूच्च राक्षसः ॥ कालनेमेर्महाकालो निमेरासीन्महातिमिः॥१९॥
राक्षसी मथनस्यापि ध्वांक्षोऽभूज्जंभकस्य च ॥ महावृकश्च शुम्भस्य ध्वजा एवंविधा बभुः ॥ २० ॥ अनेकाकारविन्यासादन्येषां च ध्वजा [2]भवन् ॥
शतेन शीघ्रवेगानां व्याघ्राणां हेममालिनाम् ॥ २१ ॥ ग्रसनस्य रथो युक्तो महामेघरवो बभौ ॥ शतेन चापि सिंहानां रथो जंभस्य योजितः ॥ २२ ॥
कुजंभस्य रथो युक्तः पिशाचवदनैः खरैः ॥ तावद्भिर्महिषस्योष्ट्रैर्गजस्य च हयैर्युतः ॥ २३ ॥ मेषस्य द्वीपिभिर्भीमैः कुञ्जरैः कालनेमिनः ॥ पर्वतं वै
समारूढो निश्चित्य विधृतं गजैः ॥२४॥ चतुर्दंष्ट्रैर्गंधवद्भिश्चतुर्भिर्मेघसन्निभैः ॥ शतहस्तायते कृष्णे तुरंगे हेमभूषणे ॥२५॥ सितचामरजालेन शोभिते
पुष्पदा[3]मनि ॥ मथनोनाम दैत्येन्द्रः पाशहस्तो व्यराजत ॥२६॥ किंकिणीमालिनं चोष्ट्रमारूढोऽभूच्च जंभकः ॥ कालमुंचं महामेघमारूढः शुम्भदा
नवः ॥ २७ ॥ अन्ये च दानवा वीरा नानावाहनहेतयः ॥ प्रचण्डचित्रवर्माणः कुण्डलोष्णीषभूषिताः ॥ २८ ॥ नानाविधोत्तरासंगा नानामाल्यवि
भूषणाः ॥ नानासुगंधगंधाढ्या नानाबंदिशतस्तुताः ॥२९॥ नानावाद्यपरिस्यंदसाग्रेसरमहारथाः ॥ नानाशौर्यकथासक्तास्तस्मिन्सैन्ये महारथाः ॥
॥ ३० ॥ तद्बलं दैत्यसिंहस्य भीमरूपं व्यदृश्यत ॥ भूमिरेणुसमालिंगच्चतुरंगरथपत्तिकम् ॥ ३१ ॥ स च दैत्येश्वरः क्रुद्धः समारूढो महारथम् ॥
दशभिः शुशुभे दैत्यैर्दशबाहुरिवेश्वरः ॥ जगद्धंतुं प्रवृत्तो वा प्रतस्थेऽसौ सुरान्प्रति ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नंतरे वायुर्देवदूतः सुरालयम् ॥ दृष्ट्वा तद्दानव
बलं जगामेंद्रस्य शंसितुम् ॥ ३३ ॥ स गत्वा तु सभां दिव्यां महेंद्रस्य महात्मनः ॥ शशंस मध्ये देवानामिदं कार्यमुपस्थितम् ॥ ३४ ॥ तच्छ्रुत्वा
देवराजः स निमीलितविलोचनः ॥ बृहस्पतिमुवाचेदं वाक्यं काले महामतिः ॥ ३५ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ संप्राप्तोऽतिविमर्दोऽयं देवानां
दानवैः सह ॥ कार्यं किमत्र तद्ब्रूहि नीत्युपायोपबृंहितम् ॥ ३६ ॥ एतच्छ्रुत्वा च वचनं महेंद्रस्य गिरांपतिः ॥ प्रत्युवाच महाभागो बृहस्पति
रुदारधीः ॥ ३७ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ सामपूर्वं स्मृता नीतिश्चतुरंगामनीकिनीम् ॥ जिगीषतां सुरश्रेष्ठ स्थितिरेषा सनातनी ॥ ३८ ॥
साम दानं च भेदश्च चतुर्थो दंड एव च ॥ नीतौ क्रमात्प्रयोज्याश्च देशकालविशेषतः ॥ ३९ ॥ तत्र साम प्रयोक्तव्यमार्येषु गुणवत्सु च ॥ दानं
लुब्धेषु भेदश्च शंकितेष्विति निश्चयः ॥ ४० ॥ दण्डश्चापि प्रयोक्तव्यो नित्यकालं दुरात्मसु ॥ साम दैत्येषु नैवास्ति निर्गुणत्वाद्दुरात्मसु ॥ ४१ ॥
श्रिया तेषां च किं कार्यं समृद्धानां तथापि यत् ॥ जातिधर्मेण चाभेद्या विधातुरपि ते मताः ॥ ४२ ॥ एको ह्युपायो दंडोऽत्र भवतां यदि रोचते ॥

---

[1] तदा–इ०पा० । [2] अभवन्--अत्राडभाव आर्षः । [3] पुष्पमालिनि--इ० पा० ।

दुर्जनः सुजनत्वाय कल्पते न कदाचन ॥ ४३ ॥ ललितः पालितो वापि स्वस्वभावं न मुंचति ॥ एवं मे मन्यते बुद्धिर्भवंतो यद्व्यवस्यताम् ॥
॥ ४४ ॥ एवमुक्तः सहस्राक्ष एवमेवेत्युवाच ह ॥ कर्तव्यतां च संचिंत्य प्रोवाचामरसंसदि ॥ ४५ ॥ बहुमानेन मे वाचं शृणुध्वं नाकवासिनः ॥
॥ ४६ ॥ भवंतो यज्ञभोक्तारः सतामिष्टाश्च सात्त्विकाः ॥ स्वे स्वे पदे स्थिता नित्यं जगतः पालने रताः ॥ ४७ ॥ भवतां च निमित्तेन बाधंते
दानवेश्वराः ॥ तेषां सामादि नैवास्ति दंड एव विधीयताम् ॥ ४८ ॥ क्रियतां समरे बुद्धिः सैन्यं संयोज्यतामिति ॥ आवाह्यंतां च शस्त्राणि पूज्यं
तां शस्त्रदेवताः ॥ ४९ ॥ इत्युक्ताः समनह्यंत देवानां ये प्रधानतः ॥ वाजिनामयुतेनाजौ हेमपट्टपरिष्कृताः ॥ ५० ॥ वाहनानि विमानानि योज
यंतु ममामराः ॥ यमं सेनापतिं कृत्वा शीघ्रं निर्यात देवताः ॥ ५१ ॥ नानाश्चर्यगुणोपेता दुर्जया देवदानवैः ॥ रथो मातलिना युक्तो महेंद्रस्याप्यदृ
श्यत ॥ ५२ ॥ यमो महिषमास्थाय सेनाग्रे समवर्तत ॥ चंडकिंकिणिवृंदेन सर्वतः परिवारितः ॥५३॥ कल्पकालोज्ज्वलज्वालापूरितांबरगोचरः ॥
हुताश उरणारूढः शक्तिहस्तो व्यवस्थितः ॥ ५४ ॥ पवनोऽकुशपाणिस्तु विस्तारितमहाजवः ॥ महाऋक्षं समारूढः सेनाग्रे समदृश्यत ॥
॥ ५५ ॥ भुजगेन्द्रं समारूढो जलेशो भगवान्स्वयम् ॥ महापाशधरो वीरः सेनायां समवर्तत ॥ ५६ ॥ नरयुक्ते रथे दिव्ये धनाध्यक्षो व्यचीच
रत् ॥ महासिंहरवो युद्धे गदाहस्तो व्यवस्थितः ॥ ५७ ॥ राक्षसेशोऽथ निर्ऋती रथे रक्षोमुखैर्हयैः ॥ धन्वी रक्षोगणवृतो महारावो व्यदृश्यत ॥
॥ ५८ ॥ चंद्रादित्यावश्विनौ च वसवः साध्यदेवताः ॥ विश्वेदेवाश्च रुद्राश्च सन्नद्धास्तस्थुराहवे ॥ ५९ ॥ हेमपीठोत्तरासंगाश्चित्रवर्मायुधध्वजाः ॥
गंधर्वाः प्रत्यदृश्यन्त कृत्वा विश्वावसुं मुखे ॥ ६० ॥ तथा रक्तोत्तरासंगा निर्मलायोविभूषणाः ॥ गृध्रध्वजा अदृश्यंत राक्षसा रक्तमूर्धजाः ॥ ६१ ॥
तथा भीमाशनिकराः कृष्णवस्त्रा महारथाः ॥ यक्षास्तत्र व्यदृश्यंत मणिभद्रादिकोटिशः ॥६२॥ ताम्रोलूकध्वजा रौद्रा द्वीपिचर्मांबरास्तथा॥पिशाचा
स्तत्र राजंते महावेगपुरःसराः ॥ ६३ ॥ तथैव श्वेतवसनाः सितपट्टपताकिनः ॥ मत्तेभवाहनप्रायाः किंनरास्तस्थुराहवे ॥ ६४ ॥ मुक्ताजाल
परिष्कारो हंसो हारसमप्रभः ॥ केतुर्जलधिनाथस्य सौम्यरूपो व्यराजत ॥ ६५ ॥ पंचरागमहारत्नविटंको धनदस्य च ॥ ध्वजः समुत्थितो भाति
यातुकाम इवांबरम् ॥ ६६ ॥ कार्ष्णलोहमयो ध्वांक्षो यमस्याभून्महाध्वजः ॥ राक्षसेशस्य वदनं प्रेतस्य ध्वज आबभौ ॥ ६७ ॥ हेमसिंहध्वजौ
देवौ चन्द्रार्कावमितद्युती ॥ कुंभेन चित्रवर्णेन केतुराश्विनयोरभूत् ॥ ६८ ॥ मातंगो हेमरचितश्चित्ररत्नपरिष्कृतः ॥ ध्वजः शतक्रतोरासीत्सितचा
मरसंस्थितः ॥ ६९ ॥ अन्येषां च ध्वजास्तत्र नानारूपा बभू रणे ॥ सनागयक्षगंधर्वमहोरगनिशाचरा ॥ ७० ॥ सेना सा देवराजस्य दुर्जया प्रत्य

दृश्यत ॥ कोटयस्तास्त्रयस्त्रिंशन्नानादेवनिकायिनाम् ॥ ७१ ॥ हैमाचलाभे सितकर्णचामरे सुवर्णपद्मामलसुंदरस्रजि ॥ कृताभिरामोज्ज्वलकुंकुमांकुरे कपोललीलाविविमुक्तरावे ॥ ७२ ॥ श्रितस्तदैरावणनामकुंजरे महाबलश्चित्रविशेषितांबरः ॥ विशालवज्रांगवितानभूषितः प्रकीर्णकेयूरभुजाग्रमंडलः ॥ ७३ ॥ सहस्रदृग्बंदिसहस्रसंस्तुतस्त्रिविष्टपेऽशोभत पाकशासनः ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे तारकासुरदेवेन्द्रयुद्धोपक्रमवर्णनंनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततस्तयोः समायोगः सेनयोरुभयोरभूत् ॥ युगांते समनुप्राप्ते यथा क्षुब्धसमुद्रयोः ॥ १ ॥ सुरासुराणां संमर्दे तस्मिन्परमदारुणे ॥ तुमुलं सुमहत्क्रांते सेनयोरुभयोरपि ॥२॥ गर्जतां देवदैत्यानां शंखभेरीरवेण च ॥ तूर्याणां चैव निर्घोषैर्मातंगानां च बृंहितैः ॥३॥ हेषितैर्हयवृंदानां रथनेमिस्वनेन च॥ घोषेण चैव तूर्याणां युगांत इव चाभवत् ॥४॥ रोषेणाभिपरीतांगास्त्यक्तजीवितचेतसः ॥ समसज्जन्त तेन्योन्यं प्रक्रमेणातिलोहिताः॥५॥ रथा रथैः समासक्ता गजाश्चापि महागजैः॥ पत्तयः पत्तिभिश्चैव हयाश्चापि महाहयैः ॥ ६ ॥ ततः प्रासाशनिगदाभिंडिपालपरश्वधैः ॥ शक्तिभिः पट्टिशैः शूलैर्मुद्गरैः कणयैर्गुडैः ॥ ७ ॥ चक्रैश्च शक्तिभिश्चैव तोमरैरंकुशैरपि ॥ कर्णिनालीकनाराचवत्सदंतार्द्धचंद्रकैः ॥ ८ ॥ भल्लैर्वैतसपत्रैश्च शुकतुंडैश्च निर्मलैः ॥ वृष्टिभिश्चाद्भुताकारैर्गगनं समपद्यत ॥ ९ ॥ संप्रच्छाद्य दिशः सर्वास्तमोमयमिवाभवत् ॥ प्राज्ञायंत न तेऽन्योन्यं तस्मिंस्तमसि संकुले ॥ १० ॥ अदृश्यभूतास्तमसि न्यक्कृंतंत परस्परम् ॥ ततो भुजैर्ध्वजैश्छत्रैः शिरोभिश्च सकुंडलैः ॥ ११ ॥ गजैस्तुरंगैः पादातैः पतद्भिः पतितैरपि ॥ आकाशशिरसो भ्रष्टैः पंकजैरिव भूश्चिता ॥ १२ ॥ भग्नदंता भिन्नकुंभाश्छिन्नदीर्घमहाकराः[1] ॥ गजाः शैलनिभाः पेतुर्धरण्यां रुधिरस्रवाः ॥ १३ ॥ भग्नैषाश्च रथाः पेतुर्भग्नाक्षाः शकलीकृताः ॥ पत्तयः कोटिशः पेतुस्तुरंगाश्च सहस्रशः ॥ १४ ॥ ततः शोणितनद्यश्च हर्षदाः पिशिताशिनाम् ॥ वैतालानंददायिन्यो व्यजायंत सहस्रशः ॥ १५ ॥ तस्मिंस्तथाविधे युद्धे सेनानीर्ग्रसनोऽरिहा ॥ बाणवर्षेण महता देवसैन्यमकंपयत् ॥ १६ ॥ ततो ग्रसनमालोक्य यमः क्रोधविमूर्छितः ॥ ववर्ष शरवर्षेण विशेषादग्निवर्चसा ॥ १७ ॥ स विद्धो बहुभिर्बाणैर्ग्रसनोऽतिपराक्रमः ॥ कृतप्रतिकृताकांक्षी धनुरानम्य भैरवम् ॥ १८ ॥ शरैः सहस्रैश्च पञ्चलक्षैश्चैव व्यताडयत् ॥ ग्रसनेन विमुक्तांस्ताञ्छरान्सोपि निवार्य च ॥ १९ ॥ बाणवृष्टिभिरुग्राभिर्यमो ग्रसनमर्दयत् ॥ कृतांतशरवृष्टीनां संततीः प्रतिसर्पतीः ॥ चिच्छेद शरवर्षेण ग्रसनो दानवेश्वरः ॥ २० ॥ विफलां

---

[1] छिन्नदीर्घमहाकराः--विच्छिन्नलम्बमहाशुण्डाः--इत्यर्थः ।

तां समालोक्य यमः स्वशरसंततिम् ॥ २१ ॥ प्राहिणोन्मुद्गरं दीप्तं ग्रसनस्य रथं प्रति ॥ स तं मुद्गरमायांतमुत्पत्य रथसत्तमात् ॥ २२ ॥ जग्राह वामहस्तेन लीलया ग्रसनोऽरिहा ॥ तेनैव मुद्गरेणाथ यमस्य महिषं रुषा ॥ २३ ॥ ताडयामास वेगेन स पपात महीतले ॥ उत्पत्याथ यमस्तस्मान्महिषान्निपतिष्यतः ॥ २४ ॥ प्रासेन ताडयामास ग्रसनं वदने दृढम् ॥ स तु प्राप्तप्रहारेण मूर्छितो न्यपतद्भुवि ॥ २५ ॥ ग्रसनं पतितं दृष्ट्वा जंभो भीमपराक्रमः ॥ यमस्य भिंडिपालेन प्रहारमकरोद्धृदि ॥ २६ ॥ यमस्तेन प्रहारेण सुस्राव रुधिरं मुखात् ॥ अतिगाढप्रहारार्त्तः कृतांतो मूर्छितोऽभवत् ॥ २७ ॥ कृतांतमर्दितं दृष्ट्वा गदापाणिर्धनाधिपः ॥ वृतो यक्षायुतगणैर्जंभं प्रत्युद्ययौ रुषा ॥ २८ ॥ जंभो रुषा तमायांतं दानवानीकसंवृतः ॥ जग्राह वाक्यं राज्ञस्तु यथा स्निग्धेन भाषितम् ॥ २९ ॥ ग्रसनो लब्धसंज्ञोऽथ यमस्य प्राहिणोद्गदाम् ॥ मणिहेमपरिष्कारां गुर्वीं परिघमर्दिनीम् ॥ ३० ॥ तामापतंतीं संप्रेक्ष्य गदां महिषवाहनः ॥ गदायाः प्रतिघातार्थं जगज्ज्वलनभैरवम् ॥ ३१ ॥ दंडं मुमोच कोपेन ज्वालामालासमाकुलम् ॥ स गदां वियति प्राप्य ररासांबुधरोद्धतम् ॥ ३२ ॥ संघट्टश्चाभवत्ताभ्यां शैलाभ्यामिव दुःसहः ॥ ताभ्यां निष्पेषनिर्ह्रादजडीकृतदिगंतरम् ॥ ३३ ॥ जगद्व्याकुलतां यातं प्रलयागमशंकया ॥ क्षणात्प्रशांतनिर्ह्रादं ज्वलदुल्कासमाचितम् ॥ ३४ ॥ निष्पेषणं तयोर्भीममभूद्गगनगोचरम् ॥ निहत्याथ गदां दण्डस्ततो ग्रसनमूर्धनि ॥ ३५ ॥ पपात पौरुषं हत्वा यथा दैवं पुरार्जितम् ॥ स तु तेन प्रहारेण दृष्ट्वा सतिमिरा दिशः ॥ ३६ ॥ पपात भूमौ निःसंज्ञो भूमिरेणुविभूषितः ॥ ततो हाहारवो घोरः सेनयोरुभयोरभूत् ॥ ३७ ॥ ततो मुहूर्तमात्रेण ग्रसनः प्राप्य चेतनाम् ॥ अपश्यत्स्वां तनुं ध्वस्तां विलोलाभरणांबराम् ॥ ३८ ॥ स चापि चिंतयामास कृतप्रतिकृतक्रियाम् ॥ धिगस्तु पौरुषं मह्यं प्रभोरग्रेसरः कथम् ॥ ३९ ॥ मय्याश्रितानि सैन्यानि जिते मयि जितानि च ॥ असंभावितरूपो हि सज्जनो मोदते सुखम् ॥ ४० ॥ संभावितस्त्वशक्तश्चेत्तस्य नायं परोऽपि वा ॥ एवं संचिंत्य वेगेन समुत्तस्थौ महाबलः ॥ ४१ ॥ मुद्गरं कालदण्डाभं गृहीत्वा गिरिसंनिभम् ॥ ग्रसनो घोरसंकल्पः संदष्टौष्ठपुटच्छदः ॥ ४२ ॥ रथेन त्वरितोऽगच्छदाससादांतकं रणे ॥ समासाद्य यमं युद्धे ग्रसनो भ्राम्य मुद्गरम् ॥ ४३ ॥ वेगेन महता रौद्रं चिक्षेप यममूर्धनि ॥ विलोक्य मुद्गरं दीप्तं यमः संभ्रांतलोचनः ॥ ४४ ॥ वंचयामास दुर्द्धर्षं मुद्गरं तं महाबलः ॥ तस्मिन्नपसृते दूरं चंडानां भीमकर्मणाम् ॥ ॥ ४५ ॥ याम्यानां किंकराणां च अयुतं निष्पिपेष ह ॥ ततस्तदयुतं दृष्ट्वा हतं किंकरवाहिनी ॥ ४६ ॥ दशार्बुदमिता क्रुद्धा ग्रसनायान्वधावत ॥ ग्रसनस्तु समालोक्य तां किंकरमयां शुभाम् ॥ ४७ ॥ मेने यमसहस्राणि तादृग्रूपबला हि सा ॥ विगाह्य ग्रसनं सेना ववर्ष शरवृष्टिभिः ॥ ४८ ॥

कल्पांतघोरसंकाशो बभूव स महारणः ॥ केचिच्छैलेन बिभिदुः केचिद्बाणैरजिह्मगैः ॥ ४९ ॥ पिपिषुर्गदया केचित्केचिन्मुद्गरवृष्टिभिः ॥ केचित्प्रासप्र
हारैश्च ताडयामासुरुद्धताः॥५०॥अपरे किंकरास्तस्य ललंबुर्बाहुमंडले॥शिलाभिरपरे जघ्नुर्द्रुमैरन्ये महोच्छ्रयैः ॥५१॥ तस्यापरे च गात्रेषु दशनांश्च
न्यपातयन् ॥ अपरे मुष्टिभिः पृष्ठं किंकरास्ताडयंति च ॥ ५२ ॥ एवं चाभिद्रुतस्तैः स ग्रसनः क्रोधमूर्छितः ॥ उत्साद्य[1] गात्रं भूपृष्ठे निष्पिपेष सह
स्वशः ॥ ५३ ॥ कांश्चिदुत्थाय जघ्नेऽसौ मुष्टिभिः किंकरान्रणे ॥ कांश्चित्पादप्रहारेण धावन्नन्यानचूर्णयत् ॥ ५४ ॥ क्षणैकेन स तान्निन्ये यमलोकाय
भारत ॥ स च किंकरयुद्धेन ववृधेऽग्निरिवैधसा ॥ ५५ ॥ तमालोक्य यमोऽश्रांतं श्रांतांस्तांश्च हतान्स्वकान् ॥ आजगाम समुद्यम्य दंडं महिष
वाहनः ॥ ५६ ॥ ग्रसनस्तु तमायांतमाजघ्ने गदयोरसि ॥ अचिंतयित्वा तत्कर्म ग्रसनस्यांतकोऽरिहा ॥ ५७ ॥ व्याघ्रान्दंडेन संजघ्ने स रथान्न्य
पतद्भुवि ॥ ततः क्षणेन चोत्थाय संचिंत्यात्मानमुद्धतः ॥ ५८ ॥ वायुवेगेन सहसा ययौ यमरथं प्रति ॥ पदातिः स रथं तं च समारुह्य यमं तदा[2] ॥
॥ ५९ ॥ योधयामास बाहुभ्यामाकृष्य बलिनां वरः ॥ यमोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य बाहुयुद्धे प्रवर्तते ॥६०॥ ग्रसनं कटिवस्त्रे तु यमं गृह्य बलोत्कटः ॥
भ्रामयामास वेगेन संभ्रमाविष्टचेतसम् ॥६१॥ विमोच्याथ यमः कष्टात्कंठेऽवष्टभ्य चासुरम् ॥ बाहुभ्यां भ्रामयामास सोऽप्यात्मानममोचयत् ॥६२॥
ततो जघ्नतुरन्योन्यं मुष्टिभिर्निर्दयौ च तौ ॥ दैत्येंद्रस्यातिवीर्यत्वात्परिश्रांततरो यमः ॥ ६३ ॥ स्कंधे निधाय दैत्यस्य मुखं विश्रांतिमैच्छत ॥ तमा
लक्ष्य ततो दैत्यः श्रांतमुत्पाद्य चौजसा ॥ ६४ ॥ निष्पिपेष महीपृष्ठे विनिघ्नन्पार्ष्णिपाणिभिः ॥ ततो यमस्य वदनात्सुस्राव रुधिरं बहु ॥ ६५ ॥
निर्जीवमिति तं दृष्ट्वा ततः संत्यज्य[3] दानवः ॥ जयं प्राप्योद्धतं नादं मुक्त्वा संत्रास्य देवताः ॥ ६६ ॥ स्वकं सैन्यं समासाद्य तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
॥ ६७ ॥ नादेन तस्य ग्रसनस्य संख्ये महायुधैश्चार्दितसर्वगात्राः ॥ गते कृतांते वसुधां च निष्प्रभे चकंपिरे कांदिशिकाः सुरास्ते ॥ ६८ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे तारकसैन्यदेवसैन्ययोर्मध्ये यमग्रसनयोर्युद्धवर्णनं
नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ धनाधिपस्य जंभेन सायकैर्मर्मभेदिभिः ॥ दिशोपरुद्धाः क्रुद्धेन सैन्यं
चाभ्यर्दितं भृशम् ॥ १ ॥ तद्दृष्ट्वा कर्म दैत्यस्य धनाध्यक्षः प्रतापवान् ॥ आकर्णाकृष्टचापस्तु जंभमाजौ महाबलम् ॥ २ ॥ हृदि विव्याध
बाणानां सहस्रेणाग्निवर्चसाम् ॥ स प्रहस्य ततो वीरो बाणानामयुतत्रयम् ॥ ३ ॥ नियुतं च तथा कोटिमर्बुदं चाक्षिपत्क्षणात् ॥ तस्य तल्लाघवं

---

[1] उत्साद्य—निर्धूय—कंपयित्वा—तानंगलग्नान्यमकिंकरान्निःसार्येत्यर्थः । उत्सृज्य—इति पाठान्तरम् । [2] यदा--इ० पा० । [3] संपद्य—इ०पा० ।

दृष्ट्वा क्रुद्धो गृह्य महागदाम् ॥ ४ ॥ धनाध्यक्षः प्रचिक्षेप स्वर्गेप्सुः स्वधनं यथा ॥ मुक्तायां च गदायां वै नादोऽभूत्प्रलये यथा ॥ ५ ॥ भूतानां
बहुधा रावा जज्ञिरे खे महाभयाः ॥ वायुश्च सुमहाञ्जज्ञे खमायान्मेघसंकुलम् ॥ ६ ॥ सा हि वैश्रवणस्यास्ते त्रैलोक्याभ्यर्चिता गदा ॥ आयांतीं तां
समालोक्य तडित्संघातदुर्दशाम् ॥ ७ ॥ दैत्यो गदाविघातार्थं शस्त्रवृष्टिं मुमोच ह ॥ चक्राणि कुणपान्प्रासाञ्छतघ्नीः पट्टिशांस्तथा ॥ ८ ॥
परिघान्मुशलान्वृक्षान्गिरींश्चातुलविक्रमः ॥ कदर्थीकृत्य शस्त्राणि तानि सर्वाणि सा गदा ॥ ९ ॥ कल्पांतभास्करो यद्वन्न्यपतद्दैत्यवक्षसि ॥ स
तया गाढभिन्नः सन्सफेनरुधिरं वमन् ॥ १० ॥ निःपपात रथाज्जंभो वसुधां गतचेतनः ॥ जंभं निपतितं दृष्ट्वा कुजंभो घोरनिश्चयः ॥ ११ ॥
धनाधिपस्य संक्रुद्धो नादेनापूरयन्दिशः ॥ चक्रे बाणमयं जालं शकुंतस्येव पंजरम् ॥ १२ ॥ विच्छिद्य बाणजालं च मायाजालमिवोत्कटम् ॥
मुमोच बाणानपरांस्तस्य यक्षाधिपो बली ॥१३॥ चिच्छेद लीलया तांश्च दैत्यः क्रोधीव सद्वचः ॥ निष्फलांस्तांस्ततो दृष्ट्वा बाणान्क्रुद्धो धनाधिपः
॥१४॥ शक्तिं जग्राह दुर्धर्षां शतघंटामहास्वनाम् ॥ प्रेषिता सा तदा शक्तिर्दारयामास तं हृदि॥१५॥यथाल्पबोधं पुरुषं दुःखं संसारसंभवम्॥तथास्य
हृदयं भित्त्वा जगाम धरणीतलम् ॥ १६ ॥ निमेषात्सोभिसंस्तम्भ्य दानवो दारुणाकृतिः ॥ जग्राह पट्टिशं दैत्यो गिरीणामपि भेदनम् ॥ १७ ॥
स तेन पट्टिशेनाजौ धनदस्य स्तनांतरम् ॥ वाक्येन तीक्ष्णरूपेण मर्माक्षरविसर्पिणा ॥१८॥ निर्बिभेदाभिजातस्य हृदयं दुर्जनो यथा ॥ तेन पट्टिश
घातेन धनेशः परिमूर्छितः ॥१९॥ निषसाद रथोपस्थे दुर्वाचा सुजनो यथा ॥ तथागतं तु तं दृष्ट्वा धनेशं वै मृतं यथा ॥२०॥ राक्षसो निर्ऋतिर्देवो
निशाचरबलानुगः ॥ अभिदुद्राव वेगेन कुजंभं भीमविक्रमम् ॥ २१ ॥ अथ दृष्ट्वातिदुर्धर्षं कुजंभो राक्षसेश्वरम् ॥ नोदयामास दैत्यान्स राक्षसेश
रथं प्रति ॥ २२ ॥ स दृष्ट्वा नोदितां सेनां प्रबलास्त्रां सुभीषणाम् ॥ रथादाप्लुत्य वेगेन निर्ऋती राक्षसेश्वरम् ॥ २३ ॥ खड्गेन तीक्ष्णधारेण चर्मपा
णिरधावत ॥ प्रविश्य दानवानीकं गजः पद्मसरो यथा ॥ २४ ॥ लोडयामास बहुधा विनिष्कृत्य सहस्रशः ॥ चिच्छेद कांश्चिच्छतशो बिभेदान्या
न्वरासिना ॥ २५ ॥ संदष्टौष्ठमुखैः पृथ्वीं दैत्यानां सोऽभ्यपूरयत् ॥ ततो निःशेषितप्रायां विलोक्य स्वां चमूं तदा ॥ २६ ॥ मुक्त्वा धनपतिं दैत्यः
कुजंभो निर्ऋतिं ययौ ॥ लब्धसंज्ञस्तु जंभोऽपि धनाध्यक्षपदानुगान् ॥ २७ ॥ जीवग्राहं स जग्राह बद्ध्वा पाशैः सहस्रधा ॥ मूर्तिमंति च रत्नानि
पद्मादींश्च निधींस्तथा ॥ २८ ॥ वाहनानि च दिव्यानि विमानानि च सर्वशः ॥ धनेशो लब्धसंज्ञस्तु तामवस्थां विलोक्य सः ॥ २९ ॥ निःश्व
सन्दीर्घमुष्णं च रोषात्ताम्रविलोचनः ॥ ध्यात्वास्त्रं गारुडं दिव्यं बाणं संधाय कार्मुके ॥ ३० ॥ मुमोच दानवानीके तं बाणं शत्रुदारणम् ॥

प्रथमं कार्मुकं तस्य वह्निज्वालमदृश्यत ॥ ३१ ॥ निश्चेरुर्विस्फुलिंगानां कोटयो धनुषस्तथा ॥ ततो ज्वालाकुलं व्योम चक्रे चास्त्रं समंततः ॥
॥ ३२ ॥ तदस्त्रं सहसा दृष्ट्वा जंभो भीमपराक्रमः ॥ संवर्तं मुमुचे तेन प्रशांतं गारुडं तदा ॥ ३३ ॥ ततस्तं दानवो दृष्ट्वा कुबेरं रोषविह्वलः ॥
अभिदुद्राव वेगेन पदातिर्धनदं नदन् ॥ ३४ ॥ अथाभिमुखमायांतं दैत्यं दृष्ट्वा धनाधिपः ॥ बभूव संभ्रमाविष्टः पलायनपरायणः ॥ ३५ ॥ ततः
पलायतस्तस्य मुकुटो रत्नमंडितः ॥ पपात भूतले दीप्तो रविबिंबमिवांबरात् ॥ ३६ ॥ यक्षाणामभिजातानां भग्नं प्रववृते रणात् ॥ मर्तुं संग्राम
शिरसि युक्तं नो भूषणाय तत् ॥ ३७ ॥ इति व्यवस्य दुर्धर्षा नानाशस्त्रास्त्रपाणयः ॥ युयुत्सवस्तथा यक्षा मुकुटं परिवार्य ते ॥ ३८ ॥ अभिमान
धना वीरा[1] धनदस्य पदानुगाः ॥ तानमर्षाच्च संप्रेक्ष्य दानवश्चंडपौरुषः ॥ ३९ ॥ भुशुण्डीं भीषणाकारां गृहीत्वा शैलगौरवाम् ॥ रक्षिणो मुकुट
स्याथ निष्पिपेष निशाचरान् ॥ ४० ॥ तान्प्रमथ्याथ नियुतं मुकुटं तं स्वके रथे ॥ समारोप्यामरारिपुर्जित्वा धनदमाहवे ॥४१॥ धनानि च निधी
न्गृह्य स्वसैन्येन समावृतः ॥ नादेन महता देवान्द्रावयामास सर्वशः ॥ ४२ ॥ धनदोऽपि धनं सर्वं गृहीतो मुक्तमूर्धजः ॥ पदातिरेकः सन्त्रस्तः
प्राप्यैवं[2] दीनवत्स्थितः ॥ ४३ ॥ कुजंभेनाथ संसक्तो रजनीचरनंदनः ॥ मायाममोघामाश्रित्य तामसीं राक्षसेश्वरः ॥ ४४ ॥ मोहयामास दैत्येन्द्रो
जगत्कृत्वा तमोमयम् ॥ ततो विफलनेत्राणि दानवानां बलानि च ॥ ४५ ॥ न शेकुश्चलितुं तत्र पदादपि पदं तदा[3] ॥ ततो नानास्त्रवर्षेण दान
वानां महाचमूः ॥ ४६ ॥ जघान निर्ऋतिर्देवस्तमसा संवृता[4] भृशम् ॥ हन्यमानेषु दैत्येषु कुजंभे मूढचेतसि ॥ ४७ ॥ महिषो दानवेन्द्रस्तु कल्पांतां
भोदसन्निभः ॥ अस्त्रं चकार सावित्रमुल्कासंघातमंडितम् ॥ ४८ ॥ विजृंभत्यथ सावित्रे परमास्त्रे प्रतापिनि ॥ प्रणाशमगमत्तीव्रं तमो घोरमनंत
रम् ॥ ४९ ॥ ततोऽस्त्रविस्फुलिंगांकं तमः शुक्लं व्यजायत ॥ प्रोत्फुल्लारुणपद्मौघं शरदीवामलं सरः ॥ ५० ॥ ततस्तमसि संशांते दैत्येन्द्राः प्राप्तच
क्षुषः ॥ चक्रुः[5] क्रूरेण तमसा देवानीकं महाद्भुतम् ॥ ५१ ॥ अथादाय धनुर्घोरमिषुं चाशीविषोपमम् ॥ कुजंभोऽधावत क्षिप्रं रक्षोदेवबलं प्रति ॥
॥ ५२ ॥ राक्षसेन्द्रस्तथायांतं दृष्ट्वा तं स पदानुगः ॥ विव्याध निशितैर्बाणैः कालाशनिसमस्वनैः ॥ ५३ ॥ नादानं न च सन्धानं न मोक्षो वास्य
लक्ष्यते ॥ चिच्छेदोग्रैः शरव्रातैस्ताञ्छरानतिलाघवात् ॥ ५४ ॥ ध्वजं शरेण तीक्ष्णेन निचकर्तामरद्विषः ॥ सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाह
रत् ॥ ५५ ॥ कालकल्पेन बाणेन तं च वक्षस्यताडयत् ॥ स तु तेन प्रहारेण चकम्पे पीडितो भृशम् ॥ ५६ ॥ दैत्येंद्रो राक्षसेन्द्रेण क्षितिकंपे

---

[1] धीराः--इ० पा० । [2] एवं--दशामिति शेषः । [3] तथा--इ० पा० । [4] तमसा संवृताः--इति दानवानां महाचमूः--इत्येतस्य विशेषणम् । [5] वव्रुः--इ० पा० ।

नगो यथा ॥ स मुहूर्तात्समाश्वास्य मत्वा तं दुर्जयं रणे ॥ ५७ ॥ पदातिरासाद्य रथं रक्षो[1] वामकरेण च ॥ केशेषु निर्ऋतिं गृह्य जानुनाक्रम्य च स्थितः ॥ ५८ ॥ ततः खड्गेन च शिरश्छेत्तुमैच्छदमर्षणः ॥ ततः कलकलो जज्ञे देवानां सुमहांस्तदा ॥ कुजंभस्य वशं प्राप्तं दृष्ट्वा निर्ऋतिमाहवे ॥ ५९ ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवो वरुणः पाशभृद्द्रुतः ॥ पाशेन दानवेंद्रस्य बबन्धाशु भुजद्वयम् ॥ ६० ॥ ततो बद्धभुजं दैत्यं विफलीकृतपौरुषम् ॥ ताडयामास गदया दयामुत्सृज्य पाशभृत् ॥ ६१ ॥ स तु तेन प्रहारेण स्रोतोभिः क्षतजं स्रवन् ॥ दधार कालमेघस्य रूपं विद्युल्लताभृतम्[2] ॥ ६२ ॥ तदवस्थागतं दृष्ट्वा कुजंभं महिषासुरः ॥ व्यावृत्तवदनारावो भोक्तुमैच्छत्सुरावुभौ[3] ॥ ६३ ॥ निर्ऋतिं वरुणं चैव तीक्ष्णदंष्ट्रोत्कटाननः ॥ तावभिप्रायमालोक्य तस्य दैत्यस्य दूषितम् ॥ ६४ ॥ त्यक्त्वा रथावुभौ भीतौ पदाती प्रद्रुतौ द्रुतम् ॥ जग्मतुर्महिषाद्भीतौ शरणं पाकशासनम् ॥ ६५ ॥ क्रुद्धोऽथ महिषो दैत्यो वरुणं समुपाद्रवत् ॥ तमंतकमुखासन्नमालोक्य हिमदीधितिः ॥ ६६ ॥ चक्रे शस्त्रं विसृष्टं हि हिमसंघातमुल्बणम् ॥ वायव्यं चास्त्रमतुलं चंद्रश्चक्रे द्वितीयकम् ॥ ६७ ॥ वायुना तेन चंडेन संशुष्केण हिमेन च ॥ महाहिमनिपातेन शस्त्रैश्चंद्रप्रणोदितैः ॥ ६८ ॥ गात्राण्यसुरसैन्यानामदह्यंत समंततः ॥ व्यथिता दानवाः सर्वे शीतच्छादितपौरुषाः ॥ ६९ ॥ न शेकुश्चलितुं तत्र नास्त्राण्यादातुमेव च ॥ महिषो निष्प्रयत्नश्च शीतेनाकंपिताननः ॥ ७० ॥ अंसमालिंग्य पाणिभ्यामुपविष्टो ह्यधोमुखः ॥ सर्वे ते निष्प्रतीकारा दैत्याश्चंद्रमसा जिताः ॥ ७१ ॥ रणेच्छां दूरतस्त्यक्त्वा तस्थुस्ते जीवितार्थिनः ॥ तत्राब्रवीत्कालनेमिर्दैत्यान्क्रोधविदीपितः ॥७२॥ भोभोः शृंगारिणः क्रूराः सर्वशस्त्रास्त्रपारगाः ॥ एकैकोऽपि जगत्कृत्स्नं शक्तस्तुलयितुं भुजैः ॥ ७३ ॥ एकैकोऽपि क्षमो ग्रस्तुं जगत्सर्वं चराचरम् ॥ एकैकस्यापि पर्याप्ता न सर्वेऽपि दिवौकसः ॥ ७४ ॥ किं त्रस्तनयनाश्चैव समरे परिनिर्जिताः ॥ न युक्तमेतच्छूराणां विशेषाद्दैत्यजन्मनाम् ॥ ७५ ॥ राज्ञश्च तारकस्यापि दर्शयिष्यथ किं मुखम् ॥ विरतानां रणाच्चासौ क्रुद्धः प्राणान्हरिष्यति ॥ ७६ ॥ इति ते प्रोच्यमानापि[4] नोचुः किंचिन्महासुराः ॥ शीतेन नष्टश्रुतयो भ्रष्टवाक्याश्च ते तथा ॥ ॥ ७७ ॥ मूकास्तथाभवन्दैत्या मृतकल्पा महारणे ॥ तान्दृष्ट्वा नष्टचेतस्कान्दैत्याञ्छीतेन पीडितान् ॥ ७८ ॥ मत्वा कालक्षमं कार्यं कालनेमिर्महासुरः ॥ आश्रित्य मानवीं मायां वितत्य च महावपुः ॥ ७९ ॥ पूरयामास गगनं दिशो विदिश एव च ॥ निर्ममे दानवेन्द्रोऽसौ शरीरे भास्करायुतम् ॥ ८० ॥ दिशश्च विदिशश्चैव पूरयामास पावकैः ॥ ततो ज्वालाकुलं सर्वं त्रैलोक्यमभवत्क्षणात् ॥ ८१ ॥ तेन ज्वालासमूहेन हिमां

---

[1] रक्षः—दैत्यराक्षसोऽत्र बोध्यः । [2] विद्युल्लता भृशम्—इ० पा० । [3] मोक्तुम्--इ० पा० । [4] प्रोच्यमानाः अपि--इति पदच्छेदः । सन्धिरार्षः ।

शुरगमद्भुतम् ॥ ततः क्रमेण विभ्रष्टं शीतदुर्दिनमाबभौ ॥ ८२ ॥ तद्बलं दानवेंद्राणां मायया कालनेमिनः ॥ तद्दृष्ट्वा दानवानीकं लब्धसंज्ञं दिवा
करः ॥ उवाचारुणमत्यर्थं कोपरक्तांतलोचनः ॥ ८३ ॥ ॥ दिवाकर उवाच ॥ ॥ नयारुण रथं शीघ्रं कालनेमिरथो यतः ॥ ८४ ॥ विमर्दे तत्र
विषमे भविता भूतसंक्षयः ॥ जित एषशशांकोऽथ वयं यद्बलमाश्रिताः ॥ ८५ ॥ इत्युक्तश्चो[1]दयामास रथं गरुडपूर्वजः ॥ रथे स्थितोऽपि तैरश्वैः
सितचामरधारिभिः ॥ ८६ ॥ जगद्दीपोऽथ भगवाञ्जग्राह विततं धनुः ॥ शरौघो वै पांडुपुत्र क्षिप्रमासीद्द्विषद्युतिः ॥८७॥ शंबरास्त्रेण संधाय बाणमेकं
ससर्ज ह ॥ द्वितीयं चेन्द्रजालेनायोजितं प्रमुमोच ह ॥ ८८ ॥ शंबरास्त्रं क्षणाच्चक्रे तेषां रूपविपर्ययम् ॥ देवानां दानवं रूपं दानवानां च दैविकम् ॥
॥ ८९ ॥ मत्वा सुरान्स्व[2]कानेव जघ्ने घोरास्त्रलाघवात् ॥ कालनेमी रुषाविष्टः कृतांत इव संक्षये ॥ ९० ॥ कांश्चित्खड्गेन तीक्ष्णेन कांश्चिन्नाराचवृ
ष्टिभिः ॥ कांश्चिद्गदाभिर्घोराभिः कांश्चिद्घोरैः परश्वधैः ॥ ९१ ॥ शिरांसि केषांचिदपातयद्रथाद्भुजांस्तथा सारथींश्चोग्रवेगान् ॥ कांश्चित्पिपेषाथ
रथस्य वेगात्कांश्चित्तथात्यद्भुतमुष्टिपातैः ॥ ९२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिका
खण्डे तारकसैन्यदेवसैन्ययोर्युद्धवर्णनंनामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कालनेमी रुषाविष्टस्तेषां रूपं न बुद्ध
वान् ॥ ततो निमिं च दैत्येन्द्रं मत्वा देवं महाजवः ॥ १ ॥ केशेषु गृह्य तं वीरं चकर्ष च ननाद च ॥ ततो निमिरुवाचेदं कालनेमिं महाब
लम् ॥ २ ॥ अहं निमिः कालनेमे सुतं मत्वा वधस्व मा ॥ भवता मोहितेनाजौ देवान्मत्वासुराः स्वकाः ॥ ३ ॥ सुरैः सुदुर्जयाः कोट्यो निहता
दश विद्धि तत् ॥ सर्वास्त्रवारणं मुंच ब्राह्ममस्त्रं त्वरान्वितः ॥ ४ ॥ स तेन बोधितो दैत्यो मुक्त्वा तं संभ्रमाकुलः ॥ बाणं ब्रह्मास्त्रविहितं मुमोच
त्वरयान्वितः ॥ ५ ॥ ब्रह्मास्त्रं तत्प्रजज्वाल ततः खे सुमहाद्भुतम् ॥ देवानां चाभवत्सैन्यं सर्वमेव भयाकुलम् ॥ ६ ॥ शंबरास्त्रं ततः शांतं ब्राह्मप्रति
हतं तदा ॥ तस्मिन्प्रतिहते ह्यस्त्रे संक्रुद्धो भास्करः प्रभुः ॥ ७ ॥ महेंद्रजालमास्थाय चक्रे स्वां भीषणां तनुम् ॥ विस्फूर्जत्करसंघातसमाक्रांतजग
त्त्रयः ॥ ८ ॥ ततापं दानवानीकं गलन्मज्जाङ्घ्रिशोणितम् ॥ चक्षूंषि दानवेन्द्राणां चकारांधानि स प्रभुः ॥ ९ ॥ गजानामगलन्मेदः पेतुश्चापि
रथा भुवि ॥ तुरंगमाः श्वसंतश्च घर्मार्ता रथिनोपि च ॥ १० ॥ इतश्चेतश्च सलिलं प्रार्थयंतस्तृषातुराः ॥ गिरिद्रोणीश्च पादांश्च गिरीणां गहनानि
च ॥ ११ ॥ तेषां प्रार्थयतां शीघ्रमन्योन्यं च विसर्पिणाम् ॥ दावाग्निरज्वलत्तीव्रो घोरो निर्दग्धपादपः ॥ १२ ॥ तोयार्थिनः पुरो दृष्ट्वा तोयं कल्लो

---

[1] नोदयामास–इ०पा०। [2] स्वकान् एव–राक्षसानेव–इत्यर्थः।

लमालितम् ॥ पुरःस्थितमपि प्राप्तुं न शेकुरुपसादितुम् ॥ १३ ॥ अप्राप्य सलिलं भूमावभ्याशे द्रुतमेव ते ॥ तत्रतत्र व्यदृश्यन्त मृता दैत्येश्वरा
भुवि ॥ १४ ॥ रथा गजाश्च पतितास्तुरंगाश्च श्रमान्विताः ॥ स्थिता वमंतो धावंतो गलद्भुतवसास्रजः ॥ १५ ॥ दानवानां कोटिकोटि व्यदृश्यत
मृतं तदा ॥ एवं क्षयो दानवानां तस्मिन्महति वर्तिते ॥ १६ ॥ प्रकोपोद्भूतताम्राक्षः कालनेमी रुषातुरः ॥ बभूव कालमेघाभः स्फुरद्रोमशतह्रदः ॥
॥ १७ ॥ गंभीरास्फोटनिर्ह्रादजगद्धृदयकंपनः ॥ प्रच्छाद्य गगनं सूर्यप्रभां सर्वां व्यनाशयत् ॥ १८ ॥ ववर्ष शीतं च जलं दानवेन्द्रबलं प्रति ॥
दैत्यास्तां वृष्टिमासाद्य समाश्वस्तास्ततः क्रमात् ॥ १९ ॥ बीजांकुरा इव म्लानाः प्राप्य वृष्टिं धरातले ॥ ततः स मेघरूपेण कालनेमिर्महासुरः ॥
॥ २० ॥ शस्त्रवृष्टिं ववर्षोग्रां देवानीकेषु दुर्जयः ॥ तया वृष्टया पीड्यमाना दैत्यैरन्यैश्च देवताः ॥ २१ ॥ गतिं कांचिन्न पश्यन्ति गावः
शीतार्दिता इव ॥ परस्परं व्यलीयंत गजेषु तुरगेषु च ॥ रथेषु च भयत्रस्तास्तत्रतत्र निलिल्यिरे ॥ २२ ॥ एवं ते लीयमानाश्च निहताः कालने
मिना ॥ दृश्यंते पतिता देवाः शस्त्रभिन्नांगसंधयः ॥ २३ ॥ विभिन्ना भिन्नमूर्धानस्तथा भिन्नोरुजानवः ॥ विपर्यस्तं रथांगैश्च पतितं ध्वजश
क्तिभिः ॥ २४ ॥ तुरंगाणां सहस्राणि गजानामयुतानि च ॥ रक्तेन तेषां घोरेण दुस्तरा चाभवन्मही ॥ २५ ॥ एवमाजौ महादैत्यः कालनेमिर्म
हासुरः ॥ जघ्ने मुहूर्तमात्रेण गंधर्वाणां दशायुतम् ॥२६ ॥ यक्षाणां पंचलक्षाणि किंनराणां तथैव च ॥ जघ्ने पिशाचमुख्यानां सप्तलक्षाणि निर्भयः ॥
॥ २७ ॥ इतरेषां न संख्यास्ति सुरजातिनिकायिनाम् ॥ जघ्ने स कोटिशः क्रुद्धः कालनेमिर्मदोत्कटः ॥ २८ ॥ एवं प्रतिभये भीमे तदामर
महाक्षये ॥ संक्रुद्धावश्विनौ वीरौ चित्रास्त्रकवचोज्ज्वलौ ॥ २९ ॥ जघ्नतुस्तौ रणे दैत्यमेकैकं षष्टिभिः शरैः ॥ निर्भिद्य ते[3] महादैत्यं सपुंखा विवि
शुर्महीम् ॥ ३० ॥ ताभ्यां बाणप्रहारैस्तु किंचित्सोऽवाप्तचेतनः ॥ जग्राह चक्रं लक्षारं तैलधौतं रणेऽधिकम् ॥ ३१ ॥ तेन चक्रेण सोऽश्विभ्यां
चिच्छेद रथकूबरम् ॥ जग्राहाथ धनुर्दैत्यः शरांश्चाशीविषोपमान् ॥ ३२ ॥ ववर्ष भिषजोर्मूर्ध्नि संछाद्याकाशगोचरम् ॥ तावप्यस्त्रैः स्मृतैः सर्वाश्छे
दतुर्दैत्यसायकान् ॥ ३३ ॥ तच्च कर्म तयोर्दृष्ट्वा विस्मितः कोपमाविशत् ॥ जग्राह मुद्गरं भीमं कालदंडविभीषणम् ॥ ३४ ॥ स तमुद्भ्राम्य वेगेन
चिक्षेपास्य रथं प्रति ॥ तं तु मुद्गरमायांतमालोक्यांबरगोचरे ॥ ३५ ॥ मुक्त्वा रथावुभौ वेगादाप्लुतौ तरसाश्विनौ ॥ तौ रथौ स तु निष्पिष्य
मुद्गरोऽचलसंनिभः ॥ ३६ ॥ दारयामास धरणीं हेमजालपरिष्कृतः ॥ तस्य कर्माथ तद्दृष्ट्वा भिषजौ चित्रयोधिनौ ॥ ३७ ॥ वज्रास्त्रं च प्रकुर्वाणौ

---

१ मेघरूपी तु--इ०पा० । २ महाबलः--इ० पा० । ३ ते शराः--इत्यर्थः । ४ आर्षोऽयं प्रयोगः । चिच्छिदतुः--इत्यपेक्षितम् ।

दानवेंद्रमयुध्यताम् ॥ घोरवज्रप्रहारैस्तु दानवः स परिक्षतः ॥ ३८ ॥ रथो ध्वजो धनुश्चैव छत्रं च कवचं तथा ॥ क्षणेन शतधा भूतं सर्वसैन्यस्य
पश्यतः ॥ ३९ ॥ तद्दृष्ट्वा दुष्करं कर्म सोऽश्विभ्यां भीमविक्रमः ॥ नारायणास्त्रं बलवान्मुमोच रणमूर्धनि ॥ ४० ॥ ततः शशाम वज्रास्त्रं कालने
मिस्ततो रुषा ॥ जीवग्राहं ग्राहयितुमश्विनौ तौ प्रचक्रमे ॥ ४१ ॥ तावभिप्रायमालक्ष्य संत्यज्य समरांगणम् ॥ पदाती वेपमानांगौ प्रद्रुतौ वासवो
यतः ॥ ४२ ॥ तयोरनुगतो दैत्यः कालनेमिर्नदन्मुहुः ॥ प्राप्येंद्रस्य बलं क्रूरो दैत्यानीकपदानुगः ॥ ४३ ॥ स काल इव कल्पांते यदा वासव
माद्रुतः ॥ तं दृष्ट्वा सर्वभूतानि विविशुर्विह्वलानि तु ॥ ४४ ॥ हाहारावं प्रकुर्वाणास्तदा देवाश्च मेनिरे ॥ पराजयं महेंद्रस्य सर्वलोकक्षयावहम् ॥
॥ ४५ ॥ चेलुः शिखरिणो मुख्याः पेतुरुल्का नभस्तलात् ॥ जगर्जुर्जलदा दिक्षु संभूतश्च महारवः ॥ ४६ ॥ तां भूत[1]विकृतिं दृष्ट्वा देवाः सेंद्रा
भयावहाः ॥ मनसा शरणं जग्मुर्वासुदेवं जगत्पतिम् ॥ ४७ ॥ नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ॥ जगद्धिताय कृष्णाय गोविंदाय नमोनमः
॥ ४८ ॥ स नो रक्षतु गोविंदो भ[2]यार्तास्ते जगुः सुराः ॥ सुराणां चिंतितं ज्ञा[3]त्वा भगवान्गरुडध्वजः ॥ ४९ ॥ विबुध्यैव च पर्यंकाद्योग
निद्रां विहाय सः ॥ लक्ष्मीकरयुगांभोजलालितांघ्रिसरोरुहः ॥ ५० ॥ शारदांबरनीराब्जकांतिदेहच्छविः प्रभुः ॥ कौस्तुभोद्भासिहृदयः
कांतकेयूरभास्करः ॥ ५१ ॥ विमृश्य सुरसंक्षोभं वैनतेयमथाह्वयत ॥ आहूतेऽवस्थितेतस्मिन्गरुडे दुःखिते भृशम् ॥ ५२ ॥ दिव्य
नानास्त्रतीक्ष्णार्चिरारुह्यागात्सुराहवम् ॥ तत्रापश्यत देवेंद्रं भयभीतमभिद्रुतम् ॥ ५३ ॥ दानवेंद्रैर्नवांभोदसच्छायैः सर्वथोत्कटैः ॥ यथा हि पुरुषं
घोरैरभाग्यैरर्थ[4]कांक्षिभिः ॥ ५४ ॥ तत्राणायाव्रजद्विष्णुः स्तूयमानो मुहुः सुरैः ॥ अभाग्येभ्यः परित्रातुं सुकृतं निर्मलं यथा ॥ ५५ ॥ अथापश्यत
दैत्येंद्रो वियति द्युतिमंडलम् ॥ स्फुरंतमुदयाच्छीघ्रं कांतं सूर्यशतं यथा ॥ ५६ ॥ प्रभवं ज्ञातुमिच्छंतो दानवास्तस्य तेजसः ॥ गरुडं तमथा
पश्यन्कल्पांतानलभैरवम् ॥ ५७ ॥ तत्र स्थितं चतुर्बाहुं हरिं चानुपमद्युतिम् ॥ तमालोक्यासुरेंद्रास्तु हर्षसंपूर्णमानसाः ॥ ५८ ॥ अयं स देवः
सर्वेषां शरणं केशवोऽरिहा ॥ अस्मिञ्जिते जिताः सर्वा देवता नात्र संशयः ॥ ५९ ॥ एनमाश्रित्य लोकेशा यज्ञभागभुजोऽमराः ॥ इत्युक्ता ते
समागम्य स[5]र्व एव ततस्ततः ॥ ६० ॥ तं जघ्नुर्विविधैः शस्त्रैः परिवार्य समंततः ॥ कालनेमिप्रभृतयो दश दैत्यमहारथाः ॥ ६१ ॥ षष्ट्या विव्याध
बाणानां कालनेमिर्जनार्दनम् ॥ निमिः शतेन बाणानां मथनोऽशीतिभिः शरैः ॥ ६२ ॥ जंभकश्चैव सप्तत्या शुंभो दशभिरेव च ॥ शेषा दैत्ये

---

[1] भूतानां पृथिव्यादिपंचमहाभूतानाम्--विकृतिं--विकारम्--इत्यर्थः । [2] भयार्तास्तेऽसकृज्जगुः-इ० पा० । [3] दृष्ट्वा--इ० पा० । [4] अर्थशालिभिः--इ० पा० । [5] यत्ताः--इ० पा० ।

श्वराः सर्वे विष्णुमेकैकशः शरैः ॥ ६३ ॥ दशभिर्दशभिः शल्यैर्जघ्नुः सगरुडं रणे ॥ तेषाममृष्यत्तत्कर्म विष्णुर्दानवसूदनः ॥ ६४ ॥ एकैकं दानवं
जघ्ने षड्भिः षड्भिरजिह्मगैः ॥ आकर्णकृष्टैर्भूयश्च कालनेमिस्त्रिभिः शरैः ॥ ६५ ॥ विष्णुं विव्याध हृदये रोषाद्रक्तविलोचनः ॥ तस्याशोभंत ते
बाणा हृदये तप्तकांचनाः ॥ ६६ ॥ मयूखा इव संदीप्ताः कौस्तुभस्य स्फुरत्त्विषः ॥ तैर्बाणैः किंचिदायस्तो हरिर्जग्राह मुद्गरम् ॥ ६७ ॥ स तमु
द्राह्य वेगेन दानवाय मुमोच वै ॥ दानवेन्द्रस्तमप्राप्तं वियत्येव शतैः शरैः ॥ ६८ ॥ चिच्छेद तिलशः क्रुद्धो दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ ततो विष्णुः
प्रकुपितः प्रासं जग्राह भैरवम् ॥ ६९ ॥ तेन दैत्यस्य हृदयं ताडयामास वेगतः ॥ क्षणेन लब्धसंज्ञस्तु कालनेमिर्महासुरः ॥ ७० ॥ शक्तिं जग्राह
तीक्ष्णाग्रां हेमघंटाट्टहासिनीम् ॥ तया वामं भुजं विष्णोर्बिभेद दितिनंदनः ॥ ७१ ॥ भिन्नं शक्त्या[1] भुजं तस्य स्रुतशोणितमाबभौ ॥ नीले बला
हके विद्युद्विद्योतंती यथा मुहुः ॥ ७२ ॥ ततो विष्णुः प्रकुपितो जग्राह विपुलं धनुः ॥ सप्तदश च नाराचांस्तीक्ष्णाग्रान्मर्मभेदिनः ॥ ७३ ॥ दैत्य
स्य हृदयं षड्भिर्विव्याध च शरैस्त्रिभिः ॥ चतुर्भिः सारथिं चास्य ध्वजं चैकेन पत्रिणा ॥ ७४ ॥ द्वाभ्यां धनुर्ज्यांधनुषी भुजं चैकेन पत्रिणा ॥ स
विद्धो हृदये गाढं दोषैर्मूढो यथा नरः ॥ ७५ ॥ स्रुतरक्तारुणः प्रांशुः पीडाचलितमानसः ॥ चकंपे मारुतेनेव चोदितः किंशुकद्रुमः ॥ ७६ ॥ ततः
कंपितमालक्ष्य गदां जग्राह केशवः ॥ तां च वेगेन चिक्षेप कालनेमिवधं प्रति ॥ ७७ ॥ सा पपात शिरस्युग्रा सहसा कालनेमिनः ॥ संचूर्णितोत्तमां
गस्तु निष्पिष्टमुकुटोसुरः ॥ ७८ ॥ स्रुतरक्तौघरंध्रश्च स्रुतधातुरिवाचलः ॥ पपात स्वे रथे भग्नो विसंज्ञः शिष्टजीवनः ॥ ७९ ॥ पतितस्य रथोपस्थे
दानवस्याच्युतोऽरिहा ॥ स्मितपूर्वमुवाचेदं वाक्यं चक्रायुधः प्रभुः ॥ ८० ॥ गच्छासुर विमुक्तोऽसि सांप्रतं जीव निर्वृतः ॥ ततः स्वल्पेन कालेन
अहमेव तवांतकः ॥ ८१ ॥ एवं वचस्तस्य निशम्य विष्णोः सर्वेश्वरस्याथ रथं निमेषात् ॥ निनाय दूरं किल कालनेमिनो भीतस्तदा
सारथिर्लोकनाथात् ॥ ८२ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे देवासुरसंग्रामे
कालनेमिकृतयुद्धसंमर्दे विष्णुना सह कालनेमियुद्धवर्णनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तं दृष्ट्वा
दानवाः सर्वे क्रुद्धाः स्वैःस्वैर्बलैर्वृताः ॥ सरघा इव माक्षिकं[2] रुरुधुः सर्वतस्ततः ॥ १ ॥ पर्वताभे गजे भीमे मदस्राविणि दुर्दमे ॥ सितचित्रपताके
तु प्रभिन्नकरटामुखे ॥ २ ॥ स्वर्णवर्णांचिते यद्वन्नगे दावाग्निसंवृते ॥ आरुह्याजौ निमिर्दैत्यो हरिं प्रत्युद्ययौ बली ॥ ३ ॥ तस्यासन्दानवा

---

[1] तया--इ०पा० । [2] माध्वीकम्—इ० पा० ।

रौद्रा गजस्य परिरक्षिणः ॥ सप्तविंशतिकोट्यश्च किरीटकवचोज्ज्वलाः ॥ ४ ॥ अश्वमारुह्य शैलाभं मथनो हरिमाद्रवत् ॥ पंचयोजनप्रग्रीवमुष्ट्रमास्थाय जंभकः ॥ ५ ॥ शुम्भो[1] मेषं समारुह्याव्रजद्द्वादशयोजनम् ॥ अपरे दानवेन्द्राश्च यत्ता नानास्त्रपाणयः ॥ ६ ॥ आजग्मुः समरे क्रुद्धा विष्णुमक्लिष्टकारिणम् ॥ परिघेण निमिर्दैत्यो मथनो मुद्गरेण च ॥ ७ ॥ शुम्भः शूलेन तीक्ष्णेन प्रासेन ग्रसनस्तथा ॥ चक्रेण क्रथनः क्रुद्धो जंभः शक्त्या महारणे ॥ ८ ॥ जघ्नुर्नारायणं शेषा विशिखैर्मर्मभेदिभिः ॥ तान्यस्त्राणि प्रयुक्तानि विविशुः पुरुषोत्तमम् ॥ ९ ॥ उपदेशा गुरोर्यद्वत्सच्छिष्यं बहुधेरिताः ॥ ततः क्रुद्धो हरिर्गृह्य धनुर्बाणांश्च पुष्कलान् ॥ १० ॥ ममर्द दैत्यसेनां तद्धर्ममर्थवचो[2] यथा ॥ निमिं विव्याध विंशत्या बाणैरनलवर्चसैः ॥ ११ ॥ मथनं दशभिश्चैव शुम्भं पंचभिरेव च ॥ शतेन महिषं क्रुद्धो विव्याधोरसि माधवः ॥ १२ ॥ जंभं द्वादशभिस्तीक्ष्णैः सर्वांश्चैकैकशोऽष्टभिः ॥ तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा दानवाः क्रोधमूर्छिताः ॥ १३ ॥ चक्रुर्गाढतरं यत्नमावृण्वाना हरिं शरैः ॥ चिच्छेदाथ धनुर्ज्यां च निमिर्भल्लेन दानवः ॥ १४ ॥ हस्ताच्चापं च संरंभाच्चिच्छेद महिषासुरः ॥ पीडयामास गरुडं जंभो बाणायुतैस्त्रिभिः ॥ १५ ॥ भुजावस्य च विव्याध शुंभो बाणायुतेन वै ॥ ततो विस्मितचित्तस्तु गदां जग्राह माधवः ॥ १६ ॥ तां प्राहिणोत्स वेगेन मथनाय महाहवे ॥ तामप्राप्तां निमिर्बाणैर्मुशलाभैः[3] सहस्रशः ॥ १७ ॥ आहत्य पातयामास विनदन्कालमेघवत् ॥ ततोंऽतरिक्षे हाहेति भूतानां जज्ञिरे कथाः ॥ १८ ॥ नैतदस्ति बलं व्यक्तं यत्राशीर्यत सा गदा ॥ तां हरिः पतितां दृष्ट्वा अस्थाने प्रार्थनामिव ॥ १९ ॥ जग्राह मुद्गरं घोरं दिव्यरत्नपरिष्कृतम् ॥ तं मुमोचातिवेगेन निमिमुद्दिश्य दानवम् ॥ २० ॥ तमायांतं वियत्येव त्रयो दैत्या ह्यवारयन् ॥ गदया जंभदैत्यस्तु ग्रसनः पट्टिशेन तु ॥२१॥ शक्त्या च महिषो दैत्यो विनदंतो[4] महाररवम् ॥ निराकृतं तमालोक्य दुर्जनैः सुजनं यथा ॥ २२ ॥ जग्राह शक्तिमुग्रोग्रां शतघंटामहास्वनाम् ॥ जंभाय तां समुद्दिश्य प्राहिणोद्भीषणे रणे ॥२३॥ तामायान्तीमथालोक्य जंभोऽन्यस्य रथात्त्वरात् ॥ आप्लुत्य लीलया गृह्णन्कामिनीं कामुको यथा ॥२४ ॥ तयैव गरुडं मूर्ध्नि जघ्ने स प्रहसन्बली ॥ ततो भूयो रथं प्राप्य धनुर्गृह्याभ्ययोजयत्[5] ॥ २५ ॥ विचेताश्चाभवद्युद्धे गरुडः शक्तिपीडितः ॥ ततः प्रहस्य तं विष्णुः साधुसाध्विवति भारत ॥ २६ ॥ करस्पर्शेन कृतवान्विमोहं विनतात्मजम् ॥ समाश्वास्य च तं वाग्भिः शक्तिं दृष्ट्वा च निष्फलाम् ॥२७॥ कुभार्यस्य यथा पुंसः सर्वं

---

[1] कुम्भः--इ० पा० । [2] धर्मं प्रति यथा अर्थवचः केवलस्वार्थसंपादनतत्परतया धर्मे विषयेऽनास्था स्यात्तां न दृष्ट्वा केवलं स्वार्थबुद्ध्या दम्भं पुरस्कृत्य प्रसारितं दांभिकवाग्जालं धर्मं मर्दयाति तथा--इत्ययं गूढोऽभिप्रायः । [3] मुशलाग्रैः--इ० पा० । [4] विनदन्त्या--इ० पा० । [5] अभ्ययोधयत् ।

स्याच्चिंतितं वृथा ॥ दृढसारमहामौर्वीमन्यां संयोजयत्ततः ॥२८॥ कृत्वा च तलनिर्घोषं रौद्रमस्त्रं मुमोच सः॥ततोऽस्त्रतेजसा सर्वमाकाशं नैव दृश्यते ॥२९॥ भूमिर्दिशश्च विदिशो बाणजालमया बभुः ॥ दृष्ट्वा तदस्त्रमाहात्म्यं सेनानीर्ग्रसनोऽसुरः ॥ ३० ॥ ब्राह्ममस्त्रं चकाराशु सर्वास्त्रविनिवारणम् ॥ तेन तत्प्रशमं यातं रौद्रास्त्रं लोकभीषणम् ॥ ३१ ॥ अस्त्रे प्रतिहते तस्मिन्विष्णुर्दानवसूदनः ॥ कालदंडास्त्रमकरोत्सर्वलोकभयंकरम् ॥ ३२ ॥ संधीयमानेस्त्रे तस्मिन्मारुतः परुषो ववौ ॥ चकंपे च मही देवी भिन्ना[1]श्चांबुधयोऽभवन् ॥ ३३ ॥ तदस्त्रमुग्रं दृष्ट्वा तु दानवा युद्धदुर्मदाः ॥ चक्रुरस्त्राणि दिव्यानि नानारूपाणि संयुगे ॥ ३४ ॥ नारायणास्त्रं ग्रसनस्तु चक्रे त्वाष्ट्रं निमिश्चास्त्रवरं मुमोच ॥ ऐषीकमस्त्रं च चकार जंभो युद्धस्य दण्डास्त्रनिवारणाय ॥ ३५ ॥ यावच्च संधानवशं प्रयांति नारायणादीनि निवारणाय ॥ तावत्क्षणेनैव जघान कोटीर्दैत्येश्वराणां किल कालदंडः ॥ ३६ ॥ अनंतरं शांतभयं तदस्त्रं दैत्यास्त्रयोगेन च कालदण्डम् ॥ शांतं तदालोक्य हरिः स्वमस्त्रं कोपेन कालानलतुल्यमूर्तिः ॥ ३७ ॥ जग्राह चक्रं तपनायुतप्रभमुग्रारमात्मानमिव द्वितीयम् ॥ चिक्षेप सेनापतये ज्वलंतं चतुर्भुजः संयति संप्रगृह्य ॥ ३८ ॥ तदाव्रजच्चक्रमथो विलोक्य सर्वात्मना दैत्यवराः स्ववीर्यात् ॥ नाशक्नुवन्वारयितुं प्रचंडं दैवं यथा पूर्वमिवोपपन्नम् ॥ ३९ ॥ तदप्रतर्क्यं नवहेतितुल्यं चक्रं पपात ग्रसनस्य कण्ठे ॥ तद्रक्तधारारुणघोरनाभि जगाम भूयोपि करं मुरारेः ॥ ४० ॥ चक्राहतः संयति दानवश्च पपात भूमौ प्रममार चापि ॥ दैत्याश्च शेषा भृशशोकमापुः क्रोधं च केचित्पिपिषुर्भुजांश्च ॥ ४१ ॥ ततो विनिहते दैत्ये ग्रसने बलनायके ॥ निर्मर्यादमयुध्यंत हरिणा सह दानवाः ॥ ४२ ॥ पट्टिशैर्मुशलैः प्रासैर्गदाभिः कणपै[2]रपि ॥ तीक्ष्णाननैश्च नाराचैश्चक्रैः शक्तिभिरेव च ॥ ४३ ॥ तदस्त्रजालं तैर्मुक्तं लब्धलक्षो जनार्दनः ॥ एकैकं शतधा चक्रे बाणैरग्निशिखोपमैः ॥ ४४ ॥ जघान तेषां संक्रुद्धः कोटिकोटिं जनार्दनः ॥ ततस्ते सहसा भूत्वा न्यपतन्केशवोपरि ॥ ४५ ॥ गरुडं जगृहुः केचित्पादयोः शतशोऽसुराः ॥ ललंबिरे च पक्षाभ्यां मुखे चान्ये ललंबिरे ॥ ४६ ॥ केशवस्यापि धनुषि भुजयोः शीर्ष एव च ॥ ललंबिरे महादैत्या निनदंतो मुहुर्मुहुः ॥ ४७ ॥ तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा सिद्धचारणवार्तिकाः ॥ हाहेति मुमुचुर्नादमंबरे चास्तुवन्हरिम् ॥ ४८ ॥ ततो हरिर्विनिर्धूय पातयामास तान्भुवि ॥ यथा प्रबुद्धः पुरुषो दोषान्संसारसंभवान् ॥ ४९ ॥ विकोशं च ततः कृत्वा नंदकं खड्गमुत्तमम् ॥ चर्म चाप्यमलं विष्णुः पदातिस्तानधावत ॥ ५० ॥ ततो मुहूर्तमात्रेण पद्मानि दश केशवः ॥ चकर्त्त मार्गे बहुभिर्विचरन्दैत्यसत्तमान् ॥ ५१ ॥ ततो निमिप्रभृतयो विनद्यासुरस

---

[1] खिन्नाः—इ० पा० । [2] कणकैः--इ०पा० । कणपाख्यो वा कणकाख्यो वा आयुधविशेषः ।

त्तमाः ॥ अधावंत महेष्वासाः केशवं पादचारिणम्[1] ॥ ५२ ॥ गरुत्मांश्चाभ्ययात्तूर्णमारुरोह च तं हरिः ॥ उवाच च गरुत्मंतं तस्मिंश्च तुमुले रणे ॥ ५३ ॥ अश्रांतो यदि तार्क्ष्यासि मथनं प्रति तद्व्रज ॥ श्रांतश्चेच्च मुहूर्तं त्वं रणादपसृतो भव ॥ ५४ ॥ ॥ तार्क्ष्य उवाच ॥ ॥ न मे श्रमोऽस्ति लोकेश किंचित्संस्मरतश्च मे ॥ यन्मे सुतान्वाहनत्वे कल्पयामास तारकः ॥ ५५ ॥ इति ब्रुवन्रणे दैत्यं मथनं प्रति सोऽगमत् ॥ दैत्यस्त्वभिमुखं दृष्ट्वा शंखचक्रगदाधरम् ॥ ५६ ॥ जघान भिंडिपालेन[2] शितधारेण वक्षसि ॥ तं प्रहारमचिंत्यैव विष्णुस्तस्मिन्महाहवे ॥ ५७ ॥ जघान पंचभिर्बाणैर्गिरींद्रस्यापि भेदकैः ॥ आकर्णकृष्टैर्दशभिः पुनर्विद्धः स्तनांतरे ॥ ५८ ॥ विचेतनो मुहूर्तात्स संस्तभ्य मथनः पुनः ॥ गृहीत्वा परिघं मूर्ध्नि जनार्दनमताडयत् ॥ ५९ ॥ विष्णुस्तेन प्रहारेण किंचिदाघूर्णितोऽभवत् ॥ ततः कोपविवृत्ताक्षो गदां जग्राह माधवः ॥ ६० ॥ तया संताडयामास मथनं हृदये दृढम् ॥ स पपात तथा भूमौ चूर्णितांगो ममार च ॥ ६१ ॥ तस्मिन्निपतिते भूमौ मथने मथिते भृशम् ॥ अवसादं ययुर्दैत्याः सर्वे[3] ते युद्धमण्डले ॥ ६२ ॥ ततस्तेषु विषण्णेषु[4] दानवेष्वतिमानिषु ॥ चुकोप रक्तनयनो महिषो दानवेश्वरः ॥ ६३ ॥ प्रत्युद्ययौ हरिं रौद्रः स्वबाहुबलमाश्रितः ॥ तीक्ष्णधारेण शूलेन महिषो हरिमर्दयन् ॥ ६४ ॥ शक्त्या च गरुडं वीरो हृदयेऽभ्यहनद्दृढम् ॥ ततो विवृत्य वदनं महाचलगुहानिभम् ॥ ६५ ॥ ग्रस्तुमैच्छद्रणे दैत्यः सगरुत्मंतमच्युतम् ॥ अथाच्युतोऽपि विज्ञाय दानवस्य चिकीर्षितम् ॥ ६६ ॥ वदनं पूरयामास दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ॥ स तैर्बाणैरभिहतो महिषोऽचलसंनिभः ॥ ६७ ॥ परिवर्तितकायार्धः पपाताथ ममार च ॥ महिषं पतितं दृष्ट्वा जीवयित्वा पुनर्हरिः ॥ ६८ ॥ महिषं प्राह मत्तस्त्वं वधं नार्हसि दानव ॥ योषिद्वध्यः पुरोक्तस्त्वं साक्षात्कमलयोनिना ॥ ६९ ॥ उत्तिष्ठ गच्छ मन्मुक्तो द्रुतमस्मान्महारणात् ॥ इत्युक्तो हरिणा तस्माद्देशादपगतोऽसुरः ॥ ७० ॥ तस्मिन्पराङ्मुखे दैत्ये महिषे शुंभदानवः ॥ संदष्टौष्ठपुटाटोपो भृकुटीकुटिलाननः ॥ ७१ ॥ निर्मथ्य पाणिना पाणिं धनुरादाय भैरवम् ॥ सज्जीकृत्य महाघोरान्मुमोच शतशः शरान् ॥७२॥ स चित्रयोधी दृढमुष्टिपातस्ततश्च विष्णुं गरुडं च दैत्यः ॥ बाणैर्ज्वलद्वह्निशिखानिकाशैः क्षिप्तैरसंख्यैः प्रतिघातहीनैः ॥७३॥ विष्णुश्च दैत्येंद्रशरार्दितो भृशं भुशुंडिमादाय कृतांततुल्याम् ॥ तया मुखं चास्य पिपेष संख्ये शुंभस्य जत्रुं च धराधराभम् ॥ ७४ ॥ ततस्त्रिभिः शुंभभुजं द्विषष्ट्या सूतस्य शीर्षं दशभिश्च केतुम् ॥ विष्णुर्विकृष्टैः श्रवणावसानं दैत्यस्य बाणैर्ज्वलनार्कवर्णैः ॥ ७५ ॥ स तैश्च विद्धो व्यथितो

---

१ पादचारिणः--इ० पा० । २ भिंदिपालेन--इ०, भिंडिनालेन--इ० च पा० । ३ कर्म एकाकिनं ययुः--इति कस्मिंश्चित्पुस्तके पाठः अस्यार्थो नावगम्यते । ४ विघूर्णेषु--इ० पा० ।

बभूव दैत्येश्वरो विस्रुतशोणिताक्तः ॥ ततोऽस्य किंचिच्चलितस्य धैर्यादुवाच शंखांबुजशार्ङ्गपाणिः ॥ ७६ ॥ योषित्सुवध्योऽसि रणं विमुंच शुंभा
ऽशुभ स्वल्पतरैरहोभिः ॥ मत्तोर्हसि त्वं न वृथैव मूढ ततोऽपयातः स च शुंभदानवः ॥७७॥ जम्भोऽथ तद्विष्णुमुखान्निशम्य जगर्ज चोच्चैः कृतसिंह
नादः ॥ प्रोवाच वाक्यं च सलीलमाजौ महाट्टहासेन जगद्विकंप्य ॥ ७८ ॥ किमेभिस्ते जलावास दैत्यैर्हीनपराक्रमैः ॥ मामासाद्य युद्धेऽस्मि
न्यदि ते पौरुषं क्वचित् ॥ ७९ ॥ यत्ते पूर्वं हता दैत्या हिरण्याक्षमुखाः किल ॥ जंभस्तदाभवन्नैव पश्य मामद्य संस्थितम् ॥ ८० ॥ पश्य तालप्रती
काशौ भुजावेतौ हरे मम ॥ वक्षो वा वज्रकठिनं मयि प्रहर तत्सुखम् ॥ ८१ ॥ इत्युक्तः केशवस्तेन सृक्किणी[1] संलिहन्रुषा ॥ मुमोच परिघं घोरं
गिरीणामपि दारणम् ॥ ८२ ॥ ततस्तस्याप्यनुपदं कालायसमयं दृढम् ॥ मुमोच मुद्गरं विष्णुर्द्वितीयं पर्वतं यथा ॥ ८३ ॥ तदायुधद्वयं दृष्ट्वा जंभो
न्यस्य रथे धनुः ॥ आप्लुत्य परिघं गृह्य गरुडं तेन जघ्निवान् ॥ ८४ ॥ द्वितीयं मुद्गरं चानु गृहीत्वा विनदन्रणे ॥ सर्वप्राणेन गोविंदं तेन मूर्ध्नि
जघान सः ॥ ८५ ॥ ताभ्यां चातिप्रहाराभ्यामुभौ गरुडकेशवौ ॥ मोहाविष्टौ विचेतस्कौ मृतकल्पाविवासताम् ॥ ८६ ॥ तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा जगर्जु
र्दैत्यसत्तमाः ॥ नैतान्हर्षमदोद्धूतानिदं सेहे जगत्तदा ॥८७॥ सिंहनादैस्तलोन्नादैर्धनुर्नादैश्च बाणजैः ॥ जंभं ते हर्षयामासुर्वासांस्यादुधुवुश्च ते ॥८८॥
शंखांश्च पूरयामासुश्चिक्षिपुर्देवता भृशम् ॥८९॥ संज्ञामवाप्याथ महारणे हरिः सवैनतेयः परिरभ्य जंभम् ॥ पराङ्मुखः संयुगादप्रधृष्यात्पलायनं वेग
परश्चकार ॥९०॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे दैत्यैः सह विष्णोर्युद्धवर्णनंनाम विंशो
ऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तमालोक्य पलायंतं विध्वस्तध्वजकार्मुकम्[2] ॥ दैत्यांश्च मुदितानिंद्रः कर्तव्यं नाध्यगच्छत ॥१॥
अथायान्निकटं विष्णोः सुरेशस्त्वरयान्वितः ॥ उवाच चैनं मधुरमुत्साहपरिबृंहितम् ॥ २ ॥ किमेभिः क्रीडसे देव दानवैर्दुष्टमानसैः ॥ दुर्जनैर्लब्ध
रंध्रस्य पुरुषस्य कुतः क्रियाः ॥ ३ ॥ शक्तेनोपेक्षितो नीचो मन्यते बलमात्मनः ॥ तस्मान्न नीचं मतिमानुपेक्षेत[3] कथंचन ॥४॥ अथाग्रेसरसंपत्त्या
रथिनो जयमाययुः ॥ कस्ते सखाभवत्पूर्वं हिरण्याक्षवधे विभो ॥ ५ ॥ हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वीर्यशाली मदोद्धतः ॥ प्राप्य त्वां तृणवन्नष्टस्तत्र कोऽ
ग्रेसरस्तव ॥ ६ ॥ पूर्वं प्रतिबला दैत्या मधुकैटभसन्निभाः ॥ निविष्टास्त्वां तु संप्राप्य शलभा इव पावकम् ॥ ७ ॥ युगेयुगे च दैत्यानां त्वत्तो नाशोऽ
भवद्धरे ॥ तथैवाद्येह भीतानां त्वं हि विष्णो सुराश्रयः ॥ ८ ॥ एवं संनोदितो विष्णुर्व्यवर्धत महाभुजः ॥ बलेन तेजसा ऋद्ध्या सर्वभूताश्रयोऽ

---

[1] सृक्किणी—ओष्ठप्रान्तभागौ--इत्यर्थः । [2] विभ्रष्टध्वजकार्मुकम्—इ० पा० । [3] बउवान्—इ० पा० ।

रिहा ॥ ९ ॥ अथोवाच सहस्राक्षं केशवः प्रहसन्निव ॥ एवमेतद्यथा प्राह भवानस्मद्गतं वचः ॥ १० ॥ त्रैलोक्यदानवान्सर्वान्दग्धुं शक्तः क्षणा
दहम् ॥ दुर्जयस्तारकः किं तु मुक्ता सप्तदिनं शिशुम् ॥ ११ ॥ महिषश्चैव शुंभश्च उभौ वध्यौ च योषिता ॥ जंभो दुर्वाससा शप्तः शक्रवध्यो भवा
निति ॥ तस्मात्त्वं दिव्यवीर्येण जहि जंभं मदोत्कटम् ॥१२॥ अवध्यः सर्वभूतानां त्वामृते स तु दानवः ॥ १३ ॥ मया गुप्तो रणे जंभो जगत्कंटक[1]
मुद्धर ॥ तद्वैकुंठवचः श्रुत्वा सहस्राक्षोमरारिहा ॥ १४ ॥ समादिशत्सुराध्यक्षान्सैन्यस्य रचनां प्रति ॥ ततश्चाभ्यर्थितो देवैर्विष्णुः सैन्यमकल्पयत् ॥
॥ १५ ॥ यत्सारं सर्वलोकस्य वीर्यस्य तपसोऽपि च ॥ तदैकादश रुद्रांश्च चकाराग्रेसरान्हरिः ॥ १६ ॥ व्यालीढांगा महादेवा बलिनो नीलकं
धराः ॥ चंद्रखंडत्रिपुंड्राश्च पिंगाक्षाः शूलपाणयः ॥ १७ ॥ पिंगोत्तुंगजटाजूटाः सिंहचर्मावसायिनः ॥ भस्मोद्धूलितगात्राश्च भुजमंडलभैरवाः ॥
॥ १८ ॥ कपालीशादयो रुद्रा विद्रावितमहाऽसुराः ॥ कपाली पिंगलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः ॥ १९ ॥ अजकः शासनः शास्ता शंभु
श्चंद्रो भवस्तथा ॥ एत एकादशानंतबला रुद्राः प्रभाविनः ॥ २० ॥ अपालयंत त्रिदशान्विगर्जंत इवांबुदाः ॥ हिमाचलाभे महति कांचनांबुरुह
स्रजि ॥ २१ ॥ प्रचंचलमहाहेमघंटासंहतिमंडिते ॥ ऐरावते चतुर्दंते मत्तमातंग आस्थितः ॥ २२ ॥ महामदजलस्रावे कामरूपे शतक्रतुः ॥ तस्थौ
हिमगिरेः शृंगे भानुमानिव दीप्तिमान् ॥ तस्यारक्षत्पदं सव्यं मारुतोऽमितविक्रमः ॥ २३ ॥ जुगोपापरमग्निश्च ज्वालापूरितदिङ्मुखः ॥ पृष्ठरक्षोऽभव
द्विष्णुः समरेशः शतक्रतोः ॥ २४ ॥ आदित्या वसवो विश्वे मरुतश्चाश्विनावपि ॥ गंधर्वा राक्षसा यक्षाः सकिंनरमहोरगाः ॥२५॥ कोटिशःकोटिशः
कृत्वा वृंदं चिह्नोपलक्षितम् ॥ विश्रावयंतः स्वां कीर्तिं बंदिवृन्दैः पुरःसरैः ॥ २६ ॥ चेलुर्दैत्यवधे हृष्टा नानावर्णायुधध्वजाः ॥ २७ ॥ शतक्रतोरमरनि
कायपालिता पताकिनी याननिनादनादिता ॥ सितोन्नतध्वजपटकोटिमंडिता बभूव सा दितिसुतशोकवर्धिनी ॥२८॥ आयांतीं तां विलोक्याथ सुर
सेनां गजासुरः ॥ गजरूपी महांश्चैव संहारांभोधिविक्रमः ॥ २९ ॥ परश्वधायुधो दैत्यो दशनौष्ठकसंपुटः ॥ ममर्द चरणे देवांश्चिक्षेपान्यान्करेण
च ॥३०॥ परान्परशुना जघ्ने दैत्येंद्रो रौद्रविक्रमः ॥ तस्यैवं निघ्नतः क्रुद्धा देवगन्धर्वकिंनराः ॥ ३१ ॥ मुमुचुः संहताः सर्वे चित्रशस्त्रास्त्रसंहतिम् ॥
परश्वधांश्च चक्राणि भिण्डिपालान्समुद्गरान् ॥ ३२ ॥ कुन्तान्प्रासाञ्छरांस्तीक्ष्णान्मुद्गरांश्चापि दुःसहान् ॥ तान्सर्वान्सोग्रसद्दैत्यो यूथपः
कवलानिव ॥ ३३ ॥ कोपस्फुरितदंष्ट्राग्रः करस्फोटेन नादयन् ॥ सुरान्निर्भ्रंश्चचाराजौ दुष्प्रेक्ष्यः सोऽथ दानवः ॥ ३४ ॥ यस्मिन्यस्मिन्निपतति सुर

---

१ जगत्कंटकं तमिति शेषः तं जंभमित्यर्थः ।

वृंदे गजासुरः ॥ तस्मिंस्तस्मिन्महाशब्दो हाहाकारो व्यजायत ॥३५॥ अथ विद्रवमानं तद्बलं प्रेक्ष्य समंततः ॥ रुद्राः परस्परं प्रोचुरहंकारोत्थितार्चिषः ॥ ३६ ॥ भोभो गृह्णत दैत्येंद्रं भिंदतैनं महाबलाः ॥ कर्षतैनं शितैः शूलैर्भञ्जतैनं हि मर्मसु ॥ ३७ ॥ कपाली वाक्यमाकर्ण्य शूलं सितशितं मुखे[1] ॥ संमार्ज्य वामहस्तेन संरंभाद्विवृतेक्षणः ॥ ३८ ॥ प्रोत्फुल्लारुणनीलाब्जसंहतिः सर्वतो दिशः ॥ अथागाद्भ्रुकुटीवक्रो दैत्येंद्राभिमुखो रणे ॥ ३९ ॥ दृढेन मुष्टिबन्धेन शूलं विष्टभ्य निर्मलः ॥ जघान कुम्भदेशे तु कपाली गजदानवम् ॥४०॥ ततो दशापि ते रुद्रा निर्मलायोमये रणे ॥ जघ्नुः शूलैस्तु दैत्येंद्रं शैलवर्ष्माणमाहवे ॥ ४१ ॥ सुस्राव शोणितं पश्चात्सर्वस्रोतस्सु तस्य वै ॥ शूलरक्तेन रुद्रस्य शुशुभे गजदानवः ॥ ४२ ॥ प्रोत्फुल्लामलनीलाब्जं शरदीवामलं सरः ॥ भस्मशुभ्रतनुच्छाये रुद्रै हंसैरिवावृतम् ॥ ४३ ॥ क्रुद्धं कपालिनं दैत्यः प्रचलत्कर्णपल्लवः ॥ भवं[2] च दन्तैर्बिभिदे नाभिदेशे गजासुरः ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वानुरक्तं रुद्राभ्यां नवरुद्रास्ततो द्रुतम्[3] ॥ विव्यधुर्विशिखैः शूलैः शरीरममरद्विषः ॥ ४५ ॥ ततः कपालिनं त्यक्त्वा भवं चासुरपुंगवः ॥ वेगेन कुपितो दैत्यो नव रुद्रानुपाद्रवत् ॥ ममर्द चरणाघातैर्दन्तैश्चापि करेण च ॥ ४६ ॥ ततोऽसौ शूलयुद्धेन श्रममासादितो यदा ॥ तदा कपाली जग्राह करमस्यामरद्विषः ॥ ४७ ॥ भ्रामयामास चातीव वेगेन च गजासुरम् ॥ दृष्ट्वा श्रमातुरं दैत्यं किंचिच्छ्यावितजीवितम् ॥ ४८ ॥ निरुत्साहं रणे तस्मिन्गतयुद्धोत्सवोऽभवत् ॥ ततो भ्रमत एवास्य चर्म उत्कृत्त्य भैरवम् ॥ ४९ ॥ स्रवत्सर्वांगरक्तौघं चकारांबरमात्मनः ॥ तुष्टुवुस्तं तदा देवा बहुधा बहुभिः स्तवैः ॥ ५० ॥ ऊचुश्चैनं च यो हन्यात्स म्रियेत ततस्त्वसौ ॥ दृष्ट्वा कपालिनो रूपं गजचर्मांबरावृतम् ॥ ५१ ॥ वित्रेसुर्दुद्रुवुर्जघ्नुर्निपेतुश्च सहस्रशः ॥ एवं विलुलिते तस्मिन्दानवेन्द्रे महाबले ॥ ५२ ॥ गजं मत्तमथारुह्य शतदुन्दुभिनादितम् ॥ निमिरभ्यपतत्तूर्णं सुरसैन्यानि लोडयन् ॥ ५३ ॥ यांयां निमिगजो याति दिशं तांतां सवाहनाः ॥ दुद्रुवुश्चुक्रुशुर्देवा भयेनाकंपिता मुहुः ॥ ५४ ॥ गन्धेन सुरमातंगा दुद्रुवुस्तस्य हस्तिनः ॥ पलायितेषु सैन्येषु सुराणां पाकशासनः ॥ ५५ ॥ तस्थौ दिक्पालकैः सार्धमष्टभिः केशवेन च ॥ संप्राप्तस्तस्य मातंगो यावच्छक्रगजं प्रति ॥ ५६ ॥ तावच्छक्रगजो भीतो मुक्त्वा नादं सुभैरवम् ॥ ध्रियमाणोऽपि यत्नेन चकोर इव तिष्ठति ॥ ५७ ॥ पलायति गजे तस्मिन्नारूढः पाकशासनः ॥ विपरीतमुखं युद्धं दानवेन्द्रेण सोऽकरोत् ॥ ५८ ॥ शतक्रतुस्तु शूलेन निमिं वक्षस्यताडयत् ॥ गदया दंतिनं तस्य गल्लदेशेहनद्भृशम् ॥ ५९ ॥ तं प्रहारमचिंत्यैव निमिर्निर्भयपौरुषः ॥

---

[1] मुखे अग्रभागे सितं सुमृष्टत्वात्--शितं तीक्ष्णीकृतं च=सितशितम् । एतादृशं शूलम् । [2] कथंचिद्दंतैः--इ० पा० । [3] अद्रवन्--इ० पा० ।

ऐरावतं कटीदेशे मुद्गरेणाभ्यताडयत् ॥ ६० ॥ स हतो मुद्गरेणाथ शक्रकुञ्जर आहवे ॥ जगाम पश्चात्पद्भ्यां च पृथिवीं भूधराकृतिः ॥
॥ ६१ ॥ लाघवात्क्षिप्रमुत्थाय ततोऽमरमहागजः ॥ रणादपससर्पाथ भीषितो निमिहस्तिना ॥ ६२ ॥ ततो वायुर्ववौ रूक्षो बहुशर्करपांशुलः ॥
सम्मुखो निमिमातंगोऽकंपनोऽचलकंपनः ॥ स्रुतरक्तो बभौ शैलो [1]धनधातुह्रदो यथा ॥ ६३ ॥ धनेशोऽपि गदां गुर्वीं तस्य दानव[2]हस्तिनः ॥
मुमोच वेगान्यपतत्सा गदा तस्य मूर्धनि ॥ ६४ ॥ गजो गदानिपातेन स तेन परिमूर्छितः ॥ दंतैर्भित्वा धरां वेगात्पपाताचलसन्निभः ॥ ६५ ॥
पतिते च गजे तस्मिन्सिंहनादो महानभूत् ॥ सर्वतः सुरसैन्यानां गजबृंहितबृंहितः ॥ ६६ ॥ हेषारवेण चाश्वानां रणास्फोटैश्च धन्विनाम् ॥
गजं तं निहतं दृष्ट्वा निमिं चापि पराङ्मुखम् ॥ ६७ ॥ सुराणां सिंहनादं च सन्नादितदिगंतरम् ॥ जंभो जज्वाल कोपेन संदीप्त इव पावकः ॥
॥ ६८ ॥ ततः स कोपरक्ताक्षो धनुष्यारोप्य सायकम् ॥ तिष्ठेति चाब्रवीत्तारं सारथिं चाप्यनंदयत् ॥ ६९ ॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्य धनुष्याहितसा
यकम् ॥ शतक्रतुरदीनात्मा दृढमादत्त कार्मुकम् ॥ ७० ॥ बाणं च तैलधौताग्रमर्धचंद्रमजिह्मगम् ॥ ७१ ॥ तेनास्य सशरं चापं चिच्छेद बलवृ
त्रहा ॥ अपास्य तद्धनुश्छिन्नं जंभो दानवनंदनः ॥ ७२ ॥ अन्यत्कार्मुकमादाय वेगवद्भारसाधनम् ॥ शरांश्चाशीविषाकारांस्तैलधौतानजिह्मगान् ॥
॥ ७३ ॥ शक्रं विव्याध दशभिर्जत्रुदेशे च पत्रिभिः ॥ हृदये च त्रिभिश्चैव द्वाभ्यां च स्कन्धयोर्द्वयोः ॥ ७४ ॥ शक्रोपि दानवेन्द्राय बाणजालम
भीरयन् ॥ अप्राप्तान्दानवेन्द्रस्तु शरांश्छक्रभुजेरितान् ॥ ७५ ॥ चिच्छेद शतधाऽऽकाशे शरैरग्निशिखोपमैः ॥ ततश्च शरजालेन देवेन्द्रो दानवेश्व
रम् ॥ ७६ ॥ आच्छादयत यत्नेन वर्षास्विव घनैर्नभः ॥ दैत्योऽपि बाणजालेन विव्याध सायकैः शितैः ॥ ७७ ॥ यथा वायुर्घनाटोपं यदवार्यं
दिशां मुखे ॥ शक्रोऽथ क्रोधसंरंभान्न विशेषयते यदा ॥ ७८ ॥ दानवेन्द्रं तदा चक्रे गंधर्वास्त्रं महाद्भुतम् ॥ ततोऽस्य तेजसा व्याप्तमभूद्गगनगोच
रम् ॥ ७९ ॥ गन्धर्वनगरैश्चापि नानाप्राकारतोरणैः ॥ मुंचद्भिरद्भुताकारैरस्त्रवृष्टिं समंततः ॥ ८० ॥ तयास्त्रवृष्ट्या दैत्यानां हन्यमाना महाचमूः ॥
जंभं शरणमागच्छत्त्राहित्राहीति भारत ॥ ८१ ॥ ततो जंभो महावीर्यो विनद्य प्रहसन्मुहुः ॥ स्मरन्साधुसमाचारं दैत्यानामभयं ददौ ॥ ८२ ॥
ततोऽस्त्रं मौशलंनाम मुमोच सुमहाभयम् ॥ अथोग्रमुसलैः सर्वमभवत्पूरितं जगत् ॥ ८३ ॥ तैश्च भग्नानि सर्वाणि गंधर्वनगराणि च ॥ अथोग्रैक
प्रहारेण रथमश्वं गजं सुरम् ॥८४॥ चूर्णयामास तत्क्षिप्रं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ततः सुराधिपः शक्रस्त्वाष्ट्रमस्त्रमुदैरयत् ॥ ८५ ॥ संध्यमाने ततश्चास्त्रे

---

[1] वनधातुह्रदो यथा—इ० पा० । [2] शरीरे--इति शेषः ।

निश्चेरुः पावकार्चिषः ॥ ततो यंत्रमया विद्याः प्रादुरासन्सहस्रशः ॥८६॥ तैर्यंत्रैरभवद्युद्धमंतरिक्षं वितारकम् ॥ तैर्यंत्रैर्मौशलं भग्नं हन्यंते चासुरास्तदा[1]
॥८७॥ शैलास्त्रं मुमुचे जंभो यंत्रसंघातचूर्णनम् ॥ व्यामप्रमाणैरुपलैस्ततो वर्षः [2]प्रवर्तत॥८८॥त्वाष्ट्रेण निर्मितान्याशु यानि यंत्राणि भारत ॥ तेनोपल
निपातेन गतानि तिलशस्ततः॥८९॥ततः शिरस्सु देवानां शिलाः पेतुर्महाजवाः॥ दारयंत्यश्च वसुधां चतुरंगबलं च तत् ॥ ९० ॥ ततो वज्रास्त्रमकरोत्स
हस्राक्षः पुरंदरः॥ततः शिलामहावर्षं व्यशीर्यंत समंततः ॥९१॥ ततः प्रशांतैः शैलास्त्रैर्जंभो भूधरसन्निभः ॥ ऐषीकमस्त्रमकरोच्चूर्णितान्यपराक्रमः॥९२॥
ऐषीकेणागमन्नाशं वज्रास्त्रं गिरिदारणम् ॥ विजृंभत्यथ चैषीके परमास्त्रेऽतिदारुणे ॥ ९३ ॥ जज्वलुर्देवसैन्यानि सस्यंदनगजानि च ॥ दह्यमानेष्व
नीकेषु तेजसास्त्रस्य सर्वतः ॥ ९४ ॥ आग्नेयमस्त्रमकरोद्बलहा पाकशासनः ॥ तेनास्त्रेण च तन्नाशमैषीकमगमत्तदा ॥ ९५ ॥ तस्मिन्प्रतिहते
चास्त्रे पावकास्त्रं व्यजृंभत ॥ जज्वाल सेना जंभस्य रथः सारथिरेव च ॥ ९६ ॥ ततः प्रतिहतास्त्रोऽसौ दैत्येंद्रः प्रतिभानवान् ॥ वारुणास्त्रं मुमोचाथ
शमनं पावकार्चिषाम् ॥ ९७ ॥ ततो जलधरैर्व्योम स्फुरद्विद्युल्लताकुलैः ॥ [3]गंभीराक्षसमाधारैश्चाभ्यपूर्यत मेदिनी ॥ ९८ ॥ करींद्रकरतुल्याभिर्धा
राभिः पूरितं जगत् ॥ शांतमाग्नेयमस्त्रं च विलोक्येंद्रश्चकार ह ॥ ९९ ॥ वायव्यमस्त्रमतुलं तेन मेघा ययुः क्षयम् ॥ वायव्यास्त्रबलेनाथ निर्धूते
मेघमंडले ॥ १०० ॥ बभूवानाविलं व्योम नीलोत्पलदलप्रभम् ॥ वायुना चातिरूपेण कंपिताश्चैव दानवाः ॥१०१॥ न शेकुस्तत्र ते स्थातुं रणेऽपि
बलिनोऽपि ये ॥ जंभस्ततोऽभवच्छैलो दशयोजनविस्तृतः ॥ १०२ ॥ मारुतप्रतिघातार्थं दानवानां बलाधिपः ॥ नानाश्चर्यसमायुक्तो नानाद्रुम
लतावृतः ॥ १०३ ॥ ततः प्रशमिते वायौ दैत्येंद्रे पर्वताकृतौ ॥ महाशनिं वज्रमयीं मुमोचाशु शतक्रतुः ॥ १०४ ॥ तयाशन्या पतितया दैत्यस्याच
लरूपिणः ॥ कंदराणि व्यशीर्यंत समंतान्निर्झराणि च ॥१०५॥ ततः सा दानवेंद्रस्य शैलमाया न्यवर्तत ॥ निवृत्तशैलमायोऽथ दानवेंद्रो मदोत्कटः
॥ १०६ ॥ बभूव कुंजरो भीमो महाशैलमयाकृतिः ॥ममर्द च सुरानीकं दंतैश्चाभ्यहनत्सुरान् ॥ १०७॥ बभंज पृष्ठतः कांश्चित्करेणाकृष्य दानवः ॥
ततः क्षपयतस्तस्य सुरसैन्यानि वृत्रहा ॥ १०८ ॥ अस्त्रं त्रैलोक्यदुर्धर्षं नारसिंहं मुमोच ह ॥ ततः सिंहसहस्राणि निश्चेरुर्मंत्रतेजसा ॥ १०९ ॥
हृष्टदंष्ट्राट्टहासानि क्रकचाभनखानि च ॥ तैर्विपाटितगात्रोऽसौ गजमायां व्यपोहयत् ॥ ११० ॥ ततश्चाशीविषो घोरोऽभवत्फणसमाकुलः ॥ विष
निःश्वासनिर्दग्धसुरसैन्यमहारथः ॥ १११ ॥ ॥ ततोऽस्त्रं गारुडं चक्रे शक्रः संप्रहरन्रणे ॥ ततस्तस्माद्गरुत्मंतः सहस्राणि विनिर्ययुः ॥ ११२ ॥

---

[1] तथा--इ०पा० । [2] अत्राडभाव आर्षः—प्रावर्तत । [3] गंभीराक्षाः गजाः तत्समाः आधाराः करकपाषाणाः येषां तैः । अयमेवार्थो युक्तः प्रतिभाति ।

तैर्गरुत्मद्भिरासाद्य जंभं भुजगरूपिणम् ॥ कृतस्तु खंडशो दैत्यः सास्य माया व्यनश्यत ॥ ११३ ॥ मायायां च प्रनष्टायां ततो जंभो महासुरः ॥ चकार रूपमतुलं चंद्रादित्यपदानुगम् ॥ ११४ ॥ विवृत्तनयनो ग्रस्तुमियेष सुरपुंगवान् ॥ ततोऽस्य प्राविशद्वक्रं समहारथकुंजरा ॥ ११५ ॥ सुरसेनाऽभवद्भीमं पातालोत्तालतालुकम् ॥ सैन्येषु ग्रस्यमानेषु दानवेन बलीयसा ॥ ११६ ॥ शक्रो दीनत्वमापन्नः श्रांतवाहनवाहनः ॥ कर्तव्यतां नाध्यगच्छत्प्रोवाचेदं जनार्दनम् ॥ ११७ ॥ किमनंतरमेवास्ति कर्तव्यं नो विशेषतः ॥ तदादिश घटामोऽस्य दानवस्य युयुत्सतः ॥ ११८ ॥ ततो हरिरुवाचेदं वज्रायुधमुदारधीः ॥ न सांप्रतं रणं त्याज्यं शत्रुकातरभैरवम् ॥ ११९ ॥ मा गच्छ मोहं मा गच्छ क्षिप्रमस्त्रं स्मर प्रभो ॥ नारायणास्त्रं प्रयतः श्रुत्वेति मुमुचे स च ॥ १२० ॥ एतस्मिन्नंतरे दैत्यो विवृतास्योऽग्रसत्क्षणात् ॥ त्रीणित्रीणि च लक्षाणि किंनरोरगरक्षसाम् ॥ १२१ ॥ ततो नारायणास्त्रं च निपपातास्य वक्षसि ॥ महास्त्रभिन्नहृदयः सुस्राव रुधिरं च सः ॥१२२॥ ततः स्वतेजसा रूपं तस्य दैत्यस्य नाशितम् ॥ ततश्चां तर्दधे दैत्यः कृत्वा हासं महोत्कटम् ॥ १२३ ॥ गगनस्थः स दैत्येंद्रः शस्त्राशनिमतींद्रियः[1] ॥ मुमोच सुरसैन्यानां संहारकरणीं पराम् ॥ १२४ ॥ तथा परश्वधांश्चक्रवज्रबाणान्समुद्गरान् ॥ कुंतान्खड्गान्भिंडिपालानयोमुखगुडांस्तथा ॥ १२५ ॥ ववर्ष दानवो रोषादवध्यानक्षयानपि ॥ तैरस्त्रै र्दानवोन्मुक्तैर्देवानीकेषु भीषणैः ॥१२६॥ बाहुभिर्धरणी पूर्णा शिरोभिश्च सकुंडलैः ॥ ऊरुभिर्गजहस्ताभैः करींद्रैश्चाचलोपमैः ॥ १२७ ॥ भग्नेषा दंडचक्राक्षै रथैश्च रथिभिः सह ॥ दुःसंचाराभवत्पृथ्वी मांसशोणितकर्दमा ॥ १२८ ॥ रुधिरौघह्रदावर्ता गजदेहशिलोच्चया ॥ कबंधनृत्यबहुला महासुरप्रवाहिनी ॥ १२९ ॥ शृगालगृध्रध्वांक्षाणां[2] परमानंदकारिणी ॥ पिशाचजातिभिः कीर्णं पीत्वाऽऽमिषं सशोणितम् ॥ १३० ॥ असंभ्रमाभिर्भार्याभिः सह नृत्यद्भिरुद्धता ॥ काचित्पत्नी प्रकुपिता गजकुंभांतमौक्तिकैः ॥ १३१ ॥ पिशाचो यत्र चाश्वानां खुरानेकत्र चा[3]करोत् ॥ कर्णपूरेषु मोदंते पश्यंत्यन्याः सरोषतः ॥ १३२ ॥ प्रसादयंति बहुधा महाकर्णार्थकोविदाः ॥ केचिद्वदन्ति भो देवा भो दैत्याः प्रार्थयामहे ॥ १३३ ॥ आकल्पमेवं योद्धव्यमस्माकं तृप्तिहेतवे ॥ केचिदूचुरयं दैत्यो देवोयमतिमांसलः ॥ १३४ ॥ म्रियते यदि संग्रामे धातुर्दद्मोऽपर्यां[4]चितम् ॥ केचिद्युध्यत्सु वीरेषु सृक्किणी संलिहंति च ॥ १३५ ॥ एतेन पयसा विद्मो दुर्जनः सुजनो यथा ॥ केचिद्रक्तनदीनां च तीरेष्वास्तिक्यबुद्धयः ॥ १३६ ॥

---

१ अतींद्रियः--गुप्तरूपः—इत्यर्थोऽत्र बोध्यः । २ ध्वांक्षाः—काकाः—इत्यर्थः । ३ अलंकारार्थमिति शेषः । ४ नमस्यितं पूजादि इत्यर्थः । ५ केचित्पिशाचा वीरेषु युध्यत्सु सत्सु तद्रक्तरसास्वादसमुत्सुकतया मुखे पानीयम् (अम्लवद्वस्तु दृष्ट्वा यथा निःसृतं भवति तथा) यन्निरसरत्—एतेन पयसा मुखनिष्यन्दिना अयं योधः सुरसदेहो वा विदुष्टरसदेहो वा इति विद्मः ज्ञास्यामः इति मनसि निधाय ओष्ठप्रान्तभागौ संलिहन्ति । तन्निःसरज्जलं प्राशितुं सृक्किणी संलिहन्तीत्यर्थः ।

पितॄन्देवांस्तर्पयंति शोणितैश्चामिषैः शुभैः ॥ केचिदामिषराशिस्था दृष्ट्वान्यस्य करामिषम् ॥ १३७ ॥ देहिदेहीति वा[1]शंतो धनिनः
कृपणा यथा ॥ केचित्स्वयं प्रतृप्ताश्च दृष्ट्वा वै खादतः परान् ॥ १३८ ॥ सरोषमोष्ठौ निर्भुज्य पश्यंत्येवात्यसूयया ॥ केचित्स्वमुदरं
क्रुद्धा निंदंति ताडयंति च ॥ १३९ ॥ सर्वभक्षमभीप्संत[2]स्तृप्ताः परधनं यथा ॥ केचिदाहुरद्य एव श्लाघ्या सृष्टिस्तु वेधसः ॥ १४० ॥ सुप्रभातं
सुनक्षत्रं पूर्वमासीद्वृथैव तत् ॥ एवं बहुविधालापे पलादानां ततस्ततः ॥ १४१ ॥ अदृश्यः समरे जंभो देवाञ्छस्त्रैरचूर्णयत् ॥ ततः शक्रो
धनेशश्च वरुणः पवनोऽनलः ॥ १४२ ॥ यमोऽथ निर्ऋतिश्चापि दिव्यास्त्राणि महाबलाः ॥ आकाशे मुमुचुः सर्वे दानवायाभिसंध्य तु ॥
॥ १४३ ॥ व्यर्थतां जग्मुरस्त्राणि देवानां दानवं प्रति ॥ यथातिक्रूरचित्तानामार्ये कृत्यशतान्यपि ॥ १४४ ॥ गतिं न विविदुश्चापि श्रांता दैत्याश्च
देवताः ॥ दैत्यास्त्रभिन्नसर्वांगा गावः शीतार्दिता इव ॥ १४५ ॥ परस्परं व्यलीयंत हाहाकिंभाविवादिनः ॥ तामवस्थां हरिर्दृष्ट्वा देवाञ्छक्रमुवाच
ह ॥ १४६ ॥ अघोरमंत्रं स्मर देवराज अस्त्रं हि यत्पाशुपतप्रभावम् ॥ रुद्रेण तुष्टेन तव प्रदत्तमव्याहतं वीरवराभिघाति ॥ १४७ ॥ एवं स शक्रो हरि
बोधितस्तदा प्रणम्य देवं वृषकेतुमीश्वरम् ॥ समाददे बाणममित्रघातनं संपूजितं दैवरणेऽर्द्धचंद्रम् ॥ १४८ ॥ धनुष्यजय्ये विनियोज्य बुद्धिमान्न्य
योजयत्तत्र अघोरमंत्रम् ॥ १४९ ॥ ततो वधायाशु मुमोच तस्य वा आकृष्य कर्णांतमकुंठदीधितिम् ॥ अथासुरः प्रेक्ष्य महास्त्रमापतद्विसृज्य मायां
सहसा व्यवस्थितः ॥१५०॥ प्रवेपमानेन मुखेन युज्यताचलेन गात्रेण च संभ्रमाकुलः ॥ ततस्तु तस्यास्त्रवराभिमंत्रितः शरोऽर्धचंद्रः प्रसभं महारणे
॥ १५१ ॥ पुरंदरस्येष्वसनप्रमुक्तो मध्यार्कबिंबं वपुषा विडंबयन् ॥ १५२ ॥ किरीटकूटस्फुरकांतिसंकुलं सुगंधिनानाकुसुमाधिवासितम् ॥
प्रकीर्णधूमज्वलनाभमूर्धजं न्यपातयज्जंभशिरः सकुंडलम् ॥ १५३ ॥ तस्मिन्निंद्रहते जंभे प्रशशंसुः सुरा बहु ॥ वासुदेवोऽपि भगवान्साधु
साध्विति चाब्रवीत् ॥ १५४ ॥ ततो जंभं हतं दृष्ट्वा दानवेन्द्राः पराङ्मुखाः ॥ सर्वे ते भग्नसंकल्पा दुद्रुवुस्तारकं प्रति ॥ १५५ ॥ तांश्च
त्रस्तान्समालोक्य श्रुत्वा स चतुरो हतान् ॥ सारथिं प्रेरयामास याहींद्रं लघु[3] संगरे ॥ १५६ ॥ तथेत्युक्त्वा स च प्रायात्तारके रथमास्थिते ॥ साव
लेपं च सक्रोधं सगर्वं सपराक्रमम् ॥ १५७ ॥ साविष्कारं सधिक्कारं प्रयातो दानवेश्वरः ॥ स युक्तं रथमास्थाय सहस्रेण गरुत्मताम् ॥ १५८ ॥
सर्वायुधपरिष्कारं सर्वास्त्रपरिरक्षितम् ॥ त्रैलोक्यऋद्धिसंपन्नं कल्पांतांतकनादितम् ॥ १५९ ॥ सैन्येन महता युक्तो नादयन्विदिशो दिशः ॥

---

[1] वाशन्तः शब्दायमानाः । वाशृ शब्दे धातुः । [2] ह्यतृप्ता निधनं यथा—इ० पा० । [3] लघु--क्षिप्रमित्यर्थः ।

सहस्राक्षश्च तं दृष्ट्वा त्यक्त्वा वाहनदंतिनम् ॥ १६० ॥ रथं मातलिना युक्तं तप्तहेमपरिष्कृतम् ॥ चतुर्योजनविस्तीर्णं सिद्धसंघपरिष्कृतम् ॥१६१॥ गंधर्वकिंनरोद्गीतमप्सरोनृत्यसंकुलम् ॥ १६२ ॥ सर्वायुधमहाबाधं महारत्नसमाचितम् ॥ अध्यतिष्ठत्तं रथं च परिवार्य समंततः ॥ १६३ ॥ दंशिता[1] लोकपालाश्च तस्थुः सगरुडध्वजाः ॥ ततश्चचाल वसुधा ववौ रूक्षो मरुद्गणैः[2] ॥ १६४ ॥ चेलुश्च सागराः सप्त तथाऽनश्यद्रवेः प्रभा ॥ ततो जज्वलुरस्त्राणि ततोऽकंपंत वाहनाः ॥ १६५ ॥ ततः समस्तमुद्वृत्तं ततोदृश्यत तारकः ॥ एकतस्तारको दैत्यः सुरसंघास्तथैकतः ॥ १६६ ॥ लोकावसादमेकत्र लोकोद्धरणमेकतः ॥ चराचराणि भूतानि भयविस्मयवंति च ॥ १६७ ॥ प्रशशंसुः सुराः पार्थ तदा तस्मिन्समागमे ॥ १६८ ॥ अस्त्राणि तेजांसि धनानि योधा यशो बलं वीरपराक्रमाश्च ॥ सत्त्वौजसान्यंग बभूवुरेषां देवासुराणां तपसः परं तु नः ॥ १६९ ॥ अथाभिमुखमायांतं देवा विनतपर्वभिः ॥ बाणैरनलकल्पाग्रैर्विव्यधुस्तारकं प्रति ॥ १७० ॥ स तानचिंत्य दैत्येंद्रो देवबाणक्षतान्हृदि ॥ बाणैर्व्योम दिशः पृथ्वीं पूरयामास दानवः ॥ १७१ ॥ नारायणं च सप्तत्या नवत्या च हुताशनम् ॥ दशभिर्मारुतं मूर्ध्नि यमं दशभिरेव च ॥ १७२ ॥ धनदं चैव सप्तत्या वरुणं च तथाष्टभिः ॥ विंशत्या निर्ऋतिं दैत्यः पुनश्चाष्टभिरेव च ॥ १७३ ॥ विव्याध पुनरेकैकं दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥ तथा च मातलिं दैत्यो विव्याध त्रिभिराशुगैः ॥ १७४ ॥ गरुडं दशभिश्चैव महिषं नवभिस्तथा ॥ पुनर्दैत्योऽथ देवानां तिलशो नतपर्वभिः ॥ १७५ ॥ चकार वर्मजालानि चिच्छेद च धनूंषि च ॥ ततो विकवचा देवा विधनुष्काः प्रपीडिताः ॥ १७६ ॥ चापान्यन्यानि संगृह्य यावन्मुंचंति सायकान् ॥ तावद्बाणं समाधाय कालानलसमप्रभम् ॥ १७७ ॥ ताडयामास शक्रं स हृदि सोपि मुमोच ह ॥ ततोंऽतरिक्षमालोक्य दृष्ट्वा सूर्यशताकृती ॥ १७८ ॥ तार्क्ष्ये विष्णू समाजघ्ने शराभ्यां तावमुह्यताम् ॥ प्रेतनाथस्य वह्नेश्च वरुणस्य शितैः शरैः ॥ १७९ ॥ निर्ऋतेश्चाकरोत्कार्यं भीतभीतं विमोहयन् ॥ निरुच्छ्वासं समाहृत्य चक्रे बाणैः समीरणम् ॥ १८० ॥ ततः प्राप्य हरिः संज्ञां प्रोत्साह्य च दिशां पतीन् ॥ बाणेन सारथेः कायाच्छिरोऽहार्षीत्सकुण्डलम् ॥ १८१ ॥ धूमकेतोर्ज्वलत्क्रुद्धस्तस्य च्छित्त्वा न्यपातयत् ॥ दैत्यराजकिरीटं च चिच्छेद वासवस्ततः ॥ १८२ ॥ धनेशश्च धनुः क्रुद्धो बिभेद बहुधा शरैः ॥ वायुश्चक्रे च तिलशो रथं वा क्षोणिकूबरम् ॥ १८३ ॥ निर्ऋतिस्तिलशो वर्म चक्रे बाणैस्ततो रणे ॥ कृत्वैतदतुलं कर्म तिष्ठतिष्ठेति चाब्रुवन् ॥ १८४ ॥ लिहंतः सृक्किणीं देवा वासुदेवादयस्तदा ॥ दृष्ट्वा तत्कर्म देवानां तारकोऽतुलविक्रमः ॥ १८५ ॥

---

१ दंशिताः—शस्त्रास्त्रैः संनद्धाः—इत्यर्थः । २ मरुत्—वायुः—गणैः—सहेति शेषः ।

मुमोच मुद्गरं भीमं सहस्राक्षाय संगरे ॥ दृष्ट्वा मुद्गरमायांतमनिवार्यं रणाजिरे ॥ १८६ ॥ रथादाप्लुत्य धरणीमगमत्पाकशासनः ॥ मुद्गरोऽपि रथोपस्थे पपात परुषस्वनः ॥ १८७ ॥ स रथं चूर्णयामास न ममार च मातलिः ॥ गृहीत्वा पट्टिशं दैत्यो जघानोरसि केशवम् ॥ १८८ ॥ स्कन्धे गरुत्मतः सोऽपि निषसाद विचेतनः ॥ खड्गेन राक्षसेन्द्रं च भित्त्वा भूमावपातयत् ॥ १८९ ॥ यमं च पातयामास भूमौ दैत्यो मुखे हतम् ॥ वह्निं च भिंडिपालेन चक्रे हत्वा विचेतनम् ॥ १९० ॥ वायुं पदा तदाक्षिप्य पातयामास भूतले ॥ धनेशं तद्धनुष्कोट्या कुट्टयामास कोपनः ॥ १९१ ॥ ततो देवनिकायानामेकैकं क्षणमात्रतः ॥ तेषामेव जघानासौ शस्त्रैर्बालान्यथा गुरुः ॥ १९२ ॥ लब्धसंज्ञस्ततो विष्णुश्चक्रं जग्राह दुर्धरम् ॥ दानवेंद्रवसामेदोरुधिरेणाभिरंजितम् ॥ १९३ ॥ मुमोच दानवेंद्रस्य दृढं वक्षसि केशवः ॥ पपात चक्रं दैत्यस्य पतितं भास्करद्युति ॥ १९४ ॥ व्यशीर्यताथ कायेऽस्य नीलोत्पलमिवाश्मनि ॥ ततो वज्रं महेन्द्रोऽपि प्रमुमोचार्चितं चिरम् ॥ १९५ ॥ तस्मिञ्जयाशा शक्रस्य दानवेन्द्राय संयुगे ॥ तारकस्य च संप्राप्य शरीरं शौर्यशालिनः ॥ १९६ ॥ विशीर्यत विकीर्णार्चिः शतधा खण्डशो गतम् ॥ ततो वायुरदीनात्मा वेगेन महता नदन् ॥ १९७ ॥ ज्वलितज्वलनाभासमंकुशं प्रमुमोच ह ॥ विशीर्णं तस्य तच्चांगे दृष्ट्वा वायुर्महारुषा ॥ १९८ ॥ ततः शैलेन्द्रमुत्पाट्य पुष्पितद्रुमकंदरम् ॥ चिक्षेप दानवेन्द्राय दशयोजनविस्तृतम् ॥ १९९ ॥ महीधरं तमायांतं सस्मितं दैत्यपुंगवः ॥ जग्राह वामहस्तेन बालः कन्दुकलीलया ॥ २०० ॥ ततस्तेनैव चाहत्य पातयामास चांतकम् ॥ दण्डं ततः समुद्यम्य कृतांतः क्रोधमूर्छितः ॥ २०१ ॥ दैत्येन्द्रमूर्ध्नि चिक्षेप भ्राम्य वेगेन दुर्जयम् ॥ सोऽसुरस्यापतन्मूर्ध्नि दैत्यस्तं जगृहे स्मयन् ॥ २०२ ॥ कल्पांतलोकदहनो ज्वलनो रोषसंज्वलन् ॥ शक्तिं चिक्षेप दुर्धर्षां दानवेन्द्राय संयुगे ॥ २०३ ॥ ततः शिरीषमालेव सास्य वक्षस्यराजत ॥ ततः खड्गं समाकृष्य कोशादाकाशनिर्मलम् ॥ २०४ ॥ द्युतिभासितत्रैलोक्यं लोकपालोऽपि निर्ऋतिः ॥ चिक्षेप दानवेन्द्राय तस्य मूर्ध्नि पपात ह ॥ २०५ ॥ पतितश्चागमत्खड्गः स शीघ्रं शतखण्डताम् ॥ जलेशश्च ततः क्रुद्धो महाभैरवरूपिणम् ॥ २०६ ॥ मुमोच पाशं दैत्येन्द्रभुजबन्धाभिलाषुकः ॥ स दैत्यभुजमासाद्य पाशः सद्यो व्यपद्यत ॥२०७॥ स्फुटितः क्रकचक्रूरदशनालिरहीश्वरः ॥ ततोऽश्विनौ सचंद्रार्कौ साध्याश्च वसवश्च ये ॥ २०८ ॥ यक्षराक्षसगन्धर्वाः सर्पाश्चास्त्रैः पृथग्विधैः ॥ जघ्नुर्दैत्येश्वरं सर्वे भूयशस्ते महाबलाः ॥२०९॥ न चास्त्राण्यस्यासज्जन्त गात्रे वज्राचलोपमे ॥ ततो देवानवप्लुत्य तारको दानवाधिपः ॥ २१० ॥

जघान कोटिशः क्रुद्धो मुष्टिपार्ष्णिभिरेव च ॥ तथाविधं तस्य वीर्यमालोक्य भगवान्हरिः ॥ २११ ॥ पलायध्वमहो देवा वदन्नन्तर्हितोऽभवत् ॥ शक्रादयस्ततो देवाः पलायनकृतादराः ॥ २१२ ॥ कालनेमिमुखैर्दैत्यैरुपरुद्धा मदोत्कटैः ॥ मुष्टिभिः पादघातैश्च केशेष्वाकृष्य तैर्मुदा ॥ २१३ ॥ तारिताः शुष्कसरितं देवमार्गाश्च दंशिताः ॥ बहुधा चाप्यकृष्यंत लोकपाला महासुरैः ॥ २१४ ॥ ततो निनादः संजज्ञे दैत्यानां बलशालिनाम् ॥ कम्पयन्पृथिवीं द्यां च पातालानि च भारत ॥ २१५॥ जयेति मुदिता दैत्यास्तुष्टुवुस्तारकं तदा॥शंखांश्च पूरयामासुः कुन्देन्दुसदृशप्रभान् ॥२१६॥ धनुर्बाणरवांश्चोग्रान्कराघातांश्च चक्रिरे ॥ भृशं हर्षान्विता दैत्या नेदुश्च ननृतुर्मुहुः ॥ २१७ ॥ ततो देवान्पुरस्कृत्य [1]पशुपालः पशूनिव ॥ दैत्येन्द्रो रथमास्थाय जगाम सहितोऽसुरैः ॥ २१८ ॥ महीसागरकूलस्थं तारकः स पुरं बली ॥ योजनद्वादशायामं [2]ताम्रप्राकारशोभितम् ॥२१९॥ प्रासादैर्बहुभिः कीर्णं दिव्याश्चर्योपशोभितम् ॥ यत्र शब्दास्त्रयो नैव जीर्यंते चानिशं पुरे ॥२२०॥ गीतघोषश्च व्याघोषो भुज्यंतां विषयास्त्विति ॥ तत्प्रविश्य पुरं राजा जगाम स्वकमालयम् ॥२२१॥ महोत्सवेन महता पुत्रस्त्रीप्रतिनंदितः ॥ तत्र दिव्यां सभां राजा प्राप्य सिंहासनस्थितः ॥२२२॥ स्तूयमानो दितिसुतैरप्सरोभिर्विनोदितः ॥ दिव्यासनस्थैर्दैत्येंद्रैर्वृतः सिंहैरिव प्रभुः ॥२२३॥ एतस्मिन्नंतरे काचिद्दिव्यस्त्री तत्पुरेऽभवत् ॥ विस्मितस्तैर्वृतो दैत्यैः प्रोवाचेदं स्मयन्निव ॥२२४॥ रूपेणानुपमा पार्थ नानाभरणभूषिता ॥ तां दृष्ट्वा तारको राजा भृशं वै विस्मितोऽभवत्॥२२५॥ कासि देवि मम ब्रूहि किं मया रूपसुंदरि ॥ त्वत्समां योषितं नैव दृष्टवंतः पुरा वयम् ॥२२६॥ ॥ स्त्र्युवाच ॥ ॥ अहं त्रैलोक्यलक्ष्मीति विद्धि मां दैत्यसत्तम ॥ अर्जिता तपसा चास्मि त्वया वीर्येण वा विभो ॥ २२७ ॥ वीर्यवंतं त्वनलसं तपस्विनमकातरम् ॥ दातारं चापि भोक्तारं युक्त्या [4]सेवामि तं नरम् ॥ २२८ ॥ भीरुं निर्विण्णमत्यर्थं साध्वीपीडाकरं नरम् ॥ सर्वातिशंकिनं सद्यस्त्यजामि दितिनंदन ॥ २२९ ॥ महेंद्रेण च माता ते यदा सा व्यपमानिता ॥ तदैव त्यक्तप्रायोऽसाविदानीं तव संवशे ॥ २३० ॥ तारकश्च ततः प्राह परमं चेति तां तदा ॥ सा चाविवेश तं देवी त्रिजगत्पूजिता रमा ॥ २३१ ॥ ततो दैत्याधिपं नार्यो दानवानां विभूषिताः ॥ [6]वीरकांस्यमुपादाय वर्धयांचक्रिरे मुदा ॥ २३२ ॥ देवाश्च द्वारि तिष्ठंति बद्धा दैत्यैर्भृशातुराः ॥ उपहस्यमाना नारीभिर्दैत्यैरन्यैश्च नागरैः ॥२३३॥ एतस्मिन्नंतरे विष्णुर्दैत्यरूपं समास्थितः ॥ उपहासकमध्यस्थो गाथे द्वे प्राह बुद्धिमान् ॥२३४॥

---

१ शिशुपालः—इ० पा० । २ इदानीं "खंबायत" इति नाम्ना गुर्जरदेशे प्रसिद्धं नगरमिदम् । ३ पुरस्त्रीप्रतिनंदितः—इ०पा० । ४ परस्मैपदमार्षम् । ५ परमं--बाढं तिष्ठत्यर्थः । ६ वीराणां युद्धाद्विजयमादाय गृहमागतानां नीराजनार्थं यत्कांस्यपात्रं तद्वीरकांस्यपात्रमित्युच्यते ।

इदमल्पतरंनाम यदमीषां च दृश्यते ॥ मातृक्रोधं स्मरन्राजा किंकिं यन्न करिष्यति ॥ २३५ ॥ बलीयांसं समासाद्य न नमेद्यो न चास्ति सः ॥
मर्कवच्छ्वेतबाकीयैरुपायैः स्थीयतां सुराः ॥ २३६ ॥ उपहासमुखेनामी उपदेशं हरेर्मुखात् ॥ समाकर्ण्य ततो देवा मर्करूपेण संस्थिताः ॥ २३७ ॥
नृत्यंतस्ते च बहुधा दैत्याश्चासुरयोषितः ॥ भृशं च नोदयामासुर्मुदा भोज्यानि ते ददुः ॥ २३८ ॥ विष्णुर्दैत्यप्रतीहारं ततः प्रोवाच बुद्धिमान् ॥
विनोदाय महाराज्ञो मर्कानेतान्प्रकीर्तय ॥ २३९ ॥ प्रतीहारस्ततो हृष्टः सभामध्ये विवेश सः ॥ जानुभ्यां धरणीं गत्वा बद्ध्वा च करसंपुटम् ॥
॥ २४० ॥ उवाचानाविलं वाक्यमल्पाक्षरपरिस्फुटम् ॥ दैत्येंद्र मर्कवृंदानि द्वारि तिष्ठंति ते प्रभो ॥ २४१ ॥ भृशं विनोदकारीणि स्पृहा चेद्द्रष्टुमर्ह
सि ॥ तन्निशम्याब्रवीद्राजा किं चिरं क्रियते त्वया ॥ २४२ ॥ क्षत्तां[1] चेति वचः श्रुत्वा कालनेमिं तदाब्रवीत् ॥ मर्कानेतान्महाराजो द्रष्टुमिच्छति
शीघ्रतः ॥ २४३ ॥ रक्षपाल सहैभिस्त्वं राजानमनुकूलय ॥ कालनेमिरुपादाय मर्कान्यातो नृपं ततः ॥ २४४ ॥ मर्कमध्ये विष्णुमर्कों यातस्त्यक्त्वा
च दैत्यताम् ॥ ततस्तारकदैत्यस्य पुरतो ननृतुर्भृशम् ॥२४५॥ मर्का दैत्यकरोत्तालैर्हर्षनादविनोदितैः ॥ ततोऽतिमुदितो राजा तेषां नृत्येन सोऽब्रवी
त् ॥ २४६ ॥ अभयं वो मर्कदेवास्तुष्टो यच्छाम्यहं त्विदम् ॥ मद्गृहे स्थीयतामेव न च कार्यं भयं हृदि ॥२४७॥ इति श्रुत्वा विष्णुमर्कः प्रनृत्यन्नि
दमब्रवीत् ॥ राजन्विज्ञातुमिच्छामस्तव गेहावधिं वयम्॥२४८॥एवमुक्ते प्रहस्याह तारको दैत्यसत्तमः॥त्रिभूमिकं हि मे गेहमिदं यद्भुवनत्रयम् ॥२४९॥
हरिमर्कस्ततः प्राह यद्येवं स्वं वचः स्मर ॥ त्रैलोक्ये विचरंत्वेते मर्का राजन्सुनिर्भयाः ॥ २५० ॥ अश्वमेधशतस्यापि सत्यं राजन्विशिष्यते ॥
धर्ममेनं स्मरन्सत्यं वचनं कुरु दैत्यप ॥ २५१ ॥ ततः सुविस्मितो दैत्यः प्राहेदं वचनं तदा ॥ मर्कटाहो प्रबुद्धोऽसि सत्यं ब्रूहि च को भवान् ॥
॥ २५२ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अहं नारायणोनाम यदि श्रोत्रमुपागतः ॥ देवानां रक्षणार्थाय मर्करूपमुपाश्रितः ॥ २५३ ॥ तच्चेन्मा
न्यतमो धर्मस्तव तद्वचनं स्वकम् ॥ परिपालय ते गेहं विचरंतु सुरास्त्वमी ॥ २५४ ॥ अवलेपश्च राजेंद्र न कर्तव्यस्त्वया हृदि ॥ वीरोऽहमिति
संचिन्त्य पश्यता कालजं बलम् ॥ २५५ ॥ पर्यायैर्हन्यमानानामभिहंता न विद्यते ॥ मौढ्यमेतत्तु यद्द्वेष्टा कर्ताहमिति मन्यते ॥ १५६ ॥ ऋषींश्च
देवांश्च महासुरांश्च त्रैविद्यवृद्धांश्च वने मुनींश्च ॥ कं वापदो[2] नोपनमंति काले कालस्य वीर्यं न तु कर्तुरेतत् ॥ २५७ ॥ न मंत्रबलवीर्येण प्रज्ञया
पौरुषेण वा ॥ अलभ्यं लभ्यते काले काले सुप्तोपि विंदति॥२५८॥ न मातृपितृशुश्रूषा न च दैवतपूजनम् ॥ नान्यो गुणसमाचारः पुरुषस्य सुखा

---

[1] क्षत्ता—द्वारपालः—इत्यर्थः । [2] कं वा पुरुषम् आपदः विपत्तयः न उपनमन्ति अपि तु सर्वानेव ।

वहः ॥ २५९ ॥ न विद्या न तपो दानं न मित्राणि न बांधवाः ॥ शक्नुवंति परित्रातुं नरं कालेन पीडितम् ॥ २६० ॥ नागामिगमनार्थं हि प्रतिघातशतैरपि ॥ शक्नुवंति प्रति[1]व्योढुमृते कालबलं नराः ॥ २६१ ॥ देहवत्पुण्यकर्माणि जीववत्काल उच्यते ॥ द्वयोः समागमे दैत्य कार्याणां सिद्धिरिष्यते ॥ २६२ ॥ अहो दैत्य त्वद्विशिष्टा दैत्यानां कोटयः पुरा॥शाल्म[2]लेस्तूलवत्क्षिप्ताः कालवातेन दुर्दशाः ॥ २६३ ॥ इदं तु लब्ध्वा त्वं स्थानमात्मानं बहु मन्यसे ॥ सर्वभूतभवं देवं ब्रह्माणमिव शाश्वतम् ॥ २६४ ॥ न चेदमचलं स्थानमनंतं चापि कस्यचित् ॥ त्वं तु बालिशया बुद्ध्या ममेदमिति मन्यसे ॥ २६५ ॥ अविश्वास्ये विश्वसिषि मन्यसे चाऽध्रुवं ध्रुवम् ॥ ममेदमिति मोहात्त्वं त्रिलोकीश्रियमीप्ससि ॥ २६६ ॥ नेयं तव न चास्माकं न चान्येषां स्थिरा मता ॥ अतिक्रम्य बहूनन्यांस्त्वयि तावदियं स्थिता ॥ २६७ ॥ कंचित्कालमियं स्थित्वा त्वयि तारक चंचला ॥ पुंश्चलीवातिचपला पुनरन्यं गमिष्यति ॥ २६८ ॥ सरत्नौषधिसंपन्नं ससरित्पर्वताकरम् ॥ तानिदानीं न पश्यामि यैर्भुक्तं भुवनत्रयम् ॥ २६९ ॥ हिरण्यकशिपुर्वीरो हिरण्याक्षश्च दुर्जयः ॥ प्रह्लादो नमुचिर्वीरो विप्रचित्तिर्विरोचनः ॥ २७० ॥ कीर्तिः शू[3]रश्च वीरश्च वातापिरिल्वलस्तथा ॥ अश्वग्रीवः शंबरश्च पुलोमा मधुकैटभौ ॥ २७१ ॥ विश्वजित्प्रमुखाश्चान्ये दानवेंद्रा महाबलाः ॥ कालेन निहताः सर्वे कालो हि बलवत्तरः ॥ २७२ ॥ सर्वैर्वर्षायुतं तप्तं न त्वमेको महातपाः ॥ सर्वे सत्यव्रतपराः सर्वे चासन्बहुश्रुताः ॥ २७३ ॥ सर्वे यथार्हदातारः सर्वे दाक्षायणीसुताः ॥ ज्वलंतः प्रजयंतश्च कालेन प्रतिसंहताः ॥ २७४ ॥ मुंचेच्छां कामभोगेषु मुंचेमं श्रीभवं मदम् ॥ एतदैश्वर्यनाशे त्वां शोकः संपीडयिष्यति ॥२७५॥ शोककाले शुचो मा त्वं हर्षकाले च मा हर्षः[4] ॥ अतीतानागते हि त्वा प्रत्यु[5]त्पन्नेन वर्तय ॥२७६॥ इंद्रं चेदागतः कालः सदा युक्तमतंद्रितम्॥ क्षमस्व न चिराद्दैत्य त्वामप्युपगमिष्यति॥२७७॥को हि स्थातुमलं लोके मम क्रुद्धस्य संयुगे॥ कालस्तु बलवान्प्राप्तस्तेन तिष्ठामि तारक॥ ॥२७८॥त्वमेव वेत्सि मां दैत्य योहं यादृक्पराक्रमः ॥ कल्पेकल्पे महादैत्याः कोटिशोऽर्बुदशो हताः ॥ २७९ ॥ येषां त्वं कोटिभागेऽपि परिपूर्णो न तारक॥ कल्पेकल्पे सृजामीदं ब्रह्मादि सकलं जगत् ॥ २८० ॥ इच्छन्संजीवयाम्येतदनिच्छन्नाशये क्षणात् ॥ न हि त्वां नोत्सहे हंतुं सर्वदैत्यसमायुतम् ॥ २८१ ॥ अंगुल्यग्रेण दैत्येंद्र पुनर्धर्मं न लोपये ॥ यद्यहं प्रवरो भूत्वा धर्मं ब्रह्मवरात्मकम् ॥ २८२ ॥ लोपयामि ततः कं च धर्मोऽयं शरणं व्रजेत् ॥ अहं कर्तेति मा मंस्थाः कर्ता यस्तु सदा प्रभुः ॥ २८३ ॥ सोऽयं कालः पचेद्विश्वं वृक्षे फलमिवागतम् ॥ यैरेव कर्मभिः सौख्यं दुःखं तैरेव

---

[1] प्रतिव्यूढम्--इ० पा० । [2] शाल्मलिवृक्षकार्पासवत्--इत्यर्थः । [3] सुरश्च--इ० पा० । [4] माहृषः--हर्षं न मन्यथाः--इत्यर्थः । [5] प्रत्युत्पन्नेन वर्तमानेन कालेन--इत्यर्थः ।

कर्मभिः ॥ २८४ ॥ प्राप्नोति पुरुषो दैत्य पश्य कालस्य चित्रताम् ॥ सर्वं कालवशादेव बोद्धव्यं धीयुतैर्नरैः ॥ २८५ ॥ स्वकर्मपरिपाकस्य
फलदं वै विदुर्बुधाः ॥ तस्मात्कर्म शुभं कार्यं पुण्यात्पुण्यात्मकं च यत् ॥ २८६ ॥ पुण्येन तत्र सौख्यं स्याद्दुःखं पापेन निश्चितम् ॥ इति संचिंत्य
दैत्येंद्र स्वं वचः परिपालय ॥ मदुक्तं वचनं सर्वं यदि मंतुमिहार्हसि ॥ २८७ ॥ ॥ तारक उवाच ॥ ॥ मामत्र संस्थितं दृष्ट्वा कालनेमिमुखैर्यु
तम् ॥ २८८ ॥ कस्येह न व्यथेद्बुद्धिर्मृत्योरपि जिघांसतः ॥ सा ते न व्यथते बुद्धिरचला तत्त्वदर्शिनी ॥ २८९ ॥ ब्रवीषि यद्यत्त्वं वाक्यं तत्तथैव
न संशयः ॥ को हि विश्वासमर्थेषु शरीरे वा शरीरभृत् ॥ २९० ॥ कर्तुमुत्सहते लोके दृष्ट्वा संप्रस्थितं जगत् ॥ अहमप्येवमेवैनं लोकं जानाम्यशा
श्वतम् ॥ २९१ ॥ कालाग्नावाहितं घोरे गुह्ये सततगत्वरे[1] ॥ इदमद्य करिष्यामि श्वःकर्तास्मीतिवादिनः ॥ २९२ ॥ कालो हरति संप्राप्ते नदीवेग
इवोन्मुखान् ॥ इदानीं तावदेवासौ मया दृष्टो न विस्मृतः ॥ २९३ ॥ कालेन ह्रियमाणानां प्रलापः श्रूयते नृणाम् ॥ ईर्ष्याभिमानलोभेषु कामक्रो
धभयेषु च ॥ २९४ ॥ स्पृहामोहातिवादेषु लोकः सक्तो न बुध्यते ॥ गुरुं वाप्यगुरुं वापि कृत्याकृत्यं च केशव ॥ २९५ ॥ जानामि त्वामहं
विष्णो सर्वभूतवरं प्रभुम् ॥ किं कुर्मः स्वस्वभावेन बलिना त्वां न मन्महे ॥ २९६ ॥ केचिद्व्रजंति त्वां भक्त्या वैरेण हेलया परे ॥ सर्वेनुकंप्यास्ते
तुभ्यमंतरात्मासि देहिनाम् ॥ २९७ ॥ पुराणः शाश्वतो धर्मः सर्वप्राणभृतां समः ॥ मामालंब्य मया मुक्ता यांतु सर्वे दिवौकसः ॥ २९८ ॥ पुनर्म
र्कस्वरूपेण भ्रांतव्यं भुवनत्रयम् ॥ स्पृहापि यज्ञभागानां न कार्या समयस्त्वयम् ॥२९९॥ एवमुक्ते तारकेण देवा हर्षं प्रपेदिरे ॥ मुच्यते हृतलोमापि[2]
मेषो लाभो हि सौनिकात् ॥ ३०० ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ दैत्येंद्र भव तत्त्वज्ञो विद्याज्ञानतपोन्वितः ॥ कालं पश्यसि सुव्यक्तं पाणावामलकं
यथा ॥ ३०१ ॥ कालचारित्रतत्त्वज्ञ शिवभक्त महामते ॥ वज्रांगसुत धन्योऽसि स्पृहणीयोऽसि धीमताम् ॥ ३०२ ॥ यावत्ते तपसो वीर्यं तावद्भुंक्ष्व
जगत्त्रयम् ॥ एतेन समयेनैते चरिष्यंति सुरा जगत् ॥ ३०३ ॥ इत्युक्त्वा मर्कयूथेन वृतो नारायणः प्रभुः ॥ स्थानादस्मादपाक्रम्य मेरुं प्रति ययौ
तदा ॥ ३०४ ॥ ततो मेरुं समागम्य प्रोवाच वचनं हरिः ॥ भवंतो यांतु ब्रह्माणं स धास्यति च वो हितम् ॥ ३०५ ॥ अप्रमत्तैः सदा भाव्यं
पाल्यश्च समयस्तथा ॥ इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ३०६ ॥ प्रणतः संस्तुतो देवैर्ब्रह्माणं च सुरा ययुः ॥ ३०७ ॥ दिव्योत्तमैस्तत्र

---

१ सततगत्वरे—सततगामिनि—इत्यर्थः । २ सौनिकात्—पशुवधकरात्—सकाशात्—हृतलोमा हृतकेशः मेषः मुक्तः स एव तस्य जीवनरक्षणरूपो लाभ एव यथा, तथा संप्रति हृतयज्ञभागा देवा मुक्ताः स एष तेषां लाभ एव यत्तेषां जीवितदानम् सर्वत्र संचारानुमोदनं च । एवं चतस्य तारकस्य सर्वदेवानामुपरि अनुग्रह एवेति भावः ।

गतैरभिष्टुतो विदीप्ततेजा भुवनत्रयेऽपि ॥ वज्रांगपुत्रोऽपि मुमोद वीरः शिवप्रसादेन महर्द्धिमाप्य ॥ ३०८ ॥ स्वयमिन्द्रो निमिर्वह्निः कालनेमिर्य
मोऽपि च ॥ स्तम्भश्च निर्ऋतिस्थाने महिषो वरुणस्तथा ॥ ३०९ ॥ मेषो वाताधिकारी च कुजंभो धनदोऽभवत् ॥ अन्येषां चाधिकारांश्च
दैत्यानां तारको ददौ ॥ ३१० ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे देवासुरसं
ग्रामे तारकविजयवर्णनंनामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ एवं विप्रकृता देवा महेंद्रसहितास्तदा ॥ ययुः
स्वायंभुवं धाम मर्करूपमुपाश्रिताः[1] ॥ १ ॥ ततश्च विस्मितो ब्रह्मा प्राह तान्सुरपुंगवान् ॥ स्वरूपेणेह तिष्ठध्वं नात्र वस्तारकाद्भयम् ॥ २ ॥ ततो
देवाः स्वरूपस्थाः प्रम्लानवदनांबुजाः ॥ तुष्टुवुः प्रणताः सर्वे पितरं पुत्रका यथा ॥ ३ ॥ नमो जगत्प्रसूत्यै ते हेतवे पालकाय च ॥ संहर्त्रे च नम
स्तुभ्यं तिस्रोऽवस्थास्तव प्रभो ॥ ४ ॥ त्वमपः प्रथमं सृष्ट्वा तासु वीर्यमवासृजः ॥ तदण्डमभवद्धैमं यस्मिँल्लोकाश्चराचराः ॥ ५ ॥ वेदेष्वाहुर्विरा
ड्रूपं त्वामेकरूपमीदृशम् ॥ पातालं पादमूलं च पार्ष्णिपादे रसातलम् ॥ ६ ॥ महातलं चास्य गुल्फौ जंघे चापि तलातलम् ॥ सुतलं जानुनी
चास्य ऊरू च वितलातले ॥ ७ ॥ महीतलं च जघनं नाभिश्चास्य नभस्तलम् ॥ ज्योतिःपदमुरःस्थानं स्वर्लोको बाहुरुच्यते ॥ ८ ॥ ग्रीवा महश्च
वदनं जनलोकः प्रकीर्त्यते ॥ ललाटं च तपोलोकः शीर्षं सत्यमुदाहृतम् ॥ ९ ॥ चन्द्रसूर्यौ च नयने दिशः श्रोत्रे नासिकाश्विनौ ॥ आत्मानं
ब्रह्मरंध्रस्थमाहुस्त्वां वेदवादिनः ॥ १० ॥ एवं ये ते विराड्रूपं संस्मरंत उपासते ॥ जन्मबन्धविनिर्मुक्ता यांति त्वां परमं पदम् ॥ ११ ॥ एवं
स्थूलं प्राणिमध्यं च सूक्ष्मं भावेभावे भावितं त्वां गृणंति ॥ सर्वत्रस्थं त्वामतः प्राहुर्वेदास्तस्मै तुभ्यं पद्मज इद्धिधेम ॥ १२ ॥ एवं स्तुतो विरंचिस्तु
कृपयाभिपरिप्लुतः ॥ जानन्नपि तदा प्राह तेषामाश्वासहेतवे ॥ १३ ॥ सर्वे भवन्तो दुःखार्ताः परिम्लानमुखांबुजाः ॥ भ्रष्टायुधास्तथाऽकस्माद्भ्रष्टा
भरणवाससः ॥ १४ ॥ ममैवेयं कृतिर्देवा भवतां यद्विडम्बना ॥ यद्वैराजशरीरे मे भवन्तो बाहुसंज्ञकाः ॥ १५ ॥ यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं धार्मिकं
चोर्जितं महत् ॥ तत्रासीद्बाहुनाशो मे बाहुस्थाने च ते मम ॥ १६ ॥ तन्नूनं मम भग्नौ च बाहू तेन दुरात्मना ॥ येन चोप[2]हृतं देवास्तन्ममाख्यातु
मर्हथ ॥ १७ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ योऽसौ वज्रांगतनयस्त्वया दत्तवरः प्रभो ॥ भृशं विप्रकृतास्तेन तत्त्वं जानासि तत्त्वतः ॥ १८ ॥
यत्तन्महीसमुद्रस्य तटं शार्विकतीर्थकम् ॥ तदाक्रम्य कृतं तेन मरुभूमिसमं प्रभो ॥ १९ ॥ ऋद्धयः सर्वदेवानां गृहीतास्तेन सर्वतः ॥ महाभूतस्वरू

---

[1] समाश्रिताः—इ० पा० । [2] भवतामैश्वर्यमिति शेषः ।

पेण स एव च जगत्पतिः ॥ २० ॥ चंद्रसूर्यौ ग्रहास्तारा यच्चान्यद्देवपक्षतः ॥ तच्च सर्वं निराकृत्य स्थापितो दैत्यपक्षकः ॥ २१ ॥ वयं च विधृतास्तेन बहूपहसितास्तथा ॥ विष्णोः प्रसादान्मुक्ताश्च कथंचिदिव कष्टतः ॥ २२ ॥ तद्वयं शरणं प्राप्ताः पीडिताः क्षुत्तृषार्दिताः ॥ धर्मरक्षाकराश्चेति संचिंत्य त्रातुमर्हसि ॥ २३ ॥ इत्युक्तः स्वात्मभूर्देवः सुरैर्दैत्यविचेष्टितम् ॥ सुरानुवाच भगवानतः संचिंत्य तत्त्वतः ॥ ॥ २४ ॥ अवध्यस्तारको दैत्यः सर्वैरपि सुरासुरैः ॥ यस्य वध्यश्च नाद्यापि स जातो भगवान्पुनः ॥ २५ ॥ मया च वरदानेन च्छन्दयित्वा निवारितः ॥ २६ ॥ तपसा स हि दीप्तोऽभूत्त्रैलोक्यदहनात्मकः ॥ स च वव्रे वधं दैत्यः शिशुतः सप्तवासरात् ॥ २७ ॥ स च सप्तदिनो बालः शंकराद्यो भविष्यति ॥ तारकस्य च वीरस्य वधकर्ता भविष्यति ॥ २८ ॥ सतीनामा तु या देवी[1] विनष्टा दक्षहेलया ॥ सा भविष्यति कल्याणी हिमाचलशरीरजा ॥ २९ ॥ शंकरस्य च तस्याश्च यत्नः कार्यः समागमे ॥ अहमप्यस्य कार्यस्य शेषं[2] कर्ता न संशयः ॥ ३० ॥ इत्युक्तास्त्रिदशास्तेन साक्षात्कमलयोनिना ॥ जग्मुर्मेरुं प्रणम्येशं मर्करूपेण संवृताः ॥ ३१ ॥ ततो गतेषु देवेषु ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ निशां सस्मार भगवान्स्वां तनुं पूर्वसंभवाम् ॥ ३२ ॥ ततो भगवती रात्रिरुपतस्थे पितामहम् ॥ तां विविक्ते समालोक्य तथोवाच विभावरीम् ॥ ३३ ॥ विभावरि महत्कार्यं विबुधानामुपस्थितम् ॥ तत्कर्तव्यं त्वया देवि शृणु कार्यस्य निश्चयम् ॥ ३४ ॥ तारकोनाम दैत्येंद्रः सुरकेतु[3]रनिर्ज्जितः ॥ तस्याभावाय भगवाञ्जनयिष्यति यं शिवः ॥ ३५ ॥ सुतः स भविता तस्य तारकस्यांतकारकः ॥ अहं त्वादौ यदा जातस्तदापश्यं पुरःस्थितम् ॥ ॥ ३६ ॥ अर्धनारीश्वरं देवं व्याप्य विश्वमवस्थितम् ॥ दृष्ट्वा[4] तमब्रुवं देवं भजस्वेति च भक्तितः ॥ ३७ ॥ ततो नारी पृथग्जाता पुरुषश्च तथा पृथक्[5] ॥ तस्याश्चैवांशजाः सर्वाः स्त्रियस्त्रिभुवने स्मृताः ॥ ३८ ॥ एकादश च रुद्राश्च पुरुषास्तस्य चांशजाः ॥ तां नारीमहमालोक्य पुत्रं दक्षमथाब्रवम् ॥ ३९ ॥ भजस्व पुत्रीं जगती[6] ममापि च तवापि च ॥ पुंदुःखनरकात्त्रात्री पुत्री ते भाविनी त्वियम् ॥ ४० ॥ एवमुक्तो मया दक्षः पुत्रीत्वे परिकल्पिताम् ॥ रुद्राय दत्तवान्भक्त्या नाम दत्त्वा सतीति यत् ॥ ४१ ॥ ततः काले च[7] कस्मिंश्चिदवमेने च तां पिता ॥ मुमूर्षुः पापसंकल्पो दुरात्मा कुलकज्जलः ॥ ४२ ॥ ये रुद्रं नैव मन्यंते ते स्फुटं कुलकज्जलाः ॥ पिशाचास्ते दुरात्मानो भवंति ब्रह्मराक्षसाः ॥ ४३ ॥ अवमानेन तस्यापि

---

[1] यज्ञहेलया–इ० पा० । [2] शेषाम्–इ० पा० । [3] सुरकेतुः–सुराणां केतुरिवानिष्टफलसूचकः । आकाशे केतूदयो हि प्रायोऽनिष्टफलसूचको भवतीति ज्योतिःशास्त्रे । [4] श्रुत्वा–इति पाठः–परं सोऽप्रासंगिकः । [5] कुरु–इ०पा० । [6] जगती इदं जगत् ममापि, मया सृज्यमानत्वात् । तवापि, त्वत्संतत्या परिपूर्यमाणत्वात्–इत्यभिप्रायः । [7] तु–इ० पा० ।

यथा देवी जहौ तनुम् ॥ यथा यज्ञः स च ध्वस्तो भवेन विदितं हि ते[1] ॥ ४४ ॥ अधुना हिमशैलस्य भवित्री दुहिता च सा ॥ महेश्वरं
पतिं सा च पुनः प्राप्स्यति निश्चितम् ॥ ४५ ॥ तदिदं च त्वया कार्यं मेनागर्भे प्रविश्य च ॥ तस्याश्छविं कुरु कृष्णां यथा काली भवेत्तु सा ॥
॥ ४६ ॥ यदा रुद्रोपहसिता तपस्तप्स्यति सा महत् ॥ समाप्तनियमा देवी यदा चोग्रा भविष्यति ॥ ४७ ॥ स्वयमेव यदा रूपं सुगौरं प्रतिप
त्स्यते ॥ विरहेण हरश्चास्या मत्वा शून्यं जगत्त्रयम् ॥ ४८ ॥ तस्यैन हिमशैलस्य कंदरे सिद्धसेविते ॥ प्रतीक्षमाणस्तां देवीमुग्रं संतप्स्यते तपः ॥
॥ ४९ ॥ तयोः सुतस्तं[2]तपसोर्भविता यो महान्सुतः ॥ भविष्यति स दैत्यस्य तारकस्य निवारकः ॥ ५० ॥ तपसो हि विना नास्ति सिद्धिः कुत्रापि
शोभने ॥ सर्वासां कर्मसिद्धीनां मूलं हि तप उच्यते ॥ ५१ ॥ त्वयापि दानवो देवि देहनिर्गतया तदा ॥ चंडमुंडपुरोगाश्च हंतव्या लोकदु
र्जयाः ॥ ५२ ॥ यस्माच्चंडं च मुंडं च त्वं देवि निहनिष्यसि ॥ चामुंडेति ततो लोके ख्याता देवि भविष्यसि ॥ ५३ ॥ ततस्त्वां वरदे देवि
लोकः संपूजयिष्यति ॥ भेदैर्बहुविधाकारैः सर्वगां कामसाधनीम् ॥ ५४ ॥ ॐकारवक्त्रां गायत्रीं त्वामर्चंति द्विजोत्तमाः ॥ ऊर्जितां बलदां चापि
राजानः सुमहाबलाः ॥ ५५ ॥ वैश्याश्च भूतिमित्येव शिवां शूद्रास्तथा शुभे ॥ क्षांतिर्[3]मुनीनामक्षोभ्या दया[4] नियमिनामपि ॥ ५६ ॥ त्वं महोपाय
सन्दोहा नीतिर्नयविसर्पिणाम् ॥ परिस्थितिस्त्वमर्थानां त्वमहो प्राणिका मता ॥ ५७ ॥ त्वं युक्तिः[5] सर्वभूतानां त्वं गतिः सर्वदेहिनाम् ॥ रतिस्त्वं
रतिचित्तानां प्रीतिस्त्वं हृद्यदर्शिनाम् ॥ ५८ ॥ त्वं कांतिः शुभरूपाणां त्वं शांतिः शुभकर्मिणाम् ॥ त्वं भ्रांतिर्मूढचित्तानां त्वं फलं क्रतुयाजि
नाम् ॥५९॥ जलधीनां महावेला त्वं च लीला विलासिनाम् ॥ संभूतिस्त्वं पदार्थानां स्थितिस्त्वं लोकपालिनी ॥ ६० ॥ त्वं कालरात्रिर्निःशेष
भुवनावलिनाशिनी ॥ प्रियकंठग्रहानन्ददायिनी त्वं विभावरी ॥ ६१ ॥ प्रसीद प्रणतानस्मान्सौम्यदृष्ट्या विलोकय ॥ ६२ ॥ इति स्तुवंतो ये देवि
पूजयिष्यंति त्वां शुभे ॥ ते सर्वकामानाप्स्यंति नियता नात्र संशयः ॥ ६३ ॥ इत्युक्ता तु निशादेवी तथेत्युक्त्वा कृताञ्जलिः ॥ जगाम त्वरिता
पूर्वं [6]गृहं हिमगिरेर्महत् ॥ ६४ ॥ तत्राऽऽसीनां महाहर्म्ये रत्नभित्तिसमाश्रये ॥ ददर्श मेनामापांडुच्छविवक्त्रसरोरुहाम् ॥ ६५ ॥ किंचि
च्छ्याममुखोदग्रस्तनभागावनामिताम् ॥ महौषधिगणाबद्धमंत्रराजनिषेविताम् ॥ ६६ ॥ ततः किंचित्प्रमिलिते मेनानेत्रांबुजद्वये ॥ आविवेश
मुखं रात्रिर्ब्रह्मणो वचनात्तदा ॥ ६७ ॥ जन्मदाया जगन्मातुः क्रमेण जठरांतरम् ॥ अरंजयच्छविं देव्या गुहमातुर्विभावरी ॥ ६८ ॥ ततो जगन्मं

---

१ ते—तवेत्यर्थः । २ सुतस्तवपुषोः—इ० पा० । ३ शान्तिर्मुनीनामक्षोभ्या दया नियमिनोऽपि च—इ० पा० । ४ दयेति यमिनामपि--इत्यपि पा० । ५ मुक्तिः—इ० पा० । ६ गिरिम्—इ० पा० अप्रयोजकः । गृहमित्येव साधुः पाठः ।

गलदा मेना हिमगिरेः प्रिया ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते सुभगे प्रासूयत शुभाननाम् ॥ ६९ ॥ तस्यां तु जायमानायां जंतवः स्थाणुजंगमाः ॥ अभवन्सुखिनः
सर्वे सर्वलोकनिवासिनः ॥ ७० ॥ अभवत्क्रूरसत्त्वानां चेतः शांतं च देहिनाम् ॥ ज्योतिषामपि तेजस्त्वमभवत्सुतरां तदा ॥ ७१ ॥ वनाश्रिता
श्चौषधयः स्वादवंति फलानि च ॥ गंधवंति च माल्यानि विमलं च नभोऽभवत् ॥ ७२ ॥ मारुतश्च सुखस्पर्शो दिशश्च सुमनोहराः ॥ विस्मृता
नि च शास्त्राणि प्रादुर्भावं प्रपेदिरे ॥ ७३ ॥ प्रभावस्तीर्थमुख्यानां तदा[2] पुण्यतमोऽभवत् ॥ सत्ये धर्मे चाध्ययने यज्ञे दाने तपस्यपि ॥ ७४ ॥
सर्वेषामभवच्छ्रद्धा जन्मकाले गुहारणेः ॥ अंतरिक्षेमराश्चापि प्रहर्षोत्फुल्ललोचनाः ॥ ७५ ॥ हरिब्रह्ममहेंद्रार्कवायुवह्निपुरोगमाः ॥ पुष्पवृष्टिं प्रमु
मुचुस्तस्मिन्मेनागृहे शुभे ॥ ७६ ॥ मेरुप्रभृतयश्चापि मूर्तिमंतो महानगाः ॥ तस्मिन्महोत्सवे प्राप्ता वीर[3]कांस्योपशोभिताः ॥ ७७ ॥ सागराः सरित
श्चैव समाजग्मुश्च सर्वशः ॥ ७८ ॥ हिमशैलोऽभवल्लोके तदा सर्वैश्चराचरैः ॥ सेव्यश्चाप्यभिगम्यश्च पूजनीयश्च भारत ॥ ७९ ॥ अनुभूयोत्सवं
ते च जग्मुः स्वानालयांस्तदा ॥ ८० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे कुमारेश
माहात्म्ये पार्वतीजन्मवर्णनंनाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततश्च शैलजा देवी चिक्रीड सुभगा तदा ॥
देवगंधर्वकन्याभिर्नगकिंनरसंभवाः ॥ मुनीनां चापि याः कन्यास्ताभिः सार्धं च शोभना ॥१॥ कदाचिदथ मेरुस्थो वासवः पांडुनंदन ॥ सस्मार
मां ययौ चाहं संस्मृतो वासवं तदा ॥ २ ॥ मां दृष्ट्वा च सहस्राक्षः समुत्थायातिहर्षितः ॥ पूजयामास तां पूजां प्रतिगृह्याहमब्रुवम् ॥ ३ ॥ महासुर
महोन्मादकालानल दिवस्पते ॥ कुशलं विद्यते कच्चित्तव कच्चिच्च नंदसि ॥ ४ ॥ पृष्टस्त्वेवं मया शक्रः प्रोवाच वचनं स्मयन् ॥ कुशलस्यांकुरस्ता
वत्संभूतो भुवनत्रये ॥५॥ तत्फलोदयसंपत्तौ तद्भवान्संस्मृतो मुने ॥ वेत्सि सर्वमतं त्वं वै तथापि परिनोदकः ॥६॥ निर्वृतिं परमां याति निवेद्यार्थं
सुहृज्जने ॥७॥ तद्भवाञ्छैलजां देवीं शैलेंद्रं शैलवल्लभाम् ॥ हरं संभावय वरं यन्नान्यं रोचयंति ते ॥८॥ ततस्तद्वाक्यमाकर्ण्य गतोऽहं शैलसत्तमम् ॥
ओषधिप्रस्थनिलयं साक्षादिव दिवस्पतिम् ॥९॥ तत्र हैमे स्वयं तेन महाभक्त्या निवेदिते ॥ महासने पूजितोहमुपविष्टो महासुखम् ॥१०॥ गृहीतार्घ्यं
ततो मां च पप्रच्छ श्लक्ष्णया गिरा ॥ कुशलं तपसः शैलः शनैः फुल्लाननांबुजः ॥११॥ अहमप्यस्य तत्प्रोच्य प्रत्यवोचं गिरीश्वरम् ॥ त्वया शैलेंद्र
पूर्वां वाप्यपरां च[4] दिशं तथा ॥ १२ ॥ अवगाह्य स्थितवता क्रियते प्राणिपालना ॥ अहो धन्योसि विप्रेंद्राः साहाय्येन तवाचल ॥१३॥ तपोजप

---

[1] प्रासूयन्त—इति शेषः । [2] धर्मे—इ०पा० । [3] वीरकांस्यं नीराजनपात्रं तेन उपशोभिताः । [4] वा—इ०पा० ।

व्रतस्नानैः साधयंत्यात्मनः परम् ॥ यज्ञांगसाधनैः कांश्चित्कंदादिफलदानतः॥ १४॥ त्वं समुद्धरसि विप्रान्किमतः प्रोच्यते तव॥ अन्येऽपि जीवा बहुधा त्वामुपाश्रित्य भूधर॥ १५॥ मुदिताः प्रतिवर्तंते गृहस्थमिव प्राणिनः॥ शीतमातपवर्षांश्च क्लेशान्नानाविधान्सहन्[1] ॥ १६॥ उपाकरोषि जंतूनामेवंरूपा हि साधवः ॥ किमतः प्रोच्यते तुभ्यं धन्यस्त्वं पृथिवीधर ॥ १७ ॥ कंदरं यस्य चाध्यास्ते स्वयं तव महेश्वरः ॥ इत्युक्तवति वाक्यं च यथार्थं मयि फाल्गुन ॥ १८ ॥ हिमशैलस्य महिषी मेना आगाद्दिदृक्षया ॥ अनुयाता दुहित्रा च स्वल्पाश्च परिचारिकाः ॥ १९ ॥ लज्जयानतसर्वांगी[2] प्रविवेश सदो महत् ॥ ततो मां शैलमहिषी ववंदे प्रणिपत्य सा ॥ २० ॥ वस्त्रनिर्गूढवदना पाणिपद्मकृतांजलिः ॥ तामहं सत्यरूपाभिराशीर्भिः समवर्धयम् ॥ ॥ २१ ॥ पतिव्रता शुभाचारा सुभगा वीरसूः शुभे ॥ सदा वीरवती चापि भव वंशोन्नतिप्रदे ॥ २२ ॥ ततोऽहं विस्मिताक्षीं च हिमवद्गिरिपुत्रिकाम् ॥ मृदुवाण्या प्रत्यवोचमेहि बाले ममांतिकम् ॥ २३ ॥ ततो देवी जगन्माता बालभावं स्वकं मयि ॥ दर्शयंती स्वपितरं कंठे गृह्यांकमाविशत् ॥ २४ ॥ उवाच वाचं तां मंदं मुनिं वंदय पुत्रिके ॥ मुनेः प्रसादतोऽवश्यं पतिमाप्स्यसि संमतम् ॥ २५ ॥ इत्युक्ता सा ततो बाला वस्त्रांतपिहितानना ॥ किंचित्सहुंकृतोत्कंपं प्रोच्य नोवाच किंचन ॥ २६ ॥ ततो विस्मितचित्तोहमुपचारविदांवरः ॥ प्रत्यवोचं पुनर्देवीमेहि दास्यामि ते शुभे ॥ २७ ॥ रत्नक्रीडनकं रम्यं स्थापितं सुचिरं मया ॥ इत्युक्ता सा तदोत्थाय पितुरंकात्सवेगतः ॥ २८ ॥ वंदमाना च मे पादौ मया नीतांकमात्मनः॥ मन्यता तां जगत्पूज्यामुक्तं बाले तवोचितम् ॥ २९ ॥ न तत्पश्यामि यत्तुभ्यं दद्म्याशीः का तवोचिता ॥ इत्युक्ते मातृवात्सल्याच्छैलेन्द्रमहिषी तदा ॥ ३० ॥ नोदयामास मां मंदमनाशीःशंकिता तदा ॥ भगवन्वेत्सि सर्वं त्वमतीतानागतं प्रभो ॥ ३१ ॥ तदहं ज्ञातुमिच्छामि कीदृशोऽस्याः पतिर्भवेत् ॥ श्रुत्वेति सस्मितमुखः प्रावोचं नर्मवल्लभः ॥ ३२ ॥ न जातोऽस्याः पतिर्भद्रे वर्तते च कुलक्षणः ॥ नग्नोऽतिनिर्धनः क्रोधी वृतः क्रूरैश्च सर्वदा ॥ ३३ ॥ श्रुत्वेति संभ्रमाविष्टो ध्वस्तवीर्यो हिमाचलः ॥ मां तदा प्रत्युवाचेदं साश्रुकण्ठो महागिरिः ॥ ३४ ॥ अहो विचित्रः संसारो दुर्वेद्यो महतामपि ॥ प्रवरस्त्वपि शक्त्या यो नरेषु न कृपायते ॥ ३५॥ यत्नेन महता तावत्पुण्यैर्बहुविधैरपि ॥ साधयत्यात्मनो लोको मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ ३६ ॥ अध्रुवं तद्ध्रुवत्वे च कथंचित्परिकल्प्यते ॥ तत्रापि दुर्लभानाम समानव्रतचारिणी ॥ ३७ ॥ साध्वी महाकुलोत्पन्ना भार्या या स्यात्पतिव्रता ॥ तत्रापि दुर्लभं यच्च तया धर्मनिषेवणम् ॥ ३८ ॥ सह वेदपुराणोक्तं जगत्त्रयहितावहम् ॥ एतत्सुदुर्लभं यच्च तस्यां चैव प्रजा

---

[1] सहमानः—इत्यर्थः । आर्षं परस्मैपदित्वं सहेः । [2] लज्जावनतसर्वाङ्गी—इ० पा० ।

यते ॥ ३९ ॥ तदपत्यमपत्यार्थं संसारे[1] किल नारद ॥ एतेषां दुर्लभानां हि किंचित्प्राप्नोति पुण्यवान् ॥ ४० ॥ सर्वमेतदवाप्नोति स कोपि यदि वा न वा ॥ किंचित्केनापि हि न्यूनं संसारः कुरुते नरम् ॥ ४१ ॥ अथ सांसारिको दोषः स्वकृतं यत्र भुज्यते ॥ गार्हस्थ्यं च प्रशंसंति वेदाः सर्वेऽपि नारद ॥ ४२ ॥ नेति केचित्तत्र पुनः कथं ते यदि नो गृही ॥ अतो धात्रा च शास्त्रेषु सुतलाभः प्रशंसितः[2] ॥ ४३ ॥ पुनश्च सृष्टिवृद्ध्यर्थं नरकत्राणनाय च ॥ तत्र स्त्रीणां समुत्पत्तिं विना सृष्टिर्न जायते ॥ ४४ ॥ सा च जातिप्रकृत्यैव कृपणा दैन्यभागिनी ॥ तासामुपरि मावज्ञा भवेदिति च वेधसा ॥ शास्त्रेषूक्तमसंदिग्धं वाक्यमेतन्महत्फलम् ॥ ४५ ॥ दशपुत्रसमा कन्या दशपुत्रान्प्रवर्द्धयन् ॥ यत्फलं लभते मर्त्यस्तल्लभ्यं कन्ययैकया ॥ ४६ ॥ तस्मात्कन्या पितुः शोच्या सदा दुःखविवर्धिनी ॥ ४७ ॥ यापि स्यात्पूर्णसर्वार्था पतिपुत्रधनान्विता ॥ त्वयोक्तं च कृते ह्यस्यास्तद्वाक्यं मम शोकदम् ॥ ४८ ॥ केन दोषेण मे पुत्री न योग्या आशिषा मता ॥ न जातोऽस्याः पतिः कस्माद्वर्तते वा कुलक्षणः ॥ ४९ ॥ निर्धनश्च मुने कस्मात्सर्वेषां सर्वदः कुतः ॥ इति दुर्घटवाक्यं ते मनो मोहयतीव मे ॥ ५० ॥ इति तं पुत्रवात्सल्यात्सभार्यं शोकसंप्लुतम् ॥ अहमाश्वासयं वाग्भिः सत्याभिः पांडुनंदन ॥ ५१ ॥ मा शुचः शैलराज त्वं हर्षस्थानेऽतिपुण्यभाक् ॥ शृणु तद्वचनं मह्यं यन्मयोक्तं च ह्यर्थवत् ॥ ५२ ॥ जगन्माता त्वियं बाला पुत्री ते सर्वसिद्धिदा ॥ पुरा भवेऽभवद्भार्या सतीनाम्ना भवस्य या ॥ ५३ ॥ तदस्याः किमहं दद्मि रवेर्दीपमिवाल्पकः ॥ संचिंत्येति महादेव्या नाशिषं दत्तवानहम् ॥ ५४ ॥ न जातोऽस्याः पतिश्चेति वर्तते च भवो हि सः ॥ न स जातो महादेवो भूतभव्यभवोद्भवः ॥ ५५ ॥ शरण्यः शाश्वतः शास्ता शंकरः परमेश्वरः ॥ ५६ ॥ सर्वे देवा यत्पदमामनंति वेदैश्च सर्वैरपि यो न लभ्यः ॥ ब्रह्मादिविश्वं ननु यस्य शैल बालस्य वा[3] क्रीडनकं वदंति ॥ ५७ ॥ स चामंगल्यशीलोऽपि मंगलायतनो हरः ॥ निर्धनः सर्वदश्चासौ वेद स्वं स्वयमेव सः ॥५८॥ स च देवोऽचलः स्थाणुर्महादेवोऽजरो हरः ॥ भविष्यति पतिः सोऽस्यास्तत्किमर्थं तु शोचसि ॥ ५९ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये हिमवदाश्वासनंनाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं श्रुत्वा सभार्यः स प्रमोदप्लुतमानसः ॥ प्रणम्य मामिति प्राह यद्येवं पुण्यवानहम् ॥ १ ॥ पुनः किंचित्प्रवक्ष्यामि पुत्र्या मे दक्षिणः करः ॥ उत्तानः कारणं किं तच्छ्रोतुमिच्छामि नारद ॥ २ ॥ इति

---

१ संयुक्तम्–इ० पा० । २ प्रकीर्तितः–इ०पा० । ३ वा--इव--इत्यर्थः ।

पृष्टोऽस्मि शैलेन प्रावोचं कारणं तदा ॥ सर्वदैव करो ह्यस्याः सर्वेषां प्राणिनां प्रति[1] ॥ ३ ॥ अभयस्य प्रदाताऽसावुत्तानस्तु करस्ततः ॥ एषा भार्या जगद्भर्तुर्वृषांकस्य महीधर ॥ ४ ॥ जननी सर्वलोकस्य भाविनी भूतभाविनी ॥ तद्यथा शीघ्रमेवैषा योगं यातु पिनाकिना ॥ ५ ॥ त्वया विधेयं विधिवत्तथा शैलेन्द्रसत्तम ॥ अस्त्यत्र सुमहत्कार्यं देवानां हिमभूधर ॥ ६ ॥ इति प्रोच्य तमापृच्छ्य प्रावोचं वासवाय तत् ॥ मम भूयस्तु कर्तव्यं तन्मया कृतमेव हि ॥ ७ ॥ किं तु पंचशरः प्रेर्यः कार्यशेषेऽत्र वासव ॥ इत्यादिश्य गतश्चाहं तारकं प्रति फाल्गुन ॥ ८ ॥ कलिप्रियत्वात्तस्यैनमर्थं कथयितुं स्फुटम् ॥ हिमाद्रिरपि मे वाक्यप्रेरितः पार्वतीं प्रति[2] ॥ ९ ॥ भवस्याराधनां कर्तुं ससखीमादिशत्तदा ॥ सा तं[3] परिचचारेशं तस्या दृष्ट्वा सुशीलताम् ॥ १० ॥ पुष्पतोयफलाद्यानि नियुक्ता पार्वती व्यधात् ॥ महेन्द्रोपि च मद्वाक्यात्स्मरं सस्मार भारत ॥ ११ ॥ स च तत्स्मरणं ज्ञात्वा वसंतरतिसंयुतः ॥ चूतांकुरास्त्रः सहसा प्रादुरासीन्मनोभवः ॥ १२ ॥ तमाह च वचो धीमान्स्मयन्निव च तं स्पृशन् ॥ उपदेशेन बहुना किं त्वां प्रति रतिप्रिय ॥ १३ ॥ चित्ते वससि तेन त्वं वेत्सि भूतमनोगतम् ॥ तथापि त्वां वदिष्यामि स्वकार्यपरतां स्मरन् ॥ १४ ॥ ममैकं सुमहत्कार्यं कर्तुमर्हसि मन्मथ ॥ महेश्वरं कृपानाथं सतीभार्यावियोजितम् ॥ १५ ॥ संयोजय पुनर्देव्या हिमाद्रिगृहजातया ॥ देवी देवश्च तुष्टौ ते करिष्यत इहेप्सितम् ॥ १६ ॥ ॥ मदन उवाच ॥ ॥ अलीकमेतद्देवेन्द्र स हि देवस्तपोरतिः ॥ नान्यासादयितव्यानि तेजांसि मनुरब्रवीत् ॥ १७ ॥ वेदान्तेषु च मां विप्रा गर्हयंति पुनःपुनः ॥ महाशनो महापाप्मा कामोऽयमनलो महान् ॥ १८ ॥ आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनां नित्यवैरिणा ॥ तस्मादयं सदा त्याज्यः कामोऽहिरिव सत्तमैः ॥ १९ ॥ एवंशीलस्य मे कस्मात्प्रतुष्यति महेश्वरः ॥ मद्यपस्येव पापस्य वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ २० ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ मैवं ब्रूहि महाभाग त्वां विना कः पुमान्भुवि ॥ धर्ममर्थं तथा कामं मोक्षं वा प्राप्तुमीश्वरः ॥ २१ ॥ यत्किंचित्साध्यते लोके मूलं तस्य च कामना ॥ कथं कामं विनिंदंति तस्मात्ते मोक्षसाधकाः ॥ २२ ॥ सत्यं चापि श्रुतेर्वाक्यं तव रूपं त्रिधागतम् ॥ तामसं राजसं चैव सात्त्विकं चापि मन्मथ ॥ २३ ॥ अमुक्तितः

---

[1] 'अभितः परितः' इत्यादिना द्वितीयाप्राप्तावपि सम्बन्धसामान्यविवक्षायां षष्ठी । सर्वेभ्यः प्राणिभ्यः अभयस्य प्रदाता—इत्यर्थोऽत्र विवक्षित एव ।

[2] तदा— इ० पा० ।

[3] तं हिमाद्रिकंदरस्थं तपस्तप्यन्तं शंकरं परिचचार । तस्याः पार्वत्याः सुशीलतां दृष्ट्वा । तेन शंकरेण—इति शेषः । तेन शंकरेण नियुक्ता निजपरिचरणार्थं कृताज्ञा पार्वती । शंकरार्थमिति शेषः शंकरं परिचरितुमित्यर्थ । पुष्पतोयफलाद्यानि व्यधात्--आनीय समर्प्य परिचचारेति श्लोकार्थः ।

कामनया रूपं तत्तामसं तव ॥ सुखबुद्ध्या स्पृहा या च रूपं तद्राजसं तव ॥ २४ ॥ केवलं यावदर्थार्थं तद्रूपं सात्त्विकं तव ॥ तत्ते रूपत्रयमिदं ब्रूहि
नोपासते हि के ॥ २५ ॥ त्वं साक्षात्परमः पूज्यः कुरु कार्यमिदं हि नः ॥ अथ वा पीडितान्दृष्ट्वा सामान्यानपि पंडिताः ॥ स्वप्राणैरपि त्रायंति
परमेतन्महाफलम् ॥ २६ ॥ इति संचिंत्य कार्यं त्वं सर्वथा कुरु तत्स्फुटम् ॥ २७ ॥ इत्याकर्ण्य तथेत्युक्त्वा वसंतरतिसंयुतः ॥ पिकादिसैन्यसंपन्नो
हिमाद्रिं प्रययौ स्मरः ॥ २८ ॥ तत्रापश्यत शंभोः स पुण्यमाश्रममंडलम् ॥ नानावृक्षसमाकीर्णं शांतसत्त्वसमाकुलम् ॥ २९ ॥ तत्रापश्यत्त्रिनेत्रस्य
वीरकंनाम द्वारपम् ॥ यथा साक्षान्महेशानं गणांश्चायुतशोऽस्य च ॥ ३० ॥ ददर्श च महेशानं नासाग्रकृतलोचनम् ॥ देवदारुद्रुमच्छायावेदिका
मध्यमाश्रितम् ॥ समकायं सुखासीनं समाधिस्थं महेश्वरम् ॥ ३१ ॥ निस्तरंगं विनिर्गृह्य स्थितमिंद्रियगोचरान् ॥ आत्मानमात्मना देवं प्रविष्टं
तपसो निधिम् ॥ ३२ ॥ तं तथाविधमालोक्य सोंतर्भेदाय यत्नवान् ॥ भ्रमरध्वनिव्याजेन विवेश मदनो मनः ॥ ३३ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवो वि
कासितविलोचनः ॥ सस्मार नगराजस्य तनयां रक्तमानसः ॥ ३४ ॥ निवेदिता वीरकेण विवेश च गिरेः सुता ॥ तस्मिन्काले महाभागा सदा
यद्वदुपैति सा ॥ ३५ ॥ ततस्तस्यां मनः स्वीयमनुरक्तमवेक्ष्य च ॥ निगृह्य लीलया देवः स्वकं पृष्ठमवैक्षत ॥ तावदापूर्णधनुषमपश्यत रतिप्रियम्॥
॥ ३६ ॥ तन्नाशकृपया देवो नानास्थानेषु सोऽगमत् ॥ तावत्पश्यति पृष्ठस्थमाकृष्य धनुषः शरम् ॥ ३७ ॥ स नदीः पर्वतांश्चैव आश्रमान्सरसीस्त
था ॥ परिभ्रमन्महादेवः पृष्ठस्थं तमवैक्षत ॥ ३८ ॥ जगत्त्रयं परिभ्रम्य पुनरागात्स्वमाश्रमम् ॥ पृष्ठस्थमेव तं वीक्ष्य निःश्वासं मुमुचे हरः ॥ ३९ ॥
ततस्तृतीयनेत्रोत्थवह्निना नाकवासिनाम् ॥ क्रोशतां गमितः कामो भस्मत्वं पांडुनंदन ॥ ४० ॥ स तु तं भस्मसात्कृत्वा हरनेत्रोद्भवोऽनलः ॥
व्यजृंभत जगद्दग्धुं ज्वालापूरितदिङ्मुखः ॥ ४१ ॥ ततो भवो जगद्धेतोर्व्यभजज्जातवेदसम् ॥ साहंकारे जने चंद्रे सुमनस्सु च गीतके ॥ ४२ ॥
भृंगेषु कोकिलास्येषु विहारेषु स्मरानलम् ॥ तत्प्राप्तौ स्नेहसंयुक्तं कामिनां हृदयं किल ॥ ४३ ॥ ज्वालयत्यनिशं सोऽग्निर्दुश्चिकित्स्योऽसुखावहः॥
विलोक्य हरनिःश्वासज्वालाभस्मीकृतं स्मरम् ॥ ४४ ॥ विललाप रतिर्दीना मधुना बंधुना सह ॥ विलपंती सुबहुशो मधुना परिसांत्विता ॥ ४५ ॥
रत्याः प्रलापमाकर्ण्य देवदेवो वृषध्वजः ॥ कृपया परया प्राह कामपत्नीं निरीक्ष्य च ॥ ४६ ॥ अमूर्तोऽपि ह्ययं भद्रे कार्यं सर्वं पतिस्तव ॥
रतिकाले ध्रुवं बाले करिष्यति न संशयः ॥ ४७ ॥ यदा विष्णुश्च भविता वसुदेवात्मजो विभुः ॥ तदा तस्य सुतो यः स्यात्स

---

१ प्रिय–इ० पा० ।

पतिस्ते भविष्यति ॥४८ ॥ सा प्रणम्य ततो रुद्रमिति प्रोक्ता रतिस्ततः ॥ जगाम स्वेच्छया गत्या वसंतादिभिरन्विता ॥ ४९ ॥ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कामदहनोनाम चतुर्विंशोऽ
ध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ देवर्षे वर्ण्यते चेयं कथा पीयूषसोदरा ॥ पुनरेतन्मुने ब्रूहि यदा वेत्ति महेश्वरः ॥ १ ॥
भगवान्स्वां सतीं भार्यां वधार्थं चापि तारकम् ॥ सत्याश्च विरहात्तप्यन्[1]ददाह किमसौ स्मरम् ॥ २ ॥ त्वयैवोक्तं स विरहात्सत्यास्तप्यति वै तपः ॥
हिमाद्रिमास्थितो देवस्तस्याः संगमवांछया ॥ ३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ सत्यमेतत्पुरा[2] पार्थ भवस्येदं मनीषितम् ॥ अततप्तपसा योगो
न कर्तव्यो मयाऽनया ॥ ४ ॥ तपो विना शुद्धदेहो न कथंचन जायते ॥ अशुद्धदेहेन समं संयोगो नैव दैहिकः ॥ ५ ॥ महत्कर्माणि यानीह तेषां
मूलं सदा तपः ॥ नातप्ततपसां सिद्धिर्महत्कर्माणि यांति वै ॥ ६ ॥ एतस्मात्कारणाद्देवो दर्पितं तं ददाह[3] तु ॥ ततो दग्धे स्मरे चापि पार्वतीमपि
व्रीडिताम् ॥ ७ ॥ विहाय सगणो देवः कैलासं समपद्यत ॥ देवी च परमोद्विग्ना प्रस्खलंती पदेपदे ॥ ८ ॥ जीवितं स्वं विनिंदंती बभ्रामेतस्ततश्च
सा ॥ हिमाद्रिरपि स्वे शृंगे रुदतीं पृष्टवान्नतिम् ॥ ९ ॥ कासि कस्यासि कल्याणि किमर्थं चापि रोदिषि ॥ पृष्टा सा च रतिः सर्वं यथावृत्तं न्यवे
दयत् ॥ १० ॥ निवेदिते तथा रत्या शैलः संभ्रांतमानसः ॥ प्राप्य स्वां तनयां[4] पाणावादायागात्स्वकं पुरम् ॥ ११ ॥ सा तत्र पितरौ प्राह सखीनां
वदनेन च ॥ दुर्भगेन शरीरेण किमनेन हि कारणम् ॥ १२ ॥ देहवासं परित्यक्ष्ये प्राप्स्ये वाभिमतं पतिम् ॥ असाध्यं चाप्यभीष्टं च कथं
प्राप्यं तपो विना ॥ १३ ॥ नियमैर्विविधैस्तस्माच्छोषयिष्ये कलेवरम् ॥ अनुजानीत मां तत्र यदि वः करुणा मयि ॥ १४ ॥ श्रुत्वेति वचनं
माता पिता च प्राह तां शुभाम् ॥ उ मेति चपले पुत्रि न क्षमं तावकं वपुः ॥ १५ ॥ सोढुं क्लेशात्मरूपस्य तपसः सौम्यदर्शने ॥ भावीन्यप्यनि
वार्याणि वस्तूनि च सदैव तु ॥ १६ ॥ भाविनोर्था भवंत्येव नरस्यानिच्छतोपि हि ॥ तस्मान्न तपसा तेऽस्ति बाले किंचित्प्रयोजनम् ॥ १७ ॥
॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ यदिदं भवतो वाक्यं न सम्यगिति मे मतिः ॥ केवलं न हि दैवेन प्राप्तुमर्थो हि शक्यते ॥१८॥ त्किंचिद्दैवाद्धठात्किंचि
त्किंचिदेव स्वभावतः ॥ पुरुषः फलमाप्नोति चतुर्थं नात्र कारणम् ॥ १९॥ ब्रह्मणा चापि ब्रह्मत्वं प्राप्तं किल तपोबलात् ॥ अन्यैरपि च यल्लब्धं तन्न

---

[1] क्षुभ्यत्--इ०, कुप्यन्--इ० च पा० । [2] पुनः--इ०पा० । [3] तदादहत्--इ० पा० । [4] तनयापर्णाम्--इ० पा० ।

संख्यातुम्[1]उत्सहे ॥ २० ॥ अध्रुवेण शरीरेण यद्यभीष्टं न साध्यते ॥ पश्चात्स शोच्यते मंदः पतितेऽस्मिन्छरीरके ॥ २१ ॥ यस्य देहस्य धर्मोऽयं
क्वचिज्जायेत्क्वचिन्म्रियेत् ॥ क्वचिद्गर्भगतं नश्येज्जातमात्रं क्वचित्तथा ॥ २२ ॥ बाल्ये च यौवने चापि वार्धक्येपि विनश्यति ॥ तेन चंचलदेहेन
कोऽर्थः स्वार्थो न चेद्भवेत् ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वा स्वसखीयुक्ता पितृभ्यां साश्रु वीक्षिता ॥ शृंगं हिमवतः पुण्यं नानाश्चर्यं जगाम सा ॥ २४ ॥ तत्रां
बराणि संत्यज्य भूषणानि च शैलजा ॥ संवीता वल्कलैर्दिव्यैस्तपोऽतप्यत संयता ॥२५॥ ईश्वरं हृदि संस्थाप्य प्रणवाभ्यसनादृता ॥ मुनीनाम्[2]अप्य
भून्मान्या तदानीं पार्थ पार्वती ॥२६॥ त्रिस्नाता पाटलापत्रभक्षकाभूच्छतं समाः ॥ शतं च बिल्व[3]पत्रेण शीर्णेन कृतभोजना ॥२७॥ जलभक्षा शतं
चाभूच्छतं वै वायुभोजना ॥ ततो नियममा[4]दाय पादांगुष्ठस्थिताभवत् ॥ २८ ॥ निराहारा ततस्तापं प्रापुस्तत्तपसो जनाः ॥ ततो जगत्समालोक्य
तदीयतपसोर्जितम् ॥२९॥ हरस्तत्राययौ साक्षाद्ब्रह्मचारिवपुर्द्धरः ॥ वसानो वल्कलं दिव्यं रौरवाजिनसंवृतः ॥३०॥ सुलक्षणाषा[5]ढधरः सद्वृत्तः प्रति
भानवान् ॥ ततस्तं पूजयामासुस्तत्सख्यो बहुमानतः ॥३१॥वक्तुमिच्छुः शैलपुत्रीं सखीभिरिति चोदि[6]तः ॥ ब्रह्मन्नियं महाभागा गृहीतनियमा शुभा
॥३२॥ मुहूर्तपंचमात्रेण नियमोऽस्याः समाप्यते ॥ तत्प्रतीक्षस्व तं कालं पश्चादस्मत्सखीसमम् ॥३३॥ नानाविधा धर्मवार्ताः प्रकरिष्यसि ब्राह्मण ॥
इत्युक्त्वा विजयाद्यास्ता देवीचरितवर्णनैः ॥३४॥ अश्रुमुख्यो द्विजस्याग्रे निन्युः कालं च तं तदा ॥ ततः काले किंचिदूने ब्रह्मचारी महामतिः ॥३५॥
विलोकनमिषेणागादाश्रमोपस्थितं ह्रदम् ॥ निपपात च तत्रासौ चुक्रोशातितरां ततः ॥ ३६ ॥ अहमत्र निमज्जामि को[7]ऽपि मामुद्धरेत भोः ॥
इति तारेण क्रोशंतं श्रुत्वा तं विजयादिकाः ॥ ३७ ॥ आजग्मुस्त्वरया युक्ता ददुस्तस्मै करं च ताः ॥ स चुक्रोश ततो गाढं दूरेदूरे पुनःपुनः ॥
॥ ३८ ॥ नाहं स्पृशाम्यसंसिद्धां म्रिये वा नानृतं त्विदम् ॥ ततः समाप्तनियमा पार्वती स्वयमाययौ ॥ ३९ ॥ सव्यं करं ददावस्य तं चासौ
नाभ्यनन्दत ॥ भद्रे यच्छुचि नैव स्याद्यच्चैवावज्ञया कृतम् ॥ ४० ॥ सदोषेण कृतं यच्च तदादद्यान्न कर्हिचित् ॥ सव्यं चाशुचि ते हस्तं नावलं
बामि कर्हिचित् ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वा पार्वती प्राह नाहं दत्तं च दक्षिणम् ॥ ददामि कस्यचिद्विप्र देवदेवाय कल्पितम् ॥ ४२ ॥ दक्षिणं मे करं देवो
ग्रहीता भव एव च ॥ शीर्यते चोग्रतपसा सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ ४३ ॥ ॥ विप्र उवाच ॥ ॥ यद्येवमवलेपस्ते ग[8]र्मनं केन वार्यते ॥ यथा तव

---

[1] सञ्ज्ञातुम्--इ०पा० । [2] सतीनाम्--इ०पा० । [3] निम्बपत्रेण--इ०पा० । [4] आस्थाय--इ०पा० । [5] आषाढः--दण्डः--इत्यर्थः । [6] च उदितः--इति पदच्छेदः । [7] कापि--इ० पा० ।
[8] गगनम्--इ० पा० ।

प्रतिज्ञेयं ममापीयं तथाचला ॥ ४४ ॥ रुद्रस्यापि वयं मान्याः कीदृशं ते तपो वद ॥ विषमस्थं यत्र विप्रं म्रियमाणमुपेक्षसि ॥ ४५ ॥ अवजा
नासि विप्रांस्त्वं तच्छीघ्रं व्रज दर्शनात् ॥ यदि वा मन्यसे पूज्यांस्ततोऽभ्युद्धर नान्यथा ॥ ४६ ॥ ततो विचार्य बहुधा इति चेति च सा
शुभा ॥ विप्रस्योद्धरणं सर्वधर्मेभ्योऽमन्यताधिकम् ॥ ४७ ॥ ततः सा दक्षिणं दत्त्वा करं तं प्रोज्जहार च ॥ नरं नारी प्रोद्धरति सज्जन्तं
भववारिधौ ॥ एतत्सन्दर्शनार्थाय तथा चक्रे भवोद्भवः ॥ ४८ ॥ प्रोद्धृत्य च ततः स्नात्वा बद्ध्वा योगासनं स्थिता ॥ ४९ ॥ ब्रह्मचारी ततः
प्राह प्रहसन्किमिदं शुभे ॥ कर्तुकामासि तन्वंगि दृढयोगासनस्थिता ॥ ५० ॥ देवी प्राह ज्वालयिष्ये शरीरं योगवह्निना ॥ महादेवकृतमतिरु
च्छिष्टाहं यतोऽभवम् ॥ ५१ ॥ ब्रह्मचारी ततः[1] प्राह काश्चिद्ब्राह्मणकाम्यया ॥ कृत्वा वार्तास्ततः स्वीयमभीष्टं कुरु पार्वति ॥ ५२ ॥ नोपहन्यां[2]
कदाचिद्धि साधुभिर्विप्रकामना ॥ धर्ममेनं मन्यसे चेन्मुहूर्तं ब्रूहि पार्वति ॥ ५३ ॥ देवी प्राह ब्रूहि विप्र मुहूर्तं संस्थिता त्वहम् ॥ ततः स्वयं व्रती
प्राह देवीं तां स्वसखीयुताम् ॥ ५४ ॥ किमर्थमिति रम्भोरु नवे वयसि दुश्चरम् ॥ तपस्त्वया समारब्धं नानुरूपं विभाति मे ॥५५॥ दुर्लभं प्राप्य
मानुष्यं गिरिराजगृहेऽधुना ॥ भोगांश्च दुर्लभान्देवि त्यक्त्वा किं क्लिश्यते वपुः ॥ ५६ ॥ अतीव दूये वीक्ष्य त्वां सुकुमारतराकृतिम् ॥ अत्युग्रतपसा
क्लिष्टा पद्मिनीव हिमार्दिता ॥ ५७ ॥ इदं चान्यत्तव शुभे शिरसो रोगदं मम ॥ यद्देहं त्यक्तुकामा त्वं प्रबुद्धा नासि बालिके ॥ ५८ ॥ वामः कामो
मनुष्येषु सत्यमेतद्वचो यतः ॥ स्पृहणीयासि सर्वेषामेवं पीडयसे वपुः ॥ ५९ ॥ अविज्ञातान्वयो नग्नः शूली भूतगणाधिपः ॥ श्मशाननिलयो
भस्मोद्धूलनो वृषवाहनः ॥ ६० ॥ गजाजिनो द्विजिह्वाद्यलंकृतांगो जटाधरः ॥ विरूपाक्षः कथंकारं निर्गुणः स्यात्तवोचितः ॥ ६१ ॥
गुणा ये कुलशीलाद्या वराणामुदिता बुधैः ॥ तेषामेकोऽपि नैवास्ति तस्मिंस्तन्नोचितः स ते ॥ ६२ ॥ शोचनीयत्वमा पूर्वमासीत्पार्वति कौमुदी ॥
त्वं संवृत्ता द्वितीयासि तस्यास्तत्संगमाशया ॥ ६३ ॥ तपोधनाः सर्वसमा वयं यद्यपि पार्वति ॥ दुनोत्येव तवारंभः शूलायां यूपसत्क्रिया ॥
॥६४॥ वृषभारोहणं वासः श्मशाने पाणिसंग्रहः ॥ सव्यालपाणिना क्षौमगजत्वग्बंधनः कथम् ॥ ६५ ॥ जनहास्यकरं सर्वं त्वयारब्धमसांप्रतम् ॥
स्त्रीभावाद्धूतिसंपर्कः कथं चाभिमतस्तव ॥ ६६ ॥ निवर्तय मनस्तस्माद्[3]स्मात्सर्वविरोधिनः ॥ मृगाक्षि मदनारातेर्मर्कटाक्षस्य प्रार्थनात् ॥ ६७ ॥
विरुद्धवादिनं चै[4]वं ब्रह्मचारिणमीश्वरम् ॥ निशम्य कुपिता देवी प्राह वाचा सगद्गदम् ॥ ६८ ॥ मा मा ब्राह्मण भाषिष्ठा विरुद्धमिति शंकरे ॥

---

१ पुनः—इ० पा० । २ नोपहन्या—न उपहन्तव्या—इत्यर्थः । ३ तस्मादस्मात्कारणादित्येव योजना समीचीना । ४ चैनम्—इ०पा० ।

महत्तमो याति पुमान्देवदेवस्य निंदया ॥ ६९ ॥ न सम्यगभिजानासि[1] तस्य देवस्य चेष्टितम् ॥ शृणु ब्राह्मण तत्त्वं पापाद्यथास्मात्परिमुच्यसे ॥७०॥
स आदिः सर्वजगतां कोस्य वेदान्वयं[2] ततः ॥ सर्वं जगद्यस्य रूपं दिग्वासाः कीर्त्यते ततः ॥ ७१ ॥ गुणत्रयमयं शूलं शूली यस्माद्बिभर्ति सः ॥
अबद्धाः सर्वतो मुक्ता भूता एव च तत्पतिः ॥७२॥ श्मशानं चापि संसारस्तद्वासी कृपयार्थिनाम् ॥ भूतयः कथिता भूतिस्तां बिभर्ति स भूतिभृत् ॥
॥ ७३ ॥ वृषो धर्म इति प्रोक्तस्तमारूढस्ततो वृषी ॥ सर्पाश्च दोषाः क्रोधाद्यास्तान्बिभर्ति जगन्मयः ॥ ७४ ॥ नानाविधाः कर्मयोगा जटारूपा
बिभर्ति सः ॥ वेदत्रयी त्रिनेत्राणि त्रिपुरं त्रिगुणं वपुः ॥ ७५ ॥ भस्मीकरोति तद्देवस्त्रिपुरघ्नस्ततः स्मृतः ॥ एवंविधं महादेवं विदुर्ये सूक्ष्मदर्शिनः ॥
॥ ७६ ॥ कथंकारं हि ते नाम भजंते नैव तं हरम् ॥ अथ वा भीतसंसाराः सर्वे विप्र यतो जनाः ॥ ७७ ॥ विमृश्य कुर्वते सर्वं विमृश्यैतन्मया
कृतम्[3] ॥ शुभं वाप्यशुभं वास्तु त्वमप्येनं प्रपूजय ॥ ७८ ॥ इति ब्रुवंत्यां तस्यां तु किंचित्प्रस्फुरिताधरम् ॥ विज्ञाय तां सखीमाह किमप्येष विव
क्षुकः ॥ ७९ ॥ वार्यतामिति विप्रोऽयं महद्दूषणभाषकः ॥ न केवलं पापभागी श्रोता वै स्यान्न संशयः ॥ ८० ॥ अथ वा किं च नः कार्यं वादेन
सह ब्राह्मणैः ॥ कर्णौ पिधाय यास्यामो यथा यः स्यात्तथास्तु सः ॥ ८१ ॥ इत्युक्त्वोत्थाय गच्छंत्यां पिधाय श्रवणावुभौ ॥ स्वरूपं समुपाश्रित्य
जगृहे वसनं हरः ॥ ८२ ॥ ततो निरीक्ष्य तं देवं संभ्रांता परमेश्वरी ॥ प्रणिपत्य महेशानं तुष्टावावनता उमा ॥ ८३ ॥ प्राह तां च महादेवो दासोऽ
स्मि तव शोभने ॥ तपोद्रव्येण क्रीतश्च समादिश यथेप्सितम् ॥ ८४ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ मनसस्त्वं प्रभुः शंभो दत्तं तच्च मया तव ॥ वपुषः
पितरावीशौ तौ सम्मानयितुमर्हसि ॥ ८५ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ पित्रा हि ते परिज्ञातं दृष्ट्वा त्वां रूपशालिनीम् ॥ बालां स्वयंवरं पुत्री
महं दास्यामि नान्यथा ॥ ८६ ॥ तत्तस्य सर्वमेवास्तु वचनं त्वं हिमाचलम् ॥ स्वयंवरार्थं सुश्रोणि प्रेरय त्वां वृणे ततः ॥ ८७ ॥ इत्युक्त्वा तां
महादेवः शुचिः शुचिषदो विभुः ॥ जगामेष्टं तदा देशं स्वपुरं प्रययौ च सा ॥ ८८ ॥ दृष्ट्वा देवीं तदा हृष्टो मेनया सहितोऽचलः ॥ ८९ ॥ आलिं
ग्याघ्राय पप्रच्छ सर्वं सा च न्यवेदयत् ॥ दुहितुर्देवदेवेन आज्ञप्तं तु हिमाचलः ॥ ९० ॥ स्वयंवरं प्रमुदितः सर्वलोकेष्वघोषयत् ॥
अश्विनौ द्वादशादित्या गन्धर्वगरुडोरगाः ॥ ९१ ॥ यक्षाः सिद्धास्तथा साध्या दैत्याः किंपुरुषा नगाः ॥ समुद्राद्याश्च ये केचित्त्रै
लोक्यप्रवराश्च ये ॥ ९२ ॥ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च ॥ त्रयस्त्रिंशच्च ये देवास्त्रयस्त्रिंशच्च कोटयः ॥ ९३ ॥ जग्मुर्गिरी

---

[1] अवजानासि–इ०पा० । [2] अन्वयं–वंशमित्यर्थः । [3] दृढम्–इ०पा० ।

न्द्रपुत्र्यास्तु स्वयंवरमनुत्तमम् ॥ आमंत्रितस्तथा विष्णुर्मेरुमाह हसन्निव ॥ ९४ ॥ तातास्माकं च[1] सा देवी मेरो गच्छ नमामि ताम् ॥
अथ शैलसुता देवी हैममारुह्य शोभनम् ॥ ९५ ॥ विमानं सर्वतोभद्रं सर्वरत्नैरलंकृतम् ॥ अप्सरोभिः प्रनृत्यद्भिः सर्वाभरणभूषिता ॥ ९६ ॥
गंधर्वसंघैर्विविधैः किंनरैश्च सुशोभनैः ॥ बंदिभिः स्तूयमाना च वीरकांस्यधरा स्थिता ॥ ९७ ॥ सितातपत्ररत्नांशुमिश्रितं चावहत्तदा ॥ शालिनी
नाम पार्वत्याः संध्यापूर्णेंदुमंडला ॥ ९८ ॥ चामरासक्तहस्ताभिर्दिव्यस्त्रीभिश्च संवृता ॥ मालां प्रगृह्य सा तस्थौ सुरद्रुमसमुद्भवाम् ॥ ९९ ॥ एवं
तस्यां स्थितायां तु स्थिते लोकत्रये तदा॥ शिशुर्भूत्वा महादेवः क्रीडार्थं वृषभध्वजः ॥१००॥ उ[2]त्संगतलसंगुप्तो बभूव भगवान्भवः ॥ जयेति यत्पदं
ख्यातं तस्य सत्यार्थमीश्वरम् ॥ १०१ ॥ अथ दृष्ट्वा शिशुं देवास्तस्य उत्संगवर्तिनः ॥ कोयमत्रेति संमंत्र्य चुक्रुशुर्भृशरोषिताः ॥ १०२ ॥ वज्रमा
हारयत्तस्य बाहुमुद्यम्य वृत्रहा ॥ स बाहुरुद्यतस्तस्य तथैव समतिष्ठत ॥ १०३ ॥ स्तंभितः शिशुरूपेण देवदेवेन लीलया ॥ वज्रं क्षेप्तुं न शक्नोति
बाहुं चालयितुं तदा ॥ १०४ ॥ वह्निः शक्तिं तदा क्षेप्तुं न शशाक तथोत्थितः ॥ यमोऽपि दंडं खड्गं च निर्ऋतिस्तं शिशुं प्रति ॥ १०५ ॥
पाशं च वरुणो राजा ध्वजयष्टिं समीरणः ॥ सोमो गुडं धनेशश्च गदां सुमहतीं दृढाम् ॥ १०६ ॥ नानायुधानि चादित्या मुसलं वसवस्तथा ॥
महाघोराणि शस्त्राणि तारकाद्याश्च दानवाः ॥ १०७॥ स्तंभिता देवदेवेन तथान्ये भुवनेषु ये ॥ पूषा दंतान्दशन्दंतैर्बालमैक्षत मोहितः ॥ १०८ ॥
तस्यापि दशनाः पेतुर्दृष्टमात्रस्य शंभुना ॥ भगश्च नेत्रे विकृते चकार स्फुटिते च ते ॥ १०९ ॥ बलं तेजश्च योगांश्च सर्वेषां जगृहे प्रभुः ॥ अथ
तेषु स्थितेष्वेव मन्युमत्सु सुरेष्वपि ॥ ११० ॥ ब्रह्मा ध्यानमुपाश्रित्य बुबोध हरचेष्टितम् ॥ सोऽभिगम्य महादेवं तुष्टाव प्रयतो विधिः ॥ १११ ॥
पौराणैः सामसंगीतैर्वैदिकैर्गुह्यनामभिः ॥ नमस्तुभ्यं महादेव महादेव्यै नमोनमः ॥ ११२ ॥ प्रसादात्तव बुद्ध्यादिर्जगदेतत्प्रवर्तते ॥ मूढाश्च देवताः
सर्वा नैनं बुध्यत शं[4]करम् ॥ ११३ ॥ महादेवमिहायातं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ गच्छध्वं शरणं शीघ्रं यदि जीवितुमिच्छत ॥ ११४ ॥ ततः संभ्रम
संपन्नास्तुष्टुवुः प्रणताः सुराः ॥ नमोनमो महादेव पाहिपाहि जगत्पते ॥ ११५ ॥ दुराचारान्भवानस्मानात्मद्रोहपरायणान् ॥ अहो पश्यत नो मौ
ढ्यं जानंतस्तव भाविनीम् ॥ ११६ ॥ भार्यामुमां महादेवीं तथाप्यत्र समागताः ॥ युक्तमेतद्यदस्माकं राज्यं गृह्येत चासुरैः ॥ ११७ ॥ येषामेवंविधा
बुद्धिरस्माभिः किं कृतं त्विदम् ॥ अथ वा नो न दोषोऽस्ति पशवो हि वयं यतः ॥ ११८ ॥ त्वयैव प[5]तिना सर्वे प्रेरिताः कुर्महे विभो ॥ ईश्वरः सर्व

---

[1] हि-इ०पा० । [2] अस्य सार्धश्लोकस्यार्थो यथार्थतस्तत्त्वता नावगम्यते । [3] गुडं तस्य शस्त्रविशेषम् । [4] किमिति प्रश्ने—अध्याहर्तव्यम् । [5] आर्षं घित्वं समासाभावेऽपि ।

भूतानां पतिस्त्वं परमेश्वरः ॥ ११९ ॥ भ्रामयस्यखिलं विश्वं यन्त्रारूढं स्वमायया ॥ येन विभ्रांमिता[1] मूढाः समायाताः स्वयंवरम् ॥ १२० ॥
तस्मै पशूनां पतये नमस्तुभ्यं प्रसीद नः ॥ अथ तेषां प्रसन्नोऽभूद्देवदेवस्त्रियंबकः ॥ १२१ ॥ यथापूर्वं चकारैतान्संस्तवाद्ब्रह्मणः प्रभुः ॥ तारकप्र
मुखा दैत्याः संक्रुद्धास्तत्र प्रोचिरे ॥ १२२ ॥ कोयमंग महादेवो न मन्यामो वयं च तम् ॥ ततः प्रहस्य बालोऽसौ हुंकारं लीलया व्यधात् ॥
॥ १२३ ॥ हुंकारेणैव ते दैत्याः स्वमेव नगरं गताः ॥ विस्मृतं सकलं तेषां स्वयंवरमुखं च तत् ॥ १२४ ॥ महादेवप्रभावेन दैत्यानां घोरकर्मणाम् ॥
एवं यस्य प्रभावो हि देवदैत्येषु फाल्गुन ॥ १२५ ॥ कथमीश्वरवाक्यार्थस्तस्मादन्यत्र मुच्यते ॥ असंशयं विमूढास्ते पश्चात्तापः पुरा महान् ॥
॥१२६॥ ईश्वरं भुवनस्यास्य ये भजंते न त्र्यंबकम् ॥ ततः संस्तूयमानः स सुरैः पद्मभुवादिभिः ॥१२७॥ वपुश्चकार देवेशस्त्र्यंबकः परमाद्भुतम् ॥
तेजसा तस्य देवास्ते सेंद्रचंद्रदिवाकराः ॥१२८॥ सब्रह्मकाः ससाध्याश्च वसुर्विश्वे च देवताः ॥ सयमाश्च सरुद्राश्च चक्षुरप्रार्थयन्प्रभुम् ॥ १२९ ॥
तेभ्यः परतमं चक्षुः स्ववपुर्द्रष्टुमुत्तमम् ॥ ददावम्बापतिः शर्वो भवान्याश्चाचलस्य च ॥ १३० ॥ लब्ध्वा रुद्रप्रसादेन दिव्यं चक्षुरनुत्तमम् ॥ सब्र
ह्मकास्तदा देवास्तमपश्यन्महेश्वरम् ॥ १३१ ॥ ततो जगुश्च मुनयः पुष्पवृष्टिं च खेचराः ॥ मुमुचुश्च तदा नेदुर्देवदुंदुभयो भृशम् ॥ १३२ ॥ जगु
र्गंधर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ मुमुदुर्गणपाः सर्वे मुमोदांबा च पार्वती ॥ १३३ ॥ ब्रह्माद्या मेनिरे पूर्णां भवानीं च गिरीश्वरम् ॥ तस्य देवी
ततो हृष्टा समक्षं त्रिदिवौकसाम् ॥ १३४ ॥ पादयोः स्थापयामास मालां दिव्यां सुगंधिनीम् ॥ साधुसाध्विति संप्रोच्य तया तं तत्र चर्चितम् ॥
॥ १३५ ॥ सह देव्या नमश्चक्रुः शिरोभिर्भूतलाश्रितैः ॥ सर्वे सब्रह्मका देवा जयेति च[2] मुदा जगुः ॥ १३६ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये श्रीमहादेववैवाहिकोत्साहवर्णनंनाम पञ्चविंशोऽ
ध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अथ ब्रह्मा महादेवमभिवाद्य कृतांजलिः ॥ उद्वाहः क्रियतां देव इत्युवाच महेश्वरम् ॥ १ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्राहेदं भगवान्हरः ॥ पराधीना वयं ब्रह्मन्हिमाद्रेस्तव चापि यत् ॥ २ ॥ यद्युक्तं क्रियतां तद्धि वयं युष्मद्वशेऽधुना ॥ ततो
ब्रह्मा स्वयं दिव्यं पुरं रत्नमयं शुभम् ॥ ३ ॥ उद्वाहार्थं महेशस्य तत्क्षणात्समकल्पयत् ॥ शतयोजनविस्तीर्णं प्रासादशतशोभितम् ॥ ४ ॥ पुरे
तस्मिन्महादेवः स्वयमेव व्यतिष्ठत ॥ ततः सप्तमुनीन्देवश्चिंतिताभ्यागतान्पुरः ॥ ५ ॥ प्राहिणोदंबिकायाश्च स्थिरपत्रार्थमीश्वरः ॥ सारुंधतीकास्ते

---

१ विभ्रंशिताः--इ० पा० । २ मुदिताः–इ० पा० । ३ स्थिरपत्न्यर्थम्–इ० पा० ।

तत्र ह्लादयंतो हिमाचलम् ॥ ६ ॥ सभार्यमीश्वरगुणैः स्थिरपत्राणि चादधुः ॥ ततः संपूजितास्तेन पुनरागम्य तेऽचलात्[1] ॥ ७ ॥ न्यवेदयंस्त्र्यंबकाय स च तानभ्यनंदत ॥ उद्वाहार्थं ततो देवो विश्वं सर्वं[2] न्यमंत्रयत् ॥ ८ ॥ समागतं च तत्सर्व विना दैत्यैर्दुरात्मभिः ॥ स्थावरं जंगमं यच्च विश्वं विष्णुपुरोगमम् ॥ ९ ॥ सब्रह्मकं पुरारातेर्महिमानमवर्धयत् ॥ ततस्तं विधिराहेदं गन्धमादनपर्वते ॥ १० ॥ पुरे स्थितं विवाहस्य देवकालः प्रवर्तते ॥ ततस्तस्य जटाजूटे चंद्रखंडं पितामहः ॥ ११ ॥ बबंध प्रणयोदारविस्फारितविलोचनः ॥ कपर्दं शोभनं विष्णुः स्वय चक्रेऽस्य हर्षतः ॥ १२ ॥ कपालमालां विपुलां चामुण्डा मूर्ध्न्यबंधत ॥ उवाच चापि गिरिशं पुत्रं जनय शंकर ॥ १३ ॥ यो दैत्येंद्रकुलं हत्वा मां रक्तैस्तर्पयिष्यति ॥ सूर्यो ज्वलच्छिखारक्तं भाभासितजगत्त्रयम् ॥ १४ ॥ बबंध देवदेवस्य स्वयमेव प्रमोदतः[3] ॥ शेषवासुकिमुख्याश्च ज्वलंतस्तेजसा शुभाः ॥ १५ ॥ आत्मानं भूषणस्थाने स्वयं ते चक्रुरीश्वरं ॥ वायवश्च ततस्तीक्ष्णशृंगं हिमगिरिप्रभम् ॥ १६ ॥ वृषं विभूषयामासुर्नानारत्नोपपत्तिभिः ॥ शक्रो गजाजिनं गृह्य स्वयमग्रे व्यवस्थितः ॥ १७ ॥ विना भस्म समाधाय कपाले रजतप्रभम् ॥ मनुजास्थिमयीं मालां प्रेतनाथश्च वन्दनम् ॥ १८ ॥ वह्निस्तेजोमयं दिव्यमजिनं प्रददौ स्थितः ॥ एवं विभूषितः सर्वैर्भृत्यैरीशो बभौ भृशम् ॥ १९ ॥ ततो हिमाद्रेः पुरुषा वीरकं प्रोचिरे वचः ॥ मा भूत्कालात्ययः शीघ्रं भवस्यैतन्निवेद्यताम् ॥ २० ॥ ततो देवं प्रणम्याह वीरकः करसंपुटी ॥ त्वरयंति महेशानं हिमाद्रेः पुरुषास्त्वमी ॥ २१ ॥ इति श्रुत्वा वचो देवः शीघ्रमित्येव चाब्रवीत् ॥ सप्त वारिधयस्तस्य चक्रुर्दर्पणदर्शनम् ॥ २२ ॥ तत्रैक्षत महादेवः स्वरूपं स जगन्मयम् ॥ ततो बद्धांजलिर्धीमान्स्थाणुं प्रोवाच केशवः ॥ २३ ॥ देवदेव महादेव त्रिपुरांतक शंकर ॥ शोभसेऽनेन रूपेण जगदानंददायिना ॥ २४ ॥ महेश्वर यथा साक्षादपरस्त्वं महेश्वरः ॥ ततः स्मयन्महादेवो जयेति भुवने श्रुतः ॥ २५ ॥ करमालंब्य विष्णोश्च वृषभं रुरुहे शनैः ॥ ततश्च वसवो देवाः शूलं तस्य न्यवेदयन् ॥ २६ ॥ धनदो निधिभिर्युक्तः समीपस्थस्ततोऽभवत् ॥ स शूलपाणिर्विश्वात्मा संचचाल ततो हरः ॥ २७ ॥ देवदुंदुभिनादैश्च पुष्पासारैश्च गीतकैः ॥ नृत्यद्भिरप्सरोभिश्च[4] जयेति च महास्वनैः ॥ २८ ॥ सव्यदक्षिणसंस्थानौ ब्रह्मविष्णू तु जग्मतुः ॥ हंसं च गरुडं चैव समारुह्य महाप्रभौ ॥ २९ ॥ अथादितिर्दितिः सा च दनुः कद्रूः सुपर्णजा ॥ पौलोमी सुरसा चैव सिंहिका

---

[1] ते च तत्—इ० पा० । [2] विश्वं सर्वं विश्वं जगत्—इत्यर्थः । [3] प्रबोधतः—इ०, प्रबोधितः--इ० च पा० । [4] नृत्यद्भिः अन्यैः देवैः च चपरम्--अप्सरोभिः---इति योजनात्र युक्ता । अप्सरसां विशेषणत्वे स्त्रीलिङ्गप्रयोगस्य युक्तत्वात्—“उगितश्च” इति ङीब्विधानात् ।

सुरभिर्मुनिः ॥ ३० ॥ सिद्धिर्माया क्षमा दुर्गा देवी स्वाहा स्वधा सुधा ॥ सावित्री चैव गायत्री लक्ष्मीः सा दक्षिणा द्युतिः ॥ ३१ ॥ स्पृहा
मतिर्धृतिर्बुद्धिर्मंथिर्ऋद्धिः सरस्वती ॥ राका कुहूः सिनीवाली देवी भानुमती तथा ॥ ३२ ॥ धरणी धारणी वेला राज्ञी चापि च रोहिणी ॥
इत्येताश्चान्यदेवानां मातरः पत्न्य[1]स्तथा ॥ ३३ ॥ उद्वाहं देवदेवस्य जग्मुः[2] सर्वा मुदान्विताः ॥ उरगा गरुडा यक्षा गंधर्वाः किंनरा नराः ॥
॥ ३४ ॥ सागरा गिरयो मेघा मासाः संवत्सरास्तथा ॥ वेदा मंत्रास्तथा यज्ञाः श्रौता धर्माश्च सर्वशः ॥ ३५ ॥ हुंकाराः प्रणवाश्चैव इतिहासाः
सहस्रशः ॥ कोटिशश्च तथा देवा महेंद्राद्याः सवाहनाः ॥ ३६ ॥ अनुजग्मुर्महादेवं कोटिशोऽर्बुदशश्च हि ॥ गणाश्च पृष्ठतो जग्मुः शंखवर्णाश्च
कोटिशः ॥ ३७ ॥ दशभिः केकराख्याश्च विद्युतोऽष्टाभिरेव च ॥ चतुःषष्ट्या विशाखाश्च नवभिः पारियात्रिकाः ॥ ३८ ॥ षड्भिः सर्वांतकः
श्रीमांस्तथैव विकृताननः ॥ ज्वालाकेशो द्वादशभिः कोटिभिः संवृतो ययौ ॥ ३९ ॥ सप्तभिः समदः श्रीमान्दुंदुभोष्टाभिरेव च ॥ पंचभिश्च
कपालीशः षड्भिः संह्रादकः शुभः ॥ ४० ॥ कोटिकोटिभिरेवैकः कुंडकः कुंभकस्तथा ॥ विष्टंभोऽष्टाभिरेवेह गणपः सर्वसत्तमः ॥ ४१ ॥ पिप्प
लश्च सहस्रेण सन्नादश्च तथा बली ॥ आवेशनस्तथाष्टाभिः सप्तभिश्चंद्रतापनः ॥ ४२ ॥ महाकेशः सहस्रेण नंदिर्द्वादशभिस्तथा ॥ नगः[3] कालः
करालश्च महाकालः शतेन च ॥ ४३ ॥ अग्निकः शतकोट्या वै कोट्याग्निमुख एव च ॥ आदित्यमूर्धा कोट्या च कोट्या चैव धनावहः ॥४४॥
सन्नागश्च शतेनैव कुमुदः कोटिभिस्त्रिभिः ॥ अमोघः कोकिलश्चैव कोटिकोट्या सुमंत्रकः ॥ ४५ ॥ काकपादस्तथा षष्ट्या षष्ट्या संतानको
गणः ॥ महाबलश्च नवभिर्मधुपिंगश्च पिंगलः ॥ ४६ ॥ नीलो नवत्या सप्तत्या चतुर्वक्रश्च पूर्वपात् ॥ वीरभद्रश्चतुःषष्ट्या करणो बालक
स्तथा ॥ ४७ ॥ पंचाक्षः शतमन्युश्च मेघमन्युश्च विंशतिः ॥ काष्ठकोटि[4]श्चतुःषष्ट्या सुकोशो वृषभस्तथा ॥ ४८ ॥ विश्वरूपस्तालकेतुः पंचा
शच्च सिताननः ॥ ईशानो वृद्धदेवश्च दीप्तात्मा मृत्युहा तथा ॥ ४९ ॥ विषादो यमहा चैव गणो भृंगारिटिस्तथा ॥ अशनी हासकश्चैव चतुःषष्ट्या
सहस्रपात् ॥ ५० ॥ एते चान्ये च गणपा[5] असंख्याता महाबलाः ॥ सर्वे सहस्रहस्ताश्च जटामुकुटधारिणः ॥ ५१ ॥ चंद्रलेखावतंसाश्च नीलकंठा
स्त्रिलोचनाः ॥ हारकुंडलकेयूरमुकुटाद्यैरलंकृताः ॥ ५२ ॥ अणिमादिगुणैर्युक्ताः शक्ताः शापप्रसादयोः ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशास्तत्राजग्मु
र्गणेश्वराः ॥ ५३ ॥ पातालांबरभूमिस्थाः सर्वलोकनिवासिनः ॥ तुंबुरुर्नारदो हाहा हूहूश्चैव तु सामगाः ॥ ५४ ॥ तंत्रीमादाय वाद्यां

---

[1] आर्षोऽयं प्रयोगः । [2] जनुः–इ० पा० । [3] तुंगः–इ० पा० । [4] कोटिकोटिः–इ०पा० । [5] कुणपाः–इ० पा० ।

श्चाऽवादयन्छंकरोत्सवे ॥ ऋषयः कृत्स्नशश्चैव वेदगीतांस्तपोधनाः ॥ ५५ ॥ पुण्यान्वैवाहिकान्मंत्राञ्जेपुः संहृष्टमानसाः ॥ एवं प्रतस्थे
गिरिशो वीज्यमानश्च गंगया ॥ ५६ ॥ तथा यमुनया चापांपतिना धृतच्छत्रया ॥ स्त्रीभिर्नानाविधालापैर्लाजाभिश्चानुमोदितः ॥ ५७ ॥
महोत्सवेन देवेशो गिरिस्थानं विवेश सः ॥ प्रभासत्स्वर्णकलशं तोरणानां शतैर्युतम् ॥ ५८ ॥ वैडूर्यबद्धभूमिस्थं रत्नजैश्च गृहैर्युतम् ॥
तत्प्रविश्य स्तूयमानो द्वारमभ्याससाद ह ॥ ५९ ॥ ततो हिमाचलस्तत्र दृश्यते व्याकुलाकुलः ॥ आदिशदात्मभृत्यानां महादेव उपस्थिते ॥
॥ ६० ॥ ततो ब्रह्माणमचलो गुरुत्वे प्रार्थयत्तदा ॥ कृत्यानां सर्वभारेषु वासुदेवं च बुद्धिमान् ॥ ६१ ॥ प्रत्याह च विवाहेऽस्मिन्कुमारीभ्रातरं
विना ॥ भविष्यति कथं विष्णो लाजहोमादिकर्मसु ॥ ६२ ॥ सुतो हि मम मैनाकः स प्रविष्टोऽर्णवे स्थितः ॥ इति चिंताविषण्णं तं विष्णुराह
महामतिः ॥ ६३ ॥ अत्र चिंता न कर्तव्या गिरिराज कथंचन ॥ अहं भ्राता जगन्मातुरेतदेवं[1] च नान्यथा ॥ ६४ ॥ ततः प्रमुदितः शैलः पार्वतीं
च स्वलंकृताम् ॥ सखीभिः कोटिसंख्याभिर्वृतां प्रावेशयत्सदः ॥ ६५ ॥ ततो नीलमयस्तंभं ज्वलत्कांचनकुट्टिमम् ॥ मुक्ताजालपरिष्कारं ज्वलितौ
षधिदीपितम् ॥ ६६ ॥ रत्नासनसहस्राढ्यं शतयोजनविस्तृतम् ॥ विवाहमंडपं शर्वो विवेशानुचरावृतः ॥ ६७ ॥ ततः शैलः सपत्नीकः पादौ
प्रक्षाल्य हर्षितः ॥ भवस्य तेन तोयेन सिषिचे स्वं जगत्तथा ॥ ६८ ॥ पाद्यमाचमनं दत्त्वा मधुपर्कं च गां तथा ॥ प्रदानस्य प्रयोगं च संचिंतयंति
ब्राह्मणाः ॥ ६९ ॥ दौहित्रीं कव्यवाहानां दद्मि पुत्रीं स्वकामहम् ॥ इत्युक्त्वा तस्थिवाञ्छैलो न जानाति हरस्य सः ॥ ७० ॥ ततः सर्वानपृच्छत्स
कुलं कोऽपि न वेद तत् ॥ ततो विष्णुरिदं प्राह पृच्छ्यंतेऽन्ये किमर्थतः ॥ ७१ ॥ अज्ञातकुलतां तस्य पृच्छयतामयमेव च ॥ अहिरेव अहेः पादान्वेत्ति
नान्यो हिमाचल ॥ ७२ ॥ स्वगोत्रं यदि न ब्रूते न देया भगिनी मम ॥ ततो हासस्तदा जज्ञे सर्वेषां सुमहास्वनः ॥ ७३ ॥ निवृत्तश्च क्षणाद्भूयः
किं वक्ष्यति हरस्त्विति ॥ ततो विमृश्य बहुधा किंचिद्भीताननो[2] यथा ॥ ७४ ॥ लज्जाजडः स्मितं चक्रे ततः पार्थ स वै हरः ॥ ततो विशिष्टा ब्रुवति
शीघ्रं कालोऽतिवर्तते ॥ ७५ ॥ हरिः प्राह महेशानं बिभ्यदावेद्म्यहं तव ॥ मातामहं च पितरं प्रयोगं शृणु भूधर ॥ ७६ ॥ आत्मपुत्राय ते शंभो
आत्मदौहित्रकाय ते ॥ इत्युक्ते विष्णुना सर्वे साधुसाध्विति ते जगुः ॥ ७७ ॥ देवोऽप्युदाहरेद्बुद्धिं सर्वेभ्योऽप्यधिकां वराम् ॥ ततः शैलस्तथा
चोक्त्वा दत्त्वा देवीं च सोदकम् ॥ ७८ ॥ आत्मानं चापि देवाय प्रददौ सोदकं नगः ॥ ततः सर्वे तुष्टुवुस्तं विवाहं विस्मयान्विताः ॥ ७९ ॥ दाता

---

[1] एतदेव न संशयः--इ० पा० ।   [2] यदि स्वं गोत्रं न कथयिष्यामि तदायं पार्वतीं न दास्यतीति हेतोः किंचित् भीतमाननं यस्य सः ।

महीभृतां नाथो होता देवश्चतुर्मुखः ॥ वरः पशुपतिः साक्षात्कन्या विश्वारणिस्तथा ॥ ८० ॥ ततः स्तुवत्सु मुनिषु पुष्पवर्षे महत्यपि ॥ नदत्सु देवतूर्येषु करं जग्राह त्र्यम्बकः ॥ ८१ ॥ देवो देवीं समालोक्य सलज्जां हिमशैलजाम् ॥ न तृप्यति न चाह्लादत्सा च देवं वृषध्वजम् ॥ ८२ ॥ तत्र ब्रह्मादिमुनयो देवीमद्भुतरूपिणीम् ॥ पश्यंतः शरणं जग्मुर्मनसा परमेश्वरम् ॥ ८३ ॥ मा मुह्याम पार्वतीं च यथा नारदपर्वतौ ॥ ततस्तथैव तच्चक्रे सर्वेषामीप्सितं वचः ॥ ८४ ॥ ततो देवैश्च मुनिभिः संस्तुतः परमेश्वरः ॥ प्रविवेश शुभां वेदिं मूर्तिमज्ज्वलनाश्रिताम् ॥ ८५ ॥ वेधाः श्रुतीरितैर्मंत्रैर्मूर्तिमद्भिरुपस्थितैः ॥ मूर्तमग्निं जुहाव त्रिः परिक्रम्य च तं हरः ॥ ८६ ॥ लाजाहोम उमाभ्राता प्राह तं सस्मितं हरिः ॥ बहवो मिलिताः संति लोकाः संमर्द ईश्वर ॥ ८७ ॥ सावधानेन रक्ष्याणि भूषणानि त्वया हर ॥ ततो हरश्च तं प्राह स्वजने माऽतिगोपय ॥ ८८ ॥ किंचित्प्रार्थय दास्यामि प्राह विष्णुस्ततो वरम्[3] ॥ त्वयि भक्तिर्दृढा मेऽस्तु स च तद्दुर्लभं ददौ ॥ ८९ ॥ ददतुः सृष्टिसंरक्षां ब्रह्मणे दक्षिणामुभौ ॥ अग्नये यज्ञभागांश्च प्रीतौ हरजनार्दनौ ॥ ९० ॥ भृग्वादीनां ततो दत्त्वा श्रुतिरक्षणदक्षिणाम् ॥ ततो गीतैश्च नृत्यैश्च भोजनैश्च यथेप्सितैः ॥ ९१ ॥ महोत्सवैरनेकैश्च विस्मयं समपद्यत ॥ विसृज्य लोकं तं सर्वं किमिच्छादानकैर्भवः[4] ॥ ९२ ॥ सरस्वत्या[5] च पितरौ देव्याश्चाऽऽश्वास्य दुःखितौ ॥ आमंत्र्य हिमशैलेंद्रं ब्रह्माणं च सकेशवम् ॥ ९३ ॥ जगाम मंदरगिरिं गिरिणा सानुगोऽर्चितः ॥ ९४ ॥ ततो गते भगवति नीललोहिते सहोमया गिरिममलं हि भूधरः ॥ सबांधवो रुदिति[6] हि कस्य नो मनो विसंष्ठुलं[7] जगति हि कन्यकापितुः ॥ ९५ ॥ इमं विवाहं गिरिराजपुत्र्याः शृणोति चाध्येति च यो नरः शुचिः ॥ विशेषतश्चापि विवाहमंगले स मंगलं वृद्धिमवाप्नुते चिरम् ॥ ९६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये हरगौरीविवाहवर्णनंनाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततो निरुपमं दिव्यं सर्वरत्नमयं शुभम् ॥ ईशाननिर्मितं साक्षात्सह देव्याविशद्गृहम् ॥ १ ॥ तत्रासौ मंदरगिरौ सह देव्या भगाक्षहा ॥ प्रासादे तत्र चोद्याने रेमे संहृष्टमानसः ॥ २ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवास्तारकेणातिपीडिताः ॥ प्रोत्साहितेन चात्यर्थं मया कलिचिकीर्षुणा ॥ ३ ॥

---

[1] श्रीमतीं च–इ० पा० । [2] नर्मोक्तिरियम्--स्वजने तव स्वकीयजने पार्वतीरूप माम् अति गोपय–अत्यंतं किंचिदाभूषणादिकमपहृत्य गुप्तं मा कुरु । इदानीं पार्वतीभ्रातृत्वं त्वया स्वीकृतं, तर्हि किमपि अलंकारादिकं मा अपहर । यदि तव किंचिदिच्छा स्यात् तर्हि प्रार्थय अहं तवाभिलषितं दास्यामि इति शंकरस्य विष्णुं प्रति नर्मवचनम् । [3] अवरत्--इ०पा० । [4] किमिच्छादानकैः--यस्ययस्यया येच्छा तत्तदिच्छानुसारेण तस्मैतस्मै दानैः–इत्यर्थः । [5] सरस्वत्या मंजुलमधुरया वाण्या--इत्यर्थः । [6] आर्षः प्रयोगः । [7] विसंष्ठुलं--विह्वलमित्यर्थः ।

आसाद्य ते भवं देवं तुष्टुवुर्बहुधा स्तवैः ॥ एतस्मिन्नंतरे देवी प्रोद्वर्तयत गात्रकम् ॥ ४ ॥ उद्वर्तनमलेनाथ नरं चक्रे गजाननम् ॥ देवानां
संस्तवैः पुण्यैः कृपयाभिपरिप्लुता ॥ ५ ॥ पुत्रेत्युवाच तं देवी ततः संहृष्टमानसा ॥ एतस्मिन्नंतरे शर्वस्तत्रागत्य वचोऽब्रवीत् ॥ ६ ॥ पुत्रस्तवायं
गिरिजे शृणु यादृग्भविष्यति ॥ विक्रमेण च वीर्येण कृपया सदृशो मया ॥ ७ ॥ यथाहं तादृशश्चासौ पुत्रस्ते भविता गुणैः ॥ ये च पापा दुराचारा
वेदान्धर्मं द्विषंति च ॥ ८ ॥ तेषामामरणांतानि विघ्नान्येष करिष्यति ॥ ये च मां नैव मन्यंते विष्णुं वापि जगद्गुरुम् ॥ ९ ॥ विघ्निता विघ्नराजेन
ते यास्यंति महत्तमः ॥ तेषां गृहेषु कलहः सदा नैवोपशाम्यति ॥ १० ॥ पुत्रस्य तव विघ्नेन समूलं तस्य नश्यति ॥ येषां न पूज्याः पूज्यंते
क्रोधासत्यपराश्च ये ॥ ११ ॥ रौद्रसाहसिका ये च तेषां विघ्नं करिष्यति ॥ श्रुतिधर्मान्ज्ञातिधर्मान्पालयंति गुरूंश्च ये ॥ १२ ॥ कृपालवो
गतक्रोधास्तेषां विघ्नं हरिष्यति ॥ सर्वे धर्माश्च कर्माणि तथा नानाविधानि च ॥ १३ ॥ सविघ्नानि भविष्यंति पूजयास्य विना शुभे ॥ एवं श्रुत्वा
उमा प्राह एवमस्त्विति शंकरम् ॥ १४ ॥ ततो बृहत्तनुः सोऽभूत्तेजसा द्योतयन्दिशः ॥ ततो गणैः समं शर्वः सुराणां प्रददौ च तम् ॥ यावत्तार
कहंता वो भवेत्तावदयं प्रभुः ॥ १५ ॥ ततो विघ्नपतिर्देवैः संस्तुतः प्रणतार्तिहा ॥ चकार तेषां कृत्यानि, विघ्नानि दितिजन्मनाम् ॥ १६ ॥
पार्वती च पुनर्देवी पुत्रत्वे परिकल्प्य च ॥ [1]अशोकस्यांकुरं वार्भिरवर्द्धयत स्वाहृतैः ॥ १७ ॥ सप्तर्षीनथ चाहूय संस्कारमंगलं तरोः ॥ कारया
मास तन्वंगी ततस्तां मुनयोऽब्रुवन् ॥ १८ ॥ त्वयैव दर्शिते मार्गे मर्यादां कर्तुमर्हसि ॥ किं फलं भविता देवि कल्पितैस्तरुपुत्रकैः ॥ १९ ॥
॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ यो वै निरुदके ग्रामे कूपं कारयते बुधः ॥ यावत्तोयं भवेत्कूपे तावत्स्वर्गे स मोदते ॥ २० ॥ दशकूपसमा
वापी दशवापी समं सरः ॥ दशसरःसमा कन्या दशकन्यासमः क्रतुः ॥ २१ ॥ दशक्रतुसमः पुत्रो दशपुत्रसमो द्रुमः[2] ॥ २२ ॥
एषैव मम मर्यादा नियता लोकभाविनी ॥ जीर्णोद्धारे कृते वापि फलं तद्द्विगुणं मतम् ॥ २३ ॥ ॥ इति गणेशोत्पत्तिः ॥ ॥ ततः
कदाचिद्भगवानुमया सह मंदरे ॥ मंदिरे हर्षजनने कलधौतमये शुभे ॥ २४ ॥ प्रकीर्णकुसुमामोदमहालिकुलकूजिते ॥ किंनरोद्गीतसंगीत
प्रतिशब्दितमध्यके ॥ २५ ॥ क्रीडामयूरैर्हंसैश्च श्रुतैश्चैवाभिनादिते ॥ मौक्तिकैर्विविध रत्नैर्विनिर्मितगवाक्षके ॥ २६ ॥ तत्र पुण्यकथाभिश्च क्रीडतो
रुभयोस्तयोः[3] ॥ प्रादुरभून्महाञ्छब्दः पूरितांबरगोचरः ॥ २७ ॥ तं श्रुत्वा कौतुकाद्देवी किमेतदिति शंकरम् ॥ पर्यपृच्छच्छुभतनुर्हरं विस्मयपूर्वं

---

[1] अशोकस्य--अशोकवृक्षस्य--इत्यर्थः । पुत्रप्राप्तयेऽशोकतव्रतमिदम् । [2] तरुः--इ० पा० । [3] तथा--इ० पा० ।

कम् ॥ २८ ॥ तामाह देवीं गिरिशो दृष्टपूर्वास्तु ते त्वया ॥ एते गणा मे क्रीडंति शैलेऽस्मिंस्त्वत्प्रियाः शुभे ॥ २९ ॥ तपसा ब्रह्मचर्येण क्लेशेन
क्षेत्रसाधनैः ॥ यैरहं तोषितः पृथ्व्यां[1] त एते मनुजोत्तमाः ॥ ३० ॥ मत्समीपमनुप्राप्ता मम लोकं वरानने ॥ चराचरस्य जगतः सृष्टिसंहारणक्षमाः
॥ ३१ ॥ विनैतान्नैव मे प्रीतिर्नैभिर्विरहितो रमे ॥ एते अहमहं चैते तानेतान्पश्य पार्वति ॥ ३२ ॥ इत्युक्ता विस्मिता देवी ददृशे तान्गवाक्षके ॥
स्थिता पद्मपलाशाक्षी महादेवेन भाषिता ॥ ३३ ॥ केचित्कृशा ह्रस्वदीर्घाः केचित्स्थूलमहोदराः ॥ व्याघ्रेभमेषाजमुखा नानाप्राणिमहामुखाः ॥
॥ ३४ ॥ व्याघ्रचर्मपरीधाना नग्ना ज्वालामुखाः परे ॥ गोकर्णा गजकर्णाश्च बहुपादमुखेक्षणाः ॥ ३५ ॥ विचित्रवाहनाश्चैव नानायुधधरास्तथा ॥
गीतवादित्रतत्त्वज्ञाः सत्त्वगीतरसप्रियाः ॥ ३६ ॥ तान्दृष्ट्वा पार्वती प्राह कतिसंख्याभिधास्त्वमी ॥ ३७ ॥ ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ ॥ असंख्ये
यास्त्वमी देवि असंख्येयाभिधास्तथा ॥ जगदापूरितं सर्वमेतैर्भीमैर्महाबलैः ॥ ३८ ॥ सिद्धक्षेत्रेषु रथ्यासु जीर्णोद्यानेषु वेश्मसु ॥ दानवानां शरीरेषु
बालेषून्मत्तकेषु च ॥ ३९ ॥ एते विशंति मुदिता नानाहारविहारिणः ॥ ऊष्मपाः फेनपाश्चैव धूम्रपा मधुपायिनः ॥ मदाहाराः सर्वभक्ष्यास्त
थान्ये चाप्यभोजनाः ॥ ४० ॥ गीतनृत्योपहाराश्च नानावाद्यरवप्रियाः ॥ अनंतत्वादमीषां च वक्तुं शक्या, न वै गुणाः ॥ ४१ ॥ ॥ श्रीदेव्यु
वाच ॥ ॥ मनःशिलेन कल्केन य एष च्छुरिताननः ॥ तेजसा भास्कराकारो रूपेण सदृशस्तव ॥ ४२ ॥ आकर्ण्याकर्ण्य ते देव गणैर्गी
तान्महागुणान् ॥ मुहुर्नृत्यति हास्यं च विदधाति मुहुर्मुहुः ॥ ४३ ॥ सदाशिवशिवेत्येवं विह्वलो वक्ति यो मुहुः ॥ धन्योऽयमीदृशी यस्य
भक्तिस्त्वयि महेश्वरे ॥ ४४ ॥ एनं विज्ञातुमिच्छामि किंनामासौ गणस्तव ॥ ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ ॥ स एष वीरको देवि सदा मेद्रिसुते प्रियः
॥ ४५ ॥ नानाश्चर्यगुणाधारः प्रतीहारो मतोंऽबिके ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ ईदृशस्य सुतस्यापि ममोत्कंठा पुरांतक ॥ ४६ ॥ कदाहमीदृशं पुत्रं
लप्स्याम्यानंददायकम्[2] ॥ ॥ शर्व उवाच ॥ ॥ एष एव सुतस्तेस्तु यावदीदृक्परो भवेत् ॥ ४७ ॥ इत्युक्ता विजयां प्राह शीघ्रमानय वीर
कम् ॥ विजया च ततो गत्वा वीरकं वाक्यमब्रवीत् ॥ ४८ ॥ एहि वीरक ते देवी गिरिजा तोषिता शुभा ॥ त्वामाह्वयति सा देवी भवस्यानुमते
स्वयम् ॥ ४९ ॥ इत्युक्तः संभ्रमयुतो मुखं संमार्ज्य पाणिना ॥ देव्याः समीपमागच्छज्जययाऽनुगतः शनैः ॥ ५० ॥ तं दृष्ट्वा गिरिजा प्राह गिरा
मधुरवर्णया ॥ एह्येहि पुत्र दत्तस्त्वं भवेन मम पुत्रकः ॥ ५१ ॥ इत्युक्तो दंडवद्देवीं प्रणम्यावस्थितः पुरः[3] ॥ माता ततस्तमालिंग्य कृत्वोत्संगे च वीर

---

[1] पूज्याः—इ० पा० । [2] परस्मैपदमार्षम् । [3] नरः--इ० पा० ।

कम् ॥५२॥ चुचुंब च कपोले तं गात्राणि च प्रमार्जयत् ॥ भूषयामास दिव्यैस्तं स्वयं नानाविभूषणैः ॥५३॥ एवं संकल्प्य तं पुत्रं लालयित्वा उमा
चिरम् ॥ उवाच पुत्र क्रीडेति गच्छ सार्धं गणैरिति ॥५४॥ ततश्चिक्रीड मध्ये स गणानां पार्वतीसुतः ॥ मुहुर्मुहुः स्वमनसि स्तुवन्भक्तिं स शांकरीम् ॥५५॥
प्रणम्य सर्वभूतानि प्रार्थयाम्यस्मि[1] दुष्करम् ॥ भक्त्या भजध्वमीशानं यस्या भक्तेरिदं फलम् ॥ ५६ ॥ क्रीडितुं वीरके याते ततो देवी च पार्वती ॥
नानाकथाभिश्चिक्रीड पुनरेव जटाभृता ॥ ५७ ॥ ततो गिरिसुताकण्ठे क्षित[2]बाहुर्महेश्वरः ॥ तपसस्तु विशेषार्थं नर्म देवीं किलाब्रवीत् ॥ ५८ ॥
स हि गौरतनुः शर्वो विशेषाच्छशिशोभितः ॥ रंजिता च विभावर्या देवी नीलोत्पलच्छविः ॥ ५९ ॥ ॥ शर्व उवाच ॥ ॥ शरीरे मम तन्वंगी सिते
भास्यसितद्युतिः ॥ भुजंगीवासिता शुभ्रे संश्लिष्टा चन्दने तरौ ॥ ६० ॥ चंद्रज्योत्स्नाभिसंपृक्ता तामसी रजनी यथा ॥ रजनी वा सिते पक्षे दृष्टिदोषं
ददासि मे ॥ ६१ ॥ इत्युक्ता गिरिजा तेन कण्ठं शर्वाद्विमुच्य सा ॥ उवाच कोपरक्ताक्षी भृकुटीविकृतानना ॥ ६२ ॥ स्वकृतेन जनः सर्वो जनेन
परिभूयते ॥ अवश्यमर्थी प्राप्नोति खण्डनां शशिखंडभृत् ॥६३॥ तपोभिर्दीप्तचरितैर्यत्त्वां प्रार्थितवत्यहम् ॥ तस्य मे नियमस्यैवमवमानः पदेपदे ॥
॥ ६४ ॥ नैवाहं कुटिला शर्व विषमा न च धूर्जटे ॥ स्वदोषैस्त्वं गतः क्षांतिं तथा दोषाकरश्रियः ॥ ६५ ॥ नाहं मुष्णामि नयने नेत्रहंता भवा
न्भव ॥ भगस्तत्ते विजानाति तथैवेदं जगत्त्रयम् ॥ ६६ ॥ मूर्ध्नि शूलं जनयसे स्वैर्दोषैर्मामधिक्षिपन् ॥ यत्त्वं मामाह कृष्णेति महाकालोऽसि
विश्रुतः ॥ ६७ ॥ यास्याम्यहं परित्यक्तुमात्मानं तपसा गिरिम् ॥ जीवंत्या नास्ति मे कृत्यं धूर्तेन परिभूतया ॥ ६८ ॥ निशम्य तस्या वचनं
कोपतीक्ष्णाक्षरं भवः ॥ उवाचाथ च संभ्रांतो दुर्ज्ञेयचरितो हरः ॥ ६९ ॥ न तत्त्वज्ञासि गिरिजे नाहं निंदापरस्तव ॥ चाटूक्तिबुद्ध्या कृतवांस्त
वाहं नर्मकीर्तनम् ॥ ७० ॥ विकल्पः स्वच्छचित्तेति गिरिजैषा मम प्रिया ॥ प्रायेण भूतिलिप्तानामन्यथा चिंतिता हृदि ॥ ७१ ॥ अस्मादृशानां
कृष्णांगि प्रवर्ततेऽन्यथा गिरः ॥ यद्येवं कुपिता भीरु न[3] ते वक्ष्याम्यहं पुनः ॥ ७२ ॥ नर्मवादी भविष्यामि जहि कोपं शुचिस्मिते ॥ शिरसा
प्रणतस्तेऽहं रचितस्ते[4] मयाञ्जलिः ॥ ७३ ॥ दीनेनाप्यपमानेन निंदितो नैमि विक्रियाम् ॥ वरमस्मि विनम्रोऽपि न त्वं देवि गुणान्विता ॥ ७४ ॥
इत्यनेकैश्चाटुवाक्यैः सूक्तैर्देवेन बोधिता ॥ कोपं तीव्रं न तत्याज सती मर्मणि घट्टिता ॥ ७५ ॥ अवष्टब्धावथ क्षिप्त्वा पादौ शंकरपाणिना ॥
विपर्यस्तालका वेगाद्गन्तुमैच्छत शैलजा ॥ ७६ ॥ तस्यां व्रजन्त्यां कोपेन पुनराह पुरांतकः ॥ सत्यं सर्वैरवयवैः सुतेति सदृशी पितुः ॥ ७७ ॥

---

[1] अस्मि—इति अहमर्थकं विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् । [2] क्षिप्य बाहुम्--इ० पा० । [3] त्वं तवाहं न ते पुनः--इ० पा० । [4] तवायं रचितोऽञ्जलिः--इ० पा० ।

हिमाचलस्य शृंगैस्तैर्मेघमालाकुलैर्मनः ॥ तथा दुरवगाह्योऽसौ हृदयेभ्यस्तवाशयः ॥ ७८ ॥ काठिन्यं कष्टमस्मिंस्ते वनेभ्यो बहुधा गतम् ॥ कुटिलत्वं नदीभ्यस्ते दुःसेव्यत्वं हिमादपि ॥ ७९ ॥ संक्रांतं सर्वमेवैतत्तव देवि हिमाचलात् ॥ इत्युक्ता सा पुनः प्राह गिरिशं शैलजा[1] तदा ॥ ॥ ८० ॥ कोपकंपितधूम्रास्या प्रस्फुरद्दशनच्छदा ॥ मा शर्वात्मोपमानेन निंद त्वं गुणिनो जनान् ॥ ८१ ॥ तवापि दुष्टसंपर्कात्संक्रांतं सर्वमेव हि ॥ व्यालेभ्योऽनेकजिह्वत्वं भस्मनः स्नेहवन्ध्यता ॥ ८२ ॥ हृत्कालुष्यं शशांकात्ते दुर्बोधत्वं वृषादपि ॥ अथवा बहुनोक्तेन अलं वाचा श्रमेण मे ॥ ८३ ॥ श्मशानवास आसीस्त्वं नग्नत्वान्न तव त्रपा ॥ निर्घृणत्वं कपालित्वादेवं कः शक्नुयात्तवे[2] ॥ ८४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये पार्वतीप्रकोपवर्णनंनाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा मदिरात्तस्मान्निर्जगाम हिमाद्रिजा ॥ तस्यां व्रजंत्यां चक्रुश्च गणाः किलकिलध्वनिम् ॥ १ ॥ क्व मातर्गच्छसीत्युक्त्वा रुदन्तो धाविताः पुरः ॥ विष्टभ्य चरणौ देव्या वीरको बाष्पगद्गदम् ॥ २ ॥ प्रोवाच मातः किं न्वेतत्क यासि कुपिता त्वरा[3]॥अहं त्वामनुयास्यामि मातरं स्नेहवत्सलाम् ॥ ३ ॥ नाहं सहिष्ये परुषं गिरीशस्य त्वयोज्झितः ॥ पुत्रः पारुष्यपात्रं हि भवेन्मात्रा विना पितुः ॥ ४ ॥ उन्नाम्य वदनं पश्चाद्दक्षिणेन तु पाणिना ॥ उवाच वीरकं माता मा शोकं पुत्र भावय ॥ ५ ॥ शैलाग्रात्पतितुं नैव न्याय्यं[4] गंतुं मया सह ॥ वक्ष्यामि पुत्र ते योग्यं तत्तु कार्यं त्वया शृणु ॥ ६ ॥ कृष्णेत्युक्ता हरेणाहं निंदिता च तृणायिता[5] ॥ साहं तपः करिष्यामि यथा गौरीत्वमाप्नुयाम् ॥ ७ ॥ गौरांगीलंपटो ह्येष यातायां मय्यनंतरम् ॥ द्वाररक्षा त्वया कार्या नित्यं रंध्रान्यवेक्षिणा ॥ ८ ॥ यथा न काचित्प्रविशेद्योषिदत्र हरांतिके ॥ दृष्ट्वा परां स्त्रियं चात्र वदेथा मम पुत्रक ॥ ९ ॥ शीघ्रमेव करिष्यामि ततो युक्तमनंतरम् ॥ एवमस्त्विति तां देवीं वीरकः प्राह सांप्रतम्[6] ॥ १० ॥ मातुराज्ञा सुतो[7] ह्लादप्लावितांगो गतज्वरः ॥ जगाम त्र्यक्षं संद्रष्टुं प्रणिपत्य च मातरम् ॥११॥ गजवक्त्रं ततः प्राह प्रणम्य समवस्थितम् ॥ साश्रुकंठं प्रयाचंतं नय मामपि पार्वति ॥ १२ ॥ गजवक्त्रं हि त्वां बाल मामिवोपहंसिष्यति[8] ॥ तदागच्छ मया सार्धं या गतिर्मे तवापि सा ॥ १३ ॥ पराभवाद्धि धूर्तानां मरणं

---

[1] गिरिजा--इ० पा० । [2] दोषान्वक्तुम्--इति शेषः । [3] त्वरा--त्वरयेत्यर्थः । [4] मात्रर्थे शोकं कृत्वा--शैलाग्रात् पतितुं त्वया मया सह गन्तुं न न्याय्यम् । इत्यर्थो लापनीयः । अयमेव चार्थो युज्यते--मातुः पुत्रसमाधाने । [5] तृणायिता--तृणवत्तुच्छा कृता । [6] मातुराज्ञा--सांप्रतम्--इति वीरकः प्राह--मातुराज्ञा सांप्रतं--योग्येत्यर्थः--तथैव करिष्यामि यथा भवत्याज्ञापयतीति । [7] सुतो ह्लादप्लाविताङ्गः--इत्युत्तरान्वयि । [8] उपहनिष्यति--इ०पा० ।

साधु पुत्रक ॥ एवमुक्त्वा समादाय हिमाद्रिं प्रति सा ययौ ॥ १४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वर
खण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये पार्वत्यास्तपोर्थं गमनवर्णनंनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
व्रजंती गिरिजाऽपश्यत्सखीं मातुर्महाप्रभाम् ॥ कुसुमामोदिनींनाम तस्य शैलस्य देवताम् ॥ १ ॥ सापि दृष्ट्वा गिरिसुतां स्नेहविक्लवमानसा ॥
क्वपुनर्गच्छसीत्युच्चैरालिंग्योवाच देवता ॥ २ ॥ सा चास्यै सर्वमाचख्यौ शंकरात्कोपकारणम् ॥ पुनश्चोवाच गिरिजा देवतां मातृसंमताम् ॥ ३ ॥
नित्यं शैलाधिराजस्य देवता त्वमनिंदिते ॥ सर्वं च सन्निधानं च मयि चातीव वत्सला ॥ ४ ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि यद्विधेयं तवाधुना ॥ अथान्य
स्त्रीप्रवेशे तु समीपे तु पिनाकिनः ॥ ५ ॥ त्वयाख्येयं मम शुभे युक्तं पश्चात्करोम्यहम् ॥ तथेत्युक्ते तया देव्या ययौ देवी गिरिं प्रति ॥ ६ ॥ रम्ये
तत्र महाशृंगे नानाश्चर्योपशोभिते ॥ विभूषणादि संन्यस्य वृक्षवल्कलधारिणी ॥ ७ ॥ तपस्तेपे गिरिसुता पुत्रेण परिपालिता ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निसं
तप्ता वर्षासु च जलोषिता ॥ ८ ॥ स्थंडिलस्था च हेमंते निराहारा तताप सा ॥ एतस्मिन्नंतरे दैत्यो ह्यंधकस्य सुतो बली ॥ ९ ॥ ज्ञात्वा गतां
गिरिसुतां पितुर्वैरमनुस्मरन् ॥ आडिर्नाम[१] बकभ्राता रहस्यांतरप्रेक्षकः ॥ १० ॥ जिते किलांधके दैत्ये गिरिशेनामरद्विषि ॥ आडिश्चकार[२] विपुलं
तपो हरजिगीषया ॥ ११ ॥ तमागत्याब्रवीद्ब्रह्मा तपसा परितोषितः ॥ ब्रूहि किं वासुरश्रेष्ठ तपसा प्राप्तुमिच्छसि ॥ १२ ॥ ब्रह्माणमाह दैत्यस्तु निर्मृ
त्युत्वमहं वृणे ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ न कश्चिच्च विना मृत्युं जंतुरासुर विद्यते ॥ १३ ॥ यतस्ततोऽपि दैत्येंद्र मृत्युः प्राप्यः शरीरिणा ॥ इत्युक्तो
दैत्यसिंहस्तु प्रोवाचांबुजसंभवम् ॥ १४ ॥ रूपस्य परिवर्तो मे यदा स्यात्पद्मसंभव ॥ तदा मृत्युर्मम भवेदन्यथा त्वमरो ह्यहम् ॥ १५ ॥ इत्युक्तस्तं
तथेत्याह तुष्टः कमलसंभवः ॥ इत्युक्तोऽमरतां मेने दैत्यराज्यस्थितोऽसुरः ॥ १६ ॥ आजगाम स च स्थानं तदा त्रिपुरघातिनः ॥ आगतो ददृशे तं
च वीरकं द्वार्यवस्थितम् ॥ १७ ॥ तं चासौ वंचयित्वा च आडिः सर्पशरीरभृत् ॥ अवारितो वीरकेण प्रविवेश हरांतिकम् ॥ १८ ॥ भुजंगरूपं
संत्यज्य बभूवाथ महासुरः ॥ उमारूपी छलयितुं गिरिशं मूढचेतनः ॥ १९ ॥ कृत्वोमायास्ततो रूपमप्रतर्क्यमनोहरम् ॥ सर्वांव
यवसंपूर्णं सर्वाभिज्ञानसंवृतम् ॥ २० ॥ चक्रे भगांतरे दैत्यो दंतान्वज्रोपमान्दृढान् ॥ तीक्ष्णाग्रान्बुद्धिमोहेन गिरिशं हंतुमुद्यतः ॥ २१ ॥
कृत्वोमारूपमेवं स स्थितो दैत्यो हरांतिके ॥ तां दृष्ट्वा गिरिशस्तुष्टः समालिंग्य महासुरम् ॥ २२ ॥ मन्यमानो गिरिसुतां सर्वै

---

[१] आटिर्नाम--इ०पा० । [२] आटिः--इ०पा० ।

रवयवांतरैः ॥ अपृच्छत्साधु ते भावो गिरिपुत्री ह्यकृत्रिमा ॥ २३ ॥ या त्वं मदाशयं ज्ञात्वा प्राप्तेह वरवर्णिनि ॥ त्वया विरहितः शून्यं मन्येस्मिन्भुवनत्रये ॥ २४ ॥ प्राप्ता प्रसन्ना या त्वं मां युक्तमेवंविधं त्वयि ॥ इत्युक्ते गूहयंश्चेष्टामुमारूप्यसुरोऽब्रवीत् ॥ २५ ॥ यातास्मि तपसश्चतु कालीवाक्यात्तवातुलम् ॥ रतिश्च तत्र मे नाभूत्ततः प्राप्ता तवांतिकम् ॥ २६ ॥ इत्युक्तः शंकरः शंकां किंचित्प्राप्यावधारयत् ॥ कुपिता मयि तन्वंगी प्रत्यक्षा च दृढव्रता ॥ २७ ॥ अप्राप्तकामा संप्राप्ता किमेतत्संशयो मम ॥ रहसीति विचिंत्याथ अभिज्ञानाद्विचारयन् ॥ २८ ॥ नापश्यद्वामपार्श्वे तु तस्यांकं पद्मलक्षणम् ॥ लोम्नामावर्तचरितं ततो देवः पिनाकधृक् ॥ २९ ॥ बुद्ध्वा तां दानवीं मायां किंचित्प्रहसिताननः ॥ मेढ्रे रौद्रास्त्रमाधाय चक्रे दैत्यमनोरथम् ॥ ३० ॥ स रुदन्भैरवान्रावानवसादं गतोऽसुरः ॥ अबुध्यद्वीरको नैतदसुरेंद्रनिषूदनम् ॥ ३१ ॥ हते च मारुतेनाशुगामिना नगदेवता ॥ अपरिच्छिन्नतत्त्वार्था शैलपुत्र्यां न्यवेदयत् ॥ ३२ ॥ श्रुत्वा वायुमुखाद्देवी क्रोधरक्तातिलोचना ॥ अपश्यद्वीरकं पुत्रं हृदयेन विदूयता ॥ ॥ ३३ ॥ मातरं मां परित्यज्य यस्मात्त्वं स्नेहविह्वलाम् ॥ विहितावसरः स्त्रीणां शंकरस्य रहोविधौ ॥ ३४ ॥ तस्मात्ते परुषा रूक्षा जडा हृदयवर्जिता ॥ गणेशाक्षरसदृशा शिला माता भविष्यति ॥ ३५ ॥ एवमुत्सृष्टशापाया गिरिपुत्र्यास्त्वनंतरम् ॥ निर्जगाम मुखात्क्रोधः सिंहरूपी महाबलः ॥ ३६ ॥ पश्चात्तापं समाश्रित्य तया देव्या विसर्जितः ॥ स तु सिंहः करालास्यो महाकेसरकंधरः ॥ ३७ ॥ प्रोद्धूतबललांगूलदंष्ट्रोत्कटगुहामुखः ॥ व्यावृतास्यो ललज्जिह्वः क्षामकुक्षिश्चिखादिषुः ॥ ३८ ॥ तस्यास्ये वर्तितुं देवी व्यवस्यत सती तदा ॥ ज्ञात्वा मनोगतं तस्या भगवांश्चतुराननः ॥ ३९ ॥ आजगामाश्रमपदं संपदामाश्रयं ततः ॥ आगम्योवाच तां ब्रह्मा गिरिजां मृष्टया गिरा ॥ ४० ॥ किं देवि प्राप्तुकामासि किमलभ्यं ददामि ते ॥ तच्छ्रुत्वोवाच गिरिजा गुरुगौरवगर्भितम् ॥ ४१ ॥ तपसा दुष्करेणाप्तः पतित्वे शंकरो मया ॥ स मां श्यामलवर्णेति बहुशः प्रोक्तवान्भवः ॥ ४२ ॥ स्यामहं कांचनाकारा वाल्लभ्येन च संयुता ॥ भर्तुर्भूतपतेरंगे ह्येकतो निर्विशंकिता ॥ ४३ ॥ तस्यास्तद्भाषितं श्रुत्वा प्रोवाच जलजासनः ॥ एवं भवतु भूयस्त्वं भर्तुर्देहार्धधारिणी ॥ ४४ ॥ ततस्तस्याः शरीरात्तु स्त्री सुनीलांबुजत्विषा ॥ निर्गता साभवद्भीमा घंटाहस्ता त्रिलोचना ॥ ४५ ॥ नानाभरणपूर्णांगी पीतकौशेयवासिनी ॥ तामब्रवीत्ततो ब्रह्मा देवीं नीलांबुजत्विषम् ॥ ४६ ॥ अस्माद्भूधरजा देहसंपर्कात्त्वं ममाज्ञया ॥ संप्राप्ता कृतकृत्यत्वमेकानंशा पुराकृतिः ॥ ४७ ॥ य एष सिंहः प्रोद्भूतो देव्याः क्रोधाद्वरानने ॥ स तेस्तु वाहनो देवि

---

१ भागुरिमतेन टाबन्तमिदम् । सुनीलांबुजत्वचा—इ० पा० ।

केतौ चास्तु महाबलः ॥४८॥ गच्छ विंध्याचले तत्र सुरकार्यं करिष्यति ॥ अत्र शुंभनिशुंभौ च हत्वा तारकसैन्यपौ ॥४९॥ पांचालोनाम यक्षोऽयं यक्षलक्षपदानुगः ॥ दत्तस्ते किंकरो देवि महामायाशतैर्युतः ॥ ५० ॥ इत्युक्ता कौशिकी देवी तथेत्याह पितामहम् ॥ निर्गतायां च कौशिक्यां जाता स्वैराश्रिता गुणैः ॥ ५१ ॥ सर्वैः पूर्वभवोपात्तैस्तदा स्वयमुपस्थितैः ॥ उमापि प्राप्तसंकल्पा पश्चात्तापपरायणा ॥ ५२ ॥ मुहुः स्वं परिनिंदंती जगाम गिरिशांतिकम् ॥ संप्रयांतीं च तां द्वारि अपवार्य समाहितः ॥५३॥ रुरोध वीरको देवीं हेमवेत्रलताधरः ॥ तामुवाच च कोपेन तिष्ठ तिष्ठ क्व यासि च ॥५४॥ प्रयोजनं न तेऽस्तीह गच्छ यावन्न भर्त्स्यसे ॥ देव्या रूपधरो दैत्यो देवं वंचयितुं त्विह ॥ ५५ ॥ प्रविष्टो न च दृष्टोऽसौ स च देवेन घातितः॥घातिते चाहमाक्षिप्तो नीलकण्ठेन धीमता॥५६॥कापि स्त्री नापि मोक्तव्या त्वया पुत्रेति सादरम् ॥ तस्मात्त्वमत्र द्वारिस्था वर्षपूगान्यनेकशः ॥५७॥भविष्यसि न चाप्यत्र प्रवेशं लप्स्यसे व्रज ॥ एका मे प्रविशेदत्र माता या स्नेहवत्सला॥५८॥नगाधिराजतनया पार्वती रुद्रवल्लभा ॥ इत्युक्ता तु ततो देवी चिंतयामास चेतसा ॥ ५९ ॥ न सा नारी तु दैत्योऽसौ वायोर्नैवावभासत ॥ वृथैव वीरकः शप्तो मया क्रोधपरीतया ॥६०॥ अकार्यं क्रियते मूढैः प्रायः क्रोधसमन्वितैः ॥ क्रोधेन नश्यते कीर्तिः क्रोधो हंति स्थिरां श्रियम् ॥ ६१ ॥ अपरिच्छिन्नसर्वार्था पुत्रं शापितवत्यहम् ॥ विपरीतार्थबोद्धॄणां सुलभा विपदो यतः ॥६२॥ संचिंत्यैवमुवाचेदं वीरकं प्रति शैलजा ॥ अधो लज्जाविकारेण वदनेनांबुजत्विषा ॥ ६३ ॥ अहं वीरक ते माता मा तेऽस्तु मनसो भ्रमः ॥ शंकरस्यास्मि दयिता सुता तु हिमभूभृतः॥६४॥मम गात्रस्थितिभ्रांत्या मा शंकां पुत्र भावय ॥ तुष्टेन गौरता दत्ता ममेयं पद्मयोनिना ॥ ६५ ॥ मया शप्तोऽस्यविदिते वृत्तांते दैत्यनिर्मिते ॥ ज्ञात्वा नारीप्रवेशं तु शंकरे रहसि स्थिते ॥ ६६ ॥ न निवर्तयितुं शक्यः शापः किं तु ब्रवीमि ते ॥ मानुष्यां तु शिलायां त्वं शिलादात्संभविष्यसि ॥ ६७ ॥ पुण्ये चाप्यर्बुदारण्ये स्वर्गमोक्षप्रदे नृणाम् ॥ अचलेश्वरलिंगं तु वर्तते यत्र वीरक ॥ ६८ ॥ वाराणस्यां विश्वनाथसमं तत्फलदं नृणाम् ॥ प्रभासस्य च यात्राभिर्दशभिर्यत्फलं नृणाम् ॥ ६९ ॥ तदेकयात्रया प्रोक्तमर्बुदस्य महागिरेः ॥ यत्र तप्त्वा तपो मर्त्या देहधातून्विहाय च ॥ ७० ॥ संसारी न पुनर्भूयान्महेश्वरवचो यथा ॥ अर्बुदो यदि लभ्येत सेवितुं जन्मदुःखितैः ॥ ७१ ॥ वाराणसीं च केदारं किं स्मरंति वृथैव ते ॥ तत्राराध्य भवं देवं भवान्नन्दीति नामभृत् ॥ ७२ ॥ शीघ्रमेष्यसि चात्रैव प्रतीहारत्वमाप्स्यसि ॥ एवमुक्ते हृष्टरोमा वीरकः प्रणिपत्य ताम् ॥ ७३ ॥ संस्तूय विविधैर्वाक्यैर्मातरं समभाषत ॥ धन्योऽहं देवि यो लप्स्ये

मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ ७४ ॥ शापोऽनुग्रहरूपोऽयं विशेषादर्बुदाचले ॥ समीपे यस्य पुण्योऽस्ति महीसागरसंगमः ॥ ७५ ॥ ऊधः[1] पृथिव्या
देशोऽयं यो गिरेश्चार्णवांतरे ॥ तत्र गत्वा महत्पुण्यमवाप्य भवभक्तितः ॥ ७६ ॥ पुनरेष्यामि भो मातरित्युक्त्वाभूच्छिलासुतः ॥ देवी च प्रविवेशाथ
भवनं शशिमौलिनः ॥ ७७ ॥ ॥ इत्यार्बुदाख्यानम् ॥ ॥ ततो दृष्ट्वा च तां प्राह धिग्नार्य इति त्र्यंबकः ॥ ७८ ॥ सा च प्रणम्य तं प्राह
सत्यमेतन्न मिथ्यया[2] ॥ जडः प्रकृतिभागोयं नार्यश्चार्हंति निन्दनाम् ॥ ७९ ॥ पुरुषाणां प्रसादेन मुच्यंते भवसागरात् ॥ ततः प्रहृष्टस्तामाह
हरो योग्याऽधुना शुभे ॥८०॥ पुत्रं दास्यामि येन त्वं ख्यातिमाप्स्यसि शोभने ॥ ततो रेमे हि देव्या स नानाश्चर्यालयो हरः ॥८१॥ ततो वर्षसहस्रेषु
देवास्त्वरितमानसाः ॥ ज्वलनं नोदयामासुर्ज्ञातुं शंकरचेष्टितम् ॥८२॥ द्वारि स्थितं प्रतीहारं वंचयित्वा च पावकः ॥ पारावतस्य[3] रूपेण प्रविवेश
हरांतिकम् ॥ ८३ ॥ ददृशे तं च देवेशो विनतां प्रेक्ष्य पार्वतीम् ॥ ततस्तं ज्वलनं प्राह नैतद्योग्यं त्वया कृतम् ॥८४॥ यदिदं क्षुभितं स्थानान्मम तेजो
ह्यनुत्तमम् ॥ गृहाण त्वं सुदुर्बुद्धे नो वा धक्ष्यामि त्वां रुषा ॥ ८५ ॥ भीतस्ततोऽसौ जग्राह सर्वदेवमुखं च सः ॥ तेन ते वह्निसहिता विह्वलाश्च
सुराः कृताः ॥ ८६ ॥ विपाट्य जठराण्येषां वीर्यं माहेश्वरं ततः ॥ निष्क्रांतं तत्सरो जातं पारदं शतयोजनम् ॥ ८७ ॥ वह्निश्च व्याकुलीभूतो
गंगायां मुमुचे सकृत् ॥ दह्यमाना च सा देवी तरंगैर्बहिरुत्सृजत् ॥ ८८ ॥ जातस्त्रिभुवनख्यातस्तेन च श्वेतपर्वतः ॥ एतस्मिन्नंतरे वह्निराहूतश्च
हिमालये ॥ ८९ ॥ सप्तर्षिभिर्वह्निहोमं कुर्वद्भिर्मंत्रवीर्यतः ॥ आगत्य तत्र जग्राह वह्निर्भागं च तं हुतम् ॥ ९० ॥ गतेऽह्नचत्वस्मिंश्च तत्रस्थः पत्नी
स्तेषामपश्यत ॥ सुवर्णकदलीस्तंभनिभास्ताश्चंद्रलेखया ॥ ९१ ॥ पश्यमानः प्रफुल्लाक्षो वह्निः कामवशं गतः ॥ स भूयश्चिंतयामास न न्याय्यं
क्षुभितोऽस्मि यत् ॥ ९२ ॥ साध्वीः पत्नीर्द्विजेंद्राणामकामाः कामयाम्यहम् ॥ पापमेतत्कर्म चोग्रं नश्याम्यि तृणवत्स्फुटम् ॥ ९३ ॥ कृत्वैतन्नश्यते
कीर्तिर्यावदाचंद्रतारकम् ॥ एवं संचिंत्य बहुधा गत्वा चैव वनांतरम् ॥ ९४ ॥ संयन्तुं नाभवच्छक्त उपायैर्बहुभिर्मनः ॥ ततः स कामसंतप्तो मूर्छितः
समपद्यत ॥ ९५ ॥ ततः स्वाहा च भार्यास्य बुबुधे तद्विचेष्टितम् ॥ ज्ञात्वा च चिंतयामास प्रहृष्टा मनसि स्वयम् ॥ ९६ ॥ स्त्वां भार्यामथ मां
त्यक्त्वा बहुवासादवज्ञया ॥ भार्याः कामयते नूनं सप्तर्षीणां महात्मनाम् ॥ ९७ ॥ तदासां रूपमाश्रित्य रमिष्ये तेन चाप्यहम् ॥ ततस्त्वंगिरसो
भार्या शिवानामेति शोभना ॥ ९८ ॥ तस्या रूपं समाधाय पावकं प्राप्य साब्रवीत् ॥ मामग्ने कामसंतप्तां त्वं कामयितुमर्हसि ॥ ९९ ॥ न

---

[1] गोरूपधारिण्याः पृथिव्याः ऊधःस्थानीयोऽयमर्बुदाचलप्रदेशः । [2] मिथ्यया मिथ्या—इत्यर्थः । आर्षोंऽयं प्रयोगः । [3] पारापतस्य--इ० पा० ।

चेत्करिष्यसे देव मृतां मामुपधारय ॥ अहमंगिरसो भार्या शिवानाम हुताशन ॥ १०० ॥ सर्वाभिः सहिता प्राप्ता ताश्च यास्यंत्यनुक्रमात् ॥
अस्माकं त्वं प्रियो नित्यं [1]त्वच्चित्ताश्च वयं तथा ॥१०१॥ ततः स कामसंतप्तः संबभूव तया सह ॥ प्रीते प्रीता च सा देवी निर्जगाम वनांतरात् ॥
॥१०२॥ चिंतयंती ममेदं चेद्रूपं द्रक्ष्यंति कानने ॥ ते ब्राह्मणीनामनृतं दोषं वक्ष्यंति पावकात् ॥१०३॥ तस्मादेतद्रक्षमाणा गरुडी संभवाम्यहम् ॥
सुपर्णा सा ततो भूत्वा ददृशे श्वेतपर्वतम् ॥ १०४ ॥ शरस्तंबैः सुसंपृक्तं रक्षोभिश्च पिशाचकैः ॥ सा तत्र सहसा गत्वा शैलपृष्ठं सुदुर्गमम् ॥ १०५ ॥
प्राक्षिपत्कांचने कुंडे शुक्रं तद्धारणेऽक्षमा ॥ शिष्टानामपि देवीनां सप्तर्षीणां महात्मनाम् ॥ १०६ ॥ पत्नीसरूपतां कृत्वा कामयामास पावकम् ॥
दिव्यं रूपमरुंधत्याः कर्तुं न शकितं तया ॥ १०७ ॥ तस्यास्तपःप्रभावेण भर्तुः शुश्रूषणेन च ॥ षट्कृत्वस्तत्तु निक्षिप्तमग्निरेतः कुरूद्वह ॥
॥ १०८ ॥ कुंडेऽस्मिंश्चैत्रबहुले प्रतिपद्येव स्वाहया ॥ ततश्च पावको दुःखाच्छुशोच च मुमोह च ॥ १०९ ॥ आः पापं कृतमित्येव देहन्यासेऽ
करोन्मतिम् ॥ ततस्तं खेचरी वाणी प्राह मा मरणं कुरु ॥ ११० ॥ भाव्यमेतच्च भाव्यर्थात्को हि पावक मुच्यते ॥ भाव्यर्थेनापि यत्ते च परदारोप
सेवनम् ॥ १११ ॥ कृतं तच्चेतसा तेन त्वामजीर्णं प्रवेक्ष्यति ॥ श्वेतकेतोर्महायज्ञे घृतधाराभितर्पितम् ॥ ११२ ॥ शोकं च त्यज नैतास्ताः स्वाहै
वेयं तव प्रिया ॥ श्वेतपर्वतकुंडस्थं पुत्रं त्वं द्रष्टुमर्हसि ॥ ततो वह्निस्तत्र गत्वा ददृशे तनयं प्रभुम् ॥ ११३ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ कस्मात्स्वाहा
करोद्रूपं षण्णां तासां महामुने ॥ ११४ ॥ यत्ता भर्तृपराः साध्व्यस्तपस्विन्योग्निसंनिभाः ॥ न बिभेति च किं ताभ्यः षड्भ्यः स्वाहाऽपराधिनी ॥
भर्तृभक्त्या जगद्दग्धुं यतः शक्ताश्च ता मुने ॥११५॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ सत्यमेतत्कुरुश्रेष्ठ शृणु तच्चापि कारणम् ॥ येन तासां कृतं रूपं न वा शापं
ददुश्च ताः ॥११६॥ यत्र तद्वह्निना क्षिप्तं रुद्रतेजः सकृत्पुरा ॥ गंगायां तत्र सस्नुस्ताः षट्पत्न्योऽज्ञानभावतः ॥ ११७ ॥ ततस्ता विह्वलीभूतास्तेजसा
तेन मोहिताः ॥ लज्जया च स्वभर्तॄणां गंगातीरस्थिता रहः ॥ ११८ ॥ एतदंतरमालोक्य चिकीर्षंती मनीषितम् ॥ स्वाहा शरीरमाविश्यतासां तेजो
जहार तत् ॥ ११९ ॥ चिक्रीड वह्निजायापि यथा ते कथितं मया ॥ १२० ॥ उपकारमिमं ताभिः स्मरंतीभिश्च भारत ॥ न शप्ता सा यतः
शापो न देयश्चोपकारिणि ॥ १२१ ॥ ततः सप्तर्षयो ज्ञात्वा ज्ञानेनाशुचितां गताः ॥ तत्यजुः षट् तदा पत्नीर्विना देवीमरुंधतीम् ॥ १२२ ॥ विश्वा
मित्रस्तु भगवान्कुमारं शरणं गतः ॥ स्तवं दिव्यं संप्रचक्रे महासेनस्य चापि सः ॥ १२३ ॥ अष्टोत्तरशतं नाम्नां शृणु त्वं तानि फाल्गुन ॥ जपेन

---

१ त्वयि ताश्चैतदावरा–इ०, त्वच्चित्ताश्चैतदाचरः–इ० च पा० । २ केऽपि जनाः–इत्यध्याहारः ।

येषां पापानि यांति ज्ञानमवाप्नुयात् ॥ १२४ ॥ त्वं ब्रह्मवादी त्वं ब्रह्मा ब्रह्म ब्राह्मणवत्सलः ॥ ब्रह्मण्यो ब्रह्मदेवश्च ब्रह्मदो ब्रह्मसंग्रहः ॥ १२५ ॥ त्वं परं परमं तेजो मंगलानां च मंगलम् ॥ अप्रमेयगुणश्चैव मंत्राणां मंत्रगो भवान् ॥ १२६ ॥ त्वं सावित्रीमयो देव सर्वत्रैवापराजितः ॥ मंत्रः शर्वात्मको[1] देवः षडक्षरवतां वरः ॥ १२७ ॥ माली मौली पताकी च जटी मुंडी[2] शिखंड्यपि ॥ कुण्डली लांगली बालः कुमारः प्रवरो वरः ॥ १२८ ॥ गवांपुत्रः सुरारिघ्नः संभवो भवभावनः ॥ पिनाकी शत्रुहा श्वेतो गूढः स्कन्दः कराग्रणीः ॥ १२९ ॥ द्वादशो भूर्भुवो भावी भुवः पुत्रो नमस्कृतः ॥ नागराजः सुधर्मात्मा नाकपृष्ठः सनातनः ॥ १३० ॥ त्वं भर्ता सर्वभूतात्मा त्वं त्राता त्वं सुखावहः ॥ शरदक्षः शिखी जेता षड्वक्त्रो भयनाशनः ॥ १३१ ॥ हेमगर्भो महागर्भो जयश्च विजयेश्वरः ॥ त्वं कर्ता त्वं विधाता च नित्यो नित्यारिमर्दनः ॥ १३२ ॥ महासेनो महातेजा वीरसेनश्च भूपतिः ॥ सिद्धासनः सुराध्यक्षो भीमसेनो निरामयः ॥ १३३ ॥ शौरिर्यदु[3]र्महातेजा वीर्यवान्सत्यविक्रमः ॥ तेजोगर्भोऽसुरारिपुः सुरमूर्तिः सुरोर्जितः ॥ १३४ ॥ कृतज्ञो वरदः सत्यः शरण्यः साधुवत्सलः ॥ सुव्रतः सूर्यसंकाशो वह्निगर्भः कणो[4] भुवः ॥ १३५ ॥ पिप्पली शीघ्रगो[5] रौद्री गांगेयो रिपुदारणः ॥ कार्त्तिकेयः प्रभुः क्षंता नीलदंष्ट्रो महामनाः ॥ १३६ ॥ निग्रहो निग्रहाणां च नेता त्वं सुरनंदनः ॥ प्रग्रहः परमानंदः क्रोधघ्नस्तार उच्छ्रितः ॥ १३७ ॥ कुक्कुटी बहुली दिव्यः कामदो भूरिवर्धनः ॥ अमोघोऽमृतदो ह्यग्निः शत्रुघ्नः सर्वमोदनः[6] ॥ १३८ ॥ अव्ययो ह्यमरः श्रीमानुन्नतो ह्यग्निसंभवः ॥ पिशाचराजः सूर्याभः शिवात्मा शिवनंदनः ॥ १३९ ॥ अपारपारो दुर्ज्ञेयः सर्वभूतहिते रतः ॥ अग्राह्यः कारणं कर्ता परमेष्ठी परं पदम् ॥ १४० ॥ अचिंत्यः सर्वभूतात्मा सर्वात्मा त्वं सनातनः ॥ एवं स सर्वभूतानां संस्तुतः परमेश्वरः ॥ १४१ ॥ नाम्नामष्टशतेनायं विश्वामित्रमहर्षिणा ॥ प्रसन्नमूर्तिराहेदं मुनींद्रं व्रियतामिति ॥ १४२ ॥ मम त्वया द्विजश्रेष्ठ स्तुतिरेषा निरूपिता ॥ भविष्यति मनोऽभीष्टप्राप्तये प्राणिनां भुवि ॥ १४३ ॥ विवर्धते कुले लक्ष्मीस्तस्य यः प्रपठेदिमम् ॥ न राक्षसाः पिशाचा वा न भूतानि न चापदः ॥ १४४ ॥ विघ्नकारीणि[7] तद्गेहे यत्रैव संस्तुवंति माम् ॥ दुःस्वप्नं च न पश्येत्स बद्धो मुच्येत बंधनात् ॥ १४५ ॥ स्तवस्यास्य प्रभावेण दिव्यभावः पुमान्भवेत् ॥ त्वं च मां श्रुतिसंस्कारैः सर्वैः संस्कर्तुमर्हसि ॥१४६॥ संस्काररहितं जन्म यतश्च पशुवत्स्मृतम्॥त्वं च मद्वरदानेन ब्रह्मर्षिश्च भविष्यसि ॥१४७॥ ततो मुनिस्तस्य

---

[1] सर्वात्मकः--इ०पा० । [2] वृन्दी--इ०पा० । [3] पटुः--इ०पा० । [4] अरुगो भुवः--इ०, कणोऽग्रकः--इ० च पा० । [5] सिद्धगः--इ०पा० । [6] सर्वबोधनः--इ०पा० । [7] विघ्नकारीणि--इत्यत्र पुंनपुंसकयोर्मध्ये नपुंसकैकशेषः परनिपातान्नपुंसकस्य ।

चक्रे जातकर्मादिकाः क्रियाः॥पौरोहित्यं तथा भेजे स्कंदस्यैवाज्ञया प्रभुः॥ १४८॥ततस्तं वह्निरभ्यागाद्ददर्श च सुतं गुहम् ॥ षट्छीर्षं द्विगुणश्रोत्रं द्वादशा
क्षिभुजक्रमम्॥१४९॥ एकग्रीवं चैककायं कुमारं स व्यलोकयत् ॥ कलिलं प्रथमे चाह्नि द्वितीये व्यक्तितां गतम् ॥१५०॥ [१]तृतीयायां शिशुर्जातश्चतुर्थ्यां
पूर्ण एवच ॥ पंचम्यां संस्कृतः सोऽभूत्पावकं चाप्यपश्यत ॥१५१॥ ततस्तं पावकः पार्थ आलिलिंग चुचुंब च ॥ पुत्रेति चोक्त्वा तस्मै स शक्त्यस्त्रम
ददात्स्वयम् ॥१५२॥ स च शक्तिं समादाय नमस्कृत्य च पावकम् ॥ श्वेतशृंगं समारूढो मुखैः पश्यन्दिशो दश ॥१५३॥ व्यनदद्भैरवं नादं त्रास
यन्सासुरं जगत् ॥ ततः श्वेतगिरेः शृंगं रक्षःपद्मदशावृतम् ॥ १५४ ॥ बिभेद तरसा शक्त्या शतयोजनविस्तृतम् ॥ तदेकेन प्रहारेण खंडशः पतितं
भुवि ॥ १५५ ॥ चूर्णीकृता राक्षसास्ते सततं धर्मशत्रवः ॥ ततः प्रव्यथिता भूमिर्व्यशीर्यत समंततः ॥ १५६ ॥ भीताश्च पर्वताः सर्वे चुक्रुशुः प्रलया
द्यथा ॥ भूतानि तत्र सुभृशं त्राहित्राहीति चोज्जगुः ॥ १५७॥ एवं श्रुत्वा ततो देवा वासवं सह तेऽब्रुवन् ॥ येनैकेन प्रहारेण त्रैलोक्यं व्याकुली
कृतम् ॥ १५८ ॥ स संक्रुद्धः क्षणाद्विश्वं संहरिष्यति वासव ॥ वयं च पालनार्थाय सृष्टा देवेन वेधसा ॥ १५९ ॥ तच्च त्राणं सदा कार्यं प्राणैः
कंठगतैरपि ॥ अस्माकं पश्यतामेवं यदि संक्षोभ्यते जगत् ॥ १६० ॥ धिक्कृतो जन्म वीराणां श्लाघ्यं हि मरणं क्षणात् ॥ तदस्माभिः सहैनं त्वं
क्षंतुमर्हसि वासव ॥ १६१ ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा देवैः सार्धं तमभ्ययात् ॥ विधित्सुस्तस्य वीर्यं स शक्रस्तूर्णतरं तदा ॥ १६२ ॥ उग्रं तच्च महा
वेगं देवानीकं दुरासदम् ॥ नर्दमानं गुहः प्रेक्ष्य ननाद जलधिर्यथा ॥ १६३ ॥ तस्य नादेन महता समुद्धूतोदधिप्रभम् ॥ बभ्राम तत्रतत्रैव देव
सैन्यमचेतनम् ॥ १६४ ॥ जिघांसूनुपसंप्राप्तान्देवान्दृष्ट्वा स पावकिः ॥ विससर्ज्ज मुखात्तत्र प्रवृद्धाः पावकार्चिषः ॥१६५॥ अदहद्देवसैन्यानि चेष्ट
मानानि भूतले ॥ ते प्रदीप्तशिरोदेहाः प्रदीप्तायुधवाहनाः॥१६६॥ प्रच्युताः सहसा भांति दिवस्तारागणा इव ॥ दह्यमानाः प्रपन्नास्ते शरणं पावकात्म
जम् ॥ १६७ ॥ [२]देवा वज्रधरं प्रोचुस्त्यज वज्रं शतक्रतो ॥ उक्तो देवैस्तदा शक्रः स्कंदे वज्रमवासृजत् ॥ १६८॥ तद्विसृष्टं जघानाशु पार्श्वं स्कंदस्य
दक्षिणम् ॥ बिभेद च कुरुश्रेष्ठ तदा तस्य महात्मनः ॥ १६९ ॥ वज्रप्रहारात्स्कंदस्य संजातः पुरुषोऽपरः ॥ युवा कांचनसन्नाहः शक्तिधृग्दिव्य
कुंडलः ॥१७०॥ शाख इत्यभिविख्यातः सोपि व्यनदद्भुतम् ॥ ततश्चेंद्रः पुनः क्रुद्धो हृदि स्कंदं व्यदारयत् ॥ १७१ ॥ तत्रापि तादृशो जज्ञे नैग
मेय इति श्रुतः ॥ ततो विनद्य स्कंदाद्याश्चत्वारस्तं तदाभ्ययुः ॥ १७२ ॥ तदेंद्रो वज्रमुत्सृज्य प्रांजलिः शरणं ययौ ॥ तस्याभयं ददौ स्कंदः

---

[१] तृतीये दिने--इत्यर्थः । एवमेव चतुर्थ्यां, पंचम्यामित्यनयोः चतुर्थपंचमदिनयोरित्यर्थो बोध्यः ।

[२] देवा वज्रधरं त्यक्त्वा ततः शान्तिमुपागताः–इ० पाठान्तरम् । परं त्वेतेन सम्यग्वक्तव्यार्थबोधो न भवति ।

सहसैन्यस्य सत्तमः ॥ १७३ ॥ ततः प्रहृष्टास्त्रिदशा वादित्राण्यभ्यवादयन् ॥ वज्रप्रहारात्कन्याश्च जज्ञिरेऽस्य महाबलाः ॥ १७४ ॥ या हरंति
शिशूञ्जातान्गर्भस्थांश्चैव दारुणाः ॥ काकी च हिलिमा[1] चैव रुद्रा च वृषभा तथा ॥ १७५॥ आया पलाला मित्रा च सप्तैताः शिशुमातरः ॥ एतासां
वीर्यसंपन्नः शिशुश्चाभूत्सुदारुणः ॥ १७६ ॥ स्कंदप्रसादजः पुत्रो लोहिताक्षो भयंकरः ॥ एष वीराष्टकः प्रोक्तः स्कंदमातृगणोऽद्भुतः ॥ १७७ ॥
पूजनीयः सदा भक्त्या सर्वापस्मारशांतिदः ॥ उपातिष्ठत्ततः स्कंदं हिरण्यकवचस्रजम् ॥ १७८ ॥ लोहितांबरसंवीतं त्रैलोक्यस्यापि सुप्रभम् ॥
युवानं श्रीः स्वयं भेजे तं प्रणम्य शरीरिणी ॥१७९॥ श्रिया जुष्टं च तं प्राहुः सर्वे देवाः प्रणम्य वै ॥ हिरण्यवर्ण्ण भद्रं ते लोकानां शंकरो भव ॥१८०॥
भवानिंद्रोऽस्तु नो[2] नाथ त्रैलोक्यस्य हिताय वै॥१८१॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ किमिंद्रः सर्वलोकानां करोतीह सुरोत्तमाः॥कथं देवगणांश्चैव पाति नित्यं
सुरेश्वरः ॥१८२॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ इंद्रो दिशति भूतानां बलं तेजः प्रजाः सुखम् ॥ प्रज्ञां प्रयच्छति तथा सर्वान्दायान्सुरेश्वरः ॥१८३॥ दुर्वृत्तानां स
हरति वृत्तस्थानां प्रयच्छति ॥ अनुशास्ति च भूतानि कार्येषु बलवत्तरः॥१८४॥ असूर्ये च भवेत्सूर्यस्तथाऽचंद्रे च चंद्रमाः ॥ भवत्यग्निश्च वायुश्च पृथि
व्यां जीवकारणम् ॥ १८५ ॥ एतदिंद्रेण कर्तव्यमिंद्रो हि विपुलं बलम् ॥ त्वं चेंद्रो भव नो वीर तारकं जहि ते नमः ॥ १८६ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥
त्वं भवेंद्रो महाबाहो सर्वेषां नः सुखावहः ॥ प्रणम्य प्रार्थये स्कंद तारकं जहि रक्ष नः ॥ १८७ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ शाधि त्वमेव त्रैलोक्यं
भवानिंद्रोस्तु सर्वदा ॥ करिष्ये चेंद्रकर्माणि न ममेंद्रत्वमीप्सितम् ॥ १८८ ॥ त्वमेव राजा भद्रं ते त्रैलोक्यस्य ममैव च ॥ करोमि किं च ते शक्र
शासनं ब्रूहि तन्मम ॥ १८९ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ यदि सत्यमिदं वाक्यं निश्चयाद्भाषितं त्वया ॥ अभिषिच्यस्व देवानां सैनापत्ये महाबल ॥
अहमिंद्रो भविष्यामि तव वाक्याद्यशोऽस्तु ते ॥ १९० ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ दानवानां विनाशाय देवानामर्थसिद्धये ॥ गोब्राह्मणस्य
चार्थाय एवमस्तु वचस्तव ॥ १९१ ॥ इत्युक्ते सुमहानादः सुराणामभ्यजायत ॥ भूतानां चापि सर्वेषां त्रैलोक्याकंपकारकः ॥ १९२ ॥ जयेति
तुष्टुवुश्चैनं वादित्राण्यभ्यवादयन् ॥ ननृतुस्तुष्टुवुश्चैनं कराघातांश्च चक्रिरे ॥ १९३ ॥ तेन शब्देन महता विस्मिता नगनंदिनी ॥ शंकरं प्राह को
देव नादोऽयमतिवर्तते ॥ १९४ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ अद्य नूनं प्रहृष्टानां सुराणां विविधा गिरः ॥ श्रूयंते च तथा देवि यथा जातः सुतस्तव
॥ १९५ ॥ गवां च ब्राह्मणानां च साध्वीनां च दिवौकसाम् ॥ मार्जयिष्यति चाश्रूणि पुत्रस्ते पुण्यवत्यपि ॥ १९६ ॥ एवं वदति सा देवी द्रष्टुं

---

[1] ललिमा–इ०पा० । [2] नः–अस्माकम्–इत्यर्थः ।

[1]तमुत्सुकाऽभवत् ॥ शंकरश्च महातेजाः पुत्रस्नेहाधिको यतः ॥ १९७ ॥ वृषभं तत आरुह्य देव्या सह समुत्सुकः ॥ सगणो भव आगच्छत्पुत्रदर्शनलालसः ॥ १९८ ॥ ततो ब्रह्मा महासेनं प्रजापतिरथाब्रवीत् ॥ अभिगच्छ महादेवं पितरं मातरं प्रभो ॥ १९९ ॥ अनयोर्वीर्यसंयोगात्तवोत्पत्तिस्तु प्राथमी ॥ एवमस्त्विति चाप्युक्त्वा महासेनो महेश्वरम् ॥ २०० ॥ अपूजयदमेयात्मा पितरं मातरं च ताम् ॥ ततस्तमालिंग्य सुतं चिरं संयोज्य चाशिषः ॥ २०१ ॥ चिरं जहृषतुश्चोभौ पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ सिद्धसारस्य तत्त्वं च ददौ तुष्टोऽस्य शंकरः ॥ २०२ ॥ देवी [2]प्रकृतिमोक्षं च तुष्टा हर्षपरिप्लुता ॥ एतस्मिन्नेव काले तु षड्देव्यस्तं समागमन् ॥ २०३ ॥ ऋषिभिस्ताः परित्यक्तास्तं पुत्रेति जगुस्तदा ॥ पार्वती च ततः प्राह मम पुत्रो न वस्त्वयम् ॥ २०४ ॥ स्वाहा ममेति च प्राह पावकश्च ममेति च ॥ रुद्रो ममेति च प्राह मम देवनदीति च ॥ २०५ ॥ चक्रुस्ते कलहं घोरं विवदंतः परस्परम् ॥ पुत्रस्नेहो हि बलवान्पार्थ किंकिं न कारयेत् ॥ २०६ ॥ ततस्तान्प्रहसन्नाह विवादो युज्यते न च ॥ सर्वेषां वो गुहः पुत्रो मत्तो वै व्रियतां वरः ॥ २०७ ॥ ततः प्राहुश्च षड्देव्यः स्वर्गो नो ह्यक्षयो भवेत् ॥ तथेति ता गुहः प्राह शक्रस्तत्रांतरेऽब्रवीत् ॥ २०८ ॥ रोहिण्याश्चानुजा स्कंद स्पर्धमानाभिजित्खला ॥ इच्छंती ज्येष्ठतां देवी पृथक्त्वं च तपोरता ॥ २०९ ॥ ततः प्रभृति मूढोऽस्मि तत्स्थाने स्थापय प्रभो ॥ ततस्तथेति च प्रोक्ते कृत्तिकास्ता दिवं गताः ॥ २१० ॥ नक्षत्रं सप्तशीर्षाभं भाति तद्वह्निदैवतम् ॥ अथैनमब्रवीत्स्वाहा प्रिया नाहं महार्चिषः ॥ तदग्नेः प्रियतां देहि सहवासं सदैव च ॥ २११ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ हव्यं कव्यं च यत्किंचिद्द्विजा होष्यंति पावके ॥ २१२ ॥ तत्ते नाम्ना प्रदास्यंति वासः सार्धं भवेत्तव ॥ पावकः प्रार्थयामास यज्ञभागान्पुनः सुतान् ॥ २१३ ॥ स चाप्याहाद्यप्रभृति यज्ञभागानवाप्नुहि ॥ इतरे प्रार्थयामासुः ख्यातो नस्त्वं सुतो भव ॥ २१४ ॥ एवमेवेति तानाह स्कंदस्तद्धि सुदुर्लभम् ॥ ततस्तं योगिनः सर्वे संभूय सनकादयः ॥ अभ्यषिंचन्गिरौ तस्मिन्योगिनामाधिपत्यके ॥ २१५ ॥ योगीश्वरमिति प्राहुस्ततस्तं योगिनस्तथा ॥ जहृषुर्देवताश्चैव नानावाद्यान्यवादयन् ॥ ॥ २१६ ॥ अभिषिक्तेन तेनासौ शुशुभे श्वेतपर्वतः ॥ आदित्येनेवांशुमता सुरम्य उदयाचलः ॥२१७॥ ततो देवाः सगन्धर्वा नृत्यंत्यप्सरसस्तथा ॥ हृष्टानां सर्वभूतानां श्रूयते निनदो महान् ॥ २१८ ॥ एवं सेन्द्रं जगत्सर्वं श्वेतपर्वतसंस्थितम् ॥ प्रहृष्टं प्रेक्ष्य तं स्कन्दं न च तृप्यति दर्शनात् ॥ २१९ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये स्कन्दकुमारस्य सर्वदेवसैनाधिपत्याभिषेकोत्सववर्णनंनामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततः स्कन्दः सुरैः सार्धं श्वेतपर्वत

---

१ द्रष्टुमत्युत्सुकाभवत्—इ० पा० । २ प्रपञ्चमोक्षं च--इ० पा० ।

मस्तकात् ॥ उत्तीर्य तारकं हन्तुं दक्षिणां स दिशं ययौ ॥ १ ॥ ततः सरस्वतीतीरे यानि भूतानि नारद ॥ ग्रहाश्चोपग्रहाश्चैव वेतालाः शाकिनी
गणाः ॥ २ ॥ उन्मादा ये ह्यपस्माराः पलादाश्च पिशाचकाः ॥ देवैस्तेषामाधिपत्ये सोऽभ्यषिच्यत पावकिः ॥ ३ ॥ यथा ते नैव मर्यादां संत्य
जंति दुराशयाः ॥ एतैस्तस्मात्समाक्रांतः शरण्यं पावकिं व्रजेत् ॥ ४ ॥ अप्रकीर्णेन्द्रियं दांतं शुचिं नित्यमतंद्रितम् ॥ आस्तिकं स्कन्दभक्तं च
वर्जयंति ग्रहादिकाः ॥ ५ ॥ महेश्वरं च ये भक्ता भक्ता नारायणं च ये ॥ तेषां दर्शनमात्रेण नश्यंते ते विदूरतः[1] ॥ ६ ॥ ततः सर्वैः सुरैः सार्धं मही
तीरं ययौ गुहः ॥ तत्र देवैः प्रकथितं महीमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ७ ॥ शृण्वन्विसिष्मिये स्कन्दः प्रणनाम च तां नदीम् ॥ ततो महीदक्षिणतस्तीरमा
श्रित्य धिष्ठितम् ॥८॥ प्रणम्य शक्रप्रमुखा गुहं वचनमब्रुवन् ॥ अभिषिक्तं विना स्कन्द सेनापतिमकल्मषम् ॥९॥ न शर्म लभते सेना तस्मात्त्वमभि
षेचय ॥ महीसागरसंभूतैः पुण्यैश्चापि शिवैर्जलैः ॥१०॥ अभिषेक्ष्यामहे त्वां च तत्र नो द्रष्टुमर्हसि ॥ यथा हस्तिपदे सर्वपदांतर्भाव इष्यते ॥ ११ ॥
सर्वतीर्थान्तरस्थानं तथार्णवमहीजले ॥ सर्वभूतमयो यद्वत्त्र्यंबकः परिकीर्त्यते ॥ १२ ॥ सर्वतीर्थमयस्तद्वन्महीसागरसंगमः ॥ अर्धनारीश्वरं रूपं
यथा रुद्रस्य सर्वदम् ॥१३॥ तथा महीसमुद्रस्य स्नानं सर्वफलप्रदम् ॥ येनात्र पितरः स्कन्द तर्पिता भक्तिभावतः ॥१४॥ तेन सर्वेषु तीर्थेषु तर्पिता
नात्र संशयः ॥ न चैतद्धृदि मंतव्यं क्षारमेतज्जलं हि यत् ॥ १५ ॥ यथा हि कटुतिक्तादि गवा ग्रस्तं हि क्षीरदम् ॥ एवमेतत्त्विदं तोयं पितॄणां तृप्ति
दायकम् ॥ १६ ॥ एवं ब्रुवत्सु देवेषु कपिलोऽपि मुनिर्जगौ ॥ सत्यमेतदुमापुत्र सर्वतीर्थमयी मही[2] ॥ १७ ॥ कर्दमो [3]यस्त्वहमपि ज्ञात्वा तीर्थमहा
गुणान् ॥ सर्वां भुवं परित्यज्य कृत्वा ह्याश्रममास्थितः ॥ १८ ॥ ततो महेश्वरः प्राह सत्यमेतत्सुरोदितम् ॥ ब्रह्माद्यास्तं तथा प्राहुरत्र भूयोऽप्यथो
गुरुः ॥ १९ ॥ अत्राभिषेकं ते वीर करिष्यामः समादिश ॥ ततः सुविस्मितस्तत्र स्नात्वा स्कन्दो महामनाः ॥ २० ॥ अभिषिञ्चन्तु मां देवा इति
तानब्रवीद्वचः ॥ ततोऽभिषेकसंभारान्सर्वान्संभृत्य शास्त्रतः ॥ २१ ॥ जुहुवुर्मंत्रपूतेऽग्नौ चत्वारो मुख्यऋत्विजः ॥ ब्रह्मा च कपिलो जीवो विश्वा
मित्रश्चतुर्थकः ॥ २२ ॥ अन्ये च शतशस्तत्र मुनयो वेदपारगाः ॥ तत्राद्भुतं महादेवो दर्शयामास भारत ॥ २३ ॥ यदग्निकुण्डमध्यस्थो लिंगमूर्ति
र्व्यदृश्यत ॥ अहमेवाग्निमध्यस्थो हविर्गृह्णामि नित्यशः ॥ २४ ॥ एतत्संदर्शनार्थाय लिंगमूर्तिरभूद्विभुः ॥ तल्लिंगमतुलं देवा नमश्चक्रुर्मुदा
न्विताः ॥ २५ ॥ सर्वपापापहं पार्थ सर्वकामफलप्रदम् ॥ तत्र होमावसाने च दत्ते हिमवता शुभे ॥ २६ ॥ दिव्यरत्नान्विते स्कन्दो निषण्णः परमा

---

[1] तेऽतिदूरतः—इ० पा० ।
[2] नदी—इ० पा० ।
[3] यः कर्दमः मत्पिता, तथा चाहमपि—इति योजना ।

सने ॥ सर्वमंगलसंभारैर्विधिमंत्रपुरस्कृतम् ॥ २७ ॥ अभ्यषिंचंस्ततो देवाः कुमारं शंकरात्मजम् ॥ इंद्रो विष्णुर्महावीर्यो ब्रह्मरुद्रौ च फाल्गुन ॥२८॥
आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे तथोभावनिलानलौ ॥ आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्चैवाश्विनावुभौ ॥ २९ ॥ विश्वेदेवाश्च मरुतो गंधर्वाप्सरसस्तथा ॥
देवब्रह्मर्षयश्चैव वालखिल्या मरीचिपाः ॥ ३० ॥ विद्याधरा योगसिद्धाः पुलस्त्यपुलहादयः ॥ पितरः कश्यपोऽत्रिश्च मरीचिर्भृगुरंगिराः ॥ ३१ ॥
दक्षोऽथ मनवो ये च ज्योतींषि ऋतवस्तथा ॥ मूर्तिमत्यश्च सरितो महीप्रभृतिकास्तथा ॥ ३२ ॥ लवणाद्याः समुद्राश्च प्रभासाद्याश्च तीर्थकाः ॥
पृथिवी द्यौर्दिशश्चैव पादपाः पार्वतास्तथा ॥ ३३ ॥ आदित्याद्या मातरश्च कुर्वंत्यो गुहमंगलम् ॥ वासुकिप्रमुखा नागास्तथोभौ गरुडारुणौ ॥
॥ ३४ ॥ वरुणो धनदश्चैव यमः सानुचरस्तथा ॥ राक्षसो निर्ऋतिश्चैव भूतानि च पलाशनाः ॥ ३५ ॥ धर्मो बृहस्पतिश्चैव कपिलो गाधिनंदनः ॥
बहुलत्वाच्च ये नोक्ता विविधा देवतागणाः ॥ ३६ ॥ ते च सर्वे महीकूले ह्यभ्यषिंचन्मुदा गुहम् ॥ ततो महास्वनामुग्रां देवदैत्यादिदर्पहाम् ॥ ३७॥
ददौ पशुपतिस्तस्मै सर्वभूतमहाचमूम् ॥ विष्णुर्ददौ वैजयंतीं मालां बलविवर्धिनीम् ॥ ३८ ॥ उमा ददौ चारजसी वाससी सूर्यसप्रभा ॥ गंगा कमंडलुं
दिव्यममृतोद्भवमुत्तमम् ॥ ३९ ॥ मही महानदी तस्य चाक्षमालां ससागरा[1] ॥ ददौ मुदा कुमाराय दंडं चैव बृहस्पतिः ॥ ४० ॥ गरुडो
दयितं पुत्रं मयूरं चित्रबर्हिणम् ॥ अरुणस्ताम्रचूडं च प्रददौ चरणायुधम्[2] ॥ ४१ ॥ छागं च वरुणो राजा बलवीर्यसमन्वितम् ॥ कृष्णाजिनं तथा
ब्रह्मा ब्रह्मण्याय ददौ जयम् ॥ ४२ ॥ चतुरोऽनुचरांश्चैव महावीर्यान्बलोत्कटान् ॥ नंदिसेनं लोहिताक्षं घण्टाकर्णं च मानसान् ॥ ४३ ॥ चतुर्थं
चाप्यतिबलं ख्यातं कुसुममालिनम् ॥ ततः स्थाणुर्ददौ देवो महापारिषदं क्रतुम् ॥ ४४ ॥ स हि देवासुरे युद्धे दैत्यानां भीमकर्मणाम् ॥ जघान
दोर्भ्यां संक्रुद्धः प्रयुतानि चतुर्दश ॥ ४५ ॥ यमः प्रादादनुचरौ यमकालोपमौ[3] तदा ॥ उन्माथं च प्रमाथं च महावीर्यौ महाद्युती ॥ ४६ ॥ सुभ्राजौ
भास्करस्यैव यौ सदा चानुयायिनौ ॥ तौ सूर्यः कार्तिकेयाय ददौ पार्थ मुदान्वितः ॥ ४७ ॥ कैलासशृङ्गसंकाशौ श्वेतमाल्यानुलेपनौ ॥ सोमोऽप्यनुचरौ
प्रादान्मणिं सुमणिमेव च ॥ ४८ ॥ ज्वालाजिह्वं ज्योतिषं च ददावग्निर्महाबलौ ॥ परिघं च बलं चैव भीमं च सुमहाबलम् ॥ ४९ ॥
स्कंदाय त्रीननुचरान्ददौ विष्णुरुरुक्रमः ॥ उत्क्रोशं पंचजं चैव वज्रदण्डधरावुभौ ॥५०॥ ददौ महेशपुत्राय वासवः परवीरहा ॥ तौ हि शत्रून्महेन्द्रस्य
जघ्नतुः समरे बहून् ॥ ५१ ॥ वर्धनं बंधनं चैव आयुर्वेदविशारदौ ॥ स्कन्दाय ददतुः प्रीतावश्विनौ भरतर्षभ ॥ ५२ ॥ बलं चातिबलं चैव महावक्त्रौ

---

[1] ससागराम्--इ० पा० । [2] चरणायुधं--कुक्कुटम्--इत्यर्थः । [3] यमकामोपमौ--इ० पा० ।

महाबलौ ॥प्रददौ कार्तिकेयाय वायुश्चानुचरावुभौ ॥ ५३ ॥ घसं चातिघसं [1]वीरौ वरुणश्च ददौ प्रभुः ॥ सुवर्चसं महात्मानं तथैवाप्यतिवर्चसम् ॥
॥ ५४ ॥ हिमवान्प्रददौ पार्थ साक्षाद्दौहित्रकाय वै ॥ कांचनं च ददौ मेरुर्मेघमालिनमेव च ॥५५॥ उच्छ्रूतं चातिशृंगं च महापाषाणयोधिनौ ॥
स्वाहेयाय ददौ प्रीतः स विंध्यः पार्षदौ शुभौ ॥ ५६ ॥ संग्रहं विग्रहं चैव समुद्रोऽपि गदाधरौ ॥ प्रददौ पार्षदौ वीरौ महीनद्या समन्वितः ॥५७॥
उन्मादं पुष्पदंतं च शंकुकर्णं तथैव च ॥ प्रददावग्निपुत्राय पार्वती शुभदर्शना ॥ ५८ ॥ जयं महाजयं चैव नागौ ज्वलनसूनवे ॥ प्रददुर्बलिनां श्रेष्ठौ
सुपर्णः पार्षदावुभौ ॥५९॥ एवं साध्याश्च रुद्राश्च वसवः पितरस्तथा ॥ सर्वे जगति ये मुख्या ददुः स्कंदाय पार्षदान् ॥ ६० ॥ नानावीर्यान्महावीर्या
न्नानायुधविभूषणान् ॥ बहुलत्वान्न शक्यंते संख्यातुं ते च फाल्गुन ॥ ६१ ॥ मातरश्च ददुस्तस्मै तदा मातृगणान्प्रभो ॥ याभिर्व्याप्तास्त्र
यो लोकाः कल्याणीभिश्चराचराः ॥ ६२ ॥ प्रभावती विशालाक्षी गोपाला गोनसा तथा ॥ अप्सुजाता बृहद्दंडी कालिका बहुपुत्रका ॥ ६३ ॥
भयंकरी च चक्रांगी तीर्थनेमिश्च माधवी ॥ गीतप्रिया अलाताक्षी [2]चंटुला शलभामुखी ॥ ६४ ॥ विद्युज्जिह्वा रुद्रकाली शतोलूखलमेखला ॥ शत
घंटाकिंकिणिका चक्राक्षी चत्वरालया ॥ ६५ ॥ पूतना रोदना [3]त्वामा कोटरा मेघवाहिनी ॥ ऊर्ध्ववेणीधरा चैव जरायुर्जर्जरानना ॥ ६६ ॥ [4]ख
टखेटी दहदहा तथा धमधमा जया ॥ बहुवेणी बहुशिरा बहुपादा बहुस्तनी ॥ ६७ ॥ शतोलूकमुखी कृष्णा कर्णप्रावरणा तथा ॥ शून्यालया
धान्यवासा पशुदा धान्यदा सदा ॥ ६८ ॥ एताश्चान्याश्च बह्व्यश्च मातरो भरतर्षभ ॥ बहुलत्वादहं तासां न संख्यातुमिहोत्सहे ॥ ६९ ॥ वृक्षचत्व
रवासिन्यश्चतुष्पथनिवेशनाः ॥ गुहास्मशानवासिन्यः शैलप्रस्रवणालयाः ॥ ७० ॥ नानाभरण[5]वेषांस्ता नानामूर्तिधरास्तथा ॥ नानाभाषायुधधराः
परिवव्रुस्तदा गुहम् ॥ ७१ ॥ ततः स शुशुभे श्रीमान्गुहो [6]गुह इवापरः ॥ सैनापत्ये चाभिषिक्तो देवैर्नानामुनीश्वरैः ॥ ७२ ॥ ततः प्रणम्य सर्वांस्ता
न्नैकैकत्वेन पावकिः ॥ व्रियतां वर इत्याह भवब्रह्मपुरोगमान् ॥ ७३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कार्तिकेयस्य सेनानीत्वेऽभिषेकवर्णनंनाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
ते चैनं योज्य चाशीर्भिरयाचंत वरं गुहम् ॥ एष एव वरोऽस्माकं यत्पापं तारकं जहि ॥ १ ॥ एवमस्त्विति तानुक्त्वा योगोयोग इति ब्रुवन् ॥
तारकारिमहातेजा मयूरं चाध्यरोहत ॥ २ ॥ शक्तिहस्तो विनद्याथ गुहो देवांस्तदाब्रवीत् ॥ यद्यद्य तारकं पापं नाहं हन्मि सुरोत्तमाः ॥ ३ ॥

---

[1] चैव-इ०पा० । [2] बहुला-इ० पा० । [3] वासा--इ०पा० । [4] वेटखेटी-इ०पा० । [5] नानाभरणलेखाः--इ०पा० । [6] गुहो गुह इव--अन्योपमाभावादत्रानन्वयालङ्कारः ।

गोब्राह्मणावमन्तॄणां ततो यामि गतिं स्फुटम् ॥ एवं तेन प्रतिज्ञाते शब्दोऽतिसुमहानभूत् ॥ ४ ॥ योगोयोग इति प्राहुराज्ञया शरजन्मनः ॥ अरजो वाससी रक्ते वसानः पार्वतीसुतः ॥ ५ ॥ अथाग्रे सर्वदेवानां स्थितो वीरो ययौ मुदा ॥ तस्य केतुरलं भाति चरणायुधशोभितः ॥ ६ ॥ चरणाभ्यां गिरीञ्छक्तो यो विदारयितुं रणे ॥ या चेष्टा सर्वभूतानां प्रभा शांतिर्बलं यथा ॥ ७ ॥ तन्मया गुहशक्तिः सा भृशं हस्ते व्यरोचत ॥ यद्दार्ढ्यं सर्वलोकेषु तन्मयं कवचं तथा ॥ ८ ॥ योत्स्यमानस्य वीरस्य देहेप्रादुरभूत्स्वयम् ॥ धर्मः सत्यमसंमोहस्तेजः कांतत्वमक्षतिः ॥ ९ ॥ बलमोजः कृपा चव बद्धा करयुगं तथा ॥ आदेशकारीण्यग्रेऽस्य स्वयं तस्थुर्महात्मनः ॥ १० ॥ तमग्रे चापि गच्छंतं पृष्ठतोनुययौ हरः ॥ रथेनादित्यवर्णेन पार्वत्या सहितः प्रभुः ॥ ११ ॥ निर्मितेन हरेणैव स्वयमीशेन लीलया ॥ सहस्रं तस्य सिंहानां तस्मिन्युक्तं रथोत्तमे ॥ १२ ॥ अभीषून्पुरुषव्याघ्र ब्रह्मा च जगृहे स्वयम् ॥ ते पिबंत इवाकाशं त्रासयंतश्चराचरम् ॥ १३ ॥ सिंहा रथस्य गच्छंतो नदंतश्चारुकेसराः ॥ तस्मिन्रथे पशुपतिः स्थितो भात्युमया सह ॥ १४ ॥ विद्युता मंडितः सूर्यः सेंद्रचापघनो यथा ॥ अग्रतस्तस्य भगवान्धनेशो गुह्यकैः सह ॥ १५ ॥ आस्थाय रुचिरं याति पुष्पकं नरवाहनः ॥ ऐरावणं समास्थाय शक्रश्चापि सुरैः सह ॥ १६ ॥ पृष्ठतोनुययौ यांतं वरदं वृषभध्वजम् ॥ तस्य दक्षिणतो देवा मरुतश्चित्रयोधिनः ॥ १७ ॥ गच्छंति वसुभिः सार्धं रुद्रैश्च सह संगताः ॥ यमश्च मृत्युना सार्धं सर्वतः परिवारितः ॥ १८ ॥ घोरैर्व्याधिशतैश्चापि सव्यतो याति कोपितः ॥ यमस्य पृष्ठतश्चापि घोरस्त्रिशिखरः सितः ॥ १९ ॥ विजयोनाम रुद्रस्य याति शूलः स्वयं कृतः ॥ तमुग्रपाशो भगवान्वरुणः सलिलेश्वरः ॥ २० ॥ परिवार्य शतैयाति यादोभिर्विविधैर्वृतः ॥ पृष्ठतो विजयस्यापि याति रुद्रस्य पट्टिशः ॥ २१ ॥ गदामुशलशक्त्याद्यैर्वरप्रहरणैर्वृतः ॥ पट्टिशं चान्वगात्पार्थ अस्त्रं पाशुपतं महत् ॥ २२ ॥ बहुशीर्षं महाघोरमेकपादं बहूदरम् ॥ कमंडलुश्चास्य पश्चान्महर्षिगणसेवितः ॥ २३ ॥ तस्य दक्षिणतो भाति दण्डो गच्छञ्छ्रिया वृतः ॥ भृग्वंगिरोभिः सहितो देवैरप्यभिपूजितः ॥ २४ ॥ राक्षसाश्चान्यदेवाश्च गन्धर्वा भुजगास्तथा ॥ नद्यो नदाः समुद्राश्च मुनयोऽप्सरसां गणाः ॥ २५ ॥ नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव जंगमं स्थावरं तथा ॥ मातरश्च महादेवमनुजग्मुः क्षुधान्विताः ॥ २६ ॥ सर्वेषां पृष्ठतश्चासीत्ताक्ष्र्यस्थो बुद्धिमान्हरिः ॥ पालयन्पृतनां सर्वां स्वपरीवारसंवृतः ॥ २७ ॥ एवं सैन्यसमोपेत उत्तरं तटमागतः ॥ ताम्रप्राकारमाश्रित्य तस्थौ त्र्यंबकनंदनः ॥ २८ ॥ स तारकपुरस्यापि पश्यन्बुद्धि

---

१ हरेणाशु-- इ० पा० ।

मनुत्तमाम् ॥ विसिष्मिये महासेनः प्रशशंस तपोऽस्य च ॥ २९ ॥ स्थितः पश्यन्स शुशुभे मयूरस्थो गुहस्तदा ॥ छत्रेण ध्रियमाणेन स्वयं सोम
समस्त्विषा ॥ ३० ॥ वीज्यमानश्चामराभ्यां वाय्वग्निभ्यां महाद्युतिः ॥ मातृभिश्च सुरैर्दत्तैः स्वैर्गणैरपि संवृतः ॥ ३१ ॥ ततः प्रणम्य तं शक्रो देव
मध्ये वचोऽब्रवीत् ॥ पश्यपश्य महासेन दैत्यानां बलशालिनाम् ॥ ३२ ॥ ये त्वां कालं न जानंति मर्त्या गृहरता इव ॥ एतेषां च गृहे दूतो[1]
यस्त्वां शंसतु[2] तारकम् ॥ ३३ ॥ वीराणामुचितं त्वेतत्कीर्तिदं च महाजने ॥ अनुज्ञया ततः स्कन्दभक्तं शक्रो धनंजय ॥ ३४ ॥ मामादिश्यासुरे
न्द्राय प्राहिणोद्दौत्ययोग्यकम् ॥ अहं स्वयं गन्तुकामः शक्रेणापि च प्रेषितः ॥ ३५ ॥ प्रासादे स्त्रीसहस्राणां प्रावोचं मध्यतोऽप्यहम् ॥ असुराधम
दुर्बुद्धे शक्रस्त्वामाह तच्छृणु ॥ ३६ ॥ यज्जगद्दलनादात्तं किल्बिषं दानव त्वया ॥ तस्याहं नाशकस्तेऽद्य पुरुषश्चेद्भविष्यसि ॥ ३७ ॥ शीघ्रं निः
सर पापिष्ठ निःसरिष्यसि चेन्न हि ॥ क्षणात्तव पुरं क्षेप्स्ये पावित्र्यायैव सागरे ॥ ३८ ॥ इति श्रुत्वा रूक्षवाचं क्रुद्धः स्त्रीगणसंवृतः ॥ मुष्टिमुद्यम्य
मा[3]ऽधावद्भीतश्चाहं पलायितः ॥ ३९ ॥ व्याकुलस्तत्र वृत्तांतं कुमाराय न्यवेदयम् ॥ मयि चाप्यागते दैत्यश्चिंतयामास चेतसि ॥ ४० ॥ नालब्ध
संश्रयः शक्रो वक्तुमेतदिहार्हति ॥ निमित्तानि च घोराणि संत्रासं जनयंति मे ॥ ४१ ॥ एवं विचिंत्य चोत्थाय गवाक्षं सोध्यरोहत ॥ सहस्रभौ
मिकावासशृङ्गवातायनस्थितः ॥ ४२ ॥ अपश्यद्देवसैन्यं स दिवं भूमिं च संवृतम् ॥ रथैर्गजैर्हयैश्चापि नादिताश्च दिशो दश ॥ ४३ ॥ विमानै
श्चाद्भुताकारैः किंनरोद्गीतनादितैः ॥ दुन्दुभिभिर्गोविषाणैस्तालैः शंखैश्च नादितैः ॥ ४४ ॥ अक्षोभ्यामिव तां सेनां दृष्ट्वा सोऽचिंतयत्तदा ॥ एते
मया जिताः पूर्वं कस्माद्भूयः समागताः ॥ ४५ ॥ इति चिंतापरो दैत्यः शुश्राव कटुकाक्षरम् ॥ देवबंदिभि[4]रुद्घुष्टं घोरं हृदयदारणम् ॥४६॥ जयातु
लशक्तिदीधितिपिंजररुचारुणमंडलभुजोद्भासितदेवसैन्य पुरवदनकुमुदकाननविकासनेंदो कुमारनाथ जय दितिकुलमहोदधिवडवानल मधुररवमयू
ररवासुरमुकुटकूटकुट्टितचरणनखांकुर महासेन तारकवंशशुष्कतृणदावानल योगीश्वर योगिजनहृदयगगनविततचिंतासंतानसंतमसनोदनखरकिर
णकल्पनखनिकरविराजितचरणकमल स्कन्द जय बाल सप्तवासर भुवनावलिशोकसंदहन ॥ ४७ ॥ नमो नमस्तेस्तु मनोरमाय नमोस्तु ते
साधुभयापहाय ॥ नमोस्तु ते बालकृताचलाय नमोनमो नाशय देवशत्रून् ॥ ४८॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कुमारस्य तारकासुरनगरं प्रति गमनवर्णनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥

---

[1] प्रेष्यः—इति शेषः । [2] शंसति—इ० पा० । [3] मा—माम्—नारदम् । [4] देवदुन्दुभिनिर्घोषम्—इ० पा० ।

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ श्रुत्वैतं संस्तवं दैत्यः संघुष्टं देवबंदिभिः ॥ सस्मार ब्रह्मणो वाक्यं वधं बालादुपस्थितम् ॥ १ ॥ श्रुत्वा स क्लिन्नसर्वांगो द्वाःस्थं राजा वचोऽब्रवीत् ॥ अमात्यान्द्रष्टुमिच्छामि शीघ्रमानय मा चिरम् ॥ २ ॥ ततस्ते राजवचनात्कालनेमि[1]मुखागताः ॥ प्राह तांस्तारको दैत्यः किमिदं वो विचेष्टितम् ॥ ३ ॥ यैः शत्रुसंभवा वार्ता कापि न श्राविततस्त्वहम् ॥ मदिराकाममत्तानां मंत्रित्वं वो न युज्यते ॥ हितं मन्त्रयते राज्ञस्तेन मंत्री निगद्यते ॥ ४ ॥ ॥ अमात्या ऊचुः ॥ ॥ को जानाति सुरान्दीनान्दैत्यानामिति नो मतिः ॥ ५ ॥ मा विषीद महाराज वयं जेष्यामहे सुरान् ॥ बालादपि भयं किं वा लज्जायै चिंतितं त्विदम् ॥ ६ ॥ सर्वमेतत्सुसाध्यं च भेरी संताड्यतां दृढम् ॥ ततो दैत्येन्द्रवचनात्संनाहजननी तदा ॥ ७ ॥ भृशं संताडिता भेरी कंपयामास सा जगत् ॥ स्मरणाद्दैत्यराजस्य पर्वतेभ्यो महासुराः ॥ ८ ॥ निम्नगाभ्यः समुद्रेभ्यः पातालेभ्योंऽबरादपि ॥ सहसा समनुप्राप्ता युगांतानलसप्रभाः ॥ ॥ ९ ॥ कोटिकोटिसहस्रैस्तु परार्धैर्दशभिः शतैः ॥ सेनापतिः कालनेमिः शीघ्रं देवानुपाययौ ॥ १० ॥ चतुर्योजनविस्तीर्णे नानाश्चर्यसमन्विते ॥ रथे स्थितो मनाग्दीनस्तारकः समदृश्यत ॥ ११ ॥ एतस्मिन्नंतरे पार्थ क्रुद्धैः स्कन्दस्य पार्षदैः ॥ प्राकारः पातितः सर्वो भग्नान्युपवनानि च ॥ ॥ १२ ॥ ततश्चचाल वसुधा देवी सवनकानना ॥ जज्वाल खं सनक्षत्रं प्रमूढं भुवनं भृशम् ॥ १३ ॥ तमोभूतं जगच्चासीद्धूम्रैर्व्याप्तं नभोऽभवत् ॥ ततो नानाप्रहरणं प्रलयांबुदसन्निभम् ॥ १४ ॥ कालनेमिमुखं पार्थ अदृश्यत महद्बलम् ॥ तद्धि घोरमसंख्येयं जगर्ज विविधा गिरः ॥ ॥ १५ ॥ अभ्यद्रवद्रणे देवान्भगवंतं च शंकरम् ॥ विनदद्भिस्ततो दैत्यैर्देवानीकं महायुधैः ॥ १६ ॥ पर्वतैश्च शतघ्नीभिरायसैः परिघैरपि ॥ क्षणेन द्रावितं सर्वं विमुखं चाप्यदृश्यत ॥ १७ ॥ असुरैर्वध्यमाने तु पावकैरिव काननम् ॥ अपतद्दाव[2]भूमिष्ठं महाद्रुमवनं यथा ॥ १८ ॥ ते भिन्नास्थिशिरोदेहाः प्राद्रवंत दिवौकसः ॥ न नाथमध्यगच्छंत वध्यमाना महासुरैः ॥ १९ ॥ अथ तद्विद्रुतं सैन्यं दृष्ट्वा देवः पुरंदरः ॥ आश्वासयन्नुवाचेदं बलवद्दानवार्दितम् ॥ २० ॥ भयं त्यजत भद्रं वः शूराः शस्त्राणि गृह्णत ॥ कुरुध्वं विक्रमे बुद्धिं मा च काचिद्व्यथास्तु वः ॥ २१ ॥ एष कालानलप्रख्यो मयूरं समुपस्थितः ॥ रक्षिता वो महासेनः कथं भीतिस्तथापि वः ॥२२॥ शक्रस्य वचनं श्रुत्वा समाश्वस्ता दिवौकसः ॥ दानवान्प्रत्ययुध्यंत शक्रं कृत्वा व्यपाश्रयम् ॥ २३ ॥ कालनेमिर्महेन्द्रेण संयुगे समयुज्यत ॥ सहस्राक्षौहिणीयुक्तो जंभकः शंकरेण च ॥ २४ ॥ कुजंभो विष्णुना चैव तावत्य

---

१ कालनेमिपुरोगमाः—इ०पा० । २ 'दवदावौ वनारण्यवह्नी—'इत्यमरः । दावभूमिष्ठम्—अरण्यानीस्थम्—इत्यर्थः ।

क्षौहिणीवृतः ॥ अन्ये च त्रिदशाः सर्वे मरुतश्च महाबलाः॥२५॥प्रत्ययुध्यंत दैत्येंद्रैः साध्याश्च वसुभिः सह ॥ ततो बहुविधं युद्धं कालनेमिर्विधाय च ॥२६॥ उत्सृज्य सहसा पार्थ ऐरावणशिरःस्थितः ॥ स तु पादप्रहारेण मुष्टिना चैव तं गजम् ॥ २७ ॥ शक्रं च जघ्ने विनदन्पेततुस्तावुभौ भुवि ॥ ततः शक्रं समादाय कालनेमिर्विचेतसम् ॥२८॥ रथमाश्रित्य भूयोपि तारकाभिमुखो ययौ ॥ अथ क्रुष्टं तदा देवैः सहसा चांतकादिभिः ॥ २९ ॥ ह्रियते ह्रियते राजा त्राता कोऽपि न विद्यते ॥ एतस्मिन्नंतरे शर्वः पिनाकधनुषश्च्युतैः ॥ ३० ॥ बाणैः ससैन्यं कृत्वा च जंभकं गृध्रमोदनम्[1] ॥ कालनेमिं समागम्य रथस्थो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ किमेतेन महेन्द्रेण मया युध्यस्व दानव ॥ वीरंमन्य सुदुर्बुद्धे ततो ज्ञास्यसि वीरताम् ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ कालनेमिरुवाच ॥ ॥ नग्नेन सह को युध्येद्धतेनापि च येन वा॥शंसत्सु दैत्यवीराणामुपहासः प्रजायते॥३३॥आत्मनस्तु समं किंचिद्विलोकय सुदुर्मते॥तदाकर्ण्य च सावज्ञं वचः शर्वो विसिष्मिये॥३४॥ततः कुमारः सहसा मयूरस्थोऽभ्यधावत ॥ कुजंभं सानुगं हत्वा वासुदेवोप्यधावत ॥३५॥ ततो हरिः स्कंदमाह किमेतेन तव प्रभो ॥ दैत्याधमेन पापेन मुहूर्तं पश्य मे बलम् ॥ ३६ ॥ एवमुक्त्वा निवार्यैनं केशवो गरुडस्थितः ॥ शार्ङ्गकोदंडनिर्मुक्तैर्बाणैर्दैत्यमवाकिरत् ॥ ३७ ॥ स तैर्बाणैस्ताड्यमानो वज्रैरिव महासुरः ॥ विमुच्य वासवं क्रुद्धो बाणांस्तान्व्यधमच्छरैः ॥ ३८ ॥ यान्यान्बाणान्हरिर्दिव्यानस्त्राणि च मुमोच[3] ह ॥ निवारयति दैत्यस्तान्प्रहसँल्लीलयैव च ॥ ३९ ॥ ततः कौमोदकीं गृह्य क्षिप्रकारी जनार्दनः ॥ मुमोच सैन्यनाथाय सारथिं च व्यचूर्णयत् ॥ ४० ॥ ततो रथादवप्लुत्य विवृत्य वदनं महत् ॥ गरुडं चंचुनादाय स विष्णुं क्षिप्तवान्मुखे ॥ ४१ ॥ ततोऽभूत्सर्वदेवानां विमोहो जगतामपि ॥ चचाल वसुधा चेलुः पर्वताः सप्त चार्णवाः ॥ ४२ ॥ कालनेमिर्ननंदश्चैव प्रानृत्यत महारणे ॥ असंमूढस्ततो विष्णुस्त्वराकाल उपस्थिते ॥ ४३ ॥ कुक्षिं विदार्य चक्रेण भास्करोऽभादिवोदितः ॥ बहिर्भूतो हरिश्चैवं मोहयित्वा स्वनिन्दया ॥ ४४ ॥ पातालस्य तलं निन्ये तत्र शिश्ये स काष्ठवत् ॥ ततश्चक्रेण दैत्यानां निहता दशकोटयः ॥ ४५ ॥ प्रमोदितास्तथा देवा विमोहास्तत्क्षणाद्बभुः ॥ ततः शर्वस्तमालिंग्य साधुसाधु जनार्दन ॥ ४६ ॥ त्वया यद्विहितं कर्म तत्कर्तान्यो न विद्यते ॥ महिषाद्याः सुदुर्जेया देव्या ये विनिपतिताः ॥ ४७ ॥ तेषामतिबलो ह्येष त्वया विष्णो विनिर्जितः ॥ तारकामयसंग्रामे वध्यस्तेसौ जनार्दन ॥ ४८ ॥ कसरूपः पुनस्तेऽयं हंतव्योऽष्टमजन्मनि ॥ एवं प्रशंसमानास्ते वासुदेवं जगद्गुरुम् ॥ ४९ ॥ शस्त्रजालैर्लब्धसंज्ञान्दैत्यसैन्याननाशयत् ॥ तानि दैत्यशरीराणि जर्जराणि महायुधैः ॥ ५० ॥

---

१ गृध्राणां मोदनमानन्ददायकम्—हतमित्यभिप्रायः । हत एव वीरे रणे तन्मांसभक्षणेन गृध्राणामानन्दोदयो भवतीति । २ वृथा युध्यासि दानव--इ०पा० । ३ प्रमुंचति--इ०पा० ।

अपतन्भूतले पार्थ च्छिन्नाभ्राणीव सर्वशः ॥ ततस्तद्दानवं सैन्यं हतनाथमभूत्तदा[1] ॥ ५१ ॥ देवैः स्कंदानुगैश्चैव कृतं शस्त्रैः पराङ्मुखम् ॥ अथो
क्रुष्टं तदा हृष्टैः सर्वैर्देवैर्मुदायुतैः ॥ ५२ ॥ संहतानि च सर्वाणि तदा तूर्याण्यवादयन् ॥ अथ भग्नं बलं प्रेक्ष्य हतवीरं महारणे ॥ ५३ ॥ देवानां
च महामोदं तारकः प्राह सारथिम् ॥ सारथे पश्य सैन्यानि द्राव्यमाणानि मे सुरैः ॥ ५४ ॥ येस्माभिस्तृणवद्दृष्टाः पश्य कालस्य चित्रताम् ॥
तन्मे वाहय शीघ्रं त्वं रथमेनं सुरान्प्रति ॥ ५५ ॥ पश्यंतु मे बलं बाह्वोर्द्रवंतु च सुराधमाः ॥ ब्रुवन्नेवं सारथिं स विधुन्वन्सुमहद्धनुः ॥ ५६ ॥ क्रोध
रक्तेक्षणो राजा देवसैन्यं समाविशत् ॥ आगच्छमानं तं दृष्ट्वा हरिः स्कंदमथाब्रवीत् ॥ ५७ ॥ कुमार पश्य दैत्येंद्रं कालं यद्वद्युगात्यये ॥ अयं
स येन तपसा घोरेणाराधितः शिवः ॥ ५८ ॥ अयं स येन शक्राद्याः कृता मर्काः समार्बुदम् ॥ अयं स सर्वशस्त्रौघैर्योऽस्माभिर्न जितो रणे ॥
॥ ५९ ॥ नावज्ञया प्रद्रष्टव्यस्तारकोऽयं महासुरः ॥ सप्तमं हि दिनं तेऽद्य मध्याह्नोऽयं च वर्तते ॥ ६० ॥ अर्वागस्तमनादेनं जहि वध्योऽन्यथा
न हि ॥ एवमुक्त्वा स शक्रादींस्त्वरितः केशवोऽब्रवीत् ॥ ६१ ॥ आयासयत दैत्येंद्रं सुखवध्यो यथा भवेत् ॥ ततस्ते विष्णुवचनाद्विनदन्तो दिवौ
कसः ॥ ६२ ॥ तमासाद्य शरव्रातैर्मुदिताः समवाकिरन् ॥ प्रहसन्निव देवांस्तान्द्रावयामास तारकः ॥ ६३ ॥ यथा नास्तिकदुर्वृत्तो नानाशास्त्रोपदे
शकान् ॥ सोढुं शक्ता न ते वीरं महति स्यंदने स्थितम् ॥ ६४ ॥ महापस्मारसंक्रांतं यथैवाप्रियवादिनम् ॥ विधूय सकलान्देवान्क्षणमात्रेण
तारकः ॥ ६५ ॥ आजगाम कुमाराय विधुवन्स महाधनुः ॥ आगच्छमानं तं दृष्ट्वा स्कंदः प्रत्युद्ययौ ततः ॥ ६६ ॥ तस्यारक्षद्भवः पार्श्वं
दक्षिणं चैव तं हरिः ॥ पृष्ठे च पार्षदास्तस्य कोटिशोऽर्बुदशस्तथा ॥ ६७ ॥ ततस्तौ सुमहायुद्धे संसक्तौ देवदैत्ययोः ॥ धर्माधर्माविवोदग्रौ
जगदाश्चर्यकारकौ ॥ ६८ ॥ ततः कुमारमासाद्य लीलया तारकोऽब्रवीत् ॥ अहो बालातिबालस्त्वं यत्त्वं गीर्वाणवाक्यतः ॥ ६९ ॥ आसादयसि
मां युद्धे पतंग इव पावकम् ॥ वधेन तव को लाभो मम मुक्तोऽसि बालक ॥ ७० ॥ पिब क्षीरं गृहाणेमं कंदुकं क्रीड लीलया ॥ एवमुक्तः प्रहस्याह
तारकं योगिनां गुरुः ॥ ७१ ॥ शिशुत्वं मावमंस्था मे शिशुः कष्टो भुजंगमः ॥ दुष्प्रेक्ष्यो भास्करो बालो दुःस्पर्शोऽल्पोऽपि पावकः ॥ ७२ ॥
अल्पाक्षरो न मंत्रः किं सस्फुरो[2] दैत्य दृश्यते ॥ एवमुक्त्वा दैत्यमुक्तं गृहीत्वा कंदुकं च तम् ॥ ७३ ॥ तस्मिन्छक्त्यस्त्रमादाय दैत्याय प्रमुमोच ह ॥
तस्यं[3] तेन प्रहारेण रथश्चूर्णीकृतोऽभवत् ॥ ७४ ॥ चतुर्योजनमात्रो यो नानाश्चर्यसमन्वितः ॥ गरुडस्य सुता ये च शीर्यमाणे रथोत्तमे ॥ ७५ ॥

---

[1] हतनाथम्—हतसेनापति—इत्यर्थः । [2] सस्फुरः—स्फुरणेन सहितः—फलदायकः—इत्यर्थः । [3] ततस्तेन—इ० पा० ।

मुक्ताः कथंचिदुत्पत्य सागरांतरमाविशन् ॥ ततः क्रुद्धस्तारकश्च मुद्गरं क्षिप्तवान्गुहे ॥ ७६ ॥ विंध्याद्रिमिव तं स्कंदो गृहीत्वा तं व्यताडयत् ॥
स्थिरे तस्योरसि व्यूढे मुद्गरः शतधाऽगमत् ॥ ७७ ॥ मेने च दुर्जयं दैत्यस्तदा षड्वदनं रणे ॥ चिंतयामास बुद्ध्या च प्राप्तं तद्ब्रह्मणो वचः ॥ ७८ ॥
तं भीतमिव चालक्ष्य दैत्यवीराश्च कोटिशः ॥ नदंतोऽतिमहासेनं नानाशस्त्रैरवाकिरन् ॥ ७९ ॥ क्रुद्धस्तेषु ततः स्कंदः शक्तिं घोरामथाददे ॥
अभ्यस्यमाने[1] शक्त्यस्त्रे स्कंदेनामिततेजसा ॥ ८० ॥ उल्काजालं महाघोरं पपात वसुधातले ॥ चाल्यमाना तथा शक्तिः सुघोरा भवसूनुना ॥
॥ ८१ ॥ ततः कोट्यो विनिष्पेतुः शक्तीनां भरतर्षभ ॥ स शक्त्यस्त्रेण बलवान्करस्थेनाहनत्प्रभुः ॥ ८२ ॥ अष्टौ पद्मानि दैत्यानां दशकोटि
शतानि च ॥ तथा नियुतसाहस्रं वाहनं कोटिरेव च ॥ ८३ ॥ ह्रदोदरं[2] च दैत्येंद्रं निखर्वैर्दशभिर्वृतम् ॥ तत्राकुर्वन्सुतुमुलं नादं वध्येषु शत्रुषु ॥ ८४ ॥
कुमारानुचराः पार्थ पूरयंतो दिशो दश ॥ शक्त्यस्त्रस्यार्चिःसंभूतशक्तिभिः केऽपि सूदिताः ॥ ८५ ॥ पताकयावधूताश्च हताः केचित्सहस्रशः ॥
केचिद्घंटारवत्रस्ताश्छिन्नभिन्नह्रदोऽपतन्[3] ॥ ८६ ॥ केचिन्मयूरपक्षाभ्यां [4]चरणाभ्यां च सूदिताः ॥ कोटिशस्ताम्रचूडेन विदार्यैव च भक्षिताः ॥ ८७ ॥
पार्षदैर्मातृभिः सार्धं पद्मशो निहताः परे ॥ एवं निहन्यमानेषु दानवेषु गुहादिभिः ॥ ८८ ॥ अभाग्यैरिव लोकेषु तारकः स्कंदमाययौ ॥ जग्राह
च गदां दिव्यां लक्षघंटादुरासदाम् ॥ ८९ ॥ तया मयूरमाजघ्ने मयूरो विमुखोऽभवत् ॥ दृष्ट्वा पराङ्मुखं स्कंदं वासुदेवोऽब्रवीत्त्वरन् ॥ ९० ॥
देवसेनापते शीघ्रं शक्तिं मुंच महासुरे ॥ प्रतिज्ञामात्मनः पाहि लंबते रविमंडलम् ॥ ९१ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ त्वयैव रुद्रभक्तोऽयं
जनार्दन ममेरितम् ॥ वधार्थं रुद्रभक्तस्य बाहुः शक्तिं मुंचति ॥ ९२ ॥ नारुद्रः पूजयेद्रुद्रं भक्तरूपस्य यो हरः ॥ रुद्ररूपममुं हत्वा कीदृशं जन्म
नो भवेत् ॥ ९३ ॥ तिरस्कृता विप्रलब्धाः शप्ताः क्षिप्ताः प्रपीडिताः ॥ रुद्रभक्ताः कुलं सर्वं निर्दहंति हताः किमु ॥ ९४ ॥ एष चेद्धंति तद्भद्रं
हन्यतामेष मां रणे ॥ रुद्रभक्ते पुनर्विष्णो नाहं शस्त्रमुपाददे ॥ ९५ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ नैतत्तवोचितं स्कंद रुद्रभक्तो यथा शृणु ॥ द्वे तनू
गिरिजाभर्तुर्वेदज्ञा मुनयो विदुः ॥ ९६ ॥ एका जीवात्मिका तत्र प्रत्यक्षा च तथापरा ॥ द्रोग्धा भूतेषु भक्तश्च रुद्रभक्तो न स स्मृतः ॥ ९७ ॥ भक्तो
रुद्रे कृपावांश्च जंतुष्वेव हरव्रतः ॥ तदेनं भूतमर्त्येषु द्रोग्धारं त्वं पिनाकिनः ॥ ९८ ॥ जहि नैवात्र पश्यामि दोषं कंचन ते प्रभो ॥ श्रुत्वेति वाचं
गोविंदात्सत्यार्थामपि भारत ॥ ९९ ॥ हंतुं न कुरुते बुद्धिं रुद्रभक्त इति स्मरन् ॥ तारकस्तु ततः क्रुद्धो ययौ वेगेन केशवम् ॥ १०० ॥

---

[1] अभ्यस्यमाने—जप्यमाने—इत्यर्थः । [2] ह्रदोदरम्—ह्रदवत्--अति निम्नम् उदरं यस्य तम् । [3] विभिन्नह्रदयाः पतन्--इति पाठेऽडभाव आर्षः । [4] पादाभ्यां के च सूदिताः—इ० पा० ।

प्राह चैवं सुदुर्बुद्धे हन्मि त्वां पश्य मे बलम् ॥ देवानां चापि धर्माणां मूलं मतिमतां तथा ॥ हत्वा त्वामद्य सर्वांस्तांश्छेत्स्ये पश्याद्य मे बलम् ॥
॥ १०१ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ दैत्येंद्र तव चास्माभिः किमहो शृणु सत्यताम् ॥ १०२ ॥ रथे य एष शर्वोऽयं हतेऽस्मिन्सकलं हतम् ॥
श्रुत्वेति तारकः क्रुद्धस्तूर्णं रुद्ररथं ययौ ॥ १०३ ॥ अभिसृत्य स जग्राह रुद्रस्य रथकूबरम् ॥ यदा स कूबरं क्रुद्धस्तारकः सहसाऽग्रहीत् ॥ १०४ ॥
रेसतू रोदसी तूर्णं मुमुहुश्च महर्षयः ॥ व्यनदंश्च महाकाया दैत्या जलधरोपमाः ॥ १०५ ॥ आसीच्च निश्चितं तेषां जितमस्माभिरित्युत ॥ तार
कस्याप्यभिप्रायं भगवान्वीक्ष्य शंकरः ॥ १०६ ॥ उमया सह संत्यक्त्वा रथं वृषभमावहत् ॥ ओमित्यथ जपन्ब्रह्मा आकाशं सहसाश्रितः ॥
॥ १०७ ॥ ततस्तं शतसिंहं च रथं रुद्रेण निर्मितम् ॥ उत्क्षिप्य पृथ्व्यामास्फोट्य चूर्णयामास तारकः ॥ १०८ ॥ शूलपाशुपतादीनि सहसोपस्थि
तानि च ॥ वारयामास गिरिशो भवः साध्य इति ब्रुवन् ॥ १०९ ॥ ततः स्ववंचितं ज्ञात्वा रुद्रेणात्मानमीर्ष्यया ॥ विनदन्सहसाऽधावद्वृषभस्थं
महेश्वरम् ॥ ११० ॥ ततो जनार्दनोऽधावच्चक्रमुद्यम्य वेगतः ॥ वज्रमिंद्रस्तथोद्यम्य दंडं चापि यमो नदन् ॥ १११ ॥ गदां धनेश्वरः क्रुद्धः पाशं
च वरुणो नदन् ॥ वायुर्महांकुशं घोरं शक्तिं वह्निर्महाप्रभाम् ॥ ११२ ॥ निर्ऋतिर्निशितं खड्गं रुद्राः शूलानि कोपिताः ॥ धनूंषि साध्या देवाश्च
परिघान्वसवस्तथा ॥ ११३ ॥ विश्वेदेवाश्च मुसलं चंद्रार्कौ स्वप्रभामपि ॥ ओषधीश्चाश्विनौ देवौ नागाश्च ज्वलितं विषम् ॥ ११४ ॥ हिमाद्रि
प्रमुखाश्चापि समुद्यम्य महीधरान् ॥ भृशमुन्नदतो देवान्धावतो वीक्ष्य तारकः ॥ ११५ ॥ निवृत्तः सहसा पार्थ महागज इवोन्नदन् ॥ स वज्रमुष्टि
नाहत्य भुजे शक्रमपातयत् ॥ ११६ ॥ दंडं यमाद्रुपादाय मूर्ध्न्याहत्य न्यपातयत् ॥ उरसाहत्य सगदं धनदं भुव्यपातयत् ॥ ११७ ॥ वरुणा
त्पाशमादाय तेन बद्ध्वा न्यपातयत् ॥ महांकुशेन वायुं च चिरं मूर्ध्नि जघान सः ॥ ११८ ॥ फूत्कारैरुद्धतं वह्निं शमयामास तारकः ॥ निर्ऋतिं[1]
खड्गमादाय हत्वा तेन न्यपातयत् ॥ ११९ ॥ शूलैरेव तथा रुद्राः साध्याश्च धनुषार्दिताः ॥ परिघैरेव वसवो मुशलैरेव विश्वकाः ॥ १२० ॥
रेणुनाच्छाद्य चंद्रार्कौ वल्मीकस्थाविवेक्षितौ ॥ महोग्राश्चौषधीस्तालैरश्विभ्यां सोऽभ्यवर्तयत् ॥ १२१ ॥ सविषाश्च कृता नागा निर्विषाः पादकु
ट्टनैः ॥ पर्वताः पर्वतैरेव निरुच्छ्वासा भृशं कृताः ॥ १२२ ॥ एवं तद्देवसैन्यं च हाहाभूतमचेतनम् ॥ कृत्वा मुहूर्तादाधावच्चक्रपाणिं तमुन्नदन् ॥
॥ १२३ ॥ ततश्चांतर्दधे सद्यः प्रहसन्निव केशवः ॥ कुयोगिन इव स्वामी सदा बुद्धिमतां वरः ॥ १२४ ॥ अपश्यंस्तारको विष्णुं पुनर्वृषभवा

---

[1] निर्ऋतेः--इत्ययमपि पाठः साधुः ।

हनम् ॥ अधावत्कुपितो दैत्यो मुष्टिमुद्यम्य वेगतः ॥ १२५ ॥ अचिरांशुरिवालक्ष्यो लक्ष्योथ भगवान्हरिः ॥ आबभाषे ततो देवान्बाहुमुद्यम्य
चोच्चकैः ॥ १२६ ॥ पलायध्वमहो देवाः शक्तिश्चेद्वः पलायितुम् ॥ विमूढा हि वयं सर्वे ये बालवचसागताः ॥ १२७ ॥ किं न श्रुतः पुरा गीतः
श्लोकः स्वायंभुवेन यः ॥ यथा बालेषु निक्षिप्ताः स्त्रीषु पंडितकेषु च ॥ अपस्मारिषु चैवापि सर्वे ते संशयं गताः ॥१२८॥ प्रत्यक्षं तदिदं सर्वमधुना
चात्र दृश्यते ॥१२९॥ अज्ञासिष्म पुरैवैतद्रुद्रभक्तं न हंत्यसौ ॥ यत्प्रतिज्ञां नाकरिष्यन्न स्यान्नः कदनं महत् ॥१३०॥ अथैष यदि दैत्येंद्रं न निहंति
कुबुद्धिमान्॥मा भयं वो महाभागा निहनिष्यामि वो रिपून्॥१३१॥अद्य मे विपुलं बाह्वोर्बलं पश्यत देवताः॥ दैत्याधमं नाशयामि मुष्टिनैकेन पश्यत
॥१३२॥ मया हि दक्षिणो बाहुर्दत्तश्च भवतां सदा ॥ रिपून्वा निहनिष्यामि सत्यं तत्परिपालये॥१३३॥ येंऽबरे ये च पाताले भुवि ये च महासुराः॥
क्षणात्तान्नाशयिष्यामि महावातो घनानिव ॥१३४॥ एवमुक्त्वा जगन्नाथो मुष्टिमुद्यम्य दक्षिणम् ॥ निरायुधस्तार्क्ष्यपृष्ठादवप्लुत्याभ्यधावत ॥१३५॥
तस्मिन्धावति गोविंदे चचाल भुवनत्रयम् ॥ विमूर्छितमभूद्विश्वं देवा भीतिं परां ययुः ॥१३६॥ धावतश्चापि कल्पांतं रुद्रकल्पस्य तस्य[1] याः ॥ मुखा
त्समुद्ययुर्ज्वालास्ताभिः खर्वशतं हतम् ॥ १३७ ॥ ततोंऽतरिक्षे वाचश्च प्रोचुः सिद्धाः स्वयं तदा ॥ जहि कोपं वासुदेव त्वयि क्रुद्धे क्व वै जगत् ॥
॥ १३८ ॥ अनादृत्येव तद्वाक्यं ब्रुवन्नान्यत्करोम्यहम् ॥ आह्वयंश्च महादैत्यं क्रुद्धो हरिरधावत ॥ १३९ ॥ उवाच वाचं साधूंश्च यत्नात्पालयतां
फलम् ॥ दुष्टान्विनिघ्नतां चैव तत्फलं मम जायताम् ॥ १४० ॥ अथापश्यन्महासेनो रुद्रं यांतं च तारकम् ॥ तारकं चान्वधावन्तं पुराणपुरुषं
हरिम् ॥ १४१ ॥ जगच्च क्षुब्धमत्यर्थं स्वां प्रतिज्ञां[2] पुरा कृताम् ॥ पश्चिमां प्रतिलंबंतं भास्करं चापि लोहितम् ॥ १४२ ॥ आकाशवाणीं शृण्वंश्च
किं स्कन्द त्वं विषीदसि ॥ पश्चात्तापो यदि भवेत्कृत्वा ब्रह्मवधं त्वयि ॥ १४३ ॥ स्थापयेर्लिंगमीशस्य मोक्षो हत्याशतैरपि ॥ आ[3]विवेश महा
क्रोधं दिधक्षुरिव मेदिनीम् ॥ १४४ ॥ अथोत्प्लुत्य मयूरात्स प्रहसन्निव केशवम् ॥ बाहुभ्यामप्युपादाय प्रोवाच भवनंदनः ॥ १४५ ॥ जानामि
त्वामहं विष्णो महाबुद्धिपराक्रमम् ॥ भूतभव्यभविष्यांश्च दैत्यान्हंस्यपि हूंकृतैः ॥ १४६ ॥ त्वमेव हंता दैत्यानां देवानां परिपालकः ॥ धर्मसं
स्थापकश्च त्वमेष ते रचितोंऽजलिः ॥ १४७ ॥ क्षणार्धं पश्य मे वीर्यं भास्करो लोहितायते ॥ एवं प्रणम्य स्कन्देन वासुदेवः प्रसादितः ॥१४८॥
विरोषोऽभूत्तमालिंग्य वचनं केशवोऽब्रवीत ॥ सनाथस्त्वद्य धर्मोऽयं सुराश्चैव त्वया गुह ॥ १४९ ॥ स्मरात्मानं यदर्थं त्वमुत्पन्नोऽसि महेश्व

---

[1] विष्णोः । [2] पुरा तारकहनने कृतां स्वां प्रतिज्ञां प्रति (अपालनात्) अत्यर्थं क्षुब्धम्—जगत्—अपश्यत्—इति योजना । [3] इति आकाशवाणीं शृण्वन् सन् महाक्रोधमाविवेश स्कन्दः—इति योजना ।

रात् ॥ साधूनां पालनार्थाय दुष्टसंहरणाय च ॥ सुरविप्रकृते जन्म जीवितं च महात्मनाम् ॥ १५० ॥ रुद्रस्य देव्या गंगायाः कृत्तिकानां च तेजसा ॥ स्वाहावह्नेश्च[१] जातस्त्वं तत्तेजः सफलीकुरु ॥ साधूनां च कृते यस्य धनं वीर्यं च संपदः ॥ १५१ ॥ सफलं तस्य तत्सर्वं नान्यथा रुद्रनंदन ॥ १५२ ॥ अद्य धर्मश्च देवाश्च गावः साध्याश्च ब्राह्मणाः ॥ नंदंतु[२] तव वीर्येण प्रदर्शय निजं बलम् ॥ १५३ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ या गतिः शिवत्यागेन त्वत्त्यागेन च केशव ॥ तां गतिं प्राप्नुयां क्षिप्रं हन्मि चेन्न हि तारकम् ॥ १५४ ॥ या गतिः श्रुतित्यागेन साध्वी भार्यातिपीडनात् ॥ साधूनां च परित्यागाद्वृथा जीवितसाधनात् ॥ निष्ठुरस्य गतिर्या च तां गतिं यामि केशव ॥ १५५ ॥ इत्युक्ते सुमहान्नादः संप्रजज्ञे दिवौकसाम् ॥ प्रशशंसुर्गुहं केचित्केचिन्नारायणं प्रभुम् ॥ १५६ ॥ ततस्तार्क्ष्यं समारुह्य हरिस्तस्मिन्महारणे ॥ ताम्रचूडं महासेनस्तारकं चाप्यधावताम् ॥ १५७ ॥ लोहितांबरसंवीतो लोहितस्रग्विभूषणः ॥ लोहिताक्षो महाबाहुर्हिरण्यकवचः प्रभुः ॥ १५८ ॥ भुजेन तोलयञ्छक्तिं सर्वभूतानि कम्पयन् ॥ प्राप्य तं तारकं प्राह महासेनो हसन्निव ॥ १५९ ॥ तिष्ठतिष्ठ सुदुर्बुद्धे जीवितं ते मयि स्थितम् ॥ सुहृष्टः क्रियतां लोको दुर्लभः सर्वसिद्धिदः ॥ १६० ॥ यत्ते सुनिष्ठुरत्वं च धर्मे देवेषु गोषु च ॥ तस्य ते प्रहराम्यद्य स्मर शस्त्रं सुशिक्षितम् ॥ १६१ ॥ एवमुक्ते गुहेनाथ निवृत्तस्यास्य भारत ॥ तारकस्य शिरोदेशात्कापि नारी विनिर्ययौ ॥ १६२ ॥ तेजसा भासयंती तमध ऊर्ध्वं दिशो दश ॥ दृष्ट्वा नारीं गुहः प्राह कासि कस्माच्च निर्गता ॥ १६३ ॥ ॥ नार्युवाच ॥ ॥ अहं शक्तिर्गुहाख्याता भूतलेषु सदा स्थिता ॥ अनेन दैत्यराजेन महता तपसार्जिता ॥ १६४ ॥ सुरेषु सर्वेषु वसामि चाहं विप्रेषु शास्त्रार्थरतेषु चाहम् ॥ साध्वीषु नारीषु तथा वसामि विना गुणान्नास्मि[३] वसामि कुत्रचित् ॥१६५॥ तदस्य पुण्यसंघस्य संप्राप्तोद्यावधिर्गुह ॥ तदेनं त्यज्य यास्यामि जह्येनं विश्वहेतवे ॥११६॥ तस्यां ततो निर्गतायां दैत्यशीर्षं व्यकम्पयत् ॥ कंपितं चास्य तद्देहं गतवीर्योऽभवत्क्षणात् ॥ १६७ ॥ एतस्मिन्नंतरे शक्तिं सोऽक्षिपद्गिरिजात्मजः ॥ उल्काज्वाला विमुञ्चंतीमतिसूर्याग्निसप्रभाम् ॥ १६८ ॥ कल्पांभोधिसमुन्नादां दिधक्षंतीं जगद्यथा ॥ तारकस्यांतकालाय अभाग्यस्य दशामिव ॥ १६९॥ दारणीं पर्वतानां च सर्वसत्त्वबलाधिकाम् ॥ उत्क्षिप्य[४] तां विनद्योच्चैरमुञ्चत्कुपितो गुहः ॥ १७० ॥ धर्मश्चेद्बलवाँल्लोके धर्मो जयति चेत्सदा ॥ तेन सत्येन दैत्योयं प्रलयं यात्वितीरयन् ॥ १७१ ॥ सा कुमारभुजोत्सृष्टा दुर्निवार्या दुरासदा ॥ बिभेद हृदयं चास्य भित्त्वा च धरणिं गता ॥ १७२ ॥ निःसृत्य जलकल्लो

---

१ स्वाहावह्नेः स्वाहासहिताद्वह्नेः । २ वहन्तु--इ०पा० । ३ अस्मि--अहम्--इत्यर्थः । ४ आक्षिप्य–इ०पा० ।

लपूर्विका स्कंदमाययौ ॥ स च संताडितः शक्त्या विभिन्नहृदयोसुरः ॥ नादयन्वसुधां सर्वां पपाताधोमुखो मृतः ॥ १७३ ॥ एवं प्रताप्य त्रैलोक्यं
निर्जित्य बहुशः सुरान् ॥ महारणे कुमारेण निहतः पार्थ तारकः ॥ १७४ ॥ एतस्मिन्निहते दैत्ये प्रहर्षं विश्वमाययौ ॥ १७५ ॥ ववुर्वातास्तथा
पुण्याः[1] सुप्रभोभूद्दिवाकरः ॥ जज्वलुश्चाग्नयः शांताः शांता दिग्जनितस्वनाः ॥ १७६ ॥ ततः पुनः स्कंदमाह प्रहृष्टः केशवोऽरिहा ॥ स्कंदस्कंद
महाबाहो बाणोनाम[2] बलात्मजः ॥ १७७ ॥ क्रौंचपर्वतमादाय देवसंघान्प्रबाधते ॥ सोऽधुना ते भयाद्वीर पलायित्वा नगं गतः ॥ जहि तं
पापसंकल्पं क्रौंचस्थं शक्तिवेगतः ॥ १७८ ॥ ततः क्रौंचं महातेजा नानाव्यालविनादितम् ॥ शक्त्या बिभेद बहुभिर्वृक्षैर्जीवैश्च संकुलम् ॥ १७९ ॥
तत्र व्यालसहस्राणि दैत्यकोट्ययुतं तथा ॥ ददाह बाणं च गिरिं भित्त्वा शक्तिर्महारवा ॥ १८० ॥ अद्यापि छिद्रं तत्पार्थ क्रौंचस्य परिवर्तते ॥
॥ १८१ ॥ येन हंसाश्च क्रौंचाश्च मानसाय प्रयांति च ॥ हत्वा बाणं महाशक्तिः पुनः स्कंदं समागता ॥ प्रत्यायाति मनः साधोराहृतं प्रहितं
तथा ॥ १८२ ॥ ततो हरींद्रप्रमुखाः प्रतुष्टुवुर्ननृतुश्च रंभाप्रमुखा वरांगनाः ॥ वाद्यानि सर्वाणि च वादयंतस्तं साधुसाध्वित्यमरा जगुर्भृशम् ॥१८३॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कुमारकृततारकवधवर्णनंनाम
द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततस्तं गिरिवर्ष्माणं पतितं वसुधोपरि ॥ आलिंगितमिव पृथ्व्या गुणिन्या
गुणिनं यथा ॥ १ ॥ दृष्ट्वा[3] देवा विस्मितास्ते जयं जगुस्तथा मुहुः ॥ केचित्समीपमागंतुं बिभ्यति त्रिदिवौकसः ॥ २ ॥ उत्थाय तारको दैत्यः कदा
चिन्नो निहंति चेत् ॥ तं तथा पतितं दृष्ट्वा वसुधामण्डले[4] गुहः ॥ ३ ॥ आसीद्दीनमनाः पार्थ शुशोच च महामतिः ॥ स्तवनं चापि देवानां वार[5]
यित्वा वचोऽब्रवीत् ॥ ४ ॥ शोच्यं पातकिनं मां च संस्तुवध्वं कथं सुराः ॥ पंचानामपि यो भर्ता[6] प्राकृतोऽसौ न कीर्त्यते ॥ ५ ॥ स तु रुद्रांशजः
प्रोक्तस्तस्य द्रुह्यन्न रुद्रवत्[7] ॥ स्वायंभुवेन गीतश्च श्लोकः संश्रूयते तथा ॥ ६ ॥ वीरं हि पुरुषं हत्वा गोसहस्रेण मुच्यते ॥ यथाकथंचित्पुरुषो
न हंतव्यस्ततो बुधैः ॥ ७ ॥ पापशीलस्य हनने दोषो यद्यपि नास्ति च ॥ तथापि रुद्रभक्तोऽयं संस्मरन्निति शोचिमि[8] ॥ ८ ॥ तदहं
श्रोतुमिच्छामि प्रायश्चित्तं च किंचन ॥ प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यतोपि महदर्जितम् ॥ ९ ॥ इति संशोचतस्तस्य शिवपुत्रस्य धीमतः ॥ वासु

---

१ गम्याः--इ०पा० । २ बालोनाम--इ०पा० । ३ दृष्ट्वा देवा विस्मितशरीराः संतो जग्मुस्तदा मुहुः--इ०पाठान्तरम् । ४ वसुधामण्डनम्--इ०पा० । ५ वाचयित्वा--इ०पा० । ६ न सा प्रकृतिर्मानवी--इति पाठः । किं तु देवांशज एवेत्यर्थः । ७ तस्य--रुद्रांशजस्य द्रुह्यन्--तेन सह द्वेषं कुर्वन्--रुद्रवत्--रुद्रभक्तस्य रुद्रांशजत्वस्य वर्णितत्वाद्रुद्रतुल्यः--न भवतीत्यर्थः । ८ आर्षोऽयं प्रयोगः ।

देवो गुरुः पुंसां देवमध्ये वचोऽब्रवीत् ॥ १० ॥ श्रुतिः स्मृतिश्चेतिहासाः पुराणं च शिवात्मज ॥ प्रमाणं चेत्ततो दुष्टवधे दोषो न विद्यते ॥ ११ ॥
स्वप्राणान्यः परप्राणैः प्रपुष्णात्यघृणः पुमान् ॥ तद्वधस्तस्य हि श्रेयो यद्दोषाद्यात्यधः पुमान् ॥ १२ ॥ अन्नादे भ्रूणहा मार्ष्टि पत्यौ भार्या
पचारिणी ॥ गुरौ शिष्यश्च याज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम् ॥ १३ ॥ पापिनं पुरुषं यो हि समर्थो न निहंति च ॥ तस्य तावंति
पापानि तदर्धं सोऽप्यवाश्नुते ॥ १४ ॥ पापिनो यदि वध्यंते नैव पालनसंस्थितैः ॥ ततोऽयमक्षमो लोकः कं याति शरणं गुह
॥ १५ ॥ कथं यज्ञाश्च वेदाश्च वर्तंते विश्वधारकाः ॥ तस्मात्त्वया पुण्यमात्तं न च पापं कथंचन ॥ १६ ॥ अथ चेद्रुद्रभक्तेषु
बहुमानस्तव प्रभो ॥ तत्र ते कीर्तयिष्यामि प्रायश्चित्तं महोत्तमम् ॥ १७ ॥ आजन्मसंभवैः पापैः पुमान्येन विमुच्यते ॥ आकल्पांतं च वा येन
रुद्रलोके प्रमोदते ॥ १८ ॥ कृते पापेऽनुतापो वै यस्य स्कन्द प्रजायते ॥ रुद्राराधनतोऽन्यच्च प्रायश्चित्तं परं न हि ॥ १९ ॥ [1]न यस्यालमपि ब्रह्मा
महिमानं विवर्णितुम् ॥ श्रुतिश्च भीता यं वक्ति किं तस्मात्परमं भवेत् ॥ २० ॥ अकांडे यच्च ब्रह्मांडक्षयोद्युक्तं हलाहलम् ॥ कण्ठे दधार श्रीकण्ठः
कस्तस्मात्परमो भवेत् ॥ २१ ॥ दुःखतांडवदीनोऽभूदण्डसंकीर्णमानसः ॥ मारमारश्च यो देवः कस्तस्मात्परमो भवेत् ॥ २२ ॥ वियद्व्यापी सुरसरि
त्प्रवाहो विप्रुषाकृतिः ॥ बभूव यस्य शिरसि कस्तस्मात्परमो भवेत् ॥ २३ ॥ यज्ञादिकाश्च ये धर्मा विना यस्यार्चनं वृथा ॥ दक्षोऽत्र सत्यदृष्टांतः
कस्तस्मात्परमो भवेत् ॥ २४ ॥ क्षोणी रथो विधिर्यंता शरोऽहं मन्दरो धनुः ॥ रथांगे चापि चंद्रार्कौ युद्धे यस्य च त्रैपुरे ॥ २५ ॥ आराधनं
तस्य केचिद्योगमार्गेण कुर्वंते ॥ दुःखसाध्यं हि तत्तेषां नित्यं शून्यमुपासताम् ॥ २६ ॥ तस्मात्तस्यार्चयेल्लिंगं भुक्तिमुक्ती य इच्छति ॥
सृष्ट्यादौ लिंगरूपी स विवादो मम ब्रह्मणः ॥ २७ ॥ अभूद्यस्य परिच्छेदे नालमावां बभूविव ॥ चराचरं जगत्सर्वं यतो लीनं सदा[2]त्रे च ॥ २८ ॥
तस्माल्लिंगमिति प्रोक्तं देवै रुद्रस्य धीमतः ॥ तोयेन स्नापयेल्लिंगं श्रद्धया शुचिना[3] च यः ॥ २९ ॥ ब्रह्मादितृणपर्यंतं तेनेदं तर्पितं जगत् ॥
पंचामृतेन तल्लिंगं स्नापयेद्यश्च बुद्धिमान् ॥ ३० ॥ तर्पितं तेन विश्वं स्यात्सुधया पितृभिः समम् ॥ पुष्पैरभ्यर्चयेल्लिंगं यथाकालोद्भवैश्च
यः ॥ ३१ ॥ तेन संपूजितं विश्वं सकलं नात्र संशयः ॥ नैवेद्यं तत्र यो दद्याल्लिंगस्याग्रे विचक्षणः ॥ ३२ ॥ भोजितं तेन विश्वं स्याल्लिं
गस्यैवं फलं महत् ॥ किमत्र बहुनोक्तेन स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ ३३ ॥ लिंगस्य क्रियते यच्च तत्सर्वं विश्वप्रीतिदम् ॥ तच्च लिंगं स्थापयेद्यः

---

[1] एतदारभ्य—शिवमहिमस्तोत्रस्थस्यार्थस्य प्रतिपादकाः कतिपयेऽत्र श्लोकाः संवर्णिताः संतीति सुधीभिरवधेयम्। [2] अभवत्—इ० पा०। [3] शुचिमानसः—इ० पा०।

शुचौ देशे [1]सुभक्तितः ॥ ३४ ॥ स सर्वपापनिर्मुक्तो रुद्रलोके प्रमोदते ॥ यन्नित्यं यजतो यज्ञैः फलमाहुर्मनीषिणः ॥ ३५ ॥ तच्च स्थापयतो
लिंगं शिवस्य शुभलक्षणम् ॥ यथाग्निः सर्वदेवानां मुखं स्कन्द प्रकीर्त्यते ॥ ३६ ॥ तथैव सर्वजगतां मुखं लिंगं न संशयः ॥ प्रारंभान्मुच्यते पापैः
सर्वजन्मकृतैरपि ॥ ३७ ॥ अतीतं च तथागामि कुलानां तारयेच्छतम् ॥ मृन्मयं काष्ठनिष्पन्नं पक्वेष्टं शैलमेव च ॥ ३८ ॥ कृतमायतनं दद्यात्क्रमा
च्छतगुणं फलम् ॥ कलशं तत्र चारोप्य एकविंशत्कुलैर्युतः ॥ ३९ ॥ आकल्पांतं रुद्रलोके मोदते रुद्रवत्सुखी ॥ [2]एवंविधफलं लिंगमतो
भूयो[3]ऽप्यधो न हि ॥ ४० ॥ तस्मादत्र महासेन लिंगं स्थापितुमर्हसि ॥ यदुक्तमेतदश्लीलं यदि किंचन चात्र चेत् ॥ ४१ ॥ तद्ब्रवीतु महा
सेन स्वयं साक्षी महेश्वरः ॥ एवं वदति गोविंदे साधुवादो महानभूत् ॥ ४२ ॥ महादेवो ह्यथालिंग्य स्कन्दं वचनमब्रवीत् ॥ यद्भवान्मम भक्तेषु
प्रकरोति कृपां पराम् ॥ ४३ ॥ तेनापि परमा प्रीतिर्मम जाता तवोपरि ॥ किं तु यद्भगवानाह वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ ४४ ॥ तत्तथा नान्यथा किंचि
दत्र प्रोक्तं हि विष्णुना ॥ यो ह्यहं स हरिर्ज्ञेयो यो हरिः सोऽहमित्युत ॥ ४५ ॥ नावयोरंतरं किंचिद्दीपयोरिव सुव्रत ॥ एनं द्वेष्टि स मां द्वेष्टि
योन्वेत्येनं स [4]माँऽनुगः ॥ ४६ ॥ इति स्कन्द विजानाति स मद्भक्तोन्यथा न हि ॥ ४७ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ एवमेवास्मि जानामि त्वां च विष्णुं
च शंकर ॥ ४८ ॥ यच्च लिंगकृते प्राह हरिर्मां धर्मवत्सलः ॥ खे वाणी तारकवधे एवमेव पुराह माम् ॥ ४९ ॥ लिंगं संस्थापयिष्यामि सर्वपापा
पहं ततः ॥ एकं यत्र प्रतिज्ञा मे गृहीतास्य वधाय च ॥ ५० ॥ द्वितीयं यत्र निःसत्त्वस्त्यक्तः शक्त्याऽसुरोऽभवत् ॥ तृतीयं यत्र निहतो [5]हत्या
पापोपशांतिदम् ॥ ५१ ॥ इत्युक्त्वा विश्वकर्माणमाहूय प्राह पावकिः ॥ त्रीणि लिंगानि शुद्धानि शीघ्रं त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ५२ ॥ वचनाद्बाहुलेयस्य
निर्ममे देववर्द्धकिः ॥ त्रीणि लिंगानि शुद्धानि न्यवेदयत तानि च ॥ ५३ ॥ ततो ब्रह्मादिभिः सार्धं विष्णुना शंकरेण च ॥ पूर्वं संस्थापयामास
पश्चिमायामदूरतः ॥ ५४ ॥ प्रतिज्ञेश्वरमित्येव लिंगं परमशोभनम् ॥ अष्टम्यां बहुले चात्र चैत्रे स्नात्वा उपोष्य च ॥ ५५ ॥ पूजां च जागरं कृत्वा
मुच्येत्पारुष्यपापतः ॥ इत्याह स्कंदप्रीत्यर्थं स्वयं तत्र महेश्वरः ॥ ५६ ॥ ततो द्वितीयं लिंगं तु वह्निकोणाश्रितं तथा ॥ स्थापयामास सरसो यत्र
शक्तिर्विनिर्ययौ ॥ ५७ ॥ कपालेश्वरमित्येव लिंगं पापापहं शुभम् ॥ शक्तिं च तामभिष्टूय स्थापयामास तत्र च ॥ ५८ ॥ कपालेश्वरसांनिध्यं

---

[1] स्वभक्तितः--इ०पा०। [2] एवंविधं फलं लिंगे—इ०पा०। [3] भूयोऽपि अधिकमेव, अधः न हि न्यूनं न हीत्यर्थः। [4] मानुगः—मा मां प्रति अनुगः अनुयायी। [5] लिंगं स्थापयिष्यामि—इति पूर्वेण संबन्धः। एवं स्थानत्रयेऽपि त्रीणि लिंगानि स्थापयिष्यामि--इत्यर्थः।

देवीं कापालिकेश्वरीम् ॥ तत्र चोत्तरदिग्भागे शक्तिच्छिद्रं प्रचक्षते ॥ ५९ ॥ पातालगंगा यत्रास्ति सर्वपापहरा शिवा ॥ तत्र स्नात्वा ददौ स्कंदः कृपयाभिपरिप्लुतः ॥ ६० ॥ तदा तोयं तारकाय सहितः सर्वदैवतैः ॥ ६१ ॥ काश्यपेयाय वज्रांगतनयाय महात्मने ॥ रुद्रभक्ताय सतिलमक्षय्योदकमस्त्विति ॥ ६२ ॥ ततो महेश्वरः प्रीतः प्राह स्कंदस्य शृण्वतः ॥ चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे मधौ चैवात्र यो नरः ॥ स्नात्वोपोष्य समभ्यर्च्य कपालेश्वरमीश्वरीम् ॥ ६३ ॥ तेजोवधसमुद्भूतपातकेन स मुच्यते ॥ ६४ ॥ अस्यामेव तिथौ सोमः शिवयोगश्च तैतिलम् ॥ षड्योगः शक्तिच्छिद्रे यो दिनं रुद्रं जपन्निशि ॥ स्नात्वात्र सशरीरो वै रुद्रलोकं व्रजिष्यति ॥ ६५ ॥ कपालेशस्य सांनिध्ये शक्तिच्छिद्रं हि कीर्त्यते ॥ तस्य तुल्यं परं तीर्थं पृथिव्यां नैव विद्यते ॥ ६६ ॥ इति श्रुत्वा रुद्रवाक्यं स्कंदः प्रीतोऽभवद्भृशम् ॥ देवाश्च मुदिताः सर्वे साधुसाध्विति ते जगुः ॥ ६७ ॥

॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारस्थापितप्रतिज्ञेश्वरशक्तिच्छिद्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ छ ॥

॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततस्तृतीयलिंगस्य चिकीर्षुं स्थापनं गुहम् ॥ ब्रह्मा प्राहास्य प्रीत्यर्थं स्वयमन्यं प्रकुर्महे ॥ १ ॥ यद्यप्येतच्छुभं लिंगं सर्वदोषविवर्जितम् ॥ तथाप्यन्यत्करिष्येऽहं सर्वश्रेष्ठतमं हि यत् ॥ २ ॥ ततो ब्रह्मा सर्वदोषविमुक्तं निर्ममे स्वयम् ॥ दृष्टिकांतं मनःकांतं फलकांतं सुलिंगकम् ॥ ३ ॥ तत्र स्कंदस्य प्रीत्यर्थं सर्वदेवैर्विनिर्मितम् ॥ सरः सुरम्यं तीर्थानि तत्र ते निदधुस्तथा ॥ ४ ॥ गंगादिकानि तीर्थानि यानि[१] प्रोचुर्दिवौकसः ॥ इदं यावत्सरस्तावत्सर्वैरत्र समुष्यताम् ॥ ५ ॥ एवमस्त्विति तान्यूचुः प्रीत्यर्थं शरजन्मनः ॥ ततो ब्रह्मा स्वयं तत्र रौद्रैर्मंत्रैर्हुताशनम् ॥ गाधिपुत्रादिभिर्विप्रैस्तर्पयामास संयुतः ॥ ६ ॥ ततो वैशाखमासस्य चतुर्दश्यां शुभे दिने ॥ प्रतिष्ठां चक्रिरे लिंगे चिरं विप्रमुखा द्विजाः ॥७॥ जगुर्गंधर्वपतयो ननृतुश्चाप्सरोगणाः॥ ततः स्कंदः प्रीतियुक्तः स्नात्वा सरसि शोभने॥ ॥८॥ सर्वतीर्थोदकैः स्नाप्य तल्लिंगं भक्तिसंयुतः ॥ विविधैः पूजयामास पुष्पैर्मंत्रैश्च पंचभिः ॥९॥ पूजाकाले स्वयं तत्र लिंगमध्ये स्थितो हरः ॥ जंगमाजंगमैः सार्धं स्वयं जग्राह पूजनम् ॥ १० ॥ ततस्तं पूजयन्प्राह स्कंदो भक्तिपरिप्लुतः ॥ केन केनोपहारेण त्वयि दत्तेन किं फलम् ॥ ११ ॥

॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ मम यः स्थापयेल्लिंगं शुभं सद्म च कारयेत् ॥ मल्लोके वसतेऽसौ च यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ १२ ॥ मम सद्म सुधाशुभ्रं यावत्संख्यं करोति यः ॥ तावंत्येव च जन्मानि यशसासौ विराजते ॥१३॥ ध्वजभूतो ध्वजं दत्त्वा विपापः स्यात्पताकया ॥ विधाय चित्र

---

[१] तानि--इ० पा० ।

विन्यास गंधर्वैः सह मोदते ॥ १४ ॥ रजः[1]संशोधनं कृत्वा नरो रोगैः[2] प्रमुच्यते ॥ प्राप्नोति देहं हार्दं च सुरसद्मानुलेपनात् ॥ १५ ॥ पुष्पक्षीरादिभिर्दत्तैस्तिलांभोऽक्षतदर्भकैः ॥ शंभोः शिरसि दत्त्वार्घ्यं दिवि वर्षायुतं वसेत् ॥ १६ ॥ घृतेन हतपापः स्यान्मधुना सुभगो भवेत् ॥ विरोगो दधिदुग्धाभ्यां लिंगं संस्नाप्य जायते ॥ १७ ॥ पानीयदधिदुग्धाद्यैः क्रमाद्दशगुणं फलम् ॥ मां[3]सं संस्नाप्य वै भक्त्या पिष्टाद्यैश्च विरूक्षयेत् ॥ १८ ॥ कपिलापंचगव्येन सुरसिंधुजलेन वा ॥ मां च संस्नाप्य चाभ्यर्च्य मल्लोकमधिगच्छति ॥ १९ ॥ कुशोदकाद्गंधजलं तस्मात्तीर्थोदकं वरम् ॥ तीर्थेभ्यश्च जलं दर्शे महीसागरसंभवम् ॥ २० ॥ कपिलां दत्त्वा यदाप्नोति तत्फलं कलशे पृथक् ॥ मृत्ताम्ररौप्यसौवर्णैः क्रमाच्छतगुणं फलम् ॥ २१ ॥ श्रीखंडागरुकाश्मीरशशिनः क्रमशोऽधिकाः ॥ मां च तैश्च समालभ्य स्याच्छ्रीमान्सुभगः सुखी ॥ २२ ॥ प्रशस्तो गुग्गुलो धूपस्तस्माच्चंद्रोऽगरुवरः ॥ धूपानेतान्नरो दत्त्वा सुखं स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ २३ ॥ दीपदः कीर्तिमाप्नोति चक्षुरुत्तममेव च ॥ नैवेद्यस्य प्रदानेन नरो मृष्टाशनो भवेत् ॥ २४ ॥ पुष्पेण हेमकर्णस्य प्रबद्धेन द्विसंगुणम् ॥ फलमाप्नोति पुरुषः सत्यसंधश्च जायते ॥ २५ ॥ अखंडैर्बिल्वपत्रैश्च पुष्पैर्वा विविधैरपि ॥ लिंगं प्रपूरणं कृत्वा लक्षमेकं वसेद्दिवि ॥ २६ ॥ यस्तु पुष्पगृहं कुर्यान्नरः शुद्धाशयो भवेत् ॥ पुष्पकेण विमानेन दिवि संक्रीडते चिरम् ॥२७॥ भूषणांबरदानेन नरो भवति भोगभाक् ॥ सच्चामरप्रदानेन जायते पार्थिवो नरः ॥ २८ ॥ रम्यं वितानं यो दद्याच्छत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ गीतं वाद्यं प्रनृत्यं च कृत्वा शुद्धो व्रजेत्स माम् ॥ २९ ॥ शंखघंटाप्रदानेन विद्वान्भवति शब्दवान् ॥ विधाय रथयात्रां च चिरं शोकैः प्रमुच्यते ॥ ३० ॥ नमस्कारं प्रणामं च कृत्वा जायेन्महाकुले ॥ वाचयंश्चाग्रतः शास्त्रं मम ज्ञानी प्रजायते ॥ ३१ ॥ विमुच्यते मनोमोहैर्भक्त्या स्तुत्वा च मां नरः ॥ गोदानफलमाप्नोति निर्माल्यस्फे[6]टनान्मम ॥ ३२ ॥ आरार्तिकं भ्रामयित्वा अर्तिहीनः प्रजायते ॥ कृत्वा शीतलिकां तापैर्मुच्यते दोष[7]संभवैः ॥ ३३ ॥ न[8]त्वा दत्त्वाथ शक्त्या च दानं लिंगस्य संनिधौ ॥ फलं शतगुणं प्राप्य इह चामुत्र मोदते ॥ ३४ ॥ प्रणामात्पंचदश च स्नानाद्विंशतिं पूजया ॥ शतं यथाप्रोक्तविधेरपराधानहं क्षमे ॥ ३५ ॥ एतत्सर्वं यथोदिष्टं कुमारात्र भविष्यति ॥ ये मां प्रपूजयिष्यंति कुमारेश्वर

---

१ रजःसंमार्जनम्–इ०पा० । २ सोऽप्यपापः–इ०पा० । ३ मां च संस्थाप्य–इ०पा० । ४ भवेत्–इ०पा० । ५ परस्मैपदमार्षम्–जायते–इति बोध्यम् । ६ निर्माल्यस्फेटनात्–निर्माल्यस्य स्नेहेन (आदरेण) धारणात्, पवित्रस्थाने प्रक्षेपणाद्वा–इत्यर्थो बोध्यः । भ्वादौ 'ष्णिह ९१ स्नेहने' 'स्फिट ९२ इत्येके' इत्युक्तः स्फिटधातुः स्नेहनेऽर्थे दृश्यते । ७ दुःखसंभवैः–इ०पा० । तदा दुःखस्य संभवो येभ्यस्तैः–इत्यर्थो बोध्यः । ८ तथा–इ०पा० ।

संस्थितम् ॥ ३६ ॥ वाराणस्यां यथा वत्स विश्वनाथोऽस्मि संस्थितः ॥ ३७ ॥ गुप्तक्षेत्रे तथा स्थास्ये कुमारेश्वरमध्यतः ॥ ३८ ॥ श्रुत्वेति वचनं रुद्राद्देवानां शृण्वतां गुहः ॥ विस्मितः प्रणिपत्यैनं तुष्टाव गिरिजापतिम् ॥ ३९ ॥ नमः शिवायास्तु निरामयाय नमः शिवायास्तु मनोमयाय ॥ नमः शिवायास्तु सुरार्चिताय तुभ्यं सदा भक्तकृपापराय ॥ ४० ॥ नमो भवायास्तु भवोद्भवाय नमोस्तु ते ध्वस्तमनोभवाय ॥ नमोऽस्तु ते गूढमहाव्रताय नमोऽस्तु मायागहनाश्रयाय ॥ ४१ ॥ नमोस्तु शर्वाय नमः शिवाय नमोस्तु सिद्धाय पुरातनाय ॥ नमोस्तु कालाय नमः[1] कलाय नमोऽस्तु ते कालकलातिगाय ॥ ४२ ॥ नमो निसर्गात्मकभूतिकाय नमोऽस्त्वमेयोक्षमहर्द्धिकाय ॥ नमः शरण्याय नमोऽगुणाय नमोऽस्तु ते भीमगुणानुगाय ॥ ४३ ॥ नमोऽस्तु नानाभुवनाधिकर्त्रे नमोऽस्तु भक्ताभिमतप्रदात्रे ॥ नमोऽस्तु कर्मप्रसवाय धात्रे नमः सदा ते भगवन्सुकर्त्रे ॥ ४४ ॥ अनंतरूपाय सदैव तुभ्यमसह्यकोपाय सदैव तुभ्यम् ॥ अमेयमानाय नमोस्तु तुभ्यं वृषेंद्रयानाय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ ४५ ॥ नमः प्रसिद्धाय महौषधाय नमोऽस्तु ते व्याधिगणापहाय ॥ चराचराय[2]ाथ विचारदाय कुमारनाथाय नमः शिवाय ॥ ४६ ॥ ममेश भूतेश महेश्वरोसि कामेश वागीश बलेश धीश ॥ क्रोधेश मोहेश परापरेश नमोस्तु मोक्षेश गुहाशयेश ॥ ४७ ॥ इति संस्तूय वरदं शूलपाणिमुमापतिम् ॥ प्रणिपत्य उमापुत्रो नमोनम उवाच ह ॥ ४८ ॥ एवं भक्तिपराक्रांतमात्मयोग्यं स्तवं[3] शिवः ॥ अभिनन्द्य चिरं कालमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४९ ॥ त्वया दुःखं न संचिंत्यं मम भक्तवधात्मकम् ॥ कर्मणानेन श्लाघ्योऽसि मुनीनामपि पुत्रक ॥ ५० ॥ ये च सायं तथा प्रातस्त्वत्कृतेन स्तवेन माम् ॥ स्तोष्यंति परया भक्त्या शृणु तेषां च यत्फलम् ॥ ५१ ॥ न व्याधिर्न च दारिद्र्यं न चैवेष्टवियोजनम् ॥ भुक्त्वा भोगान्दुर्लभांश्च मम यास्यंति सद्म ते ॥ ५२ ॥ तथान्यानपि दास्यामि वरान्परमदुर्लभान् ॥ भक्त्या तवातितुष्टोऽहं प्रीत्यर्थं तव पुत्रक ॥ ५३ ॥ महीसागरकूले तु[4] ये मां स्तोष्यंति पूजया ॥ तेषां तदक्षयं सर्वं वैशाख्यां दानपूजनम् ॥ ५४ ॥ सरस्यत्र च ये स्नानं प्रकरिष्यंति मानवाः ॥ सर्वतीर्थफलावाप्तिर्वैशाख्यां प्रभविष्यति[5] ॥ ५५ ॥ कुमारेशं तु[6] मां भक्त्या महीसागरसंगमे ॥ स्नात्वा संपूजयेन्नित्यं तस्य जातिस्मृतिर्भवेत् ॥ ५६ ॥ जातिस्मृतिरियं पुत्र यस्यां जातौ प्रजायते ॥ स्मरतेऽस्याः प्रकर्तव्यं श्रेयोरूपं सुदुर्लभम् ॥ ५७ ॥ यस्मिन्काले ह्यनावृष्टिर्जायते कृत्तिकासुत ॥ स्नापयेद्विधिवन्मां च कलशैर्विविधैः शुभैः ॥ ५८ ॥ एकरात्रं त्रिरात्रं वा पञ्चरात्रं च सप्त वा ॥ स्नापयेद्गंधतोयेन कुंकुमेन विलेपयेत् ॥ ५९ ॥ करवीरै रक्त

---

[1] नमः कपर्दिने—इ० पा० । [2] चराचरं चारविचारदाय—इ० पा० । [3] सुतम्—इ० पा० । [4] महीसागरकूलेषु—इ० पा० । [5] संभविष्यति—इ० पा० । [6] च--इ० पा० । [7] कर्णिकारैः--इ० पा० ।

पुष्पैर्जपापुष्पैस्तथैव च ॥ अर्चयेत्पुष्पमालाभिः परिधायारुणवाससी[1] ॥ ६० ॥ भोजयेद्ब्राह्मणांश्चैव तापसाञ्छंसितव्रतान् ॥ लक्षहोमं प्रकुर्वीत
शिवहोमं ग्रहादिकम् ॥ ६१ ॥ भूमिदानं ततः कुर्यात्ततो दद्याद्गवाह्निकम्[2] ॥ आघोषयेच्छिवां शांतिं रुद्रजाप्यं हि[3] कारयेत् ॥ ६२ ॥ अनेनैव
विधानेन कृतेन तु द्विजोत्तमैः ॥ अगर्भितास्तदा मेघा वर्षंते नात्र संशयः ॥ ६३ ॥ विविधैः पूर्यते धान्यैः[4] शाद्वलैश्च वसुन्धरा ॥ आरोग्यं हि
भवेच्चैव जने गोपकुले तथा ॥ ६४ ॥ धर्मयुक्तो भवेद्राजा परचक्रैर्न पीड्यते ॥ घृतेन स्नापयेन्मां च अर्कक्रांतौ[5] नरोऽत्र यः ॥ ६५ ॥ कन्यादान
फलं तस्य नात्र कार्या[6] विचारणा ॥ क्षीरेण स्नापयेद्देवं तथा पंचामृतेन यः ॥ ६६ ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं तस्योपजायते ॥ कुमारेश्वरतीर्थे
यः प्राणत्यागं करोति हि ॥ ६७ ॥ रुद्रलोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम्[7] ॥ अयने विषुवे चैव ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥ ६८ ॥ पौर्णमास्याममावास्यां
संक्रांतौ वैधृते तथा ॥ कुमारेशं नरः स्नात्वा महीसागरसंगमे ॥ ६९ ॥ भक्त्या योभ्यर्चयेन्मां च तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ यन्महीतलतीर्थेषु स्नाने
स्यात्तु महत्फलम् ॥ ७० ॥ यच्चार्चितेषु लिंगेषु सर्वेषु स्यात्फलं च तत् ॥ आरोग्यं पुत्रलाभं च धनलाभं सुखं सुतम् ॥ ७१ ॥ निश्चितं लभते मर्त्यः
कुमारेश्वरसेवया ॥ ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा यस्तिष्ठेदत्र तापसः ॥७२॥ परं पाशुपतं योगं प्राप्य याति लयं मयि ॥ पापात्मनां च मर्त्यानां सद्योऽस्मि
फलदर्शकः ॥७३॥ दिव्येनाष्टविधेनात्र कोशः साधारणोऽत्र च[8] ॥ अघोराद्यैः पंचमंत्रैः[9] स्नाप्य लिंगं महोज्ज्वलम् ॥ ७४ ॥ अघोरेणैव तत्तोयं दद्यादि
व्यंस्य[10] कारणे ॥ पिबेदेतदुदीर्यासौ प्रसृतित्रयमेव च ॥ ७५ ॥ यदि धर्मस्तथा सत्यमीश्वरोऽत्र जगत्त्रये ॥ कोशपानात्फलं सद्यो द्रक्ष्याम्यस्मिं[11] शुभा
शुभम् ॥ ७६ ॥ यास्ये चेति कुलं हन्याद्गमने च[12] कुटुम्बकम् ॥ दर्शने च शुभं पाने हन्याद्देहं च मिथ्यया ॥ ७७ ॥ त्रिभिर्दिनैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभि
र्मासैस्त्रिभिः समैः[13] ॥ अत्युग्रपुण्यपापानां मानेन[14] फलमश्नुते ॥ ७८ ॥ एते वरा मया लिंगे दत्तात्र[15] स्थापिते त्वया ॥ तव प्रीत्यभिवृद्ध्यर्थं ब्रूहि भूयोऽ
प्युमात्मज ॥ ७९ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ कृतकृत्यो वरैर्दत्तैस्त्वया चैतैर्महेश्वर ॥ नमोनमो नमस्तेस्तु नात्र त्याज्यं त्वया विभो ॥ ८० ॥ एवं
प्रणम्य देवं स मातरं प्रणतोऽब्रवीत् ॥ त्वयापि मातर्नैवात्र त्याज्यं मम प्रियेप्सया ॥ ८१ ॥ त्वामप्यत्र स्थापयिष्ये वरदा भव पार्वति ॥ ८२ ॥

---

१ परीष्यारुणवाससी--इ०पा० । २ गवादिकम्--इ०पा० । ३ च--इ०पा० । ४ अन्नाद्यैः--इ०पा० । ५ अर्कक्रांतौ--सूर्यसंक्रांतौ--इत्यर्थः । इषक्रांतौ--इ०पा० । तदा आश्विनमासे या सूर्यसंक्रांति स्तस्यामित्यर्थो बोध्यः । ६ काचित्--इ० पा० । ७ यावदाभूतसंप्लवम्--इ० पा० । ८ वः--इ०पा० । ९ पंचमुख्यैः--इ०पा० । १० दिव्यस्य कारणे दिव्यपरीक्षार्थमित्यर्थः । ११ अस्मि--इत्यहमर्थ कमव्ययम् । १२ गमनेन--इ०पा० । १३ पुंस्त्वमार्षम् । १४ पर्यायेण--इ०पा० । १५ दत्ताः अत्र--इति पदच्छेदः । संधिरार्षः ।

॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ यत्र शर्वः स्वभावेन तत्र तिष्ठाम्यहं सुत ॥ ८३ ॥ तव भक्त्या विशेषेण स्थास्ये स्त्रीणां वरप्रदा ॥ युद्धेषु तव
कर्माणि रुद्रभक्तेषु ते[1] कृपाम् ॥ ८४ ॥ पश्यंती पुत्रिणां मुख्या प्रीणिता च भृशं त्वया ॥ गर्भक्लेशः स्त्रियो मन्ये साफल्यं भजते तदा ॥ ८५ ॥
सुतो यदा रुद्रभक्तः सानंदं सद्भिरीर्यते ॥ भव तस्मात्प्रियार्थाय तिष्ठाम्यत्र षडानन ॥ ८६ ॥ स्त्रीभिराराधिता दास्ये सौभाग्यं सुपतिं सुतान् ॥
चैत्रे चापि तृतीयायां स्नात्वा शीतेन वारिणा ॥ ८७ ॥ अर्चयिष्यंति मां याश्च पुष्पैर्धूपैर्विलेपनैः ॥ दास्यामि चाष्टसौभाग्यं या नारी भक्तित
त्परा ॥ ८८ ॥ पितरौ श्वशुरौ पुत्रान्पतिं सौभाग्यसंपदः ॥ कुंकुमं पुष्पश्रीखंडं तांबूलांजनमिक्षवः ॥ ८९ ॥ सप्तमं लवणं प्रोक्तमष्टमं च सुजीर
कम् ॥ तोलयेत्तुलया वापि सांग्निश्च तुलिता भवेत् ॥ ९० ॥ सुवर्णेनाथ सौगन्ध्यद्रव्यैः शुभफलैरपि ॥ भुंक्ते वा लवणं पश्चान्नासौ वै विधवा भवेत्॥
॥ ९१ ॥ माघे वा कार्तिके वापि चैत्रे स्नात्वार्चयेत माम् ॥ दौर्भाग्यदुःखदारिद्र्यैर्न सा संयोगमाप्नुयात् ॥ ९२ ॥ श्रुत्वेति गिरिजावाचं सानंदः
पार्वतीसुतः ॥ स्थापयित्वा गिरिसुतां [3]कपर्दिनमथाब्रवीत् ॥ ९३ ॥ पुष्पैर्धूपैर्मोदकैश्च पूर्वमभ्यर्च्य त्वां प्रभो ॥ पूजयंति कुमारेशं तेषां विघ्नहरो भव
॥ ९४ ॥ ॥ कपर्द्युवाच ॥ ॥ [4]भ्रांतस्त्वया स्थापितेऽस्मिँल्लिंगे भक्ताश्च ये नराः ॥ न तेषां मम विघ्नानि मम वागनुगामिनी ॥ ९५ ॥ एवमुक्ते विघ्न
राज्ञा प्रतीतेऽस्थापयच्च तम् ॥ तस्मादसौ सदाभ्यर्च्यश्चतुर्थ्यां च विशेषतः ॥ ९६ ॥ एवं स्थाप्य कुमारेशं लब्ध्वा चैतान्वराञ्छिवात् ॥ [5]मनसा
कृतकृत्यं चात्मानं मेने षडाननः ॥ ९७ ॥ तस्थावंशेन तत्रैव कुमारेश्वरसंनिधौ ॥ अत्र स्थितं कुमारं ये पश्यन्ति स्वामियात्रिणः ॥ ९८ ॥ सफला
स्वामियात्रा च तेषां भवति भारत ॥ कार्तिक्यां च विशेषेण कार्तिकेयं समर्चयेत् ॥ ९९ ॥ यत्फलं स्वामियात्रायां तत्फलं समवाप्नुयात् ॥ एवंवि
धमिदं पार्थ महीसागरसंगमम् ॥ १०० ॥ निमित्तीकृत्य चात्मानं साध्वर्थे लिंगम[6]र्चितम् ॥ रोगाभिभूतो रोगैर्वा नाम्नामष्टोत्तरं शतम् ॥ १०१ ॥
जप्त्वा शुचिर्ब्रह्मचारी मासं मुच्येत पातकात् ॥ एतदाराध्य संजाता रजिरामादयः पुरा ॥ १०२ ॥ शतसंख्याबलं राज्यं रुद्रलोक च भेजिरे ॥
जामदग्न्यस्त्विदं लिंगमाराध्य च समायुतम् ॥ १०३ ॥ लेभे कुठारमुज्जह्रे येनार्जुनभुजान्युधि ॥ अग्रतो देवदेवस्य ज्ञात्वा तीर्थे महागुणान् ॥ १०४ ॥
रामेश्वरमिति ख्यातं स्थापितं लिंगमुत्तमम् ॥ तच्च योऽभ्यर्चयेद्भक्त्या रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १०५ ॥ प्रीतः स्यात्तस्य रामश्च कुमारेशश्च

---

१ च—इ० पा० । २ अष्टमं कर्पटकम्—इ० पा० । ३ कपर्दी अत्र गणपतिर्बोध्यः । मोदकैरित्याद्युक्तेः,—अग्रे च—भ्रातः--इत्याद्युक्तेश्च । ४ तात--इ० पा० । ५ सुदिनम्--इ० पा० । ६ अर्पितम्—इ० पा० । ७ तीर्थमहागुणान्--इत्यपि पाठः ।

फाल्गुन ॥ इति संक्षेपतः प्रोक्तं कुमारेशस्य वर्णनम् ॥ १०६ ॥ कुमारेशस्य माहात्म्यं कीर्तयेद्यस्तदग्रतः ॥ ये च शृण्वंत्यनुदिनं रुद्रलोके वसंति ते ॥१०७॥ अस्य लिंगस्य माहात्म्यं श्राद्धकाले तु यः पठेत् ॥ पितॄणामक्षयं श्राद्धं जायते नात्र संशयः ॥१०८॥ अस्य लिंगस्य माहात्म्यं गुर्विणीं श्रावयेद्यदि ॥ गुणवाञ्जायते पुत्रः कन्या चापि पतिव्रता ॥ १०९ ॥ एतत्पुण्यं पापहरं धर्म्यं चाह्लादकारकम् ॥ पठतां शृण्वतां चापि सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥ ११० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशस्थापनपूर्वकमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कुमारेण स्थापितोऽत्र कुमारेशस्ततः सुराः ॥ प्रणम्य गुहमूचुश्च प्रबद्धकरसंपुटाः ॥ १ ॥ किंचिद्विज्ञापयिष्यामो वयं त्वां शृणु तत्त्वतः ॥ पूर्वप्रसिद्ध आचारः प्रोच्यते जयिनामयम् ॥ २ ॥ जयंति ये रणे शत्रूंस्तैः कार्यः स्तंभचिह्नकः[1] ॥ तस्मात्तव जयोद्द्योतनिमित्तं स्तंभमुत्तमम् ॥ ३ ॥ निक्षिपाम वयं यावत्त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥ विश्वकर्मकृतं यच्च तृतीयं लिंगमुत्तमम् ॥ ४ ॥ तस्य स्तंभाग्रतस्तं च संस्थापय शिवात्मज ॥ एवमुक्ते सुरैः स्कन्दस्तथेत्याह महामनाः ॥ ५ ॥ ततो हृष्टाः सुरगणाः शक्राद्याः स्तंभमुत्तमम् ॥ जांबूनदमयं शुभ्रं रणभूमौ विनिर्क्षिपुः[2] ॥ ६ ॥ परितः स्थंडिलं दिक्षु सर्वरत्नमयं तु ते ॥ तत्र हृष्टाश्चाप्सरसो ननृतुर्दशधा शुभाः ॥ ७ ॥ मातरो मंगलान्यस्य जगुः स्कन्दस्य नंदिताः ॥ इंद्राद्या ननृतुस्तत्र स्वयं विष्णुश्च वादकः ॥ ८ ॥ पेतुः खात्पुष्पवर्षाणि देववाद्यानि सस्वनुः ॥ एवं स्तंभं समारोप्य जयाख्यं विश्वनंदकैः[3] ॥ ९ ॥ स्तम्भेश्वरस्ततो देवः स्थापितस्त्र्यक्षसूनुना ॥ विरिंचिप्रमुखैर्देवैर्जातानन्दैः समं तदा[4] ॥ १० ॥ हरिहरादित्ययुक्तैस्तैः सेन्द्रैर्मुनिगणैरपि ॥ तस्यैव पश्चिमे भागे शक्त्यग्रेण महात्मना ॥११॥ गुहेन निर्मितः कूपो गंगा तत्र तलोद्भवा ॥ माघस्य च चतुर्दश्यां कृष्णायां पितृतर्पणम् ॥१२॥ कूपे स्नानं नरः कृत्वा भक्त्या यः पांडुनंदन ॥ गयाश्राद्धेन यत्पुण्यं तत्फलं लभते स्फुटम् ॥१३॥ स्तंभेश्वरं ततो देवं गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ वाजपेयफलं प्राप्य मोदते रुद्रसद्मनि ॥ १४ ॥ पौर्णमास्याममावास्यां महीसागरसंगमे ॥ श्राद्धं कृत्वा च योऽभ्यर्चेत्स्तंभेश्वरमकल्मषः ॥ १५ ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति तृप्ता यच्छंति चाशिषः ॥ स भित्त्वा सर्वपापानि रुद्रलोके महीयते ॥ १६ ॥ इत्याह भगवान्रुद्रः स्कन्दस्य प्रीतये पुरा ॥ एवमेव चतुर्थं च स्थापितं लिंगमुत्तमम् ॥१७॥ प्रणेमुर्देवताः सर्वे साधुसाध्विति ते जगुः ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे स्तंभेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥

---

[1] तत्र चिह्नकः—इ०पा० । [2] आर्षः प्रयोगः । विनिचिक्षिपुः—इत्यपेक्षितम् । [3] विश्वनंदनः—इ०पा० । [4] समंततः--इ०पा० ।

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं दृष्ट्वा क्षितौ तानि लिंगानि हरसूनुना ॥ हरिब्रह्मेंद्रप्रमुखा देवाः प्रोचुः परस्परम् ॥ १ ॥ अहो धन्यः
कुमारोऽयं महीसागरसंगमे ॥ येन चत्वारि लिंगानि स्थापितानि सुदुर्लभे ॥ २ ॥ वयमप्यत्र शुद्ध्यर्थं तोषार्थं स्कन्दरुद्रयोः ॥ साध्वर्थे
चात्मलाभाय कुर्मो लिंगपरंपराम् ॥ ३ ॥ अथवा कोटिशो देवा मुनयो नैव संख्यया ॥ सर्वे चेत्स्थापयिष्यंति लिंगान्यत्र महीतटे ॥ ४ ॥
पूजा तेषां कथं भावि बहुत्वाच्चात्र पच्यते ॥ यस्य राष्ट्रे रुद्रलिंगं पूज्यते नैव शक्तितः ॥ ५ ॥ तस्य सीदति तद्राष्ट्रं दुर्भिक्षव्याधितस्करैः ॥
संभूय स्थापयिष्यामो लिंगमेकं ततः शुभम् ॥ ६ ॥ इति कृत्वा मतिं सर्वे प्राप्यानुज्ञां महेश्वरात् ॥ प्रहर्षिता गुहश्चैव हरिब्रह्ममुखाः
सुराः ॥ ७ ॥ भूमिभागं शुभं वीक्ष्य विजने लिंगमुत्तमम् ॥ स्थापयामासुरथ ते स्वयं ब्रह्मविनिर्मितम् ॥ ८ ॥ सिद्धार्थैः स्थापितं यस्माद्
देवैर्ब्रह्मादिभिः स्वयम् ॥ सिद्धेश्वरमिति प्राह नाम लिंगस्य वै गुहः ॥ ९ ॥ सर्वैर्देवैस्तत्र लिंगे खानितं सर उत्तमम् ॥ सर्वतीर्थोदकैः शुभ्रैः पूरितं
च महात्मभिः ॥ १० ॥ एतस्मिन्नंतरे पार्थ पातालाच्छेषनंदनः ॥ कुमुदोनाम आगत्य प्राह शेषाहिपन्नगान् ॥ ११ ॥ अस्मिंस्तारकयुद्धे तु प्रलंबोनाम
दानवः ॥ पलायित्वा स्कंदभीत्या पापः पातालमाविशत् ॥ १२ ॥ स वो वसूनि पुत्रांश्च भार्याः कन्या गृहाणि च ॥ विध्वंसयति
नागेंद्राः शीघ्रं धावतधावत ॥ १३ ॥ शेषात्मजस्य तद्वाक्यं कुमदस्य निशम्य ते ॥ औत्सुक्यमापुर्नागेंद्रा यामयामेति वादिनः ॥ १४ ॥ तान्निवार्य
ततः स्कंदः क्रुद्धः शक्तिमथाददे ॥ पातालाय मुमोचाथ प्रोच्य दैत्यो निहन्यताम् ॥ १५ ॥ ततः स्कंदभुजोत्सृष्टा भुवं निर्भिद्य वेगतः ॥
प्रविष्टा सहसा शक्तिर्यथा दैवं नरं प्रति ॥ १६ ॥ सा तं हंत्वा प्रलंबं च कोटिभिर्दशभिर्वृतम् ॥ नंदयित्वा गता नागाञ्जलकल्लोलपूर्विका ॥ १७ ॥
यांत्या शक्त्या तया पार्थ यत्कृतं विवरं भुवि ॥ पातालगंगातोयेन पूरितं पापहारिणा ॥ १८ ॥ तस्य नाम ददौ स्कंदः सिद्धकूप इति स्मृतः ॥
कृष्णाष्टम्यां चतुर्दश्यामुपवासी नरः स्वयम् ॥ १९ ॥ स्नात्वा कूपेऽर्चयेदीशं सिद्धेश्वरमनन्यधीः ॥ प्रभूतभवसंभूतपापं तस्य विलीयते ॥ २० ॥ सिद्धकुंडे
च यः स्नात्वा श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः ॥ सर्वकल्मषनिर्मुक्तो भक्तियोग्यो भवेभवे[2] ॥ २१ ॥ वटश्चाप्यक्षयस्तस्य तुष्टो रुद्रो वरं ददौ ॥ प्रयागवटतुल्योऽयमेतत्सत्यं
न संशयः ॥ २२ ॥ अत्रागत्य महाभागः श्राद्धं कुर्यात्सुभक्तितः ॥ पितॄणामक्षयं तच्च सर्वेषां पिंडपातनम् ॥ २३ ॥ ततो
ब्रह्मादयो देवाः स्कंदेन सहितास्तदा ॥ सिद्धांबिकां महाशक्तिं प्रार्थयामासुरीश्वरीम् ॥ २४ ॥ त्वयाविष्टो हि भगवान्मत्स्यरूपी जनार्दनः ॥

---

[1] प्रष्ट्वा–इ०, दृष्ट्वा० इ० च पा० । [2] भवेत्–इ० पा० ।

जगदुद्धारणार्थाय चक्रे कर्माण्यनेकशः ॥ २५ ॥ इति तां प्रार्थयामासुरत्र त्याज्यं न ते शुभे ॥ अत्र स्थिताः सर्व इमे क्षेत्रपाला महाबलाः ॥२६ ॥
अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां बलिपुष्पैश्च त्वां शुभे ॥ ये पूजयंति ते पाल्याः सर्वापत्सु च या सदा ॥ २७ ॥ एवमुक्ता सिद्धमाता तथेति प्रत्यपद्यत ॥
स्थापयामासुरथ तां लिंगादुत्तरभागतः ॥ २८ ॥ ततः क्षेत्रपतीन्देवाश्चतुःषष्टिं महेश्वरम् ॥ सिद्धेयं[1] नाम क्षेत्रस्य रक्षार्थं निदधुः स्वयम् ॥ २९ ॥
त्वां च ये पूजयिष्यंति कार्यारंभेषु सर्वदा ॥ वर्षे वर्षे राजमाषबलिना च विशेषतः ॥३०॥ तानसौ पालयेत्तुष्टः पिता लोकानिव स्वकान् ॥ ततः
सिद्धिकृतो देवास्तत्र सिद्धिविनायकम् ॥ ३१ ॥ कपर्दितनयं प्रार्थ्य स्थापयांचक्रिरे मुदा[2] ॥ तं च ये पूजयंत्यत्र[3] कार्यारंभेषु सर्वदा ॥ ३२ ॥
तेषां सिद्धिं ददात्येष प्रबलो विघ्नराड्भवः ॥ यद्यत्र पूजयेद्यस्तु सततं सिद्धसप्तकम् ॥ ३३ ॥ पश्येद्वा स्मरते वापि सर्वदोषैर्विमुच्यते ॥ ३४ ॥ सिद्धेश्वरः
सिद्धवटश्च साक्षात्सिद्धांबिका सिद्धविनायकश्च ॥ सिद्धेयक्षेत्राधिपतिश्च सिद्धसरस्तथा सिद्धकूपश्च सप्त ॥ ३५ ॥ अत्र तुष्टो ददौ रुद्रः
सुराणां दुर्लभान्वरान् ॥ वैशाखमासस्याष्टम्यां कृष्णायां सिद्धकूपके ॥ ३६ ॥ स्नात्वा पिंडान्वटे कृत्वा पूजयन्मां च सिद्धभाक् ॥ सदा
योऽभ्यर्चयेन्मां च ब्रह्मचारी जितेंद्रियः ॥ ३७ ॥ अष्टाविष्टकरा नित्यं भवेयुस्तस्य सिद्धयः ॥ मंत्रजाप्यं बलिं होममत्र यः कुरुते
नरः ॥ ३८ ॥ एकचित्तः शुचिर्भूत्वा सोऽभीष्टां सिद्धिमाप्नुयात् ॥ समाहितमनाश्चाथ[4] सिद्धेशं यस्तु पश्यति ॥ ३९ ॥ तस्य सिद्धिर्
भवत्येव विघ्नैर्यदि न हन्यते ॥ सिद्धांबिका महादेवी ह्यत्र संनिहितास्ति या ॥ ४० ॥ सिद्धिदा साधकेंद्राणां महाविद्यां जपंति ये ॥ धीरेभ्यो
ब्रह्मचारिभ्यः सत्यचित्तेभ्य एव च ॥ ४१ ॥ मंत्रजाप्याद्ददात्येषा सर्वसिद्धीर्यथेप्सिताः ॥ पातालस्य बिलं चैतद्गुहशक्त्या कृतं महत् ॥ ४२ ॥ सिद्धांबिका
प्रसादेन विघ्नक्षेत्रपयोर्मम ॥ प्रत्यक्षं भविता यत्र नानाश्चर्याणि भूरिशः ॥ ४३ ॥ अत्र सिद्धिं प्रयास्यंति कोटिशः पुरुषाः सुराः ॥ विद्याधर
त्वं देवत्वं गंधर्वत्वं च नागता[5] ॥ ४४ ॥ यक्षत्वं चामरत्वं च प्राप्स्यंत्यत्र च साधकाः ॥ अत्र वै विजयोनाम स्थंडिलस्य प्रभावतः ॥ ४५ ॥ सिद्धांबिकां
समाराध्य सिद्धिमाप्स्यति दुर्लभाम् ॥ यो मां द्रक्ष्यति चात्रस्थं यश्च मां पूजयिष्यति ॥ वादप्रचारतो वापि पुण्यावाप्तिर्भविष्यति ॥ ४६ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ त्र्यंबकेण वरेष्वेवं दत्तेष्वपि सुरोत्तमाः ॥ ४७ ॥ प्रहृष्टाः समपद्यंत गाथां चेमां जगुस्तदा ॥ तेन यज्ञैर्जपैः स्तोत्रैस्तपो

---

[1] सिद्धेयं नाम—सिद्धायाः इदं सिद्धेयम् । अपत्यार्थकोऽप्यत्रार्षत्वात्सामान्यतश्चातुरर्थिकः—"स्त्रीभ्यो ढक्" इति ढक्प्रत्ययः । [2] तदा—इ०पा० । [3] पूजयिष्यन्ति—इ० पा० । [4] वाथ—इ० पा० ।
[5] नागता—नागत्वमित्यर्थः ।

भिस्तोषिता [1]वयम् ॥ ४८ ॥ सर्वे देवाः सिद्धिलिंगं यो नरः पूजयिष्यति ॥ सर्वकामफलावाप्तिरित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ४९ ॥ इत्युक्त्वा ते जयं प्राप्ताः स्कंदेन सहिताः सुराः ॥ कारायय्य[2] रम्यप्रासादान्रम्यैस्तारकसंभवैः ॥ ५० ॥ चतुर्वर्गफलावाप्तिं दत्त्वा क्षेत्रस्य संययुः ॥ केचित्स्कंदं प्रशंसंतस्तीर्थमन्ये हरिं परे ॥ ५१ ॥ केचिल्लिंगानि पंचापि युद्धं केचिद्दिवं ययुः ॥ ततोंऽतरिक्षे चालिंग्य महासेनं हरोऽब्रवीत् ॥ ५२ ॥ सप्तमे मारुतस्कंधे वस नित्यं प्रियात्मज ॥ कार्येष्वहं त्वया पुत्र संप्रष्टव्यः सदैव हि ॥ ५३ ॥ दर्शनान्मम भक्त्या च श्रेयः परमवाप्स्यसि ॥ स्तंभतीर्थे च[4] वत्स्येऽहं न विमोक्ष्यामि कर्हिचित् ॥ ५४ ॥ इत्युक्त्वा विससर्जैनं परिष्वज्य महेश्वरः ॥ ब्रह्मविष्णुमुखांश्चैव भक्त्या तैर्[5]भिनंदितः ॥ ५५ ॥ विसर्जिताः [6]सुरा जग्मुः स्वानिस्वान्यालयाँनि च ॥ शर्वो जगाम कैलासं स्कं[7]धं वै सप्तमं गुहः ॥ ५६ ॥ इत्येतत्कथितं पार्थ लिंगपंचकसंभवम् ॥ यः[10] पठेत्स्कंदं[8][9]संबद्धां कथां मर्त्यो महामतिः ॥ ५७ ॥ शृणुयाच्छ्रावयेद्वा[11]पि स भवेत्कीर्तिमान्नरः ॥ बह्वायुः सुभगः श्रीमान्कांतिमाञ्छुभदर्शनः ॥ ५८ ॥ भूतेभ्यो निर्भयश्चापि सर्वदुःखविवर्जितः ॥ शुचिर्भूत्वा पुमान्यश्च कुमारेश्वरसन्निधौ ॥ ५९ ॥ शृणुयात्स्कंदचरितं महाधनपतिर्भवेत् ॥ बालानां व्याधिदुष्टानां राजद्वारोपसेविनाम् ॥ ६० ॥ इदं तत्परमं धन्यं सर्वदोषहरं सदा ॥ तनुक्षये च सायुज्यं षण्मुखस्य व्रजेन्नरः ॥ ६१ ॥ वरमेनं ददुर्देवाः स्कंदस्याथ गता दिवम् ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे पंचलिंगोपाख्यानसमाप्तिवर्णनंनाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ बर्बरीतीर्थमाहात्म्यमथो वक्ष्यामि तेऽर्जुन ॥ यथा बर्बरिका जाता शतशृंगा नृपात्मजा ॥ १ ॥ कुमारिकेति विख्याता तस्या नाम्ना प्रकथ्यते ॥ इदं कौमारिकाखंडं चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ २ ॥ यया कृता पृथिव्यां च नानाग्रामादिकल्पना ॥ इदं भरतखंडं च यया सम्यक्प्रकल्पितम् ॥ ३ ॥ ॥ [12]धनंजय उवाच ॥ ॥ महदेतन्ममाश्चर्यं श्रोतव्यं परमं मुने ॥ कुमारीचरितं सर्वं ब्रूहि मह्यं सविस्तरम् ॥ ४ ॥ कथं विश्वमिदं जातं कर्मजातिप्र[13]कल्पितम् ॥ कथं वा भारतं खंडं शुश्रूषेयं सदा मम ॥ ५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अव्यक्तेऽस्मिन्निरालोके प्रधानपुरुषावुभौ ॥ [14]अजौ समागतावेकौ केवलं शृणुमो वयम् ॥ ६ ॥ ततः स्वभावकालाभ्यां स्वरूपाभ्यां समीरितम् ॥ ईक्षणेनैव प्रकृतेर्महत्तत्त्वमजायत ॥ ७ ॥ महत्तत्त्वाद्विकुर्वाणादहंतत्त्वं व्यजायत ॥ त्रिधा तन्मुनिभिः

---

१ च ये—इ० पा० । २ काराय्य—कारयित्वा—इत्यर्थः । ३ प्रपालकौ—इत्यशुद्धः पाठः । ४ तु—इ० पा० । ५ तैः—महेश्वरब्रह्मविष्णुभिः—इत्यर्थो बोध्यः । ६ ततः—इ० पा० । ७ आर्षं नपुंसकत्वम् । ८ सप्तमं स्कन्धं—मारुतस्कन्धाख्यम् । ९ रहस्यं परमं शुभम्—इ० पा० । १० यः पठेत्पाठयेच्चैव—इ० पा० । ११ चापि—इ० पा० । १२ अर्जुन उवाच—इ० पा० । १३ कर्म चास्ति प्रकल्पितम्—इ० पा० । १४ श्रुतौ—इ० पा० ।

प्रोक्तं सत्त्वराजसतामसम् ॥ ८ ॥ तामसात्पंच जातानि तन्मात्राणि विदुर्बुधाः ॥ तन्मात्रेभ्यश्च भूतानि विशेषाः पंच तद्भवाः ॥ ९ ॥ सात्त्विका
च्चाप्यहंकाराद्विद्धि कर्मेंद्रियाणि च ॥ एकादशं मनश्चैव राजसं च द्वयोर्विदुः ॥ १० ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि जातानीति पुरा विदुः ॥ सदाशिवेन वै
पुंसा तानि दृष्टानि भारत ॥ ११ ॥ बुद्बुदाकारतां जग्मुरंडं जातं ततः शुभम् ॥ शतकोटिप्रमाणं च ब्रह्मांडमिदमुच्यते ॥ १२ ॥ आत्मास्य
कथितो ब्रह्मा व्यभजत्स त्रिधा त्विदम् ॥ ऊर्ध्वं तत्र स्थिता देवा मध्ये चैव च मानवाः ॥ १३ ॥ नागा दैत्याश्च पाताले त्रिधैतत्परिकल्पितम् ॥
एकैकं सप्तधाभूय ततस्तेन प्रकल्पितम् ॥ १४ ॥ पातालानि च द्वीपानि स्वर्लोकाः सप्तसप्त च ॥ सप्त द्वीपानि वक्ष्यामि शृणु तेषां प्रकल्पनाम्
॥ १५ ॥ लक्षयोजनविस्तारं जंबूद्वीपं प्रकीर्त्यते[1] ॥ सूर्यबिंबसमाकारं तावत्क्षारार्णवावृतम् ॥ १६ ॥ शाकद्वीपं द्विगुणतो जंबूद्वीपात्ततः परम् ॥ ता
वता क्षीरतोयेन समुद्रेण परीवृतम् ॥ १७ ॥ सुरातोयेन दैत्यानां मोहकार्यर्णवेन हि ॥ पुष्करं तु ततो द्वीपं द्विगुणं तावता वृतम् ॥ १८ ॥ कुशद्वीपं
द्विगुणतस्ततस्तत्परतः[2] स्मृतम् ॥ दधितोयेन परितस्तावदर्णवसंवृतम् ॥ १९ ॥ ततः परं क्रौञ्चसंज्ञं द्विगुणं हि घृताब्धिना ॥ ततः शालमलिद्वीपं च
द्विगुणं तावतैव च ॥ २० ॥ इक्षुसारस्वरूपेण समुद्रेण परीवृतम् ॥ गोमेदं तस्य परितो द्विगुणं तावता वृतम् ॥ २१ ॥ स्वादुतोयेन रम्येण समु
द्रेण समंततः ॥ एवं कोटिद्वयं पार्थ लक्षपंचाशतत्रयम् ॥ २२ ॥ पंचाशच्च सहस्राणि सप्तद्वीपाः ससागराः ॥ दशोत्तराणि पंचैव अंगुलानां
शतानि च ॥ २३ ॥ अपां वृद्धिक्षयो दृष्टः पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ ततो हेममयी भूमिर्दशकोट्यः[3] कुरूद्वह ॥ २४ ॥ देवानां क्रीडनस्थानं लो
कालोकस्ततः परम् ॥ पर्वतो वलयाकारो योजनायुतविस्तृतः ॥ २५ ॥ [4]अस्य बाह्ये तमो घोरं दुष्प्रेक्ष्यं जीववर्जितम् ॥ पंचत्रिंशत्स्मृताः कोट्यो
लक्षाण्येकोनविंशतिः ॥ २६ ॥ चत्वारिंशत्सहस्राणि योजनानां च फाल्गुन ॥ सप्तसागरमानस्तु गर्भोदस्तदनंतरम् ॥ २७ ॥ कोटियोजनविस्ता
रः कटाहः संव्यवस्थितः ॥ ब्रह्मणोंऽडं कटाहेन संयुक्तं मेरुमध्यतः ॥ २८ ॥ पंचाशत्कोटयो ज्ञेया दशदिक्षु समंततः ॥ जंबुद्वीपस्य मध्ये तु
मेरुनामास्ति पर्वतः ॥ २९ ॥ स लक्षयोजनो ज्ञेयो ह्यधश्चोर्ध्वं प्रमाणतः ॥ षोडशैव सहस्राणि योजनानामधः स्थितः ॥ ३० ॥ उच्छ्रयश्चतुरा
शीतिर्द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतः ॥ त्रिभिः शृंगैः समायुक्तः शरावाकृतिमस्तकः ॥ ३१ ॥ मध्यशृंगे ब्रह्मवास ऐशान्यां त्र्यंबकस्य च ॥ नैर्ऋत्ये वासु
देवस्य हेमशृंगं च ब्रह्मणः ॥३२॥ रत्नजं शंकरस्यापि राजतं केशवस्य च ॥ मेरुदिक्षु चतसृषु विष्कंभा गिरयः स्मृताः ॥ ३३ ॥ पूर्वेण मंदरो नाम

---

[1] प्रकल्प्यते–इ० पा० । [2] तत्परितः–इ० पा० । [3] दशकोट्यः दशकोटियोजनपरिमाणत्तदशकोटिः कुरूद्वह–इ० पा० । [4] ततः परम्–इ० पा० ।

दक्षिणे गंधमादनः ॥ विपुलः पश्चिमो[1] ज्ञेयः सुपार्श्वस्तु तथोत्तरे ॥३४॥ कदंबो मंदरे ज्ञेयो जंबुर्वै गंधमादने ॥ अश्वत्थो विपुले चैव सुपार्श्वे च वटो
मतः ॥३५॥ एकादशशतायामाश्चत्वारो गिरिकेतवः ॥ एतेषां संति चत्वारि वनानि जयमूर्धसु ॥३६॥ पूर्वं चैत्ररथं नाम दक्षिणे गंधमादनम् ॥ वैभ्राजं
पश्चिमे ज्ञेयमुदक्चित्ररथं वनम् ॥ ३७ ॥ सरांसि चापि चत्वारि चतुर्दिक्षु निबोध मे ॥ प्राच्येऽरुणोदसंज्ञं तु मानसं दक्षिणे सरः ॥३८॥ प्रत्यक्छीतो
दकंनाम उत्तरे च महाह्रदः ॥ विष्कंभगिरयो ह्येत उच्छ्रिताः पंचविंशतिः ॥३९॥ योजनानां सहस्राणि सहस्रं पिंडतः[2] स्मृतम्॥ अन्ये च संति बहुश
स्तत्र वै केसराचलाः ॥४०॥ मेरोर्दक्षिणतश्चैव त्रयो मर्यादपर्वताः ॥ निषधो हेमकूटश्च हिमवानिति ते त्रयः॥४१॥लक्षयोजनदीर्घाश्च विस्तीर्णा द्विसह
स्रकम् ॥ त्रयश्चोत्तरतो मेरोर्नीलः श्वेतोऽथ शृंगवान् ॥ ४२ ॥ माल्यवान्पूर्वतो मेरोर्गंधाख्यः पश्चिमे तथा ॥ इत्येते गिरयः प्रोक्ता जंबुद्वीपे समं
ततः ॥ ४३ ॥ गंधमादनसंस्थाया महागजप्रमाणतः ॥ फलानि जंब्वास्तन्नाम्ना जंबूद्वीपमिति स्मृतम् ॥ ४४ ॥ आसीत्स्वायंभुवोनाम मनुराद्यः
प्रजापतिः ॥ आसीत्स्त्री शतरूपा तामुदुवोढ प्रजापतिः ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ तस्याऽऽस्तां तनयावुभौ ॥ ४५ ॥ ध्रुवश्चोत्तानपादस्य पुत्रः परम
धार्मिकः ॥ भक्त्या स विष्णुमाराध्य स्थानं चैवाक्षयं गतः ॥ ४६ ॥ प्रियव्रतस्य राजर्षेरुत्पन्ना दश सूनवः ॥ त्रयः प्रव्रजितास्तत्र परंब्रह्म समा
श्रिताः ॥ ४७ ॥ सप्त सप्तसु द्वीपेषु तेन पुत्राः प्रतिष्ठिताः ॥ जंबूद्वीपाधिपो ज्येष्ठ आग्नीध्र इति विश्रुतः ॥ ४८ ॥ तस्यासन्नव सुताः पार्थ नववर्षे
श्वराः स्मृताः ॥ तेषां नाम्ना च ते वर्षास्तिष्ठंत्यद्यापि चांकिताः ॥ ४९ ॥ योजनानां सहस्राणि नव प्रत्येकशः स्मृताः ॥ मेरोश्चतुर्दशं खंडं
गंधमाल्यवतोर्द्वयोः ॥ ५० ॥ अंतरे हेमभूमिष्ठमिलावृतमिहोच्यते ॥ माल्यवत्सागरांतस्य भद्राश्वमिति प्रोच्यते ॥ ५१ ॥ गंधवत्सागरांतस्य
केतुमालमिति स्मृतम् ॥ ५२ ॥ शृंगवज्जलधेरंतः कुरुखंडमिति स्मृतम् ॥ शृंगवच्छ्वेतमध्ये च खण्डं प्रोक्तं हिरण्मयम् ॥ ५३ ॥ सुनीलश्वेतयो
र्मध्ये खंडमाहुश्च रम्यकम् ॥ निषधो हेमकूटश्च हरिखंडं तदंतरा ॥ ५४ ॥ हिमवद्धिमकूटांतः खण्डं किंपुरुषं स्मृतम् ॥ हिमाद्रिजलधेरन्तर्नाभि
खण्डमिति स्मृतम् ॥ ५५ ॥ नाभिखण्डं च कुरवो द्वे वर्षे धनुषाकृती ॥ हिमवांश्च गिरिश्शृंगी ज्यास्थाने परिकीर्तितौ ॥ ५६ ॥ नाभेः पुत्रश्च ऋषभ
ऋषभाद्भरतोऽभवत् ॥ तस्य नाम्ना त्विदं वर्षं भारतं चेति कीर्त्यते ॥ ५७ ॥ अत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च उपार्जनम् ॥ अन्यत्र भोगभूमिश्च
सर्वत्र कुरुनंदन ॥ ५८ ॥ शाकद्वीपे च शाकोऽस्ति योजनानां सहस्रकः ॥ तस्य नाम्ना च तद्वर्षं शाकद्वीपमिति स्मृतम् ॥ ५९ ॥ तस्य च प्रिय

---

१ पश्चिमे भागे--इ०पा० । २ पारितः—इत्यपि पा० ।

व्रत एवाधिपतिर्नाम्ना मेधातिथिरिति ॥ ६० ॥ तस्य पुरोजवमनोजववेपमानधूम्रानीकचित्ररेफबहुरूपविश्वचारसंज्ञानि पुत्रनामानि सप्त वर्षाणि ॥ ॥ ६१ ॥ शाकद्वीपे च वर्ष ऋतव्रतसत्यव्रतानुव्रतनामानो [1]वाँय्वात्मकं भगवंतं जपंति ॥ ६२ ॥ अंतः प्रविश्य भूतानि यो विभज्यात्मकेतुभिः ॥ अंतर्यामीश्वरः साक्षात्पातु नो यद्वशे जगत् ॥ ६३ ॥ इति जपः ॥ कुशद्वीपे कुशस्तंबो योजनानां सहस्रकः ॥ तच्चिह्नचिह्नितं तस्मात्कुशद्वीपं ततः स्मृतम् ॥ ६४ ॥ तद्द्वीपपतिश्च प्रैयव्रतो हिरण्यरोमा तत्पुत्रवसुवसुदानदृढकविनाभिगुप्तसत्यव्रतवामदेवनामांकितानि सप्त वर्षाणि ॥ [2]वर्णाश्च कुलिशकोविदाभियुक्तकुलकसंज्ञा जातवेदसं भगवंतं स्तुवंति ॥ ६५ ॥ परस्य ब्रह्मणः साक्षाज्जातवे[3]दांसि हव्यवाट् ॥ देवानां पुरुषांगानां यज्ञे[4]नं पुरुषं यजः ॥ ६६ ॥ इति [5]स्तुतिः ॥ क्रौंचद्वीपे क्रौंचनामा पर्वतो योजनायुतः ॥ योऽसौ गुहेन निर्भिन्नस्तच्चिह्नं क्रौंचद्वीपकम् ॥ ६७ ॥ तत्र च प्रैयव्रतो घृतपृ[6]ष्टिनामा तत्पुत्राममधुरुहमेघपृष्ठस्वधामऋताश्वलोहितार्णववनस्पतिइतिसप्तपुत्रनामांकितानि सप्त वर्षाणि ॥ ६८ ॥ वर्णाश्च गुरुऋषभद्रविणदेवकसंज्ञाः ॥ ६९ ॥ आपोमयं भगवंतं स्तुवंति ॥ ७० ॥ आपः पुरुषवीर्याश्च पुनंतीर्भूर्भुवःस्वश्च ॥ तैः पुनरमीवघ्नाः संस्पृशेतात्मना भुवः ॥७१॥ इति जपः ॥ शाल्मलेर्नाम वृक्षस्य तत्रवासः सहस्रं योजनानां तच्चिह्नं शाल्मलिद्वीपमुच्यते ॥ ७२ ॥ तस्याधिपतिः प्रैयव्रतो यज्ञबाहुस्तत्पुत्रसुरोचनसौमनस्यरमणकदेवबर्हिपारिभद्राप्यायनाभिज्ञाननामानि सप्तवर्षाणि ॥७३॥ वर्णाश्च श्रुतधरवीर्यवसुंधरइषंधरसंज्ञा भगवंतं सोमं यजंति ॥७४॥ स्वयोनिः पितृदेवेभ्यो विभजञ्छुक्लकृष्णयोः ॥ अधः प्रजानां सर्वासां राजा नः सोमोस्तु ॥ ७५ ॥ इति जपः गोमेदनामा प्लक्षोस्ति सुरम्यो यस्य च्छायया ॥ मेदोवृद्धिं गतं लौल्याद्गोमेदं द्वीपमुच्यते ॥ ७६ ॥ तत्र प्रैयव्रत इध्मजिह्वः पतिस्तत्पुत्रशिवसुरम्यसुभद्रशांत्यश[7]प्तामृताभयनामांकितानि सप्त वर्षाणि ॥७७॥ वर्णाश्च हंसपतंगोर्ध्वांचनसत्यांगसंज्ञाश्चत्वारो भगवंतं सूर्यं यजंते ॥ ७८ ॥ प्रश्नस्य विष्णुरूपं यत्तत्रोत्थस्य ब्रह्मणोऽमृतस्य च ॥ मृत्योश्च सूर्यमात्मानं धीमहि ॥ ७९ ॥ इति जपः ॥ स्वर्णपत्राणि नियुतं योजनानां सहस्रकम् ॥ पुष्करं ज्वलदाभाति तच्चिह्नं द्वीपपुष्करम् ॥८० ॥ तस्याधिपतिः प्रैयव्रतो वीतहोत्रनामा तत्पुत्रौ रमणकघातकौ ॥८१॥ तन्नामचिह्नितं खंडद्वयम् ॥८२॥ तयोरंतरालेमानसाचलो नाम वलयाकारः पर्वतो यस्मिन्भ्रमति भगवान्भास्कर इति ॥८३॥ तत्र वर्णाश्च न संति केवलं समानास्ते ब्रह्म ध्यायंति ॥८४॥

---

[1] ब्रह्मात्मकम्--इ०पा० । [2] वर्षाश्च--इ० पा० । परंतु मूलस्थ एव पाठः समीचीनः । [3] संधिरार्षः--मंत्रत्वात् । [4] यज्ञेति--इ०पा० । [5] इति श्रुतिः--इ० पा० । [6] घृतपुष्टिनामा--इ०पा० । [7] अक्षितः--इ० पा० ।

यद्यत्कर्ममयं लिंगं ब्रह्मलिंगं जनोर्चयन् ॥ भेदेनैकांतमद्वैतं तस्मै भगवते नमः ॥ ८५ ॥ ॥ इति जपः ॥ ॥ नैषु क्रोधो न मात्सर्यं पुण्यपापा
र्जनेन च ॥ अयुतं द्विगुणं चापि क्रमादायुः प्रकीर्तितम् ॥ ८६ ॥ जपंतः कामिनीयुक्ता विहरंत्यमरा इव ॥ अथ ते संप्रवक्ष्यामि ऊर्ध्वलोकस्य
संस्थितिम् ॥ ८७ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारिकाख्याने भूसं
स्थितिवर्णनंनाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ भूमेर्योजनलक्षे च कौरव्य रविमंडलम् ॥ योजनानां सह
[1]स्राणि भास्करस्य रथो नव ॥ १ ॥ ईषादंडस्तथैवास्य द्विगुणः परिकीर्तितः ॥ सार्धकोटिस्तथा सप्त नियुतानि वि[2]वस्वतः ॥ २ ॥ योजनानां
तु तस्याक्षस्तत्र चक्रं प्रतिष्ठितम् ॥ त्रिनाभि तच्च पंचारं षण्नेमि परिकीर्तितम् ॥ ३ ॥ चत्वारिंशत्सहस्राणि द्वितीयोऽक्षोऽपि विस्तृतः ॥ पंच चा
न्यानि सार्द्धानि स्यन्दनस्य तु पांडव ॥ ४ ॥ अक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणं तद्युगार्द्धयोः ॥ ह्रस्वोऽक्षस्तद्युगार्द्धं च ध्रुवाधारं रथस्य वै ॥ ५ ॥
द्वितीयोऽक्षस्तथा सव्ये चक्रं तन्मानसे स्थितम् ॥ हयाश्च सप्त च्छंदांसि तेषां नामानि मे शृणु ॥ ६ ॥ गायत्री च बृहत्युष्णिग्जगती त्रिष्टुवेव च ॥
अनुष्टुप्पंक्तिरित्युक्ताश्छंदांसि हरयो रवेः ॥ ७ ॥ नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा सतः ॥ उदयास्तमनाख्यं हि दर्शनादर्शनं रवेः ॥ ८ ॥
शक्रादीनां पुरे तिष्ठन्स्पृशत्येष पुरत्रयम् ॥ वि[3]कीर्णोऽतो विकर्णस्थस्त्रिकोणा[4]र्धपुरे तथा ॥ ९ ॥ अयनस्योत्तरस्यादौ मकरं याति भास्करः ॥
ततः कुम्भं च मीनं च राशे राश्यंतरं तथा[5] ॥ १० ॥ त्रिष्वेतेष्वथ भुक्तेषु ततो वैषुवतीं गतिम् ॥ प्रयाति सविता कुर्वन्नहोरात्रं च तत्समम् ॥
॥ ११ ॥ ततो रात्रिः क्षयं याति वर्धते तु दिनं दिनम् ॥ ततश्च मिथुनस्यांते परां काष्ठामुपागतः ॥ १२ ॥ राशिं कर्कटकं प्राप्य कुरुते दक्षिणायां
नम् ॥ कुलालचक्रपर्यंतो यथा शीघ्रं निवर्तते ॥ १३ ॥ दक्षिणायक्रमे सूर्यस्तथा शीघ्रं निवर्तते ॥ अतिवेगितया कालं वायुमार्गबलाच्चरन् ॥ १४ ॥
तस्मात्प्रकृष्टां भूमिं स कालेनाल्पेन गच्छति ॥ कुलालचक्रमध्यस्थो यथा मंदं प्रसर्पति ॥ १५ ॥ तथोदगयने सूर्यः सर्पते मंदविक्रमः ॥ तस्मा
द्दीर्घेण कालेन भूमिमल्पं निगच्छति ॥ १६ ॥ संध्याकाले च मंदेहाः सूर्यमिच्छंति खादितुम् ॥ प्रजापतिकृतः शापस्तेषां फाल्गुन रक्षसाम् ॥
॥ १७ ॥ अक्षयत्वं शरीराणां मरणं च दिनेदिने ॥ ततः सूर्यस्य तैर्युद्धं भवत्यत्यंतदारुणम् ॥ १८ ॥ ततो गायत्रिपूतं यद्द्विजास्तोयं क्षिपंति च ॥
तेन दह्यंति ते पापाः संध्योपासनतः सदा ॥ १९ ॥ ये संध्यां नाप्युपासंते कृतघ्ना यांति रौरवम् ॥ प्रतिमासं पृथक्सूर्य ऋषिगन्धर्वराक्षसैः ॥२०॥

---

१ सहस्रे द्वे--इ० पा० । २ च सव्यतः--इ० पा० । ३ विकीर्णौ द्वौ विकीर्णस्थः--इ०पा० । ४ त्रिकोणात्स्वपुरे ततः--इ०पा० । ५ विदुः--इ० पा० ।

अप्सरोग्रामणीसर्पैरथो याति च सप्तभिः ॥ धातार्यमा मित्रवरुणौ विवस्वानिन्द्र एव च ॥ २१ ॥ पूषा च सविता सोऽथ भगस्त्वष्टा च कीर्तितः ॥ विष्णुश्चैत्रादिमासेषु आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ २२ ॥ ततो दिवाकरस्थानान्मंडलं शशिनः स्थितम् ॥ लक्षमात्रेण तस्यापि त्रिचक्रो रथ उच्यते ॥ २३ ॥ कुंदाभा दश चैवाश्वा वामदक्षिणतो युताः ॥ पूर्णे शतसहस्रे च योजनानां निशाकरात् ॥ २४ ॥ नक्षत्रमण्डलं कृत्स्नमुपरिष्टात्प्रकाशते ॥ चतुर्दश चार्बुदान्यप्यशीतिः सरितांपतिः[1] ॥ २५ ॥ विंशतिश्च तथा कोट्यो नक्षत्राणां प्रकीर्तिताः ॥ द्वे लक्षे चोत्तरे तस्माद्बुधो नक्षत्रमण्डलात् ॥ २६ ॥ वाय्वग्निद्रव्यसंभूतो रथश्चंद्रसुतस्य च ॥ पिशंगैस्तुरगैर्युक्तः सोष्टाभिर्वायुवेगिभिः ॥ २७ ॥ द्विलक्षश्चोत्तरे तस्माद्बुधाच्चाप्युशना स्मृतः ॥ शुक्रस्यापि रथोष्टाभिर्युक्तोऽभूत्संभवैर्हयैः ॥ २८ ॥ लक्षद्वयेन भौमस्य स्मृतो देवपुरोहितः ॥ अष्टाभिः पांडुरैरश्वैर्युक्तोऽस्य कांचनो रथः ॥ २९ ॥ सौरिर्बृहस्पतेश्चोर्ध्वं द्विलक्षे समुपस्थितः ॥ आकाशसंभवैरश्वैरष्टाभिः शबलै रथः ॥ ३० ॥ स्वर्भानोस्तुरगाश्चाष्टौ भृंगाभा धूसरा रथम् ॥ वहंति च सकृद्युक्ता आदित्याधःस्थितास्तथा ॥ ३१ ॥ सौरेर्लक्षं स्मृतं चोर्ध्वं ततः सप्तर्षिमण्डलम् ॥ ऋषिभ्यश्चापि लक्षेण ध्रुवश्चोर्ध्वं व्यवस्थितः ॥ ३२ ॥ मेढीभूतः समस्तस्य ज्योतिश्चक्रस्य वै ध्रुवः ॥ ध्रुवोऽपि शिंशुमारस्य पुच्छाधारे व्यवस्थितः ॥ ३३ ॥ यमाहुर्वासुदेवस्य रूपमात्मानमव्ययम् ॥ वायुपाशैर्ध्रुवे बद्धं सर्वमेतच्च फाल्गुन ॥ ३४ ॥ नवयोजनसाहस्रं मण्डलं सवितुः स्मृतम् ॥ द्विगुणं सूर्यविस्तारान्मण्डलं[2] शशिनः स्मृतम् ॥ ३५ ॥ तुल्यस्तयोस्तु स्वर्भानुर्भूत्वाधस्तात्प्रसर्पति ॥ उद्धृत्य पृथिवीच्छायां निर्मलां मण्डलाकृतिः ॥ ३६ ॥ चन्द्रस्य षोडशो भागो भार्गवश्च विधीयते ॥ भार्गवात्पादहीनस्तु विज्ञेयोऽथ बृहस्पतिः ॥ ३७ ॥ बृहस्पतेः पादहीनौ वक्रसौरी बुधस्तथा ॥ शतानि पंच चत्वारि त्रीणि द्वे चैकयोजनम् ॥ ३८ ॥ योजनार्धप्रमाणानि भानि ह्रस्वं न विद्यते ॥ भूमिलोकश्च भूर्लोकः पादगम्यः[3] प्रकीर्तितः ॥ ३९ ॥ भूमिसूर्यांतरं तच्च भुवर्लोकः प्रकीर्तितः ॥ ध्रुवसूर्यांतरं तच्च नियुतानि चतुर्दश ॥ ४० ॥ स्वर्लोकः सोऽपि गदितो लोकसंस्थानचिंतकैः ॥ ध्रुवादूर्ध्वं तथा

---

[1] अत्र—सरितांपतिः—इत्यनेन—"एकदशशतसहस्रायुतलक्षप्रयुतकोटयः क्रमशः । अर्बुदमब्जं खर्वनिखर्वमहापद्मशंकवस्तस्मात् । जलधिश्चान्त्यं मध्यं परार्धमिति दशगुणोत्तराः संज्ञाः ॥ १ ॥ संख्यायाः स्थानानां व्यवहारार्थं कृताः पूर्वैः ।" इति लीलावत्युक्तसंख्यासंज्ञान्तर्गत—'जलधि' नामकसंख्या बोध्या । [2] विस्तारः शशिनः स्मृतः—इ० पा० । [3] अन्यत्र च ज्योतिःशास्त्रे भूर्भुवःस्वरादिकसंस्थितिरित्थं वर्णितास्ति—"भूर्लोकाख्यो दक्षिणे व्यक्षदेशात्तस्मात्सौम्योऽयं भुवः स्वश्च मेरुः । लभ्यः पुण्यैः खे महः स्याज्जनोऽतोऽनल्पानल्पैः स्वैस्तपःसत्यमन्त्यः ॥" एवं सप्तलोककल्पना कृतास्ति । अत्र व्यक्षदेशः लंकाप्रभृतिः । तस्माद्देशाद्दक्षिणे यः प्रदेशः स भूर्लोकः, तस्मादुत्तरे भुवर्लोकः यत्रास्मिँल्लोके वयं तिष्ठामः । मेरुः स्वर्लोकः, ततः खे आकाशे महर्लोकः, ततो जनलोकः, ततस्तपोलोकः, ततः सत्यलोकः, इति सिद्धान्तशिरोमणौ लोकसंस्थानकल्पनोक्ता बोद्धव्या ।

कोटिर्महर्लोकः प्रकीर्तितः ॥ ४१ ॥ द्वे कोट्यौ च जनो यत्र निवसंति चतुःसनाः[1] ॥ चतुर्भिश्चापि कोटीभिस्तपोलोकस्ततः स्मृतः ॥ ४२ ॥ वैराजा यत्र ते देवाः स्थिता दाहविवर्जिताः ॥ षड्गुणेन तपोलोकात्सत्यलोको विराजते ॥ ४३ ॥ अपुनर्मरका यत्र ब्रह्मलोको हि स[2] स्मृतः ॥ अष्टादश तथा कोट्यो लक्षाण्यशीतिपंच च ॥ ४४ ॥ शुभं निरुपमं स्थानं तदूर्ध्वं संप्रकाशते ॥ भूर्भुवःस्वरिति प्रोक्तं त्रैलोक्यं कृतकं त्विदम् ॥ ४५ ॥ जनस्तपस्तथा सत्यमिति चाकृतकं त्रयम् ॥ कृतकाकृतयोर्मध्ये महर्लोक इति स्मृतः ॥ ४६ ॥ शून्यो भवति कल्पांते योत्यंतं न विनश्यति ॥ एते सप्त समाख्याता लोकाः पुण्यैरुपार्जिताः ॥ ४७ ॥ यज्ञैर्दानैर्जपैर्होमैस्तीर्थैर्व्रतसमुच्चयैः ॥ वेदादिप्रोक्तैरन्यैश्च साध्याँल्लोकानिमान्विदुः ॥ ४८ ॥ ततश्चांडस्य शिरसो धारा नीरमयी शिवा ॥ सर्वलोकान्समाप्लाव्य गंगा मेरावुपागता ॥ ४९ ॥ ततो महीतलं सर्वं पातालं प्रविवेश सा[3] ॥ अंड मूर्ध्नि स्थिता देवी सततं द्वारवासिनी ॥ ५० ॥ देवीनां कोटिकोटीभिः संवृता पिंगलेन च ॥ तत्र स्थिता सदा रक्षां कुरुतेऽण्डस्य सा शुभा ॥५१॥ निहंति दुष्टसंघातान्महाबलपराक्रमा॥वायुस्कंधानि सप्तापि शृणु यद्वत्स्थितान्यपि ॥५२॥ पृथिवीं समभिक्रम्य संस्थितो मेघमंडले ॥ प्रवहो[4]नाम यो मेघान्प्रवहत्यतिशक्तिमान् ॥ ५३ ॥ धूमजाश्चोष्मजा मेघाः सामुद्रैर्येन पूरिताः ॥ तोयैर्भवंति नीलांगा वर्षिष्ठाश्चैव भारत ॥ ५४ ॥ द्वितीयश्चावहो नाम निबद्धः सूर्यमंडले ॥ तेन बद्धं ध्रुवेणेदं भ्राम्यते सूर्यमंडलम् ॥ ५५ ॥ तृतीयश्चोद्वहो नाम चंद्रस्कंधे प्रतिष्ठितः ॥ बद्धं ध्रुवेण येनेदं भ्राम्यते चंद्रमंडलम् ॥ ५६ ॥ चतुर्थः संवहो नाम स्थितो नक्षत्रमण्डले ॥ वातरश्मिभिराबद्धं ध्रुवेण सह भ्राम्यते ॥ ५७ ॥ ग्रहेषु पंचमः सोऽपि विवहो नाम मारुतः ॥ ग्रहचक्रमिदं येन भ्राम्यते ध्रुवसंधितम् ॥ ५८ ॥ षष्ठः परिवहो नाम स्थितः सप्तर्षिमंडले ॥ भ्रमंति ध्रुवसंबद्धा येन सप्तर्षयो दिवि ॥ ५९ ॥ सप्तमश्च ध्रुवे बद्धो वायुर्नाम्ना परावहः ॥ येन संस्थापितं ध्रौव्यं चक्रं चान्यानि भारत ॥ ६० ॥ यं समासाद्य वेगेन दिशामंतं प्रपेदिरे ॥ दक्षस्य दश पुत्राणां सहस्राणि प्रजापतेः ॥ ६१ ॥ एवमेते[5] दितेः पुत्राः सप्तसप्त व्यवस्थिताः ॥ अनारमंतः संवांति सर्वगाः सर्वधारिणः ॥ ६२ ॥

---

[1] चतुःसनाः—सनक—सनंदन—सनातन—सनत्कुमाराः ।

[2] संमतः—इ० पा० ।

[3] या--इ० पा० ।

[4] ज्योतिःशास्त्रे तु--“भूवायुरावह इह प्रवहस्तदूर्ध्वः स्यादुद्वहस्तदनु संवहसंज्ञकश्च । अन्यस्ततोऽपि सुवहः परिपूर्वकोऽस्माद्बाह्यः परावह इमे पवनाः प्रसिद्धाः ॥” इति सिद्धांतशिरोमण्युक्तरीत्या किंचिद्विरुद्धक्रमो दृश्यते । अत्र मूले प्रथमं प्रवह उक्तः--अत्र ज्योतिःशास्त्रे च पूर्वमावह उच्यते । अत्र मतभेदः प्रातिभाति । प्रमाणान्तरेण तस्य गतिः स्यात् ।

[5] एते—मरुतः--इत्यर्थः । दितिगर्भे शक्रेण सप्तसप्तधा कृतपरिच्छेदा ज्ञेयाः । तेषां कथा पूर्वमत्रैव खण्ड उक्ता ।

ध्रुवादूर्ध्वमसूर्यं चाप्यनक्षत्रमतारकम् ॥ स्वतेजसा स्वशक्त्या चाधिष्ठितास्ते हि नित्यदा ॥ ६३ ॥ इत्यूर्ध्वं ते समाख्यातं पातालान्यथ मे शृणु ॥ ६४ ॥

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारिकाख्याने लोकव्यवस्थितिवर्णनंनामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥

॥ नारद उवाच ॥

॥ सहस्रसप्तत्युच्छ्राये पातालानि परस्परम् ॥ अतलं वितलं चैव नितलं च रसातलम् ॥ १ ॥ तलातलं च सुतलं पातालं चापि सप्तमम् ॥ कृष्णशुक्लारुणाः पीताः शर्कराशैलकांचनाः ॥ २ ॥ भूमयो यत्र कौरव्य वरप्रासादशोभिताः ॥ तेषु दानवदैतेयनागाश्चैव सहस्रशः ॥ ३ ॥ स्वर्लोकादपि रम्याणि दृष्टानि बहुशो मया ॥ आह्लादकारिणो नानामणयो यत्र पन्नगाः ॥ ४ ॥ दैत्यदानवकन्याभिर्महारूपाभिरन्विते ॥ पाताले कस्य न प्रीतिर्विमुक्तस्यापि जायते ॥ ५ ॥ यत्र नोष्णं न वा शीतं न वर्षं दुःखमेव च ॥ भक्ष्यभोज्यमहाभोगकालो यत्रापि जायते ॥ ६ पाताले सप्तमे चास्ति लिंगं श्रीहाटकेश्वरम् ॥ ब्रह्मणा स्थापितं पार्थ सहस्रयोजनोच्छ्रितम् ॥ ७ ॥ हाटकस्य तु[2] लिंगस्य प्रासादो योजनायुतः ॥ सर्व[3]रत्नमयो दिव्यो नानाश्चर्यविभूषितः ॥ ८ ॥ तच्चार्चयंति तल्लिंगं नानानागेन्द्रसत्तमाः ॥ तदधस्ताज्जलं भूरि तस्याधो नरकाः स्मृताः ॥ ९ ॥ पापिनो येषु पात्यंते ताञ्छृणुष्व महामते ॥ कोटयः पंचपंचाशद्राजानश्चैकविंशति ॥ १० ॥ रौरवः शूकरो रोधस्तालो विशसनस्तथा ॥ महाज्वालस्तप्तकुम्भो लवणोथ विमोहकः ॥ ११ ॥ रुधिरांधो वैतरणी कृमिशः कृमिभोजनः ॥ असिपत्रवनं कृष्णो लालाभक्ष्यश्च दारुणः ॥ १२ ॥ तथा पूयवहः पापो वह्नि[4]र्ज्वालोऽप्यधःशिराः ॥ संदंशः कृष्णसूत्रश्च तमश्चावीचिरेव च ॥ १३ ॥ श्वभोजनो विसूचिश्चाप्यवीचिश्च तथाऽपरः ॥ कूटसाक्षी रौरवं च रोधं गोविप्ररोधकः ॥ १४ ॥ सुरापः सूकरं याति तालं मिथ्यामनुष्यहा ॥ गुरुतल्पी तप्तकुम्भं तप्तलोहं च भक्तहा ॥ १५ ॥ गुरूणामवमंता यो महाज्वाले निपात्यते ॥ लवणं शास्त्रहंता च निर्मर्यादो विमोहके ॥ ॥ १६ ॥ कृमिभक्ष्ये देवद्वेष्टा कृमिशे तु दुरिष्टकृत् ॥ पितृदेवात्पूर्वमश्नँल्लालाभक्ष्ये प्रयाति च ॥ १७ ॥ मिथ्याजीवविरोधी विशसने कूटशस्त्रकृत्॥ अधोमुखे ह्यसद्ग्राही एकाशी पूयवाहके ॥१८॥ मार्जारकुक्कुटश्वानपक्षिपोष्टा प्रयाति च ॥ बधिरांधगृहक्षेत्रतृणधान्यादिज्वालकः ॥ १९ ॥ नक्षत्रंगजीवी च याति वैतरणीं नरः ॥ धनयौवनमत्तो यो धनहा कृष्णमेति सः॥२०॥असिपत्रवनं याति वृक्षच्छेदी वृथैव यत्॥कुहकाजीविनः सर्वे वह्निज्वाले पतंति ते॥२१॥परस्त्रीं च परान्नं च गच्छन्संदंशमेति च॥ दिवास्वप्नपरा ये च व्रतलोपपराश्च ये॥२२॥शरीरमदमत्ताश्च यांति चैते श्वभोजनम्॥

---

१ अद्य संश्रृणु—इ० पा० । २ च—इ०पा० । २ स च—इ० पा० । ४ वह्निजालः--इ० पा० ।

शिवं हरिं न मन्यंते यांत्यवीचिनमेव च ॥ २३ ॥ इत्येवमादिभिः पापैरशास्त्रौघस्य सेवनैः ॥ पतंत्येव महाघोरनरकेषु सहस्रशः ॥ २४ ॥ तस्माद्य इच्छेदेतेभ्यो विमोक्षं बुद्धिमान्नरः ॥ श्रुतिमार्गेण तेनार्च्यौ देवौ हरिहरावुभौ ॥ २५ ॥ नरकाणामधोभागे स्थितः कालाग्निसंज्ञकः ॥ तदधो हट्टकश्चैव अनंतस्तदधः स्मृतः ॥ २६ ॥ यस्यैतत्सकलं विश्वं मूर्धाग्रे सर्षपायते ॥ इत्यनंतप्रभावात्स ह्यनंत इति कीर्त्यते ॥ २७ ॥ दिशां गजास्तत्र पद्मकुमुदांजनवामनाः ॥ तदधोऽडकटाहश्च एकवीरास्ति तत्र च ॥ २८ ॥ चतुर्लक्षसहस्राणि नवतिश्च शतानि च ॥ एतेनैव प्रमाणेन उदकं च ततः स्मृतम् ॥ २९ ॥ तदधो नरकाः कोट्यो द्विकोट्योऽग्निस्ततो महान् ॥ चत्वारिंशत्सहस्रैश्च तदधस्तम उच्यते ॥ ३० ॥ चत्वारिंशच्च कोट्यस्तु चतस्रश्च ततः पराः ॥ एकोननवतिर्लक्षाः सहस्राशीतिरेव च ॥ ३१ ॥ तदधोऽडकटाहोथ कोटिमात्रस्तथापरः ॥ देवी युक्ता कपालीशा दंडहस्तेन चापि सा ॥ ३२ ॥ देवीनां कोटिकोटीभिः संवृता तत्र पालिनी ॥ संकर्षणस्य निःश्वासप्रेरितो दाहकोऽनलः ॥ ३३ ॥ कालाग्निं प्रेरयत्येव कल्पांते दह्यते जगत् ॥ एवंविधं[३]मधःसूत्रं निर्मितं चात्र भारत ॥ ३४ ॥ मध्यसूत्रे कटाहे च पालकांस्ताञ्छृणुष्व मे ॥ वसुधामा स्थितः पूर्वे शंखपालश्च दक्षिणे ॥ ३५ ॥ तक्षकेशः स्थितः पश्चादुत्तरे केतुमानिति ॥ हर्[४]सिद्धिः सुपर्णाक्षी भास्करा योगनंदिनी ॥ ३६ ॥ कोटिकोटीयुता देवी देवीनां पालयत्यदः ॥ एवमेतन्महाश्चर्यं ब्रह्मांडं स्थापितं च यैः ॥ ३७ ॥ नमामि तानहं नित्यं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ विष्णुलोको रुद्रलोको बहिश्चास्मात्प्रकीर्त्यंते[५] ॥ ३८ ॥ तं च वर्णयितुं ब्रह्मा शक्तो नैवास्मदादयः ॥ विमुक्ता यत्र संयांति नित्यं हरिहरव्रताः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मांडं संवृतं ह्येतत्कटाहेन समंततः ॥ कपित्थस्य यथा बीजं कटाहेन सुसंवृतम् ॥ ४० ॥ दशोत्तरेण पयसा वृतं तच्चापि तेजसा ॥ तेजश्च वायुना वायुर्नभसाहंतया च तत् ॥४१॥ अहंकारश्च महता तं चापि प्रकृतिः परा ॥ दशोत्तराणि सर्वाणि षडाहुः सप्तमं च तत् ॥४२॥ प्राकृतं चरणं पार्थ तदनंतं प्रकीर्तितम् ॥ अंडानां तु सहस्राणां सहस्राण्ययुतानि च ॥ ४३ ॥ ईदृशानां तथा चात्र[६] कोटिकोटिशतानि च ॥ सर्वाण्येवंविधान्येव यादृशं कीर्तितं त्विदम् ॥ ४४ ॥ यस्यैवं वैभवं पार्थ तं नमामि सदाशिवम् ॥ अहो मंदः स पापात्मा को वा तस्मादचेतनः ॥ ४५ ॥ य एवंविधसंमोहतारकं न शिवं भजेत् ॥ अथ ते कीर्तयिष्यामि कालमानं निबोध तंत[७] ॥ ४६ ॥ काष्ठा निमेषा दश पंच चाहुस्त्रिंशच्च काष्ठा गणयेत्कला हि ॥ त्रिंशत्कला

---

१ कालाग्निसंस्थितः--इ०, कालाख्यसंस्थितः--इ०च पा० । २ तलानि च--इ०प्म० । ३ एवं च विविधं सूत्रम्--इ०पा० । ४ हरिसिद्धिः सुवर्णाक्षी--इ० पा० । ५ प्रकीर्तितः--इ० पा० । ६ तत्र--इ०पा० । ७ मे--इ० पा० ।

श्चापि भवेन्मुहूर्त्तं तत्रिंशता रात्र्यहनी उभे च ॥ ४७ ॥ दिवसे पंच कालाः स्युस्त्रिमुहूर्ताः शृणुष्व तान् ॥ प्रातस्ततः संगवश्च मध्याह्नश्चापराह्णकः ॥ ४८ ॥ सायाह्नः पंचमश्चापि मुहूर्ता दश पंच च ॥ अहोरात्राः पंचदश पक्ष इत्यभिधीयते ॥ ४९ ॥ मासः पक्षद्वयेनोक्तो द्वौ मासौ चार्कजावृतुः ॥ ऋतुत्रयं चाप्ययनं द्वेयने[1] वर्षमुच्यते ॥ ५० ॥ चतुर्भेदं मासमाहुः पंचभेदं च वत्सरम् ॥ संवत्सरस्तु प्रथमो द्वितीयः परिवत्सरः ॥ ५१ ॥ इद्वत्सरस्तृतीयोऽसौ चतुर्थश्चानुवत्सरः ॥ पंचमश्च युगोनाम[2] गणनानिश्चयो हि सः ॥ ५२ ॥ मासेन च मनुष्याणामहोरात्रं च पैतृकम् ॥ कृष्णपक्षस्त्वहः प्रोक्तः शुक्लपक्षश्च शर्वरी ॥ ५३ ॥ मानुषेण च वर्षेण दैविको दिवसः स्मृतः ॥ अहस्तत्रोदगयनं रात्रिः स्याद्दक्षिणायनम् ॥ ५४ ॥ वर्षेण चैव देवानां मतः सप्तर्षिवासरः ॥ सप्तर्षीणां च वर्षेण ध्रौवश्च दिवसः स्मृतः ॥ ॥ ५५ ॥ मनुष्याणां च वर्षाणि लक्षसप्तदशैव तु ॥ अष्टाविंशतिसहस्राणि कृतं त्रेतायुगं ततः ॥ ५६ ॥ लक्षद्वादशसाहस्रषण्णवत्यधिकाः पराः ॥ अष्टौ लक्षाश्चतुःषष्टिसहस्राणि च द्वापरः ॥ ५७ ॥ चतुर्लक्षं तु द्वात्रिंशत्सहस्राणि कलिः स्मृतः ॥ चतुर्भिरेतैर्देवानां युगमित्यभिधीयते ॥ ५८ ॥ आयुर्मनोर्युगानां च साधिका ह्येकसप्ततिः ॥ चतुर्दशमनूनां च कालेन ब्रह्मणो दिनम् ॥ ५९ ॥ युगानां च सहस्रेण स च कल्पः शृणुष्व तान् ॥ भवोद्भवस्तपोभव्य ऋतुर्वह्निर्वराहकः ॥ ६० ॥ सावित्र आसिकश्चापि गांधारः कुशिकस्तथा ॥ ऋषभश्च तथा खड्गो गांधारीयश्च मध्यमः[3] ॥ ६१ ॥ वैराजश्च निषादश्च मेघवाहनपंचमौ ॥ चित्रको ज्ञान आकूतिर्मीनो[4] दंशश्च बृंहकः ॥ ६२ ॥ श्वेतो लोहितरक्तौ च पीतवासाः शिवः[5] प्रभुः ॥ सर्वरूपश्च मासोऽयमेवं वर्षशतावधिः ॥ ६३ ॥ पूर्वार्धमपरार्धं च ब्रह्ममानमिदं स्मृतम् ॥ विष्णोश्च शंकरस्यापि नाहं शक्तश्च वर्णने ॥ ६४ ॥ क्वाहमल्पमतिः पार्थ क्वापरौ हरित्र्यंबकौ ॥ दैविकेनैव मानेन पातालेष्वपि गण्यते ॥ ६५ ॥ इति ते सूचितं बुद्ध्या शृणु[6] तत्प्राकृतं पुनः ॥ ६६ ॥ इति वैधात्रव्यवस्थितिः ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ ऋषभोनाम यन्नाम्ना नानापाषंडकल्पनाः ॥ कलौ पार्थ भविष्यंति लोकानां मोहनात्मिकाः ॥ ६७ ॥ तस्य पुत्रस्तु भरतः शतशृंगस्तु तत्सुतः ॥ तस्य पुत्राष्टकं जातं तथैका च कुमारिका ॥ ६८ ॥ इंद्रद्वीपः कसेरुश्च ताम्रद्वीपो गभस्तिमान् ॥ नागः सौम्यश्च गांधर्वो वरुणश्च कुमारिका ॥ ६९ ॥ वदनं चापि कन्यायाः पार्थ बर्करिकाकृति ॥ शृणु तत्कारणं सर्वं[7] महाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ७० ॥ महीसागरपर्यंतं वृक्षराजिविराजिते ॥ जालीगुल्मलताकीर्णे

---

[1] संधिरार्षः । [2] गुणोनाम--इ० पा० । [3] मध्यतः--इ० पा० । [4] मनोदर्शश्च--इ० पा० । [5] सितः--इ० पा० । [6] शृणुष्व प्रकार्तिं नर--इ० पा० । [7] चात्र--इ० पा० ।

स्तंभतीर्थस्य संनिधौ ॥ ७१ ॥ अजासमंजतो[1] मध्यात्काचिदेका च बर्करी ॥ भ्रांता सती समायाता प्रदेशे तत्र दुश्चरे ॥ ७२ ॥ इतस्ततो भ्रमंती सा जालिमध्ये समंततः ॥ निर्गंतुं नैव शक्नोति क्षुत्पिपासार्दिता शुभा ॥ ७३ ॥ विलग्ना जालिमध्ये तु ततः पंचत्वमागता ॥ कालेन कियता तस्य त्रुटित्वा शिरसो ह्यधः ॥ ७४ ॥ पपात शंनिदर्शे[2] च महीसागरसंगमे ॥ सर्वतीर्थमये तत्र सर्वपापप्रमोचने ॥ ७५ ॥ शिरस्तु तदवस्थं हि समग्रं तत्र संस्थितम् ॥ जालिगुल्मावलग्नं च तस्या नैवापतज्जले ॥ ७६ ॥ शेषकायप्रपातेन महीसागरसंगमे ॥ तत्तीर्थस्य प्रभावेन बर्करी सा कुरूद्वह ॥ ७७ ॥ शतशृंगस्य वै राज्ञः सिंहलेष्वभवत्सुता ॥ मुखं बर्करिकातुल्यं व्यक्तं तस्या व्यजायत ॥ ७८ ॥ दिव्यनारी शुभाकारा शेषकाये बभौ शुभा ॥ पूर्वं तस्याप्यपुत्रस्य राज्ञः पुत्रशतोपमा ॥ ७९ ॥ पुत्री जाता प्रमोदेन स्वजनानंदवर्धिनी ॥ ततस्तस्या विलोक्याथ मुखं बर्करिकाकृति ॥ ८० ॥ विस्मयं समनुप्राप्ताः सर्वे ते राजपूरुषाः ॥ विषादं परमापन्नो राजा सांतःपुरस्तदा ॥ ८१ ॥ खिन्नाः प्रकृतयः सर्वास्तादृग्रूपविलोकनात् ॥ तत्किमित्येतदाश्चर्यमूचुः पौराः सुविस्मिताः ॥ ८२ ॥ ततः सा यौवनं प्राप्ता साक्षाद्देवसुतोपमा ॥ स्वमुखं दर्पणे वीक्ष्य स्मृतः पूर्वो भवस्तया ॥ ८३ ॥ तत्तीर्थस्य प्रभावेण मातृपित्रोर्निवेदितम् ॥ विषादो नैव कर्तव्यो मदर्थे तात निश्चितम् ॥ ८४ ॥ मा शोकं कुरु मे मातः पूर्वजन्मार्जितं फलम् ॥ ततः पूर्वं स्ववृत्तांतमुक्त्वा सा च कुमारिका ॥ ८५ ॥ पूर्वजन्मोद्भवः कायस्तस्या यत्रापतत्तथा ॥ गमनाय तमुद्देशं विज्ञप्तौ पितरौ तयाँ[3] ॥ ८६ ॥ अहं तात[4] गमिष्यामि महीसागरसंगमम् ॥ भवामि तत्र संप्राप्ता यथा कुरु तथा नृप ॥ ८७ ॥ ततः पित्रा प्रतिज्ञातं शतशृंगेणःतत्तथा ॥ तस्याः संवाहनं चक्रे राजा पोतैः सरत्नकैः ॥ ८८ ॥ स्तंभतीर्थं ततः साऽपि प्राप्य पोतार्थसंयुता ॥ भूरिदानं[5] ततश्चक्रे दानं सर्वस्वलक्षणम् ॥ ८९ ॥ जालिगुल्मांतरेऽन्विष्य ततो दृष्टं निजं शिरः ॥ अस्थिचर्मावशेषं च तदादाय प्रयत्नतः ॥ ९० ॥ दग्ध्वा संगमसांनिध्ये क्षिप्तान्यस्थीनि संगमे ॥ ततस्तीर्थप्रभावेण मुखं जातं शशिप्रभम् ॥ ॥ ९१ ॥ न तादृग्देवकन्यानां न तादृङ्नागयोषिताम् ॥ न तादृङ्मर्त्यनारीणां तस्या यादृङ्मुखं मुखम् ॥ ९२ ॥ सुरासुरनराः सर्वे तस्या रूपेण मोहिताः ॥ बहुधा प्रार्थयंत्येनां न सा वरमभीप्सति ॥ ९३ ॥ कष्टं तया मुदा तत्र प्रारब्धं दुश्चरं तपः ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे देवदेवो महे

---

[1] अत्र 'अजासमजतः' इत्येवापेक्षितम् ''पशूनां समजोऽन्येषां समाजस्तु सधर्मिणाम्'' इति कोशादिति ध्येयं सुधीभिः । [2] शनिदर्शे--शनिवारयुक्तामावास्यायामित्यर्थः । [3] तथा--इ० पा० । [4] तत्र--इ० पा० । [5] भूमिदानम्--इ० पा० ।

श्वरः ॥ ९४ ॥ प्रत्यक्षतां गतस्तस्यै वरदोऽस्मीति चाब्रवीत् ॥ ततस्तं पूजयित्वा च कुमारी वाक्यमब्रवीत् ॥ ९५ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम ॥ सांनिध्यं क्रियतामत्र सर्वकालं हि शंकर ॥ ९६ ॥ एवमस्त्विति शर्वेण प्रोक्ते हृष्टा कुमारिका ॥ यत्र दग्धं शिरस्तस्या बर्कर्याः कुरुसत्तम ॥ ९७ ॥ बर्करेशः शिवस्तत्र तया संस्थापितस्तदा ॥ मन्मुखान्महदाश्चर्यं श्रुत्वेदं च तलातलात् ॥ ९८ ॥ स्वस्तिकोनाम नागेंद्रः कुमारीं द्रष्टुमा[1]गतः ॥ शिरसा गच्छता तेन यत्रोत्क्षिप्ता च भूरभूत् ॥ ९९ ॥ ईशाने बर्करेशस्य कूपोऽभूत्स्वस्तिकाभिधः ॥ पूरितो गंगया पार्थ सर्वतीर्थफलप्रदः ॥ १०० ॥ दृष्ट्वा च स्थापितं लिंगं शिवस्तुष्टो वरं ददौ ॥ येषां मृतशरीराणामत्र दाहः प्रजायते ॥ १०१ ॥ क्षिप्यंतेब्धौ तथास्थीनि तेषां स्यादक्षया गतिः ॥ ते स्वर्गे सुचिरं कालं वसित्वात्र समागताः ॥ १०२ ॥ राजानः सर्वसंपूर्णाः सप्रतापा भवंति ते ॥ बर्करेशं च यो भक्त्या संपूजयति मानवः ॥ १०३ ॥ स्नात्वार्णवमहीतोये तस्य स्यान्मनसेप्सितम् ॥ कार्तिके च चतुर्दश्यां कृष्णायां श्रद्धयान्वितः ॥१०४॥ कूपे स्नानं नरः कृत्वा संतर्प्य च पितॄन्निजान् ॥ पूजयेद्बर्करेशं यः सर्वपापैः स मुच्यते ॥ १०५ ॥ एवं लब्ध्वा वरान्सर्वान्सा पुनः सिंहलं ययौ ॥ शतशृङ्गाय पित्रे च वृत्तांतं स्वं न्यवेदयत् ॥ १०६ ॥ तच्छ्रुत्वा विस्मितो राजा लोकाः सर्वे च फाल्गुन ॥ प्रशशंसुर्महीतीर्थमाजग्मुश्च कृतादराः ॥ ॥ १०७ ॥ स्नात्वा दत्त्वा च दानानि विविधानि च ते ततः ॥ सिंहलं च ययुर्भूयस्तीर्थमाहात्म्यहर्षिताः ॥ १०८ ॥ अनिच्छंत्यां कुमार्यां च वरं द्रव्यं च पार्थिवः ॥ तथान्यदपि प्रीत्यासौ यद्ददौ नृपतिः शृणु ॥ १०९ ॥ इदं भारतखंडं च नवधैव विभज्य सः ॥ ददावष्टौ स्वपुत्राणां कुमार्यै नवमं तथा ॥ ११० ॥ तेषां विभेदान्वक्ष्यामि पर्वतैरुपशोभितान् ॥ पुत्रनामानि वर्षाणि पर्वतांश्च शृणुष्व मे ॥ १११ ॥ महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः ॥ विंध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र कुलपर्वताः ॥ ११२ ॥ महेन्द्रपरतश्चैव इन्द्रद्वीपो निगद्यते ॥ पारियात्रस्य चैवार्वाक्खण्डं कौमारिकं स्मृतम् ॥ ११३ ॥ सहस्रमेकमेकं च सर्वखण्डान्यमूनि च ॥ नदीनां संभवं चापि संक्षेपाच्छृणु फाल्गुन ॥ ११४ ॥ वेदस्मृतिमुखा नद्यः पारियात्रोद्भवा म[2]ताः ॥ नर्मदासरसाद्याश्च नद्यो विंध्याद्रिनिर्गताः ॥ ११५ ॥ शतद्रूचन्द्रभागाद्या ऋक्षपर्वतसंभवाः ॥ ऋषिकुल्याकुमार्याद्याः शुक्तिमत्पादसंभवाः ॥ ११६ ॥ तापी पयोष्णी निर्विंध्या कावेरी च महीनदी ॥ कृष्णा वेणी भीमरथी सह्यपादोद्भवाः स्मृताः ॥ ११७ ॥ कृतमालाताम्रपर्णीप्रमुखा मलयोद्भवाः ॥ त्रिसामऋष्यकुल्याद्या महेन्द्रप्रभवाः स्मृताः ॥ ११८ ॥ एवं विभज्य पुत्रेभ्यः कुमार्यै च मही

---

[1] आययौ—इ०पा० । [2] स्मृताः—इ०पा० ।

पतिः ॥ शतशृंगो गिरिं गत्वा उदीच्यां[1] तप्तवांस्तपः ॥ ११९ ॥ तत्र तप्त्वा तपो घोरं ब्रह्मलोकं जगाम सः ॥ शतशृंगो नृपश्रेष्ठः शतशृंगे नगोत्तमे ॥ १२० ॥ यत्र जातोऽसि कौंतेय पांडोस्त्वं सोदरैः सह ॥ कुमारी च महाभागा स्तंभतीर्थस्थिता सती ॥ १२१ ॥ खंडोद्भवेन द्रव्येण तेपे दानानि यच्छती ॥ ततः केनापि कालेन भ्रातृभ्योऽष्टभ्य एव च ॥ १२२ ॥ महावीर्यबलोत्साहा जाता नव नवात्मजाः ॥ ते समेत्य समागम्य कुमारीं प्रोचिरे ततः ॥ १२३ ॥ कुलदेवी त्वमस्माकं प्रसादं कुरु नः शुभे ॥ अष्टौ खण्डानि चास्माकं विभज्य स्वयमेव च ॥ देहि द्वासप्ततीनां नो विभेदः स्याद्यथा न नः ॥१२४॥ इत्युक्ता सर्वधर्मज्ञा विज्ञाने ब्रह्मणा समा ॥ द्वासप्ततिविभेदैः सा नव खंडान्यचीकरत् ॥ १२५ ॥ तेषां नामानि ग्रामांश्च पत्तनानि च फाल्गुन ॥ वेलाकूलानि संख्यां च वक्ष्यामि तव तत्त्वतः ॥ १२६ ॥ कोटिश्चतस्रो ग्रामाणां नीवृदासीच्च[2] मंडले ॥ सार्धकोटिद्वयग्रामैर्देशो बालाक उच्यते ॥ १२७ ॥ सपादकोटिर्ग्रामाणां पुरसाहणके विदुः ॥ लक्षाश्चत्वार एवापि ग्रामाणामंधले[3] स्मृताः ॥ १२८ ॥ एको लक्षश्च नेपाले ग्रामाणां परिकीर्तितः ॥ षट्त्रिंशल्लक्षमानं तु कान्यकुब्जे प्रकीर्तितम् ॥१२९॥ द्वासप्ततिस्तथा लक्षा ग्रामा गाजणके[4] स्मृताः ॥ अष्टादश तथा लक्षा ग्रामाणां गौडदेशके ॥ १३० ॥ कामरूपे च ग्रामाणां नवलक्षाः प्रकीर्तिताः ॥ डाहले[5] वेदसंज्ञे तु ग्रामाणां नवलक्षकम्[6] ॥ १३१ ॥ नवैव लक्षा ग्रामाणां कांतिपुरे प्रकीर्तिताः ॥ नवलक्षास्तथा चैव माचिपूरे प्रकीर्तिताः ॥ १३२ ॥ ओड्डियाणे तथा देशे नवलक्षाः[7] प्रकीर्तिताः ॥ जालंधरे तथा देशे नवलक्षाः प्रकीर्तिताः ॥ १३३ ॥ लोहपूरे तथा देशे लक्षाः प्रोक्ता नवैव च ॥ ग्रामाणां सप्तलक्षं च पांबीपुरे प्रकीर्तितम् ॥१३४॥ ग्रामाणां सप्तलक्षं च रटराजे प्रकीर्तितम् ॥ हरीआले च ग्रामाणां लक्षपंचकसंमितम्[8] ॥१३५॥ सार्धलक्षत्रयं प्रोक्तं द्रडस्य विषये तथा ॥ सार्धलक्षत्रयं प्रोक्तं तथावंभणवाहके ॥ १३६ ॥ एकविंशतिसाहस्रं ग्रामाणां नीलपूरके ॥ तथामलविषये पार्थ ग्रामाणामेकलक्षकम् ॥ १३७ ॥ नरेंदुनामदेशे तु लक्षमेकं सपादकम् ॥ अतिलांगलदेशे च लक्षः प्रोक्तः सपादकः ॥ १३८ ॥ लक्षाष्टादशसाहस्रं नवती द्वे च मालवे ॥ सयंभरे तथा देशे लक्षः प्रोक्तः सपादकः ॥ १३९ ॥ मेवाडे च तथा प्रोक्तो लक्षश्चैकःसपादकः ॥ अशीतिश्च सहस्राणि वाग्गुरिः परिकीर्तितः ॥ १४० ॥ ग्रामसप्ततिसाहस्रो गुर्जरात्रः प्रकीर्तितः ॥ तथा सप्ततिसाहस्रः पांडोर्विषय एव च ॥ १४१ ॥ जहाहुतिसहस्राणि द्वाचत्वारिंशदेव च ॥

---

[1] उदीच्यां गिरिं—गन्धमादनम्--बदरिकाश्रममित्यर्थः । [2] एतानि ग्रामादिदेशादिनामान्यपरिचितत्वाद्यथाप्रति पुस्तकादर्शविलोकितानि स्थापितानि सन्ति । तानि सुधीभिस्तत्तद्देशपरिचितैः संशोधनीयानि ।

[3] अमले—इ० पा० । [4] माजणके—इ० पा० । [5] डालहे—इ० पा० । [6] भवलक्षकम्—इ० पा० । [7] सप्त—इ० पा० । [8] लक्षपंचकसंस्थितम्—इ० पा० ।

अष्टषष्टिसहस्राणि प्रोक्तं काश्मीरमंडलम् ॥ १४२॥ षष्टिस्त्रिंशत्सहस्राणि ग्रामाणां कौंकणे विदुः ॥ चतुर्दशशतं द्वे च विंशतीलघुकौंकणम् ॥१४३॥ सिंधुः सहस्रदशके ग्रामाणां परिकीर्तितः ॥१४४॥ चतुर्दशशते द्वे च विंशतिः कच्छमंडलम् ॥ पंचपंचाशत्सहस्रं ग्रामाः सौराष्ट्रमुच्यते ॥ १४५ ॥ एकविंशतिसाहस्रो लाडदेशः प्रकीर्तितः ॥ अतिसिंधुश्च ग्रामाणां दशसाहस्र उच्यते ॥ तथा चाश्वमुखं पार्थ दशसाहस्रमुच्यते ॥ १४६ ॥ सहस्रदशकं चापि एकपादः प्रकीर्तितः ॥१४७॥ तथैव दशसाहस्रो देशः सूर्य[1]मुखः स्मृतः ॥ एकबाहुस्तथा देशो दशसाहस्रमुच्यते ॥ १४८ ॥ सहस्रदशकं चैव संजायुरिति देशकः ॥ शिवनामा तथा देशः सहस्रदशकः स्मृतः ॥ सहस्राणि दश ख्यातं तथा कालहयंजयः ॥ १४९ ॥ लिंगो[2]द्भवस्तथा देशः सहस्राणि दशैव च ॥ भद्रश्च देवभद्रश्च [3]प्रत्येकं दशकौ स्मृतौ ॥ १५० ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि स्मृतौ चटविराटकौ ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि यमकोटिः प्रकीर्तिता ॥ १५१ ॥ अष्टादश तथा कोटचो रामको देश उच्यते ॥ तोमरश्चापि कर्णाटो युगलं[4]श्च त्रयस्त्विमे ॥ १५२ ॥ सपादलक्षग्रामाणां प्रत्येकं परिकीर्तितः ॥ पंचलक्षाश्च ग्रामाणां स्त्रीराज्यं परिकीर्तितम् ॥ १५३ ॥ [5]पुंलस्त्यविषयश्चापि दशलक्षक उच्यते ॥ प्रत्येकं लक्षदशकौ देशौ कांबो[6]जंकोशलौ ॥१५४॥ ग्रामाणां च चतुर्लक्षो बाल्हिकः परिकीर्त्यते ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि लंकादेशः प्रकीर्तितः ॥१५५॥ चतुःषष्टिसहस्राणि कुरुदेशः प्रकीर्तितः ॥ सार्धलक्षस्तथा प्रोक्तः किरातविजयो जयः ॥१५६॥ पंच प्राहुस्तथा लक्षान्विदर्भायां च ग्रामकान् ॥ चतुर्दशसहस्राणि वर्धमानं प्रकीर्तितम् ॥ १५७ ॥ सहस्रदशकं चापि सिंहलद्वीपमुच्यते ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि ग्रामाणां पांडुदेशकः ॥ १५८ ॥ लक्षैकं च तथा प्रोक्तं ग्रामाणां तु भयाण[7]कम् ॥ षट्षष्टिं च सहस्राणि देशो मागध उच्यते ॥ १५९ ॥ षष्टिसहस्राणि तथा ग्रामाणां पां[8]गुदेशकः ॥ त्रिंशत्साहस्र उक्तश्च ग्रामाणां च वरेंदुकः ॥ १६० ॥ पंचविंशतिसाहस्रं मूलस्थानं [9]प्रकीर्तितम् ॥ चत्वारिंशत्सहस्राणि ग्रामाणां यावनः स्मृतः ॥ १६१ ॥ चत्वार्येव सहस्राणि [10]पक्षबाहुरुदीर्यते ॥ द्वासप्ततिरमी देशाः ग्रामसंख्याः प्रकीर्तिताः ॥ १६२ ॥ एवं भरतखंडेऽस्मिन्षण्णवत्येव कोटयः ॥ द्वासप्ततिस्तथा लक्षाः पत्तनानां प्रकीर्तिताः ॥ १६३ ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि वेलाकूलानि भारत ॥ एवं विभज्य खंडानि भ्रातृव्याणां ददौ नव ॥ १६४ ॥ आत्मीयमपि सा देवी अनिच्छुष्वपि तेषु च ॥ यतो मान्येति भगिनी प्रति क्रुध्यंति भ्रातरः ॥ १६५ ॥ भ्रातॄन्प्रति भगिनी च विचार्यैव ददौ शुभा ॥

---

[1] शूर्पनखः—इ० पा० । [2] लिंगोद्भवं समाख्यातम्—इ० पा० । [3] सहस्रदशकौ स्मृतौ—इ० पा० । [4] पुंगलश्च—इ— पा० । [5] मुलस्त्य—इ० पा० । [6] उत्तरकोशलौ--इ० पा० । [7] भयानकम्--इ० पा० । [8] पांडुदेशकः--इ० पा० । [9] निगद्यते--इ० पा० । [10] यक्षबाहुः--इ० पा० ।

तत्कृत्वा सानुमान्यैतान्स्तंभतीर्थमुपागता ॥ १६६ ॥ तदा तेषु च देशेषु चतुर्वर्गस्य साधनम् ॥ सर्वेषां प्रवरं प्रोक्तं कुमारीश्व[1]रमेव च ॥ १६७ ॥
तत्रापि गुप्तक्षेत्रं च वेदैतत्सा कुमारिका ॥ गुप्तक्षेत्रे कुमारेशं पूजयंती महाव्रता ॥ १६८ ॥ तस्थौ ह्रदेषु स्नायंती षट्सु चैवापि संगमे ॥ ततः काल
प्रकर्षाच्च प्रासादे स्कंदनिर्मिते ॥ १६९ ॥ जीर्णे नव्यं स्वर्णमयं प्रासादं साप्यकारयत् ॥ ततस्तुष्टो महादेवस्तस्या भक्त्यातितोषितः ॥ १७० ॥
कुमारलिंगादुत्थाय प्रत्यक्षस्तामवोचत ॥ भद्रे तवाहं भक्त्या च विज्ञानेन च तोषितः ॥ १७१ ॥ जीर्णः पुनरुद्धृतोऽयं प्रासादस्तेन तोषितः ॥
तव नाम्ना च विख्यातो भविष्यामि कुमारिके ॥ १७२ ॥ कर्ता चापि तथोद्धर्ता द्वौ वै समफलौ स्मृतौ ॥ कुमारेशः कुमारीश इति वक्ष्यंति
मां ततः ॥ १७३ ॥ बर्करेशे च ये दत्ता वरा दत्ताः सदैव ते ॥ तवापि प्राप्तः कालश्च समीपे वरवर्णिनि ॥ १७४ ॥ अभर्तृकाया नार्याश्च न स्वर्गो
मोक्ष एव च ॥ यथैव वृद्धकन्यायाः सरस्वत्यास्तटे शुभे ॥ १७५ ॥ तस्मात्त्वमत्र तीर्थे च महाकालमिति स्मृतम् ॥ सिद्धिं गतं वृणु भद्रे पतित्वे
वरवर्णिनि ॥ १७६ ॥ ततः सा रुद्रवाक्येन वरयामास तं पतिम् ॥ रुद्रलोकं ययौ चापि महाकालसमन्विता ॥ १७७ ॥ तत्र तां पार्वती प्राह
समालिंग्य प्रहर्षिता ॥ यस्मात्त्वया चित्रवच्च लिखिता पृथिवी शुभे ॥ १७८ ॥ चित्रलेखेतिनाम्ना त्वं तस्माद्भव सखी मम ॥ ततः सखी सम
भवच्चित्रलेखेति सा[2] शुभा ॥ १७९ ॥ ययानिरुद्धः कथित उषायाः पतिरुत्तमः ॥ योगिनीनां वरिष्ठा या महाकालस्य वल्लभा ॥ १८० ॥ अप्सु
सा वार्षिकं बिंदुं पूर्णे वर्षशते पपौ ॥ तपश्चरंती तस्मात्सा प्रोच्यते चाप्सरा दिवि ॥ १८१ ॥ एवंविधा कुमारी सा लिंगमेतद्धि फाल्गुन ॥
स्थापयामास शिवदं बर्करेश्वरसंज्ञितम् ॥ १८२ ॥ तस्मादत्र नृणां दाहश्चास्थिक्षेपश्च भारत ॥ प्रयागादधिकौ प्रोक्तौ महेशस्य वचो यथा ॥१८३॥
॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे बर्करेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनचत्वा
रिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ७ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ महाकालस्त्वसौ कश्च कथं सिद्धिमुपागतः ॥ अस्मिंस्तीर्थे मुनिश्रेष्ठ महदाश्चर्य
[3]मत्र मे ॥ १ ॥ सर्वमेतत्समाख्याहि श्रद्दधानाय पृच्छते ॥ २ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ नमस्कृत्य महाकालं वरदं स्थाणुमव्ययम् ॥
शक्तितश्चरितं तस्य वक्ष्ये पांडुकुलोद्वह ॥ ३ ॥ वाराणस्यां पुरि पुरा बभूव जपतां वरः ॥ रुद्रजापी महाभागो मांटिर्नाम महायशाः ॥
॥ ४ ॥ तस्यापुत्रस्य पुत्रार्थे रुद्रान्संजपतः किल ॥ गतं वर्षशतं तुष्टस्ततस्तं प्राह शंकरः ॥ ५ ॥ मांटे तव सुतो धीमान्मत्प्रभावप

---

१ कुमारीखंडमेव च--इ० पा० । २ शोभना--इ० पा० । ३ महदाश्चर्यं वर्तते--इ० पा० ।

राक्रमः ॥ वंशस्य तव सर्वस्य समुद्धर्ता भविष्यति ॥ ६ ॥ इति श्रुत्वा रुद्रवचो मांटिर्हर्षं परं गतः ॥ ततः काले कियन्मात्रे पत्नी मांटेर्महात्मनः ॥ ७ ॥ दधार गर्भं चटिका तपोमूर्तिधरा यथा ॥ तस्य गर्भस्य वर्षाणि चत्वारि किल संययुः ॥ ८ ॥ न पुनर्मातुरुदरं त्यक्त्वा निर्गच्छते बहिः ॥ ततो मांटिरुपामंत्र्य सामभिस्तमवोचत ॥ ९ ॥ वत्स सामान्यपुत्रोऽपि पित्रोः सु[1]खकरः सदा ॥ शुद्धायां मातरि भवो मत्तः किं पीडयस्यलम् ॥ १० ॥ वत्स मानुष्यवासस्य स्पृहा तुभ्यं कथं न हि ॥ यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्यापि च संततिः ॥ ११ ॥ कदा मनुष्या जायेम पूजा यत्र महाफला ॥ पितॄणां देवतानां च नानाधर्माश्च यत्र हि ॥ १२ ॥ इति भूतानि शोचंति नानायोनिगतान्यपि ॥ तत्त्वं मानुष्यमतुलं स्पृहणीयं दिवौकसाम् ॥ अनादृत्य कथं ब्रूहि स्थितश्चोदर एव च ॥ १३ ॥ ॥ गर्भ उवाच ॥ ॥ तात जानाम्यहं सर्वमेतत्परम दुर्लभम् ॥ किं तु बिभेमि चातिमात्रं कालमार्गस्य नित्यशः ॥ १४ ॥ द्वौ मार्गौ किल वेदेषु प्रोक्तौ कालोऽर्चिरेव च ॥ अर्चिषा मोक्षमायांति कालमार्गेण कर्मणि ॥ १५ ॥ स्वर्गे वा नरके वापि कालमार्गगतो ह्ययम् ॥ न शर्म लभते क्वापि व्याधविद्धमृगो यथा ॥ १६ ॥ तस्यैव हेतोः प्रयतेत्कोविदो यत्न दुःखवित् ॥ कालेन घोररूपेण गंभीरेण समाहितः ॥ १७ ॥ तच्चेन्मम मनस्तात नानादोषैर्न मोह्यते ॥ ततोऽहं दुर्लभं जन्म मानुष्यं शीघ्रमाप्नुयाम् ॥ १८ ॥ ततस्तस्य पिता पार्थ कांदिशीको महेश्वरम् ॥ जगाम शरणं देवं त्राहित्राहि महेश्वर ॥ १९ ॥ त्वां विना कोऽपरो देव पुत्रस्याभीष्टदोऽस्ति मे ॥ त्वयैव दत्तस्त्वं चामुं जन्म प्रापय मे सुतम् ॥ २० ॥ ततस्तस्यातिभक्त्यासौ प्राह तुष्टो महेश्वरः ॥ विभूतीः स्वाः[2] धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यमेव च ॥ २१ ॥ विपरीतश्च शीघ्रं भो मांटिपुत्रः प्रबोध्यताम् ॥ ततस्ता द्योतयंत्यश्च विभूत्यो गर्भमूचिरे ॥ २२ ॥ महामते मांटिपुत्र न धार्यं ते भयं हृदि ॥ चत्वारस्त्वां हि धर्माद्या मनस्त्यक्ष्यामहे न ते ॥ २३ ॥ ततोऽपरास्त्वधर्माद्याः प्रोचुर्नैव तथा वयम् ॥ भविष्यामो मनस्तुभ्यमस्मत्त[3]व भयं न हि ॥ २४ ॥ इत्युक्ते स विभूतीभिः शीघ्रमेव कुमारकः ॥ निःससार बहिर्जातश्चकंपेतिरुरोद च ॥ २५ ॥ ततो विभूतयः प्राहुर्मांटे तव सुतस्त्वसौ ॥ अद्यापि कालमार्गस्य भीतः कं[4]पति रोदिति ॥ २६ ॥ कालभीतिरिति ख्यातस्तस्मादेष भविष्यति ॥ इति दत्त्वा वरं ताश्च महादेवांतिकं ययुः ॥ २७ ॥ सोऽपि बालः प्रववृधे शुक्लपक्ष इवोडुपः[5] ॥ संस्कृतः स च संस्कारैर्धीमान्पशुपतिव्रती ॥ २८ ॥ पंचमंत्रा

---

१ संपूजकः—इ० पा० । २ महेश्वरः—धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यरूपाः—विपरीताः—अधर्म—अज्ञान—अवैराग्य--अनैश्वर्य--रूपाः--अष्टौ स्वाः विभूतीः प्राह--इति योजना बोध्या । ३ अस्मत्--इति--पंचमीबहुवचनस्य रूपम् । ४ अनुदात्तेत्त्वलक्षणस्यात्मनेपदस्यानित्यत्वात्—परस्मैपदमपि । ५ उडुराट्-इ०पा० ।

अपञ्छुद्धस्तीर्थयात्रापरोऽभवत् ॥ रुद्रक्षेत्रेषु सस्नौ स जपन्मन्त्रांश्च भारत ॥ २९ ॥ कालभीतिर्[1]गुप्तक्षेत्रगुणाञ्छ्रुत्वाभ्युपाययौ ॥ स्नात्वा ततो महीतोये जप्त्वा मन्त्रांश्च कोटिशः ॥ ३० ॥ निवृत्तो नातिदूरेथ बिल्ववृक्षं ददर्श सः ॥ दृष्ट्वा तं तस्य चाधस्ताल्लक्षमेकं जजाप सः ॥ ३१ ॥ जपतस्तस्य विप्रस्य इंद्रियाणि लयं ययुः ॥ केवलं परमानंदस्वरूपोऽसावभूत्क्षणात् ॥३२॥ तस्यानंदस्य नौपम्यं स्वर्गादीनां भवेत्क्वचित् ॥ गंगोदकस्येव [2]मानं केवलं सोऽप्यसावपि ॥ ३३ ॥ तत्र लीनो मुहूर्तेन पुनश्चाभूद्यथा पुरा ॥ ततो विसिष्मिये पार्थ कालभीतिरुवाच ह ॥ ३४ ॥ नायं मम महानन्दो वाराणस्यां न नमिषे ॥ न प्रभासे न केदारे न चाप्यमरकण्टके ॥३५॥ श्रीपर्वते न चान्यत्र यादृशोद्य प्रवर्त्तते ॥ निर्विकाराणि स्वच्छानि गंगांभांसीवखानि मे ॥ ३६ ॥ भूतेषु परमा प्रीतिस्त्रिजगद्द्योतते स्फुटम् ॥ धर्ममेकं परं मह्यं चेतश्चाप्यवगच्छति ॥ ३७ ॥ अहो स्थानप्रभावोऽयं स्फुटं चाप्यत्र प्रोच्यते ॥ निर्दोषं यच्छुचि स्थान सर्वोपद्रववर्जितम् ॥३८॥ तत्र स्थितस्य धर्मार्थस्तद्वद्भूयात्सहस्रधा ॥ तदस्माच्च प्रभावाद्धि जानामीतः स्वचेतसि ॥ ३९ ॥ विशिष्टं काशिमुख्येभ्यस्तीर्थेभ्यः स्थानकं त्विदम् ॥ तस्मादत्रैव संस्थोहं तपस्तप्स्यामि पुष्कलम् ॥ ४० ॥ इदं चेदं तीर्थमिति सदा यस्तृषितश्चरेत् ॥ न स सिद्धिमवाप्नोति क्लेशेनैव म्रियेत सः ॥ ४१ ॥ इति संचिंत्य बिलवस्य वृक्षस्याधो व्यवस्थितः ॥ जजाप मन्त्रान्रुद्रस्य अंगुष्ठाग्रेण धिष्ठितः ॥ ४२ ॥ गृहीत्वा नियमं तोयबिंदुं वर्षशतेऽग्निं[3]वत् ॥ ततो वर्षशते याते जपतस्तस्य भारत ॥ ४३ ॥ कश्चित्तोयभृतं कुम्भं गृहीत्वा नर आव्रजत् ॥ स तं प्रणम्य प्राहेदं कालभीतिं प्रहर्षतः ॥ ४४ ॥ अद्य ते नियमः पूर्णस्तोयमेतन्महामते ॥ गृहाण सफलं मह्यं श्रमं कर्तुमिहार्हसि ॥ ४५ ॥ ॥ कालभीतिरुवाच ॥ ॥ को भवान्वर्णतो ब्रूहि किमाचारश्च तत्त्वतः ॥ जन्माचारौ विदित्वा ते ग्रहीष्याम्यन्यथा न हि ॥ ४६ ॥ ॥ नर उवाच ॥ ॥ न जाने पितरौ स्वीयौ नष्टौ वा सर्वथा न हि ॥ एवमेवापि पश्यामि सर्वदाऽहं स एव च ॥ ॥ ४७ ॥ आचारैश्चापि धर्मैश्च न कार्यं मम किंचन ॥ तस्माद्वक्ष्यामि नाप्येतन्न चाप्यस्मि समाचरे ॥ ४८ ॥ ॥ कालभीतिरुवाच ॥ ॥ यद्येवं नोदकं तुभ्यं ग्रहीष्याम्यस्मिं[4] कर्हिचित् ॥ शृणुष्वात्र वचो यन्मे गुरुराह [5]श्रुतीरितम् ॥४९॥ न ज्ञायते कुलं यस्य बीजशुद्धिं विना ततः ॥ तस्य खादन्पिबन्वापि साधुः सीदति तत्क्षणात् ॥५०॥ यश्च रुद्रं न जानाति रुद्रभक्तश्च यो नहि ॥ अन्नोदकं तस्य भुञ्जन्पातकी स्यान्न संशयः ॥५१॥

---

[1] शुभक्षेत्रगुणान्—इ० पा० । [2] गंगोदकस्य यथा मानम् उपमानं नास्ति तथा तस्य आनन्दस्य औपम्यं नास्ति अत एवानन्वयालंकारमाह—सः केवलम्—असाविव स इवैवाभूदिति । "उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यैव वस्तुनः । इन्दुरिन्दुरिव श्रीमानित्यादौ तदनन्वयः ॥" इत्यनन्वयालंकारलक्षणम् । [3] अधियत्—इ० पा० । [4] अस्मि—अहम् । [5] श्रुतीरितम्—वेदप्रोक्तम् ।

अज्ञात्वा यः शिवं भुंक्ते कथ्यते सोऽत्र ब्रह्महा ॥ मार्ष्टि च ब्रह्महान्नादे तस्मात्तस्य न भक्षयेत् ॥ ५२ ॥ गंगोदकुम्भः स्याद्यद्वत्तन्मध्ये मद्य बिंदुना ॥ अशिवज्ञस्य यो भुंक्ते शिवज्ञोऽपि तथैव सः ॥ ५३ ॥ हीनवर्णश्च यः स्याद्धि शिवभक्तोऽपि नैव सः ॥ प्रतिगृह्यौ गुणौ तस्माद्विलोक्यौ द्वौ प्रतिग्रहे ॥ ५४ ॥ ॥ नर उवाच ॥ ॥ एतेन तव वाक्येन हास्यं संजायते मम ॥ अहो मुग्धोऽसि मिथ्या त्वमपस्मारी जडोऽपि च ॥ ५५ ॥ सदा सर्वेषु भूतेषु शिवो वसति नित्यशः ॥ साध्वसाधु[1] ततो वाक्यं नैव निन्दा शिवस्य सा ॥ ५६ ॥ आत्मनश्च परस्यापि यः करोत्यंतरो हरम् ॥ तस्य भिन्नदृशो मृत्युर्विदधे भयमुल्बणम् ॥ ५७ ॥ अथवा का हि पानीये भवेदशुचिता वद ॥ मृत्तिकोद्भव[2]कुम्भोऽयं पावकेनापि पाचितः ॥ ५८ ॥ पूर्णश्च पयसा कस्मिन्नेषामशुचिता कुतः ॥ ५९ ॥ अथ चेन्मम संसर्गादशुचित्वं च मीयते ॥ तदस्यां संस्थितः पृथ्व्यामहं त्वं च कुतो वद ॥ ६० ॥ कुतः पृथिव्यां चरसि खे त्वं नैव चरस्युत ॥ एवं विचार्यमाणे ते भाषितं मुग्धवद्भवेत् ॥ ६१ ॥ ॥ कालभीतिरुवाच ॥ ॥ सर्वभूतेषु चेदेवं शिव एवेति चोच्यते ॥ नास्तिकां मृत्तिका कस्माद्भक्षयंति नभस्यके ॥ ६२ ॥ शुद्धचर्थं तेन विश्वस्य स्थापिता संस्थितिर्यथा ॥ फलेन पालिता सा च नान्यथा तां शृणुष्व च ॥ ६३ ॥ ससर्जेति पुरा धाता रूपात्मक[3]मिदं जगत् ॥ तच्च नामप्रपञ्चेन बद्धं दाम्ना च गौर्यथा ॥ ६४ ॥ स च नामप्रपञ्चस्तु चतुर्द्धा भिद्यते किल ॥ ध्वनिर्वर्णाः पदं वाक्यमित्यास्पदचतुष्टयम् ॥ ६५ ॥ तत्र ध्वनिर्नादमयो वर्णाश्चाकारपूर्वकाः ॥ पदं ‘श व[4]मि’ ति प्रोक्तं वाक्यं चेति ‘शिवं’ भजेत् ॥ ६६ ॥ तच्चापि वाक्यं त्रिविधं भवेदिति श्रुतेर्मतम् ॥ प्रभुसम्मतमेकं च सुहृत्संमतमेव च ॥ ६७ ॥ कांतासंमतमेवापि वाक्यं हि त्रिविधं विदुः ॥ प्रभुः स्वामी यथा भृत्यमादिशत्येतदाचर ॥ ६८ ॥ तथा श्रुतिस्मृती चोभे प्राहतुः प्रभुसंमतम् ॥ इतिहासपुराणादि सुहृत्संमतमुच्यते ॥ ६९ ॥ सुहृद्वत्प्रतिबोध्यैनं प्रवर्तयति तत्त्वतः ॥ काव्यालापादिकं यच्च कांतासंमतमुच्यते ॥ ७० ॥ प्रभुवाक्यं स्मृतं यच्च सबाह्याभ्यंतरं शुचि ॥ सुहृद्वाक्यं तथा शौचं पालयेत्स्वर्गकांक्षया ॥ ७१ ॥ तदेतत्पालनीयं स्याद्भूमिजानां श्रुतिर्वदेत् ॥ त्वया नास्तिक्यवाक्येन चेदेतदभिधीयते ॥ ७२ ॥ एतेन श्रुतिशास्त्रा

---

[1] साधुसाधु--इ० । [2] मृत्तिकामयकुम्भोऽयम्--इ०पा० । [3] रूपव्यक्तम्--इ०पा० । [4] ‘श, व’ इति पदम्--‘श’ कार ‘व’ कारात्मकं पदामिति प्रोक्तम् । ततः--‘वाक्यं पदसमूहः’ इति शास्त्रात् ‘श--व, अनयोः पदयोः समूहेन ‘शिव’ इति वाक्यम्--संपन्नम्--इति तात्पर्यम् ।

णि पुराणं च वृथैव किम् ॥ अग्रे सप्तर्षिपूर्वा ये ब्राह्मणाः क्षत्रिया भवन्[1] ॥ ७३ ॥ मुग्धाः सर्वेऽभवन्दक्षा ये हि वेदं गता ह्यनु ॥ तथा वेदांतवचनं सत्त्वस्था[2] ह्यूर्ध्वगामिनः ॥ ७४ ॥ तिष्ठंति राजसा मध्ये ह्यधो गच्छंति तामसाः ॥ सत्त्वाहारैः सत्त्ववृत्त्या स्वर्गगामी भवेत्ततः ॥ ७५ ॥ न चैतदप्यसूयामो यद्भूतेषु शिवो न हि ॥ अस्त्येव सर्वभूतेषु शृण्वत्राप्युपमानकम् ॥ ७६ ॥ यथा सुवर्णजातानि भूषणानि बहूनि च ॥ कानिचिच्छुद्धरूपाणि हीनरूपाणि कानिचित् ॥ ७७ ॥ स्वर्णं सर्वेषु चास्त्येव तथैव स सदाशिवः ॥ हीनरूपं शोधितं सच्छुद्धिमेति न चैकताम् ॥ ७८ ॥ तथेदं शोधितं देहं शुद्धं दिवि व्रजेत्स्फुटम् ॥ तस्मात्सर्वात्मना हीनान्न[3] ग्राह्यं बत धीमता ॥ ७९ ॥ चेदिदं शोधयेद्देहं नैव ग्राह्यं समंततः ॥ सर्वतो यः प्रतिग्राही निहाराहारयोर्न च ॥ ८० ॥ शुचिः स्यादल्पदिवसात्पाषाणोऽसौ भवेत्स्फुटम् ॥ तस्मात्सर्वात्मना नैव ग्रहीष्येहं जलं स्फुटम् ॥ ८१ ॥ साधु वाप्यथवाऽसाधु प्रमाणं नः श्रुतिः परा ॥ एवमुक्ते स च नरः प्रहसन्दक्षिणेन च ॥ ८२ ॥ अंगुष्ठेन लिखन्भूमिं चक्रे गर्तं महोत्तमम् ॥ तत्र चिक्षेप तत्तोयं तेन गर्तः स्म पूरितः ॥ ८३ ॥ अत्यरिच्यत तोयं च चक्रे पादेन संलिखन् ॥ चक्रे सरः पूरितं चाप्यतिरिक्तजलेन तत् ॥ ८४ ॥ तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा नैव विप्रो विसिष्मिये ॥ यतो बहुविधं चित्रं भवेद्भूताद्युपासिषु ॥ ८५ ॥ तच्चित्रेण न जह्याच्च श्रुतिमार्गं सनातनम् ॥ ८६ ॥ ॥ ॥ नर उवाच ॥ ॥ अतिमूर्खोसि विप्र त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ॥ किं न श्रुतस्त्वया श्लोकः पुराविद्भिरुदीरितः ॥ कूपोन्यस्य घटोऽन्यस्य रज्जुरन्यस्य भारत ॥ ८७ ॥ पायंत्यन्ये पिबंत्यन्ये सर्वे ते समभागिनः ॥ तज्जलं मम कस्मात्त्वं धर्मज्ञो न पिबस्यासि[4] ॥ ८८ ॥ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततो विममृशे श्लोको बहुधा समभागिनाम् ॥ अनिश्चयाद्विचार्यासौ घटाद्यैः समभागिता ॥ ८९ ॥ बहुपोतद्रव्यक्षेपः सर्वैः सा समभागिता ॥ एवं कर्तुः फलैः सर्वैः समं स्याच्च पुनःपुनः ॥ ९० ॥ यः शुचिश्च शिवं ध्यायन्प्रासादकूपकर्तारि ॥ जलप्रतिग्रहाभावात्पिबतोऽस्य समं फलम् ॥ ९१ ॥ इति निश्चित्य प्रोवाच कालभीतिर्नरं च तम् ॥ सत्यमेतत्किं तु कुंभपयसा गर्तपूरणे ॥ ९२ ॥ दृष्ट्वा प्रत्यक्षतो मादृक्कथं पिबति भो वद ॥ साधु वाप्यथवाऽसाधु न पिबेयं कथंचन ॥ ९३ ॥ एवं विनिश्चयं दृष्ट्वास्य स्थिरं कुरुनंदन ॥ पुरुषोऽसौ प्रहस्यैव क्षणादंतर्दधे ततः ॥ ९४ ॥ कालभीतिश्च परमं विस्मयं समुपागतः ॥ वृत्तांतः कोयमित्येव चिंतयामास भूयसा ॥ ९५ ॥ ततश्चिंतयतस्तस्य बिल्वाध

---

[1] अडभाव आर्षः । [2] "ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठंति राजसाः ॥ जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥" इति भगवद्गीतासु । [3] ह्यंभः--इ०पा० । [4] आसि-- इति त्वमित्यर्थकं विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् ।

स्तात्सुशोभनम् ॥ उच्छ्रितं सुमहालिंगं पृथिव्या द्योतयद्दिशः ॥ ९६ ॥ प्रादुर्भावे ततस्तस्य महालिंगस्य भारत ॥ ननर्त खेप्सरोवृंदं गंधर्वा
ललितं जगुः ॥ ९७ ॥ पारिजातमयीं पुष्पवृष्टिमिंद्रो मुमोच ह ॥ जयेति देवा मुनयस्तुष्टुवुर्विविधैः स्तवैः ॥ ९८ ॥ तस्मिन्महति कौरव्य
वर्तमाने महोत्सवे ॥ कालभीतिः प्रमुदितः प्रणम्य स्तोत्रमैरयत् ॥ ९९ ॥ पापस्य कालं भवपंककाल्कं कलाकलं कालमार्गस्य कालम् ॥ देवं
महाकालमहं प्रपद्ये श्रीकालकंठं भवकालरूपम् ॥ १०० ॥ ईशानवक्त्रं प्रणमामि त्वाहं स्तौति श्रुतिः सर्वविद्येश्वरस्त्वम् ॥ भूतेश्वरस्त्वं प्रपिता
महस्त्वं तस्मै नमस्तेस्तु महेश्वराय ॥ १०१ ॥ यं स्तौति वेदस्तमहं प्रपद्ये तत्पुरुषसंज्ञं शरणं द्वितीयम् ॥ त्वां विद्महे तच्च नस्त्वं प्रदेहि श्रीरुद्र
देवेश नमोनमस्ते ॥१०२॥ अघोरवक्त्रं त्रितयं प्रपद्ये अथर्वजुष्टं तव रूपकाणि ॥ अघोरघोराणि च घोरघोराण्यहं सदा नौमि भूतानि तुभ्यम्॥१०३॥
चतुर्थवक्त्रं च सदा प्रपद्ये सद्योभिजाताय नमोनमस्ते ॥ भवेभवेनादिभवो भवस्व भवोद्भवो मां शिव तत्रतत्र ॥१०४॥ नमोस्तु ते वामदेवाय ज्येष्ठरुद्राय
कालाय कलाविकारिणे॥बलंकरायापि बलप्रमाथिने भूतानि हंत्रे च मनोन्मनाय॥१०५॥ त्रियंबकं त्वां च यजामहे वयं सुपुण्यगंधैः शिवपुष्टिवर्ध
नम्॥उर्वारुकं पक्वमिवोग्रबंधनाद्रक्षस्व मां त्र्यंबक मृत्युमार्गात्॥१०६॥षडक्षरं मंत्रवरं तवेश जपंति ये मुनयो वीतरागाः॥तेषां प्रसन्नोऽसि जपामहे
तं त्वोंकारपूर्वं च नमः शिवाय ॥१०७॥ एवं स्तुतो महादेवो लिंगान्निःसृत्य भारत॥त्रिजगद्द्योतयन्भासा प्रत्यक्षः प्राह च द्विजम्॥१०८॥यत्त्वयात्र
महातीर्थे भृशमाराधितो द्विज ॥ तेनाति तुष्टस्ते वत्स नेशः कालः कथंचन ॥ १०९ ॥ अहं च नररूपी यो दृष्ट्वा ते धर्मसंस्थितिम् ॥ धन्यस्तद्धर्म
मार्गोऽयं पाल्यते यद्भवद्विधैः ॥ ११० ॥ सर्वतीर्थोदकैर्गर्तः पूरितो मे सरस्तथा ॥ जलमेतन्महापुण्यं त्वदर्थं मे समाहृतम् ॥ १११ ॥ सप्तमंत्ररहस्यं
च यत्कृतं स्तवनं मम ॥ अनेन पठ्यमानेन सप्तमंत्रफलं भवेत् ॥ ११२ ॥ अभीष्टं च वरं मत्तो वृणीष्व मनसेप्सितम् ॥ त्वयातितोषितो ह्यस्मि
नादेयं विद्यते तव ॥ ११३ ॥ ॥ कालभीतिरुवाच ॥ ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यत्त्वं तुष्टोऽसि शंकर ॥ त्वत्तोषात्सफला धर्माः श्रमायैवान्यथा
मताः ॥ ११४ ॥ यदि तुष्टोऽसि सांनिध्यं लिंगेऽत्र क्रियतां सदा ॥ अक्षयं तत्कृतं चास्तु यल्लिंगे क्रियतेऽत्र च ॥ ११५ ॥ जपतो यत्फलं देव

---

१ आर्षः प्रयोगः, तृतीयमित्यर्थः । २ अयं क्रमस्त्वत्रैवैतादृशो दृश्यते.–वैदिकपञ्चमन्त्रक्रमस्तु–ईशान–तत्पुरुष–अघोर–वामदेव–सद्योजात–इत्येवंरूपोऽस्ति । अत्र च स्तोतुरिच्छयाऽयं चतुर्थवक्त्रस्तुतिक्रमः न तु मंत्रक्रमतः । मंत्रक्रमतस्तु अत्र–"नमोऽस्तु वामदेवाय--" इत्याद्यग्रिमश्लोकस्यात्र पाठोऽपेक्षितः अस्य च 'चतुर्थवक्त्रं च सदा प्रपद्ये' इत्यत्र 'सुपंचवक्त्रं च--'इत्येवं पाठभेदं विधाय–'नमोऽस्तु ते वामदेवाय--' इत्यस्माच्छ्लोकादग्रे पाठे कृते--मंत्रक्रमेणाऽयं स्तोत्रक्रमः समुचितः स्यात् । वक्तुर्विवक्षाधीनत्वाद्वा यथातथमेवायं पाठक्रमोऽत्र स्थापितो बोद्धव्यः ।

पंचमंत्रायुतेन च ॥ तत्फलं जायतां नणामस्य लिंगस्य दर्शने ॥ ११६ ॥ कालमार्गादहं यस्मान्मोचितोऽहं महेश्वर ॥ महाकालमिति ख्यातं लिंगं तस्माद्भवत्विदम् ॥ ११७ ॥ अस्मिंश्च कूपे यो मर्त्यः स्नात्वा तर्पयते पितॄन् ॥ सर्वतीर्थफलं चास्तु पितॄणामक्षया गतिः ॥ ११८ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा प्रीतस्तं शंकरोऽब्रवीत् ॥ स्वायंभुवं यत्र लिंगं तत्र नित्यं वसाम्यहम् ॥ ११९ ॥ स्वयंभुबाणरत्नोत्थधातुपाषाणलोहजम् ॥ लिंगं क्रमेण फलदमंत्यात्पूर्वं दशोत्तरम् ॥ १२० ॥ आकाशे तारकालिंगं पाताले हाटकेश्वरम् ॥ स्वायंभुवं धरापृष्ठे तदेतत्त्रितयं समम् ॥ १२१ ॥ विशेषात्प्रार्थितं यच्च तच्च सर्वं भविष्यति ॥ अत्र पुष्पं फलं पूजा नैवेद्यं स्तवनक्रिया ॥ १२२ ॥ दानं वान्यच्च यत्किंचिदक्षयं तद्भविष्यति ॥ माघासितचतुर्दश्यां शिवयोगे च पुत्रक ॥१२३॥ लिंगाच्च पूर्वतः कूपे स्नात्वा यस्तर्पयेत्पितॄन् ॥ सर्वतीर्थफलावाप्तिः पितॄणां चाक्षया गतिः ॥१२४॥ तस्यां रात्रौ महाकालं यामेयामे प्रपूजयेत् ॥ यः क्षिपेत्सर्वलिंगेषु स जागरफलं लभेत् ॥ १२५ ॥ जितेंद्रियश्च यो नित्यं मां लिंगेत्र प्रपूजयेत् ॥ भुक्तिमुक्ती न दूरस्थे तस्य नित्यं द्विजोत्तम ॥ १२६ ॥ माघे चतुर्दश्यष्टम्यां सोमवारे च पर्वणि ॥ स्नात्वा सरसि योऽभ्यर्च्य लिंगमेतच्छिवं व्रजेत् ॥ ॥ १२७ ॥ दानं तपो रुद्रजापः सर्वमक्षयमेव च ॥ त्वं च नन्दी द्वितीयो मे प्रतीहारो भविष्यसि ॥ १२८ ॥ कालमार्गजयाद्वत्स महाकालाभिधश्चिरम् ॥ करंधमोऽत्र राजर्षिरचिरादागमिष्यति ॥ १२९ ॥ तस्य प्रोच्य भवान्धर्मांस्ततो मल्लोकमाव्रज ॥ इत्युक्त्वा भगवान्रुद्रो लिंगमध्ये न्यलीयत ॥ १३० ॥ महाकालोऽपि मुदितस्तत्र तेपे महत्तपः ॥ १३१ ॥ ॥ इति महाकालप्रादुर्भावः ॥ ॥ नारद उवाच ॥ अथ केनापि कालेन पार्थ राजा करंधमः ॥ विशेषमिच्छुर्धर्मेषु श्रुत्वा तीर्थमहागुणान् ॥ १३२ ॥ महाकालचरित्रं च तत्रैव समुपाययौ ॥ महीसागरतोयेऽसौ स्नात्वा लिंगान्यथार्चयत् ॥ १३३ ॥ महाकालमनुप्राप्य परमां प्रीतिमागतः ॥ स पश्यन्सुमहालिंगं नातृप्यत जनेश्वरः ॥ १३४ ॥ यथा दरिद्रः कृपणो निधिकुम्भमवाप्य च ॥ सफलं जीवितं मेने महाकालं निरीक्ष्य सः ॥ १३५ ॥ पंचमंत्रायुतजपफलं यस्येह दर्शनात् ॥ ततः सपर्ययाभ्यर्च्य महत्यासौ प्रणम्य च ॥ १३६ ॥ श्रुत्वा च लिंगप्रवरं महाकालमुपासदत् ॥ ततो रुद्रवचः स्मृत्वा महाकालः स्मयन्निव ॥ १३७॥ प्रत्युद्गम्य नृपं पूजामर्घं च प्रत्यपादयत् ॥ ततः कुशलप्रश्नादि कृत्वा शांतमुखं नृपः ॥ १३८ ॥ महाकालमुपामंत्र्य कथांते वाक्यमब्रवीत् ॥

---

१ लिंगे–इ० पा० । २ स्मृतम्–इ० पा० । ३ कस्मिंश्चित्पुस्तके–अत्र--इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महाकालेश्वरप्रादुर्भावोनाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ इत्यध्यायसमाप्तिदण्डकं वर्तते । अन्यत्र पुस्तकेषु तु--प्रक्रान्तस्यैवास्याध्यायस्य--चतुर्युगीव्यवस्थावर्णनान्ते समाप्तिदण्डकं दरीदृश्यते ।

भगवन्संशयो मह्यं सदाऽयं परिवर्तते ॥ १३९ ॥ यदिदं[1] तर्पणंनाम पितॄणां क्रियते नृभिः ॥ जलमध्ये जलं याति कथं तृप्यंति पूर्वजाः ॥ १४० ॥
एवं पिंडादिपूजा च सर्वमत्रैव दृश्यते ॥ कथमेवं स्म मन्यामः पित्राद्यैरुपभुंज्यते[2] ॥ १४१ ॥ न चैतदस्ति यत्तेषां नोपतिष्ठति किंचन ॥ स्वप्ने यथा
क्रम्य नरं दृश्यंते याचकाश्च ते ॥ १४२ ॥ देवानां चापि दृश्यंते प्रत्यक्षाः प्रत्ययाः सदा ॥ तत्कथं प्रतिगृह्णन्ति[3] मनो मेऽत्र प्रमुह्यति ॥ १४३ ॥
॥ ॥ महाकाल उवाच ॥ ॥ योनिरेवंविधा तेषां[4] पितॄणां च दिवौकसाम् ॥ दूरोक्तं दूरपूजा च दूरस्तुतिरथापि यत् ॥ १४४ ॥ भव्यं भूतं भवि
ष्यच्च सर्वं जानंति यांति च ॥ पंचतन्मात्ररूपं च मनोबुद्धिरहंजडाः ॥ १४५ ॥ नवतत्त्वमयं देहं दशमः पुरुषो मतः ॥ तस्माद्गंधेन तृप्यंति रसत
त्त्वेन ते तथा ॥ १४६ ॥ शब्दतत्त्वेन तुष्यंति स्पर्शतत्त्वं च गृह्णते ॥ शुचि दृष्ट्वा च तुष्यंति नात्र राजन्भवेन्मृषा ॥१४७॥ यथा तृणं पशूनां च नरा
णामन्नमुच्यते ॥ एवं दैवतयोनीनामन्नसारस्य[5] भोजनम् ॥ १४८ ॥ शक्तयः सर्वभावानामचिंत्या ज्ञानगोचराः ॥ तस्मात्तत्त्वं प्रगृह्णन्ति शेषमत्रैव
दृश्यते ॥ १४९ ॥ ॥ करंधम उवाच ॥ ॥ पितृभ्यो दीयते श्राद्धं स्वकर्मवशगाश्च ते ॥ स्वर्गस्था नरकस्था वा कथं तैरुपभुज्यते ॥ १५० ॥
अथ स्वर्गेऽथ नरके स्थिताः कर्माभियंत्रिताः ॥ शक्नुवंति वरानेतान्दातुं ते चेश्वराः कथम् ॥ १५१ ॥ आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि
च ॥ प्रयच्छन्तु तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥ १५२ ॥ ॥ महाकाल उवाच ॥ ॥ सत्यमेतत्स्वकर्मस्थाः पितरो यन्नृपोत्तम ॥ किं तु
देवासुराणां च यक्षादीनाममूर्तकाः ॥ १५३ ॥ मूर्ताश्चतुर्णां वर्णानां पितरः सप्तधा स्मृताः ॥ ते हि सर्वे प्रयच्छंति दातुं सर्वं यथेप्सितम् ॥ १५४ ॥
एकत्रिंशद्गणा येषां पितॄणां प्रबला नृप ॥ कृतं च तदिदं श्राद्धं तर्पयेत्तान्परान्पितॄन् ॥ १५५ ॥ ते तृप्तास्तर्पयन्त्यस्य पूर्वजान्यत्र संस्थितान् ॥ एवं
स्वानां चोपतिष्ठेच्छ्राद्धं यच्छंति ते वरान् ॥ १५६ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ भूतादिभ्यो यथा विप्र नाम्ना वोद्दिश्य दीयते ॥ सुरादीनां कथं चैव
संक्षेपेण न दीयते ॥ १५७ ॥ इदं पितृभ्यो देवेभ्यो द्विजेभ्यः पावकाय च ॥ एवं कस्माद्विस्तराः स्युर्मनःकायादिकष्टदाः ॥ १५८ ॥ ॥ महा
काल उवाच ॥ ॥ उचिता प्रतिपत्तिश्च कार्या सर्वेषु नित्यशः ॥ प्रतिपत्तिं चोचितां ते विना गृह्णन्ति नैव च ॥ १५९ ॥ यथा श्वा गृहद्वारस्थो
बलिं गृह्णाति किं तथा ॥ प्रधानपुरुषो राजन्गृह्णाति च शुना समः ॥ १६० ॥ एवं ते भूतवद्देवा न हि गृह्णन्ति कर्हिचित् ॥ शुचि कामं जुषंते न

---

[1] अयं संवादः आधुनिकानां नास्तिक्यतया—नित्यनैमित्तिकादिवेदविहितकर्मसु—अश्रद्दधानानां जनानामास्तिक्यबोधेन, यदि सुकृतं तेषु स्यात्तर्हि श्रद्धामुत्पादयेदिति सत्यं भाति । [2] उपलभ्यते—इ०पा० ।
[3] परिगृह्णन्ति—इ०पा० । [4] येषाम्--इ०पा० । [5] दैत्यादियोनीनाम्--इ०पा० ।

हविरश्रद्दधानतः ॥ १६१ ॥ विना मंत्रैश्च यद्दत्तं न तद्गृह्णन्ति तेऽमलाः ॥ श्रुतिरप्यत्र प्राहेदं मंत्राणां विषये नृप ॥ १६२ ॥ “मंत्रा[1] दैवता यद्यद्विद्वान्मन्त्रवत्करोति देवताभिरेव तत्करोति यद्ददाति देवताभिरेव तद्ददाति यत्प्रतिगृह्णाति देवताभिरेव तत्प्रतिगृह्णाति तस्मान्नामन्त्रवत्प्रतिगृह्णीयात् नामन्त्रवत्प्रतिपद्यते” इति ॥ १६३ ॥ तस्मान्मंत्रैः सदा देयं पौराणैर्वैदिकैरपि ॥ अन्यथा ते न गृह्णन्ति भूतानामुपतिष्ठति ॥ १६४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ दर्भांस्तिलानक्षतांश्च तोयं चैतैः सुसंयुतम् ॥ कस्मात्प्रदीयते दानं ज्ञातुमिच्छामि कारणम् ॥ १६५ ॥ ॥ महाकाल उवाच ॥ ॥ पुरा किल प्रदत्तानि भूमेर्दानानि भूरिशः ॥ प्रत्यगृह्णन्त[2] दैत्याश्च प्रविश्याभ्यंतरं बलात् ॥ १६६ ॥ ततो देवाश्च पितरः प्रत्यूचुः पद्मसंभवम् ॥ ॥ १६७ ॥ स्वामिन्नः पश्यतामेव सर्वं दैत्यैः प्रगृह्यते ॥ विधेहि रक्षां तेषां त्वं न नष्टाः स्मो यथा वयम् ॥ १६८ ॥ ततो विमृश्यैव विधी रक्षोपायमचीकरत् ॥ तिलैर्युक्तं पितॄणां च देवानामक्षतैः सह ॥ १६९ ॥ तोयं दर्भांश्च सर्वत्र एवं गृह्णन्ति नासुराः ॥ एतान्विना प्रदत्तं यत्फलं दैत्यैः प्रगृह्यते ॥१७०॥ निःश्वस्य पितरो देवा यांति दातुः फलं न हि ॥ तस्माद्युगेषु[3] सर्वेषु दानमेवं प्रदीयते ॥१७१॥ ॥ करंधम उवाच ॥ ॥ चतुर्युगव्यवस्थानं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ महतीयं विवित्सा मे सदैव परिवर्तते ॥ १७२ ॥ ॥ महाकाल उवाच ॥ आद्यं कृतयुगं विद्धि ततस्त्रेतायुगं स्मृतम् ॥ द्वापरं च कलिश्चेति चत्वारश्च समासतः ॥ १७३ ॥ सत्त्वं कृतं रजस्त्रेता द्वापरं च रजस्तमः ॥ कलिस्तमस्तु विज्ञेयं युगवृत्तं युगेषु च ॥ १७४ ॥ ध्यानं परं कृतयुगे त्रेतायां यज्ञ उच्यते ॥ वृत्तं च द्वापरे सत्यं दानमेव कलौ युगे ॥ १७५ ॥ कृते तु मानसी सृष्टिर्वृत्तिः साक्षाद्रसोल्लसा ॥ तेजोमय्यः प्रजास्तृप्ताः सदानंदाश्च भोगिनः ॥ १७६ ॥ अधमोत्तमो न तासां ता निर्विशेषाः प्रजाः शुभाः ॥ तुल्यमायुः सुखं रूपं तासां तस्मिन्कृते युगे ॥ १७७ ॥ न चाप्रीतिर्न च द्वंद्वो न द्वेषो नापि च क्लमः ॥ पर्वतोदधिवासिन्यो ह्यनुक्रोशप्रियास्तु ताः ॥ ॥ १७८ ॥ वर्णाश्रमव्यवस्था च तदासीन्न हि संकरः ॥ एकमन्यं न ध्यायंति परमं ते सदा शिवम् ॥ १७९ ॥ चतुर्थे च ततः पादे नष्टा साऽभूद्रसोल्लसा ॥ प्रादुरासंस्ततस्तासां वृक्षाश्चगृहसंज्ञिताः ॥ १८० ॥ वस्त्राणि च प्रसूयंते फलान्याभरणानि च ॥ तेष्वेव जायते तासां गंधवर्णरसान्वितम् ॥ १८१ ॥ सुमाक्षिकं महावीर्यं पुटके पुटके मधु ॥ तेन ता वर्तयंति स्म कृतस्यांते प्रजास्तदा ॥ १८२ ॥ हृष्टपुष्टास्तथा वृद्धाः प्रजा वै विगतज्वराः ॥ ततः कालेन केनापि तासां वृद्धे रसेंद्रिये ॥१८३॥ युगभावात्तथा ध्याने स्वल्पीभूते शिवस्य[4] च ॥ वृक्षांस्तान्पर्यगृह्णंत मधु वा माक्षिकं

---

[1] शतपथब्राह्मणप्रमाणमेतत् । [2] असुराः प्रत्यगृह्णन्त--इ० पा० । [3] योगेषु--इ० पा० । [4] परस्य च--इ० पा० ।

बलात् ॥ १८४ ॥ तासां तेनोपचारेण लोभदोषकृतेन वै ॥ प्रनष्टा मधुना सार्धं कल्पवृक्षाः क्वचित्क्वचित् ॥ १८५ ॥ तस्यां[1] चाप्यल्पशिष्टायां
द्वंद्वान्यभ्युत्थितानि वै ॥ शीतातपैर्मनोदुःखैस्ततस्ता दुःखिता भृशम् ॥ १८६ ॥ चक्रुरावरणार्थं हि केतनानि ततस्ततः ॥ ततः प्रादुर्बभौ
तासां सिद्धिस्त्रेतायुगे पुनः ॥ १८७ ॥ वृष्ट्या बभूवुरौषध्यो ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ अकृष्टपच्याश्चानू[2]प्तास्तोयभूमिसमागमात् ॥ १८८ ॥ ऋतु
पुष्पफलैश्चैव वृक्षगुल्माश्च जज्ञिरे ॥ तैश्च वृत्तिरभूत्तासां धान्यैः पुष्पैः फलैस्तथा ॥ १८९ ॥ ततः पुनरभूत्तासां रागो लोभश्च सर्वतः ॥ कालवीर्येण
वा गृह्य नदीक्षेत्राणि पर्वतान् ॥ १९० ॥ वृक्षगुल्मौषधीश्चैव प्रसह्याशु यथाबलम् ॥ वि[3]पर्ययेण चौषध्यः प्रनष्टाश्च चतुर्दश ॥ १९१ ॥ नत्वा धरां
प्रविष्टास्ता ओषध्यः पीडिताः प्रजाः ॥ दुदोह गां पृथुर्वैन्यः सर्वभूतहिताय वै ॥ १९२ ॥ तदाप्रभृति चौषध्यः फालकृष्टाः प्रजास्ततः ॥ वार्त्तया
वर्तयंति स्म पाल्यमानाश्च क्षत्रियैः ॥१९३॥ वर्णाश्रमप्रतिष्ठा च यज्ञस्त्रेतासु चोच्यते॥सदाशिवध्यानमयं त्यक्त्वा मोक्षमचेतनाः॥१९४॥ पुष्पितां
वाचमाश्रित्य रागात्स्वर्गमसाधयन् ॥ द्वापरे च प्रवर्तंते मतिभेदास्ततो नृणाम् ॥ १९५ ॥ मनसा कर्मणा वाचा कृच्छ्राद्वार्ता प्रसिध्यति ॥ लोभोऽ
धृतिः शिवं त्यक्त्वा धर्माणां संकरस्तथा ॥ १९६ ॥ वर्णाश्रमपरिध्वंसाः प्रवर्तंते च द्वापरे ॥ तदा व्यासैश्चतुर्द्धा च व्यस्यते द्वापरात्ततः ॥
॥ १९७ ॥ एको वेदश्चतुष्पादैः क्रियते द्विजहेतवे ॥ इतिहासपुराणानि भिद्यंते लोकगौरवात् ॥ १९८ ॥ ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं
भागवतं तथा ॥ तथान्यन्नारदीयं च मार्कंडेयं च सप्तमम् ॥ १९९ ॥ आग्नेयमष्टमं प्रोक्तं भविष्यं नवमं स्मृतम् ॥ दशमं ब्रह्मवैवर्तं
लैंगमेकादशं तथा ॥ २०० ॥ वाराहं द्वादशं चैव स्कांदं चैव त्रयोदशम् ॥ चतुर्दशं वामनं च कौर्मं पंचदशं स्मृतम् ॥ २०१ ॥ मात्स्यं
षोडशकं प्रोक्तं गारुडं च ततः परम् ॥ अतः परं तु ब्रह्मांडमेवश्चाष्टादशानि हि ॥ २०२ ॥ अस्मिन्वाराहकल्पे च व्यासानाकर्णय[4]स्व च ॥
ऋतुः सत्यो भार्गवश्च अंगिराः सविता तथा ॥ २०३ ॥ मृत्युः शतक्रतुर्धीमान्वसिष्ठो भविताऽधुना ॥ सारस्वतस्त्रिधामा च वेदवित्त्रिवृतो मुनिः
॥ २०४ ॥ शततेजाः स्वयं विष्णुर्नारायण इति स्मृतः ॥ करकश्चारुणिर्धीमांस्तथा देव ऋतंजयः ॥ २०५ ॥ कृतंजयो भरद्वाजो गौतमः कविस
त्तमः ॥ वाजश्रवा मुनिश्चैव तथा [5]युष्मायणो मुनिः ॥ २०६ ॥ तृणबिंदुस्तथा ऋक्षः शक्तिः पाराशरस्तथा ॥ जातूकर्ण्योऽथ विष्णुश्च स्वयं
द्वैपायनो मुनिः ॥ २०७ ॥ अश्वत्थाममुखाश्चैते भविष्याः सूचितास्तव ॥ धर्मशास्त्राणि लोकार्थं भिद्यंते चापि द्वापरे ॥ २०८ ॥ मन्वत्रिवि

---

१ तस्यां युगसंधौ—इत्यर्थोऽत्र बोध्यः । २ उप्ताः—कृतवापाः—इत्यर्थः । ३ स्वस्ववीर्येण चौषध्यः--इ०पा० । ४ व्यासानाकर्णय नृप—इ० पा० । ५ तथा शुष्मायणो मुनिः—इ० पा० ।

ष्णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनोंगिराः ॥ यमापस्तंबसंवर्ताः कात्यायनबृहस्पती ॥ २०९ ॥ पराशरव्यासशंखलिखिता दक्षगौतमौ ॥ शातातपो वसिष्ठश्च
धर्मशास्त्रप्रयोजकाः ॥ २१० ॥ ततो द्वापरसंध्यायां प्रवर्तति कलौ युगे ॥ नश्यमाने शैवयोगे जायंते योगनंदनाः ॥ २११ ॥ आद्ये श्वेतकलौ
रुद्रः सुतारस्तारणस्तथा ॥ सुहोत्रः कंकणश्चैव लोकाख्यश्च महामुनिः ॥ २१२ ॥ जैगीषव्यश्च भाव्यो वै भगवान्दधिवाहनः ॥ ऋषभश्च मुनिर्धर्म
उग्रश्चात्रिः सबालकः[1] ॥ २१३ ॥ गौतमो वेदशीर्णश्च गोकर्णश्च शिखंडिभृत् ॥ गुहावासी जटामाली अट्टहासश्च दारुणः ॥ २१४ ॥ लांगली
संयमी शूली डिंडी[2] जुण्डीश्वरः स्वयम् ॥ सहिष्णुः सोमशर्मा च लकुलीशश्च पार्थिव ॥ २१५ ॥ कायावरोहणो भावीत्याद्या योगेश्वराः क्रमात् ॥
एते संक्षिप्य वक्ष्यंति शिवधर्मं कलौ युगे ॥ २१६ ॥ एवं कलियुगे राजञ्छास्त्रसंक्षेप उच्यते ॥ शृणु तिष्यप्रवृत्तिं च हर्षोद्वेगकरीं किल ॥ २१७ ॥
तिष्ये मायामसूयां च वधं चैव तपस्विनाम् ॥ साधयंति नरास्तत्र तमसा व्याकुलेंद्रियाः ॥ २१८ ॥ कलौ प्रमाथको रागः सततं क्षुद्भयानि च ॥
अनावृष्टिभयं घोरं देशानां च विपर्ययः ॥ २१९ ॥ न प्रमाणं श्रुतेरस्ति नृणां चाधर्मसेवनात् ॥ अधार्मिकास्त्वनाचारा महाकोपाल्पतेजसः ॥
॥ २२० ॥ अनृतं ब्रुवते लुब्धा नारीप्रायाश्च दुष्प्रजाः ॥ दुरिष्टैर्दुरधीतैश्च दुराचारैर्दुरागमैः ॥ २२१ ॥ विप्राणां कर्मदोषैश्च प्रजानां
जायते क्षयः ॥ उत्सीदंति क्षत्रविशो वर्धंते शूद्रविप्रकाः ॥ २२२ ॥ शूद्रा विप्रैः सहासंते शयनासनभोजनैः ॥ शूद्राश्च ब्राह्मणाचाराः शूद्राचाराश्च
ब्राह्मणाः ॥ २२३ ॥ राजवृत्त्यां स्थिताश्चौराश्चौराचाराश्च पार्थिवाः ॥ एकपत्न्यो न शिष्यंति वर्धयंत्यभिसारिकाः ॥ २२४ ॥
तदा ह्यल्पफला भूमिः क्वचिच्चापि महाफला ॥ अरक्षितारो हर्तारो राजानः पापनिर्भयाः ॥ २२५ ॥ अक्षत्रियास्तु राजानो विप्राः शूद्रोपजीविनः
॥ शूद्रा विवादिनः सर्वे ब्राह्मणैरभिनंदिताः[3] ॥ २२६ ॥ आसनस्थान्द्विजान्दृष्ट्वा चलंत्यत्यल्पबुद्धयः[4] ॥ आस्ये निधाय वै
हस्तं कर्णे शूद्रस्य च द्विजाः ॥ २२७ ॥ नीचस्यापि तदा वाक्यं वक्ष्यंति विनयेन तम् ॥ उच्चासनस्थाञ्छूद्रांश्च द्विजानां पश्यतामपि ॥
॥ २२८ ॥ ज्ञात्वा न हिंसते राजा पश्य कालबलं नृप ॥ पुष्पैः शुभसितैश्चैव तथान्यैर्मंडनैर्द्विजाः ॥ २२९ ॥ शूद्रानभ्यर्चयंत्यल्पश्रुतभाग्यबलान्विताः
॥ पाषंडिनां च गृह्णंति ब्राह्मणाः कुप्रतिग्रहम् ॥ २३० ॥ येन ते रौरवं यांति सुदुस्तारं द्विजाधमाः ॥ तपोयज्ञफलानां च विक्रेतारो
द्विजास्तथा[5] ॥ २३१ ॥ यतयश्च भविष्यंति बहवः कोटिशः[6] कलौ ॥ पुरुषाल्पबहुस्त्रीको नृणां चापत्यसंभवः ॥२३२ ॥ निंदंति वेदवाक्यानि वेदा

---

[1] सुबालिकः—इ० पा० । [2] डुण्डी रुण्डीश्वरः—इ०पा० । [3] अभिवन्दिताः—इ० पा० । [4] न चलंत्यल्पबुद्धयः—इ० पा० । [5] द्विजोत्तमाः--इ० पा० । [6] शतकोटिशः—इ० पा० ।

र्थांश्च कलौ युगे ॥ शूद्रैः स्वयं निर्मितं यत्प्रमाणं शास्त्रमेव तत् ॥ २३३ ॥ श्वापदप्रबलत्वं च गवां चापि परिक्षयः ॥ कस्यचिद्दानप्रभृतिधर्मे
स्यास्ति न शुद्धता ॥ २३४ ॥ साधूनां बहवो नाशाः पार्थिवाश्चाप्यरक्षिणः ॥ अट्ट[1]शूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः ॥ २३५ ॥ प्रमदाः केशशू
लिन्यो भविष्यंति कलौ युगे ॥ स्त्रीप्रधानानि गेहानि कुचैलास्ताश्च कर्कशाः ॥ २३६ ॥ बहुभक्ष्यावलिप्ताश्च कृत्या इव भवंति च ॥ सर्वे वणिग्ज
नाश्चापि चित्रवर्षी च वासवः ॥ २३७ ॥ कुशीलचर्यापाषंडैर्वृथारूपैः समावृतः ॥ बहुयाचनको लोको भविष्यति परस्परी ॥ २३८ ॥ अशंक
श्चैव पापेषु तदा लोको भविष्यति ॥ हर्तारः पररत्नानां परदारप्रधर्षकाः ॥ २३९ ॥ ऊनषोडशवर्षांश्च प्रजायंते युगक्षये ॥ तथा द्वादशवर्षांश्च
प्रसवंति स्त्रियस्तदा ॥ २४० ॥ चौराश्चौरस्य हर्तारो हर्तुर्हर्त्ता तथापरः ॥ ज्ञानकर्मण्युपरते लोके निष्क्रियतां गते ॥ २४१ ॥ कीटमूषकसर्पाश्च
धर्षयिष्यंति मानवान् ॥ वर्णाश्रमाणां ये चान्ये पाषंडाः परिपंथिनः ॥ २४२ ॥ ते तदा प्रोद्भविष्यंति तेषां वृद्धिश्च पार्थिव ॥ दुःखं पुत्रकलत्राद्यं
देहोत्सादः सरोगता ॥ २४३ ॥ अधर्माभिनिवेशत्वात्तमसो जायते कलौ ॥ कलेर्दोषनिधेश्चैव शृणुष्वैवं महागुणम् ॥ २४४ ॥ तदाल्पेनैव काले
न सिद्धिं गच्छंति मानवाः ॥ त्रियुगीना वदंत्येवं धन्या धर्मं चरंति ये ॥ २४५ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तं कलौ श्रद्धापरायणाः ॥ त्रेतायां वार्षिको
धर्मो द्वापरे मासिकः स्मृतः ॥ २४६ ॥ यथा क्लेशं चरन्प्राज्ञस्तदह्ना प्राप्यते कलौ ॥ युगत्रयेण तावंतः सिद्धिं गच्छंति पार्थिवः ॥ २४७ ॥
यावंतः सिद्धिमायांति कलौ हरिहरव्रताः ॥ अष्टाविंशे कलौ यच्च भावि तत्त्वं निबोध मे ॥ २४८ ॥ त्रिषु वर्षसहस्रेषु कलेर्यातेषु पार्थिवः ॥ त्रिश
तेषु दशन्यूनेष्वस्यां भुवि भविष्यति ॥ २४९ ॥ शूद्रकोनाम वीराणामधिपः सिद्धिमत्र सः ॥ चर्चितायां समाराध्य लप्स्यते भूभरापहः ॥ २५० ॥
ततस्त्रिषु सहस्रेषु दशाधिकशतत्रये ॥ भविष्यं नंदराज्यं च चाणक्यो यान्हनिष्यति ॥ २५१ ॥ शुक्लतीर्थे सर्वपापनिर्मुक्तिं योऽभिलप्स्यति ॥
ततस्त्रिषु सहस्रेषु विंशत्या चाधिकेषु च ॥ २५२ ॥ भविष्यं विक्रमादित्यराज्यं सोऽथ प्रलप्स्यते ॥ सिद्धिप्रसादाद्दुर्गाणां दीनान्यो ह्युद्धरिष्यति
॥ २५३ ॥ ततः शतसहस्रेषु शतेनाप्यधिकेषु च ॥ शकोनाम भविष्यश्च योऽतिदारिद्र्यहारकः ॥ २५४ ॥ ततस्त्रिषु सहस्रेषु षट्शतैरधिकेषु च ॥
मागधे हेमसदनादंजन्यां प्रभविष्यति ॥ २५५ ॥ विष्णोरंशो धर्मपाता बुधः साक्षात्स्वयं प्रभुः ॥ तस्य कर्माणि भूरीणि भविष्यंति महात्मनः
॥ २५६ ॥ ज्योतिर्बिंदुमुखानुग्रान्स हनिष्यति कोटिशः ॥ चतुःषष्टिं स वर्षाणि भुक्त्वा द्वीपानि सप्त च ॥ २५७ ॥ भक्तेभ्यः स्वयशो मुक्त्वा

---

[1] अट्टमन्नं शिवो वेदः केशो भग उदीरितः—इत्यन्यत्रोक्ता अट्टादिसंज्ञाः । शूलश्च विक्रयः ।

दिवं पश्चाद्गमिष्यति ॥ सर्वेषां चावताराणां गुणैः समधिको यतः ॥ २५८ ॥ ततो वक्ष्यंति तं भक्त्या सर्वपापहरं बुधम् ॥ चतुर्षु च सहस्रेषु शते
ष्वपि चतुर्षु च ॥ २५९ ॥ साधिकेषु महाञ्राजा प्रमितिः[1] प्रभविष्यति ॥ गोत्रेषु वै चंद्रमसो बहुसेनापतिर्बली ॥ २६० ॥ म्लेच्छान्स कोटिशो
हत्वा पाषंडानि च सर्वशः ॥ वैदिकं केवलं शुद्धं सद्धर्मं वर्तयिष्यति ॥ २६१ ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये निष्ठां यास्यति पार्थिवः ॥ ततः प्रजाश्च काले
न केनापि भृशपीडिताः ॥ २६२ ॥ घोरं वा धर्ममाश्रित्य शाठ्येन च भवंति ताः ॥ अप्रग्रहास्ततस्ता वै लोभाविष्टाश्च वृंदशः ॥२६३॥ उपहिंसंति
चान्योन्यं व्याकुलाः श्रमपीडिताः ॥ नष्टे श्रौते तथा स्मार्ते परस्परहतास्तदा ॥ २६४ ॥ निर्मर्यादा निष्करुणा निस्स्नेहा निरपत्रपाः ॥ गृह
दाराणि संत्यज्य ह्रस्वकाः पंचविंशतिः ॥ २६५ ॥ हाहाभूताश्चरिष्यंति विषादव्याकुलेंद्रियाः ॥ अनावृष्टिहताश्चैव वार्तामुत्सृज्य दुःखिताः ॥२६६॥
प्रत्यंतांस्ता निषेवंति हित्वा जनपदान्स्वकान् ॥ सरित्सागरकूलांश्च सेवंते पर्वतांस्तथा ॥२६७॥ मांसैर्मूलफलैश्चैव वर्तयंति सुदुःखिताः ॥ चीरपत्रा
जिनधरा निष्क्रिया निष्परिग्रहाः ॥२६८॥ धर्मस्य वासमात्रं च शाल्वो[2] म्लेच्छो हनिष्यति ॥ उत्तमाधममध्यत्वं सर्वमुच्छिद्य घोरकृत् ॥ २६९ ॥
ततस्तस्य वधार्थाय विष्णुः साक्षाज्जगत्पतिः ॥ शंभले विष्णुयशसो भूत्वा पुत्रो नृपोत्तम ॥ २७० ॥ द्विजोत्तमैः परिवृतः शाल्वं[3] तं संहरिष्यति[4] ॥
कोटिशोऽर्बुदशः पापान्निहत्य च निखर्वशः ॥२७१॥ पालयिष्यति तं धर्मं यो धर्मः श्रुतिपूर्वकः ॥२७२॥ कृत्वा पोतं धर्मरूपं साधूनां परमेश्वरः ॥
गमिष्यति परं लोकं कृत्वा कर्माणि भूरिशः ॥ २७३ ॥ ततः कृतयुगं भूयः प्रवर्तिष्यति पार्थिव ॥ आद्यं कृतयुगं चान्यं तदन्येभ्यो विशिष्यते
॥२७४॥ अष्टाविंशकलिश्चैव शेषः प्रावर्त अन्यतः ॥ ततः कृते सूर्यवंशः सोमवंशः प्रवत्स्यति ॥२७५॥ मरुराजाच्च देवापेः श्रुतदेवाच्च ब्राह्मणाः ॥
इति चातुर्युगी राजन्व्यवस्था परिवर्तते[5] ॥ चतुर्युगे च ते धन्या ये भजंति हराच्युतौ ॥ २७६ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महाकालकरन्धमसंवादे चतुर्युगव्यवस्थावर्णनंनाम चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ करंधम उवाच ॥ ॥ केचिच्छिवं समाश्रित्य विष्णुमाश्रित्य वेधसम् ॥ वर्णयंति परे मोक्षं त्वं तु कस्मात्तु मन्यसे ॥ १ ॥ ॥ महाकाल
उवाच ॥ ॥ अपारवैभवा देवास्त्रयोऽप्येते नरर्षभ ॥ योगींद्राणामपि त्वत्र चेतो मुह्यति किं मम ॥ २ ॥ पुरा किलैवं मुनयो नैमिषारण्यवा

---

[1] प्रमतिः—इ०पा० । [2] साल्वः—इ० पा० । [3] साल्वम्—इ० पा० । [4] स हनिष्यति--इ०पा० । [5] परिकीर्त्यते—इ०पा० ।

सिनः ॥ संदिह्यांतः श्रेष्ठतायां ब्रह्मलोकमुपागमन् ॥ ३ ॥ तस्मिन्क्षणे विरिंचोऽपि श्लोकं प्रह्वोऽब्रवीत्किल ॥ अनंताय नमस्तस्मै यस्यांतो नोपलभ्यते ॥ ४ ॥ महेशाय च भक्ते द्वौ कृपायेतां सदा मयि ॥ ततः श्रेष्ठं च तं मत्वा क्षीरोदं मुनयो ययुः ॥ ५ ॥ तत्र योगेश्वरः श्लोकं प्रबुध्यन्नसुमब्रवीत् ॥ ब्रह्माणं सर्वभूतेषु परमं ब्रह्मरूपिणम् ॥ ६ ॥ सदाशिवं च वंदे तौ भवेतां मंगलाय मे ॥ ततस्ते विस्मिता विप्रा अपसृत्य[1] ययुः पुनः ॥ ॥ ७ ॥ कैलासे ददृशुः स्थाणुं वदंतं गिरिजां प्रति ॥ एकादश्यां प्रनृत्यानि जागरे विष्णुसद्मनि ॥ ८ ॥ सदा तपस्यां चरामि प्रीत्यर्थं हरिवेधसोः ॥ श्रुत्वेति चापसृत्यैव खिन्नास्ते मुनयोऽब्रुवन् ॥ ९ ॥ यद्वा देवा न संयांति पारं ये च परस्परम् ॥ तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषु गणना काऽस्मदादिषु ॥ १० ॥ उत्तमाधममध्यत्वममीषां वर्णयंति ये ॥ असत्यवादिनः पापास्ते यांति निरयं ध्रुवम् ॥ ११ ॥ एवं ते निश्चयामासुर्नैमिषेयास्तपस्विनः ॥ सत्यमेतच्च राजेंद्र ममापीदं मतं स्फुटम् ॥ १२ ॥ जापकानां सहस्राणि वैष्णवानां तथैव च ॥ शैवानां च विधिं विष्णुं स्थाणुं चाप्यन्वमूमुचन् ॥ १३ ॥ तस्माद्यस्य मनोरागो यस्मिन्देवे भवेत्स्फुटम् ॥ स तं भजेद्विपापः स्यान्ममेदं मतमुत्तमम् ॥ १४ ॥ ॥ करंधम उवाच ॥ ॥ कानि पापानि विप्रेंद्र यैस्तु संमूढचेतसः ॥ न वेदेषु न धर्मेषु रतिमापद्यते मनः ॥ १५ ॥ ॥ महाकाल उवाच ॥ ॥ अधर्मभेदा विज्ञेयाश्चित्तवृत्तिप्रभेदतः[2] ॥ स्थूलाः सूक्ष्मा असूक्ष्माश्च कोटिभेदैरनेकशः ॥ १६ ॥ तत्र ये पापनिचयाः स्थूला नरकहेतवः ॥ ते समासेन कथ्यंते मनोवाक्कायसाधनाः ॥ १७ ॥ परस्त्रीद्रव्यसंकल्पश्चेतसानिष्टचिंतनम् ॥ अकार्याभिनिवेशश्च चतुर्द्धा कर्म मानसम् ॥ १८ ॥ अनिबद्धप्रलापित्वमसत्यं चाप्रियं च यत् ॥ परापवादपैशुन्यं चतुर्धा कर्म वाचिकम् ॥ १९ ॥ अभक्ष्यभक्षणं हिंसा मिथ्या कामस्य सेवनम् ॥ परस्वानामुपादानं चतुर्धा कर्म कायिकम् ॥ २० ॥ इत्येतद्द्वादशविधं कर्म प्रोक्तं त्रिसंभवम् ॥ अस्य भेदान्पुनर्वक्ष्ये येषां फलमनंतकम् ॥ २१ ॥ ये द्विषंति महादेवं संसारार्णवतारकम् ॥ सुमहत्पातकोपेतास्ते यांति नरकाग्निषु ॥ २२ ॥ महांति पातकान्याहुर्निरंतरफलानि षट् ॥ नाभिनंदंति ये दृष्ट्वा शंकरं न स्तुवंति ये ॥ २३ ॥ यथेष्टचेष्टा निःशंकाः संतिष्ठंति रमंति च ॥ उपचारविनिर्मुक्ताः शिवस्य गुरुसंनिधौ ॥ २४ ॥ शिवाचारं न मन्यंते शिवभक्तान्द्विषंति षट्[3] ॥ गुरुमार्त्तमशक्तं वा विदेशप्रस्थितं तथा ॥ २५ ॥ अरिभिः परिभूतं वा यस्त्यजति स पापकृत् ॥ तद्भार्यापुत्रमित्रेषु यश्चावज्ञां करोति वा ॥ २६ ॥ इत्येतत्पातकं ज्ञेयं गुरुनिंदासमं महत् ॥ ब्रह्मघ्नश्च सुरा

---

[1] अपसृत्य--पश्चात्परावृत्य--इत्यर्थः ।

[2] चित्तवृत्तिविभेदतः--इ० पा० ।

[3] तु--इ०पा० ।

पश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ २७ ॥ महापातकिनस्त्वेते तत्संसर्गी च पंचमः ॥ क्रोधाद्द्वेषाद्भयाल्लोभाद्ब्राह्मणस्य वदंति ये ॥ २८ ॥ मर्मांतिकं महादोषं ब्रह्मघ्नः स प्रकीर्तितः ॥ ब्राह्मणं यः समाहूय याचमानमकिंचनम् ॥ २९ ॥ पश्चान्नास्तीति यो ब्रूयात्स च वै ब्रह्महा स्मृतः ॥ यश्च विद्याभिमानेन निस्तेजयति[1] सद्विजम् ॥ ३० ॥ उदासीनः सभामध्ये ब्रह्महा स प्रकीर्तितः ॥ मिथ्यागुणैः स्वमात्मानं नयत्युत्कर्षतां बलात् ॥ ३१ ॥ विरुद्धं गुरुभिः सार्धं ब्रह्मघ्नः स प्रकीर्तितः ॥ क्षुत्तृष्णातप्तदेहानां द्विजानां भोक्तुमिच्छताम् ॥ ३२ ॥ यः समाचरते विघ्नं तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ पिशुनः सर्वलोकानां छिद्रान्वेषणतत्परः ॥ ३३ ॥ उद्वेगजननः क्रूरः स च[2] वै ब्रह्महा स्मृतः ॥ गवां तृषाभिभूतानां जलार्थमुपसर्पताम् ॥ ३४ ॥ यः समाचरते विघ्नं तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ परदोषं परिज्ञाय नृपकर्णे जपेत यः ॥ ३५ ॥ पापीयान्पिशुनः क्रूरस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ न्यायेनोपार्जितं विप्रैस्तद्द्रव्यहरणं च यत् ॥३६॥ छद्मना वा बलाद्वापि ब्रह्महत्यासमं मतम् ॥ अधीत्य यश्च शास्त्राणि परित्यजति मूढधीः ॥ ३७ ॥ सुरापानसमं ज्ञेयं जीवनायैव वा पठेत् ॥ अग्निहोत्रपरित्यागः पंचयज्ञोपकर्मणाम् ॥ ३८ ॥ मातृपितृपरित्यागः कूटसाक्षी सुहृद्वधः ॥ अभक्ष्यभक्षणं वन्यजंतूनां काम्यया वधः ॥ ३९ ॥ ग्रामं वनं गवावासं यश्च क्रोधेन दीपयेत् ॥ इति घोराणि पापानि सुरापानसमानि च ॥ ४० ॥ दीनसर्वस्वहरणं नरस्त्रीगजवाजिनाम् ॥ गोभूरत्नसुवर्णानामौषधीनां रसस्य च ॥ ४१ ॥ चंदनागरुकर्पूरकस्तूरीपट्टवाससाम् ॥ हस्तन्यासापहरणं रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥ ४२ ॥ कन्यानां वरयोग्यानामदानं सदृशे वरे ॥ पुत्रमित्रकलत्रेषु गमनं भगिनीषु च ॥ ४३ ॥ कुमारीसाहसं घोरमंत्यजस्त्रीनिषेवणम् ॥ सवर्णायाश्च गमनं गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ ४४ ॥ द्विजायार्थं प्रतिश्रुत्य न प्रयच्छति यः पुनः ॥ न च स्मारयते विप्रं तुल्यं तदुपपातकम् ॥ ४५ ॥ अभिमानोतिकोपश्च दांभिकत्वं कृतघ्नता ॥ अत्यंतविषयासक्तिः कार्पण्यं शाठ्यमत्सरम् ॥ ४६ ॥ भृत्यानां च परित्यागः साधुबंधुतपस्विनाम् ॥ गवां क्षत्रियवैश्यानां स्त्रीशूद्राणां च ताडनम् ॥ ४७ ॥ शिवाश्रमतरूणां च पुष्पारामविनाशनम् ॥ अयाज्यानां याजनं चाप्ययाच्यानां च याचनम् ॥ ४८ ॥ यज्ञारामतडागादिदारापत्यस्य विक्रयः ॥ तीर्थयात्रोपवासानां व्रतायतनकर्मणाम्[3] ॥ ४९ ॥ स्त्रीधनान्युपजीवंति स्त्रीभिरत्यंतनिर्जिताः ॥ अरक्षणं च नारीणां मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ॥ ५० ॥ ऋणानामप्रदानं च मिथ्यावृद्ध्युपजीवनम् ॥ निंदितानां धनादानं साध्वीकन्योक्तिदूषणम् ॥ ५१ ॥ विषमारणयंत्राणां प्रयोगो मूलकर्मणाम् ॥ उच्चाटनाभिचाराश्च रागविद्वेषणक्रिया ॥ ५२ ॥ जिह्वाकामोपभो

---

[1] उद्वेजयति--इ०पा० । [2] सचैव—इ०पा० । [3] व्रतायतननर्मगाम्--इ०पा० ।

गार्थं यस्यारंभः स्वकर्मसु॥मूल्येनाध्यापयेद्यस्तु मूल्येनाधीयते च ये॥५३॥व्रात्यता व्रतसंत्यागः सर्वाहारनिषेवणम् ॥असच्छास्त्राभिगमनं शुष्कतर्काव
लंबनम्॥५४॥देवाग्निगुरुसाधूनां निंदा गोब्राह्मणस्य च॥ प्रत्यक्षं वा परोक्षं वा राज्ञां मंडलिनामपि॥५५॥उत्सन्नपितृदेवेज्याः स्वकर्मत्यागिनश्च ये॥
दुःशीला नास्तिकाः पापा न सदा सत्यवादिनः ॥ ५६ ॥ पर्वकाले दिवा चाप्सु वियोनौ पशुयोनिषु ॥ रजस्वलास्वयोनौ च मैथुनं यः
समाचरेत् ॥ ५७ ॥ स्त्रीपुत्रमित्रसुहृदामाशाच्छेदकराश्च ये ॥ जनस्याप्रियवक्तारः क्रूराः समयभेदिनः ॥ ५८ ॥ भेत्ता तडागकूपानां संक्रमाणां
रसस्य च ॥ एकपंक्तिस्थितानां च पाकभेदं करोति यः ॥ ५९ ॥ इत्येतैश्च नराः पापैरुपपातकिनः स्मृताः ॥ युक्तास्तदूनकैः पापैः पापिनस्ता
न्निबोध मे ॥ ६० ॥ ये गोब्राह्मणकन्यानां स्वामिमित्रतपस्विनाम् ॥ अन्तरं यांति कार्येषु ते स्मृताः पापिनो नराः ॥ ६१ ॥ परश्रियाभित
प्यंते हीनां सेवंति ये स्त्रियाम् ॥ पंक्त्यर्थं ये न कुर्वंति दानयज्ञादिकाः क्रियाः ॥ ६२ ॥ गोष्ठाग्निजलरथ्यासु तरुच्छायानगेषु च ॥ त्यजंति ये
पुरीषाद्यमारामायतनेषु च ॥ ६३ ॥ गीतवाद्यरता नित्या मत्ताः किलकिलापराः ॥ कूटवेषक्रियाचाराः कूटसंव्यवहारिणः ॥ ६४ ॥ कूटशासन
कर्तारः कूटयुद्धकराश्च ये ॥ निर्दयोऽतीव भृत्येषु पशूनां दमनश्च यः ॥ ६५ ॥ मिथ्याप्रसादितो वाक्यमाकर्णयति यः शनैः ॥ चपलश्चापि
मायावी शठो मिथ्याविनीतकः ॥ ६६ ॥ यो भार्यापुत्रमित्राणि बालवृद्धकृशातुरान् ॥ भृत्यानतिथिबंधूंश्च त्यक्त्वाश्नाति बुभुक्षितान् ॥ ६७ ॥
यः स्वयं मृष्टमश्नाति विप्रायान्यत्प्रयच्छति ॥ वृथापाकः स विज्ञेयो ब्रह्मवादिविगर्हितः ॥ ६८ ॥ नियमान्स्वयमादाय ये त्यजंत्यजितेंद्रियाः ॥
ये ताडयंति गां नित्यं वाहयंति मुहुर्मुहुः ॥ ६९ ॥ दुर्बलान्नैव पुष्णंति प्रणष्टार्था द्विषंति च ॥ पीडयन्त्यभिचारेण सक्षतान्वाहयंति च ॥ ७० ॥
तेषा मदत्त्वा चाश्नंति चिकित्संति न रोगिणः ॥ अजाविको माहिषिकः समुद्री वृषलीपतिः ॥७१॥ हीनवर्णात्मवृत्तिश्च वैद्यो धर्मध्वजी च यः ॥
यश्च शास्त्रमतिक्रम्य स्वेच्छयैवाहरेत्करम् ॥ ७२ ॥ सदा दण्डरुचिर्यश्च यो वा दण्डरुचिर्न हि ॥ उत्कोचकैरधिकृतैस्तस्करैश्च प्रपीड्यते ॥ ७३ ॥
यस्य राज्ञः प्रजा राष्ट्रे पच्यते नरकेषु सः ॥ अचौरं चौरवत्पश्येच्चौरं वाऽचौररूपिणम् ॥ ७४ ॥ आलस्योपहतो राजा व्यसनी नरकं व्रजेत् ॥ एव
मादीनि चान्यानि पापान्याहुः पुराविदः ॥ ७५ ॥ यद्वातद्वा परद्रव्यमपि सर्षपमात्रकम् ॥ अपहृत्य नरः पापो नारकी नात्र संशयः ॥ ७६ ॥
एवमाद्यैर्नरः पापैरुत्क्रान्तैः समनंतरम् ॥ शरीरं यातनार्थाय पूर्वाकारमवाप्नुयात्[१] ॥ ७७ ॥ तस्मात्त्रिविधमप्येतन्नारकीयं विवर्जयेत् ॥ सदाशिवं

---

[१] अवाप्तवान्—इ० पा० ।

च शरणं व्रजेत्सच्छ्रद्धया युतः ॥ ७८ ॥ नमस्कारः स्तुतिः पूजा नामसंकीर्तनं तथा ॥ संपर्कात्कौतुकाल्लोभान्न तस्य विफलं भवेत् ॥ ७९ ॥ ॥ करंधम उवाच ॥ ॥ संक्षेपाच्छिवपूजाया विधानं वक्तुमर्हसि ॥ कृतेन येन मनुजः शिवपूजाफलं लभेत् ॥ ८० ॥ ॥ महाकाल उवाच ॥ ॥ प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने शंकरं सर्वदा भजेत् ॥ दर्शनात्स्पर्शनान्मर्त्यः कृतकृत्यो भवेत्स्फुटम् ॥ ८१ ॥ आदौ स्नानं प्रकुर्वीत भस्मस्नानमथापि वा ॥ आपद्गतः कण्ठस्नानं मन्त्रस्नानमथापि वा ॥ ८२ ॥ आविकं परिदध्याच्च ततो वासः सि[1]तं च वा ॥ धातुरक्तमथो नव्यं मलिनं संधितं न च ॥ ८३ ॥ उत्तरीयं च संदध्याद्विना तन्निष्फलार्चनम् ॥ भस्मत्रिपुण्ड्रधारी च ललाटे हृदि चांसयोः ॥ ८४ ॥ पूजयेद्यो महादेवं प्रीतः पश्यति तं मुहुः ॥ सर्वदोषान्बहिः क्षिप्य शिवायतनमाविशेत् ॥ ८५ ॥ प्रविश्य च प्रणम्येशं ततो गर्भगृहं विशेत् ॥ पाणी प्रक्षाल्य तच्चित्तो निर्माल्यमवरोपयेत् ॥ ८६ ॥ येन रुद्रायने भक्त्या कुरुते मार्जनक्रियाम् ॥ तस्मान्मार्जयते त्वेवं स्थाणुनैतत्परस्परम् ॥ ८७ ॥ रुद्रभक्त्या च संतिष्ठेन्मालिन्यं मार्जयेत्ततः ॥ भक्तिर्देवस्य तिष्ठेन्न मालिन्यं मार्जतः सदा ॥ ८८ ॥ गडुकान्पूरयेत्पश्चान्निर्मलेन जलेन वै ॥ गडुकास्तु समाः सर्वे सर्वे च शुभदर्शनाः ॥ ८९ ॥ निर्व्रणाः सौम्यरूपाश्च सर्वे चोदकपूरिताः ॥ वस्त्रपूतजलैः पूर्णा गन्धधूपैश्च वासिताः ॥९०॥ क्षालिताः पूरिता नीताः षडक्षरजपेन च ॥ गडुकाष्टशतं कुर्यादथवाप्यष्टविंशतिः ॥ ९१ ॥ अष्टादशापि चतुरस्ततो न्यूनं न कारयेत् ॥ पयो दधि घृतं चैव क्षौद्रमिक्षुरसं तथा ॥ ९२ ॥ एवं सर्वं च तद्द्रव्यं वामतः संन्यसेद्भवात् ॥ ततो बहिर्विनिष्क्रम्य पूजयेत्प्रतिहारकान् ॥९३॥सर्वेषां वाचका मन्त्राः कथ्यंतेऽतः परं क्रमात् ॥९४॥ ॐगं गणपतये नमः ॥ ॐक्षां क्षेत्रपालाय नमः ॥ ॐगं गुरुभ्यो नमः ॥ इति आकाशे ॥ ॐकौं कुलदेव्यै नमः ॥ ॐ नंदिने नमः॥ ॐमहाकालाय नमः ॥ ॐधात्रे विधात्रै नमः ॥ ततः प्रविश्य लिंगाच्च किञ्चिद्दक्षिणतः शुचिः ॥ उदङ्मुखः क्षणं ध्यायेत्समकायासनस्थितः॥९५॥दर्भादिभिः परिवृतं मध्यपद्मार्कमंडलम् ॥ सोममण्डलमध्यस्थं ध्यायेद्वै वह्निमंडलम्॥ ॥९६॥तन्मध्ये विश्वरूपं च वा[2]माद्यष्टादिशक्तिकम्॥पंचवक्त्रं दशभुजं त्रिनेत्रं चंद्रभूषितम्॥९७॥वामांकगिरिजं देवं ध्यायेत्सिद्धैः स्तुतं मुहुः॥ततः पूर्वं प्रदद्याच्च पाद्यार्घं शंभवे नृप ॥९८॥ पानीयमक्षता दर्भा गंधपुष्पं ससर्पिषम् ॥ क्षीरं दधि मधु पुनर्नवांगोऽर्घः प्रकीर्तितः ॥९९॥ ततः श्रद्धार्द्रचित्तस्य स्नानं लिंगस्य चाचरेत् ॥ गृहीत्वा गँ[3]डुकं पूर्वं मलस्नानं समाचरेत् ॥ १०० ॥ अर्द्धेन स्नापयेत्पूर्वं कुर्याच्च मलघर्षणम् ॥ सर्वेण स्नापयेत्पश्चात्पूजये

---

[1] धौतरक्तम्—इ० पा० । [2] उमाद्यष्टादिशक्तिकम्—इ० पा० । [3] गुडकान्—इ० पा० ।

त्स्नापयेत्ततः ॥ १०१ ॥ प्रणम्य च ततो भक्त्या स्नापयेन्मूलमंत्रतः ॥ ॐहूं विश्वमूर्तये शिवाय नम ॥ इति द्वादशाक्षरो मूलमंत्रः ॥ १०२ ॥ वारिक्षीरदधिक्षौद्रघृतेनेक्षुरसेन च ॥ स्नापयेन्मूलमन्त्रेण जलधूपार्चनात्पृथक् ॥ १०३ ॥ गड्डुकैः स्नापयेत्सर्वैः स्नातं गन्धैर्विरूक्षयेत् ॥ १०४ ॥ विरूक्षितं ततः स्नाप्य श्रीखण्डेन विलेपयेत् ॥ पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्विधिना येन तच्छृणु ॥ १०५ ॥ आग्नेयपादे ॥ ॐधर्माय नमः ॥ नैर्ऋतके ॥ ॐज्ञानाय नमः ॥ वायव्ये ॥ ॐवैराग्याय नमः ॥ ईशानपादे ॥ ॐऐश्वर्याय नमः ॥ पूर्वपादे ॥ ॐअधर्माय नमः ॥ दक्षिणे ॥ ॐअज्ञानाय नमः ॥ पश्चिमे ॥ ॐअवैराग्याय नमः ॥ उत्तरे ॥ ॐअनैश्वर्याय नमः ॥ ॐअनन्ताय नमः ॥ ॐपद्माय नमः ॥ ॐअर्कमण्डलाय नमः ॥ ॐसोममण्डलाय नमः ॥ ॐवह्निमण्डलाय नमः ॥ ॐवामाज्येष्ठादिपंचमन्त्रशक्तिभ्यो नमः ॥ ॐपरमप्रकृत्यै देव्यै नमः ॥ ॐईशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातपञ्चवक्त्राय रुद्रसाध्यवस्वादित्यविश्वेदेवादिदेवविश्वरूपाय अण्डजस्वेदजोद्भिज्जजरायुजरूपस्थावरजङ्गममूर्तये परमेश्वराय ॐहूं विश्वमूर्तये शिवाय नमस्त्रिशूलधनुःखड्गकपालदण्डकुठारेभ्यः ॥ १०६ ॥ ततो जलाधारमुखे चण्डीश्वराय नमः ॥ एवं संपूज्य विधिवत्ततोऽर्घं संनिवेशयेत् ॥ १०७ ॥ पानीयमक्षताः पुष्पमेतैर्युक्तं फलोत्तमैः ॥ गृहाणार्घ्यं महादेव पूजासंपूर्तिहेतवे ॥ १०८ ॥ अर्घादनंतरं शक्तः पूजयेद्वसुपूजया ॥ धूपं दीपं च नैवेद्यं क्रमात्पश्चान्निवेदयेत् ॥ १०९ ॥ घण्टां च वादयेत्तत्र ततो नीराजनं चरेत् ॥ भ्रामयेद्देवदेवस्य शंखवादित्रनिःस्वनैः ॥ ११० ॥ नीराजनं च यः पश्येद्देवदेवस्य शूलिनः ॥ स मुच्येत्पातकैः सर्वैः किं पुनर्यः करिष्यति ॥ १११ ॥ नृत्यं गीतं च वाद्यं च अलीकमपि यश्चरेत् ॥ तस्य तुष्येदनंतं हि गीतवाद्यफलं यतः ॥ ११२ ॥ स्तोत्रैस्ततश्च संस्तूय दण्डवत्प्रणमेद्भुवि ॥ क्षमापयेच्च देवेशं सुकृतं कुकृतं क्षम ॥ ११३ ॥ य एवं यजते रुद्रमस्मिँल्लिंगे विशेषतः ॥ पितरं पितामहं चैव तथैव प्रपितामहम् ॥ ११४ ॥ सर्वात्पापात्समुत्तार्य रुद्रलोके वसेच्चिरम् ॥ एवं माहेश्वरो भूत्वा सदाचारव्रतस्थितः ॥ ११५ ॥ पशुपाशविमोक्षार्थं पूजयेत्तन्मना यदि ॥ य एवं यजते रुद्रं तेनैतत्तर्पितं जगत् ॥ ११६ ॥ किं त्वेतत्सफलं राजन्नाचारयो न लंघयेत् ॥ आचारात्फलते धर्मो ह्याचारात्स्वर्गमश्नुते ॥ ११७ ॥ आचाराल्लभते ह्यायुराचारो हंत्यलक्षणम् ॥ यज्ञदानतपांसीह पुरुषस्य न भूतये ॥ ११८ ॥ भवन्ति यः सदाचारं समुल्लंघ्य प्रवर्तते ॥ तस्य किञ्चित्समुद्देशं वक्ष्ये तं शृणु पार्थिव ॥ ११९ ॥ त्रिवर्गसाधने यत्नः कर्तव्यो गृहमेधिना ॥ तत्संसिद्धौ गृहस्थस्य सिद्धिरत्र परत्र च ॥ १२० ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थौ चापि चिन्तयेत् ॥ समुत्थाय

---

१ परमप्रीत्यै—इ०पा० ।

तथाचम्य दंतधावनपूर्वकम् ॥ १२१ ॥ सन्ध्यामुपासीत बुधः संशांतः प्रयतः शुचिः ॥ पूर्वां सन्ध्यां सनक्षत्रां पश्चिमां सदिवाकराम् ॥ १२२ ॥ उपासीत यथान्यायं नैनां जह्यादनापदि ॥ वर्जयेदनृतं चासत्प्रलापं परुषं तथा ॥ १२३ ॥ असत्सेवां ह्यसद्वादं ह्यसच्छास्त्रं च पार्थिव ॥ आदर्शदर्शनं दंतधावनं केशसाधनम् ॥ १२४ ॥ देवार्चनं च पूर्वाह्णे कार्याण्याहुर्महर्षयः ॥ पालाशमासनं चैव पादुके दंतधावनम् ॥ वर्जयेदासनं चैव पदा नाकर्षयेद्बुधः ॥ १२५ ॥ जलमग्निं च निनयेद्युगपन्न विचक्षणः ॥ १२६ ॥ पादौ प्रसारयेन्नैव गुरुदेवाग्निसंमुखौ ॥ चतुष्पथं चैत्यतरुं देवागारं तथा यतिम्[1] ॥ १२७ ॥ विद्याधिकं गुरुं वृद्धं कुर्यादेतान्प्रदक्षिणान् ॥ १२८ ॥ आहारनीहारविहारयोगाः सुसंवृता धर्मविदानुकार्याः ॥ वाग्बुद्धिवीर्याणि तपस्तथैव वार्तायुषी गुप्ततमे च कार्ये ॥१२९॥ उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुखः ॥ दक्षिणाभिमुखो रात्रौ ह्येवमायुर्न रिष्यते ॥ १३० ॥ प्रत्यग्निं प्रति सूर्यं च प्रति गां व्रतिनं प्रति ॥ प्रति सोमोदकं सन्ध्यां प्रज्ञा नश्यति मेहतः ॥ ॥ १३१ ॥ भोजने शयने स्थाने उत्सर्गे मलमूत्रयोः ॥ रथ्याचंक्रमणे चार्द्रपञ्चकश्चाचमेत्सदा ॥ १३२ ॥ न नद्यां मेहनं कुर्यान्न श्मशाने न भस्मनि ॥ न गोमये न कृष्टे च नैवालूने न शाड्वले ॥ १३३ ॥ उद्धृताभिस्तथाद्भिस्तु शौचं कुर्याद्विचक्षणः ॥ अंतर्जलाद्देवकुलाद्वल्मीकान्मूषकस्थलात् ॥ १३४ ॥ अपविद्धापशौचाश्च वर्जयेत्पंच मृत्तिकाः ॥ गन्धलेपापहरणं शौचं कुर्यात्तथा बुधः ॥ १३५ ॥ नात्मानं ताडयेन्नैव दद्याद्दुःखेभ्य एव च ॥ उभाभ्यामपि पाणिभ्यां कण्डूयेन्नात्मनः शिरः ॥ १३६ ॥ रक्षेद्दारांस्त्यजेदीर्ष्यां तासु निष्कारणं बुधः ॥ सूर्यास्तं न विना काश्चित्क्रिया नैवाचरेत्तथा ॥ १३७ ॥ अद्रोहेणैव भूतानामल्पद्रोहेण वा पुनः ॥ शिवचित्तोर्जयेद्वित्तं न चातिकृपणो भवेत् ॥ १३८ ॥ नेर्ष्युः स्यान्न कृतघ्नः स्यान्न परद्रोहकर्मधीः ॥ न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलोऽनृजुः ॥ १३९ ॥ न च वागङ्गचपलो न चाशिष्टस्य गोचरः ॥ न शुष्कवादं कुर्वीत शुष्कवैरं तथैव च ॥ १४० ॥ उपायैः साधयेदर्थान्दण्डस्त्वगतिका गतिः ॥ भिन्नाशनं भिन्नशय्यां वर्जयेद्भिन्नभाजनम् ॥ १४१ ॥ अंतरेण न गच्छेत द्वयोर्ज्वलनलिंगयोः॥नाग्न्योर्न विप्रयोश्चैव न दंपत्योर्नृपोत्तम ॥ १४२ ॥ न सूर्यव्योमयोर्नैव हरस्य वृषभस्य च ॥ एतेषामंतरं कुर्वन्यतः पापमवाप्नुयात् ॥ १४३ ॥ नैकवस्त्रश्च भुंजीत नाग्नौ होममथाचरेत् ॥ न चार्चयेद्द्विजान्नैव कुर्याद्देवार्चनं बुधः ॥ १४४ ॥ खंडनं पेषणं मार्ष्टि जलसंशोधनं तथा ॥ रंधनं भोजनं स्वाप उत्थानं गमनं क्षुतम् ॥ १४५ ॥ कार्यारंभं समाप्तिं च वचः प्रोच्य तथा प्रियम् ॥ पिब

---

[1] पतिम्—इ० पा० ।

ञ्जिघ्रन्स्पृशञ्छृण्वन्विवक्षुर्मैथुनं तथा ॥ १४६ ॥ शुचित्वं च जपं स्थाणुं यः कुर्याद्दिंशतिं तथा ॥ माहेश्वरः स विज्ञेयः शेषोन्यो नामधारकः ॥
॥ १४७ ॥ स वै रुद्रमयो भूत्वा ततश्चांते शिवं व्रजेत् ॥ परस्त्रियं नाभिभाषेत्तथा संभाषयेद्यदि ॥ १४८ ॥ मातःस्वसरथो पुत्रि आर्येति च वदे
द्बुधः ॥ उच्छिष्टो नालभेत्किंचिन्न च सूर्यं विलोकयेत् ॥ १४९ ॥ नेन्दुं न तारकाश्चैव नादयेन्नात्मनः शिरः ॥ स्वस्रा दुहित्रा मात्रा वा नैकांतासन
माचरेत् ॥ १५० ॥ दुर्जयो हींद्रियग्रामो मुह्यते पंडितोऽपि सन् ॥ गुरुमभ्यागतं गेहे स्वयमुत्थाय यत्नतः ॥ १५१ ॥ आसनं कल्पयेत्तस्य कुर्या
त्पादाभिवंदनम् ॥ नोदक्छिराः स्वपेज्जातु न च प्रत्यक्छिरा बुधः ॥ १५२ ॥ [1]शिरस्यगस्त्यमाधाय [2]तथैव च पुरंदरम् ॥ उदक्यादर्शनं स्पर्शं वर्ज्यं
संभाषणं तथा॥१५३॥नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा मैथुनं वा समाचरेत्॥कृत्वा विभवतो देवमनुष्यर्षिसमर्चनाम्॥१५४॥पितॄणां च ततः शेषं भोक्तुं माहेश्व
रोऽर्हति॥वाग्यतः शुचिराचांतः प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा॥१५५॥अन्तर्जानुश्च तच्चित्तो भुञ्जीतान्नमकुत्सयन्॥ नोपघातं विना दोषान्न तस्योदाहरेद्बुधः
॥१५६॥ नग्नस्नानं न कुर्वीत न शयीत व्रजेत वा॥दुष्कृतं न गुरोर्ब्रूयात्क्रुद्धं चैनं प्रसादयेत् ॥१५७॥परिवादं न शृणुयादन्येषामपि जल्पताम् ॥ सदा चा
कर्णयेद्[3]धर्मांस्त्यक्त्वा कृत्यशतान्यपि ॥ १५८ ॥ नित्यं नित्यं हि संमार्ष्टि गेहदर्पणयोरिव ॥ शुक्लायां च चतुर्दश्यां नक्तभोजी सदा भवेत् ॥
॥ १५९ ॥ तिस्रो रात्रीर्न शक्तश्चेदेवं माहेश्वरो भवेत् ॥ संयावकृशरामांसं नात्मानमुपसाधयेत् ॥ १६० ॥ सायंप्रातश्च भोक्तव्यं कृत्वा ह्यतिथि
भोजनम् ॥ स्वप्नाध्ययनभोज्यानि संध्ययोश्च विवर्जयेत् ॥ १६१ ॥ भुंजानः संध्ययोर्मोहादसुरावसथो भवेत् ॥ स्नातो न धूनयेत्केशान्क्षुते निष्ठी
वितेऽध्वनि ॥ १६२ ॥ आलभेद्दक्षिणं कर्णं सर्वभूतानि क्षामयेत् ॥ न चापि नीलीवासाः स्यान्न विपर्य[4]स्तवस्त्रधृक् ॥ १६३ ॥ वर्ज्यं च मलिनं
वस्त्रं दशाभिश्च विवर्जितम् ॥ प्रक्षाल्य मुखहस्तौ च पादौ चाप्युपविश्य च ॥ १६४ ॥ अंतजानुस्त्रिराचामेद्द्विर्मुखं परिमार्जयेत् ॥ तोयेन स्पर्श
येत्खानि स्वमूर्धानं तथैव च ॥ १६५ ॥ आचम्य पुनराचम्य क्रियाः कुर्वीत सर्वशः ॥ क्षुते निष्ठीविते चैव दंतलग्ने तथैव च ॥ १६६ ॥ पतितानां च
संभाषे कुर्यादाचमनक्रियाम् ॥ अध्येतव्या त्रयी नित्यं भवितव्यं विपश्चिता ॥ १६७ ॥ धर्मतो धनमाहार्यं यष्टव्यं चापि यत्नतः ॥ हीनेभ्योपि
न युंजीत त्वंकारं कर्हिचिद्बुधः ॥ त्वंकारो वा वधो वापि गुरूणामुभयं समम् ॥ १६८ ॥ सत्यं वाच्यं नित्यमैत्रेण भाव्यं कार्यं त्याज्यं

---

[1] अगस्त्यशब्देनात्र दक्षिणदिशा ग्राह्या । एतेन–दक्षिणशिरा वा प्राचीशिरा वा शयीतेति तात्पर्यम् । [2] शयीत--इ०पा० । [3] वार्ताम्–इ० पा० । [4] विपर्यस्तवस्त्रधृक् न स्यात् । एतेन पूर्वमधोधृतं वस्त्रं तदेव पश्चादुत्तरीयं न कुर्यात्–इत्यर्थो निष्पद्यते ।

नित्यमायासकारि ॥ लोकेऽमुष्मिन्यद्दिनं स्यात्तथास्मिन्नात्मा योगे योजनीयो गभीरैः ॥१६९॥ तीर्थस्नानैः सोपवासैर्व्रतैश्च पात्रे दानैर्होमजप्यैश्च यज्ञैः ॥ भवार्चनैर्देवपूजाविशेषैरात्मा नित्यं शोधनीयो मलाक्तः ॥ १७० ॥ यत्रापि कुर्वतो नात्मा जुगुप्सामेति पार्थिव ॥ तत्कर्तव्यमसंगेन यन्न गोप्यं महाजने ॥ १७१ ॥ इति ते वै समुद्देशः कीर्तितः किंचिदेव च ॥ शेषः स्मृतिपुराणेभ्यस्त्वया श्रोतव्य एव च ॥ १७२ ॥ एवमाचरतो धर्मं महेशस्य गृहे सतः ॥ धर्मार्थकामसंप्राप्तौ परत्रेह च शोभनम् ॥ १७३ ॥ एवं नानाविधान्धर्मान्महाकालस्य फाल्गुन ॥ वदतो ध्वनिराकाशे सुमहानभ्यजायत ॥ १७४ ॥ यावत्पश्यंति ये तत्र समाजग्मुः शृणुष्व तान् ॥ ब्रह्मा विष्णुः स्वयं रुद्रो दे[1]वी रुद्रगणास्तथा ॥ १७५ ॥ इंद्रादयस्तथा देवा वसिष्ठाद्या मुनीश्वराः ॥ तुंबरुप्रवराश्चापि गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥ १७६ ॥ तान्महेशमुखान्सर्वान्महाकालो महामतिः ॥ अर्चयामास बहुधा भक्त्युद्रेकातिपूरितः ॥ १७७ ॥ ततो ब्रह्मादिभिर्देवैर्वरे रत्नमयासने ॥ उपविष्टोऽभिषिक्तश्च महीसागरसंगमे ॥ १७८ ॥ ततो देव्या समालिंग्य नीत्वोत्संगं स्वकं मुदा ॥ पुत्रत्वे कल्पितः पार्थ महाकालो महामतिः ॥ १७९ ॥ उक्तश्च यावद्ब्रह्माण्डमिदमास्ते शिवव्रत ॥ तावत्तिष्ठ शिवस्थाने शिववच्छिवभक्तितः ॥ १८० ॥ देवेन च वरो दत्तस्त्वल्लिंगं योऽर्चयिष्यति ॥ जितेन्द्रियः शुचिर्भूत्वा ऊर्ध्वं मल्लोकमेष्यति ॥ १८१ ॥ दर्शनं स्तवनं पूजा प्रणामश्च ततो जपः ॥ दानं चात्र कृतं लिंगे ममातितृप्तिकारणम् ॥ १८२ ॥ इत्युक्ते विस्मिता देवाः साधु साध्विति ते जगुः ॥ ब्रह्मविष्णुमुखाश्चैव महाकालं प्रतुष्टुवुः ॥ १८३ ॥ ततः सुरैः स्तूयमानो वंद्यमानश्च चारणैः ॥ नृत्यद्भिरप्सरोभिश्च गीतैर्गंधर्वजैः शुभैः ॥ १८४ ॥ कोटिकोटिगणैश्चैव स्तुवद्भिः सर्वतो वृतः ॥ १८५ ॥ महाकालो रुद्रभवनं गतो भवपुरस्सरः ॥ एवमेतन्महालिंगमुत्पन्नं कुरुनंदन ॥ १८६ ॥ कूपश्चापि सरः पुण्यं महाकालस्य सिद्धिदम् ॥ अत्र ये मनुजाः पार्थ लिंगस्याराधने रताः ॥ १८७ ॥ महाकालः समालिंग्य तांञ्छिवाय निवेदयेत् ॥ एतदत्यद्भुतं लिंगं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १८८ ॥ दृष्टं स्पृष्टं पूजितं च गतास्ते भवसद्म तत् एवमेतानि लिंगानि सप्त जातानि फाल्गुन ॥ १८९ ॥ ये शृण्वंति गृणंत्येतत्तेपि धन्या नरोत्तमाः ॥ १९० ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे श्रीमहाकालमाहात्म्ये महाकालकरंधमसंवादे शिवपूजनविधिनित्यकर्तव्यधर्मनिरूपणपूर्वकमहाकालशिवलोकप्राप्तिवर्णनंनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततो मया स्थापिते च

---

[1] वीररुद्रगणास्तथा—इ० पा० ।

स्थाने कालांतरेण ह ॥ चिंतितं हृदये भूयो द्विजानुग्रहकाम्यया ॥ १ ॥ वासुदेवविहीनं हि तीर्थमेतन्न रोचते ॥ असूर्यं हि जगद्यद्वत्स हि भूषणभूषणम् ॥२॥ यत्र नैव हरिः स्वामी तीर्थे गेहेऽथ मानसे ॥ शास्त्रे वा तदसत्सर्वं हासं तीर्थं न वायसम् ॥ ३ ॥ तस्मात्प्रसाद्य वरदं तीर्थेऽस्मिन्पुरुषोत्तमम् ॥ आनेष्ये कलया साक्षाद्विश्वानुग्रहकाम्यया ॥ ४ ॥ इति संचिंत्य कौरव्य ततोऽहं चात्र संस्थितः ॥ ज्ञानयोगेन योगींद्रं शतं वर्षाण्यतोषयम् ॥ ५ ॥ अष्टाक्षरं जपन्मंत्रं संनिगृह्येंद्रियाणि च ॥ वासुदेवमयो भूत्वा सर्वभूतकृपापरः ॥ ६ ॥ एवं मयाराध्यमानो गरुडं हरिरास्थितः ॥ गणकोटिपरिवृतः प्रत्यक्षः समजायत ॥ ७ ॥ तमहं प्रांजलिर्भूत्वा दत्त्वार्घ्यं विधिवद्धरेः ॥ प्रत्यवोचं प्रणम्याथ प्रबद्धकरसंपुटः ॥ ८ ॥ श्वेतद्वीपे पुरा दृष्टं मया रूपं तव प्रभो ॥ अजं सनातनं विष्णो नरनारायणात्मकम् ॥ ९ ॥ तद्रूपस्य कलामेकां स्थापयात्र जनार्दन ॥ यदि तुष्टोऽसि मे विष्णो तदिदं क्रियतां त्वया ॥ १० ॥ एवं मया प्रार्थितोऽथ प्रोवाच गरुडध्वजः ॥ एवमस्तु ब्रह्मपुत्र यत्त्वयाभीप्सितं हृदि ॥ ११ ॥ तत्तथा भविता सर्वमप्यत्रस्थं सदैव हि ॥ एवमुक्त्वा गते विष्णौ निवेश्य स्वकलां प्रभो ॥ १२ ॥ मया संस्थापितो विष्णुर्लोकानुग्रहकाम्यया ॥ यस्मात्त्वयं श्वेतद्वीपनिवास्यत्र हरिः स्थितः ॥ १३ ॥ वृद्धो विश्वस्य विश्वाख्यो वासुदेवस्ततः स्मृतः ॥ कार्तिके शुक्लपक्षे या भवत्येकादशी शुभा ॥ १४ ॥ स्नानं कृत्वा विधानेन तोयप्रस्रवणादिषु ॥ योर्चयेदच्युतं भक्त्या पंचोपचारपूजया ॥ १५ ॥ उपोष्य जागरं कुर्याद्गीतवाद्यं हरेः पुरः ॥ कथां वा वैष्णवीं कुर्याद्दंभक्रोधविवर्जितः ॥ १६ ॥ दानं दद्याद्यथाशक्त्या नियतो हृष्टमानसः ॥ अनेकभवसंभूतात्कल्मषादखिलादपि ॥ १७ ॥ मुच्यतेऽसौ न संदेहो यद्यपि ब्रह्मघातकः ॥ गारुडेन विमानेन वैकुंठं पदमाप्नुयात् ॥ १८ ॥ कुलानां तारयेत्पार्थ शतमेकोत्तरं नरः ॥ श्रद्धायुक्तं मुदा युक्तं सोत्साहं सस्पृहं तथा ॥ १९ ॥ अहंकारविहीनं च स्नानं धूपानुलेपनम् ॥ पुष्पनैवेद्यसंयुक्तमर्घदानसमन्वितम् ॥ २० ॥ यामेयामे महाभक्त्या कृतारार्तिकसंयुतम् ॥ चामराह्लादसंयुक्तं भेरीनादपुरस्कृतम् ॥ २१ ॥ पुराणश्रुतिसंपन्नं भक्तिनृत्यसमन्वितम् ॥ विनिद्रं क्षुत्तृषास्वादस्पृहाहीनं च भारत ॥ २२ ॥ तत्पादसौरभघ्राणसंयुतं विष्णुवल्लभम् ॥ सगीतं सार्चनकरं तत्क्षेत्रगमनान्वितम् ॥ २३ ॥ पायुरोधेन संयुक्तं ब्रह्मचर्यसमन्वितम् ॥ स्तुतिपाठेन संयुक्तं पादोदकविभूषितम् ॥ २४ ॥ सत्यान्वितं सत्ययोगसंयुतं पुण्यवार्तया ॥ पंचविंशतिभिर्युक्तं गुणैर्यो जागरं नरः ॥ एकादश्यां प्रकुर्वीत पुनर्न जायते भुवि ॥ २५ ॥ अत्र तीर्थवरे पूर्वमैतरेय इति द्विजः ॥ सिद्धिं प्राप्तो महाभागो वासुदेवप्रसा

---

२ सत्यं भवति केवलम्–इ० पा० ।

दतः ॥ २६ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ ऐतरेयः कस्य पुत्रो निवासः क्वास्य वा मुने ॥ कथं सिद्धिमगाद्धीमान्वासुदेवप्रसादतः ॥ २७ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अस्मिन्नेव मम स्थाने हारीतस्यान्वयेऽभवत् ॥ २८ ॥ मांडूकिरिति विप्राग्र्यो वेदवेदांगपारगः ॥ २९ ॥ तस्यासी
दितरा नाम भार्या[1] साध्वीगुणैर्युता ॥ तस्यामुत्पद्यत[2] सुतस्त्वैतरेय इति स्मृतः ॥ ३० ॥ स च बाल्यात्प्रभृत्येव प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम् ॥ जजाप
मंत्रं त्वनिशं द्वादशाक्षरसंज्ञितम् ॥ ३१ ॥ न शृणोति न वक्त्येव मनसापि च किंचन ॥ एवंप्रभावः सोऽभूच्च बाल्ये विप्रसुतस्तदा ॥ ३२ ॥
ततो मूकोऽयमित्येव नानोपायैः प्रबोधितः ॥ पित्रा यदा न कुरुते व्यवहाराय मानसम् ॥ ३३ ॥ ततो निश्चित्य मनसा जडोयमिति भारत ॥
अन्यां विवाहयामास दारान्पुत्रांस्तथादधे ॥ ३४ ॥ पिंगा[3]नाम च सा भार्या तस्याः पुत्राश्च जज्ञिरे ॥ चत्वारः कर्मकुशला वेदवेदांगवादिनः
॥ ३५ ॥ यज्ञेषु शांतिहोमेषु द्विजैः सर्वत्र पूजिताः ॥ ऐतरेयोपि नित्यं च त्रिकालं हरिमंदिरे ॥ ३६ ॥ जजाप परमं जाप्यं नान्यत्र कुरुते
श्रमम्॥ततो माता निरीक्ष्यैव सपत्नीतनयांस्तथा ॥ ३७ ॥ दार्यमाणेन मनसा तनयं वाक्यमब्रवीत् ॥ क्लेशायैव च जातोऽसि धिग्मे जन्म च
जीवितम् ॥३८॥ नार्यास्तस्या नृलोकेऽत्र वरैवाजन[4]निः स्फुटम् ॥ विमानिता या भर्त्रा स्यान्न पुत्रः स्याद्गुणैर्युतः ॥ ३९ ॥ पिंगेयं कृतपुण्या वै यस्याः
पुत्रा महागुणाः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञाः सर्वत्राभ्यर्चिता गुणैः ॥ ४० ॥ तदहं पुत्र दुर्भाग्या महीसागरसंगमे ॥ निमज्जिष्ये वरं मृत्युर्जीविते किं फलं
मम ॥ त्वमप्येवं महामौनी नन्द भक्तो हरेश्चिरम् ॥ ४१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इति मातुर्वचः श्रुत्वा प्रहसन्नैतरेयकः ॥ ४२ ॥ ध्यात्वा
मुहूर्तं धर्मज्ञो मातरं प्रणतोऽब्रवीत् ॥ मातर्मिथ्याभिभूता[5]सि अज्ञाने ज्ञानवत्यसि ॥ ४३ ॥ अशोच्ये शोचसि शुभे शोच्ये नैवाऽपि शोचसि ॥
देहस्यास्य कृते मिथ्यासंसारे किं विमुह्यसि ॥ ४४ ॥ मूर्खाचरितमेतद्धि मन्मातुरुचितं न हि ॥ अन्यत्संसारसारं च सारमन्यच्च मोहि
ताः ॥ ४५ ॥ प्रपश्यंति यथा रात्रौ खद्योतं दीपवत्स्थितम् ॥ यदिदं मन्यसे सारं शृणु तस्याप्यसारताम् ॥ ४६ ॥ एवंविधं हि मानुष्यमा
गर्भादिति कष्टदम् ॥ अस्थिपट्टतुलास्तम्भे स्नायुबन्धेन यंत्रिते ॥ ४७ ॥ रक्तमांसमदालिप्ते विण्मूत्रद्रव्यभाजने ॥ केशरोमतृणच्छन्ने सुवर्ण
त्वक्सुधूतके ॥ ४८ ॥ वदनैकमहाद्वारे षड्गवाक्षविभूषिते ॥ ओष्ठद्वयकपाटे च तथा दंतार्गलान्विते ॥ ४९ ॥ नाडीस्वेदप्रवाहे च कालवक्त्रानल
स्थिते ॥ एवंविधे गृहे गेही जीवो नामास्ति शोभने ॥ ५० ॥ गुणत्रयमयी भार्या प्रकृतिस्तस्य तत्र च ॥ बोधाहंकारकामाश्च क्रोधलोभादयोऽपि

---

१ नारी—इ० पा० । २ अडभाव आर्षः । उदपद्यत—इति पठनीयम् । ३ विवाहिता च सा भार्या—इ० पा० । ४ अजननिः--अजननमेव वरम्--इत्यर्थः । ५ मिथ्या विमूढासि--इ०पा० ।

च ॥ ५१ ॥ अपत्यान्यस्य हा कष्टमेवं मूढः प्रवर्तते ॥ तस्य योयो यथा मोहस्तथा तं शृणु तत्त्वतः ॥ ५२ ॥ स्रोतांसि यस्य सततं प्रस्रवंति गिरे
रिव ॥ कफमूत्रादिकान्यस्य कृते देहस्य मुह्यति ॥ ५३ ॥ सर्वाशुचिनिधानस्य शरीरस्य न विद्यते ॥ शुचिरेकप्रदेशोऽपि विण्मूत्रस्य दृतेरिव ॥
॥ ५४ ॥ स्पृष्ट्वा स्वदेहस्रोतांसि मृत्तोयैः शोध्यते करः ॥ तथाप्यशुचिभांडस्य न विरज्यति किं नरः ॥ ५५ ॥ कायः सुगन्धतोयाद्यैर्यत्नेनापि
सुसंस्कृतः ॥ न जहाति स्वकं भावं श्वपुच्छमिव नामितम् ॥ ५६ ॥ स्वदेहाशुचिगंधेन न विरज्यति यो नरः ॥ विरागे कारणं तस्य किमन्यदु
पदिश्यते ॥ ५७ ॥ गन्धलेपापनोदार्थं शौचं देहस्य कीर्तितम् ॥ द्वयस्यापगमात्पश्चाद्भावशुद्ध्या विशुध्यति ॥ ५८ ॥ गंगातोयेन सर्वेण
मृद्भारैः पर्वतोपमैः ॥ आ मृत्योराचरञ्छौचं भावदुष्टो न शुध्यति ॥ ५९ ॥ तीर्थस्नानैस्तपोभिर्वा दुष्टात्मा नैव शुध्यति ॥ स्वेदितः क्षालित
स्तीर्थे किं शुद्धिमधिगच्छति ॥ ६० ॥ अंतर्भावप्रदुष्टस्य विशतोऽपि हुताशनम् ॥ न स्वर्गो नापवर्गश्च देहनिर्दहनं परम् ॥ ६१ ॥ भावशुद्धिः
परं शौचं प्रमाणं सर्वकर्मसु ॥ अन्यथालिंग्यते कांता भावेन दुहिताऽन्यथा ॥ ६२ ॥ अन्यथैव स्तनं पुत्रश्चिंतयत्यन्यथा पतिः ॥ चित्तं विशो
धयेत्तस्मात्किमन्यैर्बाह्यशोधनैः ॥ ६३ ॥ भावतः संविशुद्धात्मा स्वर्गं मोक्षं च विंदति ॥ ज्ञानामलांभसा पुंसः सद्वैराग्यमृदा पुनः ॥ ६४ ॥
अविद्यारागविण्मूत्रलेपगंधविशोधनम् ॥ एवमेतच्छरीरं हि निसर्गादशुचि विदुः ॥ ६५ ॥ त्वङ्मात्रसारनिःसारं कदलीसारसंनिभम् ॥ ज्ञात्वैवं
दोषवद्देहं यः प्राज्ञः शिथिलीभवेत् ॥ ६६ ॥ स निष्क्रामति संसारे दृढग्राही स तिष्ठति ॥ एवमेतन्महाकष्टं जन्म दुःखं प्रकीर्तितम् ॥
॥ ६७ ॥ पुंसामज्ञातदोषेण नानाकर्मवशेन च ॥ यथा गिरिवराक्रांतः कश्चिद्दुःखेन तिष्ठति ॥ ६८ ॥ यथा जरायुणा देही दुःखं तिष्ठति
वेष्टितः ॥ पतितः सागरे यद्वद्दुःखमास्ते समाकुलः ॥ ६९ ॥ गर्भोदकेन सिक्तांगस्तथाऽऽस्ते व्याकुलः पुमान् ॥ लोहकुम्भे यथा
न्यस्तः पच्यते कश्चिदग्निना ॥ ७० ॥ गर्भकुम्भे तथा क्षिप्तः पच्यते जठराग्निना ॥ सूचीभिरग्निवर्णाभिर्विभिन्नस्य निरन्तरम् ॥ ७१ ॥ यद्दुःखं
जायते तस्य तद्गर्भेऽष्टगुणं भवेत् ॥ इत्येतद्गर्भदुःखं हि प्राणिनां परिकीर्तितम् ॥ ७२ ॥ चरस्थिराणां सर्वेषामात्मगर्भानुरूपतः ॥ तत्रस्थस्य च
सर्वेषां जन्मनां स्मरणं भवेत् ॥ ७३ ॥ मृतश्चाहं पुनर्जातो जातश्चाहं पुनर्मृतः ॥ नानायोनिसहस्राणि मया दृष्टान्य[1]नेकधा ॥ ७४ ॥ अधुना
जातमात्रोऽहं प्राप्तसंस्कार एव च ॥ ततः श्रेयः करिष्यामि येन गर्भो न संभवेत् ॥ ७५ ॥ अध्येष्यामि हरेर्ज्ञानं संसारविनिवर्तनम् ॥ एवं संचिं

---

[1] मया दृष्टानि जायता--इ० पा० ।

तयन्नास्ते मोक्षोपायं विचिन्तयन् ॥ ७६ ॥ गर्भात्कोटिगुणं दुःखं जायमानस्य जायते ॥ गर्भवासे स्मृतिर्यासीत्सा जातस्य प्रणश्यति ॥ ७७ ॥
स्पृष्टमात्रस्य बाह्येन वायुना मूढता भवेत् ॥ संमूढस्य स्मृतिभ्रंशः शीघ्रं संजायते पुनः ॥ ७८ ॥ स्मृतिभ्रंशात्ततस्तस्य पूर्वकर्मवशेन च ॥ रतिः
संजायते तूर्णं जंतोस्तत्रैव जन्मनि ॥ ७९ ॥ रक्तो मूढश्च लोकोयमकार्ये संप्रवर्तते ॥ तत्रात्मानं न जानाति न परं न च दैवतम् ॥ ८० ॥ न
शृणोति परं श्रेयः सति चक्षुषि नेक्षते ॥ समे पथि समैर्गच्छन्स्खलतीव पदेपदे ॥ ८१ ॥ सत्यां बुद्धौ न जानाति बोध्यमानो बुधैरपि ॥ संसारे
क्लिश्यते तेन रागमोहवशानुगः ॥ ८२ ॥ गर्भस्मृतेरभावेन शास्त्रमुक्तं महर्षिभिः ॥ तद्दुःखकथनार्थाय स्वर्गमोक्षप्रसाधकम् ॥ ८३ ॥ ये शास्त्र
ज्ञाने सत्यस्मिन्सर्वकर्मार्थसाधके ॥ न कुर्वंत्यात्मनः श्रेयस्तदत्र परमद्भुतम् ॥ ८४ ॥ अव्यक्तेन्द्रियवृत्तित्वाद्बाल्ये दुःखं महत्पुनः ॥ इच्छन्नपि न
शक्नोति वक्तुं कर्तुं च किञ्चन ॥ ८५ ॥ दंतोत्थाने महद्दुःखं मौलेन[1] व्याधिना तथा ॥ बालरोगैश्च विविधैः पीडा बालग्रहैरपि ॥ ८६ ॥ तृड्बुभु
क्षापरीतांगः क्वचित्तिष्ठति रारटन् ॥ विण्मूत्रभक्षणाद्यं च मोहाद्बालः समाचरेत् ॥ ८७ ॥ कौमारे कर्णवेधेन मातापित्रोर्विताडनैः ॥ अक्षराध्यय
नाद्यैश्च दुःखं स्याद्गुरुशासनात् ॥ ८८ ॥ प्रमत्तेंद्रियवृत्तैश्च कामरागप्रपीडनात् ॥ रागोद्वृत्तस्य सततं कुतः सौख्यं हि यौवने ॥ ८९ ॥ ईर्ष्यया सुम
हद्दुःखं मोहाद्रक्तस्य[2] जायते ॥ मत्तस्य कुपितस्यैव रागो दोषाय केवलम् ॥ ९० ॥ न रात्रौ विंदते निद्रा कामाग्निपरिखेदितः ॥ दिवापि हि कुतः
सौख्यम[3]र्थोपार्जनचिंतया ॥ ९१ ॥ नारीषु त्वनुभूतासु सर्वदोषाश्रयासु च ॥ विण्मूत्रोत्सर्गसदृशं सौख्यं मैथुनजं स्मृतम् ॥ ९२ ॥ सन्मानमपमा
नेन वियोगेनेष्टसंगमः ॥ यौवनं जरया ग्रस्तं क्व सौख्यमनुपद्रवम् ॥ ९३ ॥ वलीपलितकायेन शिथिलीकृतविग्रहः ॥ सर्वक्रियास्वशक्तश्च जरया
जर्जरीकृतः ॥ ९४ ॥ स्त्रीपुंसोर्यौवनं रूपं यदन्योन्याश्रयं पुरा ॥ तदेवं जरया ग्रस्तमुभयोरपि न प्रियम् ॥ ९५ ॥ जराभिभूतःपुरुषः पत्नीपुत्रादि
बांधवैः ॥ अशक्तत्वाद्दुराचारैर्भृत्यैश्च परिभूयते ॥ ९६ ॥ धर्ममर्थं च कामं च मोक्षं च नातुरो[4] यतः ॥ शक्तः साधयितुं तस्माद्युवा धर्मं समाचरेत् ॥
॥ ९७ ॥ वातपित्तकफादीनां वैषम्यं व्याधिरुच्यते ॥ वातादीनां समूहश्च देहोऽयं परिकीर्तितः ॥ ९८ ॥ तस्माद्व्याधिमयं ज्ञेयं शरीरमिदमा
त्मनः ॥ रोगैर्नानाविधैर्याति देहे दुःखान्यनेकशः ॥ ९९ ॥ तानि न स्वात्मवेद्यानि किमन्यत्कथयाम्यहम् ॥ एकोत्तरं मृत्युशतमस्मिन्देहे प्रति
ष्ठितम् ॥ १०० ॥ तत्रैकः कालसंयुक्तः शेषास्त्वागंतवः स्मृताः ॥ ये त्विहागंतवः प्रोक्तास्ते प्रशाम्यन्ति भेषजैः ॥ १०१ ॥ जपहोमप्रदानैश्च

---

[1] मौलव्याधिर्हि वैद्यकशास्त्रे प्रसिद्धः । [2] रक्तस्य संतापाद्दुःखम् । अथवा--रक्तस्य विषयासक्तस्य--इत्यर्थः । [3] मैथुनजं मतं ततः--इ० पा० । [4] आतुरः--वृद्धः--इत्यर्थः ।

कालमृत्युर्न शाम्यति ॥ विविधा व्याधयः शस्ताः सर्पाद्याः प्राणिनस्तथा ॥ १०२ ॥ विषाणि चाभिचाराश्च मृत्योर्द्वाराणि देहिनाम् ॥ पीडितं
सर्परोगाद्यैरपि धन्वंतरिः स्वयम् ॥ १०३ ॥ स्वस्थीकर्तुं न शक्नोति कालप्राप्तं हि देहिनम् ॥ नौषधं न तपो मंत्रा न मित्राणि न बांधवाः ॥
॥ १०४ ॥ शक्नुवंति परित्रातुं नरं कालेन पीडितम् ॥ रसायनतपोजप्यैर्योगसिद्धैर्महात्मभिः ॥ १०५ ॥ कालमृत्युरपि प्राज्ञैर्नीयते नापि संयुतैः ॥
नास्ति मृत्युसमं दुःखं नास्ति मृत्युसमं भयम् ॥ १०६ ॥ नास्ति मृत्युसमस्त्रासः सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ सद्भार्यापुत्रमित्राणि राज्यैश्वर्यसुखानि
च ॥ १०७ ॥ आबद्धानि स्नेहपाशैर्मृत्युः सर्वाणि कृंतति ॥ किं न पश्यसि मातस्त्वं सहस्रस्यापि मध्यतः ॥ १०८ ॥ जनाः शतायुषः पंच
भवंति न भवन्ति वा ॥ अशीतिका विपद्यन्ते केचित्सप्ततिका नराः ॥ १०९ ॥ परमायुः स्थिता षष्टिस्तदप्यस्ति न निष्ठितम् ॥ तस्य यावद्भवे
दायुर्देहिनः पूर्वकर्मभिः ॥ ११० ॥ तस्यार्धमायुषो रात्रिर्हरते मृत्युरूपिणी ॥ बालभावेन मोहेन वार्धके जरया तथा ॥ १११ ॥ वर्षाणां विंशति
र्याति धर्मकामार्थवर्जितः ॥ आगन्तुकैर्भयैः पुंसां व्याधिशोकैरनेकधा ॥ ११२ ॥ ह्रियतेर्द्धं हि तत्रापि यच्छेषं तद्धि जीवितम् ॥ जीवितांते
च मरणं महाघोरमवाप्नुयात् ॥ ११३ ॥ जायते योनिकोटीषु मृतः कर्मवशात्पुनः ॥ देहभेदेन यः पुंसां वियोगः कर्मसंख्यया ॥ ११४ ॥ मरणं
तद्विनिर्दिष्टं न नाशः परमार्थतः ॥ महातमःप्रविष्टस्य च्छिद्यमानेषु मर्मसु ॥ ११५ ॥ यद्दुःखं मरणं जंतोर्न तस्येहोपमा क्वचित् ॥ हा तात
मातर्हा कांते क्रंदत्येवं सुदुःखितः ॥ ११६ ॥ मण्डूक इव सर्पेण गीर्यते मृत्युना जनः ॥ बांधवैः संपरित्यक्तः प्रियैश्च परिवारितः ॥ ११७ ॥
निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च मुखेन परिशुष्यता ॥ चतुरंतेषु खट्वायाः परिवर्तन्मुहुर्मुहुः ॥ ११८ ॥ संमूढः क्षिपतेत्यर्थं हस्तपादावितस्ततः ॥ खट्वातो
वांछते भूमिं भूमेः खट्वां पुनर्महीम् ॥ ११९ ॥ विवस्त्रो मुक्तलज्जश्च विष्ठानुलेपितः ॥ याचमानश्च सलिलं शुष्ककण्ठोष्ठतालुकः ॥ १२० ॥
चिंतयानः स्ववित्तानि कस्यैतानि मृते मयि ॥ पंचावटान्खनमानः कालपाशेन कर्षितः ॥ १२१ ॥ म्रियते पश्यतामेव गले घुर्घुररावकृत् ॥
जीवस्तृणजलूकेव देहाद्देहं विशेत्क्रमात् ॥ १२२ ॥ संप्राप्योत्तरमंशेन देहं त्यजति पूर्वकम् ॥ मरणात्प्रार्थना दुःखमधिकं हि विवेकिनः ॥ १२३ ॥
क्षणिकं मरणे दुःखमनंतं प्रार्थनाकृतम् ॥ ज्ञातं मयैतदधुना मृतो भवति यद्गुरुः ॥ १२४ ॥ न परः प्रार्थयेद्भूयस्तृष्णा लाघवकारणम् ॥ आदौ
दुःखं तथा मध्ये ह्यन्त्ये दुःखं च दारुणम् ॥ १२५ ॥ निसर्गात्सर्वभूतानामिति दुःखपरंपरा ॥ क्षुधा च सर्वरोगाणां व्याधिः श्रेष्ठतमः स्मृतः ॥
॥ १२६ ॥ स चान्नौषधिलेपेन क्षणमात्रं प्रशाम्यति ॥ क्षुद्व्याधेर्वेदना तीव्रा निःशेषबलकृन्तनी ॥ १२७ ॥ तयाभिभूतो म्रियते यथान्यैर्व्याधि

भिर्न्नरः ॥ राज्ञोऽभिमानमात्रं हि ममैव विद्यते गृहे ॥ १२८ ॥ सर्वमाभरणं भारं सर्वमालेपनं मम ॥ सर्वं प्रलापितं गीतं नित्यमुन्मत्तचेष्टितम् ॥
॥ १२९ ॥ इत्येवं राज्यसंभोगैः कुतः सौख्यं विचारतः ॥ नृपाणां व्यग्रचित्तानामन्योन्यविजिगीषया ॥ १३० ॥ प्रायेण श्रीमदालेपान्नहुषाद्या
महानृपाः ॥ स्वर्गं प्राप्यापि पतिताः कः श्रियो विंदते सुखम् ॥ १३१ ॥ उपर्युपरि देवानामन्योन्यातिशये स्थितम् ॥ नरैः पुण्यफलं स्वर्गे
मूलच्छेदेन भुज्यते ॥ १३२ ॥ न चान्यत्क्रियते कर्म सोऽत्र दोषः सुदारुणः ॥ छिन्नमूलतरुर्यद्वद्वशः पतते क्षितौ ॥ १३३ ॥ पुण्यमूलक्षये
तद्वत्पातयंति दिवौकसः ॥ इति स्वर्गेपि देवानां नास्ति सौख्यं विचारतः ॥ १३४ ॥ तथा नारकिणां दुःखं प्रसिद्धं किं च वर्ण्यते ॥ स्थावरेष्वपि
दुःखानि दावाग्निहिमशोषणम् ॥ १३५ ॥ कुठारैश्छेदनं तीव्रं वल्कलानां च तक्षणम् ॥ पर्णशाखाफलानां च पातनं चंडवायुना ॥ १३६ ॥
अपमर्दश्च सततं गजैर्वन्यैश्च देहिभिः ॥ तृड्बुभुक्षा च सर्पाणां क्रोधो दुःखं च दारुणम् ॥ १३७ ॥ दुष्टानां घातनं लोके पाशेन च निबन्धनम् ॥
एवं सरीसृपाणां च दुःखं मातर्मुहुर्मुहुः ॥ १३८ ॥ अकस्माज्जन्ममरणं कीटादीनां तथाविधम् ॥ वर्षाशीतातपैर्दुःखं सुकष्टं मृगपक्षिणाम् ॥ १३९ ॥
क्षुत्तृट्क्लेशेन महता संत्रस्ताश्च सदा मृगाः ॥ पशुनागनिकायानां शृणु दुःखानि यानि च ॥ १४० ॥ क्षुत्तृट्छीतादिदमनं वधबन्धनताडनम् ॥ नासाप्रवेधनं त्रासः प्रतोदांकुशताडनम् ॥ १४१ ॥ वेणुकुन्तादिनिगडमुद्गरांऽकुशताडनम् ॥ भारोद्वहनसंक्लेशं शिक्षायुद्धादिपीडनम् ॥
॥ १४२ ॥ आत्मयूथवियोगश्च वने च नयनादिकम् ॥ दुर्भिक्षं दुर्भगत्वं च मूर्खत्वं च दरिद्रता ॥ १४३ ॥ अधरोत्तरभावश्च मरणं राष्ट्रविभ्रमः ॥ अन्योन्याभिभवाद्दुःखमन्योन्यातिशयात्पुनः ॥ १४४ ॥ अनित्यता प्रभावाणामुच्छ्रयाणां च पातनम् ॥ इत्येवमादिभिर्दुःखैर्यस्माद्व्याप्तं चराचरम् ॥ १४५ ॥ निरयादिमनुष्यांतं तस्मात्सर्वं त्यजेद्बुधः ॥ स्कन्धात्स्कन्धं नयेद्भारं विश्रामं मन्यतेन्यथा ॥ १४६ ॥ तद्वत्सर्वमिदं
लोके दुःखं दुःखेन शाम्यति ॥ एवमेतज्जगत्सर्वमन्योन्यातिशयोच्छ्रितम् ॥ १४७ ॥ दुःखैराकुलितं ज्ञात्वा निर्वेदं परमा[2]प्नुयात् ॥ निर्वेदाच्च
विरागः स्याद्विरागाज्ज्ञानसंभवः ॥ १४८ ॥ ज्ञानेन तं परं ज्ञात्वा विष्णुं मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ नाहमेतादृशे लोके रमेयं जननि क्वचित् ॥ १४९ ॥
राजहंसो यथा शुद्धः काकामेध्यप्रदर्शकः ॥ शृणु मातर्यत्र संस्थो रमेयं निरुपद्रवः ॥ १५० ॥ अविच्छायनमत्युग्रं नानाकर्मातिशाखिनम् ॥
संकल्पदंशमकरं शोकहर्षहिमातपम् ॥ १५१ ॥ मोहांधकारतिमिरं लोभव्यालसरीसृपम् ॥ विषयानन्यथाध्वानं कामक्रोधविमोक्षकम् ॥ १५२ ॥

---

१ वृत्तम्--इ०पा० ।   २ आव्रजेत्--इ० पा० ।

तदतीत्य महादुर्गं प्रविष्टोऽस्मि महद्वनम् ॥ न तत्प्रविश्य शोचंति न प्रदुष्यंति[1] तद्विदः ॥ १५३ ॥ न च बिभ्यति केषांचिन्नास्य बिभ्यति
केचन ॥ १५४ ॥ तस्मिन्वने सप्तमहाद्रुमास्तु सप्तैव नद्यश्च फलानि सप्त ॥ सप्ताश्रमाः सप्त समाधयश्च दीक्षाश्च सप्तैतदरण्यरूपम् ॥ १५५ ॥
पंचवर्णानि दिव्यानि चतुर्वर्णानि कानिचित् ॥ त्रिद्विवर्णैकवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च ॥ १५६ ॥ सृजंतः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तद्व
नम् ॥ १५७ ॥ सप्त स्त्रियस्तत्र वसंति सत्यस्त्ववाङ्मुख्यो भानुमतो भवंति ॥ ऊर्ध्वं रसानाददते प्रजाभ्यः सर्वाश्च तास्तत्त्वतः कोपि वेद ॥१५८॥
सप्तैव गिरयश्चात्र धृतं यैर्भुवनत्रयम् ॥ नद्यश्च सरितः सप्त ब्रह्मवारिवहाः सदा ॥ १५९ ॥ तेजश्चाभयदानत्वमद्रोहः कौशलं तथा ॥ अचापल्यम
थाक्रोधः प्रियवादश्च सप्तमः ॥ १६० ॥ इत्येते गिरयो ज्ञेयास्तस्मिन्विद्यावने स्थिताः ॥ दृढनिश्चयस्तथा भासा समता निग्रहो गुणः ॥ १६१ ॥
निर्ममत्वं तपश्चात्र सन्तोषः सप्तमो ह्रदः ॥ भगवद्गुणविज्ञानाद्भक्तिः स्यात्प्रथमा नदी ॥ १६२ ॥ पुष्पादिपूजा द्वितीया तृतीया च प्रदक्षिणा ॥
चतुर्थी स्तुतिवाग्रूपा पञ्चमी ईश्वरार्पणा ॥ १६३ ॥ षष्ठी ब्रह्मैकता प्रोक्ता सप्तमी सिद्धिरेव च ॥ सप्त नद्योऽत्र कथिता ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ १६४ ॥
ब्रह्मा धर्मो यमश्चाग्निरिंद्रो वरुण एव च ॥ १६५ ॥ धनदश्च ध्रुवादीनां सप्तकानर्चयंत्यमी ॥ नदीनां संगमस्तत्र वैकुंठसमुपह्वरे[2] ॥ १६६ ॥
आत्मतृप्ता यतो यांति शांता दांताः परात्परम् ॥ केचिद्द्रुमाः स्त्रियः केचित्केचित्तत्त्वविदोऽपरे ॥ १६७ ॥ सरितः केचिदाहुः स्म सप्तैव ज्ञान
वित्तमाः ॥ अनपेतव्रतकामोऽत्र ब्रह्मचर्यं चरामि च ॥ १६८ ॥ ब्रह्मैव समिधस्तत्र ब्रह्माग्निर्ब्रह्म संस्तरः ॥ आपो ब्रह्म गुरुर्ब्रह्म ब्रह्मचर्यमिदं मम
॥ १६९ ॥ एतदेवेदृशं सूक्ष्मं ब्रह्मचर्यं विदुर्बुधाः ॥ गुरुं च शृणु मे मातर्यो मे विद्याप्रदोऽभवत् ॥ १७० ॥ एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शा
स्ता हृद्येव तिष्ठन्पुरुषं प्रशास्ति ॥ तेनाभियुक्तः प्रणवादिवोदकं यथा नियुक्तोस्मि तथाचरामि ॥ १७१ ॥ एको गुरुर्नास्ति तथा द्वितीयो
हृदि स्थितस्तमहं नु ब्रवीमि ॥ यं चावमान्यैव गुरुं मुकुन्दं पराभूता दानवाः सर्व एव ॥ १७२ ॥ एको बंधुर्नास्ति ततो द्वितीयो हृदि स्थितं त
महमनुब्रवीमि ॥ तेनानुशिष्टा बांधवा बंधुमंतः सप्तर्षयः सप्त दिवि प्रभांति ॥ १७३ ॥ ब्रह्मचर्यं च संसेव्यं गार्हस्थ्य शृणु यादृशम् ॥ पत्नी प्रकृ
तिरूपा मे तच्चित्तो नास्मि कर्हिचित् ॥ १७४ ॥ मच्चित्ता सा सदा मातर्मम सर्वार्थसाधनी ॥ घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक्च श्रोत्रं च पंचमम्
॥ १७५ ॥ मनो बुद्धिश्च सप्तैते दीप्यंते पावका मम ॥ गंधो रसश्च रूपं च शब्दः स्पर्शश्च पंचमम् ॥ १७६ ॥ मंतव्यमथ बोद्धव्यं सप्तैताः

---

[1] प्रहृष्यन्ति--इ०पा० । [2] वैकुण्ठसमुपह्वरे—वैकुण्ठस्य मध्यत्वं नदीनां च तत्रैव संगमः—वैकुण्ठसंनिकटवर्तिप्रदेशे—इत्यर्थः ।

समिधो मम ॥ हुतं नारायणध्यानाद्भुंक्ते नारायणः स्वयम् ॥ १७७ ॥ एवंविधेन यज्ञेन यजाम्यस्मि[1] तमीश्वरम् ॥ अकामयानस्य च सर्वकामो
भवद्विषाणस्य च सर्वदोषः ॥ १७८ ॥ न मे स्वभावेषु भवंति लेपास्तोयस्य बिंदोरिव पुष्करेषु ॥ नित्यस्य मे नैव भवंत्यनित्या निरीक्षमाण
स्य बहुस्वभावात् ॥ १७९ ॥ न सज्जते कर्मसु भोगजालं दिवीव सूर्यस्य मयूखजालम् ॥ १८० ॥ एवंविधेन पुत्रेण मा मातर्दुःखिनी भव ॥
तत्पदं त्वां च नेष्यामि न यत्क्रतुशतैरपि ॥ १८१ ॥ इति पुत्रवचः श्रुत्वा विस्मिता इतराभवत् ॥ चिंतयामास यद्येवं विद्वान्मम सुतो दृढम् ॥
॥ १८२ ॥ लोकेषु ख्यातिमायाति ततो मे स्याद्यशः परम् ॥ इत्यादि चिंतयंत्यां च रजन्यां भगवान्हरिः ॥ १८३ ॥ प्रहृष्टस्तस्य तैर्वाक्यै
र्विस्मितः प्रादुरास च ॥ मूर्तेः स्वयं विनिष्क्रम्य शंखचक्रगदाधरः ॥ १८४ ॥ जगदुद्भासयन्भासा सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ ततो निष्पत्य धरणीं
हृष्टरोमाश्रुगद्गदः ॥ १८५ ॥ मूर्ध्नि बद्धांजलिं धीमानैतरेयोऽथ तुष्टुवे ॥ १८६ ॥ नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय धीमहि ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धाय नमः
संकर्षणाय च ॥ १८७ ॥ नमो विज्ञानमात्राय परमानंदमूर्तये ॥ आत्मारामाय शांताय निवृत्तद्वैतदृष्टये ॥ १८८ ॥ आत्मानंदानुभूत्यैव सम्य
क्त्यक्तोर्मये नमः ॥ हृषीकेशाय महते नमस्तेऽनंतशक्तये ॥ १८९ ॥ वचस्युपरते प्राप्यो य एको मनसा सह ॥ अनामरूपचिन्मात्रः सोऽव्यान्नः
सदसत्परः ॥१९०॥ यस्मिन्निदं यतश्चेदं तिष्ठत्यपैति जायते ॥ मृन्मयेष्विव मृज्जातिस्तस्मै ते ब्रह्मणे नमः ॥१९१॥ यं न स्पृशंति न विदुर्मनोबुद्धीं
द्रियासवः ॥ अंतर्बहिश्च विततं व्योमवत्प्रणतोऽस्म्यहम् ॥१९२॥ देहेंद्रियप्राणमनोधियोऽमी यदंशबद्धाः प्रचरंति कर्मसु ॥ नैवान्यदालोहमिव प्रतप्तं
स्थानेषु तद्दृष्टपदेन[2] एते ॥ १९३ ॥ चतुर्भिश्च त्रिभिर्द्वाभ्यामेकधा प्रणमामि तम् ॥ पूर्वापरापरयुगे शास्तारं परमीश्वरम् ॥ १९४ ॥ हित्वा गती
र्मोक्षकामा यं भजंति दशात्मकम् ॥ तं परं सत्यममलं त्वां वयं पर्युपास्महे ॥ १९५ ॥ ॐनमो भगवते महापुरुषाय महानुभावाय विभूतिपतये
सकलसात्वतपरिबृढनिकरकरकमलोत्पलकुड्मलोपलालितचरणारविंदयुगल परमपरमेष्ठिन्नमस्ते ॥ १९६ ॥ तवाग्निरास्यं वसुधांघ्रियुग्मं नभः
शिरश्चंद्ररवी च नेत्रे ॥ समस्तलोका जठरं भुजाश्च दिशश्चतस्रो भगवन्नमस्ते ॥ १९७ ॥ जन्मानि तावंति न संति देव निष्पीड्य सर्वाणि च

---

[1] अस्मि—अहम्।

[2] एतस्य तात्पर्यं नावगम्यते—तर्कितोऽयमर्थोऽनुमीयते—प्रतप्तं लोहं यथा वह्निरूपमेव भवति—न पृथक्तयावभासते—तथा—देहेंद्रियप्राणमनोधियः—त्वद्रूपा एव—भवन्ति। स्थानेषु तत्तद्भिन्नभिन्नाकारविशेषेषु—तद्दृष्टपदेन—'अयं देहः, इमानि इन्द्रियाणि, इमे प्राणाः, इदं मनः' इत्येवं पृथगाकाररूपेण न प्रतीयन्ते। किं तु सर्वं चैतन्यरूपमेवावभासते—इति तात्पर्यम्।

सर्वकालम् ॥ भूतानि यावंति मयात्र भीमे पीतानि[1] संसारमहासमुद्रे ॥ १९८ ॥ संपच्छिलानां हिमवन्महेंद्रकैलासमेर्वादिषु नैव तादृक् ॥
देहाननेकाननुगृह्णतो मे प्राप्तास्ति संपन्महती यथेश ॥ १९९ ॥ न संति ते देव भुवि प्रदेशा न येषु जातोऽस्मि तथा विनष्टः ॥ भूत्वा मया
येषु न जंतवश्च संभक्षितो वा न च भूतसंघैः ॥ २०० ॥ शोकाभिभूतस्य ममाश्रु देव यावत्प्रमाणं पतितं भवेषु ॥ तावत्प्रमाणं न जलं पयोदा
मुंचंति दिव्यैरपि वर्षलक्षैः॥ २०१ ॥ मन्ये धरित्रीपरमाणुसंख्यामुपैति पित्रोर्गणना न मह्यम् ॥ मित्राण्यमित्राण्यनुजीव्यबंधून्संख्यातुमीशोऽस्मि
न देवदेव ॥ २०२ ॥ त्वय्यर्पितं नाथ पुनः पुनर्मे मनः समाक्षिप्य सुदुर्द्धरारि ॥ कामो वशं क्रोधमुखैः सहायैः करोति किं तद्भगवन्करोमि ॥
॥ २०३ ॥ सोऽहं भृशार्तः करुणाकरस्त्वं संसारगर्ते पतितस्य[2] विष्णो ॥ महात्मनां संश्रयमभ्युपेतो नैवावसीदत्यपि दुर्गतोऽपि ॥ २०४ ॥
परायणं रोगवतो हि वैद्यो महाब्धिमग्नस्य च नौर्नरस्य ॥ बालस्य मातापितरौ सुघोरसंसारखिन्नस्य हरे त्वमेव ॥ २०५ ॥ प्रसीद सर्वेश्वर
सर्वभूत सर्वस्य हेतो परमार्थसार ॥ मामुद्धरास्माद्दुरुदुःखसंघात्संसारगर्तात्स्वपरिग्रहेण ॥ २०६ ॥ क्षुत्तृड्त्रिधातुभिरिमं मुहुरर्द्यमानं शीतोष्ण
वातसलिलैरितरेतराच्च ॥ कामाग्निनाच्युत रुषा च सुदुर्भरेण संपश्यतो मम उरुक्रम सीदतो हि ॥ २०७ ॥ भवंतु भद्राणि समस्तदोषाः प्रयांतु
नाशं जगतोऽखिलस्य ॥ मयाद्य भक्त्या परमेश्वरे प्रभौ स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २०८ ॥ ये भूतले ये दिवि चांतरिक्षे रसातले प्राणिगणाश्च
केचित् ॥ भवंतु ते सिद्धियुजो मयाद्य स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २०९ ॥ अज्ञानिनो ज्ञानविदो भवंतु प्रशान्तिभाजः सततोग्रचित्ताः ॥
मया च विश्वंभरणे ह्यनंते स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २१० ॥ शृण्वंति ये मे स्तुवतस्तथान्ये पश्यंति ये मामिदमीरयंतम् ॥ देवासुराद्या मनुजा
स्तिरश्चो भवंतु तेऽप्यच्युतयोगभाजः ॥ २११ ॥ ये चापि मूका विकलेंद्रियत्वात्पठंति[3] नो नैव विलोकयंति ॥ पश्वादयः कीटपिपीलिकाद्या भवंतु
तेऽप्यच्युतयोगभाजः ॥ २१२ ॥ नश्यंतु दुःखानि जगत्यपेतु लोभादिको दोषगणः प्रजाभ्यः ॥ यथात्मनि भ्रातरि चात्मजे वा तथा नरस्यास्तु
जनेपि भावः ॥ २१३ ॥ संसारवैद्येऽखिलदोषहानिविचक्षणे निर्वृतिहेतुभूते ॥ संसारबंधाः शिथिलीभवंतु हृदि स्थिते सर्वजनस्य विष्णौ ॥
॥ २१४ ॥ पापं प्रणाशं मम च प्रयातु यन्मानसं यच्च करोमि वाचा ॥ शारीरमप्याचरितं च यन्मे स्मृते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २१५ ॥
यथा हि वा वासुदेवेति प्रोक्ते संकीर्त्तने विष्णुभक्तस्य वापि ॥ स्मृते हरौ वापि प्रयाति पापं सत्येन मे नश्यतां तेन पापम् ॥ २१६ ॥

---

[1] तावन्ति–इ० पा० । [2] परमस्य--इ० पा० । [3] शृण्वन्ति–इ०पा० ।

मूढोऽयमल्पमतिरल्पविचेष्टितोऽयं क्लिष्टं मनोऽपि विषयैर्मयि न प्रसंगि ॥ इत्थं कृपां कुरु मयि प्रणतेऽखिलेश त्वां स्तोतुमंबुजभवोऽपि हि देव नेशः ॥ २१७ ॥ स त्वं प्रसीद भगवन्कुरु मय्यनाथे विष्णो कृपां परमकारुणिकः किल त्वम् ॥ संसारसागरनिमग्नमनंत दीनमुद्धर्तुमर्हसि हरे पुरुषोत्तमोसि[1] ॥ २१८ ॥ इत्थं स्तुतः स भगवानैतरेयेण भारत ॥ वासुदेवो विशालात्मा सानंदमिदमाह तम् ॥ २१९ ॥ वत्सैतरेय तुष्टोस्मि भक्त्यानेन स्तवेन ते ॥ वरं वृणुष्व मत्तस्त्वं दुर्लभं यदभीप्सितम् ॥ २२० ॥ ॥ ऐतरेय उवाच ॥ ॥ एष एव वरो नाथ मम नित्यमभीप्सितः ॥ मज्जतो घोरसंसारे कर्णधारो हरे भव ॥ २२१ ॥ ॥ [2]श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मुक्त एवासि संसाराद्यस्य ते भक्तिरीदृशी ॥ [3]ग्रहैर्महाग्रहैर्बद्धो नैव ते द्वित्रयोदशी[4] ॥ २२२ ॥ यश्च स्तोत्रेण सततं गुप्तक्षेत्रसमीहितम् ॥ स्तोष्यते वासुदेवं मां स पापक्षयमाप्स्यति ॥ २२३ ॥ यस्मादेतेन स्तोत्रेण पापं नाशमवाप्स्यति ॥ अघनाशनमित्येव तस्मात्ख्यातिमवाप्स्यति ॥ २२४ ॥ एकादश्यामुपोष्यैव ममाग्रे यः पठिष्यति ॥ स्तवमेनं स पूतात्मा मम लोकमवाप्स्यति ॥ २२५ ॥ सर्वेषामेव क्षेत्राणां गुप्तक्षेत्रं प्रियं यथा ॥ तथा सर्वस्तवानां च स्तवोयं सुप्रियो मम ॥ २२६ ॥ यानि चोद्दिश्य भूतानि जप्यतेऽसौ महात्मभिः ॥ तानि शांतिं भगं प्रज्ञां प्राप्स्यंति कृपया मम ॥ २२७ ॥ त्वं च वत्स श्रौत धर्मान्सम्यगाचर श्रद्धया ॥ न तैर्बंधं मयि न्यस्तैराप्स्यस्यनभिसंधितैः ॥ २२८ ॥ यज यज्ञैरवाप्यैव दारान्नन्दय मातरम् ॥ मयि ध्यानेन तीव्रेण मामवाप्स्यस्यसंशयम् ॥ २२९ ॥ बुद्धिर्मनोथ भूतानि बुद्धिकर्मेन्द्रियाणि च ॥ त्रयोदशग्रहैर्यैः स्युस्त्रयोदश महाग्रहाः ॥ २३० ॥ बोद्धव्यमथ मंतव्यमहंता शब्द एव च ॥ स्पर्शो रसो रूपगन्धौ वचनादानमेव च ॥ २३१ ॥ विहृत्युत्सर्ग आनंदस्त्रयोदश महाग्रहाः ॥ एतान्महाग्रहान्पुत्र शुद्धाञ्छुद्धैः स्वकैर्ग्रहैः ॥ २३२ ॥ गृहाण ध्यानयोगेन ममैवं मोक्षमाप्स्यसि ॥ एवं त्वं कर्मभिर्वीर नैष्कर्म्यं समवाप्स्यसि ॥ २३३ ॥ शुल्बं रसेन संविद्धं दक्षो हेम यथाश्नुते ॥ वर्णाश्रमाचारवता मयि संन्यस्तकर्मणा ॥ २३४ ॥ मदनुध्यानयुक्तेन मोक्षो नास्तीह दुर्लभः ॥ तस्मादेवं वर्तमानो नन्द व्रतपरायणः ॥ २३५ ॥ उद्धृत्य सप्तपुरुषाँल्लँयं मयि गमिष्यसि ॥ सांप्रतं प्रतिभास्यंति वेदश्चापठिता अपि ॥ २३६ ॥ ततस्त्वं

---

[1] पुरुषोत्तमोऽपि--इ० पा० । [2] श्रीवासुदेव उवाच—इ० पा० । [3] गृहैर्महागृहैर्बद्धः—इ० पा० । [4] अस्यार्थोऽग्रे "बुद्धिर्मनोथ भूतानि बुद्धिकर्मेंद्रियाणि च । त्रयोदश ग्रहैर्यैः स्युस्त्रयोदश महाग्रहाः । बोद्धव्यमथ मंतव्यमहंता शब्द एव च । स्पर्शो रसो रूपगंधौ वचनादानमेव च । विहृत्युत्सर्ग आनंदस्त्रयोदश महाग्रहाः ॥" इत्युक्तो बोद्धव्यः । एतेन—मनोबुद्धि—भूत—ज्ञानेन्द्रियकर्मेन्द्रियाणि मिलित्वा त्रयोदश । तत्र भूतानां सामान्येनैकत्वं विवक्षितमिति बोद्धव्यम् । विषयेषु तु भूतगुणानां पार्थक्येन वर्णनं ज्ञानेंद्रियानुसारेणैवेति न विवादः ।

कोटितीर्थे च यज्ञे वै हरिमेधसः ॥ याहि तत्र भविष्यं ते सर्वं मातुरभीप्सितम् ॥ २३७ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुर्मूर्तिमध्ये विवेश ह ॥ विलोक्य
मानो निमिषं मात्रा चैव सुतेन च ॥ २३८ ॥ ततो मूर्तिं नमस्कृत्य वासुदेवस्य विस्मितः ॥ ऐतरेयः स्वजननीं मुदितो वाक्यमब्रवीत् ॥ २३९ ॥
पुराहमभवं शूद्रो भीतः संसारदोषतः ॥ परिनिष्ठागतं धर्मं ब्राह्मणं शरणं गतः ॥ २४० ॥ स कृपालुर्मम प्राह मन्त्रं वै द्वादशाक्षरम् ॥ सदेमं जप
चेत्युक्त्वा तमहं जप्तवान्सदा ॥ २४१ ॥ तेन जाप्यप्रभावेन ममोत्पत्तिस्तवोदरात् ॥ जातस्मृतिर्विष्णुभक्तिः स्थितिरत्र च सर्वदा ॥ २४२ ॥
इदानीं च प्रयाम्येष यज्ञं तं हरिमेधसः ॥ त्वद्रूपं विष्णुप्रीत्यर्थं प्रणम्य त्वां प्रसादये ॥ २४३ ॥ ततो महीनगरकाख्ये कोटितीर्थतलस्थितम् ॥
यजन्तं संवृतं विप्रैः कोटिशस्तमुपागमत् ॥ २४४ ॥ गेहाय मातरं प्रोच्य स यज्ञे प्रोक्तवान्द्विजः ॥ नमस्तस्मै भगवते विष्णवेऽकुण्ठमेधसे ॥
॥ २४५ ॥ यन्मायामोहितधियो भ्रमामः कर्मसागरे ॥ इति श्लोकं महार्थं ते हरिमेधमुखा द्विजाः ॥ २४६ ॥ आकर्ण्यासनपूजाद्यैः पूजयामासु
रंग तम् ॥ ततो वेदार्थनैपुण्यैस्तेन ते तोषिता द्विजाः ॥ २४७ ॥ प्रददुर्दक्षिणां सर्वां हरिमेधाः सुतामपि ॥ द्रव्यं कन्यां च संगृह्य स्वगृहं समुपा
गमत् ॥ २४८ ॥ वन्दयित्वा स्वजननीं पुत्रानुत्पाद्य चामलान् ॥ इष्ट्वा यज्ञैरैतरेयो द्वादशीव्रततत्परः ॥ २४९ ॥ वासुदेवानुध्यानेन मोक्षं पश्चादु
पागतः ॥ एवंविधो वासुदेवः स्वयमत्रास्ति भारत ॥ २५० ॥ योर्चयेत्पूजयेत्स्तौति सर्वं तस्याक्षयं विदुः ॥ शिवधर्मेषु यत्प्रोक्तं फलं पूर्वं मया तव
॥ २५१ ॥ तादृशं लभते मर्त्यो वासुदेवप्रसादतः ॥ २५२ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे श्रीवृद्धवासुदेवमाहात्म्यवर्णन ऐतरेयब्राह्मणचरित्रवर्णनंनाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीनारद
उवाच ॥ ॥ ततोऽहं पार्थ भूयोऽपि जनानुग्रहकाम्यया ॥ प्रत्यक्षदेवं मार्तंडमत्रानेतुमियेष ह ॥ १ ॥ सर्वेषां प्राणिनां यस्मादुडुपो भगवान्रविः ॥
इहामुत्र च कौंतेय विश्वोद्धारी रविर्मतः ॥ २ ॥ ये स्मरंति रविं भक्त्या कीर्तयंति च ये नराः ॥ पूजयंति च ये नित्यं कृतार्थास्ते न संशयः ॥३॥
सूर्यभक्तिपरा ये च नित्यं तद्गतमानसाः ॥ ये स्मरंति सदा सूर्यं न ते दुःखस्य भाजिनः ॥ ४ ॥ भवनानि मनोज्ञानि विविधाभरणाः स्त्रियः ॥
धनं चादृष्टपर्यंतं सूर्यपूजाविधेः फलम् ॥ ५ ॥ दुर्लभा भक्तिः सूर्ये वा दुर्लभं तस्य चार्चनम् ॥ दानं च दुर्लभं तस्मै ततो होमश्च दुर्लभः ॥ ६ ॥
नमस्कारादिसंयुक्तं रविरित्यक्षरद्वयम् ॥ जिह्वाग्रे वर्तते यस्य सफलं तस्य जीवितम् ॥ ७ ॥ इत्यहं हृदि संचिंत्य माहात्म्यं रविजं महत् ॥ पूर्णं

---

१ अंग—इदं संबोधनम्। हे अर्जुन—इत्यर्थः। २ अत्रानयितुमैच्छत—इति पाठः।

वर्षशतं पार्थ रविं भक्त्या ह्यतोषयम् ॥ ८ ॥ जपेन सुविशुद्धेन च्छन्दसां वायुभोजनः ॥ ततः खाद्द्वितीयां मूर्तिं कृत्वा योगबलाद्विभुः ॥ ९ ॥
तेजसा दुर्दशो भास्वान्प्रत्यक्षः समजायत ॥ १० ॥ तमहं प्रांजलिर्भूत्वा नमस्कृत्य रविं प्रभुम् ॥ सामभिर्विविधैर्देवं पर्यतोषयमीश्वरम् ॥ ११ ॥
तुष्टो मामाह वरदो देवर्षे सुचिरं त्वया ॥ तपसाराधितोऽस्मीति वरं वृणु यथेप्सितम् ॥ १२ ॥ इत्युक्तोऽहं लोकनाथं प्रांजलिः प्रास्तुवं वचः ॥
यदि तुष्टो भवान्मह्यं यदि देयो वरो मम ॥ १३ ॥ ततस्ते कामरूपे[1] या कला नाथ प्रवर्तते ॥ राजवर्धनराज्ञा याऽऽराधिता च जनैः पुरा ॥ १४ ॥
तया च कलया भानो सदात्र स्थातुमर्हसि ॥ ततस्तथेति देवेन प्रोक्ते तुष्टेन भारत ॥ १५ ॥ अस्थापयमहं सूर्यं भट्टादित्याभिधानकम्[2] ॥ भट्टेन
स्थापितं यस्मान्मया तस्माद्द्विजर्गौ ॥ १६ ॥ ततः संपूज्य तं पुष्पैः कृतावेशमहं रविम् ॥ भक्त्युद्रेकाप्लुतांगोऽथ स्तुतिमेतामथाचरम् ॥ १७ ॥
सर्ववेदरहस्यैश्च नामभिश्च शताष्टभिः ॥ सप्तसप्तिरचिंत्यात्मा महाकारुणिकोत्तमः ॥ १८ ॥ संजीवनो जयो जीवो जीवनाथो जगत्पतिः ॥
कालाश्रयः कालकर्ता महायोगी महामतिः ॥ १९ ॥ भूतांतकरणो देवः कमलानन्दनन्दनः ॥ सहस्रपाच्च वरदो दिव्यकुण्डलमण्डितः ॥
॥ २० ॥ धर्मप्रियोचितात्मा च सविता वायुवाहनः ॥ आदित्योऽक्रोधनः सूर्यो रश्मिमाली विभावसुः ॥ २१ ॥ दिनकृद्दिनहृन्मौनी सुरथो
रथिनांवरः ॥ राज्ञीपतिः स्वर्णरेताः पूषा त्वष्टा दिवाकरः ॥ २२ ॥ आकाशतिलको धाता संविभागी मनोहरः ॥ प्राज्ञः प्रजापतिर्धन्यो विष्णुः
श्रीशो भिषग्वरः ॥ २३ ॥ आलोककृल्लोकनाथो लोकपालनमस्कृतः ॥ विदिताशयश्च सुनयो महात्मा भक्तवत्सलः ॥ २४ ॥ कीर्तिकीर्तिकरो
नित्यो रोचिष्णुः कल्मषापहः ॥ जितानन्दो महावीर्यो हंसः संहारकारकः ॥ २५ ॥ कृतकृत्यः सुसंगश्च बहुज्ञो वचसां पतिः ॥ विश्वपूज्यो
मृत्युहारी घृणी धर्मस्य कारणम् ॥ २६ ॥ प्रणतार्तिहरोऽरोग आयुष्मान्सुखदः सुखी ॥ मङ्गलं पुण्डरीकाक्षो व्रती व्रतफलप्रदः ॥ २७ ॥ शुचिः
पूर्णो मोक्षमार्गदाता भोक्ता महेश्वरः ॥ धन्वंतरिः प्रियाभाषी धनुर्वेदविदेकराट् ॥ २८ ॥ जगत्पिता धूमकेतुर्विधूतो ध्वांतहा गुरुः ॥
गोपतिश्च कृतातिथ्यः शुभाचारः शुचिप्रियः ॥ २९ ॥ सामप्रियो लोकबन्धुर्नैकरूपो युगादिकृत् ॥ धर्मसेतुर्लोकसाक्षी खेटकः सर्वदः
प्रभुः ॥ ३० ॥ मयैवं संस्तुतो भानुर्नाम्नामष्टशतेन च ॥ तुष्यतां सर्वलोकानां सर्वलोकप्रियो विभुः ॥ ३१ ॥ इत्येवं संस्तवात्प्रीतो भास्करो
मामवोचत ॥ सदात्र कलया स्थास्ये देवर्षे त्वत्प्रियेप्सया ॥ ३२ ॥ यो मामत्र महाभक्त्या भट्टादित्यं[3] प्रपूजयेत् ॥ सहस्रशः का

---

[1] कामरूपे—देशे। [2] पट्टादित्याभिधानकम्—इ०, भद्रादित्याभिधानकम—इ० च पा०। [3] पट्टादित्यम्—इ० पा०।

मरूपे संपूज्याप्नोति तत्फलम् ॥ ३३ ॥ मामुद्दिश्य च यो विप्रः स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ दास्यतेऽत्राक्षयं तच्च ग्रहीष्ये करजं यथा ॥ ३४ ॥ रक्तोत्पलैश्च कह्लारैः केसरैः करवीरकैः ॥ शतत्रयैर्महापद्मै रविवारेण मानवः ॥ ३५ ॥ सप्तम्यामथ षष्ठ्यां वा येऽर्चयिष्यंति मामिह ॥ यान्यान्प्रार्थयते कामांस्तांस्तान्प्राप्स्यति निश्चितम् ॥ ३६ ॥ दर्शनान्मम भक्त्या च नाशो व्याधिदरिद्रयोः ॥ प्रणामात्स्वर्गमाप्नोति श्रुत्वा मोक्षं च नित्यशः ॥ ३७ ॥ अभक्तिं यश्च कर्ता मे स गच्छेन्निश्चितं क्षयम् ॥ अष्टोत्तरशतं नाम ममाग्रे यत्त्वयेरितम् ॥ ३८ ॥ त्रिकालमेककालं वा पठतः शृणु यत्फलम् ॥ कीर्तिमान्सुभगो विद्वान्सुसुखी प्रियदर्शनः ॥ ३९ ॥ भवेद्वर्षशतायुश्च सर्वरोगविवर्जितः ॥ यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं पठेद्वा प्रयतः शुचिः ॥ ४० ॥ अक्षयं स्वल्पमप्यन्नं भवेत्तस्योपसाधितम् ॥ विजयी च भवेन्नित्यं तथा जातिस्मरो भवेत् ॥ ४१ ॥ तस्मादेतत्त्वया[1] जाप्यं परं स्वस्त्ययनं महत् ॥ तथा ममाग्रे कुंडं च कुरु स्नानार्थमुत्तमम् ॥ ४२ ॥ कामरूपकला यत्र तत्र कुंडं वने भवेत् ॥ एवं दत्त्वा वरान्भानुस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ४३ ॥ ततो भास्करवाक्येन सिद्धेशस्य च सव्यतः ॥ वनमध्ये मया कुंडं कृतं दर्भशलाकया ॥ ४४ ॥ कामरूपभवं कुंडं वृक्षास्ते चापि[2] भारत ॥ संलीनास्तन्महाश्चर्यं ममाजायत चेतसि ॥ ४५ ॥ माघमासस्य शुक्लायां सप्तम्यां स्त्री नरोऽपि वा ॥ स्नानं कुंडे शुभं कृत्वा भट्टादित्यं[3] प्रपश्यति ॥ ४६ ॥ तस्यानंतं भवेत्पुण्यं रथं यश्च प्रपूजयेत् ॥ रथयात्रां च कुरुते यस्मिन्यस्मिन्नसौ पथि ॥ ४७ ॥ ये च पश्यंति लोकास्ते धन्याः सर्वे न संशयः ॥ पुत्रधान्यधनैर्युक्ता नीरुजस्तेजसाऽन्विताः ॥ ४८ ॥ भविष्यंति नरास्ते ये कारयंति रथोत्सवम् ॥ गंगादिसर्वतीर्थेषु यत्फलं कीर्तितं बुधैः ॥ ४९ ॥ भट्टादित्यस्य[4] कुंडे च तत्फलं सप्तमीदिने ॥ तत्र कुंडे च यः स्नात्वा सूर्यायार्घ्यं प्रयच्छति ॥ कपिलागोशतस्यासौ दत्तस्य फलमश्नुते ॥ ५० ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ वासुदेवादयः सर्वे वदंत्येवं महामुने ॥ ५१ ॥ भास्करार्घं विना प्रातः कृतं सर्वं च निष्फलम् ॥ तस्याहं श्रोतुमिच्छामि विधिं विधिविदां वर ॥ ५२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ यथा ब्रह्मादयो देवा यच्छंत्यर्घं महात्मने ॥ भास्कराय शृणु त्वं तं विधिं सर्वाघनाशनम् ॥ ५३ ॥ प्रथमं तावत्प्रत्यूषे उदिते सूर्ये शुचिर्भूत्वा गोमयकृतमंडलस्योपरि रक्तचंदनेन मंडलकं कृत्वा ततस्ताम्रपात्रे रक्तचंदनोदकश्वेतचंदनादिद्रव्यैः प्रपूरणं कृत्वा तन्मध्ये हेमाक्षतदूर्वादधिसर्पींषि परिक्षिप्य स्थापयेत् ॥ ५४ ॥ स्वशरीरमालभेत् अनेन मंत्रेण ॥ ॐ खखोल्काय नमः ॥ सप्तवारानुच्चार्य स्थातव्यम् ॥ तेन शुद्धिरुपसंजायते देहस्यार्चार्हता भवति ॥ पश्चादासनस्थं देवं

---

[1] सर्वजाप्यम्–इ०पा० । [2] चात्र–इ० पा० । [3] पट्टादित्यम्--इ० पा० । [4] पट्टादित्यस्य–इ०पा० ।

सवितारं मंडलमध्ये द्वादशात्मकं सुरादिभिः संपूज्यमानं ध्यात्वा पूर्वोक्तमर्घपात्रं शिरसि कृत्वा भूमौ जानुनी निपात्य सूर्याभिमुखस्तद्गतमना भूत्वार्घमंत्रमुदाहरेत् ॥ तदुच्यते सूर्यवक्त्राद्विनिर्गतमिति ॥ ५५ ॥ यस्योच्चारणशब्देन रथं संस्थाप्य भास्करः ॥ प्रतिगृह्णाति चैवार्घ्यं वरमिष्टं च यच्छति ॥ ५६ ॥ ॐयस्याहुः सप्त च्छंदांसि रथे तिष्ठंति वाजिनः ॥ अरुणः सारथिर्यस्य रथवाहोऽग्रतः स्थितः ॥ ५७ ॥ जया च विजया चैव जयंती पापनाशनी ॥ इडा च पिंगला चैव वहंतोऽश्वमुखास्तथा ॥ ५८ ॥ डिंडिश्च शेषनागश्च गणाध्यक्षस्तथैव च ॥ स्कंदरेवंतताक्ष्यांश्च तथा कल्माषपक्षिणौ ॥ ५९ ॥ राज्ञी च निक्षुभा देवी ललिता चैव संज्ञिका ॥ तथा यज्ञभुजो देवा ये चान्ये परिकीर्तिताः ॥ ६० ॥ एभिः परिवृतो योऽसावधरोत्तरवासिभिः ॥ तमहं लोककर्तारमाह्वयामि तमोपहम् ॥ ६१ ॥ अम्मयो भगवान्भानुरमुं यज्ञं प्रवर्तयन् ॥ इदमर्घ्यं च पाद्यं च प्रगृहाण नमोनमः ॥ ६२ ॥ आवाहनम् ॥ सहस्रकिरण वरद जीवनरूप ते नमः ॥ इति सांनिध्यकरणम् ॥ ॐवषट् इत्युच्चार्य सूर्यस्य चरणयुगलं पश्यन् भुवि पद्द्वयां[1] पात्रीं निर्वापयेत् पाद्यं तदुच्यते ॥ एवं पाद्यं दत्त्वा बद्धांजलिः सुस्वागतमिति कुर्यात् ॥ स्वागतं भगवन्नेहि मम प्रसादं विधाय आस्यताम् ॥ इह गृहाण पूजां च प्रसादं च धिया कुरु ॥ तिष्ठ त्वं तावदत्रैव यावत्पूजां करोम्यहम् ॥ ६३ ॥ एवं विज्ञापनं दद्यादनेन मंत्रेण कमलासनम् ॥ तत्कमलासनं कमलनंदन उपाविशति ॥ आसनउपविष्टस्य शेषां पूजां नियोजयेत् अनेन विधानेन ॥ ॐसोममूर्तिक्षीरोदपतये नमः ॥ इति क्षीरादिस्नपनम् ॥ ॐभास्कराय नीरवासिने नमः ॥ इति जलस्नानम् ॥ ततो वासोयुगं शुभ्रं दद्यात् अनेन मंत्रेण ॥ इदं वासोयुगं सूर्य गृहाण कृपया मम ॥ कटिभूषणमेकं ते द्वितीयं चांगप्रावरणं[2]म् ॥ ६४ ॥ ततो यज्ञोपवीतं दद्यात् अनेन मंत्रेण ॥ सूत्रतंतुमयं शुद्धं पवित्रमिदमुत्तमम् ॥ यज्ञोपवीतं देवेश प्रगृहाण नमोऽस्तु ते ॥ ६५ ॥ ततो यथाशक्ति श्वेतमुकुटमुद्रिकादिभूषणानि दद्यात् अनेन मंत्रेण ॥ मुकुटो रत्ननद्धोऽयं मुद्रिकां भूषणानि च ॥ अलंकारं गृहाणेमं मया भक्त्या समर्पितम् ॥ ६६॥ एवमलंकारं निवेद्य पश्चात्केशरकुंकुमकर्पूररक्तचंदनमिश्रमनुलेपनं दद्यात् ॥ ६७ ॥ ॐ तवातिप्रियवृक्षाणां रसोऽयं तिग्मदीधिते ॥ स तवैवोचितः स्वामिन्गृहाण कृपया मम ॥ ६८ ॥ ततश्चंपकजपाकरवीरकर्णककेसरकोकनदादिभिः पूजां कुर्यात् ॥ ६९ ॥ ॐवनस्पतिरसो दिव्यो गंधाढ्यो गंध उत्तमः ॥ आहा[3]रः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ७० ॥ शल्लकीधूं[4]पमंत्रः ॥ ततः

---

१ पद्द्वयाम्--सूर्यपादाभ्याम्--तदर्थम्--इत्यर्थः । २ अक्षराधिक्यमार्षम् । ३ आघ्रेयः सर्वदेवानाम्--इति सर्वजनसुप्रसिद्धः पाठः । ४ मल्लकीधूपमंत्रः--इ० पा० ।

पायसादिनिष्पन्नं नैवेद्यं निवेदयेदनेन मंत्रेण ॥ नैवेद्यममृतं सर्वभूतानां प्राणवर्धनम् ॥ पूर्णपात्रे मया दत्तं प्रतिगृह्ण प्रसीद मे ॥ ७१ ॥ ततः शौचोदकतांबूलदीपारार्तिकशीतलिकापुनःपूजादि निवेद्य यथाशक्त्या स्तुत्वा सुकृतं दुष्कृतं वा क्षमस्वेति प्रोच्य विसर्जयेत् ॥ ततो भूयो नमस्य हेमवस्त्रोपवीतालंकारान् ब्राह्मणाय निवेद्य निर्माल्यं संहृत्यांभसि निक्षिपेत् ॥ ७२ ॥ इत्यर्घ्यदानविधिः ॥ य एवं भास्करायार्घ्यं मूर्तौ मंडलकेऽपि वा ॥ नित्यं निवेदयेत्प्रातः स्याद्रवेरात्मवत्प्रियः ॥ ७३ ॥ अनेन विधिना कर्णो भास्करार्घ्यं प्रयच्छति ॥ ततः सूर्यस्य पार्थासावात्मवद्वल्लभो मतः ॥ ७४ ॥ अशक्तश्चेन्नित्यमेकमर्घ्यं दद्याद्दिवाकृते ॥ ततोऽत्र रथसप्तम्यां कुंडे देयः प्रयत्नतः ॥ ७५ ॥ अश्वमेधफलं प्राप्य सूर्यलोकमवाप्नुयात् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दातव्योऽर्घोऽत्र भारत ॥ ७६ ॥ एवंविधस्त्वसौ देवो भट्टादित्यो[1]ऽत्र तिष्ठति ॥ भूयानतोऽपि बहुशः पापहा धर्मवर्धनः ॥ ७७ ॥ दिव्यमष्टविधं चात्र सद्यः प्रत्ययकारकम् ॥ पापानां चोपभुक्तं हि यथा पार्थ हलाहलम् ॥ ७८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे सागरसंगमे भट्टादित्यमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

॥ ॥ छ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ दिव्यप्राकारमिच्छामि श्रोतुं चाहं[2] मुनीश्वर ॥ कथं कार्याणि कानीह स्फुटं यैः पुण्यपापकम् ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ शपथाः कोशघटकौ विषाग्नी तप्तमाषकौ ॥ फलं च तंदुलं चैव दिव्यान्यष्टौ विदुर्बुधाः ॥ २ ॥ असाक्षिकेषु चार्थेषु मिथो विवदमानयोः ॥ राजद्रोहाभिशापेषु साहसेषु तथैव च ॥ ३ ॥ अविदस्तत्त्वतः सत्यं शपथेनाभिलंघयेत् ॥ महर्षिभिश्च देवैश्च सत्यार्थाः शपथाः कृताः ॥ ४ ॥ जवनो नृपतिः क्षीणो मिथ्याशपथमाचरेत् ॥ वसिष्ठाग्रे वर्षमध्ये सान्वयः किल भारत ॥ ५ ॥ अंधः शत्रुगृहं गच्छेद्यो मिथ्याशपथांश्चरेत् ॥ रौरवस्य स्वयं द्वारमुद्घाटयति दुर्मतिः ॥ ६ ॥ मन्यंते वै पापकृतो न कश्चित्पश्यतीति नः ॥ तांश्च देवाः प्रपश्यंति स्वस्यैवांतरपौरुषाः ॥ ७ ॥ आदित्यचंद्रावनिलोऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ॥ अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मो हि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ८ ॥ एवं तस्मादभिज्ञाय[3] सत्यार्थशपथांश्चरेत् ॥ वृथा हि शपथान्कुर्वन्प्रेत्य चेह विनश्यति ॥ ९ ॥ इदं सत्यं वदामीति ब्रुवन्साक्षी भवान्यतः ॥ शुभाशुभफलं देहि शुचिः पादौ रवेः स्पृशेत् ॥ १० ॥ अथ शास्त्रस्य विप्रोऽपि शस्त्रस्यापि

---

[1] पट्टादित्यः--इत्येव--सर्वत्र--भट्टादित्यस्थाने पाठः । [2] अस्मि--इ० पा० । [3] अविज्ञाय--इ०पा० ।

च क्षत्रियः ॥ मां[1] संस्पृशंस्तथा वैश्यः शूद्रः स्वगुरुमेव च ॥ ११ ॥ मातरं पितरं पूज्यं स्पृशेत्साधारणं त्विदम् ॥ कोशस्य रूपं पूर्वं ते व्याख्यातं पांडुनंदन ॥ १२ ॥ विप्रवर्ज्यं तथा कोशं वर्णिनां दापयेन्नृपः ॥ यो यो यद्देवताभक्तः पाययेत्तस्य तं नरम् ॥ १३ ॥ समभक्तं च देवानामादित्यस्यैव पाययेत् ॥ सर्वेषां चोग्रदेवानां स्नापयेदायुधास्त्रकम् ॥ १४ ॥ स्नानोदकं वा संकल्पं गृहीत्वा पाययेन्नवम् ॥ त्रिसप्तरात्रमध्ये च फलं कोशस्य निर्दिशेत् ॥ १५ ॥ अतः परं महादिव्यविधानं शृणु यद्भवेत् ॥ संशयच्छेदि सर्वेषां धार्ष्ट्यात्तद्दिव्यमेव च ॥ १६ ॥ सशिरस्कं प्रदातव्यमिति ब्रह्मा पुराब्रवीत् ॥ महोग्राणां च दातव्यमशिरस्कमपि स्फुटम् ॥ १७ ॥ साधूनां वर्णिनां राजा न शिरस्कं प्रदापयेत् ॥ न प्रवाते धटं देयं नोष्णकाले हुताशनम् ॥ १८ ॥ वर्णिनां च तथा कालं तंदुलं मुखरोगिणाम् ॥ १९ ॥ कुष्ठपित्तार्दितानां च ब्राह्मणानां च नो विषम् ॥ तप्तमाषकमर्हंति सर्वे धर्म्यं निरत्ययम् ॥ २० ॥ न व्याधिमरके देशे शपथान्कोशमेव च ॥ दिव्यान्यासुरकैर्मंत्रैः स्तंभयंतीह केचन ॥ २१ ॥ प्रतिघातविदस्तेषां योजयेद्धर्मवत्सलान् ॥ दिव्यानां स्तंभकान्ज्ञात्वा पापान्नित्यं महीपतिः ॥ २२ ॥ विवासयेत्स्वकाद्राष्ट्रात्ते हि लोकस्य कंटकाः ॥ तेषामन्वेषणे यत्नं राजा नित्यं समाचरेत् ॥ २३ ॥ ते हि पापसमाचारास्तस्करेभ्योऽपि तस्कराः ॥ प्राग्दृष्टदोषान्स्वल्पेषु दिव्येषु विनियोजयेत् ॥ २४ ॥ महत्स्वपि न चार्थेषु धर्मज्ञान्धर्मवत्सलान् ॥ न मिथ्यावचनं येषां जन्मप्रभृति विद्यते ॥ २५ ॥ श्रद्दध्यात्पार्थिवस्तेषां वचनादेव भारत ॥ ज्ञात्वा धर्मिष्ठतां राजा पुरुषस्य विचक्षणः ॥ २६ ॥ क्रोधाल्लोभात्कारयंश्च स्वयमेव प्रदुष्यति ॥ तस्मात्पापिषु दिव्यं स्यात्तत्रादौ प्रोच्यते धटे ॥ २७ ॥ सुसमायां पृथिव्यां च दिग्भागे पूर्वदक्षिणे ॥ यज्ञियस्य तु वृक्षस्य स्थाप्यं स्यान्मुंडकद्वयम्[2] ॥ २८ ॥ स्तंभकस्य प्रमाणं च सप्तहस्तं प्रकीर्तितम् ॥ द्वौ हस्तौ निखनेत्काष्ठं दृश्यं स्याद्धस्तपंचकम् ॥ २९ ॥ अंतरं तु तयोः कार्यं तथा हस्तचतुष्टयम् ॥ मुंडकोपरि[3] काष्ठं च दृढं कुर्याद्विचक्षणः ॥ ३० ॥ चतुर्हस्तं तुलाकाष्ठमव्रणं कारयेत्स्थिरम् ॥ खदिरार्जुनवृक्षाणां शिंशपाशालजं त्वथ ॥ ३१ ॥ तुलाकाष्ठे तु कर्तव्यं तथा वै शिक्यकद्वयम् ॥ प्राङ्मुखो निश्चलः कार्यः शुचौ देशे धटस्तथा ॥ ३२ ॥ पाषाणस्यापि जायेत स्तंभेषु च धटस्तथा ॥ वणिक्सुवर्णकारो वा कुशलः कांस्यकारकः ॥३३॥ तुलाधारधरः कार्यो रिपौ मित्रे च यः समः ॥ श्रावयेत्प्राड्विवाकोऽपि तुलाधारं विचक्षणः ॥ ३४ ॥

---

[1] मां—संस्पृशन्—इति पदच्छेदो बोध्यः । मा संस्पृशम्—इ० पा० । कस्मिंश्चित्पुस्तके—'वृत्तिम्'—इति पर्यायशब्दो लिखितो दृश्यते । अत्र सुधीभिः—मां—नारदं संस्पृशन्—नारदस्य शपथं कुर्वन्—इत्यर्थो बोध्यः । यद्वा—वृत्तिं स्पृशन्—इति पाठे—स्वकीयं पण्यं स्पृष्ट्वा शपथं कुर्वन्—इत्यर्थो वा बोध्यः । अयं द्वितीयोर्थ एव सयुक्तिकः प्रतिभाति । [2] स्तंभकद्वयम्—इ० पा० । [3] मंडलोपरि—इ० पा० ।

ब्रह्मघ्ने ये स्मृता लोका ये च स्त्रीबालघातके ॥ तुलाधारस्य ते लोकास्तुलां धारयतो मृषा ॥३५॥ एकस्मिंस्तोलयेच्छिक्ये ज्ञातं सूपोषितं नरम् ॥
द्वितीये मृत्तिकां शुभ्रां गौरां तु तुलयेद्बुधः ॥ ३६ ॥ इष्टिकाभस्मपाषाणकपालास्थीनि वर्जयेत् ॥ तोलयित्वा ततः पूर्वं तस्मात्तमवतारयेत् ॥
॥ ३७ ॥ मूर्ध्नि पत्रं ततो न्यस्य न्यस्तपत्रं निवेशयेत् ॥ पत्रे मंत्रस्त्वयं लेख्यो यः पुरोक्तः स्वयंभुवा ॥ ३८ ॥ ब्रह्मणस्त्वं सुता देवि तुलानाम्नेति
कथ्यते ॥ तुकारो गौरवे नित्यं लकारो लघुनि स्मृतः ॥३९॥ गुरुलाघवसंयोगात्तुला तेन निगद्यसे ॥ संशयान्मोचयस्वैनमभिशस्तं नरं शुभे ॥४०॥
भूय आरोपयेत्तं तु नरं तस्मिन्सपत्रकम् ॥ तुलितो यदि वर्धेत शुद्धो भवति धर्मतः ॥ ४१ ॥ हीयमानो न शुद्धः स्यादिति धर्मविदो विदुः ॥
शिक्यच्छेदे तुलाभंगे पुनरारोपयेन्नरम् ॥४२॥ एवं निःसंशयं ज्ञानं यच्चान्यायं न लोपयेत् ॥ एतत्सर्वं रवौ वारे कार्यं संपूज्य भास्करम् ॥ ४३ ॥
अथातः संप्रवक्ष्यामि विषदिव्यं शृणुष्व मे ॥ ४४ ॥ द्विप्रकारं च तत्प्रोक्तं घटसर्पविषं तथा ॥ शृंगिणो वत्सनाभस्य हिमशैलभवस्य वा ॥ ४५ ॥
यवाः सप्त प्रदातव्या अथवा षड्घृतप्लुताः ॥ मूर्ध्नि विन्यस्तपत्रस्य पत्रे चैवं निवेशयेत् ॥ ४६ ॥ त्वं विष ब्रह्मणः पुत्र सत्यधर्मे व्यवस्थितः ॥
त्रायस्वैनं नरं पापात्सत्येनास्य भवामृतम् ॥ ४७ ॥ येन वेगैर्विना जीर्णं छर्दिमूर्च्छाविवर्जितम् ॥ तं तु शुद्धं विजानीयादिति धर्मविदो विदुः ॥
॥ ४८ ॥ क्षुधितं क्षुधितः सर्पं घटस्थं प्रोच्य पूर्ववत् ॥ संस्पृशेत्तालिकाः सप्त न दशेच्छुध्यतीति सः ॥ ४९ ॥ अग्निदिव्यं यथा प्राह विरंचि
स्तच्छृणुष्व मे ॥ सप्तमंडलकान्कुर्याद्देवस्याग्रे रवेस्तथा ॥ ५० ॥ मंडलान्मंडलं कार्यं पूर्वेणेति विनिश्चयः ॥ षोडशांगुलकं कार्यं मंडलात्तावदं
तरम् ॥ ५१ ॥ आर्द्रवाससमाहूय तथा चैवाप्युपोषितम् ॥ कारयेत्सर्वदिव्यानि देवब्राह्मणसंनिधौ ॥ ५२ ॥ प्रत्यक्षं कारयेद्दिव्यं राज्ञो वाधि
कृतस्य वा ॥ ब्राह्मणानां श्रुतवतां प्रकृतीनां तथैव च ॥ ५३ ॥ पश्चिमे दिनकाले हि प्राङ्मुखः प्राञ्जलिः शुचिः ॥ चतुरस्रे मंडलेऽन्ये कृत्वा चैव
समौ करौ ॥ ५४ ॥ लक्षयेयुः कृतादीनि हस्तयोस्तस्य हारिणः ॥ सप्ताश्वत्थस्य पत्राणि बध्नीयुः करयोस्ततः ॥ ५५ ॥ नवेन कृतसूत्रेण कार्पा
सेन दृढं यथा ॥ ततस्तु सुसमं कृत्वा अष्टांगुलमथायसम् ॥ ५६ ॥ पिंडं हुताशसंतप्तं पंचाशत्पलिकं दृढम् ॥ आदौ पूजां रवेः कृत्वा हुताशस्याथ
कारयेत् ॥ ५७ ॥ रक्तचंदनधूपाभ्यां रक्तपुष्पैस्तथैव च ॥ अभिशस्तस्य पत्रं च बध्नीयाच्चैव मूर्धनि ॥ ५८ ॥ मंत्रेणानेन संयुक्तं ब्राह्मणाभिहि
तेन च ॥ त्वमग्ने वेदाश्चत्वारस्त्वं च यज्ञेषु हूयसे ॥ ५९ ॥ पापं पुनासि वै यस्मात्तस्मात्पावक उच्यसे ॥ त्वं मुखं सर्वदेवानां त्वं मुखं ब्रह्मवादि
नाम् ॥ ६० ॥ जठरस्थोऽसि भूतानां ततो वेत्सि शुभाशुभम् ॥ पापेषु दर्शयात्मानमर्चिष्मान्भव पावक ॥ ६१ ॥ अथवा शुद्धभावेषु शीतो भव

महाबल ॥ ततोऽभिशस्तः शनकैर्मंडलानि परिक्रमेत् ॥ ६२ ॥ परिक्रम्य शनैर्जह्याल्लोहपिंडं ततः क्षितौ ॥ विपत्रहस्तं तं पश्चात्कारयेद्व्रीहिमर्दनम् ॥
॥ ६३ ॥ निर्विकारौ करौ दृष्ट्वा शुद्धो भवति धर्मतः ॥ भयाद्वा पातयेद्यस्तु तदधो वा विभाव्यते ॥ ६४ ॥ पुनस्त्वाहा[1]रयेल्लोहं विधिरेष प्रकीर्तितः ॥
अथातः संप्रवक्ष्यामि तप्तमाषविधिं शृणु ॥ ६५ ॥ कारयेदायसं पात्रं ताम्रं वा षोडशांगुलम् ॥ चतुरंगुलखातं तु मृन्मयं वापि कारयेत् ॥ ६६ ॥
पूरयेद्घृततैलाभ्यां पलैर्विंशतिभिस्ततः ॥ सुतप्ते निक्षिपेत्तत्र सुवर्णस्य तु माषकम् ॥ ६७ ॥ वह्न्युक्तं विन्यसेन्मंत्रमभिशस्तस्य मूर्धनि ॥
अंगुष्ठांगुलियोगेन तप्तमाषं समुद्धरेत् ॥ ६८ ॥ शुद्धं ज्ञेयमसंदिग्धं विस्फोटादिविवर्जितम् ॥ फालशुद्धिं प्रवक्ष्यामि तां शृणु त्वं धनंजय ॥ ६९ ॥
आयसं द्वादशपलं घटितं फालमुच्यते ॥ अष्टांगुलमदीर्घं च चतुरंगुलविस्तृतम् ॥ ७० ॥ वह्न्युक्तं विन्यसेन्मंत्रमभिशस्तस्य मूर्धनि ॥ त्रिः
परावर्तयेज्जिह्वां लिहन्नस्मात्षडंगुलम् ॥ ७१ ॥ गवां क्षीरं प्रदातव्यं जिह्वाशोधनमुत्तमम् ॥ जिह्वापरीक्षणं कुर्याद्दग्धा चेन्न विमोच्यते ॥
॥ ७२ ॥ तं विशुद्धं विजानीयाद्विशुद्धा चेत्तु जायते ॥ तंदुलस्याथ वक्ष्यामि विधिधर्मं सनातनम् ॥ ७३ ॥ चौर्ये तु तंदुला
देया न चान्यत्र कथंचन ॥ तंदुलानुदके सिक्त्वा रात्रौ तत्रैव स्थापयेत् ॥ ७४ ॥ प्रभाते कारिणे देया भक्षणाय न संशयः ॥ त्रिःकृत्वः
प्राङ्मुखश्चैव पत्रे निष्ठीवयेत्ततः ॥ ७५ ॥ पिप्पलस्याथ भूर्जस्य न त्वन्यस्य कथंचन ॥ तांस्तु वै कारयेच्छुद्धांस्तंदुलाञ्छालिसंभ
वान् ॥ ७६ ॥ मृन्मये भाजने कृत्वा सवितुः पुरतः स्थितः ॥ तन्दुलान्मंत्रयेच्छुद्धान्मन्त्रेणानेन धर्मतः ॥ ७७ ॥ दीयसे धर्मतत्त्वज्ञैर्मानुषाणां
विशोधनम् ॥ स्तुतस्तन्दुल सत्येन धर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ७८ ॥ निष्ठीवने कृते तेषां सवितुः पुरतः स्थिते ॥ शोणितं दृश्यते यस्य तमशुद्धं विनिर्दि
शेत् ॥ ७९ ॥ एवमष्टविधं दिव्यं पापसंशयच्छेदनम् ॥ भट्टादित्यस्य पुरतो जायते कुरुनंदन ॥ ८० ॥ जलदिव्यं तथा प्राहुर्द्विप्रकारं पुराविदः ॥
जलहस्तं स्मृतं चैकं मज्जनं चापरं विदुः ॥ ८१ ॥ बाणक्षेपस्तथादानं यावद्वीर्यवताःकृतम् ॥ तावत्तं मज्जयेज्जीवेत्तथा तच्छुद्धिमादिशेत् ॥ ८२ ॥
एवंविधमिदं स्थानं भट्टादित्यस्य भारत ॥ ममैव कृपया भानोर्जातमेतन्महीतले ॥ ८३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे भट्टादित्यमाहात्म्ये दिव्यवर्णनंनाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥ ॥छ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
तथा बहूदकस्थाने कथामाकर्णयाद्भुताम् ॥ यस्माद्बहूदकं कुण्डं कामरूपे यदस्ति च ॥१॥ तदस्ति चात्र संक्रांतं तस्मात्प्रोक्तं बहूदकम् ॥ कपिलेनात्र

---

१ आधारयेत्—इ० पा० ।

तप्त्वा च वर्षाणि सुबहून्यपि ॥ २ ॥ स्थापितं शोभनं लिंगं कपिलेश्वरसंज्ञितम् ॥ तच्च लिंगं सदा पार्थ नन्दभद्र इति स्मृतः ॥३॥ वाणिक्संपूजयामास त्रिकालं च कृतादरः ॥ सर्वधर्मविशेषज्ञः साक्षाद्धर्म इवापरः ॥४॥ नाज्ञातं तस्य किंचिच्च यद्धर्मेषु प्रकीर्त्यते॥सर्वेषां च सुहृन्नित्यं सर्वेषां च हिते रतः ॥५॥ कर्मणा मनसा वाचा धर्ममेनमुपाश्रितः ॥ न भूतो न भविष्यश्च न स धर्मोऽस्ति किंचन ॥६॥ त्रिदोषो यो हि सर्वत्र निश्चित्यैवं व्यवस्थितः ॥ अस्य धर्मसमुद्रस्य संप्रवृद्धस्य सर्वतः ॥ ७ ॥ निर्मथ्य नन्दभद्रेण आहृतं तन्निशामय ॥ वाणिज्यं मन्यते श्रेष्ठं जीवनाय तदा स्थितः ॥ ८ ॥ परिच्छिन्नैः काष्ठतृणैः शरणं[1] तेन कारितम् ॥ मद्यवर्जं भेदवर्जं कूटवर्जं समं तथा ॥ ९ ॥ सर्वभूतेषु वाणिज्यमल्पलाभेन सोऽचरत् ॥ अमायया परेभ्योऽसौ गृहीत्वैव क्रयाणकम् ॥ १० ॥ अमाययैव भूतेभ्यो विक्रीणात्यस्य सद्व्रतम् ॥ केचिद्यज्ञं प्रशंसंति नन्दभद्रो न मन्यते ॥ ११ ॥ दोषमेनं विनिश्चित्य शृणु तं पांडुनन्दन ॥ लुब्धोऽनृती दांभिकश्च स्वप्रशंसापरायणः ॥ १२ ॥ यजन्यज्ञैर्जगद्धंति स्वं चांधतमसं नयेत् ॥ अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ १३ ॥ आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥ यद्यदा यजमानस्य ऋत्विजो द्रव्यमेव च ॥ १४ ॥ चौरप्रायस्य कलुषाज्जन्म जायेज्जनस्य हि ॥ अदक्षिणे वृथा यज्ञे कृते चाप्यविधानतः ॥ १५ ॥ पशवो लकुटैर्हन्युर्यजमानं मृतं हताः ॥ तस्माच्छुद्धैर्यवद्रव्यैर्यजमानः शुभः स्मृतः ॥ १६ ॥ यज्ञ एवं विचार्यासौ यज्ञसारं समास्थितः ॥ श्रद्धया देवपूजा या नमस्कारः स्तुतिः शुभा ॥ १७ ॥ नैवेद्यं हविषश्चैव यज्ञोऽयं हि विकल्मषः ॥ स एव यज्ञः प्रोक्तो वै येन तुष्यन्ति देवताः ॥ १८ ॥ केचिच्छंसन्ति संन्यासं नन्दभद्रो न मन्यते ॥ यो हि संन्यस्य विषयान्मनसा गृह्यंते[2] पुनः ॥ १९ ॥ उभयभ्रष्ट एवासौ भिन्ना[3] भूमिर्विनश्यति ॥ संन्यासस्य तु यत्सारं तत्तेनावृतमुत्तमम् ॥ २० ॥ कस्यचिन्नैव कर्माणि शपते वा प्रशंसति ॥ नानामार्गस्थिताँल्लोकांश्चन्द्रवल्लीयते क्षितौ ॥ २१ ॥ न द्वेष्टि नो कामयते न विरुद्धोऽनुरुध्यते ॥ समाश्मकांचनो धीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ॥ २२ ॥ अभयः सर्वभूतेभ्यो यथांधबधिराकृतिः ॥ न कर्मणां फलाकांक्षा शिवस्याराधनं हि तत् ॥ २३ ॥ कारणाद्धर्ममन्विच्छन्न लोभं[4] च ततश्चरन् ॥ २४ ॥ विविच्य[5] नंदभद्रस्तत्सारं मोक्षेषु जगृहे ॥ कृषिं केचित्प्रशंसंति नंदभद्रो न मन्यते ॥ २५ ॥ यस्यां छिंदंति वृषणा वृषाणां चैव नासिकाम् ॥ कर्षयंति महाभारान्बध्नंति दमयंति च ॥२६॥

---

[1] शरणं--गृहम्--इत्यर्थः । [2] गृह्यते--गृह्णाति--इत्यर्थः । विकरणव्यत्ययोऽत्रार्षः । अस्य क्र्यादिगणपठितत्वाच्छ्ना भाव्यम् । परमत्र श्यना निर्देशः । [3] छिन्ना--इ॰ पा॰ । [4] लोकम्--इ॰पा॰

[5] न विद्यते नरस्त्वेतत्सारं मोक्षेषु जगृहे--इ॰पा॰ ।

बहुदंशमयान्देशान्नयंति बहुकर्दमान् ॥ वाहसंपीडिता धुर्याः सीदंत्यविधिना परे ॥ २७ ॥ मन्यंते भ्रूणहत्यापि विशिष्टा नास्य कर्मणः ॥ अघ्न्या इति गवां नाम श्रुतौ ताः पीडयेत्कथम् ॥ २८ ॥ भूमिं भूमिशयांश्चैव हंति काष्ठमयोमुखम् ॥ पंचेंद्रियेषु जीवेषु सर्वं वसति दैवतम् ॥ २९ ॥ आदित्यश्चंद्रमा वायुः प्रभूत्यैव च तांस्तु यः ॥ विक्रीणाति सुमूढस्य तस्य का नु विचारणा ॥ ३० ॥ अजोऽग्निर्वरुणो मेषः सूर्यश्च पृथिवी विराड् ॥ धेनुर्वत्सश्च सोमो वै विक्रीयैतान्न सिध्यति ॥ ३१ ॥ एवंविधसहस्रैश्च युता दोषैः कृषिः सदा ॥ अष्टागवं स्याद्धि हलं त्रिंशद्भागं त्यजेत्कृषेः ॥३२॥ धर्मे दद्यात्पशून्वृद्धान्पुष्यादेषां[1] कृषिः कुतः ॥ सारमेतत्कृषेस्तेन नंदभद्रेण चादृतम् ॥३३॥ विसाधितव्यान्यन्नानि[2] स्वशक्त्या देवपितृषु ॥ मनुष्यद्विजभूतेषु नियुज्याश्नीत[3] सर्वदा ॥ ३४ ॥ केचिच्छंसंति चैश्वर्यं नंदभद्रो न मन्यते ॥ मानुषा मानुषानेव दासभावेन भुंजते ॥ ३५ ॥ वधबंधनिरोधेन पीडयंति दिवानिशम् ॥ देहं किमेतद्धातुः स्वं मातुर्वा जनकस्य वा ॥ ३६ ॥ मातुः पितुर्वा बलिनः क्रेतुरग्नेः शुनोऽपि वा ॥ इति संचिंत्य व्यहरन्नमरा इव ईश्वराः ॥३७॥ ऐश्वर्यमदपापिष्ठा महामद्यमदादयः ॥ ऐश्वर्यमदमत्तो हि ना[4] पतित्वा हि माद्यति ॥ ३८ ॥ आत्मवत्सर्वभृत्येषु श्रिया नैव च माद्यति ॥ ३९ ॥ आत्मप्रत्ययवान्देही क्वेश्वरश्चेदृशोऽस्ति हि ॥ ऐश्वर्यस्यापि सारं स जग्राहैतन्निशामय ॥ ४० ॥ स्वशक्त्या सर्वभूतेषु यदसौ न पराङ्मुखः ॥ तीर्थायेके प्रशंसंति नंदभद्रो न मन्यते ॥ ४१ ॥ श्रमेण संकरात्तापशीतवातक्षुधा तृषा ॥ क्रोधेन धर्मगेहस्य नापि[5] नाशमवाप्नुयात् ॥ ४२ ॥ सौख्येन वा धनस्यापि श्रद्धया स्वल्पगोर्थवान्[6] ॥ समर्थो हि महत्पुण्यं शक्त आप्तुं क्व वास्ति सः ॥ ४३ ॥ सदा शुचिर्देवयाजी तीर्थसारं गृहेगृहे[7] ॥ नापः पुनंति पापानि न शैला न महाश्रमाः ॥ ४४ ॥ आत्मा पुनाति पापानि यदि पापान्निवर्तते ॥ एवमेष समाचारं प्रादुर्भूतं ततस्ततः ॥ ४५ ॥ एकीकृत्य सदा धीमान्नंदभद्रः समास्थितः ॥ तस्यैवं वर्ततः साधोः स्पृहयंत्यपि देवताः ॥ ४६ ॥ वासवप्रमुखाः सर्वे विस्मयं च परं ययुः ॥ अत्रैव स्थानके चापि शूद्रोऽभूत्प्रतिवेश्मकः ॥ ४७ ॥ स नंदभद्रं धर्मिष्ठं पुनः पुनरसूयत ॥ नास्तिकः स दुराचारः सत्यव्रत इति श्रुतः ॥ ४८ ॥ स सदा नंदभद्रस्य विलोकयति चांतरम् ॥ छिद्रं चेदस्य पश्यामि ततो धर्मान्निवर्तये ॥ ४९ ॥ स्वभाव एव क्रूराणां नास्तिकानां दुरात्मनाम् ॥ आत्मानं पातयंत्येव पातयंत्यपरं च यत् ॥ ५० ॥ ततस्त्वेवं वर्ततोऽस्य नंदभद्रस्य धीमतः ॥ एकोऽभूत्त

---

[1] पशूनेष वणिक्सुतः--इ० पा० । [2] विसाधितव्यानि--विनियोज्यानि--इत्यर्थः । [3] नियुज्याश्नाति सर्वदा--इ०, नियुज्यान्नानि सर्वदा--इ० च पा० । [4] ना--नरः--इत्यर्थः । [5] ना--अपि--इति पदच्छेदः । नरः--अपि--इत्यर्थः । [6] स्वल्पगोर्थवान्--स्वल्पधेनुरूपार्थयुक्तः--इत्यर्थः । [7] व्यधात्--इ० पा० ।

नयः कष्टाद्वार्धिके सोऽप्यनश्यत ॥ ५१ ॥ तच्च दैवकृतं मत्वा न शुशोच महामतिः ॥ देवो वा मानवो वापि को हि दैवाद्विमुच्यते ॥ ५२ ॥ ततो
ऽस्य सुप्रिया भार्या सर्वैः साध्वीगुणैर्युता ॥ गृहधर्मस्य मूर्तिर्या साक्षादिव अरुंधती ॥ ५३ ॥ विनाशमागता पार्थ कनकानाम नामतः ॥ ततो
यतेंद्रियोऽप्येष गृहधर्मविनाशतः ॥ ५४ ॥ शुशोच हा कष्टमिति पापोहमिति चासकृत् ॥ तत्तस्य चांतरं दृष्ट्वाऽहृष्यत्सत्यव्रतश्चिरात् ॥ ५५ ॥
उपाव्रज्य च हा कष्टं ब्रुवंस्तं नंदभद्रकम् ॥ दधिकर्ण इवासाद्य नंदभद्रमुवाच सः ॥ ५६ ॥ हा नंदभद्र यद्येवं तवाप्येवंविधं फलम् ॥ एतेन मन्ये
मनसि धर्मोप्येष वृथैव यत् ॥ ५७ ॥ इत्यादि बहुधा प्रोच्य तत्तद्वाक्यं ततस्ततः ॥ सत्यव्रतस्ततः प्राह नंदभद्रं कृपान्वितः ॥ ५८ ॥
नंदभद्र सदा तुभ्यं वक्तुकामोस्मि किंचन ॥ प्रस्तावस्याप्यभावाच्च नोदितं च मया क्वचित् ॥ ५९ ॥ अप्रस्तावं ब्रुवन्वाक्यं बृहस्पतिरपि
ध्रुवम् ॥ लभते बुद्ध्यवज्ञानमवमानं च हीनवत् ॥ ६० ॥ ॥ नन्दभद्र उवाच ॥ ॥ ब्रूहिब्रूहि न मे किंचित्साधु गोप्यं प्रियं परम् ॥ वचोभिः
शुद्धसत्त्वानां न मोक्षोऽप्युपमीयते ॥ ६१ ॥ ॥ सत्यव्रत उवाच ॥ ॥ नवभिर्नवभिश्चैव विमुक्तं वाग्विदूषणैः ॥ नवभिर्बुद्धिदोषैश्च वाक्यं
वक्ष्याम्यदोषवत् ॥ ६२ ॥ सौक्ष्म्यं संख्याक्रमश्चापि निर्णयः सप्रयोजनः ॥ पंचैतान्यर्थजातानि यत्र तद्वाक्यमुच्यते ॥ ६३ ॥ धर्ममर्थं च कामं
च मोक्षं चोद्दिश्य चोच्यते ॥ प्रयोजनमिति प्रोक्तं प्रथमं वाक्यलक्षणम् ॥ ६४ ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु प्रतिज्ञाय विशेषतः ॥ इदं तदिति वाक्यांते
प्रोच्यते स विनिर्णयः ॥ ६५ ॥ इदं पूर्वमिदं पश्चाद्वक्तव्यं यत्क्रमेण हि ॥ क्रमयोगं तमप्याहुर्वाक्यतत्त्वविदो बुधाः ॥ ६६ ॥ दोषाणां च गुणानां
च प्रमाणं प्रविभागतः[1] ॥ उभयार्थमपि प्रेक्ष्य सा संख्येत्युपधार्यताम् ॥ ६७ ॥ वाक्यज्ञेयेषु भिन्नेषु यत्राभेदः प्रदृश्यते ॥ तत्रातिशयहेतुत्वं तत्सौक्ष्म्यमिति
निर्दिशेत् ॥ ६८ ॥ इति वाक्यगुणानां च वाग्दोषान्द्विनव शृणु ॥ अपेतार्थमभिन्नार्थमपवृत्तं तथाधिकम् ॥ ६९ ॥ अश्लक्ष्णं चापि
संदिग्धं पदांते गुरु चाक्षरम् ॥ पराङ्मुखमुखं यच्च अनृतं चाप्यसंस्कृतम् ॥ ७० ॥ विरुद्धं यत्त्रिवर्गेण न्यूनं कष्टातिशब्दकम् ॥ व्युत्क्रमाभिहृतं
यच्च सशेषं चाप्यहेतुकम् ॥ ७१ ॥ निष्कारणं च वाग्दोषान्बुद्धिजाञ्छृणु त्वं च यान् ॥ कामात्क्रोधाद्भयाच्चैव लोभाद्दैन्यादनार्यकात् ॥ ७२ ॥
हीनानुक्रोशतो मानान्न च वक्ष्यामि किंचन ॥ वक्ता श्रोता च वाक्यं च यदा त्वविकलं भवेत् ॥ ७३ ॥ सममेति विवक्षायां तदा सोऽर्थः प्रकाशते ॥
वक्तव्ये तु यदा वक्ता श्रोतारमवमन्यते ॥ ७४ ॥ श्रोता चाप्यथ वक्तारं तदा वाक्यं न रोहति ॥ अथ यः स्वप्रियं ब्रूयाच्छ्रोतुर्वोत्सृज्य

---

[1] प्रविभागशः—इ०पा० ।

यद्दतम् ॥ ७५ ॥ विशंका जायते तस्मिन्वाक्यं तदपि दोषवत् ॥ तस्माद्यः स्वप्रियं त्यक्त्वा श्रोतुश्चाप्यथ यत्प्रियम् ॥ ७६ ॥ सत्यमेव प्रभाषेत स वक्ता नेतरो भुवि ॥ मिथ्यावादाञ्छास्त्रजालसंभवान्यद्विहाय च ॥ ७७ ॥ सत्यमेव व्रतं यस्मात्तस्मात्सत्यव्रतस्त्वहम् ॥ सत्यं ते संप्रवक्ष्यामि मंतुमर्हसि तत्तथा ॥ ७८ ॥ यदाप्रभृति भद्र त्वं पाषाणस्यार्चने रतः ॥ तदाप्रभृति किंचिच्च न हि पश्यामि शोभनम् ॥ ७९ ॥ एकः सोऽपि सुतो नष्टो भार्या चार्याऽप्यनश्यत ॥ कूटानां कर्मणां साधो फलमेवंविधं भवेत् ॥ ८० ॥ क्व देवाः संति मिथ्यैतद्दृश्यंते चेद्भवंत्यपि ॥ सर्वा च कूटविप्राणां द्रव्यायैषा विकल्पना ॥ ८१ ॥ पितॄनुद्दिश्य यच्छंति मम हासः प्रजायते ॥ अन्नस्योपद्रवं यच्च मृतो हि किमशिष्यत ॥ ८२ ॥ यत्त्विदं बहुधा मूढा वर्णयंति द्विजाधमाः ॥ विश्वनिर्माणमखिलं तथापि शृणु सत्यतः ॥ ८३ ॥ उत्पत्तिश्चापि भंगश्च विश्वस्यैतद्द्वयं मृषा ॥ एवमेव हि सर्वं च सदिदं वर्तते जगत् ॥ ८४ ॥ स्वभावतो विश्वमिदं हि वर्तते स्वभावतः सूर्यमुखा भ्रमंत्यमी ॥ स्वभावतो वायवो वांति नित्यं स्वभावतो वर्षति चांबुदोऽयम् ॥ ८५ ॥ स्वभावतो रोहति धान्यजातं स्वभावतो वर्षशीतातपत्वम् ॥ स्वभावतः संस्थिता मेदिनी च स्वभावतः सरितः संस्रवंति ॥ ८६ ॥ स्वभावतः पर्वता भांति नित्यं स्वभावतो वारिधिरेष संस्थितः ॥ स्वभावतो गर्भिणी संप्रसूते स्वभावतोऽमी बहवश्च जीवाः ॥ ८७ ॥ यथा स्वभावेन भवंति वक्रा ऋतुस्वभावाद्बदरीषु कण्टकाः ॥ तथा स्वभावेन हि सर्वमेतत्प्रकाशते कोऽपि कर्ता न दृश्यः ॥ ८८ ॥ तदेवं संस्थिते लोके मूढो मुह्यति मत्तवत् ॥ मानुष्यमपि यद्धर्ता वदंत्यग्र्यं शृणुष्व तत् ॥ ८९ ॥ मानुष्यान्न परं कष्टं वैरिणां नो भवेद्धि तत् ॥ शोकस्थानसहस्राणि मनुष्यस्य[1] क्षणेक्षणे ॥ ९० ॥ मानुष्यं हि स्मृताकारं सभाग्योऽस्माद्विमुच्यते ॥ पशवः पक्षिणः कीटाः कृमयश्च यथासुखम् ॥ ९१ ॥ अबद्धा विहरंत्येते योनिरेषां सुदुर्लभा ॥ निश्चिंताः स्थावरा ह्येते सौख्यमेषां महद्भुवि ॥ ९२ ॥ बहुना किं मनुष्येभ्यः सर्वो धन्योऽन्ययोनिजः ॥ स्वभावमेव जानीहि पुण्यापुण्यादिकल्पना ॥ ९३ ॥ यदेके स्थावराः कीटाः पतंगा मानुषादिकाः ॥ तस्मान्मिथ्या परित्यज्य नंदभद्र यथासुखम् ॥ पिब[2] क्रीडनकैः सार्धं भोगान्सत्यमिदं भुवि ॥ ९४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्येतैरमुखै[3]र्वाक्यैरयुक्तैरसमंजसैः ॥ ९५ ॥ सत्यव्रतस्य नाकम्पन्नंदभद्रो महामनाः ॥ प्रहसन्निव तं प्राह स्वक्षोभ्यः सागरो यथा ॥ ९६ ॥ यद्भवानाह धर्मिष्ठाः सदा दुःखस्य भागिनः ॥ तन्मिथ्या दुःखजालानि पश्यामः पापिनामपि ॥ ९७ ॥ वधबंधपरिक्लेशाः पुत्रदारादि

---

[1] मनुष्यत्वे—इ० पा० । [2] पिब क्रीड जलं भुंक्ष्व—इ० पा० । [3] अमुखैः--अमुख्यैः--न तु साधुजनाभिनंदनीयैः--इत्यर्थः ।

पंचता ॥ पापिनामपि दृश्यंते तस्माद्धर्मो गुरुर्मतः ॥ ९८ ॥ अयं साधुरहो कष्टं कष्टमस्य महाजनाः ॥ साधोर्वदंत्येतदपि पापिनां दुर्लभं
त्विदम् ॥ ९९ ॥ दारादिद्रव्यलोभार्थं विशतः पापिनो गृहे ॥ भवानपि बिभेत्यस्माद्द्वेष्टि कुप्यति तद्वृथा ॥ १०० ॥ यथास्य जगतो
ब्रूषे नास्ति हेतुर्महेश्वरः ॥ तद्बालभाषितं तुभ्यं किं राजानं विना प्रजाः ॥ १०१ ॥ यच्च ब्रवीषि पाषाणं मिथ्या लिंगं समर्चसि ॥
तद्भवाँल्लिंगमाहात्म्यं वेत्ति नांधो यथा रविम् ॥ १०२ ॥ ब्रह्मादयः सुरा सर्वे राजानश्च महर्द्धिकाः ॥ मानवा मुनयश्चैव सर्वे लिंगं यजंति च ॥
॥ १०३ ॥ स्वनामकानि चिह्नानि तेषां लिंगानि संति च ॥ एते किं त्वभवन्मूर्खास्त्वं तु सत्यव्रतः सुधीः ॥ १०४ ॥ प्रतिष्ठाप्य पुरा ब्रह्मा पुष्करे
नीललोहितम् ॥ प्राप्तवान्परमां सिद्धिं ससर्जेमाः प्रजाः प्रभुः ॥ १०५ ॥ विष्णुनापि निहत्याजौ रावणं पयसांनिधेः ॥ तीरे रामेश्वरं लिंगं
स्थापितं चास्ति किं मुधा ॥ १०६ ॥ वृत्रं हत्वा पुरा शक्रो महेंद्रे स्थाप्य शंकरम् ॥ लिंगं विमुक्तपापोऽथ त्रिदिवेद्यापि मोदते ॥ १०७ ॥ स्थाप
यित्वा शिवं सूर्यो गंगासागरसंगमे ॥ निरामयोऽभूत्सोमश्च प्रभासे पश्चिमोदधौ ॥ १०८ ॥ काश्यां यमश्च धनदः सह्ये गरुडकश्यपौ ॥ नैमिषे
वायुवरुणौ स्थाप्य लिंगं प्रमोदिताः ॥ १०९ ॥ अस्मिन्नेव स्तंभतीर्थे कुमारेशं गुहो विभुः ॥ लिंगं संस्थापयामास सर्वपापहरं न किम् ॥ ११० ॥
एवमन्यैः सुरैर्यानि पार्थिवैर्मुनिभिस्तथा ॥ संस्थापितानि लिंगानि तन्न संख्यातुमुत्सहे ॥ १११ ॥ पृथिवीवासिनः सर्वे ये च स्वर्गनि
वासिनः ॥ पातालवासिनस्तृप्ता जायंते लिंगपूजया ॥ ११२ ॥ यच्च ब्रवीषि गीर्वाणा न संति सन्ति चेत्कुतः ॥ कुत्रापि नैव दृश्यंते
तेन मे विस्मयो महान् ॥ ११३ ॥ रंकवत्किं स्म ते देवा याचंतां त्वां कुलत्थवत् ॥ यमिच्छसि महाप्राज्ञ साधको हि गुरुस्तव ॥११४॥ स्वभावान्नैव
सर्वार्थाः संसिद्धा यदि ते मते ॥ भोजनादि कथं सिध्येद्वद कर्तारमंतरा ॥ ११५ ॥ बदरीमंतरेणापि दृश्यंते कण्टका न हि ॥ तस्मा
त्कस्यास्ति निर्माणं यस्य यावत्तथैव तत् ॥ ११६ ॥ यच्च ब्रवीषि पश्वाद्याः सुखिनो धन्यकास्त्वमी ॥ त्वदृते नेदमुक्तं च केनापि श्रुतमे
व वा ॥११७॥ तामसा विकला ये च कष्टं तेषां च श्लाघ्यताम् ॥ सर्वेंद्रिययुताः श्रेष्ठाः कुतो धन्या न मानुषाः ॥११८॥ सत्यं तव व्रतं मन्ये नर
काय त्वयाऽऽहृतम् ॥ अत्यनर्थे न भीः कार्या कामोयं भविताचिरात् ॥ ११९॥ आदावाडंबरेणैव ध्रुवतोऽज्ञानमेव मे ॥ इत्थं निःसारता व्यक्त
मादावाडंबरात्तु यत् ॥ १२० ॥ मायाविनां हि ब्रुवतां वाक्यं चाडंबरावृतम् ॥ कुनाणकमिवोद्दीतं परीक्षेयं सदा संताम् ॥ १२१ ॥ आदौ

---

१ मता--इ०पा०।

मध्ये तथा चांते येषां वाक्यमदोषवत् ॥ कषदाहैः स्वर्णमिव च्छेदेऽपि स्याच्छुभं शुभम् ॥ १२२ ॥ त्वयान्यथा प्रतिज्ञातमुक्तं चैवान्यथा
पुनः ॥ त्वद्दोषो नायमस्माकं तद्वचः शृणुमो हि ये ॥ १२३ ॥ नास्तिकानां च सर्पाणां विषस्य च गुणस्त्वयम् ॥ मोहयंति परं यच्च दोषो नैष
परस्य तु ॥ १२४ ॥ आपो वस्त्रं तिलास्तैलं गंधो वा स यथा तथा ॥ पुष्पाणामधिवासेन तथा संसर्गजा गुणाः ॥ १२५ ॥ मोहजालस्य यो
योनिर्मूढैरिह समागमः ॥ अहन्यहनि धर्मस्य योनिः साधुसमागमः ॥ १२६ ॥ तस्मात्प्राज्ञैश्च वृद्धैश्च शुद्धभावैस्तपस्विभिः ॥ सद्भिश्च सह संसर्गः
कार्यः शमपरायणैः ॥ १२७ ॥ न नीचैर्नाप्यविद्वद्भिर्नानात्मज्ञैर्विशेषतः ॥ येषां त्रीण्यवदातानि योनिर्विद्या च कर्म च ॥ १२८ ॥ तांश्च
सेवेद्विशेषेण शास्त्रं येषां हि विद्यते ॥ असतां दर्शनस्पर्शसंजल्पासनभोजनैः ॥ १२९ ॥ धर्माचारात्प्रहीयंते न च सिध्यंति मानवाः ॥
बुद्धिश्च हीयते पुंसां नीचैः सह समागमात् ॥ १३० ॥ मध्यैश्च मध्यतां याति श्रेष्ठतां याति चोत्तमैः ॥ इति धर्मं स्मरन्नाहं संगमार्थी पुनस्तव ॥
यन्निन्दसि द्विजानेव यैरपेयोऽर्णवः कृतः ॥ १३१ ॥ वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणं धर्मार्थयुक्तं वचनं प्रमाणम् ॥ नैतत्त्रयं यस्य भवेत्प्रमाणं
कस्तस्य कुर्याद्वचनं प्रमाणम् ॥ १३२ ॥ इतीरयित्वा वचनं महात्मा स नंदभद्रः सहसा तदैव ॥ गृहाद्विनिःसृत्य जगाम पुण्यं बहूदकं
भट्टरवेस्तु कुंडम् ॥ १३३ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे कपिलेश्वरतीर्थ
माहात्म्ये नंदभद्रवणिग्वृत्तान्तवर्णनं नाम पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ बहूदकस्य कुंडस्य तीरस्थं
लिंगमुत्तमम् ॥ कपिलेश्वरमभ्यर्च्य नंदभद्रस्ततः सुधीः ॥ १ ॥ प्रणम्य चाग्रतस्तस्थौ प्रबद्धकरसंपुटः ॥ संसारचरितैः किंचिद्दुःखी गाथां व्यगा
यत ॥ २ ॥ स्रष्टारमस्य जगतश्चेत्पश्यामि सदाशिवम् ॥ नानापृच्छाभिरंथ तं कुर्यां नाथं विलज्जितम् ॥ ३ ॥ अपूर्यमाणं तव किं जगत्संसृजनं
विना ॥ निरीह बहुधा यत्ते सृष्टं भार्गववज्जगत् ॥ ४ ॥ सचेतनेन शुद्धेन रागादिरहितेन च ॥ अथ कस्मादात्मसदृशं न सृष्टं निर्मितं जडम् ॥
॥ ५ ॥ निर्वैरेण समेनाथ सुखदुःखभवाभवैः ॥ ब्रह्मादिकीटपर्यन्तं किमेवं क्लिश्यते जगत् ॥ ६ ॥ कांश्चित्स्वर्गेंथ नरके पातयंस्त्वं सदाशिव ॥
किं फलं समवाप्नोषि किमेवं कुरुषे वद ॥ ७ ॥ इष्टैः पुत्रादिभिर्नाथ वियुक्ता मानवा ह्यमी ॥ क्रंदंति करुणासार किं घृणापि भवेन्न ते ॥ ८ ॥
अतीव नोचितं सर्वमेतदीश्वर सर्वथा ॥ यत्ते भक्ताः समं पापैर्मज्जंते दुःखसागरे ॥ ९ ॥ एवंविधेन संसारचारित्रेण विमोहिताः ॥ स्थानां
तरं न यास्यामि भोक्ष्ये पास्यामि नोदकम् ॥ १० ॥ मरणांतमेव यास्यामि स्थास्ये संचिंतयन्नदः ॥ स एवं विमृशन्नेव नंदभद्रः स्वयं

---

१ अत्यन्तम्--इ०पा० । २ तुभ्यम्--इ०पा० ।

स्थितः ॥ ११ ॥ ततश्चतुर्थे दिवसे बहूदकतटे शुभे ॥ कश्चिद्बालः सप्तवर्षः पीडापीडित आययौ ॥ १२ ॥ कृशोतीव गलत्कुष्ठी प्रमुह्यंश्च पदेपदे ॥ नंदभद्रमुवाचेदं कृच्छ्रात्संस्तभ्य बालकः ॥ १३ ॥ अहो सुरूपसर्वांग कस्माद्दुःखी भवानपि ॥ ततोस्य कारणं सर्वं व्याचष्ट नंदभद्रकः ॥ १४ ॥ श्रुत्वा तत्कारणं सर्वं बालो दीनमना ब्रवीत् ॥ अहो हा कष्टमत्युग्रं बुधानां यदबुद्धिता ॥ १५ ॥ संपूर्णेंद्रियगात्रा यन्मर्तुमिच्छंति वै वृथा ॥ मुहूर्ताद्ध्यत्र खट्वांगो मोक्षमार्गमुपागतः ॥ १६ ॥ तदहो भारतं खंडं सत्यायुषि त्यजेद्धि कः ॥ अहमेव दृढो मन्ये पितृभ्यां यो विवर्जितः ॥ १७ ॥ अशक्तश्चलितुं वापि मर्तुमिच्छामि नापि च ॥ सर्वे लाभाः सातिमाना इति सत्या बत श्रुतिः ॥ १८ ॥ संतोषोऽप्युचितस्तुभ्यं देहं यस्य दृढं त्विदम् ॥ शरीरं नीरुजं चेन्मे भवेदपि कथंचन ॥ १९ ॥ क्षणेक्षणे च तत्कुर्यां भुज्यते यद्युगेयुगे ॥ इंद्रियाणि वशे यस्य शरीरं च दृढं भवेत् ॥ २० ॥ सोऽप्यन्यदिच्छते चेच्च कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ॥ शोकस्थानसहस्राणि हर्षस्थानशतानि च ॥ २१ ॥ दिवसे दिवसे मूढमाविशंति न पंडितम् ॥ न हि ज्ञानविरुद्धेषु बह्वपायेषु कर्मसु ॥ २२ ॥ मूलघातिषु सज्जंते बुद्धिमंतो भवद्विधाः ॥ अष्टांगां बुद्धिमाहुर्यां सर्वाश्रेयोविघातिनीम् ॥ २३ ॥ श्रुतिस्मृत्यविरुद्धा सा बुद्धिस्त्वय्यस्ति निर्मला ॥ अथ कृच्छ्रेषु दुर्गेषु [2]व्यापत्सु स्वजनस्य च ॥ २४ ॥ शारीरमानसैर्दुःखैर्न सीदंति भवद्विधाः ॥ नाप्राप्यमभिवांछंति नष्टं नेच्छंति शोचितुम् ॥ २५ ॥ आपत्सु च न मुह्यंति नराः पंडितबुद्धयः ॥ मनोदेहसमुत्थाभ्यां दुःखाभ्यामर्पितं जगत् ॥ २६ ॥ तयोर्व्याससमासाभ्यां शमोपायमिमं शृणु ॥ [व्याधेरनिष्टसंस्पर्शाच्छ्रमादिष्टविसर्जनात् ॥ २७ ॥ चतुर्भिः कारणैर्दुःखं शारीरं मानसं च यत् ॥ मानसं चाप्यप्रियस्य संयोगः प्रियवर्जनम् ॥ २८ ॥ द्विप्रकारं महाकष्टं द्वयोरेतदुदाहृतम् ॥ मानसेन हि दुःखेन शरीरमुपतप्यते ॥ २९ ॥ अयःपिंडेन तप्तेन कुंभसंस्थमिवोदकम् ॥ तदाशु प्रतिकाराच्च सततं च विवर्जनात् ॥ ३० ॥ व्याधेराधेश्च प्रशमः क्रियायोगद्वयेन तु ॥ मानसं शमयेत्तस्माज्ज्ञानेनाग्निमिवांबुना ॥ ३१ ॥ प्रशांते मानसे ह्यस्य शारीरमुपशाम्यति ॥ मनसो दुःखमूलं तु स्नेह इत्युपलभ्यते ॥ ३२ ॥ स्नेहाच्च सज्जनो नित्यं जन्तुर्दुःखमुपैति च ॥स्नेहमूलानि दुःखानि स्नेहजानि भयानि च ॥ ३३ ॥ शोकहर्षौ तथायासः सर्वं स्नेहात्प्रवर्तते ॥ ३४ ॥ स्नेहात्करणरागश्च प्रजज्ञे वैषयस्तथा ॥ अश्रेयस्कावुभावेतौ पूर्वस्तत्र गुरुः स्मृतः ॥ ३५ ॥ त्यागी तस्मान्न दुःखी स्यान्निर्वैरो निरवग्रहः ॥ अत्यागी जन्ममरणे प्राप्नोतीह पुनःपुनः ॥ ३६ ॥ तस्मात्स्नेहं न

---

[1] अडभाव आर्षः । [2] ह्यापत्सु--इ० पा० ।

लिप्सेत मित्रेभ्यो धनसंचयात् ॥ स्वशरीरसमुत्थं च ज्ञानेन विनिवर्तयेत् ॥ ३७ ॥ ज्ञानान्वितेषु सिद्धेषु शास्त्रज्ञेषु कृतात्मसु ॥ न तेषु सज्जते स्नेहः पद्मपत्रेष्विवोदकम् ॥ ३८ ॥ रागाभिभूतः पुरुषः कामेन परिकृष्यते ॥ इच्छा संजायते चास्य ततस्तृष्णा प्रवर्धते ॥ ३९ ॥ तृष्णा हि सर्वपापिष्ठा नित्योद्वेगकरी मता ॥ अधर्मबहुला चैव घोररूपानुबंधिनी ॥ ४० ॥ या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ॥ यासौ प्राणांतिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥ ४१ ॥ अनाद्यंता तु सा तृष्णा ह्यंतर्देहगता नृणाम् ॥ विनाशयति संभूता लोहं लोहमलो यथा ॥ ४२ ॥ यथैवैधः समुत्थेन[1] वह्निना नाशमृच्छति ॥ तथाऽकृतात्मा[2] लोभेन स्वोत्पन्नेन विनश्यति ॥ ४३ ॥ तस्माल्लोभो न कर्तव्यः शरीरे चात्मबंधुषु ॥ प्राप्तेषु[3] वा न हृष्येत नाशे वापि न शोचयेत् ॥ ४४ ॥ ॥ नंदभद्र उवाच ॥ ॥ अहो बाल न बालस्त्वं मतो मे त्वां नमाम्यहम् ॥ त्वद्वाक्यैरतितृप्तोऽहं त्वां तु प्रक्ष्यामि किंचन ॥ ४५ ॥ कामक्रोधावहंकारमिंद्रियाणि च मानवाः ॥ निंदंति तत्र मे नित्यं विवक्षेयं प्रजायते ॥ ४६ ॥ अहमेष ममेदं च कार्यमीदृशकस्त्वहम् ॥ इत्यादि चात्मविज्ञानमहंकार इति स्मृतः ॥ ४७ ॥ परिहार्यः स चेत्तं च विनोन्मत्तः प्रकीर्त्यते ॥ कामोऽभिलाष इत्युक्तः स चेत्पुंसा विवर्ज्यते॥४८॥कथं स्वर्गो मुमुक्षा वा साध्यते दृषदा यथा॥क्रोधो वा यदि संत्याज्यस्ततः शत्रुक्षयः कथम्॥४९॥बाह्यानामांतराणां वा विना तं तृणवद्विदुः ॥ इंद्रियाणि निगृह्यैव दुष्टानीति निपीडयेत् ॥ ५० ॥ कथं स्याद्धर्मश्रवणं कथं वा जीवनं भवेत् ॥ एतस्मिन्मे मनो विद्धं खिद्यतेऽज्ञानसंकटे ॥५१॥ तथा कस्मादिदं सृष्टं जडं विश्वं चिदात्मना ॥ एवं यद्बहुधा क्लेशैः[4] पीड्यते हा कुतस्त्विदम् ॥ ५२ ॥ ॥ बाल उवाच ॥ ॥ सम्यगेतद्यथा पृष्टं यत्र मुह्यंति जंतवः ॥ शृण्वेकाग्रमना भूत्वा ज्ञातं द्वैपायनान्मया ॥ ५३ ॥ प्रकृतिः पुरुषश्चैव अनादी शृणुमः पुरा ॥ साधर्म्येणावतिष्ठेते सृष्टेः प्रागजरामरौ ॥ ५४ ॥ ततः कालस्वभावाभ्यां प्रेरिता प्रकृतिः पुरा ॥ पुंसः[5] संयोगमैच्छत्सा तदभावात्प्रकुप्यत[6] ॥ ५५ ॥ ततस्तमोमयी सा च लीलया देववीक्षिता ॥ राजसी समभूद्दुष्टा सात्त्विकी समजायत ॥ ५६ ॥ एवं त्रिगुणतां याता प्रकृतिर्देवदर्शनात् ॥ तां समास्थाय परमस्त्रिमूर्तिः समजायत ॥ ५७ ॥ तस्याः प्रोच्चारणार्थं च प्रवृत्तः स्वांशतस्ततः ॥ असूयत महत्तत्त्वं त्रिगुणं तद्विदुर्बुधाः ॥ ५८ ॥ अहंकारस्ततो जातः सत्त्वराजसतामसः ॥ तमो रजस्त्वमापद्य रजः सत्त्वगुणं नयेत् ॥ ५९ ॥ शुद्धसत्त्वे ततो मोक्षं प्रवदंति मनीषिणः ॥ तमसो रजसस्त

---

[1] स्वतः--इत्यध्याहारः । स्वतः स्वस्मात्--समुत्थेन--उत्पन्नेन--इत्यर्थः । [2] तथा जनोऽयम्--इ० पा० । [3] इत्येषु वा न हृष्येत प्राप्तौ वा न च शोचयेत्--इ० पा० । [4] विश्वम्--इ० पा० । [5] संयोगमैच्छद्देवेन--इ० पा० । [6] अडभाव आर्षः ।

स्मात्संशुद्ध्यर्थं च सर्वशः[1] ॥ ६० ॥ जीवात्मसंज्ञान्स्वीयांशान्व्यभजत्परमेश्वरः ॥ तावंतस्ते च क्षेत्रज्ञा देहा यावंत एव हि ॥ ६१ ॥ निःसरंति यथा लोहात्तप्तल्लिंगात्स्फुलिंगकाः ॥ तन्मात्रभूतसर्गोयमहंकाराच्चु तामसात् ॥ ६२ ॥ इंद्रियाणां सात्त्विकाच्च त्रिगुणानि च तान्यपि ॥ एतैः संसिद्ध्यंत्रेण सच्चिदानन्दवीक्षणात् ॥ ६३ ॥ रजस्तमश्च शोध्यंते सत्त्वेनैव मुमुक्षुभिः ॥ तस्मात्कामं च क्रोधं च इंद्रियाणां प्रवर्तनम्[2] ॥ ६४ ॥ अहंकारं च संसेव्य सात्त्विकीं सिद्धिमश्नुते ॥ राजसास्तामसाश्चैव त्याज्याः कामादयस्त्वमी ॥ ६५ ॥ सात्त्विकाः सर्वदा सेव्याः संसारविजिगीषुभिः ॥ गुणत्रयस्य वक्ष्यामि संक्षेपाल्लक्षणं तव ॥ ६६ ॥ शास्त्राभ्यासस्ततो ज्ञानं शौचमिंद्रियनिग्रहः ॥ धर्मक्रियात्मचिंता च सात्त्विकं गुणलक्षणम् ॥ ६७ ॥ अन्यायेन धनादानं तंद्री[3] नास्तिक्यमेव च ॥ क्रौर्यं च याचकाद्यं च तामसं गुणलक्षणम् ॥ ६८ ॥ तस्माद्बुद्धिमुखैस्तत्त्वैः सात्त्विकैर्दैवतां भजेत् ॥ राजसैर्मानवत्वं च तामसैः स्थाणुयोनिता ॥ ६९ ॥ बुद्ध्याद्यैरेव मुक्तिः स्यादेतैरेव च यातना ॥ ७० ॥ अमीषां चाप्यभावे वै न किंचिदुपपद्यते ॥ कलादो[4] हि कलादीनां सुवर्णं शोधयेद्यथा ॥ ७१ ॥ तथा रजस्तमश्चैव संशोध्ये सात्त्विकैर्गुणैः ॥ अस्मादेव गुणानां च समवायादनादिजात् ॥ ७२ ॥ सुखिनो दुःखिनश्चैव प्राणिनः शास्त्रदर्शिनः ॥ अष्टाविंशतिलक्षैश्च गुणमेकैकमीश्वरः ॥ ७३ ॥ व्यभजच्चतुराशीतिलक्षास्ता जीवयोनयः ॥ सकाशान्मनसस्तद्वदात्मनः प्रभवंति हि ॥ ७४ ॥ ईश्वरांशाश्च ते सर्वे मोहिताः प्राकृतैर्गुणैः ॥ क्लेशानासादयंत्येव यथैवाधिकृता विभोः ॥७५॥ अन्नानां पयसां चापि जीवानां चाथ श्रेयसे ॥ मानुष्यमाहुस्तत्त्वज्ञाः शिवभावेन भावितम् ॥ ७६ ॥ ॥ नंदभद्र उवाच ॥ ॥ एवमेतत्किं तु भूयः प्रक्ष्याम्येतन्महामते ॥ ईश्वराः सर्वदातारः पूज्यंते यैश्च देवताः ॥ ७७ ॥ स्वभक्तांस्तान्न दुःखेभ्यः कस्माद्रक्षंति मानवान् ॥ विशेषात्केपि दृश्यंते दुःखमग्नाः सुरान्नताः ॥७८॥ इति मे मुह्यते बुद्धिस्त्वं वा किं बाल मन्यसे ॥७९॥ ॥ बाल उवाच ॥ ॥ अशुचिश्च शुचिश्चापि देवभक्तो द्विधा स्मृतः ॥ कर्मणा मनसा वाचा तद्व्रतो भक्त उच्यते ॥ ८० ॥ अशुचिर्दैवताश्चैव यदा पूजयते नरः ॥ तदा भूतान्याविशंति स च मुह्यति तत्क्षणात् ॥ ८१ ॥ विमूढश्चाप्यकार्याणि तानि तानि निषेवते ॥ ततो विनश्यति क्षिप्रं नाशुचिः पूजयेत्ततः ॥ शुचिर्वाभ्यर्चयेद्यश्च तस्य चेदशुभं भवेत् ॥ ८२ ॥ तस्य पूर्वकृतं व्यक्तं कर्मणां कोटि[5] मुच्यते ॥ महेश्वरो ब्रह्महत्याभयाद्यत्र ततस्ततः ॥ ८३ ॥ सस्नौ तीर्थेषु कस्माच्च इतरो मुच्यते कथम् ॥ अम्बरीषसुतां हृत्वा पर्वतान्नारदात्तथा ॥ ८४ ॥ सीतापहारमापेदे रामोऽन्यो मुच्यते कथम् ॥ ब्रह्मापि

---

[1] सर्वथा--इ० पा० । [2] प्रवर्धनम्--इ० पा० । [3] तंत्रनास्तिक्यमेव च--इ० पा० । [4] कलादः--सुवर्णकारः । [5] कोटि--इति--नपुंसकमत्र । कोटिः--मुच्यते--इत्ययमर्थः ।

शिरसश्छेदं कामयित्वा सुतामगात् ॥ ८५ ॥ इंद्रचंद्ररविविष्णुप्रमुखाः प्राप्नुयुः कृतम् ॥ तस्मादवश्यं च कृतं भोज्यमेव नरैः सदा ॥ ८६ ॥
मुच्यते कोऽपि स्वकृतान्नैवेति श्रुतिनिर्णयः ॥ किं तु देवप्रसादेन लभ्यमेकं सुरव्रतैः ॥ ८७ ॥ बहुभिर्जन्मभिर्भोज्यं भुज्यतैकेन जन्मना ॥ तच्च
भुक्तात तस्त्वर्थो[1] भवेदिति विनिश्चयः ॥ ८८ ॥ ये तप्यंते गतैः पापैः शुचयो देवताव्रताः ॥ इह[2] ते पुत्रपौत्रैश्च मोदंतेऽमुत्र चेह च ॥ ८९ ॥ तस्मा
द्देवाः सदा पूज्याः शुचिभिः श्रद्धयान्वितैः ॥ प्रकृतिः शोधनीया च स्ववर्णोदितकर्मभिः ॥ ९० ॥ स्वनुष्ठितोऽपि धर्मः स्यात्क्लेशायैव विना
शिवम् ॥ दुराचारस्य देवोपि प्राहेति भगवान्हरः ॥ ९१ ॥ भोक्तव्यं स्वकृतं तस्मात्पूजनीयः सदाशिवः ॥ स्वाचारेण परित्याज्यौ रागद्वेषाविदं
परम् ॥ ९२ ॥ ॥ नन्दभद्र उवाच ॥ ॥ शुद्धप्रज्ञ किमेतच्च पापिनोऽपि नरा यदा ॥ मोदमानाः प्रदृश्यन्ते दारैरपि धनैरपि ॥ ९३ ॥
॥ ॥ बाल उवाच ॥ ॥ व्यक्तं तैस्तमसा दत्तं दानं पूर्वेषु जन्मसु ॥ रजसा पूजितः शंभुस्तत्प्राप्तं स्वकृतं च तैः ॥ ९४ ॥ किं तु यत्तमसा कर्म
कृतं तस्य प्रभावतः ॥ धर्माय न रतिर्भूयात्ततस्तेषां विदांवर ॥ ९५ ॥ भुक्त्वा पुण्यफलं याति नरकं नात्र संशयः ॥ अस्मिंश्च संशये प्रोक्तं मार्कंडे
येन श्रूयते ॥ ९६ ॥ इहैवैकस्य नामुत्र अमुत्रैकस्य नो इह ॥ इह चामुत्र चैकस्य नामुत्रैकस्य नो इह ॥ ९७ ॥ पूर्वोपात्तं भवेत्पुण्यं भुक्तिर्नैवार्जय
न्त्यपि ॥ इह भोगः स वै प्रोक्तो दुर्भगस्याल्पमेधसः ॥९८॥ पूर्वोपात्तं यस्य नास्ति तपोभिश्चार्जयत्यपि ॥ परलोके तस्य भोगो धीमतः स क्रिया
त्स्फुटम् ॥ ९९ ॥ पूर्वोपात्तं यस्य नास्ति पुण्यं चेहापि नार्जयेत् ॥ ततश्चेहामुत्र वापि भो धिक्तं च नराधमम् ॥ १०० ॥ इति ज्ञात्वा महाभाग
त्यक्त्वा शल्यानि कृत्स्नशः ॥ भज रुद्रं वर्णधर्मं पालयास्मात्परं न हि ॥ १०१ ॥ यो हि नष्टेष्वभीष्टेषु प्राप्तेष्वपि च शोचति ॥ तृप्येत[3] वा
भवेद्वन्धो निश्चितं सोऽन्यजन्मनः ॥ १०२ ॥ ॥ नन्दभद्र उवाच ॥ ॥ नमस्तुभ्यमबालाय बालरूपाय धीमते ॥ को भवांस्त
त्त्वतो वेत्तुमिच्छामि त्वां शुचिस्मितम् ॥ १०३ ॥ बहवोऽपि मया वृद्धा दृष्टाश्चोपासिताः सदा ॥ तेषामीदृशका बुद्धिर्न दृष्टा न श्रुता
मया ॥ १०४ ॥ येन मे जन्मसंदेहा नाशिता लीलयैव च ॥ तस्मात्सामान्यरूपस्त्वं निश्चितं न मतं मम ॥ १०५ ॥ ॥ बाल उवाच ॥
महदेतत्समाख्येयमेकाग्रः शृणु तत्त्वतः ॥ इतः सप्ताधिके चापि सप्तमे जन्मनि त्वहम् ॥ १०६ ॥ वैदिशे नगरे विप्रो नाम्नाऽऽसं धर्मजा
लिकः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञः स्मृतिशास्त्रार्थविद्वरः ॥ १०७ ॥ व्याख्याता धर्मशास्त्राणां यथा साक्षाद्बृहस्पतिः ॥ किं त्वहं विविधान्धर्माँल्लोकानां

---

[1] ततः स्वर्यम्--इ० पा० । [2] तदा--इ० पा० । [3] हृष्येत--इ० पा० ।

वर्णये भृशम् ॥ १०८ ॥ स्वयं चातिदुराचारः पापिनामपि पापराट् ॥ मांसाशी मद्यसेवी च परदाररतः सदा ॥ १०९ ॥ असत्यभाषी दम्भी
च सदा धर्मध्वजी खलः ॥ लोभी दुरात्मा कथको न कर्ता कर्हिचित्क्वचित् ॥ ११० ॥ यस्माज्जालिकवज्जालं लोकेभ्योऽहं क्षिपामि च ॥
तत्त्वज्ञा मां ततः प्राहुर्धर्मजालिक इत्युत ॥ १११ ॥ सोऽहं तैर्बहुभिश्चीर्णैः पातकैरंत आगते ॥ मृतो गतो यमस्थानं पातितः कूटशा
ल्मलीम् ॥ ११२ ॥ यमदूतैस्ततः कृष्टः स्मार्यमाणः स्वचेष्टितम् ॥ खड्गैश्च कृत्यमानोऽहं जीवामि प्रमियामि च ॥ ११३ ॥ आत्मानं बहुधा निंद
ञ्छाश्वतीर्न्यवसं समाः ॥ नरके या मतिर्भूयाद्धर्मं प्रति प्रपीडतः ॥ ११४ ॥ सा चेन्मुहूर्तमात्रं स्यादपि धन्यस्ततः पुमान् ॥ नमोनमः कर्मभूम्यै
सुकृतं दुष्कृतं च वा ॥ ११५ ॥ यस्यां मुहूर्तमात्रेण युगैरपि न नश्यति ॥ ततो विपश्चिज्जनको मोक्षयामास नारकात् ॥ ११६ ॥ तैः सहाहं
प्रमुक्तश्च कथंचिदवपीडितः ॥ स्थाणुत्वमनुभूयाथ क्लेशानासाद्य भूरिशः ॥ ११७ ॥ कीटोहमभवं पश्चात्तीरे सारस्वते शुभे ॥ तत्र मार्गे सुखमिव
संसुप्तोहं यदृच्छया ॥ ११८ ॥ आगच्छतो रथस्यास्य शब्दमश्रौषमुन्नतम्[1] ॥ तं मेघनिनदं श्रुत्वा भीतोहं सहसा जवात् ॥ ११९ ॥ मार्गमु
त्सृज्य दूरेण प्रपलायनमाचरम् ॥ एतस्मिन्नंतरे व्यासस्तत्र प्राप्तो यदृच्छया ॥ १२० ॥ स मामपश्यंस्तं[2] च कृपया संयुतो मुनिः ॥ यन्मया
सर्वलोकानां नानाधर्माः प्रकीर्तिताः ॥ १२१ ॥ विप्रजन्मनि तस्यैव प्रभावाद्व्याससंगमः ॥ ततः सर्वरुतज्ञो मां प्राहार्च्यैः कीटभाषया ॥
॥ १२२ ॥ किमेवं नश्यसे कीट कस्मान्मृत्योर्बिभेषि च ॥ अहो समुचिता भीतिर्मनुष्यस्य कुतस्तव ॥ १२३ ॥ इत्युक्तो मतिमान्पूर्वपुण्याद्व्यासं
तदोचिवान् ॥ न मे भयं जगद्वंद्य मृत्योरस्मात्कथंचन ॥ १२४ ॥ एतदेव भयं मान्य गच्छेयमधमां गतिम् ॥ अस्या अपि कुयोनेश्च संत्यन्याः को
टिशोऽधमाः ॥ १२५ ॥ तासु गर्भादिकक्लेशभीतस्त्रस्तोऽस्मि नान्यथा ॥ १२६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ मा भयं कुरु सर्वाभ्यो योनि
भ्यश्च चिरादिव ॥ मोक्षयिष्यामि ब्राह्मण्यं प्रापयिष्यामि[3] निश्चितम् ॥ १२७ ॥ इत्युक्तोहं कालियेन[4] तं प्रणम्य जगद्गुरुम् ॥ मार्गमागत्य चक्रेण
पीडितो मृत्युमागमम् ॥ १२८ ॥ ततः काकशृगालादियोनिष्वस्मि यदाऽभवम् ॥ तदातदा समागम्य व्यासो मां स्मारयच्च तत ॥ १२९ ॥ ततो
बहुविधा योनीः परिक्रम्यास्मि कर्षितः ॥ ब्राह्मणस्य च गेहेस्यां योनौ जातोऽतिदुःखितः ॥ १३० ॥ ततो जन्मप्रभृत्यस्मि पितृभ्यां परिव
र्जितः ॥ गलत्कुष्ठी महापीडामेतां योऽनुभवामि च ॥ १३१ ॥ ततो मां पंच मे वर्षे व्यास आगत्य जप्तवान् ॥ कर्णे सारस्वतं मंत्रं तेनाहं संस्म

---

[1] उत्तमम्–इ० पा० । [2] तत्रस्थम्–इ० पा० । [3] यावन्नेष्यामि–इ० पा० । [4] कालियोऽत्र व्यासो बोध्य इति प्रतिभाति ।

रामि च ॥ १३२ ॥ अनधीतानि शास्त्राणि वेदान्धर्मांश्च कृत्स्नशः ॥ उक्तं व्यासेन चेदं मे गच्छ क्षेत्रं गुहस्य च ॥ तत्र त्वं नंदभद्रं च आश्वासय
महामतिम् ॥ १३३ ॥ त्यक्त्वा बहूदके प्राणानस्थिक्षेपं महीजले ॥ काराय्य त्वं ततो भावी मैत्रेय इति सन्मुनिः ॥ १३४ ॥ गमिष्यसि
ततो मोक्षमिति मां व्यास उक्तवान् ॥ आगतश्च ततश्चात्र वाहीकेभ्योऽतिक्लेशतः ॥ १३५ ॥ इति ते कथितं सर्वमात्मनश्चरितं मया ॥
पापमेवंविधं कष्टं नंदभद्र सदा त्यज ॥ १३६ ॥ ॥ नंदभद्र उवाच ॥ ॥ अहो महाद्भुतं तुभ्यं चरितं येन मे हृदि ॥ भूयः शतगुणं जातं धर्माय
दृढमानसम् ॥ १३७ ॥ किं तु त्वयोक्तधर्मस्य कर्तुकामोस्मि निष्कृतिम् ॥ धर्मं स्मर भवांस्तस्मात्किंचिदादिश निश्चितम् ॥ १३८ ॥
॥ ॥ बाल उवाच ॥ ॥ अत्र तीर्थे च सप्ताहं निराहारस्त्वहं स्थितः ॥ सूर्यमंत्राञ्जमिष्यामि त्यक्ष्यामि च ततस्त्वसून् ॥ १३९ ॥ ततो
बर्करिकातीर्थे दग्धव्योहं त्वया तटे ॥ अस्थीनि सागरे चापि मम क्षेप्याणि चात्र हि ॥ १४० ॥ यदि सापह्नवं चित्तं मय्यतीव तवास्ति चेत् ॥
ततस्त्वां गुरुकार्यार्थमादेक्ष्यामि शृणुष्व तत् ॥ १४१ ॥ अस्मिन्बहूदके तीर्थे यत्र प्राणांस्त्यजाम्यहम् ॥ तत्र मन्नामचिह्नस्ते संस्थाप्यो भास्करो
विभुः ॥ १४२ ॥ आरोग्यं धनधान्यं च पुत्रदारादिसंपदः ॥ भास्करो भगवांस्तुष्टो दद्यादेतच्छ्रुतेर्वचः ॥ १४३ ॥ सविता परमो देवः सर्वस्वं वा
द्विजन्मनाम् ॥ वेदवेदांगगीतश्च त्वमप्येनं सदा भज ॥ १४४ ॥ बहूदकमिदं कुंडं संसेव्यं च सदा त्वया ॥ माहात्म्यमस्य वक्ष्यामि संक्षेपाद्व्यास
सूचितम् ॥ १४५ ॥ बहूदके कुंडवरे स्नाति यो विधिवन्नरः ॥ आरोग्यं धनधान्याद्यं तस्य स्यात्सर्वजन्मसु ॥ १४६ ॥ बहूदके च यः स्नात्वा
सप्तम्यां माघमासके ॥ दद्यात्पिंडं पितृणां च तेऽक्षंयां तृप्तिमाप्नुयुः ॥ १४७ ॥ बहूदकस्य तीरे यः शुचिर्यजति वै क्रतुम् ॥ शतक्रतुफलं तस्य
नास्ति काचिद्विचारणा ॥ १४८ ॥ अत्र यस्त्यजति प्राणान्बहूदकतटे नरः ॥ मोदते सूर्यलोकेऽसौ धर्मिणां च सुतो भवेत् ॥ १४९ ॥ बहूदकस्य
तीरे च यः कुर्य्याज्जपसाधनम् ॥ सर्वं लक्षगुणं प्रोक्तं जपो होमश्च पूजनम् ॥१५०॥ बहूदकस्य तीरे च द्विजमेकं च भोजयेत् ॥ यो मिष्टान्नेन तस्य
स्याद्विप्रकोटिश्च भोजिता ॥ १५१ ॥ बहूदकस्य तीरे या नारी गौरिणिकाः शुभाः ॥ संभोजयति तस्याश्च कुर्यात्सुस्वागतं ह्युमा ॥ १५२ ॥ बहूदकस्य
तीरे च यः कुर्याद्योगसाधनम् ॥ षण्मासाभ्यन्तरे सिद्धिर्भवेत्तस्य न संशयः ॥ १५३ ॥ बहूदकस्य तीरे च प्रेतानुद्दिश्य दीयते ॥ यत्किंचिदक्षयं
तेषामुपतिष्ठेन्न चान्यथा ॥ १५४ ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ॥ कृतं बहूदकतटे सर्वं स्यात्सुमहत्फलम् ॥ १५५ ॥

---

१ ते--पितरः--इत्यर्थः ।

त्वयैतद्धृदि संधार्यं फलं व्यासेन सूचितम् ॥ बहूदकस्य कुंडस्य नंदभद्र महामते ॥ १५६ ॥ इत्युक्त्वा सोऽभवन्मौनी स्नात्वा कुंडे ततः शुचिः ॥
तीरे प्रस्तरमाश्रित्य स्वयं मंत्राञ्जजाप ह ॥ १५७ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ ततः स सप्तरात्रांते जहौ बालो निजानसून् ॥ संस्कारितो
यथोक्तं च नंदभद्रेण ब्राह्मणैः ॥ १५८ ॥ यत्र बालः स च प्राणाञ्जहौ जपपरायणः ॥ बालादित्यमिति ख्यातं तत्रास्थापयत प्रभुम् ॥ १५९ ॥
बहूदके च यः स्नात्वा बालादित्यं प्रपूजयेत् ॥ तस्य स्याद्भास्करस्तुष्टो मोक्षोपायं च विंदति ॥ १६० ॥ नंदभद्रोऽप्यथान्यस्यां भार्यायामपरान्सु
तान् ॥ उत्पाद्यात्मसमान्धीमाञ्छिवसूर्यपरायणः ॥ १६१ ॥ रुद्रदेहं ययौ पार्थ पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ एवमेतन्महाकुंडं बहूदकमिति स्मृतम् ॥
॥ १६२ ॥ अस्य तीरे स्वमंशं च वल्लीनाथः प्रमोक्ष्यति ॥ दत्तात्रेयस्य यो योगी ह्यवतारो भविष्यति ॥ १६३ ॥ अर्चयित्वा च तं देवं योगसिद्धि
मवाप्नुयात् ॥ पशूनामृद्धिमाप्नोति गोशरण्यो ह्यसौ प्रभुः ॥ १६४ ॥ पश्चिमायां बुधसुतस्तथा क्षेत्रं स भारत ॥ पुरूरवादित्यमिति स्थापया
मास पार्थिवः ॥ १६५ ॥ सर्वकामप्रदश्चासौ भट्टादित्यसमो रविः ॥ बहूदकक्षेत्रसमं तस्य क्षेत्रं च भारत ॥ १६६ ॥ अस्य तीर्थस्य माहात्म्यं
जप्तव्यं कर्णमूलके ॥ पुत्रस्य वापि शिष्यस्य न कथंचन नास्तिकः ॥ १६७ ॥ शृणोतीदं श्रद्धया यस्तस्य तुष्येच्च भास्करः ॥ धारयन्हृदये मोक्षं[1]
मुच्यते भवसागरात् ॥ १६८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे बहूदकमाहात्म्य
बालादित्यवृत्तान्तवर्णनंनाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततो मयास्य तीर्थस्य रक्षणाय पुनर्जयं[2] ॥
समाराध्य यथा देव्यः स्थापितास्तच्छृणुष्व भोः ॥१॥ यथात्मा सर्वभूतेषु व्यापकः परमेश्वरः ॥ तथैव प्रकृतिर्नित्या व्यापका परमेश्वरी ॥ २ ॥ शक्ति
प्रसादादाप्नोति वीर्यं सर्वांश्च संपदः ॥ ईश्वरी सर्वभूतेषु सा चैवं पार्थ संस्थिता ॥ ३ ॥ बुद्धिर्ह्रीपुष्टिलज्जेति तुष्टिः शांतिः क्षमा स्पृहा ॥ श्रद्धा च
चेतना शक्तिर्मंत्रोत्साहप्रभूद्भवा ॥ ४ ॥ इयमेव च बंधाय मोक्षायेयं च सर्वदा ॥ एनामाराध्य चैश्वर्यमिन्द्राद्याः समवाप्नुयुः ॥ ५ ॥ ये च
शक्तिं न मन्यंते तिरस्कुर्वंति चाधमाः ॥ योगीन्द्रा अपि ते व्यक्तं भ्रंश्यंते[3] काशिजा यथा ॥ ६ ॥ वाराणस्यां किल पुरा सिद्धयोगीश्वराः पुनः ॥
अवमन्य च ते शक्तिं पुनर्भ्रंशमुपागताः ॥ ७ ॥ तस्मात्सदा देहिनेयं शक्तिः पूज्यैव नित्यदा ॥ तुष्टा ददाति सा कामान्रुष्टा संहरते क्षणात् ॥ ८ ॥
परमा प्रकृतिः सा च बहुभेदैर्व्यवस्थिता ॥ तासां मध्ये महादेव्यो ह्यत्र संस्थापिताः शृणु ॥९॥ चतस्रस्तु महाशक्त्यश्चतुर्दिक्षु व्यवस्थिताः ॥ सिद्धांबि

---

१ मोक्षम्--मोक्षकरम्--इत्यर्थः । २ जय--हे अर्जुन--इत्यर्थः । ३ भज्यन्ते--इ० पा० ।

का तु पूर्वस्यां स्थापिता सा गुहेन च ॥१०॥ जगदादौ मूलप्रकृतेरुत्पन्ना सा प्रकीर्त्यते ॥ आराधिता यतः सिद्धैस्तस्मात्सिद्धांबिका च सा ॥११॥
दक्षिणस्यां तथा तारा संस्थिता स्थापिता मया ॥ तारणार्थाय देवानां यस्मात्कूर्मं समाश्रिता ॥ १२ ॥ ययाविष्टः समुज्जह्रे वेदान्कूर्मो जगद्गुरुः ॥
अनयाविष्टदेहश्च बुधो बौद्धान्हनिष्यति ॥१३॥ कोटिशो वेदमार्गस्य ध्वंसकान्पापकर्मिणः॥इयं मया समाराध्य समानीता गिरेः[1] सुता ॥ १४ ॥
कोटिसंख्याभिरत्युग्रदेवीभिः संवृता च सा ॥ दक्षिणां दिशमाश्रित्य संस्थिता मम गौरवात् ॥१५॥ पश्चिमायां तथा देवी संस्थिता भास्करा शुभा ॥
ययाविष्टानि भासंते भास्करप्रमुखानि च॥१६॥बिंबानि सर्वताराणां गच्छन्त्यायांति च द्रुतम् ॥ सैषा महाबला शक्तिर्भास्वरा कुरुनन्दन ॥१७॥
मयाराध्य समानीता कटाहादत्र संस्थिता ॥ कोटिकोटिवृता नित्यं त्रायते पश्चिमां दिशम् ॥ १८ ॥ उत्तरस्यां तथा देवी संस्थिता योगनंदिनी ॥
परमप्रकृतेर्देहात्पूर्वं निःसृतया यया ॥ १९ ॥ दृष्ट्वा दृष्ट्वा निर्मलया योगमापुश्चतुःसनाः ॥ योगीश्वरी च सा देवी सनकाद्यैः सुतोषिता ॥ २० ॥
सैव चांडकटाहान्मे समाराध्यात्र प्रापिता ॥ योगिनीभिः परिवृता संस्थिता चोत्तरां दिशम् ॥ २१ ॥ एवमेता महाशक्त्यश्चतस्रः संस्थिताः
सदा ॥ पूजिताः कामदा नित्यं रुष्टाः संहरणक्षमाः ॥ २२ ॥ ततश्च नव मे दुर्गाः समानीताः शृणुष्व ताः ॥ २३ ॥ त्रिपुरानाम परमा देवी
स्थाणुर्यया पुरा ॥ आविष्टस्त्रिपुरं निन्ये भस्मत्वं जगदीश्वरः ॥ २४ ॥ त्रिपुरेति ततस्तां तु[2] प्रोक्तवान्भगवान्हरः ॥ तुष्टाव च स्वयं तस्मात्पूज्या
सा जगतामपि ॥ २५ ॥ सा चाराध्य समानीता मयामरेश्वरपर्वतात् ॥ भक्तानां कामदा सास्ति भट्टादित्यसमीपतः ॥ २६ ॥ अपरा चापि
कोलंबा महाशक्तिः सनातनी ॥ कोलरूपी ययाविष्टः केशवश्चोज्जहार गाम् ॥ २७ ॥ तस्मात्सा विष्णुना चोक्ता कोलंबेति स्तुतार्चिता ॥ सा च
देवी मया पार्थ भक्तियोगेन तोषिता ॥ २८ ॥ वाराहगिरिसंस्था मां समानीता च साब्रवीत् ॥ यत्राहं नारद सदा तिष्ठामि कृपयार्थिनाम् ॥
॥ २९ ॥ तत्र कूपेन संस्थेयं[3] रुद्राणीसंस्थितेन वै ॥ तं हि कूपं विना मह्यं न रतिर्जायते क्वचित् ॥३०॥ तस्माद्भवान्कूपवरं स्वयमत्र खन द्विज ॥
एवमुक्ते पार्थ देव्या दर्भमूलेन मे तदा ॥ ३१ ॥ कूपोऽखनि यत्र साक्षाद्रुद्राणी कूप आबभौ ॥ ततो मया तत्र देवाः स्नात्वा जप्त्वा च तर्पिताः॥३२॥
पूजिता च ततो देवी कोलंबा जगदीश्वरी ॥ परितुष्टा तदा देवी प्रणतं मां ततोऽब्रवीत् ॥ ३३ ॥ सदात्र चाहं स्थास्यामि प्रसादं प्रापिता त्वया ॥ये
च कूपेत्र संस्नात्वा माघाष्टम्यां विशेषतः ॥३४॥ पूजयिष्यंति मां मर्त्यास्तेषां छेत्स्यामि दुष्कृतम् ॥ सर्वतीर्थमयो यश्च सर्वर्तुकवने स्थितः ॥ ३५ ॥

---

[1] सितात्--इति पाठे--सितात्--गिरेः--धवलगिरेः--इत्यर्थः । हिमालयाद्रिरेरित्यर्थो वा मन्दराचलादित्यर्थो वा ।
[2] च--इ०पा० ।
[3] संस्थेयम्--स्थातव्यम्--इत्यर्थः ।

३१

मेरोः समीपे रुद्राण्याः कूप एष स एव च ॥३६॥ प्रयागादपि गंगाया गयायाश्च विशेषतः ॥ कूपेस्मिन्नधिकं स्नानं मया नारद कीर्तितम् ॥ ३७ ॥
तदहं तव वाक्येन संस्थितात्र तपोधन ॥ गुहेनाथ सरः पुण्यं पालयिष्याम्यतंद्रिता ॥ ३८ ॥ कुमारेशं पूजयित्वा पूजयिष्यंति ये च माम् ॥ देवीभिः
षष्टिकोटीभिर्युता तेषामभीष्टदा ॥ ३९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्युक्तोऽहं पार्थ देव्या तदानीं प्रीयमाणया ॥ प्रत्यब्रवं प्रमुदितः कोलंबां विश्वमा
तरम् ॥ ४० ॥ अत्रास्य माता त्वं देवि गुप्तक्षेत्रस्य कारणम् ॥ तीर्थयात्रा वृथा तेषां नार्चयंतीह त्वां च ये ॥ ४१ ॥ इदं च यत्सरः पुण्यं त्वन्नाम्ना
ख्यातिमेष्यति ॥ ईश्वरी सरसोऽस्य त्वं तीर्थस्यास्य तथेश्वरी ॥ ४२ ॥ एवं दीर्घं तपस्तप्त्वा स्थापिता मयका[1] शुभा ॥ महादुर्गा नरैस्तस्मात्पू
ज्येयं सततं बुधैः ॥ ४३ ॥ तृतीया च दिशि तस्यां स्थिता संस्थापिता मया ॥ गुहेन च कपालेश्याः प्रभावोस्याः पुरेरितः ॥ ४४ ॥ धन्यास्ते
ये प्रपश्यंति नित्यमेनां नरोत्तमाः ॥ कपालेश्वरमभ्यर्च्य विश्वशक्तिरियं यतः[2] ॥ ४५ ॥ एवमेतास्तिस्रो दुर्गाः पूर्वस्यां दिशि संस्थिताः ॥ पश्चि
मायां प्रवक्ष्यामि तिस्रो दुर्गा महोत्तमाः ॥ ४६ ॥ सुवर्णाक्षी तु या देवी ब्रह्मांडपरिपालिनी ॥ सा मयात्र समाराध्य तीर्थे देवी निवेशिता ॥
॥ ४७ ॥ ये चैनां प्रणमिष्यंति पूजयिष्यंति भक्तितः ॥ त्रयस्त्रिंशद्भिः कोटीभिर्देवीभिः पूजिता च तैः ॥ ४८ ॥ अपरा च महादुर्गा चर्चिता चेति
संस्थिता ॥ रसातलतलात्तत्र मयानीता सुभक्तितः ॥ ४९ ॥ इयमर्च्या च चिंत्या च वीरत्वं समभीप्सुभिः ॥ बहुभिर्देवदैतेयैर्ददौ तेभ्यश्च वीर
ताम् ॥ ५० ॥ इयमेव महादुर्गा शूद्रकं वीरसत्तमम् ॥ चौरैर्बद्धं कलौ चाग्रे मोक्षयिष्यति विक्रमात् ॥ ५१ ॥ ततस्त्वेतां स चाराध्य वीरेंद्रत्वम
वाप्स्यति ॥ निहनिष्यति चाक्रम्य कालसेनमुखान्रिपून् ॥ ५२ ॥ तस्मादियं समाराध्या वीर्यकामैर्नरैः सदा ॥ चर्चिता या महादुर्गा पश्चिमायां
दिशि स्थिता ॥ ५३ ॥ तथा त्रैलोक्यविजया तृतीयस्यां दिशि स्थिता ॥ यामाराध्य जयं प्राप्तस्त्रिलोक्यां रोहिणीपतिः ॥ सोमलोकान्म
यानीता पूजिता जयदा सदा ॥ ५४ ॥ एवमेताः पश्चिमायामुत्तरस्यामतः शृणु ॥ तिस्रो देव्यश्चोत्तरस्यामेकवीरामुखाः स्थिताः ॥ ५५ ॥
एकवीरेति या देवी साक्षात्सा शिवपूजिता ॥ ययाविष्टो जगत्सर्वं संहरत्येष[3] भूतराट् ॥ ५६ ॥ वीर्येणाद्यैकवीरायाः कृत्वा लोकांश्च भस्मसात् ॥
युगैकादशपूर्णत्वे विलक्षोऽभूत्स भस्मनि ॥ ५७ ॥ एवंविधा त्वेकवीरा शक्तिरेषा सनातनी ॥ पूजिताराधिता चैव सर्वाभीप्सितदा नृणाम् ॥
॥ ५८ ॥ ब्रह्मलोकात्समानीता मयाराध्यात्र भारत ॥ नामकीर्तनमप्यस्या दुष्टानां घातनं विदुः ॥ ५९ ॥ द्वितीया हरसिद्ध्याख्या देवी दुर्गा

---

[1] मयका--मया--इत्यर्थः । अकच्प्रत्ययविशिष्टस्य रूपमिदम् । [2] ततः--इ०पा० । [3] एव--इ०पा० ।

महाबला ॥ शीकोत्तरात्समाराध्य मयानीतात्र पांडव ॥ ६० ॥ यदा शीकोत्तरस्थेन पार्वत्या प्रार्थितेन च ॥ रुद्रेण डाकिनीमंत्रः प्रोक्तो देव्याः कृपालुना ॥ ६१ ॥ तदा मंत्रप्रभावेण मोहिता गिरिजा सती ॥ तमेवाक्रम्य मांसं च शोणितं च भवं पपौ ॥ ६२ ॥ ततो रुद्रशरीरात्तु विनिष्क्रांतार्तिनाशिनी ॥ हरसिद्धिर्महादुर्गा महामंत्रविशारदा ॥ ६३ ॥ सा सहस्रभुजा देवी समाक्रम्याभिपीड्य च ॥ मोक्षयामास गिरिशमशापयत तां तथा ॥ ६४ ॥ ततः प्रभृति सा लोके हरसिद्धिः प्रकीर्त्यते ॥ देवीनां षष्टिकोटीभिरावृता पूज्यते सुरैः ॥ ६५ ॥ एतामाराध्य सुग्रीवप्रमुखा दोषनाशिनीम् ॥ अभूवन्त्सुमहावीर्या डाकिनीसंघनाशनाः ॥ ६६ ॥ तस्मादेतां पूजयेत्तु मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ डाकिन्याद्या न सर्पंति हरसिद्धेरनंतरम् ॥ ६७ ॥ तृतीयेशानकोणस्था चंडिका नवमी स्थिता ॥ वागीशोऽपि लभेत्पारं नैव यस्याः प्रवर्णने ॥ ६८ ॥ या पुरा पार्वतीदेहाद्विनिःसृत्य महासुरौ ॥ चंडमुंडौ निहत्यैव भक्षयामास क्रोधतः ॥ ६९ ॥ अक्षौहिणीशतं त्वेकं चंडमुंडौ च तावुभौ ॥ नापूर्यतैकग्रासोऽस्याः किं[1]लक्ष्या यात्वियं हि सा ॥ ७० ॥ इयमेवांधकानां च तृषिता शोणितं पुनः ॥ पपौ ततो निजग्राह चांधकं भगवान्भवः ॥ ७१ ॥ इयं च रक्तबीजानां कृत्वा पानं च रक्तजम् ॥ अर्पयामास तं देव्याश्चामुण्डापीतशोणितम् ॥ ७२ ॥ एषा तृप्यति भक्तानां प्रणामेनापि भारत ॥ अर्बुदानां च कोटीभिर्दैत्यानां पापकर्मिणाम् ॥ ७३ ॥ कुण्डं चास्या मया देव्याः पुण्यं निष्पादितं शुभम् ॥ यत्र वै स्पर्शमात्रेण सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ ७४ ॥ हरसिद्धिर्देवसिद्धिर्धर्मसिद्धिश्च भारत ॥ विविधा प्राप्यते सिद्धिस्तीर्थेऽस्मिंश्चंडिकारतैः ॥ ७५ ॥ यश्च पूजयते देवीं स्वल्पेन बहुनापि वा ॥ कात्यायनी कोटिशतैर्वृता तस्य विभूतिदा ॥ ७६ ॥ एवमेता महादुर्गा नव तीर्थेऽत्र संस्थिताः ॥ चतस्रश्चापि दिग्देव्यो नित्यमर्च्याः [2]शुभेप्सुभिः ॥७७॥ आश्विनस्य च [3]मांसस्य नवरात्रे विशेषतः ॥ उपोष्य चैक[4]भक्तैर्वा देवीस्त्वेताः प्रपूजयेत् ॥ ७८ ॥ बलि[5]पूर्पकनैवेद्यैस्तर्पणैर्धूपगंधिभिः ॥ तस्य रक्षां चरंत्येता रथ्यासु त्रिकचत्वरे ॥ ७९ ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्या नोपकुर्युः प्रपीडनम् ॥ आपदो विद्रवंत्याशु योगिन्यो नंदयंति तम् ॥ ८० ॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रान्धनार्थी धनमाप्नुयात् ॥ रोगार्तो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥ ८१ ॥ आसां यः कुरुते भक्तिं नरो नारी च

---

[1] किंलक्ष्या या त्वियं हि सा--या तु इयम्--(एतादृशप्रभाववती) [अस्ति] सा किंलक्ष्या--कीदृशी (महाप्रभावशालिनी स्यात्) (तत् त्वमेव मनासि विचारय) । इति--अर्थयोजना कर्तव्या । एतेन इयमतीवोग्रस्वरूपा--अत्यन्तोग्रप्रभावशालिनी चास्ति--इति सूचितम् । [2] यतः शुभाः—इ०पा० । [3] माघस्य--इत्यपि पाठः । [4] एकभक्तैः--एकधान्यभोजनैः--इत्यर्थः । [5] बलिपुष्पकनैवेद्यैः—इ० पा० ।

श्रद्धया ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति यांश्चिंतयति चेतसि ॥ ८२ ॥ कामगव्यं[१] इमा देव्यश्चिन्तामणिनिभास्तथा ॥ कल्पवल्ल्योऽथ भक्तानां प्रतिच्छन्दोऽत्र[२] नव हि ॥ ८३ ॥ तथात्र भूतमातास्ति हरसिद्धेस्तु दक्षिणे ॥ तस्या माहात्म्यमतुलं संक्षेपात्प्रब्रवीमि ते ॥ ८४ ॥ पूर्वं किल गुहो विद्वान्पुण्ये सारस्वते तटे ॥ भूतप्रेतपिशाचानामाधिराज्येऽभ्यषिच्यत ॥ ८५ ॥ स च सर्वाणि भूतानि मर्यादायामधारयत् ॥ एतदन्नं प्रदायैव कृपया भगवान्गुहः ॥ ८६ ॥ यदमंत्रहुतं किंचिद्वेदबाह्यं च यत्कृतम् ॥ अश्रद्धया च क्रोधेन तद्धस्तृप्त्यै भविष्यति ॥ ८७ ॥ ततस्त्वनेन भोगेन तानि नंदंति कृत्स्नशः ॥ ततः केनापि कालेन श्रद्धयाऽश्रद्धया कृतम् ॥ ८८ ॥ पुण्यं तान्येव भूतानि ग्रसंत्याक्रम्य देवताः ॥ ततो देवाः क्षुधार्त्तास्ते गुहायैतन्न्यवेदयन् ॥ ८९ ॥ स वै तदाकर्ण्य क्रुद्धो गुहः काल इवाभवत् ॥ तस्य क्रुद्धस्य भ्रूपद्ममध्यात्काचिद्विनिर्गता ॥ ९० ॥ ज्वालामाला सुदुर्दर्शा नारी द्वादशलोचना ॥ सा च प्रणम्य तं प्राह तव शक्तिरहं प्रभो ॥ शीघ्रमादिश मां कृत्ये किं करोमि तवेप्सितम् ॥ ९१ ॥ ॥ स्कन्द[३] उवाच ॥ ॥ एतैर्भूतगणैः पापैरुल्लंघ्य मम शासनम् ॥ ९२ ॥ मनुष्यदत्तं सकलं भुज्यते स्वेच्छयाधमैः ॥ शीघ्रमेतानि त्वं तस्मान्मर्यादायामुपानय ॥ ९३ ॥ एतास्त्वानुव्रजिष्यंति देव्यः कोटिशतं शुभे[४] ॥ ततस्तथेति सा चोक्ता देवीभिः संवृता तदा ॥ ९४ ॥ मयूरं समुपास्थाय गुहशक्तिः समागता ॥ सरोजवनमासाद्य[५] भूतसंघानपश्यत ॥ ९५ ॥ जघान च समासाद्य देवी नानाविधायुधैः ॥ ततः प्रेतपिशाचाद्या हन्यमाना महारणे ॥ ९६ ॥ प्रसादयंति[६] तां देवीं नानावेषैः सुदीनवत् ॥ केचिद्ब्राह्मणवेषैश्च तापसानां तथोक्तिभिः ॥ ९७ ॥ नृत्यंति देवि पद्माक्षि प्रसीदेति पुनःपुनः ॥ ततः प्रसन्ना सा देवी व्रियतां स्वेच्छयाऽऽह तान् ॥ ९८ ॥ तां ते प्रोचुस्त्राहि नस्त्वं भूतमाता भवेश्वरि ॥ मर्यादां नैव त्यक्ष्यामो वयं स्कन्दविनिर्मिताम् ॥ ९९ ॥ ये चैवं त्वां तोषयन्ति तेषां देहि वरान्सदा ॥१००॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ वैशाखे दर्शदिवसे ये चैवं तोषयंति माम् ॥ अरिष्टाभरणैः पुष्पैर्दधिभक्तैश्च पूजनैः ॥ तेषां सर्वोपसर्गा वै यास्यंति विलयं स्फुटम् ॥ १०१ ॥ एवं दत्त्वा वरं देवी मुमुदे भूतसंवृता ॥ एवंप्रभावा सा देवी मयानीतात्र भारत ॥ १०२ ॥ य एनां प्रणमेन्मर्त्यः सर्वा

---

[१] कामगव्यः--कामधेनवः--कामपूरकाः--इत्यर्थः । कामगम्याः--इ० पा० । [२] प्रतिच्छंदोऽत्र संशयस्य पर्यायशब्दो बोद्धव्यः प्रकरणसांगत्याय । [३] कार्तिकेय उवाच--इ० पा० । [४] शुभाः--इ० पा० । [५] शिरोभुवनम्--इ० च पा० । [६] प्रमोदयंति--इ० पा० ।

रिष्टैर्विमुच्यते ॥ १०३ ॥ एवं प्रभावाः परिकीर्तिता मया समासतस्तीर्थवरेऽत्र देव्यः ॥ चतुर्दशैवार्जुन पूजिता याश्चतुर्दशस्थानवरैर्नृमुख्यैः ॥ ॥ १०४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे श्रीदेव्याख्यानवर्णनंनाम सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि सोमनाथम[1]हिं स्फुटम् ॥ शृण्व[2]न्यां कीर्तयिष्यामि पापमोक्षमवाप्नुयात् ॥ १ ॥ पुरा त्रेतायुगे पार्थ चौ[3]डदेशसमुद्भवौ ॥ ऊर्जयंतश्च प्रालेयो विप्रावास्तां महाद्युती ॥ २ ॥ तावेकदा पुराणार्थे श्लोकमेकमपश्यताम् ॥ तं दृष्ट्वा सर्वशास्त्रज्ञावास्तां कंटकितत्वचौ ॥ ३ ॥ प्रभासाद्यानि तीर्थानि पुलस्त्यायाह पद्मभूः ॥ न यैस्तत्राप्लुतं चैव किं तैस्तीर्थमुपासितम् ॥ ४ ॥ इति श्लोकं पठित्वा तौ पुनःपुनरभिष्टुतम् ॥ तद्वैव च प्रभासाय निःसृतौ स्नातुमुत्तमौ ॥ ५ ॥ तौ वनानि नदीश्चैव व्यतिक्रम्य शनैःशनैः ॥ महर्षिगणसंकीर्णामुत्तीर्णौ नर्मदां शिवाम् ॥ ६ ॥ गुप्तक्षेत्रस्य माहात्म्यं महीसागरसंगमम् ॥ तत्र स्ना[5]त्वा प्रभासाय तन्मध्येन प्रतस्थतुः ॥ ७ ॥ ततो मार्गस्य शून्यत्वात्तृट्क्षुधापीडितौ भृशम् ॥ आस्तां विचेतनौ विप्रौ सिद्धलिंगसमीपतः ॥ ८ ॥ सिद्धनाथं नमस्कृत्य संप्रयातौ सुधैर्यतः ॥ क्षुधावेगेन तीव्रेण तृषा मध्यार्कतापितौ ॥ ९ ॥ सहसा पतितौ भूमौ स्थूणपादौ विमूर्छितौ ॥ ततो मुहूर्तात्प्रालेय ऊर्जयंतमभाषत ॥ १० ॥ किंचिद्विश्वस्य धैर्याच्च सखे किं न श्रुतं त्वया ॥ यथा यथा विवर्णांगो जायते तीर्थयात्रया ॥ ११ ॥ तथातथा भवेद्दानैर्दीनः सोमेश्वरो हरः ॥ तथाऽऽस्तां लुंठमानौ तावेवमुक्ते श्रुतेऽपि च ॥ १२ ॥ लुंठमानो जगामैव प्रालेयः किंचिदंतरे ॥ उत्थितं सहसा लिंगं भूमिं भित्त्वा सुदुर्दृशम् ॥ १३ ॥ खे वाणी चाभवत्तत्र पुष्पवर्षपुरःसरा ॥ प्रालेय तव हेतोस्तु सोमनाथसमं फलम् ॥ उत्थितं सागरतटे लिंगं तिष्ठात्र सुव्रत ॥ १४ ॥ ॥ प्रालेय उवाच ॥ ॥ यद्येवं सत्यमेतच्च तथाप्यात्मा प्रकल्पितः ॥ १५ ॥ प्रभासाय प्रयातव्यं यदाऽऽमृत्योर्मया स्फुटम् ॥ ततश्चैवोर्ज्जयंतोऽपि मूर्छाभावाल्लुठन्पुरः ॥ १६ ॥ अपश्यदुत्थितं लिंगं स चैवं प्रत्यपद्यत ॥ ततः प्रत्यक्षतां प्राप्तो भवश्चक्रे तयोर्दृ[6]ढे ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा तनू ततो यातौ प्रभासं शिवसद्म च ॥ तावेतौ सोमनाथौ द्वौ सिद्धेश्वरसमीपतः ॥ १८ ॥ ऊर्जयंतः प्रतीच्यां च प्रालेयस्येश्वरोऽपरः ॥ सोमकुंडांभसि शनैः स्नात्वार्णवमहीजले ॥ १९ ॥ सोमनाथद्वयं पश्येज्जन्मपापात्प्रमुच्यते ॥ ब्रह्मात्र स्थापयित्वा तु हाटकेश्वर

---

१ सोमनाथमहिम्--सोमनाथमाहात्म्यम्--इत्यर्थः । २ ताम्--इति शेषः । यां कीर्तयिष्यामि तां शृण्वन्--मोक्षमवाप्नुयादिति योजना बोध्या । ३ चोलदेशसमुद्भवौ--इ०पा० । ४ अर्जयंतश्च--इ०पा० । ५ श्रुत्वा--इ०पा० । ६ दृढे--इति--तनू--इत्यस्य विशेषणम् ।

संज्ञितम् ॥ २० ॥ महीनगरके लिंगं पातालात्सुमनोहरम् ॥ तुष्टाव देवं प्रयतः स्तुतिं तां शृणु पांडव ॥ २१ ॥ नमस्ते भगवन्रुद्र भास्करामिततेजसे ॥ नमो भवाय रुद्राय रसायांबुमयाय ते ॥ २२ ॥ शर्वाय क्षितिरूपाय सदा सुरभिणे[1] नमः ॥ ईशाय वायवे तुभ्यं संस्पर्शाय नमोनमः ॥ २३ ॥ पशूनां पतये चापि पावकायातितेजसे ॥ भीमाय व्योमरूपाय शब्दमात्राय ते नमः ॥ २४ ॥ महादेवाय सोमाय अमृताय नमोऽस्तु ते ॥ उग्राय यजमानाय नमस्ते कर्मयोगिने ॥ २५ ॥ इत्येवं नामभिर्दिव्यैः स्तव एष उदीरितः ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि पितामहकृतं स्तवम् ॥ २६ ॥ हाटकेश्वरलिंगस्य नित्यं च प्रयतो नरः ॥ अष्टमूर्तेः स सायुज्यं लभते नात्र संशयः ॥ २७ ॥ हाटकेश्वरलिंगं च प्रयतो यः स्मरेदपि ॥ तस्य स्याद्वरदो ब्रह्मा तेनेदं स्थापितं जय[2] ॥ २८ ॥ एवंविधानि तीर्थानि महीसागरसंगमे[3] ॥ बहूनि संति पुण्यानि संक्षेपाद्वर्णितानि मे ॥ २९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे स्तम्भतीर्थमाहात्म्ये सोमनाथवृत्तांतवर्णनंनामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ छ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ अत्यद्भुतानि तीर्थानि लिंगानि च महामुने ॥ श्रुत्वा तव मुखांभोजाद्भृशं मे हृष्यते मनः ॥ १ ॥ महीनगरकस्यापि स्थापितस्य त्वया मुने ॥ यानि तीर्थानि मुख्यानि तानि वर्णय मे प्रभो ॥ २ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ श्रीमन्महीनगरके यानि तीर्थानि फाल्गुन ॥ तानि वक्ष्यामि यत्रास्ते जयादित्यो रविः प्रभुः ॥ ३ ॥ जयादित्यस्य यो नाम कीर्तयेदिह मानवः ॥ सर्वरोगविनिर्मुक्तो लभेत्सोऽपि हृदीप्सितम् ॥ ४ ॥ यस्य संदर्शनाद्[4]देव कल्याणैरपि पूर्यते ॥ मुच्यते चाप्यकल्याणैः श्रद्धावान्पार्थ मानवः ॥ ५ ॥ तस्य देवस्य[5] चोत्पत्तिं शृणु पार्थ वदामि ते ॥ शृण्वन्वा कीर्तयन्वापि प्रसादं भास्कराल्लभेत् ॥ ६ ॥ अहं संस्थाप्य संस्थानमेतत्कालेन केनचित् ॥ प्रयातो भास्करं लोकं दर्शनार्थी यदृच्छया ॥ ७ ॥ स मां प्रणतमासीनमभ्यर्च्यार्घेण भास्करः ॥ प्रहसन्निव प्राहेदं देवो मधुरया गिरा ॥ ८ ॥ कुत आगम्यते विप्र क्व च वा प्रतिगम्यते ॥ क्व चायं नारदमुने कालस्ते विहृतोऽभवत् ॥ ९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवमुक्तो भास्करेण तं तदा प्राब्रवं वचः ॥ भारते विहृतः खण्डे महीनगरकादपि[6] ॥ दर्शनार्थं तव विभो समायातोऽस्मि भास्कर ॥ १० ॥ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ यत्त्वया स्थापितं स्थानं तत्र ये संति ब्राह्मणाः ॥ तेषां गुणान्मम

---

[1] सुरभिणे—सुरभिः—सुगंधः विद्यते यस्य सः सुरभी—सुगन्धिः—तस्मै सुरभिणे । 'सुगांधिं पुष्टिवर्धनम्—' इति श्रुतेः । [2] जय—हे अर्जुन—इत्यर्जुनसंबोधनमिदम् । [3] महीसागररोधसि--इ० पा० । [4] संस्पर्शनात्—इ०पा० । [5] तीर्थस्य--इ०पा० । [6] महीसागरकात्—इ० पा० ।

ब्रूहि किंगुणा ननु ते द्विजाः ॥ ११ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं पृष्टो भगवता पुनरेवाब्रवं वचः ॥ १२ ॥ यदि तान्भोः प्रशंसामि स्वीया
न्स्तौतीति वाच्यता ॥ निंदाम्यनर्हान्[1]कस्माद्वा कष्टमेवोभयत्र च ॥ १३ ॥ अथवापारमाहात्म्ये सति तेषां महात्मनाम् ॥ अल्पे कृते वर्णने स्या
द्दोष एव महान्मम ॥ १४ ॥ मदर्चितद्विजेंद्राणां यदि स्याच्छ्रवणेप्सुता ॥ ततः स्वयं विलोक्यास्ते गत्वेदं मे मतं रवे ॥ १५ ॥ इति श्रुत्वा मम
वचो रविरासीत्सुविस्मितः ॥ स्वयं द्रक्ष्यामि चोवाच पुनःपुनरहर्पतिः[2] ॥ १६ ॥ सोऽथ विप्रतनुं कृत्वा मां विसर्ज्यैव भास्करः ॥ प्रतपन्दिवि
योगाच्च प्रयातोर्णवरोधसि ॥ १७ ॥ जटां त्रिषवणस्नानपिंगलां धारयन्नथ ॥ वृद्धद्विजो महातेजा ददृशे ब्राह्मणैर्मम ॥ १८ ॥ ततो हारीतप्रमुखाः
प्रहर्षोत्फुल्ललोचनाः ॥ उत्थाय ब्रह्मशालायास्ते द्विजा द्विजमाद्रवन् ॥१९॥ नमस्कृत्य द्विजाग्र्यं ते प्रहर्षादिदमब्रुवन् ॥२०॥ अद्य नो दिवसः पुण्यः
स्थानमद्योत्तमं त्विदम् ॥ यत्त्वया विप्रप्रवर स्वयमागमनं कृतम् ॥ २१ ॥ धन्यस्य हि गृहस्थस्य कृपयैव द्विजोत्तमाः ॥ आतिथ्यवेषेणायांति
पावनार्थं न संशयः ॥२२॥ तत्त्वं गेहानि चास्माकं पादचंक्रमणेन च ॥ दर्शनाद्भोजनात्स्थानादस्माभिः सह पावय ॥२३॥ ॥ अतिथिरुवाच ॥ ॥
भोजनं द्विविधं विप्रा प्राकृतं परमं तथा ॥ तदहं सम्यगिच्छामि दत्तं परमभोजनम् ॥ २४ ॥ इत्येतदतिथेः श्रुत्वा हारीतः पुत्रमब्रवीत् ॥ अष्टवर्षं तु
कमठं वेत्सि पुत्र द्विजोदितम् ॥२५॥ ॥ कमठ उवाच ॥ ॥ तात प्रणम्य त्वां वक्ष्ये तादृक्[3]परमभोजनम् ॥ द्विजं च तर्पयिष्यामि दत्त्वा परमभोजनम् ॥
॥२६॥ सुतेन किल जातेन जायते चानृणः पिता ॥ सत्यं करिष्ये तद्वाक्यं संतर्प्यातिथिमुत्तमम् ॥२७॥ भोजनं द्विप्रकारं च प्रविभागस्तयोरयम् ॥ प्राकृ
तं प्रोच्यते त्वेवमन्यत्परमभोजनम् ॥ २८ ॥ तत्र यत्प्राकृतं नाम प्रकृतिप्रमुखस्य तत् ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानां गणस्योक्तं हि तर्पणम् ॥ २९ ॥ षड्रसं
भोजनं तच्च पंचभेदं वदंति च ॥ येन भुक्तेन तृप्तं स्यात्क्षेत्रं यद्देहलक्षणम् ॥ ३० ॥ यथापरंपरंनाम प्रोक्तं परमभोजनम् ॥ परमः प्रोच्यते चात्मा
तस्य तद्भोजनं भवेत् ॥ ३१ ॥ ततो नानाप्रकारस्य धर्मस्य श्रवणं हि यत् ॥ तदन्नं प्रोच्यते भोक्ता क्षेत्रज्ञः श्रवणौ मुखम् ॥ ३२ ॥ तद्दास्यामि
द्विजाग्र्याय पृच्छ विप्र यदिच्छसि ॥ शक्तितस्तर्पयिष्यामि त्वामहं विप्रसंसदि ॥ ३३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कमठस्यैतदाकर्ण्य सोऽतिथि
र्वचनं महत् ॥ मनसैव प्रशस्यामुं प्रश्नमेनमथाकरोत् ॥ ३४ ॥ कथं संजायते जंतुः कथं चापि प्रलीयते ॥ भस्मतामथ संप्राप्य क्व चायं प्रति
पद्यते ॥ ३५ ॥ ॥ कमठ उवाच ॥ ॥ गुरवे प्राङ्नमस्कृत्य धर्माय तदनंतरम् ॥ छंदोगीतममुं प्रश्नं शक्त्या वक्ष्यामि ते द्विज ॥ ३६ ॥

---

[1] अनर्हान्—निंदितुमनर्हान्—इत्यर्थः । [2] "अहरादीनां पत्यादिषु वा रेफः" इति रेफः । [3] यादृक्--इ०पा० ।

जनने त्रिविधं कर्म हेतुर्जंतोर्भवेत्किल ॥ पुण्यं पापं च मिश्रं च सत्त्वराजसतामसम् ॥ ३७ ॥ तत्र यः सात्त्विको नाम स स्वर्गं प्रतिपद्यते ॥ स्वर्गात्कालपरिभ्रष्टो धनी धर्मी सुखी भवेत् ॥ ३८ ॥ तथा यस्तामसोनाम नरकं प्रतिपद्यते ॥ भुक्त्वा बह्वीर्यातनाश्च स्थावरत्वं प्रपद्यते ॥ ३९ ॥ महतां दर्शनस्पर्शैरुपभोगसहासनैः ॥ महता कालयोगेन संसरन्मानवो भवेत् ॥ ४० ॥ सोऽपि दुःखदरिद्राद्यैर्वेष्टितो विकलेंद्रियः ॥ प्रत्यक्षः सर्वलोकानां पापस्यैतद्धि लक्षणम् ॥ ४१ ॥ अथ यो मिश्रकर्मा स्यात्तिर्यक्त्वं प्रतिपद्यते ॥ महतामेव संसर्गात्संसरन्मानवो भवेत् ॥ ४२ ॥ यस्य पुण्यं पृथुतरं पापमल्पं हि जायते ॥ स पूर्वं दुःखितो भूत्वा पश्चात्सौख्यान्वितो भवेत् ॥ ४३ ॥ पापं पृथुतरं यस्य पुण्यमल्पतरं भवेत् ॥ पूर्वं सुखी ततो दुःखी मिश्रस्यैतद्धि लक्षणम् ॥ ४४ ॥ तत्र मानुषसंभूतिं शृणु यादृगसौ भवेत् ॥ पुरुषस्य स्त्रियाश्चैव शुक्रशोणितसंगमे ॥ ४५ ॥ सर्वदोषविनिर्मुक्तो जीवः संसरते स्फुटम् ॥ गुणान्वितं[1]मनोबुद्धिशुभाशुभसमन्वितः ॥ ४६ ॥ जीवः प्रविष्टो गर्भं[2] तु कलले प्रतितिष्ठति ॥ मूढश्च कलले तत्र मासमात्रं च तिष्ठति ॥ ४७ ॥ द्वितीयं तु तथा मासं घनीभूतः स तिष्ठति ॥ तस्यावयवनिर्माणं तृतीये मासि जायते ॥ ४८ ॥ अस्थीनि च तथा मासि जायंते च चतुर्थके ॥ त्वग्जन्म पंचमे मासि षष्ठे रोम्णां समुद्भवः ॥ ४९ ॥ सप्तमे च तथा मासि प्रबोधश्चास्य जायते ॥ मातुराहारपीतं च सप्तमे मास्युपाश्नुते ॥ ५० ॥ अष्टमे नवमे मासि भृशमुद्विजते ततः ॥ जरायुणा वेष्टितांगो मुखे बद्धकरांगुलिः ॥५१॥ मध्ये क्लीबस्तु वामे स्त्री दक्षिणे पुरुषस्तथा ॥ तिष्ठत्युदरभागे च पृष्ठे[3]रग्निमुखः किल ॥ ५२॥ यस्यां तिष्ठत्यसौ योनौ तां च वेत्ति न संशयः ॥ सर्वं स्मरति वृत्तांतं बहूनां जन्मनामपि ॥ ५३ ॥ अंधे तमसि किंदृश्यो[4] गंधान्मोहं दृढं लभेत् ॥ शीते मात्रा जले पीते शीतमुष्णं तथोष्णके ॥ ५४ ॥ व्यायामे लभते मातुः क्लेशं व्याधेश्च वेदनाम् ॥ अलक्ष्याः पितृमातृभ्यां जायंते व्याधयः पराः ॥ ५५ ॥ सौकुमार्याद्रुजं तीव्रां जनयंति च तस्य ते ॥ स्वल्पमप्यथ तं कालं वेत्ति वर्षशतोपमम् ॥ ५६ ॥ संतप्यते भृशं गर्भे कर्मभिश्च पुरातनैः ॥ मनोरथांश्च कुरुते सुकृतार्थं पुनःपुनः ॥ ५७॥ जन्म चेदहमाप्स्यामि मानुष्ये जीवितं तथा ॥ ततस्तत्प्रकरिष्यामि येन मोक्षो भवेत्स्फुटम् ॥५८॥ एवं तु चिंतयानस्य सीमंतोन्नयनादनु ॥ मासद्वयं तद्व्रजति पीडतस्त्रियुगाकृति ॥ ५९ ॥ ततः स्वकाले संपूर्णे सूतिमारुतचालितः ॥ भवत्यवाङ्मुखो जंतुः पीडामनुभवन्पराम् ॥ ॥ ६० ॥ अधोमुखः संकटेन योनिद्वारेण निःसरेत् ॥ पीडया पीडयमानोऽपि चर्मोत्कर्तनतुल्यया ॥ ६१ ॥ करपत्रसमस्पर्शं करसंस्पर्शना

---

[1] गुणान्वितसतन्मात्रमनोबुद्ध्या समन्वितः--इ०पा०। [2] गर्भे च--इ०पा०। [3] पृष्ठेः (पृष्ठभागस्य) उदरभागे-(मध्यप्रदेशे) अग्निमुखः सन्-तिष्ठति-इत्यन्वययोजना । [4] किंदृश्यः-गूढत्वाददृश्यः-उपरि-इत्यर्थः ।

दिकम् ॥ असौ जातो विजानाति मासमात्रं विमोहितः ॥ ६२ ॥ प्राक्कर्मवशगस्यास्य गर्भज्ञानं च नश्यति ॥ ततः करोति कर्माणि श्वेतरक्ता[1]
सितानि च ॥ ६३ ॥ अस्थिपट्टतुलास्तंभस्नायुबंधेन यंत्रितम् ॥ रक्तमांसमृदालिप्तं विण्मूत्रद्रव्यभाजनम् ॥ ६४ ॥ सप्तभित्तिसुसंबद्धं छन्नं रोम
तृणैरपि ॥ वदनैकमहाद्वारं गवाक्षाष्टविभूषितम् ॥ ६५ ॥ ओष्ठद्वयकपाटं च दंतार्गलविमुद्रितम् ॥ नाडीस्वेदप्रवाहं च कफपित्तपरिप्लुतम् ॥
॥ ६६ ॥ जराशोकसमाविष्टं कालवक्त्रानलस्थितम् ॥ रागद्वेषादिभिर्ध्वस्तं षट्कौशिकसमुद्भवम् ॥ ६७ ॥ एवं संजायते पुंसो देहगेहमिदं द्विज ॥
यस्मिन्वसति क्षेत्रज्ञो गृहस्थो बुद्धिगेहिनी ॥ ६८ ॥ मोक्षं स्वर्गं च नरकमास्ते संसाधयन्नपि ॥ ६९ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे कमठसूर्यसंवादे जीवस्य देहोत्पत्तिवर्णनंनामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ अतिथिरुवाच[2] ॥ ॥ साध्वबालमते बाल कमठैतत्त्वयोच्यते ॥ शरीरलक्षणं श्रोतुं पुनरिच्छामि तद्वद ॥ १ ॥ ॥ कमठ उवाच ॥ ॥ यथैत
द्वेद ब्रह्मांडं शरीरं च तथा शृणु ॥ पादमूलं च पातालं प्रपदं च रसातलम् ॥ २ ॥ तलातलं तथा गुल्फौ जंघे चास्य महातलम् ॥ जानुनी सुतलं
चोरू वितलं चातलं कटिम् ॥ ३ ॥ नाभिं महीतलं प्राहुर्भुवर्लोकमथोदरम् ॥ उरःस्थलं च स्वर्लोकं महर्ग्रीवा मुखं जनम् ॥ ४ ॥ नेत्रे तपः
सत्यलोकं शीर्षदेशं वदंति[4] च ॥ तद्यथा सप्त द्वीपानि पृथिव्यां संस्थितानि च ॥ ५ ॥ तथात्र धातवः सप्त नामतस्तान्निबोध मे ॥ त्वगसृङ्मांस
मेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः ॥ ६ ॥ अस्थ्नामत्र शतानि स्युस्त्रीणि षष्ट्यधिकानि च ॥ त्रिंशच्छतसहस्राणि नाडीनां कथितानि च ॥ ७ ॥
षट्पंचाशत्सहस्राणि तथान्यानि नवैव तु ॥ ता वहंति रसं देहे जलं नद्यो यथा भुवि ॥८॥ सार्धाभिस्तिसृभिश्छन्नं समंताद्रोमकोटिभिः ॥ शरीरं
स्थूलसूक्ष्माभिर्दृश्यादृश्या हि ताः स्मृताः ॥९॥ षडंगानि प्रधानानि कथ्यमानानि मे शृणु ॥ द्वौ बाहू सक्थिनी द्वे च मूर्धा जठरमेव च ॥ १० ॥
अंत्राण्यत्र तथा त्रीणि सार्धव्यामत्रयाणि च ॥ त्रिव्यामानि तथा स्त्रीणामाहुर्वेदविदो द्विजाः ॥ ११ ॥ ऊर्ध्वनालमधोवक्त्रं हृदि पद्मं प्रकीर्त्यते ॥
हृत्पद्मवामतः प्लीहो दक्षिणे स्यात्तथा यकृत् ॥ १२ ॥ मज्जातो मेदसश्चैव वसायाश्च तथा द्विज ॥ मूत्रस्य चैव पित्तस्य श्लेष्मणः शकृतस्तथा ॥
॥ १३ ॥ रक्तस्य चरमस्यात्र गर्ता द्व्यंजलयः स्मृताः ॥ तेभ्यः प्रवर्तमानास्ते देहं संधारयंत्युत ॥ १४ ॥ सीवन्यश्च तथा सप्त पंच मूर्धानमा
स्थिताः ॥ एका मेढ्रं गता चैका तथा जिह्वां गता द्विज ॥ १५ ॥ नाड्यः सर्वाः प्रवर्तंते नाभिपद्मात्तथात्र च ॥ यासां श्रेष्ठा शिरो याता सुषुम्नेडाऽ

---

[1] श्वेतरक्तासितानि—सात्त्विक—राजस--तामसानि--इत्यर्थः। [2] द्विज उवाच—इ० पा०। [3] उच्यते-इ०पा०। [4] प्रकीर्तितम्—इ० पा०।

थ पिंगला ॥ १६ ॥ नासिकाद्वारमासाद्य संस्थिते देहवर्धने ॥ वायुरग्निश्चंद्रमाश्च पंचधा पंचधात्र च ॥ १७ ॥ प्राणापानसमानाश्च उदानो
व्यान एव च ॥ पंच भेदाः स्मृता वायोः कर्माण्येषां वदंति च ॥ १८ ॥ उच्छ्वासश्चैव निःश्वासो ह्यन्नपानप्रवेशनम् ॥ आकंठाच्छीर्षसंस्थास्य
प्राणकर्म प्रकीर्तितम् ॥ १९ ॥ त्यागो विण्मूत्रशुक्राणां गर्भविस्रवणं तथा ॥ अपानकर्म निर्दिष्टं स्थानमस्य गुदोपरि ॥ २० ॥ समानो धारय
त्यन्नं विवेचयति चाप्यथ ॥ रसयंश्चैव चरति सर्वश्रोणिष्ववारितः ॥ २१ ॥ वाक्प्रवृत्तिप्रदोद्गारे प्रयत्ने सर्वकर्मणाम् ॥ आकंठसुरसंस्था
नमुदानस्य प्रकीर्त्यंते ॥ २२ ॥ व्यानो हृदि स्थितो नित्यं तथा देहचरोपि च ॥ धातुवृद्धिप्रदः स्वेदलालोन्मेषनिमेषकृत् ॥ २३ ॥
पाचको रजकश्चैव साधकालोचकौ तथा ॥ भ्राजकश्च तथा देहे पञ्चधा पावकः स्थितः ॥ २४ ॥ पाचकस्तु पचत्यन्नं नित्यं पक्वाशये स्थितः ॥
आमाशयस्थोऽपि रसं रंजकः कुरुते त्वसृक् ॥ २५ ॥ साधको हृदिसंस्थश्च बुद्ध्याद्युत्साहकारकः ॥ आलोचकश्च दृक्संस्थो रूपदर्शनशक्ति
कृत् ॥ २६ ॥ त्वक्संस्थो भ्राजको देहं भ्राजयेन्निर्मलीकृतः ॥ क्लेदको बोधकश्चैव तर्पणः श्लेष्मणस्तथा ॥ २७ ॥ आलंबकस्तथा देहे पंचधा
सोम उच्यते ॥ क्लेदकः क्लेदयत्यन्नं नित्यं पक्वाशये स्थितः ॥२८॥ बोधको रसनास्थश्च रसानामवबोधकः ॥ शिरःस्थश्चक्षुरादीनां तर्पणात्तर्पणः
स्मृतः ॥ २९ ॥ सर्वसंधिगतश्चैव श्लेष्मणः श्लेष्मकृत्तथा ॥ उरःस्थः सर्वगात्राणि स वै ह्यालंबकः स्थितः ॥३०॥ एवं वाय्वग्निसोमैश्च देहः संधारित
स्त्वसौ ॥ आकाशजानि स्रोतांसि तथा कोष्ठविविक्तता ॥ ३१ ॥ पार्थिवानीह जानीहि घ्राणकेशनखानि च ॥ अस्थीनि धैर्यं गुरुता त्वङ्मांसं
हृदयं गुदम् ॥ ३२ ॥ नाभिर्मेदो यकृन्मज्जा अंत्रमामाशयः शिरा ॥ स्नायुः पक्वाशयश्चैव प्राहुर्वेदविदो द्विजाः ॥ ३३ ॥ नेत्रयोर्मंडलं शुक्लं कफा
द्भवति पैतृकम् ॥ कृष्णं च मण्डलं वातात्तथा भवति मातृकम्[1] ॥ ३४ ॥ पक्ष्ममण्डलमेकं तु द्वितीयं चर्ममण्डलम् ॥ शुक्लं तृतीयं कथितं चतुर्थं
कृष्णमण्डलम् ॥ ३५ ॥ दृङ्मण्डलं पंचमं तु नेत्रं स्यात्पंचमण्डलम् ॥ अपरे नेत्रभागे द्वे उपांगोऽपांग एव च ॥ ३६ ॥ उपांगो नेत्रपर्यंतो नासा
मूलमपांगकः ॥ वृषणौ च तथा प्रोक्तौ मेदोसृक्कफमांसकौ ॥ ३७ ॥ असृङ्मांसमयी जिह्वा सर्वेषामेव देहिनाम् ॥ हस्तयोरोष्ठयोर्मेढ्रे ग्रीवायां षट्
च कूर्चकाः ॥ ३८ ॥ एवमत्र स्थिते जीवो देहेऽस्मिन्सप्तसप्तके ॥ पंचविंशतिको व्याप्य देहं[2] वासोऽस्य मूर्धनि ॥ ३९ ॥ त्वगसृग्मांसमित्याहु
स्त्रिकं मातृसमुद्भवम् ॥ मेदोमज्जास्थिकं प्रोक्तं पितृजं षट्च कौशिकम् ॥ ४० ॥ एवं भूतमयं देहं पंचभूतसमुद्भवैः ॥ अन्नैर्यथा वृद्धिमेति तदहं वर्ण

---

[1] अस्यार्थो वैद्यकशास्त्रज्ञाज्ज्ञातव्यः । [2] देहं व्याप्य स्थितः--इति योजना । अस्य जीवस्य वासः मूर्धनि--इति तदनुसम्बद्धमन्वयान्तरम् ।

यामि ते ॥४१॥ तदन्नं पिण्डकवलैर्ग्रासैर्भुक्तं च देहि[1]भिः ॥ पूर्वं स्थूलाशये वायुः प्राणः प्रकुरुते द्विधा ॥ ४२ ॥ संप्रविश्यान्नमध्ये तु पृथगन्नं पृथग्ज
लम् ॥ अग्नेरूर्ध्वं जलं स्थाप्य तदन्नं तज्जलोपरि ॥ ४३ ॥ जलस्याधः स्वयं प्राणः स्थित्वाग्निं धमते शनैः ॥ वायुना धम्यमानोग्निरत्युष्णं
कुरुते जलम् ॥ ४४ ॥ तदन्नमुष्णतोयेन समंतात्पच्यते पुनः ॥ द्विधा भवति तत्पक्वं पृथक्किट्टं पृथग्रसम् ॥ ४५ ॥ मलैर्द्वादशभिः किट्टं भिन्नं
देहाद्बहिर्व्रजेत् ॥ कर्णाक्षिनासिकाजिह्वादंताः शिश्नं गुदं नखाः ॥ ४६ ॥ रोमकूपाणि चैव स्युर्द्वादशैते मलाश्रयाः॥हृत्पद्मप्रतिबद्धाश्च सर्वा नाड्यः
समंततः ॥ ४७ ॥ तासां मुखेषु तं सूक्ष्मं व्यानः स्थापयते रसम् ॥ रसेन तेन ता नाडीः समानः पूरयेत्पुनः ॥ ४८ ॥ ततः प्रयांति संपूर्णास्ताश्च
देहं समंततः ॥ ततः स नाडिमध्यस्थो रञ्जकेनोष्मणा रसः ॥ ४९ ॥ पच्यते पच्यमानस्तु रुधिरत्वं भजेत्पुनः ॥ ततस्त्वग्लोमकेशाश्च मांसं स्नायु
शिरास्थि च ॥ ५० ॥ नखा मज्जा [2]खवैमल्यं शुक्रवृद्धिः क्रमाद्भवेत् ॥ एवं द्वादशधान्नस्य परिणामः प्रकीर्त्यते ॥ ५१ ॥ एवमेतद्विनिष्पन्नं शरीरं
पुण्यहेतवे ॥ यथैव स्यंदनः शुभ्रो भारसंवाहनाय च ॥ ५२ ॥ तैलाभ्यंगादिभिर्यत्नैर्बहुभिः पाल्यते न चेत् ॥ किं कृत्यं साध्यते तेन यदि
भारं वहेन्न हि ॥ ५३ ॥ एवमेतेन देहेन किं कृत्यं भोजनोत्तमैः ॥ वर्धितेन न चेत्पुण्यं कुरुते पशुवच्च तत् ॥ ५४ ॥ भवंति चात्र श्लोकाः ॥
यस्मिन्काले च देशे च वयसा यादृशेन च ॥ कृतं शुभाशुभं कर्म तत्तथा तेन भुज्यते ॥ ५५ ॥ तस्मात्सदा शुभं कार्यमविच्छिन्नसुखार्थिभिः ॥
विच्छिद्यंतेऽन्यथा भोगा ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ ५६ ॥ यस्मात्पापेन दुःखानि तीव्राणि सुबहून्यपि ॥ तस्मात्पापं न कर्तव्यमात्मपीडाकरं हि
तत् ॥ ५७ ॥ एवं ते वर्णितः साधो प्रश्नोऽयं शक्तितो मया ॥ यथा संजायते प्राणी यथा शृणु प्रलीयते ॥ ५८ ॥ आयुष्ये कर्मणि क्षीणे संप्राप्ते
मरणे नृणाम् ॥ स्वकर्मवशगो देही कृष्यते यमकिंकरैः ॥ ५९ ॥ पंचतन्मात्रसहितः समनोबुद्ध्यहंकृतिः ॥ पुण्यपापमयैः पाशैर्बद्धो जीवस्त्यजे
द्वपुः ॥ ६० ॥ शीषर्णश्च सप्तभिश्छिद्रैर्निर्गच्छेत्पुण्यकर्मणाम् ॥ अधश्च पापिनां यांति योगिनां ब्रह्मरंध्रतः ॥ ६१ ॥ तत्क्षणात्सोऽथ गृह्णाति शारीरं
चातिवाहिकम् ॥ अंगुष्ठपर्वमात्रं तु स्वप्राणैरेव निर्मितम् ॥ ६२ ॥ ततस्तन्स्मिमस्थितं जीवं देहे यमभटास्तदा ॥ बद्ध्वा नयंति मार्गेण याम्येनाति
यथाबलम् ॥ ६३ ॥ तप्तां[3]बरीषतुल्येन अयोगुडनिभेन च ॥ प्रतप्तसिकतेनापि ताम्रपात्रनिभेन च ॥ ६४ ॥ षडशीतिसहस्राणि योजनानां महीत
लात् ॥ कृष्यमाणो यमपुरीं नीयते पापकृद्भटैः ॥६५॥ क्वचिच्छीतं महादुर्गमन्धकारं क्वचिन्महत् ॥ अग्निसंस्पर्शवदनैः काककाकोलजंबुकैः ॥६६॥

---

[1] देहिनाम्—इ० पा० । [2] खवैमल्यम्--खानामिंद्रियाणां वैमल्यम्--शुद्धता । [3] तप्तांबरीषतुल्येन--तप्तभ्राष्ट्रसंनिभेन—इत्यर्थः ।

मक्षिकादंशमशकैर्भक्ष्यते सर्पवृश्चिकैः ॥ भक्ष्यमाणोऽपि तैर्जंतुः क्रंदते म्रियते न हि ॥ ६७ ॥ क्वचिच्च भक्ष्यते घोरै राक्षसैः कृष्यतेऽस्यते[1] ॥
दह्यमानोतिघोरेण सैकतेन च नीयते ॥ ६८ ॥ मुहूर्तैर्दशभिर्याति तं मार्गमतिदुस्तरम् ॥ तं कालं सुमहद्वेत्ति पुरुषो वर्षसंमितम् ॥ ६९ ॥
तार्यते च नदीं घोरां पूयशोणितवाहिनीम् ॥ नदीं वैतरणींनाम केशशैवलशाद्वलाम् ॥ ७० ॥ ततो यमस्य पुरतः स्थाप्यते यमकिं
करैः ॥ पापी महाभयं पश्येत्कालांतकमुखैर्वृतम् ॥ ७१ ॥ पुण्यकर्मा सौम्यरूपं धर्मराजं तदा किल ॥ मनुष्या एव गच्छंति यमलोकं न चापरे ॥
॥ ७२ ॥ मरणानंतरं तेषां जंतूनां योनिपूरणम् ॥ तथाहि प्रेता मनुजाः श्रूयंते नान्यजंतवः ॥ ७३ ॥ धार्मिकः पूज्यते तत्र पापः पाशगलो भवेत् ॥
धार्मिकश्च यथा याति तं मार्गं शृणु वच्मि ते ॥ ७४ ॥ आरामद्रुमदातारः फलपुष्पवता पथा ॥ छायया च सुखं यांति तथा ये च्छत्रदा नराः ॥
॥ ७५ ॥ उपानहप्रदा यानैर्वितृषाः पूर्तधर्मिणः ॥ विमानैर्यानदा यांति तथा शय्यासनप्रदाः ॥ ७६ ॥ भक्ष्यभोज्यैस्तथा तृप्ता यांति भोजनदा
यिनः ॥ दीपप्रदाः प्रकाशेन गोप्रदास्तां नदीं सुखम् ॥७७॥ श्रीसूर्यं श्रीमहादेवं भक्ता ये पुरुषोत्तमम् ॥ जन्मप्रभृति ते यांति पूज्यमाना यमानुगैः
॥ ७८ ॥ महीं गां कांचनं लोहं तिलान्कार्पासमेव च ॥ लवणं सप्तधान्यं च दत्त्वा याति सुखं नरः ॥७९॥ तेषां तत्र गतानां च पापिनां पुण्यकर्मि
णाम् ॥ चित्रगुप्तः प्रेतपाय निरूपयति वै ततः ॥ ८० ॥ प्रेतलोके स वसति ततः संवत्सरं नरः ॥ वत्सरेण च तेनास्य शरीरमभिजायते ॥ ८१ ॥
सोदकुम्भमथान्नाद्यं बांधवैर्यत्प्रदीयते ॥ दिनेदिने स तद्भुक्त्वा तेन वृद्धिं प्रयाति च ॥ ८२ ॥ पूर्वदत्तमथान्नाद्यं प्राप्नोति स्वयमेव च ॥ स्वयं येन न
दत्तं च तथा दाता न विद्यते ॥ ८३ ॥ न चाप्युदकदातासौ क्षुत्तृड्भ्यामतिपीडयते ॥ बांधवैस्तूदकं दत्तं नदीभूत्वोपतिष्ठति ॥ ८४ ॥ मासिमासि
च यच्छ्राद्धं षोडशश्राद्धपूर्वकम् ॥ अत्र न क्रियते यस्य प्रेतत्वात्स न मुच्यते ॥ ८५ ॥ मानुषेण दिनेनैव प्रेतलोके दिनं स्मृतम् ॥ तस्माद्दिनेदिने
देयं प्रेतायान्नं च वत्सरम् ॥ ८६ ॥ तं च स्माशानिकानाम गणा याम्या भयावहाः ॥ शीतवातातपोपेतं तत्र रक्षंति पापिनम् ॥ ८७ ॥
यथेह बन्धने कश्चिद्रक्ष्यते विषमैर्नरैः ॥ प्रेतापिंडा न दीयंते षोडशश्राद्धपूर्वकाः ॥ ८८ ॥ यस्य तस्य न मोक्षोऽस्ति प्रेतत्वाद्धै युगैरपि ॥ ततः सपि
ण्डीकरणे बांधवैः सुकृते नरः ॥ ८९ ॥ पूर्णे संवत्सरे देहं संपूर्णं प्रतिपद्यते ॥ पापात्मा घोररूपं तु धार्मिको दिव्यमुत्तमम् ॥ ९० ॥ ततः स
नरकं याति स्वर्गं वा स्वेन कर्मणा ॥ रौरवाद्याश्च नरकाः पातालतलसंस्थिताः ॥९१॥ सुराद्याः सत्यपर्यंताः स्वर्लोकस्योर्ध्वमाश्रिताः ॥ इतिहासपु

---

[1] अस्यते--क्षिप्यते ।

राणेषु वेदस्मृतिषु यच्छ्रुतम् ॥ ९२ ॥ पुण्यं तेन भवेत्स्वर्गो नरकस्तद्विपर्ययात् ॥ तत्रापि [1]कालवसतिकर्मणामनुरूपतः ॥९३॥ अर्वाक्सपिंडीकरणं यस्य वर्षाच्च वा कृतम् ॥ प्रेतत्वमपि तस्यापि प्रोक्तं संवत्सरं ध्रुवम् ॥ ९४ ॥ यैरिष्टं च त्रिभिर्मेधैरर्चितं वा सुरत्रयम् ॥ प्रेतलोकं न ते यांति तथा ये समरे हताः॥९५॥ शुद्धेन पुण्येन दिवं च शुद्धां पापेन शुद्धेन तथा तमोंधम् ॥ मिश्रेण स्वर्गं नरकं च याति देहस्तथैवास्य भवेच्च तादृक् ॥ ९६ ॥ प्रश्नत्रयं चेति तव प्रणीतमुत्पत्तिमृत्यू परलोकवासः ॥ यथा गुरुर्मे समुदाजहार किं भूय इच्छस्युत तद्वदामि ॥ ९७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्ड कौमारिकाखण्डे आदित्यकमठसंवादे जीवस्य पारलौकिकगत्यादिवर्णनंनाम पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ अतिथिरुवाच ॥ ॥ यदेतत्परलोकस्य स्वरूपं व्याहृतं त्वया ॥ आगमं समुपाश्रित्य तत्तथैव न संशयः ॥ १ ॥ किंत्वत्र नास्तिकाः पापाः सन्दिह्यन्तेऽल्पचेतनाः ॥ तेषां निःसंशयकृते वद कर्मफलं हि [2]यत् ॥ २ ॥ इहैव कस्य कस्यैव कर्मणः पापकस्य च ॥ प्रभावात्कीदृशो जायेत्कमठैतद्वदास्ति चेत् ॥ ३ ॥ ॥ कमठ उवाच ॥ ॥ सर्वमेतत्प्रवक्ष्यामि स्थिरो भूत्वा शृणुष्व तत् ॥ यथा मम गुरुः प्राह यन्मे चेतसि संस्थितम् ॥ ४ ॥ ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः श्यावदंतकः ॥ सुवर्णचौरः कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः ॥ ५ ॥ संसर्गी सर्वरोगी स्यात्पंच पातकिनस्त्वमी ॥ निंदामाकर्ण्य साधूनां बधिरः संप्रजायते ॥ ६ ॥ स्वयं प्रकीर्तयेच्चापि मूकः पापोऽभिजायते ॥ आज्ञालोपी गुरूणां च अपस्मारी भवेन्नरः ॥ ७ ॥ अवज्ञाकारकस्तेषां कृमिरेवाभिजायते ॥ उपेक्षतः पूज्यकार्यं दुष्प्रज्ञत्वं च जायते ॥ ८ ॥ चौर्याय साधुद्रव्याणां दद्याद्यावत्पदानि च ॥ तावद्वर्षाणि पंगुत्वं स प्राप्नोति नराधमः ॥ ९ ॥ दत्त्वा हरति तद्भूयो जायते कृकलासकः ॥ कुपितानप्रसाद्यैव पूज्यान्स्याच्छीर्षरोगवान् ॥ १० ॥ रजस्वलामभिगच्छंश्च चंडालः संप्रजायते ॥ वस्त्रापहारी [3]चित्री स्यात्कृष्णकुष्ठी तथाग्निदः ॥ ११ ॥ दर्दुरो रूप्यहारी स्यात्कूटसाक्षी मुखारुजः ॥ परदारांश्च कामेन द्रष्टा स्यादक्षिरोगवान् ॥ १२ ॥ प्रतिज्ञायाप्रयच्छन्यो ह्यल्पायुर्जायते नरः ॥ विप्रवृत्त्यपहारी स्यादजीर्णी सर्वदाऽधमः ॥ १३ ॥ नैष्ठिकान्नाशनाद्भूयो निवृत्तो रोगवान्सदा ॥ पत्नीबहुत्वे त्वेकस्यां रेतोमोक्षः क्षयी भवेत् ॥ १४ ॥ स्वामिना धर्मयुक्तो यस्त्वन्यायेन समाचरेत् ॥ स्वयं वा भक्षयेद्द्रव्यं स मूढः स्याज्जलोदरी ॥ १५ ॥ दुर्बलं पीडयमानं यो बलवान्समुपेक्षते ॥ अंगहीनः स च भवेदन्नहृत्क्षुधितो भवेत् ॥ १६ ॥ व्यवहारे पक्षपाती जिह्वारोगी भवेन्नरः ॥ धर्मप्रवृत्तिं

---

[1] कालवसतिकर्मणाम्--अनुरूपतः--कालदेशकर्मानुसारेणेत्यर्थः । [2] तत्--इ०पा० । [3] चित्री--चित्र--श्वेतकुष्ठवान्--इत्यर्थः ।

सश्चार्य पत्न्यादीष्टवियोगकृत् ॥ १७ ॥ स्वयंपाकाग्रभोजी यो गलरोगमवाप्नुयात् ॥ पंचयज्ञानकृत्स्वैव भुञ्जानो ग्रामशूकरः ॥ १८ ॥ पर्वमैथुनकृन्मेही परित्यज्य स्वगेहिनीम् ॥ वेश्यादिरक्तो मूढात्मा खल्वाटो जायते नरः ॥ १९ ॥ परिक्षीणान्मित्रबन्धून्स्वामिनं दयितानुगान् ॥ अवमन्य निवृत्तात्मा क्लिष्टवृत्तिः सदा भवेत् ॥ २० ॥ छद्मनोपचरेद्यस्तु पितरौ स्वामिनं गुरून् ॥ प्राप्तव्यार्थस्यातिकष्टात्परिभ्रंशोर्थजो भवेत् ॥ २१ ॥ विश्रब्धस्यापहारी तु दुःखानां भाजनं भवेत् ॥ धार्मिके क्षुद्रकारी यो नरः स वामनो भवेत् ॥ २२ ॥ दुर्बलवृषवाही[1] यः कटिलूती भवेत्स[2] च ॥ २३ ॥ जात्यंधश्चापि यो गोघ्नो निःपशुर्दुःखकृद्गवाम् ॥ निर्दयो गोषु घाताद्यैः सदा सोध्वसु कष्टगः ॥ २४ ॥ निस्तेजकः सभायां यो गलगण्डी स जायते ॥ सदा क्रोधी च चंडालः पूतिवक्त्रश्च सूचकः ॥ २५ ॥ अजविक्रयकृद्व्याधः कुण्डाशी भृतको भवेत् ॥ नास्तिकस्तिलपिंडी स्यादश्रद्धो गीतजीवनः ॥ २६ ॥ अभक्ष्यादो गण्डमाली स्त्रीखादी[3] चाऽऽसुतस्य कृत् ॥ अन्यायतो ज्ञानग्राही मूर्खो भवति मानवः ॥२७॥ शास्त्रचौरः केकराक्षः कथां पुण्यां च द्वेष्टि यः ॥ कृमिवक्त्रः स च भवेद्विभ्रष्टो नरकात्कुधीः ॥ २८ ॥ देवद्विजगवां वृत्तिहारको वांतभक्षकृत्[4] ॥ तडागारामभेत्ता यो भवेद्विकलपाणिकः ॥ २९ ॥ व्यवहारे च्छलग्राही भृत्यग्रस्तो भवेन्नरः ॥ सदा पुरुषरोगी[5] स्यात्परदाररतो नरः ॥ ३० ॥ वातरोगी कुवैद्यः स्याद्दुश्चर्मा गुरुतल्पगः ॥ मधुमेही खरीगामी गोत्रस्त्रीमैथुनोऽप्रसूः ॥ ३१ ॥ स्वसारं मातरं पुत्रवधूं गच्छन्नबीजवान् ॥ कृतघ्नः सर्वकार्याणां वैफल्यं समुपाश्नुते ॥ ३२ ॥ इत्येष लक्षणोद्देशः पापिनां परिकीर्तितः ॥ चित्रगुप्तोऽपि मुह्येत सकलस्यानुवर्णने ॥ ३३ ॥ एते नरकविभ्रष्टा भुक्त्वा योनीः सहस्रशः ॥ एवंविधैश्चिह्निताश्च जायंते लक्षणैर्नराः ॥ ३४ ॥ ये हि धर्मं न मन्यंते तथा ये व्यसनैर्जिताः ॥ अनुमानेन बोद्धव्यं यदेते शेषपापिनः ॥ ३५ ॥ येषां त्वंतगतं पापं स्वर्गाद्वा ये समागताः ॥ सर्वव्यसननिर्मुक्ता धर्ममेकं भजन्ति ते ॥ ३६ ॥ भवंति चात्र श्लोकाः ॥ धर्मादनवमं[7] सौख्यमधर्माद्दुःखसम्भवः ॥ तस्माद्धर्मं सुखार्थाय कुर्यात्पापं विवर्जयेत् ॥ ३७ ॥ लोकद्वयेऽपि यत्सौख्यं तद्धर्मात्प्रोच्यते यतः[8] ॥ धर्ममेकमतः कुर्यात्सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥ ३८ ॥ मुहूर्तमपि जीवेत नरः शुक्लेन कर्मणा ॥ न कल्पमपि जीवेत लोकद्वयविरोधिना ॥ ३९ ॥ इति पृष्टं त्वया विप्र यथाशक्त्या मयेरितम् ॥ असूक्तं सूक्तमथवा क्षंतव्यं किं वदामि च ॥ ४० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कमठस्यैतदाकर्ण्य

---

[1] दुर्बलवृषयायी--इ०पा०। [2] नरः--इ०पा०। [3] स्त्रीखादी चासुतस्य कृत्--आसुतस्य मद्यस्य कर्ता स्त्रीखादी--मृतस्त्रीकः स्यादित्यर्थः। [4] वांतभक्षकृत्--वमनपूर्वकभोजनकर्ता। नान्नभक्षकृत्--इति पाठे--अन्नद्वेष्टा--इत्यर्थः। [5] पुरुषरोगी--पुरुषत्वरोगी--नपुंसकः--इत्यर्थः। [6] अप्रसूः--निष्प्रजः--इत्यर्थः। [7] अनवमम्--श्रेष्ठम्--इत्यर्थः। [8] सतः--इ०पा०।

अष्टवर्षस्य भाषितम् ॥ भगवान्भास्करः प्रीतो बभूवातीव विस्मितः ॥ ४१ ॥ प्रशशंस च तान्विप्रान्हारीतप्रमुखांस्तदा ॥ अहो वसुमती धन्या द्विजैरेवंविधोत्तमैः ॥ ४२ ॥ अथ प्रजापतिर्धन्यो यन्मर्यादाभिपाल्यते ॥ अमीभिर्ब्राह्मणवरैर्धन्या वेदाश्च संप्रति ॥ ४३ ॥ येषां मध्ये बालबुद्धिरियमेतादृशी स्फुटा[1] ॥ हारीतप्रमुखानां हि का वै बुद्धिर्भविष्यति ॥ ४४ ॥ असंशयं त्रिलोकस्थमेषामविदितं न हि ॥ यथैतान्नारदः प्राह भूयस्तस्मादमी बहु ॥ ४५ ॥ इति प्रशस्य तान्विप्रान्प्रहृष्टो रविरब्रवीत् ॥ अहं सूर्यो विप्रमुख्या युष्माकं दर्शनात्कृते[2] ॥ ४६ ॥ समागतः सूर्यलोकात्प्राप्तं नेत्रफलं च मे ॥ भवद्भिर्धैर्विप्रमुख्यैः संजल्पनसहासनात् ॥४७॥ अंत्यजा अपि पूयन्ते किं पुनर्मादृशा द्विजाः ॥ सर्वथा नारदो धन्यो योऽसौ त्रैलोक्यतत्त्ववित् ॥ ४८ ॥ युष्माभिर्बध्यते श्रेयो यस्य वै धूतकिल्बिषैः ॥ प्रणमामि च वः सर्वान्मनोबुद्धिसमाधिभिः ॥ तपो विद्या च वृत्तं च यतो वार्द्धक्यकारणम् ॥४९॥ वरं मत्तो वृणीध्वं च दुर्लभं यं हृदीच्छत॥यूयं स्वयं हि वरदा मत्संगो मास्तु निष्फलः॥५०॥देवतानां हि संसर्गो निष्फलो नोपजायते[3] ॥ तस्मान्मत्तो वरं किंचिद्वृणुध्वं[4] प्रददामि वः ॥५१॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ इति सूर्यवचः श्रुत्वा प्रहृष्टास्ते द्विजोत्तमाः ॥५२॥ संपूज्य परया भक्त्या पाद्यार्घ्यस्तुतिवंदनैः ॥ मंडलादीन्महाजप्यान्गृणंतः प्रोचिरे रविम्॥५३॥जयादित्य जय स्वामिञ्जय भानो जयामल॥जय वेदपते शश्वत्तारयास्मानहर्पते ॥ ५४ ॥ विप्राणां त्वं परो देवो विप्रसर्गोऽपि त्वन्मयः ॥ नितरां पूतमेतन्नः स्थानं देव त्वयेक्षितम् ॥ ५५ ॥ अद्य नः सफला वेदा अद्य नः सफलाः क्रियाः ॥ अद्य नः सफलं गेहं त्वया संगम्य गोपते ॥ ५६ ॥ वरं यदि प्रदातासि तदेनं प्रवृणीमहे ॥ आस्माकीनमिदं स्थानं न हि त्याज्यं कथंचन ॥ ५७ ॥ ॥ श्रीसूर्य उवाच ॥ ॥ यस्माद्भवद्भिः पूर्वं हि जयादित्येति चोदितम् ॥ जयादित्य इति ख्यातस्तस्मात्स्थास्येऽत्र सर्वदा ॥ ५८ ॥ यावन्मही समुद्राश्च पर्वता नगराणि च ॥ तावत्स्थानमिदं विप्रा न हि त्यक्ष्यामि कर्हिचित् ॥५९॥ दारिद्र्यरोगसंघातान्दद्रवो मंडलानि च ॥ कुष्ठादीन्नाशयिष्यामि भजतामत्र संस्थितः ॥ ६० ॥ यो मामत्र स्थितं चापि पूजयिष्यति मानवः ॥ सूर्यलोकमिवागम्य[5] पूजां तस्य भजाम्यहम् ॥ ६१ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ एवमुक्ते भगवता हारीताद्या द्विजोत्तमाः ॥ मूर्तिं संस्थापयामासुर्वेदोदितविधानतः ॥ ६२ ॥ ततो द्विजाः प्राहुरेवं कमठं त्वत्कृते रविः ॥ अत्र स्वामी स्थितस्तस्मात्प्रथमं स्तुहि त्वं[6] रविम् ॥ ६३ ॥ इत्युक्तो ब्राह्मणैः सर्वैः कमठो वाग्मिनां वरः ॥

---

१ स्मृता--इ०पा० । २ दर्शनात्कृते—दर्शनार्थम्—इत्यर्थः । ३ नोपपद्यते—इ०पा० । ४ शृणुध्वं प्रवदामि वः—इ०पा० । ५ यथा—सः सूर्यलोकमागम्य मम पूजां कुर्यात् तां स्वीकृत्य यथाहं सन्तुष्टः स्यां तथा अत्र आगत्य यो मत्पूजां करिष्यति तां पूजामपि तथैव स्वीकरिष्यामीति भावः । एतेनात्र पूजायाः सूर्यलोकं गत्वा सूर्यपूजावन्माहात्म्यं सूचितम् । ६ तम्—इ०पा० ।

प्रणिपत्य जयादित्यं महास्तोत्रमिदं जगौ ॥ ६४ ॥ न त्वं कृतः केवलसंश्रुतश्च यजुष्येवं व्याहरत्यादिदेव ॥ चतुर्विधा भारती दूरदूरं धृष्टः स्तौमि स्वार्थकामः क्षमैतत् ॥ ६५ ॥ मार्तंडसूर्यांशुरविस्त[1]थेन्द्रो भानुर्भगश्चार्यमा स्वर्णरेताः ॥ ६६ ॥ दिवाकरो मित्रविष्णुश्च देव ख्यातस्त्वं वै द्वादशात्मा नमस्ते ॥ लोकत्रयं वै तव गर्भगेहं जलाधारः प्रोच्यसे खं समग्रम् ॥ ६७ ॥ नक्षत्रमाला कुसुमाभिमाला तस्मै नमो व्योमलिंगाय तुभ्यम् ॥ ६८ ॥ त्वं देवदेवस्त्वमनाथनाथस्त्वं प्रा[2]प्यपालः कृपणे कृपालुः ॥ त्वं नेत्रनेत्रं जनबुद्धिबुद्धिराकाशकाशो जय जीवजीवः ॥ ६९ ॥ दारिद्र्यदारिद्र्य निधे निधीनाममंगलामंगल शर्मशर्म ॥ रोगप्ररोगः प्रथितः पृथिव्यां चिरं जयादित्य जयाप्रमेय ॥७०॥ व्याधिग्रस्तं कुष्ठरोगाभिभूतं भग्नघ्राणं शीर्णदेहं विसंज्ञम् ॥ माता पिता बांधवाः संत्यजंति सर्वैस्त्यक्तं पासि कोस्ति त्वदन्यः ॥ ७१ ॥ त्वं मे पिता त्वं जननी त्वमेव त्वं मे गुरुर्बान्धवाश्च त्वमेव ॥ त्वं मे धर्मस्त्वं च मे मोक्षमार्गो दासस्तुभ्यं त्यज वा रक्ष देव ॥७२॥ पापोऽस्मि मूढोऽस्मि महोग्रकर्मा रौद्रोऽस्मि नाचारनिधानमस्मि ॥ तथापि तुभ्यं प्रणिपत्य पादयोर्जयं भक्तानामर्पय श्रीजयार्क ॥ ७३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं स्तुतो जयादित्यः कमठेन महात्मना ॥ स्निग्धगंभीरया वाचा प्राह तं प्रहसन्निव ॥ ७४ ॥ जयादित्याष्टकमिदं यत्त्वया परिकीर्तितम् ॥ अनेन स्तोष्यते यो मां भुवि तस्य न दुर्लभम् ॥ ७५ ॥ रविवारे विशेषेण मां समभ्यर्च्य यः पठेत् ॥ तस्य रोगा न शिष्यंति दारिद्र्यं च न संशयः ॥ ७६ ॥ त्वया च तोषितो वत्स तव दद्मि वरं त्व[3]मुम् ॥ सर्वज्ञो भुवि भूत्वा त्वं ततो मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ७७ ॥ त्वत्पिता स्मृतिकारश्च भविष्यति द्विजार्चितः ॥ स्थानस्यास्य न नाशश्च कदाचित्प्रभविष्यति ॥ ७८ ॥ न चैतत्स्थानकं वत्स परित्यक्ष्यामि कर्हिचित् ॥ एवमुक्त्वा स भगवान्ब्राह्मणैरर्चितः स्तुतः ॥ ७९ ॥ अनुज्ञाप्य द्विजेंद्रांस्तांस्तत्रैवांतर्दधे प्रभुः ॥ एवं पार्थ समुत्पन्नो जयादित्योऽत्र भूतले ॥ ८० ॥ आश्विने मासि संप्राप्ते रविवारे च सुव्रत ॥ आश्विने भानुवारेण यो जयादित्यमर्चयेत् ॥८१॥ कोटितीर्थे नरः स्नात्वा ब्र[4]ह्महत्यां व्यपोहति॥ पूजनाद्रक्तमाल्यैश्च रक्तचंदनकुंकुमैः॥८२॥ लेपनाद्गंधधूपाद्यैर्नैवेद्यैर्घृतपायसैः ॥ ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ ८३ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यः सूर्यलोकं च[5] गच्छति ॥ पुत्रदारधनान्यायुः प्राप्य सांसारिकं सुखम् ॥ ८४ ॥ इष्टकामैः समायुक्तः सूर्यलोके चिरं वसेत् ॥ ८५ ॥ सर्वेषु रविवारेषु जयादित्यस्य दर्शनम् ॥ कीर्तनं स्मरणं वापि सर्व

---

[1] तमोघ्नः—इ०पा० । [2] प्राप्यपालः—शरणागतपालकः—इत्यर्थः । [3] त्विदम्—इ०पा० । [4] स महत्फलमश्नुते—इ०पा० । [5] सः—इ०पा० ।

रोगोपशांतिदम् ॥ ८६ ॥ अनादिनिधनं देवमव्यक्तं तेजसां नि[1]धिम् ॥ ये भक्तास्ते च लीयंते सौरस्थाने निरामये ॥ ८७ ॥ सूर्योपरागे संप्राप्ते रविकूपे समाहितः ॥ स्नानं यः कुरुते पार्थ होमं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ ८८ ॥ दानं चैव यथाशक्त्या जयादित्याग्रतः स्थितः ॥ तस्य पुण्यस्य माहात्म्यं शृणुष्वैकमना जय[2] ॥ ८९ ॥ कुरुक्षेत्रेषु यत्पुण्यं प्रभासे पुष्करेषु च ॥ वाराणस्यां च यत्पुण्यं प्रयागे नैमिषेऽपि वा ॥ तत्पुण्यं लभते मर्त्यो जयादित्यप्रसादतः ॥ ९० ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे जयादित्यमाहात्म्यवर्णनंनामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ कोटितीर्थं कथं जातं केन वा निर्मितं मुने ॥ कस्माद्वा कोटितीर्थानां फलमत्रोच्यते मुने ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ यदा मे स्थापितं स्थानं प्रसाद्याथ मया प्रभुः ॥ ब्रह्मलोकात्समानीतः साक्षाद्ब्रह्मा पितामहः ॥ २ ॥ ततो मध्याह्नसमये स्नानार्थं भगवान्विधिः ॥ सस्मार कोटितीर्थानां[3] स्मृतान्यत्रागतानि च ॥ ३ ॥ स्वर्गात्त्रिदशलक्षाणि सप्ततिश्च महीतलात् ॥ पातालाद्विंशलक्षाणि स्मृतान्यभ्यागतानि च ॥ ४ ॥ अनेन प्रविभागेन लिंगान्यपि कुरूद्वह ॥ आयातानि यथा पूजां विदधाति पितामहः ॥ ५ ॥ ततोऽभिषेचनं कृत्वा लिंगान्यभ्यर्च्य पद्मभूः ॥ मध्याह्नकृत्यं संसाध्य मम प्रेम्णा वरं ददौ ॥ ६ ॥ ततो भगवता ह्यत्र मनसा निर्मितं सरः ॥ भगवानर्चितस्तीर्थै[4]रिदमूचे प्रजापतिः ॥ ७ ॥ किं कुर्म भगवन्धातरादेशं देहि नः प्रभो ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा प्राह प्रजापतिः ॥ ८ ॥ एतस्मिन्सरसि स्थेयं तीर्थैः सर्वैरथात्र च ॥ एकस्मिंश्च तथा लिंगे सर्वलिंगैर्ममार्चनात् ॥ ९ ॥ कोटीनामेव तीर्थानां लिंगानां स्नानपूजया ॥ दानेन च फलं त्वत्र यदि सत्यं वचो मम ॥ १० ॥ यः श्राद्धं कुरुते चात्र पिंडदानं यथाविधि ॥ पितॄणामक्षया तृप्तिर्जायते नात्र संशयः ॥ ११ ॥ स्नात्वा योऽभ्यर्चयेद्देवं कोटीश्वरमनन्यधीः ॥ कोटिलिंगार्चनफलं व्यक्तं तस्योपजायते ॥ १२ ॥ त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा ॥ तेषां स फलमाप्नोति कोटितीर्थावगाहनात् ॥ १३ ॥ एवं दत्त्वा वरं ब्रह्मा ब्रह्मलोकं ययौ प्रभुः ॥ कोटितीर्थं च संजातं ततः प्रभृति विश्रुतम् ॥१४॥ अस्य तीरे पुरा पार्थ ब्रह्माद्यैर्देवसत्तमैः ॥ यज्ञान्बहुविधान्कृत्वा ततः सिद्धिं परां ययुः ॥ १५ ॥ वसिष्ठाद्यैर्मुनिवरैस्तपश्चीर्णं पुरानघ ॥ मनसोऽभीप्सितान्कामान्प्रापुरन्ये तपोधनाः ॥ १६ ॥ अत्र तीर्थे पुरा पार्थ अत्रिणा विहितं तपः ॥ कोटितीर्थाद्दक्षिणतः

---

[1] प्रति—इत्यध्याहृत्य—ये भक्ताः—इत्युत्तरेण सम्बन्धः । [2] जय—इत्यर्जुनसंबोधनमिदम् । [3] "कर्मादीनामपि सम्बन्धमात्रविवक्षायां षष्ठ्येव"—इति नियमेनात्र षष्ठी । [4] तीर्थैः—कर्तृभिः—प्रजापतिः—कर्म—ऊचे—इति—कर्मणि क्रियापदम्—तीर्थानि प्रजापतिम् ऊचुः—इति—वाक्यपरिवर्तनम् ।

स्थापितं लिंगमुत्तमम् ॥ १७ ॥ अत्रीश्वराभिसंज्ञं तु महापापहरं परम् ॥ स्थापयित्वा च तल्लिंगमग्रे चक्रे सरोवरम् ॥ १८ ॥ तत्र स्नात्वा च यो
मर्त्यः श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ अत्रीश्वरं समभ्यर्च्य रुद्रलोके वसेच्चिरम् ॥१९॥ भरद्वाजेन मुनिना कोटितीर्थे सरोवरे ॥ तपश्चीर्णं महाबाहो यज्ञाश्च
विहिताः किल ॥ २० ॥ भरद्वाजेश्वरं लिंगं स्थापितं सुमनोहरम् ॥ तत्र कृत्वा सरो रम्यं परां मुदमवाप्तवान् ॥ २१ ॥ तत्र स्नात्वा नरो
भक्त्या श्राद्धं कुर्याद्विधानतः ॥ भरद्वाजेश्वरं पूज्य शिवलोके महीयते ॥ २२ ॥ ततश्च कोटितीर्थेऽस्मिन्गौतमो भगवानृषिः ॥ अतप्यत
तपो घोरमहल्यासंगमाशया ॥ २३ ॥ तं कामं प्राप्तवान्धीमान्परां मुदमुपागतः ॥ अहल्यया समायोगमेतत्तीर्थप्रभावतः ॥ २४ ॥
अस्मिन्क्षेत्रे महालिंगं गौतमेश्वरसंज्ञितम् ॥ स्थापयामास भगवानहल्यासरसस्तटे ॥ २५ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ अहल्यया कदा
ब्रह्मन्खानितं वै महत्सरः ॥ तन्मम ब्रूहि सकलमहल्यासरःकारणम् ॥ २६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अहल्या शापमापन्ना गौतमात्किल
फाल्गुन ॥ पुरा चेंद्रसमायोगे परं दुःखमुपागता ॥ २७ ॥ ततो दुःखार्तः स मुनिः कोटितीर्थेऽकरोत्तपः ॥ तपसा तेन वै पार्थाहल्यया सह
संगतः ॥ २८ ॥ ततः साध्वी परं हृष्टा अत्र क्षेत्रे सरोवरम् ॥ चकार सुमहत्पुण्यं तीर्थोदैः परिपूरितम् ॥ २९ ॥ अहल्यासरसि स्नानं पिंडदानं
समाचरेत् ॥ गौतमेशं च संपूज्य ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ ३० ॥ कोटितीर्थे नरश्रेष्ठ अनेके मुनयोऽमलाः ॥ तपस्तप्त्वा सुघोरं च परां सिद्धिमु
पागताः ॥ ३१ ॥ राजभिर्बहुभिः पूर्वं तपो दानं तथाध्वराः ॥ अस्मिंस्तीर्थे सुविहिताः परां सिद्धिमुपागताः ॥ ३२ ॥ अस्य[1] तीरे द्विजं चैकं मृष्टा
न्नैर्यश्च तर्पयेत् ॥ तेन श्रद्धासहायेन कोटिर्भवति तर्पिता ॥ ३३ ॥ अस्य तीरे नरः पार्थ रत्नानि विविधानि च ॥ गोभूमितिलधान्यानि वासांसि
विविधानि च ॥ ३४ ॥ श्रद्धया परया पार्थ द्विजेभ्यः संप्रयच्छति ॥ शतकोटिगुणं पुण्यं कोटितीर्थप्रभावतः ॥ कोटितीर्थे प्रतिश्रुत्य द्विजेभ्यो
न प्रयच्छति ॥ ३५ ॥ नरके पातयित्वा च कुलमेकोत्तरं शतम् ॥ आत्मानं पातयेत्पश्चाद्दारुणं रौरवं महत् ॥ ३६ ॥ माघमासे तु संप्राप्ते
प्रातःकाले तथाऽमले ॥ यः स्नाति मकरादित्ये तस्य पुण्यं शृणुष्व मे ॥ ३७ ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वयज्ञेषु यत्फलम् ॥ सर्वदानव्रतैर्यच्च कोटि
तीर्थे दिनेदिने ॥ ३८ ॥ तत्पुण्यं लभते मर्त्यो नात्र कार्या विचारणा ॥ कन्यागते सवितारि यः श्राद्धं कुरुते नरः ॥ ३९ ॥ पितरस्तस्य
तुष्यंति गयाश्राद्धशतैर्न तु ॥ कार्तिके मासि संप्राप्ते स्नानादि कुरुते यदि ॥ ४० ॥ तदक्षयफलं सर्वं ब्रह्मणो वचनं यथा ॥ इष्ट्वात्र यज्ञमेकं

---

[1] अस्मिंस्तीरे—इ० पा० ।

तु कोटियज्ञफलं लभेत् ॥ ४१ ॥ कन्यां ब्राह्मेण विधिना दत्त्वा कोटिगुणं फलम् ॥ सर्वदानं कोटिगुणं कोटितीर्थे भवेद्यतः ॥ ४२ ॥ कोटि
तीर्थे त्यजेत्प्राणान्हृदि कृत्वा तु माधवम् ॥ तस्य पार्थ चिरं स्वर्गे ह्यक्षया शाश्वती गतिः ॥ ४३ ॥ कोटितीर्थे तीर्थवरे देहत्यागं करोति यः ॥
तस्य पूजां प्रकुर्वंति ब्रह्माद्या देवतागणाः ॥ ४४ ॥ अस्य तीरे देहदाहो यस्य कस्य प्रजायते ॥अस्थिक्षेपो यस्य भवेन्महीसागरसंगमे ॥ ४५ ॥
तत्फलं गदितुं पार्थ वागीशोऽपि न वै क्षमः ॥ एतज्ज्ञात्वा परं पार्थ कोटितीर्थं प्रसेवते ॥ ४६ ॥ दिनेदिने फलं तस्य कापिलं[1] गोसहस्रकम् ॥
स्वर्गे मर्त्ये च पाताले तस्मादेतत्सुदुर्लभम् ॥ ४७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे
कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि शालामाहात्म्य
मुत्तमम् ॥ संस्थापिते पुरा स्थाने प्रोक्तोहं द्विजपुंगवैः ॥ १ ॥ स्थानस्य रक्षणार्थाय उपायं कुरु सुव्रत ॥ ततो मया प्रतिज्ञातं करिष्ये स्थान
रक्षणम् ॥ २ ॥ आराधिता मया पश्चाद्ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ त्रयस्त्वेकाग्रचित्तेन ततस्तुष्टाः सुरोत्तमाः ॥ ३ ॥ समागम्याथ मां प्रोचुर्नारद
व्रियतां वरः ॥ प्रोक्तं तानार्च्य च मया क्रियतां स्थानरक्षणम् ॥ ४ ॥ अयमेव वरो मह्यं देयो देवैः सुतोषितैः ॥ स्थानलोपो यथा न स्याद्यथा
कीर्तिर्भवेन्मम ॥ ५ ॥ एवमस्त्विति देवेशैः प्रतिज्ञातं तदा मुने[2] ॥ स्वांशेन प्रकरिष्याम द्विजानां तव रक्षणम् ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वा कला[3] मुक्ता देवै
स्त्रिपुरुषैः स्वयम् ॥ अंतर्धानं ततः प्राप्ताः सर्वेऽपि सुरसत्तमाः ॥ ७ ॥ ततो मया द्विजैः सार्धं शालाग्रे स्थानरक्षणम् ॥ स्थापि
ताश्च पृथग्देवास्त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः ॥ ८ ॥ पीड्यमाना यदा विप्राः केनापि च भवंति हि ॥ पूर्वाह्णे चापि ऋग्वेदं मध्याह्ने च यजूं
ष्यथ ॥ ९ ॥ यामे तृतीये सामानि तारस्वरमधीत्य च ॥ शापं यस्य प्रदास्यंति शालाग्रे भृशरोषिताः ॥ १० ॥ सप्ताहाद्वर्षमध्याद्वा
त्रिवर्षाद्भस्मतां व्रजेत् ॥ प्रतिज्ञाता स्थानरक्षा यदि वो[4] नारदाग्रतः ॥ ११ ॥ सत्येन तेन नो वैरी भस्मीभवतु ह क्षणात् ॥ अनेन शाप
मंत्रेण भस्मीभवति निश्चितम् ॥ १२ ॥ शालां त्रिपुरुषां तत्र यः पश्यति दिनेदिने ॥ अर्चयेत्तोषयेच्चासौ स्वर्गलोके महीयते ॥ १३ ॥
॥ इति त्रिपुरुषशालामाहात्म्यम् ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि मदीयसरसो महत् ॥ १४ ॥ माहात्म्यमतुलं पार्थ देवाना

---

१ कपिलागोसहस्रदानजम्—इति समुदितार्थः । २ द्विज—इ० पा० । ३ कलाः—मुक्ताः—इति पदच्छेदः । कलाः—स्वांशाः—मुक्ताः—सृष्टाः—इत्यर्थः । ४ वः—युष्माभिः—हे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः देवाः—इत्यध्याहृत्य—संबोध्य च तान्—तदग्रे—शापवचनमेवमुच्चार्यमिति ज्ञेयोऽभिसन्धिः ।

मपि दुर्लभम् ॥ मया पूर्वं सरः खातं दर्भांकुरशलाकया ॥ १५ ॥ मृत्तिका ताम्रपात्रेण त्यक्ता बाह्ये ततः स्वयम् ॥ सर्वेषामेव तीर्थानामाहृत्योदकमुत्तमम् ॥ १६ ॥ तत्तत्र सरसि क्षिप्तं तेन संपूरितं सरः ॥ आश्विने मासि संप्राप्ते भानुवारे नरः शुचिः ॥ १७ ॥ श्राद्धं यः कुरुते तत्र स्नात्वा दानं विशेषतः ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १८ ॥ नारदीयं सरो ह्येतद्विख्यातं जगतीतले ॥ महता पुण्ययोगेन देवैरपि हि लभ्यते ॥ १९ ॥ यदत्र दीयते दानं हूयते यच्च पावके ॥ सर्वं तदक्षयं विद्याज्जपानशनसाधनात् ॥ २० ॥ नारदीये सरःश्रेष्ठे स्नात्वा यो नारदेश्वरम् ॥ पूजयेच्छ्रद्धया मर्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१ ॥ अत्र तीर्थे पुरा पार्थ सर्वनागैस्तपः कृतम् ॥ कद्रूशापस्य मोक्षार्थमात्मनो हितकाम्यया ॥ २२ ॥ ततः सिद्धिं परां प्राप्ता एतत्तीर्थप्रभावतः ॥ ततो नागेश्वरं लिंगं स्थापयामासुरूर्जितम् ॥ २३ ॥ नारदादुत्तरे भागे सर्वे नागाः प्रहर्षिताः ॥ नारदीये सरःश्रेष्ठे यः स्नात्वा पूजयेद्धरम् ॥ २४ ॥ नागेश्वरं महाभक्त्या तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ तेषां सर्पभयं नास्ति नागानां वचनं यथा ॥ २५ ॥ इति[1] नारदीयसरोमाहात्म्यम् ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अपरद्वारकानाम देवी चात्रास्ति पांडव ॥ २६ ॥ सा च ब्रह्मांडद्वारे वै सदैव विहितालया ॥ चतुर्विंशतिकोटीभिर्देवीभिः परिरक्षिता ॥ २७ ॥ ततो दीर्घं तपस्तप्त्वा मयानीतात्र तोषिता ॥ अपरस्मिंस्ततो द्वारे स्थापिता परमेश्वरी ॥ २८ ॥ पूर्वस्मिन्नगरद्वारे स्थापिता द्वारवासिनी ॥ नवमी चैत्रमासस्य कृष्णपक्षे भवेत्तु या ॥ २९ ॥ कुण्डे स्नानं नरः[2] कृत्वा तां च देवीं प्रपूजयेत् ॥ बलिबाकुलनैवेद्यैर्गन्धधूपादिपूजनैः ॥ ३० ॥ सप्तजन्मकृतं पापं नाशमायाति तत्क्षणात् ॥ यान्यान्प्रार्थयते कामांस्तांस्तानाप्नोति मानवः ॥ ३१ ॥ वन्ध्या च लभते पुत्रं स्नानमात्रेण तत्र वै ॥ नवम्यां चैत्रमासस्य पुष्पधूपार्घ्यपूजया ॥ ३२ ॥ विघ्नानि नाशयेद्देवी सर्वसिद्धिं प्रयच्छति ॥ भक्तानां तत्क्षणादेव सत्यमेतन्न संशयः ॥ ३३ ॥ उत्तरद्वारकां चापि पूज्यैवं विधिवन्नरः ॥ एतदेव फलं सोपि प्राप्नुयान्मानवोत्तमः ॥ ३४ ॥ पूर्वद्वारे तु वै देवी या स्थिता द्वारवासिनी ॥ तस्याः पूजनमात्रेण प्राप्नुयाद्वांछितं फलम् ॥ ३५ ॥ आश्विने मासि संप्राप्ते नवरात्रे विशेषतः ॥ उपोष्य नवरात्रं च स्नात्वा कुण्डे समाहितः ॥ ३६ ॥ पूजयेद्देवतां भक्त्या पुष्पधूपान्नतर्पणैः ॥ अपुत्रो लभते पुत्रान्निर्धनो लभते धनम् ॥ ३७ ॥ वन्ध्या प्रसूयते पार्थ नात्र कार्या विचारणा ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे कोटितीर्थादिमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥छ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ममापि पार्थ तत्रास्ति

---

[1] अत्र द्वयोः प्रतिपुस्तकयोर्मध्ये–अध्यायसमाप्तिदण्डकं–वर्तते । [2] ततः–इ० पा० ।

मूर्तिर्ब्राह्मणकाम्यया ॥ तत्र नाहं त्यजाम्यंग च्छत्रदण्डविभूषिताम् ॥ १ ॥ कार्तिकस्य तु या शुक्ला भवत्येकादशी शुभा ॥ तस्यां मदर्चनं कृत्वा
कलिदोषैर्विमुच्यते ॥ २ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ बाल्यात्प्रभृति संदेहो ममायं हृदि वर्तते ॥ पृच्छतस्तं च मे विप्र न
क्रोधं कर्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ सदा त्वं मोक्षधर्मेषु परिनिष्ठां परां गतः ॥ सर्वभूतसमो दांतो रागद्वेषविवर्जितः ॥ ४ ॥ त्यक्तनिंदास्तुतिमौं
नी मोक्षस्थः परिकीर्त्यसे ॥ त्वं च नारद लोकेषु वायुवच्चपलो मुने ॥ ५ ॥ सौदामिनीव विचरन्दृश्यसे प्राज्ञसंमतः ॥ सदा कलिकरो लोके
निर्दयः सर्वप्राणिषु ॥ ६ ॥ बहूनां हि सहस्राणि देवगंधर्वरक्षसाम् ॥ राज्ञां मुनीन्द्रदैत्यानां कलेर्नष्टानि तेऽभवन् ॥ ७ ॥ कस्मात्तदेषा चेष्टा ते
संदेहं मे हर द्विज ॥ संदेहान्न सुखं शेते बाणविद्धो मृगो यथा ॥ ८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शौनकेदं वचः श्रुत्वा फाल्गुनान्नारदो मुनिः ॥
प्रहसन्निव बाभ्रव्यवदनं स निरैक्षत ॥ ९ ॥ स च बाभ्रव्यनामा वै हारीतस्यान्वयोद्भवः ॥ ब्राह्मणो नारदमुनेः समीपे वर्तते सदा ॥ १० ॥ स
च ज्ञात्वा महाबुद्धिर्नारदस्य मनीषितम् ॥ प्रहसन्निव प्रोवाच फाल्गुनं स्निग्धया गिरा ॥ ११ ॥ ॥ बाभ्रव्य उवाच ॥ ॥ सत्यमेतद्यथात्थ
त्वं नारदं प्रति पांडव ॥ सर्वोऽपि चात्र वृत्तांते संशयं याति मानवः ॥ १२ ॥ तदहं ते प्रवक्ष्यामि यथा कृष्णान्मया श्रुतम् ॥ स्तोककालांतरे पूर्वं
सर्वं यादवनंदनः ॥ १३ ॥ महीसागरयात्रायां कृष्णस्तत्रायययौ प्रभुः ॥ उग्रसेनेन सहितो वसुदेवेन बभ्रुणा ॥ १४ ॥ रामेण रौक्मिणेयेन युयुधा
नादिभिस्तदा ॥ स च ज्ञात्वा ज्ञातिसमं महीसागरसंगमे ॥ १५ ॥ पिंडदानादिकं कृत्वा दत्त्वा दानानि भूरिशः ॥ गुहेश्वरादिलिंगानि यत्नतः
प्रतिपूज्य च ॥ १६ ॥ स्नानं कृत्वा कोटितीर्थे जयादित्यं समर्च्य च ॥ [१]पूंजयन्नारदमुनिं युक्तः कृष्णो महामनाः ॥ १७ ॥ उग्रसेनेन राज्ञा वै
पूर्वजेन [२]जटायुना ॥ मदादिविप्रमुख्यानां बहूनां चोपशृण्वताम् ॥ उग्रसेनो महाराजः कृष्णं प्रोवाच संसदि ॥ १८ ॥ ॥ उग्रसेन उवाच ॥ ॥
कृष्ण प्रक्ष्यामि त्वामेकं संशयं वद तं मम ॥ १९ ॥ योऽयं नाम महाबुद्धिर्नारदो विश्ववंदितः ॥ कस्मादेषोऽतिचपलो वायुवद्भ्रमते जगत् ॥ २० ॥
कलिप्रियश्च कस्माद्वा कस्मात्त्वय्यतिप्रीतिमान् ॥ २० ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ सत्यं राजंस्त्वया पृष्टमेतत्सर्वं वदामि ते ॥ दक्षेण तु पुरा
शप्तो नारदो मुनिसत्तमः ॥ २१ ॥ सृष्टिमार्गात्सुतान्वीक्ष्य नारदेन विचालितान् ॥ नावस्थानं च लोकेषु भ्रमतस्ते भविष्यति ॥ २२ ॥ पैशुन्य
वक्ता च तथा द्वितीयानां प्रचालनात् ॥ इति शापद्वयं प्राप्य द्विविधात्मजचालनात् ॥ २३ ॥ निराकर्तुं समर्थोऽपि मुनिर्मेने तथैव तत् ॥ एता

---

[१] पूजयत्—अपूजयत्—इत्यपेक्षितम् । अडभाव आर्षः । [२] जटायुना—जटायुतेन—इत्यर्थः करणीयः इति प्रतिभाति । उग्रसेनेन सह कृष्णः अपूजयत्—इत्याद्यन्वययोजना ज्ञेया ।

वान्साधुवादो हि यतश्च क्षमते स्वयम् ॥ २४ ॥ विनाशकालं चावेक्ष्य कलिं वर्धयते यतः ॥ सत्यं च वक्ति तस्मात्स न च पापेन लिप्यते ॥२५॥
भ्रमतोऽपि च सर्वत्र नास्य यस्मात्पृथङ्मनः ॥ ध्येयाद्भवति नैव स्याद्भ्रमदोषस्ततोस्य च ॥ यच्च प्रीतिर्मयि तस्य परमा तच्छृणुष्व च ॥ २६ ॥
अहं हि सर्वदा स्तौमि नारदं देवदर्शनम् ॥ महेंद्रगदितेनैव स्तोत्रेण शृणु तन्नृप ॥ २७ ॥ श्रुतचारित्रयोर्जाता यस्याहंता न विद्यते ॥ अगुप्तश्रुत
चारित्रं नारदं तं नमाम्यहम् ॥ २८ ॥ अरतिक्रोधचापल्ये भयं नैतानि यस्य च ॥ अदीर्घसूत्रं धीरं च नारदं तं नमाम्यहम् ॥ २९ ॥ कामाद्वा यदि
वा लोभाद्वाचं यो नान्यथा वदेत् ॥ उपास्यं सर्वजंतूनां नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३० ॥ अध्यात्मगतितत्त्वज्ञं क्षांतं शक्तं जितेंद्रियम् ॥ ऋजुं यथार्थ
वक्तारं नारदं तं नमाम्यहम् ॥३१॥ तेजसा यशसा बुद्ध्या नयेन विनयेन च ॥ जन्मना तपसा वृद्धं नारदं तं नमाम्यहम् ॥३२॥ सुखशीलं सुखं वेषं
सुभोजं स्वाचरं शुभंम्[1] ॥ सुचक्षुषं सुवाक्यं च नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३३ ॥ कल्याणं कुरुते गाढं पापं यस्य न विद्यते ॥ न प्रीयते परानर्थे यो
ऽसौ तं नौमि नारदम् ॥ ३४ ॥ वेदस्मृतिपुराणोक्तधर्मे यो नित्यमास्थितः ॥ प्रियाप्रियविमुक्तं तं नारदं प्रणमाम्यहम् ॥ ३५ ॥ अशनादिष्व
लिप्तं च पंडितं नालसं द्विजम् ॥ बहुश्रुतं चित्रकथं नारदं प्रणमाम्यहम् ॥ ३६ ॥ नार्थे क्रोधे च कामे च भूतपूर्वोऽस्य विभ्रमः ॥
येनैते नाशिता दोषा नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३७ ॥ वीतसंमोहदोषो यो दृढभक्तिश्च श्रेयसि ॥ सुनयं सत्रपं तं च नारदं प्रणमाम्यहम् ॥ ३८ ॥
असक्तः सर्वसंगेषु यः सक्तात्मेति लक्ष्यते ॥ अदीर्घसंशयो[3] वाग्मी नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३९ ॥ न त्यजत्यागमं किंचिद्यस्तपो नोपजीवति ॥
अवंध्यकालो यस्यात्मा तमहं नौमि नारदम् ॥ ४० ॥ कृतश्रमं कृतप्रज्ञं न च तृप्तं समाधितः ॥ नित्यं यत्नात्प्रमत्तं च नारदं तं नमाम्यहम् ॥
॥ ४१ ॥ न हृष्यत्यर्थलाभेन योऽलाभे न व्यथत्यपि ॥ स्थिरबुद्धिरसक्तात्मा तमहं नौमि नारदम् ॥ ४२ ॥ तं सर्वगुणसंपन्नं दक्षं शुचिमकातरम् ॥
कालज्ञं च नयज्ञं च शरणं यामि नारदम् ॥४३॥ इमं स्तवं नारदस्य नित्यं राजन्पठाम्यहम् ॥ तेन मे परमां प्रीतिं करोति मुनिसत्तमः ॥ ४४ ॥
अन्योपि यः शुचिर्भूत्वा नित्यमेतां स्तुतिं जपेत् ॥ अचिरात्तस्य देवर्षिः प्रसादं कुरुते परम् ॥ ४५ ॥ एतान्गुणान्नारदस्य त्वमथाकर्ण्य पार्थिव ॥
जप नित्यं स्तवं पुण्यं प्रीतस्ते भविता मुनिः ॥ ४६ ॥ ॥ बाभ्रव्य उवाच ॥ ॥ इति कृष्णमुखाच्छ्रुत्वा नारदस्य गुणान्नृपः ॥ बभूव परमप्री
तश्चक्रे तच्च तथा वचः ॥ ४७ ॥ ततो नारदमानर्च दत्त्वा दानं च पुष्कलम् ॥ नारदीयद्विजाग्र्याणां नारदः प्रीयतामिति ॥ ४८ ॥ ययौ द्वारवतीं

---

[1] शुचिम्—इ० पा० । [2] यस्मिन्—इ० पा० । [3] अदीर्घसूत्रो यो वाग्मी—इ०पा० ।

कृष्णः सभ्रातृज्ञातिबांधवः ॥ तीर्थयात्रामिमां कृत्वा विधिवत्पुरुषोत्तमः ॥ ४९ ॥ तथा त्वमपि कौरव्य नारदस्य गुणानिमान् ॥ श्रुत्वा श्रद्धामयो भूत्वा शृणु कृत्यं यदत्र च ॥ ५० ॥ कार्तिके शुक्लद्वादश्यां प्रबोधिन्यामसौ मुनिः ॥ विष्णोर्ध्यानसमाधेश्च प्रबुद्धो जायते सदा ॥ ५१ ॥ तस्मिन्दिने नारदेन निर्मितेऽत्रैव कूपके ॥ स्नानं कृत्वा प्रयत्नेन श्राद्धं कुर्यात्समाहितः ॥ ५२ ॥ तपो दानं जपश्चात्र कूपे भवति चाक्षयम् ॥ ५३ ॥ इदं विष्णिवति मंत्रेण ततो विष्णुं प्रबोधयेत् ॥ नारदं च मुनिं पश्चान्मन्त्रेणानेन पांडव ॥ ५४ ॥ योगनिद्रा यथा त्यक्ता हरिणा मुनिसत्तम ॥ तथा लोकोपकाराय भवानपि परित्यज ॥ ५५ ॥ इति मंत्रेण चोत्थाप्य नारदं परिपूजयेत् ॥ कृष्णप्रोदितया स्तुत्या छत्रधोत्रार्चनैः शुभैः ॥५६॥ शक्त्या द्विजानां देयं च छत्रं धोत्रं[1] कमंडलुम् ॥ प्रणम्य ब्राह्मणान्भक्त्या नारदः प्रीयतामिति ॥ ५७ ॥ एवं कृते प्रसादात्स मुनेः पापेन मुच्यते ॥ जायते न कलिस्तस्य न चासौख्यं भवेदिह ॥ ५८ ॥

॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे नारदमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥

॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति बाभ्रव्यवचनमाकर्ण्य कुरुनन्दनः ॥ प्राणमन्नारदं भक्त्या विस्मितः पुलकान्वितः ॥ १ ॥ प्रशस्य च चिरं कालं पुनर्नारदमब्रवीत् ॥ २ ॥ गुप्तक्षेत्रस्य माहात्म्यं शृण्वानस्त्वन्मुखान्मुने ॥ तृप्तिं नैवाधिगच्छामि भूयस्तद्वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ महालिंगस्य वक्ष्यामि महिमानं कुरूद्वह ॥ गौतमेश्वरलिंगस्य सावधानः शृणुष्व तत् ॥ ४ ॥ अक्षपादो महायोगी गौतमाख्योऽभवेन्मुनिः ॥ गोदावरीसमानेता अहल्यायाः पतिः प्रभुः ॥ ५ ॥ गुप्तक्षेत्रस्य माहात्म्यं स च ज्ञात्वा महोत्तमम् ॥ योगसंसाधनं कुर्वन्नत्र तेपे तपो महत् ॥ ६ ॥ योगसिद्धिं ततः प्राप्य गौतमेन महात्मना ॥ अत्र संस्थापितं लिंगं गौतमेश्वरं[2]संज्ञया ॥ ७ ॥ संस्नाप्यैतन्[3]महालिंगं चन्दनेन विलिप्य च ॥ संपूज्य पुष्पैर्विविधैर्गुग्गुलं दाहयेत्पुरः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोके महीयते ॥ ८ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ योगस्वरूपमिच्छामि श्रोतुं नारद तत्त्वतः ॥ योगं सर्वे प्रशंसंति यतः सर्वोत्तमोत्तमम् ॥ ॥ ९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ समासात्तव वक्ष्यामि योग[4]तत्त्वं कुरूद्वह ॥ श्रवणादपि नैर्मल्यं यस्य स्यात्सेवनात्किमु ॥ १० ॥ चित्तवृत्तिनिरोधाख्यं योगतत्त्वं प्रकीर्त्यते ॥ तदष्टांगप्रकारेण साधयंतीह योगिनः ॥ ११ ॥ यमश्च नियमश्चैव प्राणायामस्तृतीयकः ॥

---

[1] धोत्रमित्यत्र वस्त्रमित्यर्थो ग्राह्यः । महाराष्ट्रभाषायां वर्तत एव वस्त्रार्थको 'धोत्र' शब्दो 'धावु गतिशुद्ध्योः' इति धातोः "सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन्" इति सूत्रेण ष्ट्रन्प्रत्यये बाहुलकादौणादिके संप्रसारण च निष्पन्ना बोध्यः । यद्वा "वेत्रम्" इति पाठश्चेत्समीचीनो दण्डार्थवाची ।

[2] गौतमेश्वरसंज्ञितम्–इ० पा० ।

[3] संस्थाप्यैतत्–इ० पा० ।

[4] योगसिद्धिम्–इ० पा० ।

प्रत्याहारो धारणा च ध्येयं ध्यानं च सप्तमम् ॥ १२ ॥ समाधिरिति चाष्टांगो योगः संपरिकीर्तितः ॥ प्रत्येकं लक्षणं तेषामष्टानां शृणु पांडव ॥
॥ १३ ॥ अनुक्रमान्नरो येषां साधनाद्योगमश्नुते ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥१४॥ एते पंच यमाः प्रोक्ताः शृण्वेषामपि लक्षणम् ॥
आत्मवत्सर्वभूतेषु यो हिताय प्रवर्तते ॥ १५ ॥ अहिंसैषा समाख्याता वेदसंविहिता च या ॥ दृष्टं श्रुतं चानुमितं स्वानुभूतं यथार्थतः ॥ १६ ॥
कथनं सत्यमित्युक्तं परपीडाविवर्जितम् ॥ अनादानं परस्वानामापद्यपि कथंचन ॥ १७ ॥ मनसा कर्मणा वाचा तदस्तेयं प्रकीर्तितम् ॥
अमैथुनं यतीनां च मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ १८ ॥ ऋतौ स्वदारगमनं गेहिनां ब्रह्मचर्यता ॥ यतीनां सर्वसंन्यासो मनोवाक्कायकर्मणा ॥ १९ ॥
गृहस्थानां च मनसा स्मृत एषोऽपरिग्रहः ॥ एते यमास्तव प्रोक्ताः पंचैव नियमाञ्छृणु ॥२०॥ शौचं तुष्टिस्तपश्चैव जपो भक्तिर्गुरोस्तथा ॥ एतेषा
मपि पंचानां पृथक्संशृणु लक्षणम् ॥ २१ ॥ बाह्यमाभ्यंतरं चैव द्विविधं शौचमुच्यते ॥ बाह्यं तु मृज्जलैः प्रोक्तमांतरं शुद्धमानसम् ॥ २२ ॥ न्याये
नागतया वृत्त्या भिक्षया वार्तयापि च ॥ संतोषो यस्य सततं सा तुष्टिरिति चोच्यते ॥ २३ ॥ चांद्रायणादीनि पुनस्तपांसि विहितानि च ॥
आहारलाघवपरः कुर्यात्तत्तप उच्यते ॥ २४ ॥ स्वाध्यायस्तु जपः प्रोक्तः प्रणवाभ्यसनादिकः ॥ शिवे ज्ञाने गुरौ भक्तिर्गुरुभक्तिरिति स्मृता ॥
॥ २५ ॥ एवं संसाध्य नियमान्संयमांश्च विचक्षणः ॥ प्राणायामाय संदध्यान्नान्यथा योगसाधकः ॥ २६ ॥ यतोऽशुचिशरीरस्य वायुकोपो महा
न्भवेत् ॥ वायुकोपात्कुष्ठता च जडत्वादीनुपाश्नुते ॥ २७ ॥ तस्माद्विचक्षणः शुद्धं कृत्वा देहं यतेत्परम् ॥ प्राणायामस्य वक्ष्यामि लक्षणं शृणु
पांडव ॥ २८ ॥ प्राणापाननिरोधश्च प्राणायामः प्रकीर्तितः ॥ लघुमध्योत्तरीयाख्यः स च धीरैस्त्रिधोदितः ॥ २९ ॥ लघुर्द्वादशमात्रस्तु मात्रा
निमिष उन्मिषः ॥ द्विगुणो मध्यमश्चोक्तस्त्रिगुणश्चोत्तमः स्मृतः ॥ ३० ॥ प्रथमेन जयेत्स्वेदं मध्यमेन तु वेपथुम् ॥ विषादं च तृतीयेन जये
द्दोषाननुक्रमात् ॥ ३१ ॥ पद्माख्यमासनं कृत्वा रेचकं पूरकं तथा ॥ कुंभकं च सुखासीनः प्राणायामं त्रिधाऽभ्यसेत् ॥ ३२ ॥ प्राणानामुपसं
रोधात्प्राणायाम इति स्मृतः ॥ यथा पर्वतधातूनां ध्मातानां दह्यते मलः ॥ ३३ ॥ तथेंद्रियवृतो दोषः प्राणायामेन दह्यते ॥ गोशतं कापिलं
दत्त्वा यत्फलं तत्फलं भवेत् ॥ ३४ ॥ प्राणायामेन योगज्ञस्तस्मात्प्राणं सदा यमेत् ॥ प्राणायामेन सिद्ध्यन्ति दिव्याः शान्त्यादयः क्रमात् ॥
॥ ३५ ॥ शांतिः प्रशान्तिर्दीप्तिश्च प्रसादश्च यथाक्रमम् ॥ सहजागंतुकामानां पापानां च प्रवर्तताम् ॥३६॥ वासनाशांतिरित्याख्यः प्रथमो जायते
गुणः ॥ लोभमोहात्मकान्दोषान्निराकृत्यैव कृत्स्नशः ॥ ३७ ॥ तपसां च यदा प्राप्तिः सा शांतिरिति चोच्यते ॥ सर्वेन्द्रियप्रसादश्च बुद्धेर्वै मरुता

मपि ॥ ३८ ॥ प्रसाद इति स प्रोक्तः प्राप्यमेवं चतुष्टयम् ॥ एवंफलं सदा योगी प्राणायामं समभ्यसेत् ॥ ३९ ॥ मृदुत्वं सेव्यमानास्तु सिंहशार्दू
लकुंजराः ॥ यथा यान्ति तथा प्राणो वश्यो भवति साधितः ॥ ४० ॥ प्राणायामस्त्वयं प्रोक्तः प्रत्याहारं ततः शृणु ॥ विषयेषु प्रवृत्तस्य
चेतसो विनिवर्तनम् ॥ ४१ ॥ प्रत्याहारं विनिर्दिष्टं तस्य संयमनं हि यत् ॥ प्रत्याहारस्त्वयं प्रोक्तो धारणालक्षणं शृणु ॥ ४२ ॥ यथा तोयार्थिन
स्तोयं पत्रनालादिभिः शनैः ॥ आपिबेयुस्तथा वायुं योगी नयति साधितम् ॥ ४३ ॥ प्राग्नाभ्यां हृदये वायुरथ तालौ भ्रुवोंऽतरे ॥ चतुर्दले षड्दशे
च द्वादशे षोडशद्विके ॥ ४४ ॥ आकुंचनेनैवमूर्द्धमुन्नीय पवनं शनैः ॥ मूर्धनि ब्रह्मरंध्रे तं प्राणं संधारयेत्कृती ॥ ४५ ॥ प्राणायामा दश द्वौ च
धारणैषा प्रकीर्त्यते ॥ दशैता धारणाः स्थाप्य प्राप्नोत्यक्षरसाम्यताम् ॥ ४६ ॥ धारणास्थस्य यद्ध्येयं तस्य त्वं शृणु लक्षणम् ॥ ध्येयं बहुविधं
पार्थ यस्यांतो नोपलभ्यते ॥ ४७ ॥ केचिच्छिवं हरिं केचित्केचित्सूर्यं विधिं परे ॥ केचिद्देवीं महद्भूतामुत ध्यायन्ति केचन ॥ ४८ ॥ तत्र
यो यच्च ध्यायेत स च तत्र प्रलीयते ॥ तस्मात्सदा शिवं देवं पंचवक्त्रं हरं स्मरेत् ॥ ४९ ॥ पद्मासनस्थं तं गौरं बीजपूरकरं स्थितम् ॥ दशहस्तं
सुप्रसन्नवदनं ध्यानमास्थितम् ॥ ५० ॥ ध्येयमेतत्तव प्रोक्तं तस्माद्ध्यानं समाचरेत् ॥ ध्यानस्य लक्षणं चैतन्निमेषार्धमपि स्फुटम् ॥ ५१ ॥ न
पृथग्जायते ध्येयाद्धारणां यः समास्थितः ॥ एवमेतां दुरारोहां भूमिमास्थाय योगवित् ॥ ५२ ॥ न किंचिच्चिंतयेत्पश्चात्समाधिरिति कीर्त्यते ॥
समाधेर्लक्षणं सम्यग्ब्रुवतो मे निशामय ॥ ५३ ॥ शब्दस्पर्शरसैर्हीनं गंधरूपविवर्जितम् ॥ परं पुरुषं संप्राप्तः समाधिस्थः प्रकीर्तितः ॥ ५४ ॥
तां तु प्राप्य नरो विघ्नैर्नाभिभूयेत कर्हिचित् ॥ समाधिस्थश्च दुःखेन गुरुणापि न चाल्यते ॥५५॥ शंखाद्याः शतशस्तस्य वाद्यन्ते यदि कर्णयोः ॥
भेर्यश्च यदि हन्यंते शब्दं बाह्यं न विंदति ॥ ५६ ॥ कशाप्रहाराभिहतो वह्निदग्धतनुस्तथा ॥ शीताब्धेवस्थितो घोरे स्पर्शं बाह्यं न विन्दति ॥
॥ ५७ ॥ रूपे गंधे रसे बाह्ये तादृशस्य तु का कथा ॥ दृष्ट्वा य आत्मनात्मानं समाधिं लभते पुनः ॥ ५८ ॥ तृष्णा वाथ बुभुक्षा वा बाधेते
तं न कर्हिचित् ॥ ५९ ॥ न स्वर्गे न च पाताले मानुष्ये क्व च तत्सुखम् ॥ समाधिं निश्चलं प्राप्य यत्सुखं विंदते नरः ॥ ६० ॥ एवमारूढयोगस्य
तस्यापि कुरुनंदन ॥ पंचोपसर्गाः कटुकाः प्रवर्तंते यथा शृणु ॥ ६१ ॥ प्रातिभः श्रावणो दैवो भ्रमावर्तोऽथ भीषणः ॥ प्रतिभा सर्वशास्त्राणां
प्रातिभोऽयं च सात्त्विकः ॥ ६२ ॥ तेन यो मदमादद्याद्योगी शीघ्रं च चेतसः ॥ योजनानां सहस्रेभ्यः श्रवणं श्रावणस्तु सः ॥ ६३ ॥ द्वितीयः
सात्त्विकश्चायमस्मान्मत्तो विनश्यति ॥ अष्टौ पश्यति योनीश्च देवानां दैव इत्यसौ ॥ ६४ ॥ अयं च सात्त्विको दोषो मदादस्माद्विनश्यति ॥

आवर्त इव तोयस्य जनावर्ते यदाकुलः ॥ ६५ ॥ आवर्ताख्यस्त्वयं दोषो राजसः स महाभयः ॥ भ्राम्यते यन्निरालम्बं मनो दोषैश्च
योगिनः ॥ ६६ ॥ समस्ताधारविभ्रंशाद्भ्रमाख्यस्तामसो गुणः ॥ एतैर्नाशितयोगाश्च सकला देवयोनयः ॥ ६७ ॥ उपसर्गैर्महाघोरैरावर्त्यंते
पुनःपुनः ॥ प्रावृत्य कंबलं शुक्लं योगी तस्मान्मनोमयम् ॥ ६८ ॥ चिंतयेत्परमं ब्रह्म कृत्वा तत्प्रवणं मनः ॥ आहाराः सात्त्विकाश्चैव संसेव्याः
सिद्धिमिच्छता ॥ ६९ ॥ राजसैस्तामसैश्चैव योगी सिद्ध्येन्न कर्हिचित् ॥ श्रद्दधानेषु दांतेषु श्रोत्रियेषु महात्मसु ॥ ७० ॥ स्वधर्मादनपेतेषु
भिक्षा याच्या च योगिना ॥ भैक्षं यवान्नं तक्रं वा पयो यावकमेव वा ॥ ७१ ॥ फलमूलं विपक्वं वा कणपिण्याकसक्तवः ॥ श्रुता इत्येत आहारा
योगिनां सिद्धिकारकाः ॥ ७२ ॥ मृत्युकालं विदित्वा च निमित्तैर्योगसाधकः ॥ योगं युञ्जीत कालस्य वंचनार्थं समाहितः ॥ ७३ ॥ निमित्ता
नि च वक्ष्यामि मृत्युं यो वेत्ति योगवित् ॥ रक्तकृष्णांबरधरा गायंतीह सती च यम् ॥ ७४ ॥ दक्षिणाशां नयेन्नारी स्वप्ने सोऽपि न जीवति ॥
नग्नं क्षपणकं स्वप्ने हसमानं प्रदृश्य च ॥ ७५ ॥ एनं च वीक्ष्य वल्गन्तं तं विद्यान्मृत्युमागतम् ॥ ऋक्षवानरयुग्यस्थो गायन्यो दक्षिणां दिशम् ॥
॥ ७६ ॥ याति मज्जेदधौ पंके गोमये वा न जीवति ॥ केशांगारैस्तथा भस्मभुजंगैर्निर्जलां नदीम् ॥ ७७ ॥ एषामन्यतमैः पूर्णां दृष्ट्वा स्वप्ने न
जीवति ॥ करालैर्विकटै[1]रूक्षैः पुरुषैरुद्यतायुधैः ॥ ७८ ॥ पाषाणैस्ताडितः स्वप्ने सद्यो मृत्युं भजेन्नरः ॥ सूर्योदये यस्य शिवा क्रोशंती याति सम्मु
खम् ॥ ७९ ॥ विपरीतं परीतं वा स सद्यो मृत्युमृच्छति ॥ दीपाधिगंधं नो वेत्ति वमत्य[2]ग्निं तथा निशि ॥ ८० ॥ नात्मानं परनेत्रस्थं वीक्षते न
स जीवति ॥ शक्रायुधं चार्धरात्रे दिवा वा ग्रहणं तथा ॥ ८१ ॥ दृष्ट्वा मन्येत स क्षीणमात्मजीवितमात्तवान् ॥ नासिका वक्रतामेति कर्णयोर्न्नमनो
न्नती ॥ ८२ ॥ नेत्रं च वामं स्रवति यस्य तस्यायुरुद्धृतम् ॥ आरक्ततामेति मुखं जिह्वा चाप्यसिता यदा ॥ ८३ ॥ तदा प्राज्ञो विजानीयादासन्नं
मृत्युमात्मनः ॥ उष्ट्ररासभयानेन स्वप्ने यो याति दक्षिणाम् ॥ ८४ ॥ दिशं कर्णौ पिधायापि निर्घोषं शृणुयान्न च ॥ न स जीवेत्तथा स्वप्ने पति
तस्य पिधीयते ॥ ८५ ॥ द्वारं न चोत्तिष्ठति च शुभ्रा दृष्टिश्च लोहिता ॥ स्वप्नेऽग्निं प्रविशेद्यश्च न च निष्क्रमते पुनः ॥ ८६ ॥ जलप्रवेशादपि

---

१ रौद्रैः—इ०पा० । २ एतस्यार्धश्लोकस्य रहस्यतात्पर्यार्थो यथार्थतया न ज्ञायते । 'दीपाधिगंधं नो वेत्ति'—एतस्य—दीपे निर्वाणे सति तद्वर्तिधूमगंधं यो न वेत्ति—तस्य मृत्युर्नातिदूरे—इति—अन्यत्र वर्णितमिति श्रूयते । परं—'वमत्यग्निं तथा निशि'—एतस्यार्थः—सम्यक्तया न ज्ञायते । यदि वा—दीपः यदि स्ववर्तैः अग्निं वमति—इति पश्येत्—इति चेदर्थः—ततो न सन्तुष्यते चेतः । अत्र यथार्थार्थपरिज्ञानं संदिग्धम् । कुशलेभ्यः पंडितेभ्यः एतस्यार्थो वेदितव्यः ।

वा तदंतं तस्य जीवितम् ॥ यश्चाभिहन्यते दुष्टैर्भूतै रात्रावथो दिवा ॥ ८७॥ प्रकृतैर्विकृतैर्वापि तस्यासन्नौ यमांतकौ ॥ देवतानां गुरूणां च पित्रोर्ज्ञा
नविदां तथा ॥ ८८ ॥ निन्दामवज्ञां कुरुते भक्तो भूत्वा न जीवति ॥ एवं दृष्ट्वा निमित्तानि विपरीतानि योगवित् ॥ ८९ ॥ धारणां सम्यगा
स्थाय समाधावचलो भवेत् ॥ यदि नेच्छंति ते मृत्युं ततो नासौ प्रपद्यते ॥ ९० ॥ विमुक्तिमथवा वांछेद्विसृजेद्ब्रह्ममूर्धनि ॥ संति देहे विमुक्ते च
उपसर्गाश्च ये पुनः ॥ ९१ ॥ योगिनं समुपायांति शृणु तानपि पांडव ॥ ऐशान्ये राक्षसपुरे यक्षो गन्धर्व एव च ॥ ९२ ॥ ऐन्द्रे सौम्ये प्रजापत्ये
ब्राह्मे चाष्टसु सिद्धयः ॥ भवंति चाष्टौ शृणु ताः पार्थिवी या च तैजसी ॥ ९३ ॥ वायवी व्योमात्मिका चैव मानसाहम्भवा मतिः ॥ प्रत्येकमष्टधा
भिन्ना द्विगुणा द्विगुणा क्रमात् ॥९४॥ पूर्वे चाष्टौ चतुःषष्टिरन्ते शृणुष्व तद्यथा ॥ स्थूलता ह्रस्वता बाल्यं वार्धक्यं यौवनं तथा ॥९५॥ नानाजाति
स्वरूपं च चतुर्भिर्देहधारणम् ॥ पार्थिवांशं विना नित्यमष्टौ पार्थिवसिद्धयः ॥ ९६ ॥ विजिते पृथिवीतत्त्वे यदैशान्ये भवन्ति च ॥ भूमाविव जले
वासो नातुरोऽर्णवमापिबेत् ॥ ९७ ॥ सर्वत्र जलप्राप्तिश्च अपि शुष्कं द्रवं फलम् ॥ त्रिभिर्देहस्य धरणं नदीर्वा स्थापयेत्करे ॥ ९८ ॥ अव्रणत्वं
शरीरस्य कांतिश्चाथाष्टकं स्मृतम् ॥ अष्टौ पूर्वा इमाश्चाष्टौ राक्षसानां पुरे स्मृताः ॥ ९९ ॥ देहादग्निविनिर्माणं तत्तापभयवर्जनम् ॥ शक्तिदत्वं च
लोकानां जलमध्येग्निज्वालनम् ॥ १०० ॥ अग्निग्रहश्च हस्तेन स्मृतिमात्रेण पावनम् ॥ भस्मीभूतस्य निर्माणं[1] द्वाभ्यां देहस्य धारणम् ॥१०१॥
पूर्वाः षोडश चाप्यष्टौ तेजसो यक्षसद्मनि ॥ मनोगतित्वं भूतानामन्तर्निवेशनं तथा॥१०२॥पर्वतादिमहाभारवहनं लीलयैव च ॥ लघुत्वं गौरवत्वं
च पाणिभ्यां वायुवारणम् ॥१०३॥ अंगुल्यग्रनिपातेन भूमेः सर्वत्र कम्पनम् ॥ एकेन देहनिष्पत्तिर्गांधर्वे वांति सिद्धयः ॥१०४॥ चतुर्विंशतिः पूर्वा
श्चाप्यष्टावेताश्च सिद्धयः ॥ गन्धर्वलोके द्वात्रिंशदत ऊर्ध्वं निशामय ॥ १०५ ॥ छायाविहीननिष्पत्तिरिंद्रियाणामदर्शनम् ॥ आकाशगमनं नित्य
मिंद्रियादिशमः स्वयम् ॥ १०६ ॥ दूरे च शब्दग्रहणं सर्वशब्दावगाहनम् ॥ तन्मात्रलिंगग्रहणं सर्वप्राणिनिदर्शनम् ॥ १०७ ॥ अष्टौ वाता
त्मिकाश्चैन्द्रे द्वात्रिंशदपि पूर्वकाः ॥ यथाकामोपलब्धिश्च यथाकामविनिर्गमः ॥१०८॥ सर्वत्राभिभवश्चैव सर्वगुह्यनिदर्शनम् ॥ संसारदर्शनं चापि
मानस्योऽष्टौ च सिद्धयः ॥ १०९ ॥ चत्वारिंशच्च पूर्वाश्च सोमलोके स्मृतास्त्विमाः ॥ छेदनं तापनं बन्धः संसारपरिवर्तनम्[2] ॥ ११० ॥ सर्वभूत
प्रसादत्वं मृत्युकालजयस्तथा ॥ अहंकारोद्भवश्चाष्टौ प्राजापत्ये च पूर्विकाः ॥ १११ ॥ आकारेण जगत्सृष्टिस्तथानुग्रह एव च ॥ प्रलयस्याधिकारं

---

[1] निर्वाणम्—इ० पा० । [2] संसारपरिवर्द्धनम्—इ० पा० ।

च लोकचित्रप्रवर्तनम् ॥ ११२ ॥ असादृश्यमिदं व्यक्तं निर्वाणं च पृथक्पृथक् ॥ शुभेतरस्य कर्तृत्वमष्टौ बुद्धिभवास्त्वमी ॥ ११३ ॥ षट्चाश
त्तथा पूर्वाश्चतुःषष्टिरिमे गुणाः ॥ ब्राह्मये पदे प्रवर्तंते गुह्यमेतत्तवेरितम् ॥ ११४ ॥ जीवतो देहभेदे वा सिद्धयश्चैतास्तु योगिनाम् ॥ संगो नैव विधा
तव्यो भयात्पतनसंभवात् ॥ ११५ ॥ एतान्गुणान्निराकृत्य युञ्जतो योगिनस्तदा ॥ सिद्धयोऽष्टौ प्रवर्तंते योगसंसिद्धिकारकाः ॥ ११६ ॥ अणिमा
लघिमा चैव महिमा प्राप्तिरेव च ॥ प्राकाम्यं च तथेशित्वं वशित्वं च तथापरे ॥ ११७ ॥ यत्र कामावसायित्वं माहेश्वरपदस्थिताः ॥ सूक्ष्मात्सूक्ष्म
त्वमणिमा शीघ्रत्वाल्लघिमा स्मृता ॥ ११८ ॥ महिमा शेषपूज्यत्वात्प्राप्तिर्नाप्राप्यमस्य यत्[1] ॥ प्राकाम्यमस्य व्यापित्वादीशित्वं चेश्वरो यतः॥११९॥
वशित्वाद्वशिता नाम सप्तमी सिद्धिरुत्तमा ॥ यत्रेच्छा तत्र च स्थानं तत्र कामावसायिता ॥ १२० ॥ ऐश्वरं पदमाप्तस्य भवंत्येताश्च सिद्धयः ॥
ततो न जायते नैव वर्धते न विनश्यति ॥१२१॥ एष मुक्त इति प्रोक्तो य एवं मुक्तिमाप्नुयात् ॥ यथा जलं जलेनैक्यं निक्षिप्तमुपगच्छति॥१२२॥
तथैवं सात्म्यमभ्येति योगिनामात्मा परात्मना ॥ एवं ज्ञात्वा फलं योगी सदा योगं समभ्यसेत् ॥ १२३ ॥ अत्रोपमां व्याहरंति योगार्थे योगिनोऽ
मलाः ॥ शशांकरश्मिसंयोगादर्ककांतो हुताशनम् ॥ १२४ ॥ समुत्सृजति नैकः सन्नुपमा सास्ति योगिनः ॥ कपिंजलाखुनकुला वसंति स्वामिव
द्गृहे ॥ १२५ ॥ ध्वस्ते यांत्यन्यतो दुःखं न तेषां सोपमा यतेः ॥ मृद्देहकल्पदेहोऽपि[2] मुखाग्रेण कनीयसा ॥ १२६ ॥ करोति मृद्भागचयमुपदेशः
स योगिनः ॥ पशुपक्षिमनुष्याद्यैः पत्रपुष्पफलान्वितम् ॥ १२७ ॥ वृक्षं विलुप्यमानं च लब्ध्वा सिध्यंति योगिनः ॥ रुरुगात्रविषाणाग्रमा
लक्ष्य तिलकाकृतिम् ॥ १२८ ॥ सह तेन विवर्धेत योगी सिद्धिमुपाश्नुते ॥ द्रव्यं पूर्णमुपादाय पात्रमारोहते भुवः ॥ १२९ ॥ तुंगमार्गं विलो
क्यैवं विज्ञातं किं न योगिनाम् ॥ तद्गृहं यत्र वसति तद्भोज्यं येन जीवति ॥ १३० ॥ येन निष्पाद्यते चार्थः स्वयं स्याद्योगसिद्धये ॥ तथा ज्ञानमु
पासीत योगी यत्कार्यसाधकम् ॥ १३१ ॥ ज्ञानानां बहुता येयं योगविघ्नकरी हि सा ॥ इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयमिति यस्तृषितश्चरेत् ॥ १३२ ॥ अपि
कल्पसहस्रायुर्नैव ज्ञेयमवाप्नुयात् ॥ त्यक्तसंगो जितक्रोधो लब्धाहारो जितेंद्रियः ॥१३३॥ पिधाय बुद्ध्या द्वाराणि मनो ध्याने निवेशयेत् ॥ आहारं
सात्त्विकं सेवेन्न तं येन विचेतनः ॥१३४॥ स्यादयं तं च भुंजानो रौरवस्य प्रियातिथिः ॥ वाग्दण्डः कर्मदण्डश्च मनोदंडश्च ते त्रयः ॥१३५॥ यस्यैते
नियता दंडाः स त्रिदंडी यतिः स्मृतः ॥ अनुरागं जनो याति परोक्षे गुणकीर्तनम् ॥:१३६ ॥ न बिभ्यति च सत्त्वानि सिद्धेर्लक्षणमुच्यते ॥ १३७ ॥

---

[1] यत्—यतःकिञ्चिदपि—इत्यर्थः । [2] मृद्देहकल्पदेहः—कीटविशेषः ।

अलौल्यमारोग्यमनिष्ठुरत्वं गंधः शुभो मूत्रपुरीषयोश्च ॥ कांतिः प्रसादः स्वरसौम्यता च योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि चिह्नम् ॥ १३८ ॥ समाहितो ब्रह्मप
रोऽप्रमादी शुचिस्तथैकांतरतिर्जितेन्द्रियः ॥ समाप्नुयाद्योगमिमं महामना विमुक्तिमाप्नोति ततश्च योगतः ॥ १३९ ॥ कुलं पवित्रं जननी कृतार्था
वसुन्धरा भाग्यवती च तेन ॥ अबाह्यमार्गे सुखसिन्धुमग्नं लग्नं परे ब्रह्मणि यस्य चेतः ॥ १४० ॥ विशुद्धबुद्धिः समलोष्टकांचनः समस्तभूतेषु
वसन्समो हि यः ॥ स्थानं परं शाश्वतमव्ययं च यतिर्हि गत्वा न पुनः प्रजायते ॥ १४१ ॥ इदं मया योगरहस्यमुक्तमेवंविधं गौतमः प्राप
योगम् ॥ तेनैतच्च स्थापितं पार्थ लिंगं संदर्शनादर्चनात्कल्मषघ्नम् ॥ १४२ ॥ यश्चाश्विने कृष्णचतुर्दशीदिने रात्रौ समभ्यर्चति लिंगमेतन् ॥
स्नात्वा अहल्यासरसि प्रधाने श्रद्धाय सर्वं प्रविधाय भक्तितः ॥ १४३ ॥ महोपकारेण विमुक्तपापः स याति यत्रास्ति स गौतमो मुनिः ॥ १४४ ॥
इदं मया पार्थ तव प्रणीतं[1] गुप्तस्य क्षेत्रस्य समासयोगात् ॥ माहात्म्यमेतत्संकलं[2] शृणोति यः स स्याद्विशुद्धः किमु वच्मि भूयः ॥ १४५ ॥ य इदं
शृणुयाद्भक्त्या गौतमाख्यानमुत्तमम् ॥ पुत्रपौत्रप्रियं प्राप्य स याति पदमव्ययम् ॥ १४६ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे गौतमेश्वरमाहात्म्यसविस्तरयोगलक्षणवर्णनंनाम पञ्चपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि ब्रह्मेशं लिंगमुत्तमम् ॥ यस्य स्मरणमात्रेण वाजपेयफलं भवेत् ॥ १ ॥ एकदा तु पुरा पार्थ सृष्टि
कामेन ब्रह्मणा ॥ तपः सुचरितं घोरं सार्धवर्षसहस्रकम् ॥ २ ॥ तपसा तेन सन्तुष्टः पार्वतीपतिशंकरः ॥ वरमस्मै ततः प्रादाल्लोककर्त्रे स्ववांछि
तम् ॥ ३ ॥ ततो हृष्टः प्रमुदितः कृतकृत्यः पितामहः ॥ ज्ञात्वा क्षेत्रस्य माहात्म्यं स्वयं लिंगं चकार ह ॥४॥ चखान च सरः पुण्यं नाम्ना ब्रह्मसरः
शुभम् ॥ महीनगरकात्पूर्वे महापातकनाशनम् ॥ ५ ॥ अस्य तीरे महालिंगं स्थापयामास वै विभुः ॥ तत्र देवः स्वयं साक्षाद्विद्यते किल शंकरः ॥
॥ ६ ॥ पुष्करादधिकं तीर्थं ब्रह्मेशंनाम फाल्गुन ॥ तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या पिण्डदानं समाचरेत् ॥ ७ ॥ दानं चैव यथाशक्त्या कार्तिक्यां च
विशेषतः ॥ देवं प्रपूजयेद्भक्त्या ब्रह्मेशं हृष्टमानसः ॥ ८ ॥ पितरस्तस्य तुष्यंति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ पुष्करेषु च यत्पुण्यं कुरुक्षेत्रे रविग्रहे ॥ ९ ॥
गंगादिपुण्यतीर्थेषु यत्फलं प्राप्यते नरैः ॥ तत्फलं समवाप्नोति तीर्थस्यास्यावगाहनात् ॥ १० ॥ मोक्षलिंगस्य माहात्म्यं शृणु पार्थ महाद्भुतम् ॥
मया स्थानहितार्थं च समाराध्य महेश्वरम् ॥ ११ ॥ स्थापितं प्रवरं लिंगं नाम्ना मोक्षेश्वरं हरम् ॥ दर्भाग्रेण ततः पार्थ कूपं खनितवानहम् ॥१२॥

---

[1] प्रणीतम्—कथितमित्यर्थः । [2] सफलम्—इ० पा० ।

प्रसाद्य लोककर्तारं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥ कमण्डलोर्ब्राह्मणश्च समानीता सरस्वती ॥ १३ ॥ कूपेऽस्मिन्मोक्षनाथस्य लोकानां प्रेतमुक्तये ॥ कार्ति
कस्य तु मासस्य शुक्लपक्षे चतुर्दशी ॥ १४ ॥ कूपे स्नात्वा नरस्तस्यां तिलपिण्डं समाचरेत् ॥ प्रेतानुद्दिश्य नियतं मोक्षतीर्थफलं भवेत् ॥ १५ ॥
कुले न जायते तस्य प्रेतः पार्थ न संशयः ॥ प्रेता मोक्षं प्रगच्छन्ति तीर्थस्यास्य प्रभावतः ॥ १६ ॥ जयादित्यकूपवरे नरः स्नात्वा प्रयत्नतः ॥
गर्भेश्वरं नमस्कृत्य न स गर्भेषु मज्जति[1] ॥१७॥ इदं मया पार्थ तव प्रणीतं गुप्तस्य क्षेत्रस्य समासयोगात् ॥ माहात्म्यमेतत्सकलं शृणोति यः स्याद्वि
शुद्धः किमु वच्मि भूयः ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखंडे कौमारिकाखंडे ब्रह्मेश्वरमोक्षेश्वर
गर्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५६॥ ॥छ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततो विप्रा नारदश्च समाराध्य महेश्वरम् ॥ महीनग
रके पुण्ये स्थापयामास शंकरम् ॥ १ ॥ लोकानां च हितार्थाय केदारं लिंगमुत्तमम् ॥ अत्रीशादुत्तरे भागे महापातकनाशनम् ॥ २ ॥ अत्रिकुण्डे
नरः स्नात्वा श्राद्धं कृत्वा यथाविधि ॥ अत्रीशं च नमस्कृत्य केदारं यः प्रपश्यति ॥३॥ मातुः स्तन्यं पुनर्नैव स पिबेन्मुक्तिभाग्भवेत् ॥ ततो रुद्रो
नीलकंठं नारदाय महात्मने ॥४॥ स्वयं दत्त्वा स्वयं तस्थौ महीनगरके शुभे ॥ कोटितीर्थे नरः स्नात्वा नीलकंठं प्रपश्यति ॥ ५ ॥ जयादित्यं नम
स्कृत्य रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ जयादित्यं पूजयंति कूपे स्नात्वा नरोत्तमाः ॥ ६ ॥ न तेषां वंशनाशोऽस्ति जयादित्यप्रसादतः ॥ इदं ते कथि
तं पार्थ महीनगरकस्य च ॥ ७ ॥ आख्यानं सकलं श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे नीलकंठमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥
गुप्तक्षेत्रमिदं कस्मात्कस्माद्भूतं च नारद ॥ यस्य प्रभावः सुमहान्नैव कस्यापि संस्तुतः ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ पुरातनामत्र कथां गुप्त
क्षेत्रस्य कारणे ॥ शृणु पांडव शापेन गुप्तमासीदिदं यथा ॥ २ ॥ पुरा निमित्ते कस्मिंश्चित्सर्वतीर्थाधिदैवताः ॥ प्रणामाय ब्रह्मसदो ब्रह्माणं सहिता
ययुः ॥ ३ ॥ पुष्करस्य प्रभासस्य निमिषस्यार्बुदस्य च ॥ कुरुक्षेत्रस्य क्षेत्रस्य धर्मारण्यस्य देवताः ॥ ४ ॥ वस्त्रापथस्य श्वेतस्य फल्गुतीर्थ
स्य चापि याः ॥ केदारस्य तथान्येषां क्षेत्राणां कोटिशोऽपि याः ॥ ५ ॥ सिंधुसागरयोगस्य महीसागरकस्य च ॥ गंगासागरयोगस्य अधिपाः
सूकरस्य[2] च ॥ ६ ॥ गंगारेवामुखीनां तु नदीनामधिदेवताः ॥ शोणह्रदपुरोगाणां ह्रदानां चाधिदेवताः ॥ ७ ॥ ते सर्वे संघशो भूत्वा श्रेष्ठयज्ञा

---

[1] सज्जति--इ० पा० ।
[2] सूकरस्य—वराहक्षेत्रस्य—इत्यर्थः ।

नाय चात्मनः ॥ समुपाजग्मुरमला महतीं ब्रह्मणः सभाम् ॥ ८ ॥ तत्र तीर्थानि सर्वाणि समायातानि वीक्ष्य सः ॥ उत्तस्थौ सहितः सर्वैः
सभासद्भिः पितामहः ॥ ९ ॥ प्रणम्य सर्वतीर्थेभ्यः प्रबद्धकरसंपुटः ॥ तीर्थानि भगवानाह विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ १० ॥ अद्य नः सद्म सकलं
युष्माभिरतिपावितम् ॥ वयं च पाविता भूयो युष्माकं दर्शनादपि ॥ ११ ॥ तीर्थानां दर्शनं श्रेयः स्पर्शनं स्नानमेव च ॥ कीर्तनं स्मरणं चापि
न स्यात्पुण्यं विना परम् ॥१२॥ महापापान्विता रौद्रास्त्वपि ये स्युः सुनिष्ठुराः ॥ तेऽपि तीर्थैः प्रपूयंते किं पुनर्धर्मसंस्थिताः ॥१३॥ एवमुक्त्वा
पुलस्त्यं स पुत्रमभ्यादिदेश ह ॥ शीघ्रमर्घं तीर्थहेतोः समानय यथार्चये ॥ १४ ॥ ॥ पुलस्त्य उवाच ॥ ॥ असंख्यानीह तीर्थानि दृश्यंते
पद्मसंभव ॥ यथा दिशसि मां तात अर्घमेकमुपानये ॥ १५ ॥ धर्मप्रवचने श्लोको यत एष प्रगीयते ॥ १६ ॥ भवेयुर्यद्यसंख्याता अर्घयोग्याः
समर्चने ॥ ततस्तेषां वरिष्ठाय दातव्योऽर्घः किलैकतः ॥ १७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ साभिप्रायं साधु वत्स त्वया प्रोक्तमिदं वचः ॥ एवं
कुरुष्वैकमर्घमानय त्वं सुशीघ्रतः ॥ १८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततः पुलस्त्यो वेगेन समानिन्येऽर्घमुत्तमम् ॥ तं च ब्रह्मा करे गृह्य तीर्थान्याहेति
भारतीम् ॥ १९ ॥ सर्वैर्भवद्भिः संहत्य मुख्यस्त्वेकः प्रकीर्त्यताम् ॥ तस्मै चार्घं प्रयच्छामि नैवं मामनयः स्पृशेत् ॥ २० ॥ ॥ तीर्थान्यूचुः ॥ ॥
न वयं श्रेष्ठतां विद्मः कथंचन परस्परम् ॥ अस्माद्धेतोश्च संप्राप्ता ज्ञात्वा देहि त्वमेव तत् ॥ २१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नाहं वेद्मि श्रेष्ठतां वः
कथंचन नमोऽस्तु वः ॥ सर्वे चापारमाहात्म्यं स्वयं मे वक्तुमर्हथ ॥ २२ ॥ यत्र गंगा गया काशी पुष्करं नैमिषं तथा ॥ कुरुक्षेत्रं तथा रेवा महीसा
गरसंगमः ॥ २३ ॥ प्रभासाद्यानि शतशो यत्र नस्तत्र का मतिः ॥ २४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवमुक्ते पद्मभुवा कोपि नोवाच
किंचन ॥ चिरेणेदं ततः प्राह महीसागरसंगमः ॥ २५ ॥ ममैनमर्घं त्वं यच्छ चतुरानन शीघ्रतः ॥ यतः कोटिकलायां वा मम कोऽपि
न पूर्यते ॥ २६ ॥ यतश्चेन्द्रद्युम्नराज्ञा ताप्यमाना वसुंधरा ॥ सर्वतीर्थद्रवीभूता महीनामाभवन्नदी ॥ २७ ॥ सा च सर्वाणि तीर्थानि संयु
क्तानि मया सह ॥ सर्वतीर्थमयस्तस्मादस्मि ख्यातो जगत्त्रये ॥ २८ ॥ गुहेन च महालिंगं कुमारेश्वरमीश्वरम् ॥ संस्थाप्य तीर्थमुख्यत्वं
मम दत्तं महात्मना ॥ २९ ॥ नारदेनापि मत्तीरे स्थानं संस्थाप्य शोभनम् ॥ सर्वेभ्यः पुण्यक्षेत्रेभ्यो दत्तं श्रैष्ठ्यं पुरा मम ॥ ३० ॥ एवं
त्रिभिर्हेतुवरैर्ममैवार्घः प्रदीयताम् ॥ गुणैकदेशेऽपि समं मम तीर्थं न वै परम् ॥ ३१ ॥ इत्युक्ते वचने पार्थ तीर्थराजेन भारत ॥ सर्वे नोचुः

---

१ दर्शनादि--इति तु युक्तमेव । यद्वा--'न स्यात्पुण्यं विना परम्'—अत्र—तीर्थमिति शेषः । तेन च—'तीर्थं विना परं पुण्यं न स्यात्—नास्ति—किं तु तीर्थमेव –परं पुण्यम्—पुण्यकरम्—अस्ति'—इत्यर्थो बोध्यः ।

किंचनापि किं ब्रह्मा वक्ष्यतीति यत् ॥ ३२ ॥ ततो ब्रह्मसुतो ज्येष्ठः श्वेतमाल्यानुलेपनः ॥ दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य धर्मो वचनमब्रवीत् ॥ ३३ ॥
अहो कष्टमिदं कूक्तं तीर्थराजेन मोहतः ॥ सन्तोऽपि न गुणा वाच्याः स्वयं सद्भिः स्वका यतः ॥ ३४ ॥ स्वीयान्गुणान्स्वयं यो हि सम्पत्सु प्रक्षि
पन्परान् ॥ ब्रवीति राजसस्त्वेष ह्यहंकारो जुगुप्सितः ॥ ३५ ॥ तस्मादस्मादहंकारात्सत्स्वप्येषु गुणेषु च ॥ अप्रख्यातं ध्वस्तरूपमिदं तीर्थं भवि
ष्यति ॥३६॥ स्तंभतीर्थमिति ख्यातं स्तम्भो गर्वः कृतो यतः ॥ स्तंभस्य हि फलं सद्यो ब्रह्मापि प्राप किं परः ॥ ३७ ॥ इत्युक्ते धर्मदेवे[1]न हाहेति
रव उत्थितः ॥ ततः शीघ्रं समायातो योगीशोऽहं च पांडव ॥ ३८ ॥ गुहस्ततो वचः प्राह धर्मदेवसमागमे ॥ अयुक्तमेतच्छापोऽयं दत्तो यद्धर्म
धार्ष्ट्यतः ॥ ३९ ॥ ब्रवीतु कोऽपि सर्वेषां तीर्थानां तेषु वर्तताम् ॥ यद्यैश्वर्यं नार्हतेसौ महीसागरसंगमः ॥ ४० ॥ तिष्ठत्वात्मगुणो यच्च तीर्थरा
जेन वर्णितः ॥ तत्र को विगुणो नाम मिथ्यावादो यतो गुणः ॥ ४१ ॥ अहो न युक्तं पालानां यदि तेऽप्यविमृश्य च ॥ एवमर्थान्करिष्यंति कं
यांति शरणं प्रजाः ॥ ४२ ॥ एवमुक्ते गुहेनाथ धर्मो वचनमब्रवीत् ॥ सत्यमेतद्यदर्होऽयं महीसागरसंगमः ॥ ४३ ॥ मुख्यत्वं सर्वतीर्थानामर्घं चापि
पितामहात् ॥ किंतु नात्मगुणा वाच्याः सतामेतत्सदा व्रतम् ॥ परोक्षेपि स्वप्रशंसा ब्रह्माणमपि चालयेत् ॥ ४४ ॥ स्वप्रशंसां प्रकुर्वाणः पराक्षेपस
मन्वितम् ॥ किं दिवः पृथिवीं पूर्वं ययातिर्न पपात ह ॥ यानि पूर्वं प्रमाणानि कृतानीशेन धीमता ॥४५॥ तानि सम्पालनीयानि तानि कोऽति
क्रमेद्बुधः ॥ तव पित्रा समादिश्य यदर्थं स्थापिता वयम् ॥ ४६ ॥ पालयामास एतच्च त्वं पालयितुमर्हसि ॥ ईश्वराः स्वप्रमाणेन भवंतो यदि कुर्वते
॥ ४७ ॥ तदस्माभिरिदं युक्तं शासनं दिश्यतां परम् ॥ एवमुक्त्वा स्वीयमुद्रां मोक्तुकामं वृषं तदा ॥४८॥ अहं प्रस्तावमन्वीक्ष्य वाक्यमेतदुदैरयम् ॥
नमो धर्माय महते विश्वधात्रे महात्मने ॥ ४९ ॥ ब्रह्मविष्णुशिवैर्नित्यं पूजितायाघनाशिने ॥ यदि मुद्रां भवान्धर्म परित्यक्ष्यति कर्हिचित् ॥ ५० ॥
तदस्माकं कुतो भावो मा विश्वं नाशय प्रभो ॥ योगीश्वरं गुहं चापि संमानयितुमर्हसि ॥ ५१ ॥ शिववन्माननीयो हि यतः साक्षाच्छिवात्मजः ॥
त्वां च देवो गुहः स्वामी संमानयितुमर्हति ॥५२॥ युवयोरैक्यभावेन सुखं जीवेदिदं जगत् ॥ त्वया प्रदत्तः शापोऽयं मा प्रत्याख्यातिलक्षणः॥५३॥
अनुग्रहश्च क्रियतां तीर्थराजस्य मानद ॥५४॥ एवमुच्चरमाणं मां प्रशस्याहापि पद्मभूः ॥ साध्वेतन्नारदेनोक्तं धर्मैतद्वचनं कुरु ॥५५॥ सम्मानय गुहं
चापि गुहः स्वामी यतो हि नः ॥ एवमुक्ते ब्रह्मणा च धर्मो वचनमब्रवीत् ॥५६॥ नमो गुहाय सिद्धाय किंकरा यस्य ते वयम्॥मदीयां स्कन्द विज्ञप्तिं नाथै

---

[1] धर्मराजेन--इ०पा० । [2] वृषम्--धर्मम्--इत्यर्थः ।

नामवधारय ॥५७॥ स्तंभादेतन्महातीर्थमप्रसिद्धं भविष्यति ॥ स्तंभतीर्थमिति ख्यातं सुप्रसिद्धं भविष्यति ॥५८॥ स्तम्भतीर्थमिति ख्यातं सर्वती
र्थफलप्रदम् ॥ यश्चात्र स्नानदानानि प्रकरिष्यति मानवः ॥ ५९ ॥ यथोक्तं च फलं तस्य स्फुटं सर्वं भविष्यति ॥ शनिवारे ह्यमावास्या भवे
त्तस्याः फलं च यत् ॥ ६० ॥ महीसागरयात्रायां भवेत्तच्चावधारय ॥ प्रभासदशयात्राभिः सप्तभिः पुष्करस्य च ॥ ६१ ॥ अष्टाभिश्च प्रयागस्य
तत्फलं प्रभविष्यति ॥ पंचभिः कुरुक्षेत्रस्य नकुलीशस्य च त्रिभिः ॥ ६२ ॥ अर्बुदस्य च यत्षड्भिस्तत्फलं च[1] भविष्यति ॥ वस्त्रापथस्य तिसृभि
र्गंगायाः पंचभिश्च यत् ॥ ६३ ॥ कूपोदर्याश्चतुर्भिश्च तत्फलं प्रभविष्यति ॥ काश्याः षड्भिस्तथा यत्स्याद्गोदावर्याश्च पंचभिः ॥ ६४ ॥ तत्फलं
स्तंभतीर्थे वै शनिदर्शे भविष्यति ॥ एवं दत्ते वरे स्कंदस्तदा प्रीतमना भवत्[2] ॥ ६५ ॥ ब्रह्मापि स्तंभतीर्थाय ददावर्वं समाहितः ॥ ददौ च सर्वतीर्था
नां श्रेष्ठत्वममितद्युतिः ॥ ६६ ॥ तीर्थानि च गुहं नाथं सम्मान्य विससर्ज सः ॥ एवमेतत्पुरा वृत्तं गुप्तक्षेत्रस्य कारणम् ॥ ६७ ॥ भूयश्चापि प्रसि
द्ध्यर्थं प्रेषिताप्सरसोऽत्र मे ॥ विमोक्षिता ग्राहरूपास्त्वया ताश्च कुरूद्वह ॥ ६८ ॥ यतो धर्मस्य सर्वस्य नानारूपैः प्रवर्ततः ॥ परित्राणाय भवतः
कृष्णस्य च भवो भवे ॥६९॥ तदिदं वर्णितं तुभ्यं सर्वतीर्थफलं महत् ॥ श्रुत्वैतदादितः पूर्वं पुमान्पापैः प्रमुच्यते ॥७०॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ श्रुत्वेति
विजयो धीमान्प्रशशंस सुविस्मितः ॥ विसृष्टो नारदाद्यैश्च द्वारकां प्रति जग्मिवान् ॥७१॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे महीसागरमाहात्म्यवर्णनेऽर्जुनतीर्थयात्रापरिसमाप्तिवर्णनंनामष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ छ ॥ ॥ शौनक
उवाच ॥ ॥ अत्यद्भुतमिदं सूत गुप्तक्षेत्रस्य पावनम् ॥ महन्माहात्म्यमतुलं कीर्तितं हर्षवर्धनम् ॥ १ ॥ पुनर्यत्सिद्धलिंगस्य पूर्वं माहात्म्यकीर्तने ॥
इत्युक्तं यत्प्रसादेन सिद्धमातुस्तु सेत्स्यति[3] ॥ २ ॥ विजयोनाम पुण्यात्मा साहाय्याच्चंडिलस्य च ॥ को न्वसौ चंडिलोनाम विजयोनाम कस्तथा ॥
॥ ३ ॥ कथं च प्राप्तवान्सिद्धिं सिद्धमातुः प्रसादतः ॥ एतदाचक्ष्व तत्त्वेन श्रोतुं कौतूहलं हि नः ॥४॥ सतां चरित्रश्रवणे कौतुकं कस्य नो भवेत् ॥
॥ ॥ उग्रश्रवा उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टमिदं विप्रा दूरांतरितमप्युत ॥ ५ ॥ श्रुतां द्वैपायनमुखात्कथां वक्ष्यामि चात्र वः ॥ पुरा द्रुपदराजस्य पुत्रीमा
साद्य पांडवाः ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्रमते पश्चादिंद्रप्रस्थं न्यवेशयन् ॥ रक्षिता वासुदेवेन कदाचित्तत्र पांडवाः ॥७॥ उपविष्टाः सभामध्ये कथाश्चक्रुः पृथग्वि
धाः ॥ देवर्षिपितृभूतानां राज्ञां चापि प्रकीर्तने ॥ ८ ॥ क्रियमाणेऽथ तत्रागाद्भीमपुत्रो घटोत्कचः ॥ तं दृष्ट्वा भ्रातरः पंच वासुदेवश्च वीर्यवान् ॥ ९ ॥

---

१ प्रभविष्यति--इ० पा० । २ अडभाव आर्षः । अभवत् । ३ सिद्धमातुः प्रसादेन—विजयोनाम—चण्डिलस्य साहाय्यात्—सेत्स्यति--इत्युक्तम्--इत्युत्तरश्लोकस्थेनान्वयः ।

उत्थाय सहसा पीठादालिलिंगुर्मुदा युताः ॥ स च तान्प्रणतः प्रह्वो ववंदे भीमनंदनः ॥ १० ॥ साशिषं च ततो राज्ञा स्वोत्संग उपवेशितः ॥
आघ्राय स्नेहतो मूर्ध्नि प्रोक्तश्च जनसंसदि ॥ ११ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कुत आगम्यते पुत्र क्व चायं विहृतस्त्वया ॥ कालः
कच्चित्सुखं राज्यं कुरुषे मातुलं तव ॥ १२ ॥ कच्चिद्देवेषु विप्रेषु गोषु साधुषु सर्वदा ॥ हैडंबे नापकुरुषे प्रियमेतद्धरेश्च नः ॥ १३ ॥ हेडं
बस्य वनं सर्वं तस्य ये सैन्यराक्षसाः ॥ पाल्यमानास्त्वया साधो वर्धंते जनक्षेमकाः ॥ १४ ॥ कच्चिन्नंदति ते माता भृशं नः प्रियकारिणी ॥
कन्यैव या पुरा भीमं त्यक्त्वा मानं पतिं श्रिता ॥ १५ ॥ इति पृष्टो धर्मराज्ञा स्मयन्हैडंबिरब्रवीत् ॥ हते तस्मिन्दुराचारे मातुलेऽस्मि
नियोजितः ॥ १६ ॥ तद्राज्यं शासने स्थाप्य दुष्टान्निघ्नंश्चराम्यहम् ॥ माता कुशलिनी देवी तपो दिव्यमुपाश्रिता ॥ १७ ॥ मामुवाच
सदा पुत्र पितॄणां भक्तिकृद्भव ॥ सोऽहं मातुर्वचः श्रुत्वा मेरुपादात्समागतः ॥ १८ ॥ प्रणामायैव भवतां भक्तिप्रह्वेण चेतसा ॥ आत्मानं
च महत्यर्थे कस्मिंश्चित्तु नियोजितम् ॥ भवद्भिरहमिच्छामि फलं यस्मादिदं महत् ॥ १९ ॥ यदाज्ञापालनं पुत्रः पितॄणां सर्वदा चरेत् ॥
अथोर्द्ध्वलोकान्स जयेदिह जायेत कीर्तिमान् ॥ २० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्तवंतं तं राजा परिरभ्य पुनःपुनः ॥ उवाच
धर्मराट् पुत्रमानंदाश्रुः सगद्गदम् ॥ २१ ॥ त्वमेव नो भक्तिकारी सहायश्चापि वर्तसे ॥ २२ ॥ एतदर्थं च हैडंबे पुत्रानिच्छंति साधवः ॥ इहामुत्र
तारयंते तादृशाश्चापि पुत्रकाः ॥ २३ ॥ अवश्यं यादृशी माता तादृशस्तनयो भवेत् ॥ माता च ते भक्तिमती दृढं नस्त्वं च तादृशः ॥ २४ ॥
अहो सुदुष्करं देवी कुरुते मे प्रिया वधूः ॥ या भर्तृश्रियमुल्लंघ्य तप एव समाश्रिता ॥ २५ ॥ नूनं कामेन भोगैर्वा कृत्यं वध्वा न मे मनाक् ॥
या पुत्रसुखमन्वीक्ष्य परलोकार्थमाश्रिता ॥ २६ ॥ दुष्कुलीनापि या भक्ता सूतेऽपत्यं च भक्तिमत् ॥ कुलीनमेव तन्मन्ये ममेदं मतमुत्तमम् ॥२७॥
एवं बहूनि वाक्यानि तानि तानि वदन्नृपः ॥ धर्मराजः समाभाष्य केशवं वाक्यमब्रवीत् ॥ २८ ॥ पुंडरीकाक्ष जानासि यथा भीमादभूदयम् ॥
जातमात्रस्तु यश्चासीद्यौवनस्थो महाबलः ॥ २९ ॥ अष्टानां देवयोनीनां यतो जन्म च यौवनम् ॥ सद्य एव भवेत्तस्मात्सद्योऽस्यासीच्च यौवनम् ॥
॥ ३० ॥ तदस्योचितदारार्थे सदा चिंतास्ति कृष्ण मे ॥ उचितं बत हैडंबेः क्व कलत्रं [1]करोम्यहम् ॥ ३१ ॥ तद्भवान्कृष्ण सर्वज्ञ त्रिलोकीमपि वेत्सि
च ॥ हैडंबेरुचितां दारान्वक्तुमर्हसि [2]यादव ॥ ३२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्तो धर्मराज्ञा क्षणं ध्यात्वा जनार्दनः ॥ धर्मराजमिदं वाक्यं

---

१ प्रदृश्यते--इ०पा० । २ यादृशी--इ०पा० ।

[1]पदांतरितमब्रवीत् ॥ ३३ ॥ अस्ति राजन्प्रवक्ष्यामि दारानस्योचितां शुभाम् ॥ सांप्रतं संस्थिता रम्ये प्राग्ज्योतिषपुरे वरे ॥ ३४ ॥ सा च पुत्री मुरोः पार्थ दैत्यस्याद्भुतकर्मणः ॥ योऽसौ नरकदैत्यस्य प्राणतुल्यः सखाऽभवत् ॥ ३५ ॥ स च मे निहतो घोरः पाशदुर्गसमन्वितः ॥ नरकश्च दुराचारस्त्वमेतद्वेत्सि सर्वशः ॥ ३६ ॥ ततो हते मुरौ दैत्ये मया तस्य सुताव्रजत् ॥ योद्धुं मामतिवीर्यत्वाद्घोरा कामकटंकटा ॥ ३७ ॥ तां ततोऽहं महायुद्धे खड्गखेटकधारिणीम् ॥ अयोधयं महाबाणैः सुशार्ङ्गधनुषश्च्युतैः ॥ ३८ ॥ खड्गेन चिच्छेद बाणान्मम सा च मुरोः सुता ॥ समागम्य च खड्गेन गरुडं मूर्ध्न्यताडयत् ॥ ३९ ॥ स च मोहसमाविष्टो गरुडोऽभूदचेतनः ॥ ततस्तस्या वधार्थाय मया चक्रं समुद्यतम् ॥ ४० ॥ चक्रं समुद्यतं दृष्ट्वा मया तस्मिन्रणाजिरे ॥ कामाख्यां[2] नाम मां देवी पुरः स्थित्वा वचोऽब्रवीत् ॥ ४१ ॥ नैनां हंतुं भवानर्हो रक्षैतां पुरुषोत्तम ॥ अजेयत्वं मया ह्यस्या दत्तं खड्गं च खेटकम् ॥ ४२ ॥ बुद्धिरप्रतिमा चापि शक्तिश्च परमा रणे ॥ ततस्त्वया त्रिरात्रेऽपि न जितासीन्मुरोः सुता ॥ ४३ ॥ एवमुक्ते तदा देवीं वचनं चाहमब्रवम् ॥ अयमेष निवृत्तोऽस्मि वारयैनां च त्वं शुभे ॥ ४४ ॥ ततश्चालिंग्य तां भक्तां कामाख्या वाक्यमब्रवीत् ॥ भद्रे रणान्निवर्तस्व नायं हंतुं कथंचन ॥४५॥ शक्यः केनापि समरे माधवो रणदुर्जयः ॥ नाभूदस्ति भविष्यो वा य एनं संयुगे जयेत् ॥४६॥ अपि वा त्र्यंबकः पुत्रि नैनं शक्तः कुतोऽन्यकः ॥ तस्मादेनं नमस्कृत्य भाविनं श्वशुरं शुभे ॥ ४७ ॥ रणादस्मान्निवर्तस्व तवोचितमिदं स्फुटम् ॥ अस्य भ्रातुर्हि भीमस्य स्नुषा त्वं च भविष्यसि ॥ ४८ ॥ तस्मात्त्वं श्वशुरं भद्रे सम्मानय जनार्दनम् ॥ न च शोकस्त्वया कार्यः पितरं प्रति पंडिते ॥ ४९ ॥ जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ॥ बहवश्चास्य वेत्तारो वद केनापि वार्यते ॥ ५० ॥ ऋषींश्च देवांश्च महासुरांश्च त्रैविद्यविद्यान्पुरुषान्नृपांश्च ॥ कान्मृत्युरेको न पतेत काले परावरज्ञोऽत्र न मुह्यते क्वचित् ॥ ५१ ॥ श्लाघ्य एव हि ते मृत्युः पितुरस्माज्जनार्द्दनात् ॥ सर्वपातकनिर्मुक्तो गतोऽसौ धाम वैष्णवम् ॥ ५२ ॥ एवं कामाख्यया प्रोक्ता सा च कामकटंकटा ॥ त्यक्त्वा क्रोधं च संवृत्य गात्राणि प्रणता च माम् ॥ ५३ ॥ तामहं साशिषं चापि प्रावोचं भरतर्षभ ॥ अस्मिन्नेव पुरे तिष्ठ भगदत्तप्रपूजिता ॥ ५४ ॥ मया देव्या पृथिव्या च भगदत्तः कृतो नृपः ॥ स ते पूजां बहुविधां करिष्यति स्वस्रुर्यथा ॥ ५५ ॥ वसंती चात्र तं वीरं हैडिंबं पतिमाप्स्यसि ॥ एवमाश्वास्य तां देवीं मौर्वीं चाहं व्यसर्जयम् ॥ ५६ ॥ सा स्थिता च पुरे तत्र गतोऽहं शक्रसद्म च ॥ ततो द्वारवतीं प्राप्य त्वया सह

---

१ पदांतरमथाब्रवीत्--इ०पा० । २ कामाक्षा--इ० पा० ।

समागतः ॥ ५७ ॥ एवमेषोचिता दारा हैडंबेर्विद्यते शुभा ॥ कामाख्ये च रणे घोरा या विद्युदिव भासते ॥ ५८ ॥ न च रूपं वर्णितं मे श्वशुरस्योचितं यतः ॥ साधोर्हि नैतदुचितं सर्वस्त्रीणां प्रवर्णनम् ॥ ५९ ॥ पुनरेकश्च समयः कृतस्तं शृणु यस्तया ॥ यो मां निरुत्तरां प्रश्ने कृत्वैत्र विजये[1]तुमान् ॥ ६० ॥ यो मे प्रतिबलश्चापि स मे भर्ता भविष्यति ॥ एवं च समयं श्रुत्वा बहवो दैत्यराक्षसाः ॥ ६१ ॥ तस्या जयार्थमगमंस्तेऽपि जित्वा हतास्तया ॥ यो य एनां गतः पूर्वं न स भूयो न्यवर्तत ॥ ६२ ॥ वह्नेरिव प्रभां दीप्तां पतंगानां समुच्चयः ॥ एवमेतादृशीं मौर्वीं जेतुमुत्सहते यदि ॥ ६३ ॥ घटोत्कचो महावीर्यो भार्यास्य नियतं भवेत् ॥ ६४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अलं सर्वगुणैस्तस्या यस्यास्त्वेको गुणो महान् ॥ क्रियते किं हि क्षीरेण यदि तद्विषमिश्रितम् ॥ ६५ ॥ प्राणाधिकं भैमसेनिं कथं केवलसाहसात् ॥ क्षिपेयं तव वाक्यानां शुद्धानां चाथ कोविदम् ॥ ६६ ॥ अन्या अपि स्त्रियः संति देशे देशे जनार्दन ॥ बह्व्यस्तासां वरां कांचिद्योषितं वक्तुमर्हसि ॥६७॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ सम्यगुक्तं केशवेन वाक्यं बह्वर्थमुत्तमम् ॥ राज्ञा पुनः स्नेहवशाद्यदुक्तं तन्न भाति मे ॥ ६८ ॥ कार्ये दुःसाध्य एव स्यात्क्षत्रियस्य पराक्रमः ॥ करींद्रस्येव यूथेषु गजानां न मृगेषु च ॥ ६९ ॥ आत्मा प्रख्यातिमानेयः सर्वथा वीरपुंगवैः ॥ सा च ख्यातिः कथं जायेद्दुःसाध्यकरणादृते ॥ ७० ॥ न ह्यात्मवशगं पार्थ हैडंबेरस्य रक्षणम् ॥ येन दत्तस्त्वयं धात्रा स एनं पालयिष्यति ॥ ७१ ॥ सर्वथोच्चपदारोहे यत्नः कार्यो विजानता ॥ तन्न सिध्यति चेद्दैवान्नासौ दोषो विजानतः ॥ ७२ ॥ यथा देवव्रत[2]स्त्वेको जह्ने काशिसुताः पुरा ॥ तथैक एव हैडंबिर्मौर्वीं प्राप्नोतु मा चिरम् ॥ ७३ ॥ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ केवलं पौरुषपरं भीमेनोक्तमिदं वचः ॥ अबलं दैवहेतुत्वात्प्रबलं प्रतिभाति मे ॥ ७४ ॥ न मृषा हि वचो ब्रूते कामाख्या या पुराऽब्रवीत् ॥ भीमसेनसुतः पाणिं तव भद्रे ग्रहीष्यति ॥ ७५ ॥ अनेन हेतुना यातु शीघ्रं तत्र घटोत्कचः ॥ इति मे रोचते कृष्ण तव किं ब्रूहि रोचते ॥ ७६ ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ ॥ रोचते मे वच[3]स्तुभ्यं भीमस्य च महात्मनः ॥ न हि तुल्यो भैमसेनेर्बुद्धौ वीर्ये च कश्चन ॥ ७७ ॥ अंतरात्मा च मे वेत्ति प्राप्तामेव मुरोः सुताम् ॥ तच्छीघ्रं यातु हैडंबिस्त्वं च किं पुत्र मन्यसे ॥ ७८ ॥ ॥ घटोत्कच उवाच ॥ ॥ न हि न्याय्याः स्वका वक्तुं पूज्यानामग्रतो गुणाः ॥ प्रवृत्ता एव भासंते सद्गुणाश्च रवेः कराः ॥ ७९ ॥ सर्वथा तत्करिष्यामि पितरो येन मेऽमलाः ॥ लज्जिष्यंति न संसत्सु मया पुत्रेण पांडवाः ॥ ८० ॥ एवमुक्त्वा महाबाहुरुत्थाय प्रणनाम तान् ॥ जयाशीर्भिश्च पितृभिर्वर्द्धितो गंतुमैच्छत ॥८१॥

---

[1] परस्मैपदमत्रार्षम्—"विपराभ्यां जेः" इत्यनुशासनात् । [2] देवव्रतः—भीष्मः—इत्यर्थः । [3] तुभ्यम्--तव--इत्यर्थः ।

तं गंतुकाममाहेदमभिनंद्य जनार्दनः ॥ कथाकथनकाले मां स्मरेथास्त्वं जयावहम् ॥८२॥ यथा बुद्धिं सुदुर्भेद्यां वर्धयामि बलं च ते ॥ इत्युक्त्वालिंग्य
तं कृष्णो व्यससर्जत साशिषम् ॥ ८३ ॥ ततो हिडंबातनयो महौजाः सूर्याक्षकालाक्षमहोदरानुगः ॥ वियत्पथं प्राप्य जगाम तत्पुरं प्राग्ज्योतिषं
नाम दिनव्यपाये ॥ ८४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे बर्बरिकोपा
ख्याने घटोत्कचस्य प्राग्ज्योतिषपुरं प्रति गमनवर्णनंनामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ सोऽथ प्राग्ज्योतिषा
द्बाह्ये महोपवनसंस्थितम् ॥ सहस्रभूमिकं गेहमपश्यत हिरण्मयम् ॥ १ ॥ वेणुवीणामृदंगानां निःस्वनैः परिपूरितम् ॥ दशसाहस्रसंख्याभिश्चेटीभिः
परिपूरितम्[1] ॥ २ ॥ आयाद्भिः प्रतियाद्भिश्च भगदत्तस्य किंकरैः ॥ किमिच्छन्तीति भगिनी पृच्छकैरभिपूरितम् ॥ ३ ॥ तदासाद्य स हैडंबिर्मेरोः
शिखरवद्गृहम् ॥ द्वारि स्थितां संददर्श कर्णप्रावरणां सखीम् ॥ ४ ॥ तामाह ललितं वीरो भद्रे सा क्व मुरोः सुता ॥ कामुको द्रष्टुमिच्छामि दूरदेशा
गतोऽतिथिः ॥ ५ ॥ ॥ कर्णप्रावरणोवाच ॥ ॥ किं तवास्ति महाबाहो तया मौर्व्या प्रयोजनम् ॥ कोटिशो निहताः पूर्वं तया कामुक
कामुकाः ॥ ६ ॥ तव रूपमहं दृष्ट्वा घटहासं सदोत्कचम् ॥ प्रणम्य पादयोर्वीर स्थिता ते वचनंकरी ॥ ७ ॥ तन्मया सह मोदस्व भुंक्ष्व भोगाँश्च
कामुक ॥ दास्याम्यनुचराणां ते त्रयाणां च प्रियात्रयम् ॥ ८ ॥ ॥ घटोत्कच उवाच ॥ ॥ कल्याणि किंवदंती ते प्रमुक्ता स्वोचिता शुभे ॥
पुनर्नैतद्वचस्तुभ्यं विशते मम चेतसि ॥ ९ ॥ वामः कामो यतो भद्रे यस्मिन्नुपनिबद्ध्यते ॥ स चात्र नैव बध्नाति तद्वयं किं प्रकुर्महे ॥ १० ॥ अद्य
ते स्वामिनी दृष्टा जिता वा क्रीडते मया[2] ॥ तया वा विजितो यास्ये पूर्वेषां कामिनां गतिम् ॥ ११ ॥ कर्णप्रावरणे तस्माच्छीघ्रमेव निवेद्यताम् ॥
यथा दर्शनमात्रेण पूजयंत्यतिथिं[3] खलु ॥ १२ ॥ इति भैमेर्वचः श्रुत्वा प्रस्खलंती निशाचरी ॥ प्रासादशिखरस्थां तां मौर्वीमेवं वचोवदत् ॥ १३ ॥
देवि कोऽपि युवा श्रीमांस्त्रैलोक्येष्वमितप्रभः ॥ कामातिथिस्तव द्वारि वर्तते दिश तत्परम् ॥ १४ ॥ ॥ कामकटंकटोवाच ॥ ॥ मुच्यतां शीघ्र
मेवासौ किमर्थं वा विलंबसे ॥ कदाचिद्दैवसंगत्या समयो मेऽभिपूर्यते ॥ १५ ॥ इत्युक्तवचनाच्चेटी प्राप्यावोचद्धटोत्कचम् ॥ व्रज शीघ्रं कामुक त्वं
तस्या मृत्योश्च सन्निधौ ॥ १६ ॥ इत्युक्तः स प्रहस्यैव तत्रोत्सृज्य स्वकाननुगान् ॥ प्रविवेश गृहं भैमिः सिंहो मेरुगुहामिव ॥ १७ ॥

---

[1] अभिभूषितम्--इ०पा० । [2] अद्य ते स्वामिनी--मया--दृष्टा, (ततः) जिता सती (मया सार्धं) क्रीडते--क्रीडिष्यति--इति--एकं स्यात् । यद्वा--अहं तया विजितः सन्--पूर्वेषां कामिनां गतिं (मृत्युरूपाम्) यास्ये--यास्यामि । इत्यन्वययोजना--ज्ञातव्या । [3] पूजयंत्यतिथिं खलाः--इ०पा० ।

स पश्यञ्छुकसंघातान्पारावतगणांस्तथा ॥ सारिकाश्च मदोन्मत्ताश्चेटीस्तां चाप्यपश्यत ॥ १८ ॥ रूपेण वयसा चैव रतेरपि रतिंक
रीम् ॥ आंदोलकसुखासीनां सर्वाभरणभूषिताम् ॥ १९ ॥ तां विद्युतमिवोन्नद्धां दृष्ट्वा भैमिरचिंतयत् ॥ अहो कृष्णेन पित्रा मे निर्दि
ष्टेयं ममोचिता ॥ २० ॥ न्याय्यमेतत्कृते पूर्वं नष्टा यत्कामिनां गणाः ॥ शरीरक्षयपर्यातं क्षीयते यदि कश्मिनाम् ॥ २१ ॥
कामिनीनां कृते येषां क्षीयते गणनात्र का ॥ एवं बहुविधं कामी चिंतयन्नाह भीमंभूः[1] ॥ २२ ॥ निष्ठुरे वज्रहृदये प्राप्तोऽहमतिथिस्तव ॥
उचितां तत्सतां पूजां कुरु या ते हृदि स्थिता ॥ २३ ॥ इति हैडंबिवचनं श्रुत्वा कामकटंकटा ॥ विस्मिताभूत्तस्य रूपात्स्वं निनिंद च
बालिशम् ॥ २४ ॥ धिगहं[2] यन्मया पूर्वं समयः स कृतोऽभवत् ॥ न कृतोऽभूद्यदि पुरा अभविष्यदसौ पतिः ॥ २५ ॥ इति संचिन्तयन्ती सा भैमिं
वचनमब्रवीत् ॥ वृथा त्वमागतो भद्र जीवन्याहि पुनः सुखी ॥ २६ ॥ अथ कामयसे मां त्वं तत्कथां शीघ्रमुच्चर ॥ कथामाभाष्य यदि मां सन्देहे
पातयिष्यसि ॥ ततोऽहं वशगा जाता हतो वा स्वप्स्यसे मया ॥ २७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्तवचनामेतां नेत्रोपांतेन वीक्ष्य सः॥२८॥
स्मृत्वा चराचरगुरुं कृष्णमारब्धवान्कथाम् ॥ कस्यांचिदभवत्पत्न्यां युवा कोऽप्यजितेंद्रियः ॥२९॥ तस्य चैका सुता जज्ञे भार्या तस्य[3] मृताऽभवत् ॥
ततो बालकिकां पुत्रीं ररक्ष च पुपोष च ॥ ३० ॥ सा यदाभूद्यौवनगा व्यंजितावयवा शुभा ॥ प्रोल्लसत्कुचमध्यांगी प्रोल्लसन्मुखपंकजा ॥ ३१ ॥
तदास्य कामलुलितमालानं प्रजहौ मनः ॥ प्रोवाच तां च तनयां समालिंग्य दुराशयः ॥ ३२ ॥ प्रातिवेश्मकपुत्री त्वं मयानीयात्र पोषिता ॥
भार्यार्थं सुचिरं कालं तत्कार्यं साधय प्रिये ॥ ३३ ॥ इत्युक्ता सा च मेने च तत्तथैव वचस्तदा ॥ पतित्वेन च भेजे तं भार्यात्वेन स तां तथा ॥ ३४ ॥
ततस्तस्यां सुता जज्ञे तस्मान्मदनरासभात् ॥ वद सा तस्य भवति किं दौहित्री सुताऽथवा ॥ एनं प्रश्नं मम ब्रूहि शीघ्रं चेच्छक्तिरस्ति ते ॥ ३५ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति प्रश्नं सा च श्रुत्वाचिंतयद्बहुधा हृदि ॥ ३६ ॥ न च पश्यति निर्द्धारं प्रश्नस्यास्य कथंचन ॥ ततः प्रश्नेन विजिता स्वां
शक्तिं समुपाददे ॥ ३७ ॥ अताडयद्रुक्मरज्जुं कराभ्यां दोलकस्य च ॥ ततो रक्षांसि निष्पेतुः कोटिशो भीषणान्यति ॥ ३८ ॥ सिंहव्याघ्रवराहाश्च
महिषाश्चित्रका मृगाः ॥ समीक्ष्य तानसंख्येयान्खादितुं धावतो रुषा ॥ ३९ ॥ अवादयन्नखौ भैमिः कनिष्ठांगुष्ठजौ हसन् ॥ ततो विनिःसृतास्तत्र
द्विगुणा राक्षसादयः ॥ ४० ॥ तैर्मौर्वीनिर्मिताः सर्वे क्षणादेव स्म भक्षिताः ॥ विजितायां स्वशक्तौ च बलशक्तिमथाददे ॥ ४१ ॥ उत्थाय सहसा

---

१ भीमसूः--इ० पा० । २ विबाहे--इ० पा० । ३ चापि--इ०पा० ।

दोलात्खड्गमादातुमैच्छत ॥ उत्तिष्ठंतीं च तां भैमिरनुसृत्य जवादिव ॥ ४२ ॥ केशेष्वादाय सव्येन पाणिनाऽपातयद्भुवि ॥ ततः कंठे सव्यपादं दत्त्वादाय च कर्तिकाम् ॥४३॥ दक्षिणेन करेणास्याश्छेत्तुमैच्छत नासिकाम् ॥ विस्फुरंती ततो मौर्वी मंदमाह घटोत्कचम् ॥४४॥ प्रश्नेन शक्त्या च बलेन नाथ त्रिधा त्वयाहं विजिता नमस्ते ॥ तन्मुंच मां कर्मकरी तवास्मि समादिश त्वं प्रकरोमि तच्च ॥ ४५ ॥ ॥ घटोत्कच उवाच ॥ ॥ यद्येवं तर्हि मुक्तासि भूयो दर्शय यद्बलम् ॥ एवमुक्त्वा मुमोचैनां मुक्ता चाह प्रणम्य सा ॥ ४६ ॥ जानामि त्वां महाबाहो वीरं शक्तिमतां वरम् ॥ सर्वराक्षसभर्तारं त्रैलोक्येऽमितविक्रमम् ॥ ४७ ॥ गुह्यकाधिपतिस्त्वं हि कालनाभ इति स्मृतः ॥ षष्टिकोटिपतिर्जातो यक्षरक्षाकृते भुवि ॥ ४८ ॥ इति मां प्राह कामाख्या सर्वं तत्संस्मराम्यहम् ॥ इदं गेहं सानुगं मे दत्तं मयात्मना तव ॥ ४९ ॥ समादिश प्राणनाथ कमादेशं करोमि ते ॥ ॥ घटोत्कच उवाच ॥ ॥ प्रच्छन्नस्तस्य घटते न विवाहः कथंचन ॥ ५० ॥ मौर्वि यस्य हि वर्तंते पितरौ बांधवास्तथा ॥ तन्मां शीघ्रं वह शुभे शक्रप्रस्थाय संप्रति ॥ ५१ ॥ अयं कुलक्रमोऽस्माकं यद्भार्यां पतिमुद्वहेत् ॥ तत्रानुज्ञां समासाद्य परिणेष्यामि त्वामहम् ॥ ५२ ॥ भगदत्तमथो नाथं ततो मौर्वी न्यवेदयत्[१] ॥ समादाय बहुद्रव्यं विससर्जाथ भ्रातरम् ॥ ५३ ॥ ततः पृष्ठिं समारोप्य घटोत्कचमनिंदिता ॥ नानाद्रव्यपरीवारा शक्रप्रस्थं समाव्रजत् ॥ ५४ ॥ ततोऽसौ वासुदेवेन पांडवैश्चाभिनंदितः ॥ शुभे लग्ने पाणिमस्या जगृहे भीमनंदनः ॥ ५५ ॥ कुरूणां राक्षसानां च प्रोक्तोत्तमविधानतः ॥ उद्वाह्य तां तद्धनैश्च तर्पयामास पांडवान् ॥ ५६ ॥ कुंती च द्रौपदी चोभे मुमुदाते नितांततः ॥ मंगलान्यस्य चक्राते मौर्व्याश्च धनतर्पिते ॥ ५७ ॥ ततो विवाहे निर्वृत्ते प्रतिपूज्य घटोत्कचम् ॥ भार्यया सहितं राजा स्वराज्याय समादिशत् ॥ ५८ ॥ मौर्व्याऽऽज्ञां शिरसा गृह्य हैडंबिर्भार्ययान्वितः ॥ शुभं हिडम्बस्य वने स्वराज्यं समुपाव्रजत् ॥५९॥ ततो राक्षसयोषाभिर्वीरकांस्यैः प्रवर्धितः ॥महोत्सवेन महता स्वराज्ये प्रमुमोद सः ॥६०॥ततो वनेषु चित्रेषु निम्नगापुलिनेषु च ॥ रेमे सह तया भैमिर्मंदोदर्येव रावणः ॥ ६१ ॥ एवं विक्रीडतस्तस्य गर्भो जज्ञे महाद्युतेः॥ हेडंबे राक्षसव्याघ्राद्बालसूर्यसमप्रभः ॥ ६२ ॥ स जातमात्रो ववृधे क्षणाद्यौवनगोऽभवत् ॥ नीलमेघचयप्रख्यो घटास्यो दीर्घलोचनः ॥ ६३ ॥ ऊर्ध्वकेशश्चोर्ध्वरोमा पितरौ प्रणतोऽब्रवीत् ॥ प्रणमामि युवां चोभौ जातस्य पितरौ गुरू ॥ ६४ ॥ भवतोर्हि प्रियं कृत्वा अनृणः स्यां सदा ह्यहम् ॥ भवद्भ्यां दत्तमिच्छामि अभिधानं यथात्मनः ॥ ६५॥ अतः परं तु यच्छ्रेयः कर्तव्यं प्रोन्नतिप्रदम् ॥ ततो भैमिस्तमालिंग्य पुत्रं वचनमब्रवीत् ॥६६॥ बर्बरा

---

[१] प्रथमौ—इ० पा० ।

कारकेशत्वाद्बर्बरीकाभिधो भवान्[1] ॥ भविष्यति महाबाहो कुलस्यानन्दवर्धनः ॥ ६७ ॥ श्रेयश्च ते यत्परमं दृढं च तत्कीर्त्यते बहुधा विप्रमुख्यैः ॥ प्रक्ष्यावहे तद्यदुवंशनाथं गत्वा पुरीं द्वारकां वासुदेवम् ॥ ६८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे बर्बरीकोत्पत्तिवर्णनंनाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ततो घटोत्कचो मुक्त्वा तत्र कामकटंकटाम् ॥ पुत्रेणानुगतो धीमान्वियता द्वारकां ययौ ॥ १ ॥ आगच्छन्तं च तं दृष्ट्वा राक्षसं राक्षसानुगम् ॥ द्वारकावासिनो योधाश्चक्रुरत्युल्बणं रवम् ॥ २ ॥ ग्रामे ग्रामे सुसंनद्धा नवलक्षमिता रथाः ॥ राक्षसौ द्वौ समायातौ पात्येतां विशिखैरिति ॥ ३ ॥ तान्गृहीतायुधान्दृष्ट्वा यदुवीरान्घटोत्कचः ॥ प्रगृह्य विपुलं बाहुं जगौ तारस्वरेण सः ॥ ४ ॥ राक्षसं वित्त मां वीरा भीमपुत्रं घटोत्कचम् ॥ सुप्रियं वासुदेवस्य प्रणामार्थमुपागतम् ॥ ५ ॥ निवेदयत मां प्राप्तं यादवेन्द्राय सात्मजम् ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा ते कृष्णाय न्यवेदयन् ॥ ६ ॥ आह देवः सभास्थश्च शीघ्रमत्राव्रजत्वसौ ॥ ततः प्रवेशयामासुर्द्वारकां ते घटोत्कचम् ॥ ७ ॥ सपुत्रः सोऽपि रम्याणि वनान्युपवनानि च ॥ क्रीडाशैलांश्च हर्म्याणि संपश्यन्नागतः सभाम् ॥८॥ स तत्र उग्रसेनं च वसुदेवं च सात्यकिम् ॥ अक्रूररामप्रमुखान्ववन्दे कृष्णमेव च ॥ ९ ॥ तं पादयोर्निपतितं समालिंग्य सहात्मजम् ॥ साशिषं स्वसमीपस्थमुपवेश्येदमब्रवीत् ॥ १० ॥ पुत्र राक्षसशार्दूल कुरूणां कुलवर्धन ॥ कुशलं सर्वतः कच्चित्किमर्थस्ते समागमः ॥ ॥ ११ ॥ ॥ घटोत्कच उवाच ॥ ॥ देव युष्मत्प्रसादेन सर्वतः कुशलं मम ॥ श्रूयतां कारणं स्वामिन्यदर्थमहमागतः ॥ १२ ॥ देवोपदिष्टभार्यायां जातोऽयं तनयो मम ॥ स च प्रश्नं वक्ष्यति त्वां श्रूयतामागतस्त्वतः ॥ १३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ वत्स मौर्वेय ब्रूहि त्वं सर्वं पृच्छ यदिच्छसि ॥ यथा घटोत्कचो मह्यं सुप्रियश्च तथा भवान् ॥ १४ ॥ ॥ बर्बरीक उवाच ॥ ॥ प्रणम्य त्वामादिदेवं मनोबुद्धिसमाधिभिः ॥ प्रक्ष्यामि केन श्रेयः स्याज्जंतोर्जातस्य माधव ॥ १५ ॥ केचिच्छ्रेयो धर्ममाहुरैश्वर्यं त्यागभोजनम् ॥ केचिद्दमं तपो द्रव्यं भोगान्मुक्तिं च केचन ॥ १६ ॥ तदेवं शतसंख्येषु श्रेयस्सु पुरुषोत्तम ॥ मम चैवं कुलस्यास्य श्रेयो यद्ब्रूहि निश्चितम् ॥ १७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण[2] उवाच ॥ ॥ वत्स पृथक्पृथक्प्रोक्तं वर्णानां श्रेय उत्तमम् ॥ ब्राह्मणानां तपो मूलं दमोऽध्ययनमेव च ॥ १८ ॥ धर्मप्रकटनं चापि श्रेय उक्तं मनीषिभिः ॥ बलं साध्यं पूर्वमेव क्षत्रियाणां प्रकीर्तितम् ॥ १९ ॥ दुष्टानां शासनं चापि साधूनां परिपालनम् ॥ पाशुपाल्यं च वैश्यानां कृषिर्विज्ञानमेव च ॥ २० ॥

---

[1] महान्—इ० पा० । [2] श्रीभगवानुवाच—इ० पा० ।

शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा तया जीवंन्वणिग्भवेत् ॥ शिल्पैर्वा विविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरन् ॥ २१ ॥ भार्यारतिर्भृत्यपोष्टा शुचिः श्रद्धा
परायणः ॥ नमस्कारेण मन्त्रेण पंचयज्ञान्न हापयेत् ॥ २२ ॥ तद्भवान्क्षत्रियकुले जातोऽसि कुरु तच्छृणु ॥ बलं साधय पूर्वं
त्वमतुलं तेन शिक्षय ॥ २३ ॥ दुष्टान्पालय साधूंश्च स्वर्गमेवमवाप्स्यसि ॥ बलं च लभ्यते पुत्र देवीनां सुप्रसादतः ॥ २४ ॥ तद्भ
वान्बलप्राप्त्यर्थं देव्याराधनमाचर ॥ २५ ॥ ॥ बर्बरीक उवाच ॥ ॥ कस्मिन्क्षेत्रे च कां देवीं कथमाराधयाम्यहम् ॥ एतत्प्रसादप्रवणं
मनः कृत्वा निवेदय ॥ २६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति पृष्टः क्षणं ध्यात्वा प्राह दामोदरो विभुः ॥ वत्स क्षेत्रं प्रवक्ष्यामि यत्र तप्स्यसि
तत्तपः ॥ गुप्तक्षेत्रमिति ख्यातं महीसागरसंगमे ॥ २७ ॥ तत्र त्रिभुवने याश्च संति देव्यः पृथग्विधाः ॥ नारदेन समानीतास्ताश्चैक्यं
सुमहात्मना ॥ २८ ॥ चतस्रस्तस्य दिग्देव्यो नव दुर्गाश्च संति याः ॥ समाराधय ता गत्वा तासामैक्यं हि दुर्लभम् ॥ २९ ॥ नित्यं पूजय ताः पुत्र
पुष्पधूपविलेपनैः ॥ स्तुतिभिश्चोपहारैश्च यथा तुष्यंति तास्तव ॥ ३० ॥ तुष्टासु देवीषु बलं धनं च कीर्तिश्च पुत्राः सुभगाश्च दाराः ॥ स्वर्गस्तथा
मुक्तिपदं च सत्सुखं न दुर्लभं सत्यमेतत्तवोक्तम् ॥ ३१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा बर्बरीकं कृष्णः प्राह घटोत्कचम् ॥ घटोत्कचार्य
पुत्रस्ते दृढं सुहृदयो ह्यसौ ॥ ३२ ॥ तस्मात्सुहृदयेत्येवं दत्तं नाम मया द्विकम्[1] ॥ एवमुक्त्वा समालिंग्य संतर्प्य विविधैर्धनैः[2] ॥ ३३ ॥ गुप्तक्षेत्राय
भगवान्बर्बरीकं समादिशत् ॥ सोऽथ कृष्णं नमस्कृत्य पितरं यादवांश्च तान् ॥ ३४ ॥ अनुज्ञाप्य च तान्सर्वान्गुप्तक्षेत्रं समाव्रजत् ॥ घटोत्कचोऽपि
कृष्णेन विसृष्टः स्ववनं ययौ ॥ ३५ ॥ स्मरन्पुत्रगुणान्पत्न्या[3] स्वराज्यं समपालयत् ॥ ततः सुहृदयो धीमान्दग्धस्थलयां कृताश्रमः[4] ॥ ३६ ॥
त्रिकालं पूजयामास देवीः कर्मसमाधिभिः ॥ नित्यं पुष्पैश्च धूपैश्च उपहारैः पृथग्विधैः ॥ ३७ ॥ तस्याराधयतो देव्यस्तुतुषुर्हायनैस्त्रिभिः ॥ ततः
प्रत्यक्षतो भूत्वा बलात्तस्य महात्मनः ॥ ३८ ॥ बलं यत्त्रित्तषु लोकेषु कस्यचिन्नास्ति दुर्लभम् ॥ ऊचुश्च कंचित्कालं त्वं वसात्रैव महाद्युते ॥ ३९ ॥
संगत्या विजयस्य त्वं भूयः श्रेयो ह्यवाप्स्यसि ॥ इत्युक्तः सर्वदेवीभिः स तत्रैव व्यवस्थितः ॥ ४० ॥ आजगामाथ विजयो नाम्ना मागधब्राह्मणः ॥
स सर्वां पृथिवीं कृत्वा पादाक्रांतां द्विजोत्तमः ॥ ४१ ॥ काश्यां विद्याबलं प्राप्य साधनार्थमुपाययौ ॥ गुहेश्वरमुखान्येष सप्तलिंगान्यपूजयत् ॥
॥ ४२ ॥ आराधयामास चिरं देवीर्विद्याफलाप्तये ॥ ततस्तुष्टास्तस्य देव्यः स्वप्ने प्रोचुरिदं वचः ॥ ४३ ॥ विद्यां साधय त्वं साधो सिद्धमातुः पुरो

---

[1] द्विकम्--द्वितीयम्--इत्यर्थः । [2] वैः--इ०, नैः--इ०च पा० । [3] पत्न्या सह--इत्यर्थः । [4] कृताश्रयः--इ० पा० ।

ऽगणे ॥ अयं भक्तः सुहृदयः साहाय्यं ते करिष्यति ॥ ४४ ॥ ततस्तद्वचनं श्रुत्वा विजयः स्वप्नमध्यतः ॥ उत्थाय गत्वा देव्यास्तं वव्रे भीमात्म
जात्मजम् ॥ ४५ ॥ सोऽपि[१]देवीवचः श्रुत्वा मेने साहाय्यकारणम् ॥ ततः कृष्णचतुर्दश्यामुपोष्य विजयः शुचिः ॥ ४६ ॥ स्नात्वाभ्यर्च्यैव लिंगानि
देवीश्चैवार्चयत्पृथक् ॥ कृत्वा स्नानमुपोष्यैव बर्बरीकोंऽतिकेऽभवत् ॥ ४७ ॥ प्रथमायां ततो रात्रौ ययौ सिद्धांबिकापुरः ॥ मंडलं तत्र कृत्वा च
भगाकारं करान्नव ॥ ४८ ॥ अष्टदिक्ष्वष्टकीलांश्च निखन्यैव ससूत्रकान् ॥ कृष्णाजिनधरो भूत्वा बर्बरीकसमन्वितः ॥ ४९ ॥ शिखामाबद्ध्य
दिग्बंधं कृत्वारेभे ततो विधिम् ॥ मध्ये मंडलस्यापि कुंडे शुभ्रे त्रिमेखले ॥ ५० ॥ समर्प्य च ततः खड्गं खादिरं मंत्रतेजितम् ॥ संस्थाप्य
कीलानभितो बर्बरीकमथाब्रवीत् ॥ ५१ ॥ शुचिर्विनिद्रः संतिष्ठ स्तवं देव्याः समुद्गिरन् ॥ यावत्कर्म करोम्येष यथा विघ्नं न जायते ॥ ५२ ॥
इत्युक्ते संस्थिते तत्र बर्बरीके महाबले ॥ विजयः शोषणं दाहं प्लावनं कृतवान्यमी ॥ ५३ ॥ ततः सुखासनो भूत्वा गुंगुरुभ्यो नमः
इति ॥ मंत्रमष्टोत्तरशतं जप्त्वा गुरुभ्यः प्रणम्य च ॥ ततो गणेश्वरविधानमारब्धवान् ॥ ५४ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि मंत्रं गणपतेः
परम् ॥ ५५ ॥ सर्वकार्यकरं स्वल्पं महार्थं सर्वसिद्धिदम् ॥ ५६ ॥ ॐगांगींगूंगैंगौंगः सप्ताक्षरोऽयं महामंत्रः ॥ ॐगणपतिमंत्रस्य गणको
नाम ऋषिः विघ्नेश्वरो देवता गं बीजम् ॐशक्तिः पूजार्थे जपार्थे वा तिलकार्थे वा मनस ईप्सितार्थे होमार्थे वा विनियोग इति ॥ साध
कस्य पूर्वं तिलककरणम् ॥ ॐगांगणपतये नमः ॥ इति तिलकस्योपरि अक्षतान्दद्यात् अनेन मन्त्रेण ॥ ॐ गांगणपतये नमः ॥ इति तिल
कमंत्रः ॥ ॐगां गणपतये नमः ॥ अनेन मंत्रेण गणेशाय पुष्पांजलित्रयं दद्यात् ॥ मूलमंत्रेणात्र चंदनगन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यपूगीफल
तांबूलादिकं दद्यात् ॥ अत ऊर्ध्वं मूलमन्त्रेण जपं कुर्यात् ॥ अष्टोत्तरशतं सहस्रं लक्षं कोटिं चेति यथाशक्ति जप्त्वा दशांशहोमार्थे गणेशाग्नये
आवाहयामीति अग्निमावाह्य ॥ ॐगां गणपतये स्वाहेति मन्त्रेण गुग्गुलगुटिकाभिर्होमं विदध्याद्विनियोगं चेति गाणेश्वरो महाकल्पः ॥ य एवं सर्व
विघ्नेषु साधयेन्मन्त्रमुत्तमम् ॥ सर्वविघ्नानि नश्यंति मनोभीष्टं च सिध्यति ॥ ५७ ॥ डाकिन्यो यातुधानाश्च प्रेताद्याश्च भयंकराः ॥ शत्रूणां जायते
नाशो वशीकरणमेव च ॥ ५८ ॥ इमं गाणेश्वरं कल्पं विजानन्विजयोऽपि च ॥ तिलकं विधिना कृत्वा जप्त्वा चाष्टोत्तरं शतम् ॥ ५९ ॥

---

[१] समीपम्--इति शेषः--तेन--देव्याः समीपम्--इत्यन्वययोजना बोद्ध्या ।

दशांशं गुटिका हुत्वा पूज्य सिद्धिविनायकम् ॥ सिद्धेयक्षेत्रपालस्य चक्रे पूजां ततो निशि ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महाविद्यासाधने गाणेश्वरकल्पवर्णनंनामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ सूत श्रुता पुरास्माभिरुत्पत्तिर्गणपस्य च ॥ क्षेत्रनाथः कथं जज्ञे वदैतच्छृण्वतां हि नः ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ यदा दा[1]रुकदैत्येन पीडयमाना दिवौकसः ॥ शिवं देव्या सहासीनं प्रणिपत्येदमब्रुवन् ॥ २ ॥ देव दैत्येन घोरेण दुर्जयेन सुरासुरैः ॥ पीडिता दारुकेण स्मः स्वस्थानाच्चापि च्याविताः ॥ ३ ॥ न विष्णुना न चंद्रेण न चान्येनापि केनचित् ॥ शक्यो हंतुं स दुष्टात्मा अर्धनारीश्वरं विना ॥ ४ ॥ तेन संपीडयमानानामस्माकं शरणं भव ॥ इत्युक्त्वा रुरुदुर्देवास्त्राहित्राहीति चाब्रुवन् ॥ ५ ॥ ततोऽतिकृपयाविष्टहरकंठस्य कालिमाम् ॥ गृहीत्वा पार्वती चक्रे नारीमेकां महाभयाम् ॥ ६ ॥ आत्मशक्तिं तत्र मुक्त्वा प्रोवाचेदं वचः शुभा ॥ यस्मादतीव कालासि नाम्ना त्वं कालिका भव ॥ ७ ॥ देवारिं च दुरात्मानं शीघ्रं नाशय शोभने ॥ एवमुक्त्वा महारावा कालिका प्राप्य तं तदा ॥ ८ ॥ रवेणैव मृतं चक्रे सानुगं स्फुटितहृदम् ॥ ततोवन्ती श्मशानस्था महारावानमुंचत ॥ ९ ॥ यैरासन्विकलां लोकास्त्रयोऽपि प्रमृता यथा ॥ ततो रुद्रो बालरूपं कृत्वा विश्वकृते विभुः ॥ १० ॥ रुदंस्तस्याः समीपे चाप्यागतः प्रेतसद्मनि ॥ रुदंतं च ततो बालं कृत्वोत्संगे कृपान्विता ॥ ११ ॥ कालिकाऽपाययत्स्तन्यं मा रुदेति प्रजल्पती ॥ स्तन्यव्याजेन बालोऽपि पपौ क्रोधं तदंगजम् ॥ १२ ॥ योऽसौ हरकंठभवविषादासीत्सुदुर्धरः ॥ पीतक्रोधस्वभावे च सौम्यासीत्कालिका तदा ॥ १३ ॥ बालोऽपि बालरूपं तत्त्यक्तुमैच्छत्कृतक्रियः ॥ १४ ॥ ततो देवाः कालिकायाः शंकमानाः पुनर्भयम् ॥ ऊचुर्मा बाल बालत्वं परित्यज कृपां कुरु ॥ १५ ॥ ॥ बाल उवाच ॥ ॥ न भेतव्यं कालिकायाः सौम्या देवी यतः कृता ॥ अस्ति चेद्भवतां भीतिरन्यान्स्रक्ष्यामि बालकान् ॥ चतुःषष्टिक्षेत्रपालानित्युक्त्वा सोऽसृजन्मुखात् ॥ १६ ॥ प्राह तान्बालरूपांश्च बालरूपी महेश्वरः ॥ स्वर्गेषु पंचविंशानां पातालेषु च तावताम् ॥ १७ ॥ चतुर्दशानां भूर्लोके वासो वः पालनं तथा ॥ अयमेव श्मशानस्थो भविता श्वा च वाहनम् ॥ १८ ॥ नैवेद्यं भवतां राजमाषतंडुलमिश्रकाः ॥ अनभ्यर्च्य च यो युष्मान्किंचित्कृत्यं विधास्यति ॥ १९ ॥ तस्य तन्निष्फलं भावि भुक्तं प्रेतैश्च राक्षसैः ॥ इत्युक्त्वा भगवान्रुद्रस्तत्रैवांतरधीयत ॥ २० ॥ क्षेत्रपालाः स्थिताश्चैव यथास्थाने निरूपिताः ॥ इति वः क्षेत्रपालानां सृष्टिः प्रोक्ता समासतः ॥ २१ ॥ आराधनं प्रवक्ष्यामि

---

[1] तारकदैत्येन--इ० पा० । [2] विह्वलाः--इ० पा० ।

येन प्रीता भवंति ते ॥ २२ ॥ ॐक्षां क्षेत्रपालाय नमः ॥ इति नवाक्षरो महामंत्रः ॥२३॥ अनेनात्र चंदनादि दत्त्वा राजमाषतण्डुलमिश्रकांश्च चतुः
षष्टिकृतभागान्वटकान्निवेद्य तावत्यो दीपिकास्तावन्ति पत्राणि पूगानि निवेद्य दण्डवत्प्रणम्य महास्तुतिमेतां जपेत् ॥ २४ ॥ ॐऊर्ध्वकेशा विरू
पाक्षा नित्यं ये घोररूपिणः ॥ रक्तनेत्राश्च पिंगाक्षाः क्षेत्रपालान्नमामि तान् ॥ २५ ॥ [1]अह्वरो ह्यापकुम्भश्च इडाचारस्तथैव यः ॥ इंद्रमूर्तिश्च कोला
क्ष [2]उपपाद ऋतुंसनः ॥ २६ ॥ सिद्धेयश्चैव वलिको नीलपादेकदंष्ट्रिकः ॥ इरापतिश्चाघहारी विघ्नहारी तथांतकः ॥ २७ ॥ ऊर्ध्वपादः कम्बलश्च
खंजनः खर एव च ॥ गोमुखश्चैव जंघालो गणनाथश्च वारणः ॥ २८ ॥ जटालोप्यजटालश्च नौमि स्वःक्षेत्रपालकान् ॥ ऋकारो हठकारी च
टंकपाणिः खणिस्तथा ॥ २९ ॥ ठंठंकणो जंबरश्च स्फुलिंगास्यस्तडिद्रुचिः ॥ दंतुरो घननादश्च नन्दकश्च तथा परः ॥ ३० ॥ फेत्कार
कारी पंचास्यो बर्बरी भीमरूपवान् ॥ भग्नपक्षः कालमेघो युवानो भास्करस्तथा ॥ ३१ ॥ रौरवश्चापि लंबोष्ठो वणिजः सुजटालिकः ॥ सुगंधो
हुहुकश्चैव नौमि पातालरक्षकान् ॥ ३२ ॥ सर्वलिंगेषु हुंकारः स्मशानेषु भयावहः ॥ महालक्षो वने घोरे ज्वालाक्षो वसतौ स्थितः ॥ ३३ ॥ एकवृ
क्षश्च वृक्षेषु करालवदनो निशि ॥ घण्टारवो गुहावासी पद्मखंजो जले स्थितः ॥ ३४ ॥ चत्वरेषु दुरारोहः पर्वते कुरवस्तथा ॥ निर्झरेषु प्रवा
हाख्यो माणिभद्रो निधिष्वपि ॥ ३५ ॥ रसक्षेत्रे रसाध्यक्षो यज्ञवाटेषु कोटनः ॥ चतुर्दश भुवं व्याप्य स्थिताश्चैवं नमामि तान् ॥ ३६ ॥ एवं
चतुःषष्टिमिताञ्छरणं यामि क्षेत्रपान् ॥ प्रसीदंतु प्रसीदंतु तृप्यंतु मम पूजया ॥ ३७ ॥ सर्वकार्येषु यश्चैवं क्षेत्रपानर्चयेच्छुचिः ॥ क्षेत्रपास्तस्य
तुष्यंति यच्छंति च समीहितम् ॥ ३८ ॥ इमं क्षेत्रपकल्पं च विजानन्विजयस्तथा ॥ यथोक्तविधिनाभ्यर्च्य सिद्धेयं तुष्टुवे च तम् ॥ ३९ ॥
प्रणम्य च ततो देवीमानर्च वटयक्षिणीम् ॥ पुरा यदा नारदेन कलापग्रामतो द्विजाः ॥ ४० ॥ समानीतास्तैश्च साकं सुनंदा नाम ब्राह्मणी ॥ विध
वाभ्यागता तत्र तपस्तप्तुं महीतटे ॥ ४१ ॥ सा कृच्छ्राणि पराकांश्च अतिकृच्छ्राणि कुर्वती ॥ ज्येष्ठे भाद्रपदे चक्रे सावित्र्या द्वे त्रिरात्रिके ॥ ४२ ॥
मासोपवासं च तथा कार्तिके कुलनंदिनी ॥ सप्तलिंगानि संपूज्य देवीपूजां सदा व्यधात् ॥ ४३ ॥ दर्शे स्नानं तथा चक्रे महीसागरसंगमे ॥ इत्या
दिबहुभिस्तैस्तैर्नित्यं नियमपालनैः ॥ ४४ ॥ धूतपापा ययौ लोकमुमायाः कृतस्वागता ॥ अंशेन च तटे तस्मिन्संभूता वटयक्षिणी ॥ ४५ ॥
तस्यास्तुष्टो वरं प्रादात्सिद्धलिंगस्थितो हरः ॥ अनभ्यर्च्य य एनां च मत्पूजां प्रकरिष्यति ॥ ४६ ॥ तस्य तन्निष्फलं सर्वमित्युक्तं पाल्यमेव मे ॥

---

[1] अज्वरो ह्यापकुम्भश्च—इ०पा०। [2] रिपुपादो रिपुंसनः--इ०पा०।

तस्मात्प्रपूजयेन्नित्यं वटस्थां वटयक्षिणीम् ॥ पुष्पैर्धूपैस्तु नैवेद्यैर्मंत्रेणानेन भक्तितः ॥ ४७ ॥ सुनंदे नंदनीयासि पूजामेतां गृहाण मे ॥ प्रसीद सर्वकालेषु मम त्वं वटयक्षिणि ॥ ४८ ॥ एवं संपूज्य तां नत्वा क्षमाप्य वटयक्षिणीम् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोतिनरो नारी च सर्वदा ॥ ४९ ॥ विजयश्चापि माहात्म्यमिदं जानन्महामतिः ॥ आनर्च वटवृक्षस्थां भक्तितो वटयक्षिणीम् ॥ ५० ॥ ततः सिद्धांबिकां [2]स्तुत्वा जप्तवानपराजिताम् ॥ महाविद्यां वैष्णवीं तु साधनेन समन्विताम् ॥ ५१ ॥ यस्याः स्मरणमात्रेण सर्वदुःखक्षयो भवेत् ॥ तां विद्यां कीर्तयिष्यामि शृणुध्वं विप्रपुंगवाः ॥ ५२ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमोऽनंताय सहस्रशीर्षाय क्षीरोदार्णवशायिने शेषभोगपर्यंकाय गरुडवाहनाय पीतवाससे वासुदेव संकर्षण प्रद्युम्नानिरुद्ध हयशिरो वराह नरसिंह वामन त्रिविक्रम राम राम वरप्रद नमोऽस्तु ते नमोऽस्तु ते असुरदैत्यदानवयक्षराक्षसभूतप्रेतपिशाचकुंभांडसिद्धयोगिनीडाकिनीस्कंदपुरोगमान्ग्रहान्नक्षत्रग्रहांश्चान्यांश्च हन २ दह २ पच २ मथ २ विध्वंसय २ विद्रावय २ शंखेन चक्रेण वज्रेण गदया मुशलेन हलेन भस्मीकुरु सहस्रबाहवे सहस्रचरणायुध जय २ विजय २ अपराजित अप्रतिहत सहस्रनेत्र ज्वल २ प्रज्वल २ विश्वरूप बहुरूप मधुसूदन महावराह महापुरुष वैकुंठ नारायण पद्मनाभ गोविंद दामोदर हृषीकेश सर्वासुरोत्सादन सर्वभूतवशंकर सर्वदुःखप्रभेदन सर्वयंत्रप्रभंजन सर्वनागप्रमर्दन सर्वदेवमहेश्वर सर्वबंधविमोक्षण सर्वाहितप्रमर्दन सर्वज्वरप्रणाशन सर्वग्रहनिवारण सर्वपापप्रशमन जनार्दन जनानंदकर[1] नमोऽस्तु ते स्वाहा ॥ ५३ ॥ इमामपराजितां परमवैष्णवीं महाविद्यां जपति पठति शृणोति स्मरति धारयति कीर्तयति न च तस्य वाय्वग्निवज्रोपलाशनिवर्षभयं न समुद्रभयं न ग्रहभयं न च चौरभयं न च श्वापदभयं वा भवेत् ॥ ५४ ॥ क्वचिद्रात्र्यंधकारस्त्रीराजकुलविषोपविषगरदवशीकरणविद्वेषणोच्चाटनवधबंधभयं वा न भवेदेतैर्मंत्रपदैरुदाहृतैर्हृदा बद्धैः संसिद्धपूजितैः ॥ ५५ ॥ तद्यथा ॥ नमोनमस्तेऽस्तु अभये अनघे अजिते अत्रसिते अमृते अपराजिते पठितसिद्धे स्मरितसिद्ध एकानंशे उमे ध्रुवे अरुंधति सावित्रि गायत्रि जातवेदसि मानस्तोके सरसि सरस्वति धरणि धारिणि सौदामिनि अदिते विनते गौरि गांधारि मातंगि कृष्णे यशोदे सत्यवादिनि ब्रह्मवादिनि कालि कपालिनि सद्योवयवचयनकारि स्थलगतं जलगतमंतरिक्षगतं वा रक्ष २ सर्वभूतभयोपद्रवेभ्यो रक्ष २ स्वाहा ॥५६॥ यस्याः प्रणश्यते पुष्पं गर्भो वा पतते यदि ॥ म्रियंते बालका यस्याः काकवंध्या च या भवेत् ॥ धारयेत इमां विद्यामेभिर्दोषैर्न लिप्यते ॥ ५७ ॥ रणे राजकुले द्यूते नित्यं

---

[2] नुत्वा--इ०, नत्वा----इ०च पा० । [1] जनानन्दन—इ०पा० ।

तस्य जयो भवेत् ॥ शस्त्रं धारयते ह्येषां समरे कांडधारिणी ॥ ५८ ॥ गुल्मशूलाक्षिरोगाणां नित्यं नाशकरी तथा ॥ शिरोरोगज्वराणां च नाशनी सर्वदेहिनाम् ॥ ५९ ॥ तद्यथा ॥ हन २ कालि सर २ कालि सर २ गौरि धम २ गौरि धम २ विद्ये[1] आले तोले[2] माले गंधे बंधे पच २ विद्ये नाशय पापं हन दुःस्वप्नं विनाशय कष्टनाशिनि रजनि संध्ये दुंदुभिनादे मानसवेगे शंखिनि चक्रिणि वज्रिणि शूलिनि अपमृत्युविनाशिनि विश्वेश्वरि द्रविडि द्राविडि केशवदयिते पशुपतिमहिते दुर्द्दमदमिनि शर्वरि किराति मातंगि ॐह्राँह्रँह्रँह्रँक्राँक्रँक्रँक्रँत्वर २ ये मां द्विषंति प्रत्यक्षं परोक्षं वा सर्वान्दम २ मर्द्द २ तापय २ पातय २ शोषय २ उत्सादय २ ब्रह्माणि माहेश्वरि वाराहि विनायकि ऐंद्रि आग्नेयि चामुंडे वारुणि प्रचंडविद्योते इंद्रोपेंद्रभगिनि विजये शांतिस्वस्तिपुष्टिविवर्धिनि कामांकुशे कामदुधे सर्वकामवरप्रदे सर्वभूतेषु वासिनि प्रति विद्यां कुरु २ आकर्षिणि वेशिनि ज्वालामालिनि रमणि रामणि धरणि धारिणि मानोन्मानिनि रक्ष २ वायव्ये ज्वालामालिनि तापनि शोषणि नीलपताकिनि महागौरि महाश्रये महामयूरि आदित्यरश्मि जाह्नवि यमघंटे किणि २ चिंतामणि सुरभि सुरोत्पन्ने कामदुघे यथा मनीषितं कार्यं तन्मम सिध्यतु स्वाहा ॐस्वाहा ॐभूः स्वाहा ॐभुवः स्वाहा ॐस्वः स्वाहा ॐभूर्भुवःस्वः स्वाहा यत्रैवागतं पापं तत्रैव प्रतिगच्छतु स्वाहा ॐबले महाबले असिद्धसाधिनि स्वाहा ॥ ६० ॥ इतीमां साधयामास वैष्णवीमपराजिताम् ॥ विजयः संयतो भूत्वा मनोबुद्धिसमाधिभिः ॥ ६१ ॥ य इमां पठते नित्यं साधनेन विनापि च ॥ तस्यापि सर्वविघ्नानि नश्यंति द्विजपुंगवाः ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे बर्बरिकोपाख्याने महाविद्यासाधनवर्णनंनाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ छ ॥

॥ सूत उवाच ॥ ॥ अश्वत्थलाक्षावह्नौ च सर्षपान्केसरप्लुतान् ॥ जुह्वतो मंत्रमुख्यैश्च बलातिबलसंज्ञकैः ॥ १ ॥ यामे तु प्रथमे याते काचिन्नारी समाययौ ॥ शोणितार्क्तैकवसना महोच्चोर्ध्वशिरोरुहा ॥ २ ॥ दारुणाक्षी शुक्लदन्ती भयस्यापि भयंकरी ॥ सा रुरोद महारावं प्राप्य तां होमभूमिकाम् ॥ ३ ॥ तां दृष्ट्वा चुक्षुभे सद्यो विजयो भीतिमानिव ॥ बर्बरीकश्च निर्भीतिस्तस्याः संमुखमाययौ ॥ ४ ॥ ततः कण्ठं समाश्लिष्य तस्या मतिमतां वरः ॥ रुरोद द्विगुणं वीरो मेघवन्नादयन्बहु ॥ ५ ॥ तं दृष्ट्वा विस्मिता सा च यावन्मुंचति कर्तिकाम् ॥ तावन्निष्पीडिते कंठे मोक्तुं तस्मिन्न चाशकत् ॥ ६ ॥ पीडयमाने च बलिना कंठे तस्या मुहुर्मुहुः ॥ मुमोच विविधा

---

१ विघ्ने--इ०पा० । २ आले माले माले--इ० पा० ।

ञ्छब्दान्वज्राहत इवाचलः ॥ ७ ॥ क्षणं रावांस्ततो मुक्त्वा त्राहि मुञ्चेति वक्त्यणु ॥ ततः कृपालुना मुक्ता पादयोः पतिताऽब्रवीत् ॥ ८ ॥
शरणं ते प्रपन्नास्मि दासी कर्मकरी तव ॥ महाजिह्वेति मां विद्धि राक्षसीं कामरूपिणीम् ॥ ९ ॥ काशीश्मशाननिलयां देवदानवदर्पहाम् ॥
ददासि यदि मे वीर दुर्लभां प्राणदक्षिणाम् ॥ १० ॥ ततस्तपश्चरिष्यामि सर्वभूताभयप्रदा ॥ अस्मिन्नर्थे स्वदेवस्य शपथा मे तथा
त्मनः ॥ ११ ॥ यद्येतद्व्यत्ययं कुर्यां भस्मीभूयां ततः क्षणम् ॥ एवं ब्रुवाणां तां वीरो निगृह्य शपथैर्दृढम् ॥ १२ ॥ मुमोच सापि संहृष्टा कृच्छ्रा
न्मुक्ता ययौ वनम् ॥ सोऽपि वीरः खड्गधारी तत्रैवावस्थितोऽभवत् ॥ १३ ॥ ततो मध्यमरात्रौ च गर्जितं श्रूयते महत् ॥ अन्धकारं च संजज्ञे
तमोंऽधनरकप्रभम् ॥ १४ ॥ ददृशे च ततः शैलः शतशृंगोऽतिविस्तरः ॥ नानाशिलाः प्रमुमुचे नानावृक्षांश्च सोच्छ्रयान् ॥ १५ ॥ नानानिर्झर
संघोषं ववृषे शोणितं बहु ॥ तं[5] तथा नगमालोक्य निर्भीतो भैमिनंदनः ॥ १६ ॥ पर्वतो द्विगुणो भूत्वा पर्वतं सहसाप्लुतः ॥ यदाभिजघ्ने संहृत्य
पर्वतं स्वेन भूभृता[1] ॥ १७ ॥ तदा विशीर्णः सोऽभूच्च पर्वतो भूमिमंडले ॥ ततो योजनदेहात्मा शतशीर्षः शतोदरः ॥ १८ ॥ वक्त्रैर्मुंचन्म
हाज्वालां रेपलेन्द्रो[2]ऽभ्यधावत ॥ तं धावमानं दृष्ट्वैव बर्बरीको महाबलः ॥ १९ ॥ विधाय तादृशं रूपं नर्दन्तं चाप्यधावत ॥ ततो मध्यमरात्रौ
तौ लघु चित्रं च सुष्ठु च ॥ २० ॥ युयुधाते बाणजालैर्यथा प्रावृषि तोयदौ ॥ छिन्नचापौ च खड्गाभ्यां छिन्नखड्गौ च मुष्टिभिः ॥
॥ २१ ॥ पर्वताविव सत्पक्षौ[3] चिरं युयुधतुः स्थिरम् ॥ ततः कक्षे समुत्पाट्य भ्रामयित्वा मुहूर्तकम् ॥ २२ ॥ भूमौ प्रधर्षयामास प्रसृतं
च मुमोच ह ॥ चिक्षेप चाग्निकोणे तं महीसागररोधसि ॥ २३ ॥ तद्दूरे रेपलेन्द्राख्यं ग्राममद्यापि वर्तते ॥ एवं स रेपलोनाम वृत्रतु
ल्यपराक्रमः ॥ २४ ॥ नाथः श्मशानस्यावन्त्या विघ्नकृन्निहतोऽभवत् ॥ तं निहत्य पुनर्वीरो बर्बरीकः स्थितो[4]ऽभवत् ॥ २५ ॥ तत
स्तृतीययामे च प्रतीच्या दिश आययौ ॥ पर्वताभा महानादा पादैः कम्पयतीव भूः ॥ २६ ॥ दुहद्रुहाख्याश्वतरी मेघभ्रष्टा तडिद्यथा ॥
तामायांतीं तथा दृष्ट्वा सूर्यवैश्वानरप्रभाम् ॥ २७ ॥ उपसृत्य जवाद्भैमी रुरोह प्रहसन्निव ॥ वेगात्ततः प्रद्रवतीं तुंडे प्राहत्य मुष्टिभिः ॥ २८ ॥
स्थापयामास तत्रैव तस्थौ सा चातिपीडिता ॥ ततः क्रुद्धा महारावं कृत्वाप्लुत्य दुहद्रुहा ॥ २९ ॥ जगत्यामाशु चिक्षेप बर्बरीकं तथेच्छकम्[6] ॥

---

१ भूभृता--पर्वतरूपेण--स्वेन--इति योजना। २ रेपलेन्द्रः--इ० पा०। ३ संपृक्तौ--इ०पा०। ४ स्थिरः--इ० पा०। ५ भैमिः--अत्र--भीमस्यापत्यं भैमिः--तस्याप्यपत्यम्--इत्यस्मिन्नर्थेऽपि--भैमिः--इति--इञ्--आर्षः। ६ तथेच्छकम्--तथा--तद्दमनविषये इच्छा यस्य सः--तथेच्छकः--तं--तथेच्छकम्--इत्यर्थः।

ततो नदित्वा चातीव पादघातममुंचत ॥ ३० ॥ पादौ च वीरः संगृह्य चिक्षेप भुवि लीलया ॥ ततः पुनः समुत्थाय धावंतीं तां निगृह्य सः ॥
॥ ३१ ॥ मुष्टिना पातयित्वैव दंतान्कंठमपीडयत् ॥ छिन्नं वास इवापीडच प्राणानत्याजयद्द्रुतम् ॥ ३२ ॥ एवं सीकोत्तरस्थाने स्मशानैकपदो
द्भवा ॥ शाकिनीनामधीशा सा बर्बरीकेण सूदिता ॥ ३३ ॥ हत्वा तां चापि चिक्षेप प्रतीच्यामेव लीलया ॥ दुहद्दुहाख्यमद्यापि तत्र ग्रामं स्म
वर्तते ॥ ३४ ॥ ततस्तथैव संतस्थौ बर्बरीकोऽभिरक्षणे ॥ ततश्चतुर्थे यामे च प्राप्तः क्षपणकोऽद्भुतः ॥ ३५ ॥ मुंडी नग्नो मयूराणां पिच्छधारी महा
व्रतः ॥ प्रोवाच चेदं वचनं हाहा कष्टमतीव भोः ॥ ३६ ॥ अहिंसा परमो धर्मस्तदग्निर्ज्वाल्यते कुतः ॥ हूयमाने यतो वह्नौ सूक्ष्मजीववधो
महान् ॥ ३७ ॥ श्रुत्वेदं वचनं तस्य बर्बरीकोऽब्रवीत्स्मयन् ॥ वदने सर्वदेवानां हूयमाने स्म पावके ॥ ३८ ॥ अनृतं भाषसे पाप शिक्षायोग्योऽसि
दुर्मते ॥ इत्युक्त्वा सहसोत्पत्य कक्षामध्ये स्थिरोऽस्य च ॥ ३९ ॥ दन्तान्मुष्टिप्रहारैश्च समाहत्याभ्यपातयत् ॥ रुधिराविलवक्रं तं मुमोच पतितं
भुवि ॥ ४० ॥ स क्षणाच्चेतनां प्राप्य घोरदैत्यवपुर्धरः ॥ भयाद्भैमेः प्रदुद्राव गुहाविवरमाविशत् ॥ ४१ ॥ बहुप्रभेति नगरी षष्टियोजनमायता ॥
तस्यां विवेश सहसा तं चानु बर्बरीककः ॥ ४२ ॥ बर्बरीकं ततो दृष्ट्वा नादोऽभूच्च पलाशिनाम् ॥ धावध्वं हन्यतामेष छिद्यतां भिद्यतामिति
॥ ४३ ॥ तच्छ्रुत्वा दैत्यवीराणां कोटयो नव भीषणाः ॥ नानायुधधरा वीरं बर्बरीकमुपाद्रवन् ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वा तान्कोटिशो दैत्यान्क्रुद्धो भीमात्मजा
त्मजः ॥ निमील्य सहसा नेत्रे तेषां मध्यमधावत ॥ ४५ ॥ पादघातैस्ततः कांश्चिद्भुजाघातैस्तथापरान् ॥ हृदयस्याभिघातैश्च क्षणान्निन्ये यमक्ष
यम् ॥ ४६ ॥ यथा नलवनं[१] क्रुद्धः कुर्याद्भूमिसमं करी ॥ नवकोटीस्तथा जघ्ने सह तेन पलाशिना ॥ ४७ ॥ ततो नागाः समागम्य[२] वासुकिप्रमुखा
स्तदा ॥ तुष्टुवुर्विविधैर्वाक्यैरूचुः सुहृदयं च ते ॥ ४८ ॥ नागानां परमं कृत्यं कृतं ते भैमिनंदन ॥ पलाशीनाम दैत्योयं नीतो यत्सानुगो यमम् ॥
॥ ४९ ॥ अनेन हि वयं वीर सानुगेन दुरात्मना ॥ पीडिता विविधोपायैः पातालादप्यधः कृताः ॥ ५० ॥ वरं वृणीष्व त्वं तस्मान्नागेभ्योऽभिमतं
परम् ॥ वरदाः सर्व एव स्म वयं तुभ्यं सुतोषिताः ॥ ५१ ॥ ॥ सुहृदय उवाच ॥ ॥ यदि देयो वरो मह्यं तदेनं प्रवृणोम्यहम् ॥ सर्वविघ्नविनि
र्मुक्तो विजयः सिद्धिमाप्नुयात् ॥ ५२ ॥ ततस्तथेति तं प्रोचुः प्रहृष्टा वायुभोजनाः ॥ स च तेभ्यः पुरीं दत्त्वा निवृत्तो नागपूजितः ॥ ५३ ॥
विवरस्य च मध्येन समागच्छन्महाप्रभम् ॥ सर्वरत्नमयं लिंगं स्थितं कल्पतरोरधः ॥ ५४ ॥ अर्च्यमानं सुबह्वीभिर्नागकन्याभिरैक्षत ॥ ततोऽसौ

---

[१] नलवनम्--बोरूवन--इति महाराष्ट्रभाषायाम् । [२] समाजग्मुः--इ० पा० ।

विस्मयाविष्टो नागकन्या ह्यपृच्छत ॥ ५५ ॥ केनेदं स्थापितं लिंगं सूर्यवैश्वानरप्रभम् ॥ लिंगादपि चतुर्दिक्षु मार्गाश्चेमे तु कीदृशाः ॥ ५६ ॥
इति वीरवचः श्रुत्वा बृहत्कटिपयोधरा ॥ सव्रीडं सस्मितापांगनिर्मोक्षमिदमब्रवीत् ॥ ५७ ॥ सर्वपन्नगराजेन शेषेण सुमहात्मना ॥ तप
स्तप्त्वा महालिंगमिदमत्र प्रतिष्ठितम् ॥ ५८ ॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्ध्यानादर्चनात्सर्वसिद्धिदम् ॥ लिंगात्पूर्वेण मार्गोयं याति श्रीपर्वतं भुवि ॥ ५९ ॥
एलापत्रेण विहितो नागानां तत्र प्राप्तये ॥ दक्षिणेन च मार्गोऽयं याति शूर्पारकं भुवि ॥६०॥ कर्कोटकेन नागेन कृतोऽयं तत्र प्राप्तये ॥ पश्चिमेन च
मार्गोऽयं प्रभासं याति सुप्रभम् ॥६१॥ ऐरावतेन विहितो नागानां गमनाय च ॥ उत्तरेण च मार्गोयं येन यातुं भवान्स्थितः॥६२॥ गुप्तक्षेत्रे सिद्ध
लिंगं याति शक्तिगुहाऽऽकृतः ॥ विहितस्तक्षकेणासौ यातुं तत्र महात्मना ॥६३॥ इतीदं वर्णितं वीर विज्ञप्तिः श्रूयतां मम॥को भवानधुनैवेतो दैत्यपृष्ठ
गतोऽभवत् ॥ अधुनैव तथैकाकी समायातोऽत्र नो वद ॥६४॥ वयं च सर्वास्ते दास्यस्त्वां पतिं प्रवृणीमहे ॥ अस्माभिः सहितः क्रीड विविधास्वत्र
भूमिषु ॥ ६५ ॥ ॥ बर्बरीक उवाच ॥ ॥ अहं कुरुकुलोत्पन्नः पांडुपुत्रस्य पौत्रकः ॥ बर्बरीक इति ख्यातस्तं दैत्यं हंतुमागतः ॥ ६६ ॥ स च दैत्यो
हतः पापः पुनर्यास्ये महीतलम् ॥ भवतीभिश्च मे नास्ति कृत्यं भोभोः कथंचन ॥ ६७ ॥ ब्रह्मचारिव्रतं यस्मादहं सततमास्थितः ॥ इत्युक्त्वाभ्यर्च्य
तल्लिंगं प्रणिपत्य च दण्डवत् ॥ ६८ ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमे वीरः कातरं ताभिरीक्षितः॥ ततो बहिः समागत्य सप्रकाशं मुखं तदा ॥६९॥ प्रहर्षेणैव पूर्वस्या[1]
विजयं ददृशे दिशः ॥ तस्मिन्काले च विजयः कर्म सर्वं समाप्तवान् ॥ ७० ॥ कांत्या सूर्यसमाभास ऊर्ध्वमाचक्रमे क्षणात् ॥ ततो वियद्गतं देवैः
पुष्पवर्षमभून्महत् ॥ ७१ ॥ जगुर्गंधर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ विजयो बर्बरीकं च ततो वचनमब्रवीत् ॥ ७२ ॥ तव प्रसादाद्वीरेश सिद्धिः
प्राप्ता मयातुला ॥ चिरं जीव चिरं नंद चिरं वस चिरं जय ॥ ७३ ॥ अत एव हि साधूनां संगमिच्छंति साधवः ॥ औषधं सर्वदोषाणां भवेत्सत्सं
गमो यतः ॥ ७४ ॥ त्वं च होमस्थितं भस्म सिंदूरसदृशप्रभम् ॥ निःशल्यं सविवरकं पूर्यमाणं गृहाण च ॥ ७५ ॥ अक्षय्यमेतत्संग्रामे प्रथमं ते
प्रमुंचतः ॥ शत्रूणां स्थानकं मृत्योर्देहं ध्वस्तं करिष्यति ॥ ७६ ॥ एवं सुखेन विजयः शत्रूणां ते भविष्यति ॥ ७७ ॥ ॥ बर्बरीक उवाच ॥ ॥
उपकुर्यान्निराकांक्षो यः स साधुरितीर्यते ॥ साकांक्षमुपकुर्याद्यः साधुत्वे तस्य को गुणः ॥ ७८ ॥ तद्देहि भस्म चान्यस्मै केनाप्यर्थो न मेऽण्वपि ॥
प्रसादसुमुखां दृष्टिं विना नान्यद्वृणोमि ते ॥ ७९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ कुरूणां पांडवानां च भविष्यति महाव्रणः ॥ ततो भूमिस्थितं भस्म

---

[1] पूर्वस्याः--दिशः -इत्यर्थः ।

प्राप्स्यंति यदि कौरवाः ॥ ८० ॥ महाननर्थो भविता पांडवानां ततः स्फुटम् ॥ तस्माद्गृहाण त्वं भस्म सोपि चक्रे तथा वचः ॥ ८१ ॥ देवीभिः सहिता देवाः संमान्य विजयं च ते ॥ सिद्धैश्वर्यं ददुस्तस्मै सिद्धसेनेति नाम च ॥ ८२ ॥ एवं स विजयो विप्रः सिद्धिं लेभे सुदुर्लभाम् ॥ बर्बरीकश्च कृत्वैतद्देवीभक्तिरतोऽवसत् ॥ ८३ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे कार्यसिद्धिवर्णनंनाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं तत्र स्थिते तीरे देव्याराधनतत्परे ॥ सप्तलिंगार्चनरते भीमनन्दननन्दने ॥ १ ॥ ततः कालेन केनापि पांडवा द्यूतनिर्जिताः ॥ तत्राजग्मुश्च क्रमतस्तीर्थस्नानकृते भुवम् ॥ २ ॥ प्रागेव चंडिकां देवीं क्षेत्रादीशानतः स्थिताम् ॥ आसेदुर्मार्गखिन्नास्ते द्रौपदीपंचमास्तदा ॥ ३ ॥ तत्रैव चोपविष्टोऽभूत्तदानीं चंडिकागणः ॥ बर्बरीकश्च तान्वीरान्समायातानपश्यत ॥ ४ ॥ परं नासौ वेद पाण्डून्पाण्डवास्तं च नो विदुः ॥ आजन्म यस्मान्नैवाभूत्पाण्डूनां चास्य संगमः ॥ ५ ॥ ततः प्रविश्य वै तस्मिन्देवीमासाद्य पांडवाः ॥ पिंडकाद्यं तत्र मुक्त्वा तृषा प्रैक्षि जलं तदा॥६॥ततो भीमः कुण्डमध्यं जलं पातुं विवेश ह ॥ प्रविशंतं च तं प्राह युधिष्ठिर इदं वचः ॥७॥ उद्धृत्य भीम तोयं त्वं पादौ प्रक्षाल्य भो बहिः ॥ ततः पिबाऽन्यथा दोषो महांस्त्वामुपपत्स्यते ॥ ८ ॥ एतद्राज्ञो वचो भीमस्तृषा व्याकुललोचनः ॥ अश्रुत्वैव विवेशासौ कुण्डमध्यं जलेच्छया ॥ ९ ॥ स च दृष्ट्वा जलं पातुं तत्रैव कृतनिश्चयः ॥ मुखं हस्तौ च चरणौ क्षालयामास शुद्धये ॥ १० ॥ यतः पीतं जलं पुंसामप्रक्षाल्य च यद्भवेत् ॥ प्रेताः पिशाचास्तद्रूपं संक्रम्य प्रपिबंति तत् ॥ ११ ॥ एवं प्रक्षालयाने च पादौ तत्र वृकोदरे ॥ उपरिस्थस्तदा प्राह सत्यं सुहृदयो वचः ॥ १२ ॥ दुर्मते भोः किमेतत्त्वं कुरुषे पापनिश्चयः ॥ देवीकुण्डे क्षालयसि मुखं पादौ करौ च यत् ॥ १३ ॥ यतो देवी सदानेन जलेन स्नाप्यते मया ॥ तदत्र प्रक्षिपंस्तोयं मलपापान्न बिभ्यसि ॥ १४ ॥ मलाक्ततोयं यन्नाम अस्पृश्यं तन्नरैरपि ॥ कुतो देवैश्च तत्पापं स्पृश्यते तत्त्वतो वद ॥ १५ ॥ शीघ्रं च त्वं निःसरास्मात्कुण्डाद्धृत्वा बहिः पिब ॥ यद्येवं पाप मूढोऽसि तीर्थेषु भ्रमसे कुतः ॥ १६ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ किमेतद्भाषसे क्रूर परुषं राक्षसाधम ॥ यतस्तोयानि जंतूनामुपभोगार्थमेव[1] हि ॥ १७ ॥ तीर्थेषु कार्यं स्नानं चेत्युक्तं मुनिवरैरपि ॥ अंगप्रक्षालनं स्नानमुक्तं मां निंदसे कुतः ॥ १८ ॥ यदि न क्रियते पानमंगप्रक्षालनं तथा ॥ तत्किमर्थं पूर्तधर्माः क्रियन्ते धर्मशालिभिः ॥ १९ ॥ ॥ सुहृदय उवाच ॥ ॥ स्नातव्यं तीर्थमुख्येषु सत्यमेतन्न संशयः ॥

---

[1] उपयोगार्थम्–इ०पा० ।

चरेषु किं तु संविश्य स्थावरेषु बहिः स्थितः ॥ २० ॥ स्थावरेष्वपि संविश्य तन्न स्नानं विधीयते ॥ न यत्र देवस्नानार्थं भक्तैः संगृह्यते जलम् ॥२१॥
यच्च हस्तशतादूर्ध्वं सरस्तत्र विधीयते ॥ संवेशेऽपि क्रमश्चायं पादौ प्रक्षाल्य यद्बहिः ॥ २२ ॥ ततः स्नानं प्रकर्तव्यमन्यथा दोष [1]उच्यते ॥ किं न
श्रुतस्त्वया प्रोक्तः श्लोकः पद्मभुवा पुरा ॥ २३ ॥ मलं मूत्रं पुरीषं च श्लेष्म निष्ठीनाश्रु च ॥ गंडूषाश्चैव मुञ्चंति ये ते ब्रह्महणैः समाः ॥ २४ ॥
तस्मान्निःसर शीघ्रं त्वं यद्येवमजितेन्द्रियः ॥ तत्किमर्थं दुराचार तीर्थेष्वटसि बालिश ॥ २५ ॥ यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयत्तम् ॥
निर्विकाराः क्रियाः सर्वाः स हि तीर्थफलं लभेत् ॥ २६ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ अधर्मो वापि धर्मोऽस्तु निर्गंतुं नैव शक्नुयाम् ॥ क्षुधा
तृषा मया नित्यं वारितुं नैव शक्यते ॥ २७ ॥ ॥ सुहृदय उवाच ॥ ॥ जीवितार्थे भवान्कस्मात्पापं प्रकुरुते वद ॥ किं न श्रुतस्त्वया
श्लोकः शिबिना यः समीरितः ॥ २८ ॥ मुहूर्तमपि जीवेत नरः शुक्लेन कर्मणा ॥ न कल्पमपि जीवेत लोकद्वयविरोधिना ॥ २९ ॥ ॥ भीम
उवाच ॥ ॥ काकारवेण ते मह्यं कर्णौ बधिरतां गतौ ॥ पास्याम्येव जलं चात्र कामं विलप शुष्य वा ॥ ३० ॥ ॥ सुहृदय उवाच ॥ ॥ क्षत्रि
याणां कुले जातस्त्वहं धर्माभिरक्षिणाम् ॥ तस्मात्ते पातकं कर्तुं न दास्यामि कथंचन ॥ ३१ ॥ [2]तद्वराकाथ शीघ्रं त्वमस्मात्कुंडाद्विनिःसर ॥३२॥
इष्टकाशकलैः शीघ्रं चूर्णयिष्येऽन्यथा शिरः ॥ इत्युक्त्वा चेष्टकां गृह्य मुमोच शिरसः प्रति ॥ ३३ ॥ भीमश्च वंचयित्वा तामुत्प्लुत्य बहिराव्रजत् ॥
भर्त्सयंतौ ततश्चोभावन्योन्यं भीमविक्रमौ ॥ ३४ ॥ युयुधाते प्रलंबाभ्यां बाहुभ्यां युद्धपारगौ ॥ व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ ॥ ३५ ॥
मुष्टिभिः पार्ष्णिघातैश्च जानुभिश्चाभिजघ्नतुः ॥ ततो मुहूर्तात्कौरव्यः पर्यहीयत पांडवः ॥ ३६ ॥ हीयमानस्ततो भीम उद्यतोऽभूत्पुनः पुनः ॥
अहीयत ततोऽप्यंग ववृधे बर्बरीककः ॥ ३७ ॥ ततो भीमं समुत्पाट्य बर्बरीको बलादिव ॥ निष्पिपेष ततः क्रुद्धस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३८ ॥
मूर्छितं चैवमादाय विस्फुरन्तं पुनःपुनः ॥ सागराय प्रचलितः क्षेप्तुं तत्र महांभसि ॥ ३९ ॥ ददृशुः पांडवा नैतद्देव्या नयनयंत्रिताः ॥ ४० ॥
तथा गृहीते कुरुवीरमुख्ये वीरेण तेनाद्भुतविक्रमेण ॥ आश्चर्यमासीद्दिवि देवतानां देवीभिराकाशतले निरीक्ष्य तम् ॥ ४१ ॥ सागरस्य ततस्तीरे
बर्बरीकं गतं तदा ॥ निरीक्ष्य भगवान्रुद्रो वियत्स्थः समभाषत ॥ ४२ ॥ भोभो राक्षसशार्दूल बर्बरीक महाबल ॥ मुंचैनं भरतश्रेष्ठं भीमं तव
पितामहम् ॥ ४३ ॥ अयं हि तीर्थयात्रायां विचरन्भ्रातृभिर्युतः ॥ कृष्णया चाप्यदस्तीर्थं स्नातुमेवाभ्युपाययौ ॥ ४४ ॥ सम्मानं सर्वथा तस्मादर्हः

---

[1] उत्तमः--इ०पा० । [2] तत्रूवकर--इ०पा० । अस्य पाठभेदस्य चार्थो नावगम्यते ।

कौरवनंदनः ॥ अपापो वा सपापो वा पूज्य एव पितामहः ॥ ४५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति रुद्रवचः श्रुत्वा सहसा तं विमुच्य सः ॥ न्यपतत्पाद
योर्हा धिक्कष्टं कष्टं च प्राह सः ॥ ४६ ॥ क्षम्यतां क्षम्यतां चेति पुनः पुनरवोचत ॥ शिरश्च ताडयन्स्वीयं रुरोद च मुहुर्मुहुः ॥ ४७ ॥ तं तथा परि
शोचंतं मुह्यमानं मुहुर्मुहुः ॥ भीमसेनः समालिंग्य आघ्राय च वचोऽब्रवीत् ॥ ४८ ॥ वयं त्वां नैव जानीमस्त्वं चास्माञ्जन्मकालतः ॥ अत्र वासश्च
ते पुत्र भैमेः कृष्णाच्च संश्रुतः ॥ ४९ ॥ परं नो विस्मृतं सर्वं नानादुःखैः प्रमुह्यताम् ॥ दुःखितानां यतः सर्वा स्मृतिर्लुप्ता भवेत्स्फुटम् ॥ ५० ॥
तदस्माकमिदं दुःखं सर्वकालविधानतः ॥ मा शोचस्त्वं च तनय न ते दोषोऽस्ति चाण्वपि ॥ ५१ ॥ यतः सर्वः क्षत्रियस्य दंड्यो विपथिसंस्थि
तः ॥ आत्मापिदंड्यः साधूनां प्रवृत्तः कुपथाद्यदि ॥ ५२ ॥ पितृमातृसुहृद्भ्रातृपुत्रादीनां किमुच्यते ॥ अतीव मम हर्षोऽयं धन्योहं पूर्वजाश्च मे ॥
॥ ५३ ॥ यस्य त्वीदृशकः पौत्रो धर्मज्ञो धर्मपालकः ॥ वरार्हस्त्वं प्रशंसार्हो भवान्येषां सतां तथा ॥ ५४ ॥ तस्माच्छोकं विहायेमं स्वस्थो भवि
तुमर्हसि ॥ ५५ ॥ बर्बरीक उवाच ॥ ॥ पापं मां ताततात त्वं ब्रह्मघ्नादपि कुत्सितम् ॥ अप्रशस्यं नार्हसीह द्रष्टुं स्प्रष्टुमपि प्रभो ॥ ५६ ॥
सर्वेषामेव पापानां निष्कृतिः प्रोच्यते बुधैः ॥ पित्रोरभक्तस्य पुनर्निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ ५७ ॥ तद्येन देहेन मया तातताताेऽभिपीडितः ॥
तत्स्वमेव समुत्स्रक्ष्ये महीसागरसंगमे ॥ ५८ ॥ मैवं भवेयमन्येषु अपि जन्मसु पातकी ॥ न मामस्मादभिप्रायादर्हः कोऽपि निवर्तितुम् ॥ ५९ ॥
यतोंऽशेन विलुप्येत प्रायश्चित्तान्निवारकः ॥ एवमुक्त्वा समुत्प्लुत्य ययौ चैवार्णवं बली ॥ ६० ॥ समुद्रोऽपि चकंपे च कथमेनं निहन्म्यहम् ॥ ततः
सिद्धांबिका याश्च देव्यस्तत्र चतुर्दश ॥ ६१ ॥ समालिंग्य च संस्थाप्य रुद्रेण सहिता जगुः ॥ अज्ञातविहिते पापे नास्ति वीरेंद्र कल्मषम् ॥ ६२ ॥
शास्त्रेषूक्तमिदं वाक्यं नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥ अमुं च पृष्ठलग्नं त्वं पश्य भोः स्वं पितामहम् ॥ ६३ ॥ पुत्रपुत्रेति भाषंतमनु त्वा मरणोन्मुखम् ॥
अधुना चेत्स्वकं देहं वीर त्वं परित्यक्ष्यसि ॥ ६४ ॥ ततस्त्यक्ष्यति भीमोऽपि पातकं तन्महत्तव ॥ एवं ज्ञात्वा धारय त्वं स्वशरीरं महामते ॥ ६५ ॥
अथ चेत्त्यक्तुकामस्त्वं तत्रापि वचनं शृणु ॥ स्वल्पेनैव च कालेन कृष्णाद्देवकिनंदनात् ॥ ६६ ॥ देहपातस्तव प्रोक्तस्तं प्रतीक्ष यदीच्छ
सि ॥ यतो विष्णुकराद्धत्स देहपातो विशिष्यते ॥ ६७ ॥ तस्मात्प्रतीक्ष तं कालमस्माकं प्रार्थितेन च ॥ एवमुक्तो निववृते बर्बरीकोऽपि
दुर्मनाः ॥ ६८ ॥ रुद्रं देवीश्च चामुंडां सोपालंभं वचोऽब्रवीत् ॥ त्वमेव देवि जानासि रक्ष्यंते शार्ङ्गधन्विना ॥ ६९ ॥ पांडवा भूमिलाभार्थे

---

१ भूमिकृत्यार्थे–इ०पा० ।

तत्ते कस्मादुपेक्षितम् ॥ त्वया च समुपागत्य रक्षितोऽयं वृकोदरः ॥ ७० ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ अहं च रक्षयिष्यामि स्वभक्तं
कृष्णमृत्युतः ॥ यस्माच्च चंडिकाकृत्ये कृतोऽनेन महारणः ॥ तस्माच्चंडिलनाम्नायं विश्वपूज्यो भविष्यति ॥ ७१ ॥ एवमुक्त्वा गताः
सर्वे देवा देव्यस्त्वदृश्यताम् ॥ भीमोऽपि तं समादाय पांडुभ्यः सर्वमूचिवान् ॥ ७२ ॥ विस्मिताः पांडवास्तं च पूजयित्वा पुनः पुनः ॥
यथोक्तविधिना चक्रुस्तीर्थस्नानमतंद्रिताः ॥ ७३ ॥ भीमोपि यत्र रुद्रेण मोक्षितस्तत्र सुप्रभम् ॥ लिंगं संस्थापयामास भीमेश्वरमिति
श्रुतम् ॥ ७४ ॥ ज्येष्ठमासे कृष्णपक्षे चतुर्दश्यामुपोषितः ॥ रात्रौ संपूज्य भीमेशं जन्मपापाद्विमुच्यते ॥ ७५ ॥ यथैव लिंगानि सुपूजितानि सप्तात्र
मुख्यानि महाफलानि ॥ भीमेश्वरं लिंगमिदं तथैव समस्तपापाहरं सुपूज्यम् ॥ ७६ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे भीमेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ उषित्वा
सप्तरात्राणि तीर्थेस्मिन्भ्रातृभिः सह ॥ युधिष्ठिरो महातेजा गमनायोपचक्रमे ॥ १ ॥ प्रभाते विमले स्नात्वा देवीर्लिंगान्यथार्च्य च ॥ कृत्वा प्रद
क्षिणं क्षेत्रं देवीस्तोत्रं जजाप सः ॥ प्रयाणकालेषु सदा जप्यं कृष्णेन कीर्तितम् ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ देवि पूज्ये महाशक्ते कृष्णस्य
भगिनि प्रिये ॥ नत्वा त्वां शरणं यामि मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ ३ ॥ संकर्षणाभयदाने कृष्णच्छविसमप्रभे ॥ एकानंशे महादेवि पुत्रवत्त्राहि
मां शिवे ॥ ४ ॥ त्वया ततमिदं विश्वं जगदव्यक्तरूपया ॥ इति मत्वा त्वां गतोऽस्मि शरणं त्राहि मां शुभे ॥ ५ ॥ कार्यारम्भेषु सर्वेषु सानुगेन
मया तव ॥ स्व आत्मा कल्पितो भद्रे ज्ञात्वैतदनुकंप्यताम् ॥ ६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति ब्रुवाणं राजानं शिरोबद्धांजलिं तदा ॥ वायु
पुत्रः प्रहस्यैव सासूयमिदमब्रवीत् ॥ ७ ॥ ये त्वां राजन्वदंत्येवं सर्वज्ञोऽयं युधिष्ठिरः ॥ वृथैव वचनं तेषां यतस्त्वं वेत्सि नाण्वपि ॥ ८ ॥ को हि
प्रज्ञावतां मुख्यः सर्वशास्त्रविदांवरः ॥ स्त्रीणां शरणमापद्येदृजुर्बुद्धिर्यथा भवान् ॥ ९ ॥ यतस्त्वमेव वेत्सीदं सर्वशास्त्रेषु कीर्त्यते ॥ जडेयं प्रकृतिर्मूढा
यया संमोह्यते जगत् ॥ १० ॥ सचेतनं च पुरुषं प्रकृतिं च विचेतनाम् ॥ प्राहुर्बुधा नराध्यक्ष पुंसश्च प्रकृतिः प्रिया ॥ ११ ॥ तत्स्वयं पुरुषो
भूत्वा युधिष्ठिर वृथामते ॥ प्रकृतिं नौषि नत्वा तां हासो मेऽतीव जायते ॥ १२ ॥ आरोहयेच्छिरो नैव क्वचिद्धित्वा उपानहौ ॥ यथा स मूढो
भवति देवीभक्तिरतस्तथा ॥ १३ ॥ यदि ते बन्दिवत्पार्थ तिष्ठेद्वाण्यनिवारिता ॥ तत्किमर्थं महादेवं न स्तौषि त्रिपुरान्तकम् ॥ १४ ॥ अलक्ष्य
मिति वा मत्वा महेशानं महामते ॥ ततः किमर्थं दाशार्हं न स्तौषि पुरुषोत्तमम् ॥ १५ ॥ यस्य प्रसादादस्माभिः प्राप्ता द्रुपदनंदिनी ॥ इन्द्रप्रस्थे

तथा राज्यं राजसूयस्त्वया कृतः ॥ १६ ॥ विजयेन धनुर्लब्धं जरासन्धो मया हतः ॥ प्रत्याहर्तुं तथेच्छामः कौरवेभ्यः स्वकां श्रियम् ॥ १७ ॥ यस्य प्रसादात्तं मुक्त्वा कृष्णं हा स्तौषि यज्जयी ॥ अथ स्वयं कौरवाणामुत्पन्नं कुलसत्तमे ॥ १८ ॥ जानन्नात्मानमल्पत्वाद्बुद्धेर्न स्तौषि यादवम् ॥ तत्किमर्थं महावीर्यं न स्तौष्यर्जुनमुत्तमम् ॥ १९ ॥ येन विद्धं पुरा लक्ष्यं येन कर्णादयो जिताः ॥ येन तत्खांडवं दग्धं यज्ञे.येन नृपा जिताः ॥ २० ॥ श्रूयते येन विक्रम्य महेशानोऽपि निर्जितः ॥ स्वर्लोकसंस्थितस्यास्य शरणं याहि स्तौषि च ॥ २१ ॥ अथवा तेन शक्रेण राज्यं मे नार्पितं कुतः ॥ इति मत्वा वृथैव त्वं न स्तौषि भ्रातरं मम ॥ २२ ॥ ततो मां वा कथं वीरं न स्तौषि त्वं युधिष्ठिर ॥ येन त्वं रक्षितः पूर्वं लाक्षागेहाग्निमध्यतः ॥ २३ ॥ वृक्षेणाहत्य मद्रेशो नदीं शुष्कां प्रसारितः ॥ राजराजस्तथा येन जरासंधो निपातितः ॥ २४ ॥ पूर्वा दिङ्निर्जिता येन येन पूर्वं बको हतः ॥ हिडम्बश्च महावीरः किर्मीरश्चाधुना वने ॥२५॥ कालेकाले च रक्षामि त्वामेवाहं सदानुगः ॥ न तां पश्यामि रक्षंतीं नत्वा यां स्तौषि भारत॥२६॥अथ क्षुधाबलं ज्ञात्वा मामौदरिकसत्तमम्॥क्रूरं साहसिकं चैव न स्तौषि क्षमिणां वरः॥२७॥ततः सुसंयतो भूत्वा प्रणवं समुदीरयन्॥कथं न यासि मार्गे त्वं वृथालापो हि दोषभाक्॥२८॥ प्रेताः पिशाचा रक्षांसि वृथालापरतं नरम् ॥ आविशंति तदाविष्टो वक्ताबद्धं पुनः पुनः ॥२९॥ वृथालापी यदश्नाति यत्करोति शुभं क्वचित् ॥ प्रेतादितृप्तये सर्वमिति शास्त्रविनिश्चयः ॥३०॥ नायं तस्यास्ति वै लोकः कुत एव परो भवेत् ॥ तस्माद्विजानता यत्नात्त्याज्यमेव वृथा वचः ॥ ३१ ॥ एवं संस्मारितोऽपि त्वं यदि भूयः प्रवर्तसे ॥ भूताविष्टश्चिकित्स्यो नो विविधैरौषधैर्भवान् ॥ ३२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति प्रवर्णितां श्रुत्वा भीमसेनेन भारतीम् ॥ पटीमिव[1] प्रविततां विहस्याह युधिष्ठिरः ॥ ३३ ॥ नूनं त्वमल्पविज्ञानो वेदाधीतास्त्वया वृथा ॥ मातरं सर्वभूतानामंबिकां यन्न मन्यसे ॥ ३४ ॥ स्त्रीपक्ष इति मत्वा तामवजानासि भोः कथम् ॥ स्त्री सती न प्रणम्या किं त्वया कुन्ती वृकोदर ॥ ३५ ॥ यदि न स्यान्महामाया ब्रह्मविष्णुशिवार्चिता ॥ तव देहोद्भवः पार्थ कथं स्यात्तत्त्वतो वद ॥ ३६ ॥ ईश्वरः परमात्मा तां त्यक्तुं शक्तः कथं न हि ॥ पुनर्भेजे यतो देवीं तेन मन्ये महोर्जिताम् ॥ ३७ ॥ वासुदेवोऽपि नित्यं तां स्तौति शक्तिं परात्पराम् ॥ अहं यदि चिकित्स्यः स्यां चिकित्स्यः सोऽपि किं भवान् ॥ ३८ ॥ नैवं भूयः प्रवक्तव्यं मौर्ख्यात्प्रति महेश्वरीम् ॥ भूमौ निपत्य शरणं याहि चेत्सुखमिच्छसि ॥ ३९ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ सर्वोपायैर्बोधयंति चाटा[2] हस्तगतं नरम् ॥ इदमेवौषधं तत्र तैः सार्धं जल्पनं न हि ॥ ४० ॥ मुण्डे

---

[1] नटीमिव--इ०, तटीमिव--इ० च पा० । [2] चाराः--इ० पा० ।

मुण्डे मतिर्भिन्ना सत्यमेतन्नृप स्फुटम् ॥ स्वाभीष्टं कुरुते सर्वः कुर्मोऽभीष्टं वयं तथा ॥ ४१ ॥ नागायुतसमप्राणो वायुपुत्रो वृकोदरः ॥ न त्रियं
शरणं गच्छेद्वाङ्मात्रेण कथंचन ॥ ४२ ॥ इत्युक्त्वा वचनं भीमो ह्यनुवव्राज तं नृपम् ॥ राजापि सानुगो यातो न साध्विति मुहुर्ब्रुवन् ॥ ४३ ॥
ततः क्षणेन विकलस्त्वितश्चेतश्च प्रस्खलत् ॥ उवाच वचनं भीमः सुसंभ्रांतो नृपं प्रति ॥ ४४ ॥ धर्मराज महाबुद्धे पश्य मां नृपसत्तम ॥ चक्षुभ्यां
नैव पश्यामि वैकल्यं किमिदं मम ॥ ४५ ॥ ॥ राजोवाच ॥ भीमभीम ध्रुवं देवी कुपिता ते महेश्वरी ॥ तेन नष्टे चक्षुषी ते महासाहसवल्लभ
॥ ४६ ॥ तत्सांप्रतमभिप्रैहि शरणं परमेश्वरीम् ॥ पुनः प्रसन्ना ते दद्यात्कदाचिन्नयने पुनः ॥ ४७ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ अहमप्यंग
जानामि समो देव्या न कश्चन ॥ प्रभावप्रत्ययार्थं हि सदा निन्दामि तां पुनः ॥ ४८ ॥ तस्मात्प्रभावं दृष्ट्वैवं निपत्य वसुधातले ॥ मनोवाग्बु
द्धिभिर्नत्वा शरणं स्तौमि मातरम् ॥ ४९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भ्रातरं ज्येष्ठं साष्टांगं प्रणिपत्य च ॥ गत्वैव देव्याः शरणं
भीमस्तुष्टाव मातरम् ॥ ५० ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ सर्वभूतांबिके देवि ब्रह्मांडशतपूरके ॥ बालिशं बालकं स्वीयं त्राहित्राहि नमोऽस्तु ते
॥ ५१ ॥ त्वं ब्राह्मी ब्रह्मणः शक्तिर्वैष्णवी त्वं च शांभवी ॥ त्रिमूर्तिः शक्तिरूपा त्वं रक्षरक्ष नमोऽस्तु ते ॥ ५२ ॥ त्वमैन्द्री च त्वमाग्नेयी त्वं
याम्या त्वं च नैर्ऋती ॥ त्वं वारुणी त्वं वायव्या त्वं कौबेरी नमोऽस्तु ते ॥५३ ॥ ऐशानि देवि वाराहि नारसिंहि जयप्रदे ॥ कौमारि कुलकल्याणि
कृपेश्वरि नमोऽस्तु ते ॥ ५४ ॥ त्वं सूर्ये त्वं तथा सोमे त्वं भौमे त्वं बुधे गुरौ ॥ त्वं शुक्रे त्वं स्थिता राहौ त्वं केतुषु नमोऽस्तु ते ॥ ५५ ॥ वससि
ध्रुवचक्रे त्वं मुनिचक्रे च ते स्थितिः ॥ भचक्रेषु खचक्रेषु भूचक्रे च नमोऽस्तु ते ॥ ५६ ॥ सप्तद्वीपेषु त्वं देवि समुद्रेषु च सप्तसु ॥ सप्तस्वपि च पाता
लेष्ववसंस्थे नमोऽस्तु ते ॥ ५७ ॥ त्वं देवि चावतारेषु विष्णोः साहाय्यकारिणी ॥ विष्णुनाभ्यर्थ्यसे तस्मात्त्राहि मातर्नमोऽस्तु ते ॥ ५८ ॥ चतु
र्भुजे चतुर्वक्त्रे फलदे चत्वरप्रिये ॥ चराचरस्तुते देवि चरणौ प्रणमामि ते ॥ ५९ ॥ महाघोरे कालरात्रि घंटालि विकटोज्वले ॥ सततं सप्तमीपूज्ये
नेत्रदे शरणं भव ॥ ६० ॥ मेरुवासिनि पिंगाक्षि[1] नेत्रत्राणैककारिणि ॥ हुंहुंकारध्वस्तदैत्ये शरण्ये शरणं भव ॥ ६१ ॥ महानादे महावीर्ये महा
मोहविनाशिनि ॥ महाबन्धापहे देवि देहि नेत्रत्रयं मम ॥ ६२ ॥ सर्वमंगलमंगल्या यदि त्वं सत्यतोंबिके ॥ ततो मे मंगलं देहि नेत्रदानान्नमोस्तु
ते ॥ ६३ ॥ यदि सर्वकृपालुभ्यः सत्यं[2]तस्त्वं कृपावती ॥ ततः कृपां कुरु मयि देहि नेत्रे नमोऽस्तु ते ॥ ६४ ॥ पापोयमिति यद्देवि प्रकुप्यसि वृथैव

---

[1] पिंगाभे--इ० पा० । [2] सततं त्वम्--इ० पा० ।

तत् ॥ त्वं मां मोहयसि त्वेवं न ते तत्किं नमोऽस्तु ते ॥ ६५ ॥ स्वयमुत्पाद्य यो रेणुं वेष्टितस्तेन कुप्यति ॥ तथा कुप्यसि मे मातरनाथस्यास्य
दर्शय ॥ ६६ ॥ इति स्तुता पांडवेन देवी कृष्णच्छविच्छविः ॥ रामा रामाभिवदना प्रत्यक्षा समजायत ॥ ६७ ॥ विद्युत्कोटिसमाभासमुकुटेना
तिशोभिता ॥ सूर्यबिंबप्रभाभ्यां च कुण्डलाभ्यां विभूषिता ॥ ६८ ॥ प्रवाहेनेव हारेण सुरनद्या विराजिता ॥ कल्पद्रुमप्रसूनैश्च पूर्णावतंसमंडिता
॥ ६९ ॥ दन्तेन्दुकांतिविध्वस्तभक्तमोहमहाभया ॥ खड्गचर्मशूलपात्रचतुर्भुजविराजिता ॥ ७० ॥ वाससा तडिदाभेन मेघलेखेव वेष्टिता ॥
मालया सुममालिन्या भ्राजिता सालिमालया ॥ ७१ ॥ सतां शरणदाभ्यां च पद्भ्यां नूपुरराजिता ॥ जयेति पुष्पवर्षैश्च शक्राद्यैरभिपूजिता॥ ७२ ॥
गणैर्देवीभिराकीर्णा शतपद्मैर्महामलैः ॥ तां तादृशीं व्योम्नि दृष्ट्वा मातरं व्योमवाहिनीम् ॥ ७३ ॥ भूमौ निपत्य राजेंद्रो नमोनम इति स्थितः ॥
भीमोपि मातरं दृष्ट्वा यथा बालोऽभिधावति ॥ ७४ ॥ तथा सम्मुखमाधावज्जय मातरिति ब्रुवन् ॥ दर्शनेनैव देव्याश्च शुभनेत्रत्रयस्तदा ॥ ७५ ॥
प्रणिपत्य नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं[1] मुहुर्जगौ ॥ प्रसीद देवि पद्माक्षि पुनर्मातः प्रसीद मे ॥ ७६ ॥ पुनः प्रसीद पापस्य क्षमाशीले प्रसीद मे ॥ ७७ ॥
एवं स्तुता भगवती स्वयमुत्थाप्य पार्थिवम् ॥ भीमं चोत्संगमारोप्य कृपयेदं वचोऽब्रवीत् ॥ ७८ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ यत्त्वयाभिहितं स्तोत्रं
तेन तुष्टा तवोपरि ॥ अतो नेत्रत्रयं दत्तं द्वे बाह्ये चांतरं परम् ॥ ७९ ॥ नाहं कोपं यत्र तत्र दर्शयामि वृकोदर ॥ त्वं तु प्रमाणपुरुषस्त्वत्तः क्रोधम
दर्शयम् ॥ ८० ॥ नैतत्प्रियं च कृष्णस्य भ्रातुर्मे क्रोधमाचरम् ॥ भवन्तो वासुदेवस्य यत्र प्राणा बहिश्चराः ॥ ८१ ॥ त्वं च निन्दसि मां नित्यं
तच्च जाने वृकोदर ॥ मत्प्रभावपरिज्ञानहेतवे कीदृशस्त्विति ॥ ८३ ॥ तदेवं नैव भूयस्ते प्रकर्तव्यं कथंचन ॥ अक्षिक्षेपो हि पूज्यानामावहत्यधिकं
रुजम् ॥ ८४ ॥ तदिदानीं सर्वमेवं क्षन्तव्यं च परस्परम् ॥ यच्च ब्रवीमि त्वां वीर तन्निशामय भारत ॥ ८५ ॥ यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिराविर्भ
वेद्धरिः ॥ तदातदावतीर्याहं विष्णोरस्य सहायिनी ॥ ८६ ॥ इदानीं च हरिर्जातो वसुदेवसुतो भुवि[2] ॥ अहं च गोपनन्दस्य एकानंशाभिधा
सुता[3] ॥ ८७ ॥ तद्यथा भगवान्कृष्णो मम भ्राताभिपूजितः ॥ भवन्तोऽपि तथा मह्यं भ्रातरः पांडवाः सदा ॥ ८८ ॥ ये भीमभगिनीत्येवं मां
स्तोष्यंति नरोत्तमाः ॥ आबाधा नाशयिष्यामि तेषां हर्षसमन्विता ॥ ८९ ॥ त्वं च भ्रातुर्जयं[4] वीर प्रदास्यसि महारणे ॥ भुजयोस्ते वसिष्यामि
धार्तराष्ट्रनिपातने ॥ ९० ॥ कृत्वा राज्यं च वर्षाणि षट्त्रिंशत्तदनन्तरम् ॥ महाप्रस्थानधर्मेण पृथिवीं परिचरिष्यथ ॥ ९१ ॥ अस्मिन्नेव ततो

---

[1] मुहुर्मुहुर्वरं जगौ–इ०पा० । [2] विभुः–इ० पा० । [3] एकानंशाभिधावती–इ० पा० । [4] तव जयम्–इ० पा० ।

देशे लोहोनाम महासुरः ॥ भवतां न्यस्तशस्त्राणां वधार्थं प्रक्रमिष्यति ॥ ९२ ॥ ततस्तं सर्वभूतानामवध्यं भवतां कृते ॥ अन्धं कृत्वा
पातयिष्ये ततो यूयं प्रयास्यथ ॥ ९३ ॥ निस्तीर्य च हिमं सर्वं निमग्ना वालुकार्णवे ॥ स्वर्गं यास्यति राजैकः सशरीरो गमिष्यति
॥ ९४ ॥ अन्धो यत्र कृतो लोहो लोहाणाभिधया पुरम् ॥ भविष्यति च तत्रैव स्थास्येऽहं कलया सदा ॥९५॥ ततः कलियुगे प्राप्ते केलोनाम भवि
ष्यति ॥ मम भक्तस्तस्य नाम्ना भाव्या केलेश्वरीत्यहम् ॥ ९६ ॥ वैलाकश्चापरो भक्तो भविष्यति ममोत्तमः ॥ तस्याराधनतः ख्यातिं प्रया
स्यामि कलौ युगे ॥ ९७ ॥ लोहाणासंस्थितां चैव येर्चयिष्यंति मां जनाः ॥ श्रद्धया सितसतम्यां तैश्च सर्वत्र पूजिता ॥ ९८ ॥ अंधानां च
प्रदास्यामि भावीनि नयनान्यहम् ॥ तस्मिन्दिने तर्पिताहं भक्तिभावेन पांडव ॥ ९९ ॥ पादांगुष्ठेन च भवांस्तत्र कुंडं विधास्यति ॥ सर्वतीर्थस्नान
तुल्यं तत्र स्नानं च तद्दिने ॥ १०० ॥ मत्स्यानां नेत्रनेत्रस्थतेजस्तन्मात्रमुत्तमम् ॥ उद्धृत्य योजयिष्यामि प्रत्यक्षं तद्भविष्यति ॥ १०१ ॥ एवं मम
महास्थानं कलौ ख्यातं भविष्यति ॥ १०२ ॥ लोहाणाख्यं महाबाहो नाम केलेश्वरीति च ॥ दुर्गमाख्यं ततो हत्वा अस्मिन्क्षेत्रे च भारत॥१०३॥
दुर्गा नाम भविष्यामि महीसागरपूर्वतः ॥ धर्मारण्ये वसिष्यामि भवतां त्राणकारणात् ॥ १०४ ॥ धर्मारण्ये स्थितां चैव येऽर्चयिष्यंति मानवाः ॥
आश्विने मासि चैत्रे वा नवम्यां शुक्लपक्षके ॥ १०५ ॥ स्नात्वा महीसागरे च तेषां दास्यामि वांछितम् ॥ विधिना येऽर्चयिष्यंति मां च श्रद्धास
मन्विताः ॥ १०६ ॥ पुत्रपौत्रान्प्रदास्यामि स्वर्गं मोक्षं न संशयः ॥ प्रवेशे च कलेः काले भवतां वंशसंभवः ॥ वत्सराजः पांडवानां तोषयिष्यति
यत्नतः ॥ १०७ ॥ यस्य नाम्ना ततः ख्याता भविष्यामि कलौ युगे ॥ वत्सेश्वरीति वत्सस्य राज्ञः सर्वार्थदायिनी ॥१०८॥ मत्प्रसादात्स राजा वै
भवनोत्तापकारिणीम् ॥ अट्टालयांनाम तदा राक्षसीं निहनिष्यति ॥ १०९ ॥ तस्याश्चापि वधस्थानम[1]ट्टालजमिति स्थितम् ॥ भविष्यति पुरं तत्र
मां च संस्थापयिष्यति ॥ ११० ॥ अट्टालयाजग्रामे मामर्चयिष्यंति ये जनाः ॥ वत्सेश्वरीं सिताष्टम्यामाश्विने तैः सदार्चिता ॥ १११ ॥ वत्से
श्वरीं च ये देवीं पूजयिष्यंति मानवाः ॥ तेषां सर्वफलावाप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ ११२ ॥ इत्थमट्टा[3]लये वासो लोहाणे च भविष्यति ॥ धर्मा
रण्ये महाक्षेत्रे महीसागरसंनिधौ ॥ ११३ ॥ मम लोकहितार्थाय लोहस्य च निशम्यताम् ॥ अधीकृतो मया लोहो बह्वीस्तत्ता[4] तपः समाः ॥
॥ ११४ ॥ वृत्रासुर इवाजेयो लोकानुत्सादयिष्यति ॥ तं च विश्वपतिर्धीमानवतीर्य बुधो हरिः ॥ ११५ ॥ यत्र हंता तत्र ग्रामं लोहाटीति भवि

---

१ अडालिजम्—इ० पा० । २ अडालयिजग्रामे—इ० पा० । ३ अड्यालये—इ० पा० । ४ तता—तप्स्यति—इति—अनद्यतनभविष्यदर्थे लुटः प्रथमपुरुषस्यैकवचनम् ।

ष्यति ॥ गयोनाम महादैत्यो भवतां विघ्नकृत्तदा ॥११६॥ प्रस्थाने लोहवद्द्रावी करिष्ये तं नपुंसकम् ॥ गयत्राडेति मां तत्र पूजयिष्यंति मानवाः ॥ ॥ ११७ ॥ ग्रामं चापि गयत्राडं तत्र ख्यातं भविष्यति ॥ गयत्राडे गयत्राडां येऽर्चयिष्यंति मानवाः ॥ ११८ ॥ माघाष्टम्यां न शिष्यंति तस्य सर्वेऽप्युपद्रवाः ॥ ये च मां कोपयिष्यंति पांडवाराधितां सदा ॥ ११९ ॥ तेषां पुंस्त्वं हरिष्यामि महारौद्राधितिष्ठति ॥ परिवारश्च मे चात्र षण्ढः सर्वो भविष्यति ॥ १२० ॥ तस्मिन्कलियुगे घोरे रौद्रे रुद्रेऽतिनिर्घृणे ॥ एवं तृतीयं तन्मह्यं स्थानमत्र भविष्यति ॥ १२१ ॥ भवत्सु च स्वर्गतेषु गयोऽपि सुमहत्तपः ॥ तप्त्वा प्राप्य पुनः पुंस्त्वं लोकान्संपीडयिष्यति ॥ १२२ ॥ गयातीर्थं गतं तं च गयाध्वंसनकाम्यया ॥ बुध एव जगत्स्वामी तत्र तं सूदयिष्यति ॥ १२३ ॥ इत्थं श्रीमान्पीतवासा अवतीर्य बुधः प्रभुः ॥ बहूनि कृत्वा कर्माणि स्वस्थानं प्रतिपत्स्यते ॥ १२४ ॥ इति संक्षेपतः प्रोक्तं भविष्यं पांडवा मया ॥ भवतां चित्तनिर्वृत्यै श्रूयतां भूय एव च ॥ १२५ ॥ इदं तीर्थवरं मह्यं संसेव्यं सर्वदा प्रियम् ॥ कृतं यदत्रागमनं तेन प्रीतिः परा मम ॥ १२६ ॥ भीमस्य चापि पौत्रेण दृढं संतोषिताऽस्मि च ॥ देव्यः सर्वाश्च मद्रूपं नैतज्ज्ञेयमतोऽन्यथा ॥ १२७ ॥ व्रजध्वं चापि तीर्थानि यानि वो न कृतानि च ॥ [1]आबाधास्वस्मि सर्वासु स्मरणीया स्वसेव च ॥ १२८ ॥ आपृच्छे चापि वः सर्वान्यूयं कृष्णसमा मम ॥ १२९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ॥ पुनःपुनः प्रणम्यैनां नापश्यन्दीपवद्गताम् ॥ १३० ॥ ततस्ते बर्बरीकं च संस्थाप्यात्रैव निष्ठितम् ॥ आगच्छ [2]योगे चोक्त्वेदं चक्रुस्तीर्थानि मुख्यशः ॥ १३१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे बर्बरीकोपाख्याने केलेश्वरीवत्सेश्वरीदुर्गादेवीगयत्राडामाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ततस्त्रयोदशे वर्षे व्यतीते समये तदा ॥ उपप्लवे संगतेषु सर्वराजसु पांडवाः ॥ १ ॥ योद्धुमागत्य संतस्थुः कुरुक्षेत्रं महारथाः ॥ कौरवाश्चापि संतस्थुर्दुर्योधनपुरोगमाः ॥२॥ ततो भीष्मेण प्रोक्तां च नरैः श्रुत्वा युधिष्ठिरः ॥ रथातिरथसंख्यां तु राज्ञां मध्ये वचोऽब्रवीत् ॥३॥ भीष्मेण विहिता कृष्ण रथातिरथवर्णना ॥ ततो दुर्योधनोऽपृच्छदिदं स्वीयान्महारथान् ॥४॥ ससैन्यान्पांडवानेतान्हन्यात्कालेन केन कः ॥ मासेन तु प्रतिज्ञातं भीष्मेण च कृपेण च ॥५॥ पक्षं द्रो

---

[1] अस्मि–अहं सर्वासु आबाधासु–स्वसा इव–भगिनी–इव–स्मरणीया–इति योजना । [2] यदा तव–अस्माकं च सम्मेलनस्य योग आयास्यति यदा च वयं वनवासान्निवृत्ता भविष्यामस्तदा आगच्छ–इदं च उक्त्वा ते मुख्यशः तीर्थानि चक्रुः–तीर्थयात्रामकुर्वन् ।

णेन चाह्नां च दशभिर्द्रौणिना रणे ॥ षड्भिः कर्णेन च तथा सदा मम भयंकृता ॥ ६ ॥ तदहं स्वांश्च पृच्छामि केन कालेन हंति कः ॥ एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञः फाल्गुनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥ अयुक्तमेतद्भीष्माद्यैः प्रतिज्ञातं युधिष्ठिर ॥ ततो जये च विजये निश्चयो हि मृषैव तत् ॥ ८ ॥ तवापि ये संति नृपाः सन्नद्धा रणसंस्थिताः ॥ पश्यैतान्पुरुषव्याघ्रान्कालकल्पान्दुरासदान् ॥ ९ ॥ द्रुपदं च विराटं च धृष्टकेतुं च कैकयम् ॥ सहदेवं सात्यकिं च चेकितानं च दुर्जयम् ॥ १० ॥ धृष्टद्युम्नं सपुत्रं च महावीर्यं घटोत्कचम् ॥ भीमादींश्च महेष्वासान्केशवं चापराजितम् ॥ ११ ॥ मन्येहमेकस्त्वेतेषां हन्यात्कौरववाहिनीम् ॥ सन्नद्धाः प्रतिदृश्यंते भीष्माद्या बहवो रथाः ॥ १२ ॥ तेभ्यो भयं न कार्यं ते फल्गवोऽमी मृगा इव ॥ १३ ॥ अस्माकं धनुषां घोषैरिदानीमेव भारत ॥ कौरवा विद्रविष्यंति सिंहत्रस्ता मृगा इव ॥ १४ ॥ वृद्धाद्भीष्माद्द्विजाद्वृद्धाद्द्रोणादपि कृपादपि ॥ बालिशात्किं भयं द्रौणेः सूतपुत्राच्च दुर्मतेः ॥ १५ ॥ अथवा चित्तनिर्वृत्यै ज्ञातुमिच्छसि भारत ॥ शत्रूणां प्रत्यनीकेषु संधावच्छृणु मे वचः ॥१६॥ एकोऽहमेव संग्रामे सर्वे तिष्ठंतु ते रथाः ॥ एकाह्ना क्षपये सर्वान्कौरवान्सैन्यसंयुतान् ॥ १७ ॥ इत्यर्जुनवचः श्रुत्वा स्मयन्दामोदरोऽब्रवीत् ॥ एवमेतद्यथा प्राह फाल्गुनोऽयं मृषा न तत् ॥ १८ ॥ ततश्च शंखान्भेरीश्च शतशश्चैव पुष्करान् ॥ निवार्य राजमध्यस्थो वर्बरीको वचोऽब्रवीत् ॥ ॥ १९ ॥ येन तप्तं गुप्तक्षेत्रे येन देव्यः सुतोषिताः ॥ यस्यातुलं बाहुबलं तेन चोक्तं निशम्यताम् ॥ २० ॥ यद्ब्रवीमि वचः सत्यं शृणुध्वं तन्नराधिपाः ॥ आत्मनो वीर्यसदृशं केवलं न तु दर्पतः ॥ २१ ॥ यदार्येण प्रतिज्ञातमर्जुनेन महात्मना ॥ न मर्षयामि तद्वाक्यं कालक्षेपो महानयम् ॥ २२ ॥ सर्वे भवंतस्तिष्ठंतु सार्जुनाः सहकेशवाः ॥ एको मुहूर्ताद्भीष्मादीन्सर्वान्नेष्ये यमक्षयम् ॥ २३ ॥ मयि तिष्ठति केनापि शस्त्रं ग्राह्यं न क्षत्रियैः ॥ स्वधर्मशपथो वोऽस्तु मृते ग्राह्यं ततो मयि ॥ २४ ॥ पश्यध्वं मे बलं बाह्वोर्देव्याराधनसंभवम् ॥ माहात्म्यं गुप्तक्षेत्रस्य तथा भक्तिं च पांडुषु ॥ २५ ॥ पश्यध्वं मे धनुर्घोरं तूणीरावक्षयौ तथा ॥ खड्गं च देव्या यद्दत्तं ततो वच्मि वचस्त्विदम् ॥ २६ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा क्षत्रिया विस्मयं ययुः ॥ अर्जुनश्च कटाक्षेपे लज्जितः कृष्णमैक्षत ॥ २७ ॥ तमाह ललितं कृष्णः फाल्गुनं परमं वचः ॥ आत्मौपयिकमेवेदं भैमिपुत्रोऽभ्यभाषत ॥ २८ ॥ नवकोटियुतोऽनेन पलाशी निहतः पुरा ॥ क्षणादेव च पाताले श्रूयते महदद्भुतम् ॥ २९ ॥ पुनः प्रक्ष्यामहे त्वेनं केनोपायेन कौरवान् ॥ मुहूर्ताद्धंसि ब्रूहीति पृच्छ्यतां चाह तं जयः[1] ॥ ३० ॥ ततः स्मयन्यादवेंद्रो भैमिपुत्रमभाषत ॥ ३१ ॥ भीष्मद्रोण

---

[1] जयः—अर्जुनः ।

कृपद्रौणिकर्णदुर्योधनादिभिः ॥ गुप्तां त्र्यंबकदुर्जेयां सेनां हंसि कथं क्षणात् ॥ ३२ ॥ अयं महान्विस्मयस्ते वचनो भैमिनंदन ॥ संभूतः सर्वराज्ञां
च फाल्गुनस्य च धीमतः ॥ ३३ ॥ तद्ब्रूहि केनोपायेन मुहूर्ताद्धंसि कौरवान् ॥ उपायवीर्यं ते ज्ञात्वा मंस्यामो वयमप्युत ॥ ३४ ॥ ॥ सूत
उवाच ॥ ॥ इत्युक्तो वासुदेवेन सर्वभूतेश्वरेण च ॥ सिंहवक्षाः पर्वताभो नानाभूषणभूषितः ॥ ३५ ॥ घटास्यो घटहासश्च ऊर्ध्वकेशोऽतिदीप्ति
मान् ॥ विद्युदक्षो वायुजवो यश्चेच्छेन्नाशयेज्जगत् ॥ ३६ ॥ देवीदत्तातुलबलो बर्बरीकोऽभ्यभाषत ॥ यदि वो मानसं वीरा उपायस्य प्रदर्शने
॥ ३७ ॥ तदहं दर्शयाम्येष पश्यध्वं सहकेशवाः ॥ इत्युक्त्वा धनुरारोप्य संदधे विशिखं त्वरन् ॥ निःशल्यं चापि संपूर्णं सिंदूराभेण भस्मना ॥३८॥
आकर्णमाकृष्य च तं मुमोच मुखादथोद्भूतमभूच्च भस्म ॥ ३९ ॥ सेनाद्वये तच्च पपात शीघ्रं यस्यैव यत्रास्ति च मृत्युमर्म ॥ सर्वरोमसु भीष्मस्य
कंठे राधेयद्रोणयोः ॥ ४० ॥ ऊरौ दुर्योधनस्यापि शल्यस्यापि च वक्षसि ॥ कंठे च शकुनेर्दीप्तं भगदत्तस्य चापतत् ॥ ४१ ॥ कृष्णस्य पादतल
लके कंठे द्रुपदमत्स्ययोः ॥ शिखंडिनस्तथा कट्यां कंठे सेनापतेस्तथा ॥ ४२ ॥ पपात रक्तं तद्भस्म यत्र येषां च मर्म च ॥ केवलं चैव पांडूनां
कृपद्रौण्योश्च नास्पृशत् ॥ ४३ ॥ इति कृत्वा ततो भूयो बर्बरीकोऽभ्यभाषत ॥ दृष्टं भवद्भिरेवं यन्मया मर्म निरीक्षितम् ॥ ४४ ॥ अधुना पात
यिष्यामि मर्मस्वेषां शिताञ्छरान् ॥ देवीदत्तानमोघाख्यान्यैर्मरिष्यंत्यमी क्षणात् ॥ ४५ ॥ शपथा वः स्वधर्मस्य शस्त्रं ग्राह्यं न वः क्वचित् ॥
मुहूर्तात्पातयिष्यामि शत्रूनेताञ्छितैः शरैः ॥ ४६ ॥ ततो विस्मितचित्तानां युधिष्ठिरपुरोगिणाम् ॥ आसीन्निनादः सुमहान्साधुसाध्विति शंस
ताम् ॥ ४७ ॥ वासुदेवश्च संक्रुद्धश्चक्रेण निशितेन च ॥ एवं ब्रुवत एवास्य शिरश्छित्त्वा न्यपातयत् ॥ ४८ ॥ ततः क्षणात्सर्वमासीदाविग्रं राजमं
डलम् ॥ व्यलोकयन्केशवं ते विस्मिताश्चाभवन्भृशम् ॥ ४९ ॥ किमेतदिति प्राहुश्च बर्बरीकः[१] कुतो हतः ॥ पांडवाश्चापि मुमुचुरश्रूणि सहपार्थिवाः
॥ ५० ॥ हाहा पुत्रेति च गृणन्प्रस्खलंश्च पदेपदे ॥ घटोत्कचोऽपतद्दीनः पुत्रोपरि विमूर्छितः ॥ ५१ ॥ एतस्मिन्नंतरे देव्यश्चतुर्दश समाययुः ॥ ५२ ॥
सिद्धांबिका क्रोडमाता कपाली तारा सुवर्णा च त्रिलोकजेत्री ॥ भाणेश्वरी चर्चिका चैकवीरा योगेश्वरी चंडिका त्रैपुरा च ॥५३॥ भूतांबिका हरसि
द्धिस्तथामूः संप्राप्य तस्थुर्नृपविस्मयंकराः ॥ श्रीचंडिकाऽऽश्वास्य ततो घटोत्कचं प्रोवाच वाक्यं महता स्वरेण ॥ ५४ ॥ शृणुध्वं पार्थिवाः सर्वे
कृष्णेन विदितात्मना ॥ हेतुना येन निहतो बर्बरीको महाबलः ॥ ५५ ॥ मेरुमूर्ध्नि पुरा पृथ्वी समवेतान्दिवौकसः ॥ भाराक्रांता जगादैतान्भारोऽप

---

[१] हतो भैमिसुतः कथम्—इ०, बर्बरीको हतस्त्वया—इ० च पा० ।

ह्रियतां हि मे ॥ ५६ ॥ ततो ब्रह्मा प्राह विष्णुं भगवंस्त्वमिदं शृणु ॥ देवास्त्वानुगमिष्यंति भारं हर भुवः प्रभो ॥ ५७ ॥ ततस्तथेति तन्मेने वचनं विष्णुरव्ययः ॥ एतस्मिन्नंतरे बाहुमुद्धृत्योच्चैरभाषत ॥ ५८ ॥ सूर्यवर्चेति यक्षेंद्रश्चतुराशीतिकोटिपः ॥ किमर्थं मानुषे लोके भवद्भिर्जन्म कार्यते ॥ ५९ ॥ मयि तिष्ठति दोषाणामनेकानां महास्पदे ॥ सर्वे भवंतो मोदंतु स्वर्गेषु सह विष्णुना ॥ ६० ॥ अहमेकोऽवतीर्यैतान्हनिष्यामि भुवो भरान् ॥ स्वधर्मशपथा वो वै संति चेज्जन्म प्राप्स्यथ ॥ ६१ ॥ इत्युक्तवचने ब्रह्मा क्रुद्धस्तं समभाषत ॥ दुर्मते सर्वदेवानामविषह्यं महाभरम् ॥६२॥ स्वसाध्यं ब्रूषे मोहात्त्वं शापयोग्योऽसि बालिश ॥ देशकालोचितं स्वीयं परस्य च बलं हृदा ॥ ६३ ॥ अविचार्यैव प्रभुषु वक्ति सोऽर्हति दंडनम् ॥ तस्माद्भूभारहरणे युद्धस्योपक्रमे सति ॥ ६४ ॥ शरीरनाशं कृष्णात्त्वमवाप्स्यसि न संशयः ॥ एवं शप्तो ब्रह्मणाऽसौ विष्णुमेतदयाचत ॥ ६५ ॥ यद्येवं भविता नाशस्तदेकं देव प्रार्थये ॥ जन्मप्रभृति मे देहि मतिं सर्वार्थसाधनीम् ॥ ६६ ॥ ततस्तथेति तं प्राह केशवो देवसंसदि ॥ शिरस्ते पूजयिष्यंति देव्याः पूज्यो भविष्यसि ॥ ६७ ॥ इत्युक्त्वा चावतीर्णोऽसौ सह देवैर्हरिस्तदा ॥ हरिर्नाम स कृष्णोऽसौ भवंतस्ते तथा सुराः ॥ ६८ ॥ सूर्यवर्चाः स चायं हि निहतो भैमिपुत्रकः ॥ प्राक्छापं ब्रह्मणः स्मृत्वा हतोनेन महात्मना ॥ तस्माद्दोषो न कृष्णेऽस्मिन्द्रष्टव्यः सर्वभूमिपैः ॥६९॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ यदुक्तं भूमिपा देव्या तत्तथैव न संशयः ॥ ७० ॥ यद्येनमधुना नैव हन्यां ब्रह्मवचोऽन्यथा ॥ ततो भवेदिति स्मृत्वा मयासौ विनिपातितः ॥ ७१ ॥ गुप्तक्षेत्रे मयैवाऽसौ नियुक्तो देव्यनुस्मृतौ ॥ पूर्वं दत्तं वरं स्वीयं स्मरता देवसंसदि ॥ ७२ ॥ इत्युक्ते चंडिका देवी तदा भक्तशिरस्त्विदम् ॥ अभ्युक्ष्य सुधया शीघ्रमजरं चामरं व्यधात् ॥ ७३ ॥ यथा राहुशिरस्तद्वत्तच्छिरः प्रणनाम तान् ॥ उवाच च दिदृक्षामि युद्धं तदनुमन्यताम् ॥ ७४ ॥ ततः कृष्णो वचः प्राह मेघगंभीरवाक्प्रभुः ॥ यावन्मही सनक्षत्रा यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ ७५ ॥ तावत्त्वं सर्वलोकानां वत्स पूज्यो भविष्यसि ॥ देवीलोकेषु सर्वेषु देवीवद्विचरिष्यसि ॥७६॥ स्वभक्तानां च लोकेषु देवीनां दास्यसे स्थितिम् ॥ बालानां ये भविष्यंति वातपित्तकफोद्भवाः ॥ पिटकास्ताः सुखेनैव शामयिष्यसि पूजनात् ॥ ७७ ॥ इदं च शृंगमारुह्य पश्य युद्धं यथा भवेत् ॥ ७८ ॥ धावंतः कौरवास्त्वस्मान्वयं यामस्त्वमूनिति ॥ इत्युक्ते वासुदेवेन देव्योऽथांबरमाविशन् ॥ ७९ ॥ बर्बरीकशिरश्चैव गिरिशृंगमवाप्य तत् ॥ देहस्य भूमिसंस्काराश्चाभवञ्छिरसो नहि ॥ ततो युद्धं महदभूत्कुरुपांडवसेनयोः ॥८०॥ अष्टादशाहेन हता ये च द्रोणवृषादयः ॥ दुर्योधने हते क्रूरे अष्टाद

---

१ त्वमवधारय–इ० पा० ।

शदिनात्यये ॥ ८१ ॥ युधिष्ठिरो ज्ञातिमध्ये गोविंदं समभाषत ॥ पुरुषोत्तम संग्राममममुं संतारिता वयम् ॥ ८२ ॥ त्वयैव नाथेन हरे नमस्ते पुरुषोत्तम ॥ श्रुत्वा तस्यापि सासूयमिदं भीमो वचोऽब्रवीत् ॥ ८३ ॥ येन ध्वस्ता धार्तराष्ट्रास्तं निराकृत्य मां नृप ॥ पुरुषोत्तमं कृष्णमिति ब्रवीषि किमु मूढवत् ॥ ८४ ॥ धृष्टद्युम्नं फाल्गुनं च सात्यकिं मां च पांडव ॥ निराकृत्य ब्रवीष्येव सूतं धिक्त्वां युधिष्ठिर ॥ ८५ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ मैवं मैवं ब्रूहि भीम न त्वं वेत्सि जनार्दनम् ॥ न मया न त्वया पार्थ नान्येनाप्यरयो हताः ॥ ८६ ॥ अहं हि सर्वदाग्रस्थं नरं पश्यामि संयुगे ॥ निघ्नंतं शात्रवांस्तत्र न जाने कोऽप्यसाविति ॥ ८७ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ विभ्रांतोऽसि ध्रुवं पार्थ नात्र हंता नरोऽपरः ॥ अथ चेदस्ति त्वत्पौत्रमुच्चस्थं वच्मि हंत कः ॥ ८८ ॥ उपसृत्य ततो भीमो बर्बरीकमपृच्छत ॥ ब्रूह्येते केन निहता धार्तराष्ट्रा हि शत्रवः ॥ ८९ ॥ ॥ ॥ बर्बरीक उवाच ॥ ॥ एको मया पुमान्दृष्टो युध्यमानः परैः सह ॥ सव्यतः पंचवक्रः स दक्षिणे चैकवक्रतः ॥ ९० ॥ सव्यतो दशहस्तश्च धृतशूलाद्युदायुधः ॥ दक्षिणे च चतुर्हस्तो धृतचक्राद्युदायुधः ॥ ९१ ॥ सव्यतश्च जटाधारी दक्षिणे मुकुटोच्चयः ॥ सव्यतो भस्मधारी च दक्षिणे धृतचंदनः ॥ ९२ ॥ सव्यतश्चंद्रधारी च दक्षिणे कौस्तुभद्युतिः ॥ ममापि तद्दर्शनतो महद्भयमजायत ॥ ९३ ॥ ईदृशो मे नरो दृष्टो न चान्यो यो जघान तान् ॥ इत्युक्ते पुष्पवर्षं तु खादासीत्सुमहाप्रभम् ॥ ९४ ॥ सस्वनुर्देववाद्यानि साधुसाध्विति वै जगुः ॥ विस्मिताः पांडवाश्चासन्प्रणेमुः पुरुषोत्तमम् ॥ ९५ ॥ विलक्षश्चाभवद्भीमो निश्वासांश्चाप्यमुंचत ॥ तं ततः केशवः स्वामी समादाय करे दृढे ॥ ९६ ॥ कुरुशार्दूल एहीति प्रोच्य सस्मार काश्यपिम्[1] ॥ आरुह्य गरुडं पश्चात्स्मृतमात्रमुपस्थितम् ॥ ९७ ॥ भीमेन सहितो व्योम्नि प्रयातो दक्षिणां दिशम् ॥ ततोऽर्णवमतीत्यैव सुवेलं च महागिरिम् ॥ ९८ ॥ लंकासमीपे दृष्ट्वैव सरः कृष्णोऽब्रवीद्वचः ॥ कुरुशार्दूल पश्येदं सरो द्वादशयोजनम् ॥ ९९ ॥ यदि शूरोऽसि तच्छीघ्रमानयास्यतलान्मृदम् ॥ इत्युक्तो गरुडाच्छीघ्रं न्यपतत्तज्जले बली ॥ १०० ॥ योजनं वायुजवाद्गच्छन्नधो नांतमपश्यत ॥ ततो भीमो विनिःसृत्य भग्नवीर्योऽभ्यभाषत ॥ १०१ ॥ अगाधमेतत्सुमहत्सरः कैश्चिन्महाबलैः ॥ अहं खादितुमारब्धः कथंचिच्चापि निर्गतः ॥१०२॥ एवमुक्तो हसन्कृष्ण उच्चिक्षेप महत्सरः ॥ स्वेनांगुष्ठेन तेजस्वी तदर्धार्धमजायत ॥१०३॥ तद्दृष्ट्वा विस्मितः प्राह किमिदं कृष्ण ब्रूहि मे ॥ १०४ ॥ ॥ [2]श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ कुम्भकर्ण इति ख्यातः पूर्वमासीन्निशाचरः ॥ रामबाणहतस्याभूच्छिरश्छिन्नं सुदुर्मतेः ॥ १०५ ॥ शिरसस्तस्य

---

[1] काश्यपिम्—कश्यपपुत्रं गरुडमित्यर्थः ।—गारुडम्—इ० पा० ।

[2] श्रीभगवानुवाच—इ० पा० ।

तालुक्यखंडमेतद्वृकोदर ॥ योजनद्वादशायामं मृदु क्षिप्तं विचूर्णितम् ॥ १०६ ॥ विधृतस्त्वं च यैस्ते तु सरोगेयाभिधाः सुराः ॥ त्रिकूटस्य शिलाभिश्च चूर्णिता ये च कोटिशः ॥ १०७ ॥ एते हि विश्वरिपवो निहताः स्युरुपायतः ॥ गच्छामः पांडवान्भीम द्रौणिर्हि त्वरते दृढम् ॥ १०८ ॥ ततो भीमः प्रणम्याह मनोवाक्कायबुद्धिभिः ॥ कृतमाजन्मतः सव कुकृतं क्षम केशव ॥ १०९ ॥ पुरुषोत्तम भवान्नाथ बालिशस्य प्रसीद मे ॥ ततः क्षांतमिति प्रोच्य भीमेन सहितो हरिः ॥ ११० ॥ रणाजिरं भूय एत्य बर्बरीकं वचोऽब्रवीत् ॥ चरन्नेवं सुहृदय सर्वलोकेषु नित्यशः ॥ ॥ १११ ॥ पूजितः सर्वलोकैस्त्वं यच्छंस्तेषां वरान्वृतान् ॥ गुप्तक्षेत्रं च न त्याज्यं सर्वक्षेत्रोत्तमोत्तमम् ॥ ११२ ॥ देहि[1]स्थल्यां तथा वासी [2]क्षमस्व दुष्कृतं च यत् ॥ इत्युक्तस्तान्नमस्कृत्य भैमिः स्वैरं ययौ मुदा ॥ ११३ ॥ वासुदेवोऽपि कार्याणि [3]सर्वाण्यूर्ध्वमकारयत् ॥ इति वो वर्णितोत्पत्तिर्बर्बरीकस्य वाडवाः ॥ स्तवं चास्य प्रवक्ष्यामि येन तुष्यति यक्षराट् ॥ ११४ ॥ जयजय चतुरशीतिकोटिपरिवार सूर्यवर्चाभिधान यक्षराज जय भूभारहरणप्रवृत्त लघुशापप्राप्तनैर्ऋतियोनिसंभव जय कामकटंकटाकुक्षिराजहंस जय घटोत्कचानंदवर्धन बर्बरीकाभिधान जय कृष्णोपदिष्टश्रीगुप्तक्षेत्रदेवीसमाराधनप्राप्तातुलवीर्य जय विजयसिद्धिदायक जय पिंगलारेपलेन्द्रदुहद्रुहानवकोटीश्वर पलाशनदावानल जय भूपातालांतराले नागकन्यापरिहारक जय भीममानमर्दन जय सकलकौरवसेनावधमुहूर्तप्रवृत्त जय श्रीकृष्णवरलब्धसर्ववरप्रदानसामर्थ्य जयजय कलिकालवंदित नमोनमस्ते पाहिपाहीति ॥ ११५ ॥ अनेन यः सुहृदयं श्रावणेऽभ्यर्च्य दर्शके ॥ वैशाखे च त्रयोदश्यां कृष्णपक्षे द्विजोत्तमाः ॥ शतदीपैः पूरिकाभिः संस्तवेत्तस्य तुष्यति ॥ ११६ ॥ ततो विप्रा नारदश्च समाराध्य महेश्वरम् ॥ महीनगरके पुण्ये स्थापयामास शंकरम् ॥ ११७ ॥ लोकानां च हितार्थाय केदारं लिङ्गमुत्तमम् ॥ अत्रीशादुत्तरे भागे महापापप्रणाशनम् ॥ ११८ ॥ अत्र कुण्डे नरः स्नात्वा श्राद्धं कृत्वा यथाविधि ॥ अत्रीशं च नमस्कृत्य केदारं च प्रपश्यति ॥ ११९ ॥ मातुः स्तन्यं पुनर्नैव स पिबेन्मुक्तिभाग्भवेत् ॥ ततो रुद्रो नीलकण्ठो नारदाय महात्मने ॥ १२० ॥ वरं दत्त्वा स्वयं तस्थौ महीनगरके शुभे ॥ कोटितीर्थे नरः स्नात्वा नीलकण्ठं प्रपश्यति ॥ १२१ ॥ जयादित्यं नमस्कृत्य रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ जयादित्यं पूजयंति कूपे स्नात्वा नरोत्तमाः ॥ ११२ ॥ न तेषां वंशनाशोऽस्ति जयादित्यप्रसादतः ॥ तेषां कुले न रोगः स्यान्न दारिद्र्यं न

---

[1] देहिस्थल्याम् देहल्यां–'दिल्ली'–इत्याधुनिकप्रसिद्धपुर्याम्–इत्यर्थः । इह स्थल्याम्–इ० पा० । [2] तथा देहिस्थल्यां वासी त्वं--भव–इति शेषः । ये त्वां नत्वा प्रार्थयिष्यंति तेषां यद्दुष्कृतं तत्क्षमस्व--इत्यर्थयोजना । [3] कृत्वान्यानि दिवं गतः–इ० च पा० ।

६६-

लाञ्छनम् ॥ १२३ ॥ पुत्रपौत्रसमायुक्ता धनधान्यसमायुताः ॥ भुक्त्वा भोगानिह बहून्सूर्यलोके वसन्ति ते ॥ १२४ ॥ इति प्रोक्तं
मया विप्रा गुप्तक्षेत्रं समासतः ॥ सप्तक्रोशप्रमाणं च क्षेत्रस्यास्य पुरा द्विजाः ॥ स्वयंभुवा प्रोक्तमिदं सर्वकामार्थसिद्धिदम् ॥ १२५ ॥
इति वो वर्णितः पुण्यो महीसागरसम्भवः ॥ शृण्वन्संकीर्तयंश्चैवं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १२६ ॥ य इदं श्रावयेद्विद्वान्महामाहात्म्य
मुत्तमम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १२७ ॥ गुप्तक्षेत्रस्य माहात्म्यं सकलं श्रावयेद्यदि ॥ सर्वैश्वर्यमवाप्नोति ब्रह्म
हत्यां व्यपोहति ॥ १२८ ॥ कोटितीर्थस्य माहात्म्यं महीनगरकस्य च ॥ शृणोति श्रावयेद्यस्तु ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १२९ ॥ कोटितीर्थे नरः
स्नात्वा श्राद्धं कृत्वा प्रयत्नतः ॥ दानं दद्याद्यथाशक्त्या शृणुध्वं तत्फलं हि मे ॥ १३० ॥ स्वर्गपातालमर्त्येषु यानि तीर्थानि सन्ति वै ॥ तेषु दानेषु
यत्पुण्यं तत्फलं प्राप्यते नरैः ॥ १३१ ॥ अश्वमेधादिभिर्यज्ञैरिष्टैश्चैवाप्तदक्षिणैः ॥ सर्वव्रततपोभिश्च कृतैर्यत्पुण्यमाप्यते ॥ १३२ ॥ तत्पुण्यं प्राप्यते
विप्राः कोटितीर्थे न संशयः ॥ १३३ ॥ इदं पवित्रं खलु पुण्यदं सदा यशस्करं पापहरं परात्परम् ॥ शृणोति भक्त्या पुरुषः स पुण्यभागसुक्षये
रुद्रसलोकतां व्रजेत् ॥ १३४ ॥ धन्यं यशस्यं नियतं सुपुण्यं स्वर्मोक्षदं पापहरं नराणाम् ॥ शृणोति नित्यं नियतः शुचिः पुमान्भित्त्वा रविं विष्णु
पदं प्रयाति ॥ १३५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे गुप्तक्षेत्रमाहात्म्यपरि
समाप्तिवर्णननाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥६३॥ ॥ अत ऊर्ध्वं कापिलस्थानोपाख्यानं भविष्यति ॥(१)॥ इति श्रीस्कान्दपुराणीयप्रथममाहेश्वरखण्डा
न्तर्गतो द्वितीयः कौमारिकाखण्डः समाप्तः ॥ मूलखंडः ॥ १ ॥ अंतर्गतः खण्डः ॥ (२) ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

६६ अध्याय

॥ ❀ ॥ इति कौमारिकाखण्डः समाप्तः ॥ (२) ॥ ❀ ॥

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डः समाप्तः ॥ (२) ॥

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना
स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्रणालये मुद्रितम्।
संवत् १९६६, शके १८३१.

॥ अथ श्रीस्कांदे महापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्यं प्रारभ्यते॥(३)॥

॥ श्रीगणेशाय नमः॥ ॥ अथ श्रीमदरुणाचलमाहात्म्यपूर्वार्धः[1] प्रारभ्यते ॥ ॥ ललाटे त्रैपुंड्री निटिलकृतकस्तूरितिलकः स्फुरन्मालाधारः स्फुरितकटि
कौपीनवसनः ॥ दधानो दुस्तारं शिरसि फणिराजं शशिकलां प्रदीपः सर्वेषामरुणगिरियोगी विजयते ॥१॥ ॥ व्यास उवाचः ॥ ॥ अथाहुर्मुनयः
सूतं नैमिषारण्यवासिनः ॥ अरुणाचलमाहात्म्यं त्वत्तः शुश्रूषवो वयम् ॥ २ ॥ तन्माहात्म्यं वदेत्युक्तः सूतः प्रोवाच तान्मुनीन् ॥ ॥ श्रीसूत
उवाच ॥ ॥ एतदर्थं चतुर्वक्रं पप्रच्छ सनकः पुरा ॥ ३ ॥ शृणुतावहिता यूयं तद्वो वक्ष्यामि सांप्रतम् ॥ यदाकर्णयतां भक्त्या नराणां पापनाश
नम् ॥ ४ ॥ सत्यलोके स्थितं पूर्वं ब्रह्माणं कमलासनम् ॥ सनकः परिपप्रच्छ प्रणतः प्रांजलिः स्थितः ॥ ५ ॥ ॥ सनक उवाच ॥ ॥ भुवनाधार
देवेश वेदवेद्य चतुर्मुख ॥ आसीदशेषविज्ञानं प्रसादाद्भवतो मम ॥ ६ ॥ भवद्भक्तिविभूत्या मे शोधिते चित्तदर्पणे ॥ बिंबते सकलं ज्ञानं सकृद्देवो
पदेशतः ॥ ७ ॥ सारार्थं वेदवेदानां शिवज्ञानमनाकुलम् ॥ लब्धवानहमत्यंतं कटाक्षैस्ते जगद्गुरोः ॥ ८ ॥ लिंगानि भुवि शैवानि दिव्यानि च
कृपानिधे ॥ मानुषाणि च सैद्धानि भौतानि सुरनायक ॥ ९ ॥ यल्लिंगममलं दिव्यमरिच्छेदनवैभवम्[2] ॥ स्वयंभु जांबवे द्वीपे तैजसं तद्वदस्व मे
॥ १० ॥ नामस्मरणमात्रेण यत्पातकविनाशनम् ॥ शिवसारूप्यदं नित्यं मह्यं वद दयानिधे ॥ ११ ॥ अनादिजगदाधारं यत्तेजः शैवमव्ययम् ॥
यच्च दृष्ट्वा कृतार्थः स्यात्तन्मह्यमुपदिश्यताम् ॥ १२ ॥ इति भक्तिमतस्तस्य कौतूहलसमन्वितम् ॥ वाक्यमाकर्ण्य भगवान्प्रससाद तपोनिधिः ॥
॥ १३ ॥ दध्यौ च सुचिरं शंभुं पंकजासनसंस्थितः ॥ अंतरंगसुखांभोधिमग्नचेताश्चतुर्मुखः ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा[3] यदा पुरा दृष्टं तेजःस्तंभ
मयं शिवम् ॥ उत्तीर्णसकलाधारं न किंचित्प्रत्यबुध्यत ॥ १५ ॥ पुनराज्ञां शिवाल्लब्ध्वामनुपालयितुं प्रभुः ॥ निर्वर्त्य हृदयं योगात्सस्मार सुतमा
नतम् ॥ १६ ॥ शिवदर्शनसंजातपुलकांकितविग्रहः ॥ आनंदबाष्पवन्नेत्रः सगद्गदमभाषत ॥ १७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अंतः संस्मारितः पुत्र भव
ताऽहं पुरातनम् ॥ शिवयोगमनुध्यायन्नस्मार्षं तव चादरात् ॥१८॥ शिवभक्तिः परा जाता तपोभिर्बहुभिस्तव ॥ तया मदीयं हृदयं व्यावर्त्तितमिव

---

[1] अरुणाचलमाहात्म्यं हि पूर्वार्धोत्तरार्धविभागविभिन्नमस्ति । पूर्वार्धो हि ब्रह्मसनकसंवादप्रवृत्तः । उत्तरार्धश्च—नंदिकेश्वरमार्कण्डेयसंवादप्रवृत्तः । तत्र—यद्यपि प्रायः कथाभागे किञ्चित्सादृश्यं दृश्यते—तथापि कियान्कथाभागः पूर्वार्धे सविस्तरः कियांश्चोत्तरार्धे सविस्तरः । पूर्वार्धश्च त्रयोदशाध्यायात्मकः । उत्तरार्धश्च—चतुर्विंशत्यध्यायरूपः । नारदीयपुराणोक्तरीत्या—ब्रह्मसनकसंवादस्योक्तत्वादत्रायं पूर्वार्ध एव—प्रथमं संनिवेशितोऽस्ति । उत्तरार्धस्थकथानिर्देशो नारदीयपुराणेऽस्तीत्यतः स चैतदुत्तरं यथाक्रमं निवेशितो बोद्धव्यः । संवादभेदेन कथाभागस्य क्वचित्सादृश्ये दृश्यमानेऽपि पौनरुक्त्यदोषो न शंकनीय इति बाढं मनसि निधायैतदरुणाचलमाहात्म्यं पूर्वार्धोत्तरार्धविभागद्वयविभूषितं पठनीयं सुधीभिरित्यवधेयम् । नात्र शङ्कनीयं मनागपीति—सादरं विज्ञाप्यन्ते सुधियः । [2] अरिच्छेदनवैभवम्—कामादिविकारनाशकम्—इत्यर्थः । [3] ध्यानकाले—इत्यर्थोऽध्याहृतो बोध्यः।

क्षणात् ॥ १९ ॥ पावयंति जगत्सर्वं चरितैस्ते निराकुले ॥ येषां सदाशिवे भक्तिर्वर्द्धते सार्वकालिकी ॥ २० ॥ संभाषणं सहावासः क्रीडा चैव
विमिश्रणम् ॥ दर्शनं शिवभक्तानां स्मरणं चाघनाशनम् ॥ २१ ॥ श्रूयतामद्भुतं शैवमाविर्भूतं यथा पुरा ॥ अव्याजकरुणापूर्णमरुणाद्यभिधं
महः ॥ २२ ॥ अहं नारायणश्चोभौ जातौ विश्वाधिकोदयात् ॥ बहु स्यामिति संकल्पं वितन्वानात्सदाशिवात् ॥ २३ ॥ स्वभावेन समुद्भूतौ
विवदंतौ परस्परम् ॥ न च श्रांतौ नियुध्यंतौ साहंकारौ कदाचन ॥२४॥ परस्परं रणोत्साहमावयोरतिभीषणम् ॥ आलोक्य करुणामूर्तिरचिंतयद
थेश्वरः ॥ २५ ॥ किमर्थमनयोर्युद्धं जायते लोकनाशनम् ॥ मया सृष्टमहं पातेति विवादमधितस्थुषोः ॥ २६ ॥ समयेऽस्मिन्स्वयं लक्ष्यो मुग्धयो
रनयोर्भृशम् ॥ यदि युद्धं न रोत्स्यामि तदा स्याद्भुवनक्षयः ॥ २७ ॥ वेदेषु मम माहात्म्यं विश्वाधिकतया श्रुतम् ॥ न जानाते इमौ मुग्धौ क्रोधतो
गलितस्मृती ॥ २८ ॥ सर्वोपि जंतुरात्मानमधिकं मन्यते भृशम् ॥ अमतान्यसमाधिक्यस्त्वधः पतति दुर्मतिः ॥ २९ ॥ यद्यहं क्वापि भुवने
दास्यामि मितिमात्मनः ॥ तदा तद्रूपविज्ञानात्स आत्मा सोपि मामियात् ॥ ३० ॥ इति निश्चित्य मनसा स्वयमेव सदाशिवः ॥ आवयोर्युध्यतो
र्मध्ये वह्निस्तंभः समुद्यतः ॥ ३१ ॥ अतीत्य सकलाँल्लोकान्सर्वतोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ३२ ॥ अनाद्यंततया चाथ दृगातौं संव्यतिष्ठताम् ॥ तेजःस्तंभं
ज्वलंतं तमालोक्य शिथिलाशयौ ॥ ३३ ॥ आवयोः पुरतो जाता वाणी चाप्यशरीरिणी ॥ किमर्थं बालकौ युद्धं कल्प्यते मूढमानसौ ॥ ३४ ॥
युवयोर्बलवैषम्यं शिव एव विवेक्ष्यते ॥ तेजःस्तंभमयं रूपमिदं शंभोर्व्यवस्थितम् ॥ ३५ ॥ आद्यंतयोर्यदि युवामीक्षिषाथां बलाधिकौ ॥ इति तां
गिरमाकर्ण्य नियुद्धाद्विरतौ तदा ॥ ३६ ॥ अहं विष्णुश्च गतिमान्विचेतुं तद्व्यवस्थितौ ॥ अग्निस्तंभमयं रूपं शंभोराद्यंतवर्जितम् ॥ ३७ ॥ आलो
कितुं व्यवसितावावामाद्यंतभागतः ॥ बिं[1]बितं व्योमगं चंद्रं यथा बालौ जिघृक्षतः ॥३८॥ तथैवावां समुद्युक्तौ परिच्छेत्तुं च तन्महः॥ अथ विष्णुर्म
होत्साहात्क्रोडोऽभूत्सुमहावपुः ॥ ३९ ॥ तन्मूलविचयाऽयाच्च भूमिगर्भं व्यदारयत् ॥ अहं च हंसतां प्राप्तो महावेगं समुत्पतन् ॥ ४० ॥ दिदृक्षुस्त
च्छिरोभागं वियदूर्ध्वमगाहिषम् ॥ अधोधो दारयन्क्षोणिमशेषामपि माधवः ॥ ४१ ॥ आविर्भूतमिवाधस्तादग्निस्तंभमवैक्षत ॥ अनेककोटि
वर्षाणि विचिन्वन्नपि तेजसः ॥ ४२ ॥ अपश्यन्नादिमक्षय्यमार्तरूपः स विह्वलः ॥ विशीर्णदंष्ट्रवलयो विगलत्संधिबंधनः ॥ ४३ ॥
श्रमातुरस्तृषाक्रांतो नो यातुमशकद्धरिः ॥ वाराहं रूपमतुलं संधारयितुमक्षमः ॥ ४४ ॥ विहंतुमपि विश्रांतो विषसाद रमापतिः ॥

---

[1] बिंबितं जले—इति योजना ।

अर्चिंतयदमेयात्मा परिश्रांतशरीरवान् ॥ ४५ ॥ गलितश्रीः क्रियाश्रांतः शरण्यं शिवमाश्रयन् ॥ धिङ्ममेदं महन्मौग्ध्यमहंकारसमुद्भवम् ॥४६॥
येनाहमात्मनो नाथमात्मानं नावबुद्धवान् ॥ अयं हि सर्ववेदानां देवानां जगतामपि ॥ ४७ ॥ मूलभूतः शिवः साक्षान्मूलमस्य कथं भवेत् ॥
अस्मादेव समुद्भूतोऽस्म्यहमाद्यंतवर्ज्जितात् ॥ ४८ ॥ यन्मयान्वेष्टुमारब्धं शिवं पशुवपुर्धृता ॥ अव्याजकरुणाबन्धोः पितुः शंभोः प्रसादतः ॥ ४९ ॥
पुनरेवेदृशी लब्धा मतिर्मे स्वात्मबोधिना ॥ स्वयमेव महादेवः शंभुर्यं पातुमिच्छति ॥ ५० ॥ तस्य सद्यो भवेज्ज्ञानमनहंकारमात्मजम् ॥ न
शक्नोमि पुनः कर्तुं पूजामस्य जगद्गुरोः ॥ ५१ ॥ निवेदयामि चात्मानं शरणं यामि शंकरम् ॥ इति दध्यौ शिवं विष्णुः स्तुत्यामर्पितचेतनः ॥
॥ ५२ ॥ सत्प्रसादाद्भूतपतेः पुनरेवोद्धृतः क्षितौ ॥ अहं च गगनेऽभ्राम्यमनेकानपि वत्सरान् ॥ ५३ ॥ आघूर्णमाननयनः श्लथपक्षः श्रमं गतः ॥
उपर्युपरि चापश्यं ज्वलनं पुरतः स्थितम् ॥ ५४ ॥ तेजःस्तम्भं स्थूललिंगाभं शैवं तेजः सुरार्चितम् ॥ आहुः स्म केचिदालोक्य सिद्धास्तेजोंशसं
भवाः ॥ ५५ ॥ नित्यां शंभोः परां कोटिं दिदृक्षुं मां कृतोद्यमम् ॥ अहोऽयं सत्यं मुग्धत्वमद्यापि च चिकीर्षति ॥ ५६ ॥ आसन्नदेहपातोऽपि नाहं
कारोऽस्य वै गतः ॥ विशीर्यमाणपक्षोऽयं श्रांत्वा विभ्रांतलोचनः ॥ ५७ ॥ अपारतेजसि व्यर्थो विमोहोऽयं भविष्यति ॥ एवं व्याकुलचित्तोऽयं
क्रोडरूपी जनार्दनः ॥ ५८ ॥ व्यावर्त्तितः शिवेनैव निर्व्याजकरुणाजुषा ॥ ईदृशां ब्रह्ममुख्यानां सुराणां कोटिसंभवः ॥ ५९ ॥ यत्तेजःपरमाणुभ्य
स्तस्य पारं दिदृक्षते ॥ स्वात्मनो यो गतो ध्यात्वा समये भगवाञ्छिवः ॥ ६० ॥ यदि बुद्धिं ददात्यस्मै तस्य नश्येदहंक्रिया ॥ इत्येवं वदतां तेषां
सिद्धानां सदयं वचः ॥ ६१ ॥ आकर्ण्य शीर्णाहंकारो ह्यहमात्मन्यचिंतयम् ॥ न वेदराशिविज्ञानात्तपस्तीर्थनिषेवणात् ॥ ६२ ॥ संजायते शिव
ज्ञानमस्यैवानुग्रहादृते ॥ शीर्णेऽपि पक्षयुगले सीदत्यंगे ह्यचंचले ॥ ६३ ॥ पुनरुत्सहते चेतः स्वाहंकारस्य संग्रहे ॥ धिङ्मामहंक्रियाक्रांतमनात्म
बलवेदिनम् ॥ ६४ ॥ शिवार्पितमनस्केभ्यः सिद्धेभ्यः सततं नमः ॥ येषां संसर्गलब्धेन तपसा शोधिताशयः ॥ ६५ ॥ शिवमेनं विजानामि
स्वात्महेतुं पुरःस्थितम् ॥ यत्प्रसादोपलब्धेन विभवेन समन्विताः ॥ ६६ ॥ देवाः सर्वे भविष्यंति सततं शमितारयः ॥ यस्य वेदा न जानंति पर
मार्थं महागमैः ॥ ६७ ॥ तमेव शरणं यामि शंभुं विश्वविलक्षणम् ॥ अवादिषमथाभाष्यं विष्णुं कमललोचनम् ॥ ६८ ॥ लब्धदेहः शिवं भक्त्या
संश्रितश्चन्द्रशेखरम् ॥ अहो किमिदमाश्चर्यमागतं शौर्यशालिनाम् ॥ ६९ ॥ शंभुना यत्समुद्भूतमहंकारमुपाश्रितौ ॥ आवां परस्परं युद्धमाकर्ण्य
विपुलं महत् ॥ ७० ॥ स एव शंकरः सर्वमहंकारमथावयोः ॥ अपाहरदमेयात्मा स्वमाहात्म्यप्रकाशनात् ॥ ७१ ॥ इममीश्वरमानतं सुरैरनल

स्तम्भमयं सदाशिवम् ॥ अभिपूजयितुं प्रवर्तते स भवेद्दै भवसागरस्य नौः ॥ ७२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मसनकसंवादे लिंगप्रादुर्भाववर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अथाहमुच्चरन्वेदानशेषैर्वदनैः शिवम् ॥ अस्तौषं भक्तिसंपूर्णं कृत्वा मानसमर्चनम् ॥ १ ॥ नमः शिवाय महते सर्वलोकैककहेतवे ॥ येन प्रकाश्यते सर्वं ध्रियते सततं नमः ॥ २ ॥ विश्वव्याप्तमिदं तेजः प्रकाशयति संततम् ॥ नेक्षंते त्वद्दयाहीना जात्यंधा भास्करं यथा ॥ ३ ॥ भूलिंगममलं ह्येतद्दृश्यमध्यात्मचक्षुषा ॥ अंतस्स्थं वा बहिस्स्थं वा त्वद्भक्तैरनुभूयते ॥ ४ ॥ अपरिच्छेद्यमाकारमंतरात्मनि योगिनः ॥ तदेतत्तव देवेश ज्वलितं दर्पणो यथा ॥ ५ ॥ अथवा शांकरी शक्तिः सत्याऽणोरप्यणीयसी ॥ मत्तो नान्यतरः कश्चिद्यन्मय्यपि विलीयते ॥ ६ ॥ अणुस्ते करुणापात्रं महत्त्वं ध्रुवमश्नुते ॥ नाधिकोऽस्ति परस्त्वत्तो न मत्तोऽपि त्वदाश्रयात् ॥ ७ ॥ त्वय्यर्पितं मनस्त्वत्तो न वियोगमपेक्षते ॥ वाचः कथं प्रवृत्तिः स्यात्तव वैभवकीर्त्तने ॥ ८ ॥ स्वयमीश महादेव प्रसीद भुवनाधिक ॥ आदिश प्रयतं भक्तमपेक्षितनियुक्तिषु ॥ ९ ॥ इदं विज्ञाप्य विनयान्नमस्कृत्वा पुनःपुनः ॥ प्रांजलिर्देवदेवेशं न्यषीदं सविधे विभोः ॥१०॥ अथ विष्णुर्नवांभोदगंभीरध्वनिरभ्यधात् ॥ वाचः कृतार्थन्भूयः शुद्धाः शंकरकीर्त्तनैः ॥ ११ ॥ जय त्रिभुवनाधीश जय गंगाधर प्रभो ॥ जय नाथ विरूपाक्ष जय चंद्रार्द्धशेखर ॥ १२ ॥ अव्याजममितं शंभो कारुण्यं तव वर्द्धते ॥ येन निर्धूतमखिलं भक्तेषु ज्ञानमाहितम् ॥ १३ ॥ पालनं सर्वविद्यानां प्रापणं भूतिसंचयैः ॥ पुराणं च सपुत्राणां पितुरेव प्रवर्धनम् ॥ ॥ १४ ॥ शतानामपि मूर्तीनामेकामपि नवैः स्तवैः ॥ स्तोतुं न शक्नुमेशान समवायस्तु किं पुनः ॥ १५ ॥ त्वमेव त्वामलं वेत्तुं यदि वा त्वत्प्रसादतः ॥ भ्रमरः कीटमाकृष्य स्वात्मानं किं न चानयेत् ॥ १६ ॥ देवास्त्वदंशसंभूतिप्रभवो[1] न भवन्ति किम् ॥ अप्यायस्याग्निकीलस्य दाहशक्तिर्न किं भवेत् ॥ १७ ॥ देशकालक्रियायोगाद्यथाग्नेर्भेदसम्भवः ॥ तथा विषयभेदेन त्वमेकोऽपि विभिद्यसे ॥ १८ ॥ अनुग्रहपरो देव मूर्तिं दर्शय शंकर ॥ आवयोरखिलाधार नयनानंददायिनीम् ॥ १९ ॥ एवं प्रणमतोर्देवः श्रद्धाभक्तिसमन्वितम् ॥ प्रससाद परं शंभुः स्तुवतोरावयोर्द्वयोः ॥ २० ॥ तेजःस्तंभात्पुनस्तस्माद्देवश्चन्द्रार्द्धशेखरः ॥ आविर्बभूव पुरुषः कपिलः कालकन्धरः ॥ २१ ॥ परशुं बालहरिणं करैरभयविश्रमौ ॥ दधानः पुरुषोऽवादीत्पुत्रावावामिति प्रभुः ॥ २२ ॥ परितुष्टोऽस्मि युवयोर्भक्त्या युक्तात्मनोर्मयि ॥ भवंतं सर्वलोकानां सृष्टिरक्षाधिपौ

---

[1] त्वदंशसंभूत्या—प्रभवः—समर्थाः--इत्यर्थः ।

युवाम् ॥ २३ ॥ युवयोरिष्टसिद्ध्यर्थमाविर्भूतोऽस्म्यहं यतः ॥ वरं वृणुतमन्यं च वरदोऽहमुपागतः ॥ २४ ॥ इति देवस्य वचनात्सुप्रीतौ च कृतां
जली ॥ विज्ञापयामासिव तौ स्वं स्वमर्थं पृथक्पृथक् ॥ २५ ॥ अहं मन्त्रैः शिशुप्रायजगत्रयविधायकः ॥ संस्तुवन्वैदिकैर्मंत्रैरीशानमपराजितम् ॥
॥ २६ ॥ नमस्येहमिदं रूपं शश्वद्वरदमीश्वरम् ॥ तेजोमयं महादेवं योगिध्येयं निरंजनम् ॥ २७ ॥ आपूर्यमाणं भवता तेजसा गगनांतरम् ॥
परिपृच्छ्यः सुरावासः क्षणाद्देव भविष्यति ॥ २८ ॥ सिद्धचारणगन्धर्वा देवाश्च परमर्षयः ॥ नावसन्दिवि संचारं लभेरंस्तेजसा तव ॥ २९ ॥
पृथ्वी च सकला चैव तप्यमाना तवौजसा ॥ चराचरसमुत्पत्तिक्षमा नैव भविष्यति ॥ ३० ॥ उपसंहृत्य तेजः स्वमरुणाचलसंज्ञया ॥ भव
स्थावरलिंगं त्वं लोकानुग्रहकारणात् ॥ ३१ ॥ ज्योतिर्मयमिदं रूपमरुणाचलसंज्ञितम् ॥ ये नमन्ति नरा भक्त्या ते भवन्त्यमरा
धिकाः ॥ ३२ ॥ सेवंतां सकला लोकाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ गणाश्च विविधा भूमौ मानुषं भावमास्थिताः ॥ ३३ ॥ दिव्याराम
समुद्भूतकल्पकाद्याः सुरद्रुमाः ॥ सेविनस्त्वां प्ररोहंतु भरिता विविधैः फलैः ॥ ३४ ॥ दिव्यौषधिगणास्सर्वे सिंहाद्या मृगजातयः ॥ प्रशां
ताः परिवर्त्तंतां पापकल्मषनाशनम् ॥ ३५ ॥ अयनद्वयभिन्नेन गमनेनापि संयुतः ॥ न लंघयिष्यति रविः शृंगं लिंगतनोस्तव ॥ ३६ ॥ दिव्य
दुंदुभिशंखानां घोषैः पुष्पौघवृष्टिभिः ॥ सेवितो भव देव त्वमप्सरोनृत्यगीतिभिः ॥ ३७ ॥ अमरत्वं च सिद्धत्वं रससिद्धीश्च निर्वृतिम् ॥ लभंतां
मानुषा नित्यं त्वत्संनिधिमुपागताः ॥ ३८ ॥ ईशत्वं च वशित्वं च सौभाग्यं कालवंचनम् ॥ त्वामाश्रित्य नरास्सर्वे लभंतामरुणाचल ॥ ३९ ॥
सर्वावयवदानेन सर्वव्याधिविनाशनात् ॥ सर्वाभीष्टप्रदानेन दृश्यो भव महीतले ॥४०॥ तथेति वरदं देवमरुणाद्रिपतिं शिवम्॥प्रणम्य कमलानाथः
प्रार्थयन्निदमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ प्रसीद करुणापूर्ण शोणशैलेश्वर प्रभो ॥ महेश सर्वलोकानां हिताय प्रकटोदय ॥ ४२ ॥ यदाहं त्वामुपाश्रित्य
जगद्रक्षणदक्षिणः ॥ श्रीपतित्वमनुप्राप्तस्तदा भक्ता भवंतु ते ॥ ४३ ॥ नाल्पपुण्यैरुपास्येत त्वद्रूपं महदद्भुतम् ॥ मया च ब्रह्मणा चैवमदृष्टपदशेखरः
॥ ४४ ॥ प्रदक्षिणानमस्कारैर्नृत्यगीतैश्च पूजनैः ॥ त्वामर्चयंति ये मर्त्याः कृतार्थास्ते गतांहसः ॥ ४५ ॥ उपवासैर्व्रतैः सत्रैरुपहारैस्तथार्चनैः ॥
त्वामर्चयंति मनुजाः सार्वभौमा भवंतु ते ॥ ४६ ॥ आरामं मंडपं चापि कूपं विधिविशोधनम् ॥ कुर्वतामरुणाद्रीश संनिधाने पुनर्भव ॥ ४७ ॥
अंगप्रदक्षिणं कुर्वन्नष्टैश्वर्यसमन्वितः ॥ अशेषपातकैः सद्यो विमुक्तो निर्मलाशयः ॥ ४८ ॥ आवामप्यविमुंचंतौ सदा त्वत्पादपंकजम् ॥ ध्यातव्यं
मनुजैः सर्वैस्तव संनिधिमागतैः ॥ ४९ ॥ तथास्त्विति वरं दत्त्वा विष्णवे चंद्रशेखरः ॥ अरुणाचलरूपेण प्राप्तः स्थावरलिंगताम् ॥ ५० ॥

तैजसं लिंगमेतद्धि सर्वलोकैककारणम् ॥ अरुणाद्रिरिति ख्यातं दृश्यते वसुधातले ॥ ५१ ॥ युगांतसमये क्षुब्धैश्चतुर्भिरपि सागरैः ॥ अपि
निर्मग्नलोकांतैरस्पृष्टांतिकभूतलम् ॥ ५२ ॥ गजप्रमाणैः पृषतैः पूरयंतो जगत्त्रयम् ॥ पुष्करावा महामेघा विश्रांता यस्य सानुनि ॥ ५३ ॥
प्रवृत्ते भूतसंहारे प्रकृतौ प्रतिसंचरे ॥ भविष्यत्सर्वबीजानि निषेदुर्यत्र निश्चयम् ॥ ५४ ॥ मया[1] चाहूयमानेभ्यः प्रलयानंतरं पुनः ॥ यत्पादसेविविप्रे
भ्यो वेदाध्ययनसंग्रहः ॥ ५५ ॥ सर्वासामपि विद्यानां कलानां शास्त्रसंपदाम् ॥ आगमानां च वेदानां यत्र सत्यव्यवस्थितिः ॥ ५६ ॥ यद्गुहाग
ह्वरांतस्स्था मुनयः शंसितव्रताः ॥ जटिनः संप्रकाशंते कोटिसूर्याग्नितेजसः ॥ ५७ ॥ पंचब्रह्ममयैर्मंत्रैः पंचाक्षरवपुर्धरैः ॥ अकारपीठिकारूढोनादा
त्मा यः सदाशिवः ॥ ५८ ॥ अष्टभिश्च सदा लिंगैरष्टदिक्पालपूजितः ॥ अष्टमूर्त्तितया योऽयमष्टसिद्धिप्रदायकः ॥ ५९ ॥ यत्र सिद्धास्तथालोका
न्स्वान्स्वान्मुक्त्वा सुरेश्वराः॥ अपेक्षंते स्थिता मुक्तिं विहाय कनकाचलम् ॥६०॥ एवं वसुंधरापुण्यपरिपाकसमुच्चयः ॥ अरुणाद्रिरिति ख्यातोभक्त
भक्तिवरप्रदः ॥६१॥ कैलासान्मेरुशिखरादागतैर्देवसंचयैः ॥ पूज्यते शोणशैलात्मा शंभुः सर्ववरप्रदः ॥६२॥ इति कमलजवक्रपद्मजातं[2] मुदितमनाः
सनको निशम्य भक्त्या ॥ विरचितविनयः प्रणम्य पुत्रः पितरमपृच्छदशेषवेदसारम् ॥ ६३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मविष्णुस्तुतिपूर्वकं शंकरस्य स्थावरलिंगमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ छ ॥
॥ सनक उवाच ॥ ॥ भगवन्नरुणाद्रीशमाहात्म्यमिदमद्भुतम् ॥ श्रुतं शिवप्रसादेन दयया ते जगद्गुरोः ॥ १ ॥ आश्चर्यमेतन्माहात्म्यं सर्वपापविना
शनम् ॥ आराधयन्पुनः के वा वरदं शोणपर्वतम् ॥ २ ॥ अनादिरंतरहितः शिवः शोणचलाकृतिः ॥ युवयोस्तपसा देव वरदानाय संस्थितः ॥
॥३॥ सकृत्संकीर्तिते नाम्नि शोणाद्रिरिति मुक्तिदे ॥ सन्निधिः सर्वकामानां जायते चाघनाशनम् ॥४॥ शिवशब्दामृतास्वादः शिवार्चनकथाक्रमः॥
इति तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवः पितामहः ॥ ५ ॥ उवाच करुणामूर्तिररुणाद्रीशमानमन् ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ श्रूयतां वत्स पार्वत्याश्चरितं यत्पुरा
तनम् ॥ ६ ॥ अरुणाद्रीशमाश्रित्य यथा सा निर्वृताभवत् ॥ आससाद महादेवः कदाचित्पार्वतीपतिः ॥ ७ ॥ रत्नसिंहासनं दिव्यं रत्नतोरणसंयु
तम् ॥ रत्नपुष्पफलोपेतकल्पद्रुममनोहरम् ॥ ८ ॥ परार्ध्यदृषदास्तीर्णं बद्धमुक्तावितानकम् ॥ विमुक्तपुष्पप्रकरदिव्यधूपोरुसौरभम् ॥ ९ ॥ प्रलंब
मालिकाजालनिनदद्भृंगसंकुलम् ॥ दिव्यतूर्यघनारावप्रनृत्यद्गुहवाहनम् ॥ १० ॥ पार्वतीसिंहसंचारपरित्रस्तमहागजम् ॥ अप्सरोभिः प्रनर्त्ताभिर्गा

---

[1] ब्रह्मणा—इ० पा० । [2] वचनमिति—शेषः ।

यंतीभिश्च केवलम् ॥ ११ ॥ आसेवितपुरोरंगं दिक्पालकनिषेवितम् ॥ ऋग्यजुःसामजैर्मंत्रैः स्तुवद्भिर्मुनिपुंगवैः ॥ १२ ॥ ब्रह्मर्षिभिस्तथा देवैः
सिद्धैः राजर्षिभिर्वृतम् ॥ गणैश्च विविधाकारैर्भस्मालंकृतविग्रहैः ॥ १३ ॥ रुद्राक्षधारसुभगैरापूर्णं शिवतत्परैः ॥ वीणावेणुमृदंगादितौर्यत्रिकजनि
स्वनैः ॥ १४ ॥ घंटाटंकारसुभगैर्वेदध्वानिविमिश्रितैः ॥ मनोहरं महादिव्यमासनं पार्वतीसखः ॥ १५ ॥ अलंचकार भगवान्भक्तानुग्रहकाम्यया ॥
आस्थाय विमलं रूपं सर्वतेजोमयं शिवम् ॥ १६ ॥ अंबिकासहितः श्रीमान्विजहार दयानिधिः ॥ संगीतेन कथाभेदैर्द्यूतक्रीडाविकल्पनैः ॥ १७ ॥
गणानां विकटैर्नृत्यै रमयामास पार्वतीम् ॥ विसृज्य सकलान्देवानृषींश्चापि सभासदः ॥ १८ ॥ वरान्प्रदाय विविधान्भक्तलोकाय वांछितान् ॥
आगमेषु विचित्रेषु सर्वर्तुकुसुमेषु च ॥ १९ ॥ विजहारोमया सार्द्धं रत्नप्रासादपंक्तिषु ॥ वापिकासु मनोज्ञासु रत्नसोपानपंक्तिषु ॥ २० ॥ केलिप
र्वतशृंगेषु हेमरंभावनांतरे ॥ गंगातरंगशीतेन फुल्लपंकजगंधिना ॥ २१ ॥ वातेन मंदगतिना विहारविहतश्रमः ॥ स्वकामतः स्वयं देवः प्रेय
सीमभ्यनन्दयत् ॥ २२ ॥ रतिरूपां शिवां देवीं सर्वसौभाग्यसुन्दरीम् ॥ कदाचिद्विहसि प्रीता निजाज्ञावशवर्त्तिनम् ॥ २३ ॥ रमणं
जानती मुग्धा पश्चादभ्येत्य सादरम् ॥ कराभ्यां कमलाभाभ्यां त्रिणेत्राणि जगद्गुरोः ॥ २४ ॥ पिदधे लीलया शंभोः किमेतदिति कौतुकात् ॥
चन्द्रादित्याग्निरूपेण पिहितेष्वक्षिषु क्रमात् ॥ २५ ॥ अन्धकारोऽभवत्तत्र चिरकालं भयंकरः ॥ निमिषार्द्धेन देवस्य जग्मुर्वत्सरकोटयः ॥ २६ ॥
देवीलीलासमुत्थेन तमसाभूज्जगत्क्षयः ॥ तमसा पूरितं विश्वमपारेण समन्ततः ॥२७॥ शून्यं ज्योतिः प्रचारेण विनाशं प्रत्यपद्यत ॥ न व्यजृंभंत वि
बुधा न च वेदाश्चकाशिरे ॥२८॥ नापि जीवाः समभवन्नव्यक्तं केवलं स्थितम् ॥ जगतामपि सर्वेषामकाले वीक्ष्य संक्षयम् ॥२९॥ तपसा लब्धस्फू
र्तीनां विचारः समपद्यत ॥ किमेतत्तमसो जन्म भुवनक्षयकारणम् ॥ ३० ॥ भगवानपि सर्वात्मा न नूनं कालमाक्षिपत् ॥ देवी विनोदरूपेण पिधत्ते
पुरजिद्दृशः ॥ ३१ ॥ तेनेदमखिलं जातं निस्तेजो भुवनत्रयम् ॥ अकालतमसा व्याप्ते सकले भुवनत्रये ॥ ३२ ॥ का गतिर्लब्धराज्यानां तपसा
देवजन्मनाम् ॥ न यज्ञाः संप्रवर्तंते न पूज्यन्ते सुरा भुवि ॥ ३३ ॥ इति निश्चित्य मनसा वीक्ष्य ते ज्ञानचक्षुषा ॥ नित्यास्ते सूरयो भक्त्या शंभु
मानम्य तुष्टुवुः ॥ ३४ ॥ नमः सर्वजगत्कर्त्रे शिवाय परमात्मने ॥ मायया शक्तिरूपेण पृथग्भावमुपेयुषे ॥ ३५ ॥ अविनाभाविनी शक्तिराद्यैका
शिवरूपिणी ॥ लीलया जगदुत्पत्तिरक्षासंहृतिकारिणी ॥ ३६ ॥ अर्धांगी सा तव देव शिवशक्त्यात्मकं वपुः ॥ एक एव महादेवो न परे त्व
द्विना विभो ॥ ३७ ॥ लीलया तव लोकोयमकाले प्रलयं गतः ॥ करुणा तव निर्व्याजा वर्द्धतां लोकवर्द्धनी ॥ ३८ ॥ भवतो निमिषार्द्धेन

तेजसामुपसंहृतेः ॥ गतान्यनेकवर्षाणि जगतां नाशहेतवे ॥ ३९ ॥ ततः प्रसीद करुणामूर्त्ते काल सदाशिव ॥ विरम प्रणयारब्धादमुष्माल्लोकसं
क्षयात् ॥ ४० ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा भक्तानां सिद्धिशालिनाम् ॥ विसृजाक्षीणि गौरीति करुणामूर्त्तिरब्रवीत् ॥ ४१ ॥ विससर्ज च सा देवी
पिधानं हरचक्षुषाम् ॥ सोमसूर्याग्निरूपाणां प्रकाशमभवज्जगत् ॥ ४२ ॥ कियान्कालो गतश्चेति पृष्टैः सिद्धैश्च वै नतैः ॥ उक्तं त्वन्निमिषार्द्धेन
जग्मुर्वत्सरकोटयः ॥ ४३ ॥ अथ देवः कृपामूर्त्तिरालोक्य विहसन्प्रियाम् ॥ अब्रवीत्परमोदारः परं धर्मार्थसंग्रहम् ॥ ४४ ॥ अविचार्य कृतं मुग्धे
भुवनक्षयकारणात् ॥ अयुक्तमिह पश्यामि जगन्मातुस्तवैव हि ॥ ४५ ॥ अहमप्यखिलाँल्लोकान्संहरिष्यामि संक्षये ॥ प्राप्ते काले त्वया मौग्ध्या
दकाले प्रलयं गताः ॥ ४६ ॥ केयं वा त्वादृशी कुर्यादीदृशं सद्भिर्गर्हितम् ॥ कर्म नर्मण्यपि सदा कृपामूर्तिर्न बाधते ॥ ४७ ॥ इति शम्भोर्वचः
श्रुत्वा धर्मलोपभयाकुला ॥ किं करिष्यामि तच्छांत्यां[1] इत्यपृच्छत्स्म तं प्रिया ॥ ४८ ॥ अथ देवः प्रसन्नात्मा व्याजहार दयानिधिः ॥ देव्यास्ते
नानुतापेन भक्त्या च तोषितः शिवः ॥ ४९ ॥ मन्मूर्तेस्तव केयं वा प्रायश्चित्तिरिहोच्यते ॥ अथापि धर्ममार्गोयं त्वयैव परिपाल्यते ॥ ५० ॥
श्रुतिस्मृतिक्रियाकल्पा विद्याश्च विबुधादयः ॥ त्वद्रूपमेतदखिलं महदर्थोस्मि तन्मयः ॥ ५१ ॥ मान्ययाभिन्नया देव्या भाव्यं लोकसिसृक्षया[2] ॥
॥ ५२ ॥ तस्माल्लोकानुरूपं ते प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ षड्विधो गदितो धर्मः श्रुतिस्मृतिविचारतः ॥ ५३ ॥ स्वामिना न ।नुपाल्येत यदि त्याज्योऽनु
जीविभिः ॥ न त्वां विहाय शक्नोमि क्षणमप्यासितुं क्वचित् ॥ ५४ ॥ अहमेव तपः सर्वं करिष्याम्यात्मनि स्थितः ॥ पृथ्वी च सकला भूयात्त
पसा सफला तव ॥ ५५ ॥ त्वत्पादपद्मसंस्पर्शात्त्वत्तपोदर्शनादपि ॥ निरस्यंति[3] स्वसान्निध्याद्दुष्टजातमुपद्रवम् ॥ ५६ ॥ कर्मभूमेस्त्वमाधिक्यहेतवे
पुण्यमाचर ॥ त्वत्तपश्चरणं लोके वीक्ष्य सर्वोपि संततम् ॥ ५७ ॥ धर्मे दृढतरां बुद्धिं निबध्नीयान्न संशयः ॥ कृतार्थयिष्यति महीं दया ते धर्म
पालनैः ॥ ५८ ॥ त्वमेवैतत्सकलं प्रोक्ता वेदैर्देवि सनातनैः ॥ अस्ति कांचीपुरी ख्याता सर्वभूतिसमन्विता ॥ ५९ ॥ या दिवं देवसंपूर्णां प्रत्यक्षयति
भूतले ॥ यत्र कृतं तपः किंचिदनंतफलमुच्यते ॥ ६० ॥ देवाश्च मुनयः सर्वे वासं वांछंति संततम् ॥ तत्र कंपेति विख्याता महापातकनाशिनी ॥
॥६१॥ यत्र स्थितानां मर्त्यानां कम्पन्ते पापकोटयः ॥ तत्र चूतद्रुमश्चैको राजते नित्यपल्लवः ॥६२॥ संपूर्णशीतलच्छायः प्रसूनफलपल्लवैः ॥ तत्र
जप्तं हुतं दत्तमनन्तफलदं भवेत् ॥ ६३ ॥ गणाश्च विविधाकारा डाकिन्यो योगिनीगणाः ॥ परितस्त्वां निषेवंतां विष्णुमुख्यास्तथा पराः ॥६४॥

---

१ तच्छान्त्यै इति—इति पदच्छेदः। २ लोकानां सिसृक्षा यस्यास्तया भाव्यम्—लोकसर्जनेच्छावत्या—भाव्यम्—इत्यर्थः। ३ जनाः—इति शेषः।

अहं च निष्कलो भूत्वा तव मानसपंकजे ॥ सन्निधास्यामि मा भूस्त्वं देवि मद्विरहाकुला ॥ ६५ ॥ इत्युक्ता देवदेवेन देवी कंपांतिकं ययौ ॥ तपः
कर्तुं सखीयुक्ता विस्मयाक्रान्तलोचना ॥ ६६ ॥ कंपां च विमलां सिन्धुं मुनिसंघनिषेविताम् ॥ आलोक्य कोमलदलमेकाम्रं दृष्टिवारणम् ॥ ६७ ॥
फलपुष्पसमाकीर्णं कोकिलालापसंकुलम् ॥ प्रससाद पुनर्देवं सस्मार च महेश्वरम् ॥ ६८ ॥ कामाग्निपरिवीतांगी तपःक्षामेव साऽभवत् ॥ अभ्य
भाषत सा गौरी विजयां पार्श्ववर्त्तिनीम् ॥ ६९ ॥ कामशोकपरीतांगी पुरारिविरहाकुला ॥ ७० ॥ इममघहरमागतानिशं स्वयमपि पूजयितुं तपो
भिरीशम् ॥ अयमभिनवपल्लवप्रसूनः स्मरयति मां स्मरबन्धुरेकचूतः ॥ ७१ ॥ कथमिव विरहः शिवस्य सह्यः क्षुभितधियात्र भृशं मनोभवेन ॥
तदपि च तरुणेंदुचूडपादस्मरणमहौषधमेकमेव दृष्टम् ॥ ७२ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽ
रुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्द्धे पार्वत्याः शिवनेत्रमीलनेन तमसा क्षुब्धलोकपापभयेन कांच्यां कंपास्थितैकाम्रतले तपश्चर्यार्थमागमनंनाम तृतीयो
ऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अथाभ्यधत्त विजया प्रणम्य जगदम्बिकाम् ॥ सांत्वयन्ती स्तुतिशतैरुपायैः शिवदर्शनैः ॥ १ ॥
देवि त्वमविनाभूता सदा देवेन शंभुना ॥ प्राणेश्वरी त्वमेकासि शक्तिस्तस्य परात्मनः ॥ २ ॥ तथा मायां त्वमात्मीयां संदर्शयितुमीहसे ॥
पृथग्भावमिवेशानः प्रकाशयति न स्वयम् ॥ ३ ॥ आदेशं प्रतिगृह्यैव समुपेतासि पार्वति ॥ अलंघनीया सेवाज्ञा शांभवी सर्वदा त्वया ॥४ ॥ विधा
तव्यं तपः प्राप्तं स्थानेस्मिञ्छिवकल्पिते ॥ निवृत्त्य निखिलान्कामाञ्छंभुमाश्रितया त्वया ॥ ५ ॥ अन्यथापि जगद्रक्षा त्वदधीना जगन्मयि ॥
धर्मसंरक्षणं भूयः शिवेन सहितं तव ॥ ६ ॥ निष्कलं शिवमत्यंतं ध्यायंत्यात्मन्यवस्थितम् ॥ वियोगदुःखं कच्चित्त्वं न स्मरिष्यसि पार्वति ॥ ७ ॥
भक्तानां तव मुख्यानां तवैवाचारसंग्रहः ॥ उपदेशितया लोके प्रथतां धर्मवत्सले ॥ ८ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा गौरी सुस्थिरमानसा ॥ तपः
कर्त्तुं समारेभे कंपानद्यास्तटे शुभे ॥ ९ ॥ विमुच्य विविधा भूषा रुद्राक्षगणभूषिता ॥ विसृज्य दिव्यं वसनं पर्यधाद्वल्कले शुभे ॥ १० ॥ अलकैः
सहसा शिल्पमनयच्च कपर्द्दताम् ॥ अलिंपत तनूं सर्वां भस्मना मुक्तकुंकुमा ॥ ११ ॥ मृगेषु कृतसंतोषा शिलोंछीकृतवृत्तिषु ॥ जजाप नियमो
पेता शिवपंचाक्षरं परम् ॥ १२ ॥ कृत्वा त्रिषवणं स्नानं कम्पापयसि निर्मले ॥ कृत्वा च सैकतं लिंगं पूजयामास सादरम् ॥ १३ ॥ वृक्षप्ररोपणैर्दानै
रशेषातिथिपूजनैः ॥ श्रांतिं हरंती जीवानां देवी धर्ममपालयत् ॥ १४ ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्था वर्षासु स्थंडिलेशया ॥ हेमन्ते जलमध्यस्था
शिशिरे चाकरोत्तपः ॥ १५ ॥ पुण्यात्मनां महर्षीणां दर्शनार्थमुपेयुषाम् ॥ विस्मयं जनयामास पूजयामास सादरम् ॥ १६ ॥ कदाचित्स्वयमुच्चित्य

वनांतातपल्लवान्वितम् ॥ पुष्पोत्करं विशेषेण शोधितुं समुपाविशत् ॥ १७ ॥ कृत्वा च सैकतं लिंगं कंपारोधसि पावने ॥ संपूजयितुमारेभे न्यासा
वाहनपूर्वकम् ॥ १८ ॥ सूर्यमभ्यर्च्य विधिवद्भक्तैः पुष्पैश्च चंदनैः ॥ पंचावरणसंयुक्तं क्रमादानर्च शंकरम् ॥ १९ ॥ धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैर्भक्तिभावसम
न्वितैः ॥ अपरोक्षितमीशानमालुलोके पुरोहितम् ॥ २० ॥ अथ देवः शिवः साक्षात्संशोधयितुमंबिकाम् ॥ कंपानद्याः प्रवाहेण महता पर्यवेष्ट
यत् ॥ २१ ॥ अतिवृद्धं प्रवाहं तं कम्पायाः समुपस्थितम् ॥ आलोक्य नियमासीनामाहुः सख्यस्तदांबिकाम् ॥२२॥ उत्तिष्ठ देवि बहुलः प्रवाहोऽयं
विजृंभते ॥ दिशां मुखानि संपूर्य तरसा प्लावयिष्यति ॥ २३ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा ध्यायंती मीलितेक्षणा ॥ उन्मील्य वेगमतुलं नद्यास्तं समवैक्षत
॥ २४ ॥ अचिंतयच्च सा देवी पूजाविघ्नसमाकुला ॥ किं करोमि न शक्नोमि हातुमारब्धमर्चनम् ॥ २५ ॥ श्रेयः प्राप्तुमविघ्नेन प्रायः पुण्यात्मनां
भुवि ॥ घटते धर्मसंयोगो मनोरथफलप्रदः ॥ २६ ॥ सैकतं लिंगमतुलप्रवाहाल्लयमेष्यति ॥ लिंगनाशे विमोक्तव्यः सद्भक्तैः प्राणसंग्रहः ॥ २७ ॥
प्रवाहोऽयं समायाति शिवमायाविनिर्मितः ॥ विशोधयितुमात्मानं भक्तियुक्तं निजे पदे ॥ २८ ॥ आलिंग्य सुदृढं दोर्भ्यामेतल्लिंगमनाकुलम् ॥
अहं वत्स्यामि याताशु सख्यो यूयं विदूरतः ॥ २९ ॥ इत्युक्ता सैकतं लिंगं गाढमालिंग्य सांबिका ॥ न मुमोच प्रवाहेन वेष्ट्यमानापि वेगतः
॥ ३० ॥ स्तनचूचुकनिर्मग्नमुद्रादर्शितलांछनम् ॥ महालिंगं स्वसंयुक्तं प्रणनाम तदादरात् ॥ ३१ ॥ निमीलितेक्षणा ध्याननिष्ठैकहृदया स्थिता ॥
पुलकांचितसर्वांगी सा स्मरंती सदाशिवम् ॥ ३२ ॥ कंपस्वेदपरित्राणलज्जाप्रणयकेलिदात् ॥ क्षणमप्यचला लिंगान्न वियोगमपेक्षते ॥ ३३ ॥ अथ
तामब्रवीत्कापि दैवी वागशरीरिणी ॥ विमुंच बालिके लिंगं प्रवाहोऽयं गतो महान् ॥३४॥ त्वयार्चितमिदं लिंगं सैकतं स्थिरवैभवम् ॥ भविष्यति
महाभागे वरदं सुरपूजितम् ॥ ३५ ॥ तपश्चर्यां तवालोक्य रचितं धर्मपालनम् ॥ लिंगं चैतन्नमस्कृत्य कृतार्थाः संतु मानवाः ॥ ३६ ॥ अहं
हि तैजसं रूपमास्थाय वसुधातले ॥ वसामि चात्र सिद्ध्यर्थमरुणाचलसंज्ञया ॥ ३७ ॥ रुणद्धि सर्वलोकेभ्यः परुषं पापसंचयम् ॥ रुणो न
विद्यते यस्मिन्दृष्टे तेनारुणाचलः ॥ ३८ ॥ ऋषयः सिद्धगंधर्वा महात्मानश्च योगिनः ॥ मुक्त्वा कैलासशिखरं मेरुं चैनमुपासते ॥ ३९ ॥ मदंश
जातयोः पूर्वं युध्यतोर्ब्रह्मकृष्णयोः ॥ अहं मोहमपाकर्त्तुं तेजोरूपो व्यवस्थितः ॥ ४० ॥ ब्रह्मणा हंसरूपेण विष्णुना क्रोडरूपिणा ॥ अदृष्टशेखरपदः
प्रणतो भक्तियोगतः ॥ ४१ ॥ ततः प्रसन्नः प्रत्यक्षस्ताभ्यां वरमभीप्सितम् ॥ प्रादां जगत्त्रयस्यास्य: संरक्षायां तु कौशलम् ॥ ४२ ॥ प्रार्थितश्च
पुनस्ताभ्यामरुणाचलसंज्ञया ॥ अनैषि तैजसं रूपमहं स्थावरलिंगताम् ॥ ४३ ॥ गत्वा पृच्छ महाभागं मद्भक्तिं गौतमं मुनिम् ॥ अरुणाचलमा

हात्म्यं श्रुत्वा तत्र तपश्चर ॥ ४४ ॥ तत्र ते दर्शयिष्यामि तैजसं रूपमात्मनः ॥ सर्वपापनिवृत्त्यर्थं सर्वलोकहिताय च ॥ ४५ ॥ इति वाचं समाकर्ण्य निष्कलात्कथितां शिवात् ॥ तथेति सहसा देवी गंतुं समुपचक्रमे ॥ ४६ ॥ अथ देवानृषीन्सर्वान्पश्चात्सेवार्थमागतान् ॥ अवादीदंबिकालोक्य स्नेहपूर्णेन चक्षुषा ॥ ४७ ॥ तिष्ठतात्रैव वै देवा मुनयश्च दृढव्रताः ॥ नियमांश्चाधितिष्ठंतः कंपारोधसि पावने ॥ ४८ ॥ सर्वपापक्षयकरं सर्वसौभाग्यवर्द्धनम् ॥ पूज्यतां सैकतं लिंगं कुचकंकणलांछनम् ॥ ४९ ॥ अहं च निष्कलं रूपमास्थायैतद्दिवानिशम् ॥ आराधयामि मंत्रेण शोणेश्वरं वरप्रदम् ॥ ५० ॥ मत्तपश्चरणाल्लोके मद्धर्मपरिपालनात् ॥ मल्लिंगदर्शनाच्चैव सिध्यंत्विष्टविभूतयः ॥ ॥ ५१ ॥ सर्वकामप्रदानेन कामाक्षीमिति कामतः ॥ मां प्रणम्यात्र मद्भक्ता लभंतां वांछितं वरम् ॥ ५२ ॥ अहं हि देवदेवस्य शंभोरव्याहतो जनः ॥ आदेशं पालयिष्यामि गत्वारुणमहीधरम् ॥ ५३ ॥ तत्र गत्वा तपस्तीव्रं कृत्वा शंभुं प्रसाद्य च ॥ मां तु लब्धवरां यूयं पश्चाद्रक्ष्यथ संगताः ॥ ५४ ॥ इति सर्वान्विसृज्याशु सद्भक्तान्पादसेविनः ॥ अरुणाद्रिं गता बाला तपसे शंकराज्ञया ॥ ५५ ॥ नित्याभिसेविताऽकारि सखीभिरभियोगतः ॥ आससादारुणाद्रीशं दिव्यदुंदुभिनादितम् ॥ ५६ ॥ अंतस्तेजोमयं शांतमरुणाचलनायकम् ॥ अप्सरोनृत्यगीतैश्च पूजितं पुष्पवृष्टिभिः ॥ ५७ ॥ प्रणम्य स्थावरं लिंगं कौतूहलसमन्विता ॥ सिद्धानां योगिनां सार्थमृषीणां चान्ववैक्षत ॥ ५८ ॥ अत्रिर्भृगुर्भरद्वाजः कश्यपश्चांगिरास्तथा ॥ कुत्सश्च गौतमश्चान्ये सिद्धविद्याधरामराः ॥ ५९ ॥ तपः कुर्वंति सततमपेक्षितवराप्तये ॥ गंगाद्याः सरितश्चान्याः परितः पर्युपासते ॥ ६० ॥ दिव्यलिंगमिदं पूज्यमरुणाद्रिरिति स्मृतम् ॥ वंदस्वेति सुरैः प्रोक्ता प्रणनाम पुनःपुनः ॥ ६१ ॥ अभ्यर्थिता पुनः सर्वैरातिथ्यार्थे महर्षिभिः ॥ शिवाज्ञया गौतमो मे द्रष्टव्य इति सावदत् ॥ ६२ ॥ अयमत्रर्षिभिर्भक्तैर्निर्दिष्टं तमथाभ्यगात् ॥ स मुनिः शिवभक्तानां प्रथमस्तपसां निधिः ॥ ६३ ॥ वनांतरं गतः प्रातः समित्कुशफलाहृतेः[1] ॥ अतिथीनाश्रमं प्राप्तानर्चयेति दृढव्रतान् ॥ ६४ ॥ शिष्यानादिश्य धर्मात्मा गतश्च विपिनांतरम् ॥ अथ सा गौतमं द्रष्टुमागता पर्णशालिकाम् ॥६५॥ क्व गतो मुनिरित्युक्तैरित आयास्यति क्षणात् ॥ शिष्यैरभ्यर्थितेत्युक्त्वा फलमूलैस्सुगंधिभिः ॥ ६६ ॥ अभ्युत्थानेनासनेन पाद्येनार्घेण सूनृतैः ॥ वचनैः फलमूलेन सार्चिता शिष्यसंपदा ॥ ६७ ॥ क्षणं क्षमस्वेत्यूचुस्तामन्ये जग्मुस्तदन्तिकम् ॥ देव्यां प्रविष्टमात्रायां महर्षेराश्रमो महान् ॥ ६८ ॥ अभवत्कल्पबहुलो मणिप्रासादसंकुलः ॥ वनां

---

[1] समित्कुशफलाहृतेः—समित्कुशफलाहरणार्थमित्यर्थः ।

तराद्दुपावृत्त्य समित्कुशफलाहरः ॥ ६९ ॥ अपश्यत्स्वाश्रमं दूरे विमानशतशोभितम् ॥ किमेतदिति साश्चर्यं चिंतयन्मुनिपुंगवः ॥ ७० ॥ गौर्याः स
मागमं सर्वमपश्यज्ज्ञानचक्षुषा ॥ शीघ्रं निवर्तमानोऽसौ द्रष्टुं तां लोकमातरम् ॥ ७१ ॥ शिष्यैः शीघ्रचरैर्वृत्तमावेदितमथाशृणोत् ॥ ७२ ॥ अथ मह
र्षिरुपागतकौतुको निजतपःफलमेव तदागमम् ॥ शिवदयाकलितं परिचिन्तयन्नभजदाश्रममाश्रितवत्सलः ॥ ७३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे पार्वत्याः कंपाया अरुणाचले गौतमाश्रमागमनंनाम चतुर्थोऽध्यायः॥ ४ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अरण्याद्गौतमं शांतमुटजद्वार आगतम् ॥ प्रत्याधातुं प्रववृते शिवभक्तिर्जगन्मयी ॥१॥ आलुलोके समायातं गौतमं शिष्यसेवि
तम् ॥ लंबमानशिरःश्मश्रुसम्पूर्णमुखमण्डलम् ॥२॥ जटाभिरतिताम्राभिस्तीर्थस्नानविशुद्धिभिः ॥ न्यस्तरुद्राक्षमणिभिर्ज्वालाभिरिव पावकम् ॥
॥ ३ ॥ भस्मत्रिपुण्ड्रकोपेतविशालनिटिलोज्ज्वलम् ॥ शुक्लयज्ञोपवीतेन पूर्णं रुद्राक्षदामभिः ॥ ४ ॥ दधानं वल्कले रक्ते तपःकृशितविग्रहम् ॥
जपंतं वैदिकान्मंत्रान्रुद्रप्रीतिकरान्बहून् ॥ ५ ॥ शम्भुनावसितोदात्तसारूप्यमिव भाषितम् ॥ तेजोनिधिं दयापूर्णं प्रत्यक्षमिव भास्करम् ॥ ६ ॥
आलोक्य तं महात्मानं वृद्धं शंभुपदाश्रयम् ॥ कृतांजलिपुटा गौरी प्रणन्तुमुपचक्रमे ॥ ७ ॥ कृतांजलिं मुनिर्वीक्ष्य समस्तजगदम्बिकाम् ॥ किमे
तदिति साश्चर्यं वारयन्प्रणनाम सः ॥ ८ ॥ स्वागतं गौरि सुभगे लोकमातर्दयानिधे ॥ व्याजेन भक्तसंरक्षां कर्तुमत्रागतास्यहो ॥ ९ ॥ अहो
मान्ये मान्यमर्थं विज्ञायैव पुरा वयम् ॥ पृथग्भावमिवालंब्य शिष्यादिभिः समागताः ॥ १० ॥ यद्देवि ते न चेत्किंचिन्मायाविलसितन्नि
जम् ॥ ततः प्रपंचसंसिद्धिः कथमेव भविष्यति ॥ ११ ॥ तिष्ठत्वशेषं मे वक्तुं मायाविलसितं तव ॥ न शक्यते यन्निर्णेतुं त्वदीयैश्च कदाचन ॥
॥ १२ ॥ आस्यतां पावने शुद्धे आसने कुशनिर्मिते ॥ गृह्यतां पाद्यमर्घं च दत्तं च विधिवन्मया ॥ १३ ॥ इति शिष्यैः समानीते दर्भांके परमासने ॥
आसीनामंबिकां वृद्धो मुनिरानर्च भक्तिमान् ॥१४॥ निवेद्य सकलां पूजां भक्तिभावसमन्वितः ॥ गौर्या समभ्यनुज्ञातः स्वयमप्यासने स्थितः॥१५॥
उवाच दशनज्योत्स्नापरिधौतदिशामुखः ॥ पुलकांचितसर्वांगः सानंदाश्रु सगद्गदम् ॥ १६ ॥ अहो देवस्य माहात्म्यं शम्भोरमिततेजसः ॥ सद्भक्त
रक्षणाय त्वामादिशद्भक्तवत्सलः ॥ १७ ॥ असिद्धमन्यल्लब्धव्यं किं वान्यत्तव विद्यते ॥ अम्बैतद्भक्तिमाहात्म्यं संदर्शयितुमीश्वरः ॥ १८ ॥ कैला
सशैलवृत्तांतः कंपातटतपःस्थितः ॥ अरुणाद्रिसमादेशः सर्वं ज्ञातमिदं मया ॥ १९ ॥ आगतासि महाभागे भक्ताश्रममिमं स्वयम् ॥ स्नेहेन
करुणामूर्ते कर्त्तव्यमुपदिश्यताम् ॥ २० ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा महर्षेः सर्ववेदिनः ॥ अंबिका प्राह कुतुकात्स्तुवन्ती तं महामुनिम् ॥ २१ ॥ महा

वैभवमेतत्ते देवदेवः स्वयं शिवः ॥ मध्ये तपस्विनां त्वं तु द्रष्टव्य इति चादिशत् ॥ २२ ॥ आगमानां शिवोक्तानां वेदानामपि पारगः ॥ तपसा शंभुभक्तानां त्वमेव शिवसंमतः ॥ २३ ॥ अरुणाचलनाम्नाहं तिष्ठामीत्यब्रवीच्छिवः ॥ अस्याचलस्य माहात्म्यं श्रोतव्यं च भवन्मुखात् ॥ २४ ॥ प्राप्तास्म्यहं तपः कर्तुमरुणाचलसन्निधौ ॥ भवतां दर्शनादेव स्वयमीशः प्रसीदति ॥ २५ ॥ शिवभक्तेन संभाषा शिवसंकीर्त्तनश्रवः ॥ शिवलिंगार्चनं लोके वपुर्ग्रहफलोदयः[1] ॥ २६ ॥ तस्मान्ममैतन्माहात्म्यं श्रोतव्यं भवतो मुखात् ॥ सुव्यक्तमुपदेशेन ज्ञानतोऽसि पिता मम ॥ २७ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा गौतमस्तपसां निधिः ॥ आचख्यौ गिरिशं ध्यायन्नरुणाचलवैभवम् ॥ २८ ॥ अज्ञातमिव यत्किंचित्पृच्छयते च पुनस्त्वया ॥ अवैमि सर्वविद्यानां माया शैवी त्वमेव सा ॥ २९ ॥ अथवा भक्तवक्त्रेण शिववैभवसंश्रवः ॥ शिक्षणं शांभवं[2] तेषां तव तुष्टेश्च कारणम् ॥ ३० ॥ पठितानां च वेदानां यदावृत्तफलावहम्[3] ॥ वदतां शृण्वतां लोके शिवसंकीर्त्तनं तथा ॥ ३१ ॥ सफलान्यद्य सर्वाणि तपांसि चरितानि मे ॥ यदहं शंभुनादिष्टं माहात्म्यं कीर्त्तये श्रुतम् ॥ ३२ ॥ शिवाशिवप्रसादेन माहात्म्यमिदमद्भुतम् ॥ ३३ ॥ अरुणाचलमाहात्म्यं दुरितक्षयकारणम् ॥ श्रूयता मनवद्यांगि पुरावृत्तमिदं महत् ॥ ३४ ॥ अरुणाद्रिमयं लिंगमाविर्भूतं यथा पुरा ॥ न शक्यते पुनर्वक्तुमशेषं वक्त्रकोटिभिः ॥ ३५ ॥ अरुणाचलमाहात्म्यं ब्रह्मणामपि कोटिभिः॥ ब्रह्मणा विष्णुना पूर्वं सोमभास्करवह्निभिः ॥ ३६ ॥ इन्द्रादिभिश्च दिक्पालैः पूजितश्चाष्टसिद्धये ॥ सिद्धचारणगंधर्वयक्षविद्याधरोरगैः ॥ ३७ ॥ खगैश्च मुनिभिर्दिव्यैः सिद्धयोगिभिरर्चितः ॥ तत्तत्पापनिवृत्त्यर्थं तत्तदीप्सितसिद्धये ॥ ३८ ॥ आराधितोऽयं भगवानरुणाद्रिपतिः शिवः ॥ दृष्टो हरति पापानि सेवितो वांछितप्रदः ॥ ३९ ॥ कीर्तितोपि जनैर्दूरैः शोणाद्रिरिति मुक्तिदः ॥ तेजःस्तंभमयं रूपमरुणाद्रिरिति श्रुतम् ॥ ४० ॥ ध्यायन्तो योगिनश्चित्ते शिवसायुज्यमाप्नुयुः ॥ दत्तं हुतं च यत्किंचिज्जप्तं चान्यत्तपः कृतम् ॥ ४१ ॥ अक्षय्यं भवति प्राप्ततमरुणाचलसंनिधौ ॥ पुरा ब्रह्मा च विष्णुश्च शिवतेजोंशसंभवौ ॥४२॥ साहंकारौ युयुधतुः परस्परजिगीषया ॥ तथा तयोर्गर्वशांत्यै योगिध्येयः सदाशिवः ॥ ४३॥ अग्नितेजोमयं रूपमादिमध्यांतवर्ज्जितम् ॥ संप्राप्य तस्थौ तन्मध्ये दिशो दश विभासयन् ॥ ४४ ॥ तेजःस्तंभस्य तस्याथ द्रष्टुमाद्यंतभागयोः ॥ हंसक्रोडतनू कृत्वा जग्मतुर्द्यां रसातलम् ॥ ४५ ॥ तौ विषण्णमुखौ दृष्ट्वा भगवान्करुणानिधिः ॥ आविर्बभूव च तयोर्वरं प्रादादभीप्सि

---

[1] वपुर्ग्रहफलोदयः—देहधारणफलावाप्तिः । [2] शांभवं शिक्षणम्—शंभुतत्त्वविषयकं शंभुप्रोक्तं वा— शिक्षणमित्यर्थः । [3] आवृत्तफलावहम्—फलावृत्तिकरम्—वेदपठनफलस्य पुनः पुनः प्रदायकम्—इत्यर्थः । अनन्तवारवेद पठनफलप्रदमिति यावत् ।

तम् ॥४६॥ तत्प्रार्थितश्च देवेशो यातः स्थावरलिंगताम् ॥ अरुणाद्रिरिति ख्यातः प्रशांतः संप्रकाशते ॥४७॥ दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषैरप्सरोगीतनर्त्तनैः॥ पूज्यते तैजसं लिंगं पुष्पवृष्टिशतैः सदा ॥ ४८ ॥ ब्रह्मणामप्यतीतानां पुरा षण्णवतेः प्रभुः ॥ विष्णुनाभिसमुद्भूतो ब्रह्मा लोकान्ससर्ज हि ॥ ४९ ॥ स कदाचित्तपोविघ्नं कर्तुकामेन योगिनाम् ॥ इंद्रेण प्रार्थितो ब्रह्मा ससर्ज ललितां स्त्रियम् ॥ ५० ॥ लावण्यगुणसंपूर्णामालोक्य कमलेक्षणाम् ॥ मुमोह कंदर्पशरैः स विद्धहृदयो विधिः ॥ ५१ ॥ स्प्रष्टुकामं तमालोक्य ब्रह्माणं कमलासनम् ॥ नत्वा प्रदक्षिणव्याजाद्गंतुमैच्छद्वराप्सराः ॥ ५२ ॥ अस्यां प्रदक्षिणां भक्त्या कुर्वाणायां प्रजापतेः ॥ चतसृभ्योऽपि दिग्भ्योऽस्य मुखान्युदभवन्क्षणात् ॥ ५३ ॥ सा बाला पक्षिणी भूत्वा गगनं समगाहत ॥ पुनश्च खगरूपेण समायांतं समीक्ष्य सा ॥ ५४ ॥ शरणं याचमाना सा शोणाद्रिमिममाश्रयत् ॥ ब्रह्मणा विष्णुना च त्वमदृष्टपदशेखरः ॥ ५५ ॥ रक्ष मामरुणाद्रीश शरण्य शरणागताम् ॥ इति तस्यां भयार्त्तायां क्रोशंत्यामरुणाचलात् ॥ ५६ ॥ उदभूत्स्थावराल्लिंगाद्व्याधः कश्चिद्धनुर्द्धरः ॥ संधाय सायकं चापे संमेघगगनद्युतिः ॥ ५७ ॥ निषादे पुरतो दृष्टे मोहस्तस्य ननाश हि ॥ ततः प्रसन्नहृदयोतिनम्रः कमलोद्भवः ॥ ५८ ॥ नमश्चक्रे शरण्याय शोणाद्रिपतये तदा ॥ सर्वपापक्षयकृते नमस्तुभ्यं पिनाकिने ॥ ५९ ॥ अरुणाचलरूपाय भक्तवश्याय शंभवे ॥ अजानतां स्वभक्तानामकर्मविनिवर्त्तने ॥ ६० ॥ त्वदन्यः कः प्रभुः कर्तुमशक्यं चापि देहिनाम् ॥ उपसंहर मे देहं तेजसा पापनिश्चयम् ॥ ६१ ॥ अन्यं वा सृज विश्वात्मन्ब्रह्माणं लोकसृष्टये ॥ अथ तस्य वचः श्रुत्वा शिवो दीनस्य वेधसः ॥ ६२ ॥ उवाच करुणामूर्तिर्भूत्वा चंद्रार्द्धशेखरः ॥ दत्तः कालस्तव मया पुरैव न निवर्त्यते ॥ ६३ ॥ कं वा रागादयो दोषा न बाधेरन्प्रभुस्थितम् ॥ तस्माद्दूरस्थितोऽप्येतदरुणाचलसंज्ञितम् ॥६४॥ भजस्व तैजसं लिंगं सर्वदोषनिवृत्तये ॥ वाचिकं मानसं पापं कायिकं वा च यद्भवेत् ॥६५॥ विनश्यति क्षणात्सर्वमरुणाचलदर्शनात् ॥ प्रदक्षिणा नमस्कारैः स्मरणैरर्चनैः स्तवैः ॥६६॥ अरुणाद्रिरयं नृणां सर्वकल्मषनाशनः ॥ कैलासे मेरुशृंगे वा स्वस्थानेषु कलाद्रिषु ॥६७॥ संदृश्यः कश्चिदेवाहमरुणाद्रिरयं स्वयम् ॥ यच्छृंगदर्शनान्नृणां चक्षुर्लाभेन केवलम् ॥ ६८ ॥ भवेत्सर्वाघनाशश्च लाभश्च ज्ञानचक्षुषः ॥ मदंशसंभवो ब्रह्मा स्वनाम्ना ब्रह्मपुष्करे ॥ ६९ ॥ अत्र स्नातः पुरा ब्रह्मन्मोहोऽगाज्जगतीपतेः ॥ स्नात्वा त्वं ब्रह्मतीर्थे मां समभ्यर्च्य कृतांजलिः ॥ ७० ॥ मौनी प्रदक्षिणं कृत्वा विश्वात्मन्भव विज्वरः ॥७१॥ इति वचनमुदीर्य विश्वनाथं स्थितमरुणाचलरूपतो महेशम् ॥ अथ सरसि निमज्ज्य पद्मजन्मा दुरितहरं समपूजयत्क

---

१ समेघगगनद्युतिः—मेघविशिष्टाकाशसमानश्यामवर्णः । सः--इति पदच्छेदो वा ।   २ प्रभुस्थितम्—प्रभुत्वाधिकारस्थितम्—इत्यर्थः ।

मेण ॥७२॥ इममरुणगिरीशमेष वेधा यमनियमादिविशुद्धचित्तयोगः ॥ स्फुटतरमभिपूज्य सोपचारं गतदुरितोऽथ जगाम चाधिपत्यम् ॥७३॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मपुष्करमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चमोऽध्यायः॥५॥

॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ पुरा नारायणः कल्पे शयानः सलिलार्णवे ॥ शेषपर्यंकशयने कदाचिन्नैव बुध्यंत ॥ १ ॥ तमसा पूरितं विश्वमपज्ञातमलक्षणम् ॥ वीक्ष्य कल्पावसानेऽपि विषेदुर्नित्यसूरयः॥२॥ अहो कष्टमिदं रूपं तमसा विश्वमोहनम् ॥ येन कल्पावसानेपि विष्णुर्नाद्यापि बुध्यते ॥३॥ ज्योतिषः पुरुषं पूर्णमपश्यंतं सुरा अपि ॥ कथं वा तमसः शांतिं लभेरन्परिभाविनः ॥४॥इति निश्चित्य मनसा देवदेवमुमापतिम् ॥ चिंतयामासुरात्मस्थं तेजोराशिं निरंजनम् ॥ ५ ॥ ततः प्रसन्नो भगवांस्तेजोराशिर्महेश्वरः ॥ विश्वावनाय विज्ञप्तः प्रणतैर्नित्यसूरिभिः ॥ ६ ॥ ततस्तेजोमयाच्छंभोः स्फुलिंगांशुसमुद्भवाः ॥ उदस्तंभंत देवानां त्रयस्त्रिंशच्च कोटयः ॥७॥ बोधितः सकलैर्देवैः समुत्थाय रमापतिः॥प्रभातं वीक्ष्य सकलं मनस्येवमचिन्तयत् ॥ ८ ॥ मया तमसि उद्रेकादकाले शयनं कृतम् ॥ प्रबोधाय परं ज्योतिः स्वयं दृष्टः सदाशिवः ॥ ९ ॥ जगदुत्पत्तिकृत्यानि स्वयं कर्तुं व्यवस्यति ॥ किं मयात्र पुनः कार्यं ब्रह्मणा वा स्वयंभुवा॥१०॥धिङ्मां स्थितमनात्मज्ञं निद्रया हतचेतसम् ॥ अथवा सर्वकर्तारं शरणं यामि शंकरम् ॥११॥ सर्वदोषप्रशमनं सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥ पवित्रमल्पपुण्यानां दुर्लभं शंभुदर्शनम् ॥१२॥ चिंतयन्नेवमात्मस्थं ज्योतिर्लिंगं सदाशिवम् ॥ प्रणनाम हरिर्भक्त्या देवमष्टांगतो मुहुः॥१३॥ विश्वस्रष्टारमीशानं तुष्टाव दुरितच्छिदम् ॥ अथ तेजोमयः शंभुः शरण्यः शरणागतम् ॥१४॥ अनुगृह्य कटाक्षैस्तं समुत्तिष्ठेत्यभाषत ॥ उत्थाय करुणापूर्णं शंभुं चंद्रार्द्धशेखरम् ॥१५॥नमस्त्रिभुवनेशाय त्रिमूर्तिगुणधारिणे ॥ त्रिदेववपुषे तुभ्यं त्रिदशे त्रिपुरद्रुहे ॥ १६ ॥ त्वमेव जगतामीशो निजांशैर्दैवतामयैः ॥ कार्यकारणरूपेण करोषि स्वेच्छया क्रियाः ॥ १७ ॥ मां नियुज्य जगद्धृतौ परिमोह्य च मायया ॥ न दोषमुत संकल्पं विहातुमपि नेच्छसि ॥ १८ ॥ किं करोमि जगन्मूर्त्तौ न्यस्तभारोऽस्म्यहं त्वयि ॥ न दोषमीहसे नूनमकालशयनेन माम् ॥ १९ ॥ हर शम्भो हरेरार्तिमनुतापं समीक्ष्य सः ॥ आदिदेश हरः श्रीमान्प्रायश्चित्तं हरेरिदम् ॥ २० ॥ अरुणाचलरूपेण तिष्ठामि वसुधातले ॥ तस्य दर्शनमात्रेण भविता ते तमःक्षयः ॥ २१ ॥ पूर्वस्मै विष्णवे तत्र वरो दत्तो मया पुरा॥ तदैव तैजसं लिंगमरुणाचलसंज्ञितम् ॥ २२ ॥ तेजोमयमिदं रूपं प्रशांतं लोकरक्षणात् ॥ यदग्निमयमव्यक्तमपारगुणवैभवम् ॥ २३ ॥ नदीनां निर्झराणां च मेघमुक्तां

---

१ अडभाव आर्षः । अबुध्यत ।

भसामपि ॥ अंतर्ज्योतिर्मयत्वेन लयस्तत्रैव दृश्यते ॥ २४ ॥ अंधानां दृष्टिलाभेन पंगूनां पादसंचरैः ॥ अपुत्राणां च पुत्राप्त्या मूकानां वाक्प्रवृ
त्तिभिः ॥ २५ ॥ सर्वसिद्धिप्रदानेन सर्वव्याधिविमोचनैः ॥ सर्वपापप्रशमनैर्यत्सर्ववरदं स्थितम् ॥ २६ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे शम्भुर्हरिश्चैवारुणाच
लम् ॥ आगत्य तप आस्थाय शोणाचलमुपास्त च ॥ २७ ॥ तमद्रिं परितो दृष्ट्वा सुरान्काननसंश्रयान् ॥ ऋषीणामाश्रमान्पुण्यान्स्थापयामास
वै हरिः ॥ वेदान्सांगोपनिषदान्समंतान्मूर्तिधारिणः ॥ २८ ॥ ससर्ज दिव्यरूपाणां शतमप्सरसां कुलम् ॥ नृत्यैर्गीतैश्च वादित्रैस्सेवध्वमिति चा
दिशत् ॥ २९ ॥ स्नात्वा ब्रह्मसरस्यस्मिन्विष्णुः कमललोचनः ॥ प्रदक्षिणं चकारामुमरुणाद्रिं समर्चितम् ॥ ३० ॥ अपापः सर्वलोकानामाधि
पत्यं च लब्धवान् ॥ रमया सहितो नित्यमभिरूपसुरूपया ॥ ३१ ॥ भास्करस्तेजसां राशिरसुरैरपि पीडितः ॥ ब्रह्मोपदेशादानर्च भक्त्यारुण
गिरीश्वरम् ॥ ३२ ॥ निमज्ज्य विमले तीर्थे पावने ब्रह्मनिर्मिते ॥ प्रदक्षिणं चकारैनमरुणाद्रिं स्वयंप्रभुम् ॥ ३३ ॥ अशेषदैत्यविजयं लब्ध्वा मेरु
प्रदक्षिणम् ॥ लेभे च परमं तेजः परतेजःप्रणाशनम् ॥ ३४ ॥ दक्षशापानलाक्रांतस्सोमः शिववचोबलात् ॥ अरुणाचलमभ्यर्च्य लब्धरूपोऽभव
त्पुनः ॥ ३५ ॥ अग्निर्ब्रह्मर्षिशापेन यक्ष्मरोगप्रपीडितः ॥ अपूतोऽपि पवित्रोऽभूदरुणाचलसेवया ॥ ३६ ॥ शक्रो वृत्रं बलं पाकं नमुचिं जृंभमु
द्धतम् ॥ शिवलब्धवरान्दैत्यान्पुरा हत्वा जगत्पतीन् ॥ ३७ ॥ पातकैश्च परिक्षीणस्तथा लोकांतमाश्रितः ॥ शम्भुं प्रसाद्य तपसा शिवेन परिचोदितः
॥ ३८ ॥ अरुणाद्रिं समभ्यर्च्य विपापोऽभूत्सुराधिपः ॥ इष्ट्वा च हयमेधेन प्रीणयामास शंकरम् ॥ ३९ ॥ लब्ध्वा चेन्द्रपदं शक्रः शतमप्सरसां
कुलम् ॥ सेवार्थमादिशच्छ्रीमान्दिव्यदुंदुभिसेवया ॥ ४० ॥ पुष्पमेघान्समादिश्य दिव्याभिः पुष्पवृष्टिभिः ॥ समर्चयति शोणाद्रिं दिवि
नित्यं च वंदते ॥ ४१ ॥ शेषोऽपि शोणशैलेशं समभ्यर्च्य शिवाज्ञया ॥ अभजत्कामरूपत्वं महीमण्डलधारकः ॥ ४२ ॥ अन्ये नागाश्च
गन्धर्वाः सिद्धाश्चाप्सरसां गणाः ॥ दिक्पालाश्च तमभ्यर्च्य लेभिरेऽपेक्षितान्वरान् ॥ ४३ ॥ देवैरशेषैर्दैत्यादीञ्जेतुकामैः समुद्यतैः ॥ प्रार्थि
तः सर्वतोऽभीष्टवरदोऽरुणभूधरः ॥ ४४ ॥ त्वष्ट्रा विरचिताकार आदित्यस्तेजसा तपन् ॥ ग्रहनाथस्तु शोणाद्रिं विलंघयितुमुद्यतः ॥ ४५ ॥
रथवाहाः पुनस्तस्य शक्तिहीनाः श्रमं गताः ॥ सोऽपि श्रिया विहीनश्च जातः शोणाद्रितेजसा ॥ ४६ ॥ नाशक्नोच्च दिवं गन्तुं सर्वगत्यांशुमा
लिनः ॥ स तु ब्रह्मोपदेशेन समाराध्यारुणाचलम् ॥ ४७ ॥ प्रीत्या तस्माद्विभोर्लेभे मार्गं व्योम्नो हयाञ्छुभान् ॥ ततः प्रभृति तिग्मांशुः स हि
शोणाख्यपर्वतम् ॥ ४८ ॥ न लंघयति किं त्वस्य प्रदक्षिणपरिक्रमैः ॥ दक्षयागपरिध्वस्ता हीनांगास्त्रिदशाः पुरा ॥ ४९ ॥ अरुणाचलमाराध्य

नवान्यंगानि लेभिरे ॥ पूषा दन्तं शिखी हस्तं भगो नेत्रं त्वखंडितम् ॥ ५० ॥ घ्राणं वाणी च लेभे सा शोणाचलनिषेवणात् ॥ भार्गवः क्षीणने
त्रस्स विष्णुहस्तकुशाग्रतः ॥ ५१ ॥ बलिदत्तावनीदानजलधारानिरोधतः ॥ स तु शोणाचलं गत्वा तपः कृत्वातिदुष्करम् ॥ ५२ ॥ लेभे नेत्रं
च पूतात्मा भास्कराख्ये गिरौ स्थितः ॥ अरुणाचलनाथस्य सेवया सूर्यसारथिः ॥ ५३ ॥ प्रतर्दनाख्यो नृपतिर्ग्रहीतुं देवकन्यकाम् ॥ अरुणा
द्रिपतेर्गानं कुर्वंतीं सादरोऽभवत् ॥ ५४ ॥ क्षणात्कपिमुखो जातो मंत्रिभिश्चोदितो नृपः ॥ प्रत्यर्प्य तां पुनश्चान्याः प्रादादरुणभूभृते ॥ ५५ ॥
ततश्चारुमुखो जातः प्रसादादरुणेशितुः ॥ सायुज्यमस्मै सकलं दत्तवान्भक्तिभावतः ॥५६॥ अरुणाचलनाथस्य संनिधौ ज्ञानदुर्बलः ॥ गंधर्वः पुष्प
काख्यस्तु भक्तिहीनो ह्यगात्पुरा ॥ ५७ ॥ ततो व्याघ्रमुखं दृष्ट्वा गंधर्वपरिचारकाः ॥ किमेतदिति साश्चर्यं पप्रच्छुस्ते परस्परम् ॥ ५८ ॥ अथ नारद
निर्दिष्टमवज्ञाफलमात्मनः ॥ बुद्ध्वारुणाद्रिं संपूज्य पुनश्च सुमुखोऽभवत् ॥ ५९ ॥ शिवभूमिरियं ख्याता परितो योजनद्वयम् ॥ मुक्तिस्तत्र प्रमी
तानां कदापि विलयो न हि ॥ ६० ॥ सप्तर्षयः पुरा भूमौ शापदोषसमन्विताः ॥ सिषेविरेरुणाद्रिं वै नाथो ज्ञात्वा विनिश्चयम् ॥ ६१ ॥ शाप
मोक्षं ददौ श्रीमान्सप्तर्षीणां महात्मनाम् ॥ सप्तर्षिभिः कृतं तीर्थं सर्वपापविनाशनम् ॥ ६२ ॥ शोणाचलस्य निकटे दृश्यते पावनं शुभम् ॥
पंगुर्मुनिः शोणशैलात्पादौ लब्धुं समागतः ॥ ६३ ॥ अंतर्हितप्रार्थितार्थो दारुहस्तपुटे वहन् ॥ जानुचंक्रमणव्यग्रः शोणनद्यास्तटं गतः ॥ ६४ ॥
दारुहस्तपुटे तीर्थे निचिक्षेप पिपासतः ॥ जानुचंक्रमणे तस्मिन्धूर्तस्तोयं पिपासति ॥ ६५ ॥ अथ शोणाचलं प्राप्तः कथं वा दारुहस्तकः ॥
किमेतदिति तं पृच्छन्नाधावत्कलितत्परः ॥ ६६ ॥ लब्धपादश्च सहसा जगाम च निजालयम् ॥ नाद्राक्षीत्पुरुषं तत्र दारुहस्तौ पुरोगमौ ॥ ६७ ॥
स्वयं गृहीत्वा चालोक्य ववंदेऽरुणपर्वतम् ॥ ननंद लब्धचरणो लब्धरूपो महामुनिः ॥ ६८ ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनैः शिवभक्तैर्महात्मभिः ॥ पूजितो
लब्धपादः सञ्जगाम च यथागतम् ॥ ६९ ॥ वाली शक्रसुतः श्रीमाञ्छृंगादुदयभूभृतः ॥ अस्ताचलस्य शिखरं प्रतिगन्तुं समुद्यतः ॥ ७० ॥
आलुलोकेऽरुणगिरिं मध्ये देवनमस्कृतम् ॥ ऊर्ध्वं गंतुं समुद्युक्तः क्षीणवीर्योऽपतद्भुवि ॥ ७१ ॥ पित्रा शक्रेण संगम्य चोदितः शोणपर्व
तम् ॥ लिंगं तैजसमभ्यर्च्य लब्धवीर्योऽभवत्पुनः ॥ ७२ ॥ नलः पूर्वं समभ्यर्च्य स्वसृष्टा मानवप्रियाः ॥ पालयामास धर्मात्मा नीतिसारस
मन्वितः ॥ ७३ ॥ इलः प्रविश्य सहसा गौरीवनमखंडितम् ॥ स्त्रीभावं समनुप्राप्तः पप्रच्छ स्वं पुरोधसम् ॥ ७४ ॥ वशिष्ठेन समादिष्टः शोणाद्रिं
समपूजयत् ॥ तपसाराध्य देवेशं पुनः पुंस्त्वमुपागतः ॥ ७५ ॥ सोमोपदेशाद्भक्त्याथ सस्मारारुणपर्वतम् ॥ ईशानुग्रहतो लेभे शापमोक्षं तपो

धिकः ॥ ७६ ॥ लेभे च परमं स्थानमप्राप्यममरैरपि ॥ भरतो मृगशावस्य स्मरणादायुषोऽत्यये ॥ ७७ ॥ न मुक्तिं प्राप योगेन मृगजन्मनि
संगतः ॥ पत्नीविरहजं दुःखं प्राप्तवानमितं हरिः ॥ ७८ ॥ पुनर्भृगूपदेशेन शोणाद्रिमिममर्चयन् ॥ अवतारेषु सर्वेषु सर्वदुःखान्यपाकरोत् ॥ ७९ ॥
सरस्वती च सावित्री श्रीर्भूमिः सरितस्तथा ॥ अभ्यर्च्य शोणशैलेशमापदो निरतारिषुः ॥ ८० ॥ भास्करः पूर्वदिग्भागे विश्वामित्रस्तु दक्षिणे ॥
पश्चिमे वरुणो भागे त्रिशूलं चोत्तराश्रयम् ॥ ८१ ॥ योजनद्वयपर्यंते सीमाः शैलेषु संस्थिताः ॥ चतस्रो देवतास्त्वेताः सेवंते शोणपर्वतम् ॥ ८२ ॥
स्थिताः सीमावसानेषु शोणाद्रीशमवस्थितम् ॥ नमंति देवाश्चत्वारः शिवं शोणाचलाकृतिम् ॥ ८३ ॥ अस्योत्तरस्मिञ्छिखरे दृश्यते वटभूरुहः ॥
सिद्धवेषः सदैवास्ते यस्य मूले महेश्वरः ॥ ८४ ॥ यस्य च्छायातिमहती सर्वदा मण्डलाकृतिः ॥ लक्ष्यते विस्मयोपेतैः सर्वदा देवमानवैः ॥ ८५ ॥
अष्टभिः परितो लिंगैरष्टदिक्पालपूजितैः ॥ अष्टासु संस्थितैर्दिक्षु शोभते ह्युपसेवितः ॥ ८६ ॥ नृपाणां शम्भुभक्तानां शंकराज्ञानुपालिनाम् ॥
अत्रैव महदास्थानमादिदेवेन निर्मितम् ॥ ८७ ॥ बकुलश्च महांस्तत्र सदार्थितफलप्रदः ॥ आगमार्थविदा मूले वामदेवेन सेव्यते ॥ ८८ ॥ अग
स्त्यश्च वशिष्ठश्च संपूज्यारुणभूधरम् ॥ संस्थाप्य लिंगे विमले तेपाते तादृशं तपः ॥८९॥ हिरण्यगर्भतनयः पुरा शोणनदः पुमान् ॥ अत्र तीव्रं तप
स्तप्त्वा गंगाभिमुखगोऽभवत् ॥ ९० ॥ अत्र शोणनदी पुण्या प्रवहत्यमलोदका ॥ वेणा च पुण्यतटिनी परितः सेवतेऽचलम् ॥ ९१ ॥ वायव्याश्च
दिशो भागे वायुतीर्थं च शोभते ॥ तत्र स्नात्वा मरुत्पूर्वं जगत्प्राणत्वमाप्तवान् ॥ ९२ ॥ उत्तरेऽस्य गिरेस्तीर्थं सुवर्णकमलोज्ज्वलम् ॥ दिव्यसौगंधिका
कीर्णं हंसभृंगमनोहरम् ॥ ९३ ॥ कौबेरं तीर्थमैशान्यामैशान्यं तीर्थमुत्तमम् ॥ ९४ ॥ तस्यैव पश्चिमे भागे विष्णुः कमललोचनः ॥ स्नात्वा विष्णु
त्वमभजत्कमलालालिताकृतिः ॥ ९५ ॥ नवग्रहाः पुरा तत्र स्नात्वा ग्रहपदं गताः ॥ नवग्रहप्रसादश्च जायते तत्र मज्जताम् ॥ ९६ ॥ दुर्गा विनायक
स्कन्दौ क्षेत्रपालः सरस्वती ॥ रक्षंति परितस्तीर्थं ब्राह्ममेतदनन्तरम् ॥ ९७ ॥ गंगा च यमुना चैव गोदावरी सरस्वती ॥ नर्मदासिन्धुकावेर्यः
शोणः शोर्णनदी च सा ॥ ९८ ॥ एता गूढा निषेवंते पूर्वाद्याशासु संततम् ॥ नश्यंत्यः सकलं पापमात्मक्षेत्रसमुद्भवम् ॥ ९९ ॥ अन्याश्च सरितो
दिव्याः पार्थिव्यश्च शुभोदकाः ॥ उदजृंभंत सहसा शोणाद्रीशप्रसादतः ॥ १०० ॥ आगस्त्यं दक्षिणे भागे तीर्थं महदुदाहृतम् ॥ सर्वभाषार्थसंसि
द्धिर्जायते तत्र मज्जताम् ॥ १०१ ॥ अत्रागस्त्यः समागत्य स्नात्वा मुनिगणावृतः ॥ अभ्यर्चयति शोणाद्रिं मासि भाद्रपदे सदा ॥ १०२ ॥ वाशि
ष्ठमुत्तरे भागे तीर्थं दिव्यं शुभोदयम् ॥ सर्ववेदार्थसंसिद्धिर्जायते तत्र मज्जनात् ॥ १०३ ॥ अत्र मेरोः समागत्य वशिष्ठो भगवानृषिः ॥ करोत्या

श्वयुजे मासि शोणाद्रीशनिषेवणम् ॥ १०४ ॥ गंगानाम महत्तीर्थं पूर्वोत्तरदिशि स्थितम् ॥ तत्र स्नानाद्भवेन्नृणां सर्वपातकनाशनम् ॥ १०५ ॥
गंगाद्याः सरितः सर्वाः कार्त्तिके मासि संगताः ॥ अत्रारुणाद्रिनाथस्य सेवां कुर्वंति सादरम् ॥ १०६ ॥ ब्राह्म्यंनाम महातीर्थमरुणाद्रीशसन्निधौ ॥
तस्योपसंगमात्सद्यो ब्रह्महत्यादि नश्यति ॥ १०७ ॥ मार्गे मासि समागत्य ब्रह्मलोकात्पितामहः ॥ स्नात्वा तत्प्रत्यहं देवमर्चयत्यरुणाचलम् ॥
॥ १०८ ॥ पौषे मासि समागत्य स्नात्वा तीर्थे निजैः सुरैः ॥ महेन्द्रः शोणशैलेशमभ्यर्चयति शंकरम् ॥ १०९ ॥ शैवंनाम महातीर्थं संनिधौ
तत्र वर्तते ॥ रुद्रो ब्रह्मकपालेन सह तत्र न्यमज्जत ॥ ११० ॥ अत्र शम्भुर्गणैः सार्द्धं माघे मासि प्रसीदति ॥ प्रायश्चि
त्तानि सर्वाणि नृणां सफलयन्भुवि ॥ १११ ॥ आग्नेयमग्निदिग्भागे तीथ सौभाग्यदायकम् ॥ अग्निरत्र पुरा स्नात्वा स्वाहया
संगतः सुखी ॥ ११२ ॥ अनंगोपि स्मरः स्नात्वा फाल्गुने मासि संगतः ॥ अभ्यर्च्य शोणशैलेशमभूत्सर्वसुखाधिपः ॥ ११३ ॥
दिशि दक्षिणपूर्वस्यां वैष्णवं तीर्थमद्भुतम् ॥ ब्रह्मर्षयः सदा तत्र वसंति कृतकौतुकाः ॥ ११४ ॥ चैत्रे मासि समागत्य विष्णुस्तत्र रमापतिः ॥
स्नात्वाभ्यर्च्यारुणाद्रीशमभवल्लोकनायकः ॥ ११५ ॥ सौरंनाम महातीर्थं कौबेरदिशि जृंभितम् ॥ सर्वरोगोपशांतिश्च जायते तत्र मज्जनात् ॥
॥ ११६ ॥ वैशाखे मासि दिनकृत्स्नात्वात्रेशं निषेवते ॥ वालखिल्यैः समं श्रीमान्वेदैश्च सह संगतः ॥ ११७ ॥ आश्विनं पावनं तीर्थमीशब्रह्मोत्तरे
स्थितम् ॥ आप्लुतौ भिषजौ दस्रौ पूतावत्र निमज्जनात् ॥ ११८ ॥ अत्राश्विनौ समागत्य स्नात्वाभ्यर्च्य च शंकरम् ॥ दक्षिणे शोण
शैलस्य निकटे वर्त्तते शुभम् ॥ ११९ ॥ कामदं मोक्षदं चैव तीर्थं पांडवसंज्ञितम् ॥ पुरा हि पांडवास्तत्र मज्जनात्क्षितिनायकाः ॥ १२० ॥ अत्र
धात्री समागत्य सर्वौषधिफलान्विता ॥ ज्येष्ठे मासि समं देवैरार्चयच्चारुणाचलम् ॥ १२१ ॥ आषाढे मासि संत्यक्ता विश्वेदेवा महाबलाः ॥
अभ्यर्च्य शोणशैलेशमागच्छन्मखराध्यताम् ॥ १२२ ॥ वैश्वदेवं महातीर्थं सोमसूर्योत्तराश्रयम् ॥ विश्वाधिपत्यमतुलं लभ्यते तत्र मज्जनात् ॥
॥ १२३ ॥ परितो लक्ष्यते तीर्थं पूर्वस्यां दिशि शोभने ॥ अत्र लक्ष्मीः पुरा स्नात्वा लेभे पुरुषमुत्तमम् ॥ १२४ ॥ उत्तरस्यां दिशि पुरा पुण्या
स्कंदनदी स्थिता ॥ अत्र स्नात्वा पुरा स्कंदः संप्राप्तो विपुलं बलम् ॥ १२५ ॥ पश्चिमस्यां दिशि ख्याता परा कुंभनदी शुभा ॥ अगस्त्यः
कुंभकः कुंभस्तत्र नित्यं व्यवस्थितः ॥ १२६ ॥ गंगा च मूलभागस्था यमुना गगने स्थिता ॥ सोमोद्भवा शिरोभागे सेवंते शोणपर्वतम् ॥१२७॥
बहून्यपि च तीर्थानि संभूतानि समंततः ॥ तेषां भेदान्पुरा वेत्तुं मार्कंडेयस्तु नाशकत् ॥ १२८ ॥ तपोभिर्बहुभिस्सोयं शोणाद्रीशमतोषयत् ॥

प्रार्थयामास च वरं प्रीतात्तस्मान्मुनीश्वरः ॥ १२९ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भगवन्नरुणाद्रीश तीर्थभेदाः सहस्रशः ॥ प्रख्याताश्च प्रकाशंते
दुर्बोधास्त्वल्पचेतसाम् ॥ १३० ॥ कथमेकत्र सांनिध्यं लभेरन्भुवि मानवाः ॥ अपर्याप्तश्च भवति पृथगेषां निषेवणे ॥१३१॥ अंतर्निगूढतेजास्त्वं
गत्वा यस्सकलैः सुरैः ॥ आराध्यसे कुरु तथा शोणाद्रिस्पर्शभीरुभिः ॥ १३२ ॥ अहं च शंभुमभ्यर्च्य तपसारुणपर्वतम् ॥ सर्वलोकोपकारार्थं सूक्ष्म
लिंगमपूजयम् ॥ १३३ ॥ विश्वकर्मकृतं दिव्यं विमानं विविधोत्सवम् ॥ संकल्प्य सकलान्भोगान्नित्यानजनयत्पुनः ॥ १३४ ॥ धर्मशास्त्राणि
विविधान्यवापुर्मुनिपुंगवाः ॥ शिवकार्याणि सर्वाणि चक्रुर्भक्तिसमन्विताः ॥ १३५ ॥ मया च शंभुमभ्यर्च्य कृताग्न्याहुतिसंभवाः ॥ सप्त कन्या
वरारोहाः पूजार्थं विनियोजिताः ॥ १३६ ॥ हतशत्रुगणैर्भूपैर्लब्धराज्यैः पुरा नृपैः ॥ प्रत्येकं विविधैर्भोगैः शोणशैलाधिपोर्चितः ॥ १३७ ॥ इद
मनुभववैभवं विचित्रं दुरितहरं शिवलिंगमद्रिरूपम् ॥ अमलमनभिगम्यनामधेयं वरमरुणाद्रिनायकं भजस्व ॥ १३८ ॥ अवनतजनरक्षणोचि
तस्य स्मरणनिराकृतविश्वकल्मषस्य ॥ भजनममितपुण्यराशियोगादरुणगिरेः कृतिनः परं लभस्व ॥ १३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणाचलस्थविविधतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ छ ॥ ॥ पार्वत्यु
वाच ॥ ॥ कथमग्निमयं लिंगमभिगम्यमभूद्भुवि ॥ प्राणिनामपि सर्वेषामुपशांतिं कथं गतः ॥ १ ॥ तीर्थानामुद्भवः पुण्यात्कथं चारुणपर्वतात् ॥
उपसंहृतसर्वांगः कथं वा वद मेऽचलः ॥२॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ कृते त्वग्निमयः शैलस्त्रेतायां मणिपर्वतः ॥ द्वापरे हाटकगिरिः कलौ मरकताचलः
॥ ३ ॥ बहुयोजनपर्यंतं कृते वह्निमये स्थिते ॥ बहिः प्रदक्षिणं चक्रुः प्रशाम्यति महर्षयः ॥४॥ शनैः शांतोरुणाद्रीशः श्रीमानभ्यर्थितः सुरैः ॥ लोक
गुप्त्यर्थमत्यर्थमुपशांतोऽरुणाचलः ॥५॥ अथ गौरी मुनिं प्राह कथं शांतोऽरुणाचलः ॥ कथं वा प्रार्थयामासुर्देवेशं त्रिदशा इमम्॥६॥ इति तस्या वचः
श्रुत्वा गौतमस्त्वभ्यभाषत ॥ प्रशस्य भक्तिमतुलां तस्यास्तत्त्वार्थवेदिनीम् ॥ ७ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ अग्निरूपं पुरा शैलमासादयितुमक्षमाः ॥
पुरा सुराः स्तुतिं चक्रुरभ्यर्च्य क्रतुसंभवैः ॥ ८ ॥ भगवन्नरुणाद्रीश सर्वलोकहितावह ॥ अग्निरूपोऽपि संशांतः प्रकाशस्व महीतले ॥ ९ ॥ असौ
यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रुः सुमंगलः ॥ इति त्वां सकला वेदाः स्तुवंति शिवविग्रहम् ॥ १० ॥ नमस्ताम्रायारुणाय शिवाय परमात्मने ॥ वेदवेद्य
स्वरूपाय सोमाय सुखरूपिणे ॥ ११ ॥ त्वद्रूपमखिलं देव जगदेतच्चराचरम् ॥ निधानमिव ते रूपं देवानामिदमीक्ष्यते ॥१२॥ वर्षतां च पयोदानां
निर्झराणां च भूयसाम् ॥ सलिलोपायसंहारो युक्तस्ते युगसंक्षये ॥१३॥ अग्नेरापः समुद्भूतास्त्वत्तो हि परमात्मनः ॥ विश्वसृष्टिं वितन्वंति विचित्रगुण

वैभवात् ॥ १४ ॥ शीतो भव महादेव शोणाचल कृपानिधे ॥ सर्वेषामपि जीवानामभिगम्यो भव प्रभो ॥ १५ ॥ इति स्तुतः सुरैः सर्वैरानतैर्भक्तव
त्सलः ॥ सद्यः शीतलतां गच्छन्नभिगम्योऽभवत्प्रभुः ॥ १६ ॥ प्रावर्त्तंत पुनर्नद्यो निर्झराश्च बहूदकाः ॥ वर्षतामपि मेघानां न जग्राह जलं बहु ॥
॥ १७ ॥ तथापि तरुणार्कोद्यत्कालाग्निशतकोटिभिः ॥ समानदीप्तिरभजज्जीवानामभिगम्यताम् ॥१८॥ विसृज्य विश्वसलिलं नदीश्च रसविक्षरैः ॥
संपूर्यः सकलैर्देवः सर्वदा संप्रकाशते ॥ १९ ॥ तीर्थानि तानि तान्यासन्परितः प्रार्थनावशात् ॥ दिक्पालानां सुराणां च महर्षीणां महात्मनाम् ॥
॥ २० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा गौरी कुतुकसंयुता ॥ तीर्थानामुद्भवं सर्वं श्रोतुं समुपचक्रमे ॥ २१ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥
कानि तीर्थानि जातानि शोणाद्रेर्लोकगुप्तये ॥ भगवन्ब्रूहि सकलं तीर्थानामुद्भवं मम ॥ २२ ॥ इति तस्या वचः शृण्वन्गिरीशात्संश्रुतं पुरा ॥
तीर्थानामुद्भवं सर्वं व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥ २३ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ ऐन्द्रंनाम महातीर्थमिंद्रभागे समुत्थितम् ॥ तत्र स्नात्वा पुरा शक्रो
ब्रह्महत्यां व्यपोहयत् ॥ २४ ॥ ब्रह्मतीर्थं पुनर्दिव्यं वह्निकोणे समुत्थितम् ॥ परस्त्रीसंगमात्पापं वह्निः स्नात्वात्र चात्यजत् ॥ २५ ॥ याम्यंनाम
महातीर्थं यमभागे विजृंभते ॥ अत्र स्नात्वा यमोऽत्याक्षीद्भयं ब्रह्मास्त्रसंभवम् ॥ २६ ॥ नैर्ऋतं तु महातीर्थं नैर्ऋत्यां दिशि शोभते ॥ भूतवेतालवि
जयं तत्र स्नात्वर्षयो गताः ॥ २७ ॥ पश्चिमे वारुणं तीर्थं दिग्भागे च प्रकाशते ॥ शल्यकोशं पुरा लेभे स्नात्वात्र वरुणो निजम् ॥ २८ ॥ वायव्ये
वायवीयं च तीर्थमत्र प्रकाशते ॥ तत्र स्नात्वा ययौ वायुर्जगत्प्राणत्ववैभवम् ॥ २९ ॥ उत्तरे चात्र दिग्भागे सोमतीर्थमिति स्मृतम् ॥ तत्र स्नात्वा
पुरा सोमो यक्ष्मरोगादमुंचत ॥ ३० ॥ ऐशाने चात्र दिग्भागे विष्णुतीर्थमिति स्मृतम् ॥ तत्र स्नात्वा पुरा विष्णुः श्रिया च सह संगतः ॥ ३१ ॥
मार्कंडेयः पुरा देवि प्रार्थयामास शंकरम् ॥ सदाशिव महादेव देवदेव जगत्पते ॥ ३२ ॥ बहूनामिह तीर्थानामेकत्र स्यात्समागमः ॥
केनोपायेन भगवन्कृपया वद शंकर ॥ ३३ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा देवदेव उमापतिः ॥ उपायं दर्शयामास मुनये प्रीतमानसः
॥ ३४ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ सदोपहारवेलायां सर्वतीर्थसमुच्चयः ॥ सन्निधिं मम संप्राप्तः सेवते गूढरूपतः ॥ ३५ ॥ नान्यद
न्वेषणीयं ते तीर्थमत्र महामुने ॥ ममोपहारवेलायां दृश्यते तीर्थसंचयः ॥ ३६ ॥ तस्माद्भक्तियुतैर्नित्यं सर्वतीर्थसमागमः ॥ मुनिभिश्च
सुरैः सर्वैर्नैवेद्यांते विलोक्यताम् ॥ ३७ ॥ इति देवि पुरा देवो मार्कंडेयाय शंकरः ॥ उपादिशदमेयात्मा तीर्थसंदर्शनक्रमम् ॥ ३८ ॥ ॥ गौतम
उवाच ॥ ॥ सर्वाण्यपि च पुण्यानि तीर्थानि शिवसन्निधौ ॥ सदोपहारवेलायां दृश्यानि किल मानवैः ॥ ३९ ॥ व्रतं तीर्थं तपो वेदा यज्ञाश्च

नियमादयः ॥ योगाश्च शोणशैलेशदर्शनाद्दृष्टसंचराः ॥ ४० ॥ निशम्य वाक्यं मुनिपुंगवस्य प्रसेदुषी पर्वतराजपुत्री ॥ अवोचदत्यद्भुतमेतदत्र
त्वयोपदिष्टं भुवि तीर्थजालम् ॥ ४१ ॥ अहं कृतार्था तपतां वरिष्ठ त्वत्संगमात्संप्रति तीर्थजालम् ॥ प्राप्ता नमस्तेऽस्तु तपोविशेषं शिवोपि
मेऽत्रादिशदेव कर्तुम् ॥ ४२ ॥ कथं गिरीशः पुनरत्र देवः स्फुरन्महावह्निवपुर्धरोऽपि ॥ प्रशांतरूपः परमेश्वरोऽयमभ्यर्चनीयो भुवि मर्त्यवर्गैः
॥ ४३ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे ऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणाचलस्थविविधतीर्थ
वर्णनंनाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ शृणु देवि पुरावृत्तं कैलासे मेरु[1]धन्विना ॥ आदिष्टस्तीर्थयात्रार्थमहं
लिंगानि वीक्षितुम् ॥ १ ॥ रुद्रक्षेत्रे च केदारे तथा बदरिकाश्रमे ॥ काश्यां पुण्येषु देशेषु तथा श्रीपर्वते शिवे ॥ २ ॥ कांचीमुख्यासु पुण्यासु पुरी
ष्वप्यगमं तदा ॥ ऋषिभिर्विबुधैः सार्धैर्गणैर्योगिभिरुत्तमैः ॥ ३ ॥ स्थापितानि च लिंगानि स्वयंभूनि च दृष्टवान् ॥ तत्रतत्र महाभागे तीर्थानि
शिवसन्निधौ ॥ ४ ॥ सेवमानः सशिष्योऽहं पर्यटन्पृथिवीमिमाम् ॥ एवं तीर्थानि सर्वाणि गाहमानो व्रतान्वितः ॥ ५ ॥ तपांसि यज्ञकर्माणि
कुर्वन्भूमिं समाचरन् ॥ शिवस्मरणसंयुक्तः शिवलिंगानि सन्नमन् ॥ ६ ॥ सर्वाणि भुवि पुण्यानि देशमेतमुपाश्रयम् ॥ अत्र देवं महादेवमविकेशं
त्रियंबकम् ॥ ७ ॥ अरुणाद्रिरितिख्यातं पर्वतं लिंगमैक्षिषि ॥ अत्र सिद्धा महात्मानो मुनयश्च दृढव्रताः ॥ ८ ॥ कंदमूलफलाहारा दृष्टाः शोणाद्रि
सेवकाः ॥ अस्तौषमादिमं लिंगमरुणाद्रिमयं महत् ॥९॥ आद्येन ब्रह्मणा पूर्वमर्चितं दिव्यचक्षुषा ॥ असौ यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रुः सुमंगलः ॥
॥ १० ॥ इति वेदाः स्तुवंति त्वामरुणाद्रीश संततम् ॥ नमस्ताम्राय चारुणाय शिवाय परमात्मने ॥ ११ ॥ सर्ववेदस्वरूपाय नित्यायामृतमूर्त्तये ॥
कालाय करुणार्द्राय दृष्टिपेयामृताब्धये ॥१२॥ भक्तवात्सल्यपूर्णाय पुण्याय पुरभेदिने ॥ दर्शनं तव देवेश सर्वधर्मफलप्रदम् ॥१३॥ भुवि लब्धवतां
भूयो नान्यत्कार्यं तपः क्वचित् ॥ भवता कर्मभूरेषा वर्ततेद्य निरोधिता ॥ १४ ॥ प्रार्थयंते स्वयं वासान्देवाश्चात्र त्वदाश्रये ॥ कालसंग्रहसंजातं फलं
लब्धं मयाधुना ॥ १५ ॥ अन्यत्कृतं तपः सर्वं त्वद्दर्शनफलं मम ॥ ईदृशं तव देवेश रूपमत्यद्भुतोदयम् ॥ १६ ॥ एकमद्रिमयं लिंगं न क्वचिद्दृष्ट
वान्भुवि ॥ सूर्येंद्वग्निसुसंयुक्तकोणत्रयमनोहरम् ॥ १७ ॥ त्रिमूर्तिरूप देवेश दृश्यते ते वपुर्महत् ॥ शक्तित्रयस्वरूपेण कालत्रयविधानकम् ॥ १८ ॥
त्रिवेदात्मं त्रिकोणांगं लिंगं ते दृष्टमद्भुतम् ॥ त्रैलोक्यरक्षणार्थाय विततं रूपमास्थितः ॥ १९ ॥ दृश्यते वसुधाभागे शोणाद्रिरिति विश्रुतः ॥ अजान

---

[1] मेरुधन्विना—शंकरेण ।

तां च मर्त्यानां समालोकनमात्रतः ॥ २० ॥ वितरत्यखिलान्भोगानव्याजकरुणानिधिः ॥ अर्चया रहितं लिंगमन्यं शून्यमुदाहृतम् ॥ २१ ॥ इदं तु पूजितं देवैः सदा सर्ववरप्रदम् ॥ प्रसीद करुणापूर्ण शोणाचल महेश्वर ॥ २२ ॥ त्रायस्व भवभीतं मां प्रपन्नं भक्तवत्सल ॥ द्रष्टव्यं द्रष्टमेतत्ते रूपमत्यद्भुतं महत् ॥ २३ ॥ कृतार्थय कृपासिंधो शरण्य शरणागतम् ॥ इति संस्तूयमानो मे देवः शोणाचलेश्वरः ॥ २४ ॥ अदर्शयत्परं रूपं दिव्यमेहीत्युवाच माम् ॥ प्रीतोऽस्मि भवतः स्तोत्रैर्भक्त्या च परया भृशम् ॥ २५ ॥ अत्रैव भवतो वासो नित्यमस्तु ममांतिके ॥ संपूजय च मां नित्यं भुवि भोगैः सनातनैः ॥ २६ ॥ तपसा तप सर्वेषां महत्त्वमिह दर्शय ॥ पूर्वं कैलासशिखरे वसंतं त्वां तपोन्वितम् ॥ २७ ॥ आदिशं पृथिवीभागे शोणाद्रौ पूजयेति माम् ॥ सप्तर्षिपूजिता पूजा दिवि मे संप्रकाशते ॥ २८ ॥ तथा नित्यार्चनायुक्तः प्रकाशय धरातले ॥ सर्वेषामेव जंतूनां हिताय त्वं तपोऽधिकः ॥ २९ ॥ भुवि मां पूजयार्चाभिरागमोक्ताभिरादरात् ॥ दिव्या मम महापूजा दृश्या हि दिवि दैवतैः ॥ ३० ॥ प्रकाशनीया भवता पार्थिवी वसुधातले ॥ माहात्म्यं पूर्वमेवोक्तं यथाहमरुणाचलः ॥ ३१ ॥ स्थितो वसुंधराभागे मया प्रीतं तु ते भृशम् ॥ ये वा संपूजयंति स्म पूर्वं मां सुकृताधिकाः ॥ ३२ ॥ तेभ्यस्त्वमधिको भूमौ प्रकाशस्व शिवार्चनम् ॥ इत्यादिष्टो हि देवेशं प्रणम्य भवभक्तिमान् ॥ ३३ ॥ अन्वपृच्छं दयापूर्णमरुणाद्रीशमानमन् ॥ अनासाद्यमिदं रूपमग्निरूपं महेश्वरम् ॥ ३४ ॥ कथमद्यार्चयाम्येनं मर्त्यलोकोचितार्चनैः ॥ आदेशमिममन्वर्थं कथं वा कल्पयाम्यहम् ॥ ३५ ॥ उपायमादिश श्रीमन्नभिगम्यो यथा भवान् ॥ इति विज्ञापितो देवः श्रीमाञ्छोणाचलेश्वरः ॥ ३६ ॥ अन्वग्रहीदशेषात्मा प्रणतं मां दयानिधिः ॥ अहं तु सूक्ष्मलिंगानि प्रकाशिष्ये महीतले ॥ ॥ ३७ ॥ आगमोक्तक्रियाभेदैः पूजां मे प्रतिपादय ॥ पंचावरणसंयुक्तं लिंगं मे सूक्ष्ममद्भुतम् ॥ ३८ ॥ अरुणाद्रीश्वराभिख्यं संपूजय तपोबलैः ॥ इत्यादिश्य महादेवः स्वयंभु विमलं महत् ॥ ३९ ॥ रूपं मे दर्शयामास सूक्ष्मलिंगात्मना शिवः ॥ आलोक्य विमलं लिंगं सूक्ष्मं तत्स्वयमुच्छ्रितम् ॥ ४० ॥ अशेषाऽऽवरणोपेतं कृतार्थहृदयोऽभवम् ॥ पुनर्व्यज्ञापयं देवं शम्भुमाश्रितवत्सलम् ॥ ४१ ॥ आगमोक्तप्रकाराणामनिरीक्ष्यत्वमागतम् ॥ कथं तु तव रूपाणां नामभेदान्वियोजितान् ॥ ४२ ॥ जानीयां करुणामूर्त्ते स्वयमीश्वर मत्प्रभो ॥ पूजकास्तव के वा स्युर्मंदिरं वात्र कीदृशम् ॥ ४३ ॥ कथं स्तोत्रं कथं पूजा के वात्र परिचारकाः ॥ स्थानरक्षा कथं वा स्यात्के वात्मपरिरक्षकाः ॥ ४४ ॥ कथं वा मानुषी पूजा नित्यासंवर्धते तव ॥ आगता बहवो देवाः श्रद्धेयं मनुजैः कथम् ॥ ४५ ॥ प्रसीद परमेशान स्वयमाज्ञापयाखिलम् ॥ एवं विज्ञापितो देवः शोणाद्रीशः

स्वयं प्रभुः ॥ ४६ ॥ आज्ञापयत्तदा देवो विश्वकर्माणमागतम् ॥ सृज त्वं नगरं दिव्यमरुणाख्यं गुणाधिकम् ॥ ४७ ॥ मंदिरं मम दिव्यं च महा
मणिगणोज्ज्वलम् ॥ तौर्यत्रिकं सपर्यांगं तन्मे सर्वं प्रकल्पय ॥ ४८ ॥ आबभाषे शिवः श्रीमान्नामभेदार्चनक्रमम् ॥ व्रतं च करुणामूर्त्तिररुणाद्रीश्वरः
शिवः ॥ ४९ ॥ शृणु तन्मे च ये सृष्टा पूजार्थं परिचारकाः ॥ शृणु गौतम सर्वं मे मानुषं पूजनक्रमम् ॥ ५० ॥ य एष सर्वलोकानां क्षेमाय प्रथते
भुवि ॥ इदं तेजोमयं लिंगमतुलं दृश्यते महत् ॥५१॥ अरुणाद्रीश्वराभिख्यं पूज्यतां सततं त्वया ॥ शक्तिर्ममोत्तरे भागे पूज्या नित्योदया मुदा ॥
॥ ५२ ॥ दधती स्थानमाहात्म्यमपीतकुचनामिका ॥ अरुणाचलराजोयमविभागः प्रियान्वितः ॥ ५३ ॥ उत्सवार्थौ महादेवः पूज्यो भोगसुता
वृतः ॥ बोधदो भक्तलोकस्य दत्ताभयकरः शिवः ॥ ५४ ॥ सारंगं परशुं बिभ्रत्प्रसन्नवदनः सदा ॥ उमास्कन्देश्वरः शम्भुर्दिव्यरत्नविभूषणः ॥
॥ ५५ ॥ आभया भासयल्लोँकानविकुण्ठश्रियान्वितः ॥ शक्तेरुत्सवभद्रे च संपूज्या सुंदरेश्वरी ॥ ५६ ॥ सर्वभूषणसंयुक्ता शृङ्गाररसवर्द्धनी ॥
बालो गणपतिः पूज्यः पुरस्ताद्भूतिनन्दनः ॥ ५७ ॥ मदंतिकमलंकुर्वन्भक्ष्यैर्भोज्यैर्बहूदयैः ॥ मत्पार्श्वममविमुंचंती शोणरेखांचितेक्षणा ॥ ५८ ॥
उत्सवार्था परा शक्तिरंतिकस्थैव पूज्यताम् ॥ मुखरांघ्रिपतिः श्रीमान्नृत्यंस्तांडवपण्डितः ॥ ५९ ॥ उत्सवार्थं समभ्यर्च्य[1]श्चक्षुरग्रेऽमृतेश्वरः ॥
शक्तिश्चान्या महाभागा संपूज्या भूविनायका ॥ ६० ॥ द्वारे नन्दी महाकालः पुरस्तात्सूर्यसंनिभः ॥ भक्तानां मम सर्वेषां पूजनं
चापि कल्प्यताम् ॥ ६१ ॥ दक्षिणे मातरः पूज्या विघ्नशास्तृसमन्विताः ॥ संपूज्यो नैर्ऋते कोणे विघ्ननाशो विनायकाः ॥ ६२ ॥
स्कन्दः शक्तिधरश्चैवैशानकोणे समर्च्यताम् ॥ लिंगानि च मनोज्ञानि पूजनीयान्यनन्तरम् ॥ ६३ ॥ मंदिरं मम संपूज्य दक्षिणामूर्ति
दक्षिणम् ॥ पश्चिमे विष्णुरूपांकमग्निरूपान्वितं तथा ॥ ६४ ॥ उत्तरे ब्रह्मरूपांकं पूर्वे सारंगभूयुतम् ॥ सर्वदेवगुणोपेतं सर्वशक्तिसमन्वितम् ॥
॥ ६५ ॥ अपीतकुचनाथायाः सर्वशक्तिसमन्वितम् ॥ मंदिरं गुरु संपूज्य दिक्पालकवधूवृतम् ॥ ६६ ॥ मंदिरस्यावनार्थाय देवीर्वैभवनायकाः ॥
॥ ६७ ॥ क्षेत्रपालं तु संपूज्य सर्वावरणसंयुतम् ॥ पुत्रस्य त्राणमायाता पूज्यारुणगिरीश्वरी ॥ ६८ ॥ काली बहुविधाश्चान्या देवता विधिपालकाः ॥
उत्सवा विविधाः कल्प्याः प्रतिमासमहोदयाः ॥ ६९ ॥ सृजस्व कन्यका दिव्याः शिवदेवार्हणे रताः ॥ नृत्तगीतकलाभिज्ञा रूपसौभाग्यसंयुताः ॥
॥ ७० ॥ चारुविभ्रमसंयुक्ताः कामदा नित्यपावनाः ॥ शिष्यानादिश वेदज्ञान्सदाचारसमुज्ज्वलान् ॥ ७१ ॥ दिव्योपचारसंसिद्ध्यै सुभगाञ्छुद्धचे

---

[1] चक्षुष्येवामृतेश्वरः–इ०पा० ।

तसः ॥ दीक्षितान्विमलाञ्छुद्धाञ्छैवागमविशारदान् ॥ ७२ ॥ शैवाचारप्रसिद्ध्यर्थमादिशाभ्यर्चने मम ॥ मार्दंलाञ्छांखिकान्वैणांस्तालिकान्वेणु
वादकान् ॥ ७३ ॥ शौल्बिकान्सृज सद्विप्रांश्चतुर्विद्याविशारदान् ॥ क्षत्रियान्विविधान्वैश्याञ्छूद्रांश्च शिवसंमतान् ॥ ७४ ॥ चत्वारश्च मठाः कल्प्या
श्चतुर्दिक्तीर्थवासिनाम् ॥ मुनीनां शिवभक्तानां निराशानां निवासतः[1] ॥ ७५॥ तेषु स्थिता मुनींद्रा मे रक्षंतु शिवपूजनम् ॥ भिक्षमाणाः पुनः शैवा
भक्ताः पाशुपता अपि ॥ ७६ ॥ पालयंतु सदान्ये च युक्ताः कापालिका अपि ॥ सर्वेषां जायमानानां जातानां संभविष्यताम् ॥ ७७ ॥ अव्या
हताज्ञमारक्ष्यमिदं स्थानं महीभृताम् ॥ बकुलश्च महानत्र दृश्यते दिव्यभूरुहः ॥ ७८ ॥ अत्र भक्ता वितन्वन्तु शिवकार्यविनिश्चयम् ॥ अत्र मे
दीयते द्रव्यमप्रेक्षितपराप्तये ॥ ७९ ॥ यत्तदक्षय्यफलदमारक्ष्यं शिवसेवकैः ॥ भक्तैर्विज्ञापितं चार्थं श्रोष्यामि पुरतः स्थितैः ॥ ८० ॥ सर्वं संपादयि
ष्यामि तेषां चित्तानुकूलकम् ॥ अपराधसहस्राणि क्षंस्ये मां स्वर्चतामहम् ॥ ८१ ॥ आगमोक्ता च पूजेयं मानुषी निर्मिता यतः ॥ ग्रहीष्ये तामहं
सर्वामर्चां सर्वागमोदिताम् ॥ ८२ ॥ संकल्पितं भवेत्कर्म प्रीतिकृन्मम सेवकैः ॥ आगमार्थानशेषांस्त्वमालोक्य समयोचितान् ॥ ८३ ॥
विधायाभ्यर्चनाभेदाँल्लोकरक्षाकृते मुने ॥ कर्तव्या महती पूजा पौर्णमास्यां तु सादरम् ॥ ८४ ॥ सत्राणि विविधान्यत्र कर्तव्यानि सहस्रशः ॥
विविधानि च दानानि शक्त्या चैवास्य सन्निधौ ॥ ८५ ॥ अव्युच्छिन्नप्रदीपस्य दातारो मम सन्निधौ ॥ तेजोमयमिदं रूपं मम यांति न संशयः॥
॥ ८६ ॥ जलजं तरुजं पुष्पं कक्षजं च लतोद्भवम् ॥ ददते ये च भक्त्या मे ते भविष्यंति भूभृतः ॥ ८७ ॥ तेषां पुरोगतः साक्षादहं जेष्यामि
विद्विषः ॥ यस्य यस्य तु देशस्य यो यो राजा तपोधिकः ॥ ८८ ॥ तत्तत्समर्द्धितं रम्यं संभवं ददतेऽत्र मे ॥ मत्संनिधिमुपागत्य दुरात्मानोऽपि
भूमिपाः ॥ ८९ ॥ शिवभक्ता भृशं पूर्णा भविष्यंति न संशयः ॥ ९० ॥ इति शंभुमुखोत्थितं वचः समुपश्रुत्य विधूतकल्मषः ॥ अहमानतवान्व्य
जिज्ञपं कुतुकाच्छोणगिरीश्वरं शिवम् ॥ ९१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये
पूर्वार्धेऽरुणेश्वराराधनामाहात्म्यवर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥छ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ भगवन्नरुणाद्रीश नामधेयानि ते भृशम् ॥ विशेषाच्छ्रो
तुमिच्छामि स्थानेऽस्मिन्सुरपूजिते ॥ १ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ नामानि शृणु मे ब्रह्मन्मुख्यानि द्विजसत्तम ॥ दुर्लभान्यल्पपुण्यानां काम
दानि सदा भुवि ॥ २ ॥ शोणाद्रीशोऽरुणाद्रीशो देवाधीशो जनप्रियः ॥ प्रपन्नरक्षको धीरः शिवसेवकवर्धकः ॥ ३ ॥ अक्षिपेयामृतेशानः स्त्रीपुं

---

[1] निवासतः—निवासाय—सार्वविभक्तिकस्तसिः ।

भावप्रदायकः ॥ भक्तविज्ञप्तिसंधाता दीनबंदिविमोचकः ॥ ४ ॥ मुखरांघ्रिपतिः श्रीमान्मृडो मृगमदेश्वरः ॥ भक्तप्रेक्षणकृत्साक्षी भक्त
दोषनिवर्त्तकः ॥ ५ ॥ ज्ञानसंबंधनाथश्च श्रीहलाहलसुंदकः ॥ आहवैश्वर्यदाता च स्मर्तृसर्वाघनाशनः ॥ ६ ॥ व्यत्यस्तनृत्यद्ध्वजधृ
क्सकांतिर्नटनेश्वरः ॥ सामप्रियः कलिध्वंसी वेदमूर्त्तिर्निरंजनः ॥ ७ ॥ जगन्नाथो महादेवस्त्रिनेत्रस्त्रिपुरांतकः ॥ भक्तापरा
धसोढा च योगीशो भोगनायकः ॥ ८ ॥ बालमूर्त्तिः क्षमारूपी धर्मरक्षो वृषध्वजः ॥ हरो गिरीश्वरो भर्गश्चंद्ररेखावतंसकः ॥ ९ ॥ स्मरांतको
ऽधकरिपुः सिद्धराजो दिगंबरः ॥ आगमप्रिय ईशानो भस्मरुद्राक्षलांछनः ॥ १० ॥ श्रीपतिः शंकरः स्रष्टा सर्वविद्येश्वरोऽनघः ॥ गंगाधरः क्रतुध्वं
सो विमलो नागभूषणः ॥ ११ ॥ अरुणो बहुरूपश्च विरूपाक्षोऽक्षराकृतिः ॥ अनादिरंतरहितः शिवकामः स्वयंप्रभुः ॥ १२ ॥ सच्चिदानंदरूपश्च
सर्वात्मा जीवधारकः ॥ स्त्रीसंगवामसुभगो विधिर्विहितसुंदरः ॥ १३ ॥ ज्ञानप्रदो मुक्तिदश्च भक्तवांछितदायकः ॥ आश्चर्यवैभवः कामी निरवद्यो
निधिप्रदः ॥ १४ ॥ शूली पशुपतिः शंभुः स्वयंभुर्गिरिशो मृडः ॥ एतानि मम मुख्यानि नामान्यत्र महामुने ॥ १५ ॥ अन्यानि दिव्यनामानि
पुराणोक्तानि संस्मर ॥ प्रदक्षिणेन मां नित्यं विशेषात्त्वं समर्चय ॥ १६ ॥ प्रदक्षिणप्रियो यस्मादहं शोणाचलाकृतिः ॥ इत्याज्ञप्तो महादेवमर्चयन्न
रुणाचलम् ॥ अविमुंचन्निहावासं कृतवानहमद्रिजे ॥ १७ ॥ ॥ गौर्युवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ गौतमार्य्य मुनीश्वर ॥ प्रदक्षिणस्य माहात्म्यं ब्रूहि
मे शोणभूभृतः ॥ १८ ॥ कस्मिन्काले कथं कार्यं कैर्वा पूर्वं प्रदक्षिणम् ॥ कृतं शोणाद्रिनाथस्य प्राप्तमिष्टं परं पदम् ॥ १९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
इति पृष्टो मुनिः प्राह गौतमः शैलकन्यकाम् ॥ श्रूयतां देवि माहात्म्यमादिशन्मे महेश्वरः ॥ २० ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ अहं हि
शोणशैलात्मा प्रकाशो वसुधातले ॥ २१ ॥ परितो मां सुराः सर्वे वर्तंते मुनिभिः सह ॥ २२ ॥ यानि कानि च पापानि जन्मांतरकृतानि च ॥
तानि तानि विनश्यंति प्रदक्षिणपदे पदे ॥ २३ ॥ अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयायुतानि च ॥ सिद्ध्यंति सर्वतीर्थानि प्रदक्षिणपदे पदे ॥ २४ ॥
अपि प्रहीणस्य समस्तलक्षणैः क्रियाविहीनस्य निकृष्टजन्मनः ॥ प्रदक्षिणीकृत्य शशांकशेखरं प्रयास्यतः कस्य न सिद्धिरग्रतः ॥ २५ ॥ समस्त
तीर्थाभिगमेषु पुण्यं समस्तयज्ञागमधर्मजातम् ॥ अवाप्यते शोणमहीधरस्य प्रदक्षिणाप्रक्रमणेन सत्यम् ॥ २६ ॥ पदेनैकेन भूलोकं द्वितीयेनांतरि
क्षकम् ॥ तृतीयेन दिवं मर्त्यो जयत्यस्य प्रदक्षिणे ॥ २७ ॥ एकेन मानसं पापं द्वितीयेन तु वाचिकम् ॥ कायिकं तु तृतीयेन पदेन क्षीयते नृणाम्
॥ २८ ॥ पातकानि च सर्वाणि पदेनैकेन मार्जयेत् ॥ द्वितीयेन तपः सर्वं प्राप्नोत्यस्य प्रदक्षिणात् ॥२९॥ पर्णशाला महर्षीणां सिद्धानां च सहस्र

शः ॥ सुराणां च तथाऽऽवासा विद्यंतेत्र सहस्रशः ॥ ३० ॥ अत्र सिद्धः पुनर्नित्यं वसाम्यग्रे सुरार्चितः॥ ममांतरे गुहा दिव्या ध्यातव्या भोगसंयुता
॥ ३१ ॥ अग्निस्तंभमयं रूपमरुणादिरिति श्रुतम् ॥ ध्यायँल्लिंगं मम बृहत्मन्दं कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ ३२ ॥ अष्टमूर्तिमयं लिंगमिदं यैस्तैजसं भृशम् ॥
ध्यात्वा प्रदक्षिणं कुर्वन्पातकानि विनिर्दहेत् ॥३३॥ न पुनः संभवस्तस्य यः करोति प्रदक्षिणाम् ॥ शोणाचलाकृतेर्नित्यं नित्यत्वं ध्रुवमश्नुते ॥३४॥
अस्य पादरजःस्पर्शात्पूयते सकला मही ॥ पदमेकं तु धत्ते यः शोणाद्रीशप्रदक्षिणे ॥ ३५ ॥ नमस्कुर्वन्प्रतिदिशं ध्यायन्स्तौति कृतांजलिः ॥ असं
सृष्टकरः कैश्चिन्मंदं कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥३६॥ आसन्नप्रसवा नारी यथा गच्छेदनाकुलम् ॥ तथा प्रदक्षिणं कुर्यादशृण्वंश्च पदध्वनिम् ॥३७॥ स्नातो
विशुद्धवेषः सन्भस्मरुद्राक्षभूषितः ॥ शिवस्मरणसंसृष्टो मंदं दद्यात्पदं बुधः ॥३८॥ मनूनां चरतामग्रे देवानां च सहस्रशः ॥ अदृश्यानां च सिद्धा
नां नान्येषां वायुरूपिणाम् ॥३९॥ संघट्टमातिसंमर्दं मार्गरोधं विचिंतयन् ॥ अनुकूलेन भक्तः सञ्छनैर्दद्यात्पदं बुधः ॥४०॥ अथवा शिवनामानि सं
कीर्त्य वरगीतिभिः॥शिवनृत्यं च रचयन्भक्तैः सार्द्धं परिक्रमेत् ॥४१॥ माहात्म्यं मम वा शृण्वन्ननन्यमतिरादरात् ॥ शनैः प्रदक्षिणं कुर्यादानन्दरसनि
र्भरः ॥ ४२ ॥ दानैश्च विविधैः पुण्यैरुपकारैस्तथार्थिनाम् ॥ यथामति दयापूर्ण आस्तिकः परितो व्रजेत् ॥४३॥ कृते त्वग्निमयं लिंगं त्रेतायां मणि
पर्वतम् ॥ द्वापरे चिंतयेद्धैमं कलौ मरकताचलम् ॥ ४४ ॥ अथवा स्फाटिकं रूपमरुणं तु स्वयंप्रभम् ॥ ध्यायन्विमुक्तः सकलैः पापैः शिवपुरं व्रजे
त् ॥ ४५ ॥ अवाङ्मनसगम्यत्वादप्रमेयतया स्वयम् ॥ अग्नित्वाच्च परं लिंगमनासाद्याचलाभिधम् ॥ ४६ ॥ ध्यात्वा प्रदक्षिणं कर्तुरभिगम्योऽह
मंजसा ॥ तस्य पादरजो नणामजरामरकारणाम् ॥ ४७ ॥ रूपमेकं तु धत्ते यः शोणाद्रीशप्रदक्षिणे ॥ वाहनानि सुरौघाणां प्रार्थयंते परस्प
रम् ॥ ४८ ॥ कुर्वतां चरणं वोढुमरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥ छायाप्रदानं कुर्वंति कल्पकाद्याः सुरद्रुमाः ॥ ४९ ॥ कुर्वतां भुवि मर्त्त्यानामरुणाद्रिप्रदक्षि
णाम् ॥ देवगन्धर्वकाद्यानां सहस्रेण समावृताः ॥ ५० ॥ सेवंते ते गणाकीर्णा विमानशतकोटयः ॥ मम प्रदक्षिणं भूमौ कुर्वतां पादपांसुभिः
॥ ५१ ॥ पाविता महती वीथी दृष्टा शिवपदप्रदा ॥ अंगप्रदक्षिणं कुर्वन्क्षणात्स्वर्ग्यतनुर्भवेत् ॥ ५२ ॥ प्राप्तो वज्रशरीरत्वं न धृष्येत महीतले ॥
व्योमयानोत्सुका देवाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ ५३ ॥ अदृश्याः संचरंत्यत्र पश्यंते मम संनिधिम् ॥ विनयं मम भक्तिं च प्रदक्षिणपरिक्रमे ॥ ५४ ॥
दृष्ट्वा हर्षसमायुक्ता मर्त्त्येभ्यो ददते वरम् ॥ अत्र देवास्त्रयस्त्रिंशत्पुरा कृत्वा प्रदक्षिणाम् ॥ ५५ ॥ प्रत्यहं मार्गमासीनाः प्रत्येकं कोटितां गताः ॥
आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे पुरा कृत्वा प्रदक्षिणाम् ॥ ५६ ॥ संपूर्णजगतीभागे सर्वे ग्रहपतां गताः ॥ यः करोति नरो भूमौ सूर्यवारे प्रदक्षिणाम् ॥ ५७ ॥

स सूर्यमंडलं भित्त्वा मुक्तः शिवपुरं व्रजेत् ॥ सोमवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥ ५८ ॥ अजरामरतां प्राप्तो नासौम्यो भवति क्षितौ ॥ भौमवारे नरः कुर्वंन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥ ५९ ॥ आनृण्यमखिलं प्राप्य सार्वभौमो भवेद्ध्रुवम् ॥ बुधवारे नरः कुर्वंञ्छोणाद्रीशप्रदक्षिणाम् ॥ ६० ॥ सर्वज्ञतामनुप्राप्तः स वाचां पतितामियात् ॥ गुरुवारे नरः कुर्वन्सर्वदेवनमस्कृतः ॥ ६१ ॥ प्रदक्षिणेन शोणाद्रेः स तु लोकगुरुर्भवेत् ॥ भृगुवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥ ६२ ॥ संप्राप्य महतीं लक्ष्मीं लभते वैष्णवं पदम् ॥ मन्दवारे नरः कृत्वा शोणाद्रीशप्रदक्षिणाम् ॥ ६३ ॥ विमुक्तो ग्रहपीडाभिः स विश्वविजयी भवेत् ॥ नक्षत्राणि च सर्वाणि पुरा तद्दैवतैः सह ॥ ६४ ॥ मम प्रदक्षिणां कर्तुः पुण्यानि सहसा व्रजेत् ॥ तिथयः करणानीहयोगाश्च मम संमताः ॥ ६५ ॥ अभीष्टफलदा जाताः कुर्वतां मत्प्रदक्षिणाम् ॥ मुहूर्ता विविधा होराः सौम्याश्च सततोदयाः ॥ ६६ ॥ मत्प्रदक्षिणकर्तॄणां जायंते सततं शुभाः॥ प्रच्छिनत्ति प्रकारोऽघं दकारो वांछितप्रदः ॥६७॥ क्षिकारात्क्षीयते कर्म णकारो मुक्तिदायकः॥दुर्बलाः कार्श्यसंयुक्ता आधिव्याधिविजृंभिताः ॥ ६८ ॥ मम प्रदक्षिणं कृत्वा मुच्यंते सर्वदुष्कृतैः ॥ मम प्रदक्षिणं कर्तुर्भक्त्या पादेन संततम् ॥६९॥ क्षणेन साध्वां पश्यामि त्रैलोक्यस्य प्रदक्षिणाम्॥लोकेशाश्च दिगीशाश्च ये चान्ये कारणेश्वराः॥७०॥मम प्रदक्षिणां कृत्वा स्थिरा राज्ये पुराऽभवन्॥अहं च गणसंयुक्तः सर्वदेवर्षिसंयुतः ॥७१॥ उत्तरायणसंयोगे करोमि स्वप्रदक्षिणाम् ॥ मद्रूपं तैजसं लिंगमरुणाद्रिरिति श्रुतम् ॥७२॥ त्रैलोक्यस्य हितार्थाय करिष्यामि प्रदक्षिणाम् ॥ आगता च परांते च गौरी तप इहाद्भुतम् ॥७३॥ कर्तुं प्रदक्षिणं कृत्वा मामेष्यत्यनघा पुनः ॥ कार्तिके मासि नक्षत्रे कृत्तिकाख्ये महातपाः ॥ ७४ ॥ मम प्रदक्षिणां गौरी प्रदोषे रचयिष्यति ॥ नराणामल्पपुण्यानां दुर्लभं तत्प्रदक्षिणम् ॥ ७५ ॥ ज्योतिर्लिंगस्य दृष्टस्य देवी प्रार्थनया तथा ॥ मया समेता देवी सा प्राप्ताऽपीतकुचाभिधा ॥ ७६ ॥ आश्वास्यति सुरान्सर्वानुत्तरायणसंगमे ॥ देवगन्धर्वयक्षाणां सिद्धानामपि रक्षसाम् ॥ ७७ ॥ सर्वेषां देवयोनीनां भविता तत्र संगमः ॥ ये तदा मां समागत्य पूजयंति तपोधिकाः ॥ ७८ ॥ सर्वजन्मकृताघौघप्रायश्चित्तं व्रजंति ते ॥ दुर्लभं तद्दिनं पुंसामुत्तरायणसंगमे ॥ ७९ ॥ तदा मद्रूपमभ्यर्च्य कृतार्थाः सन्तु मानवाः ॥ प्रदक्षिणं तु मे दिव्यं कुर्वंति च महीभुजः ॥ ८० ॥ तेषां पुरोगतः साक्षादहं जेष्यामि विद्विषः ॥ राजा यस्य तु देशस्य यो यो राजा तपोधिकः ॥ ८१ ॥ स कारयेद्द्विप्रमुख्यैः श्रोत्रियैर्मे प्रदक्षिणाम् ॥ मंडलं मंडलार्द्धं वा संकल्पविधिपूर्वकम् ॥ ८२ ॥ तस्य तस्य स्थिरं राज्यं शत्रूणां च पराहतिम् ॥ करिष्यामि मुने नित्यमहमेव पुरःस्थितः ॥ ८३ ॥ न वाहनेन कुर्वीत मम जातु प्रदक्षिणाम् ॥ धर्मलुब्धमना जानञ्छिवाचारपरिप्लुतिम् ॥ ८४ ॥ धर्मकेतुः पुरा राजा

यमलोकादुपागतः ॥ मम प्रदक्षिणां कर्त्तुं तुरगेणाभ्यरोचयत् ॥ ८५ ॥ क्षणेन तुरगो जातो गणनाथः सुरार्चितः ॥ प्रतिपेदे पदं शैवं विमुच्य
धरणीपतिम् ॥ ८६ ॥ वीक्ष्य तं वाहनं भूयो गणनाथवपुर्द्धरम् ॥ पादप्रदक्षिणां कृत्वा स्वयं च गणपोऽभवत् ॥ ८७ ॥ तदाप्रभृति शक्राद्याः सुरा
विष्णुसमन्विताः ॥ पादाभ्यामेव कुर्वंति मम सर्वे प्रदक्षिणाम् ॥ ८८ ॥ स्वर्गान्निपातितः कोऽपि सिद्धः काले तपःक्षयात् ॥ प्रदक्षिणां ततः कृत्वा
पुनर्लब्धपदोऽभवत् ॥ ८९ ॥ स्खलितं पादजं रक्तं मम कर्तुः प्रदक्षिणम् ॥ मार्ज्यते तस्य देवेन्द्रमौलिमंदारकेसरैः ॥ ९० ॥ प्रदक्षिणमहावीथी
शिलाशकलघट्टितम् ॥ पदं संधार्यते पुंसां श्रीपयोधरकुंकुमैः ॥ ९१ ॥ मणिपर्वतशृंगेषु कल्पद्रुमवनांतरे ॥ संचरंति सदा मर्त्या मम कृत्वा प्रदक्षि
णम् ॥ ९२ ॥ ॥ गौर्युवाच ॥ ॥ उपचारप्रवृत्तानां फलं मे शंस सुव्रत ॥ यैर्वै जनः कृतार्थः स्याद्यथाशक्ति कृता दरः ॥ ९३ ॥ ॥ मुनि
रुवाच ॥ ॥ उपचारफलं देवि शृणु वक्ष्याम्यहं तव ॥ यन्मह्यं कृपया पूर्वमुक्तवान्परमेश्वरः ॥ ९४ ॥ लूती तंतुकजालानि संसृज्य क्वचिदेव मे ॥
जातिस्मरो महीध्रेऽस्मिन्सोंऽशुकैर्मां व्यवेष्टयत् ॥ ९५ ॥ गजः कश्चित्तृषाक्रांतो विमुच्य च मधु क्वचित् ॥ वनपल्लवमुत्कीर्य मुक्तोऽभूद्गणनाय
कः ॥ ९६ ॥ कृमयो विलुठन्तो मे पार्श्वे दुरितवर्जिताः ॥ सिद्धवेषाः पुनः सर्वे मम लोकं व्रजंति ते ॥ ९७ ॥ अव्युच्छिन्नप्रदीपार्चिः क्षणमप्याद
धाति यः ॥ स्वयंप्रकाशः स भवन्मम सारूप्यमश्नुते ॥ ९८ ॥ हारीतः कोपि संप्राप्तः शाखानीडो ममांतिके ॥ खद्योतो दीपवन्नक्तं तावन्मुक्तिं
समागतः ॥ ९९ ॥ गावः प्रस्नवणैः सिक्ता वत्सस्मरणसंभवैः ॥ मत्पार्श्वे मुक्तिमापुस्ता मम लोकं समाश्रयन् ॥ १०० ॥ काकः पक्षजवातेन
बलिग्रहणलोलुपः ॥ मार्जयन्मत्पुरोभागं मुक्तिं प्रापद्यत क्षणात् ॥ १०१ ॥ मूषको मद्गुहाभागं मणिसंघविकर्षणैः ॥ प्रकाशयन्वितिमिरं मम रूप
मपद्यत ॥ १०२ ॥ छायावृक्षत्वमास्थातुं मुनयस्त्रिदशा अपि ॥ प्रार्थयंत्येव मत्पार्श्वे नपुनःसंभवेच्छया ॥१०३॥ गोपुरं शिखरं शालां मण्डपं वा
पिकामपि ॥ कुर्वतां मत्पुरोभागे सिध्यंतीष्टार्थसंपदः ॥ १०४ ॥ सदा मर्त्यैरनासाद्यमग्निलिंगमिदं मम ॥ अनासाद्याचलेशाख्यं पूज्यतां वसुधातले
॥१०५॥ वीक्षणस्पर्शनध्यानैः स्वभूतं निखिलं जगत् ॥ पोषयंती परा शक्तिः पूज्याऽपीतकुचाभिधा ॥१०६॥ सर्वलोकैकजननी संप्राप्ता नित्ययौ
वनम् ॥ यौवनप्रार्थिभिः सेव्या सदाऽपीतकुचाभिधा ॥ १०७॥ क्षणात्तस्य पुरोभागे वसतां प्राणिनामिह ॥ परत्र वात्र दुष्प्राप्यमिष्टवस्तु न विद्यते
॥१०८॥ अप्रमेयगुणाधारमपेक्षितवरप्रदम् ॥ अशेषभोगनिलयं शोणाद्रीशं समर्चय ॥१०९॥ लब्धकामा पुनः शम्भुमाश्रयिष्यसि सुव्रते ॥ तपश्चर
णमप्येतत्तव लोकहितावहम् ॥ ११० ॥ न केवलं तव तपःस्ववांछितफलप्रदम् ॥ तपस्यतामृषीणां च क्षेमायैव भविष्यति ॥१११॥ कारणांतरमाशंक्य

तपः कुर्वंति देवताः ॥ रहस्यं देवतानां तु फलेनैवानुमीयते ॥ ११२ ॥ वयं च सहसंवासास्तव व्रतनिरीक्षणात् ॥ कृतार्थाः स्याम देवेशि तपसा नः कृतार्थता ॥ ११३ ॥ इति तस्य मुनेर्वाक्यमर्थगर्भं निशम्य सा ॥ गौरी कौतुकसंयुक्ता प्रशशंस महामुनिम् ॥ ११४ ॥ तपः किमन्यत्कर्तव्यं लब्धं तव तु दर्शनम् ॥ अरुणाद्रिरयं दृष्टः श्रुतं माहात्म्यमस्य च ॥ ११५ ॥ अहो भूमेस्तु वैचित्र्यं यतो दृष्टा दिवोऽधिका ॥ यत्रैव तैजसं लिंगं देवतानां वरप्रदः ॥ ११६ ॥ शिवः प्रसादसिद्धो मे दर्शितं स्थानमात्मनः ॥ अत्रैव शिवमाराध्य वशीकुर्यां जगद्गुरुम् ॥ ११७ ॥ अविनाभूतमैक्यं मे देवेन भवतात्सदा ॥ त्वया कृतेन साह्येन भवेयं शिवनायिका ॥ ११८ ॥ इति गौतमसंनिधौ तदानीं कृतसंवित्तप आदरेण कर्तुम् ॥ अभजद्रुचिरां च पर्णशालां मुनिना चानुमता तथेति भक्त्या ॥ ११९ ॥ सुकुमारतनुः सरोरुहाक्षी घनतुंगस्तनकल्पितोत्तरीया ॥ जटिला हरिनीलरत्नकांतिर्गिरिजा राजति देहवत्तपःश्रीः ॥ १२० ॥ नियमैर्बहुभिस्तपोविशेषैः ऋतुषु प्राप्तविचित्रयोगबंधैः ॥ निगमागमदृष्टधर्ममार्गं सकलं सा तु कृतार्थतामनैषीत् ॥ १२१ ॥ तपसा विविधेन तप्यमाना न कदाचित्परिखेदमाप तन्वी ॥ हरिरत्नमयी च कापि वल्ली नितरां दीप्तिमती बभूव बाला ॥ १२२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणेश्वरप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अथ देवा महीं हित्वा महिषासुरपीडिताः ॥ नत्वा गौरीं तपस्यंतीं जग्मुः शरणमाकुलाः ॥ १ ॥ अथ तानभयं देहि देवीति भयविह्वलान् ॥ अमरान्वीक्ष्य सा देवी किं कार्यमिति चाभ्यधात् ॥ २ ॥ ततो विज्ञापयामासुर्दैत्येंद्राद्भयमात्मनाम् ॥ देव्यै बद्धांजलिपुटा देवा इंद्रपुरोगमाः ॥ ३ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ अप्सरोभिः परिवृतः सुखं क्रीडति नंदने ॥ ऐरावतमुखान्सर्वान्दिङ्नागान्निजमंदिरे ॥ ४ ॥ आवसयन्विनोदार्थमंगनाभिः सहागतान् ॥ उच्चैःश्रवःपुरोगानामुपभोगं करोत्यसौ ॥ ५ ॥ मंदुरास्वस्य रम्यासु दृश्यंते लक्षकोटयः ॥ हुताशवाहनं मेषं पुत्रारोहार्थमीप्सति ॥ ६ ॥ याम्यं महिषमानीय शकटे सोऽभ्यवाहयत् ॥ सिद्धीराकृष्य सकला गृहकर्मणि चादिशत् ॥ ७ ॥ अप्सरःसंघमखिलमात्मसेवार्थमानयत् ॥ अन्यत्किमपि यद्वस्तु रत्नभूतं जगत्त्रये ॥ ८ ॥ अनाहृतं पुनर्हर्तुं न विश्राम्यति कोपवान् ॥ वयं च सेवका भूत्वा नित्य भीतिसमन्विताः ॥ ९ ॥ पूजयंतश्च तस्याज्ञां नान्यां वीक्षामहे गतिम् ॥ शरणागतसंत्राणं तपःफलमुदाहृतम् ॥ १० ॥ दुर्जयोऽयं वरो दैत्यः सर्वेषां बलिनामपि ॥ सुराणामपि दैत्यानां शिवाल्लब्धवरोदयः ॥ ११ ॥ अस्य शृंगाहतः सिंधुर्व्या

---

[1] व्यावर्जितम्—इदं दत्तम्—इदं दत्तम्—इति ब्रुवन्—इत्यर्थोऽत्र बोद्धव्यः ।

वर्जितमिति ब्रुवन् ॥ रत्नोपहारदानेन नित्यं तत्प्रीतिमिच्छति ॥ १२ ॥ पर्वतांश्च समुत्क्षिप्य शृंगाग्रेण महोद्धतः ॥ क्रीडति क्षोदिताशेषधातुधूलिविलेपनैः ॥ १३ ॥ न शक्यमतुलं तस्य बलमन्यदुरासदम् ॥ स्वयमेव विजानीहि हत्वा ते निजतेजसा ॥ १४ ॥ शंभुशक्तिः परा सेयं स्त्रीरूपेणात्र दृश्यते ॥ त्वयैवायं निहंतव्यः शिवाल्लब्धवरो ह्ययम् ॥ १५ ॥ न जानीमो वयं देवि किंचिच्छंभुविचेष्टितम् ॥ केवलं पालनीयाः स्म जगन्मात्रा सदा त्वया ॥ १६ ॥ इति तेषां भयार्तानामाकर्ण्य वचनं शुभम् ॥ व्याजहार प्रसन्नात्मा देवी दत्त्वाभयं तदा ॥ १७ ॥ शरणागतसंत्राणं तपसि स्थितया मया ॥ कर्त्तव्यममराः कालात्क्षीणः शत्रुर्भविष्यति ॥१८॥ उपायेन समाकृष्य हनिष्यामि महासुरम् ॥ निरागसस्तु हननमद्य मे न हि युज्यते ॥१९॥ धर्मंगे धर्मभेत्तारः शलभत्वं व्रजंति हि ॥ देवास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रणम्य गिरिकन्यकाम् ॥२०॥ जग्मुर्यथागतं सर्वे निर्भया हृष्टचेतसः ॥२१॥ गतेषु तेषु देवेषु गौरी कमललोचना ॥ बभूव मोहिनी शक्तिः कांतियुक्ता ततोदरी[1] ॥२२॥ सा देवी दिक्षु शैलेषु चतुर्ष्वरुणभूभृतः ॥ रक्षार्थं स्थापितवती चतुरो बटुकान्वरान् ॥ २३ ॥ यदा कैलासशिखरादागता शैलकन्यका ॥ अन्वगच्छन्सेवमानाश्चतस्रो मातरस्तदा ॥ २४ ॥ दुन्दुभिः सत्यवत्याख्या तथा चानवमी परा ॥ सुन्दरीति चतस्रस्तामन्वयुः परिचारिकाः ॥ २५ ॥ विमुञ्चतातिथिं श्रांतं क्षुत्पिपासासमन्वितम् ॥ अरुणाद्रिमिमं द्रष्टुं नान्यमित्यब्रवीच्च तान् ॥ २६ ॥ सीमाशलस्थितान्वीरांस्तानादिश्य बलाधिकान् ॥ तपश्चचाराद्रिकन्या गौतमाश्रमसन्निधौ ॥ २७ ॥ तस्यां तपंत्यां तन्वंग्यां न तापः कश्चिदप्यभूत् ॥ ववर्ष काले जलदः सफलाश्चाभवन्द्रुमाः ॥ २८ ॥ विरोधीनि च सत्त्वानि मुमुचुः पूर्वमत्सरम् ॥ आश्रमः सर्वजन्तूनां शरण्योऽभूद्भयापहः ॥ २९ ॥ योजनद्वयपर्यंतं सीमाशैलेषु संस्थितैः ॥ चतुर्भिर्बटुकैः शूरै रक्षितश्चारुणाचलः ॥ ३० ॥ नोदभूत्कश्चन त्रासो न च दृष्टो भयोदयः ॥ न व्याधिपीडनं चासीत्तत्र नारिविजृंभणम्[2] ॥ ३१ ॥ कृतार्था मुनयः सर्वे प्रशंसंतो नगात्मजाम् ॥ शिवलोकपदं केचित्प्रत्यशंसंस्तथाश्रमम् ॥ ३२ ॥ सा च गौरी तपो घोरं कुर्वती च दिवानिशम् ॥ न तृप्तिमाययौ बाला शिवसंतोषकारकम् ॥ ३३ ॥ महिषश्च महावीर्यो मृगयां कर्तुमुद्यतः ॥ चचार काननं सर्वं विदूरे शोणभूभृतः ॥ ३४ ॥ दैत्यसैन्यसमायुक्तो मृगयूथान्यनेकशः ॥ वनेषु निघ्नंस्तरसा विचचाराशु भक्षयन् ॥ ३५ ॥ धन्विभिर्बलिभिर्वीरैर्मृगाः केचिदनुद्रुताः ॥ भयार्त्ताः परिधावंतः प्राविशंस्तं तथाश्रमम् ॥ ३६ ॥ अनुव्रजन्तो दितिजा मृगांस्तान्हंतुमुद्यताः ॥ वारिता बटुकैर्वीरैर्मायातात्रेति सत्वरैः ॥ ३७ ॥ किमत्रेति तदा पृष्टा

---

[1] ततोदरी—इत्यस्य तु—विस्तृतोदरवती—इत्यर्थो बोध्यः ।

[2] अरिविजृंभणम्—कामक्रोधाद्युदयः न—इति योजना ।

बटुका दुष्टदानवैः ॥ तपस्यति वरारोहा कन्या[१]त्रेत्याहुरंजसा ॥ ३८ ॥ न केनचित्प्रवेष्टव्यं बलिना मुनिसेवितम् ॥ तपःस्थानमिदं देव्याः शरणा
गतरक्षकम् ॥ ३९ ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा बलिनो दुष्टदानवाः ॥ तथेति विनिवृत्त्याशु कर्त्तव्यं समचिंतयन् ॥ ४० ॥ मायया पक्षिरूपास्ते
प्रविश्याश्रममादरात् ॥ आरामवृक्षशाखासु निषेदुःखादिहेक्षितुम् ॥ ४१ ॥ सा पुनर्ह्लसितारण्ये सर्वर्तुकुसुमान्विते ॥ तपस्यन्ती तदा दृष्टा मायादै
त्यस्य सैनिकैः ॥ ४२ ॥ रूपलावण्यते[२] तस्या निश्चयं तपसि स्थितम् ॥ वीक्ष्य ते विस्मयोपेता गत्वा तस्मै न्यवेदयन् ॥४३॥ स स्मरार्तो वृद्धरूपः
प्रविवेशाश्रमं तदा ॥ पूजितोऽस्याः सखीभिश्च गतश्रांतिरिव स्थितः ॥ ४४ ॥ वृद्धोऽपृच्छत्किमर्थं तु तपोऽस्या इति तास्तथा ॥ बाला कांत
[३]प्रसादार्थं चिरमत्र तपस्यति ॥ ४५ ॥ परं स बलवान्कांतो न कदापि प्रसीदति ॥ कार्यं विवाहसमये मनोरथं यथोचितम् ॥ ४६ ॥
अपूर्वप्रभुणा तेन नवोपकरणं महत् ॥ सद्योजातकुलालेन सद्यःसृष्टैर्विपाचितैः ॥ ४७ ॥ भाजनरपि साद्यस्कैर्न्यस्तैः पक्वैश्च शालिभिः ॥ तादृशैः
साधनैः सर्वैस्तादृशैर्द्रव्यसंचयैः ॥ ४८ ॥ अपूर्वदृष्टविभवैः कार्यं स्यादुपकारणम् ॥ सिद्धे तथोपकरणेऽस्याः सद्योऽस्तु स्वयंवरः ॥ ४९ ॥
इति तासां वचः श्रुत्वा विहसन्महिषोऽभ्यधात् ॥ तपःफलमहं प्राप्तः सत्यमस्या इति स्थितम् ॥ मदीयां सकलां भूतिं शृणु बाले
तपस्विनि ॥ ५० ॥ महिषोऽहं महावीरो दैत्येन्द्रः सुरवंदितः ॥ जगत्त्रयमिदं सर्वं मयैव परिगृह्यते ॥ ५१ ॥ अनन्यवीरसद्भावो मय्येव
भुजशुष्मणा ॥ कामरूपोस्म्यहं बाले सर्वभोगप्रदायकः ॥ ५२ ॥ भज मां तव भर्त्तारं प्राणिनां तपसः फलम् ॥ सर्वं संपादयिष्यामि
कल्पवृक्षैः समाहृतैः ॥ ५३ ॥ सृजामि तपसा चाहं विश्वकर्माणमादितः ॥ कामधेनुसहस्राणि सृजामि तपसा क्षणात् ॥ ५४ ॥
नवभिर्निधिभिः प्राप्तैः पार्श्वस्थैर्नित्यदा मम ॥ अपेक्षितार्थसंसिद्धिः सहसैवोपपाद्यते ॥ ५५ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा स्मृतदेवाभवत्क्रमात् ॥
विसृज्य मौनं शनकैर्विहसंती तमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ अहं बलवतो भार्या भविष्यामि तपश्चिरम् ॥ करोमि यद्यसि बली बलं दर्शय मे निजम् ॥५७॥
विरच स्त्रीस्वभावं स्वं श्रुत्वा तद्वाक्यमुत्थितम् ॥ हते कोयमिति क्रोधान्ननर्द महिषासुरः ॥५८॥ जिघृक्षंतं समायांतं वीक्ष्य तं महिषासुरम् ॥ अभू
दुरासदा दुर्गा कन्या सा ज्वलनाकृतिः ॥ ५९ ॥ महामायां समालोक्य ज्वलंतीं पुरतः स्थिताम् ॥ स्वयं स महिषाकारो ववृधे मेरुसन्निभः
॥ ६० ॥ कुलभूधरशृंगाणि शृंगाभ्यां मुहुराक्षिपन् ॥ आजुहाव निजां सेनामापूरितदिगंतराम् ॥ ६१ ॥ अथ ब्रह्ममुखा देवाः प्रणम्य विविधायुधैः ॥

---

[१] कन्या गौर्येव । [२] रूपलावण्यते—रूपं च लावण्यता च ते रूपलावण्यते । तद्धितादपि तद्धित आर्षः । [३] तदर्थम्—इति शेषः ।

पूजयामासुरात्मीयैर्दुर्गां कालाग्निरूपिणीम् ॥ ६२ ॥ पंचहेतीर्हरिः प्रादाद्दश चापि सदाशिवः ॥ ब्रह्मा चतस्रश्च तदा तस्यै मायातिरोहिताः ॥ ६३ ॥ दिक्पालाश्च सुराश्चान्ये पर्वताश्च पयोधयः ॥ स्वीयैराभरणैः शस्त्रैरधृष्यास्तामपूजयन् ॥ ६४ ॥ माया सा बहुभिर्हस्तैर्ज्वलदायुधसंचयैः ॥ आबद्धकवचा तूर्णं दुर्गाभूत्सिंहवाहना ॥ ६५ ॥ आपूरितदिशाभोगा तेजस्तत्सोढुमक्षमः ॥ दुर्गाया घोरमालोक्य महिषस्तु पलायितः ॥ ६६ ॥ अथ तेजो निजं घोरं प्रज्वलत्सोढुमक्षमम् ॥ पलायमानमालोक्य महिषं सा व्याचिंतयत् ॥ ६७ ॥ उपायेन निहंतव्यो दुष्टोऽयं महिषासुरः ॥ मदपूर्वं निवृत्यंते मृगा मृगयुभिर्वने ॥ ६८ ॥ दूतोक्तिभिः समाकृष्य मृद्वीभिर्मर्मवृत्तिभिः ॥ कोपमस्य समुद्भाव्य करिष्येभिमुखं क्षणात् ॥ ६९ ॥ अधर्मवृत्तियुक्तानां धर्मवाक्यपरिश्रवात् ॥ कोपः समुद्भवेत्सद्यः स्वजीवक्षयकारणम् ॥ ७० ॥ अथवा धर्मबुद्धिस्सन्यदि शांतो भविष्यति ॥ तदा हितोपदेशेन धर्मलोपो न संभवेत् ॥ ७१ ॥ तपस्यद्भिः सदा कार्यः कोपत्यागः फलान्वितः ॥ धर्महानिर्न सोढव्या तत्कोपो[1] हि तपः परम् ॥ ७२ ॥ इति संचिंत्य सा गौरी नाम्ना सुरगुरुं मुनिम् ॥ संकल्प्य वानरमुखं प्राहिणोदसुरं प्रति ॥ ७३ ॥ गच्छ त्वं मायया युक्तो महर्षे वानरानन ॥ महिषं बोधयित्वा च वचनं शीघ्रमाव्रज ॥ ७४ ॥ मैव त्वमरुणाद्रीशमुपपीडय दुर्मते ॥ अत्र दुर्मनसां वीर्यमदृश्यं भवति क्षणात् ॥ ७५ ॥ न कलेरुपतापोऽत्र नासुरैरपि पीडनम् ॥ न साहसं च शुभदं शिवभक्तिमतामपि ॥ ७६ ॥ पूर्वजन्मकृतैः पुण्यैर्लब्धवीर्यमहोदयः ॥ मा त्वं शोणाचलेशाग्नौ शलभत्वं भजासुर ॥ ७७ ॥ शिवेन दत्ता विभवास्तव पूर्वतपोबलात् ॥ दह्येरन्यत्र तरसा दाववह्नौ यथा द्रुमाः ॥ ७८ ॥ अत्र धर्मात्मनां वासः शिवभक्तिमतां सदा ॥ परपीडाप्रसक्तानां भवेद्रोगशतावृतः ॥ ७९ ॥ ऐश्वर्य्यमतुलं प्राप्तो बलमन्यद्दुरासदम् ॥ किमर्थं स्वल्पबुद्धिः सन्स्वदोषैर्नाशमेष्यसि ॥ ८० ॥ मया कन्या पुनर्दृष्टा विशेषादबला मता ॥ अंतर्गतोरुणाद्रीश[2] एतस्मात्सा विशिष्यते ॥ ८१ ॥ अथवा युक्तिभेदैस्त्वं शास्त्रैर्वा शिवसंमतैः ॥ अनिग्राह्यमनोवृत्तिरात्मसैन्यं समानय ॥ ८२ ॥ येन लोकान्समस्तांस्त्वं बाधसे बलगर्वितः ॥ तत्सैन्यं तव वृद्धं च क्षणाद्धक्ष्यामि तेजसा ॥८३॥ आनीय सकलं सैन्यमग्रे स्थापय सायुधम् ॥ सद्यस्त्वात्मबलैः सृष्टैः संहरिष्यामि तत्क्षणात् ॥८४॥ मच्छस्त्रपरिकृत्तस्य ससैन्यस्य तवायुषः ॥ मुक्तिरत्रैव भविता को जानाति शिवेहितम् ॥ ८५ ॥ वार्यमाणोऽपि पूर्वेण कर्मणा प्रेरितो जनः ॥ अवशः कर्म

---

[1] तत्कोपः—धर्महानौ प्राप्तायां सत्यां क्रियमाणः कोपः हि परम्—उत्कृष्ट तप एव । धर्महानिप्रसंगे क्रियमाणस्य धर्मरक्षणार्थत्वेन प्रत्युत—तपस्त्वमेव—इत्यर्थः ।

[2] अरुणाद्रीशः एतस्या इति शेषः । अंतर्गतः—एतस्मात्कारणात्—सा विशिष्यते । दुर्धर्षा भवति—इत्यर्थः ।

कुरुते भुंक्ते च सदृशं फलम् ॥ ८६ ॥ त्वयापि करुणावाक्यं वक्तव्यं किल भूरिभिः ॥ अकार्यविनिवृत्त्यर्थं नित्यधर्मानुपालने ॥ ८७ ॥ इति गौर्या
समादिष्टां वाचं कपिमुखो मुनिः ॥ दूतः सन्सर्वमाचष्ट महिषस्याग्रतः स्थितः ॥ ८८ ॥ सोऽपि सर्वं समाकर्ण्य क्रोधवेगसमाकुलः ॥ तं भक्षयितुमा
रेभे सोपि मायाबलाद्ययौ ॥८९॥ अथ सैन्यं निजं सर्वं समाहूय दुराशयः ॥ सन्नद्धं सायुधं योद्धुमादिशल्लोकभीषणम् ॥९०॥ युगांतसमयोद्वेलच
तुरर्णवसंनिभम् ॥ सैन्यानां[२] सैन्यमतुलं शोणाद्रिं पर्यवेष्टयत् ॥ ९१ ॥ अथ गौरी समालोक्य दैत्यानां सैन्यमद्भुतम्॥ ससर्ज तैजसाञ्छूरान्घोरान्भू
तगणान्बहून् ॥९२॥ एकपादाक्षिचरणा लंबकर्णपयोधराः ॥ पाणिपादशिरःकुक्षिवक्त्राः केचिद्द्विनिर्गताः ॥ ९३ ॥ अहं ग्रसामि सकलमपर्याप्तमिदं
मम ॥ अहमेव हनिष्यामि दैत्यसैन्यमशेषतः ॥९४॥ किं त्वयात्र पुनः कार्यं वीक्ष्य त्वं तिष्ठ केवलम् ॥ अहमेवात्र योत्स्यामीत्यभाषंत परस्परम्॥
॥९५॥ तेषां कथयतां शंखं गणानां योगिनीगणैः ॥ अधमत्सा भगवती हंतुं तद्दैत्यमंडलम् ॥९६॥ आलोक्य तां तथारूपामापतंस्तस्य सैनिकाः ॥
दर्शयंतः स्ववीर्याणि स्वामिनोग्रे धृतायुधाः ॥ ९७ ॥ ववृषुः शस्त्रवर्षाणि दैत्याः प्रतिदिगन्तरम् ॥ बाणैः कार्मुकनिर्मुक्तैस्तानि सा तु न्यवारयत् ॥
॥ ९८ ॥ रथानां वारणेंद्राणां हयानां लक्षकोटिभिः ॥ युयुधुर्भूतवेताला देव्या सृष्टास्तु दुर्जयाः ॥ ९९ ॥ मातरो विविधाकारा डाकिन्यो योगिनी
गणाः ॥ सृष्टाश्च तेजसा भूयः पिशाचाः प्रेतराक्षसाः ॥ १०० ॥ देव्या सृष्टेन सैन्येन दुर्जयेन महासुराः ॥ भक्षिताश्चूर्णिता भिन्ना दारिता निहताः
क्षणात् ॥ १०१ ॥ देवी च सायुधा दृष्टा ज्वलंती निहतासुरैः[२] ॥ नृत्यद्भूतगणैर्भुक्तैः रक्तैर्मांसैश्च तोषितैः ॥ १०२ ॥ यदा कैलासशिखरात्प्राप्ता कर्त्तुं
तपोभुवम् ॥ तदा समागताः काश्चिन्मातृका देहगुप्तये ॥ १०३ ॥ दुंदुभिः सत्यवत्याख्या तथा चान्तवती परा ॥ सुंदरीति चतस्रस्ता अन्वयुः
परिचारिकाः ॥ १०४ ॥ देव्या सृष्टा च चामुंडा दंष्ट्रावलयभीषणा ॥ दैत्यकृत्तिवसा मांसरक्ततृप्ता चचार सा ॥ १०५ ॥ असुरं कंचिदाक्रम्य नटनं
सा चकार ह ॥ १०६ ॥ अथ तां समवेक्ष्य दुर्मदो हि ज्वलयामास च कोपवह्निना सः ॥ अतितीव्रविवृत्तभीष्मनेत्रश्रुतिशृंगाग्रविभिन्नमेघजालः ॥
॥ १०७ ॥ ज्वलदग्निशिखाभदीर्घजिह्वापरिलीढोन्नतशैलशृंगभागः ॥ अवनिं दलयन्खुराभिघातैरसकृत्पांसुभिरास्वनन्दिगंतान् ॥१०८॥ अतिघर्घर
दीर्घघोरनादस्फुटदंडभ्रममोहितामरो यः ॥ धृतवालधिदंडताड्यमानप्रतिशीर्णामितशस्त्रवर्षसंघः ॥१०९॥ मृतये व्यगमद्बलित्रयाढ्यां मृगराजस्थि

---

२ ‘ सैन्यास्ते सैनिकाश्च ते ’ इति कोशात्सेनामध्यगतानां सैनिकानां जनानां सैन्यम् । एतेन शिक्षितयुद्धकलानां सैनिकानां ग्रहणं बोद्धव्यम् । नाशिक्षितयुद्धकलानां तत्सैन्यमासीत् । इति—सैन्यानां सैन्यमतुलम्—इत्यनेनोक्तं भवति । २ निहतासुरैः—निहता असुरा यैस्ते—निहतासुराः—तैः ।

तिभासुरां भवानीम्॥११०॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे देव्यास्तपश्चर्या
यांमहिषासुरेण सह युद्धवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥छ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ स तु सिंहस्थितां गौरीं ज्वलंतीं विविधायुधाम् ॥ शैलवर्षेण महता
कुपितः समपूरयत् ॥ १ ॥ शरवर्षेण महता तन्निवार्य विदूरतः ॥ बिभेद निशितैः शस्त्रैरशेषं तस्य विग्रहम् ॥ २ ॥ भिद्यमानोऽपि दैत्येंद्रः शैलसार[१]
प्रदुर्धरः ॥ विषादं नागमत्किंचिद्ववृधे युद्धदुर्म्मदः ॥ ३ ॥ भिद्यमानः स खड्गेन चक्रैरसिभिर्ऋष्टिभिः ॥ शूलेन चायुधैश्चान्यैरंतर्धानमगाहत ॥
॥ ४ ॥ ततः सिंहाकृतिर्भीमः प्रचंडनिनदाननः ॥ तीक्ष्णदंष्ट्रः शितनखः परिबभ्राम केसरी ॥ ५ ॥ देवीसिंहश्चपेटेन ताडयामास पाणिना ॥
दैत्यसिंहस्य च नखैस्तस्य वक्षो व्यदारयत् ॥ ६ ॥ अथ व्याघ्रतया प्राप्तः स्फुटव्यात्ताननो महान् ॥ तं हंतुं च बलाद्देवी वेगेन करमक्षिपत् ॥ ७ ॥
दीर्घाभिर्नीलरेखाभिः पूर्णः पिंगलविग्रहः ॥ यानावलिभिराकीर्णः स्वर्णाद्रिरिव संचरन् ॥ ८ ॥ मृगैरिव परित्रातुं मुच्यमानोऽग्रतो बली ॥ ज्वलंत
मिव रोषाग्निं जिह्वाहेतिभिरावहन् ॥९॥ आगच्छंतं रयाद्देवी भल्लेन शशिवर्चसा ॥ प्रतिविव्याध तं व्याघ्रं पुरत्रयमिवेश्वरः ॥१०॥ स बाणस्तन्मुखे
मग्नस्तद्रक्तेन समुक्षितः ॥ जगाहे गगनं भित्त्वा देहमस्य विनिर्गतः ॥ ११ ॥ स दैत्यो वारणो भूत्वा देवीमाश्वभ्युपागमत् ॥ बलिभिः पशुभिर्भिन्नैस्त
स्याः प्रीतिमिवावहन् ॥ १२ ॥ तं गजेंद्रं समायांतं मदक्लिन्नमहीतलम् ॥ देवीसिंहस्तदा दृष्ट्वा ननर्द च जघान च ॥ १३ ॥ अथ खड्गधरो वीरश्चर्म
पाणिः समुद्गतः ॥ वक्रं दधानो बभ्राम दंष्ट्राभ्रुकुटिभीषणम् ॥ १४ ॥ देवी च विलसत्खड्गचक्रचक्रलसत्करा ॥ युयोध तेन वीरेण भग्नशीर्षाभ्यप
द्यत ॥ १५ ॥ भूयः स माहिषं रूपमास्थायासुरमायया ॥ देव्या योद्धुं प्रववृते यथापूर्वमनाकुलम् ॥ १६ ॥ अथ देवैर्मुनींद्रैश्च चोदितो गौतमो
मुनिः ॥ प्रबोधयितुमारेभे स्तुतिभिर्जगदंबिकाम् ॥ १७ ॥ त्वयि सर्वस्य जगतः प्राणशक्तिः परा मता ॥ ओजःशक्तिर्ज्ञानशक्तिर्बलशक्तिश्च गम्यते
॥ १८ ॥ किमेतदद्य मोहाय युद्धमारभ्यते त्वया ॥ उपसंह्रियतामेष दैत्यो भुवनगुप्तये ॥ १९ ॥ भिन्नानामस्य देहानामुपसंहरणात्तव ॥ बलयश्चोप
दिश्यन्ते निगमोक्ता वरप्रदाः ॥२०॥ अन्यथा तृणकल्पस्य शत्रोरस्य निबर्हणे ॥ कालाग्निवर्चसो देवि किमर्थं संभ्रमस्त्वयान् ॥ २१ ॥ स्वशक्ति
मवसंस्तभ्य समाकर्षयतां रिपोः ॥ प्राणशक्तिं त्रिशूलेन गुणत्रयवपुर्धृता ॥ २२ ॥ इति स्म बोधिता तेन पुरा भगवती तदा ॥ महिषासुरमाक्रम्य
त्रिशूलेनाभ्यधारयत् ॥ २३ ॥ अनेकगिरिसंकाशं देव्या विग्रहमात्मनः॥ अशक्तस्तं धारयितुं ससाद महिषासुरः ॥२४॥ निष्पिष्टो विलुठन्क्रोशन्ना

---

१ शैलसारप्रदुर्धरः–अश्मसारवत्कठोरः–इत्यर्थः । २ भल्लेन–बाणेनेत्यर्थः ।

क्रांतश्च परिस्फुरन् ॥ निर्गंतुमुद्गतशिरा न शशाकासुराधिपः ॥२५॥ त्रिशूलमुखभिन्नांगरक्तधारासमुद्धतः ॥ समुद्र इव संजातः संध्या[1]रुणकलेवरः ॥ ॥ २६ ॥ अथ खड्गेन तीक्ष्णेन कर्तयित्वा च तच्छिरः ॥ ननर्त्त तस्य शिरसि तिष्ठन्ती महिषार्दिनी ॥ २७ ॥ दुर्गां सिद्धाश्च गन्धर्वाः प्रशशंसुर्महर्षयः ॥ पुष्पवृष्टिश्च महती देवैर्मुक्ता समंततः ॥ प्रणतः प्रांजलिर्देवीं तुष्टाव विबुधाधिपः ॥ २८ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ नमस्ते जगतां मात्रे भूतानां बीजसंविदे ॥ २९ ॥ भक्तिः श्रद्धा च भजतां शक्तिश्चासि त्वमंबिके ॥ कारणं परमा कीर्तिः शांतिर्दांतिः कला क्षमा ॥ ३० ॥ एकैव विश्वरूपा त्वं नामभेदैर्निगद्यसे ॥ तेषुतेषु पदेष्वस्मांस्तपोऽनुगुणसिद्धिषु ॥ ३१ ॥ नियुज्य शत्रुं निर्भिद्य शिवा ज्ञेया प्रकाशसे ॥ हतोयं महिषो दुष्टो विनिकृत्तश्च शांभवि ॥ ३२ ॥ छिन्नमेतस्य तु शिरः सजीवमिव लक्ष्यते ॥ रक्तनेत्रं तीक्ष्णशृंगं ज्वलज्जिह्वं चलं शिरः ॥ ३३ ॥ आक्रम्य तव तिष्ठन्त्या रूपमेव सदास्तु नः ॥ चक्रशृंगधनुर्बाणखड्गचर्मवराभयैः ॥ ३४ ॥ शूलघण्टांकुशकशाकपालकुलिशादिभिः ॥ अशेषदेवतामूर्तिरशेषैर्देवतायुधैः ॥ ३५ ॥ आपूरिता त्वमेवांब सर्वशत्रून्निहंसि नः ॥ आयुधानां सहस्राणि तन्मयास्ते विभूतयः ॥ ३६ ॥ त्वज्जितारातयः सर्वे विविधायुधवाहनाः ॥ रथनागहयैर्युक्ताः ससैन्या अपि भूभृतः ॥ ३७ ॥ क्षणेन दग्धवीर्याः स्युस्त्वत्प्रसादविवर्जिताः ॥ अपदोऽप्यल्पवीर्योऽपि त्वत्पादांबुजसेवकः ॥ ३८ ॥ त्रिलोकनाथतां प्राप्तः प्रथते कीर्तिमण्डितः ॥ तद्रूपमिदमत्युग्रं ध्यायतामर्चतां सदा ॥ ३९ ॥ न शत्रुभ्यो भयं किंचिद्भवेद्विजयशालिनाम् ॥ ईदृशं सर्वलोकेषु रूपं ते देववंदितम् ॥ ४० ॥ पूज्यतामिष्टसिद्ध्यर्थं देवैर्भृत्यैश्च सर्वदा ॥ मातरश्च त्वया सृष्टाः सर्वाभीष्टफलप्रदाः ॥ ४१ ॥ सगणाः प्रतिपूज्यंतां सर्वस्थानेषु सर्वदा ॥ अयं च निहतो दैत्यस्त्वत्पादकृतलांछनः ॥ ४२ ॥ तव भक्तैः सदा पूज्यस्त्वत्प्रसादात्त्वदग्रतः ॥ इत्थं सुरेन्द्रप्रणुता सर्वर्षिसुरसेविता ॥ ४३ ॥ तथेति वरदा देवी ससर्ज च दिवं प्रति ॥ स्वयमप्यात्मनस्तत्र तद्रूपं विविधायुधम् ॥ ॥ ४४ ॥ संस्थाप्य मातृभिः सार्धं स्थानरक्षणमातनोत् ॥ संगृह्य विमलं रूपं सखीजनसमावृता ॥ ४५ ॥ महिषस्य शिरोऽपश्यद्विकृतं खड्गधारया ॥ कथयन्ती पुनस्तस्य चित्रं लोकविभूषणम् ॥ ४६ ॥ सखीभिः सह सा बाला कण्ठं तस्य व्यलोकयत् ॥ अपश्यच्च तदा लिंगं कर्त्तुं तस्य च पूजनम् ॥ ४७ ॥ आदत्त सहसा गौरी लिंगं तस्य गले स्थितम् ॥ आलोकयच्च सुचिरं रक्तधारापरिप्लुतम् ॥ ४८ ॥ आसज्जत पुनर्लिंगमस्याः पाणितलं गतम् ॥ विमोचयितुमुद्युक्ता नाशक्नोल्लिंगमंजसा ॥ ४९ ॥ अचिंतयच्च सा देवी किमेतदिति विस्मयात् ॥ विषादेन च संयुक्ता

---

[1] भूतवेतालराक्षसः—इ०पा०। [2] नः—शुभाय—इति शेषः।

महर्षीणां पुरः स्थिता ॥ ५० ॥ आहतः शिवभक्तोऽयमिति शोकं समाविशत् ॥ अगर्हत भृशं मौढ्यमात्मनः स्त्रीस्वभावजम् ॥ ५१ ॥ अविचार
समारब्धं शिवभक्तनिबर्हणम् ॥ उपतापपरीतांगी गौतमं मुनिसत्तमम् ॥ ५२ ॥ उपगम्याब्रवीद्बाला साइसं कृतमात्मना ॥ भगवन्स
र्वधर्मज्ञ गौतमार्य मुनीश्वर ॥ ५३ ॥ मान्यया धर्मरूपेण कोऽप्यधर्मः प्रकल्पितः ॥ देवानां रक्षणं कर्तुमभयं दातुमुद्यता ॥ ५४ ॥
अज्ञानान्महिषं दैत्यं शिवभक्तिममर्दयम् ॥ रजसाक्रान्तबुद्धीनां न भवेद्धर्मसंग्रहः ॥ ५५ ॥ गुरुप्रसादसुलभः स्फुरद्विघ्नशताकुलः ॥
सुदुर्धर्षा निराचारदुर्दमाः शिवसंश्रयाः ॥ ५६ ॥ विशेषतो लिंगधराः शिवस्तान्बहु मन्यते ॥ पुरा पुरत्रयावासा दैतेया लिंगधा
रकाः ॥ ५७ ॥ अजिताः शंभुना पूव मुक्तलिंगा निषूदिताः ॥ अस्य कंठस्थितं लिंगं मम पाणिं न मुंचति ॥ ५८ ॥ कथं पापं निर
स्यामि शिवभक्तवधाश्रितम् ॥ अस्य कंठस्थितं लिंगं धारयंती तपोन्विता ॥ ५९ ॥ तीर्थयात्रां करिष्यामि यावच्छंभुः प्रसीदति ॥ पुनः कैलाससु
रुयेषु शंभुस्थानेषु भूरिषु ॥ ६० ॥ तीर्थेषु रचितस्नाना लप्स्ये पापविशोधनम् ॥ इति तस्याः परिश्रांतिं दुर्धर्मपरिशंकया ॥ ६१ ॥ आकर्ण्य
शिवधर्मज्ञो भयार्त्तां तामवोचत ॥ मा भैषीर्गिरिजे मोहाच्छिवभक्तो हतस्त्विति ॥ ६२ ॥ धर्मसूक्ष्मार्थवेत्तारो दुर्लभा गिरिकन्यके ॥ सदा
शिवस्य वदनैः सद्योजातादिसंश्रितैः ॥ ६३ ॥ आगमाः पंचभिः प्रोक्ता अष्टाविंशतिकोटयः ॥ निर्णयाः शिवभक्तानां शिवमार्गस्य शोभनाः ॥
॥ ६४ ॥ तेषुतेषु मुनींद्रैश्च नत्वैव प्रतिपद्यते ॥ कालो मुखं च कंकालं शैवं पाशुपतं तथा ॥ ६५ ॥ महाव्रतं पंच चैताः शिवमार्गप्रवृत्तयः ॥ भेदाश्च
बहवस्तेषामन्योन्यस्य शिवे रताः ॥ ६६ ॥ साध्य एको हि बलवान्सर्वैस्तैरनिशं शिवः ॥ सर्व एव सदा पूज्याः स्वधर्मपरिनिष्ठितैः ॥ ६७ ॥ अ
मत्सरैः शिवे भक्तः शिवाज्ञापरिपालकैः ॥ वेदैश्च बहुभिर्यज्ञैर्भक्त्या च परया शिवः ॥ ६८ ॥ आराध्यते महादेवः सर्वदा सर्वदायकः ॥ जीवहिंसा
न कर्त्तव्या विशेषण तपस्विभिः ॥ ६९ ॥ शिवधर्मस्य भेत्तारो निहंतव्यास्तथांजसा ॥ न वेषजुषि वीक्षेत न लिंगं नैव संभवम् ॥ ७० ॥ शिव
धर्मस्य भेत्तारं हन्यादेवाविचारयन् ॥ बहुभिः स्फूर्तया बुद्ध्या धर्मविद्भिर्निरूपिते ॥ ७१ ॥ शिवधर्मस्य विलये सद्यः शक्तिः प्रवर्तते ॥ अस्य
कर्म पुनर्दिष्टं लिंगमैश्वर्यचर्चितम् ॥ ७२ ॥ न जेतुं शक्यते देवि तेनासौ सर्वदैवतैः ॥ यदयं निहतो देवि त्वया शंकरमान्यया ॥ ७३ ॥ आ
क्रांतः शापदोषेण महर्षीणां शिवाश्रयात् ॥ अथ ते कुपितास्तस्य वैषम्यादवमानतः ॥ ७४ ॥ शेपुर्महिषवद्दुष्टो महिषोऽयं भवत्विति ॥ ततस्तद्व
चनात्सद्यो महिषोऽभूत्क्षणात्तथा ॥ ७५ ॥ प्रणम्य तोषयामास ययाचे शापमोचनम् ॥ दत्त्वा प्रकामरूपत्वं ददुरस्मै प्रसादिताः ॥ ७६ ॥ महिष

त्वेपि संहारं स्वयं देव्या शिवाज्ञया ॥ विषादो न च कर्त्तव्यो अंगदर्शनतस्त्वया ॥ ७७ ॥ सिद्धानां शिवरूपाणामवज्ञा कं न बाधते ॥ महिषत्वे
समुत्पन्ने दोषेण समुपस्थिते ॥ ७८ ॥ सिद्धप्रसादाल्लब्धोऽयं शापनाशस्त्वया कृतः ॥ सर्वे लोकाश्च संत्राता दुष्टोयं परिरक्षितः ॥ ७९ ॥ शापदो
षसमुत्पन्ने महिषत्वे विमोचिते ॥ त्वया च गिरिशप्रीत्यै तपः कुर्वाणयाद्रिजे ॥ ८० ॥ द्रष्टव्यं तैजसं लिंगमरुणाचलसंज्ञितम् ॥ पूर्वजन्मनि
भक्तोऽयमरुणाद्रिपतेः स्फुटम् ॥ ८१ ॥ महिषत्वे मदाक्रांतः परं लिंगेन संगतः ॥ भक्त्या लिंगधरं हंतुं कः समर्थो जगत्त्रये ॥ ८२ ॥ दृष्टाः पुर
त्रये पूर्वं रुद्रेण पूजितास्त्रयः ॥ त्वत्खड्गपरिकृत्तेन कंठेनास्य वरानने ॥८३॥ दीक्षादिरहितं लिंगं दत्तं हंतीति चोदितम् ॥ कृतं हि महिषेणापि भक्ति
तो लिंगधारणम् ॥ ८४ ॥ कदाचित्क्षपणोक्तानां विभाषात्प्रत्ययं गतः॥ पूर्वजन्मतपोयोगात्स्मरणो[१] लिंगधारणात् ॥८५॥ त्वत्पादपद्मसंस्पर्शादयं
मुक्तो न संशयः॥ मदुक्तनिष्कृतीनां तु पातकानां च नाशनम् ॥८६॥ दर्शनं शैलवर्यस्य प्रायश्चित्तं परं मतम् ॥ संस्थाप्य विविधाञ्छैवाञ्छिवसि
द्धांतवेदिनः ॥८७॥ आवाह्य सर्वतीर्थानि सर्वदोषनिवृत्तये॥सरः किमपि संपाद्य स्नात्वा तत्र वरानने॥८८॥अघमर्षणसंयुक्ता सलिंगा स्नानमाचर ॥
त्रिसंध्यं चैव मासांते देवयागमहोत्सवे ॥ ८९ ॥ आराधयोपचारैस्त्वमरुणाद्रिमयं शिवम् ॥ ९० ॥ एवं तस्य मुनेर्निशम्य वचनं शैवार्थसंभावितं
प्रीता देवनमस्कृता गिरिसुता देवी जगद्रक्षिका ॥ शैवं धममिम विधातुमुचितं शोणाचलस्याग्रतस्तीर्थागाहनबुद्धिमाशु विदधे कर्तुं त्वघक्षाल
नम् ॥ ९१ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे महिषासुरवधोत्तरं
देवीपाणौ महिषासुरशिरःसंलग्नतावृत्तांतवर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इति संभाषमाणे तु महर्षौ मुनि
सेविते ॥ विजहौ गिरिजा शंकां शिवभक्तवधाश्रिताम् ॥ १ ॥ अथांतरिक्षादुदभूद्वाणी कर्णमनोहरा ॥ मा गमः शैलकन्ये त्वं पापनिष्कृतिकार
णात् ॥ २ ॥ गंगा च यमुना सिंधुर्गोदापि च सरस्वती ॥ नर्मदा सा च कावेरी शोणः शोणनदी च सा ॥ ३ ॥ अत्रैव नव तीर्थानि संभवंतु
शिलातले ॥ त्वत्खड्गदारिते देवि कुरु तत्राघमर्षणम् ॥ ४ ॥ अस्मिन्नाश्वियुजे मासि ज्येष्ठानक्षत्र आगते ॥ निमज्ज्य खड्गतीर्थे त्वं सलिंगा मासमा
वस ॥ ५ ॥ निवर्त्य सावनं मासमत्र दिक्पालसंमितम् ॥ ततः पाणिस्थितं लिंगं लब्ध्वा पापविशोधनम् ॥ ६ ॥ प्रतिष्ठापय तीर्थाग्रे लोकानुग्रह
कारणात् ॥ उत्तीर्य तीर्थवर्येऽस्मिन्स्नात्वा लिंगेऽर्चिते शिवे ॥ ७ ॥ तापत्रयोपशांतिश्च त्रैलोक्यस्य न संशयः ॥ सर्वपापहरं लिंगं स्थावरं

---

[१] स्मरणः—जातिस्मरः ।

तीर्थसन्निधौ ॥ ८ ॥ स्थापय स्थिरया भक्त्या सदा लोकहिताय च ॥ नक्षत्रे वैश्वदैवत्ये देवक्याः संगमाचर ॥ ९ ॥ महोत्सवसमायुक्तं यावद्दश
दिनावधि ॥ कृत्वा चावभृथं पुण्यनक्षत्रे वह्निदैवते ॥ १० ॥ सायमभ्यर्च्य विधिवच्छोणाचलवपुर्मम ॥ ततस्ते दर्शयिष्यामि तैजसं रूपमा
त्मनः ॥ ११ ॥ एतत्कृतं ते लोकानां रक्षायै संभविष्यति ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा महर्षिवचनं च सा ॥ १२ ॥ उभयं कर्तुमारेभे तपसा शैलक
न्यका ॥ खड्गेन दारयामास शिलातलमनाकुला ॥ १३ ॥ उदजृंभत तीर्थानां नवकं तत्र तत्क्षणात् ॥ तस्य कण्ठस्थितं लिंगं ध्यायन्ती पर्वता
त्मजा ॥ १४ ॥ तीर्थे ममज्ज तस्मिन्सा मुनीनामभ्यनुज्ञया ॥ तीर्थानां नवकं तत्र संजातं स्फटिकप्रभम् ॥ १५ ॥ अंतर्वसतितः कांत्या मेचकी
कृतमंजसा ॥ वसंत्यां शैलकन्यायां तीर्थे त्रिंशद्दिनं त्वथ ॥ १६ ॥ शम्भोर्विरहसंतप्तं मनश्चंचलतां ययौ ॥ तत्र श्रिया सरोजानि चक्षुषोत्पलका
ननम् ॥ १७ ॥ मंदस्मितेन कुमुदं ससर्ज सलिलस्य सा ॥ देव्यास्तेनोदवासेन लोकास्तु निरुपद्रवाः ॥ १८ ॥ कृतार्थास्सहसा जातास्तत्त
त्कालफलान्विताः ॥ मासांते सा समुत्तीर्य कृत्वा देव्युत्सवं तथा ॥ १९ ॥ कार्तिके मासि नक्षत्रे कृत्तिकाख्ये निशोदये ॥ पूजयित्वा तपःसिद्धै
रुपचारैर्बहूदयैः ॥ २० ॥ अरुणाद्रिमयं लिंगं तुष्टाव जगदंबिका ॥ नमस्ते विश्वरूपाय शोणाचलवपुर्भृते ॥ २१ ॥ तेजोमयाद्रिलिंगाय सर्वपात
तकनाशिने ॥ ब्रह्मणा विष्णुना च त्वं दुष्परिच्छेद्यवैभवः ॥ २२ ॥ अग्निरूपोऽपि सञ्छांतो लोकानुग्रहकृतये ॥ शक्त्या च तत्त्वसंघातकरः काला
नलाकृतिः ॥ २३ ॥ अद्रिश्रेष्ठारुणाद्रीश रूपलावण्यवारिधे ॥ विचित्ररूपमेतत्ते वेदवेद्यं सुरार्चितम् ॥ २४ ॥ तेजसां देव सर्वेषां बीजभूतं निग
द्यसे ॥ दिव्यं हि परमं तेजस्तव देव महेश्वर ॥ २५ ॥ यत्पुरा ब्रह्मणा दृष्टं विष्णुना च विचिन्वता ॥ अद्य पूतास्मि देवेश तव संदर्शनादहम् ॥
॥ २६ ॥ तेजो दर्शय मे दिव्यं सर्वदोषहरं परम् ॥ प्रार्थयंत्यां तदा देव्यामरुणाद्रिमयः शिवः ॥ २७ ॥ आविर्बभूव तेजोभिरापूर्य भुवनांतरम् ॥
कोटिसूर्योदयप्रख्यं तुल्यं पूर्णेंदुकोटिभिः ॥ २८ ॥ कालाग्निकोटिसंकाशं तेजः परमदृश्यत ॥ प्रणम्य परया भक्त्या मुनिभिः सार्धमंबिका ॥
॥ २९ ॥ विस्मयाक्रांतहृदया ननंद नलिनेक्षणा ॥ अथ तेजोनिधेस्तस्मादरुणाद्रिः समुत्थितः ॥ ३० ॥ हिरण्मयोऽब्रवीद्वाचं पुरुषः कलक
न्धरः ॥ प्रसन्नोऽस्मि तपोभिस्ते स्थानेषु मम कल्पितैः ॥ ३१ ॥ तेजोमयमिदं रूपमीक्षितं च त्वयाधुना ॥ कारणैर्बहुभिर्लोकान्रक्षेथास्त्वं जग
न्मयि ॥ ३२ ॥ तपांसि कुरुषे भूमौ किमन्यत्प्रार्थितं तव ॥ मल्लोचनत्विषा तेद्य तमोराशिः समुत्थितः ॥ ३३ ॥ अशेषो हि प्रशांतोऽभूत्तेज

सोऽस्य निरीक्षणात् ॥ अयं तु महिषो दुष्टो मद्भक्तिं लिंगपूजकः ॥ ३४ ॥ जग्राह सहसा[1] ह्येतत्तस्य लिंगं गले स्थितम् ॥ अनेन भक्षितं तच्च नास्तिकस्योपदेशतः ॥ ३५ ॥ अकरोन्मय्यविश्वासं लिंगरूपे गले स्थिते ॥ क्रमेण सोपि संप्राप्तो मुनिजन्म मनोहरम् ॥ ३६ ॥ मामेवाभ्यर्चयन्ध्यायन्गणनाथत्वमावसन् ॥ पूर्वजन्मनि भक्तोऽयं महिषोपि त्वया हतः ॥ ३७ ॥ चिरं मल्लिंगधृग्यस्मात्सिद्धिरस्यापि देव्यतः ॥ शिवलिंगेष्वविश्वासः शिवभक्तावमाननम् ॥ ३८ ॥ न कर्त्तव्यं सदा भक्तैस्तस्माद्वै मुक्तिकांक्षिभिः ॥ दीक्षया रहितं लिंगं येन संधार्य्यते बलात् ॥ ॥ ३९ ॥ न तादृशं फलं दत्ते वज्रवत्तं निहंति च ॥ न दोषस्तत्र किंचित्ते शोणाचलनिरीक्षणात् ॥ ४० ॥ सफला नयनावाप्तिः सर्वदोषविनाशनात् ॥ त्वत्पुत्रस्तन्यदानेन धात्र्योपकृतमात्मजे ॥ ४१ ॥ त्वामपीतकुचां चक्रे वत्सलां भक्तरक्षिणीम् ॥ नक्षत्रे कृत्तिकाख्येऽत्र तव सन्निधिलोभतः ॥ ४२ ॥ प्रायश्चित्ताभिधानेन भवापीतकुचाभिधा ॥ पूजाशेषं समाधाय भक्तानुग्रहहेतवे ॥ ४३ ॥ भज मां करुणामूर्तिरपीतकुचनायिका ॥ इति देवस्य वचनमाकर्ण्यात्यंतशीतलम् ॥ ४४ ॥ प्रणम्य प्रार्थितवती प्रोवाच च तमंबिका ॥ देवदेव प्रसादेन त्वयानुग्रहशालिना ॥ ४५ ॥ एतत्ते दर्शितं तेजो दृष्टं देवैश्च मानवैः ॥ प्रत्यक्षं कृत्तिकामासि मद्व्रतांतमहोत्सवे ॥ ४६ ॥ नक्षत्रे कृत्तिकाख्येऽस्मिंस्तेजस्ते दृश्यतां परम् ॥ तद्दीक्षितमिदं तेजः परमं प्रतिवत्सरम् ॥ ४७ ॥ दृष्ट्वा समस्तैर्दुरितैर्मुच्यंतां सर्वजंतवः ॥ तथेति देवदेवेन प्रोचेऽथांतर्दधे गिरौ ॥ ४८ ॥ प्रदक्षिणं चकारैनं सखीभिः सा ततोंऽबिका ॥ घनश्यामलया कांत्या परितो जृंभमाणया ॥ ४९ ॥ अरुणाद्रिमयं लिंगं चक्रे मरकतप्रभम् ॥ मंदं चरन्ती जाताभिः प्रभाभिः पादपद्मयोः ॥ ५० ॥ तस्तार परितो भूमिं पद्मपत्रैः सपल्लवैः ॥ प्रफुल्लकनकांभोजनीलोत्पलदलोत्करैः ॥ ५१ ॥ अर्चयन्तीव शोणाद्रिमभितो दृष्टिकांतिभिः ॥ इन्द्रादिलोकपालानामंगनाभिर्निषेविता ॥ ५२ ॥ प्रसादिता मातृगणैर्गंधदानविभूषणैः ॥ छत्रचामरभृंगारतालवृन्तफलाचिकाः[2] ॥ ५३ ॥ वहन्तीभिः सुरस्त्रीभिर्वृता मुनिवधूयुता ॥ प्रदक्षिणं चकारैनमरुणाद्रिं स्वयंप्रभम् ॥ ॥ ५४ ॥ कांक्षन्ती शिवसायुज्यं विवाहाग्निमिवाद्रिजा ॥ तस्यां प्रदक्षिणं भक्त्या कुर्वाणायां पदेपदे ॥ ५५ ॥ प्रेषिता शंभुना देवाः परिवव्रुः सुरेश्वराः ॥ सरस्वतीसमं धात्रा विष्णुना च समं रमा ॥ ५६ ॥ सर्वदिक्पालकांताभिः समेता शैलबालिका ॥ निरुन्धतीव देवेन्द्रं सलिलैर्वरदानतः ॥ ५७ ॥ अद्रिनाथस्वरूपस्य शीतत्वमिव कुर्वती ॥ तपस्ययाऽविनाभावादेवस्येव कृतस्मृतिः ॥ ५८ ॥ दुष्करस्योदवासस्य बोधय

---

[1] सहसा—अकस्मात्—दीक्षया विनैव—इत्यर्थः । [2] फलाचिका—तांबूलसंपुटकः—अत्र बोध्यः प्रकरणात् ।

न्तीव साधुताम् ॥ ऋषीणां देवमानानामुपदेष्टुमिव क्रमात् ॥ ५९ ॥ क्रीडामिव पुराभ्यस्तां तपसापि च संगता ॥ आत्मानं विरहोत्तप्ता
मात्मस्थं तादृश शिवम् ॥ ६० ॥ संचिंत्य चोभयोः कर्तुं शीतलत्वं जले स्थिता ॥ तीर्थानामिव सर्वेषामुद्भूतानां शिलातले ॥ ६१ ॥ आधिवय
मथ लोकस्य वक्तुकामा स्वयं स्थिता ॥ दुरितघ्नं च पंचाग्निमर्थावासं[1] सुदुष्करम् ॥ ६२ ॥ अधिगम्य तपस्तस्य शांतिं कर्तुमिव स्थिता ॥
महिषासुरकंठोत्थरक्तधारापरिप्लुतम् ॥ ६३ ॥ क्षालयंतीव लिंगं तदमलैस्तीर्थवारिभिः ॥ अरुणाख्यं पुरं रम्य निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ ६४ ॥
अपीतकुचनाथेशशोणाद्रीश्वरतुष्टये ॥ शृंगेषु यस्य सौधेषु वसन्त्यो वारयोषितः ॥ ६५ ॥ अधःकृताभ्रताडितो जिगीषंतीव चामरीः ॥ यत्तुंगसौ
धशृंगाग्रे गायंतीर्वारयोषितः ॥ ६६ ॥ सिद्धचारणगंधर्वविद्याधरविराजितम् ॥ अष्टापदरथाक्रांतमष्टवीथिविराजितम् ॥ ६७ ॥ अष्टापदपथाकार
मष्टदिक्पालपूजितम् ॥ अष्टसिद्धियुतैः सिद्धैरष्टमूर्तिपदाश्रयैः ॥ ६८ ॥ अष्टांगभक्तियुक्तैस्तैर्युक्तमष्टांगबुद्धिभिः ॥ चातुर्वर्ण्यगुणोपेतमुपवण
परिष्कृतम् ॥ ६९ ॥ लसत्सुवर्णदुर्वर्णशालामालासमास्थितम् ॥ शंखदुंदुभिनिस्साणमृदंगमुरजादिभिः ॥ ७० ॥ वीणावेणुमुखैस्तालैः सालपैरुप
रंजितम् ॥ ब्रह्मघोषनिनादेन महर्षीणां शिवात्मनाम् ॥ ७१ ॥ सेवितव्यं दिने दिव्यसमदर्शवृषध्वजम् ॥ नवरत्नप्रभाजालैर्नवग्रहसमोदयैः ॥७२॥
निशादिवसयोरेवं दर्शयन्निव सर्वदा ॥ विष्णुः स्थितश्च तं प्रीत्या सिषेवे पुरतो विभुम् ॥ ७३ ॥ शक्रः सुरगणैः सार्धं सहस्राक्षः समाययौ ॥
पपात दिव्यगंधाढ्या पुष्पवृष्टिः समंततः ॥ ७४ ॥ व्योमगंगाजलोत्संगशीतलो मरुदाववौ ॥ अतीव सौरभामोदवासिताखिलदिङ्मुखः ॥ ७५ ॥
कनकांकितशृंगाग्रपरिधूतवनावलिः ॥ दर्पसंभ्रमसंनद्धो ननाद वृषभो मुहुः ॥ ७६ ॥ वसंतप्रमुखाः सर्वे सहर्षमृतवः पुरः ॥ असेवंत प्रिय
करैः पुष्पैः स्वयमथोचितैः ॥ ७७ ॥ गणैश्च विविधाकाराः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ सुराश्च कुतुकोपेताः समागच्छन्दिदृक्षवः ॥ ७८ ॥ कुंकुम
क्षोदसंमिश्रकर्पूररजसान्वितः ॥ चर्यामुष्टिमहासारः समकीर्यत सर्वतः ॥ ७९ ॥ अथ मृदगकमर्दलझल्लरीपटहदुंदुभितालसमन्वितैः ॥ जलजकी
चककाहलनिस्वनैः सुरकृतैर्भुवन समपूरयन् ॥ ८० ॥ सुरवधूजननृत्तनिरंतरोल्लुलिततुंबरुगायनगीतिभिः ॥ अभिवृतो मुनिदेवगणान्वितो वृषगतः
समदर्शि वृषध्वजः ॥ ८१ ॥ सरसमेत्य शिवः करुणानिधिर्नतमुखीमपि तामपलज्जया ॥ ललितमंकमनंगरिपुः शिवां धृतिमहानधिरोप्य जहर्ष
सः ॥ ८२ ॥ ललितया निजया प्रिययान्वितः सुरमुनींद्रसमाजसमावृतः ॥ ललितमप्सरसां मुहुरादरान्नटनमैक्षत गीतिसमन्वितम् ॥ ८३ ॥

---

[1] अर्थावासम्—मनोरथसंपादकम्--इत्यर्थः ।

अथ शिवः सुरराजसमर्पिताम्बुभपटीरमुखानिलसौरभान् ॥ हिमगिरिप्रहितांश्च समग्रहीन्मृगमदैः सह गंधसमुच्चयान् ॥ ८४ ॥ समनुले
पितहारसुमंडितावभिगतौ सिततां समलंकृतौ ॥ स्वयमपीतकुचाकुचकुङ्मलावरणरंभणचञ्चलसत्करौ ॥ ८५ ॥ कठिनतुंगघनस्तनकोरकस्थ
गितमंगलगंधमनोहराम् ॥ गिरिसुतामधिगम्य शिवः स्वयं विरहतापमशेषमपाकरोत् ॥ ८६ ॥ अथ विनोदशतैरुपलक्षितां निजवियोगजताप
कृशान्विताम् ॥ अरुणशैलपतिः स्वयमद्रिजां वरमभीप्सितमर्थय चेत्यशात् ॥ ८७ ॥ सकुतुकं प्रणिपत्य नगात्मजा पुररिपुं भुवनत्रयगुप्तये ॥ इम
मयाचत शोणगिरीश्वरं वरमुदारमनुग्रहसंमुदम् ॥ ८८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमा
हात्म्ये पूर्वार्धे देव्याः शिवसमागमवर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अथ गौरी पुरारातिं प्रणम्य जगदंबिका ॥ अयाचत्ताह
शा शंभुमविनाभावमात्मनः ॥ १ ॥ इदं विज्ञापयामास लोकानुग्रहकारणात् ॥ कृपया परया पूर्णा गौरी संवादसुंदरी ॥ २॥ न त्याज्यमेतत्ते रूपम
त्र दृष्टिमनोहरम् ॥ अहं त्वया न च त्याज्या सापराधापि सर्वदा ॥ मनोहरमिदं रूपमेतत्ते लोकमंगलम् ॥ ३ ॥ आलोक्यतां सदा सर्वैर्दिव्यग
न्धसमन्वितम् ॥ भुजंगगरलब्रह्मकपालशिवभस्मभिः ॥ ४ ॥ भीषणैरलमीशान जय वेषपरिग्रहैः ॥ सुकुमारो भवेर्दिव्यमाल्यगंधांबरादिभिः ॥
॥ ५ ॥ भूषितो रत्नभूषाभिर्विहरस्व महेश्वर ॥ आगता नित्यमीशान देवगन्धर्वकन्यकाः ॥ ६ ॥ सेवंतामत्र देवेशं नृत्यवादित्रगीतिभिः ॥
गणाश्च मानुषा भूत्वा सेवंतां त्वामहर्निशम् ॥ ७ ॥ त्वत्प्रसादादयं देव सुगंधिः पुष्टिवर्द्धनः ॥ आवयोः संगमो दृष्टो भूयात्सर्वार्थदायकः ॥ ८ ॥
गृहीतमत्र देवेश सर्वमंत्रात्मकं वपुः ॥ चरितं तव कैंकर्यमस्तु भक्तिः सदा तव ॥ ९ ॥ ज्ञानाज्ञानकृतं नित्यमपराधसहस्रकम् ॥ क्षम्यतां तव
भक्तानामनन्यशरणेक्षणात् ॥ १० ॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा शम्भुः शोणाचलेश्वरः ॥ तमेव वरदः प्रादाद्वरं सर्वमभीप्सितम् ॥ ११ ॥ आभाष्य
गौरीं कुतुकाद्वंतुकामः स्वयं शिवः ॥ धारय त्वं मृगमदं मनोज्ञमिदमूचिवान् ॥ १२ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ पुलकाख्यो महान्दैत्यो
मृगरूपी तपोधिकम् ॥ कृत्वा प्राप वरं मत्तः सौगन्ध्यं परमाद्भुतम् ॥ १३ ॥ लब्ध्वा वरं स्वगन्धेनामोहयत्सुरयोषितः ॥ तथैवाधर्मसंप्राप्तो
बबाधे सकलं जगत् ॥ १४ ॥ देवैरभ्यर्थितः सोहमाहूयासुरनायकम् ॥ विमुंच लोकरक्षार्थमासुरं देहमित्यशाम् ॥ १५ ॥ ॥ पुलक उवाच ॥ ॥
त्यक्ष्यामि देवदेवेश देहमेतं त्वदाज्ञया ॥ प्रणम्य भक्तिमनसा मामप्यर्चेदमूचिवान् ॥ १६ ॥ मदंगसंभवं दिव्यं सौरभं विश्वमोहनम् ॥ धार्यतां देव
देवेश सदा सादरचेतसा ॥ १७ ॥ पुलकस्वेदजातो हि सदा प्रख्यायतां तव ॥ अयं मृगमदो लोके शृङ्गाररसवर्द्धनः ॥ १८ ॥ त्वत्प्रियः कांतिसौ

भाग्यरूपलावण्यदायकः ॥ विसृजामि निजं देहं देवदेव जगत्पते ॥ १९ ॥ सदा बहुमतो देव्या दिव्यसौरभलुब्धया ॥ मदंशसंभवा ये स्युर्मत्त
पोलब्धसौरभाः ॥ २० ॥ लीयंतां तव देवेश मूर्तांवालेपनच्छलात् ॥ तथेति मय्युक्तवति स दैत्यः पुलकाभिधः ॥ २१ ॥ विससर्ज निजं देहं म
यिसन्यस्तजीवितः ॥ ततस्तदंगसंभूतं मदं बहुलसौरभम् ॥ २२ ॥ अधारयमहं प्रेम्णा शतशृंगारवर्द्धनम् ॥ तपसा देवदेवेशि तप्तं तव वपुः
कृशम् ॥ २३ ॥ मदंगं च वियोगात्त इदं निर्वापयाधुना ॥ इति प्रशस्य बहुधा पुलकस्नेहमद्भुतम् ॥ २४ ॥ आलिलिंप महादेवः पार्वतीं प्रेममंदि
राम् ॥ अपृच्छच्च हसन्देवः पार्वतीं ललनाकृतिम् ॥ २५ ॥ किमेतदिति हस्तोत्थं दृष्ट्वा तं जगदंबिका ॥ अब्रवीदरुणाद्रीशमानम्य जगदंबिका ॥
॥ २६ ॥ आगतिं तस्य पुष्पस्य सदा स्वकरवर्तिनः ॥ २७ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ अहं कैलासशिखराद्देवदेव त्वदाज्ञया ॥ तपः कर्तुमनुप्राप्ता
कांचीं कनकतोरणाम् ॥ २८ ॥ अवाप्य मानसोद्भूतं कह्लारमिदमुत्तमम् ॥ आराधयं महादेवमम्लानगुरुसौरभम् ॥ २९ ॥ यदक्षयमविश्रांतमर्च
नायोजितं मया ॥ अविच्छिन्नमहादीप्तिः कामधेनुघृताप्लुतः ॥ ३० ॥ अवेक्षणीयो भूपालैरनुपाल्यश्च सर्वदा ॥ धर्मलक्षणमाधेयं लोकरक्षर्था
मादरात् ॥ ३१ ॥ सर्वाभीप्सितसिद्ध्यर्थं मत्प्रीतिकरणाय च ॥ मया संस्थापिता धर्मा द्वात्रिंशच्छ्लोकगुप्तये ॥ ३२ ॥ रक्षणीया प्रयत्नेन तत्सं
निधिमुपागतैः ॥ सर्वालंकारसंयुक्तं सर्वभोगकृतोत्सवम् ॥ आलोक्यतामिदं रूपं कन्यायां[2] मम कांतिमत् ॥ ३३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
इति देव्या वचः श्रुत्वा शम्भुः शोणाचलेश्वरः ॥ ३४ ॥ तथेति वरदः प्रादाद्वरं सर्वमभीप्सितम् ॥ एष शोणाचलः श्रीमान्दृश्यते लोकपूजितः ॥
॥ ३५ ॥ सर्वदा वरदागौर्या सर्वभोगैश्च संवृतः ॥ य एतच्छांभवं रूपमरुणाद्रितया स्थितम् ॥ ३६ ॥ संपश्यंति नमस्यंति कृतार्थाः सर्व
एव ते ॥ अरुणाचलमाहात्म्यमेतच्छृण्वंति[3] ये भुवि ॥ ३७ ॥ भवंति सततं तेषां समग्राः सर्वसंपदः ॥ श्रीमत्त्वं वाक्पतित्वं च रूपमव्या
हतं बलम् ॥ ३८ ॥ लभंते पापनाशं च माहात्म्यस्यास्य धारणात् ॥ सर्वतीर्थाभिषवणं सर्वयज्ञक्रियाफलम् ॥ ३९ ॥ सदाशिवप्रसादं च दत्ते
शोणाद्रिदर्शनम् ॥ ४० ॥ इति कैलासशिखरात्प्राप्ता देवी शिवाज्ञया ॥ शापमोक्षं गतवती शोणाचलनिरीक्षणात् ॥ ४१ ॥ स्थानेष्वन्येषु देवस्य
विद्यमानेषु च क्षितौ ॥ दिवि चात्यंतपुण्येषु शंभुरत्र प्रसेदिवान् ॥ ४२ ॥ अयं सदाशिवः साक्षादरुणाचलरूपतः ॥ दृश्यते परमं तेजः सर्गस्थित्यं
तकारणम् ॥ ४३ ॥ एतत्तु तैजसं लिंगं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ दृश्यते कर्मभूरेषा तेन धर्माधिका मता ॥ ४४ ॥ अरुणाचलनाथस्य तेजसा धूत

---

[1] काञ्चीस्थो महादेवः—इति प्रकरणप्रसंगतोऽर्थो बोध्यः । [2] कन्यायाम्--कन्यासंक्रमणे--इत्यर्थः । [3] पृच्छंति--इ० पा० ।

कल्मषाः ॥ भक्तिमंतो नरा लोके सुखमाप्स्यंति सर्वतः ॥ ४५ ॥ प्रदक्षिणैर्नमस्कारैस्तपोभिर्नियमैरपि ॥ येऽर्चयंत्यरुणाद्रीशं तेषां शंभुर्व
शंगतः ॥ ४६ ॥ न तथा तपसा योगैर्दानैः प्रीणाति शंकरः ॥ यथा सकृदपि प्राप्तादरुणाचलदर्शनात् ॥ ४७ ॥ स्वयंभुवः सदा
वेदाः सेतिहासा दिवि स्थिताः ॥ परितो गिरिरूपास्ते स्तुवंत्यरुणपर्वतम् ॥ ४८ ॥ एतस्य वैभवं सर्वं न मया न च शार्ङ्गिणा ॥ वचसा
शक्यते वक्तुं वर्षकोटिशतैरपि ॥ ४९ ॥ देवाश्च हरिमुख्यास्ते कल्पकाद्याः सुरद्रुमाः ॥ प्रच्छन्नरूपाः सेवंते सर्वदैवारुणाचलम् ॥ ५० ॥
न तस्य कलिदोषः स्यान्नाधिव्याधिविजृंभणा ॥ यत्र संपूज्यते लिंगमरुणाचलसंज्ञितम् ॥ ५१ ॥ इत्येतत्कथितं सर्वं तव शंभुपदाश्रयम् ॥ चरितं
ह्यरुणस्यास्य कल्पपुण्यदुरासदम् ॥ ५२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति विधिमुखनिःसृतामुदारामरुणगिरीशकथासुधापगां हि ॥ श्रुतिपुटयुग
लात्पिबन्मनोज्ञां सनकमुनिस्तपसां फलं स लेभे ॥ ५३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणा
चलमाहात्म्ये पूर्वार्धे शिवेनारुणाचलस्य सर्वश्रैष्ठ्यवरप्रदानवर्णनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥छ॥ अरुणाचलमाहात्म्यस्य पूर्वार्द्धं संपूर्णम् ॥

॥ ❀ ॥ इत्यरुणाचलमाहात्म्यपूर्वार्धं समाप्तम् ॥ (३।१) ॥ ❀ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये
पूर्वार्धं समाप्तम् ॥ (३।१) ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथारुणाचलमाहात्म्योत्तरार्धम्[1] ॥ व्यास उवाच ॥ वसंतो नैमिषारण्ये मुनयः सूतमब्रुवन् ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ स्थाना
नामुत्तमं शैवं यत्स्थलं तद्वदस्व नः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ यूयं शृणुत यत्पूर्वं नंदीश्वरमुखाच्छ्रुतम् ॥ मार्कंडेयेन तद्वक्ष्ये मुनयः शृणुतादरात् ॥२॥
॥ मार्कंडेय उवाच ॥ नंदीश्वर त्वया प्रोक्तो महिमा मध्यमेश्वरः[2]॥मयाप्यवधृतः सर्वो भक्तिश्रद्धार्द्रचेतसा ॥३॥ तथापि वद मे भूयो देवदेव दयानिधे॥
अहं यत्परिपृच्छामि भवंतं विहितादरः ॥४॥ त्वयाप्यविदितं किंचिन्नास्त्यत्र भुवनत्रये ॥ सर्वागमपुराणेषु बाह्येष्वाभ्यंतरेषु च ॥५॥ स्वर्गापवर्गयोः
पुंसां भूमिरेव विशिष्यते[3] ॥ सर्वकर्माणि निर्मातुं तत्तत्फलपरायणैः ॥६॥ फलं च त्रिविधं पुंसां त्वयैव कथितं पुरा ॥ भूमौ सुखं स्वर्गभोगः कैवल्य
मिति भेदतः ॥ ७ ॥ पुण्यक्षयेण क्षीयेत प्रायः प्राथमिकं द्वयम् ॥ क्षीयते न तृतीयं तु कर्मणामेव नाश्रयात् ॥ ८ ॥ तत्सिद्धिस्तु त्वया प्रोक्ता विशुद्ध
ज्ञानगोचरा ॥ सर्वेषां दुर्लभं शुद्धज्ञानं देहभृतां पुनः ॥९॥ तज्ज्ञानं कुत्र वा क्षेत्रे शास्त्रादिपठनं विना ॥ शिवपूजनमात्रेण सिद्ध्येत्सर्वशरीरिणाम्
॥ १० ॥ ज्ञानयोगक्रियाचर्यास्वशेषाणां शरीरिणाम् ॥ अपि शैवागमोक्तासु न बुद्धिः संप्रवर्त्तते ॥ ११ ॥ यस्य स्थानस्य माहात्म्यादल्पैरपि शरी
रिणः ॥ लप्स्यंते नियमैः शुद्धज्ञानं तन्मम कथ्यताम् ॥ १२ ॥ भस्मरुद्राक्षवहनादीश्वरस्मरणात्सकृत् ॥ यत्र मुग्धैरपि श्रेयो लभ्यं तत्स्थान
मुच्यताम् ॥ १३ ॥ अबुद्धिपूर्वकेणापि यत्र वासेन देहिनाम् ॥ अविघ्नं सेत्स्यते श्रेयः स्थानं तन्मेऽनुगृह्यताम् ॥ १४ ॥ जातानां वर्णसांकर्य्ये
तैरश्चीं योनिमीयुषाम् ॥ स्थावराणामपि श्रेयो यत्र तत्क्षेत्रमुच्यताम् ॥१५॥ इतीरयित्वा स मृकंडुनंदनः समं मुनींद्रैरपरैर्महात्मभिः॥ पपात तस्यां
घ्रिसरोरुहद्वये शिलादसूनोरखिलागमाब्धेः ॥ १६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे[4] एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमा
हात्म्य उत्तरार्धे स्थानमाहात्म्यप्रस्ताववर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥१॥ छ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ स्थानं त्वया मुने पृष्टमस्ति माहेश्वराग्रणि ॥ चरा

---

[1] इदमरुणाचलस्थानं च दक्षिणप्रांते कांचीपुर्या नैर्ऋत्यकोणे 'तिरुवण्णामले' इत्याख्ये ग्रामे विख्यातमस्ति । अत्र ग्रामे रेल्वेस्टेशनमपि–'तिरुवण्णामले' इत्याख्यमेव--मद्रासतो दक्षिणे विळीपुरं--जंकषन्तः पश्चिमे–वर्तते– । तदेतत्तीर्थयात्रोत्सुकैर्बोद्धव्यम् ।

[2] मध्यगेश्वरः---इ०पा० ।

[3] प्रशिष्यते–इ० पा० ।

[4] अत्र हि--पुस्तकेषु बहुषु--"इति श्रीस्कान्दे महापुराणे कोटिरुद्रसंहितायामरुणाचलमाहात्म्ये सप्ताशीतितमोऽध्यायः प्रथमः" एवं पाठो वर्तते--एतेन--कोटिरुद्रसंहिता--अत्र पुराणेऽस्ति किं वेति संदेह उत्पद्यते । श्रीनारदीयपुराणोक्तक्रमानुसारेण तु कुमारिकाखण्डान्तिमकथासमनन्तरमरुणाचलकथाप्रस्तावारम्भे--'सनकब्रह्मसंवादः' इत्यादिविषयानुक्रमो वर्तते । तमेव क्रममुपक्रम्यात्र--कुमारिकाखण्डसमनन्तरमरुणाचलमाहात्म्यं प्रक्रान्तमस्तीति बोद्धव्यं सुधीभिः--एवं च--प्रथमे माहेश्वरखण्डे--केदारखण्डं--कुमारिकाखण्ड--अरुणाचलमाहात्म्य--इत्येतेऽन्तर्गता विभागाः--नारदीयपुराणोक्तानुक्रमणिकानुसारेण सन्ति । त एवात्र ग्रंथे गृहीताः सन्तीति बोध्यम् ।

चराणां सर्वेषां भूतानामपि शर्मणे ॥ १ ॥ प्रकल्पितं हि देवेन तत्तत्कर्मानुगुण्यतः ॥ शरीरभाजां जननं तासुतास्वपि योनिषु ॥ २ ॥ त्वया शुश्रूषितं तेषां हिताय महते ह्यलम् ॥ अन्यथा संसृतेर्हानिः कल्पकोटिशतैर्न[1] हि ॥ ३ ॥ स्वल्पैर्हि कर्मभिर्ज्ञानैरपि प्राप्ता पुनःपुनः ॥ घटीयंत्रनयाज्जन्ममरणे[2] नैव शाम्यतः ॥ ४ ॥ कथं नु विरतो देही गर्भमोकसमागमात् ॥ विश्रांतये प्रकल्पेत विशुद्धज्ञानतो विना ॥ ५ ॥ प्रदेशाः कथिताः पूर्वं प्रसंगवशतो मया ॥ ऋषिभेदादिकं तेषु निवासः कृत्तिवाससः ॥ ६ ॥ केचित्तीरेषु गंगायाः केचित्सारस्वते तटे ॥ कालिंदीतीरयोरन्ये कतिचिच्छोणरोधसि ॥७॥ अपरे नर्मदातीरे परे गोदावरीतटे ॥ कतिचिद्गोमतीतीरेष्वन्ये हैमवतीतटे ॥८॥ समुद्रपार्श्वेष्वितरे द्वीपेष्वन्ये सरस्वताम् ॥ मुखेषु केचित्सिंधूनां संभेदेष्वपि केचन ॥९॥ कृष्णवेणीतटे केचित्तुंगभद्रांतिके परे ॥ उपवेण्यां कतिपये परे शक्त्यापगांतिके ॥ १० ॥ कावेरीतीर इतरे केचिद्वेगवतीतटे ॥ अन्ये तु ताम्रपर्ण्याश्च कतिचिन्मुरलातटे ॥ ११ ॥ केचिदैरावतीतीरे त्वितरे यातुकांक्षिके ॥ १२ ॥ कन्यातटेषु कतिचित्कतिचित्कुमारीतीरे परे च तमसावरुणांतिकेन्ये ॥ मंदाकिनीसविधयोरितरे परेऽपि शिप्रातटे परिसरेषु परे सरय्वाः ॥ १३ ॥ विपाशाभ्याश इतरे शंतद्रुतितटे परे ॥ चर्मण्वत्युपकंठेऽन्ये केचिद्भीमरथीतटे ॥ १४ ॥ केचिद्बिंदुसरोभ्यर्णे परे पंपासरस्तटे ॥ अभ्यर्णकेपि भैरव्याः कतिचित्कौशिकीतटे ॥ १५ ॥ अपरे मालिनीतीरे परे गंधर्वतीतटे ॥ कतिचिन्मानसोपांते केचिदच्छोदरोधसि ॥ १६ ॥ इंदद्युम्नसरस्यन्य एके तु मणिकर्णिके ॥ परे तु वरदातीरे तापयां कतिचनापरे ॥ पातालगंगासविधे शरावत्यंतिके परे ॥ १७ ॥ लोहित्याकूलयोः केचित्कतिचित्कालमातटे ॥ वितस्तोपांतिके त्वन्ये चंद्रभागांतिके परे ॥ १८ ॥ सुरलोपांतिके केचित्पयोष्णीतीरयोः परे ॥ केचिन्मधुमतीतीरे केचनानु पिनाकिनीम् ॥ १९ ॥ उक्तं वाराणसीक्षेत्रं क्रोशपंचकपावनम् ॥ देवस्तत्राविमुक्ताख्यो विशालाक्ष्या समर्चितः ॥ २० ॥ कपालमोचनं यत्र यत्रास्ते कालभैरवः ॥ मृतानां यत्र रुद्रत्वं काशीं विद्धि हि तां मुने ॥ २१ ॥ गयाप्रयागावपि ते कथितौ सर्वसिद्धिदौ ॥ यत्र पिंडप्रदानेन तुष्यंति पितरः किल ॥ २२ ॥ आकर्णितं च केदारं यस्मिन्महिषरूपधृक् ॥ देवोपि च हतो देव्या सर्वश्रेयस्करो नृणाम् ॥ २३ ॥ सर्वसिद्धिकरं पुंसां क्षेत्रं बदरिकाश्रमम् ॥ यत्रास्ते त्र्यंबको देव्या नरनारायणार्चितः ॥ २४ ॥ श्रुतं हि नैमिषं क्षेत्रं त्वया यत्र महेश्वरः ॥ देवदेवाभिधः पुण्यो देवी सारंगधारिणी ॥ २५ ॥ अमरेशमिति स्थानं प्रोक्तं सर्वार्थसाधकम् ॥ ॐकारनामा तत्रेशश्चंडिकाख्या महेश्वरी ॥ २६ ॥ पुष्कराख्यं महास्थानं श्रुतं ते कथितं मया ॥ यत्र

---

[1] अपि--इ० पा० । [2] घटीयन्त्रनयात्--घटीयन्त्रन्यायेन--इत्यर्थः ।

देवो रुजोगंधिः पुरुहूता महेश्वरी ॥ २७ ॥ [९]आषाढीनाम ते स्थानं [१]पावनं कथितं मया ॥ आषाढेशो हरस्तत्र रतीशा परमेश्वरी ॥ २८ ॥ [१०]दंडिमुंडी
समाख्यं च स्थानं ते कथितं मया ॥ यत्र मुंडी महादेवो दंडिका परमेश्वरी ॥२९॥ [११]लाकुलंनाम ते स्थानं संशुद्धं कथितं मया ॥ लाकुलीशो हरो
यस्मिन्ननंगा सर्वमंगला ॥ ३० ॥ [१२]भारभूतिरिति स्थानं भवतोऽभिहितं मया ॥ यत्र भाराभिधः शंभुर्भूत्याख्या भूधरात्मजा ॥ ३१ ॥ [१३]अरालकेश्वरं
नाम स्थानं ते कथितं मया ॥ यत्र सूक्ष्माभिधः शूली सूक्ष्माख्या शैलनंदिनी ॥ ३२ ॥ [१४]गयानाम महाक्षेत्रं तव प्रस्तावितं मया ॥ मंगलाख्या
शिवा यत्र शंकरः प्रपितामहः ॥ ३३ ॥ [१५]कुरुक्षेत्रमिति स्थानं भवते विनिवेदितम् ॥ यत्र स्थाणुप्रिया देवी देवः स्थाणुसमाह्वयः ॥ ३४ ॥
उक्तं [१६]कनखलंनाम मया ते स्थानमुत्तमम् ॥ उग्रो यत्र पुरारातिरुग्रा गिरिवरात्मजा ॥ ३५ ॥ [१७]तालकाख्यं महाक्षेत्रं मार्कंडेय मयोदितम् ॥
देवी स्वायंभुवी यत्र स्वयंभूः परमेश्वरः ॥ ३६ ॥ [१८]अट्टहासमिति प्रोक्तं महास्थानं मया तव ॥ यत्रार्कः पूजयित्वेशमासीत्पूर्णमनोरथः ॥
॥ ३७ ॥ [१९]कृत्तिवासाभिधं क्षेत्रमुक्तं ते वेदवित्तम ॥ यः कैलासादपि श्लाघ्यो निवासः कृत्तिवाससः ॥ ३८ ॥ भ्रमरांबिकया देव्या
महेशो मल्लिकार्जुनः ॥ [२०]श्रीशैले सृष्टिसिद्ध्यर्थं पूजितः परमेष्ठिना ॥ ३९ ॥ [२१]सुवर्णमुखरीतीरे कालहस्तीति शंकरः ॥ व्यासेनाराधितो
भृंगमुखरालकयांबया ॥ ४० ॥ [२२]कांच्यामेकाम्रमूलस्थः कामाक्ष्या कामशासनः ॥ तपस्यंत्याभिसंश्लिष्टो वलयेनांकितोऽभवत् ॥ ४१ ॥ अस्ति
[२३]व्याघ्रपुरंनाम तिल्लिकाननमध्यगम् ॥ यत्र नृत्यंतमीशानं पर्युपास्ते पतंजलिः ॥ ४२ ॥ [२४]श्वेतारण्यमिति स्थानमुक्तं तव मया पुरा ॥ भग्नमैरावतो
दंतं भेजे यत्र शिवार्चनात् ॥ ४३ ॥ [२५]सेतुबंधमिति स्थानमवोचं तत्र राघवः ॥ रामनाथाख्यया देवमंहोघ्नं प्रत्यतिष्ठिपत् ॥ ४४ ॥ [२६]गर्तप्रत्याह्वय
स्थानं विद्यते वृषभध्वजः ॥ यत्र जंबूतरोर्मूले जगद्रक्षार्थमाश्रितः ॥ ४५ ॥ [२७]मणिमुक्तानदीमन्वक्क्षेत्रे वृद्धाचलाह्वये ॥ नित्यं सन्निहितो देव इत्या
कर्णित एव ते ॥ ४६ ॥ श्रीमन्[२८]मध्यार्जुनंनाम श्रुतं स्थानमनुत्तमम् ॥ यस्मिन्वरप्रदो नित्यं गौरीसहचरो हरः ॥ ४७ ॥ आस्थितं सोमनाथेन
[२९]सोमतीर्थं त्वया श्रुतम् ॥ यत्र त्यक्तवतां देहं न भूयो भवबंधनम् ॥४८॥ आकर्णितं हि भवता क्षेत्रं [३०]सिद्धवटाह्वयम् ॥ यत्र सिद्धाः समर्चंति ज्योति
लिंगमनुत्तमम् ॥ ४९ ॥ अश्रावि खलु ते क्षेत्रं [३१]कमलालयसंज्ञकम् ॥ वल्मीकेशार्चनाल्लेभे यत्र श्रीर्जीविता हरेः ॥ ५० ॥ श्रुतवानसि [२]कंकाद्रिं
यत्र संनिहितो हरः ॥ इदानीमप्युपासाते मोक्षाय ब्रह्मकेशवौ ॥५१॥ श्रीमद्[३३]द्रोणपुरं वेत्सि यस्मिन्कलियुगक्षये ॥ नौकामारूढवानब्धौ क्षुभिते पार्व

---

[१] श्रवणम्--इ० पा० । [२] कंकांडीम्--इ० पा० ।

तीपतिः ॥ ९२ ॥ श्रुतं ब्रह्मपुरंनाम क्षेत्रं यत्रेंद्रजित्पुरा ॥ आर्यपुष्करिणीतीरे स्थापयामास धूर्जटिम् ॥ ९३ ॥ श्रीकोटिकाख्यं ज्ञानाभिक्षेत्रं यत्रेंदुशेखरः ॥ समाराधयतां पुंसां पापकोटीर्व्यपोहति ॥ ९४ ॥ आकर्णितं च गोकर्णं शिवं यत्संनिधानतः ॥ आरिराधयिषुः स्वर्गं जामदग्न्यो न कांक्षति ॥ ९५ ॥ त्रिपुरांतकमुक्तं ते क्षेत्रं यत्र त्रियंबकः ॥ निराकरोति निरयाद्भयं दृष्टवतां नृणाम् ॥ ९६ ॥ उक्तं कालिंजनं क्षेत्रं यद्वासी कालकंधरः ॥ निर्वापयति भक्तानां घोरसंसारसंज्वरम् ॥ ९७ ॥ प्रियालवणमाख्यातं क्षेत्रं यत्रांबिकापतिः ॥ पयोर्थिने पयःसिंधुं विततारोपमन्यवे ॥ ९८ ॥ क्षेत्रं प्रभासमुक्तं ते यत्र खंडेंदुशेखरः ॥ पूजितः शौरिसीरिभ्यां दत्तवानक्षयं फलम् ॥ ९९ ॥ वेदारण्यं विजानीषे यस्मिन्प्रमथनायकः॥ अभ्यर्थितोऽभून्मोक्षार्थं दक्षेण प्राकृतागसा ॥ ६० ॥ हेमकूटं त्वमश्रौषीः स्थानं विषमचक्षुषः[1] ॥ पुंसां तपस्यतां यत्र पुनर्जननतो न भीः ॥ ६१ ॥ क्षेत्रं वेणुवनंनाम विद्यते पापनाशनम् ॥ यत्र वंशलतागर्भाज्जातो मुक्तामणिः शिवा ॥ ६२ ॥ जालंधरमिति स्थानमंधकारेस्त्वया श्रुतम् ॥ लेभे गणपतां तत्र तपस्याभिर्जलंधरः ॥ ६३ ॥ ज्वालामुखमिति स्थानमज्ञासीः कथितं मया ॥ यत्र ज्वालामुखी देवी कालरुद्रमपूजयत् ॥ ६४ ॥ अस्ति भद्रवटो[2]नाम क्षेत्रमुक्तं श्रुतं त्वया ॥ त्र्यंबकं यत्र हेरंबः संपदे पर्यपूजयत् ॥ ६५ ॥ न्यग्रोधारण्यमुक्तं ते यत्रोग्रो निर्ममे किल ॥ उच्चंडतांडवं काल्या साकं संघर्षमेयिवान् ॥ ६६ ॥ गंधमादनसंज्ञं तत्क्षेत्रमाकर्णितं त्वया ॥ आंजनेयेन रचितं यत्र मृत्युंजयार्चनम् ॥ ६७ ॥ गोपर्वतमिति स्थानं शंभोः प्रख्यापितं मया ॥ यत्र पाणिनिना लेभे वैयाकरणिकाग्र्यता ॥ ६८ ॥ वीरकोष्ठमिति क्षेत्रस्थानं नन्ववधारितम् ॥ यत्र प्रचेतसा[3] लेभे तपसा कविमुख्यता ॥ ६९ ॥ महातीर्थमिति प्रोक्तं जानीषे यत्र शंभुना ॥ अध्यापितास्सुपर्वाणः सर्वेऽपि द्रुहिणादयः ॥ ७० ॥ मयूरपुरमुक्तं ते क्षेत्रं माहेश्वरं मया ॥ लेभे यत्र व्रतस्थेन ह्रादिनी वज्रपाणिना ॥ ७१ ॥ श्रीसुंदरमिति क्षेत्रमुक्तं वेगवतीतटे ॥ कलावपि युगे यस्मिन्देवदेवेन दीप्यते ॥ ७२ ॥ कुंभकोणमिति स्थानं शंभोर्वेत्सि हि यत्र सा ॥ गंगापि माघे सान्निध्यं कुरुते स्वाघशांतये ॥ ७३ ॥ अनुगोदावरीतीरं त्र्यंबकंनाम ते श्रुतम् ॥ शक्तिं यत्र गुहो लेभे तारकासुरघातिनीम् ॥ ७४ ॥ श्रीपाटलं व्याघ्रपुरमाख्यातं वेदवित्तम ॥ त्रिशंकुना जातिशुद्ध्यै[4] यत्र गंगाधरोर्चितः ॥ ७५ ॥ क्षेत्रं कदंबपुर्याख्यं भवता चावधारितम् ॥ त्वत्कृते यत्र शूलेन कृतांतं शम्भुरक्षिणोत् ॥ ॥ ७६ ॥ अविनाशाख्यमुक्तं ते क्षेत्रं यत्र वृषध्वजः ॥ सान्निध्यं पडिकण्ठाय विततार प्रसेदिवान् ॥ ७७ ॥ रक्तकाननमाख्यातं मया क्षेत्रं तवा

---

[1] विषमचक्षुषः--त्रिनेत्रस्य--इत्यर्थः । [2] भद्रवढा--इ० पा० । [3] प्रचेतसा--अत्र--वाल्मीकिना--इत्यर्थो बोध्यः । [4] ज्ञातिशुद्ध्यै--इ० पा० ।

नघ ॥ मित्रावरुणयोर्यत्र रुद्रोऽजनि वरप्रदः ॥ ७८ ॥ श्री[६०]हाटकेश्वरं क्षेत्रं पातालस्थं त्वया श्रुतम् ॥ यत्र वैरोचनिर्देवं स्वपदप्राप्तयेर्चति ॥ ७९ ॥ वेत्सि शंभोः प्रियावासं [६१]कैलासं नित्यसेवकः ॥ यत्र यक्षेश्वररूयक्षमभ्यर्चयति भक्तितः ॥ ८० ॥ स्थानानि खंडपरशोरित्युक्तानि मया पुरा ॥ त्वयाप्यवधृतान्येव किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ८१ ॥ इत्यूचिवानेष शिलादनंदनो मुनेर्मृकण्डोस्तनयं मुनीश्वरम् ॥ भक्त्या नमंतं पदयोः करेण पस्पर्श मौलौ करुणारसार्द्रः ॥ ८२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे महीमण्डलस्थविविधशिवक्षेत्रवर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भगवन्वंचनेनालं त्वदेकप्रवणे मयि ॥ किं मादृशोऽस्ति ते शिष्यस्त्वत्कृपैवात्र साक्षिणी ॥ १ ॥ स्थानेषु प्राक्त्वदुक्तेषु फलानि च पृथक्पृथक् ॥ यत्र सर्वफलप्राप्तिः स्थानं तद्वद मे विभो ॥ २ ॥ चराचराणां भूतानां जानतामप्यजानताम् ॥ यस्य स्मरणमात्रेण मुक्तिस्तद्वद देशिक ॥ ३ ॥ पश्यैतेन मयैकेन भगवान्नानुराध्यसे ॥ सर्वैरप्येतदर्थं हि मुनिभिः परिवार्यसे ॥ ४ ॥ पुलहेन पुलस्त्येन वशिष्ठेन मरीचिना ॥ अगस्त्येन दधीचेन नक्रुणा भृगुणात्रिणा ॥ ५ ॥ जाबालिना जैमिनिना धौम्येन जमदग्निना ॥ उपयाजेन याजेन भरतेनार्वरीवता ॥ ६ ॥ पिप्पलादेन कण्वेन कुमुदेनोपमन्युना ॥ कुमुदाक्षेण[१] कुत्सेन वत्सेन वरतंतुना ॥ ७ ॥ विभांडकेन व्यासेन कण्वरीषेण कंडुना ॥ मांडव्येन मतंगेन कुक्षिणा मांडकर्णिना ॥ ८ ॥ चंडकौशिकशांडिल्यशाकटायनकौशिकैः ॥ शातातपमधुच्छन्दोगर्गसौभरिरोमशैः ॥ ९ ॥ आपस्तंबपृथुस्तंबभार्गवोदंकपर्वतैः ॥ भारद्वाजेन दाल्भ्येन दांतेन श्वेतकेतुना ॥ १० ॥ कौंडिन्यपुण्डरीकाभ्यां रैभ्येण तृणबिन्दुना ॥ वाल्मीकिना नारदेन वह्निना दृढमन्युना ॥ ११ ॥ बोधायनसुबोधाभ्यां हारीतेन मृकण्डुना ॥ दुर्वाससातितीक्ष्णेन जालपादेन शक्तिना ॥ १२ ॥ कांक्कार्येण नदन्तेन देवदत्तेन न्यंकुना ॥ सुश्रुता चाग्निवेश्येन गालवेन मरुत्वता ॥ १३ ॥ लोकाक्षिणा विश्रवसा सैंधवेन सुमंतुना ॥ शिशुपायनमौद्गल्यपथ्यचावनमातुरैः ॥ १४ ॥ ऋष्यशृङ्गैकपात्क्रौंचदृढगोमुखदेवलैः ॥ अंगिरोवामदेवौर्वपतंजलिकपिंजलैः ॥ १५ ॥ सनत्कुमारसनकसनंदनसनातनैः ॥ हिरण्यनाभसत्याख्यवाताशनसुहोतृभिः ॥ १६ ॥ मैत्रेयपुष्पजित्सत्यतपःशालीष्यशैशिरैः ॥ निदाघोतथ्यसंवर्त्तशौल्कायनिपराशरैः ॥ १७ ॥ वैशम्पायनकौशल्यशारद्वतकपिध्वजैः ॥ कुशस्वार्चिककैवल्ययाज्ञवल्क्याश्वलायनैः ॥ १८ ॥ कृष्णातपोत्तमानंतकरुणामलकप्रियैः ॥ चरकेण पवित्रेण कपिलेन कणाशिना ॥ १९ ॥ नरनारायणाभ्यां च

---

१ कुमुदाख्येन--इ० पा० ।

दिव्यैश्चान्यैर्महर्षिभिः ॥ मत्प्रश्नोत्तरशुश्रूषातत्परैः प्रत्यवेक्ष्यसे ॥ २० ॥ माहेश्वराग्रगण्यस्त्वं समस्तागमपारगः ॥ व्याप्तश्च सर्वलोकेषु यस्मात्तदनु
साधि नः ॥ २१ ॥ त्वन्मुखादेव भगवन्वयमेते सुशिक्षिताः ॥ पूर्वमेव त्वया देव किं वान्यदुपपद्यते ॥ २२ ॥ दिव्यागमपुराणानि द्रष्टव्यः परमे
श्वरः ॥ कात्यायनी वा स्कन्दो वा भगवान्वाथ वा भवान् ॥ २३ ॥ त्वयि यद्यस्ति नो भक्तिर्दया चास्मासु ते यदि ॥ रहस्यमिदमु
द्घाट्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ २४ ॥ इत्थं मृकण्डुतनयेन स नंदिकेशो विज्ञापितः सविनयं स्मयमानवक्रम् ॥ तं प्राह चोन्नततरं शिवभक्तिमत्सु प्रा
ग्भक्तितोषितशिवाप्तशरीरसिद्धिम् ॥ २५ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य
उत्तरार्धेऽरुणाचलाख्यरहस्यस्थानप्रश्नवर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ मुने मनःपरीक्षार्थं तथा त्वं
भाषितो मया ॥ तव चेन्नाभिधास्यामि कस्य वान्यस्य कथ्यते ॥ १ ॥ त्वादृगन्योस्ति किं लोके शिवधर्मपरायणः ॥ येन स्वल्पायुषाप्येवं नित्ये[1]
नाभावि भक्तितः ॥ २ ॥ कस्यान्यस्य कृते देवः स्वस्यैवाज्ञाकरं यमम् ॥ क्रुद्धो नियंत्रयामास चरणांगुष्ठपीडितम् ॥ ३ ॥ त्वमेव शांकरान्धर्मा
न्सर्वान्विद्धिरहस्यतः ॥ योग्रेऽसि कालवद्भ्रांतः परिपक्वोसि चेतसा ॥ ४ ॥ त्वयैवान्येन केनाहमेवं शुश्रूषितश्चिरम् ॥ त्वयीव कस्मिन्नन्यस्मि
न्ममापि प्रीतिरीदृशी ॥ ५ ॥ उपदेक्ष्यामि ते क्षेत्रं गुप्तं तद्धर्मशासनैः ॥ भक्त्यावधारणीयं यद्भक्तिकैवल्यकांक्षिभिः ॥ ६ ॥ आदरादनुयुंजानं[2]
शिष्यं यो देशिकः स्वयम् ॥ उपदेशेन संतुष्टं न करोति स किंगुरुः ॥ ७ ॥ समाहितमना भूत्वा विश्वासं कुरु शाश्वतम् ॥ मयोपदिश्यमानेऽस्मि
न्रहस्ये पारमेश्वरे ॥ ८ ॥ स्मर स्मरांतकं देवं वंदस्वाध्याय[3] शांकरीम् ॥ उपांशूच्चारयोंकारं श्रेयस्ते महदागतम् ॥ ९ ॥ अस्ति दक्षिणदिग्भागे द्रावि
डेषु तपोधन ॥ अरुणाख्यं महाक्षेत्रं तरुणेंदुशिखामणेः ॥ १० ॥ योजनत्रयविस्तीर्णमुपास्यं शिवयोगिभिः ॥ तद्भूमेर्हृदयं विद्धि शिवस्य हृदयं
गमम् ॥ ११ ॥ तत्र देवः स्वयं शम्भुः पर्वताकारतां गतः ॥ अरुणाचलसंज्ञावानस्ति लोकहितावहः ॥ १२ ॥ आवासः सर्वसिद्धानां महर्षीणां
सुपर्वणाम् ॥ विद्याधराणां यक्षाणां गंधर्वाप्सरसामपि ॥ १३ ॥ सुमेरोरपि कैलासादप्यसौ मन्दरादपि ॥ माननीयो महर्षीणां यः स्वयं परमे
श्वरः ॥ १४ ॥ स्पृहयंति यदीयेभ्यो जंतुभ्योपि दिवौकसः ॥ अयत्नलभ्यमुक्तिभ्यो दिवावासप्रवंचिताः ॥ १५ ॥ न कल्पवृक्षाः सदृशा यत्रत्यानां
महीरुहाम् ॥ पत्रपुष्पफलैर्नित्यं येर्चयंति गिरौ हरम् ॥ १६ ॥ हिंसैकरुचयो व्याधा[4] अपि रूपानुसारतः ॥ अनंता यत्र देवस्य प्रादक्षिण्यफ

---

१ नित्येन--अभावि--चिरंजीविना भूतम्--इत्यर्थः । २ अनुयुंजानं--पृच्छकम्--इत्यर्थः । ३ आध्याय--ध्यात्वेत्यर्थः । ४ व्याघ्राः--इ० पा० ।

लास्पदम् ॥ १७ ॥ यदुद्देशचरा मेघाः शिखराण्यभिबंधकाः ॥ गंगावतो हिमवतोऽप्यधिकं स्वं विजानते ॥ १८ ॥ कलारावाः खगा यत्र क्वणंते
कीचका अपि ॥ यक्षकिंनरगन्धर्वैर्लभ्यते दुर्लभं पदम् ॥ १९ ॥ स्मरन्तो यत्र खद्योताः कृष्णपक्षे निशागमे ॥ आरार्तिकप्रदातॄणां देवस्याश्नुवते पद
म् ॥२०॥ निष्प्रत्यूहकृताश्लेषा नित्यं यत्तटिनीरुहाः ॥ सौभाग्यगर्वतो देवीमपर्णामवमन्वते ॥२१॥ यस्योत्तुंगस्य शृं[1]गाग्रसंगमा अपि तारकाः ॥
आत्मनो लब्धसामान्याश्चन्द्रेण बहु मन्वते ॥ २२ ॥ मृगाः सर्वेपि सततं चरंतो यत्र सानुषु ॥ पाणिप्रणयिनं शम्भोरे[2]णमप्यवजानते ॥ २३ ॥
यस्य पादांतिकचरैः प्रायेण शबरैरपि ॥ निकुम्भकुम्भसादृश्यमयत्नादुपलभ्यते ॥ २४ ॥ किं बहूक्त्याभ्यसूयंते द्वैमातुरकुमारयोः ॥ यदंगरूढास्त
रवस्तिर्यंचः शबरा अपि ॥ २५ ॥ सिंहव्याघ्रद्विपा यस्मिन्काले त्यक्तकलेवराः ॥ वासप्रदत्वान्मान्यंते ध्रुवं शोणाद्रिशम्भुना ॥ २६ ॥ अस्य
भास्करनामाद्रिः पूर्वस्यां दिशि दृश्यते ॥ यत्र स्थितः सदा वज्री सेवते शोणपर्वतम् ॥२७॥ प्रतीच्यां दिशि दंडाद्रिरिति कश्चिन्महीधरः ॥ प्राचेतस
स्तदगगः सेवतेऽरुणपर्वतम् ॥ २८ ॥ दक्षिणस्यां च शोणाद्रेरद्रिरस्त्यमराचलः ॥ कालः शोणाद्रिसेवार्थमध्यास्ते तदधित्यकाम् ॥ २९ ॥ उत्तरेऽ
स्मिन्हरिद्भागे सिद्धाध्यासितकन्दरः ॥ विराजते त्रिशूलाद्रिः श्रीदेन परिपालितः ॥ ३० ॥ तत्पर्यंतप्रभूतानामन्येषामपि भूभृताम् ॥ तटकेष्वपरे[3]
चैव दिक्पालाः पर्युपासते ॥ ३१ ॥ धारिता येन सततं सर्वेपि धरणीरुहाः ॥ आराधनादप्यधिकमधिगच्छंति वैभवम् ॥ ३२ ॥ यस्मिन्गिरीशे
संदृष्टे मेनातुहिनभूभृतोः ॥ समानसंबंधतया प्रमोदो वर्द्धतेतराम् ॥ ३३ ॥ तरुपल्लवलक्षेण लक्ष्यमाणजटाधरः ॥ स्थावरोयं स्वयं शम्भुरि
हेश इव जंगमः ॥ ३४ ॥ ज्योतिष्मत्तोयशृंगस्य द्विपार्श्वस्थेन्दुभास्करः ॥ व्यनक्ति स्वस्य लोकेभ्यस्तेजस्त्रितयनेत्रताम् ॥ ३५ ॥ वर्षासु
शिखराधस्तादभिनीलबलाहकः ॥ विराजते यः कण्ठेन कालकूटमिवोद्वहन् ॥ ३६ ॥ सहस्रपादः साहस्रशीर्षो यः पर्वतेश्वरः ॥ उक्तो न केवलं
श्रुत्या साक्षादप्युपलक्ष्यते ॥ ३७ ॥ शिरोलीनामरसरित्स्रोताः प्रागिति नाद्भुतम् ॥ गिरीशोऽद्यापि यः शृंगलीनानेकसरिद्गणः ॥ ३८ ॥
आसादितापकटकः शारदैर्यः पयोधरैः ॥ विडंबयति गोश्रेष्ठमारूढवृषपुंगवम् ॥ ३९ ॥ यत्र शृङ्गाग्रसंलग्नसंलग्ननीललोहितः ॥ स्थाणुत्वं स्थाव
रत्वेन गहनत्वेन भीमताम् ॥ ४० ॥ सुदुर्गमत्वादुग्रत्वमपि धत्ते न नामतः ॥ क्षुद्राः सरीसृपा यत्र कटकेषु कृतास्पदाः ॥ ४१ ॥ तक्षकानंतसर्पाद्यैः

---

[1] भृंगाग्रसंगमाः--इत्यसंबद्धः पाठः ।

[2] शंभोरेकस्मिन्पाणौ मृगो वर्तते--' कुठारमृगवारकः ' इति हि तद्विशेषणम् । एकस्मिन्हस्ते कुठारः, एकस्मिन् मृगः, एको वरमुद्रांकितः, एकश्चाभयमुद्रांकितः श्रीसांबस्य कर इति चतुष्पाणिशिवध्याने वर्णनात् ।

[3] अपरे--अन्ये--इत्यर्थः ।

स्पर्धन्ते भुजगेश्वरैः ॥ अष्टाभिर्योऽभितः कोणैराविर्भूतो विभूतिभिः ॥ ४२ ॥ सुस्पष्टं विशिनष्टीव स्वकीयामष्टमूर्तिताम् ॥ येण्यांशक्तितरंगिण्यो
रिडापिंगलयोः स्वयम् ॥ ४३ ॥ शिवस्य शृङ्गतो मध्ये सुषुम्ना कमलापगा ॥ ज्योतिःस्तंभस्वरूपस्य मूलाग्रे[1] यस्य वीक्षतुम् ॥ ४४ ॥ कोलहं
साकृती नालं[2] ब्रह्मविष्णू बभूवतुः ॥ ताभ्यां च प्रार्थितः शम्भुस्तस्मिन्सांनिध्यवानभूत् ॥ ४५ ॥ अरुणाचलनाथाख्यं प्रपन्नः प्रमदैः[3] समम् ॥
गौतमस्तत्र योगींद्रः सहस्रं परिवत्सरान् ॥ ४६ ॥ तप्त्वा तपांसि तीव्राणि साक्षाच्चक्रे सदाशिवम् ॥ प्रालेयशैलकन्यापि तत्र कृत्वा
तपः पुरा ॥ ४७ ॥ अलब्ध वामदेहार्द्धं मन्मथारेः प्रसेदुषः ॥ गौर्या प्रतिष्ठितं तत्र प्रवालाद्रीश्वराभिधम् ॥ ४८ ॥ लिंगं भोगप्रदं
पुंसां कैवल्याय प्रकल्पते ॥ तत्र गौरीनिदेशेन दुर्गा महिषमर्दिनी ॥ ४९ ॥ साक्षाद्भूय सतां दत्ते मन्त्रसिद्धिमविघ्नतः ॥ खड्गतीर्थमिति
ख्यातं तत्र गौर्याश्रमे नवम् ॥ ५० ॥ सकृन्निमज्जनान्नृणां पंचपातकनाशनम् ॥ दुर्गया चार्चितं लिंगं पापनाशननामकम् ॥ ५१ ॥ सकृत्प्रणाममा
त्रेण सर्वपापप्रणाशनम् ॥ तत्र वज्रांगदो राजा वित्तसारो व्यतिक्रमात् ॥ ५२ ॥ पुनस्तद्भक्तिमाहात्म्याच्छिवसायुज्यमाप्तवान् ॥ तस्य प्रदक्षिणेनैव
कांतिशालिकलाधरौ ॥ ५३ ॥ विद्याधरेश्वरौ मुक्तौ दुर्वासःशापबन्धनात् ॥ नास्ति शोणाद्रितः क्षेत्रं नास्ति पंचाक्षरान्मनुः ॥ ५४ ॥ नास्ति माहे
श्वराद्धर्मो नास्ति देवो महेश्वरात् ॥ नास्ति ज्ञानं शिवज्ञानान्नास्ति श्रीरुद्रतः श्रुतिः ॥५५॥ नास्ति शैवाग्रणीर्विष्णोर्नास्ति रक्षा विभूतितः ॥ नास्ति
भक्तेः सदाचारो नास्ति रक्षाकराद्गुरुः ॥ ५६ ॥ नास्ति रुद्राक्षतो भूषा नास्ति शास्त्रं शिवागमात् ॥ नास्ति बिल्वदलात्पत्रं नास्ति पुष्पं सुवर्ण
कात् ॥५७॥ नास्ति वैराग्यतः सौख्यं नास्ति मुक्तेः परं पदम् ॥ नारुणाद्रेः समो मेरुर्न कैलासो न मंदरः ॥ ५८ ॥ ते निवासा गिरिंव्याप्ताः सोऽयं
तु गिरिशः स्वयम् ॥ ५९ ॥ इति वदति शिलादनंदने मुदितमनाः स मृकण्डुनंदनः ॥ पुनरपि बहुशः प्रणम्य तं चकितमना भवतो[4] व्यजिज्ञपत् ॥
॥ ६० ॥ किंकिं नृणां कर्म भवाय जायते कथं नु तत्तन्नरकाय श्रूयते ॥ तेषां च तेषां च कथं प्रतिक्रिया कथं नु तत्तन्मम कथ्यतामिति ॥ ६१ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलस्थानमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्थो
ऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ शुद्धसत्त्वगुणोपेतो लोकेऽस्मिन्दुर्लभः पुमान् ॥ रजस्तमोगुणोपेता भवंति सुलभा
नराः ॥ १ ॥ सात्त्विकः पुण्यशीलत्वान्निःश्रेयसमवाप्नुयात् ॥ वैचित्र्यात्कर्मणामेषामनुभोगाय वेधसा ॥ २ ॥ वैचित्र्याण्येव सृष्टानि नरकाण्यत्र

---

[1] मूलाग्रे--मूलं च अग्रं च--अधऊर्ध्वप्रान्तौ--इत्यर्थः । [2] न--अलम्--इति पदच्छेदः । [3] प्रमदैः--हर्षैः--इत्यर्थः । [4] भवतः--संसारात्--इत्यर्थः ।

तत्र च ॥ महारौरवभाग्भूत्वा खरः श्वा शूकरोऽपि वा ॥ ३ ॥ चंडालो वा भवेत्प्रेत्य पुरुषो ब्रह्महत्यया ॥ चिरं रौरवसंरुद्धः कृमिकीटपतंगताम् ॥ ॥ ४ ॥ प्राप्नुयात्कर्मकर्तृत्वं सुरापानेन च द्विजः ॥ ब्रह्मस्वहरणाद्ब्रह्मराक्षसत्वमवाप्नुयात् ॥ ५ ॥ यद्यत्तु चोरयेत्तत्तच्छून्यं स्यादन्यजन्मनि ॥ असिपत्रवने पीडामवाप्य सुचिरं पुनः ॥ ६ ॥ नपुंसकत्वं संगच्छेत्पुरुषो गुरुतल्पगः ॥ तप्तैः कालायसैर्दंडैः पीडितो यमकिंकरैः ॥ ७ ॥ नरके कालसूत्राख्ये निवसेत्परदारगः ॥ अग्निदो निवसेद्घोरे सुघोरे गरदायकः ॥ ८ ॥ महाघोरे च पिशुनोऽवीच्यों धर्मविनिंदकः ॥ वसेत्कराले मित्रध्रुग्भीमे हिंसैकतत्परः ॥ ९ ॥ संहारे छन्नपापिष्ठो मृषावादी भयानके ॥ असिघोरे वसेद्वापि कूपक्षेत्रनरादिहृत् ॥ १० ॥ वज्रे परद्रोहरतो मांसाशी तरले द्विज ॥ तीक्ष्णे मातृपितृद्रोही तापने जपदूषकः ॥ ११ ॥ अश्वघ्नोपि निरुच्छ्वासे वसेद्गोघ्नश्च दारुणे ॥ भ्रूणहा निवसेच्चंडे स्त्रीहत्याकृत्कुकूलके ॥ १२ ॥ देवस्वहारी दहने घोरघोरे परस्वहृत् ॥ कृतांतदूता नरके सर्वानेव हि पापिनः ॥ १३ ॥ बध्नंति पाशैर्निघ्नंति दंडैर्विध्यंति शंकुभिः ॥ तीक्ष्णायश्चंचवः कंकाः क्रूरदंष्ट्रा महोरगाः ॥ १४ ॥ कालेयकाश्च व्याघ्राश्च हिंस्राश्चान्ये दशंत्यमून् ॥ शकलीकुर्वते शस्त्रैर्दहंति देहमेव च ॥ १५ ॥ खनंति गहने श्वभ्रे कशाभिस्ताडयंति च ॥ तैलद्रोण्यां विपच्यंते तुद्यंते सूक्ष्मसूचिभिः ॥ १६ ॥ वाह्यन्ते दुर्वहान्भारान्यमदूतैर्हि पापिनः ॥ ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः श्यावदंतकः ॥ १७ ॥ स्वर्णापहारी कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः ॥ अपस्मारी गुरुद्रोही चंडालो वेददूषकः ॥ १८ ॥ कूटसाक्षी चाक्षिरोगी मंदाग्निश्चाग्रभोजनः ॥ विद्यापहारी मूकः स्यादंधः पुस्तकचोरकः ॥ १९ ॥ परदाररतः पंगुबधिरः परनिंदकः ॥ विड्वराहो निराचारो जिह्वारोगी च तस्करः ॥ २० ॥ अभ्यागतातिथित्यागी कपोलकण्टको भवेत् ॥ पर्वसु स्त्रीरतो मेही पूत्यास्योऽभक्ष्यभक्षकः ॥ २१ ॥ मर्यादाभेदको दासस्तटाकारामहृत्खरः ॥ प्रतिश्रुताप्रदाता स्यादल्पायुः श्वा विकत्थनः ॥ २२ ॥ विष्णुद्रोही च सरठः शिवद्रोही च मूषकः ॥ एवं पापफलं ज्ञात्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २३ ॥ तच्चास्मिन्नरुणक्षेत्रे कर्तव्यं सम्यगास्तिकैः ॥ २४ ॥ इति निशम्य स दुष्कृतकारिणां बहुविधां नरकेषु नृणां व्यथाम् ॥ चरणयोः पतितश्च तदा पुनःपुनरयाचत तच्छमनक्रियाम् ॥ २५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे कर्मविपाकवर्णनं नाम पंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ विस्तरात्कथयाम्यद्य प्रायश्चित्तं महांहसाम् ॥ सर्वेषामवधत्स्व त्वम

---

१ मित्रघ्नः--इ०पा० ।

वलंब्यास्तिकीं धियम् ॥ १ ॥ ब्रह्महा प्राप्य शोणाद्रिं निमग्नः खड्गतीर्थके ॥ जपन्पंचाक्षरं मंत्रं भस्मरुद्राक्षधारकः ॥ २ ॥ कृतोपवासः संपूज्य प्रयतः परमेश्वरम् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्वर्षं भिक्षाशी नियतेंद्रियः ॥ ३ ॥ विशेषपूजाशुश्रूषां कुर्याद्देवस्य भक्तितः ॥ ब्रह्महत्याविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४ ॥ सुरापोऽप्यरुणक्षेत्रे वर्षमेकं वसन्प्रति ॥ प्रागवत्कृतसमाचारः संपूज्यैवं महेश्वरम् ॥ ५ ॥ क्षीरेण स्नापयेद्देवं शतरुद्रीयमुच्चरन् ॥ सुरापानोद्भवेनाशु पापेन परिमुच्यते ॥ ६ ॥ सुवर्णस्तेयकृच्छोणक्षेत्रे बिल्वदलैर्हरम् ॥ अभ्यर्च्य भोजयेद्विप्रान्पापान्मुच्येत दुष्करात् ॥ ७ ॥ गुरुदाररतिर्गत्वा कृत्तिकास्वरुणाचलम् ॥ यथापूर्वं व्रती भूत्वा सहस्रेण प्रदीपकैः ॥ ८ ॥ मासत्रयं समाराध्य श्रीशोणाचलशंकरम् ॥ प्रदद्याद्दूषितां कन्यां ब्राह्मणाय सुधीमते ॥ ९ ॥ षडक्षरं जपेन्नित्यं तेन मुच्येत पाप्मना ॥ शिवलोके च निवसेदासंसारं न संशयः ॥ १० ॥ परदारापहर्त्ता च क्षेत्रेस्मिन्नियतेंद्रियः ॥ मासमेकं नवैः पुष्पैरभ्यर्च्यारुणशंकरम् ॥ ११ ॥ माहेश्वराय वितरेद्धनं शक्त्यानुगुण्यतः ॥ तत्क्षणेन विनिर्मुक्तस्तस्मात्पापाद्भविष्यति ॥ १२ ॥ गरदोऽप्यरुणक्षेत्रे व्रती भूत्वा यथापुरा ॥ क्षीरोपहारं देवाय दत्त्वा दोषेण मुच्यते ॥ ॥ १३ ॥ पिशुनोऽप्यरुणक्षेत्रे व्रती वेदरतो नरः ॥ अध्यापयेद्द्विजान्मुख्यांस्ततो निष्कल्मषो भवेत् ॥ १४ ॥ अग्निदोऽप्यरुणक्षेत्रे त्रीन्मासान्पूर्ववद्व्रती ॥ दद्याच्छैवाय निर्माप्य गृहं तत्पापशांतये ॥ १५ ॥ धर्मनिंदाकरः शोणक्षेत्रे वर्षं व्रती वसन् ॥ सत्रादिकं प्रकुर्वीत यथाशक्त्यघशांतये ॥ १६ ॥ पितृद्रोह्यरुणक्षेत्रे तिष्ठन्मासमतंद्रितः ॥ गिरीशाय द्विजेभ्योपि प्रदद्याद्गाः सहस्रशः ॥ १७ ॥ ग्रहोपरागकालेषु भोजयित्वा द्विजान्बहून् ॥ विमुंचेद्वृषभं नीलं विमुच्येत ततोंऽहसः ॥ १८ ॥ स्त्रीघ्नश्चापि शिशुघ्नोऽपि शोणक्षेत्रमुपेयिवान् ॥ व्यतीपाते तिलान्दद्याद्द्विजेभ्यो दुरितच्छिदे ॥ १९ ॥ प्रच्छन्नपापकृच्छोणक्षेत्रेऽस्मिन्नियतेंद्रियः ॥ गुप्तदानानि कुर्वीत भवेद्वै गतकल्मषः ॥ २० ॥ मृषाभाष्यरुणक्षेत्रे षण्मासान्निवसन्व्रती ॥ शोणाचलेश्वरस्तोत्रपाठेन स्यादकल्मषः ॥ २१ ॥ कूपादिभेदकृच्छोणक्षेत्रमासाद्य भक्तितः ॥ तटाकान्खानयेत्तत्र ध्रुवं निर्वृजिनो भवेत् ॥ २२ ॥ क्षेत्रापहारी देवाय क्षेत्रं दद्यान्महाफलम् ॥ आरामकंटकोप्यस्मै दद्यादुद्यानमुत्तमम् ॥ २३ ॥ गृहापहारी कुर्वीत देवस्यायतनं नवम् ॥ अंहसा तेन निर्मुक्तः शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ २४ ॥ परद्रोही वसञ्छोणक्षेत्रे माहेश्वरान्धनैः ॥ प्रीणयित्वा पराँल्लोकान्निःसंशयमवाप्नुयात् ॥ २५ ॥ पश्चादिमांसभुक्छोणक्षेत्रे पक्षत्रयं व्रती ॥ प्रीणयेदरुणेशानं सोपहारैर्मनोहरैः ॥ २६ ॥ त्रिःशोणाचलनाथेति निनदन्ननघो भवेत् ॥ निवसन्नरुणक्षेत्रे पूजयेदरुणेश्वरम् ॥२७॥ अरुणेश्वरमंत्रं च जपेन्मोक्षेच्छुरादरात्॥यद्यस्याभिहितं तेन पद्भ्यामेव प्रदक्षिणाम्॥२८॥

॥ २८ ॥ कुर्वतारुणशैलस्य तत्प्राप्यं शुभमंजसा ॥ क्षुतेषु स्खलितेष्वत्याहिते दुःस्वप्नदर्शने ॥ २९ ॥ प्रीत्युत्कर्षेऽपि च बुधैरुच्चार्योऽरुणशंकरः ॥ अपि वर्णाश्रमभ्रष्टः शिवद्रोहरतोऽपि वा ॥ ३० ॥ त्रीण्यहान्यरुणक्षेत्रे वसन्मुच्येत पातकैः ॥ पार्थिवः शिवलोकोऽयं मूर्त्तमेतत्त्रयीशिरः ॥ ३१ ॥ एष दक्षिणकैलासो योसावरुणपर्वतः ॥ अन्येषु सिद्धक्षेत्रेषु तपोभिः सिद्धयो नृणाम् ॥ ३२ ॥ अस्मिन्स्मरणमात्रेण तारतम्यं विचिंत्यताम् ॥ यद्गंगायां प्रयागे यत्काश्यां वै पुष्करेषु यत् ॥ ३३ ॥ कर्म सेतौ च यत्पुंसां शोणक्षेत्रे ततोऽधिकम् ॥ अग्निष्टोमं वाजपेयं वैराजं सर्वतोमुखम् ॥ ॥ ३४ ॥ राजसूयाश्वमेधौ च कुर्याच्छोणाचले बुधः ॥ एकाहं वारुणक्षेत्रे नरो यत्स्यादुपोषितः ॥ ३५ ॥ तस्य चांद्रायणशतं भवेत्सांतपनायुतम् ॥ षोडशापि महादानान्यरुणक्षेत्रसंनिधौ ॥ ३६ ॥ अनुष्ठितानि कल्पोक्तं कुर्वति द्विगुणं फलम् ॥ ३७ ॥ इति नंदिकेश्वरमुखेन शुश्रुवान्मुनिनंदनोथ निरयप्रतिक्रियाम् ॥ अभिनंद्य तं वद दिनर्तुवत्सरप्रमुखार्हणक्रममिति व्यजिज्ञपत् ॥ ३८ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्द्धे पापापनोदकप्रायश्चित्तवर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ छ ॥ ॥

॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ रक्तोत्पलैरर्कवारे यः शोणाद्रीशमर्चयेत् ॥ अवश्यं तस्य सिध्यंति सार्वभौममहर्द्धयः ॥ १ ॥ सौम्यवारेऽरुणाद्रीशं कस्तूरीकरवीरकैः ॥ यः पूजयति तस्य स्यात्सत्यलोके सुखासिका[1] ॥ २ ॥ गुरुवारे सितांभोजैः शोणेशं वरिवस्यतः[2] ॥ जनलोके चिरं वासः सिद्धैः सह भविष्यति ॥ ३ ॥ चंपकैर्मल्लिकाभिश्च शुक्रवारे समर्चयेत् ॥ तपोलोकं प्रपद्येत ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतः ॥ ४ ॥ सौरिवारे च जातीभिस्समाराध्यारुणेश्वरम् ॥ न जातु यमलोकानां पापीयानपि कल्पते ॥ ५ ॥ प्रथमायां तिथौ देवस्योपहारं समर्पयेत् ॥ यः पायसेन स भवेद्धनधान्यसमृद्धिमान् ॥ ६ ॥ द्वितीयस्यां तिथौ भक्त्या यो दध्यन्नं निवेदयेत् ॥ स भवेद्भाग्यवाञ्छ्रेष्ठः सोमपाश्च भवेद्ध्रुवम् ॥ ७ ॥ तृतीयायां च योऽपूपैः शोणेशं परितर्पयेत् ॥ तस्याव्याहतमारोग्यमाशरीरं भविष्यति ॥ ८ ॥ चतुर्थ्यामरुणेशाय पूर्णकुम्भोत्करादिकम् ॥ निवेदयति यस्तस्य भवेत्पूर्णमनोरथः ॥ ९ ॥ मुद्गौदनं च पंचम्यामुपहारं प्रकल्पयेत् ॥ शोणेश्वराय भक्त्या यः स स्यादक्षय्यवैभवः ॥ १० ॥ षष्ठ्यां गुडौदनं दद्यादरुणाचलशम्भवे ॥ भक्त्या यस्तस्य सन्तानो न कदाचित्प्रहीयते ॥ ११ ॥ तिलौदनं यस्सप्तम्यां शोणेशाय समर्पयेत् ॥ स दीनोऽप्यधमर्णत्वमयत्नेन व्यपोहति ॥ १२ ॥ अष्टम्यां राजशाल्यन्नं यो दद्याच्छोणशम्भवे ॥ तस्य सेवां विनापि स्याद्राज

---

[1] सुखासिका--सुखेन निवासः--इत्यर्थः । [2] वरिवस्यतः -पूजयतः--इत्यर्थः ।

लोको वशीकृतः ॥ १३ ॥ गोधूमान्नं नवम्यां च शोणाद्रीशाय योऽर्पयेत् ॥ राजयक्ष्मादयस्तस्य न भविष्यंति जातु च ॥ १४ ॥ दशम्यां शोण
नाथाय यः करंभं निवेदयेत् ॥ स भवेत्सर्वलोकानां सदैव प्रीतिभाजनम् ॥ १५ ॥ पृथुकैरुपहारान्य एकादश्यां प्रकल्पयेत् ॥ अरुणाचलनाथस्य स
भवेदकुतोभयः ॥ १६ ॥ द्वादश्यां शोणनाथाय सूपौदननिवेदनम् ॥ यः करोति भवेत्तस्य निर्विघातो मनोरथः ॥ १७ ॥ यः सक्तूनरुणेशाय
त्रयोदश्यां समर्पयेत् ॥ तस्याव्याकुलचित्तत्वमश्रांतमपि जायते ॥ १८ ॥ अर्पयेच्छोणनाथाय फलानि विविधानि यः ॥ चतुर्दश्यां स मूढोऽपि
सिद्धसारस्वतो भवेत् ॥ १९ ॥ यः पौर्णमास्यां शोणाद्रिनाथाय विनिवेदयेत् ॥ पनसस्य फलं तस्य चक्षूरोगो न जायते ॥ २० ॥ कुह्वां च
संगमे भक्त्या कंदमूलादि योऽर्पयेत् ॥ शोणाचलेश्वरायास्य तुष्यंति पितरः किल ॥ २१ ॥ अश्विन्यामरुणेशाय दद्याद्वासांसि भक्तिमान् ॥
भरण्यामरुणेशाय दद्यादाभरणान्यपि ॥ २२ ॥ कृत्तिकासु प्रदीपांश्च रोहिण्यां रौप्यमर्पयेत् ॥ मृगशीर्षे मलयजमार्द्रायां हरिचंदनम् ॥ २३ ॥
पुनर्वसौ मृगमदं पुष्ये कर्पूरमर्पयेत् ॥ काश्मीरोद्भवमाश्लेषे मघायां तुहिनोदकम् ॥ २४ ॥ तांबूलं पूर्वफाल्गुन्यां धूपमुत्तरफाल्गुने ॥ कालागुरूंश्च
हस्तर्क्षे चित्रायां यक्षकर्दमम् ॥ २५ ॥ स्वात्यां सुवासिनीवृंदं विशाखायां प्रकीर्णकम् ॥ मैत्रे मुक्तातपत्रं च ज्येष्ठायां धेनुकान्यपि ॥ २६ ॥ मूले
मुक्तासरान्पूर्वाषाढे मुकुटमर्पयेत् ॥ रत्नानि चोत्तराषाढे श्रवणे भद्रपीठिकाम् ॥ २७ ॥ अष्टापदं धनिष्ठायां वासः शतभिषज्यपि ॥ पूर्वाभाद्रपदे
भोगानुत्तरायां तुरंगमान् ॥ २८ ॥ रेवत्यां च रथं हैमं प्रदद्याच्छोणशंभवे ॥ दद्यात्कृत्वा महापूजां तत एवार्पयेन्नरः ॥ २९ ॥ पूज्यो राशिषु
मेषादिष्वरुणेशो विशेषतः ॥ सिंदुवारैः कुरबकैः ककुभैः पाटलैः क्रमात् ॥ ३० ॥ कुटजैर्नीपकुसुमैर्जीवंतीमल्लिकादिभिः ॥ सरोरुहैर्दमनकैर्नं
द्यावर्तसरोरुहैः ॥ ३१ ॥ पंचामृतेन स्नपयन्नुभयोरुपरागयोः ॥ पंचाक्षरेण कुर्वीत शोणनाथस्य भक्तितः ॥ ३२ ॥ स्नपनं पञ्चगव्येन द्वयोरयन
योरपि ॥ षडक्षरेण कुर्वीत गव्येन स्नपनक्रियाम् ॥ ३३ ॥ प्रणवेनैव कुर्वीत क्षीरेण स्नपनक्रियाम् ॥ अरुणाचलनाथस्य भक्त्या विषुवयोर्द्वयोः
॥ ३४ ॥ प्राह्णे स्याद्रुद्रतुलसी मध्याह्ने कृतमालकम् ॥ अपराह्णे मल्लिका च शोणाद्रीशस्य शस्यते ॥३५॥ अर्द्धोदये च स्नपयेत्सहस्रकलशोदकैः ॥
शतरुद्रीयमुच्चार्य श्रीशोणाचलशंभवे ॥ ३६ ॥ शिवरात्रौ विशेषेण त्रिशिखैर्बिल्वपत्रकैः ॥ कमलैः कर्णिकारैश्च जागरूको यतेंद्रियः ॥ ३७ ॥ गीतवा
दित्रनृत्यैश्च[1] दिव्यागमविधानतः ॥ पूजयेदपवर्गार्थं शोणशैले महेश्वरम् ॥ ३८ ॥ मासि पौषे च देवस्य कुर्यादाग्नेयमुत्सवम् ॥ नवान्नैरुपदं

---

[1] गीतवादित्रतौर्यैश्च--इ०पा० ।

शाद्यैर्व्याहृतीरुच्चरन्बुधः ॥ ३९ ॥ वैशाखे च विशाखायां शिवतंत्रानुसारतः ॥ शोणाचलेश्वरस्यास्य कुर्याद्दमनकोत्सवम् ॥ ४० ॥ प्राबोधिक मार्गशीर्षे प्रातर्निर्माय सामभिः ॥ महापूजां प्रकुर्वीत शोणशैलस्य भक्तिमान् ॥ ४१ ॥ शनिप्रदोषेष्वार्द्रासु व्यतीपातेषु पर्वसु ॥ सोमार्कवारयोश्चार्चेच्छोणाद्रीशं यथागमम् ॥ ४२ ॥ दीक्षोपनयनोद्वाहपुत्रजन्मादिकेष्वपि ॥ विशेषपूजां कुर्वीत शोणनाथस्य भक्तिमान् ॥ ४३ ॥ अपि स्वजन्मनक्षत्रे संपत्स्वापत्सु भीतिषु ॥ प्रवेशनिर्गमनयोश्चार्चनीयोऽरुणेश्वरः ॥ ४४ ॥ व्रतिचक्रागमे पादबंधने नववैभवे ॥ अरुणेशार्चनं कुर्यादभियानेषु[1] च द्विषाम् ॥ ४५ ॥ स्मरेदतिदवीयांश्चेत्पश्येत्पर्यंतगो यदि ॥ स्थितश्चेदरुणक्षेत्रे त्रिकालं पूजयेच्छिवम् ॥ ४६ ॥ किमन्यद्वद वत्सेति उद्धृत्य भुजमुच्यते ॥ अरुणक्षेत्रतो नान्यदलं स्वर्गापवर्गयोः ॥ ४७ ॥ स्मरणेन मनःश्रोत्रे श्रवणाद्दर्शनाद्दृशौः ॥ जिह्वां च कीर्त्तनाच्छोणक्षेत्रं सद्यः पुनात्यलम् ॥ ४८ ॥ अरुणेस्मिन्महाक्षेत्रे देहिभिर्लब्धजन्मभिः ॥ जीवद्भिर्लभ्यते भोगो मोक्षश्चोन्मुक्तजीवितैः ॥ ४९ ॥ अन्यत्र मुक्तदेहानामप्यत्र श्राद्धकर्मणा ॥ अपि पापात्मनां पुंसामपवर्गो भविष्यति ॥ ५० ॥ अयोध्यां मथुरां मायां काशीं कांचीमवंतिकाम् ॥ द्वारकां चारुणक्षेत्रमतिशेते न संशयः ॥ ५१ ॥ इत्युक्तवंतं च शिलादपुत्रं मृकण्डुसूनुः पुनरप्युवाच ॥ माहात्म्यमेतन्महनीयकीर्ते भूयोपि पृच्छामि वदस्व मह्यम् ॥ ५२ ॥

इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे काम्यकर्मवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः॥ ७ ॥

॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ अरुणाचलमाहात्म्यं विस्तरात्परिपृच्छता ॥ मार्कंडेय त्वया मन्ये मयि न्यस्तो महान्भरः ॥ १ ॥ स्थाने कुतूहलाक्षितं मनस्तव महामते ॥ यः शोणाद्रीशचरितं न वेत्ति स नरः पशुः ॥ २ ॥ कथं वा शक्यते वक्तु जानानैरपि कात्स्न्र्यतः ॥ शोणाचलजुषः शंभोर्माहात्म्यं महितोदयम् ॥३॥ कथं वा श्रुतमप्येतदाश्चर्यरसभावितैः ॥ अशेषमवधार्येत प्रज्ञावत्प्रवरैरपि ॥४॥ इदानीं स्मर चित्रं तु चरित्रं स्मरवैरिणः ॥ परामृतानुभूत्यैव सत्यं नृत्यति मे मनः ॥ ५ ॥ अद्भुतं शिवचारित्रमास्कंदितमनोहरम् ॥ मम वर्णयितुं कात्स्न्र्यान्नैव शक्नोति शेमुषी ॥ ६ ॥ तथाप्येष प्रवक्ष्येऽहमंशांशेन यथामति ॥ पुण्यं शोणाद्रिनाथस्य माहात्म्यं श्रूयतां मुने ॥ ७ ॥ पुरादिदेवकल्पादौ निर्विकल्पो महेश्वरः ॥ स्वेच्छया सकलं विश्वं पुनरप्युदभावयत् ॥ ८ ॥ उद्भावितं च तद्विश्वं स्रष्टुं पातुं च सर्वदा ॥ अन्विच्छन्नादिदेवोऽसौ ब्रह्मविष्णू विनिर्ममे ॥ ९ ॥ असृजद्दक्षिणांगेन त्र्यंबकः परमेष्ठिनम् ॥ विष्टरश्रवसं[2] देवो वामांगेन च सृष्टवान् ॥ १० ॥ ब्रह्माणं रजसा विष्णुं सत्त्वेन समयूयुजत् ॥

---

[1] द्विषाम्—अभियानेषु—युद्धार्थं गमनेषु—इत्यर्थः । [2] विष्टरश्रवसम्—विष्णुम्—इत्यर्थः ।

माहे०खं०१
(अ.मा.३ उ.)
अ० ९

नियुक्तौ देवदेवेन तौ विरंच्यच्युतावुभौ ॥ ११ ॥ ईशाते सर्वजगतां सृष्टिरक्षाविधानयोः ॥ मनसव मरीच्यादीन्ससर्ज ब्राह्मणान्दश ॥ १२ ॥
दक्षं च दक्षिणांगुष्ठात्सृष्ट्यै प्रावर्तयद्विधिः ॥ मुखेन ब्राह्मणान्दोर्भ्यां क्षत्रियानूरुतो विशः ॥ १३ ॥ शूद्रांश्च पद्भ्यां निरमात्स्वयं च
कमलासनः ॥ मरीचितनयाज्जज्ञुः[1] कश्यपादसुरास्सुराः ॥ १४ ॥ मरुतः फणिनो गृध्रा गंधर्वाप्सरसोऽपि च ॥ मनुश्च यस्य संतानो
मानवोऽयं प्रवर्त्तते ॥ १५ ॥ नानाज्ञातित्वमापाद्य नानाकर्मप्रवर्तकाः ॥ अत्रेश्च समभूदार्षं क्षात्रं चं द्विविधं कुलम् ॥ १६ ॥
पुलस्त्यपुलहाभ्यां च जज्ञिरे यक्षराक्षसाः ॥ उतथ्यगीष्पतिमुखा जज्ञिरेंऽगिरिसो मुनेः ॥ १७ ॥ भृगोरग्निः समुदभूच्च्यवनाद्यास्तथर्षयः ॥ वसि
ष्ठप्रमुखेभ्यश्च संबभूवुर्महर्षयः ॥ यत्पुत्रपौत्रैर्भुवनमिदमापूर्यतेऽखिलम् ॥ १८ ॥ एवं ब्रह्माऽऽत्मजैः स्वीयैरिदमापूरयज्जगत् ॥ कालेन वैभवेनापि वि
सस्मार महेश्वरम् ॥ १९ ॥ अच्युतोऽपि भृगोः पुत्रीमुद्वाह्य कमलालयाम् ॥ मत्स्यादिरूपो जगति भवन्नास्मरदीश्वरम् ॥ २० ॥ सृष्टिस्थि
तिभ्यां द्रुहिणाब्जनाभौ स्वाधीनतां नूनमुपागताभ्याम् ॥ अतीव गर्वं दधतुर्न कस्य मदोऽधिकारेण भवेन्नरस्य ॥ २१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखंडेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे सृष्टिवर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ छ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥
अहमेव प्रभुरिति प्ररूढाधिकगर्वयोः ॥ विरंच्यच्युतयोरासीद्विवादो मोहसंभवः ॥ १ ॥ रजोविकाराभ्यधिको बाह्ये नील इवोत्थितः ॥ विश्व
सृष्टिकरो विष्णुं विरंच्योऽब्रूत गर्वतः ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कथं त्वमधिकश्चासि विष्णो जनयितुर्मम ॥ पितामहस्य लोकानां किमेवमतिमो
हितः ॥ ३ ॥ त्वत्त एवोदितौ दैत्यौ निहत्य मधुकैटभौ ॥ दैत्यारिरिति मुग्ध त्वं गर्वं वहसि केशव ॥ ४ ॥ त्वामेव सृजतो नित्यं बहुधा मम
वेधसः ॥ अद्याप्यायासजां पीडां न परित्यजतः करौ ॥ ५ ॥ मम श्रमांभसोद्भूते महांभोधौ निमज्जतः ॥ नैयग्रोधं न चोत्पन्नं[2] कुतस्तेऽस्त्ववलं
बनम् ॥ ६ ॥ मदुपज्ञे महांभोधौ स्रवते कोऽपि पन्नगः ॥ तदाश्रयस्त्वमूर्ध्वं ते पद्मं तच्चासनं मम ॥ ७ ॥ कुतस्तमोमये ब्रूहि त्वयि सत्त्वगुणोदयः॥
स वेत्सि किं त्वं प्रकृतिं निद्राजडिमनिर्भरः ॥ ८ ॥ जलाशये प्रस्वपता दैत्यभीत्या जनार्दन ॥ कथं त्वया रक्षितासौ मदधीना जगत्त्रयी ॥
॥ ९ ॥ चतुर्भ्यो मम वक्त्रेभ्यो वेदाः समुदयं गताः ॥ चैतन्यरूपिणी शक्तिः कलत्रं मे सरस्वती ॥ १० ॥ मया हि सृज्यते विश्वमिदं स्थावर
जंगमम् ॥ रक्ष्यते च तदिन्द्राद्यैर्मामकैः पुत्रपौत्रकैः॥११॥ ततः कथय वैकुंठ मन्नियोज्येषु कश्चन ॥ जगतामीश्वरान्मत्तः कथंनामातिरिच्यसे ॥१२॥

---

[1] आर्षमिदं रूपम्। [2] न चोत्पन्नं न चेदुत्पन्नमभविष्यत्—इत्यर्थो बोध्यः।

॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ इत्थं सरोषसंरंभे विधौ पौरुषभाषिणि ॥ नारायणोऽपि सासूयं स्मित्वैवं समभाषत ॥ १३ ॥
॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ विरंचे मुंच संरंभं वृथा खलु विकत्थसे ॥ नाभीसरोजसंजातो मम त्वमवधारय ॥ १४ ॥ योगनिद्रां मयोन्मुच्य
पुरा ह मधुकैटभौ ॥ न चेद्यन्मथितौ ताभ्यां तथैव स्याः प्रणाशितः ॥ १५ ॥ सोमकप्रमुखान्दैत्यान्हंतुमात्मेच्छया मम ॥ धृतमत्स्यादि
रूपस्य को वान्यः सृष्टिकारणम् ॥ १६ ॥ न किंचिदपि पश्यंति रजसारूढदृष्टयः ॥ रजोमयेन भवता किं निरूपयितुं क्षमम् ॥ १७ ॥
अविनाभाविनी शक्तिर्ननु मे पद्मवासिनी ॥ यस्याः कटाक्षमात्रेण जगत्त्रितयमेधते ॥ १८ ॥ भूतान्यमूनि कालोऽयमात्मनोप्यहमेव
हि ॥ मया विरहितं किं वा त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ १९ ॥ आदित्या वसवो रुद्रा दिक्पाला मनवोऽप्यहम् ॥ भूर्भुवःस्वस्त्रयीमेनां मद
धीनां विचिंतय ॥ २० ॥ ममैव विनियोगेन सृष्टिशक्तिः स्वयं स्थिता ॥ तन्मे त्रैलोक्यनाथस्य किं त्वं ज्येष्ठः समोऽथवा ॥ २१ ॥ ॥
॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ एवं मोहांधमनसोरन्योन्यं प्रतिगर्जतोः ॥ ययावनल्पसमयः संवर्तसदृशस्तयोः ॥ २२ ॥ उदयास्तमयौ स्यातां
न तदा चंद्रसूर्ययोः ॥ नक्षत्राणि च ताराश्च ग्रहाश्च क्षीणतां ययुः ॥ २३ ॥ नाववुर्मरुतो वा न जज्वलुर्जातवेदसः ॥ नांतरिक्षं न च क्षोणी
न दिशोऽपि चकाशिरे ॥ २४ ॥ समुद्राश्चुक्षुभुस्सर्वे पर्वताश्च चकंपिरे ॥ औषध्यः शोषमासेदुरवसेदुश्च जंतवः ॥ २५ ॥ पक्षमासर्तुवर्षादिका
लस्य नियमो गतः ॥ अहोरात्रव्यवस्थापि प्रणाशं समुपाययौ ॥ २६ ॥ इन्द्रादयो लोकपाला मरीच्याद्या महर्षयः ॥ सर्वेप्यकाले संप्राप्तं
कल्पांतं मेनिरे तदा ॥ २७ ॥ एवं जाते महाक्षोभे भूताक्रन्दप्रचोदितः ॥ भूतनाथो जगज्जातमविद्यायामबुध्यत ॥ २८ ॥ व्यचिंतयच्च विश्वात्मा
विश्वसंरक्षणोद्यतः ॥ अबाह्यया दृशाऽपश्यदनयोर्मोहकारणम् ॥ २९ ॥ स्वामिनं सकलैश्वर्यदातारं मां मदोद्धतौ ॥ विस्मृत्य स्वं स्वमेवैता
वमंसेतां जगत्प्रभू ॥ ३० ॥ अहो मोहस्य माहात्म्यं यदिमौ द्रुहिणाच्युतौ ॥ जानानावपि मां सम्यगभूतामेवमुद्धतौ ॥ ३१ ॥ अज्ञानतिमिरो
द्भूतिदूषिताशयलोचनः ॥ जनः प्राप्तं स्तुतमपि प्रायो वस्तु न पश्यति ॥ ३२ ॥ कृतापराधावप्येतौ निमग्नौ मोहसागरे ॥ मया नोपेक्षणीयौ
हि लोकानां हितकाम्यया ॥ ३३ ॥ इति निश्चित्य मनसा मायावैवश्यमेतयोः ॥ देवो दयामहांभोधिर्व्यपोहयितुमैहत ॥ ३४ ॥ अहोऽनुकम्पा
तरुणेंदुमौलेः स्वभावसिद्धा भुवनत्रयेऽस्मिन् ॥ असौ प्रमोहांबुधिमध्यतोभूदाविर्निरस्तावपि धातृविष्णू ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शिवविष्णुविवादवर्णनंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ आज्ञापय विभो मह्यं यथा शंभुः सनातनः ॥ अनुजग्राह मोहांधौ वैकुण्ठपरमेष्ठिनौ ॥ १ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ शृणुष्व सर्वं वक्ष्यामि विस्तरेण यथातथम् ॥ यदेव देवो विदधे दयया भक्तवत्सलः ॥ २ ॥ अथोदस्थात्तयोर्मध्ये तथा विवदमानयोः ॥ ज्योतिःस्तंभत्वमभ्येत्य रोदोरंध्रनिरोधकः ॥ ३ ॥ महता जृंभमाणेन तस्य ब्रह्मांडभेदिनः ॥ अन्तरिक्षमतिश्यामं समुत्क्षिप्तमिवाभवत् ॥ ४ ॥ विष्वग्विवर्णता तस्य ज्योतिर्लिंगस्य तेजसा ॥ दिशो विरेजिरे सद्यो दूरविस्तारिता इव ॥ ५ ॥ तीव्रैस्तस्य महाज्वालैः शोषिता इव सागराः ॥ विमुक्तवीचिसंक्षोभाः स्वामेव प्रकृतिं ययुः ॥ ६ ॥ व्यद्योतंत दिवि प्राग्वद्ग्रहास्तारागणैः सह ॥ तेजःस्तंभात्समुद्भिन्नाः स्फुलिंगा इव केचन ॥७॥ तेजसा तस्य शोणेन गैरिकेणेव रंजिताः ॥ भौमरविश्रियं सर्वेऽप्यवहन्नवनीभृतः ॥८॥ समुद्रास्तत्प्रतिच्छायानिर्भराश्लिष्टयादसः ॥ पद्मरागशिलाखण्डे घटिता इव रेजिरे ॥ ९ ॥ प्रवालगुच्छैः प्रत्यग्रैर्लंबिता इव पादपाः ॥ नद्यश्च निर्भरोत्फुल्लकह्लारा इव रेजिरे ॥ १० ॥ मही कुंकुमलिप्तेव दिशः सिंदूरिता इव ॥ सर्वारुणमिव व्योम समंतात्प्रत्यदृश्यत ॥ ११ ॥ ब्रह्मांडकर्परमभूत्तन्महःपूरितांतरम् ॥ शोणितेनेव संपूर्णं कपालं कृत्तिवाससः ॥ १२ ॥ एवंप्रवर्द्धमानेन तेजःस्तम्भेन तेन च ॥ अरुणाकारतां भेजे विश्वं स्थावरजंगमम् ॥ १३ ॥ तेजोलिंगं तदाश्चर्यं दृष्ट्वा त्यक्तमिथःक्रुधौ ॥ अचिंतयेतामेकैकं चतुर्मुखचतुर्भुजौ ॥ १४ ॥ किमेष वसुधां भित्त्वा शेषादीनां फणाभृताम् ॥ फणामाणिक्यमहसां राशिरुन्मुखतां गतः ॥ १५ ॥ किं वा कल्पांतसुलभप्रादुर्भावाः प्रभाकराः ॥ द्वादशापि नभोभूम्योर्मध्ये युगपदुत्थिताः ॥ १६ ॥ आहोस्विन्मेघसंघर्षाद्वितता व्योममध्यतः॥ अन्योन्यं मिलिताः क्षिप्रा[1] निपतंत्यवनीतले ॥ १७ ॥ प्रतिघ्नन्नेष तेजोभिरक्ष्णोः शक्तिमनुक्षणम् ॥ स्वनिर्विशेषिताशेषभूतजालः प्रवर्द्धते ॥ १८ ॥ एष उद्दीप्यमानोऽपि संतापाय न कल्पते ॥ नेदीयांस्यपि भूतानि न निर्दहति वह्निवत् ॥ १९ ॥ एतस्य कांतिसंक्रांत्या जगदेव न केवलम् ॥ मदीयमपि शोणत्वमनुप्राप्तमहो वपुः ॥ २० ॥ कस्मादेष समुत्पन्नः किंमूलः किमुपाधिकः ॥ कुतस्त्यः किमुपादानः कया शक्त्या प्रकाशते ॥ २१ ॥ कियानवधिरेतस्य विष्वक्तिर्यगधोर्ध्वतः[2] ॥ अवगाढश्च पातालं कियन्मात्रमसाविति ॥ २२ ॥ तदेतदखिलं ज्ञातुं मनः पर्युत्सुकं मुहुः ॥ इच्छत्युत्पतितुं व्योम प्रवेष्टुं च रसातलम् ॥ २३ ॥ इति चिंताभराक्रांतौ तेजःस्तम्भावलोकनात् ॥ उभावप्यवकुलितौ वैकुण्ठपरमेष्ठिनौ ॥ २४ ॥ अभाषत च गोविंदः सुतरामेव गर्वितम् ॥ हिरण्यगर्भमालोक्य स्मयमानमुखांबुजः ॥ २५ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥

---

१ क्षिप्रा—विद्युतः। २ आर्षः संधिः।

अयमेवावयोर्ब्रह्मन्नन्योन्योत्कर्षकांक्षिणोः ॥ सत्यमेव परीक्षायै निकषः समुपस्थितः ॥ २६ ॥ अमुष्य तेजसां राशेरपरिच्छेद्यसंपदः ॥
आद्यंतौ ज्ञातुमेकेन न शक्यं ध्रुवमावयोः ॥ २७ ॥ यः पश्येन्मूलमग्रं वा तेजसोस्य स्वयंभुवः ॥ स एव नावभ्यधिको जगतां नाथकोऽपि
सः ॥ २८ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ इत्युभावपि विनिश्चिताशयौ मूलमग्रमपि तस्य वीक्षितुम् ॥ तेजसोतिमहतो बभूवतुः स्पर्धया विर
चितोद्यमौ मिथः ॥ २९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्म
विष्णवोर्मध्ये तेजोमयलिंगप्रादुर्भाववर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ अथ हंसाकृतिं व्योमपदवीलंघनक्षमाम् ॥
भेजे विरंचिस्तस्याग्रं द्रक्ष्यामीति कृतोद्यमः ॥ १ ॥ जग्राह विष्णुर्वाराहं विग्रहं दृढविग्रहः ॥ विश्वंभराविनिर्भेदक्रीडासुलभवैभवम् ॥ २ ॥ मूलं तस्य
परिज्ञाय प्रत्यावर्तितुमुत्सुकः ॥ कृत्रिमस्तब्धरोमैष दंष्ट्राभ्यामभिनन्महीम्॥३॥ विदारयन्स पोत्रेण भूतधात्रीमवाङ्मुखः॥महावराहो ददृशे तेजःस्तंभं
नमन्निव॥४॥क्रीडाक्रोडकठोरेण कंठघोषेण पूरयन्॥पातालं बहुलोत्साहः प्रवेष्टुमुपचक्रमे॥५॥विवेश यत्रयत्रासौ तत्र तत्र तथास्थितम् ॥ अवैक्षिष्टानल
स्तंभं तमेव कुहनाकिटिः[1] ॥६॥ विदारितान्महीरंध्रात्प्रत्यदृश्यंत भोगिनः ॥ प्ररोहा इव शेषाद्यास्तेजःस्तंभस्य केचन ॥७॥ प्रत्यदृश्यत हेमाद्रेर्मूल
कन्द इव स्थितः ॥ आधारतां गतो दृष्टो ह्यच्युतेनादिकच्छपः ॥ ८ ॥ आराद्वसुन्धरागुल्फे[2] धुरंधरतया स्थिताः ॥ दिक्सिंधुराश्च दृश्यंते मदमंथर
बंधुराः ॥ ९ ॥ मधुद्विषा च स महान्मंडूकोऽपि विलोकितः ॥ अखंडमंडलं भूमेर्यस्य पृष्ठे प्रतिष्ठितम् ॥ १० ॥ आधारशक्तिमपि तामभ्यपश्यदधो
क्षजः ॥ यदनुग्रहतः शेषकूर्माद्या अपि धूर्वहाः ॥ ११ ॥ अतलं वितलं चैष सुतलं नितलं तथा ॥ तलातलं च प्रतलं महातलमिति क्रमात् ॥
॥ १२ ॥ ददर्श सप्त पातालानपि वारिजलोचनः ॥ तत्रत्यान्विविधाकारान्सर्वानपि सविस्मयः ॥ १३ ॥ अत्यगाद्भोगवत्याख्यां पुरीं वैरोचनी
मपि ॥ जगाहेन्यांश्च दैत्यानामावासानतिगह्वरान् ॥ १४ ॥ इदं दृष्टमिदं दृष्टमित्युपारूढकौतुकः ॥ मूलं मुग्धाशयस्तस्य विचिनोति स्म माधवः
॥ १५ ॥ अधस्तादपि गाढेन पयोधेस्तेन पोत्रिणा ॥ तथैव तेजःस्तंभः स निर्विकारमवैक्ष्यत॥१६॥ दलिता केवलं पृथ्वी पाथोराशिर्विलोलितः॥
नैवालोक्यत तन्मूलं कोलरूपेन विष्णुना ॥ १७ ॥ इत्थं वर्षसहस्राणि भ्रांत्या संभ्रांतमानसः ॥ नालं बभूव तन्मूलं लीलाक्रोडो विलोकितुम् ॥
॥ १८ ॥ अवरुग्णखुरः क्षुण्णदंष्ट्रो विध्वस्तविग्रहः ॥ भग्नपोत्रः स भूदारो जगाहे बहलं श्रमम् ॥ १९ ॥ श्रांत्या निश्वसतस्तस्य तादृग्दर्पो विश्वं

---

[1] कुहनाकिटिः--मायाधृतवराहवेषः--इत्यर्थः । [2] वसुंधराकूले- इ० पा० ।

खलः ॥ ननाश तत्क्षणात्साकं तन्मूलावेक्षणे[1]च्छया ॥ २० ॥ अनिर्व्यूढप्रतिज्ञोऽपि प्रत्यावर्तितुमुत्सुकः ॥ न चक्षमे सरोजाक्षश्चलितुं च पदात्पदम्
॥ २१ ॥ श्रमांधचक्षुषस्तस्य पातालांतरवर्त्तिनः ॥ तत्तेज एव पंथानं पुनरप्युदभावयत् ॥ २२ ॥ कथंकथंचिदुत्तीर्णोऽप्यकूपारादपारतः ॥
स्वेदांभःसागरस्रावे मग्नोऽभूच्छद्मशूकरः ॥ २३ ॥ रज्ज्वेव तेजःस्तंभस्य प्रभया सानुबद्धया ॥ लब्ध्वाचलं वनं कष्टं न्यवर्त्तिष्ट जनार्दनः ॥ २४ ॥
नावैक्षि यन्मया मूलममुष्य महसां निधेः ॥ ततः स्रष्टापि नो दृष्टः शिरोभागः कथंचन ॥ २५ ॥ अमुष्य महसां राशेः प्रागभूद्यत्र संभवः ॥ ततो
निवृत्त्य यास्यामि शरणं शिवमीश्वरम् ॥२६॥ स हि विश्वाधिको देवश्चिरं मोहांधचक्षुषा ॥ यद्विस्मृतो मया तस्माद्दुर्विपाकोऽजनीदृशः ॥ २७ ॥
एवं विनिर्धार्य विमुक्तदर्पो निवृत्तवानाशु सरोरुहाक्षः ॥ तमेव देशं प्रबभूव यत्र स्तंभः स तेजोमयतां दधानः ॥ २८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे विष्णुना लिंगाधोभागशोधनवर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥
॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ ततस्तेजोमयं स्तंभमनुसृत्य पितामहः ॥ उत्पपातोन्मुखो वेगान्निरालंबे नभस्तले ॥१॥ द्रुतमुत्पततस्तस्य
पक्षावेगेन वारिताः ॥ व्यशीर्यंत समुद्वर्त्ताः प्रणुन्ना इव वायुभिः॥२॥स वेगादुत्पतन्दूरं नाक्ष्णोर्विषयतामगात् ॥ केवलं दीर्घदीर्घैव रेखा
व्योम्नि व्यभाव्यत॥३॥ मायां[2]मरालो ददृशे तेजःस्तंभस्य पार्श्वतः॥ संध्यापयोधराभ्यर्णचारीव रजनीकरः॥४॥प्रागत्यगादु[3]त्पततां ततोऽध्वानं पयोमुचाम्॥
विमानपदवीं पश्चात्तारावर्तं ततः परम् ॥५॥ तेजसां यानि धामानि ह्यत्युच्चान्यूर्ध्वचारिणाम् ॥ अतिचक्राम वेगेन तान्यसौ कु[4]हनाखगः ॥
॥ ६ ॥ मरुतो मनसो वापि जवः सूक्ष्मतराकृतेः ॥ सोऽभूदधःकृतस्तेन हंसेन गमनादिना ॥ ७ ॥ यथायथा चोत्पपात सुदूरं श्रमितच्छदः ॥
तथातथा च ददृशे तेजःस्तंभः समुन्नतः ॥ ८ ॥ अतीत्य मरुतां स्कंधान्सप्त संप्राप्तविस्मयः ॥ बिभेदांडकटाहं च ज्वलंतं तमुदैक्षत ॥ ९ ॥
कथं वाऽदृष्टमूलस्य स्थातव्यं पुरतो हरेः ॥ अविमोचयतः शौरे[5]रसमासमशीर्षताम् ॥ १० ॥ अनिर्व्यूढप्रतिज्ञस्य दीर्घैः किं वा ममासुभिः ॥ तदत्रौपयिकं
किं स्यात्कार्यं का वा गतिर्मम ॥११॥ अतिसंधित्सतो विष्णुं कस्सहायो भविष्यति ॥ आर्जवं नैव निर्जेतुं प्रतिवादिनमक्षमः ॥ १२ ॥
छद्मना वा तिरस्कुर्यान्मानो हि महतां धनम् ॥ इति संचिंतयत्येव विरिंचौ व्याकुलात्मनि ॥ १३ ॥ आकाशे ददृशे नातिदूरे किमपि निर्मलम् ॥

---

[1] तन्मूलावेक्षणेच्छया—साकम्--इति योजना ।
[2] मायामरालः--मायाधृतहंसरूपः ।
[3] उत्पततां पक्षिणाम्--अध्वानम्--अत्यगात्--ततः पयोमुचाम्--मेघानाम्--अध्वानम्--अत्यगात् ।
[4] कुहनाखगः--मायाधृतहंसरूपः ।
[5] असमासमशीर्षताम्—वक्रातिवक्रशिरस्कताम् (गर्वात्) अविमोचयतः अनिर्व्यूढप्रतिज्ञस्य मम असुभिः किं वा प्रयोजनम् इति योजना ।

ऐंदवी किमियं रेखा तस्याः कथमिहागमः ॥ १४ ॥ यद्वा मृणालं तत्सिंधौ वियत्यस्यां कुतस्तु सः ॥ इति तस्मिन्ससंदेहे नेदीयस्तं तदागतम् ॥ १५ ॥ अबोधि केतकीबर्हमिति राजीवजन्मना ॥ तत्पर्युषितमप्युद्यत्सौरभं वस्तुशक्तितः ॥ १६ ॥ हिरण्यगर्भो विमलमगृह्णात्केतकच्छदम् ॥ गृहीतमात्रं तेनैतत्सचैतन्यं किलाब्रवीत् ॥ १७ ॥ ॥ केतक उवाच ॥ ॥ भो गृह्णासि किमर्थं त्वं मुंच मां विश्रमोद्यतम् ॥ वर्षाणां शतसाहस्रमुत्पत्यैवं विहायसा ॥ १८ ॥ ॥ नंदीश उवाच ॥ ॥ तथा समेधमानं तं दृष्ट्वा श्रममखिद्यत ॥ अचिंतयत्[1]पद्मसूतिरत्यंतं विहताशयः ॥ १९ ॥ अनिर्व्यूढप्रतिज्ञावान्नीचतामपि संश्रितः ॥ आक्रांतरोदोविवरः क्व राशिस्तेजसामसौ ॥ २० ॥ अहमेतत्परीक्षायां क्व परिच्छिन्नपौरुषः ॥ भज्येते इव मे पक्षौ दृशा चांधायते इव ॥ प्रध्वंसंत इवांगानि पतामीवाहमप्यधः ॥ २१ ॥ किं वान्यद्बहुनोक्तेन सह निश्वासवायुभिः ॥ मम प्राणाश्च नियतं निर्गच्छंतीव सांप्रतम् ॥ २२ ॥ अहंकारमदग्रंथिरयं त्रुटतु चित्ततः ॥ मुकुंदेन सह स्पर्धा सा च शीघ्रं प्रणश्यतु ॥ २३ ॥ यदेष रोदःकुहरपरिणाहाधिकोद्यमः ॥ औन्नत्यमयतेऽद्यापि तेजःस्तंभो यथा पुरा ॥ २४ ॥ तदस्य तेजसां राशेर्नाहं नारायणोऽथवा ॥ कारणं दूरतश्चान्ये महेंद्रप्रमुखाः सुराः ॥ २५ ॥ इतो नोत्पतितुं शक्तिरस्ति मे तन्निवर्त्तये ॥ इति निश्चित्य मनसा विधाता जातविस्मयः ॥ २६ ॥ प्रत्यभाषत तं कस्त्वं कुतो वा प्राप्तवानिति ॥ स च प्रत्यब्रवीदेनं वेधसं केतकच्छदः ॥ २७ ॥ केतकच्छद एवासं सचैतन्यः शिवाज्ञया ॥ तेजःस्तंभात्मनः शंभोरस्य मूर्ध्नि चिरं स्थितः ॥ २८ ॥ भूलोक इच्छया वस्तुं ततः संप्राप्तवानहम् ॥२९॥ इत्थं श्रुत्वा केतकीबर्हवाचं लब्ध्वाश्वासं तं किलांभोजभूतिः ॥ ब्रूहि त्वं मे तत्कियत्यंतरे वा तेजःस्तंभस्याग्रमित्याबभाषे ॥ ३० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मणा लिंगोपरिभागशोधनवर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ केतकीबर्हमप्येनं विहस्य पुनरब्रवीत् ॥ ॥ केतक्युवाच ॥ ॥ अपि मूढ न किंचित्त्वं वेत्सि कस्त्वं कुतो न तत् ॥ १ ॥ ईदृश्यः परितो लग्ना यस्मिन्ब्रह्मांडकोटयः ॥ तस्य प्रमाणमेतावदिति को वेदितुं क्षमः ॥२॥ चतुर्युगायुतैर्यातं ततो निपततो मम ॥ इदानीमपि नाप्नोति तन्मध्यं किल भूतलम् ॥३॥ इति ब्रुवाणमेनं च नमस्कृत्य सरोजभूः ॥ हित्वा निजमहंकारमभाषत कृतांजलिः ॥४॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ महात्मन्सत्यमेवास्मि मूढोऽहं केतकच्छद ॥ ब्रह्मणा हि मया स्पर्द्धा विष्णुना सह निर्मिता ॥५॥ द्वाभ्यामपीदमावाभ्यां विस्मृतं शिववैभवम् ॥ यन्नौ महानभूद्गर्वस्सर्गसंत्राणमात्रतः ॥६॥ ह्रेपणी

---

१ पद्मसूतिः—ब्रह्मा—इत्यर्थः । २ ह्रेपणी—लज्जाकरी—इत्यर्थः ।

संकथा तावदास्तामद्याप्यहं यतः ॥ स्पर्द्धया न विमुक्तोऽस्मि बद्धया गरुडध्वजे ॥ ७ ॥ सख्यं सातपदीनं हि कथ्यते तद्भवान्मयि ॥ ८ ॥ असं
स्तुतधियं हित्वा कर्तुमर्हस्यनुग्रहम् ॥ अहं विष्णुश्च मोहांधौ तेजःस्तंभस्य वीक्षणात् ॥ ९ ॥ हंसकोलाकृती दध्वो मिथः साम्यं व्यपोहितुम् ॥
मूलं दिदृक्षुः स दशां कीदृशीं यातवानिति ॥ १० ॥ न जाने मम चास्याग्रं दिदृक्षोरीदृशी दशा ॥ गतमुड्डीयमानस्य मे सहस्रेण हायनैः ॥
॥ ११ ॥ जातश्रमोऽस्मि नितरां वियुज्य इव चासुभिः ॥ दिष्ट्याद्य भद्र लब्धस्त्वं मयाऽऽलंबोवसीदताम् ॥ १२ ॥ तन्मे कुरुष्व मित्रस्य सफलां
याचनामिमाम् ॥ सखाहं सहसंजल्पादस्मि दासोनुषंजनात् ॥ १३ ॥ तत्त्वया करणीयैवं प्रार्थनैषा कृतांजलिः ॥ यदि पश्यति मूलं स
जितोऽहममुना तदा ॥ १४ ॥ यद्वा न पश्यति तदाप्यस्मि साम्यमुपेयिवान् ॥ इदं द्वयमपि प्रायो ममातिह्रेपणं सखे ॥ १५ ॥ त्वयैव
परिहार्यत्वमिदानीं समुपागतम् ॥ अनृतामभिभाष त्वमुचितां च सुहृत्कृते ॥ १६ ॥ गिरमेकामिमामग्रे चक्रपाणेरुदीरय ॥ एष हंसाकृतिर्ब्रह्मा
तेजःस्तंभस्वरूपिणः ॥ १७ ॥ अत्युच्चं दृष्टवानग्रमत्र साक्ष्ये स्थितोऽस्म्यहम् ॥ तेनापि तेजःस्तम्भत्वमेयुषा चन्द्रमौलिना ॥ १८ ॥ संभावि
तोयं सुतरां पित्रेव हि पितामहः ॥ अतोऽयमेवाभ्यधिको भवतो विष्टरश्रवाः ॥ १९ ॥ इत्युक्त्वा मम साहाय्यं सुमहत्क्रियतां त्वया ॥ २० ॥
॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ एवं भूयः प्रार्थितोऽयं विधात्रा दाक्षिण्यार्द्रः केतकीबर्हकोपि ॥ तेजःस्तंभाभ्यर्णभाजे तथैव प्राहाशेषं विष्णवे
ब्रह्मवाक्यम् ॥ २१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मणाऽस
त्यसाक्ष्यार्थं केतकच्छदप्रार्थनावर्णनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ सोऽपि ब्रह्माणमुद्वीक्ष्य तावता
द्विगुणं स्मयन् ॥ नाग्रं दृष्टमनेनेति निश्चिकाय विवेकवान् ॥ १ ॥ अनुग्रहीतुं मां मुग्धं हंतुं चास्य विधेर्मदम् ॥ देवदेवः स एवालं भूतभर्तेत्यम
न्यत ॥ २ ॥ मूलसंदर्शनाशक्त्या तेजःस्तम्भस्य मे मदः ॥ व्यपेत एव मन्येऽद्य यद्भक्तिस्त्र्यंबकेऽजनि ॥ ३ ॥ स्तूयते वीतगर्वत्वात्स इदानीं महे
श्वरः ॥ यस्य दक्षिणवामाभ्यामंगाभ्यां नौ समुद्भवौ ॥ ४ ॥ अद्याप्यवीतगर्वत्वाल्लब्ध्वासौ कूटसाक्षिणम् ॥ हिरण्यगर्भो मामेवमतिसंधातुमिच्छति ॥
॥ ५ ॥ तदद्य सकलस्यापि दुःखस्यापनये क्षमः ॥ स एव शरणत्वेन प्राप्तव्यः शंकरो मया ॥ ६ ॥ तथा कृतापराधस्य कृतघ्नस्य गुरुद्रुहः ॥
तमृते रक्षिता कोऽन्यस्तमेव स्तौमि शंकरम् ॥ ७ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ जय पृथ्वीमयाकार जय चापोमयाकृते ॥ जय प्रभा
कराकार जयामृतकराकृते ॥ ८ ॥ जय वैश्वानराकार जय गन्धवहाकृते ॥ जय होतृमयाकार जयाकाशमयाकृते ॥ ९ ॥ रक्ष मां

त्रिगुणातीत रक्ष मां कालविग्रह ॥ रक्ष मामक्षयैश्वर्य रक्ष मां करुणाकर ॥ १० ॥ स्रष्टा त्वं सर्वजगतां रक्षिता सर्वदेहिनाम् ॥ हर्ता
च सर्वभूतानां त्वां विनैवास्ति कोऽपरः ॥ ११ ॥ अणूनामप्यणीयांस्त्वं महांस्त्वं महतामपि ॥ अन्तर्बहिस्त्वमेवैतज्जगदाक्रम्य वर्तसे
॥ १२ ॥ निगमास्तव निश्वासा विश्वं ते शिल्पवैभवम् ॥ स त्वं त्वदीय एवासि ज्ञानमात्मा तव प्रभो ॥ १३ ॥ अमरा दानवा दैत्याः
सिद्धा विद्याधरा नराः[1] ॥ प्राणिनः पक्षिणः शैलाः शिखिनोऽपि त्वमेव हि ॥ १४ ॥ स्वर्गस्त्वमपवर्गस्त्वं त्वमोंकारस्त्वमध्वरः ॥ त्वं योग
स्त्वं परा संवित्किं त्वं न भवसीश्वर ॥ १५ ॥ त्वमादिर्मध्यमंतश्च तस्थुषां जग्मुषामपि ॥ कालस्वरूपतां प्राप्य कलयस्यखिलं जगत् ॥ १६ ॥
परेशः परतः शास्ता सर्वानुग्राहकः शिवः ॥ स एष मे कथंकारं साक्षाद्भवति धूर्जटिः ॥ १७ ॥ यं दृष्ट्वा शरणं प्राप्तो निःश्रेयसमवाप्नुयात् ॥ अथ
वा स्तौमि तद्धाम जातमात्रं यथामिति ॥ १८ ॥ तच्छ्रुत्वैष कृपां कुर्यादवश्यं सर्वतःश्रुतिः ॥ इति निश्चित्य वैकुंठः स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ १९ ॥
तमेव तैजसं स्तंभं प्रणम्य परमेश्वरम् ॥ आदिमध्यांतरहितं मत्वा तं जगदीश्वरम् ॥ हठात्तेन विरंचेन वार्यमाणोपि सस्मितम् ॥ २० ॥ ॥ श्रीविष्णु
रुवाच ॥ ॥ जय देव महादेव वामदेव वृषध्वज ॥ कालांतक क्रतुध्वंसिन्नीलकंठेंदुशेखर ॥ २१ ॥ जय शंभो शिवेशान शर्व त्र्यंबक धूर्जटे ॥
स्मरवैरिन्पुराराते स्थाणो भव महेश्वर ॥ २२ ॥ जयेश खंडपरशो शूलिन्पशुपते हर ॥ सर्वज्ञ भर्ग भूतेश कपालिन्नीललोहित ॥ २३ ॥ जय
रुद्र मखाराते पिनाकिन्प्रमथाधिप ॥ गंगाधर व्योमकेश गिरीश परमेश्वर ॥ २४ ॥ जय भीम मृगव्याध कृत्तिवासः कृपानिधे ॥ कृशानुरेतः
कैलासे नित्यमेव हि वर्तसे ॥ २५ ॥ त्वदाज्ञया मरुद्वाति फणी वहति भूभरम् ॥ दीप्यतः सूर्यशशिनौ ब्रह्मांडं प्लवतेंऽबुधौ ॥ २६ ॥ ज्योतींषि
संचरंते खे सर्वं त्वच्छासनात्प्रभो ॥ अहं ब्रह्मा च जगतां सर्गसंत्राणयोरलम् ॥ २७ ॥ विधाय कल्पसे पुष्ट्यै सूते सस्यानि मेदिनी ॥ नाक्रामं
त्यब्धयः सीमां यच्च त्वन्महिरेव सः ॥ २८ ॥ अणिमादिमहासिद्धिनिःसाधारणवैभवः ॥ कथं त्वाममरैरन्यैरुपेक्षे समभिष्टुतम् ॥ २९ ॥ विशुक्त्वे[2]
विस्मरामस्त्वां स्मरामः संकटेपि च ॥ न रोषो जातु भक्तेषु प्रसादः सर्वदैव ते ॥ ३० ॥ यदा विधित्सेर्भक्तिं त्वं यदा च प्रावृणोषि ताम् ॥
मोहबोधौ तदा पुंसां कल्पेते बंधमोक्षयोः ॥ ३१ ॥ इति स्तुतस्सांजलिबद्धपाणिना पतिः पशूनामथ चक्रपाणिना ॥ कृतापहासे च सरोजसंभवे
मदोद्धते प्रादुरभूद्दयानिधिः ॥ ३२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शंकर

---

[1] नगाः--इ० पा० । [2] विशुक्त्वे--शोकराहित्यदशायाम्--इत्यर्थः ।

प्रादुर्भाववर्णनंनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ तेजःस्तंभं विनिर्भिद्य संध्याभ्रमिव चंद्रमाः ॥ कैलासकूटधवलं वृषेन्द्रमधितस्थिवान् ॥ १ ॥ जटाजूटवता बालचंद्रचूडेन मौलिना ॥ कपालमालिकां वैधीं स्रजं चारग्वधीं दधत् ॥ २ ॥ नागकुंडलिभिः फालफलकोद्भासिलोचनैः ॥ पंचभिर्वदनैर्दीप्तैः क्ष्वेडकल्माषकंधरैः ॥ ३ ॥ शूलं कपालं डमरुं सारंगं परशुं धनुः ॥ खट्वांगममलं खड्गं दोर्भिर्नागं च धारयन् ॥ ४ ॥ श्वसितोद्धूलिताकारो गजचर्मोत्तरीयवान् ॥ सर्वालंकारसंपन्नः सर्वदेवैरभिष्टुतः ॥ ५ ॥ परिधानीकृतव्याघ्रचर्मा ताभ्यामदर्शि सः ॥ रूपं दृष्ट्वा स आनंदं ननर्त्त नलिनेक्षणः ॥ ६ ॥ न किंचिदपि जानानो मुमोह च सरोजभूः ॥ ७ ॥ दृशाभिनंद्य माधवं प्रसन्नया महेश्वरः ॥ अथोदतिष्ठिपच्च तं सहुंक्रियश्चतुर्मुखम् ॥ ८ ॥ जगाद चाधिकारितामदाद्युवां समुद्धतौ ॥ न लज्जितव्यमत्र वामयं क्रमोऽधिकारिणाम् ॥ ९ ॥ परीक्ष्य वैभवं मम प्रबोधवानभूद्धरिः ॥ अयं न जातु पद्मभूश्छलन्मनो दुरात्मवान् ॥ १० ॥ अशासि पंचवक्रता यदोपहासितो ह्यहम् ॥ पुनःस्वपुत्रिकारतिर्मयैष शिक्षितोऽभवत् ॥ ११ ॥ तृतीय एष मंतुरप्यहो कथं नु सह्यते ॥ तदस्य तु प्रतिष्ठया क्वचिन्न भूयतां विधेः ॥ १२ ॥ अयं च केतकच्छदो यदाप कूटसाक्षिताम् ॥ अतः परं न जातु तन्ममैतु मूर्ध्नि संस्थितिम् ॥ १३ ॥ शप्त्वैवमेतौ गिरिशः प्रीत्या विष्णुमभाषत ॥ ॥ १४ ॥ ॥ श्रीमहेश्वर उवाच ॥ ॥ वत्स मा भैः प्रसन्नोऽस्मि भवते भक्तिशालिने ॥ ननु त्वमंगान्मे जातस्सात्त्विकोऽसि विशेषतः ॥ माहेश्वराग्रगण्योऽसि जगत्यां हि यथा पुरा ॥ १५ ॥ न तवातः परं जातु भक्तिहानिर्भवेन्मयि ॥ प्रतिक्षणं वर्द्धमाना कल्पते च विमुक्तये ॥ ॥ १६ ॥ इत्यनुग्रहकृतं त्रिलोचनं भक्तिभाजि निरहंक्रिये हरौ ॥ भीतिमानवनतः स्वयं विधिः स्तोतुमारभत कृतवंदनः ॥ १७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये उत्तरार्धे ब्रह्मकृतशिवस्तुत्युद्यमवर्णनंनाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ देवदेव तवैश्वर्यं केन शक्येत वेदितुम् ॥ विना भाग्यैक्यसुलभं भवदीयमनुग्रहम् ॥ १ ॥ अकृतकाणि वाक्यानि ऐश्वर्यं ते निरत्ययम् ॥ न स्तोतुं शक्यते किं तु नमस्कुर्वंति दूरतः ॥ २ ॥ को विष्णुः कोऽहमेते वा दिक्पाला वासवादयः ॥ त्वमेव देव कर्त्तासि जगत्सृजनरक्षयोः ॥ ३ ॥ पतिस्त्वं पार्वतीनाथ पशवो वयमप्यमी ॥ बद्धुं पाशेन मोक्तुं वा त्वमेवास्मान्प्रगल्भसे ॥ ४ ॥ षड्विंशत्तत्त्वरूपस्त्वमभितश्चाभिवर्त्तसे ॥ कोविदः को विनिर्णेतुं तव याथात्म्यमीश्वरः ॥५॥ किरातः किल देवस्त्वं सारमेयैः किलागमैः ॥ षड्वर्गहिं[1]

---

[1] कामक्रोधाद्यरिषड्वर्गरूपान् हिंस्रान् पशून्—इत्यर्थः ।

स्त्रान्संहर्तुं करोष्याखेटकौतुकम् ॥६॥ देव दक्षाध्वरे पूर्वं वीरभद्रस्त्वदाज्ञया ॥ कांकां शिक्षामकार्षीन्न इति कापि विडम्बना ॥ ७ ॥ तव कालाग्निरू
पस्य सर्वब्रह्मांडदाहिनः ॥ पोषणात्पुष्पचापस्य प्रायो जिह्रेति शेमुषी ॥ ८ ॥ कृतापराधः शूलेन त्वया दीर्णो जलंधरः ॥ अन्तकोंधकदैत्यश्च प्रति
वीरश्च कोऽस्ति ते ॥९॥ अधारयिष्यत्कण्ठेन कालकूटं न चेद्भवान् ॥ कथं च धारयिष्यामो वयं सर्वेऽपि जीवितम् ॥ १० ॥ देवदारुवने पूर्वं मुनी
न्केवलकर्मठान् ॥ प्रक्षोभ्य धूर्तवेषस्त्वं दययान्वग्रहीस्तथा ॥ ११ ॥ अंघ्रिणाक्रांतवान्नो चेदत्युग्रां त्वमपस्मृतिम् ॥ तयाक्रांतमिदं कृत्स्नमंधकारायते
जगत् ॥ १२ ॥ अर्धनारीश्वरं रूपं त्वया चेन्न प्रकाशितम् ॥ प्रभवामि कथं स्रष्टुं जगदेतच्चराचरम् ॥ १३ ॥ भवता स्तंभितः शम्भो संरंभाज्जंभ
जिद्भुजः॥ कियंतं हंत कालं ते जयस्तंभ इव स्थितः॥१४॥ भिक्षोः कपालमापूर्य रुधिरेणात्मनो हरिः॥ शूलेनोत्क्षिप्य मुमुहे ह्येतत्त्वमवधारय॥१५॥
न चेदशिक्षयः सर्वशस्त्रास्त्राण्यनुकंपया ॥ निर्वापयेत्कथं वैरं क्रुद्धोपि जमदग्निभूः ॥ १६ ॥ नृहरिं शरभाकारः समहार्षीन्न चेद्भवान् ॥ स एव संहरे
द्विश्वं हिरण्यकशिपोरपि ॥ १७ ॥ त्वमाचकृक्षः कल्पाब्धौ कैवर्त्तौ मत्स्यकच्छपौ ॥ हरिं[1] बद्धाहिराट्सूत्रैर्नृसिंहमथ सूकरम् ॥ १८ ॥ एकोने पद्म
साहस्रे स्वनेत्रेण कृतार्चनम् ॥ शूलिन्सुदर्शनं दत्त्वा दैत्यद्विषमतूतुषः ॥ १९ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ स्तुत्यैवमस्य विष्णोश्च प्रार्थनेन प्रसे
दिवान् ॥ धूर्जटिः सृष्टिकर्तृत्वं पुनरस्याभ्यमन्यत ॥ २० ॥ समज्यासु[2] द्विजानां च पूजनं चानुशिष्टवान् ॥ उभावप्यब्रवीदेतौ वात्सल्याच्चंद्रशेखरः
॥ २१ ॥ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ ॥ वत्सौ युवां न ज्ञात्वैवं भूयो भवतमुद्धतौ ॥ गुरुं स्मरंतौ मामेव जाग्रतं सृष्टिरक्षयोः ॥ २२ ॥ इह प्रदेशे युवयोर्य
न्मयानुग्रहः कृतः ॥ पुण्यक्षेत्रमिदं पुंसां ततो मोक्षाय कल्पताम् ॥ २३ ॥ योजनत्रयमात्रेऽस्मिन्क्षेत्रे निवसतां नृणाम् ॥ दीक्षादिकं विनाप्यस्तु
मत्सायुज्यं ममाज्ञया ॥ २४ ॥ यद्वा तिरश्चामप्यत्र स्थावराणां च देहिनाम् ॥ अबुद्धिपूर्विका बुद्धिरपवर्गस्य जायताम् ॥ २५ ॥ नृणां च दर्श
नाद्दूरे कैवल्यं स्मरणेन वा ॥ अस्तु वेदांतविज्ञानं न साध्यं निष्प्रयासतः ॥ २६ ॥ शुभाय तैजसी मूर्तिः स्थावरा मम शाश्वती ॥ अरुणाद्रि
रिति ख्याता नित्यमेवात्र वर्त्तताम् ॥ २७ ॥ युगात्ययेपि नैनं तु मज्जयेयुर्महाब्धयः ॥ न चालयेयुर्मरुतो न दहेयुश्च वह्नयः ॥ २८ ॥ ज्योतिर्म
यमिदं लिंगं ज्योतिःष्वपि न जातुचित् ॥ क्रमंतां निर्गमागत्या खेचराणि समंततः ॥ २९ ॥ यस्यानुग्रहमिच्छामि जंतोस्तस्यात्र संभवः ॥
देहांते कल्पतां मुक्त्यै विनौपनिषदीर्गिरः ॥ ३० ॥ एष दूरात्प्रणामेन निकर्षाच्च प्रदक्षिणात् ॥ अपि पापात्मनां पुंसामस्तु निश्रेयस

---

[1] नृसिंहं--सूकरं--हरिम्--अर्थात्--नृसिंहसूकररूपधारिणं विष्णुम्--इत्यर्थः । [2] समज्यासु--सभासु--गोष्ठीषु--यज्ञियसमारंभेषु--इत्यर्थः ।

प्रदः ॥ ३१ ॥ अत्रैव नियतं वासाः संभवंति महात्मनाम् ॥ तस्मात्स्थलमिदं हित्वा न गंतव्यं कदाचन ॥ ३२ ॥ शोणाचलमनादृत्य क्वचित्स्थ
त्वापि मुक्तये ॥ तस्माद्युवां विधिहरी वसतं चात्र नित्यशः ॥ ३३ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ इत्युक्तवंतं कामारिं प्रणम्य विधिमाधवौ ॥
तौ व्यज्ञापयतां देवं दूरीभवदहंक्रियौ ॥ ३४ ॥ ॥ विधिमाधवावूचतुः ॥ ॥ एवमेतज्जगदाधार जगदाधारतां गतः ॥ आस्तां गिरिरसौ किं तु तेजो
ह्यस्य सुदुस्सहम् ॥ ३५ ॥ अतोयमुत्तमो रुद्र तेज[1]ः सामान्यशैलवत् ॥ तिष्ठत्वभेद्यमहिमा निश्रेयसमहाखनिः ॥ ३६ ॥ विवृणोति निजं ज्योति
र्विश्वस्यास्य समृद्धये ॥ प्रत्यब्दं कार्त्तिके मासि कृत्तिकासु दिनात्यये ॥ ३७ ॥ शर्मदोपि नृणां देव शोणाद्रिस्तव शासनात् ॥ महत्त्वादर्चितुं
शक्यो न स्याद्भक्तस्य कस्यचित् ॥३८॥ एतस्यो पत्यकायां तदद्यारभ्यास्मदर्थनात् ॥ देवेन सन्निधातव्यमवन्यां लिंगरूपिणा ॥३९॥ तच्चारुणगि
रीशानमावामाराधयावहे ॥ अभिषेकानुलेपाद्यैरुपचारैर्यथाविधि ॥४०॥ संत्यत्र केशराश्चूता नागपुंनागकेसराः ॥ आरग्वधाः कुरबका मालूराः पाट
ला अपि ॥ ४१ ॥ अत्रैव सन्निधातव्यं देवदेव दयानिधे ॥ यतस्त्वद्भक्तिदार्ढ्यं नौ भवतात्त्वदुपासनात्॥४२॥नान्यथा चित्तशुद्धिर्नौ देवेऽप्येवं प्रसे
दुषि ॥ अनाद्यविद्यावृतये यो भविष्यति नित्यशः ॥ ४३ ॥ शोणाद्रेः पूर्वदिग्भागे स एष भृशमुन्नतः ॥ स एवालं निवासाय देवस्य हृदयंगमः ॥
॥४४॥ सांगवेदा धर्मशास्त्रं पुराणानि शिवागमाः ॥ कृत्वा च सकलाः प्रोक्ता भवतैव भवावयोः ॥४५॥ निश्रेयसाय भक्तानां त्वयैव गुरुरूपिणा॥
अष्टाविंशतिराख्याता आगमाः शैवसंज्ञिताः ॥ ४६ ॥ तेषु कस्य प्रकारेण कुर्वाणौ त्वदुपासनाम् ॥ कदाप्यज्ञानजामार्तिं नाधिगच्छाव शंकर
॥ ४७ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ इति तौ धातृगोविंदौ पादपद्मावलंबिनौ ॥ जगाद करुणामूर्त्तिर्जगतीभृत्सुतापतिः ॥ ४८ ॥ ॥ श्रीम
हादेव उवाच ॥ ॥ युक्तमुक्तमिदं भद्रौ मयाप्येवं मनीषितम् ॥ कामिकोक्तेन मार्गेण मामर्चयितुमर्हथः ॥ ४९ ॥ मोहतो विस्मृता मन्ये भवद्भ्यां
शैवसंहिता ॥ अधुना मत्प्रसादेन पुनरुद्भासतां हृदि ॥ ५० ॥ ॥ नन्दीश उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा श्रीशवागीशौ गिरिशोऽन्तरधादथ ॥ तदा
प्रादुरभूत्तत्र लिंगं किमपि मंगलम् ॥ ५१ ॥ तच्चावलोक्य साश्चर्यौ मुकुन्दकमलासनौ ॥ मुहुः प्रणम्य सानंदं प्रार्च्य तुष्टुवतुश्चिरम् ॥ ५२ ॥ ताव
कारयतां शोणगिरिनाथस्य चालयम् ॥ नानाशिल्पाद्भुतं विश्वकर्मणा प्रचयेन च ॥ ५३ ॥ खानयामासतुस्तत्र सरः किमपि पावनम् ॥ अभिषे
काय देवस्य सर्वतीर्थमयं नवम् ॥ ५४ ॥ अरुणाख्यं पुरं चारात्कल्पयामासतुश्चिरम् ॥ सिद्ध्यै[2] नोत्कंठते लब्ध्वा कैलासायापि धूर्जटिः ॥ ५५ ॥

---

[1] तेजः तेजोरूपः । [2] सिद्धः—इ०पा० ।

तस्यां ब्रह्मर्षयो देवा गंधर्वा दिव्ययोषितः ॥ सिद्धविद्याधरा यक्षाः पौरत्वं समुपाययुः ॥ ५६ ॥ तीर्थानि धार्य कूपत्वं गंगाद्याः सरितस्तथा ॥
नंदनादीनि च वनान्यभवन्निष्कुटत्ववतः[1] ॥५७॥ गोलोको गोगोष्ठतया नैगमत्वं किलागमाः ॥ शैलाश्च गोपुरादित्वं स्मृतयो विधितां ययुः ॥५८॥
भूताः प्रेताः पिशाचाश्च वेतालाः कटपूतनाः ॥ प्रपन्ना मानुषं देहं तस्यां किल पृथग्जनाः ॥ ५९ ॥ देवोपि धूर्जटिस्तस्यां कौतुकी सिद्धरूपधृक् ॥
योगित्वं समुपास्थाय मात्राकौपीनमुण्डधृक् ॥६०॥ न केनचिदविज्ञातः सदा सर्वत्र दीप्यति ॥ तौ च केशवलोकेशौ जटिलौ भस्मगुण्ठितौ ॥६१॥
दांतौ शोणाद्रिनाथं तमर्चयामासतुश्चिरम् ॥ तत्रत्यानां च सर्वेषां वर्णानामानुगुण्यतः ॥ ६२ ॥ दीक्षादिकानि चक्राते स्वयमाचार्यतां गतौ ॥
क्रमेण हृतनिर्माल्यौ सर्वागमरहोविदौ ॥ ६३ ॥ प्रातः स्नात्वा समाहृत्य पुष्पपत्रादिकं फलम् ॥ मंत्रं चारुणनाथस्य तत एव रहः श्रुतम् ॥ ६४ ॥
जंजलपाकौ जजपतुः सर्वमंत्राधिकं सदा ॥ धूपप्रदीपनैवेद्यैर्गीतवादित्रनर्तनैः ॥ ६५ ॥ प्रदक्षिणानमस्कारैर्मुद्राबंधैर्नवैर्नवैः ॥ आसनेन च मूर्त्या
च मूलेन च यथाविधि ॥ ६६ ॥ पंचब्रह्मषडंगाद्यैरर्चयामासतुः शिवम् ॥ एवं वर्षसहस्राणि षोडशारुणशंकरम् ॥ ६७ ॥ वेधोविष्णू समाराध्य
शिवज्ञानमवापतुः ॥ ६८ ॥ इतीदमश्रावि मया रहस्यं पितुः शिलादस्य मुखात्पुरा यत् ॥ निवेदितं चाद्य तदेव तुभ्यं किमन्यदाकर्णयितुं मनीषा
॥ ६९ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्णुकृतारुणाचलेश
मंदिरवर्णनंनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वास्य वचनं मार्कंडेयोऽभ्यभाषत ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥
श्रुतमेव मया देव श्रोतव्यं भवतो मुखात् ॥ १ ॥ तथापि कौतुकेनाहमाक्रांतो मुनयोऽप्यमी ॥ गौर्या कथं तपस्तप्तं महादेव्यात्र कथ्यताम् ॥ २ ॥
॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ कथयामि तदप्येतद्यथाऽधिगतमात्मना ॥ शृणु त्वमवधानेन मार्कंडेय महामते[2] ॥ ३ ॥ ननु जानासि तत्पूर्वं
यथा दाक्षायणीं शिवः ॥ उपयेमे सतींनाम सतीनामधिदेवताम् ॥ ४ ॥ यथा च सा क्रुधा भर्तुर्द्रुहि दक्षप्रजापतौ ॥ योगादहासीदात्मीयं वपुरित्यपि
ते श्रुतम् ॥ ५ ॥ तदा हराज्ञानिघ्नेन वीरभद्रेण यत्कृतम् ॥ अध्वरध्वंसनं दक्षस्यापि ते विदितं महत् ॥ ६ ॥ अश्रौषीस्तस्य दक्षस्य गणैः शीर्षास
खंडनम् ॥ ब्रह्माच्युतेंद्रमुख्यानां देवानामपि शिक्षणम् ॥ ७ ॥ दंतघातं रवेः पाणिपाटनं जातवेदसः ॥ अदितिप्रभृतीनां च दिव्यस्त्रीणां पराभवम् ॥
॥ ८ ॥ सा च देवी पुनर्जन्म लेभे हिमवतो गृहे ॥ उमेति पार्वतीत्याख्यां द्वितीयां बिभ्रती पुनः ॥ ९ ॥ देवः स्थाणुवने तां च परिचर्यापरां रहः ॥

---

[1] 'गृहारामास्तु निष्कुटाः'--इति कोशः ।

[2] महामुने--इ०पा० ।

अरुरोचयिषुः काममधाक्षीत्कालवह्निना ॥ १० ॥ जितेंद्रियं च तं देवं क्वापि यातं गणैः सह ॥ तपोभिस्तोषयामास गौरी शिखरवासिनी ॥ ११ ॥
उपयम्याथ तां देवो वृत्तांतैश्चित्त[1]खंडिभिः ॥ रमयामास चैकांते मोदस्वेति विलासिनीम् ॥ १२ ॥ वैधव्यखिन्नया रत्या प्रार्थिता शैलनंदिनी ॥ काम
पीठे तपस्यंती कामं प्रत्युददीपयत् ॥ १३ ॥ पुनश्च मेनया मात्रा पित्रा च हिमभूभृता ॥ आनीता भवनं भर्त्रा साकं चिरमरंस्त सा ॥ १४ ॥ तदा
शुंभनिशुंभाख्यौ लेभाते वेधसो वरम् ॥ देवदानवमर्त्येषु मास्तु नौ पुरुषान्मृतिः ॥ १५ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा जातत्रासैः सुपर्वभिः ॥ अभ्य
र्थितोऽवदद्देवो रहश्चक्रधरादिभिः ॥ १६ ॥ माभैष्ट भद्र कालेन तथा प्रतिविधीयते ॥ यथा निषूदितौ स्यातां तादृशौ दानवाविति ॥ १७ ॥ दत्ता
भयान्मुकुंदादीन्विसृज्यांधकसूदनः ॥ अंतःपुरगतो रेमे देव्या सह यथा पुरा ॥ १८ ॥ कदाचिन्मर्मलक्ष्येण प्रीत्या कालीति निंदिता ॥ तस्य
प्रीत्यै कालिका च त्वचमेवाजहान्निजाम् ॥ १९ ॥ यत्रोत्क्षिप्तवती चर्म स्वेच्छया परमेश्वरी ॥ महाकाशीप्रपाताख्यं तदभूत्क्षेत्रमुत्तमम् ॥ २० ॥
सा च त्वक्कौशिकी नाम्ना काली विंध्याद्रिवासिनी ॥ तपस्यंती वृषस्यंतौ[2] तौ जघान महासुरौ ॥ २१ ॥ देवी च गौरी शिखरे तस्मिन्नेव मनोहरे ॥
तपोभिर्लब्धगौरीत्वाद्भर्त्तारं समतोषयत् ॥ २२ ॥ क्रमेण दौर्हृदवती भूत्वा प्रासूत पार्वती ॥ गजाननं च हेरंबं सेनान्यं च षडाननम् ॥ २३ ॥ तौ
चागमविदः प्राहुर्नारायणचतुर्मुखौ ॥ पूर्वापराधशुद्ध्यर्थं देवीगर्भसमुद्भवौ ॥ २४ ॥ वर्धमानौ च तौ बालौ पित्रोरालोकमानयोः ॥ मग्नयोरिव
वर्षाब्धौ प्रेमग्रंथिरभूद्दृढा ॥ २५ ॥ जातु वीणानिनादेन कदाचिच्चित्रलेखनैः ॥ विजह्रतुश्शिवौ स्वैरमेकदा मंडनैर्मिथः ॥ २६ ॥ जातु विद्या[3]गमा
लापैः कदाचिच्चित्रवस्तुभिः ॥ एकदा लोकवृत्तांतैर्दंपतिभ्यां विनोदितम् ॥ २७ ॥ पुष्पावचयनैर्जातु कदाचिद्वारिखेलनैः ॥ अदीव्यतां च रागार्द्रौ
दोलाकेलिभिरेकदा ॥ २८ ॥ मैनाकेनार्चितौ जातु मेनया जातु पूजितौ ॥ जात्वर्हितौ हिमवता दंपती तौ विनोदितौ ॥२९॥ जातु द्यूतविनोदेन
गीतगोष्ठ्या कदाचन ॥ एकदा दानलीलाभिः शिवौ चिक्रीडतुश्चिरम् ॥ ३० ॥ द्यूतनिर्जितमाच्छिद्य पत्युरुत्संगतां गतम् ॥ वलयीकृतमेणां[4]कं
ताटंकीकृतवत्युमा ॥ ३१ ॥ इति तौ पितरौ चराचराणां निवसंतौ कनकाचलादिकेषु ॥ रुचिरेषु पदेषु कामभोगानतिहृद्यान्सुचिरं किलान्व
भूताम् ॥ ३२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शिवपार्वतीविहार
वर्णनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ गार्हस्थ्यं बिभ्रती भर्तुरेकाम्रतलवासिनः ॥ पक्कान्नपानैस्सा

---

[1] चित्तखाण्डभिः—प्रणयवशतो मानखण्डनैः वृत्तांतैः--नर्मकेलिभिः—इत्यर्थः । [2] वृषस्यन्तौ--कामुकौ--इत्यर्थः । [3] दिव्यागमालापैः--इ०पा० । [4] एणांकम्—चन्द्रम्—इत्यर्थः ।

तत्र पर्य्यंतर्पयत प्रजाः ॥ १ ॥ जातु संध्यानुसंधानमुकुलीकृतलोचनम् ॥ बद्धांजलिपुटं देवमद्राक्षीदद्रिनंदिनी ॥ २ ॥ ध्यायते नूनमधुना कापि
सौभाग्यशालिनी ॥ क्रियते यन्मयि प्रेम तन्मन्ये वंचनं महत् ॥ ३ ॥ कथं विज्ञायते पुंसां कुटिला मानसी स्थितिः ॥ मिथ्योपचाराद्दक्षेण
वंचितास्म्यमुना भृशम् ॥ ४ ॥ मयि दाक्षिण्यमेवास्य मन्ये मनसि चेद्ग्रहः ॥ जनः सौभाग्यवान्यस्माद्भवति स्नेहभाजनम् ॥ ५ ॥ अद्यप्रभृति ते
दासस्तपोभिः क्रीत इत्यपि ॥ मुग्धेंदुशेखरेणास्मि विप्रलब्धा स्मरारिणा ॥ ६ ॥ असमानानुरागेषु नारीणां मूढचेतसाम् ॥ सौभाग्यगर्वो लोकेषु
परिहासाय केवलम् ॥ ७ ॥ इति प्रणयरोषेण देव्याः कलुषचेतसः ॥ हव्यवाहातपालीढमिवाननमलक्ष्यत ॥ ८ ॥ बाष्पवारिप्लुवे तस्या आताम्रे
च विलोचने ॥ नीलोत्पले जलापूर्णे इव भृम्ना विरेजतुः ॥ ९ ॥ यत्तस्याधीनतिलकं भ्रुवोर्युगमभज्यत ॥ द्वेधाकृतमिवादर्शि मन्मथस्य शरासनम्
॥ १० ॥ अंतर्मन्युभरेणास्याः कंपते स्माधरच्छदः ॥ मुहुः प्रवालस्थायीव रक्ताशोकस्य पल्लवः ॥११॥ अतीव रज्यमानं तत्पार्वत्या गंडमंडलम् ॥
शाणावघर्षमाणिक्यदर्पणप्रतिमं बभौ ॥ १२ ॥ अंतर्वेपथुतौ तस्याश्चकंपाते पयोधरौ ॥ पद्मकोशाविवांतःस्थचंचरीकप्रचालितौ ॥ १३ ॥ अचिंत
यच्च संभूय सौभाग्याभावतो ननु ॥ ममायमन्यस्त्रीचिंतां कुरुते चंद्रभूषणः ॥ १४ ॥ तदेषा क्वापि यास्यामि किमत्रास्त्येकया मम तपस्यंते च
सौभाग्यमर्जनीयं मयाधुना ॥ १५ ॥ निमीलिताक्षिण्येवास्य गंतव्यं निभृतं मया ॥ न चेन्मां वारयत्येष कंठादुपरि भाषितैः ॥ १६ ॥ वत्सौ
तु वर्धयत्येव गंगेयमतिवत्सला ॥ देवस्तु न स्मरत्येव मामन्यस्त्रीपरायणः ॥ १७ ॥ इति निश्चित्य देवस्य पार्श्वादाशु निवृत्त्य सा ॥ अनिर्दिश्य
दिशं कांचिद्यातुं व्यग्रा प्रचक्रमे ॥ १८ ॥ चलावती माल्यवती मालिनी विजया जया ॥ वारिता अपि संरंभात्स्वामिनीमन्वयुः स्वयम् ॥ १९ ॥
तत्र सापि गिरीन्पुण्यान्वनानि नगराणि च ॥ सरांसि सरितश्चैषा विचचार समंततः ॥ २० ॥ भ्रमंती सह्यपादेषु द्राविडाख्ये[१] सुनीवृति ॥ तीर्त्वा
शक्त्यापगां देवी विजयां समभाषत ॥ २१ ॥ दृश्योऽयं नातिदूरेण पुरस्तात्सकलारुणः ॥ शृंगैस्संलक्ष्यतेऽष्टाभिर्नूनं माहात्म्यवान्गिरिः ॥ २२ ॥
उपत्यकासु चैतस्य दृश्यंते तापसाश्रमाः ॥ अतीव पावनाः शांताः पुण्यारण्यमनोहराः ॥ २३ ॥ गत्वा निरूपयामस्तानिमान्पु
ण्याश्रमान्वयम् ॥ प्रसीदतितरां चेत एषां संदर्शनेन मे ॥ २४ ॥ एवमाह्लादयत्यालिं क्रमेण गिरिनंदिनी ॥ तस्याद्रेर्जग्मुषी पार्श्वमपश्यत्कंचिदा

---

[१] द्राविडाख्ये सुनीवृति—द्राविडाख्य उत्तमदेशे—इत्यर्थः ।

श्रमम् ॥ २५ ॥ लूतास्तंतून्नयंत्यत्र कुम्भीराः[1] शैवलान्यपि ॥ शिशून्पुष्णंति नीवारैः सफरान्भूरिमायवः ॥ २६ ॥ हरंत्यवकरान्वालैश्चमराः
स्फीतरोमभिः ॥ समीकुर्वंति चोद्धूतैर्विषाणैर्यत्र सैरिभाः ॥ २७ ॥ वानराः फलपुष्पाणि मधुपत्राणि भल्लुकाः ॥ क्रोडाः स्नानीयमृत्स्नां च यत्र
र्षिभ्यो नयंत्यहो ॥ २८ ॥ काकोलूकैः शुकश्येनैर्मृगव्याघ्रैर्हरिद्विपैः ॥ कलापिसर्पैर्यत्राखुमार्जारैः सौहृदं श्रितम् ॥ २९ ॥ हूयमानपुरोडा
शद्रव्यसौरभ्यहारिणी ॥ यत्र द्रुमांतरालेभ्यो धूम्या निर्याति पावनी ॥ ३० ॥ पठंति शतरुद्रीयं यत्र वायसवैरिणः[2] ॥ गृणंति काकाः
स्तोत्राणि साम गायंति सारिकाः[3] ॥ ३१ ॥ शाकशालिषु शार्दूलाश्चरंति च तथैव गाः ॥ सिंचंति पुष्करांभोभिः कुम्भिनो यत्र पादपान् ॥
॥ ३२ ॥ क्वचिच्च शोभने देशे पुण्ये पुण्यमनोहरे ॥ ददर्श सा तपस्यन्तं यं कंचिदृषिसत्तमम् ॥ ३३ ॥ अधस्तात्सप्तपर्णस्य चित्रव्या
घ्रत्वगासने ॥ बद्धवीरासनं सम्यक्पावने कुशविष्टरे ॥ ३४ ॥ शालिशूकारुणाभाभिर्जटाभिर्भस्मपांडुरम् ॥ अचंचलाभिर्विद्युद्भिरिव शारद
वारिदम् ॥ ३५ ॥ नासाग्रनिश्चलदृशं समप्रस्फुरिताधरम् ॥ आवर्त्तयन्तं रुद्राक्षमालिकामग्रपाणिना ॥ ३६ ॥ प्रत्यग्र[4]निर्णेजनतो ह्यत्य[5]
श्यानदशांचले ॥ वसानं वल्कलयुगे संध्याभ्रे भूभृतां यथा ॥ ३७ ॥ षड्वर्गहिंस्रबंधाय स्थापितां वागुरामिव ॥ उपवीतत्रयीमारादुरोगर्तस्य
बिभ्रतम् ॥ कृतोचितोपचारा सा तमप्राक्षीत्तपोधनम् ॥ ३८ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ कस्त्वं कोऽयं गिरिवरो यत्र त्वं कुरुषे तपः ॥ ३९ ॥
स चाहारुणशैलोऽयं पुण्यक्षेत्रेषु पूजितः ॥ गौतमोऽहं मुनिर्मुक्त्यै तपसाराधये शिवम् ॥ ४० ॥ इत्युक्त्वा विजयादीनां मुखेनैनामुमां विदन् ॥ प्रणम्य
भक्त्या बहुशो नीतवानुटजं निजम् ॥ ४१ ॥ कन्दमूलफलाद्यैश्च कृतातिथ्यामिमां मुनिः ॥ जगन्मंगलमूलाय तपसे चान्वमन्यत ॥ ४२ ॥
ज्योतिःस्तम्भस्य संभूतिमारभ्यानुक्रमेण सः ॥ जगाद चास्यै शोणाद्रेर्महिमानमशेषतः ॥ ४३ ॥ शोणाद्रेः पूर्वदिग्भागे स्थलीश्वरमिति
स्थलम् ॥ यत्र संनिहितः शंभुर्ज्योतिर्लिंगात्मतां गतः ॥ ४४ ॥ वैकुण्ठपरमेष्ठ्यादिगीर्वाणनिबिडीकृते ॥ न तत्र मे तपः कर्तुमव्याक्षेपेण शक्यते
॥ ४५ ॥ अयं शोणगिरेः पादः प्रवालाचलनामवान् ॥ पुण्यारण्योपरुद्धत्वाद्रहस्यत्वं विगाहते ॥ ४६ ॥ तत एवाहमत्रैव प्रतिष्ठाप्य त्रिलोचनम् ॥
आराधये यथाशक्ति तपोभिः कल्पितात्मभिः ॥ ४७ ॥ ममाश्रमसमीपेऽस्मिन्पुण्यक्षेत्रमिदं महत् ॥ क्रियतामाश्रमो देव्या कर्त्तव्यं हि तप

---

१ कुम्भीराः—जलजन्तुविशेषाः नक्रादयः—शैवलानि शैवालानि नयंति—तेन--स्नानपानाद्युपयुक्तोदकशुद्धिं कुर्वन्तीत्यर्थः । २ वायसवैरिणः—कोकिलाः । ३ कारकाः—इ० पा० । ४ प्रत्यग्र—नवीनम् ।
५ अत्यश्यानदशांचले—अशुष्काग्रे ।

श्चिरम् ॥ ४८ ॥ मुनेरेवमनुज्ञानात्कृताश्रमपरिग्रहा ॥ उदयुंक्त तपः कर्त्तुं सुमहत्पर्वतात्मजा ॥ ४९ ॥ आश्रमं रक्षितुं सत्यवतीं काननवासिनीम् ॥
शुभगां धुंधुमारिं च प्रागाद्याशास्वतिष्ठिपत् ॥ ५० ॥ तपोवनस्य सर्वस्य रक्षार्थं सा समादिशत् ॥ दुर्गामनर्गलस्फूर्तिमाज्ञानिर्वाहणक्षमाम् ॥
॥ ५१ ॥ अनंतरं सा धम्मिल्लं मंदारप्रसवोचितम् ॥ जटाभरत्वं तपसे गमयामास पार्वती ॥ ५२ ॥ हंसचिह्नदशं हित्वा दुकूलं मिहकालघु ॥
परुषं सुकुमारांगी परिधत्तेस्म वल्कलम् ॥ ५३ ॥ अपि प्रसूनावचयनिस्सहांगुलिपल्लवा ॥ अलावीदतितीक्ष्णाग्राण्यविकारं कुशानि सा ॥ ५४ ॥
वज्रसूचिनिर्भरांगैरवच्छिन्नानि कंटकैः ॥ शिरीषमृद्वी शांडिल्यपल्लवान्युच्चिकाय या ॥ ५५ ॥ पावन्यां कमलानद्यां प्रातर्विहितमज्जना ॥ अर्चया
मास रक्ताब्जैर्यथाविधि विभाकरम् ॥ ५६ ॥ दर्भाक्षततिलोन्मिश्रैर्गौरी श्रीनदि[1]वारिभिः ॥ देवी निर्वर्त्तयामास देवर्षिपितृतर्पणम् ॥ ५७ ॥ वालुका
मंडले सूर्यमावाह्याभ्यर्च्य पंकजैः ॥ कृतप्रदक्षिणा गौरी प्रणनाम सहस्रशः ॥ ५८ ॥ स्वयमेव प्रतिष्ठाप्य लिंगं किमपि शंकरम् ॥ आगमोक्तेन
विधिना पूजयामास पार्वती ॥ ५९ ॥ आसनेन च मूर्त्त्या च मूलेनांगैश्च सा रविम् ॥ दंडिपिंगलमुख्यांश्च शक्तीर्दीप्तादिका अपि ॥ ६० ॥
तत्तद्दिक्षु च सोमादीन्ग्रहान्धेन्वादिमुद्रया ॥ तेजश्चंडे चार्चयित्वा निर्माल्यं च न्यवेदयत् ॥ ६१ ॥ अर्घेणातीव शुद्धेन संप्रोक्ष्य च समंततः ॥
द्वारवास्तु समभ्यर्च्य न्यासानपि चकार सा ॥ ६२ ॥ भूतशुद्धिं विधायान्वगंतर्यागं चकार सा ॥ हृदि पद्मासने चार्च्य ज्ञानधर्मादिकान्क्रमात् ॥
॥ ६३ ॥ शक्तीर्दलेषु वामादीर्दलाग्रे सूर्यवेधसौ ॥ केसराग्रे सोमविष्णू कर्णिकाग्रेऽग्निधूर्जटी ॥ ६४ ॥ तदूर्ध्वे शक्तिचक्रं च विन्यस्तब्रह्मपंचका ॥
अंगैर्दत्त्वा च पाद्यादीनुपचर्याभिषिच्य सा ॥ ६५ ॥ प्रादाच्चंदनपुष्पादि धूपदीपप्रदायिनी ॥ भूयोपि पंचब्रह्माणि षडंगान्यप्यपूजयत् ॥ ६६ ॥
तत्तद्दिक्षु च शक्रादीन्वज्रादींश्च विधानतः ॥ कृत्वा सर्वोपचारांश्च वितताराष्टपुष्पिकाम् ॥ ६७ ॥ पंचवक्त्राणि चाभ्यर्च्य कृतचंडेश्वरार्चना ॥ प्रदक्षिणा
प्रणामाद्यैर्नित्यं शिवमपूजयत् ॥ ६८ ॥ शिवागमोक्तविधिना द्रव्यैः सौभाग्यदायिभिः ॥ सा जुहाव च पूजांते प्रणीते जातवेदसि ॥ ६९ ॥ परि
कल्पितोपचारा च कंदमूलफलादिकैः ॥ स्वयं कृतोपचारेयमतिथीनभ्यपूजयत् ॥ ७० ॥ अंगुष्ठाग्रेण तिष्ठंती ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यतः ॥
ह्रदे च शिशिरे चंद्रपीयूषाप्यायिताऽभवत् ॥ ७१ ॥ वर्षरात्रीषु धाराभिः सह वारिधरा पुनः ॥ सौदामिनीव ददृशे तमसि स्तिमिता
कृतिः ॥ ७२ ॥ पाणिपादेन पद्मानि मुखेन च कलानिधिम् ॥ प्रदर्शयत्यनायासान्निन्ये सा हैमनीर्निशाः ॥ ७३ ॥ नीवारबीजदानेन

---

[1] आर्षं ह्रस्वत्वम्।

सा मृगानप्यपोषयत् ॥ अज्ञातहिंसाभिभवानाश्रमोपांतवर्तिनः ॥ ७४ ॥ कृतालवालसलिलैः सुबालाकलशाहृतैः ॥ वात्सल्याद्वर्द्धयामास पूर्णानाश्रमपादपान् ॥ ७५ ॥ प्रदक्षिणां कृतवती शोणशैलं गिरींद्रजा ॥ सा मनोरथसंसिद्ध्यै नित्यं सह सखीजनैः ॥ ७६ ॥ पंचाक्षरीं जजापैषा शिवस्तोत्राण्युदैरयत् ॥ दध्यौ च देवं मनसा शोणपर्वतरूपिणम् ॥ ७७ ॥ अनुदिनमरुणाचलेश्वरं सा प्रणतवती विहितप्रदक्षिणाद्यैः ॥ शिवनिगमविधानवेदिनी सा व्यरचयदद्रिसुता चिरं तपस्याम् ॥ ७८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरपरिचरणवर्णनंनामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ तावत्कुतश्चिदाकर्ण्य तत्रस्थां महिषासुरः ॥ अवज्ञातसुराराातिर्विध्वंसितपुरंदरः ॥ १ ॥ सर्वलोकजयी सिद्धविद्याधरभयावहः ॥ दुर्निग्रहो वरादासीच्छस्त्रास्त्रैरखिलैरपि ॥ २ ॥ तीक्ष्णानामपि शापानामप्यगोचरतां गतः ॥ दर्पद्भिर्दानवैर्दैत्यैः कौणपैश्च निषेवितः ॥ ३ ॥ दूषको मुनिपत्नीनां धर्ममार्गोपघातकः ॥ बलात्पुलोम्नो नमुचेर्वृत्रादपि बलाधिकः ॥ ४ ॥ हिरण्यकशिपोर्वंश्यो हिरण्याक्ष इवापरः ॥ तां विलोभयितुं कांचित्प्राहिणोत्किल दूतिकाम् ॥ ५ ॥ ततः सा तापसीवेषधारिणी गिरिजां प्रति ॥ सखीसमक्ष एवेदमुवाचानुचितं वचः ॥ ६ ॥ [1]अरारु भीषणे भीरो निवसस्यत्र किं वने ॥ विहर्तुमुचिता रम्येष्ववरोधनवेश्मसु ॥ ७ ॥ किमर्थं वाद्य चित्तं ते यौवने भोगनिःस्पृहम् ॥ निवेशितं तपसि च दैवतैरपि दुष्करे ॥ ८ ॥ हंसतूलमयीं शय्यां मुक्तामयवितानिकाम् ॥ हित्वा किमिति मृद्वंगि सुप्यते परुषाश्मसु ॥ ९ ॥ तपोजडो मृडो दिष्ट्या प्रागेवास्ति त्वयोज्झितः ॥ तवानुरूपो नैवान्यो विद्यते दिविषत्सु च ॥ १० ॥ किं तु त्रैलोक्यनाथोऽस्ति महिषो दानवेश्वरः ॥ यदि द्रक्ष्यसि तं सुभ्रु त्यक्ष्यस्येव क्षणात्तपः ॥ ११ ॥ किं निह्नवेन नन्वेष श्रुत्वा सर्वं चिरात्प्रभुः ॥ स प्राहिणोदुपानेतुं दूतिकां मां स्मरातुरः ॥ १२ ॥ इत्यत्यंतविरुद्धं तां ब्रुवाणामसमंजसम् ॥ देव्याश्चित्तस्थितिं ज्ञात्वा विजया निरकासयत् ॥ १३ ॥ सा चातिरोषेण कृतप्रतिज्ञा दैत्यरूपिका ॥ गत्वा विदितवृत्तांतमकरोन्महिषासुरम् ॥ १४ ॥ सोऽपि तत्सर्वमाकर्ण्य रुषातीवारुणेक्षणः ॥ देवीं जिघृक्षुरभ्यागाद्वृतो दैतेयकोटिभिः ॥ ॥ १५ ॥ स्यन्दनैर्द्विरदैरश्वैः पत्तिभिश्च समंततः ॥ भुवमाच्छादयामास ध्वजैश्च गगनांतरम् ॥ १६ ॥ क्ष्वेलितैर्वाद्यघोषैश्च नभः स्फुटदिवाभवत् ॥ पादाघातैश्च दैत्यानां विदद्रे वसुधातलम् ॥ १७ ॥ करालो दुर्द्धरस्तस्य [2]विचेष्णुर्विकरालकः ॥ बाष्कलो दुर्मुखश्चंडः प्रचंडश्चा

---

[1] अरारु इति विस्मयकरसंबोधनेऽव्ययम् । [2] विचष्णुः—इति नामकः तस्य सेनानीः—इत्यर्थः ।

मरासुरः ॥ १८ ॥ महाहनुर्महामौलिरुग्रास्यो विकटेक्षणः ॥ ज्वालास्यो दहनश्चेमे सेनान्योपि प्रतस्थिरे ॥ १९ ॥ कोलाहलमिमं श्रुत्वा देवी निय
मविघ्नतः ॥ शंकिता दैत्यसंहृत्यै दुर्गामादिशति स्म सा ॥ २० ॥ सारुणाद्रिरहोद्रोण्यामधिरूढा मृगाधिपम् ॥ दीप्तायुधधरैर्दोर्भिः कालिकेव म
हीं गता ॥ २१ ॥ घनाघनरवोदग्रं सिंहनादमचीकरत् ॥ स्फुरद्दंतच्छदोपांतं वल्गदंगुलिपल्लवा ॥ २२ ॥ स्वांगेभ्यो योगिनीचक्रं मातरोऽप्यसृज
न्नुषा ॥ देव्याः प्रियाय दैतेयसंहारार्हाः सहस्रशः ॥ २३ ॥ काश्चित्तत्रारुणच्छाया दंडिन्यो हंसवाहनाः ॥ मुखैश्चतुर्भिराजग्मुः कोपप्रस्फुरिताधरैः ॥
॥ २४ ॥ निर्ययुः काश्चन क्रुद्धा ज्वलत्त्रिशिखपाणयः ॥ निस्वनद्भूषणाः पंसल्ललाटा[1] वृषवाहनाः ॥ २५ ॥ निर्जग्मुरपराः सेनासहिताः शिखिवा
हनैः ॥ शक्तिदंडाभयकराः शतशः षड्भिराननैः ॥ २६ ॥ निश्चक्रमुः परास्तार्क्ष्यमधिरुह्याधिकक्रुधा ॥ शंखचक्रधराः सूर्यचंद्रमोभ्यां दिवो यथा ॥
॥ २७ ॥ प्रतिष्ठंते तथा व्याघ्रवाहाः कुवलयत्विषः ॥ पोत्रैः सद्घर्घरारावैर्बिभ्रत्यो मुसलं हलम् ॥ २८ ॥ रोषारुणसहस्राक्ष्यो वलक्षद्विपवाहनाः[2] ॥
प्रतस्थिरे शातकोटिशतकोटिधराः पराः ॥ २९ ॥ अश्वारूढाः समापेतुरेकाः सौदामिनीनिभाः ॥ खड्गखेटकधारिण्यः कोपेन कपिलाननाः ॥
॥ ३० ॥ ताश्च कोटिचतुःषष्टिमसुरानाश्रमाद्बहिः ॥ अरुन्धन्प्रसभं ध्वांतराशीनिव रवेस्त्विषः ॥ ३१ ॥ ततश्च योगिनीचक्रदानवानीकयोर्मिथः ॥
प्रावर्त्तत रणं घोरं मुष्टामुष्टि कचाकचि ॥ ३२ ॥ सायकैर्योगिनीमुक्तैर्दलिता दैत्यमौलयः ॥ आच्छादयन्महीपृष्ठं स्थलजानीव सर्वतः ॥ ३३ ॥
प्रसस्रू रक्तसरितो लगत्कैशिकशैवलाः ॥ लुठद्द्विपाठपाठीनाः स्मेरैर्देवीमुखांबुजैः ॥ ३४ ॥ वेतण्डतुण्डान्यारुह्य सौधानिव पिशाचिकाः ॥ प्रचण्ड
तांडवाः पीतरक्तमद्याश्चकाशिरे ॥ ३५ ॥ कपालैर्दैत्यवीराणामघासुरसृगासवान् ॥ क्रीडड्डमरुकाकारैर्डामरैर्योगिनीगणाः ॥ ३६ ॥ परिजह्रुस्तथां
त्राणि कंकौघाः पाशशंकया ॥ क्षुधिता अपि मांसानि सशल्यान्यजहुः शिवाः ॥ ३७ ॥ सिद्धविद्याधरोन्मुक्तमंदारप्रसवासवैः ॥ इयाय शांतिं
भूरेणुः संग्रामे क्षोभसम्भवः ॥ ३८ ॥ विरेजुर्योगिनीमुक्तैर्देहलग्नैर्द्विषां हयाः ॥ अमर्षातिशयोत्क्षिप्तैः शल्यैः शल्यमृगा इव ॥ ३९ ॥ दंडैः केचि
त्परे शूलैर्निशितैः केऽपि शक्तिभिः ॥ चक्रैरन्ये हलैरेके कतिचिच्छतकोटिभिः ॥ ४० ॥ योगिनीनां परे खड्गैर्दलिता दानवेश्वराः ॥ निःशेषतामु
पाजग्मुर्विना सेनाधिपान्निजान् ॥ ४१ ॥ ब्राह्मी स्वयमुपागम्य विहितायोधनावधीत् ॥ करालं विकरालेन दण्डेन ज्वलिता चिरात् ॥ ४२ ॥

---

[1] पंसल्ललाटाः—संकुच्यमानललाटाः—इत्यर्थः । पडिपसि नाशने धातुः । पंसंन्ति तानि पंसाति । पंसंति संकुच्यमानानि (क्रोधवशेन) ललाटानि यासां ताः—इति व्युत्पत्तिर्बोद्धव्या ।

[2] वलक्षद्विपवाहनाः—श्वेतगजारूढाः ।

माहेश्वरी त्रिशूलेन सुचिरं कृतसंगरा ॥ चकर्त दुर्द्धरस्याशु मूर्द्धानमतिरोषणा ॥ ४३ ॥ शक्त्या लुलाव कौमारी चिक्षुरासुरमस्तकम् ॥
चक्रेण चालुनान्मौलिं विकरालस्य वैष्णवी ॥ ४४ ॥ बाष्कलस्याशु वाराही मुसलेनालुनाच्छिरः ॥ दुर्मुखं चाशु वज्रेण व्यधा
दैंद्री गतायुषम् ॥ ४५ ॥ ख्यातं यस्याश्च नामेदं तयोरेव निदूषनात् ॥ चामुण्डा चण्डमुण्डौ च मण्डलाग्रेण चिच्छिदे ॥ ४६ ॥ प्रचण्डचा
मरौ वीरौ महामौलिं महाहनुम् ॥ उग्रास्यविकटाक्षौ च ज्वालास्यदहनावपि ॥ ४७ ॥ अनुजग्मुः क्रुधा यान्तं युद्धाय महिषासुरम् ॥ कालने
मिप्रभृतयो विप्रचित्तिमिवासुराः ॥ ४८ ॥ शिरस्त्रवंतो रथिनः सुनिषंगा धनुर्धराः ॥ उद्धूतकटकाः प्रापुर्युद्धभूमिं चलद्ध्वजाः ॥ ४९ ॥ समंतात्पू
रितदिशः सिंहनादैर्भयंकरैः ॥ पृषत्कवर्षिणो मातृमंडलान्यभिदुद्रुवुः ॥ ५० ॥ ताश्च तैर्बलिभिः कृत्वा संग्रामं निस्सहत्वतः ॥ दुर्गां प्रपेदिरे
देवीं शरणं सिंहवाहनाम् ॥ ५१ ॥ उक्ता मायालुलायस्य दुर्जयत्वं दुरात्मनः ॥ देवीं तां तुष्टुवुर्दुर्गामेवं सप्तापि मातरः ॥ ५२ ॥ योगनिद्रेति
रूपेण विष्णोर्नयनपद्मयोः ॥ त्वया निलीयते देवि मधुकार्यैव लीलया ॥ ५३ ॥ अमूमुहस्त्वं न तथा मातश्च मधुकैटभौ ॥ कथं जघान तौ विष्णु
स्तयोरेवाभ्यनुज्ञया ॥ ५४ ॥ त्वं कौशिकी न चेज्जाता मृत्युः शुंभनिशुंभयोः ॥ कथं तु लोकपालानामैश्वर्यं देवि एष्यति ॥ ५५ ॥ विंध्यवा
सिनि विंध्येन किमवंध्यं कृतं तपः ॥ यत्र मैत्री किरातीभिरपि लभ्या त्वया समम् ॥ ५६ ॥ कापिशायनमापीतं धनदोपायनीकृतम् ॥
त्वयांब नीतं दैत्यानां रसैर्नियतमानवैः ॥ ५७ ॥ ब्रह्मणः सृष्टिशक्तिस्त्वं स्थितिशक्तिर्मधुद्विषः ॥ अंब संहारशक्तिश्च रुद्रस्यापि प्रगल्भसे ॥ ५८ ॥
यशोदानंदजाता त्वमेकानंशेति नामतः ॥ कंसाद्यसुरसंहारे हरेः साह्यं करिष्यसि ॥ ५९ ॥ त्वं विद्या त्वं महामाया त्वं लक्ष्मीस्त्वं सरस्वती ॥
त्वं देवी पार्वतीशापि दुर्गे किं वा न जायसे ॥ ६० ॥ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ ॥ स्तोत्रेणानेन मातृभ्यो दुर्गा दत्ताभया स्वयम् ॥ महिषा
सुरयुद्धाय संतुष्टा निर्ययौ तदा ॥ ६१ ॥ प्रचंडमंडलाग्रेण भिंडिपालेन चामरम् ॥ महामौलिं क्षुरिकया कर्परेण महाहनुम् ॥ ६२ ॥ उग्रवक्रं
कुठारेण शक्त्या विकटचक्षुषम् ॥ ज्वालामुखं मुद्गरेण दहनं मुसलेन च ॥ ६३ ॥ निहत्य महिषस्याग्रे सरोषं युध्यती स्वयम् ॥ सिंहनादं महाघोरं
चक्रेण मुदिताशया ॥ ६४ ॥ अथात्यमर्षितो दुर्गां विशिखैर्महिषासुरः ॥ विव्याध फालफलके स्तनयोर्गंडयोरपि ॥ ६५ ॥ ततो दुर्गाथ संरंभात्प्र
जहारासुरेश्वरम् ॥ बाह्वोर्वक्षसि वक्रे च क्षुरप्रैः प्रज्वलत्फलैः ॥६६॥ ततो दैत्यस्त्रिभिर्दुर्गां जघान विशिखैर्मुखे ॥ पंचभिः पंचभिर्बाह्वोर्द्वाभ्यां द्वाभ्यां
च नेत्रयोः ॥ ६७ ॥ एकेन सारथिं रथ्यानष्टभिः कार्मुकं त्रिभिः॥ चतुर्भिश्च ध्वजं तस्य दुर्गा चिच्छेद सायकैः ॥ ६८ ॥ पदातिरथ दैत्येंद्रः शतघ्नीं

ज्वलदाकृतिम् ॥ कालदंडप्रतीकाशां दुर्गां प्रति विमुक्तवान् ॥ ६९ ॥ हाहाकुर्वत्सु देवेषु विद्राणे मातृमंडले ॥ तामापतंतीमादाय दुर्गा जग्राह लीलया ॥ ७० ॥ कृपाणमंकुशं पाशं भुशुंडीं करवालिकाम् ॥ शंकुं शक्तिं गदां चक्रं तोमरं फलकं सृणिम् ॥ ७१ ॥ परश्वधं भिंडिपालं पट्टिशं लगुडं च सः ॥ दुर्गां प्रति विचिक्षेप क्षयांभोद इवाशनिम् ॥ ७२ ॥ आपतंत्येव शस्त्राणि क्षिप्तान्यादाय वैरिणाम् ॥ बभंज पाणिभिः स्वैरं करिणीवेक्षुकांडकम् ॥ ७३ ॥ दुर्गोपवाह्यः सिंहोऽपि लांगूलाग्रेण मुद्रितम् ॥ दंष्ट्रया दारयामास प्रहरन्नखपंकजैः ॥ ७४ ॥ क्षणं सिंहः क्षणं क्रोडः क्षणं व्याघ्रः क्षणं गजः ॥ क्षणं च महिषो भूत्वा दैत्यो दुर्गामयोधयत् ॥ ७५ ॥ महिषोऽथ विषाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यामत्यमर्षितः ॥ ताडयामास सिंहं च देवीमपि मुहुर्मुहुः ॥ ७६ ॥ क्षणं गगनमध्यस्थः क्षणं प्राप्तो महीतले ॥ क्षणं दिक्षु भ्रमन्प्राप्तः क्षणं चादृश्यतां गतः ॥ ७७ ॥ प्रार्थिता मातृचक्रेण दुर्गा महिषदानवम् ॥ अमोघेन त्रिशूलेन दारयामास सस्मिता ॥ ७८ ॥ मुक्तघर्घरनिर्घोषो यावत्पतति दानवः ॥ तावदस्य हठेनांघ्रिं स्कंधपीठे न्यवेशयत् ॥ ७९ ॥ कंठपीडनतो यातजीवितस्यामरद्रुहः ॥ छिन्नं मूर्द्धानमादाय पाणिनाथ ननर्त्त सा ॥ ८० ॥ इति दुर्गया सामिति कासरासुरे[१] दलिते समस्तभुवनैककंटके ॥ ननृतुः सुराः प्रजहृषुर्महर्षयो ववृषुश्च दिव्यकुसुमानि वारिदाः ॥ ८१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे देव्यास्तपश्चर्यायां दुर्गाकृत महिषासुरवधवर्णनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अहो महिषदैत्यस्य दुराचारत्वमीदृशम् ॥ अहो दुरितहारिण्या दुर्गायाश्च पराक्रमः ॥ १ ॥ एवं तया भद्रकाल्या निहते महिषासुरे ॥ किं चकार गिरींद्रस्य नंदिनी तपसि स्थिता ॥ २ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ अनंतरं सा हस्तेन दधती दैत्यमस्तकम् ॥ ननाम गौरीमन्येन पाणिना खड्गधारिणा ॥ ३ ॥ अथ हर्षेण नृत्यंतीं तामालोक्य दयार्द्रया ॥ दृष्ट्या देवी जगादैनां दंतांशुद्योतितांबरा ॥ ४ ॥ त्वयातिदुष्करं कर्म निर्मितं विंध्यवासिनि ॥ जातं तव प्रभावेन निष्प्रत्यूहं च मे तपः ॥ ५ ॥ अथैतन्माहिषं शीर्षमपवित्रं भयंकरम् ॥ जगत्पवित्रचारित्रे त्यक्तुमर्हसि हस्ततः ॥ ६ ॥ इति गौर्योदिता दुर्गा जुगुप्साकुलमानसा ॥ मूर्धस्तस्य निपाताय व्यधुनोद्द्रुहशः करम् ॥ ७ ॥ तीर्थमुत्पाद्यतां देवि नवं पापविनाशनम् ॥ तस्मिन्निमज्जनाद्दुर्गे प्रायश्चित्तं भविष्यति ॥ ८ ॥ इतीरिता गौतमेन दुर्गा दुरितशंकिनी ॥ पाटयामास खड्गेन शिलापट्टं पटीयसा ॥ ९ ॥ पातालावधि निर्भिन्नात्पाषाणतलतस्ततः ॥ उदजृंभत्तरंगांभः सच्चित्तमिव निर्मलम् ॥ १० ॥ ममज्ज सापि गंभीरे तस्मिन्नंभसि

---

१ कासरासुरे—महिषासुरे ।

पावने ॥ नमः शोणाद्रिनाथायेत्युक्त्वा मंत्रमनुत्तमम् ॥ ११ ॥ तावन्महिषकंठस्थं लिंगं तद्गलितं तले ॥ तटे प्रतिष्ठितं जातं पापनाशनसंज्ञया
॥ १२ ॥ उन्ममज्ज ततो दुर्गा तीर्थांभोधूतकलमषा ॥ निपपाताथ तत्पाणेर्महिषासुरमस्तकम् ॥ १३ ॥ कृतप्रदक्षिणा नत्वा पापनाशनमीश्वरम् ॥
पुरस्तादस्ति सा गौर्या गौतमेनाभिनंदिता॥ १४॥एवं प्रत्यक्षनिरतपापां तां वीक्ष्य पार्वती॥जगाद दीर्घतपसं जगतीधरनंदिनी॥ १५॥महिषासुरसंहारेऽ
ऽजसा स्वनुमतिः कृता ॥ विंध्यवासिनीयमहो दुष्टमाहिषविग्रहम् ॥ १६ ॥ गृहीत्वा भक्षयामास तस्य लिंगमिदं शिवम् ॥ प्रायश्चित्तं ततो ब्रूहि म
मापि मुनिसत्तम ॥ १७ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ देवि सर्वजगत्सर्गस्थितिसंहारकारिणि ॥ त्वद्ध्यानमेव जगतां सर्वपातकनाशनम् ॥
॥ १८ ॥ अथापि लौकिकं वृत्तमवलंब्य त्वयेरितम् ॥ स्वकृतापि हि मर्यादा न महद्भिर्विलंघ्यते ॥ १९ ॥ अन्तःकरणकालुष्यक्षालिनी काचन
क्रिया ॥ कथ्यतेऽद्य मया मातरवधानं विधीयताम् ॥ २० ॥ अरुणाद्रिरयं साक्षादनलाद्रिस्तिरोहितः ॥ ज्वलतिज्योतिषा स्वेन कृत्तिकापूर्णिमा
निशि ॥ २१ ॥ तत्सपर्यातपश्चर्या कार्या कात्यायनि त्वया ॥ तज्ज्योतिर्दर्शनात्सर्वमभीष्टं तव सिध्यति ॥ २२ ॥ इत्युक्ता गौतमेनांबा तदाप्र
भृति दारुणा ॥ इयं च शिवभक्ता हि शि वपूजारता तदा ॥ २३ ॥ तपश्चचार पंचानामग्नीनां मध्यमाश्रिता ॥ चतुर्णां शिखिनां मध्ये स्थिता
सूर्यनिविष्टदृक् ॥ २४ ॥ रेजे हैमी शलाकेव द्योतमाना गिरींद्रजा ॥ अथाकृष्टेवपार्वत्याः प्रेमपाशैर्निरायतैः ॥ २५ ॥ सा कार्त्तिकी पौर्ण
मासी समापेदे शुभा तिथिः ॥ ततस्तस्य दिनस्यांते शृंगे शोणमहीभृतः ॥ २६ ॥ अदर्शि किमपि ज्योतिरनुपाधिकवैभवम् ॥ तदर्थोपगतैर्ब्रह्मम
धुभिद्वासवादिभिः ॥ २७ ॥ उपास्यमानमभितो देवैर्दिव्यर्षिसंगतैः ॥ तदनिंधनमस्नेहमदशावर्तिसम्भवम् ॥ २८ ॥ महाप्रदीपमालोक्य विस्मयं
प्राप पार्वती ॥ कृतप्रदक्षिणा साथ प्रणमंती पदेपदे ॥ अरुणाद्रीश्वरं नाथं तुष्टा तुष्टाव शैलजा ॥ २९ ॥ नमस्ते मेरुचापाय कैलासाचलवा
सिने ॥ नीहारशैलजामात्रे शोणक्ष्माधररूपिणे ॥ ३० ॥ वरुणादिसुराच्यर्याय तरुणादित्यवर्चसे ॥ अरुणाचलनाथाय करुणामूर्त्तयेनमः ॥
॥ ३१ ॥ जय जह्नुसुताचन्द्रलेखालंकृतशेखर ॥ सौंदर्यमोहिताशेषमुनिपत्नीजनाशय ॥ ३२ ॥ जय शैलसुतासंगसंभृतानंगवैभव ॥ माया
नारायणाभोगक्रीडाम्रेडनपंडित ॥ ३३ ॥ जय संध्यासमोपेतसंभृतानंदतांडव ॥ जय गीर्वाणगंधर्वसिद्धविद्याधरार्चित ॥ ३४ ॥ जय हेरंबजनक
जय षण्मुखवत्सल ॥ जय हैमवतीप्रार्थ्य जय पार्थिवदुर्लभ ॥ ३५ ॥ इति स्तुत्वा मुहुस्तस्मिञ्ज्योतिषि न्यस्तलोचनाम् ॥ दृष्ट्वा देवीं दयाव्या
जाद्विलिल्ये वृषभध्वजः ॥ ३६ ॥ लयित्वा निजमास्थाय रूपमुत्कटसुन्दरम् ॥ आस्थाय वृषभं दिव्यममूं दृष्ट्वा शिवां शुभाम् ॥ ३७ ॥ माना

तिरेकादपहाय सर्वमैश्वर्यमेवं तपसि प्रवृत्ताम् ॥ मुग्धां पुनः सांत्वयितुं गिरीशः प्रचक्रमे पर्वतराजपुत्रीम् ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरस्तुतिवर्णनंनाम विंशतितमोऽध्यायः ॥२०॥छ॥
॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ तदा ब्रह्मा सरस्वत्या महाविष्णुश्च पद्मया ॥ शक्रः पुलोमसुतया परे दिक्पालका अपि ॥ १ ॥ गंधर्वाप्सरसां
संघा वसवोऽपि सुरा अपि ॥ त्रयस्त्रिंशत्कोटिगणाः परे मुनि गणा अपि ॥ २ ॥ एकादशमहारुद्रा आदित्या द्वादशापि च ॥ भैरवाश्च पिशाचाश्च
वेतालाः कटपूतनाः ॥ ३ ॥ यक्षरक्षोरगा भूता ये चान्ये शिवकिंकराः ॥ संतोषभाजः सर्वेऽपि विकटाकारवेष्टिताः ॥ ४ ॥ परिवार्य महेशानं समा
जग्मुः सहस्रशः ॥ तद्वीराशंसनं दृष्ट्वा योगिनीदानवैः कृतम् ॥ ५ ॥ अतीव विस्मयं भेजुः सर्वे कल्पांतभीषणम् ॥ कृतसांनिध्यमालोक्य
देवमानंदयंत्युमा ॥ ६ ॥ चिररात्रप्ररूढां च तद्वियोगव्यथां जहौ ॥ रोमांचिता स्विन्नमुखी वेपमाना घनस्तनी ॥ ७ ॥ [1]पादांगुलीषु नयने विनि
वेशयति स्म सा ॥ वृषभादवरुह्याथ गृहीत्वैनां करे शिवः ॥ स्मितशारीरकंठश्रीप्रणयेनैवमब्रवीत् ॥ ८ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ व्याकुलीक्रियते
देवि किमेवं कारणं विना ॥ ९ ॥ सर्वैराराधनीयेति मयापि घटितोंजलिः ॥ किं न वेत्स्यावयोरैक्यं ज्योत्स्नाचंद्रमसोरिव ॥ १० ॥ अनादिसिद्धं
देवेशि तवेदं मौग्ध्यमीदृशम् ॥ क्वेदं शिरीषमृद्वंगि शरीरं ते गिरीन्द्रजे ॥ ११ ॥ तपः समाधयश्चेति क्व कर्कशजनोचिताः ॥ नारायणोहं लक्ष्मी
स्त्वं ब्रह्मास्मि त्वं सरस्वती ॥ १२ ॥ वारुणी त्वं फणींद्रोहं रोहिणी त्वमहं शशी ॥ स्वाहा त्वं हव्यवाहोऽहं सूर्योऽहं त्वं सुवर्चला ॥१३॥ जाह्नवी त्वं
समुद्रोऽहं मेरुरस्मि त्वमुर्वरा ॥ पुलोमजा त्वं शक्रोहं त्वं रतिश्चित्तभूरहम् ॥ १४ ॥ बुद्धिस्त्वं राजराजोहं त्वं शमा[2]ऽहं समीरणः ॥ पाथोधिपोऽहं
वीचिस्त्वं प्रकृतिस्त्वं पुमानहम् ॥ १५ ॥ विद्या त्वं वेदितव्योऽहं वाक्त्वमर्थोऽपि पार्वती ॥ ईश्वरोऽहं मदंशासि त्वयैवाज्ञास्वरूपया ॥ १६ ॥ सृष्टि
स्थित्युपसंहारविधानानुग्रहेश्वरे ॥ न भेदोऽतस्त्वया कार्यः पृथग्जनवदावयोः ॥ १७ ॥ चित्प्रकाशात्मनोर्देवि स्वेच्छाधृतशरीरया ॥ व्याकुली
कुरुषे शश्वद्वृथैवेर्ष्या[3]यसे हि माम् ॥ १८ ॥ दृष्टाप्रतिक्रिया तस्य क्रियते याधुना मया ॥ इत्युक्त्वेशो निषण्णस्तां पार्श्वदेशे न्यवेशयत् ॥ १९ ॥
गौरीं स्वकीय एवांगे गूहमानामिव ह्रिया ॥ अंगद्वयं तयोरैक्यमगात्प्रेम्णा च लीनयोः ॥ २० ॥ अर्थद्वयमिवाह्लाय संनिकर्षोपलंभतः ॥ अर्धे
कर्पूरधवलमर्धे सिंधूरपाटलम् ॥ २१ ॥ तद्विचित्रमभूदंगं शिवयोरेकतां गतम् ॥ अर्धे कुंतलदामार्धहारमध्ये तु कुंचिका ॥ २२ ॥ अंगादर्धेंदु

---

[1] पादांगुलीषु नयने विनिवेशयति स्म सा—लज्जया—इति शेषः । लज्जया अधोदृष्टिरित्यर्थः । [2] शिवा—इ० पा० । [3] ईर्ष्यायते—इ० पा० त्वयेति शेषः ।

चूडस्य वपुरर्धेन्दुकूलितम् ॥ एकनूपुरताटंकपरिहार्यमनोहरम् ॥ २३ ॥ एकपिंगलसध्रीचो गात्रमेकस्तनं बभौ ॥ देव्यै दत्त्वा च धामार्धं वामदेवो
जगाद ताम् ॥ २४ ॥ अवकाशो रुषो देवि मा भूरतः परं तव ॥ स्तन्यार्थिनं गुहं हित्वा यातासि तपसे यतः ॥ २५ ॥ तदपीतस्तनीनाम्ना
निवसात्र ममांतिके ॥ त्वामपीतस्तनीं देवीं शोणाद्रीशं च मामपि ॥ २६ ॥ जनाः सर्वे समाराध्य रमंतां भोगमोक्षयोः ॥ इयं त्वदंशजा देवी
दुर्गा महिषसूदिनी ॥ २७ ॥ अत्रैव सन्निधत्तां तु मंत्रसिद्धिप्रदा नृणाम् ॥ खड्गतीर्थमिदं पुण्यं सकृदेव निमज्जनात् ॥ २८ ॥ सर्वरोगहरं पुंसामस्तु
सर्वाघनाशनम्॥ प्रवालगिरिनाथश्च[1] देवोऽयं पापनाशनः॥२९॥ भक्तिश्रद्धावतां नृणां भूयास्तां भूतये भृशम्॥ अयं च गौतमो देवि त्वदनुग्रहभाजनम्॥
॥३०॥ तपोनुरूपं भजतां लोकेष्वाचंद्रतारकम् ॥ इमाश्च मातरः सप्त सप्तलोकैकमातरः ॥३१॥ अद्यप्रभृति कुर्वंतु सान्निध्यं जगतां श्रियै ॥ शास्तारो
भैरवाः क्षेत्रपालका बटुका अपि ॥ ३२ ॥ अरुणक्षेत्र एवात्र नित्यं कुर्वंतु संनिधिम् ॥ अत्राहमरुणक्षेत्रे निवसाम्यरुणाह्वयः ॥ ३३ ॥ त्वयाप्यरु
णया देव्या स्थातव्यं करुणार्द्रया ॥ ईप्सिनामरुणादेवौ सान्निध्यं कुरुतो यतः ॥ ३४ ॥ तदस्मिन्नरुणक्षेत्रे सुलभाः सर्वसिद्धयः॥ ३५ ॥ इदं कृतं पर्व
तराजपुत्र्या प्रसादनं शोणगिरीश्वरस्य ॥ शृणोति यः स द्विषतो[2] विधूय स्वर्गापवर्गौ सुलभावुपेयात् ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशी
तिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शिवकृतपार्वतीप्रशंसावर्णनंनामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ स्वामिन्नित्यशिवानन्द भगवन्नंदिकेश्वर ॥ आह्लादितोऽस्मि शोणेशमाहात्म्यसुधया त्वया ॥ १ ॥ कथं वज्रांगदः पांड्यरा
जः शोणव्यतिक्रमम् ॥ चक्रे कथं तद्भक्त्यैव प्राप्तवान्संपदं पुनः ॥ २ ॥ कथं विद्याधराधीशौ कांतिशालिकलाधरौ ॥ दुर्वासःशापनिर्विद्धाववितौ
शोणशंभुना ॥ ३ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ दीर्घायुष्यत्वसाफल्यं लब्धवांस्त्वं मृकण्डुज ॥ यदियं स्थेयसी भक्तिर्भवतो भूतनायके ॥ ४ ॥
वक्ष्ये वज्रांगदोदंतं वृत्तं विद्याभृतोरपि ॥ यतोऽभून्महितो लोके शोणाद्रीश्वरवैभवः ॥ ५ ॥ आसीद्वज्रांगदोनाम पुरा पांड्येषु पार्थिवः ॥ आस्ते
यस्य भुजस्तम्भे वसुधा सालभंजिका ॥ ६ ॥ धार्मिको न्यायविज्ज्ञाता गंभीरो दक्षिणम् क्षमः ॥ शांतो विनयवान्धीमानेकदारव्रतः कृती ॥ ७ ॥
शिवपूजार्चनरतः श्रीमाञ्छीलवतां वरः ॥ पृथ्वीमासेतुकेदाराच्छशास जितशात्रवः ॥ ८ ॥ कदाचिन्मृगयाव्याजात्स चरन्सुतुरंगमः ॥
अरुणाचलपर्यंतं कांतारं समगाहत ॥ ९ ॥ स तत्र बहलामोदं कंचित्कस्तूरिकामृगम् ॥ दृष्ट्वा तमन्वक्तुरगं प्रावर्तयत कौतुकात् ॥ १० ॥

---

[1] प्रवालगिरिनाथत्वम्—इ० पा० । [2] द्विषतः कामक्रोधादिरिपून्—इत्यर्थः ।

स मृगोऽनुद्रुतस्तेन अभितः शोणपर्वतम् ॥ प्रादक्षिण्यात्परीयाय पपात च मनोजवः ॥ ११ ॥ ततः स भग्नसारोपि राजा जातश्च
मश्चरन् ॥ पपात वाहाद्विच्छायः क्षीणपुण्य इव द्युतः ॥ १२ ॥ अज्ञातकारणेनैवं मातंगेनेव पीडितः ॥ नाज्ञासीत्क्षणमात्मानं राजा
ग्रहगृहीतवत् ॥ १३ ॥ अचिंतयच्च कोयं मे निर्हेतुः सत्त्वविप्लवः ॥ क्व गतः स ह्यकस्मान्मे उपवाह्यस्तुरंगमः ॥ १४ ॥ इति चिंताकुले तस्मिंस्त
ज्ज्ञानेप्यपटीयसि ॥ तडित्तटजटालेव सहसा द्यौरदृश्यत ॥ १५ ॥ निरीक्षमाण एवास्मिन्हित्वा तिर्यक्कलेवरम् ॥ तूर्णं तुरंगसारंगौ खेचरत्वमुपाग
तौ ॥ १६ ॥ किरीटिनौ कुण्डलिनौ हारकेयूरधारिणौ ॥ क्षौमांतरीयोत्तरीयौ स्रग्विणौ च विरेजतुः ॥ १७ ॥ अवोचतां च नृपतिमाश्चर्याकृष्टमा
नसम् ॥ हरंताविव दन्तांशुजालैस्त्वस्यार्त्तिजं तमः ॥ १८ ॥ राजन्नलं विषादेन शोणाद्रीशप्रभावतः ॥ एतां जानीहि संजातां नवां नौ चेदृशीं
दशाम् ॥ १९ ॥ तदोवाच तयोः किंचिदाश्वस्त इव पार्थिवः ॥ कृतांजलिरभाषिष्ट तावुभौ विनयान्वितः ॥२०॥ कौ युवां निर्मितो याभ्यामभिषंगो
ममेदृशः ॥ भद्रौ [१]भणतमार्त्तानां त्राणं हि महतां गुणः ॥ २१ ॥ इति तेन कृते प्रश्ने तमुवाच कलाधरः ॥ राजानं जनिताश्चर्यं निर्दिष्टः कांतिशा
लिना ॥ २२ ॥ अवेहि राजन्नावां हि पुरा विद्याधरेश्वरौ ॥ परस्परातिसौहार्दौ वसंतमदनाविव ॥ २३ ॥ एकदा तु सुवर्णाद्रेः पार्श्वे दुर्वाससो मुनेः ॥
तपोवनमगच्छाव मनसोऽपि दुरासदम् ॥२४॥ क्रोशेद्धां तपसस्तस्य शिवाराधनसाधनीम् ॥ पुष्पोज्ज्वलामपश्याव पुण्यामारामवाटिकाम् ॥ २५॥
विनीतावप्यसंजातौ तत्त्वोचितसुधीगणौ ॥ प्राविशाव तदुद्यानं प्रसूनावचयोत्सुकौ ॥ २६ ॥ स्थलस्य तस्य सौहार्दात्कांतिशाल्यतिगर्वितः ॥
संचचार मुहुः पादन्यासैराघट्टयन्महीम् ॥ २७ ॥ अहं तु तत्र पुष्पाणां गंधातिशयमोहितः ॥ विकस्वरेषु पुष्पेषु न्यस्तहस्तो दुराशयः ॥ २८ ॥
ततः शांडिल्यमूलस्थो व्याघ्रचर्मासने स्थितः ॥ दुर्वासास्तपसां राशिर्ज्वलन्निव हुताशनः ॥ २९ ॥ अमर्षोत्कर्षनीरंध्रस्पंदमानाधरच्छदः ॥ कराल
भृकुटीबंधसारालितविशालभूः ॥ ३० ॥ सरोषोऽभूत्तेजसाढ्यो घर्मदंतुरविग्रहः ॥ दहन्निव दृशा पश्यन्नभर्त्सयत नौ मुनिः ॥ ३१ ॥ आः पापौ
प्रच्युताचारौ कौ युवामतिगर्वितौ ॥ ज्वलतः कोपवह्नेर्मे शलभत्वमुपागतौ ॥ ३२ ॥ तपोवनमिदं मत्कं पावनं भूतभावनम् ॥ पादैर्न स्पृशतः क्वापि
सूर्याचंद्रमसावपि ॥३३॥ पुरवैरिसपर्यायाः पर्यायकमिदं वनम् ॥ न स्पंदतेऽत्र वातोपि न लिप्यंतेऽत्र षट्पदाः ॥ ३४ ॥ तदेतत्पादसंचारैर्दूषयन्नेष
पातकी ॥ हयो भवतु भूलोके परवाह्यत्वपीडितः ॥ ३५ ॥ अपरोप्ययमत्युग्रे पतत्वचलकंदरे ॥ प्रसूनगंधलोभाद्यो गंधसारंगतां गतः ॥ ३६ ॥

---

[१] भणतम्—वदतम—इत्यर्थः ।

इति तेनोग्ररोषेण शापवज्रे निपातिते ॥ तत्क्षणाद्विगलद्गर्वावावां तं शरणं गतौ ॥ ३७ ॥ अभिधाय च तं देवमाहितांघ्रिपरिग्रहैः ॥
अमोघ एष त्वच्छापस्तदस्यांतो निवेद्यताम् ॥ ३८ ॥ अथातिदीनमनसावावामालोक्य पार्थिव ॥ सानुग्रहोऽभून्मुनिराट् कारुण्यादतिशीतलः
॥ ३९ ॥ अभाषत च मैवं भो भवतोः क्वापि दुर्धियोः ॥ शापस्य भविता शांतिररुणाद्रेः प्रदक्षिणात् ॥ ४० ॥ पुरा खलु पुरारातिरध्यतिष्ठच्छुभां
सभाम् ॥ पर्युपास्यत दिक्पालैरिंद्रोपेंद्रयमादिभिः ॥ ४१ ॥ तदा च देवदेवाय नंदनारण्यदेवता ॥ उपायनीकृतवती फलं किमपि पाटलम्
॥ ४२ ॥ बाल्यात्कुतूहलाक्रान्तौ गजाननषडाननौ ॥ पितरं तदयाचेतां लोभनीयतरं फलम् ॥ ४३ ॥ अथ तावद्वदद्देवस्तनयौ फलतार्षितौ ॥
गोपयित्वा फलं पाणिसंपुटेन कुमारकौ ॥ ४४ ॥ इमां समस्तां पृथिवीं लोकालोकेन वेष्टिताम् ॥ यो वां प्रदक्षिणीकर्तुमीष्टे तस्मै ददाम्यहम्
॥ ४५ ॥ इत्युक्ते पार्वतीशेन स्मयमानमुखेंदुना ॥ स्कंदः प्रदक्षिणीकर्तुं मेदिनीमुपचक्रमे ॥ ४६ ॥ लंबोदरस्तु देवस्य शोणशैलाकृतेः पितुः ॥
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा पुरस्तादेव तत्क्षणात् ॥ ४७ ॥ तद्दृष्ट्वा तस्य चातुर्यं हेरंबाय त्रियंबकः ॥ फलं वितीर्णवानस्मै प्रणयाघ्रातमस्तकः ॥ ४८ ॥
अद्यप्रभृति सर्वेषां फलानामधिनायकः ॥ भवेत्यस्मै वरं दत्त्वा ह्येकदंताय शंकरः ॥ ४९ ॥ बभाषे च सभास्तारान्सर्वानपि सुरासुरान् ॥
प्रसरद्दशनज्योत्स्नाकर्बुरीकृतमंदिरः ॥ ५० ॥ स्थावरोयं ममाकारः शोणाद्रिर्योऽस्य भक्तितः ॥ प्रदक्षिणां वितनुते स मे सारूप्यभाग्भवेत् ॥ ५१ ॥
गिरेः प्रदक्षिणेनास्य यस्य धत्तः पदे रुजम् ॥ स सम्राट् सकलोत्कृष्टं लभते शाश्वतं पदम् ॥ ५२ ॥ इति शासनतः शंभोः शोणशैलप्रदक्षिणम् ॥
विधाय सर्वगीर्वाणा लेभिरे स्वं स्वमीप्सितम् ॥ ५३ ॥ युवामपि मदोद्भूतमालिन्यौ शिक्षितौ मया ॥ प्रदक्षिणेन शोणाद्रेः शापांतो वां भविष्यति
॥ ५४ ॥ तिरश्चोरपि वां सिध्येदरुणाद्रेः प्रदक्षिणा ॥ वज्रांगदस्य पांड्यस्य नृपतेरनुबंधतः ॥ ५५ ॥ इत्यमर्षणमहर्षिमहाब्धेः शापहालहल
शोषितगात्रौ ॥ पातितौ बहुलपातकभारात्क्षिप्रमश्वमृगजातिषु जातौ ॥ ५६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ऽरुणाचलप्रदक्षिणामाहात्म्ये वज्रांगद वृत्तांतवर्णनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ कलाधर उवाच ॥ ॥ कांबोजेषु हयो भूत्वा कांतिशाली सुहृन्मम ॥ अयासीदौपवाह्यत्वं भवतो राजपुंगव ॥ १ ॥ अहं च
गंधमृगतां गतः स्वांगप्रसूतिना ॥ सुगंधिना मदेनास्य संचारं चाचरं गिरेः ॥ २ ॥ धर्मात्मन्मृगयाव्याजादागतेन त्वयाधुना ॥ आवां शोणाद्रि
नाथस्य प्रापितौ हि प्रदक्षिणाम् ॥ ३ ॥ वाहारोहणदोषेण तवासीदीदृशी दशा ॥ पादप्रचारपुण्येन प्राप्तं नौ प्राक्तनं पदम् ॥ ४ ॥ राजेंद्र तव

संबंधादस्मात्तिर्यक्त्वबंधनात् ॥ मुक्तावावां स्वकं धाम प्राप्तौ स्वस्त्यस्तु ते सदा ॥ ५ ॥ इत्युदीर्य निजं धाम यियासंतं कलाधरम् ॥ कांतिशालिनं
च राजा जगाद रचितांजलिः ॥ ६ ॥ एवं युवां शोणशैलशंकरस्य प्रभावतः ॥ शापार्णवं समुत्तीर्णौ कथं मे पुनरुच्छ्रयः ॥७॥ भ्राम्यतीव मम स्वां
तमाधाय तदवेक्षणम् ॥ निर्यांतीव मम प्राणास्तत्र दैवं बलोत्तरम् ॥ ८ ॥ ॥ कलाधरकांतिशालिनावूचतुः ॥ ॥ अवधारय निस्तारं कथयाव तवास्प
दम् ॥ समाहितेन मनसा निर्धूतनिखिलाधिना ॥ ९ ॥ जगत्सर्गस्थितिध्वंसविधानानुग्रहेश्वरे ॥ अरुणाद्रीश्वरे चित्तं निधेहि करुणानिधौ ॥१०॥
प्रत्यक्षितं त्वयेदानीमस्य देवस्य वैभवम् ॥ तिरश्चोरावयोरेतदीदृशत्वं वितन्वतः ॥ ११ ॥ कुरु प्रदक्षिणां पादचारी मृगमदादृतैः ॥ कल्हारैः
पूजयेशानं देवं मृगमदप्रियम् ॥ १२ ॥ यावती तव संपत्तिस्तावतीमखिलां विभो ॥ प्राकारगोपुरागारनवीकाराय कल्पय ॥ १३ ॥ अचिरादेव
सिद्धिस्ते भविष्यति गरीयसी ॥ मनुमांधातृनाभागभगीरथवदाधिका ॥ १४ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ इत्थं निशम्य च तयोर्निजमेव धाम
विद्याभृतोः सपदि संश्रुतयोर्नरेन्द्रः ॥ निःसंशयेन मनसा निरतस्तदानीं भक्तिं बबंध भगवत्यरुणाद्रिनाथे ॥१५॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशी
तिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे कलाधरकांतिशालिवृत्तांतवर्णनंनाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥२३॥ ॥छ॥
मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ भगवन्भवमाहात्म्यरत्नाकरसुधाकरम् ॥ नंदीश चित्रं चारित्रं श्रुतं विद्याभृतोर्द्वयोः ॥ १ ॥ कदा वज्रांगदः सिद्धः कथं देव मपूज
यत् ॥ कथं चान्वग्रहीत्प्रह्वं देवस्तमरुणेश्वरः ॥ २ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ निवर्त्तनेच्छां हित्वाथ नृपो निजपुरं प्रति ॥ तस्यैव पादपर्यं
तेस्वस्य वासमरोचयत् ॥ ३ ॥ अथास्य महती सेना वाहमार्गानुसारिणी ॥ प्राप्ता शतांगमातंगतुरंगभटसंकुला ॥ ४ ॥ समदृश्यत भूपा
लस्तादृशो धैर्यसागरः ॥ पुरोधोमंत्रिसामंतसेनापतिसुहृत्तमैः ॥ ५ ॥ ततस्तामागतां सेनामवनीपतिरादृतः ॥ अरुणाद्रेश्च सीमाया बहिरेव न्यवे
शयत् ॥ ६ ॥ स्वकीयमखिलं कोशं देशानपि महाफलान् ॥ शोणाद्रिनाथपूजायै कल्पयामास भक्तिमान् ॥ ७ ॥ गौतमस्याश्रमाभ्याशे स्वयं
कृततपोवनः ॥ पुरोधोक्तः ससचिवः शिवार्चनरतोऽभवत् ॥ ८ ॥ रत्नांगदाख्यं तनयं स्थापयित्वा निजे पदे ॥ तत्प्रेषितैरपर्याप्तैः शोणेशं पर्य
तर्पयत् ॥ ९ ॥ परितः शोणशैलस्य परिपूर्णजलाशयान् ॥ अग्रहारान्बहुफलान्ब्राह्मणेभ्योऽतिसृष्टवान् ॥ १० ॥ तेजसारुणनाथस्य ज्वलनस्तंभ
रूपिणः ॥ धन्वप्रायेऽपि देशेऽस्मिन्दीर्घिकाः शतशो व्यधात् ॥ ११ ॥ सौंदर्यशालिनीरात्मपरिवारवरांगनाः ॥ सेवार्थं शोणनाथस्य दत्तवान्दीर्घ

---

१ आधिका—आर्षमेतत्—अधिकेत्येवार्थः ।

दर्शनः ॥ १२ ॥ अथागतेनागस्त्येन लोपामुद्रासखेन सः ॥ अभ्यनंद्यत शोणाद्रिनाथपूजापरायणः ॥ १३ ॥ प्रत्यहं नवतीर्थाख्ये सरसि स्नान
माचरन् ॥ पापनाशप्रवालेशौ प्रयतः पर्यपूजयत् ॥ १४ ॥ महिषासुरसंहारकारिणीं मानवेश्वरः ॥ नित्यमाराधयामास दुर्गां दुर्गार्तिहारिणीम् ॥
॥ १५ ॥ प्रतिक्षणं ब्रह्मविष्णुपूज्यस्य लिंगरूपिणः ॥ आदिदेवस्य विविधाः सपर्याः पर्यकल्पयत् ॥ १६ ॥ प्रत्युषस्युत्थितः स्नातः पादाभ्यामेव
पार्थिवः ॥ जपन्पंचाक्षरीमंत्रमकार्षीत्त्रिः प्रदक्षिणाम् ॥ १७ ॥ पौर्णमास्यां स कार्त्तिक्यां पार्वतीवल्लभप्रियम् ॥ महादीपोत्सवं चक्रे महितं भुवन
त्रये ॥ १८ ॥ सुगंधसारकह्लारकर्पूरजलपूरितैः ॥ सहस्रैः स्वर्णकुंभानामभ्यषिंचत्त्रियंत्रकम् ॥ १९ ॥ प्रतिमासध्वजारोहपूर्वं तीर्थोत्सवादिकम् ॥
त्रैलोक्याभ्यर्हितं चक्रे रथारोहं महोत्सवम् ॥ २० ॥ अंगं प्रदक्षिणं चास्य विदधे विशदाशयः ॥ योजनत्रितयायामव्यापिनः शोणभूभृतः ॥ २१ ॥
अरुणाचलनाथेति करुणामृतसागरः ॥ अरुणांबासनाथेति तुष्टाव च मुहुर्मुहुः ॥ २२ ॥ संलिप्य विविधैर्द्रव्यैर्नित्यं पंचामृतादिभिः ॥ आचर्च
यद्गंधसारपंकैः कर्पूरपांडुरैः ॥ २३ ॥ अपूजयत कल्हारैः स्रवन्मृगमदद्रवैः ॥ प्रातरारभ्य शोणाद्रिनायकं गणरूपिणम् ॥ २४ ॥ इति वर्षत्रयं
तस्य वशिनो वरिवस्यया ॥ अरुणाद्रीश्वरस्तुष्टः प्रत्यक्षत्वमगाहत ॥ २५ ॥ नीहाराचलसंकाशमारूढो वृषपुंगवम् ॥ अन्वगासीनया देव्या
कृतगाढोपगूहनः ॥ २६ ॥ ब्रह्मर्षिभिर्वसिष्ठाद्यैर्नारदाद्यैर्महर्षिभिः ॥ गणैर्निकुंभकुंभाद्यैः क्रियमाणजयस्तुतिः ॥ २७ ॥ करुणासिंधुक
ल्लोलैः कमलावासवेश्मभिः ॥ कटाक्षपातैर्जगतां कालुष्यमिव वारयन्[1] ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा च देवदेवं तमष्टांगं न्यस्य भूतले ॥ प्रणनाम
परं हृष्टो वज्रांगदमहीपतिः ॥ २९ ॥ व्यज्ञापयच्च भूपालो मौलीकृतशतांजलिः ॥ क्षालयन्निव दंतांशुजालैस्तत्पादपंकजे ॥ ३० ॥
॥ ॥ वज्रांगद उवाच ॥ ॥ देवेश यदहं मोहाद्बहुपातकसंचयम् ॥ अचारिषं स एकोऽयं क्षम्यतां मे व्यतिक्रमः ॥ ३१ ॥ इतिवादिनमत्यंतं
दीनमेव दयानिधिः ॥ जगाद जगतीनाथो देवः शोणाचलेश्वरः ॥ ३२ ॥ ॥ श्रीमहेश्वर उवाच ॥ ॥ मा भैषीर्वत्स भद्रं ते संत्यष्टौ मम
मूर्त्तयः ॥ ताः सर्वाः सर्वजंतूनामत्यर्थं परिकल्पिताः ॥ ३३ ॥ पुरा पुरंदरस्त्वं हि कैलासशिखरे स्थितम् ॥ गर्वितो मामवामंस्थाः स्तंभितश्च तदा
मया ॥ ३४ ॥ क्षणं गलितगर्वस्त्वं स्तंभनाव्रीडितस्तदा ॥ अयाचिष्ठाः शिवज्ञानमखिलैश्वर्यकारणम् ॥ ३५ ॥ आदिष्टस्त्वं मया वज्रिन्नवतीर्यावनिं
भवान् ॥ राजा वज्रांगदो भूत्वा लप्स्यसे मत्कृपामिति ॥ ३६ ॥ जातं ततः प्रभावेण क्षेत्रमेतन्मदास्पदम् ॥ शिक्षितोतीव मुग्धस्त्वं भक्तोसि च

---

[1] प्रत्यक्षत्वमगाहत—इति पूर्वेण संबंधः ।

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे प्रथमो माहेश्वरखण्डः समाप्तः ॥ १ ॥

परं मयि ॥ ३७ ॥ अधुनातिसपर्याभिस्त्वत्कृताभिरहर्निशम् ॥ परितुष्टोस्म्यहं राजन्नतस्त्वां बोधयाम्यहम् ॥ ३८ ॥ खं वायुरनलो वारि भूः सूर्य
शशिनौ पुमान् ॥ इति मन्मूर्त्तिभिर्विश्वं भासते सचराचरम् ॥ ३९ ॥ कालो हि कालयाम्यर्थान्सत्त्वानध्वन एव च ॥ तत्त्वातीतः शिवश्चाहं न
मत्तोस्तीह किंचन ॥ ४० ॥ अपर्यंतचिदानंदसिंधोर्मे केचिदूर्मयः ॥ वेधोमुकुन्दरुद्रेंद्रमुखानाहुरुदित्वराः ॥ ४१ ॥ वाणीलक्ष्मीक्षमाश्रद्धाप्रज्ञा
स्वाहास्वधादयः ॥ असंख्येयमहाशक्तेर्मम विसृष्टिशक्तयः ॥ ४२ ॥ इयं मम महाशक्तिर्गौरी माया जगत्प्रसूः ॥ अनयाच्छाद्यते विश्वं शश्वद्वि
स्तार्यतेऽपि च ॥ ४३ ॥ शक्त्यानयान्वितः सर्गरक्षासंहृतिविभ्रमः ॥ विचित्रमेतत्पश्यामि जगच्चित्रं निजेच्छया ॥४४॥ अपवाहितमोहस्त्वं महिम्ना
मे विचारय ॥ आत्मानमविभिन्नं मे तरंगमिव वारिधेः ॥ ४५ ॥ ततो मद्रूपशालिन्या आधिपत्यं क्षितेर्गतः ॥ मत्प्रसादेन राजेंद्र भुंक्ष्व भोगान्यथा
सुखम् ॥ ४६ ॥ पुनः पुरंदरत्वेन भुक्तदिव्यसुखश्चिरम् ॥ मदेकरूपतां राजन्निश्चयात्त्वमवाप्स्यसि ॥ ४७ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वां
तर्हिते देवे राजा वज्रांगदः कृती ॥ शोणेशं पूजयन्नेव सर्वान्भोगानवाप्तवान् ॥४८॥ इत्थं ते कथितं साधो शिवभक्तविजृंभणम् ॥ प्रदक्षिणाफलं चैव
शोणशैलस्य शाश्वतम् ॥ ४९ ॥ किं वाचां विस्तरेणात्र शोणशैलप्रदक्षिणा ॥ महतामश्वमेधानां शतादपि विशिष्यते ॥ ५० ॥ विषुवायनसंक्रांति
व्यतीपातादिपर्वसु ॥ प्रदक्षिणाच्छोणगिरेरसंख्येयं फलं लभेत् ॥ ५१ ॥ न क्षेत्रमरुणादस्ति नास्ति देवोऽरुणेश्वरात् ॥ नापि प्रदक्षिणादन्यद्वि
द्यतेऽभ्यधिकं तपः ॥ ५२ ॥ इति कथयति नंदिकेश्वरेस्मिन्पुलकितसर्ववपुर्मृकण्डुपुत्रः ॥ मुहुरधिगतहर्षबाष्पवृष्टिर्महति निमग्न इवाभवत्सुधाब्धौ
॥ ५३ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे वज्रांगदसद्गतिवर्णनंनाम
चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ इत्यरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धः समाप्तः ॥ (३१२)

इत्यरुणाचलमाहात्म्यं संपूर्णम् ॥ (३) ॥

॥ अथ श्रीस्कांदे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखंडे वेंकटाचलमाहात्म्यप्रारंभः॥ (२-१)॥

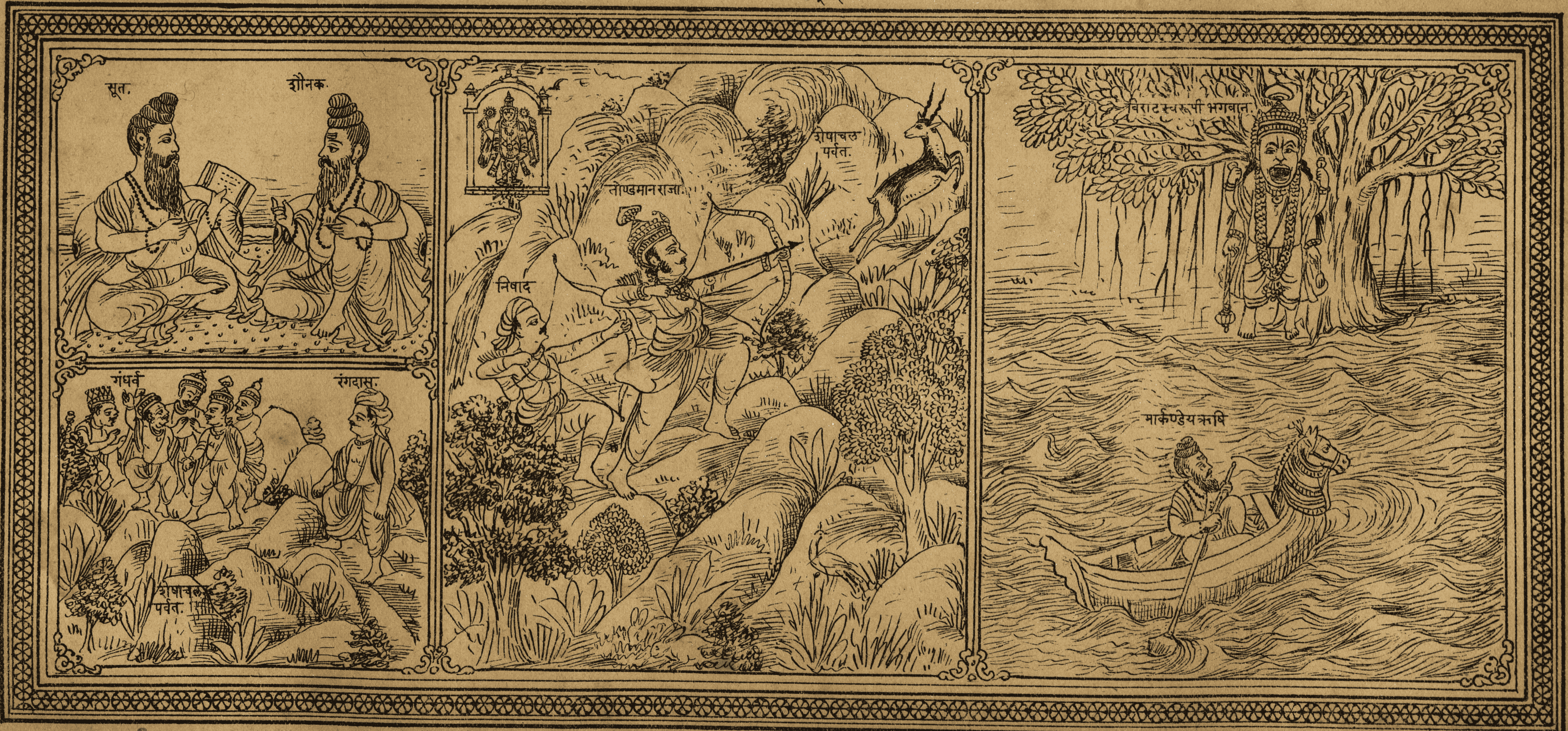
सूत.
शौनक.
गंधर्व
रंगदास.
शेषाचल पर्वत.
तोण्डमान राजा.
निषाद
शेषाचल पर्वत.
विराटस्वरूपी भगवान.
मार्कण्डेयऋषि

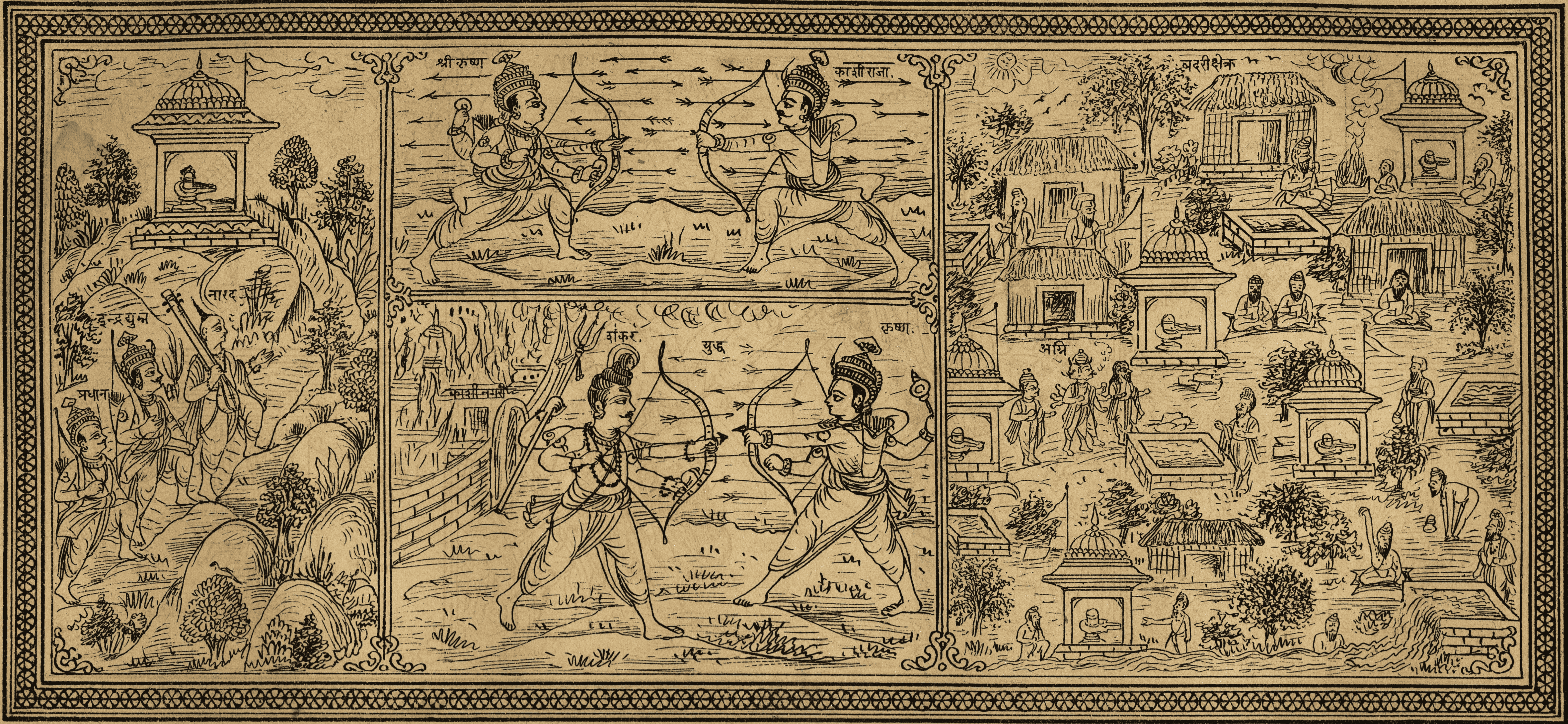
नारद
इन्द्रद्युम्न
प्रधान
श्रीकृष्ण
काशीराजा.
शंकर.
युद्ध
कृष्ण.
काशीनगरी
बदरीक्षेत्र
अग्नि

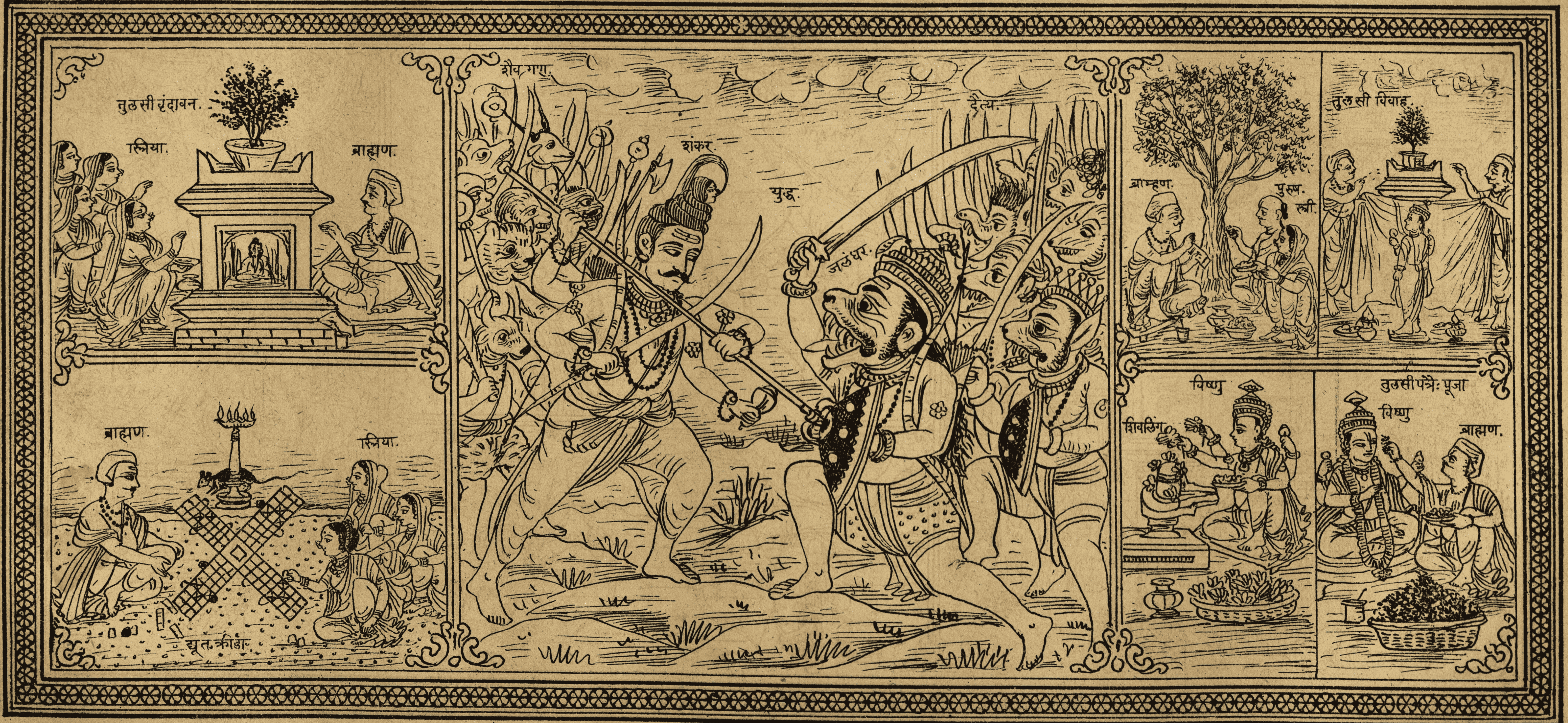
तुलसी वृंदावन.
स्त्रिया.
ब्राह्मण.
ब्राह्मण.
स्त्रिया.
द्यूत.क्रीडा.
शैव.गण.
शंकर.
युद्ध.
दैत्य.
जलंधर.
ब्राम्हण.
पुरुष.
स्त्री.
तुलसी विवाह.
विष्णु
शिवलिंग
तुलसीपत्रैः पूजा
विष्णु
ब्राह्मण.

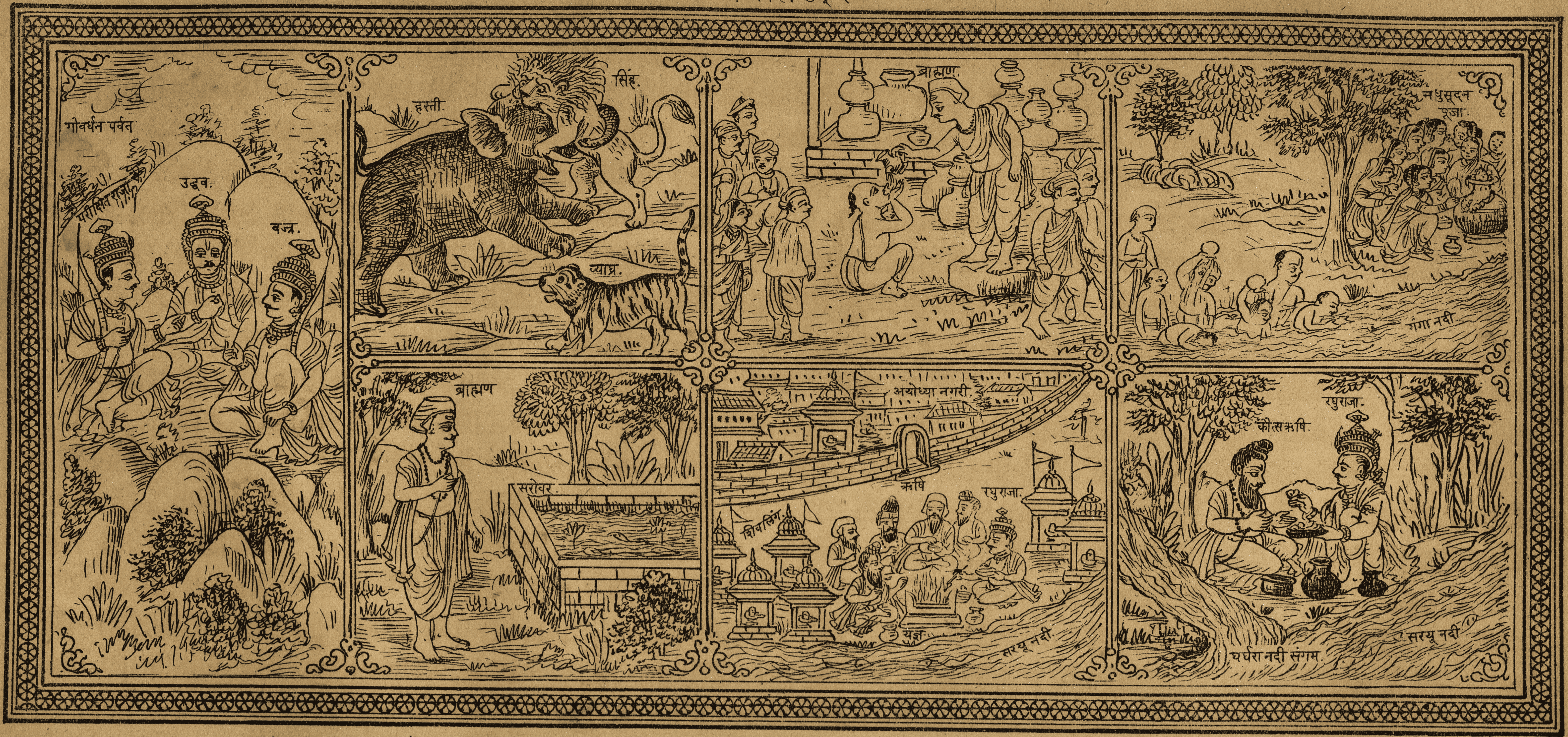
गोवर्धन पर्वत
परीक्षित राजा
उद्धव.
वज्र.
हस्ती.
सिंह.
व्याघ्र.
ब्राह्मण.
मधुसूदन
पूजा.
गंगा नदी
ब्राह्मण
सरोवर.
अयोध्या नगरी.
ऋषि
रघुराजा.
शिवलिंग.
यज्ञ
सरयू नदी
रघुराजा.
कौत्सऋषि.
घर्घरा नदी संगम.
सरयू नदी

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ द्वितीयवैष्णवखण्डं प्रारभ्यते ॥ तत्रादौ वेंकटाचलमाहात्म्यम् ॥ अथ नारदस्य सुमेरुशिखरस्थयज्ञवराहदर्शनम् ॥ व्यास
उवाच ॥ पावनेनैमिषारण्ये शौनकाद्या महर्षयः॥ चक्रिरे लोकरक्षार्थं सत्रं द्वादशवार्षिकम् ॥ १ ॥ तानभ्यगच्छत्कथको व्यासशिष्यो महामतिः॥
मुनिरुग्रश्रवानाम रोमहर्षणसंभवः ॥ २ ॥ सम्यगभ्यर्चितस्तेषां सूतः पौराणिकोत्तमः ॥ कथयामास तद्दिव्यं पुराणं स्कान्दनामकम् ॥ ३ ॥ सृष्टि
संहारवंशानां वंशानुचरितस्य च ॥ कथां मन्वन्तराणां च विस्तरात्स न्यवेदयत् ॥ ४ ॥ कथास्तीर्थप्रभावाणां श्रुत्वा ते मुनिपुंगवाः॥ ऊचिरे वशिनं
सूतं कथाश्रवणकाङ्क्षया ॥ ५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ रोमहर्षण सर्वज्ञ पुराणार्थविशारद ॥ माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामो गिरीन्द्राणां महीतले ॥
ब्रूहि त्वं नो महाभाग के प्रधाना महीधराः ॥ ६ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एतमेव पुरा प्रश्नमपृच्छं जाह्नवीतटे ॥ व्यासं मुनिवरश्रेष्ठं सोऽब्रवीन्मे
गुरूत्तमः ॥ ७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ पुरा देवयुगे सूत नारदो मुनिसत्तमः ॥ सुमेरुशिखरं गत्वा नानारत्नसुशोभितम् ॥८ ॥ तन्मध्ये
विपुलं दीप्तं ब्रह्मणो दिव्यमालयम् ॥ दृष्ट्वा तस्योत्तरे देशे पिप्पलद्रुममुत्तमम् ॥ ९ ॥ सहस्रयोजनोच्छ्रायं विस्तीर्णं द्विगुणं तथा ॥ तन्मूले
मण्डपं दिव्यं नानारत्नसमन्वितम् ॥ १० ॥ पद्मरागमणिस्तम्भैः सहस्रैः समलंकृतम् ॥ वैडूर्यमुक्तामणिभिः कृतस्वस्तिकमालिकम् ॥ ११ ॥
नवरत्नसमाकीर्णं दिव्यतोरणशोभितम् ॥ मृगपक्षिभिराकीर्णं नवरत्नमयैः शुभैः ॥ १२ ॥ पुष्परागमहाद्वारं सप्तभूमिकगोपुरम् ॥ संदीप्तवज्रसुकृत
कवाटद्वयशोभितम् ॥ १३ ॥ प्रविश्यासौ ददर्शान्तर्दिव्यमौक्तिकमण्डपम् ॥ वैडूर्यवेदिकं तुंगमारुरोह महामुनिः ॥ १४ ॥ तन्मध्ये तुंगमतुलं
वसुपादविराजितम् ॥ ददर्श मुक्तासंकीर्णं सिंहासनं महाद्युति ॥ १५ ॥ तन्मध्ये पुष्करं दिव्यं सहस्रदलशोभितम् ॥ श्वेतं चन्द्रसहस्राभं
कर्णिकाकेसरोज्ज्वलम् ॥ १६ ॥ तस्य मध्ये समासीनं पूर्णचन्द्रायुतप्रभम् ॥ कैलासपर्वताकारं सुन्दरं पुरुषाकृतिम् ॥ १७ ॥ चतुर्बाहुमुदारांगं
वराहवदनं शुभम् ॥ शंखचक्राभयवरान्बिभ्राणं पुरुषोत्तमम् ॥ १८ ॥ पीताम्बरधरं देवं पुंडरीकायतेक्षणम् ॥ पूर्णेंदुसौम्यवदनं धूपगंधिमुखांबुजम्
॥ १९ ॥ सामध्वनिं यज्ञमूर्तिं स्रुक्तुण्डं स्रुवनासिकम् ॥ क्षीरसागरसंकाशं किरीटोज्ज्वलिताननम् ॥ २० ॥ श्रीवत्सवक्षसं शुभ्रयज्ञसूत्र
विराजितम् ॥ कौस्तुभश्रीसमुद्द्योतं समुन्नतमहोरसम् ॥ २१ ॥ जांबूनदमयैर्दिव्यैः सुरत्नाभरणैर्युतम् ॥ विद्युन्मालापरिक्षिप्तशरन्मेघमिवोज्ज्वलम्
॥ २२ ॥ वामपादतलाक्रांतपादपीठविराजितम् ॥ कटकांगदकेयूरकुण्डलोज्ज्वलितं सदा ॥ २३ ॥ चतुर्मुखवसिष्ठात्रिमार्कण्डेयैर्मुनीश्वरैः ॥

---

१ मुनिसत्तमः—इ० पा० । २ मुक्तामणिसमाकीर्णं सिंहासनं महोज्ज्वलम्—इ० पा० । ३ सहस्रदलसंयुतम्—इ०पा० । ४ वपागन्धिमुखाम्बुजम्—इति पाठः ।

भृग्वादिभिरनेकैश्च सेव्यमानमहर्निशम् ॥ २४ ॥ इन्द्रादिलोकपालैश्च गन्धर्वाप्सरसां गणैः ॥ सेवितं देवदेवेशं प्रणिपत्याभिगम्य च ॥ २५ ॥
दिव्यैरुपनिषद्भागैरभिष्टूय धराधरम् ॥ नारदः परमप्रीतः स्थितो देवस्य सन्निधौ ॥ २६ ॥ ॥ अथ वराहसन्निधिं प्रति धरण्यागमनम् ॥ ॥ एतस्मि
न्नंतरेचाभूद्दिव्यदुन्दुभिनिःस्वनः ॥ २७ ॥ ततस्समागता देवी धरणी सखिसंयुता ॥ सरत्नसागराकारदिव्यांबरसमुज्ज्वला ॥ २८ ॥ सुमेरुमन्दरा
कारस्तनभारावनामिता ॥ नवदूर्वादलश्यामा सर्वाभरणभूषिता ॥ २९ ॥ इलया वै पिंगलया सखीभ्यां च समन्विता ॥ ततस्ताभ्यां समानीतं
पुष्पाणां निचयं मही ॥ ३० ॥ श्रीमद्वराहदेवस्य पादमूले विकीर्य च ॥ प्रणम्य देवदेवेशं कृताञ्जलिपुटा स्थिता ॥ ३१ ॥ तां देवीं श्रीवराहोऽपि
ह्यालिंग्यांके निधाय च ॥ ३२ ॥ ॥ अथ धरणिवराहसंवादः ॥ ॥ पप्रच्छ कुशलं पृथ्वीं प्रीतिप्रवणमानसः ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीवराह
उवाच ॥ ॥ त्वां निवेश्य महीदेवि शेषशीर्षे सुखावहे ॥ लोकं त्वयि निवेश्यैव त्वत्सहायान्धराधरान् ॥ इहागतोऽस्म्यहं देवि किमर्थं त्वमिहा
गता ॥ ३४ ॥ ॥ पृथिव्युवाच ॥ ॥ मां समुद्धृत्य पातालात्सहस्रफणशोभिते ॥ रत्नपीठ इवोत्तुंगे सरत्नेऽनन्तमूर्धनि ॥ कृत्वा मां सुस्थिरां
देव भूधरान्संनिवेश्य च ॥ ३५ ॥ मद्धारणक्षमान्पुण्यांस्त्वन्मयान्पुरुषोत्तम ॥ तेषु मुख्यान्महाबाहो मदाधारान्वदस्व मे ॥ ३६ ॥ ॥ अथ शेषा
चलस्यसर्वपर्वतातिशायित्ववर्णनम् ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ सुमेरुर्हिमवान्विंध्यो मन्दरो गंधमादनः ॥ सालग्रामश्चित्रकूटो माल्यवान्पारि
यात्रकः ॥ ३७ ॥ महेंद्रो मलयः सह्यः सिंहाद्रिरपि रैवतः ॥ मेरुपुत्रोऽञ्जनो नाम शैलः स्वर्णमयो महान् ॥ ३८ ॥ एते शैलवराः सर्वे त्वदाधारा
वसुन्धरे ॥ ये मया देवसंघैश्च ऋषिसंघैश्च सेविताः ॥३९॥ एतेषु प्रवरान्वक्ष्ये तत्त्वतः शृणु माधवि ॥ सालग्रामश्च सिंहाद्रिश्शैलेंद्रो गन्धमादनः॥
॥४०॥ एते शैलवरा देवि दिशं हैमवतीं श्रिताः ॥ दक्षिणस्यां प्रतीतांस्तु वक्ष्ये शैलान्वसुन्धरे ॥४१॥ अरुणाद्रिर्हस्तिशैलो गृध्राद्रिर्घटिकाचलः ॥
एते शैलवराः सर्वे क्षीरनद्यास्समीपगाः ॥ ४२ ॥ हस्तिशैलादुत्तरतः पंचयोजनमात्रतः ॥ सुवर्णमुखरीनाम नदीनां प्रवरा नदी ॥ ४३ ॥ तस्या एवो
त्तरे तीरे कमलाख्यं सरोवरम् ॥ तत्तीरे भगवानास्ते शुकस्य वरदो हरिः॥४४॥ बलभद्रेण संयुक्तः कृष्णो भक्तार्तिनाशनः॥ वैखानसैर्मुनिगणैर्नित्य
माराधितोऽमलैः ॥४५॥ कमलाख्यस्य सरस उत्तरे काननोत्तमे ॥ क्रोशद्वयार्धमात्रे तु हरिचंदनशोभिते ॥ श्रीवेंकटाचलोनाम वासुदेवालयो महान्
॥४६॥ सप्तयोजनविस्तीर्णः शैलेन्द्रो योजनोच्छ्रितः ॥ अस्ति स्वर्णमयो देवि रत्नसानुभृदायतः ॥४७॥ इन्द्राद्या दैवतगणा वसिष्ठाद्या मुनीश्वराः॥
सिद्धाः साध्याश्च मरुतो दानवा दैत्यराक्षसाः ॥ रम्भाद्या अप्सरःसंघा वसन्ति नियतं धरे ॥ ४८ ॥ तपश्चरंति नागाश्च गरुडाः किन्नरास्तथा ॥

एतैरधिष्ठितास्तत्र सरितः पुण्यदर्शनाः ॥ सरांसि विविधान्यत्र संति दिव्यानि माधवि ॥ ४९ ॥ ॥ अथ स्वामिपुष्करिण्याः सर्वतीर्थातिशायित्ववर्णनम् ॥
॥ तीर्थानां चैव सर्वेषां शृणुष्व प्रवराणि वै ॥५०॥ चक्रतीर्थं दैवतीर्थं वियद्गंगा तथैव च ॥ कुमारधारिकातीर्थं पापनाशनमेव च ॥ पाण्डवं
नाम तीर्थं च स्वामिपुष्करिणी तथा ॥ ५१ ॥ सप्तैतानि वराण्याहुर्नारायणगिरौ शुभे ॥ एतेषु प्रवरा देवि स्वामिपुष्करिणी शुभा ॥ ५२ ॥ अस्यास्तु
पश्चिमे तीरे निवसामि त्वया सह ॥ आस्तेऽस्या दक्षिणे तीरे श्रीनिवासो जगत्पतिः ॥ ५३ ॥ गंगाद्यैः सकलैस्तीर्थैः समा सा सागराम्बरे ॥
त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि सरांसि सरितस्तथा ॥ तेषां स्वामित्वमापन्नं धरे स्वामिसरोवरे ॥ ५४ ॥ स्वामिपुष्करिणीं पुंण्यां सेवितुं दिव्यभूधरे ॥
वसन्ति सर्वतीर्थानि तेषां संख्यां वदामि ते ॥ ५५ ॥ षट्षष्टिकोटितीर्थानि पुण्येऽस्मिन्भूधरोत्तमे ॥ तेषु चात्यंतमुख्यानि षट् तीर्थानि वसुन्धरे
॥ ५६ ॥ पञ्चानां तीर्थराजानां तुम्बो[2] गर्भसमो महान् ॥ गर्भवासभयध्वंसी स्नातानां भूधरोत्तमे ॥ ५७ ॥ ॥ धरण्युवाच ॥ ॥ षट् तीर्थानि
महाबाहो त्वयोक्तानि महीधरे ॥ माहात्म्यं वद तेषां मे यथाकालं यथाविधि ॥ फलानि तेषु स्नातानां नराणां वद भूधर ॥ ५८ ॥
॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ नारायणाद्रिमाहात्म्यं वदामि शृणु माधवि ॥ ५९ ॥ देवाश्च ऋषयश्चैव योगिनः सनकादयः ॥ कृतेंऽजनाद्रिं त्रेतायां
नारायणगिरिं तथा ॥ ६० ॥ द्वापरे सिंहशैलं च कलौ श्रीवेङ्कटाचलम् ॥ प्रवदन्तीह विद्वांसः परमात्मालयं गिरिम् ॥ ६१ ॥ योजनानां सहस्रान्ते
द्वीपांतरगतोऽपि वा ॥ यो नमेद्भूधरेन्द्रं तद्दिशमुद्दिश्य भक्तितः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ६२ ॥ तस्मिन्[4]षट्तीर्थमाहात्म्यं
यथाकालं वदामि ते ॥ ६३ ॥ ॥ अथ कुमारधारामाहात्म्यम् ॥ ॥ शृणुष्वावहिता भद्रे सर्वपापप्रणाशनम् ॥ कुंभसंस्थे रवौ माघे पौर्णमास्यां महातिथौ
॥ ६४ ॥ मघानक्षत्रयुक्तायां भूधरेन्द्रे वसुन्धरे ॥ कुमारधारिकानाम सरसी लोकपावनी ॥ ६५ ॥ यत्रास्ते पार्वतीसूनुः कार्तिके
योऽग्निसंभवः ॥ देवसेनासमायुक्तः श्रीनिवासार्चकोऽमले ॥ ६६ ॥ तस्यां यः स्नाति मध्याह्ने तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ गंगादिसर्वतीर्थेषु
यः स्नाति नियमाद्धरे ॥ द्वादशाब्दं जगद्धात्रि तत्फलं समवाप्नुयात् ॥ ६७ ॥ योऽन्नं ददाति तत्तीर्थे शक्त्या दक्षिणयान्वितम् ॥
स तावत्फलमाप्नोति स्नाने तूक्तं फलं यथा ॥ ६८ ॥ ॥ अथ तुंबतीर्थमाहात्म्यम् ॥ ॥ मीनसंस्थे सवितरि पौर्णमासीतिथौ धरे[5] ॥ उत्तराफाल्गुनीयुक्ते
चतुर्थे काल उत्तमे ॥ ६९ ॥ पंचानामपि तीर्थानां तुंबेऽथ गिरिगह्वरे ॥ यः स्नाति मनुजो देवि पुनर्गर्भे न जायते ॥ ७० ॥

---

१ दिव्याम्—इ० पा० । २ तुम्भः—इ० पा० । ३ तिष्ये—इ० पा० । ४ समस्ततीर्थमाहात्म्यम्—इ० पा० । ५ शुभे—इ०पा० ।

अथ आकाशगंगामाहात्म्यम् ॥ अग्निवाहस्थिते[1] भानौ चित्रानक्षत्रसंयुते ॥ पूर्णिमाख्ये तिथौ पुण्ये प्रातःकाले तथैव च ॥ आकाशगंगासरिति स्नातो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ७१ ॥ ॥ अथ पाण्डवतीर्थमाहात्म्यम् ॥ ॥ वृषभस्थे रवौ राधे द्वादश्यां रविवासरे ॥ शुक्ले वाप्यऽथ वा कृष्णे पक्षे भौमसमन्विते ॥ ७२ ॥ शुक्ले वाप्यथवा कृष्णे भानुवारेण संयुते ॥ पुष्यनक्षत्रसंयुक्त हस्तर्क्षेण युतेऽपि वा ॥ ७३ ॥ तीर्थे पांडवनाम्न्यत्र संगवे स्नाति यो नरः ॥ नेह दुःखमवाप्नोति परत्र सुखमश्नुते ॥ ७४ ॥ अथ पापनाशनतीर्थमाहात्म्यम् ॥ शुक्ले पक्षेऽथ वा कृष्णे यार्कवारेण सप्तमी ॥ पुष्यनक्षत्रसंयुक्ता हस्तर्क्षेण युतापि वा ॥ ७५ ॥ तस्यां तिथौ महाभागे पापनाशनसंज्ञके ॥ तीर्थे यः स्नाति नियमाद्भूधरेन्द्रस्य मस्तके ॥ ७६ ॥ कोटिजन्मार्जितैः पापैर्मुच्यते स नरोत्तमः ॥ ७७ ॥ ॥ अथ देवतीर्थमाहात्म्यम् ॥ ॥ शृणु देवि परं गुह्यमनन्ताख्ये महागिरौ ॥ मद्दिव्यालयवायव्ये शिखरे गिरिगह्वरे ॥ देवतीर्थमिति ख्यातं तटाकमतिशोभनम् ॥ ७८ ॥ तस्मिन्पुण्यतमे देवि स्नानकालं वदामि ते ॥ ७९ ॥ गुरुपुष्ये व्यतीपाते सोमश्रवणके तथा ॥ दिनेष्वेतेषु यः स्नाति तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ८० ॥ यानि कानीह पापानि ज्ञानाज्ञानकृतानि च ॥ तानि सर्वाणि नश्यंति देवतीर्थेऽतिपावने ॥ ८१ ॥ पुण्यान्यपि च वर्धंते देवतीर्थनिमज्जनात् ॥ दीर्घमायुरवाप्नोति पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ अन्ते[2] स्वर्गं समासाद्य चन्द्रलोके महीयते ॥ ८२ ॥ तद्दिनेष्वन्नदो देवि यावज्जीवान्नदो भवेत् ॥ अतिगुह्यतमं देवि प्रोक्तं तुभ्यं वसुन्धरे ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ श्रुत्वाथ पृथिवी देवी प्रीतिप्रवणमानसा ॥ इष्टाभिर्वाग्भिरतुलं तुष्टाव धरणीधरम् ॥ ८४ ॥ ॥ अथ धरणीकृत वराहस्तुतिः ॥ ॥ धरण्युवाच ॥ ॥ नमस्ते देवदेवेश वराहवदनाच्युत[3] ॥ क्षीरसागरसंकाश वज्रशृंग महाभुज ॥ ८५ ॥ उद्धृतास्मि त्वया देव कल्पादौ सागरांभसः ॥ सहस्रबाहुना विष्णो धारयामि जगन्त्यहम् ॥ ८६ ॥ अनेकदिव्याभरणयज्ञसूत्रविराजित ॥ अरुणारुणांबरधर दिव्यरत्नविभूषित ॥ ८७ ॥ उद्यद्भानुप्रतीकाशपादपद्म नमोनमः ॥ बालचंद्राभदंष्ट्राग्रमहाबलपराक्रम ॥ ८८ ॥ दिव्यचन्दनलिप्तांग[4] तप्तकांचनकुण्डल ॥ इन्द्रनीलमणिद्योतिहेमांगदविभूषित ॥ ८९ ॥ वज्रदंष्ट्राग्रनिर्भिन्नहिरण्याक्ष महाबल ॥ पुण्डरीकाभिरामाक्ष सामस्वनमनोहर ॥ ९० ॥ श्रुतिसीमन्तभूषात्मन्सर्वात्मंश्चारुविक्रम ॥ चतुराननशंभुभ्यां वन्दिताऽऽयतलोचन ॥ ९१ ॥ सर्वविद्यामयाकार शब्दातीत नमो

---

[1] मेषस्थे—इत्यर्थः । [2] प्रेतः स्वर्गमवाप्नोति इन्द्रलोके महीयते—इ॰पा॰ । [3] पूर्णेन्दुवदनाच्युत—इ॰पा॰ । [4] यक्षकर्दमलिप्ताङ्ग—इ॰पा॰ । [5] पुण्डरीकाभिताम्राक्ष—इ॰पा॰ ।

नमः ॥ आनंदविग्रहाऽनन्त कालकाल नमोनमः ॥ ९२ ॥ इति स्तुत्वांऽचला[1] देवी ववन्दे पादयोर्विभुम् ॥ वन्दमानां समुद्वीक्ष्य देवैः[2] फुल्लविलोचनः ॥ ९३ ॥ उद्धृत्य धरणीं देवीमालिलिंगेऽथ बाहुभिः ॥ आघ्राय धरणीवक्त्रं वामांके सन्निवेश्य च ॥ ९४ ॥ अथ वराहस्य भगवतो धरण्या साकं शेषाचलागमनम् ॥ ॥ आरुह्य गरुडेशानं जगाम वृषभाचलम् ॥ मुनींद्रैर्नारदाद्यैश्च स्तूयमानो महीपतिः ॥ ९५ ॥ स्वामिपुष्करिणीतीरे पश्चिमे लोकपूजिते ॥ आस्ते वराहवदनो मुनीन्द्रैस्तत्र पूजितः ॥ वैखानसैर्महाभागैर्ब्रह्मतुल्यैर्महात्मभिः ॥ ९६ ॥ ॥ अथ वेंकटाचलमाहात्म्यश्रवणावसरः ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तं दृष्ट्वा नारदः सूत मुनीनामुक्तवान्पुरा ॥ तदेतदहमश्रौषं तत्र वै मुनिसंसदि ॥ ९७ ॥ यत्पृष्टोऽहं त्वया सूत माहात्म्यं धरणीभृताम् ॥ मया तूक्तं यथावद्धि नारदाच्च पुरा श्रुतम् ॥ ९८ ॥ ॥ अथाध्यायफलश्रुतिः ॥ ॥ य इदं धर्मसंवादमावयोः सूत पावनम् ॥ पठेद्वा देवपुरतो ब्राह्मणानां पुरस्तथा ॥ ९९ ॥ सर्वेषामपि वर्णानां शृण्वतां भक्तिपूर्वकम् ॥ स प्रतिष्ठामवाप्नोति पुत्रपौत्रैः समन्वितः ॥ १०० ॥ शृण्वतामपि सर्वेषां यदिष्टं तद्भविष्यति ॥ १०१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति[3] मे भगवान्व्यासः प्रोवाच मुनिसेवितः ॥ यथाश्रुतं मया पूर्वं कृष्णद्वैपायनाद्गुरोः ॥ १०२ ॥ तत्तथा सर्वमेवात्र मयाप्युक्तं मुनीश्वराः ॥ श्रुत्वा सूत[4]वचस्त्वित्थं ते प्रीतमनसोऽभवन् ॥ १०३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सूत त्वयोक्तं भुवि पर्वतेषु पुण्येषु पुण्यस्य महीधरस्य ॥ माहात्म्यमस्माकमहीन्द्रनाम्नः पापहं मोक्षफलप्रदायकम् ॥ १०४ ॥ ततो वृषाद्रिं संप्राप्य वराहो धरणीयुतः ॥ किमुक्तवान्धरण्यै स तन्नो ब्रूहि महामते ॥ १०५ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये धरणीवराहसंवादे नारदस्य सुमेरुशिखरस्थयज्ञवराहदर्शनप्राप्त्यादिवर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ श्रीवराहमंत्राराधनविधिः ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ शृणुध्वं मुनयः सर्वे कथां पुण्यां पुरातनीम् ॥ वैवस्वतेंऽतरे पूर्वं कृते पुण्यतमे युगे ॥ १ ॥ नारायणाद्रौ देवेशं निवसन्तं क्षमापतिम् ॥ वराहरूपिणं देवं धरणी सखिभिर्वृता ॥ २ ॥ प्रणम्य परिपप्रच्छ रक्तपद्मायतेक्षणम् ॥ ३ ॥ ॥ धरण्युवाच ॥ ॥ आराध्यः केन मंत्रेण भवान्प्रीतो भविष्यति ॥ तं मे वद त्वं देवेश यः प्रियो भवतः सदा ॥ ४ ॥ जपतां सर्वसंपत्तिकारकं पुत्रपौत्रदम् ॥ सार्वभौमत्वदं चैव कामिनां कामदं सदा ॥ ॥ ५ ॥ अन्ते यस्त्वत्पदप्राप्तिं ददाति नियमात्मनाम् ॥ एवंभूतं वद प्रीत्या मयि वाराह मानद ॥ ६ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ इति पृष्ट

---

[1] स्तुत्वा च सा—इ० पा० । [2] प्रीत्युत्फुल्लविलोचनः—इ० पा० । [3] इत्युक्त्वा भगवान्व्यासस्तत्रास्ते मुनिसेवितः—इ० पा० । [4] मुनिवराः सर्वे—इ० पा० ।

स्तया भूम्या प्राह प्रीतिस्मिताननः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ शृणु देवि परं गुह्यं सद्यः संपत्तिकारकम् ॥ भूमिदं पुत्रदं गोप्यमप्रकाश्यं कदाचन ॥ ८ ॥ किं च शुश्रूषवे वाच्यं भक्ताय नियतात्मने ॥ ९ ॥ ॐ नमः श्रीवराहाय धरण्युद्धरणाय च ॥ वह्निजायासमायुक्तः सदा जप्यो मुमुक्षुभिः ॥ १० ॥ अयं मंत्रो धरादेवि सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ ऋषिः संकर्षणः प्रोक्तो देवता त्वहमेव हि ॥ ११ ॥ छन्दः पंक्तिः समाख्याता श्रींबीजं समुदाहृतम् ॥ चतुर्लक्षं जपेन्मंत्रं सद्गुरोर्लब्धतन्मनुः ॥ १२ ॥ जुहुयात्पायसान्नं वै क्षौद्रसर्पिःसमन्वितम् ॥ अथ ध्यानं प्रवक्ष्यामि मनःशुद्धिप्रदायकम् ॥ १३ ॥ शुद्धस्फटिकशैलाभं रक्तपद्मदलेक्षणम् ॥ वराहवदनं सौम्यं चतुर्बाहुं किरीटिनम् ॥ १४ ॥ श्रीवत्सवक्षसं चक्रशंखाभयकरांबुजम् ॥ वामोरुस्थितया युक्तं त्वया मां सागरांबरे ॥ १५ ॥ रक्तपीतांबरधरं रक्ता[1]भरणभूषितम् ॥ श्रीकूर्मपृष्ठमध्यस्थशेषमूर्त्यब्जसंस्थितम् ॥ १६ ॥ एवं ध्यात्वा जपेन्मंत्रं सदा चाष्टोत्तरं शतम् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति मोक्षं चान्ते व्रजेद्ध्रुवम् ॥ १७ ॥ प्रोक्तं मया ते धरणि यत्पृष्टोऽहं त्वयाऽमले ॥ अतः किं ते व्यवसितं ब्रूहि तद्वि[2]मलानने ॥ १८ ॥ ॥ ॥ अथ श्रीवराहमंत्रेण धर्मादीनां स्वाभीष्टसिद्धिवर्णनम् ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वा ततो भूमिः पप्रच्छ पुनरेव तम् ॥ केनैवानुष्ठितं देव पुरा प्राप्तं फलं च किम् ॥ १९ ॥ इति पृष्टः पुनर्देवः श्रीवराहोऽब्रवीदिदम् ॥ पुरा कृतयुगे देवि धर्मोनाम मनुर्महान् ॥ २० ॥ ब्रह्मणोऽमुं मनुं लब्ध्वा जप्त्वास्मिन्धरणीधरे ॥ मां च दृष्ट्वा वरं लब्ध्वा प्राप्तोऽभून्मामकं पदम् ॥ २१ ॥ इंद्रो दुर्वाससः शापात्पुरा भ्रष्टस्त्रिविष्टपात् ॥ अनेनेष्ट्वाऽत्र मां देवि पुनः प्राप्तस्त्रिविष्टपम् ॥ २२ ॥ अन्येऽपि मुनयो भूमे जप्त्वा प्राप्ताः परां गतिम् ॥ अनंतः पन्नगाधीशो ह्यमुं लब्ध्वाथ कश्यपात् ॥ २३ ॥ श्वेतद्वीपे जपित्वैव बभूव धरणीधरः ॥ तस्माज्जप्यः सदा चेह मनुष्यैश्च धरार्थिभिः ॥ २४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वाथ सुप्रीता पुनः प्राह धराधरम् ॥ २५ ॥ ॥ धरण्युवाच ॥ ॥ वेंकटाख्ये महाशैले श्रीनिवासो जगत्पतिः ॥ कदा ह्यायाति देवेशः श्रीभूमिसहितोऽमलः ॥ २६ ॥ कथं कल्पान्तरस्थायी भविष्यति जनार्दनः ॥ एतद्ब्रूहि वराहात्मन्महत्कौतूहलं मम ॥ २७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये धरणीवराहसंवादे श्रीवराहमंत्राराधनविध्यादिवर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ अगस्त्यप्रार्थनया भगवतः सर्वजनदृग्गोचरत्ववर्णनम् ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ हन्त ते कथयिष्यामि

---

[1] रत्नाभरणभूषितम्- इ० पा० । [2] तद्वि वरानने–इ० पा० ।

पुरावृत्तं वरानने ॥ शृणु पुण्यं महादेवि सभविष्यं सहोत्तरम् ॥ १ ॥ वैवस्वतेऽन्तरे देवि पूर्वे कृतयुगेंऽतरे ॥ वायोस्तपो महद्दृष्ट्वा श्रीभूमिसहितोऽनघे ॥ आगच्छच्छ्रीनिवासश्च स्वामिपुष्करिणीतटे ॥ २ ॥ [1]दक्षिणेऽस्मिन्पुण्यतम आनन्दाख्यविमानके ॥ वसिष्यति च श्रीकांतो [2]वायोः प्रियकरो हरिः ॥ ३ ॥ तदारभ्य हृषीकेशः सेनान्याराधितोऽनिशम् ॥ आकल्पांतमदृश्योऽस्मिन्विमानेऽसौ वसिष्यति ॥ ४ ॥ ॥ धरण्युवाच ॥ ॥ अदृश्यो भगवान्मर्त्यैः कथं दृश्यो भविष्यति ॥ ५ ॥ श्रीनिवासोऽपि देवेशो भवद्दक्षिणपार्श्वगः ॥ एतद्वद सुराधीश जनैराराध्यते कथम् ॥ ६ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ अगस्त्योऽस्मिन्समासाद्य दृष्ट्वा देवं सनातनम् ॥ आराध्य द्वादशाब्दं तं प्रीणयित्वा पुनःपुनः ॥ ७ ॥ ययाचे तत्र सान्निध्यं भवान्दृश्यो भवत्विति ॥ एवमुक्तो हृषीकेशः श्रीभूमिसहितो धरे ॥ ८ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अहं दृश्यो भविष्यामि त्वत्कृते सर्वदेहिनाम् ॥ एतद्विमानं देवर्षे न दृश्यं स्यात्कदाचन ॥ ९ ॥ आकल्पान्तं मुनीन्द्रास्मिन्दृश्योऽहं नात्र संशयः ॥ मुनिस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतः प्रायात्स्वमाश्रमम् ॥ १० ॥ ततश्चतुर्भुजो देवः स दृश्योऽभून्नरादिभिः ॥ विमाने मुनिचिन्त्येऽस्मिन्नासिता च तथोत्तरम् ॥ ११ ॥ आराध्यमानः स्कंदेन वायुना सेवितः सदा ॥ एवं गते महाकाले चतुर्युगसमन्विते ॥ १२ ॥ अथ मित्रवर्मण ॥ आकाशराजाख्यसुतोत्पत्तिवर्णनम् ॥ अष्टाविंशे तु संजाते द्वापरान्ते वसुन्धरे ॥ युद्धे च भारतेऽतीते तिष्ये सति युगे तथा ॥ १३ ॥ विक्रमार्कादयो भूपाः शकाः शूद्रादयस्तथा ॥ गमिष्यंति स्वर्गलोकं मामज्ञात्वा वरानने ॥ १४ ॥ ततः सोमकुलोद्भूतो मित्रवर्मा महारथः ॥ तुण्डीरमण्डले राजा नारायणपुरे वसन् ॥ १५ ॥ भविष्यति वरारोहे महाभाग्योदयो महान् ॥ तस्मिञ्छासति भूलोकं धर्मेण पृथिवीपतौ ॥ १६ ॥ अकृष्टपच्या पृथिवी सर्वसस्यविभूषणा ॥ निरीतिकोऽभवत्सर्वो जनो धर्मसमन्वितः ॥ १७ ॥ तस्य पत्नी समभवत्पांड्यकन्या मनोरमा ॥ तस्य जज्ञे कुलोत्तंसो वियन्नामा सुतोऽस्य वै ॥ १८ ॥ तस्य पत्नी तु धरणी नाम्नासीच्छुकवंशजा ॥ तस्मिन्राज्यं विनिक्षिप्य मित्रवर्मा नृपोत्तमः ॥ १९ ॥ ययौ तपोवनं पुण्यं वेंकटाद्रेः समीपतः ॥ २० ॥ ॥ अथ धरणीतलात्पद्मावत्युत्पत्तिक्रमः ॥ ॥ आकाशनामा तु महान्राजाभूत्सार्वभौमकः ॥ एकदारव्रतो राजा धरणीसक्तचेतनः ॥ २१ ॥ यज्ञार्थं शोधयामास भुवमारणितीरतः ॥ कांचनेन हलेनैव कृष्यमाणे धरातले ॥ २२ ॥ बीजमुष्टिं विकिरता दृष्टा कन्या धरोद्गता ॥ पद्मशय्यागता रम्या सर्वलक्षणलक्षिता ॥ २३ ॥ तप्तजांबूनदमयी

---

[1] पश्चिमे—इ० पा० । [2] श्रियः—इ० पा० ।

पुत्रिकेव विराजती ॥ तां दृष्ट्वा स महीपालो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ २४ ॥ आदाय तनया चेयं ममैवेति पुनःपुनः ॥ जहर्ष मंत्रिभिश्चैनं
प्राह वागशरीरिणी ॥ २५ ॥ सत्यं तवैवं[1] तनया वर्धयस्व सुलोचनाम् ॥ ततः प्रीतमना राजा स्वपुरं प्रविवेश ह ॥ २६ ॥ आहूय धरणीं
देवीमिदमाह महीपतिः ॥ देवदत्तामिमां पश्य भूतलादुत्थितां मम ॥ २७ ॥ आवाभ्यां तदपुत्राभ्यां पुत्रीयं भविता ध्रुवम् ॥ इत्युक्त्वा प्रददौ
देव्या हस्ते प्रीत्या वियन्नृपः ॥ २८ ॥ ॥ अथ आकाशराजस्य धरण्याख्यपत्न्यां वसुदानाख्यसुतोत्पत्तिः ॥ ॥ तस्यां गृहं प्रविष्टायां
धरणी गर्भमादधौ ॥ वियन्नृपश्च सुप्रीतो वीक्ष्य स्निग्धविलोचनाम् ॥ २९ ॥ उवाच फलिता सुभ्रूर्लता सान्तानिकी च मे ॥ ३० ॥ अथ सा
धरणी देवी काले कमललोचना ॥ सुप्रशस्ते मुहूर्ते च स्वोच्चसंस्थेषु पञ्चसु ॥ ग्रहेषु सुषुवे पुत्रं मेषस्थे च दिवाकरे ॥ ३१ ॥ देवदुन्दुभयो नेदुः
पुष्पवृष्टिर्गृहेऽपतत् ॥ ववौ वायुः सुखस्पर्शस्तज्जन्मदिवसे तदा ॥ ३२ ॥ पुत्रसूतिप्रवक्तॄणां सुप्रीतः पुत्रजन्मनि ॥ सर्वस्वदानमकरोच्छत्रचामर
वर्जितम् ॥ ३३ ॥ कपिलाकोटिदानं च वृषभाणां शताधिकम् ॥ दिवसे द्वादशे पुण्ये जातकर्मादिकाः क्रियाः ॥ चकार नामधेयं च वसुदान
इति स्वयम् ॥ ३४ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ आकाशतनयो देवि वसुदानो मनोरमः ॥ ववृधे दिवसैर्बालः शुक्लपक्ष इवोडुराट् ॥ ३५ ॥
उपनीतो विनीतोऽसौ गुरुभिर्ब्रह्मपारगैः ॥ पितुरस्त्राणि शस्त्राणि मन्त्रवत्सोऽप्यशिक्षत ॥ ३६ ॥ चतुष्पादं धनुर्वेदं सांगोपांगमधीतवान् ॥ पिता
तेनातिबलिना दुराधर्षः परैरभूत् ॥ ३७ ॥ आकाश इव निष्पंको ग्रीष्मे भानुमता युतः ॥ वैशाख इव मध्याह्ने दुःसहो दुर्निरीक्षकः ॥ ३८ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये धरणीवराहसंवादेऽगस्त्यप्रार्थनयाभगवतः
सर्वजनदृग्गोचरत्वादिवर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ उद्यानवासिन्याः पद्मावत्याः समीपे नारदागमनम् ॥ ॥ धरण्यु
वाच ॥ ॥ उक्तं भगवता तस्य वियत्पुत्रस्य नाम च ॥ अयोनिजायास्तत्पुत्र्याः किं नाम च तदाऽकरोत् ॥ १ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ इति पृष्टः पुनः
प्राह श्रीवराहो जगत्पतिः ॥ २ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ आकाशराजो मतिमांस्तां दृष्ट्वा कमलेशयाम् ॥ ३ ॥ पद्मिनीति च नाम्ना
वै चकार वसुधासुताम् ॥ तां तु यौवनसम्पन्नां सखीभिः परिवारिताम् ॥ ४ ॥ आरामे विहरंतीं च शुककोकिलनादिते ॥ यदृच्छयाऽऽगतस्तत्र
नारदो मुनिसत्तमः ॥ ५ ॥ वनलक्ष्मीमिवालोक्य विस्मयादिदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कासि कस्य सुता भीरु हस्तं दर्शय

---

[1] तवेयम्–इ० पा० ।

मे तव ॥ इत्युक्ता सा सुचार्वंगी स्वात्मानं मुनयेऽब्रवीत् ॥ ७ ॥ वियद्राजसुता ब्रह्मँल्लक्षणानि वदस्व मे ॥ इत्युक्तः स तदा प्राह नारदो मुनि
सत्तमः ॥ ८ ॥ ॥ अथ नारदोदीरितपद्मावतीशरीरलक्षणानि ॥ ॥ नारद उवाच ॥ शृणु त्वं चारुवदने लक्षणानि वदामि ते ॥ पादौ प्रतिष्ठितौ
सुभ्रु रक्तपद्मदलान्वितौ ॥ ९ ॥ पादांगुल्यः समा रक्ता रक्ततुंगनखान्विताः ॥ गुल्फौ गूढौ समावेतौ जंघे चारोमशे शुभे ॥ १० ॥ जानुनी
समसुस्निग्धे समावूरू क्रमादुरू ॥ नितंबौ पृथुलौ पीनौ जघनं चिंत्यमेव हि ॥ ११ ॥ नाभिर्मंडलवान्निम्नः पार्श्वौ ते मेदुरावुभौ ॥ त्रिवलीलक्षितं
मध्यं रोमराजिविराजितम् ॥ १२ ॥ स्तनौ पीनौ घनौ स्निग्धावुन्नतौ मग्नचूचुकौ ॥ करौ ते रक्तपद्माभौ पद्मरेखासमन्वितौ ॥ सुसूक्ष्मौ रक्तसत्पर्व
निरन्तरसमांगुली ॥ १३ ॥ शुकतुंडसमाकारनखपंक्तिविराजितौ ॥ दीर्घौ च कोमलौ भद्रे भुजौ ते पुष्पदंडवत् ॥ १४ ॥ पृष्ठं ते वेदिवद्भाति
विलग्नमृजु मध्यमम् ॥ कंठस्तु रक्तो दीर्घश्च स्कन्धौ चावनतौ शुभे ॥ १५ ॥ मुखं प्रसन्नं सततमकलंकशशिप्रभम् ॥ कपोलौ कनकादर्शसदृशौ
कुंडलोज्ज्वलौ ॥ १६ ॥ तिलपुष्पसमाकारा नासिका ते शुभानने ॥ अकलंकाष्टमीचंद्रसदृशोऽतिमनोहरः ॥ १७ ॥ दृश्यतेऽयं ललाटस्ते नीला
लकसुशोभितः ॥ मूर्धा ते समवृत्तश्च स्निग्धायतकचान्वितः ॥ १८ ॥ स्मितसंशोभिदशनं बिंबाधरसमन्वितम् ॥ मुखं ते विष्णुयोग्यं स्यादिति मे
निश्चिता मतिः ॥१९॥ नाभिस्ते दक्षिणावर्त आवर्त इव गांगजः ॥ त्वं हि क्षीराब्धिसम्भूता लक्ष्मीरिव हि दृश्यसे ॥ २० ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥
इत्युक्त्वा पूजितस्ताभिर्नारदोऽन्तर्दधे तदा ॥ एतच्छ्रुत्वाऽथ तत्सख्यस्तामूचुः पद्मिनीं सखीम् ॥२१॥ अथ पद्मावत्याः स्वसखीभिः साकं पुष्पाटवी
गमनम् ॥ ॥ वनं गच्छाम पुष्पार्थं वसन्तः समुपागतः ॥ कार्णिकाराश्च चूताश्च चंपकाः पारिभद्रकाः ॥२२॥ पलाशाः पाटलाः कुन्दा रक्ताशोकाश्च
पुष्पिताः॥ पद्मिन्यः सिन्धुवाराश्च मालत्यो यूथिकालताः॥२३॥ कह्लारकरवीराश्च संघर्षादिव पुष्पिताः ॥ पुष्पावचयनं कुर्मो वनेऽस्मिन्सुमनोहरे
॥२४॥ इत्युक्त्वा ता वनं जग्मुराकाशतनयायुताः ॥ पुष्पाण्याहरमाणास्तु विचरन्त्यस्ततस्ततः ॥ २५ ॥ कंचिद्गजेंद्रं ददृशुः शुभ्रदन्तद्वयोज्ज्वलम् ॥
गण्डभित्तितलोद्भूतमदधाराद्वयोज्ज्वलम्॥२६॥ उन्नतं करिणीयूथैः समुपेतं रजोज्ज्वलम् ॥ फूत्कारिपुष्करप्रोद्यच्छीकरापूरिताननम् ॥ २७ ॥ दृष्ट्वा
चोद्विग्नहृदया वनस्पतिमुपाश्रिताः॥एतस्मिन्नंतरे चाशु ददृशुर्हयमुत्तमम्॥२८॥अथ मृगयार्थं पुष्पाटवींप्रति श्रीनिवासागमनम् ॥ अकलंकेन्दुधवलं
जाम्बूनदपरिष्कृतम् ॥ स्फुरद्विद्युल्लतायुक्तशरन्मेघमिवोन्नतम् ॥ २९ ॥ तस्मिंस्तु पुरुषं कृष्णं मदनाकारवर्चसम् ॥ पुंडरीकदलाकारकर्णान्तायतलो

---

१ स्निग्धमेव हि–इ० पा० । २ मेचकौ–इ० पा० ।

चनम् ॥ ३० ॥ सुसूक्ष्मक्षौमसंवीतनीलचूलिकयोज्ज्वलम् ॥ पद्मरागमणिद्योतिस्फुरत्कुंडलमण्डितम् ॥ ३१ ॥ सुवर्णरत्नखचितशार्ङ्गदिव्यधनुर्धरम् ॥ अपरेण करेणैव वहन्तं काञ्चनं शरम् ॥३२॥ पीतकक्षौमसंवीतकटिदेशं सुमध्यमम् ॥ रत्नकंकणकेयूरकटिसूत्रविराजितम्॥३३॥ विशालवक्षःसंशोभिदक्षिणावर्तसंयुतम् ॥ स्वर्णयज्ञोपवीतेन स्फुरत्स्कन्धं मनोहरम्॥३४॥ईहामृगं समुद्दिश्य महावेगादनुद्रुतम् ॥ तं दृष्ट्वा विस्मिता नार्यः सस्मितास्तस्थुरत्र वै ॥३५॥ तं दृष्ट्वा हयमारूढं गजेन्द्रो नम्रमस्तकः ॥ तुण्डमुद्धृत्य गर्जन्वै विनिर्वृत्य ययौ वनम् ॥३६॥ तस्मिन्गते गजे तत्र हयारूढः समाययौ ॥ ईहामृगं विचिन्वानः पुष्पलावीसमीपतः॥३७॥ ॥ अथ भगवतः कन्यकानां चान्योन्यसंवादः॥ ॥ ताः समेत्य स चोवाच तुरगोपरि संस्थितः॥अत्रागतो मृगः कश्चिदीहामृग इतीरितः ॥३८॥ दृष्टो वा भवतीभिः स ब्रूत मे कन्यका इति ॥३९॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ प्रत्यूचुस्तास्तु तं कन्या दृष्टोस्माभिर्न कश्चन ॥४०॥ किमर्थमागतोस्माकं वनं वरधनुर्धरः ॥ अत्रावध्या मृगाः सर्वे वर्तमाना निषादप ॥४१॥ आशु गच्छ वनादस्मादाकाश[1]नृपपालितात् ॥ इति तासां वचः श्रुत्वा हयादवरुरोह सः ॥ ४२ ॥ कास्तु यूयमियं चापि [2]कन्यकांबुजसन्निभा ॥ सुभगा चारुसर्वांगी पीनोन्नतपयोधरा ॥ ब्रूत मेऽहं गमिष्यामि श्रुत्वा स्वस्यालयं गिरिम् ॥ ४३ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा धरण्यात्मजयेरिता ॥ सखी पद्मावती प्राह निषादं पर्वतालयम् ॥ ४४ ॥ आकाशराजतनया वसुधातलसंभवा ॥ अस्माकं नायिका शूर पद्मिनीनाम नामतः ॥ ४५ ॥ ब्रूहि त्वं सुभगाकार किन्नामा कस्य वा सुतः ॥ जातिः का कुत्र ते वासः किमर्थं त्वमिहागतः ॥ इति पृष्टः स ताः प्राह मन्दस्मितमुखांबुजः ॥ ४६ ॥ दिवाकरकुलं प्राहुरस्माकं तु पुराविदः ॥ यस्य नामान्यनंतानि पावनानि मनीषिणाम् ॥ ४७ ॥ वर्णतो नामतश्चापि कृष्णं प्राहुस्तपस्विनः ॥ ब्रह्मद्विषां सुरारीणां यस्य चक्रं भयावहम् ॥ ४८ ॥ यस्य शंखध्वानिं श्रुत्वा मोहमीयुर्हि वैरिणः ॥ यस्य वै धनुषस्तुल्यं धनुर्नैवामरेष्वपि ॥ ४९ ॥ तं मां वीरपतिं प्राहुर्वेंकटाद्रिनिवासिनम् ॥ तस्मादद्रितटात्सोऽहं निषादैरनुगैर्वृतः ॥ ५० ॥ मृगयार्थं हयारूढो युष्माकं वनमागतः ॥ मयाप्यनुद्रुतः कश्चिन्मृगो वायुगतिर्ययौ ॥ ५१ ॥ तमदृष्ट्वा वनं पश्यन्दृष्टवान्सुभगामिमाम् ॥ कामादिहागतोऽहं वो मया किं लभ्यते त्वियम् ॥ ५२ ॥ इति कृष्णवचः श्रुत्वा क्रु[3]द्धास्ताः पुनरब्रुवन् ॥ आकाशराजो दृष्ट्वा त्वां कृत्वा निगडबन्धनम् ॥ यावन्नयति तावत्त्वं गच्छ शीघ्रं स्वमालयम् ॥५३॥

---

[1] आकाशात्मजपालितात्–इ० पा० । [2] कनकाम्बुजसन्निभाः–इ० पा० । [3] कन्याः–इ० पा० ।

तर्जितस्ताभिरेवं स हयमारुह्य शीघ्रगम् ॥ युक्तः स्वानुचरैः सर्वैर्ययौ द्रुततरं गिरिम् ॥ ५४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये धरणीवराहसंवाद उद्यानवासिन्याः पद्मावत्यास्समीपे नारदागमन
श्रीनिवासमृगयादिवर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ पद्मावतीदर्शनेन श्रीनिवासस्य मोहप्राप्तिः ॥ ॥
॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ सम्प्राप्य चालयं दिव्यमवतीर्य हयोत्तमात् ॥ विसृज्य सानुगान्सर्वान्देवान्कैरातरूपकान् ॥ १ ॥ विश्रम
ध्वमिति प्रोच्य विवेश मणिमण्डपम् ॥ आरुह्य मणिसोपानं पंचकक्षा अतीत्य च ॥ २ ॥ मुक्तागृहं समासाद्य तस्मिँल्लोलायिते शुभे ॥ नवरत्न
मये मंचे संविवेशावशो हरिः ॥ ३ ॥ संस्मरन्पद्मगर्भाभां तामेवायतलोचनाम् ॥ तनुमध्यां पीनकुचां मन्दस्मितमुखांबुजाम् ॥ ४ ॥ क्षीराब्धि
तनयामेव मेने पद्मोद्भवां शुभाम् ॥ तस्यां गतमना देवः श्रीनिवासो मुमोह च ॥ ५ ॥ ॥ अथ मुह्यमानं श्रीनिवासं प्रति बकुलमालि
कोक्तिः ॥ ॥ ततो मध्याह्नसमये कृत्वान्नं दिव्यमुत्तमम् ॥ सूपदंशं सुगन्धं च देवार्हमतिशोभनम् ॥ ६ ॥ शुद्धान्नं पायसान्नं च गौडं मुद्गान्नमेव
च ॥ कृत्वा पञ्चविधापूपान्पूरिकावंटकानपि ॥ ७ ॥ देवं द्रष्टुं ययौ शीघ्रं सखी बकुलमालिका ॥ पद्मावतीपद्मपत्राचित्ररेखासमन्विता ॥ ८ ॥
निवेश्य द्वारि देवस्य ताः सर्वाः प्रमदोत्तमाः ॥ विवेश तत्समीपं सा स्वयं बकुलमालिका ॥९॥ गत्वा समीपं देवस्य ववन्दे भक्तिभावतः ॥ दृष्ट्वाथ
देवं विवशं पर्यंके रत्नभूषिते ॥ १० ॥ पादसंवाहनं कृत्वा निमीलितविलोचनम् ॥ तं ध्यायन्तं च किमपि व्याजहार शुचिस्मिता ॥ ११ ॥
उत्तिष्ठ देवदेवेश किं शेषे पुरुषोत्तम ॥ परमान्नं कृतं देव भोक्तुमागच्छ माधव ॥ १२ ॥ किं वा त्वमार्तवच्छेषे सर्वलोकार्तिनाशन ॥ मृगया
मटता देव किं दृष्टं भवता वने ॥ १३ ॥ अवस्था ते विशालाक्ष कामुकस्येव दृश्यते ॥ का दृष्टा देवकन्या वा मानुषी वाऽहिकन्यका ॥
॥ १४ ॥ ब्रूहि मे त्वमचिन्त्यात्मन्कन्यां तां चित्तहारिणीम् ॥ १५ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा निःश्वासमकरोद्विभुः ॥
निःश्वसंतं पुनः प्राह प्रीता बकुलमालिका ॥ १६ ॥ एवं मनोहरा का सा तवापि पुरुषोत्तम ॥ तामवोचद्धृषीकेशो वक्ष्यामि शृणु तत्त्वतः ॥ १७ ॥
॥ ॥ अथ श्रीनिवासोक्तपद्मावतीपरिणयकारणानि ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ पुरा त्रेतायुगे पुण्ये रावणं हतवानहम् ॥ तदा वेदवती
कन्या साहाय्यमकरोच्छ्रियः ॥१८॥ सीतारूपाभवल्लक्ष्मीर्जनकस्य महीतलात् ॥ गते मयि तु मारीचं हन्तुं पञ्चवटीवने ॥ १९ ॥ ममानुजोऽपि

---

१ पूरिकामण्डकानपि—इ० पा० । २ तत्र—इ० पा० ।

मामेव सीतया चोदितोन्वयात् ॥ तदन्तरे राक्षसेन्द्रो हर्त्तुं सीतामुपाययौ ॥ २० ॥ अग्निहोत्रगतो वह्निस्तं ज्ञात्वा रावणोद्यमम् ॥ आदाय सीतां पाताले स्वाहायां सन्निवेश्य च ॥ २१ ॥ तेनैव रक्षसा स्पृष्टां पुरा वेदवतीं शुभाम् ॥ अग्नौ विसृष्टदेहां तां [1]संहर्तुं रावणं पुनः ॥ २२ ॥ सीताया रूपसदृशीं कृत्वा चैवोत्ससर्ज ह ॥ सा रावणहृता भूत्वा लंकायां च निवेशिता ॥ २३ ॥ हते तु रावणे पश्चात्पुनरग्निं विवेश सा ॥ अग्निस्तु रक्षितां लक्ष्मीं स्वाहायां मम जानकीम् ॥ २४ ॥ दत्त्वा हस्ते च मामाह सीतया [2]सहितां सखीम् ॥ इयं वेदवती देव सीतायाः प्रियकारिणी ॥ २५ ॥ सीतार्थं राक्षसपुरे तेन बन्दीकृता स्थिता ॥ तस्मादेनां वरेणैव प्रीणय त्वं श्रिया सह ॥ २६ ॥ इति वह्निवचः श्रुत्वा सीता मामवदच्छुभा ॥ मम प्रीतिकरी नित्यमियं वेदवती विभो ॥ २७ ॥ तस्मात्परं भागवतीं देवैनां वरय प्रभो ॥ २८ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ तथा देवि करिष्यामि [3]ह्यष्टाविंशे कलौ युगे ॥ तावदेषा ब्रह्मलोके वसत्वमरपूजिता ॥ २९ ॥ पश्चात्तु भूमितनया भविष्यति वियत्सुता ॥ इति दत्तवरा पूर्वं मया लक्ष्म्या च सुन्दरी ॥ ३० ॥ अद्य नारायणपुरे सम्भूता धरणीतलात् ॥ पद्मासमा पद्मनेत्री पद्मादत्तवरा सती ॥ ३१ ॥ सखीभिरनुरूपाभिर्वने पुष्पाणि चिन्वती ॥ मृगयामटता तत्र मया दृष्टा मनोरमा ॥ ३२ ॥ तस्या रूपं मया वक्तुं न शक्यं शतहायनैः ॥ लक्ष्म्येव च तया मेऽद्य संगमो भविता यदि ॥ ३३ ॥ प्राणाः स्थिरा भविष्यन्ति सत्यमित्यवधारय ॥ ३४ ॥ ॥ अथ वियद्राजपुरं प्रति बकुलमालिकागमनम् ॥ ॥ त्वं तत्र गत्वा तां कन्यां दृष्ट्वा बकुलमालिके ॥ [4]जानीहि रूपलावण्यादियं योग्येति चास्य वै ॥ अनवद्या विशालाक्षी पद्मेन्दीवरलोचना ॥ ३५ ॥ इत्युक्त्वा मोहमापन्नं तं प्राह बकुला पुनः ॥ इतो गच्छामि देवेश मनोज्ञा तव यत्र सा ॥ ३६ ॥ मार्गं वद रमाधीश गमिष्ये येन तां प्रति ॥ एवमुक्तो रमाधीशस्तां प्राह बकुलस्रजम् ॥ ३७ ॥ इतो गच्छ महाभागे श्रीनृसिंहगुहा यतः ॥ तन्मार्गेणावतीर्यास्माद्भूधरेन्द्रान्मनोरमात् ॥ ३८ ॥ अगस्त्याश्रममासाद्य दृष्ट्वा लिंगं तदर्चितम् ॥ अगस्त्येश इति ख्यातं सुवर्णमुखरीतटे ॥ ३९ ॥ तीरेणैव ततो गच्छ शुकब्रह्मऋषेर्वनम् ॥ पश्यन्ती स्वर्णमुखरीं तत्र कल्लोलमालिनीम् ॥ ४० ॥ तत्र पद्मसरोनाम पावनं पद्मसंयुतम् ॥ तत्र [5]स्नात्वाऽथ तत्तीरे तपन्तं मुनिसत्तमम् ॥ ४१ ॥ छायाशुकं नमस्कृत्य कृष्णं च बलसंयुतम् ॥ आराध्यमानं मुनिना शुकेन सततं शुभे ॥ ४२ ॥ इन्द्रनीलमणिश्यामं पीतनिर्मलवाससम् ॥ तीर्थयात्रां गमिष्यन्तं बलभद्रं सिताकृतिम् ॥ ४३ ॥ उपास

---

[1] शत्वा तम्—इ० पा० । [2] सहितां शिखी—इ० पा० । [3] चतुर्विंशतिके—इ० पा० । [4] मन्यसे—इ० पा० । [5] गत्वा—इ० पा० ।

यन्तं मंत्राणि[1] मुक्तान्वितकरद्वयम् ॥ उद्यन्तं पादुकायुक्तं बलभद्रं प्रणम्य च ॥ ४४ ॥ आदाय स्वर्णकमलं सरसोऽस्माद्वरानने ॥ तीर्त्वा
सुवर्णमुखरीं वनान्युपवनानि च ॥ ४५ ॥ अरणीतीरमासाद्य विश्रम्य च वनान्तरे ॥ नारायणपुरीं दृष्ट्वा विस्मयं च गमिष्यसि ॥ ४६ ॥ तस्या
श्चोपवने वृक्षान्पुष्पाढ्यान्फलसंयुतान् ॥ पनसाम्रशिरीषांश्च कुन्दतिन्दुकपाटलान् ॥ ४७ ॥ पुन्नागनागवरणरसालांकोलचंपकान् ॥ बकुलामलका
न्सालांस्तालहिंतालपद्मकान् ॥ ४८ ॥ जम्बूनिम्बकदम्बैलापिप्पलीमधुकार्जुनान्[2] ॥ प्रियंगुहिंगुखर्जूरमायूराशोकलोध्रकान् ॥ ४९ ॥ अश्वत्थो
दुम्बरप्लक्षबदरीभूर्जकीचकान् ॥ चिञ्चाकिंशुकमन्दारशाल्मलीबीजपूरकान् ॥ ५० ॥ पूगनारंगलिकुचनारिकेलवनाकुलान् ॥ मल्लिकामालतीकुन्द
यूथिकाकेतकीयुतान् ॥ ५१ ॥ करवीराब्जसंपन्नान्राजरंभाविराजितान् ॥ मयूरकीरगरुडशुकसारससंकुलान् ॥ ५२ ॥ भृंगझंकारनिबिडानारामा
न्सुमनोहरान् ॥ पश्यन्तीं परमं हर्षमवाप्य च नदीतटे ॥ ५३ ॥ गत्वा पूर्वोत्तरे मार्गे पुरीमिन्द्रपुरीसमाम् ॥ गङ्गयेवावृतां नित्यं सरितारणि
नामया ॥ ५४ ॥ आकाशराजनगरीं गत्वा तत्रोचितं कुरु ॥ ५५ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ इत्यादिश्य सुराधीशः सखीं तां बकुला
भिधाम् ॥ विसृज्य शयने शुभ्रे स शिश्ये श्रीसमन्वितः ॥ ५६ ॥ प्रणम्य देवदेवेशं सखी बकुलमालिका ॥ गुञ्जामणिसमाकारं
रक्ताश्वमधिरुह्य सा ॥ ५७ ॥ यथोक्तमार्गेण ययौ पश्यन्ती विविधान्मृगान् ॥ मत्तेभान्पर्वताकाराञ्श्वेतदन्तविभूषितान् ॥
॥ ५८ ॥ कारिणीयूथसहिताञ्जलदादानतत्परान् ॥ सिंहाञ्श्वेतघनप्रख्यान्सिंहीयूथैरनुद्रुतान् ॥ ५९ ॥ शार्दूलर्क्षांश्च खड्गांश्च
शरभान्गवयान्मृगान् ॥ कृष्णसारांश्च गोमायूञ्छशांश्च प्रियकानपि ॥ ६० ॥ सारसांश्च मयूरांश्च मार्जारान्वनगोचरान् ॥ वृकाञ्छु
कान्सूकरांश्च सुवाचः पक्षिणस्तथा ॥ ६१ ॥ पश्यन्ती विविधाकारांस्तुष्यन्ती च मुहुर्मुहुः ॥ आससादारणीतीरं पश्चिमं पादपाकुलम् ॥ ६२ ॥
अवतीर्यारुणादश्वादगस्त्येशसमीपतः ॥ दृष्ट्वागस्त्येश्वरं लिङ्गमगस्त्येन सुपूजितम् ॥ ६३ ॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च विशश्राम नदीतटे ॥ ६४ ॥
॥ ॥ अथ दिव्योद्यानस्थपद्मावतीसखीः प्रति बकुलमालिकोक्तिः ॥ ॥ तत्रागता राजगृहाद्योषितो देवसंनिधौ ॥ सखीः पद्मालयायास्ता दृष्ट्वा
बकुल मालिका ॥ ६५ ॥ गत्वा समीपे तासां सा किंवदन्तीं स्म पृच्छति ॥ ६६ ॥ ॥ बकुलमालिकोवाच ॥ ॥ का यूयं योषितो ब्रूत विचि
त्राभरणस्रजः ॥ कुतः समागता ह्यत्र किं कार्यं वोऽमलाननाः ॥ ६७ ॥ तास्तु तस्या वचः श्रुत्वा स्मितपूर्वमथाब्रुवन् ॥ शृणुष्वावहिता देवि वयं

---

[1] वरदम्--इ० पा० । [2] मधुकान्ववान्--इ०पा० ।

वक्ष्यामहेऽधुना ॥ ६८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये धरणीवराहसं
वादे पद्मावतीदर्शनेन श्रीनिवासस्य मोहप्राप्त्यादिवर्णनंनाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ बकुलमालिकां प्रति सखीविनिवेदितपद्माव
त्युदन्तः ॥ ॥ योषित ऊचुः ॥ ॥ वयमाकाशराजस्य शुद्धान्तनिलयाः स्त्रियः ॥ सख्यः पद्मालयाया वै दुहितुर्वसुधापतेः ॥ १ ॥ राजपुत्रीं
पुरस्कृत्य गताः पूर्वं वनांतरम् ॥ कुर्वंत्यः पुष्पावचयं राजपुत्र्यर्थमाकुलाः ॥ २ ॥ वृक्षमूले समासीनास्तत्र पश्याम पूरुषम् ॥ इन्द्रनीलमणिश्याम
मिन्दिरामन्दिरोरसम् ॥ ३ ॥ ईषत्स्मितमुखं चारुपीनदीर्घभुजद्वयम् ॥ मृष्टपीतांबरं हेमबाणबाणासनोज्ज्वलम् ॥ ४ ॥ सुवर्णमुकुटं हारकेयूरादिवि
भूषितम् ॥ तं तु पद्मालया दृष्ट्वा सखी कमललोचना[1] ॥ ५ ॥ [2]द्रुतहेमनिभाकारा पश्य पश्येति साब्रवीत् ॥ पश्यन्तीनां तदास्माकं गतोऽन्तर्धान
माशु सः ॥ ६ ॥ सा सखी मूर्च्छितास्माभिर्नीता राजगृहं ततः॥ ७ ॥ ॥ अथ पद्मावतीमुद्दिश्य दैवज्ञं प्रति वियद्राजकृतप्रश्नादिः ॥ ॥ दृष्ट्वाऽ
स्वस्थां नृपः पुत्रीमपृच्छद्दैवचिन्तकम् ॥ वद विप्रेन्द्र पुत्र्या मे ग्रहचारफलं मुने ॥ ८ ॥ बृहस्पतिसमो विप्रो विचार्यात्मनि खेचरान् ॥ अनु
कूला ग्रहाः सर्वे तव पुत्र्या नृपोत्तम ॥ ९ ॥ किन्तु नित्यं ग्रहफलं किंचिद्भ्रांतिकरं नृप ॥ तमुवाच पुनर्धीमान्प्रश्नकालं विचार्य च ॥ १० ॥
छायां गुणित्वा लग्नं च तत्फलानि विचार्य च ॥ लग्ने लग्नाधिपश्चन्द्रः केंद्रे चैव बृहस्पतिः ॥ ११ ॥ निद्राति दिनपक्षी तु प्रश्नपक्षी तु राज्यगः ॥
शृणु राजन्फलं तस्य स्वास्थ्यमेव भविष्यति ॥ १२ ॥ उत्तमः पुरुषः कश्चिदागतः कन्यकां प्रति ॥ तं दृष्ट्वा मूर्च्छिता पुत्री
तेन योगं समेष्यति ॥ १३ ॥ तेनैव प्रेषिता काचिदागमिष्यति कन्यका ॥ सा तु वक्ष्यति यद्वाक्यं तद्धितं ते भविष्यति
॥ १४ ॥ तत्कुरुष्व महाराज सत्यंसत्यं वदाम्यहम् ॥ किं च सर्वार्थदं यत्तु सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ १५ ॥ वक्ष्यामि तत्कु
रुष्वाद्य पुत्र्यास्तव सुखावहम् ॥ कारयागस्त्यलिंगस्य ब्राह्मणैरभिषेचनम् ॥ १६ ॥ इत्युक्त्वाथ गृहं यातो राजानं दैवचिंतकः ॥
॥ १७ ॥ ॥ अथ दैवज्ञोक्त्यागस्त्यलिंगार्चनाय विप्रादिप्रेषणम् ॥ ॥ आकाशराजोऽपि तदा विप्रानाहूय वैदिकान् ॥ अभ्यर्च्याज्ञा
पयामास गत्वा देवालयं द्विजाः ॥ १८ ॥ महाभिषेकं शम्भोश्च कुरुध्वं मंत्रपूर्वकम् ॥ इत्यनुज्ञाप्य तानस्मानाहूयाभ्यवदच्छुभे ॥ १९ ॥ महा
भिषेकसम्भारान्सम्पादयत कन्यकाः ॥ इत्याज्ञप्ता नृपेणैव वयं देवालयं गताः ॥ २० ॥ ब्रूहि त्वं सुभगेऽस्माकं त्वदागमनमंजसा ॥ कुतोसि कस्य

---

[1] कमललोचनम्–इ० पा० । [2] तप्तहेमनिभाकारा–इ० पा० ।

वार्थेन क्व वा जिगमिषा हि ते ॥ २१ ॥ दिव्याश्वमधिरुह्येमं देवलोकादिवागता ॥ २२ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ इति ताभिस्तदा पृष्टा
हृष्टा बकुलमालिका ॥ प्रोवाच वाचं मधुरां हर्षयन्तीव बालिकाः ॥ २३ ॥ ॥ बकुलमालिकोवाच ॥ ॥ श्रीवेंकटाद्रेः प्राप्ताहं नाम्ना बकुल
मालिका ॥ धरणीं द्रष्टुकामाहमारुह्येमं तुरंगमम् ॥ २४ ॥ द्रष्टुं शक्या भवेद्देवी किमु तत्र नृपालये ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा ताः प्रोचुर्नृपक
न्यकाः ॥ २५ ॥ अस्माभिः सहिता त्वं वै द्रक्ष्यसे धरणीं शुभे ॥ इत्युक्ता सा ततस्ताभिरागता नृपमंदिरम् ॥२६॥ आगच्छन्तीषु तास्वेवं धरणी
तु पुलिन्दिनीम् ॥ २७ ॥ ॥ अथ धरणीकृतप्रश्नस्य पुलिन्दिनीप्रतिवचनम् ॥ ॥ आयान्तीं वीथिकायां सा सगुंजाशंखभूषिताम् ॥ शिशुं स्तनं
धयं पृष्ठे बद्ध्वा वस्त्रांचलेन वै ॥ २८ ॥ वदामि सत्यं शृणुत भूतं भव्यं भविष्यकम् ॥ वदन्ती वीथिवीथीषु तामाहूय शुचिस्मिता ॥ २९ ॥ स्वर्ण
शूर्पं समादाय तस्मिन्मुक्ता निधाय च ॥ त्रिप्रस्थमात्रांस्त्रीन्राशीन्कृत्वा तस्यै निधाय च ॥ ३० ॥ वद सत्यं पुलिंदे त्वमेष्यद्वा भूतमेव वा ॥
इत्येवं धरणी देवी पृच्छंती तां स्थिताऽभवत् ॥ ३१ ॥ पृष्टा सावददस्यास्तु मनसा यद्विचिन्तितम् ॥ मध्यराशौ चिन्तितं ते वद कल्याणि मे
ऋजु ॥ ३२ ॥ ओमित्याहाथ धरणी पुलिंदां राजवल्लभा ॥ ॥ धरण्युवाच ॥ ॥ राशिरुक्तः फलं ब्रूहि धनराशिं ददामि ते ॥ ३३ ॥ ॥
पुलिन्दोवाच ॥ ॥ सत्यं वदामि ते सुभ्रु शिशोरन्नं प्रयच्छ मे ॥ इत्युक्ता सा तु धरणी स्वर्णपात्रेऽन्नमाददे ॥ ३४ ॥ दत्त्वा तस्यै पुलिंदिन्यै
सत्यं ब्रूहीति सावदत् ॥ सक्षीरमन्नमादाय दत्त्वा पुत्राय भामिनी ॥ ३५ ॥ सा सत्यमवदत्सुभ्रूर्दुहितुर्देहशोषणम् ॥ पुरुषादागतं भीरु तद्रूपाऽदर्श
नादियम् ॥ ३६ ॥ अंगतापं समापन्ना ह्यनंगशरपीडिता ॥ स तु देवादिदेवो वै वैकुण्ठादागतः स्वयम् ॥ ३७ ॥ श्रीवेंकटाद्रिशिखरे स्वामि
पुष्करिणीतटे ॥ मायावी परमानंदः श्रिया सह रमापतिः ॥ ३८ ॥ कामरूपी विहरते भक्ताभीष्टप्रदो हरिः ॥ स तुरंगं समारुह्य विहरन्कानना
न्तरे ॥ ३९ ॥ आगत्योपवनं राज्ञि तव कन्यां स दृष्टवान् ॥ रमासमामिमां दृष्ट्वा स्वयं कामवशं गतः ॥ ४० ॥ स्वसखीं ललितां देवः प्रेषयि
ष्यति तेंतिकम् ॥ रमेव तं समेत्यैषा रमिष्यति सुखं चिरम् ॥ ४१ ॥ एतत्सत्यं मम वचः पश्याद्यैव नृपात्मजे ॥ पुत्रस्यान्नं प्रयच्छेति तूष्णीमास
पुलिन्दिनी ॥ ४२ ॥ अन्नं दत्त्वा पुनर्भूरि तस्यै तां विससर्ज ह ॥ तस्यां विनिर्गतायां तु पुलिंदिन्यामनिन्दिता ॥ ४३ ॥ उत्थाय
चांगणात्तस्माद्विवेशांतःपुरं शुभम् ॥ यत्र पद्मालया कन्या समास्ते स्वसखीवृता ॥ ४४ ॥ गत्वा पुत्रीसमीपस्था कन्यां कामा
तुरां सुताम् ॥ पुत्रि किं ते करिष्यामि वस्तु किं वा प्रियं शुभे ॥ ४५ ॥ इति मात्राभिपृष्टा सा मन्दमाह मनस्विनी ॥ ४६ ॥ ॥ अथ पद्मावती

निवेदितभगवद्भागवतयोर्लक्षणानि ॥ ॥ नेत्राभिरामं यल्लोके सतामपि मनःप्रियम् ॥ यद्द्रष्टुकामा ब्रह्माद्या यत्तु सर्वगतं महत् ॥ ४७ ॥ तेज
सामपि तेजस्वि देवानामपि दैवतम् ॥ भक्तैस्सद्भिरिह प्राप्यमभक्तैर्न कदाचन ॥ ४८ ॥ तस्मिन्नेव मनो मेऽम्ब वस्तुनीह प्रवर्तते ॥ तदेवान्वि
ष्यतां मातर्भक्तानां सर्वकामदम् ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वाथ धरणी तामपृच्छत्पुनः सुताम् ॥ तद्भक्तलक्षणं ब्रूहि यैः
प्राप्यं तत्सुलोचने ॥ ५० ॥ ॥ पद्मालयोवाच ॥ ॥ भक्तानां लक्षणं मातः शृणु गुह्यं समाहिता ॥ शंखचक्रांकिता नित्यं भुजयुग्मे वसुन्धरे॥
॥ ५१ ॥ ऊर्ध्वपुंड्रं सान्तरालं तेषामेव विशेषतः ॥ पुण्ड्रानि द्वादश पुनर्धारयंति तथापरे ॥ ५२ ॥ ललाटोदरहृत्कण्ठे जठरे पार्श्वयोरपि ॥
कूर्परयोर्भुजद्वन्द्वे पृष्ठे च गलपृष्ठके ॥ ५३ ॥ केशवादीनि नामानि द्वादशांगेषु द्वादश ॥ वासुदेवेति तन्मूर्ध्नि धारयंति नमोऽस्त्विति ॥ ५४ ॥
तेषां तु नियमान्वक्ष्ये मातः शृणु मनोरमान् ॥ वेदपारायणरताः कर्म कुर्वंति वैदिकम् ॥ ५५ ॥ सत्यं वदन्ति ये देवि नासूयंति परान्कचित् ॥
परनिंदां न कुर्वंति परस्वं न हरंति च ॥ ५६ ॥ न स्मरंति न पश्यन्ति न स्पृशंति कदाचन ॥ परदारान्सुरूपांश्च ये च तान्विद्धि वैष्णवान् ॥५७॥
सर्वभूतदयावंतः सर्वभूतहिते रताः ॥ सदा गायंति देवेशमेतान्भक्तानवेहि वै ॥ ५८ ॥ येन केन च सन्तुष्टाः स्वदारनिरताश्च ये ॥ वीतराग
भयक्रोधास्तान्भक्तान्विद्धि वैष्णवान् ॥ ५९ ॥ एवंविधैर्गुणैर्युक्ताः पंचायुधधरा अपि ॥ पित्रा चाचार्यरूपेण शिष्टेनान्येन वा पुनः ॥ ६० ॥
स्वगृह्योक्तविधानेन वह्निमादाय वै बुधः ॥ चक्राद्यायुधमंत्रेण जुहुयात्षोडशाहुतीः ॥ ६१ ॥ मूलमंत्रेण सूक्तेन पौरुषेण ततः परम् ॥ जातवेदः
सुमंत्रेण पश्चादष्टोत्तरं शतम् ॥ ६२ ॥ हुत्वा महाव्याहृतिभिश्चक्रादींस्तत्र तापयेत् ॥ सह्यान्सुतप्तान्गुरुणा मंत्रवद्धारयेद्बुधः ॥ ६३ ॥ भुजद्वये
शंखचक्रे मूर्ध्नि शार्ङ्गशरौ तथा ॥ ललाटे तु गदा धार्या हृदये खड्गमेव च ॥ ६४ ॥ एवं धार्याणि पञ्चैव विष्णुभक्तैर्मुमुक्षुभिः ॥ अथवा भुजयोश्चक्र
शंखौ चैव सुलक्षणौ ॥ ६५ ॥ एवं लाञ्छनयुक्ता ये भक्तास्ते वैष्णवाः स्मृताः ॥ तैरेव लभ्यं तद्ब्रह्म सदाचारसमन्वितैः ॥ ६६ ॥ तस्मिन्नेव
मम प्रीतिस्तत्प्राप्तिं कांक्षते मनः ॥ मातर्विष्णुं विनान्येषु वाञ्छा काचिन्न जायते ॥ ६७ ॥ स्मरामि श्यामलं विष्णुं वदामि हरिमच्युतम् ॥ तेनैव
मातर्जीवामि तद्योगे चिन्त्यतां विधिः ॥ ६८ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा मातरं दीना विररामाम्बुजानना ॥ तच्छ्रुत्वा चिन्तयामास
विष्णुः प्रीतः कथं भवेत् ॥ ६९ ॥ ॥ अथ बकुलमालिकया सार्द्धं सखीनां धरणीसमीप आगमनम् ॥ ॥ एतस्मिन्नंतरे कन्या

---

१ वरमूर्द्धनि—इ० पा०।

अगस्त्येशं समर्च्य च ॥ आगता धरणीं द्रष्टुं सहैव बकुलस्रजा ॥ ७० ॥ आगतान्ब्राह्मणान्साथ पूजयित्वा सुभोजनैः ॥ दत्त्वाथ दक्षिणाः पूर्णा वस्त्रालंकारसंयुताः ॥ ७१ ॥ आशिषौ वाचयित्वाथ वांछितार्थस्य सिद्धये ॥ विसृज्य ब्राह्मणान्सर्वानथापृच्छत्स्वयोषितः ॥ ७२ ॥ पूजयित्वा ह्यगस्त्येशमागतास्ता मनस्विनीः ॥ ७३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये धरणीवराहसंवादे बकुलमालिकां प्रति सखीविनिवेदितपद्मावत्युदन्तविष्णुभक्तलक्षणादिवर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ अथ धरणीदेव्यै बकुलमालिकानिवेदितश्रीनिवासोदन्तः ॥

॥ धरण्युवाच ॥ ॥ कैषा ब्रूत वरा कन्या युष्माभिः संगता कुतः ॥ किमर्थमागता चेह पूज्यैषा प्रतिभाति मे ॥ १ ॥ ॥ कन्यका ऊचुः ॥ ॥ एषा दिव्याङ्गना देवी त्वयि कार्यार्थमागता ॥ देवालये सङ्गतेयमस्माभिः शिवसन्निधौ ॥ २ ॥ पृष्टावदच्च भवतीं द्रष्टुमेवागतेति वै ॥ शक्या द्रष्टुं राजगृहे मया राज्ञी सुखेन वा ॥ ३ ॥ एवं पृष्टास्ततो ब्रूमः सहास्माभिश्च गम्यताम् ॥ वयं तु धरणीदास्यो गमिष्यामो नृपालयम् ॥ ४ ॥ इत्युक्तास्माभिरायाता त्वत्समीपं वसुन्धरे ॥ भवत्या पृच्छ्यतामेषा किमित्यागमनं तव ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ इति तासां वचः श्रुत्वा तामपृच्छद्वसुन्धरा ॥ ६ ॥ ॥ धरण्युवाच ॥ ॥ कुतस्त्वमागता देवि किं वा कार्यं मया तव ॥ ब्रूहि सत्यं करिष्यामि त्वदागमनकारणम् ॥ ७ ॥ ॥ बकुलमालिकोवाच ॥ ॥ वेङ्कटाद्रेः समायाता नाम्ना बकुलमालिका ॥ ८ ॥ स्वामी नारायणोऽस्माकमास्ते श्रीवेंकटाचले ॥ कदाचिद्धयमारुह्य हंसशुक्लं मनोजवम् ॥ ९ ॥ मृगयार्थं गतो राज्ञो वेंकटाद्रेः समीपतः ॥ वनानि विचरन्काले शोभने कुसुमाकरे ॥ १० ॥ पश्यन्मृगान्गजान्सिंहान्गवयाञ्छरभान्रुरून् ॥ शुकान्पारावतान्हंसान्पत्रिणोऽन्यान्वनान्तरे ॥ ११ ॥ गजराजं तत्र कञ्चिद्यूथपं मदवर्षिणम् ॥ करेणुसहितं तुंगमन्वगच्छत्सुरोत्तमः ॥ १२ ॥ ॥ अथ श्रीनिबासोक्त्या शंखनृपस्य स्वामितीर्थे तपःकरणम् ॥ ॥ वनाद्वनान्तरं गत्वा नृपं शंखमुपागमत् ॥ तपस्यन्तं बृहच्छैले प्रतिष्ठाप्य जनार्दनम् ॥ १३ ॥ श्रीभूमिसहितं नित्यमर्चयन्तं च भक्तितः ॥ शंखनागबिलंनाम सरः पावनमुत्तमम् ॥ १४ ॥ तत्सरस्तीरमासाद्य तुरंगादवरुह्य च ॥ राजवेषं समासाद्य तमपृच्छन्नृपोत्तमम् ॥ १५ ॥ क्रियते किं नृपश्रेष्ठ पादेऽस्मिञ्छेषभूभृतः ॥ १६ ॥ ॥ शंख उवाच ॥ ॥ अहं हैहयदेशीयः पुत्रः श्वेतस्य भूभृतः ॥ महाविष्णोः प्रीतयेऽत्र कृतवानखिलान्क्रतून् ॥ १७ ॥ अदर्शनान्महाविष्णोर्निर्विण्णोहं नृपात्मज ॥ तदानीमवदद्दिव्या वाणी सर्वार्त्तिनाशिनी ॥ १८ ॥ राजन्नात्र भविष्यामि प्रत्यक्षस्ते वचः शृणु ॥ गच्छ नारायणाद्रिं त्वं तपः कुर्विति मां स्फुटम् ॥ १९ ॥ ततो देशमहं त्यक्त्वा तपसाऽऽराधयाम्यहम्॥

अत्र देवं नृपार्चित्यं प्रतिष्ठाप्य श्रियः पतिम् ॥ २० ॥ अगस्त्यानुग्रहान्नित्यमर्चयामि विधानतः ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा सोत्प्रासं प्राह तं विभुः
॥ २१ ॥ गच्छ नारायणाद्रिं त्वमस्य पादे किमास्यते ॥ आरुह्यानेन मार्गेण पश्चिमे शिखरे स्थितम् ॥ २२ ॥ प्रणम्य विष्वक्सेनं त्वं बालं
न्यग्रोधमूलतः ॥ स्वामिपुष्करिणीं गत्वा स्नात्वा तीरेऽथ पश्चिमे ॥ २३ ॥ अश्वत्थं तत्र वल्मीकं द्रक्ष्यसे नृपनन्दन ॥ तयोर्मध्यं
समासाद्य तपः कुर्वित्यचोदयत् ॥ २४ ॥ कश्चिच्छ्वेतो वराहोऽस्मिन्वल्मीके चरति ध्रुवम् ॥ स तु पुण्यवतामेव [1]दर्शनं याति भूपते ॥ २५ ॥
॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ इत्यादिश्य हयारूढो जगाम मृगयां विभुः ॥ चरन्वनाद्वनं सुभ्रूः समासाद्यारणीं नदीम् ॥ २६ ॥ अवरुह्य हयात्तत्र
विचचार तटे शुभे ॥ वनान्तादागतो वायुः पद्मकह्लारशीतलः ॥ श्रमापनयनो मन्दं सिषेवे पुरुषोत्तमम् ॥ २७ ॥ तरवः पुष्पवर्षाणि विकिरन्तः
सिषेविरे ॥ एवं स विचरन्देवः पुष्पभारानतांस्तरून् ॥ २८ ॥ विचिन्वन्गजराजं तं पुष्पलावीर्ददर्श ह ॥ कन्याः सुवेषा रुचिरा मेघेष्विव
शतह्रदाः ॥ २९ ॥ तासां मध्यगतां तन्वीं ददर्शातिमनोहराम् ॥ लक्ष्मीसमां हेमवर्णां तस्यां सक्तमना अभूत् ॥ ३० ॥ तां गृध्नुराह ताः कन्याः
केयमित्येव पूरुषः ॥ उक्तस्ताभिरियं कन्या वियद्राज्ञो [2]महाबल ॥ ३१ ॥ इदं श्रुत्वा वचस्तासां हयमारुह्य वेगवान् ॥ आजगामाशु भगवान्स्वालयं
रुचिरं गिरिम् ॥ ३२ ॥ तत्र स्वालयमासाद्य स्वामिपुष्करिणीतटे ॥ मामाहूयावदद्देवो हला बकुलमालिके ॥ ३३ ॥ वियद्राजपुरं गत्वा
प्रविश्यान्तःपुरं सखि ॥ तत्पत्नीं धरणीं प्राप्य पृष्ट्वा कुशलमेव च ॥ ३४ ॥ याचस्व तनयां तस्या रुचिरां कमलालयाम् ॥ राज्ञोभिमतमाज्ञाय
शीघ्रमागच्छ भामिनि ॥ ३५ ॥ इत्थं देवेन चाज्ञप्ता देवि त्वद्गृहमागता ॥ यथोचितं कुरुष्वेह राज्ञा मंत्रियुतेन च ॥ ३६ ॥ ॥ अथ बकुलमालिकोक्त्या
धरण्यादिकृतविवाहनिश्चयः ॥ ॥ कन्यया च विचार्यैव प्रोच्यतामुत्तरं वचः ॥ ३७ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ अथ तस्या वचः
श्रुत्वा प्रीता राज्ञी बभूव ह ॥ आहूयाकाशराजं तमुपेत्य कमलालयाम् ॥ ३८ ॥ मंत्रिमध्येऽवदद्देवी वचनं बकुलस्रजः ॥ श्रुत्वा प्रीतोऽवदद्राजा
मंत्रिणः सपुरोहितान् ॥ ३९ ॥ ॥ आकाशराज उवाच ॥ ॥ कन्या त्वयोनिजा दिव्या सुभगा कमलालया ॥ अर्थिता देवदेवेन वेंकटाद्रिनिवासिना
॥ ४० ॥ पूर्णो मनोरथो मेऽद्य ब्रूत किं संमतं तु वः ॥ श्रुत्वा मंत्रिगणाः सर्वे राज्ञो वचनमुत्तमम् ॥ ४१ ॥ प्रोचुः सुप्रीतमनसो
वियद्राजं महीपतिम् ॥ वयं कृतार्था राजेन्द्र कुलं सर्वोन्नतं भवेत् ॥ ४२ ॥ भवत्कन्येयमतुला श्रिया सह रमिष्यति ॥ दीयतां देवदेवाय शार्ङ्गिणे

---

[1] सेवां यच्छति—इ० पा० । [2] महात्मनः—इ० पा० ।

परमात्मने ॥ ४३ ॥ अयं वसन्तः श्रीमांश्च शुभं शीघ्रं विधीयताम् ॥ ४४ ॥ ॥ अथ बृहस्पत्युत्त्या विवाहलग्नस्थिरीकरणम् ॥ ॥ आहूय
धिषणं लग्नं विवाहार्थं विधीयताम् ॥ ४५ ॥ तथास्त्वित्याह्वयामास सुरलोकाद्बृहस्पतिम् ॥ पप्रच्छ कन्यावरयोर्विवाहार्थं नरेश्वरः ॥ ४६ ॥ ॥
राजोवाच ॥ ॥ कन्याया जन्मनक्षत्रं मृगशीर्षमिति स्मृतम् ॥ देवस्य श्रवणर्क्षन्तु तयोर्योगो विचार्यताम् ॥ ४७ ॥ श्रुत्वाऽब्रवीत्स धिषणस्त
योरुत्तरंफल्गुनी ॥ संमता सुखवृद्ध्यर्थं प्रोच्यते दैवाचिंतकैः ॥ ४८ ॥ तयोरुत्तरफल्गुन्यां विवाहः क्रियतामिति ॥ वैशाखमासे विधिवत्क्रियता
मिति सोऽब्रवीत् ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ राजा तु धिषणं तत्र संपूज्याथ विसृज्य च ॥ देवस्य दूतिकामाह गच्छ देवालयं शुभे ॥
॥ ५० ॥ वैशाखे देवदेवाय कल्याणं वद सुव्रते ॥ वैवाहिकविधानं तु कृत्वा चागम्यतामिति ॥ ५१ ॥ ततो देव्याः प्रियकरं शुकं दूतं तया सह ॥
विसृज्य वायुं स्वसुतमिन्द्राद्यानयनेऽसृजत् ॥ ५२ ॥ ॥ अथ विश्वकर्मादिकृतपुरालंकारादिक्रमः ॥ ॥ आहूय विश्वकर्माणं पुरालंकारकर्मणि ॥
नियोजयामास सोऽपि निर्ममे निमिषांतरात् ॥ ५३ ॥ इन्द्रोऽसृजत्पुष्पवृष्टिं ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ धनदो धनधान्याद्यैः पूरयामास वेश्म तत् ॥
॥ ५४ ॥ यमस्तु रोगरहितांश्चकार मनुजान्भुवि ॥ वरुणो रत्नजालानि मौक्तिकादीन्यपूरयत् ॥ ५५ ॥ एवं संपाद्य सर्वाणि ययुर्देवा वृषाचलम् ॥
॥ ५६ ॥ ॥ अथ शुकेन सह बकुलायाः श्रीनिवाससमीपे गमनम् ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ ततः सा हयमारुह्य शुकेन सहिता
ययौ ॥ श्रीवेंकटाद्रिमासाद्य देवालयसमीपतः ॥ ५७ ॥ अवरुह्य तुरंगात्सा सशुकाऽभ्यन्तरं ययौ ॥ दृष्ट्वा देवं रत्नपीठे श्रिया सह सुलोचनम् ॥
॥ ५८ ॥ प्रणम्य ह्यवदत्प्रीता कृत्यं तत्र कृतं विभो ॥ मांगल्यवार्तां वक्तुं वै शुक एष समागतः ॥ ५९ ॥ ॥ अथ श्रीनिवासाय शुकावेदित
पद्मावतीपरिणयवृत्तान्तः ॥ ॥ वदेति देवेनाज्ञप्तः शुको नत्वा तमब्रवीत् ॥ ॥ शुक उवाच ॥ ॥ त्वां प्रत्याह सुता भूमेर्मामंगीकुरु माधव ॥ ६० ॥
वदामि तव नामानि स्मरामि त्वद्वपुस्सदा ॥ ध्रियन्ते तव चिह्नानि भुजाद्यंगे रमापते ॥ ६१ ॥ त्वद्भक्तानर्चयामीह पंचसंस्कारसंयुतान् ॥
त्वत्प्रीतये हि कर्माणि करोमि मधुसूदन ॥ ६२ ॥ एवं सदैवाचरंत्याः पित्रोरनुमते मम ॥ कुरु प्रसादं देवेश मामंगीकुरु माधव ॥ ६३ ॥
इति विज्ञापयामास कमलस्था धरासुता ॥ शुकस्य वचनं श्रुत्वा सुप्रियं त्वात्मनो हरिः ॥ ६४ ॥ ॥ अथ पद्मावत्याः शुकदत्तश्रीनिवासमाला
धारणम् ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ कर्तुं कल्याणमुद्वाहमागमिष्यामि चाऽमरैः ॥ शुक गच्छ वदैवं तामित्थं देवोऽब्रवीदिति ॥ ६५ ॥ शुकः
श्रुत्वा देववाक्यमादाय वनमालिकाम् ॥ देवदत्तां ययौ शीघ्रं वियद्राजसुतां प्रति ॥ ६६ ॥ तुलसीमालिकां दत्त्वा मृगनाभिसुगंधिनीम् ॥

प्रणम्य देवीमवदच्छुको देववचः शुभम् ॥ ६७ ॥ श्रुत्वा तन्मालिकां गृह्य भूमिजा शिरसा दधौ ॥ चक्रेऽलंकारमुचितं देवागमनकांक्षिणी ॥
॥ ६८ ॥ वियद्राजोऽपि सानन्दमिन्दुमाहूय सादरम् ॥ अन्नं विधीयतां राजन्विविधं रससंयुतम् ॥ ६९ ॥ विष्णोर्नैवेद्ययोग्यं यत्परमान्नं विधी
यताम् ॥ देवानां च ऋषीणां च नराणामपि संमतम् ॥ ७० ॥ चतुर्विधं सुगन्धाढ्यममृतांशैः सुधाकर ॥ एवं कृत्वा संविधानं प्रतीक्ष्यागमनं
विभोः ॥ ७१ ॥ सभायां मंत्रिसहितः समास्त प्रीतमानसः ॥ पुत्रीमलंकृतां कृत्वा धरणीसहितो नृपः ॥ ७२ ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये धरणीवराहसंवादे धरणीदेव्यै बकुलमालिकानिवेदित
श्रीनिवासोदन्तकमलालयाकल्याणविध्यादिवृत्तांतवर्णनंनाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ अथ श्रीनिवासस्य लक्ष्म्यादिकृतपरिणयालंकारः ॥
॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ ततो देवाधिदेवोऽपि लक्ष्मीमाहूय भामिनीम् ॥ किं कार्यं वद कल्याणि विवाहार्थं सुलोचने ॥ १ ॥
आज्ञापयस्व स्वसखी रमे कार्यं कुरु प्रियम् ॥ श्रीस्तु कृष्णवचः श्रुत्वा सखीराहूय चोदयत्[1] ॥ २ ॥ श्रियाज्ञप्ता ततः प्रीतिः सुगंधं
तैलमाददौ ॥ श्रुतिः क्षौमं समादाय तस्थौ देवस्य सन्निधौ ॥ ३ ॥ भूषणानि समादाय स्मृतिरप्याययौ मुदा ॥ धृतिरादर्श
माधत्त शान्ति[2]र्मृगमदं दधौ ॥ ४ ॥ यक्षकर्दममादाय ह्रीः स्थिता पुरतो हरेः ॥ कीर्तिः कनकपट्टं च सरत्नं मुकुटं दधौ ॥ ५ ॥ छत्रं
दधौ तदैंद्राणी चामरं तु सरस्वती ॥ द्वितीयं चामरं गौरी व्यजने विजयाजये ॥ ६ ॥ आगतास्ताः समालोक्य श्रीरुत्थायाथ सत्वरा ॥ सुगंधं
तैलमादाय देवमभ्यज्य शीर्षतः ॥ ७ ॥ उद्वर्तितं गंधचूर्णैर्देवांगं परिमृज्य च ॥ आ[3]नीतान्करिभिस्तोयकलशान्कांचनाञ्छतम् ॥ ८ ॥ वियद्गंगा
दितीर्थेभ्यः कर्पूरादिसुवासितान् ॥ एकमेकं समादाय त्वभ्यषिंचद्रमा हरिम् ॥ ९ ॥ संधूप्य केशान्धूपेन तानाश्यामान्बबंध च ॥ सुगंधेनानु
लिप्यांगं स्वर्णवर्णेन तद्विभोः ॥ १० ॥ पीतकौशेयकं बद्ध्वा कट्यां कांचीसमन्वितम् ॥ मुकुटादिविभूषाभिर्भूषयामास चेन्दिरा ॥ ११ ॥
अंगुलीयकरत्नानि सर्वास्वेवांगुलीषु च ॥ आदर्शं दर्शयामास धृतिर्देवस्य सन्निधौ ॥ १२ ॥ दृष्ट्वादर्शं देवदेवो ह्यूर्ध्वपुंड्रं स्वयं दधौ ॥ आरुह्य
गरुडं पश्चात्स्वयं लक्ष्मीसमन्वितः ॥ १३ ॥ ॥ अथ ब्रह्मादिभिस्साकं श्रीनिवासस्य वियद्राजपुरगमनम् ॥ ॥ ब्रह्मेशवह्निवरुणयमयक्षेशसे
वितः ॥ वसिष्ठाद्यैर्मुनींद्रैश्च सनकाद्यैश्च योगिभिः ॥ १४ ॥ भक्तैर्भागवतैर्युक्तो नारायणपुरीं ययौ ॥ जगुर्गन्धर्वपतयो ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥१५॥

---

[1] अडभाव आर्षः । [2] कान्तिः—इ० पा० । [3] आनिन्युः किंकरास्तोयकलशान्काञ्चनाञ्छतम्—इ० पा० ।

देवदुंदुभयो नेदुस्तदा देवस्य सन्निधौ ॥ जपन्तः स्वस्तिसूक्तानि मुनयस्तं समन्वयुः ॥ १६ ॥ देवो देव[1]गणैर्युक्तो विष्वक्सेनादिपार्षदैः ॥
सखीभिस्स्यंदनस्थाभिर्बकुलाद्याभिरन्वितः ॥ आकाशराजस्य पुरमाससाद स्वलंकृतम् ॥ १७ ॥ ॥ अथ पद्मावतीपरिणयघट्टः ॥ ॥ देव
मागतमालोक्य कन्यामैरावतस्थिताम् ॥ पुरीं प्रदक्षणीकृत्य गोपुरद्वारमागताम् ॥ १८ ॥ आलोक्याकाशराजोऽपि समानीय वधूवरौ ॥
बन्धुभिः सहितस्तस्थौ देवमालोक्य केशवम् ॥ १९ ॥ विष्णुर्मालां स्वकंठस्थां हस्तेनादाय सस्मितः ॥ कमलायाः स्कन्धदेशे मुमोच सुमन
श्श्रिताम् ॥ २० ॥ आदाय मल्लिकामालां साऽस्य कंठे समर्पयत् ॥ एवं त्रिवारं तौ कृत्वा वाहनादवरुह्य च ॥ २१ ॥ स्थित्वा पीठे क्षणं पश्चाद्गृहं
विविशतुः शुभम् ॥ ब्रह्मादिदेवयूथैश्च सहितौ भूमिजाहरी ॥ २२ ॥ मांगल्यसूत्रबंधादि सांकुरार्पणमब्जजः ॥ वैवाहिकं कारयित्वा लाजहोमान्त
मेव च ॥ २३ ॥ व्रतादेशं समाज्ञाय शयितौ कमलाहरी ॥ चतुर्थे दिवसे सर्वं समापय्य चतुर्मुखः ॥ २४ ॥ अनुज्ञाप्य वियद्राजमारोप्य गरुडे
हरिम् ॥ देवीभ्यां सहितं देवं देवैर्गन्तुं प्रचक्रमे ॥ २५ ॥ दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषैः संप्राप्य वृषभाचलम् ॥ तुष्टुवुर्देवदेवेशं ब्रह्माद्या देवतागणाः ॥ २६ ॥
शुकादयो मुनिगणास्तुष्टुवुः पुरुषोत्तमम् ॥ स्तूयमानोऽथ देवोऽपि विवेश मणिमंडपम् ॥ २७ ॥ रमाधरणिजाभ्यां च तत्र सिंहासनं ययौ ॥ २८ ॥
॥ अथ वधूवरयोर्वियद्राजवितीर्णप्राभृतादिकम् ॥ ॥ आकाशराजोऽपि तदा महेन्द्रादिसुरैः सह ॥ पुत्रीविष्णवोः प्रियार्थं तु प्राभृतं कर्तुमुद्यतः ॥२९॥
सौवर्णेषु कटाहेषु तंडुलाञ्छालिसंभवान् ॥ [2]मुद्गपात्राण्यनेकानि घृतकुम्भशतानि च ॥ ३० ॥ पयोघटसहस्राणि दधिभाण्डान्यनेकशः ॥ दिव्यानि
चूतकदलीनारिकेलफलानि च ॥ ३१ ॥ धात्रीफलानि कूष्मांडराजरंभाफलानि च ॥ पनसान्मातुलुंगांश्च शर्करापूरितान्घटान् ॥ ३२ ॥
सुवर्णमणिमुक्ताश्च क्षौमकोटचंबराणि च ॥ दासीदाससहस्राणि कोटिशो गास्तथैव च ॥ ३३ ॥ हंसेन्दुशुक्लवर्णानां हयानामयुतं ददौ ॥ तुंगानां
नित्यमत्तानां गजानामधिकं शतात् ॥ ३४ ॥ अंतःपुरचरा नारीर्नृत्तगीतविशारदाः ॥ ददौ चतुःसहस्राणि श्रीनिवासाय विष्णवे ॥ दत्त्वा
चैतानि सर्वाणि तस्थौ देवपुरो विभुः ॥ ३५ ॥ ॥ अथ श्रीनिवासकृपया वियद्राजस्य भक्तिरूपवरप्राप्तिः ॥ ॥ दृष्ट्वा देवोऽपि तत्सर्वं
देवीभ्यां सहितो हरिः ॥ ३६ ॥ सुप्रीतः प्राह राजानं श्वशुरं वेंकटेश्वरः ॥ वरं वृणीष्व हे राजन्गुरो मत्तो यदीच्छसि ॥ ३७ ॥ इति श्रीशवचः
श्रुत्वा वियद्राजोऽवदद्विभुम् ॥ त्वत्सेवैवेह देवैवं भूयादव्यभिचारिणी ॥ ३८ ॥ मनस्त्वत्पादकमले त्वयि भक्तिर्ममास्तु वै ॥ ३९ ॥ ॥ श्रीभग

---

[1] देवसमायुक्तः—इ० पा० । [2] माषामान्नाद्यनेकानि—इ० पा० ।

वानुवाच ॥ ॥ त्वया यदुक्तं राजेन्द्र सर्वमेतद्भविष्यति ॥ इति दत्त्वा वरं तस्मै संमान्यैव यथोचितम् ॥ ४० ॥ ॥ अथ विवाहार्थमागतानां ब्रह्मा
दीनां स्वावासगमनम् ॥ ॥ ब्रह्मेशादिसुरान्सर्वान्समभ्यर्च्य यथोचितम् ॥ स्वर्लोकगमनायैवमनुमेने मुदा हरिः ॥ गतेषु तेषु सर्वेषु श्रि ॥ भूमि
जया युतः ॥ ४१ ॥ विहरन्स यथापूर्वं स्वामिपुष्करिणीतटे ॥ आस्ते दिव्यालये देवोप्यर्च्यमानो गुहेन वै ॥ ४२ ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये धरणीवराहसंवादे ब्रह्मादिभिः साकं श्रीनिवासस्य विय
द्राजपुरगमनकमलालयापरिणयादिवर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ अथ वसुनामकनिषादवृत्तांतः ॥ ॥ धरण्युवाच ॥ ॥ कलौ युगे
भूमिधर केन त्वं द्रक्ष्यसे प्रिय ॥ विमानं केन ते देव कार्यतेऽस्मिन्महीधरे ॥ १ ॥ श्रीनिवासोऽपि केनैव द्रक्ष्यते सुभगाकृतिः ॥ एतद्ब्रूहि मम
प्रीत्या श्रोतुं कौतूहलं विभो ॥ २ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ वक्ष्यामि शृणु हे देवि भविष्यद्यद्वदामि ते ॥ अस्मिन्महीधरे पुण्ये निषादो
वसुनामकः ॥ ३ ॥ श्यामाकवनपालोऽभूद्भक्तिमान्पुरुषोत्तमे ॥ श्यामाकतंडुलान्पक्त्वा मधुना परिषिच्य च ॥ ४ ॥ निवेद्य देवदेवाय श्रीभूमि
सहिताय च ॥ एवं भक्तिमतस्तस्य भार्या चित्रवती शुभा ॥ ५ ॥ असूत तनयं बाला वीरनामानमुत्तमम् ॥ वसुः पुत्रेण सहितो भार्यया पति
भक्तया ॥ ६ ॥ कस्मिंश्चिद्दिवसे पुत्रं श्यामाकं पालयेति च ॥ विसृज्य पत्न्या सहितो मध्वन्वेषणतत्परः ॥ ७ ॥ गतो वनान्तरं शीघ्रं मधु
च्छत्रदिदृक्षया ॥ बालः श्यामाकपक्वानि गृहीत्वाग्नौ निधाय च ॥ ८ ॥ पिष्ट्वा निवेदयामास वृक्षमूले श्रियः पतेः ॥ नैवेद्यं भक्षयित्वैव वीरस्त्वास
सुखेन वै ॥ ९ ॥ तदन्तरे वसुश्चापि मध्वादाय समागतः ॥ श्यामाकान्भक्षितान्दृष्ट्वा संतर्ज्य सुतमात्मनः ॥ १० ॥ खड्गमादाय तं हन्तुं त्वरया
हस्तमुद्दधौ ॥ ११ ॥ ॥ अथ सुतहननोद्युक्तं वसुं प्रति भगवदुक्तिः ॥ ॥ तद्वृक्षस्थस्तदा विष्णुः खड्गं जग्राह पाणिना ॥ खड्गो गृहीतः केनेति
पश्यन्वृक्षं ददर्श सः ॥ १२ ॥ शङ्खचक्रगदापाणिं वृक्षारूढार्धविग्रहम् ॥ मुक्त्वा वसुश्च तं खड्गं प्रणम्योवाच केशवम् ॥ १३ ॥ किमिदं देवदेवेश
चेष्टितं क्रियते त्वया ॥ १४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ वसो शृणु वचो मे त्वं पुत्रस्ते भक्तिमान्मयि ॥ त्वत्तोऽपि मे प्रियतमस्तस्मात्प्रत्यक्ष
मागतः ॥१५॥ अस्य सर्वत्र तिष्ठामि तव स्वामिसरस्तटे ॥ इति देववचः श्रुत्वा प्रीतिमानभवद्वसुः ॥ १६ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु पांड्यदेशात्समाग
तः ॥ बाल्यात्प्रभृति शूद्रोऽपि विष्णुभक्तिसमन्वितः ॥ १७ ॥ ॥ अथ रंगदासस्य श्रीनिवाससेवार्थं श्रीशेषाचलागमनम् ॥ ॥ नारायणपुरीं प्राप्य
श्रीवराहं प्रणम्य च ॥ तत्र श्रुत्वा श्रीनिवासं वेंकटाद्रिनिवासिनम् ॥ १८ ॥ स्वयंभुवं देवदेवसेवितं प्रययौ ततः ॥ सुवर्णमुखरीं प्राप्य स्नात्वा चोत्ती

र्य तत्तटे ॥ १९॥ कमलाख्ये सरसि च स्नात्वा पुण्यप्रदायिनि ॥ तत्तीरवासिनं देवं कृष्णं रामेण संयुतम् ॥ २० ॥ नमस्कृत्य ततः प्रायाद्वनं गज
घटायुतम् ॥ शनैः संप्राप्य शेषाद्रिं निर्झरं संददर्श ह ॥ २१ ॥ तत्समीपं समासाद्य कपिलापूजितं शिवम् ॥ तत्पुरश्चक्रतीर्थं तदगाधं पापनाशनम्
॥ २२ ॥ तत्र स्नात्वा ततोऽगच्छद्वेंकटाद्रिं शनैःशनैः ॥ आरोढुं गच्छता मार्गे युक्तो वैखानसेन च ॥ २३ ॥ रंगदासस्त्वारुरोह बालो द्वादशवार्षि
कः ॥ स्वामिपुष्करिणीं प्राप्य स्नात्वा भक्तिसमन्वितः ॥२४॥ वैखानसेन मुनिना गोपीनाथेन पूजितम् ॥ वनमध्ये तरोर्मूले स्वामिपुष्कारिणीतटे
॥२५॥तिष्ठन्तं पुण्डरीकाक्षं श्रीभूमिसहितं हरिम् ॥ आकाशस्थं संददर्श पीतनीलाकृतिं शुभम् ॥ २६ ॥ पार्श्वस्थशंखचक्राभ्यां गदासिभ्यां निषेवि
तम् ॥ पक्षौ विस्तार्य चाकाशे देवमूर्ध्नि वितानवत् ॥२७॥ स्थितं च गरुडेशानं पश्चाच्छार्ङ्गं शरं तथा ॥२८॥ ॥ अथ श्रीनिवासार्थं रंगदासकृतदिव्यो
द्यानमण्डपादिनिर्माणानि ॥ ॥ एवं दृष्ट्वा श्रीनिवासं विस्मितो रंगदासकः ॥ अस्य देवस्य चारामं करिष्यामीत्यचिन्तयत् ॥ २९ ॥ निश्चित्य
मनसा सर्वं तरुमूलेऽवसत्सुधीः ॥ कृत्वा वैखानसाद्विष्णोर्नैवेद्यं च दिनेदिने ॥ ३० ॥ शनैश्छित्त्वा वनं घोरं वृक्षांश्चिच्छेद पार्श्वगान् ॥ आस्थानचि
ञ्चां देवस्य रमायाश्चम्पकं तरुम् ॥३१॥ देवाज्ञप्तो वर्जयित्वा तावुभौ देवसेवितौ ॥ देवस्य परितो भूमौ शिलाकुडचं तदाकरोत् ॥३२॥ तत्कुड्यस्यैव
परितः पुष्पारामांश्चकार ह ॥ मल्लिकाकरवीराब्जकुन्दमंदारमालतीः ॥३३॥ तुलसीचम्पकानां तु वनान्येव चकार ह ॥ खनित्वा तत्र कूपं तु वर्धयं
स्तज्जलैर्वनम् ॥ ३४ ॥ आरामपुष्पाण्यादाय स्वयं दामान्यथाकरोत् ॥ विचित्राणि तदा बद्ध्वा पूजकस्य करे ददौ ॥ ३५ ॥ आदाय पूजकस्तानि
स्कन्धे मूर्ध्नि बबन्ध च ॥ श्रीनिवासस्य देवस्य श्रीभूमिसहितस्य च ॥ ३६ ॥ एवं देवस्य कैंकर्यं कुर्वंस्तस्थावुदारधीः ॥ तस्यैवं वर्तमानस्य समा
स्त्वा सप्ततेर्गताः ॥ ३७ ॥ कुर्वाणे पुष्पावचयं रंगदासे महात्मनि ॥ ३८ ॥ ॥ अथ रंगदासस्य गन्धर्वक्रीडादर्शनेन भगवत्कैंकर्यविस्मृतिः ॥ ॥
आरामे सरसि स्नातुं गन्धर्वः कश्चिदाययौ ॥ गन्धर्वराजकन्याभिस्तरुणीभिः समन्वितः ॥ ३९ ॥ जलक्रीडां करोति स्म दिवि स्थाप्य
विमानकम् ॥ सुरूपाभिश्च सहितं क्रीडन्तं कमलाकरे ॥ ४० ॥ पश्यञ्छ्रीरंगदासोऽयं व्यस्मरन्माल्यसञ्चयम् ॥ जितेन्द्रियोऽपि तत्क्रीडां पश्य
न्नेतः ससर्ज ह ॥ ४१ ॥ पश्यतस्तस्य सरसः समुत्तीर्य मनोहरम् ॥ दिव्यवस्त्राणि चाच्छाद्य कान्ताभिः सह सस्मितम् ॥
॥ ४२ ॥ अधिरुह्य विमानं तु ययौ स धनदालयम् ॥ गते गन्धर्वराजे तु रंगदासो विमोहितः ॥ ४३ ॥ त्यक्त्वा च तानि
माल्यानि स्नात्वा सरसि लज्जितः ॥ पुनराहृत्य पुष्पाणि शनैर्देवालयं ययौ ॥ ४४ ॥ वैखानसस्तु तं दृष्ट्वा पूजाकालमतीत्य च ॥

आगतं किमिति प्राह सखेऽतिक्रम्य चागतः ॥ ४५ ॥ न बद्धा मालिकाश्चापि त्वयाऽऽरामे च किं कृतम् ॥ ४६ ॥ ॥
श्रीवराह उवाच ॥ ॥ इत्थं पृष्टो रंगदासो नावदल्लज्जया ततः ॥ लज्जितं रंगदासं तं प्रोवाच मधुसूदनः ॥ ४७ ॥ ॥ अथ स्वरूपानु
सन्धानेन लज्जितं रंगदासं प्रति श्रीनिवासवचनम् ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ लज्जया किं रंगदास मया त्वं मोहितो ह्यसि ॥ त्वं तावज्जि
तकामोऽसि धीरो भव महामते ॥ ४८ ॥ गन्धर्वराजवद्राजा भवितासि महीतले ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगान्भक्तिमान्मयि सर्वदा ॥ ४९ ॥
प्राकारं च विमानं च कारयिष्यसि मे तदा ॥ तत्र मुक्तिं प्रदास्यामि प्रीत्या परमया युतः ॥ ५० ॥ अत्रैव कुरु सेवां त्वमाशरीरविमोक्षणात् ॥
मद्भक्तानां सकामानामेवं मुक्तिर्भविष्यति ॥ ५१ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुः पुनर्नोवाच किंचन ॥ श्रुत्वा तद्रंगदासोऽपि चकारारामसुत्तमम् ॥
॥ ५२ ॥ ॥ अथ तोण्डमान्नामकनृपवृत्तान्तः ॥ ॥ साग्रं शताब्दं सेवित्वा गतः स्वर्गममन्दधीः ॥ जातः सोमकुले तुंगे तोण्डमानिति
विश्रुतः ॥ ५३ ॥ सुवीरतनयो वीरो नन्दिनीगर्भसंभवः ॥ स पंचवर्षादुद्भूतविष्णुभक्तिः स्वयं सुधीः ॥ सौशील्यशौर्यवीर्यादिगुणानामा
करो महान् ॥ ५४ ॥ पाण्ड्यस्य तनयां पद्मामुपयेमे मनोहराम् ॥ ततो राजा शतं कन्या नानादेश्याः स्वयंवराः ॥ ५५ ॥ रेमे[1] देवेंद्रवद्भूमौ
नारायणपुरे वसन् ॥ अनुज्ञां प्राप्य पितृतः पुत्रः पंचास्यविक्रमः॥ ५६ ॥ उद्दिश्य मृगयां वीरो वेङ्कटाद्रेः समीपतः ॥ ५७ ॥ ॥ अथ तोण्डमान्नृ
पस्य मृगयार्थं श्रीशेषाचलगमनम् ॥ ॥ पादचारेण विचरन्परिवारैः समन्वितः ॥ मदधारां विमुंचतं ददर्श गजयूथपम् ॥ ५८ ॥ तं दृष्ट्वा
विस्मितो भूत्वा ग्रहीतुं तमनुद्रुतः ॥ सुवर्णमुखरीं तीर्त्वा ब्रह्मा शुकमुत्तमम् ॥ ५९ ॥ नमस्कृत्याभ्यनुज्ञातस्ततोऽगच्छद्वनाद्वनम् ॥ ददर्श
रेणुकां देवीं वल्मीकाकारसंस्थिताम् ॥ ६० ॥ इष्टदामिष्टभक्तानां दिव्यारामनिवासिनीम् ॥ परिवारैः सदोपेतां पूजितां त्रिदशैरपि ॥ ६१ ॥
तोण्डमानपि तां नत्वा ततः पश्चान्मुखो ययौ ॥ ६२ ॥ ॥ अथ श्रीनिवाससमीपस्थपंचवर्णशुकवृत्तांतः ॥ ॥ पंचवर्णं शुकं दृष्ट्वा तं जिघृक्षुरनु
द्रुतः ॥ स वदञ्छ्रीनिवासेति गिरिं शीघ्रतरं ययौ ॥ ६३ ॥ अनुद्रवन्स राजापि गिरिराजं समारुहत् ॥ दरीश्च विविधाः पश्यञ्छिखराणि समंततः॥
॥ ६४ ॥ शुकमन्वेषमाणोऽसौ श्यामाकवनमेयिवान् ॥ तमदृष्ट्वा शुकवरं वनपालं ददर्श ह ॥ ६५ ॥ तं तु राजानमायांतं प्रत्युद्गच्छन्स सत्वरः ॥
प्रणम्य विनयोपेतः कृताञ्जलिपुटः स्थितः ॥ ६६ ॥ तोण्डमानपि संपूज्य तं पप्रच्छ वनेचरम् ॥ पंचवर्णः शुकः कश्चिद्दृष्टश्चात्रागतस्त्वया ॥ ६७ ॥

---

[1] विचिक्रीडेन्द्रवत्–इ० पा० ।

श्रीनिवासेति च वदन्क्व गतोऽसौ वनेचर ॥ ६८ ॥ ॥ वनेचर उवाच ॥ ॥ स पंचवर्णो राजेंद्र श्रीनिवासप्रियः सदा ॥ पार्श्ववर्ती सदा
तस्य श्रीभूमिभ्यां विवर्धितः ॥ ६९ ॥ स्वामिपुष्करिणीतीरे सदास्ते देवसन्निधौ ॥ ग्रहीतुं स शुकः श्रीमान्न तु केनापि शक्यते ॥ ७० ॥
विहृत्य स्वेच्छया नित्यमस्मिन्गिरिवरे शुभे ॥ दिनांते देवमासाद्य तत्समीपे वसत्ययम् ॥ ७१ ॥ तं देवमाराधयितुं गमिष्यामि नृपात्मज ॥ विश्र
म्यतां वृक्षमूले यावदागमनं मम ॥ ७२ ॥ पुत्रेणानेन सहितो विहर त्वं यथासुखम् ॥ ७३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ त्वया सहागमिष्यामि द्रष्टुं
देवं जनार्दनम् ॥ त्वं मे दर्शय देवेशं वेंकटाद्रिनिवासिनम् ॥ ७४ ॥ तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा श्यामाकं मधुमिश्रितम् ॥ चूतपत्रपुटे क्षिप्त्वा
राज्ञा सह ययौ [1]हरिम् ॥ ७५ ॥ ॥ अथ तोण्डमान्नृपस्य निषादेन सह श्रीनिवाससमीपागमनम् ॥ ॥ गत्वा सुदूरमध्वानं पश्यन्तौ तौ शिलात
लम् ॥ मुहूर्तादेव संप्राप्तौ स्वामिपुष्करिणीं शुभाम् ॥ ७६ ॥ स्नात्वा तत्र विधानेन राज्ञा सह निषादपः ॥ दर्शयामास देवेशं राज्ञस्तस्य महात्मनः
॥ ७७ ॥ स्वामिपुष्करिणीतीरे स्थितं श्रीवृक्षमूलके ॥ अतसीपुष्पसंकाशमंबुजायतलोचनम् ॥ ७८ ॥ चतुर्भुजमुदाराङ्गमीषत्स्मितमुखांबुजम् ॥
दिव्यपीतांबरधरं किरीटकटकोज्ज्वलम् ॥ ७९ ॥ पार्श्वस्थाभ्यां सुरूपाभ्यां श्रीभूमिभ्यां समन्वितम् ॥ परितः शंखचक्रासिगदाशार्ङ्गेषुसेवितम् ॥
॥ ८० ॥ अन्यैर्दिव्यायुधैश्चापि दिव्यमाल्यैर्निषेवितम् ॥ स्कन्देनाराध्यमानं तं त्रिसन्ध्यं पुरुषोत्तमम् ॥ ८१ ॥ वल्मीकगूढपादाब्जमाजानुपुरुषो
त्तमम् ॥ ततो दृष्ट्वा मुदा देवं प्रणेमतुरुभौ तदा ॥ ८२ ॥ राजा तु प्रांजलिर्भूत्वा विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ आनंदलहरीं प्राप्य न प्राज्ञायत किंचन
॥ ८३ ॥ निषादोऽपि निवेद्यैव श्यामाकं मधुमिश्रितम् ॥ राज्ञे तदर्धं दत्त्वैव शिष्टार्धं भुक्तवान्स्वयम् ॥ ८४ ॥ पीत्वा पुष्करिणीतोयं तेन राज्ञा
समन्वितः ॥ स पुनः श्यामकवने पुण्यां पर्णकुटीं ययौ ॥ ८५ ॥ उषित्वा चैकरात्रंः तु प्रातरुत्थाय भूमिपः ॥ स्वसैन्येन समायुक्तो निवृत्तः स्वपुरं
ययौ ॥ ८६ ॥ ॥ अथ तोण्डमान्नृपं प्रति रेणुकोक्तिः ॥ ॥ पुनर्देवीवनं गत्वा हयादवततार ह ॥ चैत्रशुद्धनवम्यां तु पूजयामास रेणुकाम् ॥ ८७ ॥
हविष्यं परमान्नं च सोपस्करमनेकशः ॥ पशूपहारसहितं धूपदीपसमन्वितम् ॥ ८८ ॥ सुराघटीशतं दत्त्वा जातीकेसरवासितम् ॥ एवं संपूजिता
देवी प्रीता राज्ञे वरं ददौ ॥ ८९ ॥ आविष्टः पुरुषः कश्चिदवदन्नृपसत्तमम् ॥ शृणु राजन्भविष्यं ते राज्यं निहतकंटकम् ॥ ९० ॥ राजंस्तवैव
नाम्नात्र राजधानी भविष्यति ॥ मत्समीपे महाराज चिरं राज्यं करिष्यसि ॥ ९१ ॥ देवदेवप्रसादश्च भविष्यति तवानघ ॥ इति दत्त्वा वरं

---

[1] सुखम्--इ० पा० ।

तस्मा आविष्टः प्रकृतिं ययौ ॥ ९२ ॥ ततो लब्धवरो राजा ययौ शुकमुनिं पुनः ॥ ९३ ॥ ॥ अथ शुकवर्णितपद्मसरोवरमाहात्म्यम् ॥ ॥ अभिवाद्य मुनिं तेन पूजितो मुदितोऽभवत् ॥ माहात्म्यं सरसो ब्रूहि कमलाख्यस्य मे मुने ॥ ९४ ॥ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ॥ पुरा दुर्वाससः शापादवतीर्णा सुरालयात् ॥ पद्मा पद्माक्षदयिता विष्णुना सहिता नृप ॥ ९५ ॥ सरः कांचनपद्माढ्यमिदं प्राप्य महेश्वरी ॥ तपश्चकार वर्षाणां दिव्यानामयुतं रमा ॥ ९६ ॥ ततो देवा विचिन्वन्तः श्रियं विष्णुसमन्विताम् ॥ पुरंदरेण संयुक्ता राजन्नस्मिन्सरोवरे ॥ ९७ ॥ स्थितां सुवर्णकमले पुण्डरीकाक्षसंयुताम् ॥ दृष्ट्वा प्रीतिसमायुक्ताः प्रणम्यां[1]बुजधारिणीम् ॥ कृताञ्जलिपुटाः सेन्द्रास्तुष्टुवुर्लोकमातरम् ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ अथ देवादिकृतश्रीलक्ष्मीस्तुतिः ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमः श्रियै लोकधात्र्यै ब्रह्ममात्रे नमोनमः ॥ नमस्ते पद्मनेत्रायै पद्ममुख्यै नमोनमः ॥ ९९ ॥ प्रसन्नमुखपद्मायै पद्मकान्त्यै नमोनमः ॥ नमो बिल्ववनस्थायै विष्णुपत्न्यै नमोनमः ॥ १०० ॥ विचित्रक्षौमधारिण्यै पृथुश्रोण्यै नमोनमः ॥ पक्वबिल्वफलापीनतुंगस्तन्यै नमोनमः ॥ १०१ ॥ सुरक्तपद्मपत्राभकरपादतले शुभे ॥ सुरत्नांगदकेयूरकांचीनूपुरशोभिते ॥ यक्षकर्दमसंलिप्तसर्वांगे कटकोज्ज्वले ॥ १०२ ॥ मांगल्याभरणैश्चित्रैर्मुक्ताहारैर्विभूषिते ॥ ताटंकैरवतंसैश्च शोभमानमुखांबुजे ॥ १०३ ॥ पद्महस्ते नमस्तुभ्यं प्रसीद हरिवल्लभे ॥ ऋग्यजुःसामरूपायै विद्यायै ते नमोनमः ॥ १०४ ॥ प्रसीदास्मान्कृपादृष्टिपातैरालोकयाब्धिजे ॥ ये दृष्टास्ते त्वया ब्रह्मरुद्रेंद्रत्वं समाप्नुयुः ॥ १०५ ॥ ॥ अथ इंद्रादीन्प्रति स्तुतिप्रसन्नलक्ष्मीवचनम् ॥ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ॥ इति स्तुता तदा देवैर्विष्णुवक्षःस्थलालया ॥ विष्णुना सह संदृश्या रमा प्रीतावदत्सुरान् ॥ १०६ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ सुरारीन्सहसा हत्वा स्वपदानि गमिष्यथ ॥ ये स्थानहीनाः स्वस्थानाद्भ्रंशिता ये नरा भुवि ॥ १०७ ॥ ते मामनेन स्तोत्रेण स्तुत्वा स्थानमवाप्नुयुः ॥ अखंडैर्बिल्वपत्रैर्मामर्चयंति नरा भुवि ॥ १०८ ॥ स्तोत्रेणानेन ये देवा नरा युष्मत्कृतेन वै ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणामाकरास्ते भवन्ति वै ॥ १०९ ॥ इदं पद्मसरो देवा ये केचन नरा भुवि ॥ प्राप्य स्नानं करिष्यन्ति मां स्तुत्वा विष्णुवल्लभाम् ॥ ११० ॥ तेऽपि श्रियं दीर्घमायुर्विद्यां पुत्रान्सुवर्चसः ॥ लब्ध्वा भोगांश्च भुक्त्वाऽन्ते नरा मोक्षमवाप्नुयुः ॥ १११ ॥ इति दत्त्वा वरं देवी देवेन सह विष्णुना ॥ आरुह्य गरुडेशानं वैकुण्ठस्थानमाययौ ॥ ॥ ११२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये धरणीवराहसंवादे वसु

---

[1] प्रणम्य च पुनःपुनः—इ० पा०।

नामकनिषादवृत्तान्तपद्मसरोमाहात्म्यादिवर्णनंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ तोण्डमान्नृपस्य स्वपितुः सकाशाद्रा
ज्यप्राप्तिः ॥ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ॥ इदं पद्मसरोनाम राजन्पापप्रणाशनम् ॥ कीर्तनात्स्मरणात्स्नानान्नृणां लक्ष्मीप्रदं भुवि ॥ कृत्वा
स्नानं त्वमप्यस्मिन्व्रज स्वपितुरंतिकम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ एतच्छुकवचः श्रुत्वा स्नात्वा पद्मसरोवरे ॥ २ ॥ तं नत्वा
हयमारुह्य तोण्डमान्स्वपुरं ययौ ॥ तं पिता युवराजानं कृत्वा त्रीन्वत्सरानथ ॥ ३ ॥ रंजकत्वं च सामर्थ्यं शौर्यं वीर्यं सुशीलताम् ॥
भक्तिं विप्रेषु पुत्रस्य वीक्ष्य राजा स्वमंत्रिभिः ॥ ४ ॥ स्वपदे स्थापयामास स्वभिषिच्य विधानतः ॥ अनुनीय सुतं पत्न्या सार्धं राजा
वनं ययौ ॥ ५ ॥ ॥ अथ वसोर्वल्मीके श्रीवराहसन्दर्शनम् ॥ ॥ तोण्डमानपि साम्राज्यं लब्ध्वा राज्यं चकार ह ॥ निषादस्य
वने देवो वाराहं रूपमास्थितः ॥ ६ ॥ श्यामाकपक्वं भक्षित्वा रात्रौरात्रौ चचार ह ॥ पदानि स वराहस्य चान्वियेष दिवादिवा ॥ ७ ॥
अदृष्ट्वा तं वराहं स रात्रौ जाग्रद्धनुर्धरः ॥ स्थितोऽपश्यच्चरन्तं तं चंद्रकोटिसमप्रभम् ॥ ८ ॥ वराहं सुभगाकारं श्यामाकवनमध्यतः ॥ तं दृष्ट्वा
धनुरादाय सिंहनादं चकार ह ॥ ९ ॥ वराहस्तद्ध्वनिं श्रुत्वा वनान्निष्क्रम्य सत्वरम् ॥ ययौ तं चाप्यनुययौ वराहं स निषादपः ॥ १० ॥
रात्रिशेषमनुद्रुत्य वने चंद्रसमप्रभम् ॥ वल्मीकं प्रविशन्तं च ददर्श स निषादपः ॥ ११ ॥ गच्छंतं पूर्णिमाचन्द्रमस्तं गिरिवरं यथा ॥
विस्मितोऽखानयत्कोपाद्वल्मीकं स निषादपः ॥ १२ ॥ धरावराहो ददृशे मूर्च्छितोऽयं पपात ह ॥ पितरं मूर्च्छितं दृष्ट्वा तत्पुत्रो भक्तिमांस्तदा ॥
॥ १३ ॥ वराहदेवं तुष्टाव तेन प्रीतोऽभवद्धरिः ॥ आविश्य पितरं तस्य प्रोवाच मधुसूदनः ॥ १४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अहं वराह
देवेशो नित्यमस्मिन्वसाम्यहम् ॥ राज्ञे त्वमुक्त्वा मामत्र प्रतिष्ठाप्यैव पूजय ॥ १५ ॥ वल्मीकं कृष्णगोक्षीरैः क्षालयित्वा तदुत्थिते ॥ शिलातले च
वाराहमुद्धृत्य धरणीस्थितम् ॥ १६ ॥ कारयित्वा प्रतिष्ठाप्य विप्रैर्वैखानसैश्च माम् ॥ पूजयेद्विविधैर्भोगैस्तोण्डमान्राजसत्तमः ॥ १७ ॥ इत्युक्त्वा तं
जहौ देवः स च स्वस्थो बभूव ह ॥ सुखासीनं तु पितरं नमस्कृत्य निषादजः ॥ १८ ॥ न्यवेदयद्देववचः पित्रे सर्वं यथातथम् ॥ स श्रुत्वा विस्मि
तो भूत्वा कृत्स्नं पुत्रवचः शुभम् ॥ १९ ॥ ॥ अथ तोण्डमन्नृपाय वसुनिवेदितवाराहोदंतः ॥ ॥ राज्ञे वक्तुं ययौ शीघ्रं निषादः स्वानुगैः
सह ॥ वसुर्निषादाधिपती राजद्वारमुपागमत् ॥ २० ॥ निषादाधिपमाज्ञाय द्वारपालैर्नृपोत्तमः ॥ आहूय तं निषादेशं सभायां मंत्रिभिः सह ॥
॥ २१ ॥ सत्कृत्य तं वसुं राजा सपुत्रं सपरिच्छदम् ॥ पप्रच्छ प्रीतिमान्राजा वसुं तं वनगोचरम् ॥ किमागमनकृत्यं ते वद त्वं वनगोचर ॥२२॥

॥ ॥ वसुरुवाच ॥ ॥ राजन्मम वने दृष्टमाश्चर्यं शृणु भूपते ॥ २३ ॥ कश्चिच्छ्वेतवराहस्तु श्यामाकमचरन्निशि ॥ ॥ तं वराहं धनुष्पाणि
रन्वधावमहं नृप ॥ २४ ॥ अनुद्रुतो वायुवेगो गत्वा वल्मीकमाविशत् ॥ स्वामिपुष्करिणीतीरे पश्यतो मम भूपते ॥ २५ ॥ वल्मीकमखनं क्रोधा
न्मूर्च्छितो न्यपतं भुवि ॥ मत्पुत्रोऽयं समागत्य मां दृष्ट्वा मूर्च्छितं भुवि ॥ २६ ॥ शुचिर्भूत्वा देवदेवं तुष्टाव मधुसूदनम् ॥ ततो मयि समा
विश्य वराहोऽध्यवदत्सुतम् ॥ २७ ॥ राज्ञे निवेदय क्षिप्रं मच्चरित्रं निषादप ॥ कृष्णगोक्षीरसेकेन वल्मीकं क्षालयेन्नृपः ॥ २८ ॥ दृश्यते च
शिला काचिद्वल्मीकस्था सुशोभना ॥ वामांकस्थभुवं मां च वराहवदनं स्थितम् ॥ २९ ॥ कारयित्वा शिलिपनाथ प्रतिष्ठाप्य मुनीश्वरैः ॥
वैखानसैर्मुनिवरैरर्चयेत्तोण्डमानपि ॥ ३० ॥ अथ गत्वा श्रीनिवासं वल्मीकावृतपद्वयम् ॥ कपिलाकृष्णगोक्षीरसेचनैः क्षालयेच्छनैः ॥
॥ ३१ ॥ आपादपीठपर्यंतं क्षालयित्वा दिनेदिने ॥ कुर्यात्प्राकारमुभयोरुत्तरे दक्षिणे तथा ॥ ३२ ॥ इत्युक्त्वा चैव माऽमुंचद्देवः स्वस्थो
ऽभवं नृप ॥ इदं ते वक्तुमायातो देवदेवचिकीर्षितम् ॥ ३३ ॥ ॥ अथ नृपस्य निषादवाक्यस्वप्नाभ्यां बिलमार्गेण शेषाचलगमनम् ॥ ॥
॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ तोण्डमानपि तच्छ्रुत्वा सुप्रीतो विस्मितोऽभवत् ॥ ततः कार्यं विनिश्चित्य मन्त्रिभिः पुष्करादिभिः ॥ ३४ ॥
वेंकटाद्रिं जिगमिषुर्गोपानाहूय सर्वशः ॥ कृष्णाश्च कपिला गावो याः काश्चित्संति मामिकाः ॥ ३५ ॥ ताः सवत्सा आनयध्वं वेंकटाद्रिस
मीपतः ॥ इत्याज्ञाप्य नृपो गोपाञ्छ्वो यात्रेति च मन्त्रिणः ॥ ३६ ॥ विसृज्य प्रकृतीः सर्वा विवेशांतःपुरं वशी ॥ उक्त्वा कथां तां पत्नी
भ्यः सुष्वाप निशि पार्थिवः ॥ ३७ ॥ तं स्वप्ने श्रीनिवासोऽपि बिलमार्गं ह्यदर्शयत् ॥ स्वपुरादाबिलं मार्गे पल्लवानसृजद्धरिः ॥ ३८ ॥ एवं
स्वप्नं नृपो दृष्ट्वा प्रातरुत्थाय सत्वरः ॥ आहूय मन्त्रिणः सर्वान्प्रकृतीर्ब्राह्मणानपि ॥ ३९ ॥ स्वप्नं तथाविधं चोक्त्वाऽपश्यद्द्वारेऽथ पल्लवान् ॥
युक्ते मुहूर्ते प्रययौ हयमारुह्य तोण्डमान् ॥ ४० ॥ पश्यन्पल्लवभंगांश्च शनैः प्रीतो ययौ बिलम् ॥ दृष्ट्वा विस्मयमापन्नो निर्ममे तत्र पत्तनम् ॥
॥ ४१ ॥ ॥ अथ भगवदुक्त्या तोण्डमन्नृपकृतक्षीराभिषेकवप्रनिर्माणादिकम् ॥ ॥ बिलमंतःपुरे कृत्वा प्राकारं चाप्यकारयत् ॥ वसंस्तत्र नृपे
न्द्रोऽसौ निर्जित्य पृथिवीमिमाम् ॥ ४२ ॥ यथोक्तं देवदेवेन क्षीरप्रक्षालनादिकम् ॥ कृत्वा प्राकारनिर्माणं कर्तुमुद्योगमाययौ ॥ ४३ ॥ तदानीं
देवदेवेन स्वयमाज्ञापितो नृपः ॥ तिंतिणीं चंपकं चोभौ पालयैतौ नगोत्तमौ ॥ ४४ ॥ मम चास्थानिकी चिंचा लक्ष्म्याः स्थानं च चंपकः ॥
नमस्कार्यौ नृपैस्तौ हि ऋषिदेवनरैः सदा ॥ ४५ ॥ संस्थाप्यैतौ नृपश्रेष्ठ च्छेदयान्यान्नगोत्तमान् ॥ प्राकारमात्रं कुरु मे द्वारगोपुरसंयुतम् ॥ ४६ ॥

विमानं तु भवद्वंश्यो नाम्ना नारायणो नृपः ॥ कारयिष्यति मद्भक्तः स्वर्णेनालंकरिष्यति ॥ ४७ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा तोण्ड
मानं विरराम श्रियः पतिः ॥ ४८ ॥ एवं देववचः श्रुत्वा कृत्वा प्राकारमेव च ॥ पूजयामास मुनिभिर्वैखानसकुलोद्भवैः ॥ ४९ ॥ नित्यं बिलेन
चागत्य देवं नत्वा नृपोत्तमः ॥ राज्यं चकार धर्मेण भुंजानो भोगमुत्तमम् ॥ ५० ॥ ॥ अथ गंगास्नानागतवीरशर्माख्यविप्रचरित्रम् ॥ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु दाक्षिणात्यो द्विजोत्तमः ॥ ५१ ॥ गंगास्नानाय गच्छन्वै सदारः प्रययौ पुरात् ॥ मार्गेऽथ गर्भिणी जाता ब्राह्मणी ब्राह्मणः स
च ॥ ५२ ॥ तां तु गर्भवतीं दृष्ट्वा स्वात्मानुगमनेऽक्षमाम् ॥ राजानं द्रष्टुकामोऽसौ राजद्वारमुपागमत् ॥ ५३ ॥ द्वाःस्थेनाज्ञापितो राजा तमाहूय
द्विजोत्तमम् ॥ पूजयित्वा तु विधिवत्पप्रच्छ कुशलं द्विजम् ॥ ५४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ किमागमनकृत्यं ते किं करिष्याम्यहं द्विज ॥ ॥
ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ वासिष्ठो वीरशर्माहं सामवेदी नृपोत्तम ॥ ५५ ॥ सदारो निर्गतो राजन्गंगास्नानाय सादरः ॥ मार्गे च गर्भिणी चेयं
कौशिकी पुण्यशालिनी ॥ ५६ ॥ नाम्ना लक्ष्मीरिति ख्याता सुशीला च पतिव्रता ॥ संस्थाप्यैनां तव गृहे व्रतं निर्वर्तयाम्यहम् ॥ ५७ ॥ तस्मा
द्राजन्प्रयच्छास्यै यथेष्टं भक्तवेतने ॥ तावच्च रक्ष्यतां लक्ष्मीर्यावदागमनं मम ॥ ५८ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ राजा तस्य वचः श्रुत्वा
तंडुलानि धनान्यपि ॥ दत्त्वा षण्मासपर्यन्तं गृहमंतःपुरे ददौ ॥ ५९ ॥ तां न्यस्य ब्राह्मणः प्रीतो गंगास्नानाय निर्ययौ ॥ गत्वा भागीरथीं गंगां
प्रयागे क्षेत्र उत्तमे ॥ ६० ॥ स्नात्वा काशीं ततो गत्वा तत्रोषित्वा दिनत्रयम् ॥ गयां प्राप्य पितृश्राद्धमकरोद्ब्राह्मणोत्तमः ॥ ६१ ॥ गत्वायोध्या
मपि पुरीं प्रययौ बदरीवनम् ॥ सालग्रामं ततो गत्वा स्वदेशं प्रति निर्ययौ ॥ ६२ ॥ संवत्सरद्वयेऽतीते चैत्रे मासि शुभे दिने ॥ निवृत्तोऽसौ
द्विजश्रेष्ठः शनैरागत्य माधवे ॥ ६३ ॥ एकादश्यां शुक्लपक्षे पुना राजानमाययौ ॥ राजा तु विस्मृत्य तदा ब्राह्मणीं नास्मरन्नृपः ॥ ६४ ॥
ब्राह्मणी मानिनी गेहे मृता शुष्का बभूव ह ॥ वीरशर्मा ततो विप्रो गंगातोयकरंडकम् ॥ ६५ ॥ विमुच्य बन्धनं त्वेकं गंगांभःकरकं शुभम् ॥
प्रादाय राज्ञे पप्रच्छ पत्नी कुशलिनीति मे ॥ ६६ ॥ स्मृत्वाथ राजा विप्रं तं स्थीयतामिति चाब्रवीत् ॥ अन्तःपुरं ततो गत्वा तामपश्यन्मृतां
गृहे ॥ ६७ ॥ अनुक्त्वा ब्रह्मणे तस्मै प्रविश्य बिलमुत्तमम् ॥ श्रीनृसिंहं नमस्कृत्य पुनः प्राप्य बिलोत्तमम् ॥ ६८ ॥ श्रीनिवासं ययौ द्रष्टुं
श्रीभूमिसहितं परम् ॥ तं दृष्ट्वा सहसायांतं जुगूहाते धरारमे ॥ ६९ ॥ प्रणमन्तमवोचत्तं किमकाले नृपागतः॥ नृपोऽवदत्प्रणम्येशं भीतोऽथ ब्राह्मणीं
मृताम् ॥ ७० ॥ ॥ अथ अस्थिसरोवरमाहात्म्यम् ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा देवदेवोऽपि मा भै राजन्द्विजोत्तमात् ॥ आन्दोलिकां तामारोप्य स्त्रीभिः

स्वाभिः समन्विताम् ॥ ७१ ॥ मदालयात्पूर्वभागे द्वादश्यां स्नापय प्रभो ॥ अस्थिनाम्नि सरस्यस्मिन्नपमृत्युनिवारणे ॥ ७२ ॥ प्राप्तजीवा समं
स्त्रीभिर्ब्राह्मणेन च योक्ष्यते ॥ शीघ्रं याहि नृपश्रेष्ठ यथोक्तं वचनं कुरु ॥ ७३ ॥ इति देववचः श्रुत्वा प्रययौ स्वपुरं नृपः ॥ आन्दोलिकासु रम्यासु
स्त्रिय आरोप्य तामपि ॥ ७४ ॥ ब्राह्मणं च पुरस्कृत्य द्रष्टुं देवं ययौ नृपः ॥ अस्थिकूटसरः प्राप्य स्नापयामास ताः स्त्रियः ॥ ७५ ॥ त्वगस्थि
रूपा सा चापि ताभिः क्षिप्ता सरोवरे ॥ प्राप्तजीवा यथापूर्वं सुव्यंजितशरीरजा ॥ ७६ ॥ उत्थिता सरसः स्नात्वा राज्ञीभिः सहमंगला ॥ प्राप्ता
च ब्राह्मणं प्रीता भर्तारं पुनरागतम् ॥ ७७ ॥ राजा हरिं पूजयित्वा ब्राह्मणाय धनं ददौ ॥ सहस्रनिष्कपर्यंतं वस्त्राणि विविधानि च ॥ ७८ ॥
स्वदेशगमनायैव सादरं विससर्ज ह ॥ विप्रः श्रुत्वा स्त्रियो वृत्तं प्रभावं वेंकटेशितुः ॥ ७९ ॥ आशीः प्रयुज्य राज्ञेऽथ स्वदेशं प्रययौ द्विजः ॥ विप्रे
गते श्रीनिवासो राजानं पुनरब्रवीत् ॥ ८० ॥ दिनेदिने च मध्याह्ने नैवेद्यानंतरं नृप ॥ आगत्य मामर्चयित्वा यथेष्टं स्वर्णपंकजैः ॥ ८१ ॥ गत्वा
पुरीं स्वधर्मेण राज्यं कुरु नराधिप ॥ यद्यदिष्टं तव नृप भविष्यति न संशयः ॥ ८२ ॥ नागंतव्यमकाले तु त्वया नृप कदाचन ॥ एवं कालार्चनं
कृत्वा गत्वा त्वं स्वपुरे वस ॥ ८३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ तथा करिष्ये देवेश मध्याह्ने चार्चयाम्यहम् ॥ इति देवाज्ञया नित्यमर्चयन्स्वर्णपं
कजैः ॥ ८४ ॥ तदूर्ध्वं तुलसीपुष्पं जात्वपश्यत्स मृण्मयम् ॥ ८५ ॥ ॥ अथ कुर्वग्रामस्थकुलालवंशजभीमाख्यभक्तोदन्तः ॥ ॥ विस्मितो
देवदेवेशमपृच्छन्नृपसत्तमः ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ केनार्च्यसे मृन्मयैश्च कमलैस्तुलसीसमैः ॥ ८६ ॥ राज्ञा पृष्टो देवदेवः स्मृत्वा राजानमब्रवीत् ॥
कश्चित्कुलालो मद्भक्तः कुर्वग्रामे वसत्यसौ ॥ ८७ ॥ स्वगृहेऽर्चयते राजंस्तदंगीक्रियते मया ॥ इति देववचः श्रुत्वा तं द्रष्टुं प्रययौ नृपः ॥ ८८ ॥
गत्वा कुर्वपुरं तस्य कुलालस्य गृहं ययौ ॥ राजानमागतं दृष्ट्वा प्रणम्यैवाग्रतः स्थितः ॥ ८९ ॥ स्थितं तं भीमनामानं पप्रच्छ नृपसत्तमः ॥
॥ ॥ तोण्डमानुवाच ॥ ॥ भीम पूजयसे देवं कथं वद कुलोत्तम ॥ ९० ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ पृष्टः प्राह कुलालोऽपि जातु जाने न
चार्चनम् ॥ केनोक्तं नृपतिश्रेष्ठ कुलालोऽर्चयतीति हि ॥ ९१ ॥ ॥ तोण्डमानुवाच ॥ ॥ देवेन श्रीनिवासेन ममोक्तं हि त्वदर्चनम् ॥
स तु श्रुत्वा नृपवचः स्मृत्वा देववरं पुरा ॥ ९२ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ यदा प्रकाशिता पूजा यदा राजा समागतः ॥
तोण्डमांस्तेन संवादस्तदा मोक्षं गमिष्यसि ॥ ९३ ॥ इति पूर्वं वरं देवो दत्तवान्वेंकटेश्वरः ॥ ९४ ॥ ॥ अथ कुर्वग्रामस्थभीमाख्यभ

---

१ समस्तं तुलसीपत्रमपश्यत्पादपङ्कजे–इ० पा० । २ समग्रैः–इ० पा० ।

त्कस्य पत्न्या सह वैकुण्ठप्राप्तिः ॥ ॥ इत्युक्त्वाथ कुलालोऽपि पत्न्या सार्धं तथैव च ॥ विमानमागतं दृष्ट्वा देवं दृष्ट्वा जनार्दनम् ॥९५॥ प्रणमन्प्रजहौ
प्राणान्सदारो भक्तसत्तमः ॥ पश्यतो राजराजस्य विमानमधिरुह्य च ॥९६॥ दिव्यरूपधरो देव्या सार्धं विष्णुपदं ययौ ॥ दृष्ट्वा राजाद्भुतं तत्र स्वपुरं
प्राप्य हर्षितः ॥ ९७ ॥ स्वपुत्रं श्रीनिवासाख्यमभिषिच्य विधानतः ॥ परिपालय धर्मेण मानवांश्च वसुन्धराम् ॥ ९८ ॥ इत्याज्ञाप्य सुतं धीमां
स्तताप परमं तपः ॥ तप्यतस्तस्य देवोऽपि प्रत्यक्षमभवद्धरिः ॥ ९९ ॥ ॥ अथ श्रीनिवासकृपया तोण्डमन्नृपस्य सारूप्यप्राप्तिः ॥ ॥ आरुह्य
गरुडं देवो रमाभूमिसमन्वितः ॥ १०० ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ किं करोमि नृपश्रेष्ठ तपसा तोषितस्तव ॥ इत्युक्तो देवदेवेन तोण्डमा
नपि राजराट् ॥ १०१ ॥ प्रीतिमान्प्राञ्जलिर्भूत्वा सगद्गदमुवाच ह ॥ त्वल्लोके वस्तुमिच्छामि जरामरणवर्जिते ॥ १०२ ॥ इदमेव वरं देहि माधवै
तन्ममेप्सितम् ॥ १०३ ॥ ॥ श्रीवराह उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा निपपातोर्व्यां साष्टांगं देवसन्निधौ ॥ तदा कलेवरं मुक्त्वा विमानं त्वारुरोह च ॥
॥ १०४ ॥ गन्धर्वैः स्तूयमानोऽसौ सारूप्यं प्राप्य शार्ङ्गिणः ॥ यच्छोकमोहरहितं जरामरणवर्जितम् ॥ १०५ ॥ पुनरावृत्तिरहितं तद्विष्णोः पदमा
ययौ ॥ १०६ ॥ ॥ अथैतन्माहात्म्यश्रवणपठनफलश्रुतिः ॥ ॥ एतद्भविष्यं देवेशि मयोक्तं वरवर्णिनि ॥ यः श्रावयेद्यः शृणुयाद्विष्णु
लोकं स गच्छति ॥ १०७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्तं देवदेवेन सभविष्यं सहोत्तरम् ॥ शृणुयाद्यः पठेद्भक्त्या कथां पुण्यां पुरा
तनीम् ॥ १०८ ॥ स तु भुक्त्वाखिलान्कामानन्ते विष्णुपदं व्रजेत् ॥ १०९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये
वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये धरणीवराहसंवादे भविष्यद्वर्णने तोण्डमांश्चक्रवर्तिवृत्तवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अथ काश्यपस्य स्वामिपुष्करिणीस्नानेन महापातकनाशः ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि स्वामिपुष्करिणीं शुभाम् ॥
लक्षीकृत्य कथामेकां पवित्रां द्विजसत्तमाः ॥ १ ॥ काश्यपाख्यो द्विजः पूर्वमस्मिंस्तीर्थवरे शुभे ॥ स्नात्वातिमहतः पापाद्विमुक्तो नरकप्रदात् ॥ २ ॥
॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ मुने काश्यपनामासावकरोत्किं हि पातकम् ॥ स्नात्वा तीर्थवरे ह्यत्र यस्मान्मुक्तोऽभवत्क्षणात् ॥ ३ ॥ एतन्नः श्रद्दधानानां
ब्रूहि सूत कृपाबलात् ॥ त्वद्वचोऽमृततृप्तानां न पिपासापि विद्यते ॥ ४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ श्रीस्वामिपुष्करिण्याश्च माहात्म्यप्रति
पादकम् ॥ इतिहासं प्रवक्ष्यामि पठतां पापनाशनम् ॥ ५ ॥ ॥ अथ परीक्षिद्वृत्तान्तः ॥ ॥ अभिमन्युसुतो राजा परीक्षिन्नाम नामतः ॥
अध्यास्त हास्तिनपुरं पालयन्धर्मतो महीम् ॥ ६ ॥ स राजा जातु विपिने चचार मृगयारतः ॥ षष्टिवर्षवया भूपः क्षुत्तृष्णापरिपीडितः ॥ ७ ॥

नष्टमेकं स विपिने मार्गयन्मृगमादरात् ॥ ध्यानारूढं मुनिं दृष्ट्वा प्राह भूपालकोत्तमः ॥ ८ ॥ मया बाणेन विपिने मृगो विद्धोऽधुना
मुने ॥ दृष्टः स किं त्वया विद्धन्विद्रुतो भयकातरः ॥ ९ ॥ समाधिनिष्ठो मौनित्वान्न किंचिदपि सोऽब्रवीत् ॥ ततो धनुरटन्या स स्कन्धे
तस्य महामुनेः ॥ १० ॥ निधाय मृतसर्पं तु कुपितः स्वपुरं ययौ ॥ मुनेस्तस्य सुतः कश्चिच्छृंगीनाम बभूव वै ॥ ११ ॥ सखा तस्य कृशा
ख्योऽभूच्छृंगिणो द्विजसत्तमः ॥ सखायं शृंगिणं प्राह कृशाख्यः स सखा ततः ॥ १२ ॥ पिता तव मृतं सर्पं स्कन्धेन वहतेऽधुना ॥ मा
भूद्दर्पस्तव सखे मा क्रुध्यस्त्वमिदं वृथा ॥ १३ ॥ सोऽभवत्कुपितः शृंगी दित्सुः शापं नृपाय वै ॥ मत्ताते शवसर्पं यो न्यस्तवान्मूढचेतनः ॥
॥ १४ ॥ स सप्तरात्रान्म्रियतां संदष्टस्तक्षकाहिना ॥ शशापैवं मुनिसुतः सौभद्रेयं परीक्षितम् ॥ १५ ॥ शमीकाख्यः पिता तस्य शप्तं श्रुत्वा
सुतेन तम् ॥ नृपं प्रोवाच तनयं शृङ्गिणं मुनिपुंगवः ॥ १६ ॥ रक्षकं सर्वलोकानां नृपं किं शप्तवानसि ॥ अराजके वयं लोके स्थास्यामः
कथमञ्जसा ॥ १७ ॥ क्रोधेन पातकं भूयाद्दयया प्राप्यते सुखम् ॥ यः समुत्पादितं कोपं क्षमयैव निरस्यति ॥ १८ ॥ इह लोके परत्रासावत्यंतं
सुखमश्नुते ॥ क्षमायुक्ता हि पुरुषा लभंते श्रेय उत्तमम् ॥ १९ ॥ ततः शमीकः स्वं शिष्यं प्राह गौरमुखाभिधम् ॥ भो गौरमुख गत्वा त्वं वद
भूपं परीक्षितम् ॥ २० ॥ इमं शापं मत्सुतोक्तं तक्षकाधिपदंशनम् ॥ पुनरायाहि शीघ्रं त्वं मत्समीपं महामते ॥ २१ ॥ एवमुक्तः शमीकेन ययौ
गौरमुखो नृपम् ॥ समेत्य चाब्रवीद्भूपं सौभद्रेयं परीक्षितम् ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा सर्पं पितुः स्कंधे त्वया विनिहितं मृतम् ॥ शमीकस्य सुतः
शृङ्गी शशाप त्वां रुषान्वितः ॥ २३ ॥ एतद्दिनात्सप्तमेऽह्नि तक्षकेण महाहिना ॥ दष्टो विषाग्निना दग्धो भूयादाश्वभिमन्युजः ॥ २४ ॥ एवं
शशाप त्वां राजञ्छृंगी तस्य मुनेः सुतः ॥ एतदुक्तुं पिता तस्य प्राहिणोन्मां त्वदंतिकम् ॥ २५ ॥ इतीरयित्वा तं भूपमाशु गौरमुखो ययौ ॥
गते गौरमुखे पश्चाद्राजा शोकपरायणः ॥ २६ ॥ अभ्रंलिहमथोत्तुङ्गमेकस्तंभं सुविस्तृतम् ॥ मध्येगङ्गं व्यतनुत मण्डपं नृपपुङ्गवः ॥ २७ ॥
महागारुडमन्त्रज्ञैरोषधिज्ञैश्चिकित्सकैः ॥ तक्षकस्य विषं हन्तुं यत्नं कुर्वन्समाहितः ॥ २८ ॥ अनेकदेवब्रह्मर्षिराजर्षिप्रवरान्वितः ॥ आस्ते तस्मि
न्नृपस्तुङ्गे मण्डपे विष्णुभक्तिमान् ॥ २९ ॥ तस्मिन्नवसरे विप्रः काश्यपो मान्त्रिकोत्तमः ॥ राजानं रक्षितुं प्रायात्तक्षकस्य महाविषात् ॥
॥ ३० ॥ सप्तमेऽहनि विप्रेन्द्रो दरिद्रो धनकामुकः ॥ अत्रांतरे तक्षकोऽपि विप्ररूपी समाययौ ॥ ३१ ॥ मध्येमार्गं विलोक्याथ काश्यपं प्रत्य
भाषत ॥ ब्राह्मण त्वं कुत्र यासि वद मेऽद्य महामुने ॥ ३२ ॥ इति पृष्टस्तदाऽवादीत्काश्यपस्तक्षकं द्विजः ॥ परीक्षितं महाराजं तक्षकोऽद्य विषा

ग्निना ॥ ३३ ॥ धक्ष्यते तं शमयितुं तत्समीपमुपैम्यहम् ॥ इत्युक्तः स च तं विप्रं तक्षकः पुनरब्रवीत् ॥ ३४ ॥ तक्षकोऽहं द्विजश्रेष्ठ मया दष्टश्चि
कित्सितुम् ॥ न शक्योब्दशतेनाऽपि महामन्त्रायुतैरपि ॥ ३५ ॥ चिकित्सितुं चेन्मद्दष्टं शक्तिरस्ति तवाधुना ॥ अनेकयोजनोच्छ्रायं दशाम्युज्जी
वय द्रुमम् ॥ ३६ ॥ ततो भवान्समर्थो हीत्येवं मे भाति हे द्विज ॥ इतीरयित्वा तं वृक्षमदशत्तक्षकस्तदा ॥ ३७ ॥ अभवद्भस्मसात्सोऽपि वृक्षोत्य
न्तसमुच्छ्रितः ॥ पूर्वमेव नरः कश्चित्तं वृक्षमधिरूढवान् ॥ ३८ ॥ तक्षकस्य विषोल्काभिः सोऽपि दग्धोऽभवत्तदा ॥ तन्नरं न विजज्ञाते तौ च
काश्यपतक्षकौ ॥ ३९ ॥ काश्यपः प्रतिजज्ञेऽथ तक्षकस्यापि शृण्वतः ॥ मन्मन्त्रशक्तिं पश्यन्तु सर्वे विप्रादयोऽधुना ॥ ४० ॥ इतीरयित्वा तं
वृक्षं भस्मीभूतं विषाग्निना ॥ आजीवयन्मन्त्रशक्त्या काश्यपो मान्त्रिकोत्तमः ॥ ४१ ॥ स नरस्तेन वृक्षेण साकमुज्जीवितोऽभवत् ॥ अथाब्रवी
त्तक्षकस्तं काश्यपं मन्त्रकोविदम् ॥ ४२ ॥ यथा न मुनिवाङ्मिथ्या भवेदेवं कुरु द्विज ॥ यत्ते राजा धनं दद्यात्ततोऽपि द्विगुणं धनम् ॥ ४३ ॥
ददाम्यहं निवर्तस्व शीघ्रमेव द्विजोत्तम ॥ इत्युक्त्वानर्घरत्नानि तस्मै दत्त्वा स तक्षकः ॥ ४४ ॥ न्यवर्तयत्काश्यपं तं ब्राह्मणं मन्त्रकोविदम् ॥
अल्पायुषं नृपं मत्वा ज्ञानदृष्ट्या स काश्यपः ॥ ४५ ॥ स्वाश्रमं प्रययौ तूष्णीं लब्धरत्नश्च तक्षकात् ॥ सोऽब्रवीत्तक्षकः सर्पान्सर्वानाहूय तत्क्षणे
॥ ४६ ॥ यूयं तं नृपतिं प्राप्य मुनीनां वेषधारिणः ॥ उपहारफलान्याशु प्रयच्छत परीक्षिते ॥ ४७ ॥ तथेत्युक्त्वा सर्वसर्पा ददू राज्ञे फलान्यमी ॥
तक्षकोऽपि तथा तत्र कस्मिंश्चिद्बदरीफले ॥ ४८ ॥ कृमिवेषधरो भूत्वा व्यतिष्ठद्दंशितुं नृपम् ॥ अथ राजा प्रदत्तानि सर्वैर्ब्राह्मण
रूपकैः ॥ ४९ ॥ परीक्षिन्मन्त्रिवृद्धेभ्यो दत्त्वा सर्वफलान्यपि ॥ ५० ॥ कौतूहलेन जग्राह स्थूलमेकं करे फलम् ॥ तस्मिन्नवसरे
सूर्योऽप्यस्ताचलमगाहत ॥ ५१ ॥ मिथ्या ऋषिवचो माभूदिति तत्रत्यमानवाः ॥ अन्योऽन्यमवदन्सर्वे ब्राह्मणाश्च नृपास्तदा ॥ ५२ ॥
एवं वदत्सु सर्वेषु फले तस्मिन्नदृश्यत ॥ साधु रक्तः कृमिः सर्वै राज्ञा चापि परीक्षिता ॥ ५३ ॥ अयं किं मां दशेदद्य क्रिमिरित्युक्तवान्नृपः ॥
निदधे तत्फलं कण्ठे सकृमि द्विजसत्तमाः ॥ ५४ ॥ तक्षकोऽस्मिन्स्थितः कण्ठे कृमिरूपी फले तदा ॥ निर्गत्य तत्फलादाशु
नृपदेहमवेष्टयत् ॥ ५५ ॥ तक्षकावेष्टिते भूपे पार्श्वस्था दुद्रुवुर्भयात् ॥ अनन्तरं नृपो विप्रास्तक्षकस्य विषाग्निना ॥ ५६ ॥ दग्धो
भूद्भस्मसादाशु सप्रासादो बलीयसा ॥ कृत्वौर्ध्वदेहिकं तस्य नृपस्य सपुरोहिताः ॥ ५७ ॥ मंत्रिणस्तत्सुतं राज्ये जनमेजयनामकम् ॥ राजान
मभ्यषिञ्चन्वै जगद्रक्षणवाञ्छया ॥ ५८ ॥ तक्षकाद्रक्षितुं भूपमायातः काश्यपाभिधः ॥ यो ब्राह्मणो मुनिश्रेष्ठः स सर्वैर्निंदितो जनैः ॥ ५९ ॥

बभ्राम सकलान्देशाञ्छिष्टैः सर्वैश्च दूषितः ॥ अवस्थानं न लेभे स ग्रामे वाप्याश्रमेऽपि वा ॥ ६० ॥ यान्यान्देशानसौ यातस्तत्र तत्र महाजनैः ॥
तत्तद्देशान्निरस्तः सञ्छाकल्यं शरणं ययौ ॥ ६१ ॥ प्रणम्य शाकल्यमुनिं काश्यपो निन्दितो जनैः ॥ इदं विज्ञापयामास शाकल्याय महात्मने॥
॥ ६२ ॥ ॥ काश्यप उवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ शाकल्य हरिवल्लभ ॥ मुनयो ब्राह्मणाश्चान्ये मां निन्दंति सुहृज्जनाः ॥ ६३ ॥ नास्याहं कारणं
जाने किं मां निन्दंति मानवाः ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं गुरुस्त्रीगमनं तथा ॥ ६४ ॥ स्तेयं संसर्गदोषो वा मया नाचरितं क्वचित् ॥ अन्यान्यपि च
पापानि न कृतानि मया मुने ॥ ६५ ॥ तथाऽपि निन्दंति जना वृथा मां बान्धवादयः ॥ जानासि चेत्त्वं शाकल्य मया दोषं कृतं वद ॥
॥ ६६ ॥ उक्तोऽथ काश्यपेनैव शाकल्याख्यो महामुनिः ॥ क्षणं ध्यात्वा बभाषे तं काश्यपं द्विजसत्तमाः ॥ ६७ ॥ ॥ अथ शाक
ल्योक्तधर्माः ॥ ॥ शाकल्य उवाच ॥ ॥ परीक्षितं महाराजं तक्षकाद्रक्षितुं भवान् ॥ आयासीदर्धमार्गे तु तक्षकेण निवारितः ॥ ६८ ॥
चिकित्सितुं समर्थोऽपि विषरोगादिपीडितम् ॥ यो न रक्षति लोकेस्मिंस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६९ ॥ क्रोधात्कामाद्भयाल्लोभान्मात्सर्या
न्मोहतोऽपि वा ॥ यो न रक्षति विप्रेंद्र विषरोगातुरं नरम् ॥ ७० ॥ ब्रह्महा च सुरापी वा स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ संसर्गदोषदुष्टश्च नापि तस्य
विनिष्कृतिः ॥ ७१ ॥ कन्याविक्रयिणश्चापि हयविक्रयिणस्तथा ॥ कृतघ्नस्याऽपि शास्त्रेषु प्रायश्चित्तं तु विद्यते ॥ ७२ ॥ विषरोगातुरं
यस्तु समर्थोऽपि न रक्षति ॥ न तस्य निष्कृतिः प्रोक्ता प्रायश्चित्तायुतैरपि ॥ ७३ ॥ न तेन सह पङ्क्तौ च भुञ्जीत सुकृती जनः ॥ न तेन सह
भाषेत न पश्येत्तं नरं क्वचित् ॥ ७४ ॥ तत्संभाषणमात्रेण महापातकभाग्भवेत् ॥ परीक्षित्स महाराजः पुण्यश्लोकश्च धार्मिकः ॥ ७५ ॥
विष्णुभक्तो महायोगी चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥ व्यासपुत्राद्धरिकथां श्रुतवान्भक्तिपूर्वकम् ॥ ७६ ॥ अरक्षित्वा नृपं तं तु वचसा तक्षकस्य यत् ॥
निवृत्तस्तेन विप्रेन्द्रैर्बान्धवैरपि दूष्यसे ॥ ७७ ॥ स परीक्षिन्महाराजो यद्यपि क्षणजीवितः ॥ तथापि यावन्मरणं बुधैः कार्यं चिकित्सितम् ॥७८॥
यावत्कण्ठगताः प्राणा मुमूर्षोर्मानवस्य हि ॥ तावच्चिकित्सा कर्तव्या कालस्य कुटिला गतिः ॥ ७९ ॥ इति प्राहुः पुरा श्लोकं भिषग्विद्याब्धि
पारगाः ॥ ततश्चिकित्साशक्तोऽपि यस्मादकृतभेषजः ॥ ८० ॥ अर्धमार्गनिवृत्तश्च तेन त्वं गर्हितो ह्यसि ॥ शाकल्येनैवमुदितः काश्यपः प्रत्य
भाषत ॥ ८१ ॥ ॥ काश्यप उवाच ॥ ॥ ममैतद्दोषशांत्यर्थमुपायं वद सुव्रत ॥ येन मां प्रतिगृह्णीयुर्बान्धवाः ससुहृज्जनाः ॥ ८२ ॥
कृपां मयि कुरुष्व त्वं शाकल्य हरिवल्लभ ॥ काश्यपेनैवमुक्तस्तु शाकल्योऽपि मुनीश्वरः ॥ ८३ ॥ क्षणं ध्यात्वा जगादैवं

काश्यपं कृपया तदा ॥ ८४ ॥ ॥ शाकल्य उवाच ॥ ॥ अस्य पापस्य शान्त्यर्थमुपायं प्रवदामि ते ॥ तत्कर्तव्यं
त्वया शीघ्रं विलम्बं मा कृथा द्विज ॥ ८५ ॥ सुवर्णमुखरीतीरे लक्ष्मीपतिनिवासभूः ॥ वेंकटाद्रिरिति ख्यातः सर्वलोकेषु पूजितः ॥ ८६ ॥ तस्मि
ञ्छेषगिरौ पुण्ये सुरासुरनमस्कृते ॥ ब्रह्महत्यासुरापानस्वर्णस्तेयादिनाशके ॥ ८७ ॥ स्वामिपुष्करिणी चेति सर्वपापापनोदिनी ॥ उत्तरे श्रीनि
वासस्य वर्तते मंगलप्रदा ॥ ८८ ॥ तं गत्वा वेंकटं शैलं स्वामिपुष्करिणीं शुभाम् ॥ स्नात्वा संकल्पपूर्वं तु वराहस्वामिनं हरिम् ॥ ८९ ॥
सेवित्वा पश्चिमे तीरे निर्गत्य हरिमन्दिरम् ॥ गत्वा तत्र विधानेन स्वर्णाचलनिवासिनम् ॥ ९० ॥ श्रीनिवासं परं देवं भक्तानामभयप्रदम् ॥
शङ्खचक्रधरं देवं वनमालाविभूषितम् ॥ ९१ ॥ दृष्ट्वा निर्धूतपापोऽसि संशयं मा कृथा द्विज ॥ शाकल्येनैवमुक्तस्तु काश्यपो मुनिपुंगवः ॥ ९२ ॥
गत्वा वेंकटशैलेन्द्रं सुरासुरनमस्कृतम् ॥ पुष्करिण्यां शुभायां तु स्नातो नियमपूर्वकम् ॥ ९३ ॥ स्वस्थोऽभूत्काश्यपो विप्रो भिषग्विद्याब्धि
पारगः ॥ सर्वे बंधुजना विप्राः काश्यपं ब्राह्मणोत्तमम् ॥ ९४ ॥ पूजयित्वा विधानेन पूज्योऽसि न च संशयः ॥ एवं वः कथितं विप्रा वेंकटा
चलवैभवम् ॥ ९५ ॥ यः शृणोति नरो भक्त्या विष्णुलोके महीयते ॥ ९६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखंडे श्रीवेङ्कटाचलस्थस्वामिपुष्करिणीमाहात्म्ये काश्यपदोषनिवृत्तिर्नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ अथ स्वामिपुष्करिणी
स्नानात्तामिस्रादिनरकनिस्तारः ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सूत सर्वार्थतत्त्वज्ञ वेदवेदांगपारग ॥ श्रीस्वामिपुष्करिण्याश्च वैभवं वद नः प्रभो ॥
॥ १ ॥ यस्याः स्मरणमात्रेण मुक्तः स्यान्मानवो भुवि ॥ २ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ स्वामितीर्थं प्रशंसन्ति स्नांति वा कथयंति ये ॥
अष्टाविंशतिभेदांस्ते नरकान्नोपभुञ्जते ॥ ३ ॥ तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ ॥ कुम्भीपाकं कालसूत्रमसिपत्रवनं तथा ॥ ४ ॥ कृमिभक्षोऽन्ध
कूपश्च संदंशः शालमली तथा ॥ लालाभक्षो ह्यवीचिश्च सारमेयादनं तथा ॥ ५ ॥ तथैव वज्रकणकः क्षारकर्दमपातनम् ॥ रक्षोगणाशनं चापि
शूलप्रोतनिरोधनम् ॥ ६ ॥ तिरोधानाभिधं विप्रास्तथा सूचीमुखाभिधम् ॥ पूयशोणितभक्षं च विषाग्निपरिपीडनम् ॥ ७ ॥ अष्टाविंशतिसंख्या
तमेतन्नरकसंचयम् ॥ न याति मनुजो विप्राः स्वामितीर्थनिमज्जनात् ॥ ८ ॥ वित्तापत्यकलत्राणां योऽन्येषामपहारकः ॥ स कालपाशबद्धोऽयं
यमदूतैर्भयानकैः ॥ ९ ॥ तामिस्रे नरके घोरे पात्यते बहुवत्सरम् ॥ स्नाति चेत्स्वामितीर्थे स तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ १० ॥ मातरं पितरं
विप्रान्यो द्वेष्टि पुरुषाधमः ॥ स कालसूत्रनरके विस्तृतायुतयोजने ॥ ११ ॥ अधस्तादग्निसन्तप्ते उपर्यर्कमरीचिभिः ॥ खले ताम्रमये

विप्राः पात्यते क्षुधयार्दितः ॥ १२ ॥ स्नाति चेत्पुष्करिण्यां वै तस्मिन्नाऽसौ निपात्यते ॥ यो वेदमार्गमुल्लंघ्य वर्तते कुपथे नरः ॥ ॥ १३ ॥ सोऽसिपत्रवने घोरे पात्यते यमकिंकरैः ॥ स्नाति चेत्स्वामितीर्थे तु तस्मिन्नाऽसौ निपात्यते ॥ १४ ॥ योऽश्नाति पंक्तिभेदेन पक्वं सूपादिकं नरः ॥ अकृत्वा पंचयज्ञान्वा भुंक्ते मोहेन स द्विजाः ॥ १५ ॥ पात्यतेऽयं यमभटैर्नरके कृमिभोजने ॥ भक्ष्यमाणः कृमिशतैर्भक्षयन्कृमिसंचयान् ॥ १६ ॥ स्वयं च कृमिभूतः संस्तिष्ठेद्यावदघक्षयम् ॥ स्नाति चेत्स्वामितीर्थे वै तस्मिन्नाऽसौ निपात्यते ॥ १७॥ यो हरेद्विप्रवित्तानि स्नेहेन बलतोऽपि वा ॥ अन्येषामपि वित्तानि राजा तत्पुरुषोऽपि वा ॥ १८ ॥ अयोमयाग्निकुंडेषु संदंशैः सोऽपि पीडितः ॥ संदंशे नरके घोरे पात्यते यमपूरुषैः ॥ १९ ॥ स्नाति चेत्स्वामितीर्थे तु तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ अगम्यां योभिगच्छेत स्त्रियं वै पुरुषाधमः ॥ २० ॥ अगम्यं पुरुषं योषिदभिगच्छेत वा द्विजाः ॥ तावयोमयनारीं च पुरुषं चाप्ययोमयम् ॥ २१ ॥ तप्तावालिङ्ग्य तिष्ठन्तौ यावच्चन्द्रदिवाकरम् ॥ सूच्याख्ये नरके घोरे पात्येते यमकिंकरैः ॥ २२ ॥ स्नाति चेत्स्वामितीर्थे च तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ बाधते सर्वजन्तून्यो नानोपायैरुपद्रवैः ॥ २३ ॥ शाल्मलीनरके घोरे पात्यते बहुकण्टके ॥ स्नाति चेत्स्वामितीर्थे तु तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ २४ ॥ राजा वा राजभृत्यो वा यः पाषण्डमनुद्रुतः ॥ भेदको धर्मसेतूनां वैतरण्यां निपात्यते ॥ २५ ॥ स्नाति चेत्स्वामितीर्थे तु तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ वृषलीसङ्गदुष्टो वा शौचाद्याचारवर्जितः ॥ २६ ॥ त्यक्तलज्जस्त्यक्तवेदः पशुचर्यारतः सदा ॥ स पूयविष्ठामूत्रासृक्छ्लेष्मपित्तादिपूरिते ॥ २७ ॥ अतिबीभत्सनरके पात्यते यमकिंकरैः ॥ स्नाति चेत्स्वामितीर्थे तु तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ २८ ॥ यः श्वभिर्मृगयुर्वन्यान्बाणैर्वा बाधते मृगान् ॥ स विध्यमानो बाणौघैः परत्र यमकिंकरैः ॥ २९ ॥ प्राणरोधाख्यनरके पात्यते यमकिंकरैः ॥ स्नाति चेत्स्वामितीर्थे तु तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ ३० ॥ दाम्भिको यः पशून्यज्ञे विध्यनुष्ठानवर्जितः ॥ हन्त्यसौ परलोकेषु वैशसे नरके द्विजाः ॥३१॥ कर्त्यमानो यमभटैः पात्यते यमकिंकरैः ॥ स्नाति चेत्पुष्करिण्यां वै तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ ३२ ॥ आत्मभार्यां सवर्णां यो रेतः पाययते यदि ॥ परत्र रेतःपायी स रेतःकुण्डे निपात्यते ॥ ३३ ॥ स्नाति चेत्पुष्करिण्यां वै तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ यो दस्युर्मार्गमाश्रित्य गरदो ग्रामदाहकः ॥ ॥ ३४ ॥ वणिग्द्रव्यापहारी च स परत्र द्विजोत्तमाः ॥ वज्रदंष्ट्राभिधे घोरे पात्यते नरके चिरम् ॥ ३५ ॥ स्नाति चेत्स्वामितीर्थे तु तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ विद्यन्ते यानि चान्यानि नरकाणि परत्र वै ॥ ३६ ॥ तानि नाप्नोति मनुजः स्वामितीर्थनिमज्जनात् ॥ पुष्करिण्यां सकृत्स्नानादश्वमेध

फलं लभेत् ॥ ३७ ॥ आत्मविद्या भवेत्साक्षान्मुक्तिश्चापि चतुर्विधा ॥ न पापे रमते बुद्धिर्न भवेद्दुःखमेव वा ॥ ३८ ॥ तुलापुरुषदानेन यत्फलं
लभ्यते नरैः ॥ तत्फलं लभ्यते पुम्भिः स्वामितीर्थनिमज्जनात् ॥ ३९ ॥ गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं हि भवेन्नृणाम् ॥ तत्पुण्यं लभते मर्त्यः
स्वामितीर्थनिमज्जनात् ॥ ४० ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यं यमिच्छति पूरुषः ॥ तं तं सद्यः समाप्नोति स्वामितीर्थनिमज्जनात् ॥ ४१ ॥ महापातक
युक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ॥ सद्यः पूतो भवेद्विप्राः स्वामितीर्थनिमज्जनात् ॥ ४२ ॥ प्रज्ञा लक्ष्मीर्यशः संपज्ज्ञानं धर्मो विरक्तता ॥ मनः
शुद्धिर्भवेन्नृणां स्वामितीर्थनिषेवणात् ॥ ४३ ॥ ब्रह्महत्याऽयुतं चापि सुरापानायुतं तथा ॥ अयुतं गुरुदाराणां गमनं पापकारिणाम् ॥
॥ ४४ ॥ स्तेयायुतं सुवर्णानां तत्संसर्गाश्च कोटिशः ॥ शीघ्रं विलयमायान्ति स्वामितीर्थनिमज्जनात् ॥ ४५ ॥ ब्रह्महत्यासमानानि
सुरापानसमानि च ॥ गुरुस्त्रीगमनेनापि यानि तुल्यानि चास्तिकाः ॥ ४६ ॥ सुवर्णस्तेयतुल्यानि तत्संसर्गसमानि च ॥ तानि
सर्वाणि नश्यन्ति स्वामितीर्थनिमज्जनात् ॥ ४७ ॥ ॥ अथ स्वामितीर्थमहिमाश्रद्धालूनां महानरकप्राप्तिः ॥ ॥ उक्तेष्वेतेषु सन्देहो न
कर्त्तव्यः कदाचन ॥ जिह्वाग्रे परशुं तप्तं प्रक्षिपंति च किंकराः ॥ ४८ ॥ अर्थवादमिमं सर्वं ब्रुवन्वै नरकं व्रजेत् ॥ सूकरः स हि विज्ञेयः सर्व
कर्मबहिष्कृतः ॥ ४९ ॥ अहो मौर्ख्यमहो मौर्ख्यमहो मौर्ख्यं द्विजोत्तमाः ॥ स्वामितीर्थाभिधे तीर्थे सर्वपातकनाशने ॥ ५० ॥ अद्वैतज्ञानदे पुंसां
भुक्तिमुक्तिप्रदायिनि ॥ इष्टकामप्रदे नित्यं तथैवाज्ञाननाशने ॥ ५१ ॥ स्थितेऽपि तद्विहायायं रमतेन्यत्र वै जनः ॥ अहो मोहस्य माहात्म्यं मया
वक्तुं न शक्यते ॥ ५२ ॥ स्नातस्य स्वामितीर्थे तु नान्तकाद्भयमस्ति वै ॥ स्वामितीर्थं च पश्यंति तत्र स्नांति च ये नराः ॥ ५३ ॥ स्तुवन्ति च
प्रशंसंति स्पृशंति च नमन्ति च ॥ न पिबन्ति हि ते स्तन्यं मातृणां द्विजपुंगवाः ॥ ५४ ॥ एवं वः कथितं विप्राः स्वामितीर्थस्य वैभवम् ॥ भुक्ति
मुक्तिप्रदं नृणां सर्वपापनिबर्हणम् ॥५५॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये श्री
स्वामिपुष्करिणीतीर्थमहिमानुवर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ अथ धर्मगुप्तचरित्रवर्णनम् ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ भूयोपि संप्र
वक्ष्यामि स्वामितीर्थस्य वैभवम् ॥ युष्माकमादरेणाऽहं नैमिषारण्यवासिनः ॥ १ ॥ नन्दोनाम महाराजः सोमवंशसमुद्भवः ॥ धर्मेण पालया
मास सागरान्तां धरामिमाम् ॥ २ ॥ तस्य पुत्रः समभवद्धर्मगुप्त इति स्मृतः ॥ राज्यरक्षाधुरं नन्दो निजपुत्रे निधाय सः ॥ ३ ॥ जितेंद्रियो जिता
हारः प्रविवेश तपोवनम् ॥ ताते तपोवनं याते धर्मगुप्ताभिधो नृपः ॥ ४ ॥ मेदिनीं पालयामास धर्मज्ञो नीतितत्परः ॥ ईजे बहुविधैर्यज्ञैर्देवानिन्द्र

पुरोगमान् ॥ ५ ॥ ब्राह्मणानां ददौ वित्तं क्षेत्राणि च बहूनि सः ॥ सर्वे स्वधर्मनिरतास्तस्मिन्राजनि शासति ॥ ६ ॥ कदाचिन्नाभवन्पीडास्तस्मिं
श्चोरादिसंभवाः ॥ कदाचिद्धर्मगुप्तोऽयमारुह्य तुरगोत्तमम् ॥ ७ ॥ वनं विवेश विप्रेंद्रा मृगयारसकौतुकी ॥ तमालतालहिन्तालकुरबाकुलदिङ्
मुखे ॥ ८ ॥ विचचार वने तस्मिन्सिंहव्याघ्रभयानके ॥ मत्तालिकुलसन्नादसंमूर्च्छितदिगन्तरे ॥ ९ ॥ पद्मकल्हारकुमुदनीलोत्पलवनाकुले ॥
तटाके रससंपूर्णे तपस्विजनमण्डिते ॥ १० ॥ तस्मिन्वने सञ्चरतो धर्मगुप्तस्य भूपतेः ॥ अभूद्विभावरी विप्रास्तमसावृतदिङ्मुखा ॥ ११ ॥ राजा
ऽपि पश्चिमां सन्ध्यामुपास्य विनयान्वितः ॥ जजाप च वने तत्र गायत्रीं वेदमातरम् ॥ १२ ॥ सिंहव्याघ्रादिभीत्यास्मिन्वृक्षमेकं समाश्रिते ॥
राजपुत्रे तदभ्याशमृक्षः सिंहभयार्दितः ॥ १३ ॥ अन्वधावत वृक्षं तमेकः सिंहो वनेचरः ॥ अनुद्रुतः स सिंहेन ऋक्षो वृक्षमुपारुहत् ॥ १४ ॥ आरुह्य
ऋक्षो वृक्षं तं ददर्श जगतीपतिम् ॥ वृक्षस्थितं महात्मानं महाबलपराक्रमम् ॥ १५ ॥ उवाच भूपतिं दृष्ट्वा ऋक्षोयं वनगोचरः ॥ मा भीतिं कुरु
राजेंद्र वत्स्यावो रजनीमिह ॥ १६ ॥ महासत्त्वो महाकायो महादंष्ट्रसमाकुलः ॥ वृक्षमूलं समायातः सिंहोऽयमतिभीषणः ॥ १७ ॥ रात्र्यर्धं
भज निद्रां त्वं रक्ष्यमाणो मयोद्यतः ॥ ततः प्रसुप्तं मां रक्ष शर्वर्यर्धं महामते ॥ १८ ॥ इति तद्वाक्यमाकर्ण्य सुप्ते नन्दसुते हरिः ॥
प्रोवाच ऋक्षं सुप्तोऽयं नृपो मे त्यज्यतामिति ॥ १९ ॥ तं सिंहमब्रवीदृक्षो धर्मज्ञो द्विजसत्तमाः ॥ भवान्धर्मं न जानीते मृगराज वने
चर ॥ २० ॥ विश्वासघातिनां लोके महाकष्टं भवत्यहो ॥ न हि मित्रद्रुहां पापं नश्येद्यज्ञायुतैरपि ॥ २१ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां
कथञ्चिन्निष्कृतिर्भवेत् ॥ विश्वासघातिनां पापं न नश्येज्जन्मकोटिभिः ॥ २२ ॥ नाहं मेरुं महाभारं मन्ये पञ्चास्य भूतले ॥ महाभार
मिमं मन्ये लोकविश्वासघातकम् ॥ २३ ॥ एवमुक्तोऽथ ऋक्षेण सिंहस्तूष्णीं बभूव ह ॥ धर्मगुप्ते प्रबुद्धे तु ऋक्षः सुष्वाप भूरुहे ॥ २४ ॥
ततः सिंहोऽब्रवीद्भूपमेनमृक्षं त्यजस्व मे ॥ एवमुक्तोऽथ सिंहेन राजा सुप्तमशंकितः ॥ २५ ॥ स्वांकन्यस्तशिरस्कं तमृक्षं तत्याज भूतले ॥ पात्य
मानस्ततो राज्ञा समालम्बितपादपः ॥ २६ ॥ ऋक्षः पुण्यवशाद्वृक्षान्न पपात महीतले ॥ स ऋक्षो नृपमभ्येत्य कोपाद्वाक्यमभाषत ॥ २७ ॥
कामरूपधरो राजन्नहं भृगुकुलोद्भवः ॥ ध्यानकाष्ठाभिधो नाम्ना ऋक्षरूपमधारयम् ॥ २८ ॥ कस्मादनागसं सुप्तमत्याक्षीन्मां भवान्नृप ॥
मच्छापादतिशीघ्रं त्वमुन्मत्तश्चर भूतले ॥ २९ ॥ इति शप्त्वा मुनिर्भूपं ततः सिंहमभाषत ॥ न सिंहस्त्वं महायक्षः कुबेरसचिवः पुरा ॥ ३० ॥
हिमवद्गिरिमासाद्य कदाचित्त्वं वधूसखः ॥ अज्ञानाद्गौतमाभ्याशे विहारमतनोर्मुदा ॥ ३१ ॥ गौतमोऽप्युटजाद्दैवात्समिदाहरणाय वै ॥ निर्गत

स्त्वां विवसनं दृष्ट्वा शापमुदाहरत् ॥ ३२ ॥ यस्मान्ममाश्रमेऽद्य त्वं विवस्त्रः स्थितवानसि ॥ अतः सिंहत्वमद्यैव भविता ते न संशयः ॥ ३३ ॥ इति गौतमशापेन सिंहत्वमगमत्पुरा ॥ कुबेरसचिवो यक्षो भद्रनामा भवान्पुरा ॥ ३४ ॥ कुबेरो धर्मशीलो हि तद्भृत्याश्च तथैव हि ॥ अतः किमर्थं त्वं हंसि मामृषिं वनगोचरम् ॥ ३५ ॥ एतत्सर्वमहं ध्यानाज्जानामि हि मृगाधिप ॥ इत्युक्तो ध्यानकाष्ठेन त्यक्त्वा सिंहत्वमाशु सः ॥ ॥ ३६ ॥ यक्षरूपं गतो दिव्यं कुबेरसचिवात्मकम् ॥ ध्यानकाष्ठमसावाह प्रांजलिः प्रणतो मुनिम् ॥ ३७ ॥ अद्य ज्ञातं मया सर्वं पूर्ववृत्तं महामुने ॥ गौतमः शापकाले मे शापान्तमपि चोक्तवान् ॥ ३८ ॥ ध्यानकाष्ठेन संवाद ऋक्षरूपेण ते यदा ॥ तदा निर्धूय सिंहत्वं यक्षरूपमवाप्स्यसि ॥ ३९ ॥ इति मामब्रवीद्ब्रह्मन्गौतमो मुनिपुङ्गवः ॥ अद्य सिंहत्वनाशान्मे जानामि त्वां महामुने ॥ ४० ॥ ध्यानकाष्ठाभिधं शुद्धं कामरूपधरं सदा ॥ इत्युक्त्वा तं प्रणम्याथ ध्यानकाष्ठं स यक्षराट् ॥ ४१ ॥ विमानवरमारुह्य प्रययावलकापुरीम् ॥ उन्मत्तरूपं तं दृष्ट्वा मन्त्रिणस्तु नृपोत्तमम् ॥ ॥ ४२ ॥ पितुः सकाशमानिन्यू रेवातीरे नृपोत्तमम् ॥ तस्मै निवेदयामासुर्मतिभ्रंशं सुतस्य च ॥ ४३ ॥ ज्ञात्वा तु पुत्रवृत्तान्तं पिता वै नंदनस्तदा ॥ ४४ ॥ ॥ अथ जैमिनिवाक्यात्स्वामितीर्थस्नातस्य धर्मगुप्तस्योन्मादनिवृत्तिः ॥ ॥ पुत्रमादाय सहसा जैमिनेरन्तिकं ययौ ॥ तस्मै निवेदयामास पुत्रवृत्तान्तमादितः ॥ ४५ ॥ भगवञ्जैमिने पुत्रो ममाद्योन्मत्ततां गतः ॥ अस्योन्मादविनाशाय ब्रूह्युपायं महामुने ॥ ४६ ॥ इति पृष्टश्चिरं दध्यौ जैमिनिर्मुनिपुंगवः ॥ ध्यात्वा तु सुचिरं कालं नृपनन्दनमब्रवीत् ॥ ४७ ॥ ध्यानकाष्ठस्य शापेन ह्युन्मत्तस्ते सुतोऽभवत् ॥ तस्य शापस्य मोक्षार्थमुपायं प्रब्रवीमि ते ॥ ४८ ॥ सुवर्णमुखरीतीरे वेंकटेनाम पर्वते ॥ सर्वपापहरे पुण्ये नानाधातुविनिर्मिते ॥ ४९ ॥ स्वामिपुष्करिणी चेति तीर्थमस्ति महत्तरम् ॥ पवित्राणां पवित्रं हि मंगलानां च मंगलम् ॥ ५० ॥ श्रुतिसिद्धं महापुण्यं ब्रह्महत्यादिशोधकम् ॥ नीत्वा तत्र सुतं तेऽद्य स्नापयस्व महामते ॥ ५१ ॥ उन्मादस्तत्क्षणादेव तस्य नश्येन्न संशयः ॥ इत्युक्तस्तं प्रणम्यासौ जैमिनिं मुनिपुंगवम् ॥ ५२ ॥ नन्दः पुत्रं समादाय स्वामिपुष्करिणीं ययौ ॥ तत्र च स्नापयामास पुत्रं नियमपूर्वकम् ॥ ५३ ॥ स्नानमात्रात्ततः सद्यो नष्टोन्मादोऽभवत्सुतः ॥ स्वयं सस्नौ स नन्दोऽपि स्वामिपुष्करिणीजले ॥ ५४ ॥ उषित्वा दिनमेकं तु सहपुत्रः पिता तदा ॥ सेवित्वा वेंकटेशं च श्रीनिवासं कृपानिधिम् ॥ ५५ ॥ पुत्रमापृच्छ्य नन्दस्तं प्रययौ तपसे वनम् ॥ गते पितरि पुत्रोऽपि धर्मगुप्तो नृपो द्विजाः ॥ ५६ ॥ प्रददौ वेंकटेशस्य बहुवित्तानि भक्तितः ॥ ब्राह्मणेभ्यो धनं धान्यं क्षेत्राणि च ददौ तदा ॥ ५७ ॥ प्रययौ मन्त्रिभिः सार्धं स्वां पुरीं तदनन्तरम् ॥ धर्मेण पालयामास राज्यं निहतकण्ट

कम् ॥ ५८ ॥ पितृपैतामहं विप्रा धर्मगुप्तोतिधार्मिकः ॥ उन्मादैरप्यपस्मारैर्ग्रहैर्दुष्टैश्च ये नराः ॥ ५९ ॥ ग्रस्ता भवन्ति विप्रेन्द्रास्तेऽपि चात्र
निमज्जनात् ॥ पुष्करिण्यां विमुक्ताः स्युः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ ६० ॥ स्वामिपुष्करिणीं त्यक्का तीर्थमन्यद्व्रजेत्तु यः ॥ स्निग्धं स गोपयस्त्यक्का
स्नुहीक्षीरं प्रयाचते ॥ ६१ ॥ स्वामितीर्थं स्वामितीर्थं स्वामितीर्थमिति द्विजाः ॥ त्रिःपठन्तो नरा एवं यत्र क्वापि जलाशये ॥ ६२ ॥ स्नांति
सर्वे नरास्ते वै यास्यन्ति ब्रह्मणः पदम् ॥ एवं वः कथिता विप्रा धर्मगुप्तकथा शुभा ॥ ६३ ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण ब्रह्महत्या विनश्यति ॥
॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये स्वामिपुष्करिणीमहिमानु
वर्णनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ छ ॥ ॥ अथ सुमत्याख्यद्विजवृत्तान्तः ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ भोभोस्तपोधनाः सर्वे नैमिषा
रण्यवासिनः ॥ स्वामितीर्थस्य माहात्म्यं भूयोऽपि प्रवदाम्यहम् ॥ १ ॥ पुरा किरातीसंसर्गात्सुमतिर्ब्राह्मणः सुराम् ॥ पीतवान्पुष्करिण्यां स
स्नात्वा पापाद्विमोचितः ॥ २ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सुमतिः कस्य पुत्रोऽसौ कथं स च सुरां पपौ ॥ कथं किरात्यासक्तोऽभूत्सूत पौराणिको
त्तम ॥ ३ ॥ सर्वेषां विस्तरादेतद्वद त्वं कृपयाधुना ॥ ४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ महाराष्ट्राभिधे देशे ब्राह्मणः कश्चिदास्तिकः ॥ यज्ञदेव इतिख्यातो
वेदवेदांगपारगः ॥ ५ ॥ दयालुरातिथेयश्च शिवनारायणार्चकः ॥ सुमतिर्नाम पुत्रोऽभूद्यज्ञदेवस्य तस्य वै ॥ ६ ॥ पितरं स परित्यज्य भार्यामपि पति
व्रताम् ॥ प्रययावुत्कले देशे विटगोष्ठीपरायणः ॥७॥ काचित्किराती तद्देशे वसन्ती युवमोहनी ॥ यूनां समस्तद्रव्याणि प्रलोभ्य जगृहे चिरम् ॥८॥
तस्या गृहं स प्रययौ सुमतिर्ब्राह्मणाधमः ॥ सुमतिं सा च जग्राह किराती निर्धनं द्विजम् ॥ ९ ॥ ॥ अथ सुमत्याख्यद्विजस्य किरातीसङ्गान्महापात
कप्राप्तिः ॥ तया युक्तोऽथ सुमतिस्तत्संयोगैकतत्परः ॥ इतस्ततश्चोरयित्वा बहुद्रव्याणि सन्ततम् ॥१०॥ दत्त्वा तया चिरं रेमे तद्गृहे बुभुजे च सः॥
एकेन चषकेणासौ तया सह सुरां पपौ ॥ ११ ॥ एवं स बहुकालं वै रममाणस्तया सह ॥ पितरौ निजपत्नीं च नास्मरद्विषयातुरः ॥ १२ ॥ स
कदाचित्किरातैस्तु चौर्यं कर्तुं ययौ सह ॥ विप्रस्य कस्यचिद्गेहे सोऽपि कैरातवेषभृत् ॥ १३ ॥ ययौ चोरयितुं द्रव्यं साहसी खड्गहस्तवान् ॥ तद्गृह
स्वामिनं विप्रं हत्वा खड्गेन साहसात् ॥१४॥ समादाय बहु द्रव्यं किरातीभवनं ययौ ॥ तं यान्तमनुयाति स्म ब्रह्महत्या भयंकरी ॥ १५ ॥ नील
वस्त्रधरा भीमा भृशं रक्तशिरोरुहा ॥ गर्जन्ती साट्टहासं सा कम्पयन्ती च रोदसी ॥ १६ ॥ अनुद्रुतस्तया सोऽयं बभ्राम जगतीतले ॥ एवं भ्रमन्भुवं
सर्वां कदाचित्सुमतिः स्वयम् ॥ १७ ॥ स्वग्रामं प्रययौ भीत्या विप्रबन्धुर्दुरात्मवान् ॥ अनुद्रुतस्तया भीतः प्रययौ स्वगृहं प्रति ॥ १८ ॥ ब्रह्मह

त्याप्यनुद्धुत्य तेन साकं गृहं ययौ ॥ पितरं रक्षरक्षेति सुमतिः शरणं ययौ ॥ १९ ॥ मा भैषीरिति तं प्रोच्य पिता रक्षितुमुद्यतः ॥ तदानीं ब्रह्महत्येयं
तत्तातं प्रत्यभाषत ॥ २० ॥ ॥ ब्रह्महत्योवाच ॥ ॥ मैव त्वं प्रतिगृह्णीष्व यज्ञदेव द्विजोत्तम ॥ असौ सुरापी स्तेयी च ब्रह्महा चातिपातकी ॥२१॥
मातृद्रोही पितृद्रोही भार्यात्यागी च पातकी ॥ किरातीसंगदुष्टश्च ह्येनं मुंच दुरात्मकम् ॥ २२ ॥ गृह्णासि चेदिमं विप्र महापातकिनं सुतम् ॥ त्वद्भा
र्यामस्य भार्यां च त्वां च पुत्रमिमं द्विज ॥ २३ ॥ भक्षयिष्यामि वंशं च तस्मान्मुञ्च सुतं त्विमम् ॥ इमं त्यजसि चेत्पुत्रं युष्मान्मुंचामि सांप्रतम्॥
॥ २४ ॥ नैकस्यार्थे कुलं हन्तुमर्हसि त्वं महामते ॥ इत्युक्तः स तया तत्र यज्ञदेवोऽब्रवीच्च ताम् ॥ २५ ॥ ॥ यज्ञदेव उवाच ॥ ॥ बाधते मां
सुतस्नेहः कथमेनं परित्यजे ॥ ब्रह्महत्या तदाकर्ण्य द्विजोक्तं तमभाषत ॥ २६ ॥ ॥ ब्रह्महत्योवाच ॥ ॥ अयं हि पतितो भूत्वा वर्णाश्रम
बहिष्कृतः ॥ पुत्रेऽस्मिन्मा कुरु स्नेहं निन्दितं चास्य दर्शनम् ॥ २७ ॥ इत्युक्त्वा ब्रह्महत्या सा यज्ञदेवस्य पश्यतः ॥ तलेन प्रजहारास्य पुत्रं
सुमतिनामकम् ॥ २८ ॥ रुरोद ताततातेति पितरं प्रब्रुवन्मुहुः ॥ २९ ॥ ॥ अथ सुमतिं प्रति दुर्वासःकथितब्रह्महत्यामुक्त्युपायः ॥ ॥ रुरु
दुर्जनको माता भार्यापि सुमतेस्तदा ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र दुर्वासाः शंकरांशकः ॥ ३० ॥ दिष्ट्या समाययौ योगी धार्मिको मुनिसत्तमः ॥
यज्ञदेवोऽथ तं दृष्ट्वा मुनिं रुद्रावतारकम् ॥ ३१ ॥ स्तुत्वा प्रणम्य शरणं ययाचे पुत्रकारणात् ॥ दुर्वासास्त्वं महायोगिन्साक्षाद्वै शंकरांशकः ॥
॥ ३२ ॥ त्वद्दर्शनमपुण्यानां भविता न कदाचन ॥ ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी चाभूत्सुतो मम ॥ ३३ ॥ एनं प्रहर्तुमायाता ब्रह्महत्यापि वर्तते ॥
भूयाद्यथा मे पुत्रोऽयं महापातकमोचितः ॥ ३४ ॥ घोरा च ब्रह्महत्येयं यथा शीघ्रं लयं व्रजेत् ॥ तमुपायं वदस्वाद्य मम पुत्रे दयां कुरु ॥ ३५ ॥
अयमेव हि पुत्रो मे नान्योऽस्ति तनयो मुने ॥ अस्मिन्मृते तु वंशो मे समुच्छिद्येत मूलतः ॥ ३६ ॥ ततः पितृभ्यः पिण्डानां दातापि न भवे
द्ध्रुवम् ॥ ततः कृपां कुरुष्व त्वमस्मासु भगवन्मुने ॥ ३७ ॥ इत्युक्तः स तदोवाच दुर्वासाः शंकरांशकः ॥ ध्यात्वाथ सुचिरं कालं यज्ञदेवं द्विजोत्त
मम् ॥ ३८ ॥ ॥ दुर्वासा उवाच ॥ ॥ यज्ञदेवकृतं पापमतिक्रूरं सुतेन ते ॥ नास्य पापस्य शांतिः स्यात्प्रायश्चित्तायुतैरपि ॥
॥ ३९ ॥ तथापि ते सुतस्याहं तस्य पापस्य शान्तये ॥ प्रायश्चित्तं वदिष्यामि शृणु नान्यमना द्विज ॥ ४० ॥ वेंकटाद्रौ महा
पुण्ये सर्वपातकनाशने ॥ स्वामिपुष्करिणी चेति वर्तते मंगलप्रदा ॥ ४१ ॥ ॥ अथ सुमतेः स्वामिपुष्करिणीस्नानाद्ब्रह्महत्या
विमुक्तिः ॥ ॥ स्नाति चेत्तव पुत्रोऽयं पातकान्मुच्यते क्षणात् ॥ एवं श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं यज्ञदेवो महामतिः ॥ ४२ ॥ पुत्रमादाय सुमतिं

स्वामिपुष्करिणीं गतः ॥ स्नापयामास सुमतिं हत्यया पीडितं सुतम् ॥ ४३ ॥ आकाशवाणी तं विप्रमुवाच मधुरस्वरा ॥ यज्ञदेव महाभाग स्नाने
नानेन सुव्रत ॥ ४४ ॥ पूतोऽभवत्तव सुतः संशयं मा कृथा द्विज ॥ एवंप्रभावं तत्तीर्थं पापवृक्षकुठारकम् ॥ ४५ ॥ एवं वः कथितं विप्रा इति
हासं पुरातनम् ॥ शृण्वतां पठतां चापि वाजपेयफलं लभेत् ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये स्वामिपुष्करिणीतीर्थमहिमानुवर्णनंनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ अथ रामकृष्णतीर्थमाहात्म्यम् ॥ ॥ श्रीसूत
उवाच ॥ ॥ वेंकटाख्ये महापुण्ये सर्वपातकनाशने ॥ कृष्णतीर्थस्य माहात्म्यं शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ १ ॥ यत्र मज्जनमात्रेण कृतघ्नोऽपि
विमुच्यते ॥ पितॄन्मातॄर्गुरूंश्चावमन्यंते मोहमोहिताः ॥ २ ॥ ये चाप्यन्ये दुरात्मानः कृतघ्ना निरपत्रपाः ॥ ते सर्वे कृष्णतीर्थेस्मिन्छुद्ध्यन्ति
स्नानमात्रतः ॥ ३ ॥ कृष्णनामा मुनिः पूर्वं वेंकटाह्वयभूधरे ॥ अवर्तत तपः कुर्वन्विष्णुं ध्यायन्समाहितः ॥ ४ ॥ स तत्र कल्पयामास स्नानार्थं तीर्थ
मुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा सकृन्मर्त्यः कृतघ्नोऽपि विमुच्यते ॥ ५ ॥ अत्रेतिहासं वक्ष्यामि पुराणं पापनाशनम् ॥ यस्य श्रवणमात्रेण नरो मुक्ति
मवाप्नुयात् ॥ ६ ॥ पुरा बभूव विप्रेन्द्रो रामकृष्णो महामुनिः ॥ सत्यवाञ्छीलवान्वाग्ग्मी सर्वभूतदयान्वितः ॥ ७ ॥ शत्रुमित्रसमो दान्तस्तपस्वी
विजितेंद्रियः ॥ परे ब्रह्मणि निष्णातो ब्रह्मतत्त्वैकसंश्रयः ॥ ८ ॥ एवंप्रभावः स मुनिस्तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ स वै निश्चलसर्वांगस्तिष्ठन्सर्वत्र
भूतले ॥ ९ ॥ परमाण्वन्तरं वापि न स्वस्थानाच्चचाल सः ॥ स्थित्वा तत्र तपस्यंतमनेकशतवत्सरान् ॥ १० ॥ तं चाक्रमत वल्मीकं छादितांगं
चकार वै ॥ वल्मीकाक्रान्तदेहोऽपि रामकृष्णो महामुनिः ॥११॥ अकरोत्तप एवासौ वल्मीकं न त्वबुध्यत ॥ तस्मिंश्च तप्यति तपो वासवो मुनि
पुंगवे ॥ १२ ॥ विसृज्य मेघजालानि वर्षयामास वेगवान् ॥ एवं दिनानि सप्तायं ववर्ष च निरन्तरम् ॥ १३ ॥ धारावर्षेण महता वृष्यमाणो
ऽपि वै मुनिः ॥ तद्वर्षं प्रतिजग्राह निमीलितविलोचनः ॥ १४ ॥ महता स्तनितेनाशु तदा बधिरयञ्छ्रुतीः ॥ वल्मीकस्योपरिष्टाद्वै निपपात
महाशनिः ॥ १५ ॥ तस्मिन्वर्षति पर्जन्ये शीतवातादिदुःसहे ॥ १६ ॥ ॥ अथ रामकृष्णाख्यमहर्षितपःप्रसन्नभगवदाविर्भावः ॥ ॥ वल्मी
कशिखरं ध्वस्तं बभूवाशनिताडितम् ॥ तदा प्रादुरभूद्देवः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ १७ ॥ विनतानन्दनारूढो वनमालाविभूषितः ॥ रामकृष्णस्य
तपसा तोषितो वाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ तपोनिधे रामकृष्ण वेदशास्त्रार्थपारग ॥ मदाविर्भावदिवसे यः स्नाति मनुजोत्तमः ॥ १९ ॥ तस्य पुण्य
फलं वक्तुं शेषेणापि न शक्यते ॥ मकरस्थे रवौ विप्र पौर्णमास्यां महातिथौ ॥ २० ॥ पुष्यनक्षत्रयुक्तायां स्नानकालो विधीयते ॥ तद्दिने स्नाति

यो मर्त्यः कृष्णतीर्थे महामतिः ॥ २१ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वान्कामाँल्लभेत सः ॥ मदाविर्भावदिवसे कृष्णतीर्थजले शुभे ॥ २२ ॥ स्नातुं तत्र
समायांति स्वपापपरिशुद्धये ॥ देवा मनुष्याः सर्वे च दिक्पालाश्च महौजसः ॥ २३ ॥ एते सर्वे महात्मानः कोटिसूर्यसमप्रभाः ॥ ते सर्वे कृष्णती
र्थेस्मिन्स्नानात्पूता भवंति हि ॥ २४ ॥ त्वन्नाम्नेदं महातीर्थं लोके प्रख्यातिमेष्यति ॥ इत्युक्त्वा श्रीनिवासश्च तत्रैवान्तरधीयत ॥ २५ ॥ एवं
प्रभावं तत्तीर्थं महापापविशोधनम् ॥ बुद्धिशुद्धिप्रदं पुसां सर्वैश्वर्यप्रदायकम् ॥ २६ ॥ एवं वः कथितं विप्राः कृष्णतीर्थस्य वैभवम् ॥
शृण्वतां पठतां चैव विष्णुलोकप्रदायकम् ॥ २७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटा
चलमाहात्म्ये रामकृष्णतीर्थमहिमानुवर्णनंनाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ श्रीवेंकटाद्रौ जलदानप्रशंसा ॥ ॥ श्रीसूत
उवाच ॥ ॥ वेंकटाख्ये महापुण्ये तृषार्तानां विशेषतः ॥ जलदानमकुर्वाणस्तिर्यग्योनिमवाप्नुयात् ॥१॥ तस्माद्वेंकटशैलेन्द्रे यथाशक्त्यनुसारतः ॥
जलदानं हि कर्तव्यं सर्वेषां जीवनं महत् ॥ २ ॥ अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥ विप्रस्य गृहगोधायाः संवादं परमाद्भुतम् ॥ ३ ॥ ॥ अथ
हेमांगस्य जलदानाकरणेन गृहगोधिकात्वप्राप्तिः ॥ ॥ पुरा चेक्ष्वाकुवंशेऽभूद्धेमांग इति भूमिपः ॥ ब्रह्मण्यो ब्रह्मभूयिष्ठो जितामित्रो जितेंद्रियः ॥४॥
यावन्तो भूमिकणिका यावन्तस्तोयबिन्दवः ॥ यावन्त्युडूनि गगने तावतीर्गा ददात्यसौ ॥ ५ ॥ येनेष्टयज्ञदर्भैश्च भूमिर्बर्हिष्मती स्मृता ॥ गोभू
तिलहिरण्याद्यैस्तोषिता बहवो द्विजाः ॥ ६ ॥ तेनादत्तानि दानानि न विद्यन्त इति श्रुतम् ॥ तेनादत्तं जलं चैकं सुखलभ्यधिया द्विजाः ॥ ७ ॥
बोधितो ब्रह्मपुत्रेण वसिष्ठेन महात्मना ॥ अमूल्यं सर्वतोलभ्यं तद्दातुः किं फलं लभेत् ॥ ८ ॥ इति दुर्धीर्हेतुवादैर्न जलं दत्तवान्विभुः ॥ अल
भ्यदाने पुण्यं स्यादित्यवादीत्सयुक्तिकम् ॥ ९ ॥ स आनर्च द्विजान्व्यङ्गान्दरिद्रान्वृत्तिकर्शितान् ॥ नानर्च श्रोत्रियान्विप्रान्ब्रह्मज्ञान्ब्रह्मवादिनः
॥ १० ॥ प्रख्यातान्पूजयिष्यन्ति सर्वलोकाः सहार्हणैः ॥ अनाथानामविद्यानां व्यङ्गानां च कुटुंबिनाम् ॥ ११ ॥ दरिद्राणां गतिः का वा तस्मात्ते
मद्दयास्पदाः ॥ इति दुष्टेषु पात्रेषु दत्तवान्किमपि स्वकम् ॥ १२ ॥ तेन दोषेण महता चातकत्वं त्रिजन्मसु ॥ एकजन्मनि गृध्रत्वं श्वत्वं वा सप्त
जन्मसु ॥ १३ ॥ प्राप्य पश्चाद्गृहे जातो भूपोऽयं गृहगोधिका ॥ श्रुतकीर्तेस्तु भूपस्य मिथिलाधिपतेर्द्विजाः ॥ १४ ॥ गृहद्वारप्रतोल्यां स्म वर्तते
कीटकाशनः ॥ अष्टाशीतिषु वर्षेषु स्थितं तेन दुरात्मना ॥ १५ ॥ ॥ अथ श्रुतदेवपादोदकसेवनेन हेमांगस्य जातिस्मरणम् ॥ ॥ विदेहाधिपतेर्गेहं
कदाचिदृषिसत्तमः ॥ श्रुतदेव इति ख्यातः श्रान्तो मध्याह्न आगमत् ॥ १६ ॥ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय जातहर्षो नराधिपः ॥ मधुपर्कैः सुसंपूज्य

तस्य पादावनेजनीः ॥ १७ ॥ अपो मूर्ध्नावहत्क्षिप्रं तदोत्क्षिप्तैश्च बिन्दुभिः ॥ दैवोपदिष्टकालेन प्रोक्षिता गृहगोधिका ॥ १८ ॥ सद्यो जातिस्मृति
रभूत्कृतकर्मातिदुःखिता ॥ त्राहि त्राहीति चुक्रोश ब्राह्मणं गृहमागतम् ॥ १९ ॥ तिर्यग्जन्तुरवं श्रुत्वा ब्राह्मणो विस्मितोऽभवत् ॥ कुतः क्रोशसि
गोधे त्वं दशेयं केन कर्मणा ॥ २० ॥ उपदेवोऽथ देवो वा त्वं नृपोऽथ द्विजोत्तमः ॥ कस्त्वं ब्रूहि महाभाग त्वामद्याहं समुद्धरे ॥ २१ ॥ इत्युक्तः
स नृपः प्राह श्रुतदेवं महाप्रभुः ॥ अहमिक्ष्वाकुकुलजः शस्त्रविद्याविशारदः ॥ २२ ॥ यावन्तो भूमिकणिका यावन्तस्तोयबिन्दवः ॥
यावन्त्युडूनि गगने तावतीर्गा अदामहम् ॥ २३ ॥ सर्वैर्यज्ञैर्मया चेष्टं पूर्तान्याचरितानि मे ॥ दानान्यपि च दत्तानि धर्मजातं स्वनुष्ठितम् ॥
॥ २४ ॥ तथापि दुर्गतिर्जाता न मे चोर्ध्वगतिर्विभो ॥ त्रिवारं चातकत्वं मे गृध्रत्वं चैकजन्मनि ॥२५॥ सप्तजन्मसु च श्वत्वं प्राप्तं पूर्वं मया द्विज ॥
धरतानेन भूपेन चापः पादावनेजनीः ॥ २६ ॥ बिन्दवो दूरमुत्क्षिप्तास्तैः सिक्तोऽहं कथंचन ॥ तदा जन्मस्मृतिरभूत्तेन मे हतपाप्मनः ॥ २७ ॥
गोधाजन्मानि भाव्यानीत्यष्टाविंशति मे द्विज ॥ दृश्यन्ते दैवदिष्टानि बिभ्यते जन्मभिर्भृशम् ॥ २८ ॥ न कारणं प्रपश्यामि तन्मे विस्तरतो
वद ॥ इत्युक्तः स द्विजः प्राह ज्ञातं विज्ञानचक्षुषा ॥ २९ ॥ ॥ अथ श्रुतदेवदत्तपुण्येन हेमांगस्य गोधिकात्वविमुक्तिः ॥ ॥ शृणु भूप प्रवक्ष्यामि
तव दुर्गतिकारणम् ॥ न जलं तु त्वया दत्तं वेंकटाह्वयभूधरे ॥ ३० ॥ तज्जलं सुलभं मत्वा न मौल्यमिति निश्चितः ॥ नाध्वगानां द्विजादीनां
घर्मकालेऽप्यजानता ॥ ३१ ॥ तथा पात्रं समुत्सृज्य ह्यपात्रे प्रतिपादितम् ॥ ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥ ३२ ॥ तुलसीं तु समु
त्सृज्य बृहती पूज्यते नु किम् ॥ अनाथव्यंगपंगुत्वं न प्रयोजकतामियात् ॥ ३३ ॥ पंग्वाद्या येऽप्यनाथा हि दयापात्रं हि केवलम् ॥ तपोनिष्ठा
ज्ञाननिष्ठाः श्रुतिशास्त्रपरायणाः ॥ ३४ ॥ विष्णुरूपाः सदा पूज्या नेतरे तु कदाचन ॥ तत्रापि ज्ञानिनोऽत्यर्थं प्रिया विष्णोः सदैव हि ॥ ३५ ॥
ज्ञानिनामपि भूपाल विष्णुरेव सदा प्रियः ॥ तस्माज्ज्ञानी सदा पूज्यः पूज्यात्पूज्यतरः स्मृतः ॥ ३६ ॥ न जलं तु त्वया दत्तं साधवो वा न
सेविताः ॥ तेन ते दुर्गतिश्चेयं प्राप्ता चेक्ष्वाकुनन्दन ॥ ३७ ॥ वेंकटाद्रौ कृतं पुण्यं तुभ्यं दास्यामि शान्तये ॥ भूतं भव्यं भवत्तेन कर्मजातं
विजेष्यसि ॥ ३८ ॥ इत्युक्त्वाप उपस्पृश्य ददौ पुण्यमनुत्तमम् ॥ यद्दत्तं ब्राह्मणेनापि स्नानं चैकदिने कृतम् ॥ ३९ ॥ तेन ध्वस्ताखिलाऽऽगास्तु
त्यक्त्वा च गृहगोधिका ॥ रूपं कर्मोचितं घोरं सद्योऽदृश्यत पूरुषः ॥ ४० ॥ दिव्यं विमानमारूढो दिव्यस्रग्वस्त्रभूषणः ॥ पश्यतामेव साधूनां
मैथिलस्य गृहान्तरे ॥ ४१ ॥ बद्धाञ्जलिपुटो भूत्वा परिक्रम्य प्रणम्य च ॥ अनुज्ञातो ययौ राजा स्तूयमानोऽमरैर्दिवम् ॥ ४२ ॥ तत्र भुक्त्वा

महाभोगान्वर्षायुतमतन्द्रितः ॥ स एव चेक्ष्वाकुकुले ककुत्स्थोऽभून्महारथः ॥ ४३ ॥ सप्तद्वीपप्रतीपालो ब्रह्मण्यः साधुसंमतः ॥ देवेन्द्रस्य समो विष्णोरंश एवं महाप्रभुः ॥ ४४ ॥ बोधितस्तु वसिष्ठेन सर्वान्धर्मान्मनोहरान् ॥ अनुष्ठायाखिलान्राजा तेन ध्वस्ताशुभादिकः ॥ ४५ ॥ दिव्यं ज्ञानं समासाद्य विष्णोः सायुज्यमाप्तवान् ॥ तस्माद्वेंकटशैलेन्द्रः पुण्यः पापविनाशनः ॥ ४६ ॥ तस्मिंश्च जलदानं तु विष्णुलोकप्रदायकम् ॥ एवं वः कथितं विप्रा जलदानस्य वैभवम् ॥ वेंकटाद्रौ महापुण्ये सर्वपातकनाशने ॥ ४७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये जलदानवैभववर्णनंनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ अथ श्रीवेंकटाचलक्षेत्रादिवर्णनम् ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ वेंकटाद्रेस्तु माहात्म्यं भूयोऽपि प्रवदाम्यहम् ॥ युष्माकं सावधानेन शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ १ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि ब्रह्माण्डान्तर्गतानि च ॥ तानि सर्वाणि वर्तंते वेंकटाह्वयभूधरे ॥ २ ॥ तस्मिन्नगोत्तमे पुण्ये वसन्तं पुरुषोत्तमम् ॥ शंखचक्रधरं देवं पीताम्बरधरं शुभम् ॥ ३ ॥ कौस्तुभालंकृतोरस्कं भक्तानामभयप्रदम् ॥ देवदेवं विशालाक्षं वेदवेद्यं सनातनम् ॥ ॥ ४ ॥ अंगकोसलकर्णाटकाशीगुर्जरदेशगाः ॥ चोलकेरलपाण्ड्यादिसर्वदेशसमुद्भवाः ॥ ५ ॥ सकुटुंबाश्च सेवार्थमायान्ति प्रतिवत्सरम् ॥ देवाश्च ऋषयः सिद्धा योगिनः सनकादयः ॥ ६ ॥ ये भाद्रपदमासे तु वेंकटेशमहोत्सवे ॥ सेवां कुर्वन्ति ते सर्वे निष्पापा उत्तमोत्तमाः ॥ ७ ॥ तत्र श्रीवेंकटेशस्य ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ चकार कन्यामासे तु ध्वजारोपमहोत्सवम् ॥ ८ ॥ प्रतिवर्षं च तत्सेवानिमित्तं सर्वमानवाः ॥ सर्वे देवाश्च गंधर्वाः सिद्धाः साध्या महौजसः ॥ ९ ॥ ब्रह्मोत्सवे भगवतः समायांति द्विजोत्तमाः ॥ विद्यानां वेदविद्येव मंत्राणां प्रणवो यथा ॥ १० ॥ प्राणवत्प्रियवस्तूनां धेनूनां कामधेनुवत् ॥ तथा वेंकटशैलेन्द्रः क्षेत्राणामुत्तमोत्तमः ॥ ११ ॥ शेषवत्सर्वनागानां पक्षिणां गरुडो यथा ॥ देवानां तु यथा विष्णुर्वर्णानां ब्राह्मणो यथा ॥ १२ ॥ तथा वेंकटशैलेन्द्रः क्षेत्राणामुत्तमोत्तमः ॥ भूरुहाणां सुरतरुर्भार्येव सुहृदां यथा ॥ १३ ॥ तीर्थानां तु यथा गंगा तेजसां तु रविर्यथा ॥ तथा वेंकटशैलेन्द्रः क्षेत्राणामुत्तमोत्तमः ॥१४॥ आयुधानां यथा वज्रं लोहानां कांचनं यथा ॥ वैष्णवानां यथा रुद्रो रत्नानां कौस्तुभो यथा ॥ १५ ॥ तथा वेंकटशैलेन्द्रः क्षेत्राणामुत्तमोत्तमः ॥ नानेन सदृशो लोके विष्णुप्रीतिविवर्धनः ॥ १६ ॥ न माधवसमो मासो न कृतेन समं युगम् ॥ न च वेदसमं शास्त्रं न तीर्थं गंगया समम् ॥ १७ ॥ न जलेन समं दानं न सुखं भार्यया समम् ॥ न कृषेस्तु समं वित्तं न लाभो जीवितात्परः ॥ १८ ॥ न तपोऽनशनादन्यत्र दानात्परमं सुखम् ॥ न धर्म

स्तु दयातुल्यो न ज्योतिश्चक्षुषा समम् ॥ १९ ॥ न तृप्तिरशनातुल्या न वाणिज्यं कृषेः समम् ॥ न धर्मेण समं मित्रं न सत्येन समं यशः ॥
॥ २० ॥ यथा तथा भगवतः स्थानेन सदृशं न हि ॥ २१ ॥ यत्कीर्तनं सकलपापहरं मुनीन्द्रा यद्वन्दनं सकलसौख्यदमेव लोके ॥ यात्रापि
यं प्रति सुरैरपि पूजनीया तादृङ् महान्भवति वेंकटशैलमुख्यः ॥ २२ ॥ तस्यानुभावं प्रवदामि भूयः समस्ततीर्थानि वसंति यत्र ॥ एवं समस्तेषु
च मुख्यतीर्थं श्रीस्वामिनामास्ति सरोवरं तत् ॥ २३ ॥ माहात्म्यमेतस्य मयोच्यते कथं यत्पश्चिमे रोधसि भूवराहः ॥ आलिंग्य कान्तामति
सौम्यमूर्तिर्विराजते विश्वजनोपकारी ॥ २४ ॥ श्रीस्वामिपुष्करिण्यां च दक्षिणे वेंकटेश्वरः ॥ आलिंगितवपुर्लक्ष्म्या वरदो वर्तते चिरम् ॥ २५ ॥
एवं वः कथितं विप्राः क्षेत्रमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ यः शृणोति सदा भक्त्या विष्णुलोके महीयते ॥ २६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति साहस्र्यां
संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये क्षेत्रमहिमानुवर्णनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ अथ श्रीवेंकटेश्वरवैभववर्णनम् ॥
॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अथेदानीं प्रवक्ष्यामि वेंकटेश्वरवैभवम् ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १ ॥ श्रीवेंकटेश्वरं
देवं यः पश्यति सकृन्नरः ॥ स नरो मुक्तिमाप्नोति विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ २ ॥ दशवर्षैस्तु यत्पुण्यं क्रियते तु कृते युगे ॥ त्रेतायामेकवर्षेण
तत्पुण्यं साध्यते नृभिः ॥ ३ ॥ द्वापरे पञ्चमासेन तद्दिनेन कलौ युगे ॥ तत्फलं कोटिगुणितं निमिषेनिमिषे नृणाम् ॥ ४ ॥ निःसंदेहं भवेदेवं
श्रीनिवासविलोकिनाम् ॥ श्रीवेंकटेश्वरे देवे तीर्थानि सकलान्यपि ॥ ५ ॥ विद्यन्ते सर्वदेवाश्च मुनयः पितरस्तथा ॥ एककालं द्विकालं वा त्रिकालं
सर्वदैव वा ॥ ६ ॥ ये स्मरन्ति महादेवं श्रीनिवासं विमुक्तिदम् ॥ कीर्तयन्त्यथवा विप्रास्ते मुक्ताः पापपञ्जरात् ॥ ७ ॥ नारायणं परं देवं वेंकटेशं
प्रयान्ति वै ॥ पूजितं शङ्खराजेन सच्चिदानंदविग्रहम् ॥ ८ ॥ तस्य स्मरणमात्रेण यमपीडाऽपि नो भवेत् ॥ श्रीनिवासं महादेवं येऽर्चयंति सकृन्नराः॥
॥ ९ ॥ किं दानैः किं व्रतैस्तेषां किं तपोभिः किमध्वरैः ॥ वेंकटेशं परं देवं यो न चिन्तयति क्षणम् ॥ १० ॥ अज्ञानी स च पापी स्यात्स मूको
बधिरस्तथा ॥ स जडोऽन्धश्च विज्ञेयश्छिद्रं तस्य सदा भवेत् ॥ ११ ॥ श्रीनिवासे महादेवे सकृद्दृष्टे मुनीश्वराः ॥ किं काश्या गयया चैव प्रयागे
नापि किं फलम् ॥ १२ ॥ दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं मानवा इह भूतले ॥ वेंकटेशं परं देवं ये पश्यन्त्यर्चयन्ति वा ॥ १३ ॥ जन्म तेषां हि सफलं
ते कृतार्थाश्च नेतरे ॥ वेंकटेशे परे देवे दृष्टे वा पूजितेऽपि वा ॥ १४ ॥ शम्भुना ब्रह्मणा किं वा शक्रेणाप्यखिलामरैः ॥ वेंकटेशे महादेवे भक्तियुक्ताश्च
ये नराः ॥ १५ ॥ तेषां प्रणामस्मरणपूजायुक्तास्तु ये नराः ॥ न ते पश्यंति दुःखानि नैव यांति यमालयम् ॥ १६ ॥ ब्रह्महत्यासहस्राणि

सुरापानायुतानि च ॥ दृष्टे नारायणे देवे विलयं यांति कृत्स्नशः ॥ १७ ॥ ये वाञ्छंति सदा भोगं राज्यं च त्रिदशालये ॥ वेंकटाद्रिनिवासं ते
प्रणमन्तु सकृन्मुदा ॥ १८ ॥ यानि कानि च पापानि जन्मकोटिकृतानि च ॥ तानि सर्वाणि नश्यन्ति वेंकटेश्वरदर्शनात् ॥ १९ ॥ संपर्कात्कौ
तुकाल्लोभाद्भयाद्वापि च संस्मरन् ॥ वेंकटेशं महादेवं नेहामुत्र च दुःखभाक् ॥ २० ॥ वेंकटाचलदेवेशं कीर्तयन्नर्चयन्नपि ॥ अवश्यं विष्णुसारूप्यं
लभते नात्र संशयः ॥ २१ ॥ यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुते क्षणात् ॥ तथा पापानि सर्वाणि वेंकटेश्वरदर्शनम् ॥ २२ ॥ वेंकटेश्वरदेवस्य
भक्तिरष्टविधा स्मृता ॥ तद्भक्तजनवात्सल्यं तत्पूजापरितोषणम् ॥ २३ ॥ स्वयं तत्पूजनं भक्त्या तदर्थे देहचेष्टितम् ॥ तन्माहात्म्यकथावांछाश्रव
णेष्वादरस्तथा ॥ २४ ॥ स्वरनेत्रशरीरेषु विकारस्फुरणं तथा ॥ श्रीनिवासस्य देवस्य स्मरणं सततं तथा ॥ २५ ॥ वेंकटाद्रिनिवासं तमाश्रित्यैवोप
जीवनम् ॥ एवमष्टविधा भक्तिर्यस्मिन्म्लेच्छेऽपि वर्तते ॥ २६ ॥ स एव मुक्तिमाप्नोति शौनकाद्या महौजसः ॥ भक्त्या त्वनन्यया मुक्तिर्ब्रह्म
ज्ञानेन निश्चिता ॥ २७ ॥ वेदान्तशास्त्रश्रवणाद्यतीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥ सा च मुक्तिर्विना ज्ञानं वेदान्तश्रवणोद्भवम् ॥ यत्याश्रमं विना विप्रा
विरक्तिं च विना तथा ॥ २८ ॥ सर्वेषां चैव वर्णानामखिलाश्रमिणामपि ॥ वेंकटेश्वरदेवस्य दर्शनादेव केवलम् ॥ २९ ॥ अपुनर्भवदा मुक्ति
र्भविष्यत्यविलंबितम् ॥ कृमिकीटाश्च देवाश्च मुनयश्च तपोधनाः ॥ ३० ॥ तुल्या वेंकटशैलेन्द्रे श्रीनिवासप्रसादतः ॥ पापं कृतं मयानेकमिति मा
क्रियतां भयम् ॥ ३१ ॥ मा गर्वः क्रियतां पुण्यं मयाऽकारीति वा जनैः ॥ वेंकटेशे महादेवे श्रीनिवासे विलोकिते ॥ ३२ ॥ न न्यूना नाधिकाश्च
स्युः किन्तु सर्वे महाजनाः ॥ वेंकटाख्ये महापुण्ये सर्वपातकनाशने ॥ ३३ ॥ श्रीनिवासं परं देवं यः पश्यति सभक्तिकम् ॥ न ते न
तुल्यतामेति चतुर्वेद्यपि भूतले ॥ ३४ ॥ वेंकटेश्वरदेवेशं यः पूजयति भक्तितः ॥ स कोटिकुलसंयुक्तः प्रयाति हरिमंदिरम् ॥ ३५ ॥
श्रीनिवासाच्च न समं नाधिकं पुण्यमस्ति वै ॥ वेंकटाद्रिनिवासं तं द्वेष्टि यो मोहमास्थितः ॥ ३६ ॥ ब्रह्महत्यायुतं तेन कृतं नरक
कारणम् ॥ तत्संभाषणमात्रेण मानवो नरकं व्रजेत् ॥ ३७ ॥ श्रीनिवासपरा वेदाः श्रीनिवासपरा मखाः ॥ श्रीनिवासपराः सर्वे तस्म
दन्यन्न विद्यते ॥ ३८ ॥ अन्यत्सर्वं परित्यज्य श्रीनिवासं समाश्रयेत् ॥ सर्वयज्ञतपोदानतीर्थस्नाने तु यत्फलम् ॥ ३९ ॥ तत्फलं कोटिगुणितं
श्रीनिवासस्य सेवया ॥ वेंकटाद्रिनिवासं तं चिंतयन्घटिकाद्वयम् ॥ ४० ॥ कुलैकविंशतिं धृत्वा विष्णुलोके महीयते ॥ स्वामिपुष्करिणीतीर्थे स्नान
देवस्य दर्शनम् ॥ ४१ ॥ यदि लभ्येत वै पुंसा कि[illegible]ङ्गाजलसेवया ॥ वेंकटेशं परं देवं यः कदापि न पश्यति ॥ ४२ ॥ संकरः स तु विज्ञेयो

न पितुर्बीजसंभवः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वेंकटेशो दयानिधिः ॥ ४३ ॥ द्रष्टव्योऽतिप्रयत्नेन परलोकेच्छया द्विजाः ॥ एवं वः कथितं विप्रा वेंक
टेशस्य वैभवम् ॥ ४४ ॥ यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्यं पठते च सभक्तिकम् ॥ स वै वेंकटनाथस्य सेवाफलमवाप्नुयात् ॥ ४५ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये वेंकटेश्वरवैभवानुवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥
अथ ब्रह्मादीनां नैरंतर्येण श्रीवेंकटाचले स्थितिवर्णनम् ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि वेंकटाचलवैभवम् ॥ युष्माकं साव
धानेन शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ १ ॥ लक्षकोटिसहस्राणि सरांसि सरितस्तथा ॥ समुद्राश्च महापुण्या वनान्यप्याश्रमा अपि ॥ २ ॥ पुण्यानि
क्षेत्रजातानि वेदारण्यादिकानि च ॥ मुनयश्च वसिष्ठाद्याः सिद्धचारणकिंनराः ॥ ३ ॥ लक्ष्म्या सह धरण्या च भगवान्मधुसूदनः ॥ सावित्र्या च
सरस्वत्या सहैव चतुराननः ॥ ४ ॥ पार्वत्या सह देवेशस्त्र्यम्बकस्त्रिपुरांतकः ॥ हेरम्बषण्मुखाद्याश्च देवाः सेन्द्रपुरोगमाः ॥ ५ ॥ आदित्यादि
ग्रहाश्चैव तथाष्टवसवो द्विजाः ॥ पितरो लोकपालाश्च तथान्ये देवतागणाः ॥ ६ ॥ महापातकसंघानां नाशने लोकपावने ॥ दिवानिशं वसन्त्यं
तर्वेंकटाचलमूर्धनि ॥ ७ ॥ तस्य दर्शनमात्रेण बुद्धिसौख्यं नृणां भवेत् ॥ तन्मूर्धनि कृतावासाः सिद्धचारणयोषितः ॥ ८ ॥ पूजयंति सदाकालं
वेंकटेशं कृपानिधिम् ॥ कोटयो ब्रह्महत्यानामगम्यागमकोटयः ॥ ९ ॥ अङ्गलग्ना विनश्यंति वेंकटाचलमारुतैः ॥ १० ॥ ॥ अथ श्रीवेंकटाचला
रोहणसमयानुसंध्यानक्रमः ॥ ॥ वेंकटाद्रिं गिरिं तं तु प्रार्थयेत्पुण्यवर्धनम् ॥ स्वर्णाचल महापुण्य सर्वदेवनिषेवित ॥ ११ ॥ ब्रह्मादयोऽपि यं
देवाः सेवन्ते श्रद्धया सह ॥ तं भवन्तमहं पद्भ्यामाक्रमेयं नगोत्तम ॥ १२ ॥ क्षमस्व तदघं मेऽद्य दयया पापचेतसः ॥ त्वन्मूर्धनि कृतावासं
माधवं दर्शयस्व मे ॥ १३ ॥ प्रार्थयित्वा नरस्त्वेवं वेंकटाद्रिं नगोत्तमम् ॥ ततो मृदुपदं गच्छेत्पावनं वेंकटाचलम् ॥ १४ ॥ वेंकटाद्रौ महापुण्ये सर्व
पातकनाशने ॥ स्वामिपुष्करिणीतीर्थे स्नात्वा नियमपूर्वकम् ॥ १५ ॥ पिण्डदानं ततः कुर्यादपि सर्षपमात्रकम् ॥ शमीदलसमानान्वा दद्यात्पिंडा
न्पितॄन्प्रति ॥ १६ ॥ स्वर्गस्था मोक्षमायांति स्वर्गं नरकवासिनः ॥ १७ ॥ ॥ अथ पापविनाशनाख्यतीर्थमाहात्म्यम् ॥ ॥ ततस्तस्योपरि
महत्सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ सर्वतीर्थोत्तमं पुण्यं नाम्ना पापविनाशनम् ॥ १८ ॥ अस्ति पुण्यतमे विप्राः पवित्रे वेंकटाचले ॥ यस्य संस्मरणादेव
गर्भवासो न विद्यते ॥ १९ ॥ तत्प्राप्य तु नरः स्नायात्स्वामितीर्थस्य चोत्तरे ॥ तत्र स्नानान्नरा यांति वैकुण्ठं नात्र संशयः ॥ २० ॥ ॥ ऋषय
ऊचुः ॥ ॥ सूत पापविनाशाख्यतीर्थस्य ब्रूहि वैभवम् ॥ व्यासेन बोधितस्त्वं हि वेत्सि सर्वं महामुने ॥ २१ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥

ब्रह्माश्रमपदे वृत्तां पार्श्वे हिमवतः शुभे ॥ वक्ष्यामि ब्राह्मणश्रेष्ठा युष्माकं तु कथां शुभाम् ॥ २२ ॥ तदाश्रमपदं पुण्यं ब्रह्माश्रमपदं शुभम् ॥ नानावृक्षसमाकीर्णं पार्श्वे हिमवतः शुभे ॥ २३ ॥ बहुगुल्मलताकीर्णं मृगद्विपनिषेवितम् ॥ सिद्धचारणसंघुष्टं रम्यं पुष्पितकाननम् ॥ ॥ २४ ॥ यतिभिर्बहुभिः कीर्णं तापसैरुपशोभितम् ॥ ब्राह्मणैश्च महाभागैः सूर्यज्वलनसन्निभैः ॥ २५ ॥ नियमव्रतसम्पन्नैः समाकीर्णं तपस्विभिः ॥ दीक्षितैर्यागशीलैश्च यताहारैः कृतात्मभिः ॥२६॥ वेदाध्ययनसंपन्नैर्वैदिकैः परिवेष्टितम् ॥ वर्णिभिश्च गृहस्थैश्च वानप्रस्थैश्च भिक्षुभिः ॥ २७ ॥ स्वाश्रमाचारनिरतैः स्ववर्णोक्तविधायिभिः ॥ वालखिल्यैश्च ऋषिभिः समंतात्परिवेष्टितम् ॥ २८ ॥ ॥ अथ दृढमत्याख्यशूद्रवृत्तान्तः ॥ ॥ तत्राश्रमे पुरा कश्चिच्छूद्रो दृढमतिर्द्विजाः ॥ साहसी ब्राह्मणाभ्याशमाजगाम मुदान्वितः ॥ २९ ॥ आगतो ह्याश्रमपदं पूजितश्च तपस्विभिः ॥ नाम्ना दृढमतिः शूद्रः साष्टांगं प्रणनाम वै ॥ ३० ॥ तान्स दृष्ट्वा मुनिगणान्देवकल्पान्महौजसः ॥ कुर्वतो विविधान्यज्ञान्संप्राहृष्यत शूद्रकः ॥ ३१ ॥ अथास्य बुद्धिरभवत्तपः कर्तुमनुत्तमम् ॥ ततोऽब्रवीत्कुलपतिं मुनिमागत्य तापसम् ॥ ३२ ॥ ॥ दृढमतिरुवाच ॥ ॥ तपोधन नमस्तेऽस्तु रक्ष मां करुणानिधे ॥ तव प्रसादादिच्छामि यागं कर्तुं प्रसीद मे ॥ ३३ ॥ ॥ अथ दृढमतिं प्रति कुलपत्याख्यमुन्युपदिष्टशूद्रधर्माः ॥ ॥ एवमुक्तस्तु शूद्रेण तमाह ब्राह्मणस्तदा ॥ ३४ ॥ ॥ कुलपतिरुवाच ॥ ॥ यागे दीक्षयितुं शक्यो न शूद्रो हीनजन्मभाक् ॥ श्रूयते यदि ते बुद्धिः शुश्रूषा निरतो भव ॥ ३५ ॥ उपदेशो न कर्तव्यो जातिहीनस्य कर्हिचित् ॥ उपदेशे महान्दोष उपाध्यायस्य विद्यते ॥ ३६ ॥ नाध्यापयेद्बुधः शूद्रं तथा नैव च याजयेत् ॥ न पाठयेत्तथा शूद्रं शास्त्रं व्याकरणादिकम् ॥ ३७ ॥ काव्यं वा नाटकं वापि तथालंकारमेव वा ॥ पुराणमितिहासं च शूद्रं नैव तु पाठयेत् ॥ ३८ ॥ यदि चोपदिशेद्विप्रः शूद्रस्यैतानि कर्हिचित् ॥ त्यजेयुर्ब्राह्मणा विप्रं तं ग्रामाद्ब्रह्मसंकुलात् ॥ ३९ ॥ शूद्राय चोपदेष्टारं द्विजं चण्डालवत्त्यजेत् ॥ शूद्रं चाक्षरसंयुक्तं दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ४० ॥ तच्छुश्रूषस्व भद्रं ते ब्राह्मणाञ्छ्रद्धया सह ॥ शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा मन्वादिभिरुदीरिता ॥ ४१ ॥ न हि नैसर्गिकं कर्म परित्यक्तुं त्वमर्हसि ॥ एवमुक्तः स मुनिना स शूद्रोऽचिन्तयत्तदा ॥ ४२ ॥ किं कर्तव्यं मया त्वद्यव्रते श्रद्धा हि मे परा ॥ यथा स्यान्मम सुज्ञानं यतिष्येऽहं तथाद्य वै ॥ ४३ ॥ इति निश्चित्य मनसा शूद्रो दृढमतिस्तदा ॥ गत्वाश्रमपदाद्दूरं कृतवानुटजं शुभम् ॥ ४४ ॥ तत्र वै देवतागारं पुण्यान्यायतनानि च ॥ पुष्पारामादिकं चापि तटाकखननादिकम् ॥ ४५ ॥ श्रद्धया कारयामास तपः सिद्ध्यर्थमात्मनः ॥ अभिषेकांश्च नियमानुपवासादिकानपि ॥ ४६ ॥ बलिं कृत्वा च हुत्वा च दैवतान्यभ्यपूजयत् ॥ संकल्पमियमोपेतः फला

हारो जितेंद्रियः ॥ ४७ ॥ नित्यं कन्दैश्च मूलैश्च पुष्पैरपि तथा फलैः ॥ अतिथीन्पूजयामास यथावत्समुपागतान् ॥ ४८ ॥ एवं हि सुमहान्कालो
व्यतिचक्राम तस्य वै ॥ ४९ ॥ ॥ अथ दृढमतये सुमत्याख्यविप्रप्रकाशितकर्मानुष्ठानक्रमः ॥ ॥ अथाश्रममगात्तस्य सुमतिर्नाम नामतः ॥ द्विजो
गर्गकुलोद्भूतः सत्यवादी जितेंद्रियः ॥ ५० ॥ स्वागतैर्मुनिमाराध्य तोषयित्वा फलादिकैः ॥ कथयन्वै कथाः पुण्याः कुशलं पर्यपृच्छत ॥ ५१ ॥
इत्थं विप्रः स पाद्याद्यैरुपचारैस्तु पूजितः ॥ आशीर्भिरभिनन्द्यैनं प्रतिगृह्य च सत्क्रियाम् ॥ ५२ ॥ तमापृच्छत्प्रहृष्टात्मा स्वाश्रमं पुनराययौ ॥ एवं
दिनेदिने विप्रः शूद्रेऽस्मिन्पक्षपातवान् ॥ ५३ ॥ आगच्छदाश्रमं तस्य द्रष्टुं तं शूद्रयोनिजम् ॥ बहुकालं द्विजस्याभूत्संसर्गः शूद्रयोनिना ॥ ५४ ॥
स्नेहस्य वशमापन्नः शूद्रोक्तं नातिचक्रमे ॥ अथागतं द्विजं शूद्रः प्राह स्नेहवशीकृतम् ॥ ५५ ॥ हव्यकव्यविधानं मे ब्रूहि त्वं तु गुरुर्मतः ॥ एवमुक्तः
स शूद्रेण सर्वमेतदुपादिशत् ॥५६॥ कारयामास शूद्रस्य पितृकार्यादिकं तदा ॥ पितृकार्ये कृते तेन विसृष्टः स द्विजोत्तमः ॥ ५७ ॥ ॥ अथ शूद्रस्य
वैदिककर्मोपदेशेन सुमत्यनुभूतदुर्गतिः ॥ ॥ अथ दीर्घेण कालेन पोषितः शूद्रयोनिना ॥ त्यक्तो विप्रगणैः सोऽयं पञ्चत्वमगमद्द्विजः ॥ ५८ ॥ वैव
स्वतभटैर्नीत्वा पातितो नरकेष्वपि ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ ५९ ॥ भुक्त्वा क्रमेण नरकांस्तदन्ते स्थावरोऽभवत् ॥ गर्दभस्तु
ततो जज्ञे विड्वराहस्ततः परम् ॥ ६० ॥ जज्ञेऽथ सारमेयोऽसौ पश्चाद्वायसतां गतः ॥ अथ चण्डालतां प्राप्य शूद्रयोनिमगात्ततः ॥ ६१ ॥ गत
वान्वैश्यतां पश्चात्क्षत्रियस्तदनन्तरम् ॥ प्रबलैर्बाध्यमानोऽसौ ब्राह्मणो वै तदाभवत् ॥ ६२ ॥ उपनीतः स पित्रा तु वर्षे गर्भाष्टमे द्विजः ॥ वर्तमानः
पितुर्गेहे स्वाचाराभ्यासतत्परः ॥ ६३ ॥ गच्छन्कदाचिद्गहने गृहीतो ब्रह्मरक्षसा ॥ रुदन्भ्रमन्स्खलन्मूढः प्रलपन्प्रहसन्नसौ ॥ ६४ ॥ शश्वद्धाहेति च
वदन्वैदिकं कर्म सोऽत्यजत् ॥ दृष्ट्वा सुतं तथाभूतं पिता दुःखेन पीडितः ॥ ६५ ॥ सुतमादाय च स्नेहादगस्त्यं शरणं ययौ ॥ सुवर्णमुखरीतीरे
तपस्यन्तं शिवाग्रतः ॥६६॥ भक्त्या मुनिं प्रणम्यासौ पिता तस्य सुतस्य वै ॥ तस्मै निवेदयामास स्वपुत्रस्य विचेष्टितम् ॥६७॥ ॥ अथागस्त्यो
क्त्या दुर्गत्यपनोदनार्थं सुमतेर्वेंकटाद्रिगमनम् ॥ ॥ अब्रवीच्च तदा विप्रः कुम्भजं मुनिपुंगवम् ॥ एष मे तनयो ब्रह्मन्गृहीतो ब्रह्मरक्षसा ॥६८॥ सुखं
न लभते ब्रह्मन्रक्ष तं करुणादृशा ॥ नास्ति मे तनयोऽप्यन्यः पितॄणामृणमुक्तये ॥ ६९ ॥ तस्य पीडाविनाशार्थमुपायं ब्रूहि कुम्भज ॥ त्वत्समस्त्रिषु
लोकेषु तपःशीलो न विद्यते ॥ ७० ॥ त्वां विनास्य परित्राता न मे पुत्रस्य विद्यते ॥ पुत्रे दयां कुरु गुरो दयाशीला हि साधवः ॥ ७१ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन कुम्भजो ध्यानमास्थितः ॥ ध्यात्वा तु सुचिरं कालमब्रवीद्ब्राह्मणं ततः ॥७२॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥

पूर्वजन्मनि ते पुत्रो ब्राह्मणोऽयं महामते ॥ सुमतिर्नाम विप्रोऽयं मतिं शूद्राय वै ददौ ॥ ७३ ॥ कर्माणि वैदिकान्येष सर्वाण्युपदिदेश वै ॥ अतोऽयं
नरकान्भुक्त्वा कल्पकोटिसहस्रकम् ॥ ७४ ॥ जातो भुवि तदन्तेषु स्थावरादिषु योनिषु ॥ इदानीं ब्राह्मणो जातः कर्मशेषेण ते सुतः ॥ ७५ ॥
यमेन प्रेषितेनात्र गृहीतो ब्रह्मरक्षसा ॥ क्रूरेण पातकेनाद्य पूर्वजन्मकृतेन वै ॥ ७६ ॥ उपायं ते प्रवक्ष्यामि ब्रह्मरक्षोविनाशने ॥ शृणुष्व श्रद्धया युक्तः
समाधाय च मानसम् ॥ ७७ ॥ सुवर्णमुखरीतीरे ऋषिसंघनिषेविते ॥ वर्तते दैवतैः सेव्यः पावनो वेंकटाचलः ॥ ७८ ॥ तस्योपरि महातीर्थं नाम्ना
पापविनाशनम् ॥ अस्ति पुण्यं प्रसिद्धं च महापातकनाशनम् ॥ ७९ ॥ भूतप्रेतपिशाचानां वेतालब्रह्मरक्षसाम् ॥ महतां चैव रोगाणां तीर्थं तन्नाशकं
स्मृतम् ॥ ८० ॥ सुतमादाय गच्छ त्वं तत्तीर्थं गिरिमध्यगम् ॥ प्रयतः स्नापय सुतं तीर्थे पापविनाशने ॥ ८१ ॥ स्नानेन त्रिदिनं तत्र ब्रह्मरक्षो
विनश्यति ॥ नैवोपायान्तरं तस्य विनाशे विद्यते भुवि ॥ ८२ ॥ तस्माच्छीघ्रं प्रयाहि त्वं वेंकटाह्वयपर्वतम् ॥ तत्र पापविनाशाख्यतीर्थे स्नापय ते
सुतम् ॥ ८३ ॥ मा विलम्बं कुरुष्वात्र त्वरया याहि वै द्विज ॥ इत्युक्तः स द्विजोऽगस्त्यं प्रणम्य भुवि दण्डवत् ॥ ८४ ॥ अनुज्ञातश्च तेनासौ
प्रययौ वेंकटाचलम् ॥ सुतेन सार्कं विप्रोऽसौ गत्वा पापविनाशनम् ॥ ८५ ॥ ॥ अथ सुमतेः पापनाशनस्नानेन दुर्गत्यपनोदनम् ॥ ॥
संकल्पपूर्वं संस्नाप्य दिनत्रयमसौ सुतम् ॥ सस्नौ स्वयं च विप्रेन्द्रः पिता पापविनाशने ॥ ८६ ॥ समागतः पपौ तोयं कृत्वा चाप्याह्निकक्रमम् ॥
अथ तस्य सुतस्तत्र विमुक्तो ब्रह्मरक्षसा ॥ ८७ ॥ समजायत नीरोगः स्वस्थः सुन्दररूपधृक् ॥ सर्वसंपत्समृद्धोऽसौ भुक्त्वा भोगाननेकशः ॥ ८८ ॥
देहान्ते प्रययौ मुक्तिं स्नानात्पापविनाशने ॥ पितापि तत्र स्नानेन देहान्ते मुक्तिमाप्तवान् ॥ ८९ ॥ ॥ अथ वैदिककर्मानुष्ठातुर्दृढमतेर्दुर्गतिप्राप्त्य
पनोदनम् ॥ ॥ तेनोपदिष्टोऽयं शूद्रः स भुक्त्वा नरकान्क्रमात् ॥ अनेकासु जनित्वा च कुत्सितास्वपि योनिषु ॥ ९० ॥ गृध्रजन्माभवत्पश्चा
द्वेंकटाचलभूधरे ॥ स कदाचिज्जलं पातुं तीर्थे पापविनाशने ॥ ९१ ॥ समागतः पपौ तोयं सिषिचे चात्मनस्तनुम् ॥ तदैव दिव्यदेहः सन्सर्वा
भरणभूषितः ॥ ९२ ॥ दिव्यं विमानमारुह्य प्रययावमरालयम् ॥ ९३ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवम्प्रभावमेतद्वै तीर्थं पापविनाशनम् ॥
पापानां नाशनाद्विप्राः पापनाशाभिधं हि तत् ॥ ९४ ॥ इत्थं रहस्यं कथितं मुनीन्द्रास्तद्वैभवं पापविनाशनस्य ॥ यत्राभिषेकात्सहसा विमुक्तौ
द्विजश्च शूद्रश्च विनिन्द्यकृत्यौ ॥ ९५ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचल
माहात्म्ये पापविनाशनतीर्थमहिमानुवर्णनंनामैकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ पापविनाशनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम् ॥

॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ पुनश्चाहं प्रवक्ष्यामि पापनाशनवैभवम् ॥ भगवद्भक्तिभावेन शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ १ ॥ इतिहासं प्रवक्ष्यामि
सर्वपापविनाशनम् ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ २ ॥ ॥ अथ भद्रमत्याख्यदरिद्रद्विजवृत्तान्तः ॥ ॥ आसीत्पुरा द्विज
वरो वेदवेदांगपारगः ॥ दरिद्रो वृत्तिहीनश्च नाम्ना भद्रमतिर्द्विजः ॥ ३ ॥ श्रुतानि सर्वशास्त्राणि तेन विप्रेण धीमता ॥ श्रुतानि च पुराणानि
धर्मशास्त्राणि सर्वशः ॥ ४ ॥ अभवंस्तस्य षट् पत्न्यः कृता सिंधुर्यशोवती ॥ कामिनी मालिनी चैव शोभा चैव प्रकीर्तिताः ॥ ५ ॥
तासु पत्नीषु तस्यासीत्पुत्राणां च शतद्वयम् ॥ ते सर्वे तस्य पुत्राद्याः क्षुधया परिपीडिताः ॥ ६ ॥ अकिञ्चनो भद्रमतिः क्षुधार्तानात्म
जान्प्रियान् ॥ पश्यन्प्रियाः क्षुधार्तांश्च विललापाकुलेन्द्रियः ॥ ७ ॥ धिग्जन्म भाग्यरहितं धिग्जन्म धनवर्जितम् ॥ धिग्जन्म कीर्ति
रहितं धिग्जन्मातिथ्यवर्जितम् ॥ ८ ॥ धिग्जन्माचाररहितं धिग्जन्म ज्ञानवर्जितम् ॥ धिग्जन्म यत्नरहितं धिग्जन्म सुखवर्जितम् ॥
॥ ९ ॥ धिग्जन्म बन्धुरहितं धिग्जन्म ख्यातिवर्जितम् ॥ नरस्य बह्वपत्यस्य धिग्जन्मैश्वर्यवर्जितम् ॥ १० ॥ अहो गुणाः सौम्यता
च विद्वत्ता जन्म सत्कुले ॥ दारिद्र्याम्बुधिमग्नस्य सर्वमेतन्न शोभते ॥ ११ ॥ विप्राः पुत्राश्च पौत्राश्च बान्धवा भ्रातरस्तथा ॥ शिष्याश्च
सर्वे मनुजास्त्यजन्त्यैश्वर्यवर्जितम् ॥ १२ ॥ इति निश्चित्य मतिमान्धीरो भद्रमतिर्द्विजः ॥ चण्डालो वा द्विजो वापि भाग्यवानेव पूज्यते ॥ १३ ॥
दरिद्रः पुरुषो लोके शववल्लोकनिन्दितः ॥ अहो सम्पत्समायुक्तो निष्ठुरो वाप्यनिष्ठुरः ॥ १४ ॥ गुणहीनोऽपि गुणवान्मूर्खो वापि स पण्डितः ॥
निष्ठुरो वा गुणी वापि धर्महीनोऽथ वा नरः ॥ १५ ॥ ऐश्वर्यगुणयुक्तश्चेत्पूज्य एव न संशयः ॥ अहो दरिद्रता दुःखं तत्राप्याशातिदुःखदा ॥ १६ ॥
आशाभिभूताः पुरुषा दुःखमश्नुवते क्षणात् ॥ १७ ॥ आशाया ये दासा दासास्ते सर्वलोकस्य ॥ आशा दासी येषां तेषां दासायते लोकः ॥
॥ १८ ॥ सर्वशास्त्रार्थवेत्तापि दरिद्रो भाति मूर्खवत् ॥ आकिञ्चन्यमहाग्राहग्रस्तानां नास्ति मोचकः ॥ १९ ॥ अहो दुःखमहो दुःखमहो दुःखं
दरिद्रता ॥ तत्रापि पुत्रदाराणां बाहुल्यमतिदुःखदम् ॥ २० ॥ एवमुक्त्वा भद्रमतिः सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ अत्यैश्वर्यप्रदं धर्मं मनसा चिन्तयंस्तदा ॥
तूष्णीं स्थितो भद्रमतिर्महाक्लेशसमन्वितः ॥ २१ ॥ ॥ अथ भद्रमतेः कामिनीकृतवेंकटाद्रिगमनप्रोत्साहनम् ॥ ॥ तदानीं तासु भार्यासु का
मिनी पतिदेवता ॥ २२ ॥ भार्या साधुगुणैर्युक्ता पतिं तं प्रत्यभाषत ॥ २३ ॥ ॥ कामिन्युवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रार्थपारग ॥ मम
नाथ महाभाग वाक्यं शृणु महामते ॥ २४ ॥ सुवर्णमुखरीतीर ऋषिसंघनिषेविते ॥ वर्तते दैवतैः सेव्यः पावनो वेंकटाचलः ॥ २५ ॥ तस्मि

न्वेंकटशैलेन्द्रे सुरासुरनमस्कृते ॥ वर्तते पावनं तीर्थं पापानां दाहकं शुभम् ॥ २६ ॥ तत्र गत्वा महाभाग पापनाशे महामते ॥ कुरु स्नानं प्रयत्नेन भार्यापुत्रसमन्वितः ॥ २७ ॥ तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं नारदाच्च श्रुतं मया ॥ बालभावे मम पितुरंतिके प्रोक्तवान्मुनिः ॥ २८ ॥ वेंकटाद्रौ महापुण्ये सर्वपातकनाशने ॥ सर्वदुःखप्रशमने सर्वसंपत्प्रदायके ॥ २९ ॥ पापनाशे महातीर्थे स्नात्वा संकल्पपूर्वकम् ॥ अत्यैश्वर्यप्रदं धर्मं मनसा चिन्तयंस्तदा ॥ ३० ॥ भूमिदानं विनिश्चित्य सर्वदानोत्तमोत्तमम् ॥ प्रापकं परलोकस्य सर्वकामफलप्रदम् ॥ ३१ ॥ दानानामुत्तमं दानं भूदानं परिकीर्तितम् ॥ तद्दत्त्वा समवाप्नोति यद्यदिष्टतमं नरः ॥ ३२ ॥ इत्येवं नारदेनोक्तं श्रुत्वा मे जनको द्विजः ॥ संप्रहृष्टमना भूत्वा शेषाद्रिं प्राप्तवांस्तदा ॥ ३३ ॥ तत्र गत्वा महाभागः सर्वसंपत्प्रदायकम् ॥ भूदानं विप्रवर्याय श्रोत्रियाय प्रदत्तवान् ॥ ३४ ॥ ततो मे जनको विद्वन्सर्वभाग्यसमन्वितः ॥ इहलोके सुखं प्राप्य चान्ते विष्णुपुरं ययौ ॥ ३५ ॥ त्वं च गत्वा महाभाग वेंकटाद्रिं नगोत्तमम् ॥ कुरु दानं प्रयत्नेन भूदानं सर्वकामदम् ॥ ३६ ॥

॥ अथ कामिनीकथितभूदानप्रशंसा ॥

॥ भूमिदानस्य माहात्म्यं शृणुष्व सुसमाहितः ॥ न कोऽपि गदितुं शक्तो लोकेऽस्मिन्भगवन्प्रभो ॥ ३७ ॥ भूमिदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ परं निर्वाणमाप्नोति भूमिदो नात्र संशयः ॥ ३८ ॥ स्वल्पामपि महीं दत्त्वा श्रोत्रियायाहिताग्नये ॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ ३९ ॥ भूमिदः सर्वदः प्रोक्तो भूमिदो मोक्षभाग्भवेत् ॥ भूमिदानं वृषाद्रौ च सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ४० ॥ महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ॥ दशहस्तां महीं दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४१ ॥ सत्पात्रे भूमिदाता यः सर्वदानफलं लभेत् ॥ भूमिदस्य समो नान्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ४२ ॥ द्विजस्य वृत्तिहीनस्य यः प्रदद्यान्महीं शुभाम् ॥ तस्य पुण्यफलं वक्तुं शेषो नार्हः कदाचन ॥ ४३ ॥ विप्रस्य वृत्तिहीनस्य सदाचारस्य कस्यचित् ॥ योऽल्पामपि महीं दद्यात्स विष्णुर्नात्र संशयः ॥ ४४ ॥ इक्षुगोधूमकेदारपूगवृक्षादिसंयुता ॥ पृथ्वी प्रदीयते येन स विष्णुर्नात्र संशयः ॥ ४५ ॥ वृत्तिहीनस्य विप्रस्य दरिद्रस्य कुटुम्बिनः ॥ स्वल्पामपि महीं दत्त्वा विष्णुसायुज्यमश्नुते ॥ ४६ ॥ सक्तस्य देवपूजासु विप्रस्याटविका मही ॥ दत्ता भवति गंगायां त्रिरात्रस्नानजं फलम् ॥ ४७ ॥ विप्रस्य वृत्तिंहीनस्य सदाचाररतस्य च ॥ द्रोणिकां पृथिवीं दत्त्वा यत्फलं लभते शृणु ॥ ४८ ॥ गंगातीरेऽश्वमेधानां शतानि विधिवन्नरः ॥ कृत्वा यत्फलमाप्नोति तदाप्नोति महत्फलम् ॥ ४९ ॥ ददाति भारिकां भूमिं दरिद्राय द्विजातये ॥ तस्य पुण्यं प्रवक्ष्यामि मन्नाथ भगवन्प्रभो ॥ ५० ॥ अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ॥ विधाय जाह्नवीतीरे यत्फलं तल्लभेत सः ॥ ५१ ॥ भूमि

दानं महादानमतिदानं प्रकीर्तितम् ॥ सर्वपापप्रशमनमपवर्गफलप्रदम् ॥ ५२ ॥ यच्छ्रुत्वा श्रद्धया युक्तो भूमिदानफलं लभेत् ॥ भार्याया वचनं
श्रुत्वा त्वितिहाससमन्वितम् ॥ ५३ ॥ सन्तुष्टो मनसि ध्यात्वा शेषाचलनिवासिनम् ॥ ५४ ॥ ॥ अथ भद्रमतये भूप्रदानात्सुघोषस्य सद्गतिः ॥ ॥
गन्तुं प्रचक्रमे बुद्ध्या क्रीडाचलमनुत्तमम् ॥ ततो भद्रमतिः सौम्यः सर्वधर्मपरायणः ॥ ५५ ॥ सुशालिंनाम नगरीं कलत्रसहितो ययौ ॥
सुघोषंनाम विप्रेन्द्रं सर्वैश्वर्यसमन्वितम् ॥ ५६ ॥ गत्वा याचितवान्भूमिं पञ्चहस्तायतां द्विजः ॥ सुघोषो धर्मनिरतस्तं निरीक्ष्य कुटुम्बिनम् ॥
॥ ५७ ॥ मनसा प्रीतिमापन्नं समभ्यर्च्यैनमब्रवीत् ॥ कृतार्थोऽहं भद्रमते सफलं मम जन्म च ॥ मत्कुलं चानघं जातं त्वं हि ग्राह्योऽसि मे यतः॥
॥ ५८ ॥ इत्युक्त्वा तं समभ्यर्च्य सुघोषो धर्मतत्परः ॥ पञ्चहस्तप्रमाणां तां ददौ तस्मै महामतिः ॥ ५९ ॥ पृथिवी वैष्णवी पुण्या पृथिवी
विष्णुपालिता ॥ पृथिव्यास्तु प्रदानेन प्रीयतां मे जनार्दनः ॥ ६० ॥ मन्त्रेणानेन विप्रेन्द्राः सुघोषस्तं द्विजेश्वरम् ॥ विष्णुबुद्ध्या समभ्यर्च्य
तावतीं पृथिवीं ददौ ॥ ६१ ॥ स भद्रमतये विप्रा धीमांस्तां याचितां भुवम् ॥ दत्तवान्हरिभक्ताय श्रोत्रियाय कुटुंबिने ॥ ६२ ॥ सुघोषो भूमिदाने
न कोटिवंशसमन्वितः ॥ प्रपेदे विष्णुभवनं यत्र गत्वा न शोचति ॥ ६३ ॥ ॥ अथ भद्रमतेः पापनाशनतीरे भूदानार्थं वेंकटाद्रिगमनम् ॥ ॥ विप्रो
भद्रमतिश्चापि पुत्रदारसमन्वितः ॥ गतो वेंकटशैलेन्द्रं सुरासुरनमस्कृतम् ॥६४॥ गन्धर्वयक्षशैलादिसेवितं मेरुपुत्रकम् ॥ वैकुण्ठादागतं दिव्यं क्रीडा
चलमनुत्तमम् ॥ ६५ ॥ तत्र स्वामिसरस्तोये निर्मले पावने शुभे ॥ दारपुत्रादिसंयुक्तः स्नात्वा संकल्पपूर्वकम् ॥ ६६ ॥ तत्पश्चिमतटे श्वेतसूकरं वसु
धाधरम् ॥ नत्वा तत्र विधानेन श्रीनिवासालयं गतः ॥६७॥ तत्र ब्रह्मादिदेवैश्च सेवितं वेंकटेश्वरम् ॥ दृष्टवान्सह पुत्राद्यैर्विष्णुभक्तो महामतिः॥६८॥
भक्त्या प्रणम्य देवेशं श्रीनिवासं कृपानिधिम् ॥ पुत्रदारादिसंयुक्तः पापनाशनमाययौ ॥ ६९ ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन कृतधर्मादिसत्क्रियः ॥ कस्मै
चिद्विष्णुभक्ताय श्रोत्रियाय महामतिः ॥७०॥ विष्णुबुद्ध्या स प्रददौ भूदानं मोक्षदं शुभम्॥७१॥ ॥ अथ भूदानप्रभावेण भद्रमतेर्भगवत्साक्षात्कारः॥
तदा प्रादुरभूद्देवः शंखचक्रगदाधरः ॥ ७२ ॥ विनतानन्दनारूढो वनमालाविभूषितः ॥ पापनाशस्य तीरे तु भूदानस्य प्रभावतः ॥७३॥ तदा भद्रम
तिः सौम्यः स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ ७४ ॥ नमोनमस्तेऽखिलकारणाय नमोनमस्तेऽखिलपालकाय ॥ नमोनमस्तेऽमरनायकाय नमोनमो दैत्यवि
मर्दनाय ॥ ७५ ॥ नमोनमो भक्तजनप्रियाय नमोनमः पापविदारणाय ॥ नमोनमो दुर्जननाशकाय नमोऽस्तु तस्मै जगदीश्वराय ॥ ७६ ॥ नमो
नमः कारणवामनाय नारायणायामितविक्रमाय ॥ श्रीशार्ङ्गचक्रासिगदाधराय नमोऽस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय ॥ ७७ ॥ नमः पयोराशिनिवासकाय

नमोऽस्तु लक्ष्मीपतयेऽव्ययाय ॥ नमोऽस्तु सूर्याद्यमितप्रभाय नमोनमः पुण्यगतागताय ॥ ७८ ॥ नमोनमोऽर्केन्दुविलोचनाय नमोऽस्तु ते
यज्ञफलप्रदाय ॥ नमोस्तु यज्ञांगविराजिताय नमोऽस्तु ते सज्जनवल्लभाय ॥ ७९ ॥ नमोनमः कारणकारणाय नमोऽस्तु शब्दादिविवर्जिताय ॥
नमोऽस्तुतेऽभीष्टसुखप्रदाय नमोनमो भक्तमनोरमाय ॥ ८० ॥ नमोनमस्तेऽद्भुतकारणाय नमोऽस्तु ते मन्दरधारकाय ॥ नमोऽस्तु ते यज्ञवराहनाम्ने
नमो हिरण्याक्षविदारकाय[1] ॥ ८१ ॥ नमोऽस्तु ते वामनरूपभाजे नमोऽस्तु ते क्षत्रकुलान्तकाय ॥ नमोऽस्तु ते रावणमर्दनाय नमोऽस्तु ते
नन्दसुताग्रजाय ॥ ८२ ॥ नमस्ते कमलाकान्त नमस्ते सुखदायिने ॥ श्रितार्तिनाशिने तुभ्यं भूयोभूयो नमोनमः ॥ ८३ ॥ विप्रेण संस्तुतो
देवो भगवान्भक्तवत्सलः ॥ वात्सल्येनाब्रवीद्वाक्यं श्रीनिवासो दयानिधिः ॥ ८४ ॥ तात तुष्टोऽस्मि भद्रं ते स्तोत्रेण महता द्विज ॥ सर्वभोगसमायुक्तः
पुत्रपौत्रादिभिर्युतः ॥ ८५ ॥ इह लोके सुखं प्राप्य देहान्ते मुक्तिमाप्नुहि ॥ इत्युक्का भगवान्विष्णुस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ८६ ॥ एवं वः
कथितं विप्राः पापनाशनवैभवम् ॥ तत्तीरे भूप्रदानस्य माहात्म्यं चापि वर्णितम् ॥ ८७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये पापविनाशनतीर्थे भूदानफलानुवर्णनंनाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ अथ रामानुजाख्यद्विजवृत्तान्तः[2] ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ भोभोस्तपोधनाः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः ॥ आकाशगंगातीर्थस्य
माहात्म्यं प्रवदाम्यहम् ॥ १ ॥ आकाशगंगानिकटे सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ रामानुज इति ख्यातो विष्णुभक्तो जितेन्द्रियः ॥ २ ॥ तपश्चकार
धर्मात्मा वैखानसमते स्थितः ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्थो विष्णुध्यानपरायणः ॥ ३ ॥ जपन्नष्टाक्षरं मंत्रं ध्यायन्हृदि जनार्दनम् ॥ वर्षास्वाकाशगो
नित्यं हेमन्तेषु जलेशयः ॥ ४ ॥ सर्वभूतहितो दान्तः सर्वद्वन्द्वविवर्जितः ॥ वर्षाणि कतिचित्सोऽयं जीर्णपर्णाशनोभवत् ॥ ५ ॥ कञ्चित्कालं जलाहारो
वायुभक्षः कियत्समाः ॥६॥ ॥ अथाकाशगंगातीरे रामानुजतपस्तुष्टभगवदाविर्भावः ॥ ॥ अथ तत्तपसा तुष्टो भगवान्भक्तवत्सलः ॥ प्रत्यक्षतामगात्तस्य
शंखचक्रगदाधरः ॥ ७ ॥ विकचाम्बुजपत्राक्षः सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ विनतानन्दनारूढश्छत्रचामरशोभितः ॥ ८ ॥ हारकेयूरमुकुटः

---

[1] हिरण्याक्षविदारकाय—इत्यनेन—वाराहावतारस्मरणमधिकृत्य—'यज्ञवराहनाम्ने' इत्यस्य विशेषणम्—श्रीनृसिंहाबतारस्मरणमधिकृत्य तु—'हिरण्याक्ष' शब्देन 'हिरण्यकशिपुः' बोध्यः । यद्वा 'हिरण्याख्यविदारकाय' इति तु पाठः साधुः । इति सुधीभिर्विवेक्तव्यम् ।

[2] अयं रामानुजाख्यविप्रः कोऽपि प्राचीनोऽन्य एव । न तु विशिष्टाद्वैतसिद्धान्ताचार्यः, तस्याधुनिकत्वात् । अन्यथा पुराणस्यास्याप्याधुनिकत्वप्रसंगो दुर्वारः इति विचक्षणैः सुष्ठु वेदितव्यम् ।

कटकादिविभूषितः ॥ विष्वक्सेनसुनन्दादिकिङ्करैः परिवारितः ॥ ९ ॥ वीणावेणुमृदंगादिवादकैर्नारदादिभिः ॥ गीयमानः सुविभवः पीताम्बरविरा
जितः ॥१०॥ लक्ष्मीविराजितोरस्को नीलमेघनिवच्छविः ॥ सनकादिमहायोगिसेवितः पार्श्वयोर्द्वयोः ॥ ११ ॥ मन्दस्मितेन सकलं मोहयन्भुवन
त्रयम् ॥ स्वभासा मानयन्सर्वा दिशो दश विराजयन् ॥ १२ ॥ सुभक्तसुलभो देवो वेंकटेशो दयानिधिः ॥ पुनः सन्निदधे तस्य रामानुजमहा
मुनेः ॥ १३ ॥ आविर्भूतं तदा दृष्ट्वा श्रीनिवासं कृपानिधिम् ॥ पीताम्बरधरं देवं तुष्टिं प्राप महामुनिः ॥ १४ ॥ भक्त्या परमया युक्तस्तुष्टाव जगदी
श्वरम् ॥१५॥ ॥ अथ रामानुजाख्यविप्रकृतभगवत्स्तुतिः ॥ ॥ रामानुज उवाच ॥ ॥ नमो देवाधिदेवाय शङ्खचक्रगदाभृते ॥ नमो नित्याय शुद्धाय
वेंकटेशाय ते नमः ॥ १६ ॥ नमो भक्तार्तिहंत्रे ते हव्यकव्यस्वरूपिणे ॥ नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणे ॥ १७ ॥ नमः परेशाय नमोऽति
भूम्ने नमोऽस्तु लक्ष्मीपतये विधात्रे ॥ नमोऽस्तु सूर्येन्दुविलोचनाय नमो विरिञ्चाद्यभिवन्दिताय ॥ १८ ॥ यो नाम जात्यादिविकल्पहीनः समस्त
दोषैरपि वर्जितो यः ॥ समस्तसंसारभयापहारिणे तस्मै नमो दैत्यविनाशकाय॥१९॥ वेदांतवेद्याय रमेश्वराय वृषादिवासाय विधातृपित्रे ॥ नमोनमः
सर्वजनार्तिहारिणे नारायणायामितविक्रमाय ॥ २० ॥ नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय शार्ङ्गिणे ॥ भूयोभूयो नमस्तुभ्यं वेंकटाद्रिनिवासिने ॥ २१ ॥
इति स्तुत्वा वेंकटेशं श्रीनिवासं जगद्गुरुम् ॥ रामानुजो मुनिस्तूष्णीमास्ते विप्रवरोत्तमः ॥ २२ ॥ श्रुत्वा स्तुतिं श्रुतिसुखां स्तुतस्तस्य महात्मनः ॥
अवाप परमं तोषं वेंकटाचलनायकः ॥ २३ ॥ अथालिङ्ग्य मुनिं शौरिश्चतुर्भिर्बाहुभिस्तदा ॥ बभाषे प्रीतिसंयुक्तो वरं वै व्रियतामिति ॥ २४ ॥
तुष्टोऽस्मि तपसा तेऽद्य स्तोत्रेणापि महामुने ॥ नमस्कारेण च प्रीतो वरदोऽहं तवागतः ॥ २५ ॥ ॥ अथ रामानुजाख्यविप्रकृतभगवत्प्रार्थना ॥ ॥
॥ ॥ रामानुज उवाच ॥ ॥ नारायण रमानाथ श्रीनिवास जगन्मय ॥ जनार्दन जगद्धाम गोविन्द नरकान्तक ॥ २६ ॥ त्वद्दर्शनात्कृतार्थोऽस्मि
वेंकटाद्रिशिरोमणे ॥ त्वां नमस्यंति धर्मिष्ठा यतस्त्वं धर्मपालकः ॥ २७ ॥ यं न वेत्ति भवो ब्रह्मा यं न वेत्ति त्रयी तथा ॥ त्वां वेद्मि परमात्मानं
किमस्मादधिकं परम् ॥ २८ ॥ योगिनो यं न पश्यंति यं न पश्यंति कर्मठाः ॥ पश्यामि परमात्मानं किमस्मादधिकं परम् ॥ २९ ॥ एतेन च कृता
र्थोऽस्मि वेंकटेश जगत्पते ॥ यन्नामस्मृतिमात्रेण महापातकिनोऽपि च ॥ ३० ॥ मुक्तिं प्रयांति मनुजास्तं पश्यामि जनार्दनम् ॥ त्वत्पादपद्म
युगले निश्चला भक्तिरस्तु मे ॥ ३१ ॥ ॥ अथ भगवद्वर्णिताकाशगंगातीर्थस्नानकालः ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मयि भक्तिर्दृढा तेस्तु रामा
नुज महामते ॥ शृणु चाप्यपरं वाक्यमुच्यते ते मया द्विज ॥ ३२ ॥ मेषसंक्रमणे भानोश्चित्रानक्षत्रसंयुते ॥ पौर्णमास्यां च गंगायां स्नानं कुर्व

न्ति ये जनाः ॥ ३३ ॥ ते यांति परमं धाम पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ वियद्गंगासमीपे त्वं वस रामानुज द्विज ॥ ३४ ॥ एतत्प्रारब्धदेहांते मत्स्वरूपमवाप्स्यसि ॥ बहुना किमिहोक्तेन वियद्गंगाजले शुभे ॥ ३५ ॥ स्नान्ति ये वै जनाः सर्वे ते वै भागवतोत्तमाः ॥ भवन्ति मुनिशार्दूल नात्र कार्या विचारणा ॥ ३६ ॥ ॥ रामानुज उवाच ॥ ॥ किंलक्षणा भागवता ज्ञायन्ते केन कर्मणा ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कौतूहलपरो यतः ॥ ३७ ॥ ॥ ॥ अथ भगवद्वर्णितभागवतलक्षणानि ॥ ॥ श्रीवेंकटेश उवाच ॥ लक्ष्म भागवतानां तु शृणुष्व मुनिसत्तम ॥ ३८ ॥ वक्तुं तेषां प्रभावं तु शक्यते नाब्दकोटिभिः ॥ ३९ ॥ ये हिताः सर्वजन्तूनां गतासूया विमत्सराः ॥ ज्ञानिनो निःस्पृहाः शान्तास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४० ॥ कर्मणा मनसा वाचा परपीडां न कुर्वते ॥ अपरिग्रहशीलाश्च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४१ ॥ सत्कथाश्रवणे येषां वर्तते सात्त्विकी मतिः ॥ मत्पादाम्बुजभक्ता ये ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४२ ॥ मातापित्रोश्च शुश्रूषां कुर्वते ये नरोत्तमाः ॥ ये तु देवार्चनरता ये तु तत्साधका नराः ॥ पूजां दृष्ट्वा तु मोदन्ते ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४३ ॥ वर्णिनां च यतीनां च परिचर्यापराश्च ये ॥ परनिन्दामकुर्वाणास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४४ ॥ सर्वेषां हितवाक्यानि ये वदन्ति नरोत्तमाः ॥ ये गुणग्राहिणो लोके ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४५ ॥ आत्मवत्सर्वभूतानि ये पश्यन्ति नरोत्तमाः ॥ तुल्याः शत्रुषु मित्रेषु ते वै भागवताः स्मृताः ॥ ४६ ॥ धर्मशास्त्रप्रवक्तारः सत्यवाक्यरताश्च ये ॥ तेषां शुश्रूषवो ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४७ ॥ व्याकुर्वन्ति पुराणानि तानि शृण्वन्ति ये तथा ॥ तद्भक्तरि च भक्ता ये ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४८ ॥ ये गोब्राह्मणशुश्रूषां कुर्वन्ति सततं नराः ॥ तीर्थयात्रापरा ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४९ ॥ अन्येषामुदयं दृष्ट्वा येऽभिनन्दंति मानवाः ॥ हरिनामपरा ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५० ॥ आरामारोपणरतास्तटाकपरिरक्षकाः ॥ कासारकूपकर्तारस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५१ ॥ ये वै तटाककर्तारो देवसद्मानि कुर्वते ॥ गायत्रीनिरता ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५२ ॥ येऽभिनन्दंति नामानि हरेः श्रुत्वाऽतिहर्षिताः ॥ रोमाञ्चितशरीराश्च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५३ ॥ तुलसीकाननं दृष्ट्वा ये नमस्कुर्वते नराः ॥ तत्काष्ठांकितकर्णा ये ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ॥ ५४ ॥ तुलसीगन्धमाघ्राय सन्तोषं कुर्वते तु ये ॥ तन्मूलमृद्धरा ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५५ ॥ स्वाश्रमाचारनिरतास्तथैवातिथिपूजकाः ॥ ये च वेदार्थवक्तारस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५६ ॥ विदितानि च शास्त्राणि परार्थं प्रवदन्ति ये ॥ सर्वत्र गुणभाजो ये ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५७ ॥ पानीयदाननिरता ह्यन्नदानरताश्च ये ॥ एकादशीव्रतपरास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५८ ॥ गोदाननिरता ये च कन्यादानरताश्च

ये ॥ मदर्थं कर्मकर्तारस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५९ ॥ मन्मानसाश्च मद्भक्ता ये मद्भजनलोलुपाः ॥ मन्नामस्मरणासक्तास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
॥ ६० ॥ बहुनात्र किमुक्तेन संक्षेपात्ते ब्रवीम्यहम् ॥ सद्गुणाय प्रवर्तंते ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ६१ ॥ एते भागवता विप्राः केचिदत्र प्रकीर्तिताः ॥
ममापि गदितुं शक्या नाब्दकोटिशतैरपि ॥ ६२ ॥ रामानुज महाभाग मद्भक्तानां च लक्षणम् ॥ मयि भक्ते त्वयि प्रीत्या युक्त किल
महामते ॥ ६३ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवं वः कथितं विप्राः शौनकाद्या महौजसः ॥ वृषाद्रौ च वियद्गंगातीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥
॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये आकाशगंगामाहात्म्यरामानुज
विप्रव्रतचर्यादिवर्णनंनामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ दानार्हसत्पात्रनिर्णयः ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ भगवन्सूत सर्वज्ञ
वेदवेदान्तकोविद ॥ दानानि कस्मै देयानि दानकालश्च कीदृशः ॥ १ ॥ कश्च तत्प्रतिगृह्णीयात्सर्वं नो वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥
महापुण्यप्रदे क्षेत्रे वेंकटाख्ये द्विजोत्तमाः ॥ सर्वेषामेव वर्णानां ब्राह्मणः परमो गुरुः ॥ ३ ॥ तस्मै दानानि देयानि स तारयति पंडितः ॥
ब्राह्मणः प्रतिगृह्णीयाद्वर्जयित्वा त्ववर्णकम् ॥ ४ ॥ षण्डस्य पुत्रहीनस्य दंभाचाररतस्य च ॥ वेदविद्वेषिणश्चैव द्विजविद्वेषिणस्तथा ॥ ५ ॥
स्वकर्मत्यागिनश्चापि दत्तं भवति निष्फलम् ॥ परदाररतस्यापि परद्रव्यरतस्य च ॥ ६ ॥ गायकस्यापि विप्रस्य दत्तं भवति निष्फलम् ॥
असूयाविष्टमनसः कृतघ्नस्य च मायिनः ॥ ७ ॥ ज्ञानशून्यस्य विप्रस्य दत्तं भवति निष्फलम् ॥ नित्यं याञ्चापरस्यापि हिंसकस्या
बलस्य च ॥ ८ ॥ नामविक्रयिणश्चैव वेदविक्रयिणस्तथा ॥ स्मृतिविक्रयिणश्चैव धर्मविक्रयिणस्तथा ॥ ९ ॥ परोपतापशीलस्य दत्तं भवति
निष्फलम् ॥ ये केचित्पापनिरता निन्दिताः सुकृतैस्तथा ॥ १० ॥ न तेभ्यः प्रतिगृह्णीयान्न देयं वापि किञ्चन ॥ सत्कर्मनिरतायैव श्रोत्रि
यायाहिताग्नये ॥ ११ ॥ वृत्तिहीनाय वै देयं दरिद्राय कुटुम्बिने ॥ देवपूजासु सक्ताय पुराणकथकाय च ॥ १२ ॥ देयं प्रयत्नतो विप्रा दरिद्रस्य
विशेषतः ॥ बहुना किमिहोक्तेन शृणुध्वं द्विजसत्तमाः ॥ १३ ॥ सर्वेषां ब्राह्मणानां च प्रदातुं शक्यते सदा ॥ वन्ध्याभर्त्रे प्रदत्तश्चेद्रासभो जायते
नरः ॥ १४ ॥ नास्तिकं भिन्नमर्यादं पुत्रहीनं जडं खलम् ॥ स्तेयिनं कितवं चैव कदाचिन्नाभिवादयेत् ॥ १५ ॥ पाषण्डं पतितं व्रात्यं वेदविक्रयिणं
तथा ॥ कृतघ्नं पापनिरतं कदाचिन्नाभिवादयेत् ॥ १६ ॥ तथा स्नानं प्रकुर्वन्तं समित्पुष्पकरं तथा ॥ उदपात्रधरश्चैव भुंजन्तं नाभिवादयेत् ॥ १७ ॥
विवादशालिनं चण्डं वमन्तं जनमध्यगम् ॥ भिक्षान्नधारिणं चैव शयानं नाभिवादयेत् ॥ १८ ॥ वन्ध्याश्च पुष्पिणीं जारां सूतिकां गर्भपातिनीम् ॥

व्रतघ्नीश्च तथा चण्डीं कदाचिन्नाभिवादयेत् ॥ १९ ॥ सभायां यज्ञशालायां देवतायतनेष्वपि ॥ प्रत्येकं तु नमस्कारो हन्ति पुण्यं पुरातनम् ॥
॥ २० ॥ श्राद्धव्रते नियुक्तश्च देवताभ्यर्चकं तथा ॥ यज्ञं च तर्पणञ्चैव कुर्वन्तं नाभिवादयेत् ॥ २१ ॥ कुर्वते वन्दनं यस्तु न कुर्यात्प्रतिवन्दनम् ॥
नाभिवाद्यः स विज्ञेयो यथा शूद्रस्तथैव च ॥ २२ ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु बुद्धिमान्ब्राह्मणोत्तमः ॥ वन्ध्यापतिं द्विजं क्रूरं कदाचिन्नाभिवादयेत् ॥
॥ २३ ॥ ॥ अथाकाशगंगामाहात्म्यम् ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अत्रेतिहासं वक्ष्यामि पुण्यशीलस्य धीमतः ॥ सनत्कुमारमुनये नारदेन
प्रभाषितम् ॥ २४ ॥ तद्वक्ष्यामि मुनिश्रेष्ठाः शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ पुरा गोदावरीतीरे सर्वधर्मपरायणः ॥ २५ ॥ पुण्यशीलो द्विजवरः सत्यवादी
जितेन्द्रियः ॥ दयावान्सर्वभूतेषु देवाग्निद्विजपूजकः ॥२६॥ कर्मणा जन्मशुद्धश्च मातापितृहिते रतः ॥ गुरुभक्तिः सदाक्षिण्यो ब्रह्मण्यः साधुसंमतः
॥ २७ ॥ एतादृशगुणैर्युक्तः पुण्यशीलस्य धीमतः ॥ २८ ॥ ॥ अथ पुण्यशीलस्य वन्ध्यापतिनिमन्त्रणेन गर्दभमुखत्वप्राप्तिः ॥ ॥ गृहं सम्प्राप्तवा
न्विप्रो वेदवेदांगपारगः ॥ प्रार्थितः पुण्यशीलेन पितृश्राद्धेऽतिवेगतः ॥ २९ ॥ तं विप्रं श्रोत्रियं शान्तं पितृश्राद्धे नियोज्य वै ॥ श्राद्धं चकार धर्मा
त्मा प्रत्याब्दिकमनुत्तमम् ॥ ३० ॥ ततः कालान्तरे तस्य पुण्यशीलस्य चानने ॥ वैरूप्यं प्राप्तमत्युग्रं रासभाननवत्तदा ॥ ३१ ॥ ततः खिन्नमना
भूत्वा पुण्यशीलोऽतिधार्मिकः ॥ निःश्वस्य बहुधा खिन्नः प्रपेदेऽगस्त्ययोगिनः ॥ ३२ ॥ सुवर्णमुखरीतीरे ऋषिसंघनिषेविते ॥ आश्रमं परमं
दिव्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ३३ ॥ तत्राश्रमे मुनिवरैः सेव्यमानमहर्निशम् ॥ दृष्ट्वागस्त्यं महात्मानं सर्वलोकहितैषिणम् ॥ ३४ ॥ प्रणाममकरो
त्तस्मै गार्दभास्योऽतिदुःखितः ॥ ३५ ॥ ॥ पुण्यशील उवाच ॥ ॥ तपोनिधे नमस्तुभ्यमगस्त्य मुनिसेवित ॥ कुत्सितास्यं महापापं रक्षरक्ष दया
निधे ॥ ३६ ॥ केन दोषेण मे चात्र मुखस्यासीत्कुरूपता ॥ ३७ ॥ मयि प्रीत्या महाभाग वदस्व मुनिसत्तम ॥ ३८ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥
विप्रवर्य महाभाग पुण्यशील महामते ॥ आननस्य विरूपं वै शृणु नान्यमना द्विज ॥३९॥ ॥ अथ वन्ध्यापतेः श्राद्धनिमन्त्रणानर्हत्वकथनम् ॥ ॥
कश्चिद्विप्रं गुणनिधिं वेदवेदांगपारगम् ॥ श्रोत्रियं पुत्ररहितं श्राद्धे त्वं विनियुक्तवान् ॥ ४० ॥ तेन दोषेण महता मुखे तव विरूपता ॥ ये लोके
हव्यकव्यादौ वन्ध्यायाः स्वामिनं द्विजम् ॥ ४१ ॥ नियोजयन्ति ते यान्ति मुखे गर्दभरूपताम् ॥ शुभकर्मणि वा विप्र पैतृके वापि कर्मणि ॥
॥ ४२ ॥ वन्ध्यापतिं महापापं कदाचिन्न निमन्त्रयेत् ॥ वन्ध्यापतिं महाक्रूरं वृषलीपतिमेव वा ॥ ४३ ॥ श्रेयस्कामी हि विप्रेंद्र श्राद्धे तु न
निमन्त्रयेत् ॥ वेदशास्त्रादियुक्तोऽपि कुलीनः कर्मठोऽपि वा ॥ ४४ ॥ वन्ध्याभर्ता द्विजश्रेष्ठ श्राद्धे त्याज्यः कथञ्चन ॥ ज्योतिष्टोमादियज्ञेषु व्रतेषु

च तपःसु च ॥ ४५ ॥ समर्थोऽपि द्विजश्रेष्ठः श्राद्धे वन्ध्यापतिं त्यजेत् ॥ अलभ्ये तु द्विजे पात्रे तन्तुमात्रोपजीविनम् ॥ ४६ ॥ पुत्रवन्तं सदाचारं
श्राद्धार्थं तु निमन्त्रयेत् ॥ तदभावे द्विजश्रेष्ठ पुत्रं वाऽनुजमेव वा ॥ ४७ ॥ आत्मानं वा नियुञ्जीत श्राद्धे वन्ध्यापतिं त्यजेत् ॥ पुण्यशील महाभाग
चोद्धृत्य भुजमुच्यते ॥ ४८ ॥ सर्वथा पुत्रहीनं तु श्राद्धार्थं न नियोजयेत् ॥ वन्ध्यापतिं द्विजं यस्तु श्राद्धकर्ता नियोक्ष्यति ॥ ४९ ॥
तच्छ्राद्धमासुरं ज्ञेयं कर्ता च नरकं व्रजेत् ॥ ५० ॥ ॥ अथाकाशगंगास्नानेन पुण्यशीलस्य तद्विकृतिनिवृत्तिः ॥ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन तद्दोषविनिवृत्तये
॥ उपायं ते प्रवक्ष्यामि स्वर्णमुख्यास्तटे शुभे ॥ ५१ ॥ वर्तते देवसंघैश्च सेवितो वेंकटाचलः ॥ मेरुपुत्रो महापुण्यः सर्वकामफलप्रदः ॥
॥ ५२ ॥ तस्मिन्वेंकटशैलेन्द्रे सुरासुरनमस्कृते ॥ वियद्गंगेति नाम्ना वै तीर्थमस्ति महत्तरम् ॥ ५३ ॥ सर्वपापप्रशमनमायुरारोग्यवर्धनम् ॥ त्वं
गत्वा वेंकटं शैलं स्वामिपुष्करिणीजले ॥ ५४ ॥ स्नात्वा संकल्पपूर्वं तु गंगातीर्थमनन्तरम् ॥ गत्वा तीर्थविधानेन स्नानं कुरु महामते ॥ ५५ ॥
स्नानमात्रात्ततः सद्यो मुखस्यास्य महामते ॥ वैरूप्यं तत्क्षणादेव नंक्ष्यत्येव न संशयः ॥५६॥ एवमुक्तः पुण्यशीलो ह्यगस्त्येन महात्मना ॥ तं प्रणम्य
महात्मानं वेंकटाद्रिं ततो ययौ ॥ ५७ ॥ तत्र गत्वा महाभागः स्वामिपुष्करिणीजले ॥ स्नात्वा नियमपूर्वं तु वियद्गंगासमीपगः ॥ ५८ ॥ तत्र स्नानेन
धर्मात्मा कामवक्रोपमं मुखम् ॥ प्राप्तवान्पुण्यशीलस्तु अहो तीर्थस्य वैभवम् ॥ ५९ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवं वः कथितं विप्रा नारदेन प्रभाषितम्
॥ सनत्कुमारमुनये शौनकाद्या महौजसः ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचल
माहात्म्य आकाशगंगामाहात्म्यवर्णनंनाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ चक्रतीर्थमाहात्म्यम् ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अथाहं
संप्रवक्ष्यामि द्विजेन्द्राः सत्यवादिनः॥ चक्रतीर्थस्य माहात्म्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥१॥ ये शृण्वन्ति महापुण्यं चक्रतीर्थस्य वैभवम् ॥ ते यांति विष्णुभवनं
पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥२॥ अन्नदाने च विमुखा जलदाने तथैव च ॥ गोदानविमुखा ये च शुद्धास्तेऽत्र निमज्जनात् ॥३॥ तस्मात्पुण्यतमं तीर्थं
चक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ ४ ॥ ॥ अथ पद्मनाभाख्यद्विजकृततपःप्रकारः ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ पुरा श्रीवत्सगोत्रीयः पद्मनाभो जितेन्द्रियः ॥ चक्रपुष्करिणीतीरे
सोऽतप्यत महत्तपः ॥ ५ ॥ दयायुक्तो निराहारः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ आत्मवत्सर्वभूतानि पश्यन्विषयनिःस्पृहः ॥ ६ ॥ सर्वभूत
हितो दान्तः सर्वद्वन्द्वविवर्जितः ॥ वर्षाणि कतिचित्सोऽयं जीर्णपर्णाशनोऽभवत् ॥ ७ ॥ कश्चित्कालं जलाहारो वायुभक्षः कियत्समाः ॥ एवं द्वादश
वर्षाणि पद्मनाभो महामुनिः ॥ ८ ॥ ॥ अथ चक्रतीर्थे पद्मनाभाख्यद्विजकृततपस्तुष्टभगवदाविर्भावः ॥ ॥ अतप्यत तपो घोरं देवैरपि सुदुष्करम्॥

अथ तत्तपसा तुष्टो भगवान्कमलापतिः ॥ ९ ॥ प्रत्यक्षतामगात्तस्य शङ्खचक्रगदाधरः ॥ विकचाम्बुजपत्राक्षः सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ १० ॥ उन्मील्य चक्षुषी तत्र दृष्टवान्वेंकटेश्वरम् ॥ शंखचक्रधरं शांतं श्रीनिवासं कृपानिधिम् ॥ दृष्ट्वा देवं महात्मानं स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ ११ ॥ ॥ अथ पद्मनाभाख्यद्विजकृतश्रीनिवासस्तुतिः ॥ ॥ नमो देवाधिदेवाय वेंकटेशाय शार्ङ्गिणे ॥ नारायणाद्रिवासाय श्रीनिवासाय ते नमः ॥ १२ ॥ नमः कल्मषनाशाय वासुदेवाय विष्णवे ॥ शेषाचलनिवासाय श्रीनिवासाय ते नमः ॥ १३ ॥ नमस्त्रैलोक्यनाथाय विश्वरूपाय साक्षिणे ॥ शिवब्रह्मादिवंद्याय श्रीनिवासाय ते नमः ॥ १४ ॥ नमः कमलनेत्राय क्षीराब्धिशयनाय ते ॥ दुष्टराक्षससंहर्त्रे श्रीनिवासाय ते नमः ॥ १५ ॥ भक्तप्रियाय देवाय देवानां पतये नमः ॥ १६ ॥ प्रणतार्तिविनाशाय श्रीनिवासाय ते नमः ॥ १७ ॥ योगिनां पतये नित्यं वेदवेद्याय विष्णवे ॥ भक्तानां पापसंहर्त्रे श्रीनिवासाय ते नमः ॥ १८ ॥ एवं स्तुतो महाभागः श्रीनिवासो जगन्मयः ॥ पद्मनाभाख्यऋषिणा चक्रतीर्थनिवासिना ॥ १९ ॥ ॥ अथ पद्मनाभस्य चक्रतीर्थे निरंतरवासाय भगवन्नियमनम् ॥ ॥ संतोषं परमं प्राप्य वेंकटेशो दयानिधिः ॥ २० ॥ पद्मनाभं द्विजवरं शांतं धर्मपरायणम् ॥ सुधाधारोपमं वाक्यमब्रवीत्पुरुषोत्तमः ॥ २१ ॥ ॥ श्रीनिवास उवाच ॥ ॥ द्विजवर्य महाभाग मत्पादकमलार्चक ॥ चक्रतीर्थस्य तीरे त्वमाकल्पं पूजयन्वस ॥ २२ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तत्रैवांतरधीयत ॥ अन्तर्धानं गते देवे श्रीनिवासे जगद्गुरौ ॥ २३ ॥ चक्रतीर्थस्य तीरे तु वासं चक्रे महामतिः ॥ ततः कालांतरे कश्चिद्राक्षसो भीमदर्शनः ॥ २४ ॥ मुनिं तं पद्मनाभाख्यं नारायणपरायणम् ॥ आययौ भक्षितुं क्रूरः क्षुधया परिपीडितः ॥ २५ ॥ ब्राह्मणं तरसा सोऽयं राक्षसो जगृहे तदा ॥ गृहीतस्तरसा तेन विप्रो वेदांगपारगः ॥ २६ ॥ प्रचुक्रोश दयाम्भोधिमापन्नानां परायणम् ॥ नारायणं चक्रपाणिं रक्ष रक्षेति वै मुहुः ॥ २७ ॥ वेंकटेश दयासिन्धो शरणागतपालक ॥ त्राहि मां पुरुषव्याघ्र रक्षोवशमुपागतम् ॥ २८ ॥ लक्ष्मीकांत हरे विष्णो वैकुण्ठ गरुडध्वज ॥ मां रक्ष राक्षसाक्रांतं ग्राहाक्रांतं गजं यथा ॥ २९ ॥ दामोदर जगन्नाथ हिरण्यासुरमर्दन ॥ प्रह्लादमिव मां रक्ष राक्षसेनातिपीडितम् ॥ ३० ॥ ॥ अथ पद्मनाभहननोद्युक्तासुरवधाय भगवत्कृतचक्रप्रेषणम् ॥ ॥ इत्येवं स्तुवतस्तस्य पद्मनाभस्य हे द्विजाः ॥ स्वभक्तस्य भयं ज्ञात्वा चक्रपाणिर्दयानिधिः ॥ ३१ ॥ स्वचक्रं प्रेषयामास भक्तरक्षणकारणात् ॥ प्रेरितं विष्णुचक्रं तद्विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ३२ ॥ आजगामाथ वेगेन चक्रपुष्करिणीतटम् ॥ अनन्तादित्यसंकाशमनन्ताग्निसमप्रभम् ॥ ३३ ॥ महाज्वालं महानादं महासुरविमर्दनम् ॥ दृष्ट्वा सुदर्शनं विष्णो राक्षसोऽथ प्रदुद्रुवे ॥ ३४ ॥ ॥ अथ भगवत्प्रेषितचक्रकृतासुरवधः ॥ ॥ द्रवमाणस्य तस्याशु

राक्षसस्य सुदर्शनम् ॥ शिरश्चकर्त सहसा ज्वालामालादुरासदम् ॥ ३५ ॥ ततो विप्रवरो दृष्ट्वा राक्षसं पतितं भुवि ॥ मुदा परमया युक्तस्तुष्टाव च
सुदर्शनम् ॥ ३६ ॥ ॥ पद्मनाभ उवाच ॥ ॥ विष्णुचक्र नमस्तेऽस्तु विश्वरक्षणदीक्षित ॥ नारायणकराम्भोजभूषणाय नमोऽस्तु ते ॥ ३७ ॥
युद्धेष्वसुरसंहारकुशलाय महारव ॥ सुदर्शन नमस्तुभ्यं भक्तानामार्तिनाशन ॥ ३८ ॥ रक्ष मां भयसंविग्नं सर्वस्मादपि कल्मषात् ॥ स्वामिन्सुद
र्शन विभो चक्रतीर्थे सदा भवान् ॥ ३९ ॥ सन्निधेहि हिताय त्वं जगतो मुक्तिकांक्षिणः ॥ ब्राह्मणेनैवमुक्तं तद्विष्णुचक्रं मुनीश्वराः ॥ ४० ॥ तं प्राह
पद्मनाभाख्यं प्रीणयन्निव सौहृदात् ॥ ४१ ॥ ॥ अथ द्विजप्रार्थनया चक्रकृतवरदानादिः ॥ ॥ सुदर्शन उवाच ॥ ॥ पद्मनाभ महापुण्यं
चक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ अस्मिन्वसामि सततं लोकानां हितकाम्यया ॥ ४२ ॥ त्वत्पीडां परिचिन्त्याहं राक्षसेन दुरात्मना ॥ ४३ ॥ प्रेरितो विष्णुना
विप्र त्वरया समुपागतः ॥ त्वत्पीडकोऽपि निहतो मयाऽयं राक्षसाधमः ॥ ४४ ॥ मोचितस्त्वं भयादस्मात्त्वं हि भक्तो हरेः सदा ॥ चक्रतीर्थे महा
पुण्ये सर्वपापहरे द्विज ॥ ४५ ॥ सततं लोकरक्षार्थं सन्निधानं करोमि ते ॥ अस्मिन्मत्सन्निधानात्ते तथान्येषामपि द्विज ॥ ४६ ॥ इतः परं न
पीडा स्याद्भूतराक्षससम्भवा ॥ अस्मिन्मत्सन्निधानात्स्याच्चक्रतीर्थमिति प्रथा ॥ ४७ ॥ स्नानं येऽत्र प्रकुर्वन्ति चक्रतीर्थे विमुक्तिदे ॥ तेषां पुत्राश्च
पौत्राश्च वंशजाः सर्वे एव हि ॥ ४८ ॥ विधूतपापा यास्यन्ति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ इत्युक्त्वा विष्णुचक्रं तत्पद्मनाभस्य पश्यतः ॥ ४९ ॥ अन्ये
षामपि विप्राणां पश्यतां सहसा द्विजाः ॥ चक्रपुष्करिणीं तां तु प्राविशत्पापनाशिनीम् ॥ ५० ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ चक्रतीर्थस्य माहा
त्म्यं विप्रेन्द्राः पापनाशनम् ॥ युष्माकं कथितं सर्वं शौनकाद्या महौजसः ॥ ५१ ॥ चक्रतीर्थसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ अत्र स्नात्वा नरा
विप्रा मोक्षभाजो न संशयः ॥ ५२ ॥ कीर्तयेदिममध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः ॥ चक्रतीर्थाभिषेकस्य प्राप्नोति फलमुत्तमम् ॥ ५३ ॥ इति
श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये चक्रतीर्थमहिमानुवर्णनंनाम त्रयोविंशतितमो
ऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ अथ सुन्दराख्यगन्धर्वस्य राक्षसत्वप्राप्तिनिवृत्त्योरुपोद्घातः ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ भगवन्राक्षसः कोऽसौ
सूत पौराणिकोत्तम ॥ विष्णुभक्तं महात्मानं यो ब्राह्मणमबाधत ॥ १ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ वक्ष्यामि राक्षसं क्रूरं तं विप्राः शृणुतादरात् ॥
यथा च राक्षसो जातो मुनीनां शापवैभवात् ॥ २ ॥ पुरा वैकुण्ठसदृशे श्रीरङ्गे विष्णुमंदिरे ॥ वसिष्ठात्रिमुखाः सर्वे विष्णुभक्ता महौजसः ॥
॥ ३ ॥ श्रीरङ्गनाथं देवेशं भक्तानामभयप्रदम् ॥ उपासांचक्रिरे मुक्त्यै श्रीरङ्गपुरवासिनः ॥ ४ ॥ कदाचित्तत्र गन्धर्वो वीरबाहुसुतो बली ॥ सुन्दरो

नाम विप्रेंद्रा विटगोष्ठीपरायणः ॥ ५ ॥ ललनाशतसंयुक्तो विवस्त्रः सलिलाशये ॥ चिक्रीड स विवस्त्राभिः साकं युवतिभिर्मुदा ॥ ६ ॥ कवेरजायास्तीर्थे तु वसिष्ठो मुनिभिः सह ॥ माध्याह्निकं कर्तुमना ययौ श्रीरंगमंदिरात् ॥ ७ ॥ तानृषीनवलोक्याथ रामास्ता भयकातराः ॥ वासांस्याच्छादयामासुः सुन्दरो न तु साहसी ॥ ८ ॥ ततो वसिष्ठः कुपितः शशापैनं गतत्रपम् ॥ ९ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ॥ यस्मात्सुन्दरगन्धर्व दृष्ट्वाऽस्माँल्लज्जया त्वया ॥ वासो नाच्छादितं शीघ्रं याहि राक्षसतां ततः ॥ १० ॥ एवमुक्ते वसिष्ठेन रामाः प्राञ्जलयस्तदा ॥ प्रणिपत्य वसिष्ठं तं भक्तिनम्रेण चेतसा ॥११॥ मुनिमण्डलमध्ये तु वसिष्ठमिदमब्रुवन् ॥ १२ ॥ ॥ रामा ऊचुः ॥ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ चतुराननननन्दन ॥ दयासिन्धोऽवलोक्यास्मान्न कोपं कर्तुमर्हसि ॥ १३ ॥ पतिरेव हि नारीणां भूषणं परमुच्यते ॥ पतिहीना तु या नारी शतपुत्रापि सा मुने ॥ ॥ १४ ॥ विधवेत्युच्यते लोके तासां जन्म निरर्थकम् ॥ तत्प्रसादं कुरु मुने पत्यावस्माकमादरात् ॥ १५ ॥ एकोऽपराधः क्षंतव्यो मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ क्षमां कुरु दयासिन्धो युष्मच्छिष्येऽत्र सुन्दरे ॥ १६ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ वसिष्ठः प्रार्थितस्त्वेवं सुन्दरस्यांगनाजनैः ॥ प्रोवाच वचनं भूयः प्रसन्नः स द्विजोत्तमः ॥ १७ ॥ ॥ अथ सुन्दराख्यस्य वसिष्ठोक्तराक्षसत्वनिवृत्त्युपायः ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ॥ न मे स्याद्वचनं मिथ्या कदाचिदपि सुभ्रुवः ॥ उपायं वः प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं श्रद्धया सह ॥ १८ ॥ षोडशाब्दावधिः शापो भर्तुर्वै भविता ध्रुवम् ॥ षोडशाब्दावधौ चैव सुन्दरो राक्षसाकृतिः ॥ १९ ॥ यदृच्छया वेंकटाद्रिं सर्वपापहरं शुभम् ॥ गत्वासौ चक्रतीर्थं तद्गमिष्यति सुरांगनाः ॥ २० ॥ आस्ते तत्र महायोगी पद्मनाभो मुनीश्वरः ॥ भक्षार्थं तं मुनिं सोऽयं राक्षसोऽभिगमिष्यति ॥ २१ ॥ ततो ब्राह्मणरक्षार्थं प्रेरितं चक्रमुत्तमम् ॥ विष्णुनास्य शिरः कायाद्धरिष्यति न संशयः ॥ २२ ॥ ततः स्वं रूपमासाद्य शापान्मुक्तः स सुन्दरः ॥ पतिर्वस्त्रिदिवं भूयो गन्ता नास्त्यत्र संशयः ॥ २३ ॥ ततस्त्रिदिवमासाद्य सुन्दरोऽयं पतिर्हि वः ॥ रमयिष्यति सुन्दर्यो युष्मान्सुन्दरवेषभृत् ॥ २४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा तु वसिष्ठस्ताः सुन्दरस्य वरांगनाः ॥ स्वाश्रमं प्रययौ तूर्णं श्रीरंगेश्वरभक्तिमान् ॥ २५ ॥ अथ रामास्तमालिंग्य सुन्दरं पतिमात्मनः ॥ रुरुदुः शोकसन्तप्ता दुःखसागरमध्यगाः ॥ २६ ॥ दृश्यमानासु तास्वेवं सुन्दरो राक्षसोऽभवत् ॥ महादंष्ट्रो महाकायो रक्तश्मश्रुशिरोरुहः ॥ २७ ॥ तं दृष्ट्वा भयसंविग्ना जग्मू रामास्त्रिविष्टपम् ॥ ततो राक्षसवेषोऽयं सुंदरो भैरवाकृतिः ॥ २८ ॥ भक्षयन्प्राणिनः सर्वान्देशाद्देशं वनाद्वनम् ॥ भ्रमन्ननिलवेगोऽयं वेंकटाद्रिं नगोत्तमम् ॥ २९ ॥ प्रविश्यासौ महापापी चक्रतीर्थं ततो ययौ ॥ एवं षोडशवर्षाणि भ्रमतोऽस्य ययुस्तदा ॥ ३० ॥ ततस्तु

षोडशाब्दान्ते राक्षसोऽयं मुनीश्वराः ॥ भक्षितुं पद्मनाभं तं चक्रतीर्थनिवासिनम् ॥ ३१ ॥ उपाद्रवद्वायुवेगः स चास्तौषीज्जनार्दनम् ॥ योगिना च स्तुतो विष्णुस्तदा चक्रमचोदयत् ॥ ३२ ॥ रक्षितुं पद्मनाभं तं राक्षसेन प्रपीडितम् ॥ अथागत्य हरेश्चक्रं राक्षसस्य शिरोऽहरत् ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ अथ सुन्दराख्यस्य राक्षसत्वविमुक्तिपूर्वकं स्वस्वरूपप्राप्तिः ॥ ॥ ततोऽयं राक्षसं देहं त्यक्त्वा दिव्यकलेवरः ॥ विमानवरमारुह्य सुन्दरः पुष्पवर्षितः ॥ ३४ ॥ प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा ववंदे तत्सुदर्शनम् ॥ तुष्टाव श्रुतिरम्याभिर्वाग्भिरग्र्याभिरादरात् ॥ ३५ ॥ ॥ सुन्दर उवाच ॥ ॥ सुदर्शन नमस्तेऽस्तु विष्णुहस्तैकभूषण ॥ नमस्तेऽसुरसंहर्त्रे सहस्रादित्यतेजसे ॥ ३६ ॥ कृपावेशेन भवतस्त्यक्ताहं राक्षसीं तनुम् ॥ स्वं रूपमभजं विष्णोश्चक्रायुध नमोऽस्तु ते ॥ ३७ ॥ अनुजानीहि मां गंतुं त्रिदिवं विष्णुवल्लभ ॥ भार्या मे परिशोचन्ति विरहातुरचेतसः ॥ ३८ ॥ त्वन्मनस्को भविष्यामि यावज्जीवं यथा ह्यहम् ॥ तथा रूपं कुरुष्व त्वं मयि चक्र नमोऽस्तु ते ॥ ३९ ॥ एवं स्तुतं विष्णुचक्रं सुन्दरेण सभक्तिकम् ॥ अनुजग्राह सहसा तथास्त्विति मुनीश्वराः ॥ ४० ॥ चक्रायुधाभ्यनुज्ञातः सुन्दरो ब्राह्मणोत्तमम् ॥ प्रणम्य तेनानुज्ञातो गन्धर्वस्त्रिदिवं ययौ ॥ ४१ ॥ सुन्दरे तु गते स्वर्गं पद्मनाभो मुनीश्वरः ॥ तच्चक्रं प्रार्थयामास विष्ण्वायुध नमोऽस्तु ते ॥ ॥ ४२ ॥ चक्रायुध नमामि त्वां महासुरविमर्दन ॥ सन्निधानं कुरुष्व त्वं चक्रतीर्थेऽमले शुभे ॥४३॥ त्वत्सन्निधानात्सर्वेषां स्नातानां पापिनामिह ॥ पापनाशं कुरुष्व त्वं मोक्षं च कुरु शाश्वतम् ॥ ४४ ॥ चक्रतीर्थमिति ख्यातिं लोकेऽस्य परिकल्पय ॥ त्वत्सन्निधानादत्रत्यमुनीनां भयनाशनम् ॥ ४५ ॥ इतः परं भवत्वार्य चक्रायुध नमोऽस्तु ते ॥ भूतप्रेतपिशाचेभ्यो भयं मा भवतु प्रभो ॥ ४६ ॥ इति सम्प्रार्थितं चक्रं पद्मनाभेन योगिना ॥ तथैवास्त्विति सम्भाष्य तस्मिंस्तीर्थे तिरोहितम् ॥ ४७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवं वः कथितं विप्रा राक्षसस्योद्भवे मया ॥ माहात्म्यं चक्रतीर्थस्य कथितं च मलापहम् ॥ ४८ ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवो भुवि ॥ ४९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये चक्रतीर्थमहिमानुवर्णनंनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ अथ जाबालितीर्थमाहात्म्यवर्णनम् ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ भोभोस्तपोधनाः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः ॥ वेंकटाद्रौ महापुण्ये सर्वपातकनाशने ॥ १ ॥ ततो जाबालितीर्थस्य माहात्म्यं वर्णयाम्यहम् ॥ दुराचाराभिधो यत्र स्नात्वा मुक्तोऽभवद्द्विजाः ॥ २ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ दुराचाराभिधः कोऽसौ सूत तत्त्वार्थकोविद ॥ किञ्च पापं कृतं तेन दुराचारेण वै मुने ॥ ३ ॥ कथं वा पातकान्मुक्तस्तीर्थेऽस्मिन्स्नानवैभवात् ॥ एतच्छुश्रूष

माणानां विस्तराद्वद नो मुने ॥ ४ ॥ ॥ अथ कावेरीतीरवासिदुराचाराख्यद्विजोदन्तः ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ मुनयः श्रूयतां तस्य दुराचारस्य
पातकम् ॥ जाबालितीर्थस्नानेन यथा मुक्तश्च पातकात् ॥ ५ ॥ दुराचाराभिधो विप्रः कावेरीतीरमाश्रितः ॥ कश्चिदास्ते द्विजः पापी क्रूरकर्मरतः
सदा ॥ ६ ॥ ब्रह्मघ्नैश्च सुरापैश्च स्तेयिभिर्गुरुतल्पगैः ॥ सदा संसर्गदुष्टोऽसौ तैः साकं न्यवसद्विजाः ॥ ७ ॥ महापातकसंसर्गदोषेणास्य
द्विजस्य वै ॥ ब्राह्मण्यं सकलं नष्टं निःशेषेण द्विजोत्तमाः ॥ ८ ॥ महापातकिभिः सार्धं दिनमेकं तु यो द्विजः ॥ निवसेत्सादरं तस्य
तत्क्षणाद्वै द्विजन्मनः ॥ ९ ॥ ब्राह्मणस्य तु चैकांशो नश्यत्येव न संशयः ॥ द्विदिनं सेवनात्स्पर्शाद्दर्शनाच्छयनात्तथा ॥ १० ॥
भोजनात्सह पंक्तौ च महापातकिभिर्द्विजाः ॥ द्वितीयभागो नश्येत ब्राह्मण्यस्य न संशयः ॥ ११ ॥ त्रिदिनाच्च तृतीयांशो नश्यत्येव
न संशयः ॥ चतुर्दिनाच्चतुर्थांशो विलयं याति हि ध्रुवम् ॥ १२ ॥ अतः परं च तैः साकं शयनासनभोजनैः ॥ तत्तुल्यपातकी भूया
न्महापातकिसंगवान् ॥ १३ ॥ तेन ब्राह्मण्यहीनोऽयं दुराचाराभिधो द्विजः ॥ ग्रस्तोऽभवद्भीषणेन व्यालेनेव बलीयसा ॥ १४ ॥
असौ परवशस्तेन वेतालेनातिपीडितः ॥ देशाद्देशं भ्रमन्विप्रो वनाच्चैव वनान्तरम् ॥ १५ ॥ पूर्वपुण्यविपाकेन दैवयोगेन स द्विजः ॥ वेंक
टाद्रिं महापुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ १६ ॥ ॥ अथ जाबालितीर्थस्नानाद्दुराचारवेतालयोर्महापातकादिनिवृत्तिः ॥ ॥ अनुद्रुतः पिशाचेन
वेतालेन द्विजो ययौ ॥ न्यमज्जयत्स वेतालो महापातकनाशने ॥ १७ ॥ जाबालितीर्थे विप्रेन्द्रा महापातकिसंगिनम् ॥ उदतिष्ठत्क्षणादेव
वेतालेन विमोचितः ॥ १८ ॥ उत्थितोऽसौ द्विजो विप्रास्तस्मात्तीर्थात्तु पावनात् ॥ स्वस्थो व्यचिन्तयत्कोऽयं स्वर्णमुख्याः समीपतः ॥ १९ ॥
कथं मयागतमहो कावेरीतीरवासिना ॥ इति चिन्ताकुलः सोऽयं जाबालेस्तीर्थमुत्तमम् ॥ २० ॥ जाबालिं च महात्मानं योगीन्द्रवरमुत्तमम् ॥
समागम्य प्रणम्यासौ दुराचारोऽभ्यभाषत ॥ २१ ॥ न जाने भगवन्विप्र पर्वतोऽयं वदाधुना ॥ कावेरीतीरनिलयो दुराचाराभिधो ह्यहम् ॥ २२ ॥
कृपया ब्रूहि मे ब्रह्मन्मयात्र कथमागतम् ॥ इति पृष्टो मुनिस्तेन दुराचारेण सुव्रतः ॥ २३ ॥ ध्यात्वा मुहूर्तमवदद्दुराचारं कृपानिधिः ॥ २४ ॥
॥ ॥ अथ जाबालिवर्णितपार्वणश्राद्धाकरणदोषकथनम् ॥ ॥ जाबालिरुवाच ॥ ॥ महापातकिसंसर्गाद्दुराचारस्य ते पुरा ॥ ब्राह्मण्यं नष्टमभवद्वे
तालस्त्वां ततोऽग्रहीत् ॥ २५ ॥ तेनाविष्टस्त्वमायातो विवशोऽत्र विमूढधीः ॥ न्यमज्जयत्त्वां वेतालस्तीर्थेऽस्मिन्नतिपावने ॥ २६ ॥ अत्र मज्जनमा
त्रेण विमुक्तः पातकाद्भवान् ॥ जाबालितीर्थे ये स्नानं पुण्यं कुर्वन्ति मानवाः ॥ २७ ॥ तेषां नश्यंति वै सत्यं पञ्चपातकसंचयाः ॥ सत्कर्मसाधने

पुण्यतीर्थेऽस्मिन्स्नानमात्रतः ॥ २८ ॥ महापातकिसंसर्गदोषस्ते विलयं गतः ॥ त्वामग्रहीद्यो वेतालः पुरायं ब्राह्मणोऽभवत् ॥ २९ ॥ मृतेऽहनि पितृश्राद्धं नाकरोत्पार्वणेन वै ॥ तेन स्वपितृभिः शप्तो वेतालत्वमगादयम् ॥ ३० ॥ सोऽपि जाबालितीर्थस्य जले स्नानप्रभावतः ॥ वेतालत्वं विहायैव विष्णुलोकमवाप्तवान् ॥ ३१ ॥ न कुर्याद्यो नरः श्राद्धं मातापित्रोर्मृतेऽहनि ॥ वेतालत्वमवाप्याशु पश्चान्नरकमश्नुते ॥ ३२ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ दुराचारो महापापी तीर्थेऽस्मिन्स्नानमात्रतः ॥ प्राप्तवान्विष्णुलोकं वै पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ ३३ ॥ एवं वः कथितं पुण्यं दुराचारविमोक्षणम् ॥ तस्मात्पुण्यतमं तीर्थं सर्वपापहरं शुभम् ॥ ३४ ॥ यत्र हि स्नानमात्रेण दुराचारो विमोचितः ॥ यानि निष्कृतिहीनानि पापान्यपि विनाशयेत् ॥ ३५ ॥ शूद्रेण पूजितं लिङ्गं विष्णुं वा यो नमेद्द्विजः ॥ प्रायश्चित्तं न स्मृतिषु तस्योक्तं परमर्षिभिः ॥ ३६ ॥ नश्येत्तस्यापि तत्पापं तीर्थे जाबालिसंज्ञके ॥ विप्रनिन्दाकृतां चैव प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३७ ॥ विश्वासघातुकानां च कृतघ्नानां च निष्कृतिः ॥ भ्रातृभार्यारतानां च प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३८ ॥ तेषां जाबालितीर्थे वै स्नानाच्छुद्धिर्भविष्यति ॥ एवं वः कथितं विप्रा जाबालेस्तीर्थवैभवम् ॥ ३९ ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवो भुवि ॥ ४० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये जाबालितीर्थमहिमानुवर्णनंनाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ अथ तुम्बुरु(घोण)तीर्थमाहात्म्यम् ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अत्राहं संप्रवक्ष्यामि शौनकाद्या महौजसः ॥ घोणतीर्थस्य माहात्म्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ १ ॥ तत्र स्नानं जनानां तु जन्मान्तरतपःफलम् ॥ उत्तराफल्गुनीयुक्तशुक्लपक्षीयपर्वणि ॥ २ ॥ तुम्बोस्तीर्थं मीनसंस्थे रवौ तीर्थानि सर्वशः ॥ अपराह्णे समायान्ति गंगादीनि जगत्त्रये ॥ ३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ भगवन्सूत सर्वज्ञ सर्वशास्त्रार्थपारग ॥ गंगाद्याः सरितः सर्वा घोणतीर्थेऽतिपावने ॥ ४ ॥ किमर्थं स्नांति वै तत्र मीनसंस्थे प्रभाकरे ॥ ५ ॥ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ पापिनो मनुजाः सर्वे ह्यस्मासु स्नान्ति यत्नतः ॥ विसृज्य पापजालानि कृतार्था यांति वै जनाः ॥ ६ ॥ अस्माकं पापजालं तत्कथं नश्यति सर्वतः ॥ एवमालोच्य तीर्थानि गंगादीनि प्रयत्नतः ॥ ७ ॥ संस्मृत्य ब्रह्मपुत्रस्य नारदस्य महात्मनः ॥ वाक्यं मनोहरं दिव्यं सर्वपापनिषूदनम् ॥ ८ ॥ गत्वा श्रीवेंकटं शैलं ब्रह्महत्यादिशोधकम् ॥ तत्र स्नात्वा तीर्थवर्ये स्वामिपुष्करिणीजले ॥ ९ ॥ अनन्तरं ततो विप्रा घोणतीर्थेऽतिपावने ॥ उत्तराफल्गुनीयुक्तशुक्लपक्षीयपर्वणि ॥ १० ॥ स्नांति तीर्थानि सर्वाणि मीनसंस्थे प्रभाकरे ॥ तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं को वेत्ति भुवनत्रये ॥ ११ ॥ ॥ अथ घोणतीर्थस्नानविमुखानां महादोषवर्णनम् ॥ ॥ तस्मात्पुण्यतमं तीर्थं घोणतीर्थं द्विजो

त्तमाः ॥१२॥ आरामोच्छेदकं क्रूरं कन्यातुरगविक्रयम् ॥ घोणस्नानपरित्यक्तं तमाहुर्ब्रह्मघातुकम् ॥ १३ ॥ देवद्रव्यापहन्तारं तथा दत्तापहारकम् ॥
घोणस्नानपरित्यक्तं तमाहुर्ब्रह्मघातुकम् ॥ १४ ॥ तटाकसेतुभेत्तारं परस्त्रीसंगलोलुपम् ॥ घोणस्नानपरित्यक्तं तमाहुः स्तेयिनं बुधाः ॥ १५ ॥
ददामीति द्विजायोक्त्वा पश्चाद्यो नास्तिकोऽधमः ॥ घोणस्नानपरित्यक्तं सुरापं तं विदुर्बुधाः ॥ १६ ॥ गुरुविप्रजनद्वेष्यमात्मस्तुतिपरायणम् ॥
घोणस्नानपरित्यक्तं तमाहुः स्तेयिनं बुधाः ॥ १७ ॥ असंस्कृतान्नभोक्तारं पितृशेषान्नभोजिनम् ॥ घोणस्नानपरित्यक्तं तमाहुः स्तेयिनं द्विजाः
॥ १८ ॥ पितृशेषान्नदातारं मातापितृविरोधिनम् ॥ घोणस्नानपरित्यक्तं तमाहुः स्तेयिनं बुधाः ॥ १९ ॥ परस्त्रीसंगनिरतं भ्रातृभार्यारतिप्रियम् ॥
घोणस्नानपरित्यक्तं तमाहुर्गुरुतल्पगम् ॥ २० ॥ चण्डालभाषिणं विप्रं सदैवादर्भपाणिकम् ॥ घोणस्नानपरित्यक्तं तत्संसर्गं तु पञ्चमम् ॥ २१ ॥
रजस्वलाश्वचण्डालध्वनिं श्रुत्वान्नभोजिनम् ॥ घोणस्नानपरित्यक्तं तत्संसर्गं तु पञ्चमम् ॥ २२ ॥ पुराणोद्वाहमौंज्यादिधर्माणां विघ्नकारकम् ॥
घोणस्नानपरित्यक्तं तमाहुः पशुघातुकम् ॥ २३ ॥ शरणागतहन्तारं सर्वतीर्थपराङ्मुखम् ॥ घोणस्नानपरित्यक्तं तमाहुर्भ्रूणहं बुधाः ॥ २४ ॥ पितृयज्ञ
परित्यक्तं त्यक्तभार्यं कुलाधमम् ॥ घोणस्नानपरित्यक्तं तमाहुर्गोविघातुकम् ॥ २५ ॥ महापापसमानानि क्षुद्रपापानि यानि च ॥ घोणस्नान
परित्यक्तमाश्रयन्ति द्विजोत्तमाः ॥ २६ ॥ ॥ अथ घोणस्नानस्य सर्वपापापनोदकत्ववर्णनम् ॥ ॥ महापापरतं विप्राः श्वपचं वा कुलाधमम् ॥ क्रूरं
कुलान्तकं कष्टमदत्तं कर्मवर्जितम् ॥ २७ ॥ पशुघ्नं च परद्रोहमाश्रितं पिशुनं तथा ॥ असत्यभाषिणं दम्भपरदाररतं तथा ॥ २८ ॥ मित्रद्रोहं
कृतघ्नं च भ्रूणहं चातिपातकम् ॥ परदाररतं पापं पराणामर्थसूचकम् ॥ २९ ॥ अनृतं कृषिकर्माणं स्वामिद्रोहं च वञ्चकम् ॥
सलोभं पितृहन्तारं सर्वदेवपराङ्मुखम् ॥ ३० ॥ आत्मप्रशंसां कुर्वाणं धर्मविघ्नकरं शठम् ॥ अपात्रव्ययकर्तारं सानुकूल्यविभेदकम् ॥ ३१ ॥
सुपल्लवफलोपेतवृक्षविच्छेदकारकम् ॥ विश्वासघातुकं चैव वीरहत्यापरायणम् ॥ ३२ ॥ अनग्निकमपुत्रं च विषकर्मप्रयोगिणम् ॥ गुरुद्वेषकरं
पापं दम्पत्योर्विरसावहम् ॥ ३३ ॥ ग्रामाधिपत्यं कुर्वाणं तथा देवालयस्य च ॥ भृतकाध्यापकं विप्रं क्रूरकर्मपरायणम् ॥ ३४ ॥ प्रकृतीकृत
पापौघं गुह्याघौघपरायणम् ॥ अज्ञानादघकर्तारं ज्ञानाद्दुष्कर्मकारकम् ॥ ३५ ॥ एतान्सर्वांश्च विप्रेंद्रा घोणतीर्थं मनोहरम् ॥ पुनाति स्नानपानाद्यै
रहो तीर्थस्य वैभवम् ॥ ३६ ॥ ॥ अथ तुम्बुर्वाख्यगंधर्वचरितम् ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अत्रेतिहासं वक्ष्यामि पुराणं पापनाशनम् ॥
सर्वपापप्रशमनमपवर्गफलप्रदम् ॥ ३७ ॥ पुरा गार्ग्यो महातेजाः सर्वविद्याविशारदः ॥ सर्वज्ञो नीतिमान्विप्रः प्राह चेत्थं जितेन्द्रियः ॥ ३८ ॥

देवलं च महात्मानं नमस्कृत्य प्रसन्नधीः ॥ कथयस्व महाभाग मयि कारुणिको भव ॥ घोणतीर्थस्य माहात्म्यं सर्वपापहरं शुभम् ॥
॥ ३९ ॥ ॥ देवल उवाच ॥ ॥ तुम्बुरुर्नाम गन्धर्वो भार्यां शप्त्वा पतिव्रताम् ॥ अत्र स्नात्वा समभ्यर्च्य वेंकटेशं दयानिधिम् ॥ ४० ॥
प्राप्तवान्विष्णुलोकं वै पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ ४१ ॥ ॥ गार्ग्य उवाच ॥ ॥ किमर्थं देवल ऋषे भार्यां रूपवतीं स्त्रियम् ॥ तुम्बुरुर्नाम गन्धर्वः
सर्वविद्याविशारदः ॥ ४२ ॥ शप्तवान्केन दोषेण भार्यां सर्वगुणान्विताम् ॥ तद्वदस्व महाभाग श्रोतुं कौतूहलं हि मे ॥ ४३ ॥ ॥ अथ स्वभा
र्यायै तुम्बुरूपदिष्टमाघस्नानविधिप्रकारः ॥ ॥ तुम्बुरुर्नाम गन्धर्वो भार्यां प्रीत्या ह्युवाच ह ॥ माघत्रये मया साकं स्नानं कुरु मलापहम् ॥
॥ ४४ ॥ माघमास्युदिते सूर्ये सर्वकल्मषनाशने ॥ तीरेऽस्मिन्विष्णुपूजार्थं गोमयालेपनं कुरु ॥ ४५ ॥ रंगवल्ल्यादिभिः शुभ्रपद्मस्वस्तिक
धातुभिः ॥ शुश्रूषां कुरु मे विष्णोर्मासेऽस्मिन्मंगलप्रदे ॥ ४६ ॥ माघेऽस्मिन्माधवस्यास्य कुरु त्वं दीपवर्तिकाम् ॥ सधूपं पावकं भक्त्या
समर्पय हरेः पुरः ॥ ४७ ॥ कुरु पाकं शुचिर्भूत्वा माधवाय महात्मने ॥ प्रदक्षिणानमस्कारैर्भक्त्या माघे मया सह ॥ ४८ ॥ कुरुष्व देवदेवस्य
सपर्यां विष्णवेऽन्वहम् ॥ पुराणश्रवणं विष्णोः कुरु नित्यमतंद्रिता ॥ ४९ ॥ नित्यं स्नात्वा प्रयत्नेन पिब पादोदकं हरेः ॥ कृष्ण विष्णो मुकुन्देति
नारायण जनार्दन ॥ ५० ॥ अच्युतानन्त विश्वात्मन्निति कीर्तय सन्ततम् ॥ क्रोधमात्सर्यलोभादींस्त्यक्त्वा त्वं व्रतमाचर ॥ ५१ ॥ तेन ते जायते
मुक्तिर्विष्णुलोकश्च शाश्वतः ॥ ॥ अथ भार्यां प्रति तुम्बुरुदत्तशापतद्विमुक्तिप्रकारौ ॥ ॥ इत्थं सा भर्तृगदितं श्रुत्वा गंधर्ववल्लभा ॥ भर्तारमब्रवी
त्कोपादसह्यं दुर्गतिप्रदम् ॥ ५२ ॥ माघे चोद्भूतशीते तु प्रातर्मन्दोदिते रवौ ॥ कथं निमज्जयेदस्मिन्माघे शीतार्तिदेऽनघ ॥ ५३ ॥ यत्त्वयोक्ता
नि कर्माणि न शक्यानि मयाऽसकृत् ॥ न करोमि पते स्नानं प्रातःकाले त्वया सह ॥ ५४ ॥ मृतौ शीतातिपातेन न च मे रक्षको भवान् ॥ इत्येव
मुदितं श्रुत्वा पतिर्गन्धर्ववल्लभः ॥ ५५ ॥ स शान्तोऽपि शशापाथ भार्यां चाप्रियवादिनीम् ॥ पुत्रं च धर्मविमुखं भार्यां चाप्रियभाषिणीम् ॥५६॥
अब्रह्मण्यं च राजानं सद्यः शापेन दण्डयेत् ॥ इति न्याय्यं विचिंत्यासौ शशापेत्थं सतीं तदा ॥ ५७ ॥ वेंकटाद्रौ महापुण्ये सर्वपातकनाशने ॥ घोण
तीर्थसमीपे च पिप्पलद्रुमकोटरे ॥ ५८ ॥ तत्राम्बुरहिते मूढे मण्डूकी भव केवलम् ॥ इत्येवं भर्तृवाक्यं तच्छ्रुत्वा गंधर्ववल्लभा ॥ ५९ ॥ पतित्वा पा
दयोस्तस्य तुम्बरुं प्रार्थयत्सती ॥ विशापमवदत्पश्चाद्भर्ता वै तुम्बुरुस्तदा ॥ ६० ॥ अगस्त्यो वै महाभागस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ॥ घोणतीर्थवरे

स्नात्वा पौर्णमास्यां महातिथौ ॥ ६१ ॥ शिष्येभ्यो वै यदा तस्मिन्नश्वत्थद्रुमसंनिधौ ॥ घोणतीर्थस्य माहात्म्यं वक्ति वै ब्राह्मणोत्तमः ॥ ६२ ॥
तदा पिप्पलवृक्षस्य कोटरे त्वं समाहिता ॥ श्रुत्वा वै घोणतीर्थस्य माहात्म्यं मोक्षदायकम् ॥ ६३ ॥ विधूय सर्वपापानि मया साकं रमि
ष्यसि ॥ इत्युक्त्वा विरराम्ाथ धर्मपत्नी पतिव्रता ॥ ६४ ॥ भर्तृशापान्महाघोरां मंडूकतनुमाश्रिता ॥ शेषाद्रिशिखरे तस्मिन्घोणतीर्थस्य दक्षिणे ॥
॥ ६५ ॥ शनैःशनैर्गता नारी पिप्पलद्रुमकोटरम् ॥ अब्दायुतं गतं तस्या अश्वत्थद्रुमकोटरे ॥ ६६ ॥ ततः कालांतरेऽगस्त्यो वेंकटाद्रिं मनोहरम् ॥
गत्वा श्रीस्वामितीर्थे च स्नात्वा नियमपूर्वकम् ॥ ६७ ॥ वराहस्वामिनं देवं नत्वा तीर्थस्य दक्षिणे ॥ वेंकटेशालयं गत्वा श्रीनिवासं कृपानि
धिम् ॥ ६८ ॥ वेदवेद्यं विशालाक्षं देवदेवं सनातनम् ॥ नत्वाऽगस्त्यो महाभागो घोणतीर्थं ततो ययौ ॥ ६९ ॥ तत्र स्नात्वा तीर्थवर्ये स्वशिष्यै
र्योगिनां वरः ॥ पिप्पलद्रुमच्छायायां शिष्येभ्यो भक्तिपूर्वकम् ॥ ७० ॥ घोणतीर्थस्य माहात्म्यं ब्रह्महत्याविनाशकम् ॥ सर्वमंगलदं पुण्यं सर्व
सम्पत्प्रदायकम् ॥ ७१ ॥ उक्तवान्योगिनां श्रेष्ठो ह्यगस्त्यो भगवानृषिः ॥ ७२ ॥ ॥ अथ घोणतीर्थे अगस्त्यदर्शनेन तुम्बुरुपत्न्या वर्षाभूत्व
निवृत्तिः ॥ ॥ तदा श्रुत्वा तु वर्षाभूः पादयोस्तस्य योगिनः ॥ पतित्वा ज्ञानदीपेन विदित्वा वैभवं मुनेः ॥ ७३ ॥ पूर्वरूपं समासाद्य नारी
रूपं मनोहरम् ॥ अगस्त्य योगिनां श्रेष्ठ रक्षरक्ष दयानिधे ॥ ७४ ॥ मां रक्ष दयया ब्रह्मन्पतिवाक्यविरोधिनीम् ॥ इत्युक्त्वा तं विशालाक्षी विरराम
ततः परम् ॥ ७५ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ का त्वं सुश्रोणि भद्रं ते भेकजन्मप्रदायकम् ॥ पापं पूर्वभवे चासीत्तद्वदस्व च मा चिरम् ॥ ७६ ॥
॥ ॥ नार्युवाच ॥ ॥ तुम्बुरुर्नाम गन्धर्वः सर्वविद्याविशारदः ॥ तस्य भार्यास्म्यहं विप्र ह्यगस्त्य मुनिसेवित ॥ ७७ ॥ भर्ता मे सर्वधर्मज्ञस्तुम्बु
रुर्मुनिसत्तमः ॥ सर्वधर्मान्मनोज्ञा त्वं कुरु नित्यं मया सह ॥ ७८ ॥ पतिवाक्यं तदा श्रुत्वा परलोकोपकारकम् ॥ असह्यं वाक्यमत्युग्रं दुर्गति
प्रदमेव हि ॥ ७९ ॥ मया चोक्तं हि दुर्बुद्ध्या हे तात मुनिसत्तम ॥ ८० ॥ ॥ अथागस्त्यकथितपतिव्रताधर्माः ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥
कुशाग्रबुद्धिस्ते भर्ता शशाप त्वां रुषान्वितः ॥ एवं शापो युक्त एव पतिवाक्यविरोधिनीम् ॥ ८१ ॥ पतिवाक्यमनादृत्य स्वेच्छया वर्तते तु
या ॥ सा नारी निरये घोरे पतत्याचन्द्रतारकम् ॥ ८२ ॥ न स्वातन्त्र्यं तु नारीणां नोल्लंघ्यं पतिभाषणम् ॥ पातिव्रत्येन पुण्येन पतिशुश्रूषणेन
च ॥ ८३ ॥ स्त्रियो विष्णुपदं यान्ति न चान्यैरपि सुव्रतैः ॥ पतिर्माता[१] पतिर्विष्णुः पतिर्ब्रह्मा पतिः शिवः ॥ ८४ ॥ पतिर्गुरुः पतिस्तीर्थमिति

---

[१] माता—जगदम्बा—इत्यर्थः—उपासनया—सकलैश्वर्यप्रदानसाम्यात् ।

स्त्रीणां विदुर्बुधाः ॥ पतिवाक्यमपाकृत्य या नारी सुकृतैः परैः ॥ ८५ ॥ सदैव युज्यते सापि नैव शुद्धा भवेत्सकृत् ॥ पतिहीना तु या नारी गुरु
भिर्धर्मवित्तमैः ॥ ८६ ॥ सा कृतज्ञा विदध्यात्तु व्रतं धर्मफलप्रदम् ॥ पतिना प्रेरिता सैव पतिबुद्धिपरायणा ॥ ८७ ॥ पतिपादाब्जतीर्थेन या स्नाता
सा हरिप्रिया ॥ सा स्नाता सर्वतीर्थेषु गङ्गादिषु न संशयः ॥ ८८ ॥ तस्मात्त्वत्कृतदोषस्तु त्वामायातीति तत्फलम् ॥ भुञ्जन्त्यास्तेऽत्र शृण्वन्त्या
घोणतीर्थस्य वैभवम् ॥ ८९ ॥ मुक्तिरासीच्छुभांगं तन्नारीरूपं पुनर्यथा ॥ ॥ तस्माद्घोणस्य तीर्थस्य तुम्बुतीर्थमितीह वै ॥ ९० ॥ लोके
प्रसिद्धिरभवदहो तीर्थस्य वैभवम् ॥ ९१ ॥ ॥ अथ घोणतीर्थस्नातॄणां नानाविधफलप्राप्तिः ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ घोणतीर्थे महापुण्ये सर्व
पापविनाशिनि ॥ स्नान्ति ये पौर्णमास्यां वै शौनकाद्या महौजसः ॥ ९२ ॥ तेषां क्रतुफलं पुण्यं तीर्थायुतफलं भवेत् ॥ कपिलागोसहस्रं तु यो
ददाति दिनेदिने ॥ ९३ ॥ तत्फलं समवाप्नोति स्नानात्तुम्बुरुतीर्थके ॥ रत्नकोटिसहस्राणि यो ददाति दिनेदिने ॥ ९४ ॥ मत्तेभानां सहस्राणि
तथैवाश्वायुतान्यपि ॥ तत्फलं समवाप्नोति घोणतीर्थावगाहनात् ॥ ९५ ॥ कन्याकोटिप्रदानेन यत्फलं चर्षिभिः स्मृतम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति
घोणतीर्थाच्च पावनात् ॥ ९६ ॥ हेमांबरसहस्रं यः कुरुक्षेत्रे प्रयच्छति ॥ तत्फलं समवाप्नोति घोणतीर्थस्य वैभवात् ॥ ९७ ॥ गुर्वर्थे ब्राह्मणार्थे च
स्वाम्यर्थे यस्त्यजेत्तनुम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति घोणतीर्थस्य वैभवात् ॥ ९८ ॥ आपन्नार्तिहराणां च तीर्थसेवापरात्मनाम् ॥ सत्यव्रतानां यत्पुण्यं
घोणतीर्थाच्च तद्भवेत् ॥ ९९ ॥ यत्फलं श्राद्धकर्तॄणां पितॄणामिन्दुसंक्षये ॥ तत्फलं समवाप्नोति घोणतीर्थाद्धि पावनात् ॥ १०० ॥ गङ्गायां नर्म
दायां च सरयूचन्द्रभागयोः ॥ सर्वेषु पुण्यतीर्थेषु यः स्नानं कुरुते नरः ॥ तत्फलं समवाप्नोति घोणतीर्थाद्धि पावनात् ॥ १०१ ॥ तस्मात्पुण्य
तमं तीर्थं घोणतीर्थं विदुर्बुधाः ॥ १०२ ॥ य इमं शृणुतेऽध्यायं सर्वपापनिबर्हणम् ॥ वाजपेयफलं तस्य विष्णुलोकश्च शाश्वतः ॥ १०३ ॥ इति
श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखंडे श्रीवेङ्कटाचलमाहात्म्ये तुम्बुरुतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षड्विंशोऽध्यायः ॥
॥ २६ ॥ ॥ अथ श्रीवेंकटाचलस्य सर्वपुण्यतीर्थाधारत्ववर्णनम् ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ वेंकटाद्रौ महापुण्ये सर्वसंकटनाशने ॥ सन्ति
वै कति तीर्थानि सूत पौराणिकोत्तम ॥ १ ॥ तेषां संख्यां च मे ब्रूहि कति मुख्यानि तत्र वै ॥ तत्राप्यत्यन्तमुख्यानि वद मे मुनिसत्तम ॥ २ ॥
सद्धर्मरतिदान्यत्र कति मुख्यानि तानि च ॥ कानि ज्ञानप्रदान्यत्र भक्तिवैराग्यदानि च ॥ ३ ॥ मुक्तिप्रदानि कान्यत्र तानि मे वद सुव्रत ॥ ४ ॥
॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ षट्षष्टिकोटितीर्थानि पुण्यान्यत्र नगोत्तमे ॥ अष्टोत्तरसहस्राणि तेषु मुख्यानि सुव्रत ॥ ५ ॥ सद्धर्मरतिदान्यत्र

सन्ति चाष्टोत्तरं शतम् ॥ सहस्रेभ्यश्च मुख्यानि पृथक्तेभ्यश्च तानि च ॥६॥ भक्तिवैराग्यदान्यत्र षष्टिरष्टोत्तरे शते ॥ ७ ॥ ॥ अथ स्वामिपुष्करिण्यादिषट्तीर्थस्नानकालन्निर्णयः ॥ ॥ मुक्तिदान्यत्र षट् चैव वेंकटाचलमूर्धनि ॥ स्वामिपुष्करिणी चैव वियद्गङ्गा ततः परम् ॥ ८ ॥ पश्चात्पापविनाशं च पाण्डुतीर्थमतःपरम् ॥ कुमारधारिकातीर्थं तुम्बोस्तीर्थमतः परम् ॥ ९ ॥ कुम्भमासे पौर्णमास्यां मघायोगो यदा भवेत् ॥ कुमारधारिकां यान्ति सर्वतीर्थानि हे द्विजाः ॥ १० ॥ तत्र यः स्नाति विप्रेन्द्रा राजसूयफलं लभेत् ॥ मुक्तिश्च भविता तत्र नात्र कार्या विचारणा ॥ ११॥ अन्नदानविधिस्तत्र सार्धं दक्षिणया द्विजाः ॥ उत्तराफल्गुनीयुक्तशुक्लपक्षीयपर्वणि ॥ १२ ॥ तुम्बोस्तीर्थं मीनसंस्थे रवौ तीर्थानि सर्वशः ॥ अपराह्ने समायान्ति तत्र स्नातो न जा[1]यते ॥ १३ ॥ मौञ्जीबन्धं विवाहं च कारयेद्द्रव्यदानतः ॥ मेषसंक्रमणे भानौ चित्रानक्षत्रसंयुते ॥ ॥ १४ ॥ पौर्णमास्यां समायान्ति वियद्गङ्गां तथैव च ॥ तत्र स्नात्वा नरः सद्यः शतक्रतुफलं लभेत् ॥ १५॥ सुवर्णं तत्र दातव्यं कन्यादानं विशेषतः ॥ वृषभस्थे रवौ विप्रा द्वादश्यां हरिवासरे ॥ १६ ॥ शुक्ले वाप्यथ कृष्णे वा भौमेनापि समन्विते ॥ पाण्डुतीर्थं समायान्ति गङ्गादीनि जगत्त्रये ॥ १७ ॥ तत्र स्नात्वा च गां दत्त्वा मुच्यते प्रतिबन्धकात् ॥ आश्वयुक्छुक्लपक्षे च सप्तम्यां भानुवासरे ॥ १८ ॥ उत्तराषाढयुक्तायां तथा पापविनाशनम् ॥ उत्तराभाद्रयुक्तायां द्वादश्यां वा समागतः ॥ १९ ॥ शालग्रामशिलां दत्त्वा स्नात्वा च विधिपूर्वकम् ॥ मुच्यते सर्वपापैश्च जन्मकोटिशतोद्भवैः ॥ २० ॥ धनुर्मासे सिते पक्षे द्वादश्यामरुणोदये ॥ आयान्ति सर्वतीर्थानि स्वामिपुष्करिणीजले ॥ २१ ॥ तत्र स्नात्वा नरः सद्यो मुक्तिमेति न संशयः ॥ यस्य जन्मसहस्रेषु पुण्यमेवार्जितं पुरा ॥ २२ ॥ तस्य स्नानं भवेद्विप्रा नान्यस्य त्वकृतात्मनः ॥ विभवानुगुणं दानं कार्यं तत्र यथाविधि ॥ २३ ॥ शालिग्रामशिलादानं गां दद्याच्च विशेषतः ॥ २४ ॥ ॥ अथ पुराणश्रवणस्य विशेषतः प्राशस्त्यवर्णनम् ॥ ॥ ये शृण्वंति कथां विष्णोः सदा भुवनपावनीम् ॥ ते वै मनुष्यलोकेऽस्मिन्विष्णुभक्ता भवन्ति हि ॥ २५ ॥ यद्यशक्तः सदा श्रोतुं कथां भुवनपावनीम् ॥ मुहूर्तं वा तदर्धं वा क्षणं वा विष्णुसत्कथाम् ॥ यः शृणोति नरो भक्त्या दुर्गतिर्नास्ति तस्य हि ॥ २६ ॥ यत्फलं सर्वयज्ञेषु सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ सकृत्पुराणश्रवणात्तत्फलं विन्दते नरः ॥ २७ ॥ कलौ युगे विशेषेण पुराणश्रवणादृते ॥ नास्ति धर्मः परः पुंसां नास्ति मुक्तिप्रदं परम् ॥ २८ ॥ पुराणश्रवणं विष्णोर्नामसंकीर्तनं परम् ॥ उभे एव मनुष्याणां पुण्यद्रुममहाफले ॥ २९ ॥ पिबन्नेवामृतं यत्नादेकः स्यादजरामरः ॥

---

[1] पुनः—इति शेषः, मुक्तो भवतीत्यर्थः।

विष्णोः कथामृतं कुर्यात्कुलमेवाजरामरम् ॥ ३० ॥ ॥ अथ पुराणवक्तुः सर्वपूजनीयत्ववर्णनम् ॥ ॥ बालो युवाथ वृद्धो वा दरिद्रो दुर्भगोऽपि
वा ॥ पुराणज्ञः सदा वन्द्यः स पूज्यः सुकृतात्मभिः ॥ ३१ ॥ नीचबुद्धिं न कुर्वीत पुराणज्ञे कदाचन ॥ यस्य वक्रोद्गता वाणी कामधेनुः शरी
रिणाम् ॥ ३२ ॥ भवकोटिसहस्रेषु भूत्वा भूत्वावसीदताम् ॥ यो ददात्यपुनर्वृत्तिं कोऽन्यस्तस्मात्परो गुरुः ॥ ३३ ॥ व्यासासनसमारूढो यदा
पौराणिको द्विजः ॥ आ समाप्तेः प्रसंगस्य नमस्कुर्यान्न कस्यचित् ॥ ३४ ॥ न दुर्जनसमाकीर्णे न शूद्रश्वापदावृते ॥ देशे न द्यूतसदने वदेत्पुण्य
कथां सुधीः ॥ ३५ ॥ सुग्रामे सुजनाकीर्णे सुक्षेत्रे देवतालये ॥ पुण्ये वाथ नदीतीरे वदेत्पुण्यकथां सुधीः ॥३६॥ श्रद्धाभक्तिसमायुक्ता नान्यकार्येषु
लालसाः ॥ वाग्यताः शुचयोऽव्यग्राः श्रोतारः पुण्यभागिनः ॥ ३७ ॥ अभक्त्या ये कथां पुण्यां शृण्वंति मनुजाधमाः ॥ तेषां पुण्यफलं नास्ति
दुःखं जन्मनि जन्मनि ॥ ३८ ॥ पुराणं ये तु संपूज्य ताम्बूलाद्यैरुपायनैः ॥ शृण्वंति च कथां भक्त्या न दरिद्रा न पापिनः ॥ ३९ ॥ कथायां
कथ्यमानायां ये गच्छन्त्यन्यतो नराः॥ भोगान्तरे प्रणश्यन्ति तेषां दाराश्च संपदः ॥४०॥ सोष्णीषमस्तका ये च कथां शृण्वंति पावनीम् ॥ ते बाल
काः प्रजायन्ते पापिनो मनुजाधमाः॥४१॥तांबूलं भक्षयन्तो ये कथां शृण्वंति पावनीम् ॥ श्वविष्ठां भक्षयन्त्येते नरके च पतंति हि॥४२॥ये च तुंगा
सनारूढाः कथां शृण्वन्ति दांभिकाः ॥ अक्षय्यान्नरकान्भुक्त्वा ते भवन्त्येव वायसाः ॥४३॥ ये च वीरासनारूढा ये च सिंहासनस्थिताः॥ शृण्वन्ति
सत्कथां ते वै भवन्त्यर्जुनपादपाः ॥४४॥ असंप्रणम्य शृण्वन्तो विषवृक्षा भवन्ति हि ॥ तथा शयानाः शृण्वम्तो भवन्त्यजगरा हि ते ॥ ४५ ॥ यः शृ
णोति कथां वक्तुः समानासनसंस्थितः॥ गुरुतल्पसमं पापं संप्राप्य नरकं व्रजेत् ॥ ४६ ॥ ये निन्दंति पुराणज्ञं सत्कथां पापहारिणीम् ॥ ते वै जन्म
शतं मर्त्याः शुनकाश्च भवंति हि ॥ ४७ ॥ कथायां कीर्त्यमानायां ये वदंति दुरुत्तरम् ॥ ते गर्दभाः प्रजायन्ते कृकलासास्ततःपरम् ॥ ४८ ॥ कदा
चिदपि ये पुण्यां न शृण्वंति कथां नराः ॥ ते भुक्त्वा नरकान्घोरान्भवन्ति वनसूकराः ॥ ४९ ॥ कथायां कीर्त्यमानायां विघ्नं कुर्वंति ये नराः ॥
कोट्यब्दं नरकान्भुक्त्वा भवति ग्रामसूकराः ॥ ५० ॥ ये कथामनुमोदन्ते कीर्त्यमानां नरोत्तमाः ॥ अशृण्वन्तोऽपि ते यान्ति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥
॥ ५१ ॥ ये श्रावयन्ति मनुजाः पुण्यां पौराणिकीं कथाम् ॥ कल्पकोटिशतं साग्रं तिष्ठन्ति ब्रह्मणः पदे ॥ ५२ ॥ आसनार्थं प्रयच्छन्ति पुराण
ज्ञस्य ये नराः ॥ कम्बलाजिनवासांसि तथा मंचकमेव वा ॥ ५३ ॥ स्वर्गलोकं समासाद्य भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ स्थित्वा ब्रह्मादिलोकेषु
पदं यांति निरामयम् ॥ ५४ ॥ पुराणस्य प्रयच्छन्ति ये च सूत्रं नवं वरम् ॥ भोगिनो ज्ञानसंपन्नास्ते भवंति भवे भवे ॥ ५५ ॥ ये महापात

कैर्युक्ता ह्युपपातकिनश्च ये ॥ पुराणश्रवणादेव ते यांति परमं पदम् ॥ ५६ ॥ वेंकटाद्रेस्तु माहात्म्यं श्रुत्वा त ऋषयस्ततः ॥ व्यासप्रसादसंपन्नं
सूतं पौराणिकोत्तमम् ॥ पूजयित्वा यथान्यायं प्रहर्षमतुलं गताः ॥ ५७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये
वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये सर्वतीर्थमहिमोपसंहारपूर्वकपुराणश्रवणप्रक्रियाद्यनुवर्णनंनाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ अथ कटाहतीर्थमाहात्म्यम् ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सूत सर्वार्थतत्त्वज्ञ वेदवेदान्तपारग ॥ श्रीवेंकटाचले तीर्थं कटाहाख्यं सुपावनम् ॥
॥ १ ॥ श्रूयते तस्य माहात्म्यं घुष्यते च जगत्त्रये ॥ अस्माकमेतद्ब्रूहि त्वं कृपया व्यासशासित ॥ २ ॥ पुरा वै नारदः श्रीमान्ब्रह्मपुत्रो महानृषिः ॥
दृष्ट्वा वै नैमिषारण्यं संप्राप्तो द्विजसत्तमः ॥ ३ ॥ तदानीं ब्रह्मपुत्रं तमर्घ्यपाद्यादिभिः शुभैः ॥ पूजयित्वा यथान्यायं पवित्रे च कुशासने ॥
॥ ४ ॥ सन्निवेश्य महाभक्त्या विनयानतकन्धराः ॥ प्रणम्य प्रार्थयामासुरिमे सर्वे महर्षयः ॥ ५ ॥ त्वां विना नारद श्रीमन्नस्माकं भुवनत्रये ॥
धर्मोपदेशकः कश्चिन्नास्ति नास्ति महर्षिषु ॥ ६ ॥ वेंकटाद्रौ महापुण्ये सर्वदेवनिषेविते ॥ वैकुण्ठादागते दिव्ये सिद्धगन्धर्वसेविते ॥ ७ ॥ कटाह
तीर्थमाहात्म्यं वर्णयाद्य वनौकसाम् ॥ ८ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ शृणुध्वमृषयः सर्वे शौनकाद्या महौजसः ॥ कटाहतीर्थमाहात्म्यं
को वेत्ति भुवनत्रये ॥ ९ ॥ महादेवो विजानाति तस्य तीर्थस्य वैभवम् ॥ यानि कानि च पुण्यानि ब्रह्माण्डान्तर्गतानि वै ॥ १० ॥ तानि
गंगादितीर्थानि स्वपापपरिशुद्धये ॥ कटाहतीर्थसेवां च कुर्वन्ति द्विजसत्तमाः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चेतरजातयः ॥ स्पृशन्ति
तज्जलमिति न पिबेद्यो विमूढधीः ॥ १२ ॥ स हि चण्डालतां प्राप्य कुम्भीपाके पतिष्यति ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थो यतीश्वरः ॥ १३ ॥
सेवया तस्य तीर्थस्य प्राप्नोति परमं पदम् ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणेषु तत्तीर्थस्य प्रशंसनम् ॥ १४ ॥ बहुधा वर्ण्यते पंचमहापातकनाशनम् ॥ अत्य
द्भुततरं विप्राः सर्वलोकैकपावनम् ॥ १५ ॥ ब्रह्महत्यायुतं चापि सुरापानायुतं तथा ॥ अयुतं गुरुदाराणां गमनं पापकारणम् ॥ १६ ॥ स्तेयायुतं
सुवर्णानां तत्संसर्गाश्च कोटयः ॥ शीघ्रं विलयमायांति तस्य तीर्थस्य सेवया ॥ १७ ॥ यानि निष्कृतिहीनानि पापानि विविधानि च ॥ तानि
सर्वाणि नश्यंति तीर्थस्यास्य निषेवणात् ॥ १८ ॥ इदं तीर्थं महापुण्यं भगवत्पादनिस्सृतम् ॥ कुष्ठादिरोगयुक्तो यः प्रत्यहं च पिबेदिदम् ॥ १९ ॥
॥ ॥ अथ कटाहतीर्थमहिमश्रद्धाशून्यानां महानरकप्राप्तिः ॥ ॥ सोऽपि रोगविहीनः सन्विष्णुलोकं च गच्छति ॥ भगवाञ्छंकरो देवो
रहस्यानुभवे पुरा ॥ २० ॥ पार्वत्यै कथयामास तस्य तीर्थस्य वैभवम् ॥ उक्तेष्वेतेषु सन्देहो न कर्तव्यः कदाचन ॥ २१ ॥ अर्थवादोऽय

मिति च न वक्तव्यं कदाचन ॥ येऽर्थवादमिदं ब्रूयुस्तेषां वै नास्तिकात्मनाम् ॥ २२ ॥ जिह्वाग्रे परशुं तप्तं प्रक्षिपन्ति च किंकराः ॥ तस्मात्कटा
हतीर्थं तु सेवनीयं प्रयत्नतः ॥२३॥ सर्वदुःखप्रशमनमपवर्गफलप्रदम् ॥ यत्र पीत्वा नरो भक्त्या सर्वान्कामानवाप्नुयात्॥२४॥ एवमुक्ता महाभागः
काशीं त्रैलोक्यपावनीम् ॥ संप्राप्तो नारदः श्रीमान्सूत पौराणिकोत्तम ॥ २५ ॥ संक्षेपतश्च भगवान्नैमिषे ह्युक्तवान्खलु ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामः
कटाहस्य च वैभवम् ॥ २६ ॥ सुविस्तरेण चास्माकं वद सूत कृपावशात् ॥ २७ ॥ ॥ अथ कटाहतीर्थपानक्रमः ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥
भोभोस्तपोधनाः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः ॥ कटाहतीर्थमाहात्म्यं शृणुध्वं द्विजसत्तमाः ॥ २८ ॥ कटाहतीर्थं भो विप्राःसर्व लोकेषु विश्रुतम् ॥ सर्व
सम्पत्करं शुद्धं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २९ ॥ दुःस्वप्ननाशनं ह्येतन्महापातकनाशनम् ॥ महाविघ्नप्रशमनं महाशान्तिकरं नृणाम् ॥ ३० ॥ स्मृ
तिमात्रेण यत्पुंसां सर्वपापनिषूदनम् ॥ मन्त्रेणाष्टाक्षरेणैव पिबेत्तीर्थं मनोहरम् ॥ ३१ ॥ अथवा केशवाद्यैश्च नामभिर्वा पिबेज्जलम् ॥ यद्वा नामत्र
येणाऽपि पिबेत्तीर्थं शुभप्रदम् ॥ ३२ ॥ आहोस्विद्वेंकटेशस्य मन्त्रेणाष्टाक्षरेण वै ॥ पिबेत्कटाहतीर्थं तद्भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ३३ ॥ विना मंत्रेण
यो विप्रः संपिबेत्तीर्थमुत्तमम् ॥ पापं मे नाशय क्षिप्रं जन्मान्तरकृतं महत् ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वा स पिबेन्नित्यं मोक्षमार्गैकसाधनम् ॥ स्वामिपुष्करि
णीस्नानं वराहश्रीशदर्शनम् ॥ ३५ ॥ कटाहतीर्थपानं च त्रयं त्रैलोक्यदुर्लभम् ॥ बहुना किमिहोक्तेन ब्रह्महत्यादिनाशनम् ॥ ३६ ॥ ॥ अथ
केशवाख्यद्विजवृत्तान्तः ॥ ॥ पुरा कश्चिद्द्विजो मोहात्केशवाख्यो बहुश्रुतम् ॥ हत्वा खड्गेन दुर्बुद्ध्या ब्रह्महत्यामवाप्तवान् ॥ ३७ ॥ सोऽपि तस्मि
न्महातीर्थे पीत्वा जलमनुत्तमम् ॥ केशवाख्यो महापापी विमुक्तो ब्रह्महत्यया ॥ ३८ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ कस्य पुत्रः केशवाख्यः कथं प्राप्तो
भयंकरीम् ॥ ब्रह्महत्यामतिक्रूरामस्माकं वक्तुमर्हसि ॥ ३९ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ तुङ्गभद्रातटे रम्ये गन्धर्वैरुपसेविते ॥ अग्रहारो महानासी
द्वेदाढ्य इति नामतः ॥ ४० ॥ तस्मिन्वेदपुरे रम्ये ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ शब्दशास्त्रपराः सर्वे ज्योतिःशास्त्रप्रवर्तकाः ॥ ४१ ॥ मीमांसातर्कशास्त्र
ज्ञाः सर्वे वेदान्तवादिनः ॥ धर्मशास्त्रेषु निरता अन्नदानपराः सदा ॥ ४२ ॥ पुत्रवन्तश्च ते सर्वे ह्यग्रहारे महाजनाः ॥ वेदाढ्येऽप्यग्रहारे वै पद्मनाभ
इति श्रुतः ॥ ४३ ॥ ॥ अथ गणिकालंपटस्य केशवद्विजस्य ब्रह्महत्याप्राप्तिक्रमः ॥ ॥ तस्य पुत्रः केशवाख्यः[1] सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥ मातरं

---

[1] एतत्कथासमानानुपूर्वीका कथेतः प्रागप्यागता सुमत्याख्यद्विजस्य—तत्र दुर्वाससं उपदेशेन तस्य सुमतिद्विजस्य स्वामिपुष्करिणीतीर्थस्नानेन मुक्तिः—अस्य च केशवद्विजस्य भरद्वाजोपदेशेन कटाहतीर्थपानेन मुक्तिरिति विषयभेदमात्रं कथाविभिन्नताबीजम् ।

पितरं त्यक्त्वा भार्यामपि पतिव्रताम् ॥ ४४ ॥ सर्वदा गणिकासक्तो वेश्यागारं विवेश ह ॥ दिनद्वये च तां वेश्यामनुभूय द्विजस्ततः ॥ ४५ ॥
निष्कद्वयं प्रदातव्यं हस्ते दत्त्वा गतः सुखम् ॥ वेश्यया चाधनस्त्यक्तस्तत्संयोगैकतत्परः ॥ ४६ ॥ इतस्ततश्चोरयित्वा बहुद्रव्याणि सन्ततम् ॥
दत्त्वा तया चिरं रेमे तद्गृहे बुभुजे च सः ॥ ४७ ॥ एकेन चषकेणासौ तया सह सुरां पपौ ॥ स कदाचित्किरातैस्तु द्रव्यं हर्तुं ययौ द्विजः ॥
॥ ४८ ॥ विप्रस्य कस्यचिद्गेहे सोऽपि कैरातवेषधृक् ॥ केशवो विप्रबन्धुर्वै साहसी खड्गहस्तवान् ॥ ४९ ॥ तद्गृहस्वामिनं विप्रं हत्वा खड्गेन साह
सात् ॥ समादाय बहु द्रव्यं वेश्यागारं विवेश ह ॥ ५० ॥ तं यान्तमनुयाति स्म ब्रह्महत्या भयंकरी ॥ नीलवस्त्रधरा भीमा भृशं रक्तशिरोरुहा ॥
॥ ५१ ॥ गर्जन्ती साट्टहासं सा कम्पयन्ती च रोदसी ॥ अनुद्रुतस्तया विप्रो बभ्राम जगतीतले ॥ ५२ ॥ एवं भ्रमन्धरां सर्वां विप्रबन्धुर्दुरात्मवान् ॥
स्वग्रामं प्रययौ भीत्या शौनकाद्या महौजसः ॥ ५३ ॥ अनुद्रुतस्तया भीतः प्रययौ स्वनिकेतनम् ॥ ब्रह्महत्याप्यनुद्रुत्य तेन साकं गृहं ययौ ॥५४॥
जनकं रक्ष रक्षेति केशवः शरणं ययौ ॥ मा भैषीरिति स प्रोच्य पिता रक्षितुमुद्यतः ॥ ५५ ॥ ॥ अथ स्वसुतरक्षणोद्युक्ते पद्मनाभे ब्रह्महत्योक्तिः ॥
क्रूरैनं ब्रह्महत्या सा जनकं प्रत्यभाषत ॥ ५६ ॥ ॥ ब्रह्महत्योवाच ॥ ॥ मैनं त्वं प्रतिगृह्णीष्व पद्मनाभ द्विजोत्तम ॥ अयं सुरापी स्तेयी च
ब्रह्महा चातिपातकी ॥ ५७ ॥ मातृद्रोही पितृद्रोही भार्यात्यागी च दुष्टधीः ॥ गणिकासक्तचित्तश्च ह्येनं मुञ्च दुरात्मकम् ॥ ५८ ॥ गृह्णासि चेत्सुतं
विप्र महापातकिनं वृथा ॥ त्वद्भार्यामस्य भार्यां च त्वां च पुत्रमिमं द्विज ॥ ५९ ॥ भक्षयिष्यामि वंशं च तस्मान्मुञ्च दुरात्मकम् ॥ इमं त्यजसि
चेत्पुत्रं युष्मान्मुञ्चामि सांप्रतम् ॥ ६० ॥ नैकस्यार्थे कुलं हन्तुमर्हसि त्वं महामते ॥ इत्युक्तः स तया तत्र पद्मनाभोऽब्रवीच्च ताम् ॥ ६१ ॥
॥ ॥ पद्मनाभ उवाच ॥ ॥ बाधते मां सुतस्नेहः कथं पुत्रं परित्यजे ॥ ब्रह्महत्या तदाकर्ण्य पद्मनाभं तमब्रवीत् ॥ ६२ ॥ ॥ ब्रह्महत्योवाच ॥ ॥
पुत्रोऽयं पतितोऽभूत्ते वर्णाश्रमबहिष्कृतः ॥ पुत्रेऽस्मिन्मा कुरु स्नेहं निंदितं तस्य दर्शनम् ॥ ६३ ॥ इत्युक्त्वा ब्रह्महत्या सा पद्मनाभस्य पश्यतः ॥
हस्तेन प्रजहारास्य सुतं केशवनामकम् ॥ ६४ ॥ रुरोद तातताततेति जनकं प्रब्रुवन्मुहुः ॥ रुरुदुर्जनको माता भार्या तस्य दुरात्मनः ॥ ६५ ॥
॥ अथ पद्मनाभं प्रति भरद्वाजकथितो ब्रह्महत्याविमुक्त्युपायः ॥ ॥ तस्मिन्काले महाभागो भरद्वाजो महामुनिः ॥ दिष्ट्या समाययौ योगी शौन
काद्या महौजसः ॥ ६६ ॥ पद्मनाभोऽथ तं दृष्ट्वा भरद्वाजं महामुनिम् ॥ स्तुत्वा प्रणम्य शरणं ययाचे पुत्रकारणात् ॥ ६७ ॥ भरद्वाज महाभाग
साक्षाद्विष्णवंशको भवान् ॥ त्वद्दर्शनमपुण्यानां भविता न कदाचन ॥ ६८ ॥ ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी चाभूत्सुतो मम ॥ पुत्रं प्रहर्तुमा

याता ब्रह्महत्या भयंकरी ॥ ६९ ॥ भूयाद्यथा मे पुत्रोयं महापातकमोचितः ॥ घोरेयं ब्रह्महत्या च यथा शीघ्रं लयं व्रजेत् ॥ ७० ॥ तमुपायं वदस्वाद्य मम पुत्रे दयां कुरु ॥ एक एव हि पुत्रो मे नान्योऽस्ति तनयो मुने ॥ ७१ ॥ सुते मृते तु वंशो मे समुच्छिद्येत मूलतः ॥ ततः पितृभ्यः पिण्डानां दाताऽपि न भवेद्ध्रुवम् ॥ ७२ ॥ ततः कृपां कुरुष्व त्वमस्मासु भगवन्मुने ॥ इत्युक्तः स भरद्वाजः साक्षान्नारायणांशकः ॥ ७३ ॥ ध्यात्वा तु सुचिरं कालं पद्मनाभं वचोऽब्रवीत् ॥ ७४ ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ पद्मनाभ कृतं पापमतिक्रूरं सुतेन ते ॥ नास्य पापस्य शान्तिः स्यात्प्रायश्चित्तायुतैरपि ॥ ७५ ॥ तथाऽपि ते सुतस्याहमस्य पापस्य शान्तये ॥ प्रायश्चित्तं वदिष्यामि पद्मनाभ शृणु द्विज ॥ ७६ ॥ गङ्गाया दक्षिणे भागे द्विशतीयोजने द्विज ॥ पूर्वाम्भोधेः पश्चिमे तु पञ्चभिर्योजनैर्मिते ॥ ७७ ॥ सुवर्णमुखरीतीरे चोत्तरे क्रोशमात्रके ॥ वेंकटाद्रिरिति ख्यातः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ ७८ ॥ मेरुपुत्रो महापुण्यः सर्वदेवाभिवन्दितः ॥ वैकुण्ठलोकादानीतो विष्णोः क्रीडाचलो महान् ॥ ७९ ॥ गरुत्मता वेगवता स्वर्णमुख्यास्तटे शुभे ॥ वर्तते देवसंघैश्च ऋषिसंघैश्च पूजितः ॥ ८० ॥ तस्मिन्वेंकटशैलेन्द्रे साक्षान्नारायणः स्वयम् ॥ लक्ष्मीदेव्या च भूदेव्या नीलादेव्या समागतः ॥ ८१ ॥ वर्तते वेंकटेशः स साक्षान्मोक्षप्रदायकः ॥ तस्य वेंकटनाथस्य ह्यालयस्य तथोत्तरे ॥ ८२ ॥ कटाहतीर्थं विप्रेन्द्र वर्तते मङ्गलप्रदम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापघ्नं वाञ्छितार्थप्रदायकम् ॥ ८३ ॥ सुतेन साकं विप्रेंद्र पिब तीर्थं मनोहरम् ॥ भरद्वाजस्य वाक्यं तच्छ्रुत्वा वै वेदसंमितम् ॥ ८४ ॥ शिरसा तं प्रणम्याऽथ ययौ वेंकटपर्वतम् ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ अथ भरद्वाजोक्त्या कटाहतीर्थपानेन केशवस्य ब्रह्महत्याविमुक्तिः ॥ ॥ तं गत्वा वेंकटं शैलं स्वामिपुष्करिणीजले ॥ सुतेन साकं विप्रेंद्रः सस्नौ नियमपूर्वकम् ॥ ८६ ॥ वराहस्वामिनं नत्वा श्रीनिवासालयं गतः ॥ प्रदक्षिणं ततः कृत्वा विमानं संप्रणम्य च ॥ ८७ ॥ पद्मनाभोऽथ पुत्रेण केशवेन दुरात्मना ॥ पपौ कटाहतीर्थं तद्ब्रह्महत्याविनाशकम् ॥ ८८ ॥ तदानीं ब्रह्महत्या सा शीघ्रमेव लयं गता ॥ अनन्तरं ततो गत्वा वेंकटेशं कृपानिधिम् ॥ ८९ ॥ पुत्रेण सह विप्रेन्द्रः पद्मनाभो ददर्श सः ॥ तदा प्रादुरभूद्देवो वेङ्कटेशो दयानिधिः ॥ ९० ॥ कटाहतीर्थपानेन तोषितो वाक्यमब्रवीत् ॥ ९१ ॥ ॥ अथ ब्रह्महत्याविमुक्तसुतेन सहितं पद्मनाभं प्रति भगवदुक्तिः ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ पद्मनाभ महाबुद्धे वेदवेदान्तपारग ॥ भरद्वाजस्य वाक्येन प्राप्य वेंकटपर्वतम् ॥ ९२ ॥ कटाहतीर्थं त्वं पीत्वा कृतार्थोऽसि न संशयः ॥ तव पुत्रः केशवाख्यो विमुक्तो ब्रह्महत्यया ॥ ९३ ॥ तस्मात्कटाहतीर्थं तु सेवनीयं प्रयत्नतः ॥ तस्मिंस्तीर्थे महाभाग पीत्वा जलमनुत्तमम् ॥ ९४ ॥ पापिनोऽपि

कृतार्थाः स्युः सत्यं सत्यं न संशयः ॥ मामकं लोकमागत्य सुखी भव महामते ॥ ९५ ॥ इत्युक्त्वा वेंकटेशोऽसावन्तर्धानं गतस्ततः ॥ ९६ ॥ ॥
श्रीसूत उवाच ॥ ॥ तस्मात्तपोधनाः सर्वे शौनकाद्या महौजसः ॥ कटाहतीर्थमाहात्म्यमितिहाससमन्वितम् ॥ ९७ ॥ यथाश्रुतं मया सम्यक्कथोक्तं
भवतां द्विजाः ॥ ९८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये सूतशौनक
संवादे कटाहतीर्थप्रशंसनंनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ तीर्थानामिह सर्वेषां प्रभावः कथितस्त्वया ॥
नदीनां पर्वतानां च क्षेत्राणां सरसामपि ॥ १ ॥ निदेशात्पद्मगर्भस्य सुवर्णमुखरी नदी ॥ नीता भुवमगस्त्येन व्याख्याता भवतानघ ॥ २ ॥
तदुत्पत्तिप्रभावं च तीर्थौघांस्तत्समाश्रयान् ॥ श्रोतुं संप्रीतिरुत्पन्ना तन्नो वक्तुं त्वमर्हसि ॥ ३ ॥ प्रणम्य शम्भुं नन्दीशं षडास्यं व्यासमेव च ॥
मुनिभिः प्रार्थितः सूतस्तदा वक्तुं प्रचक्रमे ॥ ४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं महाभाग भवद्भिर्मंगलावहम् ॥ आख्यानमेतदाम्नाय
श्रवणोद्भूतसिद्धिदम् ॥ ५ ॥ शृणुतावहिता दिव्यां कथां कल्मषनाशिनीम् ॥ भरद्वाजेन कथितां पार्थाय कथयामि वः ॥ ६ ॥ अवाप्य द्रुपदात्प्रा
ज्ञाद्याज्ञसेनीं पृथासुताः ॥ धृतराष्ट्रनिदेशेन जग्मुः करिपुरं शुभम् ॥ ७ ॥ भीष्मेण चांबिकेयेन तत्र संमानितास्तदा ॥ दुर्योधनादिभिः सार्द्धं
न्यवसन्पञ्च वत्सरान् ॥ ८ ॥ ततोऽनुशिष्टो भीष्माद्यैर्धृतराष्ट्रो महायशाः ॥ सर्वेषां कुलवृद्धानां वासुदेवस्य चाग्रतः ॥ ९ ॥ प्रददौ पांडुपुत्रेभ्य
स्तत्सेवाहृष्टमानसः ॥ सार्धराज्यं पुरवरं खाण्डवप्रस्थसंज्ञिकम् ॥ १० ॥ आमंत्र्य पाण्डुतनया धृतराष्ट्रादिकान्कुरून् ॥ जग्मुस्तत्खाण्डवप्रस्थं पुरं
कृष्णसमन्विताः ॥ ११ ॥ इन्द्रप्रस्थाह्वये तत्र रक्षिते विश्वकर्मणा ॥ वसन्पुरेऽशिषत्पृथ्वीं सानुजो धर्मनंदनः ॥१२॥ गते कृष्णे निजपुरं नारदस्या
नुशासनात् ॥ प्रतिज्ञां चक्रिरे पार्था धर्मज्ञा द्रौपदीं प्रति ॥ १३ ॥ ॥ अथार्जुनतीर्थयात्रोपोद्घातः ॥ ॥ यथाक्रमेण सा कृष्णा वर्षमेकैकमादरात् ॥
एकैकस्य गृहे तिष्ठेत्प्रतिनिर्णयपूर्वकम् ॥ १४ ॥ यः पश्येत्तां परगृहे स्थितां पांचालनंदिनीम् ॥ तेनैकहायनमितं विधेयं तीर्थसेवनम् ॥ १५ ॥
एवं कृतप्रतिज्ञास्ते पाण्डुभूपालनंदनाः ॥ व्यापारैर्लौकसामान्यैर्निन्युः कालमतंद्रिताः ॥ १६ ॥ अथ जानपदो विप्रो राजगेहांगणे स्थितः ॥
चुक्रोश बहुधा धेनुर्हृता मे तस्करैरिति ॥ १७ ॥ समाश्वास्य च तं विप्रं प्रविवेश धनंजयः ॥ आयुधानि समानेतुं त्वरया शस्त्रमंदिरम् ॥ १८ ॥
तत्रापश्यत्समासीनौ पांचालीधर्मनन्दनौ ॥ जानन्नपि प्रतिज्ञां स धनुर्जग्राह सेषुधि ॥ १९ ॥ स गत्वा तस्करानाजौ निहत्य नृपनन्दनः ॥
निवर्त्य धेनुं तां तस्मै ददौ विप्राय सादरम् ॥ २० ॥ अथ विज्ञापयामास फाल्गुनो धर्मनन्दनम् ॥ तीर्थयात्रा मया कार्या समयोल्लंघना

दिति ॥ २१ ॥ अनुजस्य वचः श्रुत्वा सर्वधर्मविदां वरः ॥ उवाच वचनं धीरः सादरं धर्मनंदनः ॥ २२ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ गवार्थं ब्राह्म
णार्थं च यद्वदेदनृतं वचः ॥ यदाचरेदसत्कर्म तत्सत्यं तत्समंजसम् ॥ २३ ॥ ब्राह्मणार्थं गवार्थं च त्वया कर्मेदृशं कृतम् ॥ तदसद्भावमाप्नोति कथं
कथय सुव्रत ॥ २४ ॥ प्रजापालनकृत्यस्य चोरोपेक्षणशिक्षणैः ॥ नूनं फलं भवेद्राज्ञो ब्रह्महत्याश्वमेधजम् ॥ २५ ॥ असाध्यान्वैरिणो ज्ञात्वाऽप्य
वनीशो न भद्रभाक् ॥ स्वदेशोपप्लवकरास्तस्करा यद्यशिक्षिताः ॥ २६ ॥ अस्माकं भूभुजां लोकजालस्य च हितं हि यत् ॥ त्वयेदृशं कृतं कर्म
नास्ति दोषो ह्यतस्तव ॥ २७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ धर्मपुत्रस्य वचनमाकर्ण्य रचितांजलिः ॥ पुनर्विज्ञापयामास धर्मनित्यो धनंजयः ॥
॥ २८ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ मैवं भूपाल वादीस्त्वं स्वप्रतिज्ञातिलंघनम् ॥ जानता धर्मसर्वस्वमुल्लसद्धर्ममूर्तिना ॥ २९ ॥ कृत्याकृत्यविदा
दक्षेणात्मना प्राक्समीरिता ॥ नोल्लंघनीया सततं प्रतिज्ञा पुरुषेण हि ॥ ३० ॥ अशक्तानां गतिः सेयं यद्बंधुगुरुवाक्यतः ॥ धर्मं त्यजंति समयं
त्यक्त्वा प्राक्स्वं समीरितम् ॥ ३१ ॥ कृपया तीर्थगमनादार्यो यदि निवर्तयेत् ॥ हतप्रतिज्ञं मां लोकाञ्जल्पतः को निवारयेत् ॥ ३२ ॥ ममापि
तीर्थयात्रायां कौतुकोत्तरलं मनः ॥ कर्तव्यं च स्मृतं राजन्नारदादिष्टशासनम् ॥ ३३ ॥ तत्प्रसीद महाराज यत्तीर्थगमनोद्यमे ॥ संमाननीयः
प्रभुभिः समयो ह्यनुजीविनाम् ॥ ३४ ॥ तथेति भ्रातृभिः सार्द्धं कृतानुमतिरर्जुनः ॥ अग्रजं तोषयामास प्रणामप्रश्रयादिभिः ॥ ३५ ॥ यथार्हं
भीमसेनादीन्भ्रातॄनामन्त्र्य पाण्डवः ॥ कृतस्वस्त्ययनो भव्यैर्निर्ययौ धरणीसुरैः ॥ ३६ ॥ पौराणिका ज्यौतिषिका भिषजो धरणीसुराः ॥ अनु
जग्मुर्भृत्यगणाः शिल्पिनः सूतमागधाः ॥ ३७ ॥ युधिष्ठिराज्ञया तस्य भोगत्यागक्षमं धनम् ॥ गृहीत्वानुययुः स्निग्धाः सभ्याः कोशाधि
कारिणः ॥ ३८ ॥ ॥ अथ अर्जुनस्य गंगादितीर्थावगाहनपूर्वकं सुवर्णमुखर्यागमनम् ॥ ॥ स राजपुत्रः प्रथमं प्राप्य भागीरथीं नदीम् ॥ गंगाद्वारं
प्रयागं च सिषेवे काशिकामपि ॥ ३९ ॥ पश्यंस्तीर्थानि जाह्नव्यास्तत्तीरोपान्तवर्त्मना ॥ आससाद समुत्तुङ्गकल्लोलं दक्षिणोदधिम् ॥ ४० ॥
महानदीं महापुण्यां प्रसिद्धं पुरुषोत्तमम् ॥ सिंहाचलं च संवीक्ष्य प्राप्तवान्कृतकृत्यताम् ॥ ४१ ॥ ततो ददर्श कौन्तेयः पुण्यां गोदावरीं नदीम् ॥
समस्तदुरितव्रातशातनोत्तीर्णगौरवाम् ॥ ४२ ॥ कृताभिषेकस्तत्तोयैर्विधिवत्पाण्डुनन्दनः ॥ प्रमोदं विविधैर्दानैरकरोद्भूसुवर्णकैः ॥ ४३ ॥ नदीं
मलापहाख्यां च दृष्ट्वा मोदं ययौ शुभम् ॥ ततः समाससादासौ कृष्णवेणीं सरिद्वराम् ॥ ४४ ॥ शिवस्य नियतावासं चतुर्द्वारसमन्वितम् ॥
नानातीर्थगणाकीर्णं श्रीपर्वतमवैक्षत ॥ ४५ ॥ नदीं पिनाकिनीं तीर्त्वा गत्वा देवर्षिसेवितम् ॥ नारायणप्रियावासमपश्यद्वेंकटाचलम् ॥ ४६ ॥

शृङ्गेऽस्य भूभृतस्तुंगे स्थितं लोकैकनायकम् ॥ अपूजयद्धरिं भक्त्या प्रसिद्धं शुभसिद्धये ॥ ४७ ॥ अवरुह्य वेंकटमहाद्रिशृङ्गतः स
ददर्श सिद्धमुनिसंघसेविताम् ॥ कलशोद्भवेन मुनिना समाहृतां तटिनीं सुवर्णमुखरीसमाह्वयाम् ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये सुवर्णमुखरीमाहात्म्ये अर्जुनतीर्थयात्रागमनवर्णनंनामैकोनत्रिंशोऽध्या
यः ॥ २९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ सुवर्णमुखरीवर्णनम् ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ तथा सर्वाणि तीर्थानि समालोक्यागतस्य च ॥ मुदं
प्रगुणयाञ्चक्रे सा पार्थस्य महापगा ॥ १ ॥ यस्यास्तटनिकुञ्जेषु मोदन्ते वनिताः सुखाः ॥ सिद्धाः संसेविता वातैः शीकरासारशीतलैः ॥
॥ २ ॥ या समुद्यतहस्तेव गङ्गामाकाशवाहिनीम् ॥ आलिंगितुं समुत्तुंगैः कल्लोलैरभ्रसंगिभिः ॥ ३ ॥ धूमैराहुतिसंभूतैस्तरुशाखोपलंभि
भिः ॥ वल्कलैश्च विराजन्ते यत्तटाश्रमभूमयः ॥ ४ ॥ मुनीन्द्रैः सुरवर्यैश्च स्थापितानि समन्ततः ॥ यत्तटद्वितये भांति दिव्यलिंगानि
शूलिनः ॥ ५ ॥ यदीयसैकतावासविश्रान्ता मानसं सरः ॥ न स्मरंति निजावासं मराला विहगोत्तमाः ॥ ६ ॥ शमितावग्रहातंकैः कुल्यामुख
विनिर्गतैः ॥ पुष्णाति तोयैः सस्यानि लोकरक्षाक्षमाणि या ॥ ७ ॥ चक्रवाककुचोत्तुंगवीचिवल्लीविभूषिता ॥ आवर्तनाभिविलसत्सैकतश्रोणि
मण्डला ॥ ८ ॥ प्रफुल्लपद्मवदना चलन्मीनयुगेक्षणा ॥ विलसत्फेनवसना हंसयानमनोहरा ॥ ९ ॥ जलपक्षिरवालापा नयनानन्दकारिणी ॥
अपूर्वकामिनीरूपा या विभात्यम्बुधिप्रिया ॥ १० ॥ रोधस्यन्तरवाहिन्या नद्याः प्राच्यां धनञ्जयः ॥ ददर्श शैलमुत्तुंगं कालहस्तिसमाह्वयम् ॥ ११ ॥
उदग्रशिखराभोगोल्लिखिताकाशमण्डलम् ॥ सप्तपातालमूलाधोरूढमूलोपलांचितम् ॥ १२ ॥ ॥ अथ अर्जुनस्य स्वर्णमुखरीतीरस्थकालहस्ती
श्वरादिसेवाप्राप्तिः ॥ ॥ स्नात्वा तस्यां महानद्यां तस्मिञ्छैले सुरार्चितम् ॥ अपश्यदर्जुनो देवं कालहस्तीशनामकम् ॥ १३ ॥ संपूज्य च
महादेवं नगेन्द्रतनयासखम् ॥ मनसा भक्तियुक्तेन कृतार्थत्वमुपेयिवान् ॥ १४ ॥ ततो महागिरौ तस्मिन्नद्भुतैकनिकेतने ॥ चचाराभूतपूर्वाणां
विशेषाणां दिदृक्षया ॥ १५ ॥ सिद्धानालोकयामास वसतो गिरिसानुषु ॥ गायतो देवदेवस्य चरित्राण्यबलायुतान् ॥ १६ ॥ अप्सरोललना
जुष्टान्पुष्पासवमदाकुलान् ॥ निकुञ्जेषु समासीनान्गंधर्वानैक्षतादरात् ॥ १७ ॥ विविक्तेषु प्रदेशेषु शिवध्यानपरायणान् ॥ अपश्यद्योगिनो
दिव्यानादरानन्दशालिनः ॥ १८ ॥ प्रशान्तान्याश्रमपदान्यवैक्षत समंततः ॥ बलिनीवारविलसद्द्वारभूमीश्च पाण्डवः ॥ १९ ॥ निराहारान्वायु
भुजः पर्णादानातपाशनान् ॥ शान्तानालोकयामास मुनीन्नियमितेन्द्रियान् ॥ २० ॥ मुदं वितेनिरे तस्य नेत्रयोः कमलाकराः ॥ फुल्लसौगन्धि

कामोदसंवासितदिगन्तराः ॥ २१ ॥ मृगयासंभृतधियश्चरतोऽधिज्यकार्मुकान् ॥ २२ ॥ ॥ अथाऽर्जुनस्य सुवर्णमुखरीतीरस्थभरद्वाजाश्रम
गमनम् ॥ ॥ ददर्शान्वेषितमृगान्किरातान्वनितायुतान् ॥ ततो दक्षिणदिग्भागे चरन्नद्रेर्मनोहरे ॥ २३ ॥ पुण्यमाश्रममद्राक्षीद्भरद्वाजस्य
कौरवः ॥ कदलीनारिकेलाम्रकोलचंपकचंदनैः ॥ २४ ॥ तक्कोलाशोकहिन्तालतालकेतकिदाडिमैः ॥ जंबूकदम्बकतकखदिरार्जुनपाटलैः ॥
॥ २५ ॥ नागपुन्नागसरलदेवदारुकरञ्जकैः ॥ लवंगलुंगलवलीप्रियंगूतिल्लकैरपि ॥ २६ ॥ विभीतश्रीफलाश्वत्थमधूकप्लक्षकेसरैः ॥ पूग
जम्बीरनारंगनिम्बामलककौशिकैः ॥ २७ ॥ अन्यैश्च फलपुष्पाढ्यैः शोभितं धरणीरुहैः ॥ वासन्तीकुन्दजात्यादिलताभिः परिवेष्टि
तम् ॥ २८ ॥ अपूर्वसौरभाकृष्टभ्रमरीभिः समन्ततः ॥ चक्रवाकबकक्रौञ्चहंसकारण्डवाश्रयैः ॥ २९ ॥ सौगन्धिकोत्पलांभोजकैर
वौघविराजितैः ॥ सरोभिरमृतस्यंदिमधुरस्फारवारिभिः ॥ ३० ॥ समापादितलक्ष्मीकं कौतुकैकनिकेतनम् ॥ सिंहदन्तावलव्याघ्रतरक्षु
रुरुरङ्कुभिः ॥ ३१ ॥ मृगैरन्यैः समाकीर्णमन्योऽन्यहितकारिभिः ॥ जितचैत्ररथोद्यानमधरीकृतनन्दनम् ॥ ३२ ॥ अतिवाङ्मनसोदारं
परमानन्दकारणम् ॥ शिवागमानां दिव्यानामर्थजातमनुत्तमम् ॥ ३३ ॥ प्रकाशयन्ति शावानां यत्र मञ्जुगिरः शुकाः ॥ यस्मिन्हुताशनो
दारधूमश्यामलितं नभः ॥ ३४ ॥ अकालजलदभ्रांतिमातनोति शिखण्डिनाम् ॥ यस्मिन्विहारश्रान्तानां सिंहानां स्वेच्छयागताः ॥ ३५ ॥
निर्वापयन्ति गात्राणि करिणः करशीकरैः ॥ तदाश्रमपदं पश्यन्विस्मयाक्रांतमानसः ॥ ३६ ॥ प्रभावं पाण्डुतनयः प्रशशंस तपस्विनाम् ॥
निवार्य तत्र तत्रैव सकलाननुजीविनः ॥ ३७ ॥ ॥ अथार्जुनकृतभरद्वाजसेवाक्रमः ॥ ॥ मित्रैर्विप्रवरैः सार्धं प्रविवेश तमाश्रमम् ॥ अग्रे
ददर्श कौन्तेयः स्फुरत्पावकतेजसम् ॥ ३८ ॥ भरद्वाजं मुनिवरैरनेकैः परिवारितम् ॥ भस्मानुलिप्तसर्वांगं मृगचर्मोत्तरीयकम् ॥ ३९ ॥ नववारिद
संवीतं कैलासमिव भास्वरम् ॥ जटाभिर्लम्बमानाभिर्भास्वन्तं स्वर्णकांतिभिः ॥ ४० ॥ स्थिरविद्युल्लताकीर्णमिव शारदनीरदम् ॥ श्रुतिस्मृति
पुराणार्थैरेकीभूय समागतैः ॥ ४१ ॥ अङ्गीकृतमिवाकारं दिव्यज्ञानशुभास्पदम् ॥ धृतिक्षांतिदयातुष्टिशांतिभिर्नित्यसेवितम् ॥ ४२ ॥ प्रियाभि
रिव रक्ताभिरखंडब्रह्मवर्चसम् ॥ उपगम्य शनैः पार्थस्तत्पादांबुजयोः पुरः ॥ ४३ ॥ चक्रे प्रणामं साष्टांगं समालिंगितभूतलम् ॥ ४४ ॥ ॥ अथा
र्जुनं प्रति भरद्वाजकृतातिथ्यप्रकारः ॥ ॥ तमागतं पृथापुत्रमुत्थाप्य मुनिपुङ्गवः ॥ आशीर्भिरेधयाञ्चक्रे प्रहर्षोत्फुल्लमानसः ॥ ४५ ॥ संपूज्य
च यथान्यायं तमर्घ्याद्यैः प्रियातिथिम् ॥ विनिर्दिष्टासनासीनं तमपृच्छदनामयम् ॥ ४६ ॥ संमाननमवाप्यास्मान्मुनेः पाण्डवमध्यमः ॥ प्रियै

र्वाक्यैर्मुनिपतेरकरोन्मनसो मुदम् ॥ ४७ ॥ सस्माराथ भरद्वाजः स्वर्धेनुं कामदोहिनीम् ॥ सा वितेनेऽतिमहतीं भक्ष्यभोज्यादिकल्पनाम् ॥ ४८ ॥
भुक्त्वा पार्थः सानुचरस्तमुपास्य तपोनिधिम् ॥ दिनशेषं कथालापकौतुकेनात्यवाहयत् ॥ ४९ ॥ ततः सायन्तनीं संध्यामुपास्य हुतपावकः ॥ विप्रै
रमात्यैः सहितो ययौ तस्य कुटीगृहान् ॥ ५० ॥ तत्रासीनो मुनिपतेराशीर्भिरभिनन्दितः ॥ आनन्द्यमानो मुमुदे तन्नदीशीतलानिलैः ॥ ५१ ॥
संप्रापिता केन भुवः प्रभूता कस्मान्महीध्रादधिकप्रभावा ॥ इति प्रभावं परिपृच्छय नद्याः श्रोतुं मुनीन्द्रान्मतिरस्य जज्ञे ॥ ५२ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये सुवर्णमुखरीमाहात्म्यप्रशंसायां भरद्वाजाश्रमवर्णनंनाम त्रिंशो
ऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ अथ सुवर्णमुखरीप्रभावशुश्रूषया भरद्वाजं प्रत्यर्जुनप्रश्नः ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ कृतसायन्तनविधिं हुताशनसमद्यु
तिम् ॥ सुखासीनं मुनिपतिं प्रणम्य भरतर्षभः ॥ १ ॥ तदीयशीतलामोदसुधापूरानुमोदितः ॥ गम्भीरं प्रश्रयोपेतमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥
॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ मुनिपुंगव लोकेऽस्मिन्धन्य एकोऽहमेव हि ॥ पुत्राविशेषं भवता यदेवं सम्यगादृतः ॥ [illegible] ॥ भवदादरसञ्जातकौतुकं मम
मानसम् ॥ भवद्वाक्यामृतं दिव्यं पातुं त्वरयतीव माम् ॥४॥ कस्माच्छैलादियं जाता केनानीता महानदी ॥ किं पुण्यं स्नानदानाद्यैः कृतैस्तत्रोपल
भ्यते ॥५॥ अस्याः प्रभावं प्रभवं प्रह्वस्य मम सन्मुने ॥ वक्तुमर्हसि कार्यो हि भक्तानुग्रह एव ते ॥६॥ अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा भरद्वाजो द्विजोत्तमः ॥
तदाननं समालोक्य वाक्यं वाक्यविदब्रवीत् ॥ ७ ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ त्वमर्जुन महाबाहो कौरवान्वयपावनः ॥ विशेषान्मम मान्योऽसि
धर्मपुत्रानुजो यतः ॥ ८ ॥ अनेके भूमिपा दृष्टा न ते त्वमिव फाल्गुन ॥ लीलार्जवदयौदार्यधैर्यगाम्भीर्यशालिनः ॥ ९ ॥ कुलं विद्या धनं चैव
बलिनां मदकारणम् ॥ भवादृशानां भव्यानां तानि प्रश्रयकारणम् ॥ १० ॥ प्राज्येषु राज्यभोगेषु विद्यमानेषु कौरव ॥ ऋते भवन्तं को वान्यो
नोपैति विकृतेर्वशम् ॥ ११ ॥ परवानस्मि कौन्तेय गुणैर्लोकोत्तरैस्तव ॥ किमस्त्यकथनीयं ते कौतुकोपेतमानस ॥ १२ ॥ शृणु राजन्कथां
दिव्यां मया मुनिमुखाच्छ्रुताम् ॥ यां श्रुत्वा पातकातङ्कान्मुच्यन्ते सर्वजन्तवः ॥ १३ ॥ ॥ अथ भरद्वाजकथितशंकरविवाहप्रक्रिया ॥ ॥ पूर्वं
दाक्षायणी देवी जनकेनावमानिता ॥ त्यक्त्वा तनुं तां नीहारगिरेरभवदात्मजा ॥ १४ ॥ सप्तर्षिभिरुपागम्य प्रार्थितो धरणीधरः ॥ मृत्युंजयाय स्वां
पुत्रीं विवाहे दातुमुद्यतः ॥ १५ ॥ वृषभांको जगत्स्वामी विवोढुं सर्वमंगलाम् ॥ प्राप्तो हिमवदावासमोषधीप्रस्थनामकम् ॥ १६ ॥ तच्छासनात्स
माजग्मुः स्थावराणि चराणि च ॥ भूतानि भूतनाथस्य कल्याणमभिनंदितुम् ॥ १७ ॥ तद्भूरिभारसंभग्ना भूमिरुत्तरसंश्रया ॥ निम्नतामाययौ

तावद्यावत्पातालमास्थिता ॥१८॥ निर्भारलाघवादस्माद्भृशं दक्षिणगामिनी ॥ ऊर्ध्वं गता च तं दृष्ट्वा सर्वेषामभवद्भयम् ॥१९॥ ज्ञात्वा तां विकृतिं
भूमेर्दृष्ट्वागस्त्यं महेश्वरः ॥ इत एहि महाप्राज्ञेत्युक्त्वा वचनमब्रवीत् ॥ २० ॥ आगतेषु समस्तेषु भूतेष्वत्र वसुन्धरा ॥ तद्भारेण समाक्रान्ता विकृतिं
समुपागता ॥ २१ ॥ तद्भुवः साम्यकरणे त्वमर्हसि महामते ॥ ऋते त्वामत्र हि त्वत्तः परेणैतत्कथं भवेत् ॥ २२ ॥ मत्तेजःसंभवो हि त्वं लोकसंर
क्षणोद्यतः ॥ तस्मान्मद्वचनाद्वत्स भुवमेतां समीकुरु ॥ २३ ॥ मत्पाणिग्रहणाल्लोककौतुकायत्तबुद्धिषु ॥ आगतेषु समस्तेषु स्थातव्यं भवताऽपि च
॥ २४ ॥ त्वं न तिष्ठसि चेदत्र न कश्चिद्विकृतिं भुवः ॥ अपनेतुं हि शक्नोति तद्गन्तव्यं त्वयानघ ॥ २५ ॥ इमां गिरिसुतापाणिग्रहकल्याणभासु
राम् ॥ मूर्तिं प्रदर्शयिष्यामि यत्र तिष्ठसि तत्र ते ॥ २६ ॥ ॥ अथ भूसाम्यकरणायागस्त्यस्य हिमाद्रेर्दक्षिणदिग्गमनम् ॥ ॥ इत्युक्त्वा तं परि
ष्वज्य विससर्ज महेश्वरः ॥ तथेति तं प्रणम्यासौ ययौ याम्यां दिशं मुनिः ॥ २७ ॥ विन्ध्याद्रिं समतिक्रम्य दक्षिणामागते दिशम् ॥ अगस्त्ये
मुनिशार्दूले मही साम्यमुपाययौ ॥ २८ ॥ भुवोऽपनीय विकृतिं स्थितं कलशजं मुनिम् ॥ तुष्टुवुर्हर्षतरलाः सुरगन्धर्वकिन्नराः ॥ २९ ॥ स ददर्श
ततो गत्वा कश्चिच्छैलं समुन्नतम् ॥ विततैर्धरणीं पादैर्धृत्वा संस्थितमग्रतः ॥ ३० ॥ महौषधीनां रत्नानामशेषाणां स्वयंभुवा ॥ अखण्डतेजोदी
प्तानां विनिर्मितमिवाकरम् ॥ ३१ ॥ समुन्नतैर्यः शिखरैर्निपतद्व्योम भूतले ॥ उदारधारासंपन्नैर्दधातीव निरन्तरम् ॥ ३२ ॥ शनैरारुह्य तं शैलमग
स्त्यो मुनिपुंगवः ॥ निवासाय मतिं चक्रे रम्ये तच्छिखरस्थले ॥ ३३ ॥ तस्यामृतोपमेयस्य पद्मोत्पलकुलश्रियः ॥ नानाद्रुमपरीतस्य कासार
स्योत्तरे तटे ॥ ३४ ॥ मनोहरे महीभागे विधायाश्रममुत्तमम् ॥ आराध्य पितृदेवर्षीन्विधिवद्वास्तुदेवताम् ॥ ३५ ॥ उवास सुचिरं तत्र मुनिसङ्घसम
न्वितः ॥ देवतासिद्धगन्धर्वाप्सरोजुष्टमहीधरे ॥ ३६ ॥ तपः समावेशितचित्तवृत्तौ तपोवने तिष्ठति कुम्भजाते ॥ प्रशस्तसौभाग्यसमन्वितोऽ
द्रिरगस्त्यशैलाह्वयमाससाद ॥ ३७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वेंकटाचलमाहात्म्ये
सुवर्णमुखरीमाहात्म्यप्रशंसायामर्जुनभरद्वाजसंवादे शंकरविवाहागस्त्यदक्षिणदिग्गमनवर्णनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ अथ नद्युत्पादनायागस्त्यं प्रति अशरीर्युक्तिः ॥ ॥ भरद्वाज उवाज ॥ ॥ स कदाचिन्मुनिवरः कृतपौर्वाह्णिकक्रियः ॥ विवेश
देवतागारं समाराधयितुं शिवम् ॥ १ ॥ अदृश्यरूपा वाग्देवी तत्राश्रावि महात्मना ॥ तेनाद्भुतोपपन्नेन व्यक्तवर्णसमुज्ज्वला ॥ २ ॥ आकाश
वाण्युवाचैनमगस्त्यं जपतां वरम् ॥ नदीहीनो ह्ययं देशः प्रसिद्धोऽपि न शोभते ॥ ३ ॥ ज्ञानविज्ञानविमुखः साकार इव भूसुरः ॥ दीक्षेव

दक्षिणाहीना ज्योस्नाहीनेव शर्वरी ॥ ४ ॥ न विभाति नदीहीना पृथ्वीयं भूसुरोत्तम ॥ प्रवर्तय नदीं काञ्चिल्लोकानां हितकाम्यया ॥ ५ ॥
अगाधदुरितोद्भूतभीतिमोचनशालिनीम् ॥ हितमेतत्सुरौघानामेतन्मुनिवरार्थितम् ॥ ६ ॥ भद्रमेतन्मनुष्याणामेतदाचर सुव्रत ॥ देवानामृषि
वर्याणां भूजनानां हितावहाम् ॥ ७ ॥ पापपंकप्रशमनीं प्रवर्तय महानदीम् ॥ ८ ॥ ॥ श्रीभरद्वाज उवाच ॥ ॥ तदाकर्ण्य वचो विप्रः क्षणं
चिन्तापरायणः ॥ समाप्य देवतापूजां बहिर्वेद्यामुपाविशत् ॥ ९ ॥ आनाययामास तदा तदाश्रमगतान्मुनीन् ॥ तेषामकथयच्चासौ दिव्यवाणीरितं
वचः ॥ १० ॥ तदद्भुतमुपश्रुत्य मुनयो हृष्टमानसाः ॥ ११ ॥ अभिवन्द्य मुनिश्रेष्ठं मैत्रावरुणिमब्रुवन् ॥ १२ ॥ ॥ अथ सुवर्णमुखर्युत्पाद
नायागस्त्यं प्रति महर्षिप्रार्थना ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ आश्चर्याणां महाश्चर्यं मंगलानां च मंगलम् ॥ तवैव शोभते दिव्यं त्वच्चरित्रं कृपानिधे ॥
॥ १३ ॥ तव हुंकारमात्रेण भ्रष्टो देवाधिराज्यतः ॥ नहुषः कीटतां प्राप ततश्चित्रं न विद्यते ॥ १४ ॥ समावृतधराचक्रः कल्लोलाताडिताम्बरः ॥
किं न्वतो विद्यते चित्रं यदब्धिश्चुलकीकृतः ॥ १५ ॥ सूर्यमार्गनिरोधार्थं प्रवृत्तो विन्ध्यभूधरः ॥ त्वया प्रशांतिं गमितः किं न्वतो विद्यते
परम् ॥ १६ ॥ तवाद्भुतानि कर्माणि कः स्तोतुं प्रभवेद्भुवि ॥ मन्महाभाग्ययोगात्त्वं प्राप्तोऽसीति शरीरिताम् ॥ १७ ॥ वयं कृतार्थाः संजातास्त्रै
लोक्ये यन्महामुने ॥ निवसामोऽत्र भवता सनाथा ह्याश्रमस्थले ॥ १८ ॥ वर्ण्यो हि याम्यतो दूरे विषयोऽयं द्विजोत्तम ॥ समस्तवस्तुपूर्णोपि
नदीहीनो न राजते ॥ १९ ॥ किमलब्धनदीस्नानेनाऽमुना हतजन्मना ॥ अनदीके जनपदे वासादजननं वरम् ॥ २० ॥ परिपाकस्तु भाग्यानाम
स्माकं समुपस्थितः ॥ यदादिष्टोसि विबुधैः प्रवर्तय महानदीम् ॥ २१ ॥ प्रवर्तितायां देशेस्मिन्महानद्यां तवानघ ॥ कदा नु खलु यास्यामः
कृतस्नानाः कृतार्थताम् ॥ २२ ॥ किं वितर्केण बहुना प्रयत्नः क्रियतां ध्रुवम् ॥ समानेतुं जगद्वन्द्यां शरण्यां सरिदुत्तमाम् ॥ २३ ॥
॥ ॥ श्रीभरद्वाज उवाच ॥ ॥ स तेषां वचनं हृद्यं मानयित्वा महाद्विजः ॥ समानेष्यामि सरितमिति चक्रे विनिश्चयम् ॥ २४ ॥
॥ ॥ अथ सुवर्णमुखर्याविर्भावायागस्त्यकृततपःप्रकारः ॥ ॥ मुनीश्वरैरनुज्ञातस्तानभ्यर्च्य सुरानपि ॥ विशेषपूजां विधिवद्विधाय पुरवि
द्विषः ॥ २५ ॥ अंगीकृत्य व्रतं गाढं बहुलक्लेशदुःसहम् ॥ अनन्यसुलभं यत्नात्स चकार महत्तपः ॥ २६ ॥ घोरेषु घर्मदिवसेष्वन्तरस्थो
हविर्भुजाम् ॥ चतुर्णां सवितृन्यस्तदृष्टिर्नापययौ क्रमम् ॥ २७ ॥ वार्षिकेषु दिनेषूग्रवायुसम्पातदुःसहैः ॥ आसारैस्ताड्यमानोऽपि नो
द्वेगमगमद्धृदि ॥ २८ ॥ हेमन्ते समये तिष्ठन्कण्ठदघ्नेषु वारिषु ॥ जपध्यानपरो भूत्वा न किञ्चिद्विकृतिं ययौ ॥ २९ ॥ ततः समीहितार्थस्य विल

म्बमवलोक्य सः ॥ पुनर्गाढतरां निष्ठां प्रपेदे लोकभीषणाम् ॥ ३० ॥ निगृह्य मानसीं वृत्तिं निराहारो जितेन्द्रियः ॥ अविज्ञातबहिर्वृत्तिस्तस्थौ
पाषाणवत्तदा ॥ ३१ ॥ एवं तपस्यतस्तस्य सर्वाङ्गेषु हुताशनः ॥ अभ्रंलिहो ज्वलज्ज्योतिर्निश्चक्राम भयङ्करः ॥३२॥ ततोऽद्भुतशिखाजालैरावृताः
सर्वतो दिशः ॥ समुदग्रभयोद्विग्ना जनौघाः परिचुक्रुशुः ॥ ३३ ॥ तदा तथाविधं घोरं जगत्संक्षोभमागतम् ॥ देवा विज्ञापयामासुर्नमस्कृत्याब्जज
न्मने ॥ ३४ ॥ ॥ अथागस्त्याश्रमं प्रति चतुर्मुखागमनम् ॥ ॥ तानाश्वास्य ततो ब्रह्मा सिद्धगन्धर्वसेवितः ॥ प्रादुरासीत्कुम्भभुवः पुरोभागे
तपस्यतः ॥ ३५ ॥ तमागतं समालोक्य ब्रह्माणं परमं द्विजः ॥ प्रणम्य विविधैः स्तोत्रैस्तोषयामास तन्मनाः ॥ ३६ ॥ ततस्तं विनयानम्रमग
स्त्यं वीक्ष्य पद्मभूः ॥ प्रसादसुमुखो भूत्वा पूतां गिरमुपाददे ॥ ३७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ परितुष्टोऽस्मि तपसा दुश्चरेण तवानघ ॥ वृणीष्व
यद्यदिष्टं ते तत्तद्दास्यामि सुव्रत ॥ ३८ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ तव प्रसादात्सकलमुपपन्नं मम प्रभो ॥ संप्रयच्छसि चेत्कामं याचे निःशं
कया धिया ॥ ३९ ॥ नदीहीनमिमं देशं दृष्ट्वा खिद्यति मे मनः ॥ अर्थावबोधरहितं श्रुतिपाठमिवाधिकम् ॥ ४० ॥ उर्वीं पावयितुं दक्षां रक्षितुं च
महानदीम् ॥ प्रसादं कुरु देवेश ममेष्टमिदमेव हि ॥ ४१ ॥ ॥ अथागस्त्यप्रार्थनया गङ्गां प्रति चतुर्मुखचोदना ॥ ॥ श्रीभरद्वाज उवाच ॥ ॥
अगस्त्यस्य वचः श्रुत्वा भूयादेवमिति ब्रुवन् ॥ सस्मार मनसा ब्रह्मा सुरवर्त्माश्रयां नदीम् ॥ ४२ ॥ अथोपेत्य वियद्गंगा पुरस्तात्परमेष्ठिनः ॥
अतिष्ठन्मुकुटन्यस्तप्रशस्ताञ्जलिभासुरा ॥ ४३ ॥ स्वशासनात्समायातां विनयानतमस्तकाम् ॥ तां सर्वजगतां धात्रीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४४ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ गंगे मयानुशास्यासि कार्ये लोकोपकारके ॥ तवापि लोकरक्षायां ममेव नियता स्थितिः ॥ ४५ ॥ देशे नदीविहीनेऽत्र
प्रवर्तयितुमापगाम् ॥ हितार्थं सर्वलोकानां कुम्भजन्मा समीहते ॥ ४६ ॥ तस्मात्त्वमवतीर्योर्वीं स्वांशेनैकेन भूजनान् ॥ पुनीहि गच्छ वसुधामेतद्द
र्शितवर्त्मना ॥ ४७ ॥ भूलोके संप्रवृत्ते तु प्रवाहे सिद्धिकांक्षिणः ॥ सेविष्यन्ते सुरवरा मुनिवर्याश्च संततम् ॥ ४८ ॥ नदीषूत्तमतां याहि त्राहि त्व
त्संश्रयाञ्जनान् ॥ कुरु प्रियमगस्त्यस्य गच्छ भद्रे यथासुखम् ॥ ४९ ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे ब्रह्मा तया नद्या च तेन च ॥
प्रणामपूजनस्तोत्रैर्विशेषैरभिनन्दितः ॥ ५० ॥ ॥ अथागस्त्यसमीपे स्वांशत्वेन गंगाकृतनद्युत्पत्त्यभ्युपगमः ॥ ॥ अथ गंगा मुनिपतेः पुरस्ता
त्स्वांशसंभवाम् ॥ दिव्यतेजोमयीं मूर्तिं दर्शयित्वा वचोऽब्रवीत् ॥ ५१ ॥ ॥ गंगोवाच ॥ ॥ मदीयांशोऽयमवनीं संप्राप्य मुनिवल्लभ ॥ पूरयि
ष्यति तेऽभीष्टं नदीरूपं समाश्रितः ॥ ५२ ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा सिद्धवाहिन्यां गतायां तत्प्रयुक्तया ॥ गन्तव्यं वर्त्मना केने

त्युक्तो मुनिरुवाच ताम् ॥ ५३ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ गच्छन्पुरस्तात्कल्याणि त्वदीयगमनोचितम् ॥ अहं प्रदर्शयिष्यामि
मार्गं त्वं मामनुव्रज ॥ ५४ ॥ इत्युक्ता मुनिना तेन संप्रहृष्टा तवानघ ॥ यदिष्टं तत्करिष्येऽहमिति प्रोवाच सा शुभा ॥ ५५ ॥ ॥ अथ
मुनिरवतार्य तां नगेन्द्राद्धृततटिनीतनुमभ्रसंगिशृङ्गात् ॥ मुदिततरमना ययौ पुरस्तात्तदभिमतां पदवीं प्रदर्शयन्सः ॥ ५६ ॥ इति श्री
स्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये श्रीसुवर्णमुखरीमाहात्म्यप्रशंसायां सुवर्णमुखर्या
विर्भाववर्णनंनाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ सुवर्णमुखरीं प्रति शक्रादिस्तुतिः ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥
तदा दिव्यविमानस्थाः शक्रमुख्या दिवौकसः ॥ अगस्त्यमनुयान्तीं तामनुजग्मुर्महापगाम् ॥ १ ॥ नवावतारां तां दिव्यां सर्वे च मुनि
पुंगवाः ॥ कृताञ्जलिपुटाः स्तोत्रैरनुयाताः सिषेविरे ॥ २ ॥ सिद्धचारणगन्धर्वाः संभूताश्च सहस्रशः ॥ तां नदीं तं मुनीन्द्रं च प्रशशंसुः
शुभैः स्तवैः ॥ ३ ॥ सुधोपमानममलं दिष्ट्या लब्धमिदं जलम् ॥ इत्यौत्सुक्यरसायत्ता ननन्दुर्धरणीजनाः ॥ ४ ॥ तदा निदेशाद्देवस्य
पद्मयोनेः समीरणः ॥ शृण्वतां सर्वदेवानामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ ॥ अथ वायुकथितसुवर्णमुखरीनामनिष्पत्तिः ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ ॥
सुवर्णमिव लोकानां भागधेयादियं नदी ॥ नीता भुवमगस्त्येन मुखरीकृतदिङ्मुखा ॥ ६ ॥ तस्माद्यास्यति विख्यातिं सर्वलोकाभिन
न्दिताम् ॥ सुवर्णमुखरीनाम्ना धाम्नि कैवल्यसंपदः ॥ ७ ॥ एषा सुवर्णमुखरी सरित्सु सकलास्वपि ॥ विशिष्टा सेवनीया च ब्रह्मणो वचनं
त्विदम् ॥ ८ ॥ ॥ अथागस्त्यकृतस्वानीतसुवर्णमुखरीमहिमानुवर्णनम् ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ श्रुत्वेत्थं पवनेनोक्तं वचनं कुम्भसम्भवः ॥
तुतोष विस्मयाक्रान्तः स्वान्तःपुलकितांगकः ॥ ९ ॥ एवमेषा दिव्यनदी स्नानपानादिकल्पनैः ॥ सौख्यावहा मनुष्याणां प्रतिष्ठामगमद्भुवि ॥
॥ १० ॥ आज्ञया पद्मगर्भस्य तटिन्याकाशवाहिनी ॥ सुवर्णमुखरीनाम्ना पुनात्यात्मैकसंश्रयान् ॥ ११ ॥ बहून्गिरीन्द्रान्वनमण्डलं च देशानने
कान्सरिदुत्तमेयम् ॥ क्रमादतिक्रम्य निषेव्यमाणा महानदीभिर्गिरिसंभवाभिः ॥ १२ ॥ रोगाहतानामधिकातुराणामनामयैकप्रतिपादकानि ॥
अन्तर्बहिः संभृतभूरितापनिवारणानि प्रियकारणानि ॥ १३ ॥ विहारलोलद्विरदप्रकाण्डशुण्डामहाघातरयोत्थितेन ॥ पुष्पोपहारं पृषतोत्करेण
हर्षाद्ददातीव दिवाकरस्य ॥ १४ ॥ सौगंधिकाम्भोरुहकैरवाणां सौरभ्यसंवासितदिङ्मुखानाम् ॥ द्विरेफभाग्यैकनिकेतनानामाधारभूतान्प्रतिनि
र्मलानि ॥ १५ ॥ लीलावगाहोत्सुकनाकनारीसीमन्तसिन्दूररजोऽरुणानि ॥ तत्केशपाशच्युतपारिजातप्रसूनगन्धैरधिवासितानि ॥ १६ ॥ सा

बिभ्रती संभृतमंगलानि स्वादून्यपंकान्यतिनिर्मलानि ॥ सुधोपमानानि सुरेन्द्रसूनोः पयांसि पापप्रतिघातुकानि ॥ १७ ॥ अगस्त्यशैलात्सम
वाप्तजन्मा नीता भुवं कुम्भसमुद्भवेन ॥ प्रशस्ततीर्थौघविराजमाना समाययौ दक्षिणवारिराशिम् ॥ १८ ॥ शीकराक्षतविन्यासै रत्नदीपार्पणैरपि ॥
प्रत्युद्ययुस्तामम्भोधेर्वीचयोऽभिमुखागताः ॥ १९ ॥ तरंगहस्तैरालिंग्य संभाव्यैनां समागताम् ॥ चकार सरितां नाथः प्रियमाघोषभाषणैः ॥
॥ २० ॥ प्राप्तायामनुकूलायां तदा तस्यामपांनिधेः ॥ प्रहृष्टेन तरंगेण जीवनं ववृधेतराम् ॥ २१ ॥ इत्थं संसृज्य सरितमगस्त्यस्ता
मुदन्वता ॥ स्तुत्वा ययौ समामन्त्र्य कृतकृत्यो यदृच्छया ॥ २२ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ त्वयैष कथितो ब्रह्मन्महानद्याः समुद्भवः ॥
अस्याः प्रभावं भगवन्निदानीं श्रोतुमुत्सहे ॥ २३ ॥ ॥ अथ भरद्वाजवर्णितसुवर्णमुखरीमाहात्म्यम् ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥
अहो निबर्हणं सर्वश्रेयसामेककारणम् ॥ शृणु माहात्म्यमस्यास्ते कथयिष्यामि पाण्डव ॥ २४ ॥ पाश्चात्त्यं जन्म संप्राप्य ज्ञानिनां कर्मणः क्षये ॥
सुवर्णमुखरीस्नानं सिद्ध्येद्ब्रह्मत्वकारणम् ॥ २५ ॥ एतां सुवर्णमुखरीं योजनानां शतैरपि ॥ स्मृत्वा मनुष्यः पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥
॥ २६ ॥ निःक्षिप्तमस्थि जन्तूनां सुवर्णमुखरीजले ॥ सोपानतां समायाति ब्रह्मलोकाधिरोहणे ॥ २७ ॥ स्मरन्तः स्वर्णमुखरीं यत्र कुत्रापि
मानवाः ॥ तोयान्तरेषु स्नात्वापि लभन्ते फलमुत्तमम् ॥ २८ ॥ तावदेवाभिभूयन्ते नराः पातककोटिभिः ॥ सुवर्णमुखरीस्नानं यावत्तल्लभ्यते शुभ
म् ॥ २९ ॥ दिव्यान्तरिक्षभौमानि तीर्थानि निजसिद्धये ॥ स्मरन्त्यहरहः प्रातः सुवर्णमुखरीं नदीम् ॥ ३० ॥ अगस्त्याचलसंभूता दक्षिणोदधि
गामिनी ॥ पापानि स्वर्णमुखरी स्मरणादेव नाशयेत् ॥ ३१ ॥ सुवर्णमुखरीस्नानलोलुपेनान्तरात्मना ॥ वाञ्छंति मर्त्यतामेव देवाः
शक्रपुरोगमाः ॥ ३२ ॥ सुवर्णमुखरीतोयपुष्टसस्यान्नभोजिनः ॥ न लिप्यन्ते महापापैर्दुर्भोजनशतोद्भवैः ॥ ३३ ॥ अपि निष्कमितं पीतं
सुवर्णमुखरीजलम् ॥ नाशयेदद्रितुल्यानि ह्याशु पापानि देहिनाम् ॥ ३४ ॥ प्राप्याऽपि मानुषं जन्म सुवर्णमुखरीजले ॥ ये वा स्नानं न
कुर्वन्ति तेषां जन्म निरर्थकम् ॥ ३५ ॥ सुवर्णमुखरीस्नानं यदेकं विधिना कृतम् ॥ जाह्नवीस्नानकोटीनां समं भवति पर्वसु ॥ ३६ ॥ गोविंद
इव देवेषु नक्षत्रेष्विव चन्द्रमाः ॥ नरेष्विव महीपालो भूरुहेष्विव कल्पकः ॥ ३७ ॥ महाभूतेष्विव वियन्मायेवाखिलशक्तिषु ॥ गायत्रीव च
मन्त्रेषु वज्रं देवायुधेष्विव ॥ ३८ ॥ तत्त्वेष्विवात्मनस्तत्त्वं रुद्राध्यायो यजुष्ष्विव ॥ अनन्त इव नागेषु हिमाचल इवाद्रिषु ॥ ३९ ॥ पोत्रिक्षेत्र
मिव क्षेत्रेष्विन्द्रियेष्विव मानसम् ॥ नदीष्वपि च सर्वासु सुवर्णमुखरी वरा ॥ ४० ॥ नित्यं स्मरेन्नमस्कुर्यात्कीर्तयेन्मनसार्चयेत् ॥ शुद्धिक्षेम

शिवापेक्षी सुवर्णमुखरीं शुभाम् ॥ ४१ ॥ अगस्त्याचलसंभूतां दक्षिणोदधिगामिनीम् ॥ समस्तपापहन्त्रीं त्वां सुवर्णमुखरीं श्रये ॥ ४२ ॥ महा
पातकविप्लुष्टं गात्रं मम तवोदकैः ॥ क्षालयामि जगद्धात्रि श्रेयसा योजयस्व माम् ॥ ४३ ॥ इति सूक्तद्वयं सम्यगुच्चार्य नियतो नरः ॥ सुवर्ण
मुखरीतोये स्नात्वा शुद्धः प्रमोदते ॥ ४४ ॥ ब्रह्मणा निर्मिता पूर्वमगस्त्येन समाहृता ॥ स्वयं मन्दाकिनी मूर्ता सुवर्णमुखरी वरा ॥ ४५ ॥
एवंप्रभावा दिव्येयं कीर्तनीया शुभार्थिभिः ॥ मनसा भक्तियुक्तेन स्नातव्या शुभकांक्षिभिः ॥ ४६ ॥ सोमसूर्योपरागेषु स्नानदानादिकं कृतम् ॥
स्यादमेयफलं पार्थ सुवर्णमुखरीतटे ॥ ४७ ॥ संक्रान्तावयने पुण्ये व्यतीपातेऽथ वासरे ॥ सुवर्णमुखरीस्नानं कुलकोटिं समुद्धरेत् ॥ ४८ ॥
जन्मर्क्षे जन्मदिवसे सुवर्णमुखरीजले ॥ स्नात्वा विधिवदाप्नोति क्षेमारोग्यसुखश्रियः ॥ ४९ ॥ दुःस्वप्नविघ्नजं भूतग्रहदुःस्थानजं तथा ॥ सुवर्ण
मुखरीतोये स्नात्वा तरति किल्बिषम् ॥ ५० ॥ सुवर्णमुखरीतीरे गोपादप्रमितां भुवम् ॥ दत्त्वा सर्वमहीदानाद्यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥ ५१ ॥
धेनुं सवस्त्रालंकारां सुवर्णमुखरीतटे ॥ दत्त्वा विप्राय विधिवद्याति ब्रह्म सनातनम् ॥ ५२ ॥ पुण्यकालेषु दानानि विधेयान्यखिलान्यपि ॥
इहामुत्र फलप्राप्त्यै सुवर्णमुखरीतटे ॥ ५३ ॥ जपो होमस्तपो दानं पितृकर्म सुरार्चनम् ॥ कृतं भवेच्छतगुणं सुवर्णमुखरीतटे ॥ ५४ ॥
अन्यत्ते कथयिष्यामि विधेयं व्रतमुत्तमम् ॥ सुवर्णमुखरीतीरे प्रतिवर्षं सुखार्थिभिः ॥ ५५ ॥ मेघकाले रविकरैस्तिरोधानमुपागतः ॥ यदोदेति
मुनिः श्रीमान्मित्रावरुणनन्दनः॥ ५६ ॥ तस्मिन्दिने ये नियताः स्नानमस्यां प्रकुर्वते ॥ तैः कल्पं च सुरावासे स्थीयते कुरुनन्दन ॥ ५७ ॥ तदा
गस्त्यस्य यद्रूपं सुवर्णेन विनिर्मितम् ॥ विधिना ददते पार्थ ते यांति ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ५८ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ विधिना केन कर्तव्यं
व्रतमेतन्महामुने ॥ तन्ममाचक्ष्व सकलं जिज्ञासोस्तु महात्मनः ॥ ५९ ॥ ॥ अथागस्त्यप्रतिमादानविधिः ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ अग
स्त्यस्योदयदिनं ज्ञात्वा नियतमानसः ॥ स्वशक्त्या कारयेद्रूपं तस्य हेम्ना महामुनेः ॥ ६० ॥ सुवर्णभास्वरच्छायं जटाबन्धमनोहरम् ॥ दधानं
करपद्माभ्यामक्षमालां कमण्डलुम् ॥ ६१ ॥ वसानं मृदुलं वल्कं मृगचर्मोत्तरीयकम् ॥ सौम्यं भस्मांकरुचिरं रुद्राक्षकृतभूषणम् ॥ ६२ ॥ एवं
विधाय तद्रूपं स्नात्वा नियतमानसः ॥ आचार्यं गन्धपुष्पाद्यैरलङ्कृत्य यथाविधि ॥ ६३ ॥ शालेयतण्डुलानां तामाढकस्योपरि स्थिताम् ॥ वस्त्र
द्वयसमायुक्तां प्रतिमां प्रतिपूजयेत् ॥ ६४ ॥ विन्ध्यसंस्तम्भनो वार्धिचुलकीकृतिपेशलः ॥ ब्रह्मादिसर्वदेवानां तेजसा सुप्रकाशितः ॥ ६५ ॥ अग
स्त्यः कुम्भसंभूतो देवासुरनमस्कृतः ॥ प्रीतिमाप्नोतु महतीं दानेनानेन मे प्रभुः ॥ ६६ ॥ इमं मन्त्रं समुच्चार्य धारापूर्वं सदक्षिणम् ॥ दत्त्वा विमुक्तः

पापेभ्यो याति ब्रह्म सनातनम् ॥ ६७ ॥ जन्मान्तरकृतैर्नूनमिह जन्मकृतैरपि ॥ महापापोपपापौघैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ६८ ॥ ब्रह्माद्याः सकला
देवाः सनकाद्या महर्षयः ॥ चराचराणि भूतानि प्रीतिं यांति न संशयः ॥ ६९ ॥ कृत्वा व्रतमिदं पुण्यमगस्त्यस्य च सन्मुनेः ॥ प्रीत्यर्थं भोजये
द्विप्रान्यथाशक्ति सदक्षिणम् ॥ ७० ॥ तस्मिन्कर्मणि चाशक्तो यथाशक्ति महीसुरान् ॥ स्वर्णधान्यादिदानेन तोषयेद्भक्तिसंयुतः ॥ ७१ ॥ तिथिं
न वितथीकुर्यात्तां यत्नेन समाचरेत् ॥ यत्किञ्चिदपि चावश्यं कर्म कुर्याच्च पूरुषः ॥ ७२ ॥ महामुनेरगस्त्यस्य परिपक्वं तपःफलम् ॥ नदी सुवर्ण
मुखरी कीर्तनीया सुरासुरैः ॥ ७३ ॥ एवं ते कथितः सम्यङ्महानद्याः समुद्भवः ॥ प्रभावश्च तदाचक्ष्व यद्भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ७४ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वेंकटाचलमाहात्म्ये सुवर्णमुखरीप्रभावप्रशंसानाम त्रयस्त्रिंशो
ऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ अथागस्त्यतीर्थागस्त्येश्वरयोः प्रभावः ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ श्रोत्राञ्जलिभ्यां पीत्वापि भवद्वाक्यामृतं मुहुः ॥
मनो नोपैति मे तृप्तिं भूयः श्रवणकाङ्क्षया ॥ १ ॥ क्रियासमभिहारो मे त्वद्वाक्याकर्णनैषिणः ॥ मनः खेदाय मा भूत्ते करुणाभरितात्मनः ॥ २ ॥
इदानीं श्रोतुमिच्छामि नद्यामस्यां महामुने ॥ कुत्र कुत्र समर्थानि तीर्थान्यघनिबर्हणे ॥ ३ ॥ काःकाः पुण्यतरंगिण्यः सङ्गता अनयामुने ॥ कुत्र
स्नानेन कृत्ताघा नोपयांति यमाद्भयम् ॥ ४ ॥ हराच्युतादिदेवानां पुण्यान्यायतनानि च ॥ यानियानि च पुण्यानि तिष्ठन्त्यस्यास्तटद्वये ॥
॥ ५ ॥ तेषु क्षेत्रेषु मनुजैर्यत्फलं समवाप्यते ॥ विहितैर्विधिवत्स्नानदानादिशुभकर्मभिः ॥ ६ ॥ सोपाख्यानमिदं सर्वं वेदितं वेदवित्तम ॥ संजाता
महती प्रीतिर्विस्तार्याचक्ष्व मे क्रमात् ॥ ७ ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ यत्पृष्टं भवता पार्थ क्रमाद्विस्तार्य कथ्यते ॥ आरभ्यागस्त्यतीर्थेन्द्रादस्या
स्तीर्थौघवैभवम् ॥ ८ ॥ अखण्डज्ञानरूपेण सर्वलोकहितैषिणा ॥ सुरासुराणां संभाव्येनागस्त्येन महात्मना ॥ ९ ॥ वसुधामवतीर्णायां प्रथमं तद्ध
राधरात् ॥ स्नात्वा यत्र महानद्यां संप्राप्नोति कृतार्थताम् ॥ १० ॥ अगस्त्यतीर्थमित्युक्तं पावनं तज्जगत्त्रये ॥ तत्र स्नानेन शुद्धिः स्यान्महापातकि
नामपि ॥ ११ ॥ अनेकजन्माचरितमहापातकसंहतिम् ॥ निरस्य दिवि मोदन्ते तत्र स्नानरता जनाः ॥ १२ ॥ ये तत्र तीर्थे यतिनः कृतस्नाना
यतेन्द्रियाः ॥ गोभूतिलहिरण्यादिमहादानानि कुर्वते ॥ १३ ॥ ते प्राप्नुवन्ति संपूर्णं गंगाद्वारे समाहितैः ॥ विहितानां शतगुणं दानानां फलमर्जुन॥
॥ १४ ॥ अत्रास्ति भगवानीशः ख्यातोऽगस्त्येशसंज्ञया ॥ स्थापितोऽगस्त्यमुनिना लोकानन्दविधायिना ॥ १५ ॥ स्नात्वा तस्यां महानद्यां
तल्लिंगं पूजयन्ति ये ॥ दशानामश्वमेधानां फलं संप्राप्नुवंति ते ॥ १६ ॥ ॥ अथ सुवर्णमुखरीस्नानकालनिर्णयः ॥ ॥ धनूराशिं परित्यज्य

यदा मकरमंशुमान् ॥ विशेत्तदयनं पुण्यमुत्तरं परिकीर्तितम् ॥ १७ ॥ तस्मिन्दिने ये नियता नद्यां स्नात्वा समाहिताः ॥ पश्यन्ति पार्वतीनाथमगस्त्येशं सुरार्चितम् ॥ १८ ॥ अग्निष्टोमसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ॥ फलं संप्राप्य मोदन्ते दिवि देवगणार्चिताः ॥ १९ ॥ मृगसंक्रमवेलायां पुरुषैर्मंगलार्थिभिः ॥ अवश्यमेव कर्तव्यमगस्त्येशस्य दर्शनम् ॥ २० ॥ ॥ अथ देवर्षिपितृतीर्थमाहात्म्यम् ॥ ॥ ऐशान्यां तस्य तीर्थस्य देशे क्रोशमितेऽर्जुन ॥ अस्ति तीर्थत्रयं ख्यातं देवर्षिपितृनामभिः ॥ २१ ॥ देवर्षिपितरस्तत्र मुनिना तेन पूजिताः ॥ प्रददुर्हृष्टमनसः सर्वान्समभिवाञ्छितान् ॥ २२ ॥ तदा देवर्षिपितृभिरिदं तीर्थत्रयं क्रमात् ॥ अस्मन्नामभिरीड्यं स्यादित्युक्तं तस्य सन्निधौ ॥ २३ ॥ तस्मिंस्तीर्थत्रये ये तु स्नात्वा विहिततर्पणाः ॥ ऋणत्रयविनिर्मुक्तास्ते यान्ति दिवमक्षयाम् ॥ २४ ॥ ॥ अथ वेणासुवर्णमुखरीसंगमवर्णनम् ॥ ॥ ततः प्रागुत्तरक्षोण्यां योजनद्वयसीमनि ॥ प्राप्ता सुवर्णमुखरीं वेणानाम महानदी ॥ २५ ॥ समुदग्ररयाघातनिपातिततटद्रुमा ॥ कुल्यानिर्गतवाःपूरसमाप्लावितकानना ॥ २६ ॥ उत्तुङ्गपुलिनोत्संगखेलत्कोककुलाकुला ॥ अम्बुजामोदलोलालिमालालीलारवान्विता ॥ २७ ॥ अतिक्रम्य समुत्तुंगाननेकान्धरणीधरान् ॥ प्रभूततोयरुचिरा सुवर्णमुखरीं गता ॥ २८ ॥ नदीद्वयव्यतिकरे कृतस्नाना यथाविधि ॥ दशानामश्वमेधानामखण्डं प्राप्नुयुः फलम् ॥ २९ ॥ संगता वेणया पुण्या सुवर्णमुखरी नदी ॥ गिरिदुर्गममार्गेण ययावुत्तरवाहिनी ॥ ३० ॥ मध्यगेन महीध्राणां मार्गेण विषमेण सा ॥ गत्वा विरेजे तटिनी योजनानां चतुष्टयम् ॥ ३१ ॥ पूर्वतस्तस्य देशस्य विषये सार्धयोजने ॥ उदक्कूले महानद्याः प्राग्वाहिन्या मनोहरे ॥ ३२ ॥ अगस्त्येश्वरनामास्ते ख्यातं लिंगं पुरद्विषः ॥ स्मरणं देवमर्त्यानां समस्ताघनिवारणम् ॥ ३३ ॥ तत्र स्नात्वा महानद्यां ये नरा नियतेन्द्रियाः ॥ पश्यन्ति पार्वतीनाथमगस्त्येन प्रतिष्ठितम् ॥ ३४ ॥ अनेकैः पूर्वजननैरर्जितं पापसञ्चयम् ॥ ते निरस्य सुरावासे मोदन्ते कालमक्षयम् ॥ ॥ ३५ ॥ ततः सोदङ्मुखी भूत्वा सुवर्णमुखरी ययौ ॥ योजनार्धमिदं देशं तीर्थसंघसमन्विता ॥ ३६ ॥ ॥ अथ सुवर्णमुखर्यां व्याघ्रपदाह्वयनदीसंगमः ॥ ॥ तस्मिन्देशे तु हिन्तालतालसालमनोरमे ॥ गता सुवर्णमुखरीं नदी व्याघ्रपदाह्वया ॥ ३७ ॥ दुर्वारभूरिदुरितविनिवारणपेशला ॥ नीरंध्रतीरवानीरवनमण्डलमंडिता ॥ ३८ ॥ सिद्धगंधर्वललनालीलागाहनशालिनी ॥ तपस्विकन्यानिःक्षिप्तबलिपुष्पविराजिता ॥ ॥ ३९ ॥ हंसकारण्डवक्रौञ्चकुलकोलाहलाकुला ॥ प्राक्प्रवाहा समागत्य शैलान्तरगताध्वना ॥ ४० ॥ संगमे सरितोस्तत्र कृतस्नाना नरोत्तमाः ॥ समग्रमश्वमेधानां दशानां प्राप्नुयुः फलम् ॥ ४१ ॥ ॥ अथ शंखतीर्थवर्णनम् ॥ ॥ तत्र व्याघ्रपदाख्यायास्तटे लोकमलापहे ॥

अनघं सर्वपापघ्नं शंखतीर्थं विराजते ॥ ४२ ॥ ब्रह्मर्षिनियतावासं सुरगन्धर्वसेवितम् ॥ दर्शनस्नानपानाद्यैरमितानन्ददायकम् ॥ ४३ ॥ तत्रास्ते भगवानीशः शंखेशोनाम फाल्गुन ॥ शंखनाम्ना मुनींद्रेण लिंगरूपं प्रतिष्ठितम् ॥ ४४ ॥ ये तत्र तीर्थे सुस्नाताः पश्यन्ति वृषवाहनम् ॥ दशाश्वमेधजं पुण्यं लब्ध्वा यांति सुरालयम् ॥ ४५ ॥ युक्ता तया व्याघ्रपदाभिधानया गत्वा ततो योजनसंमितां भुवम् ॥ ययौ मुनीन्द्रैर्वृषभाचलांतिकं संसेव्यमाना शुभनिर्मलोदका ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्येऽगस्त्यतीर्थादिविविधतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ अथ सुवर्णमुखर्यां कल्यानदीसंगमः ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ सुवर्णमुखरीं तत्र संगता मंगलप्रदा[1] ॥ कल्यानाम नदी पुण्या कालिन्दी जाह्नवीमिव ॥ १ ॥ वृषभाचलसंभूता तीर्थराजविराजिता[2] ॥ नदीनामुत्तमा कल्या कलुषौघविनाशिनी ॥ २ ॥ नानातरुलताव्रातविभूषिततटद्वया ॥ मुनिसंघसुखावासा पुण्याश्रमसमुत्कटा ॥ ३ ॥ द्विजदत्तार्घ्यविलसत्कुशाक्षतलसत्तटा ॥ अप्सरःकुचकस्तूरीपंकक्षालनपंकिला ॥ ४ ॥ दन्तावलकटच्च्योतन्मदाम्बुसुरभीकृता ॥ विप्रभूपालविततमखयूपशतावृता ॥ ५ ॥ अनाविलजलापूरतोषिताशेषमानवा ॥ एकैवालं परा कर्तुं महानद्योस्तु पातकम् ॥ ६ ॥ तयोः संगतयोः स्तोतुं महिमानं क ईशते ॥ यत्र ब्रह्मशिलानाम सरिन्मध्ये च वर्तते ॥ ७ ॥ अगस्त्यतपसा पश्चाद्वया सांनिध्यमेति च ॥ नदीद्वयजले तत्र स्नाताः पुण्ये कुरूद्वह ॥८॥ मखानां पौण्डरीकाणां शतस्य फलमाप्नुयुः ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि समायांति परिक्षयम् ॥ ९ ॥ तत्राभिषेकपूतानां नदीद्वितयसंगमे ॥ सङ्गता भवनाशिन्या कृष्णवेणीव पावनी ॥ १० ॥ ॥ अथ सुवर्णमुखरीतीरस्थितश्रीवेंकटाचलवर्णनम् ॥ ॥ राजते स्वर्णमुखरी कल्यया संगता तदा ॥ ११ ॥ अथोदीच्यां महानद्या योजनार्द्धे विराजते ॥ योजनोत्सेधसहितो विख्यातो वेंकटाचलः ॥ १२ ॥ सर्वेषामेव तीर्थानामाश्रयोऽयं[3] नगोत्तमः ॥ अञ्जनानन्तवृषभनीलकेसारिपोत्रिणः ॥ १३ ॥ एतान्युपवनान्यद्रेः स्युर्नारायणवेंकटौ ॥ वराहवपुषा पूर्वं स्वीकृतत्वान्मधुद्विषा ॥ ॥ १४ ॥ वराहक्षेत्रमित्यार्यैः कीर्तितोऽयं महीधरः ॥ सुवर्णमुखरीतीरे विख्याते वेंकटाचले ॥ १५ ॥ निवसत्यच्युतो नित्यमब्धीन्द्रतनयान्वितः ॥ तस्मिन्गिरौ श्रिया सार्द्धं वसन्तं वेंकटाधिपम् ॥१६॥ सेवन्ते सिद्धगन्धर्वमुनिमानवदानवाः ॥ तस्मिन्विन्यस्तचित्तानां भक्तानां पुरुषोत्तमे ॥१७॥ वांछितान्याशु सिध्यंति नश्यंति विपदोऽर्जुन ॥ ये स्मरंति जगन्नाथं वेंकटाद्रिनिवासिनम् ॥१८॥ निरस्तदोषास्ते[4] यांति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥१९॥

---

[1] मंगलास्पदा—इ०पा० । [2] तीर्थराजसमाश्रया—इ०पा० । [3] रत्नानामिव संश्रयः—इ०पा० । [4] निरस्तदोषप्रसरा भाजनं ते सुखश्रियाम्—इ० पा० ।

॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ वेंकटाद्रौ महापुण्ये सुरासुरनमस्कृतः ॥ कथं प्रादुरभूद्देवो भगवान्कमलापतिः ॥ २० ॥ कस्य वा कृतिनस्तत्र प्रसन्नो
निजमद्भुतम् ॥ रूपं प्रकाशयांचक्रे भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ २१ ॥ विष्णोर्देवादिदेवस्य महिमानं महामुने ॥ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन तन्मे
कथय विस्तरात् ॥ २२ ॥ ॥ अथ श्रीवेंकटाचलवासिभगवद्वैभववर्णनम् ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ शृणु वेंकटनाथस्य महिमानं
समाहितः ॥ विस्तरेण समाख्यातुं ब्रह्मणापि न शक्यते ॥ २३ ॥ धन्योऽसि देवदेवस्य माहात्म्यं मधुविद्विषः ॥ यद्भक्तियुक्ताभूत्तात श्रोतुं
मतिररिन्दम ॥ २४ ॥ कृतपुण्योऽस्म्यहं पार्थ सर्वभूतपतेर्हरेः ॥ पवित्राणि चरित्राणि स्तोष्यन्ते यन्मयाऽधुना ॥ २५ ॥ पुरा भागी
रथीतीरे जनकाय महात्मने ॥ क्रतुदीक्षाप्रसक्ताय विशुद्धज्ञानशालिने ॥ २६ ॥ वामदेवेन कथितां कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ कथयिष्यामि
ते पार्थ विष्णुकीर्तनपावनीम् ॥ २७ ॥ सर्वेषामेव भूतानामाद्यो नारायणः प्रभुः ॥ जगन्मयो जगत्कर्ता चित्स्वरूपो[1] निरंजनः ॥
॥ २८ ॥ सहस्रशीर्षा भगवान्[2]सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ यस्य भासा जगदिदं विभाति सचराचरम् ॥ २९ ॥ तस्मात्परतरं तेजस्तस्मात्पर
तरं तपः ॥ तस्मात्परतरं ज्ञानं योगस्तस्मात्परो न च ॥ ३० ॥ विद्या तस्मादपि परा [3]नास्ति पार्थ नरर्षभ ॥ सर्वेष्वपि च भूतेषु सदा सन्निहितः
प्रभुः ॥ ३१ ॥ सर्वाण्यपि च भूतानि तस्मिन्नेवासते सुखम् ॥ स एव यज्ञो यज्वा च साधनं स्रुक्स्रुवादिकम् ॥ ३२ ॥ फलं फलप्रदाता च तत्सं
प्राप्या गतिस्तथा ॥ वह्नौ प्रणीते पशुना प्रोक्षितेन प्रजुह्वति ॥ ये तं प्रयांति ते यांति गतिं तत्प्रतिपादिताम् ॥ ३३ ॥ कर्मबन्धं पशुं कृत्वा
ज्ञानाग्नौ संप्रवर्तिते ॥ ये जुह्वते तमुद्दिश्य ते तत्सायुज्यभागिनः ॥ ३४ ॥ हरिः सदाशिवो ब्रह्मा महेन्द्रः परमः स्वराट् ॥ सर्वेश्वरस्य तस्यैते
पर्यायाः परिकीर्तिताः ॥ ३५ ॥ समाहितोऽनुसंधत्ते य इदं परमात्मनः ॥ नारायणस्य माहात्म्यं स न याति पुनर्भवम् ॥ ३६ ॥ चिदानन्दमयः
सांक्षी निर्गुणो निरुपाधिकः ॥ नित्योऽपि भजते तांतामवस्थां स यदृच्छया ॥ ३७ ॥ पवित्राणां पवित्रं यो ह्यगतीनां परा गतिः ॥ दैवतं देव
तानां च श्रेयसां श्रेय उत्तमम् ॥ ३८ ॥ बोध्यानां बोध्य एकोऽसौ ध्येयानां ध्येय उत्तमः ॥ विनयानां समधिको विनयो नयसंयुतः ॥ ३९ ॥
तेजसां जनकं तेजः प्रकृष्टं तपसां तपः ॥ आधारः सर्वभूतानामनाद्यन्तो जनार्दनः ॥ ४० ॥ तस्येदंभावविज्ञाने मूढा ब्रह्मादयोऽपि च ॥ अजो
गृह्णाति जननं सर्वात्मा हन्ति विद्विषः ॥ ४१ ॥ स्वतन्त्रोऽपि स्वभक्तानां परतन्त्रः प्रवर्तते ॥ स साक्षी कर्मणां देवः सर्वज्ञो गरुडध्वजः ॥ ४२ ॥

---

[1] विश्वरूपः—इ० पा० । [2] पुरुषः—इ० पा० । [3] नरर्षभ न विद्यते—इ० पा० । [4] तस्मात्—इ० पा० ।

तस्य स्वरूपं मुनयो मृगयन्ते समाहिताः ॥ सङ्कर्षणो वासुदेवः प्रद्युम्नश्च तथा पुनः ॥ ४३ ॥ अनिरुद्ध इति ख्यातं तन्मूर्तीनां चतुष्टयम् ॥
कीर्तितः प्रणवः पश्चाद्धृदयं तस्य भास्वरम् ॥ ४४ ॥ भगवान्वासुदेवश्च मन्त्रोऽयं तत्प्रकाशकः ॥ ४५ ॥ मन्त्रराजमिमं नित्यं प्रजपेद्यः समा
हितः ॥ स विष्णोः करुणायोगात्सिद्धीनां भाजनं भवेत् ॥ ४६ ॥ ॥ अथ भगवत्कृतभूतसृष्ट्यादिवर्णनम् ॥ ॥ आपन्निवारकः संपत्प्रापको
भुक्तिमुक्तिदः ॥ यथा ससर्ज भूतानि कल्पादावेष माधवः ॥ ४७ ॥ तत्सर्वं कथयिष्यामि समाहितमनाः शृणु ॥ तस्य चिन्तयतः
सर्गं तेजोरूपं परं हरेः ॥ ४८ ॥ विरिंच इति विख्यातं राजसं गुणमाश्रितम् ॥ तस्य देवस्य वदनाच्छक्रो देवः सपावकः ॥
जज्ञे यश्च त्रिलोकेशः पाककर्मणि यः प्रभुः ॥ ४९ ॥ मनसश्चाभवच्चन्द्रः करुणानित्यशीतलात् ॥ अपां सर्वौषधीनां च विप्राणां रक्षकः सदा ॥
॥ ५० ॥ नेत्राभ्यामुदभूत्सूर्यस्तस्य विश्वप्रकाशकः ॥ शीतोष्णवर्षकृत्कालकारणं तेजसां निधिः ॥ ५१ ॥ प्राणेभ्योऽस्य जगत्प्राणः समीरः
समजायत ॥ धर्ता ग्रहर्क्षस्वर्गंगाविमानानां महाबलः ॥ ५२ ॥ नाभिदेशात्समुत्पन्नमन्तरिक्षं महात्मनः ॥ तस्यासीच्छिरसो व्योम भूतसंभव
कारणम् ॥ ५३ ॥ पादाम्बुजाभ्यामुदभूद्भूमिर्भूतगणाश्रया ॥ विनिःसृता दिशः सर्वाः श्रोत्राभ्यां परमात्मनः ॥ ५४ ॥ भूर्भुवाद्यास्तथा लोकाः
स्मरणात्तस्य जज्ञिरे ॥ रसातलादिलोकाश्च यक्षरक्षोगणादयः ॥ ५५ ॥ मुखबाहूरुपादेभ्यो जनयामास स क्रमात् ॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्याञ्छूद्रा
दींश्च कुरूद्वह ॥ ५६ ॥ छन्दांसि यज्ञस्तुरगा गावो मेषाविकादयः ॥ अतर्क्यप्रभवां तस्मादुत्पत्तिं प्रतिपेदिरे ॥ ५७ ॥ संकल्पाद्देवदेवस्य तस्य
स्थावरजंगमम् ॥ भूतजातमभूत्कालो भूतो भावी भवंस्तथा ॥ ५८ ॥ पिबत्यम्बु समुद्राणां वडवानलरूपधृक् ॥ कल्पान्तकाले तत्सर्वं विसृज
त्यात्मनि स्थितम् ॥ ५९ ॥ सञ्चारयति भूतानां वृत्तिं सूर्येन्दुरूपधृक् ॥ तमोनिरसनाच्चापि कालधर्मप्रवर्तनात् ॥ ६० ॥ जगन्ति कल्पविरमे
विन्यस्य स्वोदरान्तरे ॥ लीलाबालाकृतिः शेते वटपत्रे महाम्बुधौ ॥ ६१ ॥ अथ चोदग्रभोगीन्द्रभोगतल्पे सुखोचिते ॥ योगनिद्रामवाप्नोति
सद्वितीयोऽब्जवासया ॥ ६२ ॥ नाभिकासारसंभूताज्जनयामास पंकजात् ॥ ६३ ॥ सर्वेषां जगतां नाथो विधातारं चतुर्मुखम् ॥ ६३ ॥ लीला
ह्येषा मुकुन्दस्य स्वेच्छायोगप्रवर्तिनः ॥ विज्ञायते न केनाऽपि याथार्थ्येन स ईश्वरः ॥ ६४ ॥ यदा धर्मस्य हानिः स्यादधर्मो वर्धते यदा ॥
यदा वा महतीं पीडां भजन्ते देवतागणाः ॥ ६५ ॥ यदावलेपदुर्वारा यांति वृद्धिं सुरद्रुहः ॥ भूमेर्भूमिजनानां च यदोदेति महद्भयम् ॥ ६६ ॥
यदा वा निजभक्तानां साधूनामनिवारिता ॥ दुरन्तातंकजननी विपत्समुपजायते ॥ ६७ ॥ तदा तदनुरूपाणि रूपाण्यास्थाय कौतुकात् ॥

अधर्ममवधूयाशु कुरुते जगतो हितम् ॥ ६८ ॥ सृजति विधिसमाख्यो राजसेनात्मनाऽसौ वहति हरिसमाख्यः सत्त्वनिष्ठः प्रपञ्चम् ॥ हरति
हरसमाख्यस्तामसीमेत्य वृत्तिं मधुमथनमहिम्नामस्ति वेत्ता न कोऽपि ॥ ६९ ॥ यज्ञांगैः कृतसकलांगसंधिबंधं वाराहं वपुरधिगम्य लोकनाथः ॥
शैलेऽस्मिन्नभजदसौ यथा निवासं तद्वक्ष्ये शृणु विबुधाधिनाथसूनो ॥ ७० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये सुवर्णमुखरीमाहात्म्ये विष्णुमाहात्म्यप्रस्तावे सृष्ट्यादिवर्णनंनाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥
॥ ॥ अथ वराहकृतधरण्युद्धरणक्रमः ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ पुरा निशात्यये धातुः प्रबुद्धो मधुसूदनः ॥ पुनः प्रवृत्तिं भूतानामन्वियेष धिया
भृशम् ॥१॥ विना वसुमतीमन्ये भूतौघधरणक्षमाः ॥ न भवन्तीति हृदये तर्कस्तस्या[1]जनिष्ट च ॥ २ ॥ अपश्यत्प्रणिधानेन महीं पातालगोचराम् ॥
अतिमात्रभयोद्विग्नां परीतां महताम्बुना ॥ ३ ॥ प्रतिपेदे तदा रूपं भूसमुद्धरणोचितम् ॥ उपकर्मोष्ठमनलजिह्वं प्रणवघोषणम् ॥४॥ चतुराम्नायचरणं
प्रायश्चित्तखुरांचितम् ॥ प्राग्वंशकायं विलसद्[2]दर्भरोमावलीयुतम् ॥ ५ ॥ प्रवर्ग्यावर्तसंपन्नं दक्षिणा[3]ग्न्युदरान्वितम् ॥ स्रुक्तुण्डमखिलैः सर्वैः संवि
भक्तांगसन्धिकम् ॥ ६ ॥ दिव्यसूक्तसटाजालं परब्रह्मशिरस्तथा ॥ हव्यकव्यरयोपेतं विशुद्धपशु[4]जानुकम् ॥ ७ ॥ उक्तात्युक्तादिकच्छन्दोमार्गमंत्र
बलान्वितम् ॥ सर्वयज्ञमयं दिव्यं वाराहं रूपमास्थितः ॥ ८ ॥ अन्वेष्टुं धरणीमब्धेर्विवेश सलिलांतरम् ॥ दंष्ट्राबालशशांकोत्थलसत्कांतिचयैर्हठात्
॥ ९ ॥ कल्पांतसमयस्फीतं तमिस्रमपसारयन् ॥ अभिभूतांबुभृद्घोषैर्मुहुर्ब्रह्माण्डकन्दराम् ॥ १० ॥ निनादमुखरां कुर्वन्गाढैर्घुरुघुरुस्वनैः ॥ खुरप्रखुर
विन्यासैर्जर्जरीकृतविग्रहम् ॥ ११ ॥ इतस्ततो विलुठयन्नुरगाणामधीश्वरम् ॥ तीव्रैर्निःश्वासपवनैरापातालं सरित्पतेः ॥ १२ ॥ प्रापयन्नतलस्प
र्शमन्तरं दर्शनीयताम् ॥ अतिदीर्घेण पात्रेण मग्नोन्मग्नेन वारिधेः ॥ १३ ॥ संक्षोभितानि पाथांसि कुर्वन्नन्तर्ययौ तदा ॥ सप्तपातालमूलाधः
स्थितां तोये भयाकुलाम् ॥ १४ ॥ वेपमानां समालोक्य धरणीं हृष्टमानसः ॥ तामारोप्य स्वदंष्ट्राग्रमुन्ममज्ज सरित्पतेः ॥ १५ ॥ संस्तूय
मानो मुनिभिर्जनलोकनिवासिभिः ॥ तस्मिन्नुद्वहति प्रेम्णा देवे वसुमतीं क्षणम् ॥ १६ ॥ प्रतिसारा बभूवाधो वारिधेर्मङ्गलोचिता ॥ तदुत्तारण
वेलायां वराहवपुषोऽर्जुन ॥ १७ ॥ गम्भीरघोषैरम्भोधिः प्राप मंगलतूर्यताम् ॥ उद्वृत्तवीचिविक्षिप्तशीकरासारसंगतः ॥ १८ ॥ भेजे मुक्ताफलचयो

---

[1] अजनि ध्रुवः इ० पा० । [2] ऋक्षरोमावलियुतम्–इ० पा० । [3] दक्षिणाहृदयान्वितम्–इ० पा० । [4] विशुद्धपशुनासिकम्–इ० पा० ।

मंगलाक्षतविभ्रमम् ॥ उद्गूढा तेन देवेन सा बभौ सलिलाप्लुता ॥ १९ ॥ गाढरागसमुत्पन्नस्वेदक्लिन्नतनूरिव ॥ इत्थमुद्धृत्य भगवान्महीं पाताल
मूलतः ॥ २० ॥ सुदृढं स्थापयामास मध्येऽम्बुनिधिपाथसाम् ॥ तेनोद्धृतायां मेदिन्यां पूर्णं तद्धनभोन्तरे ॥ २१ ॥ जलं तत्कृतमर्यादाऽव्यवच्छि
न्नमभूत्तदा ॥ संस्थाप्य पृथिवीमित्थं तदीया[1]धारसिद्धये ॥ २२ ॥ दिग्गजानहिराजं च कमठं च न्यवेशयत् ॥ तेषामपि च सर्वेषामाधारत्वेन
सादरम् ॥ २३ ॥ अव्यक्तरूपां स्वां शक्तिं युयोज च दयानिधिः ॥ ततो धरां समुद्धृत्य स्थितं किटितनुं हरिम् ॥ २४ ॥ तुष्टुवुः सनकाद्यास्तं
जनलोकनिवासिनः ॥ तदा वराहवपुषमाराध्य पुरुषोत्तमम् ॥ २५ ॥ तदाज्ञया जगद्ब्रह्मा यथापूर्वमकल्पयत् ॥ २६ ॥ ॥ अर्जुन
उवाच ॥ ॥ कल्पान्तसलिले मग्ना कथं तिष्ठति भूरियम् ॥ सप्तपाताललोकाधः किमाधारा महामुने ॥ २७ ॥ कल्पकालः किया
नेष स्यात्तद्वृत्तिश्च कीदृशी ॥ २८ ॥ ॥ अथ कल्पवृत्तांतवर्णनपूर्वकं श्वेतवराहावतारवर्णनम् ॥ ॥ एतद्विस्तार्य सकलं मम ब्रह्मन्मुने
वद ॥ २९ ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ विनाडिकानां षष्ट्या स्यान्नाडिकैका दिनं भवेत् ॥ तत्षष्ट्या दिवसास्त्रिंशन्मासः पक्षद्वयात्म
कः ॥ ३० ॥ मासौ द्वावृतुरित्युक्तस्तैः षड्भिर्वत्सरो भवेत् ॥ अयनद्वितयाकारः शीतवर्षोष्णसंश्रयः ॥ ३१ ॥ देवासुराणामन्योन्यमहोरात्रं
विपर्ययात् ॥ उत्तरं दक्षिणं भानोरयने ते यथाक्रमम् ॥ ३२ ॥ मा[2]नुषाब्दैःख^{०}ख^{०}व्यो^{०}मखा^{०}क्षि^{२}पाव^{३}कसा^{४}गरैः ॥ महायुगं भवेत्पार्थ कृताद्याकारसंयुतम् ॥
॥ ३३ ॥ सप्तत्या सैकया कालो युगानामन्तरं मनोः ॥ अस्मिञ्छ्वेतवराहाख्ये कल्पे जातान्मनूञ्छृणु ॥ ३४ ॥ स्वायंभुवः स्यात्प्रथमस्ततः
स्वारोचिषो मनुः ॥ उत्तमस्तामसाख्यश्च रैवतश्चाक्षुषाह्वयः ॥ ३५ ॥ एते गताः प्राङ्मनवः षट् सेन्द्रसुरतापसाः ॥ वैवस्वतो वर्ततेऽद्य सप्तमो
मनुरर्जुन ॥ ३६ ॥ आदित्यवसुरुद्राद्यास्तत्काले देवतागणाः ॥ इष्ट्वाश्वमेधशतकं तेजस्वी प्राप शक्रताम् ॥ ३७ ॥ विश्वामित्रो
ऽ[3]हमत्रिश्च जमदग्निश्च कश्यपः ॥ वसिष्ठो गौतमश्चैव ते वै सप्तर्षयोऽर्जुन ॥ ३८ ॥ इक्ष्वाकुप्रमुखाः शूरा मनुपुत्रा महाबलाः ॥ अवनिं पालयामा
सुर्नित्यं धर्मपरायणाः ॥ ३९ ॥ सूर्यदक्षब्रह्मधर्मरुद्राणां पञ्च सूनवः ॥ सावर्णिरौच्यभौमाद्या भविष्यन्मनुसप्तकम् ॥ ४० ॥ चतुर्दश विधातुस्ते
भवन्ति मनवोऽहनि ॥ तत्कल्पसंज्ञं तस्यान्ते निशा स्यात्तत्समा शृणु ॥ ४१ ॥ दिनावसानसमये ब्रह्मणः पाण्डुनन्दन ॥ जायतेऽवग्रहो घोरः

---

[1] तदुर्व्याधारसिद्धये–इ०पा०। [2] अंकानां वामततो गतिः इति प्रमाण्येन ४३२०००० इयं विंशतिसहस्राधिकत्रिचत्वारिंशल्लक्षरूपा संख्या भवति। [3] अहम्–भरद्वाजः–इत्यर्थः।

पृथिव्यां शतवार्षिकः ॥ ४२ ॥ तस्मिन्नवग्रहे पृथ्व्यां नीरसायां धनञ्जय ॥ चतुर्विधानि भूतानि समायान्ति परिक्षयम् ॥ ४३ ॥ तदा तप्तशिखाकारैरुपेतो घर्मदीधितिः ॥ मयूखैरग्निसदृशैर्वमद्भिः पावकच्छटाः ॥ ४४ ॥ विनष्टग्रामनगरशैलवृक्षादिकानना ॥ कूर्मपृष्ठोपमोर्वी स्यात्तप्तायःपिण्डसन्निभा ॥ ४५ ॥ ततो विधातुर्गात्रेभ्यः समुत्पन्ना महाघनाः ॥ आच्छादयन्तो गगनं गर्जितध्वानबन्धुराः ॥ ४६ ॥ सितपीतारुणश्यामाश्वित्रवर्णाश्च भीषणाः ॥ शैलेभसौधवृक्षादिनानारूपसमन्विताः ॥ ४७ ॥ ते शताब्दमितं कालं महावृष्टिं वितन्वते ॥ तेनाम्भसा शमं याति सूर्योद्भूतो महानलः ॥ ४८ ॥ भूयश्च शतवर्षाणि वर्षन्त्युग्रं महाघनाः ॥ तदम्भसा समुद्वेला विकृतिं यान्ति वार्द्धयः ॥ ४९ ॥ कल्पान्ताम्बुदनिर्मुक्तं लोकान्व्याप्नोति तज्जलम् ॥ भूर्भुवःस्वर्महर्लोकानावृणोति तमो महत् ॥ तदा निमग्ना सलिले मही पातालमूलगा ॥ ५० ॥ अनष्टा कथमप्यास्ते ब्रह्मशक्त्यवलम्बिता ॥ अथ निःश्वाससंभूतो मारुतो ब्रह्मणोऽर्जुन ॥ ५१ ॥ उत्सारयति तान्सर्वान्कल्पान्तोत्थान्महाघनान् ॥ एवं प्रवृद्धः पवनः शतसंवत्सरात्मकम् ॥ ५२ ॥ कालं निरन्तरं वाति दुर्निवाररयोत्थितः ॥ तमुग्रमनिल हित्वा हरेर्नाभिसरोरुहे ॥ ५३ ॥ योगनिद्रामवाप्नोति तस्मिन्पाथसि पद्मभूः ॥ योगनिद्रानुषक्तस्य याति तस्य जगद्विभोः ॥ ५४ ॥ तावती शर्वरी पार्थ दिनं यावत्प्रमाणकम ॥ निशायां समतीतायामुत्थितो वेगवान्पुनः ॥ ५५ ॥ सृजत्यखिलजन्तून्वै पूर्ववच्छासनाद्धरेः ॥ कल्पेकल्पे समुचितै रूपैः पाति जगद्धरिः ॥ ५६ ॥ अस्मिन्कल्पे श्वेतवर्णां प्राप्तवान्यज्ञपोत्रिताम् ॥ वराहवपुषा देवो विहरन्नवनीतले ॥५७॥ स्वपूर्वनियतावासं प्रपेदे वेंकटाचलम् ॥ स्वामिपुष्करिणीतीरे चरंश्चिरमधोक्षजः॥५८॥ भक्त्या परमया युक्तमपश्यज्जलजासनम् ॥ संपूज्य प्रार्थयामास ब्रह्मा तं भूतभावनम् ॥ ५९ ॥ पुरातनीं निजां स्वामिन्भज दिव्यां तनूमिति ॥ गृहीत्वानुनयं तस्य त्यक्त्वा तां सूकराकृतिम् ॥ ६० ॥ अनन्यभजनीयां स्वां प्राप विश्वात्मिकां तनुम् ॥ तथा स्थितं गिरौ तत्र कृत्वाप्युत्साहमूर्जितम् ॥ ॥ ६१ ॥ द्रष्टुं न शेकुः सर्वेऽपि कालेन बहुनाऽपि च ॥ ६२ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ दर्शनस्मरणादीनां हरिरित्थमगोचरः ॥ कथं प्रत्यक्षतां प्राप मानुषाणां महामुने ॥ ६३ ॥ भाग्यभूतोऽथ जगतां यः को वाऽऽराध्य तं विभुम् ॥ इह[2] प्रकाशयामास कथामेतां निवेदय ॥ ६४ ॥ हरिकथाश्रवणं दुरितापहं कथयतां सकलागमविद्वान् ॥ सुकृतिनां ननु संप्रति धुर्यता मुनिवरेण्य ममाद्य समागता ॥ ६५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये सुवर्णमुखरीमाहात्म्यप्रशंसायां वराहावतारकीर्तनं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

---

[1] वातो धातुर्जगत्पतेः—इ० पा० । [2] एवम्—इ० पा० ।

॥ ॥ अथ शंखाभिधाननृपवृत्तान्तः ॥ ॥ भारद्वाज उवाच ॥ ॥ शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि कथामाश्चर्यकारिणीम् ॥ यथाऽसौ भगवानस्मिञ्छैले प्राप
प्रकाशताम् ॥ १ ॥ श्रुताभिधानो नृपतिरस्ति हैहयवंशजः ॥ यः प्रजाः स्वा इव चिरं शशास धरणीं शुभाम् ॥ २ ॥ तस्य पुत्रो गुणनिधिः शंखो
नाम महीपतिः ॥ पालयामास वसुधां सर्वशास्त्रविशारदः ॥ ३ ॥ तस्य विष्णौ जगन्नाथे पुण्डरीकायतेक्षणे ॥ बभूव निश्चला भक्तिः परित्यक्ता
न्यसंश्रया ॥ ४ ॥ देव वं जगन्नाथमनन्तं पुरुषोत्तमम् ॥ प्रगाढनिश्चयो नित्यं ध्यायन्नद्भुतवैभवम् ॥ ५ ॥ चक्रे व्रतानि दानानि पुण्यानि विवि
धांनि च ॥ वेदवेद्यस्य नियतं प्रीत्यर्थं मधुविद्विषः ॥ ६ ॥ तमुद्दिश्यैव विदधे वाजिमेधादिकान्क्रतून् ॥ यथोक्तदक्षिणायोगात्प्रीणिताशेषभूसुरः ॥
॥ ७ ॥ इष्टापूर्त्तात्मकं चक्रे कर्मजातमतन्द्रितः ॥ विन्यस्तहृदयो नित्यं केशवे भक्तवत्सले ॥ ८ ॥ स्मरत्यजस्रं गोविन्दं जपत्यच्युतमव्ययम् ॥ पूज
यत्यब्जनयनं संकीर्तयति शार्ङ्गिणम् ॥ ९ ॥ शृणोति सततं राजा संसारार्णवतारिणीः ॥ पौराणिकैः समाख्याताः पवित्रा वैष्णवीः कथाः ॥१०॥
ब्राह्मणानर्चति स्मायं हरिप्रीत्यर्थमेव च ॥ इत्थं सर्वात्मना युक्तोऽप्यश्रान्तः पृथिवीपतिः ॥ ११ ॥ नापश्यच्छाश्वतैश्वर्यं स्वतन्त्रं पुरुषोत्तमम् ॥
अप्राप्य दर्शनं विष्णोः सर्वयज्ञमयात्मनः ॥ १२ ॥ सशोकाक्रान्तहृदयः परां चिन्तामुपागमत् ॥ १३ ॥ ॥ शंख उवाच ॥ ॥ परः सहस्रै
र्जननैरतीतैर्दुष्कृतं बहु ॥ कृतं मया यदप्राप्तं हृषीकेशस्य दर्शनम् ॥ १४ ॥ उपार्जितानां तपसामनेकैः पूर्वजन्मभिः ॥ अखण्डं हि फलं विष्णो
र्दर्शनं मधुघातिनः ॥ १५ ॥ कथं नु यायाद्भगवान्विषयं मम नेत्रयोः ॥ कदा वा लभ्यते श्रेयस्तद्वाक्याकर्णनात्मकम् ॥ १६ ॥ हा धिङ्मां
विहितागस्कं क्रियासाफल्यवर्जितम् ॥ नारायणकृपादूरं संसारक्लेशगोचरम् ॥ १७ ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ इति चिन्ताकुले तस्मिन्राज्ञि
जीवितनिःस्पृहे ॥ अदृश्यमूर्तिः सर्वेषां शृण्वतामाह केशवः ॥ १८ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मा शोकस्य वशं यायाः शृणु वक्ष्यामि ते
हितम् ॥ मदेकशरणं साधुं त्वां त्यक्ष्यामि कथं नृप ॥ १९ ॥ अयं वेंकटनामाद्रिस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ वैकुण्ठादपि मे राजन्नावासोऽतिप्रियावहः ॥
॥२०॥ तं गत्वा भूधरवरं तव भक्त्या तपस्यतः ॥ गते सहस्रे वर्षाणां यास्याम्यालोकनीयताम् ॥२१॥ भवानिवोद्यतोऽगस्त्यो मम दर्शनमञ्जसा ॥
क्व वा संदृश्यते विष्णुरेवमाह चतुर्मुखम् ॥ २२ ॥ वृषभाद्रौ हरिर्द्रष्टुं लभ्यते नियतात्मभिः ॥ गच्छ तत्रेति मुनये कथयामास पद्मभूः ॥ २३ ॥
अम्भोजसंभवेनेत्थमादिष्टः कुम्भसम्भवः ॥ अञ्जनाद्रौ महावासे तपस्तनुं समेष्यति ॥ २४ ॥ तस्मिन्महीधरे पुण्ये कृतवासो भवानपि ॥ आराध्य

---

१ सुदृढा–इ० पा० । २ च नरर्षभ–इ० पा० ।

मां तपोनिष्ठो मम दर्शनमाप्स्यसि ॥ २५ ॥ ॥ अथ भगवदुक्त्या शंखनृपस्य श्रीवेंकटाचलागमनम् ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ इत्याज्ञप्तो भगवता शंखो दानववैरिणा ॥ जगाम प्रीतिमतुलां धन्योस्मीति स्वचेतसि ॥ २६ ॥ विन्यस्य तनयं वज्रं प्रजापालनकर्मणि ॥ गोविन्ददर्शनापेक्षी नारायणगिरिं ययौ ॥ २७ ॥ तस्य शृंगे समुत्तुंगे स्वामिपुष्करिणीं शुभाम् ॥ दिव्यैः पयोभिरापूर्णामपश्यदमृतोपमैः ॥ २८ ॥ अनेकसिद्धगन्धर्वदेवर्षिगणसेविताम् ॥ भवतापप्रशमनीं सर्वतीर्थसमाश्रयाम् ॥ २९ ॥ जलकाकबकक्रौञ्चहंसकारण्डवाकुलाम् ॥ कुमुदोत्पलराजीवसौगन्धिकमनोहराम् ॥ ३० ॥ तां दृष्ट्वा पद्मिनीं दिव्यां तत्तीरे विहितोटजः ॥ तोषितः स्नानपानाद्यैर्निर्विकल्पमनोगतिः ॥ ३१ ॥ सर्वकर्माणि विन्यस्य जगदीशे जनार्दने ॥ ३२ ॥ ॥ अथभगवद्दर्शनार्थमगस्त्यस्य वेंकटाचलागमनम् ॥ ॥ जपध्यानपरो नित्यं तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ तस्मिन्नेव मुनिः काले शासनात्परमेष्ठिनः ॥ ३३ ॥ अगस्त्योऽप्याससादाद्यं शैलं मुनिशतावृतः ॥ प्रतीचीं दिशमारभ्य कृतयत्नः प्रदक्षिणे ॥ ३४ ॥ पश्यंस्तीर्थानि पुण्यानि बभ्राम सुचिरं गिरौ ॥ तत्र तत्र ददर्शासौ हरिदर्शनलालसान् ॥ ३५ ॥ विरिंचिगुहशक्रेशविष्वक्सेनादिकान्क्रमात् ॥ सनकाद्यांश्च योगीन्द्रान्नारदप्रमुखानृषीन् ॥ ३६ ॥ सिद्धगन्धर्वदैतेययक्षराक्षसपन्नगान् ॥ तैस्तैः संमान्यमानोऽसौ प्रश्रयप्रियभाषणैः ॥ ३७ ॥ पश्यन्नाश्चर्यभूतानि सर्वाणि विचचार ह ॥ स्नात्वा तीर्थेषु सर्वेषु स्कन्दधारादिकेषु च ॥ ३८ ॥ तत्र तत्रार्चयामास गोविन्दं जगतां पतिम् ॥ एवं भ्रान्त्वा गतेऽब्दानां सहस्रे मुनिसत्तमः ॥ ३९ ॥ नापश्यत्पुण्डरीकाक्षं चिन्ताशोकपरोऽभवत् ॥ ४० ॥ ॥ अथागस्त्यं प्रति गुरुवस्वाद्युक्तिः ॥ ॥ तस्मिन्काले समाजग्मुर्धिषणोशनसौ पुनः ॥ राजोपरिचरो नाम वसुश्च तमृषीश्वरम् ॥ ४१ ॥ अस्माकं सफलं जातं जीवितं मुनिसत्तम ॥ दृष्टो भवान्यदस्माभिर्नारायण इवापरः ॥ ४२ ॥ ब्रह्मणा लोकनाथेन यदादिष्टा वयं मुने ॥ अच्युतालोकनपरास्तदिदं कथ्यते तव ॥ ४३ ॥ अस्ति दक्षिणदिग्भागे वेंकटोनाम भूधरः ॥ श्वेतद्वीपादपि हरेरावासोऽयमभीप्सितः ॥ ४४ ॥ तस्मिन्गिरावगस्त्यस्य शंखस्य च महीपतेः ॥ दर्शयिष्यति गोविन्दो निजरूपं जगद्गुरुः ॥ ४५ ॥ तदानीं सर्वदेवानामृषीणां यक्षरक्षसाम् ॥ अस्माकं देवदेवस्य दर्शनं संभविष्यति ॥ ४६ ॥ अचिरेणैव तद्भावि ततः संत्यक्तकल्मषाः ॥ अन्वेष्टुं गच्छतागस्त्यं तस्मिन्नारायणाचले ॥ ४७ ॥ इत्याज्ञप्ता वयं धात्रा समागम्यात्र भाग्यतः ॥ दृष्टवन्तो महाभागं भवंतं भूरितेजसम् ॥ ४८ ॥ भवता सहिता गत्वा स्वामिपुष्करिणीतटे ॥ तमप्यालोकयिष्यामः शंखं भागवतोत्तमम् ॥ ४९ ॥ ॥ अथागस्त्यादिकृतश्रीवेंकटाचलस्थरम्यवस्तुदर्शनम् ॥

॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ गीष्पतिप्रमुखैरित्थमादिष्टः कुम्भसंभवः ॥ शोकजालं परित्यज्य ययौ तैः सहितो द्रुतम् ॥ ५० ॥ स ददर्श महा
वृक्षान्फलपुष्पभरानतात् ॥ प्ररूढशाखानिकरच्छायाच्छादितदिक्तटान् ॥ ५१ ॥ सिंहदंतावलव्याघ्रवराहमहिषादिकान् ॥ मृगानालोकयामास पंथा
नंचांतरांतरा ॥ ५२ ॥ तैस्तदानीं ददृशिरे सानवोऽप्यम्बुभृद्धृतः ॥ सुवर्णरौप्यताम्रादिशोभितास्तत्र तत्र तु ॥ ५३ ॥ उच्चलच्छीकरासारनिर्वाहि
तदिवौकसः ॥ वेगोद्धृतशिला दृष्टाः शतशो गिरिनिर्झराः ॥ ५४ ॥ तेषामापादयामास प्रमोदं मंदमारुतः ॥ कमलामोदसंवाही विचरन्गिरिसानु
षु ॥ ५५ ॥ शुकानां कोकिलानां च तदा शुश्रुविरे गिरः ॥ ५६ ॥ तत्र तत्र समासीनान्विस्तीर्णासु दृषत्सु ते ॥ सिद्धानपश्यन्कृष्णस्य गाय
तो गुणवैभवम् ॥ ५७ ॥ अगस्त्यप्रमुखाः सर्वे परिक्रम्य मुनीश्वराः ॥ स्वामिपुष्करिणीं दिव्यां ददृशुर्विमलोदकाम् ॥ ५८ ॥ तत्तीरे विहितावास
मपश्यच्छङ्खभूपतिम् ॥ वाङ्मनःकायजं कर्म सन्निवेश्य स्थितं हरौ ॥ ५९ ॥ स तानालोक्य सहसा मुनीन्द्रान्संशितव्रतान् ॥ यथोक्तमकरो
त्पूजां प्रणामस्तुतिपूर्विकाम् ॥ ६० ॥ आसीनास्तत्र ते सर्वे संभाव्यान्योऽन्यमुत्सुकाः ॥ गोविन्दकीर्तनपराः कृतार्थत्वं प्रपेदिरे ॥ ६१ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये सुवर्णमुखरीमाहात्म्यप्रशंसायां श्रीवेंकटाचलं प्रति
शंखागस्त्याद्यागमनवर्णनंनाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ अथाऽगस्त्यशङ्खादितपस्तुष्टस्य भगवत आविर्भावः ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥
तेषां हरौ जगन्नाथे समावेशितचेतसाम् ॥ दिनत्रयं गतं तत्र पूजास्तोत्रपरात्मनाम् ॥ १ ॥ तृतीये दिवसे प्राप्ते ते सर्वे निद्रिता निशि ॥ अन्ते च
तुर्थयामस्य ददृशुः स्वप्नमुत्तमम् ॥ २ ॥ शङ्खचक्रगदापाणिं प्रसन्नं पुरुषोत्तमम् ॥ वरदानाय संप्राप्तमपश्यन्स्मेरलोचनम् ॥ ३ ॥ उत्थाय मुदिता
त्मानो गृहान्निर्गत्य पावने ॥ स्वामिपुष्करिणीतोये सस्नुर्विधिवदादरात् ॥ ४ ॥ विधाय विधिवत्कर्म सर्वे दिनमुखोचितम् ॥ गृहान्प्रत्याययुर्देव
माराधयितुमच्युतम् ॥ ५ ॥ सद्यः श्रेयस्करं मार्गे निमित्तं पक्षिसूचितम् ॥ दृष्ट्वा प्रसादं देवस्य करस्थं मेनिरे तदा ॥ ६ ॥ ततस्त्रिलोककर्तारं
पूजयित्वा जनार्दनम् ॥ तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैः पवित्रैर्वेदवर्णितैः ॥ ७ ॥ स्तोत्रावसाने कौन्तेय मुनीन्द्रः कुम्भसंभवः ॥ जजाप शंखसहितो मन्त्रम
ष्टाक्षरं हरेः ॥ ८ ॥ इत्थं तेषां जगत्स्वामिन्यच्युतेऽर्पितचेतसाम् ॥ अग्रभागे प्रादुरभूदेकं तेजो महाद्भुतम् ॥ ९ ॥ अनेककोटिसंख्यानामादित्येन्दु
हविर्भुजाम् ॥ एकीभूयाम्बरतले ज्योतिर्जालमिव स्थितम् ॥ १० ॥ तत्तेजो वीक्ष्य ते सर्वेऽमितान्ताश्चर्यगोचराः ॥ दध्युर्नारायणं दिव्यं परमान
न्दविग्रहम् ॥ ११ ॥ वाङ्मानसपथातीतं विश्रुतैश्वर्यभासुरम् ॥ सहस्रनेत्रं साहस्रबाहुपादैः समन्वितम् ॥ १२ ॥ तप्तकार्तस्वरनिभस्फुरत्कांतिम

नोहरम् ॥ दंष्ट्राकरालं दुर्दर्शं वमन्तं दहनच्छटाः ॥ १३ ॥ कौस्तुभेन विराजन्तं दधानमुरसि श्रियम् ॥ अविचिन्त्यमनाद्यन्तमत्यन्तभयदायकम् ॥
॥ १४ ॥ प्रकाशयन्तं ब्रह्माण्डं सर्वमात्मनि सर्वगम् ॥ अगस्त्यशंखप्रमुखास्ते सर्वे हृष्टचेतसः ॥ १५ ॥ तमालोक्य जगन्नाथं भूयोभूयो ववन्दिरे
भ्रमन्ति लोकरक्षार्थमायुधानि तदा हरेः ॥ १६ ॥ निजतेजोबलोपेतान्याजग्मुस्तं निषेवितुम् ॥ चक्रमर्कप्रभं दिव्या गदा खड्गश्च नन्दकः ॥
॥ १७ ॥ पुण्डरीकं चोग्ररवः पाञ्चजन्यः शशिप्रभः ॥ तदा ब्रह्माण्डमखिलं पूरयामास निर्भरः ॥ १८ ॥ पाञ्चजन्यस्य निनदः सर्वासुरभयंकरः ॥
पाञ्चजन्यध्वनिं श्रुत्वा नितान्ताश्चर्यभीषणम् ॥ १९ ॥ आययुर्देवताः सर्वाः स्वंस्वं वाहनमास्थिताः ॥ ब्रह्मा रुद्रः शतमखः सनकाद्याश्च योगिनः॥
॥ २० ॥ वसिष्ठमुख्या मुनयो गन्धर्वोरगकिन्नराः ॥ विष्वक्सेनो गरुत्मांश्च विष्णुभृत्या जयादयः ॥ २१ ॥ सरूपाश्चैव ये नित्याः श्वेतद्वीपनिवासि
नः ॥ सुमनोद्रुमसंभूता सुमनोवृष्टिरद्भुता ॥२२॥ पपात मेदुरामोदमोदिताशेषमानसा ॥ ननृतुर्दिव्यसुदृशो जगुः किन्नरपुङ्गवाः ॥ २३ ॥ तुष्टुवुर्हर्ष
तरलाः सुरगन्धर्वचारणाः ॥ दृष्ट्वा ते पुण्डरीकाक्षं प्रसन्नं भक्तवत्सलम् ॥ २४ ॥ प्रणम्य तोषयामासुः साष्टांगं विविधैस्तवैः ॥ २५ ॥ ॥ ब्रह्मादय
ऊचुः ॥ ॥ जय विष्णो कृपासिन्धो जय तामरसेक्षण ॥ जय लोकैकवरद जय भक्तार्तिभञ्जन ॥ २६ ॥ अनन्तमक्षरं शान्तमवाङ्मनसगोचरम् ॥
को वा भवन्तं जानाति चिदानन्दमयात्मकम् ॥ २७ ॥ अणोरणुतरं स्थूलात्स्थूलं सर्वान्तरस्थितम् ॥ त्वामामनन्ति पुरुषं प्रकृतेः परमच्युतम् ॥
॥ २८ ॥ वेदान्तसाररूपं त्वां सर्वान्तर्बाह्यवर्तिनम् ॥ को हि वर्णयितुं शक्तो मायायत्तेषु देहिषु ॥ २९ ॥ भवदीयमिदं रूपं दृष्ट्वातिभयदायकम् ॥
भयोद्विग्ना वयं सर्वे शान्तं रूपं भजस्व ह ॥ ३० ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ इति स्तुतो विरिञ्चाद्यैः प्रसन्नो गरुडध्वजः ॥ मेघघोषप्रति
मया वाचा सादरमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ ॥ अथ ब्रह्मादिप्रार्थनया भगवद्गृहीतसौम्यरूपप्रकारः ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ भयावहामिमां मूर्ति
मुत्सृज्याहं प्रियावहम् ॥ शान्तं रूपं भजिष्यामि मां पश्यत निराकुलाः ॥ ३२ ॥ इत्युक्त्वान्तर्हितो भूत्वा तस्मिन्नेव क्षणांतरे ॥
विमाने रत्नखचिते बभूव सुखदर्शनः ॥ ३३ ॥ चन्द्रबिम्बाननः शान्तो नीलोत्पलदलद्युतिः ॥ सुवर्णवर्णवसनो रत्नभूषणभूषितः ॥ ३४ ॥
शंखचक्रगदापद्मलसत्करचतुष्टयः ॥ तमालोक्य रमाकान्तं भूयो भूयो ववंदिरे ॥ ३५ ॥ सन्तोषयित्वा ब्रह्मादीनभीष्टप्रतिपादनैः ॥ अवोचद्विनया
नम्रमगस्त्यं मुनिपुंगवम् ॥ ३६ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ त्वं मुनीन्द्र व्रतैर्घोरैश्चीर्णैर्मां प्रति संप्रति ॥ परिक्लिष्टोऽसि दास्यामि वरांस्ते
ऽभीप्सितान्वद ॥ ३७ ॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ निशम्य वाक्यं श्रीभर्तुः प्रणम्य च पुनःपुनः ॥ स रोमाञ्चितसर्वांगः कुम्भजन्मा वचो

ऽब्रवीत् ॥ ३८ ॥ ॥ अथागस्त्यप्रार्थनया स्वर्णमुखरीनद्या भगवद्दत्तसर्वाधिकत्वप्राप्तिः ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ यद्धुतं यत्तपस्ततं
यदधीतं श्रुतं मया ॥ तत्सर्वं सफलं जातमाहतोऽस्मि यतस्त्वया ॥ ३९ ॥ एषोऽहमेव धर्मात्मा त्रिषु लोकेष्वपि प्रभो ॥ त्वां विचिन्वन्तम
धुना मामन्विष्यागतोऽसि यत् ॥ ४० ॥ त्वत्प्रसादात्पुरैवाहं प्राप्ताखिलमनोरथः ॥ न पश्यामि विचिन्त्यापि प्राप्यं संप्रति माधव ॥ ४१ ॥
तथापि चापलादेतत्तव विज्ञाप्यते प्रभो ॥ त्वत्पादाम्बुजयोर्भक्तिमेवं कुरु निरन्तरम् ॥ ४२ ॥ अवधारय चैतत्त्वं सुरप्रार्थनया मया ॥ नदी
सुवर्णमुखरी स्नाताघौघविनाशिनी ॥ ४३ ॥ सा भवच्छैलकटकसमासन्ना समागता ॥ तां कृतार्थय लोकेश त्वदनुग्रहवृत्तिभिः ॥ ४४ ॥ सुवर्ण
मुखरीतोये स्नात्वा ये वेंकटे स्थितम् ॥ पश्यंति भुक्तिमुक्त्योस्तु भूयासुर्भाजनानि ते ॥ ४५ ॥ अल्पायुषो नरा मूढा ज्ञानयोगपरिच्युताः ॥
न शक्नुवंति त्वां द्रष्टुं व्रताध्ययनकर्मभिः ॥ ४६ ॥ सदास्मिन्नास्थितः शैले सर्वेषां च जगद्गुरो ॥ प्रसादसुमुखो देव कांक्षितार्थ प्रदोभव ॥
॥ ४७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ यत्प्रार्थितं त्वया विप्र तत्तथैव भविष्यति ॥ नूनमप्रतिमा लोके मयि भक्तिः कृता त्वया ॥ ४८ ॥
जाह्नवीव नदी सेयं सुवर्णमुखरी मुने ॥ स्यादाशास्या सुराणां च वांछितश्रीविधायिनी ॥ ४९ ॥ स्वामिपुष्करिणी चेयं नदी मूर्त्या समन्विता ॥
संक्रमिष्यति तां दिव्यां नदीं तीर्थौघसंश्रयाम् ॥ ५० ॥ वैकुण्ठनाम्नि शैलेऽस्मिन्नद्यप्रभृति सर्वदा ॥ कृतावासो भविष्यामि मुने प्रार्थनया तव ॥
॥ ५१ ॥ सुवर्णमुखरीस्नानक्षालिताघौघकर्दमाः ॥ अस्मिन्वैकुण्ठशैले मां ये पश्यंति समाहिताः ॥ ५२ ॥ भुवि पुत्रादिसंपन्नाः सर्वैश्वर्यसमन्वि
ताः ॥ मृतास्त्रिविष्टपे भोगानाकल्पमनुभूय च ॥ ५३ ॥ पुनरावृत्तिरहितं केवलानन्दभासुरम् ॥ मत्पदं समवाप्स्यन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥
॥ ५४ ॥ मां द्रष्टुमागतान्सर्वान्प्रतीक्ष्याभीप्सितैः शुभैः ॥ योजयिष्यामि सततं त्वद्वचोगौरवान्मुने ॥ ५५ ॥ पुत्रार्थिनां बहून्पुत्रान्धनानि
च धनार्थिनाम् ॥ तथैवारोग्यकामानां रोगशांतिं गरीयसीम् ॥ ५६ ॥ तीव्रापत्परिभूतानां तथैवापन्निवारणम् ॥ दास्याम्यभीप्सितान्भोगान्दुर्ल
भानपि सर्वदा ॥ ५७ ॥ ये यान्कामानपेक्ष्येह प्रेक्षन्ते मां समागताः ॥ अवाप्नुवन्ति ते सर्वे तांस्तान्कामान्न संशयः ॥ ५८ ॥ स्थिता वा यत्र
कुत्रापि मां स्मरन्ति नरोत्तमाः ॥ ते सर्वे वाञ्छितां सिद्धिं लभन्ते मत्प्रसादतः ॥ ५९ ॥ ॥ अथ शङ्खनृपवरप्रदानपूर्वकं भगवदन्तर्धानम् ॥
॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा तं मुनिं देवः शंखमालोक्य भूपतिम् ॥ शृण्वतां ब्रह्ममुख्यानामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६० ॥ ॥ श्रीभगवानु
वाच ॥ ॥ प्रीतोऽस्मि शंख भक्त्या ते वृणीष्वाभीप्सितं वरम् ॥ ददामि वरदोऽहं ते क्लिशिष्टस्य तपस्यतः ॥ ६१ ॥ ॥ शंख उवाच ॥ ॥ न

याचेऽन्यन्महाबाहो त्वत्पादाम्बुजसेवनात् ॥ यां प्राप्नुवंति त्वद्भक्तास्तां याचे गतिमुत्तमाम् ॥ ६२ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ यत्प्रार्थितं त्वया
शंख तत्तथैव भविष्यति ॥ मत्सेवायोगभव्यानामलभ्यं किमु विद्यते ॥ ६३ ॥ आकल्पमिन्द्रलोकस्थो ह्यप्सरोगणसेवितः ॥ भुक्त्वा बहुविधान्भोगां
स्ततो मल्लोकमेष्यसि ॥ ६४ ॥ एवं ददौ वरानिष्टाञ्छङ्खाय पृथिवीपते ॥ नारायणो जगद्योनिर्भजतां कल्पभूरुहः ॥ ६५ ॥ ततो ब्रह्मादिका
न्सर्वान्विसृज्य कमलेक्षणः ॥ संस्तूय मानसैर्भक्त्या तत्रैवांतर्दधे प्रभुः ॥ ६६ ॥ ॥ अथ भरद्वाजवर्णितश्रीवेंकटाचलमाहात्म्यनिगमनम् ॥ ॥
॥ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ॥ वेंकटाद्रेः प्रभावोऽयमाख्यातो भवतेऽर्जुन ॥ नराः पापैः प्रमुच्यंते श्रुत्वेमां पावनीं कथाम् ॥६७॥ वाराहं रूपमुत्सृज्य
ब्रह्मणाभ्यर्थितो हरिः ॥ मुमोदात्राद्भुताकारो मायया मोहयञ्जगत् ॥ ६८॥ पश्चादगस्त्यशंखाभ्यां प्रार्थितः सुखदर्शनम् ॥ ददौ नितान्तसुभगं शान्तं
भोगात्मकं वपुः ॥ ६९ ॥ नारायणं वेंकटाद्रिं स्वामिपुष्करिणीं तथा ॥ इमामाख्यां च संस्मृत्य मुच्यंते पातकैर्जनाः ॥ ७० ॥ वेंकटाद्रिसमं स्थानं
ब्रह्माण्डे नास्ति किञ्चन ॥ वेंकटेशसमो देवो न भूतो न भविष्यति ॥ ७१ ॥ वेंकटाद्रिसमं स्थानं न भूतं न भविष्यति ॥ स्वामितीर्थसरस्तुल्यं न
कुत्रापि च विद्यते ॥ ७२ ॥ प्रातरुत्थाय ये नित्यं वेंकटेशं स्मरंति वै ॥ तेषां करस्था मोक्षश्रीर्नात्र कार्या विचारणा ॥ ७३ ॥ स्वामिपुष्करिणीतीर्थे
स्नात्वा सर्वात्मकं हरिम् ॥ ये वा पश्यंति नियता वराहाचलवासिनम् ॥७४॥ तेऽश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ॥ प्राप्नुवंति फलं पूर्णं नात्र कार्या
विचारणा ॥ ७५ ॥ वेंकटाचलमाहात्म्यं ये शृण्वंति नरोत्तमाः ॥ तेषां मुक्तिश्च भुक्तिश्च इह लोके परत्र च ॥ ७६ ॥ वेंकटाचलमाहात्म्यं संक्षिप्य
कथितं तव ॥ अतः परं महानद्याः प्रभावः कथ्यतेऽर्जुन ॥७७॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवें
कटाचलमाहात्म्ये सुवर्णमुखरीमाहात्म्यप्रशंसायामगस्त्यशङ्खादितपस्तुष्टश्रीवेंकटेशाविर्भावादिमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ छ ॥
॥ ॥ अथ पुत्रार्थमञ्जनाकृततपःप्रकारः ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ पुत्रहीनाञ्जना पूर्वं दुःखिता तपसि स्थिता ॥ तां दृष्ट्वा मुनिशार्दूलो
मतङ्गो विष्णुतत्परः ॥ १ ॥ अञ्जनाख्यामुवाचेदमत्युग्रे तपसि स्थिताम् ॥ २ ॥ ॥ मतंग उवाच ॥ ॥ समुत्तिष्ठाञ्जने देवि किमर्थं तपसि
स्थिता ॥ वद देवि महाभागे कार्यं तव वरानने ॥ ३ ॥ ॥ अंजनोवाच ॥ ॥ मतंग मुनिशार्दूल वचनं मे शृणुष्व ह ॥ पिता मे केसरी नाम
राक्षसः शिवतत्परः ॥ ४ ॥ शैवं घोरं तपश्चक्रे पुत्रार्थं तु सुदुष्करम् ॥ पार्वतीसहितः शंभुर्वृषभोपरि संस्थितः ॥ ५ ॥ प्रादुरासीत्तदा दे[१]वो ददौ
तस्मै वरं शुभम् ॥ ६ ॥ ॥ शम्भुरुवाच ॥ ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि विधिना निर्मितं तव ॥ अस्मिंजन्मन्यपुत्रत्वं तथाप्यन्यद्ददामि ते ॥ ७ ॥

---

[१] शम्भुः—इ० पा० ।

विश्रुता सर्वलोकेषु पुत्री तव भविष्यति ॥ तस्याः पुत्रो महाबुद्धिस्तव प्रीतिं करिष्यति ॥ ८ ॥ इति तस्मै वरं दत्त्वा तत्रैवान्तर्दधे हरः ॥ मां
लब्ध्वा मत्पिता विप्रः कृतकृत्यो बभूव ह ॥ ९ ॥ ततः कालान्तरे विप्रः केसर्याख्यो[1] महाकपिः ॥ ययाचेमां ददस्वेति पितरं मे ततः पिता ॥
॥ १० ॥ तस्मै मां दत्तवांश्चैव पारिबर्हं ददौ च सः ॥ गवां लक्षसहस्राणि गजलक्षं महामनाः ॥ ११ ॥ वाजिनामर्बुदं चैव रथानामर्बुदं तथा ॥
वस्त्ररत्नान्यनेकानि दासदासीसहस्रकम् ॥ १२ ॥ अन्तःपुरचरीर्नारीर्नृत्यगीतविशारदाः ॥ ददौ वासःसहस्रं च मया साकं महामते ॥ १३ ॥ पत्या
मे रममाणाया भूयान्कालो गतो मुने ॥ अपुत्रा दुःखिता विप्र व्रतानि विविधानि च ॥ १४ ॥ कृतानि च मया तत्र किष्किन्धायां महापुरि ॥
माघे मासि च विप्रेन्द्र वैशाखे कार्तिके तथा ॥ १५ ॥ स्नानदानव्रतादीनि चातुर्मास्यव्रतं तथा ॥ नमस्कारस्तथा विप्र प्रदक्षिणमनुत्तमम् ॥
॥ १६ ॥ शालग्रामान्नदानानि दीपदानं तथैव च ॥ गोदानं तिलदानं च वस्त्रदानं महामुने ॥ १७ ॥ भूदानं वारिदानं च दत्त्वा पुष्पादिकं
मुने ॥ यानि यानि च मुख्यानि वैष्णवानि व्रतानि च ॥ मया कृतानि सर्वाणि सत्पुत्रफलकांक्षया ॥ १८ ॥ श्रवणादिषु यत्प्रोक्तं व्रतं विप्रैर्महा
त्मभिः ॥ मया कृतं च विप्रेंद्र तुष्ट्यर्थं मधुविद्विषः[2] ॥ १९ ॥ यानि यानि च मुख्यानि फलानि विविधानि च ॥ मया दत्तानि सर्वाणि सत्पुत्र
फलकांक्षया ॥ २० ॥ मया कृतान्यसंख्यानि व्रतानि विविधानि च ॥ पुत्रं तथाप्यलब्ध्वाहं दुःखिता तपसि स्थिता ॥ २१ ॥ भविष्यति कथं
विप्र पुत्रस्त्रैलोक्यविश्रुतः ॥ याचेऽहं तु मुनिश्रेष्ठ प्रणता च तवाग्रतः ॥ २२ ॥ वद त्वं मुनिशार्दूल दीनाहं तपसि स्थिता ॥ २३ ॥ ॥ श्रीसूत
उवाच ॥ ॥ एवं वदन्तीं तां प्राह मतङ्गो मुनिसत्तमः ॥ शृणु मद्वचनं देवि पुत्रपौत्रप्रदायकम् ॥ २४ ॥ इतो दक्षिणदिग्भागे दशयोजनदूरतः ॥
घनाचल इति ख्यातो नृसिंहस्य निवासभूः ॥ २५ ॥ तस्योपरि महाभागे ब्रह्मतीर्थं मनोहरम् ॥ तस्यापि पूर्वदिग्भागे दशयोजनमात्रतः ॥ २६ ॥
सुवर्णमुखरी नाम नदीनां प्रवरा नदी ॥ तस्या एवोत्तरे भागे वृषभाचलनामतः ॥ २७ ॥ तस्याग्रे सरसी नाम्ना स्वामिपुष्करिणी शुभा ॥ गत्वा
दृष्ट्वा शुभं तोयं मनःशुद्धिं गमिष्यसि ॥ २८ ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन वराहं तं प्रणम्य च ॥ वेङ्कटेशं नमस्कृत्य ततो गच्छ वरानने ॥ २९ ॥ उत्तरे
स्वामितीर्थस्य सिंहशार्दूलसंयुते ॥ चूतपुन्नागपनसैर्बकुलामलकैः शुभैः ॥ ३० ॥ चन्दनागुरुनिम्बैश्च तालहिन्तालकिंशुकैः ॥ कपित्थाश्वत्थबिल्वै
श्च इङ्गुदैश्च वरानने ॥ ३१ ॥ एतादृशैर्महापुण्यैर्वृक्षैश्च विविधैः शुभैः ॥ वियद्गंगेति विख्यातं तीर्थमेकं विराजते ॥ ३२ ॥ तस्मिंस्तीर्थेऽञ्जने
देवि संकल्पविधिपूर्वकम् ॥ स्नात्वा पीत्वा शुभं तीर्थं तीर्थस्याभिमुखी स्थिता ॥ ३३ ॥ वायुमुद्दिश्य हे देवि तपः कुरु वरानने ॥ देवैश्च राक्षसै

---

[1] एतेन—अंजनायाः पिता—केसरीनाम राक्षस, अंजनायाः पतिः केसरीनाम वानरश्च इति केसरीत्यभिधाश्वशुरजामात्रोः राक्षसवानरयोः समानैवासीत् । [2] चक्रपाणिनः—इ० पा० ।

विप्रैर्मनुजैर्मुनिसत्तमैः ॥ ३४ ॥ भृङ्गैः पक्षिभिरस्त्रैश्च शस्त्रैश्च विविधैः शुभैः ॥ अवध्यो भविता पुत्रस्तपसा ते न संशयः ॥ ३५ ॥ ॥ श्रीसूत
उवाच ॥ ॥ इति प्रोक्ताञ्जना देवी तं प्रणम्य पुनःपुनः ॥ भर्त्रा साकं ययावाशु वेंकटाचलसंज्ञकम् ॥ ३६ ॥ कापिलं तीर्थमासाद्य स्नात्वा
निर्मलमानसा ॥ वेंकटाद्रिं समारुह्य स्वामिपुष्करिणीं ययौ ॥ ३७ ॥ स्नात्वा वराहमानम्य वेंकटेशकृताननतिः ॥ मतंगस्य ऋषेर्वाक्यं स्मरन्ती
च मुहुर्मुहुः ॥ ३८ ॥ वियद्गङ्गां ययावाशु चाञ्जना मंजुभाषिणी ॥ स्नात्वा पीत्वा शुभं तोयं तीरे तस्य तदुन्मुखी ॥ ३९ ॥ प्राणवायुं समुद्दिश्य
तपश्चक्रे [1]यतव्रता ॥ फलाहारा जलाहारा निराहारा ततः परम् ॥ ४० ॥ सहस्राब्दं तपश्चक्रे न्यस्तनासाग्रदृष्टिका ॥ वयस्या विपुला नाम
शुश्रूषामकरोच्छुभा ॥ ४१ ॥ वर्षाणां च सहस्रान्ते वायुर्देवो महामतिः ॥ प्रादुरासीत्तदा तां वै भाषमाणो महामतिः ॥ ४२ ॥ मेषसंक्रमणं
भानौ संप्राप्ते मुनिसत्तमाः ॥ पूर्णिमाख्ये तिथौ पुण्ये चित्रानक्षत्रसंयुते ॥ ४३ ॥ तवेप्सितमहं दास्ये वरं वरय सुव्रते ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा ततः
प्राहाञ्जना सती ॥ ४४ ॥ पुत्रं देहि महाभाग वायो देव महामते ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा मातरिश्वाब्रवीत्ततः ॥ ४५ ॥ पुत्रस्तेऽहं भविष्यामि
ख्यातिं दास्ये शुभानने ॥ इति तस्यै वरं दत्त्वा तत्रैवास्त महाबलः ॥ ४६ ॥ तदा ब्रह्मादयो देवा इन्द्राद्या लोकपालकाः ॥ वसिष्ठाद्या महात्मानः
सनकाद्याश्च योगिनः ॥ ४७ ॥ व्यासादयश्च विप्रेंद्रा लक्ष्म्या साकं जगत्पतिः ॥ मुनिपत्न्यो देवपत्न्य ऋषिपत्न्यस्तथैव च ॥ ४८ ॥
स्वं स्वं वाहनमारुह्य दारभृत्यसुतादिभिः ॥ आगतास्ते महात्मानो द्रष्टुं तां तपसि स्थिताम् ॥ ४९ ॥ आश्चर्यमाश्चर्यमिति ब्रुवाणा ब्रह्मादयो
देवगणाश्च सर्वे ॥ आलोकयन्तो दिवि दूरतस्ते स्थितास्तदा ब्रह्ममहेशमुख्याः ॥ ५० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्ये अंजनातपःकरणप्रकारादिवर्णनं नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ व्यासप्रोक्ताकाशगंगास्नानकालनिर्णयः ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अंजनापि वरं लब्ध्वा भर्त्रा साकं मुमोद ह ॥ ब्रह्मादीनागतान्दृष्ट्वा विस्मयाविष्टमानसा ॥ १ ॥ पत्या साकं ततः स्वस्था चांजना मंजुभाषिणी ॥ ब्रह्मादिभिरनुज्ञातो व्यासो वेदविदां वरः ॥ २ ॥ अञ्जनां तामुवाचेदं मेघगम्भीरया गिरा ॥ ३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ अञ्जने शृणु मद्वाक्यं सर्वलोकोपकारकम् ॥ मतङ्गस्य ऋषेर्वाक्यं श्रुत्वा निर्मलचेतसा ॥ ४ ॥
यस्मात्तु वेंकटं गत्वा तपः कृत्वा सुदुष्करम् ॥ प्रसूयते त्वया पुत्रः शूरस्त्रैलोक्यविक्रमः ॥ ५ ॥ इदं तीर्थोत्तमं तस्मात्प्रत्यक्षदिवसे तव ॥ गंगाद्यानि
च तीर्थानि समायांति जगत्त्रये ॥ ६ ॥ वेंकटाद्रिसमं तीर्थं ब्रह्माण्डे नास्ति किञ्चन ॥ तत्राप्यत्यन्तपुण्या वै स्वामिपुष्करिणी शुभा ॥ ७ ॥

---

[1] पतिव्रता--इ०पा० ।

ततोऽधिकमिदं तीर्थं प्रत्यक्षं दिवसे तव ॥ स्नानार्थं ये समायांति चित्राऋक्षसमन्विते ॥ ८ ॥ मेषं पूषणि संप्राप्ते पूर्णिमायां शुभे दिने ॥ शृणु तेषां
फलं देवि वक्ष्यामि तव सुव्रते ॥ ९ ॥ गंगादिसर्वतीर्थेषु द्वादशाब्दं वरानने ॥ यत्फलं विद्यते[1] देवि तत्फलं भवति ध्रुवम् ॥ १० ॥ दानानि कुर्व
तां पुंसां तेषां शृणु फलोन्नतिम् ॥ स्थाने तूक्तं फलं देवि विद्धि तेषां वरानने ॥ ११ ॥ ॥ अञ्जनोवाच ॥ ॥ कार्याणि यानि दानानि वेंक
टाद्रौ नगोत्तमे ॥ तानि सर्वाणि विप्रेन्द्र वद वेदविदां वर ॥ १२ ॥ ॥ अथ व्यासप्रोक्तश्रीवेंकटाचलकरणीयदानप्रशंसा ॥ ॥ व्यास उवाच ॥
अन्नदानं वस्त्रदानं द्वयमेतत्प्रशस्यते ॥ पितुः श्राद्धं विशेषेण वेंकटाद्रौ नगोत्तमे ॥ १३ ॥ सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति प्रीतये मधुघातिनः ॥ सर्वलोकं
समासाद्य मोदन्ते मुनिसत्तमाः ॥ १४ ॥ शालग्रामशिलादानं ये कुर्वन्ति नगोत्तमे ॥ अंगभंगम[2]वाप्नोति स्वानुभूतिं च विन्दति ॥ १५ ॥ यो
ददाति द्विजेन्द्राय गोदानं च कुटुम्बिने ॥ रोमसंख्याप्रमाणेन विष्णुलोके विराजते ॥ १६ ॥ भूमिं ददाति यो देवि ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥ तस्य
पुण्यफलं वक्तुं कः शक्तो दिवि वा भुवि ॥ १७ ॥ कन्यां ददाति यो देवि श्रोत्रियाय द्विजातये ॥ विष्णुलोकं समासाद्य मोदते पितृभिः सह ॥
॥ १८ ॥ प्रपां कुर्वन्ति ये देवि शीतलोदकसंयुताम् ॥ तेषां पुण्यफलं वक्तुं शेषेणापि न शक्यते ॥ १९ ॥ तिलं ददाति विप्राय श्रोत्रियाय कुटु
म्बिने ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २० ॥ धान्यदानं प्रशंसन्ति विप्रा वेदविदां वराः ॥ बहुपुत्रा भविष्यन्ति धान्यदानं
प्रकुर्वताम् ॥ २१ ॥ गन्धचम्पकपुष्पादीञ्छत्रव्यजनचामरान् ॥ ताम्बूलघनसारादीन्यो ददाति द्विजातये ॥ २२ ॥ भुक्त्वा भोगं चिरं कालं
स्वर्गलोकं ततो व्रजेत् ॥ दिव्यवर्षसहस्रं च भुक्त्वा भोगाननेकशः ॥ २३ ॥ सार्वभौमस्ततो भूत्वा तत्र भुक्त्वा चिरं महीम् ॥ ततो विप्रत्वमासाद्य
वेदवेदान्तपारगः ॥ २४ ॥ ततो मुक्तिं समायाति प्रसादाच्चक्रपाणिनः ॥ इत्येतत्कथितं देवि वेंकटाचलवैभवम् ॥ २५ ॥ य एतच्छृणुयान्नित्यं
यश्चापि परिकीर्तयेत् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २६ ॥ इत्येतत्कथितं पूर्वं व्यासेनैव महात्मना ॥ शृणुयाद्वा पठेद्वापि कृत
कृत्यो भविष्यति ॥ २७ ॥ तस्यैव वंशजाः सर्वे मुक्तिं यान्ति न संशयः ॥ २८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवेंकटाचलमाहात्म्येऽञ्जनावरलब्ध्याकाशगंगास्नानकालनिर्णयादिवर्णनंनाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

॥ समाप्तमिदं स्कान्दपुराणान्तर्गतं श्रीवेंकटाचलमाहात्म्यम् ॥ श्लोक संख्या २३६३

---

[1] लभते—इ०पा०। [2] अंगभंगम्—इत्यनेन—पुनर्जन्माभावः सूच्यते लिंगभंगम्—इति पाठान्तरेऽपि वासनामयलिंगशरीरविलये वासनाया अभावेन—पुनर्जन्माभाव एव सूचितः इति सुधीभिरवधेयम्।

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना
स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्रणालये मुद्रितम्।
संवत् १९६६, शके १८३१.

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखंडे वेंकटाचलमाहात्म्यं समाप्तम् ॥ (२-१)

॥ अथ श्रीस्कांदे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखंडे पुरुषोत्तम (जगन्नाथ) क्षेत्रमाहात्म्यप्रारंभः ॥ (२-२) ॥

॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ पुरुषोत्तम (जगन्नाथ) क्षेत्रमाहात्म्य प्रारम्भः ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं व्यासं
ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ भगवन्सर्वशास्त्रज्ञ सर्वतीर्थमहत्त्ववित् ॥ कथितं यत्त्वया पूर्वं प्रस्तुते तीर्थकीर्तने ॥ पुरुषोत्तमाख्यं
सुमहत्क्षेत्रं परमपावनम् ॥२॥ यत्रास्ते दारवतनुः श्रीशो मानुषलीलया ॥ दर्शनान्मुक्तिदः साक्षात्सर्वतीर्थफलप्रदः ॥३॥ तन्नो विस्तरतो ब्रूहि तत्क्षेत्रं
केन निर्मितम् ॥ ज्योतिःप्रकाशो भगवान्साक्षान्नारायणः प्रभुः ॥ ४ ॥ कथं दारुमयस्तस्मिन्नास्ते परमपूरुषः ॥ वद त्वं वदतां श्रेष्ठ सर्वलोकगुरो
मुने ॥ ५ ॥ श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मन्परं कौतूहलं हि नः ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ शृणुध्वं मुनयः सर्वे रहस्यं परमं हि तत् ॥ ६ ॥ अवैष्णवानां
श्रवणे भक्तिस्तत्र न जायते ॥ यस्य संकीर्तनादेव सकलं लीयते तमः ॥ ७ ॥ यद्यप्येष जगन्नाथः सर्वगः सर्वभावनः ॥ स्कन्देन कथितं पूर्वं श्रुत्वा
शंभोर्मुखाम्बुजात् ॥ संति क्षेत्राणि चान्यानि सर्वपापहराणि वै ॥ ८ ॥ एतत्क्षेत्रं परं चास्य वपुर्भूतं महात्मनः ॥ स्वयं वपुष्मांस्तत्रास्ते स्वनाम्ना
ख्यापितं हि तत् ॥९॥ तत्र ये स्थातुमिच्छंति तेपि सर्वे हतांहसः ॥ किं पुनस्तत्र तिष्ठंतो ये पश्यन्ति गदाधरम् ॥१०॥ अहो तत्परमं क्षेत्रं विस्तृतं
दशयोजनम् ॥ तीर्थराजस्य सलिलादुत्थितं वालुकाचितम् ॥ ११ ॥ नीलाचलेन महता मध्यस्थेन विराजितम् ॥ एकस्तनमिव पृथ्व्याः सुदूरा
त्परिभावितम् ॥ १२ ॥ वराहरूपिणा पूर्वं समुद्धृत्य वसुन्धराम् ॥ सर्वतः सुसमां कृत्वा पर्वतैः सुस्थिरीकृताम् ॥ १३ ॥ सृष्ट्वा चराचरं सर्वं तीर्थानि
सरिदब्धिकान् ॥ क्षेत्राणि च यथास्थानं संनिवेश्य यथा पुरा ॥ १४ ॥ ब्रह्मा विचिन्तयामास सृष्टिभारनिपीडितः ॥ पुनरेतां क्रियां गुर्वीं नारभेय
कथं त्विति ॥ १५ ॥ तापत्रयाभिभूता हि मुच्यंते जंतवः कथम् ॥ एवं चिन्तयमानस्य मतिरासीत्प्रजापतेः ॥१६॥ मुक्त्येककारणं विष्णुं स्तोष्ये
ऽहं परमेश्वरम् ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमस्ते जगदाधार शङ्खचक्रगदाधर ॥ १७ ॥ यन्नाभिपंकजादेव जातोऽहं विश्वसृष्टिकृत् ॥ परमार्थस्वरूपं ते त्वं
वै वेत्सि जगन्मय ॥ १८ ॥ यन्मायया जगत्सर्वं निर्मितं महदादिकम् ॥ यन्निःश्वाससमुद्भूतं शब्दब्रह्म त्रिधाऽभवत् ॥ १९ ॥ उपजीव्य तदेवाहमसृजं
भुवनानि वै ॥ त्वत्तो नान्यः स्थूलसूक्ष्मदीर्घह्रस्वादि किंचन ॥ २० ॥ विकारभेदैर्भगवंस्त्वमेवेदं चराचरम् ॥ कटकादि यथा स्वर्णं गुणत्रयविभा
गशः ॥२१॥ स्रष्टा सृज्यं त्वमेवात्र पोष्टा पोष्यं जगत्प्रभो ॥ आधारो ध्रियमाणं च धर्त्ता त्वं परमेश्वर ॥ २२ ॥ त्वत्प्रेरितमतिः सर्वश्चरते च शुभाऽ
शुभम् ॥ ततः प्राप्नोति सदृशीं त्वयैव विहितां गतिम् ॥ २३ ॥ जगतोऽस्य गतिर्भर्त्ता साक्षी त्वं परमेश्वर ॥ चराचरगुरो सर्वजीवभूत कृपामय ॥
प्रसीदाद्य जगन्नाथ नित्यं त्वच्छरण्यस्य मे ॥२४॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ एवं संस्तूयमानश्च ब्रह्मणा गरुडध्वजः ॥ नीलजीमूतसंकाशः शंखचक्रा

दिचिह्नितः ॥ २५ ॥ पतगेंद्रसमारूढः स्फुरद्वदनपंकजः ॥ आविरासीद्द्विजश्रेष्ठा विवक्षुः स्फुरिताधरः ॥ २६ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ यदर्थं मां
स्तुषे ब्रह्मन्न शक्यः प्रतिभाति सः ॥ २७ ॥ अनाद्यविद्या सुदृढा सुश्छेद्या कर्मबंधनैः ॥ प्रभवंत्यां कथं तस्यां ह्रीयेते मृतिजन्मनी ॥२८॥ तथापि
चेदत्र कृते व्यवसायस्तवानघ ॥ क्रमेण येन हि भवेत्तत्ते वक्ष्यामि कारणम् ॥ २९ ॥ अहं त्वं त्वमहं ब्रह्मन्मन्मयं चाखिलं जगत् ॥ रुचिस्ते यत्र
मे तत्र नान्यथेति विचारय ॥ ३० ॥ सागरस्योत्तरे तीरे महानद्यास्तु दक्षिणे ॥ स प्रदेशः पृथिव्यां हि सर्वतीर्थफलप्रदः ॥३१॥ तत्र ये मनुजा ब्रह्म
न्निवसंति सुबुद्धयः ॥ जन्मांतरकृतानां च पुण्यानां फलभागिनः ॥ ३२ ॥ नाल्पपुण्याः प्रजायंते नाभक्ता मयि पद्मज ॥ एकाम्रकाननाद्यावद्दक्षिणो
दधितीरभूः ॥ ३३ ॥ पदात्पदाच्छ्रेष्ठतमः क्रमात्परमपावनः ॥ सिन्धुतीरे तु यो ब्रह्मन्राजते नीलपर्वतः ॥३४॥ पृथिव्यां गोपितं स्थानं तव चापि
सुदुर्लभम् ॥ सुरासुराणां दुर्ज्ञेयं माययाच्छादितं मम ॥ ३५ ॥ सर्वसंगपरित्यक्तस्तत्र तिष्ठामि देहभृत् ॥ क्षराक्षरावतिक्रम्य वर्त्तेऽहं पुरुषोत्तमे ॥३६॥
सृष्ट्या लयेन नाक्रान्तं क्षेत्रं मे पुरुषोत्तमम् ॥ यथा मां पश्यसि ब्रह्मन्रूपं चक्रादिचिह्नितम् ॥ ३७ ॥ ईदृशं तत्र गत्वैव द्रक्ष्यसे मां पितामह ॥
नीलाद्रेरंतरभुवि कल्पन्यग्रोधमूलतः ॥ ३८ ॥ वारुण्यां दिशि यत्कुण्डं रौहिणंनाम विश्रुतम् ॥ तत्तीरे निवसन्तं मां पश्यन्तश्चर्मचक्षुषा ॥ ३९ ॥
तदम्भसा क्षीणपापा मम सायुज्यमाप्नुयुः ॥ तत्र व्रज महाभाग दृष्ट्वा मां ध्यायतस्तव ॥ ४० ॥ प्रकाशं यास्यते तस्य क्षेत्रस्य महिमाऽपरः ॥
आश्चर्यभूतः परमस्तवापि च भविष्यति ॥ ४१ ॥ श्रुतिस्मृतीहा[1]सपुराणगोपितं मन्मायया तत्र हि कस्य गोचरम् ॥ प्रसादतो मे स्तुवतस्तवाधुना
प्रकाशमायास्यति सर्वगोचरम् ॥ ४२ ॥ व्रतेषु तीर्थेषु च यज्ञदानयोः पुण्यं यदुक्तं विमलात्मनां हि तत् ॥ अहर्निवासाल्लभतेऽत्र सर्वं निःश्वास
वासात्खलु चाश्वमेधिकम् ॥ ४३ ॥ इत्यादिश्य विधिं विप्रास्तदासौ पुरुषोत्तमः ॥ पश्यतस्तस्य तत्रैव प्रभुरन्तरधीयत ॥ ४४ ॥ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ छ ॥
॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ ततो ब्रह्मागमत्तूर्णं यत्रास्ते भगवान्स्वयम् ॥ स्तवान्तेऽसौ यथा दृष्टस्तथाद्राक्षीत्प्रभुं तदा ॥ १ ॥ प्रत्यभिज्ञानसं
हृष्टस्तं दृष्ट्वा परमेश्वरम् ॥ अत्यद्भुतज्ञाननिधिर्बभूवासौ द्विजोत्तमाः ॥ २ ॥ यावत्स्तोतुं समारेभे हर्षसंफुल्ललोचनः ॥ तावदेव समागत्य कुतश्चि
द्वायसोत्तमः ॥ ३ ॥ कारुण्योदकसंपूर्णे तस्मिन्कुण्डे निमज्य तम् ॥ विलोक्य माधवं नीलरत्नकांतिं कृपानिधिम् ॥ ४ ॥ काकदेहं समुत्सृज्य

---

१ इतिहास–शब्दे–'ति' इत्यक्षरलोप आर्षः ।

लुठमानो मुहुः क्षितौ ॥ शंखचक्रगदापाणिस्तस्य पार्श्वे व्यवस्थितः ॥ ५ ॥ तिरश्चस्तां गतिं दृष्ट्वा योगींद्राणां सुदुर्लभाम् ॥ मेनेऽसौ मुनयः सृष्टिः
क्रमात्क्षीणा भविष्यति ॥ ६ ॥ मनुष्याधिकृते मुक्तौ वेदांते संशयोऽभवत्॥ न किंचिद्दुर्लभं चेह विष्णुभक्तस्य विद्यते ॥ ७ ॥ प्रत्यक्षोऽभूद्द्विजश्रेष्ठाः
पुराणपुरुषोदिते ॥ संकीर्त्य यन्नाम नरः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ८ ॥ तस्य संदर्शने विप्रा मुक्तिः किं खलु दुर्लभा ॥ मनसा ध्याययन्विष्णुं त्यजन्प्रा
णान्विमुच्यते ॥ ९ ॥ साक्षात्कृतो भगवतः किं चित्रं मुक्तिमेति यत् ॥ पुरुषोत्तमसंज्ञस्य क्षेत्रस्य महिमाद्भुतः ॥ १० ॥ यत्र काकोऽपि च हरिं
साक्षात्पश्यति भो द्विजाः ॥ सुदुर्लभं क्षेत्रमिदमज्ञानां च विमोचनम् ॥ अहो क्षेत्रस्य माहात्म्यं काकस्यापि विमुक्तिदम् ॥ किं पुनः सततं शांति
वैराग्यज्ञानसंयुजाम् ॥ ११ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ नीलाख्यं माधवं दृष्ट्वा किं चकार पितामहः ॥ १२ ॥ तद्दर्शने क्षणान्नष्टदेहबन्धं च वाय
सम् ॥ १३ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ अत्यद्भुतमयं दृष्ट्वा यावद्ध्यायति माधवम् ॥ तावत्पितृपतिः स्वाधिकारसंयमनाकुलः ॥ १४ ॥
दीनाननो निःश्वसन्वै तत्र यातस्त्वरान्वितः ॥ नीलाद्रौ माधवं दृष्ट्वा साऽष्टांगं प्रणिपत्य च ॥ १५ ॥ तुष्टाव स जगन्नाथं स्वाधिकारदृढस्थितौ ॥
॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ नमस्ते देवदेवेश सृष्टिस्थित्यन्तकारण ॥ १६ ॥ त्वयि प्रोतमिदं सर्वं सूत्रे मणिगणा यथा ॥ त्वया धृतं त्वया
सृष्टं त्वया चाप्यायितं जगत् ॥ १७ ॥ चन्द्रसूर्यादिरूपेण नित्यं भासयसेऽखिलम् ॥ विश्वेश्वरं जगद्योनिं विश्वावासं जगद्गुरुम् ॥
॥ १८ ॥ विश्वसाक्षिणमाद्यन्तवर्जितं प्रणमाम्यहम् ॥ नमः परमकारुण्यजलसंभृतसिन्धवे ॥ १९ ॥ परापरपरातीतविभवे विश्वसंभवे ॥
॥ २० ॥ भवसंतापनीहारभानवे दीनबन्धवे ॥ स्वमायारचिताशेषविभवे गुणरज्जवे ॥ २१ ॥ नमः कमलकिंजल्कपीतनिर्मलवाससे ॥ महा
हवारिपुस्कन्धकृंतचक्राय चक्रिणे ॥ २२ ॥ दंष्ट्रोद्धृतक्षितिभृते त्रयीमूर्तिमते नमः ॥ नमो यज्ञवराहाय चन्द्रसूर्याग्निचक्षुषे ॥ २३ ॥ नरसिंहाय
दंष्ट्रोग्रमूर्तिद्रावितशत्रवे ॥ यदपांगविलासैकसृष्टिस्थित्युपसंहृतिः ॥ २४ ॥ उच्चावचात्मको ह्येष भवः संभवते मुहुः ॥ तममुं नीलमेघाभं नीलाश्म
मणिविग्रहम् ॥ २५ ॥ नीलाचलगुहावासं प्रणमामि कृपानिधिम् ॥ शंखचक्रगदापद्मधारिणं शुभदायिनम् ॥ २६ ॥ प्रणताशेषपापौघदारिणं
मुरवैरिणम् ॥ नमस्ते कमलापांगसंगसंस्कारचक्षुषे ॥ २७ ॥ श्रीवत्सकौस्तुभोद्भासिमनोहृद्व्यूढवक्षसे ॥ यत्पादपंकजद्वंद्वसंश्रयैश्वर्यभागिनी ॥
॥ २८ ॥ श्रीः संश्रिता जनैः शश्वत्पृथगैश्वर्यदायिनी ॥ या परापरसंभिन्ना प्रकृतिस्ते सिसृक्षया ॥ २९ ॥ निर्विकारं परं ब्रह्म विकारि ससृजेऽजसा
सर्वलक्षणसंपूर्णां लक्षितां शुभलक्षणैः ॥ लक्ष्मीशोरसि नित्यस्थां लक्ष्मीं तां प्रणमाम्यहम् ॥ ३० ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ तदेवं धर्मराजेन

श्रीकांतः परितोषितः ॥ पार्श्वस्थां वल्लकीहस्तां नेत्रांतेनादिशच्छ्रियम् ॥ ३१ ॥ तेन संभाविता लक्ष्मीर्भवदुःखविनाशिनी ॥ शुभाय सर्वलो
कानां यमं प्रोवाच लीलया ३२ ॥ ॥ लक्ष्मीरुवाच ॥ ॥ यदर्थमावां संस्तौषि क्षेत्रेस्मिन्दुर्लभं हि तत् ॥ अत्याज्यमावयोरेतत्क्षेत्रं श्रीपुरुषो
त्तमम् ॥ ३३ ॥ कल्पावसानेप्यावां वै ध्रियेते परमेष्ठिना ॥ ब्रह्मादिदिक्प्रभूणां हि स्वामित्वं नेह विद्यते ॥ ३४ ॥ नेह कर्मपरीपाकाः संभवंति
कदाचन ॥ अत्र प्रवसतां नृणां तिरश्चामपि दुष्कृताम् ॥ ३५ ॥ दह्यते ज्वलिताग्नौ हि तूलराशिर्यथा भृशम् ॥ ये बद्धा पापपुण्याभ्यां निगडा
भ्यामहर्निशम् ॥ ३६ ॥ तेषां संयमिता त्वं हि यमः पूर्वं विनिर्मितः ॥ अत्र साक्षाद्वपुष्मंतं नीलेन्द्रमणिमंजुलम् ॥ ३७ ॥ दृष्ट्वा नारायणं देवं
मुच्यते कर्मबन्धनात् ॥ अतोऽन्यतः कर्मभूमौ प्रभुत्वं सूर्यसंभव ॥ ३८ ॥ वैक्लव्यं क्षेत्रराजेस्मिन्मा गास्त्वं यम संयमे ॥ तवापि भगवानेष
विधाता प्रपितामहः ॥ ३९ ॥ तिर्यंचं विष्णुसारूप्यं प्राप्तं पश्यति कौतुकात् ॥ एष कर्मपरीपाकं सर्वेषां वेत्ति कंजजः ॥ ४० ॥ ज्ञात्वा क्षेत्रस्य
माहात्म्यं स्तौति देवं गदाधरम् ॥ त्वद्वशं गंतुमुचिता नेह तिष्ठंति जंतवः ॥ ४१ ॥ वैवस्वत वसंत्यत्र जीवन्मुक्ता मुमुक्षवः ॥ तया संबोधितस्त्वेवं
विष्णुना स्त्रीस्वरूपिणा ॥ ततोऽहंकारलज्जाभ्यां विनीतः प्राब्रवीद्यमः ॥ ४२ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ मातस्त्वया यदाज्ञप्तं पुरा नैतन्मया
श्रुतम् ॥ ४३ ॥ अज्ञानोपहतो वेद्मि रहस्यं कथमुत्तमम् ॥ यस्य स्वरूपं वेदाश्च न च वेत्ति पितामहः ॥ ४४ ॥ महिमानं कथं तस्य वेद्म्यहंकार
मोहितः ॥ यदादिष्टं सुरेशानि क्षेत्रमेतद्विमुक्तिदम् ॥ ४५ ॥ सान्निध्याद्वासुदेवस्य ईश्वरेच्छा निरंकुशा ॥ अन्यत्र बन्धदो विष्णुरत्र मोक्षं ददाति
यत् ॥ ४६ ॥ ममापि निरयाणां च स्रष्टासौ त्रिदिवस्य च ॥ मृतानामत्र मुक्तिश्चेत्तन्मामंब सुविस्तरम् ॥ ४७ ॥ क्षेत्रसंस्थाप्रमाणं हि तत्र स्थिति
फलं हि यत् ॥ तीर्थानि कानि संत्यत्र किमन्यद्वा रहस्यकम् ॥ ४८ ॥ किमधिष्ठातृकं क्षेत्रं तत्सर्वं कथयस्व मे ॥ तदहं संपरित्यज्य निर्भयः
संचरे यथा ॥ ४९ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसं
वादे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ साधु ते बुद्धिरुत्पन्ना विष्णोः संनिधिमाश्रिता ॥ अद्भुतं कथयाम्येतत्क्षेत्रस्य
रविनंदन ॥ १ ॥ यथाहं भगवद्वक्षःस्थलस्था ददृशे पुरा ॥ चराचरे जगत्यस्मिन्प्रलीने प्रलये यम ॥ २ ॥ एतत्क्षेत्रमहं चैव द्वे एवोपस्थिते तदा॥
स तदा सप्तकल्पायुर्मृकंडोरात्मजो मुनिः ॥ ३ ॥ प्रणष्टे स्थावरचरे निमग्नः प्रलयार्णवे ॥ नावस्थानमवाप्यैव शर्म लेभे न कुत्रचित् ॥४॥ जला
र्णवे भ्राम्यमाणः प्रलये स इतस्ततः ॥ पुरुषोत्तमसादृश्ये क्षेत्रे स वटमैक्षत ॥ ५ ॥ उत्प्लुत्योत्प्लुत्य मूलं तु न्यग्रोधस्य समीपतः ॥ शुश्राव बाल

वचनं मार्कंडेय ममांतिकम् ॥ ६ ॥ प्रविश्य दुःखमतुलं जहीहि खलु मा शुचः ॥ तच्छ्रुत्वा चित्रवचनमप्रतर्क्यं तदा मुनिः ॥ ७ ॥ विस्मयं परमं लेभे स्वदुःखं नाप्यचिन्तयत् ॥ वारिभिः शीर्यते नैतद्दह्यते कालवह्निना ॥ ८ ॥ संवर्तकादिभिर्नैतच्छोष्यते नापि चाल्यते ॥ एकार्णवे महाघोरे नौरिव क्षेत्रमीक्ष्यते ॥ ९ ॥ तत्रायं यूपसदृशो न्यग्रोधस्तिष्ठते महान् ॥ यं गृहीत्वा क्षेत्रमिदं न्यग्रोध ईशितुस्तनुः ॥ १० ॥ महाप्रलयवातेन शाखा नास्य हि कम्पते ॥ तस्याधस्तात्स हि मुनिः स्थित्वा चैतदचिंतयत् ॥ ११ ॥ एकार्णवेऽस्मिन्प्रलये नष्टे स्थावरजंगमे ॥ भूप्रदेशः स्थिरतरः कथमेष विभाव्यते ॥ १२ ॥ यत्रायं शाखिप्रवरः कोमलः परिदृश्यते ॥ मार्कंडेयागच्छ मुहुरिति सप्रश्रयं वचः ॥ १३ ॥ कुतो निराश्रमियदं चिन्तयन्निति स प्लवन् ॥ शंखचक्रगदापाणिं नारायणमलोकयत् ॥ १४ ॥ तदंगपद्मासनगां मां च वैवस्वतैक्षत ॥ विवशो जलत्राताभ्यां तदा सुस्थो व्यवस्थितः ॥ १५ ॥ हृष्टांतरात्मा स मुनिरावां साष्टांगमानतः ॥ प्रसादनाय देवस्य स्तोत्रमेतदुदाहरत् ॥ १६ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ त्वत्पादपद्मानुसरानुषंगं रुद्रेंद्रपद्मासनसम्पदाढ्यम् ॥ त्वद्भक्तिहीनं परितः प्रतप्तं दीनं परित्राहि कृपांबुधे माम् ॥ १७ ॥ ब्रह्मादिभिर्यत्परिचर्यमाणं पदाम्बुजद्वन्द्वमचिंत्यशक्ति ॥ श्वःश्रेयसप्राप्तिनिदानतत्त्वं दीनं परित्राहि कृपाम्बुधे माम् ॥ १८ ॥ यदंगभूतं जगदण्डमेतदनेककोटिप्रगुणं विभाति ॥ लीलाविलासस्थितिसृष्टिलीनं तन्मां सुदीनं परिरक्ष विष्णो ॥ १९ ॥ एकं सुवर्णं कटकादिभेदैर्नाना यथा वा नभसोदितोऽर्कः ॥ आधारवैषम्यजलेषु तादृग्विभाव्यसे निर्गुण एक एव ॥ २० ॥ अशेषसंपूर्णरुचिप्रहीणोपादानसंकल्पविवर्जितोऽपि ॥ दीनानुकंपानुगुणं बिभर्षि युगे युगे देहमपारशक्ते ॥ २१ ॥ त्वत्पादपद्मं जगदीश पूर्वमसेव्यतानात्मधिया मया यत् ॥ तत्कर्मणा दारुणपाकभाजं दीनं परित्राहि कृपांबुधे माम् ॥ २२ ॥ अशेषलोकस्थितिसृष्टिलीनविलासि यत्ते त्रिगुणं विभाति ॥ वपुर्महात्मन्महदादिहेतुर्हेतोर्नमस्ते प्रकृतेः परस्य ॥ ॥ २३ ॥ सर्वत्र गत्वा बृहदप्रमेयं प्रवर्द्धमानं त्वयि बृंहितं च ॥ तद्ब्रह्मरूपं परिणामहेतुं स्वाध्यात्मविश्वात्मकमाश्रयामि ॥ २४ ॥ एकार्णवे महाघोरे नावस्थातुं प्रदेशभूः ॥ अस्ति लक्ष्मीपते मेघवारिवातप्रकंपनात् ॥ २५ ॥ त्राहि विष्णो जगन्नाथ मग्नं संसारसागरे ॥ मामुद्धरास्माद्गोविंद कृपापांगविलोकनात् ॥ २६ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ स्तुवंतमेवं ब्रह्मर्षिं साक्षान्नारायणो विभुः ॥ विलोक्यानुग्रहदृशा वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ २७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मार्कंडेय सुदीनोऽसि मामज्ञाय द्विजोत्तम ॥ दुश्चरं तु तपस्तप्तं दीर्घायुस्तेन केवलम् ॥ २८ ॥ शयानं पत्रपुटके पश्य कल्पवटोर्ध्वगम् ॥ बालस्वरूपं सर्वेषां कालात्मानं महामुने ॥ प्रविश्य विस्तृतं वक्त्रं तत्रावस्थातुमर्हसि ॥ २९ ॥

॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ एवमुक्तो भगवता स मुनिर्विस्मिताननः ॥ ३० ॥ आरुह्य ददृशे बालरूपं तस्याविशन्मुखे ॥ प्रविष्टः कंठमार्गेण
महायामं महोदरम् ॥ ३१ ॥ तत्रासौ ददृशे विप्रो भुवनानि चतुर्दश ॥ ब्रह्मादिदिक्पालसुरान्सिद्धगंधर्वराक्षसान् ॥ ३२ ॥ ऋषीन्दिव्य
ऋषींश्चैव भूतलं सागरांकितम् ॥ नानातीर्थैर्नदीभिश्च पर्वतैः काननैस्तथा ॥ ३३ ॥ लक्षितं पत्तनपुरं ग्रामखर्वटकैर्युतम् ॥ पातालानि
तथा सप्त नागकन्याः सहस्रशः ॥ ३४ ॥ महार्घ्यमणिसौधैश्च सुधापात्रैः समुज्ज्वलैः ॥ अनर्घ्यमणिभिर्नागैः सेवितं परमाद्भुतम् ॥
॥ ३५ ॥ जगतां धारिणं शेषं सहस्रफणमंडितम् ॥ व्याकर्तारमशेषाणां शास्त्राणां शिष्यमध्यगम् ॥ ३६ ॥ ब्रह्मांडोदरगं वस्तु यत्किंचित्
परमेष्ठिना ॥ सृष्टं सर्वं ददृशेऽसौ तत्कुक्षौ स महामुनिः ॥ ३७ ॥ नापश्यदंतं कुक्षेस्तु भ्रममाण इतस्ततः ॥ ततो विनिष्क्रम्य
पुनर्ददृशे च मया सह ॥ ३८ ॥ पूर्वमालक्षितं यद्वदास्थितं पुरुषोत्तमम् ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनः प्रणिपत्येदमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ ॥ मार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ भगवन्देवदेवेश किमद्भुतमिदं प्रभो ॥ महाप्रलयसंरोधे सृष्टिरत्र विभाव्यते ॥ ४० ॥ त्वन्माया दुरवच्छेद्या कथं वै ज्ञायते मया ॥
॥ ४१ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मुने क्षेत्रमिदं चित्रं शाश्वतं मे विभावय ॥ न सृष्टिप्रलयावत्र विद्येते न च संसृतिः ॥ ४२ ॥ सदैकरूपं
पुरुषोत्तमाख्यं मुक्तिप्रदं मामिह संप्रबुध्य ॥ अत्र प्रविष्टो न पुनः प्रयाति गर्भस्थितिं सांद्रसुखस्वरूपः ॥ ४३ ॥ इत्याज्ञप्तो भगवता मार्कंडेयो
महामुनिः ॥ अत्र वासं करिष्यामीत्यन्यतीर्थपराङ्मुखः ॥ प्रहृष्टवदनः प्राह प्रणिपत्य जगद्गुरुम् ॥ ४४ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ उवाच
स तथा विष्णुं भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ अनुगृह्णीष्व भगवन्क्षेत्रेस्मिन्पुरुषोत्तमे ॥ यथा स्थितो मृत्युवशं न व्रजे पुरुषोत्तम ॥ ४५ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
॥ अत्र स्थितिं मे विप्रर्षे क्षेत्रे मोक्षप्रसाधके ॥ ४६ ॥ करिष्यामि न संदेहो यावदाभूतसंप्लवम् ॥ प्रलयावसाने तीर्थं ते रचयिष्यामि
शाश्वतम् ॥ ४७ ॥ यत्तीरे तप आस्थाय मद्द्वितीयतनुं शिवम् ॥ आराध्य मदनुक्रोशान्मृत्युं जेष्यसि निश्चितम् ॥ ४८ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥
एवं पुरा दत्तवरो मार्कंडेयो महामुनिः ॥ न्यग्रोधवायव्यकोणे खातं चक्रेण वै हरेः ॥ ४९ ॥ पावनं गर्तमास्थाय पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ महता
तपसा विप्रो जितवान्मृत्युमंजसा ॥ ५० ॥ मुनेस्तस्यैव नाम्नायं प्रख्यातो गर्त्त उत्तमः ॥ यत्र स्नात्वा शिवं दृष्ट्वा वाजिमेधफलं लभेत् ॥ ५१ ॥
॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ पञ्चक्रोशमिदं क्षेत्रं समुद्रांतर्व्यवस्थितम् ॥ द्विक्रोशं तीर्थराजस्य तटभूमौ सुनिर्मलम् ॥ ५२ ॥ सुवर्णवालुकाकीर्णं
नीलपर्वतशोभितम् ॥ योऽसौ विश्वेश्वरो देवः साक्षान्नारायणात्मकः ॥ ५३ ॥ संयम्य विषयग्रामं समुद्रतटमास्थितः ॥ उपासितुं जगन्नाथं चतुः

षष्टितमः प्रभुः ॥ ५४ ॥ यमेश्वर इति ख्यातो यमसंयमनाशनः ॥ यं दृष्ट्वा पूजयित्वा तु कोटिलिंगफलं लभेत् ॥ ५५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ सीमाप्रतीची क्षेत्रस्य शंखाकारस्य मूर्द्धनि ॥ सर्वकामप्रदो देवः स आस्ते वृषभध्वजः ॥ १ ॥ शंखाग्रे नीलकण्ठः स्यादेतत्क्रोशं सुदुर्लभम् ॥ परमं पावनं क्षेत्रं साक्षान्नारायणस्य वै ॥ २ ॥ सिंधुराजस्य सलिलाद्यावन्मूलं वटस्य वै ॥ शंखस्योदरभागस्तु समुद्रोदकसंप्लुतः ॥ ३ ॥ यत्संपर्कात्समुद्रोऽत्र तीर्थराजत्वमागतः ॥ यथायं भगवान्मुक्तिप्रदो दृष्टिपथं गतः ॥ ४ ॥ तथेदं मरणात्क्षेत्रं सिंधुः स्नानाद्विमुक्तिदः ॥ चिच्छेद ब्रह्मणः पूर्वं रुद्रः क्रोधात्तु पञ्चमम् ॥ ५ ॥ तच्छिरो दुस्त्यजं गृह्णन्ब्रह्मांडं परिबभ्रमे ॥ अत्रागतो यदा ब्रह्मकपालं परिमुक्तवान् ॥ ६ ॥ कपालमोचनं लिंगं द्वितीयावर्तसंस्थितम् ॥ कपालमोचनं पश्येत्पूजयेत्प्रणमेच्च यः ॥ ७ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां कंचुकं विजहात्यसौ ॥ तस्य दक्षिणपार्श्वे तु मरणं भवमोचनम् ॥ ८ ॥ तृतीयावर्तगामाद्यां शक्तिं मे विमलाह्वयाम् ॥ जानीहि धर्मराज त्वं भुक्तिमुक्तिफलप्रदाम् ॥ ९ ॥ य इमां पूजयेद्भक्त्या प्रणमेत्कीर्तयेत्तु वा ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति मुक्तिं चांते च विंदति ॥ १० ॥ नाभिदेशे स्थितं ह्येतत्त्रयं कुंडं वटो विभुः ॥ कपालमोचनाद्यावदर्द्धाशिनी प्रतिष्ठिता ॥ ११ ॥ मध्यं शंखस्य जानीयात्सुगुप्तं चक्रपाणिना ॥ अर्द्धमश्नाति सलिलं महाप्रलयवर्द्धितम् ॥ १२ ॥ सृष्ट्यादौ धर्मराजेयं शक्तिर्मेऽर्द्धाशिनी स्मृता ॥ तां दृष्ट्वा प्रणमेद्यस्तु भोगान्सोऽश्नाति शाश्वतान् ॥ १३ ॥ सिन्धुराजस्य सलिलाद्यावन्मूलं वटस्य वै ॥ कीटपक्षिमनुष्याणां मरणान्मुक्तिदो मतः ॥१४॥ अन्तर्वेदी त्वियं पुण्या वांछ्यते त्रिदशैरपि ॥ यत्र स्थितां हि पश्यंति सर्वांश्चक्राब्जधारिणः ॥१५॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि गगने च त्रिविष्टपे ॥ सार्द्धत्रिकोटिसंख्यानि स्वर्गमोक्षप्रदानि वै ॥ १६ ॥ तेषामयं तीर्थराजः कीर्तितः पुरुषोत्तमः ॥ सर्वेषां मुक्तिक्षेत्राणामिदं सायुज्यदं मतम् ॥ १७ ॥ अत्र स्थिता न शोचंति जराजन्ममृतिष्वपि ॥ कुण्डं ह्येतद्रोहिणाख्यं कारुण्याख्यजलेन वै ॥ १८ ॥ संभृतं तिष्ठते नित्यं स्पर्शनाद्बंधमुक्तिदम् ॥ अत्र प्रतिष्ठितं वारि प्रलये यत्प्रवर्द्धते ॥ १९ ॥ अत्रैव लीयते पश्चात्तस्माद्रोहिणसंज्ञितम् ॥ तस्मात्ते माऽत्र चिंतास्तु स्वाधिकारविपर्यये ॥ २० ॥ मोक्षाधिकारिणामत्र नेश्वरस्त्वं परेतराट् ॥ धर्मराजं समादिश्य लक्ष्मीरेवं पुरः स्थितम् ॥ २१ ॥ ब्रह्माणमाह जगतामंबा सप्रश्रया गिरा ॥ पितामह जगन्नाथ विदितं सर्वमेव यत् ॥ २२ ॥ मोक्षदं सर्वजंतूनामेतत्क्षेत्रं समादिश ॥ कामाख्यं क्षेत्रपालं च विमलं वा तपास्थिता ॥ २३ ॥ साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपोऽसौ नृसिंहो दक्षिणे विभोः ॥ हिरण्यकशिपोर्वक्षो विदार्यायं प्रभोज्ज्वलः ॥ २४ ॥

दर्शनादस्य नश्यंति पातकानि न संशयः ॥ भुक्तेर्मुक्तेश्च योग्यः स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ २५ ॥ अस्याग्रे संत्यजन्प्राणान्ब्रह्मसायुज्यमाप्नु
यात् ॥ यत्किंचित्कुरुते कर्म कोटिकोटिगुणं भवेत् ॥ २६ ॥ छायैषा कल्पवृक्षस्य नृसिंहार्केण भासिता ॥ तस्यां नश्यत्यविद्या हि ज्ञानतोऽ
ज्ञानतो मृतौ ॥ २७ ॥ वेदांतेषु प्रसिद्धैस्तैर्विज्ञानैः श्रवणादिभिः ॥ मूढानां दुर्लभैर्विप्रा विनाप्यत्र विमोचनम् ॥ २८ ॥ अविमुक्ते मुमुक्षोस्तु
कर्णमूले महेश्वरः ॥ दिशति ब्रह्मसंज्ञानं बोधोपायं कृपानिधिः ॥ २९ ॥ तेन बुद्ध्या समभ्यस्य क्रमान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ उपदेष्टुर्महिम्ना हि
तस्य ज्ञानं न हीयते ॥ ३० ॥ अत्र त्यजंति ये प्राणांस्तेषां तत्क्षण एव हि ॥ स्वरूपाज्जायते मुक्तिः संशयो माऽस्तु ते यम ॥ ३१ ॥ गतागत
प्रसक्तानां कर्मिणां मूढचेतसाम् ॥ वैवस्वत कदाचिन्नो विश्वासो ह्यत्र जायते ॥ ३२ ॥ उत्सृज्य वारि गांगेयं स्वादु शीतं सुनिर्मलम् ॥ पिपासुः
पल्वलं याति तद्वत्ते मूढचेतसः ॥ ३३ ॥ भ्रमंति तीर्थान्यन्यानि त्यक्त्वैतत्क्षेत्रमुत्तमम् ॥ पलाशामोदकैस्तृप्ता लभंते श्रमजं फलम् ॥ ३४ ॥
स्नानादब्धिर्दृशा देवश्छायया कल्पपादपः ॥ यत्र कुत्रापि च क्षेत्रं मरणान्मुक्तिदं नृणाम् ॥ ३५ ॥ यो यत्र विषये भक्त्या विश्वासं कुरुते नरः ॥
स तु तेनैव मुच्येत नेदृशं तीर्थमस्ति वै ॥ ३६ ॥ एतत्त्यक्त्वान्यतीर्थे वै विदधाति रुचिं तु यः ॥ नूनं स मायया विष्णोर्वंचितो लोभलालसः ॥
॥ ३७ ॥ उपदेशेन बहुना न प्रयोजनमस्ति ते ॥ प्रत्यक्षो ह्यनुभूतोऽयं करटो विष्णुरूपधृक् ॥ ३८ ॥ अन्तर्वेदीरक्षणार्थं शक्तयोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥
उग्रेण तपसा पूर्वमहं रुद्रेण भाविता ॥ ३९ ॥ पत्न्यर्थं सा मया सृष्टा गौरी तस्याथ भाविनी ॥ सर्वसौंदर्यवसतिर्वपुषो मे विनिर्गता ॥ ४० ॥
तदादिष्टा मया भद्रे वचनं मे प्रियं कुरु ॥ अन्तर्वेदीं रक्ष मम परितस्त्वं स्वमूर्तिभिः ॥ ४१ ॥ सा तु तिष्ठति मत्प्रीत्या अष्टधा दिक्षु
संस्थिता ॥ मंगला वटमूले तु पश्चिमे विमला तथा ॥ ४२ ॥ शंखस्य पृष्ठभागे तु संस्थिता सर्वमंगला ॥ अर्द्धांशिनी तथा लंबा
कुबेरदिशि संस्थिता ॥ ४३ ॥ कालरात्रिर्दक्षिणस्यां पूर्वस्यां तु मरीचिका ॥ कालरात्र्यास्तथा पश्चाच्चंडरूपा व्यवस्थिता ॥ ४४ ॥ एताभिरु
ग्ररूपाभिः शक्तिभिः परिरक्षितम् ॥ अल्पपुण्यस्य पुंसो हि स्थानमेतत्सुदुर्लभम् ॥ ४५ ॥ एतासामष्टशक्तीनां दर्शनात्कीर्तनात्तथा ॥
नश्यंति सर्वपापानि हयमेधफलं लभेत् ॥ ४६ ॥ रुद्राण्याश्चाष्टधा भेदं दृष्ट्वा रुद्रोऽपि शंकरः ॥ आत्मानमष्टधा भित्त्वा उपास्ते परमेश्वरम् ॥४७॥
आराध्य तपसा विष्णुं प्रार्थयद्वरमुत्तमम् ॥ यत्र त्वं देव तत्राहं वसेयं हि यथासुखम् ॥ ४८ ॥ त्वामृते कमलाकांत नान्यन्निर्वाणकारणम् ॥
अंतर्यामिन्प्रभो मे त्वं त्वां विना विग्रहः कुतः ॥४९॥ मूढा ये त्वां न जानंति हृष्यंति विषयेऽशुचौ ॥ निर्मलांबरसंकाशं त्वामहं शरणं गतः॥५०॥

॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ भगवानपि रुद्रं तं क्षेत्रपालं तथा विभुः ॥ स्थापयामास परितः स्वयं मध्ये व्यवस्थितः ॥ ५१ ॥ कपालमोचनं
नाम क्षेत्रपालं यमेश्वरम् ॥ मार्कंडेयं तथेशानं बिल्वेशं नीलकंठकम् ॥ ५२ ॥ वटमूले वटेशं च लिंगान्यष्टौ महेशितुः ॥ यानि दृष्ट्वा तथा
स्पृष्ट्वा पूजयित्वा विमुच्यते ॥ ५३ ॥ अत्र क्षेत्रे मृता ये च न तेषां तु प्रभुर्यमः ॥ यदर्थमागतस्त्वं हि तदन्यत्र प्रसाधय ॥ ५४ ॥ तथाप्यसौ जग
न्नाथो भक्तायात्मसमर्पकः ॥ यमेन तोषितो भक्त्या प्रपन्नार्तिहरः प्रभुः ॥ ५५ ॥ सुदर्शनेन चक्रेण मायां च व्यवधास्यति ॥ अत्याज्येऽस्मिन्क्षेत्र
वरे स्वर्णवालुकया वृते ॥ ५६ ॥ तं यमं वंचयित्वा तु प्रस्थापय्य यमालयम् ॥ साधु मत्वा ततः प्राह ब्रह्माणं पुरतः स्थितम् ॥ ५७ ॥ ॥
श्रीरुवाच ॥ ॥ इंद्रद्युम्नोनाम राजा युगे सत्ये भविष्यति ॥ वैष्णवः सर्वयज्ञानामाहर्त्ता शास्त्रकोविदः ॥ ५८ ॥ अत्रागत्य महाभक्तिं करिष्यति
नृपोत्तमः ॥ भगवत्प्रीतये येन वाजिमेधसहस्रकम् ॥ ५९ ॥ करिष्यते प्रजानाथ तदनुग्रहकारणात् ॥ एकदारुसमुत्पन्नश्चतुर्द्धा संभविष्यति ॥
॥ ६० ॥ दारवप्रतिमानानि विश्वकर्मा घटिष्यति ॥ प्रतिष्ठापयिता त्वं हि इंद्रद्युम्नप्रसादितः ॥ ६१ ॥ अस्माकं सदृशानां च प्रतिमानां पिता
मह ॥ तद्रूपका प्रतिष्ठा हि घटना च भविष्यति ॥ ६२ ॥ इति श्रुत्वा श्रियो वाक्यं चतुर्वक्त्रो यमश्च सः ॥ स्वंस्वं पुरं जग्मतुस्तौ मुदा परमया
युतौ ॥ ६३ ॥ क्षेत्रस्य महिमानं तं संस्मृत्य च मुहुर्मुहुः ॥ विस्मयेन च हर्षेण रोमांचांचितविग्रहौ ॥ ६४ ॥ सांप्रतं मुनयस्तस्मिन्निंद्रद्युम्नप्रसा
दितः ॥ शंखचक्रधरः श्रीमान्नीलजीमूतसंनिभः ॥ ६५ ॥ नीलाचलगुहांतःस्थो बिभ्रद्दारुमयं वपुः ॥ आस्ते लोकोपकाराय बलेन च सुभद्रया ॥
॥ ६६ ॥ सुदर्शनेन चक्रेण दारुणा निर्मितेन च ॥ सहितः प्रणतार्तीनां नाशनः करुणार्णवः ॥ ६७ ॥ यं दृष्ट्वा पापबंधेन सुदृढेन विमुच्यते ॥
सुकर्मौघपरीपाको युगपत्समुपस्थितः ॥ ६८ ॥ पश्यतां भो मुनिश्रेष्ठास्तापत्रयसुधानिधिम् ॥ बहवो ह्यवतारा हि विष्णोर्दिव्याश्च मानुषाः ॥
॥ ६९ ॥ अत्यद्भुतानि कर्माणि माहात्म्यं चापि वर्णितम् ॥ पारिचित्यान्मनुष्यांस्तु न मन्यंते सुरा अपि ॥ ७० ॥ देवासुरमनुष्याणां गंधर्वोरग
रक्षसाम् ॥ तिरश्चामपि भो विप्रास्तस्मिन्दारुमये हरौ ॥ ७१ ॥ सर्वात्मभूते वसति चित्तं सर्वसुखावहे ॥ उपजीवंत्यस्य सुखं यस्यानन्यस्वरूपिणः
॥ ७२ ॥ ब्रह्मणः श्रुतिवागाहेत्येतदत्रानुभूयते ॥ द्यति संसारदुःखानि ददाति सुखमव्ययम् ॥ ७३ ॥ तस्माद्दारुमयं ब्रह्म वेदांतेषु प्रगीयते ॥ न हि
काष्ठमयी मोक्षं ददाति प्रतिमा क्वचित् ॥ ७४ ॥ कृतेनाकृतता विप्राः कदाचिन्नोपलभ्यते ॥ अकृतो ह्यपवर्गस्तु कृताद्वा दारुणः कथम् ॥ ७५ ॥
अधिष्ठानं विना ब्राह्म्यमैश्वर्यं नोपलभ्यते ॥ रहस्यमेतत्परमं विष्णोः स्थानमनुत्तमम् ॥ ७६ ॥ अलौकिकी सा प्रतिमा लौकिकीति प्रकाशिता ॥

कुत्र श्रुता वा दृष्टा वा प्रतिमा व्याहरेदिति ॥ ७७ ॥ इंद्रद्युम्नाय स वरं तदा दारुवपुर्ददौ ॥ दीनानाथैकशरणं तरणं भववारिधेः ॥ ७८ ॥ चराचर
सदावंद्य चरणं तं परायणम् ॥ नारायणं जगद्योनिं सृष्टिसंहृतिकारणम् ॥ ७९ ॥ मोक्षणं सर्वपापानां दारणं सकलापदाम् ॥ विभूतीनां विसरणं
वरणं सर्वयोगिनाम् ॥ ८० ॥ भरणं सर्वजंतूनां धरणं जगतामपि ॥ भाषणं सर्वभाषाणां दूषणं सर्वदुष्कृताम् ॥ ८१ ॥ शोषणं सर्वपंकानां नीला
द्रिशरणं हरिम् ॥ शरणं प्रयात मुनयो ह्यनन्यशरणं विभुम् ॥ ८२ ॥ निश्चेष्टो दारुवर्ष्मापि दिव्यलीलाविलासकृत् ॥ क्षमते स्वल्पभक्त्यापि सो
पराधशतं नृणाम् ॥ ८३ ॥ अत्र वः कथयिष्यामि चरितं पापनाशनम् ॥ लीलया दारुदेहस्य मुनयः परमात्मनः ॥ ८४ ॥
कुरुक्षेत्रे समुद्भूतौ ब्राह्मणक्षत्रियावुभौ ॥ सखायौ जग्मतुः प्रीत्या एकाहारविहारिणौ ॥ ८५ ॥ वृत्तच्युतौ निषिद्धानामाहर्त्तारौ
विमोहितौ ॥ अस्वाध्यायवषट्कारौ स्वधास्वाहाविवर्जितौ ॥ ८६ ॥ अपात्रभूतौ धर्मस्य महापातकदूषितौ ॥ मधुभक्षौ पण्ययोषित्सहवासौ
मुदान्वितौ ॥ ८७ ॥ पारलौकिकचिंता तु तयोः स्वप्नेपि नागता ॥ एवं प्रवर्तमानौ तावायुषोऽर्द्धं च निन्यतुः ॥ ८८ ॥ एकदा भ्रममाणौ तौ
यज्ञवाटमगच्छताम् ॥ शृण्वन्तौ दूरतः स्तोत्रं शास्त्रशब्दं मनोहरम् ॥ ८९ ॥ दृष्ट्वा तास्ताः क्रियाः सर्वाः श्रुतिसंचोदिता द्विजाः ॥ तौ तदा
चक्रतुः श्रद्धां धर्मे वर्त्मन्यधार्मिकौ ॥ ९० ॥ संस्मरंतौ स्वजातिं तौ पुंडरीकांबरीषकौ ॥ निंदन्तौ दुश्चरित्रं स्वं परस्परमभाषताम् ॥ ९१ ॥
कथमावां तरिष्यावो दुष्कृतार्णवमुल्बणम् ॥ इहैव जन्मन्यजरं बुद्धिपूर्वमुपार्ज्जितम् ॥ ९२ ॥ न तच्छास्त्रं हि जानाति यदावाभ्यां च दुष्कृतम् ॥
सञ्चितं तस्य घोरस्य प्रायश्चित्तं सुदुर्ल्लभम् ॥ ९३ ॥ तथापि ब्राह्मणानेतान्ब्रह्मिष्ठान्वै सदोगतान् ॥ प्रणिपातप्रपन्नान्वै पृच्छावोऽत्र च निष्कृतिम् ॥
॥ ९४ ॥ इति निश्चित्य तौ विप्रानभिवाद्याभ्यपृच्छताम् ॥ यथावत्कल्मषं स्वंस्वं विज्ञाप्य च मुहुर्मुहुः ॥ ९५ ॥ ते तयोर्वचनं श्रुत्वा मीलिताक्षा
द्विजोत्तमाः॥ नाब्रुवन्किंस्विदन्योन्यं वीक्षंतो विस्मिताननाः ॥ ९६ ॥ अहो सुघोरकर्माणि संचितानि दुरात्मनोः ॥ येषु शास्त्रं पदं दातुं प्रायश्चि
त्ताय न ह्यलम् ॥ ९७ ॥ शक्नुमो न वयं तस्मादनयोर्निष्कृताविति ॥ तेषां मध्ये सदोमुख्यः कश्चिद्वैष्णवपुंगवः ॥ ९८ ॥ भगवद्भक्तिमाहात्म्य
क्षपिताशेषकल्मषः ॥ तानुवाच विहस्येदं वाक्यं वाक्यविदां वरः ॥ ९९ ॥ ॥ वैष्णव उवाच ॥ ॥ भो द्विज क्षत्रदायाद पापराशेः सुदारुणात् ॥
मुक्तिं चेद्वांच्छतस्तूर्णं गच्छतं पुरुषोत्तमम् ॥ १०० ॥ क्षेत्रोत्तमं दारुमयो यत्रास्ते पुरुषोत्तमः ॥ इन्द्रद्युम्नस्य राजर्षेर्भक्त्यानुग्रहकृद्विभुः ॥ १०१ ॥
तमाराध्य जगन्नाथं शंखचक्रगदाधरम् ॥ पापक्षयं वा मुक्तिं वा स्वेच्छया प्राप्स्यथ ध्रुवम् ॥ १०२ ॥ घोरदुष्कृततूलौघदावाग्निसदृशस्तु सः ॥

तपसैतत्क्षयं नेतुं न शक्यं जन्मकोटिभिः ॥ १०३ ॥ युगपत्संक्षयं याति यं दृष्ट्वा सर्वकिल्बिषम् ॥ तन्मा विलंबं कुरुतं प्रयातं तत्र सत्वरम्
॥ १०४ ॥ सुपुण्ये चोत्कले देशे दक्षिणार्णवतीरगे ॥ नीलाद्रिशिखरावासं व्रजतं शरणं विभुम् ॥ १०५ ॥ सोऽभीष्टसिद्धिं वां देवः प्रदास्यति
कृपानिधिः ॥ इत्यादिष्टौ ततो विप्रक्षत्रियौ हर्षसंयुतौ ॥ १०६ ॥ तेनैव वर्त्मना विप्राः प्रयातौ पुरुषोत्तमे ॥ १०७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जैमिनि
रुवाच ॥ ॥ निर्विण्णचेतसौ तौ तु त्यक्त्वा वेश्यादिसंगतिम् ॥ ध्यायंतौ मनसा विष्णुं शुद्धाहारव्रतावुभौ ॥ १ ॥ कालेन कियता प्राप्तौ
नीलाद्रिनिलयं हरेः ॥ तीर्थराजजले स्नात्वा यथावद्विधिचोदितम् ॥ २ ॥ प्रासादद्वारि तिष्ठंतौ साष्टांगं प्रणिपत्य च ॥ भगवंतं निरीक्षंतौ
नापश्यतां तदा द्विजाः ॥ ३ ॥ विवर्णवदनौ देवमदृष्ट्वा चिंतयाकुलौ ॥ आरभेते ह्यनशनं भगवद्दर्शनावधि ॥ ४ ॥ कीर्तयंतै भगवतो नाम
कल्मषनाशनम् ॥ तृतीयस्यां त्रियामायां ज्योतिरेकमपश्यताम् ॥ ५ ॥ त्रीण्यहानि पुनस्तौ च तदोपावसतां स्थिरौ ॥ मध्ये सप्तमरात्रेस्तु भगवं
तमपश्यताम् ॥ ६ ॥ त्रिदशानां स्तुतीः श्रुत्वा दिव्यज्ञानौ बभूवतुः ॥ अपास्तपापनिर्मोकौ साक्षाद्देवमपश्यताम् ॥ ७ ॥ शंखचक्रगदापाणिं
दिव्यालंकारभूषितम् ॥ रत्नपादुकयोः पृष्ठे विन्यस्तचरणांबुजम् ॥ ८ ॥ व्याकोशपुंडरीकाक्षं प्रसन्नवदनं विभुम् ॥ वामपार्श्वे स्थितां लक्ष्मीं वामेना
लिंग्य बाहुना ॥ ९ ॥ नागवल्लीदलं बद्धमाददानं श्रिया हृतम् ॥ रत्नवेत्रकराः काश्चित्काश्चिच्चामरपाणयः ॥ १० ॥ गंधतैलप्रदीपास्तु रत्नवर्तिप्रदी
पिकाः ॥ काश्चिद्दधानाः स्वकरैर्यौवनाढ्याः सुभूषिताः ॥११॥ पश्चाद्रत्नमयं छत्रं बिभ्रती काचिदुज्ज्वला॥ धूपपात्रं मुखाभ्याशे कृष्णागुरुसुधूपितम्
॥ १२ ॥ काचिद्दधाना प्रम्लोचां हसंतीं विग्रहश्रिया ॥ लीलालकदृशा देवाननुगृह्णंतमग्रतः ॥ १३ ॥ बद्धांजलिपुटान्नम्रकन्धरान्स्तुवतः पृथक् ॥
सिद्धान्मुनिगणान्दिव्यान्सनकादीन्स्मितेन च ॥ १४ ॥ नारदादींश्च गंधर्वान्दिव्यगानमनोहरान् ॥ दत्तावधानं श्रवणे लीलयैवानुकम्पिनम्॥१५॥
प्रह्लादादीन्वैष्णवाग्र्यान्स्वरूपं ध्यायतोऽग्रतः ॥ चित्ताकर्षणसंलीनां विदधानं स्वविग्रहे ॥ १६ ॥ वक्षःस्थलप्रविलसत्कौस्तुभप्रतिबिंबितैः ॥
देवादिभिर्विश्वरूपमूर्त्तेः स्वस्याः प्रकाशकम् ॥ १७ ॥ उपर्युपरि दिव्यायाः पुष्पवृष्टेरधः स्थितम् ॥ श्रीसन्निधानविगतश्रियमप्सरसां गणम् ॥
॥ १८ ॥ पश्यंतं विविधं नित्यमङ्गहारमनोहरम् ॥ दिव्यलीलाविलासं तं दृष्ट्वा तौ द्विजबाहुजौ ॥ १९ ॥ बभूवतुः क्षणात्सर्वविद्यानां पारगौ
द्विजाः ॥ त्रिः परिक्रम्य देवेशं कृतांजलिपुटावुभौ ॥ साष्टांगपातप्रणतौ तुष्टुवाते मुदान्वितौ ॥ २० ॥ ॥ पुण्डरीक उवाच ॥ ॥ नमस्ते

जगदाधार सर्गस्थित्यंतकारण ॥ नारायण नमस्तेऽस्तु परमात्मन्परायण ॥ २१ ॥ परमार्थस्त्वमेवैको भवाप्ययविवर्जितः ॥ नित्यानन्दस्वरूपं
त्वां विदन्ति ध्यानचक्षुषः ॥ २२ ॥ चिन्मात्रं जगतामीशमधिष्ठानं परात्परम् ॥ कथं नु मूढहृदयास्त्वां जानंति सुनिर्मलम् ॥ २३ ॥ कामार्थ
लिप्सासंभ्रांतचेतसोऽत्यंतदुःखिनः ॥ गतागतपथे श्रांताः सुखभाजः कदाचन ॥ २४ ॥ अनुकंपय मां नाथ सुदीनं शरणागतम् ॥ मूढं दुष्कृत
कर्माणं पतितं भवसागरे ॥ २५ ॥ कोऽन्यस्त्वत्सदृशो बन्धुर्ब्रह्मांडे नाथ वर्त्तते ॥ स्वकर्त्तव्यानपेक्षो यो दीनानाथदयालुकः ॥ २६ ॥ उच्चावच
भ्रमाद्दुःखं जलयंत्रघटीमिव ॥ अजस्रमधिकर्त्तारं परित्राहि कृपांबुधे ॥ २७ ॥ योगक्षेमाभिसंधाना ये मूढास्त्वामुपासते ॥ लीलाविमुक्तिदं
ते वै त्वन्मायापरिमोहिताः ॥ २८ ॥ नारायणेति त्वन्नाम कीर्तितं तु यदृच्छया ॥ त्वत्तोऽधिकं जगन्नाथ चतुर्वर्गैकसाधनम् ॥ २९ ॥ त्वं तु
तैस्तैः पृथग्यज्ञैस्तास्ताः सिद्धीः प्रयच्छसि ॥ त्वमेकः शरणं नाथ पतितानां भवार्णवे ॥ ३० ॥ ज्ञाननौकासमारूढः करुणाक्षेपणीकरः ॥ परं
पारं प्रभो नेतुं संसाराब्धेर्विचेतनम् ॥ ३१ ॥ त्वमेक ईशिषे भक्त्यानन्यया परिचिंतितः ॥ येऽन्ये मुक्तिप्रदा देवाः शास्त्रेषु परिनिष्ठिताः ॥ ३२ ॥
दुःखाब्धिकुम्भयोनिं ते त्वद्भक्तिं प्रापयंति वै ॥ ३३ ॥ तन्मे प्रसीद भगवन्पदपंकजे ते भक्तिं दृढां वितर नाथ भवाब्धिमुच्चैः ॥ घोरं सुदुस्तरममुं
हि यया तरेयमष्टांगयोगजनितश्रमवर्जितोऽपि ॥ ३४ ॥ धर्मार्थकामनिचयैः कुमतिप्रगृह्यैः क्षुद्रैरमीभिरहितालपसुखैर्न कार्यम् ॥ आज्ञापयांघ्रिन
लिनद्वयचिंतनेद्ध सांद्रानुवर्धितसुखार्णवमज्जनं मे ॥ ३५ ॥ स्तुत्वेत्थं जगदीशस्य पादपद्मांतिके द्विजः ॥ पपात त्राहि कृष्णेति वदन्बाष्पार्द्रया
गिरा ॥ तस्थौ स पुनरुत्थाय कृतांजलिपुटः स्तुवन् ॥ ३६ ॥ ॥ अम्बरीष उवाच ॥ ॥ प्रसीद देव सर्वात्मन्नसंख्येयशिरोभुज ॥ असंख्य
घ्राणनयनपाणिपाद नमोऽस्तु ते ॥ ३७ ॥ षट्त्रिंशत्तत्त्वातीतोऽसि निष्प्रपंचप्रपंचकः ॥ चतुर्विधजगद्धाम विश्वमूर्त्ते नमोऽस्तु ते ॥ ३८ ॥ एक
पादस्त्रिपादश्च तीर्थपादोंऽतरिक्षपात् ॥ यस्य पादोद्भवा गंगा पुनाति भुवनत्रयम् ॥ ३९ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां शोधकं यस्य नाम वै ॥ कीर्तितं
सर्वशुभदं नमस्तस्मै शुभात्मने ॥ ४० ॥ देव त्वन्नामकीर्त्यापि जायंते सर्वसिद्धयः ॥ कौतुकात्त्वां हि मृग्यंति विद्वांसो बुद्धिशालिनः ॥ ४१ ॥
नाथ त्वत्पादसलिलं संश्रयात्तापहारकम् ॥ तापत्रयाभिभूतस्य भक्तिं मेऽत्र दृढां कुरु ॥ ४२ ॥ अनन्यस्वामिनो मेऽद्य नास्त्यन्यत्प्रार्थनीयकम् ॥
प्रणिपत्य जगन्नाथ त्वां प्रयाचे सहस्रधा ॥ ४३ ॥ समस्तपुरुषार्थस्य बीजं त्वत्पादपंकजे ॥ यावत्प्राणान्धारयामि तावद्भक्तिर्दृढास्तु मे ॥ ४४ ॥ सृष्टिं
विनिर्ममे चेमां यया भक्त्या पितामहः ॥ संहरत्यखिलं रुद्रो लक्ष्मीश्चैश्वर्यदायिनी ॥ ४५ ॥ दीनानुकंपिंस्तां भक्तिं प्रार्थये नान्यमानसः ॥ अनाद्य

विद्यापंकेस्मिन्सुदृढे दुस्तरे भृशम् ॥ ४६ ॥ निमग्नस्य जगन्नाथ निरालंबं प्रणश्यतः ॥ महामहिम्नस्त्वद्भक्तेर्नान्यदस्ति परायणम् ॥ ४७ ॥
श्रुतिस्मृत्यादिसंभिन्नमार्गाः संमोहहेतवः ॥ त्वद्भक्तिमपहायैते न प्रवर्त्तितुमीश्वराः ॥ ४८ ॥ अनन्यशरणं स्वामिन्ननुकम्पय मां विभो ॥ इति
स्तुवञ्जगन्नाथपादपद्मांतिके मुदा ॥ ४९ ॥ पपात दण्डवद्भूमौ प्रसीदेति वदन्मुहुः ॥ ततस्ते देवताः सर्वे स्तुत्वा संपूज्य केशवम् ॥ ५० ॥ तल्ली
लापांगसंतुष्टाः प्रयातास्त्रिदिवं पुनः ॥ तत उन्मीलितदृशौ पुण्डरीकांबरीषकौ ॥ ५१ ॥ मायया मोहितौ विष्णोः स्वप्नदृष्टमबुध्यताम् ॥ यां
दृष्ट्वा दिव्यलीलां हि साक्षात्पललचक्षुषा ॥ ५२ ॥ पुनर्मानुषभावौ तौ दिव्यसिंहासनस्थितम् ॥ नीलजीमूतसंकाशं फुल्लपद्मायतेक्षणम् ॥ ५३ ॥
शोणाधरं चारुनासं दिव्यकुण्डलभूषितम् ॥ शंखचक्रगदापद्मधारिणं वनमालिनम् ॥ ५४ ॥ पीनोरस्कं चारुहारमनर्घ्यमुकुटोज्ज्वलम् ॥
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं दिव्यांगदविभूषितम् ॥ ५५ ॥ प्रलंबबाहुं दीनार्तपरित्राणसमुद्यतम् ॥ सुवर्णसूत्रसंनद्धमध्यग्रंथिमणीयुतम् ॥ ५६ ॥ दिव्य
पीतांबरधरं दिव्यस्रग्गन्धभूषितम् ॥ स्वर्णपद्मासनासीनं सर्वांगालिंगितश्रियम् ॥ ५७ ॥ प्रपन्नसंतापहरं सुधासागरमुल्बणम् ॥ अशेषवांछा
फलदं कल्पवृक्षं सुपुष्पितम् ॥ ५८ ॥ दक्षपार्श्वस्थितं तस्य ददृशाते हलायुधम् ॥ बिभर्त्ति येन ब्रह्मांडं बलेन महता विभुः ॥ ५९ ॥
तं बलं नागराजानं फणासप्तकमंडितम् ॥ कैलासशिखरोत्तुंगं धवलं कुण्डलोज्ज्वलम् ॥ ६० ॥ विचित्रवनमालाढ्यं दिव्यनीलनिचो
लिनम् ॥ सततं वारुणीक्षीबघूर्णोन्नयनपंकजम् ॥ ६१ ॥ निम्नपृष्ठोन्नतोरस्कं कुण्डलीकृतविग्रहम् ॥ शंखचक्रगदापद्मसमुज्ज्वलचतुर्भु
जम् ॥ ६२ ॥ नानालंकाररुचिरं नतकल्मषनाशनम् ॥ तयोर्मध्ये स्थितां भद्रां सुभद्रां कुंकुमारुणाम् ॥ ६३ ॥ सर्वलावण्यवसतिं सर्वदेव
नमस्कृताम् ॥ लक्ष्मीं लक्ष्मीशहृदयपंकजस्थां पृथक्स्थिताम् ॥ ६४ ॥ वराब्जधारिणीं देवीं दिव्यनेपथ्यभूषणाम् ॥ प्रपन्नकल्पलतिकां
सर्वकल्मषनाशिनीम् ॥ ६५ ॥ संसारार्णवमग्नानां तारिणीं देवतारणीम् ॥ वामपार्श्वस्थितं विष्णोरद्राष्टां चक्रमुत्तमम् ॥ ६६ ॥ दार्वग्रनिर्मितं
विप्राः स्वर्णभक्तिसमुज्ज्वलम् ॥ चतुर्द्धावस्थितं विष्णुं दृष्ट्वा तौ द्विजबाहुजौ ॥ ६७ ॥ अरुणोदयवेलायां श्रमं सार्थममन्यताम् ॥ संस्मृत्य तां
स्वप्नलीलां विस्मयं जग्मतुस्तदा ॥ ६८ ॥ न दारुप्रतिमा चेयं साक्षाद्ब्रह्म प्रकाशते ॥ सदोगतानां विप्राणां वाक्यं श्रद्दधतुश्च तौ ॥ ६९ ॥
क्वावां महापातकिनौ यातनाक्रमभागिनौ ॥ क्वेदं सुरसमाक्रांतस्थितं विष्णोः प्रदर्शनम् ॥ ७० ॥ मूर्खयोरावयोरष्टादशविद्याप्रवीणता ॥ यस्मा
त्तस्मान्न च भ्रांतिर्ज्ञानं तत्समवादिनः ॥ ७१ ॥ यदूचुर्दारवं ब्रह्म तीर्थराजतटे स्थितम् ॥ वटमूले प्रकाशंतं दृष्ट्वा जंतुर्विमुच्यते ॥ ७२ ॥

तदेवायं जगन्नाथश्चतुर्द्धा संव्यवस्थितः ॥ क्षितौ यदावतरति चतूरूपः प्रकाशते ॥ ७३ ॥ तदास्य संनिधावावां स्थास्यावः प्राणधारिणौ ॥ यावन्नान्यत्र गच्छावः क्षुद्रकामपराङ्मुखौ ॥ ७४ ॥ इति निश्चित्य मुनयो विष्णौ भक्तिपरायणौ ॥ नारायणाख्यं सततं जपन्तौ मुक्तिमागतौ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ प्रसंगात्कथितं ह्येतद्रहस्यं पापनाशनम् ॥ शृण्वंति ये तु चरितं पुण्डरीकांबरीषयोः ॥ ७६ ॥ सततं कीर्तयंतश्च मुदा परमया युताः ॥ व्रजंति विष्णुनिलयं मुदा परमया युताः ॥ व्रजंति विष्णुनिलयं तेऽपि निर्द्धूतकलमषाः ॥ ७७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ कस्मिन्देशे द्विजश्रेष्ठ तत्क्षेत्रं पुरुषोत्तमम् ॥ यत्र नारायणः साक्षाद्दारुरूपी प्रकाशते ॥ १ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ उत्कलोनाम देशोऽस्ति ख्यातः परमपावनः ॥ यत्र तीर्थान्यनेकानि पुण्यान्यायतनानि च ॥२॥ दक्षिणस्योदधेस्तीरे स तु देशः प्रतिष्ठितः ॥ यत्र स्थिता वै पुरुषाः सदाचारनिदर्शनाः ॥ ३ ॥ वृत्ताध्ययनसंपन्ना यज्वानो यत्र भूसुराः ॥ सृष्ट्यादौ क्रतवो वेदा वेदशास्त्रप्रवर्तकाः ॥४॥ अष्टादशानां विद्यानां निधानं संप्रकीर्तितम् ॥ गृहे गृहे निवसति लक्ष्मीर्नारायणाज्ञया ॥ ५ ॥ लज्जाशीला विनीताश्च आधिव्याधिविवर्जिताः ॥ पितृमातृरताः सत्यवादिनो वैष्णवा जनाः ॥ ६ ॥ न चात्रावैष्णवः कश्चिन्नास्तिको वापि वर्तते ॥ सर्वे परहितास्तत्र न लुब्धा न शठाः खलाः ॥ ७ ॥ दीर्घायुषस्तत्र जनाः स्त्रियश्च पतिदेवताः ॥ सुशीला धर्मशीलाश्च त्रपाचारित्रभूषिताः ॥ ८ ॥ रूपयौवनगर्वाढ्याः सर्वालंकारभूषिताः ॥ कुलशीलवयोवृत्तानुरूपाचारचंचवः ॥ ९ ॥ स्वकर्मनिरतास्तत्र प्रजारक्षणदीक्षिताः ॥ क्षत्रिया दानशौंडाश्च शस्त्रशास्त्रविशारदाः ॥ १० ॥ यजंते क्रतुभिः सर्वे सततं भूरिदक्षिणैः ॥ दीप्यंते चित्तयो[1] येषां यूपाः कांचनभूषिताः ॥ ११ ॥ येषां गृहेष्वतिथयः कामनाधिकपूजिताः ॥ वैश्याश्च कृषिवाणिज्यगोरक्षावृत्तिसंस्थिताः ॥ १२ ॥ देवान्गुरून्द्विजान्भक्त्या प्रीणयंति धनैरपि ॥ एकस्य द्वारि यातोऽर्थी न गच्छेदन्यवेश्मनि ॥ १३ ॥ गीतकाव्यकलाशिल्पकुशलाः प्रियवादिनः ॥ शूद्राश्च धार्मिकास्तत्र स्नानदानक्रियारताः ॥ १४ ॥ कर्मणा मनसा वाचा धनैश्च द्विजसेवकाः ॥ येऽन्ये संकरजातास्ते स्वेस्वे धर्मे प्रतिष्ठिताः ॥ १५ ॥ न विपर्यंति ऋतवो नाकाले वर्षते घनः ॥ न सस्यहानिर्न मरुत्क्षुन्न पीडयति प्रजाः ॥ १६ ॥ दुर्भिक्षमरके नात्र राष्ट्रभंगः प्रजायते ॥ नालभ्यं तत्र वस्त्वस्ति यत्किंचित्पृथिवीगतम् ॥ १७ ॥ एवं सर्वगुणैर्युक्तो नानाद्रुम

---

[1] चित्तयः—यज्ञवेदयः ।

लताकुलः ॥ अर्जुनाशोकपुन्नागतालहिंतालशालकैः ॥ १८ ॥ प्राचीनामलकैर्लोध्रैर्बकुलैर्नागकेशरैः ॥ नारिकेलैः प्रियालैश्च सरलैर्देवदारुभिः ॥
॥ १९ ॥ धवैश्च खदिरैर्बिल्वैः पनसैश्च कपित्थकैः ॥ चंपकैः कर्णिकारैश्च कोविदारैः सपाटलैः ॥ २० ॥ कदंबनिंबनिचुलरसालामलकैस्तथा ॥
नागरंगैश्च जंबीरैर्नीपकैर्मातुलुंगकैः ॥ २१ ॥ मंदारैः पारिजातैश्च न्यग्रोधागुरुचंदनैः ॥ खर्जूराम्रातकैः सिद्धैर्मुचुकुंदैः सकिंशुकैः ॥ २२ ॥ तिंदुकैः
सप्तपर्णैश्च अश्वत्थैश्च बिभीतकैः ॥ अन्यैश्च विविधैर्वृक्षैः प्रकीर्णः सुमनोहरैः ॥ २३ ॥ मालतीकुंदबाणैश्च करवीरैः सितेतरैः ॥ केतकीवनषंडैश्च
अतिमुक्तैः सकुब्जकैः ॥ २४ ॥ एलालवंगकंकोलदाडिमैर्बीजपूरकैः ॥ श्रेणीकृतैः पूगवनैरुद्यानैः शतशो वृतः ॥ २५ ॥ नानाद्रुमलताकीर्णः
पर्वतैः सिंधुभिर्वृतः ॥ स एष देशप्रवर उत्कलाख्यो द्विजोत्तमाः ॥ २६ ॥ ऋषिकुल्यां समासाद्य दक्षिणोदधिगामिनीम् ॥ स्वर्णरेखामहानद्यो
र्मध्ये देशः प्रतिष्ठितः ॥ २७ ॥ सन्त्यत्र पुण्यायतने क्षेत्राणि सुबहून्यपि ॥ पूर्वं वस्तीर्थयात्रायां वर्णितानि मया द्विजाः ॥ भूस्वर्गः सांप्रतं ह्येष
कथितः पुरुषोत्तमः ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्य ओढ्रदेशवर्णनं
नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ कस्मिन्युगे स तु नृप इन्द्रद्युम्नोऽभवन्मुने ॥ कस्मिन्देशेऽस्य नगरं कथं वा पुरुषोत्तमम् ॥
॥ १ ॥ गत्वा च विष्णोः प्रतिमां कारयामास वा कथम् ॥ एतत्सर्वं विस्तरतः कथयस्व महामुने ॥ २ ॥ याथातथ्येन सर्वज्ञ परं कौतूहलं
हि नः ॥ ३ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ साधु साधु द्विजश्रेष्ठा यत्पृच्छध्वं पुरातनम् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं भुक्तिमुक्तिप्रदं शुभम् ॥
॥ ४ ॥ चरितं तस्य वक्ष्यामि तथावृत्तं कृते युगे ॥ शृणुध्वं मुनयः सर्वे सावधाना जितेन्द्रियाः ॥ ५ ॥ आसीत्कृतयुगे विप्रा
इन्द्रद्युम्नो महानृपः ॥ सूर्यवंशे स धर्मात्मा स्रष्टुः पंचमपूरुषः ॥ ६ ॥ सत्यवादी सदाचारोऽवदातः सात्त्विकाग्रणीः ॥ न्यायात्सदा
पालयति प्रजाः स्वा इव स प्रजाः ॥ ७ ॥ अध्यात्मविज्ञानशौंडः शूरः संग्रामवर्द्धनः ॥ सदोद्यतः सदा विप्रपूजकः पितृभक्तिमान् ॥ ८ ॥ अष्टाद
शसु विद्यासु बृहस्पतिरिवापरः ॥ ऐश्वर्येण सुराधीशः कुबेरः कोषसंचये ॥ ९ ॥ रूपवान्सुभगः शीली दाता भोक्ता प्रियंवदः ॥ यष्टा समस्तय
ज्ञानां ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः ॥ १० ॥ वल्लभो नरनारीणां पौर्णमास्यां यथा शशी ॥ आदित्य इव दुष्प्रेक्ष्यः शत्रुपक्षक्षयंकरः ॥ ११ ॥ वैष्णवः सत्य
संपन्नो जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ राजसूयं क्रतुवरं वाजिमेधसहस्रकम् ॥ १२ ॥ इयाज परमः श्रीमान्मुमुक्षुर्धर्मतत्परः ॥ एवं सर्वगुणोपेतः स पृथ्वीं
पालयन्नृपः ॥ १३ ॥ अवंतींनाम नगरीं मालवे भुवि विश्रुताम् ॥ उवास सर्वरत्नाढ्यां द्वितीयाममरावतीम् ॥ १४ ॥ तत्र स्थितो नरपतिर्विष्णौ

भक्तिमनुत्तमाम् ॥ चकार मनसा वाचा कर्मणा परमाद्भुताम् ॥ १५ ॥ एवं प्रवर्तमानोऽसौ कदाचिच्छ्रीपतेर्विभोः ॥ पूजासमयमासाद्य देवार्चनगृ
हांतरे ॥ १६ ॥ विद्वद्भिः कविभिश्चैव तीर्थयात्राप्रसिद्धिभिः ॥ दैवज्ञैः श्रोत्रियैः सार्द्धं पुरोहितमवस्थितम् ॥ १७ ॥ आहूतो व्याजहारेदं ज्ञायतां
क्षेत्रमुत्तमम् ॥ यत्र साक्षाज्जगन्नाथं पश्यामोऽनेन चक्षुषा ॥ १८ ॥ एवमुक्तो नृपाग्र्येण वैष्णवेन पुरोहितः ॥ तीर्थयात्रृव्रजं पश्यन्नुवाच प्रश्रितं वचः
॥ १९ ॥ भोभोस्तीर्थाटनव्यग्रा धार्मिकास्तीर्थकोविदाः ॥ यदादिशाति देवोऽयं युष्माभिस्तच्छ्रुतं किल ॥ २० ॥ विज्ञाय तस्याभिप्रायं कश्चित्सुब
हुतीर्थगः ॥ उवाच वाग्ग्मी राजानं बद्धांजलिपुटं मुदा ॥२१॥ राजन्ननेकतीर्थानि व्यचारिषमहं प्रभो ॥ आशैशवात्क्षितितले श्रुतान्यन्यैस्तु यानि
वै ॥ २२ ॥ ओढ्रदेश इति ख्यातो वर्षे भारतसंज्ञिते ॥ दक्षिणस्योदधेस्तीरे क्षेत्रं श्रीपुरुषोत्तमम् ॥ २३ ॥ यत्र नीलगिरिर्नाम समंतात्काननावृतः॥
तस्योत्संगे कल्पवृक्षः समंतात्क्रोशसंमितः ॥ २४ ॥ तस्य छायां समाक्रम्य ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ तस्य पश्चाद्दिशि ख्यातं कुंडं रौहिणसंज्ञितम् ॥
॥ २५ ॥ तत्पूर्णं कारणांभोभिः स्पर्शनादेव मुक्तिदम् ॥ तस्य प्राक्कूटमास्थाय नीलेंद्रमणिनिर्मिता ॥ २६ ॥ तनुः श्रीवासुदेवस्य साक्षान्मुक्तिप्रदा
यिनी ॥ तत्र कुंडे तु यः स्नात्वा दृष्ट्वा तु पुरुषोत्तमम् ॥ २७ ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्य विमुच्यते ॥ तत्रास्त आश्रमश्रेष्ठः ख्यातः शबरदी
पकः ॥ २८ ॥ पश्चिमस्यां दिशि विभोर्वेष्टितः शबरालयैः ॥ यस्मादेकपदीमार्गो येन विष्णवालयं व्रजेत् ॥ २९ ॥ यत्र साक्षाज्जगन्नाथः शंखचक्र
गदाधरः ॥ जंतूनां दर्शनान्मुक्तिं यो ददाति कृपानिधिः ॥ ३० ॥ तत्रोषितं मया राजन्वर्षं श्रीपुरुषोत्तमे ॥ तुष्ट्यर्थं देवदेवस्य व्रतिना वनवा
सिना ॥ ३१ ॥ प्रतिरात्रं भगवतो दर्शनाय दिवौकसाम् ॥ आगतानां महाराज दिव्यगंधो ह्यमानुषः ॥ ३२ ॥ नानास्तुतिवचःकल्पपुष्पवृष्टिश्च
लभ्यते ॥ महिमैष न कुत्रापि विष्णोः स्थाने प्रकाशते ॥ ३३ ॥ पौराणिकी प्रवृत्तिश्च श्रुता तत्र महीपते ॥ वायसो माधवं दृष्ट्वा तिर्यग्देहोऽपि
मुच्यते ॥ ३४ ॥ नाधिकारी पुण्यकृत्ये ज्ञानहीनोऽपि पार्थिव ॥ तृषार्त्तो रौहिणे कुंडे जलं पातुं समागतः ॥ ३५ ॥ त्यक्त्वा कालवशात्प्राणा
न्विष्णुसारूप्यमाप्तवान् ॥ अहमासं पुरा मूर्खस्तत्प्रसादात्तु सांप्रतम् ॥ ३६ ॥ अष्टादशसु विद्यासु शेषो वा स्यान्ममापरः ॥ मतिश्च निर्मला
जाता विष्णोः पश्यामि नापरम् ॥ ३७ ॥ त्वं यस्माद्विष्णुभक्तोऽसि सततं च दृढव्रतः ॥ अतस्तवोपदेशार्थमागतोऽहं तवांतिकम् ॥ ३८ ॥ नो
धनं न च भूमिं च त्वत्तः संप्रार्थ्यतेऽधुना ॥ व्यलीकमेतन्मा बुद्ध्वा तत्रस्थं श्रीधरं भज ॥ ३९ ॥ एवमुक्त्वा तु जटिलः सर्वेषां
पश्यतां तदा ॥ अंतर्द्धानं जगामाशु राजा परमविस्मयम् ॥ ४० ॥ अवाप्य व्याकुलमतिः कथं मे निर्वहेदिति ॥ पुरोहितमु

वाचेदं तस्यैवार्थस्य साधने ॥ ४१ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ अमानुषमिदं वृत्तं श्रुत्वेदानीममानुषात् ॥ बुद्धिस्त्वरयते तत्र यत्रास्तेऽसौ गदा
धरः ॥ ४२ ॥ मम धर्मार्थकामा हि त्वदायत्ता द्विजोत्तम ॥ अविरुद्धास्त्वत्प्रसादात्त्रिवर्गः साधितो मया ॥ ४३ ॥ इदानीं चेद्द्विजश्रेष्ठ त्वमत्रार्थे
गमिष्यसि ॥ चतुर्वर्गस्तु संपूर्णः प्राप्तः स्यात्सांप्रतं मया ॥ ४४ ॥ ॥ पुरोहित उवाच ॥ ॥ बाढमेतत्करिष्यामि यथा द्रक्ष्यसि केशवम् ॥
चर्माच्छादितचक्षुर्भ्यां साक्षान्मुक्तिप्रदं विभुम् ॥ ४५ ॥ एवमत्र यतिष्यामि तत्र सर्वे यथा वयम् ॥ वत्स्यामः ससहायाश्च क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥४६॥
साफल्यं किमतो राजञ्जन्मिनो जन्मनो भवेत् ॥ पुरुषं तमसः पारं साक्षाद्द्रक्ष्यसि माधवम् ॥ ४७ ॥ भ्राता विद्यापतिर्नाम कनीयान्मे व्रजि
ष्यति ॥ देशभ्रमणशीलैश्च चारैः सह तवाधुना ॥ ४८ ॥ तत्र गत्वा जगन्नाथं दृष्ट्वा स हि गिरौ यथा ॥ कंटकावाससंस्थानं भूप्रदेशं प्रमीय च ॥
॥ ४९ ॥ तूर्णं प्रवृत्तिमानेता श्रेयोऽस्माकं भविष्यति ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा पुनरुवाच ह ॥ ५० ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ साधु ब्रह्म
न्समाधाय व्यवसायो विचारितः ॥ अहं प्रथमतोप्येतच्छ्रुत्वैब कृतनिश्चयः ॥ ५१ ॥ तत्र क्षेत्रे भगवतः सन्निधौ निवसाम्यहम् ॥ तद्गच्छतु तव
भ्राता यथेष्टं साधयिष्यति ॥ ५२ ॥ इत्युक्त्वांतःपुरं राजा प्रविवेश मुदान्वितः ॥ पुरोहितोऽपि तान्सर्वान्यथावदनुपूर्वशः ॥५३॥ राजाज्ञया पूजयित्वा
प्राहिणोत्स्वं स्वमाश्रमम् ॥ भ्रातरं सुमुहूर्ते च दैवज्ञकृतनिश्चये ॥ ५४ ॥ प्रस्थापयामास तदा कृतस्वस्त्ययनं द्विजैः ॥ अपसर्पैः प्रत्ययिकैः पुष्प
स्यन्दनमास्थितः ॥ ५५ ॥ ततः संप्रस्थितो विप्राः स तु विद्यापतिर्द्विजः ॥ मनसा चिन्तयामास मध्येस्यन्दनमास्थितः ॥ ५६ ॥ अहो मे
सफलं जन्म सुकल्या शर्वरी च मे ॥ द्रक्ष्यामि यद्भगवतो मुखपद्ममघापहम् ॥ ५७ ॥ श्रवणाद्यैरुपायैर्यं यतमाना अहर्निशम् ॥ पश्यंति यतयः
चेतःपुंडरीके व्यवस्थितम् ॥ ५८ ॥ तमद्य नीलशिखरिश्रृंगस्थं बिभ्रतं वपुः ॥ वपुःसंबन्धहरणं साक्षाद्द्रक्ष्यामि चक्रिणम् ॥ ५९ ॥ श्रुति
स्मृतीहासपुराणवाक्यैर्यद्रूपमास्थापयितुं न शक्यम् ॥ तच्छ्रीनिधे रूपमदृष्टपूर्वं दृष्ट्वा तरिष्यामि भवांबुराशिम् ॥ ६० ॥ यन्नामसंकीर्तनतस्त्रियांहः
संघः प्रणाशं स्मरतां प्रयाति ॥ तमद्य विश्वेश्वरमप्रमेयं साक्षात्करिष्यामि गिरौ वसन्तम् ॥ ६१ ॥ यत्पादपद्मानुसंहितस्य पदेपदे दुःख
मुपार्जितस्य ॥ तमः प्रकांडप्रभवं कदाचिन्नात्माश्रितं कर्मभिरेति नाशम् ॥ ६२ ॥ आराध्य सूक्ष्मं स्वगुहानिवासं यं पञ्चकोषावृतमात्मसंस्थम् ॥
वेदांतगीराह न चापि वेद वंदे स्वविद्यैकनिवेद्यमाद्यम् ॥ ६३ ॥ ब्रह्मांडमालाकलितानुरोमं सहस्रमूर्द्धांघ्रिदृशं पुराणम् ॥ निःश्वासवातोत्थित
वेदराशिं सर्वप्रपंचेशमहं प्रपद्ये ॥ ६४ ॥ यन्मायया निर्मितकूटमेतत्सृष्टिक्षयस्थानविलासि रूपम् ॥ निरूपितारोपितहेयरूपस्वरूपहीनं प्रणव

स्वरूपम् ॥ ६५ ॥ तिर्यक्तृषाशांतिनिमित्ततोऽपि यदृच्छया यत्सविधं प्रयातः ॥ देहेन तेनैव सरूपमुक्तिमवाप तं दृष्टिपथं करिष्ये ॥ ६६ ॥ अहो
अहो मे खलु भाग्यशंसी यत्कोटिजन्मार्जितपुण्य एकः ॥ समुत्थितो मे खलु चर्मदृग्भ्यां विलोकयिष्ये जगदादिकंदम् ॥ ६७ ॥ इत्थं संचिन्त
यन्विप्रः प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ अतीतं बहुमध्वानं नाबुध्यद्रथवेगतः ॥ ६८ ॥ दिनमध्ये व्यतिक्रांते लंबिते बहुवासरे ॥ वर्त्मन्यदृश्यताग्रे
तु देशो भुवनमंडनः ॥ ६९ ॥ ओड्रसंज्ञस्तु भो विप्राः क्षितिमंडलपावनः ॥ इत्थं पश्यन्वनांतानि गिरिदुर्गांश्च मार्गगान् ॥ सूर्या
स्तमनवेलायां महानद्यास्तटेऽभवत् ॥ ७० ॥ अवरुह्य रथाद्विप्रः कृत्वा चाह्निकमादृतः ॥ उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां दध्यौ
स मधुसूदनम् ॥ ७१ ॥ रथपृष्ठे स्थितो रात्रिं गमयित्वा त्वरान्वितः ॥ महानदीं समुत्तीर्य प्रातःकृत्यं समाप्य सः ॥ ७२ ॥ चिंतयन्नेव गोविंदं
प्रतस्थे रथमास्थितः ॥ पश्यन्भगवतो मार्गं श्रोत्रियाणां हि यज्वनाम् ॥ ७३ ॥ वह्निवर्चस्विनां विप्रा ग्रामान्पूगैरलंकृतान् ॥ विलंघ्यैकाम्रकवनं
यावदायाति स द्विजः ॥ ७४ ॥ शंखचक्रगदापद्मधारिणो ददृशे जनान् ॥ जन्मांतरितमात्मानं बुबुधे दिव्यरूपिणम् ॥ ७५ ॥ अवरुह्य रथात्तूर्णं
साष्टांगं प्रणिपत्य च ॥ हर्षाश्रुपूर्णनयनो नान्यत्किंचिदपश्यत ॥ ७६ ॥ केवलं मनसा विष्णुं पश्यन्बाह्ये च भो द्विजाः ॥ एवं व्रजन्यदा विप्रो
ध्यायन्पश्यन्स्तुवन्हरिम् ॥ ७७ ॥ अपश्यत्काननाकीर्णं कल्पन्यग्रोधभूषितम् ॥ नीलाचलं लिखंतं खं पश्यतां पापनाशनम् ॥ ७८ ॥ अत्य
द्भुतं निवसतिं साक्षात्तनुभृतो हरेः ॥ उपत्यकायामारूढः समंतान्मार्गयन्द्विजः ॥ ७९ ॥ मार्गं न लेभे विप्रोऽसौ मुकुंदालोकनोत्सुकः ॥ असु
प्यत ततो भूमौ कुशानास्तीर्य वाग्यतः ॥ ८० ॥ दर्शने तस्य देवस्य तमेव शरणं ययौ ॥ ततः शुश्राव वचनं गिरेः पश्चादमानुषम् ॥ ८१ ॥
भगवद्भक्तिविषयं संलापं कुर्वतां मिथः ॥ ततो विद्यापतिर्हृष्टोऽनुसरंस्तं जगाम वै ॥ ८२ ॥ ददर्श शबरागारैर्वेष्टितं परितो द्विजाः ॥ क्षेत्रस्य
दीपसंस्थानं ख्यातं शबरदीपकम् ॥ ८३ ॥ तत्र गत्वा शनैर्विप्रः प्रविश्य विनयान्वितः ॥ ददर्श विष्णुभक्तांस्ताञ्छंखचक्रगदाधरान् ॥ ८४ ॥
प्रणम्य शिरसा विप्रस्तस्थौ बद्धांजलिस्तदा ॥ ततो विश्वावसुर्नाम शबरः पलितांगकः ॥ ८५ ॥ अवसाय हरेः पूजां पूजाशेषोपशोभितः ॥
संप्राप्तो गिरिमध्यात्तु तस्मिन्नेव क्षणे द्विजाः ॥ ८६ ॥ आलोक्य तं द्विजो हर्षमुपयातो व्यचिंतयत् ॥ एष प्राप्तो हरेः स्थानाच्छ्रांतो निर्माल्य
भूषितः ॥ ८७ ॥ वैष्णवाग्र्य इतो वार्त्तां विष्णोः प्राप्स्यामि दुर्लभाम् ॥ चिंतयन्नेव विप्रोऽसौ शबरेणाभ्यभाषत ॥ ८८ ॥ ॥ शबर उवाच ॥ ॥
कुतः समागतो विप्र काननांतं सुदुस्तरम् ॥ क्षुतृड्भिरतिश्रांतश्च सुखमत्रास्यतां चिरम् ॥ ८९ ॥ पाद्यमासनमर्घं च दत्त्वा विश्वावसुर्द्विजम् ॥ उवाच

प्रश्रयगिरा प्रस्तुतं प्रतिपादयन् ॥ ९० ॥ फलैः पाकेन वा विप्र प्राणयात्रा भवेत्तव ॥ यत्तुभ्यं रोचते तद्वै दीयतेऽत्र मया द्विज ॥ ९१ ॥ भाग्यं
ममाद्य भगवञ्जीवितं सफलं च मे ॥ प्राप्तोऽसि मद्गृहं विप्र साक्षाद्विष्णुरिवापरः ॥ ९२ ॥ इति ब्रुवाणं शबरं प्रोवाच द्विजपुंगवः ॥ न मे
फलैर्न पाकेन कार्यं वैष्णवपुंगव ॥ ९३ ॥ यदर्थमागतं दूरात्साधो तत्सफलं कुरु ॥ इन्द्रद्युम्नस्य नृपतेरवंतिपुरवासिनः ॥ ९४ ॥ पुरोहितोऽहं
संप्राप्तो विष्णोर्दर्शनलालसः ॥ राज्ञाग्रे तैर्थिकानां हि समाजावसरे श्रुतम् ॥ ९५ ॥ तीर्थक्षेत्रप्रसंगेन केनचित्प्रस्तुतं तदा ॥ तथा निवेदितं
क्षेत्रं राजाग्रे जटिलेन वै ॥ ९६ ॥ आनुपूर्व्याच्च तत्सर्वं कथयामास स द्विजः ॥ एतदर्थमहं साधो राज्ञा चोत्कण्ठितेन वै ॥ ९७ ॥ प्रेषितोऽहं
हरिं द्रष्टुमत्रस्थं नीलमाधवम् ॥ दृष्ट्वा यावन्नरपतेर्वार्त्तां नेष्यामि सोऽप्यहम् ॥ ९८ ॥ निराहारो ध्रुवं साधो तन्मां विष्णुं प्रदर्शय ॥ ९९ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तस्तेन विप्रेण शबरश्चिंतयाकुलः ॥ अस्माकमुपजीव्योऽसौ रहस्यस्थो जनार्दनः ॥ १ ॥ उपस्थितं
नो दुर्दैवं येन स्यात्सार्वलौकिकः ॥ न दर्शयामि चेद्विप्रं शापं मेऽसौ प्रदास्यति ॥ २ ॥ सर्वेषां ब्राह्मणो मान्यो विशेषादतिथि
स्त्वयम् ॥ यस्मिन्विफलकामे तु द्वौ लोकौ विफलौ मम ॥ ३ ॥ एवं विचारयन्विश्वावसुः शबरपुंगवः ॥ जनप्रवादं सस्मार पुराणं
शबरालये ॥ ४ ॥ अस्मिन्नंतर्हिते देवे भूम्यंतर्लीनमाधवे ॥ इन्द्रद्युम्नो नरपतिः शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ ५ ॥ मनुष्यवपुषा यो वै
ब्रह्मलोकं व्रजेदपि ॥ सोऽस्मिन्प्रजाभिरागत्य वाजिमेधशतेन च ॥ ६ ॥ इष्ट्वा दारुमयं विष्णुं चतुर्द्धा स्थापयिष्यति ॥ अस्य चेद्भाग्यमुत्पन्नं ब्राह्म
णस्यातिथेर्भृशम् ॥ ७ ॥ अंतर्द्धानं भगवतः सन्निधानमथो भवेत् ॥ तदेनं दर्शयिष्यामि नीलेंद्रमणिमच्युतम् ॥ ८ ॥ न पौरुषेयं कस्यापि कर्तव्ये
दैवनिर्मिते ॥ इत्थं विचार्य मनसा शबरश्च पुनःपुनः ॥ ९ ॥ उवाच विप्रं पुरतो ध्यायंतं विष्णुमव्ययम् ॥ १० ॥ ॥ शबर उवाच ॥ ॥
अस्माभिः पूर्वतोऽप्येष उदंतः श्रुत एव हि ॥ इंद्रद्युम्नो नरपतिरत्र वासं करिष्यति ॥ ११ ॥ ततोऽपि भाग्यवांस्त्वं हि यदग्रे नीलमाधवम् ॥
चक्षुषा पश्यसे ब्रह्मन्नेहि यामो ह्यधित्यकाम् ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा तं करे धृत्वा वर्त्मना गहनं ययौ ॥ उपर्युपर्युपारुह्य शिलाविषमवर्त्मनि ॥ १३ ॥
एकैकनरगम्ये च कंटकाचितदुर्गमे ॥ तमःप्राये पथि गतं बोधयन्वचसा द्विजम् ॥ १४ ॥ मुहूर्ताभ्यां रौहिणस्य कुंडस्याविशतां तटे ॥ तं दृष्ट्वा
सोऽब्रवीद्विप्रं कुंडमेतद्द्विजोत्तम ॥ १५ ॥ रौहिणाख्यं महत्तीर्थं कारणं सर्वपाथसाम् ॥ अत्र स्नात्वा नरो याति वैकुंठभवनं द्विज ॥ १६ ॥ एत

स्य पूर्वभागेऽसौ कल्पच्छायावटो महान् ॥ छायां यस्य समाक्रम्य ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ १७ ॥ एतयोरंतरे ब्रह्मन्निकुंजाभ्यंतरे स्थितम् ॥ पश्य
साक्षाज्जगन्नाथं वेदांतप्रतिपादितम् ॥ १८ ॥ दृष्ट्वा जहीहि सकलं विविधं पापसंचयम् ॥ इत ऊर्ध्वं न शोचस्व पतितो भवसागरे ॥ १९ ॥
॥ - ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ स तु कुंडे द्विजः स्नात्वा संप्रहृष्टमनाः सुधीः ॥ दूरात्प्रणम्य शिरसा मनसा वचसा हरिम् ॥ २० ॥ तुष्टाव चैकाग्र
मना हर्षगद्गदया गिरा ॥ २१ ॥ ॥ विद्यापतिरुवाच ॥ ॥ प्रधानपुरुषातीत सर्वव्यापिन्परात्पर ॥ चराचरपरीणाम परमार्थ नमोऽस्तु ते ॥
॥ २२ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहाससंप्रतिपादितैः ॥ कर्मभिस्त्वं समाराध्य एक एव जगत्पते ॥ २३ ॥ त्वत्त एतज्जगत्सर्वं सृष्टौ संपद्यते विभो ॥
त्वदाधारमिदं देव त्वयैव परिपाल्यते ॥ २४ ॥ कल्पांते संहृतं सर्वं त्वत्कुक्षौ सावकाशकम् ॥ सुखं वसति सर्वात्मन्नंतर्यामिन्नमोऽस्तु ते ॥ २५ ॥
नमस्ते देवदेवाय त्रयीरूपाय ते नमः ॥ चंद्रसूर्यादिरूपेण जगद्भासयते सदा ॥ २६ ॥ सर्वतीर्थमयी गंगा यस्य पादाब्जसंगमात् ॥ पुनाति सक
लाँल्लोकांस्तस्मै पावयते नमः ॥ २७ ॥ हवींषि मंत्रपूतानि सम्यग्दत्तानि वह्निषु ॥ परिणामकृते तुभ्यं जगज्जीवयते नमः ॥ २८ ॥ यदंशमुप
जीवंति जगंत्यानंदरूपिणः ॥ सर्वकल्मषहीनाय तस्मै ब्रह्मात्मने नमः ॥ २९ ॥ निर्मलाय स्वरूपाय शुभरूपाय मायिने ॥ सर्वसंगविहीनाय नम
स्ते विश्वसाक्षिणे ॥ ३० ॥ बहुपादाक्षिशीर्षास्यबाहवे सर्वजिष्णवे ॥ सर्वजीवस्वरूपाय नमस्ते सर्वरूपिणे ॥ ३१ ॥ नमस्ते कमलाकांत नमस्ते
कमलासन ॥ नमः कमलपत्राक्ष त्राहि मां पुरुषोत्तम ॥ ३२ ॥ असारसंसारपरिभ्रमेण निपीड्यमानं खलु रोगशोकैः ॥ मामुद्धरास्माद्भवदुःखजाता
त्पादाब्जयोस्ते शरणं प्रपन्नम् ॥ ३३ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ इति स्तुत्वा सुरेशानं देवं प्रणवरूपिणम् ॥ प्रणतः प्रणवं मंत्रं जजाप पुरतो
हरेः ॥ ३४ ॥ जपांते शांतमनसं कृतांजलिमुपस्थितम् ॥ मन्यमानं कृतार्थं स्वं प्रोवाच शबरो द्विजम् ॥ ३५ ॥ ॥ विश्वावसुरुवाच ॥ ॥
कृतार्थस्त्वं प्रभुं दृष्ट्वा सांप्रतं द्विजपुंगव ॥ दिनांतोऽभूद्वहं यावः क्षुधितोऽसि श्रमान्वितः ॥ ३६ ॥ वासोऽप्यरण्ये हिंस्राणां नास्माक
मुचिता स्थितिः ॥ यावद्भानोर्भांति भासस्तावद्यामो निजालयम् ॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वा ब्राह्मणं पाणौ गृहीत्वा शबरः पुनः ॥ आज
गाम द्विजश्रेष्ठाः स्वाश्रमं त्वरयान्वितः ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणोऽपि जगन्नाथं ध्यायन्नानंदसागरम् ॥ क्षुत्तृषाश्रमजातानि दुःखानि बुबुधे
न हि ॥ ३९ ॥ शिलाविषममार्गेऽपि कंटकोत्करदुर्गमे ॥ व्रजन्न दुःखं लेभेऽसौ शरीरानास्थया मुदा ॥ ४० ॥ एवं व्रजंतौ तौ विप्र
शबरौ शबरालयम् ॥ सायाह्ने तमनुप्राप्तौ वैष्णवाग्र्यौ तु भो द्विजाः ॥ ४१ ॥ तत्रातिथिमनुप्राप्तं ब्राह्मणं शबरोत्तमः ॥ भक्ष्यभोज्य

विधानैश्च विविधैः समपूजयत् ॥ ४२ ॥ ततोऽभितृप्तस्तद्दत्तैरुपचारैर्नृपोचितैः ॥ विस्मयं परमं लेभे शबरस्य सुदुर्लभैः ॥ ४३ ॥ शबरोऽयं
निवसति विषमे काननांतरे ॥ आरण्यकैर्वर्त्तमानः कथमस्य गृहांतरे ॥ ४४ ॥ राजार्हभक्ष्यभोज्यानि सुलभान्यद्भुतं महत् ॥ इति विस्मय
मापन्नं ब्राह्मणं शबरस्तदा ॥ ४५ ॥ प्रोवाच स्निग्धवचसा विनयावनतो भृशम् ॥ ४६ ॥ ॥ शबर उवाच ॥ ॥ भो विप्र श्रमहीनोऽसि कच्चि
त्क्षुत्तृड्विवर्जितः ॥ आरण्यकानां भवने नागराणां कुतः सुखम् ॥ ४७ ॥ अज्ञाता नागरी वृत्तिः शबरैस्तु विशेषतः ॥ राजोपजीविनां श्रेष्ठौ
राजामात्यपुरोहितौ ॥ ४८ ॥ तयो राजसमः पूज्यः पुरोधाः शास्त्रसंमतः ॥ इन्द्रद्युम्नो नरपतिः सार्वभौमः प्रतापवान् ॥ ४९ ॥ त्वयि तुष्टे
स संतुष्टो ध्रुवं विप्र भविष्यति ॥ इत्युक्तवत्यरण्यस्थे स तु प्रीततरो द्विजः ॥ उवाच शबरं प्रीत्या विनयाद्भुतवादिनम् ॥ ५० ॥ ॥ विद्यापति
रुवाच ॥ ॥ साधो मदुपचाराय हृतान्येतानि यानि ते ॥ वस्तून्यमानुषाणीह यान्यदृष्टानि राजभिः ॥ ५१ ॥ चित्रमेतद्दिव्यवस्तुसंचयः
शबरालये ॥ एतत्ख्यातुं कौतुकं मे साधो संवर्द्धते महत् ॥ ५२ ॥ ॥ शबर उवाच ॥ ॥ एतत्प्रकाशितुं विप्र मतिर्नोत्सहते मम ॥ तथापि
ते द्विजश्रेष्ठाऽतिथिभक्त्या वदाम्यहम् ॥ ५३ ॥ शक्रादयो देवगणाः समायान्त्यन्वहं द्विज ॥ दिव्योपचारानादाय पूजनाय जगत्पतेः ॥ ५४ ॥
पूजयित्वा जगन्नाथं स्तुत्वा नत्वा च भक्तितः ॥ गीतवादित्रनृत्यैश्च संतोष्य पुरुषोत्तमम् ॥ ५५ ॥ पुनः प्रयांति सततं त्रिदिवं सुरसत्तमाः ॥
दिव्यान्येतानि वस्तूनि निर्माल्यानि जगत्पतेः ॥ ५६ ॥ दत्तानि तुभ्यं विदुषे कथं विस्मयते भवान् ॥ विष्णोर्निर्माल्यभोगेन क्षीणरोगजरा
वयम् ॥ ५७ ॥ सपुत्रबांधवाः सर्वे निवसामोऽयुतायुषः ॥ विष्णुनिर्माल्यभोगेन क्षीयते पापसंहतिः ॥ ५८ ॥ न तच्चित्रं द्विजश्रेष्ठ येन स्यान्मुक्ति
भाजनम् ॥ श्रुत्वैतद्दुर्लभं कर्म ब्राह्मणो रोमहर्षणः ॥ ५९ ॥ आनंदाश्रुविलुप्ताक्षः स्वं कृतार्थममन्यत ॥ अहो शबरजन्मासौ पश्यत्यव्ययमी
श्वरम् ॥ ६० ॥ तदुच्छिष्टं दिव्यभोगमुपभुंक्ते दिवानिशम् ॥ नान्योऽस्य सदृशो लोके पृथिव्यां सचराचरे ॥ ६१ ॥ यादृशो विष्णुभक्तोऽयं
शबरो नीलपर्वते ॥ किं गत्वा स्वगृहे मेऽद्य कुटुंबेनाऽसुखात्मना ॥ ६२ ॥ अनेन सख्यं निष्पाद्य स्थास्याम्यत्र वनांतरे ॥ चिन्तयित्वा चिरं
विप्रः श्रीकृष्णासक्तमानसः ॥ ६३ ॥ पुनः प्रोवाच शबरं मयि ते चेदनुग्रहः ॥ साधो सख्यं त्वया कार्यमिति मे निश्चयो महान् ॥ ६४ ॥ किं
गत्वा सेवया राज्ञः परत्रासुखहेतुना ॥ अत्र स्थित्वा त्वया सार्धमुपास्य मधुसूदनम् ॥ ६५ ॥ यथा पुनर्देहबंधो यतिष्ये न भवेन्मम ॥ साधु
मित्र त्वया सार्द्धं भाग्यान्मे संगमोऽभवत् ॥ ६६ ॥ दुस्तारं भवसंसारं तरिष्ये त्वत्प्रसादतः ॥ सारमेतत्प्रशंसंति संसारे भवसागरे ॥ ६७ ॥ यद्वै

ष्णवेन मित्रत्वं दुःखसंसारपारदम् ॥ मित्रस्य सहवासेन पुनः प्रत्यक्षमेष्यति ॥ ६८ ॥ भगवान्पुण्डरीकाक्षः शंखचक्रगदाधरः ॥ इंद्रद्युम्नो नरपति
र्मयि प्रत्यागते सखे ॥ ६९ ॥ भगवंतं समाराद्धुमिहैव स निवत्स्यति ॥ प्रासादं विपुलं चात्र चिकीर्षुर्भगवत्प्रियम् ॥ ७० ॥ सहस्र
मुपचाराणां पूजनाय जगत्पतेः ॥ रचयिष्यामीति महत्प्रतिज्ञासीन्महीपतेः ॥ ७१ ॥ प्रतिश्रुतं तत्पुरतः प्रीतस्तन्मेऽनुमन्यताम् ॥ ७२ ॥
॥ ॥ शबर उवाच ॥ ॥ सखे पुरातनी वार्त्ता प्रसिद्धैवात्र तादृशी ॥ ७३ ॥ त्वया यथैव कथित इन्द्रद्युम्नसमागमः ॥ केवलं माधवं
तत्र न द्रक्ष्यति महीपतिः ॥ ७४ ॥ अचिरादेव भगवान्स्वर्णवालुकयावृतः ॥ प्रतिजज्ञे यमायैतदन्तर्द्धानं गमिष्यति ॥ ७५ ॥ महा
भाग्यपरीपाकात्प्रत्यक्षोऽयं त्वया कृतः ॥ इन्द्रद्युम्नागमाभ्यासे ध्रुवं स व्यवधास्यति ॥ ७६ ॥ एषोऽर्थस्तु त्वया मित्र न वक्तव्यो नृपाग्रतः ॥
आगत्य सोऽत्र नृपतिरदृष्ट्वा परमेश्वरम् ॥ ७७ ॥ प्रायोपवेशव्रतवान्स्वप्ने दृष्ट्वा गदाधरम् ॥ तदादेशाद्दारुमयं प्रभोर्लिंगचतुष्टयम् ॥ ७८ ॥ पूज
यिष्यति भक्त्या च प्रतिष्ठाप्य स्वयंभुवा ॥ स्थितिरत्र हरेर्यावदावयोर्वंशसंस्थितिः ॥ ७९ ॥ अनुग्रहाद्भगवतो नात्र कार्या विचारणा ॥ तदत्रार्थे
सखे खेदं मा व्रज क्षिप्रमेव हि ॥ ८० ॥ निर्वत्स्यर्यतेऽचिरादेव मित्रेदानीं सुखं स्वप ॥ प्रातर्दृष्ट्वा पुनर्देवं नीलेन्द्राश्ममयं विभुम् ॥ ८१ ॥
सिंधौ स्नात्वा तस्य तटे निवासाय महीपतेः ॥ द्रक्ष्यामः साधु संस्थानं यथाभिलषितं सखे ॥ ८२ ॥ इत्यन्याश्च कथाः पुण्याः कृत्वा तौ च
परस्परम् ॥ शुभस्थाने चास्वपतां शयने पल्लवास्तृते ॥ ८३ ॥ प्रभातायां तु शर्वर्यां तीर्थराजोदकेन तौ ॥ स्नानं निर्वर्त्य विधिवन्माधवं प्रणि
पत्य च ॥ ८४ ॥ राजार्हस्थानं निर्णीय निवासाय गतौ पुनः ॥ तत्र मित्रेणाभिमन्त्र्य राज्ञो निर्देशकारणात् ॥ ८५ ॥ रथमारुह्य विप्रः स त्ववंती
पुरमाययौ ॥ ८६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादेऽष्टमो
ऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ प्रत्यागते ततो विप्रे सायाह्ने सुरसंकुले ॥ माधवार्चनवेलायां वातश्चंडगतिर्ववौ ॥ १ ॥ सुवर्णवालुकाश्चासौ
विचकार च सर्वशः ॥ तेनाकुलदृशो देवा न शेकुरवलोकने ॥ २ ॥ श्रीकांतस्य तदा विप्रा दध्युस्ते पुरुषोत्तमम् ॥ यावद्ध्यानस्थिरदृशो मुहूर्तं ते
दिवौकसः ॥ ३ ॥ ध्यानांते वालुकाराशिं ददृशुस्ते न माधवम् ॥ रौहिणं च तथा कुंडं बभूवुर्व्याकुलेन्द्रियाः ॥ ४ ॥ चिंतामवापुर्महतीं हाहेति
रुरुदुर्भृशम् ॥ किमेतन्नो हि दुर्दैवमेकदा समुपस्थितम् ॥ ५ ॥ दृशां सेचनकः श्रीशः क्षणाद्यन्नोपलभ्यते ॥ अपराधं किमस्माकं लक्षितं पुरुषो
त्तम ॥ ६ ॥ युगपत्सेवकान्सर्वानपहाय न दृश्यसे ॥ येषामर्थे जगन्नाथ स्वीचकर्थ कलेवरम् ॥ ७ ॥ताननाथान्परित्यज्य कानने किमुपेक्षसे ॥

स्वशरीरविभूतीनों विहाय कमलेक्षण ॥ ८ ॥ किमकांडं रचयसि कथाशेषान्दिवौकसः ॥ तवांशभूतान्नः सर्वान्यज्ज्ञानः प्रयजंति वै ॥ ९ ॥
त्वत्प्रीत्यै यज्ञपुरुष त्वदादिष्टफलप्रदान् ॥ त्वदहंकारवर्ष्माणस्त्वदनुग्रहजीवनाः ॥ १० ॥ कांदिशीकाः कुत्र यामः सांप्रतं त्वदुपेक्षिताः॥ दिवि स्था
नैश्च किं कार्यं त्वामनालोक्य माधव ॥ ११ ॥ अकृतार्थास्त्वया हीना भविष्यामो वनेचराः ॥ निष्कलंकसुधाभानुं सुषमापरिभावुकम् ॥ १२ ॥
त्वदास्यं चेन्न पश्यामो न यास्यामः सुरालयम् ॥ तप आस्थाय परममत्रैव संशितव्रताः ॥ १३ ॥ वर्त्तामहे वन्यवृत्त्या जटावल्कलधारिणः ॥
यावत्त्वां पुंडरीकाक्ष विलोकिष्यामहे वयम् ॥ १४ ॥ निसर्गकरुणांभोधे दीनान्नस्त्रातुमर्हसि ॥ अनाथान्दीनहृदयांस्त्वामेव शरणं गतान् ॥ १५ ॥
त्वदनालोकशोकैकपारावारे निमज्जतः ॥ शुभदृष्टितरण्या नः समुद्धर जगत्पते ॥ १६ ॥ एवं प्रलपतां तत्र सर्वेषां त्रिदिवौकसाम् ॥ अशरीरा
तदा वाणी पुनः प्रादुर्बभूव ह ॥ १७ ॥ अत्रार्थे भोः सुरा यत्नं कर्तुमर्हथ नो वृथा ॥ अद्यप्रभृति देवस्य दर्शनं दुर्लभं भुवि ॥ १८ ॥ अत्र
स्थानेऽपि तं नत्वा तद्दर्शनफलं लभेत् ॥ स्वयंभुवोंऽतिकं गत्वा हेतुं ज्ञास्यथ निश्चितम् ॥ १९ ॥ तच्छ्रुत्वा त्रिदशाः सर्वे ब्रह्मणोंऽतिकमागताः ॥
यमानुग्रहवृत्तांतमवतारं च दारुणः ॥ २० ॥ श्रुत्वा संतुष्टमनसः सर्वे ते त्रिदिवं गताः ॥ स तु विद्यापतिर्विप्रो रथारूढोऽभ्यचिंतयत् ॥ २१ ॥
मम कार्यं तु निष्पन्नं यद्दृष्टो नीलमाधवः ॥ आसमंतात्क्षेत्रमिदं परिभ्रम्यावलोकये ॥ २२ ॥ अदृष्टपूर्वं परमं सुपुण्यं संकीर्तनं यस्य मलापहारि ॥
क्षेत्रोत्तमं श्रीपुरुषोत्तमाख्यं प्रदक्षिणीकृत्य व्रजामि तूर्णम् ॥ २३ ॥ पृथ्वीप्रदक्षिणफलं शतधा भजंते पर्यंति ये सकलकल्मषदार्यरण्यम् ॥ नीलाद्रि
मण्डिमिदं पुरुषोत्तमाख्यं मित्रं ममोपदिशति स्म समुद्रतीरे ॥ २४ ॥ विचिंत्येत्थं द्विजश्रेष्ठः परिबभ्राम वै तदा ॥ क्षेत्रं पश्यन्वनं चैव नानाद्रुमग
णान्वितम् ॥ २५ ॥ नानापक्षिगणाघुष्टं कूजद्भ्रमरगुंफितम् ॥ अप्रविष्टार्ककिरणं छायातरुगणावृतम् ॥ २६ ॥ सर्वर्तुकुसुमोपेतं लतागुल्मोपशोभि
तम् ॥ नानाजलाशयाधारकूजत्सारससंकुलम् ॥ २७ ॥ पद्मकह्लारकुमुदविकचोत्पलराजितम् ॥ न जलं तत्र कुसुमपरिहीनं लतादिकम् ॥ २८ ॥
परीत्य वेगात्तत्क्षेत्रं जगामाथ द्विजोत्तमः ॥ ध्यायन्निरशनः प्राज्ञः प्राप्यावन्तीं दिनात्यये ॥ २९ ॥ दूतैरावेदितं पूर्वं दूरस्थस्यागतं द्विजाः ॥
श्रुत्वेंद्रद्युम्नो नृपतिः प्रहर्षं परमं ययौ ॥ ३० ॥ तदागमनमाकांक्षन्पूजयित्वा जनार्दनम् ॥ विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सार्द्धं तस्थौ संहृष्टमानसः ॥ ३१ ॥
एतस्मिन्नंतरे विप्राः स तु विद्यापतिर्द्विजः ॥ प्रावेशिकैर्वेत्रहस्तैर्दौवारिकपुरःसरैः ॥ ३२ ॥ निर्दिष्टमार्गः पौरैश्चाऽनुमतः कौतुकान्वितैः ॥ निर्मा
ल्यमालां नीलाख्यमाधवस्य सुशोभनाम् ॥ ३३ ॥ निधाय पाणौ राजाग्रे प्रविवेश त्वरान्वितः ॥ तं दृष्ट्वा नृपतिः सोऽथ समुत्थाय वरास

नात् ॥ प्रसीद जगदीशेति वदन्नंतिकमभ्यगात् ॥ ३४ ॥ अद्य मे जीवितं जातं सफलं जन्मकर्मणा ॥ निर्माल्यमालावपुषं यत्पश्यामीहमाधवम् ॥ ३५ ॥ मालां मुकुन्दशिरसोऽनुपमप्रमोदलाभाधरीकृतसुरद्रुमकांतगन्धाम् ॥ अन्धीकृतालिनिचयां पवनप्रसारिगन्धप्रणाशितजगत्कलुषां नमामि ॥ ३६ ॥ यत्पादपंकजगलद्रजसोनुषंगा ब्रह्मादयः परमसंपदमापुरस्य ॥ विष्णोः कलेवरसमुज्ज्वलितांगरागसंसक्तपुष्पनिलयां प्रणतोस्मि मालाम् ॥ ३७ ॥ पद्मां हृत्पद्मवसतिं सपत्नीं या हसत्यसौ ॥ विकस्वरैः सुकुसुमैर्विष्ण्वंकस्थितिगर्विताम् ॥ ३८ ॥ कुत्र स्थितेयमाहार्षीन्महिमानं स्रगुज्ज्वला ॥ या श्रीनिधेः शरीरेऽऽभूत्सर्वांगव्यापिनी चिरम् ॥ ३९ ॥ जय नीलाद्रिशिखरभूषणाघप्रदूषण ॥ प्रणतार्त्तिहर श्रीमंस्त्राहि मां शरणागतम् ॥ ४० ॥ इति ब्रुवाणः क्षितिपो बाष्पगद्गदया गिरा ॥ जगाम शिरसा भूमिं स्फुरद्रोमांचकंचुकः ॥ ४१ ॥ सोऽपि विद्यापतिर्विप्रः क्षपिताशेषकल्मषः ॥ दिव्यदेहो नृपस्याग्रे ध्यायन्माधवमास्थितः ॥ ४२ ॥ तेजसा सर्वलोकानां पापानि क्षालयन्सुधीः ॥ अनुगृह्णातु देवस्त्वां नीलाद्रिशिखरालयः ॥ ४३ ॥ श्रीपतेरियमाज्ञा ते मालारूपा प्रकाशिता ॥ द्रष्टुं क्षेत्रोत्तमगतं स्वं साक्षान्मुक्तिदायकम् ॥ ॥ ४४ ॥ इत्युच्चरन्नरपतेरामुमोच गले स्रजम् ॥ सोऽप्युत्थाय क्षितिपतिर्मालां हृदयलंबिनीम् ॥ ४५ ॥ दृष्ट्वा मेने श्रियः कांतं साक्षाद्धृदयगामिनम् ॥ निधाय पाणी शिरसि दरमीलितलोचनः ॥ ४६ ॥ आनंदाश्रुजलक्लिन्नवदनस्तुष्टुवे हरिम् ॥ ४७ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ जयाखिलजगत्सृष्टिस्थितिसंहारशिल्पकृत् ॥ लीलाविश्ववपुर्लोमसंख्यब्रह्मांडभारभृत् ॥ ४८ ॥ अंतर्यामिन्नशेषाणां प्रणतार्तिहर प्रभो ॥ ब्रह्मेंद्ररुद्रमुकुटकिर्मीरितपदांबुज ॥ ४९ ॥ दीनानाथविपन्नैकसततत्राणतत्पर ॥ निर्व्याजकरुणावारिपारावार परात्पर ॥ ५० ॥ त्वदेकशरणं दीनमनादिभ्रमनिर्भरम् ॥ परित्राहि जगन्नाथ भक्ताविरतवत्सल ॥ ५१ ॥ इति स्तुवन्नरपतिः स्वासने समुपाविशत् ॥ गृहमेधिब्रह्मचारियतिवैखानसैर्वृतः ॥ ॥ ५२ ॥ अष्टादशसु विद्यासु कुशलैर्यज्वभिर्द्विजैः ॥ मौनैः स्थविरभृत्यैश्च सार्द्धं मंत्रिपुरःसरैः ॥ ५३ ॥ विद्यापतिं पूजयित्वा बहुमानपुरःसरम् ॥ उपवेश्याग्रतः पीठे पृष्ट्वा कुशलमादितः ॥ ५४ ॥ पुरुषोत्तमक्षेत्रस्य विष्णोर्नीलाश्मवर्ष्मणः ॥ महिमानं स्वरूपं च पप्रच्छावहितो मुदा ॥ ५५ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियेणासौ पृष्टोनुभवमात्मनः ॥ भिल्लद्वीपप्रवेशादिमज्जनांतं सरित्पतेः ॥ ५६ ॥ क्षेत्रोत्तमस्य वृत्तांतं कथयामास विस्तरात् ॥ नीलाद्रिरोहणं नीलमाधवस्य च दर्शनम् ॥ ५७ ॥ स्नानं च रौहिणे कुण्डे महिमानं वटस्य च ॥ नृसिंहाद्यष्टशंभूनशक्तीनामष्टसंस्थितिम् ॥ ५८ ॥ रथेनाक्रमणादृष्टौ क्षेत्रस्यायामविस्तरौ ॥ तत्सर्वं वर्णयामास यथावदनुपूर्वशः ॥ ५९ ॥ तच्छ्रुत्वा चित्रमतुलं ते

र्थिकावेदितं पुरा ॥ संप्रतीतो हृष्टमनाः पुनस्तं क्षितिपोऽब्रवीत् ॥ ६० ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ श्रुतपूर्वं तु भगवंस्त्वत्तोऽश्रौषं सुदुर्लभम् ॥
क्षेत्रोत्तमं द्विजश्रेष्ठ सांप्रतं वर्णयस्व मे ॥ ६१ ॥ नीलेन्द्रमणिमूर्त्तेस्तु विष्णो रूपं यथातथम् ॥ ॥ विद्यापतिरुवाच ॥ ॥ हंत ते कथयिष्यामि
दिव्यां मूर्तिं जगत्पतेः ॥ ६२ ॥ यां चर्मचक्षुषा दृष्ट्वा जायते मुक्तिभाजनम् ॥ नीलेन्द्रमणिपाषाणमयी मूर्तिः पुरातनी ॥ ६३ ॥ यान्वहं
ब्रह्मरुद्रेंद्रपुरोगैरर्चिता सुरैः ॥ आरोपितेयं दिव्या स्रक्पूजायां हि सुपर्वभिः ॥ ६४ ॥ सेयं न म्लायति नृप न च गन्धेन रिच्यते ॥ दिने बहुतिथे
यातेऽपीदृशी स्रग्धरोद्भवा ॥ ६५ ॥ दिव्योपहारनिर्माल्यभक्षणात्क्षीणकल्मषम् ॥ मां न पश्यसि किं राजन्नतिमानुषवर्चसम् ॥ ६६ ॥ सकृदप्यश
नाद्यस्य क्षुत्पिपासाबलक्षयाः ॥ न बाधन्ते नृपश्रेष्ठ दृष्टेनादृष्टकल्पनम् ॥ ६७ ॥ भुक्तिर्मुक्तिश्च वै राजन्द्वे तत्र युगपत्स्थिते ॥ न जरारोगशोका
दिदुःखं तत्र हि विद्यते ॥ ६८ ॥ यत्र साक्षाज्जगन्नाथः प्रसन्नवदनो विभुः ॥ फुल्लेंदीवरपत्राक्षः प्रपन्नामृतमुक्तिदः ॥ ६९ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीपुरुषोत्तममाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न
उवाच ॥ ॥ जन्मप्रभृति तत्र त्वं न प्रयातो द्विजोत्तम ॥ कथं विद्याद्भवान्दिव्यवृत्तांतं पुरुषोत्तमे ॥ १ ॥ ॥ विद्यापतिरुवाच ॥ ॥ तत्र
स्थितोऽहं सायाह्ने भगवंतमुपागमम् ॥ तस्मिन्काले दिव्यगन्धो ववौ च शिशिरो मरुत् ॥ २ ॥ उद्यतः संकुलः शब्दः श्रूयते स्म वियत्पथे ॥
क्रमाद्याहि प्रयाहीति स तु वर्णमयः स्वनः ॥ ३ ॥ दिविष्ठानां पतत्पुष्पवृष्ट्याच्छादितपर्वतः ॥ समागमोऽभूत्सान्निध्ये वैकुंठस्य महीपते ॥ ४ ॥
वीणावेणुमृदंगानां चर्चरीणां च निःस्वनः ॥ अभूतपूर्वस्तत्रासीद्दिव्यगानविमिश्रितः ॥ ५ ॥ सहस्रमुपचाराणां प्रीतये परमेशितुः ॥ देवैः समर्पितं
तत्र मनुष्यादृष्टपूर्वकम् ॥ ६ ॥ संपूज्य विधिवद्देवं करमात्रोपलक्षिताः ॥ जयपूर्वैश्च तं स्तोत्रैः संतोष्य मधुसूदनम् ॥ ७ ॥ यथागतं ते त्रिदशाः
प्रययुस्त्रिदशालयम् ॥ तेषु यातेषु शबरः सखा विश्वावसुर्मम ॥ ८ ॥ दिव्योपहारभोज्यानि माल्यं चेदं ददौ मम ॥ अनर्घ्यमेतदम्लानं
श्रीराज्यसुखदायकम् ॥ ९ ॥ अलक्ष्मीपापरक्षोघ्नं योग्यं तेनाहृतं मया ॥ शृणुष्व तस्य संस्थानं विष्णोर्यत्क्षेत्रमुत्तमम् ॥ १० ॥ अपूर्वशिल्पनै
पुण्यं रूपं चास्य मनोहरम् ॥ न भूमिजन्मना पुंसा शक्यते गदितुं हि तत् ॥ ११ ॥ त्वद्भाग्यपौरुषाभ्यां तल्लक्षितंः कथयामि ते ॥ समंताद्गहनाकीर्णं
क्षेत्रं नीलाद्रिनाभिकम् ॥ १२ ॥ आयामविस्तृतिभ्यां च विख्यातं क्रोशपंचकम् ॥ तीर्थराजस्य वेलायां स्वर्णवालुकयावृतम् ॥ १३ ॥ अद्रेः
शृंगे महानुच्चः कल्पस्थायी वटो महान् ॥ क्रोशायतः पुष्पफलवर्जितः पल्लवोज्ज्वलः ॥ १४ ॥ सूर्यापक्रमणे तस्य छायां नापक्रमेत वै ॥ तस्य

पश्चात्प्रदेशे हि कुंडं रोहिणसंज्ञकम् ॥ १५ ॥ जलोद्गमान्नीलदृषदारोहणविभूषितम् ॥ बहिः स्फटिकवेदीभिश्चतुर्दिक्षु परीवृतम् ॥ १६ ॥ अघसं
घातहारीभिरद्भिः पूर्णं मनोरमम् ॥ तत्पूर्ववेदिकामध्ये न्यग्रोधच्छायशीतले ॥ १७ ॥ इन्द्रनीलमयो देव आस्ते चक्रगदाधरः ॥ एकाशीत्यंगुलमितः
स्वर्णपद्मोपरि स्थितः ॥ १८ ॥ अष्टमीचन्द्रशकलशोभाविजयिभालभूः ॥ स्मेरेंदीवरयुग्मश्रीधिक्कारोद्यतलोचनः ॥ १९ ॥ आननामृतभानूद्यत्सं
तापत्रयमोचनः ॥ नासापुटद्वयोद्भासितिलपुष्पप्रशोभनः ॥ २० ॥ वपुषोऽश्ममयत्वेऽपि सुस्मितस्नपिताधरः ॥ हाससंफुल्लगंडाभ्यां रुचिरं
चिबुकं हनुः ॥ २१ ॥ अनन्यपूर्वघटितं सृक्किणीयुगमंजसा ॥ हासनिम्नाधरौ गंडौ चिबुकं सृक्किणी शुभे ॥ २२ ॥ वहन्निदर्शनं देवो विश्वकर्मादिशि
ल्पिनाम् ॥ मकरास्यकर्णभूषाशोभिश्रुतियुगेन सः ॥ २३ ॥ गुरुभार्गवयोर्मध्ये पूर्णचंद्रोपहासकः ॥ ग्रैवेयशोभाजनककंठदेशेन पश्यताम् ॥ २४ ॥
दक्षिणावर्त्तशंखस्य मुक्ताजन्माभिशंककृत् ॥ पीनायतस्कंधयुगजानुदीर्घचतुर्भुजः ॥ २५ ॥ स्वच्छनिर्मलहारोपशोभकोरःस्थलो विभुः ॥ धत्ते चतु
र्दशजगद्दिव्यकौस्तुभाबिंबितम् ॥ २६ ॥ निम्ननाभिह्रदाविष्टतनुरोमालिमंजुलः ॥ हारं त्रिवलिमध्येन स्थाणुत्वपरिणामकः ॥ २७ ॥ सुरत्नमेख
लादाम्ना किंकिणीमौक्तिकस्रजा ॥ जगल्लावण्यपुटके स्फिचौ देवस्य शोभतः ॥ २८ ॥ जघनालंबिमुक्तास्रक्पीतचैलोपशोभितम् ॥ जंघास्तंभयुगं
मोक्षमांगल्यतोरणाश्रयम् ॥ २९ ॥ वृत्तानुपूर्वजानुभ्यां मालया प्रपदीनया ॥ रत्नाढ्यवलयाभ्यां च शोभेते चरणौ विभोः ॥ ३० ॥ हारकंकणके
यूरमुकुटाद्यैरलंकृतम् ॥ ज्ञानाहंकारकैश्वर्यशब्दब्रह्मणि केशवः ॥ ३१ ॥ चक्रपद्मगदाशंखपरिणामानि धारयन् ॥ सर्वाशाद्योतको देवो नीलाद्रेरु
परि स्थितः ॥ ३२ ॥ भक्त्या प्रणम्य दृष्ट्वा यं देहबंधात्प्रमुच्यते ॥ वामपार्श्वगता लक्ष्मीराश्लिष्टा पद्मपाणिना ॥ ३३ ॥ वल्लकीवादनपरा भगवन्मु
खलोचना ॥ सर्वलावण्यवसतिः सर्वालंकारभूषिता ॥ ३४ ॥ तावपश्यं हि जगतः पितरावचलस्थितौ ॥ तूष्णींभूतौ स्मेरदृशाऽनुगृह्णंतौ च पश्यतः
॥ ३५ ॥ सजीवौ तावबुधं भो दीनानुग्रहकारणात् ॥ छत्रीभूतफणावृंदः शेषः पश्चादवस्थितः ॥ ३६ ॥ अग्रे व्यवस्थितं दृष्टं वपुर्बिभ्रत्सुदर्शनम् ॥
कृतांजलिपुटं तस्य पश्चाद्गरुडमास्थितम् ॥ ३७ ॥ एवमद्भुतरूपं तं दृष्ट्वा साक्षाच्छ्रियः पतिम् ॥ चेतोरज्जुभिराकृष्टमिव तत्रैव धावति ॥ ३८ ॥
अनेकजन्मसाहस्रैः सुकर्माण्यर्जितानि चेत् ॥ युगपत्परिपक्वानि यस्यासौ तं हि पश्यति ॥ ३९ ॥ तीर्थस्नानतपोदानदेवयज्ञव्रतैरपि ॥ नालमालो
कितुं मर्त्यस्तादृशं पुरुषोत्तमम् ॥ ४० ॥ ये नीलमूर्तिं विमलांबराभं ध्यायंति विष्णुं पुरुषोत्तमस्थम् ॥ ते क्षीणबंधाः प्रविशंति विष्णोः पुरं हि
यत्प्राप्य न शोचतीह ॥ ४१ ॥ विद्याभिरष्टादशभिः प्रणीतं नानाविधं कर्मफलं नृणां यत् ॥ एकत्र तत्सर्वममुष्य विष्णोः संदर्शनस्यैति शतांशमा

नम् ॥ ४२ ॥ किमत्र वाच्यं त्वधिकं क्षितींद्र पुंसो मतिर्यावदुपैति कामान् ॥ लभेत नीलाद्रिपतिं प्रणम्य ततोऽधिकं क्षेत्रभुवो महिम्ना ॥ ४३ ॥
स एव दाता क्रतुभिः स यष्टा सत्यप्रवक्ता स तु धर्मशीलः ॥ सर्वैर्गुणैः सर्वभवैर्वरिष्ठो नीलाद्रिनाथः खलु येन दृष्टः ॥ ४४ ॥ तत्र ये सेवकाः संति
माधवस्य जगत्पतेः ॥ तेभ्यः सकाशान्माहात्म्यमिदं ज्ञातं मया नृप ॥ ४५ ॥ तस्मिन्परंपरायातमादिसृष्टेः पुरातनम् ॥ प्रसिद्धमिदमाख्यानं
श्रुत्वा तत्रागतो ह्यहम् ॥ ४६ ॥ त्वदाज्ञया तत्र गत्वा दृष्ट्वा श्रीपुरुषोत्तमम् ॥ निवेदितं ते राजेंद्र यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ४७ ॥ ॥ इंद्रद्युम्न
उवाच ॥ ॥ आप्तवाक्याद्भगवतः श्रुत्वा रूपमघापहम् ॥ कृतकृत्योऽस्मि भगवन्दिव्यनिर्माल्यसंगमात् ॥ ४८ ॥ बहुजन्मस्वर्जितानि
क्षीणानि दुरितानि मे ॥ अधिकारी त्वहं जातो दर्शने श्रीपतेरिह ॥ ४९ ॥ सर्वात्मनाहं यास्यामि राज्येन सुसमृद्धिना ॥ तत्रा
वासं करिष्यामि पुरदुर्गाणि चैव हि ॥ ५० ॥ क्रतुना हयमेधेन यक्ष्ये प्रीत्यै मुरद्विषः ॥ शतोपचारैः श्रीनाथं पूजयिष्ये दिनेदिने ॥ ५१ ॥
व्रतोपवासनियमैः प्रीणयिष्ये जगद्गुरुम् ॥ वाक्यामृतेन संततं यथा मामभिषेक्ष्यति ॥ ५२ ॥ दीनानुकंपी भगवान्साक्षान्नारायणो विभुः ॥
एवं स श्रद्धया भक्त्या संस्तुते यावदीश्वरम् ॥ ५३ ॥ नारदस्तत्र संप्राप्तो भुवनालोककौतुकी ॥ तमायांतमृषिं दृष्ट्वा वैष्णवाग्र्यं
विधेः सुतम् ॥ ५४ ॥ आशशंस स्वकार्यस्य सिद्धिं नरपतिस्तदा ॥ उत्थाय सहसा विप्राः पाद्यार्घ्याचमनीयकैः ॥ वरासनस्थं प्रणतः
प्रोवाचेदं कृतांजलिः ॥ ५५ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ अद्य मे सफला यज्ञा दानमध्ययनं तपः ॥ ५६ ॥ यन्मे गृहं समागच्छद्द्वितीया
ब्रह्मणस्तनुः ॥ कृतार्थो यद्यपि मुने आगमानुग्रहात्तव ॥ ५७ ॥ तथापि त्वत्प्रसादाय किमाज्ञां करवाणि ते ॥ किं प्रयोजनमुद्दिश्य भवनं मे
पवित्रितम् ॥ ५८ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा नृपतेर्वाक्यं भक्तिप्रश्रयकोमलम् ॥ उवाच ब्रह्मणः पुत्रः स्मितपूर्वं महीपतिम् ॥ ५९ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इंद्रद्युम्न नृपश्रेष्ठ विमलैस्त्वद्गुणोत्करैः ॥ प्रीणिता देवताः सिद्धा मुनयो ब्रह्मणा सह ॥ ६० ॥ स्वप्रतिष्ठा पृथग्योग्या गुणा
एकैकशस्तव ॥ ब्रह्मणः सदने स्थित्यै पर्याप्तास्तु समीहिताः ॥ ६१ ॥ अवतीर्णो नरं द्रष्टुं तिष्ठंतं बदराश्रमे ॥ तद्ध्यानावसरे ज्ञातो व्यवसाय
स्तवेदृशः ॥ ६२ ॥ साधु व्यवसितं राजन्याभूत्ते बुद्धिरीदृशी ॥ सहस्रजन्मस्वभ्यासाद्भक्तिर्भवति भूपते ॥ ६३ ॥ नीलाचलगुहावासे माधवे जगतां
धवे ॥ पितामहो महाप्राज्ञो यमाराध्य जगत्पतिम् ॥ ६४ ॥ विनिर्ममे सृष्टिमिमां लेभे पैतामहं पदम् ॥ तदन्वयप्रसूतोऽसि युक्ता ते भक्तिरीदृशी ॥
॥६५॥ चतुर्वर्गफला भक्तिर्विष्णौ नाल्पतपःफलम् ॥ अनाद्यविद्या सुदृढपञ्चक्लेशविवर्द्धिनी ॥६६॥ एकैवेयं विष्णुभक्तिस्तदुच्छेदाय जायते ॥ भवा

रण्ये प्रतिपदं दुःखसंकटसंकुले ॥ ६७ ॥ नराणां भ्रमतां विष्णुभक्तिरेका सुखप्रदा ॥ निरालंबे द्वंद्ववातप्रोद्यतेस्मिन्सुदुस्तरे ॥६८॥ निमग्नानां भवां
भोधौ विष्णुभक्तिस्तरिः स्मृता ॥ आश्रित्यैकां भगवतीं विष्णुभक्तिं तु मातरम् ॥ ६९ ॥ सन्तः सन्तुष्टमनसो न तु शोचन्ति जातुचित् ॥ विष्णु
भक्तिसुधापानसंहृष्टानां महात्मनाम् ॥७०॥ ब्राह्म्यं पदं स्वल्पलाभो भाजनानां विमुक्तये ॥ त्रिविधो योंऽहसां राशिः सुमहाञ्जन्मिनां नृप ॥ ७१ ॥
विष्णुभक्तिमहादाववह्नौ स शलभायते ॥ प्रयागगंगाप्रमुखतीर्थानि च तपांसि च ॥ ७२ ॥ अश्वमेधः क्रतुवरो दानानि सुमहांति च ॥ व्रतोप
वासनियमाः सहस्राण्यर्जिता अपि ॥ ७३ ॥ समूह एषामेकत्र गुणितः कोटिकोटिभिः ॥ विष्णुभक्तेः सहस्रांशसमोऽसौ न हि कीर्तितः ॥
॥ ७४ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ विष्णुभक्तेस्तु माहात्म्यं श्रुत्वा ब्रह्मर्षिणोदितम् ॥ विष्णुभक्तेः स्वरूपं हि ज्ञातुकामः क्षितीश्वरः ॥ ७५ ॥
नारदं पुनराहेदं वाक्यं सत्कारयुक्तिमान् ॥ ७६ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ महिमा विष्णुभक्तेस्तु साधु प्रोक्तो महामुने ॥ तस्याः स्वरूप
जिज्ञासा चिरान्मे हृदि वर्त्तते ॥ ७७ ॥ लक्षणं वर्णयेदानीं भक्तेर्वैष्णवपुंगव ॥ त्वदन्यो न हि वक्ता स्याद्विज्ञातो मे महीतले ॥ ७८ ॥ ॥ नारद
उवाच ॥ ॥ साधु राजंस्त्वया पृष्टं भक्तिलक्षणमुत्तमम् ॥ कथयिष्ये यथार्थं त्वां भक्तिभाजनमुत्तमम् ॥ ७९ ॥ अपात्रे न हि वाच्येयं नरें
ऽधे मलिनांतरे ॥ शृणुष्वावहितो राजन्प्रोच्यमानां मयानघ ॥ ८० ॥ सामान्यतो विशेषाच्च विष्णोर्भक्तिं सनातनीम् ॥ अत्यन्तसुखसंप्राप्तौ
विच्छेदे दुःखसंततेः ॥ ८१ ॥ हेतुरेकोऽयमेवेति संश्रयाद्भक्तिरुच्यते ॥ त्रिधा सा गुणभेदेन तुरीया निर्गुणा मता ॥ ८२ ॥ कामक्रोधाभिभूतानां
दृष्ट्वा यान्यं न पश्यताम् ॥ लब्धये चाभिचाराय भक्तिः स्यान्नृप तामसी ॥ ८३ ॥ यशसे चातिरिक्ताय परस्य स्पर्द्धयापि वा ॥ प्रसंगात्पर
लोकाय भक्तिः सा राजसी स्मृता ॥ ८४ ॥ आमुष्मिकं स्थिरतरं दृष्ट्वा भावान्विनश्वरान् ॥ पश्यताश्रमवर्णोक्तान्धर्मान्नैव जिहासता ॥ ८५ ॥
आत्मज्ञानाय या भक्तिः क्रियते सा तु सात्त्विकी ॥ जगच्चेदं जगन्नाथो नान्यं चापि च कारणम् ॥ ८६ ॥ अहं च न ततो
भिन्नो मत्तोसौ न पृथक्स्थितः ॥ हीनं बहिरुपाधीनां प्रेमोत्कर्षेण भावनम् ॥ ८७ ॥ दुर्लभा भक्तिरेषा हि मुक्तयेऽद्वैतसंज्ञि
ता ॥ सात्त्विक्या ब्रह्मणः स्थानं राजस्या शक्रलोकताम् ॥ ८८ ॥ प्रयांति भुक्त्वा भोगान्हि तामस्या पितृलोकताम् ॥ पुनरागत्य भूर्लोकंभक्तिं
तां वैपरीत्यतः ॥ ८९ ॥ तामसो राजसीं कुर्याद्राजसः सात्त्विकीं तथा ॥ सात्त्विको मुक्तिमाप्नोति कृत्वा चाद्वैतभावनाम् ॥ ९० ॥ एकामपि
समाश्रित्य क्रमान्मुक्तिपथं व्रजेत् ॥ विष्णुभक्तिविहीनस्य श्रौतस्मार्ताश्च याः क्रियाः ॥ ९१ ॥ प्रायश्चित्तादिकं तीर्थं यात्रा कृच्छ्रादिकं तपः ॥

कुले प्रसूतिः शिल्पानि सर्वं लौकिकभूषणम् ॥ ९२ ॥ कायक्लेशः फलं तेषां स्वैरिणीव्यभिचारवत् ॥ कुलाचारविहीनोऽपि दृढभक्तिर्जितेंद्रियः ॥
॥ ९३ ॥ प्रशस्यः सर्वलोकानां न त्वष्टादशविद्यकः ॥ भक्तिहीनो नृपश्रेष्ठ सज्जातिर्द्धार्मिकस्तथा ॥ ९४ ॥ नाल्पभाग्यस्य पुंसो हि विष्णौ
भक्तिः प्रजायते ॥ यां तु संपाद्य यत्नेन कृतकृत्यो न सीदति ॥ ९५ ॥ यया वेत्ति जगन्नाथं सा विद्या परिकीर्तिता ॥ येन प्रीणाति भगवां
स्तत्कर्माशुभनाशनम् ॥ ९६ ॥ विष्णुभक्तश्च संप्रोक्तस्ताभ्यां युक्तो दृढव्रतः ॥ यत्पादपांसुना विश्वं पूयते सचराचरम् ॥ ९७ ॥ सृष्टिस्थिति
विनाशानां स्वेच्छया प्रभवत्यसौ ॥ किं पुनः क्षुद्रकामानां भूमिस्वर्गादिसंपदाम् ॥ ९८ ॥ वासुदेवस्य भक्तस्य न भेदो विद्यतेऽनयोः ॥ वासु
देवस्य ये भक्तास्तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ ९९ ॥ प्रशांतचित्ताः सर्वेषां सौम्याः कामजितेंद्रियाः ॥ कर्मणा मनसा वाचा परद्रोहमनिच्छवः ॥
॥ १०० ॥ दयार्द्रमनसो नित्यं स्तेयहिंसापराङ्मुखाः ॥ गुणेषु परकार्येषु पक्षपातमुदान्विताः ॥ १ ॥ सदाचारावदाताश्च परोत्सवनिजो
त्सवाः ॥ पश्यंतः सर्वभूतस्थं वासुदेवममत्सराः ॥ २ ॥ दीनानुकंपिनो नित्यं भृशं परहितैषिणः ॥ राजोपचारपूजायां लालनाः स्वकुमार
वत् ॥ ३ ॥ कृष्णसर्पादिव भयं बाह्ये परिचरंति ते ॥ विषयेष्वविवेकानां या प्रीतिरुपजायते ॥ ४ ॥ वितन्वते तु तां प्रीतिं शतकोटिगुणां हरौ ॥
नित्यकर्तव्यताबुद्ध्या यजंतः शंकरादिकान् ॥ ५ ॥ विष्णुस्वरूपान्ध्यायंति भक्त्या पितृगणेष्वपि ॥ विष्णोरन्यं न पश्यंति विष्णुं नान्य
त्पृथग्गतम् ॥ ६ ॥ पार्थक्यं न च पार्थक्यं समष्टिव्यष्टिरूपिणः ॥ जगन्नाथ तवास्मीति दासस्त्वं चास्मि नो पृथक् ॥ ७ ॥ अन्तर्यामी यदा
देवः सर्वेषां हृदि संस्थितः ॥ सेव्यो वा सेवको वापि त्वत्तो नान्योऽस्ति कश्चन ॥ ८ ॥ इति भावनया कृतावधानाः प्रणमंतः सततं च कीर्त्तयंतः ॥
हरिमब्जजवन्द्यपादपद्मं प्रभजंतस्तृणवज्जगज्जनेषु ॥ ९ ॥ उपकृतिकुशला जगत्स्वजस्रं परकुशलानि निजानि मन्यमानाः ॥ अपि परपरिभावने
दयार्द्राः शिवमनसः खलु वैष्णवाः प्रसिद्धाः ॥ १० ॥ दृषदि परधने च लोष्टखंडे परवनितासु च कूटशालमलीषु ॥ सखिरिपुसहजेषु बन्धुवर्गे
सममतयः खलु वैष्णवाः प्रसिद्धाः ॥ ११ ॥ गुणगणसुमुखाः परस्य मर्मच्छदनपराः परिणामसौख्यदा हि ॥ भगवति सततं प्रदत्तचित्ताः प्रिय
वचसः खलु वैष्णवाः प्रसिद्धाः ॥ १२ ॥ स्फुटमधुरपदं हि कंसहंतुः कलुषमुषं शुभनाम चामनंतः ॥ जयजयपरिघोषणां रटंतः किमु विभवाः
खलु वैष्णवाः प्रसिद्धाः ॥ १३ ॥ हरिचरणसरोजयुग्मचित्ता जडिमधियः सुखदुःखसाम्यरूपाः ॥ अपचितिचतुरा हरौ निजात्मनतवचसः
खलु वैष्णवाः प्रसिद्धाः ॥ १४ ॥ रथचरणगदाब्जशंखमुद्राकृतितिलकांकितबाहुमूलमध्याः ॥ मुररिपुचरणप्रणामधूलीधूतकवचाः खलु वैष्णवा

जयंति ॥ १५ ॥ मुरजिद[1]पघनापकृष्टगन्धोत्तमतुलसीदलमाल्यचंदनैर्ये ॥ वरयितुमिव मुक्तिमाप्तभूषाकृतिरुचिराः खलु वैष्णवा जयंति ॥ १६ ॥
विगलितमदमानशुद्धचित्ताः प्रसभविनश्यदहंकृतिप्रशांताः ॥ नरहरिममराप्तबंधुमिष्ट्वा क्षयितशुचः खलु वैष्णवा जयंति ॥ १७ ॥ भगवति
सततं प्रभक्तिभाजां शुभचरितं तव लक्ष्म नोभ्यधायि ॥ श्रुतिपथमवतीर्णमाशु पुंसां हरति मलं चिरसंचितं यदेतत् ॥ १८ ॥ न हि धनमपि
मृग्यते कदाचिन्न खलु शरीरजखेदसंप्रयोगः ॥ मृदुलघुवचसाभिधानकीर्तिं भजनमहं तव दास्य एव चिंता ॥ १९ ॥ शुभचरितमपि द्विषंति पुंसां
स्वयमिह दुश्चरितानुबंधचित्ताः ॥ महदकुशलमप्यवाप्य सुस्था भगरसरसिका अवैष्णवास्ते ॥ २ ० ॥ परमसुखपदं हृदंबुजस्थं क्षणमपि नानुस
ज्नंति मत्तभावाः ॥ वितथवचनजालकैरजस्रं पिदधति नाम हरेरवैष्णवास्ते ॥२१॥ परयुवतिधनेषु नित्यलुब्धाः कृपणधियो निजकुक्षिभारपूर्णाः॥
नियतपरमहत्त्वमन्यमाना नरपशवः खलु विष्णुभक्तिहीनाः ॥२२॥ अनवरतमनार्यसंगरक्ताः परपरिभावकहिंसकाऽतिरौद्राः ॥ नरहरिचरणस्मृतौ
विरक्ता नरमलिनाः खलु दूरतो हि वर्ज्याः ॥ १२३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्र
माहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ नारदाद्ब्रह्मणः पुत्राद्भगवद्भक्तिमुत्तमाम् ॥ श्रुत्वेत्थं परमप्रीत
इंद्रद्युम्नोऽप्युवाच तम् ॥ १ ॥ ॥ इंद्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ साधुसंगस्तु विद्वद्भिर्भवव्याधिविनाशनः ॥ ममोपदिष्टो भगवन्सोऽभूत्सांप्रतमेव मे ॥
॥ २ ॥ येन साक्षात्कृतो विष्णुः परमात्मा परात्परः ॥ स त्वं यन्मंदिरायातस्त्वदन्यः साधुरत्र कः ॥ ३ ॥ त्वत्संनिधानाद्भगवंस्तमो मे नाशमभ्य
गात् ॥ यन्मे त्वरयते चित्तमर्चितुं नीलमाधवम् ॥ ४ ॥ वेत्सि ब्रह्मांडवृत्तांतं पर्यटन्सार्वलौकिकः ॥ तदावां रथमास्थाय पश्यावो नीलमाधवम् ॥
॥ ५ ॥ पुरुषोत्तमसंज्ञस्य क्षेत्रस्यालंकृतं शुभम् ॥ तत्र तीर्थानि संतीति बहुभिः कथितानि मे ॥ त्वद्वाक्याद्यदि जानामि भवेयुः सफलानि मे ॥६॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ हंत ते दर्शयिष्यामि क्षेत्रं क्षेत्रस्थितानि च ॥ तीर्थानि शक्तिशंभूंश्च क्षेत्रमाहात्म्यमेव च ॥ ७ ॥ साक्षाद्द्रक्ष्यसि देवेशं
भक्तस्यात्मसमर्पकम् ॥ तवानुग्रहतः शीघ्रं चतुर्द्धा संव्यवस्थितम्॥८॥ यस्य संदर्शनान्मर्त्यो जायते भक्तिभाजनम् ॥ एवं कथांते तौ प्रीतावहःकृत्यं
समाप्य च ॥ ९ ॥ यात्रानुकूलं निर्णीय पंचम्यां बुधवासरे ॥ ज्येष्ठकृष्णेतरे पक्षे पुष्यर्क्षे लग्न उत्तमे ॥ एकत्र शयितौ रात्रिं निन्यतुर्नृपनारदौ ॥१०॥
ततः प्रभाते विमल इंद्रद्युम्नो नृपोत्तमः ॥ घोषणां कारयामास राज्यस्य सह बंधुभिः ॥ ११ ॥ यथाविभवतः सैन्यैर्नीलाद्रिगमनं प्रति ॥ यावज्जीवं

---

[1] अपघनः—अंगम्—इत्यर्थः ।

तत्र वासं करिष्यामो विनिश्चितम् ॥१२॥ या वृत्तिः कल्पिता यस्य स तया तत्र जीवतु ॥ राजानः सावरोधाश्च सामात्याः सपरिच्छदाः ॥ १३ ॥
रथैर्गजैस्तुरंगैश्च कोषैः सह पदातिभिः ॥१४॥ व्रजंतु सज्जितास्तत्र ब्राह्मणाः साग्निहोत्रिणः ॥ वणिजः सह भांडैश्च सपण्याः पण्यजीविनः॥ १५ ॥
राष्ट्रकर्मणि निष्णाताः कुशला राजवर्त्मसु ॥ ज्योतिर्विदो नृत्यविदो दंडनीतौ प्रवीणकाः ॥ १६ ॥ नृत्यगायनवादित्रचतुर्विधसुबुद्धयः ॥ गजवाजि
नराणां च भैषज्ये शास्त्र उत्तमे ॥ १७ ॥ कुशला दृष्टकर्माणो विद्यास्वष्टादशस्वपि ॥ उपांगविद्यासु तथा कुहकार्थकुतूहलाः ॥ १८ ॥ वाटसाहसि
काश्चोरास्तथान्ये पश्यतोहराः ॥ विचित्रकथनाजीवाश्चाटुकाराश्च मागधाः ॥ १९ ॥ शास्त्रोपजीविनश्चैव तथान्ये शल्यहारकाः ॥ द्यूतकाराश्च
पुंश्चल्यो वेश्या वेशानुगा विटाः॥ २० ॥ कृषीवलाश्च गोमेषच्छागोष्ट्रखररक्षकाः ॥ शकुंतपालाश्च कपिव्याघ्रशार्दूलरक्षकाः ॥२१॥ आहितुंडिकगो
रक्ष्यशबरा म्लेच्छजातयः ॥२२॥अन्ये च ये मालवदेशजाता आज्ञां मदीयामनुपालयंति ॥ ते यांतु सर्वे वसतौ हि नीलाचले यथास्वं कृतवास्तु
भागाः ॥ २३ ॥ एवमाज्ञाप्य नृपतिर्यात्रायां च कृतक्षणः ॥ नारदेन समागम्य दैवज्ञमिदमाह सः ॥ २४ ॥ सांवत्सर मुहूर्त्तं मे निर्णीतं ते यथा
पुरा ॥ तावन्मांगलिकं वस्तुजातं सम्यगुपानय ॥ २५ ॥ पुरोहितमतेनास्मिन्क्षणे यावद्विमृग्यते ॥ तेनादिष्टः स गणकः पुरोहितसहायवान् ॥
॥ २६ ॥ आजहार समस्तानि मांगल्यानि द्विजोत्तमाः ॥ अत्रांतरे स राजर्षिर्दिव्यसिंहासनस्थितः ॥ २७ ॥ यात्राभिषेकमांगल्यं विप्रैः प्रागनुभा
वितम् ॥ श्रीसूक्तवह्निसूक्ताभ्यां सूक्तेनाब्दैवतेन च ॥ २८ ॥ पावमान्याब्धिसूक्तेन पृथङ्मांगल्यवर्द्धकैः ॥ तीर्थाद्भिरौषधीभिश्च सर्वगन्धैः पृथ
क्पृथक् ॥ २९ ॥ अभिषिक्तस्ततो राजा चीनांशुकहृतांभसा ॥ रराज वपुषा दीप्तो निर्धूमः पावको यथा ॥ ३० ॥ आमुक्तशुक्लवसनः स्वाचांतः
सपवित्रकः ॥ नांदीमुखान्पितृगणान्पूजयित्वा यथाविधि ॥ ३१ ॥ जयाराष्ट्रभृतो हुत्वा गणहोमांश्च यत्नतः ॥ शंखध्वनिसुगंधाढ्यं श्वेतवर्णं विधूम
कम् ॥ ३२ ॥ वह्निं प्रदक्षिणं चक्रे दक्षिणावर्त्तगार्चिषा ॥ साक्षात्कारेण ददतं जयं राज्ञे जयार्थिने ॥ ३३ ॥ नवग्रहमखांते च ग्रहकुंभेन सेवितः ॥
ग्रहाणां दौष्टचनाशाय सौस्थ्यस्यापि विवृद्धये ॥ ३४ ॥ ज्योतिःशास्त्रोदितैर्मंत्रैर्दैवज्ञविधिचोदितैः ॥ ततो मांगल्यनेपथ्यविधानमुपचक्रमे ॥३५॥
चीनांशुकप्रावरणे विधाय कवचं निजम् ॥ शिरोवेष्टनकं शुभ्रं सुरत्नमुकुटोज्ज्वलम् ॥ ३६ ॥ सावतंसे श्रुतियुगे रत्नकुंडलभूषिते ॥ ग्रैवेयकं महार्घं
तु हारं तरलभूषितम् ॥ ३७ ॥ दधाराथ नृपश्रेष्ठः केयूरांगदमुद्रिकाः ॥ मध्येन त्रिवलीसक्तं स्वर्णसूत्र त्रिवृद्दधौ ॥ ३८ ॥ हिरण्यकिंकिणीयुक्त
मुक्तातोरणमालिकम् ॥ नानारत्नैः सुघटितां दधाराथ सुमेखलाम् ॥ ३९ ॥ अनर्घ्ये पादकटके पादयोः संन्यवेशयत् ॥ सम्मुखादर्शितादर्शे

ददृशे स्वं विभूषितम् ॥ ४० ॥ मंगलारोपणार्थाय हैमपीठमुपाविशत् ॥ प्राङ्मुखः श्रीधरं देवं संस्मरन्मधुसूदनम् ॥ ४१ ॥ मंगलायतनं विष्णुं
सर्वमांगल्यकारणम् ॥ स्मरणादस्य नश्यंति पातकानि बहून्यपि ॥ ४२ ॥ सौमनस्यामथो मालामार्त्तवीं गंधवर्णिताम् ॥ दधार प्रथमं राजा
मंत्रितां स्वपुरोधसा ॥ ४३ ॥ मृदं दीपं फलं दूर्वां दधि गोरोचनां ततः ॥ मन्त्राभिमंत्रितान्सर्वान्सिद्धार्थैरभिरक्षितः ॥४४॥ आत्मानं ददृशे राजा
सौरभेये हविष्यथ ॥ मुकुरे मंत्रिते पश्चात्स्वं दृष्ट्वा नृपकेसरी ॥ ४५ ॥ बह्वृचैः शांतिघोषेण समुदीर्णशुभायतिः ॥ याजुष्कैः पथिसूक्तेन व्रजन्मार्गेऽभिरक्षितः ॥ ४६ ॥ पौराणैर्मंगलैर्वाक्यैः कृतवीर्यधृतिर्नृपः ॥ मागधैः स्तुतिपाठेन प्रादुर्भूतपराक्रमः ॥ ४७ ॥ पारिजातहरं सत्यासहितं गरुडध्वजम् ॥ ध्यायन्हृत्पंकजे राजा दक्षिणं पादमुद्दधौ ॥ ४८ ॥ प्रदक्षिणीकृत्य मुनिं नारदं पुरतः स्थितम् ॥ मध्यद्वारमुपागच्छद्वेत्रपाणिभिरावृतः ॥
॥ ४९ ॥ आदिष्टपदमार्गोऽसावग्निहोत्रपुरःसरः ॥ तत्रापश्यत्स्थितान्विप्रानात्मनो दक्षिणेन वै ॥ ५० ॥ मांगल्यसूक्तं पठतः शुभ्राभान्पांडुरांशुकान् ॥ लाजाः सपुष्पा राजाग्रे क्षिपतः शंसतः शुभम् ॥ ५१ ॥ वामपार्श्वस्थिता वेश्याश्चामरव्यग्रपाणयः ॥ शुभ्रालंकारवसनाः स्मेरपद्मानना:
शुभाः ॥ ५२ ॥ ब्राह्मणान्पूजयामास भक्तिनम्रो द्विजोत्तमाः ॥ वस्त्रालंकारमाल्यैश्च सुगन्धैरनुलेपनैः ॥ ५३ ॥ तोषयामास तान्विप्रान्भगवद्बुद्धिभावितान् ॥ वेश्याभ्यो मागधेभ्यश्च दीनानाथेभ्य एव च ॥ ५४ ॥ राजानुमत्या सचिवो यथार्हं प्रददौ धनम् ॥ श्वेतान्पारावतान्हंसाञ्छ्वेताश्वं
श्वेतकुंजरम् ॥ ५५ ॥ सचूतपल्लवं श्वेतमालाफलविभूषितम् ॥ कदलीकांडसन्नद्धतोरणाधःस्थितं नृपः ॥ पूर्णकुंभं स पश्यन्वै मंगलानि बहून्यपि॥
सितातपत्रेण शिरःप्रदेशे वारितातपः ॥५६॥ युगपत्पूर्यमाणैस्तु कंबुभिः शतसंख्यकैः॥ संमिश्रितानि शुश्राव वादित्राणि बहूनि सः॥५७॥तथा मंगलगीतानि जयशब्दांश्च भूपतिः॥ततो विवेश प्रासादं नृसिंहमवलोकितुम्॥५८॥ यं स्मृत्वा जायते मर्त्यः सर्वकल्याणभाजनम् ॥ दृष्ट्वा स दूरान्नृहरिं
दिव्यसिंहासनस्थितम् ॥ ५९ ॥ प्रणम्य साष्टावयवं सन्तोष्योपनिषद्गिरा ॥ दक्षपार्श्वस्थितां दुर्गां सर्वदुर्गतिमोचिनीम् ॥ ६० ॥ ववंदे चरणाभ्याशे
पश्यंतीं कृपया नृपः ॥ ततः पुरोधा देवांगादवरोप्य शुभ्रां स्रजम् ॥ ६१ ॥ आसञ्जयामास गले सुगंधेनान्वलेपयत् ॥ नीराजयामास राज्ञः शिरश्चावेष्टयन्मुदा ॥ ६२ ॥ पुनः प्रदक्षिणीकृत्य तौ देवौ नृपसत्तमः ॥ शिबिकायां समारोप्य प्रतस्थे च पुरस्कृतौ ॥ ६३ ॥ प्रादुर्भूय बहिर्द्वारे रथं
दृष्ट्वा सुसज्जितम् ॥ तुरंगमैर्वातजवैर्दशभिः परयोजितम् ॥ ६४ ॥ प्रदक्षिणीकृत्य नृपो नारदेन समाविशत् ॥ ढक्कामृदंगनिःसाणभेरीपणवगोमुखाः ॥ ६५ ॥ मधुरीचर्चरीशंखा अवाद्यंत सहस्रशः ॥ स्यन्दनाः कोटिशस्तत्र नृपाणामनुजीविनाम् ॥ ६६ ॥ चकाशिरे श्रेणिकृता इन्द्र

द्युम्नरथाभितः ॥ नानाप्रहरणोपेताः पताकाभिरलंकृताः ॥ ६७ ॥ ध्वजोच्छ्रिताः स्वर्णरौप्यैः किंकिणीजालदर्पणैः ॥ यन्त्रैर्नानाविधैर्युक्ता गंभीरस्निग्धनिःस्वनाः ॥ ६८ ॥ पदातीनां कुञ्जराणां हयानां वातरंहसाम् ॥ पत्तिसंस्फोटनैर्हस्तिबृंहितैर्हयहेषितैः ॥ ६९ ॥ बहुलै रथनिर्घोषैर्मिश्रिता वाद्यनिःस्वनाः ॥ युगांतार्णवनिस्वानतुल्याः शुश्रुविरे जनैः ॥ ७० ॥ तस्मिन्क्षणे पौरजनाः स्वस्वसंभारसज्जिताः ॥ अश्वकै रासभैरुष्ट्रैर्वाहकैः प्रतितस्थिरे ॥ ७१ ॥ आंदोलिकाश्च पल्यंकाः कोटिशश्च तुरंगकाः ॥ श्रेणीभूताश्च दृश्यंते राष्ट्रप्रस्थानसंकुले ॥ ७२ ॥ राजावरोधाः शतशो वृता वर्षवरैस्ततः ॥ नानायानसमारूढाः पालिताश्चाधिकारिभिः ॥ ७३ ॥ महासैन्यैश्च संरुद्धा राजागाराद्विनिर्ययुः ॥ यज्वानश्चाग्निहोत्राणि शम्यारूढानि बृन्दशः ॥ ७४ ॥ शकटेषु समारोप्य सपत्नीकाः प्रतस्थिरे ॥ तथा पुस्तकभारांश्च देवतार्चाकरंडकान् ॥ ७५ ॥ इध्मबर्हिकुशान्पात्रीः संभारान्होमसंभृतान् ॥ वाहयामासुरन्यैश्च शकटावाहकद्विजैः ॥ ७६ ॥ सामन्तामात्यभृत्याश्च पुरोधा ऋत्विजश्च ये ॥ राज्ञः प्रकृतदसाश्च उपचारनियोगिनः ॥ ७७ ॥ सर्वोपचारसंभारानासतेऽन्ये प्रयायिनः ॥ कोषागारनियुक्ताश्च कोषजातमशेषतः ॥ ७८ ॥ समादाय ययुस्तूर्णं राज्ञोऽवसरसेवकाः ॥ मालाकारादयः सर्वे पण्यजीवादयस्तथा ॥ ७९ ॥ स्वं स्वं पण्यं समादाय ययू राजनियोगिनः ॥ श्रेष्ठश्रेण्यादयः सर्वे पुरखर्वटवासिभिः ॥ ८० ॥ समं विनिर्ययुः स्वस्वव्यवहारविलासकाः ॥ इन्द्रद्युम्नस्य नृपतेर्यात्रासमयवादितान् ॥ ८१ ॥ भेरीमृदंगपटहान्व्यश्नुवानान्दिगंतरम् ॥ श्रुत्वा जनपदावासिजनाः सर्वे ससंभ्रमाः ॥ ८२ ॥ राजाज्ञां मूर्ध्नि संमान्य निर्गता नीलपर्वतम् ॥ यस्य यश्च ऋजुः पंथाः स च तेनैव जग्मिवान् ॥ ८३ ॥ न राजमार्गं प्रजवाद्व्यमृग्यंत नृपाज्ञया ॥ नीलाद्रिप्राप्तिमार्गेण दुर्गमेणापि ते ययुः ॥ ८४ ॥ इन्द्रद्युम्नोऽपि राजेन्द्रः समस्तपुरवासिभिः ॥ चतुरंगानीकिनीभिः सहर्षाभिश्च वेष्टितः ॥ ८५ ॥ श्रेणीभूतक्षितिपतिस्यन्दनावलिमध्यगे ॥ रथे रराज राजर्षिः शक्रतुल्यपरिच्छदः ॥ ८६ ॥ पुरस्त्रीमङ्गलाचारगीतलाजप्रसूनकैः ॥ मङ्गलाचारशोभाभिः प्रसन्नशुभचेतनः ॥ ८७ ॥ वातरंहैर्हयैर्युक्तरथेन प्रययौ मुदा ॥ अनुकूलानिलप्रोद्यद्घनच्छायसुशीतले ॥ ८८ ॥ नीरजस्के महीपृष्ठे समीकृतचतुष्पथे ॥ देशाध्वनीनैः पुरुषैः काननांतरवेदिभिः ॥ ८९ ॥ आदिष्टवर्त्मा नृपतिर्मार्गस्योभयपार्श्वगान् ॥ देशानरण्यानि मुहुःपश्यन्नानन्दलोचनः ॥ ९० ॥ सीमामुत्कलदेशस्य विभजंतीं वनांतरे ॥ मार्गस्थां चर्चिकां प्राप चर्चितां मुंडमालया ॥ ९१ ॥ अवतीर्य रथाद्राजा विनतो नारदाज्ञया ॥ साष्टांगपातं तां नत्वा तुष्टावानंदचेतनः ॥९२ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ नमस्ते त्रिदशेशानि सर्वापद्विनिवारिणि ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाद्याभिः कल्पनाभिरुदीरिते ॥९३॥ कारणं जगतामाद्ये प्रसीद परमेश्वरि ॥ त्व

या विना जगन्नैतत्क्षणमुत्सहते शिवे ॥ ९४ ॥ सिद्धयः सर्वकार्याणां मंगलानि च शाश्वते ॥ त्वत्पादाराधनफलं मर्त्यलोके हि नान्यथा ॥९५ ॥
चराचरपतेर्विष्णोः शक्तिस्त्वं परमेश्वरि ॥ यया सृजत्यवति च जगत्संहरते विभुः ॥ ९६ ॥ चराचरगुरुं देवं नीलाचलनिवासिनम् ॥ अनुगृह्णीष्व
मां देवि यथा पश्ये स्वचक्षुषा ॥ ९७ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ नारदस्योपदेशेन स्तुत्वा देवीं नराधिपः ॥ आरुरोह रथं तूर्णं विवस्वानुदयं
यथा ॥ ९८ ॥ ततः प्रतस्थे तरसा स राजा श्रांतवाहनः ॥ चित्रोत्पलमहानद्यास्तीरे विरलकानने ॥ ९९ ॥ धातुकन्दरविख्याते न्यवेशयदनीकि
नीम् ॥ अपराह्णक्रियां कर्तुं यावदाह्निकमाहृतः ॥१००॥ जलावतरणे नद्यां विवेश स्वपुरोधसा ॥ पूर्वं संशोधिते प्राज्ञैर्विषकण्टकवर्जिते ॥१॥ स्ना
त्वा संतर्प्य देवांश्च पितॄनथ विशांपतिः ॥ संपूज्य विधिवद्विष्णुं नृपतीन्प्रकृतीस्ततः ॥ २ ॥ संमानयामास नृपः संनिवेशासनादिभिः॥ नारदेन सह
श्रीमान्प्रविश्यांतःपुरं ततः॥३॥सुधारसानि भोज्यानि बुभुजे प्रीतमानसः ॥ पश्चिमाद्रिं ततो याते विवस्वति विशांपतिः ॥४॥सायंविधिं समाप्याशु
शीतभानौ समुद्यते॥अनुजीविविशां नाथः सभामध्य उपाविशत् ॥५॥ तत्र तस्मिन्नरपतिर्बभौ साम्राज्यलक्षणः ॥ संपूर्णमंडलश्चन्द्रो ज्योतिषामिव
शारदः॥६॥कवयःकवयांचक्रुः कीर्तिं तस्य सुधामलाम् ॥ जगुर्गाथां सुग्रथितां गायकाः कलसुस्वराः॥७॥रूपयौवनलावण्यगर्विता गणिकास्ततः ॥
लयतानांगहारैश्च सुशुद्धैर्ननृतुः पुरः ॥ ८ ॥ मागधास्तुष्टुवुश्चैनं लोकोत्तरशुभाकृतिम् ॥ गद्यपद्यप्रबन्धाद्यैश्चित्रैः पदकदम्बकैः ॥ ९ ॥ ततः स राजा
प्रानर्च वैष्णवाग्र्यान्सभासदः ॥ सुसंमतैर्गंधमाल्यतांबूलैरतिशोभनैः ॥ ११० ॥ नृपांश्च शतशस्तत्र सुखासीनान्नृपाज्ञया ॥ संभावयामास
यथायोग्यं नृपतिभाजनैः ॥ ११ ॥ अथापृच्छन्मुनिवरं नारदं भगवत्प्रियम् ॥ सिंहासनार्हे स्वासीनं बहुमानपुरःसरम् ॥ भगवच्चरितं श्रोतुं सर्व
पापापनोदनम् ॥ १२ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ भगवन्वेदवेदांगनिधान भगवत्प्रिय ॥ त्वमेव चरितं विष्णोर्जानासि ज्ञानचक्षुषा ॥ १३ ॥
हरेश्चारित्रसुधया हृढपंकमलीमसम् ॥ क्षालयांतर्मम मुने यद्यनुक्रोशको मयि ॥ १४ ॥ इत्थमालापसंमिश्रे मुनिराज्ञोः कथांतरे ॥ प्रविवेश नृपं
द्वाःस्थ उत्कलेशप्रसेवकः ॥ १५ ॥ उवाच देवद्वारांते तिष्ठत्युत्कलभूमिपः ॥ सोपायनो देवपादपद्मं द्रष्टुं समौलिकः ॥ १६ ॥ विज्ञापितः स राजर्षि
र्द्वास्थेनैवं ससंभ्रमः ॥ उवाच तं हि भो विप्राः श्रुत्वा तद्देशमण्डनम् ॥ १७ ॥ क्षेत्रं श्रीपुरुषेशस्य तद्वार्त्ताकर्णनोत्सुकः ॥ प्रवेशयाविलंबं तं
श्रीमदोढ्रमहीपतिम् ॥ १८ ॥ स हि नीलगिरौ विष्णुं समाराध्य सुनिर्मलः ॥ यस्य संदर्शनात्सर्वे भविष्यामो हतांहसः ॥ १९ ॥ श्रुत्वा
तद्वचनं सद्यो द्वारपालो महीपतिम् ॥ प्रवेशयामास सभामिंद्रद्युम्नस्य भूपतेः ॥ १२० ॥ विवेशोढ्रपतिस्तूर्णं सचिवैर्वैष्णवैः सह ॥ ननामांघ्रि

युगं वन्द्यमिन्द्रद्युम्नस्यसादरम् ॥ २१ ॥ तमुत्थाप्य च राजेंद्रः पुरस्कृत्य स वैष्णवम् ॥ स्वासनांते निवेश्याथ प्रोचे सप्रश्रयंवचः ॥ २२ ॥ राज
न्सर्वत्र कुशली भवानोड्रपते किल ॥ अपि देवो विजयते नीलाद्रिशिखरालयः ॥ २३ ॥ कच्चित्ते निर्मला बुद्धिर्भगवत्पादपद्मयोः ॥ उपैति
समचित्तस्य सर्वभूतेषु ते हरौ ॥ २४ ॥ ओड्राधीशस्तदा तस्य वचः श्रुत्वा कृतांजलिः ॥ उवाच प्रश्रितं वाक्यं हर्षविस्मयचंचुकः ॥ २५ ॥
स्वामिन्सर्वत्र कुशलं त्वत्पादानुग्रहान्मम ॥ सूर्ये तपत्यंधकारः कथं वा प्रभविष्यति ॥ २६ ॥ निसर्गगुणसंसर्गवशीकृतमहीभुजा ॥
त्वया सनाथा पृथिवी जिष्णुनेवामरावती ॥ २७ ॥ सदा धर्मश्चतुष्पादस्त्वयि शासति मेदिनीम् ॥ निषेधाचरणं राजन्केवलं श्रूयते
श्रुतौ ॥ २८ ॥ राजनीतिषु ये राज्ञां गुणाः समुदितास्त्वयि ॥ त एकैकं क्षितिभुजां गता दार्ष्टांतिकं विभो ॥ २९ ॥ एतावदपि साम्राज्यं
दुर्लभं ते नृपोत्तम ॥ अष्टादशद्वीपवती क्षितिरेकगृहोपमा ॥ १३० ॥ यदि त्वां नासृजद्ब्रह्मा वत्सलं सर्वजंतुषु ॥ कथं शोकविहीनाः
स्युर्भृतेष्वात्मजबंधुषु ॥ ३१ ॥ साधारणा नृपतयो विष्णोरंशा इति श्रुतिः ॥ भवान्साक्षात्तु भगवान्कोऽन्य ईदृग्गुणाकरः ॥ ३२ ॥ दक्षिणोदधि
तीरेऽस्ति नीलाद्रिः काननावृतः ॥ न तत्र लोकसंचारस्तत्रास्ते साऽपि देवता ॥ ३३ ॥ वात्यया वालुकाकीर्णः सांप्रतं श्रूयते तु सः ॥ तद्वशान्मम
राज्येऽपि दुर्भिक्षमरकादिकम् ॥ ३४ ॥ त्वय्यागते तु सर्वस्मिन्कुशलं मे भविष्यति ॥ इत्युक्तवंतं नृपतिरुत्कलेशं द्विजोत्तमाः ॥ ३५ ॥ विसर्ज
यामास तदा संनिवेशाय मानयन् ॥ नारदं प्रेक्ष्य निर्विण्णः किमेतदिति भो मुने ॥ ३६ ॥ यदर्थं मे श्रमस्तं च विफलं हि वितर्कये ॥ इत्युक्तवंतं
तं प्राह नारदस्तु त्रिकालवित् ॥ ३७ ॥ न कार्यो विस्मयस्तेऽत्र भाग्यवान्वैष्णवोत्तमः ॥ वैष्णवानां न वांछा हि विफला जायते क्वचित् ॥ ३८ ॥
अवश्यं प्रेक्षसे राजन्बिभ्रतं पार्थिवं वपुः ॥ कारणं जगतामादिं नारायणमनामयम् ॥ ३९ ॥ त्वदनुग्रहहेतोर्वै क्षिताववतरिष्यति ॥ जगच्चराचरं सर्वं
विष्णोर्वशमुपागतम् ॥१४०॥ न कस्यापि वशे सोऽपि परमात्मा सनातनः ॥ केवलं भक्तिवशगो भगवान्भक्तवत्सलः ॥ ४१ ॥ ब्रह्मादिकीटपर्यंतं
सुगुप्तं यस्य मायया ॥ स कथं परतंत्रः स्यादृते भक्तजनान्नृप ॥ ४२ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां मूलं भक्तिर्मुरद्विषः ॥ सैव तद्ग्रहणोपायस्तामृते नास्ति
किंचन ॥ ४३ ॥ एक एव यदा विष्णुर्बहुधा स्वस्य मायया ॥ तमृते परमात्मानं सुखहेतुर्न विद्यते ॥ ४४ ॥ येऽप्यन्ये शिवदुर्गाद्यास्तैस्तैः कर्म
भिरावृताः ॥ यच्छंति पूजिताः कामं तेऽपि विष्णुपरायणाः ॥ ४५ ॥ अन्तर्यामी स भगवान्देवानामपि हृत्स्थितः ॥ यावत्फलं प्रेरयति तावदेव
ददत्यमी ॥ ४६ ॥ वैष्णवस्त्वं च राजेंद्र पद्मयोनेश्च पंचमः ॥ अष्टादशानां विद्यानां पारगो वृत्तसंस्थितः ॥ ४७ ॥ न्यायेन रक्षिता पृथ्वीं विशेषा

द्ब्राह्मणार्चकः ॥ अवश्यं द्रक्ष्यसि क्षेत्रे वैकुण्ठं चर्मचक्षुषा ॥ ४८ ॥ पितामहोऽप्यत्र कार्ये भवतो मां नियुक्तवान् ॥ सर्वं ते कथयिष्यामि प्राप्ते
क्षेत्रोत्तमे नृप ॥ ४९ ॥ सांप्रतं रात्रिशेषो हि तृतीयं याममृच्छति ॥ स्वान्स्वान्निवेशान्निर्गंतुं राज्ञ आज्ञापयाधुना ॥ १५० ॥ त्वमप्यंतर्गृहं याहि
निद्राया वशमागतः ॥ १५१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषि
संवाद एकादशोऽध्यायः ॥११॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ उक्ते ब्रह्मसुतेनेत्थमिंद्रद्युम्नो महीपतिः॥ मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ विचार्य पर
या बुद्धया श्रमं मेने फलावहम् ॥१॥ अहो मे परमं भाग्यं बहुजन्मांतरार्जितम्॥ व्यवसाये ममोद्युक्तः सर्वलोकपितामहः॥२॥ जीवन्मुक्तं स्वं तनुजं
मत्सहायमकारयत् ॥ सहायो यादृशः पुंसां भवेत्कार्यं हि तादृशम्॥३॥श्रुतं सभासु सर्वासु इति वृद्धानुशासनम् ॥ स इत्थं चिंतयन्राजा विसृज्य च
सभासदः ॥४॥ ततो मुनिं करे धृत्वा विवेशांतःपुरे द्विजाः ॥ तमर्चयित्वा विधिवत्पल्यंके सह तेन वै ॥५॥ निशावशेषं नृपतिर्निनाय संलपन्मिथः ॥
ततः प्रभाते विमले नित्यं कर्म समाप्य वै ॥ ६ ॥ पूजयित्वा जगन्नाथं संततार महानदीम् ॥ ओढ्रदेशाधिपेनाग्रे गच्छतादिष्टपद्धतिः॥ ७ ॥ एकाम्र
वनकं क्षेत्रमभियातो बलान्वितः ॥ स गत्वा किंचिदध्वानं प्राप्य गंधवहाभिधाम् ॥८॥ नदीं वेगवतीं शीततोयामाक्रम्य वेगवान् ॥ पूर्वाह्णपूजासमये
कोटिलिंगेश्वरस्य वै ॥ ९ ॥ चर्चरीशंखकाहालमृदंगमुरजध्वनिम् ॥ व्यश्नुवानं महारण्यं दूराच्छुश्राव भूपतिः॥१०॥ मन्यमानो भगवतो नीलाचल
निवासिनः ॥ उवाच नारदं प्रीतो ध्वनिः कुत्र महामुने ॥ ११ ॥ नीलाद्रिशिखरावासः प्राप्तः किं परमेश्वरः ॥ यदर्चासमये ह्येष श्रूयते संकुलध्वनिः
॥ १२ ॥ उताहोप्यन्यदेवो वा निकटे वर्त्तते मुने ॥ इति पृष्टस्तदा राज्ञा प्रोवाच मुनिपुंगवः ॥ १३ ॥ राजन्सुदुर्लभं क्षेत्रं गोपितं मुरवैरिणा ॥ न
तत्रास्तीति भगवान्कैरपि ज्ञायते नृभिः ॥ १४ ॥ त्वं हि भाग्यवतां श्रेष्ठस्त्वद्भाग्यात्ते पुरोधसा ॥ दृष्टः कथंचिद्भगवान्संयतेंद्रियवर्त्मना ॥ १५ ॥
त्वं हि तावद्बलैर्युक्तः षडंगैर्नृपसत्तम ॥ साहसेऽतिप्रवृत्तोऽसि संशयो मे महीपते ॥ १६ ॥ संवर्त्तते नीलगिरिर्योजने तु तृतीयके ॥ इदं त्वेकाम्रक
वनं क्षेत्रं गौरीपतेर्विभोः ॥ नातिदूरे महीपाल भीतः स शरणागतः ॥ १७ ॥ ॥ इंद्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ कथं स भीतो गौरीशः कं वा शरणमा
गतः ॥ १८ ॥ ददाह त्रिपुरं घोरं शरेणैकेन यः पुरा ॥ अत्र मे विस्मयो जातः श्रोतुमिच्छामि दुर्लभम् ॥ १९ ॥ रक्षिता भवभीतानां भवः परम
पावनः ॥ किमर्थं भयभीतोऽसौ कः समर्थोऽस्य वै जये ॥ २० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अत्र ते कथयिष्यामि पुरावृत्तं महीपते ॥ उपयेमे
पुरा गौरीं तपसा वशमागतः ॥ २१ ॥ ब्रह्मचारी हिमगिरौ भगवान्नीललोहितः ॥ उत्सृज्य ब्रह्मचर्यं तु सोऽनंगशरपीडितः ॥ २२ ॥ तया रेमे

रुचिरया यौवनोन्मत्तया नृप ॥ तत्पितुर्विषये भोगान्बुभुजे देवकांक्षितान् ॥ २३ ॥ कदाचिदथ निर्याती स्ववासभवनात्सती ॥ सामपूर्वं कुलस्त्रीभि
र्मात्रोक्ता सस्मितं वचः ॥ २४ ॥ आर्ये महत्तपस्तप्तं वरार्थं गहने वने ॥ निष्कुलो निर्गुणो वृद्धो वरः प्राप्तो वरानने ॥ २५ ॥ दिवारात्रिं न त्य
जसि सन्निधिं तादृशस्य वै ॥ को गुणः कथ्यतां वत्से किं वा पत्युः प्रसादजम् ॥ २६ ॥ भूषणाच्छादनं प्राप्तं ममैव गृहवासिनी ॥ चिरं तिष्ठसि
भद्रे त्वं पितृभोगोपलालिता ॥ २७ ॥ त्रैलोक्ये यास्तु कन्या वै परिणीताः पितुर्गृहात् ॥ प्रयांत्यलंकृता भर्त्रा भर्तृवेश्मनि शुश्रुम ॥ २८ ॥ अहं
तु मानसी कन्या पितॄणां पितृलोकतः ॥ आगता तु महाभागे परिणीता हिमाद्रिणा ॥ २९ ॥ इत्थमुक्ता मया हास्यान्न क्रोधाच्चललोचने ॥ जामा
तुरग्रे नो वाच्यं स हि विष्णुसमो मतः ॥ ३० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ मातुरित्थं वचः श्रुत्वा भर्तृनिंदाप्रपीडिता ॥ कोपप्रस्फुरदोष्ठी सा
वाचं नोचे मनागपि ॥ ३१ ॥ प्रययावंतिकं भर्तुर्निह्नुवानांऽबिकावचः ॥ जगाद परुषं वाक्यं स्नेहगर्भं मिताक्षरम् ॥ ३२ ॥ स्वामिन्न सांप्रतं चैतद्व
द्वासः श्वशुरालये ॥ क्षौद्रीयसामपि गुरोस्त्रैलोक्यस्य कथं नु ते ॥ ३३ ॥ तदावयोर्नात्र योग्या वसतिर्मे प्रिया विभो ॥ न संति किं ते वासाय
योग्या वै भूमयः प्रभोः ॥ ३४ ॥ इत्युक्तः शिवया सोऽथ भगवान्वृषभध्वजः ॥ तया सार्द्धं वृषारूढो मध्यदेशं ययौ त्वरन् ॥ ३५ ॥ विलंघ्य सर्व
तीर्थानि प्रयागं पावनं महत् ॥ पूर्वसागरगामिन्या गंगाया उत्तरे तटे ॥ ३६ ॥ वाराणसींनाम पुरीं गौर्या वासाय निर्ममे ॥ पंचक्रोशमितां रम्यां
वरप्रासादशोभिताम् ॥ ३७ ॥ अट्टालकशतैर्युक्तामसंख्योपवनैर्युताम् ॥ नानातीर्थसमायुक्तां नानाजनसमाकुलाम् ॥ ३८ ॥ आज्ञया धूर्जटेः शुभ्रां
निर्मितां विश्वकर्मणा ॥ पावनैः शीतलैर्गंगातरंगैः क्षपितांहसाम् ॥ ३९ ॥ तत्र मध्ये पुरे स्वर्णप्राकाराट्टालशोभिते ॥ रत्नस्तंभैः सुघटिते सर्वाशा
परिपूरके ॥ ४० ॥ तया रेमे पशुपतिः श्रियेव मधुसूदनः ॥ सा पुरी विश्वनाथेन कदाचिन्नैव मुच्यते ॥ ४१ ॥ अविमुक्तेति सा ख्याता नृणां
मुक्तिप्रदायिनी॥पुरासीन्मनुजाधीश सेविता भवभीरुभिः ॥४२॥ तत्रोषिता तदा गौरी तेन भर्त्रा स्वलंकृता॥मातरं पितरं चापि न सस्मार महीपते ॥
॥४३॥एवं बहुयुगेऽतीते कैलासाद्रिं स जग्मिवान्॥आत्मनः कोटिलिंगानि तत्र संस्थाप्य वै प्रभुः॥४४॥राजानः पालयामासुस्तां पुरीं बहुशो नृप॥
तत्रासीत्काशिराजाख्यः पुरा द्वापरके युगे ॥४५॥ शंभुं संतोषयामास तपसोग्रेण वै प्रभुम्॥ जरासन्धपुरोगाणां राज्ञां जेतारमच्युतम् ॥४६॥ संग्रामे
प्रभविष्यामीत्यभिसंधाय पार्थिवः ॥ प्रादात्तस्मै वरं सोऽपि पिनाकी पारितोषितः ॥ ४७ ॥ जेतासि कंसहंतारं संग्रामे त्वमरिंदम ॥ तवार्थे प्रमथैः
सार्द्धमहं योत्स्ये वृषे स्थितः ॥ ४८ ॥ शंभोरिति वरं लब्ध्वा प्रमत्तः स नराधिपः ॥ शंखचक्रधरं संख्ये हरिमाह्वत वीर्यवान् ॥ ४९ ॥ अन्तर्यामी

स भगवाञ्ज्ञात्वा वृत्तांतमीदृशम् ॥ चक्रं प्रस्थापयामास काशिराजस्य सूदने ॥ ५० ॥ तदुग्रदर्शनं चक्रं सहस्रादित्यवर्चसम् ॥ काशिराजशिर
श्छित्त्वा तद्बलं तां पुरीं ततः ॥ ५१ ॥ ददाह कुपितं राजन्विष्णोराशयवीर्यवित् ॥ तद्दृष्ट्वा सुमहत्कर्म क्रुद्धः पशुपतिस्तदा ॥ ५२ ॥ गणैर्वृतो वृषा
रूढः पिनाकी तदुपाद्रवत् ॥ ततः सुदर्शनं चक्रं दृष्ट्वा तं प्रथमं पुरः ॥ ५३ ॥ शंभुः पाशुपतास्त्रं तच्चकारोत्पातसन्निभम् ॥ पुरा विष्णोर्वरं
प्राप्तं शंभुना भक्तितोषितात् ॥ ५४ ॥ बलेनाप्याययिष्यामि तवास्त्रं संस्मृतस्त्वया ॥ मयि चेत्प्रतिकूलस्त्वं भविष्यति च निष्प्रभम् ॥ ५५ ॥
घोरे पाशुपते चास्मिन्नस्त्रे च विफलीकृते ॥ वाराणस्यां च दग्धायां भयत्रस्तो वृषध्वजः ॥ ५६ ॥ तुष्टाव जगतामदिमनादिं पुरुषोत्तमम् ॥ ५७ ॥
॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ नारायण परंधाम परमात्मन्परात्पर ॥ सच्चिदानन्दविभव निरञ्जन नमोऽस्तु ते ॥ ५८ ॥ जगत्कारणसृष्ट्यादिकर्म
कृद्गुणभेदतः ॥ मायया निजया गुप्त स्वप्रकाश नमोऽस्तु ते ॥ ५९ ॥ नांतर्बहिर्बहिश्चांतर्दूरस्थो निकटाश्रयः ॥ गुरुर्लघुः स्थिरोऽणीयान्स्थवीयांश्च
नमोऽस्तु ते ॥ ६० ॥ कोटयश्चतुरास्यस्य पलार्द्धं मम चातुल ॥ यदपांगविलासोत्थं तस्मै कालात्मने नमः ॥ ६१ ॥ एकैकरोमाकलितब्रह्माण्ड
गणसंवृतम् ॥ मानातीतं वपुर्यस्य तस्मै विश्वात्मने नमः ॥ ६२ ॥ स्वकालपरिमाणेन वेधसः प्रलयोद्भवौ ॥ मन्वंतरादिघटनाकलनाय नमो
ऽस्तु ते ॥ ६३ ॥ सृष्टोऽहं तमसा नाथ त्वत्प्रभावानभिज्ञकः ॥ तत्क्षमस्वापराधं मे त्राहि मां शरणागतम् ॥ ६४ ॥ स्तुतिमित्थं प्रकुर्वाणे तस्मिंस्त्रि
पुरदाहिनि ॥ चक्ररूपं परित्यज्य आविरासीदधोक्षजः ॥ ६५ ॥ प्रसन्नवदनः श्रीमाञ्छंखचक्रगदाधरः ॥ तार्क्ष्यपद्मासनगतो वनमालाविभू
षणः ॥ ६६ ॥ हारकुण्डलकेयूरमुकुटादिभिरुज्ज्वलः ॥ वामोत्संगगतां लक्ष्मीं सत्यां दक्षिणपार्श्वगाम् ॥ ६७ ॥ बिभ्राणः कृष्णजीमूतकांतदेहं कृपा
म्बुधिः ॥ क्रोधाविष्ट इवोवाच बिभ्यतं गिरिजापतिम् ॥ ६८ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ कालेनैतावता शंभो दुर्बुद्धिः कथमागता ॥ हेतो
र्नृपतिकीटस्य मया योद्धुमुपस्थितः ॥ ६९ ॥ कति वा मत्प्रभावास्ते नो ज्ञाता धूर्जटे त्वया ॥ सत्यं पाशुपतं तेऽस्त्रं दुर्जयं ससुरासुरैः ॥ ७० ॥
मत्क्रोधरूपं तच्चक्रं त्वामपि क्षमते न यत् ॥ मामवज्ञाय जगति भ्रमति त्वामृते हि कः ॥ ७१ ॥ तपोभिर्बहुभिः पूर्वं मच्छरीरतयोर्जितः ॥ सांप्रतं
चेच्चिरं रंतुं गौर्या सार्द्धमिहेच्छसि ॥ ७२ ॥ पुरीं वाराणसीं चेमां यदीच्छसि चिरस्थिताम् ॥ मन्नाम्ना भुवि विख्यातं क्षेत्रं श्रीपुरुषोत्तमम् ॥ ७३ ॥
दक्षिणस्योदधेस्तीरे नीलाचलविभूषितम् ॥ दशयोजनविस्तीर्णं यावद्विरजमण्डलम् ॥७४॥ क्रमशः पावनं क्षेत्रं यावच्चित्रोत्पला नदी ॥ ततःप्रभृति
यो देशो यावत्स्याद्दक्षिणार्णवः ॥ ७५ ॥ पदात्पदाच्छ्रेष्ठतमो नीलाद्रिरपवर्गदः ॥ चतुर्देहस्थितोऽहं वै यत्र नीलमणीमयः ॥ ७६ ॥ तस्योत्तरस्यां

विख्यातं वनमेकाम्रकाह्वयम् ॥ पार्वत्या तत्र निवस ।निर्भयस्त्रिपुरांतक ॥ ७७ ॥ सृजता सर्वलोकानां मन्निदेशात्स्वयंभुवा ॥ तत्रापि कोटिलिंगानां राजा त्वमभिषेक्ष्यसे ॥७८॥ सर्वतीर्थमयं चेदं तीर्थं यन्मणिकर्णिकम् ॥ इहाहंकारमृत्सृज्य व्रज त्वं सपरिच्छंदः ॥ ७९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्युक्तो वासुदेवेन त्र्यंबको नतकन्धरः ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा प्रोवाच मधुसूदनम् ॥ ८० ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ देवदेव जगन्नाथ प्रणतार्तिहर प्रभो ॥ त्वदाज्ञापालनं श्रेयःकारणं मे जगत्पते ॥ ८१ ॥ यत्तु मूढतया देव अवलेपः कृतो मया ॥ तवैवानुग्रहस्तत्र प्रभो चांचल्यकारणम् ॥ ॥ ८२ ॥ यदादिशसि देवेश प्रयाणं पुरुषोत्तमम् ॥ तन्मूर्ध्नि कृत्वा यास्यामि क्षेत्रं मुक्तिप्रदं शिवम् ॥ ८३ ॥ अभिसंधिं कुरुष्वाद्य ममानुग्रहकारणम् ॥पुरुषोत्तमं मम क्षेत्रं त्वमेव परिपालय ॥ ८४ ॥ यथा पुनर्नेदृशं तद्विनाशमुपयास्यति ॥ इत्थमेतत्पुरा क्षेत्रं महादेवेन निर्मितम् ॥ ८५ ॥ बलश्रीसहितं देवमर्चयन्पुरुषोत्तमम् ॥ अत्र साक्षादुमाकांतः स्थापितः परमेष्ठिना ॥ ८६ ॥ वयं तत्र व्रजिष्यामो द्रक्ष्यामः पुरनाशनम् ॥ सुदृढांतस्तमःस्तोमभास्वंतं गिरिजापतिम् ॥८७॥ यदेतच्छांभवं क्षेत्रं तमसो नाशनं परम् ॥ रजःप्रक्षालनं श्रेयः ख्यातं विरजमण्डलम् ॥ ८८ ॥ सत्त्वोद्रिक्ततया ख्यातं मुक्तिदं पुरुषोत्तमम्॥यावंत्यन्यानि क्षेत्राणि मुक्तिदानि श्रुतानि ते॥८९॥ तानि सर्वाणि राजेंद्र ददते मुक्तिमत्र वै ॥ एतत्क्षेत्रं महाराज दुष्कृताविलचेतसाम् ॥९०॥ न विश्वासपथं याति रहस्यं चक्रपाणिनः ॥ ९१ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रहृष्टहृदयो नृपः॥ उवाच मुनिशार्दूलं विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ साधु मे कथितं ब्रह्मन्क्षेत्रं परमपावनम् ॥ ९२ ॥ यत्रोमापतिरास्तेऽसौ पालकः पुरुषोत्तमः ॥ अवश्यं तत्र गच्छामः पन्था यद्यपि वक्रभूः ॥ उद्दिष्टेष्टपरिप्राप्तौ यदिदं कारणं महत् ॥ ९३ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ ततस्तौ मुनिभूपालौ मध्याह्नसमये द्विजाः ॥ प्रापतुः सबलौ क्षेत्रमेकाम्रवनसंज्ञकम् ॥ ९४ ॥ बिंदुतीर्थे नृपः स्नात्वा तीरस्थं पुरुषोत्तमम् ॥ संपूज्य विधिवद्यातः कोटीश्वरमहालयम् ॥ ९५ ॥ तद्द्वारि सम्यगाचांतस्तत्प्रीत्यै सुबहूनि सः ॥ गजाश्वधनरत्नानि वस्त्रालंकरणानि च ॥ ९६ ॥ द्विजेभ्यः प्रददौ राजा सात्त्विकं धर्ममास्थितः ॥ लिंगं त्रिभुवनेशं तं महास्नानेन पूजयन् ॥ ९७ ॥ अतुलां प्रीतिमालेभे विष्णोरद्वैतदर्शनः ॥ स्तुत्वा प्रणम्य भक्त्यासौ वीणया चोपगाय्य च ॥ ९८ ॥ कृतांजलिपुटो देवप्रसादनकृतोद्यमः ॥ अनन्यमनसा तस्थौ चिंतयन्वृषभध्वजम् ॥ ५९ ॥ ततः प्रसन्नो भगवांस्त्र्यंबकः परमेश्वरः ॥ साक्षान्नृपमुवाचेदं स्पष्टाक्षरपदं द्विजाः ॥ १०० ॥ ॥ कोटिलिंगेश उवाच ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न महाराज वैष्णवस्त्वादृशो भुवि ॥ दुर्लभः खलु ते वांछा चिरात्सम्यग्भविष्यति ॥१॥ इत्युक्त्वांतर्दधे शंभुः पश्यतस्तु महीक्षितः॥ नारदं पुनराहेदं यदादिष्टं स्वयंभुवा ॥ २ ॥ तत्कल्पय

महाभाग वाजिमेधपुरःसरम् ॥ विष्णोः कलेवरे तस्मिन्क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ ३ ॥ अंतर्वेदी महापुण्या विष्णोर्हृदयसंनिभा ॥ तस्याः संरक्षणायाहं स्थापितो विष्णुनाष्टधा ॥ ४ ॥ शंखाकृतेरग्रभागे नीलकण्ठोऽहमास्थितः ॥ दुर्गया सह विप्रेंद्र तत्रेमं भूपतिं नय ॥ ५ ॥ अन्तर्हितः खल्विदानीं नीलरत्नतनुर्हरिः ॥ तत्र श्रीनरसिंहस्य क्षेत्रं कुरु मदाज्ञया ॥ ६ ॥ तत्र नः सन्निधौ वाजिमेधेन यजतामयम् ॥ सहस्रेण नृपश्रेष्ठ तदन्ते तरुमद्भुतम् ॥ ७ ॥ दर्शयैनं द्विजश्रेष्ठ ब्रह्मरूपमकल्मषम् ॥ चतस्रः प्रतिमास्तेन विश्वकर्मा घटिष्यति ॥ ८ ॥ तासां प्रतिष्ठितौ ब्रह्मा स्वयमेवागमिष्यति ॥ यथायं क्षीणपापः स्याद्वाजिमेधैर्यजन्हरिम् ॥ ९ ॥ तिष्ठत्वब्दसहस्रं वै तदंते लोकयिष्यति ॥ समस्तजगदाधारं सर्वकल्मषनाशनम् ॥ ११० ॥ दारवीं तनुमास्थाय दर्शनादपवर्गदम् ॥ न तस्य चरितं वेत्ति ब्रह्माऽहं त्वं च नारद ॥ ११ ॥ आज्ञानुष्ठानतो भक्त्या प्रसीदति स केवलम् ॥ नारदोऽपि महादेवं प्रणिपत्य जगद्गुरुम् ॥ उवाच प्रांजलिर्भूत्वा यदादिष्टं त्वया विभो ॥ १२ ॥ पितामहोऽपि मामित्थं निर्दिदेशास्य कल्पनम् ॥ पितामहश्च त्वं नाथ नो भिन्नौ परमात्मनः ॥ १३ ॥ नृपतेरस्य भाग्यर्द्धिरीदृशी यत्कृते विभो ॥ अगोचरोऽसौ मनसस्त्रयाणामप्यनुग्रहः ॥ १४ ॥ यत्प्रसंगेन तरणं भवाब्धेरपि दुष्कृताम् ॥ अचिंत्यमहिमा ह्येष भगवान्भूतभावनः ॥ १५ ॥ न बुद्धिगोचरे भक्तिर्यावत्या प्रीयते ह्यसौ ॥ चिरं यतंतस्तिष्ठंति वेदानुवचनादिभिः ॥ क्षुद्रोऽपि लभते मुक्तिमनायासेन कर्मणा ॥१६॥ गव्योपजीव्या गोप्यस्तु वनचारगृहोषिताः ॥ अरण्यजीवनाः प्रापुर्मुक्तिं कामोपभोगतः ॥ १७ ॥ द्रुहन्निरंतरं प्राप शिशुपालः संभांतरे ॥ व्याधो हृदयमाविध्य गतिं प्राप सुदुर्लभाम् ॥ १८ ॥ वस्त्राकर्षं गृहं नीत्वा कुब्जैनं बुभुजे पुरा ॥ यं ध्यानलयमापन्ना लभंते न सुरस्त्रियः ॥ १९ ॥ चंडालाय ददौ मुक्तिं दूरस्थायापि नो पुनः ॥ आसन्नायातिभक्ताय श्रोत्रियाय पुरा विभुः ॥१२०॥ मायाभिर्वंचयेत्त्वां हि पितामहमपि प्रभुः ॥ तिष्ठंति दुःखबहुलास्तपोभिर्देहबंधनाः ॥ ॥ २१ ॥ गौतमाद्या ब्रह्मचर्यनिष्ठाः कल्पान्तवासिनः ॥ ईदृक्तादृक्परिच्छेदगोचरं नास्य चेष्टितम् ॥ २२ ॥ व्यवसायेन बहुना कालेन महता तथा ॥ निर्णेतुं शक्यते नास्य चरितं वा सुमेधसः ॥ २३ ॥ उपाया बहवः संति ये शास्त्रपरिनिष्ठिताः ॥ विदुषां मोचनायेह बहुशस्तैर्यजंति वै ॥ ॥ २४ ॥ सर्वेषामुत्तमोपायो वसतिः पुरुषोत्तमे ॥ याऽवश्यं स्वामिसायुज्यं प्रापयेत्सुसखा यथा ॥ २५ ॥ तदेनं मायिनं प्राप्तुमुपायो नांतरीयकः॥ स्वयं निधाय हरिणा यत्र वासः सुरक्षितः ॥ २६ ॥ इंद्रद्युम्नप्रसंगेन जायते सार्वलौकिकः ॥ तदाज्ञापय देवेश गृहीत्वैनं बलान्वितम् ॥२७॥ उपत्यकायां संस्थाप्य दीक्षयित्वा महाक्रतौ ॥ आगमिष्यामि पादाब्जसमीपं ते वृषध्वज ॥ २८ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ तथेत्युक्त्वा महादेवः क्षणादं

तर्दधे मुनेः ॥ सोऽपि राज्ञो रथे तिष्ठन्प्रययौ क्षेत्रमुत्तमम् ॥२९॥ द्वितीयेऽह्नि कपोतेशस्थलीमासेदिवान्नृपः ॥ दैर्घ्यायामसमायुक्तां जलाशयद्रुमाकु
लाम् ॥१३०॥ बिल्वेशः पूर्वसीमायां समुद्रतटमास्थितः ॥ सेनानिवेशयोग्यां तां मंत्रिणा संनिवेदिताम् ॥३१॥ यथायोग्यं यथास्थानं स्थापयित्वा
नृपोत्तमः ॥ बिल्वेश्वरकपोतेशं नमस्कृत्य प्रपूज्य च ॥ ३२ ॥ रथमास्थाय मतिमान्सहितो ब्रह्मसूनुना ॥ मनसा वचसा विष्णुं नीलाचलनिवासि
नम् ॥ चिंतयन्कीर्तयन्विप्रा जगाम संनिधिं हरेः ॥१३३॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तम
क्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥छ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ कपोतेशस्थली चापि कथं ख्याता महामुने ॥ को वा कपोतः क
श्चेश एतन्नो वक्तुमर्हसि ॥१॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ पुरा कुशस्थली सा वै असेव्या सर्वजंतुभिः ॥ तीक्ष्णधारैः कुशाग्रैस्तु परितः कंटकैश्चिता ॥२॥
निस्तरुर्निर्जलाधारा पिशाचवसतिर्यथा ॥ यदा पूर्वं भगवतो नान्यो देवोऽपि पूज्यते ॥३॥ पूज्यः स्यामहमप्येवं स्पर्धासीद्धूर्जटेस्तदा ॥ चिंतयन्निति
तस्यैव विष्णोर्भक्तौ मनोऽदधत् ॥ ४ ॥ सर्वनिर्विषये देशे स्थित्वाऽहं निष्परिग्रहः ॥ सुमहत्तप आस्थाय तोषयिष्यामि तं हरिम् ॥ ५ ॥ किं वदेयं
रमेशाय का स्तुतिः शारदापतेः ॥ सर्वब्रह्मांडनाथस्य किं वान्यत्तुष्टिकारकम् ॥ ६ ॥ तस्मान्न बाह्यं वस्त्वन्यदुपयोगाय तस्य वै ॥ अंतर्यागं[1] समा
स्थाय निर्व्यलीकेन चेतसा ॥ ७ ॥ भक्तेभ्य आत्मप्रददं चराचरगुरुं हरिम् ॥ आराधयिष्ये सर्वेषां पूज्यः स्यां तत्प्रसादतः ॥ ८ ॥ तत इत्यभिसं
धाय ययौ पुण्यां कुशस्थलीम् ॥ समीपे नीलगोत्रस्य सर्वद्वंद्वविवर्जितः ॥ ९ ॥ ततस्तेपे तपस्तीव्रं वायुभक्षो महेश्वरः ॥ कपोत इव सूक्ष्मोऽभूदष्ट
मूर्तिरपि प्रभुः ॥ १० ॥ ततः प्रसन्नो भगवानैश्वर्यं प्रददौ तदा ॥ येनात्मतुल्यः संजातः पूजासंमाननादिषु ॥ ११ ॥ तपःप्रभावात्तस्यासी
त्स्थली वृन्दावनोपमा ॥ सरस्तडागसरसीनदीभिः शोभितांतरा ॥ १२ ॥ नानाद्रुमैर्लताभिश्च सर्वर्तुफलपुष्पकैः ॥ मधुमत्तद्विरेफाणां झंकारैर्मुख
राशया ॥ १३ ॥ नानापक्षिगणाकीर्णा सर्वजंतुसुखाश्रया ॥ कपोतसदृशो जातो यतः स तपसा शिवः ॥ १४ ॥ मुरारेराज्ञया सोऽत्र कपोते
श्वरतां गतः ॥ तदाज्ञयाऽत्र वसति मृडान्या त्र्यंबकः सदा ॥ १५ ॥ येऽर्चयन्ति कपोतेशं स्तुवन्ति प्रणमंति वा ॥ निर्धूतकल्मषास्ते वै प्रयांति
पुरुषोत्तमम् ॥ १६ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि बिल्वेशमहिमां द्विजाः ॥ पातालवासिनः पूर्वं दैत्या भित्त्वा महीतलम् ॥ १७ ॥ उपद्रवंति भूर्लोकं
भक्षयन्ति जनांस्तथा ॥ भारावतरणार्थाय देवकीगर्भसंभवः ॥ १८ ॥ पालयामास पृथिवीं यदा स भगवान्प्रभुः ॥ यादवैः पांडवैः सार्द्धं तदा

---

[1] अंतर्यागम्–मातृकान्यासादिकम्।

तत्स्थानमागतः ॥ १९ ॥ तीर्थराजस्य सलिले स्नात्वा तं नीलमाधवम् ॥ दूरात्प्रणम्य मनसा दैत्यद्वारमुपागतः ॥ २० ॥ दृष्ट्वा तद्विवरं घोरम
प्रवेश्यं तु मानवैः ॥ भ्रांत्या संमोहयँल्लोकान्प्रथयञ्छिवपूज्यताम् ॥ २१ ॥ बैल्वं फलं समादाय तत्रावाह्य त्रिलोचनम् ॥ पूजयित्वा पुरारातिं
तुष्टावासुरसूदनः ॥ २२ ॥ ॥श्री भगवानुवाच ॥ ॥ नमस्ते त्रिगुणातीत गुणत्रयविभागकृत् ॥ त्रयीमय त्रयातीत त्रिकालज्ञानिने नमः ॥
॥ २३ ॥ शशिसूर्याग्निनेत्राय ब्रह्मण्याय वरात्मने ॥ अष्टैश्वर्यनिधानाय तुभ्यमष्टात्मने नमः ॥ २४ ॥ यस्य रूपं तमःपारे तमोनाशनमव्य
यम् ॥ अज्ञानानां तमश्छिन्नं तस्मै वितमसे नमः ॥ २५ ॥ एवं स्वमात्मनात्मानं स्तुत्वा स भगवान्प्रभुः ॥ तस्य प्रसादाद्विवरं सुप्रवेशमपश्यत
॥ २६ ॥ तेन मार्गेण पातालं ससैन्योऽभ्यगमत्प्रभुः ॥ हत्वा तत्र बलोदग्रान्दैत्यान्भारावतारणः ॥ २७ ॥ पुनरागम्य तत्रैव स्थित्वा स वृषभ
ध्वजम् ॥ संपूज्य भगवान्द्वाररोधाय स्थापयञ्छिवम् ॥ २८ ॥ इदमाह महाबुद्धिर्भक्तिवश्यो गदाधरः ॥ धूर्जटे तिष्ठ प्रासादे रुन्धानोऽसुर
निर्गमम् ॥ २९ ॥ त्वदन्यः कः क्षमः शंभो कर्बूरबलनाशने ॥ स्थापयित्वा महादेवं ततो द्वारावतीं ययौ ॥ ३० ॥ ततःप्रभृति बिल्वेशः पृथिव्यां
ख्यातिमागतः ॥ [1]पूर्वविधिः स बिल्वेशः क्षेत्रराजस्य भो द्विजाः ॥ ३१ ॥ तं दृष्ट्वा पापहंतारं मृडानीपतिमव्ययम् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति विपत्तिं
दुस्तरां जयेत् ॥ ३२ ॥ कपोतबिल्वेश्वरयोर्माहात्म्यं कथितं तु वः ॥ अतः परं भो मुनयः किमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥छ॥ ॥
॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ रथमारुह्य तौ यातौ यदा नारदपार्थिवौ ॥ क्व यातौ चक्रतुः किं वा तन्नो वद महामुने ॥१॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ सार्द्धं
च विद्यापतिना पुरोहितकनीयसा ॥ क्षेत्रांते नीलकण्ठस्य समीपमुपजग्मतुः ॥ २ ॥ दुर्निमित्तमभून्मार्गे व्रजतोऽस्य महीक्षितः ॥ वामाक्षिभुज
योः स्पन्दः स्फुरणं च मुहुर्मुहुः ॥ ३ ॥ तद्दृष्ट्वा नृपशार्दूलो विषादमुपसेदिवान् ॥ पप्रच्छ कारणं चास्य सर्वज्ञाननिधिं मुनिम् ॥ ४ ॥ अव्याहतं मे
साम्राज्यं प्राप्तं क्षेत्रोत्तमं त्विदम् ॥ दर्शनार्थं माधवस्य यात्रेयं तु शुभावहा ॥ ५ ॥ अकार्यं मे भवेदद्य किं मुने ब्रूहि तत्त्वतः ॥ स्पन्दते वामनेत्रं
तु स्फुरते च भुजोऽसकृत् ॥ ६ ॥ तच्छ्रुत्वा नारदः प्राह भावि कार्यं च सूचयन् ॥ श्रावयन्कुशलं वाक्यं यदुक्तं पद्मयोनिना ॥ ७ ॥ ॥ नारद
उवाच ॥ ॥ मा भूद्विषादस्ते भूप सविघ्नं प्रायशः शुभम् ॥ विघ्नांते च शुभं पुंसां पुनर्भाग्यवतां नृप ॥ ८ ॥ सत्यं त्वं सार्वभौमोऽसि क्षेत्रं विष्णोर्व

---

[1] पूर्वविधिः—प्रथमस्रष्टा—इत्यर्थः ।

पुस्त्विदम् ॥ यात्रा तेऽत्र यदर्थेयं सोंऽतर्द्धानमुपागमत् ॥ ९ ॥ एष विद्यापतिर्विप्रो दिने यस्मिन्ददर्श तम् ॥ सायंकाले ततोऽन्येद्युः स्वर्णवालुकया वृतः ॥ ययौ पातालनिलयं मर्त्यलोके सुदुर्लभः ॥ १० ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा घोरवचनं वज्रपातसमं नृपः ॥ पपात धरणीपृष्ठे निःसंज्ञः स द्विजोत्तमाः ॥ ११ ॥ तं तथा पतितं दृष्ट्वा पुरोहितपुरोगमाः ॥ स्निग्धाः सखायः सर्वे ते हाहाकारमुपाद्रवन् ॥१२॥ कर्पूरशीतलं वारि मुखे सिक्त्वा पुनःपुनः ॥ चन्दनागुरुकर्पूरैः सर्वांगं लिलिपुश्च ते ॥ १३ ॥ चामरैस्तालवृंतैश्च वीजयामासुराशु तम् ॥ नारदोऽपि च संभ्रांतो धारयन्योगधारणाम् ॥ १४ ॥ प्राणानरक्षन्नृपतेर्जानंस्तत्र शुभायतिम् ॥ सोऽपि राजा चिरात्संज्ञां लेभे यत्नैरनुत्तमैः ॥ १५ ॥ उत्थाय पादयोर्विप्रा नारदस्यापतत्पुनः ॥ किमकार्षं मुने पापं कस्मिञ्जन्मांतरे दृढम् ॥ १६ ॥ यस्य पाकदशायां वै दुःखमासीत्सुदारुणम् ॥ कर्मणा मनसा वाचा नो द्विजानां गवामपि ॥ अपराधः कृतः कश्चित्स्वप्नेऽपि मुनिपुंगव ॥ १७ ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं कर्म यत्परिकीर्तितम् ॥ राज्ञस्तन्मुनिशार्दूल न त्यक्तं वै मया क्वचित् ॥ १८ ॥ देवतातिथिभृत्यानां पितॄणां च महामुने ॥ तथाश्रितानां बंधूनां नापमानः कृतो मया ॥ १९ ॥ पंचाशदपराधा ये विष्णोर्वैष्णवपुंगव ॥ त्यक्ताः प्रयत्नात्ते सर्वे क्रुद्धा इव महोरगाः ॥ २० ॥ किं भाग्यं चरितं तेन पुरोहितकनीयसा ॥ यच्चर्मचक्षुषा दृष्टो भगवान्नीलमाधवः ॥ २१ ॥ किमर्थं राज्यविभ्रंशो जानतैष त्वया कृतः ॥ यात्रासमय एवैतत्कथं वा न प्रकीर्तितम् ॥ २२ ॥ किमर्थं वा श्रोत्रियाणां स्थानभ्रंशो मया कृतः ॥ कथमेतैः परित्यक्ताश्चिरात्संस्कृतभूमयः ॥ २३ ॥ आवंशभूतेर्वृत्तिर्या प्रजाभिः परिपालिता ॥ मदर्थं सा परित्यक्ता जीविष्यंति कथं नु ताः ॥ २४ ॥ प्राणान्न धारयिष्यामि न द्रक्ष्यामि यदा हरिम् ॥ एष मे निश्चयो ब्रह्मन्मयि नष्टे कुतः प्रजाः ॥ ॥ २५ ॥ मुने सदा सकरुणस्त्वं मां शास्सि शुभाशुभम् ॥ सांप्रतं मत्सुतं नीत्वा मालवेष्वभिषेचय ॥ २६ ॥ स पालयतु न्यायेन न शोचंतु इमाः प्रजाः ॥ राजानो ये समायातास्ते सर्वे मन्निदेशतः ॥ २७ ॥ मत्सूनोर्मालवेशस्य प्रयांतु वचने स्थिताः ॥ प्रायोपवेशविधिना चिंतयन्नीलमाधवम् ॥ २८ ॥ आयुःशेषं करिष्यामि सफलं क्षेत्रसंस्थितः ॥ २९ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ विलपंतमिंद्रद्युम्नं राजानं ब्रह्मणः सुतः ॥ उत्थाप्य प्रश्रयगिरा सांत्वयन्निदमब्रवीत् ॥ ३० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ राजन्पंडितमूर्द्धन्यो वैष्णवो धैर्यसागरः ॥ श्रेयः सविघ्नं सततं कथं वा नावधारयेः ॥ ३१ ॥ इदं तु परमं श्रेयः पुंसो जन्मशतार्जितम् ॥ शरीरधारिणं पश्येच्चर्मचक्षुर्गदाधरम् ॥ ३२ ॥ निरंकुशा हरेर्लीला केन वाप्यवधार्यते ॥ जीवन्मुक्तोऽप्यहं राजंस्तल्लीलां नातिवर्तये ॥ ३३ ॥ कियता वंचितो नाहं दृढभक्तोऽन्तिकास्थितः ॥

दुरत्यया तस्य माया बहुजन्मशतैरपि ॥ ३४ ॥ अनन्ता तस्य मायेयं दुर्ज्ञेया पद्मयोनिना ॥ नाभिपद्मास्थितेनापि नित्यं च स्तुतिशालिना
॥ ३५ ॥ स्वभाव एवं कथितस्तस्य मायाविनो नृप ॥ विशेषं कथयाम्येवं त्वं तु भाग्यवतां वरः ॥ ३६ ॥ तिस्रोऽपि मूर्तयस्तस्य त्वदनुग्रह
बुद्धयः ॥ चराचराणां स्रष्टा यः साक्षाल्लोकपितामहः ॥ मामुवाच व्रजाशु त्वमिंद्रद्युम्नस्य चांतिकम् ॥ ३७ ॥ नीलाचलं प्रयात्येष दिदृक्षुर्नील
माधवम् ॥ अन्तर्द्धानं गतो ह्येष यमेन प्रार्थितो विभुः ॥ ३८ ॥ न तत्र शोकः कर्तव्यः शक्यते तत्र नान्यथा ॥ वाच्यो मद्वचनाद्राजा
पंचमी मम संततिः ॥ ३९ ॥ तत्कृते परमात्मानं प्रसाद्य पुरुषोत्तमम् ॥ श्वेतद्वीपान्नयिष्यामि सहस्रांते महाक्रतोः ॥ ४० ॥ इन्द्रद्युम्नः स
इदानीं क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ अश्वमेधसहस्रैस्तु यजन्विष्णुं स तिष्ठतु ॥ ४१ ॥ तदंते दारवतनुं विष्णुं द्रक्ष्यति चक्षुषा ॥ सोऽवतारो हरेः ख्यातिं
तस्य द्वारा गमिष्यति ॥ ४२ ॥ तदा तु तनवो विष्णोः प्रतिष्ठाप्या मया ध्रुवम् ॥ पुरा स्म मणिमूर्तिस्तु चतुर्द्धावस्थितो हरिः ॥४३॥ दृष्ट्वा पुरोधसा
तस्य साक्षादग्रे निवेदितः ॥ दिव्यदारुवपुर्भूयश्चतुर्द्धावतरिष्यति ॥ ४४ ॥ तस्मान्मा व्यथ राजेंद्र वांछा ते सफला ध्रुवम् ॥ भविष्यति न संदेहो
निर्व्यलीको वसेह वै ॥ ४५ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ सांत्वयित्वा निनायेत्थं राजानं नारदस्तदा ॥ विश्वासपदवीं विप्राः पुनर्वाक्यमुवाच
ह ॥ ४६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ शंखाकृतेः क्षेत्रवरस्य चाग्रे यो नीलकण्ठः खलु दुर्गयाऽऽस्ते ॥ यामो वयं तत्र च वाजिमेधक्रतूपयोग्या
सुसमा स्थली सा ॥ ४७ ॥ तस्यां विनिर्माय सहस्रवर्षस्थिरां सुशालां हयमेधनाय ॥ नीलाद्रिवासस्य नृसिंहमूर्तिं दृष्ट्वा कृतार्थं विरचय्य
जन्म ॥ ४८ ॥ तस्यैव मूर्तिं प्रतियातनां ते नित्यार्चनीयां तव पूजनीयाम् ॥ प्रत्यक्प्रतिष्ठाप्य समस्तविघ्नविनाशहेतोः फलबृंहणाय ॥ ४९ ॥
आरप्स्यामः क्रतुवरं मुनिवर्यैर्यथोचितम् ॥ विलम्बोऽत्र न हि श्रेयानिति पैतामहं वचः ॥ ५० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥
ततस्ते प्रस्थिता विप्रा नीलकण्ठांतिकं मुदा ॥ प्रपूज्य तं महादेवं श्रीदुर्गां प्रणिपत्य च ॥ १ ॥ विमुच्य स्यंदनवरं पादचाराः सहानुगाः ॥
आरोढुं नीलभूमिध्रं प्रयाताः संयतेंद्रियाः ॥ २ ॥ नानाद्रुमलताकीर्णं नानापक्षिगणाकुलम् ॥ शिलाविषमसंरोधमभितः परिवेषकम् ॥ ३ ॥
भ्रमद्भ्रमरसंभूतभ्रमत्कुद्दंडशैलकम् ॥ दक्षिणांभोधिकल्लोलजलावृतनितंबकम् ॥ ४ ॥ अप्रतर्क्यं सदा मर्त्यैर्दुष्प्रवेश्यं महोरगैः ॥ मत्तमातंगकघटा
बृंहितैर्भीषणांतरम् ॥ ५ ॥ श्वापदैश्चिरसंवासैः शस्त्राघातमवेदिभिः ॥ निर्भयैः परितः कीर्णं मृगयूथैरनेकशः ॥ ६ ॥ प्रवेष्टुकामा न प्रापुर्यदा ते

मार्गमंतरम् ॥ तदा नारदसंसर्गाद्भित्त्वा तु गिरेः शिरः ॥ ७ ॥ आसेदुर्यत्र वसति कृष्णागुरुतरोरधः ॥ सर्वापद्भयसंहर्ता दिव्यसिंहवपुर्विभुः ॥
॥ ८ ॥ यं दृष्ट्वा ब्रह्महत्याया लीयन्ते कोटयो नृणाम् ॥ व्यात्तास्यं भीमदशनमापिंगलसटाकुलम् ॥ ९ ॥ उग्रं त्रिनेत्रं दैत्यस्य स्वोरावुत्तानशायिनः
॥ वक्षःस्थलं दारयंतं नखरैर्वज्रदारुणैः ॥ १० ॥ अरुणाभं लसज्जिह्वं[१] साट्टहासमुखं विभुम् ॥ शंखचक्रलसद्बाहुं किरीटमुकुटोज्ज्वलम् ॥
॥ ११ ॥ नेत्रोच्छलद्वह्निकणसंत्रासितदिगन्तरम् ॥ प्रचंडाघातभूम्यंतप्रविष्टपदपंकजम् ॥ १२ ॥ तमादिमूर्तिं ते दृष्ट्वा नारदाग्रे तदा हरिम् ॥
निर्भया ददृशुर्दूरात्प्रणेमुर्विगतज्वराः ॥ १३ ॥ इन्द्रद्युम्नोऽपि तं दृष्ट्वा नारदोक्तौ विशस्वसे ॥ भाविकार्ये प्रत्ययवानिदमाह महामुनिम् ॥ १४ ॥
महर्षे कृतकृत्योऽस्मि त्वं हि ज्ञाननिधिः परम् ॥ दुराराध्यो नृसिंहोऽयं दर्शनेऽपि भयावहः ॥१५॥ भवादृशैः सुसेव्योयं मादृशैर्दूरतोऽपि सः ॥
दर्शनात्कृतकृत्योऽस्मि संलीनाशेषपातकः ॥ १६ ॥ त्वत्सन्निधानादेवात्र तिष्ठामो निर्भया मुने ॥ अत्युग्रमूर्तिर्भगवान्स्वल्पवीर्यैर्नरैः कथम् ॥ १७ ॥
आराध्यते दैत्यराजं त्रिलोकेशं विदारयन् ॥ यस्य नीलमयी मूर्तिः कृपासिंधोः स्थिता तु वै ॥ १८ ॥ कस्मिन्स्थले मुनिश्रेष्ठ दर्शनाद्या
विमुक्तिदा ॥ तन्मे दर्शय विप्रेंद्र यन्मे मुक्तिप्रदं मतम् ॥ १९ ॥ इत्युक्तो नारदस्तस्मै दर्शयामास पावनम् ॥ स्थानं यत्र स्थितो देवः स्वर्णसैकतसंवृतः
॥ २० ॥ पश्यैतं योजनायामं योजनद्वयमुच्छ्रितम् ॥ कल्पांतस्थायिनं भूप न्यग्रोधं मुक्तिदं नृणाम् ॥ २१ ॥ छायायाः क्रमणाद्यस्य मुच्यते
पापकंचुकात् ॥ अस्य मूले नरः प्राणांस्त्यजन्मुक्तिमवाप्नुयात् ॥२२॥ न्यग्रोधरूपं दृष्ट्वापि नारायणमकल्मषम् ॥ निष्पापो जायते मर्त्यः किमु तं
पूजयन्स्तुवन् ॥ २३ ॥ अस्य मूलात्प्रतीच्यां हि नृसिंहस्योत्तरे नृप ॥ अतिष्ठन्माधवो यत्र चतुर्मूर्तिधरो विभुः ॥ २४ ॥ अनुग्रहीतुं त्वामेव
पुनरत्रोद्भविष्यति ॥ श्वेतद्वीपे यथा विष्णुर्भोगभूमौ निजालयः ॥ २५ ॥ जंबूद्वीपे कर्मभूमौ निजं स्थानमिदं स्मृतम् ॥ स्वस्यैवाति
रहस्यत्वान्न प्रकाशोस्य संमतः ॥ २६ ॥ मोक्षाधिकारी जानाति स्थलमेतन्महीपते ॥ अविश्वासपदं नृणां दुष्कृतां हि विशेषतः ॥ २७ ॥
अत्र याऽन्या प्रतिकृतिः पौरैर्विष्णोः प्रतिष्ठिता ॥ सापि मुक्तिप्रदा भूप किं पुनः सा स्वयंभुवा ॥ २८ ॥ अंतर्द्धानतिरोधाने सनिमित्ते जगत्प्रभोः ॥
अनुग्रहार्थं साधूनां जायते च युगेयुगे ॥ २९ ॥ नानावतारैर्भगवान्मत्स्यकूर्मादिकैर्नृप ॥ निमित्तनाशे च तिरोदधाति परमेश्वरः ॥ ३० ॥
निर्निमित्तं स्थितो नित्यमिह कारुण्यसागरः ॥ श्वेतद्वीपाद्यथा विष्णुरन्यत्रावतरेत्प्रभुः ॥ ३१ ॥ अत्र स्थितोऽपि स द्वारकाकांचीपुष्करा

---

[१] ललज्जिह्वम्–इ० पा० ।

दिषु ॥ प्रकाशं याति कृपया तरुमूलप्ररोहवत् ॥ ३२ ॥ नानातीर्थेषु देशेषु क्षेत्रेष्वायतनेषु च ॥ अंशावतारास्तस्यैव मा भूत्ते संशयो नृप ॥३३॥
क्षणं न त्यजतीशानः क्षेत्रं क्षेत्रमिव स्वकम् ॥ त्वदुपज्ञस्तु भूपाल प्रकाशोऽन्यो भविष्यति ॥ ३४ ॥ इति संदर्शितं स्थानं नारदेन महात्मना ॥
साष्टांगपातं भूमौ तदिंद्रद्युम्नो ननाम ह ॥ ३५ ॥ मन्वानस्तु स्थितं देवं प्रकाशमिव तुष्टुवे ॥ ३६ ॥ ॥ इंद्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ देवदेव जगन्नाथ
प्रणतार्तिविनाशन ॥ त्राहि मां पुंडरीकाक्ष पतितं भवसागरे ॥ ३७ ॥ त्वमेक एव दुःखौघध्वंसकः परमेश्वर ॥ क्षुद्राः क्षुद्रान्हि सेवंते सुखलेशस्य
लिप्सया ॥ ३८ ॥ अनादित्रिविधौघस्य राशेः स्वस्य महांहसः ॥ दुरुच्छेद्यस्य सततं पूर्यमाणस्य जन्मनः ॥ ३९ ॥ किं पुनर्भक्तिभावेन साक्षा
न्मुक्तिप्रदं नृणाम् ॥ कर्माधीनं तु ये मूढा वदंति त्वां कृपानिधिम् ॥ ४० ॥ ते न जानंति भगवन्कर्मैवं प्रेरितं त्वया ॥ अजामिलेन विप्रेण त्य
क्त्वा वर्णाश्रमोदितम् ॥ ४१ ॥ किं न पापं कृतं स्वामिन्सोऽपि त्वन्नामकीर्तनात् ॥ मुक्तोऽभूत्स्मरणादेव पाशहस्तैर्विमोचितः ॥ ४२ ॥ सर्वेऽप्यु
पाया देवेश कीर्तितास्तव दर्शने ॥ त्वयि दृष्टे हि भिद्यंते संशया हृदि संस्थिताः ॥ ४३ ॥ निःसंशयो भवेत्सद्यः पापपुण्यक्षयो ध्रुवम् ॥ त्वमेव
शरणं दीनमनुगृह्णीष्व मां विभो ॥ ४४ ॥ निश्चितानि त्वया देव गर्भस्थस्य च यानि मे ॥ तैरेव मे जनिर्जातु याचे त्वां केवलं त्विदम् ॥ ४५ ॥
तिरश्चो मुक्तिदा मूर्तिः स्थिता ते याऽत्र तां पुनः ॥ अनेन चक्षुषा पश्यामीश नान्यत्प्रयोजनम् ॥४६॥ कृतांजलिपुटो राजा स्तुत्वैवं मधुसूदनम्॥
पुनर्ननाम धरणीपृष्ठे साश्रुविलोचनः ॥ ४७ ॥ ततोंऽतरिक्षगा वाणी सामसुस्वरभाषिणी ॥ उच्चचार नभोमध्ये इन्द्रद्युम्नस्य शृण्वतः ॥ ४८ ॥ मा
चिंतां व्रज भूपाल व्रजिष्ये त्वदृशोः पथम् ॥ पैतामहं वचः प्राह नारदो यत्कुरुष्व तत् ॥ ४९ ॥ तच्छ्रुत्वा दिव्यवचनं नारदस्य च भाषितम् ॥
श्रद्दधे वाजिमेधाय भगवत्प्रीतिकारकः ॥ ५० ॥ नारदं च पुनः प्राह हर्षगद्गदया गिरा ॥ मुने त्वया यदादिष्टं चतुर्मुखनिदेशतः ॥ ५१ ॥ अशरीरा
त्वियं वाणी अनुजज्ञे तदेव हि ॥ पितामहो जगन्नाथो भेदो वै नाऽनयोः क्वचित् ॥ ५२ ॥ पद्मयोनेः सुतस्त्वं हि वचस्ते भगवद्वचः ॥ तत्कर्त
व्यं प्रयत्नेन यच्छ्रेयउपपादकम् ॥ ५३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये
जैमिनिऋषिसंवादे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ नृपं सुमनसं दृष्ट्वा श्रद्दधानं महाक्रतौ ॥ उवाच परमप्रीत्या नारदो
लोकहर्षणः ॥ १ ॥ व्यवसाये सुकृतिनां देवा यांति सहायताम् ॥ तत्रोदाहरणं त्वं हि यत्सहायश्चतुर्मुखः ॥ २ ॥ तदेहि यामस्तत्रैव नीलकंठस्य
सन्निधौ ॥ सर्वराक्षससंहारं सर्वविघ्ननिवारणम् ॥३॥ स्थापयाम्यग्रतो राजन्नृसिंहं वारुणीमुखम् ॥ अंतर्हितो हि भगवान्प्रत्यक्षोऽसौ नृकेसरी ॥४॥

सन्निधावस्य यागस्तु फलातिशयवान्भवेत् ॥ त्वमग्रतो गच्छ शीघ्रं प्रासादं तत्र कारय ॥ ५ ॥ स्मरणान्मम चागत्य सुतो वै विश्वकर्मणः ॥
प्रत्यङ्मुखं तु प्रासादं स तूर्णं घटयिष्यति ॥ ६ ॥ दक्षिणे नीलकंठस्य यो महांश्चंदनद्रुमः ॥ धनुःशतांतरे राजंश्चिररूढस्तु
तिष्ठति ॥ ७ ॥ तस्य पश्चिमदेशस्थं क्षेत्रं राजन्भविष्यति ॥ वाजिमेधसहस्रेण तस्याग्रे यजतां भवान् ॥ ८ ॥ गच्छ त्वमहमत्रैव
स्थास्यामि दिनपञ्चकम् ॥ आराध्यैनं दिव्यसिंहं ज्योतीरूपमनन्तकम् ॥ ९ ॥ प्रत्यर्चायां प्रतिष्ठाप्य प्राणेंद्रियमनोयुतम् ॥ दीपाद्दीपं यथा
राजन्नयिष्ये शोभनाकृतिम् ॥ १० ॥ नारदस्येति वचनं प्रतिश्रुत्य नृपोत्तमः ॥ जगाम तत्र वेगेन चन्दनद्रुमसंनिधिम् ॥ ११ ॥ तत्रापश्य
त्सुघटकं शिल्पशास्त्रविशारदम् ॥ नारदस्याज्ञया प्राप्तं पुत्रं वै देवशिल्पिनः ॥ १२ ॥ मनुष्यरूपमास्थाय शस्त्रसूत्रधरं स्थितम् ॥ राजानं स
तु दृष्ट्वा वै चिकीर्षितं सुरालयम् ॥ १३ ॥ कृतांजलिपुटः प्रोचे देवाहं शिल्पशास्त्रवित् ॥ नरसिंहालयं तेऽद्य घटयिष्यामि शोभनम् ॥ राजापि
तमुवाचेदं प्रहसन्भो द्विजोत्तमाः ॥ १४ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ न शिल्पी त्वं हि सामान्यः शिल्पशास्त्रप्रणेतृकः ॥ कथितो नारदेनैव
त्वष्टुः पुत्रो महायशाः ॥ १५ ॥ निर्जनेऽस्मिन्महारण्ये नेतः पूर्वं जनाश्रयः ॥ वयमद्यागताः शिल्पिन्सम्बन्धः किंनिमित्तकः ॥ १६ ॥ देवशिल्पी
भवानेव विष्णोरमिततेजसः ॥ सदानुध्यायिनस्तस्य निदेशवशवर्तिनः ॥ १७ ॥ येन स्मृतस्त्वं मुनिना स एवात्रागमिष्यति ॥ प्रत्यर्चां नरसिंहस्य
गृहीत्वा तु दिनांतरे ॥ १८ ॥ तदाशु घटयस्वाद्य सप्राकारं सतोरणम् ॥ प्रासादं नरसिंहस्य प्रतीचीवदनं शुभम् ॥ १९ ॥ तं पूजयित्वा विधिव
न्नियोज्य घटने नृपः ॥ शिलासंचयकान्भृत्यान्बहुवित्तैरयोजयत् ॥ २० ॥ चतुर्थे दिवसे विप्राः प्रासादोऽभूदनुत्तमः ॥ बहुकालप्रसाध्योऽपि
महिम्ना देवशिल्पिनः ॥ २१ ॥ ततः प्रभाते विमले नित्यकर्मावसानतः ॥ प्रतिष्ठाविधिसंभारं गृहीत्वा सपरिच्छदः ॥ २२ ॥ नारदागमनं प्रेक्ष्य
यावत्तिष्ठति भूपतिः ॥ तावच्छुश्रुविरे शङ्खा मृदङ्गा मुरजास्तथा ॥ २३ ॥ गीतमङ्गलवाद्यानि घंटानां करिणां स्वनाः ॥ तथा जय जयेत्युच्चैः
शब्दा आकाशमण्डले ॥ २४ ॥ ताञ्छुत्वा विस्मयापन्ना इंद्रद्युम्नपुरोगमाः ॥ राजानः श्रोत्रिया विप्रा वैष्णवाश्च सहस्रशः ॥ २५ ॥ निराधारा
स्त्विमे शब्दा अद्भुतानि न संशयः ॥ विचारयंतस्ते यावत्तावद्दक्षिणतो मरुत् ॥ २६ ॥ गन्धान्वितद्विरेफौघशब्दिताः पुष्पवृष्टयः ॥ आविर्भूतास्त्रि
पथगावारिणार्द्रीकृता द्विजाः ॥ २७ ॥ तदनंतरमेवासौ नारदो ब्रह्मणः सुतः ॥ तपःप्रभावनिर्व्यूढविमानवरशायिनीम् ॥ २८ ॥ रत्नचामरहस्ताभि
र्दिव्यस्त्रीभिः सुशोभिताम् ॥ अलंकृतां बहुविधैर्मणिरत्नप्रसाधनैः ॥ २९ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरां दिव्यगन्धानुलेपनाम् ॥ रम्यां प्रतिष्ठितप्राणां

घटितां विश्वकर्मणा ॥ ३० ॥ तेजोमण्डलसंवीतां परितो हर्षदामपि ॥ आदाय नरसिंहस्य प्रत्यर्चां प्रत्युपस्थितः ॥ ३१ ॥ तां दृष्ट्वा हर्षिताः सर्वे राजा राजानुयायिनः ॥ अन्तर्द्धानं गतो देवो नारदेनोद्धृतः किमु ॥ ३२ ॥ मेनिरे हर्षितात्मानः प्रशशंसुश्च तं मुनिम् ॥ निरूप्य संनिधिस्थां तु नरसिंहाकृतिं द्विजाः ॥ आद्यमूर्तेर्नृसिंहस्य प्रतिमामथ मेनिरे ॥ ३३ ॥ प्रत्युत्थाय ततो राजा प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ प्रदक्षिणीकृत्य हरिं जगाम शिरसा महीम् ॥ ३४ ॥ श्रद्धासंपत्तियोग्येन संभारेण नृपाज्ञया ॥ प्रस्थापयामास मुनिः प्रासादं शुभलक्षणम् ॥ ३५ ॥ प्रतिमां देवदेवस्य सुमुहूर्ते द्विजोत्तमाः ॥ धरारमाभ्यां सहितां रत्नवेद्यां प्रतिष्ठिताम् ॥ योगारूढतनुं राजा इन्द्रद्युम्नोऽथ तुष्टुवे ॥ ३६ ॥ वैष्णवैर्ब्राह्मणैर्भूपैर्नारदेन च धीमता ॥ गुह्योपनिषदैः स्मार्तैः स्तोत्रैः शास्त्रैर्मुदान्वितैः ॥ ३७ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ एकानेकस्थूलसूक्ष्माणुमूर्ते व्योमातीत व्योमरूपैकरूप ॥ व्योमाकार व्यापक व्योमसंस्थ व्योमारूढ व्योमकेशाब्जयोने ॥ ३८ ॥ दुःखांभोधेस्त्राहि मां दिव्यसिंह प्रादुर्भूतानेककोट्यर्कधामन् ॥ नित्यासन्नो दूरसंस्थो न दूरो नासन्नो वा बोध्यबोधात्मभाव ॥ ३९ ॥ ज्ञेयज्ञेयो ज्ञानगम्योऽप्यगम्यो मायातीतो मानमेयोऽनुमानात् ॥ कृत्स्नस्यादिः कृत्स्नकर्त्तानुमंता पाता हर्त्ता विश्वसाक्षिन्नमस्ते ॥ ४० ॥ दुःखध्वंसस्यैकहेतुं न हेतुं भेत्तुं छेत्तुं संशयानग्रजातम् ॥ ज्योतीरूप ज्ञानरूप प्रकाश स्तोमव्यूहाकार निर्माणहेतो ॥ ४१ ॥ त्वत्पादाब्जे भक्तिमग्र्यां सदा मे देहि स्वामिन्मूलभूतां चतुर्णाम् ॥ श्रौतैः स्मार्तैर्नित्ययुक्ता जनास्ते दीनास्तिष्ठन्त्यत्र बद्धा भवाब्धौ ॥ ४२ ॥ अनन्तपादं बहुहस्तनेत्रमनंतकर्णं ककुभौघवस्त्रम् ॥ दिवानिशानाथसुकुण्डलाढ्यं नक्षत्रमालाकृतचारुहारम् ॥ ४३ ॥ त्वामद्भुतं दिव्यनृसिंहमूर्तिं भक्तेष्टपूर्तिं शरणं प्रपद्ये ॥ यत्पादपद्मं हि पितामहस्य किरीटरत्नैर्विकचत्वमेति ॥ ४४ ॥ यदीयपादाब्जयुगांतभूमौ लुठेच्छिरो यस्य हि पांचभौतम् ॥ तद्दिव्यपादं शिरसा वहंति सुरेन्द्रनार्यः खलु तं नमामि ॥ ४५ ॥ तद्दिव्यसिंहं हतपापसंघं पादाश्रितानां करुणाब्धिसिंहम् ॥ पादाऽब्जसंघट्टविघट्टमानब्रह्मांडभांडं प्रणमामि चण्डम् ॥ ४६ ॥ सटाच्छटाकंपनशीर्यमाणघनौघविद्रावितपापसंघम् ॥ चंडाट्टहासांतरिताब्दशब्दं त्रिलोकगर्भं नृहरिं नमामि ॥ ४७ ॥ नमस्ते नमस्ते नमस्तेऽद्य विष्णो परित्राहि दीनानुकंपिन्नाथम् ॥ भवंतं समासाद्य मे देहबन्धो मुरारे न संसारकारागृहेऽस्तु ॥ ४८ ॥ हयमेधसहस्रांते यथा त्वां चर्मचक्षुषा ॥ दिव्यरूपं प्रपश्यामि तथानुक्रोशय प्रभो ॥ ४९ ॥ यथा चेज्यासहस्रं मे निर्विघ्नं तत्समाप्यते ॥ यज्ञेश त्वत्प्रसादान्मे तथा सान्निध्यमस्तु ते ॥ ५० ॥ कोटयः पापराशीनां क्षयं यांति यथा प्रभो ॥ धर्मार्थकामा हस्तस्था नैषां चित्रं स्तुवंति ये ॥ मोक्षस्य भाजनं विष्णो ते नरा ये तवाश्रयाः ॥ ५१ ॥ स्तुत्वेत्थं दिव्य

सिंहं तं भूपतिर्हृष्टमानसः ॥ दण्डपातप्रणामेन जगाम धरणीं मुहुः ॥ ५२ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ क्षेत्रं तन्नरसिंहस्य ब्रह्मणा निर्मितं
पुरा ॥ इन्द्रद्युम्नानुग्रहाय सर्वलोकहिताय च ॥ ५३ ॥ पश्यंति ये नृसिंहं तं शंभुना सह संस्थितम् ॥ न देहबन्धं ते विप्राः प्राप्नुवंति न संशयः ॥
॥ ५४ ॥ मनसा वांछितं यद्यत्प्राप्नुवंति ततोऽधिकम् ॥ स्तोत्रेणानेन ये दिव्यसिंहरूपं स्तुवंति वै ॥ ५५ ॥ सर्वकामप्रदो देवस्तस्य मुक्तिं
प्रयच्छति ॥ ज्येष्ठशुक्लद्वादशी या स्वातीनक्षत्रसंयुता ॥ ५६ ॥ तस्यां प्रतिष्ठितः क्षेत्रे दिव्यसिंहो महर्षिणा ॥ सुतेन ब्रह्मणः साक्षात्तत्र पश्यंति
तं च ये ॥ ५७ ॥ वाजिमेधसहस्रस्य फलं साग्रं लभंति ते ॥ पञ्चामृतैर्वा क्षीरेण नारिकेलरसेन वा ॥ ५८ ॥ स्नापयंति नरा ये वै अथवा
गन्धवारिणा ॥ पूजयित्वा महासिंहमुपचारैः सपायसैः ॥ ५९ ॥ जपाकुसुममाल्यैश्च गन्धमाल्यैः सुशोभनैः ॥ धूपैर्दीपैः सकर्पूरैस्तांबूलैरति
शोभनैः ॥ ६० ॥ सुगीर्भिः स्तुतिपाठैश्च जयशब्दैस्तथोच्चकैः ॥ प्रदक्षिणप्रणामैश्च दानैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥ सन्तोष्य नरसिंहं तं ब्रह्मलोकमवाप्नुयात्
॥ ६१ ॥ वैशाखस्य चतुर्दश्यां सौरिवारेऽनिलर्क्षके ॥ आद्यावतारः सिंहस्य प्रदोषसमये द्विजाः ॥६२॥ तस्यां संपूज्य विधिवन्नरसिंहं समाहितः ॥
जन्मकोटिसहस्रैस्तु पापराशिः सुसंचितः ॥ दह्यते तत्क्षणादेव तूलराशिरिवाग्निना ॥ ६३ ॥ दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा नमस्कृत्वा प्रणिपत्य च भक्तितः ॥
स्तुत्वा विमुच्यते पापैर्निर्मोकेन भुजंगवत् ॥ ६४ ॥ न तस्य व्याधयः संति न शोका नाधयस्तथा ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति हयमेधफलं तथा
॥ ६५ ॥ समीपे तस्य भो विप्रा यजनं दानमेव च ॥ अन्यानि पुण्यकर्माणि कृतानि च सकृन्नरैः ॥ कोटिकोटिगुणानि स्युर्नरसिंहप्रसादतः
॥ ६६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे षोडशोऽध्यायः
॥ १६ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ प्रतिष्ठिते नारसिंहे क्षेत्रे तस्मिन्नराधिपः ॥ किं चकार मुने ब्रूहि परं कौतूहलं तु तत् ॥ १ ॥ ॥
जैमिनिरुवाच ॥ ॥ इन्द्रादींस्त्रिदशान्सर्वान्यमन्त्रयत पूर्वतः ॥ ततः स मन्त्रयामास ऋषीन्विप्रान्सहस्रशः ॥ २ ॥ अध्येतॄंश्चतुरो वेदा
न्सषडंगपदक्रमैः ॥ यज्ञविद्यासु कुशलान्मीमांसापरिनिष्ठितान् ॥ ३ ॥ सभाष्यकल्पसूत्रैस्तु परिनिष्ठितकर्मिणः ॥ अष्टादशसु विद्यासु कुशला
न्धर्मकोविदान् ॥ ४ ॥ सदाचारावदातांश्च कुलीनान्सत्यवादिनः ॥ वैष्णवांश्च विशेषेण मंत्रयामास सादरम् ॥ ५ ॥ त्रैलोक्ये ये च राजानः
सिद्धाः सप्तर्षयो द्विजाः ॥ सच्छूद्रा वणिजो द्वीपपतयश्च निमंत्रिताः ॥ ६ ॥ क्रोशद्वयमिता विप्राः सभासीत्तस्य भूपतेः ॥ पाषाणघटिता सोच्चा
सुधया सानुलेपिता ॥ ७ ॥ क्वचिद्रत्नमयी भूमिः क्वचित्कांचननिर्मिता ॥ स्फाटिकी राजती चैव यथायोग्यं कृतस्थली ॥ ८ ॥ स्तंभै रत्नमयैः

प्रोच्चैर्दुकूलपरिवेष्टितैः ॥ चारुचंद्रातपाढ्या तु गन्धमाल्यैः सचामरैः ॥ ९ ॥ मुक्तादामांतरस्थैश्च चारुवातायना शुभा ॥ कृष्णागुरुस्नेहसिक्ता
श्रीखण्डसलिलोक्षिता ॥ १० ॥ सर्वर्तुकुसुमाकीर्णा प्रांतोपवनसंवृता ॥ वाप्यः स्फटिकसोपानाः पद्मकह्लारमंडिताः ॥ ११ ॥ चक्रवाकैः प्लवैर्हंसैः
सारसैर्मधुरस्वनैः ॥ व्याप्तांतराः स्वच्छशीतसुगंधमधुरांभसः ॥ १२ ॥ परितः शतशस्तस्याः सुखावतरणा द्विजाः ॥ उपच्छायाविरचनाः शोभ
मानाः समंततः ॥ १३ ॥ यज्ञशाला मरुत्तस्य यथासीद्वो द्विजोत्तमाः ॥ तथेंद्रद्युम्नभूपस्य रचिता विश्वकर्मणा ॥ १४ ॥ शुभेऽह्नि शुभनक्षत्रे
वासयित्वा सभासदः ॥ राज्ञः सिंहासनासीनान्दृष्ट्वासीनानृषीनपि ॥ १५ ॥ ससिद्धान्ब्रह्मर्षिगणान्बहुमूल्यकुथस्थितान् ॥ देवान्कांचनपीठस्था
न्यथायोग्यमथ द्विजान् ॥ १६ ॥ वरासनस्थानन्यांश्च यथादेशं सुखस्थितान् ॥ मध्ये नृपाणां देवानामृषीणां च शचीपतिम् ॥ १७ ॥ साम्राज्य
लक्षणे स्वस्य रत्नसिंहासने स्थितम् ॥ दिव्यैर्माल्यैस्तथा गंधैर्वासोभिर्विष्टरादिभिः ॥ १८ ॥ पुरोधसा समं पूर्वमर्चयामास ऋद्धिमत् ॥ विनीतो
दीनवत्तस्य चक्रे पूजां तथा नृपः ॥ १९ ॥ आश्चर्यं मन्यतेऽस्यासौ त्रैलोक्येशोऽपि तद्यथा ॥ ततः सिद्धान्देवमुनीनचर्यन्निंद्रवत्तदा ॥ २० ॥
विस्मयं जनयामास कुबेरस्याप्यधिश्रियः ॥ ततो देवान्समानर्च प्रभूतस्वस्वसंपदः ॥ २१ ॥ उपचारैर्महीनाथः सम्यगव्यग्रमानसः ॥ राज्ञः संपूज
यामास राजयोग्यैः परिच्छदैः ॥ २२ ॥ यथा ते मेनिरे भूपा भवामः सांप्रतं वयम् ॥ सत्यं राज्यं क्रमात्प्राप्तं नेदृशश्च परिच्छदः ॥ २३ ॥ आनर्च
वैष्णवान्भूय उपचारैः समानयन् ॥ शांता अपि यथा चित्रं मेनिरे विषयागमम् ॥ २४ ॥ ततो विप्रान्बाहुजातान्वैश्यान्मुनिपुरःसरम् ॥ सम्य
क्प्रपूजयामास सत्त्वोद्रिक्तो महीपतिः ॥ २५ ॥ अन्यांश्च सचिवद्वारा पूजयित्वा ससंभ्रमः ॥ हृष्टः स विनयान्नम्रः कृतांजलिपुटस्तथा ॥ २६ ॥
महेंद्रमुच्चैराहेदं नारदेन पुरोधसा ॥ २७ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ तव प्रसादाद्देवेश इच्छामीदं प्रसीद मे ॥ क्रतुना हयमेधेन प्रयक्ष्ये यज्ञ
पूरुषम् ॥ २८ ॥ अनुजानीहि मां देव क्रतूनामीश्वरो भवान् ॥ त्वदाज्ञापालकाः सर्वे त्रैलोक्ये निवसंति ये ॥ २९ ॥ यावत्क्रतुसहस्रस्य संस्था
च भवति प्रभो ॥ तावत्त्वं त्रिदशैः सार्द्धं सदोमध्यगतो वस ॥ ३० ॥ यष्टुमिच्छामि देवेश नाहं त्वत्पदलिप्सया ॥ सर्वेषां वेत्सि देवेश मनोवृत्तिं
सदा प्रभो ॥ ३१ ॥ युष्माकं पूर्वदृष्टोऽत्र वपुष्मान्माधवः प्रभुः ॥ उपासनायां सोऽयं यो वालुकाभिस्तिरोदधे ॥ ३२ ॥ तस्य भूयः प्रकाशार्थं
वाजिमेधसहस्रकम् ॥ करिष्ये वचनादिंद्र चतुरास्यस्य शासनात् ॥ पुनः प्रकाशिते तस्मिञ्छ्रेयो वोऽपि भविष्यति ॥ ३३ ॥ इति विज्ञा
पिते राज्ञा महेंद्रप्रमुखाः सुराः ॥ अन्तर्द्धानोतरं या च श्रुता पूर्वं सरस्वती ॥ ३४ ॥ अशरीरां स्मरंतस्तामिदं प्रोचुः प्रहर्षिताः ॥ इन्द्रद्युम्न महा

त्मासि सत्यं सत्यव्रतो भुवि ॥ ३५ ॥ त्वच्चेष्टितं पुरास्माभिरन्वभावि भविष्यकम् ॥ सहायास्ते भविष्यामः कार्यें त्रैलोक्यपावने ॥३६॥ स्रष्टा स
जगतां यत्र उद्युक्तः स्वयमेव हि ॥ अत्रैवोवाच भगवानस्माकमपि भूतले ॥ ३७ ॥ प्रविशंस्तदनुक्रोशवशाद्भूयः प्रकाशनम् ॥ करिष्ये दारवं देहमि
त्येतत्परिनिष्ठितम् ॥ ३८ ॥ नात्रास्माकं व्यलीकं तु नेंद्रस्य च महीपते ॥ अस्मद्दिष्टसमुद्योगस्तव नः प्रीतिकारकः ॥ ३९ ॥ सुखं यजस्व राजेंद्र
वैकुंठं भक्तवत्सलम् ॥ क्रतुना हयमेधेन सहस्रपरिवर्तिना ॥ ४० ॥ दुराराध्यो हि भगवानस्माकं भक्तवत्सलः ॥ वयमप्यत्र देवत्वं त्यक्त्वा भक्ति
परायणाः ॥ ४१ ॥ आराधयामः क्षेत्रेस्मिन्विनीता नररूपिणः ॥ प्रियं हि मानुषे लोके कर्म सिद्ध्यति वै कृतम् ॥ ४२ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥
इत्युक्ते त्रिदशैः सेंद्रैः परितुष्टांतरात्मना ॥ आरंभार्थं क्रतो राजा भगवंतमपूजयत् ॥ ४३ ॥ उपचारसहस्रैस्तु यथावत्प्रतिपादितैः ॥ ततःपितृगणा
न्राजा निरूप्य श्रद्धयान्वितः ॥ ४४ ॥ सदोगृहगतान्विप्रान्याज्ञिकान्समलंकृतान् ॥ कृत्वेष्टदेवं पुरतो वैकुंठं साग्निहोत्रकम् ॥ ४५ ॥ आकांक्षन्क
लिपतं लग्नं संवृत्ते स्वस्तिवाचने ॥ उपस्थितः सपत्नीकः शुद्धमांगल्यवेषधृक् ॥ ४६ ॥ स्वस्ति वाच्य द्विजाञ्छुद्धान्पुण्याहं वृद्धिकर्म च ॥ ततः
संभृतसंभारो वरयामास ऋत्विजः ॥ ४७ ॥ वृतास्ते तु सपत्नीकं दीक्षयंतो नृपोत्तमम् ॥ विहृत्य दीक्षणायेष्टान्ययजन्सभ्यचोदिताः ॥ ४८ ॥
प्रणीय तं प्रज्वलंतं वेद्यामाहवनीयकम् ॥ त्रैलोक्यमंगलकरं किं साक्षाद्वैष्णवं महः ॥ ४९ ॥ सुप्रोक्षितं चाभिमंत्र्य अनुज्ञाप्य दिगीश्वरान् ॥ मुमु
चुस्ते हयं मुख्यमंगेषु शुभलक्षणम् ॥ ५० ॥ ततः स दीक्षितो राजा वाग्यतो रौरवीं त्वचम् ॥ अधिष्ठाय सदोमध्ये मृत्युंजय इव स्थितः ॥ ५१ ॥
निमंत्रितानां भुक्त्यर्थं चक्षुषा संदिदेश वै ॥ सुराणां रत्नपात्राणि महार्घाणि नृपाज्ञया ॥ ५२ ॥ सचिवः कारयामास भोजनाय समृद्धिमत् ॥
शुद्धसौवर्णपात्राणि मुनीनां च महीक्षिताम् ॥ ५३ ॥ द्विजानां भोजनार्थाय नवानि प्रत्यहं द्विजाः ॥ क्षत्रियाणां विशां विप्रा राजतानि शुभानि
च ॥ ५४ ॥ कांस्यनिर्मलपात्राणि शूद्राणां भोजनाय वै ॥ अहन्यहनि पात्राणि भोजनांते द्विजोत्तमाः ॥ ५५ ॥ आकरेषु प्रपात्यंते प्रोच्छिष्टदल
वज्जनैः ॥ तत्र यज्ञोत्सवे ये वै भोजनाय निमंत्रिताः ॥ ५६ ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च प्रपौत्राश्चैव संततिः ॥ नित्यं पंचरसान्नानि बहुमानपुरःसरम् ॥
॥ ५७ ॥ आहृतैर्भोजिता राज्ञ इंद्रद्युम्नस्य शासनात् ॥ कुटुंबवत्स्थितास्तत्र संस्था यावन्महाक्रतोः ॥ ५८ ॥ यद्देशीया जनास्तेषामधिष्ठाता च
तान्नृपः ॥ नृपाणामनुसंधाता इंद्रद्युम्नप्रयाचितः ॥ ५९ ॥ नारदः समदर्शी तु परोपकृतिलोलुपः ॥ इंद्रादीनां सुरेंद्राणां देवर्षीणां नृपोत्तमः ॥६०॥
स्वयं नरपतिश्चर्यां चकार क्रतुपूर्त्तये ॥ षड्विधान्यन्नपानानि संस्कृतानि द्विधा नरैः ॥ ६१ ॥ देवानां भोजने तत्र मंत्रतंत्रविशारदैः ॥ मर्त्यानां नल

विद्यायां कुशलैः संस्कृतानि वै ॥ ६२ ॥ क्षुत्पिपासानभिज्ञा हि सुधाहारा दिवौकसः ॥ तेषामपि अपूर्वत्वादाश्चर्यं तद्धि भोजनम् ॥ ६३ ॥
नराणां दुर्लभं मर्त्य इंद्रद्युम्नगृहेऽशनम् ॥ इन्द्रद्युम्नस्य चेंद्रस्य विशेषो मर्त्यवासिता ॥ ६४ ॥ अत्यद्भुतकरं ह्येतत्प्रत्यहं च नवं नवम् ॥ संमान
नादरावृद्धिर्भोज्यस्य द्विजसत्तमाः ॥ ६५ ॥ अन्योन्यस्पर्द्धयैवात्र प्रवर्द्धंते परस्परम् ॥ सुगंधसुमनोमाल्यकस्तूर्यादिप्रलेपनम् ॥ ६६ ॥ चित्रसू
क्ष्मदुकूलानि सोपधानासनानि च ॥ रत्नपल्यंकिकाशय्या रत्नदंडप्रकीर्णकम् ॥ ६७ ॥ जातीलवंगकर्पूरैर्नागवल्लीदलानि च ॥ मनोहराणि गीतानि
नृत्यानि विविधानि च ॥ ६८॥ भरतस्य मुनेः शिक्षापंडितै रचितानि च ॥ स्वस्ववंशयशोऽभिज्ञाः शतशः सूतमागधाः ॥ ६९ ॥ एतान्यन्यानि
वस्तूनि दुर्लभान्यपि यानि वै ॥ त्रिदशाश्चापि मर्त्याश्चान्वभुज्यंत सुसादरम् ॥ ७० ॥ एकतोऽन्यत्र चित्राणि न च हीनानि कुत्रचित् ॥
पातालवासिनां चापि भोजनं वै सुधाधिकम् ॥ ७१ ॥ यद्भुक्त्वा नानुवाङ्छन्ति पातालगमनं हि ते ॥ पुराणि यानि पाताले रत्नौघालोकितानि
च ॥ ७२ ॥ विना सूर्यप्रकाशेन तादृशान्येव भूपतिः ॥ ददौ तेषां निवासाय येषु पातालबुद्धयः ॥ ७३ ॥ सुखासीनाश्च क्रीडंतो भुंजानाः शेरते
मुदा ॥ देवानामपि नान्यत्र भूमिस्पर्शनमस्ति वै ॥ ७४ ॥ इन्द्रद्युम्नपुरे तत्र स्वर्गादपि मनोहरे ॥ यदृच्छया सुखक्रीडासक्ता नो तत्यजुर्भुवम् ॥
॥ ७५ ॥ अभिलाषोपजातं तु सुखं स्वर्गे वदंति हि ॥ अनिच्छयापि भो विप्राः सुखं सर्वत्र तत्र वै ॥ ७६ ॥ आदृत्य यत्नान्मन्यंते भोज्यं ते सादरं
नराः ॥ न याचितः कोपि जनः कुतो वा स्यात्पराङ्मुखः ॥ ७७ ॥ राजाधिराजवेश्मानि जनानां स्वगृहैः समम् ॥ तदासीत्स्वगृहे तेषां न सदा
सर्वसंभवः ॥ ७८ ॥ तत्र यत्कामनातीतं तद्वस्तु सुलभं बहु ॥ इत्थं प्रवर्तिते यज्ञे यज्ञेशप्रीतये मुदा ॥ ७९ ॥ पृथिवी हृतसर्वस्वा वाजिमेधस्य
भूपतेः ॥ या पूर्वं साभवद्भूयः स्वर्णवृष्टिसुभूषिता ॥ ८० ॥ इत्थं प्रवृत्ते लोकानां तत्र त्रैलोक्यवासिनाम् ॥ दानसंमानभोज्यानां विधौ विधिवतो
ऽन्वहम् ॥ ८१ ॥ अश्वमेधं प्रति जना जगुर्गाथाः परस्परम् ॥ नेदृग्यागस्य संभारो विधेः शास्त्रप्रचोदितः ॥ ८२ ॥ इंद्रद्युम्नस्य राजर्षेर्न भूतो न
भविष्यति ॥ न याचितारोऽदातारो मिथो यत्र निमंत्रिताः ॥ ८३ ॥ न कामभंगो यत्रासीद्देवानामपि भो द्विजाः ॥ ईदृक्समृद्धिः क्रतुराट् प्रवृत्तो
भूपतेस्तदा ॥ ८४ ॥ अधिश्रद्धः सुसंपन्नः पूर्वस्मादपरोऽभवत् ॥ स्मृतिकाराः कल्पकारास्तथा शास्त्रप्रणेतृकाः ॥ ८५ ॥ यज्ञानुष्ठानकुशलाः
सदाचारावतंसकाः ॥ अग्न्याधानाद्यवभृथप्रचारमनुपूर्वशः ॥ ८६ ॥ क्रतुः सदस्यानुमते नृपतेः प्रीतये द्विजाः ॥ न मंत्राः स्वरतो हीना वर्णतो
वापि कर्हिचित् ॥ ८७ ॥ ये वै विधिविधातारस्ते वै कर्मप्रचारकाः ॥ प्रायश्चित्तनिमित्तेन प्रायश्चित्तनिबंधनात् ॥ ८८ ॥ कर्मोपघातो नो तत्र

योगिनःकर्मयोगिनः ॥ यत्र सप्तर्षयो दिव्याः सदस्याः क्रतुसाक्षिणः ॥८९॥ प्रचारयंति कर्मांणि गुणदोषविभागिनः ॥ याज्ञवल्क्यादयस्तेऽत्र मुन
यस्त्वृत्विजो वृताः ॥ ९० ॥ सदोगतास्ते मुनयः परस्परकथांतरे ॥ वाकोवाक्यानि सूक्तानि गुह्योपनिषदानि च ॥ ९१ ॥ गाथाः पौराणिकीर्विप्रा
विष्णुभक्तिपुरःसराः ॥ चरितानि हरेः सर्वकल्मषौघहराणि च ॥ ९२ ॥ तत्र संवर्तयामासुस्ते सभायां महीक्षितः ॥ तस्य यज्ञे हविः प्राशुः प्रत्यक्षं
वह्निमध्यगाः ॥ ९३ ॥ मुदितास्त्रिदशा विप्रा महेंद्रप्रमुखा मखे ॥ चिरप्रवासिनो देवा नास्मरंतामरावतीम् ॥ ९४ ॥ अमृतं हि हविस्तेषां कल्पितं
ब्रह्मणा पुरा ॥ तत्प्राश्य मुदिता देवा वीर्यवन्तश्चिरायुषः ॥ ९५ ॥ यागानुष्ठानविषयादन्यत्र विषयान्बहून् ॥ इन्द्रद्युम्नेन रचितान्समस्तानुपभुंजते
॥ ९६ ॥ तत्र ये नागराजानः पातालतलवासिनः ॥ ततोऽधिकान्मर्त्यलोके विषयानुपभुंजते ॥ ९७ ॥ पातालगमनं ते वै नेहंते मनसा ध्रुवम् ॥
इत्थं प्रवर्तितो यज्ञस्त्रैलोक्यप्रीतिकारकः ॥ ९८ ॥ इन्द्रद्युम्नस्य नृपतेः क्षेत्रेऽस्मिन्पुरुषोत्तमे ॥ जगदीशप्रसादाय पितामहनिदेशतः ॥ ९९ ॥
एकोनं क्रमतः संस्थामवाप पृथिवीपतिः ॥ सहस्रं हयमेधस्य यथावद्विधिचोदितम् ॥ १०० ॥ ततः साहस्रिके यज्ञे वाजिमेधे महीपतिः ॥ दिनेदिने
दिव्यगतिर्बभूव नृपतिस्तदा ॥ १ ॥ सुत्यायाः सप्त दिवसाद्या रात्रिरभवत्पुरा ॥ तस्यास्तुरीयप्रहरे दध्यौ स विष्णुमव्ययम् ॥ २ ॥ ध्याने तस्मि
न्ददर्शासौ महाभाग्यवशान्नृपः ॥ प्रत्यक्षमिव स श्वेतद्वीपं स्फटिकनिर्मितम् ॥ ३ ॥ समंतात्परिवार्यैनं तिष्ठंतं क्षीरसागरम् ॥ महाकल्पद्रुमैः पुष्प
गंधामोदिदिगंतरैः ॥ ४ ॥ फलपल्लववल्केषु बहिरंतश्च सर्वशः ॥ शंखचक्रांकितैः शुभ्रैः सर्वालंकारभूषितः ॥ ५ ॥ महामंजिष्ठवर्णैश्च मूर्तिभिस्तैर्मु
रद्विषः ॥ तन्मध्ये घटितं दिव्यमणिभिर्मंडपोत्तमम् ॥ ६ ॥ मध्यस्थसूर्यवद्भासिरत्नसिंहासनोज्ज्वलम् ॥ क्षीराब्धिशीतकल्लोलमंदवातमनोहरम् ॥
॥ ७ ॥ तन्मध्ये ददृशे देवं शंखचक्रगदाधरम् ॥ नीलजीमूतसंकाशं वनमालाविभूषितम् ॥ ८ ॥ सर्वलावण्यभवनं सौंदर्यश्रीनिकेतनम् ॥ निर्भ
र्त्सयंतं वपुषा पिनद्धं दिव्यभूषणम् ॥ ९ ॥ दक्षपार्श्वे स्थितं तत्र अनंतं धरणीधरम् ॥ कोटिचन्द्रप्रतीकाशं हिमाद्रिसदृशप्रभम् ॥ ११० ॥
फणामुकुटविस्तारच्छत्रीभूतं मनोहरम् ॥ मणिकुंडलयुग्मांकं चारुनीलनिचोलकम् ॥ ११ ॥ हललांगलशंखारिस्फुरद्बाहुचतुष्टयम् ॥ हारकेयूरवलय
मुद्रिकाभिरलंकृतम् ॥ १२ ॥ मेखलाकटिसूत्राढ्यं दिव्यरत्नप्रसाधनम् ॥ दिव्यहालाक्षीबमूर्तिं चारुहासं सुनेत्रकम् ॥ १३ ॥ दक्षपार्श्वस्थितां
चास्य लक्ष्मीं तां शुभलक्षणाम् ॥ वराभयाब्जहस्तां वै कुंकुमाभां सुलोचनाम् ॥ १४ ॥ त्रैलोक्ययुवतीवृन्ददृष्टांताद्भुतविग्रहाम् ॥ ददर्श पद्मा
सनगां लावण्यांबुधिपुत्रिकाम् ॥ १५ ॥ पितामहं च ददृशे पुरतोऽस्य कृतांजलिम् ॥ वामपार्श्वस्थितं चक्रं नानामणिमयं विभोः ॥ १६ ॥

सनकाद्यैर्मुनींद्रैस्तं स्तूयमानं जगद्गुरुम् ॥ दृष्ट्वा स्वप्ने स राजा वै प्रहृष्टो द्विजसत्तमाः ॥ १७ ॥ अदृष्टपूर्वरूपं तं ज्योतिर्मयमनंतकम् ॥
तुष्टाव तत्र ध्यानस्थो हर्षगद्गदया गिरा ॥ १८ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ नमस्ते जगदाधार जगदात्मन्नमोऽस्तु ते ॥ कैवल्यत्रिगुणातीत
गुणांजन नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥ सुशुद्धनिर्मलज्ञानस्वरूपाय नमोऽस्तु ते ॥ शब्दब्रह्माभिधानाय जगद्रूपाय ते नमः ॥ १२० ॥ संसारपतितश्रांत
दुःखध्वंस नमोऽस्तु ते ॥ दुर्भेद्यहृदयग्रंथिभेदकाय नमोऽस्तु ते ॥ २१ ॥ द्विसप्तभुवनागारमूलस्तंभाय ते नमः ॥ ब्रह्मांडकोटिघटनाशिलिपने
चक्रिणे नमः ॥२२॥ करुणामृतपाथोधिसुधाधाम्ने नमो नमः ॥ दीनोद्धारैकगुह्याय कृपापाथोधये नमः ॥ २३ ॥ प्रकाशकानां सूर्यादिज्योतिषां
ज्योतिषे नमः ॥ प्रतिस्वस्वनदीप्ताय अन्तःपापाग्नये नमः ॥ २४ ॥ पावकाय पवित्राय पवित्राणां नमो नमः ॥ गरिष्ठाय वरिष्ठाय द्राघिष्ठाय
नमो नमः ॥ २५ ॥ नेदिष्ठाय दविष्ठाय क्षोदिष्ठाय नमो नमः ॥ वरेण्याय सुपुण्याय नारायण नमोऽस्तु ते ॥ २६ ॥ परित्राहि जगन्नाथ दीन
बन्धो नमोऽस्तु ते ॥ निस्तीर्णोऽहं भवांभोधिं प्राप्य त्वां तरणिं सुखाम् ॥ २७ ॥ त्वयि दृष्टे रमानाथ क्लेशा व्यपगता मम ॥ चिदानंदस्वरूपं
त्वां प्राप्तानां दुःखसंक्षयः ॥ २८ ॥ ध्रुवं नाथ समुत्पन्नपरमानंदहेतुकम् ॥ त्राहि त्राहि भवांभोधिमग्नं मां दीनचेतसम् ॥ २९ ॥ मध्याह्नार्को
दिते व्योम्नि कुतः संतमसोदयः ॥ ध्यानस्थितः स्तुवन्नेवं प्रणम्य जगदीश्वरम् ॥ १३० ॥ ध्यानावसाने स पुनः स्वयं जाग्रदबुध्यत ॥ स्वप्नांत
इन्द्रद्युम्नोऽपि सस्मारात्मानमात्मना ॥ ३१ ॥ अत्यद्भुतमिदं स्वप्नं दृष्ट्वा च नृपकुंजरः ॥ मेने कृतार्थमात्मानं हयमेधक्रतोस्तथा ॥ ३२ ॥
सहस्रं सफलं चैव स्वभाग्यं समुपस्थितम् ॥ न हि देवर्षिवचनं वृथा भवति कर्हिचित् ॥ ३३ ॥ प्रत्यक्षं मे कथं नाथः स्वयमत्र भविष्यति ॥ इति
चिंताकुलो रात्रिशेषं नीत्वा विशांपतिः ॥ ३४ ॥ शशंस नारदस्याग्रे यथा स्वप्नोऽन्वभूयत ॥ स चापि नारदः प्राह शोकस्ते विगतो नृप ॥ ३५ ॥
अरुणोदयकाले हि भगवंतं ददर्श यत् ॥ दशाहात्फलदः स्वप्नस्तस्मिन्काले नृपोत्तम ॥ ३६ ॥ क्रत्वंते भगवानत्र प्रत्यक्षस्ते भविष्यति ॥ यदाह
मद्गिरा त्वां हि चराचरगुरुर्विधिः ॥ ३७ ॥ सोऽपि त्वया जगत्स्रष्टा स्वप्नेऽस्मिन्नवलोकितः ॥ तदनुष्ठीयतां यज्ञः पराग्रे न प्रकाशय ॥ ३८ ॥
स्वप्नोऽयं नृपशार्दूल दुर्बोधाचरितो हरेः ॥ किंतु भाग्यवतस्त्वेव स्वप्नस्तादृक्प्रजायते ॥ १३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ छ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥
ततः प्रववृते सुत्या नृपतेर्वाजिमेधिका ॥ तस्यां त्रैलोक्यमभवदेकसद्मनिभं द्विजाः ॥ १ ॥ शास्त्रैः स्तोत्रैर्दिवस्पृग्भिर्वर्णक्रमसमुज्ज्व

लैः ॥ यथापदस्वरन्यासैरन्ये शब्दास्तिरोहिताः ॥ २ ॥ दीनेभ्योऽवारितं तत्र दीयन्ते वाञ्छितानि वै ॥ नटनर्त्तकसूतानां साभूत्क
ल्पद्रुमोपमा ॥ ३ ॥ तन्मध्येऽवभृथे स्नातुं कृता यत्रोपकारिका ॥ दक्षिणे तटभूदेशे बिल्वेश्वरसमीपतः ॥ ४ ॥ नियुक्ताः सेवका राज्ञा
ससंभ्रममुपस्थिताः ॥ न्यवेदयन्त नृपतिं कृतांजलिपुटा द्विजाः ॥ ५ ॥ देव दृष्टो महान्वृक्षस्तटभूमौ महोदधेः ॥ प्रविष्टाग्रसमुद्रांतःकल्लोल
प्लुवमूलकः ॥ ६ ॥ मंजिष्ठवर्णः सर्वत्र शंखचक्रांकितः प्लुवन् ॥ स्नानवेश्मसमीपेऽसौ दृष्टोऽस्माभिः परोऽद्भुतः ॥ ७ ॥ न दृष्टपूर्वो वृक्षोऽयमुद्य
त्सूर्यनिभोंऽशुना ॥ गंधेन वासयन्सर्वां तटभूमिं सुगंधिना ॥ ८ ॥ द्रुमः साधारणो नायं लक्ष्यते देवभूरुहः ॥ कश्चिद्देवस्तरुव्याजादागतो लक्ष्यते
ध्रुवम् ॥ ९ ॥ नियुक्तानां वचः श्रुत्वा राजा नारदमब्रवीत् ॥ तत्किं निमित्तं यद्दृष्टं तरुश्रेष्ठं वदंति ते ॥ १० ॥ नारदः प्रहसन्वाक्यमुवाच नृपसत्त
मम् ॥ पूर्णाहुतिः समाप्नोतु यथा स्यात्सफलः क्रतुः ॥ ११ ॥ उपस्थितं ते तद्भाग्यं स्वप्ने यद्दृष्टवान्पुरा ॥ श्वेतद्वीपे विश्वमूर्तिर्दृष्टो यो विष्णुर
व्ययः ॥ १२ ॥ तदंगस्खलितं रोम तरुत्वमुपपद्यते ॥ अंशावतारः स्थास्नुर्यः पृथिव्यां परमेष्ठिनः ॥ १३ ॥ तद्रूपावतरं याति भगवान्भक्त
वत्सलः ॥ द्रुमो ह्यपौरुषो योसौ भाजनं नास्य दर्शने ॥ १४ ॥ त्वामृते पुरुषव्याघ्र पृथिव्यां नृपसत्तम ॥ त्वद्भाग्यवशतः सर्वलोकानां नयना
तिथिः ॥ १५ ॥ भविष्यति महाराज सर्वकलमषनाशनः ॥ समाप्यावभृथस्नानं तटांते सरितां पतेः ॥ १६ ॥ उत्सवं सुमहत्कृत्वा कृतकौतुकमंग
लम् ॥ महावेद्यां स्थापयात्र यज्ञेशं तरुरूपिणम् ॥ १७ ॥ विचार्येत्थं मुदा युक्तौ तावुभौ नृपनारदौ ॥ सुसमृद्धौ तत्र यातौ यत्रासौ भगवद्द्रुमः ॥
॥ १८ ॥ तं दृष्ट्वा हर्षिताः सर्वे ब्रह्म साक्षादुपस्थितम् ॥ मेनिरे जन्मसाफल्यं जीवन्मुक्ता महोदयाः ॥ १९ ॥ इन्द्रद्युम्नोऽपि नृपतिर्ममज्जामृत
सागरे ॥ स्वप्ने दृष्ट्वा जगन्नाथं यथासौ भगवत्प्रियः ॥ २० ॥ तथा ददर्श तं वृक्षं चक्षुःशाखं चतुर्भुजम् ॥ स्वकं श्रमं मन्यमानः सफलं नृपसत्तमः ॥
॥ २१ ॥ जहौ शोकं नीलमणिमाधवांतर्धिजं द्विजाः ॥ पुनः पुनः प्रणम्यैनं हर्षाश्रुनयनो नृपः ॥ २२ ॥ द्विजैराहारयामास तरुं कल्लोललोलि
तम् ॥ शंखकाहालमुरजढक्कापटहनिःस्वनैः ॥ २३ ॥ गीतवादित्रनिनदैर्जयशब्दैः सहस्रशः ॥ सुगंधिपुष्पांजलिभिराकाशात्पतितैर्मुहुः ॥ २४ ॥
परितो धूपपात्रैश्च कृष्णागुरुसुधूपितैः ॥ वेश्याभिर्यौवनोन्मत्तसुरूपाभिः प्रचालितैः ॥ २५ ॥ रत्नदण्डप्रकीर्णैश्च वीज्यमानं समंततः ॥ पताकाभि
र्दिव्यपट्टदुकूलाभिः सुशोभितम् ॥ २६ ॥ राजर्षिराजवृन्दैश्च तुरंगैः पत्तिभिर्वृतम् ॥ मागधैर्वंद्यमानं तु स्तूयमानं महर्षिभिः ॥२७॥ ऋत्विग्भिर्ब्राह्म
णैश्चैव विद्वद्भिः श्रोत्रियैस्तथा ॥ राजन्यैर्वैश्यकुलजैः सच्छूद्रैः परिचारितम् ॥ २८ ॥ स्तोत्रैर्बहुविधैः श्रौतैः स्मार्तैः पौराणिकैस्तथा ॥ स्तूयमानं

तरुं विष्णोर्भूर्लोके परिवेष्टितम् ॥२९॥ स्रग्गन्धालंकृतं दिव्यं महावेदीं विनिन्यतुः॥ वितानवरचित्रायां वेष्टितायां निरंतरम् ॥३०॥ वेद्यां तं स्थाप
यामासुरिंद्रद्युम्नस्य शासनात् ॥ वचसा नारदस्यैनं पूजयामास पार्थिवः ॥ ३१ ॥ सहस्रैरुपचाराणां दिव्यरूपैर्नृपोत्तमः ॥ पूजावसाने पप्रच्छ नारदं
मुनिसत्तमम् ॥३२॥ कीदृश्यः प्रतिमा विष्णोर्घटयिष्यति कः पुनः ॥ तच्छ्रुत्वा तं मुनिः प्राह अचिंत्यमहिमा गुरुः ॥ ३३ ॥ को वेद तस्य चेष्टां
वै सर्वलोकोत्तरां नृप ॥ स्रष्टा यो जगतां तस्याप्येषा संशयगोचरा ॥ ३४ ॥ विचारयंतौ तावित्थं यावन्नारदपार्थिवौ ॥ अशरीरा ततो वाणी शुश्रुवे
चांतरिक्षतः ॥ ३५ ॥ तत्र विस्मयमानानां सर्वेषामेव शृण्वताम् ॥ अपौरुषेयो भगवानविचारपथे स्थितः ॥ ३६ ॥ सुगुप्तायां महावेद्यां स्वयं सोऽ
वतरिष्यति ॥ प्रच्छाद्यतां दिनान्येषा यावत्पंचदशानि वै ॥ ३७ ॥ उपस्थितोऽयं यो वृद्धः शस्त्रपाणिस्तु वर्द्धकिः ॥ एनमंतः प्रवेश्यैव द्वारं बध्नंतु
यत्नतः ॥ ३८ ॥ बहिर्वाद्यानि कुर्वंतु यावत्तु घटना भवेत् ॥ श्रुतो हि घटनाशब्दो बाधिर्यांधत्वदायकः ॥ ३९ ॥ नरके वसतिं चैव कुर्यात्संतानना
शनम् ॥ नांतःप्रवेशनं कुर्यान्न पश्येच्च कदाचन ॥४०॥ नियुक्तादन्यः पश्येच्चेद्राज्ञो राष्ट्रस्य चैव ह ॥ द्रष्टुश्चापि महाभीतिरंधता चक्षुषोर्युगे ॥ ४१ ॥
तस्मान्नावेक्षणं कार्यं यावत्प्रतिमनिर्मितिः ॥ निर्व्यूढस्तु स्वयं देवः कृत्यांते तु वदिष्यति ॥ ४२ ॥ यद्यत्कार्यं प्रयत्नेन सर्वलोकसुखावहम् ॥ तच्छ्रु
त्वा नारदाद्यास्ते यथोक्तं विष्णुना स्वयम् ॥ ४३ ॥ चिकीर्षंति तथा कर्त्तुं तत्रायातश्च वर्द्धकिः ॥ प्रोवाच नृपतिं सोऽथ स्वप्ने दृष्टास्तु यास्त्वया ॥
॥ ४४ ॥ ता एवाहं घटिष्यामि दारुणा दिव्यरूपिणा ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे वेद्यां वृद्धवर्द्धकिरूपधृक् ॥ ४५ ॥ वंचनार्थं मनुष्याणां साक्षान्नारायणो
विभुः ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादेऽष्टादशोऽ
ध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ ततः स पृथिवीपालस्तथा कृत्वांऽतरिक्षगा ॥ यदुवाच गिरां देवी तद्वत्परिचचार ह ॥ १ ॥ एवं
दिनेदिने याते दिव्यगंधोऽनुभूयते ॥ पारिजातप्रसूनानां वृष्टिर्मर्त्येषु दुर्लभा ॥ २ ॥ दिव्यसंगीतनादश्च गीतानि रुचिराणि च ॥ स्वर्गंगाजलवृ
ष्टिश्च सूक्ष्मबिंदुसुशोभना ॥ ३ ॥ ऐरावतादिनागानां मदगंधो वनद्विपैः ॥ दुःसहः सर्वभूतानां सुखकार्यनुभूयते ॥ ४ ॥ यज्ञार्थमागता देवास्ते
सर्वे विगतज्वराः ॥ आविर्भूतं हरिं दृष्ट्वा उपासांचक्रिरे द्विजाः ॥ ५ ॥ यथा हि माधवं पूर्वं तथा तं विष्णुशाखिनम् ॥ उपासनासु देवानां दिव्यचि
ह्नानि जज्ञिरे ॥ ६ ॥ निर्ववाह स्वयं देवः क्रमात्पंचदशे दिने ॥ चतुर्मूर्तिः स भगवान्यथा पूर्वं मयोदितः ॥ ७ ॥ तादृगाविर्बभूवासौ युष्माकं
वर्णितः पुरा ॥ दिव्यसिंहासनगतो बलभद्रासुदर्शनैः ॥ ८ ॥ शंखचक्रगदापद्मलसद्बाहुर्जनार्दनः ॥ गदामुसलचक्राब्जं धारयन्पन्नगाकृतिः ॥ ९ ॥

छत्राकृतिफणासप्तमुकुटोज्ज्वलकुंडलः ॥ सुभद्रा चारुवदना वराब्जाभयधारिणी ॥ १० ॥ लक्ष्मीः प्रादुर्बभूवेयं सर्वचैतन्यरूपिणी ॥ इयं कृष्णाव
तारे हि रोहिणीगर्भसंभवा ॥ ११ ॥ बलभद्राकृतिर्जाता बलरूपस्य चिंतनात् ॥ क्षणं न सहते सा हि मोक्तुं लीलावतारिणम् ॥ १२ ॥ न भेदोऽ
स्तीह को विप्राः कृष्णस्य च बलस्य च ॥ एकगर्भप्रसूतत्वाद्व्यवहारोऽथ लौकिकः ॥ १३ ॥ भगिनी बलदेवस्येत्येषा पौराणिकी कथा ॥ पुंरूपे
स्त्रीस्वरूपेण लक्ष्मीः सर्वत्र तिष्ठति ॥ १४ ॥ पुंनाम्ना भगवान्विष्णुः स्त्रीनाम्ना कमलालया ॥ देवतिर्यङ्मनुष्यादौ विद्यते न तयोः परम् ॥ १५॥
को ह्यन्यः पुंडरीकाक्षाद्भुवनानि चतुर्दश ॥ धारयेत्तु फणाग्रेण सोऽनंतो बलसंज्ञितः ॥ १६ ॥ तस्य शक्तिस्वरूपेयं भगिनी श्रीः प्रकीर्तिता ॥ सुद
र्शनं तु यच्चक्रं सदा विष्णोः करे स्थितम् ॥ १७ ॥ शाखाग्रस्तंभमध्यस्थं तद्रूपं तत्तुरीयकम् ॥ एवं तु मूर्त्तयस्तेन चतस्रो वै प्रकाशिताः ॥१८॥
निर्वृत्ते भगवद्रूपे चतुर्द्धा दिव्यरूपिणि ॥ लोकानामुपकाराय पुनराहांतरिक्षगा ॥ १९ ॥ पटैराच्छाद्य सुदृढं नृपते प्रतिमास्त्विमाः ॥ स्वं स्वं
वर्णं प्रापयाशु वर्णकैश्चित्रकर्मणा ॥ २० ॥ नीलाभ्रश्यामलं विष्णुं शंखेंदुधवलं बलम् ॥ रक्तं सुदर्शनं चक्रं सुभद्रां कुंकुमारुणाम् ॥ २१ ॥ नाना
लंकाररुचिरां नानाभंगिविभागशः ॥ अमी दारुस्वरूपेण दृष्टाः पापाय हेतवे ॥ २२ ॥ गोपनीयाः प्रयत्नेन पटनिर्यासवल्कलैः ॥
तस्मात्प्रथममेवैतांस्तरोरेवास्य वल्कलैः ॥ २३ ॥ शिल्पिभिः कर्मकुशलैर्दृढमाच्छादयाग्रतः ॥ वर्षे वर्षे च संस्कार्याः पूर्वसंस्कार
मोचनात् ॥ २४ ॥ ऋते वल्कललेपं तु स तु दिव्यश्चिरंतनः ॥ प्रमादाद्य इमं लेपमपनीयेत कश्चन ॥ २५ ॥ दुर्भिक्षं मरकं राष्ट्रे संतति
श्चास्य हीयते ॥ नेक्षितव्यास्त्वया राजन्कदाचिदपवारणाः ॥ २६ ॥ मनुष्यैश्चापि राजेंद्र दृष्टाः स्युर्भयहेतवः ॥ तस्मात्सचित्रा द्रष्टव्या बहुलेप
विलेपिताः ॥ २७ ॥ सुचित्रं पुण्डरीकाक्षं सविलासं सविभ्रमम् ॥ दृष्ट्वा विमुच्यते पापैः कल्पकोटिसमुद्भवैः ॥ २८ ॥ सुचित्रान्कुरु राजेंद्र चित्रा
न्कामानवाप्स्यति ॥ आविर्बभूव भगवांस्तवानुग्रहकाम्यया ॥ २९ ॥ तव प्रसादाज्जंतूनां चतुर्वर्गं प्रदास्यति ॥ नीलाद्रौ कल्पवृक्षस्य वायव्यां
शतहस्ततः ॥ ३० ॥ प्रदेशे सुमहत्स्थाने प्रासादं सुदृढायतम् ॥ उत्तरे नरसिंहस्य सहस्रकरमुच्छ्रितम् ॥ ३१ ॥ कारयित्वा प्रतिष्ठाप्य तत्रैनं
विनिवेशय ॥ पुरा स्थितं पर्वतेऽस्मिन्योऽभ्यर्चयति माधवम् ॥ ३२ ॥ नाम्ना विश्वावसुर्नाम शबरो वैष्णवोत्तमः ॥ पुरोधसः सख्यमासीत्तेन
सार्द्धं पुरा च ते ॥ ३३ ॥ तयोः संततिरेवास्य लेपसंस्कारकर्मणि ॥ नियुज्यतां महाराज भविष्यत्सूत्सवेषु च ॥ ३४ ॥ विररामैतदाभाष्य सा
तु दिव्या सरस्वती ॥ तयोपदिष्टमाकर्ण्य प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ३५ ॥ वेष्टनं मोचयामास महावेद्या नृपोत्तमः ॥ ददृशुस्ते तदा सर्वे रत्नसिंहासने

स्थितम् ॥ ३६ ॥ रामं कृष्णं सुभद्रां च वासुदेवं सुदर्शनम् ॥ यथोपदिष्टलेप्यादिसंस्कारे रुचिराकृतिम् ॥ ३७ ॥ कृपया स्मेरवदनमुन्नतायतवक्षस
म् ॥ दीनानामुद्धृतौ नाथं प्रलंबभुजपंजरम् ॥ ३८ ॥ प्रबुद्धपुण्डरीकाक्षं हासशोणायताधरम् ॥ पश्यतां दृष्टिमात्रेण हर्तारं पापसंचयम् ॥ ३९ ॥
पद्मासनस्थितं कृष्णं दिव्यालंकारभूषितम् ॥ स्वतेजसा परिवृतं दारुदेहेऽपि निर्मलम् ॥ ४० ॥ नीलजीमूतसंकाशं सर्वसंतापनाशनम् ॥ ददर्श
बलदेवं च साट्टहासमुखांबुजम् ॥ ४१ ॥ फणामण्डलविस्तीर्णं वारुणीघूर्णितेक्षणम् ॥ प्रोत्थितं नागराजानं पीनोन्नतसुवक्षसम् ॥ ४२ ॥ किंचिन्नतं
पृष्ठदेशे कुण्डलीकृतविग्रहम् ॥ अग्रसंफुल्लककुभं कैलासशिखरं यथा ॥ ४३ ॥ हलचक्राब्जमुसलधारिणं वनमालिनम् ॥ हारकुण्डलकेयूरकिरीटमु
कुटोज्ज्वलम् ॥ ४४ ॥ तयोर्मध्ये स्थितां लक्ष्मीं सुभद्रां भद्ररूपिणीम् ॥ ४५ ॥ सर्वदेवारणीं पापसागरोत्तारकारिणीम् ॥ विकचांभोजवदनां वरा
ब्जाभयधारिणीम् ॥ ४६ ॥ रूपलावण्यवसतिं शोभमानां प्रसाधनैः ॥ कुंकुमारुणदेहां तां साक्षाल्लक्ष्मीमिवापराम् ॥ ४७ ॥ ददर्श विष्णोर्वामस्थां
चक्रशाखाग्रनिर्मिताम् ॥ बालार्कसदृशीं तीक्ष्णधारां तेजोमयीं द्विजाः ॥ ४८ ॥ तां दृष्ट्वानन्दपाथोधिनिमग्नः पृथिवीपतिः ॥ कर्तव्यमूढः स्वतनौ
स्वयं न प्रबभूव ह ॥ ४९ ॥ दरमीलितनेत्रः सन्सृजन्बाष्पांबु केवलम् ॥ कृतांजलिपुटस्तस्थौ स्थूणाकारो नृपोत्तमः ॥ ५० ॥ उवाच तं मुनिवरः
स्मितवक्त्रः क्षितीश्वरम् ॥ यदर्थं श्रममापन्नस्तत्सांप्रतमभूत्तव ॥ ५१ ॥ प्रत्यक्षं नृपशार्दूल एकस्त्वं भाग्यवान्भुवि ॥ अमुं पश्य जगन्नाथं पुण्डरी
कायतेक्षणम् ॥ ५२ ॥ भक्तानुग्रहपाथोधिं सर्वज्ञाननिधिं हरिम् ॥ यं द्रष्टुं योगिनो नित्यं यतंति यतमानसाः ॥ ५३ ॥ अवधानेन महता क्षणं
पश्यन्ति मानवाः ॥ सोऽयं दारुमयं देहं समास्थाय जनार्दनः ॥ ५४ ॥ अनुग्रहीतुं त्वां भूप प्रत्यक्षत्वमुपागतः ॥ भजैनं धरणीनाथं स्तुहि
कारुण्यसागरम् ॥ ५५ ॥ ददाति संस्तुतः कामान्सर्वान्नृप मनोगतान् ॥ ५६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवाद एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ इत्थं प्रबोधितस्तेन
नारदेन क्षितीश्वरः ॥ तुष्टाव जगतां नाथं वचोभिः करुणान्वितम् ॥ १ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ त्वदंघ्रिपाथोजयुगं मुरारे नोपासितं जन्मसु
पूर्वजेषु ॥ तत्कर्मणां दारुणपाकभाजं दीनं परित्राहि कृपांबुधे माम् ॥ २ ॥ क्व निर्मलं त्वच्चरणाब्जयुग्मं विरिंचिरुद्रेंद्रकिरीटमग्र्यम् ॥ क्वाहं कुदीनः
शकृद्दस्रमांसमूत्रास्थिसंचैः पिहितस्त्वचा वै ॥ ३ ॥ असारसंसारपरिभ्रमेण श्रमातुरस्त्वां कथमीश जाने ॥ जानंति ते त्वां खलु देवदेव येषां भवो
दुःखभवप्रकाशः ॥ ४ ॥ प्रभो मया दुःखमनेकजन्मपापार्जितं भुक्तमनेकभावम् ॥ शुभार्जितो यः सुखलेशभावो निदर्शनं यन्मधुपृक्ततिक्ते ॥ ५ ॥

यदेव सौख्यानुभवाय देव कर्मार्जितो मे विषयोपभोगः ॥ स एव दुःखं परिणामतो मे न मद्विधो दुःखिजनोऽस्ति चान्यः ॥ ६ ॥ विभो यदि त्वां
मनसापि पूर्वमुपास्तमन्यद्विषमेक्षणोऽहम् ॥ कथं तदालप्स्यमनेकजन्म पुनः पुनर्भोग्यमशेषदुःखम् ॥ ७ ॥ विभुत्वदासत्वपितृत्वपुत्रप्रियत्वमातृत्व
धनित्वभावैः ॥ वध्यत्वहिंस्रत्वपतित्वजायाभावैश्च तिर्यक्त्वसुरादिभावैः ॥ ८ ॥ नीचोर्द्ध्वभावं बहुशः सकृद्वा भवांगणेऽस्मिँल्लुठतानुभूतम् ॥ न
वा मुरारे तव पादपद्मदूरीभवस्येष्टफलं हि चैतत् ॥ ९ ॥ कोशं बलं चैतदशेषपृथ्वीधनैर्वृतं यौवनरूपरूप्यः ॥ मनोऽनुकूलाः शतशः स्त्रियश्च
निष्कंटकं मे नृपमंडलं च ॥ १० ॥ साम्राज्यता चापि भरो महान्मे त्वज्ज्ञानहीनस्य पशोरिवायम् ॥ भारावतारं कुरु मे कृपाब्धे सदैव तत्रोदित
खेदयोगः ॥ ११ ॥ दीनानुकंपिन्करिणो विमुक्तिः कृता विभो त्वत्स्मृतिमात्रकेण ॥ भ्रांतं घटीयंत्रवदत्र नाथ मां त्रातुमर्हस्यनुकंपिभावात् ॥१२॥
न मे त्वदन्यः खलु बन्धुरत्र प्रवाहविभ्रष्टतरुस्वभावे ॥ पापीयसी बुद्धिरुपेतभावा स्नेहानुबन्धा विषयेऽभिभेद्या ॥ १३ ॥ अहर्निशं मे तव पादपद्मा
न्नापैतु मत्प्रार्थितमेतदेव ॥ त्वां सच्चिदानंदसुपूर्णसिंधुं प्राप्तास्तु ये जन्मसहस्रभाग्यैः ॥ १४ ॥ किं ते हि पश्यंति लवैकसौख्यमनेकदुःखं विषयेन्द्र
जालम् ॥ क्व बन्धनं कर्मभिरिष्टलेशदुःखाकरग्रंथिशतैरभेद्यम् ॥ १५ ॥ अनंतमाद्यंतविहीनमेकमानंददं त्वत्पदपंकजं क्व ॥ मायांबुधौ ते ममता
भ्रमौ च कुकर्मनक्रायितगर्तमध्ये ॥ १६ ॥ निराश्रयं मे पतितं विलासकटाक्षपातेन नयाद्य तीरम् ॥ स्वकार्यसंसाधनयाश्रितानां संपादनायेष्ट
विधेरजस्रम् ॥ १७ ॥ भ्राम्यंतमात्मीयहितं विसृज्य मां त्राहि मूढं सहजानुकंपिन् ॥ क्षुद्राय कार्याय बहु भ्रमंतमप्राप्य मूलं परमेश्वरं त्वाम्॥ १८ ॥
आयासपात्रं परमं सुदीनं मां त्राहि विष्णो जगदेकवंद्य ॥ वेदांतवेद्याव्यय विश्वनाथ त्वमीशिषे हंतुमघौघराशीन् ॥ १९ ॥ तं त्वां परित्यज्य
सुखैकहेतुं क्षुद्राशयं मां परिपाहि विष्णो ॥ प्रसुप्त एषोऽखिलभूतसंघश्चतुर्विधो यत्कृतमोहरात्रौ ॥ २० ॥ त्वज्ज्ञानभानूदयमेत्य चांते प्रबोध्यते
त्वां शरणं प्रपद्ये ॥ त्वमेक एवाखिललोककर्त्ता फणासहस्रैः परिवीतमूर्तिः ॥ २१ ॥ पर्यायवृत्त्या बलिनां वरिष्ठ त्वामीशितारं शरणं प्रपद्ये ॥ यया
सृजस्यत्सि जगंति नाथ वक्षःसरोजासनया स्वशक्त्या ॥ २२ ॥ तां भद्ररूपां जगदाश्रयां ते देवारणिं पादयुगे नतोऽस्मि ॥ यदंशुजालप्रतिसृष्टमे
तद्ब्रह्मांडजालं करसंगि नाथ ॥ २३ ॥ सुदर्शनं दैत्यबलस्य हंतृ चक्राभिधं त्वां प्रणतः सुदर्शनम् ॥ स्तुत्वेत्थं नृपतिश्रेष्ठः साष्टांग प्रणनाम सः ॥
॥ २४ ॥ परित्राहि जगन्नाथ मग्नं संसारसागरे ॥ अनाथबन्धो कृपया दीनं मां तमसाकुलम् ॥ २५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
जय जय नारायण अपारभवसागरोत्तारपरायण सनकसनंदनसनातनप्रभृतियोगिवरविचिंत्यमानदिव्यतत्त्व स्वमायाविलसिताध्यासपरिण

मिताशेषभूततत्त्व त्रितत्त्व त्रिदण्डधर त्रिणाचिकेतत्रिमधुत्रिसुपर्णोपगीयमानदिव्यज्ञान च्छन्दोमय स्वासनसुपर्णप्रिय भक्तप्रिय भक्तजनैकवत्सल स्वमायाजालव्यवहितस्वरूप विश्वरूप विश्वप्रकाश विश्वतोमुख विश्वतोक्षि विश्वतःश्रवण विश्वतःपादशिरोग्रीव विश्वहस्तनासारसनात्वक्केशलोमलिंग सर्वलोकात्मक सर्वलोकसुखावह सर्वलोकोपकारक सर्वलोकनमस्कृत लीलाविलसितकोटिपद्मोद्भवरुद्रेंद्रमरुदश्विसाध्यसिद्धगणप्रणताशेषसुरासुरत्रिभुवनगुरो न कस्यापि ज्ञानगोचर नमस्ते नमस्ते ॥ २६ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ अन्ये च ये नृपतयः श्रोत्रिया वेदपारगाः ॥ मुनयो द्विजाः क्षत्रियाश्च विद्वांसो वैश्यजातयः ॥ २७ ॥ अस्तुवन्पुण्डरीकाक्षं बलिनं भद्रया सह ॥ सूक्तैः स्तोत्रैः पुराणैश्च कविताभिर्यथा तथा ॥ २८ ॥ अथेंद्रद्युम्नः प्रोवाच पुरोधसमकल्मषम् ॥ पूजार्थं वासुदेवस्य उपचारोपसंस्कृतम् ॥ २९ ॥ स्वयं स नृपतिश्रेष्ठः पूजयामास तान्क्रमात् ॥ नारदस्योपदेशेन विधिना मंत्रतस्तथा ॥ ३० ॥ द्वादशाक्षरमंत्रेण बलभद्रमपूजयत् ॥ यमुपास्य ध्रुवः स्थानं प्राप्तवानुत्तमोत्तमम् ॥ ३१ ॥ त्रयीप्रसिद्धं यत्सूक्तं पावनं पौरुषं महत् ॥ तेन नारायणं भूपः पूजयामास शक्तितः ॥ ३२ ॥ देव्याः सूक्तेन भद्रां तां सौदर्शन्या सुदर्शनम् ॥ यथासमृद्धि भक्त्या तान्पूजयित्वा नृपोत्तमः ॥ ३३ ॥ तत्प्रीत्यै द्विजमुख्येभ्यो ददौ दानानि भक्तितः ॥ तुलापुरुषदानानि महादानानि पार्थिवः ॥ ३४ ॥ अश्वमेधांगभूताश्च कोटिशो गा ददौ तदा ॥ अलंकृतास्तथान्याश्च ददौ गा बहुदक्षिणाः ॥ ३५ ॥ तासां खुरोद्धृतेर्योगाद्गर्तोंभूद्द्विजसत्तमाः ॥ दानांबुना स पूर्णो वै तीर्थमासीन्महाफलम् ॥ ३६ ॥ तस्मिन्स्नात्वा पितृन्देवान्संतर्प्य विधिवन्नरः ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलमाप्नोत्यसंशयः ॥ ३७ ॥ नाम्ना ख्यातं सरस्तस्य इन्द्रद्युम्नस्य भूपतेः ॥ निर्वपत्यत्र पिंडांश्च पितृनुद्दिश्य मानवः ॥ ३८ ॥ कुलैकविंशमुद्धृत्य ब्रह्मलोके महीयते ॥ नातः परतरं तीर्थं हयमेधांगसंभवात् ॥ ३९ ॥ इन्द्रद्युम्नस्य सरसः स्याद्वा त्रिपथगा समा ॥ ततः प्रासादघटनामुपचक्राम भूपतिः ॥ ४० ॥ शुभे काले सुनक्षत्रे दैवज्ञविधिचोदिते ॥ समुहूर्ते नारदादीन्ब्राह्मणाग्र्यान्प्रपूज्य च ॥ ४१ ॥ स्वस्तिवाचं च कर्मर्द्धिं वाचयित्वा नृपोत्तमः ॥ अर्घ्यं ददौ जगन्नाथं स्मरन्प्रासादवेश्मनि ॥ ४२ ॥ वसुधां प्रार्थयित्वा तु स्थानमाचंद्रतारकम् ॥ शिल्पिनः पूजयामास वास्तुयागपुरःसरम् ॥ ४३ ॥ महोत्सवं तथा चक्रे गीतवाद्यैः प्रभूतकैः ॥ दीनानाथविपन्नेभ्यो ददौ वस्तु यथेप्सितम् ॥ ४४ ॥ राज्ञो विसर्जयामास बहुमानपुरःसरम् ॥ कृतार्थानवतारं तं हरेर्दृष्ट्वा हतांहसः ॥ ४५ ॥ ततः स कोटिशो वित्तं ददौ पाषाणदारके ॥ आहृतौ बहुदेशेभ्यो दृषदां पार्थिवोत्तमः ॥ ४६ ॥ उवाचेदं मुदा युक्तः सभायां पृथिवीश्वरः ॥ अष्टादशभ्यो द्वीपेभ्यो यन्मया

पौरुषार्जितम् ॥ ४७ ॥ तत्सर्वं जगदीशस्य प्रासादायापवर्जितम् ॥ जैत्रयात्राप्रसंगेन श्रमो लब्धस्तु यो मया ॥ ४८ ॥ सफलोऽस्तु स मे विष्णोः
प्रासादायार्थयोगतः ॥ अतः परं मे किं भाग्यं चराचरगुरुं हरिम् ॥ ४९ ॥ प्रसादयिष्ये संपत्त्या भुजद्वंद्वार्जितश्रिया ॥ श्रीः सदा पुण्डरीकाक्षे
श्रियोनुग्रहजा मम ॥ ५० ॥ किं कर्तुमीशस्तस्यां वै देवदेवस्य चक्रिणः ॥ कटाक्षपातो यस्य स्यात्तस्य श्रीः सर्वतोमुखी ॥ ५१ ॥ अष्टादशा
त्मिका देवी जिह्वाग्रे चास्य नृत्यति ॥ यमाराध्य जगन्नाथं ब्रह्मत्वं प्राप्तवान्विधिः ॥ ५२ ॥ रुद्रो महेश्वरत्वं च शक्रस्त्रिदिवराजताम् ॥ लेभे
तमर्च्यं जगतामर्चयिष्यामि शाश्वतम् ॥ ५३ ॥ जितं तेन त्रिधा राशीभूतमंहो महात्मना ॥ सांगोपांगेन विधिना येन कृष्णः समर्चितः ॥ ५४ ॥
कलेवरमिदं क्षेत्रं यत्राहंकारवान्विभुः ॥ आविर्भावतिरोभावौ स्थितिर्नित्या हि यत्प्रभुः ॥ ५५ ॥ अत्र साक्षाद्वपुष्मन्तं संपूज्य जगतां
गुरुम् ॥ साक्षात्कृतार्थो भवति चतुर्वर्गस्य भाजनम् ॥ ५६ ॥ बहुव्यायाऽऽयासतो या राज्यऋद्धिर्मयार्जिता ॥ अस्यैवानुग्रहात्सा तु
सफलास्तु पदांबुजे ॥ ५७ ॥ सर्वोपचारैः परिपूज्य देवं द्रव्यैर्हृतैः सागरमेखलायाः ॥ यावत्समाप्नोति हि कर्मपाकः साम्राज्ययात्रा
सफला हि मास्तु ॥ ५८ ॥ किं द्रव्यजातं खलु येन विष्णुं नोपाहरेत्सांगमपेतकल्मषः ॥ किं पौरुषेयं यदि वासुदेवपरिच्छदो येन
न साधितो मे ॥ ५९ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनि
ऋषिसंवादे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ इति ब्रुवाणं राजर्षिं कश्चिदृग्वेदपारगः ॥ वेदांतविज्ञानशीलो द्विजो
वाक्यं मुदा जगौ ॥ १ ॥ अहो तवायं खलु भाग्यराशिर्येनाविरासीद्भुवि दारुमूर्तिः ॥ यस्यात्युपास्ति श्रुतिराह मुक्तिप्रदामनात्मज्ञविमोहिता
नाम् ॥ २ ॥ य एष प्लवते दारुः सिंधोः पारे ह्यपौरुषम् ॥ तमुपास्य दुराराध्यं मुक्तिं यांति सुदुर्लभाम् ॥ ३ ॥ ब्रह्मज्ञाननिधिः साक्षान्नारदः प्रत्यु
वाच यत् ॥ न हि वेदांतवचसोऽपरस्माज्ज्ञानमस्य वै ॥ ४ ॥ न हि प्रवृत्तिर्विष्णोस्तु विना वेदं प्रवर्त्तते ॥ परेषां स्वस्य वा सृष्टौ श्रुतिप्रामाण्यवा
न्प्रभुः ॥ ५ ॥ विना श्रुतिं प्रवर्तेच्चेत्कस्तत्प्रामाण्यमृच्छति ॥ तस्माच्छ्रुतिप्रसिद्धोऽयमवतारोऽत्र भूपते ॥६॥ वेदांतवेद्यं पुरुषं गीतं तं सामगीतिषु ॥
प्रतिमां न तु जानीहि निःश्रेयसकरं नृणाम् ॥ ७ ॥ दर्शनादेव नः शांतं सुदृढं तम उत्तमम् ॥ संत्येव श्रुतयः पूर्वमेतदर्चाप्रकाशिकाः ॥ ८ ॥ एत
दर्चा प्रशस्ता वै सदर्थे विनियोजिता ॥ अहो भारतवर्षस्था मनुष्याः क्षीणकल्मषाः ॥ ९ ॥ अपवर्गप्रदो येषामाविरासीज्जनार्दनः ॥ तत्राप्ययं
चोद्भूदेशः सर्वेषामुत्तमोत्तमः ॥ १० ॥ यत्रस्थाश्चर्मनेत्रेण पश्यंति ब्रह्मरूपिणम् ॥ श्रुतिस्मृतीनां गहनः पंथाः कर्मभिराकुलः ॥ ११ ॥ येन याता

भ्रमंतीह घटीयंत्रवदाकुलाः ॥ निर्व्यलीकपदप्राप्तिहेतुरेष स चिन्मयः ॥ १२ ॥ श्रुत्यादिभिर्विनोपायैः परमानंदमुक्तिदः ॥ निरंतरगतायातदुःस्थि
तानां दुरात्मनाम् ॥ १३ ॥ एष दारुवपुर्विष्णुः सुखदाता सुबांधवः ॥ श्रुतिस्मृत्युक्तनियमा वर्तंते नेह पार्थिव ॥ १४ ॥ यथा तथा दृष्टिपथमाचां
डालाद्विमुक्तिदः ॥ अभक्तश्चेदमुं पश्येद्गतानुगतिको नरः ॥ १५ ॥ अश्वमेधसहस्राणां फलं ह्यविकलं लभेत् ॥ भजेच्चेन्नियमस्थो हि भक्तिमान्दृढ
मानसः ॥ १६ ॥ असंशयं स सायुज्यं ब्रह्मणा लभते नरः ॥ क्व दुःखायासबहुलमनायासविनश्वरम् ॥ १७ ॥ अचिरस्थं क्षुद्रफलं पुनरावृत्तिलक्ष
णम् ॥ क्वेदं दारुमयं ब्रह्म पापराशिदवानलम् ॥ १८ ॥ सच्चिदानंदकैवल्यमुक्तिदं दर्शनादपि ॥ वेदानुवचनादीनि दुष्कराणि दुरात्मनाम् ॥ १९ ॥
महात्मभिस्तैर्यत्प्राप्यं तदव्ययममयं ददेत् ॥ अन्यक्षेत्रेषु भगवान्सुदूरो मर्त्यवासिनाम् ॥२०॥ स्वक्षेत्रेऽस्मिन्निवसति नित्यं मुक्तिप्रदो विभुः ॥ अस्मा
दत्र महाभाग तिष्ठ स्वबलपौरुषः ॥ २१ ॥ विद्वत्तमोऽसि भक्तश्च सांगोपांगममुं भज ॥ २२ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ द्विजस्य तद्वचः श्रुत्वा
नारदो हृष्टमानसः ॥ साधूक्तं द्विजवर्येण श्रौतमार्गानुसारिणा ॥ २३ ॥ सृष्ट्यादौ ब्रह्मनिश्वासैरभवद्वेदसंहतिः ॥ तत्रोपनिषदर्थोऽयं सांप्रतं व्यक्ति
मागतः ॥ २४ ॥ वेत्त्येतदर्थं भगवान्पद्मयोनिः प्रजापतिः ॥ अज्ञासिषं च भूपाल सांप्रतं तन्मुखादहम् ॥ २५ ॥ तस्याज्ञया कृतं सर्वं यथाभिल
षितं तव ॥ एनमाराध्य तिष्ठात्र याम्यहं ब्रह्मणोंऽतिकम् ॥ २६ ॥ कृतं निवेदयिष्यामि प्रकाशं च मुरद्विषः ॥ प्रासादं कुरु भूपाल धनेन महता
तथा ॥ २७ ॥ प्रासादे नरसिंहं तु प्रतिष्ठाप्य विमुच्यसे ॥ २८ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा स तु भूमींद्रः प्रत्युवाच मुनिं तदा ॥ महर्षेऽहं
त्वया सार्द्धं यियासुर्ब्रह्मणोंऽतिकम् ॥ २९ ॥ यत्प्रसादाज्जगन्नाथश्चक्रेऽयं लोचनातिथिः ॥ निवेद्य तं च प्रासादं प्रतिष्ठार्थं मुरद्विषः ॥ ३० ॥ विज्ञा
पयिष्ये सान्निध्ये प्रासादस्थापनोत्सवम् ॥ यथा स्वयं समागम्य ब्रह्मलोकात्पितामहः ॥ ३१ ॥ महोत्सवं भगवतः प्रासादेऽत्र करिष्यति ॥ तन्मुने
मामपि विधेः संनिधिं प्रापयस्व च ॥ ३२ ॥ गर्भप्रतिष्ठां प्रासादे समाप्येह स्थितो मुने ॥ पश्चादावां गमिष्यावः कंचित्कालं प्रतीक्ष मे ॥
॥ ३३ ॥ ततः स नृपतिः सर्वाञ्छिल्पशास्त्रविशारदान् ॥ पाषाणखंडघटनाकर्मण्येकैकयोगतः ॥ ३४ ॥ सत्कारैर्दानमानैश्च योज
यामास सादरम् ॥ दिने दिने सुघटितः प्रासादो ववृधे द्विजाः ॥ ३५ ॥ परितः पूर्यमाणस्तु शुक्लपक्षे यथा शशी ॥ एवं संवर्ध्यमानोऽपि
प्रासादः परिवर्द्धितः ॥ ३६ ॥ महोच्छ्रयत्वादल्पेन न कालेनाभिलक्ष्यते ॥ पाषाणसंख्या शक्या वा कथंचिद्घटनाक्रमात् ॥ ३७ ॥ वित्तव्ययस्तु
कोटीनां न संख्यातुं च शक्यते ॥ यावन्तो भारते वर्षे लोकाः समयवर्तिनः ॥ ३८ ॥ इन्द्रद्युम्नस्य नृपतेर्नियुक्तास्ते महीभृतः ॥ एकैकशो नियुक्ता

ये परस्परसमन्विताः ॥३९॥ तेऽपि चान्यैर्नियुक्तास्ते सर्वे तत्र प्रवर्तिताः ॥ अजस्रं तन्नियुक्तानां यो हर्षोत्थो महारवः ॥ ४० ॥ आकाशमश्नुवानो
ऽसौ दिशां भागानपूरयत् ॥ नृपतेः श्रद्धया भक्त्या सात्त्विकेन प्रसादिता ॥ ४१ ॥ श्रीः समृद्धाभवद्विप्राः कीर्त्या सह महीपतेः ॥ क्वचित्कांचनवि
न्यस्तनानारत्नमहोज्ज्वलः ॥ ४२ ॥ क्वचित्स्फटिकभागांतशारदाभ्रनिभच्छविः ॥ क्वचिन्नीलाश्मघटिता भित्तिः कालाभ्रमेदुरा ॥ ४३ ॥ एवं सुघ
टिते विष्णोः प्रासादे सुमनोहरे ॥ गर्भप्रतिष्ठां विधिवत्कृत्वा स नृपसत्तमः ॥ ४४ ॥ वज्रपातादिभंगादिवारणार्थं यथोचितम् ॥ शिल्पशास्त्रेषु
मण्यादि विन्यस्य पौरुषाहृतम् ॥ ४५ ॥ पुनः प्रासादघटनासंभारोचितमेव वै ॥ बहुमूल्यं वस्तुजातं यत्नात्तत्र न्यवेशयत् ॥ ४६ ॥ ततो विर
च्यमानेऽस्मिन्प्रासादे कीर्तिवर्द्धने ॥ मनसापि न संभाव्ये त्रिषु लोकेषु भूभुजाम् ॥ ४७ ॥ देवानामपि नो लक्ष्ये द्विजाः कल्पांतवासिनाम् ॥
प्रासाद ईदृशो भूमौ क्वचिच्च घटितो न हि ॥ ४८ ॥ स्वर्गे वा इत्थमादित्या आलपंति परस्परम् ॥ अहो सुबुद्धिरस्योच्चैर्येयमीदृक्परीणता ॥ ४९ ॥
श्रद्धया भगवत्पादपद्मयोः साभिलाषिणी ॥ अलौकिकानि कर्माणि पश्यंति हि रचंत्यपि ॥ ५० ॥ के वात्र भूमौ राजानो बभूवुर्नीतिशालिनः ॥
सार्वभौमास्तु साम्राज्यजेतारः सर्वविद्विषाम् ॥ ५१ ॥ वित्तानि यैः संचितानि सुबहूनि च कोटिशः ॥ अश्वमेधसहस्रं तु यत्कृतं त्रिदिवेशितुः ॥
॥ ५२ ॥ शक्यं वा स्याद्भूभुजां तु नातः पूर्वमनुष्ठितम् ॥ न दृष्टं न श्रुतं वापि वाजिमेधसहस्रकम् ॥ ५३ ॥ महीक्षितानुष्ठितं वै यत्र त्रैलोक्य
वासिनः ॥ पृथिव्यामस्य नृपतेः सहस्था भोगभोगिनः ॥ ५४ ॥ ब्रह्मलोक इवाभाति सभा यस्य च यज्विनः ॥ मूर्तिमंतस्त्रयो वेदाश्चतुष्पादो
वृषस्तथा ॥ ५५ ॥ सुराः संकल्पकामास्तु यत्राद्भुतधियोऽभवन् ॥ अयं प्रासादवर्यो वै बुद्धेर्विषयतां गतः ॥ ५६ ॥ मनोऽपि यत्र भवति न वा
त्रैलोक्यवासिनाम् ॥ भूपतेर्दुर्लभं किं स्यात्सहायो यस्य नारदः ॥ ५७ ॥ पितामहश्च जगतां स्रष्टा सर्वामरेश्वरः ॥ अथवा विष्णुभक्तस्य नाति
दूरं चिकीर्षितम् ॥ ५८ ॥ विष्णोस्तद्भक्तलोकस्य नांतरं विद्यते द्विजाः ॥ ततः स नारदं प्राह प्रासादांते मुनीश्वरम् ॥ ५९ ॥ सर्वं संपन्नमासीन्मे
यदशक्यं सुरासुरैः ॥ साक्षाद्भगवतो विष्णोरद्वैतोपासनारतः ॥ ६० ॥ भगवद्वपुराभाषि प्रासादस्तु चिरं मयि ॥ इत्युक्त्वा पादयोर्मूर्ध्ना प्रणनाम स
नारदम् ॥ ६१ ॥ नारदोऽपि तमुत्थाप्य परिपूज्य नृपोत्तमम् ॥ त्वत्तो न भेदो नृपते ममास्ति खलु तत्त्वतः ॥ ६२ ॥ यस्तु साक्षाज्जगन्नाथ आवि
र्भूतः कृतेन वा ॥ अवश्यमर्चयस्वैनं जीवन्मुक्तोऽसि सांप्रतम् ॥ ६३ ॥ तत्पादपद्मे यादृक्के चेतः प्रवणतान्वितम् ॥ भक्त्या ह्यनन्यया पुंसः किमतः
परमस्ति वै ॥ ६४ ॥ तीर्थैर्मंत्रैर्जपैर्दानैः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ व्रतैरध्ययनैर्भूप तपोभिश्च यदर्जितुम् ॥ ६५ ॥ न शक्यं तव राजेन्द्र भक्त्या तत्क

रमागतम् ॥ अतः परं न शोचस्व भक्तियोगे नमोऽस्तु ते ॥ ६६ ॥ प्रकर्षं बहुराजेंद्र स्थित्वा चास्मिंश्चिरं भुवि ॥ आराधय जगन्नाथ
मुपचारैर्महोत्सवैः ॥ ६७ ॥ पितामहं द्रष्टुकामो गंता चेदंतिकं विभोः ॥ उपदेक्ष्यति सोऽप्यस्य यात्रास्तास्ता महोत्सवाः ॥ ६८ ॥ स्वयं
च भगवानेव वरं तुभ्यं प्रदास्यति ॥ प्रतिष्ठापिते प्रासादे तस्मिन्काले स्वयंभुवा ॥ ६९ ॥ अहमप्यागमिष्यामि तदा सप्तर्षिभिः सह ॥ तदावां तत्र
गच्छावो ब्रह्मलोकमकल्मषम् ॥ ७० ॥ त्वां विना भुवि कः शक्तो ब्रह्मलोकगतिं प्रति ॥ इत्युक्त्वा नारदो भूपं समुत्तस्थौ नभस्तलम् ॥ ७० ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवाद एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ राजाथ तमुवाचेदं निर्लक्ष्य गमनं कथम् ॥ अयं पुष्परथोऽस्त्येव मनसो वेगवान्मुने ॥ १ ॥ एनमारुह्य यास्यावः
क्षणं तावत्प्रतीक्ष्यताम् ॥ यावदेताननुज्ञाप्य प्रासादे ह्यधिकारिणः ॥ २ ॥ प्रदक्षिणीकृत्य विभुमायामि मुनिसत्तम ॥ नारदोऽपि वचः श्रुत्वा
श्रद्दधानो नृपोक्तिषु ॥ ३ ॥ करेण धृत्वा राजानं महावेदीं प्रविश्य च ॥ सहितं रामभद्राभ्यां नत्वा कृष्णं मुहुर्मुहुः ॥ अनुज्ञां प्रार्थयामास
ब्रह्मलोकगतिं प्रति ॥ ४ ॥ इन्द्रद्युम्नोऽपि वचसा मनसा वपुषा हरिम् ॥ प्रदक्षिणीकृत्य पुनर्नत्वा साष्टांगमुन्मनाः ॥ ब्रह्मलोकगतिं विप्रा याचते
स्म कृतांजलिः ॥ ५ ॥ उभौ तौ दिव्ययानेन जग्मतुर्मुनिभूभृतौ ॥ प्रदक्षिणीकृत्य रविं व्योममण्डलमध्यगम् ॥ उपर्युपरि जग्माते व्यतीत्य ध्रुव
मंडलम् ॥ ६ ॥ जनलोकगतैः सिद्धैः सत्वरावनतोन्मुखैः ॥ वीक्ष्यमाणौ मुदा युक्तौ संलपंतौ परस्परम् ॥ ७ ॥ भगवच्चरितं विप्रा मनोमलविशो
धनम् ॥ जीवन्मुक्तो मुनिश्रेष्ठः सर्वलोकान्भ्रमन्नयम् ॥ यथानुपहतव्रज्यस्तथायं मर्त्यवास्यपि ॥ ८ ॥ भूपतिः प्रययौ शीघ्रं विष्णुभक्तिप्रसादतः ॥
ब्रह्मांडविषये नैतद्दुष्प्राप्यं वस्तु विद्यते ॥ ९ ॥ विष्णुभक्तेन यल्लभ्यमथवा मुक्तिमेति सः ॥ महर्लोकगतैः सिद्धैः सादराभ्यर्चितौ च तौ ॥ १० ॥
इन्द्रद्युम्नो न सस्मार पार्थिवं वासमात्मनः ॥ क्रमादूर्ध्वगतिर्गच्छन्पश्यन्सौख्यैकभाजनान् ॥ ११ ॥ निर्द्वंद्वानभिलाषोत्थतत्क्षणानेकपौरुषान् ॥
केवलं भगवत्प्रीत्यै कर्मभूमौ चकार यत् ॥ १२ ॥ प्रासादं चिंतयामास संपूर्णो वा न वा भवेत् ॥ मय्यागते ब्रह्मलोकं शत्रुभिर्वाभिभूयते ॥ १३ ॥
श्लथादरा वा भूयासुः सेवका द्रव्यलोभतः ॥ गृहीतवेतनाः शिल्पिवृंदा मंदक्रियास्तथा ॥ न शीघ्रं घटयिष्यंति मयि ब्रह्मक्षयागते ॥ १४ ॥ या
वद्गमिष्ये धातारं गृहीत्वाहं चतुर्मुखम् ॥ तावन्न पुनरेव स्यात्प्रासादो मयि दूरगे ॥ १५ ॥ इहायातास्तु ये पूर्वे न पुनस्ते क्षितिं गताः ॥ मन्वाना
मम सामंता इत्थं वा दुष्टमानसाः ॥ राज्यं ममाहरिष्यंति द्विषंतः किमु सांप्रतम् ॥ १६ ॥ इत्थं सुविग्नमनसा चिंतयानं महीपतिम् ॥ अतीता

नागतज्ञाननिधिर्मुनिरुवाच तम् ॥ १७ ॥ किं चिंतयसि राजेंद्र त्वमेवं दीनमानसः ॥ यत्र चाभ्यागतावावां न चिंताविषयो ह्ययम् ॥१८॥ नाधयो
व्याधयश्चात्र प्रभवंति कदाचन ॥ न जरा न च वा मृत्युः किमन्यद्दुःखहेतुकम् ॥ १९ ॥ कृतार्थोऽसि महाभाग यन्मानुषवपुः स्वयम् ॥ ब्रह्मलो
कमिहायातः प्रत्यक्षं दृष्टवान्हरिम् ॥ २० ॥ इहायाता न शोचंति हेये संसारकल्पके ॥ ब्रुवाणमित्थं भूपालस्तमुवाच मुनीश्वरम् ॥ २१ ॥ न हि
शोचामि भगवन्नाज्ञः स्वजनबन्धुषु ॥ समारब्धो भगवतः प्रासादो यो मयाधुना ॥ २२ ॥ अत्रागतं मां ते ज्ञात्वा नानुतिष्ठंति सेवकाः ॥ आर
ब्धस्य प्रतिष्ठा हि कर्तव्या निश्चिता मुने ॥ २३ ॥ तस्यांतरायं संभाव्य दुःखितं मे मनः प्रभो ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मुनिरब्रवीत् ॥
॥ २४ ॥ प्रजापतिसमस्त्वं हि न तु सामान्यभूपतिः ॥ केनाप्यपकृतं नैव भूमौ पूर्वैरनुष्ठितम् ॥ २५ ॥ किं पुनस्तव कृत्यं तु यः सृष्टिस्थितिहा
निकृत् ॥ ब्रह्मलोकं गतस्याद्य प्रतापयशसा तव ॥ २६ ॥ त्रैलोक्ये भ्रमतो नित्यं यथा सूर्यनिशाकरौ ॥ यस्य कार्येषु भगवान्सहायोऽसौ
चतुर्मुखः ॥ २७ ॥ तेषु किं राजशार्दूल विघ्नशंकापि जायते ॥ एष दूरेऽस्ति राजेंद्र प्रत्यक्षं यस्तव द्विषाम् ॥ २८ ॥ सदोमध्य
गतः शक्रः साक्षात्त्रिजगतीपतिः ॥ विशेषतो जगन्नाथप्रासादे कः पुमान्नृप ॥ २९ ॥ निहंतुं मनसापीच्छेत्तत्र शंकास्तु मा तव ॥ तद
ग्रतः पश्य भूप चंद्रकोटिसमत्विषा ॥ ३० ॥ परितो ह्लादजनकः सुधासागरकोटिवत् ॥ यश्चायं तेजसां राशिर्जानीहि ब्रह्मसद्मनः ॥ ३१ ॥ इत्थ
मालपतस्तौ तु ब्रह्मलोकांतिकं गतौ ॥ शुश्रुवाते सुदूरात्तौ ब्रह्मर्षीणां मुखोद्गतम् ॥ ३२ ॥ स्वाध्यायशब्दं सुपदं स्पष्टवर्णक्रमस्वरम् ॥ इतिहास
पुराणानि च्छंदः कल्पानि गाथिकाः ॥ ३३ ॥ असंकीर्णोज्ज्वलपदं श्रूयते प्रविभागशः ॥ अत्रैतद्राजशार्दूल जानीहि ब्रह्मणः पुरम् ॥ ३४ ॥
सभा हि दृश्यते चैषा यत्र लोकपितामहः ॥ सार्द्धं ब्रह्मर्षिमुख्यैश्चसुखा सीनश्चतुर्मुखः ॥ ३५ ॥ नानाचैतन्यशबलैर्जीवन्मुक्तैरुपासितः ॥ यत्रा
गतानि वर्त्तंते न संसाराब्धिसंकटे ॥ ३६ ॥ सदिति ब्रह्मणो नाम तस्यायं भुवनोत्तमः ॥ सत्यलोक इति ख्यातस्तदूर्ध्वं नास्ति किंचन ॥ ३७ ॥
अस्यैव किंचिदुपरि अधश्चांडकपालतः ॥ वैकुण्ठभुवनं राजन्मुक्ता यत्र वसंति वै ॥ ३८ ॥ यत्र योगीश्वरः साक्षाद्योगिचिंत्यो जनार्दनः ॥
चैतन्यवपुरास्ते वै सांद्रानंदात्मकः प्रभुः ॥ ३९ ॥ यं प्राप्य न निवर्त्तंते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ यमुपास्ते सदा ब्रह्मा जीवन्मुक्तैः स्वमुक्तये ॥ ४० ॥
कल्पितस्यायुषोन्तेऽसावेभिः सार्द्धं प्रपद्यते ॥ स एष स्रष्टा लोकानां मत्स्यकूर्मादिरूपधृक् ॥ ४१ ॥ रक्षिता रौद्ररूपेण संहर्त्ता लोकभावनः ॥
इन्द्रद्युम्नं वदन्नित्थं प्राप ब्रह्मनिकेतनम् ॥ ४२ ॥ क्षणेन च सभाद्वारि प्रकोष्ठे स न्यवर्तत ॥ यत्र तिष्ठन्ति दिक्पालाः शक्राद्याः परितस्तथा ॥ ४३ ॥

चिरकालं ध्यानपरास्तथा मन्वंतराधिपाः ॥ पृथग्जननिभा द्वाःस्थनिषिद्धांतःप्रवेशनाः ॥ ४४ ॥ इन्द्रद्युम्नेन सहितं नारदं प्रविलोक्य सः ॥
द्वारपालः सविनयं ननामानतकन्धरः ॥ ४५ ॥ चतुर्दशानां लोकानां भ्रमणे रसिक प्रभो ॥ त्वया विना शोभते नो स्वामिंस्तव पितुः
सभा ॥ ४६ ॥ संत्येव मुनयः श्रेष्ठा ब्राह्मणा ब्रह्मविद्वराः ॥ गौतमाद्यास्तथाप्येषा न रम्या ब्रह्मणः सभा ॥ ४७ ॥ बहुतारा सुरजनी चंद्रेणेव प्रका
शते ॥ इति स्तुवन्ददौ तस्य प्रवेशं विनयान्वितः ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तम
क्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ दौवारिकायं राजर्षिरिंद्रद्युम्नो महायशाः ॥ सार्वभौमो
वैष्णवाग्र्यो धातारं द्रष्टुमागतः ॥ १ ॥ यात्वयं पुरतस्तस्य यदि त्वमनुमन्यसे ॥ इत्युक्तस्तं पुनः प्राह नारदं मणिकोदरः ॥ २ ॥ स्वामिंस्त्व
यागतो योऽसौ न सामान्यो हि बुध्यते ॥ यत्र पश्यसि दिक्पालान्पितॄन्मन्वंतराधिपान् ॥ ३ ॥ तत्रायं मर्त्त्यनिलयस्तिष्ठेदपि हि पौरुषम् ॥
भवान्गत्वा पद्मयोनिं विज्ञाप्यैनं प्रवेशय ॥ ४ ॥ सभाद्वारगतो योऽसौ दिक्पालैः सह यास्यति ॥ एकाग्रचित्तो भगवान्गायने चतुराननः ॥ ५ ॥
अस्माकं द्वारि युक्तानां प्रतीक्ष्योऽवसरो ध्रुवम् ॥ न क्रोधो मयि कर्त्तव्यो दासे तव पितुश्च ते ॥६॥ इत्युक्तो नारदो गत्वा ब्रह्माणं जगतां पतिम् ॥
नत्वा साष्टांगपतनं विज्ञप्तो वसुधाधिपः ॥ ७ ॥ कटाक्षेणादिशत्सोऽथ इन्द्रद्युम्नप्रवेशनम् ॥ नोवाच किंचिद्भगवान्गाने दत्तावधानतः ॥ ८ ॥
दिव्यगायनसंगीते कौतुकाविष्टमानसः ॥ ज्ञात्वेंगितं नारदोऽथ इंद्रद्युम्नं नृपोत्तमम् ॥ प्रवेशयामास ततः शक्राद्यैः सुनिरीक्षितः ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा
पितामहं दूरात्स्रष्टारं जगतां नृपः ॥ अमन्यत द्विजश्रेष्ठाः साक्षाद्दारुमयं हरिम् ॥ १० ॥ शनैः शनैर्ययौ भूपः प्रणमंश्च कृतांजलिः ॥
स्तुवन्नमन्प्रणिपतन्साध्वसस्खलितं व्रजन् ॥ किंचिद्दूरे स्थितो भूपो नारदस्य निदेशतः ॥ ११ ॥ ततः पुण्यं गीयमानं चरितं
सिंधुजापतेः ॥ शृण्वंश्चतुर्मुखस्तस्थौ मुहूर्त्तं द्विजपुंगवाः ॥ १२ ॥ सावित्रीशारदाभ्यां च वीज्यमानस्तु पार्श्वयोः ॥ शुद्धदेहधरै
र्वेदैः स्तूयमानः स्वयंभुवः ॥ १३ ॥ कलाकाष्ठानिमेषादि कल्पयन्युगपर्ययम् ॥ न जराजन्ममरणं रूपादिपरिणामनम् ॥ १४ ॥ यस्य लोकग
तानां वै नाधयो व्याधयस्तथा ॥ मन्वंतरादयो यत्र युगावर्त्तादयस्तथा ॥ १५ ॥ कल्पांताद्या न विद्यंते स साक्षात्परमेश्वरः ॥ गीतावसाने तं भूपमु
वाच प्रहसन्निव ॥ १६ ॥ इंद्रद्युम्न महासत्त्व साक्षात्त्वं भगवत्प्रियः ॥ अन्यस्य दुर्लभो लोकः सत्याख्यो विदितस्तव ॥ १७ ॥ अत्रागतिं हि
वांछंतो मुनयः क्षीणकल्मषाः ॥ तपोनिष्ठाश्च तिष्ठंति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १८ ॥ चतुर्दशसु लोकेषु सृष्टानां प्राणिनां हि यत् ॥ चैतन्यादिविचि

त्राणि सर्वेषामाश्रयो ह्यसौ ॥ १९ ॥ जानन्नपि हि तत्कार्यं मानयन्नृपसत्तमम् ॥ उवाच परमप्रीत इंद्रद्युम्नं पितामहः ॥ २० ॥ किमर्थमागतोस्य
त्र तद्ब्रूहि हृदयस्थितम् ॥ मयि दृष्टे न दुष्प्रापममृतं किन्तु वांछितम् ॥ २१ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ अंतर्यामिन्हि भगवंस्त्वदज्ञातं कुतो
भवेत् ॥ तथापि प्रश्नो यो नाथ मय्यनुक्रोश एव सः ॥ २२ ॥ मूर्ध्न्यांधाय तवानुज्ञां कथितं तव सूनुना ॥ इष्टाः सहस्रं क्रतवस्तदंते दारुदेह
भृत् ॥ २३ ॥ आविर्बभूव भगवान्भूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ त्वदनुग्रहसंपत्तिवशादेवावलोकयन् ॥ २४ ॥ तादृशं पुंडरीकाक्षं येन त्वल्लोकमागतः ॥
यस्यारब्धो मया देव प्रासादस्तत्र चेत्स्वयम् ॥ २५ ॥ गत्वा देवं जगन्नाथं स्थापयिष्यसि चेत्प्रभो ॥ त्वदनुग्रहस्तु सफलो भवेन्मे लोकभावन ॥
॥ २६ ॥ एतदर्थं जगत्स्वामिन्नारदेन सहाधुना ॥ त्वत्पादपद्मयुगलं द्रष्टुं त्वल्लोकमागतः ॥ २७ ॥ प्रसीद मां कुरुष्वेदं जगन्नाथस्त्वमेव हि ॥
त्वमेव स जगन्नाथो न भेदो युवयोर्विभो ॥ २८ ॥ स्थाप्यः स्थापयिता चासि वेद्यो वेदयिता भवान् ॥ २९ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ एवं
विज्ञापनांते तु दुर्वासाः स महामुनिः ॥ प्रणम्य साष्टांगपातं कृतांजलिरुपस्थितः ॥ प्रोवाच विनयान्नीचो धातारं जगतां गुरुम् ॥ ३० ॥ विभो द्वार
प्रवेशेऽत्र दौवारिकनिवारिताः ॥ लोकपालाः सपितरस्तथा मन्वंतराधिपाः ॥ ३१ ॥ तिष्ठंति दीनजनवत्सुचिराल्लोकभावन ॥ तदाज्ञापय पश्यंतु
तव पादसरोरुहम् ॥ ३२ ॥ तच्छ्रुत्वा देवदेवस्तु तदा दुर्वाससो वचः ॥ प्रहस्य वचनं प्राह नैषां प्रस्ताव एव हि ॥ ३३ ॥ इंद्रद्युम्नेन स्पर्द्धंते किं
तु मोहवशानुगाः ॥ जीवन्मुक्तोऽयं नृपतिः क्षीणकर्मांघसंहतिः ॥ ३४ ॥ मत्संततेः पंचमोऽयं वैष्णवो विष्णुतत्परः ॥ एते हि सुखभोगाय
कर्मणा प्राप्तपौरुषाः ॥ ३५ ॥ अत्रागतिं प्रार्थयंतस्तपस्तप्त्वा हि देवताः ॥ ममानुग्रहत एते आयाता मदुपासने ॥ ३६ ॥ तथापि त्वदनुज्ञाता
आयांतु मम दर्शने ॥ ततः प्रविष्टास्ते देवा दुर्वासोवचनेन वै ॥ ३७ ॥ दूरात्प्रणेमुर्ब्रह्माणं गायनानां समीपतः ॥ इंद्रद्युम्नं नरपतिं संलपंतं कृतांज
लिम् ॥ ३८ ॥ ताँल्लोकपालान्प्रणतान्कटाक्षेण जगत्प्रभुः ॥ अनुजग्राह कथयन्निंद्रद्युम्नं ससादरम् ॥ ३९ ॥ राजन्कृतस्त्वया सत्यं प्रासादो भगव
त्स्थितौ ॥ नायं कालस्तथा राज्यं न वा त्वत्संततिर्नृप ॥ ४० ॥ गीतगानावसरतो भूयान्कालो गतस्तव ॥ मन्वंतरो हि दिव्यानां युगानामेकस
प्ततिः ॥ ४१ ॥ तव वंशोऽपि विच्छिन्नः कोटिशः क्षितिपा गताः ॥ देवोंऽतिमश्च प्रासादो द्वयमत्रावशिष्यते ॥ ४२ ॥ द्वितीयस्य मनोरादियुगं
स्वारोचिषस्य तु ॥ ममांतिकेऽत्र वसतो मृत्युर्वा न जरा तथा ॥ ४३ ॥ विपर्ययमृतूनां वा न कालपरिणामता ॥ तद्गच्छ भूमौ राजेंद्र देवं प्रासा
दमेव च ॥ ४४ ॥ आत्मसंबंधिनं कृत्वा पुनरायाहि वेगवान् ॥ अथवाहं प्रयास्यामि तवानुपदमेव हि ॥ ४५ ॥ त्वमग्रतो धरां गत्वा यावत्संभार

मृद्धिमत् ॥ करिष्यसि महाभाग तावदेव व्रजाम्यहम् ॥ ४६ ॥ इत्याज्ञाप्येंद्रद्युम्नं तं भगवान्स पितामहः ॥ देवान्पुरःस्थितानाह
विनयानतकंधरान् ॥ ४७ ॥ बद्धांजलीन्साध्वसांस्तांस्तत्पादन्यस्तवीक्षणान् ॥ उवाच भगवान्स्निग्धगंभीरवचसा द्विजाः ॥ ४८ ॥
किमर्थमागताः सर्वे युगपत्तु दिवौकसः ॥ यत्कार्यं वो मया कार्यं विज्ञापयत मा चिरम् ॥ ४९ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥
इति श्रुत्वा वचो धातुस्त्रिदशा विगतज्वराः ॥ प्रत्यूचुर्हर्षिताः सर्वे भगवंतं पितामहम् ॥ ५० ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ उपासितः
पुरास्माभिर्यो नीलाद्रौ मणीमयः ॥ अन्तर्हितः कथं देव इदानीं दारुदेहधृक् ॥ ५१ ॥ आविर्भूतः क्रतोरंत इन्द्रद्युम्नस्य भूपतेः ॥ एतस्य
कारणं ज्ञातुं भवतः पादपंकजम् ॥ ५२ ॥ आराधितुमिहायाताः प्रसीद कथयस्व तत् ॥ इत्युक्ते त्रिदशैर्देवो भगवान्पंकजासनः ॥ ५३ ॥
रहस्यमेतद्वो देवाः कस्यचिन्नोदितं पुरा ॥ सर्वे समुदिता यस्मादपृच्छत चिरागताः ॥ ५४ ॥ ततो वः कथयिष्यामि सुराणां गुह्यमुत्तमम् ॥ पूर्वे
परार्द्धे भो देवाः क्षेत्रं श्रीपुरुषोत्तमम् ॥ ५५ ॥ नीलाश्मवपुरास्थाय न तत्याज जनार्दनः ॥ सांप्रतं मे द्वितीयं तु परार्द्धं समुपस्थितम् ॥ ५६ ॥ मनुः
स्वायम्भुवो नाम श्वेतवाराहकल्पके ॥ प्रवर्त्ततेऽयं कालो वै प्रातराद्यदिनस्य च ॥ ५७ ॥ दारुमूर्तिरयं देवो भुवनानां हि मध्यमे ॥ ममायुषः प्रमाणं
तु स्थास्यते मानयन्प्रभुः ॥ ५८ ॥ ममात्मा एष भगवानहमेतन्मयः सुराः ॥ नावयोर्विद्यते किंचिदस्मिन्स्थावरजंगमे ॥ ५९ ॥ क्षीरोदार्णवमध्ये
हि श्वेतद्वीपे हि तल्पके ॥ यः शेते योगनिद्रां तां मानयन्पुरुषोत्तमः ॥ ६१ ॥ स मूलं जगतामादिस्तस्य रोमाणि यानि वै ॥ तानि कल्पद्रुमा
ख्यानि शंखचक्रांकितानि वै ॥ ६१ ॥ तन्मध्यस्थो ह्ययं वृक्षश्चैतन्याधिष्ठितः सुराः ॥ स्वयमुत्पतितः सिंधोः सलिले सत्यपूरुषः ॥ ६२ ॥ भोगा
न्भोक्तुं त्रिलोकस्थान्दारुवर्ष्मा जनार्दनः ॥ अनेकजन्मसाहस्रैर्भक्तियोगेन भावितः ॥ ६३ ॥ घोरसंसारनाशाय मया पूर्वं प्रयाचितः ॥ पुनःपुनः
सृष्टिलीनपालनोद्विग्नचेतसा ॥ ६४ ॥ अशेषकर्मनाशाय जगतां सर्वमुक्तये ॥ धारणाध्यानयोगानां दुष्कराणां विनापि सः ॥ ६५ ॥ मोक्षाय
भगवानाविर्बभूव पुरुषोत्तमः ॥ प्रच्छन्नं वपुरेतस्य क्षेत्रं नास्य विचारयेत् ॥ ६६ ॥ धर्मिग्राहप्रमाणेन यादृग्दृष्टः स एव सः ॥ चतुर्वर्गप्रदो देवो
यो यथा तं विभावयेत् ॥ ६७ ॥ तद्दर्शनपरिक्षीणपापसंघाः क्रमाद्भुवि ॥ भवन्ति निर्मलात्मानः पुरुषा मुक्तिभाजनम् ॥ ६८ ॥ ॥ जैमिनि
रुवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु ते देवाः पद्मयोनेर्वचोमृतम् ॥ हृष्टाः संचिंतयामासुः प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ६९ ॥ अचिरस्थायि देवत्वं विहायैतद्ध्रुवं
गताः ॥ अस्मिन्क्षेत्रवरे देवमाराध्यामः सुसंयताः ॥ ७० ॥ हर्षप्रफुल्लवदनान्सुरान्दृष्ट्वा पितामहः ॥ इन्द्रद्युम्नानुग्रहाय यः प्रकाशं गतः

प्रभुः ॥ ७१ ॥ याताऽत्र प्रतिमा त्वस्य स्वयमेव वदिष्यति ॥ वरान्प्रदास्यति बहून्भगवान्भक्तवत्सलः ॥ ७२ ॥ प्रासादमिन्द्रद्युम्नस्य प्रतिष्ठापयितुं
विभुम् ॥ अहं चापि गमिष्यामि यूयं तत्र प्रयात वै ॥ ७३ ॥ इन्द्रद्युम्नोऽग्रतो यातु प्रतिष्ठावस्तुसंभृतौ ॥ सहायास्तत्र भवत यूयं क्षीणाधिका
रिणः ॥ ७४ ॥ मन्वन्तरं व्यतीतं वै प्रथमं सांप्रतं सुराः ॥ इन्द्रद्युम्नेन सहितास्तत्र गत्वा सुरोत्तमाः ॥ ७५ ॥ प्रासादप्रतिमानां च विधर्ता
स्वाम्यमस्य वै ॥ तस्मात्संभृतसंभारः ससहायोऽधुना ह्यसौ ॥ ७६ ॥ अस्य संततिसंबन्धस्मरणादपि भूतले ॥ मदाज्ञया पद्मनिधिः सह यास्यति
भूतलम् ॥ ७७ ॥ प्रतिष्ठायै भगवतः संयतौ सर्ववस्तुनः ॥ इन्द्रद्युम्नोऽपि हृष्टात्मा दृष्ट्वा ब्राह्मीं श्रियं द्विजाः ॥ ७८ ॥ महदाश्चर्यसंपन्नः प्रणिपत्य
जगद्गुरुम् ॥ तदाज्ञां शिरसा धृत्वा देवैः क्षीणाधिकारिभिः ॥ ७९ ॥ आजगाम भुवं विप्रा विधिना चानुमोदिताः ॥ ८० ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ जैमिनि
रुवाच ॥ ॥ आगत्य च जगन्नाथं चिरादुत्कंठमानसः ॥ दंडवत्प्रणनामासौ घनरोमांचकंचुकः ॥ १ ॥ नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ॥
प्रणतार्तिविनाशाय चतुर्वर्गैकहेतवे ॥ २ ॥ हिरण्यगर्भपुरुषप्रधानव्यक्तरूपिणे ॥ ॐ नमो वासुदेवाय शुद्धज्ञानस्वरूपिणे ॥ ३ ॥ इत्युच्चर
न्स्तुतिं भूपः सानंदाश्रुविलोचनः ॥ प्रदक्षिणं पुनः कुर्वन्ननाम च पुनःपुनः ॥ ४ ॥ ततोऽन्या देवता या वै तत्रागच्छन्मुदान्विताः ॥ तुष्टुवुः प्रणता
देवं कृतांजलिपुटा मुदा ॥ ५ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ स भूमिं सर्वतो व्याप्य अध्यतिष्ठद्दशांगुलम् ॥
॥ ६ ॥ यः पुमान्परमं ब्रह्म परमात्मेति गीयते ॥ भूतं भव्यं भविष्यं च सर्वं पुरुष एव तत् ॥ ७ ॥ एतावानस्य महिमा ज्यायानेष पुमान्प्रभुः ॥
पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि ॥ ८ ॥ छन्दांसि जज्ञिरे त्वत्तस्त्वत्तो यज्ञपुमानपि ॥ त्वत्तोऽश्वाश्च व्यजायंत गावो मेषादयस्तथा
॥ ९ ॥ ब्राह्मणा मुखतो जाता बाहुजाः क्षत्रियास्तव ॥ विशस्तवोरुजा पद्भ्यां तथा शूद्राः समागताः ॥ १० ॥ मनसश्चंद्रमा जातश्चक्षुषस्ते दिवा
करः॥ कर्णाभ्यां श्वसनः प्राणैर्जिह्वाया हव्यवाडपि ॥ ११ ॥ नाभितो गगनं द्यौश्च मूर्ध्नस्ते समवर्त्तत ॥ पादाभ्यां ते धरा जाता दिशश्चाष्टौ श्रुतेर्गताः
॥ १२ ॥ सप्तासन्परिधयस्त्वत्त एकविंशत्समिच्च वै ॥ चराचराः सर्वभावास्त्वत्त एव हि जज्ञिरे ॥ १३ ॥ त्वमेव जगतां नाथस्त्वमेव परिपालकः ॥
उग्ररूपश्च संहर्ता त्वमेव परमेश्वर ॥ १४ ॥ त्वमेव यज्ञो यज्ञांशस्त्वं यज्ञेशः परात्परः ॥ शब्दब्रह्मपरं त्वं हि शब्दब्रह्मासि विश्वराट् ॥ १५ ॥
स्वराट् सम्राड्जगन्नाथ विराडसि जगत्पते ॥ अधश्चोर्ध्वं च तिर्यक्त्वं त्वया व्याप्तं जगन्मय ॥ १६ ॥ प्राप्नुवंति परं स्थानं त्वां यजंतश्च याज्ञिकाः॥

भोज्यं भोक्ता हविर्होता हवनं त्वं फलप्रदः ॥ १७ ॥ समस्तकर्मभोक्ता त्वं सर्वकर्मात्मकः प्रभो ॥ सर्वकर्मोपकरणं सर्वकर्मफलप्रदः ॥ १८ ॥
कर्मप्रेरयिता त्वं हि धर्मकामार्थसिद्धिदः ॥ त्वामृते मुक्तिदः कोऽन्यो हृषीकेश नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥ नमोऽस्त्वनन्ताय सहस्रमूर्त्तये सहस्रपादा
क्षिशिरोरुबाहवे ॥ सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटीयुगधारिणे नमः ॥ २० ॥ वयं च्युताधिकारास्त्वां प्रपन्नाः शरणं प्रभो ॥ त्राहि नः
पुंडरीकाक्ष अगतीनां गतिर्भव ॥ २१ ॥ संसारपतितस्यैको जन्तोस्त्वं शरणं प्रभो ॥ त्वत्सृष्टौ त्वादृशो नास्ति यो दीनपरिपालकः ॥ २२ ॥
दीनानाथैकशरणं पिता त्वं जगतः प्रभो ॥ पाता पोष्टा त्वमेवेश सर्वापद्विनिवारकः ॥ २३ ॥ त्राहि विष्णो जगन्नाथ त्राहि नः परमेश्वर ॥
त्वामृते कमलाकांत कः शक्तः परिरक्षणे ॥ २४ ॥ अन्तर्यामिन्नमस्तेऽस्तु सर्वतेजोनिधे नमः ॥ २५ ॥ इति स्तुवंतस्ते देवाः प्रणिपत्य पुनःपुनः॥
इंद्रद्युम्नेन सहिता बहिर्भूय द्विजोत्तमाः ॥ २६ ॥ क्षेत्रं श्रीनरसिंहस्य गत्वा तं प्रणिपत्य च ॥ नमस्कृत्य परां भक्तिं कृत्वाभ्यर्च्य नृकेसरिम् ॥
॥२७॥ नीलाचलाद्रेः शिखरं यत्र प्रासाद उत्तमः ॥ ययुस्ते पद्मनिधिना सार्द्धं संभारकारणात् ॥ २८ ॥ ददृशुस्ते महाप्रांशुं व्यातं गगनमण्डले ॥
उत्तिष्ठंतं विंध्यगिरिं रोद्धुं भानोर्गतिं किमु ॥ २९ ॥ व्यश्नुवानं दिशः सर्वा विचित्रघटनोज्ज्वलम् ॥ बहुकालव्यतिक्रांतस्वस्तिभंगिविचित्रकम् ॥
॥ ३० ॥ ततश्च चिंतयामास इन्द्रद्युम्नः स वैष्णवः ॥ घटनार्थे मया यातः सत्यलोकमितः पुरा ॥ ३१ ॥ सुचिराद्दृष्टिपथगः पूर्णः प्रासाद
उत्तमः ॥ अनुग्रहाद्धि देवस्य नात्र मानुषपौरुषम् ॥ ३२ ॥ मन्वंतरसमाप्तिः क्व सूर्यचन्द्रेंद्ररोधिका ॥ तथापि तिष्ठते चायं प्रासादो ह्येष दुर्लभः
॥ ३३ ॥ वल्मीकसदृशा ह्येते प्रासादा मानुषैः कृताः ॥ शीर्यंति रोहणैर्वृक्षैः स्वल्पकालगतायुषः ॥ ३४ ॥ मदनुक्रोशबुद्ध्या तु रक्षितं भवनं
हरेः ॥ ततस्तान्स सहायान्वै जगाद प्रश्रयं वचः ॥ ३५ ॥ जानीत जगदीशस्य प्रासादं कारितं मया ॥ आविर्बभूव भगवान्दारुरूपवपुः
स्वयम् ॥ तदांतरिक्षगा वाणी मामुवाचाशरीरिणी ॥ ३६ ॥ सहस्रपाणिसंमितं नीलाद्रेः शिखरोपरि ॥ प्रासादं कारयस्वेति स्थितये जगदी
शितुः ॥ ३७ ॥ एतत्प्रतिष्ठानविधौ स्वयमत्रागमिष्यति ॥ पद्मयोनिः स्वयं सार्द्धं सिद्धब्रह्मर्षिदैवतैः ॥ ३८ ॥ तदत्र क्रियते को वा संभारो ज्ञायते
कथम् ॥ इत्युक्तवंतं ते प्रोचुर्देवा भग्नाधिकारिणः ॥ ३९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ न जानीमो वयमपि तदस्माकं गुरुर्गुरुः ॥ इदानीं न वशेऽ
स्माकं स हि स्वर्गपरो हितः ॥ ४० ॥ ॥ पद्मनिधिरुवाच ॥ ॥ स्वामिन्विधेरनुज्ञानादागतोऽस्मि त्वया सह ॥ कर्त्तव्यं किं मया चात्र किं वा
वस्तु प्रतीक्ष्यते ॥ ४१ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ इति ह्यालप्यमानानां नारदः पुरतः स्थितः ॥ ब्रह्मणा प्रेषितः पूर्वं सर्वशास्त्रविशारदः ॥ ४२ ॥

सर्वसंभारवस्तूनि यथाशास्त्रं मुने कुरु ॥ संपादयिष्यति तव शासनात्पद्मको निधिः ॥ ४३ ॥ तं दृष्ट्वा ते मुदा युक्ता उत्तस्थुर्ब्रह्मणः सुतम् ॥
षडर्घ्यपूजया तस्य पूजां चक्रे नृपोत्तमः ॥ ४४ ॥ प्रणेमुस्तेऽपि तं देवा मनुष्याकारधारिणः ॥ ऊचे तामिंद्रद्युम्नोऽपि प्रतिष्ठाविधिवस्तुनि ॥
॥ ४५ ॥ नाहं वेद्मि मुनिश्रेष्ठ चिरात्त्यक्तः पुरोधसा ॥ आदेशय क्रमाद्ब्रह्मन्संपाद्यं यद्यदेव हि ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्ते
नारदः सोऽथ यथाशास्त्रं विचार्य वै ॥ आलेख्य क्रमशः पत्रे राज्ञे तस्मै न्यवेदयत् ॥ १ ॥ राजापि पत्रं तच्छ्रुत्वा सोऽवधार्य पुनःपुनः ॥ प्रददौ
पद्मनिधये लिखितान्यत्र यानि वै ॥ २ ॥ संपादय पद्मनिधे शालां स्वर्णमयीं कुरु ॥ ब्रह्मणः सदनं दिव्यं ब्रह्मर्षीणां च निर्मलम् ॥ ३ ॥ इंद्रादीनां
सुराणां च सिद्धानां मर्त्यवासिनाम् ॥ मुनींद्राणां निवासाय राज्ञां पातालवासिनाम् ॥ ४ ॥ तथा च नागराजानां निधे त्रैलोक्यवासिनाम् ॥
यथायोग्यासनैर्युक्तं गृहं गृहमतंद्रितः ॥ ५ ॥ कारयाशु निधे द्रव्यसंभारं यावदेव तु ॥ विश्वकर्मापि च तव साहाय्यं रचयिष्यति ॥ ६ ॥ इत्या
दिशंतं स मुनिरिंद्रद्युम्नमुवाच वै ॥ संभारान्पृथगेतद्धि कर्त्तव्यं व्यवधानतः ॥ ७ ॥ स्वर्णैः सुघटितं साधुरथत्रयमलंकृतम् ॥ दुकूलरत्नमालाद्यैर्बहुमू
ल्यैर्दृढं महत् ॥ ८ ॥ श्रीवासुदेवस्य रथो गरुडध्वजचिह्नितः ॥ पद्मध्वजः सुभद्राया रथमूर्द्धनि धार्यताम् ॥ ९ ॥ रथः षोडशचक्रस्तु विष्णोः
कार्यः प्रयत्नतः ॥ चतुर्दश बलस्यैव सुभद्रायास्तु द्वादश ॥ १० ॥ हस्तषोडशविस्तारो रथश्चक्रधरस्य तु ॥ चतुर्दश बलस्यैव सुभद्रायास्तु द्वादश
॥ ११ ॥ आसनं जगतां भूयः स्वयं स्वासनविग्रहः ॥ तद्याने जगतां नाशस्ततो यानं न विद्यते ॥ १२ ॥ पश्येच्चराचरं विश्वं ज्ञानादश सुनि
र्मले ॥ स्थितो हस्ततले नित्यं निर्मलस्तस्य दर्पणः ॥ १३ ॥ तलस्थत्वादसौ तालः सदा तेनांकितः प्रभुः ॥ ततः स एव शेषस्य बलभद्रावता
रिणः ॥ १४ ॥ अथवा सीरिणः कार्यं सीरमेव ध्वजोत्तमम् ॥ ध्वजः सुनिर्मलः कार्यस्तस्मात्तालध्वजो मतः ॥ १५ ॥ न वासितव्यो देवोऽसावप्र
तिष्ठे रथे नृप ॥ प्रासादे मंडपे वापि पुरे तन्निष्फलं भवेत् ॥ १६ ॥ तस्मात्प्रतिष्ठा प्रथमं हरेः कार्या रथस्य वै ॥ संभारः क्रियतां तस्य ह्यनुष्ठेया
मया तु सा ॥ १७ ॥ इत्याज्ञां मत्पितुर्लब्ध्वा शीघ्रमायाम्यहं नृप ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा घटितं स्यंदनत्रयम् ॥ १८ ॥ निधिसंपादितैर्द्रव्यैरेकाह्ना
द्विश्वकर्मणा ॥ स्वक्षं सुचक्रं सुस्तंभं सुविस्तीर्णं सुतोरणम् ॥ १९ ॥ सुध्वजं सुपताकं च नानाचित्रमनोहरम् ॥ विचित्रबंधमिथुनपुत्तलीवलयान्वि
तम् ॥ २० ॥ अर्द्धहाटकनिर्व्यूढं साक्षाद्रविरथोपमम् ॥ मेघगंभीरनिर्घोषं दृष्ट्वा कर्षगुणैर्युतम् ॥ वातरंहोहयैर्युक्तं शतसंख्यैः सितप्रभैः ॥ २१ ॥

यथाशास्त्रविधानेन नारदेन प्रतिष्ठितम् ॥ सुलग्ने सुमुहूर्त्ते च सुतिथौ ज्योतिषोदिते ॥ २२ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ भगवञ्जैमिने ब्रूहि सर्वज्ञोसि
मतो हि नः ॥२३॥ विधिना केन हि रथः प्रतिष्ठाप्यो हरेरयम् ॥ यथावद्वद नो येन जानीमो विधिविस्तरम् ॥ २४ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ यथा
प्रतिष्ठितं तेन नारदेन महात्मना ॥ तद्वो वदिष्यामि विधिं यथा दृष्टं पुरा मया ॥ २५ ॥ रथस्येशानदिग्भागे शालां कृत्वा सुशोभनाम् ॥ तन्मध्ये
मण्डपं कृत्वा वेदिं तत्र सुनिर्मलाम् ॥२६॥ चतुरस्रां चतुर्हस्तमितां हस्तोच्छ्रितां द्विजाः ॥ प्रतिष्ठापूर्वदिवसे रात्रावुत्तरतः शुभे ॥२७॥ मुहूर्ते स्वस्ति
वाच्याथ कारयेदंकुरार्पणम् ॥ द्वात्रिंशद्देवताभ्यश्च बलिं दत्त्वा यथाविधि ॥२८॥ प्रातस्ततो वेदिकायां मध्ये मण्डलमालिखेत् ॥ पद्मं वा स्वस्तिकं
वापि कुम्भं तत्र निधापयेत् ॥ २९ ॥ पञ्चद्रुमकषायं च तन्मध्ये पूरयेत्सुधीः ॥ गंगादिपुण्यतोयानि पल्लवान्स समृत्तिकाः ॥ ३० ॥ सर्वगंधा
न्पञ्चरत्नसर्वौषधिगणं तथा ॥ पूरयित्वा विधानेन आचार्यः प्राङ्मुखः शुचिः ॥ ३१ ॥ विष्णुं स्मरन्पंचगव्यं पश्चादपि प्रपूरयेत् ॥ दुकूलवेष्टितं
कण्ठे माल्यैर्गंधैः सुशोभनैः ॥ ३२ ॥ फलपल्लवसंयुक्तं कृतकौतुकमंगलम् ॥ पूरयेत्तत्र देवेशं नरसिंहमनामयम् ॥ ३३ ॥ मंत्रराजेन विधिवदुप
चारैस्तथांतरैः ॥ प्रार्थयित्वा प्रसादाय तस्मिन्नावाह्य तं हरिम् ॥ ३४ ॥ बाह्योपचारैर्विविधैः पूजयेद्विधिवद्द्विजाः ॥ वायव्यां तस्य कुम्भस्य समि
दाज्यचरुं तथा ॥ ३५ ॥ अष्टोत्तरसहस्रं च जुहुयाद्विधिवद्गुरुः ॥ संपातान्प्रापयेत्तत्र कुम्भमध्ये तदन्ततः ॥ ३६ ॥ रथं सुशोभनं कृत्वा पताकागंध
माल्यकैः ॥ सर्वांगं सेचयेत्तस्य गंधचन्दनवारिभिः ॥ ३७ ॥ धूपयेत्कालागुरुणा शंखकाहालनिस्वनैः ॥ ध्वजे तस्य नृसिंहस्य प्रतिष्ठाप्य समी
रणम् ॥ ३८ ॥ पूजयित्वा विधानेन रक्तस्रग्गंधमाल्यकैः ॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य सुपर्णं प्रार्थयेत्ततः ॥ ३९ ॥ यो विश्वप्राणहेतुस्तनुरपि च हरेर्यानकेतु
स्वरूपो यं संचिंत्यैव सद्यः स्वयमुरगवधूवर्गगर्भाः पतंति ॥ चंचच्चण्डोरुतुंडत्रुटितफणिवसारक्तपंकांकितास्यं वन्दे छन्दोमयं तं खगपतिममलं
स्वर्णवर्णं सुपर्णम् ॥ ४० ॥ ब्रह्मघोषैः शंखनादैर्नानावाद्यसुविस्तरैः ॥ रथमूर्ध्नि स्थापयेत्तं चारुसूक्तं समुच्चरन् ॥ ४१ ॥ तस्योपरिष्टात्तं कुम्भं समंता
त्प्लावयन्रथम् ॥ त्रिरुच्चरन्मंत्रराजं सेचयेद्ब्रह्मणा सह ॥ ४२ ॥ ततः पूर्णाहुतिं दत्त्वा ब्रह्मणे दक्षिणां ददेत् ॥ आचार्यं दक्षिणां दद्याद्येन तुष्यति
तद्गुरुः ॥ ४३ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेदन्ते पायसैर्मधुसर्पिषा ॥ द्वादशाक्षरमंत्रेण बलभद्रस्य कारयेत् ॥ ४४ ॥ लांगलं च पविरवन्मंत्रः स्याल्लांगल
ध्वजे ॥ अथवाद्विषड्वर्णोपि मूलमन्त्रः प्रकीर्तितः ॥ ४५ ॥ लक्ष्मीसूक्तेन भद्रायाः प्रतिष्ठाप्यो रथस्तथा ॥ नाभिह्रदान्मुरारेस्त्वं ब्रह्मांडावलि
रूपधृक् ॥ ४६ ॥ आसनं चतुरास्यस्य श्रियो वास स्थिरो भव ॥ इमं मन्त्रं समुच्चार्य ध्वजपद्मं समुच्छ्रयेत् ॥ ४७ ॥ इयान्विशेषो हविषा

त्रयाणां च पृथक्पृथक् ॥ पंचपंचभिर्होतव्यमेकैकं तु विभागशः ॥ ४८ ॥ इत्थं रथान्प्रतिष्ठाप्य सुवर्णं गां च वस्त्रकम् ॥ धान्यं च दक्षिणां दद्यात्सम्यग्देवस्य भक्तितः ॥ ४९ ॥ एवं प्रतिष्ठिते तत्र स्यंदनेऽथ सुभूषिते ॥ आरोप्य देवं विधिवद्ब्रह्मघोषपुरःसरम् ॥ ५० ॥ जयमंगलशब्दैश्च नानावाद्यपुरःसरैः ॥ चामरांदोलनैर्धूपैः पुष्पवृष्टिभिरेव च ॥ ५१ ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैर्नीयते स्म रथं प्रति ॥ हयैः सुलक्षणैर्दांतैर्बलीवर्दैरथापि वा ॥ ५२ ॥ पुरुषैर्विष्णुभक्तैर्वा नेतव्या ह्यप्रमादतः ॥ प्रीणयित्वा जनं सर्वं भक्ष्यभोज्यादिलेपनैः ॥ ५३ ॥ रथस्योपरि देवेभ्यो बलिमन्त्रेण भो द्विजाः ॥ बलिं गृह्णन्तु भो देवा आदित्या वसवस्तथा ॥ ५४ ॥ मरुतश्चाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पन्नगा ग्रहाः ॥ असुरा यातुधानाश्च रथस्थाश्चैव देवताः ॥ ५५ ॥ दिक्पाला लोकपालाश्च ये च विघ्नविनायकाः ॥ जगतः स्वस्ति कुर्वंतु दिव्या महर्षयस्तथा ॥ ५६ ॥ अविघ्नमाचरंत्वेते मा संतु परिपंथिनः ॥ सौम्या भवंतु तृप्ताश्च दैत्या भूतगणास्तथा ॥ ५७ ॥ ततस्तु नीयते देवः समभूमौ समुच्चरन् ॥ मंत्रं वैष्णवगायत्रीं विष्णोः सूक्तं पवित्रकम् ॥ ५८ ॥ वामदेव्यैः पवित्रैश्च मानस्तोक्यै रथंतरैः ॥ ततः पुण्याहघोषेण कृतवादित्रानिःस्वनम् ॥ ५९ ॥ शनैः शनैरथो नेयो रथः स्नेहात्तु चक्रिणः ॥ तत्रोत्पातान्प्रवक्ष्यामि रथेत्र द्विजसत्तमाः ॥ ६० ॥ ईषाभंगे द्विजभयं भग्नेऽक्षे क्षत्रियक्षयः ॥ तुलाभंगे वैश्यनाशः शम्या शूद्रभयं भवेत् ॥६१॥ धुराभंगे त्वनावृष्टिः पीठभंगे प्रजाभयम् ॥ परचक्रागमं विद्याच्चक्रभंगे रथस्य तु ॥ ६२ ॥ ध्वजस्य पतने विप्रा नृपोऽन्यो जायते ध्रुवम् ॥ प्रतिमाभंगतायां तु राज्ञो मरणमादिशेत् ॥ ६३ ॥ पर्यस्ते तु रथे विप्राः सर्वजानपदक्षयः ॥ उत्पन्नेष्वेवमाद्येषु उत्पातेष्वशुभेषु च ॥६४॥ बालिकर्म पुनः कुर्याच्छांतिहोमं तथैव च ॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्भूयो दद्याद्दान्नानि चैव हि ॥ ६५ ॥ पूर्वोत्तरे च दिग्भागे रथस्याग्निं प्रकल्पयेत् ॥ समिद्भिर्घृतमध्वाज्यमूलाग्राभिश्च होमयेत् ॥ ६६ ॥ पालाशाभिर्द्विजश्रेष्ठा मंत्रराजेन दीक्षितः ॥ सोमायाग्नये प्रजाभ्यः प्रजानां पतये तथा ॥ ६७ ॥ ग्रहेभ्यश्च ब्रह्मणे च दिक्पालेभ्यस्तदंततः ॥ यत्र यत्र रथे दोषास्तत्र तत्र च दीक्षितः ॥ ६८ ॥ जुहुयात्प्रतिष्ठामंत्रेण विशेषः सर्वतोभवेत् ॥ ब्राह्मणैः सहितः कुर्याद्धोमांते शांतिवाचनम् ॥६९॥ स्वस्ति भवतु विप्रेभ्यः स्वस्ति राज्ञेऽस्तु नित्यशः ॥ गोभ्यः स्वस्ति प्रजाभ्यस्तु जगतः शांतिरस्तु वै ॥ ७० ॥ स्वस्त्यस्तु द्विपदे नित्यं शांतिरस्तु चतुष्पदे ॥ शं प्रजाभ्यस्तथैवास्तु शं तथात्मनि चास्तु नः ॥७१॥ शांतिरस्तु च देवस्य भूर्भुवः स्वः शिवं तथा ॥ शांतिरस्तु शिवं चास्तु सर्वतः स्वस्तिरस्तु नः ॥ ७२ ॥ त्वं देव जगतः स्रष्टा पोष्टा चैव त्वमेव हि ॥ प्रजाः पालय देवेश

शांतिं कुरु जगत्पते ॥७३॥ यात्राकारणभूतस्य पुरुषस्य च भूपते ॥ दुष्टान्ग्रहांस्तु विज्ञाय ग्रहशांतिं समाचरेत् ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ निरुत्पातं स
मे देशे विधिवर्त्तनयापि च ॥ प्रासादनिकटं देवाः प्रापिताः सुमुहूर्त्तके ॥ १ ॥ ततः शालासुमहती रत्नवर्णविनिर्मिता ॥ निदेशादिंद्रद्युम्नस्य निर्मिता
विश्वकर्मणा ॥ २ ॥ सभार्चनायां वस्तूनि हवींषि च समित्कुशाः ॥ भोज्यं नानाविधं गीतनृत्यांश्च विविधांस्तथा ॥ ३ ॥ साम्राज्ये यादृशी पूर्वं
संपत्तिरभवत्क्षितौ ॥ ततः श्रेष्ठतरा विप्राः प्रतिष्ठायां बभूव ह ॥ ४ ॥ गालोनाम महीपालस्तदा क्षितितलेऽभवत् ॥ सोप्यत्र प्रतिमां कृत्वा
माधवाख्यां दृषन्मयीम् ॥ ५ ॥ स्थापयित्वात्र प्रासादे पूजयामास ऋद्धिमत् ॥ कनीयांसं च प्रासादं निर्माय नृपसत्तमः ॥ ६ ॥ तत्र तां स्थापया
मास ततो निष्कृष्य सादरम् ॥ ततोऽस्य नृपतिर्दूतमुखाच्छ्रुत्वास्य कर्म तत् ॥ ७ ॥ गालोऽभ्यागात्ससैन्यः सन्क्रुद्धस्तं नीलपर्वतम् ॥ दृष्ट्वा
प्रतिष्ठासंभारं मर्त्यैः स्वप्नेऽपि दुर्लभम् ॥ ८ ॥ विस्मयाविष्टचेताः स तस्थौ गालो नराधिपः ॥ किमेतदिति वृत्तान्तं को वा कारयतीदृशम् ॥
॥ ९ ॥ यत्नाद्दिव्यं स विज्ञाय इन्द्रद्युम्नं नराधिपम् ॥ ब्रह्मलोकादागतं तं कर्त्तारं देववेश्मनः ॥ १० ॥ प्रतिष्ठापयितुं देवैः सार्द्धं संभारकारकम् ॥
सहितं पद्मनिधिना गुरुणा नारदेन च ॥ ११ ॥ ब्रह्माणं चागमिष्यन्तं प्रतिष्ठायै सुरोत्तमम् ॥ श्रुत्वा सर्वं च वृत्तान्तं तद्राजा दिव्यचेष्टितम् ॥
॥ १२ ॥ मेने कृतार्थमात्मानं तद्राज्ये परमाद्भुतम् ॥ इतः श्रेयस्करं कर्म न भूतं न भविष्यति ॥ १३ ॥ तदस्य निकटे
स्थित्वा ज्ञात्वा कर्मक्रमं विधिम् ॥ उत्सवांश्चापि विज्ञाय करिष्ये प्रतिवत्सरम् ॥ १४ ॥ अमुं दारुमयं साक्षाद्ब्रह्मरूपं जनार्दनम् ॥
अभाग्योपचयादेतावंतं कालं न जानता ॥ १५ ॥ असेव्यमानेन कृतं जन्मैव विफलं मया ॥ तदेनमिंद्रद्युम्नं वै प्रणिपत्य जगद्गुरुम् ॥ १६ ॥
महाभागवतश्रेष्ठं ब्रह्मलोकादिहागतम् ॥ उपेत्य शरणं साक्षाद्दृष्ट्वा नारायणं विभुम् ॥ १७ ॥ प्रतिष्ठितं वै प्रासादे मुक्तिमेष्यामि निश्चयम् ॥
वैकुण्ठं स प्रतिष्ठाप्य मय्येवारोपयिष्यति ॥ १८ ॥ ब्रह्मलोकं गतो यो वै किं क्षितौ सोऽवतिष्ठते ॥ उपचारान्समादिश्य कोषं संभृत्य च प्रभोः॥
॥ १९ ॥ ब्रह्मणा सहितोऽवश्यं पुनर्यास्यति तत्क्षयम् ॥ विचार्य मंत्रिभिः सार्द्धं ततो गालोऽपि वैष्णवः ॥ २० ॥ इन्द्रद्युम्नस्य निकटं
विनीतः प्रययौ मुदा ॥ गत्वा तं दूरतो दृष्ट्वा प्रणिपातपुरःसरम् ॥ २१ ॥ बद्धांजलिपुटो राजा मूर्ध्नि वीक्षन्ससाध्वसम् ॥ शनैः शनैर्ययौ तस्य
निकटं गालपार्थिवः ॥ २२ ॥ देव त्वं राजराजोऽसि मर्त्योऽसि ब्रह्मलोकगः ॥ किं स्तौमि नृपकीटोऽहं त्वां जीवन्मुक्तमीश्वरम् ॥ २३ ॥ अज्ञा

त्वा महिमानं ते सचिवैर्मंत्रयन्मुहुः ॥ योद्धुमभ्यागतो देव दृष्ट्वा ते पौरुषं महत् ॥ २४ ॥ अतिमानुषमाश्चर्यं पदं चापि शचीपतेः ॥ दृष्ट्वै
तन्निश्चितं देव ब्रह्मलोकागतस्य हि ॥ २५ ॥ ईदृशं हि महत्कर्म यदाज्ञाकृन्महानिधिः ॥ चेतः प्रसादप्रवणं मयि धेहि सुरोत्तम ॥ २६ ॥ त्रैलोक्य
वासिनो देवा यदाज्ञावशवर्तिनः ॥ २७ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ इत्थं विज्ञापयंतं तं गालं नृपतिकुंजरम् ॥ स्मयमान उवाचेदं राजन्किं बहु
भाषसे ॥ २८ ॥ भवानपि हरेर्भक्तः सार्वभौमो महीपतिः ॥ सामान्यमेतद्राज्ञा वै भूस्वाम्यं भुवि वर्त्तताम् ॥ २९ ॥ सांप्रतं हि भवानत्र पृथिव्यामे
कपार्थिवः ॥ नृपायत्ताः क्रियाः सर्वा मर्त्यानां मरुतामपि॥३०॥अष्टदिक्पालकांशैस्तु ब्रह्मणा निर्मितो नृपः॥ न ह्यल्पपुण्यकृद्राजा प्रजापालनतत्पर
॥ ३१ ॥ इह कीर्तिं च धर्मं च यत्र गच्छन्सुवर्त्मनि ॥ प्राप्नोति राजशार्दूल विशेषात्त्वं तु वैष्णवः ॥३२॥ प्रासादे स्थापयेद्यस्तु हरेरर्चां विधानतः॥
न देहबन्धमाप्नोति याति विष्णोः परं पदम् ॥३३॥ माधवप्रतिमामेतां दारवीं शुभलक्षणाम् ॥ साक्षान्मुक्तिप्रदां भूप स्वयं स्थापितवानसि ॥३४॥
निर्विघ्नं कर्म ते जातं मम मन्वंतरं गतम् ॥ भवेद्वा संशयो मेऽत्र न स्वतंत्रश्चतुर्मुखः ॥ ३५ ॥ प्रतिष्ठायै प्रार्थितोऽयं तदन्यः स्थापयेत्कथम् ॥
साक्षाद्दार्ववतारस्य प्रासादस्य नृपोत्तम ॥ ३६ ॥ संनिधानेन चेदत्र विधातानुग्रहिष्यति ॥ तदेनं स्थापयित्वा तु चतूरूपं जनार्दनम् ॥ ३७ ॥
समर्प्य त्वां गमिष्यामि त्वमेवोपचरिष्यसि ॥ नित्योपहारं यात्राश्च उत्सवांश्च जगत्पतेः ॥ ३८ ॥ यानेवोपदिशेद्देवः स्वयं वा प्रपितामहः ॥ तांस्ता
न्प्रयत्नात्कुर्वीत राजा वै धर्मपालकः ॥ ३९ ॥ ततः स गालो नृपतिः श्रुत्वाः ताच्चिंतितं स्वयम् ॥ इन्द्रद्युम्नादिष्टमेतदिति प्राप परां मुदम् ॥ ४० ॥
तस्थौ तस्यांतिके गाल आज्ञाकार इव स्वयम् ॥ तत्तदाशु करोत्येष इन्द्रद्युम्नो यदादिशत् ॥ ४१ ॥ एवं संभृतसंभारः सिंहासनगतः प्रभुः ॥ देवैः
परिवृतश्चेंद्रद्युम्नः शक्र इवाबभौ ॥ ४२ ॥ ततोऽश्रूयंत निनदा दिव्यदुंदुभिजाः शुभाः ॥ मृदंगवेणुवीणादितालकाहालनिःस्वनाः ॥ ४३ ॥
ऐरावतादिकरिणां बृंहितानि बहूनि खे ॥ समंताज्जयशब्दाश्च पुष्पवृष्टिविमिश्रिताः ॥ ४४ ॥ आकाशगंगासलिलकणा मन्दारमिश्रिताः ॥ दिव्य
स्रग्लेपधूपानां गन्धा दिग्व्यापिनस्तथा ॥ वैमानिकानां देवानां किंकिणीजालनिःस्वनाः ॥ ४५ ॥ ततश्च तेजसां राशी रोदसीमध्यपूरकः ॥
आविरासीत्क्षितिगतनयनाच्छादको द्विजाः ॥ ४६ ॥ उत्तोलिताक्षिमालाभिः प्रजाभिर्वीक्षितः पुरः ॥ ततः क्रमात्संददृशे विमानाग्र्यं प्रजापतेः ॥
॥ ४७ ॥ स्वर्णहंसशतैः स्कंधेनोह्यमानः समंततः ॥ दिक्पालैश्चामरव्यग्रहस्तैरासेवितः पुरः ॥ ४८ ॥ जाह्नवीयमुनानीरप्रकीर्णककरे
ऽभितः ॥ पार्श्वयोश्चन्द्रसूर्याभ्यामुभाभ्यामातपत्रके ॥ ४९ ॥ धार्यमाणे शनैर्वायोर्गतिचंचलचोलके ॥ ब्रह्मर्षिभिर्गौतमाद्यैः स्तूयमानो

रहस्यकैः ॥ ९० ॥ तन्मध्यस्थः प्रजानाथ इंद्रद्युम्नादिभिः स्तुतः ॥ आलुलोके देवगणैर्जयशब्दैरभिष्टुतः ॥ ९१ ॥ रंभादिकाभिर्वेश्याभिर्नृत्यते स्म ससाध्वसम् ॥ हाहाहूहूप्रभृतिभिर्गीयमानश्च गायकैः ॥ ९२ ॥ सिद्धविद्याधरगणैः सादरं चोपवीणितः ॥ कृतांजलिपुटैर्दूरात्तपस्विभिरुपासितः ॥ ९३ ॥ सावित्रीशारदे तस्य वाक्प्रबंधैर्विचित्रकैः ॥ तोषमासादयंत्यौ च कोऽन्यस्तत्तोषणे क्षमः ॥ ९४ ॥ जाह्नवीयमुनानीरप्रकीर्णितकलेवरः ॥ ये च गंधर्वसिद्धाद्या नारदप्रमुखा द्विजाः ॥ ९५ ॥ वेत्रहस्ताः सविनया दिव्यसोपानदर्शनाः ॥ संमर्दः स महानासीद्देवानां दिवि गच्छताम् ॥ ९६ ॥ न कोऽपि गण्यते देवः को वा केन पथा व्रजेत् ॥ अहंपूर्विकया तेषां व्रजतां त्रिदिवौकसाम् ॥ ९७ ॥ संमर्दातिशयात्तेषां विभ्रंशोऽभूत्स्ववाहनैः ॥ स्रष्टा पाता च संहर्त्ता जगतां यो जगन्मयः ॥ ९८ ॥ साक्षाद्व्रजति तत्रैषां सुराणां महिमा कुतः ॥ तं दृष्ट्वा साध्वसान्नम्रो भक्त्या बद्धांजलिर्नृपः ॥ ९९ ॥ तैर्देवैर्गालराजेन नारदप्रमुखेन च ॥ सहितो धरणीं प्रायात्साष्टांगं प्रणिपत्य च ॥ ६० ॥ उत्थाय परया भक्त्या प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ पुलकांकितसर्वांगं स्वं मन्वानः कृतार्थकम् ॥ ६१ ॥ पुरतो जगदीशस्य पश्यञ्छुद्धं पितामहम् ॥ कृतांजलिपुटो राजा ममज्जानंदसागरे ॥ ६२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ अथांतरिक्षान्निःश्रेणी रत्नकांचननिर्मिता ॥ संलग्ना पादसंपीठे पद्मयोनेर्विमानगा ॥ १ ॥ सा क्षितिस्पृष्टमूला वै विधातुरवरोहणे ॥ चतुर्व्यायामतापीनसोपानश्रेणिसंयुता ॥ २ ॥ रथप्रासादयोर्मध्ये शक्रचाप इवांशुमान् ॥ आविर्बभूव सहसा साद्भुतं वीक्षितो जनैः ॥ ३ ॥ ततो गंधर्वराजैस्तु रत्नवेत्रकरैर्द्विजाः ॥ एष पंथाः प्रभो ह्येहि इत्यादेशितमार्गकैः ॥ ॥ ४ ॥ दुर्वाससो नारदस्य करयोर्दत्तहस्तकः ॥ सोपानैरवतीर्णोऽथ पुनानश्चक्षुषा जगत् ॥ ५ ॥ स्मयमानो रथान्दृष्ट्वा प्रासादं समलंकृतम् ॥ दिगंतव्यापिनीं शालां रत्नस्तंभोपशोभिताम् ॥ ६ ॥ शक्रस्याप्यद्भुतकरीं सर्वसंभारसंभृताम् ॥ अवातरद्विमानात्स देवब्रह्मर्षिराजभिः ॥ ७ ॥ किरीटदत्तांजलिभिः स्तूयमानः समंततः ॥ कटाक्षेणानुगृह्णाति यां दिशं स पितामहः ॥ ८ ॥ तत्रांजलीनां संमर्दाः कोटयः शिरसा धृताः ॥ पादाब्जप्रणतं दृष्ट्वा इंद्रद्युम्नं प्रजापतिः ॥ ९ ॥ उवाच प्रश्रयगिरा स्मितभिन्नोष्ठसंपुटः ॥ अंगुल्या निर्दिशन्देवान्पितॄन्ब्रह्मर्षितापसान् ॥ ॥ १० ॥ सिद्धविद्याधरान्यक्षगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ एकत्र मिलितान्सर्वान्युगपन्मोदनिर्भरान् ॥ ११ ॥ पश्येंद्रद्युम्न भाग्यं ते सर्वलोकवशीकरम् ॥ त्वदर्थमेकदा सर्वे मां पुरस्कृत्य संगताः ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ शीघ्रं नारायणरथं ततः ॥ प्रणिपत्य जगन्नाथं त्रिः परीत्य पिता

महः ॥ १३ ॥ आनंदसिंधुसंमग्नः सरोमांचवपुः स्वयम् ॥ स्वमात्मानं नुनावाथ प्रत्यक्षं स्वरगद्गदम् ॥ १४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमस्तुभ्यं नमो
मह्यं तुभ्यं मह्यं नमोनमः ॥ अहं त्वं त्वमहं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ १५ ॥ महदादि जगत्सर्वं मायाविलसितं तव ॥ अध्यस्तं त्वयि विश्वात्मं
स्त्वयैव परिणामितम् ॥ १६ ॥ यदेतदखिलाभासं तत्त्वदज्ञानसंभवम् ॥ ज्ञाते त्वयि विलीयेत रज्जुसर्पादिबोधवत् ॥ १७ ॥ अनिर्वक्तव्यमेवेदं
सत्त्वात्सत्त्वविवेकतः ॥ अद्वितीय जगद्भास स्वप्रकाश नमोऽस्तु ते ॥ १८ ॥ विषयानंदमखिलं सहजानंदरूपिणः ॥ अंशं तवोपजीवंति येन
जीवंति जंतवः ॥ १९ ॥ निष्प्रपंच निराकार निर्विकार निराश्रय ॥ स्थूलसूक्ष्माणुमहिमन्स्थौल्यसूक्ष्मविवर्जित ॥ २० ॥ गुणातीत
गुणाधार त्रिगुणात्मन्नमोऽस्तु ते ॥ २१ ॥ त्वन्मायया मोहितोऽहं सृष्टिमात्रपरायणः ॥ अद्यापि न लभे शर्म अंतर्यामिन्नमोस्तु ते ॥ २२ ॥
त्वन्नाभिपंकजाज्जातो नित्यं तत्रैव संस्तुवन् ॥ नातिक्रमितुमीशोऽस्मि मायां ते कोऽन्य ईश्वरः ॥ २३ ॥ अहं यथांडमध्येऽस्मिन्नचितः सृष्टि
कर्मणि ॥ तथानुलोमकलिता ब्रह्मांडे ब्रह्मकोटयः ॥ २४ ॥ सार्द्धत्रिकोटिसंख्यानां विरिंचीनामपि प्रभो ॥ नैकोऽपि तत्त्वतो वेत्ति यथाहं त्वत्पुरः
स्थितः ॥ २५ ॥ नमोचिंत्यमहिम्ने ते चिद्रूपाय नमो नमः ॥ नमो देवाधिदेवाय देवदेवाय ते नमः ॥ २६ ॥ दिव्यादिव्यस्वरूपाय दिव्य
रूपाय ते नमः ॥ जरामृत्युविहीनाय मृत्युरूपाय ते नमः ॥ २७ ॥ ज्वलदग्निस्वरूपाय मृत्योरपि च मृत्यवे ॥ प्रपन्नमृत्युनशाय
सहजानंदरूपिणे ॥ भक्तिप्रियाय जगतां मात्रे पित्रे नमो नमः ॥ २८ ॥ प्रणतार्तिविनाशाय नित्योद्योगिन्नमोऽस्तु ते ॥ नमोनमस्ते
दीनानां कृपासहजसिंधवे ॥ २९ ॥ पराय पररूपाय परंपाराय ते नमः ॥ अपारपारभूताय ब्रह्मरूपाय ते नमः ॥ ३० ॥ परमार्थस्वरूपाय
नमस्ते परहेतवे ॥ परंपरापरिव्याप्तपरतत्त्वपराय ते ॥ ३१ ॥ प्रणतार्तिविनाशाय नमः स्वात्मैकभानवे ॥ पुरा यत्प्रार्थितं स्वास्मिन्सृष्टिभाराव
तारणे ॥ ३२ ॥ तत्कुरुष्व जगन्नाथ सहजानन्दरूपभाक् ॥ त्वयि प्रसन्ने किं नाथ दुर्लभं मयि विद्यते ॥ ३३ ॥ त्वयैवाहं पृथग्लीलाभेदाद्भिन्नः
कृपांबुधे ॥ अज्ञानतिमिरच्छन्ने जगत्कारागृहांतरे ॥ ३४ ॥ भ्राम्यन्न द्वारमाप्नोति त्वामृते मुक्तिहेतवे ॥ ३५ ॥ नमोनमस्ते जगदेकवन्द्य सुरा
सुराभ्यर्चितपादपद्म ॥ नमोनमस्तापहरैकचंद्र नमोनमः शर्मसुबोधसांद्र ॥ ३६ ॥ नमो नमः कल्पकदूरभूत दुष्प्राप्यकामप्रद कल्पवृक्ष ॥
दीनाशरण्यप्रणतैकदुःखसंघोद्धृतौ नित्यसुबद्धपक्ष ॥ ३७ ॥ प्रसीद जगतां नाथ मग्नानां दुःखसागरे ॥ कटाक्षलीलापातेन त्रायस्व करुणाकर ॥
॥ ३८ ॥ स्तुत्वेत्थं श्रीजगन्नाथं वेदार्थैः स पितामहः ॥ जगाम सीरिणं द्रष्टुमवतीर्णं धराधरम् ॥ ३९ ॥ प्रणम्य परया भक्त्या तुष्टाव बलिनं

मुदा ॥ नभः शिरस्ते देवेश आपस्ते विग्रहः प्रभो ॥ ४० ॥ पादौ क्षितिर्मुखं वह्निः श्वसितानि समीरणः ॥ मनस्ते ह्योषधीनाथश्चक्षुषी ते दिवाकरः ॥ ४१ ॥ बाहवः ककुभो नाथ नमस्ते ज्ञानदर्पण ॥ चतुर्दशानां लोकानां मूलस्तंभाय सीरिणे ॥ ४२ ॥ पदांभोजप्रपन्नानां नमः पापौघदारिणे ॥ अनन्तवक्त्रनयनश्रोत्रपादाक्षिबाहवे ॥ ४३ ॥ नमोनादिमहामूलतमःस्तोमौघभानवे ॥ त्रयीमय त्रिधादोषनाशाय त्र्यवतारिणे ॥४४॥ फणामणिफणाकारक्षितिमण्डलधारिणे ॥ नमः कालाग्निरुद्राय महारुद्राय ते नमः ॥ ४५ ॥ भोगतल्पफणाच्छत्रमध्यसुप्ताय ते नमः ॥ महार्णवजले वृद्ध एकीभूते जगत्त्रये ॥ ४६ ॥ त्वमेव शेषो भगवन्सहस्रफणमंडितः ॥ फणामणिगणव्याजसंभृताखिलभौतिकः ॥ ४७ ॥ त्वमेव नाथः सर्वेषां स्रष्टा पालयिता विभो ॥ अत्ता धारयिता नित्यं मदाद्यास्त्वन्निमित्तकाः ॥ ४८ ॥ एष नारायणो देवो वेदांतेषूपगीयते ॥ त्वत्तो न भिन्नो भगवन्कारणाद्भेदभागसि ॥ ४९ ॥ शय्या त्वं शयिता ह्येष छाद्यः संछादको भवान् ॥ यो वै विष्णुः स वै रामो यो रामः कृष्ण एव सः ॥ ५० ॥ युवयोरंतरं नास्ति प्रसीद त्वं जगन्मय ॥ इति स्तवांते बलिनं प्रणम्य परमेश्वरम् ॥ ५१ ॥ ईश्वरीं जगतां द्रष्टुं सुभद्रास्यन्दनं ययौ ॥ जय देवि जगन्मातः प्रसीद परमेश्वरि ॥ ५२ ॥ कार्यकारणकर्त्री त्वं सर्वशक्त्यै नमोऽस्तु ते ॥ सर्वस्य हृदि संविष्टे ज्ञानमोहात्मिके सदा ॥ ५३ ॥ कैवल्यमुक्तिदे भद्रे त्वां नमामि सुरारणिम् ॥ देवि त्वं विष्णुमायासि मोहयन्ती चराचरम् ॥ ५४ ॥ हृत्पद्मासनसंस्थासि विष्णुभावानुसारिणी ॥ त्वमेव लक्ष्मीगौरी च शची कात्यायनी तथा ॥५५॥ यच्च किंचित्क्वचिद्वस्तु सदसद्वाखिलात्मिके ॥ तस्य सर्वस्य शक्तिस्त्वं स्तोतुं त्वां कस्तु शक्तिमान् ॥ ॥५६॥जय भद्रे सुभद्रे त्वं सर्वेषां भद्रदायिनि ॥ भद्राभद्रस्वरूपे त्वं भद्रकालि नमोऽस्तु ते॥५७॥त्वं माता जगतां देवि पिता नारायणो हि सः॥ स्त्रीरूपं त्वं सर्वमेव पुंरूपो जगदीश्वरः ॥ ५८ ॥ युवयोर्न हि भेदोऽस्ति नास्त्यन्यत्परमेव हि ॥ यथा वयं नियुक्ता हि त्वया वै विष्णुमायया ॥ ५९ ॥ निदेशकारिणो नित्यं भ्रमामः परमेश्वरि ॥ वृत्तिः प्रवृत्तिः परमा क्षुधा निद्रा त्वमेव च ॥ ६० ॥ आशा त्वमाशापूर्णा च सर्वाशापरिपूरिका ॥ मुक्तिहेतुस्त्वमेवेशि बंधहेतुस्त्वमेव हि ॥ ६१ ॥ सर्वज्ञानप्रदे नित्ये भक्तानां कल्पवल्लरी ॥ त्राहि पादाब्जनम्रं मां कृपापांगविलोकनैः ॥ ६२ ॥ स्तुत्वेत्थं भद्ररूपां तां तत्समीपस्थितं रथे ॥ चक्रं सुदर्शनं विष्णोश्चतुर्थं वपुरास्थितम् ॥ ६३ ॥ प्रणम्य परया भक्त्या इमां स्तुतिमुदाहरत् ॥ सुदर्शन महाज्वाल कोटिसूर्यसमप्रभ ॥ ६४ ॥ अज्ञानतिमिरांधानां वैकुण्ठाध्वप्रदर्शक ॥ नमस्ते नित्यविलसद्वैष्णववस्वनिकेतन ॥ ६५ ॥ अवार्यवीर्यं यद्रूपं विष्णोस्तत्प्रणमाम्यहम् ॥ प्रणम्य स्तुत्वा देवान्स रथेभ्यः परिवृत्य च ॥ ६६ ॥ इन्द्रद्युम्ननारदाभ्यामादिष्टपद

पद्धतिः ॥ नीलाचलमथारोहत्प्रासादं द्रष्टुमुत्सुकः ॥ ६७ ॥ ततः स गत्वा प्रासादसमीपं दैवतैः सह ॥ ददर्श शालां रुचिरां स्वचित्ताभिमतां
द्विजाः ॥ ६८ ॥ तन्मध्ये स्थापयामास दैवतोरगभूपतीन् ॥ ब्रह्मर्षीन्योगिनो विप्रान्वैष्णवांश्च तपस्विनः ॥ ६९ ॥ दिव्यसिंहासनवरे नृपेण प्रति
पादिते ॥ स पादपीठे भगवानुपविष्टः स्वयं विभुः ॥ ७० ॥ शांतिकं पौष्टिकं कर्तुं भारद्वाजं महामुनिम् ॥ पितामहाज्ञया भूपो वरयामास ऋद्धिमत्
॥७१॥ प्रतिष्ठायां तु ये देवा बलिपूजाविधौ मताः ॥ होमेषु च तथा ते वै ध्यानरूपमुपाश्रिताः॥७२॥ आज्ञया पद्मयोनेस्तु चतुर्दिग्भागमाश्रिताः ॥
सुपूजिता गंधपुष्पमालालंकारभूषणैः ॥ ७३ ॥ ततः कर्म प्रववृते भारद्वाजेन धीमता ॥ प्रत्यक्षं देवदेवस्य सर्वेषां च दिवौकसाम् ॥ ७४ ॥ त्रैलो
क्यवासिनां पूजां चकार नृपतिर्मुदा ॥ सांगोपांगं समभ्यर्च्य जगत्स्रष्टारमग्रतः ॥ ७५ ॥ ततः संपूजिताः सर्वे तेन त्रैलोक्यवासिनः ॥ पश्यन्तो
ऽवस्थितं मध्ये साक्षाद्ब्रह्माणमव्ययम् ॥ ७६ ॥ वपुष्मंतं जगन्नाथं प्रत्यक्षं ब्रह्मरूपिणम् ॥ इन्द्रद्युम्नप्रसादेन जीवन्मुक्तत्वमाप्नुवन् ॥ ७७ ॥
कलेवरं भगवतः प्रासादं सुमनोहरम् ॥ प्रतिष्ठाय भरद्वाजः समुच्छ्रितमहाध्वजम् ॥ ७८ ॥ व्यज्ञापयतत्प्रतिष्ठायै जीवस्याथ पितामहम् ॥ समु
त्तस्थौ ततो ब्रह्मा कृतस्वस्त्ययनः स्वयम् ॥ ७९ ॥ ऋषिभिर्नारदाद्यैश्च विद्वद्भिर्ब्राह्मणैस्तथा ॥ राजभिः क्षत्रियैर्नागैः सहितः परमर्षिभिः ॥ ८०॥
गन्धर्वैर्गायमानेषु दिव्यगानेषु सुस्वरम् ॥ मांगल्योचितरागेषु नृत्यन्तीष्वप्सरःसु च ॥ ८१ ॥ शाकुनेषु च सूक्तेषु पठ्यमानेषु च द्विजैः ॥ शंख
काहालमुरजभेरीवादित्रवैणवे ॥ ८२ ॥ शब्दे प्रमूर्च्छति ततः सर्वे ते स्यन्दनोपरि ॥ गत्वावतारयामासू रथात्सोपानवर्त्मनि ॥ ८३ ॥ साव
धानाः समाधिस्था भक्त्या संयमितात्मकाः ॥ पार्श्वयोर्भुजयोर्मूर्ध्नि पादयोर्न्यस्तपाणयः ॥ ८४ ॥ शनैः शनैः सलीलं ते नारायणमनामयम् ॥
वासं वासं तूलिकासु निन्युः प्रासादसन्निधिम् ॥ ८५ ॥ उपर्युपरि संतानवृष्टिषूत्पतितासु च ॥ जय कृष्ण जगन्नाथ जय सर्वाऽघनाशन ॥ ८६ ॥
जय लीलादारुतनो जय वांछाफलप्रद ॥ जय संसारसंमग्नलीलोद्धार जयाव्यय ॥ ८७ ॥ जयानुकंपापाथोधे जय दीनपरायण ॥ जयाच्युत जया
नन्त जयेशान नमोऽस्तु ते ॥८८॥ एभिः स्तवैः स्तूयमानो ब्रह्मणा च स्वयंभुवा ॥ तुष्टाव स मुदा युक्तो नारदश्चोपवीणयन् ॥ ८९ ॥ रत्नच्छत्रयुगे
मूर्ध्नि धार्यमाणेऽथ पृष्ठतः ॥ शशिना भास्वता भक्त्या दिव्यधूपेन धूपिताः ॥९०॥ श्रेणीकृता ह्युभयतः पार्श्वयोश्चामरग्रहाः ॥ सलीलांदोलनव्यग्रा
यौवनालंकृतास्तथा ॥ ९१ ॥ एवं च सहिताः सर्वे कौतूहलसमन्विताः ॥ सुदर्शनं सुभद्रां च बलभद्रमनैषिषुः ॥ ९२ ॥ प्रासादद्वारि रचिते
रत्नस्तंभेऽथ मण्डपे ॥ वासयित्वाभिषेकाय संमुखादर्शमण्डले ॥ ९३ ॥ अधिवासितै रत्नकुंभैस्तीर्थवार्युपसंभृतैः ॥ सूक्ताभ्यां श्रीपुरुषयोरभिषेकं

पितामहः ॥ चकार भगवाँल्लोकसंग्रहार्थं द्विजोत्तमाः ॥ ९४ ॥ ततो ह्यलंकृतान्देवान्गंधमाल्योपशोभितान् ॥ नीराजयित्वा भगवान्स स्वयं लोक
भावनः ॥ रत्नसिंहासने रम्ये स्थापयामास मन्त्रतः ॥ ९५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अशेषजगदाधार सर्वलोकप्रतिष्ठित ॥ सुप्रतिष्ठाखिलव्या
पिन्प्रासादे सुस्थिरो भव ॥ ९६ ॥ त्वयि प्रतिष्ठिते नाथ वयं सर्वे प्रतिष्ठिताः ॥ त्वदाज्ञया प्रतिष्ठेयं पूर्णाऽऽस्तां त्वत्प्रसादतः ॥ ९७ ॥ स्थाप
यित्वा जगन्नाथं स्पृष्ट्वा तस्य हृदंबुजम् ॥ आनुष्टुभं मंत्रराजं सहस्रं स जजाप ह ॥ ९८ ॥ वैशाखस्यामले पक्षे अष्टम्यां पुष्ययोगतः ॥ कृता प्रतिष्ठा
भो विप्राः शोभने गुरुवासरे ॥ ९९ ॥ तद्दिनं सुमहत्पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ स्नानं दानं तपो होमः सर्वमक्षय्यमश्नुते ॥ १०० ॥ तस्मिन्दिने
ये पश्यंति मानवा भक्तिभाविताः ॥ कृष्णं रामं सुभद्रां च मुक्तिभाजो न संशयः ॥ १०१ ॥ शुक्लाष्टमी या वैशाखे गुरुपुष्ययुता यदा ॥ तस्या
मभ्यर्चनं विष्णोः कोटिजन्माघनाशनम् ॥ १०२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषो
त्तमक्षेत्रमाहात्म्ये सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ ततः स भगवान्मन्त्रमहिम्ना नरकेसरी ॥ इन्द्रद्युम्नादिभिः सर्वैर्ददृशे
ऽद्भुतदर्शनः ॥ १ ॥ लेलिहानो जगत्सर्वं समंताज्ज्वलजिह्वया ॥ कालाग्निरुद्रं सकलं ग्रसंतमिव चोत्थितम् ॥ २ ॥ रोदसीकंदरं व्याप्य तेजसा
तपता भृशम् ॥ अनेकाक्षिमुखग्रीवाकरपादश्रुतिर्विभुः ॥ ३ ॥ सर्वाश्चर्यमयो देवः केवलं तेजसो निधिः ॥ भयत्रस्ताः समुद्विग्ना नेशाः स्तोतु
मपि प्रभुम् ॥ ४ ॥ तं तथाविधमालोक्य नारदः पितरं तदा ॥ पप्रच्छ भगवन्नित्थं कथमेष प्रकाशते ॥ ५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अनुग्र
हायावतरत्प्रत्युतैष भयप्रदः ॥ सर्वे भयात्स्थिरतराः प्रलयाशंकिनोऽधुना ॥ ६ ॥ त्वमेव भगवल्लीलां जानासि जगतां पते ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वा
नारदवचः पद्मयोनिः स्मिताननः ॥ उवाच कौतुकं वाक्यं सर्वेषामुपकारकम् ॥ ८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अवतीर्णं जगन्नाथं दृष्ट्वा दारुव
पुर्धरम् ॥ ९ ॥ अवज्ञास्यंति वै लोकाः साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपिणम् ॥ अतत्त्ववेदिनो मूढा महिमानं विदंत्विति ॥ १० ॥ मंत्रितो मन्त्रराजेन येनासौ
परमेष्ठिना ॥ पुराभिमंत्रितो येन विददार महासुरम् ॥ ११ ॥ तादृग्रूपं सुदुर्दर्शं प्राप्यमेति भयप्रदम् ॥ मूर्तिरेषा परा काष्ठा विष्णोरमिततेजसः ॥
॥ १२ ॥ यामभ्यर्च्य गतिं यांति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ नृसिंहाभिमुखः स्तोत्रमिदमाह मुदान्वितः ॥ १३ ॥ नमोऽस्तु ते देववरैकसिंह नमो
ऽस्तु पापौघगजैकसिंह ॥ नमोऽस्तु दुःखार्णवपारसिंह नमोऽस्तु तेजोमय दिव्यसिंह ॥ १४ ॥ नमोऽस्तु सर्वाकृतिचित्रसिंह नमोऽस्तु ते
क्लेशविमुक्तिसिंह ॥ नमोऽस्तु ते दिव्यवपुर्नृसिंह नमोऽस्तु ते वीरवरैकसिंह ॥ १५ ॥ नमोऽस्तु ते दैत्यविदारसिंह नमोऽस्तु देवेष्वधि

देवसिंह ॥ नमोऽस्तु वेदांतवनैकसिंह नमोऽस्तु ते योगिगुहैकसिंह ॥ १६ ॥ नमोऽस्तु ते सिंह वृषैकसिंह नमोऽस्तु नीलाचलशृंगसिंह
॥ १७ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ स्तुत्वेत्थं दिव्यसिंहं तमिंद्रद्युम्नं प्रजापतिः ॥ सिंहयंत्रं समालेख्य तस्योपरि निवेश्य च ॥ १८ ॥
दीक्षयित्वा मन्त्रराजं साक्षादाथर्वणोदितम् ॥ आहुर्वैष्णवनिर्वाणं यं वेदांतपरायणाः ॥ १९ ॥ यत्र वेदाश्च चत्वारः साक्षान्नित्यं प्रति
ष्ठिताः ॥ यमधीत्य महामन्त्रं मनुः स्वायंभुवः पुरा ॥ २० ॥ सृष्टिं चकार भगवान्प्राप्तमस्माच्चतुर्मुखात् ॥ अणिमादिगुणा यस्य
फलं स्यादानुषंगिकम् ॥ २१ ॥ एक एव महामन्त्रः पुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ प्राप्तुं कारणभूतो हि किं पुनः क्षुद्रकामनाम् ॥ २२ ॥
एक एव महामंत्रः सर्वक्रतुफलप्रदः ॥ सर्वतीर्थप्रदः सर्वदानव्रतफलप्रदः ॥ २३ ॥ यथायं सर्वपापौघनूलराशेर्दवानलः ॥ दिव्यसिंहाकृतिर्देवो मंत्र
राजस्तथा ह्ययम् ॥ २४ ॥ एनमभ्यस्य यतयो भवरोगं त्यजंति हि ॥ यस्य ग्रहणमात्रेण ग्रहापस्माररराक्षसाः ॥ २५ ॥ डाकिन्यो भूतवेतालपि
शाचा उरगा ग्रहाः ॥ दूरादेव पलायंते नेशते वीक्षितुं च तम् ॥ २६ ॥ मंत्रराजं ततो लब्ध्वा इन्द्रद्युम्नश्चतुर्मुखात् ॥ नृसिंहं शांतवपुषं लक्ष्मीसं
श्रितवक्षसम् ॥ २७ ॥ चक्रं पिनाकं दधतं चंद्रसूर्याग्निचक्षुषम् ॥ जानुप्रसारितकरसरोजद्वंद्वसुन्नसम् ॥ २८ ॥ योगपट्टासनारूढद्वात्रिंशद्दलपद्मके ॥
मंत्रवर्णमये मध्ये कर्णिकाप्रणवोज्ज्वले ॥ २९ ॥ सुखासीनं साट्टहासं वीक्षंतं श्रीमुखांबुजम् ॥ सटामंडितवक्त्राब्जं दिव्यरत्नोज्ज्वलाकृति ॥ ३० ॥
फणासहस्रं विस्तार्य पश्चाच्छत्राकृतिं विभोः ॥ ददर्श बलभद्रं तं हललांगलधारिणम् ॥ ३१ ॥ प्रजहर्ष नृपो दृष्ट्वा तादृशं पुरुषोत्तमम् ॥ विस्मया
विष्टचेताश्च पप्रच्छ कमलासनम् ॥ ३२ ॥ भगवंश्चित्रमेतद्वै चरितं मधुघातिनः ॥ विज्ञातुं कथमस्माभिः शक्यः स्याल्लोकभावन ॥ ३३ ॥ यज्ञांते
तादृशं रूपं बभार दारुनिर्मितम् ॥ रथस्थं भगवानेव प्रासादांतर्न्यवेशयत् ॥ ३४ ॥ मामाह पूर्वं वाणी सा गगनांतरिता तदा ॥ अपौरुषेयत
रुणा चतुर्मूर्तिर्भविष्यति ॥ ३५ ॥ इदानीमेक एवासौ दृश्यते सुप्रतिष्ठितः ॥ माया वा तत्त्वमथ वा तत्त्वतो मे वद प्रभो ॥ ३६ ॥ श्रवणे यदि
मां वेत्सि भाजनं भवभावन ॥ श्रुत्वैतत्प्रत्युवाचाथ संशयानं नृपोत्तमम् ॥ ३७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ आद्या मूर्तिर्भगवतो नारसिंहाकृतिर्नृप ॥
नारायणेन प्रथिता मदनुग्रहतस्त्वयि ॥ ३८ ॥ दारवी मूर्तिरेषेति प्रतिमाबुद्धिरत्र वै ॥ मा भूत्ते नृपशार्दूल परं ब्रह्माकृतिस्त्वियम् ॥ ३९ ॥ खंड
नात्सर्वदुःखानामखंडानंददानतः ॥ स्वभावाद्दारुरेषो हि परं ब्रह्माभिधीयते ॥ ४० ॥ इत्थं दारुमयो देवश्चतुर्वेदानुसारतः ॥ स्रष्टा स जगतां तस्मा
दात्मानं चापि सृष्टवान् ॥ ४१ ॥ शब्दब्रह्म परंब्रह्म नानयोर्भेद इष्यते ॥ लये तु एकमेवेदं सृष्टौ भेदः प्रवर्त्तते ॥ ४२ ॥ अन्योन्यापेक्षिणौ भूप श

ब्दार्थौ हि परस्परम् ॥ अर्थाभावेन शब्दोऽस्ति शब्दाभावे न बुद्ध्यते ॥ ४३ ॥ अर्थस्तस्माच्चतुर्वेदाः शब्दा ह्यर्थाश्च तादृशाः ॥ ऋग्वेदरूपी हलधृक्सामवेदो नृकेसरी ॥ ४४ ॥ यजुर्मूर्त्तिस्त्वियं भद्रा चक्रमाथर्वणं स्मृतम् ॥ वेदश्चतुर्द्धा भेदोऽयमेकराशिरभेदतः ॥ ४५ ॥ अतस्ते संशयो माभूदेकस्तु बहुधा विभुः ॥ अवतारेषु चान्येषु न्यायेनैतेन वर्त्तते ॥ ४६ ॥ भेदाभेदौ तथा ख्यातौ जगन्नाथस्य ते नृप ॥ येन ते मनसस्तुष्टिस्तेन भक्त्या समाचर ॥ ४७ ॥ सर्वरूपमयो ह्येष सर्वमंत्रमयः प्रभुः ॥ आराध्यते यथा येन तथा तस्य फलप्रदः ॥ ४८ ॥ यथा सुशुद्धं कनकं स्वेच्छया घटितं नृप ॥ तत्तत्संज्ञामवाप्येह तत्तत्संतोषकारकम् ॥ ४९ ॥ एवं महिम्ना भगवानत्राविरभवन्नृप ॥ यस्य यावांस्तु विश्वासस्तस्य सिद्धिस्तु तावती ॥ ५० ॥ कर्मणा मनसा वाचा विशुद्धेनांतरात्मना ॥ समाराधय गोविंदमत्र दारुवपुर्द्धरम् ॥ ५१ ॥ चतुर्वर्गफलावाप्त्यै यथाभिलषितं तव ॥ अनेन मंत्रराजेन विष्णुमेनं समर्चय ॥ ५२ ॥ नातः परतरो मंत्रो न भूतो न भविष्यति ॥ अनेनाभ्यर्चितो विष्णुः प्रीतो भवति तत्क्षणात् ॥ ५३ ॥ ददाति स्वपुरं चापि भगवान्भक्तवत्सलः ॥ यज्ञैस्तीर्थैर्व्रतैर्दानैस्तपोभिश्चापि तस्य किम् ॥ ५४ ॥ नीलाचलस्थं यो विष्णुं दारुमूर्तिमुपास्ति वै ॥ तत्त्वं ब्रवीमि ते भूप श्रुत्वैतदवधारय ॥ ५५ ॥ न्यग्रोधमूले कूलेऽस्य सिंधोर्नीलाचले स्थितम् ॥ दारुव्याजामृतं ब्रह्म दृष्ट्वा मुच्येन्न संशयः ॥ ५६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा नृपशार्दूलं लोकसंग्रहणाय वै ॥ सिंहाकृतिं स हृदये उद्वास्य कमलासनः ॥ १ ॥ पूर्वं प्रकाशरूपं यद्विष्णोस्तु प्रकटीकृतम् ॥ रथावरोहणे दृष्टाश्चतस्रो मूर्त्तयः पुरा ॥ २ ॥ ता एव सिंहासनगाः सर्वे ते ददृशुः पुनः ॥ द्विषडक्षरमन्त्रेण बलभद्रमपूजयत् ॥ ३ ॥ सूक्तेन पौरुषेणैनं नारायणमनामयम् ॥ देवीसूक्तेन चक्रं च द्वादशाक्षरकेण च ॥ पूजयित्वानुग्रहाय पार्थिवस्य न्यवेदयत् ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ भगवन्देवदेवेश भक्तानुग्रहकारक ॥ इन्द्रद्युम्नस्य जन्मानि त्वयि भक्तिं प्रकुर्वतः ॥ सहस्रं समतीतानि तदन्ते त्वामलोकयत् ॥ ५ ॥ त्वद्दर्शनं हि भगवंस्त्वयि सायुज्यकारणम् ॥ यद्यप्ययं भक्तियोगेनेच्छति त्वां समर्चितुम् ॥ ६ ॥ तदाज्ञापय येन त्वां भक्तियोगेन भावयेत् ॥ देशकालव्रताद्यैस्तु तथा नानोपचारकैः ॥ ७ ॥ त्वन्मुखांभोजगलितमाज्ञामृतरसं नृपः ॥ पिपासुस्त्वां जगन्नाथ पश्यत्येषोऽनिमेषकम् ॥ ८ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ इति विज्ञापितो देवः साक्षात्कमलयोनिना ॥ दारुदेहोऽपि विहसन्प्राह गंभीरया गिरा ॥ ९ ॥ ॥ श्रीप्रतिमोवाच ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न प्रसन्नस्ते भक्त्या निष्कामकर्मभिः ॥ त्वदन्येनेदृशी संपन्न केनाप्यपवर्जिता ॥ १० ॥ वरं ददामि ते भूप मयि भक्तिः

स्थिराऽस्तु ते ॥ उत्सृज्य वित्तकोटीस्तु यन्ममायतनं कृतम् ॥ ११ ॥ भंगेप्येतस्य राजेंद्र स्थानं न त्यज्यते मया ॥ कालांतरेऽपि योऽप्यन्यः
प्रासादं कारयिष्यति ॥ १२ ॥ तवैव कीर्त्तिः सा नूनं त्वत्प्रीत्या तत्र मे स्थितिः ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यमेव ब्रवीमि ते ॥ १३ ॥ प्रासाद
भंगे तत्स्थानं न त्यक्ष्यामि कदाचन ॥ अनेन दारुवपुषा स्थास्याम्यत्र परार्द्धकम् ॥ १४ ॥ द्वितीयं पद्मयोनेस्तु यावत्परिसमाप्यते ॥ मनोः
स्वायंभुवस्यास्य द्वितीये च चतुर्युगे ॥ १५ ॥ कृतस्य प्रथमे ज्येष्ठे दशेति क्रतुसंस्थितिः ॥ ज्यैष्ठ्यामहं चावतीर्णस्तत्पुण्यजन्मवासरम् ॥ १६ ॥
तस्यां मे स्नपनं कुर्यान्महास्नानविधानतः ॥ प्रत्यर्चायां महाराज साधिवासं समृद्धिमत् ॥१७॥ पापं विनाशयिष्यामि कोटिजन्मभिरर्जितम् ॥ सर्व
तीर्थक्रतुफलं सर्वदानफलं तथा ॥ १८ ॥ पश्यतां चापि राजेंद्र फलं तावत्प्रपद्यते ॥ न्यग्रोधादुत्तरे कूपः सर्वतीर्थमयोऽस्ति हि ॥ १९ ॥
स्नानाय पूर्वं निर्माय किंचिदाच्छादितं भुवा ॥ अवतीर्णस्त्वहं पश्चात्तं विविच्य प्रकाशय ॥ २० ॥ संस्कार्यः स चतुर्दश्यां बलिं दत्त्वा विधा
नतः ॥ रक्षकक्षेत्रपालाय दिशां पालेभ्य एव च ॥ २१ ॥ कम्बुकाहालमुरजध्वनिषु सुस्वरेषु च ॥ द्विजातयः स्वर्णकुम्भैरुद्धरेयुस्ततो जलम् ॥२२॥
ज्यैष्ठ्यां प्रातस्तने काले ब्रह्मणा सहितं च माम् ॥ रामं सुभद्रां संस्नाप्य मम लोकमवाप्नुयात् ॥ २३ ॥ स्नाप्यमानं तु यः पश्येन्मां तदा नृप
सत्तम ॥ देहबन्धं च नाप्नोति स पुनर्न तु पूरुषः ॥ २४ ॥ कारयित्वा दृढं मंचमैशान्यां दिशि मंडितम् ॥ वितानशोभारचितं चंदनांभःसमुक्षि
तम् ॥ २५ ॥ तत्र मां रामभद्राभ्यां स्नापयित्वा पुनर्नयेत् ॥ २६ ॥ दक्षिणाभिमुखं यांतं यो मां पश्यति भक्तितः ॥ तत्तद्ध्रुवमवाप्नोति मनसा
यद्यदिच्छति ॥ २७ ॥ ततः पंचदशाहानि स्थापयित्वा तु मां नृप ॥ विरूपमभिरूपं वा न पश्येत्तु कदाचन ॥ २८ ॥ ज्येष्ठस्नानमिदं कृत्वा सर्व
पापैः प्रमुच्यते ॥ २९ ॥ गुंडिचाख्यां महायात्रां प्रकुर्वीथाः क्षितीश्वर ॥ यस्याः संकीर्तनादेव नरः पापाद्विमुच्यते ॥ ३० ॥ माघमासस्य पंचम्या
मष्टम्यां चैत्रशुक्लके ॥ एते कालाः प्रशस्ता हि गुंडिचाख्यमहोत्सवे ॥ ३१ ॥ विशेषान्मोक्षदाषाढद्वितीया पुष्यसंयुता ॥ ऋक्षाभावे तिथौ
कार्या सदा सा प्रीतये मम ॥ ३२ ॥ आषाढस्य सिते पक्षे द्वितीया पुष्यसंयुता ॥ तस्यां रथे समारोप्य रामं मां भद्रया सह
॥ ३३ ॥ महोत्सवप्रवृत्त्यर्थं प्रीणयित्वा द्विजान्बहून् ॥ गुंडिचामण्डपंनाम यत्राहमजनं पुरा ॥ ३४ ॥ अश्वमेधसहस्रस्य महावेदी
तदाभवत् ॥ तस्याः पुण्यतमं स्थानं पृथिव्यां नेह विद्यते ॥ ३५ ॥ यत्राजुहोः पंचशतवर्षाणि प्रीतये मम ॥ मम प्रीतिकरं स्थानं
तस्मान्नान्यद्धरागतम् ॥ ३६ ॥ यथेयं नीलशिखरी प्रासादेन तवाधुना ॥ चतुर्मुखानुरोधेन महाप्रीतिकरी मम ॥ ३७ ॥ तथा नृसिंहक्षेत्रे वै महा

वेदी तव क्रतोः ॥ ममोत्पत्तेश्च निलयं प्रीतिकृन्मम शाश्वतम् ॥ ३८ ॥ बहुकालं स्थितश्चाहं तस्यां मे प्रीतिरुत्तमा ॥ आत्मा मे पद्मभूरेष प्रासादे
स्थापितोऽमुना ॥ ३९ ॥ अस्यानुरोधात्त्वद्भक्त्या ह्यवतिष्ठेऽत्र नित्यदा ॥ दिनानि नव यास्यामि तथा तस्मादिहागतः ॥ ४० ॥ तत्रास्ति ते महा
राज सर्वतीर्थमयं सरः ॥ तत्तीरे सप्त दिवसान्स्थास्याम्यनुजिघृक्षया ॥ ४१ ॥ तत्र स्थितं मां पश्यंतो यांति मर्त्या ममालयम् ॥ तिस्रः कोट्यो
ऽर्द्धकोटी च तीर्थानां भुवनत्रये ॥ ४२ ॥ तानि सर्वाणि सरसि मत्सान्निध्याद्व्रजंति ते ॥ तत्र स्नात्वा च विधिवद्दृष्ट्वा मां भक्तिभावतः ॥ ४३ ॥
जननीजठरे क्लेशं पुनर्नानुभवंति हि ॥ नवमेऽह्नि समायांतं दक्षिणाशामुखं तदा ॥ ४४ ॥ ये पश्यन्ति प्रतिपदमश्वमेधक्रतोः फलम् ॥ प्राप्य भोगा
निंद्रसमान्भुक्त्वान्ते मां विशंति ते ॥ ४५ ॥ ममोत्थानं मम स्वापं मत्पार्श्वपरिवर्त्तनम् ॥ मार्गप्रावरणं चैव पुष्यस्नानमहोत्सवम् ॥ ४६ ॥ फाल्गुन्यां
क्रीडनं कुर्याद्दोलायां मम भूमिप ॥ दोलायां येऽपि पश्यंति दक्षिणामुखपूजितम् ॥ ४७ ॥ ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४८ ॥ अन
योर्मां समभ्यर्च्य दृष्ट्वा मां प्रणिपत्य च ॥ प्रत्येकमष्टसाहस्रं वाजिमेधफलं लभेत् ॥ ४९ ॥ चैत्रे सितत्रयोदश्यां कुर्यात्कर्मप्रपूरणम् ॥ चैत्रे मासि
चतुर्दश्यां दमनैर्मं प्रपूजनम् ॥ शुक्लपक्षे तु ये लोकाः सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ५० ॥ वैशाखस्य सिते पक्षे तृतीयाऽक्षयसंज्ञिता ॥ तत्र मां लेपयेद्गन्ध
लेपनैरतिशोभनैः ॥ ५१ ॥ प्रीतये मम ये कुर्युरुत्सवान्मम शाश्वतान् ॥ चतुर्वर्गप्रदा ह्येते प्रत्येकं परिकीर्तिताः ॥ ५२ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥
इति दत्त्वा वरं तस्मा इन्द्रद्युम्नाय भो द्विजाः ॥ ब्रह्माणमाह भगवान्स्मेरांभोरुहसन्मुखः॥ ५३ ॥ चतुर्मुख तव प्रीत्यै सर्वं संपादितं मया ॥ त्वदिच्छा
हि ममैवेच्छा न भेदो ह्यावयोर्ध्रुवम् ॥ ५४ ॥ यन्मां माधवमूर्तिं त्वं पुरा प्रार्थितवानसि ॥ तस्यैव परिपाकोऽयमवतारः कृतो मया ॥ ५५ ॥ मामत्र
दृष्ट्वा त्वभ्यर्च्य प्राणान्संत्यज्य मुच्यते ॥ क्रमात्सर्वे त्वया सार्द्धं भूयः सायुज्यमेव च ॥ ५६ ॥ यद्वाचाभिलपन्मर्त्यो मामत्र हि निषेवते ॥ अवश्यं
तदवाप्नोति संगत्या चात्र भूपतिः ॥ ५७ ॥ व्रजेदानीं सत्यलोकं त्रिदिवं यांतु देवताः ॥ तवायुःपूर्णिपर्यंतमहमत्र स्थितो ध्रुवम् ॥ ५८ ॥ ततस्ते
हर्षिताः सर्वे ब्रह्मर्षिसुरसत्तमाः ॥ प्रणम्य शिरसा देवं जग्मुस्ते निलयं स्वकम् ॥ ५९ ॥ देवोऽपि च जगन्नाथः प्रतिमारूपधृक्तदा ॥ तूष्णीं तिष्ठति
सर्वेषां हर्षमापादयन्नृणाम् ॥ ६० ॥ इन्द्रद्युम्नोऽपि धर्मात्मा विष्णुभक्तो दृढव्रतः ॥ अनुव्रजन्पद्मयोनिं तेनादिष्टो न्यवर्तत ॥ ६१ ॥ यात्राः सर्वा
भगवता आज्ञप्ताः साधु कारय ॥ अस्मिंस्तुष्टे जगन्नाथे सन्तुष्टं वै चराचरम् ॥६२॥ इत्याज्ञां पद्मयोनेस्तु मूर्ध्न्याधाय क्षितीश्वरः ॥ नारदेन सह

श्रीमान्निधिना च समृद्धिमत् ॥ ज्येष्ठस्नानादिकं सर्वमुत्सवं निरवर्तयत् ॥ ६३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये
वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्य एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ चकार केन विधिना जन्मस्नानं श्रियः पतेः ॥
अन्यानप्युत्सवान्सर्वान्विधिवद्ब्रूहि नो मुने ॥ १ ॥ नारदेन पुरा प्रोक्तं सर्वं ते मुनिसत्तम ॥ स हि वेद तमःपारे ब्रह्म ब्रह्मसुतो मुनिः ॥ २ ॥
तत्सर्वं ब्रूहि तत्त्वेन मुने कौतूहलं हि नः ॥ अहो भाग्यं नरपतेरिंद्रद्युम्नस्य भो मुने ॥ ३ ॥ तस्य तावति कर्मांते अत्यद्भुतमिदं महत् ॥ न श्रुता
हि न दृष्टा हि प्रतिमा दारुनिर्मिता ॥ ४ ॥ सजीवतनुवत्साक्षाद्धारं दध्यान्मनुष्यवत् ॥ स्मारंस्मारं भगवतश्चरितं पापनाशनम् ॥ ५ ॥
चरितं तस्य नृपतेर्दुर्लभं मर्त्यवासिनाम् ॥ न सन्तोषोऽस्ति भगवञ्शृण्वतां नो महामुने ॥ ६ ॥ तद्वदानुक्रमेणास्मान्यात्राः सर्वाघनाशनाः ॥
यासां संदर्शनाद्वासो वैकुण्ठ इति निश्चितम् ॥ ७ ॥ यात्रामाहात्म्यवक्तासौ यत्साक्षान्मधुसूदनः ॥ तन्नो वद महाभाग जगतां हितकाम्यया ॥ ८ ॥
॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ ज्येष्ठस्नानं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनयोऽधुना ॥ ज्येष्ठशुक्लदशम्यां तु व्रतं संकल्प्य वाग्यतः ॥ ९ ॥ प्रातरुत्थाय
कुर्वीत पंचतीर्थविधानतः ॥ मार्कंडेयावटं गत्वा आचम्य प्रयतः पुमान् ॥ १० ॥ प्रार्थयेच्छंकरं नत्वा कृतांजलिपुटोऽग्रतः ॥ ११ ॥ अति[1]तीक्ष्ण
महाकाय कल्पांतदहनोपम ॥ भैरवाय नमस्तुभ्यमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ १२ ॥ ततः प्रविश्य तीर्थं तु वैदिकैः पंच वारुणैः ॥ अघमर्षणसूक्तेन
त्रिरावृत्तेन वा द्विजाः ॥ स्नात्वा यथावत्स्नायीत मन्त्रेणानेन चांततः ॥ १३ ॥ नमः शिवाय शांताय सर्वपापहराय च ॥ स्नानं करोमि देवेश
मम नश्यतु पातकम् ॥ १४ ॥ संसारसागरे मग्नं पापग्रस्तमचेतनम् ॥ त्राहि मां भगनेत्रघ्न त्रिपुरारे नमोऽस्तु ते ॥ १५ ॥ एवं स्नात्वा बहिर्गत्वा
धौतवासाः सपुण्ड्रकः ॥ देवानृषीन्पितृंश्चैव तर्पयित्वा यथाविधि ॥ १६ ॥ प्रविश्य शंकरागारं स्पृष्ट्वा वृषणयोर्वृषम् ॥ मन्त्रेणानेन भो विप्राः
सर्वक्रतुफलं लभेत् ॥ १७ ॥ धर्मश्चतुष्पाद्यज्ञस्त्वं स्वर्णशृंगस्त्रयीवपुः ॥ गोपते वाहरूपस्त्वं शूलिनं त्वां नमाम्यहम् ॥ १८ ॥ अघोरमन्त्रेण
ततः पूजयेद्वृषवाहनम् ॥ पञ्चब्रह्मभिर्ऋग्भिस्तु संस्पृशेल्लिंगमुत्तमम् ॥ १९ ॥ अंगुष्ठेन स्पृशेल्लिंगं मुष्टिना शक्तिमेव च ॥ पूजयित्वा तु विधिव
त्स्तुत्वा देवं पुरद्विषम् ॥ २० ॥ दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ मार्कंडेयावटे स्नात्वा दृष्ट्वा देवं तु शंकरम् ॥ २१ ॥ फलं प्राप्नोत्य
विकलं राजसूयाश्वमेधयोः ॥ अन्ते शिवस्य सालोक्यं प्राप्य ज्ञानं ततो नरः ॥ २२ ॥ क्रमाच्च लभते मुक्तिं जगन्नाथप्रसादतः ॥ ततो मौनी

---

[1] तीक्ष्णदंष्ट्र–इ० पा० ।

व्रजेद्देवं नारायणमनामयम् ॥ २३ ॥ तद्दक्षिणस्थितं विष्णुरूपं न्यग्रोधमुत्तमम् ॥ दर्शनादपि पापानां पापसंहतिनाशनम् ॥ २४ ॥ तं दृष्ट्वा प्रणमेद्दूराद्द्रावयन्पुरुषोत्तमम् ॥ प्रदक्षिणं ततः कुर्यादिमं मन्त्रमुदीरयन् ॥ २५ ॥ अमरस्त्वं सदा कल्प विष्णोरायतनं महत् ॥ न्यग्रोध हर मे पापं विष्णुरूप नमोऽस्तु ते ॥ २६ ॥ नमोऽस्त्वव्यक्तरूपाय महाप्रलयस्थायिने ॥ एकाश्रयाय जगतां कल्पवृक्षाय ते नमः ॥ २७ ॥ स्तुवञ्जपेत्तु तद्भक्त्या मूले तस्य जनार्दनम् ॥ कोटिजन्मशतोद्भूतपापादेव विमुच्यते ॥ २८ ॥ तच्छायाक्रमणेनापि निष्पापो जायते नरः ॥ ततः सुपर्णं प्रणमेद्यानरूपं हरेः पुरः ॥ २९ ॥ स्थितो भक्तिनतो विष्णोः कृतांजलिपुटो मुदा ॥ छन्दोमय जगद्धामन्यानरूप त्रिवृद्वपुः ॥ ३० ॥ यज्ञरूप जगद्व्यापिन्प्रीयमाणाय ते नमः ॥ स्तुत्वेत्थं गरुडं पापान्मुच्यतेऽनेकजन्मजात् ॥ ३१ ॥ वाङ्मनःकर्मनियतो गच्छेद्देवं विचिंतयन् ॥ प्रविश्य देवतागारं कृत्वा तं त्रिः प्रदक्षिणम् ॥ ३२ ॥ पूजयेन्मन्त्रराजेन सूक्तेन पुरुषस्य वा ॥ द्वादशाक्षरमंत्रेण यत्र वा जायते रुचिः ॥ ३३ ॥ पूजाधिकारिणः सर्वे ब्रह्मक्षत्रविशस्ततः ॥ अन्येषां दर्शनं भक्त्या तयोर्नामानुकीर्तनात् ॥ ३४ ॥ पंचोपचारविधिना पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा इदं स्तोत्रमुदीरयेत् ॥ ३५ ॥ देवदेव जगन्नाथ संसारार्णवतारक ॥ भक्तानुग्राहक सदा रक्ष मां पादयोर्नतम् ॥ ३६ ॥ जय कृष्ण जगन्नाथ जय सर्वाघनाशन ॥ जयाशेषजगद्वंद्यपादांभोज नमोऽस्तु ते ॥ ३७ ॥ जय ब्रह्मांडकोटीश वेदनिःश्वासवातक ॥ अशेषजगदाधार परमात्मन्नमोऽस्तु ते ॥३८॥ जय ब्रह्मेंद्ररुद्रादिदेवौघप्रणतार्तिनुत् ॥ जयाखिलजगद्धामन्नंतर्यामिन्नमोऽस्तु ते ॥ ३९ ॥ जय निर्व्याजकरुणापाथोधे दीनवत्सल ॥ दीनानाथैकशरण विश्वसाक्षिन्नमोऽस्तु ते ॥ ४० ॥ संसारसिंधुसलिले मोहावर्त्ते सुदुस्तरे ॥ षडूर्मिकुलदुष्पारे कुकर्मग्राहदारुणे ॥ ४१ ॥ निराश्रये निरालंबे निःसारे दुःखफेनिले ॥ तव मायागुणैर्बद्धमवशं पतितं ततः ॥ ४२ ॥ मां समुद्धर देवेश कृपापांगविलोकनैः ॥ तत्र मग्नं सुरश्रेष्ठ सुप्रसादप्रकाशक ॥ ४३ ॥ एक एव जगन्नाथ बन्धुस्त्वं भवभीरुणाम् ॥ बुभुक्षा च पिपासा च प्राणस्य मनसः स्मृतौ ॥ ४४ ॥ शोकमोहौ शरीरस्य जरा मृत्युर्वपुर्भवः ॥ त्वत्सृष्टौ तादृशो नास्ति यो दीनपरिपालकः ॥ ४५ ॥ अवतीर्णोसि लोकानामनुग्रहधिया विभो ॥ पूर्णकामस्य ते नाथ किमन्यत्कारणं क्षितौ ॥ ४६ ॥ त्वत्पादपद्ममासाद्य न चिंतास्ति जगत्पते ॥ यतस्ते चरणांभोजं चतुर्वर्गैकसाधनम् ॥ ४७ ॥ दर्शनात्सर्वलोकानां सर्ववांछाफलप्रदम् ॥ ततः सीरध्वजं शेषमन्त्रेण परिपूजयेत् ॥ ४८ ॥ द्वादशाक्षरमन्त्रेण नाम्ना वा प्रणवादिना ॥ एकाग्रमानसो भूत्वा प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥ ४९ ॥ जय राम सदाराम सच्चिदानंदविग्रह ॥ अविद्यापंकरहित निर्मलाकृतये नमः ॥ ५० ॥ जयाखिलजगद्धारधारणश्रमवर्जित ॥ तापत्र

यविकर्षाय हलं कलयसे सदा ॥ ५१ ॥ प्रपन्नदीनत्राणाय स्फुटनेत्रसरोरुह ॥ त्वमेवेश पराशेषकलुषक्षालनप्रभुः ॥ ५२ ॥ प्रसन्नकरुणासिंधो
दीनबन्धो नमोऽस्तु ते ॥ चराचराफणाग्रेण धृता येनं वसुन्धरा ॥ ५३ ॥ मामुद्धरास्माद्दुष्पाराद्भवांभोधेरपारतः ॥ परापराणां परम परमेश नमो
ऽस्तु ते ॥ ५४ ॥ स्तुत्वैवं नागराजानं बलं मुसलधारिणम् ॥ पूजयेज्जगतामादिकारणं भद्रलोचनाम् ॥ ५५ ॥ स्तुत्वा जयां तां भो विप्राः
प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥ जय देवि महादेवि प्रसीद भवतारिणि ॥ ५६ ॥ सुखारणि श्रितवतां जय संतुष्टिकारिणि ॥ कार्यं कार्यस्वरूपाणां कारणानां
च कारणम् ॥ ५७ ॥ धारणां धार्यमाणानां त्वामादिं प्रणमाम्यहम् ॥ वक्षःस्थलस्थितां विष्णोः शंभोरर्द्धांगधारिणीम् ॥ ५८ ॥ पद्मयोनि
मुखाब्जस्थां प्रणमामि जगत्प्रियाम् ॥ सृष्टिस्थितिविनाशादिकर्मणां परमात्मनः ॥ ५९ ॥ त्वमेका शक्तिरतुला त्वां विना सोऽपि नेश्वरः ॥ त्वां
सर्वलोकजननीं विष्णुमायां तपस्विनीम् ॥ ६० ॥ सुभद्रां भद्ररूपां तां मूलभूतां नमाम्यहम् ॥ ततः सागरस्नानाय प्रार्थयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ ६१ ॥
नमस्ते भगवन्विष्णो जगद्व्यापिंश्चराचर ॥ निर्विघ्नं सिद्धिमायातु सिंधुस्नानं मम प्रभो ॥ ६२ ॥ नमस्ते जगतामीश शंखचक्रगदाधर ॥ देहि
देव ममानुज्ञां तव तीर्थनिषेवणात् ॥ ६३ ॥ ततो मौनं व्रजेद्विष्णुं चिंतयन्सारितां पतिम् ॥ उग्रसेनं स्थितं मार्गे अनुज्ञाप्य समाहितः ॥ ६४ ॥
उग्रसेन महाबाहो बलवन्नुग्रविक्रम ॥ लब्ध्वा वरं सुप्रसन्नात्समुद्रतटमास्थितः ॥ ६५ ॥ तीर्थराजकृतस्नानसुसंपूर्णफलप्रद ॥ सिंधुस्नानं करिष्यामि
अनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ ६६ ॥ ततो गच्छेद्द्विजश्रेष्ठाः स्वर्गद्वारं ततः परम् ॥ येन देवाः समायांति क्षेत्रेऽस्मिन्पुरुषोत्तमे ॥ ६७ ॥ भूस्वर्गे
जगदीशस्य दर्शनाय दिने दिने ॥ स्वर्गाद्वतारमार्गेण तत्रस्थौ वां नमाम्यहम् ॥ ६८ ॥ मामप्यूर्ध्वं नयेतां वै साक्षिणौ कर्मणां सताम् ॥ सागरांभः
समुत्पन्नौ श्रेष्ठौ सर्वगुणान्वितौ ॥ ६९ ॥ मध्येन युवयोर्यामि स्वर्गद्वारमपावृतम् ॥ प्रार्थयित्वा ततो गच्छेत्तीर्थराजस्य संनिधिम् ॥ ७० ॥ यं दृष्ट्वा
दूरतः पापान्मुच्यते महतो ध्रुवम् ॥ प्रक्षालितकरांघ्रिक आचांतः शुचिविष्टरे ॥ ७१ ॥ आसीनः प्राङ्मुखो भूत्वा लिखेन्मंडलमग्रतः ॥ चतुरस्रं चतुर्द्वारं
चतुःस्वस्तिककोणकम्॥७२॥तन्मध्ये विलिखेत्पद्ममष्टपत्रं सुशोभनम्॥ततोऽष्टाक्षरमंत्रं तु करयोश्च तनौ न्यसेत्॥७३॥षड्भिर्वर्णैः षडंगानां
न्यासः प्रोक्तो मनीषिभिः॥शेषौ कुक्षौ च पृष्ठे च न्यस्तव्यौ च ततः पुनः ॥७४॥ पादयोर्जंघयोरूर्वोः स्फिचोश्च पार्श्वयोः पुनः॥नाभौ पृष्ठे बाहुयुग्मे
हृदि कण्ठे च कक्षयोः ॥ ७५ ॥ ओष्ठयोः कर्णयोरक्ष्णोर्गंडयोर्नासयोस्तथा ॥ भ्रुवोर्ललाटे शिरसि मंत्रवर्णान्यथाक्रमम् ॥ ७६ ॥ विन्यस्य व्यापकं
सर्वैर्न्यासं कुर्यात्समाहितः ॥ प्राणायामत्रयं कुर्यान्मूलेन पंचविंशतिम् ॥ ७७ ॥ बध्नीयात्कवचं दिव्यं सर्वपापापनोदनम् ॥ पूर्वे मां पातु गोविंदो

वारिजाक्षस्तु दक्षिणे ॥ ७८ ॥ प्रद्युम्नः पश्चिमे पातु हृषीकेशस्तथोत्तरे ॥ आग्नेय्यां नरसिंहस्तु नैर्ऋत्यां मधुसूदनः ॥ ७९ ॥ वायव्यां श्रीधरः
पातु ऐशान्यां च गदाधरः ॥ ऊर्ध्वं त्रिविक्रमः पातु अधो वाराहरूपधृक् ॥ ८० ॥ सर्वत्र पातु मां देवः शंखचक्रगदाधरः ॥ नारायणो मनः पातु
चैतन्यं गरुडध्वजः ॥ ८१ ॥ पातु मे बुद्ध्यहंकारौ त्रिगुणात्मा जनार्दनः ॥ इंद्रियाणि सदा पातु दैत्यवर्गनिकृन्तनः ॥ ८२ ॥ एवं बद्ध्वा च
कवचं निष्पापो जायते पुमान् ॥ षोडशैरुपचारैश्च मनसा कल्पितैर्नरः ॥ ८३ ॥ पुरुषोत्तमं पूजयित्वा यथावद्विधितो द्विजाः ॥ आवाह्य
मण्डले तस्मिन्देवदेवमनामयम् ॥ ८४ ॥ पूजयित्वा विधानेन यथाशक्त्युपबृंहितैः ॥ आत्मानं तीर्थराजस्य देवदेवस्य चिंतयन् ॥ ८५ ॥ एवं
बद्धांजलिपुटमिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ सुदर्शन नमस्तेऽस्तु कोटिसूर्यसमप्रभ ॥ ८६ ॥ अज्ञानतिमिरांधस्य विष्णोर्मार्गं प्रदर्शय ॥ एवं संप्रार्थ्य भो
विप्रास्तीर्थराजजलांतिके ॥ ८७ ॥ जानुभ्यामवनिं गत्वा प्रणमेद्भक्तिभावितः ॥ तीर्थराज नमस्तुभ्यं जलरूपाय विष्णवे ॥ ८८ ॥ जीवनाय
च जंतूनां परं निर्वाणहेतवे ॥ ८९ ॥ अग्निश्च ते योनिरिला च देहे रेतोधा विष्णोरमृतस्य नाभिः ॥ उपैमि ते रूपमनन्यहेतुमानंदसंपन्नम
नुप्रविश्य ॥ ९० ॥ इति मन्त्रं पठन्विप्राः प्रविशेज्जलमध्यतः ॥ आवाहयेत्तीर्थराजं भावयञ्जगतां पतिम् ॥ ९१ ॥ जलाधीशं कृतस्नानफलदानेऽ
तः स्थितम् ॥ अघमर्षणसूक्तेन नारायणयुतेन च ॥ ९२ ॥ त्रिरावृत्तेन कुर्वीत पञ्चवारुणकेन च ॥ सकृदावाहनादीनि षडंगान्यभिषेचने ॥
॥ ९३ ॥ आवाहनं पुर प्रोक्तं सन्निधानमथोच्यते ॥ स्नातुरिष्टफलप्राप्तौ सान्निध्यपरिकल्पनम् ॥ ९४ ॥ अन्तःशुद्ध्यर्थमाचामेत्पीत्वा तदभि
मंत्रितम् ॥ बाह्यावयवशुद्ध्यर्थं मार्जयेत्कुशवारिणा ॥ ९५ ॥ अंतर्बहिर्विशुद्ध्यर्थं मन्त्रपूतेन वारिणा ॥ त्रीनंजलीन्मूर्ध्नि सिंचेत्तिंसधौ नांतर्जले
जपः ॥ ९६ ॥ त्रिः स्नायात्स्वकृताघानि कोटिजन्मकृतानि च ॥ प्लावितानि जले तस्मिन्भावयन्नघनाशनम् ॥ ९७ ॥ उत्थायाचम्य विधिव
त्प्रार्थयेन्मन्त्रमुच्चरन् ॥ त्वमग्निर्जगतां नाथ रेतोधाः कामदीपनः ॥ ९८ ॥ प्रधानं सर्वभूतानां जीवानां प्रभुरव्यय ॥ अमृतस्यारणिस्त्वं हि देव
योनिरपांपते ॥ ९९ ॥ वृजिनं हर मे सर्वं तीर्थराज नमोस्तु ते ॥ जन्मकोटिसहस्रेषु यत्पापं पूर्वमर्जितम् ॥ १०० ॥ तदशेषं लयं यातु देहि मे
ब्रह्म शाश्वतम् ॥ स्नात्वापि च ततस्तीरमुत्तीर्याचम्य वाग्यतः ॥ १०१ ॥ धारयेद्वाससी शुक्ले पुंड्रकानुज्ज्वलाकृतीन् ॥ शंखचक्रगदापद्मतिलकानि
च भक्तितः ॥ २ ॥ देवान्पितॄन्यथान्यायं चिंतयन्भगवद्धिया ॥ तर्प्पयेद्विधिवद्विप्राः सम्यगव्यग्रमानसः ॥ ३ ॥ ततः पूर्ववदालिख्य मण्डलं
चोत्तरामुखः ॥ पूजयेन्मूलमन्त्रेण मन्त्रैरेभिश्च भक्तितः ॥ ४ ॥ नारायणं चतुर्बाहुं शंखचक्रगदाधरम् ॥ धरारमाभ्यां सहितं केवलं वा

द्विजोत्तमाः ॥ ध्यात्वांतर्यागसंतुष्टं बहिरावाहयेत्ततः ॥ ५ ॥ आगच्छ परमानंद जगद्व्यापिञ्जगन्मय ॥ अनुग्रहाय देवेश मण्डले सन्निधिं
कुरु ॥ ६ ॥ चराचरमिदं सर्वं जगदत्र प्रतिष्ठितम् ॥ तदन्तस्थस्त्वमेवेश आसनं कल्पयामि ते ॥ ७ ॥ यस्य पादांबुजे धौते धर्मेण
ब्रह्मरूपिणा ॥ पुनाति तद्भवा गंगा जगत्पाद्यं ददाम्यहम् ॥ ८ ॥ अनर्घ्यरत्नघटितचूडामणिकरोत्करैः ॥ ब्रह्मादयः पादपद्मं चिन्तयंति दिने
दिने ॥ अनर्घ्याय जगद्धाम्ने अर्घ्यमेतद्ददाम्यहम् ॥ ९ ॥ आचांतस्तीर्थराजो वै येनागस्त्यस्वरूपिणा ॥ तस्मै सुवासितं वारि ददाम्याचमनीय
कम् ॥ ११० ॥ यः प्राप्य मधुसंपर्कं चकर्ष जलरूपिणम् ॥ अशेषाघविकर्षाय मधुपर्कं ददाम्यहम् ॥ ११ ॥ यः क्रोडरूपमास्थाय प्रलयार्णववि
प्लुताम् ॥ उज्जहार धरामेतां स्नपयामि तमंभसा ॥ १२ ॥ ब्रह्मांडकोटयो यस्य विश्वरूपस्य संवृतिः ॥ आच्छादनाय सर्वेषां प्रददे वाससी शुभे ॥
॥ १३ ॥ विना येनानुष्ठितोऽपि यज्ञः स्यादकृतो ध्रुवः ॥ तस्मै यज्ञेश्वरायेदमुपवीतं प्रकल्पये ॥ १४ ॥ यदंगसंगमासाद्य शोभंते
भूषणानि वै ॥ विश्वालंकृतये तस्मै भूषणानि प्रकल्पये ॥ १५ ॥ यदंगसंस्पर्शिमरुत्संगान्मलयजा द्रुमाः ॥ सुगंधरससंपन्नास्तस्मै
गंधानुलेपनम् ॥ १६ ॥ यस्य संचिंतनादेव सौमनस्यं हतांहसाम् ॥ तस्मै सुमनसां मालां सुगंधां परिकल्पये ॥ १७ ॥ यं चित्ते स्थिरमा
दाय भवाग्निपरिधूपनम् ॥ जहाति तस्मै प्रददे सुगंधं धूपमुत्तमम् ॥ १८ ॥ स्वतेजसाखिलमिदं दीपितं यस्य भासतः ॥ तस्मै दीपप्रदीताय दीप
मेतं ददाम्यहम् ॥ १९ ॥ चराचरं जगत्सर्वमत्ति यो यश्च भावयेत् ॥ अनेन च पुनः पुष्टो तस्माद‍न्नं निवेदये ॥ २० ॥ यदीयमुखरागेण सञ्जावा
सितेन च ॥ मोहिताः सुरसुंदर्यस्तस्मै तांबूलमुत्तमम् ॥ २१ ॥ प्रदक्षिणप्रक्रमणाद्भवांगणविवर्त्तनम् ॥ हंति यः करुणांभोधिस्तं नमामि जगद्गुरुम्
॥ २२ ॥ मंत्रास्तु कथिता ह्येत उपचारैः पृथक्पृथक् ॥ आवाह्य चिंतयेद्देवं बहिःसंस्थितमात्मनः ॥ २३ ॥ रत्नसिंहासनं दत्त्वा तत्रासीनं विचिंत
येत् ॥ पादपद्मद्वये दद्यात्पाद्यं श्यामाकपंकजैः ॥ २४ ॥ दूर्वापराजिताभ्यां च संस्कृतं मूलमंत्रणात् ॥ सौवर्णे राजते वापि ताम्रे वा शंख एव
वा ॥ २५ ॥ अर्घ्यं संस्कृत्य विधिवद्वारिचंदनपुष्पकैः ॥ यवदूर्वांकुशाग्रैश्च फलसिद्धार्थकैस्तिलैः ॥ २६ ॥ दूर्वांकुशाग्रैर्देवस्य मूर्ध्नि सिंचेत्तद
ग्रतः ॥ सावशेषं क्षिपेद्भूमावेषोऽर्घविधिरीरितः ॥ २७ ॥ जातीफलैर्वा कंकोलैर्लवंगैः संस्कृतं जलम् ॥ दद्यादाचमनार्थं तु मधुपर्कं ततो ददेत् ॥
॥ २८ ॥ मधुसर्पिर्युतं गव्यं दधि कांस्ये हि निर्मले ॥ पात्रे स्थितं च पिहितं पात्रेणान्येन तादृशा ॥ सुसंस्कृतं फलयुतं स्नपने जलमुच्यते ॥
॥ २९ पट्टकौशेयकापासनिर्मिते वाससी शुभे ॥ यथाशक्ति प्रदेये च वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ १३० ॥ हारकेयूरमुकुटग्रैवेयादिकभूषणम् ॥

यथाशक्ति यथास्थानं देवस्यांगे निवेशयेत् ॥ ३१ ॥ उपवीतं हरेर्दद्यात्पट्टसूत्रविनिर्मितम् ॥ कार्पासमथवा विप्रा गंधचंदनसंस्कृतम् ॥ ३२ ॥ चंद्रचंदनकस्तूरीकुंकुमैरनुलेपनम् ॥ ३३ ॥ तुलसीदलमालां च जातीपंकजचंपकैः ॥ अशोकच्छुरपुन्नागनागकेसरकेसरैः ॥ ३४ ॥ अन्यैः सुगंधैः कुसुमैर्मालां माल्यमथापि वा ॥ मुक्तकानि च पुष्पाणि दद्याद्देवस्य मूर्द्धनि ॥ ३५ ॥ माला सा प्रपदीना तु माल्यं कंठोरुसंमितम् ॥ गर्भके केशमध्ये तु मूर्ध्नि पुष्पांजलिं क्षिपेत् ॥ ३६ ॥ सगुग्गुल्वगुरूशीरसिताज्यमधुचंदनैः ॥ धूपं दद्यात्सुगंधाढ्यं दीपं गोसर्पिषा शुभम् ॥ कर्पूरगर्भया वर्त्या तिलतैलेन वा ददेत् ॥ ३७ ॥ अखंडितसमुद्धौतं शालितंडुलनिर्मितम् ॥ सुपक्वमन्नं सुरभि सर्पिषा च सुवासितम् ॥ ३८ ॥ सौरभेयदधिक्षीरपक्वरंभासितायुतम् ॥ नानाव्यंजनसंकीर्णं सोपदंशं सपूपकम् ॥ ३९ ॥ नानाफलयुतं हृद्यं सुगंधं सुरसं नवम् ॥ नैवेद्यं देवदेवस्य प्रस्थाद्दूनं न शस्यते ॥ १४० ॥ धूपे दीपे च नैवेद्ये स्नानेऽर्घे मधुपर्कके ॥ वस्त्रे यज्ञोपवीते च दद्यादाचमनीयकम् ॥ ४१ ॥ अन्यत्र केवलं वारि संस्कृतं त्वौपचारिकम् ॥ नैवेद्यांते त्वाचमनं दद्याच्च करघृष्टिकम् ॥ ४२ ॥ सगंधचंदनं विप्रास्तांबूलं च ददेत्ततः ॥ सकर्पूरलवंगैलाजातीक्रमुकसंयुतम् ॥ ४३ ॥ अष्टोत्तरशतं जप्त्वा मूलमंत्रमनन्यधीः ॥ स्तुत्वा प्रदक्षिणं कृत्वा प्रार्थयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ ४४ ॥ देवदेव जगन्नाथ सर्वतीर्थप्रवर्त्तक ॥ सर्वतीर्थमयश्चासि सर्वदेवमय प्रभो ॥ ४५ ॥ त्वत्प्रसादान्मया तीर्थराजे स्नानं हि यत्कृतम् ॥ तदस्तु सफलं देव यथोक्तफलदो भव ॥ ४६ ॥ सिंधुराजस्त्वं च विभो द्रवरूपोऽस्यसंशयम् ॥ पापालये निमग्नं मां परित्राहि नमोऽस्तु ते ॥ ४७ ॥ इत्थं प्रपूज्य देवेशं नारायणमनामयम् ॥ तीर्थराजकृतस्नानः सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ ४८ ॥ गवां कोटिप्रदानेन क्रतुकोटिकृतेन च ॥ कोटिब्राह्मणभोज्येन महादानैश्च कोटिशः ॥ यत्पुण्यं कर्मिणां प्रोक्तं तदनेन हि लभ्यते ॥ ४९ ॥ ध्यानं दानं तपो जाप्यं श्राद्धं च सुरपूजनम् ॥ सिंधुराजे कृतं सर्वं कोटिकोटिगुणं भवेत् ॥ १५० ॥ अपि नः स कुले कश्चित्सिंधुस्नायी भविष्यति ॥ देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च दास्यते च तिलोदकम् ॥ ५१ ॥ क्रंदंति सर्वपापानि संभ्रांताः सर्वपातकाः ॥ अनिष्टानि पलायन्ते सिंधुस्नानोद्यतस्य वै ॥ ५२ ॥ अन्यतीर्थे कृतं पापं सिंधुतीरे विनश्यति ॥ सिंधुतीरे कृतं पापं सिंधुस्नाने विनश्यति ॥ ५३ ॥ सिंधुस्नानरतं नित्यं दृष्ट्वैव यमकिङ्कराः ॥ दिशो दश पलायन्ते सिंहं दृष्ट्वा यथा मृगाः ॥ ५४ ॥ यमोऽपि भीतस्तं दृष्ट्वा प्रणिपत्य प्रपूज्य च ॥ न शक्नोति तदा स्थातुं तस्याग्रे पुण्यकर्मिणः ॥ ५५ ॥ वांछंति देवता नित्यं मानुष्यं प्राप्नुयामहे ॥ सम्यक्छुद्धतन्वो भूत्वा सिंधुस्नानं लभेमहि ॥ ५६ ॥ मेरुमन्दरमात्रोऽपि राशिः पापस्य कर्मणः ॥ सिंधुस्नानेन दग्धः स्यात्तूलराशिरिवानलात् ॥ ५७ ॥ अप्सु नारायणं देवं स्नानकाले स्मरेत्सदा ॥ साक्षाद्विष्णुस्वरूपेऽत्र सिंधौ

चैव विशेषतः ॥ ५८ ॥ ब्रह्मघ्नो वा सुरापो वा गोघ्नो वा पञ्चपातकी ॥ सर्वे ते निष्कृतिं यांति सिंधुस्नानान्न संशयः ॥ ५९ ॥ कपिलाकोटिदानाच्च
सिन्धुस्नानं विशिष्यते ॥ सकृत्सिंध्ववगाहेन कुलकोटिं समुद्धरेत् ॥१६०॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वेष्वायतनेषु च ॥ तत्फलं लभते सर्वं सिन्धुस्नानान्न
संशयः ॥ ६१ ॥ य इच्छेत्सफलं जन्म जीवितं श्रुतमेव वा ॥ स पितॄंस्तर्पयेत्सिंधुमभिगम्य सुरांस्तथा ॥ ६२ ॥ चत्वारः सुलभा वेदाः सषडंग
पदक्रमाः ॥ सुलभानि कुरुक्षेत्रे दानानि विविधानि च ॥ ६३ ॥ चांद्रायणानि कृच्छ्राणि तपांसि सुलभान्यपि ॥ अग्निष्टोमादयो यज्ञाः सुलभा
बहुदक्षिणाः ॥ ६४ ॥ सिन्धुतोयैश्च सलिलैर्दुर्लभं पितृतर्पणम् ॥ मासं तर्पणमात्रेण पिंडानां पातनेन च ॥ ६५ ॥ सिन्धौ वै पितरः सर्वे विमा
नान्सूर्यवर्चसः ॥ सिन्धुतर्पणसंतुष्टाः श्राद्धपिंडसुतर्पिताः ॥ आरुह्य सहसा यांति ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ६६ ॥ आद्यंतयोर्जगन्नाथं पूजयित्वा
यथाविधि ॥ तीर्थराजेऽभिषिच्य स्वं नरः स्यान्मुक्तिभाजनम् ॥ ६७ ॥ ततस्तीर्थविसर्गं च कृत्वा शुद्धमनाः पुमान् ॥ रामं कृष्णं सुभद्रां च नत्वा
रूपं विचिन्तयेत् ॥ १६८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये त्रिंशो
ऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ कृतकृत्यं तदात्मानं मन्यमानस्ततो व्रजेत् ॥ अश्वमेधांगसंभूतामिंद्रद्युम्नसरः प्रति ॥ १ ॥ यस्य तीरे
निवसति नरसिंहाकृतिर्हरिः ॥ नरसिंहमनुप्रार्थ्य तत्र स्नायाद्यथाविधि ॥ २ ॥ नरसिंह नमस्तुभ्यं यस्य ते क्षेत्र उत्तमे ॥ सहस्रं वाजिमेधस्य क्रतो
श्चक्रे नृपोत्तमः ॥ ३ ॥ इन्द्रद्युम्नः प्रसादात्ते तस्य क्रत्वंगसंभवे ॥ सरसि स्नातुमायातो मामनुज्ञापय प्रभो ॥ ४ ॥ ततस्तीर्थतटं गत्वा कृतशौचाचम
क्रियः ॥ प्रार्थयेदंजलिं कृत्वा इमं मंत्रमुदीरयेत् ॥ ५ ॥ अश्वमेधांगगोकोटिखुरक्षुण्णमहीतलः ॥ तन्मूत्रफेनादानांभःपूरिताखिलपावनः ॥६॥ स्नातुं
तवागतः पुण्ये सर्वतीर्थमये जले ॥ पूर्वजन्मसहस्रोत्थं पापं स्नानाद्विमोचय ॥ ७ ॥ अन्तः प्रविश्य च ततो वारुणैःपंचभिर्द्विजाः ॥ स्नायादन्तर्जले
जप्यात्त्रिरावृत्त्याघमर्षणम् ॥ ८ ॥ अश्वमेधांगसंभूत तीर्थ सर्वाघनाशन ॥ जन्मकोटिभवं पापं त्वयि स्नानाद्विनश्यतु ॥ ९ ॥ इमं मन्त्रं त्रिरुच्चार्य
त्रिः स्नायात्तज्जले द्विजाः ॥ संस्मरेद्विष्णुगायत्र्या नरसिंहाकृतिं हरिम् ॥ १० ॥ आपो नारा इति प्रोक्ता यस्मात्ता नरसूनवः ॥ अयनं प्रथमं चास्य
तस्मादप्सु हरिं स्मरेत् ॥११॥ देवानृषीन्पितॄंश्चैव तर्पयेद्विधिवन्नरः ॥ नरसिंहं ततो गच्छेत्पश्चिमाभिमुखं स्थितम् ॥ १२ ॥ सिद्धं शंभुं कृत्रिमं वा
पश्चिमाभिमुखं हरिम् ॥ दृष्ट्वा विमुच्यते पापैर्जन्मकोटिसमुद्भवैः ॥ १३ ॥ तमाथर्वणमंत्रेण यजेच्च नरकेसरिम् ॥ नारदेन पुरा ह्येष मंत्रराजः प्रति
ष्ठितः ॥ १४ ॥ इन्द्रद्युम्नेन तेनैव चिरादेष उपासितः ॥ नरसिंहाकृतौ नान्यो मंत्रस्तत्सदृशो द्विजाः ॥ १५ ॥ यस्योच्चारणमात्रेण तुष्टो भवति

केसरी ॥ अनेन दारुवर्ष्मापि ब्रह्मणा संप्रतिष्ठितः ॥ १६ ॥ पूर्वोक्तैरुपचारैस्तु पूजयेन्नरकेसरिम् ॥ जपाप्रसूनैररुणैरन्यैश्चैव सुगंधिभिः ॥ १७ ॥
चंदनागरुकर्पूरैर्लेपयेन्नरकेसरिम् ॥ पायसं सितया युक्तं सौरभेयेण सर्पिषा ॥ १८ ॥ कर्पूरखण्डसंयुक्तान्मोदकान्घृतपाचितान् ॥ संयावान्घृत
पूपांश्च फलं नानाविधं तथा ॥ १९ ॥ शर्करादधिसंयुक्तं शाल्यन्नं विनिवेदयेत् ॥ दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा नमस्कृत्वा संपूज्य नरकेसरिम् ॥ २० ॥ स्वान्स्वा
नभीष्टानाप्नोति नरो वै नात्र संशयः ॥ देवत्वममरेशत्वं गंधर्वत्वं च भो द्विजाः ॥२१॥ ईशित्वं च वशित्वं च सार्वभौमत्वमेव वा ॥ यद्यत्कामयते
चित्ते तत्तदाप्नोत्यसंशयम् ॥ २२ ॥ पंचतीर्थीविधानं च कथितं पृच्छतां द्विजाः ॥ दिनानि पंच कृत्वैतां पञ्चभूतमये पुनः ॥२३॥ न देहे प्रविशे
न्मर्त्यो व्रती विष्णुपरायणः ॥ पौर्णमास्यां प्रत्युषसि तीर्थराजजले पुनः ॥ २४ ॥ पूर्वोक्तविधिना स्नात्वा शुद्धाहारो जितेंद्रियः ॥ एकभक्त
व्रतेनैव वर्त्तते प्रीतये नरः ॥ यावत्पंच दिनानि स्युस्तावत्कालं द्विजोत्तमाः ॥ २५ ॥ ततः प्रविश्य प्रासादं मंचस्थं पुरुषोत्तमम् ॥ रामं सुभद्रां
दृष्ट्वा च मुच्यते पापकंचुकैः ॥ २६ ॥ सर्वतीर्थमयात्कूपादुद्धृतेन सुगन्धिना ॥ वारिणा स्नाप्यमानं तु यो ज्यैष्ठ्यां पश्यते हरिम् ॥ २७ ॥ न तस्य
पापसंबंध आत्मनि प्रभविष्यति ॥ यात्राकर्तृविधिं वक्ष्ये शृणुध्वं मुनयः परम् ॥ २८ ॥ चतुर्दश्यां दृढं मंचं कारयित्वा सुशोभनम् ॥ तृणकाष्ठमयं
लिप्तं सुधया बहुलं शुभम् ॥ २९ ॥ अथवा दार्षदं कुर्याच्चिरस्थायि द्विजोत्तमाः ॥ स्नानार्थं देवदेवस्य वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ ३० ॥ नानाद्रुम
गणाकीर्णं दक्षिणानिलशीतलम् ॥ उल्लसत्सिंधुकल्लोलशाड्वलोपरि संस्कृतम् ॥ ३१ ॥ समुच्छ्रितमहामूल्यवितानवरशोभितम् ॥ विरलाच्छादनं
कुर्याद्देवानां दर्शनाय वै ॥ ३२ ॥ आयांति ब्रह्मणा सार्द्धं स्नपनाय जगत्पतेः ॥ स्वर्गंगांभः समादाय पारिजातविभूषितम् ॥ ३३ ॥ ब्रह्मर्षयश्च
त्रिदशा ब्रह्मणा सहिता विभुम् ॥ मंचस्थं स्नापयन्तीह वचनात्परमेष्ठिनः ॥ ३४ ॥ जयशब्दैश्च स्तुतिभिर्वंद्योऽयं त्रिदिवौकसाम् ॥ तस्मान्मं
चस्तु कर्तव्यो मंडितो माल्यचामरैः ॥ ३५ ॥ नानामणिस्रजा हारिदुकूलकृततोरणम् ॥ सुगंधधूपसुरभिचंदनांभःसमुक्षितम् ॥ ३६ ॥ एवं
मंचं प्रतिष्ठाप्य तस्य दक्षिणतो द्विजाः ॥ कूपाद्वारि समुद्धृत्य कलशान्स्वर्णनिर्मितान् ॥ ३७ ॥ शालायां शास्त्रदृष्टेन विधिना त्वधिवास
येत् ॥ ३८ ॥ सुवासितं जलं तेषु पावमान्या प्रपूरयेत् ॥ चतुर्दशीनिशामध्ये कर्मैतत्समुदाहृतम् ॥ ३९ ॥ शनैः शनैश्च नीयासुर्हरिं हलि
पुरःसरम् ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या राज्ञा संमानितादृताः ॥ ४० ॥ चामरैस्तालवृन्तैश्च वीज्यमानं निरंतरम् ॥ पुराकृतामलेपं तं
विष्णोरंगान्न हापयेत् ॥ ४१ ॥ यथा सुगंधलेपेन सुपुष्टांगो दिने दिने ॥ तथा प्रयत्नतः कार्यः कृशांगो न हि पुष्टिकृत् ॥ ४२ ॥

नयेयुरप्रमाद्यंतो भगवंतमानदिताः ॥ प्रमादतो यदि भवेत्पतनं मुरवैरिणः ॥ ४३ ॥ बलस्य वा सुभद्राया राज्ञो राज्यस्य भीतिकृत् ॥
अपि पातयतां हानिः संततेर्बहुदुःखिता ॥ ४४ ॥ नरके नियतं वासो भवेत्तेषां दुरात्मनाम् ॥ विमुह्यंतश्चिराद्दारुमयीयं प्रतिमा कथम् ॥ ४५ ॥
तिष्ठेदविश्वसंतो ये भगवद्द्रोहिणस्तु ते ॥ नरकं प्रतिपद्यंते सर्वकर्मबहिष्कृताः ॥४६॥ मूढानां नास्तिकानां च कृतघ्नानां हतात्मनाम् ॥ धर्मकृत्येषु
जायंते अविश्वासस्य युक्तयः॥४७॥ अदृष्टं यस्य यावद्धि स तु तेन विनिर्मितः ॥ तदंते तस्य क्षीयंते प्रासादप्रतिमादयः ॥४८॥ न चायं निर्मितः
केन द्रुमः सोऽपि प्रवर्द्धितः ॥ वरं ददाति या नूनं न चासौ प्रतिमा मता ॥ ४९ ॥ निर्मितायां प्रतिकृतौ पुरा मन्वंतरादिषु ॥ व्यतीतेष्वपि वर्द्धते
जनानां च सुपर्वणाम् ॥ ५० ॥ भक्तयस्तादृशो विप्राः सर्वेषां पृथिवीक्षिताम् ॥ स्वारोचिषेंऽतरे चैव आविर्भूतः कृपानिधिः ॥ ५१ ॥ वैवस्वतें
ऽतरे सप्तविंशे चैव चतुर्युगे ॥ द्वापरांते समायातौ तदा कृष्णार्जुनावुभौ ॥ ५२ ॥ त्रिदिनानि स्थितावत्र व्रतस्थौ मधुसूदनम् ॥ भक्त्या संपूज्य तं
स्तुत्वा जग्मतुर्द्वारकां पुनः ॥ ५३ ॥ न केऽपि तत्त्वं जानंति मानुषीं तनुमास्थिताः ॥ अवताराः प्रवर्त्तंते विष्णोरस्य युगेयुगे ॥ ५४ ॥ धर्मस्था
पनया विप्रा लीयंते स्वपदे पुनः ॥ पूर्वं च ब्रह्मणा प्रोक्तः स चानेन परस्परम् ॥ ५५ ॥ स्थाता परार्द्धपर्यंतं भगवान्दारुरूपधृक् ॥ सदायं वरदो
विष्णुः शुद्धसत्त्वेन भावितः ॥ ५६ ॥ यस्य यावांस्तु विश्वासस्तस्य सिद्धिस्तु तावती ॥ प्रमादीकृतविश्वासो भक्तो दृढमतिः पुमान् ॥ ५७ ॥
यत्नानुरूपं लभते फलमस्मात्सुदुर्लभम् ॥ पुरा वः कथितं सर्वमंबरीषविमोचनम् ॥ ५८ ॥ ततस्तस्मिञ्जगन्नाथे परमात्मस्वरूपिणि ॥ विधाय
सुदृढां भक्तिं वसध्वं पुरुषोत्तमे ॥५९॥ अतोऽयं भक्तितो नेयः श्रीकृष्णमंच उत्तमः ॥ सुभद्राबलभद्रौ च राजवत्परिचर्यं वै ॥ ६० ॥ उत्तोलितेषु
च्छत्रेषु चामरैर्वीजितेषु च ॥ कालागुरुसुधूपासु दिक्षु गंभीरनादिषु ॥ ६१ ॥ नानाविधेषु वाद्येषु त्वगारे परिपूरिते ॥ तौर्यत्रिके साधुवृत्ते दीपिका
श्रेणिराजिते ॥ ६२ ॥ अंधकारेऽथ सर्वेषां वर्द्धमाने महोत्सवे ॥ आच्छन्ने श्रीपतेरंगे प्रमादपरिशंकया ॥ ६३ ॥ पट्टपट्टदुकूलेषु नीयमानेषु दूरतः ॥
गतेर्वेगात्तदोत्तानीकृतास्ये जगतां गुरौ ॥ ६४ ॥ आवर्त्तदृष्टयो देवा दिवारोहणशंकिनः ॥ जयस्व राम कृष्णेति जय भद्रेति चोचिरे ॥ ६५ ॥
एवं सलीलं भगवाञ्जन्मज्यैष्ठ्याभिषेचने ॥ नीयते मंचदेशं तु निशीथे ब्राह्मणादिभिः ॥ ६६ ॥ अहंपूर्विकशब्दस्तु देवानां श्रूयते दिवि ॥ देवदुं
दुभयश्चैव जयशब्दविमिश्रिताः ॥ ६७ ॥ ततो मंचस्थितं ब्रह्मरूपं प्रत्यर्चया सह ॥ आच्छाद्य सर्वाण्यंगानि मुखवर्जं सुचेलकैः ॥ ६८ ॥ विना
निवेद्यं संपूज्य उपचारैः पुरोदितैः ॥ अधिवासितकुंभैश्च शांतिघोषपुरःसरम् ॥ ६९ ॥ समुद्रज्येष्ठामंत्रेण स्नापयेत्सुरपुंगवान् ॥ पश्यतामभिषेक्तॄणां

कृतकृत्यत्वहेतवे ॥ ७० ॥ स्नाप्यमानं तु पश्यंति ये नरास्तत्र संस्थिताः ॥ गर्भोदकेन स्नपनं न ते पुनरवाप्नुयुः ॥ ७१ ॥ ज्येष्ठस्नानं भगवतो
ये पश्यंति मुदान्विताः ॥ न ते भवाब्धौ मज्जंति यात्रामुत्कंठमानसाः ॥ ७२ ॥ बुद्ध्यबुद्धिकृतः पुंसामनादिः पापसंचयः ॥ तत्क्षणान्नाश
मायाति पश्यतां स्नपनं हरेः ॥ ७३ ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं ब्रवीमि द्विजपुंगवाः ॥ सर्वसंतापशमनमशेषमलनाशनम् ॥ ७४ ॥ स्नपनं
श्रीपतेर्ज्यैष्ठ्यां यदि भक्त्या विलोकनम् ॥ प्रायश्चित्तनिमित्तानि यानि पापानि संति वै ॥ ७५ ॥ तानि सर्वाणि क्षीयंते पश्यतां स्नपनं हरेः ॥
नातः परतरं कर्म ह्यनायासेन मोचनम् ॥ ७६ ॥ ज्येष्ठजन्मदिने स्नानं हरेर्यदवलोकितम् ॥ स्नानदानतपःश्राद्धजपयज्ञादयस्तु ये ॥ ७७ ॥
विधयः कोटिगुणिताः कोटिजन्मोपपादिताः ॥ स्नानदर्शनपुण्यस्य हरेस्ते न तुलां गताः ॥ ७८ ॥ भक्त्या यः स्नपनं विष्णोरेकस्मिन्वत्सरेऽपि
वा ॥ पश्येन्न शोचते विप्रा इह संसारमोचने ॥ ७९ ॥ तेनेष्टं क्रतुभिः पुण्यैः श्रद्धाविपुलदक्षिणैः ॥ महादानानि दत्तानि भोजिताः कोटिशो
द्विजाः ॥ ८० ॥ श्राद्धानि गयशीर्षादौ कोटिशश्च कृतानि वै ॥ पुण्यकाले च तीर्थादौ तपांसि चरितानि च ॥ ८१ ॥ अर्धोदयादियोगेषु कोटि
तीर्थेषु कोटिशः ॥ स्नातानि तेन भो विप्रा यः पश्येत्स्नपनं हरेः ॥ ८२ ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं ब्रवीमि द्विजपुंगवाः ॥ नातः श्रेयस्करं कर्म
शास्त्रदृष्टपथिस्थितम् ॥ ८३ ॥ मञ्चस्थं स्नाप्यमानं हि यः पश्येत्पुरुषोत्तमम् ॥ स्नानाच्छतगुणं पुण्यं लभते वै न संशयः ॥ ८४ ॥ मञ्चस्थितं
जगन्नाथं स्नानार्द्रं यस्तु पश्यति ॥ सांद्रानन्दार्द्रचित्तोऽसौ न किंचित्पापमश्नुते ॥ ८५ ॥ यदेव पुण्यमुदितं स्नानदर्शनकर्मणि ॥ तत्तत्फलमवा
प्नोति दृष्ट्वा मञ्चस्थमच्युतम् ॥ ८६ ॥ एक एव जगन्नाथस्त्रिधा तत्र स्थितो द्विजाः ॥ एकैकस्यापि स्नपनदर्शनं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ८७ ॥ जयस्व
रामभद्रेति जय भद्रेति यो वदेत् ॥ जय कृष्ण जगन्नाथ जयेत्युच्चारयेन्मुदा ॥ ८८ ॥ स्नानकाले स वै मुक्तिं प्रयाति द्विजसत्तमाः ॥ अधिवा
सादिकं तत्र यैः कृतं स्नानकर्मणि ॥ ८९ ॥ तेषां श्रद्धामुदायुक्तः प्रदद्याद्दक्षिणाः पृथक् ॥ ब्राह्मणेभ्यश्च मिष्टान्नं वस्त्रालंकरणानि च ॥ ९० ॥ प्रदद्या
च्छ्रद्धया युक्तो दीनानाथांश्च तर्पयेत् ॥ ये द्रष्टुमागताः स्नानं जीवन्मुक्तास्तु ते ध्रुवम् ॥ ९१ ॥ तान्यथाशक्ति वै राजा मानयेत्प्रीतये हरेः ॥ स्नाना
वशेषतोयेन स्नायाद्भद्रासनस्थितः ॥ ९२ ॥ नारी वा पुरुषो वापि तस्य पुण्यं वदामि वः ॥ कल्पः स्याच्चिररोगार्तो ह्यपमृत्युं जयेदसौ ॥ ९३ ॥
अपुत्रा मृतवत्सा वा वन्ध्या वापि लभेत्सुतम् ॥ सुभगः सर्वलोकानां निर्धनो धनवान्भवेत् ॥ ९४ ॥ गुर्विणी लभते पुत्रं दीर्घायुर्गुणवत्तरम् ॥

गंगादिसर्वतीर्थानां स्नानजं फलमुच्यते ॥ ९५ ॥ स्नानदर्शनजं पुण्यं धर्मात्मा लभते ध्रुवम् ॥९६॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्य एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि दक्षिणामूर्ति दर्शनम् ॥ पदेपदेऽश्वमेधस्य फलं यत्रोपलभ्यते ॥ १ ॥ ततो नानाविधैर्दिव्यैर्भक्ष्यभोज्यादिकैस्तथा ॥ यथाशक्त्युपचारैस्तु गंधैर्माल्यैश्च पूजयेत् ॥ २ ॥ रामं कृष्णं सुभद्रां च गीतनृत्यादिकैस्तथा ॥ प्रेक्षणीयैश्च विविधैः श्रद्धया चोपपादितैः ॥ ३ ॥ वस्त्रचंदनमाल्याद्यैः पूजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥ भगवद्ब्राह्मणांश्चैतान्महाभागवतांस्तथा ॥ ४ ॥ ततो नयेद्दाक्षिणाभिमुखांस्तांस्त्रिदशेश्वरान् ॥ उत्सवं च महत्कृत्वा पूर्वानयनवद्धरेः ॥ ५ ॥ तस्मिन्काले हरिं पश्येद्व्रजंतं दक्षिणामुखम् ॥ समं सुभद्रां यो मर्त्यो न स प्राकृतमानुषः ॥ ६ ॥ स्नानार्थमागता देवाः स्नापयित्वा जगद्गुरुम् ॥ आकाशेऽपि ससंबाधास्तावत्कालं स्थिता हरिम् ॥ द्रष्टुं व्रजंतं याम्याशावदनं भवनाशनम् ॥ ७ ॥ धर्मशास्त्रेषु यावंति धर्मकर्माणि संति वै ॥ तानि सर्वाणि संद्रष्टुं व्रजंतं दक्षिणामुखम् ॥ ८ ॥ स्नानदर्शनजं पुण्यं समग्रं लभते तु सः ॥ स्नातं मुरारिं यः पश्येद्व्रजंतं दक्षिणामुखम् ॥ ९ ॥ नीराजयित्वा देवेशं रामेण सह भद्रया ॥ प्रासादांतः प्रवेश्याथ न पश्येद्वै कथंचन ॥ १० ॥ एतत्तु विस्तरेणोक्तं पूर्वमेव मया द्विजाः ॥ ११ ॥ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ भगवन्यत्त्वया प्रोक्तं ज्येष्ठास्नानप्रदर्शनात् ॥ फलं प्राप्नोति नियतं तन्नो ब्रूहि विदांवर ॥१२॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ हंत वः कथयिष्यामि तद्व्रतं ज्येष्ठपंचकम् ॥ नातः परतरं प्रोक्तमृषिभिः शास्त्रपारगैः ॥१३॥ श्रौतस्मार्तपुराणोक्तव्रतानामिदमुत्तमम् ॥ इदं प्रथमतः प्रोक्तं ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ १४ ॥ ज्येष्ठत्वाद्व्रतमुख्यानां ख्यातं तज्ज्येष्ठपंचकम् ॥ समुद्रो ज्येष्ठफलदः प्रभुर्ज्येष्ठफलप्रदः ॥ १५ ॥ वर्षसंदर्शनात्पुण्यं मञ्चकेनैव लभ्यते ॥ मंचकेन तु यल्लभ्यं महाज्यैष्ठ्यां तु तल्लभेत् ॥ १६ ॥ यन्मयोक्तं पुरा विप्राः स्नानदर्शनजं फलम् ॥ समग्रं तदवाप्नोति महाज्यैष्ठ्यां न संशयः ॥ १७ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ महाज्यैष्ठीं समाचक्ष्व यत्र स्नानं महाफलम ॥ तत्र नः कौतुकं ब्रह्मन्महद्वै संप्रवर्त्तते ॥ १८ ॥ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ ज्येष्ठस्य विमले पक्षे या वै पंचदशी भवेत् ॥ शक्रर्क्षैकांशगौ चन्द्रगुरू च गुरुवासरे ॥ १९ ॥ शुभे योगे महाज्यैष्ठी सर्वपापप्रणाशिनी ॥ सर्वक्षेत्रं सर्वतीर्थं सप्त वै सागरास्तथा ॥ २० ॥ क्रतवश्च महादानसमूहश्च तपांसि च ॥ विद्याश्चाष्टादशविधा व्रतानि विविधानि च ॥ २१ ॥ शांतिपौष्टिककर्माणि सांख्ययोगस्तथैव च ॥ सर्वे संभूय गच्छंति क्षेत्रं श्रीपुरुषोत्तमम् ॥ २२ ॥ वृन्दशः प्रविभक्तास्त

---

[१] समं सुभद्रां--हरिणा इति शेषः हरिणा समं सह सुभद्रां गच्छंतीं यः पश्येत्--इति योजना ।

कृतकृत्यत्वहेतवे ॥ ७० ॥ स्नाप्यमानं तु पश्यंति ये नरास्तत्र संस्थिताः ॥ गर्भोदकेन स्नपनं न ते पुनरवाप्नुयुः ॥ ७१ ॥ ज्येष्ठस्नानं भगवतो
ये पश्यंति मुदान्विताः ॥ न ते भवाब्धौ मज्जंति यात्रामुत्कंठमानसाः ॥ ७२ ॥ बुद्ध्यबुद्धिकृतः पुंसामनादिः पापसंचयः ॥ तत्क्षणान्नाश
मायाति पश्यतां स्नपनं हरेः ॥ ७३ ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं ब्रवीमि द्विजपुंगवाः ॥ सर्वसंतापशमनमशेषमलनाशनम् ॥ ७४ ॥ स्नपनं
श्रीपतेर्ज्यैष्ठ्यां यदि भक्त्या विलोकनम् ॥ प्रायश्चित्तनिमित्तानि यानि पापानि संति वै ॥ ७५ ॥ तानि सर्वाणि क्षीयंते पश्यतां स्नपनं हरेः ॥
नातः परतरं कर्म ह्यनायासेन मोचनम् ॥ ७६ ॥ ज्येष्ठजन्मदिने स्नानं हरेर्यदवलोकितम् ॥ स्नानदानतपःश्राद्धजपयज्ञादयस्तु ये ॥ ७७ ॥
विधयः कोटिगुणिताः कोटिजन्मोपपादिताः ॥ स्नानदर्शनपुण्यस्य हरेस्ते न तुलां गताः ॥ ७८ ॥ भक्त्या यः स्नपनं विष्णोरेकस्मिन्वत्सरेऽपि
वा ॥ पश्येन्न शोचते विप्रा इह संसारमोचने ॥ ७९ ॥ तेनेष्टं क्रतुभिः पुण्यैः श्रद्धाविपुलदक्षिणैः ॥ महादानानि दत्तानि भोजिताः कोटिशो
द्विजाः ॥ ८० ॥ श्राद्धानि गयशीर्षादौ कोटिशश्च कृतानि वै ॥ पुण्यकाले च तीर्थादौ तपांसि चरितानि च ॥ ८१ ॥ अर्धोदयादियोगेषु कोटि
तीर्थेषु कोटिशः ॥ स्नातानि तेन भो विप्रा यः पश्येत्स्नपनं हरेः ॥ ८२ ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं ब्रवीमि द्विजपुंगवाः ॥ नातः श्रेयस्करं कर्म
शास्त्रदृष्टपथिस्थितम् ॥ ८३ ॥ मञ्चस्थं स्नाप्यमानं हि यः पश्येत्पुरुषोत्तमम् ॥ स्नानाच्छतगुणं पुण्यं लभते वै न संशयः ॥ ८४ ॥ मञ्चस्थितं
जगन्नाथं स्नानार्द्रं यस्तु पश्यति ॥ सांद्रानन्दार्द्रचित्तोऽसौ न किंचित्पापमश्नुते ॥ ८५ ॥ यदेव पुण्यमुदितं स्नानदर्शनकर्मणि ॥ तत्तत्फलमवा
प्नोति दृष्ट्वा मञ्चस्थमच्युतम् ॥ ८६ ॥ एक एव जगन्नाथस्त्रिधा तत्र स्थितो द्विजाः ॥ एकैकस्यापि स्नपनदर्शनं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ८७ ॥ जयस्व
रामभद्रेति जय भद्रेति यो वदेत् ॥ जय कृष्ण जगन्नाथ जयेत्युच्चारयेन्मुदा ॥ ८८ ॥ स्नानकाले स वै मुक्तिं प्रयाति द्विजसत्तमाः ॥ अधिवा
सादिकं तत्र यैः कृतं स्नानकर्मणि ॥ ८९ ॥ तेषां श्रद्धामुदायुक्तः प्रदद्याद्दक्षिणाः पृथक् ॥ ब्राह्मणेभ्यश्च मिष्टान्नं वस्त्रालंकरणानि च ॥ ९० ॥ प्रदद्या
च्छ्रद्धया युक्तो दीनानाथांश्च तर्पयेत् ॥ ये द्रष्टुमागताः स्नानं जीवन्मुक्तास्तु ते ध्रुवम् ॥ ९१ ॥ तान्यथाशक्ति वै राजा मानयेत्प्रीतये हरेः ॥ स्नाना
वशेषतोयेन स्नायाद्भद्रासनस्थितः ॥ ९२ ॥ नारी वा पुरुषो वापि तस्य पुण्यं वदामि वः ॥ कल्पः स्याच्चिररोगार्तो ह्यपमृत्युं जयेदसौ ॥ ९३ ॥
अपुत्रा मृतवत्सा वा वन्ध्या वापि लभेत्सुतम् ॥ सुभगः सर्वलोकानां निर्धनो धनवान्भवेत् ॥ ९४ ॥ गुर्विणी लभते पुत्रं दीर्घायुर्गुणवत्तरम् ॥

गंगादिसर्वतीर्थानां स्नानजं फलमुच्यते ॥ ९५ ॥ स्नानदर्शनजं पुण्यं धर्मात्मा लभते ध्रुवम् ॥९६॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्य एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि दक्षिणामूर्ति
दर्शनम् ॥ पदेपदेश्वमेधस्य फलं यत्रोपलभ्यते ॥ १ ॥ ततो नानाविधैर्दिव्यैर्भक्ष्यभोज्यादिकैस्तथा ॥ यथाशक्त्युपचारैस्तु गंधैर्माल्यैश्च पूज
येत् ॥ २ ॥ रामं कृष्णं सुभद्रां च गीतनृत्यादिकैस्तथा ॥ प्रेक्षणीयैश्च विविधैः श्रद्धया चोपपादितैः ॥ ३ ॥ वस्त्रचंदनमाल्याद्यैः पूजयित्वा द्विजो
त्तमान् ॥ भगवद्ब्राह्मणांश्चैतान्महाभागवतांस्तथा ॥ ४ ॥ ततो नयेद्दाक्षिणाभिमुखांस्तांस्त्रिदशेश्वरान् ॥ उत्सवं च महत्कृत्वा पूर्वानयनवद्धरेः ॥ ५ ॥
तस्मिन्काले हरिं पश्येद्व्रजंतं दक्षिणामुखम् ॥ [1]समं सुभद्रां यो मर्त्यो न स प्राकृतमानुषः ॥ ६ ॥ स्नानार्थमागता देवाः स्नापयित्वा जगद्गुरुम् ॥
आकाशेऽपि ससंबाधास्तावत्कालं स्थिता हरिम् ॥ द्रष्टुं व्रजंतं याम्याशावदनं भवनाशनम् ॥ ७ ॥ धर्मशास्त्रेषु यावंति धर्मकर्माणि संति वै ॥
तानि सर्वाणि संद्रष्टुं व्रजंतं दक्षिणामुखम् ॥ ८ ॥ स्नानदर्शनजं पुण्यं समग्रं लभते तु सः ॥ स्नातं मुरारिं यः पश्येद्व्रजंतं दक्षिणामुखम् ॥ ९ ॥
नीराजयित्वा देवेशं रामेण सह भद्रया ॥ प्रासादांतः प्रवेश्याथ न पश्येद्दै कथंचन ॥ १० ॥ एतत्तु विस्तरेणोक्तं पूर्वमेव मया द्विजाः ॥ ११ ॥
॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ भगवन्यत्त्वया प्रोक्तं ज्येष्ठास्नानप्रदर्शनात्॥फलं प्राप्नोति नियतं तन्नो ब्रूहि विदांवर॥१२॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ हंत वः कथ
यिष्यामि तद्व्रतं ज्येष्ठपंचकम् ॥ नातः परतरं प्रोक्तमृषिभिः शास्त्रपारगैः ॥१३॥ श्रौतस्मार्तपुराणोक्तव्रतानामिदमुत्तमम् ॥ इदं प्रथमतः प्रोक्तं ब्रह्मणा
परमेष्ठिना ॥ १४ ॥ ज्येष्ठत्वाद्व्रतमुख्यानां ख्यातं तज्ज्येष्ठपंचकम् ॥ समुद्रो ज्येष्ठफलदः प्रभुर्ज्येष्ठफलप्रदः ॥ १५ ॥ वर्षसंदर्शनात्पुण्यं मञ्चकेनैव
लभ्यते ॥ मंचकेन तु यल्लभ्यं महाज्यैष्ठ्यां तु तल्लभेत् ॥ १६ ॥ यन्मयोक्तं पुरा विप्राः स्नानदर्शनजं फलम् ॥ समग्रं तदवाप्नोति महाज्यैष्ठ्यां न
संशयः ॥ १७ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ महाज्यैष्ठीं समाचक्ष्व यत्र स्नानं महाफलम ॥ तत्र नः कौतुकं ब्रह्मन्महद्वै संप्रवर्त्तते ॥ १८ ॥
॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ ज्येष्ठस्य विमले पक्षे या वै पंचदशी भवेत् ॥ शक्रर्क्षैकांशगौ चन्द्रगुरू च गुरुवासरे ॥ १९ ॥ शुभे योगे महा
ज्यैष्ठी सर्वपापप्रणाशिनी ॥ सर्वक्षेत्रं सर्वतीर्थं सप्त वै सागरास्तथा ॥ २० ॥ क्रतवश्च महादानसमूहश्च तपांसि च ॥ विद्याश्चाष्टादशविधा व्रतानि
विविधानि च ॥ २१ ॥ शांतिपौष्टिककर्माणि सांख्ययोगस्तथैव च ॥ सर्वे संभूय गच्छंति क्षेत्रं श्रीपुरुषोत्तमम् ॥ २२ ॥ वृन्दशः प्रविभक्तास्त

---

[1] समं सुभद्रां--हरिणा इति शेषः हरिणा समं सह सुभद्रां गच्छंतीं यः पश्येत्--इति योजना ।

एकैकं क्षेत्रगं प्रति ॥ कस्मै वयं भाग्यवते ज्येष्ठस्नानावलोकने ॥ २३ ॥ महाज्यैष्ठ्यां प्रवेक्ष्यामः परस्परमहंमया ॥ तत्र यांति महायोगे भग
वत्क्षेत्रमुत्तमम् ॥ २४ ॥ महाज्यैष्ठी महापुण्या भगवत्प्रीतिवर्द्धनी ॥ तस्यां संपूज्य देवेशं जगन्नाथं कृपार्णवम् ॥ दृष्ट्वा च स्नाप्यमानं तं पापको
शाद्विमुच्यते ॥ २५ ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि व्रतं तज्ज्येष्ठपञ्चकम् ॥ व्रतेनानेन लभ्यं यत्तत्तदेवं ब्रवीमि वः ॥ २६ ॥ दशम्यां नियमं कुर्यात्प्रातः
स्नात्वा यथाविधि ॥ आचार्यं वृणुयात्तत्र वैष्णवं द्विजपुंगवम् ॥ २७ ॥ इत्थं संकल्पममलं गृह्णीयाद्व्रतमुत्तमम् ॥ २८ ॥ देवदेव जगन्नाथ संसारा
र्णवतारक ॥ अद्यारभ्य व्रतं देव यावज्ज्यैष्ठी च सा तिथिः ॥ तावद्व्रतं करिष्यामि प्रीतये तव केशव ॥२९॥ सर्वतीर्थाभिषेकं च प्रत्यहं व्रतभोजनम् ॥
मूर्तीनां तव पंचानामेकस्यापि प्रपूजनम् ॥ ३० ॥ एकस्मिन्दिवसे देव त्रिसंध्यं त्वत्प्रसादतः ॥ समाप्यतां व्रतमिदं सफलं चास्तु ते प्रभो ॥
॥ ३१ ॥ ततः पंचसु तीर्थेषु स्नात्वा च गृहमेत्य च ॥ स्थंडिले विलिखेत्पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥ ३२ ॥ तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभं तीर्थांभोभिः
प्रपूरितम् ॥ सचंदनफलैर्युक्तं तन्मुखे ताम्रभाजनम् ॥ ३३ ॥ वाससा वेष्टितं कण्ठे पात्रं चाक्षतपूरितम् ॥ तन्मध्ये स्थापयेद्देवं सौवर्णं मधुसूदनम् ॥
॥ ३४ ॥ शुभांगावयवं शांतं वामे श्रीयुतमीश्वरम् ॥ ३५ ॥ दक्षिणे च गरुत्मंतं स्पृशंतं पृष्ठदेशतः ॥ शंखचक्रधरं चोर्ध्वे पद्मासनगतं विभुम् ॥
॥ ३६ ॥ पूजयेदुपचारैस्तमाचार्यो वापि भो द्विजाः ॥ नीलोत्पलानां मालां तु भक्त्या देवाय दापयेत् ॥ ३७ ॥ दशम्यां पूजयित्वैवं दशकोट्यघ
नाशनम् ॥ प्रार्थयेत्प्रांजलिर्भूत्वा मन्त्रमेतं समुच्चरन् ॥ ३८ ॥ ॥ मधुसूदन देवेश नमस्ते माधवीप्रिय ॥ कृपावारांनिधे पाहि पतितं मां भवार्णवे
॥ ३९ ॥ एकादश्यां चतुर्बाहुं शंखचक्रगदाधरम् ॥ नारायणं पद्मसंस्थं पंचनिष्कविनिर्मितम् ॥ तदर्द्धं निर्मितं वापि पूजयेत्पद्ममालया ॥ ४० ॥
नैवेद्यं पायसं दद्यात्सितां रंभाफलानि च ॥ नानाविधं च नैवेद्यं दत्त्वा संप्रार्थयेन्मुदा ॥ ४१ ॥ नारायण नमस्तेऽस्तु भवसागरतारण ॥ त्राहि
मां पुंडरीकाक्ष शरणागतवत्सल ॥ ४२ ॥ एकादशेंद्रियकृतं पापराशिमनुत्तमम् ॥ अनादिभवनिर्व्यूढं नाशयेत्पूजितः प्रभुः ॥ ४३ ॥ द्वादश्यां यज्ञ
वाराहं पूजयेत्स्वर्णनिर्मितम् ॥ चंदनागुरुकर्पूरलेपनैश्चंपकस्रजा ॥ ४४ ॥ नानाविधापूपसारा भक्ष्यभोज्यफलान्विताः ॥ निवेद्य प्रार्थयेद्देवं स्तुति
मेतां समुच्चरन् ॥ ४५ ॥ प्रलयार्णवसंमग्नां धरणीं धृतवानसि ॥ किन्न शक्तो ममोद्धारे पतितस्यांघ्रिपंकजे ॥ तन्मामुद्धर गोविंद निमग्नं
शोकसागरे ॥ ४६ ॥ अब्दो द्वादशमासो वै यावदब्दकृतानि तु ॥ पापानि महदल्पानि इतः पूर्वेषु जन्मसु ॥ तद्विनाशयते देवो
द्वादश्यामर्चितो नृणाम् ॥ ४७ ॥ त्रयोदश्यां तु प्रद्युम्नं शंखचक्रवराभयान् ॥ धारयन्तं पद्मगतं चतुर्निष्कविनिर्मितम् ॥ ४८ ॥ उपचारैर्यथा

---

१ अहंमया—अहमहमिकया—इत्यर्थः ।

प्रोक्तैः पूजयेद्भक्तितो नरः ॥ अशोकपाटलीमालां चंद्रपूर्णां समुज्ज्वलाम् ॥ ४९ ॥ नैवेद्यं चैव पक्वान्नं फलं पक्वं मनोहरम् ॥ दत्त्वा नमस्कृतिं कुर्वन्प्रार्थयेत्प्रांजलिः शुचिः ॥ ५० ॥ देव प्रद्युम्न कामानां पूरक कामरूपधृक् ॥ कामाश्च सफलाः संतु कामपाल नमोऽस्तु ते ॥ ५१ ॥ चतुर्दश्यां नरहरिं पूजयेत्कनकाकृतिम् ॥ वक्षःस्थलस्थया लक्ष्म्या प्रीयमाणं सटोज्ज्वलम् ॥ ५२ ॥ व्यात्ताननं साट्टहासं योगपट्टाब्जसंस्थितम् ॥ सुतीक्ष्णनखरं देवं सर्वापद्विनिवारणम् ॥ ५३ ॥ चतुर्भिर्हेमनिष्कैश्च घटितं शुभलक्षणम् ॥ पूजयेत्पूर्ववद्देवं सोपहारं सुभक्तितः ॥ ५४ ॥ जपाकुसुममालां च जातीपुष्पस्रजं तथा ॥ दत्त्वा पुष्पांजलीन्पादे प्रणम्य सप्रदक्षिणम् ॥ ५५ ॥ यथा हिरण्यकशिपुं लोकानां हितकाम्यया ॥ व्यदारयस्तथा पापसंघं नाशय पूजितः ॥ ५६ ॥ एवं संप्रार्थ्य नृहरिं प्रणम्य दण्डवत्क्षितौ ॥ निर्वर्त्य व्रतमेवं तद्व्रती पंचदिनात्मकम् ॥ पंच पंच प्रदीपांस्तु दिवारात्रौ प्रदापयेत् ॥ ५७ ॥ वस्त्रयुग्मान्पंच पञ्च च्छत्रोपानद्युगं तथा ॥ सयज्ञसूत्रान्कलशान्पञ्च पञ्च फलान्वितान् ॥ ५८ ॥ भोजनांते द्विजेभ्यश्च प्रदद्याच्छ्रद्धयान्वितः ॥ ५९ ॥ रात्रौ जागरगीताद्यैस्तथा नानोपहारकैः ॥ तोषयेद्वासुदेवं तु पुराणपठनेन तु ॥ ६० ॥ पौर्णमास्युषसि स्नात्वा श्रीकृष्णस्यांतिकं व्रजेत् ॥ ६१ ॥ रामं कृष्णं सुभद्रां च पूजयित्वा यथाविधि ॥ स्नपनं कारयित्वाथ दृष्ट्वा वा शास्त्रचोदितम् ॥ ६२ ॥ स्नानं कृत्वा पुनः सिंधौ गृहमागत्य तत्र वै ॥ यत्र विष्णोर्मूर्त्तयस्ताः कुम्भस्था मन्त्रपूजिताः ॥ ६३ ॥ तासां पश्चिमतो वह्निं समाधाय यथाविधि ॥ अग्निकार्यं प्रकुर्वीत स्वैः स्वैर्मंत्रैः पुरोहितः ॥६४॥ प्रणवादिचतुर्थ्यंतं नमोंतं नाम ईरयेत् ॥ देवानां मूलमंत्रस्तु स्वाहांतो होमकर्मणि ॥ ॥ ६५ ॥ चरोराज्यस्य समिधां पलाशानां पृथक्पृथक् ॥ एकैकं देवमुद्दिश्य जुहुयाच्च शतं शतम् ॥ ६६ ॥ तस्य पुष्पशतं चैव जुहुयात्तदनंतरम् ॥ पूर्णाहुतिं ततो हुत्वा ब्रह्मणे दक्षिणां ददेत् ॥ ६७ ॥ आचार्यें दक्षिणां दद्यात्सुवर्णं धेनुमेव च ॥ स्वर्णशृंगीं रौप्यखुरां नानोपकरणैर्युताम् ॥ ॥ ६८ ॥ महार्घ्यवस्त्रदानानि येन तुष्यति वा गुरुः ॥ सर्वोपकरणैर्युक्ताः प्रतिमाश्च निवेदयेत् ॥ ६९ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्सर्पिःखण्डयुक्तैश्च पायसैः ॥ एतद्व्रतं समाख्यातं ज्येष्ठपंचकमुत्तमम् ॥ ७० ॥ अनुष्ठाय नरो भक्त्या स्नानदर्शनजं फलम् ॥ समग्रं लभते विप्रास्तदा नैवात्र संशयः ॥ ७१ ॥ एकादशी या तु मध्ये निर्जला सा प्रकीर्तिता ॥ एकां तां भक्तियुक्ता ये यथाविधि उपासते ॥ ७२ ॥ यावज्जीवकृताः सर्वा एकादश्यो न संशयः ॥ व्रतराजमिमं कृत्वा सर्वव्रतफलं लभेत् ॥ ७३ ॥ यान्यान्समीहते कामांस्तांस्तानाप्नोत्यसंशयः ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये ज्येष्ठपंचकव्रतवर्णनंनाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि महावेदीमहोत्सवम् ॥ अज्ञानतिमिरांधोऽपि येन भास्वत्पदं व्रजेत् ॥१॥ वैशाखस्यामले पक्षे
तृतीया पापनाशिनी ॥ स्वयमाविष्कृता चैषा प्राजापत्यर्क्षसंयुता ॥ २ ॥ तस्यां संकल्प्य नृपतिराचार्यं वरयेच्छुचिः ॥ एकं त्रीनथ तक्षाणं दृष्टकर्मा
णमादरात्॥३॥ वृणुयाद्धनयागाय वस्त्रालंकरणादिभिः ॥ तक्ष्णा सार्द्धं वनं गत्वा साधुवृक्षगणाकुलम् ॥४॥ तन्मध्ये वह्निमाधाय मंत्रराजेन मंत्रवित्॥
अष्टोत्तरशतं हुत्वा संपाताज्यविमिश्रितम् ॥ ५ ॥ आज्यं तरूणां मूले तु प्रत्येकमभिघारयेत् ॥ दिक्पालेभ्यो बलिं दत्त्वा क्षेत्रपालपशूंस्तथा ॥ ६ ॥
वनस्पतये जुहुयात्क्षीरोदनशताहुतिम् ॥ ततः परशुमादाय वृक्षमूलेषु दिक्षु वै ॥ ७ ॥ आज्यसंस्कृतिदेशेषु आचार्यो मंत्रमुच्चरन् ॥ किंचित्किंचि
च्छेदयेद्वै चिंतयन्गरुडध्वजम् ॥ ८ ॥ नदत्सु तूर्यघोषेषु गीतमंगलवादिषु ॥ नियोज्य वर्द्धकिं तत्र आचार्यः स्वगृहं व्रजेत् ॥ ९ ॥ अथवा स्थान
लब्धानि दारूणि रथकर्मणि ॥ उक्तसंस्कारविधिना संस्कुर्यात्कल्पितेनले ॥ १० ॥ आरभेत रथं कृत्वा विघ्नराजमहोत्सवम् ॥ षोडशारैः षोडश
भिश्चक्रैर्लोहमयैर्दृढैः ॥ ११ ॥ युक्तं विष्णो रथं कुर्याद्दृढाक्षं दृढकूबरम् ॥ विचित्रघटनाकक्षपुत्तलीपरिवेष्टितम् ॥ १२ ॥ नानाविचित्रबहुलमि
क्षुखण्डविराजितम् ॥ चतुस्तोरणसंयुक्तं चतुर्द्वारं सुशोभनम् ॥ १३ ॥ नानाविचित्रबहुलं हेमपट्टविराजितम् ॥ द्वाविंशतिकरोच्छ्रायं पताकाभिरलं
कृतम् ॥ १४ ॥ गारुडं च ध्वजं कुर्याद्रक्तचंदननिर्मितम् ॥ दीर्घनासं स्थूलदेहं कुण्डलाभ्यां विभूषितम् ॥ १५ ॥ चंच्वग्रदष्टभुजगं सर्वालंकार
भूषितम् ॥ वितत्य पक्षती व्योम्नि उड्डीयंतमिवोदितम् ॥ १६ ॥ दैत्यदानवसंघस्य बलदर्पविनाशनम् ॥ सर्वांगं तस्य कनकैराच्छाद्य परिशोभ
येत् ॥ १७ ॥ रथमेवं हरेः कुर्यात्स्वासनं सुपरिष्कृतम् ॥ चतुर्दशरथांगैस्तं रथं कुर्याच्च सीरिणः ॥ १८ ॥ चक्रैर्द्वादशभिः कुर्यात्सुभद्राया रथो
त्तमम् ॥ सप्तच्छदमयं कुर्यात्सीरिणो लांगलध्वजम् ॥ १९ ॥ देव्याः पद्मध्वजं कुर्यात्पद्मकाष्ठविनिर्मितम् ॥ विरचय्य रथान्राजा प्रतिष्ठां पूर्वव
च्चरेत् ॥ २० ॥ यथामन्त्रं यथाशास्त्रं विश्वसेद्ब्राह्मणेषु च ॥ ब्राह्मणा जगदीशस्य जंगमास्तनवः स्मृताः ॥ २१ ॥ इत्थं सुघटितं चक्रित्रयं देवत्र
यस्य वै ॥ आषाढस्य सिते पक्षे दिने विष्णोः शुभप्रदे ॥ २२ ॥ प्रतिष्ठाप्य समृद्धेन विधिना पूर्ववद्द्विजाः ॥ रक्षणीयं तथा तत्र नारोहेत्कश्चना
शुभः ॥ २३ ॥ पक्षी वा मानुषो वापि मार्जारनकुलादयः ॥ ततो दिनत्रयादर्वाग्रथानामुत्तरे कृते ॥ २४ ॥ मण्डपे उत्सवांगे वा प्रकुर्यादंकुरा
र्पणम् ॥ अद्भुतेष्वथ जातेषु शांतिं कुर्यात्पुरोदिताम् ॥ २५ ॥ रथ्या सुसंस्कृता कार्या महावेदीं यथा व्रजेत् ॥ पार्श्वयोर्मंडलं कुर्यात्पथि गुल्मा
दिभिः फलैः ॥ २६ ॥ सुमनःस्तबकैर्माल्यैर्दुकूलैश्चामरैस्तथा ॥ यथा सुपुष्पितारण्यराजी तत्र विराजते ॥ २७ ॥ भूमिः समा च कार्या वै

निष्पंका सुखचारणा ॥ निर्मला च सुगन्धा च सुदूराद्वर्जितोत्करा ॥ २८ ॥ धूपपात्राण्यनुपदं दिगामोदकराणि च ॥ चंदनांभःपारिक्षेपो यंत्रपातो
त्करस्तथा ॥ २९ ॥ बहूनि ऋतुपुष्पाणि पुष्पवृष्ट्यर्थमेव हि ॥ नटनर्त्तकमुख्याश्च गायना बहवस्तथा ॥ ३० ॥ वेश्या यौवनगर्वाढ्या, रूपालंकार
भूषिताः ॥ मृदंगाः पणवाश्चैव भेरीढक्कादयस्तथा ॥ ३१ ॥ बहवो बहुधा तत्र पताकाश्चित्रितांतराः ॥ ध्वजाश्च बहवस्तत्र स्वर्णराजतनिर्मिताः ॥
॥ ३२ ॥ वैजयंत्यो बहुविधा भूमिगा वाहनास्तथा ॥ हस्तिनश्च हयाश्चैव सुसन्नद्धाः स्वलंकृताः ॥ ३३ ॥ एवं संभृतसंभारः क्षितिपालः शुचि
व्रतः ॥ मुदा भक्त्या च परया युक्तः कुर्यान्महोत्सवम् ॥ ३४ ॥ आषाढस्य सिते पक्षे द्वितीया पुष्यसंयुता ॥ अरुणोदयवेलायां तस्यां देवं
प्रपूजयेत् ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणैर्वैष्णवैः सार्द्धं यतिभिश्च तपस्विभिः ॥ विज्ञापयेद्देवदेवं यात्रायै संस्कृतांजलिः ॥ ३६ ॥ इन्द्रद्युम्नं क्षितिभुजं
यथाज्ञासीः पुरा विभो ॥ विजयस्व रथे नाथ गुंडिचामण्डपं प्रति ॥ ३७ ॥ तवापांगविलोकेन प्रपुनंतु दिशो दश ॥ निःश्रेयसपदं यांतु
स्थावराणि चराणि च ॥ ३८ ॥ अवतारः कृतो ह्येष लोकानुग्रहकाम्यया ॥ तदेहि भगवन्प्रीत्या चरणं न्यस्य भूतले ॥ ३९ ॥
ततः कर्पूरचूर्णैश्च सुमनोभिरवाकिरेत् ॥ पथि शाकुनसूक्तानि प्रपठंति द्विजातयः ॥ ४० ॥ केचिन्मंगलगाथाश्च केचिज्जय जयेति च ॥
जितं त इति मन्त्रं वै केचिदुच्चैर्जपंति च ॥ ४१ ॥ सूतमागधमुख्याश्च कीर्तिं पुण्यां मुदा जगुः ॥ स्वर्णदंडप्रकीर्णानां श्रेणी चोभय
पार्श्वयोः ॥ ४२ ॥ लीलयांदोलयंति स्म रणत्कंकणमंजुलम् ॥ स्वर्णपात्रपरिक्षिप्तकृष्णागुरुसुधूपितैः ॥ ४३ ॥ सुरभीकृतसर्वाशा
मुखे व्योमांगणे तथा ॥ चर्चरीझर्झरीवेणुवीणामाधुरिकादयः ॥ शब्दायंते सुमधुरं गोविंदविजयांतरे ॥ ४४ ॥ एवं प्रवृत्ते समये कृष्णं
रामपुरःसरम् ॥ नयंति विप्रा भद्रां च क्षत्रियाश्च विशस्तथा ॥ ४५ ॥ छत्रमाला समुदिता मुक्तास्रक्चीनतोरणा ॥ रत्नध्वजा हेमदंडाः पार्श्व
योर्मुरवैरिणः ॥ ४६ ॥ राजा चतुर्विधा वर्णा अन्ये ये च पृथग्जनाः ॥ दीना महांतश्च तदा समानास्तत्र भांति वै ॥ ४७ ॥ सलीलचरणन्यासं
तूलिकास्तरणेषु तान् ॥ वासयंतः क्वचिच्छांता देवांस्ते रथमन्वियुः ॥ ४८ ॥ महोत्सवं समासाद्य गीतकोलाहलानि च ॥ करे कृत्वा जगन्नाथं भ्राम
यित्वा रथोत्तमम् ॥ ४९ ॥ रामं कृष्णं सुभद्रां च रथमध्ये निवेशयेत् ॥ चारुचंद्रातपाढ्येन मंडपेन विराजिते ॥ ५० ॥ किंकिणीमालिकाभिश्च
माल्यचामरभूषिते ॥ ससारकृष्णागुरुजधूपपूरितगर्भके ॥ ५१ ॥ ततस्तान्वासयित्वा तु तूलिकासु सुरोत्तमान् ॥ भूषयेद्विविधैर्भक्त्या वस्त्रालंकार
माल्यकैः ॥ ५२ ॥ पूजयेदुपचारैस्तैः समृद्धैर्भक्तिभावितैः ॥ नातः परतरं विष्णोर्यात्रांतरमवेक्ष्यते ॥ ५३ ॥ यत्र स्वयं त्रिलोकेशः स्यंदनेन कुतू

हलात् ॥ मानयन्पूर्वमाज्ञां तां वर्षे वर्षे व्रजेदसौ ॥ ५४ ॥ रथस्थितं व्रजंतं तं महावेदीमहोत्सवे ॥ ये पश्यंति मुदा भक्त्या वासस्तेषां हरेः पदे ॥
॥ ५५ ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं प्रतिजाने द्विजोत्तमाः ॥ नातः श्रेयः परं विष्णोरुत्सवः शास्त्रसंमतः ॥ ५६ ॥ यथा रथविहारोऽयं महावेदीमहो
त्सवः ॥ यत्रागत्य दिवो देवाः स्वर्गं यांत्यधिकारिणः ॥ ५७ ॥ किं वच्मि तस्य माहात्म्यमुत्सवस्य मुरद्विषः ॥ यस्य संकीर्तनात्पापं नश्येज्जन्म
शतोद्भवम् ॥ ५८ ॥ महावेदीं व्रजंतं तं रथस्थं पुरुषोत्तमम् ॥ बलभद्रं सुभद्रां च जन्मकोटिसमुद्भवम् ॥ ५९ ॥ दृष्ट्वा पापं नाशयति नात्र कार्या
विचारणा ॥ रथच्छायां समाक्रम्य ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥ ६० ॥ तद्रेणुसंसक्तवपुस्त्रिविधां पापसंहतिम् ॥ नाशयेत्स्वर्गगंगायाः स्नानजं फलमाप्नु
यात् ॥ ६१ ॥ घनांबुवृष्टियोगेन रथमार्गे तु पंकिले ॥ दिव्यदृष्ट्या च कृष्णस्य समस्तमलहारिणि ॥ ६२ ॥ तत्र ये प्रणिपातांस्तु कुर्वते वैष्ण
वोत्तमाः ॥ अनादिव्यूढपंकांस्ते हित्वा मोक्षमवाप्नुयुः ॥ ६३ ॥ गवां कोटिप्रदानस्य कन्यानामयुतस्य च ॥ वाजिमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसं
शयः ॥ ६४ ॥ अनुगच्छंति कृष्णं ये यात्राकौतूहलादपि ॥ अनुव्रजंति नित्यं वै देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ ६५ ॥ पश्यंति ये रथं यांतं दारुब्रह्म सना
तनम् ॥ पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं तेषां प्रकीर्तितम् ॥ ६६ ॥ वेदैः स्तुवंति वेदानां वक्तारो मोक्षदायिनम् ॥ इतिहासपुराणाद्यैः स्तोत्रैर्वापि स्वयंकृतैः
॥ ६७ ॥ स्तुवंति पुंडरीकाक्षं ये वै विगतकल्मषाः ॥ वैष्णवं योगमास्थाय मोदंते नारदादिभिः ॥ ६८ ॥ कुर्वंति वासुदेवाग्रे जयशब्देन वा स्तु
तिम् ॥ ते वै जयंति पापानि विविधानि न संशयः ॥ ६९ ॥ लयतालानभिज्ञोपि गीतमाधुर्यवर्जितः ॥ नर्त्तनं कुरुते वापि गायत्यथ नरोत्तमः ॥
वैष्णवोत्तमसंसर्गान्मुक्तिं प्राप्नोत्यसंशयः ॥७०॥ नामानि कीर्तयन्नस्य तेन याति सहैव यः ॥ अनुव्रज्यात्तत्फलं वै प्राप्नोत्यत्र न संशयः ॥ ७१ ॥
जय कृष्ण जय कृष्ण जय कृष्णेति यो वदेत् ॥ गुंडिचानगरं यांतं कृष्णं भक्तिसमन्वितः ॥ न मातृगर्भवासस्य स च दुःखमवाप्नुयात् ॥७२॥
चामरैर्व्यजनैः पुष्पस्तबकैर्नीलचोलकैः॥ रथस्याग्रस्थितो यो वै वीजयेत्पुरुषोत्तमम्॥७३॥स वीज्यमानोप्सरोभिर्गंधर्वैरुपशोभितः॥अनुव्रजद्भिस्त्रि
दशैर्महेंद्रासनसंस्थितः ॥ ७४ ॥ भुनक्ति भोगानतुलान्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ तदंते च ब्रह्मलोकं प्राप्य मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ ७५ ॥ कृष्णस्य पुरतो ये वै
पुष्पवृष्टिं प्रकुर्वते ॥ ते वै मनोगतान्सर्वान्प्राप्नुवंति मनोरथान् ॥ ७६ ॥ सहस्रनामभिः पुण्यैः पर्यटंति रथं तु ये ॥ तेषां प्रदक्षिणं कुर्युस्त्रिदशा
नतकंधराः ॥ ७७ ॥ वसंति वैकुण्ठगृहे विष्णुतुल्यपराक्रमाः ॥ ७८ ॥ तस्मिन्काले महापुण्ये देवर्षिपितृसेविते ॥ एकं ब्रह्म त्रिधाभूतं माययानुगतं
त्वया ॥ ७९ ॥ साक्षाद्दारुस्वरूपेण महावेदीमहोत्सवम् ॥८०॥ रथारूढः कौतुकवान्यत्र याति जगत्प्रभुः ॥ तस्मिन्काले पृथिव्यां तु चरेत्तत्र महो

त्सवम् ॥ ८१ ॥ देवा अप्युत्सवे तस्मिन्पुरुहूतपुरोगमाः ॥ अभिमानं परित्यज्य श्रेणीभूता हि पार्श्वयोः ॥ ८२ ॥ प्रकुर्वंते महायात्रां तैस्तैर्दिव्यैः
परिच्छदैः ॥ ८३ ॥ तेषामग्रेसरस्तत्र देवोपि प्रपितामहः ॥ चतुर्दशानां जगतां कर्त्ता यः परमेश्वरः ॥ ८४ ॥ सोऽपि तत्र जगन्नाथं रथे यांतं
महोत्सवे ॥ ब्रह्मलोकात्परावृत्य स्तुवन्वेदमयैः स्तवैः ॥ पदे पदे प्रणमति भगवंतं सनातनम् ॥ ८५ ॥ यद्यप्यब्जनिधेः कृष्णान्न भेदोऽस्ति तथा
प्ययम् ॥ महोत्सवस्य महिमा यत्र सर्वेऽनुयायिनः ॥ ८६ ॥ नातः परतरो लोके महावेदीमहोत्सवात् ॥ सर्वपापहरो योगः सर्वतीर्थफलप्रदः
॥ ८७ ॥ कृष्णमुद्दिश्य यस्तत्र दानं ददाति वै नरः ॥ यत्किंचिदक्षयफलं मेरुदानेन तत्समम् ॥८८॥ तस्याग्रे देवदेवस्य व्रजतो गुंडिचालयम् ॥
यत्किंचित्कुरुते कर्म तत्तदक्षयमश्नुते ॥ ८९ ॥ उपायनानि नाना वै भक्ष्यभोज्यानि चैव हि ॥ समर्पयंति देवाय तत्प्रीत्यै वा द्विजन्मने ॥ तेषा
मक्षयपुण्यानि सर्वकामप्रदानि च ॥ ९० ॥ हरेरग्रेसरा ये वै पश्यंतस्तन्मुखांबुजम् ॥ पदे पदे नमंतश्च पंकधूलिपरिप्लुताः ॥ ९१ ॥ विहाय पाप
कवचमभेद्यं कोटिजन्मभिः ॥ क्षणान्मुक्तिफलं प्राप्य यांति विष्णोः शुभालयम् ॥ ९२ ॥ सर्वक्रतूनां तीर्थानां दानानां यांति ते फलम् ॥ भगव
द्भक्तिभावानां नातः पुण्यतमो महः ॥ ९३ ॥ एवं स भगवान्कृष्णः सुभद्रारामसंगतः ॥ व्रजन्स्यंदनश्रेष्ठस्थो द्योतयंश्च चतुर्दिशः ॥ ९४ ॥ श्रीम
दंगोपसृष्टेन मरुता सर्वदेहिनाम् ॥ पापानि नाशयञ्छ्रीमान्दयालुर्भक्तभावनः ॥ ९५ ॥ अज्ञानामप्यविश्वासभाजां विश्वासहेतवे ॥ निसर्गमुक्तिदो
ऽप्येष यात्रारंभान्करोति वै ॥ ९६ ॥ व्रजन्समृद्ध्या देवानां मर्त्यानां च जनार्दनः ॥ सूर्ये ललाटं तपति मध्याह्ने मार्गमध्यतः ॥ ९७ ॥ श्रांता
कर्षजनस्तस्थौ म्लायन्वै तद्रजोवृतः ॥ तत्रातपस्य शांत्यर्थं दर्पणेष्वभिषेचयेत् ॥ ९८ ॥ पंचामृतैः शीततोयैः पुष्पकर्पूरवासितैः ॥ चामरैश्च
जलार्द्रांतैः शीतलैर्व्यजनैस्तथा ॥ ९९ ॥ वीजयेत्पुण्डरीकाक्षं सुभद्रां राममेव च ॥ शीतैश्च पानकैर्हृद्यैस्तथा खण्डविकारकैः ॥ १०० ॥ खर्जूरैर्ना
रिकेलैश्च नानारंभाफलैस्तथा ॥ तथा क्षीरविकारैश्च पनसैस्तृणराजकैः ॥ १ ॥ इक्षुभिः स्वादुहृद्यैश्च फलैर्नानाविधैस्तथा ॥ वासितैः शीततोयैश्च
पक्कतांबूलपत्रकैः ॥ २ ॥ सकर्पूरलवंगाद्यैः पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ ३ ॥ तस्मिन्काले द्विजश्रेष्ठा ये पश्यंति जनार्दनम् ॥ पूजयंति यथाशक्ति न ते
संसारजं श्रमम् ॥ ४ ॥ प्राप्नुवंति द्विजश्रेष्ठा ब्रह्मलोकनिवासिनः ॥ ५ ॥ रथत्रयस्थितं देवत्रयं ये पुरुषर्षभाः ॥ प्रदक्षिणं प्रकुर्वंति त्रिश्चतुः सप्त एव
वा ॥ ६ ॥ दशप्रणामान्कृत्वांते स्थिताः प्रांजलयोऽग्रतः ॥ पुरा रथस्थितान्ब्रह्मा स्तुतिभिर्याभिरब्जभूः ॥७॥ तुष्टाव ताभिर्देवेशं स्तुवंति परमेश्वरम् ॥
ये नरा ब्रह्मलोकं ते प्रयांति नियतं द्विजाः ॥ ८ ॥ ततोऽपराह्ने देवेशं दक्षिणानिलवीजितम् ॥ शनैः शनैर्नयेद्गीतैर्वेणुवीणादिनादितैः ॥ ९ ॥

बंदिनः स्तुतिपाठैश्च कलैर्मधुरिकास्वनैः ॥ निरंतरैः पुष्पवर्षैश्चामरांदोलनैस्तथा ॥ ११० ॥ एवं व्रजति देवेशे सूर्यश्चास्तंगतो भवेत् ॥ दीपिकानां
सहस्राणि ज्वालितानि सहस्रशः ॥ १११ ॥ तदालोकप्रकाशेन मार्गशेषश्च नीयते ॥ रथावरोहणेनैषां मण्डपारोहणेन च ॥ ११२ ॥
संमर्दः सुमहांस्तत्र दिदृक्षूणां कुतूहलात् ॥ मण्डपे वासयेद्देवं गुण्डिचाख्ये मनोहरे ॥ ११३ ॥ चारुचंद्रातपे चारुमाल्यचामरभूषिते ॥ रत्नस्तंभम
ये स्वर्णवेदिकोपस्कृतांतरे ॥ ११४ ॥ प्राचीरवलयावीते सुधालेपसमुज्ज्वले ॥ साधुसोपानघटिते चतुर्द्वारोपशोभिते ॥ ११५ ॥ त्रैलोक्याडंबरयुते
महावेद्यां महाक्रतोः ॥ प्रादुर्भावो महेशस्य यत्राभूद्दारुवर्ष्मणः ॥ ११६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव
खण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये गुंडिचायात्राकथनंनाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ अश्वमेधांगसरसो नृसिंहस्य च
दक्षिणे ॥ तत्रासीनश्च भगवान्पुनश्चावतरन्निव ॥ १ ॥ बभासे दिव्यरूपोऽसौ दुर्विभाव्यः सुरासुरैः ॥ तदा पूजोपहारैश्च भक्ष्यभोज्यादिकैस्तथा ॥
॥ २ ॥ पूजयित्वा जगन्नाथं तोषयेद्गीतनृत्यकैः ॥ पुष्पोपहारैर्विविधैः सुगंधैरनुलेपनैः ॥ ३ ॥ कृष्णागुरुजधूपैश्च गंधतैलप्रदीपकैः ॥ तोषयेज्जगतां
नाथमनेकैरुपहारकैः ॥ ४ ॥ बिन्दुतीर्थतटे तस्मिन्सप्ताहानि जनार्दनः ॥ तिष्ठेत्पुरा स्वयं राज्ञे वरमेतत्समादिशत् ॥ ५ ॥ त्वत्तीर्थतीरे राजेंद्र
स्थास्यामि प्रतिवत्सरम् ॥ सर्वतीर्थानि तस्मिंश्च स्थास्यंति मयि तिष्ठति ॥ ६ ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन तीर्थे तीर्थौघपावने ॥ सप्ताहं ये प्रपश्यंति
गुण्डिचामण्डपे स्थितम् ॥ ७ ॥ मां च रामं सुभद्रां च मत्सायुज्यमवाप्नुयुः ॥ ततस्तस्मिन्महापुण्ये सर्वपापप्रणाशने ॥ ८ ॥ सर्वतीर्थैकफलदे विष्णु
प्रीतिकरे शुभे ॥ स्नात्वा संतर्प्य विधिवत्पितॄन्देवानतंद्रितः ॥ ९ ॥ तटस्थं नरसिंहं तं पूजयित्वा प्रणम्य च ॥ महावेदीं नरो गत्वा कृतशौचाचम
क्रियः ॥ १० ॥ पूजयेत्पूर्ववद्विप्राः प्रणमेद्वापि भक्तितः ॥ सप्ताहं यो नरो नारी न सा प्राकृतमानुषी ॥ ११ ॥ विष्णुसायुज्यमाप्नोति शासना
न्मुरवैरिणः ॥ दिवा तद्दर्शनं पुण्यं रात्रौ दशगुणं भवेत् ॥ १२ ॥ यत्किंचित्क्रियते कर्म संनिधौ जगदीशितुः ॥ स्वल्पं वाप्यथवा भूरि कोटि
कोटिगुणं भवेत् ॥ १३ ॥ तुलापुरुषदानानि महादानानि यो ददेत् ॥ एके प्रदत्ते दानेपि सर्वं दत्तं भवेद्द्विजाः ॥ १४ ॥ सर्वं मेरुसमं दानं सर्वे
व्याससमा द्विजाः ॥ महावेद्यां गते कृष्णे योगोऽयं खलु दुर्लभः ॥ १५ ॥ अर्द्धोदयादिका योगाः स्कन्देन परिभाषिताः ॥ महावेद्याख्ययो
गस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ १६ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि पितॄणां कार्यमुत्तमम् ॥ यावज्जीवं गयाश्राद्धैरलभ्यं भुवि यत्फलम् ॥ १७ ॥
दिविस्था नरकस्था वा तिर्यग्योनिगतास्तथा ॥ तथा मनुष्यजातिस्थाः सर्वे पितृपितामहाः ॥ १८ ॥ शतं पुरुषविख्याता यं वांछंति सुतैः

कृतम् ॥ तं वो विधिं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनयो वरम् ॥ १९ ॥ मघा वै पितृनक्षत्रं पितॄणां प्रीतिदं परम् ॥ तत्र श्राद्धं तु प्रीणाति दत्तं पुत्रैर्मुदान्वितैः ॥ २० ॥ पंचमी च तिथिः श्रेष्ठा श्राद्धेभ्युदयकारिणी ॥ उभयोर्यदि संयोगो महापुण्यतमा तिथिः ॥ २१ ॥ यस्यां श्राद्धे कृते पुत्रैः पितॄणामुद्धृतिर्भवेत् ॥ सर्वतीर्थमये तस्मिन्संनिधौ मुरवैरिणः ॥ २२ ॥ श्राद्धं चेच्छ्रद्धया कुर्यान्नीलकण्ठनृसिंहयोः ॥ मध्ये मेध्यतमे देशे योगे परमदुर्लभे ॥ २३ ॥ पुरुषाञ्छतमुद्धृत्य ब्रह्मलोके महीयते ॥ प्रशस्यः कुतपः कालो मन्दीभूतदिवाकरः ॥ २४ ॥ पितॄनुद्दिश्य वा दद्यादशक्तः कनकं शुचिः ॥ तर्पयित्वा तिलैः सम्यक्पैतृकीं प्रीतिमुत्तमाम् ॥ २५ ॥ अथवा भोजयेद्विप्रान्भोज्यमूल्यानि वा ददेत् ॥ एकस्मै वा गुणवते सहस्रं भोजनं ददेत् ॥ २६ ॥ गुणागुणविवेकस्तु नात्र योगे विधीयते ॥ तस्मिन्सुदुर्लभे योगे सर्वे मुनिसमा द्विजाः ॥ २७ ॥ आषाढस्य सिते पक्षे पंचमी पितृदैवतम् ॥ नक्षत्रं जगदीशस्य महावेदीसमागमः ॥ २८ ॥ एते यदा त्रयः स्युश्चेदिंद्रद्युम्नसरोवरे ॥ चतुष्पादः स्मृतो योगः पितॄणामक्षयप्रदः ॥२९॥ पितृकार्ये न सीदंति निरूप्य श्राद्धमत्र वै ॥ शृणुध्वमन्यद्विप्रा वै प्रसंगाच्च ब्रवीमि वः ॥ ३० ॥ नभस्यदर्शे यः कुर्याच्चतुर्ष्वपि युगादिषु ॥ श्राद्धं पितॄन्समुद्दिश्याऽश्वमेधांगसंभवे ॥ ३१ ॥ गयाश्राद्धसहस्रस्य श्रद्धया विहितस्य वै ॥ फलं यद्धि समंत्वस्य नात्र कार्या विचारणा ॥ ३२ ॥ दानं होमो जपश्चापि सर्वपापापनोदनः॥ दिनानि सप्त यान्यत्र कृष्णे वसति मंडपे ॥ ३३ ॥ एकस्मादुत्तरं श्रेयो यत्तस्मादुत्तरोत्तरम् ॥ आषाढशुक्लतृतीयायां प्रातःस्नानं समाचरेत् ॥ ३४ ॥ इंद्रद्युम्नतटे देशे नृसिंहक्षेत्र उत्तमे ॥ व्रतमेतत्तु गृह्णीयात्संकल्प्य विधिवन्नरः ॥ ३५ ॥ वनजागरणं नाम भगवत्प्रीतिवर्द्धनम् ॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वव्रतफलप्रदम् ॥ ३६ ॥ दिनानि सप्त मौनी स्यात्कृतत्रिषवणक्रियः ॥ कुंभे च पूजयेद्देवं त्रिसंध्यं भक्तिभावितः ॥ ३७ ॥ गोघृतेनाथ तैलेन तिलजेन प्रदीपयेत् ॥ अहर्निशं हरेरग्रे रक्षेत्तं यत्नतो व्रती ॥ ॥ ३८ ॥ दिवा दिवा वसेन्मौनी रात्रौ रात्रौ च जागृयात् ॥ मंत्रं भागवतं जप्यान्नित्यकृत्यांतरे व्रती ॥ ३९ ॥ उपवासपरो भूत्वा सप्ताहानि नयेद्व्रती ॥ अष्टमे प्रातरुत्थाय प्रतिष्ठां कारयेद्दिने ॥ ४० ॥ तस्मिन्नेव तीर्थवरे स्नात्वागत्य गृहं पुनः ॥ मंडले सर्वतोभद्रे पूर्वे कुंभं निवेशयेत् ॥ ४१ ॥ तत्रावाह्य हृषीकेशं पूजयेदुपचारकैः ॥ तस्य पश्चिमदेशे च स्थंडिले विधिसंस्कृते ॥ ४२ ॥ अग्निं प्रणीय गृह्योक्तविधिना ब्राह्मणावृतः ॥ अग्निकार्यं प्रकुर्वीत समिदाज्यचरूंस्तथा ॥ ४३ ॥ सहस्रं जुहुयादग्नौ प्रत्येकं वा शतं शतम् ॥ गायत्री वैष्णवी या वै तया होमविधिः स्मृतः ॥ ॥ ४४ ॥ संप्राश्य दक्षिणां दद्याद्धेनुं वस्त्रं हिरण्यकम् ॥ विप्रांश्च भोजयेदंते प्रीतये विश्वसाक्षिणः ॥ ४५ ॥ व्रतराजमिमं कृत्वा विधिनानेन भो

द्विजाः ॥ चतुर्वर्गानवाप्नोति यो यः कामानभीप्सति ॥ ४६ ॥ नारी वा श्रद्धया युक्ता कुर्याद्वेदीमहोत्सवम् ॥ सापि तत्फलमाप्नोति या कुर्याद्व्रत
मुत्तमम् ॥ ४७ ॥ यात्राकर्तुः फलं यादृग्व्रतकर्तुश्च तत्फलम् ॥ भवते वै द्विजश्रेष्ठाः कथितं वो मुदान्विताः ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥
जैमिनिरुवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि रथरक्षाकरं विधिम् ॥ भूतप्रेतादयो घोरा दारुणान्यद्भुतानि च ॥ १ ॥ न बाधंते रथान्येन मुनयो
वश्च यन्मतम् ॥ प्रत्यहं पूजयेद्देवान्कृष्णादीन्ध्वजसंस्थितान् ॥ २ ॥ गंधपुष्पाक्षतैर्माल्यैरुपहारैरनुत्तमैः ॥ गीतनृत्तादिकैश्चैव धूपदीपनिवेदनैः ॥
॥ ३ ॥ दिक्पालेभ्यो बलिं दद्यात्पायसान्नेन चान्वहम् ॥ भूतप्रेतपिशाचेभ्यो दद्याच्च बलिमुत्तमम् ॥ ४ ॥ रक्षेच्च यत्नतस्तान्वै रथानारोहणोचि
तान् ॥ यथा न कश्चिदारोहेन्नरो ग्राम्यपशुस्तथा ॥ पक्षिणश्च विशेषेण येषां वासो न शोभनः ॥ ५ ॥ अष्टमेऽह्नि पुनः कृत्वा दक्षिणाभिमुखा
न्रथान् ॥ विभूषयेद्वस्त्रमाल्यपताकैश्चामरादिभिः ॥ ६ ॥ नवम्यां वासयेद्देवांस्तेषु प्रातः समृद्धिमत् ॥ ७॥ दक्षिणाभिमुखा यात्रा विष्णोरेषा सुदु
र्लभा ॥ यात्रा प्रयत्नतः सा हि भक्तिश्रद्धासमन्वितैः ॥ ८ ॥ यथा पूर्वा तथा चेयं द्वे च मुक्तिप्रदायिके ॥ यात्राप्रवेशौ देवस्य एक एवोत्सवो
मतः ॥ ९ ॥ पुराविदो वदंत्येतां यात्रां नवदिनात्मिकाम् ॥ एषा त्र्यवयवा यात्रा संपूर्णा यैरुपासिता ॥ १० ॥ सुसंपूर्णफलस्तेषां
महावेदीमहोत्सवः ॥ ११ ॥ गुंडिचामंडपात्कृष्णमायांतं दक्षिणामुखम् ॥ रथस्थं बलिनं भद्रां पश्यंतो मुक्तिभागिनः ॥ १२ ॥
उत्तराभिमुखान्दृष्ट्वा लभंते यादृशं फलम् ॥ रामादीन्स्यंदनस्थान्ये पश्यंत्येवं महोदयान् ॥ यादृशं फलमाप्नुयुस्तादृशं दक्षिणामुखान् ॥
॥ १३ ॥ पदा यांतं रथे यांतं यः पश्येद्दक्षिणामुखम् ॥ तस्य जन्म कृतार्थं स्याद्वाजिमेधः पदे पदे ॥ १४ ॥ स्तुतिभिः
प्रणिपातैश्च पुष्पवृष्टिभिरेव च ॥ नानानृत्तोपहारैश्च व्यजनच्छत्रचामरैः ॥ उपायनैर्बहुविधैरुपतिष्ठेद्रथाग्रतः ॥ १५ ॥ नीलाचलं समायांतं रथ
स्थं दक्षिणामुखम् ॥ ये पश्यंति हृषीकेशं सुभद्रां लांगलायुधम् ॥ १६ ॥ कामकल्पतरुं पुंसां दर्शनादेव मुक्तिदम् ॥ ते व्रजंति महात्मानो वैकुण्ठ
भवनं हरेः ॥ १७ ॥ रथेन विचरंतं तं सिन्धुतीरे जनार्दनम् ॥ पश्यन्तं करुणापांगैः प्रणतान्पुरतो नरान् ॥ १८ ॥ दक्षिणाभिमुखं यांतं प्रासादं
नीलभूधरे ॥ सर्वतीर्थनिधिं सर्वदानकल्पतरुं हरिम् ॥ १९ ॥ स्तुवंतः प्रणमंतश्च श्रद्दधानाश्च ये नराः ॥ न ते पुनरिहायांति ब्रह्मलोकस्थिता
ध्रुवम् ॥ २० ॥ मुनयः कथितो वोऽयं महावेदीमहोत्सवः ॥ यस्य संकीर्त्तनादेव निर्मलो जायते नरः ॥ २१ ॥ यश्चेदं कीर्तयेन्नित्यं प्रातरुत्थाय

मानवः ॥ शृणुयादपि बुद्धिस्थः शक्रलोकं व्रजेदसौ ॥ २२ ॥ प्रत्यर्चारूपमपि वा रथमास्थाप्य यो हरेः ॥ कुर्याद्यात्रामिमां श्रद्धाभक्तिभावेन
मानवः ॥ २३ ॥ सोऽपि विष्णोः प्रसादेन गुंडिचोत्सवजं फलम् ॥ प्राप्य वैकुण्ठभवनं याति नात्र विचारणा ॥ २४ ॥ पश्य श्रीर्यावती विप्रा
भक्तिर्वा श्रद्धयान्विता ॥ तावतीयं महायात्रा यो यथा कर्तुमिच्छति ॥ २५ ॥ इदं पवित्रं परमं रहस्यं वेधसोदितम् ॥ कारयित्वाथवा दृष्ट्वा यन्नरो
नावसीदति ॥ २६ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये पञ्चत्रिंशोऽ
ध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि शयनोत्सवमुत्तमम् ॥ आषाढीमवधिं कृत्वा हरेः स्वापस्तु कर्कटे ॥ १ ॥
वार्षिकांश्चतुरो मासान्यावत्स्यात्कार्त्तिकी द्विजाः ॥ अयं पुण्यतमः कालो हरेराराधनं प्रति ॥ २ ॥ काश्यां बहुयुगं वासान्नियमव्रतसंस्थितेः ॥
फलं यदुक्तं तद्विद्यात्क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ ३ ॥ चातुर्मास्यदिनैकेन वसतः सन्निधौ हरेः ॥ वार्षिकाणां चतुर्णां तु यान्यहानि वसन्नयेत् ॥ ४ ॥
पुण्यक्षेत्रे जगन्नाथसन्निधौ निर्मलांतरे ॥ प्रत्यक्षं वाजिमेधस्य सहस्रस्य लभेत्फलम् ॥ ५ ॥ स्नात्वा सिंधुजले पुण्ये दृष्ट्वा श्रीपुरुषोत्तमम् ॥ चातु
र्मास्यव्रते तिष्ठन्न शोचति कुतश्चन ॥ ६ ॥ चातुर्मास्ये निवसति क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ साक्षाद्दृष्टिर्भगवतस्तद्द्वयं मुक्तिसाधनम् ॥ ७ ॥ तस्मा
त्सर्वाणि संत्यज्य श्रौतस्मार्त्तानि मानवः ॥ प्रयत्नान्निवसेत्पुण्ये क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ ८ ॥ भोगिभोगासने सुप्तश्चातुर्मास्येषु वै प्रभुः ॥ सर्व
क्षेत्रेषु सान्निध्यं न करोति जगद्गुरुः ॥ ९ ॥ अत्र साक्षान्निवसति यथा वैकुण्ठवेश्मनि ॥ द्वादशस्वपि मासेषु भगवानत्र मूर्तिमान् ॥ मुक्तिदश्च
क्षुषा दृष्टश्चातुर्मास्ये विशेषतः ॥ १० ॥ अष्टमासनिवासेन दृष्ट्वा विष्णुं दिने दिने ॥ यदाप्नोति फलं तद्धि चातुर्मास्यदिनैकतः ॥ ११ ॥ चातु
र्मास्यनिवासेन क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ दिनं दिनं महापुण्यं सर्वक्षेत्रनिवासजम् ॥ फलं ददाति भगवान्क्षेत्रे वर्षनिवासतः ॥ १२ ॥ सर्वपापप्रस
क्तोऽपि सर्वाचारच्युतोऽपि च ॥ सर्वधर्मबहिर्भूतो निवसेत्पुरुषोत्तमे ॥ १३ ॥ चातुर्मास्यमथैकं यः कुर्याद्वै पापकृन्नरः ॥ विहाय सर्वपापानि बहि
रंतश्च निर्मलः ॥ १४ ॥ नरसिंहप्रसादेन वैकुण्ठभवनं व्रजेत् ॥ १५ ॥ तस्मान्नरः सर्वभावैर्विष्णोः शयनभावितान् ॥ वार्षिकांश्चतुरो मासान्निवसे
त्पुरुषोत्तमे ॥ १६ ॥ कुर्यादन्यत्र वा कुर्याज्जन्मसाफल्यमृच्छति ॥ १७ ॥ आषाढशुक्लैकादश्यां कुर्यात्स्वापमहोत्सवम् ॥ मण्डपं
रचयेत्तत्र शयनागारमुत्तमम् ॥ १८ ॥ देवस्य पुरतः शय्यां रत्नपल्यंकिकोपरि ॥ स्वास्तीर्य सोपधानां तु मृदुचीनोत्तरच्छदाम् ॥ १९ ॥
कर्पूरधूलिविक्षिप्तां साधुचंद्रातपां शुभाम् ॥ सर्वतो वेष्टितां छिद्ररहितां चंदनोक्षिताम् ॥ २० ॥ साधुद्वारां समां स्निग्धां नानाचित्रोपशो

भिताम् ॥ एकं स्वापगृहं कृत्वा निशीथे प्रतिमात्रयम् ॥ २१ ॥ सौवर्णं राजतं वापि रीतिजं दार्षदं तथा ॥ यथाश्रद्धं प्रकुर्वीत प्रशस्तं चोत्तरोत्तरम् ॥ २२ ॥ तत्त्रयाणां सुराणां वै पादमूले यथातथम् ॥ निधाय पूजयेद्देवांस्तच्छेषं तेषु निक्षिपेत् ॥ २३ ॥ पूजांते भावयेदैक्यं तेषां कृष्णादिभिः सह ॥ एह्येहि भगवन्देव सर्वलोकैकजीवन ॥ २४ ॥ स्वापार्थं चतुरो मासान्सर्वकल्याणवृद्धये ॥ इति संप्रार्थ्य देवेशांस्तदंगात्तत्स्रजां त्रयम् ॥ २५ ॥ प्रत्यर्चासु विनिक्षिप्य मांगल्यस्तुतिगीतिभिः ॥ नयेच्छय्यागृहद्वारं वासयेद्घटिकात्रये ॥२६॥ पंचामृतैः स्नापयेत्तान्पृथक्पलशताधिकैः ॥ सुगन्धचंदनैर्लिप्तान्वस्त्रालंकरणादिभिः ॥ २७ ॥ पूजयित्वा यथान्यायं प्रांजलिर्मंत्रमुच्चरेत् ॥ जगद्वन्द्य जगन्नाथ जगत्त्राणपरायण ॥ २८ ॥ हिताय जगतामीश चातुर्मास्यान्घनागमान् ॥ सुप्त्वा प्रशमयारिष्टाञ्छंखचक्रेण सह पूजितः ॥ २९ ॥ एह्येहि शयनागारं सुखमत्र स्वप प्रभो ॥ इति संप्रार्थ्य देवेशं स्वापयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ ३० ॥ सुदृढं बन्धयेद्द्वारं विष्णोः शयनवेश्मनः ॥ स्वापयित्वा जगन्नाथं लभते सुखमुत्तमम् ॥ ॥ ३१ ॥ वार्षिकांश्चतुरो मासान्प्रसुप्ते वै जनार्दने ॥ व्रतैरनेकैर्नियमैर्मासान्वै चतुरः क्षिपेत् ॥ ३२ ॥ कल्पस्थायी विष्णुलोके नरो भक्तो भवेद्ध्रुवम् ॥ नियमव्रतानि गदतः शृणुध्वं मुनयो मम ॥ ३३ ॥ मंचखट्वादिशयनं वर्जयेद्भक्तिमान्नरः ॥ अनृतौ न व्रजेद्भार्यां मासं मधु परौदनम् ॥ ॥ ३४ ॥ पटोलं मूलकं चैव वार्त्ताकं च न भक्षयेत् ॥ अभक्ष्यं वर्जयेद्दूरान्मसूरं सितसर्षपम् ॥ ३५ ॥ राजमाषान्कुलत्थांश्च आशुधान्यं च संत्यजेत् ॥ शाकं दधि पयो माषाञ्छ्रावणादौ क्रमादिमान् ॥ ३६ ॥ राजगोपयतींस्त्यक्त्वा नारोहेच्चर्मपादुके ॥ वार्षिकांश्चतुरो मासानव्रतेन नयेद्यदि ॥ तस्य पापस्य शांत्यर्थं कार्तिके वा व्रती भवेत् ॥ ३७ ॥ नमः कृष्णाय हरये केशवाय नमोनमः ॥ नमोऽस्तु नारसिंहाय विष्णवे पापजिष्णवे ॥ ३८ ॥ सायं प्रातर्दिवामध्ये कर्मांतेषु च योजयेत् ॥ ३९ ॥ तस्य पापानि घोराणि चितानि बहुजन्मसु ॥ निर्दहत्येव सर्वाणि तूलराशिमिवानलः ॥ ४० ॥ एकाहारो यताहारो विष्णुनिर्माल्यभोजनः ॥ आषाढीमवधिं कृत्वा कार्तिक्यवधि यो भवेत् ॥ नक्तभोजी भवेद्वापि स्वर्गस्तस्याल्पकं फलम् ॥ ४१ ॥ तैलाभ्यंगं दिवा स्वापं मृषावादं च वर्जयेत् ॥ आषाढशुक्लैकादश्यां संक्रांतौ कर्कटस्य वा ॥ ४२ ॥ आषाढ्यां वा नरो भक्त्या गृह्णीयान्नियमं व्रती ॥ सर्वपापहरं देवं प्रपूज्य मधुसूदनम् ॥ ४३ ॥ तदग्रे प्रतिसंकल्प्य व्रतार्चनजपादिकम् ॥ प्रार्थयेत्परमानन्दं कृतांजलिपुटो व्रती ॥ ४४ ॥ चातुर्मास्यव्रतं देव गृहीतं त्वत्प्रसादतः ॥ तव प्रसादान्निर्विघ्नं सिद्धिमायातु केशव ॥ ४५ ॥ व्रतेस्मिन्यद्यसंपूर्णे परलोकगतिर्भवेत् ॥ तन्मे भवतु संपूर्णं त्वत्प्रसादादधोक्षज ॥ ४६ ॥ इति संप्रार्थ्य देवेशं पूर्वोक्तनियमे स्थितः ॥ यापयेच्चतुरो मासान्विष्ण्वर्पित

मतिर्व्रती॥४७॥पारणं प्रतिमासांते प्रीत्यै कृष्णस्य कारयेत् ॥४८॥मिष्टान्नैर्भोजयेद्विप्रान्पूजयित्वा जगत्पतिम् ॥ असमर्थस्तु कार्तिक्यां पारयेद्व्रतमु
त्तमम् ॥४९॥ तस्यां पूज्य जगन्नाथं वह्निस्थं तर्पयेत्ततः ॥ द्विजाग्र्यान्पायसैर्मिष्टैर्विष्णुभक्त्या प्रपूजयेत् ॥५०॥ यथाशक्त्या प्रदद्याद्वै कनकं वस्त्रमेव
च ॥ अशक्तः कार्तिके मासि व्रतं कुर्यात्पुरोदितम् ॥५१॥ व्रतं च विविधं विष्णोः कृच्छ्रचांद्रायणं तथा ॥५२॥ पयः पीत्वा नयेद्यस्तु शाकाहारेण
वा पुनः ॥ भुक्त्वात्र विपुलान्भोगान्परं निर्वाणमृच्छति॥५३॥तत्रापि चेदशक्तः स्याद्भीष्मपंचकमुत्तमम्॥प्रीतये देवदेवस्य वन्यवृत्तिर्भवेद्व्रती ॥५४॥
एतद्व्रतं समाख्यातं भगवत्प्रीतिकारकम् ॥ सर्वपापप्रशमनं विष्णुलोकगतिप्रदम् ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वकामप्रसाधनम् ॥५५॥ मुनयः प्रोक्तमे
तद्वो रहस्यं शृणुतापरम् ॥ एतद्व्रतानि चान्यानि व्रतानि सबहूनि च ॥ ५६ ॥ भगवद्भक्तिहीनानां जानीध्वं विफलानि वै ॥ फलं महाक्रतूनां
यत्तीर्थानां फलमुत्तमम् ॥ ५७ ॥ दानानां तपसां चैव सात्त्विकानां च यत्फलम् ॥ एकया विष्णुभक्त्या तत्समग्रं फलमश्नुते ॥ ५८ ॥ ये पश्यंति
महात्मानः शयनोत्सवमुत्तमम् ॥ मातुर्गर्भे न स्वपंति कारयंति च ये महम् ॥ ५९ ॥ उत्सवांते व्रतं चेदं प्रतिज्ञाय तदग्रतः ॥ पर्याप्तं पारयित्वा
तु ब्रह्मलोके महीयते ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये षट्त्रिंशोऽ
ध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि दक्षिणायनमुत्तमम् ॥ संक्रांतेः पूर्वकाले याः कला वै विंशतिर्मताः ॥ १ ॥
अयनं पुण्यकालोऽयं पुण्यकर्मसु कर्मिणाम् ॥ पंचामृतैस्तत्र देवं स्नापयेत्स्वापवद्द्विजाः ॥ २ ॥ सर्वांगं लेपयेदस्यागुरुकर्पूरचंदनैः ॥ सुगन्ध
माल्यालंकारैश्चारुवस्त्रैश्च दीपकैः ॥ ३ ॥ नानाभक्ष्योपहारैश्च पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ कर्पूरालतिकामुच्चैर्मुखाभ्याशे हरेर्ददेत् ॥ ४ ॥ दूर्वांकुराक्षतैर्नी
राजनेनाथ प्रवन्दयेत् ॥ मांगल्यगीतनृत्ताद्यैर्नारी हुलुहुलां वदेत् ॥ ५ ॥ पूजितं पूज्यमानं च यः पश्येत्पुरुषोत्तमम् ॥ पूजाशतगुणं पुण्यं तस्मै
दद्याज्जनार्दनः ॥ ६ ॥ अयने दक्षिणे तस्मिन्नर्च्यमानं श्रियः पतिम् ॥ विहाय सर्वपापानि विष्णुलोकं व्रजंति ते ॥ ७ ॥ स्वल्पा वा महती
यात्रा सर्वा मुक्तिप्रदा हरेः ॥ तस्मिंस्तस्मिन्दिने दृष्टो भगवान्मुक्तिदो ध्रुवम् ॥ ८ ॥ विश्वासहेतोर्मूर्खाणां यात्रा ह्येताः कृपावता ॥ विष्णुना
कथिता विप्राः पापिनां किल्बिषापहाः ॥ ९ ॥ आयासजनितं पुण्यं मन्यन्ते ये नराधमाः ॥ लक्ष्मीपतेर्भोजनाय संस्कार्योऽत्र महानसः ॥ १० ॥
वैष्णवाग्निं समाधाय निरुप्य चरुमुत्तमम् ॥ वैश्वदेवं प्रकुर्वीत भगवत्पाकसाधनम् ॥११॥ ब्रह्मणे वास्तुपतये प्रजानांपतये तथा ॥ विष्णवे विश्वकर्त्रे
च शुच्यग्नौ जुहुयाच्छुचिः ॥ १२ ॥ राज्ञा नियुक्त आचार्यः श्रौतस्मार्तक्रियापरः ॥ द्वारपालप्रचंडाभ्यामैशान्यां क्षेत्रपालिने ॥ १३ ॥ दक्षिणे च

विरूपाय खगानां पतये तथा ॥ दुर्गासरस्वतीभ्यां च नैर्ऋत्यां विनिवेदयेत् ॥ १४ ॥ महालक्ष्मीमहेंद्राभ्यां प्राच्यां दिशि बलिः स्मृतः ॥ विष्णु
पारिषदेभ्योऽथ पशूनां पतये तथा ॥ १५ ॥ उदीच्यां बलिदानं तु नारदायाथ पश्चिमे ॥ आग्नेय्यामग्नये दद्याद्वायव्यां विश्वसाक्षिणे ॥ १६ ॥
पञ्चश्वसनरूपेभ्यो विश्वकर्त्रेऽथ मध्यतः ॥ आद्यंतयोर्जलं दद्यात्प्रत्येकं बलिकर्मणि ॥ १७ ॥ दत्त्वा बलिं तदग्नौ तु कारयेत्पाकमुत्तमम् ॥
संध्यात्रये भगवतः पूजायै चरुकारणात् ॥ १८ ॥ चरुसंस्कारकांगानि भक्ष्यभोज्यादिकानि वै ॥ न दीप्तान्योजयेत्तत्र लोके त्रैवर्णिको नृपः ॥
॥ १९ ॥ आर्यान्पवित्राञ्छूद्रान्वा वर्णांश्च परिसेवकान् ॥ लौकिकव्यवहारोऽयं पचति श्रीः स्वयं ध्रुवम् ॥ २० ॥ भुंक्ते नारायणो नित्यं तया पक्वं
शरीरवान् ॥ अमृतं तद्धि नैवेद्यं पापघ्नं मूर्ध्नि धारणात् ॥ २१ ॥ भक्षणान्मद्यपानादिमहादुरितनाशनम् ॥ आघ्राणान्मानसं पापं दर्शनाद्दृष्टिजं
तथा ॥ २२ ॥ आस्वादात्तु कृतं पापं श्रावणं च व्यपोहति ॥ स्पर्शनात्त्वक्कृतं पापं मिथ्याभाषणजं तथा ॥ २३ ॥ गात्रलेपाद्देहेत्पापं शारीरं
वै न संशयः ॥ २४ ॥ महापवित्रं हि हरेर्निवेदितं नियोजयेद्यः पितृदेवकर्मसु ॥ तृप्यंति तस्मै पितरः सुरास्तथा प्रयांति लोकं मधुसूदनस्य ते
॥ २५ ॥ नातः पवित्रं वस्त्वस्ति हव्यकव्येषु भो द्विजाः ॥ नराणां रूपमास्थाय तदश्नंति दिवौकसः ॥ २६ ॥ अभिमानो महांस्तत्र देवदेवस्य
चक्रिणः ॥ श्वेतोनाम महाराजः पुरा त्रेतायुगेऽभवत् ॥ २७ ॥ व्रतस्थोऽपि महाभक्तिं चकार पुरुषोत्तमे ॥ इन्द्रद्युम्नेन रचितभोगमात्रा
नुसारतः ॥ २८ ॥ भोगान्प्रकल्पयामास प्रत्यहं श्रीपतेर्मुदा ॥ भक्ष्यभोज्यान्यनेकानि षड्रसांश्च सुसंस्कृतान् ॥ २९ ॥ माल्यानि च
विचित्राणि सुगंधमनुलेपनम् ॥ गीतवादित्रनृत्यानि दिव्यानि सुबहूनि च ॥ ३० ॥ राजोपचारा बहुशोऽवसरेऽवसरे हरेः ॥ बहुवित्तव्ययायास
भक्तिभावनिरूपकाः ॥ ३१ ॥ तत्तद्वैष्णवशास्त्रोक्तचित्रभोगाः पृथग्विधाः ॥ कल्पितास्तेन भूपेन विद्वत्पंकजभानुना ॥ ३२ ॥ प्रातः पूजन
वेलायां हरिं द्रष्टुं जगाम सः ॥ कस्मिंश्चिद्दिवसे राजा पूज्यमानं ददर्श तम् ॥ ३३ ॥ प्रणम्य देवदेवं तु बद्धांजलिपुटो मुदा ॥ प्रासादद्वारनिकटे
तस्थिवान्नृपसत्तमः ॥ ३४ ॥ दृष्ट्वा स्वयं विरचितानुपचारानुत्तमान् ॥ उपायनसहस्रं च हरेरग्रे प्रकल्पितम् ॥ ३५ ॥ चिंतयामास मनसा
किंचिद्ध्यानावलंबितः ॥ मनुष्यकल्पितं भोगं ग्रहीष्यति हरिः किमु ॥ ३६ ॥ देवैर्दिव्योपचारैर्यो शक्यते नार्चनाविधौ ॥ मानसैरुपहारैर्यं पूज
यंति यतव्रताः ॥ ३७ ॥ भावदुष्टो बहिर्यागो न मुदे तस्य निश्चितम् ॥ इत्थं संचिंतयन्राजा दिव्यासनगतं विभुम् ॥ ३८ ॥ भुंजानमन्नपानाढ्यं
श्रिया सुपरिवेषितम् ॥ दिव्यस्रजालंकृतया दिव्यगंधदुकूलया ॥ ३९ ॥ अनर्घ्यरत्नमंजीरसिंजितेन सुरालयम् ॥ पूरयंत्या स्वर्णदर्व्या ददत्या

सादरं रसान् ॥ ४० ॥ भगवत्प्रतिरूपैश्च भुंजानैः परिवेष्टितम् ॥ दृष्ट्वा कृतार्थमात्मानं मन्यमानस्तदद्भुतम् ॥ ४१ ॥ प्रोन्मीलिताक्षः स पुनः
प्राग्दृष्टं समवैक्षत ॥ अतःप्रभृति राजासौ परां निर्वृतिमाप्तवान् ॥ ४२ ॥ निवेदिताशीर्व्रतवांश्चचार सुमहत्तपः ॥ अकालमृत्युनाशाय स्वराज्ये
मृतमुक्तये ॥ ४३ ॥ मंत्रराजं जपन्नित्यं श्रितानां कल्पपादपम् ॥ ददर्श शतवर्षांते नृहरिं दुरितापहम् ॥ ४४ ॥ योगासनाब्जनिलयं वामांगावस्थि
तश्रियम् ॥ दिव्यालंकृतसर्वांगं स्फटिकामलविग्रहम् ॥ ४५ ॥ त्रिदशैः सिद्धमुक्तैश्च स्तूयमानं स्मिताननम् ॥ भ्रांतो विस्मयभीतिभ्यां हर्षगद्गदया
गिरा ॥ प्रसीद नाथेति लपन्पपात धरणीतले ॥ ४६ ॥ तपःकृशं तं प्रणतं दृष्ट्वा मनुजकेसरी ॥ अकल्मषं क्षितिपतिं विवक्षुर्भक्तवत्सलः ॥ ४७ ॥
॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ उत्तिष्ठ वत्स भक्त्या ते प्रसन्नं विद्धि मां प्रभुम् ॥ मयि प्रसन्ने नालभ्यं वरं तत्प्रार्थ्यतां भवान् ॥४८॥ श्रुत्वेत्थं भगवद्वा
क्यं समुत्तस्थौ ततो नृपः ॥ बद्धांजलिपुटो नम्रो भक्त्योवाच जनार्दनम् ॥ ४९ ॥ ॥ श्वेत उवाच ॥ ॥ स्वामिन्यदि प्रसादस्ते मयि जातः
सुदुर्लभः ॥ सारूप्यमथ संप्राप्य स्थास्यामि तव सन्निधौ ॥ ५० ॥ स्थास्ये यावन्नृपत्वेऽहं मद्राज्ये नो जनः क्वचित् ॥ अकाले म्रियतां जंतुःकाले
चेन्मुक्तिमाप्नुयात् ॥५१॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्प्राह श्वेतराजानमुत्तमम् ॥५२॥ श्वेत ते वांछितं भूयात्तिष्ठ त्वं मम दक्षिणे ॥ भुक्त्वा वर्षसहस्रं तु स्वराज्यं
सुसमृद्धिमत् ॥५३॥ मम निर्माल्यभोगेन क्षीणशेषाघसंचयः ॥ सुनिर्मलांतःकरणो मत्सायुज्यमवाप्स्यसि ॥ ५४ ॥ वटसागरयोर्मध्ये मुक्तिस्थाने
सुदुर्लभे ॥ मदीयाऽऽद्यावतारस्य विष्णोर्मत्स्यस्वरूपिणः॥५५॥संमुखीनो वस त्वं हि स्फटिकामलविग्रहः ॥ ख्यातिं यास्यसि भूर्लोके श्वेतमाधवसं
ज्ञया ॥५६॥ युवयोरंतराले ये प्राणांस्त्यक्ष्यंति मानवाः ॥ तिर्यंचोऽपि च कीटा वा ध्रुवं ते मुक्तिमाप्नुयुः ॥५७॥ अमरा यत्र मरणमिच्छंति किमु मा
नवाः ॥ तवोत्तरस्यां दिशि यत्सरः पापनिबर्हणम् ॥५८॥ तत्र स्नात्वा उपस्पृश्य तदीये दक्षिणे तटे ॥ उभयोर्दृष्टिपूतःसंस्त्यक्त्वा प्राणान्विमुच्यते ॥
॥५९॥आसमंतादिदं क्षेत्रं यत्र तत्रापि मुक्तिदम् ॥ मूढात्मनां विश्वसितुं प्रधानं स्थानमीरितम्॥६०॥तव राज्ये तु ये लोका मम निर्माल्यभोजिनः॥
मृतिराकालिकी तेषां न कदाचिद्भविष्यति ॥ ६१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमा
हात्म्ये सप्तत्रिंशोऽध्यायः॥३७॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ इति दत्त्वा वरं तस्मै श्वेतराजाय वै पुरा ॥ जगामांतर्हितो विप्राः प्रासादांतःस्थितो हरिः॥१॥
समस्तजगतां या श्रीः सृष्टिस्थितिविनाशकृत् ॥ वैष्णवीशक्तिरतुला परिवेषणकारिणी ॥ २ ॥ सुधोपमं सुपक्वान्नं भुंक्ते नारायणः प्रभुः ॥ तदुच्छि
ष्टोपभोगो हि सर्वाघक्षयकारकः ॥ ३ ॥ न तादृशसमं पुण्यं वस्त्वस्ति पृथिवीतले ॥ पापसंस्कारकर्तॄणां संपर्काच्च न दुष्यति ॥ ४ ॥ पद्मायाः

सन्निधानेन सर्वे ते शुचयः स्मृताः ॥ विष्णवालयगतं तद्धि निर्माल्यं पतितादयः ॥ ५ ॥ स्पृशंति चेन्न दुष्टं तद्यथा विष्णुस्तथैव तत् ॥ व्रतस्था विधवाश्चैव सर्वे वर्णाश्रमास्तथा ॥ ६ ॥ तत्प्राशनेन पूयन्ते दीक्षिताश्चाग्निहोत्रिणः ॥ दरिद्रः कृपणो वापि गृहस्थः प्रभुरेव वा ॥७॥ स्वदेश्याः परदेश्या वा सर्वे तत्र समागताः ॥ नाभिमानं प्रकुर्वीरन्विष्णोर्निर्माल्यभक्षणे ॥ ८ ॥ भक्त्या लोभात्कौतुकाद्वा क्षुधासंशमनेन वा ॥ आकंठभक्षितं तद्धि पुनाति सकलांहसः ॥ ९ ॥ सर्वरोगोपशमनं पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनम् ॥ दारिद्र्यहरणं श्रेष्ठं विद्यायुःश्रीप्रदं शुभम् ॥ १० ॥ पक्षपातो महांस्तत्र विष्णोरमिततेजसः ॥ निन्दन्ति ये तदमृतं मूढाः पंडितमानिनः ॥ ११ ॥ स्वयं दंडधरस्तेषु सहते नापराधिनः ॥ येषामत्र स दण्डश्चेद्ध्रुवा तेषां हि दुर्गतिः ॥ १२ ॥ कुम्भीपाके महाघोरे पच्यन्ते तेऽतिदारुणे ॥ न विक्रयः क्रयो वापि प्रशस्तस्तस्य भो द्विजाः ॥ १३ ॥ निर्माल्यं जगदीशस्य नाशित्वाश्नामि किञ्चन ॥ इति सत्यप्रतिज्ञो यः प्रत्यहं तच्च भक्षयेत् ॥ १४ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः शुद्धांतःकरणो नरः ॥ स शुद्धं वैष्णवस्थानं क्रमाद्याति न संशयः ॥ १५ ॥ चिरस्थमपि संशुष्कं नीतं वा दूरदेशतः ॥ यथातथोपयुक्तं तत्सर्वं पापापनोदनम् ॥ १६ ॥ कुक्कुरस्य मुखाद्भ्रष्टं तदन्नं पतितं यदि ॥ ब्राह्मणेनापि भोक्तव्यमितरेषां तु का कथा ॥ १७ ॥ उपोष्य तिष्ठता वापि नोपवासं च कुर्वता ॥ अशुचिर्वाप्यनाचारो मनसा पापमाचरन् ॥ प्राप्तमात्रेण भोक्तव्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ १८ ॥ नैवेद्यान्नं जगद्भर्त्तुर्गांगं वारि समं द्वयम् ॥ दृष्टेः स्वर्गादिसंप्राप्तिर्भक्षणाच्चाघनाशनम् ॥ १९ ॥ जगद्धात्र्या हि यत्पक्वं वैष्णवेऽग्नौ सुसंस्कृते ॥ भुक्तेऽन्वहं चक्रपाणिर्युगमन्वंतरादिषु ॥ २० ॥ सप्तद्वीपधरामध्ये सान्निध्यं नेदृशं हरेः ॥ यादृशं नीलगोत्रेऽस्मिन्व्याजमानुषचेष्टितम् ॥ २१ ॥ दारुरूपं परं ब्रह्म सर्वचाक्षुषगोचरम् ॥ प्रकाशते भो मुनयो न दृष्टं न श्रुतं क्वचित् ॥ २२ ॥ तस्मै प्रवृत्तिरूपाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥ प्रवृत्तिरूपा शक्तिः श्रीः प्रवर्तयति यद्भविः ॥ २३ ॥ तदश्नाति जगन्नाथस्तच्छेषं दुरितापहम् ॥ किमत्र चित्रं भो विप्रा यदुक्तं मुक्तिकारणम् ॥ २४ ॥ नाल्पपुण्यवतां तत्र विश्वासश्च प्रजायते ॥ वेदाचारप्रधानेषु युगेह्येतत्प्रकीर्तितम् ॥ २५ ॥ महिमानं न वेदास्य विशेषाच्छ्रूयतां कलौ ॥ घोरे कलियुगे तस्मिंस्त्रिपादो धर्मविप्लवः ॥ २६ ॥ धर्मः स्यादेकपादस्तु क्वचित्तस्य भयाच्चरेत् ॥ सर्वेंनृतप्रधाना हि दांभिकाः शठवृत्तयः ॥ २७ ॥ प्रायश्च धर्मविमुखा जिह्वोपस्थपरायणाः ॥ न ध्यायंति तपस्यन्ति व्रतयंति कदाचन ॥ २८ ॥ अधर्मबहुलाः सर्वे हिंसका लोलुपाः परम् ॥ परेषां परिवादेन तुष्यन्ति स्वकृतं विना ॥ २९ ॥ प्रसंगात्कौतुकाद्वापि निघ्नंति परकर्म वै ॥ क्षुद्रकार्याशयात्स्वस्य परकार्यप्रबाधकाः ॥ ३० ॥ धर्मलब्धां स्त्रियं रम्यामवज्ञाय स्ववेश्मनि ॥ परयोषिति निंद्यायां

प्रसक्ताः पशुचेष्टिताः ॥ ३१ ॥ अग्निहोत्रादिकं वापि व्रतं नान्यत्क्वचित्क्वचित् ॥ जीविका तद्द्विजातीनां येषां वा पारलौकिकम् ॥३२॥ अव्रताधीत
वेदेन अन्यायाप्तधनेन च ॥ वित्तशाठ्येन च कृतं न तथा फलदायि तत् ॥ ३३ ॥ प्रायः कलियुगे भूपाः प्रजावनपराङ्मुखाः ॥ करादानपरा
नित्यं पापिष्ठाश्चौर्यवृत्तयः ॥ ३४ ॥ वर्णसंकरिणः सर्वे शूद्रप्रायाः कलौ युगे ॥ हर्तारः पार्थिवा एव शूद्राश्च नृपसेवकाः ॥ ३५ ॥ श्रौतस्मार्तादिकं
कर्म न तथा सदनुष्ठितम् ॥ युगे चतुर्थे भो विप्राः परलोकाय कल्पते ॥ ३६ ॥ दानधर्मः परो ह्येष नान्यो धर्मः प्रशस्यते ॥ कर्मणा मनसा
वाचा हितमिच्छेद्द्विजन्मनाम् ॥ ३७ ॥ इति होवाच भगवान्ब्राह्मणो मामकी तनुः ॥ ब्राह्मणा यस्य संतुष्टाः सन्तुष्टस्तस्य चाप्यहम् ॥ ३८ ॥
उभयत्र समो भूयाद्ब्राह्मणे च जनार्दने ॥ यद्वदंति द्विजा वाक्यं तत्स्वयं भगवान्वदेत् ॥ ३९ ॥ यथातथा वर्तमानो वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ॥ भग
वानपि देवेशः स साक्षाद्ब्राह्मणप्रियः ॥ ४० ॥ सदावतारं कुरुते ब्राह्मणार्थं जनार्दनः ॥ तत्पालनार्थं दुष्टान्वै निगृह्णाति युगे युगे ॥ ४१ ॥
ससर्ज ब्राह्मणानग्रे सृष्ट्यादौ स चतुर्मुखः ॥ सर्वे वर्णाः पृथक्पश्चात्तेषां वंशेषु जज्ञिरे ॥ ४२ ॥ तस्मात्कलियुगे तस्मिन्ब्राह्मणो विष्णुरेव
च ॥ उभौ गतिश्च सर्वेषां ब्राह्मणानां हरिर्गतिः ॥ ४३ ॥ हरिरेवात्र सर्वेषां गतिः प्राप्ते कलौ युगे ॥ शालग्रामादिके क्षेत्रे स्मर्यते कीर्त्यतेऽपि च ॥
॥ ४४ ॥ तस्मिन्नीलाचले पुण्ये क्षेत्रे क्षेत्रज्ञवर्ष्मणि ॥ जीवभूतः स सर्वेषां दारुव्याजशरीरभृत् ॥ ४५ ॥ कलिकल्मषनाशाय प्रायो दुष्कृतकर्म
णाम् ॥ दर्शनस्तवनोच्छिष्टभोजनैर्मुक्तिदायकः ॥ ४६ ॥ उच्छिष्टेन सुरेशस्य व्याप्तं यस्य कलेवरम् ॥ तदाहारस्तदात्मा हि लिप्यते न स पातकैः
॥ ४७ ॥ निवेदनीयमन्यासु मूर्तिष्वीशस्य वर्तते ॥ पावनं तदपि प्रोक्तमुच्छिष्टं तु विमोचकम् ॥ ४८ ॥ भुंक्ते त्वत्रैव भगवान्पश्यत्यन्यत्र
चक्षुषा ॥ पुरायं प्रार्थितो देवो योगिभिः परिवेष्टितैः ॥ ४९ ॥ निर्माल्योच्छिष्टभोगेन तव मायां जयेमहि ॥ अत्यंतस्तिमिताक्षाणामनायासेन
मुक्तिदः ॥ ५० ॥ शयनासनभोगाद्यै रमते च श्रिया सह ॥ अत्र चेष्टा भगवतो वेदार्थ इति धार्यताम् ॥ ५१ ॥ समतिक्रांतवेदो हि न कदाचित्प्रव
र्तते ॥ वेदरक्षार्थमेवास्य संभवो हि युगे युगे ॥ ५२ ॥ प्रमाणभूतो भगवान्विरुद्धं कथमाचरेत् ॥ तस्मिन्विरुद्धं चरति जगदेव तथा भवेत् ॥ ५३ ॥
आचारेण हि वेदार्थो नियतो धामतां गतः ॥ मध्यदेशभवः पूर्वमत्रागच्छद्द्विजोत्तमः ॥ ५४ ॥ शिष्टाचारैः सुविमलः शास्त्रार्थपरिनिष्ठितः ॥
सदा शांतः सदा दांतः कायवाङ्मनसैर्गृही ॥ ५५ ॥ स तीर्थविधिना देवं समभ्यर्च्य च साग्निकः ॥ त्रिरात्रमत्रोषितवान्विष्णवर्चनपरः शुचिः ॥
॥ ५६ ॥ यज्ञशेषं गृहस्थानां भोक्तव्यमिति शास्त्रतः ॥ देवोच्छिष्टं न जग्राह अन्यपाकाभिशंकया ॥ ५७ ॥ दैवतैरत्र संस्कार्यो देवयोग्यः कथं

भवेत् ॥ अयोग्यत्वाच्च नैवेद्यमग्राह्यं च भवेद्ध्रुवम् ॥५८॥ अगृहीते च नैवेद्ये श्रोत्रियेण तदा द्विजाः ॥ सर्वे च तस्यानुचरा नाभुंजंत निवेदितम् ॥ ॥ ५९ ॥ ततः स व्याधिसंमग्नो विह्वलीभूतविग्रहः ॥ सकुटुंबोऽभवन्मूको भगवद्द्रोहसंयुतः ॥ ६० ॥ मनसा चिन्तयत्येवं निर्निमित्तं कथं नु मे ॥ कुटुम्बसहितस्याभूत्पीडा सर्वांगभंजिनी ॥ ६१ ॥ एवं चिन्तयमानस्य त्रिरात्रांतेऽभवन्मतिः ॥ नेदृशी व्याधिपीडा च सर्वेषामेकदा भवेत् ॥ ॥ ६२ ॥ को वा द्रोहः कृतोऽस्माभिरेतस्मिन्पुरुषोत्तमे ॥ न बुद्धिपूर्वकः किं स्यात्ततो मे व्याधिकारणम् ॥ ६३ ॥ मुहुरित्थं चिन्तयित्वा दध्यौ नारायणं प्रभुम् ॥ ध्यानावसाने तुष्टाव शास्त्रतत्त्वार्थदर्शकः ॥ ६४ ॥ ॥ शांडिल्य उवाच ॥ ॥ चतुर्दशापि या विद्या धमनिणयहेतवः ॥ ताः सर्वास्तव वाक्यानि मुखपद्मविनिर्गताः ॥ ६५ ॥ ताभिरेवाचरेद्धर्ममिति शास्त्रार्थनिश्चयः ॥ तस्य धर्मस्य रक्षार्थमवतारो युगे युगे ॥ ६६ ॥ तमुल्लंघ्य वर्त्तमानो भवद्द्रोहकरो ध्रुवम् ॥ अहं ते देवदेवेश कर्मणा मनसा गिरा ॥ ६७ ॥ धर्मशास्त्रमतिक्रम्य न वर्त्तेऽप्यर्थकामयोः ॥ अनेकजन्मसाहस्रैः संचितं पापसंचयम् ॥ ६८ ॥ दग्धुमत्रागतो देव त्वद्दर्शनदवाग्निना ॥ कोऽपराधः कृतो देव त्वच्छास्त्रपथि वर्तिना ॥ सर्वांगं बाधते यस्मादुग्रो व्याधिरहेतुकः ॥ ६९ ॥ ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि त्वत्पादसरसीरुहे ॥ कृतोऽपराधो यो देव तं क्षमस्व कृपांबुधे ॥ भूमौ स्खलितपादानां भूमिरेवावलंबनम् ॥ ७० ॥ त्वयि जातापराधानां त्वमेव शरणं प्रभो ॥ तवापराधजं पापं त्वमेव च क्षमस्व मे ॥ ७१ ॥ वह्निसंतापतो नश्येद्वह्निसंतापजो व्रणः ॥ तदिमां दुर्दशां देव प्रारब्धां पापबीजजाम् ॥ ७२ ॥ लीलापांगेन शमय अपवर्गैकहेतुना ॥ मामुद्धर जगन्नाथ पतितं शोकसागरे ॥ ७३ ॥ त्वद्दर्शनपथं यातः किं नु शोच्यो भवेन्नरः ॥ निसर्गकरुणांभोधे यस्त्वद्दृष्टिपथं गतः ॥ ७४ ॥ सदानन्दाब्धिसंमग्नो न शोचति न कांक्षति ॥ नाल्पभाग्यो ह्यहं देव त्वामद्राक्षं स्वचक्षुषा ॥ ७५ ॥ अपवर्गांतरायो मे ध्रुवमेषा विभीषिका ॥ तत्प्रसीद जगन्नाथ सेवकं द्रोहिणं सदा ॥ ७६ ॥ सेव्यसेवकसंबंधादपराधं क्षमस्व मे ॥ इति स्तवांते तस्याशु देहपीडागमत्तदा ॥ ७७ ॥ ददर्श सोथ गोविन्दं नृसिंहं भक्तवत्सलम् ॥ दिव्यसिंहासनारूढं दिव्यालंकारभूषितम् ॥ ७८ ॥ आददानं श्रिया दत्तं परमान्नं करांबुजे ॥ ग्रासावशेषं पात्रेषु क्षिपंतं च मुहुर्मुहुः ॥ ७९ ॥ यावद्दत्तं वस्तुजातं तावदश्नंतमत्वरम् ॥ विलाससस्मितापांगं हस्ते लक्ष्म्यापवर्जितम् ॥ ८० ॥ तं दृष्ट्वा विस्मयाविष्टः शांडिल्यः स द्विजोत्तमः ॥ सस्मारात्मकृतं द्रोहं नैवेद्याग्रहणे स्थितम् ॥ ८१ ॥ क्वाहं प्रादेशिकः प्राज्ञः सर्वज्ञाननिधिर्भवान् ॥ क्व त्वं महदहंकारभूततत्त्वविसर्जकः ॥ ८२ ॥ त्वन्मायामूढमनसो जानीयुः कथमीश ते ॥ निरंकुशामनिर्वाच्यामिच्छां सृष्टिलयात्मिकाम् ॥ ८३ ॥ इति स्तुवंतं नृहरिस्तेनैवोच्छिष्टपाणिना ॥ सिषेच ग्रासशिष्टांश्च सर्वांगे द्विजसत्तमम् ॥ ८४ ॥ तैः सिक्तैर्ब्राह्मणः सद्यः सुधासेकोपमैर्मुदा ॥ बभौ दिव्यवपुः श्रीमां

न्जीवन्मुक्तो यथा मुनिः ॥ ८५ ॥ महिमानं हि भक्तेस्तु भक्ता एव विजानते ॥ महतीं सूतिपीडां तु वन्ध्या नानुभवेत्कचित् ॥ ८६ ॥ इत्युदीर्य
स्वयं गात्रादुच्छिष्टं परमात्मनः ॥ भुक्त्वा कृतार्थमात्मानं मेने श्रोत्रियपुंगवः ॥ ८७ ॥ साधारणं धर्मशास्त्रं क्षेत्रेऽस्मिन्न विचार्यते ॥ अयं तु परमो
धर्मो यो देवेन प्रकीर्तितः ॥ ८८ ॥ आचारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्युतः ॥ इत्थं संचिंतयन्विप्रः कुटुम्बार्थेऽवशोषितम् ॥ ८९ ॥ आजहार
स्वयं मुष्ट्या ध्यानभङ्गमवाप च ॥ प्रबुद्धश्चिंतयामास स्वप्नं तं विस्मिताशयः ॥ ९० ॥ अयमेव मम द्रोहो ह्यवज्ञासिषमीश्वरम् ॥ नैवेद्याशन
माहात्म्यमजानन्परमाद्भुतम् ॥ ९१ ॥ अष्टादश चतुर्दश ब्रह्मांडं यत्पदांबुजम् ॥ धर्मद्रवेण प्रक्षाल्य अपुनात्स्वं तदंबुना ॥ ९२ ॥ यम वंयंति
शक्राद्या दिव्यभोगैरनुत्तमैः ॥ स मानुष्यकृतं भुंक्ते क्षेत्रेस्मिन्महदद्भुतम् ॥ ९३ ॥ इत्याश्चर्यपरस्तेन स्वप्नलब्धेन वै द्विजाः ॥ नैवेद्येन कुटुम्बं
स्वं मार्जयामास सादरम् ॥ ९४ ॥ ततः सर्वे नीरुजास्ते सुवाक्याद्धृष्टमानसाः ॥ पुनर्जन्म मन्यमानाः शशंसुः क्षेत्रमुत्तमम् ॥ ९५ ॥ नास्त्यस्य
सदृशं क्षेत्रं सप्तद्वीपावनीतले ॥ यत्र स्वोच्छिष्टदानेन पापान्मोचयते नरान् ॥ ९६ ॥ पुरुषोत्तममाहात्म्यं क्षेत्रं परमदुर्लभम् ॥ यतः स्वर्गश्च भोगश्च
मुक्तिश्चैव करे स्थिता ॥९७ ॥ आर्तानां भवकांतारे भाग्यादत्र समीयुषाम् ॥ नानाभोगोपतृप्तानां मुक्तिमार्गः सुखं भवेत् ॥ ९८ ॥ इत्थं ते हर्षमाप
न्नाः प्रलपंतः परस्परम् ॥ यथेष्टं भोजयामासुरन्योन्यं च निवेदितम् ॥९९॥ ततस्ते निर्मला विप्रास्तरुणादित्यवर्चसः॥ देवा इव बभुः सर्वे निष्पापा
निर्गतज्वराः ॥१००॥ नैवेद्याशनमाहात्म्यं कथितं वो द्विजोत्तमाः ॥ श्रुत्वापि महतः पापान्मुच्यते पापकृत्तमः॥१॥ निर्माल्यग्रहणस्यास्य फलं वक्तुं
न शक्नुमः ॥ साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपेण ध्रियते वपुषा हि तत् ॥ २ ॥ पुष्पचंदनमाल्यादि यदंगैरुपधार्यते ॥ अपनीतं यथाकाले निर्माल्यं तत्प्रकीर्तितम् ॥३॥
धारणं शिरसा तस्य तेनांगे चापि मार्जनम् ॥ सार्द्धानां कोटितीर्थानामभिषेकफलप्रदम् ॥ भक्षणं गुरुतल्पादिपातकौघविनाशनम् ॥ ४ ॥ लेप्या
मूर्त्तिरियं विष्णोरन्येभ्यो लेप उत्तमः ॥ श्रीखंडागुरुकर्पूरकस्तूरीकुंकुमादिभिः ॥ ५ ॥ प्रपिष्टलेपस्नेहेन चंदनागुरुदारुणा ॥ शरीरे वासुदेवस्य इंद्रद्यु
म्नेन कारितः ॥ ६ ॥ प्रत्यहं भो द्विजश्रेष्ठा वर्षांते चापनीयते ॥ लेप्यानां लेपनिर्मोके दर्शनं न प्रशस्यते ॥ ७ ॥ अंतरा चेत्पतेल्लेपः पिष्टं लिंपेत्पु
नश्च तम् ॥ नान्यलेपः प्रशस्यो हि स विष्णोरंगसंमतः ॥ ८ ॥ चंदनार्द्रशरीरं च दृष्ट्वा विष्णुं पुरा किल ॥ सौगंध्याल्लोभयामास नृपपुत्रः स मूढ
धीः ॥ ९ ॥ तस्य प्रीत्यै नियुक्तस्तु आकृष्यांगात्प्रलेपनम् ॥ ददौ नृपकुमाराय स लिलिंपे हृदि स्वके ॥ ११० ॥ तावत्प्रदेशं कुष्ठं वै श्वेतं तस्या
भवत्क्षणात् ॥ स आसीत्कुष्ठपाणिस्तु तस्मै यो दत्तवान्किल ॥ ११ ॥ ततो वर्षावधिष्ठायी लेपः पुण्यतमः स्मृतः ॥ निर्माल्यानां प्रधानं

तद्घ्राणादंहोविनाशनम् ॥१२॥ पुरा दमनकं दैत्यं समुद्रोदकचारिणम् ॥ बाधितारं जनानां वै मायाबलपराक्रमम्॥१३॥भगवानपि मायावी पिता
महनिदेशतः ॥ मत्स्यावतारेण विभुः प्रविश्य वरुणालयम् ॥ १४ ॥ अन्विष्याकृष्य वेलायां निष्पिपेष महीतले ॥ मधोः शुक्लचतुर्दश्यां पतितो
दानवोत्तमः ॥ १५ ॥ भगवत्करसंपर्कात्सुगंधिरभवत्तृणम् ॥ तस्यैव नाम्ना त सम्यग्जग्राहाश्चर्यमोनसः ॥ १६ ॥ मालां कृत्वा हृत्प्रदेश मिलितं
वनमालया ॥ अचिंतयत्तस्य गंधं यावद्वस्तु चिरस्थितम् ॥ १७ ॥ तस्यापि गंधः सर्वेषां पुष्पाणां सौरभापहः ॥ वर्णस्तु भगवन्मूर्तेस्तुल्योऽभूत्स
सुशोभनः ॥ १८ ॥ तस्य माला भगवतः परमप्रीतिकारिणी ॥ शुष्का पर्युषिता वापि न दुष्टा भवति क्वचित् ॥ १९ ॥ तस्य सुग्रथितां मालां
दत्त्वा दमनकारये ॥ उत्पादयेन्महाप्रीतिं विष्णोर्या मुक्तिदायिनी ॥ १२० ॥ अंगापकर्षितां मालां भक्त्या यो धारयेन्नरः ॥ हयमेधसहस्रस्य फलं
प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ २१ ॥ तुलसीकल्पितां मालां विष्णोरंगापकर्षिताम् ॥ धारयेन्मूर्ध्नि कंठे च भक्तो यो विन्यसेद्धृदि ॥ तावत्संख्यं वाजिमेधफ
लमव्यग्रमश्नुते ॥ २२ ॥ निर्माल्यतुलसीपत्रं यावद्भक्षयते हरेः ॥ तावज्जन्मसहस्रं तु विष्णुलोके महीयते ॥ २३ ॥ हरेर्नैवेद्यमन्नं च तुलसीदलमि
श्रितम् ॥ प्रतिग्रासं सोमपानं फलं तत्सममश्नुते ॥२४॥ यावज्जीवं तु भुंजानो ध्रुवं मोक्षमवाप्नुयात् ॥२५॥ अर्घ्यशेषादिकं विष्णोस्तथा चाचमनोद
कम् ॥ पादोदकं स्नानवारि प्रत्येकं पापनाशनम् ॥ २६ ॥ सर्वतीर्थाभिषेकाणां फलदं ग्रहनाशनम् ॥ अलक्ष्मीपापरक्षोघ्नं भूतवेतालनाशनम् ॥
॥ २७ ॥ शवाद्यमेध्यसंस्पर्शदोषनाशनमुत्तमम् ॥ सर्वदीक्षाव्रतफलप्रदमैश्वर्यवर्द्धनम् ॥ २८ ॥ अकालमृत्युहरणं व्याधिव्यूहनिबर्हणम् ॥ सुरोपमां
सभक्ष्यादिपापसंघविनाशनम् ॥ २९ ॥ एतैराप्लुतदेहस्तु शृणुयाद्यदि सूतकम् ॥ नाशौचं विद्यते तस्य सर्वकर्माधिकारिणः ॥ १३० ॥ यावज्जीवं
प्रतिज्ञाय यस्त्वेतान्येकमेव वा ॥ गृह्णीयाद्भूरि वा स्वल्पं मुच्येद्विष्णोः प्रसादतः ॥ ३१ ॥ एवं तत्र वसन्देवो लोकानुग्रहकांक्षया ॥ रममाणः श्रिया
सार्द्धमनायासविमोचकः ॥ ३२ ॥ निर्माल्यपादांबुनिवेदनीयदानैस्तदालोकनतत्प्रणामैः ॥ पूजोपहारैश्च विमुक्तिदाता क्षेत्रोत्तमेस्मिन्पुरुषोत्तमा
ख्ये ॥ १३३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे
दमनकचरितंनामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ मुने त्वत्तः श्रुतं सम्यङ्माहात्म्यं जगदीशितुः ॥
निर्माल्यप्रभृतीनां च यथावदनुपूर्वशः ॥ १ ॥ श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मन्यात्रां तरफलानि वै ॥ शृण्वतां तत्त्वतो ब्रूहि यथोद्देशः
कृतः पुरा ॥ २ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ सर्वथा वर्त्तते लोकहिताय पुरुषोत्तमः ॥ नानागुणविकासैश्च नानारूपविचेष्टितैः ॥ ३ ॥

नानारूपविलासेन नानात्मा च जगन्मयः॥ अहंकारं विना कर्मफलं नो द्विजसत्तमाः॥४॥ अहंकारेण बध्यन्ते कारागारे भवाभिधे ॥ बुद्ध्यहंकार
युक्तस्तु यत्कर्मारभते नरः ॥ ५ ॥ तस्य सद्गुणमाप्नोति फलं शुभमथापरम् ॥ बुद्धिस्तु त्रिविधा तेषां गुणभेदेन भाविता ॥ ६ ॥ तत्र ये सात्त्विकाः
संतः फलावाप्तिपराङ्मुखाः ॥ भगवत्प्रीतये कर्म कुर्वते ते मुमुक्षवः ॥ ७ ॥ परस्य स्पर्द्धया कीर्त्यै फलमुद्दिश्य वा पुनः॥ बहुवित्तव्ययायासै राजसं
कर्म तन्वते ॥ ८ ॥ गतानुगतिका ये च दृष्टार्थैकपरायणाः ॥ प्रसंगात्फलमिच्छंतस्तामसं कर्म कुर्वते ॥ ९ ॥ सात्त्विकानां जगन्नाथः सर्वदा सर्व
भावनः ॥ ध्यातो दृष्टः स्मृतो वापि मुक्तिदाता न संशयः ॥ १० ॥ राजसास्तामसा ये वै मूढात्मानः फलैषिणः ॥ उत्सवादिकृतं कर्म मन्यंते
फलदायि ते ॥ ११ ॥ संभूय बहवो विप्रा आरभंतेऽल्पकं विधिम् ॥ बहुलायासदुःखं यत्कर्म तेषां फलप्रदम् ॥ १२ ॥ तेषामुद्धरणार्थाय विश्वा
साय दुरात्मनाम् ॥ यात्रा नानाविधा विप्रा वर्षे वर्षे प्रवर्तयेत् ॥ १३ ॥ जन्मस्नानं महावेद्या उत्सवश्च प्रकीर्तितः ॥ महायात्राद्वयं पुंसां कीर्तनात्पा
पनाशनम् ॥ १४ ॥ दर्शनं दक्षिणामूर्तेस्तथा च शयनोत्सवः ॥ सर्वपापहरश्चैषामुत्सवो दक्षिणायने ॥ १५ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि पार्श्वस्य परिव
र्तनम् ॥ शयितस्य जगद्भर्तुः परिवर्तयितुर्युगम् ॥१६॥ नभस्यविमले पक्षे संप्राप्ते हरिवासरे ॥ विष्णोः स्वापगृहद्वारि शनैर्गत्वा प्रविश्य च ॥१७॥
नमस्कृत्वा जगन्नाथं पर्यंके शयितं मुदा ॥ अवच्छाद्य शनैर्गत्वा पूजयेदुपचारकैः ॥ १८ ॥ प्रणम्य भक्त्या तत्पादौ गुह्योपनिषदैः स्तुवन् ॥
मन्त्रं चेमं पठन्देवं स्वापयेदुत्तरामुखम् ॥ १९ ॥ देवदेव जगन्नाथ कल्पानां परिवर्तक ॥ परिवृत्तमिदं सर्वं येन स्थावरजंगमम् ॥ २० ॥ यदि
च्छाचेष्टितैरेव जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिभिः ॥ जगद्धिताय सुप्तोऽसि पार्श्वेन परिवर्त्तय ॥ २१ ॥ परिवर्त्तनकालोऽयं जगतः पालनाय ते ॥ तवाज्ञयाऽयं
शक्रोऽपि ध्वजे तिष्ठन्समुत्सुकः ॥ २२ ॥ द्रष्टुं त्वत्पादकमलं विमुंचन्जलदैर्जलम् ॥ महीतलं प्लावयति प्रजापालनहेतुकम् ॥ २३ ॥ इति संप्रार्थ्य
देवेशं वीप्सया तोषयेत्ततः ॥ व्यजनैश्चामरैश्चैव वीजयेदनुकल्पकृत् ॥ २४ ॥ सुगन्धचन्दनैरस्य सर्वांगं परिलेपयेत् ॥ स्वादूनिक्षुविकारांश्च
विकृतैः पायसैस्तथा ॥ २५ ॥ यावकानि च हृद्यानि फलानि विविधानि वै ॥ स्वादूपदंशानन्यांश्च घृतपूपान्सपायसान् ॥ २६ ॥ पक्वतांबूल
पत्राणि सोपस्काराणि च द्विजाः ॥ शय्यागृहद्वारि विभोः शनैर्भक्त्या निवेदयेत् ॥ २७ ॥ तस्मिन्दिने हरे रूपं भवेद्यदि महाफलम् ॥ देवमु
द्दिश्य यः कुर्यात्सर्वमक्षयतां व्रजेत् ॥ २८ ॥ स्नानं दानं जपो होमस्तपो जागरणं तथा ॥ उपवासश्च नियमो व्रतांते द्विजतर्पणम् ॥ २९ ॥
सांगं व्रतमिदं कृत्वा विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ यं यं कामयते चित्ते तं तमाप्नोत्यसंशयम् ॥ ३० ॥ अयं वः कथितो विप्राः पार्श्वपर्यायणोत्सवः ॥

अनायासेन लोकानामक्षयः सुखदायकः ॥ ३१ ॥ अतः परं वै शृणुत उत्थापनमहोत्सवम् ॥ पूजयित्वा जगन्नाथं कौमुद्याख्ये महोत्सवे ॥ ३२ ॥
अक्षक्रीडादिभिः पुष्पवस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥ ततोस्मिन्पौर्णमास्यायां रात्रावुत्सवसंयुतम् ॥ ३३ ॥ नारिकेलादिभिर्द्रव्यैः पिष्टकैरर्चयेद्धरिम् ॥
ततः प्रभाते संकल्प्य कार्त्तिके व्रतमुत्तमम् ॥ ३४ ॥ व्रतेन तेनैव नयेद्यावदेकादशी सिता ॥ तस्यामुत्थापयेद्देवं सुसुप्तं जगदीश्वरम् ॥ ३५ ॥
पूर्ववत्पूजयित्वा तु निशामध्ये जगद्गुरुम् ॥ उत्थापयेदिमं मंत्रमाह्वयन्छनकैर्मुदा ॥ ३६ ॥ उत्तिष्ठ देवदेवेश तेजोराशे जगत्पते ॥ वीक्षस्व स
कलं देव प्रसुप्तं तव मायया ॥ ३७ ॥ प्रफुल्लपुंडरीकश्रीहारिणा नयनेन वै ॥ त्वया दृष्टं जगदिदं पावित्र्यं परमेष्यति ॥ ३८ ॥ श्रौतस्मार्त्ताः
क्रियाः सर्वाः प्रवर्त्तंते ततो ध्रुवम् ॥ इत्युत्थाप्य जगन्नाथं वेणुवीणादिकस्वनैः ॥ ३९ ॥ बंदिमागधसूतानां स्तुतिभिर्मंगलस्वनैः ॥ शंखकाहाल
मुरजवादनैर्नृत्यगीतकैः ॥ ४० ॥ जयशब्दैस्तथा स्तोत्रैर्नयेत्तं नृत्यमण्डपम् ॥ सुगन्धतैलेनाभ्यज्य स्नापयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ ४१ ॥ पञ्चामृतै
र्नारिकेलरसैः फलरसैस्तथा ॥ सुगन्धामलकेनाथ यवकल्केन लेपयेत् ॥ ४२ ॥ घर्षयेत्तुलसीचूर्णैर्लेपयेद्गन्धचन्दनैः ॥ पुष्पाधिवासितैस्तोयै
स्तथा कर्पूरवासितैः ॥ ४३ ॥ कुशोदकै रत्नतोयैस्तथा गंधोदकैस्तथा ॥ स्नाप्यमानं तथा देवं ये पश्यंति मुदान्विताः ॥ ४४ ॥ क्षालयन्ति दृढं पंकं
बहुजन्मोपपादितम् ॥ ततः श्रीजगदीशस्य क्रोडे संवासयेद्द्विजाः ॥४५॥ आपादान्मूर्धपर्यंतं सर्वांगं परिलेपयेत् ॥ कुंकुमागुरुकस्तूरीकर्पूरैश्चंदना
न्वितैः ॥ ४६ ॥ पाटलोदकसंपिष्टैः कालागुरुरसाप्लुतैः ॥ दत्त्वा च मालतीमालां चन्द्रचूर्णेन संयुताम् ॥ ४७ ॥ महोपचारैः संपूज्य विष्णुं नीरा
जयेत्ततः ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा प्रार्थयेत्परया मुदा ॥ ४८ ॥ चराचरमिदं सर्वं त्वदेकशरणं विभो ॥ अनुग्रहामृतालोकैः पावयस्व जगद्गुरो ॥
॥ ४९ ॥ नृत्यगीतैः प्रेक्षणकै रात्रिशेषं समापयेत् ॥ शयनादुत्थितं देवं यः पश्यति गदाधरम् ॥ ५० ॥ निद्रां मोहमयीं भित्त्वा ज्योतिः शांतं
व्रजंति ते ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति यान्यान्कामयते हृदि ॥ ५१ ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं साग्रं लभेत वै ॥ कपिलालंकृताधेनुकोटिदानफलं
तथा ॥ ५२ ॥ पुण्यं चाप्नोति परमं सर्वतीर्थाभिषेकजम् ॥ कार्त्तिक्यां पारणं कुर्याच्चातुर्मास्यव्रतस्य वै ॥ ५३ ॥ दामोदरस्य प्रतिमां स्वर्णनिष्केण
निर्मिताम् ॥ यथाशक्तिकृतां वापि शालग्रामशिलास्थिताम् ॥५४॥ चक्रमूर्तिं भगवतः पूजयेत्प्रयतात्मवान् ॥ रचयेन्मण्डपं शुभ्रमेकदेशं गृहस्य वा
॥ ५५ ॥ अलंकुर्यात्पुष्पदामचामरैः सवितानकैः ॥ भूमिभित्तीः सुधालेपैः स्तंभैश्चित्रदुकूलकैः ॥ ५६ ॥ कालागुरूणां धूपैश्च धूपयेत्तद्गृहं शुभम् ॥
तन्मध्ये मण्डलं कुर्यात्स्वस्तिकं वर्णकैः शुभैः ॥ ५७ ॥ तदन्तःस्थापयेत्खट्वां करिदन्तमयीं शुभाम् ॥ पट्टतूलीं तदुपरि वासयेत्पुरुषोत्तमम् ॥५८॥

दामोदराकृतिं शंखपद्मपाणिं चतुर्भुजम् ॥ लक्ष्मीमालिंग्य पद्मस्थां क्रोडस्थां वामपाणिना ॥५९॥ भक्तेभ्यो दातुमुद्यंतं वरं दक्षिणपाणिना ॥ सुनासं सुललाटं च सुनेत्रं सुश्रुतिद्वयम् ॥ ६० ॥ विशालवक्षसं देवं सर्वलावण्यसंयुतम् ॥ सर्वालंकाररुचिरं दिव्यपीतनिचोलिनम् ॥ ६१ ॥ लक्ष्मीं पद्मकरां वापि तांबूलं ददतीं तथा ॥ पञ्चामृतैः स्नापयित्वा वासोयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ ६२ ॥ पूजयेदुपचारैस्तं यथाविभवविस्तरैः ॥ ताम्रदीपान्मृन्मयान्वा ज्वालयेद्गव्यसर्पिषा ॥६३॥ तैलेन वा शतं दीपवृक्षांश्चैव प्रदापयेत् ॥ ब्रह्माणं नारदादींश्च देवर्षींस्तत्र पूजयेत् ॥६४॥ दामोदरस्वरूपान्वै ब्राह्मणानपि पूजयेत् ॥ वस्त्रयुग्मैर्माल्यगन्धैर्भक्ष्यभोज्यफलैस्तथा ॥६५॥ तीर्थराजाभिषेकांगं पूजाकर्म यथोचितम् ॥ दामोदरस्य तेनैव विधिनेहार्चनं भवेत् ॥ ॥ ६६ ॥ तद्विष्णोरिति मन्त्रेण ब्रह्मादीनपि पूजयेत् ॥ वेणुवीणादिकैर्गीतैः पुराणपठनेन च ॥ ६७ ॥ महोत्सवं प्रकुर्वीत ततो जागरणेन च ॥ ततः प्रभाते विमलेऽग्निकार्यं च समाचरेत् ॥ ६८ ॥ अष्टाक्षरेण मंत्रेण समिदाज्यचरूनपि ॥ लाजान्मधुसमिन्मिश्राञ्जुहुयाच्च ततः श्रियै ॥६९॥ सूक्तेनाष्टोत्तरशतं ब्रह्मादीनां तदन्ततः ॥ अष्टाहुतीर्वै जुहुयात्क्रमादेकैकशस्तिलैः ॥ ७० ॥ ब्रह्माणं नारदं दक्षं वसिष्ठं गौतमं तथा ॥ सनत्कुमारमत्रिं च भरद्वाजं च कश्यपम् ॥७१॥ दुर्वाससमगस्त्यं च महादेवं ततः परम् ॥ विख्याता वैष्णवा ह्येते विष्णुरूपा न संशयः ॥७२॥ एतान्संपूजयन्विप्रान्विष्णुः प्रीणाति तत्क्षणात् ॥ होमांते प्राशनं कृत्वा दद्यादाचार्यदक्षिणाम् ॥७३॥ सुवर्णभूषितां धेनुं वस्त्रं धान्यं च भक्तितः ॥ प्रीतये वासुदेवस्य भोजयेद्द्विजपुंगवान् ॥ ७४ ॥ सर्वोपचारसहितं दद्याद्दामोदरं ततः ॥ ७५ ॥ ॐ दामोदर जगन्नाथ त्वन्मयं विश्वमेव हि ॥ त्वदाधारमिदं सर्वं त्वं धर्मःसर्वभावनः॥ त्वत्प्रसादाद्व्रतं चीर्णं सुसंपूर्णं तदस्तु मे ॥७६॥ दामोदरः प्रदाता च गृहीता च वृषध्वजः॥ प्रदीयते जगन्नाथः प्रीयतां मे जगद्गुरुः॥७७॥ इति मंत्रं जपन्दद्यादाचार्याय सुरोत्तमम् ॥ समाप्य पूजयेद्भक्त्या स्तूयात्तं च प्रसादयेत् ॥ ७८ ॥ आचार्ये परितुष्टे तु तुष्टो भवति माधवः ॥ तत्तद्द्रव्याणि च ततो दद्याद्विप्रेभ्य एव हि ॥ ७९ ॥ ततः स्वयं वै भुंजीत इष्टैः शिष्टैः स्वबंधुभिः ॥ चातुर्मास्यव्रतं चेदं प्रतिष्ठाप्य विधानतः ॥ ८० ॥ यथोक्तफलसंपन्नो विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणेषु नातः परतरं व्रतम् ॥ ८१ ॥ येनानुष्ठितमात्रेण कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ विष्णोः प्रीतिकरं यादृङ्न तथान्यद्व्रतं द्विजाः ॥ ८२ ॥ तिलपात्रसहस्रैस्तु गवां चैवायुतायुतैः ॥ कृष्णाजिनशतेनापि कन्यानामयुतेन च ॥ ८३ ॥ दत्त्वा यत्फलमाप्नोति कृत्वैतद्व्रतमुत्तमम् ॥ सार्द्धत्रिकोटितीर्थानामभिषेकफलं तथा ॥८४॥ प्राप्नोति तत्फलं विप्रा यं यं कामयते नरः ॥ ८५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये चातुर्मास्यव्रतविधिर्नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥

॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ मार्गशीर्षे सिते पक्षे षष्ठ्यां प्रावरणोत्सवम् ॥ कृत्वा दृष्ट्वा नरो भक्त्या वैष्णवं लोकमाप्नुयात् ॥ १ ॥ विधानं
तस्य वक्ष्यामि शृणुध्वं मुनयोऽधुना ॥ वासोधिवासं कुर्वीत पंचम्यां निशि कर्मवित् ॥ २ ॥ देवाग्रे मंडपे कुर्यात्पद्ममष्टदलान्वितम् ॥ दिक्पाला
न्पूजयेद्दिक्षु क्षेत्रपालं गणाधिपम् ॥ ३ ॥ चंडप्रचंडौ च बहिश्चतुर्दिक्षु प्रपूजयेत् ॥ मध्ये पात्रं समाधाय प्रोक्षयेद्वस्त्रवारिणा ॥ ४ ॥ द्युतानस्त्वेति
मंत्रेणच्छादयेद्दिव्यवाससा ॥ सुधूपितं वस्त्रजातमेकविंशतिसंख्यकम् ॥ ५ ॥ तन्मध्ये स्थापयेन्मंत्रं वैष्णवं च समुच्चरन् ॥ अन्येन वाससा तद्वि
समाच्छाद्य प्रयत्नतः ॥६॥ स्पृष्ट्वा जपेन्मंत्रमिमं संस्मरन्पुरुषोत्तमम् ॥ आच्छादको यो जगतां तेजसा विष्णुरव्ययः ॥ ७ ॥ वसनात्तस्य वस्त्र त्वं
वस वासे जगत्पतेः ॥ इन्द्रघोषस्त्वेति रक्षां विदध्यात्तस्य सर्वतः ॥ ८ ॥ पूजयेद्गंधपुष्पाभ्यां ततो देवं प्रपूजयेत् ॥ सर्वलेपं प्रकुर्वीत नृत्यगीतैर्नयेन्नि
शाम् ॥ ९ ॥ ततोऽरुणोदये काले प्रातःसंध्यासमीपतः ॥ पुनः प्रपूजयेद्देवं पूर्ववत्सुसमाहितः ॥ १० ॥ ततस्तं पूजितं वस्त्रसमूहं बहिरानयेत् ॥
कार्पासपट्टक्षौमाढ्यं तथैवाच्छादितं द्विजाः ॥ ११ ॥ छत्रध्वजपताकाभिश्चामरांदोलनैस्तथा ॥ गीतवादित्रनृत्यैश्च प्रसूनोत्किरणेन च ॥ १२ ॥
प्रासादं त्रिःपरिभ्रम्य देवं त्रिर्भ्रामयेत्ततः ॥ आच्छादितं तदाकृष्य संस्कुर्याद्वीक्षणादिभिः ॥ १३ ॥ सप्तभिः सप्तभिर्देवान्वासोभिः परिवेष्टयेत् ॥
मुखवर्जं तु सर्वांगं शीतप्रावरणैर्द्विजाः ॥ १४ ॥ तांबूलं च निवेद्याथ कर्पूरलतिकां तथा ॥ दूर्वाक्षतैः प्रपूज्याथ कुर्यान्नीराजनं विभोः ॥ १५ ॥
हिमागमे नृसिंहं ये प्रावृण्वंति सुचेलकैः ॥ पश्यंति प्रावृतिं ये वा न तेषां मोहसंवृतिः ॥ १६ ॥ ते द्वंद्ववातशीतोत्थभयं नाप्नुवते क्वचित् ॥
विष्णोर्देवाधिदेवस्य इमं प्रावरणोत्सवम् ॥ १७ ॥ भक्त्या ये वै प्रपश्यंति सर्वान्कामानवाप्नुयुः ॥ भगवंतं समुद्दिश्य ब्राह्मणेभ्यः प्रदापयेत् ॥
॥ १८ ॥ गुरुभ्यश्चान्यदेवेभ्यो दीनानाथेभ्य एव च ॥ शीतप्रावरणं दद्यात्सत्कृत्य परया मुदा ॥ ददाति भगवान्प्रीतस्तस्मै वरमनुत्तमम् ॥
॥ १९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये प्रावरणोत्सववर्णनंनाम चत्वारिंशो
ऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥छ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ पुष्यस्नानोत्सवं वक्ष्ये यथोक्तं ब्रह्मणा पुरा ॥ पुष्यर्क्षेण च संयुक्ता पौर्णमासी यदा
भवेत् ॥ १ ॥ पौषे मासि तथा कुर्यात्पुष्यस्नानोत्सवं हरेः ॥ एकादश्यां प्रकुर्वीत ऐशान्यामंकुरार्पणम् ॥ २ ॥ ततः प्रतिदिनं कुर्या
त्प्रतिमायां हरेर्गृहे ॥ नृत्यगीतोपहारैश्च प्रतिरात्रं बलिं हरेत् ॥ ३ ॥ चतुर्दशीनिशायां तु कुंभानामधिवासनम् ॥ एकाशीतिप्रमाणानां
तथा स्वर्णमयाञ्छुभान् ॥ ४ ॥ गव्यसर्पिःप्रपूर्णांश्च स्थापयेदेकविंशतिम् ॥ कारयेत्सर्वतोभद्रं मंडलं पुरतो हरेः ॥ ५ ॥ तन्मध्ये बृहदा

धारं स्थापयेद्दर्पणं शुभम् ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्गीतनृत्यादिविस्तरैः ॥ ६ ॥ प्रभाते वह्निकार्यं च कुर्यात्तद्दैवतं द्विजाः ॥ पालाशीभिः समिद्भिस्तु
चरुणा सर्पिषा तथा ॥ ७ ॥ ब्रह्मविष्णुशिवेभ्यस्तु प्रत्येकं तु सहस्रकम् ॥ स्वलिंगमन्त्रैर्जुहुयात्तदंते पुरुषोत्तमम् ॥ ८ ॥ पूजयेदुपचारैस्तैरादर्श
प्रतिबिंबितम् ॥ ततः पुरुषसूक्तेन कुम्भांस्तानभिमन्त्रयेत् ॥ ९ ॥ तेनैवाच्छिद्रधारेण स्नापयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ पावमानीयकैर्देवाञ्छ्रीसूक्तेन ततः
परम् ॥ १० ॥ सर्पिःकुंभैः स्नापयेच्च गायत्र्या च ततः परम् ॥ वैष्णव्या गन्धतोयेन श्रीसूक्तेन समर्चयेत् ॥ ११ ॥ सहस्रधारया देवं ततो
निर्माल्यमुत्सृजेत् ॥ देवांगं लेपयेद्गन्धैश्चंदनेन च विग्रहे ॥ १२ ॥ यथास्थानं यथाशोभमलंकारांश्च योजयेत् ॥ सुगन्धसुमनोमाल्यैर्भूषयेत्तदनंतरम्
॥ १३ ॥ अष्टायुधानि देवस्य चक्रादीनि न्यसेत्पुरः ॥ रत्नच्छत्रं समुच्छ्रित्य पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ १४ ॥ लक्ष्म्या युक्तं पुनर्विप्रा उपहारैः
समृद्धिमत् ॥ शंखेषु पूर्यमाणेषु स्निग्धगंभीरनादिषु ॥ १५ ॥ चामरांदोलव्यग्रासु वेश्यासु रुचिरासु च ॥ मांगल्यगीतनृत्याद्यैः स्तुतिपाठेषु बन्दिनाम्
॥ १६ ॥ जयशब्दं प्रकुर्वत्सु द्विजातिषु मुहुर्मुहुः ॥ दूर्वाक्षतांजलिभिस्त्रिभिः संपूज्य केशवम् ॥ १७ ॥ गोसर्पिर्दीपकैःस्वर्णपात्रैरतिनिर्मलैः
॥ नीराजयेज्जगन्नाथं कर्पूरयुतवर्तिभिः ॥ १८ ॥ स्वर्णपात्रस्थितं चारु तांबूलं सुपरिष्कृतम् ॥ शनैःशनैर्मुखाभ्याशे प्रत्येकं विनिवेदयेत् ॥
॥ १९ ॥ आचार्ये दक्षिणां दद्याद्ब्राह्मणांश्चैव पूजयेत् ॥ २० ॥ पुष्यस्नानोत्सवं पुण्यं ये पश्यंति मुदान्विताः ॥ संपूर्णसर्वकामास्ते व्रजेयुर्वैष्णवं
पदम् ॥ २१ ॥ राज्यभ्रष्टो लभेद्राज्यं सार्वभौमं च विंदति ॥ अपुत्रा मृतवत्सा वा पुत्रं दीर्घायुषं लभेत् ॥ २२ ॥ दारिद्र्यनाशनं धन्यं ब्रह्मवर्चसकारणम्
॥ पुष्यस्नानं कीर्तितं वः शृणुध्वं चोत्तरायणम् ॥ २३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये पुष्याभिषेकविधिवर्णनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ मृगराशिं संक्रमति यदा भास्वान्द्विजोत्तमाः
॥ उत्तराशां जिगमिषुस्तदा स्यादुत्तरायणम् ॥ १ ॥ तस्य संक्रमणादूर्ध्वं च यावत्स्युर्विंशतिः कलाः ॥ महापुण्यतमः कालः पितृदेवद्विजप्रियः
॥ २ ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन तीर्थराजजले नरः ॥ नारायणं समभ्यर्च्य कल्पवृक्षं प्रणम्य च ॥ ३ ॥ प्रविश्य देवतागारं कृत्वा तं त्रिः प्रदक्षिणाम्
॥ मन्त्रराजेन संपूज्य देवं श्रीपुरुषोत्तमम् ॥ ४ ॥ तथा बलं सुभद्रां च स्वमन्त्रेण प्रपूजयेत् ॥ दृष्ट्वोत्तरायणे देवं मुच्यते देहबन्धनात् ॥ ५ ॥
विधानं तस्य वक्ष्यामि शृणुध्वं पावनं महत् ॥ संक्रांतेः पूर्वदिवसे नवां शालिं सुकुट्टिताम् ॥ ६ ॥ प्रासादपूर्वदेशे च स्थापयित्वाधिवासयेत्
॥ नवेन वाससावेष्ट्य दूर्वासर्षपपुष्पकैः ॥ ७ ॥ पूजयित्वा मन्त्रयेद्वै कृष्णस्त्वामभिरक्षतु ॥ तस्मिन्नेव निशायामे व्यतीते जग

दीशितुः ॥ ८ ॥ प्रत्यर्चां सन्निधौ नीत्वा भावयेदेकताधिये ॥ उपचारावशिष्टाभ्यां पूजयेद्द्वै समाहितः ॥ ९ ॥ ततो निर्माल्यवसनमा
लामस्यां निधापयेत् ॥ महासमृद्ध्या तामर्चां त्रिर्देवान्भ्रामयेत्ततः ॥ १० ॥ आंदोलिकायामारोप्य प्रासादद्वारमानयेत् ॥ त्रिविक्रमं
त्रिक्रमेण त्रैलोक्यक्रमणं विभुम् ॥ ११ ॥ विडंबयंतं तां लीलां प्रासादं भ्रामयेच्च तम् ॥ त्रिरंते पुनरंके च सुसमृद्ध्या शनैःशनैः ॥ १२ ॥
दीपिकाशतसंरुद्धतमसोवरणांतरे ॥ छत्रध्वजपताकाभिर्नृत्यवादित्रगीतकैः ॥ १३ ॥ तद्दर्शनपरिक्षीणपातकानां महात्मनाम् ॥ न च चिह्नं शरी
रेऽस्य नवांगे भ्रमणं ततः ॥ १४ ॥ अनुयांति तदा ये तं महे यांतं त्रिविक्रमम् ॥ लभंते वाजिमेधस्य फलं ते वै पदे पदे ॥ १५ ॥ प्रथमभ्रमणं
दृष्ट्वा मुच्यते पञ्चपातकैः ॥ मलिनीकरणैर्मुच्येद्द्वितीयं भ्रमणं द्विजाः ॥ १६ ॥ अपात्रीकरणैर्दृष्ट्वा तृतीयं भ्रमणं ध्रुवम् ॥ उपपातकपापैश्च चतुर्थं
मुच्यते ततः ॥ १७ ॥ पुनः प्रभाते देवेशं प्रलिंपेद्गन्धचन्दनैः ॥ वस्त्रालंकारमाल्यैश्च भूषयित्वा यथाविधि ॥ १८ ॥ पूजयेदुपचारैस्तं यथाशक्ति
समृद्धिमत् ॥ नीराजयित्वा देवेशं तंदुलानधिवासितान् ॥ १९ ॥ स्थालीषु शातकुंभासु दधिखंडाज्यमिश्रितान् ॥ सनारिकेलशकलाञ्छृंगबेर
दलान्वितान् ॥ २० ॥ प्रासादं त्रिः परिभ्रम्य नयेद्देवसमीपतः ॥ पंक्तिशः स्थापयेदग्रे गन्धपुष्पाक्षतान्वितान् ॥ २१ ॥ जीवनं सर्वभूतानां जन
कस्त्वं जगत्प्रभो ॥ त्वन्मयाः शालयो ह्येते त्वयैव जनिताः प्रभो ॥ २२ ॥ लोकानुग्रहणार्थाय गृहीतोचितविग्रह ॥ तव प्रीत्यै कृतानेतान्गृहाण
परमेश्वर ॥ २३ ॥ त्वयि तुष्टे जगत्सर्वमनेन प्रभविष्यति ॥ स्वाहाकारस्वधाकारवषट्कारा दिवौकसाम् ॥ २४ ॥ आप्यायना भविष्यंति तैरेवा
प्यायितं जगत् ॥ रक्ष सर्वं जगन्नाथ त्वन्मयं सचराचरम् ॥ २५ ॥ इति संप्रार्थ्य देवेशं शालिस्तंबान्निवेदयेत् ॥ तन्मयान्भक्षभोज्यांश्च दधिकुंभा
न्सुगंधिनः ॥ २६ ॥ कर्पूरखंडमरिचचूर्णयुक्तान्निवेदयेत् ॥ ब्राह्मणान्पूजयेद्भक्त्या देवदेवपुरःस्थितान् ॥ २७ ॥ तेभ्यः प्रदद्याद्भक्त्या ताञ्छाल्यादी
न्भगवद्धिया ॥ इमं महोत्सवं विप्राः पुरा कल्पे च कश्यपः ॥ २८ ॥ स च सृष्टिं विनिर्माय भगवत्प्रीतयेऽकरोत् ॥ ये पश्यन्त्युत्सवं चैनं कश्य
पेन विनिर्मितम् ॥ २९ ॥ सर्वदा सर्वकामैस्ते पूर्णाः शोचंति न द्विजाः ॥ उषित्वा त्रिदशैः सार्द्धं कल्पांते मोक्षमाप्नुयुः ॥ ३० ॥ महानसस्य
संस्कारं वह्नेः संस्कारमेव च ॥ अत्रापि कुर्यान्[1]मुनयो वैश्वदेवं दिनेदिने ॥ ३१ ॥ आधानसंस्कृते वह्नौ भगवद्भुक्तये रमा ॥ प्रत्यहं पाकमाधत्ते दिव्य
रूपा तिरोहिता ॥ ३२ ॥ अस्मिन्महापुण्यतम उत्सवे परमात्मनः ॥ तुलापुरुषदानादि कोटिकोटिगुणं भवेत् ॥ ३३ ॥ स्नानं दानं तपो होमः स्वा

---

[1] हे मुनयः—इति संबोधनम्।

ध्यायः पितृतर्पणम् ॥ सर्वमक्षयतां याति ह्युत्सवे चोत्तरायणे ॥ ३४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये
वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये मकरसंक्रमविधिवर्णनंनाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४२ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ फाल्गुने मासि कुर्वीत
दोलारोहणमुत्तमम् ॥ यत्र क्रीडति गोविंदो लोकानुग्रहणाय वै ॥ १ ॥ प्रत्यर्चां देवदेवस्य गोविंदाख्यां तु कारयेत् ॥ प्रासादपुरतः कुर्यात्षोडश
स्तंभमुच्छ्रितम् ॥ २ ॥ चतुरस्रं चतुर्द्वारं मण्डपं वेदिकान्वितम् ॥ चारुचंद्रातपं माल्यचामरध्वजशोभितम् ॥ ३ ॥ भद्रासनं वेदिकायां श्रीप
र्णीकाष्ठनिर्मितम् ॥ फल्गूत्सवं प्रकुर्वीत पञ्चाहानि त्र्यहाणि वा ॥ ४ ॥ फाल्गुन्यां पूर्वतो विप्राश्चतुर्दश्यां निशामुखे ॥ वह्न्युत्सवं प्रकुर्वीत दोला
मण्डपपूर्वतः ॥ ५ ॥ गोविंदानुगृहीतं तु यात्रांगं तत्प्रकीर्तितम् ॥ आचार्यवरणं कृत्वा वह्निं निर्मथनोद्भवम् ॥ ६ ॥ भूमिं संस्कृत्य विधिवत्तृणराशिं
महोच्छ्रयम् ॥ सुसमं कारयित्वा तु वह्निं तत्र विनिक्षिपेत् ॥ ७ ॥ पूजयित्वा विधानेन कूष्मांडविधिना हुनेत् ॥ गोविंदं पूजयित्वा तु भ्रामयेत्स
तत विभुम् ॥ ८ ॥ यत्नात्तं रक्षयेद्वह्निं यावद्यात्रा समाप्यते ॥ प्रातर्यामे चतुर्दश्यां गोविंदप्रतिमां शुभाम् ॥ ९ ॥ वासयित्वा
हरेरग्रे पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ उपचारावशिष्टैस्तु प्रत्यर्चामपि पूजयेत् ॥ १० ॥ ततोऽवरोप्य वसनं मालां च द्विजसत्तमाः ॥ अर्चायां
विन्यसेन्मंत्री परं ज्योतिर्विभावयन् ॥ ११ ॥ ततः सा प्रतिमा साक्षाज्जायते पुरुषोत्तमः ॥ रत्नांदोलिकया तां वै नयेत्स्नानस्य मंडपम् ॥
॥ १२ ॥ तत्र नानातूर्यनादैः शंखध्वनिपुरःसरम् ॥ जयशब्दैस्तथा स्तोत्रैः पुष्पवृष्टिभिरेव च ॥ १३ ॥ छत्रध्वजपताकाभिश्चामरैर्व्यजनैस्तथा ॥
निरंतरं दीपिकाभिस्तदा कुर्यान्महोत्सवम् ॥ १४ ॥ आगच्छंति तदा देवाः पितामहपुरोगमाः ॥ द्रष्टुं चर्षिगणैः सार्द्धं गोविंदस्य महोत्सवम् ॥
॥ १५ ॥ भद्रासनेऽधिवास्यैव पूजयेदुपचारकैः ॥ महास्नानस्य विधिना स्नपनं तस्य कारयेत् ॥ १६ ॥ पंचामृतैश्च सर्वैश्च तेषामन्यतमेन वा ॥
स्नानांते गंधतोयेन श्रीसूक्तेनाभिषेचयेत् ॥ १७ ॥ संप्रोक्ष्य भूषयेद्देवं वस्त्रालंकारमाल्यकैः ॥ नीराजयित्वा संपूज्य प्रासादं परिवेष्टयेत् ॥ १८ ॥
सप्तकृत्वस्ततो देवं दोलामंडपमानयेत् ॥ सुसंस्कृतायां रथ्यायां पताकातोरणादिभिः ॥ अधोदेशे मंडपं तं सप्तशो भ्रामयेत्पुनः ॥ १९ ॥ ऊर्द्ध्वे
देशे पुनः सप्त स्तंभवेद्यां च सप्त वै ॥ यात्रावसाने च पुनर्भ्रामयेदेकविंशतिम् ॥ २० ॥ इयं लीला भगवतः पितामहमुखेरिता ॥ राजर्षिणेंद्रद्युम्नेन
कारिता पूर्वमेव हि ॥ २१ ॥ फलपुष्पोपनम्रैश्च शाखिभिः परिकल्पिते ॥ वृंदावनांतरे रम्ये मत्तभ्रमरराविणि ॥ २२ ॥ कोकिलारावमधुरे नानाप
क्षिगणाकुले ॥ नानोपशोभारचितनानागुरुसुधूपिते ॥ २३ ॥ प्रफुल्लकेतकीषंडगंधामोदिदिगंतरे ॥ मल्लिकाशोकपुन्नागचंपकैरुपशोभिते ॥ २४ ॥

तत्काननांतर्घटिते मंडपे चारुतोरणे ॥ भूषिते माल्यवसनचामरैरुपशोभिते ॥ २५ ॥ रत्नखट्वांदोलिकायां तन्मध्ये वासयेत्प्रभुम् ॥ सद्रत्नमुकुटं
तारहारशोभितवक्षसम् ॥ २६ ॥ अनर्घ्यरत्नघटितकुंडलोद्भासितश्रुतिम् ॥ यथास्थानं यथाशोभं दिव्यालंकारमंजुलम् ॥ २७ ॥ विकचां
बुजमध्यस्थं विश्वधात्र्या श्रिया युतम् ॥ २८ ॥ शंखचक्रगदापद्मधारिणं वनमालिनम् ॥ सुप्रसन्नं सुनासं तं पीनवक्षःस्थलोज्ज्वलम् ॥ २९ ॥ पुरो
व्योमस्थितैर्देवैर्ब्रह्माद्यैर्नतमस्तकैः ॥ कृतांजलिपुटैर्भक्त्या जयशब्दैरभिष्टुतम् ॥ ३० ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्च किन्नरैः सिद्धचारणैः ॥ हाहाहूहूप्रभृतिभिः
सत्वरं दिव्यगायनैः ॥ ३१ ॥ अहंपूर्विकया नृत्यगीतवादित्रकारिभिः ॥ नेत्रांबुजसहस्रैश्च पूज्यमानं मुदान्वितैः ॥ ३२ ॥ किरद्भिः सर्वतो दिक्षु
गंधचंदनजं रजः ॥ उपवेश्याथ गोविंदं पूजयेदुपचारकैः ॥ ३३ ॥ बल्लवीवृंदमध्यस्थं कदंबतरुमूलगम् ॥ हावहास्यविलासैश्च क्रीडमानं वनांतरे
॥ ३४ ॥ गोपीभिश्चैव गोपालैर्लीलांदोलितयानगम् ॥ चिंतयित्वा जगन्नाथं विकिरेद्गंधचूर्णकैः ॥ ३५ ॥ सकर्पूरै रक्तपीतशुक्लैर्दिक्षु समंततः ॥
दिव्यैर्वस्त्रैर्दिव्यमाल्यैर्दिव्यैर्गंधैः सुधूपकैः ॥ ३६ ॥ चामरांदोलनैर्गीतैः स्तुतिभिश्च समर्चितम् ॥ आंदोलयेद्दोलिकास्थं सप्तवारान्छनैः शनैः ॥
॥३७॥ तदा पश्यंति ये कृष्णं मुक्तिस्तेषां न संशयः ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां पंचकानां क्षयो भवेत् ॥ ३८ ॥ त्रिरेवं दोलयेद्देवं सर्वपापापनोदनम् ॥
भक्त्यानुग्राहकं पुंसां भुक्तिमुक्त्येककारणम् ॥ ३९ ॥ लीलाविचेष्टितं यस्य कृत्रिमं सहजं तथा ॥ अंहःसंघक्षयकरं मूलाविद्यानिवर्त्तकम् ॥ ४० ॥
पश्यन्द्वितीयं हरति गोहत्याद्युपपातकम् ॥ हरत्यशेषपापानि तृतीये नात्र संशयः ॥४१॥ दृष्ट्वा दोलायितं देवं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ आध्यात्मिकै
राधिभौतैराधिदैवैर्विमुच्यते ॥ ४२ ॥ इमां यात्रां कारयित्वा चक्रवर्ती भवेन्नृपः ॥ ब्राह्मणस्तु चतुर्वेदी ज्ञानवाञ्जायते ध्रुवम् ॥४३॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये दोलारोहणंनाम त्रयश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥ ॥ जैमिनिरु
वाच ॥ ॥ अत्र वः कथयिष्यामि व्रतं सांवत्सरं परम्॥संवत्सरस्यादिदिने पौर्णमास्यां तु फाल्गुने॥१॥ अनादिदेवस्य हरेर्मूर्त्तयो द्वादशैव याः॥ विष्णवा
दिनामप्रथिताः प्रतिमासं प्रपूजयेत्॥२॥एकैकां मूर्तिमेतासां मासेषु द्वादशस्वपि ॥ प्रत्यहं पूजयेत्पुष्पैः फलैर्द्वादशभिस्तथा ॥३॥ अशोको मल्लिका
चैव पाटलं च कदंबकम् ॥ करवीरं जातिपुष्पं मालती शतपत्रकम् ॥४ ॥ उत्पलं चैव वासंती कुंदं पुन्नागकं तथा॥एतानि क्रमशो दद्यात्कुसुमानि
हरेर्मुदा ॥ ५ ॥ दाडिमं नारिकेलं च आम्रं च पनसं तथा ॥ खर्जूरं तृणराजं च प्राचीनामलकं तथा ॥ ६ ॥ श्रीफलं नागरंगं च क्रमुकं करमङ्गकम् ॥
जातीफलं च क्रमशः फलान्येतानि वै ददेत् ॥ ७ ॥ भक्ष्यभोज्यानि चोष्याणि लेह्यानि मधुराणि च ॥ आसनाद्युपचारांश्च दत्त्वा स्तुत्वा जगद्गु

रुम् ॥ ८ ॥ सर्वव्यापिञ्जगन्नाथ भूतभव्यभवत्प्रभो ॥ त्राहि मां पुंडरीकाक्ष विष्णो संसारसागरात् ॥ ९ ॥ एकार्णवजले रौद्रे निरालंबे पुरा मधुम् ॥
अवधीर्विश्वरक्षार्थं मधुसूदन रक्ष माम् ॥१०॥ त्रीन्विक्रमान्क्रमित्वा यो हत्वा दैत्यबलं महत् ॥ त्रैलोक्यं पालयामास त्रिविक्रम नमोस्तु ते ॥११॥
कृत्वा वामनकं रूपमृग्यजुःसामगर्भकम् ॥ मोहयित्वाद्भुतं रूपं तस्मै मायाविने नमः ॥ १२ ॥ यः श्रियं धारयेन्नित्यं हृदि भक्तेभ्य एव च ॥ ददा
त्यपि श्रियं तस्मै श्रीधराय नमोऽस्तु ते ॥ १३ ॥ इंद्रियाणामधिष्ठाता यः सर्वेषां सदा प्रभुः ॥ सुखैकहेतुर्भक्तानां हृषीकेश नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥
यन्नाभिपद्मसंभूतं जगदेतच्चराचरम् ॥ विधातुरासनं नित्यं पद्मनाभ नमोऽस्तु ते ॥ १५ ॥ यस्यैतत्त्रिगुणैर्बद्धं जगदेतच्चराचरम् ॥ दाम्ना बद्धः स
गोप्या तु दामोदर नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥ त्रैलोक्यविप्लवकरं हतवान्केशिदानवम् ॥ ईशिता सर्वसौख्यानां त्राहि केशव मां प्रभो ॥ १७ ॥ स्रष्टा स
सर्ज भूतानि जगतामादिकारणम् ॥ अचिंत्यमहिमन्विष्णो नारायण नमोऽस्तु ते ॥१८॥ मायया यस्य विश्वं वै मोहितं यदनाद्यया ॥ सर्वधर्मस्व
रूपाय माधवाय नमो नमः ॥ १९ ॥ ज्ञानिनां ज्ञानगम्यस्त्वमगतीनां गतिप्रदः ॥ संपूर्णमस्तु गोविंद त्वत्प्रसादाद्व्रतं मम ॥ २० ॥ प्रतिमासं
पूजनांते मंत्रैरेतैः कृतांजलिः ॥ प्रार्थयेत्परया भक्त्या भजनांतं जनार्दनम् ॥ २१ ॥ एवं संवत्सरं नीत्वा व्रतं वै मूर्तिपंजरम् ॥ संपूर्णफलसिद्ध्यर्थं
प्रतिष्ठाविधिमाचरेत् ॥ २२ ॥ सुवर्णनिर्मिता विष्णोर्मूर्तयो द्वादशैव तु ॥ यथाशक्ति कृताः स्थाप्याः कुंभेषु द्वादशस्वपि ॥ २३ ॥ आम्रपात्राच्छा
दितेषु साक्षात्तेषु पृथक्पृथक् ॥ श्वेतवस्त्रावनद्धेषु गंधपल्लववारिषु ॥ २४ ॥ अष्टदिक्षु चतुर्दिक्षु सर्वतोभद्रमंडले ॥ स्थापनीयाश्च ते कुंभास्तेषु
पूज्याश्च मूर्तयः ॥ २५ ॥ द्वादशाक्षरमंत्रेण उपचारैः पृथक्पृथक् ॥ पंचामृतैश्च स्नपनं सर्वेषामादितो द्विजाः ॥२६॥ गीतवादित्रनृत्याद्यैस्तथा ब्राह्मण
पूजनैः ॥ वस्त्रयुग्मैर्द्वादशभिश्छत्रोपानद्युगैस्तथा ॥२७॥ व्यजनैरुदकुंभैश्च शयनीयैः सपीठकैः ॥ गंधैर्माल्यैः सुतांबूलैर्मुद्रिकाकुंडलैस्तथा ॥ २८ ॥
प्रदीपाः सर्पिषा ज्वाल्या द्वादशद्वादश क्रमात् ॥ नीत्वा त्रियामामित्थं वै प्रभाते वह्निकर्म च ॥ २९ ॥ समिदाज्यचरूणां वै प्रतिदेवं शतत्रयम् ॥
अष्टोत्तरसहस्रं तु तिलैर्व्याहृतिभिस्ततः ॥ ३० ॥ होमांते प्राशनं कृत्वा दद्यादाचार्यदक्षिणाम् ॥ कपिला धेनवो देयाः सालंकाराश्च द्वादश ॥३१॥
शतं चतुश्चत्वारिंशद्ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥ तद्देववृंदं सघटं सवितानं सचामरम् ॥ ३२ ॥ सर्वोपचारसहितमाचार्याय निवेदयेत् ॥ व्रतराजमिमं
कृत्वा सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥३३॥ गुंडिचाद्यास्तु या यात्रा विष्णोर्द्वादश कीर्तिताः ॥ तासां दर्शनजं पुण्यं व्रतेनानेन लभ्यते ॥ ३४ ॥ ऐंद्रं पदं
सार्वभौमं चक्रवर्तित्वमेव च ॥ अष्टैश्वर्यमवाप्नोति देवदेवप्रसादतः ॥ ३५ ॥ एतन्महापुण्यतमं नारदः कृतवान्व्रतम् ॥ कृत्वा द्वादश वर्षाणि जीवन्मु

क्तोऽभवन्मुनिः ॥ ३६ ॥ अन्ये च वैष्णवा ये वै चक्रुस्ते बहुशः पुरा ॥ व्रतं नातः परतरं भगवत्प्रीतिकारकम् ॥ ३७ ॥ धर्म्यं यशस्यमायुष्य
ब्राह्मण्यं वंशवर्द्धनम् ॥ भवंतोऽपि यतात्मानः कुर्वंति व्रतमुत्तमम् ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये
वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये ज्येष्ठपंचकव्रतवर्णनंनाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ मुने व्रतमिदं पुण्यं
श्रुतं वै मूर्तिपंजरम् ॥ अन्तःप्रमोदजननं महिम्ना च महत्तरम् ॥ १ ॥ यात्रा द्वादश पुण्या या उद्दिष्टा भगवत्प्रियाः ॥ तासां द्वे अवशिष्टे नः
कथयस्व महामुने ॥ २ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ वासंतिकां समाख्यास्ये यात्रां दमनभंजिकाम् ॥ यस्यां कृतायां दृष्टायां प्रीणाति पुरुषो
त्तमः ॥ ३ ॥ पुरा यत्कथितं विप्रास्तृणं दमनकाह्वयम् ॥ चैत्रशुक्लत्रयोदश्यामाहरेत्तत्समूलकम् ॥ ४ ॥ तन्मध्ये मंडलं कुर्यात्सुशुभं पद्मसंज्ञितम् ॥
तदंतर्वासयेद्देवप्रत्यर्चां प्रतिपूजिताम् ॥ ५ ॥ युक्तां श्रीसत्यभामाभ्यां पूजयेद्विधिवच्च ताः ॥ अर्द्धरात्रे तु कर्मेदं देवदेवस्य कारयेत ॥ ६ ॥ पुरा
निशीथेऽपि विभुर्बभंज दमनासुरम् ॥ भंक्त्वा लेभे परां प्रीतिं तदंगोत्थं च तत्तृणम् ॥७॥ तस्यामेव त्रयोदश्यां तृणं दैत्यं विभावयेत् ॥ कृतांजलि
पुटो भूत्वा वाक्यं चेदमुदाहरेत् ॥ ८ ॥ अवधीर्दमनं दैत्यं पुरा त्रैलोक्यकंटकम् ॥ स एवेत्थं परिणतः पुरतस्तव तिष्ठति ॥ ९ ॥ अस्योत्पत्तौ
तदा प्रीतिरासीद्या तव माधव ॥ अधुनापि तथैवास्तां प्रीतिर्दमनभंजने ॥ १० ॥ इत्युक्त्वा तृणमेके तु करे देवस्य दापयेत् ॥ ततोऽवशिष्टां रात्रिं
च नृत्यगीतादिभिर्नयेत् ॥ ११ ॥ ततश्चाभ्युदिते सूर्ये देवं तृणपुरःसरम् ॥ नयेच्च जगदीशस्य समीपं द्विजसत्तमाः ॥ १२ ॥
उपचारैर्जगन्नाथं पूजयेत्पूर्ववत्ततः ॥ हिरण्यकशिपुं हत्वा ह्यन्त्रमालां तदंगजाम् ॥ १३ ॥ कृत्वा कण्ठे यथाऽप्रीणास्तथेदं दमनं तृणम् ॥
तव प्रीत्यै तु भगवन्मया दत्तं तवांगके ॥ १४ ॥ इत्युच्चार्य हरेर्मूर्ध्नि दद्याद्गंधतृणं शुभम् ॥ तदा दृष्ट्वा हरेर्वक्त्रपद्मं प्रीतिकरं
मुदा ॥ भवदुःखपरिक्षीणः सुखमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ १५ ॥ गृहीत्वा मूर्ध्नि तच्छाखां विष्णुमूर्ध्नोंऽपकाषताम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो वसेद्विष्णु
पुरे ध्रुवम् ॥ १६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये दमनकभंजनविधि
वर्णनंनाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि यात्रामक्षयमोक्षदाम् ॥ अनायासेन मूढानां वासना
बद्धचेतसाम् ॥ १ ॥ वैशाखस्यामले पक्षे द्वितीयारात्रिमध्यतः ॥ मण्डपं च चतुष्कोणं सुधालिप्तं सवेदिकम् ॥ २ ॥ सुधौतवाससा कुर्यात्प्रति
सीरासमं ततः ॥ साधुसोपानसंयुक्तं चारुचंद्रातपान्वितम् ॥ ३ ॥ तन्मध्ये विन्यसेन्नूनं साधु भद्रासनोत्तमम् ॥ तस्मिन्निचोलसंछन्ने विन्यसेत्स्वर्ण

भाजनम् ॥ ४ ॥ तस्य पश्चिमभागे वै स्वासीनो ब्राह्मणः शुचिः ॥ पात्रांतरे तु गृह्णीयाच्चंदनं पंचविंशतिम् ॥ ५ ॥ सुपिष्टं कृष्णस्नेहस्य गृह्णीयाच्च पलाधिकम् ॥ अगुर्वर्द्धं कुंकुमं स्यात्कुंकुमार्द्धं च सिह्लकम् ॥ ६ ॥ कस्तूरिकाकर्पुरयोः प्रमाणं सिह्लसंमितम् ॥ सर्वमेकत्र संपिष्यात्पाटलोद्भववारिणा ॥ ७ ॥ पलद्वयं ततो दद्यादगुरुस्नेहमुत्तमम् ॥ एकत्र लोडितां कृत्वा पूर्वपात्रे निधापयेत् ॥ ८ ॥ आच्छाद्य केतकीपत्रैर्वेष्टयेच्चीनवाससा ॥ गन्धस्ते सोममंत्रेण रक्षेद्गरुडमुद्रया ॥ ९ ॥ एवं तु मण्डपे तस्मिन्साधिवासं निधापयेत् ॥ अरुणोदयकालेऽथ नयेत्कृष्णस्य सन्निधिम् ॥ १० ॥ शंखचामरछत्राद्यैर्भ्रामयित्वा सुरालयम् ॥ देवाग्रे स्थापयित्वा च पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ ११ ॥ उद्घाटयेत्ततो वस्त्रं दिव्यदृष्ट्या।वलोकयेत् ॥ प्रोक्षितं मंत्रराजेन संकुर्यात्ताडनादिभिः ॥ १२ ॥ गंधपुष्पाक्षतैः पूज्यः श्रियः सूक्तेन लेपयेत् ॥ श्रीशस्य सर्वगात्रेषु मृदुस्पर्शं शनैः शनैः ॥ १३ ॥ वैष्णवा जयशब्दैस्तं वर्द्धयंति तदा हरिम् ॥ नानासूक्तोपनिषदैर्विद्वांसस्तं स्तुवंति वै ॥ १४ ॥ वेणुवीणादिकैर्नृत्यगीतवाद्यैरनेकशः ॥ व्यजनैश्चामरैश्छत्रैरन्यैर्नानोपहारकैः ॥ १५ ॥ संतोषयञ्जगन्नाथं तृतीयादौ विलेपयेत् ॥ यस्य चिंतनमात्रेण तापा नश्यंति देहिनाम् ॥ ॥ १६ ॥ सोऽसौ संदर्शनात्तापान्नृणां हंति तदा द्विजाः ॥ अचिन्त्यो महिमा विष्णोरीदृक्ताद्दृक्तया सदा ॥ १७ ॥ ततः सूक्ष्मांबरैर्माल्यैर्भक्ष्यभोज्यादिपानकैः ॥ द्रव्यैर्नानाविधैर्हृद्यैर्गव्यैरावर्तितैः शुभैः ॥ १८ ॥ ततः संपूजयेद्देवं तांबूलैश्च सुसंस्कृतैः ॥ तस्मिन्काले तु ये कृष्णं भक्त्या पश्यंति मानवाः ॥ १९ ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ विष्णोः स्वरूपमासाद्य विष्णुलोके वसंति वै ॥ २० ॥ पुरा कलियुगे विप्रा दक्षोनाम प्रजापतिः ॥ आध्यात्मिकादिसंतापैः सुदीनान्वीक्ष्य मानवान् ॥ २१ ॥ तत्र गत्वा कृपायुक्तो महिमानं चकार वै ॥ यथाविधि मया प्रोक्तं स एव प्रथमं द्विजाः ॥ २२ ॥ प्रलिप्य चन्दनेनांगे माधवामलपक्षके ॥ तृतीयायां जगन्नाथं स्तुतिमेतां मुदा जगौ ॥२३॥ ॥ दक्ष उवाच ॥ ॥ देवदेव जगन्नाथ सहजानंद निर्मल ॥ संसारार्णवसंमग्नांस्त्राहि नः परमेश्वर ॥ २४ ॥ नानाविधैश्च संतापैः संतप्तान्मानवानिमान् ॥ ममानुक्रोशबुद्ध्या वै शुभदृष्ट्याऽमृतेन च ॥२५॥ संतर्पय तृणाञ्छुष्कान्कृष्णमेऽघ नमोऽस्तु ते ॥ कलिकल्मषसंमूढानुद्धर्तुं जगतां पते ॥ २६ ॥ अवतारोऽयमेतस्मिन्नीलाचलगुहांतरे ॥ चिरकालप्ररूढानां दुस्त्यजानां महांहसाम् ॥२७॥ राशिं दग्धुं त्वमेवेशो दीनानाथकृपाकर ॥ त्वद्दर्शनमहायोगे यमाद्यष्टांगवर्जिते ॥ २८ ॥ येषां मतिः समुत्पन्ना चतुर्वर्गैकसाधने ॥ न ते शोचंति दुष्पारे भवारण्ये महाभये ॥ २९ ॥ कर्मानपेक्षं देवेश नात्मज्ञानं विमोचकम् ॥ इदं ते दर्शनं नाथ विना कर्मापि मोचयेत् ॥ ३० ॥ जय कृष्ण जयेशान जयाक्षर जयाव्यय ॥ प्रसीदानुगृहाणेमान्दीनान्मूढा

न्विचेतसः ॥ ३१ ॥ इति स्तुत्वा दंडपातं पपात चरणांबुजे ॥ प्रसीदेश प्रसीदेश प्रसीदेशेति घोषयन् ॥ ३२ ॥ ततो जगाद भगवान्सुस्वरेण प्रजा
पतिम् ॥ उत्तिष्ठ वत्स ते दत्तं दुर्लभं यद्वरं त्वया ॥ ३३ ॥ कांक्षितं मत्प्रसादेन भविष्यति न संशयः ॥ मदनुग्रहोऽल्पपुण्यानां दुर्लभो विदितस्तव ॥
॥ ३४ ॥ मदंगजातोऽस्ति भवान्मां त्वं प्रार्थितवानसि ॥ ममोत्सवेन सन्तोष्यं[1] ततस्ते प्रददाम्यहम् ॥ ३५ ॥ इमामक्षययात्रां ये भक्त्या पश्यंति
हर्षिताः ॥ तस्मिन्काले यदिच्छंति मनसा तदवाप्नुयुः ॥ ३६ ॥ यथा संतापहरणं चन्दनेनानुलेपनम् ॥ तथोत्सवोऽयं मे दक्ष संतापत्रयनाशनः
॥ ३७ ॥ मत्प्रेरितमतिस्त्वं हि उत्सवं कृतवानसि ॥ संकल्पितोऽयं मनसा दीनोद्धृत्यै मया ध्रुवम् ॥ ३८ ॥ त्वयाभिकांक्षितं सर्वं दास्याम्येव
प्रजापते ॥ द्वादशैता महायात्रा गुण्डिचाद्यास्तु पावनाः ॥ ३९ ॥ एकैका मुक्तिदा सर्वा धर्मकामार्थवर्द्धनाः ॥ ४० ॥ तासामेकतमां वापि
यो भक्त्या चावलोकयेत् ॥ एकयापि भवाब्धिं स तीर्त्वा विष्णुपदं व्रजेत् ॥ ४१ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ इत्युदीर्य प्रजानाथं भगवान्स
तिरोदधे ॥ ४२ ॥ दक्षः प्रजापतिः सोऽपि श्रद्दधानस्तदाज्ञया ॥ संवत्सरं गिरौ स्थित्वा संददर्श महोत्सवान् ॥ ४३ ॥ सर्वज्ञो ब्राह्मणो भूत्वा
कौशिकस्य कुलोत्तमे ॥ लोकान्प्रवर्तयामास यथाविधि महेषु सः ॥ ४४ ॥ विश्वासायाल्पबुद्धीनां यात्रा वै परिकीर्तिताः ॥ अयं च साक्षात्परम
ब्रह्मरूपी जगद्गुरुः ॥ प्रसादितः सुरेशेन लोकानुग्रहणाय वै ॥ ४५ ॥ यथा तथा दृष्टिपथं यातो मुक्तिप्रदो ध्रुवम् ॥ सर्वान्कामान्ददात्येव
नारीणां नात्र संशयः ॥ ४६ ॥ सत्यप्रतिज्ञो भगवांस्तत्रास्ते मधुसूदनः ॥ शोकं तरति यं दृष्ट्वा भवपाथोधिसंभवम् ॥ किं व्रतैः किं तपोदानैः किं
कृच्छ्रैः क्रतुभिस्तथा ॥ ४७ ॥ किमष्टांगेन योगेन किं सांख्येन परेण च ॥ ४८ ॥ तीर्थराजजले स्नात्वा क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥
न्यग्रोधमूलवसतौ वसन्तं चर्मचक्षुषा ॥ दृष्ट्वा दारुमयं ब्रह्म देहबंधात्प्रमुच्यते ॥ ४९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ भगवन्सर्वशास्त्रज्ञ श्रुतं परमम
द्भुतम् ॥ यात्रारूपं भगवतो माहात्म्यं पापनाशनम् ॥ १ ॥ यथाहं पूजितो देवः कामिभिः सर्वकामदः ॥ भूत्युपासनया भूतिप्रदो ब्रूहि तथा हि
नः ॥ २ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ सर्वा विभूतयो विष्णोर्जगत्यस्मिंश्चराचराः ॥ भूतिप्रदो विभूतिश्च स एकः परमेश्वरः ॥ ३ ॥ यथायथोप
चरति तथा वै जायते नरः ॥ एतावदस्य महिमा परिमातुं न शक्यते ॥ ४ ॥ यो यथा समुपास्ते तं तथा वै फलमाप्नुयात् ॥ एकः पंथाश्चतुर्णां वै

---

[1] संतोष्यं—पारितोषिकम्—इत्यर्थः ।

धर्मादीनां स दारवः ॥ ५ ॥ धर्मस्य पंथा गहनः संकीर्णो बहुशासनैः ॥ तत्त्वावधारणे नास्य क्षमः कोऽपि द्विजोत्तमाः ॥ ६ ॥ अर्थकामौ हि
तन्मूलावित्थं स्थूलगती सदा ॥ तेषां त्रयाणां भगवाननायासेन वृद्धिकृत् ॥ ७ ॥ धर्मो हि भगवान्विष्णुर्धर्ममूलमिदं जगत् ॥ धर्मस्य जगत
श्चापि प्रभुरेष जनार्दनः ॥ ८ ॥ पुरुषार्थमये तस्मिन्भक्तिर्यस्य प्रतिष्ठिता ॥ स सर्वकामतृप्तात्मा न शोचति न कांक्षति ॥ ९ ॥ त्रैलोक्यैश्वर्य
दातासौ शक्ररूपो ह्युपासितः ॥ भावितो धातृरूपेण वंशवृद्धिकरो हरिः ॥ १० ॥ सनत्कुमाररूपेण दीर्घमायुः प्रयच्छति ॥ वृत्तिसंपत्प्रदो ह्येष
पृथुरूपेण भावितः ॥ ११ ॥ गङ्गादितीर्थफलदो वाचस्पतिरुपासितः ॥ अंतस्तमः प्रणुदति भास्वद्रूपेण भावितः ॥ १२ ॥ सौभाग्यमतुलं दद्याद
मृतांशुरुपासितः ॥ विद्याष्टादशतत्त्वज्ञो वाक्पतित्वेन भावयन् ॥ १३ ॥ वाजिमेधादियज्ञानां फलदोऽयं सनातनः ॥ यज्ञेश्वरस्वरूपेण भावि
तोऽयं जगन्मयः ॥ १४ ॥ ध्यातः कुबेररूपेण समृद्धिमतुलां ददेत् ॥ १५ ॥ एवं दयांबुधिरसौ तस्मिन्नीलाचले वसन् ॥ दीनानाथानुग्रहाय दारु
व्याजशरीरवान् ॥ १६ ॥ प्रयात तत्र भो विप्रा वसध्वं सुसमाहिताः ॥ श्रीशपादाब्जयुगलं शरणं तत्प्रपद्यत ॥ १७ ॥ ऐहिकामुष्मिकान्भोगा
न्वाञ्छध्वं यदि शाश्वतान् ॥ अन्ते मुक्तिं च कैवल्यां यथेच्छं तत्र प्राप्नुत ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ प्रासादस्य प्रतिष्ठांत इन्द्रद्युम्नाय यद्वरान् ॥
आज्ञापयामास हरिर्यात्रास्ता द्वादशापि च ॥ १ ॥ त्वत्सकाशाच्छ्रुतं सर्वं ततः स पृथिवीपतिः ॥ किं चकार महाबुद्धिर्विष्णुभक्तोऽप्यवस्थितः ॥
॥ २ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ वराँल्लँब्ध्वा जगन्नाथात्साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपिणः ॥ कृतकृत्यं स मेने वा आत्मानं नरपुंगवः ॥ ३ ॥ यथाज्ञं कार
यित्वा वै यात्रास्ताः पुण्यमोक्षदाः ॥ बहूपचारैर्बहुधा समभ्यर्च्य जगद्गुरुम् ॥ ४ ॥ गालराजं समादिश्य देवस्याज्ञां यथाविधि ॥ इदं प्रोवाच मधुरं
धर्मन्यायसमायुतम् ॥ ५ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ राजन्बहुश्रुतोऽसि त्वं धर्मनिष्ठामुपागतः ॥ भगवत्यपि भक्तिस्ते कर्मणा मनसा गिरा ॥
॥ ६ ॥ न ह्येकस्योपदेशाय भगवाननुशास्ति वै ॥ चराचरगुरुर्ह्येष विश्वं तच्छिष्यतां गतम् ॥ ७ ॥ ममानुग्रहलक्ष्येण अवतीर्णो जगत्पतिः ॥
उद्धृत्यै दीनमनसामत्रापि स्थास्यते चिरात् ॥ ८ ॥ भक्त्या च श्रद्धया युक्त एतदाज्ञां प्रवर्त्तय ॥ प्रतिमाव्यवहारेण नैनं जानीहि भूमिप ॥ ९ ॥
प्रत्यक्षं ते यथा जातं त्रैलोक्यं भूमिमागतम् ॥ प्रासादांतःप्रवेशे हि यस्यास्य जगदीशितुः ॥ १० ॥ पितामहाद्यास्त्रिदशाः सर्वे युगपदागताः ॥
विश्वमूर्त्या वयं सर्वे जाता वै नष्टचेतनाः ॥ ११ ॥ चराचरमयो ह्येष साक्षाद्दारुस्वरूपधृक् ॥ कल्पवृक्षमिमं विद्धि भूगतं सर्वकामदम् ॥ १२ ॥

उपास्यैनं हि लभते यो यथा कामनाफलम् ॥ यतंतो बहुधा यं हि यतयो न विदन्ति वै ॥ तमःपारे प्रतिष्ठंतं किंस्विज्ज्योतिः
स्वरूपिणम् ॥ १३ ॥ यतीनां धर्मनिष्ठानां शुद्धानामूर्ध्वरेतसाम् ॥ अनन्यभक्तियुक्तानामेकः पंथास्तु योगिनाम् ॥ १४ ॥ ग्रीष्मे
शीते गभीरे वै निमज्ज्य सलिलाशये ॥ परां निर्वृतिमाप्नोति तथास्मिन्करुणांबुधौ ॥ १५ ॥ त्रितापदुःखं त्यजति संप्राप्ते पुरुषो
त्तमे ॥ १६ ॥ न माता न पिता मित्रं न पत्नी न सुतस्तथा ॥ शरणागतदीनानां यथायमुपकारकः ॥ १७ ॥ तदेनं परिसे
वस्व भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ पौरैः प्रजाभिर्यात्रास्ताः समृद्धं परिवर्त्तय ॥ १८ ॥ साधारणो धर्मपंथा नृपाणां नृपसत्तम ॥ प्रवर्तितश्च
पूर्वेण पाल्यतेऽनंतरेण सः ॥ १९ ॥ नृसिंहं भज राजेंद्र उपचारैर्महर्द्धिभिः ॥ पूजयस्व त्रिसंध्यं तं परं निर्वाणमाप्नुहि ॥ २० ॥ स्वकृतादुत्तमं प्राहुः
परकृत्योपरक्षणम् ॥ पालयेत्परदत्तं यः स्वदत्तादुत्तमं हि तत् ॥ २१ ॥ ॥ जमिनिरुवाच ॥ ॥ कृतांजलिपुटः सोऽथ श्वेतो नृपतिसत्तमः ॥
मूर्ध्नि जग्राह तद्वाक्यं मालामिव गुणान्विताम् ॥ २२ ॥ इंद्रद्युम्नोऽपि राजर्षिः प्रसाद्य पुरुषोत्तमम् ॥ नारदेन सह श्रीमान्ब्रह्मलोकं जगाम ह ॥
॥ २३ ॥ एतद्वः कथितं पुण्यं क्षेत्रमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ तत्र नित्योषितस्यापि माहात्म्यं ब्रह्मदारुणः ॥ २४ ॥ यश्चैतच्छृणुयाद्भक्त्या वाच्यमानं द्विजो
त्तमाः ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं सोऽविकलं लभेत् ॥ २५ ॥ अर्द्धोदयस्तु यो योगः स्कंदेन परिकीर्तितः ॥ तत्कोटिगुणितं पुण्यं विष्णोर्माहात्म्य
कीर्त्तनात् ॥ २६ ॥ प्रातः प्रातर्यः शृणुयात्कपिलाशतदो भवेत् ॥ गांगैः पुष्करजैस्तोयैरभिषेकफलं लभेत् ॥ २७ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं
संतानवर्द्धनम् ॥ स्वर्गप्रतिष्ठागतिदं सर्वपापापनोदनम् ॥ २८ ॥ एतद्रहस्यमाख्यातं पुराणेषु सुगोपितम् ॥ वैष्णवेभ्यो विनाऽन्येषु न तु वाच्यं
कदाचन ॥२९॥ कुतर्कोपहता ये च दुरधीतश्रुतागमाः ॥ नास्तिका दांभिका नित्यं परदोषोपदर्शिनः ॥ अवैष्णवा मोघजीवास्तेभ्यो गोप्यं सदैव
हि ॥ ३० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्येऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥
॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ भगवञ्जैमिने सर्वं वेदवेदांगपारग ॥ त्वदनुग्रहतोऽस्माभिर्माहात्म्यं जगदीशितुः ॥ १ ॥ क्षेत्रराजस्य तस्यैव यात्राणां
चैव सर्वशः ॥ भगवद्भोजनोच्छिष्टप्राशनादिफलं तथा ॥ २ ॥ इंद्रद्युम्नस्य राज्ञो वै वृत्तांतमतिदुर्लभम् ॥ नीलमाधवरूपं तु दारुब्रह्मप्रकाशनम् ॥
॥ ३ ॥ श्रुतं त्वद्वदनांभोजाद्गलितं तद्यथाविधि ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामस्त्वत्तो हि वदतां वर ॥ ४ ॥ सर्वं विस्तरतो ब्रह्मन्वयं सर्वे मुदान्विताः ॥
पुराणश्रवणस्यैव यदुक्तं फलमेव तत् ॥ ५ ॥ को वा तस्य विधिश्चैव केन वा स्यात्तु सांगकम् ॥ अस्मासु चेदनुक्रोशो यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ६ ॥

॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ साधु साधु मुनिश्रेष्ठा यत्पृष्टं परया मुदा ॥ तत्र मे प्रीतिरतुला जाता रोमांचकारिणी ॥ ७ ॥ तद्वः सर्वं प्रवक्ष्यामि
शृणुध्वं सावधानतः ॥ पुराणश्रवणारंभे यथाविभवमात्मनः ॥ ८ ॥ आदौ संकल्प्य विधिवद्ब्राह्मणं शुद्धवंशजम् ॥ अव्यंगावयवं शांतं स्वशाखं
स्वपुरोधसम् ॥ ९ ॥ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञं भूषणैरतिशोभनैः ॥ वस्त्रचंदनमाल्याद्यैर्वृणुयात्पाठसंश्रुतौ ॥ १० ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा ततः संप्रार्थयेद्द्वि
जम् ॥ त्वं विष्णुर्विष्णुरेव त्वं न तु भेदः कदाचन ॥ ११ ॥ निर्विघ्नं मे भवत्वेव त्वत्प्रसादात्प्रसीद च ॥ ततो वृतं ब्राह्मणं च बहुमूल्यासने शुभे ॥
॥ १२ ॥ वासयित्वा च तस्यैव गले मालां विनिक्षिपेत् ॥ मस्तके पुष्पगर्भं च चंदनैरनुलेपयेत् ॥ १३ ॥ यस्मात्तस्मिंश्च समये विप्रो व्याससमो
मतः ॥ तेनैव ब्राह्मणेनैव पुस्तके विष्णुरूपके ॥ १४ ॥ कारयेद्व्यासपूजां च श्रीखण्डागुरुपुष्पकैः ॥ नानोपचारै रुचिरैर्भक्ष्यभो
ज्यादिकैरपि ॥ १५ ॥ भक्त्या चासनदानादिविधिः कार्यो दिने दिने ॥ सांप्रतं कथयाम्येवं श्रूयतां श्रोतृलक्षणम् ॥ १६ ॥
गतानुगतिकानां च निवासार्थं तथा द्विजाः ॥ आसनानि यथायोग्यं रचयित्वा स्वयं तथा ॥ १७ ॥ शुभासनांतरस्थो हि
भवेदुत्कण्ठमानसः ॥ अथवा संस्कृते देशे सर्वैः सह वसेद्भुवि ॥ १८ ॥ व्यासस्याग्रे निवसतिरासने नोच्च एव च ॥ कृतस्नानो मुदा युक्तो धारयं
ञ्छुक्लवाससी ॥ १९ ॥ आचांतः शंखचक्रादितिलकान्वितविग्रहः ॥ मनसा भावयेद्विष्णुं विश्वासं कारयेद्दृशम् ॥ २० ॥ पुराणे ब्राह्मणे चैव देवे
च मंत्रकर्मणि ॥ तीर्थे वृद्धस्य वचने विश्वासः फलदायकः ॥ २१ ॥ अतो मुनिवराः सर्वं पुण्यं विश्वासकारणम् ॥ पाषंडादिकसंभाषं वृथालापं
प्रयत्नतः ॥ २२ ॥ पुराणश्रवणे काले सर्वचिंतां च वर्जयेत् ॥ अनेन विधिना विप्राः प्रत्यहं शृणुयान्मुदा ॥ २३ ॥ ततः पाठे समाप्ते च करता
लादिकैर्मुहुः ॥ जय कृष्ण जगन्नाथ हर इत्यादिनामभिः ॥ २४ ॥ विस्तारयेद्यथाकाशे श्रूयते शब्द एव सः ॥ एवं च प्रत्यहं कुर्यात्प्रीतये मुर
वैरिणः ॥ २५ ॥ ततो ग्रंथसमाप्तौ च विष्णुप्रीणनतत्परः ॥ विशेषाद्वस्त्रमाल्यादिचंदनैर्भूषणैस्तथा ॥ भूषयेत्परया भक्त्या विप्रं व्याससमं द्विजाः
॥ २६ ॥ आत्मशक्त्या प्रदद्याच्च दक्षिणां वै यथाविधि ॥ ये ये प्रदद्युर्यद्यच्च मत्तस्तच्छृणुताधुना ॥ २७ ॥ राजानः करिणो दद्युः सालंकारान्सु
लक्षणान् ॥ क्षत्रिया एवमेवं च ते वै राजसमा मताः ॥ २८ ॥ ब्राह्मणाः पुस्तकांश्चैव विष्णोरर्चाकरंडिकाः ॥ कनकं रजतं चैव धान्यं वस्त्रं स्वभ
क्तितः ॥ २९ ॥ विशश्च रत्नभूषाढ्यान्सिन्धुदेशोद्भवानपि[1] ॥ गाश्च लक्षणसंयुक्ताः सवत्साश्च पयस्विनीः ॥ ३० ॥ अन्यच्च कनकाद्यं च त्यजे[2]

---

१ सिन्धुदेशोद्भवान्--अश्वान्--इत्यर्थः । २ त्यजेयुः--दद्युः--इत्यर्थः ।

र्युर्धर्मतत्पराः ॥ शूद्राः प्रदद्युः परया मुदा संयुक्तमानसाः ॥ ३१ ॥ वासांसि च सुवर्णं च धान्यं रत्नानि गास्तथा ॥ नानालंकार
युक्ताश्च घटोघ्नीर्बालगर्भिणीः ॥ ३२ ॥ एवं वै दक्षिणां दद्याद्येन संतुष्यते गुरुः ॥ आत्मनः शक्तितो विप्रा वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ ३३ ॥
शांतिकं पौष्टिकं चैव व्रतोद्वाहादि कर्म च ॥ मोक्षस्य साधकं कर्म पुराणश्रवणं तथा ॥ ३४ ॥ यज्ञादिकं च दानं च व्रतं नानाविधं तथा ॥ यदि
चेद्दक्षिणाहीनं तदा भवति निष्फलम् ॥३५॥ असुराः कर्मणस्तस्य हरंति फलमेव तत् ॥ यथा स्त्रीणां च लावण्यं भर्तृस्नेहविवर्जितम् ॥ ३६ ॥ युद्धा
त्पलायितानां च पृष्ठं कृत्वा धनुष्मताम् ॥ विना धावनमश्वानां दुष्टत्वं हि यथा द्विजाः ॥ ३७ ॥ मूकत्वेनेव पांडित्यं सर्वशास्त्रविपश्चिताम् ॥ हीनं
दक्षिणया यद्यत्कर्म तद्वच्च निष्फलम् ॥३८॥ दानेन क्षीयते यस्माद्दुरितानां कदंबकम् ॥ दक्षिणेति तथा विप्रा गीयते शास्त्रवेदिभिः ॥ ३९ ॥ ततो
विप्रान्भोजयेद्वै यथाशक्तिप्रकल्पितैः ॥ कर्पूरेण च खंडेन सर्पिषा पायसैर्युतैः ॥४० ॥ षड्विधैरन्नपानाद्यैः सुस्वादैरमृतोपमैः ॥ तेभ्योपि स्वर्णवस्त्रादि
यथाशक्त्या प्रदापयेत् ॥ ४१ ॥ एतद्वः कथितं सर्वं पुराणश्रवणस्य च ॥ सांगोपांगविधानं च येन स्यात्सफलं त्विदम् ॥ इदानीं भो मुनिश्रेष्ठाः
किमन्यज्ज्ञातुमिच्छथ ॥४२॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ अहोऽस्माकं महाभाग्यं यत्पापौघविनाशनम् ॥ पुराणश्रवणस्यैव फलमस्माभिरेव च ॥ ४३ ॥
सांगोपांगविधानं च श्रुतं त्वन्मुखपंकजात् ॥ धन्याः स्म कृतपुण्याः स्म संसारे विगतज्वराः ॥ ४४ ॥ इदानीमात्मशक्त्या वै दीयते भवते मुने ॥
दक्षिणा फलसंप्राप्त्यै प्रसन्नस्त्वं गृहाण च ॥ ४५ ॥ इत्युक्तवंतो मुनयो ह्यकिंचनाः समित्कुशं पुष्पफलाक्षतादिकम् ॥ कृत्वा च तस्मै मुनयः
सुमुक्ताः क्षेत्रोत्तमं जग्मुरतिप्रहर्षिताः ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्र
माहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवाद एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्लोकसं० ३३०६
3306

॥ इति वैष्णवखण्डे द्वितीयं श्रीपुरुषोत्त (जगन्नाथ) क्षेत्रमाहात्म्यं समाप्तम् ॥ (२-२) ॥

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखंडे पुरुषोत्तम (जगन्नाथ) क्षेत्र-
माहात्म्यं समाप्तम् ॥ (२-२) ॥

॥अथ श्रीस्कांदे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डे बदरिकाश्रममाहात्म्यप्रारंभः(२-३)॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ श्रीबदरिकाश्रममाहात्म्यप्रारम्भः ॥ श्रीबदरीनाथाय नमः ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ सूतसूत महाभाग सर्वधर्मविदां वर ॥
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ पुराणे परिनिष्ठित ॥ १ ॥ व्यासः सत्यवतीपुत्रो भगवान्विष्णुरव्ययः ॥ तस्य यत्प्रियशिष्यस्त्वं त्वत्तो वेत्ता न कश्चन ॥ २ ॥
प्राप्ते कलियुगे घोरे सर्वधर्मबहिष्कृते ॥ जना वै दुष्टकर्माणः सर्वधर्मविवर्जिताः ॥३॥ क्षुद्रायुषः क्षुद्रप्राणबलवीर्यतपःक्रियाः ॥ अधर्मनिरताः सर्वे वेद
शास्त्रविवर्जिताः ॥ ४ ॥ तीर्थाटनतपोदानहरिभक्तिविवर्जिताः ॥ कथमेषामल्पकानामुद्धारोऽल्पप्रयत्नतः ॥ ५ ॥ तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणामुत्तमं
तथा ॥ मुमुक्षूणां कुतः सिद्धिः कुत्र वा ऋषिसंचयः ॥ ६ ॥ कुत्र वाल्पप्रयत्नेन तपो मन्त्राश्च सिद्धिदाः ॥ कुत्र वा वसति श्रीमाञ्जगतामीश्वरेश्वरः ॥
भक्तानामनुरक्तानामनुग्रहकृपालयः॥ ७ ॥ एतदन्यच्च सर्वं मे परार्थैकप्रयोजनम् ॥ ब्रूहि भद्राय लोकानामनुग्रहविचक्षण ॥ ८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥
साधु साधु महाभाग भवान्परहिते रतः ॥ हरिभक्तिकृतासक्तिप्रक्षालितमनोमलः ॥ ९ ॥ अथ मे देवकीपुत्रो हृत्पद्ममधिरोहति ॥ प्रसंगात्तव
विप्रर्षे दुर्लभः साधुसंगमः ॥ १० ॥ हरति दुष्कृतसंचयमुत्तमां गतिमलं तनुते तनुमानिनाम् ॥ अधिकपुण्यवशादवशात्मनां जगति दुर्लभ
साधुसमागमः ॥ ११ ॥ हरति हृदयबन्धं कर्मपाशार्दितानां वितरति पदमुच्चैरल्पजल्पैकभाजाम् ॥ जननमरणकर्मश्रांतविश्रांतिहेतुस्त्रिजगति
मनुजानां दुर्लभः सत्प्रसंगः ॥ १२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अयं प्रश्नः पुरा साधो स्कन्देनाकारि सर्वतः ॥ कैलासशिखरे रम्य ऋषीणां परिशृण्व
ताम् ॥ पुरतो गिरिजाभर्तुः कर्तुं निःश्रेयसं सताम्॥१३॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वलोकानां कर्त्ता हर्त्ता पिता गुरुः ॥ क्षेमाय सर्वजंतूनां तपसे
कृतनिश्चयः ॥ १४ ॥ कलिकाले ह्यनुप्राप्ते वेदशास्त्रविवर्जिते ॥ कुत्र वा वसति श्रीमान्भगवान्सात्वतां पतिः ॥ १५ ॥ क्षेत्राणि कानि पुण्यानि
तीर्थानि सरितस्तथा ॥ केन वा प्राप्यते साक्षाद्भगवान्मधुसूदनः ॥ श्रद्दधानाय भगवन्कृपया वद मे पितः ॥ १६ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥
बहूनिसंति तीर्थानि क्षेत्राणि च षडानन ॥ हरिवासनिवासैकपराणि परमार्थिनाम् ॥ १७ ॥ काम्यानि कानिचित्संति कानिचिन्मुक्तिदान्यपि ॥
इहामुत्रार्थदान्येव बहुपुण्यप्रदानि वै ॥ १८ ॥ गंगा गोदावरी रेवा तपती यमुना सरित् ॥ क्षिप्रा सरस्वती पुण्या गौतमी कौशिकी तथा ॥ १९ ॥
कावेरी ताम्रपर्णी च चंद्रभागा महेंद्रजा ॥ चित्रोत्पला वेत्रवती सरयूः पुण्यवाहिनी ॥ २० ॥ चर्मण्वती शतद्रूश्च पयस्विन्यत्रिसंभवा ॥ गंडिका
बाहुदा सर्वाः पुण्याः सिंधुः सरस्वती ॥ २१ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदाश्चैताः सेव्यमाना मुहुर्मुहुः ॥ अयोध्या द्वारिका काशी मथुरावंतिका तथा ॥
॥२२॥ कुरुक्षेत्रं रामतीर्थं कांची च पुरुषोत्तमम् ॥ पुष्करं दर्दुरं क्षेत्रं वाराहं विधिनिर्मितम् ॥ बदर्य्याख्यं महापुण्यं क्षेत्रं सर्वार्थसाधनम् ॥ २३ ॥

अयोध्यां विधिवद्दृष्ट्वा पुरीं मुक्त्येकसाधनीम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ताः प्रयांति हरिमंदिरम् ॥ २४ ॥ विविधविष्णुनिषेवणपूर्वकाचरितपूजननर्तनकीर्तनाः ॥ गृहमपास्य हरेरनुचिंतनाज्जितगृहार्जितमृत्युपराक्रमाः[1] ॥ २५ ॥ स्वर्गद्वारे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा रामालयं शुचिः ॥ न तस्य कृत्यं पश्यामि कृतकृत्यो भवेद्यतः ॥ २६ ॥ द्वारिकायां हरिः साक्षात्स्वालयं नैव मुंचति ॥ अद्यापि भवनं कैश्चित्पुण्यवद्भिः प्रदृश्यते ॥ २७ ॥ गोमत्यां तु नरः स्नात्वा दृष्ट्वा कृष्णमुखांबुजम् ॥ मुक्तिः प्रजायते पुंसो विना सांख्यं षडानन ॥ २८ ॥ असीवरुणयोर्मध्ये पंचक्रोश्यां महाफलम् ॥ अमरा मृत्युमिच्छंति का कथा इतरे जनाः ॥ २९ ॥ मणिकर्ण्यां ज्ञानवाप्यां विष्णुपादोदके तथा ॥ ह्रदे पंचनदे स्नात्वा न मातुः स्तनपो भवेत् ॥ ३० ॥ प्रसंगेनापि विश्वेशं दृष्ट्वा काश्यां षडानन ॥ मुक्तिः प्रजायते पुंसां जन्ममृत्युविवर्जिता ॥ ३१ ॥ बहुना किमिहोक्तेन नैतत्क्षेत्रसमं क्वचित् ॥ तपो[2]पवासनिरतो मथुरायां षडानन ॥ जन्मस्थानं समासाद्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३२ ॥ विश्रांतितीर्थे विधिवत्स्नात्वा कृत्वा तिलोदकम् ॥ पितॄनुद्धृत्य नरकाद्विष्णुलोकं प्रगच्छति ॥ ३३ ॥ यदि कुर्यात्प्रमादेन पातकं तत्र मानवः ॥ विश्रांते स्नानमासाद्य भस्मीभवति तत्क्षणात् ॥ ३४ ॥ अवंत्यां विधिवत्स्नात्वा शिप्रायां माधवे नराः ॥ पिशाचत्वं न पश्यंति जन्मांतरशतैरपि ॥ ३५ ॥ कोटितीर्थे नरः स्नात्वा भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥ महाकालं हरं दृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३६ ॥ मुक्तिक्षेत्रमिदं साक्षान्मम लोकैकसाधनम् ॥ दानाद्दरिद्रताहानिरिह लोके परत्र च ॥ ३७ ॥ कुरुक्षेत्रे रामतीर्थे स्वर्णं दत्त्वा स्वशक्तितः ॥ सूर्योपरागे विधिवत्स नरो मुक्तिभाग्भवेत् ॥ ३८ ॥ ये तत्र प्रतिगृह्णंति नरा लोभवशंगताः ॥ पुरुषत्वं न तेषां वै कल्पकोटिशतैरपि ॥ ३९ ॥ हरिक्षेत्रे हरिं दृष्ट्वा स्नात्वा पादोदके जनः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो हरिणा सह मोदते ॥ ४० ॥ खगगणा विविधा निवसंत्यहो ऋषिगणाः फलमूलदलाशनाः ॥ पवनसंयमनक्रमनिर्जितेंद्रियपराक्रमणा मुनयस्त्विह ॥ ४१ ॥ विष्णुकांच्यां हरिः साक्षाच्छिवकांच्यां शिवः स्वयम् ॥ अभेदादुभयोर्भक्त्या मुक्तिः करतले स्थिता ॥ विभेदजननात्पुंसां जायते कुत्सिता गतिः ॥ ४२ ॥ सकृद्दृष्ट्वा जगन्नाथं मार्कंडेयह्रदे प्लुतः ॥ विना ज्ञानेन योगेन न मातुः स्तनपो भवेत् ॥ ४३ ॥ रोहिण्यामुदधौ स्नात्वा इंद्रद्युम्नह्रदे तथा ॥ भुक्त्वा निवेदितं विष्णोर्वैकुंठे वसतिं लभेत् ॥ ४४ ॥ दशयोजनविस्तीर्णं क्षेत्रं शंखोपरि स्थितम् ॥ चतुर्भुजत्वमायांति कीटा अपि न संशयः ॥ ४५ ॥ कार्त्तिक्यां पुष्करे स्नात्वा श्राद्धं कृत्वा सदक्षिणम् ॥ भोजयित्वा द्विजान्भक्त्या ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४६ ॥ सकृ

---

[1] भवन्ति–इति शेषः। [2] सन्धिश्छान्दसः।

त्स्नात्वा ह्रदे तस्मिन्यूपं दृष्ट्वा समाहितः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो जायते द्विजसत्तमः ॥ ४७ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि योगाभ्यासेन यत्फलम् ॥ सौकरे विधिवत्स्नात्वा पूजयित्वा हरिं शुचिः ॥४८ ॥ सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ तीर्थराजं महापुण्यं सर्वतीर्थनिषेवितम् ॥ ४९ ॥ कामिनां सर्वजंतूनामीप्सितं कर्मभिर्भवेत् ॥ वेण्यां स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कृत्वा माधवदर्शनम् ॥ भुक्त्वा पुण्यवतां भोगानन्ते माधवतां व्रजेत् ॥ ॥ ५० ॥ माघे मासि नरः स्नात्वा त्रिवेण्यां भक्तिभावितः ॥ बदरीकीर्तनात्पुण्यं तत्समाप्नोति मानवः ॥ ५१ ॥ दशाश्वमेधिकं तीर्थं दशयज्ञफलप्रदम् ॥ संक्षेपात्कथितं पुत्र किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ५२ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ बदर्य्याख्यं हरेः क्षेत्रं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ क्षेत्रस्य स्मरणादेव महापातकिनो नराः ॥ विमुक्तकिल्बिषाः सद्यो मरणान्मुक्तिभागिनः ॥ ५३ ॥ अन्यतीर्थे कृतं येन तपः परमदारुणम् ॥ तत्समा बदरीयात्रा मनसापि प्रजायते ॥ ५४ ॥ बहूनि संति तीर्थानि दिवि भूमौ रसातले ॥ बदरीसदृशं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ५५ ॥ अश्वमेधसहस्राणि वायुभोज्ये च यत्फलम् ॥ क्षेत्रांतरे विशालायां तत्फलं क्षणमात्रतः ॥ ५६ ॥ कृते मुक्तिप्रदा प्रोक्ता त्रेतायां योगसिद्धिदा ॥ विशाला द्वापरे प्रोक्ता कलौ बदरिकाश्रमः ॥ ५७ ॥ स्थूलसूक्ष्मशरीरं तु जीवस्य वसतिस्थलम् ॥ तद्विनाशयति ज्ञानाद्विशाला तेन कथ्यते ॥ ५८ ॥ अमृतं स्रवते या हि बदरीतरुयोगतः ॥ बदरी कथ्यते प्राज्ञैर्ऋषीणां यत्र संचयः ॥ ५९ ॥ त्यजेत्सर्वाणि तीर्थानि कालेकाले युगेयुगे ॥ बदरीं भगवान्विष्णुर्न मुञ्चति कदाचन ॥ ६० ॥ सर्वतीर्थावगाहेन तपोयोगसमाधितः ॥ तत्फलं प्राप्यते सम्यग्बदरीदर्शनाद्गुह ॥ ६१ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि योगाभ्यासेन यत्फलम् ॥ वाराणस्यां दिनैकेन तत्फलं बदरीं गतौ ॥ ६२ ॥ तीर्थानां वसतिर्यत्र देवानां वसतिस्तथा ॥ ऋषीणां वसतिर्यत्र विशाला तेन कथ्यते ॥ ६३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे बदरिकाश्रममाहात्म्ये शिवकार्त्तिकेयसंवादे बदरिकाश्रमस्य सर्वतीर्थाधिकत्ववर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ कथमेतत्समुत्पन्नं कैर्वा क्षेत्रं निषेवितम् ॥ को वा तस्याप्यधीशः स्यादेतद्विस्तरतो वद ॥ १ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ अनादिसिद्धमेतत्तु यथा वेदा हरेस्तनूः ॥ अधिष्ठाता हरिः साक्षान्नारदाद्यैर्निषेवितम् ॥ २ ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ स्वीयां दुहितरं विधिः ॥ रूपयौवनसंपन्नां स तां यभितुमुद्यतः ॥ ३ ॥ तं दृष्ट्वा तादृशं रोषाच्छिरः खड्गेन पञ्चधा ॥ चिच्छेदाऽहं कपालं तद्ब्रह्महत्यासमुद्यते ॥ ४ ॥ हस्ते कृत्वा जगामाशु तत्र तीर्थानि सेवितुम् ॥ दिवि भूमौ च पाताले तपश्चरणपूर्वकम् ॥ ५ ॥ न गता ब्रह्महत्या मे कपालं तादृशं करे ॥ तदा वैकुण्ठमगमं द्रष्टुं लक्ष्मीपतिं हरिम् ॥ ६ ॥ विनयावनतो भूत्वा नमस्कृत्य पुनः

पुनः ॥ सर्वमाख्यातवांस्तस्मै व्यसनं करुणात्मने ॥ ७ ॥ तस्योपदिष्टमादाय बदरीं समुपागतः ॥ तत्क्षणाद्ब्रह्महत्या मे वेपमाना मुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥
अंतर्हितं कपालं तत्कराद्विगलितं मम ॥ ततःप्रभृति तत्क्षेत्रं पार्वत्या सह सादरम् ॥९॥ तिष्ठामि तप आस्थाय ऋषीणां प्रीतिमावहन् ॥ वाराणस्यां
यथा प्रीतिः श्रीशैलशिखरे तथा ॥ १० ॥ कैलासे शिवया सार्द्धं ततोनंतगुणाधिका ॥ अन्यत्र मरणान्मुक्तिः स्वधर्मविधिपूर्वकात् ॥ ११ ॥ बदरी
दर्शनादेव मुक्तिः पुंसां करे स्थिता ॥ हरेश्वरणसान्निध्यं यत्र वैश्वानरः स्वयम् ॥१२॥ तत्र केदाररूपेण मम लिंगं प्रतिष्ठितम् ॥ केदारदर्शनात्स्पर्शा
द्र्चनाद्भक्तिभावतः॥१३॥कोटिजन्मकृतं पापं भस्मीभवति तत्क्षणात्॥कलामात्रेण तिष्ठामि तत्र क्षेत्रे विशेषतः ॥१४॥ कला पंचदशैवात्र मूर्तिमध्ये
ह्यवस्थितम् ॥१५॥ जितकृतांतभयाः शिवयोगिनः कृतमृगाजिनकृत्तिसुवाससः ॥ वरविभूतिजटान्वितभूषणाः स्वयमुपासत एव जटाधरम् ॥१६॥
फलदलांबुसमीरणतोषिताः शिवमनोजितमृत्युपरिश्रमाः ॥ गिरिवरस्थितनिर्जितमानसाः प्रसरनिर्म्मलबुद्धिमहोदयाः ॥ १७ ॥ कमलकोमलकां
तिमुखांबुजाः शिवकृपाजितनिर्भरवैरिणः ॥ करधृतांजलिमौलिशिवेक्षणाः शिवमुपासत एव निशामुखे ॥ १८ ॥ करधृतजपमालाः शांतिसंतोषभा
जः कृतनतिपरनित्यप्रार्थनाश्चन्द्रमौलौ ॥ हरचरणसरोजध्यानविज्ञानमूर्तिव्यथितजनमनोजाः सर्वभावान्नितांतम् ॥ १९ ॥ वाराणस्यां मृतानां च
तारकं ब्रह्मसंज्ञकम् ॥ जनानां पूजनात्तत्र मम लिंगस्य जायते ॥ २० ॥ वह्नितीर्थं परिभ्राजद्भगवच्चरणांतिके ॥ केदाराख्यं महालिंगं दृष्ट्वा नो जन्म
भाग्भवेत् ॥ २१ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ कथं वैश्वानरः श्रीमान्सर्वलोकैककारणम् ॥ बदरीमनुसंतस्थौ तन्मे वद महामते ॥ २२ ॥ ॥
॥ शिव उवाच ॥ ॥ पुरा समाजः समभूदृषीणामूर्ध्वरेतसाम् ॥ गंगा भगवती यत्र कालिंद्या सह संगता ॥२३॥ दशाश्वमेधिकं नाम तीर्थं त्रैलो
क्यविश्रुतम् ॥ बभूव तत्र भगवान्हुतभुक्प्रश्रयानतः ॥ ऋषीणामग्रतः स्थित्वा प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ २४ ॥ ॥ वैश्वानर उवाच ॥ ॥ दृष्ट्वा दृढैक
दृग्ज्ञाना भवन्तो ब्रह्मवित्तमाः ॥ दीनार्थे करुणापूर्णा हृदयार्द्रा दयालवः ॥ २५ ॥ सर्वदुर्लक्षणोद्भूतपातकालिप्तचेतसः ॥ कथं स्यान्निरयान्मुक्तिर्मम
ब्रह्मविदुत्तमाः ॥ २६ ॥ सर्वेषामृषिवर्य्याणामाजगाम मुनीश्वरः[1] ॥ गंगांभसि समाप्लुत्य वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ २७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥
अस्त्येकः परमोपायो भवतः पापनिष्कृतौ ॥ सर्वभक्षाख्यदोषस्य बदरीं शरणं श्रय ॥ २८ ॥ यत्रास्ते भगवान्साक्षाद्देवदेवो जनार्दनः ॥ भक्ता
नामप्यभक्तानामघहा मधुसूदनः ॥ २९ ॥ तत्र गंगांभसि स्नात्वा कृत्वा प्रदक्षिणां हरेः ॥ दंडवत्प्रणिपातेन सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ३० ॥ ततो

---

[1] मुनीश्वरः—व्यासः—इति शेषः ।

व्यासमुखाच्छुत्वा ऋषीणामनुवादतः ॥ उत्तराभिमुखो वह्निर्गंधमादनमाययौ ॥ ३१ ॥ ततो बदरिकां प्राप्य स्नात्वा गंगांभसि स्वयम् ॥ नारायणाश्रमं गत्वा नत्वा प्रोवाच भक्तिमान् ॥ ३२ ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ विशुद्धविज्ञानघनं पुराणं सनातनं विश्वसृजां पतिं गुरुम् ॥ अनेकमेकं जगदेकनाथं नमाम्यनंताश्रितशुद्धबुद्धिम् ॥ ३३ ॥ मायामयीं शक्तिमुपेत्य विश्वकर्त्तारमुद्दिश्य रजोपयुक्तम्[1] ॥ सत्त्वेन चास्य स्थितिहेतुमुग्रमथो तमोभिग्रसितारमीडे ॥३४॥ अविद्यया विश्वविमोहितात्मा विद्यैकरूपं विततं त्रिलोक्याम् ॥ विद्याश्रितत्वात्सकलज्ञमीशं त्वविद्यया जीवमहं प्रपद्ये ॥ ३५ ॥ भक्तेच्छयाविष्कृतदेहयोगमाभोगभोगार्पितयोगयोगम् ॥ कौशेयपीताम्बरजुष्टशक्तिं विचित्रशक्त्यष्टमयेष्टमीडे ॥ ३६ ॥ अथ प्रसन्नो भगवान्स्तुतः सर्वैर्हृदि स्थितः ॥ प्रोवाच मधुरं वाक्यं पावकं पावनार्थिनम् ॥ ३७ ॥ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ वरं वरय भद्रं ते वरदोऽहमुपागतः ॥ स्तवेनानेन तुष्टोऽस्मि विनयेन तवानघ ॥ ३८ ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ ज्ञातं भगवता सर्वं यदर्थमहमागतः ॥ तथापि कथयाम्येतदीश्वराज्ञानुपालनम् ॥ ३९ ॥ सर्वभक्षो भवाम्येव निष्कृतिस्तु कथं भवेत् ॥ अत्यन्तभयसंपत्तिरेतस्माज्जायते मम ॥ ४० ॥ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ ॥ क्षेत्रदर्शनमात्रेण प्राणिनां नास्ति पातकम् ॥ मत्प्रसादात्पातकं तु त्वयि मास्तु कदाचन ॥ ४१ ॥ ततः प्रभृति भूतात्मा पावकः सर्वतो भृशम् ॥ कलयावस्थितश्चात्र सर्वदोषविवर्जितः ॥ ४२ ॥ य एतत्प्रातरुत्थाय शृणोति श्रावयेच्छुचिः ॥ अग्नितीर्थकृतस्नानं फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीबदरिकाश्रममाहात्म्येऽग्निकृतभगवत्स्तुतिवर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वभूतेषु सर्वधर्मविशारद ॥ अग्नितीर्थस्य माहात्म्यं कृपया वद मे पितः ॥ १ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ अतिगुह्यतमं तीर्थं सर्वतीर्थनिषेवितम् ॥ संक्षेपात्कथयाम्येतत्तवादरवशादहम् ॥ २ ॥ महापातकिनो ये च अतिपातकिनस्तथा ॥ स्नानमात्रेण शुद्ध्यंति विनायासेन पुत्रक ॥ ३ ॥ प्रायश्चित्तेन यत्पापं न गच्छेन्मरणांतिकम् ॥ स्नानमात्रेण तीर्थस्य पावकस्य विशुद्ध्यति ॥ ४ ॥ अत्यंतमलसंबद्धं यथा शुद्ध्यति हाटकम् ॥ तथाग्नितीर्थमासाद्य देही पापैर्विशुद्ध्यति ॥ ५ ॥ कुशाग्रेणोदबिंदुं च पीत्वा वर्षत्रयं नरः ॥ अन्यक्षेत्रे तपः कृत्वा तदत्र स्नानमात्रतः ॥ ६ ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वास्मिन्यथाविभवसंभवैः ॥ दरिद्रता कुले तेषां न कदाचित्प्रजायते ॥ ७ ॥ उपवासेन यः प्राणान्वह्नितीर्थे त्यजेन्नरः ॥ स भित्त्वा सूर्यलोकादीन्विष्णुलोकं प्रपद्यते ॥८॥ चांद्रायणसहस्रैस्तु

---

[1] रजोपयुक्तम्—रजसा रजोगुणेन उपयुक्तं युक्तम्। सन्धिस्त्वार्षः।

कृच्छ्रैः कोटिभिरेव च ॥ यत्फलं लभते मर्त्यस्तत्स्नानाद्वह्नितीर्थतः ॥ ९ ॥ पंचधा ये प्रकुर्वंति पापमस्मिन्षडानन ॥ जपेन पवनायामैर्विशुद्धिरि
ति मे मतिः ॥ १० ॥ ज्ञानेन मोहवशतः पापं कुर्वन्ति येऽधमाः ॥ पैशाचीं योनिमायांति यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ११ ॥ अनाश्रमी चाश्रमी वा
यावद्देहस्य धारणम् ॥ न तीर्थे पावके कुर्यात्पातकं बुद्धिपूर्वकम् ॥ १२ ॥ स्नानं दानं जपो होमः संध्या देवार्चनं तथा ॥ अत्रानंतगुणं प्रोक्तमन्यती
र्थात्षडानन ॥ १३ ॥ बहूनि संति तीर्थानि पावनानि महांत्यपि ॥ वह्नितीर्थसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ १४ ॥ न ब्रह्मा न शिवः शेषो
न देवा न च तापसाः ॥ शक्नुवंति फलं नालं वक्तुं पावकतीर्थजम् ॥१५॥ किं तेषां बहुभिर्यज्ञैः किं दानैर्नियमैर्यमैः ॥ येषां पावकतीर्थेऽस्मिन्स्नानं
दशदिनं भवेत् ॥ १६ ॥ उपवासेन यः प्राणान्वह्नितीर्थे जयेन्नरः ॥ उपवासत्रयं कृत्वा पूजयित्वा जनार्द्दनम् ॥ नरः पावकतीर्थेऽस्मिन्स भवेत्पाव
कोपमः ॥ १७ ॥ शिलापंचकमध्यस्थं सान्निध्यं नित्यदा हरेः ॥ तत्रैव पावकं तीर्थं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १८ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ कथं
तत्र शिलाः पंच केन वा तत्र निर्मिताः ॥ किं पुण्यं किं फलं तासां वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥ १९ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ नारदी नारसिंही च
वाराही गारुडी तथा ॥ मार्कंडेयीति विख्याताः शिलाः सर्वार्थसिद्धिदाः ॥ २० ॥ नारदो भगवांस्तेपे तपः परमदारुणम् ॥ दर्शनार्थं महाविष्णोः
शिलायां वायुभोजनः ॥ २१ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि शिलायां वृक्षवृत्तिमान् ॥ तदासौ भगवान्विष्णुस्तत्र ब्राह्मणरूपधृक् ॥ २२ ॥ जगाम पुरतस्तस्य
कृपया मुनिसत्तमम् ॥ उवाच वचनं चारु किमिति क्लिश्यते ह्यृषे ॥ किं वा तवेप्सितं ब्रूहि तपसा क्षीणकल्मष ॥ २३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
को भवान्विजनेऽरण्ये ममानुग्रहतत्परः ॥ मनः प्रसन्नतामेति दर्शनात्ते द्विजोत्तम ॥ २४ ॥ इत्युक्तो नारदेनासौ शंखचक्रगदाधरः ॥ पीतांबरल
सत्पद्मवनमालाविभूषणः ॥ २५ ॥ श्रीवत्सकौस्तुभभ्राजत्कमलाविमलालयः ॥ सुनंदनप्रमुख्यैः स स्तूयमानो जनार्द्दनः ॥ २६ ॥ दर्शयामास
रूपं स्वं नारदाय कृपार्दितः ॥ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय तनुं प्राण इवागतः ॥ २७ ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा नमस्कृत्य पुनः पुनः ॥ तुष्टाव प्रणतो
भूत्वा जगतामीश्वरेश्वरम् ॥ २८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ यः सर्वसाक्षी जगतामधीश्वरो भक्तेच्छया जातशरीरसंपदः ॥ कृपामहांभोनिधिरा
श्रितानां प्रसीदतां पावनदिव्यमूर्तिः ॥ २९ ॥ हिताय लोकस्य सतां पुनर्मनःसुतोषणायाचिरमुत्कलादिभिः ॥ प्रसन्नलीलाहसितावलोकनः प्रसी
दतां सत्त्वनिकायमूर्तिमान् ॥ ३० ॥ कंदर्प्पलावण्यविलाससुंदरः प्रसन्नगंभीरगिरेंदिरोत्सवः ॥ स्वमाश्रितानां वरकल्पपादपः प्रसीदतां दीनदया
र्द्रमानसः ॥ ३१ ॥ यदंघ्रिपद्मार्चननिर्मलांतरा ज्ञानासिना शातितबंधहेतवः ॥ विंदंति यद्ब्रह्मसुखं गतक्लमाः प्रसीदतां दीनदयार्द्रमानसः ॥३२॥

संसारवारांनिधिबद्धसेतुर्यः सृष्टिपालांतविधानहेतुः ॥ उपांतनामा गुणलब्धमूर्तिः प्रसीदतां ब्रह्मसुखानुभूतिः ॥ ३३ ॥ य इंद्रियाधिष्ठि
तभूतसूक्ष्माद्धिकासहेतुर्द्युतिमद्वरिष्ठः ॥ जीवात्मतां गच्छति मायया स्वया स एक ईशो भगवान्प्रसीदताम् ॥ ३४ ॥ स्वदृग्गुणैर्येन विलिप्यते
महान्गुणाश्रयं येन च पाञ्चभौतिकम् ॥ एकोऽपि नानागुणसंप्रयुक्तः प्रसीदतां दीनदयालुवर्यः ॥ ३५ ॥ यस्यानुवर्तिनो देवा विपदां पदमंबुधिम् ॥
कृत्वा वत्सपदं स्वर्गे निरातंका वसंति हि ॥३६॥ नमस्ते वासुदेवाय नमः संकर्षणाय च ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सर्वभूतात्मने नमः ॥ ३७ ॥ अद्य
मे जीवितं धन्यमद्य मे सफलं तपः ॥ अद्य मे सफलं ज्ञानं दर्शनात्ते जनार्दन ॥ ३८ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ तुष्टोऽहं तपसानेन स्तोत्रेण
तव नारद ॥ त्वत्तो भक्तो न मे कश्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ३९ ॥ वरं वरय भद्रं ते वरदोऽहं तवाग्रतः ॥ मद्दर्शनात्ते कामः स्यात्संसिद्धो विद्धि
नारद ॥ ४० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ वरदो यदि मे देव वरार्हो यदि वाप्यहम् ॥ भक्तिं तव पदांभोजे निश्चलां देहि मे विभो ॥ ४१ ॥ मच्छि
लासन्निधानं च न त्याज्यं ते कदाचन ॥ मत्तीर्थदर्शनात्स्पर्शात्स्नानादाचमनात्तथा ॥ देहैर्न युज्यते देयस्तृतीयस्तु वरो मम ॥ ४२ ॥ ॥ श्रीभ
गवानुवाच॥ ॥ एवमस्तु तव स्नेहात्तव तीर्थे वसाम्यहम् ॥ चराचराणां जंतूनां विदेहाय न संशयः ॥ ४३ ॥ एवमुक्त्वा हरिः साक्षात्तत्रैवांतरधीयत ॥
नारदोऽपि महातेजा दिनानि कतिचित्सह ॥ बदरीमावसन्हृष्टो ययौ मधुपुरीं ततः ॥ ४४ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ मार्कंडेयशिलायास्तु महि
मानं वदस्व मे ॥ किं पुण्यं किं फलं तस्याः संज्ञा च तादृशी कथम् ॥४५॥ ॥शिव उवाच ॥ ॥ पुरा त्रेतायुगस्यांते मृकंडुतनयो महान् ॥ स्वल्पा
युषं निजं ज्ञात्वा जजाप परमं जपम् ॥ ४६ ॥ द्वादशाक्षरमंत्रेण पूजितो हरिरव्ययः ॥ सप्तकल्पायुषं ज्ञात्वा तत्रैवांतरतो ययौ ॥ ४७ ॥ मार्कंडेय
स्ततः श्रुत्वा तीर्थाटनपरिश्रमम् ॥ दर्शनं नारदस्यासीन्मथुरायां षडानन ॥ ४८ ॥ पूजितो वंदितस्तेन नारदो मुनिसत्तमः ॥ कथयामास माहा
त्म्यं बदर्यां यत्र केशवः ॥ ४९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ किमिति क्लिश्यते साधो तीर्थाटनपरिश्रमैः ॥ बदर्याख्यं महाक्षेत्रं सान्निध्यं नित्यदा
हरेः ॥ ५० ॥ तत्र याहि यत्र साक्षाद्धरिं पश्यसि चक्षुषा ॥ तच्छ्रुत्वा विस्मयोपेतो विशालामाययावृषिः ॥ ५१ ॥ स्नात्वा शिलामुपविशञ्ज
जापाष्टाक्षरं परम् ॥ ततः प्रसन्नो भगवाँस्त्रिरात्र्यंते जनार्दनः ॥ ५२ ॥ शंखचक्रगदापद्मवनमालाविभूषणम् ॥ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय प्रेमगद्गदया
गिरा ॥ तुष्टाव प्रणतो भूत्वा मार्कंडेयो जनार्दनम् ॥ ५३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ अशाश्वते च संसारे सारे ते चरणांबुजे ॥ समुद्धारः कथं
नृणां त्राहि मां परमेश्वर ॥५४॥ तापत्रयपरिश्रांतमनेकाज्ञानजृंभितम् ॥ संसारकुहरे भ्रांतं त्राहि मां कृपयाऽच्युत ॥ ५५ ॥ अनेकयोनियंत्रेषु निःसृते

स्तनुवेदनाम् ॥ गर्भवासकृतां प्राप्तं त्राहि मां करुणांबुधे ॥५६॥ कृमिभक्षितसर्वांगं क्षुत्पिपासाकुलं च हि ॥ आंत्रमालाकुले गर्भे त्राहि मां मधुसूदन
॥ ५७ ॥ अमेध्यादिभिरालिप्तं निश्चेष्टश्रममाकुलम् ॥ स्मरंतं निजकर्मोत्थं त्राहि मां मधुसूदन ॥ ५८ ॥ वचनादाननिःश्वासाशक्तं भयमुपागतम्॥
गर्भवासमहादुःखं त्राहि मां मधुसूदन ॥ ५९ ॥ जरामरणबाल्यादिदुःखसंसारपीडितम् ॥ दुःखाब्धौ सुखबुद्धिं मां कृपासिंधो प्रपालय ॥ ६० ॥
कदाचित्कृमितां प्राप्तं कदाचित्स्वेदजन्मिताम्॥कदाचिदुद्भिज्जत्वं च कदाचिन्नरतां गतम् ॥६१॥ सर्वयोनिसमापन्नं विपन्नं विगतप्रभम्॥ अनाथं त्वां
समापन्नं त्राहि मां कृपयाऽच्युत॥६२॥एवं स्तुतस्ततः कृष्णो मार्कंडेयेन धीमता ॥ प्रीतस्तमाह विप्रर्षे वरं मे व्रियतामिति ॥६३॥ ॥ श्रीमार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टो भवान्मह्यं भगवन्दीनवत्सल ॥ निश्चलां देहि मे भक्तिं पूजायां दर्शने तव ॥ शिलायां तव सान्निध्यमेष एव वरो मम ॥
॥ ६४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ तथेत्युक्त्वा महाविष्णुर्ययावंतर्हितं द्विज ॥ मार्कंडेयस्ततस्तुष्टो जगाम पितुराश्रमम् ॥ ६५ ॥ उपस्थानमिदं पुण्यं
सर्वपापप्रणाशनम् ॥ शृणुयाच्छ्रावयेन्मर्त्यो गोविन्दे लभते गतिम् ॥ ६६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये
वैष्णवखण्डे शिवकार्त्तिकेयसंवादे अग्नितीर्थनारदशिलामार्कण्डेयशिलामाहात्म्यवर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥
वैनतेयशिलायास्तु माहात्म्यं वद मे पितः ॥ किं पुण्यं किं फलं चास्य अनुभावं च किं भवेत् ॥ १ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ कश्यपाद्विन
तागर्भे महाबलपराक्रमौ ॥ गरुडारुणौ प्रजातौ द्वावरुणः सूर्यसारथिः ॥ २ ॥ बदर्य्यां दक्षिणे भागे गन्धमादनशृङ्गके ॥ गरुडस्तप आतेपे
हरिवाहनकाम्यया ॥ ३ ॥ फलमूलजलाहारो निर्द्वंद्वो जपतांवरः ॥ पदैकेनोपसंक्रम्य भुवि जेपे निरामयः ॥ ४ ॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि हरिदर्शन
लालसः ॥ ततस्तु भगवान्साक्षात्पीतवासा निजायुधः ॥ ५ ॥ आविरासीद्यथा प्राच्यां दिशींदुरिव पुष्कलः ॥ उवाच वचनं सम्यङ्मेघगंभीरनि
स्वनः ॥ ६ ॥ तथापि न बहिर्वृत्तिर्दध्मौ दरवरं ततः ॥ तथापि न बहिर्वृत्तिर्गरुडस्य महात्मनः ॥ ७ ॥ ततः प्रविश्य भगवानंतरं पवनक्रमात् ॥
बहिरुन्मुखतां चैव रचयन्बहिराबभौ ॥ ८ ॥ भगवंतं हरिं दृष्ट्वा गरुडो गतसाध्वसः ॥ पुलकांकितसर्वांगस्तुष्टाव विहितांजलिः ॥ ९ ॥ ॥ गरुड
उवाच ॥ ॥ जयजय त्रिभुवनजनमनोभवन विदलिताघगुण सकलगीर्वाणवंदितचरणकमलयुगलपरिमलबहलरिपुवनविभंजन विद्योतमान
सकलसुरासुरमुकुटकोटिविलसितनिजपीठकमल निरसितनिजजनहृदयतिमिरपटलबहल हिमकर इव त्रिविधसंतापसंदोहहरणचरण जग

---

१ अनुभावम्—प्रभावः । क्लैब्यमार्षम् ।

दुदयस्थितिलयविलासविलसितत्रिविधमूर्तिंकीर्तिविस्फूर्जितजगदुदयसंदोह दिनकर इव निजजनमानससरोजषट्पदविदितसकलवेदविद्योतमानमानस निजजनमुनिजनवन्दितपदनखनीरपवित्रीकृतगीर्वाणमुनिमानसवंदितचरणरजःप्रसादसारभूत जगतामधीश नमस्ते नमस्ते ॥ ॥ १० ॥ अपि च ॥ अष्टशक्तिसहितो वनमाली पीतचैलकुसुमावलिशोभः ॥ पंकजाकरविराजितपादः पातु मामवहितेन्द्रियवर्गः ॥ ११ ॥ भक्तहृत्कमलराजितमूर्तिर्दुष्टदैत्यदलनोत्थितकीर्तिः ॥ बद्धसेतुरविताश्रितलोकः पातु मामनुदिनं भुवनेशः ॥ १२ ॥ स्थिरचलत्रिविधतापहिमांशुर्भासमानतरणिप्रतिभासः ॥ एक एव बहुधा कृतवेषो माययावतु महामतिरीशः ॥ १३ ॥ भक्तचिंतनकृते कृतरूपः शैशवेन बहुशासितभूपः ॥ वेदमार्ग उरुधा हितकारी रीतिरीशितुरियं गुणशाली ॥ १४ ॥ यज्ञभुग्घृदयबंधनधारी विश्वमूर्तिरबलांशुकहारी ॥ पालनेऽपि महतां बहुदेहो रास एष तनुमानवतान्नः ॥१५॥ प्रेमभक्तिपुरुषैरुपलभ्यः पूरुषः कृतसमस्तनिवासः ॥ दास्यवृंदहृषितो निजदासः प्रेक्षणैककरुणोवतु विश्वम् ॥ १६ ॥ कंठलंबिततरक्षुनखाग्रकृष्टगोपरमणीकुचभारः॥ लीलया युवतिभिः कृतवेषः शेष एष भवतादुपशांत्यै॥१७॥दंडपाणिरयमेव जनानां शासितात्मनियम्रोक्तहितानाम्॥ पावनाय महतामनुशाली विश्वदुःखशमनो भवतान्नः ॥१८॥ एवं स्तुतस्ततः साक्षाद्गरुडेन महात्मना ॥ पूजार्थमाजुहावैनां गंगां त्रिपथगामिनीम् ॥१९॥ ततः पंचमुखी साक्षादाविरासीन्नगोपरि ॥ तेनोदकेन पादार्घं चकार विनतासुतः ॥२०॥ व्रियतां वर इत्युक्तो गरुडो हरिणा ततः ॥ तवैकवाहनः श्रीमान्बलवीर्यपराक्रमः ॥ अजेयो देवदैत्यानां स्यामहं ते प्रसादतः ॥ २१ ॥ इयं मन्नामविख्याता सर्वपापहरा शिला ॥ एतस्याः स्मरणात्पुंसां विषव्याधिर्न जायताम् ॥२२॥ एवमुक्त्वा ततस्तूष्णीं बभूव विनतासुतः ॥ ओमित्युक्त्वा ततो विष्णुरुवाचेदं वचो हितम् ॥२३॥ बदरीं त्वं प्रयाहीति नारदेन निषेविताम् ॥ स्नानं नारदतीर्थादावुपवासत्रयं शुचिः ॥ कृत्वा मद्दर्शनं तत्र सुलभं ते भविष्यति ॥ २४ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे विष्णुस्तडित्सौदामनी यथा ॥ गरुडस्तु ततः शीघ्रमागत्य बदरीं मुदा ॥ २५ ॥ वह्नितीर्थं समासाद्य शिलामाश्रित्य तत्परः ॥ स्नात्वा नारदतीर्थेषु व्रतचर्यामथाकरोत् ॥ २६ ॥ ततस्तु नारदे तीर्थे दृष्ट्वा भगवतः स्थितिम् ॥ नमस्कृत्य विधानेन तदाज्ञातः पुरं ययौ ॥ २७ ॥ ततः प्रभृति त्रैलोक्ये गारुडीति शिलोच्यते ॥ २८ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ वाराह्या वद माहात्म्यं कीदृशं हीश्वरेश्वर ॥ किं पुण्यं किं फलं तस्या अभिधानं तथा कथम् ॥ २९ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ रसातलात्समुद्धृत्य महीं दैवतवैरिणम् ॥ हिरण्याक्षं रणे हत्वा बदरीं समुपागतः ॥ ३० ॥ आकल्पांतं महादेवो योगधारणया स्थितः ॥ बदर्याः सौष्ठवादेव विदधे स्थितिमात्मनः ॥ ३१ ॥ शिलारूपेण भगवान्स्थितिं तत्र चकार ह ॥ तत्र गत्वा तु मनुजः

स्नात्वा गंगाजलेऽमले ॥ ३२ ॥ दानं दत्त्वा स्वशक्त्या वै गंगांभःशांतमानसः ॥ अहोरात्रे स्थितो भूत्वा जपेदेकाग्रमानसः ॥ ३३ ॥ शिलायां
देवदृष्टिश्च तस्य पुंसः प्रजायते ॥ बहुना किमिहोक्तेन यद्वदिष्यति साधकः ॥ ३४ ॥ तत्तस्य सिध्यति क्षिप्रं यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् ॥ ३५ ॥
॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ नारसिंही शिलायास्तु माहात्म्यं वद मे प्रभो ॥ त्वत्प्रसादान्महादेव दुर्लभं श्रुतवानहम् ॥३६॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ हिरण्यक
शिपुं हत्वा नखाग्रेणैव लीलया ॥ क्रोधाग्निना प्रदीप्तांगः प्रलयानलसन्निभः ॥ ३७ ॥ तदा देवैः समागत्य स्थित्वा दूरे दयालुभिः ॥ स्तुतोऽसौ
भगवान्देवो लीलया धृतविग्रहः ॥ ३८ ॥ तदा प्रसन्नो हरिरुग्रविक्रमः स्वतेजसा व्याप्तसुरासुरोत्तमः ॥ उवाच मत्तो वरमाँवृणीध्वं गीर्वाणनिर्वाण
सुखैकहेतुम् ॥ ३९ ॥ तदा सुराणामधिपः स्वयंभूरुवाच वाक्यं स्मितशोभिताननः ॥ रूपं तवात्युग्रमशेषदेहिनां भयावहं संहर नारसिंह ॥ ४० ॥
अनेकधैतद्विधिवद्विधाय निधाय शैलादिषु दिव्यमूर्तिम् ॥ उवाच किं वः प्रकरोमि कृत्यमहं प्रसन्नस्त्रिदशाः परंतपाः ॥ ४१ ॥ ततोमरा ऊचुरनेन
चैव रूपेण संक्षोभितविश्वमूर्ते ॥ प्रशांतमंतःसुखहेतुबंधि चतुर्भुजत्वं वरमीप्सितं नः ॥ ४२ ॥ ततो हरिर्वीक्ष्य निरीक्षणेन दिव्येन विश्वं प्रययौ
विशालाम् ॥ गंगाजले क्रीडति विष्टचेताः सुरासुरेभ्यो भगवानुवाच ॥ ४३ ॥ ततोऽमराः शांतभया अथैनं निरीक्ष्य देवं जलमध्यसंस्थम् ॥
नत्वा परिक्रम्य तदा समाययुर्निरूढभावाः स्वपुरं ततः क्रमात् ॥ ४४ ॥ ततः समस्ता ऋषयस्तपोधनाः समाययुर्भक्तिभरावनम्राः ॥
नृसिंहमत्यद्भुतविक्रमं हरिं समीडिरे बद्धकरा वचोभिः ॥ ४५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ नमोनमस्ते जगतामधीश विश्वेश
विश्वाभय विश्वमूर्ते ॥ कृपांबुराशे भजनीयतीर्थपादांबुज श्रीश दयां विधेहि ॥ ४६ ॥ एकोऽसि नाना निजमायया स्वया घटे पयो यद्व
दुपाधिभिन्नम् ॥ भक्तेच्छयोपात्तविचित्रविग्रह प्रसीद विश्वानन विश्वभावन ॥ ४७ ॥ ततः प्रसन्नो भगवान्नृसिंहः सिंहविक्रमः ॥ उवाच
वचनं चारु वरं मे व्रियतामिति ॥ ४८ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ यदि प्रसन्नो भगवन्कृपया जगतां पते ॥ विशाला न परित्याज्या वरोऽस्माक
मभीप्सितः ॥ ४९ ॥ एवमस्तु ततः सर्वे स्वाश्रमं ह्यृषयो ययुः ॥ नृसिंहोऽपि शिलारूपी जलक्रीडापरोऽभवत् ॥ ५० ॥ उपवासत्रयं कृत्वा जपध्या
नपरायणः ॥ नृसिंहरूपिणं साक्षात्पश्यत्येव न संशयः ॥ ५१ ॥ य एतच्छ्रद्धया मर्त्यः शृणोति श्रावयञ्छुचिः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो वैकुंठे वसतिं
लभेत् ॥५२॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे बदरिकाश्रममाहात्म्ये शिवकार्त्तिकेयसंवादे गरुडशिला
वाराहीशिलानारसिंहीशिलामाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ किमर्थं भगवांस्तत्र वसति श्रद्धया पुनः ॥ किं पुण्यं

किं फलं तस्य दर्शनस्पर्शनादिभिः ॥ १ ॥ नैवेद्यभक्षणं चापि महापूजाकृतेस्तथा ॥ प्रदक्षिणस्य च फलं ब्रूहि मे कृपया पितः ॥ २ ॥ ॥ शिव
उवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ सर्वभूतहिताय च ॥ मूर्तिमान्भगवांस्तत्र तपोयोगसमाश्रितः ॥ ३ ॥ त्रेतायुगे ह्यृषिगणैर्योगाभ्यासैकतत्परः ॥
द्वापरे समनुप्राप्ते ज्ञाननिष्ठो हि दुर्लभः ॥ ४ ॥ ऋषीणां देवतानां च दुर्दर्शो भगवानभूत् ॥ ततो ह्यृषिगणा देवा अलभ्य भगवद्गतिम् ॥ ५ ॥ स्वायं
भुवं पदं याता विस्मयाकुलचेतसः ॥ तत्र गत्वा नमस्कृत्य ऊचुर्लोकेश्वरं मुदा ॥ बृहस्पतिं पुरस्कृत्य ऋषयश्च तपोधनाः ॥ ६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥
नमस्ते सर्वलोकानामाश्रयः शरणार्तिहा ॥ वृत्तिदः करुणापूर्णः पितामह सुरेश्वर ॥ निवेदनीया विपदः समुद्धर्ता पितासि नः ॥ ७ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ किमर्थमागता यूयं विस्मयाकुलमानसाः ॥ मिलिता ऋषिभिः साकं ब्रूतागमनकारणम् ॥ ८ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ द्वापरे समनु
प्राप्ते विशालायां विशालधीः ॥ भगवान्दृश्यते नैव तत्र किं कारणं वद ॥ ९ ॥ विशाला किं परित्यक्ता ततो वा क्व गतः स्वयम् ॥ अपराधाद्युता
स्माकं कथं चासौ प्रसीदति ॥ १० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नाहमेतद्विजानामि श्रुतं चाद्य मुखाद्धि वः ॥ को हेतुर्दृक्पथातीतो भगवान्भवतां
सुराः ॥ आगच्छत वयं यामस्तीरं क्षीरपयोनिधेः ॥११॥ इत्युक्तास्ते पुरोधाय ब्रह्माणं त्रिदिवौकसः ॥ ययुः क्षीरांबुधेस्तीरमृषयश्च तपोधनाः॥१२॥
तत्र गत्वा जगन्नाथं देवदेवं वृषाकपिम् ॥ गीर्भिश्चित्रपदार्थाभिस्तुष्टुवुर्जगदीश्वरम् ॥ १३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमस्ते पुरुषाध्यक्ष सर्वभूतगुहा
शय ॥ वासुदेवाखिलाधार जगद्धेतो जगन्मय ॥ १४ ॥ त्वमेव सर्वभूतानां हेतुः पतिरुताश्रयः ॥ मायाशक्तिमुपाश्रित्य विचरस्येकसुन्दर ॥ १५ ॥
एको नानायते योऽसौ नटवज्जायतेऽव्ययः ॥ व्यापकोऽपि कृपालुत्वाद्भक्तहृत्पद्मषट्पदः ॥ ददाति विविधानंदं तं वंदे जगतां पतिम् ॥ १६ ॥
॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ विपद्घनांते हुतभुग्जनानां गृहीतसत्त्वस्त्रिदशावनीशः ॥ चराचरात्मा भगवाननंतः कृपाकटाक्षैरवलोकतां नः ॥ १७ ॥
सकृद्यन्नामपीयूषरसपानपरः पुमान् ॥ निःश्रेयसं तृणमिव मन्यते तं हरिं भजे ॥ १८ ॥ अविद्याप्रतिबिंबत्वाज्जीवभावमुपागतः ॥ विज्ञत्वादुपशांतात्मा
स पुनातु जगत्रयम् ॥१९॥ ॥ गंधर्वा ऊचुः ॥ ॥ पिबंति ये हरेः पदांबुसंगलेशतः पयः पयो न ते पुनःपुनः पिबंति मातुरंकतः ॥ प्रसंगतो यदा
भिधासुधां निपीय मानवा मृता[1]ऽमृतं व्रजंत्यधो न जातु यांत्यशंकिताः ॥ २० ॥ ततः स्तुतो हरिः साक्षात्सिंधोरुत्थाय चाब्रवीत् ॥ अलक्षितोऽपरो
ब्रह्मा परं तद्वेद नापरः ॥ २१ ॥ ब्रह्मा तदुपधार्याथ नत्वा तस्मै दिवौकसः ॥ बोधयामास सकलं सुराः शृणुत सादरम् ॥ २२ ॥ अंतर्हितोऽसौ

---

[1] मृताः अमृतम्-इति पदच्छेदः। आर्षः सन्धिः ।

भगवान्दृष्ट्वा लोकान्कुमेधसः ॥ श्रुत्वेत्थं वचनं तस्य सर्वे देवा दिवं ययुः ॥२३॥ ततो[1]ऽहं यतिरूपेण तीर्थान्नारदसंज्ञकात् ॥ उद्धृत्य स्थापयिष्यामि
हरिं लोकहितेच्छया ॥ २४ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण पातकानि महान्त्यपि ॥ विलीयंते क्षणादेव सिंहं दृष्ट्वा मृगा इव ॥ २५ ॥ धर्माधर्मान्विजि
त्याथ बदरीशं विभुं हरिम् ॥ दृष्ट्वा मुक्तिमुपायांति विनाऽऽयासं षडानन ॥ २६ ॥ त्यक्तप्रायाणि तीर्थानि हरिणा कलिकालतः ॥ बदरीं समनु
प्राप्य साक्षादेवावतिष्ठते ॥ २७ ॥ कलिकालमनुप्राप्य मुक्तिर्येषामभीप्सिता ॥ द्रष्टव्या बदरी तैस्तु हित्वा तीर्थान्यशेषतः ॥ २८ ॥ विना ज्ञानेन
योगेन तीर्थाटनपरिश्रमैः ॥ एकेन जन्मना जंतुः कैवल्यं पदमश्नुते ॥ २९ ॥ जन्मांतरसहस्रैस्तु येन चाराधितो हरिः ॥ स गच्छेद्बदरीं द्रष्टुं यत्र
जंतुर्न शोचति ॥ ३० ॥ बदरीबदरीत्युक्त्वा प्रसंगान्मनुजोत्तमः ॥ संसारतिमिराबाधे दीपमुज्वालयत्यसौ ॥ ३१ ॥ यथा दीपावलोकेन तमोबाधा
न जायते ॥ तथैव बदरीं दृष्ट्वा पुंसो मृत्युभयं कुतः ॥३२॥ दर्शनाद्यस्य पापानि रुदंत्यव्याहतानि च ॥ मुक्तिमार्गमुपालक्ष्य तं वंदे बदरीपतिम् ॥
॥३३॥ सशैलकानना भूमिर्दशधा दक्षिणीकृता ॥ हरेः प्रदक्षिणं तद्वद्बदर्यां तत्पदेपदे ॥ ३४ ॥ अश्वमेधे तु यत्पुण्यं वाजपेयशतेन च ॥ हरेः प्रदक्षि
णात्तद्वद्बदर्यां तत्पदेपदे ॥ ३५ ॥ चतुर्मासे तु यत्पुण्यं ब्रह्मांडदानतस्तथा ॥ हरेः प्रदक्षिणं तद्वद्बदर्यां तत्पदेपदे ॥ ३६ ॥ अतिकृच्छ्रैर्महाकृच्छ्रै
श्चांद्रसैः सुकृतं भवेत् ॥ हरेः प्रदक्षिणं तद्वद्बदर्यां तत्पदेपदे ॥ ३७ ॥ बदर्यां विष्णुनैवेद्यं सिक्थमात्रं षडानन ॥ अशनाच्छोधयेत्पापं तुषाग्निरिव
कांचनम् ॥ ३८ ॥ यदन्नं भगवानत्ति ऋषिभिर्नारदादिभिः ॥ तत्सत्त्वशुद्धये सर्वैर्भोक्तव्यमविचारितम् ॥ ३९ ॥ अमरा अपि यन्नूनं व्याजेने
च्छन्ति सर्वतः ॥ भोक्तुं बदरिकां विष्णोर्नैवेद्यं यांति तत्पराः ॥ ४० ॥ भोजनानंतरं विष्णोः प्रगच्छन्ति स्वमालयम् ॥ प्रह्लादप्रमुखा भक्ताः
प्रविशंति हरेः पदम् ॥ ४१ ॥ बाल्ययौवनवार्द्धक्ये यत्पापं ज्ञानतः कृतम् ॥ नैवेद्यभक्षणाद्विष्णोर्बदर्यां तद्विलीयते ॥ ४२ ॥ प्राणांतं यस्य पापस्य
प्रायश्चित्तं प्रकीर्तितम् ॥ विष्णोर्निवेदितं भुक्त्वा बदर्य्यां तन्निवर्त्तते ॥४६॥ तीर्थांतरेषु यत्नेन मुक्तिं गच्छति मानवः ॥ नैवेद्यभक्षणाद्विष्णोः सालो
क्यं लभते नरः ॥४४॥ हृदि रूपं मुखे नाम नैवेद्यमुदरे हरेः ॥ पादोदकं सनिर्माल्यं मस्तके यस्य सोऽच्युतः ॥४५॥ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वंग
नागमः ॥ नैवेद्यभक्षणाद्विष्णोर्बदर्यां यांति संक्षयम् ॥ ४६ ॥ बदरीसदृशं क्षेत्रं नैवेद्यसदृशं वसु ॥ नारदीयसमं क्षेत्रं न भूतं न भविष्यति ॥४७॥
बदरी यत्नतो गम्या भोक्तव्यं तन्निवेदितम् ॥ द्रष्टव्यो भगवान्वह्नितीर्थे स्नानं सुदुर्लभम् ॥ ४८ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि व्रतानि नियमास्तथा ॥

---

[1] अहं शंकरः—इति षडाननं प्रति शंकरोक्तिः । इदमेव यतिरूपं श्रीशंकरेण आद्यजगद्गुरुश्रीशंकराचार्यरूपेण प्रादुष्कृतं बोद्धव्यम् ।

पादोदकं विशालायां पावनं पुरतो भवेत् ॥ ४९ ॥ किं तस्य दानैस्तपसा तीर्थाटनपरिश्रमैः ॥ बदर्यां विष्णुपादोदबिंदुमात्रं लभेद्यदि ॥ ५० ॥ प्रायश्चित्तानि जल्पंति तावदेव षडानन ॥ यावन्न लभ्यते विष्णोर्बदर्यां चरणोदकम् ॥ ५१ ॥ अनायासेन येषां वा इच्छा मुक्तिपथे नृणाम् ॥ कर्त्तव्यं तैः प्रयत्नेन विष्णोर्नैवेद्यभक्षणम् ॥ ५२ ॥ ये नराः[1] प्रतिगृह्णंति पापाः संसारभागिनः ॥ यात्राकृतं फलं तेषां न कदाचित्प्रजायते ॥ ॥ ५३ ॥ नैवेद्यनिंदनाद्विष्णोर्निंद्यंते ते तमोगताः ॥ नैवेद्यभक्षणात्सत्त्वशुद्धिरेव न संशयः ॥ ५४ ॥ नैवेद्यं स्वयमानीय ब्राह्मणान्भोजयंति ये ॥ तुलापुरुषदानेन किं फलं ते कृतार्थिनः ॥ ५५ ॥ कुरुक्षेत्रे समासाद्य राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥ महादानेन यत्पुण्यं बदर्य्यां ग्रासमात्रतः ॥ ५६ ॥ बदरीक्षेत्रमासाद्य ग्रासमात्रं प्रयत्नतः ॥ उपायोऽयं महांस्तत्र बदर्यां हरितोषणे ॥ यतिभ्यो भोजनाद्विष्णोरपराध्यपि वल्लभः ॥ ५७ ॥ न विष्णोः सदृशो देवो न विशालासमा पुरी ॥ न भिक्षुसदृशं पात्रमृषितीर्थसमं न हि ॥ ५८ ॥ चातुर्मास्यं प्रकुर्वंति ये नराः पुण्यशालिनः॥ तेषां पुण्यफलं वक्तुं ब्रह्मणापि न शक्यते ॥ ५९ ॥ भिक्षुकाणां फलावाप्तिर्विशेषादिह कीर्त्यंते ॥ वेदांतश्रवणात्पुण्यं दशधा यत्प्रकीर्तितम् ॥ ६० ॥ बदरीदृष्टिमात्रेण भिक्षुकाणां तदिष्यते ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण कैवल्यफलभागिनः ॥ ६१ ॥ न्यासिनो बदरीस्थाने विनायासेन पुत्रक ॥ ये मूर्खा जाड्यमापन्ना दम्भकाषायवाससः ॥ बदरीदर्शनात्तेषां मुक्तिः करतले स्थिता ॥ ६२ ॥ ज्ञानिनोऽज्ञानिनो वापि न्यासिनो नियतव्रताः ॥ द्रष्टव्या बदरी तैस्तु फलानि समभीप्सुभिः ॥ ६३ ॥ श्रुत्वाऽध्यायमिमं पुण्यं प्रसंगेनापि मानवः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे बदरिकाश्रममाहात्म्ये शिवकार्त्तिकेयसंवादे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ कराद्विगलितं यत्र कपालं ते महेश्वर ॥ तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं कृपया वद मे पितः ॥ १ ॥ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ अतिगुह्यमिदं तीर्थं सुरासुरनमस्कृतम् ॥ ब्रह्महाऽपि नरो यत्र स्नानमात्रेण शुद्ध्यति ॥ २ ॥ पंच तीर्थानि तिष्ठंति कपाले पापमोचने ॥ तत्र स्नानं तपो दानं सर्वमक्षयमिष्यते ॥ ३ ॥ पिंडं विधाय विधिवन्नरकात्तारयेत्पितन् ॥ पितृतीर्थमिदं प्रोक्तं गयातोऽष्टगुणाधिकम् ॥ ४ ॥ तिलतर्प्पणतो यांति पितरः स्वर्गमुत्तमम् ॥ ५ ॥ अहोरात्रं स्थिरो भूत्वा जपनिष्ठः समाहितः ॥ तस्येष्टसिद्धिर्महती तत्क्षणादेव जायते ॥ ६ ॥ पारलौकिककर्माणि सर्वाण्यव्याहतानि च ॥ कपालमोचने तीर्थे नाधिकं पितृकर्मणि ॥ ७ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ कुत्र वा

---

[1] ये बदरिकाश्रमं गत्वा तत्र प्रतिग्रहं गृह्णन्ति ते पापाः संसारभागिनः स्युः।

ब्रह्मतीर्थं वै फलं वा कीदृशं भवेत् ॥ के वा तत्र वसंतीह कृपया वद मे पितः ॥ ८॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ एकदा विष्णुनाभ्यम्भोरुहस्थ
स्य प्रजापतेः ॥ वेदान्मुखांबुजाद्धृत्वा जग्मतुर्मधुकैटभौ ॥ ९ ॥ ततो ह्युत्थाय शयनात्सिसृक्षुरब्जसंभवः ॥ स्रष्टुं विनाऽऽगमं लोके न शशाक हत
स्मृतिः ॥ १० ॥ तदा बदरिकामेत्य हरिणा प्रतिपालिताम् ॥ तुष्टाव प्रणतो भूत्वा भगवंतं सनातनम् ॥ ११ ॥ ततः कुंडात्समुद्भूतो हयशीर्षो
निजायुधः ॥ पीतांबरधरः शुक्लश्चतुर्बाहुः सुदृप्तदृक् ॥ १२ ॥ अत्यद्भुतः प्रकटकठोरलोचनश्चलच्छटाविच्छुरितमेघडंबरः ॥ स्वतेजसा हतनिखि
लप्रभाकुलः कृपान्वितो द्रुहिणपुरःसरोऽभवत् ॥ १३ ॥ निरीक्ष्य तं विधिरपि विस्मयाकुलः प्रणम्य च स्तुतिमकरोत्प्रसन्नदृक् ॥ १४ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमः कमलनाभाय नमस्ते कमलाश्रय ॥ नमस्ते कमलावास विशालवनमालिने ॥ १५ ॥ नमो विज्ञानमात्राय गुहावास
निवासिने ॥ हृषीकेशाय शांताय तुभ्यं भगवते नमः ॥ १६ ॥ स्वभक्तरक्षणकृते धृतदेहाय शार्ङ्गिणे ॥ अनंतक्लेशनाशाय गदिने ब्रह्मणे नमः ॥
॥ १७ ॥ संसारविविधासारनिवृत्तिकृतकर्मणे ॥ रक्षित्रे सर्वजंतूनां विष्णवे जिष्णवे नमः ॥ १८ ॥ नमो विश्वंभराशेषनिवृत्तगुणवृत्तये ॥ सुरासुरव
रस्तंभनिवृत्तिस्थितिकीर्तये ॥१९॥ इतीरितः सुरपतिना महेश्वरो हृदि स्थितोऽखिलविदशेषकर्मभिः ॥ ततोऽन्तरं सपदि गतो निबध्य तौ सुरद्रुहौ
किल निजघान लीलया ॥ २० ॥ ततो निगममादाय ब्रह्मणोंऽतिकमाययौ ॥ दत्त्वा स्वनिगमं तस्मै स्वस्थोऽभूत्स समीडितः ॥ २१ ॥ ततः प्रभृति
तत्तीर्थंः ब्रह्मणा प्रकटीकृतम् ॥ ब्रह्मकुंडमिति ख्यातं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ २२ ॥ यस्य दर्शनमात्रेण महापातकिनो जनाः ॥ विमुक्तकिल्बिषाः
सद्यो ब्रह्मलोकं व्रजंति ते ॥ २३ ॥ स्नानं कुर्वंति ये लोका व्रतचर्यामथापि वा ॥ ब्रह्मलोकमतिक्रम्य विष्णुलोकं व्रजंति ते ॥ २४ ॥ ॥ स्कंद
उवाच ॥ ॥ ततः किमकरोद्धाता लब्ध्वा वेदाञ्जनार्दनात् ॥ एतदन्यच्च सर्वं मे कृपया वद सांप्रतम् ॥ २५ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ चतुर्णा
मपि वेदानां दृष्ट्वा बदरिकाश्रमम् ॥ मतिर्न जायते गंतुं ब्रह्मणा सह पुत्रक ॥ २६ ॥ ततस्तु विकलं दृष्ट्वा ब्रह्माणं जनवासिनः ॥ सिद्धास्तु विधि
वत्स्तुत्वा प्रणिपत्येदमब्रुवन् ॥ २७ ॥ ॥ सिद्धा ऊचुः ॥ ॥ आज्ञा भगवतः कार्या सर्वैः स्थावरजंगमैः ॥ भगवान्सर्वजंतूनां कर्त्ता हर्ता पिता
गुरुः ॥ २८ ॥ स्थितिर्ब्रह्मांतिके वश्च हरिणैवानुकल्पिता ॥ निवृत्तिर्वर्तते चैषा तथाप्येतन्निरामयम् ॥२९॥ एकांते द्रवरूपेण मूर्तिर्वोऽत्रावतिष्ठताम् ॥
द्वितीया ब्रह्मणा सार्द्धं ब्रह्मलोकं व्रजेत्पुनः ॥ ३० ॥ ततः सहृदया वेदा द्वैधीकृतात्मरूपकाः ॥ ब्रह्मणा ब्रह्मलोकं ते ययुः सार्द्धं प्रहर्षिताः ॥ ३१ ॥

ततस्त्रिलोकं विधिवत्ससर्ज चतुराननः ॥ द्रवरूपेषु वेदेषु स्नानदानतपःक्रियाः ॥ कृता विच्छेदिता न स्युर्यावदा[१]भूतसंप्लवम् ॥ ३२ ॥
फलमुद्दिश्य कुर्वंति उपवासत्रयं नराः ॥ चतुर्णामपि वेदानां व्याख्यातारो न संशयः ॥ ३३ ॥ अनुक्रमेण तिष्ठंति वेदाश्चत्वार एव च ॥ ऋग्यजुः
सामाथर्वाख्या भगवत्पार्श्ववर्तिनः ॥ ३४ ॥ ये पुण्यवंतोऽकलुषा वेदवेदांगपारगाः ॥ ते वेदघोषं विरलाः शृण्वंत्यपि कलौ युगे ॥ ३५ ॥ चतुर्णा
मपि वेदानामुदगस्ति सरस्वती ॥ जप्ताथ सा नृणां हंति जडतां जलरूपिणी ॥ ३६ ॥ सरस्वत्या जले स्थित्वा जपं कृत्वा समाहितः ॥ मनो
स्तस्य न विच्छेदः कदाचिदपि जायते ॥ ३७ ॥ वेदव्यासोऽपि भगवान्यत्प्रसादादुदारधीः ॥ पुराणसंहितार्थज्ञोऽभवदत्र न संशयः ॥ ३८ ॥
त्रयाणामपि लोकानां हिताय जगतां पतिः ॥ स्थापयामास विधिना वाणीं वाग्विभवप्रदाम् ॥ ३९ ॥ दर्शनस्पर्शनस्नानपूजास्तुत्यभिवन्दनैः ॥
सरस्वत्या न विच्छेदः कुले तस्य कदाचन ॥ ४० ॥ मन्त्रसिद्धिर्विशेषेण सरस्वत्यास्तटे नृणाम् ॥ जपतामचिरेणैव जायते नात्र संशयः ॥४१॥
बहुना किमिहोक्तेन वाणी वाग्विभवप्रदा ॥ द्रवरूपधरा नणां दर्शनात्पूतिरुज्ज्वला ॥ ४२ ॥ ततोऽर्वाग्दक्षिणे भागे द्रवधारेति विश्रुतम् ॥
तीर्थमिंद्रपदं यत्र तपश्चक्रे पुरंदरः ॥ ४३ ॥ सुदारुणं तपः कृत्वा परितोष्य जनार्दनम् ॥ पदमैंद्रं समालेभे सुरासुरनमस्कृतम् ॥ ४४ ॥ तपो
दानं जपो होमो व्रतानि नियमा यमाः ॥ तत्रानन्तगुणं प्रोक्तं तत्तीर्थमतिदुर्लभम् ॥ ४५ ॥ प्रतिमासे त्रयोदश्यां शुक्लायां हरितोषणे ॥ स्नात्वा
सुतीर्थे सुत्रामाच्छन्दं चोपेत्य संगतः ॥ ४६ ॥ उपवासद्वयं कृत्वा पूजयित्वा जनार्दनम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः शक्रलोके महीयते ॥ ४७ ॥
तत्रैव मानसोद्भेदः सर्वपापप्रणाशनः ॥ दुर्लभः सर्वजंतूनां यत्र ते स्युर्महर्षयः ॥ ४८ ॥ मानसं चिदचिद्ग्रन्थिमुद्ग्रथ्नंति च सर्वतः ॥ मानसो
द्भेद इत्याख्या ऋषिभिः परिगीयते ॥ ४९ ॥ भिंदंति हृदयग्रंथीश्छिंदन्ति बहुसंशयम् ॥ कर्माणि क्षपयन्त्यस्मान्मानसोद्भेद इत्यभूत् ॥ ५० ॥
यदि भाग्यवशादत्र बिंदुमात्रं लभेन्नरः ॥ तत्क्षणान्मुक्तिमाप्नोति किमतस्त्वधिकं भवेत् ॥ ५१ ॥ गिरिदरीनिलये निवसंत्यमी ऋषिगणाः फलमूल
जलाशनाः ॥ जितमनोविषयाः शितबुद्धयः कलिभयादिव पापभयाकुलाः ॥ ५२ ॥ फलसमीरणगह्वरनिर्झराश्रमभरादुपलब्धपटोत्तमाः ॥ त्रिष
वणक्रमनिर्जितदुर्जयेन्द्रियपराक्रमणा मुनयस्त्वमी ॥ ५३ ॥ साधनानि बहून्येव कायक्लेशकराण्यहो ॥ सुलभं साधनं लोके मानसोद्भेददर्शनम्
॥ ५४ ॥ यस्मिन्दिने जलं चैतल्लभते पुण्यवाञ्जनः ॥ भवति व्याससदृशो यमपितृसमः क्रमात् ॥ ५५ ॥ काम्यतीर्थमिदं नृणां कामनावशकृ

---

[१] यावदाहूतसंप्लवम्–इ० पा० ।

त्पुनः ॥ अकामतस्तु मुक्तिः स्यादुभयोरेष निश्चयः ॥ ५६ ॥ यदि कश्चित्प्रमादेन कामनां कुरुते नरः ॥ फलं भुक्त्वा पुनर्मुक्तिर्भवत्येव न संशयः
॥५७॥ महरादिषु लोकेषु भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ भोगे भुक्ते पुनर्याति कामनावशतो जनः ॥५८॥ पुरुषार्थसमावाप्त्यै यतनीयं मनीषिभिः ॥
मानसोद्भेदने तीर्थे नापेत्यत्रेति मे मतिः ॥ ५९ ॥ मानसोद्भेदनात्प्रत्यग्दिशि सर्वमनोहरम् ॥ वसुधारेति विख्यातं तीर्थं त्रैलोक्यदुर्लभम् ॥
॥ ६० ॥ त्रिलोक्यां सर्वतीर्थेभ्यः श्रेष्ठो बदरिकाश्रमः ॥ श्रुत्वा तन्नारदात्सर्वे वसवः समुपागताः ॥ ६१ ॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि तपः परमदारुणम् ॥
दलांबुप्राशनाश्चक्रुस्ततः सिद्धिमुपाययुः ॥ ६२ ॥ भगवद्दर्शनात्प्राप्तानंदनिर्वृत्तविक्रमाः ॥ हृदयानन्दसंदोहप्रफुल्लितमुखांबुजाः ॥ ६३ ॥ दृष्ट्वा नारा
यणं देवं वरं लब्ध्वा मनोरमम्॥ हरिभक्तिसुखैश्वर्य्यं परं लब्ध्वा मुदं ययुः॥६४॥अत्र स्नात्वा जलं पीत्वा पूजयित्वा जनार्द्दनम्॥इह लोके सुखं भुक्त्वा
यात्यंते परमं पदम् ॥६५॥ अत्र पुण्यवतां ज्योतिर्दृश्यते जलमध्यतः॥ यद्दृष्ट्वा न पुनर्भूयो गर्भवासं प्रपद्यते ॥ ६६ ॥ येऽशुद्धपितृजाः पापाः पाषंडम
तिवृत्तयः ॥ न तेषां शिरसि प्रायः पतंत्यापः कदाचन ॥ ६७ ॥ दिनत्रयं शुचिर्भूत्वा पूजयित्वा जनार्दनम् ॥ उपोष्य भगवद्भक्त्या सिद्धान्पश्यंति
साधवः ॥६८॥ ये तत्र चपलास्तथ्यं न वदंति च लोलुपाः ॥ परिहासपरद्रव्यपरस्त्रीकपटाग्रहाः ॥६९॥ मलचैलावृताऽशांताऽशुचयस्त्यक्तसत्क्रियाः ॥
तेषां मलिनचित्तानां फलमत्र न जायते ॥ ७० ॥ ये तत्र साधकाः शांता विरला विधिवर्त्मगाः ॥ तेषां जपस्तपो होमो दानव्रतजपक्रियाः ॥
॥ ७१ ॥ क्रियमाणा यथाशक्त्या ह्यक्षय्यफलदायकाः ॥ ७२ ॥ यत्किंचिच्छुभकर्माणि क्रियमाणानि देहिनाम् ॥ महदादिफलं दद्युर्निःश्रेयसमनु
त्तमम् ॥ ७३ ॥ श्रावणीयमिह किं फलाधिकं यत्र यांति विबुधाः फलार्थिनः ॥ पूजितादनु हरेः प्रियार्थिनः स्वर्गमार्गनिरताः प्रमोदिनः ॥ ७४ ॥
यत्र संति न च विघ्नकारिणः कर्मणां हरिभयात्सुसिध्यति ॥ निर्विशंति च फलं विवेकिनः कर्ममार्गनिरताः सुदेहिनः ॥ ७५ ॥ ये पठंत्यथ च
पाठयंत्यहो पुण्यतीर्थविषयं प्रकाशितम् ॥ भक्तिभावसमलंकृताश्च ते संप्रयान्ति हरिमंदिरं शुभम् ॥ ७६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे बदरिकाश्रममाहात्म्ये शिवकार्त्तिकेयसंवादे वसुधारातीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ ततो नैर्ऋत्यदिग्भागे पंचधाराः पतंत्यधः ॥ प्रभासं पुष्करं चैव गयां नैमिषमेव च ॥ कुरुक्षेत्रं विजानीहि द्रवरूपं षडानन
॥ १ ॥ पुरा ते ब्रह्मणः स्थानं गता मलिनरूपिणः ॥ पापिनां पापदोषेण विकृताः कृतबुद्धयः ॥ २ ॥ तत्र गत्वा नमस्कृत्य ब्रह्माणं लोकभावनम् ॥
ऊचुः प्रांजलयः सर्वे निजागमनकारणम् ॥ ३ ॥ तच्छ्रुत्वा ध्यानमालंब्य प्रहस्य जगदीश्वरः ॥ उवाच वचनं चारु स्मृत्वा बदरीकाश्रमम् ॥ ४ ॥

मा भैष्ट गच्छत क्षिप्रं हरेर्बदरिकाश्रमम् ॥ यस्य निर्वेशमात्रेण सद्यः पुण्यं भविष्यति ॥५॥ ततस्ते हर्षवेगेन नमस्कृत्य पितामहम् ॥ जग्मुरुत्फुल्लनयना विशालाममितप्रभाम् ॥ ६ ॥ यस्य निर्वेशमात्रेण तत्क्षणाद्विगतैनसः ॥ ततो द्विरूपमास्थाय स्वस्थानं ययुरुत्सुकाः ॥ ७ ॥ द्रवरूपेण चान्येन पंच तिष्ठंति निर्मलाः ॥ तेषु स्नात्वा विधानेन कृत्वा नित्यक्रियां शुचिः ॥ ८ ॥ तत्तत्तीर्थफलं लब्ध्वा यात्यंते परमं पदम् ॥ पंचोपवास निरतः पूजयित्वा जनार्दनम् ॥ ९ ॥ इह भोगान्बहून्भुक्त्वा हरेः सालोक्यमाप्नुयात् ॥ १० ॥ ततस्तु विमलं तीर्थं सोमकुंडाभिधं परम् ॥ तपश्चकार भगवान्सोमो यत्र कलानिधिः ॥ ११ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ सोमकुण्डस्य माहात्म्यं वद मे वदतां वर ॥ त्वत्प्रसादादहं श्रोतुमिच्छामि परमेश्वर ॥ १२ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ पुरात्रितनयः श्रीमान्सोमः संप्राप्य यौवनम् ॥ श्रुत्वा स्वर्वासिनां सौख्यं गंधर्वेभ्यो मुहुर्मुहुः ॥ तदा स्वपितरं प्रायात्प्रष्टुं तल्लभते कथम् ॥ १३ ॥ ॥ सोम उवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ करुणामृतसागर ॥ कथं वा लभ्यते स्वर्गः सर्वेषामुत्तमोत्तमः ॥ १४ ॥ ग्रहनक्षत्रताराणामोषधीनां पतिः प्रभो ॥ स्यामहं येन तं यत्नं कृपया वद मे पितः ॥ १५ ॥ ॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥ तपसाराध्य गोविंदं यमैर्वा नियमैः सुत ॥ किं दुर्लभं तु साधूनामिह लोके परत्र च ॥ १६ ॥ ततस्तु नारदाच्छ्रुत्वा क्षेत्रं परमनिर्मलम् ॥ जगाम बदरीं नत्वा पितरं दिशमुत्तराम् ॥ १७ ॥ तत्र गत्वा फलैर्मेध्यैर्विष्णोः पूजामकल्पयत् ॥ जजाप परमं जाप्यमष्टाक्षरं मनोहरम् ॥ १८ ॥ अष्टाशीति सहस्राणि वर्षाणि भगवत्परम् ॥ तपस्तेपेऽतिपरमं सर्वलोकभयावहम् ॥ १९ ॥ ततस्तुष्टः समागत्य भगवान्भक्तवत्सलः ॥ उवाच सोमं विधिवद्वरं वरय सुव्रत ॥२०॥ ततः सोमः समुत्थाय नमस्कृत्य पुनःपुनः ॥ ग्रहनक्षत्रताराणामोषधीनामहं पतिः ॥ द्विजानामपि सर्वेषां भूयासं ते प्रसादतः ॥ २१ ॥ ॥ हरिरुवाच ॥ ॥ वरमन्यं वृणुष्वातो दुर्लभं त्वं भवादृशाम् ॥ वरान्नो वरयामास तदा तं हिमजात्मज ॥ २२ ॥ ततोऽतिविमनाः सोमः पुनस्तेपे तपो महत् ॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि देवमानेन पुत्रक ॥२३॥ तदासौ करुणापूर्णहृदयो भगवानगात् ॥ वरं वरय भद्रं ते वरदोऽहं तवाग्रतः ॥ सोमस्तु तादृशं वव्रे तच्छ्रुत्वान्तर्दधे हरिः॥२४॥ततोऽतिविमनाः सोमःपुनस्तेपे तपो महत्॥ चत्वारिंशत्सहस्राणि तपस्तप्तं सुदुष्करम्॥२५॥ततस्तुष्टो हरिः साक्षाच्छंखचक्रगदाधरः ॥ उवाच वचनं चारु सोमं श्रांतं तपोनिधिम् ॥२६॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते वरं वरय सुव्रत ॥ तपसाराधितो नूनं त्वयाहं तपसां निधिः ॥ २७ ॥ ॥ सोम उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टो भवान्मह्यं भगवान्वरदर्षभः ॥ ग्रहनक्षत्रताराणामाधिपत्यं प्रयच्छ मे ॥ तथौषधीनां विप्राणां यामिन्याश्च जगत्पते ॥ २८ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ दुर्लभं प्रार्थितं वत्स वितरामि तथाप्यहम् ॥ एवमस्तु ततः सर्वे समागत्य दिवौ

कसः ॥ अभिषिक्तवंतो विधिवत्सोमं राजानमादृताः ॥ २९ ॥ ततो विमानमारूढो रथेन शुभ्रवाससा ॥अभिष्टुतः सुरैरभूद्दिवं गतो निशाकरः ॥
॥ ३० ॥ ततः प्रभृति तीर्थं तत्सोमकुंडेति दुर्लभम् ॥ यद्दृष्टिमात्रान्मनुजा गतदोषा भवंति हि ॥ ३१ ॥ यदुपस्पर्शनाद्यांति सोमलोकं विनिं
दितां[१] ॥ यत्र स्नात्वा विधानेन संतर्प्य पितृदेवताः ॥३२॥ सोमलोकं विनिर्भिद्य विष्णुलोकं प्रपद्यते ॥ उपवासत्रयं कृत्वा पूजयित्वा जनार्दनम् ॥
॥ ३३ ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ त्रिरात्रेण स्थितो भूत्वा पूजयित्वा जनार्दनम् ॥ जपं कुर्वन्विशेषेण मंत्रसिद्धिः प्रजायते ॥
॥ ३४ ॥ कर्मणा मनसा वाचा यत्कृतं पातकं नृभिः ॥ तत्सर्वं क्षयमायाति सोमकुंडेक्षणादिह ॥ ३५ ॥ ततस्तु द्वादशादित्यतीर्थं पापहरं परम् ॥
यत्र तप्त्वा पुनः कृच्छ्रं काश्यपः सूर्यतां ययौ ॥ ३६ ॥ दुर्लभं त्रिषु लोकेषु तपःसिद्ध्येककारणम् ॥ रविवारेषु सप्तम्यां संक्रांत्यां विधिवन्नरः ॥
सप्तजन्मकृतात्पापात्स्नानमात्रेण शुद्ध्यति ॥ ३७ ॥ पाराकं विधिवत्कृत्वा पूजनीयो जनार्दनः ॥ सूर्यलोके सुखं भुक्त्वा विष्णुलोके महीयते ॥
॥ ३८ ॥ महारोगाभिभूतस्तु स्नात्वा पीत्वा जलं शुचिः ॥ रोगमुक्तोऽचिरादेव नात्र कार्या विचारणा ॥ ३९ ॥ चतुःस्रोतं परं तीर्थं विलोचनमनो
हरम् ॥ धर्मार्थकाममोक्षास्ते तिष्ठंति द्रवरूपिणः ॥ ४० ॥ हरेराज्ञानुसारेण क्षेत्रेऽस्मिन्वैष्णवे स्वयम् ॥ पुरुषार्था द्रवीभूता भूतानां मुक्तिहेतवः ॥
॥ ४१ ॥ पूर्वादिदिक्षु क्रमसन्निविष्टा धर्मप्रधाना इव रूपभाजः ॥ भजंति ये तान्क्रमसन्निविष्टान्प्रसन्नतैषां सततं भवेद्धि ॥ ४२ ॥ नान्यत्र क्षेत्रे
मिलिताः कथंचिच्चत्वार एते त्रिदशैरलभ्याः ॥ तानग्रिमं जन्म जवेन लब्ध्वा पश्यंति पूर्वार्जितपुण्यपुंजाः ॥ ४३ ॥ ये दुर्जना दुर्जनसंगभाजः
क्षमार्जवप्राणजयप्रधानाः ॥ क्रीडामृगा ग्राम्यवधूजनानां न ते प्रपश्यंत्यचिरात्पुमर्थान् ॥४४॥ तथैव पश्यंत्यचिरेण तत्त्वज्ञानैकहेतूनपि तान्पुमर्थान्
॥ ४५ ॥ अत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ पर्वणि प्रयताः स्नातुं समायांति षडानन ॥ ४६ ॥ ततः सत्यपदंनाम तीर्थं सर्वमनोहरम् ॥
त्रिकोणाकारमेवैतत्कुंडं कल्मषनाशनम् ॥ एकादश्यां हरिस्तत्र स्वयमायाति पावने ॥४७॥ तत्पश्चादृषयः सर्वे मुनयश्च तपोधनाः ॥ स्नातुमायांति
विधिवत्कुंडे सत्यपदाभिधे ॥४८॥ गंधर्वाप्सरसां यत्र मध्याह्ने हरिवासरे ॥ गानं शृण्वंति विरलाः सत्यव्रतपरायणाः ॥ ४९ ॥ दर्शनाद्यस्य तीर्थस्य
पातकानि महांत्यपि ॥ पलायंते भयेनैव सिंहं दृष्ट्वा मृगा इव ॥५०॥ स्वशाखोक्तविधानेन स्नानं कृत्वा विचक्षणः ॥ सत्यलोकमवाप्नोति ततो नैः
श्रेयसं पदम् ॥ ५१ ॥ अहोरात्रं शुचिर्भूत्वा उपोष्य च जनार्दनम् ॥ पूजयित्वा यथाशक्त्या स जीवन्मुक्तिभाजनः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च

---

[१] अपि—इति शेषः ।

त्रिकोणस्थाः समाहिताः ॥ तपःकुर्वंत्यनुदिनं सर्वलोकादितोषणम् ॥ ५३ ॥ त्रिकोणमंडितं तीर्थं नाम्ना सत्यपदप्रदम् ॥ दर्शनीयं प्रयत्नेन सर्वपापमुमुक्षुभिः ॥ ५४ ॥ जपं तपो हरिस्तोत्रं पूजां स्तुत्यभिवंदनम् ॥ माहात्म्यं कुर्वतां वक्तुं ब्रह्मणापि न शक्यते ॥ ५५ ॥ ततोऽतिविमलं नाम नरनारायणाश्रमम् ॥ द्विविधं दृश्यते तत्र पाथः परमनिर्मलम् ॥ ५६ ॥ उभाभ्यामुभयोः प्रीतिर्भवतीति विनिश्चितम् ॥ तत्र स्नात्वा प्रयत्नेन पूजयित्वा जनार्दनम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तस्तत्क्षणान्नात्र संशयः ॥ ५७ ॥ ततो नारायणावासशिखरे विमलाकृति ॥ तीर्थं पवित्रमुर्वश्या अभिव्यक्तिकरं भवेत् ॥ ५८ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ अभिव्यक्तिः कथं तस्या उर्वश्याः शिखरे पितः ॥ किं पुण्यं किं फलं तत्र परं कौतूहलं वद ॥५९॥ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ धर्मस्य पत्नी मूर्त्यासीत्तस्यां जातौ षडानन ॥ नरनारायणौ साक्षाद्भगवानेव केवलम् ॥ ६० ॥ पित्रोराज्ञामनुप्राप्य तपोऽर्थं कृतमानसौ ॥ उभयोर्नगयोस्तौ तु तपोमूर्ती इव स्थितौ ॥ ६१ ॥ तौ दृष्ट्वा विस्मितः शक्रः प्रेषयामास मन्मथम् ॥ सगणं तपसो ध्वंसो यथा स्याद्गन्धमादनम् ॥ ६२ ॥ विक्रम्य विधिवत्ते तु नारायणबलोदयम् ॥ ज्ञात्वा हतमनस्कास्तानुवाच जगतीपतिः ॥ ६३ ॥ ॥ हरिरुवाच ॥ ॥ किमर्थमागता यूयमातिथ्यं गृह्यतामिति ॥ ६४ ॥ इत्युक्त्वा फलमूलानि तेभ्यो दत्त्वोर्वशीं तथा ॥ दत्त्वान्तर्धिमगादेव पश्यतां विघ्नकारिणीम् ॥ ६५ ॥ ते तु गत्वा दिवं भीते शक्रायोचुर्बलं हरेः ॥ शक्रस्तामुर्वशीं प्राप्य हर्षेणैकयुतोऽभवत् ॥ ६६ ॥ ततः प्रभृति तत्तीर्थमुर्वशी नामतः पृथक् ॥ प्रसिद्धं यत्र भगवान्स्वयमास्ते तपोमयः ॥ ६७ ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन उपोष्य रजनिद्वयम् ॥ पूजयित्वा हरिस्तत्र नरो नारायणो भवेत् ॥ ६८ ॥ उर्वशीकुण्डमासाद्य कामनावशतो नरः ॥ उर्वशीलोकमाप्नोति स्नानमात्रेण पुत्रक ॥ ६९ ॥ सदैव भगवांस्तत्र उर्वशीकुंड सन्निधौ ॥ भूतानां भावयन्भव्यं तपोमूर्तिर्व्यवस्थितः ॥ ७० ॥ आमोदं तदुपरि वै प्रभञ्जनोऽपि श्रीभर्तुर्वहति पदांबुजैकलब्धम् ॥ यत्संगात्कलियुगकल्मषातुराणामुत्संगे न भवति पापभारपाकः[1] ॥ ७१ ॥ यत्संगाद्धर्षमुपावहत्पदश्रीनिर्विण्णो गिरिविवरेच्युतैकसेवी ॥ श्रीभर्तुश्चरणयुगं वहन्समन्तादभ्येति प्रशममहस्तपःसमीरे ॥७२॥ गीर्वाणानुपहसति स्वघेन[2] पूर्णः कीटोऽपि प्रशमितदुर्नयो निरीहः॥ यत्रस्थः कुसुमनिवेदमात्मयोगपर्युष्टं जहदुपयास्यते पदं तत् ॥ ७३ ॥ यत्रेत्वा मुनिमतयो बहिःपदार्थान्नापश्यन्निहितपदांबुजैकभाजः ॥ यत्रस्थः स्वयमपि गोपतिर्जनानामाधत्ते स्वपदमनुक्रमागतानाम् ॥ ७४ ॥ बहूनि संति तीर्थानि गिरौ नारायणाश्रिते ॥ सर्वपापहराण्याशु तान्यहं वेद नो जनः ॥ ७५ ॥ संसारकुहरे घोरे यत्र

---

[1] पापभारपाकः—पापौघफलम्—इत्यर्थः । [2] स्वघेन—सुतरामघेन—अतिपापेन—इत्यर्थः ।

स्थगितमात्मनः ॥ उर्वशीकुण्डमासाद्य दिनमेकं वसेन्नरः ॥ ७६ ॥ उर्वशीदक्षिणे भागे आयुधानि जगत्पतेः ॥ विद्यंते दर्शनात्तेषां न शस्त्रभयभाग्भवेत् ॥ ७७ ॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वा समाहितः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सालोक्यं लभते हरेः ॥७८॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे बदरिकाश्रममाहात्म्ये शिवकार्त्तिकेयसंवादे पञ्चधारादितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ ॥

॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ ब्रह्मकुण्डाद्दक्षिणतो नरावासगिरिर्महान् ॥ यत्र भगवता मेरुः स्थापितो लोकसुन्दरः ॥ १ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ कथं भगवता मेरुः स्थापितो नरसन्निधौ ॥ महत्कौतूहलं तात कथ्यतां यदि रोचते ॥ २ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ यदा भगवतो वासो विशालायां समागतः ॥ देवा महर्षयः सिद्धाः सविद्याधरचारणाः ॥३॥ विहाय मेरुशृंगाणि भगवद्दर्शनोत्सुकाः॥ भगवद्दर्शनाह्लादतिरस्कृतसुरालयाः ॥ ४ ॥ तदा तु भगवांस्तेषां सुखहेतोः षडानन ॥ उत्पाद्य मेरुशृंगाणि करेणैकेन लीलया ॥ स्थापयामास सर्वेषां भगवान्प्रीतिवर्द्धनः ॥५॥ ततः सर्वे समालोक्य गिरिं कांचननिर्मितम् ॥ प्रसन्नास्तुष्टुवुः सर्वे नारायणमनामयम्॥६॥ ॥देवा ऊचुः॥ ॥ योस्मत्सुखाय भवविश्रमणाय बिभ्रल्लीलातनूः कनकशैलमिहानिनाय ॥ जेता सुरार्दनशतं त्रिदशैकपक्षस्तस्मै विधेम नम उग्रतपःश्रियाय॥७॥ यद्यत्करोति कृपया कृपणार्तितूलशैलाग्निराश्रितकृदेकविदां वरिष्ठः॥स्वेनैव तेन करणेन स तुष्यतां नो यस्यान्वकारि पुरुषेण न केनचिद्वै ॥८॥ अस्माकमुन्नतधियां विदधाति सम्यक्छिक्षां पितेव करुणो निजलाभपूर्णः॥ त्रैलोक्यरक्षणविचक्षणदृष्टिपातपूर्णामृतांबुधिरसौ विपदः प्रपायात् ॥ ९ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ येनाध्यस्तं भाति समस्तं जगदेकं क्रीडाभांडं सत्यतयाऽजस्य विभून्नः ॥ भानां वृंदं यद्वदनेप्याश्रितमूर्तिस्तस्मै नित्यं शाश्वत तुभ्यं प्रणमाम ॥ १० ॥ ॥ सिद्धा ऊचुः ॥ ॥ यत्कृपालवत एव महांतः सिद्धिमीयुरितरे भवभाजः॥तेऽचिरेण भवभीमपयोधिं तीर्णवंत इति नः सुमनीषा ॥११॥ ॥ विद्याधरा ऊचुः॥ ॥ विभो सद्गुणग्राम कल्याणमूर्ते परेशान संमानसंतानहेतो ॥ भवत्पादपद्मासवस्वादमत्ताः कृतार्था न चित्रं भवत्यत्र किंचित् ॥१२॥ ततस्तुष्टोऽथ भगवांस्तेषामासीद्दिवौकसाम् ॥ वरं वृणुध्वमित्युक्तास्ते प्रोचुर्वरदर्षभम्॥१३॥ परितुष्टो भवान्साक्षाद्देवदेवो रमापतिः॥ बदरी नत्वया त्याज्या न च मेरुः कदाचन॥१४॥मेरुशृंगं प्रपश्यंति ये जनाः पुण्यभागिनः॥तेषां वै त्वत्प्रसादेन मेरौ वासः प्रजायताम्॥१५॥तत्र भुक्त्वा चिराद्भोगान्भूयादन्ते लयस्त्वयि॥एवमस्त्विति चाभाष्य तत्रैवांतर्हितो हरिः ॥ १६ ॥ ततः प्रभृति ते सर्वे मेरुशृंगविहारिणः ॥ नरनारायणस्यांते पाल्यमाना मुहुर्मुहुः॥१७॥ कदाचिद्दिवि तिष्ठंति कदाचिन्मेरुमध्यतः॥ निर्विशंका निरुद्वेगा ऋषयश्च तपोधनाः॥१८॥भगवानपि तत्रैव नररूपेण तिष्ठति॥धनुर्बाणधरः श्रीमांस्तपसा पावकोपमः॥

आनंदमृषिवृंदस्य जनयंस्तप आस्थितः ॥ १९ ॥ ततस्तु परमं तीर्थं लोकपालाभिवंदितम् ॥ यत्र संस्थापयामास लोकपालान्हरिः स्वयम् ॥२०॥
॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ कथं भगवता तत्र लोकपालाश्च स्थापिताः ॥ महत्कौतूहलं तात कथयस्व महामते ॥ २१ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ एकदा मेरु
मध्यस्थाश्रयानिह हरन्हरिः॥ देवानामृषिमुख्यानां चरितं द्रष्टुमुद्यतः ॥२१॥ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय नमस्कृत्य दिवौकसः॥ऊचुस्ते विनयात्सर्वे प्रसीद
भगवन्विभो ॥ २३ ॥ क्षणं विश्राम्य विधिवद्दृष्ट्वा तां विरलां भुवम् ॥ सान्निध्यमृषिदेवानामयुक्तं भावयन्मिथः ॥ २४ ॥ ततः प्रहस्य भगवानुवा
च मधुसूदनः ॥ लोकपालान्समाहूय नात्र स्थेयं भवद्विधैः ॥ २५ ॥ ऋषयस्तापसाः सिद्धाः सस्त्रीका निवसंति हि ॥ भवद्विधानामास्थानं पुरै
व कल्पितं मया ॥२६॥ ततःस त्वरितो गत्वा रम्ये गिरिवरे हरिः ॥ लोकपालान्समाहूय स्थापयामास तान्गुह ॥ २७ ॥ तत्रैव शैलदंडेन हत्वाद्रिं
जलकांक्षया ॥ क्रीडापुष्करणीं तेषां निर्ममे सुमनोहराम् ॥ २८ ॥ सस्त्रीका यत्र गीर्वाणा विचरंति निजेच्छया ॥ गायंति स्वनुमोदंति गंधर्वाश्च
दिवौकसाम् ॥ २९ ॥ वनानि कुसुमामोदरम्याणि परितोषतः ॥ दिनानि यत्र गच्छंति क्षणप्रायाणि देहिनाम् ॥ ३० ॥ भगवानपि तत्रैव तेषामा
नंदमावहन्॥द्वादश्यां पौर्णमास्यां च स्वयमायाति मज्जने ॥ ३१ ॥ तत्पश्चादृषयः सर्वे मुनयश्च तपोधनाः ॥ यत्र स्नात्वा विधानेन गुह मध्याह्नका
लतः ॥ असंगं परमं ज्योतिर्जले पश्यंति चक्षुषा ॥ ३२ ॥ सर्वतीर्थावगाहेन यत्फलं परिकीर्तितम् ॥ तत्फलं तत्क्षणादेव दंडपुष्करिणीक्षणात् ॥
॥ ३३ ॥ यत्र काम्यानि कर्माणि सफलानि मनीषिणाम् ॥ यत्र पिंडप्रदानेन गयातोऽष्टगुणं फलम् ॥३४॥ यज्ञो दानं तपः कर्म सर्वमक्षयमुच्यते॥
द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य ज्येष्ठे मासि षडानन ॥ ३५ ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन कृतकृत्यो भवेद्यतः ॥ बदरीतीर्थमध्ये तु गुप्तमेतत्सुरोत्तमैः ॥ न वाच्यं
यत्र कुत्रापि तव प्रीत्या मयोदितम् ॥३६॥ वक्तव्यं किमिह बहु प्रभूतपुण्याः पश्यंति प्रथितमिदं सुरैकगुप्तम् ॥नान्येषां कथमपि चेतसि प्रसंगाद्देवैः
स्यादनुदिनार्चिंतितं गुहैतत् ॥ ३७ ॥ येषां वै भगवति चेत्समग्रकर्म स्वाध्यायाभ्यसनविधिक्रमेण जातम् ॥ पश्यंति त्रिभुवनदुर्लभं सुतीर्थं दंडोदं न
भवति चान्यथा सुदृष्टम् ॥३८॥ दंडोदकात्परं तीर्थं न विष्णोः सदृशोऽमरः ॥ विशालासदृशं क्षेत्रं न भूतं न भविष्यति ॥३९॥ सेवनीया प्रयत्नेन
विशाला च विचक्षणैः ॥ य इच्छेत्सततं धाम भगवत्पार्श्ववर्ति वै ॥ ४० ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ गंगामाश्रित्य तीर्थानि कानि संतीह सत्पदे ॥
श्रेयस्कराणि भूरीणि संक्षेपात्तानि मे वद ॥ ४१ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ गंगायां यत्र संयोगो मानसोद्भेदसन्निधौ ॥ तत्तीर्थं विमलं पुण्यं
प्रयागादधिकं महत् ॥ ४२ ॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि वायुभोजनतो भवेत् ॥ तत्फलं स्नानमात्रेण गंगायाः संगमे नृणाम् ॥ ४३ ॥ संगमाद्दक्षिणे भागे

धर्मक्षेत्रं प्रकीर्तितम् ॥ यत्र मूर्त्यां श्रुतौ जातौ नरनारायणावृषी ॥४४॥ तत्क्षेत्रं पावनं मर्त्ये सर्वेषामुत्तमोत्तमम् ॥ धर्मस्तत्रैव भगवांश्चतुष्पादवतिष्ठति ॥ ४५ ॥ यत्र यज्ञास्तपो दानं यत्किंचित्क्रियते नृभिः ॥ तत्पुण्यस्य क्षयो नास्ति कल्पकोटिशतैरपि ॥ ४६ ॥ ततो दक्षिणदिग्भाग उर्वशीसंगमाभिधम् ॥ सर्वपापहरं पुंसां स्नानमात्रेण देहिनाम् ॥ ४७ ॥ कूर्मोद्धारस्ततः साक्षाद्धरिभक्त्येकसाधनम् ॥ स्नानमात्रेण भूतानां सत्त्वशुद्धिः प्रजायते ॥ ४८ ॥ ब्रह्मावर्त्तस्ततः साक्षाद्ब्रह्मलोकैककारणम् ॥ दर्शनादेव तीर्थस्य सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ४९ ॥ बहूनि संति तीर्थानि दुर्गम्यानीह देहिनाम् ॥ संक्षेपात्कथितं वत्स तवादरवशादिदम् ॥ ५० ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः पदं विष्णोः प्रपद्यते ॥ ॥ ५१ ॥ राजा विजयमाप्नोति सुतार्थी लभते सुतम् ॥ कन्यार्थी लभते कन्यां कन्या विंदति सत्पतिम् ॥ ५२ ॥ धनार्थी धनमाप्नोति सर्वकामैकसाधनम् ॥ ५३ ॥ मासमात्रं नरो भक्त्या शृणुयाद्यः समाहितः ॥ तस्याभीष्टसमावाप्तिर्दुर्लभा[1]ऽपि न संशयः ॥ ५४ ॥ आधिव्याधिभयं घोरं दारिद्र्यं कलहं तथा ॥ यस्य गेहेषु माहात्म्यं तत्रैतानि न कर्हिचित् ॥ ५५ ॥ नापमृत्युर्न सर्पादि दौर्भाग्यं चापि वर्तते ॥ दुःस्वप्नग्रहपीडा च परराष्ट्रभयं तथा ॥ ५६ ॥ युद्धे यात्राप्रयाणे च पठनीयं प्रयत्नतः ॥ विवाहे च विवादे च शुभकर्मणि यत्नतः ॥ ५७ ॥ पूर्णं वाऽध्यायमात्रं वा तदर्धं वा विचक्षणैः ॥ सर्वकार्यप्रसिद्धिः स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ ५८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे बदरिकाश्रममाहात्म्ये शिवकार्त्तिकेयसंवादे बदरिकाश्रमे मेरुसंस्थापनतीर्थलोकपालतीर्थदंडपुष्करिणीतीर्थधर्मक्षेत्रादिविविधतीर्थक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ इति श्रीस्कांदे द्वितीये वैष्णवखण्डे तृतीयं बदरिकाश्रममाहात्म्यं समाप्तम् ॥ २–३) ॥ ॥

---

[1] दुर्लभापि अभीष्टसमावाप्तिर्भवति इत्यर्थसाङ्गत्यं–'भवति'–इत्यध्याहारेण बोद्धव्यम् ।

श्लोक सं. ५००

समस्तविदुषामग्रतोऽभ्यर्थना.

एतस्मादग्रे–“मदनालसमाहात्म्यं” “धूम्रकोशाख्यानं” चेति ग्रंथभागः–अस्मभ्यमद्य यावल्लब्धेषु दशस्वादर्शपुस्तकेषु नोपलभ्यते, परं स ग्रंथभागः–“श्रीनारदीय” पुराणोक्त“श्रीस्कान्द”महापुराणानुक्रमणिकायां निर्ग्रथितोऽस्ति, अतस्तदलाभात्तावान्ग्रंथभागः प्रकाशयितुमशक्य एव । अतः सविनयं सुज्ञनिपुणपंडितजनेषु संप्रार्थ्यते–यदि केषांचित्समीपे “मदनालसमाहात्म्यं” “ धूम्रकोशाख्यानं ” चैतावान्ग्रंथभाग उपलभ्येत, तेऽत्युदारचरिता विद्वज्जना अवश्यमेव तत्प्रेषणेन मां कृतार्थीकुर्युः । तल्लब्ध्युत्तरमहं तमिदानीमपूर्णं ग्रंथं संमुद्र्यैतन्महापुराणमखंडीकरिष्यामि–इति ।

समस्तविद्वज्जन प्रार्थयिता–

खेमराज श्रीकृष्णदास,

“श्रीवेङ्कटेश्वर” मुद्रणालयाध्यक्षः–मुंबई.

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखंडे बदरिकाश्रममाहात्म्यं समाप्तम् ॥ (२-३) ॥

॥ अथ श्रीस्कांदे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखंडे कार्तिकमासमाहात्म्यप्रारंभः॥(२–४)॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ कार्तिकमासमाहात्म्यं सटीकं प्रारभ्यते ॥ इह खलु भगवाच्छ्रीवेदव्यासः सकलपुरुषार्थसाधनप्रकाशकं श्रीकार्त्तिकमासमाहात्म्यप्रतिपादकं प्रकरणं सुधामयं सर इव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयामास, तत्र ग्रंथारंभेऽशेषप्रत्यूहोपशांतयेऽभिमतदेवतानमस्कारलक्षणं मंगलमाचरणीयमित्यन्यान्पौराणिकानुपशिक्षयन्स्वयमाचरति—नारायणमिति । अत्र नारायणपदेनांतर्यामिजलशायिश्रीकृष्णग्रहणात्, “नारो जीवसमूहः स्यादयनं तत्प्रवर्तनम् ॥” इत्यंतर्यामिणो ग्रहणम्, तथा “आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ॥ अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ ” इति जलशायिनो ग्रहणम् ॥ इतरयोस्तु प्रसिद्धम्, यथा हि श्रीभागवते “ताविमौ वै भगवतो हरेरंशाविहाऽऽगतौ ॥ भारव्ययाय च भुवः कृष्णौ यदुकुरूद्वहौ ॥ ” इति । तन्त्रे च—“ अर्जुनेति नरो वेशः कृष्णो नारायणः स्वयम् ॥” इति

॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ कार्त्तिकमासमाहात्म्यप्रारम्भः ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सूत नः कथितं पुण्यं माहात्म्यमाश्विनस्य च ॥ भूयोऽन्यच्छ्रोतुमिच्छामः कार्तिकस्य च वैभवम् ॥ २ ॥ कलौ कलुषचित्तानां नराणां पापकर्मणाम् ॥ संसाराब्धौ निमग्नानामनायासेन का गतिः ॥ ३ ॥ को धर्मः सर्वधर्माणामधिको मोक्षसाधकः ॥ इहाऽपि मुक्तिदो नृणामेतत्त्वं कथय प्रभो ॥ ४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ भवद्भिर्यदहं पृष्टस्तदेतत्पृष्टवान्मुनिः ॥ नारदो ब्रह्मणः पुत्रो ब्रह्माणं तु जगद्गुरुम् ॥ ५ ॥ तथैव सत्यभामा च श्रीकृष्णं जगदीश्वरम् ॥ अपृच्छत्कार्तिकस्यैव वैभवं श्रवणोत्सुका ॥६॥ वालखिल्यैश्च ऋषिभिर्यदुक्तमृषिसंसदि ॥ श्रीसूर्यारुणसंवादरूपेणाऽतिमनोहरम् ॥ ७ ॥ कैलासे शंकरेणैव कार्तिकस्य च वैभवम् ॥ वर्णितं षण्मुस्याग्रे नानाख्यानसमन्वितम् ॥ ८ ॥ पृथुं प्रति नारदेन कथितं च महात्म्यकम् ॥ कार्तिकस्य च विप्रेंद्रा श्रुत्वा ब्रह्ममुखात्पुरा ॥ ९ ॥

नरपदेन हिरण्यगर्भव्याष्टिजीवमुन्यर्जुनानां ग्रहणम्, ‘नरोऽजे मनुजेऽर्जुने’ इति मेदिनी ॥ नरोत्तमं नॄन् उत्तमयति श्रवणादिना श्रेष्ठत्वं गमयतीति नरोत्तमो व्यासः, तत्संप्रदायप्रवर्तकत्वात्तं च नमस्कृत्य, देवीं सरस्वतीं तदुपदेशाढ्यां सरस्वतीं वाचं देवीं द्योतनात्मिकां च नमस्कृत्य, व्यासमिति पाठे नरोत्तममिति प्रत्येकं संबंधनीयम् , जयमित्यनेनाऽविद्यां तत्कार्यं संसारं च जयतीति जयो ग्रन्थस्तमुदीरयेत्, इति शिक्षा, जयशब्देनेतिहासपुराणादीनां ग्रहणमिति ॥ १ ॥ सूतेति ॥ २ ॥ कलुषं पापं चित्ते येषां ते कलुषचित्ताः “कलुषं वृजिनैनोघमंहो दुरितदुष्कृतम् ॥ ” इत्यमरः ॥ कलुषं मलमिश्रं चित्तं येषां ते ‘कलुषोऽनच्छ आविलः’ इत्यमरः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अथ कार्तिकव्रतप्रशंसामाह–वैभवमित्यादिना ॥ २० ॥ २१ ॥

एकदा नारदो योगी सत्यलोकमुपागतः ॥ पप्रच्छ विनयेनैव सर्वलोकपितामहम् ॥ १० ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ पापेंधनस्य घोरस्य शुष्कार्द्रस्य च भूरिशः ॥ को वह्निर्दहते ब्रह्मंस्तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ११ ॥ नाज्ञातं त्रिषु लोकेषु ब्रह्मांडांतर्गतस्य यत् ॥ विद्यते तव देवेश त्रिविधस्य सुनिश्चितम् ॥ १२ ॥ मासानां प्रवरो मासो देवानामुत्तमोत्तमः ॥ तीर्थानि तद्विशेषेण कथयस्व पितामह ॥ १३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ मासानां कार्तिकः श्रेष्ठो देवानां मधुसूदनः ॥ तीर्थं नारायणाख्यं हि त्रितयं दुर्लभं कलौ ॥ १४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ भगवंस्तव दासोऽस्मि भक्तोऽस्मि हरिवल्लभ ॥ वैष्णवान्ब्रूहि मे धर्मान्सर्वज्ञोऽसि पितामह ॥ १५ ॥ आदौ कार्तिकमाहात्म्यं वक्तुमर्हसि मे प्रभो ॥ दीपदानस्य माहात्म्यं व्रतिनां नियमांस्तथा ॥ १६ ॥ गोपीचंदनमाहात्म्यं तुलस्याश्च तथा विभो ॥ धात्र्याश्चैव च माहात्म्यं विधिं स्नानादिकस्य च ॥ व्रतारंभः कदा कार्य उद्यापनविधिं तथा ॥ १७ ॥ यत्किंचिद्वैष्णवं धर्मं तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ येनाऽहं त्वत्प्रसादेन पदं यास्याम्यनामयम् ॥ ॥ १८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति पुत्रवचः श्रुत्वा ब्रह्मा हर्षसमन्वितः ॥ राधादामोदरं स्मृत्वा प्रोवाच तनुजं प्रति ॥ १९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं त्वया पुत्र लोकोद्धरणहेतवे ॥ कथयामि न संदेहः कार्तिकस्य च वैभवम् ॥ २० ॥ एकतः सर्वतीर्थानि सर्वे यज्ञाः सदक्षिणाः ॥ कार्तिकस्य तु मासस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ २१ ॥ एकतः पुष्करे वासः कुरुक्षेत्रे हिमालये ॥ एकतः कार्तिकः पुत्र सर्वपुण्याधिको मतः ॥ ॥ २२ ॥ स्वर्णानि मेरुतुल्यानि सर्वदानानि चैकतः ॥ एकतः कार्तिको वत्स सर्वदा केशवप्रियः ॥ २३ ॥ यत्किंचित्क्रियते पुण्यं विष्णुमुद्दिश्य कार्तिके ॥ तस्य क्षयं न पश्यामि मयोक्तं तव नारद ॥ २४ ॥ सोपानभूतं स्वर्गस्य मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ॥ तथात्मानं समादद्यान्न भ्रश्येत यथा पुनः ॥ २५ ॥ दुष्प्राप्यं प्राप्य मानुष्यं कार्तिकोक्तं चरेन्न यः ॥ धर्मं धर्मभृतां श्रेष्ठ स मातापितृघातकः ॥ २६ ॥ कार्तिकः खलु वै मासः सर्वमासेषु चोत्तमः ॥ पुण्यानां परमं पुण्यं पावनानां च पावनम् ॥ २७ ॥ अस्मिन्मासे त्रयस्त्रिंशद्देवाः सन्निहिता मुने ॥ अत्र स्नानानिदानानि भोजनानि व्रतानि च ॥ २८ ॥ तिलधेनुं हिरण्यं च रजतं भूमिवाससी ॥ गोप्रदानानि कुर्वंति सर्वभावेन नारद ॥ २९ ॥ तानि दानानि दत्तानि गृह्णंति विधिवत्सुराः ॥ यत्किंच दत्तं विप्रेंद्र तपश्चैव तथा कृतम् ॥ ३० ॥ तदक्षय्यफलं प्रोक्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ पापानां मोक्षणं चैव कार्तिके मासि शस्यते ॥ ३१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अथ स्वतः स्नानार्चनं कर्तुमशक्तस्य धनिनः कार्तिकव्रताचरणप्रकारमाह–
अशक्त इति ॥ ४२ ॥ अथ निर्धनस्याऽशक्तस्य व्रताचरणमाह–द्रव्यदान इति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ नियमपूर्वकम् आश्विनीपूर्णिमामारभ्य कार्तिकीपूर्णिमापर्यंतं प्रत्यहं

तस्माद्यत्नेन विप्रेंद्र कार्तिके मासि दीयते ॥ यत्किंचित्कार्तिके दत्तं विष्णुमुद्दिश्य मानवैः ॥ ३२ ॥ तदक्षयं हि लभते अन्नदानं विशेषतः ॥
यथा नदीनां विप्रेंद्र शैलानां चैव नारद ॥ ३३ ॥ उदधीनां च विप्रर्षे क्षयो नैवोपपद्यते ॥ दानं कार्तिकमासे तु यत्किंचिद्दीयते मुने ॥
॥ ३४ ॥ न तस्याऽस्ति क्षयो विप्र पापं याति सहस्रधा ॥ संप्राप्तं कार्तिकं दृष्ट्वा परान्नं यस्तु वर्जयेत् ॥३५॥ दिनेदिनेऽतिकृच्छ्रस्य फलं प्राप्नो
त्ययत्नतः ॥ न कार्तिकसमो मासो न कृतेन समं युगम् ॥३६॥ न वेदसदृशं शास्त्रं न तीर्थं गंगया समम् ॥ न चान्नसदृशं दानं न सुखं भार्य
या समम् ॥ ३७ ॥ न्यायेनोपार्जितं द्रव्यं दुर्लभं दानकारिणाम् ॥ दुर्लभं मर्त्यधर्माणां तीर्थे च प्रतिपादनम् ॥ ३८ ॥ कार्तिके मुनिशार्दूल
शालिग्रामशिलार्चनम् ॥ स्मरणं वासुदेवस्य कर्तव्यं पापभीरुणा ॥ ३९ ॥ एतादृशं कार्तिकं च अकृतेनैव यो नयेत् ॥ पूर्वं कृतस्य पुण्यस्य
क्षयमाप्नोत्यसंशयम् ॥ ४० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अशक्तेन कथं कार्यं कार्तिकव्रतमुत्तमम् ॥ येन तत्फलमाप्नोति तन्मे वद पितामह
॥ ४१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अशक्तस्तु यदा मर्त्यस्तदैवं व्रतमाचरेत् ॥ अन्यस्मै द्रविणं दत्त्वा कारयेत्कार्तिकव्रतम् ॥ ४२ ॥ तस्मात्पुण्यं
प्रगृह्णीत दानसंकल्पपूर्वकम् ॥ द्रव्यदानेऽप्यशक्तश्चेद्यदा देवर्षिसत्तम ॥ ४३ ॥ तदा तेन प्रकर्तव्यं पानं तीर्थजलस्य च ॥ तत्राप्यशक्तो
यो मर्त्यस्तेन नित्यं हरेर्मुदा ॥ ४४ ॥ स्मरणं च प्रकर्तव्यं नाम्ना नियमपूर्वकम् ॥ अखंडितं तदा तेन कार्तिकव्रतजं फलम् ॥ ४५ ॥
विष्णोः शिवस्य वा कुर्यादालये हरिजागरम् ॥ शिवविष्ण्वोर्गृहाभावे सर्वदेवालयेष्वपि ॥४६॥ दुर्गाटव्यां स्थितो वाऽथ यदि वाऽऽपद्गतो भवेत् ॥
कुर्यादश्वत्थमूले तु तुलसीनां वनेष्वपि ॥ ४७ ॥ विष्णुनामप्रबंधानां गायनं विष्णुसन्निधौ ॥ गोसहस्रप्रदानस्य फलमाप्नोति मानवः ॥ ४८ ॥
वाद्यकृत्पुरुषश्चापि वाजपेयफलं लभेत् ॥ सर्वतीर्थावगाहोत्थं नर्तकः फलमाप्नुयात् ॥ ४९ ॥ सर्वमेतल्लभेत्पुण्यमेतेषां द्रव्यदः पुमान् ॥ श्रवणादर्श
नाद्वापि षडंशं फलमाप्नुयात् ॥ ५० ॥ आपद्गतो यदाप्यंभो न लभेत्कुत्रचिन्नरः ॥ व्याधितो वाथवा कुर्याद्विष्णोर्नाम्नाऽपि मार्जनम् ॥ ५१ ॥

यावत्संख्याकं नामस्मरणं क्रियते तथैव कर्तव्यं न न्यूनाधिक्यमिति प्रत्यहं न्यूनाधिकजपस्य निष्फलत्वस्मरणात्, तेन नामस्मरणेन भवतीति शेषः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥
॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

॥५२॥५३॥ ५४ ॥ ५५ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां प्रथमोऽध्यायः १ ॥॥ ॥ अथ कार्तिके कर्तव्यधर्मानाह—अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ वासव इन्द्रः ॥ ॥ ३ ॥ ४ ॥ गुरुसेवाऽकरणेऽनिष्टफलमाह—अकृत्वेति ॥५॥६॥७॥ गुरुसेवाप्रसादात्सर्वं प्राप्नोतीत्यत्र दृष्टांतमाह—मेधावी कपिलः सुमतिः इति त्रयः शिष्याः गौतमस्य गुरोः उत्तमसेवया देवत्वं प्राप्ताः ॥ अत्र प्रसिद्धा कथा सारोद्धारोक्तकार्तिकमाहात्म्ये—पुरा भागीरथीतीरे सिद्धाश्रमे गौतमऋषेस्त्रयः शिष्याः मेधावी कपिलः सुमतिरिति, ते बाल्यादेव गुरुसेवातत्परा आसन्, एकदा गौतमस्तानाहूय उवाच—हे शिष्याः वने शीघ्रं गत्वा समित्पुष्पफलकुशा आनीयंताम्, ते च फलादिकं स्वल्पं गृहीत्वा मध्याह्ने गुरु

उद्यापनविधिं कर्तुमशक्तो यो व्रतस्थितः ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्व्रतसंपूर्तिहेतवे ॥ ५२ ॥ अशक्तो दीपदानाय परदीपं प्रबोधयेत् ॥ तस्य वा रक्षणं कुर्याद्वातादिभ्यः प्रयत्नतः ॥ ५३ ॥ श्रीविष्णोः पूजनाऽभावे तुलसीधात्रिपूजनम् ॥ सर्वाऽभावे व्रती कुर्याद्ब्राह्मणानां गवामपि ॥ तस्याप्यभावे मनसि विष्णोर्नामानुकीर्तनम् ॥ ५४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ब्रह्मन्ब्रूहि विशेषेण धर्मान्कार्तिकसंभवान् ॥ ५५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये कार्तिकव्रतप्रशंसावर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अथ कार्तिकमासस्य धर्मान्वक्ष्यामि नारद ॥ संप्राप्तं कार्तिकं दृष्ट्वा परान्नं यस्तु वर्जयेत्॥ १ ॥ स तु मोक्षमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ सर्वेषामेव धर्माणां गुरुपूजा परा मता ॥ गुरुशुश्रूषया सर्वं प्राप्नोति ऋषिसत्तम ॥२॥ गुरौ तुष्टे च तुष्टाः स्युर्देवाः सर्वे सवासवाः ॥ गुरौ रुष्टे च रुष्टाः स्युर्देवाः सर्वे सवासवाः ॥ ३ ॥ कार्तिके मासि संप्राप्ते कृत्वा कर्माणि भूरिशः ॥ ४ ॥ अकृत्वा गुरुशुश्रूषां नरकान्नेव विंदति ॥ ४ ॥ यत्किंचिद्वा समादिष्टो गुरुणा तत्समाचरेत् ॥५॥ आज्ञप्तो गुरुणा विप्र न तद्वाक्यं तु लंघयेत् ॥ यदि दुःखादिकं प्राप्तं गुरुं तु शरणं व्रजेत् ॥ ६ ॥ मातृत्वे च पितृत्वे च गुरुमेव स्मरेद्बुधः ॥ गुरौ न प्राप्यते यत्तन्नान्यत्राऽपि हि लभ्यते ॥ ७ ॥ गुरुप्रसादात्सर्वं तु प्राप्नोत्येव न संशयः ॥ मेधावी कपिलश्चैव सुमतिश्च महातपाः ॥ गौतमस्य गुरोः सम्यक्सेवयाऽमरतां गताः ॥ ८ ॥

निकटं प्राप्ताः, तदा गौतमोऽतिक्रुद्धः सन्नुवाच—हे शिष्याः यूयं प्रातरेव गताः अधुना तु मध्याह्नो जातः । फलादिकमपि स्वल्पमानीतं तर्हि एतावता कालेन किं कृतम्, हे दुर्वृत्ताः यदि जीवितुमिच्छथ तदा पुनः वनं गत्वा फलादीनि बहून्यादाय सत्वराः समागच्छत, तच्छ्रुत्वा भीताः क्षुत्क्षामकंठाः पुनरेव वनं ययुः, तत्र वनाद्वनं गच्छंतः पश्चिमाभिमुखाः तृषया परिपीडिताः एकस्मिन्सरोवरे स्नानं संध्यां च कृत्वा जलं पीत्वा फलादीनि विचिन्वंतोऽतिभयंकरं वनं विविशुः, तदानीं रात्रिश्च जाता। सिंहव्याघ्रादीनां नादाश्च बभूवुः, तदा भीता मिथः प्रोचुः, अहो कष्टं महांधकारयुक्तेऽस्मिन्वने फलादीनि न पश्यामः, दिशो न जानीमः, किं गृहीत्वा गुरु

सन्निधिं गच्छामः नः कथं भवेदिति भयातुरा इतस्ततो भ्रमंतस्तृणगुल्मसमावृते कूपे पतिताः, तत्र सर्पैर्दष्टा मृत्युं प्रापुः । अथ गौतमस्ताननागताञ्ज्ञात्वा स्वात्मानं बहु विनिंद्य प्रातर्भार्यया साकं वने तान्मृगयन्नेकस्मिन्कूपे मृतान्दृष्ट्वा विललाप, तदा सर्पाः स्वपापेनैवैते मृताः किमर्थं शोकः कार्य इति गौतमं सांत्वयांचक्रुः, अथ गौतम उवाच—“कर्मणा मनसा वाचा पापमेभिः कदाचन ॥ न कृतं शिष्यवर्यैस्तैर्भवद्भिर्लोकनिष्ठुरैः ॥ वृथा संघातितास्ते तु कालमृत्युर्न चागतः ॥ तस्मान्न दोषो युष्माकं न चैषामपि पन्नगाः ॥ कर्तैषां यम एवाऽत्र यमं तस्माच्छपाम्यहम्॥ इत्युक्त्वा जलमादाय यमं शप्तुं समुद्यतः ॥” इति । तदा यमः सहसैव तत्रागत्योवाच—हे ऋषे एषामकालमरणं न किंतु सर्पदंशनिमित्तेन महामृत्युकाल एवोपस्थितस्तस्माद्विचार्यं शापं देहि नात्र ममापराधः । तदा गौतम उवाच—एवं सति एतैः सच्छिष्यैर्विना मम जीवितेन किं प्रयोजनम्, अतः मया यत्पुण्यमुपार्जितं यच्च तपस्तप्तं तेन पुण्येन तव कृपया च एते जीवनं प्राप्नुवंतु, एवमुक्ते ते सहसोत्थाय संहृष्टा अग्रतः गुरुं यमं च

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्तिके विष्णुतत्परः ॥ गुरुसेवां प्रकुर्वीत ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ९ ॥ नरेभ्यो वैष्णवं धर्मं यो ददाति द्विजोत्तमः ॥ ससागरमहीदाने तत्पुण्यं लभते हि सः ॥ १० ॥ तिलधेनुं हिरण्यं च रजतं भूमिवाससी ॥ गोप्रदानानि दास्यंति सर्वभावेन सुव्रत ॥ ११ ॥ सर्वेषामेव दानानां कन्यादानं विशिष्यते ॥ सहस्रमेव धेनूनां शतं चानडुहां समम् ॥ १२ ॥ दशानडुत्समं यानं दशयानसमो हयः ॥ हयदानसहस्रेभ्यो गजदानं विशिष्यते ॥ १३ ॥ गजदानसहस्राणां स्वर्णदानं च तत्समम् ॥ स्वर्णदानसहस्राणां विद्यादानं च तत्समम् ॥ १४ ॥ विद्यादानात्कोटिगुणं भूमिदानं विशिष्यते ॥ भूमिदानसहस्रेण गोप्रदानं विशिष्यते ॥ १५ ॥ गोप्रदानसहस्रेभ्यो ह्यन्नदानं विशिष्यते ॥ अ[illegible]धारमिदं प्रोक्तं तस्माद्देयं तु कार्तिके ॥ १६ ॥ परान्नवर्जनादेव लभेच्चांद्रायणं फलम् ॥ दिनेदिनेऽतिकृच्छ्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १७ ॥

दृष्ट्वा ववंदिरे, गौतमः प्रीत्या तानालिंग्यातितुष्टः युष्माकं वरं दास्यामीत्युवाच—“सर्वान्वेदांश्च शास्त्राणि समस्तांगानि सुव्रताः ॥ इतिहासपुराणानि मत्प्रसादादवाप्स्यथ ॥ गुरुणैवं वरे दत्ते सेंद्रो गुरुरगात्ततः ॥ गौतमं प्रेतराजं च तांश्च विप्रानुवाच ह ॥ इन्द्रोहमस्मि भद्रं वः शृणुध्वं वचनं मम ॥ एतैर्द्विजैरतीवेह जिता लोकाश्च सर्वशः ॥ मम लोकमितस्तस्माद्गंतुमर्हथ सुव्रताः ॥ गौतमस्य प्रसादेन सदेहा एव गच्छत॥ सामर्थ्यमेषां लोके च तव कीर्तिस्तथा मम ॥ कीर्तिश्च लोके ख्याता स्याद्गुरुपूजाफलं तथा॥” इत्युक्त्वा तान्विमाने चाऽऽरोप्य दिवं ययौ, यमः स्वपुरं गौतमश्च स्वाश्रमं ययाविति ॥ ८ ॥ ९ ॥ यत्पुण्यमिति शेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ कन्यादानफलमुक्तम्-“अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा च रोहिणी ॥ दशवर्षा भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ गौरीं दद्ब्रह्मलोकं रोहिणीं सूर्यलोकं कन्यां स्वर्गलोकं रजस्वलां यमलोकं गच्छति ॥ यावंति चैव रोमाणि कन्यायास्तु तनौ सुत ॥ तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते॥” इति । अनडुहां वृषभाणां समं तुल्यम् ॥ १२ ॥ यानं रथं, हयः अश्वः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

संधानं मद्योत्पादनम् मांसं पशुपक्षिमांसम् एतत्क्षत्रियादिविषयम् ॥ १८ ॥ प्रवृत्तानामानिषिद्धानाम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ कार्तिके पुष्करे वासो महाफलदायक इति कैमुतिकन्यायेनाह—पुष्करमिति । यः स्मरेत् तस्य लक्षकोटिगुणं पुण्यं भवेत्तर्हि निवासकरणेनातिफलं भवेदिति किं वक्तव्यम् । पुष्करं तदाख्यं क्षेत्रम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ श्वेतः श्वेतनृपः पुष्करार्चनयोगेन कमलपूजनेन मुक्तिं प्राप ॥ अत्र प्रसिद्धा

कार्तिके वर्जयेन्मांसं सन्धानं च विशेषतः ॥ राक्षसीं योनिमाप्नोति सकृन्मांसस्य भक्षणात् ॥ १८ ॥ प्रवृत्तानां तु भक्ष्याणां कार्तिके नियमे कृते ॥ अवश्यं विष्णुरूपत्वं प्राप्यते मोक्षदं पदम् ॥ १९ ॥ ब्राह्मणेभ्यो महीं दत्त्वा ग्रहणे सूर्यचंद्रयोः ॥ यत्फलं लभते वत्स तत्फलं भूमिशायिनः ॥ २० ॥ भोजनं द्विजदंपत्योः पूजनं च विलेपनैः ॥ कंबलानि च रत्नानि वासांसि विविधानि च ॥ २१ ॥ तूलिकाश्च प्रदातव्याः प्रच्छादनपटैः सह ॥ उपानहावातपत्रं कार्तिके देहि सुव्रत ॥ २२ ॥ कार्तिके क्षितिशायी च हन्यात्पापं युगार्जितम् ॥ जागरं कार्तिके मासि यः करोत्यरुणोदये ॥ २३ ॥ दामोदराग्रे देवर्षे गोसहस्रफलं लभेत् ॥ नदीस्नानं कथा विष्णोर्वैष्णवानां च दर्शनम् ॥ २४ ॥ न भवेत्कार्तिके यस्य हरेत्पुण्यं दशाब्दिकम् ॥ पुष्करं यः स्मरेत्प्राज्ञः कर्मणा मनसा गिरा ॥ २५ ॥ कार्तिके मुनिशार्दूल लक्षकोटिगुणं भवेत् ॥ प्रयागो माघमासे तु पुष्करं कार्तिके तथा ॥ २६ ॥ अवन्ती माधवे मासि हन्यात्पापं युगार्जितम् ॥ धन्यास्ते मानवा लोके कलिकाले विशेषतः ॥ २७ ॥ ये कुर्वंति नरा नित्यं प्रीत्यर्थं हरिपूजनम् ॥ तारितास्तैश्च पितरो नरकाच्च न संशयः ॥ २८ ॥ क्षीरादिस्नपनं विष्णोः क्रियते पितृकारणात् ॥ कल्पकोटिं दिवं प्राप्य वसन्ति त्रिदिवैः सह ॥ २९ ॥ कार्तिके नार्चितो यैस्तु कृष्णस्तु कमलेक्षणः ॥ जन्मकोटिषु विप्रेन्द्र न तेषां कमलागृहे ॥ ३० ॥ अहो मुष्टा विनष्टास्ते पतिताः कलिकन्दरे ॥ यैर्नार्चितो हरिर्भक्त्या कमलैरसितैः सितैः ॥ ३१ ॥ पद्मेनैकेन देवेशं योऽर्चयेत्कमलापतिम् ॥ वर्षायुतसहस्रस्य पापस्य कुरुते क्षयम् ॥ पुष्करार्चनयोगेन श्वेतो मुक्तिमवाप ह ॥ ३२ ॥

कथा ब्राह्मे—पुरा काश्मीरदेशे श्वेतोनाम नृपः इष्टापूर्तकर्मनिष्ठः महावैष्णवः राज्ये पुत्रमभिषिच्य पुष्करक्षेत्रं गत्वा अतितीव्रेण तपसा स्वशरीरं शोषयन्नस्तौत् स्तुत्यंते स्वदेहान्निर्गतं महाभयंकरं पुरुषं दृष्ट्वा त्वं कोऽसि कुत आगतोऽसीत्यपृच्छत्, तदा व्याध उवाच—हे राजन् त्वं पूर्वजन्मनि जनस्थानीयो नृपः मृगयायां मृगरूपधरं मुनिं हतवान् तेन ब्रह्महा जातः, एकदा रात्रौ ब्रह्महत्याभयान्मुक्तो भवामीति विचिंत्य परमभक्त्या कार्तिके कमलैर्विष्णुं पूजयामासिथ, तदैव उदरव्याधितः कंठगतेन प्राणेन नारायणी

नाम्नीं स्वपत्नीं संस्मरन्मृतः, तेन पुण्येन त्वं स्वर्गं गतः, अहमपि स्वेन तेजसा कल्पपर्यंतं तत्र तव निकटे स्थितः, ततः कल्पांते इदानीं स त्वं काश्मीरदेशे सुमनसः राज्ञः गृहे श्वेतनाम्ना जातः, अत्राऽपि विष्णोराराधनस्तोत्रपाठेन त्वं शुद्धः । अतः व्याधरूपेण तव देहादहं निर्गतः, शुद्धश्च जातः, तच्छ्रुत्वा विस्मितो राजा व्याधमुवाच, हे व्याध यत स्त्वया मम जन्मांतरं स्मारितं तस्मान्मत्प्रसादेन त्वं धर्मव्याधो भविष्यसि, इत्युक्त्वा विमानमारुह्य परं स्थानमवाप, तस्मात्—"सहस्रकमलैः पूजा कार्तिके मधुसूदने ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि" इति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ विष्णोर्निर्माल्यमाहात्म्यमाह—मुख इति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अन्नदानप्रशंसामाह—कार्तिक इति ॥ ३७॥ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सत्यकेतुविषये कथामाह सारोद्धारे—पुरा सत्यजिन्नामा ब्राह्मणः धर्मशीलः सर्वकामेभ्यो निःस्पृहः सदा तीर्थयात्रापरः—"नान्येषु रमते

अपराधसहस्राणि तथा सप्तशतानि च ॥ पद्मेनैकेन देवेशः क्षमते प्रणतोऽर्चितः ॥३३॥ तुलसीपत्रलक्षेण कार्तिके योऽर्चयेद्धरिम् ॥ पत्रेपत्रे मुनिश्रेष्ठ मौक्तिकं लभते फलम् ॥ ३४ ॥ मुखे शिरसि देहे तु कृष्णोत्तीर्णां तु यो वहेत् ॥ तुलसीं कृष्णनिर्माल्यैर्यो गात्रं परिमार्जयेत् ॥ सर्वरोगैस्तथा पापैर्मुक्तो भवति मानवः ॥ ३५ ॥ शंखोदकं हरेर्भक्तिर्निर्माल्यं पादयोर्जलम् ॥ चन्दनं धूपशेषं च ब्रह्महत्यापहारकम् ॥ ३६ ॥ कार्तिके मासि विप्रेन्द्र प्रातःस्नानपरायणः ॥ विप्रेभ्यश्चान्नदानं तु कुर्याच्छक्त्यनुसारतः ॥ ३७ ॥ सर्वेषामेव दानानामन्नदानं विशिष्यते ॥ अन्नेन जायते लोको ह्यन्नेनैवाऽभिवर्द्धते ॥ ३८ ॥ अन्नं हि सर्वभूतानां प्राणभूतं परं विदुः ॥ अन्नदः सर्वदो लोके सर्वयज्ञादिकृद्भवेत् ॥ ३९ ॥ तीर्थस्नानेन किं तस्य देवयात्रादिनाऽपि किम् ॥ सर्वं संपाद्यते ब्रह्मन्नन्नदानान्न संशयः ॥ ४० ॥ सत्यकेतुर्द्विजः पूर्वं चान्नदानेन केवलम् ॥ सर्वपुण्यफलं प्राप्य मोक्षं प्राप सुदुर्लभम् ॥ ४१ ॥

चित्तं गंगां नित्यं स्मरत्यसौ ॥ भागीरथीं सुनिष्णातो विशेषेण महामुनिः ॥" स तीर्थयात्रां कुर्वन्नेकदा विशालानगरीं गत्वा जनैर्दर्शितं सत्यकेतुगृहं प्रविवेश, तदा सत्यकेतुः तृट्परीतं क्षुधाविष्टं भोजनमिच्छंतं सत्यजितं दृष्ट्वा उत्थाय अर्घपाद्यपूजां कृत्वोवाच—हे द्विजोत्तम तवागमनेनाऽद्य मम जन्मनः साफल्यं जातम् । पितरस्तृप्ताः, देवाश्च सुप्रीता जाताः, हे द्विजेन्द्र इच्छितं भोजनं कुरु, त्वयि भुक्ते मे किंचित्कर्तव्यं नावशिष्यते, तव दर्शनादप्राप्यं न हि विद्यते, तदा सत्यजिदुवाच—हे सत्यकेतो तव शुश्रूषया वाक्येन च तृप्तोऽस्मि । किं च, अन्नदातारः लोके बहवः संति तत्र त्वया सदृशः कोपि न दृष्टः त्वं गृहस्थाश्रमिणां मध्ये श्रेष्ठोऽसि । त्वया गंगायात्रा कृता न वा, तदा सत्यकेतुरुवाच—हे द्विज, मद्गृहे अतिथीनामन्नदाता अन्यः कोऽपि नास्ति तेनाऽद्यापि भागीरथीस्नानं न जातं तच्छ्रुत्वा सत्यजितं विनिंदंस्त्वया भागीरथीस्नानं न कृतम् अतः

त्वद्गृहेऽद्य न भोक्ष्यामीत्युक्त्वा गृहान्निर्गत्य स्नानार्थं भागीरथीं गतः, तदैव गंगा अंतर्हिताऽभवत्, स यदा जलं नापश्यत्तदा कृतांजलिर्गंगां तुष्टाव, हे देवि मया अणुमात्रोऽप्यपराधो न कृतः, मे दर्शनं देहि, अन्यायं क्षंतुमर्हसि, इति स्तुता गंगा प्रत्यक्षमूर्त्या द्विजमाह--हे सत्यजित् त्वं सत्यकेतुगृहं गत्वा तं प्रसाद्य अन्नं भुक्त्वा पुनरागच्छ तदन्नभोजनेन बहवो मोक्षं गताः, इति गंगावचः श्रुत्वा सत्यकेतुगृहे भोजनं कृत्वा, तदनुज्ञातः गंगामागतः गंगां दृष्ट्वा स्नानं चकार एवं सत्यकेतुः केवलमन्नदानपुण्येन सद्गतिं प्राप इति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ कश्चित्सुशर्मानाम ब्राह्मणः वेदवेदांगपारगः शांतो जितेंद्रियः सर्वयज्ञकर्ता धनी नित्यदानपरः सर्वेषां हिते रतः पुराणवक्ता बंधूनां हितकृत् बहुपुत्रवान् आसीत्, स च उत्तरे वयसि गृहभारं पुत्रेषु समर्प्य वनं गत्वा श्रीविष्णुमाराधयन् स्वोग्रतपसा स्वर्गं प्राप, तत्रैकदा यमदूतैः पराजितान्देवदूतान्प्रति इंद्रः प्रोवाच--हे दूताः धर्मिष्ठाः, ममाऽऽज्ञया दिवं यांतु पापिष्ठाः नरकं यांतु तत्राऽपि ये गोप्रदातारः ते पापिनोऽपि दिवं यांतु, गोदानेन पापराशिर्नश्यति, एतदिंद्रवचः श्रुत्वा सुशर्मा ब्राह्मणः स्वपुत्रानुपदेष्टुमंतरिक्षमार्गेण पुत्रान्संबोध्य प्रोवाच--हे पुत्राः यूयं यदि स्वर्गमीप्सथ तदा मद्वाक्याद्गोदानं कर्तव्यं, गोदानात्परमन्यद्दानं त्रिलोके नास्तीति उक्त्वा गतः, ते पुत्राश्च अशरीरवाचं श्रुत्वा

कार्तिकव्रतनिष्ठस्तु कुर्याद्गोदानमुत्तमम् ॥ व्रतं संपूर्णतां याति गोदानेन न संशयः ॥ ४२ ॥ गोदानात्परमं दानं संसारार्णवतारकम् ॥ नास्ति
नारद लोकेऽस्मिन्सुशर्मा ब्राह्मणो यथा ॥ ४३ ॥ कार्तिके मासि विप्रेंद्र दत्त्वा दानान्यनेकशः ॥ हरिस्मृतिविहीनश्चेन्न पुनंति कदाचन ॥ ४४ ॥
नामस्मरणमाहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते ॥ पुष्करेण यथा पूर्वं नारकीयाश्च मोचिताः ॥ ४५ ॥

विस्मिताः संतः सर्वेऽपि विधिना गोप्रदानं चक्रुः, तेन सद्गतिं प्राप्ताः ॥४३॥४४॥ पुष्करविषये प्रसिद्धा कथा सारोद्धारे--पुरा नंदिग्रामे पुष्करनामानौ द्वौ ब्राह्मणौ निवसतः तत्रैकः पुण्यात्मा, अपरः पापी, अथैकदा यमः पापिपुष्करानयने दूतानाज्ञापयत्, ते च तं विहाय पुण्यवंतं पुष्करमानीतवंतः, तदा यमः दूतान्निर्भर्त्स्य बहुसंमानपूर्वकं पुष्करमुवाच—हे पुष्कर तवाऽऽनयने ममाज्ञा न त्वं पुनर्गच्छ तदा पुष्कर उवाच—हे यम अहं नरकान्द्रष्टुमिच्छामि, यत्र पापिभिर्यातना अनुभूयंते, ततो यमदर्शितं हाहाकाररवाकुलमतिदुःखितं नारकीयगणं दृष्ट्वाऽतिसंत्रस्तो दयापरः पुष्करस्तानुवाच--हे नारकाः पूर्वं किमपि न विचारितम् अधुना हाहाकारेण किं प्रयोजनं सर्वपापक्षयकरं भगवन्नामापि न गृहीतम् नारका ऊचुः—हे पुष्कर त्वयोक्तं सत्यं क्षणं तिष्ठ तवांगस्पर्शवायुनाऽस्माकं सुखं भविष्यति, तदा एतैः किं प्रयोजनं त्वं गच्छेति यमेनोक्तः पुष्कर उवाच--हे यम एतानमोचयित्वाऽहं गंतुं नोत्सहे अतो मया सर्वभूतात्मा भगवान्गोविंद आराधितश्चेत्तेन पुण्येन एते नारका मुक्ता भवंतु एवमुक्त्वा गोविंदगोविंदेति विष्णोर्नामस्मरणमकरोत् ।

तदैव सर्वे नारकाः मुक्ताः दिव्यरूपधराः तव कीर्तिरतुला भविष्यतीति पुष्करमुक्तवंतो वैकुंठं ययुः, पुष्करोऽपि यममामंत्र्य नाममहिम्नैव परं पदं गतवानिति ॥४५॥ नामस्मरणमंत्रमाह—गोविंदेति ॥४६॥ कार्तिके भागवतपारायणमाह--श्लोकार्द्धमिति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ यथा जडोनाम ब्राह्मणः गीताध्यायश्रवणेन मुक्तोऽभूत् । अत्र प्रसिद्धा कथा सारोद्धारे—विदर्भनगरे कौशिकान्वयः जडोनाम ब्राह्मणः स्वधर्मं विहाय परस्त्रीगामी, मद्यपश्चौर्यैककर्मरतः आसीत् ॥ स एकदा उत्तरदिक्तः चौर्येणाऽतीव धनं गृहीत्वा आगच्छन्मार्गे तरोर्मूले चौरैर्घातितः, ततस्तत्पुत्रः पितरं नित्यमन्वेषयन्वार्तामपि नोपलब्धवान् ततः पितुः पारलौकिकं कर्म कर्तुं संभारान्गृहीत्वा वाराणसीं गंतुमुपचक्रमे, मार्गे सप्ताऽष्टौ निवासान्नीत्वा एकस्मिंस्तरोर्मूले यत्र पूर्वं पिता निहतः तत्र संध्यां कृत्वा गीतायास्तृतीयाऽध्यायं जजाप, तदैव घोरशब्दं श्रुत्वा आकाशादुत्पतंतं

गोविंद गोविंद हरे मुरारे गोविंद गोविंद मुकुंद कृष्ण ॥ गोविंद गोविंद रथांगपाणे गोविंद दामोदर माधवेति ॥ ४६ ॥ श्लोकार्द्धं श्लोकपादं वा नित्यं भागवतोद्भवम् ॥ कार्तिके यः पठेन्मर्त्यः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ ४७ ॥ यैर्न श्रुतं भागवतं पुराणं नाराधितो वै पुरुषः पुराणः ॥ हुतं मुखे नैव धरामराणां तेषां वृथा जन्म गतं नराणाम् ॥ ४८ ॥ कार्तिके मासि विप्रेंद्र यस्तु गीतां पठेन्नरः ॥ तस्य पुण्यफलं वक्तुं मम शक्तिर्न विद्यते ॥ ४९ ॥ गीतायास्तु समं शास्त्रं न भूतं न भविष्यति ॥ सर्वपापहरा नित्यं गीतैका मोक्षदायिनी ॥ ५० ॥ एकेनाऽध्यायपाठेन सर्वपापकृतोऽपि च ॥ मुच्यंते नरकाद्घोराज्जडो वै ब्राह्मणो यथा ॥ ५१ ॥ शालिग्रामशिलादानं यः कुर्यात्कार्तिके मुने ॥ तस्य पुण्यस्य विश्रांतिर्विष्णुना न निरूपिता ॥ ५२ ॥ शालिग्रामं समभ्यर्च्य श्रोत्रियाय महामुने ॥ दानं यः कुरुते विप्र तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५३ ॥ सप्तसागरपर्यंतं भूदानाद्यत्फलं भवेत् ॥ शालिग्रामशिलादानात्तत्फलं समवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥ शालिग्रामशिलादानात्कार्तिके ब्राह्मणी यथा ॥ विधवा सधवा जाता विवाहे पंचमेऽहनि ॥ ५५ ॥

विमानवरसंस्थितं दिव्यरूपधरं पितरं दृष्ट्वा प्रणम्य वृत्तांतमपृच्छत् । स च पिता आह—हे पुत्र यदर्थं वाराणसीं गंतव्यं, तत्सर्वमद्य कृतं; त्वं कृतकार्योऽसि निवर्तस्व गीताध्यायपठनेन त्वयाऽहं मोचितः, किंच—हे पुत्र मम भ्राता अन्ये मदन्वयाश्च नरकं प्रतिपेदिरे, ते सर्वे त्वया गीतापठनपुण्यदानेन मोचितव्याः, इत्युक्त्वा आशिषं दत्त्वा विष्णुपदं ययौ ॥ पुत्रोऽपि कालेन यमलोकं गत्वा गीतापाठजं पुण्यं दत्त्वा नारकीयान्मोचयित्वा स्वयमपि परं पदं ययाविति ॥ ५१ ॥ अथ कार्तिके शालिग्रामशिलादानप्रशंसामाह—शालिग्रामेति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ यथा ब्राह्मणी विवाहात्पंचमदिवसे भर्तृमरणयोगेन विधवा जाता, परंतु शालिग्रामशिलादानेन भर्ता जीव

नं प्राप तेन सधवा जाता, अत्र प्रसिद्धा कथा सारोद्धारे—गोदातीरे कश्चिद्वैश्यः महापापरतः दुराचारः आसीत्, स कदाचिदृणग्राहिणं ब्राह्मणं खड्गेनाघातयत्, ततः मरणांते रौरवनरके पतितः अथ धर्मचारोनाम तत्पुत्रः पित्रार्जितं धनं यज्ञदानव्रतजपतपइष्टापूर्तपरोपकारादिसन्मार्गेण व्ययीचकार, एकदा धर्मचारवैश्यगृहे लोमशमुनिरागत्य त्वं शालिग्रामशिलादानपुण्येन पितरं रौरवान्मोचयेत्युपदिदेश, तदा सः शिलादानं व्यर्थमिति मत्वा ऋषिवचनमनादृत्य तूष्णीं स्थितः कालेन ममार च लोमशोऽपि तूष्णीं ययौ, स धर्मचारवैश्यः शिलाया अनादराद्विप्रवाक्यस्य लंघनान्मन्वंतरं नरकयातनां भुक्त्वा कर्मशेषेणाऽनेकपशुयोनिं भुक्त्वा स्त्रीजन्मानि च भुक्त्वा एकादशे जन्मनि याजकब्राह्मणस्य कन्या अभवत्, तदा पिता प्राप्तयौवनां कन्यां दृष्ट्वा समानकुलगोत्राय दत्त्वा विवाहंमकरोत् अथ तद्भर्ता पंचमेऽहनि वमनरोगतः मृतः, तदा याजकः जामातरं मृतं दृष्ट्वा जामाता केन जीवदिति क्षणमात्रं विचार्य कार्तिके शालिग्रामस्य दानं जीवने कारणमिति मत्वा सुलक्षणं मनोहरं शालिग्रामं पुत्र्या हस्तेन विप्राय दापयामास, तदा तत्क्षणादेव पतिः जीवनं प्राप, ततः तौ दंपती चिरकालं चिक्रीडतुः, कालांतरे सा याजकसुता शालग्रामदानपुण्येन स्त्रीजन्मतो विनिर्मुक्ता सती विष्णुयशोनामकब्राह्मणजन्म लब्ध्वा प्रतिवर्षं

तस्मात्तु कार्तिके मासि स्नानदानपुरःसरम् ॥ शालिग्रामशिलादानं कर्तव्यं नाऽत्र संशयः ॥ ५६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये कार्तिकव्रतधर्मनिरूपणंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥

कार्तिके शालिग्रामदानपुण्येन मोक्षं प्रापेति ॥ ५५ ॥ शिलादानप्रसंगेन शिलालक्षणमाहपाद्मे—“चक्रांकितं हिरण्यांगं रश्मिजालं विनिर्दिशेत् ॥ सुवर्णरेखाबहुलं स्फाटिकद्युतिशोभितम् ॥ अतिस्निग्धा सिद्धिकरी कृष्णा कीर्तिं ददाति च ॥ पांडुरा पापदहनी पीता पुत्रफलप्रदा ॥ नीला प्रयच्छते लक्ष्मीं रक्ता रोगप्रदायिनी ॥ रूक्षा उद्वेगजननी वक्रा दारिद्र्यभागिनी ॥ एकं सुदर्शनं ज्ञेयं लक्ष्मीनारायणं द्वयम् ॥ तृतीयं चाऽच्युतं विद्याच्चतुर्थं तु जनार्दनम् ॥ पंचमं वासुदेवं च षष्ठं प्रद्युम्नमेव च ॥ संकर्षणं सप्तमं च अष्टमं पुरुषोत्तमम् ॥ नवमं च नवव्यूहं दशमं तु दशात्मकम् ॥ एकादशं चाऽनिरुद्धं द्वादशं द्वादशात्मकम् ॥ अत ऊर्ध्वं तु चक्राणि दृश्यंतेऽनंतसंज्ञके ॥ खंडिते त्रुटिते भग्ने शालिग्रामे न दोषभाक् ॥” इति । एवं दामोदरादिमूर्तीनां लक्षणं वर्तंते ग्रंथविस्तरभयान्नोच्यते इति ॥ ५६ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ कार्तिकमासव्रतं कदा आरंभणीयं कदा च समापनीयमित्यपेक्षायामाह—भूय इत्यादिना । आश्विनस्येति शेषः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥४॥ अनूरुं गरुडाग्रजं, मया ब्रह्मणा

॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ भूयः शृणुष्व विप्रेंद्र कार्तिकस्य च वैभवम् ॥ दशमीदिनमारभ्य दशम्यां तु समापयेत् ॥ १ ॥ पौर्णमासीं समारभ्य
पौर्णमास्यां समापयेत् ॥ आश्विनस्य हरिदिनीं समारभ्य तु भक्तिमान् ॥ २ ॥ दामोदरं नमस्कृत्य कुर्यात्संकल्पमादितः ॥ दामोदर नमस्ते
ऽस्तु सर्वपापविनाशन ॥ ३ ॥ कार्तिकस्य व्रतं कर्तुमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ निर्विघ्नं कुरु देवेश आमासं पुरुषोत्तम ॥ ४ ॥ इति संप्रार्थ्य विधिना
कार्तिकव्रतमाचरेत् ॥ अनूरुं वदता प्रोक्तं भास्करेण श्रुतं मया ॥ कलौ च स्वर्गगमनकारणं श्रूयतां हि तत् ॥ ५ ॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ ॥
द्वादशानां तु मासानां मार्गशीर्षोऽतिपुण्यदः ॥ ६ ॥ तस्मात्पुण्यफलः प्रोक्तो वैशाखो नर्मदातटे ॥ ततो लक्षगुणः प्रोक्तः प्रयागे माघमासकः ॥
॥ ७ ॥ तस्मान्महाफलः प्रोक्तः कार्तिको जलमात्रके ॥ एकतः सर्वदानानि व्रतानि नियमास्तथा ॥ ८ ॥ एकतः कार्तिकस्नानं
ब्रह्मणा तुलया धृतम् ॥ संततिश्चैव संपत्तिः कलौ येषां प्रजायते ॥ ९ ॥ अवश्यं तैः कृतं विद्धि कार्तिकस्नानमादरात् ॥ स्नानं च दीपदानं
च तुलसीवनपालनम् ॥ १० ॥ भूमिशय्या ब्रह्मचर्य्यं तथा द्विदलवर्जनम् ॥ विष्णुसंकीर्तनं सत्यं पुराणश्रवणं तथा ॥ ११ ॥ कार्तिके
मासि कुर्वंति जीवन्मुक्तास्त एव हि ॥ न कार्तिकसमं धर्म्यमर्थ्यं नो कार्तिकात्परम् ॥ १२ ॥ न कार्तिकसमं काम्यं मोक्षदानं न कार्तिकात् ॥
युधिष्ठिरेण धर्मार्थमर्थार्थं च ध्रुवेण च ॥१३ ॥ श्रीकृष्णेन तु कामार्थं मोक्षार्थं नारदेन च ॥ कृतमेतद्व्रतं तस्माच्छ्रेष्ठं कृष्णप्रियं च हि ॥ १४ ॥
॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ ब्रूहि भास्कर सर्वात्मन्कदाऽऽरभ्य व्रतं कृतम्॥ सफलं जायते सम्यक्का च पूज्याऽत्र देवता ॥१५॥ ॥ भास्कर उवाच ॥
अहं विष्णुश्च शर्वश्च देवी विघ्नेश्वरस्तथा ॥ एकोऽहं पंचधा जातो नाटये सूत्रधरो यथा ॥ १६ ॥ अस्माकं सर्व एवैते भेदा विद्धि खगेश्वर ॥
तस्मात्सौरैश्च गाणेशैः शाक्तैः शैवैश्च वैष्णवैः ॥ १७ ॥ कर्तव्यं कार्तिकस्नानं सर्वपापापनुत्तये ॥ सूर्यस्य प्रीतये कार्यं तुलासंस्थे दिवाकरे॥१८॥
इषपूर्णां समारभ्य यावत्कार्तिकपूर्णिमा ॥ तावत्स्नानं विधातव्यं शिवसंतुष्टये नरैः ॥ १९॥ देवीपक्षं समारभ्य महारात्रिचतुर्दशी ॥ तावत्स्नानं
विधातव्यं देवी संप्रीयतामिति ॥ २० ॥ गणपक्षं समारभ्य कृष्णा या कार्तिके भवेत् ॥ चतुर्थी तावदेव स्यात्स्नानं गणपतुष्टये ॥ २१ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सामान्यतो व्रतारंभसमाप्तिकालमुक्त्वा उपासनापरत्वेन विशेषमाह—ब्रूहीत्यादिना ॥ १५ ॥
॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अशक्तस्य कार्तिकस्नानफलग्रहणप्रकारमाह—स्नानार्थमिति द्वाभ्याम् ॥ २५ ॥ प्रावरणं हिमानिलनिवारणवस्त्रम् ॥ रजाई दुलाई, लेप, इति प्रसिद्धम् । "नीशारः स्यात्प्रावरणे हिमानिलनिवारणे" इत्यमरः ॥ २६ ॥ २७ ॥ शुल्बजां ताम्रजाम् "शुल्बं ताम्रे यज्ञकर्मण्याचारे जलसन्निधौ" इति मेदिनी मृज्जां मृन्मयीं, चित्रजातां कागदोपरि चित्रितां, पिष्टविचित्रितां रंगवल्ल्यादिना भूमौ निर्मिताम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ आढ्यः युक्तः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ब्राह्मणमाहात्म्यमाह—सनत्कुमारसंहितायाम् "अविद्यो वा सविद्यो वा ब्राह्मणो मामकी तनुः ॥ प्रायः कलियुगे विप्राः शूद्राचारपरायणाः ॥

एकादशीं समारभ्य आश्विनस्याऽसितेतराम् ॥ एकादश्यां कार्तिकस्य शुक्लायां परिपूर्यते ॥ कृतं येन तु तस्य स्यात्परितुष्टो जनार्दनः ॥ २२ ॥ न कार्तिकसमो मासो न काशीसदृशी पुरी ॥ न प्रयागसमं तीर्थं न देवः केशवात्परः ॥ २३ ॥ प्रसंगाद्वा बलात्कारैर्ज्ञात्वाज्ञात्वा कृतं भवेत् ॥ स्नानं कार्तिकमासस्य न पश्येद्यमयातनाम् ॥ २४ ॥ स्नानार्थं चेन्न सामर्थ्यं दत्वान्यस्मै धनादिकम् ॥ स्नातस्य तस्य हस्तस्य ग्रहणापुण्यभाग्भवेत् ॥ २५ ॥ अथवा कार्तिकस्नानं ये कुर्वंति द्विजातयः ॥ तेषां प्रावरणं दत्त्वा स्नानजं फलमाप्नुयात् ॥२६॥ राधादामोदरः पूज्यः कार्तिके तु विशेषतः ॥ २७ ॥ स्वर्णस्य वाथ रौप्यस्याऽप्यभावे शुल्बजामपि ॥ मृज्जां वा चित्रजातां वाऽथ वा पिष्टविचित्रिताम् ॥ २८ ॥ दामोदरस्य राधायास्तुलस्यधोऽर्चयंति ये ॥ मूर्तिं ते तु नरा ज्ञेया जीवन्मुक्ता न संशयः ॥२९॥ अपि पापसहस्राढ्यः कार्तिकस्नानतो नरः ॥ मुक्तोऽवश्यं स भवति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३० ॥ तुलस्यभावे कर्तव्या पूजा धात्रीतले खग ॥ मुख्यपूजाविधानं तु कर्तव्यं सूर्यमंडले ॥ ३१ ॥ अप्रत्यक्षाः सर्वदेवाः प्रत्यक्षो भगवानयम् ॥ सर्वे देवाः कालवशाः कालकालो दिवाकरः ॥३२॥ एतदाराधनेऽशक्तः प्रतिमां पूजयेन्नरः ॥ प्रतिमातोऽधिकं पुण्यं ब्राह्मणस्य तु पूजने ॥ ३३ ॥

वाममार्गरताः प्रायः संध्यास्नानविवर्जिताः ॥ ईदृशा अपि संपूज्या ब्रह्मबीजसमुद्भवाः ॥ ब्रह्मबीजेष्वपि श्रेष्ठः कृतोपनयनस्तु यः ॥ संध्याकर्ता ततः श्रेष्ठः स्नानकर्ता ततोऽधिकः ॥ उत्कृष्टस्तु ततो ज्ञेयः स्यात्स्वाचारेण संयुतः ॥ ततोऽप्यधीतशास्त्रस्तु वेदवेत्ता ततोऽपि च ॥ वेदार्थवित्ततः श्रेष्ठः सदाचारपरायणः ॥ अपरान्नरुचिः स्वस्त्रीनिरतः क्रोधवर्जितः ॥ मध्याह्ने प्रयतः संध्यां यः करोति द्विजोत्तमः ॥ अयाचितव्रतो होमी देवब्राह्मणपूजकः ॥ विभज्याऽऽशी सत्यवादी द्विजो यत्र तु तिष्ठति ॥ कलिकालोपसर्गाद्यास्तत्स्थले न विशंति हि ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्तिके द्विजमर्चयेत् ॥" इति ॥ ३३ ॥

दानपात्रमाहसनत्कुमारसंहितायाम्—“मोक्षायैकाकिने दद्याद्दानं द्रव्यच्युताय च ॥ सपत्नीकाय धर्मार्थं विशेषेण कुटुंबिने ॥ यत्सेवाकारिणे दत्तं दत्तं वार्धुषिकाय च ॥ दासीशाय च यद्दत्तं यद्दत्तं छद्मकारिणे ॥ तीर्थप्रतिग्राहिणे च यद्दत्तं तीर्थभोजिने ॥ धनुर्धराय यद्दत्तं दत्तं यत्प्रेतभोजिने ॥ वैद्यविद्याजीविने च तथा नक्षत्रसूचिने ॥ ईदृशे दीयते दानं येनाऽसौ नरके व्रजेत्” इति ॥ गोलक्षणमाह—“कपिला गोषु च श्रेष्ठा तदभावे तु पिंगला ॥ तदभावे सिता तस्या अभावे च सितेतरा ॥ तदभावे च या काचिद्दोग्ध्री वत्सेन संयुता ॥” इति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अश्वत्थवटयोरुत्पत्तिमाह सनत्कुमारसंहितायाम्—“ब्रह्मणा च पुरा सृष्टाः सर्वे देवाः सवासवाः ॥ मिलित्वा सर्वं एवैते ब्रह्माणं वाक्यमब्रुवन् ॥ ब्रह्मन्सर्वाधिको रुद्रः सर्वदेवेषु पठ्यते ॥ कर्तुं तद्दर्शनं देव गच्छामो भवता सह ॥ इत्युक्त्वा देवताः सर्वे कैलासं जग्मुरादरात् ॥ न दृश्यते द्वारपालः शिवश्चाभ्यंतरे स्थितः ॥ गंतव्यं वा न गंतव्यमस्माभिः शिवसन्निधौ ॥ एवं चिंतयमानैस्तैर्नारदो मुनिसत्तमः ॥ पुरो दृष्टो देववृंदैस्तं प्रणम्योचुरुत्तमम् ॥ देवा ऊचुः ॥ मुने वेदविदां श्रेष्ठ ब्रूहि प्रश्नं सुशोभनम् ॥ किं करोति महादेवो गंतव्यं वा न वाऽन्तरे ॥ ॥ नारद उवाच ॥ चंद्र[1]नाशदशायां तु देवाः संप्रस्थिता गृहात् ॥

दरिद्रो दानपात्रं स्याद्विद्यावांस्तु विशेषतः ॥ विप्राभावे पूजनीया गावः कृष्णा मनोहराः ॥ ३४ ॥ विष्णोर्मूर्तिर्जंगमतः स्थावरा तु प्रशस्यते ॥
शूद्रस्थापितमूर्तीनां नमस्कारं करोति यः ॥ पितृभिर्निरयं याति दशपूर्वैर्दशापरैः ॥ ३५ ॥ शूद्रार्चितस्य संस्पर्शाद्दहेदासप्तमं कुलम् ॥ ३६ ॥
तस्माद्विचार्य्य विप्रैर्या स्थापिता तां समर्चयेत् ॥ ततोऽपि या देवताभिः कृता सा भुक्तिमुक्तिदा ॥ ३७ ॥ मूर्त्यभावे पूजनीयोऽश्वत्थो वाऽथ
वटोऽथ वा ॥ अश्वत्थरूपी विष्णुः स्याद्वटरूपी शिवो यतः ॥ ३८ ॥

तस्मात्कश्चिन्महान्विघ्नो भवतां संभविष्यति ॥ किं करोति शिवश्चेति प्रश्ने रतिदशा विभोः ॥ तस्मात्संभोगकार्येऽयं वर्तते त्रिपुरान्तकः ॥ इन्द्र उवाच ॥ सर्वेषामेव दुःखानां नाशकर्त्ता दिवस्पतिः ॥ मय्यागते कथं नाशो देवतानां भविष्यति ॥ विभीषणाय देवानां वल्गनं कुरुते मुनिः ॥ इतींद्रस्य वचः श्रुत्वा व्याकुलोऽभून्मुनिस्तदा ॥ कथं मद्वचनं सत्यं भविष्यत्यद्य वज्रिणि ॥ अद्य मद्वचनं शीघ्रं यदि सत्यं भविष्यति ॥ राधादामोदरमुदे करिष्ये कार्तिकव्रतम् ॥ एवं संचिंत्य मनसा तूष्णींभूतो मुनीश्वरः ॥ इंद्रो व्यचारयद्देवैः किमिदानीं विधीयताम् ॥ तत इंद्र उवाचेदं वह्ने मद्वचनं शृणु ॥ गृहीत्वा विप्ररूपं त्वं शिवस्याऽभ्यंतरे व्रज ॥ यदि प्रसंगोऽस्त्यस्माकं तदा वार्ता निगद्यताम् ॥ यदि नास्ति प्रसंगश्चेद्याचकत्वेन याहि च ॥ अवध्यत्वादताड्यत्वाद्भिक्षुकत्वेन तं व्रज ॥ इति देवेंद्रवचनं श्रुत्वा वह्निस्तथाऽकरोत् ॥ अभ्यंतरं ददर्शेशं शिवया सह संगतम् ॥ शिवयाऽपि च दृष्टः स लज्जिता भोगमत्यजत् ॥ कोऽसि कोऽसीति संपृष्टो भिक्षुकोऽहं क्षुधातुरः ॥ वृद्धोऽस्म्यंधोऽस्मि दीनोऽस्मि भोजनं दीयतां मम ॥ तेनाऽदृष्ट

---

[1] चन्द्रनाशः—चन्द्रं नाशयतीति चन्द्रनाशो राहुः—ग्रहणकाले सम्पीडनात् ।

मिति ज्ञात्वा पार्वती तमभोजयत् ॥ सोऽपि भुक्त्वा समाचारं वक्तुं संप्रस्थितो बहिः ॥ तस्मिन्नेव क्षणे गुप्तो नारदः पार्वतीं ययौ ॥ शिरो निधाय पार्वत्याः पादयोः स रुरोदह॥ अहो बालक किं जातं तच्छीघ्रमभिधीयताम् ॥ करोमि निष्कृतिं तस्य साध्यासाध्यस्य वाऽन्यथा ॥ नारद उवाच ॥ मातर्वक्तुं न शक्नोमि उपहासस्य कारणम् ॥ कृतं यथें द्रादि देवैस्तथा कोऽन्यः करिष्यति ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य पुनः पुनरपृच्छत ॥ मुद्रयित्वा ततो नेत्रे कराभ्यां स मुनीश्वरः ॥ उवाच वचनं नीचं मूर्खोऽसौ गद्गदाक्षरम् ॥ इंद्रोऽयं युवयोर्भोगं देवताभ्यो ह्यवर्णयत् ॥ युवयोश्च कृता निन्दा तां श्रुत्वा दुःखितोऽस्म्यहम् ॥ भोगविच्छित्तये वह्निः प्रेषितो द्विजरूपकः ॥ जगन्माताऽसि देवि त्वं का ते स्यादुपहास्यता ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा पार्वती क्रुद्धमानसा ॥ स्फुरदोष्ठा रक्तनेत्रा दृष्ट्वा तां नारदो ययौ ॥ गत्वा देवानुवाचेदं संभोगाद्विरतो हरः ॥ आगम्यतां दर्शनार्थं दूरतोऽसौ विलोकितः ॥ वह्नेर्मुनेर्वचः श्रुत्वा देवेंद्रः सगणो ययौ ॥ प्रणिपत्य महादेवं कृतांजलिपुटोऽभवत् ॥ दृष्ट्वा तथाविधं शक्रं पार्वती वाक्यमब्रवीत् ॥ यावंतः संति देवानां ज्ञातयः सर्व एव ते ॥ अजानंतः स्त्रीसुखानि शाखिनः संतु सस्त्रियः ॥ इति देवीवचः श्रुत्वा कंपिताः सर्वदेवताः ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यास्तुष्टुवुर्जगदं

कार्तिके तुलसीशाकं तांबूलं वा नराधमः ॥ अज्ञानाज्ज्ञानतो वाऽपि भुञ्जानो निरयं व्रजेत् ॥ ३९ ॥
शालिग्रामशिलाचक्रे नित्यं सन्निहितो हरिः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शालिग्रामं प्रपूजयेत् ॥ ४० ॥
रुद्रशापवशाद्गावो विष्ठाभक्षणतत्पराः ॥ तथाऽपि ताः पूजनीया लोकद्वयफलप्रदाः ॥ ४१ ॥

बिकाम् ॥ ततो देवी प्रसन्नाऽभूद्देवेंद्रं वाक्यमब्रवीत् ॥ देवा मद्वचनं मिथ्या त्रिलोकेऽपि न जायते ॥ तस्मादेकांशतो वृक्षा यूयं सर्वे भवंतु वै ॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा जाता देवास्तु पादपाः ॥ अश्वत्थरूपी भगवान्वटरूपी सदाशिवः ॥ पालाशोऽभूद्विधाता च आम्रः शक्रो बभूव ह ॥ इन्द्राण्याद्या लता ज्ञेया देवानां योषितस्तथा ॥ मालत्याद्याः पुष्पलता उर्वश्याद्यप्सरोगणाः ॥" इति ॥ ३८ ॥ तुलसीशाकं क्वचिद्देशे प्रसिद्धम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ननु विष्ठाभक्षणतत्पराः गावः कथं जाता इत्य पेक्षायामाह सनत्कुमारसंहितायाम्—एकदा ब्रह्मा गंगाद्वारमागत्य कार्तिकस्नानतत्परान्विष्णुभक्तिरतानृषीन्दृष्ट्वा अतिकोपसंतप्तः सन् जगत्कर्तारं मां विहाय विष्णुः कथमा राध्यते तद्वदत नो चेच्छापं ददामीत्युवाच, तदा त्रस्तैर्ऋषिभिः ध्यातो विष्णुः प्रत्यक्षीभूय ब्रह्माणमुवाच, हे ब्रह्मन् त्वं निमित्तमात्रं, विश्वपालको नारायण एव, अतः कार्ति के विप्रैः पूज्यः, ब्रह्मा वदति—अहं जगद्गुरुः एवं द्वयोर्विवदतोः कस्याऽपि पराजयः न जातः, तदा विष्णुः आवयोः सामर्थ्यं शिवः वेत्ति तत्र निर्णयो भविष्यति, तथेत्युक्त्वा ब्रह्मा विष्णुश्च काशिकां जग्मतुः । तत्र शिवं प्रणम्य आवयोर्मध्ये कः श्रेष्ठः हे प्रभो त्वं सत्यं ब्रूहि इत्यूचतुः, तदा शिव उवाच—"एतन्मम महालिंगं कियदूर्ध्वं तले कियत्॥

यो ज्ञास्यत्येतदंतं स लोके पूज्यो भविष्यति ॥ तस्मादेकत्र याहि त्वं ब्रह्मन्विष्णो त्वमेकतः ॥ एतद्वचः समाकर्ण्य वेधाश्चोपरि संययौ ॥ अधस्ताच्च गतो विष्णुर्ययौ पंचशतं समाः ॥ विश्रांतः खेदखिन्नश्च न प्राप्तोंऽतस्तु तस्य च ॥ पुनः परावृत्य ययौ प्राणमद्रुद्रमादरात् ॥" रुद्र उवाच ॥ हे विष्णो किं दृष्टम् ॥ विष्णुरुवाच ॥ हे शिव पंचशतं समाः भ्रमन्नपि तवांऽतो न दृष्टः, अत एव त्वन्निकटे तूष्णीं स्थितोऽऽस्मि॥ "ब्रह्मा वर्षसहस्राणि ययावूर्ध्वं सुदुःखितः ॥ विचारयन्मनस्येव किं कर्तव्यं मयाऽधुना॥ विष्णुनांऽतो यदा प्राप्तस्तदा श्रेष्ठो भविष्यति ॥ न प्राप्तश्चेत्तदा तुल्यौ जायेतां तौ शिवाऽऽज्ञया ॥ तस्माच्छद्म करिष्यामि यथा स्यां लोकपूजितः" इति निश्चित्य कामधेनुं केतकं चाह--युवाभ्यां शिवलिंगस्यांऽतो मया दृष्टः इति शिवसमीपे साक्ष्यं दातव्यम्, युवयोर्मनोरथं करिष्यामि, इत्युक्त्वा ताभ्यां सह शिवसमीपमेत्य हास्यं कृत्वोवाच"सहस्रवर्षैर्लिंगांतो मया दृष्टस्तवाऽखिलः ॥ एषा धेनुः केतकोऽप्यमुभौ तत्रैव संस्थितौ ॥ प्रष्टव्यौ तौ महादेव त्वया शपथपूर्वकम् ॥ शिव उवाच ॥ कृतघ्नानां तु यत्पापं युवयोर्मस्तके पतेत् ॥ यद्यसत्यं प्रभाषेत लिंगांऽतो वीक्षितोऽमुना ॥" धेनुकेतकावूचतुः—हे शिव ब्रह्मा ते लिंगांतं गतः तच्चास्माभिर्विलोकितम् ॥ शिव उवाच ॥ "मिथ्या ब्रूते योऽधमो मां विष्ठा पतति तन्मुखे ॥ अपवित्रं मुखं तस्मात्तद्भविष्यत्यसंशयम् ॥ श्रृणु केतक ते पुष्पैर्नरो मामर्चयिष्यति ॥ लक्ष्मीसंपात्तिहीनोऽसौ रौरवं नरकं व्रजेत् ॥ श्रृणु ब्रह्मन्क्षितौ यस्तु जनस्त्वां पूजयिष्यति ॥ सद्यो भवत्यसौ कुष्ठी दरिद्रो मृतसंततिः ॥ श्रृणु विष्णो महाभाग कार्तिकेऽस्मिञ्जितं त्वया ॥ तस्मात्त्वत्प्रीतये लोकैः कृतं भवति चाक्षयम् ॥" इति ॥ ४१ ॥ पालाशे पालाशपत्रे । अत्र विशेषः पाद्मे—"यः करोति नरो नित्यं कार्तिके पत्रभोजनम् ॥ न दुर्गतिमवाप्नोति यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ सर्वकामफलं तस्य सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ न चाऽपि नरकं पश्येद्ब्रह्मपत्रेषु भोजनात् ॥ ब्रह्मा एष स्मृतः साक्षात्पालाशः सर्वकामदः ॥ मध्यमं वर्जयेत्पत्रं कार्तिके शिखिवाहन ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च त्रयो देवास्त्रिपत्रके ॥ ऐश्वरं वर्जयेत्पत्रं ब्रह्मा विष्णुरनुत्तमम् ॥ सर्वं पुण्यमवाप्नोति शेषपत्रेषु भोजनात्॥भोजनान्मध्यपत्रेषु कपिलापयसस्तथा॥ प्राशनान्मुनिशार्दूल नरो नरकमाप्नुयात् ॥ भोजनं ब्रह्मपत्रेषु कार्तिके मुक्तिदायकम्॥मौनी पालाशभोजी च हन्यात्पापं युगार्जितम्॥" इति ॥४२॥४३॥४४॥४५॥ द्विपत्सु द्विपदेषु,

ब्रह्मांऽशकसमुद्भूते पालाशे यस्तु भोजनम् ॥ कुर्यात्कार्तिकमासेऽसौ विष्णुलोकं प्रयास्यति ॥ ४२ ॥ अश्वत्थरूपी भगवान्वटरूपी सदाशिवः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्तिकेऽश्वत्थमर्चयेत् ॥ ४३ ॥ या नारी कार्तिके मासि लक्षं कुर्यात्प्रदक्षिणाः ॥ राधादामोदरं पूज्य मन्दवारे च तत्तले ॥ ४४ ॥ दम्पती भोजयेद्राधादामोदरस्वरूपिणौ ॥ भोजयित्वा सपत्नीकान्पश्चाद्भुंजीत वाग्यतः ॥ ४५ ॥ वन्ध्याऽपि लभते पुत्रमितरासां तु का कथा ॥ सदा सन्निहितो विष्णुर्द्विपत्सु ब्राह्मणे यथा ॥ ४६ ॥

मनुष्यमात्रेषु ब्राह्मणे विष्णोर्वासः ॥ ४६ ॥ बोधिद्रुमेऽश्वत्थवृक्षे ॥ ४७ ॥ शनिवासरे अश्वत्थपूजा स्पर्शेन कर्तव्या अन्यवारे शनिव्यतिरिक्तरव्यादिषड्वारे अश्वत्थस्पर्शं यदि कुर्यात्तदा दरिद्रः स्यात् । अत्र प्रसिद्धां कथामाह—यदा समुद्रमथनाज्ज्येष्ठा लक्ष्मीश्चोत्पन्ने लक्ष्मीर्विष्णवे दत्ता ज्येष्ठा उद्दालकाय दत्ता सा उद्दालकस्य वेदध्वनिनिनादितमतिपवित्रमाश्रमं विलोक्य अतिदुःखिता सती पतिमुवाच—हे स्वामिन्, तवाऽऽश्रमे मम शिरःपीडा भवति, अत्र न वसामि यत्र द्यूतमद्यव्यसनिनः परदाराभिगामिनः कलहकारिणः वसंति तादृशं स्थलं मे देहि, इति ज्येष्ठावचः श्रुत्वा उद्दालकः भृशं दुःखितः सन् अस्याः त्यागेनैव मम सुखं भवेदिति विचार्य भार्यामुवाच, हे कांते मद्वचनं शृणु, अद्य अश्वत्थाधः स्थिरा भव, तव यथायोग्यं स्थलं विलोक्य तत्र त्वां नयामि, मा शुचः, इत्थमाश्वास्य पलायनमचीकरत्, साऽपि सायंकालपर्यंतं स्थि

बोधिद्रुमे पादपेषु शालिग्रामे शिलासु च ॥ तस्मादश्वत्थमूले वै कर्तव्यं विष्णुपूजनम् ॥ ४७ ॥ अश्वत्थपूजा स्पर्शेन कर्त्तव्या शनिवासरे ॥ अन्यवारेऽश्वत्थसंगाद्दारिद्रो जायते नरः ॥४८॥ स्नानं जागरणं दीपं तुलसीवनपालनम् ॥ कार्तिके मासि कुर्वंति ते नरा विष्णुमूर्तयः ॥ ४९ ॥ संमार्जनं विष्णुगृहे स्वस्तिकादिनिवेदनम् ॥ विष्णोः पूजां च ये कुर्युर्जीवन्मुक्तास्तु ते नराः ॥ ५० ॥ स्नानकालं प्रवक्ष्यामि तीर्थादिषु च यत्फलम् ॥ स्नानधर्मांश्च ये केचित्तान्सर्वान्मे निबोधत ॥ ५१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये कार्तिकवैभववर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नाडीद्वयावशिष्टायां रात्र्यां गच्छेज्जलाशयम् ॥ तुलसीमृत्तिकायुक्तः सवस्त्रकलशो मुने ॥ १ ॥ आगत्य तोयनिकटे तीरे संस्थाप्य पात्रकम् ॥ पादप्रक्षालनं कृत्वा देशकालादि चोच्चरेत् ॥ २ ॥ स्मरेद्गंगादिका नद्यो विष्णुशर्वादिदेवताः ॥ नाभिमात्रे जले स्थित्वा मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ ३ ॥

त्वा निराशा सती करुणं रुरोद तदा श्रुत्वा तद्रोदनं विष्णुः श्रिया सह समाययौ, हे ज्येष्ठे अलक्ष्मीः अद्य शनिवासरोऽस्ति अतः सप्तमे सप्तमेऽहनि तव भगिनी मेलनायागमिष्यति अन्यवारेषु यैः पिप्पलः स्पृश्यंते तद्गृहं व्रज शनिवारे यैः अश्वत्थः स्पृष्टः तत्र मत्प्रिया यास्यति एवमाश्वास्य हरिः वैकुंठं जगाम, तस्मान्मंदवारं विनाऽश्वत्थः न स्पृश्य इति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ आदिशब्देनं लेपनादि ॥ ५० ॥ मे मत्तः ॥ ५१ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥छ॥ ॥ अथ स्नानकालनिरूपणपूर्वकं स्नानकर्तव्यविधानमाह—नाडीति । नाडी घटिका ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

मया सह लक्ष्म्या सह ॥ ४ ॥ ५ ॥ अर्घ्यमंत्रानाह—गृहाणेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ काशीस्थपंचनदीसंगमस्मरणमाह—किरणा इति ॥ कथंभूता सरस्वती पुण्यतोया ॥

कार्तिकेऽहं करिष्यामि प्रातःस्नानं जनार्दन ॥ प्रीत्यर्थं तव देवेश दामोदर मया सह ॥ ४ ॥ नित्ये नैमित्तिके कृत्वा कार्तिके पापनाशन ॥ स्नानं चार्घं प्रदास्यामि निर्विघ्नं कुरु केशव ॥ ५ ॥ तीर्थादिदेवताभ्यश्च क्रमादर्घ्यादि दापयेत् ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितो हरे ॥ ६ ॥ नमः कमलनाभाय नमस्ते जलशायिने ॥ नमस्तेऽस्तु हृषीकेश गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ ७ ॥ व्रतिनः कार्तिके मासि स्नातस्य विधिवन्मम ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं दनुजेंद्रनिषूदन ॥ ८ ॥ किरणा धूतपापा च पुण्यतोया सरस्वती ॥ गंगा च यमुना चैव पंचनद्यः पुनंतु माम् ॥ ९ ॥ अन्यासां च नदीनां च दद्यादर्घ्यं यथाविधि ॥ जाह्नवीस्मरणं कुर्यात्सर्वतीर्थेषु मानवः ॥ १० ॥ नान्यत्तीर्थं तु जाह्नव्यां स्मरणीयं कदाचन ॥ एतान्मंत्रान्समुच्चार्य मलस्नानं समाचरेत् ॥ ११ ॥ मृत्स्नानं च पितृस्नानं गुरुस्नानं ततः परम् ॥ ततस्तु पावमानीभिरभिषिंचेत्स्वमस्तकम् ॥ १२ ॥ अघमर्षणकं कृत्वा स्नानांगं तर्पणं तथा ॥ ततः पुरुषसूक्तेन जलं शिरसि सिंचयेत् ॥ १३ ॥ ततस्तु बहिरागत्य तीर्थं शिरसि निक्षिपेत् ॥ तीर्थं पीत्वा त्रिवारं तु तुलसीं गृह्य पाणिना ॥ १४ ॥ ततो जलाद्विनिष्क्रम्य चांचलं पीडयेद्बहिः ॥ यन्मया दूषितं तोयं शारीरमलसंचयैः ॥ १५ ॥ तद्दोषपरिहारार्थं यक्ष्मणं तर्पयाम्यहम् ॥ वस्त्रनिष्पीडनं कृत्वा कुर्याच्च तिलकादिकम् ॥ ॥ १६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शृणुध्वमृषयः सर्वे कार्तिकस्नानजं फलम् ॥ अरुणं प्रति सूर्येण यदुक्तं च सविस्तरम् ॥ १७ ॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ कस्मिंस्तीर्थे विशेषेण फलं कार्तिकसंभवम् ॥ क्षेत्रे वा एतदाऽऽख्याहि भगवन्स्नानयोगतः ॥ १८ ॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ यत्र कुत्राऽपि कर्तव्यं जले स्नानं तु कार्तिके ॥ उष्णोदकेन कर्तव्यं स्नानं कुत्राऽपि कार्तिके ॥ १९ ॥ ततो दशगुणं पुण्यं शीततोयनिमज्जनात् ॥ ततः शतगुणं पुण्यं बहिः कूपोदके कृतम् ॥ २० ॥ कूपात्सहस्रगुणितं फलं वापीनिषेकतः ॥ ततोऽयुतगुणं पुण्यं तडागस्नानतो भवेत् ॥ २१ ॥ ततो दशगुणं पुण्यं निर्झरेषु निमज्जनात् ॥ ततोऽधिकतरं पुण्यं नदीस्नानस्य कार्तिके ॥ २२ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ मलस्नानं प्रथमस्नानम् ॥ ११ ॥ मृत्स्नानं मृत्तिकालेपनपूर्वकं स्नानं, पितृस्नानं पितृसूक्तेन स्नानं, गुरुस्नानं गुर्वाज्ञया स्नानम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अत्रोष्णोदकग्रहणं क्रमेण फलप्रदर्शनार्थं न तु विधिरशक्तविषयश्च ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सरोवरं मानससरोवरं नारायणसरोवरं वा ॥ २६ ॥ २७ ॥ कांचीद्वयं शिवकांची विष्णुकांची तीर्थम् ॥ २८ ॥ वराहक्षेत्रं वेंकटस्थ

नद्या दशगुणं प्रोक्तं तीर्थस्नानं खगोत्तम ॥ ततो दशगुणं पुण्यं नद्योर्यत्र च संगमः ॥२३॥ नदीत्रयस्य संयोगे पुण्यस्यांऽतो न विद्यते ॥ सिंधुः कृष्णा च वेणी च यमुना च सरस्वती ॥ २४ ॥ गोदावरी विपाशा च नर्मदा तमसा मही ॥ कावेरी शरयूः शिप्रा तथा चर्मण्वती नदी ॥ २५ ॥ वितस्ता वेदिका शोणो वेत्रवत्यपराजिता ॥ गंडकी गोमती पूर्णा ब्रह्मपुत्रा सरोवरम् ॥ २६ ॥ वाग्मती च शतद्रुश्च तथा बदरिकाश्रमः ॥ दुर्लभाः कार्तिके त्वेते तीर्थान्यथ निबोध मे ॥ २७ ॥ सर्वेभ्यश्च स्थलेभ्यश्च आर्यावर्तं तु पुण्यदम् ॥ कोल्हापुरी ततः श्रेष्ठा ततः कांचीद्वयं स्मृतम् ॥ ॥ २८ ॥ अनंतसेनवसतिर्वराहक्षेत्रमेव च ॥ चक्रक्षेत्रं ततः पुण्यं मुक्तिक्षेत्रं ततोऽधिकम् ॥ २९ ॥ अवंतिका ततः श्रेष्ठा ततो बदरिकाश्रमः ॥ अयोध्या च ततः श्रेष्ठा गंगाद्वारं ततोऽधिकम् ॥ ३० ॥ ततः कनखलं तीर्थं ततो मधुपुरी वरा ॥ एकोऽपि कार्तिको मासो मथुरायमुनाजले ॥ ॥ ३१ ॥ यैः स्नातस्ते तु वैकुंठे बहुकालं वसंति हि ॥ राधादामोदरस्तत्र स्वयं स्नातस्तु कार्तिके ॥ ३२ ॥ अतो मधुपुरी श्रेष्ठा यमुना च विशेषतः ॥ ३३ ॥ द्वारावती ततः श्रेष्ठा प्रत्यहं स्नाति केशवः ॥ षोडशस्त्रीसहस्रेण सार्द्धं यादवसंयुतः ॥ ३४ ॥ द्वारकायां मृत्तिकायास्तिलको येन मस्तके ॥ धार्यतेऽसौ नरो ज्ञेयो जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ द्वारकास्नानमाहात्म्यं न वक्तुं शक्यते मया ॥ ३५ ॥ गोविंदार्पितचित्तानां जायते पुण्यभास्करा ॥ ततो भागीरथी श्रेष्ठा यत्र विंध्येन संगता ॥ ३६ ॥ तस्माद्दशगुणं पुण्यं तीर्थराजेऽत्र जायते ॥ ३७ ॥ कलौ दशसहस्रांऽते विष्णुस्त्यक्ष्यति मेदिनीम् ॥ तदर्द्धं जाह्नवीतोयं तदर्धं देवतागणाः ॥ ३८ ॥ यावत्तिष्ठति गंगाऽत्र तावत्तीर्थानि संति च ॥ स्वस्वस्थाने नृणां पापं तावदेव हरंति च ॥ ३९ ॥ यदैव गंगा नष्टा स्यात्को वा तत्पापमाहरेत् ॥ विचार्यैवं सुतीर्थानि गमिष्यंति धरातले ॥ ४० ॥ तस्मान्मुनीश्वराः सर्वे यावत्तिष्ठति जाह्नवी ॥ तावच्च क्रियतां धर्मस्ततो भूमौ निलीयताम् ॥ ४१ ॥ समाधिं गृह्य सुदृढां यावत्कृतयुगं भवेत् ॥ अन्यथा कलिकालेन भ्रंशनीयो भवेत्सुधीः ॥ ४२ ॥ ततः श्रेष्ठतरा काशी यस्या नाशो न जायते ॥ यदाश्रयेण गंगापि सर्वपापं व्यपोहति ॥ ४३ ॥

लम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ गोपीचंदनमाहात्म्यमाह—द्वारकायामिति ॥ ३५ ॥ यत्र विंध्येन संगता विंध्याचलनिवासिनीस्थलसमीपवाहिनीत्यर्थः ॥३६॥ तीर्थराजे प्रयागराजे ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ काशीप्रशंसामाह—तत इति ॥ ४३ ॥

तस्यां गंगायां पंचनदं तीर्थम् । पंचनदमाहात्म्यमरुणं प्रति सूर्य उवाच—“मया तत्र तपस्तप्तं प्रस्वेदात्किरणा नदी॥गभस्तींशादधोभागे गंगया सह संगता ॥ धूतपापाऽपि तत्रैव
चंद्रांशकसमुद्भवा ॥ रुद्रांशकसमुद्भूता स्वयं भागीरथी स्थिता ॥ विष्णोरंशसमुद्भूता यमुना यत्र संगता ॥ ब्रह्मांशसंभवा यत्र दृश्यते तु सरस्वती ॥ तीर्थं पंचनदं नाम भूमावेकं
विराजते ॥ सर्वतीर्थानि गच्छंति तत्तत्तीर्थं दिने खलु ॥ यात्रार्थं काशिकास्थानि न यांति क्काऽपि सारथे ॥ तानि सर्वाणि चायांति स्नातुं पंचनदे शुभे ॥ मणिकर्ण्यपि

काशिकाया नैव नाशो ब्रह्मण्यपि मृते सति ॥ यद्दर्शनार्थं गंगाऽपि जाता चोत्तरवाहिनी ॥ तस्यां पंचनदं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ४४ ॥
आगते कार्तिके मासि रौरवं नरकं गताः ॥ आक्रोशंते तु पितरो वंशेऽस्माकं भविष्यति ॥ ४५ ॥ कश्चिद्भाग्यवतां श्रेष्ठो गत्वा पंचनदे शुभे ॥
अस्माकं तर्पणं कुर्यान्नरकार्णवतारकम् ॥ ४६ ॥ तीर्थराजादितीर्थानि प्राप्ते कार्तिकमासके ॥ स्नानार्थं पञ्चगंगं तु समायांति न संशयः ॥ ४७ ॥
कृत्वा तु लक्षपापानि स्नात्वा पंचनदे शुभे ॥ बिंदुमाधवमभ्यर्च्य विलयं यांति तत्क्षणात् ॥ ४८ ॥ यैः स्नातं कार्तिके मासि सकृत्पंचनदे
शुभे ॥ सर्वतीर्थकृतास्नानात्फलं कोटिगुणं भवेत् ॥ ४९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कार्तिके मासि कावेर्य्यां यः स्नानं कर्तुमिच्छति ॥ तावता वै
विमुक्ताऽघो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ५० ॥ कावेर्य्याश्चैव माहात्म्यं को वदेत्परमुत्तमम् ॥ अत्र ते वर्णयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ॥ ५१ ॥
कावेर्य्या विषये ब्रह्मन्सावधानमनाः शृणु ॥ गौतम्या उत्तरे तीरे विष्णुपादाब्जसंभवा ॥ ५२ ॥ गंगा त्रैलोक्यपापघ्नी वर्तते लोकपूजिता ॥
सा गंगा चिंतयामास कदाचित्पापशंकिता ॥ ५३ ॥ सर्वलोकाः समागत्य मयि पापं त्यजंति हि ॥ तत्पापं तु कथं गच्छेदिति चिन्तापरा
तदा ॥ ५४ ॥ प्रष्टुं जगाम कैलासं गिरिजावल्लभं भवम् ॥ तत्र दृष्ट्वा महारुद्रं प्रोवाच हरिपादजा ॥ ५५ ॥ ॥ गङ्गोवाच ॥ ॥ महारुद्र
नमस्तेऽस्तु त्वां प्रष्टुमहमागता ॥ सर्वे लोकाः समागत्य मयि पापं त्यजंति हि ॥ ५६ ॥ तत्पापं तु मया सोढुं न शक्यं पार्वतीपते ॥
येनोपायेन तत्पापं नाऽऽगच्छेन्मम तद्वद ॥ ५७ ॥

चाऽऽयाति पुर्यादीनां च का कथा ॥ दुर्लभो मानुषो देहो दुर्लभा काशिका पुरी ॥ तत्राऽपि कार्तिके मासि पंचगांगं सुदुर्लभम् ॥” इति ॥४४॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥
॥ ४८ ॥ अत्र सर्वत्र पंचनदशब्देन काशीस्थपंचगंगातीर्थं ग्राह्यं न तु कावेरीतटस्थमिति ॥ ४९ ॥ कार्तिके कावेरीस्नानमाहात्म्यमाह—ब्रह्मोवाचेत्यादिना ॥ ५० ॥
॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ भवं शिवम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ तत्र तस्याम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ तुलास्नानं तुलासंक्रांतिप्रवेशकालमारभ्य वृश्चिकार्कप्रवेशकालपर्यंतं स्नानम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ अन्यतीर्थक्षेत्रस्थितपुरुषस्य कावेरीस्नानजपुण्यप्राप्त्युपायमाह—इतिहासमिति ॥ ६९ ॥ अथ कार्तिकस्नान उत्तमा

एवं गंगावचः श्रुत्वा प्रत्याह परमेश्वरः ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ पापनिर्हरणायादौ पद्मनाभांघ्रिपंकजात्॥५८॥ प्रादुर्भूताऽसि त्वं देवि किमर्थं तप्यते त्वया ॥ पापप्रहाराऽऽधिपत्यं कल्पितं तव विष्णुना ॥ ५९ ॥ तथाऽपि पापनिर्हार उपायं ते ब्रवीम्यहम् ॥ कवेश्च तनया देवी कावेरी सरितां वरा ॥ ६० ॥ सर्वोत्कृष्टा च सर्वेषां हरेर्बलवशात्तु सा ॥ सर्वपापप्रहरणे सामर्थ्यं तत्र वर्तते ॥ ६१ ॥ कार्तिके मासि कावेर्य्यां यः स्नानं कुरुते नरः ॥ स तु पापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ॥ ६२ ॥ तस्मात्त्वां गच्छ देवि त्वं ततः पापाद्विमोक्ष्यसे ॥ इत्युक्ता सा तदागच्छत्कावेरीं पापहारिणीम् ॥६३॥ तज्जलस्पर्शमात्रेण कार्तिके विष्णुपादजा ॥ निर्धूतपातका गंगा जगाम स्वनिकेतनम् ॥६४॥ कार्तिके प्रतिवर्षं तु गंगा त्रैलोक्यपावनीम् ॥ स्नातुं भक्त्या समायाति कावेरीं पापहारिणीम् ॥६५॥तज्जलस्पर्शमात्रेण कार्तिके विष्णुपादजा ॥ निर्धूतपातका गंगा जगाम स्वनिकेतनम् ॥६६॥ तस्माच्छस्तं तुलास्नानं कावेर्य्यां शस्यते बुधैः ॥ यः कावेर्यां तुलास्नानं भक्त्या तु कुरुते मुने॥६७॥विमुक्तदुरितः सद्यस्ततो याति परां गतिम् ॥ तस्मात्स्नानं तु कावेर्यां कार्तिके मासि शस्यते ॥ ६८ ॥ इतिहासमिमं श्रुत्वा कार्तिकव्रततत्परः ॥ स कावेरीस्नानफलं प्राप्नोति च परां गतिम् ॥ ६९ ॥ रात्रिशेषे भवेत्स्नानमुत्तमं विष्णुतुष्टिकृत् ॥ सूर्योदये मध्यमं स्याद्यावन्नाऽऽस्ता तु कृत्तिका ॥ ७० ॥ तावदेव भवेत्स्नानमन्यथा तन्न कार्तिकम् ॥ स्नानं स्त्रीभिर्विधातव्यं गृहीत्वाऽऽज्ञां धवस्य च ॥७१॥ अपृष्ट्वा यत्कृतं धर्म्यं भर्तारं तत्क्षयं नयेत् ॥ स्त्रीणां नास्त्यपरो धर्मो भर्तारं प्रोज्झ्य कश्चन ॥ ७२ ॥ कुर्यात्सहस्रपापानि भर्त्राऽऽज्ञां या समाचरेत् ॥ सैषा धर्मवती लोके न जायेत व्रतादिना ॥ ७३ ॥ दरिद्रः पतितो मूर्खो दीनोऽपि यदि चेत्पतिः ॥ तादृशः शरणं स्त्रीणां तत्त्यागान्निरयं व्रजेत् ॥ ७४ ॥ कलौ वत्स मनुष्याणां शैथिल्यं स्नानकर्मणि ॥ तथापि कथयिष्यामि स्नानं कार्तिकमाघयोः ॥ ७५ ॥ यस्य हस्तौ च पादौ च वाङ्मनश्च सुसंयतम् ॥ विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलभाङ्नरः ॥ ७६ ॥ अश्रद्दधानः पापात्मा नास्तिकश्छिन्नमानसः ॥ हेतुवादी च पंचैते न तीर्थफलभागिनः ॥ ७७ ॥ प्रातरुत्थाय यो विप्रस्तीर्थस्नायी सदा भवेत् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः परं ब्रह्माऽधिगच्छति ॥ ७८ ॥

दिकाललक्षणमाह—रात्रिशेष इति ॥ ७० ॥ धवस्य स्वभर्तुः ॥ ७१ ॥ प्रोज्झ्य त्यक्त्वा ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

स्नानभेदानाह—स्नानमिति ॥ ७९ ॥ मेघांबु भास्करं मेघांबु मेघधाराजलं तत्र स्नानं भास्करं सूर्यतापोद्भवम् ॥८०॥८१॥८२॥८३॥ पुरा प्रभंजनोनाम नृपः मृगयायां गुल्मांतरे स्थितां वत्सं पाययंतीं मृगीं विव्याध; तदा मृगी उवाच—हे नृप तनयस्य स्तनं प्रयच्छंती त्वया हता । अतस्त्वं व्याघ्ररूपत्वमाप्नुहि । तदा शापेन त्रस्तो राजा प्रांजलिः सन्नुवाच—हे मृगि व्याघ्ररूपं मुक्त्वा मानुषं कदा प्राप्स्यामि, तद्वद।मृग्युवाच—हे नृप, कार्तिके पुष्करे यदा नंदया सह तव संवादो भविष्यति तदा मुक्तो भविष्यसि एवमुक्त्वा सा मृता, नृपोऽपि वर्षशतं व्याघ्ररूपेण वने परिभ्रमन् कदा मुक्तिर्भविष्यतीति चिंतयन्नेकदा नंदानामिकां गां दृष्ट्वा खादितुमारेभे तदा नंदा अनेकविधसत्यप्रतिज्ञां कृत्वा वत्सं पाययित्वा पुनः व्याघ्रसमीपमागत्य अनेकविधधर्मभाषणेनोपदेशं चकार । तदा व्याघ्र उवाच—हे नंदं, अहं पूर्वं मृग्या शप्तः व्याघ्ररूपो जातः, परं त्वद्य त्वत्संपर्कोपदेशेन

स्नानं चतुर्विधं प्रोक्तं स्नानविद्भिर्मनीषिभिः॥ वायव्यं वारुणं दिव्यं ब्राह्मं चेति तथा स्मृतम् ॥७९॥ वायव्यं गोरजःस्नानं वारुणं सागरादिषु ॥
ब्राह्मं ब्राह्मणमंत्रोक्तं दिव्यं मेघांऽबु भास्करम् ॥ ८० ॥ स्नानानां चैव सर्वेषां विशिष्टं तत्र वारुणम् ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो मंत्रवत्स्नानमा
चरेत् ॥ ८१ ॥ तूष्णीमेव हि शूद्रस्य स्त्रीणां चैव तथा स्मृतम् ॥ बाला च तरुणी वृद्धा नरनारीनपुंसकाः ॥ ८२ ॥ पापैः सर्वैः प्रमुच्यंते
स्नानात्कार्तिकमाघयोः ॥ स्नाता वै कार्तिके लोकाः प्राप्नुवंतीप्सितं फलम् ॥ ८३ ॥ पुष्करे तीर्थवर्ये तु नंदायाः संगमे पुरा ॥ प्रभंजनश्च
मुक्तोभूत्तदैव व्याघ्रजन्मतः ॥ ८४ ॥ नंदाया वचनेनैव कार्तिके सा परं ययौ ॥ एवं स्नानविधिः प्रोक्तः किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ८५ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये कार्तिकस्नानविधिनिरूपणंनाम चतुर्थो
ऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कदा स्नानं प्रकर्तव्यं कथं स्थेयं दिनावधि ॥ आह्निकं तत्समाचक्ष्व विशेषेण पितामह ॥१॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ रात्र्यां तुर्यांशशेषायामुत्तिष्ठेत्सर्वदा व्रती ॥ विष्णुं स्तुत्वा बहुस्तोत्रैर्दिनकार्यं विचारयेत् ॥ २ ॥

जातस्मरणः पुनर्नृपत्वमापन्नः, नाहं व्याघ्रः, एतस्मिन्नंतरे धर्मस्तत्रागत्य नंदामुवाच—हे नंदे त्वं नंदानाम सरस्वती नदी भविष्यसि, किंच ऊर्जे पुष्करे मासमात्रं स्नानं कुरु ततो मुक्तिर्भविष्यति इत्युक्त्वांऽतर्हितः । प्रभंजनोऽपि वसिष्ठोपदेशेन कार्तिकसेवनान्मुक्तिं प्रापेति ॥८४॥८५॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥छ॥ अथ कार्तिकव्रतिनामाह्निकं परिपृच्छति—नारद उवाच ॥ १ ॥ स्तोत्रैः प्रातःस्मरणाख्यैः । तथा च सनत्कुमारसंहितायाम्—"ब्रह्मा मुरारिस्त्रिपुरांतकारी भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च ॥ गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः कुर्वंतु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ पृथ्वी सगंधा सरसास्तथाऽऽपः स्पर्शी च वायुर्ज्वलितं च तेजः ॥ नभश्च शब्दं महता सहैव कुर्वं

तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ भृगुर्वसिष्ठः क्रतुरंगिराश्च मनुः पुलस्त्यः पुलहश्च गौतमः ॥ रैभ्या मरीचिश्च्यवनश्च दक्षः कुर्वंतु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ सनत्कुमारः सनकः सनंदनः सनातनोऽप्यासुरिपिंगलौ च ॥ सप्त स्वराः सप्त रसातलानि कुर्वंतु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ सप्तार्णवाः सप्त कुलाचलाश्च सप्तर्षयो द्वीपवनानि सप्त ॥ भूरादि कृत्वा भुवनानि सप्त कुर्वंतु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ इत्थं प्रभाते परमं पवित्रं पठेत्स्मरेद्यः शृणुयाच्च तद्वत् ॥ दुःस्वप्ननाशस्त्विह सुप्रभातं भवेच्च नित्यं भगवत्प्रसादात्॥" इति ॥२ ॥ दिङ्नि

ग्रामनैर्ऋत्यदिग्भागे मलोत्सर्गं यथाविधि ॥ ब्रह्मसूत्रं दक्षकर्णे स्थाप्य तत्र उदङ्मुखः ॥ ३ ॥ अंतर्धाय तृणं भूमौ शिरः प्रावृत्य वाससा॥वक्त्रं नियम्य वस्त्रेणाऽसंगः सोदकभाजनः ॥ ४ ॥ कुर्यान्मूत्रपुरीषं तु रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः ॥ तत उत्थाय चाऽऽगच्छेत्समीपं कलशस्य हि ॥ ५ ॥ गंधलेपक्षयकरं मृत्तिकाशौचमाचरेत् ॥ एका लिंगे करे तिस्र उभयोर्मृद्वयं स्मृतम् ॥६॥ मूत्रशौचे त्विदं ज्ञेयं विष्ठाशौचमतः शृणु ॥ पंचापाने ऽथवा सप्त दश वामकरे तथा ॥ ७ ॥ उभयोः सप्त दातव्याः पादयोर्मृत्तिकात्रयम् ॥ एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः ॥ ८ ॥ वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां च चतुर्गुणम् ॥ एतच्छौचं दिवा प्रोक्तं रात्रावर्द्धं समाचरेत् ॥ ९ ॥ मार्गस्थस्य तदर्धं स्यात्स्त्रीशूद्राणां तदर्धकम् ॥ शौचकर्मविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः ॥ १० ॥ दंतजिह्वाविशुद्धिं च ततः कुर्यादतंद्रितः ॥ आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवसूनि च ॥ ॥ ११ ॥ ब्रह्म प्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते ॥ दंतकाष्ठं तु गृह्णीयाद्द्वादशांगुलसंमितम् ॥ १२ ॥ क्षीरवृक्षस्य न ग्राह्यं कार्पासस्य तथैव च ॥ कंटकस्य च वृक्षस्य दग्धवृक्षस्य चैव हि ॥ १३ ॥ सद्वासनं मृदुतरं दंतधावनमादितः ॥ १४ ॥ उपवासे नवम्यां च षष्ठ्यां श्राद्धदिने रवौ ॥ ग्रहणे प्रतिपद्दर्शे न कुर्याद्दंतधावनम् ॥ कुर्याद्द्वादशगंडूषानतुक्ते दंतधावने ॥ १५ ॥ दंतान्विशोध्य विधिवन्मुखं संमार्ज्य वारिणा ॥ ललाटे चोर्ध्वपुंड्रं तु धृत्वा चाचम्य वारिणा ॥ १६ ॥ देवालये नदीतीरे राजमार्गे विशेषतः ॥ दत्त्वा चाकाशदीपं तु तुलसीसन्निधावथ ॥ १७ ॥ गृहीत्वार्चनसामग्रीमिष्टदेवगृहं व्रजेत् ॥ ततो गायेत नृत्येत पूजां कृत्वा तु बुद्धिमान् ॥ १८ ॥

यमे विकल्पः पाद्मे–'प्रागुदीचीं व्रजेद्ग्रामाद्बहिः' इति ॥३॥ असंगः एकाकी ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥१५॥ ॥१६॥१७॥ इष्टदेवगृहं स्वोपास्यदेवतामंदिरम् । तथा च सनत्कुमारः–"गृहीत्वाऽर्चनसामग्रीं ततो हरिगृहं व्रजेत् ॥ तदभावे शिवगृहे देव्या वा भास्करस्य च ॥ अथवा तु गणेशस्य स्थाने पिप्पलसन्निधौ ॥ गोष्ठे वाऽथ नदीतीरे गत्वा पूजां समाचरेत् ॥" इति । नृत्येत सविधि नृत्यं कुर्यात् । अथवा–"तांडवेनाऽपि नृत्यंति कार्तिके विष्णु

सन्निधौ ॥ यद्वा तद्वाऽपि गायंति यांति ते वैष्णवं पदम् " इति ॥ १८ ॥ १९ ॥ उक्तविधिना पूर्वं चतुर्थाध्यायोक्तविधिना तिलकं यथोक्तम् ऊर्ध्वपुंड्रं कार्यम् । तद्विधि माह ब्राह्मे—"ऊर्ध्वपुंड्रप्रमाणं च नरस्यांऽगुलिभेदनम् ॥ तत्तत्स्थानेषु मंत्रांश्च कथयामि फलानि च ॥ पर्वताग्रे नदीतीरे विष्णुक्षेत्रे विशेषतः ॥ गोमत्यां द्वारकायां च मृत्सु पुण्यप्रदाऽमला ॥ सिंधुतीरे तु वल्मीके तुलसीमूलमृत्तिका ॥ एता मृदः सदा ग्राह्या वर्जनीयाऽन्यमृत्तिका ॥ अंगुष्ठः पुष्टिदः प्रोक्तस्तर्जन्यायुर्विवर्द्धिनी ॥ अनामिका कामदा च मुक्तिदा च प्रदेशिनी ॥ एतैरंगुलिभेदैश्च कारयेन्न नखैः स्पृशेत् ॥ श्यामः शांतिकरः प्रोक्तो रक्तो वश्यकरस्तथा ॥ ऐश्वर्यं पीतमित्याहुर्वैष्णवं श्वेतमुच्यते ॥ वर्तिदीपाऽकृतिर्वाऽपि वेणुपत्राकृतिस्तथा ॥ पद्मस्य मुकुलाकारः कुमुदस्य यथा भवेत् ॥ मत्स्यकूर्माकृतिर्वाऽपि शंखाकारमतः परम् ॥ नवांगुलं मध्यमाहुरष्टांगुलमतः परम् ॥ षट् सप्तपंचभिर्वाऽपि कुर्यादंगुलसंख्यया ॥ ललाटे केशवं विद्यान्नाभौ नारायणं न्यसेत् ॥ माधवं हृदि विन्यस्य गोविंदं कंठकूपके ॥ उदरे दक्षिणे पार्श्वे विष्णुरित्यभिधीयते ॥

पठित्वा विष्णुनामानि कुर्य्यान्नीराजनं हरेः ॥ नाडीद्वयावशिष्टायां रात्र्यां गच्छेज्जलाशयम् ॥ १९ ॥ तत्रोक्तविधिना स्नानं कुर्याद्वै कार्तिक व्रती ॥ वस्त्रनिष्पीडनं कृत्वा कुर्याच्च तिलकं तथा ॥ २० ॥ ततः संध्यामुपासीत स्वसूत्रोक्तेन वर्त्मना ॥ ततः कार्यो जपो देव्या यावदर्कोदयो भवेत् ॥ २१ ॥ एतत्प्रोक्तं रात्रिशेषकृत्यं दैनमथोच्यते ॥ यस्मिन्कृते कार्तिकोऽयं सकलः सफलो भवेत् ॥ २२ ॥ विष्णोः सहस्रनामाऽऽद्यं संध्यांते च पठेत्ततः ॥ देवालये समागत्य पुनः पूजनमारभेत् ॥ २३ ॥ नृत्यगानादिकार्येषु प्रहरं दिवसं नयेत् ॥ ततः पुराणश्रवणं यामार्धं सम्यगाचरेत् ॥ २४ ॥

तत्पार्श्वे बाहुमध्ये च संस्मरेन्मधुसूदनम् ॥ त्रिविक्रमं कर्णमूले वामकुक्षौ तु वामनम् ॥ श्रीधरं बाहुके वामे हृषीकेशं तु कंधरे ॥ अधरे पद्मनाभं तु त्रिके दामोदरं न्यसेत् ॥ द्वादशैतानि नामानि वासुदेवं च मूर्धनि ॥ दंडाकारं सुशोभं च मध्ये सच्छिद्रमंदिरम् ॥ अच्छिद्रमूर्ध्वपुंड्रं तु ये कुर्वंति द्विजाधमाः ॥ बाह्वोर्दशांगुलं प्रोक्तं नवाष्टं हृदि विन्यसेत् ॥ नाभ्यादौ सप्तषड्कं वा भाले नासाऽऽदि केशवम् ॥ न तद्धोमं न तद्दानं न तज्जाप्यं सुरार्चनम् ॥ विना चैवोर्ध्वपुण्ड्रेण विप्रेण यदनुष्ठितम् ॥ द्वे चक्रे दक्षिणे बाहौ शंखमेकं तथाऽधरे ॥ मध्ये पद्मद्वयं धार्यं नारायणचतुष्टयम् ॥ शंखद्वयं वामबाहौ चक्रमेकं तथाऽधरे ॥ मध्ये गदाद्वयं धार्यं नारायणचतुष्टयम् ॥ गोपीचंदनपुंड्रं तु स्त्रीणां धर्मः सनातनः ॥ पुंड्रं विना तु या नारी भर्तुरायुःक्षयो भवेत् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कारयेदूर्ध्वपुंड्रकम् " इति ॥ २० ॥ देव्याः गायत्र्याः ॥ २१ ॥ २२ ॥ संध्यांते प्रातःसंध्यांते ॥ २३ ॥ २४ ॥

पौराणिकस्य पूजां तु तुलसीपूजनं तथा ॥ कृत्वा माध्याह्निकं कर्म भुंजीत द्विदलोज्झितम् ॥ २५ ॥ बलिदानं वैश्वदेवमतिथीनां समर्पणम् ॥ कृत्वा भुंक्ते तु यो मर्त्यः केवलं चाऽमृतं हि तत् ॥ २६ ॥ यथाशक्ति द्विजा भोज्याः प्रत्यहं वाऽथ पर्वणि ॥ हविष्यभोजनं कुर्यादामिषं परिवर्जयेत् ॥ २७ ॥ भक्षयेत्तुलसीं वक्त्रशुद्ध्यर्थं तीर्थवारिणा ॥ संसारव्यवहारेण दिनशेषं समापयेत् ॥२८॥ सायंकाले पुनर्गच्छेद्विष्णोर्देवालयं प्रति ॥ संध्यां कृत्वा प्रयुंजीत तत्र दीपान्यथाबलम् ॥ २९ ॥ विष्णुं प्रणम्य हरये कृत्वा नीराजनं शुभम् ॥ स्तोत्रपाठादिकं कुर्वन्नाद्ययामे तु जागरम् ॥ ॥ ३० ॥ यामे तु प्रथमेऽतीते निद्रां कुर्याद्विचक्षणः ॥ ब्रह्मचर्यव्रतं कुर्याद्भार्यामीयादृतौ तथा ॥ ३१ ॥ तया कामयमानो वा भार्यां गच्छेन्न दोषभाक् ॥ एवं प्रतिदिनं कुर्यादामासं तु यथाविधि ॥ ३२ ॥

॥२५॥ अतिथिविषये विशेषः ॥ "वैश्वदेवस्यांऽतरेषु य आगच्छति भिक्षुकः ॥ चंडालो वाऽथ चोरो वा विष्णुरूपी न संशयः ॥ सायंकाल उषःकाले वैश्वदेवस्य चांतरे ॥ अतिथिर्विमुखो याति सोऽतिदुःखस्य भाजनम्॥" इति ॥२६॥ हविष्यभोजनं हविष्यान्नभोजनं कुर्यात् । हविष्यान्नमाह सनत्कुमारसंहितायाम्—"हैमंतिकं सितास्विन्नं धान्यं मुद्गा यवास्तिलाः ॥ कलायकंगुनीवारा वास्तुकं हिलमोचिका ॥ षष्टिकाः कालशाकं च मूलकं क्रमुकेतरत् ॥ कंदः सैंधवसामुद्रे गव्ये च दधिसर्पिषी ॥ पयोऽनुद्धृतसारं च पनसाम्रहरीतकी ॥ पिप्पली जीरकं चैव नारिंगं चैव तिंतिणी ॥ कदली लवली धात्री फलान्यगुडमैक्षवम् ॥ अतैलपक्कं मुनयो हविष्याणि प्रचक्षते ॥" इति ॥ आमिषान्नमाह तत्रैव—"सर्वथैव न भोक्तव्यमामिषान्नं तु कार्तिके ॥ दग्धमन्नं द्विपक्कं च मसूरान्नं सवल्कलम् ॥ उद्दालकाः पर्युषितमन्नमामिषमुच्यते ॥ वृंताकानि पटोलानि तुंबिका च कलिंगकम् ॥ बिंबीफलानि त्रपुषं फलं शाकेषु चाऽऽमिषम् ॥ दोरका तुलसी चिल्ली छत्राकं पोस्तपत्रकम् ॥ चक्रवर्ती राजगिरिः पत्रशाकेषु चामिषम् ॥ गृंजरं रक्तमूलं च पलांडुं लशुनं तथा ॥ सर्वदैवाऽऽमिषाणि स्युः कार्तिके सूरणं त्यजेत् ॥" पाद्मे—"प्राण्यंगमामिषं चूर्णं फले जंबीरमामिषम् ॥ धान्ये मसूरिकाः प्रोक्ता अन्ने पर्युषितं तथा ॥ अजागोमहिषीक्षीरादन्यदुग्धादि चाऽऽमिषम् ॥ द्विजक्रीता रसाः सर्वे लवणं भूमिजं तथा ॥ ताम्रस्थितं पंचगव्यं जलं पल्वलसंस्थितम् ॥ आत्मार्थं पाचितं चान्नमामिषं चोच्यते बुधैः॥" इति ॥ २७ ॥ मुखशुद्धये विशेषः ! "दंतोच्छिष्टं शलाकाभिर्निर्हरेन्नैव पीडयेत् ॥ दृढं यद्दंतसंलग्नमुच्छिष्टं तत्तु दंतवत् ॥ तन्निष्कासनतश्चेत्स्यात्कदाचिद्रुधिरागमः ॥ चांद्रायणत्रयं कुर्यात्तस्य संशुद्धिहेतवे ॥"इति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ऋतौ ईयाद्गच्छेत् ॥ ३१ ॥ अनृतावपि तया कामय

मानः यदि भार्यां गच्छेत्तदा दोषभाङ्न भवति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां पंचमोऽध्यायः ॥५॥छ॥ अथ कार्तिकव्रतिनां कर्तव्यव्रतदानधर्मानाह—शृण्विति ॥१॥२॥३॥अलाबुं भाषायां दुधैय्या वा दुध्या भोपळा इति प्रसिद्धम्, बृहतीफलं डोरलीफलम्, भिस्सटं दग्धान्नं, 'भिःसटा दग्धिका'इत्यमरः॥४॥

एवं तु कार्तिके मासि यः कुर्यात्परमं व्रतम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः सलोकताम् ॥ ३३ ॥ रोगापहं पातकनाशकृत्परं सद्बुद्धिदं पुत्रधनादिसाधकम् ॥ मुक्तेर्निदानं नहि कार्तिकव्रताद्विष्णुप्रियादन्यदिहाऽस्ति भूतले ॥ ३४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये नित्यकर्मकथनंनाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणु नारद वक्ष्यामि कार्तिकस्य व्रतं महत् ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुक्तो मोक्षमवाप्स्यसि ॥ १ ॥ कार्तिके मासि संप्राप्ते निषिद्धानि च वर्जयेत् ॥ तैलाभ्यंगं परान्नं च तथा वै तैलभोजनम् ॥ २ ॥ फलानि बहुबीजानि धान्यानि द्विदलान्यपि ॥ वर्जयेत्कार्तिके मासि नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३ ॥ अलाबुं गृंजरं चैव वृंताकं बृहतीफलम् ॥ अन्नं पर्युषितं वाऽपि भिस्सटं च मसूरिकम् ॥ ४ ॥ पुनर्भोजनं माध्वं च परान्नं कांस्यभोजनम् ॥ नखं चर्म च छत्राकं कांजि दुर्गंधमेव च ॥ ५ ॥ गणान्नं गणिकान्नं च तथा वै ग्रामयाजिनः ॥ शूद्रान्नं शूद्रसंपर्कं सूतकान्नं तथैव च ॥ ६ ॥ श्राद्धान्नमृतुशांत्याश्च जातकं नामकं तथा ॥ श्लेष्मातकफलं चव वर्जयेत्कार्तिकव्रती ॥ ७ ॥ निषिद्धेषु च पत्रेषु भोजनं नैव कारयेत् ॥ मधुपालाशकदलीजंबूप्लक्षमकूटिकाः ॥ एतत्पत्रेषु भोक्तव्यं पुष्करे न कदाचन ॥ ८ ॥ कार्तिके मासि संप्राप्ते यः कुर्याद्वनभोजनम् ॥ स याति परमं लोकं विष्णोर्देवस्य चक्रिणः ॥ ९ ॥ प्रातःस्नानं तु कर्तव्यं तथैव हरिपूजनम् ॥ कथायाः श्रवणं चैव कार्तिके शस्यते मुने ॥ १० ॥ गोपीचंदनदानं तु गोदानं श्रोत्रियाय च ॥ कर्तव्यं कार्तिके मासि तेन मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ११ ॥ कदलीफलदानं तु दानं धात्रीफलस्य च ॥ वस्त्रदानं तथा कुर्याच्छीतार्ताय द्विजन्मने ॥ १२ ॥ शाकादिदानं कुर्वीत चान्नदानं विशेषतः ॥ शालिग्रामस्य दानं च कर्तव्यं तु द्विजन्मने ॥ १३ ॥

माध्वं मधु, कांस्यभोजनं कांस्यपात्रे भोजनं, नखं नखलाख्यं गंधद्रव्यं, चर्म मसूरिका ॥५॥६ ॥ श्लेष्मातकं भोकर इति प्रसिद्धम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ वनभोजनम् उद्यानस्थितधात्रीच्छायायां भोजनम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ चक्रांकितस्य गोमतीचक्रस्य ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

पौराणिकाय यो दद्यादामान्नं घृतपायसम् ॥ स चैश्वर्यमवाप्नोति शतब्राह्मणभोजनात् ॥ १४ ॥ कमलैः पूजयेद्यस्तु कार्तिके कमलाप्रियम् ॥
स तु पुण्यमवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १५ ॥ कार्तिके तुलसीपत्रं यो भक्त्या विष्णवेऽर्पयेत् ॥ संसाराच्च विनिर्मुक्तो याति विष्णोः
परं पदम् ॥ १६ ॥ कार्तिके केतकीपुष्पैरर्चयेद्गरुडध्वजम् ॥ पूजितो जन्मसाहस्रं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १७ ॥ शंखदानं तु यः कुर्यात्तथा
चक्रांकितस्य च ॥ तस्य पापानि नश्यंति दानमात्रान्न संशयः ॥ १८ ॥ गीतापाठं तु यः कुर्यात्कार्तिके विष्णुवल्लभे ॥ तस्य पुण्यफलं
वक्तुं नाऽलं वर्षशतैरपि ॥ १९ ॥ श्रीमद्भागवतस्याऽपि श्रवणं यः समाचरेत् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः परं निर्वाणमृच्छति ॥ २० ॥ एकादश्यां
निराहारमुपवासं करोति यः ॥ पूर्वजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ २१ ॥ शालिग्रामस्य नैवेद्यं कोटियज्ञफलं लभेत् ॥ अन्यदेवस्य
नैवेद्यं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥ पूजाकाले तु देवस्य घण्टानादं करोति यः ॥ हरेस्तृप्तिं परां याति मनुजो नाऽत्र संशयः ॥ २३ ॥
परान्नं वर्जयेद्यस्तु कार्तिके विष्णुतुष्टये ॥ दामोदरस्य प्रीतिं स सम्यक्प्राप्नोति मानवः ॥ २४ ॥ अध्वगं तु परिश्रांतं काले च गृहमागतम् ॥
योऽतिथिं पूजयेद्भक्त्या जन्मसाहस्रनाशनम् ॥ २५ ॥ निंदां कुर्वंति ये मूढा वैष्णवानां महात्मनाम् ॥ पतंति पितृभिः सार्द्धं महारौरव
संज्ञके ॥ २६ ॥ दृष्ट्वा भागवतान्विप्रान्सम्मुखो न च याति हि ॥ न गृह्णाति हरिस्तस्य पूजां द्वादशवार्षिकीम् ॥ २७ ॥ निंदां भगवतः
शृण्वंस्तत्परस्य जनस्य च ॥ ततो नाऽपैति यः सोऽपि हरेः प्रियतमो नहि ॥ २८ ॥ प्रदक्षिणां तु यः कुर्यात्कार्तिके केशवस्य हि ॥ पदेपदे
ऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः ॥ २९ ॥ दंडप्रणामं यः कुर्यात्कार्तिके केशवाऽग्रतः ॥ राजसूयाऽश्वमेधानां फलं प्राप्नोत्यसंशयः ॥ ३० ॥
कुटुम्बभोजनं चैव कार्तिके भक्तिसंयुतः ॥ कारयेद्विप्रशार्दूल तस्य पुण्यमनंतकम् ॥ ३१ ॥ परस्त्रीसंगमं यस्तु कार्तिके कुरुते नरः ॥
तस्य पापस्य विश्रांतिर्यावद्वक्तुं न शक्यते ॥ ३२ ॥ तुलसीमृत्तिकापुंड्रं ललाटे यस्य दृश्यते ॥ यमस्तं नेक्षितुं शक्तः किमु दूता भयं
कराः ॥ ३३ ॥ शाकं वा लवणं वाऽपि यत्किंचिद्वा भविष्यति ॥ तद्देयं कार्तिके मासि प्रीत्यर्थं शार्ङ्गधन्वनः ॥ ३४ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ धर्मकाष्ठानि धर्मार्थे काष्ठानि ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ गभस्तीश्वरश्च काशीस्थो विज्ञेयः ॥ ४४ ॥ उपांगानि वत्सद्वादशी यमत्रयोदशी नरकचतुर्दशीं दीपोत्सवी बलिप्रतिपद्यमद्वितीया कूष्मांडनवमी प्रबोधोत्सवः तुलसीमंगलद्वादशी वैकुण्ठचतुर्दशी त्रिपुरीपूर्णिमा व्रतानि, अंगानि

इत्याद्या बहवो धर्माः कार्तिके विष्णुवल्लभाः ॥ यथाशक्त्या प्रकुर्वीत धर्मं देवस्य तुष्टिदम् ॥ ३५ ॥ हरिसंतुष्टये कार्यस्त्यागो वा स्वेष्टवस्तुनः॥ मासांते द्विजवर्याय दद्यात्तद्व्रतपूर्तये ॥ ३६ ॥ सर्वव्रतानि चैकत्र सत्यव्रतमथैकतः॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्यं भाषेत सर्वदा ॥ ३७ ॥ अन्यधर्मेष्वधिकृतिः कुलजातिविभागतः ॥ अधिकारी कार्तिके तु सर्व एव जनो भवेत् ॥ ३८ ॥ गोग्रासः कार्तिके मासि विशेषाद्यैस्तु दीयते ॥ तेषां पुण्यफलं वक्तुं न शक्नोति पितामहः ॥ ३९ ॥ विष्णुदेवालयं प्रातः संमार्जयति कार्तिके ॥ तस्य वैकुंठभवने जायते सुदृढं गृहम् ॥ ४० ॥ दद्यात्कार्तिकमासे तु धर्मकाष्ठानि भूरिशः ॥ न तत्पुण्यस्य नाशोस्ति कल्पकोटिशतैरपि ॥४१॥ सुधादि लेपयेद्यस्तु कार्तिके विष्णुमंदिरे ॥ चित्रादिकं लिखेद्वाऽपि मोदते विष्णुसन्निधौ ॥४२॥ देवालये वा तीर्थे वा कृतो दुष्टैर्नृपैः करः ॥ तं मोचयंति ये लोकास्तेषां धर्मः सनातनः॥ ४३ ॥ कार्तिके मासि यो विप्रो गभस्तीश्वरसन्निधौ ॥ शतरुद्रीजपं कुर्यान्मंत्रसिद्धिः प्रजायते ॥४४॥ वाराणस्यां तु यैः स्थित्वा त्रिवर्षं कार्तिकव्रतम् ॥ सोपांगं सांगं यैर्मर्त्यैः कृतं भक्त्येकतत्परैः ॥४५॥ इह लोके फलं तेषां प्रत्यक्षं जायते किल ॥ संपत्त्या चैव संतत्या यशोभिर्धर्मबुद्धिभिः ॥४६॥ पलांडुं शृंगं मांसं च शय्यां सौवीरकं तथा ॥ राजिकोन्मादिकं चाऽपि चिपिटान्नं च वर्जयेत् ॥ ४७ ॥ धात्रीफलं भानुवारे परदेशागमं तथा ॥ तीर्थं विना सदैवेह वर्जयेत्कार्तिकव्रती ॥ ४८ ॥ देववेदद्विजातीनां गुरुगोव्रतिनां तथा ॥ स्त्रीराजमहतां निंदां वर्जयेत्कार्तिकव्रती ॥ ४९ ॥ नरकस्य चतुर्दश्यां तैलाभ्यंगं च कारयेत् ॥ अन्यत्र कार्तिके मासि तैलस्नानं विवर्जयेत् ॥ नालिकां मूलकं चैव कूष्मांडं च कपित्थकम् ॥ ॥ ५० ॥ रजस्वलांत्यजम्लेच्छपतिताऽव्रतिकैस्तथा ॥ द्विजद्विड्वेदबाह्यैश्च न वदेत्सर्वदा व्रती ॥५१॥ एभिर्दृष्टं च काकैश्च सूतिकान्नं च यद्भवेत् ॥ द्विःपाचितं च दग्धान्नं नैवाद्याद्वैष्णवव्रती ॥ ५२ ॥ क्रमात्कूष्मांडबृहतीतरुणीमूलकं तथा ॥ श्रीफलं च कलिंगं च फलं धात्रीभवं तथा ॥ ५३ ॥

स्नानदीपजागरव्रतपूजादानादीनि ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ शृंगं जीवकनामकं वनस्पतिविशेषं, “कूर्चशीर्षो मधुरकः शृंगं ह्रस्वांगजीवकः” इत्यमरः ॥ सौवीरकं बदरीफलम्, उन्मादिकम् उन्मादसमुत्पादकं वस्तु ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ नालिकां कमलनालिकासदृशदंडशाकं, विवर्जयेदिति पूर्वेण संबंधः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

॥५४॥५५॥५६॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां षष्ठोऽध्यायः ॥६॥ छ ॥ अथ कार्तिकमासव्रतधर्मश्रवणेनाऽत्युत्सुको नारदो दीपमाहात्म्यं विज्ञातुं ब्रह्माणमुवाच—

नारिकेलमलाबुं च पटोलं बृहतीफलम् ॥ चर्मवृंताकचवलीशाकं तुलसिजं तथा ॥ ५४ ॥ शाकान्येतानि वर्ज्यानि क्रमात्प्रतिपदादिषु ॥ एव
मेव हि माघेऽपि कुर्य्याच्च नियमान्व्रती ॥ ५५ ॥ कार्तिकव्रतिनः पुण्यं यथोक्तव्रतकारिणः ॥ न समर्थो भवेद्वक्तुं ब्रह्माऽपीह चतुर्मुखः ॥ ५६ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये कार्तिकव्रतनिरूपणंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ भगवन्कृतकृत्योऽस्मि तव पादसमाश्रयात् ॥ श्रोतव्यं नेह भूयो मे विद्यते देवसत्तम ॥ १ ॥ तथापि भगवन्किंचि
त्प्रष्टव्यं मे हृदि स्थितम् ॥ त्वद्वाक्यामृतपीतस्य न मे तृप्तिर्हि जायते ॥२॥ दीपदानस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि ते प्रभो ॥ येन चाऽपि पुरा
दत्तस्तद्वदस्व चतुर्मुख ॥३॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा दीपं दद्यात्प्रयत्नतः ॥ तेन पापानि नश्येयुस्तमांसीव भगोदये ॥४॥
आजन्म यत्कृतं पापं स्त्रिया वा पुरुषेण च ॥ तत्सर्वं नाशमायाति कार्तिके दीपदानतः ॥ ५ ॥ अत्र ते वर्णयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ॥
श्रवणात्सर्वपापघ्नं दीपदानफलप्रदम् ॥ ६ ॥ पुरा द्रविडदेशे तु ब्राह्मणो बुद्धनामकः ॥ तस्य भार्याऽभवद्दुष्टा अनाचाररता मुने ॥ ७ ॥ तस्याः
संसर्गदोषेण क्षीणाऽऽयुर्मृतिमाप्तवान् ॥ पत्यौ मृतेऽपि सा पत्नी अनाचारे विशेषतः ॥ ८ ॥ रताभून्न हि तस्यास्तु लज्जा लोकापवादतः ॥
सुतबंधुविहीना सा सदा भिक्षान्नभोजना ॥ ९ ॥ न संस्कारान्नमल्पं वा भुक्त्वा पर्युषिताशिनी ॥ परपाकरता नित्यं तीर्थयात्रादिवर्जिता ॥
॥ १० ॥ कथायाः श्रवणं चैव न श्रुतं तु तया द्विज ॥ एकदा ब्राह्मणः कश्चित्तीर्थयात्रापरायणः ॥ ११ ॥ तस्या गृहं समागच्छद्विद्वान्वै
कुत्सनामकः ॥ अनाचाररतां तां तु दृष्ट्वा ब्रह्मर्षिसत्तमः ॥ कोपेन रक्तचक्षुः संस्तामुवाचाऽसतीं स्त्रियम् ॥ १२ ॥ ॥ कुत्स उवाच ॥ ॥
वक्ष्यामि सांप्रतं मूढे मद्वाक्यमवधारय ॥ १३ ॥ दुःखहेतुमिमं देहं पूयशोणितपूरितम् ॥ पंचभूतात्मकं चैव किं च पुष्णासि दूतिके ॥ १४ ॥
जलबुद्बुदवद्देहो नाशमायाति निश्चितम् ॥ अनित्यं देहमाश्रित्य नित्यं त्वं मन्यसे हृदि ॥ १५ ॥

भगवन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ते त्वत्तः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ हे विधवे द्यूते द्यूतकर्मणि ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ पतंगः

तस्मादंतःस्थितं मोहं त्यज मूढे विचारतः ॥ स्मर सर्वोत्तमं देवं कुरु श्रवणमादरात् ॥ १६ ॥ कार्तिके मासि संप्राप्ते स्नानदानादिकं कुरु ॥
दामोदरस्य प्रीत्यर्थं दीपदानं तथा कुरु ॥ १७ ॥ लक्षवर्त्यादिकं चैव लक्षपद्मादिकं तथा ॥ प्रदक्षिणां तु देवस्य नमस्कारं तथैव च ॥ १८ ॥
धारणं पारणं चैव कुरु भक्त्या हि कार्तिके ॥ विधवानां व्रतमिदं सधवानां तथैव च ॥ १९ ॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ तत्राऽपि
कार्तिके मासि दीयतां दीप उत्तमः ॥ २० ॥ दीपो हरेः प्रियकरः कार्तिके मासि निश्चितम् ॥ महापातककृद्वापि दीपदानात्प्रमुच्यते ॥ २१ ॥
पुरा कश्चिद्द्विजवरो नाम्ना हरिकरो ह्यभूत् ॥ अधर्मविषयासक्तः शश्वद्वेश्यारतो द्विजः ॥ २२ ॥ पितृवित्तक्षयकरो वंशच्छेदे कुठारकः ॥ कदाचि
त्तेन विधवे द्यूते पितृधनं महत् ॥ २३ ॥ हारितं दुष्टसंसर्गात्ततो दुःखी स चाऽभवत् ॥ कदाचित्साधुसंसर्गात्तीर्थयात्राप्रसंगतः ॥ २४ ॥ अयो
ध्यामागतो वत्से महापापकरो द्विजः ॥ कार्तिके मासि संप्राप्तः श्रीमद्द्विजगृहे सदा ॥२५॥ द्यूतव्याजेन तेनाऽऽशु दीपो दत्तो हरेः पुरः ॥ ततः
कालांतरे विप्रो मृतो मोक्षमवाप्तवान् ॥ २६ ॥ महापातककृद्वाऽपि गतवानभयं हरिम् ॥ तस्मात्त्वं कार्तिके मासि दीपदानं तथा कुरु ॥ २७ ॥
तथाऽन्यान्यपि दानानि कुरु भक्तिसमन्विता ॥ इत्यादिश्याथ तां कुत्सो जगामाऽन्यगृहं द्विजः ॥ २८ ॥ साऽपि कुत्सवचः श्रुत्वा पश्चात्ता
पेन संयुता ॥ व्रतं तु कार्तिके मासि करिष्यामीति निश्चिता ॥ २९ ॥ पतंगोदयवेलायां कार्तिके स्नानमंभसि ॥ दीपदानं व्रतं चैव मासमेकं
चकार सा ॥ ३० ॥ ततः कालांतरे चैव गतायुर्मृतिमागता ॥ दीपदानस्य माहात्म्यान्महापापकृदप्यसौ ॥ ३१ ॥ स्वर्गमार्गं गता सा स्त्री काले
मोक्षमवाप ह ॥ तस्मान्नारद माहात्म्यं दीपदानस्य को वदेत् ॥ ३२ ॥ कार्तिके दीपदानं तु महापुण्यफलप्रदम् ॥ कार्तिकव्रतनिष्ठो यो दीप
दानादिकृन्नरः ॥ ३३ ॥ दीपदानस्येतिहासं शृण्वन्वै मोक्षमाप्नुयात् ॥ ३४ ॥ दीपदानस्य माहात्म्यं वक्तुं केनेह शक्यते ॥ परदीपप्रबोधस्य मा
हात्म्यं शृणु नारद ॥ ३५ ॥ स्वस्याऽपि शक्तिराहित्ये परस्याऽपि प्रबोधनम् ॥ यः कुर्याल्लभते सोऽपि नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३६ ॥
दीपार्थं वर्तिकां तैलं पात्रं वा यो ददाति हि ॥ सहायं वाऽथ कुरुते ददतां दीपमुत्तमम् ॥ ३७ ॥

सूर्यः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ एवं स्वदीपदानमाहात्म्यमुक्का परदीपप्रबोधमाहात्म्यं प्रस्तौति परदीपप्रबोधस्येति॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ अत्र प्रसिद्धां कथामाह सारोद्धारे—"पुरा इंदुमतीनाम वेश्या पुरस्थानां सदाप्रिया चाऽऽसीत् । एकदाऽलंकृता सा गृहद्वारमासाद्य रात्रौ प्रहरपर्यंतं स्थिता ह्यभूत्, तत्रैकोऽपि धनिको जारो नाऽऽगतः । तदा सा चिंताव्याकुलमानसा सती गृहमध्ये चागत्य देवस्य दीपं दत्त्वा सुष्वाप, एतस्मिन्नंतरे तैलपानार्थं चैका मूषिका

स तु मोक्षमवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ कार्तिके दीपदानस्य माहात्म्यं को नु वर्णयेत् ॥ ३८ ॥ स्वस्याऽपि शक्तिराहित्ये परदीपं प्रबोधयेत् ॥ सोऽपि तत्फलमाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३९ ॥ वेश्या चेन्दुमतीनाम तस्या गेहेऽथ मूषिका ॥ परदीपप्रबोधेन मोक्षं प्राप सुदुर्लभम् ॥ ४० ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन परदीपं प्रबोधयेत् ॥ तेन मोक्षमवाप्नोति मूषिकावन्न संशयः ॥ ४१ ॥ परदीपप्रबोधस्य फलमीदृग्विधं मुने ॥ साक्षाद्दीपप्रदानस्य माहात्म्यं केन वर्ण्यते ॥ ४२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कार्तिके दीपदानस्य माहात्म्यं च मया श्रुतम् ॥ परदीपप्रबोधस्य माहात्म्यमपि वै श्रुतम् ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि व्योमदीपस्य वैभवम् ॥ ४३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ आकाशदीपमाहात्म्यं शृणु पुत्र समाहितः ॥ यस्य श्रवणमात्रेण दीपदाने मतिर्भवेत् ॥ ४४ ॥ संप्राप्ते कार्तिके मासि प्रातःस्नानपरायणः ॥ आकाशदीपं यो दद्यात्तस्य पुण्यं वदाम्यहम् ॥ ४५ ॥ सर्वलोकाधिपो भूत्वा सर्वसंपत्समन्वितः ॥ इह लोके सुखं भुक्त्वा चांते मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ स्नानदानक्रियापूर्वं हरिमंदिरमस्तके ॥ आकाशदीपो दातव्यो मासमेकं तु कार्तिके ॥ कार्तिके शुद्धपूर्णायां विधिनोत्सर्जयेच्च तम् ॥ ४७ ॥ यः करोति विधानेन कार्तिके व्योम्नि दीपकम् ॥ न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ ४८ ॥ अत्र ते वर्णयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ॥ यस्य श्रवणमात्रेण व्योमदीपफलं लभेत् ॥ ४९ ॥ पुरा तु निष्ठुरोनाम लुब्धको लोककंटकः ॥ यमुनातीरवासी च कालमृत्युरिवाऽपरः ॥ ५० ॥ वने चरन्मृगान्सर्वान्हत्वा वृत्तिमकल्पयत् ॥ पथिकान्बाधते नित्यं चोरवृत्त्या धनुर्धरः ॥ ५१ ॥

तत्राऽऽगत्य तैलं पीत्वा प्रहृष्टात्मा जाता, तदा दैवयोगात् तैलपानप्रसंगेन दीपस्य प्रबोधनं जातं, देवस्य प्रदक्षिणाऽपि कृता, तेन पुण्यप्रभावेन मूषिका देहं विसृज्य मनुष्यजन्म प्राप्य पुत्रपौत्रादिसुखं भुक्त्वा चांऽते मोक्षं प्राप" इति ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ व्योमदीपस्य आकाशदीपस्य ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ लुब्धक इति शेषः ॥ ५४ ॥ जवो वेगः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

कंचिद्ग्रामंज गामाशु चौर्यार्थं कार्तिके मुने ॥ तस्मिन्विदर्भनगरे राजा सुकृतिनामकः ॥ ५२ ॥ चन्द्रशर्माख्यविप्रस्य वचनात्कार्तिके सुधीः ॥
चकार व्योमदीपं तु हरिमंदिरमस्तके ॥ ५३ ॥ दीपं दत्त्वा महाभक्त्या अशृणोच्च कथां निशि ॥ एतस्मिन्नेव काले तु चौर्यार्थं समुपागतः ॥
॥ ५४ ॥ राज्ञा दत्तं व्योमदीपं पश्यन्क्षणमतिष्ठत ॥ तदानीं दैवयोगेन गृध्रो जवसमन्वितः ॥ ५५ ॥ शीघ्रमागत्य जग्राह तैलपात्रं सदीप
कम् ॥ स्वमुखेनैव संगृह्य वृक्षाग्रं च समाश्रयत् ॥ ५६ ॥ तत्र पीत्वा तु तैलं च दीपं स्थाप्य स पक्षिराट् ॥ वृक्षाग्रं तु समास्थाय क्षण
मात्रमतिष्ठत ॥ ५७ ॥ तदानीं दैवयोगेन ग्रहीतुं पक्षिसत्तमम् ॥ मार्जारोऽप्यारुहद्वृक्षं पक्षिणाऽधिष्ठितं तु तम् ॥ ५८ ॥ तदग्रे मुखदीपं च
पश्यन्क्षणमतिष्ठत ॥ आकाशदीपमाहात्म्यं कथितं चन्द्रशर्मणा ॥ ५९ ॥ राज्ञे सुकृतिनाम्ने च तौ वै शुश्रुवतुः क्षणम् ॥ खगमार्जारकौ
तत्र स्वस्वचांचल्यदोषतः ॥ ६० ॥ मार्जारो जगृहे तत्र शाखांतरगतं खगम् ॥ दैवेन चोदितौ वृक्षाच्छिलायां पतितौ तदा ॥ ६१ ॥ भग्न
गात्रौ मृतौ तत्र पक्षिमार्जारकौ भुवि ॥ दिव्यदेहसमायुक्तौ यानारूढौ दिवं गतौ ॥ ६२ ॥ तत्सर्वं लुब्धको दृष्ट्वा चौर्यार्थं समुपागतः ॥
निवृत्तो दुष्टभावेन कथयंतं कथां मुनिम् ॥ ६३ ॥ चंद्रशर्माणमाभाष्य इदं वचनमब्रवीत् ॥ चंद्रशर्मन्मया दृष्टं चौर्यार्थं ह्यागतेन च ॥ ६४ ॥
राज्ञा सुकृतिना दत्तं व्योमदीपं मनोहरम् ॥ तदानीं दैवयोगेन खगः पात्रं प्रगृह्य च ॥ ६५ ॥ तैलं पीत्वा तु तत्पात्रं सदीपं तु मनोहरम् ॥
वृक्षाग्रेस्थापयित्वा च तत्र क्षणमतिष्ठत ॥ ६६ ॥ मार्जारोऽप्यागतस्तत्र ग्रहीतुं पक्षिपुंगवम् ॥ दैवेन प्रेरितौ तौ च उभे शाखे समाश्रितौ ॥
॥ ६७ ॥ त्वन्मुखात्कथ्यमानां हि कथां शुश्रुवतुः क्षणम् ॥ पश्चाच्चांचल्यदोषेण मार्जारो ह्यग्रहीत्खगम् ॥ ६८ ॥ तौ वृक्षात्पतितौ मृत्युं
प्राप्तौ च क्षणमात्रतः ॥ उभौ तौ दिव्यरूपौ च यानारूढौ दिवं गतौ ॥ ६९ ॥ तदाश्चर्यमहं दृष्ट्वा त्वां प्रष्टुं समुपागतः ॥ तौ कौ पुरा च
मार्जारखगौ तद्वद भो द्विज ॥ ७० ॥ तिर्यग्योनिसमापन्नौ मुक्तौ केन च कर्मणा ॥ इति लुब्धवचः श्रुत्वा चंद्रशर्माऽब्रवीत्तदा ॥ ७१ ॥
शृणु लुब्ध प्रवक्ष्यामि तयोर्वृत्तांतमंजसा ॥ मार्जारोऽपि पुरा पापी तथा श्रीवत्सगोत्रजः ॥ ७२ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ लुब्धवचः लुब्धकवचः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

देवशर्मा इति प्रोक्तो देवद्रव्याऽपहारकः ॥ अहोबलनृसिंहस्य पूजाकर्तृत्वमाप सः ॥ ७३ ॥ तस्मिन्देवालये प्राप्तं तैलं द्रव्यादिकं तथा ॥ अप
हृत्य च तेनैव कुटुंबं पोषयत्यसौ ॥ ७४ ॥ आयुर्नीत्वैवमेवाऽसौ ततः पंचत्वमागतः ॥ तस्मात्पापात्कालसूत्रं महारौरवरौरवम् ॥ ७५ ॥
निरुच्छ्वासं तथा प्राप्य असिपत्रवनं क्रमात् ॥ छिद्यमानो महाकायैर्यमदूतैर्भयंकरैः ॥ ७६ ॥ अनुभूय च तान्सर्वान्ब्रह्मराक्षसतां गतः ॥ ततस्तु
श्वानयोनौ च चंडालोऽभूत्कुकर्मतः ॥ ७७ ॥ एवं जन्मशतं प्राप्य भूमौ मार्जारतां गतः ॥ आकाशदीपमाहात्म्यं श्रुत्वेदानीं तु दैवतः ॥ निर्मु
क्ताऽखिलपापस्तु अगमद्धरिमंदिरम् ॥ ७८ ॥ गृध्रोऽयं तु पुरा विप्रो मिथिले वेदपारगः ॥ शर्यातिरिति विख्यातो नाम्ना लोके महाप्रभुः ॥
॥ ७९॥दासीसंगं चकारासौ वेश्यासंगं तथैव च ॥ तेन दोषेण महता पंचत्वमगमत्तदा ॥ ८० ॥ कुंभीपाके महाघोरे स्थित्वा युगचतुष्टयम् ॥
कर्मशेषेण भूमौ च गृध्रत्वमगमत्तदा ॥ ८१ ॥ दैवेन चोदितो गृध्रस्तैलपानार्थमागतः ॥८२॥ दत्त्वा चाकाशदीपं च श्रुत्वा चैव हरेः कथाम् ॥
विध्वस्ताऽखिलपापस्तु जगाम हरिमंदिरम् ॥ ८३ ॥ इत्येतत्सर्वमाख्यातं लुब्ध गच्छ यथासुखम् ॥ व्याधोऽप्यस्य वचः श्रुत्वा गत्वा चैव स्वमं
दिरम् ॥ ८४ ॥ व्रतं चाकाशदीपस्य चकार विधिवन्मुने ॥ आयुःशेषं तदा नीत्वा जगाम हरिमंदिरम् ॥ ८५ ॥ सुनंदोपि महाराज आश्चर्यं
समुपागतः ॥ चकार विधिना मासं चंद्रशर्मोक्तमार्गतः ॥ ८६ ॥ प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कार्तिके मासि वै नृपः ॥ कोमलैस्तुलसीपत्रैःसम
भ्यर्च्य जनार्दनम् ॥ ८७ ॥ रात्रौ दद्याद्व्योमदीपं मंत्रेणानेन वै नृपः॥ ८८ ॥ दामोदराय विश्वाय विश्वरूपधराय च ॥ नमस्कृत्वा प्रदास्यामि
व्योमदीपं हरिप्रियम् ॥ निर्विघ्नं कुरु देवेश यावन्मासः समाप्यते ॥ ८९ ॥ व्रतेनाऽनेन देवेश त्वयि भक्तिः प्रवर्द्धताम् ॥ इति मंत्रेण राजाऽसौ
दीपदानं चकार ह ॥ ९० ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते च पुनर्व्योमदीपं ददाति हि ॥ विष्णोः पूजा कृता प्रातः प्रातःस्नानं चकार ह ॥ ९१ ॥ उत्सर्गस्य
विधिं कृत्वा व्योम्नि दीपं समाप्य च ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा च व्रतं विष्णोः समार्पयत् ॥ ९२ ॥ तेन पुण्यप्रभावेन स राजा मुनिसत्तम ॥
शरदां शतसाहस्रमिह भोगान्मनोहरान् ॥ ९३ ॥

द्विजवर नारद ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ मनुजैरिति शेषः ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ अथाऽऽकाशदीपस्य वैभवं वक्तुं पुनरितिहासांतरमाह—अथेति ॥ ९९ ॥ १०० ॥ ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ अभ्रादिकरंडेषु अभ्रककागदकाचानामन्यतमनिर्मितेषु करण्डेषु लोके कंदिल इति ख्यातेषु ॥ ४ ॥५॥ वा पूर्णिमातः लोलया लक्ष्म्या ॥ ६ ॥ अन्यदिति शेषः ॥ ७ ॥ अत्र प्रसिद्धा कथा सनत्कुमारसंहितायाम्—"पुरा विंध्याद्रौ हेलिकोनाम द्विजवर्य आसीत्, तस्य चित्रभानुमनोजवाख्यौ द्वौ पुत्रौ धर्मपरायणा

सुपुत्रपौत्रस्वजनैर्बुभुजे सह भार्यया ॥ ततश्चांऽते द्विजवर विमानं सुमनोहरम् ॥ ९४ ॥ स्त्रीभिः सह समारुह्य मोक्षमार्गं गतो मुने ॥ चतुर्भुजः पीतवासाः शंखचक्रगदाधरः ॥ ९५ ॥ विष्णुलोके विष्णुरिव प्रोच्यमानः सदाऽमरैः ॥ क्रीडयामास राजाऽसौ यथाकामं महामनाः ॥ ९६ ॥ तस्मात्तु कार्तिके मासि मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ॥ आकाशदीपो दातव्यो विधानेन हरेः प्रियः ॥९७॥ दास्यंति ये कार्तिकमासि मर्त्या व्योमप्रदीपं हरितुष्टयेऽत्र ॥ पश्यंति ते नैव कदाऽपि देवं यमं महाक्रूरमुखं मुनींद्र ॥ ९८ ॥ अथाऽन्यच्च प्रवक्ष्यामि व्योमदीपस्य वैभवम् ॥ वालखिल्यैः पुरा प्रोक्तं तच्छृणुष्व द्विजोत्तम ॥ ९९ ॥ ॥ वालखिल्या ऊचुः ॥ ॥ कृष्णादिमासक्रमतः कार्तिकस्यादिमासतः ॥ आकाशदीपदानं तु कुर्वंतु ऋषिसत्तमाः ॥ १०० ॥ तुलायां तिलतैलेन सायंसंध्यासमागमे ॥ आकाशदीपं यो दद्यान्मासमेकं निरंतरम् ॥ १ ॥ सश्रीकाय श्रीपतये श्रिया न स वियुज्यते ॥ आकाशदीपवंशस्तु विंशद्धस्तोत्तमो भवेत् ॥ २ ॥ मध्यमो नवहस्तः स्यात्कनिष्ठः पंचहस्तकः ॥ यथा दूरस्थितैर्लोकैर्दृश्यते तत्तथाऽऽचरेत् ॥ ३ ॥ तथाऽभ्रादिकरंडेषु दीपदानं विशिष्यते ॥ वंशस्य नवमांशेन लंबा कार्या पताकिका ॥४॥ मयूरपिच्छमुष्टिं वा कलशं चोपरि न्यसेत् ॥ विष्णुप्रीतिकरो दीपः पित्रुद्धारस्य कारकः ॥ ५ ॥ एकादश्यास्तुलार्काद्वा दीपदानमतोऽपि वा ॥ दामोदराय नभसि तुलायां लोलया सह ॥६॥ प्रदीपं ते प्रयच्छामि नमोऽनंताय वेधसे ॥ आकाशदीपसदृशं पितुरुद्धारकं नहि ॥ ७ ॥ हेलिकस्य च द्वौ पुत्रौ तत्रैकस्तु पिशाचकः ॥ व्योमदीपपुण्यदानान्मोक्षं प्राप सुदुर्लभम् ॥ ८ ॥

वपि दैवेन द्यूतवेश्यारतौ अभूतां, तेन व्यसनेन पितृद्रव्ये व्ययीभूते चौर्यं चक्रतुः । तत्राऽपि लोकैर्ज्ञातौ तदा तं देशं त्यक्त्वा घोरं वनं ययतुः तस्मिन्वने एका भिल्लकन्या नननीनाम्नी ता तरुणौ द्विजपुत्रौ दृष्ट्वा स्वगृहे स्थापितवती, पितृद्रव्यं च समर्पितवती, सा ननानी पितृनिमित्तं दीपदानं चक्रे । एकदा तया स्वपितुः श्राद्धे परमान्नेन द्वौ भ्रातरौ भोजितौ । तत्र मनोजवः अतिभोजनदोषेण मृत्युं प्राप्य तामिस्रनरके निक्षिप्तोऽपि ननान्याः दीपदानसाहाय्यकरणपुण्ययोगान्निर्गतः सन् पिशाचयोनिं प्राप्तः स पिशाचः

तत्रैव निवसन् ननान्दीदेहमाससाद तदा ननानी वस्त्रालंकारांस्त्यक्त्वा नग्ना बभ्राम तदा चित्रभानुः तां गृहीत्वा काश्यां गत्वा आकाशदीपदानपुण्येन मनोजवाख्यं भ्रातरं
पिशाचयोनितः मुक्तमकरोत्, तदा सः ननान्याः पुत्रोऽभूत्, ततस्त्रयः सुखेन काशीवासं कृत्वा मोक्षमवाप्नुवन्निति ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥
कूटागारेषु धान्यराशिगृहेषु, "स्यान्निकायः पुंजराशी तूत्करः कूटमस्त्रियाम्" इत्यमरः ॥ अथवा—"मायानिश्चलयंत्रेषु कैतवाऽनृतराशिषु ॥ आयोधने शैलशृंगे सीरांगे

नमः पितृभ्यः प्रेतेभ्यो नमो धर्माय विष्णवे ॥ नमो यमाय रुद्राय कांतारपतये नमः ॥ ९ ॥ मन्त्रेणाऽनेन ये मर्त्याः पितृभ्यः खे तु दीप
कम् ॥ प्रयच्छंति गता ये स्युर्नरके यांति तेऽपि वै ॥ उत्तमां गतिमित्थं ते दीपदानं मयेरितम् ॥ ११० ॥ लक्ष्मीसंततिसिद्ध्यर्थमारोग्याय
प्रदीपयेत् ॥ ११ ॥ कार्तिके कृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषु पंचसु ॥ तिथीषूक्तः पूर्वरात्रे नृणां नीराजनाविधिः ॥ १२ ॥ ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भव
नेषु विशेषतः ॥ कूटागारेषु चैत्येषु सभासु च नदीषु च ॥ १३ ॥ प्राकारोद्यानवापीषु प्रतोलीनिष्कुटेषु च ॥ मन्दुरासु विविक्तासु हस्ति
शालासु चैव हि ॥ १४ ॥ प्रदोषसमये दीपान्दद्यादेवं मनोहरान् ॥ कृतं यैः कार्तिके मासि दीपदानं विधानतः ॥.१५ ॥ दृश्यंते ये रत्नभाज
स्तेऽत एव प्रकीर्तिताः ॥ दीपदानासमर्थश्चेत्परदीपं तु रक्षयेत् ॥ १६ ॥ यो वेदाभ्यासिने दद्याद्दीपार्थं तैलमादरात् ॥ को वा तस्य फलं वक्तुं
भुवि तिष्ठति मानवः ॥ १७ ॥ दीपान्दद्याद्बहुविधान्कार्तिके विष्णुसंनिधौ ॥ कार्तिके मासि संप्राप्ते गगने स्वच्छतारके ॥१८॥ रात्रौ लक्ष्मीः
समायाति द्रष्टुं भुवनकौतुकम् ॥ यत्रयत्र च दीपान्सा पश्यत्यब्धिसमुद्भवा ॥ १९ ॥ तत्रतत्र रतिं कुर्यान्नांधकारे कदाचन ॥ तस्माद्दीपः स्थाप
नीयः कार्तिके मासि वै सदा ॥ १२० ॥ लक्ष्मीरूपार्थिनां प्रोक्तं दीपदानं विशेषतः ॥ देवाऽऽलये नदीतीरे राजमार्गे विशेषतः ॥ २१ ॥ निद्रा
स्थले दीपदाता तस्य श्रीः सर्वतोमुखी ॥ दुर्बलस्याऽऽलयं वीक्ष्य दीपशून्यं तु यो ददेत् ॥ २२ ॥ विप्रस्य वाऽऽन्यवर्णस्य विष्णुलोके महीयते॥
कीटकंटकसंकीर्णे दुर्गमे विषमस्थले ॥ २३ ॥ कुर्याद्यो दीपदानानि नरकं स न गच्छति ॥ दद्याद्रात्रौ पंचनदे दीपं यो विधिपूर्वकम् ॥ २४ ॥

कूटमस्त्रियाम् ॥" इत्यमरः । चैत्येषु यज्ञायतनेषु ॥ १३ ॥ प्रतोली ग्रामाभ्यंतरमार्गः, निष्कुटेषु गृहारामेषु 'गृहारामास्तु निष्कुटाः' इत्यमरः ॥ मंदुरासु अश्वशालासु ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ बहुविधान् घृततैलादिना कृतान् ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ दीपमिति शेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ पंचनदे पंचनद

क्षेत्रे, काशीस्थे दक्षिणदेशे कावेरीतटस्थितकुंभकोणानिकटस्थे वा ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पांचालदेशे सिंहविक्रमराज्ञः नगरे हरिकरोनाम द्विजः ॥ २७ ॥ अयो
ध्यायां कार्तिके हरेर्मंदिरे द्यूतप्रसंगेन दीपः कृतः ॥ २८ ॥ विदर्भदेशे धर्मनंदनो नृपः ॥२९॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ १३४ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्य

तस्य वंशे प्रजायन्ते बालकाः कुलदीपकाः ॥ पितृपक्षेऽन्नदानेन ज्येष्ठाऽऽषाढे च वारिणा ॥ २५ ॥ कार्तिके तत्फलं तेषां परदीपप्रबोधनात् ॥
बोधनात्परदीपस्य वैष्णवानां च सेवनात् ॥२६॥ कार्तिके फलमाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ॥ पुरा हरिकरोनाम द्विजः पापरतः सदा ॥२७॥
कृतं द्यूतप्रसंगेन दीपदानं हि कार्तिके ॥ तेन पुण्यप्रभावेन स्वर्गं प्राप द्विजोत्तमः ॥ २८ ॥ आकाशदीपदानेन पुरा वै धर्मनन्दनः ॥ विमान
वरमारुह्य विष्णुलोकं ययौ नृपः ॥२९॥ यः कुर्यात्कार्तिके विष्णोः पुरः कर्पूरदीपकम् ॥ प्रबोधिन्यां विशेषेण तस्य पुण्यं वदाम्यहम् ॥१३०॥
कुले तस्य प्रसूता ये पुरुषास्ते हरिप्रियाः ॥ क्रीडित्वा सुचिरं कालमन्ते मुक्तिं व्रजंति च ॥ ३१ ॥ दीपको ज्वलते यस्य दिवा रात्रौ हरेर्गृहे ॥
एकादश्यां विशेषेण स याति हरिमन्दिरम् ॥३२॥ लुब्धकोऽपि चतुर्दश्यां दीपं दत्त्वा शिवालये ॥ भक्त्या विना परे लिंगे शिवलोकं जगाम
सः ॥ ३३ ॥ गोपः कश्चिदमावास्यां दीपं प्रज्वाल्य शार्ङ्गिणः ॥ मुहुर्जयजयेत्युक्त्वा स च राजेश्वरोऽभवत् ॥ १३४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये दीपदानमाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ भूयः कथय तृप्तिर्हि नास्ति मे कमलासन ॥ त्वद्वागमृतपानेन तृषा भूयः प्रवर्धते ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ प्रातः
स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कार्तिके विष्णुतत्परः ॥ देवं दामोदरं पूज्य कोमलैस्तुलसीदलैः ॥ स तु मोक्षमवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ २ ॥
भक्त्या विरहितो यस्तु सुवर्णादिभिरर्चयेत् ॥ तस्य पूजां न गृह्णाति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३ ॥ सर्वेषामपि वर्णानां भक्तिरेषा परा
स्मृता ॥ भक्त्या विरहितं कर्म न विष्णोः प्रियकारणम् ॥ ४ ॥ भक्त्या संपूजितो नित्यं तुलस्यास्तु दलार्धतः ॥ स्वयं प्रत्यक्षमायाति
भगवान्हरिरीश्वरः ॥ ५ ॥ विष्णुदासः पुरा भक्त्या तुलसीपूजनेन च ॥ विष्णुलोकं गतः शीघ्रं चोलो गौणत्वमागतः ॥ ६ ॥

टीकायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ अथ तुलसीमाहात्म्यमाह—नारद उवाचेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विष्णुदासः ब्राह्मणः चोलनृपः इयं कथा विस्तरतोऽग्रे

वक्ष्यत ॥ ६ ॥ ७॥८॥९॥१०॥११ ॥ १२ ॥ १३ ॥१४॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥१८॥ १९ ॥ २०॥२१॥ २२ ॥

तुलस्याः शृणु माहात्म्यं पापघ्नं पुण्यवर्द्धनम् ॥ यत्पुरा विष्णुना प्रोक्तं रमायै तद्वदाम्यहम् ॥ ७ ॥ संप्राप्ते कार्तिके मासि तुलस्याः पूजनं हरेः॥ ये कुर्वंति नरा भक्त्या ते यांति परमं पदम् ॥८॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तुलस्याः कोमलैर्दलैः ॥ पूजनीयो महाभक्त्या सर्वक्लेशविनाशनः ॥ ९ ॥ रोपिता तुलसी यावत्कुरुते मूलविस्तरम् ॥ तावद्युगसहस्राणि ब्रह्मलोके महीयते ॥ १० ॥ तुलसीपत्रसंयुक्तजले स्नानं चरेद्यदि ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो मोदते विष्णुमंदिरे ॥ ११ ॥ वृन्दावनं च कुरुते रोपणार्थं महामुने ॥ तावतैव विमुक्ताऽघो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १२ ॥ तुलसीकाननं ब्रह्मन्गृहे यस्याऽवतिष्ठते ॥ तद्गृहं तीर्थभूतं तु न यांति यमकिंकराः ॥ १३ ॥ सर्वपापहरं पुण्यं कामदं तुलसीवनम् ॥ रोपयंति नराः श्रेष्ठास्ते न पश्यंति भास्करिम् ॥ १४ ॥ तुलसीकाष्ठसंयुक्तं गन्धं यो धारयेन्नरः ॥ तद्देहं न स्पृशेत्पापं क्रियमाणं तथैव च ॥ १५ ॥ तुलसीविपिनच्छाया यत्र चैव भवेद्द्विज ॥ तत्र श्राद्धं प्रकर्तव्यं पितॄणां तृप्तिहेतवे ॥ १६ ॥ यन्मुखे तुलसीपत्रं कर्णे शिरसि दृश्यते ॥ यमस्तं नेक्षितुं शक्तः किमु दूता भयंकराः ॥ १७ ॥ तुलस्या महिमां यस्तु शृणुयान्नित्यमादृतः ॥ सर्वपापविमुक्तात्मा ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ १८ ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ तुलस्या विषये ब्रह्मञ्च्छ्रवणात्पापनाशनम् ॥ १९ ॥ पुरा काश्मीरदेशे तु ब्राह्मणौ संबभूवतुः ॥ हरिमेधःसुमेधाख्यौ विष्णुभक्तिपरायणौ ॥२०॥ सर्वभूतदयायुक्तौ सर्वतत्त्वार्थवेदिनौ ॥ कदाचित्तौ द्विजवरौ तीर्थयात्रापरायणौ ॥२१॥ गच्छंतावेकतो विप्रौ कांतारे श्रमविह्वलौ ॥ तुलसीकाननं तत्र ददर्शतुररिंदमौ ॥ २२ ॥ तयोः सुमेधास्तद्दृष्ट्वा तुलसीकाननं महत् ॥ प्रदक्षिणीकृत्य तदा ववंदे भक्तिसंयुतः ॥ २३ ॥ दृष्ट्वैतद्धरिमेधास्तु उवाच परया मुदा ॥ ज्ञातुं तुलस्या माहात्म्यं तत्फलं च पुनःपुनः ॥ २४ ॥ ॥ हरिमेधा उवाच ॥ ॥ किमर्थं विप्र देवेषु तीर्थेषु च व्रतेषु च ॥ स्थितेषु विप्रमुख्येषु प्रणामं कृतवानसि ॥ २५ ॥ ॥ सुमेधा उवाच ॥ ॥ शृणु विप्र महाभाग साधु वाक्यमुदीरितम् ॥ आतपो बाधते ह्यावां गत्वैतद्वटसन्निधौ ॥ २६ ॥ तस्य च्छायां समाश्रित्य वक्ष्यामि ते यथार्थतः ॥ एवमुक्तः सुमेधास्तु हरिमेधेन संयुतः ॥ २७ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मंडला मंडलाकृतिः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ विप्र हे हारिमेधः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

वटं जगाम धर्मज्ञो महत्कोटरसंयुतम् ॥ तत्र विश्राम्य विप्रोसौ हरिमेधमुं॒वाच ह ॥ २८ ॥ श्रूयतां विप्रशार्दूल तुलस्यास्तूत्तमां कथाम् ॥
परमेशप्रसादेन संजाता या पयोनिधौ ॥ २९ ॥ पुरा दुर्वाससः शापाद्गतैश्वर्ये पुरंदरे ॥ ममंथुः क्षीरजलधिं ब्रह्माद्याः ससुराऽसुराः ॥ ३० ॥
ऐरावतः कल्पतरुश्चन्द्रमाः कमला तथा ॥ उच्चैःश्रवाः कौस्तुभश्च तथा धन्वन्तारिर्हरिः ॥ ३१ ॥ हरीतक्यादयश्चाऽपि दिव्या ओषधयस्तथा ॥
अजायन्त द्विजश्रेष्ठ लोकश्रेयोविधायकाः ॥ ३२ ॥ ततः पीयूषकलशमजरामरदायकम् ॥ कराभ्यां कलशं विष्णुर्धारयन्सुतलं परम् ॥ अवेक्ष्य
मनसा सद्यः परां निर्वृतिमाप ह ॥ ३३ ॥ तस्मिन्पीयूषकलश आनन्दास्रोदबिन्दवः ॥ व्यपतंस्तुलसी सद्यः समजायत मण्डला ॥ ३४ ॥ सर्व
लक्षणसंपन्ना सर्वाभरणभूषिता ॥ ३५ ॥ तत्रोत्पन्नां तथा लक्ष्मीं तुलसीं च ददुर्हरेः ॥ देवा ब्रह्मादयस्ते हि जगृहे भगवान्हरिः ॥ ३६ ॥ ततोऽतीव
प्रियकरा तुलसी जगतां पतेः॥३७॥ सा तु देवगणैः सर्वैर्विष्णुवत्पूज्यते प्रिया ॥ नारायणो जगत्राता तुलसी तस्य वल्लभा ॥३८॥ तस्मात्तस्या
नमस्कारो मया विप्र कृतस्ततः ॥ इत्येवं वदतस्तस्य सुमेधस्य महात्मनः ॥ ३९ ॥ आराददृश्यत महद्विमानं सूर्यवर्चसम् ॥ तदानीं वटवृक्षस्तु
पपात पुरतो मुने ॥४०॥ तथैव तस्माद्वृक्षाच्च पुरुषौ द्वौ विनिर्गतौ ॥ द्योतयंतौ दिशः सर्वास्तेजसा सूर्यसन्निभौ ॥ ४१ ॥ प्रणामं चक्रतुस्तौ हि
हरिमेधसुमेधयोः ॥ हरिमेधसुमेधौ तौ तौ दृष्ट्वा भयविह्वलौ ॥ ४२ ॥ ऊचतुर्विस्मयाविष्टौ तावुभौ देवसन्निभौ ॥४३॥ हरिमेधसुमेधसावूचतुः ॥
युवां कौ देवसंकाशौ भवंतौ सर्वमंगलौ ॥ मंदारमालां तरुणां धारयंतौ तथाऽमरौ ॥ नमस्कार्यौ तथाऽऽवाभ्यां पूज्यौ च सुररूपिणौ ॥ ४४ ॥
इत्युक्तौ ब्राह्मणाभ्यां तावूचतुर्वृक्षनिर्गतौ ॥ युवामेव पिता माता आवयोश्च तथा गुरुः ॥४५॥ बंध्वादयस्तथा चैव युवामेव न संशयः ॥ ज्येष्ठ
उवाच ॥ ॥ अहं तु देवलोकस्थ आस्तीकोनाम नामतः ॥ ४६ ॥ अप्सरोगणसंवीतः कदाचिन्नंदनं वनम् ॥ क्रीडार्थमगमं चाद्रौ विषयासक्त
चेतनः ॥ ४७ ॥ रेभिरे देववनिता यथाकामं मया सह ॥ मुक्तामल्लिकमाल्यानि निपेतुस्तानि योषिताम् ॥ ४८ ॥

तौ वृक्षनिर्गतौ दृष्ट्वा ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ रेभिरे आलिंगितवत्यः ॥ ४८ ॥

१–'ये सान्तास्तेऽदन्ताः' इति शास्त्रीयवचनेन 'हरिमेधस् सुमेधस्' एतच्छब्दद्वयमत्र अदन्तरामशब्दवज्ज्ञेयम् । तेन 'हरिमेधम्' इत्यपि भवति, तथैवाऽन्यत्राऽपि ।

तपतः तपश्चर्यां कुर्वतः रोमशस्योपरि इति शेषः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ व्रतानीति शेषः ॥
॥ ६० ॥ इति श्रीकार्तिकमासमाहात्म्यटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ अथ वत्सद्वादशीविधानमाह—कृष्ण इति ॥ १ ॥ वटे वटवृक्षच्छायायाम् ॥ २ ॥

तपतो रोमशस्यैव तद्दृष्ट्वा कुपितो मुनिः ॥ योषितां नाऽपराधोयं यासां वै परतंत्रता ॥ ४९ ॥ अयमेव दुराचारः शापार्ह इति चाऽब्रवीत् ॥ त्वं
ब्रह्मराक्षसो भूत्वा वटवृक्षे चरेति माम् ॥ ५० ॥ प्रसादितो मया सोऽथ विशापमपि दत्तवान् ॥ तुलसीपत्रमाहात्म्यं विष्णोर्नाम तथा द्विजात् ॥
॥५१॥ यदा श्रृणोषि सद्यस्त्वं विमुक्तिं यास्यसे पराम् ॥ इति शप्तस्तु मुनिना चिरकालं सुदुःखितः ॥ ५२ ॥ वसाम्यत्र वटे दैवाद्भवद्दर्शनतो
ध्रुवम् ॥ मुक्तिर्जाता विप्रशापाद्द्वितीयस्य कथां श्रृणु ॥ ५३ ॥ अयं मुनिवरः पूर्वं गुरुशुश्रूषणे रतः ॥ गुरोराज्ञामनादृत्य ब्रह्मराक्षसतां गतः ॥
॥ ५४ ॥ युष्मत्प्रसादादधुना ब्रह्मशापाद्विमोचितः ॥ तीर्थयात्राफलं चैव युवाभ्यामिह साधितम् ॥५५॥ उत्तरोत्तरपुण्यानि वर्धंते च दिनेदिने ॥
इत्युक्त्वा तौ मुनिवरौ प्रणम्य च पुनःपुनः ॥ ५६ ॥ तावनुज्ञाप्य तौ धाम जग्मतुः परया मुदा ॥ ततस्तौ तीर्थयात्रार्थं परमौ मुनिपुंगवौ ॥
॥ ५७ ॥ शंसंतौ तुलसीं पुण्यां जग्मतुर्मुनिपुंगव ॥ एवं नारद माहात्म्यं तुलस्याः को नु वर्णयेत् ॥ ५८ ॥ तस्मान्नारद मासेऽस्मिन्कार्तिके
हरितुष्टिदे ॥ कर्तव्या तुलसीपूजा नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ५९ ॥ एवमंगव्रतान्येव प्रोक्तानि मुनिसत्तम ॥ उपांगानि प्रवक्ष्यामि वालखिल्यो
दितानि च ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये तुलसीमाहात्म्यवर्णनं
नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥ ॥ वालखिल्या ऊचुः ॥ ॥ कृष्णःप्रोवाच धर्माय द्वादशीं वत्ससंज्ञिताम् ॥ गोधूलिकालसंयुक्ता द्वादशी वत्सपूजने॥१॥
वत्सपूजा वटे चैव कर्तव्या प्रथमेऽहनि ॥ सवत्सां तुल्यवर्णां च शालिनीं गां पयस्विनीम् ॥ चंदनादिभिरालिप्य पुष्पमालाभिरर्चयेत् ॥ २ ॥
तद्दिने तैलपक्वं च स्थालीपक्वं युधिष्ठिर ॥ गोक्षीरं गोघृतं चैव दधिक्षीरं च वर्जयेत् ॥ ३ ॥ दिनांते सूर्यबिंबार्धादुभयत्र घटीदलम् ॥ ततो नीरा
जनं कार्य्यं निरीक्षेच्च शुभाऽशुभम् ॥ ४ ॥ नानादीपान्प्रकल्प्याऽऽदौ स्वर्णपात्रादिसंस्थितान् ॥ नीराजयेद्दीपपूर्वं निरीक्षेत शुभाऽशुभम् ॥५॥
लापयित्वा सर्वदीपानुत्तराभिमुखान्न्यसेत् ॥ मुख्या दीपा नव प्रोक्ता अन्यानपि च कल्पयेत् ॥ ६ ॥

॥ ३ ॥ शकुनावलोकनमाह—दिनांत इति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ पंचदीपेषु विशेषतः शुभाऽशुभानिरीक्षणमाह—पक्षमिति । आदौ प्रथमदीपम् ॥ ९ ॥ दीपाभिमंत्रणे मंत्रः—सूर्यांशसंभवा इति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ अत्र प्रसिद्धा कथा सनत्कुमारसंहितायाम्—पुरा हृषीकेशोनाम आभीरः अष्टसहस्रगवां पालकः आसीत्तस्य एकांगीनाम कन्या जाता । पुत्राऽभावे पुत्रोत्पत्तये दानधर्मादिकमतीव चकार, तेन पुत्रो जातः । तदा तत्पुरोहितः दुंदुभिनामकः काणः लोभी तत्रागत्य लोभेच्छया अयं मूलजात इति मिथ्यैवाऽवदत् । तदा भीतः पिता कन्यामवदत्, हे एकांगि "नयेमं बालकं शीघ्रं मुखे दत्त्वा घृतं मधु ॥ क्षिपस्व तूर्णं गंगायामस्माकं सुखवृद्धये ॥ " इति । तदा एकांगी तमादाय दयया महावृक्षस्य कोटरे ऽस्थापयत् "वारंवारं समागत्य दिवसेषु निशासु च ॥ तस्मै पयः पाययित्वा पुनर्याति स्वकं गृहम् ॥ जातोऽसौ वर्षमात्रेण कलभाषी स बालकः ॥ एकांग्यपि च संजाता यौवनाक्रांतदेहिका ॥" इति । एकदा दुंदुभिः पुरोहितः एकांगीं कामवासनया प्राऽर्थयत्, तदा सा धिक्कारं कृतवती, तेन द्वेषेण दुंदुभिः तत्पितरमुवाच, हे हृषीकेश इयं तव

ज्वाला चेद्दक्षिणासंस्था सतेजस्का शिखान्विता ॥ स्थिरा चेत्सौख्यदा प्रोक्ता विपरीता तु दुःखदा ॥ ७ ॥ कार्तिके कृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषु
पंचसु ॥ तिथिषूक्तः पूर्वरात्रे नृणां नीराजनाविधिः ॥ ८ ॥ पक्षं संसूचयत्यादिर्द्वितीयो मासमेव च ॥ तृतीय ऋतुमेवेह चतुर्थस्त्वयनं तथा ॥
वर्षं तु पंचमो दीपः शुभाशुभं विनिर्णयेत् ॥ ९ ॥ सूर्यांशसंभवा दीपा अंधकारविनाशकाः ॥ त्रिकाले मां दीपयंतु दिशंतु च शुभाऽशुभम् ॥
॥ १० ॥ अभिमंत्र्य च मंत्रेण ततो नीराजयेत्क्रमात् ॥ ११ ॥ आदौ देवांस्ततो विप्रान्हस्तिनश्च तुरंगमान् ॥ ज्येष्ठाञ्च्छ्रेष्ठाञ्जघन्यांश्च मातृ
मुख्याश्च योषितः ॥ १२ ॥ ततो नीराजितान्दीपान्स्वस्वस्थानेषु विन्यसेत् ॥ रूक्षैर्लक्ष्मीविनाशः स्याच्छ्वेतैरन्नक्षयो भवेत् ॥ अतिरक्तेषु युद्धानि
मृत्युः कृष्णशिखेषु च ॥ १३ ॥ एकांगीनाम गोपाला तयैतच्च व्रतं कृतम् ॥ धनधान्यसमायुक्ता जाता वर्षत्रयेण सा ॥ १४ ॥

कन्या यवनैः सह क्रीडंती मया दृष्टा यवनाद्बालको जातः स च कोटरे स्थापितः, गत्वा पश्य, अहो तव कुलं नष्टम् अस्याः त्याग एव उचितः, अन्यथा बहिष्कारो भवेत् । एवं श्रुत्वा हृषीकेशः पुरोहितोक्तप्रकारेण एकांगीं तत्पुत्रं च वृषस्य पृष्ठे बद्ध्वा वने अत्यजत्, स वृषोऽपि दैवयोगेन तामादाय हरिद्वारं ययौ, बंधश्च शिथिलतां प्राप्तः तदा एकांगी तत्र कुटिं बद्ध्वा तृणविक्रयं कृत्वा तेन द्रव्येण पुत्रं वृषभं च पुष्णाति, कार्तिके मास आगते स्नानार्थं देशदेशतः लोकाः आययुः, ते इमां गोपालिकां ज्ञात्वा दानार्थमानीताः गावः रक्षणाय ददुः, अनयाऽपि गवां सेवा भूयसी आरब्धा ततः वैष्णवैः तया च द्वादश्यां गोपूजा कृता एवं वर्षत्रयमकरोत्, तत्र दैवयोगाद्धृषीकेशः पुरोहितेन दुंदुभिना सह आगतः, तत्र स्वकन्यां दृष्ट्वाऽतिविस्मितो भूत्वा तया ज्ञातवृत्तांतः तस्याः विवाहमकरोत्, दुंदुभिश्च धिक्कृतः साऽपि शापं ददौ । अद्यप्रभृति ये काणे विश्वासकारकाः ते अवश्यं विलयं यांतु, इति शहवा बालकं पित्रे दत्त्वा गोव्रतमुपदिश्य भर्त्रा सह स्वयं जगामेति ॥ १४ ॥

॥१५॥१६॥१७॥ अथ त्रयोदशीविधानमाह—प्रातरिति ॥ १८ ॥ १९ ॥ यमदीपं बहिर्दद्यादिति वा पाठः ॥ २० ॥ हेमनकस्येतिहासः सनत्कुमारसंहितायां विशेषतः
वर्णितोऽस्ति ॥ २१ ॥ एकदेति शेषः ॥२२॥२३॥ सः पुरुषः न समानेयः नानेतव्यः, अपमृत्यौ प्राप्तेऽपि ॥२४ ॥ मंत्रमाह—मृत्युना इति ॥२५॥२६॥ अथ चतु

तस्माद्गोपूजनं कार्यं द्वादश्यां कार्तिकस्य तु ॥ एतद्गोव्रतमाहात्म्यं श्रुत्वा कुर्वंति ये नराः ॥ १५ ॥ ते गोव्रतप्रभावेन न गोभिर्विच्युता भुवि ॥
गोऽपराधः कृतो यः स्यात्स व्रताद्विलयं व्रजेत् ॥ १६ ॥ ॥ वालखिल्या ऊचुः ॥ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां मासि चाऽऽश्वयुजे तथा ॥ दीपोत्सव
समीपे तु व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ १७ ॥ प्रातः स्नात्वा त्रयोदश्यां कृत्वा वै दंतधावनम्॥ त्रिरात्रनियमं कृत्वा गोविंदे भक्तितत्परः ॥ १८ ॥ कार्यं
एतद्व्रतस्यांते तथा गोवर्द्धनोत्सवः ॥ त्रिमुहूर्ताऽधिका ग्राह्या परवेधो न दोषभाक् ॥ १९ ॥ आश्विनस्याऽसिते पक्षे त्रयोदश्यां निशामुखे ॥
यमदीपं बलिं दद्यादपमृत्युर्विनश्यति ॥ २० ॥ पुरा हेमनकस्यैव बालकश्चाऽपमृत्युतः ॥ मुक्तोभूदाश्विने कृष्णत्रयोदश्यां दयावशात् ॥ २१ ॥
॥ ॥ दूता ऊचुः ॥ ॥ यथा न जीविताद्भ्रश्येदीदृशे तु महोत्सवे ॥ तथोपायं ब्रूहि यम कृपां कृत्वाऽस्मदग्रतः ॥ २२ ॥ ॥ यम उवाच ॥
आश्विनस्याऽसिते पक्षे त्रयोदश्यां निशामुखे ॥ प्रतिवर्षं तु यो दद्याद्गृहद्वारे सुदीपकम् ॥ २३ ॥ मन्त्रेणाऽनेन भो दूताः समानेयः स नोत्सवे ॥
प्राप्तेऽपमृत्यावपि च शासनं क्रियतां मम ॥ २४ ॥ मृत्युना पाशदंडाभ्यां कालेन च मया सह ॥ त्रयोदश्यां दीपदानात्सूर्यजः प्रीयतामिति
॥ २५ ॥ मन्त्रेणाऽनेन यो दीपं द्वारदेशे प्रयच्छति ॥ उत्सवे चाऽपमृत्योश्च भयं तस्य न जायते ॥ २६ ॥ ॥ वालखिल्या ऊचुः ॥ ॥
पूर्वविद्धचतुर्दश्यामाश्विनस्य सितेतरे ॥ पक्षे प्रत्यूषसमये स्नानं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ २७ ॥ अरुणोदयतोऽन्यत्र रिक्तायां स्नाति यो नरः ॥
तस्याऽब्दिकभवो धर्मो नश्यत्येव न संशयः ॥ २८ ॥ तथा कृष्णचतुर्दश्यामाश्विनेऽर्कोदये सुराः ॥ यामिन्याः पश्चिमे यामे तैलाभ्यंगो विशि
ष्यते ॥ २९ ॥ यदा चतुर्दशी न स्याद्विदिने चेद्विधूदये ॥ दिनद्वये भवेच्चाऽपि तदा पूर्वैव गृह्यते ॥ ३० ॥ बलात्काराद्धठाद्वाऽपि शिष्टत्वान्न
करोति चेत् ॥ तैलाभ्यंगं चतुर्दश्यां रौरवं नरकं व्रजेत् ॥३१॥ तैले लक्ष्मीर्जले गंगा दीपावल्याश्चतुर्दशीम् ॥ प्रातःस्नानं हि यः कुर्याद्यमलोकं
न पश्यति ॥ ३२ ॥ अपामार्गमथो तुंबीं प्रपुन्नाडमथाऽपरम् ॥ भ्रामयेत्स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै ॥ ३३ ॥

र्दशीविधानमाह—पूर्वविद्धचतुर्दश्यामिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रपुन्नाडं टाकळा इति ख्यातम् "प्रपुन्नाडस्त्वेडगजो दद्रुघ्नश्चक्रमर्दकः ॥

पश्चाट उरणाख्यश्च" इत्यमरः ॥ ३३ ॥ त्रिवारं मंत्रपठनं कृत्वा स्नानमध्ये स्नानजलमध्ये भ्रामयेत, एवं पुनर्द्विः मंत्रपठनं नववारमित्यर्थः ॥३४॥ मत्रमाह—सीता इति । सीता हलरचिता रेखा तस्याः लोष्टं मृत्तिकापिंडः तेन समायुक्तं, 'सीता लांगलपद्धतिः' इत्यमरः ॥ 'लोष्टानि लेष्टवःपुंसि' इत्यमरः ॥ ३५ ॥ श्वानबलिमाह—स्नात्वेति ॥ ॥ ३६ ॥ स्नानांगतर्पणं स्वस्वशाखाप्रसिद्धम् ॥ ३७ ॥ अथ यमतर्पणमंत्रानाह—ॐ यमाय नमः इत्यादि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ यमतर्पणं तु पूर्वमेवोक्तं भीष्मतर्पणं चाग्रे भीष्मपंचकव्रते कथयिष्यति । नरकाय नरकासुराय दीपः प्रदातव्यः । अत्र विशेषः सारोद्धारे—"पुरा सौवीरदेशे तु वेश्याऽभूद्विजनप्रिया ॥ नाम्ना लीलावती पुण्या हरिभक्तिपरायणा ॥ कदाचित्सा समायाता वसिष्ठस्याऽऽश्रमं मुदा ॥ चतुर्दशीमाहात्म्यं सा पप्रच्छ विनयान्विता ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ एवं व्रतं त्रयोदश्यां कृत्वा

वारत्रयं त्रिवारं च पठित्वा मन्त्रमुत्तमम् ॥ ३४ ॥ सीतालोष्टसमायुक्त सकंटकदलान्वित ॥ हर पापमपामार्ग भ्राम्यमाणः पुनः पुनः ॥
अपामार्गं प्रपुन्नाडं भ्रामयेच्छिरसोपरि ॥ ३५ ॥ स्नात्वार्द्रवाससा दद्याद्दीपकं मृत्युपुत्रयोः ॥ शुनकौ श्यामशबलौ भ्रातरौ यमसेवकौ ॥ तुष्टौ
स्यातां चतुर्दश्यां दीपदानेन मृत्युजौ ॥ ३६ ॥ इष्टबंधुजनैः सार्द्धमेतत्स्नानं समाचरेत् ॥ स्नानांगतर्पणं कृत्वा यमं संतर्पयेत्ततः॥ ३७ ॥ यमाय
धर्मराजाय मृत्यवे चाऽन्तकाय च ॥ वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥ ३८ ॥ औदुंबराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने ॥ वृकोदराय चित्राय
चित्रगुप्ताय ते नमः ॥ ३९ ॥ चतुर्दशैते मन्त्राः स्युः प्रत्येकं च नमोऽन्विताः ॥ एकैकेन तिलैर्मिश्रान्दद्यात्त्रीनुदकाञ्जलीन् ॥ ४० ॥ यज्ञोप-
वीतिना कार्यं प्राचीनावीतिनाऽथवा ॥ देवत्वं च पितृत्वं च यमस्याऽस्ति द्विरूपता ॥ ४१ ॥ जीवत्पिताऽपि कुर्वीत तर्पणं यमभीष्मयोः ॥
नरकाय प्रदातव्यो दीपः संपूज्य देवताः ॥ ४२ ॥

रात्रौ विधूदये ॥ स्नातव्यं तिलतैलेन नरैर्नरकभीरुभिः ॥ नारकीति च सा प्रोक्ता तिथिर्लोकेषु विश्रुता ॥ पूर्वं वराहदेवाच्च जातो नरकनामकः ॥ धरण्यां स तु पापात्मा देवान्सर्वाञ्जिगाय च ॥ ऐश्वर्यं चैव देवानां हृतवान्पापचेतनः ॥ तदानीं देवताः सर्वे कृष्णं शरणमाययुः ॥ तैः प्रार्थितश्च श्रीकृष्णो वधार्थं नरकस्य च ॥ जगाम यत्र पापात्मा नरको धरणीसुतः ॥ साऽमात्यं नरकं हत्वा चतुर्दश्यां तु कार्तिके ॥ सर्वोत्तमस्तदा कृष्णश्चतुर्दश्या वरं ददौ ॥ ये करिष्यंति चाभ्यंगं वस्त्रदानादिकं च यत् ॥ तेषां यशश्च कीर्तिं च पुत्रैश्वर्यं ददाम्यहम् ॥ इति तस्यै वरान्दत्त्वा प्रसिद्धा सा ततो भुवि ॥ तस्मिन्दिने महालक्ष्मीस्तैले सन्निहिता यतः ॥ विष्णुपादाब्जसंभूता गंगा लोकमलापहा ॥ तस्मिन्नुष्णोदके देवी सन्निधानं करोति वै ॥ विधूदये त्रयोदश्यां भवेद्यदि चतुर्दशी ॥ नारकीति च सा प्रोक्ता आश्विनस्य सितेतरे ॥ व्यतीपाते च वैधृत्यां माता

पित्रोर्दिनेऽपि वा ॥ नारकी चतुर्दशी चेत्स्यात्स्नातव्यं तिलतैलतः ॥ स्नातव्यं तिलतैलेन नारीभिश्च नरैरपि ॥ यतिभिर्विधवाभिश्च निष्कामैर्वा विधानतः ॥ कार्यमभ्यंजनं तत्र चाऽन्यथा निरयं व्रजेत् ॥" इति ॥ ४२ ॥ लक्ष्मीकामस्य स्नानकालमाह—अत्रैवेति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ माषपत्रस्य शाकं माषपर्णिशाकं महाराष्ट्र

अत्रैव लक्ष्मीकामस्य विधिः स्नाने मयोच्यते ॥ इषे भूते च दर्शे च कार्तिके प्रथमे दिने ॥ ४३ ॥ यदा स्नाति तदाऽभ्यंगस्नानं कुर्याद्विधूदये ॥ ऊर्जशुक्लद्वितीयायां तिथौ च स्वातियुग्मगे ॥ ४४ ॥ मानवो मंगलस्नायी नैव लक्ष्म्या वियुज्यते ॥ दीपैर्नीराजनादत्र सैषा दीपावलिः स्मृता ॥ ४५ ॥ इंदुक्षयेऽपि संक्रांतौ रवौ पाते दिनक्षये ॥ अत्राऽभ्यंगो न दोषाय प्रातः पापाऽपनुत्तये ॥ ४६ ॥ माषपत्रस्य शाकं वै भुक्त्वा तस्मिन्दिने नरः ॥ प्रेताख्यायां चतुर्दश्यां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥४७॥ इषासितचतुर्दश्यामिन्दुक्षयतिथावपि ॥ दर्शादौ स्वातिसंयुक्ते तदा दीपावलिर्भवेत् ॥ ४८ ॥ कुर्यात्संलग्नमेतच्च दीपोत्सवदिनत्रयम् ॥ महाराजो बलिः प्रोक्तस्तुष्टेन हरिणा तथा ॥ ४९ ॥ वरं याचस्व भद्रं ते यद्यन्मनसि वर्तते ॥ इति विष्णुवचः श्रुत्वा बलिर्वचनमब्रवीत् ॥ ५० ॥ आत्मार्थं किं याचनीयं सर्वं दत्तं मया तथा ॥ लोकार्थं याचयिष्यामि शक्तश्चेद्देहि तच्च मे ॥ ५१ ॥ मयाऽद्य ते धरा दत्ता वामनच्छद्मरूपिणे ॥ त्रिभिः पदैस्त्रिदिवसैः सा चाऽऽक्रांता यतस्त्वया ॥ ५२ ॥ तस्माद्भूमितले राज्यमस्तु घस्रत्रये हरे ॥ ५३ ॥ मद्राज्ये ये दीपदानं भुवि कुर्वंति मानवाः ॥ तेषां गृहे तव स्त्रीयं सदा तिष्ठतु सुस्थिरा ॥ ५४ ॥ मम राज्ये गृहे येषामंधकारः पतिष्यति ॥ लक्ष्मीसंतानांधकारः सदा पततु तद्गृहे ॥ ५५ ॥ चतुर्दश्यां च ये दीपान्नरकाय ददंति च ॥ तेषां पितृगणाः सर्वे नरके न वसंति च ॥ ५६ ॥ बलिराज्यं समासाद्य यैर्न दीपावलिः कृता ॥ तेषां गृहे कथं दीपाः प्रज्वलिष्यंति केशव ॥ ५७ ॥ बलिराज्ये तु ये लोकाः शोकाऽनुत्साहकारिणः ॥ तेषां गृहे सदा शोकः पतेदिति न संशयः ॥ ५८ ॥ चतुर्दशीत्रये राज्यं बलेरस्त्विति याचयेत् ॥ पुरा वामनरूपेण प्रार्थयित्वा धरामिमाम् ॥ ददावतिथयेंद्राय बलिं पातालवासिनम् ॥ ५९ ॥ दत्तं दैत्यपतेरित्थं हरिणा तद्दिनत्रयम् ॥ तस्मान्महोत्सवं चात्र सर्वथैव हि कारयेत् ॥ ६० ॥ महारात्रिः समुत्पन्ना चतुर्दश्यां मुनीश्वराः ॥ अतस्तदुत्सवः कार्यः शक्तिपूजापरायणैः ॥ ६१ ॥

भाषायां रानउडीद इति ख्यातम् ॥ "हयपुच्छी तु कांबोजी माषपर्णी महासहा ॥" इत्यमरः ॥ ४७ ॥ दीपोत्सवीदिनत्रयमाह—इषेति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥५०॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इयं स्त्री लक्ष्मीः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ दीपावलिः दीपानां पंक्तिः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ महारात्रिरिति महारात्रिनामिका देवी

यामलतंत्रप्रसिद्धा ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ उल्काहस्ताः तेजःपुंजहस्ताः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ अथ दीपोत्सवीविधानप्रसंगमाह–कौमोदि
नीति । द्विजाः वालखिल्याः कौमोदिनीशब्दार्थमाह पाद्मे–“विष्णुना च स्वयं वत्स तुष्टेन बलये पुनः ॥ उपकारकरं दत्तमसुराणां महोत्सवम् ॥ तदाप्रभृति सेनानीः प्रवृत्ता
कौमुदी सदा ॥ कुशब्देन मही ज्ञेया मुद हर्षे ततो द्वयम् ॥ धातुज्ञैर्निगमज्ञैश्च तेनैषा कौमुदी स्मृता ॥ कौ मोदंते जना यस्मान्नानाभावैः परस्परम्॥ हृष्टास्तुष्टाः सुखापन्नास्ते

बलिराज्यं समासाद्य यक्षगंधर्वकिन्नराः ॥ औषध्यश्च पिशाचाश्च मंत्राश्च मणयस्तथा ॥ ६२ ॥ सर्वं एव प्रहृष्यंति नृत्यंति च निशामुखे ॥
तत्तन्मंत्राश्च सिद्ध्यंति बलिराज्ये न संशयः ॥ ६३ ॥ बलिराज्यं समासाद्य यथा लोकाः सुहर्षिताः ॥ तथा तद्दिनमध्ये तु लोकाः स्युर्हर्षिता
भृशम् ॥ ६४ ॥ तुलासंस्थे सहस्रांशौ प्रदोषे भूतदर्शयोः ॥ उल्काहस्ता नराः कुर्युः पितॄणां मार्गदर्शनम् ॥ ६५ ॥ नरकस्थास्तु ये प्रेतास्ते
मार्गं तु व्रतात्सदा ॥ पश्यंत्येव न संदेहः कार्योऽत्र मुनिपुंगवैः ॥ ६६ ॥ आश्विने मासि भूतादितिथयः कीर्तितास्त्रयः॥ दीपदानादिकार्येषु ग्राह्या
मध्याह्नकालिकाः ॥ ६७ ॥ यदि स्युः संगवादर्वागेताश्च तिथयस्त्रयः ॥ दीपदानादिकार्येषु कर्तव्याः पूर्वसंयुताः ॥ ६८ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥
कौमोदिन्यास्तु माहात्म्यं प्रष्टुमिच्छामहे द्विजाः ॥ तस्मिन्दिने तु किं भोज्यं कस्य पूजां तु कारयेत् ॥ ६९ ॥ किमर्थं क्रियते सा तु तस्याः
का देवता भवेत् ॥ किं च तत्र भवेद्देयं किं न देयं विशेषतः॥७०॥प्रहर्षः कोऽत्र निर्दिष्टः क्रीडा काऽत्र प्रकीर्तिता ॥ दीपावल्याः फलं सर्वं वदन्तु
ऋषिसत्तमाः ॥ ७१ ॥ ॥ वालखिल्या ऊचुः ॥ ॥ ततः प्रभात समये त्वमायां तु मुनीश्वराः ॥ स्नात्वा देवान्पितॄन्भक्त्या संपूज्याऽथ प्रणम्य
च ॥ ७२ ॥ कृत्वा तु पार्वणश्राद्धं दधिक्षीरघृतादिभिः ॥ दिवा तत्र न भोक्तव्यमृते बालातुराज्जनात् ॥ ७३ ॥ ततः प्रदोषसमये पूजयेदिंदिरां
शुभाम् ॥ कुर्यान्नानाविधैर्वस्त्रैः स्वच्छं लक्ष्म्याश्च मण्डपम् ॥ ७४ ॥ नानापुष्पैः पल्लवैश्च चित्रैश्चाऽपि विचित्रितम् ॥ तत्र संपूजयेल्लक्ष्मीं देवां
श्चाऽपि प्रपूजयेत् ॥ ७५ ॥ संपूज्या देवनार्योऽपि बहुभिश्चोपचारकैः ॥ पादसंवाहनं कुर्याल्लक्ष्म्यादीनां तु भक्तितः ॥ ७६ ॥ अस्मिन्नहनि
सर्वेऽपि विष्णुना मोचिताः पुरा ॥ बलिकारागृहाद्देवा लक्ष्मीश्चाऽपि विमोचिता ॥ ७७ ॥

नैषा कौमुदी स्मृता ॥ कुमुदानि बलेर्यस्माद्दीयंते तेन षण्मुख ॥ अर्थाय पार्थिवैः पुत्र तेनैषा कौमुदी स्मृता ॥” इति ॥ ६९ ॥७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ इंदिरां
लक्ष्मीम् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ देवनार्यः सरस्वतीकालीगौर्याद्याः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

॥७८॥ कथंभूताः पर्यंकाः सूत्रगर्भाः ॥७९॥८०॥ अथ लक्ष्मीप्रबोधोत्सवप्रसंगमाह—अत इत्यादिना ॥८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥८७॥८८॥ दीपोत्सवी

लक्ष्म्या सार्द्धं ततो देवा जग्मुः क्षीरोदधौ पुनः ॥ प्रसुप्ता बहुकालं ते सुखं तस्मान्मुनीश्वराः॥७८॥रचनीयाः सूत्रगर्भाः पर्यंकाश्च सुतूलिकाः ॥
दुग्धफेनोपमैर्वस्त्रैरास्तृताश्च यथादिशम् ॥ ७९ ॥ स्थापयेत्तान्सुराँल्लक्ष्मीं वेदघोषसमन्वितः ॥ लक्ष्मीर्दैत्यभयान्मुक्ता सुखं सुप्तांबुजोदरे ॥८०॥
अतोऽत्र विधिवत्कार्या तुष्ट्यै तु सुखसुप्तिका ॥ तदह्नि पद्मशय्यां यः पद्मासौख्यविवृद्धये ॥ ८१ ॥ कुर्यात्तस्य गृहं मुक्त्वा तत्पद्मा क्वाऽपि न
व्रजेत् ॥ न कुर्वंति नरा इत्थं लक्ष्म्या ये सुखसुप्तिकाम् ॥ ८२ ॥ धनचिन्ता विहीनास्ते कथं रात्रौ स्वपंति हि ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन लक्ष्मीं
संपूजयेन्नरः ॥ ८३ ॥ स तु दारिद्र्यनिर्मुक्तः स्वजातौ स्यात्प्रतिष्ठितः ॥ जातिपत्रलवंगैलात्वक्कर्पूरसमन्वितम् ॥ ८४ ॥ पाचयित्वा गव्यदुग्धं
सितां दत्त्वा यथोचिताम् ॥ लड्डुकांस्तस्य कुर्वीत तांश्च लक्ष्म्यै समर्पयेत् ॥ ८५ ॥ अन्यच्चतुर्विधं भक्ष्यं दद्याच्छ्रीः प्रीयतामिति ॥ अप्रबुद्धे
हरौ पूर्वं स्त्रीभिर्लक्ष्मीं प्रबोधयेत् ॥ ८६ ॥ प्रबोधसमये लक्ष्मीं बोधयित्वा भुनक्ति या ॥ पुमान्वा वत्सरं यावल्लक्ष्मीस्तं नैव मुञ्चति ॥ ८७ ॥
अभयं प्राप्य विप्रेभ्यो विष्णुभीताः सुरद्विषः ॥ क्षीराब्धौ तुष्टुवुर्ज्ञात्वा सुप्तां पद्माश्रितां श्रियम् ॥ ८८ ॥ त्वं ज्योतिः श्रीरवीन्द्वग्निविद्युत्सौ
वर्णतारकाः ॥ सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्दीपज्योतिःस्थिते नमः ॥ ८९ ॥ या लक्ष्मीर्दिवसे पुण्ये दीपावल्यां च भूतले ॥ गवां गोष्ठे तु
कार्तिक्यां सा लक्ष्मीर्वरदा मम ॥ ९० ॥ दीपदानं ततः कुर्यात्प्रदोषे च तथोल्मुकम् ॥ भ्रामयेत्स्वस्य शिरसि सर्वाऽरिष्टनिवारणम् ॥ ९१ ॥
दीपवृक्षास्तथा कार्याः शक्त्या देवगृहादिषु ॥ चतुष्पथे श्मशाने च नदीपर्वतवेश्मसु ॥ ९२ ॥ वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु चत्वरेषु गृहेषु च ॥ वस्त्रैः पुष्पैः
शोभितव्या राजमार्गस्य भूमयः ॥ ९३ ॥ सर्वं पुरमलंकृत्य प्रदोषे तदनन्तरम् ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वाऽऽदौ संभोज्य च बुभुक्षितान् ॥ ९४ ॥
अलंकृतेन भोक्तव्यं नववस्त्रोपशोभिना ॥ ततोऽपराह्णसमये घोषयेन्नगरं नृपः ॥ ९५ ॥ अद्य राज्यं बलेर्लोका यथेच्छं क्रीडयतामिति ॥ यथेच्छं
क्रीडयतां बाला इत्याज्ञाप्य नृपेण तु ॥ ९६ ॥ तेभ्यो दद्यात्क्रीडनकं ततः पश्येच्छुभाशुभम् ॥ बलिराज्ये प्रकर्तव्यं यद्यन्मनसि वर्तते ॥ ९७ ॥

प्रार्थना—त्वं ज्योतिरिति द्वाभ्याम् ॥८९॥९०॥ उल्मुकं प्रज्वलत्काष्ठम् ॥९१॥९२॥९३॥९४॥९५॥९६॥ शुभाऽशुभं पश्येदिति—तत्रावलोकनप्रकारमाह—"बालरुष्टौ
राजशोकस्तेषां तुष्टौ नृपे सुखम् ॥ बालयुद्धे राजयुद्धं रोदने राज्यनाशनम् ॥ यष्टिकादिकृतानश्वान्यदाऽऽरोहंति बालकाः ॥ तदा राज्ञो जयो वाच्यः परराष्ट्रविमर्दनम् ॥

लिंगं धृत्वा क्रीडने तु व्यभिचारो महान्भवेत् ॥ अन्नं यदा गोपयंति दुर्भिक्षं तत्र चाऽऽदिशेत् ॥ एवं बालकृतां चेष्टां बुद्ध्वा चाऽस्य फलं वदेत् ॥" इति ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ सुखरात्रिका कर्तव्या इति शेषः । अत्र विशेषः ब्राह्मे—"नारद उवाच ॥ येन स्त्रियः सुरूपाः स्युः सुभगाः सुप्रजास्तथा ॥ पतिव्रतपरा ब्रह्मंस्तद्व्रतं ब्रूहि मे प्रभो ॥ श्रीब्रह्मोवाच ॥ श्रूयतां ब्राह्मणश्रेष्ठ सुखरात्रि शुभं व्रतम् ॥ यन्मया कस्यचिन्नोक्तं रहस्यं शिवशर्मदम् ॥ ऊर्जे मासि चतुर्दश्यां कृष्णायां व्रतमुत्तमम् ॥ यस्याऽऽचरणमात्रेण स्त्रियः सौभाग्यवर्द्धनाः ॥ श्रिया सार्द्धं जगद्योनिः शेते विष्णुः सुखान्वितः ॥ तस्यां रात्रौ जनैस्तस्मात्संप्रोक्ता जनसुप्तिका ॥ तस्यां धातुमयैर्वर्ण्यैर्भगवत्पंचरंगकैः॥ निजाऽऽलये जीवरात्रीं लिखित्वा सुखरात्रिकाम् ॥ ब्रह्मविष्णुशिवादीनां मूर्तीश्च विलिखेत्ततः॥ सौभाग्यहेतवे भर्तुरनुज्ञां प्रतिगृह्य च ॥ व्रतार्थं कल्पयेत्तस्याः पूजोपकरणानि च ॥ ततः सुगंधद्रव्येण गात्रमुद्वर्त्य यत्नतः ॥ स्त्रीभिः सुखोदकस्नानं कर्तव्यं द्विजसत्तम ॥ स्नात्वा वस्त्रं मनोहारि परिधाय यथाविधि ॥

जीवहिंसा सुरापानमगम्यागमनं तथा ॥ चौर्यं विश्वासघातश्च पंचैतानि मुनीश्वराः ॥ बलिराज्ये तु नरकद्वाराण्युक्तानि संत्यजेत् ॥ ९८ ॥ ततोऽर्द्धरात्रसमये स्वयं राजा व्रजेत्पुरम् ॥ अवलोकयितुं रम्यं पद्भ्यामेव शनैःशनैः ॥ बलिराज्यप्रमोदं च दृष्ट्वा स्वगृहमाव्रजेत् ॥ ९९ ॥ एवं गते निशीथे च जने निद्रार्द्धलोचने ॥ एवं नगरनारीभिः शूर्पडिंडिमवादनैः ॥ निष्कास्यते प्रहृष्टाभिरलक्ष्मीः स्वगृहांऽगणात् ॥ १०० ॥ दंडैकरजनीयोगे दर्शः स्यात्तु परेऽहनि ॥ तदा विहाय पूर्वेद्युः परेऽह्नि सुखरात्रिका ॥ १०१ ॥ ये वैष्णवाऽवैष्णवाश्च बलिराज्योत्सवं नराः ॥ न कुर्वंति वृथा तेषां धर्माः स्युर्नात्र संशयः ॥ १०२ ॥

सुखरात्र्याः सुप्रतिष्ठां कारयित्वा द्विजन्मना ॥ पूजनीया विधानेन गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ स्त्रीभिः सखीसंयुताभिः सुखरात्र्यादिदेवताः ॥ सुखरात्री गृहस्था या देवता लिखिता मया ॥ पूजां गृह्णातु मद्दत्तां साः प्रयच्छतु मे सुखम् ॥ सुखरात्रि नमस्तुभ्यं जीवदात्रि सुखप्रदे ॥ शिवप्रिये गृहाणेमां पूजां वै रक्ष बालकान् ॥ रूपं देहि जयं देहि विद्यां देहि सुखं धनम् ॥ प्रज्ञां प्रयच्छ मे कामान्समस्तान्सुखमादरात् ॥ इति संप्रार्थ्य तां देवीं गीतवादित्रनिस्वनैः ॥ लक्ष्मीपूजा ततः कार्या धवयुक्ताभिरादरात् ॥ त्रिभिः पूजोपहारेण मंत्रैरेभिर्हरिप्रियाम् ॥ जय देवि जगन्मातर्विष्णोर्वक्षसि संस्थिते ॥ रमे नमोऽस्तु ते मेऽत्र सौभाग्यं देहि निश्चलम् ॥ जागर्ति या महालक्ष्मीर्दीपमाला सुभूतले ॥ हरिवक्षःस्थिता रम्या सा देवी वरदाऽस्तु मे ॥ इति स्तुत्वा भगवतीं महालक्ष्मीं सुखप्रदाम् ॥ भर्त्रा सह क्रीडनीयं दीपावल्यां जयेच्छया ॥ द्यूतं पत्याश्रितं स्त्रीभिरित्याह पुरुषोत्तमः ॥ इत्थं विधानेन पतिव्रता या करोति हृद्यं सुखरात्रिकाख्यम् ॥ व्रतं सपुत्रा धनधान्ययुक्ता सभर्तृका सा भवतीह सत्यम् ॥" इति ॥ १०१ ॥ १०२ ॥

॥ १०३ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां नवमोऽध्यायः ॥९॥ अथ द्यूतप्रतिपदाबलिराज्यप्राप्तिप्रसंगमाह—प्रतिपदीति ॥१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ प्रतिपद्वेधनिर्णयमाह—प्रतिपदीति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ मूर्तिं कुर्यादित्यत्र का मूर्तिः कीदृशी वेत्यपेक्षायामाह ब्राह्मे—“ब्रह्मोवाच ॥

रात्रौ जागरणं कुर्यात्पुराणपठनादिभिः ॥ द्यूतेन वा हरेरग्रे गीतया वा तथैव च ॥१०३॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां सहि
तायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये वत्सद्वादशीयमत्रयोदशीनरकचतुर्दशीदीपावलीकृत्यवर्णनंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ छ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ प्रतिपद्यथ चाऽभ्यंगं कृत्वा नीराजनं ततः ॥ सुवेषः सत्कथागीतैर्दानैश्च दिवसं नयेत् ॥ १ ॥ शंकरस्तु पुरा द्यूतं
ससर्ज सुमनोहरम् ॥ कार्तिके शुक्लपक्षे तु प्रथमेऽहनि सत्यवत् ॥ २ ॥ बलिराज्यदिनस्याऽपि माहात्म्यं शृणु तत्त्वतः ॥ स्नातव्यं तिलतैले
न नरैर्नारीभिरेव च ॥ ३ ॥ यदि मोहान्न कुर्वीत स याति यमसादनम् ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ दानवेंद्रो बलिर्महान् ॥ ४ ॥ तेन दत्ता
वामनाय भूमिः स्वमस्तकान्विता ॥ तदानीं भगवान्साक्षात्तुष्टो बलिमुवाच ह ॥ ५॥ कार्तिके मासि शुक्लायां प्रतिपद्यां यतो भवान् ॥ भूमिं
मे दत्तवान्भक्त्या तेन तुष्टोऽस्मि तेऽनघ ॥ ६ ॥ वरं ददामि ते राजन्नित्युक्त्वाऽदाद्वरं तदा ॥ त्वन्नाम्नैव भवेद्राजन्कार्तिकी प्रतिपत्तिथिः॥ ७ ॥
एतस्यां ये करिष्यंति तैलस्नानादिकार्चनम् ॥ तदक्षयं भवेद्राजन्नात्र कार्या विचारणा ॥ ८ ॥ तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन्प्रसिद्धा प्रतिपत्तिथिः ॥
प्रतिपत्पूर्वविद्धा नो कर्तव्या तु कथंचन ॥ ९ ॥ तत्राभ्यंगं न कुर्वीत अन्यथा मृतिमाप्नुयात् ॥ प्रतिपद्यां यदा दर्शो मुहूर्तप्रमितो भवेत् ॥
॥ १० ॥ मांगल्यं तद्दिने चेत्स्याद्वित्तादिस्तस्य नश्यति ॥ बलेश्च प्रतिपद्दर्शाद्यदि विद्धं भविष्यति ॥ ११ ॥ तस्यां यद्यथ चाऽऽर्तिक्यं नारी
मोहात्करिष्यति ॥ नारीणां तत्र वैधव्यं प्रजानां मरणं ध्रुवम् ॥ १२ ॥ अविद्धा प्रतिपच्चेत्स्यान्मुहूर्तमपरेऽहनि ॥ उत्सवादिककृत्येषु सैव प्रोक्ता
मनीषिभिः ॥ १३ ॥ प्रतिपत्स्वल्पमात्राऽपि यदि न स्यात्परेऽहनि ॥ पूर्वविद्धा तदा कार्या कृता नो दोषभाग्भवेत् ॥ १४ ॥ तद्दिने गृहमध्ये तु
कुर्यान्मूर्तिं तदांगणे ॥ गोमयेन च तत्राऽपि दधि तत्पुरतः क्षिपेत् ॥ १५ ॥

अस्मिन्दिनेऽन्यदपि यत्कृत्यं वेदविदां वर ॥ तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि शृणु भागवतोत्तम ॥ ततो बलेर्गृहद्वारे स्थाप्यो गोमयमूर्तिभृत् ॥ मुने श्रीबालगोपालस्तथा गोवर्द्धनो महान्॥
बलिराजस्य राज्येऽथ द्वारपालो भव प्रभो॥॥स्वबालकपालनार्थं त्वं गोवर्द्धन गोपते ॥ इति संस्थाप्य गोपालं गोवर्द्धनसमन्वितम् ॥ प्रतिष्ठापूर्वकं ध्यानं भक्त्या संपूजयेन्मुने॥

गोपालमूर्ते विश्वेश शक्रोत्सवविभेदक ॥ गोवर्द्धनकृतच्छत्र पीडां मे हर गोकुले ॥" इति संपूज्य भक्ष्यभोज्यैः बांधवादीन्भोजयित्वा स्वयं भुंजीतेति । दधि तत्पुरतः इत्यत्र
दध्नं तत्पुरतः इति पाठांतरम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ गोवर्द्धनपूजाप्रसंगमाह—भवान्या इति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

आर्तिक्यं तत्र संस्थाप्य एवं कुर्याद्विधानतः ॥ अभ्यंगं ये न कुर्वंति तस्यां तु मुनिपुंगव ॥ १६ ॥ न मांगल्यं भवेत्तेषां यावत्स्याद्वत्सरं ध्रुवम् ॥
यो यादृशेन रूपेण तस्यां तिष्ठेच्छुभे दिने ॥ १७ ॥ आवर्षं तद्भवेत्तस्य तस्मान्मंगलमाचरेत् ॥ यदीच्छेत्स्वशुभान्भोगान्भोक्तुं दिव्यान्मनो
हरान् ॥ १८ ॥ कुरु दीपोत्सवं रम्यं त्रयोदश्यादिकेषु च ॥ शंकरश्च भवानी च क्रीडया द्यूतमास्थिते ॥ १९ ॥ गौर्या जित्वा पुरा शंभुर्नग्नो
द्यूते विसर्जितः ॥ अतोऽर्थं शंकरो दुःखी गौरी नित्यं सुखस्थिता ॥ २० ॥ द्यूतं निषिद्धं सर्वत्र हित्वा प्रतिपदं बुधाः ॥ प्रथमं विजयो यस्य
तस्य संवत्सरं सुखम् ॥ २१ ॥ भवान्याऽभ्यर्थिता लक्ष्मीर्धेनुरूपेण संस्थिता ॥ प्रातर्गोवर्द्धनः पूज्यो द्यूतं रात्रौ समाचरेत् ॥ २२ ॥ भूषणी
यास्तदा गावो वर्ज्या वहनदोहनात् ॥ २३ ॥ गोवर्द्धन धराऽऽधार गोकुलत्राणकारक ॥ विष्णुबाहुकृतोच्छ्राय गवां कोटिप्रदो भव ॥ २४ ॥
या लक्ष्मीर्लोकपालानां धेनुरूपेण संस्थिता ॥ घृतं वहति यज्ञार्थे मम पापं व्यपोहतु ॥ २५ ॥ अग्रतः संतु मे गावो गावो मे संतु पृष्ठतः ॥
गावो मे हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ २६ ॥ ॥ इति गोवर्द्धनपूजा ॥ ॥ सद्भावेनैव संतोष्य देवान्सत्पुरुषान्नरान् ॥ इतरेषामन्नपानै
र्वाक्यदानेन पंडितान् ॥ २७ ॥ वस्त्रैस्तांबूलधूपैश्च पुष्पकर्पूरकुंकुमैः ॥ भक्ष्यैरुच्चावचैर्भोज्यैरंतःपुरनिवासिनः ॥२८॥ ग्राम्यान्वृषभदानैश्च सामं
तान्नृपतिर्धनैः ॥ पदातिजनसंघांश्च ग्रैवेयैः कटकैः शुभैः ॥ स्वनामांकैश्च तान्राजा तोषयेत्सज्जनान्पृथक् ॥ २९ ॥ यथार्थं तोषयित्वा तु ततो
मल्लान्नरांस्तथा ॥ वृषभान्महिषांश्चैव युध्यमानान्परैः सह ॥ ३० ॥ राज्ञस्तथैव योधांश्च पदातीन्समलंकृतान् ॥ मंचाऽऽरूढः स्वयं पश्येन्नटन
र्तकचारणान् ॥ ३१ ॥ युद्धापयेद्वासयेच्च गोमहिष्यादिकं च यत् ॥ वत्सानाकर्षयेद्गोभिरुक्तिप्रत्युक्तिवादनात् ॥ ३२ ॥ ततोऽपराह्णसमये पूर्व
स्यां दिशि सुव्रत ॥ मार्गपालीं प्रबध्नाति दुर्गस्तंभेऽथ पादपे ॥३३॥ कुशकाशमयीं दिव्यां लंबकैर्बहुभिः प्रिये ॥ वीक्षयित्वा गजानश्वान्मार्गपा
ल्यास्तले नयेत् ॥ ३४ ॥ गावो वृषांश्च महिषान्महिषीर्घंटकोत्कटान् ॥ कृतहोमैर्द्विजेंद्रैस्तु बध्नीयान्मार्गपालिकाम् ॥ ३५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥२८॥२९॥ अथ युद्धक्रीडादर्शनप्रसंगमाह—यथार्थमिति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अथ मार्गपालीविधानमाह—तत इति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अथ बलिपूजाप्रसंगमाह–कृत्वेति ॥ ३८ ॥ पंचरंगैः कर्तव्यतामाह–"जिह्वा ताल्वक्षिणी प्रांते करयोः पादयोस्तले ॥ रक्तवर्णेनाऽस्य केशाः कृष्णेनैव समालिखेत् ॥ सर्वांगं पीतवर्णेन शस्त्राद्यं नीलवर्णतः ॥ वस्त्राद्यं श्वेतवर्णेन यथाशोभं प्रकल्पयेत् ॥ सर्वांऽऽभरणशोभाढ्यं द्विभुजं नृपचिह्नितम् ॥ लोको लिखेद्गृहस्यांतः

नमस्कारं ततः कुर्यान्मन्त्रेणानेन सुव्रत ॥ मार्गपालि नमस्तुभ्यं सर्वलोकसुखप्रदे ॥ तले तव सुखेनाश्वा गजा गावश्च संतु मे ॥ ३६ ॥
मार्गपालीतले पुत्र यांति गावो महावृषाः ॥ राजानो राजपुत्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः ॥ ३७ ॥ मार्गपालीं समुल्लंघ्य नीरुजः सुखिनो हि ते ॥
कृत्वैतत्सर्वमेवेह रात्रौ दैत्यपतेर्बलेः ॥ ३८ ॥ पूजां कुर्यात्ततः साक्षाद्भूमौ मंडलके कृते ॥ बलिमालिख्य दैत्येंद्रं वर्णकैः पंचरंगकैः ॥ ३९ ॥
सर्वाभरणसंपूर्णं विंध्यावलिसमन्वितम् ॥ कूष्मांडमयजंभोरुमधुदानवसंवृतम् ॥ ४० ॥ संपूर्णं कृष्टवदनं किरीटोत्कटकुण्डलम् ॥ द्विभुजं
दैत्यराजानं कारयित्वा स्वके पुनः ॥ ४१ ॥ गृहस्य मध्ये शालायां विशालायां ततोऽर्चयेत् ॥ मातृभ्रातृजनैः सार्द्धं संतुष्टो बन्धुभिः सह
॥ ४२ ॥ कमलैः कुमुदैः पुष्पैः कह्लारै रक्तकोत्पलैः ॥ गन्धपुष्पान्ननैवेद्यैः सक्षीरैर्गुडपायसैः ॥ ४३ ॥ मद्यमांससुरालेह्यचोष्यभक्ष्योपहारकैः ॥
मन्त्रेणाऽनेन राजेंद्रः समन्त्री सपुरोहितः ॥ पूजां करिष्यते यो वै सौख्यं स्यात्तस्य वत्सरम् ॥ ४४ ॥ बलिराज नमतुभ्यं विरोचनसुत प्रभो ॥
भविष्येंद्र सुराराते पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ४५ ॥ एवं पूजाविधानेन रात्रौ जागरणं ततः ॥ कारयेद्द्वै क्षणं रात्रौ नटनृत्यकथानकैः ॥ ४६ ॥
लोकश्चापि गृहस्यांते सपर्यां शुक्लतंदुलैः ॥ संस्थाप्य बलिराजानं फलैः पुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ ४७ ॥ बलिमुद्दिश्य वै तत्र कार्यं सर्वं च सुव्रत ॥
यानि यान्यक्षयाण्याहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ४८ ॥ यदत्र दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ तदक्षयं भवेत्सर्वं विष्णोः प्रीतिकरं शुभम् ॥
॥ ४९ ॥ रात्रौ ये न करिष्यंति तव पूजां बले नराः ॥ तेषां च श्रोत्रियो धर्मः सर्वस्त्वामुपतिष्ठतु ॥ ५० ॥ विष्णुना च स्वयं वत्स तुष्टेन
बलये पुनः ॥ उपकारकरं दत्तमसुराणां महोत्सवम् ॥५१॥ एकमेवमहोरात्रं वर्षेवर्षे च कार्तिके ॥ दत्तं दानवराजस्य आदर्शमिव भूतले ॥५२॥

शय्यायां शुक्लतंदुलैः ॥" इति ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ नृपकृत्यमुक्त्वा जनकृत्यमाह–लोकश्चापीति ॥ ४७ ॥
॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अथ गोक्रीडनप्रसंगमाह—बलिपूजामिति ॥ ५ रविद्धायामनिष्टफलमाह—बलिपूजामित्यादिना ॥

यः करोति नृपो राज्ये तस्य व्याधिभयं कुतः ॥ सुभिक्षं क्षेममारोग्यं तस्य संपदनुत्तमा ॥ ५३ ॥ नीरुजश्च जनाः सर्वे सर्वोपद्रववर्जिताः ॥
॥ ५४ ॥ कौमुदी क्रियते यस्माद्भावं कर्तुं महीतले ॥ यो यादृशेन भावेन तिष्ठत्यस्यां च सुव्रत ॥ हर्षदुःखादिभावेन तस्य वर्षं प्रयाति हि ॥
॥५५॥ रुदिते रोदितं वर्षं प्रहृष्टे तु प्रहर्षितम् ॥ भुक्तौ भोग्यं भवेद्वर्षं स्वस्थे स्वस्थं भविष्यति ॥ ५६ ॥ वैष्णवी दानवी चेयं तिथिः प्रोक्ता च
कार्तिके ॥ ५७ ॥ दीपोत्सवं जनितसर्वजनप्रमोदं कुर्वंति ये शुभतया बलिराजपूजाम् ॥ दानोपभोगसुखबुद्धिमतां कुलानां हर्षं प्रयाति सकलं
प्रमुदा च वर्षम् ॥५८॥ बलिपूजां विधायैवं पश्चाद्गोक्रीडनं चरेत् ॥ ५९ ॥ गवां क्रीडादिने यत्र रात्रौ दृश्येत चन्द्रमाः ॥ सोमो राजा पशून्हंति
सुरभीपूजकांस्तथा ॥ ६० ॥ प्रतिपद्दर्शसंयोगे क्रीडनं तु गवां मतम् ॥ परविद्धासु यः कुर्यात्पुत्रदारधनक्षयः ॥ ६१ ॥ अलंकार्यास्तदा गावो
गोग्रासादिभिरर्चिताः ॥ गीतवादित्रनिर्घोषैर्नयेन्नगरबाह्यतः ॥ आनीय च ततः पश्चात्कुर्यान्नीराजनाविधिम् ॥ ६२ ॥ अथ चेत्प्रतिपत्स्वल्पा
नारी नीराजनं चरेत् ॥ द्वितीयायां ततः कुर्यात्सायं मंगलमालिकाः ॥ ६३ ॥ एवं नीराजनं कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ प्रतिपत्पूर्वविद्धैव
यष्टिकाकर्षणे भवेत् ॥ ६४ ॥ कुशकाशमयीं कुर्याद्यष्टिकां सुदृढां नवाम् ॥ देवद्वारे नृपद्वारेऽथवाऽऽनेया चतुष्पथे ॥ ६५ ॥ तामेकतो राजपुत्रा
हीनवर्णास्तथैकतः ॥ गृहीत्वा कर्षयेयुस्ते यथासारं मुहुर्मुहुः ॥ ६६ ॥ समसंख्या द्वयोः कार्या सर्वेऽपि बलवत्तराः ॥ जयोऽत्र हीनजातीनां
जयो राज्ञस्तु वत्सरम् ॥ ६७ ॥ उभयोः पृष्ठतः कार्या रेखा तत्कर्षकोपरि ॥ रेखांते यो नयेत्तस्य जयो भवति नाऽन्यथा ॥ ६८ ॥ जयचिह्न
मिदं राजा निदधीत प्रयत्नतः ॥ ६९ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
कार्तिकशुक्लप्रतिपन्माहात्म्यवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अथ यष्टिकाकर्षणेन जयाजयज्ञानप्रसंगमाह—प्रतिपदिति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ इति कार्तिकमास
माहात्म्यटीकायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ नारद उवाच ॥ १ ॥ अथ यमद्वितीयाविधानमाह—यदीति । यमद्वितीयाख्यायाः प्रयोजनं वक्तुमन्यासामप्याहपाद्मे—"स्कंदैतास्तिथयो नूनं द्वितीयाद्याश्च विश्रुताः ॥ मासैश्चतुर्भिश्च ततः प्रावृट्काले सुखावहाः ॥ प्रथमा श्रावणे मासि तथा भाद्रपदेऽपरा ॥ तृतीयाऽश्वयुजे मासि चतुर्थी कार्तिके भवेत् ॥ कलुषा श्रावणे मासि तथा भाद्रपदेऽमला ॥ आश्विने प्रेतसंचारा कार्तिके याम्यका मता ॥ पुरा वृत्रवधे वृत्ते प्राप्तराज्ये पुरंदरे ॥ ब्रह्महत्यापनोदार्थमश्वमेधः प्रकीर्तितः ॥ क्रोधादिंद्रेण वज्रेण ब्रह्महत्या निषूदिता ॥ षड्विधा सा क्षितौ क्षिप्ता वृक्षतोयमहीतले ॥ नार्यां भ्रूणहने वह्नौ संविभज्य यथाक्रमम् ॥ तत्पापश्रवणात्पूर्वं द्वितीयाया दिनेऽनघ ॥ नारीवृक्षनदीभूमिवह्निभ्रूणहनस्तथा ॥ कलुषीभवनं जाता ह्यतोऽर्थं कलुषा स्मृता ॥ मधुकैटभयो रक्ते पुरा मग्ना तु मेदिनी ॥ अष्टांऽगुला पवित्रा सा नारीणां तु रजो मलम् ॥ नद्यः प्रावृण्मलाः सर्वा वह्नेरूर्ध्वं मषी मलः ॥ निर्यासमलिनो वृक्षाः संगाद्भ्रूणहनो मलाः ॥ कलुषाणि चरंत्यस्यां तेनैषा कलुषा मता ॥ देवर्षिपितृधर्माणां निंदका नास्तिकाः शठाः ॥ तेषां सा वाङ्मलात्पूता द्वितीया तेन निर्मला ॥ अनध्यायेषु शास्त्राणि पाठयंति पठंति च ॥ सांख्यकास्तार्किकाः श्रौतास्तेषां शब्दाऽपशब्दजात् ॥ मलात्पूता द्वितीयायां ततोऽर्थे

॥ नारद उवाच ॥ ॥ भगवन्प्रष्टुमिच्छामि त्वामहं विनयान्वितः ॥ तद्व्रतं ब्रूहि मे मर्त्यो मृत्युं येन न पश्यति ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यदि पृच्छसि विप्रेन्द्र व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ व्रतं यमद्वितीयाख्यं शृणु त्वं मृत्युनाशनम् ॥ २ ॥ कार्तिके मासि शुक्लायां द्वितीयायां मुनीश्वर ॥ कर्तव्यं तद्विधानेन सर्वमृत्युनिवारणम् ॥ ३ ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय द्वितीयायां मुनीश्वर ॥ मनसा चिंतयेदात्महितं नैवाऽहितं स्मरेत् ॥ ४ ॥ प्रातःस्नानं ततः कुर्याद्दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ततः शुक्लांबरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ ५ ॥ कृतनित्यक्रियो हृष्टः कुण्डलांगदभूषितः ॥ औदुम्बर तरुं गत्वा कृत्वा मण्डलमुत्तमम् ॥ ६ ॥ पद्ममष्टदलं कृत्वा तस्मिन्नौदुम्बरे शुभे ॥ विधिं विष्णुं च रुद्रं च वरदां च सरस्वतीम् ॥ ७ ॥

निर्मला च सा ॥ कृष्णस्य जन्मना वत्स त्रैलोक्यं पावितं भवेत् ॥ नभस्येतेन निर्दिष्टा निर्मला सा तिथिर्बुधैः ॥ अग्निष्वात्ता बर्हिषद आज्यपाः सोमपास्तथा ॥ पितृन्पितामहान्प्रेतसंचरात्प्रेतसंचरा ॥ प्रेतास्तु पितरः प्रोक्तास्तेषां तस्यां तु संचरः ॥ पुत्रपौत्रैस्तु दौहित्रैः स्वधामंत्रैस्तु पूजिताः ॥ श्राद्धदानमखैस्तृप्ता यांत्यतः प्रेतसंचरा ॥ महालये तु प्रेतानां संचारो भुवि दृश्यते ॥ तेनैषा प्रेतसंचारा कीर्तिता शिखिवाहन ॥ यमस्य क्रियते पूजा यतोऽस्यां पावके नरैः ॥ तेनैषा याम्यका प्रोक्ता सत्यंसत्यं मयोदितम् ॥" इति । सनत्कुमारसंहितायाम्—"अस्यां निजगृहे देवि न भोक्तव्यं कदाचन ॥ ये भुंजते दुराचारा नरके ते पतंति च ॥ श्रावणे तु पितृव्यस्य कन्याहस्तेन भोजनम् ॥ मातुलस्य सुताहस्ताद्भोक्तव्यं भाद्रमासके ॥ पितुर्भ्रातुः स्वसुः कन्ये आश्विने तु तयोः क्रमात् ॥ अवश्यं कार्तिके मासि भोक्तव्यं भगिनीकरात् ॥" इति ॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ गोदानाऽभावे ब्राह्मे कार्तिकमाहात्म्ये विशेषः । "तदलाभे चोदकुंभं सहिरण्यं सदक्षिणम् ॥ औदुंबरविधानेन संप्रदद्याद्द्विजन्मने ॥"

वीणापुस्तकसंयुक्तां पूजयेत्स्वस्थमानसः ॥ चन्दनागरुकस्तूरीकुंकुमैर्द्विजसत्तम ॥ ८ ॥ पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्नारिकेलफलादिभिः ॥ ततो मृत्युविनाशार्थं
सालंकारां पयस्विनीम् ॥ ९ ॥ विप्राय वेदविदुषे गां दद्याच्च सवत्सकाम् ॥ अपमृत्युविनाशार्थं संसारार्णवतारकाम् ॥ १० ॥ हे विप्र
ते त्विमां सौम्यां धेनुं संप्रददाम्यहम् ॥ इति मंत्रेण गां दद्याद्विप्राय ब्रह्मवादिने ॥ ११ ॥ तदलाभे तु विप्राय भक्त्या दद्यादुपानहौ ॥ ततः पूजां
समाप्याऽथ भक्तिमान्पुरुषोत्तमे ॥ १२ ॥ ज्ञातिश्रेष्ठान्वयोवृद्धान्सम्यग्भक्त्याऽभिवादयेत् ॥ नानाविधैः फलै रम्यैस्तर्प्पयेत्स्वजनानपि ॥१३॥
ततः सोदरसंपन्ना भगिनी या भवेन्मुने ॥ तस्या गृहं समागत्य सम्यग्भक्त्याऽभिवादयेत् ॥ १४ ॥ भगिनि सुभगे भद्रे त्वदंघ्रिसरसीरुहम् ॥
श्रेयसेऽथ नमस्कर्तुमागतोऽस्मि तवालयम् ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वा भगिनीं तां तु विष्णुबुद्ध्याऽभिवादयेत् ॥ तदा तु भगिनी श्रुत्वा भ्रातुर्वचनमुत्तमम्
॥ १६ ॥ भगिन्या भ्रातरं वाक्यं वक्तव्यं प्रति नारद ॥ अद्य भ्रातरहं जाता त्वत्तो धन्याऽस्मि मंगला ॥ १७ ॥ भोक्तव्यं तेऽद्य मद्गेहे
स्वायुषे कुलदीपक ॥ कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां सहोदर ॥ १८ ॥ यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहेर्चितः ॥ अस्मिन्दिने यमेनाऽपि
नारकीयाश्च मोचिताः ॥ अपि बद्धाः कर्मपाशैः स्वेच्छया पर्यटंति ते ॥ १९ ॥ स्वसुर्नरो वेश्मनि यो न भुंक्ते यमद्वितीयादिनमत्र लब्ध्वा ॥
तं पापिनं प्राप्य वयं सुहृष्टाः प्रभक्षयामोऽद्य च भक्ष्यहीनाः॥ २० ॥ इति पापा रटंतीह ब्रह्महत्यादयस्तथा ॥ तस्माद्भ्रातर्मद्गृहे तु भोजनं कुरु
कार्तिके ॥ २१ ॥ शुक्लायां तु द्वितीयायां विश्रुतायां जगत्त्रये ॥ अस्यां निजगृहे पुत्र भुज्यते न बुधैरपि ॥ २२ ॥ इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा भगिनीं
पूजयेद्व्रती ॥ प्रहर्षात्सुमहाभाग वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ २३ ॥ अग्रजामभिवंद्याऽथ आशिषं च प्रगृह्य च ॥ सर्वा भगिन्यः संतोष्या वस्त्रालंकारदानतः
॥ २४ ॥ अभावे स्वस्य तु स्वसुः पितृव्याः स्वपितुः स्वसा ॥ तस्या गृहं समागत्य कुर्याद्भोजनमादरात् ॥ २५ ॥ एवं यः कुरुते पुत्र
द्वितीयां यमनामिकाम् ॥ अपमृत्युविनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रादिभिर्वृतः ॥ २६ ॥

इति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ भानुजायां यमुनायाम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

इह भुक्त्वा तु विपुलान्भोगानन्यान्यथेप्सितान् ॥ अंते मोक्षमवाप्नोति नान्यथा मद्वचो भवेत् ॥ २७ ॥ व्रतान्येतानि सर्वाणि दानानि विवि
धानि च ॥ गृहस्थस्यैव युज्यंते तस्माद्गार्हस्थ्यमाश्रयेत् ॥ २८ ॥ कथां यमद्वितीयाया व्रतस्थः शृणुयान्नरः ॥ तस्य सर्वाणि पापानि नश्यं
तीत्याह माधवः ॥ २९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कार्तिके च द्वितीयायां पूर्वाह्णे यममर्चयेत् ॥ भानुजायां नरः स्नात्वा यमलोकं न पश्यति ॥
॥ ३० ॥ कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां तु शौनक ॥ यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहेऽर्चितः ॥ ३१ ॥ द्वितीयायां महोत्सर्गो नारकीयाश्च
तर्पिताः ॥ पापेभ्यो विप्रयुक्तास्ते मुक्ताः सर्वे निबंधनात् ॥ ३२ ॥ अत्राऽऽशिताश्च संतुष्टाः स्थिताः सर्वे यदृच्छया ॥ तेषां महोत्सवो वृत्तो यमरा
ष्ट्रसुखावहः ॥ ३३ ॥ अतो यमद्वितीयेयं त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ तस्मान्निजगृहे विप्र न भोक्तव्यं ततो बुधैः ॥ ३४ ॥ स्नेहेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं
बलवर्द्धनम् ॥ ऊर्जे शुक्लद्वितीयायां पूजितस्तर्पितो यमः ॥ ३५ ॥ महिषासनमारूढो दंडमुद्गरभृत्प्रभुः ॥ वेष्टितः किंकरैर्हृष्टैस्तस्मै याम्यात्मने
नमः ॥ ३६ ॥ यैर्भगिन्यः सुवासिन्यो वस्त्रदानादितोषिताः ॥ न तेषां वत्सरं यावत्कलहो न रिपोर्भयम् ॥ ३७ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं धर्म
कामार्थसाधनम् ॥ व्याख्यातं सकलं पुत्र सरहस्यं मयाऽनघ ॥ ३८ ॥ यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः संभोजितः प्रतितिथौ स्वसृसौ
हृदेन ॥ तस्मात्स्वसुः करतलादिह यो भुनक्ति प्राप्नोति वित्तशुभसंपदमुत्तमां सः ॥ ३९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ विशेषश्चात्र संप्रोक्तो
वालखिल्यैर्महर्षिभिः ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिसत्तमाः ॥ ४० ॥ ॥ वालखिल्या ऊचुः ॥ ॥ कार्तिकस्य सिते पक्षे द्वितीया यम
संज्ञिता ॥ तत्राऽपराह्णे कर्तव्यं सर्वथैव यमार्चनम् ॥ ४१ ॥ प्रत्यहं यमुनाऽऽगत्य यमं संप्रार्थयत्पुरा ॥ भ्रातर्मम गृहे याहि भोजनार्थं गणा
वृतः ॥ ४२ ॥ अद्य श्वो वा परश्वो वा प्रत्यहं वदते यमः ॥ कार्यव्याकुलचित्तानामवकाशो न जायते ॥ ४३ ॥ तदैकदा यमुनया बला
त्कारान्निमंत्रितः ॥ स गतः कार्तिके मासि द्वितीयायां मुनीश्वराः ॥ ४४ ॥ नारकीयजनान्मुक्त्वा गणैः सह रवेः सुतः ॥ कृताऽऽतिथ्यो यमुनया
नानापाकाः कृताः खग ॥ ४५ ॥ कृताभ्यंगो यमुनया तैलैर्गंधमनोहरैः ॥ उद्वर्तनं लापयित्वा स्नापितः सूर्यनंदनः ॥ ४६ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ वीरेशः काशीक्षेत्रस्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ पितृधर्मराजः—पितृराजः धर्मराजः इति नामद्वयम्—एवं
दत्तकृतानुसारी—दत्तानुसारी कृतानुसारी इति नामद्वयम् । एवं दश नामानि भवंति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ भगिन्यभाव उपायमाह—

ततोऽलंकारकं दत्तं नानावस्त्राणि चंदनम् ॥ माल्यानि च प्रदत्तानि मंचोपरि उपाविशत् ॥ ४७ ॥ पक्वान्नानि विचित्राणि कृत्वा सा स्वर्णभा
जने ॥ यमायाभोजयद्देवी यमुना प्रीतमानसा ॥४८॥ भुक्त्वा यमोऽपि भगिनीमलंकारैः समर्चयत् ॥ नानावस्त्रैस्ततः प्राह वरं वरय भामिनि ॥
इति तद्वचनं श्रुत्वा यमुना वाक्यमब्रवीत् ॥ ४९ ॥ ॥यमुनोवाच ॥ ॥ प्रतिवर्षं समागच्छ भोजनार्थं तु मद्गृहे ॥ ५० ॥ अद्य सर्वे मोच
नीयाः पापिनो नरकाद्यम ॥ येऽद्यैव भगिनीहस्तात्करिष्यंति च भोजनम् ॥ तेषां सौख्यं प्रदेहि त्वमेतदेव वृणोम्यहम् ॥ ५१ ॥ ॥ यम
उवाच ॥ ॥ यमुनायां तु यः स्नात्वा संतर्प्य पितृदेवताः ॥ ५२ ॥ भुंक्ते च भगिनीगेहे भगिनीं पूजयेदपि ॥ कदाचिदपि मद्द्वारं न स पश्यति
भानुजे ॥ ५३ ॥ वीरेशैशानदिग्भागे यमतीर्थं प्रकीर्तितम् ॥ तत्र स्नात्वा च विधिवत्संतर्प्य पितृदेवताः ॥ ५४ ॥ पठेदेतानि नामानि आम
ध्याह्नं नरोत्तमः ॥ सूर्यस्याभिमुखो मौनी हृतचित्तः स्थिरासनः ॥ ५५ ॥ यमो निहंता पितृधर्मराजो वैवस्वतो दंडधरश्च कालः ॥ भूताधिपो
दत्तकृतानुसारी कृतांतमेतद्दशभिर्जपंति ॥५६॥ ततो यमेश्वरं पूज्य भगिनीगृहमाव्रजेत् ॥ मंत्रेणाऽनेन च तया भोजितः पूर्वमादरात् ॥५७॥ भ्रात
स्तवानुजाताऽहं भुंक्ष्व भक्तमिदं शुभम् ॥ प्रीतये यमराजस्य यमुनाया विशेषतः ॥ ५८ ॥ ततः संतोष्य भगिनीं वस्त्रालंकरणादिभिः ॥ स्वप्ने
ऽपि यमलोकस्य भविष्यति न दर्शनम् ॥ ५९ ॥ नृपैः कारागृहे ये च स्थापिता मम वासरे ॥ अवश्यं ते प्रेषणीया भोजनार्थं स्वसुर्गृहे ॥ ६० ॥
विमोक्तव्या मया पापा नरकेभ्योऽद्य वासरे ॥ येऽद्य बंदीं करिष्यति ते ताड्या मम सर्वथा ॥ ६१ ॥ कनीयसी स्वसा नास्ति
तदा ज्येष्ठागृहं व्रजेत् ॥ तदभावे सपत्न्यायाः पितृव्यजागृहे ततः ॥ ६२ ॥ तदभावे मातृष्वसुर्मातुलस्याऽऽत्मजा तथा ॥ सापत्नगोत्रसंबंधैः कल्प
येदथवा क्रमम् ॥ ६३ ॥ सर्वाऽभावे माननीया भगिनी काचिदेव हि ॥ गोनद्याद्यथवा तस्या अभावे सति कारयेत् ॥ ६४ ॥ तदभावेप्यरण्यानीं
कल्पयित्वा सहोदराम् ॥ अस्यां निजगृहे देवि न भोक्तव्यं कदाचन ॥ ६५ ॥

तदभाव इति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ गोनद्यादीति । तस्या भगिन्या अभावे गौर्वा नदी वा स्वस्य भगिनीयमेवेति मानयेत् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ अथ धात्रीछायाभोजनमाहात्म्यश्रवणेनात्युत्सुको मुनिस्तद्विशेषमाहात्म्यं परिपृच्छति—शौनक उवाचेति ॥ १ ॥ आसमंतात्पापं मर्दयतीति आमर्दकी ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अष्टोत्तरं शतं

ये भुंजते दुराचारा नरके ते पतंति च ॥ एवमुक्त्वा धर्मराजो ययौ संयमिनीं ततः ॥ ६६ ॥ तस्मादृषिवराः सर्वे कार्तिकव्रतकारिणः ॥ भुंजते भगिनीहस्तात्सत्यं सत्यं न संशयः ॥ ६७ ॥ यमद्वितीयां यः प्राप्य भगिनीगृहभोजनम् ॥ न कुर्याद्वर्षजं पुण्यं नश्यतीति रवेः श्रुतिः ॥ ६८ ॥ या तु भोजयते नारी भ्रातरं भ्रातृके तिथौ ॥ अर्चयेच्चाऽपि तांबूलैर्न सा वैधव्यमाप्नुयात् ॥ ६९ ॥ भ्रातुरायुःक्षयो नूनं न भवेत्तत्र कर्हिचित् ॥ अपराह्णव्यापिनी सा द्वितीया भ्रातृभोजने ॥ ७० ॥ अज्ञानाद्यदि वा मोहान्न भुक्तं भगिनीगृहे ॥ प्रवासिना ह्यभावाद्वा ज्वरितेनाऽथ बंदिना ॥ ॥ ७१ ॥ एतदाख्यानकं श्रुत्वा भोजनस्य फलं भवेत् ॥ कार्तिके तु विशेषेण धात्रीछायां समाश्रितः ॥७२॥ भोजनं कुरुते यस्तु स वैकुंठमवाप्नुयात् ॥ ७३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहत्म्ये यमद्वितीयामाहात्म्यवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ छ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ कार्तिकस्य च माहात्म्यं महत्पुण्यफलप्रदम् ॥ कदा धात्री समुत्पन्ना कथं सा ख्यातिमागता ॥ १ ॥ कस्मादियं पवित्रा च कस्मात्पापप्रणाशिनी ॥ आमर्दकी कृता केन कथयस्वात्र विस्तरात् ॥ २ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कथयामि द्विजश्रेष्ठ यथा चेयं हि पुण्यदा ॥ ऊर्जशुक्लचतुर्दश्यां धात्रीपूजां समाचरेत् ॥ ३ ॥ आमर्दकीमहावृक्षः सर्वपापप्रणाशनः ॥ वैकुण्ठाख्यचतुर्दश्यां धात्रीछायां गतो नरः ॥ ४ ॥ पूजयेत्तत्र देवेशं राधया सहितं हरिम् ॥ प्रदक्षिणां ततः कुर्याच्छतमष्टोत्तरं तथा ॥ ५ ॥ सुवर्णरजतैर्वाऽपि फलैरामलकैस्तथा ॥ शतमष्टोत्तरं कुर्यादेकैकेन प्रदक्षिणाम् ॥ ६ ॥ साष्टांगं प्रणतो भूत्वा प्रार्थयेत्परमेश्वरम् ॥ धात्रीछायां समाश्रित्य शृणुयाच्च कथामिमाम् ॥ ७ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्यथाशक्त्या च दक्षिणाम् ॥ ब्राह्मणेषु च तुष्टेषु तुष्टो मोक्षप्रदो हरिः ॥ ८ ॥ अत्र ते कथयिष्यामि कथां पुण्यफलप्रदाम् ॥ आमर्दकीफलं वक्तुं ब्रह्मा चाऽपि न पार्यते ॥ ९ ॥ एकार्णवे पुरा जाते नष्टे स्थावरजंगमे ॥ नष्टे देवाऽसुरगणे प्रणष्टोरगराक्षसे ॥ १० ॥ तत्र देवाधिदेवेशः परमात्मा सनातनः ॥ जजाप ब्रह्म परममात्मनः परमाव्ययम् ॥ ११ ॥

यथा भवति तथा ॥ ६ ॥ ७ ॥ दद्यादिति शेषः । भवतीति च शेषः ॥ ८ ॥ कथामिति शेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ देवाधिदेवेशः ब्रह्मा, ब्रह्म ब्रह्मरूपं महाविष्णुम् ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ धात्रीनगः धात्रीवृक्षः ॥ १३ ॥ पीडितः अतिभारेण नम्र इत्यर्थः । आदिरोहः आदिवृक्षः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ स्कंधो मूलाच्छाखावधिभागः, "अस्त्री प्रकांडः स्कंधः स्यान्मूलाच्छाखावधिस्तरोः ॥" इत्यमरः ॥ २१ ॥ सवितारः द्वादशसूर्याः, प्रशाखासु इंद्रादिलोकपालाः,

ततोऽस्य ब्रह्म जपतो निरगाच्छ्वसितं पुरः ॥ तद्दर्शनाऽनुरागेण नेत्राभ्यामगमज्जलम् ॥ १२ ॥ प्रेमाश्रुभरनिर्भिन्नो भूमौ बिंदुः पपात सः ॥ तस्माद्बिंदोः समुत्पन्नः स्वयं धात्रीनगो महान् ॥ १३ ॥ शाखाप्रशाखाबहुलः फलभारेण पीडितः ॥ सर्वेषामेव वृक्षाणामादिरोहः प्रकीर्तितः ॥ १४ ॥ ब्रह्मा तमसृजत्पूर्वं तत्पश्चाच्चाऽसृजत्प्रजाः ॥ देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगान् ॥ १५ ॥ असृजद्भगवान्देवो मानुषांश्च तथामलान् ॥ आजग्मुस्तत्र देवास्ते यत्र धात्री हरिप्रिया ॥ १६ ॥ तां दृष्ट्वा ते महाभागाः परमं विस्मयं गताः ॥ न जानीम इमं वृक्षं चिंतयन्तो मुहुर्मुहुः ॥ १७ ॥ एवं चिंतयतां तेषां वागुवाचाऽशरीरिणी ॥ आमर्दकी नगो ह्येष प्रवरो वैष्णवो यतः ॥ १८ ॥ अस्य वै स्मरणादेव लभेद्गोदानजं फलम् ॥ दर्शनाद्द्विगुणं पुण्यं त्रिगुणं भक्षणात्तथा ॥ १९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेव्या आमर्दकी सदा ॥ सर्वपापहरा प्रोक्ता वैष्णवी पापनाशिनी ॥ २० ॥ तस्या मूले स्थितो विष्णुस्तदूर्ध्वं च पितामहः ॥ स्कन्धे च भगवान्रुद्रः संस्थितः परमेश्वरः ॥ २१ ॥ शाखासु सवितारश्च प्रशाखासु च देवताः ॥ पर्णेषु देवताः संति पुष्पेषु मरुतस्तथा ॥ २२ ॥ प्रजानां पतयः सर्वे फलेष्वेवं व्यवस्थिताः ॥ सर्वदेवमयी ह्येषा धात्री वै कथिता मया ॥ २३ ॥ अतः सा पूजनीया च सर्वकामार्थसिद्धये ॥ एकदा नारदो योगी ब्रह्मणः पुरतः स्थितः ॥ नमस्कृत्वा जगन्नाथं पप्रच्छातीव विस्मितः ॥ २४ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ यथा प्रियं सुतुलसीकाननं सर्वदा हरेः ॥ तथा धात्रीवनं मासे कार्तिके श्रीहरिप्रियम् ॥ २५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ धात्रीवने हरेः पूजा धात्री छायासु भोजनम् ॥ कार्तिके मासि यः कुर्यात्तस्य पापं विनश्यति ॥ २६ ॥ तीर्थानि मुनयो देवा यज्ञाः सर्वेऽपि कार्तिके ॥ नित्यं धात्रीं समाश्रित्य तिष्ठंत्यर्के तुलास्थिते ॥ २७ ॥ यत्किंचित्कुरुते पुण्यं धात्रीछायासु मानवः ॥ तत्कोटिगुणितं भूयान्नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ २८ ॥ अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥ ॥ २९ ॥ अयोध्यानगरे कश्चिद्वैश्यश्चासीद्द्विजोत्तम ॥ पुत्रदारविहीनश्च दैवाद्दारिद्र्यपीडितः ॥ ३० ॥

पर्णेषु त्रयस्त्रिंशत्कोटयः देवताः, पुष्पेषु मरुतः मरुद्गणाः ॥ २२ ॥ प्रजानां पतयः दक्षादयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तत्र धात्रीच्छायायाम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

भिक्षया चोदराग्निं स शमयामास नारद ॥ कदाचिद्वणिजो वैश्यो ययाचे क्षुत्प्रपीडितः ॥ ३१ ॥ भिक्षातचणकान्गृह्य धात्रीछायामगा
त्किल ॥ तत्र तान्भक्षयामास कार्तिके मासि नारद ॥ ३२ ॥ केचिदुर्वरितास्तेषु चणकास्तत्र नारद ॥ वैश्येन तेन दत्ता हि क्षुत्क्षामाय
द्विजातये ॥ ३३ ॥ तेन पुण्यप्रभावेन राजाऽऽसीद्धनिकः क्षितौ ॥ तस्माद्दानं प्रकर्तव्यं कार्तिके मासि सर्वदा ॥ ३४ ॥ धात्रीवने
मुनिश्रेष्ठ सर्वकामार्थसिद्धये ॥ धात्रीछायां समाश्रित्य कार्तिके च हरेः कथाम् ॥ यः शृणोति स पापेभ्यो मुच्यते द्विजसूनुवत् ॥ ३५ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कोऽभूद्द्विजसुतो ब्रह्मन्किं पापं कृतवान्पुरा ॥ तस्य जाता कथं मुक्तिरेतद्विस्तरतो वद ॥ ३६ ॥ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ ॥ पुरा द्विजवरश्चासीत्कावेर्या उत्तरे तटे ॥ ३७ ॥ देवशर्मेति विख्यातो वेदवेदांगपारगः ॥ तस्य पुत्रो दुराचारस्तमाह च पिता
हितम् ॥ ३८ ॥ इदानीं कार्तिको मासो वर्तते हरिवल्लभः ॥ तत्र स्नानं च दानं च व्रतानि नियमान्कुरु ॥ ३९ ॥ तुलसीपुष्पसहितां कुरु
पूजां हरेः सुत ॥ दीपदानं च विविधं नमकारं प्रदक्षिणाम् ॥ ४० ॥ एवं पितुर्वचः श्रुत्वा पुत्रः क्रोधसमन्वितः ॥ पितरं प्राह दुष्टात्मा चलदोष्ठो
विनिंदयन् ॥ ४१ ॥ ॥ पुत्र उवाच ॥ ॥ न करिष्याम्यहं तात कार्तिके पुण्यसंग्रहम् ॥ इति पुत्रवचः श्रुत्वा सक्रोधः प्राह तं सुतम् ॥ ४२ ॥
मूषको भव दुर्बुद्धे वने वृक्षस्य कोटरे ॥ इति शापभयाद्भीतो नत्वा पितरमब्रवीत् ॥ ४३ ॥ दुर्योनेर्मम मुक्तिः स्यात्कथं तद्वद मे गुरो ॥ इति
प्रसादितो विप्रः प्राह निष्कृतिकारणम् ॥ ४४ ॥ यदोर्ज्जव्रतजं पुण्यं शृणोषि हरिवल्लभम् ॥ तदा ते भविता मुक्तिस्तत्कथाश्रवणात्सुत ॥ ४५ ॥
स पित्रा चैवमुक्तस्तु तत्क्षणान्मूषकोऽभवत् ॥ बहुवर्षसहस्राणि गह्वरे विपिने वसन् ॥ ४६ ॥ एकदा कार्तिके मासि विश्वामित्रः सशिष्यकः ॥
स्नात्वा नद्यां हरिं चार्च्य धात्रीछायां समाश्रितः ॥ ४७ ॥ कथयामास माहात्म्यं शिष्येभ्यश्चोर्ज्जसंभवम् ॥ तदा कश्चिद्दुराचारो व्याधो
ऽगान्मृगयां चरन् ॥ ४८ ॥ दृष्ट्वा ऋषिगणान्हंतुं कृतेच्छः प्राणिघातकः ॥ तेषां दर्शनमात्रेण सुबुद्धिरभवत्तदा ॥ ४९ ॥ अथोवाच द्विजान्नत्वा
भवद्भिः क्रियतेऽत्र किम् ॥ तेनैवमुक्तो विप्रेंद्रो विश्वामित्रस्तमब्रवीत् ॥ ५० ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

॥ ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ ॥ सर्वेषामेव मासानां कार्तिकः श्रेष्ठ उच्यते ॥ तस्मिन्यत्क्रियते कर्म वर्धते वटबीजवत् ॥ ५१ ॥ कार्तिके मासि यः कुर्यात्स्नानं दानं च पूजनम् ॥ विप्राणां भोजनं चैव तदक्षय्यफलं भवेत् ॥ ५२ ॥ व्याधप्रयुक्तमाकर्ण्य धर्मं च ऋषिणा द्विजः ॥ मौषकं देहमुत्सृज्य दिव्यदेहोऽभवत्तदा ॥ ५३ ॥ विश्वामित्रं प्रणम्याऽथ स्ववृत्तांतं निवेद्य च ॥ अनुज्ञातोऽथ ऋषिणा विमानस्थो दिवं ययौ ॥ ५४ ॥ विस्मितो गाधिपुत्रस्तु व्याधश्चैव विशेषतः ॥ व्याधोऽप्यूर्जव्रतं कृत्वा जगाम हरिमंदिरम् ॥ ५५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्तिके केशवाऽग्रतः ॥ धात्रीछायां समाश्रित्य कथाश्रवणमाचरेत् ॥ ५६ ॥ मूषकोऽपि च दुर्योनेर्मुक्त ऊर्जकथाश्रुतेः ॥ श्रृणुयाच्छ्रावयेद्यो वा मुक्तिभागी न संशयः ॥ ॥ ५७ ॥ धात्रीछायां समाश्रित्य वनभोजनमाचरेत् ॥ आदौ कृत्वा तथा स्नानमुदके वनसंस्थिते ॥ कृत्वा कर्माणि नित्यानि माधवं पूजयेत्ततः ॥ ५८ ॥ धात्रीछायां समाश्रित्य हरौ भक्तिसमन्वितः ॥ श्रृणुयाच्च कथां दिव्यां मासमाहात्म्यशंसनीम् ॥ ५९ ॥ ततस्तु ब्राह्मणान्भक्त्या भोजयेद्ब्रह्मवित्तमान् ॥ ततो भुंजीत विप्रेंद्र स्वयं हरिमनुस्मरन् ॥ ६० ॥ एवं कृते व्रते विप्र कार्तिके हरिवल्लभे ॥ यत्पापं नश्यते पुत्र सावधानमनाः श्रृणु ॥ ६१ ॥ हरेर्नार्पितभोगाच्च भोजने सूर्यदर्शनात् ॥ रजस्वलावाक्छ्रवणपापाद्भोजनके तथा ॥ ६२ ॥ भोजनावसरे चान्यस्पर्शदोषस्तु यद्भवेत् ॥ निषिद्धभोजनात्तस्माद्भोजने चाऽन्नदूषणात् ॥ ६३ ॥ शुद्धस्यापि तथा त्यागात्पुण्यकाले हरिप्रिये ॥ एतैर्यत्साधितं पापं तत्सर्वं नश्यति ध्रुवम् ॥ ६४ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन धात्र्यां भोजनमाचरेत् ॥ ६५ ॥ कार्तिके मासि वै विप्रो धात्रीमालां तु यो वहेत् ॥ तथैव तुलसीमालां तस्य पुण्यमनंतकम् ॥ ६६ ॥ धात्रीछायां समाश्रित्य दीपमालार्पणं नरः ॥ करिष्यति विशेषेण तस्य पुण्यमनंतकम् ॥ ६७ ॥ राधादामोदरौ पूज्यौ तुलस्यधो विशेषतः ॥ तुलस्यभावे कर्तव्या पूजा धात्रीतले शुभा ॥ ६८ ॥ धात्रीछायातले येन सकृद्भुक्तं तु कार्तिके ॥ दंपत्योर्भोजनं दत्तमन्नदोषात्प्रमुच्यते ॥ ६९ ॥ संपूर्णे कार्तिके यस्तु संपूज्यामलकीं शुभाम् ॥ राधादामोदरप्रीत्यै भोजयित्वा च दंपती ॥ पश्चात्स्वयं तु भुंजीत न श्रीस्तस्य क्षयं व्रजेत् ॥ ७० ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ अंते वैकुंठं यातीत्यर्थः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ धर्मदत्तकथां

यः कश्चिद्वैष्णवो लोके धत्ते धात्रीफलं मुने ॥ प्रियो भवति देवानां मनुष्याणां च का कथा ॥ ७१ ॥ धात्रीफलविलिप्तांगो धात्रीफलसमन्वितः॥
धात्रीफलकृताहारो नरो नारायणो भवेत् ॥ ७२ ॥ धात्रीफलानि यो नित्यं वहते करसंपुटे ॥ तस्य नारायणो देवो वरमिष्टं प्रयच्छति ॥ ७३ ॥
श्रीकामः सर्वदा स्नानं कुर्यादामलकैर्नरः ॥ तुष्यत्यामलकैर्विष्णुरेकादश्यां विशेषतः ॥ ७४ ॥ नवम्यां दर्शे सप्तम्यां संक्रांतौ रविवासरे ॥ चन्द्र
सूर्योपरागे च स्नानमामलकैस्त्यजेत् ॥ ७५ ॥ धात्रीछायां समाश्रित्य कुर्य्यात्पिंडं तु यो नरः ॥ प्रयांति पितरो मुक्तिं प्रसादान्माधवस्य तु ॥
॥ ७६ ॥ मूर्ध्नि पाणौ मुखे चैव बाह्वोः कंठे तु यो नरः ॥ धत्ते धात्रीफलं वत्स धात्रीफलविभूषितः ॥७७ ॥ यावल्लुठति कण्ठस्था धात्रीमाला
नरस्य हि ॥ तावत्तस्य शरीरे तु प्रीत्या लुंठति केशवः॥ ७८ ॥ धात्रीफलं च तुलसी मृत्तिका द्वारकोद्भवा ॥ सफलं जीवितं तस्य त्रितयं यस्य
वेश्मनि ॥ ७९ ॥ यावद्दिनानि वहते धात्रीमालां कलौ नरः ॥ तावद्युगसहस्राणि वैकुण्ठे वसतिर्भवेत् ॥ ८० ॥ मालायुग्मं वहेद्यस्तु धात्रीतुल
सिसंभवम् ॥ यो नरः कंठदेशे तु कल्पकोटिं दिवं वसेत् ॥ ८१ ॥ धात्रीछायां गतो यस्तु द्वादश्यां पूजयेद्धरिम् ॥ तत्रैव भोजनं यस्तु ब्राह्मणानां
च कारयेत् ॥ ८२ ॥ स्वयं च तत्र भुंक्ते यः सूपभक्षादिकं तथा ॥ न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ ८३ ॥ तुलस्याश्चैव धात्र्याश्च फलैः
पत्रैर्हरिं यजेत् ॥ ८४ ॥ तुलसी धात्रीयुक्ता हि सिक्ते सति च कार्तिके ॥ विलयं यांति पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ॥ ८५ ॥ धर्मदत्तो द्विजः
पूर्वं यथा मुक्तिमवाप ह ॥ ८६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कार्तिके मासि सा सेव्या पूजनीया सदा नरैः ॥ चातुर्मास्ये न सेव्या सा इत्युक्तं
भवता पुरा ॥ तस्मात्सर्वमशेषेण कथयस्व ममाग्रतः ॥ ८७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कार्तिके मासि विप्रर्षे शुक्ला या दशमी शुभा ॥
तद्दिनाऽऽरभ्य सा सेव्या दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ दशम्यारभ्य तत्पत्रैः फलकैर्मधुसूदनम् ॥ ८८ ॥ पूजयंति नरा ये वै ते वै वैकुण्ठगामिनः ॥
समाप्ते कार्तिकव्रते वनभोजनमाचरेत् ॥ ८९ ॥ दशम्यां वाऽथ द्वादश्यां पौर्णमास्यामथाऽपि वा ॥ पंचम्यां वा महाभाग वनभोजनमाचरेत् ॥
॥ ९० ॥ सर्वोपस्करसंयुक्तो वृद्धबालैश्च संयुतः ॥ वनं प्रवेशयेद्धीमान्धात्रीवृक्षैः सुशोभितम् ॥ ९१ ॥

चाग्रे विस्तरेण वक्ष्यति ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ अथ वनभोजनविधानमाह—समाप्त इति ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥

॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ पिप्पलच्छदसंयुतं योनिसहितम् । हे सौम्य नारद ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ अथ धात्रीनामानि—धात्रीति ॥ ९९ ॥ १०० ॥

चूतैर्बकैस्तथाऽश्वत्थैः पिचुमंदैः कदंबकैः ॥ न्यग्रोधतितिंणीवृक्षैः समंतात्परिशोभितम् ॥ ९२ ॥ तत्र गत्वा महाप्राज्ञ पुण्याऽहं कारयेत्पुरा ॥ वास्तुपीठं तथा पूज्यं धात्रीमूले तु कारयेत् ॥ ९३ ॥ वेदिकां चतुरस्रां च हस्तमात्रायतां शुभाम् ॥ तथोपवेदिकां कृत्वा वेदिकाग्रे महामते ॥ ९४ ॥ उपवेशाय देवस्य ह्यलं कार्यं तु धातुभिः ॥ वेदिकापश्चिमे भागे कारयेत्कुण्डमंडपम् ॥ ९५ ॥ मेखलात्रयसंयुक्तं पिप्पलच्छदसंयुतम् ॥ हस्तमात्रायतं सौम्य एवं कुण्डं तु कारयेत् ॥ ९६ ॥ पश्चात्स्नात्वा ततो जप्त्वा देवपूजां समाचरेत् ॥ पश्चादग्निं समाधाय होमं कुर्याद्यथाविधि ॥ ९७ ॥ पायसाऽऽज्यगुडसूपपालाशसमिधा तथा ॥ ग्रहाणां वास्तुदेवेभ्यश्चरुं कृत्वा प्रयत्नतः ॥ ९८ ॥ धात्री शांतिस्तथा कांतिर्माया प्रकृतिरेव च ॥ विष्णुपत्नी महालक्ष्मी रमा मा कमला तथा ॥ ९९ ॥ इंदिरा लोकमाता च कल्याणी कमला तथा ॥ सावित्री च जगद्धात्री गायत्री सुधृतिस्तथा ॥ १०० ॥ अंतज्ञा विश्वरूपा च सुरूपा ह्यब्धिसंभवा ॥ प्रधानदेवताभिस्तु रक्षाहोमं समारभेत् ॥ १ ॥ संसृष्टेति च मंत्रेण ऋषभं मेति मंत्रतः ॥ अपूपं गुडसूपाभ्यां संयुतं जुहुयाद्धविः ॥ २ ॥ अष्टोत्तरशतं हुत्वा मूलमंत्रेण पायसम् ॥ ततो ग्रहादिदेवांस्तु यथासंख्येन होमयेत् ॥ ३ ॥ धात्रीहोमे महाप्राज्ञ रक्षाहोमे तु पायसम् ॥ ततः स्विष्टकृतं हुत्वा बलिदानं समाचरेत् ॥ ४ ॥ इंद्रादिलोकपालांश्च रक्षा पूज्या प्रयत्नतः ॥ धात्रीवृक्षस्य सर्वत्र वेदिकासंयुतस्य च ॥ ५ ॥ सूपेन गुडमिश्रेण बलिं पश्चान्निवेदयेत् ॥ देवि धात्रि नमस्तुभ्यं गृहाण बलिमुत्तमम् ॥ ६ ॥ मिश्रितं गुडसूपाभ्यां सर्वमंगलदायिनि ॥ पुत्रान्देहि महाप्राज्ञान्यशो देहि शुभप्रदम् ॥ ७ ॥ प्रज्ञां मेधां च सौभाग्यं विष्णुभक्तिं च देहि मे ॥ नीरोगं कुरु मे नित्यं निष्पापं कुरु सर्वदा ॥ ८ ॥ वर्चस्कं कुरु मां देवि धनवंतं तथा कुरु ॥ इति तां प्रार्थयेद्देवीं प्रादक्षिण्याद्बलिं न्यसेत् ॥ ९ ॥ बलिप्रदानकाले तु ये कुर्वंति प्रदक्षिणम् ॥ ते यांति विष्णुसालोक्यं पितृभिः सार्द्धमेव च ॥ ११० ॥ ततः पूर्णाहुतिं कृत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ ११ ॥ धात्रीवृक्षस्य मूलस्थं मंदस्मितरमापतिम् ॥ ते यांति विष्णुसायुज्यं ये पश्यंतीह चक्षुषा ॥ १२ ॥ वैश्वदेवं ततः कृत्वा पूजयेद्वनदेवताः ॥ गंधाक्षतांस्ततो दत्त्वा विप्रेभ्यः पद्मसंभव ॥ १३ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ बलिप्रदानमंत्रानाह—देवीत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ अथ पूर्णाहुत्यादिकृत्यमाह—तत इति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ अथ वनभोजनकर्मणः फलश्रुतिमाह—कृत्वेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अथ धात्रीस्नानफलमाह—स्नानादित्यादिना ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अथ धात्रीस्पर्शफलमाह—संस्पृशन्निति ॥ २७ ॥ २८ ॥ अथ धात्रीवृक्षरोपणफलमाह—यस्मिन्निति ॥ २९ ॥

ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुंजीत बंधुभिः ॥ गृहं प्रवेशयेत्पश्चाद्वृद्धान्बालादिकैः सह ॥ १४ ॥ ब्रह्मचारी भवेद्रात्रौ क्षितिशायी भवे
त्ततः ॥ ग्रामस्थैश्च मिलित्वाच स्वयं वा कारयेद्बुधः ॥ १५ ॥ सर्वपापविमुक्त्यर्थं वनभोजनमुत्तमम् ॥ कृत्वैवं सकलं कर्म कृष्णाय च
समर्पयेत् ॥ १६ ॥ अश्वमेधसहस्रस्य राजसूयशतस्य च ॥ यत्फलं समवाप्नोति तत्फलं वनभोजने ॥ १७ ॥ अतो धात्री महाभाग पवित्रा
पापनाशनी ॥ धात्री चैव नृणां धात्री धात्रीवत्कुरुते क्रियाम् ॥ १८ ॥ ददात्यायुः पयःपानात्स्नानाद्वै धर्मसंचयम् ॥ अलक्ष्मीनाशनं
स्नानमात्रैर्निर्वाणमाप्नुयात् ॥ विघ्नानि नैव जायंते धात्रीस्नानेन वै नृणाम् ॥ १९ ॥ तस्मात्त्वं कुरु विप्रेंद्र धात्रीस्नानं हि यत्नतः ॥ प्रया
स्यसि हरेर्द्धाम देवत्वं प्राप्य नारद ॥ १२० ॥ यत्रयत्र मुनिश्रेष्ठ धात्रीस्नानं समाचरेत् ॥ तीर्थे वाऽपि गृहे वाऽपि तत्रतत्र हरिः स्थितः ॥ २१ ॥
धात्रीस्नानेन विप्रर्षे यस्यास्थीनि कलेवरे ॥ प्रक्षाल्यंते मुनिश्रेष्ठ न स गर्भगृहं वसेत् ॥ २२ ॥ धात्रीजलेन विप्रेंद्र येषां केशाश्च रंजिताः ॥ ते
नराः केशवं यांति नाशयित्वा कलेर्मलम् ॥ २३ ॥ धात्रीफलं महापुण्यं स्नानं पुण्यतमं स्मृतम् ॥ पुण्यात्पुण्यतरं वत्स भक्षणे मुनिसत्तम ॥
॥ २४ ॥न गंगा न गया काशी न वेणी न च पुष्करम् ॥ एकैव हि यथा पुण्या धात्री माधववासरे ॥ २५ ॥ धात्रीस्नानं हरेर्नाम तथैवैका
दशी सुत ॥ गयाश्राद्धं तथा वत्स समानि मुनयो विदुः ॥ २६ ॥ संस्पृशन्यस्तु वै धात्रीमहन्यहनि मानवः ॥ मुच्यते पातकैः सर्वैर्मनोवा
क्कायसंभवैः ॥ २७ ॥ धात्रीफलैरमावास्यासप्तमीनवमीषु च ॥ रविवारे च संक्रांतौ न स्नायान्मुनिसत्तम ॥ २८ ॥ यस्मिन्गृहे मुनिवर धात्री
तिष्ठति सर्वदा ॥ तस्मिन्गृहे न गच्छंति प्रेतकूष्मांडराक्षसाः ॥ २९ ॥ धात्रीफलकृतां मालां कंठस्थां यो वहेन्नहि ॥ स वैष्णवो न विज्ञेयो
विष्णोर्भक्तिपरो यदि ॥ १३० ॥ न त्याज्या तुलसीमाला धात्रीमाला विशेषतः ॥ तथा पद्माक्षमालाऽपि धर्मकामार्थमीप्सुभिः ॥ ३१ ॥

अथ धात्रीफलधारणमाहात्म्यमाह—धात्रीफलकृतामिति ॥ १३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ १३५ ॥ इति श्रीकार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ अथ कार्तिकमाहात्म्यं वक्तुमितिहासं प्रस्तौति—श्रिय इति ॥ एकदेति शेषः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कारुण्यमाह—“हा नाथ हा पितस्त्यक्त्वा गतस्त्वं क्व मया विना ॥ बालाऽहं किं

यावद्दिनानि वहते धात्रीमालां कलौ नरः ॥ तावद्युगसहस्राणि वैकुण्ठे वसतिर्भवेत् ॥ ३२ ॥ सर्वदेवमयी धात्री वासुदेवमनःप्रिया ॥ आरोपणीया सेव्या च पूजनीया सदा नरैः ॥ ३३ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं धात्रीमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ श्रोतव्यं च सदा भक्तैश्चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ ३४ ॥ धात्रीछायां समाश्रित्य कार्तिकेऽन्नं भुनक्ति यः ॥ अन्नसंसर्गजं पापमावर्षं तस्य नश्यति ॥ १३५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये धात्रीमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ श्रियः पतिमथामंत्र्य गते देवर्षिसत्तमे ॥ हर्षोत्फुल्लाऽऽनना सत्या वासुदेवमथाऽब्रवीत् ॥ १ ॥ ॥ सत्यभामोवाच ॥ ॥ धन्यास्मि कृतकृत्याऽस्मि सफलं जीवितं मम ॥ दानं व्रतं तपो वाऽपि किं नु पूर्वं कृतं मया ॥ २॥ येनाऽहं मर्त्यजा देव तवांगार्द्धहराऽभवम् ॥ भवांतरे च किंशीला का चाऽहं कस्य कन्यका ॥ तवाऽहं वल्लभा जाता तद्वदस्व ममाऽखिलम् ॥ ३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणुष्वैकमनाः कांते यथा त्वं पूर्वजन्मनि ॥ ४ ॥ पुण्यव्रतं कृतवती तत्सर्वं कथयामि ते ॥ आसीत्कृतयुगस्यांते मायापुर्यां द्विजोत्तमः ॥ ५ ॥ आत्रेयो देवशर्मेति वेदवेदांगपारगः ॥ तस्यातिवयसश्चाऽऽसीन्नाम्ना गुणवती सुता ॥ ६ ॥ अपुत्रः स स्वशिष्याय चंद्रनाम्ने ददौ सुताम् ॥ तमेव पुत्रवन्मेने स च तं पितृवद्वशी ॥ ७॥ तौ कदाचिद्वनं यातौ कुशेध्माहरणार्थिनौ ॥ निहतौ रक्षसा तौ च कृतांतसमरूपिणा ॥ ८ ॥ स्वस्वपुण्यप्रभावेन विष्णुलोकं गतावुभौ ॥ ततो गुणवती श्रुत्वा रक्षसा निहतावुभौ ॥ ९ ॥ पितृभर्तृजदुःखार्ता कारुण्यं पर्यदेवयत् ॥ सा गृहोपस्करान्सर्वान्विक्रीयाशु च कर्म तत् ॥१०॥ तयोश्चक्रे यथाशक्ति पारलौकीं ततः क्रियाम् ॥ तस्मिन्नेव पुरे चक्रे वासं सा मृतजीविनी ॥ ११ ॥

करोम्यद्य ह्यनाथा भवतोर्विना ॥ को नु मामास्थितां गेहे भोजनाच्छादनादिभिः ॥ अकिंचित्कुशलां स्नेहात्पालयेत्पतिदूषिताम् ॥ हतभाग्या हतसुखा हताशा हतजीविता ॥ शरणं कं प्रयाम्यद्य यो मे दुःखं प्रमार्जति ॥” इति ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

व्रतद्वयं तया सम्यगाजन्ममरणात्कृतम् ॥ एकादशीव्रतं सम्यक्सेवनं कार्तिकस्य च ॥ १२ ॥ इत्थं गुणवती सम्यक्प्रत्यब्दं व्रतिनी ह्यभूत् ॥ कदा
चित्सरुजा साऽथ कृशांगी ज्वरपीडिता ॥ १३ ॥ स्नातुं गंगां गता कांते कथंचिच्छनकैस्तदा ॥ यावज्जलांतरगता कंपिता शीतपीडिता ॥
॥ १४ ॥ तावत्सा विह्वलाऽपश्यद्विमानं यातमंबरात् ॥ अथ सा तद्विमानस्था वैकुण्ठभुवनं ययौ ॥ १५ ॥ कार्तिकव्रतपुण्येन मत्सान्निध्यं
गताऽभवत् ॥ अथ ब्रह्मादिदेवानां यदा प्रार्थनया भुवम् ॥ १६ ॥ आगतोऽहं गणाः सर्वे यातास्तेऽपि मया सह ॥ एते हि यादवाः सर्वे मद्गणा
एव भामिनि ॥ १७ ॥ पिता ते देवशर्माऽभूत्सत्राजिदभिधो ह्ययम् ॥ यश्चंद्रनामाऽसोऽक्रूरस्त्वं सा गुणवती शुभा ॥ १८ ॥ कार्तिकव्रतपुण्येन
बहु मत्प्रीतिदायिनी ॥ मद्द्वारि यत्त्वया पूर्वं तुलसीवाटिका कृता ॥ १९ ॥ तस्मादयं कल्पवृक्षस्तवांगणगतः शुभे ॥ आजन्ममरणात्पूर्वं यत्कृतं
कार्तिकव्रतम् ॥ २० ॥ कदाचिदपि तेन त्वं मद्वियोगं न यास्यसि ॥ ॥ सत्योवाच ॥ ॥ मासानां तु कथं नाम स मासः कार्तिको
वरः ॥ २१ ॥ प्रियस्ते देवदेवेश कारणं तत्र कथ्यताम् ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं त्वया कांते शृणुष्वैकाग्रमानसा ॥ २२ ॥
पृथोर्वैन्यस्य संवादं महर्षेर्नारदस्य च ॥ एवमेव पुरा पृष्टो नारदः पृथुनाब्रवीत् ॥ २३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ शंखनामाऽभवत्पूर्वमसुरः
सागरात्मजः ॥ इन्द्रादिलोकपालानामधिकाराञ्जहार ह ॥ २४ ॥ सुवर्णाद्रिगुहादुर्गसंस्थितास्त्रिदशादयः ॥ तद्वीक्षयांबभूवुस्ते तदा दैत्यो
व्यचारयत् ॥ २५ ॥ हृताधिकारास्त्रिदशा मया यद्यपि निर्जिताः ॥ लक्ष्यंते बलयुक्तास्ते करणीयं मयाऽत्र किम् ॥ २६ ॥ ज्ञातं तत्तु मया
देवा वेदमन्त्रबलान्विताः ॥ तान्हरिष्ये ततः सर्वे बलहीना भवंति वै ॥ २७ ॥ इति मत्वा ततो दैत्यो विष्णुमालक्ष्य निद्रितम् ॥ सत्यलोका
ज्जहाराऽऽशु वेदानादिस्वयंभुवः ॥ २८ ॥ नीतास्तु तेन ते वेदास्तद्भयात्ते निराक्रमन् ॥ तोयानि विविशुर्यज्ञमंत्रबीजसमन्विताः ॥ २९ ॥
तान्मार्गमाणः शंखोऽपि समुद्रांतर्गतो भ्रमन् ॥ न ददर्श तदा दैत्यः क्वचिदेकत्र संस्थितान् ॥ अथ देवैः स्तुतो विष्णुर्बोधितस्तानुवाच ह ॥
॥ ३० ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ वरदोऽहं सुरगणा गीतवाद्यादिमंगलैः ॥ ३१ ॥ ऊर्जस्य शुक्लैकादश्यां भवद्भिः प्रतिबोधितः ॥ अतश्चैषा
तिथिर्मान्या साऽतीव प्रीतिदा मम ॥ ३२ ॥ वेदाः शंखहृताः सर्वे तिष्ठंत्युदकसंस्थिताः ॥ तानानयाम्यहं देवा हत्वा सागरनंदनम् ॥ ३३ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥
अद्यप्रभृति वेदास्तु मंत्रबीजसमन्विताः ॥ प्रत्यब्दं कार्तिके मासि विश्रमंत्वप्सु सर्वदा ॥ ३४ ॥ कालेऽस्मिन्ये प्रकुर्वंति प्रातःस्नानं
नरोत्तमाः ॥ ते सर्वे यज्ञाऽवभृथैः सुस्नाताः स्युर्न संशयः ॥ ३५ ॥ अद्यप्रभृत्यहमपि भवामि जलमध्यगः ॥ भवन्तोऽपि मया सार्द्धं
मायांतु समुनीश्वराः ॥ ३६ ॥ कार्तिकव्रतिनां चेंद्र रक्षा कार्या त्वया सदा ॥ इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुः शफरीतुल्यरूपधृक् ॥ खात्पपात जले
विंध्यवासिनः कस्य पश्यतः ॥ ३७ ॥ हत्वा शंखासुरं विष्णुर्बदरीवनमागमत् ॥ तत्राऽऽहूय ऋषीन्सर्वानिदमाज्ञापयत्प्रभुः ॥ ३८ ॥ ॥ विष्णु
रुवाच ॥ ॥ जलांतरविशीर्णांस्तान्यूयं वेदान्प्रमार्गथ ॥ आनयध्वं च त्वरिताः सागरस्य जलांतरात् ॥ तावत्प्रयागं तिष्ठामि देवतागणसंयुतः॥
॥ ३९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततस्तैस्सर्वमुनिभिस्तपोबलसमन्वितैः ॥ ४० ॥ उद्धृताश्च सबीजास्ते वेदा यज्ञसमन्विताः ॥ तेषु याव
न्मितं येन लब्धं तावद्धि तस्य तत् ॥ ४१ ॥ स स एव ऋषिर्जातस्तत्तत्प्रभृति पार्थिव ॥ अथ सर्वेऽपि संगम्य प्रयागं मुनयो ययुः ॥ ४२ ॥
विष्णवे सविधात्रे ते लब्धान्वेदान्न्यवेदयन् ॥ लब्ध्वा वेदान्समग्रांस्तु ब्रह्मा हर्षसमन्वितः ॥ ४३ ॥ अयजद्वाजिमेधेन देवर्षिगणसंयुतः ॥
यज्ञांऽते देवताः सर्वे विज्ञप्तिं चक्रुरंजसा ॥ ४४ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ देवदेव जगन्नाथ विज्ञप्तिं शृणु नः प्रभो ॥ हर्षकालोऽयमस्माकं
तस्मात्त्वं वरदो भव ॥ ४५ ॥ स्थानेऽस्मिन्द्रुहिणो वेदान्नष्टान्प्राप पुनस्त्वयम् ॥ यज्ञभागान्वयं प्राप्तास्त्वत्प्रसादाद्रमापते ॥ ४६ ॥ स्थान
मेतद्धि नः श्रेष्ठं पृथिव्यां पुण्यवर्धनम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं चाऽस्तु प्रसादाद्भवतः सदा ॥ ४७ ॥ कालोऽप्ययं महापुण्यो ब्रह्मघ्नाऽऽदिविशुद्धिकृत् ॥
दत्ताऽक्षयकरं चाऽस्तु वरमेवं ददस्व नः ॥ ४८ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ ममाप्येतद्धृतं देवा यद्भवद्भिरुदाहृतम् ॥ तथास्तु सुलभं त्वेतद्ब्रह्म
क्षेत्रमितिप्रथम् ॥ ४९ ॥ सूर्यवंशोद्भवो राजा गंगामत्रानयिष्यति ॥ सा सूर्यकन्यया चाऽत्र कालिंद्या योगमेष्यति ॥ ५० ॥ यूयं च सर्वे
ब्रह्माद्या निवसंतु मया सह ॥ तीर्थराजेति विख्यातं तीर्थमेतद्भविष्यति ॥ ५१ ॥ सर्वपापानि नश्यंति तीर्थराजस्य दर्शनात् ॥ सूर्ये मकरगे
प्राप्ते स्नायिनां पापनाशनः ॥ ५२ ॥ कालोऽप्येष महापुण्यफलदोऽस्तु सदा नृणाम् ॥ सालोक्यादिफलं स्नानैर्माघे मकरगे रवौ ॥ ५३ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं देवान्देवदेवस्तदुक्त्वा तत्रैवांतर्धानमागात्सवेधाः ॥ देवाः सर्वेऽप्यंशकैस्तेऽप्यतिष्ठंश्चांतर्धानं प्रापुरिंद्रादयस्ते ॥५४॥
॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

॥५५॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां त्रयोदशोऽध्यायः॥ १३ ॥ ॥ अथ तुलसीमाहात्म्यं वक्तुमितिहासं प्रस्तौति—यत्त्वयेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

कार्तिके तुलसीमूले योऽर्चयेद्धरिमीश्वरम् ॥ भुक्त्वेह निखिलान्भोगानंते विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ ५५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये सत्यभामापूर्वजन्मवृत्तांतकथनपूर्वकप्रयागतीर्थप्रशंसाप्रसंगवर्णनंनाम त्रयोदशो
ऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पृथुरुवाच ॥ ॥ यत्त्वया कथितं ब्रह्मन्व्रतमूर्जस्य विस्तरात् ॥ तत्र या तुलसीमूले विष्णोः पूजा त्वयोदिता ॥ १ ॥
तेनाऽहं प्रष्टुमिच्छामि माहात्म्यं तुलसीभवम् ॥ कथं साऽतिप्रिया तस्य देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥ २ ॥ कथमेषा समुत्पन्ना कस्मिन्स्थाने च
नारद ॥ एवं ब्रूहि समासेन सर्वज्ञोऽसि मतो मम ॥ ३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्नवहितो माहात्म्यं तुलसीभवम् ॥ सेतिहासं
पुरावृत्तं तत्सर्वं कथयामि ते ॥ ४ ॥ पुरा शक्रः शिवं द्रष्टुमगात्कैलासपर्वतम् ॥ सर्वदेवैः परिवृतो ह्यप्सरोगणसेवितः ॥ ५ ॥ यावद्गतः शिव
गृहं तावत्तत्र स दृष्टवान् ॥ पुरुषं भीमकर्माणं दंष्ट्राऽऽननविभीषणम् ॥ ६ ॥ स पृष्टस्तेन कस्त्वं भोः क्व गतो जगदीश्वरः ॥ एवं पुनः पुनः
पृष्टः स तदा नोक्तवान्नृप ॥ ७ ॥ ततः क्रुद्धो वज्रपाणिस्तं निर्भर्त्स्य वचोऽब्रवीत् ॥ रे मया पृच्छ्यमानोऽपि नोत्तरं दत्तवानसि ॥ ८ ॥
अतस्त्वां हन्मि वज्रेण कस्ते त्राताऽस्ति दुर्मते ॥ इत्युदीर्य ततो वज्री वज्रेणाऽभ्यहनद्दृढम् ॥ ९ ॥ तेनास्य कण्ठो नीलत्वमगाद्वज्रं च भस्म
ताम् ॥ ततो रुद्रः प्रजज्वाल तेजसा प्रदहन्निव ॥ १० ॥ दृष्ट्वा बृहस्पतिस्तूर्णं कृतांजलिपुटोऽभवत् ॥ इन्द्रं च दंडवद्भूमौ कृत्वा स्तोतुं प्रचक्रमे
॥ ११ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ नमो देवाधिपतये त्र्यंबकाय कपर्दिने ॥ त्रिपुरघ्नाय शर्वाय नमोंऽधकनिषूदिने ॥ १२ ॥ विरूपाया
ऽतिरूपाय बहुरूपाय शंभवे ॥ यज्ञविध्वंसकर्त्रे च यज्ञानां फलदायिने ॥ १३ ॥ कालांतकाय कालाय कालभोगिधराय च ॥ नमो ब्रह्म
शिरोहंत्रे ब्राह्मणाय नमो नमः ॥ १४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं स्तुतस्तदा शंभुर्धिषणेन जगाद तम् ॥ संहरन्नयनज्वालां त्रिलोकीदहन
क्षमाम् ॥ १५ ॥ वरं वरय भो ब्रह्मन्प्रीतः स्तुत्याऽनया तव ॥ इन्द्रस्य जीवदानेन जीवेति त्वं प्रथां व्रज ॥ १६ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥
यदि तुष्टोऽसि देव त्वं पाहींद्रं शरणागतम् ॥ अग्निरेष शमं यातु भालनेत्रसमुद्भवः ॥ १७ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

अथ जलंधरोत्पत्तिप्रसंगमाह—ईश्वर उवाचेति ॥ १८ ॥ सिंधुगंगायाः सिंधुनामनद्याः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ कूर्चे श्मश्रुणि ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ अथ जलंधरस्य दिग्विजयप्रसंगमाह—य

॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ पुनः प्रवेशमायाति भालनेत्रे कथं शिखी ॥ एनं त्यक्ष्याम्यहं दूरे यथेंद्रं नैव पीडयेत् ॥ १८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा तं करे धृत्वा प्राक्षिपल्लवणार्णवे ॥ सोऽपतत्सिंधुगंगायाः सागरस्य च संगमे ॥ १९ ॥ तावत्स बालरूपत्वमगात्तत्र रुरोद च ॥ रुदतस्तस्य शब्देन प्राकंपद्धरणी मुहुः ॥ २० ॥ स्वर्गाद्याः सत्यलोकांतास्तत्स्वनाद्बधिरीकृताः ॥ श्रुत्वा ब्रह्मा ययौ तत्र किमेतदिति विस्मितः ॥ ॥ २१ ॥ तावत्समुद्रस्योत्संगे तं बालं स ददर्श ह ॥ दृष्ट्वा ब्रह्माणमायांतं समुद्रोऽपि कृतांजलिः ॥ २२ ॥ प्रणम्य शिरसा बालं तस्योत्संगे न्यवेशयत् ॥ भो ब्रह्मन्सिंधुगंगायां जातोऽयं मम पुत्रकः ॥ जातकर्माऽऽदिसंस्कारान्कुरुष्वाऽद्य जगद्गुरो ॥ २३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्थं वदति पाथोधौ स बालः सागरात्मजः ॥ २४ ॥ ब्रह्माणमग्रहीत्कूर्चे विधुन्वंस्तं मुहुर्मुहुः ॥ धुन्वतस्तस्य कूर्चे तु नेत्राभ्यामगमज्जलम् ॥ कथंचिन्मुक्तकूर्चोऽथ ब्रह्मा प्रोवाच सागरम् ॥ २५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नेत्राभ्यां विधृतं यस्मादनेनैतज्जलं मम ॥ तस्माज्जलंधर इति ख्यातो नाम्ना भविष्यति ॥ २६ ॥ अनेनैवैष तरुणः सर्वशस्त्रास्त्रपारगः ॥ अवध्यः सर्वभूतानां विना रुद्रं भविष्यति ॥ २७ ॥ यत एष समुद्भूतस्तत्रैवांतं गमिष्यति ॥ २८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा शुक्रमाहूय राज्ये तं चाभ्यषेचयत् ॥ आमंत्र्य सरितां नाथं ब्रह्मांतर्धानमागमत् ॥ २९ ॥ अथ तद्दर्शनोत्फुल्लनयनः सागरस्तदा ॥ कालनेमिसुतां वृंदां तद्भार्यार्थमयाचत ॥ ३० ॥ ते कालनेमिप्रमुखास्ततोऽसुरास्तस्मै सुतां तां प्रददुः प्रहर्षिताः ॥ स चाऽपि तां प्राप्य सुहृद्वरां वशां शशास गां शुक्रसहायवान्बली ॥ ३१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये जलंधरोत्पत्तिवर्णनंनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ये देवैर्निर्जिताः पूर्वं दैत्याः पातालसंस्थिताः ॥ तेऽपि भूमंडलं याता निर्भयास्तमुपाश्रिताः ॥ १ ॥ कदाचिच्छिन्नशिरसं राहुं दृष्ट्वा स दैत्यराट् ॥ पप्रच्छ भार्गवं तत्र तच्छिरश्छेदकारणम् ॥ २ ॥ स शशंस समुद्रस्य मथनं देवकारितम् ॥ रत्नापहरणं चैव दैत्यानां च पराभवम् ॥ ३ ॥

इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ न खर्वः अखर्वः मौलिर्यस्य उच्चमुकुट इत्यर्थः । यद्वा अखर्वमौलिः अत्युच्चदेहवानित्यर्थः, "खर्वो ह्रस्वश्च वामनः" इत्यमरः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

स श्रुत्वा क्रोधरक्ताक्षः स्वपितुर्मथनं तदा ॥ दूतं संप्रेषयामास घस्मरं शक्रसन्निधौ ॥४॥ दूतस्त्रिविष्टपं गत्वा सुधर्मां प्राविशद्द्रराम् ॥ जगादाखर्वमौलिस्तु देवेंद्रं वाक्यमद्भुतम् ॥ ५ ॥ ॥ घस्मर उवाच ॥ ॥ जलंधरोऽब्धितनयः सर्वदैत्यजनेश्वरः ॥ दूतोऽहं प्रेषितस्तेन स यदाह शृणुष्व तत् ॥ ६ ॥ कस्मात्त्वया मम पिता मथितः सागरोऽद्रिणा ॥ नीतानि सर्वरत्नानि तानि शीघ्रं प्रयच्छ मे ॥ ७ ॥ इति दूतवचः श्रुत्वा विस्मितस्त्रिदशाधिपः॥ उवाच घस्मरं रौद्रं भयरोषसमन्वितः ॥ ८ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ शृणु दूत मया पूर्वं मथितः सागरो यथा ॥ अद्रयो मद्भयात्रस्ताः स्वकुक्षिस्थाः कृतास्तथा ॥९॥ अन्येऽपि मद्विषस्तेन रक्षिता दितिजाः पुरा ॥ तस्माद्यत्तत्प्रजातं तु मयाऽप्यपहृतं किल ॥१०॥ शंखोऽप्येवं पुरा देवानद्विषत्सागरात्मजः ॥ ममाऽनुजेन निहतः प्रविष्टः सागरोदरम् ॥ ११ ॥ तद्गच्छ कथयस्वाऽस्य सर्वं मथनकारणम् ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्थं विसर्जितो दूतस्तदेंद्रेणाऽगमद्द्रुवम् ॥१२॥ तदिदं वचनं सर्वं दैत्यायाकथयत्तदा ॥ तन्निशम्य तदा दैत्यो रोषात्प्रस्फुरिताऽधरः ॥ १३ ॥ दैत्यसेनासमायुक्तो ययौ योद्धुं त्रिविष्टपम् ॥ ततो युद्धे महाञ्जातो देवदानवसंक्षयः ॥ १४ ॥ तत्र युद्धे मृतान्दैत्यान्भार्गवस्तूदतिष्ठपत् ॥ विद्यया मृतजीविन्या मंत्रितैस्तोयबिंदुभिः ॥ १५ ॥ देवानपि तथा युद्धे तत्राऽजीवयदंगिराः ॥ दिव्यौषधीः समानीय द्रोणाद्रेः स पुनःपुनः ॥१६॥ दृष्ट्वा देवांस्तथा युद्धे पुनरेव समुत्थितान् ॥ जलंधरः क्रोधवशो भार्गवं वाक्यमब्रवीत् ॥१७॥ ॥ जलंधर उवाच ॥ ॥ मया युद्धे हता देवा उत्तिष्ठंति कथं पुनः ॥ तव संजीविनी विद्या नवाऽन्यत्रेति विश्रुतम् ॥१८॥ ॥ शुक्र उवाच ॥ ॥ दिव्यौषधीः समानीय द्रोणाद्रेरंगिराः सुरान्॥ जीवयत्येव तच्छीघ्रं द्रोणाद्रिं त्वमपाहर ॥ १९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्युक्तः स तु दैत्येंद्रो नीत्वा द्रोणाचलं तदा ॥ प्राक्षिपत्सागरे तूर्णं पुनरागान्महाहवम् ॥ २० ॥ अथ देवान्हतान्दृष्ट्वा द्रोणाद्रिमगमद्गुरुः ॥ तावत्तत्र गिरींद्रं तु न ददर्श सुरार्चितः ॥ २१ ॥ ज्ञात्वा दैत्यहृतं द्रोणं धिषणो भयविह्वलः ॥ आगत्य दूराद्व्याजह्रे श्वासाऽऽकुलितविग्रहः ॥ २२ ॥ पलायध्वं हवाद्देवा नाऽयं जेतुं क्षमो यतः ॥ रुद्रांशसंभवो ह्येष स्मरध्वं शक्रचेष्टितम् ॥ २३ ॥

॥ १० ॥ ममानुजेन विष्णुना ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ शक्रचेष्टितं कैलासे वज्रेण भीमपुरुषहननादि ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ नारद उवाच ॥ १ ॥ २ ॥ भुजंगारियानाय गरुडवाहनाय,

श्रुत्वा तद्वचनं देवा भयविह्वलितास्तदा ॥ दैत्येन वध्यमानास्ते पलायंते दिशो दश ॥ २४ ॥ देवान्विद्रावितान्दृष्ट्वा दैत्यैः सागरनंदनः ॥
शंखभेरीजयरवैः प्रविवेशाऽमरावतीम् ॥ २५ ॥ प्रविष्टे नगरीं दैत्ये देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ सुवर्णाद्रिगुहां प्राप्ता न्यवसन्दैत्यतापिताः॥ २६ ॥
ततश्च सर्वेष्वसुरोऽधिकारेष्विंद्रादिकानां विनिवेशयत्तदा ॥ शुंभादिकान्दैत्यवरान्पृथक्पृथक्स्वयं सुवर्णाद्रिगुहामगात्पुनः ॥ २७ ॥ इति श्री
स्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये जलंधरविजयप्राप्तिर्नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ पुनर्दैत्यं समायांतं दृष्ट्वा देवाः सवासवाः ॥ भयप्रकंपिताः सर्वे विष्णुं स्तोतुं प्रचक्रमुः ॥ १ ॥ नमो
मत्स्यकूर्मादिनानास्वरूपैः सदा भक्तकार्योद्यतायाऽर्तिहंत्रे ॥ विधात्रादिसर्गस्थितिध्वंसकर्त्रे गदाशंखपद्मारिहस्ताय तेस्तु ॥ २ ॥ रमा
वल्लभायाऽसुराणां निहंत्रे भुजंगारियानाय पीतांबराय ॥ मखादिक्रियापाककर्त्रे विकर्त्रे शरण्याय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः ॥ ३ ॥
नमो दैत्यसंतापितामर्त्यदुःखाचलध्वंसदंभोलये विष्णवे ते ॥ भुजंगेशतल्पेशयायार्कचंद्रद्विनेत्राय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः ॥ ४ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ संकष्टनाशनंनाम स्तोत्रमेतत्पठेन्नरः ॥ स कदाचिन्न संकष्टैः पीड्यते कृपया हरेः ॥ ५ ॥ इति देवाः स्तुतिं याव
त्कुर्वंति दनुजद्विषः ॥ तावत्सुराणामापत्तिर्विज्ञाता विष्णुना तदा ॥ ६ ॥ सहसोत्थाय दैत्यारिः सक्रोधः खिन्नमानसः ॥ आरूढो गरुडं वेगा
ल्लक्ष्मीं वचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ जलंधरेण ते भ्रात्रा देवानां कदनं कृतम् ॥ तैराहूतो गमिष्यामि युद्धायाद्य त्वरा
न्वितः ॥ ८ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ अहं ते वल्लभा नाथ भक्त्या च यदि सर्वदा ॥ तत्कथं ते मम भ्राता युद्धे वध्यः कृपानिधे ॥ ९ ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ ॥ रुद्रांशसंभवत्वाच्च ब्रह्मणो वचनादपि ॥ प्रीत्या च तव नैवायं मम वध्यो जलंधरः ॥ १० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
इत्युक्त्वा गरुडारूढः शंखचक्रगदासिभृत् ॥ विष्णुर्वेगाद्ययौ योद्धुं यत्र देवाः स्तुवंति ते ॥ ११ ॥

॥ ३ ॥ दैत्येन संतापिता ये अमर्त्याः देवास्तेषां दुःखमेवाऽचलः पर्वतः तस्य ध्वंसने छेदने दंभोलिर्वज्रं तस्मै ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

अरुणानुजो गरुडः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ भावुक भगिनीभर्तः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ शेषादीन्

अथाऽरुणानुजात्युग्रपक्षवातप्रपीडिताः ॥ वात्याविमर्दिता दैत्या बभ्रमुः खे यथा घनाः ॥ १२ ॥ ततो जलंधरो दृष्ट्वा दैत्यान्वात्याप्रपीडितान् ॥
उद्वृत्तनयनः क्रोधात्ततो विष्णुं समभ्ययात् ॥ १३ ॥ ततः समभवद्युद्धं विष्णुदैत्येंद्रयोर्महत् ॥ आकाशं कुर्वतोर्बाणैस्तदा निरवकाशवत् ॥१४॥
विष्णुर्दैत्यस्य बाणौघैर्ध्वजं छत्रं धनुर्हयान् ॥ चिच्छेद तं च हृदये बाणेनैकेन ताडयत् ॥ १५ ॥ ततो दैत्यः समुत्पत्य गदापाणिस्त्वरान्वितः ॥
आहत्य गरुडं मूर्ध्नि पातयामास भूतले ॥ १६ ॥ विष्णुर्गदां स्वखड्गेन चिच्छेद प्रहसन्निव ॥ तावत्स हृदये विष्णुं जघान दृढमुष्टिना ॥ १७ ॥
ततस्तौ बाहुयुद्धेन युयुधाते महाबलौ ॥ बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव जानुभिर्नादयन्महीम् ॥ १८ ॥ एवं तौ सुचिरं युद्धं कृत्वा विष्णुः प्रतापवान् ॥
उवाच दैत्यराजानं मेघगंभीरनिस्वनः ॥ १९ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ वरं वरय दैत्येंद्र प्रीतोऽस्मि तव विक्रमात् ॥ अदेयमपि ते दद्मि
यत्ते मनसि वर्तते ॥ २० ॥ ॥ ॥ जलंधर उवाच ॥ ॥ यदि भावुक तुष्टोऽसि वरमेनं ददस्व मे ॥ मद्भगिन्या सहाऽद्य त्वं मद्गृहे सगणो
वस ॥ २१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तथेत्युक्त्वा स भगवान्सर्वदेवगणैः सह ॥ तदा जलंधरपुरमगमद्रमया सह ॥ २२ ॥ जलंधरस्तु देवाना
मधिकारेषु दानवान् ॥ स्थापयित्वा महाबाहुः पुनरागान्महीतलम् ॥ २३ ॥ देवगंधर्वसिद्धेषु यत्किंचिद्रत्नसंयुतम् ॥ तदात्मवशगं कृत्वाऽति
ष्ठत्सागरनंदनः ॥ २४ ॥ पातालभुवने दैत्यं निशुंभं स महाबलम् ॥ स्थापयित्वा स शेषादीनानयद्भूतलं बली ॥ २५ ॥ देवगंधर्वसिद्धाऽऽद्या
न्सर्पराक्षसमानुषान् ॥ स्वपुरे नागरान्कृत्वा शशास भुवनत्रयम् ॥ २६ ॥ एवं जलंधरः कृत्वा देवान्स्ववशवर्तिनः ॥ धर्मेण पालयामास प्रजाः
पुत्रानिवौरसान् ॥२७॥ न कश्चिद्व्याधितो नैव दुःखी नैव कृशस्तथा ॥ न दीनो दृश्यते तस्मिन्धर्माद्राज्यं प्रशासति ॥२८॥ एवं महीं शासति
दानवेंद्रे धर्मेण सम्यक्च दिदृक्षयाऽहम् ॥ कदाचिदागामथ तस्य लक्ष्मीं विलोकितुं श्रीरमणं च सेवितुम् ॥ २९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये जलंधरसभायां नारदागमनंनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ छ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ स मां प्रोवाच विधिवत्संपूज्यातीव भक्तिमान् ॥ संप्रहस्य तदा वाक्यं स्नेहपूर्वं च वै नृप ॥ १ ॥

संकर्षणादीन् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ नारद उवाच–स मामिति ॥१॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अथ कीर्तिमुखोत्पत्तिप्रसंग

कुत आगम्यते ब्रह्मन्किंचिद्दृष्टं त्वया प्रभो ॥ यदर्थमिह चाऽऽयातस्तदाऽऽज्ञापय मां मुने ॥२॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ गतः कैलासशिखरं दैत्येंद्राहं यदृच्छया ॥ तत्रोमया समासीनं दृष्टवानस्मि शंकरम्॥३॥ योजनायुतविस्तीर्णे कल्पवृक्षमहावने ॥ कामधेनुशताकीर्णे चिंतामणिसुदीपिते ॥४॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं विस्मयो मेऽभवत्तदा ॥ क्वाऽपीदृशी भवेदृद्धिस्त्रैलोक्ये वा न वेति च ॥५॥ तदा तवाऽपि दैत्येंद्र समृद्धिः संस्मृता मया ॥ तद्विलोकनकामोऽस्मि त्वत्सान्निध्यमिहाऽऽगतः ॥ ६ ॥ त्वत्समृद्धिमिमां पश्यन्स्त्रीरत्नरहितां ध्रुवम् ॥ तर्कयामि शिवादन्यस्त्रिलोक्यां न समृद्धिमान् ॥ ७ ॥ अप्सरोनागकन्याद्या यद्यपि त्वद्वशे स्थिताः ॥ तथाऽपि ता न पार्वत्या रूपेण सदृशा ध्रुवम् ॥ ८ ॥ यस्या लावण्यजलधौ निमग्नश्चतुराननः ॥ स्वधैर्यममुचत्पूर्वं तया काऽन्योपमीयते ॥ ९ ॥ वीतरागोऽपि हि यथा मदनारिः स्वलीलया ॥ सौंदर्यगहनेऽभ्रामि शफरीरूपया पुरा ॥ १० ॥ यस्याः पुनः पुनः पश्यन्रूपं धाताऽपि सर्जने ॥ ससर्जाऽप्सरसस्तासां तत्समैकाऽपि नाभवत् ॥ ११ ॥ अतः स्त्रीरत्नसंभोक्तुः समृद्धिस्तस्य सा वरा ॥ तथा न तव दैत्येंद्र सर्वरत्नाऽधिपस्य च ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वा तमामंत्र्य गते सति स दैत्यराट् ॥ तद्रूपश्रवणादासीदनंगज्वरपीडितः ॥ १३ ॥ अथ संप्रेषयामास स दूतं सिंहिकासुतम् ॥ त्र्यंबकायाऽपि च तदा विष्णुमायाविमोहितः ॥ १४ ॥ कैलासमगमद्राहुः कुर्वञ्छुक्लेंदुवर्चसम् ॥ कार्ष्ण्येन कृष्णपक्षेन्दुवर्चसं स्वांगजेन तम् ॥ १५ ॥ निवेदितस्तदेशाय नंदिना प्रविवेश सः ॥ त्र्यंबकभ्रूलतासंज्ञाप्रेरितो वाक्यमब्रवीत् ॥ १६ ॥ ॥ राहुरुवाच ॥ ॥ देवपन्नगसेव्यस्य त्रैलोक्याधिपतेः प्रभोः ॥ सर्वरत्नेश्वरस्य त्वमाज्ञां शृणु वृषध्वज ॥ १७ ॥ स्मशानवासिनो नित्यमस्थिभारवहस्य च ॥ दिगंबरस्य ते भार्या कथं हैमवती शुभा ॥ १८ ॥ अहं रत्नाधिनाथोऽस्मि सा च स्त्रीरत्नसंज्ञिका ॥ तस्मान्ममैव सा योग्या नैव भिक्षाशिनस्तव ॥ १९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ वदत्येवं तदा राहौ भ्रूमध्याच्छूलपाणिनः ॥ अभवत्पुरुषो रौद्रस्तीव्राशनिसमस्वनः ॥ २० ॥ सिंहास्यः प्रललज्जिह्वः स ज्वलन्नयनो महान् ॥ ऊर्ध्वकेशः शुष्कतनुर्नृसिंह इव चाऽपरः ॥ २१ ॥ स तं खादितुमायांतं दृष्ट्वा राहुर्भयातुरः ॥ अधावत स वेगेन बहिः स च दधार तम् ॥ २२ ॥

माह—वदतीति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ बर्बरे स्थले भारंगौषध्युत्पत्तिमूलप्रदेशस्थले, "अंमारवल्लीवालेयशाकबर्बरवर्द्धकाः",

स च राहुर्महाबाहो मेघगम्भीरया गिरा ॥ उवाच देवदेव त्वं पाहि मां शरणागतम् ॥२३॥ ब्राह्मणं मां महादेव खादितुं समुपागतः ॥ महादेवो
वचः श्रुत्वा ब्राह्मणस्य तदाऽब्रवीत् ॥२४॥ नैवाऽसौ वध्यतामेति दूतोऽयं परवान्यतः ॥ मुंचेति पुरुषः श्रुत्वा राहुं तत्याज्य सोंऽबरे ॥२५॥ राहुं
त्यक्त्वाऽथ पुरुषस्तदा रुद्रं व्यजिज्ञपत् ॥ ॥ पुरुष उवाच ॥ ॥ क्षुधा मां बाधतेऽत्यंतं क्षुत्क्षामश्चाऽस्मि सर्वथा ॥ २६ ॥ किं भक्षयामि देवेश
तदाज्ञापय मां प्रभो ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ भक्षयस्वात्मनः शीघ्रं मांसं त्वं हस्तपादयोः ॥ २७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ स शिवेनैव
माज्ञप्तश्चखाद पुरुषः स्वकम् ॥ हस्तपादोद्भवं मांसं शिरःशेषो यथाऽभवत् ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा शिरोऽवशेषं तं सुप्रसन्नस्तदा शिवः ॥ उवाच भीम
कर्माणं पुरुषं जातविस्मयः ॥ २९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ त्वं कीर्तिमुखसंज्ञो हि भव मद्द्वारिगः सदा ॥ त्वदर्चां ये न कुर्वंति नैव ते मे
प्रियंकराः ॥ ३० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तदाप्रभृति देवस्य द्वारि कीर्तिमुखः स्थितः ॥ नार्चयन्तीह ये पूर्वं तेषामर्चा वृथा भवेत् ॥३१॥
राहुर्विमुक्तो यस्तेन सोऽपि तद्बर्बरे स्थले ॥ अतः स बर्बरोद्भूत इति भूमौ प्रथां गतः ॥ ३२ ॥ ततः स राहुः पुनरेव जातमात्मानमस्मिन्निति
मन्यमानः ॥ समेत्य सर्वं कथयांबभूव जलंधरायैव विचेष्टितं तत् ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये
वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये जलंधरोपाख्याने दूतवाक्यकथनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
जलंधरस्तु तच्छ्रुत्वा कोपाकुलितविग्रहः ॥ निर्जगामाऽऽशु दैत्यानां कोटिभिः परिवारितः ॥ १ ॥ गच्छतोऽस्याऽग्रतः शुक्रो राहुर्दृष्टिपथेऽभ
वत् ॥ मुकुटश्चाऽपतद्भूमौ वेगात्प्रस्खलितस्तदा ॥ २ ॥ दैत्यसैन्याऽऽवृतैस्तस्य विमानानां शतैस्तदा ॥ व्यराजत नभःपूर्णं प्रावृषीव यथा घनैः ॥
॥ ३ ॥ तस्योद्योगं तदा दृष्ट्वा देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ अलक्षितास्तदा जग्मुः शूलिनं तं व्यजिज्ञपुः ॥ ४ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ न जानासि
कथं स्वामिन्देवापत्तिमिमां विभो ॥ तदस्मद्रक्षणार्थाय जहि सागरनंदनम् ॥ ५ ॥

इत्यमरः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इति देववचः श्रुत्वा प्रहस्य वृषभध्वजः ॥ महाविष्णुं समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥६॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ जलंधरः कथं विष्णो न हतः संगरे त्वया ॥ तद्वहं चाऽपि यातोऽसि त्यक्त्वा वैकुंठमात्मनः ॥ ७ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ तवांशसंभवत्वाच्च भ्रातृत्वाच्च तथा श्रियः ॥ न मया निहतः संख्ये त्वमेनं जहि दानवम् ॥ ८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ नायमेभिर्महातेजाः शस्त्रास्त्रैर्वध्यते मया ॥ देवैः सह स्वतेजोंशं शस्त्रार्थं दीयतां मम ॥ ९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अथ विष्णुमुखा देवाः स्वतेजांसि ददुस्तदा ॥ तान्यैक्यमागतानीशो दृष्ट्वा स्वं चामुचन्महः ॥ १० ॥ तेनाकरोन्महादेवो महसा शस्त्रमुत्तमम् ॥ चक्रं सुदर्शनंनाम ज्वालामालातिभीषणम् ॥ ११ ॥ ततः शेषेण च तदा वज्रं च कृतवान्हरिः ॥ तावज्जलंधरो दृष्टः कैलासतलभूमिषु ॥ १२ ॥ हस्त्यश्वरथपत्तीनां कोटिभिः परिवारितः ॥ तं दृष्ट्वा लक्षिता जग्मुर्देवाः सर्वे यथागताः ॥१३॥ गणाश्च समसज्जंत युद्धायाऽतित्वरान्विताः ॥ नन्दीभवक्रसेनानीमुखाः सर्वे शिवाज्ञया ॥ १४ ॥ अवतेरुर्गणा वेगात्कैलासाद्युद्धदुर्मदाः ॥ ततः समभवद्युद्धं कैलासोपत्यकाभुवि ॥ १५ ॥ प्रमथाधिपदैत्यानां घोरशस्त्रास्त्रसंकुलम् ॥ भेरीमृदंगशंखौघनिःस्वनैर्वीरहर्षणैः ॥ १६ ॥ गजाश्वरथशब्दैश्च नादिता भूर्व्यकंपत ॥ शक्तितोमरबाणौघमुसलप्रासपट्टिशैः ॥१७॥ व्यराजत नभः पूर्णमुल्काभिरिव संवृतम् ॥ निहतैरथनागाश्वपत्तिभिर्भूर्व्यराजत ॥ १८ ॥ वज्राहताचलशिरःशकलैरिव संवृता ॥ प्रमथाहतदैत्यौघैर्दैत्याहतगणैस्तथा ॥ १९ ॥ वसासृङ्मांसपंकाढ्या भूरगम्याऽभवत्तदा ॥ प्रमथाहतदैत्यौघान्भार्गवः समजीवयत् ॥२०॥ युद्धे पुनः पुनस्तत्र मृतसंजीविनीबलात् ॥ तं दृष्ट्वा व्याकुलीभूता गणाः सर्वे भयान्विताः ॥ शशंसुर्देवदेवाय तत्सर्वं शुक्रचेष्टितम् ॥ २१ ॥ अथ रुद्रमुखात्कृत्या बभूवाऽतीवभीषणा ॥ तालजंघा दरीवक्रा स्तनापीडितभूरुहा ॥२२॥ सा युद्धभूमिमासाद्य भक्षयंती महासुरान् ॥ भार्गवं स्वभगे धृत्वा जगामांतर्हिता नभः ॥२३॥ विधृतं भार्गवं दृष्ट्वा दैत्यसैन्यं गणास्तदा ॥ अम्लानवदना हर्षान्निजघ्नुर्युद्धदुर्मदाः ॥ २४ ॥ अथाभज्यत दैत्यानां सेना गणभयार्दिता ॥ वायुवेगेनाहतेव प्रकीर्णा तृणसंततिः ॥ २५ ॥ भग्नां गणभयात्सेनां दृष्ट्वामर्षयुता ययुः ॥ निशुंभशुंभौ सेनान्यौ कालनेमिश्च वीर्यवान् ॥ २६ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ चक्रनिर्मितावशेषेण ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अद्रेरधः संनिहिता भूमिरुपत्यकेत्युच्यते ॥ ‘‘उपत्यकाद्रेरासन्ना भूमिरूर्ध्वमधित्यका ॥’’ इत्यमरः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ व्रजाः समूहाः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शैलादिर्नंदिकेश्वरः ॥ ३१ ॥ इति श्रीकार्तिकमासमाहात्म्य टीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ छ ॥ १ ॥ २ ॥

त्रयस्ते वारयामासुर्गणसेनां महाबलाः ॥ मुञ्चंतः शरवर्षाणि प्रावृषीव बलाहकाः ॥ २७ ॥ ततो दैत्यशरौघास्ते शलभानामिव व्रजाः ॥
रुरुधुः खं दिशः सर्वा गणसेनामकंपयन् ॥ २८ ॥ गणाः शरशतैर्भिन्ना रुधिरासारवर्षिणः ॥ वसंते किंशुकाभासा न प्राज्ञायत किंचन ॥
॥ २९ ॥ पतिताः पात्यमानाश्च भिन्नाश्छिन्नास्तदा गणाः ॥ त्यक्त्वा संग्रामभूमिं ते सर्वेपि विमुखाऽभवन् ॥ ३० ॥ ततः प्रभग्नं स्वबलं
विलोक्य शैलादिलंबोदरकार्तिकेयाः ॥ त्वरान्विता दैत्यवरान्प्रसह्य निवारयामासुरमर्षिणस्ते ॥ ३१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसा
हस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये जलंधरोपाख्याने रुद्रसेनापराभवोनामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ते गणाधिपतीन्दृष्ट्वा नंदीभमुखषण्मुखान् ॥ अमर्षादभ्यधावंत द्वंद्वयुद्धाय दानवाः ॥ १ ॥ नंदिनं कालनेमिश्च
शुम्भो लंबोदरं तथा ॥ निशुम्भः षण्मुखं वेगादभ्यधावत दंशितः ॥ २ ॥ निशुम्भः कार्तिकेयस्य मयूरं पंचभिः शरैः ॥ हृदि विव्याध वेगेन
मूर्च्छितः स पपात च ॥ ३ ॥ ततः शक्तिधरः शक्तिं यावज्जग्राह रोषितः ॥ तावन्निशुंभो वेगेन स्वशक्त्या तमपातयत् ॥ ४ ॥ नंदीश्वरः शर
व्रातैः कालनेमिमवध्यत ॥ सप्तभिश्च हयान्केतुं त्रिभिः सारथिमच्छिनत् ॥ ५ ॥ कालनेमिस्तु संक्रुद्धो धनुश्चिच्छेद नंदिनः ॥ तदपास्य स
शूलेन तं वक्षस्यहनद्बली ॥ ६ ॥ स शूलभिन्नहृदयो हताश्वो हतसारथिः ॥ अद्रेः शिखरमामुच्य शैलादिं सोऽप्यपातयत् ॥ ७ ॥ अथ शुम्भो
गणेशश्च रथमूषकवाहनौ ॥ युध्यमानौ शरव्रातैः परस्परमविध्यताम् ॥ ८ ॥ गणेशस्तु तदा शुम्भं हृदि विव्याध पत्रिणा ॥ सारथिं च त्रिभि
र्बाणैः पातयामास भूतले ॥ ९ ॥ ततोऽतिक्रुद्धः शुम्भोऽपि बाणषष्ट्या गणाधिपम् ॥ मूषकं च त्रिभिर्विद्ध्वा ननाद जलदस्वनः ॥ १० ॥
मूषकः शरभिन्नांगश्चचाल दृढवेदनः ॥ लंबोदरश्च पतितः पदातिरभवन्नृप ॥ ११ ॥ ततो लंबोदरः शुम्भं हत्वा परशुना हृदि ॥ अपातयत्तदा
भूमौ मूषकं चारुहत्पुनः ॥ १२ ॥ कालनेमिर्निशुंभश्चाऽप्युभौ लंबोदरं शरैः ॥ युगपज्जघ्नतुः क्रोधात्तोत्त्रैरिव महाद्विपम् ॥ १३ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शैलादिं नंदिनम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

तं पीडयमानमालोक्य वीरभद्रो महाबलः ॥ अभ्यधावत वेगेन भूतकोटियुतस्तदा ॥ १४ ॥ कूष्मांडभैरवाश्चाऽपि वेताला योगिनीगणाः ॥
पिशाचयोगिनीसंघा गणाश्चाऽपि तमन्वयुः ॥ १५ ॥ ततः किलकिलाशब्दैः सिंहनादैः सुघर्घरैः ॥ भेरीतालमृदंगैश्च पृथिवी समकंपत ॥ १६ ॥
ततो भूतान्यधावंत भक्षयंतिस्म दानवान् ॥ उत्पतंत्यापतंति स्म ननृतुश्च रणांगणे ॥ १७ ॥ नन्दी च कार्तिकेयश्च समाश्वस्य त्वरान्वितौ ॥
निजघ्नतू रणे दैत्यान्निरंतरशरव्रजैः ॥ १८ ॥ छिन्नभिन्ना हतैर्दैत्यैः पतितैर्भक्षितैस्तदा ॥ व्याकुला साऽभवत्सेना विषण्णवदना तदा ॥ १९ ॥
प्रविध्वस्तां तदा सेनां दृष्ट्वा सागरनंदनः ॥ रथेनाऽतिपताकेन गणानभिययौ बली ॥ २० ॥ हस्त्यश्वरथसंह्रादाः शंखभेरीस्वनास्तथा ॥ अभव
न्सिंहनादाश्च सेनयोरुभयोस्तदा ॥ २१ ॥ जलंधरशरव्रातैर्नीहारपटलैरिव ॥ द्यावापृथिव्योराच्छिन्नमंतरं समपद्यत ॥ २२ ॥ गणेशं पंचभि
र्विद्ध्वा शैलादिं नवभिः शरैः ॥ वीरभद्रं च विंशत्या ननाद जलदस्वनः ॥ २३ ॥ कार्तिकेयस्तदा दैत्यं शक्त्या विव्याध सत्वरः ॥ युयुधे
शक्तिनिर्भिन्नः किंचिद्व्याकुलमानसः ॥ २४ ॥ ततः क्रोधपरीताक्षः कार्तिकेयं जलंधरः ॥ गदया ताडयामास स च भूमितलेऽपतत् ॥ २५ ॥
तथैव नंदिनं वेगादपातयत भूतले ॥ ततो गणेश्वरः क्रुद्धो गदां परशुनाऽहनत् ॥ २६ ॥ वीरभद्रस्त्रिभिर्बाणैर्हृदि विव्याध दानवम् ॥ सप्तभिश्च
हयान्केतुं धनुश्छत्रं च चिच्छिदे ॥ २७ ॥ ततोऽतिक्रुद्धो दैत्येंद्रः शक्तिमुद्यम्य दारुणाम् ॥ गणेशं पातयामास रथं चाऽन्यमथाऽऽरुहत् ॥२८॥
अभ्ययादथ वेगेन वीरभद्रं रुषान्वितः ॥ ततस्तौ सूर्यसंकाशौ युयुधाते परस्परम् ॥ २९ ॥ वीरभद्रः पुनस्तस्य हयान्बाणैरपातयत् ॥ धनुश्चि
च्छेद दैत्येंद्रः पुप्लुवे परिघायुधः ॥ ३० ॥ स वीरभद्रं त्वरयाऽभिगम्य जघान दैत्यः परिघेण मूर्ध्नि ॥ स चाऽपि वीरः प्रविभिन्नमूर्द्धा पपात
भूमौ रुधिरं समुद्गिरन् ॥ ३१ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये जलं
धरोपाख्याने वीरभद्रपतनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ छ ॥

इति श्रीकार्तिकमासमाहात्म्यटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ छ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ पतितं वीरभद्रं तु दृष्ट्वा रुद्रगणा भयात् ॥ अगमंस्ते रणं हित्वा क्रोशमाना महेश्वरम् ॥ १ ॥ अथ कोलाहलं श्रुत्वा
गणानां चंद्रशेखरः ॥ अभ्ययाद्वृषभारूढः संग्रामं प्रहसन्निव ॥ २ ॥ रुद्रमायांतमालोक्य सिंहनादैर्गणाः पुनः ॥ निवृत्ताः संगरे दैत्यान्निर्जघ्नुः
शरवृष्टिभिः ॥ ३ ॥ दैत्याश्च भीषणं दृष्ट्वा सर्वे चैव विदुद्रुवुः ॥ कार्तिकव्रतिनं दृष्ट्वा पातकानीव तद्भयात् ॥४॥ जलंधरोथ तान्दैत्यान्निवृत्तान्प्रे
क्ष्य संगरे ॥ रोषादधावच्चंडीशं मुंचन्बाणान्सहस्रशः ॥ ५ ॥ शुंभो निशुंभोऽश्वमुखः कालनेमिर्बलाहकः ॥ खड्गरोमा प्रचंडश्च घस्मराद्याः
शिवं ययुः ॥ ६ ॥ बाणांधकारसंछन्नं दृष्ट्वा गणबलं शिवः ॥ बाणजालमवाच्छिद्य स्वबाणैरावृणोन्नभः ॥ ७ ॥ दैत्यांश्च बाणवात्याभिः पीडि
तानकरोत्तदा ॥ प्रचंडबाणजालौघैरपातयत भूतले ॥ ८ ॥ खड्गरोम्णः शिरः कायात्तदा परशुनाऽच्छिनत् ॥ बलाहकस्य च शिरः खट्वांगेनाऽक
रोद्द्विधा ॥ ९ ॥ बद्ध्वा च घस्मरं दैत्यं पाशेनाऽभ्यहनद्भुवि ॥ वृषभेण हताः केचित्केचिद्बाणैर्निपातिताः ॥ १० ॥ न शेकुरसुराः स्थातुं गजाः
सिंहार्दिता इव ॥ ततः क्रोधपरीतात्मा वेगाद्रुद्रं जलंधरः ॥११॥ आह्वयामास समरे तीव्राशनिसमस्वनः ॥ ॥ जलंधर उवाच ॥ ॥ युध्यस्व
च मया सार्द्धं किमेभिर्निहतैस्तव ॥ १२ ॥ यच्च किंचिद्बलं तेऽस्ति तद्दर्शय जटाधर ॥ इत्युक्त्वा बाणसप्तत्या जघान वृषभध्वजम् ॥ १३ ॥
तान्प्राप्तान्निशितैर्बाणैश्चिच्छेद प्रहसन्निव॥ततो हयान्ध्वजं छत्रं धनुश्चिच्छेद शक्तिभिः॥१४॥स च्छिन्नधन्वा विरथो गदामुद्यम्य वेगवान् ॥ अभ्य
धावच्छिवस्तावद्गदां बाणैर्द्विधाऽच्छिनत् ॥१५॥ तथाऽपि मुष्टिमुद्यम्य ययौ रुद्रं जिघांसया ॥ तावच्छिवेन बाणौघैः क्रोशमात्रमपाकृतः॥१६॥
ततो जलंधरो दैत्यो मत्वा रुद्रं बलाधिकम् ॥ ससर्ज मायां गांधर्वीमद्भुतां रुद्रमोहिनीम् ॥ १७ ॥ ततो जगुश्च ननृतुर्गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥
तालवेणुमृदंगाद्यान्वादयंति स्म चाऽपरे ॥ १८ ॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं रुद्रो नादविमोहितः ॥ पतितान्यपि शस्त्राणि करेभ्यो न विवेद सः ॥
॥१९॥ एकाग्रीभूतमालोक्य रुद्रं दैत्यो जलंधरः ॥ कामार्तः स जगामाऽऽशु यत्र गौरी स्थिताऽभवत् ॥२०॥ युद्धे शुंभनिशुंभाख्यौ स्थापयित्वा
महाबलौ ॥ दशदोर्दंडपंचास्यस्त्रिनेत्रश्च जटाधरः ॥२१॥ महावृषभमारूढः स बभूव जलंधरः ॥ अथो रुद्रं समायांतमालोक्य भववल्लभा ॥२२॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां विंशोऽध्यायः॥ २० ॥ ॥छ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

अभ्याययौ सखीमध्यात्तद्दर्शनपथेऽभवत् ॥ यावद्ददर्श चार्वंगीं पार्वतीं दनुजेश्वरः ॥ २३ ॥ तावत्स्ववीर्यं मुमुचे जडांगश्चाऽभवत्तदा ॥ अथ ज्ञात्वा तदा गौरी दानवं भयविह्वला ॥ २४ ॥ जगामाऽन्तर्हिता वेगात्सा तदोत्तरमानसे ॥ तामदृष्ट्वा ततो दैत्यः क्षणाद्विद्युल्लतामिव ॥ २५ ॥ जवेनाऽऽगात्पुनर्युद्धं यत्र देवो वृषध्वजः ॥ पार्वत्यपि भयाद्विष्णुं सस्मार मनसा तदा ॥ २६ ॥ तावद्ददर्श तं देवं सूपविष्टं समीपगम् ॥ ॥ पार्वत्युवाच॥ ॥ विष्णो जलंधरो दैत्यः कृतवान्परमाद्भुतम् ॥२७॥ तत्किं न विदितं तेऽस्ति चेष्टितं तस्य दुर्मतेः ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ तेनैव दर्शितः पंथा वयमप्यन्वयामहे ॥ २८ ॥ नाऽन्यथा स भवेद्वध्यः पातिव्रत्यसुरक्षितः ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ जगाम विष्णुरित्युक्त्वा पुनर्जालंधरं पुरम् ॥ २९ ॥ अथ रुद्रश्च गंधर्वाऽनुगतः संगरे स्थितः ॥ अंतर्धानं गतां मायां दृष्ट्वा स बुबुधे तदा ॥ ३० ॥ ततो भवो विस्मितमानसः पुनर्जगाम युद्धाय जलंधरं रुषा ॥ स चाऽपि दैत्यः पुनरागतं शिवं दृष्ट्वा शरौघैः समवाकिरद्रणे ॥ ३१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये जलंधरोपाख्याने शिवजलंधरयुद्धवर्णनंनाम विंशोऽध्यायः ॥२०॥

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ विष्णुर्जलंधरं गत्वा तद्दैत्यपुटभेदनम् ॥ पातिव्रत्यस्य भंगाय वृंदायाश्चाऽकरोन्मतिम् ॥ १ ॥ अथ वृंदारका देवी स्वप्नमध्ये ददर्श ह ॥ भर्तारं महिषाऽऽरूढं तैलाभ्यक्तं दिगम्बरम् ॥ २॥ कृष्णप्रसूनभूषाढ्यं क्रव्यादगणसेवितम् ॥ दक्षिणाशागतं मुण्डं तमसाप्याऽऽवृतं तदा ॥ ३ ॥ स्वपुरं सागरे मग्नं सहसैवाऽऽत्मना सह ॥ ततः प्रबुद्धा सा बाला तत्स्वप्नं प्रविचिन्वती ॥ ४ ॥ ददर्शोदितमादित्यं सच्छिद्रं निष्प्रभं मुहुः ॥ तदनिष्टमिति ज्ञात्वा रुदती भयविह्वला ॥ ५ ॥ कुत्रचिन्नाऽलभच्छर्म गोपुराट्टालभूमिषु ॥ ततः सखीद्वययुता नगरोद्यानमागमत् ॥ ६ ॥ तत्राऽपि साऽभ्रमद्बाला नाऽलभत्कुत्रचित्सुखम् ॥ वनाद्वनांतरं याता नैव वेदात्मनस्तदा ॥ ७ ॥ ततः सा भ्रमती बाला ददर्शाऽतीवभीषणौ ॥ राक्षसौ सिंहवदनौ दंष्ट्राऽऽननविभीषणौ ॥ ८ ॥ तौ दृष्ट्वा विह्वलाऽतीव पलायनपराऽभवत् ॥ ददर्श तापसं शांतं सशिष्यं मौनमास्थितम् ॥ ९ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ वृंदामोहनाय विष्णुमायाप्रदर्शनप्रसंगमाह—तत इत्यादिना ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

ततस्तत्कण्ठमावृत्य निजां बाहुलतां भयात् ॥ मुने मां रक्ष शरणमागताऽस्मीत्यभाषत ॥ १० ॥ मुनिस्तां विह्वलां दृष्ट्वा राक्षसाऽनु
गतां तदा ॥ हुंकारेणैव तौ घोरौ चकार विमुखौ रुषा ॥ ११ ॥ तौ हुंकारभयत्रस्तौ दृष्ट्वा च विमुखौ गतौ ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ वृन्दा
वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ ॥ वृन्दोवाच ॥ ॥ रक्षिताहं त्वया घोराद्भयादस्मात्कृपानिधे ॥ किंचिद्विज्ञप्तुमिच्छामि कृपया तन्निशा
मय ॥ १३ ॥ जलंधरो हि मद्भर्ता रुद्रं योद्धुं गतः प्रभो ॥ स तत्राऽस्ते कथं युद्धे तन्मे कथय सुव्रत ॥ १४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
मुनिस्तद्वाक्यमाकर्ण्य कृपयोर्ध्वमवैक्षत ॥ तावत्कपी समायातौ प्रणम्य चाग्रतः स्थितौ ॥ १५ ॥ ततस्तद्भ्रूलतासंज्ञानियुक्तौ गगनं गतौ ॥
गत्वा क्षणार्द्धादागत्य प्रणतावग्रतः स्थितौ ॥ शिरःकबन्धे हस्तौ च गृहीत्वा समुपस्थितौ ॥ १६ ॥ शिरःकबंधे हस्तौ च दृष्ट्वाऽब्धितनयस्य
सा ॥ पपात मूर्छिता भूमौ भर्तृव्यसनदुःखिता ॥ १७ ॥ कमंडलूदकैः सिक्ता मुनिनाऽऽश्वासिता तदा ॥ स्वभर्तृभाले सा भालं कृत्वा दीना
रुरोद ह ॥ १८ ॥ ॥ वृन्दोवाच ॥ ॥ यः पुरा सुखसंवादे विनोदयसि मां प्रभो ॥ स कथं न वदस्यद्य वल्लभां मामनागसम् ॥ १९ ॥
येन देवाः सगंधर्वा निर्जिता विष्णुना सह ॥ स कथं तापसेनाऽद्य त्रैलोक्यविजयी हतः ॥ २० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ रुदित्वेति तदा
वृन्दा तं मुनिं वाक्यमब्रवीत् ॥ ॥ वृन्दोवाच ॥ ॥ कृपानिधे मुनिश्रेष्ठ जीवयैनं मम प्रियम् ॥२१॥ त्वमेवास्य मुने शक्तो जीवनाय मतो मम ॥
नारद उवाच ॥ ॥ इति तद्वाक्यमाकर्ण्य प्रहसन्मुनिरब्रवीत् ॥ २२ ॥ ॥ मुनिरुवाच ॥ ॥ नाऽयं जीवयितुं शक्तो रुद्रेण निहतो युधि ॥
तथाऽपि त्वत्कृपाविष्ट एनं संजीवयाम्यहम् ॥ २३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे विप्रस्तावत्सागरनंदनः ॥ वृंदामालिंग्य तद्वक्त्रं
चुचुंब प्रीतमानसः ॥ २४ ॥ अथ वृन्दाऽपि भर्तारं दृष्ट्वा हर्षितमानसा ॥ रेमे तद्वनमध्यस्था तद्युक्ता बहुवासरम् ॥ २५ ॥ कदाचित्सुरतस्यांते
दृष्ट्वा विष्णुं तमेव च ॥ निर्भर्त्स्य क्रोधसंयुक्ता वृन्दा वचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥ ॥ वृंदोवाच ॥ ॥ धिक्त्वदीयं हरे शीलं परदाराभिगामिनः ॥
ज्ञातोऽसि त्वं मया सम्यङ्मायाप्रच्छन्नतापसः ॥ २७ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इति श्रीकार्तिकमासमाहात्म्यटीकायामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

यौ त्वया मायया द्वाःस्थौ स्वकीयौ दर्शितौ मम ॥ तावेव राक्षसौ भूत्वा भार्यां तव हरिष्यतः ॥२८॥ त्वं चाऽपि भार्यादुःखार्तो वने कपिसहाय
वान् ॥ भ्रम सर्पेश्वरेणाऽयं यस्ते शिष्यत्वमागतः ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वा सा तदा वृन्दा प्राविशद्धव्यवाहनम् ॥ विष्णुना वार्यमाणाऽपि तस्यामासक्त
चेतसाः ॥३०॥ ततो हरिस्तामनुसंस्मरन्मुहुर्वृंदान्वितो भस्मरजोवगुंठितः ॥ तत्रैव तस्थौ सुरसिद्धसंघैः प्रबोध्यमानोऽपि ययौ न शांतिम् ॥३१॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये जलंधरोपाख्याने वृन्दाग्निप्रवेशवर्णनंनामै
कविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततो जलंधरो दृष्ट्वा रुद्रमद्भुतविक्रमम् ॥ चकार मायया गौरीं त्र्यंबकं मोह
यन्निव ॥ १ ॥ रथोपरि च तां बद्धां रुदन्तीं पार्वतीं शिवः ॥ निशुंभप्रमुखाद्यैश्च वध्यमानां ददर्श सः ॥ २ ॥ गौरीं तथाविधां दृष्ट्वा शिवोऽप्यु
द्विग्नमानसः ॥ अवाङ्मुखः स्थितस्तूष्णीं विस्मृत्य स्वपराक्रमम् ॥ ३ ॥ ततो जलंधरो वेगात्त्रिभिर्विव्याध सायकैः ॥ आपुंखमग्नैस्तं रुद्रं शिर
स्युरसि चोदरे ॥ ४ ॥ ततो जज्ञे स तां मायां विष्णुना च प्रबोधितः ॥ रौद्ररूपधरो जातो ज्वालामालाऽतिभीषणः ॥ ५ ॥ तस्याऽतीव महा
रौद्रं रूपं दृष्ट्वा महासुराः ॥ न शेकुः संमुखे स्थातुं भेजिरे ते दिशो दश ॥६॥ ततः शापं ददौ रुद्रस्तयोः शुंभनिशुंभयोः ॥ मम युद्धादपक्रांतौ
गौर्या बध्यौ भविष्यथः ॥ ७ ॥ पुनर्जलंधरो वेगाद्ववर्ष निशितैः शरैः ॥ बाणांधकारैः संछन्नं तदा भूमितलं महत् ॥ ८ ॥ यावद्रुद्रश्च चिच्छेद
तस्य बाणगणं जवात् ॥ तावत्स परिघेणाऽऽशु जघान वृषभं बली ॥ ९ ॥ वृषस्तेन प्रहारेण परावृत्तो रणांगणात् ॥ रुद्रेणाऽऽकृष्यमाणोऽपि
न तस्थौ रणभूमिषु ॥ १० ॥ ततः परमसंक्रुद्धो रुद्रो रौद्रवपुर्धरः ॥ चक्रं सुदर्शनं वेगाच्चिक्षेपाऽऽदित्यवर्चसम् ॥ ११ ॥ प्रदहद्रोदसी वेगात्पपात
वसुधातले ॥ जहार तच्छिरः कायान्महदायतलोचनम् ॥ १२ ॥ रथात्कायः पपाताऽस्य नादयन्वसुधातलम् ॥ तेजश्च निर्गतं देहात्तद्रुद्रे लय
माऽगमत् ॥ १३ ॥ वृन्दादेहोद्भवं तेजस्तद्गौर्यां विलयं गतम् ॥ अथ ब्रह्मादयो देवा हर्षादुत्फुल्ललोचनाः ॥ १४ ॥ प्रणम्य शिरसा रुद्रं शशंसु
र्विष्णुचेष्टितम् ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ महादेव त्वया देवा रक्षिताः शत्रुजाद्भयात् ॥ १५ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्य

किंचिदन्यत्समुद्भूतं तत्र किं करवामहे ॥ वृन्दालावण्यसंभ्रांतो विष्णुस्तिष्ठति मोहितः ॥ १६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ गच्छध्वं शरणं
देवा विष्णोर्मोहापनुत्तये ॥ शरण्यां मोहिनीं मायां सा वः कार्यं करिष्यति ॥ १७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देवः सर्वभूत
गणैस्तदा ॥ देवाश्च तुष्टुवुर्मूलप्रकृतिं भक्तवत्सलाम् ॥ १८ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ यदुद्भवाः सत्त्वरजस्तमोगुणाः सर्गस्थितिध्वंसनिदान
कारिणः ॥ यदिच्छया विश्वमिदं भवाऽभवौ तनोति मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ १९ ॥ या हि त्रयोविंशतिभेदशब्दिता जगत्यशेषे
समधिष्ठिता परा ॥ यद्रूपकर्माणि जडास्त्रयोऽपि देवा न विद्युः प्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ २० ॥ यद्भक्तियुक्ताः पुरुषास्तु नित्यं दारिद्र्यभी
मोहपराभवादीन् ॥ न प्राप्नुवंत्येव हि भक्तवत्सलां सदैव मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ २१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ स्तोत्रमेतत्त्रिसंध्यं यः
पठेदेकाग्रमानसः ॥ दारिद्र्यमोहदुःखानि न कदाचित्स्पृशंति तम् ॥२२॥ इत्थं स्तुवंतस्ते देवास्तेजोमण्डलमास्थितम् ॥ ददृशुर्गगनं तत्र ज्वाला
व्याप्तदिगंतरम् ॥ २३ ॥ तन्मध्याद्भारतीं सर्वे शुश्रुवुर्व्योमचारिणीम् ॥ ॥ शक्तिरुवाच ॥ ॥ अहमेव त्रिधा भिन्ना तिष्ठामि त्रिविधैर्गुणैः ॥
॥ २४ ॥ गौरी लक्ष्मी स्वरा चेति रजःसत्त्वतमोगुणैः ॥ तत्र गच्छत ताः कार्यं विधास्यंति च वः सुराः ॥ २५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
शृण्वतामिति तां वाचमंतर्धानमगान्महः ॥ देवानां विस्मयोत्फुल्लनेत्राणां तत्तदा नृप ॥ २६ ॥ ततः सर्वेऽपि ते देवा गत्वा तद्वाक्यनो
दिताः ॥ गौरीं लक्ष्मीं स्वरां चैव प्रणेमुर्भक्तितत्पराः ॥ २७ ॥ ततस्तास्तान्सुरान्दृष्ट्वा प्रणतान्भक्तवत्सलाः ॥ बीजानि प्रददुस्तेभ्यो वाक्यान्यू
चुश्च भूमिप ॥ २८ ॥ ॥ देव्य ऊचुः ॥ ॥ इमानि तत्र बीजानि विष्णुर्यत्राऽवतिष्ठते ॥ निर्वपध्वं ततः कार्यं भवतां सिद्धिमेष्यति ॥ २९ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततस्तु हृष्टाः सुरसिद्धसंघाः प्रगृह्य बीजानि विचिक्षिपुस्ते ॥ वृंदान्वितो भूमितले स यत्र विष्णुः सदा तिष्ठति
सौख्यहीनः ॥ ३० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये जलंधरमुक्तिकथनं
नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ छ ॥

टीकायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ छ ॥

अथ तुलसीमाहात्म्यं वक्तुं तुलस्याद्युत्पत्तिप्रसंगमाह—क्षितेभ्य इति । वनस्पत्यः वनस्पतय इत्यर्थः । आर्षं दीर्घान्तत्वम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ क्षितेभ्यस्तत्र बीजेभ्यो वनस्पत्यस्त्रयोऽभवन् ॥ धात्री च मालती चैव तुलसी च नृपोत्तम ॥ १ ॥ धात्र्युद्भवा
स्मृता धात्री माभवा मालती स्मृता ॥ गौरीभवा च तुलसी तमःसत्त्वरजोगुणाः ॥ २ ॥ स्त्रीरूपिण्यौ वनस्पत्यौ दृष्ट्वा विष्णुस्तदा नृप ॥
उत्तस्थौ संभ्रमाद्वृंदारूपातिशयविभ्रमः ॥ ३ ॥ दृष्ट्वा च याचते मोहात्कामासक्तेन चेतसा ॥ तं चाऽपि तुलसीधात्र्यौ रागेणैव व्यलोकताम् ॥ ४ ॥
यच्च लक्ष्म्या पुरा बीजमीर्ष्ययैव समर्पितम् ॥ तस्मात्तदुद्भवा नारी तस्मिन्नीर्ष्यापराऽभवत् ॥ ५ ॥ अतः सा बर्बरीत्याख्यामवापाऽथ विग
र्हिताम् ॥ धात्रीतुलस्यौ तद्रागात्तस्य प्रीतिप्रदे सदा ॥ ६ ॥ ततो विस्मृतदुःखोऽसौ विष्णुस्ताभ्यां सहैव तु ॥ वैकुण्ठमगमद्धृष्टः सर्वदेव
नमस्कृतः ॥ ७ ॥ कार्तिकोद्यापने विष्णोस्तस्मात्पूजा विधीयते ॥ तुलसीमूलदेशेऽस्य प्रीतिदा सा यतः स्मृता ॥ ८ ॥ तुलसीकाननं राजन्गृहे
यस्याऽवतिष्ठते ॥ तद्गृहं तीर्थरूपं तु नाऽऽयांति यमकिंकराः ॥ ९ ॥ सर्वपापहरं नित्यं कामदं तुलसीवनम् ॥ रोपयंति नराः श्रेष्ठास्ते न
पश्यंति भास्करिम् ॥ १० ॥ दर्शनं नर्मदायास्तु गंगास्नानं तथैव च ॥ तुलसीवनसंसर्गः सममेव त्रयं स्मृतम् ॥ ११ ॥ रोपणात्पालनात्से
काद्दर्शनात्स्पर्शनान्नृणाम् ॥ तुलसी दहते पापं वाङ्मनःकायसंचितम् ॥ १२ ॥ तुलसीमंजरीभिर्यः कुर्याद्धरिहराऽर्चनम् ॥ न स गर्भगृहं
याति मुक्तिभागी न संशयः ॥ १३ ॥ पुष्कराद्यानि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा ॥ वासुदेवादयो देवास्तिष्ठंति तुलसीदले ॥ १४ ॥
तुलसीमंजरीयुक्तो यस्तु प्राणान्विमुंचति ॥ यमोऽपि नेक्षितुं शक्तो युक्तं पापशतैरपि ॥ १५ ॥ विष्णोः सायुज्यमाप्नोति सत्यं सत्यं नृपोत्तम ॥
तुलसीकाष्ठजं यस्तु चंदनं धारयेन्नरः ॥ १६ ॥ तद्देहं न स्पृशेत्पापं क्रियमाणमपीह यत् ॥ तुलसीविपिनच्छाया यत्रयत्र भवेन्नृप ॥ १७ ॥
तत्र श्राद्धं प्रकर्तव्यं पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ धात्रीफलविमिश्रैश्च तुलसीपत्रमिश्रितैः ॥ १८ ॥ जलैः स्नाति नरस्तस्य गंगास्नानफलं स्मृतम् ॥
देवार्चनं नरः कुर्याद्धात्रीपत्रैः फलैस्तथा ॥ १९ ॥ सुवर्णमणिमुक्तौघैरर्चनस्याप्नुयात्फलम् ॥ तीर्थानि मुनयो देवा यज्ञाः सर्वेऽपि कार्तिके ॥
॥ २० ॥ नित्यं धात्रीं समाश्रित्य तिष्ठंत्यर्के तुलास्थिते ॥ द्वादश्यां तुलसीपत्रं धात्रीपत्रं तु कार्तिके ॥ २१ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

लुनाति स नरो गच्छेन्निरयानतिगर्हितान् ॥ धात्रीतुलस्योर्माहात्म्यमपि देवश्चतुर्मुखः ॥ न समर्थो भवेद्वक्तुं यथा देवस्य शार्ङ्गिणः ॥ २२ ॥ धात्रीतुलस्युद्भवकारणं यः शृणोति यः श्रावयते च भक्त्या ॥ विधूतपाप्मा सह पूर्वजैः स्वैः स्वर्गं व्रजत्यग्र्यविमानसंस्थैः ॥२३॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये धात्रीतुलस्युत्पत्तिवर्णनंनाम त्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पृथुरुवाच ॥ ॥ यदूर्जव्रतिनः पुंसः फलं महदुदाहृतम् ॥ तत्पुनर्ब्रूहि माहात्म्यं केन चीर्णमिदं शुभम् ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ आसीत्सह्याद्रिविषये करवीरपुरे पुरा ॥ ब्राह्मणो धर्मवित्कश्चिद्धर्मदत्तेति विश्रुतः ॥ २ ॥ विष्णुव्रतकरः सम्यग्विष्णुपूजारतः सदा ॥ कदाचित्कार्तिके मासि हरिजागरणाय सः ॥ ३ ॥ रात्र्यां तुर्यावशेषायां जगाम हरिमंदिरम्॥ हरिपूजोपकरणान्प्रगृह्य व्रजता तदा ॥४॥ तेन दृष्टा समायाता राक्षसी भीमदर्शना ॥ तां दृष्ट्वा भयवित्रस्तः कंपितावयवस्तदा ॥ ५ ॥ पूजोपकरणैः सर्वैः पयोभिश्चाहनद्भयात् ॥ संस्मृत्य तद्धरेर्नाम तुलसीयुक्तवारिणा ॥ तेन वै हतमात्रे तु पापं तस्या ह्यगात्क्षयम् ॥ ६ ॥ अथ संस्मृत्य सा पूर्वजन्मकर्मविपाकजाम् ॥ स्वां दशामब्रवीद्विप्रं दंडवच्च प्रणम्य वै ॥ ७ ॥ ॥ कलहोवाच ॥ ॥ पूर्वकर्मविपाकेन दशामेतां गतास्म्यहम् ॥ तत्कथं नु पुनर्विप्र प्रयास्याम्युत्तमां गतिम् ॥ ८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तां दृष्ट्वा प्रणतां सम्यग्वदमानां स्वकर्म तत् ॥ अतीवविस्मितो विप्रस्तदा वचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥ ॥ ॥ धर्मदत्त उवाच ॥ ॥ केन कर्मविपाकेन त्वं दशामीदृशीं गता ॥ कुत्रत्या का च किंशीला तत्सर्वं कथयस्व मे ॥१०॥ ॥ कलहोवाच ॥ ॥ सौराष्ट्रनगरे ब्रह्मन्भिक्षुर्नामाऽभवद्द्विजः ॥ तस्याहं गृहिणी पूर्वं कलहाख्याऽतिनिष्ठुरा ॥ ११ ॥ न कदाचिन्मया भर्तुर्वचसाऽपि शुभं कृतम् ॥ नाऽर्पितं तस्य मिष्टान्नं भर्तुर्वचनशीलया ॥१२॥ कलहप्रियया नित्यं मयोद्विग्नमना यदा ॥ परिणेतुं यदाऽन्यां स मतिं चक्रे पतिर्मम ॥ १३ ॥ ततो गरं समादाय प्राणास्त्यक्ता मया द्विज ॥ अथ बद्ध्वा वध्यमानां मां निन्युर्यमकिंकराः ॥ १४ ॥ यमश्च मां तदा दृष्ट्वा चित्रगुप्तमपृच्छत ॥ ॥ १५ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ अनया किं कृतं कर्म चित्रगुप्त विलोकय ॥ प्राप्नोत्वेषा च तत्कर्म शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ १६ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ सह्याद्रिशिखरे ब्रह्मणो यज्ञे स्वराशापाद्देवा नदीरूपा अभवन्, तत्र—"कृष्णा कृष्णतनुः साक्षाद्वेणा देवो महेश्वरः। तत्संग

॥ ॥ कलहोवाच ॥ ॥ चित्रगुप्तस्तदा वाक्यं भर्त्सयन्मामुवाच सः ॥ ॥ चित्रगुप्त उवाच ॥ ॥ अनया तु कृतं कर्म शुभं किंचिन्न
विद्यते ॥ १७ ॥ मिष्टान्नं भुंजमानेयं न भर्तरि तदर्पितम् ॥ अतश्च वल्गुलीयोन्यां स्वविष्टादाऽवतिष्ठतु ॥ १८ ॥ भर्तुर्द्वेषात्तदा
प्येषा नित्यं कलहकारिणी ॥ विष्टादां सूकरीं योनिं तस्मात्तिष्ठत्वियं हरे ॥ १९ ॥ पाकभांडे सदा भुंक्ते भुंक्ते चैका यतस्ततः ॥
तस्मादेषा बिडाल्यस्तु स्वजाताऽपत्यभक्षिणी ॥ २० ॥ भर्तारमपि चोद्दिश्य ह्यात्मघातः कृतोऽनया ॥ तस्मात्प्रेतशरीरेऽपि तिष्ठत्वेकाऽतिनिं
दिता ॥ २१ ॥ अतश्चैषा मरुदेशं प्रापितव्या भटैरियम् ॥ तत्र प्रेतशरीरस्था चिरं तिष्ठत्वियं ततः ॥ २२ ॥ ऊर्ध्वं योनित्रयं चैषा भुनक्त्व
शुभकारिणी॥२३॥ ॥ कलहोवाच ॥ ॥ साहं पंचशताब्दानि प्रेतदेहे स्थिता किल॥क्षुत्तृड्भ्यां पीडिताऽऽविश्य शरीरं वणिजस्य च॥आयाता
दक्षिणं देशं कृष्णावेण्योश्च संगमम् ॥ २४ ॥ तत्तीरं संश्रिता यावत्तावत्तस्य शरीरतः ॥ शिवविष्णुगणैर्दूरमपकृष्टा बलादहम् ॥ २५ ॥ ततः
क्षुत्क्षामया दृष्टो मया हि त्वं द्विजोत्तम ॥ त्वद्धस्ततुलसीवारिसंसर्गगतपापया ॥२६॥ तत्कृत्यं कुरु विप्रेंद्र कथं मुक्तिमियाम्यहम् ॥ योनित्रया
दग्रभवादस्माच्च प्रेतदेहतः ॥२७॥ इत्थं विचिंत्य कलहावचनं द्विजाग्र्यस्तत्कर्मपाकभयविस्मयदुःखयुक्तः ॥ तद्ग्लानिदर्शनकृपाचलचित्तवृत्ति
र्ध्यात्वा चिरं स वचनं निजगाद दुःखात् ॥ २८॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिक
मासमाहात्म्ये धर्मदत्तेतिहासकथनंनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ छ ॥ ॥ धर्मदत्त उवाच ॥ ॥ विलयं यांति पापानि तीर्थे दानव्रता
दिभिः ॥ प्रेतदेहस्थितायास्ते तेषु नैवाऽधिकारिता ॥ १ ॥ त्वद्ग्लानिदर्शनादस्मात्खिन्नं च मम मानसम् ॥ न वै निर्वृतिमायाति त्वामनु
द्धृत्य दुःखिताम् ॥ २ ॥ तस्मादाजन्मचरितं यन्मया कार्तिकव्रतम् ॥ तत्पुण्यस्यार्द्धभागेन सद्गतिं त्वमवाप्नुहि ॥ ३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥
इत्युक्त्वा धर्मदत्तोऽसौ यावत्तामभ्यषेचयत् ॥ तुलसीमिश्रतोयेन श्रावयन्द्वादशाक्षरम् ॥ ४ ॥ तावत्प्रेतत्वनिर्मुक्ता ज्वलदग्निशिखोपमा ॥ दिव्य
रूपधरा जाता लावण्येन यथेंदिरा ॥ ५ ॥ ततः सा दंडवद्भूमौ प्रणनामाऽथ तं द्विजम् ॥ उवाच सा तदा वाक्यैर्हर्षगद्गदभाषिणी ॥ ६ ॥

मप्रभावं तु नालं वक्तुं चतुर्मुखः" इति ॥२४॥२५॥२६॥ २७ ॥ २८ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥छ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥

नौभूतो नौकारूपः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ ॥ कलहोवाच ॥ ॥ त्वत्प्रसादाद्द्विजश्रेष्ठ विमुक्ता निरयादहम् ॥ पापाब्धौ मज्जमानायास्त्वं नौभूतोऽसि मे ध्रुवम् ॥ ७ ॥ ॥ नारद
उवाच ॥ ॥ इत्थं वदन्ती सा विप्रं ददर्शाऽऽयातमंबरात् ॥ विमानं भास्वरं युक्तं विष्णुरूपधरैर्गणैः ॥ ८ ॥ अथ सा तद्विमानाऽग्र्यं द्वाःस्था
भ्यामवरोपिता ॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यामप्सरोगणसेविता ॥ ९ ॥ तद्विमानं तदाऽपश्यद्धर्मदत्तः सविस्मयः॥ पपात दण्डवद्भूमौ दृष्ट्वा तौ विष्णुरूपिणौ
॥ १० ॥ पुण्यशीलसुशीलौ च तमुत्थाप्याऽऽनतं द्विजम् ॥ अभिनन्द्य ततो वाक्यमूचतुर्धर्मसंयुतम् ॥ ११ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥
साधुसाधु द्विजश्रेष्ठ यस्त्वं विष्णुरतः सदा ॥ दीनाऽनुकम्पी सर्वज्ञो विष्णुव्रतपरायणः ॥१२॥ आ बालत्वाच्छुभं त्वेतद्यत्त्वया कार्तिकव्रतम् ॥
कृतं तस्याऽर्द्धदानेन पुण्यं द्वैगुण्यमागमत्॥ १३॥जन्मांतरशतोद्भूतं पापं तद्विलयं गतम् ॥ स्नानैरेव गतं पापं यदस्याः पूर्वकर्मजम् ॥१४॥ हरिजागरणाद्यैश्च
विमानमिदमास्थिता ॥ वैकुण्ठं नीयते साधो नानाभोगयुता त्वियम् ॥१५॥ दीपदानभवैः पुण्यैस्तेजःसारूप्यमास्थिता ॥ तुलसीपूजनाद्यैश्च
कार्तिकव्रतकैः शुभैः ॥ विष्णुसान्निध्यगा जाता त्वया दत्तैः कृपानिधे ॥१६॥ त्वमप्यस्य भवस्यांते भार्याभ्यां सह यास्यसि ॥ वैकुण्ठ
भुवनं विष्णोः सान्निध्यं च सरूपताम् ॥ १७ ॥ ते धन्याः कृतकृत्यास्ते तेषां च सफलो भवः॥ यैर्भक्त्या राधितो विष्णुर्धर्मदत्त यथा त्वया ॥
॥ १८॥ सम्यगाराधितो विष्णुः किं न यच्छति देहिनाम् ॥ औत्तानचरणिर्येन ध्रुवत्वे स्थापितः पुरा ॥ १९॥ यन्नामस्मरणादेव देहिनो यांति
सद्गतिम् ॥ २० ॥ ग्राहग्रस्तो हि नागेंद्रो यन्नामस्मरणात्पुरा ॥ विमुक्तः संनिधिं प्राप्तो जातोऽयं जयसंज्ञकः ॥ २१ ॥ यतस्त्वयाऽर्चितो विष्णुस्
तत्सान्निध्यं प्रयास्यसि ॥ बहून्यब्दसहस्राणि भार्याद्वययुतः किल ॥ २२ ॥ ततः पुण्यक्षये जाते यदा यास्यसि भूतलम् ॥ सूर्यवंशोद्भवो राजा
विख्यातस्त्वं भविष्यसि ॥ २३ ॥ नाम्ना दशरथस्तत्र भार्याद्वययुतः पुनः ॥ तृतीययाऽनया चाऽपि या ते पुण्यार्द्धभागिनी ॥ २४ ॥ तत्राऽपि
तव सान्निध्यं विष्णुर्यास्यति भूतले ॥ आत्मानं तव पुत्रत्वे प्रकल्प्याऽमरकार्यकृत् ॥ २५ ॥ तव जन्मव्रतादस्माद्विष्णुसंतुष्टिकारकात् ॥ न
यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि वै ॥ २६ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ अथ भक्तिमाहात्म्यं वक्तुमितिहासं प्रस्तौति—इत्थमित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

धन्योऽसि विप्राग्र्य यतस्त्वयैतद्व्रतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः॥ यदर्धभागात्सफला मुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम् ॥२७॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये धर्मदत्तोपाख्याने कलहामोक्षकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्थं तद्वचनं श्रुत्वा धर्मदत्तः सविस्मयः ॥ प्रणम्य दण्डवद्भूमौ वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १ ॥ ॥ ॥ धर्मदत्त उवाच ॥ ॥ आराधयंति सर्वेऽपि विष्णुं भक्ताऽर्तिनाशनम् ॥ यज्ञैर्दानैर्व्रतैस्तीर्थैस्तपोभिश्च यथाविधि ॥२॥ विष्णुप्रीतिकरं तेषां किंचित्सान्निध्यकारकम् ॥ यत्कृत्वा तानि चीर्णानि सर्वाण्यपि भवंति हि ॥ ३ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ साधु पृष्टं त्वया विप्र शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ सेतिहासकथां पुण्यां कथ्यमानां पुराभवाम् ॥ ४ ॥ कांचिपुर्यां पुरा चोलश्चक्रवर्ती नृपोऽभवत् ॥ यस्याख्ययैव ते देशाश्चोला इति प्रथां गताः ॥ ५ ॥ यस्मिन्छासति भूचक्रं दरिद्रो वाऽपि दुःखितः॥ पापबुद्धिः सरुग्वापि नैव कश्चिदभून्नरः ॥६॥ यस्याप्युन्नतयज्ञस्य ताम्रपर्ण्यास्तटावुभौ ॥ सुवर्णयूपैः शोभाढ्यावास्तां चैत्ररथोपमौ ॥ ७ ॥ स कदाचिदगाद्राजा ह्यनंतशयनं द्विज ॥ यत्राऽसौ जगतां नाथो योगनिद्रामुपाश्रितः ॥ ८ ॥ तत्र श्रीरमणं देवं संपूज्य विधिवन्नृपः ॥ मणिमुक्ताफलैर्दिव्यैः स्वर्णपुष्पैश्च शोभनैः ॥ ९ ॥ प्रणम्य दण्डवद्भूमावुपविष्टः स तत्र वै ॥ तावद्ब्राह्मणमायातमपश्यद्देवसन्निधौ ॥ १० ॥ देवार्चनार्थं पाणौ तु तुलस्युदकधारिणम् ॥ स्वपुरीवासिनं तत्र विष्णुदासाह्वय द्विजम् ॥ ११ ॥ स तत्राभ्येत्य विप्रर्षिर्देवदेवमपूजयत् ॥ विष्णुसूक्तेन संस्नाप्य तुलसीमंजरीदलैः ॥ १२ ॥ तुलसीपूजया तस्य रत्नपूजां पुरा कृताम् ॥ आच्छादितां समालोक्य राजा क्रुद्धोऽब्रवीदिदम् ॥ १३ ॥ ॥ चोल उवाच ॥ ॥ माणिक्यस्वर्णपूजाऽत्र शोभाढ्या या कृता मया ॥ विष्णुदास कथं सेयमाच्छन्ना तुलसीदलैः ॥ १४ ॥ विष्णुभक्तिं न जानासि वराकोऽसि मतो मम ॥ यस्त्विमामतिशोभाढ्यां पूजामाच्छादयस्यहो ॥ ॥ १५ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा सक्रोधः स द्विजोत्तमः ॥ राज्ञो गौरवमुल्लंघ्य जगाद वचनं तदा ॥ १६ ॥ ॥ विष्णुदास उवाच ॥ ॥ राजन्भक्तिं न जानासि गर्वितोऽसि नृपश्रिया ॥ कियद्विष्णुव्रतं पूर्वं त्वया चीर्णं वदस्व तत् ॥ १७ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ वराकोऽसि दरिद्रोऽसि ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इति श्रीकार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ तद्ब्राह्मणवचः श्रुत्वा प्रहस्य स नृपोत्तमः ॥ विष्णुदासं तदा गर्वादुवाच वचनं द्विजम् ॥ १८ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥
इत्थं चेद्वदसे विप्र विष्णुभक्त्याऽतिगर्वितः॥ भक्तिस्ते कियती विष्णोर्दरिद्रस्याऽधनस्य च ॥१९॥ यज्ञदानादिकं नैव विष्णोस्तुष्टिकरं कृतम् ॥
नाऽपि देवालयं पूर्वं कृतं विप्र त्वया क्वचित् ॥ २० ॥ ईदृशस्याऽपि ते गर्व एष तिष्ठति भक्तितः ॥ तच्छृण्वंतु वचो मेऽद्य सर्वेऽप्येते द्विजातयः
॥ २१ ॥ साक्षात्कारमहं विष्णोरेष वादौ गमिष्यति ॥ पश्यंतु सर्वेऽपि ततो भक्तिं ज्ञास्यंति चावयोः ॥ २२ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥
इत्युक्त्वा स नृपोऽगच्छन्निजराजगृहं तदा ॥ आरभद्वैष्णवं सत्रं कृत्वाऽऽचार्यं तु मुद्गलम् ॥ २३ ॥ ऋषिसंघसमाजुष्टं बह्वन्नं बहुदक्षिणम् ॥ यच्च
ब्रह्मकृतं पूर्वं गयाक्षेत्रे समृद्धिमत् ॥ २४ ॥ विष्णुदासोऽपि तत्रैव तस्थौ देवालये व्रती ॥ यथोक्तनियमान्कुर्वन्विष्णोस्तुष्टिकरान्सदा ॥ २५ ॥
माघोर्जयोर्व्रतं सम्यक्तुलसीवनपालनम् ॥ एकादश्यां हरेर्जाप्यं द्वादशाक्षरविद्यया ॥ २६ ॥ उपचारैः षोडशभिर्नृत्यगीतादिमंगलैः ॥ नित्यं
विष्णोस्तथा पूजां व्रतान्येतानि सोऽकरोत् ॥ २७ ॥ नित्यं संस्मरणं विष्णोर्गच्छन्भुवि स्वपन्नपि ॥ सर्वभूतस्थितं विष्णुमपश्यत्समदर्शनः ॥
॥ २८ ॥ माघकार्तिकयोर्नित्यं विशेषनियमानपि ॥ अकरोद्विष्णुतुष्ट्यर्थं सोद्यापनविधिं तथा ॥ २९ ॥ एवं समाराधयतोः श्रियः पतिं तयोश्च
चोलेश्वरविष्णुदासयोः ॥ अगाद्धि कालः सुमहान्व्रतस्थयोस्तन्निष्ठसर्वेंद्रियकर्मणोस्तदा ॥ ३० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये चोलराजविष्णुदासब्राह्मणविवादकथनंनाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ नारद
उवाच ॥ ॥ कदाचिद्विष्णुदासोऽथ कृत्वा नित्यविधिं द्विज ॥ स पाकमकरोत्तावदहरत्कोऽप्यलक्षितः ॥ १ ॥ तमदृष्ट्वाऽप्यसौ पाकं पुनर्नैवा
ऽकरोत्तदा ॥ सायंकालाऽर्चनस्याऽसौ व्रतभंगभयाद्द्विजः ॥ २ ॥ द्वितीयेऽह्नि पुनः पाकं कृत्वा यावत्स विष्णवे ॥ उपहारार्पणं कर्तुं गतः
कोऽप्यहरत्पुनः ॥ ३ ॥ एवं सप्तदिनं तस्य पाकं कोऽप्यहरन्नृप ॥ ततः सविस्मयश्चाथ मनस्येवमधारयत् ॥ ४ ॥ अहो नित्यं समभ्येत्य कः
पाकं हरते मम ॥ क्षेत्रसंन्यासिनः स्थानं न त्याज्यं मम सर्वथा ॥ ५ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

पुनः पाकं विधायाऽत्र भुज्यते यदि चेन्मया ॥ सायंकालाऽर्चनं चैव परित्याज्यं कथं भवेत् ॥६॥ यदि पाकं विधायैव भोक्तव्यं तु मया न तत् ॥
अनिवेद्य हरौ सर्वं वैष्णवैर्नैव भुज्यते ॥ ७ ॥ उपोषितोऽहं सप्ताऽहं तिष्ठाम्यत्र व्रतस्थितः ॥ अद्य संरक्षणं सम्यक्पाकस्याऽत्र करोम्यहम् ॥ ८ ॥
इति पाकं विधायाऽसौ तत्रैवाऽलक्षितः स्थितः ॥ तावद्ददर्श चंडालं पाकान्नहरणे स्थितम् ॥९॥ क्षुत्क्षामं दीनवदनमस्थिचर्माऽवशेषितम् ॥
तमालोक्य द्विजाग्र्योऽभूत्कृपयाऽन्वितमानसः ॥१०॥ विलोक्याऽन्नहरं विप्रस्तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत ॥ कथमश्नासि तद्रूक्षं घृतमेतद्गृहाण भोः ॥११॥
इत्थं वदंतं विप्राग्र्यमायांतं स विलोक्य च ॥ वेगादधावत्तद्भीत्या मूर्च्छितश्च पपात ह ॥१२॥ भीतं संमूर्च्छितं दृष्ट्वा चंडालं स द्विजाग्रणीः ॥
वेगादभ्येत्य कृपया स्ववस्त्रांतैरवीजयत् ॥ १३ ॥ अथोत्थितं तमेवासौ विष्णुदासो व्यलोकयत् ॥ साक्षान्नारायणं देवं शंखचक्रगदाधरम् ॥
॥ १४ ॥ तं दृष्ट्वा सात्त्विकैर्भावैरावृतो द्विजसत्तमः ॥ स्तोतुं चैव नमस्कर्तुं तदा नाऽलं बभूव सः ॥ १५ ॥ अथ शक्रादयो देवास्तत्रैवाभ्याय
युस्तदा ॥ गंधर्वाप्सरसश्चाऽपि जगुश्च ननृतुर्मुदा ॥ १६ ॥ विमानशतसंकीर्णं देवर्षिशतसंकुलम् ॥ गीतवादित्रनिर्घोषं स्थानं तदभवत्तदा ॥
॥ १७ ॥ ततो विष्णुः समालिंग्य स्वभक्तं सात्त्विकव्रतम् ॥ सारूप्यमात्मनो दत्त्वाऽनयद्वैकुण्ठमंदिरम् ॥ १८ ॥ विमानवरसंस्थं तं गच्छंतं
विष्णुसन्निधिम् ॥ दीक्षितश्चोलनृपतिर्विष्णुदासं ददर्श सः ॥ १९ ॥ वैकुण्ठभुवनं यांतं विष्णुदासं विलोक्य सः ॥ स्वगुरुं मुद्गलं वेगादाहूयेत्थं
वचोऽब्रवीत् ॥ २० ॥ ॥ चोल उवाच ॥ ॥ यत्स्पर्द्धया मया चैव यज्ञदानादिकं कृतम् ॥ स विष्णुरूपधृग्विप्रो याति वैकुण्ठमंदिरम् ॥
॥ २१ ॥ दीक्षितेन मया सम्यक्सत्रेऽस्मिन्वैष्णवे त्वया ॥ हुतमग्नौ कृता विप्रा दानाद्यैः पूर्णमानसाः ॥ २२ ॥ नैवाऽद्यापि स मे देवः प्रसन्नो
जायते ध्रुवम् ॥ विष्णुदासस्य भक्त्यैव साक्षात्कारं ददौ हरिः ॥ २३ ॥ तस्माद्दानैश्च यज्ञैश्च नैव विष्णुः प्रसीदति ॥ भक्तिरेव परं तस्य निदानं
दर्शने विभोः ॥ २४ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ इत्युक्त्वा भागिनेयं स्वमभ्यषिंचन्नृपासने ॥ आबाल्याद्दीक्षितो यज्ञे ह्यपुत्रत्वमगाद्यतः ॥ २५ ॥
तस्माद्द्याऽपि तद्देशे सदा राज्यांऽशभागिनः ॥ स्वस्त्रेया एव जायंते तत्कृतावधिवर्तिनः ॥ २६ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ छ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

यज्ञवाटं ततोऽभ्येत्य यज्ञकुण्डाग्रतः स्थितः ॥ त्रिरुच्चैर्व्याजहाराऽऽशु विष्णुं संबोधयंस्तदा ॥ २७ ॥ विष्णो भक्तिं स्थिरां देहि मनोवाक्काय
कर्मभिः ॥ इत्युक्त्वा सोऽपतद्वह्नौ सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ २८ ॥ मुद्गलस्तु तदा क्रोधाच्छिखामुत्पाटयत्स्वकाम् ॥ ततस्त्वद्यापि तद्गोत्रे मुद्गला
विशिखा बभुः ॥ २९ ॥ तावदाविरभूद्विष्णुः कुण्डाग्नौ भक्तवत्सलः ॥ तमालिंग्य विमानाग्र्यं समारोहयदच्युतः ॥ ३० ॥ तमालिंग्या
ऽऽत्मसारूप्यं दत्त्वा वैकुण्ठमंदिरम् ॥ तेनैव सह देवेशो जगाम त्रिदशैर्वृतः ॥ ३१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ यो विष्णुदासः स तु पुण्य
शीलो यश्चोलभूपः स सुशीलनामा ॥ एतावुभौ तत्समरूपभाजौ द्वाःस्थौ कृतौ तेन रमाप्रियेण ॥ ३२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये चोलविष्णुदासमुक्तिकथनंनाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ धर्मदत्त उवाच ॥ ॥ जयश्च विजयश्चैव विष्णोर्द्वाःस्थौ श्रुतौ मया ॥ किं नु ताभ्यां पुरा चीर्णं तस्मात्तद्रूपधारिणौ ॥ १ ॥
॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ तृणबिंदोस्तु कन्यायां देवहूत्यां पुरा द्विज ॥ कर्दमस्य तु दृष्टचैव पुत्रौ द्वौ संबभूवतुः ॥ २ ॥ ज्येष्ठो जयः
कनिष्ठोऽभूद्विजयश्चैव नामतः ॥ तस्यामेवाऽभवत्पश्चात्कपिलो योगधर्मवित् ॥ ३ ॥ जयश्च विजयश्चैव विष्णुभक्तिरतौ सदा ॥ तौ तन्निष्ठे
न्द्रियग्रामौ धर्मशीलौ बभूवतुः ॥ ४ ॥ नित्यमष्टाक्षरीजाप्यौ विष्णुव्रतकरावुभौ ॥ साक्षात्कारं ददौ विष्णुस्तयोर्नित्यार्चने सदा ॥ ५ ॥
मरुत्तेन कदाचित्तावाहूतौ यज्ञकर्मणि ॥ जग्मतुर्यज्ञकुशलौ देवर्षिगणपूजितौ ॥ ६ ॥ जयस्तत्राभवद्ब्रह्मा याजको विजयोऽभवत् ॥ ततो यज्ञ
विधिं कृत्स्नं परिपूर्णं च चक्रतुः ॥ ७ ॥ मरुत्तोऽवभृथस्नातस्ताभ्यां वित्तं ददौ बहु ॥ तत्समादाय तौ वित्तं जग्मतुः स्वाश्रमं प्रति ॥ ८ ॥ यज
नाय पृथग्विष्णोस्तुष्ट्यर्थं तौ ततो मुनी ॥ तद्धनं विभजंतौ तु पस्पर्धाते परस्परम् ॥ ९ ॥ जयोऽब्रवीत्समो भागः क्रियतामिति तत्र सः ॥
विजयश्चाब्रवीन्नैतद्यल्लब्धं येन तस्य तत् ॥ १० ॥ ततोऽशपज्जयः क्रोधाद्विजयं लुब्धमानसम् ॥ गृहीत्वा न ददास्येतत्तस्माद्ग्राहो भवेति तम् ॥
॥ ११ ॥ विजयस्तस्य तं शापं श्रुत्वा सोऽप्यशपच्च तम् ॥ मदभ्रांतोऽशपस्त्वं मां तस्मान्मातंगतां व्रज ॥ १२ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ आरनालं कांजिकाम् ॥ २६ ॥

तत्तदाचख्यतुर्विष्णुं दृष्ट्वा नित्यार्चने विभुम् ॥ शापयोश्च निवृत्तिं तौ ययाचाते रमापतिम् ॥ १३ ॥ ॥ जयविजयावूचतुः ॥ ॥ भक्तावावां
कथं देव ग्राहमातंगयोनिगौ ॥ भविष्यावः कृपासिंधो तच्छापो विनिवर्त्यताम् ॥ १४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मद्भक्तयोर्वचोऽसत्यं न
कदाचिद्भविष्यति ॥ मयाऽपि नान्यथा कर्तुं शक्यते तत्कदाचन ॥ १५ ॥ प्रह्लादवचसा स्तंभेऽप्याविर्भूतो ह्यहं पुरा ॥ तथांऽबरीषवाक्येन
जातो गर्भे स्वयं किल ॥ १६ ॥ तस्माद्युवामिमौ शापावनुभूय स्वयंकृतौ ॥ लभेथां मत्पदं नित्यमित्युक्त्वांऽतर्दधे हरिः ॥ १७ ॥
॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ ततस्तौ ग्राहमातंगावभूतां गंडकीतटे ॥ जातिस्मरौ तु तद्योन्यामपि विष्णुव्रते स्थितौ ॥ १८ ॥ कदाचित्स गजः
स्नातुं कार्तिके गंडकीं गतः ॥ तावज्जग्राह तं ग्राहः संस्मरञ्छापकारणम् ॥ १९ ॥ ग्राहग्रस्तो ह्यसौ नागः सस्मार श्रीपतिं तदा ॥ तावदावि
रभूद्विष्णुश्चक्रशंखगदाधरः ॥ २० ॥ ततस्तौ ग्राहमातंगौ चक्रं क्षिप्त्वा समुद्धृतौ ॥ दत्त्वैव निजसारूप्यं वैकुण्ठमनयद्विभुः ॥ २१ ॥ ततःप्रभृति
तत्स्थानं हरिक्षेत्रमितिस्मृतम् ॥ चक्रसंघर्षणाद्यस्मिन्ग्रावाणोऽपि हि लांछिताः ॥ २२ ॥ तावुभौ विश्रुतौ लोके जयश्च विजयस्तथा ॥ नित्यं
विष्णुप्रियौ द्वाःस्थौ पृष्टौ यौ हि त्वया द्विज ॥ २३ ॥ अतस्त्वमपि धर्मज्ञ नित्यं विष्णुव्रते स्थितः ॥ त्यक्तमात्सर्यदंभोऽपि भवस्व समदर्शनः ॥
॥ २४ ॥ तुलामकरमेषेषु प्रातःस्नायी सदा भव ॥ एकादशीव्रते तिष्ठ तुलसीवनपालकः ॥ २५ ॥ ब्राह्मणानथ गाश्चाऽपि वैष्णवांश्च सदा
भज ॥ मसूरिकामारनालं वृंताकान्यपि खाद मा ॥ २६ ॥ एवं त्वमपि देहांते तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ प्राप्नोषि धर्मदत्त त्वं तद्भक्त्यैव यथा
वयम् ॥ २७ ॥ तावज्जन्म व्रतादस्माद्विष्णुसंतुष्टिकारकात् ॥ न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि वै ॥ २८ ॥ धन्योऽसि विप्राग्र्य
यतस्त्वयैतद्व्रतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः ॥ यदर्धभागाऽऽप्तफला मुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम् ॥ २९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
इत्थं तौ धर्मदत्तं तमुपदिश्य विमानगौ ॥ तया कलहया सार्द्धं वैकुण्ठभवनं गतौ ॥ ३० ॥ धर्मदत्तो ह्यसौ जातप्रत्ययस्तद्व्रते स्थितः ॥
देहांऽते तद्विभोः स्थानं भार्याभ्यां संयुतोऽभ्ययात् ॥ ३१ ॥

प्राप्नोषि प्राप्स्यसि वर्तमानसामीप्ये लट् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायामष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ छ ॥ १ ॥ अथ संसर्गेण पुण्यप्राप्तिर्भवतीति तामितिहासेन प्रकटीकरोति—पुरेति ॥ २ ॥

इतिहासमिमं पुराभवं शृणुते श्रावयते च यः पुमान् ॥ हरिसन्निधिकारणीं मतिं लभतेऽसौ कृपया जगद्गुरोः ॥ ३२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये धर्मदत्तमोक्षप्राप्तिकथनंनामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ छ ॥ ॥
॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा पृथुर्विस्मितमानसः ॥ संपूज्य नारदं सम्यग्विससर्ज तदा प्रिये ॥१॥ पुराऽवंतीपुरे कश्चिद्विप्र आसी
द्धनेश्वरः ॥ ब्रह्मकर्मपरिभ्रष्टः पापकर्मा सुदुर्मतिः ॥२॥ देशाद्देशांतरं गच्छन्क्रयविक्रयकारणात् ॥ माहिष्मतीं पुरीमागात्कदाचित्स धनेश्वरः ॥३॥
महिषेण कृता पूर्वं तस्मान्माहिष्मतीति सा ॥ यस्या वप्रगता भाति नर्मदा पापनाशिनी ॥ ४ ॥ कार्तिकव्रतिनस्तत्र नानादेशाऽऽगतान्नरान् ॥
स दृष्ट्वा विक्रयं कुर्वन्मासमेकमुवास सः ॥ ५ ॥ स नित्यं नर्मदातीरे भ्रमन्विक्रयकारणात् ॥ ददर्श ब्राह्मणान्स्नानजपदेवार्चने स्थितान् ॥
॥ ६ ॥ कांश्चित्पुराणं पठतः कांश्चिच्च श्रवणे रतान् ॥ नृत्यगायनवादित्रविष्णुश्रवणतत्परान् ॥७॥ उद्यापनविधौ सक्तान्कांश्चिज्जागरणे रतान् ॥
विप्रगोपूजनरतान्दीपदानरतांस्तथा ॥ ८ ॥ ददर्श कौतुकाविष्टस्तत्रतत्र धनेश्वरः ॥ नित्यं परिभ्रमंस्तत्र दर्शनस्पर्शभाषणात् ॥ ९ ॥ वैष्णवानां
तथा विष्णोर्नामश्रावादि सोऽलभत् ॥ एवं मासं स्थितस्तस्या नर्मदायास्तटे द्विजः ॥ १० ॥ तावत्कृष्णाऽहिना दष्टो विह्वलः स पपात ह ॥
अथ देहपरित्यक्तं तं बद्धा यमकिंकराः ॥ ११ ॥ यमाज्ञया कुंभिपाके चिक्षिपुस्तं धनेश्वरम् ॥ यावत्क्षिप्तश्च तत्रासौ तावच्छीतलतां ययौ ॥
॥ १२ ॥ कुंभीपाको यथा वह्निः प्रह्लादक्षेपणात्पुरा ॥ यमस्तु कौतुकं दृष्ट्वा पप्रच्छानीय तं ततः ॥ १३ ॥ तावदभ्यागतस्तत्र नारदः प्राह सत्व
रम् ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ नैवाऽयं निरयान्भोक्तुमर्हो ह्यरुणनंदन ॥ १४ ॥ यस्मादंतेऽस्य संजातं कर्म यन्निरयापहम् ॥ यः पुण्यकर्मिणां
कुर्याद्दर्शनस्पर्शभाषणम् ॥ १५ ॥ ततः षडंशमाप्नोति पुण्यस्य नियतं नरः ॥ सख्यं तु तैस्तु संसर्गं कृतवान्वै धनेश्वरः ॥ १६ ॥ कार्तिकव्रति
भिर्मासं तेषां पुण्यांशभागयम् ॥ १७ ॥ तस्मादकामपुण्यो हि यक्षयोनिस्थितो ह्ययम् ॥ विलोक्य निरयान्सर्वान्पापभोगप्रदर्शकान् ॥ १८ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायामेकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥छ॥

॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा गतवति नारदे स सौरिस्तद्वाक्यश्रवणविबुद्धतत्सुकर्मा ॥ तं विप्रं पुनरनयत्स्वकिंकरेण तान्सर्वान्निरय
गणान्प्रदर्शयिष्यन् ॥ १९ ॥ ततो धनेश्वरं नीत्वा निरयान्प्रेतपोऽब्रवीत् ॥ दर्शयिष्यंस्तु तान्सर्वान्यमानुज्ञाकरस्तदा ॥ २० ॥ ॥ प्रेतप
उवाच ॥ ॥ पश्येमान्निरयान्घोरान्धनेश्वर महाभयान् ॥ एषु पापकरा नित्यं पच्यंते यमकिंकरैः ॥२१॥ अकामात्पातकं शुष्कं कामादार्द्रमुदा
हृतम् ॥ आर्द्रशुष्कादिभिः पापैर्द्विप्रकारानवस्थितान् ॥ २२ ॥ चतुराशीतिसंख्याकैः पृथग्भेदैरवस्थितान् ॥ यत्प्रकीर्णमपांक्तेयं मलिनीकरणं
तथा ॥ २३ ॥ जातिभ्रंशकरं तद्वदुपपातकसंज्ञकम् ॥ अतिपापं महापापं सप्तधा पातकं स्मृतम् ॥ २४ ॥ एभिः सप्तसु पच्यंते निरयेषु यथा
क्रमम् ॥ कार्तिकव्रतिभिर्यस्मात्संसर्गो ह्यभवत्तव ॥ २५ ॥ तत्पुण्योपचयादेते निर्हृता निरयाः खलु ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ दर्शयित्वेति
निरयान्प्रेतपस्तमथाहरत् ॥ २६ ॥ धनेश्वरं यक्षलोकं यक्षश्चाऽभूत्स तत्र हि ॥ धनदस्याऽनुगः सोऽयं धनयक्षेति विश्रुतः ॥ २७ ॥ ॥ सूत
उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा वासुदेवोऽसौ सत्यभामामतिप्रियम् ॥ सायंसंध्याविधिं कर्तुं जगाम जननीगृहम् ॥ २८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
एवंप्रभावः खलु कार्तिकोऽयं मुक्तिप्रदो भुक्तिकरश्च यस्मात् ॥ प्रयांत्यनेकाऽर्जितपातकानि व्रतस्य संदर्शयतोऽपि मुक्तिम् ॥ २९ ॥ इति
श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये धनेश्वरयक्षजन्मप्राप्तिवर्णनंनामैकोनत्रिंशो
ऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अद्भुतोऽयं त्वया प्रोक्तो महिमा कार्तिकस्य तु ॥ स्वस्य कर्तुमसामर्थ्यं कथमेतत्कृतं
भवेत् ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नास्ति कर्तुं स्वसामर्थ्यमुपायात्प्राप्यते फलम् ॥ द्रव्यं दत्त्वा ब्राह्मणाय गृह्णीयात्फलमुत्तमम् ॥ २ ॥
शिष्याद्वा भृत्यवर्गाद्वा स्त्रीभ्यो वाऽऽप्ताच्च कारयेत् ॥ तस्मादपि फलं गृह्णन्फलभाग्जायते नरः ॥ ३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अदत्तान्यपि
पुण्यानि प्राप्यंते केनचित्क्वचित् ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कौतुकं मम वर्तते ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अदत्तान्यपि पुण्यानि लभंते
पातकान्यपि ॥ येनोपायेन तद्वच्मि शृणुष्वैकमना द्विज ॥ ५ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ आप्तान् आप्तवर्गान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

यत् यस्य राष्ट्रे कृतं तत्फलं तस्य राष्ट्रे जायते, पुरो नगरस्य ॥६॥ लिप्यत इति शेषः ॥७॥ कर्मणः फलपाककालमाह—अज्ञानादिति ॥ ८ ॥ अथ पापपुण्ययोर्विभागांश माह—षण्मासमिति ॥९॥१०॥११॥ षष्ठांश इत्यत्र फलार्ध इति वा पाठः ॥ १२ ॥ १३ ॥ वृषं धर्मम् ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ अत्र प्रसिद्धा कथा सनत्कुमारीये—पुरा वाराणस्यां भरद्वाजकुले कर्मदत्तोनाम द्विजस्तस्य एकदंतोनाम पुत्र आसीत्, स विद्वानपि दैवयोगात्पतिव्रतां स्वां भार्यां त्यक्त्वा वेश्यायामहर्निशमासक्तमनाः

सुकृतं वा दुष्कृतं वा कृतमेकेन यत्कृते ॥ जायते तस्य तद्राष्ट्रे त्रेतायां तु पुरो भवेत् ॥ ६ ॥ द्वापरे वंशमध्ये तु कलौ कर्तैव केवलम् ॥
आज्ञानाद्यत्कृतं कर्म बाल्ये स्वप्ने तु तत्फलम् ॥ ७ ॥ अज्ञानाद्यच्च तारुण्ये बाल्ये तस्य फलं भवेत् ॥ ज्ञानपूर्वं कृतं कर्म आजन्मांतं च
तत्फलम् ॥ ८ ॥ षण्मासं पापिसंगेन नरः पापी प्रजायते ॥ पापिनां वा धर्मिणां वा संसर्गाद्दशमासिकम् ॥ ९ ॥ भोजनादेकपंक्तौ
च विंशांशः पुण्यपापयोः ॥ एकासने द्वयोर्वासात्सहस्रांशेन लिप्यते ॥ १० ॥ यो वै यस्यान्नमश्नाति स भुंक्ते तस्य किल्बिषम् ॥ जपादौ
पापिसंसर्गात्षोडशांऽशो विनश्यति ॥ ११ ॥ परस्य स्तवनाद्यानादेकपात्रस्थभोजनात् ॥ एकशय्याप्रावरणात्षष्ठांशः पुण्यपापयोः ॥ १२ ॥
पुरुषो हरते सर्वं भार्याया औरसस्य च ॥ अर्द्धं शिष्याच्चतुर्थांशं पापं पुण्यं तथैव च ॥ १३ ॥ भर्तुराज्ञाकरी नारी भर्तुरर्द्धं वृषं हरेत् ॥ यद्धस्त
पक्वं भुंजीयाद्दशांशं तदघं हरेत् ॥ १४ ॥ वर्षाऽशनं तु यो दत्ते तदर्द्धांघस्य भागयम् ॥ वर्षाशनार्द्धं पुण्यं तु भुंक्ते वर्षाशनी नरः ॥ १५ ॥
पुरोहितस्य षष्ठांशं पापं वा पुण्यमेव वा ॥ यजमानो भुनक्त्येव तद्दशांशं पुरोहितः ॥ १६ ॥ उद्योगी चानुमन्ता च यश्चोपकरणप्रदः ॥
षष्ठांशं पुण्यपापानामुपद्रष्टा दशांशकम् ॥ १७ ॥ यद्धस्तात्कार्यते कर्म नान्नमस्मै प्रयच्छति ॥ विना भृतकशिष्याभ्यां षष्ठांशं पुण्यमाहरेत् ॥
॥ १८ ॥ व्यवहारात्तथा प्रीत्या नित्यं संभाषणादिभिः ॥ दशांशं पुण्यपापानां लभते नात्र संशयः ॥ १९ ॥ संसर्गपुण्ययोगेन एकदन्तो द्विजा
धमः ॥ नरकान्विविधान्दृष्ट्वा स्वर्गं प्राप तदैव हि ॥ २० ॥

सन्पितृद्रव्याऽभावे चौर्यकर्माऽकरोत् । एवं दुष्टकर्मणा क्षीणवित्तः देशाद्देशांतरं भ्रमन्कदाचिद्यमुनामागतः । तत्र कार्तिकस्नानार्थमागतान्दानधर्मव्रतपूजाकथाश्रवणपठनरतान्ब्राह्मणादीन्पश्यन्मासं निन्ये, ततः कदाचित्सर्पदंशेन मृतः सन्यमलोकं गतः, तत्र तप्तकटाहके कुंभीपाके निक्षिप्तोऽपि शीतलजलह्रदवत्सुखं मेने, तदा यमः कस्य कर्मणा इदं फलमिति विचारयति, तदैव नारद आगत्योवाच—अनेन सज्जनैः सार्द्धं स्नानादिना कालिंद्यां कार्तिको मासो नीतः, तेन संसर्गजनितपुण्येनायं स्वर्गफलमर्हति, तच्छ्रुत्वा यमस्तं नर

कान्दर्शयित्वा स्वर्गं प्रैषयदिति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अथ कामक्रोधलोभानां तनयानाह—गुरुतल्पादय इति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ईदृशं कार्तिकव्रतमल्पायासं महत्फलम् ॥ न कुर्वंति जनाः केचित्किमर्थं वै पितामह ॥ २१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
स्वसृष्टिवृद्धये वेधा धर्माऽधर्मौ ससर्ज ह ॥ धर्ममेवाऽनुतिष्ठंतः प्राप्नुवंति शुभां गतिम् ॥ २२ ॥ अधर्ममनुतिष्ठंतो यांति तेऽधोगतिं नराः ॥ पुण्य
कर्मफलं नाको नरकस्तद्विपर्ययः ॥ २३ ॥ तयोः पालनकर्तारौ द्वावेव विधिना कृतौ ॥ शतक्रतुयमौ तौ च पुण्यपापानुसारिणौ ॥ २४ ॥
गुरुतल्पादयः पुत्राः कामस्य प्रथिता भुवि ॥ क्रोधस्य पितृघाताद्या लोभस्य तनयाञ्छृणु ॥ २५ ॥ ब्रह्मस्वहरणाद्याश्च एते नरकनायकाः ॥
कृता यमेन तैर्व्याप्ता मनुजा न हि कुर्वते ॥ २६ ॥ व्रतादिधर्मकृत्यं यैस्तैर्मुक्तास्ते हि कुर्वते ॥ २७ ॥ श्रद्धा मेधा विघातिन्यौ वर्तेते भुवि
सर्वदा ॥ ताभ्यां व्याप्तस्तु मनुजः श्रीविष्णोः श्रवणादिकम् ॥ २८ ॥ न करोति सुदुर्मेधा येनांधं याति वै तमः ॥ कृष्णेन सत्यभामायै
यदुक्तं तद्वदामि ते ॥ २९ ॥ अध्यापनाद्याजनाद्वाऽप्येकपंक्त्यशनादपि ॥ तुर्यांश पुण्यपापानां परोक्षं लभते नरः ॥ ३० ॥ एकासनादेक
यानान्निश्वासस्यांगसंगतः ॥ षडंशं फलभागी स्यान्नियतं पुण्यपापयोः ॥ ३१ ॥ स्पर्शनाद्भाषणाद्वाऽपि परस्य स्तवनादपि ॥ दशांशं पुण्य
पापानां नित्यं प्राप्नोति मानवः ॥ ३२ ॥ दर्शनश्रवणाभ्यां च मनोध्यानात्तथैव च ॥ परस्य पुण्यपापानां शतांशं प्राप्नुयान्नरः ॥ ३३ ॥
परस्य निंदां पैशुन्यं धिक्कारं च करोति यः ॥ तत्कृतं पातकं प्राप्य स्वपुण्यं प्रददाति सः ॥ ३४ ॥ कुर्वतः पुण्यकर्माणि सेवां यः कुरुते नरः ॥
पत्नीभृतकशिष्येभ्यो यदन्यः कोऽपि मानवः ॥ ३५ ॥ तस्य सेवाऽनुरूपं च द्रव्यं किंचिन्न दीयते ॥ सोऽपि सेवानुरूपेण तत्पुण्यफलभाग्भवेत्
॥ ३६ ॥ एकपंक्तिस्थितं यस्तु लंघयेत्परिवेषणम् ॥ तत्पुण्यस्य षडंशं च लभेद्यस्तु विलंघितः ॥ ३७ ॥ स्नानसंध्यादिकं कुर्वन्यः स्पृशेद्वाऽथ
भाषते ॥ स कर्मपुण्यषष्ठांशं दद्यात्तस्मै विनिश्चितम् ॥ ३८ ॥ धर्मोद्देशेन यो द्रव्यमपरं याचते नरः ॥ तत्पुण्यकर्मजं तस्य धनदस्त्वाप्नुया
त्फलम् ॥ ३९ ॥ अपहृत्य परद्रव्यं पुण्यकर्म करोति यः ॥ कर्मकृत्पापभाक्तत्र धनिनस्तद्भवं फलम् ॥ ४० ॥ नापकृत्य ऋणं यस्तु परस्य
म्रियते नरः ॥ धनी तत्पुण्यमादत्ते तद्धनस्याऽनुरूपतः ॥ ४१ ॥ बुद्धिदाताऽनुमन्ता च यश्चोपकरणप्रदः ॥ बलकृच्चापि षष्ठांशं प्राप्नुयात्पुण्य
पापयोः ॥ ४२ ॥ प्रजाभ्यः पुण्यपापानां राजा षष्ठांशमुद्धरेत् ॥ शिष्याद्गुरुः स्त्रियो भर्ता पिता पुत्रात्तथैव च ॥ ४३ ॥

मतांतरमाह—कृष्णेनेति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

॥४४॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ तपोनिष्ठ इति । अत्र प्रसिद्धा कथा ब्राह्मे—त्रेतायुगे तपोनिष्ठनामा ब्राह्मणः दंभी द्वन्द्वसहश्चासीत्, एकदा भिक्षार्थं सञ्चरतस्तस्य बलाका व्योम्नि गच्छंती: "पुरीषं पातयामास तस्य पात्रेऽन्नमध्यतः ॥ वियन्मार्गात्पपाताऽथ बलाका तेन वीक्षिता ॥ कोपदृष्ट्या:बलाकी सा गतप्राणाऽभवत्क्षणात् ॥ तदालोक्य प्रदुष्टोऽसौ स्वप्रभावेन गर्वितः ॥ स एकदा चरन्भिक्षां जगामैकं निवेशनम् ॥ पतिव्रतायाः कस्याश्चिद्भिक्षां देहीति चाऽब्रवीत् ॥ सा तापसं समालोक्य भर्तुः शुश्रूषणे रता ॥ भिक्षार्थं नांतरं लेभे नित्यकर्मक्रियाकुला ॥ भोजयामास भर्तारं विनीता तत्प्रियैषिणी ॥ वस्त्रांतरेण सा चक्रे क्षुद्रजंतुनिवारणम् ॥ स तापसोऽपि क्रोधेन तस्थौ स्थाणुरिवाऽचलः ॥ साऽपि तं भोजयित्वाऽथ कृतशौचं निजं पतिम् ॥ शय्यासमाश्रितं दृष्ट्वा व्यधात्पादाऽनुमार्जनम् ॥ पादसंवाहनं वाक्यं साऽनुकूलं प्रियं हितम् ॥ प्रेमभावेन सम्बन्धमुवाच प्रहसन्मुखी ॥ ततो निद्रामुपगते सा भर्तरि निजे सती ॥ देवी चान्नस्य पात्रं वै गृहीत्वा निर्ययौ बहिः ॥ तापसोऽदित्सतीं भिक्षां निरीक्ष्य कुपिते

स्वपतेरपि पुण्यस्य योषिदर्धमवाप्नुयात् ॥ चित्तस्याऽनुव्रता शश्वद्वर्तते तुष्टिकारिणी ॥ ४४ ॥ परहस्तेन दानादि कुर्वंतः पुण्यकर्मणः ॥
विना भृतकपुत्राभ्यां कर्ता षष्ठांशमुद्धरेत् ॥४५॥ वृत्तिदो वृत्तिसंभोक्तुः पुण्यं षष्ठांशमुद्धरेत् ॥ आत्मनो वा परस्याऽपि यदि सेवां न कारयेत् ॥
॥ ४६ ॥ इत्थं ह्यदत्तान्यपि पुण्यपापान्यायांति नित्यं परसंचितानि ॥ कलौ त्वयं वै नियमो न कार्यः कर्तैव भोक्ता खलु पुण्यपापयोः ॥
॥ ४७ ॥ कलौ ज्ञानं दृढं नास्ति कलौ गर्वेण सत्क्रिया ॥ कलौ दम्भाऽन्वितो योगो नश्यत्येव न संशयः ॥४८॥ तपोनिष्ठः पुरा दम्भी सती
शुद्धप्रभावतः ॥ पित्रोः पूजादर्शनेन चोर्जसेवी परं गतः ॥ ४९ ॥

क्षणः ॥ हुंकारोच्चारणं कृत्वा न जग्राह तदर्पितम् ॥ तदा तमाह सा साध्वी स्वपदन्यस्तलोचना ॥ ॥ पतिव्रतोवाच ॥ ॥ नाऽहं बलाका या दग्धा त्वया रम्या सुतापस ॥ न भविष्यति तेऽभीष्टं मनसोऽन्नं प्रगृह्यताम् ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ ततः सुविस्मितो विप्रो भिक्षापात्रं विहाय तत् ॥ रोमांचितांगो वचनमाह बद्धांजलिः सतीम् ॥ ॥ तापस उवाच ॥ ॥ बलाकां पततीमद्य वियन्मार्गान्निपातिताम् ॥ मातः कथं नु जानीषे तन्ममाचक्ष्व कारणम् ॥ ॥ पतिव्रतोवाच ॥ ॥ न मंत्रादिकृतो विप्र न च नैसर्गिको मम ॥ प्रभाव एष सामान्यो यस्ययस्याऽच्युतो हृदि ॥ अग्नौ क्रियावतां विष्णुः पुत्राणां पितरौ हरिः ॥ स्त्रीणां भर्तृषु संस्थो हि आचार्ये पाठशालिनाम् ॥ ब्राह्मणे सर्ववर्णानां विष्णुरुक्तो मनीषिभिः ॥ प्रतिमास्वल्पबुद्धीनां योगिनां हृदये हरिः ॥ सोऽयं पुराणपुरुषः प्रत्यक्षं दैवतं मम ॥ पिता माता गुरुर्गोत्रा बांधवाः सुहृदात्मभूः ॥ सर्वः सर्वमयो भूमौ ब्रह्मन्भर्तरि मे स्फुटम् ॥ तस्य शुश्रूषया ज्ञानमिदं लोकद्वयं च मे ॥ नारी भर्तुर्वशा चाऽहमसंभाष्येतरा द्विज ॥ नाधिकार

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ विधिं मासोपवासस्य फलं चाऽस्य यथोचितम् ॥ ५० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ साधु नारद सर्वं ते यत्पृष्टं प्रब्रुवेऽनघ ॥ भक्त्या मतिमतां श्रेष्ठ शृणुष्व गदतो मम ॥ ५१ ॥ सुराणां च यथा विष्णुस्तपतां च यथा रविः ॥ मेरुः शिखरिणां यद्वद्वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ ५२ ॥ श्रेष्ठं सर्वव्रतानां तु तद्वन्मासोपवासनम् ॥ सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु चैव हि ॥ ५३ ॥ सर्वदानोद्भवं चैव यज्ञैश्च भूरिदक्षिणैः ॥ न तत्पुण्यमवाप्नोति यन्मासपरिलंघनात् ॥ ५४ ॥ गुरोराज्ञां ततो लब्ध्वा कुर्यान्मासोपवासनम् ॥ अतिकृच्छ्रं च पाराकं कृत्वा चांद्रायणं ततः ॥ ५५ ॥ मासोपवासं कुर्वीत ज्ञात्वा देहबलाऽबलम् ॥ वानप्रस्थो यतिर्वापि नारी वा विधवा मुने ॥ ५६ ॥ मासोपवासं कुर्वीत गुरोर्विप्राज्ञया ततः ॥ आश्विनस्याऽमले पक्षे एकादश्यामुपोषितः ॥ ५७ ॥ व्रतमेतत्तु गृह्णीयाद्यावत्त्रिंशद्दिनानि तु ॥ अच्युतस्याऽऽलये भक्त्या त्रिकालं पूजयेद्धरिम् ॥ ५८ ॥

स्त्वया वक्तुमेतावदपि सांप्रतम् ॥ प्रसंगादेतदुदितं तन्मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ शुश्रूषा यदि ते धर्मं प्रति संप्रति तापस ॥ गत्वा वाराणसीं पृच्छ मांसविक्रयकारिणम् ॥ सूनागारस्थितं व्याधं स ते धर्मं प्रवक्ष्यति ॥" इति एवावदुक्त्वा सा अंतर्गृहं गता तापसोऽपि वाराणसीं गत्वा व्याधगृहं गतवान्, "समालोक्य तमायांतं तापसं सोऽभ्यधावत ॥ व्याध आगत्य तं विप्रं नमश्चक्रे विनीतवत् ॥ निनाय स्वगृहं पश्चात्संपूज्य विधिवच्च तम् ॥ प्रोवाच प्रहिता यूयं सत्या मम गृहेऽधुना ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तस्य वाक्यमथाऽऽकर्ण्य विस्मितोऽतीव तापसः ॥ प्रोवाच जानासि कथं धर्मव्याध पतिव्रताम् ॥ ॥ धर्मव्याध उवाच ॥ ॥ न मन्त्रादिकृतः सोऽयं न च नैसर्गिको मम ॥ प्रभावोऽयं नमस्यामि पितरौ तन्ममेदृशः ॥ ज्ञानमप्रतिमं सम्यक्त्रैकालिकमविप्लुवम् ॥ तथा धर्मरहस्यं च जानामि पितृसेवया॥" इति । इत्युक्त्वा उपदेशमिच्छंतं तापसं पुनरुवाच ॥ "वर्णानामुत्तमो विप्रः सर्ववर्णैरभिष्टुतः ॥ तस्मान्नैवोपदेष्टव्या अधमैः कर्हिचिद्द्विज ॥ तस्मात्त्वं गच्छ भो विप्र बिन्दुनामकऋषिं प्रति ॥ ज्ञानवान्धर्मशीलश्च स ते ज्ञानं प्रदास्यति ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य नमस्कृत्वा निमंत्र्य च ॥ ययौ पंचनदं तीर्थं मुनींद्रं प्रत्यभाषत ॥ ॥ तापस उवाच ॥ ॥ मया क्रोधेन विप्रर्षे ध्वंसितं पूर्वसंचितम् ॥ इदानीं कृपया ब्रूहि येन मोक्षमवाप्नुयाम् ॥ ॥ बिंदुऋषिरुवाच ॥ ॥ सर्वेषामेव धर्माणां कार्तिकः प्रवरः स्मृतः ॥" तथा हे तापस प्राणिनां पापानि सर्वतीर्थानि हरंति, सर्वतीर्थानां पातकं मकरेऽर्के प्रयागराजो हरति, प्रयागराजपापं कार्तिके पंचनदं तीर्थं हरति, तस्मात्त्वं पंचनदं गत्वा कार्तिकव्रतं कुरु, तच्छ्रुत्वा तापसस्तत्र गत्वा सविधि व्रतं कृत्वा विमानेन विष्णुलोकं ययाविति ॥ ४९ ॥ अथ मासोपवासव्रतविधानप्रसंगमाह—नारद उवाचेत्यादिना यावत्समाप्ति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ अन्यस्य ग्रासं वर्जयेत् परान्नं वर्जयेदित्यर्थः । ग्रासानां संप्रमोक्षणं यथाशक्ति अन्नदानं कुर्यादिति शेषः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥६५॥

नैवेद्यधूपदीपाद्यैः पुष्पैर्नानाविधैरपि ॥ मनसा कर्मणा वाचा पूजयेद्गरुडध्वजम् ॥ ५९ ॥ नरः स्वधर्मनिरतः सधवा च जितेन्द्रिया ॥ नारी वा विधवा साध्वी वासुदेवं समर्चयेत् ॥ ६० ॥ वस्त्वालोकनगन्धादिस्वादितं परिकीर्तितम् ॥ अन्यस्य वर्जयेद्ग्रासं ग्रासानां संप्रमोक्षणम् ॥६१॥ गात्राभ्यंगं शिरोभ्यंगं तांबूलं सविलेपनम् ॥ व्रतस्थो वर्जयेत्सर्वं यच्चाऽन्यच्च निराकृतम् ॥ ६२ ॥ न व्रतस्थः स्पृशेत्कंचिद्विकर्मस्थं न चालपेत् ॥ देवतायतने तिष्ठन्गृहस्थश्चाऽऽचरेद्व्रतम् ॥६३॥ कृत्वा मासोपवासं तु यथोक्तविधिना नरः ॥ अन्यूनाधिकमेवं तु व्रतं त्रिंशद्दिनैरिति ॥ ६४ ॥ ततोऽर्चयेदेव पुण्यं द्वादश्यां गरुडध्वजम् ॥ वस्त्रदानादिभिश्चैव भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥६५॥ दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ विप्रान्क्षमापयित्वा तु विसृज्याऽभ्यर्च्य पूज्य च ॥ ६६ ॥ एवं मासोपवासांते वृत्वा विप्रांस्त्रयोदश ॥ कारयेद्वैष्णवं यज्ञमेकादश्यामुपोषितः ॥ ६७ ॥ ततोऽनुभोजयेद्विप्रान्नमस्कारपुरःसरम् ॥ तांबूलवस्त्रयुग्मानि भोजनाऽऽच्छादनानि च ॥ ६८ ॥ योगपट्टानि सूत्राणि शय्यां सोपस्करां तथा ॥ दत्त्वा चैव द्विजाग्र्येभ्यः पूजयित्वा विसर्जयेत् ॥ ६९ ॥ विधिर्मासोपवासस्य यथावत्परिकीर्तितः ॥ अतःपरं प्रवक्ष्यामि नवम्यादितिथौ विधि ॥ ७० ॥ ऋषिभ्यो वालखिल्यैश्च प्रोक्तं तं शृणु नारद ॥ ७१ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये दत्तपुण्यपापफलप्राप्तिवर्णनपूर्वकमासोपवासव्रतविधिकथनंनाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ वालखिल्या ऊचुः ॥ ॥ कार्तिके शुक्लनवमी तत्राऽभूद्द्वापरं युगम् ॥ पूर्वाऽपराह्णगा ग्राह्या क्रमाद्दानोपवासयोः ॥ १ ॥ अत्र कूष्मांडकोनाम हतो दैत्यस्तु विष्णुना ॥ तद्रोमभिः समुद्भूता वल्लयः कूष्मांडसंभवाः ॥ २ ॥ तस्मात्कूष्मांडदानेन फलमाप्नोति निश्चितम् ॥ अस्यामेव नवम्यां तु कुर्यात्कृष्णोत्सवं नरः ॥ ३ ॥ स्वशाखोक्तेन विधिना तुलस्याः करपीडनम् ॥ कन्यादानफलं तस्य जायते नात्र संशयः ॥ ४ ॥ कार्तिके शुक्लनवमीमवाप्य विजितेंद्रियः॥ हरिं विधाय सौवर्णं तुलस्या सहितं शुभम् ॥ ५॥ पूजयेद्विधिवद्भक्त्या व्रती तत्र दिनत्रयम् ॥ एवं यथोक्तविधिना कुर्याद्वैवाहिकं विधिम् ॥ ६ ॥ ग्राह्यं त्रिरात्रमत्रैव नवम्याद्यनुरोधतः ॥ मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या नवमी पूर्ववेधिता ॥ ७ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ छ ॥ अथ कूष्मांडनवमीविधानं तुलसीविवाहविधानं चाह– कार्तिक इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ उत्थापयेदित्यत्र "उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविंद" इति वक्ष्यमाणमंत्रेणोत्थापयेदिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

धात्र्यश्वत्थौ य एकत्र पालयित्वा समुद्वहेत् ॥ न नश्यते तस्य पुण्यं कल्पकोटिशतैरपि ॥८॥ कनकस्य सुता पूर्वमेकादश्यां किशोरिका ॥ चकार भक्तितः सायं तुलस्युद्वाहजं विधिम् ॥९॥ तेन वैधव्यदोषेण निर्मुक्ताऽऽसीत्सुलोचना ॥ तस्मात्सायं प्रकर्तव्यस्तुलस्युद्वाहजो विधिः ॥१०॥ अवश्यमेव कर्तव्यः प्रतिवर्षं तु वैष्णवैः ॥ विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि यथा सांगा क्रिया भवेत् ॥११॥ विष्णोस्तु प्रतिमां कुर्यात्पलस्य स्वर्णजां शुभाम् ॥ तदर्द्धार्द्धं तदर्द्धार्द्धं यथाशक्त्या प्रकल्पयेत् ॥ १२ ॥ प्राणप्रतिष्ठां कृत्वैव तुलसीविष्णुरूपयोः ॥ तत उत्थापयेद्देवं पूर्वोक्तैश्च स्तवादिभिः ॥१३॥ उपचारैः षोडशभिः पूजयेत्पुरुषोक्तिभिः ॥ देशकालौ ततः स्मृत्वा गणेशं तत्र पूजयेत् ॥ १४ ॥ पुण्याहं वाचयित्वाथ नांदीश्राद्धं समाचरेत् ॥ वेदवाद्यादिनिर्घोषैर्विष्णुमूर्तिं समानयेत् ॥ १५ ॥ तुलसीनिकटे सा तु स्थाप्या चांऽतर्हिता पटैः ॥ आगच्छ भगवन्देव अर्चयिष्यामि केशव ॥ ॥१६॥ तुभ्यं दास्यामि तुलसीं सर्वकामप्रदो भव ॥ दद्यात्त्रिवारमर्घ्यं च पाद्यं विष्टरमेव च ॥१७॥ तत आचमनीयं च त्रिरुक्त्वा च प्रदापयेत् ॥ ततो दधि घृतं क्षीरं कांस्यपात्रपुटीकृतम् ॥ १८ ॥ मधुपर्कं गृहाण त्वं वासुदेव नमोस्तु ते ॥ हरिद्रालेपानाभ्यंगकार्यं सर्वं विधाय च ॥ १९ ॥ गोधूलिसमये पूज्यौ तुलसीकेशवौ पुनः ॥ पृथक्पृथक्तथा कार्यौ संमुखौ मंगलं पठेत् ॥ २० ॥ ईषद्दृश्ये भास्करे तु संकल्पं तु समुच्चरेत् ॥ स्वगोत्रप्रवरानुक्त्वा तथा त्रिपुरुषादिकम् ॥ २१ ॥ अनादिमध्यनिधन त्रैलोक्यप्रतिपालक ॥ इमां गृहाण तुलसीं विवाहविधिनेश्वर ॥ २२ ॥ पार्वतीबीजसंभूतां वृंदाभस्मनि संस्थिताम् ॥ अनादिमध्यनिधनां वल्लभां ते ददाम्यहम् ॥२३॥ पयोघटैश्च सेवाभिः कन्यावद्वर्धिता मया ॥ त्वत्प्रियां तुलसीं तुभ्यं ददामि त्वं गृहाण भोः ॥ २४ ॥ एवं दत्त्वा च तुलसीं पश्चात्तौ पूजयेत्ततः ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्विवाहोत्सवपूर्वकम् ॥२५॥ ततः प्रभातसमये तुलसीं विष्णुमर्चयेत् ॥ वह्निसंस्थापनं कृत्वा द्वादशाक्षरविद्यया ॥ २६ ॥ पायसाऽऽज्यक्षौद्रतिलैर्जुह्यादष्टोत्तरं शतम् ॥ ततः स्विष्टकृतं हुत्वा दद्यात्पूर्णाहुतिं ततः ॥ आचार्यं च समभ्यर्च्य होमशेषं समापयेत् ॥ २७ ॥ चतुरो वार्षिकान्मासान्नियमो येन यः कृतः ॥ कथयित्वा द्विजेभ्यस्तत्तथाऽन्यत्परिपूरयेत् ॥ २८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ जुह्यादिति प्रयोग आर्षः जुहुयादिति ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ कोलिफलं बदरीफलं "कर्कंधूर्बदरी कोलिः" इत्यमरः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

इदं व्रतं मया देव कृतं प्रीत्यै तव प्रभो ॥ न्यूनं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ २९ ॥ रेवतीतुर्यचरणे द्वादशीसंयुते नरः ॥ न कुर्यात्पारणं कुर्वन्व्रतं निष्फलतां नयेत् ॥ ३० ॥ ततो येषां पदार्थानां वर्जनं तु कृतं भवेत् ॥ चातुर्मास्येऽथवा चोर्जे ब्राह्मणेभ्यः समर्पयेत् ॥ ततः सर्वं समश्रीयाद्यद्यत्त्यक्तं व्रते स्थितम् ॥ ३१ ॥ दंपतिभ्यां सहैवाऽत्र भोक्तव्यं च द्विजैः सह ॥३२॥ ततो भुक्त्युत्तरं यानि गलितानि दलानि च ॥ तानि भुक्त्वा तुलस्याश्च स्वयं पापैः प्रमुच्यते ॥ ३३ ॥ इक्षुदण्डं तथा धात्रीफलं कोलिफलं तथा ॥ भुक्त्वा तु भोजनस्यांऽते तस्योच्छिष्टं विनश्यति ॥ ३४ ॥ एषु त्रिषु न भुक्तं चेदेकैकमपि येन तु ॥ ज्ञेय उच्छिष्ट आवर्षं नरोऽसौ नाऽत्र संशयः ॥ ३५ ॥ ततः सायं पुनः पूज्याविष्णुदण्डैश्च शोभितैः ॥ तुलसीवासुदेवौ च कृतकृत्यो भवेत्ततः ॥ ३६ ॥ ततो विसर्जनं कृत्वा दत्त्वा दायादिकं हरेः ॥ वैकुण्ठं गच्छ भगवँस्तुलसीसहितः प्रभो ॥ मत्कृतं पूजनं गृह्य संतुष्टो भव सर्वदा ॥ ३७ ॥ गच्छगच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर ॥ यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ जनार्दन ॥ ३८ ॥ एवं विसृज्य देवेशमाचार्याय प्रदापयेत् ॥ मूर्त्यादिकं सर्वमेव कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ ३९ ॥ प्रतिवर्षं तु यः कुर्यात्तुलसीकरपीडनम् ॥ भक्तिमान्धनधान्यैः स युक्तो भवति निश्चितम् ॥ इह लोके परत्राऽपि विपुलं च यशो लभेत् ॥ ४० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमाससमाहात्म्ये कूष्मांडनवमीतुलसीविवाहविधिवर्णनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

॥ ॥ वालखिल्या ऊचुः ॥ ॥ कार्तिकस्याऽमले पक्षे स्नात्वा सम्यग्यतव्रतः ॥ एकादश्यां तु गृह्णीयाद्व्रतं पंचदिनात्मकम् ॥ १ ॥ शरपंजरसुतेन भीष्मेण तु महात्मना ॥ राजधर्मा मोक्षधर्मा दानधर्मास्ततः परम् ॥ कथिताः पांडुदायादैः कृष्णेनाऽपि श्रुतास्तदा ॥ २ ॥ ततः प्रीतेन मनसा वासुदेवेन भाषितम् ॥ धन्यधन्योऽसि भीष्म त्वं धर्माः संश्राविताः त्वया ॥ ३ ॥ एकादश्यां कार्तिकस्य याचितं च जलं त्वया ॥ अर्जुनेन समानीतं गांगं बाणस्य वेगतः ॥ ४ ॥ तुष्टानि तव गात्राणि तस्माद्द्यदिनावधि ॥ पूर्णांतं सर्वलोकास्त्वां तर्पयंत्वर्घ्यदानतः ॥ ५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मम संतुष्टिकारकम् ॥ एतद्व्रतं प्रकुर्वंतु भीष्मपंचकसंज्ञितम् ॥ ६ ॥

इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायामेकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥ ॥छ॥ ॥ अथ भीष्मपंचकव्रतमाह—कार्तिकस्येति ॥१॥२॥३॥४॥ पूर्णांतं पूर्णिमान्तम् ॥५॥६॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ पापपुरुषो देयः । पापपुरुषदानविधिमाह पाद्मे—"पापस्य प्रतिमा कार्या रौद्रवस्त्राऽतिभीषणा ॥ खड्गहस्ताऽतिविक्रांता लोहदंष्ट्रा करालिनी ॥ तिलप्रस्थोपरि स्थाप्य कृष्णवस्त्राऽभिवेष्टिता ॥ रक्तपुष्पकृताऽऽपीडा ज्वलत्कांचनकुंडला ॥ संपूज्य परया भक्त्या धर्मराजस्य नामभिः ॥ इममुच्चारयेन्मंत्रं गृहीतकुसुमांजलिः ॥ यदन्यजन्मनि कृतमिह जन्मनि वा पुनः ॥ पापं प्रशममायातु तव पाप प्रसादतः ॥ एवं संपूज्य विधिवत्प्रतिमां तां च कांचनीम् ॥ कृत्वा पूजां यथाशक्त्या ब्राह्मणाय निवेदयेत्" इति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥२६॥

कार्तिकस्य व्रतं कृत्वा न कुर्याद्भीष्मपंचकम् ॥ समग्रं कार्तिकव्रतं वृथा तस्य भविष्यति ॥ ७ ॥ अशक्तश्चेन्नरो भूयादसमर्थश्च कार्तिके ॥
भीष्मस्य पंचकं कृत्वा कार्तिकस्य फलं लभेत् ॥ ८ ॥ सत्यव्रताय शुचये गांगेयाय महात्मने ॥ भीष्मायैतद्ददाम्यर्घ्यमाजन्मब्रह्मचारिणे ॥
॥ ९ ॥ सव्येनाऽनेन मंत्रेण तर्पणं सार्ववर्णिकम् ॥ १० ॥ व्रतांगत्वात्पूर्णिमायां प्रदेयः पापपूरुषः ॥ अपुत्रेण प्रकर्तव्यं सर्वथा भीष्मपञ्चकम् ॥
॥ ११ ॥ यः पुत्रार्थं व्रतं कुर्यात्सस्त्रीको भीष्मपञ्चकम् ॥ प्रदत्त्वा पापपुरुषं वर्षमध्ये सुतं लभेत् ॥ १२ ॥ अवश्यमेव कर्तव्यं तस्माद्भीष्मस्य पंचकम् ॥
विष्णुप्रीतिकरं प्रोक्तं मया भीष्मस्य पञ्चकम् ॥ १३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शृण्वंतु ऋषयः सर्वे विशेषो भीष्मपञ्चके ॥
कार्तिकेयाय रुद्रेण पुरा प्रोक्तः सविस्तरात् ॥ १४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ प्रवक्ष्यामि महापुण्यं व्रतं व्रतवतां वर ॥ भीष्मेणैतद्यतः प्राप्तं व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ॥ १५ ॥
सकाशाद्वासुदेवस्य तेनोक्तं भीष्मपञ्चकम् ॥ व्रतस्याऽस्य गुणान्वक्तुं कः शक्तः केशवादृते ॥
॥ १६ ॥ कार्तिके शुक्लपक्षे तु शृणु धर्मं पुरातनम् ॥ वसिष्ठभृगुगर्गाद्यैश्चीर्णं कृतयुगादिषु ॥ १७ ॥ अम्बरीषेण भोगाद्यैश्चीर्णं त्रेतायुगादिषु ॥
ब्राह्मणैर्ब्रह्मचर्येण जपहोमक्रियादिभिः ॥ १८ ॥ क्षत्रियैश्च तथा वैश्यैः सत्यशौचपरायणैः ॥ दुष्करं सत्यहीनानामशक्यं बालचेतसाम् ॥१९॥
दुष्करं भीष्ममित्याहुर्न शक्यं प्राकृतैर्नरैः ॥ यस्मात्करोति विप्रेंद्र तेन सर्वं कृतं भवेत् ॥ २० ॥ व्रतं चैतन्महापुण्यं महापातकनाशनम् ॥
अतो नरैः प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकम् ॥ २१ ॥ कार्तिकस्याऽमले पक्षे स्नात्वा सम्यग्विधानतः ॥ एकादश्यां तु गृह्णीयाद्व्रतं पंचदिनात्मकम् ॥
॥ २२ ॥ प्रातः स्नात्वा विशेषेण मध्याह्ने च तथा व्रती ॥ नद्यां निर्झरतोये वा समालभ्य च गोमयम् ॥ २३ ॥ यवव्रीहितिलैः सम्यक्पितॄन्संतर्पयेत्क्रमात् ॥
स्नात्वा मौनं नरः कृत्वा धौतवासा दृढव्रतः ॥ २४ ॥ भीष्मायोदकदानं च अर्घ्यं चैव प्रयत्नतः ॥ पूजा भीष्मस्य कर्तव्या दानं दद्यात्प्रयत्नतः ॥ २५ ॥
पंचरत्नं विशेषेण दत्त्वा विप्राय यत्नतः ॥ वासुदेवोऽपि संपूज्यो लक्ष्मीयुक्तः सदा प्रभुः ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ 'ॐ नमो विष्णवे स्वाहा' इति च होममंत्रः

पञ्चके पूजयित्वा तु कोटिजन्मानि तुष्यति ॥ २७ ॥ यत्किंचिद्ददते मर्त्यः पंचधातुप्रकल्पितम् ॥ संवत्सरव्रतानां स लभते सकलं फलम् ॥ ॥ २८ ॥ कृत्वा तूदकदानं तु तथाऽर्घ्यस्य च दापनम् ॥ मन्त्रेणाऽनेन यः कुर्यान्मुक्तिभागी भवेन्नरः ॥ २९ ॥ वैयाघ्रपादगोत्राय सांकृत्य प्रवराय च ॥ अनपत्याय भीष्माय उदकं भीष्मवर्मणे ॥ ३० ॥ वसूनामवताराय शंतनोरात्मजाय च ॥ अर्घ्यं ददामि भीष्माय आजन्मब्रह्मचारिणे ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यर्घ्यमंत्रः ॥ ॥ अनेन विधिना यस्तु पंचकं तु समापयेत् ॥ अश्वमेधसमं पुण्यं प्राप्नोत्यत्र न संशयः ॥ ३२ ॥ पंचाऽहमपि कर्तव्यं नियमं च प्रयत्नतः ॥ नियमेन विना यत्र न भाव्यं वरवर्णिना ॥ ३३ ॥ उत्तरायणहीनाय भीष्माय प्रददौ हरिः ॥ उत्तरायणहीनेऽपि शुद्धलग्नं सुतोषितः ॥ ३४ ॥ ततः संपूजयेद्देवं सर्वपापहरं हरिम् ॥ अनंतरं प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपंचकम् ॥ ३५ ॥ स्नापयेत जलैर्भक्त्या मधुक्षीरघृतेन च ॥ तथैव पंचगव्येन गन्धचंदनवारिणा ॥ ३६ ॥ चन्दनेन सुगन्धेन कुंकुमेनाऽथ केशवम् ॥ कर्पूरोशीरमिश्रेण लेपयेद्गरुडध्वजम् ॥ ३७ ॥ अर्चयेद्रुचिरैः पुष्पैर्गंधधूपसमन्वितैः ॥ गुग्गुलुं घृतसंयुक्तं ददेत्कृष्णाय भक्तिमान् ॥ ३८ ॥ दीपकं तु दिवा रात्रौ दद्यात्पंच दिनानि तु ॥ नैवेद्यं देवदेवस्य परमान्नं निवेदयेत् ॥ ३९ ॥ एवमभ्यर्चयेद्देवं संस्मृत्य च प्रणम्य च ॥ ॐ नमो वासुदेवायेति जपेदष्टोत्तरं शतम् ॥ ४० ॥ जुहुयाच्च घृताऽभ्यक्तैस्तिलव्रीहियवादिभिः ॥ षडक्षरेण मन्त्रेण स्वाहाकाराऽन्वितेन च ॥ ४१ ॥ उपास्य पश्चिमां संध्यां प्रणम्य गरुडध्वजम् ॥ जपित्वा पूर्ववन्मन्त्रं क्षितिशायी भवेत्सदा ॥४२॥ सर्वमेतद्विधानं तु कार्यं पञ्च दिनानि तु ॥ विशेषोऽत्र व्रते ह्यस्मिन्यदन्यूनं शृणुष्व तत् ॥ ४३ ॥ प्रथमेऽह्नि हरेः पादौ पूजयेत्कमलैर्व्रती ॥ द्वितीये बिल्वपत्रेण जानुदेशं समर्चयेत् ॥४४॥ ततोऽनुपूजयेच्छीर्षं मालत्या चक्रपाणिनः ॥ कार्तिक्यां देवदेवस्य भक्त्या तद्गतमानसः ॥ ४५ ॥ अर्चित्वा तं हृषीकेशमेकादश्यां समासतः ॥ निःप्राश्य गोमयं सम्यगेकादश्यामुपावसेत् ॥ ४६ ॥ गोमूत्रं मन्त्रवद्भूमौ द्वादश्यां प्राशयेद्व्रती ॥ क्षीरं चैव त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तथा दधि ॥ ४७ ॥ संप्राश्य कायशुद्ध्यर्थं लंघयित्वा चतुर्दिनम् ॥ पंचमे दिवसे स्नात्वा विधिवत्पूज्य केशवम् ॥ भोजयेद्ब्राह्मणान्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम्॥ ४८ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ प्रत्येकदिने पृथक्कृत्यमाह—प्रथमेह्नीति पंचभिः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

व्रतनियमानाह—पापबुद्धिमिति ॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥ ५५ ॥ ५६ ॥ भोजनपरस्य इदं व्रतं नोक्तम् । तदा यदि भोजनपरः स्यात्तर्हि निषेध उक्तः ।
अनेन पंचगव्यान्तःपातिपदार्थभक्षणं यावत्परिमाणं व्रतराजादावुक्तं तावत्कर्तव्यम् । यद्यत्यन्तं ग्लानिश्चेच्छाकमूलादिभक्षणं कर्तव्यम्, नान्नभक्षणं कर्तव्यमित्यर्थः ॥५७॥

पापबुद्धिं परित्यज्य ब्रह्मचर्येण धीमता ॥ मद्यं मांसं परित्याज्यं मैथुनं पापकारणम् ॥ ४९ ॥ शाकाहारेण मुन्यन्नैः कृष्णार्चनपरो नरः ॥
ततो नक्तं समश्नीयात्पंचगव्यपुरःसरम् ॥ ५० ॥ एवं सम्यक्समाप्यं स्याद्यथोक्तं फलमाप्नुयात् ॥ ५१ ॥ मद्यपो यः पिबेन्मद्यं जन्मनो
मरणांऽतिकम् ॥ एतद्भीष्मव्रतं कृत्वा प्राप्नोति परमं पदम् ॥ ५२ ॥ स्त्रीभिर्वा भर्तृवाक्येन कर्तव्यं धर्मवर्धनम् ॥ विधवाभिश्च कर्तव्यं
मोक्षसौख्याऽतिवृद्धये ॥ ५३ ॥ अयोध्यायां पुरा कश्चिदतिथिर्नाम वै नृपः ॥ वसिष्ठवचनात्कृत्वा व्रतमेतत्सुदुर्लभम् ॥ भुक्त्वेह निखिलान्भोगानंते
विष्णुपुरं ययौ ॥ ५४ ॥ इत्थं कुर्याद्व्रतं नित्यं पञ्चकं भीष्मसंज्ञितम् ॥ नियमेनोपवासेन पञ्चगव्येन वा पुनः ॥
पयोमूलफलाऽऽहारैर्हविष्यैर्व्रततत्परः ॥ ५५ ॥ पौर्णमासीदिने प्राप्ते पूजां कृत्वा तु पूर्ववत् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या गां च दद्यात्सवत्सकाम्
॥ ५६ ॥ यद्भीष्मपञ्चकमिति प्रथितं पृथिव्यामेकादशीप्रभृति पंचदशीनिरुद्धम् ॥ उक्तं न भोजनपरस्य तदा निषेधस्तस्मिन्व्रते शुभ
फलं प्रददाति विष्णुः ॥ ५७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये भीष्मपञ्चकव्रतमाहात्म्यवर्णननाम
द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ प्रबोधिन्याश्च माहात्म्यं पापघ्नं पुण्यवर्धनम् ॥
मुक्तिदं तत्त्वबुद्धीनां शृणुष्व सुरसत्तम ॥ १ ॥ तावद्गर्जंति सेनानीर्गंगा भागीरथी क्षितौ ॥ यावत्प्रयाति पापघ्नी कार्तिके हरिबोधिनी ॥ २ ॥
तावद्गर्जंति तीर्थानि आसमुद्रसरांसि वै ॥ यावत्प्रबोधिनी विष्णोस्तिथिर्नाऽऽयाति कार्तिके ॥ ३ ॥ अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ॥
एकेनैवोपवासेन प्रबोधिन्या यथाऽभवत् ॥ ४ ॥ दुर्लभं चैव दुष्प्राप्यं त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ तदपि प्रार्थितं विप्र ददाति प्रतिबोधिनी ॥ ५ ॥
ऐश्वर्यं संततिं ज्ञानं राज्यं च सुखसंपदः ॥ ददात्युपोषिता विप्र हेलया हरिबोधिनी ॥ ६ ॥ मेरुमंदरतुल्यानि पापान्युपार्जितानि च ॥
एकेनैवोपवासेन दहते हरिबोधिनी ॥ ७ ॥ उपवासं प्रबोधिन्यां यः करोति स्वभावतः ॥ विधिना नरशार्दूल यथोक्तं लभते फलम् ॥ ८ ॥

इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ प्रबोधोत्सवविधानमाह—प्रबोधिन्या इति ॥१॥२॥३॥४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

पूर्वजन्मसहस्रेषु पापं यत्समुपार्जितम् ॥ जागरेण प्रबोधिन्यां दह्यते तूलराशिवत् ॥ ९ ॥ शृणु षण्मुख वक्ष्यामि जागरस्य च लक्षणम् ॥ तस्य
विज्ञानमात्रेण दुर्लभो न जनार्दनः ॥१०॥गीतं वाद्यं च नृत्यं च पुराणपठनं तथा ॥ धूपं दीपं च नैवेद्यं पुष्पगंधाऽनुलेपनम् ॥११॥ फलमर्घ्यं
च श्रद्धा च दानमिंद्रियसंयमम् ॥ सत्याऽन्वितं विनिंदं च मुदा युक्तं क्रियान्वितम् ॥ १२ ॥ साश्चर्यं चैव प्रोत्साहमालस्यादिविवर्जितम् ॥
प्रदक्षिणादिसंयुक्तं नमस्कारपुरःसरम् ॥ १३ ॥ नीराजनसमायुक्तमनिर्विण्णेन चेतसा ॥ यामेयामे महाभाग कुर्वन्नीराजनं हरेः ॥ १४ ॥ एतै
र्गुणैः समायुक्तं कुर्याज्जागरणं विभोः ॥ एकाग्रमनसा यस्तु न पुनर्जायते भुवि ॥ १५ ॥ य एवं कुरुते भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ जागरं
वासरे विष्णोर्लीयते परमात्मनि ॥ १६ ॥ पुरुषसूक्तेन यो नित्यं कार्तिकेऽथार्चयेद्धरिम् ॥ वर्षकोटिसहस्राणि पूजितस्तेन
केशवः ॥ १७ ॥ यथोक्तेन विधानेन पंचरात्रोदितेन वै ॥ कार्तिके त्वर्चयेन्नित्यं मुक्तिभागी भवेन्नरः ॥ १८ ॥ नमो नारायणायेति
कार्तिके योर्चयेद्धरिम् ॥ स मुक्तो नारकैर्दुःखैः पदं गच्छत्यनामयम् ॥ १९ ॥ हरेर्नामसहस्रं च गजराजस्य मोक्षणम् ॥ कार्तिके पठते यस्तु
पुनर्जन्म न विंदति ॥ २० ॥ युगकोटिसहस्राणि मन्वंतरशतानि च ॥ द्वादश्यां कार्तिके मासि जागरी वसते दिवि ॥ २१ ॥ कुले तस्य च
ये जाताः शतशोथ सहस्रशः ॥ प्राप्नुवंति पदं विष्णोस्तस्मात्कुर्वीत जागरम् ॥ २२ ॥ कार्तिके पश्चिमे यामे स्तवं गानं करोति यः ॥ श्वेत
द्वीपे तु वसते पितृभिः सह सुव्रत ॥ २३ ॥ नैवेद्यदानं हरये कार्तिके दिनसंक्षये ॥ युगानि वसते स्वर्गे तावंति मुनिसत्तमाः ॥ २४ ॥ अक्षयं
मुनिशार्दूल मालतीकमलार्चनम् ॥ अर्चयेद्देवदेवेशं स याति परमं पदम् ॥ २५ ॥ कार्तिके शुक्लपक्षे तु कृत्वा ह्येकादशीं नरः ॥ प्रातर्दत्त्वा
शुभान्कुंभान्स याति मम मंदिरम् ॥ २६ ॥ अत्रैव तु प्रकर्तव्यः प्रबोधस्तु हरेः खग ॥ हतः शंखासुरो दैत्यो नभसः शुक्लपक्षके ॥ २७ ॥ एका
दश्यां ततो विष्णुश्चातुर्मास्ये प्रसुप्तवान् ॥ क्षीरांभोधौ जागृतोऽसावेकादश्यां तु कार्तिके ॥ २८ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ब्रह्मांशभूतायाः मोहिन्याः । अत्र प्रसिद्धा कथा सारोद्धारे–पुरा रुक्मांगदो नृपः परमं
वैष्णव आसीत् तस्य दृढशासनादेकादशीव्रतेन सर्वजनाः वैकुंठं ययुः, यमलोकश्च शून्यः अभूत्तदा यमः क्रुद्धः सन् रुक्मांगदेन सह युद्धमकरोत्, तत्र युद्धे पराजितो यमः
ब्रह्मलोकं गत्वा रुक्मांगदमेकादशीव्रतभ्रष्टं कुरु नो चेत्प्राणांस्त्यक्ष्यामीति ब्रह्माणं प्रार्थयामास, तदा ब्रह्मा यममाश्वास्य सर्वमोहकारिणीमेकां स्त्रियं निर्माय तामुवाच, त्वं

अतः प्रबोधनं कार्यमेकादश्यां तु वैष्णवैः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविंद उत्तिष्ठ गरुडध्वज ॥ उत्तिष्ठ कमलाकांत त्रैलोक्यं मंगलं कुरु ॥ २९ ॥ इत्युक्का
शंखभेर्यादि प्रातःकाले तु वादयेत् ॥ वीणावेणुमृदंगादि नृत्यगीतादि कारयेत् ॥३०॥ उत्थापयित्वा देवेशं पूजां तस्य विधाय च ॥ सायंकाले
प्रकर्तव्यस्तुलस्युद्वाहजो विधिः ॥ ३१ ॥ सर्वदैकादशी पुण्या विशेषात्कार्तिकी स्मृता ॥ यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ॥
॥३२॥ अन्नमाश्रित्य तिष्ठंति संप्राप्ते हरिवासरे॥ स केवलमघं भुंक्ते यो भुंक्ते हरिवासरे ॥३३॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुर्यादेकादशीव्रतम् ॥ न कुर्याद्यदि
मोहेन उपवासं नराधमः ॥३४॥ नरके नियतं वासः पितृभिः सह तस्य वै ॥ सूतके मृतके वाऽपि नोपवासं त्यजेद्बुधः॥३५॥ दशमीवेधसंयुक्ता
त्याज्या चैकादशी व्रते ॥ गांधार्याऽपि पुरा तस्यामुपवासः कृतो गृह ॥ ३६ ॥ तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात्तां वधजां त्यजेत् ॥ एकादशीमुपवसेत्स्नानदानपुरःसरम् ॥ ३७ ॥ रुक्मांगदोऽपि राजर्षिर्मोहिन्याः संगमेन च ॥ इह लोके सुखं भुक्का चांऽते विष्णुपुरं ययौ ॥ ३८ ॥
॥ ॥ इति प्रबोधोत्सवः ॥ ॥ अथ द्वादशीमाहात्म्यम् ॥ ॥ द्वादशी पुण्यदा प्रोक्ता सर्वाऽघौघविनाशिनी ॥ किं दानैः किं तपोभिश्च किमुपोष्यैर्व्रतैश्च किम् ॥ ३९ ॥ किमिष्टैश्चैव पुत्रैश्च द्वादशी येन सेविता ॥ गंगायां चैव दुर्भिक्षे प्रत्यहं कोटिभोजनात् ॥ ४० ॥ यत्फलं तदवाप्नोति द्वादश्यामेकभोजनात् ॥ यद्दत्तं चार्हते दानं द्वादश्यां तु सिते शुभे ॥ ४१ ॥ सिक्थेसिक्थे च वैकस्य कतिब्राह्मणभोजनम् ॥ तदहं नैव
जानामि महिमानं हि सुव्रत ॥ ४२ ॥

रुक्मांगदं गत्वा तं मोहयित्वा पुनर्ममांतिकमागच्छ, सा तथेत्युक्का राजानं गत्वा मोहयामास, राजाऽपि तया सह अहर्निशं क्रीडन् हरिदिनमपि न स्मृतवान्, तदा
शिक्षकाऽभावाल्लोका अपि विसस्मरुः । एकदा कार्तिके हरिदिनीव्रतं सस्मार, तदा पश्चात्तापं कुर्वन्मोहिनीकृपया विष्णुलोकं ययाविति ॥ ३८ ॥ अथ द्वादशीव्रतविधानमाह–द्वादशीति ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सिक्थे सिक्थ एकैकस्मिन्पक्वतण्डुल इत्यर्थः । कतिब्राह्मणभोजनं कियद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

शालिग्रामशिलादानं यः कुर्याद्द्वादशीदिने ॥ सप्तद्वीपवतीं भूमिं गंगायां च रविग्रहे ॥ दत्त्वा यत्फलमाप्नोति तत्फलं लभते नरः ॥
॥ ४३ ॥ पंचामृतैस्तु यो विष्णुं भक्त्या संस्नापयेद्द्विज ॥ स सर्वकुलमुद्धृत्य विष्णुलोके महीयते ॥ ४४ ॥ शुक्ले कार्तिकमासस्य
द्वादश्यां परमोत्सवे ॥ प्रातरारभ्य यः कुर्यात्स्नानदानादिकं तथा ॥ स तु मोक्षमवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ४५ ॥ द्वादश्यां
कार्तिके मासि स्नानसंध्यादिकर्म च ॥ कृत्वा दामोदरं पूज्य भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ ४६ ॥ यस्तस्यां सूपनैवेद्यं न ददाति नराधमः ॥ नरके
नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४७ ॥ तस्मात्सूपस्य नैवेद्यं द्वादश्यां कार्तिके शुभे ॥ दद्याद्भक्तियुतो ब्रह्मंश्चान्यथा नरकं व्रजेत् ॥ ४८ ॥
यस्तस्यां दंपतीनां तु भोजनं कुरुते नरः ॥ न तस्य फलविश्रांतिर्मया वक्तुं तु शक्यते ॥४९॥ धात्रीच्छायां गतो यस्तु द्वादश्यां पूजयेद्धरिम् ॥
तत्रैव भोजनं यस्तु ब्राह्मणानां तु कारयेत् ॥ ५० ॥ स्वयं च तत्र भुंक्ते यः सूपभक्ष्यादिकं तथा ॥ न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥
॥ ५१ ॥ एवं प्रातर्विधायाऽथ पूजां दामोदरस्य हि ॥ रात्रौ पुनः प्रकर्तव्यं पूजाकर्म हरेर्द्विज ॥ ५२ ॥ तुलसीसन्निधौ कृत्वा पताकाध्वजशोभि
तम् ॥ पुष्पमालासमाकीर्णं नानारत्नोपशोभितम् ॥ ५३ ॥ मुक्तादामभिराच्छन्नं कृत्वा मंडपमुत्तमम् ॥ पूजयेद्विष्णुमव्यग्रस्तद्गतैकाग्रमानसः ॥
॥ ५४ ॥ पंचरात्रोक्तमार्गेण गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥ नवनीतं दधिक्षीरं तथैव च घनं घृतम् ॥ ५५ ॥ विविधैः खाद्यनैवेद्यैर्जलेन च सुगंधिना ॥
युक्तं निवेदयेद्विष्णोस्तांबूलं सलवंगकम् ॥ ५६ ॥ पुष्पाणि च विचित्राणि सुगन्धीनि बहूनि च ॥ प्रोक्षयित्वा च विधिवदर्पयित्वा दलैः शुभैः
॥ ५७ ॥ तुलस्याश्चापि धात्र्याश्च फलैश्चाऽपि प्रपूजयेत् ॥ नीराजनं ततः कृत्वा मंत्रपुष्पं समर्पयेत् ॥ ५८ ॥ अभिषेकं विना सर्वपूजां कृत्वा
विधानतः ॥ विष्णोः पूजां समाप्याऽथ ब्राह्मणानां प्रपूजनम् ॥ ५९ ॥ कुर्याद्भक्तियुतो विप्र दद्याच्चैव फलादिकम् ॥ तांबूलं च ततो दत्त्वा दक्षिणां
शक्तितोऽर्पयेत् ॥ ६० ॥ ततो वृद्धान्पितॄन्मातॄः पूजयित्वा विधानतः ॥ ततः स्वयं स्वभार्याभिर्नैवेद्यं भक्षयेत्सुधीः ॥ ६१ ॥ इत्येवं तु विधानेन
यः कुर्याद्द्वादशीव्रतम् ॥ न तस्य लोकाः क्षीयंते कल्पकोटिशतैरपि ॥ ६२ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथोद्यापनविधिं विज्ञातुं नारदस्य प्रश्नः—

पुत्रपौत्रैः परिवृतो भुक्त्वा भोगान्मनोहरान् ॥ भोगांते च व्रजेन्मोक्षमतीतकुलसप्तकैः ॥ ६३ ॥ तस्मान्नारद माहात्म्यं द्वादश्याः कार्तिकस्य च ॥ न मया शक्यते वक्तुं किमन्यैर्मनुजैरपि ॥ ६४ ॥ द्वादश्या ह्युत्तमं पुण्यं माहात्म्यं यः पठेन्नरः ॥ शृणुयाद्वा मुनिश्रेष्ठ स याति परमां गतिम् ॥ ६५ ॥ राजर्षिरम्बरीषोऽपि चकारैतद्व्रतं शुभम् ॥ यथाविधि तपोनिष्ठस्तेन मोक्षमवाप्तवान् ॥ ६६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये प्रबोधोत्सवद्वादशीतिथिकृत्यवर्णनंनाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ व्रतानामपि सर्वेषां ब्रह्मन्नुद्यापनं श्रुतम् ॥ अभावे तूद्यापनस्य फलं नैवाऽऽप्नुयात्क्वचित् ॥ १ ॥ कृतव्रतफलाप्त्यर्थं कुर्यादुद्यापनं बुधः ॥ अन्यथा निष्फलं याति कृतं व्रतमनुत्तमम् ॥ २ ॥ कार्तिकेऽपि कृतं देव व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ न तस्योद्यापनाऽभावे व्रतोक्तफलमाप्नुयात् ॥ ३ ॥ तस्मात्कार्तिकमासस्य चोद्यापनविधिं प्रभो ॥ वद मे शिष्यवर्याय प्रपन्नायाऽनुवर्तिने ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अथोर्जोद्यापनं वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशनम् ॥ तच्छृणुष्व महाभक्त्या सविधानं समासतः ॥ ५ ॥ ऊर्जे शुक्लचतुर्दश्यां कुर्यादुद्यापनं व्रती॥ व्रतसंपूरणार्थाय विष्णुप्रीत्यर्थहेतवे ॥ ६ ॥ तुलस्या उपरिष्टात्तु कुर्यान्मंडपिकां शुभाम् ॥ कदलीस्तंभसंयुक्तां नानाधातुविचित्रिताम् ॥७॥ दीपमाला चतुर्दिक्षु कार्या तत्र सुशोभना ॥ सुतोरणाश्चतुर्द्वारः पुष्पचामरशोभिताः॥८॥ द्वारेषु द्वारपालांश्च पूजयेन्मृन्मयान्पृथक् ॥ जयश्च विजयश्चैव चण्डश्चैव प्रचंडकः ॥ ९ ॥ नन्दश्चैव सुनंदश्च कुमुदः कुमुदाक्षकः ॥ एतांश्चतुर्षु द्वारेषु पूजयेद्भक्तिसंयुतः ॥ १० ॥ तुलसीमूलदेशे तु सर्वतोभद्रसंज्ञितम् ॥ चतुर्भिर्वर्णकैः सम्यक्छोभाढ्यं समलंकृतम् ॥ ११ ॥ तस्योपरिष्टात्कलशं पूर्णरत्नसमन्वितम् ॥ तत्र संपूजयेद्देवं शंखचक्रगदाधरम् ॥ १२ ॥ कौशेयपीतवसनं लक्ष्म्या युक्तं प्रपूजयेत् ॥ इन्द्रादिलोकपालांश्च मंडपे पूजयेद्व्रती ॥ ॥ १३ ॥ तस्यामुपवसेद्भक्त्या शांतः प्रणतमानसः ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्गीतवाद्यादिमंगलैः ॥ १४ ॥

व्रतानामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ त्रिंशन्मितानथैकं वा इत्यत्र तदर्द्धं वा इति पाठः तदा पंचदश ब्राह्मणानित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

गीतं कुर्वंति ये भक्त्या जागरे चक्रपाणिनः ॥ जन्मांतरशतोद्भूतैस्ते मुक्ताः पापसंचयैः ॥१५॥ ततस्तु पूर्णिमायां तु सपत्नीकान्द्विजोत्तमान् ॥ त्रिंशन्मितानथैकं वा ब्राह्मणांश्च निमंत्रयेत् ॥ १६ ॥ प्रातःस्नानं ततः कृत्वा देवपूजां तथैव च ॥ स्थंडिलं च ततः कृत्वा समाधायाऽग्निमत्र हि ॥ १७ ॥ अतो देवेति मंत्रेण जुहुयात्तिलपायसम् ॥ प्रीत्यर्थं देवदेवस्य देवानां च पृथक्पृथक् ॥ १८ ॥ होमशेषं समाप्याऽथ ब्राह्मणान्पूज्य भक्तितः ॥ ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या प्रदद्याद्दक्षिणां नरः ॥ १९ ॥ ततो गां कपिलां तत्र पूजयेद्विधिवद्व्रती ॥ सवत्सां गां तथा दद्याद्विप्राय च कुटुम्बिने ॥ २० ॥ गुरुं व्रतोपदेष्टारं वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ सपत्नीकं समभ्यर्च्य तांश्च विप्रान्क्षमापयेत् ॥ २१ ॥ युष्मत्प्रसादाद्देवेशः प्रसन्नोऽस्तु सदा मम ॥ व्रतादस्माच्च यत्पापं सप्तजन्मकृतं मया ॥ २२ ॥ तत्सर्वं नाशमायातु स्थिरा मे चाऽस्तु संततिः ॥ मनोरथास्तु सफलाः संतु भक्तिर्हरौ भवेत् ॥ २३ ॥ सतां समागमो भूयान्मम जन्मनिजन्मनि ॥ इति क्षमाप्य तान्विप्रान्प्रसाद्य च विसर्जयेत् ॥ २४ ॥ प्रतिमां तां गुरोर्दद्यात्सवस्त्रां मुनिपुंगव ॥ ततः सुहृद्गुरुयुतः स्वयं भुंजीत भक्तिमान् ॥ २५ ॥ द्वादश्यां प्रतिबुद्धोऽसौ त्रयोदश्यां युतः सुरैः ॥ दृष्टोऽर्चितश्चतुर्दश्यां तस्मात्पूज्यस्तिथाविह ॥ २६ ॥ पूजयेद्देवदेवेशं सौवर्णं गुर्वनुज्ञया ॥ पराऽत्र पौर्णमास्यां तु यात्रा स्यात्पुष्करस्य तु ॥ २७ ॥ वरान्दत्त्वा यतो विष्णुर्मत्स्यरूपोऽभवत्ततः ॥ तस्यां दत्तं हुतं जप्तं तदक्षय्यफलं भवेत् ॥ २८ ॥ कार्तिके मासि कर्तव्यो विधिरेष हि नारद ॥ एवं यः कुरुते सम्यक्कार्तिकस्य व्रतं नरः ॥ २९ ॥ यत्फलं तदवाप्नोति व्रतं कृत्वा तु कार्तिके ॥ ते धन्यास्ते सदा पूज्यास्तेषां वै सफलोदयः ॥ ३० ॥ विष्णुभक्तिरता ये स्युः कार्तिके व्रतचारिणः ॥ देहस्थितानि पापानि विलयं यांति तत्क्षणात् ॥ ३१ ॥ क्व यामोऽद्य भवत्येष यदूर्जव्रतकृन्नरः ॥ इति सर्वाणि पापानि रटन्तीह पुनःपुनः ॥ ३२ ॥ तस्मात्कार्तिकमासस्य सदृशं नहि विद्यते ॥ सर्वपापस्य दहने अग्नेः सदृश उच्यते ॥३३॥ ऊर्जोद्यापनमाहात्म्यं शृणुयाच्छ्रद्धयाऽन्वितः ॥ श्रावयेद्वा पुमान्यस्तु विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ३४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ऊर्जे व्रतोद्यापनादावशक्तः सिद्धिभाक्कथम् ॥ कथं विमुच्यते जंतुर्दुःखसंसारसागरात् ॥ ३५ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ इति श्रीकार्तिकमाससमाहात्म्यटीकायां चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ वैकुण्ठचतुर्दशीव्रतविधानमाह—वैकुण्ठाख्यचतुर्दश्या इति ॥ १ ॥

॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणुयादूर्जमाहात्म्यं नियमेन शुचिः पुमान् ॥ उद्यापनफलं प्राप्य विष्णुलोके वसेच्च सः ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये व्रतोद्यापनविधिकथनंनाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ वैकुण्ठाख्यचतुर्दश्या माहात्म्यं ते वदाम्यहम् ॥ वालखिल्यैः पुरा प्रोक्तं संक्षेपेण शृणुष्व तत् ॥ १ ॥ ॥ वालखिल्या ऊचुः ॥ ॥ कार्तिकस्य सिते पक्षे चतुर्दश्यां समागमत् ॥ वैकुण्ठेशस्तु वैकुण्ठाद्वाराणस्यां कृते युगे ॥ २ ॥ रात्र्यां तुर्यांशशेषायां स्नात्वाऽसौ मणिकर्णिके ॥ गृहीत्वा हेमपद्मानां सहस्रं वै ततोऽव्रजत् ॥ ३ ॥ अतिभक्त्या पूजयितुं शिवया सहितं शिवम् ॥ विधाय पूजां वैश्वेशीं ततः पद्मैरपूजयत् ॥ ४ ॥ सहस्रसंख्यां कृत्वादावेकनाम्ना ततः परम् ॥ आरब्धं पूजनं तेन शिवस्तद्भक्तिमैक्षत ॥ ५ ॥ एकं पद्मं पद्ममध्यान्निलीयाऽऽत्तं हरेण तु ॥ ततः पूजितवान्विष्णुरेकोनं कमलं त्वभूत् ॥ ६ ॥ इतस्ततस्तेन दृष्टं पद्मं तिष्ठति न क्वचित् ॥ कमलेषु भ्रमो जातोऽथवा नामसु मे भ्रमः ॥ ७ ॥ क्षणं विचार्य स हरिर्न मे नामभ्रमोऽभवत् ॥ पद्मे चैव भ्रमो जातो विचार्यैवं पुनःपुनः ॥ ८ ॥ सहस्रपद्मसंकल्पः पूजार्थं तु कृतो मया ॥ अर्च्यः कथं महादेव एकोनकमलैर्मया ॥ ९ ॥ यद्यानेतुं गमिष्यामि भंगः स्यादासनस्य तु ॥ अतः परं किं विधेयं चिन्तोद्विग्नो हरिस्तदा ॥ १० ॥ एकः प्रकार उत्पन्नो हृदयेऽस्य मुनीश्वराः ॥ पुण्डरीकाक्ष इत्येवं मां वदंति मुनीश्वराः ॥ ११ ॥ नेत्रं मे पद्मसदृशं पद्मार्थे त्वर्पयाम्यहम् ॥ इति निश्चित्य मनसा दत्त्वा तर्जनिकां स तु ॥ १२ ॥ नेत्रमध्यात्तदुत्पाट्य महादेवस्तु पूजितः ॥ ततो महेश्वरस्तुष्टो वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १३ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ त्वत्समो नास्ति मद्भक्तस्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ राज्यं दत्तं त्रिलोक्यास्ते भव त्वं लोकपालकः ॥ १४ ॥ अन्यं वरय भद्रं ते वरं यन्मनसेप्सितम् ॥ अवश्यमेव दास्यामि नात्र कार्या विचारणा ॥ १५ ॥ मद्भक्तिं तु समालंब्य ये द्विषंति जनार्दनम् ॥ ते मद्द्वेष्या नरा विष्णो व्रजेयुर्नरकं ध्रुवम् ॥ १६ ॥

॥ २ ॥ असौ विष्णुः ॥ ३ ॥ शिवया पार्वत्या ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ त्रैलोक्यरक्षाकरणं ममादिष्टं महेश्वर ॥ दुर्मदाश्च महासत्त्वा दैत्या मार्याः कथं मया ॥१७॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ एतत्सुदर्शनं चक्रं महादैत्यनिकृंतनम् ॥ गृहाण भगवन्विष्णो मया तुभ्यं निवेदितम् ॥१८॥ अनेन सर्वदैत्यानां भगवन्कदनं कुरु ॥ एवं चक्रं हरेर्दत्वा ततो वचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ वर्षे च हेमलंबाख्ये मासे श्रीमति कार्तिके ॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यामरुणाभ्युदयं प्रति ॥२०॥ महादेवतिथौ ब्राह्मे मुहूर्ते मणिकर्णिके ॥ स्नात्वा वैश्वेश्वरं लिंगं वैकुण्ठादेत्य पूजितम् ॥२१॥ सहस्रकमलैस्तस्माद्भविष्यति मम प्रिया ॥ विख्याता सर्वलोकेषु वैकुण्ठाख्या चतुर्दशी ॥२२॥ अन्यं वरं प्रयच्छामि शृणु विष्णो वचो मम ॥ पूर्वरात्रेषु ते पूजा कर्तव्या सर्वजातिभिः ॥२३॥ उपवासं दिवा कुर्यात्सायंकाले तवार्चनम् ॥ पश्चान्ममार्चनं कार्यमन्यथा निष्फलं भवेत् ॥ २४ ॥ ग्राह्या तु हरिपूजायां रात्रिव्याप्ता चतुर्दशी ॥ अरुणोदयवेलायां शिवपूजां समाचरेत् ॥ २५ ॥ सहस्रकमलैर्विष्णुरादौ यैः पूजितो नरैः॥ पश्चाच्छिवः पूजितश्चेज्जीवन्मुक्तास्त एव हि ॥ २६ ॥ सायं स्नात्वा पंचनदे बिंदुमाधवमर्चयेत् ॥ स्नात्वा यो विष्णुकांच्यां वाऽनंतसेनं समर्चयेत् ॥ २७ ॥ रुद्रकांच्यां ततः स्नात्वा प्रणवेशं समर्चयेत् ॥ आदौ स्नात्वा वह्नितीर्थे यजेन्नारायणं ततः ॥ २८ ॥ रेतोदके ततः स्नात्वा केदारेशं समर्चयेत् ॥ आदौ स्नात्वा सूर्यपुत्र्यां वेणीमाधवमर्चयेत् ॥ २९ ॥ जाह्नव्यां च ततः स्नात्वा संगमेशं प्रपूजयेत् ॥ सर्वाः श्रियस्तस्य वश्याः सत्यं विष्णो मयोदितम् ॥ ३० ॥ एवं तस्मै वरान्दत्त्वा ह्यंतर्धानं ययौ शिवः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूज्यौ हरिहरावुभौ ॥ ३१ ॥ कलौ दशसहस्राणि विष्णुस्त्यजति मेदिनीम् ॥ तदर्द्धं जाह्नवीतोयं तदर्द्धं ग्रामदेवताः ॥ ३२ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ महादेवतिथौ चतुर्दश्याम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ कमलप्रसंगेन अन्येषां पुष्पाणामपि पूजामाहात्म्यमाहपाद्मे—"सरोरुहाणि तुलसी केतकी मुनिपुष्पकम् ॥ मालती दमनकं चैव कार्त्तिके केशवार्चने ॥ केतकीपुष्पकेणैव पूजितो गरुडध्वजः ॥ समाः सहस्रं सुप्रीतो जायते नात्र संशयः ॥ विहाय सर्वपुष्पाणि मुनिपुष्पेण केशवम् ॥ कार्त्तिके योऽर्चयेद्भक्त्या वाजिमेधफलं लभेत् ॥ मालतीमालया येन कार्तिके पुष्पमंडपम् ॥ केशवस्य कृतं वत्स वसतिर्दिवि तस्य च ॥ दमनकेनापि देवेशं संप्राप्ते मधुमाधवे ॥ गोशतस्य मुनिश्रेष्ठ अर्चनाल्लभते फलम् ॥" इति ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अथ गंगालोपे विशेषःसनत्कुमारसंहितायाम्—"चतुर्दशाब्दं दुर्भिक्षं महामारीसमुद्भवः ॥ गोवधश्चाऽपि सर्वत्र मृत्तिका भस्मसन्निभा ॥ गांग

तोयस्य या धारा पतेद्भगीरथाश्रमे ॥ हरिद्वाराच्च वायव्ये तस्या लोपो भविष्यति ॥ भागीरथ्यां गतायां तु मर्कटीतंतुसन्निभाः ॥ भविष्यंति जले कीटास्तोयं नीलीनिभं तथा ॥" इति ॥ ३२ ॥ अथ त्रैपुरोत्सवप्रसंगमाह—कार्तिक्यामिति ॥ ३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२ ॥ नक्तात् नक्तव्रतात् ॥ ४३ ॥

कार्तिक्यां पूर्णिमायां तु कुर्यात्त्रैपुरमुत्सवम् ॥ दीपो देयोऽवश्यमेव सायंकाले शिवालये ॥ ३३ ॥ त्रिपुरोनाम दैत्येंद्रः प्रयागे तप आस्थितः ॥
तपसा तस्य संतुष्टो ददौ ब्रह्मा वरं परम् ॥ ३४ ॥ देवासुरमनुष्येभ्यो न ते मृत्युर्भविष्यति ॥ इति लब्धवरो दैत्यो विश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ ३५ ॥
त्रिपुराख्यं विमानं तमारुह्य भुवनत्रयम् ॥ यदा वै पीडयामास तदा देवैः स्तुतो हरः ॥ ३६ ॥ त्रिपुरं घातयामास बाणेनैकेन शत्रुहा ॥
कार्तिक्यां पूर्णिमायां तु सर्वे देवाः प्रतुष्टुवुः ॥ ३७ ॥ तस्मिन्दिने सर्वदेवैर्दीपा दत्ता हराय च ॥ सर्वथैव प्रदेयाश्च दीपास्तु हरतुष्टये ॥ ३८ ॥
विंशतिः सप्तशतकाः सहिता दीपवर्तयः ॥ दद्दीपं पूर्णिमायां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३९ ॥ पौर्णमास्यां तु संध्यायां कर्तव्यस्त्रिपुरोत्सवः ॥
दद्यादनेन मन्त्रेण प्रदीपांश्च सुरालये ॥ ४० ॥ कीटाः पतंगा मशकाश्च वृक्षा जले स्थले ये विचरंति जीवाः ॥ दृष्ट्वा प्रदीपं न च जन्मभागिनो
भवंतु नित्यं श्वपचा हि विप्राः ॥ ४१ ॥ कार्यस्तस्मात्पौर्णमास्यां त्रिपुराय महोत्सवः ॥ कार्तिक्यां कृत्तिकायोगे यः कुर्यात्स्वामिदर्शनम् ॥
॥ ४२ ॥ सप्त जन्म भवेद्विप्रो धनाढ्यो वेदपारगः ॥ अत्र कृत्वा वृषोत्सर्गं नक्ताच्छैवपुरं व्रजेत् ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये वैकुण्ठचतुर्दशीत्रिपुरीपूर्णिमाव्रतविधानकथनंनाम पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यास्तिस्रस्तिथयः पुण्या अंतिके शुक्लपक्षके ॥ कार्तिके मासि विप्रेंद्र पूर्णिमांताः शुभावहाः ॥ १ ॥ अंतिपुष्करिणी
संज्ञा सर्वपापक्षयावहा ॥ कार्त्तिके मासि संपूर्णं यो वै स्नानं करोति ह ॥ २ ॥ तिथिष्वेतासु सः स्नानात्पूर्णमेव फलं लभेत् ॥ सर्वे वेदास्त्रयो
दश्यां गत्वा जन्तून्पुनंति हि ॥ ३ ॥ चतुर्दश्यां सयज्ञाश्च देवा जंतून्पुनंति हि ॥ पूर्णिमायां सुतीर्थानि विष्णुना संस्थितानि हि ॥ ४ ॥ ब्रह्म
घ्नान्वा सुरापान्वा सर्वाञ्जंतून्पुनंति हि ॥ उष्णोदकेन यः स्नायात्कार्त्तिक्यादिदिनत्रये ॥ ५ ॥

इति कार्तिकमासमाहात्म्यटीकायां पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ अंतिपुष्करिणीमाहात्म्यमाह—या इति । पूर्णिमांताः त्रयोदशीमारभ्य पूर्णिमापर्यंतमित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ संपूर्णकार्त्तिकमासे उष्णोदकस्नाननिषेधोऽस्ति तत्राऽपि दिनत्रयं त्ववश्यं वर्जयेदित्याह—उष्णोदकेनेति ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कैश्चिन्मनुजैः दिनत्रये गीतासहस्रनामपठनेन कमलपूजादिना च देवत्वं प्राप्तं कैश्चित्सिद्धत्वमिति ॥ ११ ॥ तस्मादिति शेषः । तस्य दिनत्रयस्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अथाऽशक्तस्य एकदिनात्मकमपि कार्तिकव्रतमाह—पुण्यमिति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

रौरवं नरकं याति यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ आमासनियमाशक्तः कुर्यादेतद्दिनत्रये ॥ ६ ॥ तेन पूर्णफलं प्राप्य मोदते विष्णुमंदिरे ॥ यो वै देवान्पितॄन्विष्णुं गुरुमुद्दिश्य मानवः ॥ ७ ॥ न स्नानादि करोत्यद्धा स याति नरकं ध्रुवम् ॥ कुटुंबभोजनं यस्तु गृहस्थस्तु दिनत्रये ॥ ॥ ८ ॥ सर्वान्पितॄन्समुद्धृत्य स याति परमं पदम् ॥ गीतापाठं तु यः कुर्यादंतिमे च दिनत्रये ॥ ९ ॥ दिनेदिनेऽश्वमेधानां फलमेति न संशयः ॥ सहस्रनामपठनं यः कुर्यात्तु दिनत्रये ॥ १० ॥ न पापैर्लिप्यते क्वाऽपि पद्मपत्रमिवांऽभसा ॥ देवत्वं मनुजैः कैश्चित्कैश्चित्सिद्धत्वमेव च ॥ ११ ॥ तस्य पुण्यफलं वक्तुं कः शक्तो दिवि वा भुवि ॥ यो वै भागवतं शास्त्रं शृणोति च दिनत्रयम् ॥ १२ ॥ कैश्चित्प्राप्तो ब्रह्मभावो दिनत्रयनिषेवणात् ॥ ब्रह्मज्ञानेन वा मुक्तिः प्रयागमरणेन वा ॥ १३ ॥ अथ वा कार्त्तिके मासि दिनत्रयनिषेवणात् ॥ कार्त्तिके हरिपूजां तु यः करोति दिनत्रये ॥ १४ ॥ न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ कार्त्तिके मासि विप्रेंद्र सर्वमंत्यदिनत्रये ॥ १५ ॥ पुण्यं तत्राऽपि वैशेष्यं राकायां[1] वर्ततेऽनघ ॥ प्रातःकाले समुत्थाय शौचं स्नानादिकं चरेत् ॥ १६ ॥ समाप्य सर्वकर्माणि विष्णुपूजां समाचरेत् ॥ उद्याने वा गृहे वाऽपि कार्त्तिक्यां विष्णुतत्परः ॥ १७ ॥ मंडपं तत्र कुर्वीत कदलीस्तंभमंडितम् ॥ चूतपल्लवसंवीतमिक्षुदंडैः सुमंडितम् ॥ १८ ॥ चित्रवस्त्रैः स्वलंकृत्य तत्र देवं प्रपूजयेत् ॥ चूतपल्लवपुष्पाढ्यैः फलाद्यैः पूजयेद्धरिम् ॥ १९ ॥ शृणुयादूर्जमाहात्म्यं नियमेन शुचिः पुमान् ॥ संपूर्णमथ वाऽध्यायमेकश्लोकमथाऽपि वा ॥ २० ॥ मुहूर्तं वाऽपि शृणुयात्कथां पुण्यां दिनेदिने ॥ यदि प्रतिदिनं श्रोतुमशक्तः स्याच्चु मानवः ॥ २१ ॥ पुण्यमासेऽथवा पुण्यतिथौ संश्रृणुयादपि ॥ तेन पुण्यप्रभावेन पापान्मुक्तो भवेन्नरः ॥ २२ ॥ पुराणज्ञः शुचिर्दक्षः शांतो विगतमत्सरः ॥ साधुः कारुणिको वाग्ग्मी वदेत्पुण्यां कथां सुधीः ॥ २३ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ अथ पुराणश्रवणफलं वक्तुं पुराणज्ञलक्षणं तद्धर्मांश्चाह—पुराणज्ञ इति ॥ २३ ॥

---

[1] राकायां पूर्णिमायाम् "कलाहीने सानुमतिः पूर्णे राका निशाकरे" इत्यमरः ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ अथ श्रोतॄणां लक्षणानि तद्धर्मांश्चाह—श्रद्धाभक्तिसमायुक्ता इत्यादिना ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ भवंतीति शेषः । अन्यतः भोगांतरे—इति उत्तरेण
सम्बन्धः ॥ २९ ॥ ३० ॥ व्यासधर्ममाह—उच्चासने समारूढ इति उच्चासनसमारूढः नरः प्रणतः नम्रः न भवेत्तर्हि जन्मांतरे विषवृक्षः भवेत् । स्वापे शयने कृते

व्यासासनं समारूढो यदा पौराणिको भवेत् ॥ आसमाप्तेः प्रसंगस्य नमस्कुर्यान्न कस्यचित् ॥ २४ ॥ न दुर्जनसमाकीर्णे न शूद्रश्वापदा
वृते ॥ देशे न द्यूतसदने वदेत्पुण्यकथां सुधीः ॥२५॥ श्रद्धाभक्तिसमायुक्ता नाऽन्यकार्येषु लालसाः ॥ वाग्यताः शुचयो दक्षाः श्रोतारः पुण्य
भागिनः ॥ २६ ॥ अभक्ता ये कथां पुण्यां शृण्वंति मनुजाऽधमाः ॥ तेषां पुण्यफलं नाऽस्ति दुःखं स्याज्जन्मजन्मनि ॥ २७ ॥ पौराणिकं च
मासांते पूजयेद्भक्तितत्परः ॥ गन्धमाल्यैस्तथा वस्त्रैरलंकारैर्धनेन च ॥ २८ ॥ शृण्वंति च कथां भक्त्या न दरिद्रा न पापिनः ॥ २९ ॥ कथायां
कीर्त्यमानायां ये गच्छंत्यन्यतो नराः ॥ भोगांतरे प्रणश्यंति तेषां दाराश्च संपदः ॥ ३० ॥ उच्चासनसमारूढो न नरः प्रणतो भवेत् ॥ विषवृक्ष
स्तथा स्वापे वने चाऽजगरो भवेत् ॥ ३१ ॥ कथायां कीर्त्यमानायां विघ्नं कुर्वंति ये नराः ॥ कोट्यब्दनरकान्भुक्त्वा भवंति ग्रामसूकराः ॥ ३२ ॥
ये श्रावयंति मनुजाः कथां पौराणिकीं शुभाम् ॥ कल्पकोटिशतं साग्रं तिष्ठंति ब्रह्मणः पदे ॥ ३३ ॥ आसनार्थे प्रयच्छंति पुराणज्ञस्य ये नराः ॥
कम्बलाजिनवासांसि मंचं फलकमेव वा ॥ ३४ ॥ परिधानीयवस्त्राणि प्रयच्छंति च ये नराः ॥ भूषणादि प्रयच्छंति वसेयुर्ब्रह्मसद्मनि ॥ ३५ ॥
वाचके परितुष्टे तु तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥ अतः संतोषयेद्भक्त्या भक्तिश्रद्धान्वितः पुमान् ॥ तस्य पुण्यफलं पूर्णं भवत्येव न संशयः ॥ ३६ ॥
यत्फलं सर्वयज्ञेषु सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ सकृत्पुराणश्रवणात्तत्फलं विंदते नरः ॥३७॥ कलौ युगे विशेषेण पुराणश्रवणादृते ॥ नास्ति धर्मः परः
पुंसां नास्ति मुक्तिपथः परः ॥ पुराणश्रवणाद्विष्णोर्नास्ति संकीर्तनात्परम् ॥ ३८ ॥ य एतदूर्जमाहात्म्यं शृणुयाच्छ्रावयेदपि ॥ स तीर्थराज
बदरीगमनस्य फलं लभेत् ॥ ३९ ॥ सर्वरोगापहं सर्वपापनाशकरं शुभम् ॥ ४० ॥ श्रुत्वा चैकपदे यो वै अगम्यागमने रतः ॥ कन्यास्वस्त्रोर्वि
क्रयिणमुभयं तु विमोचयेत् ॥ ४१ ॥ माहात्म्यमेतदाकर्ण्य पूजयेद्यस्तु पाठकम् ॥ गोभूहिरण्यवस्त्रैश्च विष्णुतुल्यो यतो हि सः ॥ ४२ ॥

अजगरः भवेत् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पुराणश्रवणफलप्रशंसामाह—यत्फलमिति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अथ कार्तिकमाहात्म्य
श्रवणफलमाह—य एतदित्यादिना ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ आसीदिति शेषः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

धर्मशास्त्रं पुराणं च वेदविद्यादिकं च यत् ॥ पुस्तकं वाचकायैव दातव्यं धर्ममिच्छता ॥ पुराणविद्यादातारो ह्यनंतफलभोगिनः ॥ ॥ ४३ ॥ इदं यः पठते भक्त्या श्रुत्वा चैवाऽवधारयेत् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ४४ ॥ न कस्याऽपीद माख्येयं श्रद्धाहीनाय दुर्मतेः ॥ ४५ ॥ अपूजयित्वा गुरुमग्रबुद्ध्या धर्मप्रवक्तारमनन्यबुद्धिः ॥ भुक्त्वा तु भोगान्नरकेषु चैव ततो हि जन्मान्तर दुःखभोगी ॥ ४६ ॥ तस्मात्संपूजयेद्भक्त्या गुरुं तत्त्वावबोधकम् ॥ माहात्म्यस्य च लेशोऽयं तव चोक्तो मयाऽनघ ॥ ४७ ॥ न शक्यते हि संपूर्णं वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ पुरा कैलासशिखरे पार्वत्यै प्रोक्तवाञ्छिवः ॥ ४८ ॥ कार्तिकस्य तु माहात्म्यं यावद्वर्षशतं वदन् ॥ तथापि नांत मगमदशक्तो विरराम ह ॥ ४९ ॥ पुत्रार्थी च धनार्थी च राज्यार्थी स्वफलं लभेत् ॥ किमत्र बहुनोक्तेन मोक्षार्थी मोक्षमाप्नुयात् ॥ ५० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्तो ब्रह्मणा चैव नारदः प्रेमनिर्भरः ॥ भूयोभूयो नमस्कृत्य ययौ यादृच्छिको मुनिः ॥ ५१ ॥ कथितं शंकरेणाऽपि पुत्राय हितकाम्यया ॥ पितुस्तद्वाक्यमाकर्ण्य षण्मुखो हर्षनिर्भरः ॥ ५२ ॥ कृष्णेन सत्यभामायै कार्तिकस्य च वैभवः ॥ कथितस्तेन संतुष्टा सत्या व्रतमथाऽकरोत् ॥५३॥ ऋषयो वालखिल्येभ्यः श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ऊर्जव्रतपरा जातास्तस्मादूर्जोऽतिवल्लभः ॥ ५४ ॥ अधीत्य सर्वशास्त्राणि पयःसारमिवोद्धृतम् ॥ नाऽनेन सदृशं शास्त्रं विष्णुप्रीतिकरं शुभम् ॥ ५५ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा तानृषीन्सर्वा न्सूतो वै धर्मवित्तमः ॥ विरराम ततस्ते तु पूजां चक्रुस्तदास्य च ॥ ५६ ॥ ते पुनः स्वाश्रमं गत्वा हृष्टास्ते परमर्षयः ॥ यथा सूतेनोपदिष्टं तथा चक्रुर्व्रतं शुभम् ॥ ५७ ॥ अनेन विधिना ये वै कुर्वंति कार्तिकव्रतम् ॥ ते सर्वपापनिर्मुक्ता गच्छंति विष्णुमंदिरम् ॥ ५८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणं एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये पुष्करिणीसंज्ञिकांतिमतिथित्रयमाहात्म्यकथनपूर्वकपुराण श्रवणमहिमवर्णनंनाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥छ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डे सटीकं कार्तिकमासमाहात्म्यं समाप्तम् ॥

इति श्रीज्योतिर्वित्कुलावतंसव्यंकटरामात्मजहरिकृष्णशास्त्रिविरचितायां कार्त्तिकमासमाहात्म्यटीकायां पुराणश्रवणमहिमवर्णनंनाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥
समाप्तमिदं सटीकं कार्त्तिकमासमाहात्म्यम् ॥ (२–४) श्रीदामोदरार्पणमस्तु ॥ छ ॥ श्रीरस्तु शुभम् ॥ छ ॥

[illegible] सं० १८०४

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना
स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्रणालये मुद्रितम् ।
संवत् १९६६, शके १८३१.

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डे सटीकं कार्तिकमासमाहात्म्यं स० (२–४)॥

अथ श्रीस्कान्देमहापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डे मार्गशीर्षमासमाहात्म्यं प्रारभ्यते (२-५)॥

॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ मार्गशीर्षमाससमाहात्म्यप्रारम्भः ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ देवकीनन्दनं कृष्णं जगदानन्दकारकम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं वन्दे माधवं भक्तवत्सलम् ॥ १ ॥ श्वेतद्वीपे सुखासीनं देवदेवं रमापतिम् ॥ चतुर्वक्त्रो नमस्कृत्य पप्रच्छ पितरं तदा ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ हृषीकेश जगद्धातः पुण्यश्रवणकीर्तन ॥ पृष्टं यद्ब्रूहि देवेश सर्वज्ञ सकलेश्वर ॥ ३ ॥ मासानां मार्गशीर्षोऽहमित्युक्तं भवता पुरा ॥ तस्य मासस्य माहात्म्यं ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ४ ॥ को देवस्तस्य किं दानं कथं स्नानं विधिश्च कः ॥ पुरुषैस्तत्र किं कार्यं भोक्तव्यं किं रमापते ॥ ५ ॥ वक्तव्यं किं तथा पूजाध्यानमंत्रादिकं च यत् ॥ तत्र यत्क्रियते कर्म तत्सर्वं ब्रूहि मेऽच्युत ॥ ६ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं त्वया ब्रह्मन्सर्वलोकोपकारिणा ॥ यस्मिन्कृते कृतं सर्वमिष्टापूर्तादिकं भवेत् ॥ ७ ॥ सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति मार्गशीर्षे कृते सुत ॥ ८ ॥ तुलापुरुषदानाद्यैर्यत्फलं लभते नरः ॥ तत्फलं प्राप्यते पुत्र माहात्म्यश्रवणात्किल ॥ ९ ॥ यज्ञाध्ययनदानाद्यैः सर्वतीर्थावगाहनैः ॥ संन्यासेन च योगेन नाऽहं वश्योऽभवं नृणाम् ॥ १० ॥ स्नानेन दानेन च पूजनेन ध्यानेन मौनेन जपादिभिश्च ॥ वश्यो यथा मार्गशिरे च मासि तथा न चान्येषु च गुह्यमुक्तम् ॥ ११ ॥ अन्यैर्धर्मादिभिः कृत्वा गोपितं मार्गशीर्षकम् ॥ मत्प्राप्तेः कारणं मत्वा देवैः स्वर्गनिवासिभिः ॥ १२ ॥ ये केचित्पुण्यकर्माणो मम भक्तिपरायणाः ॥ तेषामवश्यं कर्तव्यो मार्गशीर्षो मदापनः[१] ॥ १३ ॥ मार्गशीर्षं न कुर्वंति ये नरा भारताऽजिरे ॥ पापरूपाश्च ते ज्ञेयाः कलिकालविमोहिताः ॥ १४ ॥ अष्टस्वपि च मासेषु यत्फलं लभते नरः ॥ तत्फलं प्राप्यते वत्स माघे मकरगे रवौ ॥ १५ ॥ माघाच्छतगुणं पुण्यं वैशाखे मासि लभ्यते ॥ तस्मात्सहस्रगुणितं तुलासंस्थे दिवाकरे ॥ १६ ॥ तस्मात्कोटिगुणं पुण्यं वृश्चिकस्थे दिवाकरे ॥ मार्गशीर्षोऽधिकस्तस्मात्सर्वदा च मम प्रियः ॥ १७ ॥ उषस्युत्थाय यो मर्त्यः स्नानं विधिवदाचरेत् ॥ तुष्टोऽहं तस्य यच्छामि स्वात्मानमपि पुत्रक ॥ १८ ॥ अत्राप्युदाहरन्तीदं शृणु पुत्र कथानकम् ॥ नन्दगोपो महात्मा वै ख्यातो यो भूतलेऽभवत् ॥ १९ ॥ तस्य वै गोकुले रम्ये गोपकन्याः सहस्रशः ॥ तासां चित्तं च मद्रूपे लग्नमासीत्पुराऽनघ ॥ २० ॥ तासां बुद्धिर्मया दत्ता मार्गशीर्षाऽवगाहने ॥ ततस्ताभिः कृतं स्नानं प्रातःकाले यथाविधि ॥ २१ ॥ पूजा कृता हविष्यान्नं भुक्तं ताभिः कृता नतिः ॥ एवं कृतेन विधिना प्रसन्नोऽहं ततोऽनघ ॥ २२ ॥ वरो

---

[१] मामापयतीति मदापनः मत्प्रापकः—इत्यर्थः ।

दत्तो मयाऽऽत्मा हि तासां तुष्टेन वै किल ॥ तस्मान्नरैस्तु कर्तव्यो मार्गशीर्षोय थाविधि ॥ २३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एका
शीति साहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमाहात्म्ये गोपीकृतमार्गशीर्षस्नानफलकथनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥
॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ त्वयोक्तो विधिसंयुक्तो मार्गशीर्षो मदापनः ॥ को विधिस्तस्य देवेश सर्वं मे ब्रूहि केशव ॥ १ ॥
॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ रात्रावन्ते समुत्थाय उपस्पृश्य यथाविधि ॥ नमस्कृत्या गुरुं स्वीयं संस्मरेन्मामतंद्रितः ॥ २ ॥ सहस्रनामभिर्भक्त्या
कीर्तयेद्वाग्यतः शुचिः ॥ बहिर्ग्रामात्समुत्सृज्य मलमूत्रं यथाविधि ॥ ३ ॥ शौचं कृत्वा यथान्यायमाचम्य प्रयतः शुचिः ॥ दंतधावनपूर्वं च
स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥ ४ ॥ आदाय तुलसीमूलमृदं तत्पत्रसंयुताम् ॥ मूलमंत्रेणाऽभिमंत्र्य गायत्र्या वा महामते ॥ ५ ॥ मंत्रेणैवाऽनुलिप्तांगः
स्नायादप्स्वघमर्षणम् ॥ अनुद्धृतैरुद्धृतैर्वा जलैः स्नानं विधीयते ॥ ६ ॥ तीर्थं प्रकल्पयेद्विद्वान्मन्त्रेणाऽनेन मन्त्रवित् ॥ ॐनमो नारायणायेति
मूलमन्त्र उदाहृतः ॥ ७ ॥ दर्भपाणिस्तु विधिना आचांतः पुरतः शुचिः ॥ चतुर्हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं समंततः ॥ प्रकल्प्याऽऽवाहयेद्गंगामेभिर्मंत्रैर्वि
चक्षणः ॥ ८ ॥ विष्णुपादप्रसूताऽसि वैष्णवी विष्णुदेवता ॥ त्राहि नस्त्वमघादस्मादाजन्ममरणांतिकात् ॥ ९ ॥ तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च
तीर्थानां वायुरब्रवीत् ॥ दिवि भुव्यंतरिक्षे च तानि ते संति जाह्नवि ॥ १० ॥ नंदिनीत्येव ते नाम देवेषु नलिनीति च ॥ दक्षपुत्री च विहगा
विश्वगा योगिनां मता ॥ ११ ॥ विद्याधरी सुप्रसन्ना तथा लोकप्रसादिनी ॥ क्षेमा च जाह्नवी चैव शांता शांतिप्रदायिनी ॥१२॥ एतानि पुण्यना
मानि स्नानकाले सदा पठेत् ॥ सदा संनिहिता तत्र गंगा त्रिपथगामिनी ॥ १३ ॥ सप्तवाराभिजप्तेन करसंपुटयोजितम् ॥ मूर्ध्नां कृतांजलिर्भूयस्त्रि
चतुः पंच सप्त वा ॥ स्नानं कुर्यान्मृदा तद्वदामंत्र्याऽनुविधानतः ॥ १४ ॥ अश्वक्रांते रथक्रांते विष्णुक्रांते वसुन्धरे ॥ मृत्तिके हर मे पापं यन्मया
दुष्कृतं कृतम् ॥ १५ ॥ उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ॥ नमस्ते सर्वभूतानां प्रभवाऽरणि सुव्रते ॥ १६ ॥ एवं स्नात्वा ततः पश्चादाचम्य
च विधानतः॥ उत्थाय वाससी शुक्ले कूले वै परिधाय च ॥ १७ ॥ आचम्य तर्पयेद्देवान्पितृंश्चैव ऋषींस्तथा ॥ निष्पीड्य वस्त्रमाचम्य धौतवस्त्रेण
वेष्टितः ॥ १८ ॥ विमलां मृत्तिकां रम्यामादाय द्विजसत्तम ॥ मन्त्रेणैवाऽभिमंत्र्याऽथ ललाटादिषु वैष्णवः ॥ धारयेदूर्ध्वपुण्ड्राणि यथासंख्यमतं
द्रितः ॥ १९ ॥ ब्रह्मन्द्वादशपुण्ड्राणि ब्राह्मणः सततं वहेत् ॥ चत्वारि भूभृतां पुत्र पुण्ड्राणि द्वे विशां स्मृते ॥ एकं पुंड्रं च नारीणां शूद्राणां च विधी
यते ॥ २० ॥ ललाट उदरे चैव वक्षो वै कण्ठकूबरे ॥ कुक्ष्योर्बाह्वोः कर्णयोश्च पृष्ठे त्रिके च वै शिरः ॥ तिलका द्वादश प्रोक्ता ब्राह्मणस्य

सदाऽनघ ॥२१॥ ललाटे हृदि बाह्वोश्च क्षात्रः पुंड्राणि धारयेत् ॥ ललाटे हृदये वैश्यो भाले वै शूद्रयोषिताम्॥२२॥ ललाटे केशवं ध्यायेन्नारायणम
थोदरे॥वक्षःस्थले माधवं च गोविंदं कण्ठकूबरे॥२३॥विष्णुं च दक्षिणे कुक्षौ बाहौ च मधुसूदनम् ॥ त्रिविक्रमं कर्णमूले वामनं वामपार्श्वके ॥२४॥
श्रीधरं वामबाहौ च हृषीकेशं च कर्णके ॥ पृष्ठे तु पद्मनाभः स्यात्त्रिके दामोदरं न्यसेत्॥२५॥तत्प्रक्षालनतोयेन वासुदेवं तु मूर्धनि॥एवं कार्यं ब्राह्म
णस्य क्षत्रियस्योपधारयेत्॥२६॥ ललाटे केशवं ध्यायेद्धृदये माधवं तथा ॥ बाह्वोश्च उभयोर्वत्स स्मरेद्वै मधुसूदनम् ॥२७॥ क्षत्रियस्य विधिः प्रोक्तो
वैश्यकृत्यं निशामय ॥ ललाटे केशवं ध्यायेद्धृदये माधवं तथा ॥ २८ ॥ योषिच्छूद्रौ स्मरेतां च केशवं भालदेशके ॥ अनेन विधिना कुर्यात्पुंड्रा
णि मम तुष्टये ॥ २९ ॥ श्यामं शांतिकरं प्रोक्तं रक्तं वश्यकरं तथा ॥ श्रीकरं पीतमित्याहुः श्वेतं मोक्षकरं शुभम्॥३०॥ एकांतिनो महाभागाः सर्व
लोकहिते रताः ॥ सांऽतरालं प्रकुर्वंति पुंड्रं हरिपदाकृतिम् ॥३१॥ मध्ये छिद्रेण संयुक्तमेतद्धि हरिमंदिरम् ॥ ऊर्ध्वं सौम्यमृजुं सूक्ष्मं सुपार्श्वं सुमनो
हरम्॥ ३२ ॥ निरंतरालं यः कुर्यादूर्ध्वपुंड्रं द्विजाऽधमः ॥ स हि तत्र स्थितं लक्ष्म्या सह मां च व्यपोहति ॥ ३३ ॥ अच्छिद्रमूर्ध्वपुंड्रं तु ये कुर्वंति
द्विजाधमाः ॥ तैर्ललाटे शुनः पादं निक्षिप्तं वै न संशयः ॥ ३४ ॥ तस्माच्छिद्रान्वितं पुंड्रं महच्छिद्रं शुभान्वितम् ॥ धारयेद्ब्राह्मणो नित्यं हरि
सालोक्यसिद्धये ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमाहात्म्ये त्रिपुंड्र
धारणविधिकथनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ पुंड्रं कतिविधं कार्यं प्रब्रूहि मम केशव ॥ पुंड्राणां श्रवणेऽतीव कौतुकं मम
जायते ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि पुंड्रं च त्रिविधं स्मृतम् ॥ तुलसीमृत्स्नया सार्धं श्रीगोपीचंदनेन च ॥ २ ॥
हरिचंदनतः कार्यं पुंड्रं तत्र विचक्षणैः ॥ श्रीकृष्णतुलसीमूलमृदमादाय भक्तिमान् ॥ धारयेदूर्ध्वपुंड्राणि हरिस्तत्र प्रसीदति ॥ ३ ॥ गोपीचंदन
माहात्म्यं निबोध गदतो मम ॥ ४ ॥ यो मृत्तिकां द्वारवतीसमुद्भवां करे समादाय ललाटपट्टके ॥ करोति नित्यं नर ऊर्ध्वपुंड्रं क्रियाफलं कोटि
गुणं तदा भवेत् ॥ ५ ॥ क्रियाविहीनं यदि मन्त्रहीनं श्रद्धाविहीनं यदि कालवर्जितम् ॥ कृत्वा ललाटे यदि गोपिचंदनं प्राप्नोति तत्कर्मफलं सदा
ऽव्ययम् ॥ ६ ॥ गोपीचंदनसंभवं सुरुचिरं पुंड्रं ललाटे द्विजो नित्यं धारयते यदि प्रतिदिनं रात्रौ दिवा सर्वदा ॥ यत्पुण्यं कुरुजांगले रविग्रहे
माघे प्रयागे तथा तत्प्राप्नोति ततोऽधिकं मम गृहे संतिष्ठते देववत् ॥ ७ ॥ यस्मिन्गृहे तिष्ठति गोपिचंदनं भक्त्या ललाटे मनुजो बिभर्ति चेत् ॥
तस्मिन्गृहेऽहं निवसामि सर्वदा श्रियान्वितः कंसनिहा चतुर्मुख ॥ ८ ॥ यो धारयेद्द्वारवतीसमुद्भवां मृत्स्नां पवित्रां कलिकल्मषापहाम् ॥ नित्यं

ललाटे मम मन्त्रसंयुतां यमं न पश्येदपि पापसंयुतः ॥ ९ ॥ यस्यांऽतकाले सुत गोपिचंदनं बाह्वोर्ललाटे हृदि मस्तके च ॥ प्रयाति लोके कमलापतेर्मम गोबालघाती यदि ब्रह्महा स्यात् ॥ १० ॥ ग्रहा न पीडयंति न रक्षसां गणा यक्षाः पिशाचोरगभूतनायकाः ॥ ललाटपट्टे सुत गोपिचंदनं संतिष्ठते यस्य मम प्रभावात् ॥ ११ ॥ ऊर्ध्वपुंड्रमृजुं सौम्यं ललाटे यस्य दृश्यते ॥ स चंडालोऽपि शुद्धात्मा पूज्य एव न संशयः ॥१२॥ अस्नातो यः क्रियाः कुर्यादशुचिः पापसंयुतः ॥ गोपीचंदनसंपर्कात्पूतो भवति तत्क्षणात् ॥ १३ ॥ अशुचिर्वाप्यनाचारो महापापं समाचरेत् ॥ शुचिरेव भवेन्नित्यमूर्ध्वपुंड्रांऽकितो नरः ॥१४॥ मत्प्रियार्थं शुभार्थं वा रक्षार्थं चतुरानन ॥ मत्पूजाहोमके चैव सायं प्रातः समाहितः॥ मद्भक्तो धारयेन्नित्यमूर्ध्वपुंड्रं भवापहम् ॥ १५ ॥ ऊर्ध्वपुंड्रधरो मर्त्यो म्रियते यदि कुत्रचित् ॥ श्वपाकोऽपि विमानस्थो मम लोके महीयते ॥ १६ ॥ ऊर्ध्वपुंड्रधरो मर्त्यो यदा यस्यान्नमश्नुते ॥ तदा विंशत्कुलं तस्य नरकादुद्धराम्यहम् ॥ १७ ॥ वीक्ष्याऽऽदर्शे जले वाऽपि यो विदध्यात्प्रयत्नतः ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रं महाभाग स याति परमां गतिम् ॥ १८ ॥ अनामिका शांतिदोक्ता मध्यमाऽऽयुष्करी भवेत् ॥ अंगुष्ठः पुष्टिदः प्रोक्तस्तर्जनी मोक्षदायिनी ॥ ॥ १९ ॥ गोपीचंदनखंडं तु यो ददाति च वैष्णवे ॥ कुलमष्टोत्तरं तेन तारितं वै भवेच्छतम् ॥ २० ॥ यज्ञो दानं तपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ॥ व्यर्थं भवति तत्सर्वमूर्ध्वपुण्ड्रविनाकृतम् ॥ २१ ॥ यच्छरीरं मनुष्याणामूर्ध्वपुण्ड्रविनाकृतम् ॥ तन्मुखं नैव पश्यामि श्मशानसदृशं हि तत् ॥ २२ ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रं प्रकुर्वीत मत्स्यकूर्मादिधारणम् ॥ कुर्याद्विष्णुप्रसादार्थं महाविष्णोरतिप्रियम् ॥ २३ ॥ यत्पुनः कलिकाले तु मत्पुरीसंभवां मृदम् ॥ मत्स्यकूर्मांऽकितं चिह्नं गृहीत्वा कुरुते नरः ॥ २४ ॥ देहे तस्य प्रविष्टं मां जानीहि त्रिदशोत्तम ॥ तस्य मे नांतरं किंचित्कर्तव्यं श्रेय इच्छता ॥ २५ ॥ ममावतारचिह्नानि दृश्यंते यस्य विग्रहे ॥ मर्त्यो मर्त्यो न विज्ञेयः स नूनं मामकी तनुः ॥ २६ ॥ पापं सुकृतरूपं तु जायते तस्य देहिनः ॥ ममाऽऽयुधानि दृश्यंते लिखितानि कलौ युगे ॥ २७ ॥ उभाभ्यामपि चिह्नाभ्यां योंऽकितो मत्स्यमुद्रया ॥ कूर्मया मामकं तेजो विक्षिप्तं तस्य विग्रहे ॥ २८ ॥ शंख च पद्मं च गदां रथांगं मत्स्यं च कूर्मं रचितं स्वदेहे ॥ करोति नित्यं सुकृतस्य वृद्धिं पापक्षयं जन्मशतार्जितस्य ॥ २९ ॥ नारायणायुधैर्नित्यं चिह्नितो यस्य विग्रहः ॥ पापकोटिप्रयुक्तस्य तस्य किं कुरुते यमः ॥ ३० ॥ शंखोद्धारे च यत्प्रोक्तं वसता कोटिजन्मभिः ॥ तत्फलं लभते शंखे प्रत्यहं दक्षिणे भुजे ॥ ३१ ॥ यत्फलं पुष्करे प्रोक्तं पुण्डरीकाक्षदर्शनात् ॥ शंखोपरि कृते पद्मे तत्फलं कोटिसंमितम् ॥ ३२ ॥ वामे भुजे गदा यस्य लिखिता दृश्यते कलौ ॥ गदाधरो गयापुण्यं प्रत्यहं तस्य यच्छति ॥ ३३ ॥ यच्चानंदपुरे प्रोक्तं चक्र

स्वामिसमीपतः ॥ गदाचक्रे च लिखिते तत्फलं लिंगदर्शने ॥ ३४ ॥ ममायुधांऽकितं देहं गोपीचन्दनमृत्स्नया ॥ प्रयागादिषु तीर्थेषु स गत्वा किं
करिष्यति ॥ ३५ ॥ यदायदा प्रपश्येत देहं शंखादिचिह्नितम् ॥ तदातदा प्रसन्नोहं पापं तस्य दहामि वै ॥ ३६ ॥ तिष्ठते यस्य देहे तु अहोरात्रं दिने
दिने ॥ शंखचक्रगदापद्मलिखितं स मदात्मकः ॥३७॥ नारायणायुधैर्युक्तं कृत्वात्मानं कलौ युगे ॥ यत्पुण्यं कर्म कुरुते मेरुतुल्यं न संशयः॥३८॥
शंखायुधांऽकितो भक्त्या यः श्राद्धं कुरुते सुत ॥ विधिहीनं तु संपूर्णं पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥३९॥ यथाऽग्निर्दहते काष्ठं वायुना प्रेषितो भृशम् ॥ तथा
दह्यंति पापानि दृष्ट्वा म आयुधानि वै ॥ ४० ॥ मम नामांकितां मुद्रामष्टाक्षरसमन्विताम् ॥ शंखादिस्वायुधैर्युक्तां स्वर्णरौप्यमयीमपि ॥४१॥ धत्ते
भगवतो यस्तु कलिकाले विशेषतः ॥ प्रह्लादस्य समो ज्ञेयो नान्यथा मम वल्लभः ॥४२॥ यस्य नारायणी मुद्रा देहं शंखादिचिह्नितम् ॥ धात्रीफलैः
कृता माला तुलसीकाष्ठसंभवा ॥४३॥ द्वादशाक्षरमंत्रस्तु नियुक्तानि कलेवरे ॥ आयुधानि च विप्रस्य मत्समः स च वैष्णवः ॥४४॥ शंखांकिततनु
र्विप्रो भुंक्ते वै यस्य वेश्मनि ॥ तदन्नं स्वयमश्नामि पितृभिः सह पुत्रक ॥४५॥ कृष्णायुधांऽकितं दृष्ट्वा सन्मानं न करोति यः॥द्वादशाब्दार्जितं पुण्यं
बाष्कलेयाय गच्छति ॥ ४६ ॥ कृष्णायुधांऽकितो यस्तु श्मशाने म्रियते यदि ॥ प्रयागे या गतिः प्रोक्ता सा गतिस्तस्य मानद ॥४७॥ ममाऽऽयु
धैः कलौ नित्यं मंडितो यस्य विग्रहः ॥ तत्राऽऽश्रमं प्रकुर्वंति विबुधा वासवादयः ॥ ४८ ॥ यः करोति च मे पूजां मम शस्त्रांकितो नरः ॥ अपराध
सहस्राणि नित्यं तस्य हराम्यहम् ॥ ४९ ॥ कृत्वा काष्ठमयं बिंबं मम शस्त्रैः सुचिह्नितम् ॥ यो वा अंकयते देहं तत्समो नास्ति वैष्णवः ॥ ५० ॥
अष्टाक्षरांऽकिता मुद्रा यस्य धातुमयी करे ॥ शंखपद्मादिभिर्युक्ता पूज्यतेऽसौ सुरासुरैः ॥५१॥ धृता नारायणी मुद्रा प्रह्लादेन पुरा करे ॥ विभीषणेन
बलिना ध्रुवेण च शुकेन च ॥ मांधात्रा ह्यंबरीषेण मार्कंडेयमुखैर्द्विजैः ॥ ५२ ॥ शंखादिचिह्नितैः शस्त्रैर्देहं कृत्वा च मानद ॥ एवमाराध्य मां प्राप्तं
समीहितफलं महत् ॥ ५३ ॥ गोपीचंदनमृत्स्नया लिखितो यस्य विग्रहः ॥ शंखचक्रादिपद्मांऽको देहे तस्य वसाम्यहम् ॥ ५४ ॥ सौवर्णं राजतं
ताम्रं कांस्यमायसमेव च ॥ चक्रं कृत्वा तु मेधावी धारयीत विचक्षणः ॥ द्वादशारं तु षट्कोणं वलित्रयविभूषितम् ॥ ५५ ॥ एवं सुदर्शनं चक्रं
कारयीत विचक्षणः ॥ उपवीतादिवद्धार्याः शंखचक्रगदाः सदा ॥ ५६ ॥ ब्राह्मणैश्च विशेषेण वैष्णवैश्च विशेषतः ॥ उपवीतं शिखा यद्वच्चक्रं लांछन
संयुतम् ॥ ५७ ॥ चक्रलांछनहीनस्य विप्रस्य विफलं भवेत् ॥ मम चक्रांऽकितो देहः पवित्र इति वै श्रुतिः ॥ ५८ ॥ चक्रांऽकिताय दातव्यं हव्यं
कव्यं विचक्षणैः ॥ मम चक्रांऽककवचमभेद्यं देवदानवैः ॥ अजेयः सर्वभूतानां शत्रूणां रक्षसामपि ॥ ५९ ॥ मम चक्रांऽककवचं शरीरे यस्य

तिष्ठति ॥ नाऽशुभं विद्यते तस्य गृहपुत्रादिकस्य हि ॥ ६० ॥ दक्षिणे च भुजे विप्रो बिभृयाद्वै सुदर्शनम् ॥ सव्ये च शंखं बिभृयादिति वेदविदो विदुः ॥ ६१ ॥ तत्तन्मंत्रेण मंत्रज्ञः प्रतिष्ठाप्य पृथक्पृथक् ॥ ६२ ॥ ललाटे च गदा धार्या मूर्ध्नि चापं शरस्तथा ॥ नंदकं चैव हृन्मध्ये शंखचक्रे भुजद्वये ॥ ६३ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन चक्रादीन्धारयेत्सदा ॥ धारणानन्तरं ब्रूयात्तत्र चैवं द्विजोत्तमः ॥ ६४ ॥ पुत्रमित्रकलत्रादिर्यः कश्चिन्मत्परिग्रहः ॥ सह देहेन सर्वोऽसौ विष्णुप्रीत्यै मयाऽर्पितः ॥ ६५ ॥ पश्चात्स्वधर्ममास्थाय तिष्ठेदाजीवनं मम ॥ भक्त्या चाव्यभिचारिण्या सर्वदाऽऽतमनोरथः ॥ ६६ ॥ शंखचक्रांकितं दृष्ट्वा ये निंदंति नराधमाः ॥ अवलोक्य मुखं तेषामादित्यमवलोकयेत् ॥ श्रीकृष्णनाम चोच्चार्य शुद्धो भवति नान्यथा ॥ ६७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे गोपीचन्दनादिशंखचक्राद्यायुधधारणतत्तन्मुद्राधारणप्रकारकथनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तप्तचक्रांकितं कृत्वा ह्यात्मानमथ दीक्षितम् ॥ पद्माक्षतुलसीमालं किं फलं ब्रूहि केशव ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ तुलसीकाष्ठसंभूतां यो मालां वहते द्विजः ॥ अप्यऽशौचोऽप्यनाचारो मामेवैति न संशयः ॥ २ ॥ धात्रीफलकृता माला तुलसीकाष्ठसंभवा ॥ दृश्यते यस्य देहे तु स वै भागवतो नरः ॥ ३ ॥ तुलसीदलजां मालां कण्ठस्थां वहते तु यः ॥ ममोत्तीर्णां विशेषेण स नमस्यो दिवौकसाम् ॥ ४ ॥ तुलसीदलजां मालां धात्रीफलकृतामपि ॥ ददाति पापिनां मुक्तिं किं पुनर्मम सेविनाम् ॥ ५ ॥ तुलसीदलजां मालां ममोत्तीर्णां वहेत्तु यः ॥ पत्रेपत्रेऽश्वमेधानां दशानां लभते फलम् ॥ ६ ॥ तुलसीकाष्ठसंभूतां यो मालां वहते नरः॥ फलं यच्छाम्यहं वत्स प्रत्यहं द्वारकोद्भवम् ॥ ७ ॥ निवेद्य भक्त्या मां मालां तुलसीकाष्ठसंभवाम् ॥ वहते यो नरो भक्त्या तस्य वै नास्ति पातकम् ॥ ८ ॥ सदा प्रीतमनास्तस्य अहं प्राणवरो हि सः ॥ तुलसीकाष्ठसंभूतां यो मालां वहते नरः ॥ प्रायश्चित्तं न तस्याऽस्ति नाऽशौचं तस्य विग्रहे ॥९॥ तुलसीकाष्ठसंभूतं शिरसः काष्ठभूषणम् ॥ बाह्वौ करे च मर्त्यस्य देहे यस्य स मे प्रियः ॥ १० ॥ तुलसीकाष्ठमालाभिर्भूषितः पुण्यमाचरेत् ॥ पितॄणां देवतानां च पुण्यं कोटिगुणं भवेत् ॥ ११ ॥ तुलसीकाष्ठमालां तु प्रेतराजस्य दूतकाः ॥ दृष्ट्वा नश्यंति दूरेण वातोद्धूतं यथा दलम् ॥ १२ ॥ यद्गृहे तुलसीकाष्ठं पत्रं शुष्कमथाऽऽर्द्रकम् ॥ भवंति तद्गृहे नैव पापं संक्रमते कलौ ॥ १३ ॥ तुलसीकाष्ठमालाभिर्भूषितो भ्रमते भुवि ॥ दुःस्वप्नं दुर्निमित्तं च न भयं शात्रवं क्वचित् ॥१४॥ धारयंति न ये मालां हैतुकाः पापबुद्धयः ॥ नरकान्न निवर्तंते दग्धाः कोपाग्निना मम ॥ १५ ॥ तस्माद्धार्या प्रयत्नेन माला तुलसिसंभवा ॥ पद्माक्षनिर्मिता भक्त्या फलैर्धात्र्या सुपुण्यदा ॥ १६ ॥ तदूर्ध्वं

पुंड्रशंखाद्यैर्युक्तस्तुलसिमूलके ॥ सन्ध्योपास्त्यादिकं कुर्यात्कुशपाणिर्हि मां स्मरन् ॥ १७ ॥ कृतसन्ध्यादिको भक्तस्ततः संपूजयेच्च माम् ॥ गुरु
श्चेत्तत्र वर्तेत आदौ गत्वा नमेद्गुरुम् ॥ १८ ॥ किंचिद्दत्त्वोपायनं च दण्डवत्प्रणमेन्मुदा ॥ आचम्यैकाग्रमनसा पूजामण्डपमाविशेत् ॥ १९ ॥उप
विश्याऽऽसने रम्ये कृष्णाजिनकुशोत्तरे ॥ सम्यक्पद्मासनासीनो भूतशुद्धिं समाचरेत् ॥ २० ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा मन्त्रेण च जितेंद्रियः ॥ उद
ङ्मुखस्ततः कृत्वा हृत्पंकजमनुत्तमम् ॥ विकासं तस्य कुर्वीत विज्ञानरविणा हृदि ॥ २१ ॥ कर्णिकायां न्यसेच्चार्कं शशिनं चाग्निमेव च ॥ त्रयं
त्रयात्मके तस्मिंश्चिंतयेद्वैष्णवो नरः ॥ नानारत्नमयं पीठं तेषामुपरि विन्यसेत् ॥ २२ ॥ तस्मिन्मृदुश्लक्ष्णतरं बालार्कसदृशद्युति ॥ अष्टैश्वर्यदलं
पद्मं मन्त्राक्षरमयं न्यसेत् ॥ २३ ॥ तस्मिन्देवं समासीनं कोटिशीतांशुसन्निभम् ॥ चतुर्भुजं महापद्मशंखचक्रगदाधरम् ॥ २४ ॥ पद्मपत्रविशालाक्षं
सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं पीतवस्त्रान्वितं च माम् ॥ २५ ॥ विचित्राभरणैर्युक्तं दिव्यमंडनमंडितम् ॥ दिव्यचन्दनलिप्तांगं दिव्य
पुष्पोपशोभितम् ॥ २६ ॥ तुलसीकोमलदलवनमालाविभूषितम् ॥ कोटिबालार्कसदृशं कान्तं दिव्यश्रिया सह ॥ २७ ॥ सर्वलक्षणलक्षिण्या समा
श्लिष्टतनुं शिवम् ॥ एवं ध्यात्वा जपेन्मंत्रं समाहितमनाः शुचिः ॥ २८ ॥ सहस्रं शतवारं वा यथाशक्ति जपेन्मनुम् ॥ मनसैवाऽर्चनं कृत्वा ततो
विधिवदाचरेत् ॥ २९ ॥ संप्रदायाऽनुरोधेन शंखं स्थाप्य ममाग्रतः ॥ दूर्वांकुरैश्च पुष्पैश्च गंधोदेन च पूरितम् ॥ ३० ॥ दक्षिणे गंधपुष्पाणां पात्रं
स्थाप्यं च देशिकैः ॥ वामभागे न्यसेत्कुंभं वस्त्रपूतं सुवासितम् ॥ ३१ ॥ पुरतो मम घंटां च दिक्षु दीपान्नियोजयेत् ॥ अन्यत्सर्वं साधनं च यथा
स्थानेषु विन्यसेत् ॥३२॥ अर्घ्यपाद्याऽऽचमनीयमधुपर्कस्य कारणात् ॥ विन्यसेत्पुरतो मह्यं चत्वार्यमत्रकाणि वै ॥ ३३ ॥ सिद्धार्थाऽक्षतपुष्पाणि
कुशाग्रं तिलचंदनम् ॥ फलं यवाश्चतुर्वक्त्र अर्घ्यपात्रे विनिःक्षिपेत् ॥३४॥ दूर्वा विष्णुपदी श्यामा पद्मं चैव चतुर्थकम् ॥ पाद्यपात्रे न्यसेत्पुत्र देशिको
मम तुष्टये ॥ ३५ ॥ कंकोलं च लवंगं च फलं मालतिसंभवम् ॥ कुर्याद्वै श्रद्धया पुत्र पात्र आचमनीयके ॥ ३६ ॥ गव्यं पयो दधि मधु घृतं खंड
समन्वितम् ॥ मधुपर्कस्य पात्रे वै दद्याद्वै श्रद्धयाऽर्चकः ॥ ३७ ॥ उक्तानां द्रव्यजातीनामलाभे पत्रपुष्पयोः ॥ तत्तद्भावनया कुर्यात्सर्वदा विधि
कोविदः ॥ ३८ ॥ करन्यासं ततः कुर्यादंगन्यासं तथैव च ॥ पंचांगं वा षडंगं वा विन्यसेत्संप्रदायतः ॥ ३९ ॥ ममाऽनुस्मरणं कार्यमात्मानं
मत्समं स्मरेत् ॥ पूजारंभे चतुर्वक्त्र मंगलं तु पठेन्नरः ॥ ४० ॥ अथ संपूजयेच्छंखं पांचजन्यं मम प्रियम् ॥ यस्य संपूजनाद्वत्स आनंदः परमो मम ॥
शंखस्य पूजने वत्स मंत्रानेतानुदीरयेत् ॥ ४१ ॥ त्वं पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुना विधृतः करे ॥ निर्मितः सर्वदेवैश्च पांचजन्य नमोऽस्तु ते ॥ ४२ ॥

तव नादेन जीमूता वित्रसंति सुराऽसुराः ॥ शशांकाऽयुतदीप्ताभ पांचजन्य नमोऽस्तु ते ॥४३॥ गर्भा देवारिनारीणां विलीयंते सहस्रधा ॥ तव नादेन पाताले पांचजन्य नमोऽस्तु ते ॥ ४४ ॥ दर्शनेनैव शंखस्य किं पुनः स्पर्शने कृते ॥ विलयं यांति पापानि हिमवद्भास्करोदये ॥ ४५ ॥ नत्वा शंखं करे धृत्वा मंत्रैरेभिस्तु वैष्णवः ॥ यः स्नापयति मां भक्त्या तस्य पुण्यमनंतकम् ॥ ४६ ॥ सुवासितेन तैलेन कुर्यादभ्यंजनं ततः ॥ कस्तूर्या चंदनेनैव कुर्यादुद्वर्तनादिकम् ॥४७॥ सुगंधवासितैस्तोयैः स्नाप्य मंत्रयुतैः शुभैः ॥ अर्घ्यं दत्त्वा ततो वत्स पाद्यमाचमनीयकम् ॥ मधुपर्कं ततो दद्यादथ सर्वोपचारकान् ॥ ४८ ॥ वस्त्रैराभरणैर्दिव्यैरलंकृत्य यथाविधि ॥ पुष्पैः संपूजयेत्पीठं तत्र देवं निधाय च ॥४९॥ वस्त्राऽलंकारगंधादीनर्पयेच्छ्रद्धया मम ॥ नैवेद्यं विविधं दद्यात्पायसाऽपूपमिश्रितम् ॥ सकर्पूरं च तांबूलं भक्त्या चैव निवेदयेत् ॥ ५० ॥ सुरभीणि च पुष्पाणि भक्त्या सम्यङ्निवेदयेत् ॥ धूपं दशांगमष्टांगं दीपं च सुमनोहरम् ॥ ५१ ॥ परिणीय प्रणम्याऽथ स्तुत्वा स्तुतिभिरादरात् ॥ शाययित्वा तु पर्यंके मंगलार्घ्यं निवेदयेत् ॥ ५२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमाहात्म्ये शंखपूजाविधिकथनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ पंचामृतस्य स्नपनाद्यत्फलं लभते हरेः ॥ शंखोदकेन यत्किंचित्तन्मे ब्रूह्यजिताऽच्युत ॥१॥ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ क्षीरस्नानं प्रकुर्वंति ये नरा मम मूर्द्धनि ॥ शताश्वमेधजं पुण्यं बिंदुना बिंदुना स्मृतम्॥२॥ क्षीराद्दशगुणं दध्ना घृतेनैव दशोत्तरम् ॥ मधुना तद्दशगुणं सितया तु ततोऽधिकम् ॥ गंधपुष्पोदके मंत्रं सर्वोत्कृष्टं प्रशस्यते ॥३॥ द्वादश्यां पंचदश्यां वा गव्येन पयसा मम ॥ स्नापनं देवशार्दूल महापातकनाशनम् ॥ ४ ॥ दध्यादीनां विकाराणां क्षीरतः संभवो यथा ॥ तथैव शेषकामानां क्षीरस्नपनतो मम ॥ ५ ॥ क्षीरस्नानेन सौभाग्यं दध्ना मिष्टान्नभोजनम् ॥ घृतेन स्नापयेद्यो मां नरो मम पुरं व्रजेत् ॥ ६ ॥ मधुना सितया यस्तु कारयेन्मार्गशीर्षके ॥ स राजा जायते लोके पुनः स्वर्गादिहागतः ॥ ७ ॥ गजाश्वरथसंपूर्णं स राज्यं लभते भुवि ॥ कारयेन्मार्गशीर्षे वै यः क्षीरस्नापनं मम ॥ ८ ॥ स्वर्गे लोके स जयति चंद्रेंद्ररुद्रमारुतान् ॥ क्षीरस्नानं परं श्रेष्ठं मार्गशीर्षे च पुत्रक ॥ ९ ॥ क्षीरस्नपनमाहात्म्यं वर्चस्कं पुष्टिवर्धनम् ॥ दौर्भाग्यं विलयं याति क्षीरस्नाने न मे सुत ॥ १० ॥ स्नापयेन्मार्गशीर्षे मां यो वै पंचाऽमृतेन तु ॥ स न शोच्यो भवेज्जंतुर्बंधुना भुवि मानद ॥ ११ ॥ कपिलाक्षीरमादाय यः स्नापयति मां सुत ॥ कपिलाशतदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १२ ॥ शंखे तीर्थोदकं कृत्वा यः स्नापयति देशिकः ॥ बिंदुनाऽपि सहोमासे स्वकुलं तारयेद्धि सः ॥१३॥ कापिलं क्षीरमादाय शंखे कृत्वा च मानवः ॥ यः स्नापयति मां भक्त्या सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥१४॥ शंखे कृत्वा तु पानीयं साक्षतं

कुशसंयुतम् ॥ यः स्नापयेत्सहोमासे सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ १५ ॥ शंखाष्टकेन यः स्नानं कारयेन्मार्गशीर्षके ॥ भक्त्या भगवतः श्रेष्ठो मम लोके
महीयते ॥ १६ ॥ शंखषोडशकेनाथ यः स्नापयति मे सुत ॥ स पापमुक्तः सुचिरं स्वर्गलोके महीयते ॥ १७ ॥ चतुर्विंशतिसंख्याकैः शंखैर्यः स्ना
पयेच्च माम् ॥ इंद्रलोके चिरं स्थित्वा स राजा भुवि जायते ॥ १८ ॥ शंखाऽष्टोत्तरशतेनैव स्नापयेन्मार्गशीर्षके ॥ शंखेशंखे सुवर्णस्य फलं प्राप्नोति
मानवः ॥ १९ ॥ मार्गशीर्षे भक्तिमान्यः कृत्वा शंखध्वनिं हि माम् ॥ स्नापयेत्पितरस्तस्य स्वर्गं तावत्प्रतिष्ठिताः ॥ २० ॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु शंख
स्नानं तु यश्चरेत् ॥ स गणो मुक्तिमाप्नोति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २१ ॥ नित्यं संस्नापयेद्यो मां शंखेन सुरसत्तम ॥ गंगास्नानफलं प्राप्य नित्यं
नंदति देववत् ॥ २२ ॥ शंखे तोयं समादाय यः स्नापयति मां सुत ॥ नमो नारायणेत्युक्त्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ २३ ॥ कृत्वा पादोदकं शंखे
वैष्णवानां महात्मनाम् ॥ यो ददाति तिलोन्मिश्रं चांद्रायणफलं लभेत् ॥ २४ ॥ नाद्यं तडागजं वाऽपि वापीकूपादिकं च यत् ॥ गांगेयं जायते
सर्वं जलं शंखकृतं च यत् ॥२५॥ गृहीत्वा मम पादांबु शंखे कृत्वा तु वैष्णवः ॥ यो वहेच्छिरसा नित्यं स मुनिस्तपतां वरः ॥२६॥ त्रैलोक्ये यानि
तीर्थानि मम चैवाज्ञया सुत ॥ शंखे तानि वसंतीह तस्माच्छंखो वरः स्मृतः ॥ २७ ॥ सांबु शंखं करे धृत्वा मंत्रैरेतैस्तु वैष्णवः ॥ यः स्नापयेन्मार्ग
शीर्षे तुष्टस्तस्य भवाम्यहम् ॥ २८ ॥ शंखादौ चंद्रदैवत्यं कुक्षौ वरुणदेवता ॥ पृष्ठे प्रजापतिश्चैव अग्रे गंगा सरस्वती ॥ २९ ॥ तेषामुच्चारपूर्वं तु
स्नापयेन्मामतंद्रितः ॥ तस्य पुण्यस्य संख्यां वै कर्तुं नैव सुराः क्षमाः॥ ३० ॥ पुरतो मम देवेश सपुष्पः सजलाक्षतः॥ शंखस्त्वभ्यर्चितस्तिष्ठेत्तस्य
श्रीः सर्वतोमुखी ॥ ३१ ॥ विलेपनेन संपूर्णं शंखं कृत्वा तु मां भजेत् ॥ तदा मे परमा प्रीतिर्भवेद्वै शतवार्षिकी ॥ ३२ ॥ शंखे कृत्वा तु पानीयं
सपुष्पं सजलाक्षतम् ॥ अर्घ्यं ददाति यो मां वै तस्य पुण्यमनंतकम् ॥ ३३ ॥ अर्घ्यं कृत्वा स्वयं शंखे यः करोति प्रदक्षिणाम् ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन
सप्तद्वीपा वसुंधरा ॥ ३४ ॥ भ्रामयित्वा च मे मूर्ध्नि मंदिरं शंखवारिणा ॥ प्रोक्षयेद्वैष्णवो यस्तु नाशुभं तद्गृहे भवेत् ॥ ३५ ॥ नाधयो न क्लमस्तस्य
नारकं न भयं क्वचित् ॥ यस्य पादोदकं शंखे कृतं मूर्धानमालभेत् ॥ ३६ ॥ ग्रहा रक्षांसि कूष्मांडपिशाचोरगदानवाः ॥ दृष्ट्वा शंखोदकं मूर्ध्नि विद्रवं
ति दिशो दश ॥ ३७ ॥ वादित्रनिनदैरुच्चैर्गीतमंगलनिःस्वनैः ॥ यः स्नापयति मां भक्त्या जीवन्मुक्तो भवेद्धि सः ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमाहात्म्ये शंखपूजनफलकथनंनाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ घण्टानादस्य माहात्म्यं चंदनस्य तथाऽच्युत ॥ यत्फलं लभते स्वामिंस्तत्सर्वं ब्रूहि तत्त्वतः ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवा

नुवाच ॥ ॥ स्नानार्चनक्रियाकाले घंटानादं करोति यः ॥ पुरतो मम देवेश तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २ ॥ वर्षकोटिसहस्राणि वर्षकोटिशतानि
च ॥ वसते मामके लोके अप्सरोगणसेवितः ॥ ३ ॥ सर्ववाद्यमयी घण्टा सर्वदेवमयी यतः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन घण्टानादं तु कारयेत् ॥ ४ ॥
सर्ववाद्यमयी घण्टा सर्वदा मम वल्लभा ॥ वादनाल्लभते पुण्यं यज्ञकोटिशतोद्भवम् ॥ ५ ॥ घंटानादः सदा कार्यः पूजाकाले विशेषतः ॥ मन्वं
तरसहस्राणि मन्वंतरशतानि च ॥ ६ ॥ प्रीतो भवामि सततं घंटानादेन पुत्रक ॥ भेरीशंखनिनादेन घंटानादान्वितेन च ॥ ७ ॥ मृदंगशंखेन
युतं प्रणवेन समन्वितम् ॥ अर्चनं मम देवेश सततं मोक्षदं नृणाम् ॥ ८ ॥ यत्र तिष्ठेत पुरतो घंटा नादान्विता मम ॥ अर्चिता वैष्णवैर्यत्र तत्र
मां विद्धि पुत्रक ॥ ९ ॥ वैनतेयांऽकिता घंटा सुदर्शनयुताऽथवा ॥ ममाग्रे स्थापयेद्यस्तु तस्य पापं हराम्यहम् ॥ १० ॥ मदीयार्चनवेलायां घंटा
नादं करोति यः ॥ नश्यंति तस्य पापानि शतजन्मार्जितान्यपि ॥ ११ ॥ स्वापकाले प्रकुर्वीत घण्टानादं स्वभक्तितः ॥ ममैवार्चनवेलायां
फलं कोटिगुणोद्भवम् ॥ १२ ॥ ये मामर्चंति देवेशं सुपर्णोपरिसंस्थितम् ॥ शंखपद्मगदायुक्तं सचक्रं च श्रिया युतम् ॥ १३ ॥ किं करिष्यंति ते
तीर्थैर्देवतानां च दर्शनैः ॥ किं यज्ञैः किं व्रतैर्वापि किं दानैः किमुपोषणैः ॥१४॥ मूर्तिर्नारायणी यैश्च मामकी गरुडोपरि ॥ स्थापिता ते कलौ यांति
कल्पकोटिं पदं मम ॥ १५॥ म माऽग्रे स्थापयेद्यस्तु प्रासादेऽथ गृहेऽथवा ॥ तीर्थकोटिसहस्राणि तत्र तिष्ठंति देवताः ॥ १६ ॥ यस्तु पूजयते धन्यो
गरुडोपरिसंस्थितम् ॥ एकादश्यां तथा रात्रौ वासनासंयुतो मम ॥ कृत्वा गीतं च नृत्यं च तारयेन्नरकात्पितन् ॥ १७ ॥ पुनश्च कथयिष्यामि शृणु
घंटामहं सुत ॥ १८ ॥ मम नामांकिता घण्टा पुरतो या च तिष्ठति ॥ अर्चिता वैष्णवी यत्र तत्र मां विद्धि पुत्रक ॥ १९ ॥ यस्तु वादयते घंटां
वैनतेयविचिह्निताम् ॥ धूपे नीराजने स्नाने पूजाकाले विलेपने ॥ २० ॥ ममाग्रे प्रत्यहं वत्स प्रत्येकं लभते फलम् ॥ मखायुतं गोऽयुतं च चांद्रा
यणशतोद्भवम् ॥ २१ ॥ विधिबाह्यकृता पूजा सफला जायते नृणाम् ॥ घण्टानादेन तुष्टोऽहं प्रयच्छामि स्वकं पदम् ॥ २२ ॥ नागाऽरिचिह्निता
घंटा रथांगेन समन्विता ॥ वादनात्कुरुते नाशं जन्मकोटिभयस्य वै ॥ २३ ॥ गरुडेनांऽकितां घंटां दृष्ट्वाऽहं प्रत्यहं मुदा ॥ प्रीतिं करोमि देवेश
लक्ष्मीं प्राप्य यथाऽधनः ॥ २४ ॥ घंटादण्डस्य शिरसि सुचक्रं स्थापयेत्तु यः ॥ मत्प्रियं वैनतेयं वा स्थापितं भुवनत्रयम् ॥ २५ ॥ घंटानादं
सचक्रं च अंतकाले शृणोति यः ॥ पापकोटियुतस्याऽपि नश्यंति यमकिंकराः ॥ २६ ॥ सर्वदोषाः प्रणश्यंति घंटानादेन वै सुत ॥ देवतानां स
रुद्राणां पितॄणामुत्सवो भवेत् ॥ २७ ॥ अभावे वैनतेयस्य चक्रस्याऽपि न संशयः ॥ घंटानादेन भक्तानां प्रसादं प्रकरोम्यहम् ॥ २८ ॥ गृहे

यस्मिन्भवेन्नित्यं घण्टा नागारिसंयुता ॥ सर्पाणां न भयं तत्र नाग्निविद्युत्समुद्भवम् ॥ २९ ॥ यस्य घंटा गृहे नास्ति शंखो न पुरतो मम ॥
कथं भागवतो ज्ञेयः कथं भवति वल्लभः ॥ ३० ॥ चंदनस्य प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं तव पुत्रक ॥ यस्मिन्कृते भवेत्प्रीतिर्ममात्यंतं न संशयः ॥
॥ ३१ ॥ सचंदनं सकुसुमं कर्पूरागरुमिश्रितम् ॥ मृगनाभिसमायुक्तं जातीफलसमन्वितम् ॥ ३२ ॥ तुलसीचंदनोपेतं ममात्यंतसुखावहम् ॥ यो
ददाति हि मां नित्यं तुलसीकाष्ठसंभवम् ॥ ३३ ॥ युगानि वसते स्वर्गे ह्यनंतानि नरोत्तमः ॥ महाविष्णोः कलौ भक्त्या दत्त्वा तुलसिचंदनम् ॥
॥३४॥ अर्चयेन्मालतीपुष्पैर्न भूयः स्तनपो भवेत् ॥ तुलसीकाष्ठसंभूतं चंदनं यच्छते मम ॥३५॥ दहामि पातकं सर्वं पूर्वजन्मशतैः कृतम् ॥ सर्वेषा
मेव देवानां तुलसीकाष्ठचंदनम् ॥३६॥ पितॄणां च विशेषेण सदाऽभीष्टं यथा मम ॥३७॥ श्रीखंडं चंदनं तावच्छ्रेष्ठं कृष्णागुरुं तथा ॥ यावन्न दीयते
मह्यं तुलसीकाष्ठचंदनम् ॥ ३८ ॥ तावत्कस्तूरिकाऽऽमोदः कर्पूरस्य सुगंधिता ॥ यावन्न दीयते मह्यं तुलसीकाष्ठचंदनम् ॥३९॥ कलौ यच्छंति ये मह्यं
तुलसीकाष्ठचंदनम् ॥ मार्गशीर्षशुभे मासे ते कृतार्था न संशयः ॥ ४० ॥ यो हि भागवतो भूत्वा कलौ तुलसिचंदनम् ॥ नार्पयेद्वै सहोमासे नाऽसौ
भागवतो नरः ॥४१॥ कुंकुमागुरुश्रीखण्डकर्दमैर्मम विग्रहम् ॥ आलिंपेद्वै सहोमासे कल्पकोटिं वसेद्दिवि ॥४२॥ कर्पूरागुरुमिश्रेण चंदनेनाऽनुलिंप
येत् ॥ मृगदर्पं विशेषेण अभीष्टं च सदा मम ॥४३॥ विलेपयति यो मां वै शंखे कृत्वा तु चंदनम् ॥ मार्गशीर्षे तदा प्रीतिं करोमि शतवार्षिकीम् ॥३४॥
सेवते तुलसीपत्रैर्नित्यमामलकैश्च यः ॥ मार्गशीर्षे सदा भक्त्या स लभेद्वांछितं फलम् ॥ ४५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमाहात्म्ये भगवते तुलसीकाष्ठचंदनार्पणफलकथनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ ॥ माहात्म्यं वद देवेश पुष्पजातिसमुद्भवम् ॥ येनयेन च पुष्पेण यत्फलं लभते नरः ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ शृणु पुत्र
प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं पुष्पसंभवम् ॥ येन पुष्पेण मे प्रीतिर्भवेत्सम्यङ्न संशयः ॥ २ ॥ मल्लिका मालती चैव यूथिका चातिमुक्तका ॥ पाटला कर
वीरं च जयन्ती विजया तथा ॥ ३ ॥ कुब्जकस्तबकश्चैव कर्णिकारं कुरंटकः ॥ चंपकश्चातकः कुन्दो बाणः कर्चूरमल्लिका ॥ ४ ॥ अशोकस्तिल
कश्चैव तथैवाऽपरयूथिकः ॥ अमी पुष्पप्रकारास्तु शस्ता मे पूजने सुत ॥ ५ ॥ केतकीपत्रपुष्पं च भृंगराजस्तथैव च ॥ तुलसीपत्रपुष्पं च सद्यः
प्रीतिकरं मम ॥ ६ ॥ पद्मान्यंबुसमुत्थानि रक्तनीलोत्पले तथा ॥ सितोत्पलं सहोमासे ममाऽत्यन्तं हि वल्लभम् ॥ ७ ॥ तान्येव च प्रशस्तानि
कुसुमानि च मे सुत ॥ यानि स्युर्वर्णयुक्तानि रसगन्धयुतानि च ॥ ८ ॥ निर्गंधान्यपि शस्तानि कुसुमानि मतानि मे ॥ सुरभीणि तथाऽन्यानि

वर्जयित्वा तु केतकीम् ॥ ९ ॥ बाणं च चंपकाऽशोकं करवीरं च यूथिका ॥ पारिभद्रं पाटला च बकुलं गिरिशालिनी ॥ १० ॥ बिल्वपत्रं शमीपत्रं
पत्रं भृंगिरजस्य च ॥ तमालामलकीपत्रं शस्तं मे पूजने सुत ॥ ११ ॥ पुष्पैररण्यसंभूतैः पत्रैर्वा गिरिसंभवैः ॥ अपर्युषितनिश्छिद्रैः प्रोक्षितैर्जंतुव
र्जितैः॥ १२ ॥ अथारामोद्भवैर्वापि पुष्पैः संपूजयेच्च माम् ॥ पुष्पजातिविशेषेण भवेत्पुण्यं विशेषतः ॥१३॥ तपःशीलगुणोपेते पात्रे वेदस्य पारगे ॥
दश दत्त्वा सुवर्णानि यत्फलं लभते नरः ॥ तत्फलं लभते मर्त्यः सहे कुसुमदानतः ॥ १४ ॥ द्रोणपुष्पे तथैकस्मिन्मह्यं च विनिवेदिते ॥ दश
दत्त्वा सुवर्णानि फलं तदधिकं सुत ॥ १५ ॥ पुष्पात्पुष्पांतरे भेदो यथाऽऽसीत्तन्निबोध मे ॥ १६ ॥ द्रोणपुष्पसहस्रेभ्यः खादिरं तु विशिष्यते ॥
खादिरात्पुष्पसाहस्राच्छमीपुष्पं विशिष्यते ॥ १७ ॥ शमीपुष्पसहस्रेभ्यो बिल्वपुष्पं विशिष्यते ॥ बिल्वपुष्पसहस्रेभ्यो बकपुष्पं विशिष्यते ॥१८॥
बकपुष्पसहस्रेभ्यो नंद्यावर्तं विशिष्यते ॥ नंद्यावर्तसहस्राद्धि करवीरं विशिष्यते ॥ १९ ॥ करवीरसहस्रस्य कुसुमं श्वेतमुत्तमम् ॥ करवीरश्वेत
पुष्पा त्पालाशं पुष्पमुत्तमम् ॥ २० ॥ पालाशपुष्पसाहस्रात्कुशपुष्पं विशिष्यते ॥ कुशपुष्पसहस्राद्धि वनमाला विशिष्यते ॥ २१ ॥ वनमाला
सहस्राद्धि चंपकं च विशिष्यते ॥ चंपकस्य पुष्पशतादशोकं पुष्पमुत्तमम् ॥ २२ ॥ अशोकपुष्पसाहस्राच्छेवन्तीपुष्पमुत्तमम् ॥ शेवन्तीपुष्प
साहस्रात्कुजकं पुष्पमुत्तमम् ॥ २३ ॥ कुजपुष्पसहस्राद्धि मालतीपुष्पमुत्तमम् ॥ मालतीपुष्पसाहस्रात्सन्ध्यापुष्पं विशिष्यते ॥ २४ ॥ सन्ध्या
पुष्पसहस्राद्धि त्रिसंध्यापुष्पमुत्तमम् ॥ २५ ॥ त्रिसंध्यारक्तसाहस्रात्त्रिसंध्याश्वेतमुत्तमम् ॥ त्रिसन्ध्याश्वेतसाहस्रात्कुन्दपुष्पं विशिष्यते ॥
॥ २६ ॥ कुन्दपुष्पसहस्राद्धि जातीपुष्पं विशिष्यते ॥ सर्वासां पुष्पजातीनां जातीपुष्पमिहोत्तमम् ॥ २७ ॥ जातीपुष्पसहस्रेण यच्छेन्मालां
सुशोभनाम् ॥ मह्यं यो विधिवद्द्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २८ ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ मत्पुरे वसते नित्यं ममतुल्य
पराक्रमः ॥ २९ ॥ येषां संति च पुष्पाणि प्रशस्तानि ममाऽर्चने ॥ तेषां पत्राणि शस्तानि तदभावे फलानि च ॥ ३० ॥ एतैः पत्रैश्च पुष्पैश्च
फलैश्चाऽपि तथाहि माम् ॥ अर्चन्दशसुवर्णस्य प्रत्येकं फलमाप्नुयात् ॥ ३१ ॥ एताभिः पुष्पजातीभिः सहोमासेऽर्चयंति ये ॥ भक्तिं ददामि तेषां वै
तुष्टः सन्नात्र संशयः ॥ ३२ ॥ धनं पुत्रांस्तथा दारान्यत्किंचिद्वांछते हि सः ॥ तत्तद्ददामि देवेश पुष्पैरेभिः प्रतोषितः ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमाहात्म्ये जातीपुष्पश्रैष्ठ्यकथनंपूर्वकं बिष्णुकण्ठे तत्सह
स्रपुष्पांकितमालास्थापनफलयोवर्णनंनाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच॥ ॥ श्रीमत्तुलसिमाहात्म्यं यथावद्वर्णय प्रभो ॥

यस्याः सन्निधिमात्रेण प्रीतिर्भवति तेऽधिका ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मणिकांचनपुष्पाणि तथा मुक्तामयानि च ॥ तुलसीपत्रदानस्य
कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ २ ॥ तुलसीमंजरीभिर्यः कुर्याद्वै मम पूजनम् ॥ न स गर्भगृहं यायान्मुक्तिभागी भवेन्नरः ॥ ३ ॥ आरोप्य तुलसीं वत्स
पूजयेत्तद्दलैश्च माम् ॥ दिवि संमोदमानः स श्वेतद्वीपे च मे गृहे ॥ ४ ॥ श्रीमत्तुलस्यार्चयते सकृद्धि मां पत्रैः सुगन्धैर्विमलैरखंडितैः ॥ यस्तस्य पापं
पटसंस्थितं तदा निरीक्षयित्वा परिमार्जयेद्यमः ॥ ५ ॥ तुलसी न येषां मम पूजनार्थं संपादितैकादशिपुण्यवासरे ॥ धिग्यौवनं जीवितमर्थसन्तति
स्तेषां सुखं नेह च दृश्यते परे ॥ ६ ॥ लिंगमभ्यर्चितं दृष्ट्वा सहोमासे च मामकम् ॥ तुलसीपत्रनिकरैर्मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ ७ ॥ नित्यमभ्यर्चयेद्यो
वै तुलस्या मां रमेश्वरम् ॥ महापापानि नश्यंति किं पुनश्चोपपातकम् ॥८॥ वर्ज्यं पर्युषितं पुष्पं वर्ज्यं पर्युषितं जलम् ॥ न वर्ज्यं तुलसीपत्रं न वर्ज्यं
जाह्नवीजलम् ॥ ९ ॥ तावद्गर्जंति पुष्पाणि मालत्यादीनि भोः सुत ॥ यावन्न प्राप्यते पुण्या तुलसी मम वल्लभा ॥ १० ॥ सकृदभ्यर्चयेद्यो मां बिल्व
पत्रेण मानवः॥मुक्तिभागी निरातंको मम पार्श्वगतो भवेत् ॥ ११ ॥ बिल्वपत्राच्छमीपत्राज्जातीपत्रात्सरोरुहात् ॥ वल्लभं तुलसीपत्रं कौस्तुभादधिकं
मम ॥१२॥ अभिन्नपत्रा तुलसी हृद्या मंजरिसंयुता ॥ क्षीरोदार्णवसंभूता पद्मेवेयं सदा मम ॥१३॥ अकृष्णाऽप्यथवा कृष्णा तुलसी मम वल्लभा ॥
सिता वाऽप्यसिता वापि द्वादशी वल्लभा यथा ॥ १४ ॥ गृहीत्वा तुलसीपत्रं भक्त्या यो मां समर्चयेत् ॥ अर्चितं तेन सकलं सदेवासुरमानुषम् ॥
॥ १५ ॥ तावद्गर्जंति रत्नानि कौस्तुभादीन्यनन्तशः ॥ यावन्न प्राप्यते कृष्ण तुलसीकृष्णमंजरी ॥ १६ ॥ कृष्णं कृष्णतुलस्या हि यो भक्त्या पूजये
न्नरः ॥ स याति भुवनं शुभ्रं यत्र विष्णुः श्रिया सह ॥ १७ ॥ ममाऽर्चनार्थं भिक्षूणां यच्छंति तुलसीदलम् ॥ अन्येषामपि भक्तानां यांति ते पदमव्य
यम् ॥ १८ ॥ तुलसी कृष्णगौरा या तया यो मां समर्चयेत् ॥ नरो याति तनुं त्यक्त्वा वैष्णवीं शाश्वतीं गतिम् ॥ १९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
धूपदानस्य माहात्म्यं दीपस्याऽपि च केशव ॥ यत्फलं लभते मर्त्यस्तन्मे ब्रूहि यथाऽर्थतः ॥ २० ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ शृणु पुत्र प्रव
क्ष्यामि धूपदानस्य यत्फलम् ॥ दीपदानस्य माहात्म्यं मम प्रीतिकरं परम् ॥२१॥ अगुरुं च सकर्पूरं दिव्यचंदनसौरभम् ॥ दत्त्वा मां वै सहोमासे
कुलानां तारयेच्छतम् ॥ २२ ॥ कृष्णागुरुसमुत्थेन धूपेन च ममाऽलयम् ॥ धूपयेद्वैष्णवो यस्तु स मुक्तो नरकाऽर्णवात् ॥ २३ ॥ माहिषं गुग्गुलं
यस्तु आज्ययुक्तं सशर्करम् ॥ धूपं ददाति यो वै मां तस्येच्छां प्रददाम्यहम् ॥ २४ ॥ गुग्गुलो हंत्यशेषाणि अरिष्टानि च धूपितः ॥ कामान्नानावि
धांश्चैव अगुरुः संप्रयच्छति ॥ २५ ॥ देहं गेहं पुनात्येव धूपस्त्वगुरुसंभवः ॥ नाशयेद्यक्षरक्षांसि धूपः सर्जरसोद्भवः ॥ २६ ॥ जातिपुष्पमथैला

च गुग्गुलश्च हरीतकी ॥ कूटः सर्जरसश्चैव गुडःसैलाच्छडस्तथा ॥ नखयुक्तानि चैतानि दशांगो धूप उच्यते ॥ २७ ॥ धूपं दशांगं यदि चेत्करोति
मासे सहे मे अतिवल्लभे च ॥ ददामि कामानतिदुर्लभानपि बलं च पुष्टिं सुतदारभक्तिम् ॥ २८ ॥ मुस्ताधूपे मानुषाणां प्रियत्वं मांगल्यकं
वश्यकरं गुडस्य ॥ कुर्यात्सहोमासि ममाग्रतो यो विहाय पापानि स मां समाप्नुयात् ॥ २९ ॥ न भयं विद्यते तस्य दिव्यभौमांतरिक्षजम् ॥ मम
धूपावशेषेण यस्यांऽगं परिमार्जितम् ॥ ३० ॥ न चापद्विद्यते तस्य भवंति संपदोऽखिलाः ॥ धूपे कृते सहोमासे ममाग्रे श्रद्धयाऽनिशम् ॥३१ ॥
धूपः सुरूपतां धत्ते धूपः पावनमुत्तमम् ॥ वनस्पतिरसो दिव्यः परमः पावनः शुचिः ॥ ३२ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि दीपमाहात्म्यमुत्तमम् ॥
यस्मिन्कृते नरो याति वैकुण्ठं नात्र संशयः ॥ ३३ ॥ बहुवर्तिसमायुक्तं घृतपूरसमन्वितम् ॥ कुर्यादारार्तिकं यो वै कल्पकोटिं दिवं वसेत् ॥ ३४ ॥
नीराजनं तु यः पश्येत्सहोमासे ममाऽग्रतः ॥ सप्तजन्म भवेद्विप्रो ह्यंते च परमं पदम् ॥ ३५ ॥ कर्पूरेण तु यः कुर्याद्भक्त्या चैव ममाग्रतः ॥ आरा
र्तिकं द्विजश्रेष्ठ प्रविशेन्मामनंतकम् ॥ ३६ ॥ मन्त्रहीनं क्रियाहीनं यत्कृतं पूजनं मम ॥ सर्वं संपूर्णतामेति कृते नीराजने सुत ॥ ३७ ॥ यः
करोति सहोमासे कर्पूरेण च दीपकम् ॥ अश्वमेधमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥ ३८ ॥ ममाऽग्रे वै द्विजानां च दीपं दद्याच्चतुष्पथे ॥ मेधावी
ज्ञानसंपन्नश्चक्षुष्माञ्जायते नरः ॥ ३९ ॥ घृतेन वाऽथ तैलेन दीपं प्रज्वालयेन्नरः ॥ सहोमासे ममाऽग्रे च तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ४० ॥ विहाय
सकलं पापं सहस्रादित्यसन्निभः ॥ ज्योतिष्मता विमानेन मम लोके महीयते ॥ ४१ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दीपं दद्याद्विचक्षणः ॥ तं च दत्त्वा
विहिंसेद्यः स पतेन्नरके ध्रुवम् ॥ ४२ ॥ दीपं यो वै हरेत्पापी लोभाद्वेषाद्द्विजोत्तम ॥ तद्दीपहरणात्सोऽपि मूकोंऽधश्च प्रजायते ॥ ४३ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमाहात्म्ये दीपमाहात्म्यवर्णनंनाम अष्टमो
ऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नैवेद्यस्य विधिं ब्रूहि देव मे तत्त्वतः प्रभो ॥ अन्नं कतिविधं चेष्टं व्यंजनादीन्यशेषतः ॥ १ ॥ ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं त्वया वत्स मम प्रीतिकरं परम् ॥ वक्ष्यामि तेऽन्नपानादिव्यंजनादीन्यशेषतः ॥ २ ॥ आदौ हिरण्मयं पात्रं
तदभावे च राजतम् ॥ तदभावे च पालाशं विस्तीर्णं बहुसुन्दरम् ॥ ३ ॥ कचोलाः शतशः कार्याः पात्रे वै परितोऽनघ ॥ तन्मध्ये व्यंजना देया
नानाफलमयाः शुभाः ॥ ४ ॥ पायसं चन्द्रसंकाशं पात्रे वै शर्करायुतम् ॥ भक्तं कुमुदसंकाशं मुद्गान्काचप्रभाञ्छुभान् ॥ ५ ॥ नानाव्यंजनसंरुद्धं
त्रिभिः पंक्तिभिरेव च ॥ निंबूरसेन चंद्रेण फलमूलयुतेन च ॥ ६ ॥ वैकृताश्च तदा कार्याः शतशो भोजने मम ॥ द्राक्षास्तु मिश्रिताश्चूतकरमर्द

कृताः शुभाः ॥ ७ ॥ मरीचपिप्पलीसार्द्रकैलाचंद्रकसंयुताः ॥ क्वाथिताः कथिकाः कार्याः शतशो भोजने मम ॥ ८ ॥ प्रलेहनास्तथा कार्याः कचो
लशतसंकुलाः ॥ नानाकुसुमसंमोदयुक्ताः सहसि मे प्रियाः ॥ ९ ॥ मंडका वर्तुला रम्याः समाः सर्वत्र बिंदुवत् ॥ सितया सहितेनाऽथ दुग्धेन
क्वथितेन च ॥ १० ॥ मधुवर्णेन गव्येन युक्ते तस्मिन्सुभोजने ॥ कचोले सुप्रभे वत्स स्थितं कांचनसुप्रभम् ॥ ११ ॥ घृतं सुवासितं प्रीत्या देयं
हि मम भोजने ॥ तत्र गोधूमपात्रेण चंद्रकेण हि चोज्ज्वलम् ॥ १२ ॥ सौबाह्लिकाः पूरिकास्तु शतच्छिद्राः सवेष्टिकाः ॥ अपूपाश्च तथा क्षीर
प्रकारांस्तु प्रकारयेत् ॥ १३ ॥ मणयः सूत्रसंज्ञाश्च मालतीकुसुमादयः ॥ पर्पटा वर्पटा रम्या माषकूष्मांडसंभवाः ॥ १४ ॥ वटकान्नवधा रम्या
न्कुर्यान्मासे सहे मम ॥ द्विधा जातीमरीचैश्च पूरिता द्रोणके शुभाः ॥ १५ ॥ युक्तेन लवणेनाऽतिशुद्धतैलेन पूरिताः ॥ कुंकुमाभाः स्नेहहीनाः
सक्षता इव दुर्जनाः ॥ १६ ॥ दधिदुग्धयुताः केचिच्चिंचिणीचूतसंभवाः ॥ द्राक्षारसयुताः केचित्तथैवेक्षुरसैर्युताः ॥ १७ ॥ राजिका जलमध्य
स्थास्तथाऽन्ये सितया सह ॥ रसैश्चतुर्विधैश्चान्यैर्वटका नवधा मताः ॥ १८ ॥ वज्रप्रभाऽनुकणिकाचारबीजसुखारिकैः ॥ शकलैर्नारिकेलस्य लवंग
शतसंयुताः ॥ १९ ॥ घृतक्षीरसिताद्यास्ताः कटाहे सुप्रलोडिताः ॥ लब्धासितादिक्रुसररम्याः स्निग्धाश्च फेणिकाः ॥ २० ॥ पराकिकासु वै पक्वाः
कृताश्चंद्रेण पोलिकाः ॥ मोदकास्तत्र वै कार्याश्चारबीजभवाः परे ॥ २१ ॥ सितया सहिताः कार्या अन्ये दुग्धेन निर्मिताः ॥ नारिकेलफलैश्चा
ऽन्ये वृक्षनिर्यासनिर्मिताः ॥ २२ ॥ बदामैश्च शुभाश्चाऽन्ये तिलैश्च कणबीजकैः ॥ ईदृशान्मोदकांश्चान्यांस्तुष्ट्यर्थं मम कारयेत् ॥ २३ ॥
अर्शोघ्नं मोचनीकंदं तथाऽऽर्द्रं करमर्दकम् ॥ नारिंगं चिंचिणीकं च कंकोलफलमेव च ॥ २४ ॥ दशारं त्रिपुरीजातं शुभं निंबफलं बिसम् ॥
तिंदूफलं लवंगं च श्रीफलं तिलकं लुति ॥ २५ ॥ वल्कलं वंशकारीरं तथा कायफलं बलम् ॥ द्राक्षाफलं चूतफलं
रम्यं कंटकिनीफलम् ॥ २६ ॥ धात्रीफलं शुक्तिभवं फलमंबाडवं तथा ॥ रंभाफलं पिप्पली च मरीचाश्च मनोहराः ॥ २७ ॥
शुद्धसर्षपतैलेन लवणेन सुवेधितम् ॥ तथा राजिकया विद्धं त्रिभिर्वर्षैर्घटे स्थितम् ॥ २८ ॥ एवंविधानि जातानि व्यंजनानि च मानद ॥ कर्त
व्यानि सहोमासे मम प्रीतिकराणि वै ॥ २९ ॥ एतादृशे भोजने चेद्सामर्थ्यं भवेद्यदि ॥ एवं कार्यं तदा तेन संक्षेपेण शृणुष्व मे ॥ ३० ॥ लड्डुक
मेकं घृतपूरमेकं फेनद्वयं कोकरसत्रयं च ॥ घृतप्लुतं मंडकषोडशानां वटाष्टदायी नरकं न पश्येत् ॥ ३१ ॥ अर्द्धाढकं सुचिरपर्युषितं च दुग्धं खंड
स्य षोडशपलानि शशिप्रभस्य ॥ सर्पिष्पलं मधुपलं मरिचं द्विकर्षं शुंठ्याः पलार्धमथवाऽर्धपलं चतुर्णाम् ॥ ३२ ॥ श्लक्ष्णे पटे ललनया मृदुपाणि

घृष्टां कर्पूरधूलिधवलीकृतभांडसंस्थाम् ॥ एतां शुभां रसवतीं प्रकरोति यो वै कामान्ददामि सकलान्मनुजस्य तस्य ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमाहात्म्ये नैवेद्यविधिकथनंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥
ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नैवेद्यानंतरं तात किं कर्तव्यं नृभिः प्रभो ॥ यत्कर्तव्यं सहोमासे तत्सर्वं ब्रूहि तत्त्वतः ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अथ भुक्तवते
दत्त्वा जलैः कर्पूरवासितैः ॥ आचमनं च तांबूलं चंदनं करमार्जनम् ॥ २ ॥ पुष्पांजलिं ततः कुर्याद्भक्त्याऽऽदर्शं प्रदर्शयेत् ॥ नीराजनं ततः
कार्यं कार्पूरं विभवे सति ॥ ३ ॥ समर्प्य मुकुटादीनि भूषणानि विचक्षणः ॥ ततः पश्चान्महाभाग प्रकल्प्य च्छत्रचामरे ॥४॥ प्रसादसुमुखं ध्यात्वा
श्यामसुंदरविग्रहम् ॥ जपेदष्टोत्तरशतं स्तुवीत स्तुतिभिः प्रभुम् ॥५॥ शंखरौप्यमयी माला कांचनी च विशेषतः ॥ पद्माक्षैश्चैव सुभगैर्विद्रुमैर्मणिमौक्तिकैः
॥ ६ ॥ रचितैर्द्राक्षकैर्माला तथैवांगुलिपर्वभिः ॥ पुत्रजीवमयी माला शस्ता वै जपकर्मणि ॥ ७ ॥ न च क्रमन्न च हसन्न पार्श्वमवलोकयन् ॥
न पदा पदमाक्राम्य करप्राप्तशिरास्तथा ॥८॥ नोत्तिष्ठन्मन्मनुं विद्वान्न जपेद्व्यग्रमानसः ॥ जपकाले न भाषेत व्रतहोमार्चनादिषु ॥९॥ गृहेष्वेकगुणं
जाप्यं गोष्ठे दशगुणं भवेत् ॥ नदीतीरे शतं विद्यादग्न्यगारे दशाऽधिकम् ॥ १० ॥ तीर्थादिषु सहस्रं स्यादनंतं मम सन्निधौ ॥ एवं कृत्वा सहोमासे
यः कुर्याच्च प्रदक्षिणाम् ॥ ११ ॥ सप्तद्वीपवती[1]पुण्यं लभते स पदेपदे ॥ पठन्नामसहस्रं तु अथवा नाम केवलम् ॥ १२ ॥ एका प्रदक्षिणा भक्त्या
दहेत्पापं सदाऽऽह्निकम् ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ १३ ॥ दिनसप्तोद्भवं पापं मम तिस्रः प्रदक्षिणाः ॥ तत्क्षणान्नाशयंत्येव पापं
देहे दशाऽऽह्निकम् ॥ १४ ॥ कृताः प्रदक्षिणा येन एकविंशति भक्तितः ॥ भ्रूणहत्यादिपापानि नाशमायांति तत्क्षणात् ॥ १५ ॥ अष्टोत्तरशतं येन
कृता भक्त्या प्रदक्षिणाः ॥ तेनेष्टं क्रतुभिः सर्वैः समाप्तवरदक्षिणैः ॥ १६ ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन तावद्वारं वसुन्धरा ॥ मातुः प्रदक्षिणास्तद्वद्भूत
धात्रीप्रदक्षिणाः ॥ १७ ॥ शालिग्रामशिलायाश्च सममेतत्त्रयं स्मृतम् ॥ एको दंडप्रपातश्च सहे सप्तप्रदक्षिणाः ॥ १८ ॥ सममेतद्द्वयं नो
वा दंडपातो विशिष्यते ॥ प्रदक्षिणे दंडपातं यः करोति सदा मम ॥ १९ ॥ सहोमासे विशेषेण आकल्पं स वसेद्दिवि ॥ कल्पादनंतरं तात
चक्रवर्ती प्रजायते ॥ २० ॥ चिरायुर्धनवान्भोगी दानवान्धर्मवत्सलः ॥ सहस्रनामपठनात्पापं नश्येत्त्रिधा कृतम् ॥ २१ ॥ अथ किं बहुनोक्तेन
शृणु गुह्यं च मे सुत ॥ दामोदरेति नाम्ना वै भवेत्प्रीतिर्ममाऽतुला ॥ २२ ॥ गुणसंबंधि मन्नाम कृतं मात्रा यशोदया ॥ यदा मे दधिभांडस्य

---

[1] सप्तद्वीपवतीभूमिदानजं पुण्यमित्यर्थः ।

स्फोटनं गोकुले कृतम् ॥ २३ ॥ तदा यशोदया गाढं बद्धो दाम्ना ह्युलूखले ॥ ततः प्रभृति मे नाम ख्यातं दामोदरेति च ॥२४॥ नमो दामोदरायेति
जपेद्यः सुसमाहितः ॥ सूर्योदये शुचिर्भूत्वा त्रिसहस्रं दिनेदिने ॥ २५ ॥ सार्द्धलक्षत्रयं यावत्तत उद्यापयेद्बुधः ॥ तर्पणं हवनं चैव ब्रह्मभोज्यं दशां
शतः ॥ २६ ॥ एवं यः कुरुते भक्त्या तस्य यच्छामि वांछितम् ॥ धनं धान्यं तथा दारान्पुत्रांश्चान्यच्च वांछितम् ॥ २७ ॥ त्रिसत्येन मया चोक्तं
श्रद्धत्स्व त्वं महामते ॥ मंत्रराजमिमं पुत्र कृपया मे प्रकाशितम् ॥ २८ ॥ दामोदरायेति पठन्नित्यं कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ दंडपातं तथा पुत्र अष्टांगेन
समन्वितम् ॥ २९ ॥ पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यामुरसा शिरसा तथा ॥ मनसा वचसा दृष्ट्या प्रणामोष्टांग उच्यते ॥ ३० ॥ शिरो मत्पादयोः कृत्वा
बाहुभ्यां च परस्परम् ॥ प्रपन्नं पाहि मामीश भीतं मृत्युग्रहाऽर्णवात् ॥ ३१ ॥ पश्चाच्छेषां मया दत्तां शिरस्याधाय सादरम् ॥ एवं ब्रूयात्ततो वत्स
मम पूजाप्रपूर्त्तये ॥ ३२ ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं जनार्दन ॥ यत्पूजितं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ ३३ ॥ मृदंगवाद्येन समं प्रणवेन
सुसंयुतम् ॥ एवं कार्यं सहोमासे नृत्यं पुयण्प्रदं नृणाम् ॥ ३४ ॥ गीतं वाद्यं च नृत्यं च तथा पुस्तकवाचनम् ॥ पूजाकाले चतुर्वक्र सर्वदा मम च
प्रियम् ॥३५॥ गीतवाद्याद्यभावे च मम नामसहस्रकम् ॥ स्तवराजं तथा पुत्र गजेंद्रस्य च मोक्षणम् ॥३६॥ अनुस्मृतिश्च गीता च स्तवनं पंचधा
मतम् ॥ पंचस्तवं महाभाग मम प्रीतिकरं परम्॥३७॥ पादोदकं पिबेद्यो वै शालिग्रामसमुद्भवम् ॥ पंचगव्यसहस्रैस्तु प्राशितैः किं प्रयोजनम्॥३८॥
शालिग्रामशिलातोयं यः पिबेद्बिंदुना समम् ॥ मातुः स्तन्यं पुनर्नैव स पिबेन्मुक्तिभाग्नरः॥ ३९ ॥ आशौचं नैव विद्येत सूतके मृतकेऽपि च ॥ येषां
पादोदकं मूर्ध्नि प्राशनं ये प्रकुर्वते ॥ ४० ॥ अंतकालेऽपि यस्येदं दीयते पादयोर्जलम् ॥ सोऽपि सद्गतिमाप्नोति सदाचारबहिष्कृतः ॥ ४१ ॥ अपेयं
पिबते यस्तु भुंक्ते यद्यप्यभोजनम् ॥ अगम्यागमनो यो वै पापाचारश्च यो नरः ॥ ४२ ॥ सोऽपि पूतो भवत्याशु सद्यः पादांबुधारणात् ॥ चांद्रायणा
त्पादकृच्छ्रादधिकं पादयोर्जलम् ॥४३॥ अगुरुं कुंकुमं वाऽपि कर्पूरं चाऽनुलेपनम् ॥ मम पादांबुसंस्पृष्टं तद्वै पावनपावनम् ॥४४॥ दृष्टिपूतं तु यत्तोयं
भवेद्वै विप्रसत्तम ॥ तद्वै पापहरं नृणां किं पुनः पादयोर्जलम् ॥ ४५ ॥ प्रियस्त्वं मेऽग्रजः पुत्रो विशेषेण च मत्प्रियः ॥ तदर्थं कथितं सर्वं रहस्यं
यच्च मे स्थितम् ॥४६॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखंडे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमाहात्म्ये पूजाविधि
समापनंतदुद्यापनंतत्फलकथनयोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एकादश्याश्च माहात्म्यं तीर्णां च मूविधानकम् ॥ सर्वं ब्रूहि
मम स्वामिन्कृपया भूतभावन ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ शृणुष्व द्विजशार्दूल कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ यां श्रुत्वा याति विलयं पापं ब्रह्मवधा

दिकम् ॥ २ ॥ कांपिल्ये नगरे राजा वीरबाहुरिति स्मृतः ॥ सत्यवादी जितक्रोधो ब्रह्मज्ञो मम तत्परः ॥ ३ ॥ भाववान्स दयाशीलो रूपवान्बलवा
न्नरः ॥ भक्तो भागवतानां च सदा मम कथारुचिः ॥ ४ ॥ सदा मम कथाऽऽसक्तः सदा जागरणप्रियः ॥ दाता विद्वान्क्षमाशीलो विक्रमी विजितेंद्रि
यः ॥ ५ ॥ विजयी रणशीलश्च ऋद्ध्या च धनदोपमः ॥ पुत्रवान्पशुमांश्चैव स्वदारनिरतस्तथा ॥६॥ तस्य भार्या कांतिमती रूपेणाऽप्रतिमा भुवि ॥
पतिव्रता महासाध्वी मम भक्तिरता सदा ॥ ७ ॥ तया सह विशालाक्षो बुभुजे मेदिनीं युवा ॥ मुक्त्वैकं मां महाबाहो नान्यज्जानाति दैवतम् ॥
॥ ८ ॥ एकस्मिन्दिवसे पुत्र भारद्वाजो महामुनिः ॥ समागतो गृहे तस्य वीरबाहोर्महात्मनः ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा समागतं दूराद्भारद्वाजं महामुनिम् ॥
स्वागतं कारयामास दत्त्वार्घ्यं विधिवत्तदा ॥ १० ॥ आसनं कल्पयामास स्वयमेव महीपतिः ॥ प्रणम्य परया भक्त्या तस्थौ मुनिवराग्रतः ॥
॥ ११ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं दिनम् ॥ अद्य मे सफलं राज्यमद्य मे सफलं गृहम् ॥ १२ ॥ प्रसन्नो
मम विप्रर्षे परमात्मा जनार्दनः ॥ यत्त्वं समागतो ह्यद्य गृहे योगिवरस्तथा ॥ १३ ॥ मुक्तोऽहं पापकोट्याद्य यत्त्वयाऽहं निरीक्षितः ॥ राज्यं
लक्ष्मीर्गजाऽश्वाश्च मया तुभ्यं निवेदिताः ॥ १४ ॥ वैष्णवोऽसि मुनिश्रेष्ठ नास्त्यदेयं मया तव ॥ मेरुतुल्यं भवेत्सर्वं वैष्णवस्य वराटिका ॥
॥ १५ ॥ नाऽऽयाति हि गृहे यस्य वैष्णवो वै द्विजोत्तमः ॥ तद्दिनं विफलं तस्य कथितं ब्राह्मणैर्मम ॥१६॥ विष्णुभक्ताश्च ये केचित्सर्वे वर्णा द्विजा
तयः ॥ कथितं मम गार्ग्येण गौतमेन सुमंतुना ॥ १७ ॥ ये त्वभक्ता हृषीकेशे पिशाचास्ते हि मानवाः ॥ महापातकलिप्तास्ते ये भुंजंति हरेर्दिने ॥
॥ १८ ॥ शिवव्रतसहस्रैस्तु सौरैर्ब्राह्मैश्च कोटिभिः ॥ यत्फलं कविभिः प्रोक्तं वासरैकेन तद्धरेः ॥ १९ ॥ गर्वमुद्वहते तावत्तिथिर्ब्राह्मी च
शांकरी ॥ यावन्नायाति विप्रेंद्र द्वादशी च मम प्रिया ॥ २० ॥ तावत्प्रभावस्ताराणां यावन्नोदयते शशी ॥ तिथिस्तथा च विप्रेंद्र यावन्नायाति
द्वादशी ॥ २१ ॥ नारदेन पुरा प्रोक्तं वसिष्ठेन ममाग्रतः ॥ त्वं वेत्ता सर्वधर्माणां वैष्णवानां महामुने ॥ २२ ॥ ॥ भारद्वाज उवाच ॥ ॥
साधु पृष्टं महाभाग यत्त्वं भक्तोऽसि वैष्णवः ॥ सा सुप्रजा मही धन्या यत्त्वं रक्षसि भूमिप ॥ २३ ॥ तस्मिन्राष्ट्रे न वस्तव्यं यत्र
राजा न वैष्णवः ॥ वरं वासो वने तीर्थे न तु राष्ट्र त्ववैष्णवे ॥ २४ ॥ यत्र भागवतो राजा संप्रशास्ति च मेदिनीम् ॥ वैकुण्ठमिति
मंतव्यं तद्राष्ट्रं पापवर्जितम् ॥ २५ ॥ चक्षुर्हीनं यथा देहं पतिहीना यथा स्त्रियः ॥ द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ २६ ॥
यथा पुत्रो महीपाल मातापित्रोरपोषकः ॥ द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ २७ ॥ दानहीनो यथा राजा ब्राह्मणो रसविक्रयी ॥ द्वादशी

दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ २८ ॥ दंतहीनो यथा हस्ती पक्षहीनो यथा खगः ॥ द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ २९ ॥ प्रति
ग्रहार्थं वेदादि द्रव्यार्थं सुकृतं यथा ॥ द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ ३० ॥ दर्भहीना यथा संध्या यथा श्राद्धमदक्षिणम् ॥ द्वादशी
दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ ३१ ॥ सशिखश्च यथा शूद्रा कपिलाक्षीरपायकः ॥ द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ ३२ ॥ शूद्रश्च
ब्राह्मणीगामी हेमघ्नो धर्मदूषकः ॥ द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ ३३ ॥ हरिसूर्यादिवृक्षाणां यथा छेदो नरोत्तम ॥ द्वादशी दशमी
युक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ ३४ ॥ यथाऽऽहुतिर्मंत्रहीना मृतवत्सापयो यथा ॥ द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ ३५ ॥ सकेशा विधवा
यद्वद्व्रतं स्नानविवर्जितम् ॥ द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ ३६ ॥ स राजा प्रोच्यते सद्भिर्यो भक्तो मधुसूदने ॥ तद्रा वर्धते नित्यं
सुखी भवति सप्रजः ॥ ३७ ॥ दृष्टिर्मे सफला राजन्यन्मया त्वं निरीक्षितः ॥ अद्य मे सफला वाणी जल्पते या त्वया सह ॥ ३८ ॥ दूरमेव हि
गंतव्यं श्रूयते यत्र वैष्णवः ॥ दर्शनात्तु भवेत्पुण्यं तीर्थस्नानसमुद्भवम् ॥ ३९ ॥ स त्वं राजन्मया दृष्टो विष्णुभक्तिरतः शुचिः ॥ स्वस्ति तेऽस्तु
गमिष्यामि सुखी भव नराधिप ॥ ४० ॥ एतस्मिन्नंतरे राज्ञ्या कांतिमत्या नमस्कृतः ॥ भारद्वाजो मुनिश्रेष्ठः प्रवरः सर्वयोगिनाम् ॥ ४१ ॥ अवै
धव्यं वरारोहे भक्ता भव स्वभर्त्तरि ॥ निश्चला केशवे भक्तिः सदा भवतु ते शुभे ॥ ४२ ॥ एतस्मिन्नंतरे राजा भारद्वाजं महामुनिम् ॥ उवाच
प्रीणयन्वाचा मेघनादगभीरया ॥ ४३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ विपुला मे कथं लक्ष्मीः किं कृतं पूर्वजन्मनि ॥ सर्वं ब्रूहि मुनिश्रेष्ठ कृपा यदि
ममोपरि ॥ ४४ ॥ एतन्मया कथं प्राप्तं राज्यं निहतकण्टकम् ॥ पुत्रो वै गुणवाञ्छ्रेष्ठः प्रिया च सुमनोहरा ॥ ४५ ॥ मच्चित्ता मद्गतप्राणा
चिंतयन्ती जनार्दनम् ॥ कोऽहं मुने कथं चैषा कश्च धर्मो मया कृतः ॥ ४६ ॥ किं चाऽनयाऽपि चार्वंग्या मम पत्न्या कृतं मुने ॥ केन पुण्येन
मे लक्ष्मीर्मृत्युलोके सुदुर्लभा ॥ ४७ ॥ अशेषा भूमिपाला वै वर्तंते यस्य मे वशे ॥ विक्रमं चाऽप्रतिहतं शरीरारोग्यता तथा ॥ ४८ ॥ ममाऽपि
विपुलं तेजो न कश्चित्सहते मुने ॥ इच्छाम्यद्य प्रतिज्ञातुं यथा चेयमनिंदिता ॥ ४९ ॥ मयाऽपि सुकृतं विप्र किं कृतं पूर्वजन्मनि ॥
इति पृष्टो नरेंद्रेण पूर्वजन्मविचेष्टितम् ॥ ५० ॥ स्वपत्न्याश्चेष्टितं चैव संपदां चैव कारणम् ॥ योगोत्थं सुचिरं कालं तथाविंदत
मानसे ॥ ५१ ॥ विज्ञातमेतन्नृपते पूर्वजन्मविचेष्टितम् ॥ तव पत्न्याश्च राजर्षे शृणुष्व कथयाम्यहम् ॥ ५२ ॥ ॥ भारद्वाज उवाच ॥ ॥
शृणु भूपाल सकलं यस्येदं कर्मणः फलम् ॥ त्वमासीः शूद्रजातीयो जीवहिंसापरायणः ॥ ५३ ॥ नास्तिको दुष्टचारित्रः परदारप्रध

र्षकः ॥ कृतघ्नो दुर्विनीतश्च सुष्ठाचारविवार्जितः ॥ ५४ ॥ इयं या भवतो भार्या पूर्वमप्यायतेक्षणा ॥ कर्मणा मनसा वाचा नान्यदस्यास्त्वया विना ॥
॥ ५५ ॥ पतिव्रता महाभागा भजमाना निरन्तरम् ॥ भावं न कुरुते दुष्टं तवोपरि तथा सति ॥ ५६ ॥ सखिभिस्त्वं परित्यक्तो बन्धुभिः पापकर्म
कृत् ॥ क्षयं जगाम चाऽर्थो यः सञ्चितस्तव पूर्वजैः ॥ ५७ ॥ नष्टे द्रव्ये फलाऽऽकांक्षी त्वमासीर्जगतीपते ॥ पूर्वकर्मविपाकेन कृषिश्च विफला गता ॥
॥ ५८ ॥ ततो वित्ते परिक्षीणे परित्यक्तश्च बांधवैः ॥ क्षीयमाणाऽपि साध्वीयमत्यजत्त्वां न भामिनी ॥ ५९ ॥ त्वं भग्नः सर्वकामेभ्यो गतवान्निर्जने
वने ॥ हत्वा जीवाननेकांश्च चकारात्मविपोषणम् ॥६० ॥ एवं प्रवृत्तस्य तव सह पत्न्या तदा नृप ॥ गतानि बहुवर्षाणि पापवृत्त्या महीतले॥६१॥
अन्यस्मिन्वासरे राजन्मार्गभ्रष्टो महामुनिः ॥ न दिशं विदिशं वेत्ति देवशर्मा द्विजोत्तमः ॥ ६२ ॥ क्षुत्तृषापीडितोऽत्यर्थं मध्याह्नगदिवाकरे ॥
पतितो वनमध्ये तु मार्गभ्रष्टो महीपते ॥ ६३ ॥ दया जाता च ते भूप दृष्ट्वा दुःखेन पीडितम् ॥ ब्राह्मणं वृद्धमज्ञातं गृहीत्वा तु करेण वै ॥ ६४ ॥
उत्थाप्य पतितं भूमौ त्वयोक्तं हि तदा नृप ॥ प्रसादं कुरु विप्रर्ष आगच्छ त्वं ममाऽऽश्रमम् ॥ ६५ ॥ जलपूर्णं तडागं च पद्मिनीखण्डमण्डितम् ॥
वृक्षैर्मनोहरैर्युक्तं फलैः पुष्पैर्मनोरमैः ॥ ६६ ॥ स्नात्वा सुशीतले तोये कृत्वा कर्म च नैत्यकम् ॥ कुरु विप्र फलाहारं पिब वारि सुशीतलम् ॥ ६७ ॥
सुखेन कुरु विश्रामं मया संरक्षितः स्वयम् ॥ विप्रेन्द्र तृप्तिपर्यंतं वस त्वं च ममाश्रमे ॥ ६८ ॥ उत्तिष्ठ त्वं द्विजश्रेष्ठ प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ लब्धसंज्ञ
स्तदा विप्रः श्रुत्वा शूद्रस्य भाषितम् ॥ ६९ ॥ करे जग्राह तं शूद्रं गतो यत्र जलाशयः ॥ उपविष्टो महाबाहो छायामाश्रित्य तत्तटे ॥ ७० ॥ स्नानं
चकार विधिवत्पूजयामास केशवम् ॥ तर्पयित्वा पितॄन्देवान्पपौ नीरं सुशीतलम् ॥ ७१ ॥ विश्रांतो वृक्षमूलेऽभूद्देवशर्मा द्विजोत्तमः ॥ साष्टांगं
मुनये कृत्वा नमस्कारं सह स्त्रिया ॥ ७२ ॥ शूद्रस्तु परया भक्त्या प्रोवाच मुनिसन्निधौ ॥ आवयोस्तरणार्थाय अतिथिस्त्वं समागतः ॥ ७३ ॥
दर्शनात्तव विप्रर्षे जातः पापस्य संक्षयः ॥ प्रिये फलानि स्वादूनि प्रयच्छास्मै द्विजातये ॥ मृदूनि रसयुक्तानि सुपक्वानि प्रियाणि च ॥ ७४ ॥
॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ त्वामहं नैव जानामि स्वज्ञातिं कथयस्व मे ॥ नाज्ञातस्य हि भोक्तव्यं ब्राह्मणस्याऽपि पुत्रक ॥ ७५ ॥ ॥ शूद्र
उवाच ॥ ॥ शूद्रोऽहं द्विजशार्दूल न कार्यः संशयस्त्वया ॥ आत्मजैर्दुर्जनैर्विप्र परित्यक्तः स्वबन्धुभिः ॥ ७६ ॥ तयोः संवदतोरेवं शूद्रपत्न्या
फलानि च ॥ दत्तानि तस्मै विप्राय तेन भुक्तानि तानि वै ॥ ७७ ॥ अभूत्प्रीतमना विप्रः पीत्वा नीरं सुशीतलम् ॥ सुखं संप्राप्य स मुनिर्विश्रांत
स्तरुमूलके ॥ ७८ ॥ स च शूद्रः सपत्नीको भुक्त्वा च पुनरागतः ॥ स्वागतं ते मुनिश्रेष्ठ कुतस्त्वमिह चाऽऽगतः ॥ ७९ ॥ शून्याटवीं द्विजश्रेष्ठ

दुष्टसत्त्वभयाकुलाम् ॥ निर्मनुष्यां दुःखयुक्तां दिवारात्रं भयानकाम् ॥ ८० ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ ब्राह्मणोऽहं महाभाग प्रयागगमनं प्रति ॥
अहमज्ञातमार्गेण प्रविष्टो दारुणे वने ॥ ८१ ॥ मम पुण्यप्रभावेण जातोसि वरबांधवः ॥ जीवितं मे त्वया दत्तं ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ ८२ ॥ भवा
नपि कुतः प्राप्तो निर्मनुष्ये वने खलु ॥ को भवान्कारणं किंस्वित्कथयस्व ममाऽग्रतः ॥ ८३ ॥ ॥ शूद्र उवाच ॥ ॥ विदर्भनगरी राज्ञा भीम
सेनेन रक्षिता ॥ वासो मम महाराष्ट्रे शूद्रोऽहं पापलंपटः ॥ ८४ ॥ स्वकर्मविहितो धर्मो मया त्यक्तो द्विजोत्तम ॥ त्यक्तोऽहं बन्धुवर्गेण ततोऽहं वन
मागतः ॥ ८५ ॥ कृत्वा जीववधं नित्यं जीवेऽहं भार्यया सह ॥ सांप्रतं पातकात्सम्यङ् निर्विण्णोस्मि महामुने ॥ ८६ ॥ कुरुष्वाऽनुग्रहं किञ्चित्पा
पयुक्तस्य मे प्रभो ॥ मम पुण्यप्रभावेण आगतस्त्वं द्विजोत्तम ॥ ८७ ॥ न पश्यामि यथा सौरिं पत्न्या सह महामुने ॥ उपदेशप्रभावेण प्रसादं कर्तु
मर्हसि ॥ ८८ ॥ नान्यदिच्छाम्यहं किञ्चिन्मुक्त्वा देवं जनार्दनम् ॥ कुरुष्वाऽनुग्रहं मेऽद्य प्रसादमृषिसत्तम ॥ ८९ ॥ ॥ भारद्वाज उवाच ॥ ॥ इति
तेन समापृष्टो देवशर्मा द्विजाग्रणीः ॥ शूद्रेण परया भक्त्या प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ९० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमाहात्म्य एकादश्याख्यानंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ देवशर्मोवाच ॥
॥ ॥ तवेदृशी मतिर्जाता सहसा केशवोपरि ॥ एतस्मान्मे गतं पापं पूर्वजन्मशतोद्भवम् ॥ १ ॥ विना व्रतैर्विना तीर्थैर्मुक्तस्त्वं पापकोटिभिः ॥
ममातिथ्येन भक्त्या च जातं तव हरेः पदम् ॥ २ ॥ तेन पुण्यप्रभावेण मतिर्जाता तवेदृशी ॥ ध्यात्वा संचिंत्य मनसा ज्ञातं पूर्वविचेष्टितम् ॥ ३॥
पूर्वजन्मनि विप्रस्त्वमवंत्यां धर्मतत्परः ॥ सदाऽध्ययनशीलश्च सुशीलश्च सदा व्रती ॥ ४ ॥ एका तु द्वादशी विष्णोः कृता च दशमीयुता ॥ तत्पा
पस्य प्रभावेण समस्तं सुकृतं गतम् ॥ ५ ॥ सर्वं तद्विफलं जातं यथा शूद्रापतिर्द्विजः ॥ बहुवर्षसहस्राणि प्राप्ता नरकयातनाः॥ ६ ॥ तस्मादेवं त्वया
पूर्वं कृतं दुष्टं चिरं बहु ॥ कृता तु दशमीमिश्रा तिथिर्विष्णोर्महात्मनः ॥ ७ ॥ तेन शूद्रो भवाञ्जातः पापे तव मतिस्तथा ॥ धर्मे न रमते चित्तं
दशमीवेधदूषितम् ॥ ८ ॥ विदर्भनगरे वत्स अस्ति ते पुत्रिकासुतः ॥ कृतं तेन विधानोक्तं हरेरेकादशीव्रतम् ॥ ९ ॥ प्रदत्तं तेन तत्पुण्यमखण्डैका
दशीव्रतम् ॥ धर्मोपरि मतिर्जाता जातः पापस्य संक्षयः ॥ १० ॥ तेन पुण्यप्रभावेण एकादश्या व्रतेन च ॥ दशमीवेधजं पापं यमेन परिमार्जि
तम् ॥ ११ ॥ इह जन्मनि यत्पापं जन्मायुतकृतानि च ॥ मार्जितानि यमेनैव पापानि तव सांप्रतम् ॥ १२ ॥ तयोर्विवदतोरेवं विष्वक्सेनः समा
गतः ॥ वर्णावर स्वागतं ते तुष्टस्तेहं जनार्दनः ॥ १३ ॥ विप्रस्याऽऽतिथ्यहेतुत्वाज्जातः पापस्य संक्षयः ॥ परदत्तेन पुण्येन एकादश्या व्रतेन

च ॥ १४ ॥ दशमीवेधजं पापं तव शूद्र लयं गतम् ॥ व्रतं कृत्वा ददौ पुण्यं दौहित्रस्तेन तारितः ॥ १५ ॥ पत्न्या सह महाभाग वैनतेयं समारुह ॥
इत्युक्त्वा देवदेवेन विमाने स्थापितस्तदा ॥ १६ ॥ स्वर्गं ततः सपत्नीकः शूद्रत्वेन नृपोत्तम ॥ देवशर्मा तु विप्रो वै तीर्थराजं ययौ पुनः ॥ १७ ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्त्वया परिपृच्छितम् ॥ अखण्डैकादशीपुण्यात्प्राप्तस्याऽऽतिथ्यकारणात् ॥ विष्णुभक्तिमती भार्या राज्यं निहतकण्टकम् ॥
॥ १८ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ ब्रह्मन्नखण्डैकादश्या विधिं सम्यक्समादिश ॥ विष्णोः सम्प्रीणनार्थाय प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ ॥ ऋषिरु
वाच ॥ ॥ शृणुष्व नृपशार्दूल एकादश्या विधिं शुभम् ॥ पुराऽऽसीद्भगवान्विष्णुर्नारदाय यदुक्तवान् ॥ २० ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि उद्यापनविधिं
शुभम् ॥ मार्गशीर्षादिमासेषु द्वादशीषु नरोत्तम ॥ २१ ॥ व्रतं शुभमिदं कार्यमखण्डैकादशीव्रतम् ॥ दशम्यां चैव नक्तं च एकादश्यामुपोषणम् ॥
॥ २२ ॥ द्वादश्यामेकभुक्तं च अखंडा इति कथ्यते ॥ दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभूते दिवाकरे ॥ २३ ॥ तद्धि नक्तं विजानीयान्न नक्तं निशि
भोजनम् ॥ कांस्यं मांसं मसूरांश्च चणकान्कोद्रवांस्तथा ॥ २४ ॥ शाकं मधु परान्नं च पुनर्भोजनमैथुने ॥ विष्णुभक्तो नरो वाऽपि दशम्यां दश
वर्जयेत् ॥ २५ ॥ दशम्या विधिरुक्तोऽयमेकादश्यास्तथा शृणु ॥ असकृज्जलपानं च हिंसा शौचमसत्यता ॥ २६ ॥ तांबूलं दन्तकाष्ठं च दिवा
शयनमैथुने ॥ द्यूतं क्रीडा निशि स्वापः पतितैः सह भाषणम् ॥ एकादश्यां दशैतानि विष्णुभक्तस्तु वर्जयेत् ॥ २७ ॥ अद्य मे स्त्रीसुखं नास्ति
भोजनं नास्ति केशव ॥ प्रीत्यर्थं तव देवेश नियमस्तु दिवानिशि ॥ २८ ॥ सुप्तेन्द्रियैस्तु वैक्लव्यं भोजनं यच्च मैथुनम् ॥ दन्तांतरविलग्नान्नं क्षमस्व
पुरुषोत्तम ॥ २९ ॥ उपावृत्तस्तु पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह ॥ उपवासः स विज्ञेयो न शरीरस्य शोषणम् ॥ ३० ॥ पूर्वोक्तानि दशैतानि परान्नं
च तथा मधु ॥ द्वादश्यां विष्णुभक्तो वै वर्जयेन्मर्दनादिकम् ॥३१॥ अद्य मे द्वादशी पुण्या पवित्रा पापनाशिनी ॥ पारणं च करिष्यामि प्रसीद गरुड
ध्वज ॥ ३२ ॥ विष्णोः संतोषणार्थाय यो मया नियमः कृतः ॥ अद्याहं भोजयिष्यामि त्वत्प्रसादाद्द्विजोत्तमम् ॥ ३३ ॥ अनेन विधिना कुर्याद्याव
द्वर्षं समाप्यते ॥ संपूर्णे तु ततो वर्षे कुर्यादुद्यापनं बुधः ॥ ३४ ॥ आदौ मध्ये तथा चांते व्रतस्योद्यापनं स्मृतम् ॥ उद्यापनं न कुर्याद्यः कुष्ठी चांधश्च
जायते ॥ ३५ ॥ तस्मादुद्यापनं कुर्याद्यथाविभवसारतः ॥ क्रियते शुक्लपक्षे च मासे मार्गशिरे शुभे ॥ ३६ ॥ आमंत्र्य द्वादशमितान्ब्राह्मणान्विधि
कोविदान् ॥ त्रयोदशं सपत्नीकमाचार्यं विधिकोविदम् ॥ ३७ ॥ यजमानः शुचिः स्नात्वा श्रद्धायुक्तो जितेन्द्रियः ॥ पादशौचार्घवस्त्राद्यैराचार्यं

---

१ च प्राप्तम्—इति वाक्यशेषः ।

दींस्ततोऽर्चयेत् ॥ ३८ ॥ आचार्यस्तु ततः कृत्वा मण्डलं वर्णकैः शुभैः ॥ चक्राब्जं सर्वतोभद्रं श्वेतवस्त्रेण वेष्टितम् ॥ ३९ ॥ जलपूर्णं च कुम्भं तु
पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥ पञ्चपल्लवसंयुक्तं कर्पूरागुरुवासितम् ॥ ४० ॥ वेष्टितं रक्तवस्त्रेण ताम्रपात्रेण संयुतम् ॥ वेष्टितं पुष्पमालाभिर्मंडलोपरि विन्य
सेत् ॥ ४१ ॥ तस्योपरि न्यसेद्देवं लक्ष्मीनारायणं नृप ॥ सौवर्णी प्रतिमा कार्या एककर्षप्रमाणतः ॥ ४२ ॥ वाहनाऽऽयुधसंयुक्ता प्रमाणं
चतुरंगुलम् ॥ किंवा शक्त्या प्रकुर्वीत वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥ ४३ ॥ ततः संस्थापयेन्मूर्तिं मंडले द्वादशैव हि ॥ मासानामधिपः पूज्यश्चाखंड
व्रतहेतवे ॥४४॥ मंडलात्पूर्वदिग्भागे शंखं संस्थापयेच्छुभम् ॥ त्वं पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुना विधृतः करे ॥ निर्मितः सर्वदेवैस्त्वं पांचजन्य नमो
ऽस्तु ते ॥ ४५ ॥ ततस्तु स्थंडिलं कार्यं मंडलादुत्तरां दिशम् ॥ संकल्प्य हवनं कार्यं मन्त्रैर्वेदोक्तवैष्णवैः ॥ ४६ ॥ स्वस्थाने स्थापयेद्विष्णुं स्थाप
येच्च हरिं प्रति ॥ पूजयेत्पुरुषसूक्तेन मन्त्रैः पौराणिकैः शुभैः ॥ ४७ ॥ नैवेद्यार्थं च वै कार्या मोदका बहवोऽपि च ॥ धूपदीपोपहाराणि कृत्वा
नीराजनं ततः ॥ ४८ ॥ यक्षकर्दमेन संपूज्य ततः कुर्यात्प्रदक्षिणाम् ॥ स्वस्तिवाचनकैर्विप्रैर्नमस्कारं ततो नृप ॥ ४९ ॥ ततस्तु ब्राह्मणैः कार्य
आचार्यक्रमशो जपः ॥ जपश्च पावमानीयो मंडलब्राह्मणं मधु ॥ ५०॥ तेजोऽसि शुक्रजं वाचं ब्रह्मसामादनंतरम् ॥ पवित्रवंतं सूर्यस्य विष्णोर्महसि
संहिताम् ॥ ५१ ॥ जपांते कलशे विष्णुं सोपांगमुपरि न्यसेत् ॥ दिवसस्योदये चैव होमं कुर्यादनुक्रमम् ॥ ५२ ॥ संस्थाप्य प्रथमं पात्रं पूजयित्वा
विधानतः ॥ स्तवनं च ततो होमः कर्तव्यश्चरुपूर्वकः ॥ ५३ ॥ स्वगृह्योक्तविधानेन यजनाग्निक्रियापरः ॥ चरुद्वयं च कुर्वीत पायसं वैष्णवं चरुम्
॥ ५४ ॥ जुहुयात्पुरुषसूक्तेन चरोः षोडश चाहुतीः ॥ तथा चतुर्गृहीतेन घृतयुक्तावराहुतिम् ॥ ५५ ॥ प्रादेशमात्राः पालाशसमिधश्च घृतप्लुताः॥
इदं विष्णिवति मंत्रेण होतव्याः कर्मसिद्धये ॥५६॥ शतमेकं तु जुहुयाद्विगुणाश्च तिलाऽऽहुतीः ॥ कृते च वैष्णवे होमे ग्रहयज्ञं समारभेत् ॥ ५७ ॥
समिद्भिश्चरुहोमं च तिलहोमं क्रमेण तु ॥ उभयोः स्वस्तिकं वाच्यं ततः पूजां समाचरेत् ॥ ५८ ॥ ऋत्विजां च ततो दद्याद्धेन्वादिग्रहदक्षिणाः ॥
देवस्य तृप्त्यै दद्याच्च ब्राह्मणाय यथाविधि ॥ ५९ ॥ गां वै पयस्विनीं दद्याऋषभं च सुशोभनम् ॥ ब्राह्मणानां ततो दद्यात्त्रयोदश पदानि च ॥६०॥
आचार्यं तु सपत्नीकं वस्त्रैश्च परितोषयेत् ॥ तोषयित्वा महादानैस्तं सार्थं च समर्पयेत् ॥ ६१ ॥ पञ्चविंशतिकुम्भांश्च सोदकान्वस्त्रवेष्टितान् ॥
ब्राह्मणांश्च ततो दद्यात्कृते पारणके निशि ॥ ६२ ॥ भूरिदानं च दातव्यं बंधूनामिष्टभोजनम् ॥ पूर्णपात्रं ततो दद्यादाचार्याय सदक्षिणम् ॥ ६३ ॥
पूर्णपात्रप्रदानेन कार्यं संपूरितं भवेत् ॥ उपवासव्रतं चैव स्नानं तीर्थफलं भवेत् ॥ ६४ ॥ विप्रैः संभाषितं तस्य संपूर्णं तद्भवेत्फलम् ॥ वित्त

शक्तिर्गृहे नास्ति कृतं चैकादशीव्रतम् ॥ ६५ ॥ स्वशक्त्या चैव कर्तव्यं तथा चोद्यापनादिकम् ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातमखण्डैकादशीव्रतम् ॥ ६६ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमासमाहात्म्येऽखण्डैकादशीव्रतकथनं
नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि जागरस्य च लक्षणम् ॥ येन विज्ञातमात्रेण
सुलभोऽहं सदा कलौ ॥ १ ॥ गीतं वाद्यं च नृत्यं च पुराणपठनं तथा ॥ धूपं दीपं च नैवेद्यं पुष्पं गन्धानुलेपनम् ॥ २ ॥ फलार्पणं च श्रद्धां
च दानमिंद्रियसंयमम् ॥ सत्यान्वितं विनिद्रं च मुदा मद्यजनान्वितम् ॥ ३ ॥ साश्चर्यं चैव सोत्साहं पापालस्यादिवर्जनम् ॥ प्रदक्षिणासमायुक्तं
नमस्कारपुरःसरम् ॥ ४ ॥ नीराजनसमायुक्तमतिहृष्टेन चेतसा ॥ यामेयामे महाभाग कुर्यादारार्तिकं मम ॥ ५ ॥ षड्विंशद्गुणसंयुक्तमेकादश्यां
च जागरम् ॥ यः करोति नरो भक्त्या न पुनर्जायते भुवि ॥ ६ ॥ य एवं कुरुते भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ जागरं परया भक्त्या स लीनो
जायते मयि ॥ ७ ॥ दष्टाः कलिभुजंगेन स्वपन्ते ये दिने मम ॥ कुर्वंति जागरं नैव मायापाशविमोहिताः ॥ ८ ॥ प्राप्ताप्येकादशी येषां कलौ
जागरणं विना ॥ ते विनष्टा न संदेहो यस्माज्जीवितमध्रुवम् ॥ ९ ॥ उद्धृतं नेत्रयुग्मं च दत्त्वा वै हृदये पदम् ॥ कृतं ये नैव पश्यंति पापिनो मम
जागरम् ॥ १० ॥ अभावे वाचकस्याऽथ गीतं नृत्यं च कारयेत् ॥ वाचके सति देवेश पुराणं प्रथमं पठेत् ॥ ११ ॥ अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेय
शतस्य च ॥ पुण्यं कोटिगुणं पुत्र मम जागरणे कृते ॥ १२ ॥ पितृपक्षे मातृपक्षे भार्यापक्षे च मानद ॥ कुलान्युद्धरते चैतन्मम जागरणे कृते ॥
॥ १३ ॥ उपोषणदिने विघ्ने प्रारब्धे जागरे सति ॥ विहाय स्थानं तत्राहं शापं दत्त्वा व्रजाम्यहम् ॥ १४ ॥ अविद्धवासरे ये मे प्रकुर्वंति हि जाग
रम् ॥ तेषां मध्ये प्रहृष्टः सन्नृत्यं वै प्रकरोम्यहम् ॥ १५ ॥ यावद्दिनानि कुरुते जागरं मम सन्निधौ ॥ युगाऽयुतानि तावंति वसते मम वेश्मनि ॥
॥ १६ ॥ न गयापिंडदानेन न तीर्थैर्बहुभिर्मखैः ॥ पूर्वजा मुक्तिमायांति विनैकादशिजागरात् ॥ १७ ॥ यः कुर्याज्जागरे पूजां कुसुमैर्मम वासरे ॥
पुष्पेपुष्पेऽश्वमेधस्य फलमाप्नोति मानवः ॥१८॥ यः कुर्याद्दीपदानं च रात्रौ जागरणे मम ॥ निमिषे निमिषे पुत्र लभते गोऽयुतं फलम् ॥ १९ ॥
यो दद्याज्जागरे पुत्र हविष्यान्नसमुद्भवम् ॥ नैवेद्यं लभते पुण्यं शालिशैलसमुद्भवम् ॥ २० ॥ पक्वान्नानि च यो दद्यात्फलानि विविधानि च ॥
जागरे मे चतुर्वक्त्र लभते गोशतं फलम् ॥ २१ ॥ कर्पूरेण च तांबूलं ददाति मम जागरे ॥ मद्भक्तो मत्प्रसादेन सप्तद्वीपाऽधिपो भवेत् ॥ २२ ॥
जागरे मम देवेश यः कुर्यात्पुष्पमण्डपम् ॥ स पुष्पकविमानेन क्रीडते मम सद्मनि ॥ २३ ॥ जागरे मे तु यो धूपं सकर्पूरं सगुग्गुलम् ॥ ददाति

दहते पापं जन्मलक्षसमुद्भवम् ॥ २४ ॥ स्नापयेज्जागरे यो मां दधिक्षीरघृतांबुकैः ॥ भोगानिह लभेद्दै स ह्यन्ते च परमां गतिम् ॥ २५ ॥ दिव्यांऽ
बराणि यो दद्यात्फलानि विविधानि च ॥ स चिरं वसते स्वर्गे तं तु संख्यासमानि वै ॥ २६ ॥ दद्यादाभरणं यो मे हेमजं रत्नसंभवम् ॥ सप्त
कल्पानि वसते सोत्संगे मत्प्रियो मम ॥ २७ ॥ घृतेन दीपकं यो मे गव्येन च विशेषतः ॥ ज्वालयेज्जागरे रात्रौ निमिषे गोयुतं
फलम् ॥ २८ ॥ जागरे मे चतुर्वक्र कर्पूरेण च दीपकम् ॥ यो ज्वालयेत नीराजं कपिलादानजं फलम् ॥ २९ ॥ यः पुनः कुरुते दीपं गीतं
नृत्यं च पूजनम् ॥ शतक्रतुसमं पुण्यं व्रतैर्दानशतैरपि ॥ ३० ॥ स्वयं यः कुरुते गीतं विलज्जो नृत्यते यदि ॥ स लभेन्निमिषार्धेन कोटियज्ञ
कृतं फलम् ॥ ३१ ॥ निवारयति यो गीतं नृत्यं जागरणे मम ॥ षष्टियुगसहस्राणि पच्यते रौरवादिषु ॥ ३२ ॥ नृत्यमानस्य मर्त्यस्य ये केचिन्निकटे
गताः ॥ विमुक्ता धर्मराजेन मुक्ता यांति च मत्पदम् ॥३३॥ नृत्यमानस्य मर्त्यस्य उपहासं करोति यः ॥ जागरे यांति निरयं यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥
॥ ३४ ॥ जागरे मम यः कुर्याद्भक्त्या पुस्तकवाचनम् ॥ श्लोकसंख्यायुगान्येव स वसेन्मम सन्निधौ ॥ ३५ ॥ प्रदक्षिणाप्रदानेन यत्फलं कथितं
बुधैः ॥ न तत्कोटिमखैः पुण्यं युगसंख्यैरवाप्यते ॥ ३६ ॥ दीपमाला ममाग्रे वै यः कुर्याज्जागरे सुत ॥ विमानकोटिसंयुक्त आकल्पं वसते दिवि ॥
॥ ३७ ॥ मम बालचरित्राणि जागरे पठते हि यः ॥ युगकोटिसहस्राणि श्वेतद्वीपे वसेन्नरः ॥ ३८ ॥ तस्माज्जागरणं कार्यं पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥
॥ ३९ ॥ यो गीतां पठते रात्रौ मम नामसहस्रकम् ॥ वेदोक्तानां पुराणानां जागरात्पुण्यमाप्नुयात् ॥ ४० ॥ धेनुदानं तु यः कुर्याज्जागरे मम
पुत्रक ॥ लभते नात्र संदेहः सप्तद्वीपवतीफलम् ॥ ४१ ॥ सर्वेषामेव पुण्यानां महत्पुण्यं महीतले ॥ द्वादशीजागरं पुत्र प्रसिद्धं भुवनत्रये ॥ ४२ ॥
जागरं ये च कुर्वंति कर्मणा मनसा गिरा ॥ न तेषां पुनरावृत्तिर्मम लोकात्कथंचन ॥ ४३ ॥ प्रोत्साहयित्वा लोकान्यः कुरुते जागरं निशि ॥
प्राप्नोति चक्रवर्तित्वं सत्यं मे व्याहृतं सुत ॥ ४४ ॥ संमानिताः ककुत्स्थेन रात्रौ जागरकारिणः ॥ स्वशक्त्या चैव दानेन प्राप्तं राज्यं सुदुर्लभम् ॥
॥ ४५ ॥ ये केचिद्गायका विप्रा वादका नर्तकाश्च ये ॥ नर्तकीसहिता यांति मम लोके सनातने॥४६॥ दुर्योनिषु गतैः सर्वैः कृत्वा जागरणं मम ॥
संप्राप्तं पृथिवीशत्वं कामुकैर्मुनिसत्तम ॥ ४७ ॥ निष्कामा मुक्तिमापन्नाः श्वपचाद्याश्च जागरात् ॥ विवेको नास्ति वर्णानां मम जागरकारिणाम् ॥
॥ ४८ ॥ न कलौ पावनं ध्यानं न कलौ जाह्नवीजलम् ॥ न कलौ पावनं जाप्यं मुक्त्वैकं जागरं मम ॥ ४९ ॥ द्वादशीदिवसे प्राप्ते ये कुर्वंति
हि जागरम् ॥ ते धन्यास्ते कृतार्था वै कलिकाले न संशयः ॥ ५० ॥ न भूयान्मानुषे लोके द्वादशीविमुखो नरः ॥ अतीतानागतान्वाऽपि

पातयेन्नरके हि सः ॥ ५१ ॥ वरमेको गुणैर्युक्तः किं जातैर्बहुभिः सुतैः ॥ द्वादशीजागरात्सर्वांस्तारयेद्यो हि पूर्वजान् ॥ ५२ ॥ माहात्म्यं
पठते भक्त्या मयोक्तं जागरोद्भवम् ॥ द्वादशीसंभवः पुत्रः कुलानां तारयेच्छतम् ॥ ५३ ॥ अगम्यागमने पापमभक्ष्यस्यापि भक्षणे ॥ पापं
विलयमायाति कृते जागरणे सुत ॥ ५४ ॥ अज्ञानाद्यत्कृतं पापं ज्ञात्वा यत्पातकं कृतम् ॥ पूर्वजन्मार्जितं पापमिह जन्मनि यत्कृतम् ॥
॥ ५५ ॥ सिद्ध्यंति सर्वकार्याणि मनसा चिंतितान्यपि ॥ द्वादश्यां वै चतुर्वक्त्र रात्रौ जागरणे कृते ॥ ५६ ॥ द्वादशीजागरेणैव
मुक्तिं गच्छंति मानवाः ॥ ५७ ॥ न तत्पुण्यं कुरुक्षेत्रे प्रयागे वसतां कलौ ॥ माहात्म्यं वसतां पुंसां यत्फलं द्वादशीषु च ॥ ५८ ॥ नाऽश्वमे
धसहस्रैस्तु तीर्थकोट्यवगाहनात् ॥ तत्फलं प्राप्यते पुत्र द्वादशीजागरे कृते ॥ ५९ ॥ पठेद्वा शृणुयाद्वाऽपि माहात्म्यं द्वादशीभवम् ॥
सर्वपापविशुद्धात्मा स लभेच्छाश्वतीं गतिम् ॥ ६० ॥ सर्वे दुष्टाः समस्ताश्च सौम्यास्तस्य सदा ग्रहाः ॥ संततेर्न वियोगस्तु द्वादशी यस्य कार
णम् ॥ ६१ ॥ मम कीर्तिरुचिर्नित्यं न विपद्येत कर्हिचित् ॥ रणे राजकुले चैव सर्वदा विजयी भवेत् ॥ ६२ ॥ धर्मोपरि मतिर्नित्यं भक्तिर्मयि सुनि
र्मला ॥ पातकं नैव लिप्येत द्वादशीभक्तितो नरम् ॥ ६३ ॥ प्रेतत्वं नैव तस्याऽस्ति कृते जागरणे मम ॥ एकादश्या विहीनस्य परलोकगतिर्नहि ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कलौ कार्यं हि तद्दिनम् ॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णु संवादे
मार्गशीर्षमासमाहात्म्य एकादशीव्रतजागरणफलकथनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ ततः प्रभाते द्वादश्यां कार्यो मत्स्यो
त्सवो बुधैः ॥ मार्गशीर्षे शुक्लपक्षे यथाविध्युपचारतः ॥ १ ॥ अथ मार्गशिरे मासे दशम्यां नियतात्मवान् ॥ कृत्वा देवार्चनं धीमानग्निकार्यं
यथाविधि ॥ २ ॥ शुचिवासाः प्रसन्नात्मा हव्यमन्नं सुसंस्कृतम् ॥ पक्का पंचपदे गत्वा पुनः शौचं तु पादयोः ॥ ३ ॥ कृत्वाऽष्टांगुलमानं तु क्षीरवृक्ष
समुद्भवम् ॥ भक्षयेद्दंतकाष्ठं तु ततश्चाचम्य यत्नतः ॥ ४ ॥ दृष्ट्वाऽऽकाशानि सर्वाणि ध्यात्वा वै मां गदाधरम् ॥ शंखचक्रगदापाणिं किरीटं पीतवा
ससम् ॥ ५ ॥ प्रसन्नवदनांऽभोजं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ ध्यात्वा पुनर्जलं हस्ते गृहीत्वा भानुमध्यगम् ॥ ६ ॥ ध्यात्वाऽर्घ्यं दापयेत्तत्र करतोयेन
मानवः ॥ एवमुच्चारयेद्वाचं तस्मिन्काले चतुर्मुख ॥७॥ एकादश्यां निराहारः स्थित्वाऽहनि परे ह्यहम् ॥ भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्ष शरणं मे भवाऽच्युत
॥ ८ ॥ एवमुक्का ततो रात्रौ मम मूर्तेश्च सन्निधौ ॥ जपेन्नारायणायेति स्वयं तत्र विधानतः ॥ ९ ॥ ततः प्रभाते विमलां नदीं गत्वा समुद्रगाम् ॥
इतरां वा तडागं वा गृहे वा नियतात्मवान् ॥१०॥ आनीय मृत्तिकां शुद्धां मंत्रेणाऽनेन मानवः॥ वंदयेद्देवदेवेशं तदा शुद्धो भवेन्नरः ॥ ११ ॥ धारणं

पोषणं त्वत्तो भूतानां देवि सर्वदा ॥ तेन सत्येन मे पापं यावन्मोचय सुव्रते ॥१२॥ ब्रह्मांडोदरतीर्थानि करैः स्पृष्टानि दैवतैः ॥ तेनेमां मृत्तिकां स्पृष्टा
माऽऽलभामि त्वयोद्धृताम् ॥ १३ ॥ त्वयि नित्यं रसाः सर्वे स्थिता वरुण सर्वदा ॥ तेनेमां मृत्तिकां प्लाव्य पूतां कुरुष्व माचिरम् ॥१४॥ एवं मृदं
तथा तोयं प्रसाद्याऽऽत्मानमालभेत् ॥ त्रिःकृत्वाऽशेषमृदया पिंडमालिप्य वै जले ॥ १५ ॥ तस्मिन्नरः सदा सम्यङ्नक्रकच्छपदूरतः ॥ स्नात्वा
चावश्यकं कृत्वा पुनर्मम गृहं व्रजेत् ॥ १६ ॥ तत्राऽऽराध्य महायोगिन्देवं नारायणं हरिम् ॥ केशवाय नमः पादौ कटिं दामोदराय च ॥१७॥ जानु
युग्मं नृसिंहाय उरः श्रीवत्सधारिणे ॥ कंठे कौस्तुभनाभाय वक्षः श्रीपतये तथा ॥ १८ ॥ त्रैलोक्यविजयायेति बाहुं सर्वात्मने शिरः ॥ रथांगधा
रिणे वक्रं श्रीकरायेति वारिजम् ॥ १९ ॥ गंभीरायेति च गदामंभोजं शांतमूर्तये एवमभ्यर्च्य ॥ देवेशं देवं नारायणं प्रभुम् ॥ २० ॥ पुनस्तस्याऽग्रतः
कुंभांश्चतुरः स्थापयेद्बुधः ॥ जलपूर्णान्समाल्यांश्च सितचंदनलेपितान् ॥ २१ ॥ चूतपल्लवसंयुक्तान्सितवस्त्रावगुंठितान् ॥ छादितांस्ताम्रपात्रैश्च तिल
पूर्णैः सकांचनैः ॥२२॥ चत्वारस्तु समुद्राश्च कलशाः संप्रकीर्तिताः ॥ तेषां मध्ये शुभं पीठं स्थापयेद्वस्त्रगर्भितम् ॥२३॥ तस्मिन्सुवर्णं रौप्यं वा ताम्रं
वा दारवं तथा ॥ अलाभे सर्वपात्राणां पालाशं पात्रमिष्यते ॥ २४ ॥ तोयपूर्णं च तत्कृत्वा तस्मिन्पात्रे ततो न्यसेत् ॥ सौवर्णं मत्स्यरूपं च कृत्वा
देवं जनार्दनम् ॥२५॥ देवदेवांगसंयुक्तं श्रुतिस्मृतिविभूषितम् ॥ तत्राऽनेकविधैर्भक्ष्यैः फलैः पुष्पैश्च शोभितम् ॥२६॥ गन्धैर्धूपैश्च वस्त्रैश्च अर्चयित्वा
यथाविधि ॥ रसातलगता वेदा यथा देव त्वयोद्धृताः ॥ २७ ॥ मत्स्यरूपेण तद्वन्मां भवादुद्धर केशव ॥ एवमुच्चार्य तस्याग्रे जागरं तत्र कारयेत् ॥
॥ २८ ॥ यथाविभवसारेण प्रभाते विमले तथा ॥ चतुर्णां ब्राह्मणानां च चतुरो दापयेद्घटान् ॥ २९ ॥ पूर्वं च बह्वृचे दद्याच्छांदोग्ये दक्षिणं तथा ॥
यजुःशाखान्विते दद्यात्पश्चिमं घटमुत्तमम् ॥ ३० ॥ उत्तरं कामतो दद्यादेष एव विधिः स्मृतः ॥ ऋग्वेदः प्रीयतां पूर्वे सामवेदस्तु दक्षिणे ॥ ३१ ॥
यजुर्वेदः पश्चिमतो ह्यथर्वश्चोत्तरेण तु ॥ अनेन क्रमयोगेन प्रीयतामिति वाचयेत् ॥ ३२ ॥ मत्स्यरूपं तु सौवर्णमाचार्याय निवेदयेत् ॥ गन्धधूपादि
वस्त्रैस्तु संपूज्य विधिवत्क्रमात् ॥ ३३ ॥ यस्त्विमं सरहस्यं च मन्त्रेणैवोपपादयेत् ॥ विधानं विधिवद्दत्त्वा दाता कोटिगुणोत्तरम् ॥ ३४ ॥ प्रति
पद्य गुरुं यस्तु मोहाद्विप्रतिपद्यते ॥ स जन्मकोटिं नरके पच्यते पुरुषाधमः ॥ ३५ ॥ विधानस्य प्रदाता यो गुरुरित्युच्यते बुधैः ॥ एवं दत्त्वा विधा
नेन द्वादश्यां मां समर्चयेत् ॥ ३६ ॥ विप्राणां भोजनं दद्याद्यथाशक्त्या च दक्षिणाम् ॥ भूरिणा परमान्नेन ततः पश्चात्स्वयं नरः ॥ ३७ ॥ भुञ्जीत
सहितो विप्रैर्वाग्यतः संयतेन्द्रियः ॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्यान्मत्स्योत्सवं नरः ॥ ३८ ॥ तस्य पुण्यफलं चाग्रे शृणु सत्यव्रतां वर ॥ यदि वक्र

सहस्राणां सहस्राणि भवंति हि ॥ ३९ ॥ आयुश्च ब्रह्मणा तुल्यं लभेद्यदि महाव्रत ॥ तदा वै ह्यस्य धर्मस्य फलं कथयितुं भवेत् ॥ ४० ॥ य इमं
श्रावयेद्भक्त्या द्वादशीकल्पमुत्तमम् ॥ शृणोति वा स पापैस्तु सर्वैरेव विमुच्यते ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमसामाहात्म्ये मत्स्योत्सवकथनंनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥
ये त्वया वै कृताः प्रश्नाः पूर्वं प्रश्नविदां वर ॥ तान्वर्णयिष्ये क्रमशो निशामय सुनिश्चितम् ॥१॥ सहोमासे च देवो वै कीर्तियुक्तो हि केशवः ॥ तस्य
पूजा प्रकर्तव्या यथापूर्वं प्रभाषितम् ॥ २ ॥ ब्राह्मणं केशवं स्मृत्वा तत्पत्नीं कीर्तिमेव च ॥ दंपती विधिवत्पूज्यौ वस्त्राभरणधेनुभिः ॥ ३ ॥ दम्पती
पूजितौ वत्स पूजितोऽहं न संशयः॥ तस्मादवश्यं संपूज्यौ दंपती मम तुष्टिदौ ॥४॥ दानं च विविधं कार्यं मम तुष्टिकरं परम् ॥ गोदानं भूमिदानं च
स्वर्णदानं विशेषतः ॥५॥ वस्त्रदानं तथा शय्या तथाऽलंकरणानि च ॥ सद्मदानं प्रकर्तव्यं मम सन्तोषकारकम् ॥ ६ ॥ सर्वेषामेव दानानां विशेषं
च त्रिकं स्मृतम् ॥ वसुन्धरा तथा धेनुर्विद्यादानं तथैव च ॥७॥ दत्ते दानत्रिके वत्स भवेत्प्रीतिर्ममाऽतुला ॥ तस्मान्नरैस्तु कर्तव्यं सहोमासे त्रिकं शुभ
म् ॥ ८ ॥ स्नानस्य च विधिः सम्यक्पुरैवोक्तो मयाऽनघ ॥ पूजास्नानं च दानं च विधिरेष न संशयः ॥ ९ ॥ मार्गशीर्षं समग्रं तु एकभक्तेन यः
क्षिपेत् ॥ भोजयेद्यो द्विजान्भक्त्या स मुच्येद्व्याधिकिल्बिषैः॥१०॥कृषिभागी बहुधनो बहुधान्यश्च जायते ॥ किमत्र बहुनोक्तेन शृणु गुह्यं परं मम
॥ ११ ॥ हुतभुग्ब्राह्मणश्चैव वदनं मम मानद ॥ ब्राह्मणाख्यं मुखं श्रेष्ठं न तथा हव्यवाहनः ॥ १२ ॥ ब्राह्मणाख्ये मुखे पुत्र हुतं कोटिगुणं भवेत् ॥
अग्न्याख्यं ब्राह्मणाधीनं स्वतंत्रा ब्राह्मणाः किल ॥ १३ ॥ सशर्करं घृतयुतं पायसं शशिसन्निभम् ॥ होतव्यं ब्राह्मणमुखे मम तुष्टिकरं सुत ॥ १४ ॥
शुभमंडलमोदककोकरसं सुत फेनिकया घृतपूरयुतम् ॥ यज विप्रमुखे मम तुष्टिकरं यदि चेच्छसि दारसुतादिसुखम् ॥१५॥ कुमुदेन समप्रभसौरभदं
शुभभक्तयुतं त्वथ मुद्गयुतम् ॥ सुरभीकृतपुष्कलसर्पिसमं कुरु विप्रमुखे हवनं हि सहे ॥ १६ ॥ पयसा सह सर्पिषि च क्वथितं बहुखारिकचारफलैः
सितया ॥ सह कर्पुरनारिफलेन समं युतसीकरकं सुत शुभ्रकरम् ॥ १७ ॥ व्यंजनानि च शुभ्राणि मनोज्ञानि प्रियाणि च ॥ कर्त्तव्यानि सहोमासे
ब्राह्मणार्थे चतुर्मुख ॥ १८ ॥ प्रिया शिखरिणी कार्या चान्यत्तेषां प्रियं च यत् ॥ कृत्वैवं भोजयेद्विप्राञ्छ्रद्धया परया सुत ॥ १९ ॥ रसास्वा
दनपूर्वं हि भुञ्जते वै यथायथा ॥ तथातथा मम प्रीतिर्जायते भुवि दुर्लभा ॥२०॥ तस्मात्तत्तथा कार्यं यथा तुष्यंति ब्राह्मणाः ॥ तुष्टैस्तैश्चाऽप्यहं
तुष्टो भवामीह न संशयः ॥ २१ ॥ श्रद्धत्स्व त्वं चतुर्वक्त्र न ते मिथ्या ब्रवीम्यहम् ॥ एतद्गुह्यं मया प्रोक्तं श्रेयोर्थं तव मानद ॥ २२ ॥ आक्रोश

यंति यदि ते अथवा प्रहरंति चेत् ॥ तथापि ते नमस्या वै मम प्रीत्या हि मानद ॥ २३ ॥ एवं कार्यं सदा पुत्र मार्गशीर्षे विशेषतः ॥ यदुक्तं भवता ब्रह्मन्भोक्तव्यं किं शृणुष्व तत् ॥ २४ ॥ भोक्तव्यं मम चोच्छिष्टं मम भक्तिपरायणैः ॥ पवित्रकरणं पुत्र पापिनामपि मुक्तिदम् ॥ २५ ॥ ममाशनस्य शेषं च यो भुनक्ति दिनेदिने ॥ सिक्थेसिक्थे भवेत्पुण्यं चांद्रायणशतोद्भवम् ॥ २६ ॥ अवशिष्टं तथोच्छिष्टं भक्तानां भोजनद्वयम् ॥ नाऽन्यद्वै भोजनं तेषां भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ २७ ॥ अनर्पयित्वा यो भुंक्ते अन्नपानादिकं च यत् ॥ श्वानविष्ठासमं चान्नं पानं च मदिरासमम् ॥ ॥ २८ ॥ तस्मान्मामर्पयेत्पुत्र अन्नपानादि चौषधम् ॥ भक्षयेत्परया भक्त्या अशुचेः शुचिकारकम् ॥ २९ ॥ तीर्थयज्ञादिकफलं कलिदोषविनाशनम् ॥ ममोच्छिष्टं सुगतिदमपि दुष्कृतकर्मणाम् ॥ ३० ॥ अन्येषां दैवतानां च न गृह्णीयाच्च भक्षितम् ॥ अभक्तानां च पक्वान्नं भुक्त्वा च नरकं व्रजेत् ॥ ३१ ॥ वक्तव्यमेव यत्प्रोक्तं तच्छृणुष्व समाहितः ॥ कथयिष्ये तव प्रीत्या अपि गुह्यतरं मम ॥ ३२ ॥ मम नाम प्रवक्तव्यं सहे चैव विशेषतः ॥ कृष्णकृष्णेति वक्तव्यं मम प्रीतिकरं परम् ॥३३॥ प्रतिज्ञैषा च मे पुत्र न जानंति सुरासुराः ॥ मनसा कर्मणा वाचा यो मे शरणमागतः ॥ ॥ ३४ ॥ स हि सर्वामवाप्नोति कामनामिह लौकिकीम् ॥ सर्वोत्कृष्टं च वैकुण्ठं मत्प्रियां कमलामपि ॥ ३५ ॥ कृष्णकृष्णेति कृष्णेति यो मां स्मरति नित्यशः ॥ जलं भित्त्वा यथा पद्मं नरकादुद्धराम्यहम्॥३६॥ विनोदेनाऽपि दंभेन मौढ्याल्लोभाच्छलादपि ॥ यो मां भजत्यसौ वत्स मद्भक्तो नाऽवसीदति ॥ ३७ ॥ ये वै पठंति कृष्णेति मरणे पर्युपस्थिते ॥ यदि पापयुताः पुत्र न पश्यंति यमं क्वचित् ॥ ३८ ॥ पूर्वे वयसि पापानि कृतान्यपि च कृत्स्नशः ॥ अंतकाले च कृष्णेति स्मृत्वा मामेत्यसंशयम् ॥ ३९ ॥ नमः कृष्णाय महते विवशोऽपि वदेद्यदि ॥ ध्रुवं पदमवाप्नोति मरणे पर्युपस्थिते ॥ ४० ॥ श्रीकृष्णेति कृतोच्चारैः प्राणैर्यदि वियुज्यते ॥ दूरस्थः पश्यति च तं स्वर्गतं प्रेतनायकः ॥ ४१ ॥ श्मशाने यदि रथ्यायां कृष्णकृष्णेति जल्पति ॥ म्रियते यदि चेत्पुत्र मामेवैति न संशयः ॥ ४२ ॥ दर्शनान्मम भक्तानां मृत्युमाप्नोति यः क्वचित् ॥ विना मत्स्मरणात्पुत्र मुक्तिमेति स मानवः ॥ ४३ ॥ पापानलस्य दीप्तस्य भयं मा कुरु पुत्रक ॥ श्रीकृष्णनाममेघोत्थैः सिच्यते नीरबिंदुभिः ॥ ४४ ॥ कलिकालभुजंगस्य तीक्ष्णदंष्ट्रस्य किं भयम् ॥ श्रीकृष्णनामदारूत्थवह्निदग्धः स नश्यति ॥ ४५ ॥ पापपावकदग्धानां कर्मचेष्टावियोगिनाम् ॥ भेषजं नास्ति मर्त्यानां श्रीकृष्णस्मरणं विना ॥४६॥ प्रयागे वै यथा गंगा शुक्लतीर्थे च नर्मदा ॥ सरस्वती कुरुक्षेत्रे तद्वच्छ्रीकृष्णकीर्तनम् ॥४७॥

भवांभोधिनिमग्नानां महापापोर्मिपातिनाम् ॥ न गतिर्मानवानां च श्रीकृष्णस्मरणं विना ॥ ४८ ॥ मृत्युकालेऽपि मर्त्यानां पापिनां तद
निच्छताम् ॥ गच्छतां नाऽस्ति पाथेयं श्रीकृष्णस्मरणं विना ॥ ४९ ॥ तत्र पुत्र गया काशी पुष्करं कुरुजांगलम् ॥ प्रत्यहं मंदिरे यस्य
कृष्णकृष्णेति कीर्तनम् ॥ ५० ॥ जीवितं जन्मसाफल्यं सुखं तस्यैव सार्थकम् ॥ सततं रसना यस्य कृष्णकृष्णेति जल्पति ॥ ५१ ॥ सकृदुच्च
रितं येन हरिरित्यक्षरद्वयम् ॥ बद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रति ॥ ५२ ॥ नाम्नोऽस्य यावती शक्तिः पापनिर्दहने मम ॥ तावत्कर्तुं न शक्नोति
पातकं पातकी जनः ॥ ५३ ॥ नाऽपविद्धं भवेत्तस्य शरीरं नैव मानसम् ॥ न पापं न च वैक्लव्यं कृष्णकृष्णेति कीर्तनात् ॥ ५४ ॥ श्रीकृष्णेति
वचः पथ्यं न त्यजेद्यः कलौ नरः ॥ पापामयो वै न भवेत्कलौ तस्यैव मानसे ॥ ५५ ॥ श्रीकृष्णेति प्रजल्पंतं दक्षिणाशापतिर्नरम् ॥ श्रुत्वा
मार्जयते पापं तस्य जन्मशतार्जितम् ॥ ५६ ॥ चांद्रायणशतैः पापं पराकाणां सहस्रकैः ॥ यन्नापयाति तद्याति कृष्णकृष्णेति कीर्तनात् ॥
॥ ५७ ॥ नान्याभिर्नामकोटीभिस्तोषो मम भवेत्क्वचित् ॥ श्रीकृष्णेति कृतोच्चारे प्रीतिरेवाऽधिकाधिका ॥ ५८ ॥ चंद्रसूर्योपरा
गैस्तु कोटीभिर्यत्फलं स्मृतम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति कृष्णकृष्णेति कीर्तनात् ॥ ५९ ॥ गुरुदाराभिगमनं हेमस्तेयादि पातकम् ॥
श्रीकृष्णकीर्तनाद्याति घर्मतप्तं हिमं यथा ॥ ६० ॥ युक्तो यदि महापापैरगम्यागमनादिभिः ॥ मुच्यते चांतकालेऽपि सकृच्छ्रीकृष्णकीर्तनात् ॥
॥ ६१ ॥ अविशुद्धमना यस्तु विनाप्याचारवर्तनात् ॥ प्रेतत्वं सोऽपि नाप्नोति अन्ते श्रीकृष्णकीर्तनात् ॥ ६२ ॥ मुखे भवतु मा जिह्वाऽसती या
तु रसातलम् ॥ न सा चेत्कलिकाले या श्रीकृष्णगुणवादिनी ॥ ६३ ॥ स्ववक्त्रे परवक्त्रे च वंद्या जिह्वा प्रयत्नतः ॥ कुरुते या कलौ पुत्र श्रीकृष्ण
गुणकीर्तनम् ॥ ६४ ॥ पापवल्ली मुखे तस्य जिह्वारूपेण कीर्त्यते ॥ या न वक्ति दिवारात्रौ श्रीकृष्णगुणकीर्तनम् ॥ ६५ ॥ पततां शतखण्डा तु सा
जिह्वा रोगरूपिणी ॥ श्रीकृष्णकृष्णकृष्णेति श्रीकृष्णेति न जल्पति ॥ ६६ ॥ श्रीकृष्णनाममाहात्म्यं प्रातरुत्थाय यः पठेत् ॥ तस्याऽहं श्रेयसां
दाता भवाम्येव न संशयः ॥ ६७ ॥ श्रीकृष्णनाममाहात्म्यं त्रिसंध्यं हि पठेत्तु यः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति स मृतः परमां गतिम् ॥ ६८ ॥ इति
श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमासमाहात्म्ये श्रीकृष्णनाममाहात्म्यवर्णनंनाम
पंचदशोऽध्यायः ॥१५॥ ॥छ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ शृणु ध्यानं चतुर्वक्त्र वक्ष्यामि प्रीतमानसः ॥ श्रुतेनैव च सौभाग्यं लभते मानवो भुवि ॥१॥

अथ श्रीमदुद्यानसंवीतहैमस्थलोद्भासिरत्नस्फुरन्मंडपांतः ॥ लसत्कल्पवृक्षोदितोद्दीप्तरत्नस्थलाधिष्ठितांभोजपीठाऽधिरूढम् ॥ २ ॥ महानीलनीलाभमत्यंतबालं गुडस्निग्धवक्रांतविस्रस्तकेशम् ॥ अलिव्रातपर्याकुलोत्फुल्लपद्मप्रमुग्धाननं श्रीमदिंदीवराक्षम् ॥ ३ ॥ चलत्कुंडलोल्लासितोत्फुल्लगल्लं सुघोणं सुशोणाधरं सुस्मितास्यम् ॥ अनेकोल्लसत्कंठभूषालसंतं वहंतं नखं पौंडरीकं सुनेत्रम् ॥ ४ ॥ समुद्धूसरोरःस्थलं धेनुधूल्या सुपुष्टांगमष्टापदाकल्पदीप्तम् ॥ कटीरस्थले चारुजंघोरुयुग्मे पिनद्धं क्वणत्किंकिणीजालदाम्ना ॥ ५ ॥ हसंतं लसद्बंधुजीवप्रसूनप्रभापाणिपादांबुजोदारकांत्या ॥ करे दक्षिणे पायसं वामहस्ते दधानं नवं शुद्धहैयंगवीनम् ॥ ६ ॥ महीभारभूताऽमरारातियूथाऽनलं पूतनादीन्निहंतुं प्रवृत्तम् ॥ प्रभुं गोपिकागोपवृंदेन वीतं सुरेन्द्रादिभिर्वंदितं देवदेवम् ॥ ७ ॥ प्रगे पूजयित्वा त्वनुस्मृत्य कृष्णं भुजंगेंद्रवज्रादिभिर्भक्तिनम्रः ॥ सितांभोजहैयंगवीनैश्च दध्ना विमिश्रेण दुग्धेन संप्रीणयेत्तम् ॥ ८ ॥ इति प्रातरेवाऽर्चयेदच्युतं यो नरः प्रत्यहं शश्वदास्तिक्ययुक्तः ॥ लभेत्सोऽचिरेणैव लक्ष्मीं समग्रामिह प्रेत्य शुद्धं परं धाम भूयात् ॥ ९ ॥ मन्त्रश्चोक्तः पुरा पुत्र आदौ लोकमनोहरः ॥ श्रीमहामोदराख्यो हि शृणु तस्याधिकारिणः ॥ १० ॥ अयोग्याय न दातव्यो मंत्रराजस्त्वया सुत ॥ यत्नेन गोपनीयं च रहस्यं शीघ्रसिद्धिदम् ॥ ११ ॥ अलसं मलिनं क्लिष्टं दंभमोहसमन्वितम् ॥ दरिद्रं रोगिणं क्रुद्धं रागिणं भोगलालसम् ॥ १२ ॥ असूयामत्सरग्रस्तं शठं परुषवादिनम् ॥ अन्यायेनाऽर्जितधनं परदाररतं सदा ॥ १३ ॥ विदुषां वैरिणं नित्यमज्ञं पंडितमानिनम् ॥ भ्रष्टव्रतं क्लिष्टवृत्तिं पिशुनं दुष्टमानसम् ॥ १४ ॥ बह्वाशिनं क्रूरचेष्टमग्रगण्यं दुरात्मनाम् ॥ कृपणं पापिनं रौद्रमाश्रितानां भयंकरम् ॥ १५ ॥ एवमादिगुणैर्युक्तं शिष्यं नैव परिग्रहेत् ॥ गृह्णीयाद्यदि तद्दोषः प्रायो गुरुमुपस्पृशेत् ॥ १६ ॥ अमात्यदोषो राजानं जायादोषः पतिं यथा ॥ तथा शिष्यकृतो दोषो गुरुं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ १७ ॥ तस्माच्छिष्यं गुरुर्नित्यं परीक्ष्यैव परिग्रहेत् ॥ कायेन मनसा वाचा गुरुशुश्रूषणे रतम् ॥ १८ ॥ अस्तेयवृत्तिमास्तिक्ययुक्तं मोक्षकृतोद्यमम् ॥ ब्रह्मचर्यरतं नित्यं दृढव्रतमकल्मषम् ॥ १९ ॥ प्रसन्नहृदयं शुद्धमशठं विमलाशयम् ॥ परोपकारनिरतं स्वार्थे च विगतस्पृहम् ॥ २० ॥ स्वचित्तवित्तदेहैस्तु परितोषकरं गुरोः ॥ आश्रितानां तथा पुत्र परितोषकरं शुचिम् ॥ २१ ॥ ईदृग्विधाय शिष्याय मंत्रं दद्यात्तु नान्यथा ॥ यद्यन्यथा वदेत्तस्मिन्देवताशाप आपतेत् ॥ २२ ॥ शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि गुरोरपि च लक्षणम् ॥ एभिस्तु लक्षणैर्युक्तो गुरुरेव भवेन्नृणाम् ॥ २३ ॥ समचेताः प्रशांतात्मा विमन्युश्च सुहृन्नृणाम् ॥ साधुर्महान्समो लोके

स गुरुः परिकीर्तितः ॥ २४ ॥ मम व्रतधरो नित्यं वैष्णवानां सुसंमतः ॥ मदाश्रयकथासक्तो ममोत्सवरतः सदा ॥ २५ ॥ कृपासिन्धुः सुपूर्णार्थः
सर्वसत्त्वोपकारकः ॥ निःस्पृहः सर्वतः सिद्धः सर्वविद्याविशारदः ॥ २६ ॥ सर्वसंशयसंछेत्ताऽनलसो गुरुराहृतः ॥ ब्राह्मणः सर्वकालज्ञः कुर्या
त्सर्वेष्वनुग्रहम् ॥ २७ ॥ पूर्वोक्तलक्षणैर्युक्तः शिष्य ईदृग्विधाद्गुरोः ॥ गृह्णीयात्पुत्र तन्मत्रं मार्गशीर्षे मदायने ॥ २८ ॥ वैष्णवानां व्रतानां
च कुर्यात्स्वीकरणं बुधः ॥ मत्प्रियं शृणुयाच्छश्वच्छ्रीमद्भागवत परम् ॥२९॥ श्रीमद्भागवतंनाम पुराणं लोकविश्रुतम् ॥ शृणुयाच्छ्रद्धया युक्तो मम
सन्तोषकारणम् ॥ ३० ॥ नित्यं भागवतं यस्तु पुराणं पठते नरः ॥ प्रत्यक्षरं भवेत्तस्य कपिलादानजं फलम् ॥ ३१ ॥ श्लोकार्धं श्लोकपादं वा
नित्यं भागवतोद्भवम् ॥ पठते शृणुयाद्यस्तु गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३२ ॥ यः पठेत्प्रयतो नित्यं श्लोकं भागवतं सुत ॥ अष्टादशपुराणानां फल
माप्नोति मानवः ॥ ३३ ॥ नित्यं मम कथा यत्र तत्र तिष्ठन्ति वैष्णवाः ॥ कलिबाह्या नरास्ते वै येऽर्चयन्ति सदा मम ॥ ३४ ॥ वैष्णवानां तु
शास्त्राणि येऽर्चयन्ति गृहे नराः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ता भवंति सुरवन्दिताः ॥ ३५ ॥ येऽर्चयन्ति गृहे नित्यं शास्त्रं भागवतं कलौ ॥ आस्फोटयंति
वल्गन्ति तेषां प्रीतो भवाम्यहम् ॥ ३६ ॥ यावद्दिनानि हे पुत्र शास्त्रं भागवतं गृहे ॥ तावत्पिबंति पितरः क्षीरं सर्पिर्मधूदकम् ॥ ३७ ॥ यच्छंति
वैष्णवे भक्त्या शास्त्रं भागवतं हि ये ॥ कल्पकोटिसहस्राणि मम लोके वसंति ते ॥ ३८ ॥ येऽर्चयन्ति सदा गेहे शास्त्रं भागवतं नराः ॥ प्रीणि
तास्तैश्च विबुधा यावदाऽऽभूतसंप्लवम् ॥ ३९ ॥ श्लोकार्धं श्लोकपादं वा वरं भागवतं गृहे ॥ शतशोऽथ सहस्रैश्च किमन्यैः शास्त्रसंग्रहैः ॥ ४० ॥ न
यस्य तिष्ठते शास्त्रं गृहे भागवतं कलौ ॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्याम्यपाशात्कदाचन ॥४१॥ कथं स वैष्णवो ज्ञेयः शास्त्रं भागवतं कलौ ॥ गृहे न तिष्ठते
यस्य श्वपचादधिको हि सः ॥ ४२ ॥ सर्वस्वेनाऽपि लोकेश कर्तव्यः शास्त्रसंग्रहः ॥ वैष्णवस्तु सदा भक्त्या तुष्ट्यर्थं मम पुत्रक ॥ ४३ ॥ यत्र
यत्र भवेत्पुण्यं शास्त्रं भागवतं कलौ ॥ तत्रतत्र सदैवाऽहं भवामि त्रिदशैः सह ॥ ४४ ॥ तत्र सर्वाणि तीर्थानि नदीनदसरांसि च ॥ यज्ञाः सप्तपुरी
नित्यं पुण्याः सर्वे शिलोच्चयाः ॥ ४५ ॥ श्रोतव्यं मम शास्त्रं हि यशोधर्मजयार्थिना ॥ पापक्षयार्थं लोकेश मोक्षार्थं धर्मबुद्धिना ॥ ४६ ॥ श्रीम
द्भागवतं पुण्यमायुरारोग्यपुष्टिदम् ॥ पठनाच्छ्रवणाद्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४७ ॥ न शृण्वंति न हृष्यंति श्रीमद्भागवतं परम् ॥ सत्यंसत्यं हि
लोकेश तेषां स्वामी सदा यमः ॥ ४८ ॥ न गच्छति यदा मर्त्यः श्रोतुं भागवतं सुत ॥ एकादश्यां विशेषेण नाऽस्ति पापरतस्ततः ॥ ४९ ॥

श्लोकं भागवतं चाऽपि श्लोकार्धं पादमेव वा ॥ लिखितं तिष्ठते यस्य गृहे तस्य वसाम्यहम् ॥ ५० ॥ सर्वाऽऽश्रमाऽभिगमनं सर्वतीर्थाऽवगाहनम् ॥
न तथा पावनं नृणां श्रीमद्भागवतं यथा ॥ ५१ ॥ यत्रयत्र चतुर्वक्त्र श्रीमद्भागवतं भवेत् ॥ गच्छामि तत्रतत्राऽहं गौर्यथा सुतवत्सला ॥ ५२ ॥
मत्कथावाचकं नित्यं मत्कथाश्रवणे रतम् ॥ मत्कथाप्रीतमनसं नाऽहं त्यक्ष्यामि तं नरम् ॥ ५३ ॥ श्रीमद्भागवतं पुण्यं दृष्ट्वा नोत्तिष्ठते हि यः ॥
सांवत्सरं तस्य पुण्यं विलयं याति पुत्रक ॥ ५४ ॥ श्रीमद्भागवतं दृष्ट्वा प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥ सन्मानयेत तं दृष्ट्वा भवेत्प्रीतिर्ममाऽतुला ॥ ५५ ॥
दृष्ट्वा भागवतं दूरात्प्रक्रमेत्संमुखं हि यः ॥ पदेपदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ५६ ॥ उत्थाय प्रणमेद्यो वै श्रीमद्भागवतं नरः ॥ धनं पुत्रां
स्तथा दारान्भक्तिं च प्रददाम्यहम् ॥ ५७ ॥ महाराजोपचारैस्तु श्रीमद्भागवतं सुत ॥ शृण्वंति ये नरा भक्त्या तेषां वश्यो भवाम्यहम् ॥ ५८ ॥
ममोत्सवेषु सर्वेषु श्रीमद्भागवतं परम् ॥ शृण्वंति ये नरा भक्त्या मम प्रीत्यै च सुव्रत ॥ ५९ ॥ वस्त्रालंकरणैः पुष्पैर्धूपदीपोपहारकैः ॥ वशीकृतो ह्यहं
तैश्च सत्स्त्रिया सत्पतिर्यथा ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमा
समाहात्म्ये भागवतश्रैष्ठ्यमाहात्म्यवर्णनंनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कस्मिन्क्षेत्रे हि देवेश मार्गशीर्षोऽधिकः
स्मृतः ॥ किं फलं च भवेत्तस्मिन्नेतत्सर्वं वद प्रभो ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मथुरेति सुविख्यातमस्ति क्षेत्रं परं मम ॥ सुरम्या च
प्रशस्ता च जन्मभूमिः प्रिया मम ॥ २ ॥ पदेपदे तीर्थफलं मथुरायां चतुर्मुख ॥ यत्रयत्र नरः स्नातो मुच्यते घोरकिल्बिषात् ॥ ३ ॥ सर्वधर्म
विहीनानां पुरुषाणां दुरात्मनाम् ॥ नरकार्तिहरा पुत्र मथुरा पापनाशिनी ॥ ४ ॥ कृतघ्नश्च सुरापश्च चौरो भग्नव्रतस्तथा ॥ मथुरां प्राप्य मनुजो
मुच्यते घोरपातकात् ॥ ५ ॥ सूर्योदये तमो नश्येद्यथा वज्रभयान्नगाः ॥ तार्क्ष्यं दृष्ट्वा यथा सर्पा मेघा वातहता यथा ॥ ६ ॥ तत्त्वज्ञानाद्यथा दुःखं
हरिं दृष्ट्वा यथा गजाः ॥ तथा पापानि नश्यंति मथुरादर्शनात्सुत ॥ ७ ॥ श्रद्धया भक्तियुक्तस्तु दृष्ट्वा मधुपुरीं नरः ॥ ब्रह्महाऽपि विशुध्येत किं
पुनस्त्वन्यपातकी ॥ ८ ॥ मथुरां स्नातुकामस्य गच्छतस्तु पदेपदे ॥ निराशानि व्रजंत्येव पापानि च शरीरतः ॥ ९ ॥ अनुषंगेण गच्छंति वाणि
ज्येनाऽपि सेवया ॥ मथुरास्नानमात्रेण दिवं यांति गतांहसः ॥ १० ॥ नामाऽपि गृह्णतामस्याः सदा मुक्तिर्न संशयः ॥ सदा कृतयुगं तत्र सदा
चैवोत्तरायणम् ॥ ११ ॥ यः शृणोति चतुर्वक्त्र माथुरं मम मंदिरम् ॥ अन्येनोच्चारिते सद्यः सोऽपि पापात्प्रमुच्यते ॥ १२ ॥ त्रिरात्रमपि ये तत्र

वसंति मनुजाः सुत ॥ तेषां पुनंति संदृष्टाःस्पृष्टाश्चरणरेणवः ॥ १३ ॥ यथा तृणसमूहं तु ज्वलयंति स्फुलिंगकाः ॥ तथा महांति पापानि दहते
मथुरा पुरी ॥ १४ ॥ स्नानेन सर्वतीर्थानां यः स्यात्सुकृतसंचयः ॥ ततोऽधिकतरं प्रोक्ता मथुरा सर्वमंडले ॥ १५ ॥ चतुर्णामपि वेदानां पुण्यम
ध्ययनाच्च यत् ॥ तत्पुण्यं जायते तत्र मथुरां स्मरतां नृणाम् ॥ १६ ॥ अन्यत्र हि कृतं पापं तीर्थमासाद्य नश्यति ॥ तीर्थेषु यत्कृतं पापं वज्रलेपो
भविष्यति ॥ १७ ॥ मथुरायां कृतं पापं मथुरायां प्रणश्यति ॥ धर्मार्थकाममोक्षाख्यं स्थित्वा तत्र लभेन्नरः ॥ १८ ॥ अन्यत्र दशभिर्वर्षैः प्रारब्धं
भुज्यते हि यत् ॥ किल्बिषं च चतुर्वक्त्र माथुरे दशभिर्दिनैः ॥१९॥ दिवि नैव न पाताले नांतरिक्षे न मानुषे ॥ समं तु मथुरायां हि प्रियं मम सदैव
हि ॥ २० ॥ सर्वेषामेव तीर्थानां माथुरं परमं महत् ॥ बालक्रीडनरूपाणि कृतानि सह गोपकैः ॥ २१ ॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिंशद्वर्षशतानि च ॥
यत्फलं भारते वर्षे तत्फलं मथुरां स्मरन् ॥ २२ ॥ सन्निहत्यां तु यत्पुण्यं राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥ ततोधिकं लभेत्पुत्र मथुरायां दिनेदिने ॥ २३ ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे तु तीर्थराजे तु यत्फलम् ॥ तत्फलं लभते पुत्र सहोमासे मधोः पुरे ॥ २४ ॥ पूर्णे वर्षसहस्रे तु वाराणस्यां च यत्फलम् ॥ तत्फलं
लभते पुत्र मथुरायां सहोदिने ॥ २५ ॥ गोदावरीद्वारकयोर्नरो यः क्षेत्रे कुरूणां क्षितिदायको यः ॥ षण्मासकात्साधयते गयायां समं भवेन्नो दिन
मेकमाथुरम् ॥ २६ ॥ न द्वारका काशिकांची न माया गदाधरो यस्य समं न तीर्थम् ॥ संतर्पिता यद्यमुनाजलेन वांछंति नो वै पितरः पिंड
दानम् ॥ २७ ॥ मथुरायां प्रकुर्वंति पुरीसाधारणीदृशम् ॥ ये नरास्तेऽपि विज्ञेयाः पापराशिभिरन्विताः ॥ २८ ॥ न दृष्टा मथुरा येन दिदृक्षा
यस्य जायते ॥ यत्र तत्र मृतस्याऽपि माथुरे जन्म जायते ॥ २९ ॥ भूमे रजांसि गणयेत्कालेनाऽपि चतुर्मुख ॥ माथुरे यानि तीर्थानि तेषां
संख्या न विद्यते ॥ ३० ॥ कुरु भोः कुरु भो वासं मथुराख्यां पुरीं प्रति ॥ वसामि सततं तस्यां गोपकन्याभिरावृतः ॥ ३१ ॥ रेरे संसारमग्नाश्च
शिष्या मे शृणुताऽपरे ॥ यदीच्छथ सुखं सांद्रं वासं कुरुत मत्पुरीम् ॥ ३२ ॥ अहो लोको महानंदो नेत्रयुक्तो न पश्यति ॥ माथुरे विद्यमानेऽपि
संसृतिं भजते सदा ॥ ३३ ॥ मानुषीं योनिमतुलां लब्ध्वा भाग्यस्य योगतः ॥ वृथैवायुर्गतं तेषां न दृष्टा मथुरापुरी ॥ ३४ ॥ अहो मतेः सुदौ
र्बल्यमहो भाग्यस्य दुर्विधिः ॥ अहो मोहस्य महिमा मथुरा नैव सेव्यते ॥ ३५ ॥ मथुरां तु परित्यज्य योऽन्यत्र कुरुते मतिम् ॥ मूढो
भ्रमति संसारे मोहितो मम मायया ॥ ३६ ॥ मथुरामपि संप्राप्य योऽन्यत्र कुरुते स्पृहाम् ॥ दुर्बुद्धेस्तस्य किं ज्ञानं सोऽज्ञानेन विजृंभितः ॥
॥ ३७ ॥ मात्रा पित्रा परित्यक्ता ये त्यक्ता निजबंधुभिः ॥ येषां क्वापि गतिर्नास्ति तेषां मम पुरी गतिः ॥ ३८ ॥ पापराशिभिराक्रांता ये दारिद्र्य

पराजिताः ॥ येषां क्वापि गतिर्नास्ति तेषां मम पुरी गतिः ॥ ३९ ॥ सारात्सारतरं स्थानं गुह्याद्गुह्यतरं परम् ॥ गतिमन्वेषमाणानां मथुरा परमा
गतिः ॥ ४० ॥ न तत्पुण्यैर्न तद्दानैर्न तपोभिर्न तु स्तवैः ॥ न लभ्यं विविधैर्योगैर्लभ्यं मदनुभावतः ॥ ४१ ॥ मयि येषां स्थिरा भक्तिर्भूयसी येषु
मत्कृपा ॥ तेषामेव हि धन्यानां मथुरायां भवेद्गतिः ॥ ४२ ॥ या गतिर्योगयुक्तस्य ब्रह्मज्ञस्य मनीषिणः ॥ सा गतिस्त्यजतः प्राणान्मथुरायां
नरस्य च ॥ ४३ ॥ काश्यादिपुर्यो यदि संति लोके तासां तु मध्ये मथुरैव धन्या ॥ या जन्ममौंजीव्रतमुक्तिदानैर्नृणां चतुर्धा विदधाति मुक्तिम् ॥
॥ ४४ ॥ न योगैर्या गतिर्लभ्या मन्वंतरशतैरपि ॥ अन्यत्र हेलया साऽत्र लभ्यते मत्प्रसादतः ॥४५॥ न पापेभ्यो भयं यत्र न भयं यत्र वै यमात् ॥
न गर्भवासभीर्यत्र तत्क्षेत्रं को न संश्रयेत् ॥ ४६ ॥ मथुरायां च यत्पुण्यं तत्पुण्यस्य फलं शृणु ॥ मथुरायां समासाद्य मथुरायां मृता हि ये ॥ ४७ ॥
अपि कीटपतंगाद्या जायंते ते चतुर्भुजाः ॥ कूलात्पतंति ये वृक्षास्तेऽपि यांति परां गतिम् ॥ ४८ ॥ मूका जडांधबधिरास्तपोनियमवर्जिताः ॥ काले
नैव मृता ये च मम लोकं व्रजंति ते ॥ ४९ ॥ सर्पदष्टाः पशुहताः पावकांबुविनाशिताः॥ लब्धाऽपमृत्यवो ये च माथुरे मम लोकगाः ॥ ५० ॥ सत्यं
सत्यं मुनिश्रेष्ठ ब्रुवे शपथपूर्वकम् ॥ सर्वाऽभीष्टप्रदं नान्यन्मथुरायाः समं क्वचित् ॥ ५१ ॥ त्रिवर्गदा कामिनां या मुमुक्षूणां च मुक्तिदा ॥ भक्तीच्छो
र्भक्तिदा कस्तां मथुरां नाऽऽश्रयेद्बुधः ॥ ५२ ॥ एतादृशी मधुपुरी कर्त्तव्या मार्गशीर्षके ॥ तदभावे पुष्करं हि कर्तव्यं विधिपूर्वकम् ॥ ५३ ॥ ज्येष्ठं
हि ब्रह्मणः कुण्डं मध्यं कुण्डं च वैष्णवम् ॥ कनिष्ठं रुद्रदैवत्यमिति जानीहि बुद्धिमन् ॥५४॥ एषु स्नानं च दानं च श्राद्धं च विधिपूर्वकम् ॥ पूजा
च महती कार्या मम प्रीतिकरा सुत ॥ ५५ ॥ पूर्णा या तु भवेत्पुत्र सहोमासे मम प्रिया ॥ तस्यां यत्क्रियते पुण्यं मम प्रीतिकरं भवेत् ॥ ५६ ॥
गोदानमन्नदानं च हेमदानं च पुत्रक ॥ धरादानं च कर्तव्यं पूर्णायां विधिपूर्वकम् ॥ ५७ ॥ सहोमासे हि पूर्णायां सद्मदानं च कारयेत् ॥ यत्किंचि
त्क्रियते पूर्णं तदक्षय्यफलं भवेत् ॥ ५८ ॥ ब्रह्मभोज्यं हि कर्तव्यं यथाविभवसारतः ॥ पूर्णायामेव कर्तव्य उत्सवो व्रतपूर्त्तये ॥ ५९ ॥ यादृशी मथुरा
पुत्र सहोमासे मम प्रिया ॥ न तथा तीर्थराजाद्यास्तदभावे च पुष्करम् ॥ ६० ॥ पुष्करे मथुरायां वै पूर्णा कार्या विचक्षणैः ॥ यत्र कुत्रापि वा कार्या
विधियुक्ता च पूर्णिमा ॥ ६१ ॥ स्नानं दानं तथा पूजां पूर्णायां न करोति यः ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि पच्यते रौरवादिषु ॥ ६२ ॥ तस्मात्सर्वप्रय
त्नेन मान्या पूर्णा विचक्षणैः ॥ मार्गशीर्षेण संयुक्ता अनंतफलदायिनी ॥ ६३ ॥ यथा मे कथितं वत्स मार्गशीर्षं मम प्रियम् ॥ करोति यो नरो
भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ६४ ॥ तीर्थायुतेषु यत्पुण्यं यत्पुण्यं व्रतकोटिभिः ॥ सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं तत्पुण्यं समवाप्नुयात् ॥ ६५ ॥ अपुत्रो

लभते पुत्रं निर्धनो धनमेव च ॥ विद्यार्थी च तथा विद्यां रूपार्थी रूपमाप्नुयात् ॥ ६६ ॥ ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वी क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥ वैश्यो निधिपतित्वं च शूद्रः शुद्ध्येत पातकात् ॥ ६७ ॥ यद्दुर्लभं च दुष्प्राप्यं त्रिषु लोकेषु मानद ॥ तत्सर्वं प्राप्नुयान्मर्त्यः सहोमासे न संशयः ॥ ६८ ॥ यद्यप्येतेषु कामेषु सक्ता ये मानवाः सुत ॥ तुष्टा ह्यंते चतुर्वक्त्र न कामार्हा महाभुज ॥ ६९ ॥ सुदुर्लभा हि सद्भक्तिर्मम वश्यकरी शुभा ॥ सा वै संप्राप्यते पुत्र सहोमासे श्रुते तथा ॥ ७० ॥ मम प्रीतिकरं मासं सर्वदा मम वल्लभम् ॥ सर्वं संप्राप्यतेऽमुष्मान्मत्प्रसादाच्चतुर्मुख ॥ ७१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादे मार्गशीर्षमासमाहात्म्ये मथुरामाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डे पंचमं श्रीमार्गशीर्षमासमाहात्म्यं संपूर्णम् ॥ (२–५) ॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥

श्लोक सं० ७६५

समस्तविद्वत्प्रार्थना।

एतदग्रे–"द्वादशवनमाहात्म्यम्" अस्ति। परन्तु–अस्मभ्यमद्ययावदुपलब्धपुस्तकेषु तन्न लब्धमतः संप्रार्थये विद्वज्जनान्–यदि केषांचित्समीपे स्कान्दमहापुराणीयं द्वादशवनमाहात्म्यं स्यात्ते मुद्रणार्थं प्रेषणेनावश्यमुपकुर्युरिति।

समस्तविद्वज्जनप्रार्थयिता–
खेमराज श्रीकृष्णदास,
"श्रीवेङ्कटेश्वर"मुद्रणालयाध्यक्षः–मुंबई.

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना
स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्रणालये मुद्रितम्।
संवत् १९६६, शके १८३१.

इति श्रीस्कान्देमहापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डे मार्गशीर्षमासमाहात्म्यं समाप्तम् (२-६)॥

अथ श्रीस्कांदे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखंडे श्रीभागवतमाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥(२–६)॥

॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ श्रीमद्भागवतमाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ श्रीसच्चिदानन्दघनस्वरूपिणे कृष्णाय चान
न्तसुखाभिवर्षिणे ॥ विश्वोद्भवस्थाननिरोधहेतवे नुमो वयं भक्तिरसाप्तयेऽनिशम् ॥ १ ॥ नैमिषे सूतमासीनमभिवाद्य महामतिम् ॥ कथामृतरसा
स्वादकुशला ऋषयोऽब्रुवन् ॥ २ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ वज्रं श्रीमाथुरे देशे स्वपौत्रं हस्तिनापुरे ॥ अभिषिच्य गते राज्ञि तौ कथं किं
च चक्रतुः ॥ ३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ ४ ॥ महा
पथं गते राज्ञि परीक्षित्पृथिवीपतिः ॥ जगाम मथुरां विप्रा वज्रनाभदिदृक्षया ॥ ५ ॥ पितृव्यमागतं ज्ञात्वा वज्रः प्रेमपरिप्लुतः ॥ अभिगम्याभि
वाद्याथ निनाय निजमन्दिरम् ॥ ६ ॥ परिष्वज्य स तं वीरः कृष्णैकगतमानसः ॥ रोहिण्याद्या हरेः पत्नीर्ववन्दायतनागतः ॥ ७ ॥ ताभिः
सम्मानितोऽत्यर्थं परीक्षित्पृथिवीपतिः ॥ विश्रान्तः सुखमासीनो वज्रनाभमुवाच ह ॥ ८ ॥ ॥ श्रीपरीक्षिदुवाच ॥ ॥ तात त्वत्पितृभिर्नूनम
स्मत्पितृपितामहाः ॥ उद्धृता भूरिदुःखौघादहं च परिरक्षितः ॥ ९ ॥ न पारयाम्यहं तात साधु कृत्वोपकारतः॥ त्वामतः प्रार्थयाम्यङ्ग सुखं राज्ये
ऽनुयुज्यताम् ॥ १० ॥ कोशसैन्यादिजा चिन्ता तथारिदमनादिजा ॥ मनागपि न कार्या ते सुसेव्याः किन्तु मातरः ॥ ११ ॥ निवेद्य मयि कर्तव्यं
सर्वाधिपरिवर्ज्जनम् ॥ श्रुत्वैतत्परमप्रीतो वज्रस्तं प्रत्युवाच ह ॥ १२ ॥ ॥ श्रीवज्रनाभ उवाच ॥ ॥ राजन्नुचितमेतत्ते यदस्मासु प्रभाषते ॥
त्वत्पित्रोपकृतश्चाहं धनुर्विद्याप्रदानतः ॥ १३ ॥ तस्मान्नाल्पापि मे चिन्ता क्षात्रं दृढमुपेयुषः ॥ किन्त्वेका परमा चिन्ता तत्र किञ्चिद्विचार्य्य
ताम् ॥ १४ ॥ माथुरे त्वभिषिक्तोऽपि स्थितोऽहं निर्ज्जने वने ॥ क्व गता वै प्रजाऽत्रत्या यत्र राज्यं प्ररोचते ॥ १५ ॥ इत्युक्तो विष्णुरातस्तु
नन्दादीनां पुरोहितम् ॥ शांडिल्यमाजुहावाशु वज्रसंदेहनुत्तये ॥ १६ ॥ अथोटजं विहायाशु शांडिल्यः समुपागतः ॥ पूजितो वज्रनाभेन
निषसादासनोत्तमे ॥ १७ ॥ उपोद्घातं विष्णुरातश्चकाराशु ततस्त्वसौ ॥ उवाच परमप्रीतस्तावुभौ परिसान्त्वयन् ॥ १८ ॥ ॥ श्रीशां
डिल्य उवाच ॥ ॥ शृणुतं दत्तचित्तौ मे रहस्यं व्रजभूमिजम् ॥ व्रजनं व्याप्तिरित्युक्त्या व्यापनाद्व्रज उच्यते ॥ १९ ॥ गुणातीतं परं ब्रह्म व्यापकं
व्रज उच्यते ॥ सदानन्दं परं ज्योतिर्मुक्तानां पदमव्ययम् ॥ २० ॥ तस्मिन्नन्दात्मजः कृष्णः सदानन्दांगविग्रहः ॥ आत्मारामश्चाप्तकामः प्रेमाक्तै
रनुभूयते ॥ २१ ॥ आत्मा तु राधिका तस्य तयैव रमणादसौ ॥ आत्मारामतया प्राज्ञैः प्रोच्यते गूढवेदिभिः ॥ २२ ॥ कामास्तु वाञ्छितास्तस्य
गावो गोपाश्च गोपिकाः ॥ नित्याः सर्वे विहाराद्या आप्तकामस्ततस्त्वयम् ॥ २३ ॥ रहस्यं त्विदमेतस्य प्रकृतेः परमुच्यते ॥ प्रकृत्या खेलत

स्तस्य लीलाऽन्यैरनुभूयते ॥ २४ ॥ सर्गस्थित्यप्यया यत्र रजःसत्त्वतमोगुणैः ॥ लीलैवं द्विविधा तस्य वास्तवी व्यावहारिकी ॥ २५ ॥ वास्तवी
तत्स्वसंवेद्या जीवानां व्यावहारिकी ॥ आद्यां विना द्वितीया न द्वितीया नाद्यगा क्वचित् ॥ २६ ॥ आवयोर्गोचरेयं तु तल्लीला व्यावहारिकी ॥
यत्र भूरादयो लोका भुवि माथुरमण्डलम् ॥ २७ ॥ अत्रैव व्रजभूमिः सा यत्र तत्त्वं सुगोपितम् ॥ भासते प्रेमपूर्णानां कदाचिदपि सर्वतः ॥
॥ २८ ॥ कदाचिद्द्वापरस्यान्ते रहोलीलाधिकारिणः ॥ समवेता यदाऽत्र स्युर्यथेदानीं तदा हरिः ॥ २९ ॥ स्वैः सहावतरेत्स्वेषु समावेशार्थमीप्सिताः
॥ तदा देवादयोऽप्यन्येऽवतरन्ति समन्ततः ॥ ३० ॥ सर्वेषां वाञ्छितं कृत्वा हरिरन्तर्हितोऽभवत् ॥ तेनात्र त्रिविधा लोकाः स्थिताः पूर्वं न
संशयः ॥ ३१ ॥ नित्यास्तल्लिप्सवश्चैव देवाद्याश्चेति भेदतः ॥ देवाद्यास्तेषु कृष्णेन द्वारिकां प्रापिताः पुरा ॥ ३२ ॥ पुनर्मौशलमार्गेण स्वाधिकारेषु
चापिताः ॥ तल्लिप्सूंश्च सदा कृष्णः प्रेमानन्दैकरूपिणः ॥ ३३ ॥ विधाय स्वीयनित्येषु समावेशितवांस्तदा ॥ नित्याः सर्वेऽप्ययोग्येषु दर्शनाभावतां
गताः ॥ ३४ ॥ व्यावहारिकलीलास्थास्तत्र यन्नाधिकारिणः ॥ पश्यन्त्यत्रागतास्तस्मान्निर्ज्जनत्वं समन्ततः ॥ ३५ ॥ तस्माच्चिन्ता न ते
कार्या वज्रनाभ मदाज्ञया ॥ वासयात्र बहून्ग्रामान्संसिद्धिस्ते भविष्यति ॥ ३६ ॥ कृष्णलीलानुसारेण कृत्वा नामानि सर्वतः ॥ त्वया वासयता
ग्रामान्संसेव्या भूरियं परा ॥ ३७ ॥ गोवर्द्धने दीर्घपुरे मथुरायां महावने ॥ नन्दिग्रामे बृहत्सानौ कार्या राज्यस्थितिस्त्वया ॥ ३८ ॥ नद्यद्रि
द्रोणिकुण्डादिकुञ्जान्संसेवतस्तव ॥ राज्ये प्रजाः सुसंपन्नास्त्वं च प्रीतो भविष्यसि ॥ ३९ ॥ सच्चिदानन्दभूरेषा त्वया सेव्या प्रयत्नतः ॥ तव
कृष्णस्थलान्यत्र स्फुरन्तु मदनुग्रहात् ॥ ४० ॥ वज्र संसेवनादस्या उद्धवस्त्वां मिलिष्यति ॥ ततो रहस्यमेतस्मात्प्राप्स्यसि त्वं समातृकः ॥४१॥
एवमुक्त्वा तु शाण्डिल्यो गतः कृष्णमनुस्मरन् ॥ विष्णुरातोऽथ वज्रश्च परां प्रीतिमवापतुः ॥ ४२ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये शांडिल्योपदिष्टव्रजभूमिमाहात्म्यवर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीऋषय ऊचुः ॥ ॥ शांडिल्ये तौ समादिश्य परावृत्ते स्वमाश्रमम् ॥ किं कथं चक्रतुस्तौ तु राजानौ सूत तद्वद ॥ १ ॥
॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ ततस्तु विष्णुरातेन श्रेणीमुख्याः सहस्रशः ॥ इन्द्रप्रस्थात्समानाय्य मथुरास्थानमापिताः ॥ २ ॥ माथुरान्ब्राह्मणां
स्तत्र वानरांश्च पुरातनान् ॥ विज्ञाय माननीयत्वं तेषु स्थापितवान्स्वराट् ॥ ३ ॥ वज्रस्तु तत्सहायेन शाण्डिल्यस्याऽप्यनुग्रहात् ॥ गोवि
न्दगोपगोपीनां लीलास्थानान्यनुक्रमात् ॥ ४ ॥ विज्ञायाऽभिधयाऽऽस्थाप्य ग्रामानावासयद्बहून् ॥ कुण्डकूपादिपूर्तेन शिवादिस्थापनेन च ॥ ५ ॥

गोविन्दहरिदेवादिस्वरूपाऽऽरोपणेन च ॥ कृष्णैकभक्तिं स्वे राज्ये ततान च मुमोद ह ॥ ६ ॥ प्रजास्तु मुदितास्तस्य कृष्णकीर्तनतत्पराः ॥ परमा
नन्दसम्पन्ना राज्यं तस्यैव तुष्टुवुः ॥ ७ ॥ एकदा कृष्णपत्न्यस्तु श्रीकृष्णविरहातुराः ॥ कालिन्दीं मुदितां वीक्ष्य पप्रच्छुर्गतमत्सराः ॥ ८ ॥
॥ ॥ श्रीकृष्णपत्न्य ऊचुः ॥ ॥ यथा वयं कृष्णपत्न्यस्तथा त्वमपि शोभने ॥ वयं विरहदुःखार्तास्त्वं न कालिन्दि तद्वद ॥ ९ ॥ तच्छ्रुत्वा स्मय
माना सा कालिन्दी वाक्यमब्रवीत् ॥ सापत्न्यं वीक्ष्य तत्तासां करुणापरमानसा ॥ १० ॥ ॥ श्रीकालिन्द्युवाच ॥ ॥ आत्मारामस्य कृष्णस्य
ध्रुवमात्मास्ति राधिका ॥ तस्या दास्यप्रभावेण विरहोऽस्मान्न संस्पृशेत् ॥ ११ ॥ तस्या एवांशविस्ताराः सर्वाः श्रीकृष्णनायिकाः ॥ नित्यसंभोग
एवास्ति तस्याः साम्मुख्ययोगतः ॥ १२ ॥ स एव सा स सैवास्ति वंशी तत्प्रेमरूपिका ॥ श्रीकृष्णनखचन्द्रालिसंगाच्चन्द्रावली स्मृता ॥ १३ ॥
रूपान्तरं च गृह्णाना तयोः सेवातिलालसा ॥ रुक्मिण्यादिसमावेशो मयाऽत्रैव विलोकितः ॥ १४ ॥ युष्माकमपि कृष्णेन विरहो नैव सर्वतः ॥
किन्तु एवं न जानीथ तस्माद्व्याकुलतामिताः ॥ १५ ॥ एवमेवात्र गोपीनामक्रूरावसरे पुरा ॥ विरहाभास एवासीदुद्धवेन समाहितः ॥ १६ ॥
तेनैव भवतीनां चेद्भवेदत्र समागमः ॥ तर्हि नित्यं स्वकान्तेन विहारमपि लप्स्यथ ॥ १७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्तास्तु ताः पत्न्यः
प्रसन्नां पुनरब्रुवन् ॥ उद्धवालोकनेनात्मप्रेष्ठसंगमलालसाः ॥ १८ ॥ ॥ श्रीकृष्णपत्न्य ऊचुः ॥ ॥ धन्यासि सखि कान्तेन यस्या नैवास्ति
विच्युतिः ॥ यतस्ते स्वार्थसंसिद्धिस्तस्या दास्यो बभूविम ॥ १९ ॥ परन्तूद्धवलाभे स्यादस्मत्सर्वार्थसाधनम् ॥ तथा वदस्व कालिन्दि तल्लाभोऽपि
यथा भवेत् ॥ २० ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्ता तु कालिन्दी प्रत्युवाचाथ तास्तथा ॥ स्मरन्ती कृष्णचन्द्रस्य कलाषोडशरू
पिणी ॥ २१ ॥ साधनभूमिर्बदरी व्रजता कृष्णेन मंत्रिणे प्रोक्ता ॥ तत्रास्ते स तु साक्षात्तद्वयुनं ग्राहयँल्लोकान् ॥ २२ ॥ फलभूमिर्व्रजभूमि
र्दत्ता तस्मै पुरैव सरहस्यम् ॥ फलमिह तिरोहितं सत्तदिहेदानीं स उद्धवोऽलक्ष्यः ॥ २३ ॥ गोवर्द्धनगिरिनिकटे सखीस्थले तद्रजःकामः ॥ तत्र
त्याङ्कुरवल्लीरूपेणास्ते स उद्धवो नूनम् ॥ २४ ॥ आत्मोत्सवरूपत्वं हरिणा तस्मै समर्पितं नियतम् ॥ तस्मात्तत्र स्थित्वा कुसुमसरःपरिसरे
सवज्राभिः ॥ २५ ॥ वीणावेणुमृदंगैः कीर्तनकाव्यादिसरससंगीतैः ॥ उत्सव आरब्धव्यो हरिरतलोकान्समानाय्य ॥ २६ ॥ तत्रोद्धवावलोको
भविता नियतं महोत्सवे वितते ॥ यौष्माकीणामभिमतसिद्धिं सविता स एव सवितानाम् ॥ २७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा प्रस
न्नास्ताः कालिन्दीमभिवन्द्य तत् ॥ कथयामासुरागत्य वज्रं प्रति परीक्षितम् ॥ २८ ॥ विष्णुरातस्तु तच्छ्रुत्वा प्रसन्नस्तद्युतस्तदा ॥ तत्रैवागत्य

तत्सर्वं कारयामास सत्वरम् ॥ २९ ॥ गोवर्धनाददूरेण वृन्दारण्ये सखीस्थले ॥ प्रवृत्तः कुसुमाम्भोधौ कृष्णसंकीर्तनोत्सवः ॥ ३० ॥ वृषभा
नुसुताकान्तविहारे कीर्तनश्रिया ॥ साक्षादिव समावृत्ते सर्वेऽनन्यदृशोऽभवन् ॥ ३१ ॥ ततः पश्यत्सु सर्वेषु तृणगुल्मलताचयात् ॥ आजगा
मोद्धवः स्रग्वी श्यामः पीताम्बरावृतः ॥ ३२ ॥ गुञ्जामालाधरो गायन्बल्लवीवल्लभं मुहुः ॥ तदागमनतो रेजे भृशं संकीर्तनोत्सवः ॥ ३३ ॥
चन्द्रिकागमतो यद्वत्स्फाटिकाट्टालभूमणिः ॥ अथ सर्वे सुखाम्भोधौ मग्नाः सर्वं विसस्मरुः ॥ ३४ ॥ क्षणेनागतविज्ञाना दृष्ट्वा श्रीकृष्णरूपिणम् ॥
उद्धवं पूजयांचक्रुः प्रतिलब्धमनोरथाः ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीमद्भागवतमा
हात्म्ये गोवर्द्धनपर्वतसमीपे परीक्षिदादीनामुद्धवदर्शनवर्णनोनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अथोद्धवस्तु तान्दृष्ट्वा कृष्ण
कीर्तनतत्परान् ॥ सत्कृत्याथ परिष्वज्य परीक्षितमुवाच ह ॥ १ ॥ ॥ उद्धव उवाच ॥ ॥ धन्योऽसि राजन्कृष्णैकभक्त्या पूर्णोऽसि
नित्यदा ॥ यस्त्वं निमग्नचित्तोऽसि कृष्णसंकीर्तनोत्सवे ॥ २ ॥ कृष्णपत्नीषु वज्रे च दिष्ट्या प्रीतिः प्रवर्तिता ॥ तवोचितमिदं तात कृष्णदत्तांग
वैभव ॥ ३ ॥ द्वारकास्थेषु सर्वेषु धन्या एते न संशयः ॥ येषां व्रजनिवासाय पार्थमादिष्टवान्प्रभुः ॥ ४ ॥ श्रीकृष्णस्य मनश्चंद्रो राधास्यप्रभया
न्वितः ॥ तद्विहारवनं गोभिर्मण्डयन्नोचते सदा ॥ ५ ॥ कृष्णचन्द्रः सदा पूर्णस्तस्य षोडश याः कलाः ॥ चित्सहस्रप्रभाभिन्ना अत्रास्ते तत्स्व
रूपता ॥ ६ ॥ एवं वज्रस्तु राजेन्द्र प्रपन्नभयभञ्जकः ॥ श्रीकृष्णदक्षिणे पादे स्थानमेतस्य वर्तते ॥ ७ ॥ अवतारेऽत्र कृष्णेन योगमायाऽति
भाविता ॥ तद्बलेनात्मविस्मृत्या सीदन्त्येते न संशयः ॥ ८ ॥ ऋते कृष्णप्रकाशं तु स्वात्मबोधो न कस्यचित् ॥ तत्प्रकाशस्तु जीवानां मायया
पिहितः सदा ॥ ९ ॥ अष्टाविंशे द्वापरान्ते स्वयमेव यदा हरिः ॥ उत्सारयेन्निजां मायां तत्प्रकाशो भवेत्तदा ॥ १० ॥ स तु कालो व्यतिक्रांतस्ते
नेदमपरं शृणु ॥ अन्यदा तत्प्रकाशस्तु श्रीमद्भागवताद्भवेत् ॥ ११ ॥ श्रीमद्भागवतं शास्त्रं यत्र भागवतैर्यदा ॥ कीर्त्यते श्रूयते चापि श्रीकृष्णस्तत्र
निश्चितम् ॥ १२ ॥ श्रीमद्भागवतं यत्र श्लोकं श्लोकार्द्धमेव च ॥ तत्रापि भगवान्कृष्णो बल्लवीभिर्विराजते ॥ १३ ॥ भारते मानवं जन्म प्राप्य
भागवतं न यैः ॥ श्रुतं पापपराधीनैरात्मघातस्तु तैः कृतः ॥ १४ ॥ श्रीमद्भागवतं शास्त्रं नित्यं यैः परिसेवितम् ॥ पितुर्मातुश्च भार्यायाः कुल
पंक्तिः सुतारिता ॥ १५ ॥ विद्याप्रकाशो विप्राणां राज्ञां शत्रुजयो विशाम् ॥ धनं स्वास्थ्यं च शूद्राणां श्रीमद्भागवताद्भवेत् ॥ १६ ॥

योषितामपरेषां च सर्ववांछितपूरणम् ॥ अतो भागवतं नित्यं को न सेवेत भाग्यवान् ॥ १७ ॥ अनेकजन्मसंसिद्धैः[1] श्रीमद्भागवतं लभेत् ॥ प्रकाशो भगवद्भक्तेरुद्धवस्तत्र जायते ॥ १८ ॥ सांख्यायनप्रसादाप्तं[2] श्रीमद्भागवतं पुरा ॥ बृहस्पतिर्दत्तवान्मे तेनाहं कृष्णवल्लभः ॥ १९ ॥ आख्यायिकां च तेनोक्तां विष्णुरात निबोध ताम् ॥ ज्ञायते संप्रदायोऽपि यत्र भागवतश्रुतेः ॥ २० ॥ ॥ श्रीबृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ ईक्षांचक्रे यदा कृष्णो मायापुरुषरूपधृक् ॥ ब्रह्मा विष्णुः शिवश्चापि रजःसत्त्वतमोगुणैः ॥२१॥ पुरुषास्त्रय उत्तस्थुरधिकारांस्तदादिशत् ॥ उत्पत्तौ पालने चैव संहारे प्रक्रमेण तान् ॥ २२ ॥ ब्रह्मा तु नाभिकमलादुत्पन्नस्तं व्यजिज्ञपत् ॥ ॥ श्रीब्रह्मोवाच ॥ ॥ नारायणादिपुरुष परमात्मन्नमोऽस्तु ते ॥ २३ ॥ त्वया सर्गे नियुक्तोऽस्मि पापीयान्मां रजोगुणः ॥ त्वत्स्मृतौ नैव बाधेत तथैव कृपया प्रभो ॥ २४ ॥ ॥ श्रीबृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ यदा तु भगवांस्तस्मै श्रीमद्भागवतं पुरा ॥ उपदिश्याब्रवीद्ब्रह्मन्सेवस्वैनत्स्वसिद्धये ॥ २५ ॥ ब्रह्मा तु परमप्रीतस्तेन कृष्णाप्तयेऽनिशम् ॥ सप्तावरणभंगाय सप्ताहं समवर्तयत् ॥ २६ ॥ श्रीभागवतसप्ताहसेवनाप्तमनोरथः ॥ सृष्टिं वितनुते नित्यं ससप्ताहः पुनःपुनः ॥२७॥ विष्णुरप्यर्थयामास पुमांसं स्वार्थसिद्धये ॥ प्रजानां पालने पुंसा यदनेनापि कल्पितः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ प्रजानां पालनं देव करिष्यामि यथोचितम् ॥ प्रवृत्त्या च निवृत्त्या च कर्मज्ञानप्रयोजनात् ॥२९॥ यदायदैव कालेन धर्मग्लानिर्भविष्यति ॥ धर्मं संस्थापयिष्यामि ह्यवतारैस्तदा तदा ॥ ३० ॥ भोगार्थिभ्यस्तु यज्ञादिफलं दास्यामि निश्चितम् ॥ मोक्षार्थिभ्यो विरक्तेभ्यो मुक्तिं पञ्चविधां तथा ॥ ३१ ॥ येऽपि मोक्षं न वाञ्छन्ति तान्कथं पालयाम्यहम् ॥ आत्मानं च श्रियं चापि पालयामि कथं वद ॥ ३२ ॥ तस्मा अपि पुमानाद्यः श्रीभागवतमादिशत् ॥ उवाच च पठस्वैनत्तव सर्वार्थसिद्धये ॥ ॥ ३३ ॥ ततो विष्णुः प्रसन्नात्मा परमार्थकपालने ॥ समर्थोऽभूच्छ्रिया मासिमासि भागवतं स्मरन् ॥ ३४ ॥ यदा विष्णुः स्वयं वक्ता लक्ष्मीश्च श्रवणे रता ॥ तदा भागवतश्रावो मासेनैव पुनःपुनः ॥ ३५ ॥ यदा लक्ष्मीः स्वयं वक्त्री विष्णुश्च श्रवणे रतः ॥ मासद्वयं रसास्वादस्तदातीव सुशोभते ॥ ३६ ॥ अधिकारे स्थितो विष्णुर्लक्ष्मीर्निश्चिन्तमानसा ॥ तेन भागवतास्वादस्तस्या भूरि प्रकाशते ॥ ३७ ॥ अथ रुद्रोऽपि तं देवं संहाराधिकृतः पुरा ॥ पुमांसं प्रार्थयामास स्वसामर्थ्यविवृद्धये ॥ ३८ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ नित्ये नैमित्तिके चैव संहारे प्राकृते तथा ॥ शक्तयो मम विद्यन्ते देवदेव मम प्रभो ॥ ३९ ॥ आत्यंतिके तु संहारे मम शक्तिर्न विद्यते ॥ महद्दुःखं ममैतत्तु तेन त्वां प्रार्थयाम्यहम् ॥ ४० ॥ ॥ श्रीबृह

---

[1] जनः इत्यध्याहार्यम् । [2] एतेन—एतद्भागवतं पूर्वं सांख्यायनेन बृहस्पतय उपदिष्टम्, तेन बृहस्पतिनोद्धवाय—इति परंपरा सूचिता ।

स्पतिरुवाच ॥ ॥ श्रीमद्भागवतं तस्मा अपि नारायणो ददौ ॥ स तु संसेवनादस्य जिग्ये चापि तमोगुणम् ॥ ४१ ॥ कथा भागवती तेन सेविता
वर्षमात्रतः ॥ लये त्वात्यंतिके तेनावाप शक्तिं सदाशिवः ॥ ४२ ॥ ॥ उद्धव उवाच ॥ ॥ श्रीभागवतमाहात्म्य इमामाख्यायिकां गुरोः ॥ श्रुत्वा
भागवतं लब्ध्वा मुमुदेऽहं प्रणम्य तम् ॥ ४३ ॥ ततस्तु वैष्णवीं रीतिं गृहीत्वा मासमात्रतः ॥ श्रीमद्भागवतास्वादो मया सम्यङ्निषेवितः ॥ ४४ ॥
तावतैव बभूवाहं कृष्णस्य दयितः सखा ॥ कृष्णेनाथ नियुक्तोऽहं व्रजे स्वप्रेयसीगणे ॥४५॥ विरहार्त्तासु गोपीषु स्वयं नित्यविहारिणा ॥ श्रीभाग
वतसंदेशो मन्मुखेन प्रयोजितः ॥ ४६ ॥ तं यथामति लब्ध्वा ता आसन्विरहवर्ज्जिताः ॥ नाज्ञासिषं रहस्यं तच्चमत्कारस्तु लोकितः ॥ ४७ ॥ स्व
र्वासं प्रार्थ्य कृष्णं च ब्रह्माद्येषु गतेषु मे ॥ श्रीमद्भागवते कृष्णस्तद्रहस्यं स्वयं ददौ ॥४८॥ पुरतोऽश्वत्थमूलस्य चकार मयि तद्दृढम् ॥ तेनात्र व्रज
वल्लीषु वसामि बदरीं गतः ॥ ४९ ॥ तस्मान्नारदकुण्डेऽत्र तिष्ठामि स्वेच्छया सदा ॥ कृष्णप्रकाशो भक्तानां श्रीमद्भागवताद्भवेत् ॥५०॥ तदेषामपिका
र्य्यार्थं श्रीमद्भागवतं त्वहम् ॥ प्रवक्ष्यामि सहायोऽत्र त्वयैवानुष्ठितो भवेत् ॥५१॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ विष्णुरातस्तु श्रुत्वा तदुद्धवं प्रणतोऽब्रवीत्॥
॥ ॥ श्रीपरीक्षिदुवाच ॥ ॥ हरिदास त्वया कार्य्यं श्रीभागवतकीर्तनम् ॥५२॥ आज्ञाप्योऽहं यथाकार्य्यं सहायोऽत्र मया तथा ॥ ॥श्रीसूत उवाच ॥
श्रुत्वैतदुद्धवो वाक्यमुवाच प्रीतमानसः ॥ ५३ ॥ ॥ उद्धव उवाच ॥ ॥ श्रीकृष्णेन परित्यक्ते भूतले बलवान्कलिः ॥ करिष्यति परं विघ्नं सत्कार्ये
समुपस्थिते ॥ ५४ ॥ तस्माद्दिग्विजयं याहि कलिनिग्रहमाचर ॥ अहं तु मासमात्रेण वैष्णवीं रीतिमास्थितः ॥ ५५ ॥ श्रीमद्भागवतास्वादं प्रचार्य
त्वत्सहायतः ॥ एतान्सम्प्रापयिष्यामि नित्यधाम्नि मधुद्विषः ॥ ५६ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ श्रुत्वैवं तद्वचो राजा मुदितश्चिन्तयातुरः ॥ तदा
विज्ञापयामास स्वाभिप्रायं तमुद्धवम् ॥ ५७ ॥ ॥ श्रीपरीक्षिदुवाच ॥ ॥ कलिं तु निग्रहीष्यामि तात ते वचसि स्थितः ॥ श्रीभागवतसंप्राप्तिः
कथं मम भविष्यति ॥ ५८ ॥ अहं तु समनुग्राह्यस्तव पादतले श्रितः ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ श्रुत्वैतद्वचनं भूयोऽप्युद्धवस्तमुवाच ह ॥ ५९ ॥
॥ ॥ उद्धव उवाच ॥ ॥ राजंश्चिन्ता तु ते काऽपि नैव कार्य्या कथंचन ॥ तवैव भगवच्छास्त्रे यतो मुख्याधिकारिता ॥ ६० ॥ एतावत्कालपर्य्यन्तं
प्रायो भागवतश्रुतेः ॥ वार्तामपि न जानन्ति मनुष्याः कर्मतत्पराः ॥ ६१ ॥ त्वत्प्रसादेन बहवो मनुष्या भारताजिरे ॥ श्रीमद्भागवतप्राप्तौ सुखं
प्राप्स्यन्ति शाश्वतम् ॥ ६२ ॥ नन्दनन्दनरूपस्तु श्रीशुको भगवानृषिः ॥ श्रीमद्भागवतं तुभ्यं श्रावयिष्यत्यसंशयः ॥६३॥ तेन प्राप्स्यसि राजंस्त्वं
नित्यं धाम व्रजेशितुः ॥ श्रीभागवतसंचारस्ततो भुवि भविष्यति ॥ ६४ ॥ तस्मात्त्वं गच्छ राजेन्द्र कलिनिग्रहमाचर ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥

इत्युक्तस्तं परिक्रम्य गतो राजा दिशां जये ॥६५॥ वज्रस्तु निजराज्येशं प्रतिबाहुं विधाय च ॥ तत्रैव मातृभिः साकं तस्थौ भागवताशया ॥६६॥
अथ वृन्दावने मासं गोवर्द्धनसमीपतः ॥ श्रीमद्भागवतास्वादस्तूद्धवेन प्रवर्तितः ॥ ६७॥ तस्मिन्नास्वाद्यमाने तु सच्चिदानन्दरूपिणी ॥ प्रचकाशे हरे
र्लीला सर्वतः कृष्ण एव च ॥ ६८ ॥ आत्मानं च तदन्तःस्थं सर्वेऽपि ददृशुस्तदा ॥ वज्रस्तु दक्षिणे दृष्ट्वा कृष्णपादसरोरुहे ॥ ६९ ॥ स्वात्मानं
कृष्णवैधुर्य्यान्मुक्तस्तद्भुव्यशोभत ॥ ताश्च तन्मातरः कृष्णे रासरात्रिप्रकाशिनि ॥ ७० ॥ चंद्रे कलाप्रभारूपमात्मानं वीक्ष्य विस्मिताः ॥ स्वप्रेष्ठ
विरहव्याधिविमुक्ताः स्वपदं ययुः ॥ ७१ ॥ येऽन्ये च तत्र ते सर्वे नित्यलीलान्तरं गताः ॥ व्यावहारिकलोकेभ्यः सद्योऽदर्शनमागताः ॥ ७२ ॥
गोवर्द्धननिकुञ्जेषु गोषु वृन्दावनादिषु ॥ नित्यं कृष्णेन मोदन्ते दृश्यन्ते प्रेमतत्परैः ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ य एतां भगवत्प्राप्तिं
शृणुयाच्चापि कीर्तयेत् ॥ तस्य वै भगवत्प्राप्तिर्दुःखहानिश्च जायते ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये
वैष्णवखण्डे परीक्षिदुद्धवसंवादे श्रीभागवतमाहात्म्ये तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीऋषय ऊचुः ॥ ॥ साधु सूत चिरं जीव चिर
मेवं प्रशाधि नः ॥ श्रीभागवतमाहात्म्यमपूर्वं त्वन्मुखाच्छ्रुतम् ॥ १ ॥ तत्स्वरूपप्रमाणं च विधिं च श्रवणे वद ॥ तद्वक्तुर्लक्षणं सूत श्रोतुश्चापि
वदाधुना ॥ २ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ श्रीमद्भागवतस्याथ श्रीमद्भगवतः सदा ॥ स्वरूपमेकमेवास्ति सच्चिदानन्दलक्षणम् ॥ ३ ॥ श्रीकृष्णा
सक्तभक्तानां तन्माधुर्य्यप्रकाशकम् ॥ समुज्जृम्भति यद्वाक्यं विद्धि भागवतं हि तत् ॥ ४ ॥ ज्ञानविज्ञानभक्त्यङ्गचतुष्टयपरं वचः ॥ मायामर्दन
दक्षं च विद्धि भागवतं च तत् ॥ ५ ॥ प्रमाणं तस्य को वेद ह्यनंतस्याक्षरात्मनः ॥ ब्रह्मणे हरिणा तद्दिक्चतुःश्लोक्या प्रदर्शिता ॥ ६ ॥ तदानं
त्यावगाहेन स्वेप्सितावहनक्षमाः ॥ त एव संति भो विप्रा ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ७ ॥ मितबुद्ध्यादिवृत्तीनां मनुष्याणां हिताय च ॥ परीक्षिच्छु
कसंवादो योऽसौ व्यासेन कीर्तितः ॥ ८ ॥ ग्रन्थोऽष्टादशसाहस्रो योऽसौ भागवताभिधः ॥ कलिग्राहगृहीतानां स एव परमाश्रयः ॥ ९ ॥ श्रोतारो
ऽथ निरूप्यन्ते श्रीमद्विष्णुकथाश्रयाः ॥ प्रवरा अवराश्चेति श्रोतारो द्विविधा मताः ॥ १० ॥ प्रवराश्चातको हंसः शुको मीनादयस्तथा ॥ अवरा
वृकभूरुण्डवृषोष्ट्राद्याः प्रकीर्तिताः ॥ ११ ॥ अखिलोपेक्षया यस्तु कृष्णशास्त्रश्रुतौ व्रती ॥ स चातको यथाम्भोदमुक्ते पाथसि चातकः ॥ १२ ॥
हंसः स्यात्सारमादत्ते यः श्रोता विविधाच्छ्रुतात् ॥ दुग्धेनैक्यं गतात्तोयाद्यथा हंसोऽमलं पयः ॥ १३ ॥ शुकः सुष्ठु मितं वक्ति व्यासं श्रोतॄंश्च
हर्षयन् ॥ सुपाठितः शुको यद्वच्छिक्षकं पार्श्वगानपि ॥ १४ ॥ शब्दं नानिमिषो जातु करोत्यास्वादयन्रसम् ॥ श्रोता स्निग्धो भवेन्मीनो मीनः

क्षीरनिधौ यथा ॥ १५ ॥ यस्तुदन्नसिकाञ्छ्रोतॄन्विरौत्यज्ञो वृको हि सः ॥ वेणुस्वनरसासक्तान्वृकोऽरण्ये मृगान्यथा ॥ १६ ॥ भूरुण्डः शिक्षये
दन्याञ्छ्रुत्वा न स्वयमाचरेत् ॥ यथा हिमवतः शृंगे भूरुण्डाख्यो विहंगमः ॥ १७ ॥ सर्वं श्रुतमुपादत्ते सारासारान्धधीर्वृषः ॥ स्वादुद्राक्षां खलिं
चापि निर्विशेषं यथा वृषः ॥ १८ ॥ स उष्ट्रो मधुरं मुञ्चन्विपरीते रमेत यः ॥ यथा निम्बं चरत्युष्ट्रो हित्वाऽऽम्रमपि तद्युतम् ॥ १९ ॥ अन्येऽपि
बहवो भेदा द्वयोर्भृंगखरादयः ॥ विज्ञेयास्तत्तदाचारैस्तत्तत्प्रकृतिसंभवैः ॥ २० ॥ यः स्थित्वाऽभिमुखं प्रणम्य विधिवत्त्यक्तान्यवादो हरेर्लीलाः श्रोतु
मभीप्सतेऽतिनिपुणो नम्रो ऽथ कृताञ्जलिः ॥ शिष्यो विश्वसितोऽनुचिन्तनपरः प्रश्नेऽनुरक्तः शुचिर्नित्यं कृष्णजनप्रियो निगदितः श्रोता स वै वक्तृ
भिः ॥ २१ ॥ भगवन्मतिरनपेक्षः सुहृदो दीनेषु सानुकम्पो यः ॥ बहुधाबोधनचतुरो वक्ता संमानितो मुनिभिः ॥ २२ ॥ अथ भारतभूस्थाने श्रीभा
गवतसेवने ॥ विधिं शृणुत भो विप्रा येन स्यात्सुखसंततिः ॥ २३ ॥ राजसं सात्त्विकं चापि तामसं निर्गुणं तथा ॥ चतुर्विधं तु विज्ञेयं श्रीभागवत
सेवनम् ॥ २४ ॥ सप्ताहं यज्ञवद्यत्तु सश्रमं सत्वरं मुदा ॥ सेवितं राजसं तत्तु बहु पूजादिशोभनम् ॥२५॥ मासेन ऋतुना वापि श्रवणं स्वादसंयुतम्॥
सात्त्विकं यदनायासं समस्तानन्दवर्द्धनम् ॥ २६ ॥ तामसं यत्तु वर्षेण सालसं श्रद्धयाऽयुतम् ॥ विस्मृतिस्मृतिसंयुक्तं सेवनं तच्च सौख्यदम् ॥ २७ ॥
वर्षमासदिनानां तु विमुच्य नियमाग्रहम् ॥ सर्वदा प्रेमभक्त्यैव सेवनं निर्गुणं मतम् ॥ २८ ॥ पारीक्षितेऽपि संवादे निर्गुणं तत्प्रकीर्तितम् ॥ तत्र सप्त
दिनाख्यानं तदायुर्दिनसंख्यया ॥ २९ ॥ अन्यत्र त्रिगुणं चापि निर्गुणं च यथेच्छया ॥ यथा कथंचित्कर्तव्यं सेवनं भगवच्छ्रुतेः ॥ ३० ॥ ये
श्रीकृष्णविहारैकभजनास्वादलोलुपाः ॥ मुक्तावपि निराकांक्षास्तेषां भागवतं धनम् ॥ ३१ ॥ येऽपि संसारसंतापनिर्विण्णा मोक्षकांक्षिणः ॥ तेषां
भवौषधं चैतत्कलौ सेव्यं प्रयत्नतः ॥ ३२ ॥ ये चापि विषयारामाः सांसारिकसुखस्पृहाः ॥ तेषां तु कर्ममार्गेण या सिद्धिः साऽधुना कलौ ॥
॥ ३३ ॥ सामर्थ्यधनविज्ञानाभावादत्यन्तदुर्लभा ॥ तस्मात्तैरपि संसेव्या श्रीमद्भागवती कथा ॥ ३४ ॥ धनं पुत्रांस्तथा दारान्वाहनादि यशो
गृहान् ॥ असापत्न्यं च राज्यं च दद्याद्भागवती कथा ॥ ३५ ॥ इह लोके वरान्भुक्त्वा भोगान्वै मनसेप्सितान् ॥ श्रीभागवतसंगेन यात्यन्ते
श्रीहरेः पदम् ॥ ३६ ॥ यत्र भागवती वार्ता ये च तच्छ्रवणे रताः ॥ तेषां संसेवनं कुर्याद्देहेन च धनेन च ॥ ३७ ॥ तदनुग्रहतोऽस्यापि श्रीभाग
वतसेवनम् ॥ श्रीकृष्णव्यतिरिक्तं यत्तत्सर्वं धनसंज्ञितम् ॥ ३८ ॥ कृष्णार्थीति धनार्थीति श्रोता वक्ता द्विधा मतः ॥ यथा वक्ता तथा श्रोता तत्र
सौख्यं विवर्द्धते ॥ ३९ ॥ उभयोर्वैपरीत्ये तु रसाभासे फलच्युतिः॥ किन्तु कृष्णार्थिनां सिद्धिर्विलम्बेनापि जायते ॥ ४० ॥ धनार्थिनस्तु संसिद्धि

विधिसंपूर्णतावशात् ॥ कृष्णार्थिनोऽगुणस्यापि प्रेमैव विधिरुत्तमः ॥ ४१ ॥ आसमाप्ति सकामेन कर्तव्यो हि विधिः स्वयम् ॥ स्नातो नित्य
क्रियां कृत्वा प्राश्य पादोदकं हरेः ॥ ४२ ॥ पुस्तकं च गुरुं चैव पूजयित्वोपचारतः ॥ ब्रूयाद्वा शृणुयाद्वापि श्रीमद्भागवतं मुदा ॥ ४३ ॥ पयसा
वा हविष्येण मौनं भोजनमाचरेत् ॥ ब्रह्मचर्य्यमधःसुप्तिं क्रोधलोभादिवर्ज्जनम् ॥ ४४ ॥ कथान्ते कीर्तनं नित्यं समाप्तौ जागरं चरेत् ॥ ब्राह्मणा
न्भोजयित्वा तु दक्षिणाभिः प्रतोषयेत् ॥ ४५ ॥ गुरवे वस्त्रभूषादि दत्त्वा गां च समर्पयेत् ॥ एवं कृते विधाने तु लभते वाञ्छितं फलम् ॥ ४६ ॥
दारागारसुतान्राज्यं धनादि च यदीप्सितम् ॥ परन्तु शोभते नात्र सकामत्वं विडम्बनम् ॥ ४७ ॥ कृष्णप्राप्तिकरं शश्वत्प्रेमानन्दफलप्रदम् ॥
श्रीमद्भागवतं शास्त्रं कलौ कीरेण भाषितम् ॥ ४८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीमद्भाग
वतमाहात्म्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ७ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीभागवतमहापुराणमाहात्म्यं समाप्तम् ॥ (२–६)॥

श्लोक सं. ९६६

समस्तविद्वत्प्रार्थना ।

एतदग्रे–"माघमासमाहात्म्यम्" अस्ति । परन्तु–अस्मभ्यमद्ययावदुपलब्धपुस्तकेषु तन्न लब्धमतः संप्रार्थये विद्वज्जनान्–यदि केषांचित्समीपे स्कान्दमहापुराणीयं माघमासमाहात्म्यं स्यात्ते मुद्रणार्थं प्रेषणेनावश्यमुपकुर्युरिति ।

समस्तविद्वज्जनप्रार्थयिता–

खेमराज श्रीकृष्णदास,

"श्रीवेङ्कटेश्वर" मुद्रणालयाध्यक्षः–मुंबई.

॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखंडे श्रीभागवतमाहात्म्यं समाप्तम् ॥(२-६)॥

अथ श्रीस्कांदे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखंडे वैशाखमासमाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥(२–७)॥

॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ नत्वा श्रीगोकुलाधीशपादपंकजमाधुरीम् ॥ कुर्वे माधवमासस्य माहात्म्यविशदीक्रियाम् ॥ १ ॥ अथ तत्र भगवान्सकलनिगमागमपारंगतः परमेष्ठिसुतो नारदोऽम्बरीषराजपृष्टः सन् पुरा ब्रह्मणा स्वस्मै प्रोक्तं वैशाखमासमाहात्म्यमंबरीषराज्ञे कथयाम्बभूव ॥ तथा च पाद्मे—“एकदा नारदो लोकान्पर्यटन्भगवत्प्रियः ॥ मथुरायामम्बरीषं कृष्णाराधनमानसम् ॥ महाभागं व्रतपरं ददर्श मुनिसत्तमः ॥ स आगतं मुनिवरं सत्कृत्य नृपसत्तमः ॥ भवंत इव पप्रच्छ श्रद्धया हृष्टमानसः” इति । तत्राऽऽम्बरीषो माधवमासविषये परमेष्ठिनो ब्रह्मणः अंगभुवं तनयं नारदं प्रति पप्रच्छ ॥ १ ॥ अंजसा अनायासेन ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वैशाखमासे कर्तव्यध

॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ वैशाखमासमाहात्म्यप्रारंभः ॥ ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ भूयोऽप्यंगभुवं राजा ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ पुण्यं माधवमाहात्म्यं नारदं पर्यपृच्छत ॥ १ ॥ ॥ अंबरीष उवाच ॥ ॥ सर्वेषामपि मासानां त्वत्तो माहात्म्यमंजसा ॥ श्रुतं मया पुरा ब्रह्मन्यदा चोक्तं तदा त्वया ॥ २ ॥ वैशाखः प्रवरो मासो मासेष्वेतेषु निश्चितम् ॥ इति तस्माद्विस्तरेण माहात्म्यं माधवस्य च ॥ ३ ॥ श्रोतुं कौतूहलं ब्रह्मन्कथं विष्णुप्रियो ह्यसौ ॥ के च विष्णुप्रिया धर्मा मासे माधववल्लभे ॥ ४ ॥ तत्राप्यस्य तु कर्तव्याः के धर्मा विष्णुवल्लभाः ॥ किं दानं किं फलं तस्य कमुद्दिश्याऽऽचरेदिमान् ॥ ॥ ५ ॥ कैर्द्रव्यैः पूजनीयोऽसौ माधवो माधवागमे ॥ एतन्नारद विस्तार्य मह्यं श्रद्धावते वद ॥ ६ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ मया पृष्टः पुरा ब्रह्मा मासधर्मान्पुरातनान् ॥ व्याजहार पुरा प्रोक्तं यच्छ्रियै परमात्मना ॥ ७ ॥ ततो मासा विशिष्योक्ताः कार्तिको माघ एव च ॥ माधवस्तेषु वैशाखं मासानामुत्तमं व्यधात् ॥ ८ ॥ मातेव सर्वजीवानां सदैवेष्ट प्रदायकः ॥ दानयज्ञव्रतस्नानैः सर्वपापविनाशनः ॥ ९ ॥ धर्मयज्ञक्रियासारस्तपःसारः सुरार्चितः ॥ विद्यानां वेदविद्येव मंत्राणां प्रणवो यथा ॥ १० ॥

र्मान्पृच्छति—तत्रापीति । कं देवम् उद्दिश्य अधिकृत्य ॥ ५ ॥ व्रताचरणद्रव्याणि पृच्छति—कैर्द्रव्यैरिति । द्रव्यैः सामग्रीभिः माधवागमे वैशाखमाससंप्राप्तौ विस्तार्य शब्दप्रपंचेन । कृष्णभक्तिजिज्ञासाविषये विशेषप्रश्नः पाद्मे—“कथमाराध्यते सोऽयं केशवः क्लेशनाशनः ॥ भक्तिप्रियोऽसौ भगवान्कया भक्त्या प्रसीदति ॥ कथं भक्तिर्भवेदस्मिन्सर्वैराराध्यते कथम् ॥ वैष्णवोऽसि हरेस्तस्य प्रियोऽसि परमार्थवित् ॥ तेन त्वामेव पृच्छामि ब्रह्मन्ब्रह्मविदुत्तम” इति ॥ ६ ॥ यत्पुरा परमात्मना श्रियै प्रोक्तं तन्मह्यं व्याजहार प्रोक्तवान् ॥ ७ ॥ विशिष्य मुख्यत्वेन उक्ताः । माधवः वैशाखः । व्यधादकरोत् ॥ ८ ॥ माधवपदनिरुक्तिमाह—मा ेवेति ॥ ९ ॥ सर्वश्रेष्ठवस्तूनां मध्ये श्रेष्ठतरत्वमस्य वैशा

खस्य नियमयति—धर्मेति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आपगानां नदीनाम् ॥ १३ ॥ धर्महेतूनां धर्मकार्यनिमित्तभूतानाम् ॥ १४ ॥ वैशाखस्नाननिरते मनुष्ये विष्णुः प्रीतिं करोतीत्युत्तरेणान्वयः । तत्र स्नाननिरतः कीदृग्विधियुक्तो भाव्य इत्याकांक्षायामाह पाद्मे—"अंबरीष उवाच ॥ को विधिः किं तपो दानं स्नानं केशवपूजनम् ॥ कृपया वद विप्रर्षे तदा स नारदोऽब्रवीत् ॥ मेषसंक्रमणे भानोर्माधवे मासि सत्तम ॥ महानद्यां नदीतीर्थे नदे सरसि निर्झरे ॥ देवखाते वापिकूपे यथाप्राप्तजलाशये ॥ मधुमासस्य शुक्लायामेकादश्यामुपोषयेत् ॥ पंचदश्यां ततो धीरो मेषसंक्रमणेऽपि वा ॥ वैशाखस्नाननियमं ब्राह्मणानामनुज्ञया ॥ मधुसूदनमभ्यर्च्य कुर्यात्सुस्नानपूर्वकम् ॥" इत्यादिः । स्नानसमये दर्भपाणिराचांतः नारायणं स्मरन्, प्रत्यक्षगंगाऽभावे चतुर्हस्तात्मकं स्थलं प्रकल्प्य, तत्र गंगामावाह्य नमस्कृत्य सविधि मृत्तिकास्नानं कृत्वा तीर्थस्नानं कुर्यात ॥ तत आचम्य शुक्ले वाससी परिधाय देवऋषिमनुष्यपितृतर्पणं कृत्वा सूर्यायार्घ्यं दत्त्वा नमस्कृत्य द्विजं गां कांचनं स्पृष्ट्वा पश्चाच्च स्वगृहं व्रजेत् ॥ "आश्रमस्थांश्च संपूज्य प्रतिमां चापि पूजयेत् ॥ पूर्वं भक्त्या च गोविंदं गृहे च नियतात्मवान् ॥ वैशाखं सकलं मासं नित्यस्नायी जितेंद्रियः ॥ जपन्हविष्यं भुञ्जानो भूशय्यानियमस्थितः ॥ एकभुक्तमथो नक्तमयाचितमतंद्रितः ॥ वैशाखे विधिवत्स्नानद्वयं नद्यादिके बहिः ॥ व्रतं दानं जपो होमो मधुसूदनपूजनम् ॥ अपि जन्मसहस्रोत्थं पापं हरति दारुणम्॥ त्रिसन्ध्यं पूजयेदीशं लक्ष्म्या च मधुसूदनम् ॥ सुवर्णं तिलपात्राणि दुग्धपात्राणि शक्तितः ॥ पादत्राणातपत्राब्जकुम्भान्दद्याद्द्विजातिषु ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो याति सोऽपि परं पदम् ॥ वैदिकस्तांत्रिको मिश्रः श्रीविष्णोस्त्रिविधो मखः ॥ वैदिको मिश्रको वाऽपि विप्रादीनामुदाहृतः॥ तांत्रिको विष्णुभक्तस्य शूद्रस्यापि प्रकीर्तितः ॥ कृतन्यासः कृतन्यासां हर्यर्चां विधिनाऽर्चयेत् ॥ सुदर्शनं पांचजन्यं गदाऽसीषुधनुर्हलान् ॥ मुशलं कौस्तुभं मालां श्रीवत्सं चाऽपि पूजयेत् ॥ नंदोपनंदं गरुडं प्रचण्डं चण्डमेव च ॥ बलं महाबलं चैव कुमुदं कुमुदेक्षणम् ॥ दुर्गां विनायकं व्यासं विष्वक्सेनं गुरून्सुरान् ॥ स्वस्वस्थानेष्वभिमुखान्पूजयेत्प्रोक्षणादिभिः ॥ सूक्तादिनाऽभिषेकं च कुर्याद्वै विभवे सति ॥ होमादिकं प्रकुर्वीत कथाश्रवणमाचरेत् ॥" इति ॥ १५ ॥

भूरुहाणां सुरतरुर्धेनूनां कामधेनुवत् ॥ शेषवत्सर्वनागानां पक्षिणां गरुडो यथा ॥ ११ ॥ देवानां तु यथा विष्णुर्वर्णानां ब्राह्मणो यथा ॥
प्राणवत्प्रियवस्तूनां भार्येव सुहृदां यथा ॥ १२ ॥ आपगानां यथा गंगा तेजसां तु रविर्यथा ॥ आयुधानां यथा चक्रं धातूनां कांचनं
यथा ॥ १३ ॥ वैष्णवानां यथा रुद्रो रत्नानां कौस्तुभो यथा ॥ मासानां धर्महेतूनां वैशाखश्चोत्तमस्तथा ॥ १४ ॥ नानेन सदृशो लोके
विष्णुप्रीतिविधायकः ॥ वैशाखस्नाननिरते मेषे प्रागर्यमोदयात् ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ क्रतुशतं क्रतुशतजन्यम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ बाह्ये निर्झररूपे अल्पके अल्पकुण्डरूपे लिखितपापानि
यमशासने लिखितानि पापानीत्यर्थः ॥ २३ ॥ अंभसि शीतोदके ॥ २४ ॥ बहिर्जलं नदीतडागादिषु स्थितं जलमित्यर्थः ॥ २५ ॥ "तावत्षड्घटिकामध्ये
तस्मात्स्नानं समाचरेत्" इत्यनेन स्नानस्यैव महाफलदायकत्वं सूचितं महापातकहानिश्च भवति । अत्र प्रसिद्धा पंचपातकीकथा पाद्मे—"पुरा मुनिशर्मानाम कश्चि
द्ब्राह्मणः माधवे मासि तीर्थप्रसंगेन रेवायां स्नानार्थं प्रतिसञ्चरन्सन्नग्रतोऽतिविकृतिरूपान्पञ्च पुरुषान्दृष्ट्वा इमे क इति यावद्विचारयति तावत्ते तद्दर्शनेन शुद्धांतःकरणाः बद्धां

लक्ष्मीसहायो भगवान्प्रीतिं तस्मिन्करोत्यलम् ॥ जंतूनां प्रीणनं यद्वदन्नेनैव हि जायते ॥ १६ ॥ तद्वद्वैशाखस्नानेन विष्णुः प्रीणात्यसंशयम् ॥
वैशाखस्नाननिरताञ्जनान्दृष्ट्वाऽनुमोदते ॥ १७॥ तावतापि विमुक्तोऽघैर्विष्णुलोके महीयते ॥ सकृत्स्नात्वा मेषसंस्थे सूर्ये प्रातः कृताह्निकः ॥
॥ १८ ॥ महापापैर्विमुक्तोऽसौ विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥ स्नानार्थं मासि वैशाखे पादमेकं चरेद्यदि ॥ १९ ॥ सोऽश्वमेधायुतानां च फल
माप्नोत्यसंशयम् ॥ अथवा कूटचित्तस्तु कुर्यात्संकल्पमात्रकम् ॥ २० ॥ सोऽपि क्रतुशतं पुण्यं लभेदेव न संशयः ॥ यो गच्छेद्धनुरायामं स्नातुं
मेषगते रवौ ॥ २१ ॥ सर्वबंधविनिर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥ त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि ब्रह्मांडांतर्गतानि च ॥ २२ ॥ तानि सर्वाणि
राजेन्द्र संति बाह्येऽल्पके जले ॥ तावल्लिखितपापानि गर्जंति यमशासने ॥ २३ ॥ यावन्न कुरुते जंतुर्वैशाखे स्नानमंभसि ॥ तीर्थादिदेवताः
सर्वा वैशाखे मासि भूमिप ॥ २४ ॥ बहिर्जलं समाश्रित्य सदा सन्निहिता नृप ॥ सूर्योदयं समारभ्य यावत्षड्घटिकावधि ॥ २५ ॥ तिष्ठंति
चाऽऽज्ञया विष्णोर्नराणां हितकाम्यया ॥ तावन्नागच्छतां पुंसां शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥ स्वस्थानं यांति राजेन्द्र तस्मात्स्नानं समाचरेत् ॥
॥ २६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे वैशाखमास
प्रशंसापूर्वकवैशाखस्नानमाहात्म्यवर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

जलिपुटाः संतः स्वस्ववृत्तांतं प्रोचुः । हे द्विजवर्य भवंतं पुरुषोत्तमं मन्यामहे, त्वं प्रसीद, आत्मदुःखमावेदयामः, यतः युष्मत्सदृशाः साधवः दुःखहंतारः संति । तत्रैक आह—
अहं पंचालदेशीयो नरवाहनोनाम क्षत्रियः मार्गे ब्राह्मणहननेनेदृशीं दशां प्राप्तः, अयं द्वितीयः चन्द्रशर्मानाम द्विजः मगधदेशीयः गुरुघातपातकेनेदृशीं दशां प्राप्तः, तृतीयोऽयं
देवशर्मा ब्राह्मणः सुरापानवेश्यागमनदोषेणेदृशीं दशां प्राप्तः, अयं चतुर्थः विधुरोनाम वैश्यः मोहान्मासत्रयं मातृगमनदोषेणेदृशीं दशां प्राप्तः, अयं पञ्चमः नंदनामा वैश्यः

धनलोभेन महापातकिनां संसर्गकरणेन चौर्यादिकर्मणा चेदृशीं दशां प्राप्तः—एवं वयं पञ्च पापिष्ठाः अनेकतीर्थेषु भ्रमंतस्तथाऽपि शुद्धा न जाताः दुःखं च न गतमतः पापना
शनोपायं वद ॥ ॥ मुनिशर्मोवाच ॥ ॥ हे पुरुषाः यूयमज्ञानतः पापकारिणोऽपि सत्यभाषिणः अनुतापयुक्ताश्च जाताः अतः मया अनुग्राह्याः ॥ “मासे तु वै माधव
संज्ञकेऽस्मिन्यः स्नाति पापैः स विमुच्यते हि ॥ मेषस्थिते भास्वति नर्मदायाः शर्मप्रदे वारिणि वारिताऽघे ॥ तस्मादहो सह मया सुकृतैकसारवैशाखमासि च भवंत उपेत्य
रेवाम् ॥ मज्जन्तु पातककृतो मुनिवृंदजुष्टे रेवाजले निखिलपापभयापहत्यै” एवमुक्तास्ते सर्वे मुनिना सह रेवां गत्वा पापप्रशमनं स्तोत्रं जपंतः विधिना स्नानं चक्रुः तेन पाप
निर्मुक्ताः दिव्यदेहाश्च जाताः” इति ॥ २६ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ माधवसमो मासो नास्ति वैशाख एव मुख्यः अग्रे सर्वत्र

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ न माधवसमो मासो न कृतेन युगं समम् ॥ न च वेदसमं शास्त्रं न तीर्थं गंगया समम् ॥ १ ॥ न जलेन समं
दानं न सुखं भार्यया समम् ॥ न कृषेस्तु समं वित्तं न लाभो जीवितात्परः ॥ २ ॥ न तपोऽनशनात्तुल्यं न दानात्परमं सुखम् ॥ न धर्मस्तु
दयातुल्यो न ज्योतिश्चक्षुषा समम् ॥ ३ ॥ न तृप्तिरशनात्तुल्या न वाणिज्यं कृषेः समम् ॥ न धर्मेण समं मित्रं न सत्येन समं यशः ॥ ४ ॥
नारोग्यसममुत्थानं न त्राता केशवात्परः ॥ न माधवसमं लोके पवित्रं कवयो विदुः ॥ ५ ॥ माधवः परमो मासः शेषशायिप्रियः सदा ॥ अव्र
तेन क्षिपेद्यस्तु मासं माधववल्लभम् ॥ ६ ॥ तिर्यग्योनिं स यात्याशु सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ अव्रतेन गतो येषां माधवो मर्त्यधर्मिणाम् ॥ ७ ॥
इष्टापूर्तं वृथा तेषां धर्मो धर्मभृतां वरः ॥ प्रवृत्तानां तु भक्ष्याणां माधवेऽनियमे कृते ॥ ८ ॥ अवश्यं विष्णुसायुज्यं प्राप्नोत्येव न संशयः ॥ संतीह
बहुवित्तानि व्रतानि विविधानि च ॥ ९ ॥ देहाऽऽयासकराण्येव पुनर्जन्मप्रदानि च ॥ वैशाखस्नानमात्रेण न पुनर्जायते भुवि ॥ १० ॥ सर्व
दानेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति माधवे जलदानतः ॥ ११ ॥ जलदानासमर्थेन परस्यापि प्रबोधनम् ॥ कर्तव्यं
भूतिकामेन सर्वदानाधिकं हितम् ॥ १२ ॥

एवमेव योज्यम् ॥ १ ॥ न जलेन समं दानं जलेन तुल्यमन्यद्दानं नास्ति, जलस्यैव मुख्यदानत्वात् । भार्यया सममन्यत्सुखं नास्ति, भार्यैव परमं सुखमित्यर्थः । कृषेरन्य
त्तुल्यं वित्तं नास्ति कृषिरेव मुख्यं धनम् ॥२॥ अनशनादुपोषणादन्यत्तपो नास्ति, उपोषणमेव तपः ॥ चक्षुषा सममन्यज्ज्योतिर्नास्ति, चक्षुरेव ज्योतिः ॥३॥ अशनात्तु
ल्या भोजनेन तुल्या ॥ ४ ॥ उत्थानं प्राप्तिः । विदुः जानंति ॥ ५ ॥ अव्रतेन व्रतमकृत्वा ॥ ६ ॥ तिर्यग्योनिं पशुपक्ष्यादियोनिम् ॥ ७ ॥ इष्टापूर्तं जलघट्टादिबंधने
तेषां धर्मभृतामपि पुरुषाणां माधवे मासि भक्ष्याणां भक्षणीयपदार्थानामनियमे कृते सति वृथा धर्मो भवति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ स्वयं जलदानासमर्थेन परस्य

जलदाने प्रबोधनं 'त्वं जलं देहि' इत्याकारकं भूतिकामेनैश्वर्येच्छावता कर्तव्यम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रपा—'पाणपोही' इति प्रसिद्धं स्थानम् "प्रपा पानीय शालिका"
इत्यमरः तस्य दानमुत्सर्जनं मार्गे पानीयशालिकाबन्धनमित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सलिलं, छत्रं, व्यजनं, देयं ब्राह्मणायेति वक्ष्यमाणसंबंधः ॥ १७ ॥ १८॥
माधवे जलदानादियथोक्तदानाकरणेऽनिष्टं फलमाह—अदत्त्वेत्यनेन । उदककुम्भमुदकविशिष्टमक्षय्यतृतीयायां दीयमानं कुम्भम् ॥ १९ ॥ २० ॥ विहगाधिपतिः देव

एकतः सर्वदानानि जलदानं हि चैकतः ॥ तुलामारोपितं पूर्वं जलदानं विशिष्यते ॥ १३ ॥ मार्गेऽध्वगानां यो मर्त्यः प्रपादानं
करोति हि ॥ :स कोटिकुलमुद्धृत्य विष्णुलोके महीयते ॥ १४॥ देवानां च पितॄणां च ऋषीणां राजसत्तम ॥ अत्यंतप्रीतिदं सत्यं
प्रपादानं न संशयः ॥ १५ ॥ प्रपादानेन संतुष्टा येनाऽध्वश्रमकर्षिताः ॥ तोषितास्तेन देवाश्च ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ १६ ॥ सलिलं
सलिलेच्छूनां छत्रं छायामपीच्छताम् ॥ व्यजनं व्यजनेच्छूनां वैशाखे मासि भूमिप ॥ १७ ॥ जलं छत्रं च व्यजनं दानं येषां विशि
ष्यते ॥ माधवे मासि संप्राप्ते ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥ १८ ॥ अदत्त्वोदककुम्भं च चातको जायते भुवि ॥ १९ ॥ यो दद्याच्छीतलं तोयं तृषा
र्ताय महात्मने ॥ तावन्मात्रेण राजेंद्र राजसूयायुतं लभेत् ॥ २० ॥ घर्मश्रमार्तविप्राय वीजयेद्व्यजनेन यः ॥ तावन्मात्रेण निष्पापो विहगा
धिपतिर्भवेत् ॥ २१ ॥ अदत्त्वा व्यजनं भूप वैशाखे तु द्विजातये ॥ वातरोगशताकीर्णो नरकानेव विंदति ॥ २२ ॥ यो वीजयेत्पटेनाऽपि पथि
श्रांतं द्विजोत्तमम् ॥ तावताथ विमुक्तोऽसौ विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥२३॥ यस्तालव्यजनं वाऽपि दत्त्वा शुद्धेन चेतसा ॥ विधूय सर्वपापानि ब्रह्म
लोकं स गच्छति ॥ २४ ॥ सद्यः श्रमहरं पुण्यं न दद्याद्व्यजनं नरः ॥ नारकीं यातनां भुक्त्वा कश्मलो जायते भुवि ॥ २५ ॥ आध्यात्मिका
दिदुःखानां शांतये मनुजेश्वर ॥ छत्रं दद्यात्प्रयत्नेन वैशाखे मासि वा सकृत् ॥ २६ ॥ अच्छत्रदो नरो यस्तु वैशाखे माधवप्रिये ॥ छायाहीनो
महाक्रूरः पिशाचो भुवि जायते ॥ २७ ॥ यो दद्यात्पादुके दिव्ये माधवे माधवप्रिये ॥ यमदूतौ तिरस्कृत्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २८ ॥
पादत्राणं तु यो दद्याद्वैशाखे माधवागमे ॥ न तस्य नारको लोको न क्लेशा ऐहिकाश्च ये ॥२९॥ पादुके याचमानाय यो दद्याद्ब्राह्मणाय च ॥
स भूपालो भवेद्भूमौ कोटिजन्मस्वसंशयम् ॥३०॥अनाथमंडपं मार्गे श्रमहारि करोति यः ॥ तस्य पुण्यफलं वक्तुं ब्रह्मणाऽपि न शक्यते ॥३१॥

राजः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ कश्मलः कुष्ठवान् ॥ २५ ॥ आध्यात्मिकादिदुःखानामाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकदुःखानां शांत्यर्थं छत्रं दद्यात् ॥ २६॥
छायाहीनो मरुस्थल्यादिनिर्वृक्षदेशेषु जायमान इत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ पादत्राणमुपानहम् । इह भवा ऐहिका आध्यात्मिकादयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ अनाथमण्डपं

मार्गे वर्तमानमनाथविश्रांत्यर्थं छायामण्डपम् । अनाथस्य भग्नं पतितं वा गृहम् । यः करोति सम्यक्कृत्वा ददाति इत्यर्थः ॥३१॥ फलविश्रांतिः फलानामियत्तया गणनम्॥
॥ ३२ ॥ सद्यः स्वाप्यायनं सद्यस्तृप्तिकरम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अन्नदानाकरणे प्रत्यवायमाह—वैशाख इति । भूसुरे द्विजायेत्यर्थः । चतुर्थ्यर्थे सप्तमी ॥ ३६ ॥
यथाविभूति स्वसामर्थ्यानुरोधेन ॥ ३७ ॥ विस्मारयति, अयमत्र निष्कर्षः—यस्मै अन्नं ददाति स याचकः स्वमातापित्रादीन्विस्मृत्यान्नदातारमेव स्मरतीति ॥ ३८ ॥

मध्याह्ने ब्राह्मणं प्राप्तमतिथिं भोजयेद्यदि ॥ न तस्य फलविश्रांतिर्ब्रह्मणाऽपि निरूपिता ॥ ३२ ॥ सद्यः स्वाप्यायनं नृणामन्नदानं नराधिप ॥
तस्मान्नान्नेन सदृशं दानं लोकेषु विद्यते ॥ ३३ ॥ मार्गश्रांताय विप्राय प्रश्रयं प्रददाति यः ॥ तस्य पुण्यफलं वक्तुं ब्रह्मणाऽपि न शक्यते ॥
॥ ३४ ॥ दारापत्यगृहादीनि वासोऽलंकारभूषणम् ॥ असह्यं नाश्नतः पुंसः सह्यं भुक्तवतो ध्रुवम् ॥ ३५ ॥ तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भवि
ष्यति ॥ वैशाखे येन चादत्तं मार्गश्रांते च भूसुरे॥३६॥ स पिशाचो भवेद्भूमौ स्वमांसान्येव खादति ॥ यथाविभूति दातव्यं तस्मादन्नं द्विजातये
॥ ३७ ॥ अन्नदो मातृपित्रादीन्विस्मारयति भूमिप ॥ तस्मादन्नं प्रशंसंति लोकास्त्रैलोक्यवर्तिनः ॥ ३८ ॥ मातरः पितरश्चापि केवलं जन्महे
तवः ॥ अन्नदं पितरं लोके वदन्ति च मनीषिणः ॥३९॥ अन्नदे सर्वतीर्थानि अन्नदे सर्वदेवताः ॥ अन्नदे सर्वधर्माश्च तिष्ठंत्यरिधराजय ॥४०॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे दाननिरूपणंनाम
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥छ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ यो मर्त्यो द्विजवर्याय पर्यंकं तु ददाति हि ॥ यत्र स्वस्थः सुखं शेते शीतानिलनिषेवितः
॥ १ ॥ धर्मसाधनभूते हि देहे नैरुज्यमाप्नुते ॥ तं दत्त्वा सकलं तापं निरस्य गतकल्मषः ॥ २ ॥ अखण्डपदवीं याति योगिनामपि दुर्लभाम् ॥
वैशाखे घर्मतप्तानां श्रान्तानां तु द्विजन्मनाम् ॥३॥ दत्त्वा श्रमापहं दिव्यं पर्यंकं मनुजेश्वर ॥ न जातु सीदते लोके जन्ममृत्युजरादिभिः॥४॥
गृहीत्वा ब्राह्मणो यत्र शेते चाजीवमास्थितः ॥ आसीने सकलं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतम् ॥ ५ ॥ विलयं याति राजेंद्र कर्पूर इव चाग्निना ॥
शयने ब्रह्मनिर्वाणं स नरो याति निश्चितम् ॥ ६ ॥

अन्नदातुः सर्वाधिक्यमनुवदति—मातर इति ॥ ३९ ॥ अरिधराजय शत्रुनगरविध्वंसक ॥ ४० ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥
अथ वैशाखमासे दानधर्माननुवदन्पर्यंकदानं प्रस्तौति—य इति ॥१॥ नैरुज्यमारोग्यम् ॥२॥ अखंडपदवीम् अव्युच्छिन्नं मुक्तिमार्गम्॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ निर्वाणम् अपुन

रावृत्तिम् ॥ ६ ॥ स्नानं वल्लभं प्रियं यस्मिन् हरेरिति शेषः तस्मिन् ॥ ७ ॥ ८ ॥ शतपौरुषम् आत्मानमारभ्य भविष्यच्छतपुरुषपर्यंतम् ॥ ९ ॥ उपबर्हणम् उच्छी
र्षकम् ॥ १० ॥ उपबर्हणं विशिनष्टि—सुखमिति ॥ ११ ॥ १२ ॥ ब्रह्मभूयाय ब्रह्मलोकं प्रति गंतुं कल्पते समर्थो भवति । तार्णं तृणैर्निर्मितं कटम् अथवा अन्यत्कटं

यो दद्यात्कशिपुं मासे वैशाखे स्नानवल्लभे ॥ सर्वभोगसमायुक्तस्तस्मिन्नेव हि जन्मनि ॥ ७ ॥ सान्वयो वर्तते नूनं रोगादिभिरनाहतः ॥
आयुष्यं परमारोग्यं यशो धैर्यं च विंदति ॥ ८ ॥ नाधार्मिकः कुले तस्य जायते शतपौरुषम् ॥ भुक्त्वा तु सकलान्भोगांस्ततः पञ्चत्वमे
ष्यति ॥ ९ ॥ निर्धूताखिलपापस्तु ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥ श्रोत्रियाय द्विजेंद्राय यो दद्यादुपबर्हणम् ॥ १० ॥ सुखं निद्रा विना येन न नृणां
जायते क्वचित् ॥ सर्वेषामाश्रयो भूत्वा भुवि साम्राज्यमश्नुते ॥ ११ ॥ पुनः सुखी पुनर्भोगी पुनर्धर्मपरायणः ॥ आसप्तजन्म राजेंद्र जायते
सर्वतो जयी ॥ १२ ॥ पश्चात्सप्तकुलैर्युक्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ तार्णं कटं तु यो दद्यात्कटमन्यदथापि वा ॥ १३ ॥ तत्र शेते स्वयं विष्णुर्य
त्रस्थः परमेश्वरः ॥ यथा जलगता चोर्णा न जलैर्भिद्यते क्वचित् ॥ १४ ॥ तथा संसारगो जन्तुः संसारे न च बध्यते ॥ आसने शयने
सक्तः कटदः सर्वतः सुखी ॥ १५ ॥ प्रश्रये शयनार्थाय यो दद्यात्कटकंबलम् ॥ तावन्मात्रेण मुक्तः स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ १६ ॥
निद्रया हीयते दुःखं निद्रया हीयते श्रमः ॥ सा निद्रा कटसंस्थस्य सुखं संजायते ध्रुवम् ॥ १७ ॥ यो दद्यात्कंबलं राजन्वैशाखे माधवा
ऽऽगमे ॥ अपमृत्योः कालमृत्योर्मुक्तो जीवति वै शतम् ॥ १८ ॥ दद्याद्वस्त्रं सूक्ष्मतरं द्विजेंद्रे घर्मकर्शिते ॥ पूर्णमायुः समाप्नोति परत्र च परां
गतिम् ॥ १९ ॥ अतस्तापहरं दिव्यं कर्पूरं तु द्विजातये ॥ दत्त्वा मोक्षमवाप्नोति दुःखशांतिं च विंदति ॥ २० ॥ कुसुमानि च यो दद्यात्कुंकुमं च
द्विजातये ॥ सार्वभौमो भवेद्राजा सर्वलोकवशंकरः ॥ २१ ॥ पुत्रपौत्रादिभोगांश्च भुक्त्वा मोक्षमवाप्नुयात् ॥ त्वगस्थिगतसंतापं सद्यो हरति
चन्दनम् ॥ २२ ॥ तापत्रयविनिर्मुक्तस्तद्दत्त्वा मोक्षमाप्नुयात् ॥ औशीरं चाषकं कौशं यो दद्याज्जलवासितम् ॥ २३ ॥

खर्जूरादिपत्रविनिर्मितम् ॥ १३ ॥ तृणविनिर्मितकटदानप्रभावं वर्णयति—यथेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रश्रये विश्रांतिस्थाने धर्मशालादौ पांथायेति शेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥
कम्बलदानप्रशंसामाह—यो दद्यादिति । माधवाऽऽगमे माधवस्य आगमः यस्मिन् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कुंकुमं केशरमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ कौशं सुगन्धवि

शिष्टकुशसंस्कृतं केवलकुशैर्वा संस्कृतम् ॥ २३ ॥ निर्वृतिं मोक्षमानंदं वा ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ शतपत्रीं नीलकमलिनीम् । यूथीं मालतीम् ॥ २७ ॥ मधुशासनो विष्णुस्तस्य शासनादाज्ञया ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ विश्राममण्डपं विश्रामस्य विहारस्य मंडपम् ॥ ३१ ॥ सुच्छायाविशिष्टं मण्डपं प्रपया पानीयशालिकया सहितम् ॥ ३२ ॥ पुत्रैः किं फलमित्युक्त्या पुत्रेण यथा पुन्नामनरकादिनिरासः स्वर्लोकप्राप्तिर्भवति तद्वदनेन सुकर्मणाऽपि फलं लभ्यत इति सूचितम् ॥ ३३ ॥ तदेव विशद

सर्वभोगेषु राजेंद्र स तु देवसहायवान् ॥ पापहानिं दुःखहानिं प्राप्य निर्वृतिमाप्नुयात् ॥ २४ ॥ गोरोचं मृगनाभिं च दद्याद्वैशाखधर्मवित् ॥
तापत्रयविनिर्मुक्तः परं निर्वाणमृच्छति ॥ २५ ॥ तांबूलं च सकर्पूरं यो दद्यान्मेषगे रवौ ॥ सार्वभौमसुखं भुक्त्वा परं निर्वाणमृच्छति ॥ २६ ॥
शतपत्रीं च यूथीं च मेषमासे ददन्नरः ॥ स सार्वभौमो भवति पश्चान्मोक्षं च विंदति ॥२७॥ केतकीं मल्लिकां वाऽपि यो दद्यान्माधवाऽऽगमे ॥
स तु मोक्षमवाप्नोति मधुशासनशासनात् ॥ २८ ॥ पूगीफलं तु यो दद्यात्सुगन्धं तु द्विजातये ॥ नारिकेलफलं राजंस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
॥ २९ ॥ सप्त जन्म भवेद्विप्रो धनाढ्यो वेदपारगः ॥ पश्चात्सप्तकुलैर्युक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ३० ॥ विश्राममण्डपं यस्तु कृत्वा दद्या
द्विजन्मने ॥ तस्य पुण्यफलं वक्तुं नाहं शक्नोमि भूपते ॥ ३१ ॥ सुच्छायामण्डपं यस्तु सिकताऽऽकीर्णमञ्जसा ॥ सप्रपं कारयेद्यस्तु स तु
लोकाधिपो भवेत् ॥ ३२ ॥ मार्गोद्यानं तडागं वा कूपं मण्डपमेव च ॥ यः करोति स धर्मात्मा तस्य पुत्रैस्तु किं फलम् ॥ ३३ ॥ कूपस्तडाग
मुद्यानं मण्डपं च प्रपा तथा ॥ सद्धर्मकरणं पुत्रः संतानं सप्तधोच्यते ॥ ३४ ॥ एतेष्वन्यतमाभावे नोर्ध्वं गच्छंति मानवाः ॥ सच्छास्त्र
श्रवणं तीर्थयात्रा सज्जनसंगतिः ॥ ३५ ॥ जलदानं चान्नदानमश्वत्थारोपणं तथा ॥ पुत्रश्चेति च संतानं सप्तमेऽतिविदो विदुः ॥ ३६ ॥ नासं
ततिर्लभेल्लोकान्कृत्वा धर्मशतान्यपि ॥ तस्मात्संतानमन्विच्छेत्संतानेष्वेकतो व्रजेत् ॥ ३७ ॥ पशूनां पक्षिणां चैव मृगाणां चैव भूरुहाम् ॥
नोर्ध्वलोकं सुखं याति मनुष्याणां तु का कथा ॥ ३८ ॥ पूगीफलसमायुक्तं नागवल्लीदलैर्युतम् ॥ कर्पूरागुरुसंयुक्तं ददत्तांबूलमुत्तमम् ॥ ३९ ॥
शारीरैः सकलैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ तांबूलदो यशो धैर्यं श्रियमाप्नोति निश्चितम् ॥ ४० ॥

यति—कूप इति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अतिविदोऽतिनिपुणा इमे पूर्वोक्ताः सप्त संतानमेवेति विदुर्जानंति ॥ ३६ ॥ संतानप्राप्त्यर्थमुपायान्वदिष्यन्संतानं प्रस्तौति—नासंततिरिति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ घर्मकालेषु उष्णकाल इत्यर्थः ॥ ४२ ॥ अध्वश्रांतद्विजन्मने पांथाय ब्राह्मणायेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अहं ब्रह्मा ॥ ४५ ॥ गव्यं गोसंबंधि, तेसो रूरूपं तेजस्वि ॥ ४६ ॥ उर्वारुकं कर्कटीफलविशेषं 'फूट' इति गुर्जरभाषायां प्रसिद्धम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ पानकं बिंबदाडिमीरसपानकं शर्करामिश्रितजलं वा । फलेन खर्बुजाख्येन सहितं शर्कराजलम् । सुधापानम् अमृतपानम्, भवेदिति शेषः ॥ ५० ॥ चूतसुपक्कफलसंयुतं पानकं गुर्जरभाषायां

रोगी दत्त्वा विरोगः स्यादरोगी मोक्षमाप्नुयात् ॥ वैशाखे मासि यो दद्यात्तक्रं तापविनाशनम् ॥ ४१ ॥ विद्यावान्धनवान्भूमौ जायते नात्र संशयः ॥ न तक्रसदृशं दानं घर्मकालेषु विद्यते ॥ ४२ ॥ तस्मात्तक्रं प्रदातव्यमध्वश्रांतद्विजातये ॥ जंबीरसुरसोपेतं लसल्लवणमिश्रितम् ॥४३॥ यस्तक्रमरुचिघ्नं तु दत्त्वा मोक्षमवाप्नुयात् ॥ यो दद्याद्दधिखंडं तु वैशाखे घर्मशांतये ॥ ४४ ॥ तस्य पुण्यफलं वक्तुं नाहं शक्नोमि भूमिप ॥ यो दद्यात्तंडुलान्दिव्यान्मधुसूदनवल्लभे ॥ ४५ ॥ स लभेत्पूर्णमायुष्यं सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ यो घृतं तेजसो रूपं गव्यं दद्याद्द्विजातये ॥ सोऽश्वमेधफलं प्राप्य मोदते विष्णुमंदिरे ॥ ४६ ॥ उर्वारुगुडसंमिश्रं वैशाखे मेषगे रवौ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः श्वेतद्वीपे वसेद्ध्रुवम् ॥ ४७ ॥ यश्चेक्षुदंडं सायाह्ने दिवा तापोपशान्तये ॥ ब्राह्मणाय च यो दद्यात्तस्य पुण्यमनंतकम् ॥ ४८ ॥ वैशाखे पानकं दत्त्वा सायाह्ने श्रमशान्तये ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥४९॥ सफलं पानकं मेषमासे सायं द्विजातये ॥ द्द्यात्तेन पितॄणां तु सुधापानं न संशयः॥५०॥ वैशाखे पानकं चूतसुपक्कफलसंयुतम् ॥ तस्य सर्वाणि पापानि विनाशं यांति निश्चितम् ॥ ५१ ॥ यो दद्याच्चैत्रदर्शे तु कुम्भं पूर्णं तु पानकैः ॥ गयाश्राद्धशतं तेन कृतमेव न संशयः ॥ ५२ ॥ कस्तूरीकर्पुरोपेतं मल्लिकोशीरसंयुतम् ॥ कलशं पानकैः पूर्णं चैत्रदर्शे तु मानवः ॥ दद्यात्पितॄन्समुद्दिश्य स षण्णवतिदो भवेत् ॥ ५३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे दाननिरूपणंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तैलाभ्यङ्गं दिवा स्वापं तथा वै कांस्यभोजनम् ॥ खट्वानिद्रां गृहे स्नानं निषिद्धस्य च भक्षणम् ॥ १ ॥

'गोलकेरी' महाराष्ट्रभाषायां 'गुळांबा' इति प्रसिद्धम् । वा अपक्कं चूतफलं भर्जयित्वा तद्रसं शर्कराजीरकमिश्रितम् ॥ ५१ ॥ चैत्रदर्शे चैत्रामावस्यायाम् ॥ ५२ ॥ षण्णवतिदः षण्णवतिश्राद्धप्रद इत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ वैशाखमासे व्रताचरणं

प्रस्तौति—तैलाभ्यंगमिति । कांस्यभोजनं कांस्यपात्रभोजनम् । निषिद्धस्य मसूरादेः ॥ १ ॥ द्विभुक्तं द्विवारं भोजनम् ॥ २ ॥ श्रांतानाम् अध्वपरिश्रमखिन्नानाम् ।
द्विजन्मनां ब्राह्मणानाम् ॥ पादावनेजनं पादप्रक्षालनम्, यदिति शेषः । तत् तदेव व्रतम्, अस्मादधिकं व्रतमन्यत्किंचिन्नास्तीति ध्वनिः ॥३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अस्नायी
शीतोदकस्नानरहितः, अपत्राशी पलाशादिपत्रेषु भोजनविरहितः ॥ ७ ॥ गृहे स्नानं यः करोति स इति शेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अवैशाखाद्वैशाखनियमानामकरणात् ॥ १० ॥

वैशाखे वर्जयेदष्टौ द्विभुक्तं नक्तभोजनम् ॥ पद्मपत्रे तु यो भुंक्ते वैशाखे व्रतसंस्थितः ॥ २ ॥ स तु पापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं च गच्छति ॥
वैशाखे मासि मध्याह्ने श्रांतानां तु द्विजन्मनाम् ॥ पादावनेजनं कुर्यात्तद्व्रतं सुव्रतोत्तमम् ॥ ३ ॥ अध्वश्रान्तं द्विजं यस्तु मध्याह्ने स्वगृहाग
तम् ॥ उपवेश्यासने रम्ये कृत्वा पादावनेजनम् ॥ ५ ॥ धृत्वा शिरसि ताश्चापो विध्वस्ताखिलबंधनः ॥ गंगादिसर्वतीर्थेषु स्नातो भवति निश्चि
तम् ॥ ६ ॥ अस्नायी वाऽप्यपत्राशी वैशाखं तु नयेद्यदि ॥ रासभीं योनिमासाद्य पश्चादश्वतरो भवेत् ॥ ७ ॥ दृढाङ्गो रोगहीनश्च तथा स्वस्थो
ऽपि मानवः ॥ वैशाखे तु गृहे स्नात्वा चांडालीं योनिमाप्नुयात् ॥ ८ ॥ वैशाखे मासि राजेन्द्र मेषसंस्थे दिवाकरे ॥ न करोति बहिःस्नानं
श्वानयोनिशतं व्रजेत् ॥ ९ ॥ अस्नात्वा चाप्यदत्त्वा च वैशाखो येन नीयते ॥ स पिशाचो भवेन्नूनमवैशाखादधो व्रजेत् ॥ १० ॥ यो न
दद्याज्जलं चान्नं वैशाखे लोभमानसः ॥ पापहानिं दुःखहानिं नैवाप्नोति न संशयः ॥ ११ ॥ नदीस्नानं तु यः कुर्याद्वैशाखे विष्णुतत्परः ॥
जन्मत्रयार्जितात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ १२ ॥ समुद्रगनदीस्नानं कुर्यात्प्रातर्भगोदये ॥ सप्तजन्मार्जितैः पापैस्तत्क्षणादेव मुच्यते
॥ १३ ॥ कुर्यादुषसि यः स्नानं सप्तगङ्गासु मानवः ॥ कोटिजन्मार्जितात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ १४ ॥ जाह्नवी वृद्धगङ्गा च कालिंदी
च सरस्वती ॥ कावेरी नर्मदा वेणी सप्तगंगाः प्रकीर्तिताः ॥ १५ ॥ देवखातेषु यः कुर्यात्प्रातर्वैशाखमज्जनम् ॥ जन्मारभ्य कृतात्पापान्मुच्यते
नात्र संशयः ॥ १६ ॥ वैशाखे मासि संप्राप्ते यो वापीष्ववगाहनम् ॥ प्रातः कुर्यान्महाराज महापातकनाशनम् ॥ १७ ॥ अपि गोष्पदमात्रेषु
बहिःस्थेषु जलेषु च ॥ तिष्ठंति सरितः सर्वा गंगाद्या इति निश्चयः ॥ इति जानन्समाप्नोति सर्वतीर्थाधिकं फलम् ॥ १८ ॥ क्षीरं रसाधिकं
क्षीरादधिकं दधि भूमिप ॥ दध्नोऽधिकं घृतं यद्वदूर्जो मासोऽधिकस्तथा ॥ १९ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ भगोदये सूर्योदये ॥ १३ ॥ सप्तगंगासु जाह्नवीवृद्धगंगेत्यादिश्लोकोक्तसप्तगंगांतर्गतायां कस्यांचिन्नद्याम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ देवखातेषु देवालयसमी
पवर्तिदेवनामप्रसिद्धकुण्डेषु ॥ १६ ॥ १७ ॥ गोष्पदमात्रेषु अत्यल्पेषु ॥ १८ ॥ वैशाखमासस्याधिक्येन श्रैष्ठ्यं क्रमेण प्रतिपादयति—क्षीरमित्यादि ॥ १९ ॥

धर्मः वटबीजवद्वर्द्धते परंत्वत्र धर्मगतिः अतिसूक्ष्माऽस्ति, कुत्रचिन्महता प्रयासेन स्वल्पो धर्मो भवति, कुत्रचिदल्पायासेन महद्धर्मसाधनं भवत्ति, अत्र दृष्टांतमाहपाद्मे– "धर्मस्य गतयः सूक्ष्मा दुर्ज्ञेया हीश्वरैरपि ॥ मुह्यंते चात्र विद्वांसोऽचिंत्यशक्तिहरेः कृतौ ॥ स्वल्पायासमहायासौ यद्यल्पत्वमहत्त्वयोः ॥ महापुण्यास्ततस्वे स्युः सततं कर्षकादयः ॥ मूत्रोत्सर्गे च सिंहादेरायासबहुलत्वतः ॥ पंचगव्यात्प्रशस्तं वै व्रतांगत्वेन नो भवेत् ॥ इति कर्तव्यबाहुल्यं महत्त्वं च तदल्पता ॥ यथाऽल्पनाशो महता महन्नाशस्तथाऽल्पतः ॥ किं नाल्पविस्फुलिंगेन तृणराशिः प्रदह्यते ॥ विष्णुभक्तिमता वीर यत्किञ्चित्क्रियतेऽल्पकम् ॥ सुकृतं माधवे मासि तदक्षय्यफलं भवेत् ॥ एवं शास्त्रोक्तविधिना स्वल्पेनापि

कार्तिकादधिको माघो माघाद्वैशाख उत्तमः ॥ तस्मिन्मासे कृतो धर्मो वर्द्धते वटबीजवत् ॥ २० ॥ आढ्यो वाऽतिदरिद्रो वा परतंत्रोऽथ वा नरः ॥ यद्वस्तु लभते तेन तद्दातव्यं द्विजातये ॥ २१ ॥ कन्दमूलफलं शाकं लवणं गुडमेव च ॥ कोलं पत्रं जलं तक्रमानंत्यायोपकल्पते ॥ ॥ २२ ॥ नादत्तं लभते क्वापि ब्रह्माद्यैस्त्रिदशैरपि ॥ २३ ॥ दानेन हीनो हि भवेदकिंचनो निष्किञ्चनत्वाच्च करोति पापम् ॥ पापादवश्यं नरकं प्रयाति दातव्यमस्मात्सुखमिच्छता तदा ॥ २४ ॥ यथा गृहं सर्वगुणोपपन्नं परिच्छदैर्हीनमशोभनं तथा ॥ मासेषु धर्मः सकलेष्वनुष्ठितो वैशाख हीनस्तु वृथैव याति ॥ २५ ॥ यथैव कन्या सकलैश्च लक्षणैर्युक्ताऽपि जीवत्पतिलक्षणा न हि ॥ क्रियाऽपि सांगा सकलाऽपि राजन्वैशाख हीना तु वृथैव तां विदुः ॥ २६ ॥ दयाविहीनास्तु यथा गुणा वृथा वैशाखधर्मेण विना तथा क्रियाः ॥ शाकं तु यद्वल्लवणेन हीनं न रोचते सर्व गुणोपपन्नम् ॥ २७ ॥ वैशाखहीनं तु तथैव पुण्यं न साधुसेव्यं न फलाप्तिहेतुः ॥ यद्वन्न भूषासहिताऽपि शोभते वस्त्रेण हीना ललना सुरूपा ॥ क्रियाकलापः सुकृतोऽपि पुंभिर्न भासते तन्मधुमासहीनम् ॥ २८ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन येन केनाऽपि जन्तुना ॥ धर्मो वैशाखमासे तु कर्तव्य इति निश्चयः ॥ २९ ॥ मधुसूदनमुद्दिश्य मेषसंस्थे दिवाकरे ॥ प्रातः स्नात्वाऽर्चयेद्विष्णुमन्यथा नरकं व्रजेत् ॥ ३० ॥

न संशयः ॥ पापस्य महतो वापि क्षयो वृद्धिः सुकर्मणः ॥ फलाधिक्यं भवेद्भूय आधिक्याद्भाविकर्मणोः ॥ सूक्ष्मा धर्मस्य विज्ञेया गतिस्तु विबुधैरपि ॥" इति ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ कोलं बदरीफलम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ दानप्राशस्त्यमुपवर्णयति–दानेनेति । आकिंचनो दरिद्रः ॥ २४ ॥ परिच्छदैर्गृहोपस्करणैः हीनं गृहं यथा अशोभनं तथेति समन्वयः ॥ २५ ॥ अपरान्दृष्टांतानाह–यथैवेति । जीवत्पतिलक्षणा जीवत्पतित्वलक्षणविशिष्टा ॥ २६ ॥ २७ ॥ मधुमासहीनं वैशाखमासहीनमित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

कश्चिन्महीरथोराजा कामासक्तो जितेन्द्रियः ॥ वैशाखस्नानयोगेन वैकुण्ठं गतवान्स्वयम् ॥ ३१ ॥
वैशाखः सफलो मासो मधुसूदनदैवतः ॥ तीर्थयात्रातपोयज्ञदानहोमफलाधिकः ॥ ३२ ॥

पुनरपि स्नानमाहात्म्यं कथयति—कश्चिदिति । स्पष्टार्थः । अत्र प्रसिद्धा कथा पाद्मे—“कश्चिन्महीरथनामा नृपः पूर्वपुण्यवशात्प्राप्तराज्यैश्वर्यो मन्त्रिणि राज्यं विन्यस्य स्वयं केवलमहर्निशं कामिनीविलासासक्तो बभूव, तेन कर्मणा गतायुःखण्डान्न बुबुधे, तदा तत्कुलगुरुः कश्यपः—“निवारयति नो मोहादधर्मान्नृपतिं गुरुः ॥ सोऽपि तत्पापभाग्यस्मात्” इति शास्त्रं विचिंत्यानेकमार्गोपदेशैर्महीरथं बोधयामास । तद्यथा—“अनर्थे किं प्रसक्तस्त्वं स्वधर्मं नानुतिष्ठसि ॥ अविश्राममभक्ष्याम्बु ह्यपाथेयमदेशिकम् ॥ मृतःकांतारमध्वानं कथमेको गमिष्यसि ॥ कामो हि बलवान्राजञ्च्छरीरस्थो रिपुर्महान् ॥ न तस्य वशगो भूयाज्जनः श्रेयोऽभिलाषुकः ॥ पुरोहितो यतस्तेऽहं सदसत्कर्मभागपि ॥ तस्मात्त्वां बोधयिष्यामि सर्वपापविनाशने ॥ वैशाखस्य व्रतं सर्वं समाचर विधानतः ॥ आ जन्मतोऽपि विहितानि महांति राजन्घोराणि तानि दुरितानि विहाय मर्त्यः ॥ वैशाखमासविहिताऽऽचरणप्रभावपुण्येन तेन हरिमंदिरमेति चांते” इत्युक्तो नृपः स्वमनसि अतीव पश्चात्तापं कृत्वा गुरूपदिष्टमार्गेण आमरणं वैशाखधर्मानाचरन्नंते विमानमारुह्य विष्णुलोकं जगाम । “स गच्छन्पथि शुश्राव जीवानां क्रन्दतां पुनः ॥ निरये पच्यमानानामारावं विविधं तदा” श्रुत्वाऽतिदुःखितो राजा किमेतदिति दूतानपृच्छत्, दूताश्चास्मिन्यमलोके नानापातकिनः स्वस्वपातकानुरूपं नानायातनाः भुञ्जाना आक्रन्दंते, हे राजन् वैशाखे प्रातःस्नातस्य तव वपुषो वायुस्पर्शात्क्षणं लब्धसौख्याः आक्रन्दरहिताः जाताः तदाऽतिविस्मितः करुणानिधिः महीरथो राजा विष्णुदूतानुवाच “नार्तजन्तूनहं हित्वा पीडितो गंतुमुत्सहे ॥ स पापिष्ठो य आर्तानां शोकं नापहरेत्क्षमः ॥ मदङ्गसङ्गमोत्सृष्टवायुस्पर्शेन ते यदि ॥ जंतवः सुखिनो जातास्तस्मात्तत्र नयंतु माम् ॥ संतस्त एव ये लोके परदुःखनिवारणाः ॥” तदा विष्णुदूतैस्तत्र नीतो राजा वदति “यद्यस्ति सुकृतं किंचिन्मम तेनैव जंतवः । स्वर्गं गच्छन्तु मुक्ताङ्गाः स्थानं चैषां वसाम्यहम् ॥ एवं भूपवचः श्रुत्वा दूताः प्रोचुर्नृपोत्तमम् ॥ अनेन तव कारुण्यधर्मेण वचसा नृप ॥ बभूव वृद्धिर्धर्मस्य संचितस्य विशेषतः ॥ माधवे मासि पूर्णायां स्नानदानादिकं त्वया ॥ यत्तीर्थे विहितं वीर सर्वांघविनिषूदनम् ॥ तदेभ्यो देहि विधिवत्कृत्वा साक्ष्ये हरिं प्रभुम् ॥ इत्युक्तः स तदा देवं कृत्वा साक्ष्ये गदाधरम् ॥ तेभ्यस्त्रिवाचिकं पुण्यं दयावान्विधिना ददौ ॥ दत्ते माधवमासस्य तस्मिन्नेकदिनोद्भवे ॥ सुकृते जंतवो याम्ययातनादुःखवर्जिताः ॥ विमानवरमारूढास्ते सर्वे त्रिदिवं ययुः ॥ प्रणमंतः स्तुवंतस्तं पश्यंतः संप्रहर्षिताः ॥ संस्तूयमानो मुनिदेवसंघैर्यत्ताद्विशेषेण च लब्धपुण्यः ॥ परं पदं योगिवरैरलभ्यं ययौ जगन्नाथगणाभिवन्द्यः” इति ॥३१॥ ३२ ॥

वैशाखस्नानविधिं प्रस्याह—मधुसूदनेति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ यथोक्तफलं शास्त्रोक्तं फलं ददातीति तथा ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ माधवोद्भवैर्वैशाखसमुद्भवैः, प्रसूनैः पुष्पैः। अत्र पुष्पप्रसङ्गेन बाह्याभ्यंतरपुष्पाण्याह पाद्मे—"अहिंसा प्रथमं पुष्पं द्वितीयं करणग्रहः ॥ तृतीयकं भूतदया चतुर्थं क्षांतिरेव च ॥ शमस्तु पंचमं पुष्पं ध्यानं चैव तु षष्ठकम् ॥ सत्यं च सप्तमं पुष्पमेतैस्तुष्यति केशवः ॥ पुष्पांतराणि सन्त्येव बाह्यानि नृपसत्तम ॥ आंतरैरेव तुष्येत यतो भक्तिप्रियोऽच्युतः॥ वारुणं सलिलं पुष्पं सौम्यं घृतपयोदधि ॥ प्राजापत्यं तथाऽन्नादि आग्नेयं धूपदीपकम् ॥ फलपुष्पादिकं चैव वानस्पत्यं तु पंचमम् ॥ पार्थिवं कुशमूलाद्यं वायव्यं गंधचंदनम्॥

॥ ॥ प्रार्थनामंत्रः ॥ ॥ मधुसूदन देवेश वैशाखे मेषगे रवौ ॥ प्रातः स्नानं करिष्यामि निर्विघ्नं कुरु माधव ॥३३॥ ॥ अर्घ्यमंत्राः ॥ ॥ वैशाखे मेषगे भानौ प्रातःस्नानपरायणः ॥ अर्घ्यं तेऽहं प्रदास्यामि गृहाण मधुसूदन ॥ ३४ ॥ गंगाद्याः सरितः सर्वास्तीर्थानि च ह्रदाश्च ये ॥ प्रगृह्णीत मया दत्तमर्घ्यं सम्यक्प्रसीदथ ॥ ३५ ॥ ऋषभः पापिनां शास्ता त्वं यमः समदर्शनः ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं यथोक्तफलदो भव ॥ ३६ ॥ इति चार्घ्यं समर्प्याथ पश्चात्स्नानं समाचरेत् ॥ वाससी परिधायाथ कृत्वा कर्माणि सर्वशः ॥ ३७ ॥ मधुसूदनमभ्यर्च्य प्रसूनैर्माधवोद्भवैः ॥ श्रुत्वा विष्णुकथां दिव्यामेतन्मासप्रशंसिनीम् ॥ ३८ ॥ कोटिजन्मार्जितात्पापान्मुक्तो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ३९ ॥ न जातु खिद्यते भूमौ न स्वर्गे न रसातले ॥ न गर्भे जायते क्वापि न भूयः स्तनपो भवेत् ॥ ४० ॥ वैशाखे कांस्यभोजी यस्तथा चाश्रुतसत्कथः ॥ न स्नातो नापि दाता च नरकानेव गच्छति ॥ ४१ ॥ ब्रह्महत्यासहस्रस्य पापं शाम्येत्कथंचन ॥ वैशाखे येन न स्नातं तत्पापं नैव गच्छति ॥ ४२ ॥ स्वाधीनेन स्वकायेन जले स्वातंत्र्य वर्तिनि ॥ स्वाधीनजिह्वयोच्चार्यं हरिरित्यक्षरद्वयम् ॥ ४३ ॥ न कुर्याद्यदि वैशाखे प्रातःस्नानं नराधमः ॥ जीवन्नेव स पंचत्वमागतो नात्र संशयः ॥ ४४ ॥ येन केनाप्युपायेन माधवे मधुसूदनम् ॥ नार्चयेद्यदि मूढात्मा शौकरीं योनिमाप्नुयात् ॥ ४५ ॥

शुद्धाख्यं विष्णुपुष्पं च वाद्यं विष्णुपदं स्मृतम् ॥ एभिस्तु पूजितः पुष्पैः सद्यो विष्णुः प्रसीदति ॥" इति ॥ ३८ ॥ जातु कदाचिदपि ॥ ३९ ॥ श्रुतसत्कथः श्रुताः सत्कथा येन सः ॥ ४० ॥ वैशाखनियमाचरणहीनानां गत्यन्तराभाव इति तावदनुवदति—ब्रह्महत्यासहस्रस्येत्यादि ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ जीवन्नेव पंचत्वमागतः जीवन्मृत इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ अथ भक्तिभेदान् व्रतभेदांश्चाह—विविधैरिति । वैशाखमासे मानसिकादिभक्तिमार्गैः च परं मानसिकादिव्रतैः यः विष्णुं नित्यमनन्यबुद्धिः सन् आराधयन् सगुणं निर्गुणं वा ध्यायेत्स मुक्तिं यातीति । तत्र भक्तिभेदानाह पाद्मे—"ध्यानधारणया बुद्ध्या वेदानां स्मरणेन च ॥ विष्णुप्रीतिकरी चैषा मानसी भक्तिरुच्यते ॥ वेदमंत्रसमुच्चारैरविश्रान्तं दिवानिशम् ॥ जप्यैश्चारण्यकैश्चैव वाचिकी भक्तिरिष्यते ॥ व्रतोपवासनियमैः पञ्चेंद्रियजयेन च ॥ कायिकी भक्तिरुद्दिष्टा सर्वसिद्धिविधायिनी ॥ पाद्यार्घ्याद्युपचारैश्च नृत्यवादित्रगीतकैः ॥ बलिभिर्जागरार्चाभिर्लौकिकी भक्तिरीरिता ॥ ऋग्यजुःसामजप्यैश्च संहिताऽध्ययनादिभिः ॥ हविर्होमक्रियाभिश्च या भक्तिः सा तु वैदिकी ॥" इति । अथ व्रतभेदानाह तत्रैव—"आहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमकल्पता ॥ एतानि मानसान्याहुर्व्रतानि हरितुष्टये ॥ एकभक्तं तथा नक्तमुपवासमयाचितम् ॥ इत्येवं कायिकं पुंसां व्रतमुक्तं नरेश्वर ॥ वेदस्याध्ययनं विष्णोः कीर्तनं सत्यभाषणम् ॥ अपैशुन्यमिदं राजन्वाचिकं व्रतमुच्यते ॥ पतिरूपो हिताचारैर्मनोवाक्कायसंयमैः ॥ व्रतैराराध्यते स्त्रीभिर्वासुदेवो दयानिधिः ॥" इति । विष्णोराराधनं ध्यानं च कुर्यादित्युक्तम्, तत्र हरेः पूजास्थानान्याह तत्रैव—"सूर्योग्निर्ब्राह्मणो गावो वैष्णवः खं मरुज्जलम् ॥ भूरात्मा सर्वभूतानि पूजास्थानानि वै हरेः ॥ धिष्ण्येष्वेतेषु श्रीविष्णुं ध्यायन्नर्चेत्समाहितः ॥" इति । ध्यानभेदमाह तत्रैव—"यथा ध्यानप्रसङ्गेन कर्मणोऽपि क्षयो भवेत् । तद्ध्यानं द्विविधं तस्य प्रोक्तं शंकरपूर्वकैः ॥ निर्गुणं सगुणं वाऽपि तत्राद्यं शृणु मानद ॥ केवलो ज्ञानदृष्ट्याऽसौ दृश्यते योगयुक्तिभिः ॥ परमात्मपरै राजन्सततं ध्यानतत्परैः ॥ हस्तपादविहीनश्च सर्वं गृह्णाति गच्छति॥मुखनासाविहीनश्च भुंक्ते जिघ्रति भूपते ॥ अकर्णः शृणुते सर्वं सर्वसाक्षी जगत्पतिः ॥ अरूपो रूपसंबद्धः पंचवर्गवशं गतः ॥ सर्वलोकस्य यः प्राणः पूज्यते सचराचरैः ॥ अजिह्वो वदते सर्वं वेदशास्त्रानुगं तथा ॥ त्वग्विहीनः स्पृशेत्सर्वं शीतोष्णादि नराधिप ॥ सदानंदो विविक्ताक्ष एकरूपो निराश्रयः॥ निर्गुणो निर्ममो व्यापी सगुणो निर्मलो जनः॥अवश्यः सर्ववश्यात्मा सर्वदः सर्ववित्तमः॥तस्य माता न चैवान्यः स वै सर्वमयो विभुः॥ एवं सर्वमयं ध्यानं यश्च पश्यत्यनन्यधीः ॥ स याति परमं स्थानममूर्तममृतोपमम् ॥ द्वितीयं तु प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व महामते ॥ मूर्ताऽऽकारं तु साकारं निरालम्बं

योऽर्चयेत्तुलसीपत्रैर्वैशाखे मधुसूदनम् ॥ नृपो भूत्वा सार्वभौमः कोटिजन्मसु भोगवान् ॥ पश्चात्कोटिकुलैर्युक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥
॥ ४६ ॥ विविधैर्भक्तिमार्गैश्च विष्णुं सेवेत यौ व्रतैः ॥ सगुणं निर्गुणं वाऽपि नित्यं ध्यायेदनन्यधीः ॥ ४७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे वैशाखधर्मप्रशंसानाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

निरामयम् ॥ यस्य वासनया सर्वं ब्रह्माण्डं वासितं नृप ॥ स तस्माद्वासुदेवोऽपि प्रोच्यते विधिपूर्वकैः ॥ स्निग्धप्रावृड्घनश्यामं सूर्यतेजःसमप्रभम् ॥ शङ्खचक्रगदापद्मधारिणं कमलापतिम् ॥ कंबुग्रीवं चतुर्बाहुं सुरेशानं च शार्ङ्गिणम् ॥ केयूरहारकटककटिसूत्राङ्गुलीयकैः । विराजितं कुण्डलाभ्यां वपुषाऽलंकृतेन च ॥ वाससा हेमवर्णेन प्रावृतं गरुडासनम् ॥ ध्यायेच्च सगुणं राजन्भक्ताऽघौघहरं हरिम् ॥ एवं ते ध्यानमुद्दिष्टं द्विविधं नृपसत्तम ॥ यत्कृत्वा मुच्यते पापैर्मनोवाक्कायसंभवैः ॥ " इत्यादि । अनन्यधीः न विद्यते अन्याश्रया धीर्बुद्धिर्यस्य ॥ ४७ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ सर्वेभ्योऽपि दानधर्ममासेभ्यो वैशाखस्यैव मुख्यतानि

॥ ॥ अम्बरीष उवाच ॥ ॥ वैशाखः सर्वधर्मेभ्यस्तपोधर्मेभ्य एव च ॥ स कथं सर्वमासेभ्यो दानेभ्योऽप्यधिकोऽभवत् ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तद्वक्ष्यामि महाप्राज्ञ शृणु चैकमना भव ॥ कल्पांते देवराड्विष्णुः शेषशायी महाप्रभुः ॥ २ ॥ कुक्षिस्थलोकसङ्घोऽयं स शेते प्रलयार्णवे ॥ अनेको ह्येकतां प्राप्य भूतिभिर्योगमायया ॥ ३ ॥ निमेषस्यावसाने तु श्रुतिभिर्बोधितस्ततः ॥ कुक्षिस्थजीवसंघानां रक्षां चक्रे दयानिधिः ॥ ४ ॥ तत्तत्कर्मफलप्राप्त्यै सृष्टिं स्रष्टुं मनो दधे ॥ तस्य नाभेरभूत्पद्मं सौवर्णं भुवनाश्रयम् ॥ ५ ॥ ब्रह्माणं जनयामास वैराजं पुरुषाह्वयम् ॥ तस्मिन्ससर्ज भगवान्भुवनानि चतुर्दश ॥ ६ ॥ भिन्नकर्माशयान्प्राणिसङ्घांश्च विविधान्बहून् ॥ त्रिगुणान्प्रकृतिं लोके मर्यादाश्चाधिपांस्तथा ॥ ७ ॥ वर्णाश्रमविभागांश्च धर्मक्लृप्तिं च सोऽकरोत् ॥ वेदैश्चतुर्भिस्तंत्रैश्च सहितान्स्मृतिभिस्तथा ॥ ८ ॥ पुराणैरितिहासैश्च स्वाज्ञारूपैर्महेश्वरः ॥ ऋषीन्प्रवर्तकांश्चक्रे धर्मगुप्त्यै महाप्रभुः ॥ ९ ॥ तैः प्रवर्तितधर्मास्तु वर्णाश्रमविभागजाः ॥ प्रजाः श्रद्दधिरे सर्वाः स्वोचितान्विष्णुतोषदान् ॥ १० ॥ तांस्तु प्रवर्तमानांस्तु स्वाश्रमान्द्रष्टुमीश्वरः ॥ हृदिस्थोऽप्यव्ययः साक्षाद्बिभीषार्थं परीक्षया ॥ ११ ॥

दानं विशदयितुं पृच्छति राजाम्बरीषः—वैशाख इति॥ १ ॥देवराट् देवराजः, कल्पान्ते महाप्रलये॥ २ ॥कुक्षिस्थः सामीप्याज्जठरस्थः लोकानां संघः समूहो यस्य सः परमात्मा अनेकोऽपि सन् भूतिभिर्योगमायया चैकतां प्राप्य प्रलयार्णवे शेते इत्यभिसंधिः ॥ ३ ॥ निमेषस्य नेत्रनिमीलनस्य निद्राया इत्यर्थः । श्रुतिभिर्वेदवाक्यैः ॥ ४ ॥ तत्तदित्यादि । तादृशतादृशपुण्यपापादिरूपफलप्राप्त्यर्थं स परमेश्वरः । यदेति शेषः। मनो दधे मनसि कृतवान् । तदेत्यप्यध्याहारेणोत्तरार्धाभिसंधिः ॥ ५ ॥ तस्मिन् विराड्रूपे ब्रह्माणि ॥ ६ ॥ सृष्टपदार्थान्परिगणयति—भिन्नेत्यादि । भिन्नाः कर्माणि आशयाश्च येषां तेषां प्राणिनां समूहान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ बिभीषार्थम् अयमधर्मः

अस्मिन्नाचरिते विष्णुः कुप्यति इति भयदानाय ॥ ११॥ अनूनान्प्रशस्तान् संचिन्तयत् अडभाव आर्षः समचिंतयत् ॥१२॥१३॥१४॥ कर्षणादितश्चेतश्च व्यग्रत्वात् ॥
॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रातः प्रातःकाले शीतबाहुल्यादिति भावः ॥ १७ ॥ अनिशं निरंतरम्, अंजसा साहजिकमेव ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रेक्षाया भगवद्दर्शनस्य ॥ २० ॥

अनूनान्कुशलान्यत्र धर्मान्कुर्वंति वै प्रजाः ॥ स कालः को भवेद्विद्वानिति सांचिंतयत्प्रभुः ॥ १२ ॥ वर्षाकालो मया सृष्टः सीदंत्यस्ता इमाः
प्रजाः ॥ तत्रानूनान्न कुर्वंति धर्मान्पंकाद्युपद्रुताः ॥१३॥ तान्दृष्ट्वा कोप एव स्यात्तेषु तुष्टिर्न मे भवेत् ॥ मयेक्षिता न सीदंतु तस्मात्तानवलोकये
॥१४॥ शरद्यपि तथा पूर्तिः कर्षणान्नैव जायते ॥ केचित्पक्वफलासक्ताः केचिद्वृष्टिभिरर्दिताः ॥१५॥ केचिच्छीतार्दिताश्चैव तान्दृष्ट्वा रोष एव मे ॥
वैगुण्यं पश्यतश्चैव न मे तोषोऽभिजायते ॥ १६ ॥ उत्थापनं तु नेच्छंति प्रातर्हेमंत आगते ॥ कोपो मेऽनुत्थितान्दृष्ट्वा प्रातः सूर्योदये सति ॥
॥ १७ ॥ शिशिरेऽपि तथैवार्ताः प्रातःकाल इमाः प्रजाः ॥ तथा पक्वफलादानाशक्ता ह्यनिशमंजसा ॥ १८ ॥ पुंनः शीतार्दिताः प्रातःस्नानार्थ
मिति चिंतिताः ॥ तेषां तु कर्मलोपः स्यान्नैव पूर्तिः कथंचन ॥ १९ ॥ प्रेक्षायाः समयो नाऽय मिति चिंताऽऽकुलो विभुः ॥ वसंतसमयं मेने
सर्वापत्तिनिवारकम् ॥ २० ॥ स्नाने दाने तथा यागे क्रियायां भोग एव च ॥ नानाधर्मविधाने च ह्यनुकूलस्त्वयं ह्यृतुः ॥ २१ ॥ अप्रयासेन
लभ्यानि द्रव्याण्यसुभृतां ध्रुवम् ॥ येन केनापि द्रव्येण तुष्टिस्तनुभृतां भवेत् ॥ २२ ॥ विष्णोराधारभूतानां तद्द्रव्यं धर्मसाधनम् ॥ वसंते सकलं
द्रव्यं प्राणिनां तु सुखावहम् ॥ २३ ॥ दानयोग्यं धर्मयोग्यं भोगयोग्यं तु सर्वशः ॥ निर्धनानां तु पङ्ग्वादिविकलानां महात्मनाम् ॥ २४ ॥
द्रव्याणि च सुलभ्यानि जलादीनि न संशयः ॥ द्रव्यैरेतैः स्वात्महितं धर्मं कुर्वंति मत्प्रियाः ॥ २५ ॥ पत्रैः पुष्पैः फलैरन्यैः शाकैश्चापि
प्रियोक्तिभिः ॥ स्रक्तांबूलैश्चन्दनाद्यैः पादप्रक्षालनादिभिः ॥ २६ ॥ प्रश्रयाद्यैरहो तेषां वरदोऽहमितीरयन् ॥ संचिंत्य भगवान्विष्णुः
प्रतस्थे रमया सह ॥ २७ ॥

भोगे यथासांगभगवदाराधन ॥ २१ ॥ असुभृतां प्राणिनाम् ॥ २२ ॥ विष्णोराधारभूतानां विष्णुभक्तियुतत्वाद्विष्णुरेव आधारभूतो येषामित्यर्थः । प्राणिनां धर्मसाधनं
तद्द्रव्यं पूजनानुष्ठानसामग्रीभूतं सकलं कृत्स्नं सुखावहं भवति ॥ २३ ॥ २४ ॥ मत्प्रियाः अहं प्रियो येषाम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रश्रयाद्यैः प्रणामप्रभृतिभिः, ईरयन् वदन्,

वनानि सर्वतः पश्यन्विकसत्कुसुमानि च ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णं मत्तालिद्विजसेवितम् ॥ २८ ॥ आश्रमाणां महार्हाणां वनग्रामनिवासिनाम् ॥ प्रांगणादीनि रम्याणि ह्युद्यानानि स्थलानि च ॥ २९ ॥ रमायै दर्शयन्विष्णुः सह देवैर्मुनीश्वरैः ॥ सिद्धचारणगन्धर्वकिन्नरोरगराक्षसैः ॥ ३० ॥ स्तूयमानोऽभ्यगाद्गेहान्वर्णाश्रमनिवासिनाम् ॥ मीनादिकर्कटांतं वै स तिष्ठन्रमया सुरैः ॥ ३१ ॥ सार्द्धं प्रतीक्ष्यपुरुषान्कृताकृतसपर्यया ॥ तत्र धर्मवतां पुंसां ददातीष्टान्मनोरथान् ॥ ३२ ॥ मत्तान्न सहते पुंसो हरत्यायुर्धनादिकम् ॥ यदि कुर्वंति वैशाखे सपर्यां परमात्मनः ॥ ३३ ॥ तत्रापि चलमूर्तीनां साधूनां यत्र वै विभुः ॥ मासेष्वन्येषु यज्जातं कर्मलोपं सहिष्यति ॥ ३४ ॥ यथा देशागतं भूपं दृष्ट्वा जानपदाः प्रजाः ॥ यदि तं चोपतिष्ठन्ति प्रश्रयाद्यैर्महार्हणैः ॥ ३५ ॥ तदा करादिकं न्यूनं पूर्णं जानाति पार्थिवः ॥ पुनरप्यधिकं चेष्टं तुष्टो दास्यति निश्चितम् ॥ ३६ ॥ तदा त्वकृतपूजानां दण्डं तेषां करोति च ॥ तथा विष्णुः स्वकीयानां वैशाखे माधवागमे ॥ ३७ ॥ सपर्यां कुर्वतां पुंसां ददातीष्टान्मनोरथान् ॥ अकुर्वतां तथा पुंसां धनादीनि हरत्यलम् ॥ ३८ ॥ धर्मगोप्तुर्महाविष्णोर्देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥ परीक्षाकाल एवाऽयं तस्मान्मासोत्तमो ह्ययम् ॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदांबरीषसंवादे वैशाखश्रेष्ठत्वनिरूपणंनाम पञ्चमोध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥

भगवान् रमया सह प्रतस्थे ॥ २७ ॥ वेसतंशाभां वर्णयति—वनानीति । विकसंति कुसुमानि येषु तानि ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मीनादिकर्कटान्तं मीनसंक्रांतिमारभ्य यावत्कर्कसंक्रांतिपर्यन्तम् ॥ ३१ ॥ कृताकृतसपर्यया क्वचित्कृता क्वचिदकृता च सपर्या पूजा यस्याः सा तया रमयेति पूर्वेणान्वयः । तत्र मुन्याश्रमादिषु इष्टान् मनोरथान् ददाति विष्णुरिति अनुवृत्तिः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ देशागतं देशस्थितिपर्यालोचनायागतम्, महार्हणैरुपायनपुरःसरपूजनैः ॥ ३५ ॥ करादिकं राजदेयकरादिकम् ॥ ३६ ॥ अकृतपूजानां राजपूजनविमुखानां स राजा दण्डं करोति यथा तथा विष्णुरित्यादि ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अयं वसंतकालः धर्मं करोति नवेति परीक्षाकालोऽस्ति, अतः अयं वैशाखमासः सर्वेषूत्तमः । अनेन अस्मिन्मासे धर्मकार्यमवश्यं कर्तव्यमेवेति ध्वनिः सूचितः ॥ ३९ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥

अध्वगाश्च ते तप्ताश्चेति कर्मधारयः । तिर्यग्योनिं पशुपक्ष्यादिजन्म ॥ १ ॥ गृहगोधायाः पल्ल्याः ॥ २ ॥ ब्रह्मण्यः ब्राह्मणहितकारी, वदान्यः अतिदाता, जितामित्रः
जितशत्रुः ॥ ३ ॥ यावत्यो यावत्संख्याकाः तावतीस्तावत्संख्याकाः ॥४॥ येन हेमाङ्गेन इष्टे सति यज्ञे कृते सति तत्रोपयुज्यमानैर्दर्भैर्भूमिर्बर्हिष्मती यत्र तत्र दर्भपुंजमयी
कृतेति भावः ॥ ५ ॥ सुखलभ्यधिया जलं तु सुखेन लभ्यते तस्य दानेन किमिति बुद्ध्या ॥ ६॥ बोधितः जलदानं कुर्वित्युपदिष्टः ॥ ७ ॥ हेतुवादैस्तर्कवादैः ॥ ८ ॥

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ वैशाखेऽध्वगतप्तानां तृषार्तानां महीपते ॥ जलदानमकुर्वाणस्तिर्यग्योनिमवाप्नुयात् ॥ १ ॥ अत्रैवोदाहर
न्तीममितिहासं पुरातनम् ॥ विप्रस्य गृहगोधायाः संवादं परमाद्भुतम् ॥ २ ॥ पुरा चेक्ष्वाकुवंशेऽभूद्धेमांग इति भूमिपः ॥ ब्रह्मण्यश्च वदान्यश्च
जितामित्रो जितेन्द्रियः ॥ ३ ॥ यावत्यो भूमिकणिका यावन्तो जलबिंदवः ॥ यावन्त्युडूनि गगने तावतीरददात्स गाः ॥ ४ ॥ येनेष्ट
यज्ञदर्भैश्च भूमिर्बर्हिष्मती शुभा ॥ गोभूतिलहिरण्याद्यैस्तोषिता बहवो द्विजाः ॥ ५ ॥ तेनादत्तानि दानानि न विद्यन्त इति श्रुतम् ॥ तेनादत्तं
जलं चैकं सुखलभ्यधिया नृप ॥ ६ ॥ बोधितो ब्रह्मपुत्रेण वसिष्ठेन महात्मना ॥ अमौल्यं सर्वतो लभ्यं तद्दाता किं फलं लभेत् ॥ ७ ॥ दुर्बुद्ध्या
हेतुवादैश्च न जलं दत्तवान्द्विजे ॥ अलभ्यदाने पुण्यं स्यादिति वाक्यं सुयुक्तिमत् ॥ ८ ॥ स आनर्च द्विजान्व्यङ्गान्दरिद्रान्वृत्तिकर्शितान् ॥
नार्चयच्छ्रोत्रियान्विप्रांस्तत्त्वज्ञान्ब्रह्मवादिनः ॥ ९ ॥ प्रख्यातान्पूजयिष्यंति सर्वे लोका महार्हणाः ॥ अनाथानामविद्यानां व्यंगानां च द्विजन्म
नाम् ॥१०॥ दरिद्राणां गतिः का वा तस्मात्ते मे दयास्पदम् ॥ इति दुर्धीरपात्रेषु दत्तवान्किमपि स्वयम् ॥ ११ ॥ तेन दोषेण महता चातकत्वं
त्रिजन्मसु ॥ एकजन्मनि गृध्रत्वं श्वाऽभवत्सप्तजन्मसु ॥१२॥ पश्चान्नृपगृहे जातो भूपोऽयं गृहगोधिका ॥ श्रुतकीर्त्याख्यभूपस्य मिथिलाधिपते
र्नृप ॥१३॥ गृहद्वारप्रतोल्यां च वर्तते कीटकाशना ॥ सप्ताशीतिषु वर्षेषु स्थितं तेन दुरात्मना ॥ १४ ॥ विदेहाधिपतेर्गेहे कदाचिदृषिसत्तमः ॥
श्रुतदेव इति ख्यातः श्रौतो मध्याह्न आगतः ॥ १५ ॥

व्यंगान् काणांधबधिरकुब्जान्, वृत्तिकर्शितान् वृत्तिहीनान्, आनर्च पूजितवान्; श्रोत्रियादीन् द्विजान्नार्चयत् ॥ ९ ॥ १० ॥ दुर्धीर्दुर्बुद्धिः, अपात्रेषु अयोग्येषु, किमपि
द्रव्यं स्वयं वसिष्ठाज्ञामगृहीत्वैव ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ गृहद्वारप्रतोल्यां गृहद्वाराभ्यन्तरोपरितनप्रदेशे, कीटकाशना कीटकानश्नातीति तथा, दुरात्मना दुराचारप्रवृत्त
मनसा ॥ १४ ॥ १५ ॥

पादावनेजनीः पादप्रक्षालनसम्बन्धिनीः ॥ १६ ॥ उत्सिक्तैरूर्ध्वमुत्सारितैः दैवेनोपदिष्टेन गृहगोधिकात्वमोक्तव्यकालेन ॥ १७ ॥ जातस्मृतिः उत्पन्नपूर्वजन्मकर्मस्मरणः, ब्राह्मणं श्रुतदेवम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ पूर्तानि देवालयतीर्थघट्टादिबन्धनादीनि, धर्मराजः वैशाखमासः ॥ २३ ॥ २४ ॥ अलर्कत्वं भ्रान्त

तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय जातहर्षो नराधिपः ॥ मधुपर्कादिभिः पूज्य तस्य पादावनेजनीः ॥ १६ ॥ अपो मूर्ध्नां वहन्क्षिप्रं तदोत्सिक्तैश्च बिंदुभिः ॥ दैवोपदिष्टकालेन प्रोक्षिता गृहगोधिका ॥ १७ ॥ सद्यो जातस्मृतिरभूत्स्मृतकर्मादिदुःखिता ॥ त्राहित्राहीति चुक्रोश ब्राह्मणं गृहमागतम् ॥ १८ ॥ तिर्यग्जंतुरवं श्रुत्वा ब्राह्मणो विस्मितोऽवदत् ॥ कुतः क्रोशसि गोधे त्वं दशेयं केन कर्मणा ॥ १९ ॥ त्वं देवः पुरुषः कश्चिन्नृपो वाऽथ द्विजोऽथ वा ॥ कस्त्वं ब्रूहि महाभाग त्वामद्याहं समुद्धरे ॥ २० ॥ इत्युक्तः स नृपः प्राह श्रुतदेवं महामतिम् ॥ अहमिक्ष्वाकुकुलजो वेदशास्त्रविशारदः ॥ २१ ॥ यावत्यो भूमिकणिका यावन्तस्तोयबिंदवः ॥ यावंत्युडूनि गगने तावतीरददं स्म गाः ॥ २२ ॥ सर्वे यज्ञा मया चेष्टाः पूर्तान्याचरितानि मे ॥ दानान्यपि च दत्तानि धर्मराजस्त्वनुष्ठितः ॥ २३ ॥ तथापि दुर्गतिर्जाता मम चोर्ध्वगतिं विना ॥ त्रिवारं चातकत्वं मे गृध्रत्वं चैकजन्मनि ॥ २४ ॥ सप्तजन्मस्वलर्कत्वं प्राप्तं पूर्वं मया द्विज ॥ सिंचताऽनेन भूपेन त्वपः पादावनेजनीः ॥ २५ ॥ बिंदवो दूरमुत्क्षिप्तास्तैः सिक्तोऽहं कथंचन ॥ तेन जन्मस्मृतिरभूत्सर्वपाप्मा हतश्च मे ॥ २६ ॥ गोधाजन्मानि भाव्यानि ह्यष्टाविंशतिकानि मे ॥ दृश्यन्ते दैवसृष्टानि बिभ्ये तैर्जन्मभिर्भृशम् ॥ २७ ॥ न कारणं प्रपश्यामि तन्मे विस्तरतो वद ॥ इत्युक्तः स ऋषिः प्राह ज्ञात्वा विज्ञानचक्षुषा ॥२८॥ शृणु भूप प्रवक्ष्यामि तव दुर्योनिकारणम् ॥ न जलं तु त्वया दत्तं वैशाखे माधवप्रिये ॥२९॥ तज्जलं सुलभं मत्वा ह्यमूल्यमिति निश्चितम् ॥ नाध्वगानां द्विजातीनां घर्मकालेऽप्यजानता ॥ ३० ॥ तथा पात्रं समुत्सृज्य ह्यपात्रे प्रतिदत्तवान् ॥ ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य नहि भस्मनि हूयते ॥ ३१ ॥

श्वत्वम् ॥ २५ ॥ सर्वपाप्मा सर्वपापघ्न् ॥२६॥ अष्टाविंशतिकानि गोधाजन्मानि गोधायोनौ दैवसृष्टानि अष्टाविंशतिर्जन्मानि भविष्यंतीति दृश्यंते तैर्जन्मभिरहं बिभ्ये इति श्लोकार्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अमूल्यम् अतीव जघन्यमिति त्वया मत्वा घर्मकाले. उष्णकाले, अजानता अविदुषा ॥ ३० ॥ पात्रं योग्यम, अपात्रे प्रतिग्रहा

नर्हे, अर्थांतरमुपन्यस्यति—ज्वलन्तमिति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पूज्यतायां पूजनीयत्वे अनाथत्वं प्रयोजकतां कारणताम् न इयाद्गच्छेत्, अनाथ इति मत्वा पूजनीयो भवतीति न युक्तमिति तात्पर्यम् । तद्रक्षणमात्रमेवोचितमिति वदति—पंग्वाद्या य इति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अत्यर्थमत्यंतम् ॥ ३६ ॥ साधु सुष्ठु वृत्तं येषां तेषां ज्ञानिनामित्यर्थः । पुमर्थानां धर्मार्थकाममोक्षाणाम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तैः साधुभिः, सुशिक्षिताः सम्यगुपदिष्टाः, जन्ममृत्युजराद्यैरिति । सुधया अमृतेन, आप्या

बहुधा वर्णितस्याऽपि सौगन्ध्यादियुतस्य च ॥ कण्टकान्वितवृक्षस्य न कुर्वंति समर्चनम् ॥३२॥ विशिष्टानां पादपानामश्वत्थः सेव्यतां गतः ॥ तुलसीं तु समुत्सृज्य बृहती पूज्यते नु किम् ॥ ३३ ॥ अनाथत्वं पूज्यतायां न प्रयोजकतामियात् ॥ पंग्वाद्या येऽप्यनाथा हि दयापात्रं हि केवलम् ॥ ३४ ॥ तपोनिष्ठा ज्ञाननिष्ठाः श्रुतिशास्त्रविशारदाः ॥ विष्णुरूपाः सदा पूज्या नेतरे तु कदाचन ॥ ३५ ॥ तत्रापि ज्ञानिनोऽत्यर्थं विप्रा विष्णोः सदैव हि ॥ ज्ञानिनामपि भूपाल विष्णुरेव सदा प्रियः ॥ तस्माज्ज्ञानी सदा पूज्यः पूज्यात्पूज्यतरः स्मृतः॥ ३६ ॥ अवज्ञा साधुवृत्तानामिहाऽमुत्र च दुःखदा ॥ सेवा वै महतां पुंसां पुमर्थानां हि कारणम् ॥ ३७ ॥ कोटयोऽप्यन्धजातीनां न पश्यंति यथाऽयथम् ॥ एवं मन्दायुतानां तु संगतिर्नार्थदा भवेत् ॥ ३८ ॥ नह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ॥ ते पुनंत्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः ॥ ३९ ॥ न साधुसेवनात्क्वापि सीदन्ते तैः सुशिक्षिताः ॥ जन्ममृत्युजराद्यैर्वा सुधयाऽऽप्यायिता यथा ॥ ४० ॥ न जलं तु त्वया दत्तं साधवो वा न सेविताः ॥ तेन ते दुर्गतिश्चेयं प्राप्ता चेक्ष्वाकुनंदन ॥ ४१ ॥ वैशाखे मत्कृतं पुण्यं तुभ्यं दास्यामि शान्तये ॥ भूतं भव्यं भवद्येन कर्मजातं विजेष्यसि ॥ ४२ ॥ इत्युक्त्वाऽप उपस्पृश्य ददौ पुण्यमनुत्तमम् ॥ ४३ ॥ यदा दत्तं ब्राह्मणेन स्नानं चैकदिने कृतम् ॥ तेन ध्वस्ताऽखिलाघस्तु त्यक्त्वा तां गृहगोधिकाम् ॥ ४४ ॥ दिव्यं विमानमारुह्य दिव्यस्रग्वस्त्रभूषणः ॥ पश्यतामेव भूतानां मैथिलस्य गृहांतरे ॥ ४५ ॥ बद्धाञ्जलिपुटो भूत्वा परिक्रम्य प्रणम्य च ॥ अनुज्ञातो ययौ राजा स्तूयमानोऽमरैर्दिवम् ॥ ४६ ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगान्वर्षायुतमतन्द्रितः ॥ स एव चेक्ष्वाकुकुले काकुत्स्थोऽभून्महाप्रभुः ॥ ४७ ॥ सप्तद्वीपवतीपालो ब्रह्मण्यः साधुसंमतः ॥ देवेन्द्रस्य सखा विष्णोरंश एव महाप्रभुः ॥ ४८ ॥ बोधितस्तु वसिष्ठेन वैशाखोक्तान्मनोरमान् ॥ अनुष्ठायाखिलान्धर्मांस्तेन ध्वस्ताखिलाऽशुभः ॥ ४९ ॥

यितास्तर्पिताः, सीदन्त इत्यत्राऽन्वेति ॥ ४१ ॥ शान्तये पूर्वजन्मकृतपापनिरासाय ॥ ४२ ॥ हे अनुत्तम हे सकलश्रेष्ठ अंबरीष ॥ ४३ ॥ गृहगोधिकां गृहगोधिकादेहम् ॥ ४४ ॥ मैथिलस्य जनकस्य ॥ ४५ ॥ अनुज्ञातः गृहीतमुन्यनुज्ञः ॥ ४६ ॥ अतन्द्रितो निरलसः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ वसिष्ठेन बोधित उपदिष्टः ॥ ४९ ॥

समासाद्य प्राप्य इत्थमितिहासं प्रोच्य वर्णनीयकथांशमुपसंहरति—वैशाख इति ॥ ५० ॥ प्रीणाति प्रीतो भवति ॥ ५१ ॥ चातुर्वर्ण्यनरैर्ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्रैः, चतुराश्रमवर्तिभिर्ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थसंन्यासिभिः, माधवस्यागमः प्राप्तिर्यस्मिन्वैशाखे महाधर्मोऽनुष्ठेयः करणीयः ॥ ५२ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां षष्ठोऽध्यायः ॥६॥ अथ वैशाखधर्मान्प्रति जनकपृष्टः श्रुतदेवः सविस्तरमाहेति कथाप्रसंगमनुसंधत्ते—राजेति । अद्भुतं कीटदेहस्य सायुज्यप्राप्तिरूपम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ व्याजहारो

दिव्यं ज्ञानं समासाद्य विष्णोः सायुज्यमाप्तवान् ॥ वैशाखः शुभदस्तस्मात्पुंभिः सर्वैरनुष्ठितः ॥५०॥ आयुर्यशःपुष्टिदोऽयं महापापौघनाशनः ॥ पुमर्थानां निदानं च विष्णुः प्रीणात्यनेन तु ॥ ५१ ॥ चातुर्वर्ण्यनरैः सर्वैश्चतुराश्रमवर्तिभिः ॥ अनुष्ठेयो महाधर्मो वैशाखे माधवागमे ॥ ५२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे गृहगोधिकाख्यानंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥७॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ राजा तदद्भुतं दृष्ट्वा मैथिलो धर्मवित्तमः ॥ कृताञ्जलिः सुखासीनं विस्मितो वाक्यमब्रवीत् ॥ ॥१॥ ॥ मैथिल उवाच ॥ ॥ दृष्टमेतन्महाश्चर्यं साधूनां चरितं तथा ॥ येन धर्मेण मुक्तोऽभूद्राजा चेक्ष्वाकुनन्दनः ॥ २ ॥ तं धर्मं विस्तरेणैव श्रोतुं कौतूहलं हि मे ॥ मह्यं श्रद्धावते विद्वन्कृपया विस्तराद्वद ॥ ३ ॥ इति राज्ञा सुसंपृष्टः श्रुतदेवो महामनाः ॥ साधुसाध्विति संभाष्य व्याजहार नृपोत्तमम् ॥ ४ ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ सम्यग्व्यवसिता बुद्धिस्तव राजर्षिसत्तम ॥ वासुदेवप्रियान्धर्मांञ्छ्रोतुं यस्मान्मतिस्तव ॥ ५ ॥ बहुजन्मार्जितं पुण्यं विना कस्यापि देहिनः ॥ वासुदेवकथालापे मतिर्नैवोपजायते ॥ ६ ॥ यूने राजाधिराजाय जातेयं मतिरीदृशी ॥ शुद्धं भागवतं मन्ये तेन त्वां साधुसत्तमम् ॥ ७ ॥ तस्मात्तुभ्यं ब्रुवे सौम्य धर्मान्भागवताञ्छुभान् ॥ यान्ज्ञात्वा मुच्यते जंतुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥ ८ ॥ यथा शौचं यथा स्नानं यथा सन्ध्या च तर्पणम् ॥ अग्निहोत्रं यथा श्राद्धं तथा वैशाखसत्क्रियाः ॥ ९ ॥ वैशाखे माधवे धर्मानकृत्वा नोर्ध्वगो भवेत् ॥ न वैशाखसमो धर्मो धर्मजातेषु विद्यते ॥ १० ॥

क्तवान् ॥ ४ ॥ व्यवसिता निश्चिता ॥ ५ ॥ वासुदेवकथानामालापे संकीर्तने ॥ ६ ॥ यूने तरुणायापि तुभ्यमिति शेषः । एतेन तारुण्ये धर्मे मतिः प्रायः सुकृतिनामेव जायत इति ध्वनिः ॥ भागवतं भगवद्भक्तम् ॥७॥८॥ यथा शौचमित्यादि वैशाखधर्माणां नित्यत्वं वदति ॥९॥ ऊर्ध्वगः स्वर्गादिलोकगः, धर्मजातेषु धर्मसमूहेषु ॥१०॥

अराजकाः राजशासनविहीनाः प्रजा इव ये बहवो धर्माः सन्ति ते उपद्रवैर्लुप्यन्ति ॥ ११ ॥ पथि मार्गे छायादीनाम् आदिशब्देन अन्नच्छत्रादिसंग्रहः । निर्मितिः निर्माणम् ॥ १२ ॥ गोतिलयुक्तमधोर्दानम्—मधुशब्दस्य पुंस्त्वमार्षम् । गोरसानां दधिक्षीरतक्रघृतानाम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ चूतफलमाम्रफलम् । उर्वारुकरसायनं निम्ब फलरसायनम् ॥ १५ ॥ चित्राणि नित्यंनित्यं नवनवानि ॥ १६ ॥ करीरकम् उदकुम्भदानं लोके करवा इति प्रसिद्धम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वृषपत्नीनां धेनू

संत्येव बहवो धर्माः प्रजाश्चाराजका इव ॥ उपद्रवैश्च लुप्यंति नात्र कार्या विचारणा ॥ ११ ॥ सुलभाः सकला धर्माः कर्तुं वैशाखचोदिताः ॥ उदकुम्भं प्रपादानं पथिच्छायादिनिर्मितिः ॥ १२ ॥ उपानत्पादुकादानं छत्रव्यजनयोस्तथा ॥ तिलयुक्तमधोर्दानं गोरसानां श्रमापहम् ॥ १३ ॥ वापीकूपतडागादिकरणं पथिकाश्रयम् ॥ नारिकेलेक्षुकर्पूरकस्तूरीदानमेव च ॥१४॥ गन्धानुलेपनं शय्याखट्वादानं तथैव च ॥ तथा चूतफलं रम्य मुर्वारुकरसायनम् ॥ १५ ॥ दानं दमनपुष्पाणां तथा सायं गुडोदकम् ॥ चित्राण्यन्नानि पूर्णायां दध्यन्नं प्रत्यहं तथा ॥ १६ ॥ तांबूलस्य सदा दानं चैत्रदर्शे करीरकम् ॥ रवावनुदिते सूर्ये प्रातः स्नानं दिनेदिने ॥ १७ ॥ मधुसूदनपूजा च कथायाः श्रवणं तथा ॥ अभ्यंगवर्जने चैव तथा वै पत्रभोजनम् ॥१८॥ मध्येमध्ये श्रमार्तानां वीजनं व्यजनेन च ॥ सुगंधैः कोमलैः पुष्पैः प्रत्यहं पूजनं हरेः ॥१९॥ फलं दध्यन्ननैवेद्यं धूपदीपौ दिनेदिने ॥ गोग्रासं वृषपत्नीनां द्विजपादावनेजनम् ॥ २० ॥ गुडनागरदानं च धात्रीपिष्टप्रदापनम् ॥ पथिकानां प्रश्रयं च दानं तन्दुल शाकयोः ॥ एते धर्माः प्रशस्ता हि वैशाखे माधवप्रिये ॥ २१ ॥ तथा च विष्णौः कुसुमार्पणं हरेः पूजा च कालोचितपल्लवाद्यैः ॥ दध्यन्ननैवेद्यनिवेदनं च समस्तपापौघविनाशहेतुः ॥ २२ ॥ नारी पुष्पैर्माधवं नार्चयेद्या कालोत्पन्नैर्मन्दिरे वा गृहे वा ॥ पुत्रं सौख्यं क्वाऽपि नाप्नोति हंति चायुर्भर्तुः स्वात्मनो वा महात्मन् ॥ २३ ॥ रमासहाये माधवे मासि विष्णौ परीक्षायै धर्मसेतोः प्रजानाम् ॥ गृहं याते मुनिभिर्दैवतैश्च काले पुष्पैर्नार्चयेद्यस्तु मूढः ॥ २४ ॥ स मूढात्मा रौरवं प्राप्य पश्चाद्यायाद्योनिं राक्षसीं पञ्चवारम् ॥ जलं चान्नं सर्वदा देयमस्मिन्क्षुधार्तानां प्राणिनां प्राणहेतुः ॥ २५ ॥ तिर्यग्जंतुर्जायते वार्यदानादन्नादानाज्जायते वै पिशाचः ॥ अन्नादाने चानुभूतां कथां ते ह्यहं वक्ष्ये चाद्भुतां भूमिपाल ॥२६॥

नाम् ॥ २० ॥ गुडनागरदानं गुडमिश्रशुण्ठीप्रदानम्; धात्रीपिष्टम् आमलकीचूर्णम् ॥ २१ ॥ कालोचितपल्लवाद्यैः वसन्तकालोत्पन्नपत्रपुष्पफलादिभिः ॥ २२ ॥ या च नारी माधवं श्रीकृष्णं पुष्पैर्नार्चयेदित्याद्यभिसन्धिः ॥ २३ ॥ मुनिभिर्दैवतैश्च सह धर्मसेतोः परीक्षार्थं रमासहाये विष्णौ गृहं समायाते इत्यभिसंधिः ॥ २४ ॥ प्राणहेतु र्जीवनस्य साधनमिति जलान्नयोर्विशेषणम् ॥ २५ ॥ वार्यदानाज्जलादानात, अन्नादाने जायमानां मया अनुभूताम् इति सत्यतानिर्बंधनम् ॥ २६ ॥

रेवातीरे नर्मदातीरे स्वं मांसमश्नातीति तथा नष्टं चैतन्यं चलनवलनादिसामर्थ्यं यस्य सः ॥२७॥ कर्मणा दैवयोगेन यस्य क्षुधा तृषा च बह्वीत्यभिसंधिः, प्राणपर्यंतं प्राणस्यापि ॥२८॥ जलं दृष्ट्वा दृष्टिमात्रेणैव कालकूटविषसदृशं भवति ॥ २९ ॥ त्रुट्वात्रुट्वा त्रोटयित्वात्रोटयित्वा, क्षुधातृषाभ्यां व्यथितं पीडितम् ॥ ३० ॥ स राक्षसो मां हन्तुं प्राद्रवत्, मम तेजसा निहतः कृतप्रतीकारो दुद्रुवे पलायांचकार, कृपया क्लिन्नमार्द्रीभूतं चेतो यस्य सः । मे मया तृतीयार्थे षष्ठी ॥ ३१ ॥ कृच्छ्रात्कष्टात्, मा विषीद मा

रेवातीरे मत्पिताऽभूत्पिशाचः स्वमांसाशी क्षुत्तृषाश्रांतगात्रः ॥ छायाहीने शाल्मलीवृक्षमूले ह्यन्नाभावान्नष्टचैतन्य एषः ॥ २७ ॥ क्षुधा तृषा कर्मणा यस्य बह्वी सूक्ष्मं छिद्रं कण्ठनालस्य चाऽऽसीत् ॥ मांसं चान्तःकण्ठमध्ये निषण्णं कुर्यात्पीडां प्राणपर्यन्तमेव ॥ २८ ॥ जलं दृष्ट्वा कालकूटप्रकल्पं कौप्यं शीतं वाऽपि कासारसंस्थम् ॥ तस्यास्तीरे चागतं दैवयोगाद्गङ्गायात्राकारणान्मार्गमध्ये ॥ २९ ॥ दृष्ट्वाऽद्भुतं शाल्मलीवृक्षमूले त्रुट्वा त्रुट्वा भक्षयन्तं स्वमांसम् ॥ क्रोशन्तं तं बहुधा शोचमानं क्षुधातृषाव्याधितं कर्मभिःस्वैः ॥ ३० ॥ स मां हन्तुं प्राद्रवत्पापकर्मा मत्तेजसा निहतो दुद्रुवे च ॥ तं चाऽब्रवं कृपया क्लिन्नचित्तो मा भैष्ट त्वं ह्यभयं मे हि दत्तम् ॥ ३१ ॥ कस्त्वं तात ब्रूहि सद्योऽत्र हेतुं कृच्छ्रादस्मान्मोचये मा विषीद ॥ इत्युक्तो मां प्राह पुत्रं त्वजानन्पुरानर्ते भूवराख्ये पुरे च ॥ ३२ ॥ नाम्ना मैत्रः सांकृतेर्गोत्रजोऽहं तपोविद्यादानयज्ञादिनिष्ठः ॥ मयाऽधीताध्यापिताः सर्वविद्याः कृतो मया सर्वतीर्थाऽवगाहः ॥ ३३ ॥ दत्तं नाऽन्नं मासि वैशाखसंज्ञे लोभाद्भिक्षामात्रमप्येव काले ॥ शोचे चाऽहं प्राप्य पैशाचयोनिं नाऽन्यो हेतुः सत्यमेवोक्तमङ्ग ॥ ३४ ॥ पुत्रोऽधुना वर्तते मद्गृहे च भूरिख्यातिः श्रुतदेवाऽभिधानः ॥ वाच्या तस्मै मद्दशा चाऽऽत्मजाय वैशाखान्नादानतोऽभूत्पिशाचः ॥ ३५ ॥ दृष्टस्तीरे ते पिता नर्मदाया नोर्ध्वं गतो वर्तते वृक्षमूले ॥ खादन्मांसं स्वीयमेवाऽन्वखिद्यत्पितुर्मुक्त्यै मासि वैशाखसंज्ञे ॥ ३६ ॥ प्रातः स्नात्वा पूजयित्वा च विष्णुं निर्व्याजान्मां तर्पयित्वा जलैश्च ॥ देयं चाऽन्नं द्विजवर्ये गुणाढ्ये मुक्तो यो वै याति विष्णोः पदं च ॥३७॥ इत्थं चोक्तं त्वत्पुरस्ताद्ददेति दया चैषा मत्कृते नाऽत्र शंका ॥ भद्रं भूयात्सर्वतो मंगलं ते श्रुत्वा चाऽहं भाषितं मे पितुश्च ॥ ३८ ॥

खेदं प्राप्नुहि, पुरानर्ताख्ये देशे भूवराख्ये नगरे ॥३२॥३३॥ अङ्ग हे श्रुतदेव ॥३४॥ वैशाखे अन्नस्याप्रदानात् ॥ ३५ ॥ अचखिद्यत् मांसं खादित्वा पश्चात्खेदं प्राप्तवान् ॥ ३६ ॥ निर्व्याजादकपटेन, अनेन सुकर्मणाऽहमेव मोक्ष्ये इति न, अपि तु त्वमपि मोक्ष्यस इत्याह—मुक्तो यो वै इति ॥ ३७ ॥ मत्कृते मदर्थम्, दया कर्तव्येति

शेषः । अहं श्रुतदेवः ॥ ३८ ॥ कायं देहं दण्डवत्पातयित्वा साष्टांगं प्रणिपत्येत्यर्थः । निंदन्निंदन् सन् स्वयमेवात्मानं निंदन्, अहं ते तव पुत्रः दैवेन इहाऽऽगतः ॥ ३९ ॥
भूसुराणां ब्राह्मणानाम्, विनिंद्यः कर्मभ्रष्टश्चाऽहमस्मि यतः पितॄणां क्लेशमोक्षो नाऽभूत्, आख्याहि कथय ॥ ४० ॥ प्रीतः सर्वांतरात्मा अन्तःकरणं यस्य सः ॥ ४१ ॥
सान्वयस्य सवंशस्य, पित्रा पिशाचरूपेण, आदिष्टः कृतानुज्ञः, कृतयात्रः कृतगयावर्जनादिः, माधवे वैशाखे, अन्नदानमकरमकरवम् ॥ ४२ ॥ मां प्रति समेत्य

दुःखात्कायं दंडवत्पातयित्वा भृशार्तोऽहं पादयोर्भूरिकालम् ॥ निंदन्निंदन्भूर्यहं बाष्पनेत्रः पुत्रोऽहं ते तात दैवाऽऽगतोऽहम् ॥ ३९ ॥ कर्मभ्रष्टो
भूसुराणां विनिन्द्यो नाऽभूद्यस्मात्क्लेशमोक्षः पितॄणाम् ॥ आख्याहि त्वं कर्मणा केन मुक्तो भविता वै तत्करोमि द्विजेंद्र ॥ ४० ॥ ततः प्राह
प्रीतसर्वान्तरात्मा यात्रां कृत्वा शीघ्रमागत्य गेहम् ॥ प्राप्ते मासे मेषसंस्थे च भानौ निवेद्याऽन्नं विष्णवे त्वं गुणाढ्यम् ॥ ४१ ॥ दानं देहि द्विज
वर्ये महात्मंस्तस्मान्मोक्षो भविता सान्वयस्य ॥ पित्राऽऽदिष्टः कृतयात्रः स्वगेहे प्राप्याऽकरं माधवे चाऽन्नदानम् ॥४२॥ तस्मान्मुक्तो मत्पिता
मां समेत्य यानारूढो ह्यभिनंद्याऽऽशिषा च ॥ गतो लोकं श्रीपतेर्दुर्विभाव्यं यस्मिन्गता न निवर्तंति भूयः ॥४३॥ तस्माद्दानं सर्वशास्त्रेषु चोक्तं
तुभ्यं प्रोक्तं धर्मसारं सुधर्म्यम् ॥ किमन्यत्ते श्रोतुमिच्छा वदस्व श्रुत्वा सर्वं ते वदामीति सत्यम् ॥ ४४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे पिशाचमोक्षप्राप्तिर्नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ मैथिल उवाच ॥ ॥ ब्रह्मन्निक्ष्वाकुतनयो जलाऽदानाच्च चातकः ॥ त्रिवारमभवत्पश्चान्मद्गृहेगोधिका तथा ॥ १ ॥ कर्मानुगुणमेतद्धि
युक्तं तस्याकृतात्मनः ॥ सतामसेवनात्तस्य गृध्रत्वं सारमेयता ॥ २ ॥ सप्तवारमिति प्रोक्तं तन्मे भाति च नोचितम् ॥ संतो न दूषितास्तेन न
तथा कृपणा अपि ॥ ३ ॥ तस्मादसेविनस्तस्य फलाऽभावो भवेद्ध्रुवम् ॥ नानर्थकरणाभावादिदं हि परपीडनम् ॥ ४ ॥

यानाऽऽरूढो विमानाऽऽरूढः श्रीपतेर्लोकं वैकुण्ठम् ॥ ४३ ॥ सुधर्म्यं सुष्ठुधर्मादनपेतम् ॥ ४४ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥
इक्ष्वाकुतनयः काकुत्स्थः ॥ १ ॥ अकृतात्मनः सम्यगसम्पादितपुण्यकर्मणः, सारमेयता श्वानयोनिः ॥ २ ॥ सप्तवारमिति । यत्त्वया सप्तवारमेवमभूदिति प्रोक्तं तन्म
उचितं विश्वसनीयं न भाति, यतः—तेन काकुत्स्थेन, सन्तः साधवो न दूषिताः तथा कृपणा अपि न दूषिताः ॥ ३ ॥ अनर्थानां करणस्याऽभावात्परपीडनं न भवति,

अनेन तन्त्र कृतमिति ध्वनिः ॥ ४ ॥ आत्मप्रियस्य तव प्रियस्य ममेत्यर्थः ॥ ५ ॥ व्याहर्तुं वक्तुम् ॥ ६ ॥ शिवायै पार्वत्यै ॥ ७ ॥ स्थितिं रक्षाम्, आमुष्मिकीं पारलौकिकीम्, ऐहिकीमेतल्लोकसंबंधिनीम्, पर्यकल्पयत् कृतवान् ॥ ८ ॥ ९ ॥ श्रुतौ वेदे त्रय एव पूर्वश्लोकोक्तास्त्रयो हेतवः जलसेवाऽन्नसेवौषधसेवारूपास्त्रयो हेतवः, ऐहिकस्थितावपि भवंति ॥ १० ॥ तथा पारलौकिकस्थितावपि साधुसेवा, विष्णुसेवा, धर्मपथस्य धर्ममार्गस्य सेवा, एते हेतवो भवन्ति ॥ ११ ॥ पाथेयं मार्गनिर्वाहार्थमन्नं

अनिमित्तमिदं कस्मात्कुयोनित्वमवाप्तवान् ॥ तदेतं संशयं छिंधि शिष्यस्याऽऽत्मप्रियस्य च ॥ ५ ॥ इति राज्ञा सुसंपृष्टः श्रुतदेवो महायशाः ॥ साधुसाध्विति संभाष्य वचो व्याहर्तुमादधे ॥ ६ ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि यत्पृष्टं तु त्वयाऽनघ ॥ शिवायै च शिवेनोक्तं कैलासशिखरेऽमले ॥ ७ ॥ सृष्ट्वेमान्सकलाँल्लोकान्पश्चात्तेषामवस्थितिम् ॥ आमुष्मिकीमैहिकीं च द्विविधां पर्यकल्पयत् ॥ ८ ॥ हेतुत्रयं च प्रत्येकं हेतुस्थित्यै महाप्रभुः ॥ जलसेवा चान्नसेवा सेवा चैवौषधस्य च ॥ ९ ॥ यत्र चैते महाभाग ह्यैहिकस्थितिहेतवः ॥ एवमामुष्मिके राजंस्त्रय एवेरिताः श्रुतौ ॥ १० ॥ साधुसेवा विष्णुसेवा सेवा धर्मपथस्य च ॥ पुरा संम्पादिता ह्येते परलोकस्य हेतवः ॥ ११ ॥ गृहे संपादितं यद्वत्पाथेयं पद्धतौ यथा ॥ ऐहिका हेतवो राजन्सद्यः सपादितार्थदाः ॥ १२ ॥ किं चेष्टमपि साधूनां मनसो यदि दुस्सहम् ॥ कुतश्चित्कारणाद्राजंस्तच्चानर्थाय कल्पते ॥ १३ ॥ अप्रियं किमु वक्तव्यं दुःखहेतुरिति स्फुटम् ॥ अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥१४॥ पापघ्नं महदाश्चर्यं शृण्वतां रोमहर्षणम् ॥ यज्ञदीक्षामुपगतः पुरा दक्षः प्रजापतिः ॥ १५ ॥ आह्वानार्थं भूतपतेरगमद्रजताचलम् ॥ तं दृष्ट्वा नोत्थितः शंभुस्तस्यैव हितकाम्यया ॥ १६ ॥ सर्वामरगुरुश्चाऽहं छन्दोगम्यः सनातनः ॥ भृत्या ह्येते बलिहराश्चन्द्रेन्द्राद्याः सुरेश्वराः ॥ १७ ॥ स्वामी भृत्याय नोत्तिष्ठेत्स्वभार्यायै पतिस्तथा ॥ गुरुः शिष्याय नोत्तिष्ठेदिति शास्त्रविदां मतम् ॥१८॥ न संबन्धो गुरुत्वे च कारणं त्विति वै श्रुतिः ॥ बलं ज्ञानं तपः शांतिर्यत्र चैवाऽधिकं भवेत् ॥ १९ ॥

पद्धतौ मार्गे, सम्पादितार्थदा आचरितार्थदाः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ रोमहर्षणं यस्य श्रवणे नाङ्गे पुलका उद्भवंति, यज्ञदीक्षामुपगतः यज्ञे दीक्षितः ॥ १५ ॥ भूतपतेः शंकरस्य, रजताचलं कैलासम् ॥१६॥ छन्दोगम्यः वेदेऽपि यस्य कथाऽस्ति एवंरूपः, बलिहराः करप्रदातारः ॥१७॥ प्रासंगिकं धर्मं वदति—स्वामीति ॥१८॥१९॥

नीचा अधमाः प्रेष्यतां दास्यम् ईयुः प्राप्नुयुः, आग्रहादतिशयप्रीत्या ॥ २० ॥ २१ ॥ मृडं शिवं, प्रजापतिर्दक्षः ॥ २२ ॥ अकृतात्मनः अशिक्षितस्य ॥ २३ ॥
बहुवयाः वृद्धः, चर्मावशेषितः अस्थिपंजरो वृषः, इत्थं यस्य वित्तम् ऐश्वर्यमिति पाखंडानां गोचरो दृश्यः, न तु सरलबुद्धीनाम् ॥ २४ ॥ वृथाऽहंकारिणः अस्य
शिवस्य, दैवं भागधेयम्, मंगलं कुतो दास्यति ॥ २५ ॥ गजाजिनं गजचर्म ॥ २६ ॥ वृकाद्वृकसदृशात्, तस्माज्ज्ञानं धीरता च पलायिते ॥ २७ ॥ साधुसंमतः सज्जन

स गुरुश्चेतरेषां च नीचा ईयुश्च प्रेष्यताम् ॥ उत्तिष्ठन्ति च स्वाम्याद्या भृत्यादीन्यदि चाऽऽग्रहात् ॥ २० ॥ आयुर्वित्तं यशस्तेषां सद्यो नश्यति
सन्ततिः ॥ तस्मादहं तु नोत्तिष्ठे प्रियोऽयं श्वशुरो मम ॥ २१ ॥ इति तस्य हितान्वेषी नोच्चचालाऽऽसनाद्विभुः ॥ नोत्थितं तु मृडं दृष्ट्वा
कुपितोऽभूत्प्रजापतिः ॥ २२ ॥ अनिंदद्बहुधा तस्मै पुरतो गिरिजापतेः ॥ अहो दर्पमहो दर्पं दरिद्रस्याऽकृतात्मनः ॥ २३ ॥ यस्य वित्तं बहुवया
वृषश्चर्मावशेषितः ॥ अत एव कपालास्थिधरः पाखण्डगोचरः ॥ २४ ॥ वृथाऽहंकारिणो दैवं कुतो दास्यति मंगलम् ॥ लोके कृत्येन कर्माणि
शुचीनीति विदो विदुः ॥ २५ ॥ धत्ते दरिद्रः शीतार्तः पवित्रं च गजाजिनम् ॥ वेश्म श्मशानं यस्य स्याद्भुजंगः किल भूषणम् ॥ २६ ॥
न धीरताऽपि च ज्ञानं वृकात्तस्मात्पलायिते ॥ भूतप्रेतपिशाचादि दुर्जनैः संगतोऽनिशम् ॥ २७ ॥ न कुलं श्रूयते क्काऽपि नाऽसौ वै साधुस
म्मतः ॥ वृथा विश्रंभितः पूर्वं नारदेन दुरात्मना ॥ २८ ॥ येनाऽहं बोधितः प्रादां कन्यां चैतां सतीं मम ॥ पृथग्धर्मगता चैषा सुखं वसतु तद्गृहे
॥ २९ ॥ नास्माभिः श्लाघनीयोऽसौ मत्सुताऽपि कथंचन ॥ यथा कुलालकलशश्चंडालस्य वशं गतः ॥ ३० ॥ इति दक्षो विमूढात्मा ह्युमां
नाहूय तं मृडम्॥ बहुधा तं विनिर्भर्त्स्य तूष्णीमेव गृहं ययौ ॥ ३१ ॥ यज्ञवाटं ततो गत्वा ऋत्विग्भिर्मुनिभिः सह ॥ ईजे यज्ञविधानेन निंदन्नेव
महाप्रभुम् ॥ ३२ ॥ ब्रह्मविष्णू विहायैव सर्वे देवाः समागताः ॥ सिद्धचारणगन्धर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः ॥ ३३ ॥ तदा देवी सती पुण्या स्त्रीचाञ्च
ल्यात्प्रलोभिता ॥ उत्सुका चोत्सवं द्रष्टुं बन्धूंस्तत्र समागतान् ॥ ३४ ॥ निवार्यमाणा रुद्रेण तरला स्त्रीस्वभावतः ॥ प्रत्युक्ताऽपि पुनश्चैव
गन्तव्यमिति निश्चिता ॥ ३५ ॥

मान्यः, दुरात्मना दुष्टेन नारदेन, वृथा व्यर्थं, विश्रम्भितः विश्वासपात्रीकृतः ॥ २८ ॥ पृथग्धर्मगता अन्यधर्मानुचारिणी, सुखं सुखेन, तद्गृहे वसतु ॥ २९ ॥ ३० ॥
नाहूयाऽऽह्वानमकृत्वा, विनिर्भर्त्स्य विनिन्द्य ॥ ३१ ॥ महाप्रभुं शंकरम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ स्त्रीचांचल्यात्स्त्रीनिष्ठचंचलतास्वभावात्, प्रलोभिता लुब्धा ॥ ३४ ॥
प्रत्युक्ता निषिद्धा ॥ ३५ ॥

वरवर्णिनि हे प्रिये असह्यं तद्दुःसहं तं प्रकारं कायं प्रहास्यसि मरिष्यसि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ शालां यज्ञशालाम्, मा गच्छ गमनं मा कुरु ॥ ३८ ॥ सती एकाकी पादचारिणी च भूत्वा गृहान्निश्चक्राम निर्गतवती, तां निर्गच्छन्तीं दृष्ट्वा वृषभः तूष्णीमेव पृष्ठे उवाह ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सतीं दृष्ट्वा खेदात्तूष्णीमासन्, सर्वा यज्ञवाटस्थास्तत्सम्बंधिन्यः स्वस्रादय इति शेषः ॥ ४१ ॥ हताशिषः अदत्ताऽऽशीर्वचनाः ॥ रुद्रं त्यक्त्वा रुद्राहुतिं विहाय, जुह्वन्तं पितरं दृष्ट्वाऽश्रुभि

स निन्दति सभामध्ये सदा मां वरवर्णिनि ॥ तच्चासह्यं च त्वं श्रुत्वा कायं सत्यं प्रहास्यसि ॥ ३६ ॥ असह्यमपि सोढव्यं मयाऽपि गृहमिच्छता ॥ मया यथा कृतं देवि तथा त्वं नैव वर्तसे ॥३७॥ तस्मान्मा गच्छ शालां वै न शुभं तु भवेद्ध्रुवम् ॥ इत्येवं बोधिता देवी चापल्यं पुनरागमत् ॥ ३८ ॥ निश्चक्राम सती गेहादेकाकी पादचारिणी ॥ तां दृष्ट्वा वृषभस्तूष्णीं पृष्ठे देवीमुवाह सः ॥ ३९ ॥ कोटिशो भूतसंघाश्च ह्यनुजग्मुः सतीं तदा ॥ यज्ञवाटं तु सा गत्वा पत्नीशालां ययौ पुरा ॥ ४० ॥ तूष्णीमास सतीं दृष्ट्वा खेदात्तस्माद्विनिर्गता ॥ पतिवाक्यं तु संस्मृत्य जगामोत्तरवेदिकाम् ॥ ४१ ॥ पिता सभ्याश्च तां दृष्ट्वा स्थितास्तूष्णीं हताशिषः ॥ सा रुद्राहुतिपर्यंतं पश्यन्ती पितृचेष्टितम् ॥ त्यक्त्वा रुद्रं च जुह्वंतमुवाचाऽश्रुकुलेक्षणा ॥ ४२ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ महदुल्लंघनं पुंसां न प्रायः श्रेयसे भवेत् ॥ लोककर्ता लोकभर्ता सर्वेषां प्रभुरव्ययः ॥ ४३ ॥ एवंभूतस्य रुद्रस्य कथं नो दीयते हविः ॥ जातां न किं ते दुर्बुद्धिं हरंत्यन्ये समागताः ॥ ४४ ॥ न चेदृशा महात्मानः किमेषां विमुखो विधिः ॥ ४५ ॥ इत्येवं भाषमाणां तां पूषा देवो जहास ह ॥ श्मश्रूणां चालनं चक्रे भृगुर्हतशुभस्तथा ॥ ४६ ॥ भुजपादोरुकक्षाणां स्फालनं चक्रिरे परे ॥ बहुधा निन्दनं चक्रे तत्पिता हतभाग्यवान् ॥ ४७ ॥ तच्छ्रुत्वा रुद्रभार्या सा कोपाकुलितमानसा ॥ प्रायश्चित्तं श्रुतेः कर्तुं देहं तत्याज सा सती ॥ होमाग्नौ वेदिकामध्ये सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ ४८ ॥ हाहाकारो महानासीद्दुद्रुवुः प्रमथा द्रुतम् ॥ आचख्युर्देवदेवाय वृत्तान्तमखिलं तदा ॥ ४९ ॥ तच्छ्रुत्वा सहसोत्थाय रुद्रः कालांतकोपमः ॥ जटामुत्पाट्य हस्तेन भूतले तामताडयत् ॥ ५० ॥ ततोऽभवन्महाकायो वीरभद्रो महाबलः ॥ सहस्रबाहुरभवत्कालांतकसमप्रभः ॥ ५१ ॥

राकुले ईक्षणे यस्याः सा सती उवाच ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ हविर्हविर्भागः ते तव जातां दुर्बुद्धिमन्ये समागता इमे ऋत्विजः न हरंति किम् ॥ ४४ ॥ विधिर्दैवम् ॥ ॥ ४५ ॥ हतशुभः अमंगलः ॥ ४६ ॥ स्फालनं ताडनम्, परे सभासदः, तत्पिता दक्षः ॥ ४७ ॥ श्रुतेः भर्तृनिंदाश्रवणस्य प्रायश्चित्तं कर्तुं देहं होमाग्नौ तत्याज ॥४८॥ दुद्रुवः पलायांचक्रिरे, देवदेवाय महेश्वराय, आचख्युः कथयांबभूवुः ॥ ४९ ॥ तां जटाम् ॥ ५० ॥ ततो जटाताडनात्, कालान्तकसमा प्रभा यस्य सः ॥ ५१ ॥

मत्सृष्टिः ममोत्पादनम्, मा मां नियोजयाऽऽज्ञापय ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ हन मारय, मत्प्रिया सती, एतेन वीरभद्रेण सह गच्छन्तु ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ जटाभूर्वीरभद्रः ॥ ५६ ॥ यद्यदंगं पूर्वं येन येन ताडितं तत्तच्चिच्छेद ॥ ५७ ॥ मुनीनां मन्त्रैः प्रगुप्तमभिरक्षितं तद्दक्षशिरः बलादपि न कृन्तति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

बद्धांजलिपुटो भूत्वा व्याजहार हरं तदा ॥ मत्सृष्टिस्तु यदर्थं ते तदर्थं मा नियोजय ॥ ५२ ॥ इत्युक्तः प्राह तं क्रुद्धो धूर्जटिश्च पुरः स्थितम् ॥
॥५३॥ हन त्वं निन्दकं दक्षं यदर्थे मत्प्रिया हता ॥ भूतसंघास्तु गच्छन्तु सहैतेन महाबलाः ॥ ५४ ॥ इत्यादिष्टा भगवता ययुर्यज्ञसभां तदा ॥
जघ्नुः सर्वान्महावीरान्देवासुरनरादिकान् ॥५५॥ पूष्णश्च हसतो दंतान्जटाभूश्च बभञ्ज ह ॥ श्मश्रूण्युत्पाटयांचक्रे भृगोस्तस्य दुरात्मनः ॥५६॥
यद्यदास्फालितं पूर्वं तत्तच्चिच्छेद वीर्यवान् ॥ ततो दक्षशिरो हर्तुं बहूद्योगं चकार ह ॥ ५७ ॥ मुनिमंत्रप्रगुप्तं तु नैव कृंतति तद्बलात् ॥ हरो
ज्ञात्वा तु चिच्छेद स्वयमेत्य दुरात्मनः ॥ ५८ ॥ एवं मखगतान्हत्वा साऽनुगः स्वालयं ययौ ॥ हतावशिष्टाः केचित्तु ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥
॥ ५९ ॥ तैरन्वितो ययौ ब्रह्मा कैलासं तु शिवालयम् ॥ ततो रुद्रं सान्त्वयित्वा वचोभिर्विविधैरपि ॥ ६० ॥ तेनैव सहितः प्रागाद्यज्ञवाटं महा
प्रभुः ॥ तेनैवोज्जीवयामास सर्वान्यज्ञसमागतान् ॥ ६१ ॥ ख्यात्यै प्रादादजमुखं दक्षस्य तु तदा शिवः ॥ अजश्मश्रूण्यदाच्छंभुर्भृगवे तु
महात्मने ॥ ६२ ॥ पूष्णश्च दंतान्न प्रादात्पिष्टादं च चकार ह ॥ तदङ्गानां व्यतिकरं केषांचिदपि वै शिवः ॥ ६३ ॥ शिवमापुश्च ते सर्वे ब्रह्मणा च
शिवेन च ॥ पुनः प्रवर्तितो यज्ञो यथापूर्वं महात्मनः ॥ ६४ ॥ यज्ञान्ते सर्वदेवाश्च जग्मुस्ते स्वंस्वमालयम् ॥ नैष्ठिकं ब्रह्मचर्यं तु कृत्वा रुद्रो
महातपाः ॥ ६५ ॥ तेपे गंगातटे रुद्रः पुन्नागतरुमूलगः ॥ दक्षात्मजा सती देवी त्यक्तदेहा पतिव्रता ॥ ६६ ॥ जज्ञे हिमाद्रेर्मेनक्यां ववृधे तस्य
वेश्मनि ॥ एतस्मिन्नेव काले तु तारकाख्यो महासुरः ॥ ६७ ॥ स तीव्रतपसाऽऽराध्य ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥ अवध्यत्वं वरं वव्रे देवासुरनरोरगैः
॥ ६८ ॥ आयुधैरस्त्रसंघैश्च सर्वैरेव महाबलैः ॥ रुद्रपुत्रं विना दैत्य ह्यवध्यः सकलैरपि ॥ ६९ ॥

तेनैव ब्रह्मणैव सह ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ दन्तान्विनैव पिष्टभक्षणशक्तिं चकार, व्यतिकरम् अंगवैकल्यं समीचकारेति शेषः ॥ ६३ ॥ शिवं कल्याणम् ॥ ६४ ॥ नैष्ठिकं तीव्रम् ॥ ६५ ॥ गंगातटे मायापुरीसमीपवर्तिगंगातीरे ॥ ६६ ॥ हिमाद्रेर्हिमालयान्मेनक्यांनाम तत्पत्न्यां जाता सती ववृधे ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ रुद्रपुत्रं भविष्यमाणं

स्कन्दम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ लोकबाधनप्रकारमाह—दासा इति । देव्यो देवपत्न्यः ॥ ७१ ॥ वेधा ब्रह्मा ॥ ७२ ॥ तस्मै तारकासुराय ॥ ७३ ॥ सत्रे दक्षयज्ञे, त्यक्त
कलेवरा कृतदेहत्यागा ॥ ७४ ॥ योजयध्वं पार्वत्या सह संयोजनं कुरुत ॥ ७५ ॥ धिषणेन बृहस्पतिना, सम्मन्त्र्य विचारं कृत्वा, पाकशासनः देवेन्द्र इन्द्रः ॥ ७६ ॥
स्मरन् मदनं बलिभिदिंद्रः ॥ ७७ ॥ तद्दक्षयज्ञवृत्तांतम् ॥ ७८ ॥ दशकन्यया दशभिः कन्याभिः सह, वियुक्ता हरेण सह जातविरहा तव कन्या, मृडः शिवश्च, तव

इति तस्मै वरं प्रादाद्ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ अस्त्रीकत्वादपुत्रत्वाद्रुद्रस्येति तथास्त्विति ॥ ७० ॥ वरं गृहीत्वा स्वगृहं प्राप्य लोकान्बबाध ह ॥
दासा देवा मार्जनादौ दास्यो देव्यश्च तद्गृहे ॥ ७१ ॥ ततस्तत्पीडिता देवा ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ तैः पीडां वर्णितां श्रुत्वा वेधाः प्राह सुरानि
दम् ॥ ७२ ॥ वरप्रदानकालेऽहं रुद्रपुत्रं विना सुराः ॥ नान्यैर्वध्य इति प्रादां वरं तस्मै दुरात्मने ॥ ७३ ॥ पुरा सती रुद्रपत्नी सत्रे त्यक्तकले
वरा ॥ जाता हिमवतः पुत्री पार्वतीति च यां विदुः ॥७४॥ रुद्रो हिमवतः पृष्ठे तपश्चरति दुश्चरम् ॥ योजयध्वं च पार्वत्या रुद्रं लोकेश्वरं प्रभुम् ॥
॥ ७५ ॥ पुनर्देवेन्द्रसदने संगतैरमरेश्वरैः ॥ धिषणेनाऽपि सम्मंत्र्य देवेंद्रः पाकशासनः ॥ ७६ ॥ सस्मार च स कार्यार्थं नारदं स्मरमेव च ॥
तत्राऽऽगतौ ततस्तौ तु बलभिद्वाक्यमब्रवीत् ॥ ७७ ॥ हिमवन्तं भवान्गत्वा वचसा तं निबोधय ॥ पुत्री तव प्राग्दक्षस्य हरपत्नी सुता सती ॥
॥ ७८॥ तपश्चरति ते शृंगे वियुक्ता दशकन्यया ॥ मृडस्तस्य सपर्यायै विनियोजय तत्प्रियाम् ॥ ७९ ॥ तस्यैव पत्नी भविता स एव भविता
पतिः ॥ इत्याऽऽदिष्टो मघोना च नारदोपेत्य तं गिरिम ॥ ८० ॥ तथैव कारयामास देवेन्द्रेणोदितं यथा ॥ पश्चात्कामं समाहूय मघवानिद
माह च ॥ ८१ ॥ देवानां च हितार्थाय तथा मृडहिताय च ॥ वसन्तेन समायुक्तो गत्वा रुद्रतपोवनम् ॥ ८२ ॥ गुणान्विजृम्भयित्वा तु वासं
तान्हृच्छयावहान् ॥ यदा सन्निहिता देवी पार्वती तु मृडस्य च ॥ ८३ ॥ तदा प्रयुज्य त्वं बाणान्मोहयस्व महाप्रभुम् ॥ तयोस्तु संगमे जाते
कार्यं नोऽद्धा भविष्यति ॥ ८४ ॥ इत्यादिष्टः स्मरस्तूर्णं प्रतस्थे बाढमित्यथ ॥ सवसंतः सरतिकः सानुगस्तद्वनं ययौ ॥ ८५ ॥

शृंगे दुश्चरं तपश्चरतीत्युभयत्राऽपि सम्बध्यते । विनियोजय देहि ॥७९॥ मघोना इन्द्रेण, नारदः उपेत्य संधिरार्षः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ वासंतान्वसंतर्तुसम्बन्धिनः,
हृच्छ यावहान्मदनोद्दीपकान्गुणान्विजृंभयित्वा प्रकाशयित्वा ॥ ८३ ॥ नोऽस्माकं कार्यम् अद्धा प्रत्यक्षं तदैवेत्यर्थः ॥ ८४ ॥ आदिष्ट आज्ञापितः, स्मरः कामः, बाढमिति

स्वीकारार्थेऽव्ययम्, तूर्णं झटिति, प्रतस्थे सानुगः रंभादिगणसमन्वितः, सद्वनं रुद्रतपोवनम् ॥ ८५ ॥८६॥ स्वाङ्कं समारोप्य पार्वतीमिति शेषः, व्याहर्तुं वक्तुम् ॥८७॥ स मदनः, प्राणप्रियासंगमस्य पार्वतीसमागमस्य, अयं काल इति निश्चितो जातनिश्चयः सन्, पेशलम् अतिचपलम् ॥ ८८ ॥ वृक्षजवनिकाम् आच्छादकं कृत्वा ॥८९॥ कश्मलीकृतं कष्टीकृतम् ॥९०॥ क्रुद्धः ललाटाक्षं भालस्थवह्निनेत्रमुन्मील्य संधिरार्षः, अपास्य त्यक्त्वा ॥९१॥ सशरासनः सधनुष्कः ॥ ९२ ॥ दुद्रुवुः पलायाञ्चक्रिरे

अकाले तु वसंततुं जृंभयित्वा स्वशक्तितः ॥ तद्वने सर्वतो रम्ये मन्दाऽनिलनिषेविते ॥ ८६ ॥ कदाचिद्देवदेवोऽपि पार्वत्याश्च सपर्यया ॥ प्रीतः स्वाङ्कं समारोप्य किंचिद्व्याहर्तुमारभत् ॥ ८७ ॥ प्राणप्रियासङ्गमस्य कालोऽयमिति निश्चितः ॥ पेशलं धनुरादाय स तस्थौ हरपृष्ठतः ॥ ॥ ८८ ॥ कृत्वा जवनिकां वृक्षं बाणमेकं मुमोच ह ॥ द्वितीयमपि संधाय चक्रे मोक्तुं महोद्यमम् ॥ ८९ ॥ अथ क्षुब्धमना भूत्वा मृडश्चिंतामवाप ह ॥ न मे मनश्चलेत्क्वापि केन वा कश्मलीकृतम् ॥ ९० ॥ इति चिन्ताकुलो वामे पार्श्वे कामं ददर्श ह ॥ क्रुद्धोन्मील्य ललाटाक्षं स्वाङ्काद्देवीमपास्य च ॥ ९१ ॥ तस्याक्ष्णः समभूदग्निस्तीक्ष्णो लोकविभीषणः ॥ तेन दग्धोऽभवत्सद्यो मन्मथः सशरासनः ॥ ९२ ॥ कार्यसिद्धिं च पश्यंतो दुद्रुवुश्चामरा दिवम् ॥ शंकमानाः स्वदण्डं च वसन्तो रतिरेव च ॥ ९३ ॥ निमील्य लोचने भीता देवी दूरं प्रदुद्रुवे ॥ सन्निधानं स्त्रियो हर्तुं मृडोप्यंतरधीयत ॥ ९४ ॥ रुद्रस्येष्टं प्रकुर्वाणो देवश्च मनसो हितम् ॥ लेभेऽनर्थमनिर्वृत्तं विप्रियं कुर्वतस्तु किम् ॥ ९५ ॥ तस्मादिक्ष्वाकुतनयः साधूनामप्रियः सदा ॥ तस्मादात्महितां सेवां नाऽकरोन्मन्दधीः सताम् ॥ ९६ ॥ अनुभूतं महद्दुःखं तस्माद्दुर्योनिरेव च ॥ तस्मात्कुर्यात्तु साधूनां सेवां सर्वार्थसाधिनीम् ॥ ९७ ॥ रुद्रस्याऽप्रियकारित्वात्स्मरो भाविनि जन्मनि ॥ दुःखं तु बहुलं लेभे जन्मकाले महाप्रभुः ॥ ९८ ॥ इतिहासमिमं पुण्यं ये शृण्वन्ति दिवानिशम् ॥ जन्ममृत्युजरादिभ्यो मुच्यंते नाऽत्र संशयः ॥ ९९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमाससमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे दाक्षायण्यपमाने दक्षयज्ञविध्वंसपूर्वकपार्वतीजन्मादिकामदहनवर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८॥ ॥ छ ॥

दिवं स्वर्गं, रतिः कामपत्नी ॥ ९३ ॥ देवी पार्वती ॥ ९४ ॥ देव इन्द्रः मनसो हितं हिताय; रुद्रस्य इष्टं प्रियं कुर्वाणः सन्ननर्थं लेभे, तद्विप्रियम् अनिष्टं कुर्वाणः अनर्थं न लभेत किम् ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ अप्रियकारित्वादनिष्टकरणात्, भाविनि भविष्यमाणे ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥८॥

कस्मात्पुरुषात्, तस्मिन् जन्मनि, कर्मणः सह लंघनात् रुद्रदेवापकारकरणात् ॥ १ ॥ कुमारजन्म स्कंदजन्म ॥ २ ॥ तत्पत्नी कामपत्नी ॥ ३ ॥ भस्मावशेषितं पतिं पुरतो दृष्ट्वा मुमोह मुमूर्च्छ मुहूर्तेन घटिद्वयावच्छिन्नसमयेन, सजातसंज्ञा लब्धचेतना, चित्रधा अनेकप्रकारेण, विललाप विलापं कृतवती ॥ ४ ॥ तच्चिताग्नौ कामचिताग्नौ त्यक्तुकामा मोक्तुकामा; माधवं वसंतम् ॥ ५ ॥ तात्कालिकीं चिताविरचनादिरूपां क्रियां कर्तुं सस्मार स्मृतवती, वीरपत्न्याः वीरस्य मदनस्य पत्न्याः रत्याः

॥ ॥ मैथिल उवाच ॥ ॥ तस्य दग्धस्य कामस्य कस्माज्जन्माऽभवद्विभो ॥ किं दुःखमभवत्तस्मिन्कर्मणः सह लंघनात् ॥ १ ॥ एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मञ्छ्रोतुं कौतूहलं हि मे ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ कुमारजन्म वक्ष्यामि श्रवणात्पापनाशनम् ॥ २ ॥ यशस्यं पुत्रदं धर्म्यं सर्वरोगविनाशनम् ॥ शंभुना तु हते कामे तत्पत्नी रतिसंज्ञिका ॥ ३ ॥ मुमोह पुरतो दृष्ट्वा पतिं भस्मावशेषितम् ॥ जातसंज्ञा मुहूर्तेन विललाप च चित्रधा ॥ ४ ॥ यद्विलापाद्वनं चापि समदुःखमभूत्तदा ॥ तच्चिताग्नौ स्वकायं तु त्यक्तुकामा च माधवम् ॥ ५ ॥ पत्युः सखायं सस्मार कर्तुं तात्कालिकीं क्रियाम् ॥ स आगतश्चितिं कर्तुं वीरपत्न्या महाप्रभुः ॥ ६ ॥ स तु त्रस्तः सखीं दृष्ट्वा क्षणं मूर्च्छापरोऽभवत् ॥ रतिं तु सान्त्वयामास सान्त्वैर्बहुविधैरपि ॥ ७ ॥ पुत्रतुल्योऽस्मि ते भद्रे स्थिते मयि च नाऽर्हसि ॥ कायं त्यक्तुं धर्महेतुमित्याद्यैर्बहुधाऽपि सा ॥ ८ ॥ नैव स्थातुं मनश्चक्रे तेन संस्तम्भिता रतिः ॥ दृष्ट्वा दार्ढ्यं वसन्तोऽपि चितिं चक्रे सरित्तटे ॥ ९ ॥ साऽवगाह्य द्युनद्यां च कृत्वा कार्याणि सर्वशः ॥ सन्नियम्येन्द्रियग्रामं निवेश्यात्मनि वै मनः ॥ १० ॥ चितिमारोढुमारेभे ततो जाताऽशरीरवाक् ॥ मा प्रवेशय कल्याणि वह्निं पतिपरायणा ॥ ॥ ११ ॥ भविष्यति च ते पत्युर्हराद्विष्णोश्च यादवात् ॥ जन्मद्वयं क्रमेणैव तत्र चोत्तरजन्मनि ॥ १२ ॥ भैष्म्यां कृष्णान्महाविष्णोः प्रद्युम्नाख्यो भविष्यति ॥ वसिष्यसि त्वं च शापाद्ब्रह्मणः शंबरालये ॥ १३ ॥ प्रद्युम्नाख्येन ते पत्या संगतिश्च भविष्यति ॥ इत्युक्त्वा विररामाऽथ वाणी चाऽऽकाशगोचरा ॥ १४ ॥ श्रुत्वा तां तु निवृत्ताऽभून्मरणे कृतनिश्चया ॥ ततो देवाः समाजग्मुः स्वार्थे कामे हते हरात् ॥ १५ ॥

॥ ६ ॥ त्रस्तः खिन्नः, सांत्वैः शांतिवचनैः ॥ ७ ॥ धर्महेतुं धर्मकारणीभूतम् ॥ ८ ॥ संस्तम्भिता कृतप्रतिरोधा ॥ ९ ॥ द्युनद्यां भागीरथ्याम्, अवगाह्य स्नानं कृत्वा, कार्याणि शवपिंडप्रदानादीनि ॥ १० ॥ अशरीरवाक् आकाशवाणी ॥ ११ ॥ हरात् शंकरात्, यादवात् यादवरूपधारिणो विष्णोश्च सकाशात्ते पत्युर्जन्मद्वयं भविष्यति ॥ १२ ॥ भैष्म्यां रुक्मिण्याम्, त्वं च ब्रह्मणः शापाच्छम्बराऽऽलये वसिष्यसि ॥ १३ ॥ १४ ॥ मरणे कृतनिश्चया रतिः ताम् आकाशवाणीं श्रुत्वा निवृत्ताऽभूत्,

स्वार्थे स्वकार्याय, कामे हते मृते सति हरात्सकाशात् समाजग्मुः, स्वं स्वमालयमिति शेषः॥ १५ ॥१६॥ अनंगोऽपि भस्मीभूतांगोऽपि ॥ १७ ॥ रतिदोषमाविष्कुर्वंति—पूर्वकल्प इति ॥ १८ ॥ निष्कृतिं प्रायश्चित्तम् ॥ १९ ॥ २० ॥ उपलब्धिः प्राप्तिः, भविता भविष्यति ॥ २१ ॥ २२ ॥ दिवाकरे सूर्ये, मेषसंस्थे वैशाखमासे ॥ ॥ २३ ॥ अवार्यवीर्यवान् अनुल्लंघ्यपराक्रमः ॥ २४ ॥ कामदोषमाविष्करोति—पूर्वकल्प इति । तेन कारणेन ॥ २५ ॥ प्रपेदे प्राप, परमात्मनः पुत्रोऽपि इत्यनेन वैशाख

रत्या कृतं प्रपश्यन्तो गुर्विन्द्राग्निपुरोगमाः ॥ तां ते निवर्तयामासुर्वरेण महता सतीम् ॥ १६ ॥ अनंगोऽपि भवेत्साऽङ्गो मृत एवाऽक्षिगो भवेत् ॥ इति तां तु विनिर्वर्त्य धर्मं चोपदिदेशिरे ॥ १७ ॥ पूर्वकल्पे त्वयं राजा सुंदराख्यो महाप्रभुः ॥ त्वमेव पत्नी तत्राऽपि रजःसंकरकारिणी ॥ १८॥ तेनेयञ्च दशाभूत्ते कुर्विदानीं च निष्कृतीम् ॥ मंदाकिन्यां तु वैशाखे प्रातःस्नानं तदा कुरु ॥ १९ ॥ मधुसूदनमभ्यर्च्य कथां दिव्यां तथा शृणु ॥ अशून्यशयनंनाम व्रतमारभ भामिनि ॥ २० ॥ धर्मेणाऽनेन ते भद्रे व्रतेनाऽपि च माधवे ॥ नूनं ते भविता पत्युरुपलब्धिर्न संशयः ॥ २१ ॥ इति तस्यै वरं दत्त्वा देवा जग्मुर्यथाऽऽगताः ॥ तथा कृच्छ्रान्निवृत्ता सा देवी कामसती तथा ॥ २२ ॥ गंगाऽवगाहनं चक्रे मेषसंस्थे दिवाकरे ॥ अशून्यशयनंनाम व्रतं चाऽपि महामनाः ॥ २३ ॥ तेन पुण्यप्रभावेन सद्यः कामोऽक्षिगोचरः ॥ अभूत्तस्यै महाराज लोके चावार्यवीर्यवान् ॥ २४ ॥ पूर्वकल्पेऽप्ययमपि राजा धर्मपरायणः ॥ वैशाखोक्तान्महाधर्मान्नाकरोत्तेन वै स्मरः॥२५॥ देहहानिं प्रपेदेऽसौ पुत्रोऽपि परमात्मनः ॥ वृथा नीते तु वैशाखे मेषसंस्थे दिवाकरे ॥ २६ ॥ अवस्थेयं च देवानां मनुष्याणां तु का कथा ॥ त्र्यंबकेंऽतर्हिते पश्चान्निराशा गिरिकन्यका ॥ २७ ॥ तूष्णीं स्थितां तदा भ्रांतां तां दृष्ट्वा हिमवान्गिरिः ॥ चकितः स्वगृहं निन्ये दोर्भ्यां तां परिरभ्य च ॥ २८ ॥ रूपौदार्यगुणान्दृष्ट्वा हरस्यैव महात्मनः ॥ स एव मे पतिर्भूयादिति तन्निष्ठमानसा ॥ २९ ॥ गंगोपकूलमापेदे तपस्तप्तुं धृतव्रता ॥ निवारिताऽपि सा देवी पित्रा मात्रा स्वकैर्जनैः ॥ ३० ॥ अर्चयन्ती महालिंगं निराहारा जटाधरा ॥ दिव्यवर्षसहस्रान्ते प्रत्यक्षोऽभून्महेश्वरः ॥ ३१ ॥

धर्माणामत्याधिक्यं प्रदर्शितम् ॥ २६ ॥ गिरिकन्यका पार्वती, निराशा हतेच्छा ॥ २७ ॥ दोर्भ्यां बाहुभ्यां, परिरभ्याऽऽलिंग्य ॥ २८ ॥ तन्निष्ठमानसा शिवनिमग्नांतःकरणा ॥ २९ ॥ गंगाया उपकूलं तीरसमीपे, धृतव्रता कृतव्रतनिश्चया, पित्रा हिमालयेन, निवारिताऽपि पार्वती तपस्तप्तुम् आपेदे प्राप ॥ ३० ॥ जटाधरा अनेन

तापसी वृत्तिरुदीरिता, न तु अव्रतावत्केशसंस्कारोपभोगवती । महालिंगम् अर्चयन्ती पूजयन्ती, आसीदिति शेषः । उत्तरार्द्धे च तत इति शेषः ॥ ३१ ॥ वर्णी ब्रह्मचारी,
पर्णशालामुखे गत्वेति शेषः । विभुः शम्भुः, पार्वत्या इति शेषः । तस्मिन्नात्मनि शिव एवेत्यर्थः । निष्ठा एकांतस्थितिर्यस्य तच्च तन्मनश्च दार्ढ्यं दृढतां नानाविधैरपि व्यस्ताप
व्यस्तैरपि वाक्यैर्ज्ञात्वा ॥ ३२ ॥ वरानना पार्वती रुद्रं प्रति त्वं पतिर्भव इति वरं वव्रे ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कन्यां प्रष्टुं कन्या कस्मै दीयते इति विचारयितुम् ॥ ३५ ॥

भूत्वा वर्ण्यपि सायाह्ने पर्णशालामुखे विभुः ॥ स्वनिष्ठमनसो दार्ढ्यं वाक्यैर्नानाविधैरपि ॥ ३२ ॥ ज्ञात्वा वरादरं भद्रे वरयेति महाप्रभुः ॥ सा
वव्रेऽथ पतिं रुद्रं त्वं भवेति वरानना ॥३३॥ स तथैव वरं दत्त्वा ऋषीन्सस्मार सप्त च ॥ आजग्मुस्तेऽपि मुनयः स्थिताः प्राञ्जलयः पुरः ॥३४॥
ऋषीणां ज्ञापयामास कन्यां प्रष्टुं हिमालयम् ॥ तथाऽऽदिष्टा भगवता कन्यार्थं हिमवद्गृहम् ॥३५॥ प्रापुर्विहायसा सर्वे द्योतयन्तो दिशो दश ॥
प्रत्युज्जगाम स गिरिः सप्तैतान्ब्रह्मवित्तमान् ॥ ३६ ॥ संपूज्य विधिवत्सर्वान्सुखासीनानपृच्छत ॥ धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि यद्भवंतो गृहा
ऽऽगताः ॥ ३७ ॥ भवदागमनं मन्ये मम जन्मफलं त्विति ॥ न कृत्यं विद्यतेऽस्माभिः पूर्णार्थानां महात्मनाम् ॥ ३८ ॥ तथाऽपि ब्रूत कार्यं
वो यत्कर्तव्यं मयाऽधुना ॥ इत्युक्तास्ते तथा प्रोचुर्हिमवंतं महागिरिम् ॥ ३९ ॥ त्वया स्वसदृशं वाक्यमुक्तं गिरिपते दृढम् ॥ अस्मदागमने
हेतुं वक्ष्यामस्ते महोदये ॥ ४० ॥ कन्या ते पार्वतीनाम पूर्वं दक्षात्मजा सती ॥ जाता तव कुमारी या यज्ञे त्यक्तकलेवरा ॥ ४१ ॥
अस्याः पाणिग्रहे दक्षः शंभुर्नाऽन्यो जगत्त्रये ॥ देया सा शंभवे देवी भवताऽऽनंत्यमिच्छता ॥ ४२ ॥ पूर्वजन्मसहस्रेषु भवता सुकृतं
कृतम् ॥ इदानीं तव दिष्ट्या तु परिपाकमुपागतम् ॥ ४३ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा संहृष्टाऽऽत्मा महागिरिः ॥ व्याजहार पुनर्वाक्यं पुत्री
वल्कलधारिणी ॥ ४४ ॥

विहायसा आकाशमार्गेण, प्रत्युज्जगामाभिमुखं गतवान् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कृत्यं कर्तव्यं कार्यम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ते तव, सदृशं योग्यं, महत्त्वयोग्यमित्यर्थः । ते तव,
महोदये महोत्कर्षार्थं, निमित्ते सप्तमी ॥ ४०॥४१॥ अस्यास्तव कन्यायाः, दक्षः समर्थः, आनंत्यम् अनंतपुण्यफलम् ॥४२॥ दिष्ट्या भाग्यवशात्, परिपाकं पूर्णावस्थाम्
॥ ४३ ॥ हिमवतोऽपि तदेवेष्टं कन्याया अपि तदेवेष्टमिति हिमवांस्तदेव वर्णयति—तेषामिति ॥ ४४ ॥

गंगातीरे निराहारा तपस्तपति दुश्चरम्॥काङ्क्षमाणा पतिं शंभुं तस्या इष्टमिदं त्विति॥४५॥दत्ता कन्या मया तस्मै त्र्यंबकाय महात्मने ॥ शीघ्रं गत्वा भवंतस्तु यत्र शम्भुर्महाप्रभुः ॥ ४६ ॥ प्रीत्या हिमवता दत्तां गृहाणेति निवेद्य च ॥ भवंत एव कुर्वंतु चैतद्वैवाहिकीं क्रियाम् ॥ ४७ ॥ इत्युक्तास्ते हिमवता तमामंत्र्य शिवं ययुः ॥ लक्ष्म्याद्या योषितः सर्वा विष्णवाद्या देवता अपि ॥ ४८ ॥ षण्मातरोऽथ मुनयो द्रष्टुं जग्मुर्महोत्सवम् ॥ शिवः सर्वामरगणैर्मुनिभिर्मातृभिस्तथा ॥ ४९ ॥ अन्वितो वृषभारूढः प्रमथानां गणैर्वृतः ॥ भेरीशंखमृदंगाद्यैः काहलीपटहादिकैः ॥ ॥ ५० ॥ ब्रह्मघोषैर्बंदिभिश्च प्राविशद्धिमवत्पुरीम् ॥ सुमुहूर्ते शुभे लग्ने शुभग्रहनिरीक्षिते ॥ ५१ ॥ विवाहमकरोच्छैलः प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ महोत्सवस्तदा चाऽऽसीत्त्रिलोक्यां प्राणिनां नृप ॥ ५२ ॥ महोत्सवे निवृत्ते तु शंकरो लोकशंकरः ॥ रेमे स्वच्छंदया देव्या लोकधर्माननुव्रतः॥ ॥ ५३ ॥ ऋद्धिमद्धिमवद्गेहे देवेंद्रभवनोपमे ॥ शर्वर्यां नंदिनीतीरे वनराजिषु शंकरः ॥ ५४ ॥ मत्तालिद्विजसन्नादमयूररवमंडिते ॥ दिव्यवर्षसहस्राणि रेमे स्वच्छंदया विभुः ॥ ५५ ॥ स्त्रीणामिंद्रवराभावात्तस्मिन्काले नृपोत्तम ॥ पुंसः संगात्पुनर्गर्भो नारीणां स्रवति ध्रुवम् ॥ ५६ ॥ प्रत्यहं रमणाद्देव्यां नाभूद्गर्भो हराद्धत ॥ देवानामभवच्चिन्ता पुत्रालाभाद्धराद्विभो ॥ ५७ ॥ सर्वे संगत्य संमंत्र्य मिथ एवं बभाषिरे ॥ कामीवाऽभूद्रतौ नित्यं सक्तो देव्या हरः स्वराट् ॥ ५८ ॥ नाऽस्माकं सिद्ध्यते कार्यं नित्यं गर्भस्य संस्रवात् ॥ पुना रतिर्यथा नाऽभूत्तथाऽस्माभिर्विधीयताम् ॥ ५९ ॥ मिथ एवं तु संभाष्य व्यचिन्वन्क्षणमत्र ते ॥ अग्निं कृत्ये विनिश्चित्य ह्यूचुर्मानपुरःसरम् ॥ ६० ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ षण्मातरः ब्राह्मी, कौमारी, वैष्णवी, वाराही, इन्द्राणी, चामुंडा, कृत्तिकादयोऽपि वा ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ब्रह्मघोषैः "स्वस्ति न इन्द्र" इत्यादिपुण्याहवाचनिकैर्मंगलाशासकवेदमंत्रघोषैः ॥ ५१ ॥ त्रिलोक्यां प्राणिनां महोत्सवश्चासीत् हे नृप मैथिल ॥ ५२ ॥ लोकशंकरो लोकहितकरः, लोकधर्मानुद्यानक्रीडादिरूपान्, अनुव्रतो अनुसृतः ॥ ५३ ॥ नंदिनीतीरे नन्दिनीनदीतटे, वनराजिषूद्यानपंक्तिषु रेम इति वक्ष्यमाणेन सम्बंधः ॥ ५४ ॥ मत्तालिद्विजसन्नादमयूररवमंडिते मत्तभ्रमरकोकिलादिकूजनशिखंडिशब्दसंशोभिते ॥ ५५ ॥ तस्मिन्काले शिवपार्वतीविवाहसमये, स्त्रीणां यावत्स्त्रीत्वजात्यवच्छिन्नानामिन्द्रस्य गर्भधारणे वराभावात्पुनः द्वितीयमैथुनसमये स्त्रीणां पूर्वगर्भः स्रवति अस्रावीत् ॥ ५६ ॥ अतो हेतोः शंकरस्य पार्वत्या सह प्रत्यहं रमणात्पूर्वगर्भनाशोऽभवत् तेन हरात्पार्वत्यां गर्भो नाऽभून्न ववृधे ॥ ५७ ॥ रतौ सुरते, कामी इव अत्यंतकामुक इव, देव्या सह सक्तोऽभूत ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ व्यचिन्वन कार्यदक्षं शोधयामासुः ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ रत्यंते सुरतांते, पुनः यथा रतिर्न भवेत् अन्यपुरुषदर्शनेन लज्जया सुरतप्रवृत्त्यवष्टम्भसम्भवात् ॥ ६२ ॥ स्मरांतकं शिवम्, तत्त्वसंप्रश्नव्याजेन तत्त्वविचारणमिषेण ॥ ६३ ॥ ओमिति स्वीकारार्थे निपातः ॥ ६४ ॥ वीर्योत्सर्गाच्छुक्रनिर्मोकादादावेव रतांतरे सुरतमध्ये, विवस्त्रा नग्ना, विमनाः खिन्ना, ययौ अंतःपुरं ययौ ॥ ६५ ॥ अविसृष्टं पार्वतीयोनौ न निक्षिप्तम् ॥ ६६ ॥ त्वया करणभूतेन ॥ ६७ ॥ तदुल्बणम् अतिजाज्वल्यमानं शिवस्य वीर्यम् उदरे धृत्वा दह्यमानोऽग्निः ॥ ६८ ॥

अग्ने मुखं त्वं देवानां त्वं बन्धुर्गतिरेव च ॥ इदानीमपि गच्छ त्वं रमते यत्र वै हरः ॥ ६१ ॥ रत्यन्ते दर्शयाऽऽत्मानं पुना
रतिर्यथा न वै ॥ त्वां दृष्ट्वा व्रीडिता देवी ततश्चापसरेद्ध्रुवम् ॥ ६२ ॥ शिष्यो भूत्वा तु रत्यन्ते पृच्छ तत्त्वं स्मरान्तकम् ॥ तत्त्वसम्प्रश्नव्याजेन
कालं बहु नय प्रभो ॥ ६३ ॥ बहुकाले गते देवी कुमारं प्रसविष्यति ॥ देवैरेवं प्रार्थितोऽग्निरोमित्युक्त्वा हरं ययौ ॥ ६४ ॥
वीर्योत्सर्गात्पूर्वमेव गतो वह्नी रतांतरे ॥ तं दृष्ट्वा व्रीडिता देवी विवस्त्रा विमना ययौ ॥ ६५ ॥ रतिं विहाय त्वरया ततो रुद्रो
ऽतिकोपितः ॥ वह्निं प्राह गृहाणेदमभिसृष्टं तु दुर्मते ॥ ६६ ॥ मद्वीर्यं दुःसहं पाप रतौ विघ्नस्त्वयाऽभवत् ॥ उत्सृजामि च मद्वीर्यं त्वन्मुखे
हव्यवाहन ॥ ६७ ॥ इत्युक्त्वोत्सृष्टवान्वीर्यं हव्यवाहमुखे हरः ॥ तद्धृत्वा दह्यमानः सन्स्वोदरे वीर्यमुल्बणम् ॥ ६८ ॥ चिंतयानो ययौ धाम
देवानां यज्ञपूरुषः ॥ कथंचित्प्राणतो मुक्तो देवेभ्यस्तन्न्यवेदयत् ॥ ६९ ॥ देवा वह्नीरितं श्रुत्वा हर्षशोकौ समाययुः ॥ स्थितं वीर्यमिति ह्वादं
कथं तु प्रसवो भवेत् ॥ ७० ॥ इति दुःखं तदा चाऽऽसीद्वह्नेः कुक्षौ तु शांभवम् ॥ ववृधे तेज आक्षिप्तं दश मासा गतास्तदा ॥ ७१ ॥ नाऽ
पश्यत्प्रसवोपायं बहुदुःखपरायणः ॥ देवान्वै शरणं प्राप गर्भमोचनहेतवे ॥ ७२ ॥ ते देवा वह्निना साकं प्रापुर्गंगां यशस्विनीम् ॥ गंगां
स्तोत्रेण ते स्तुत्या प्रार्थयामासुरंजसा ॥ ७३ ॥ त्वं माता सर्वदेवानां त्वमेव जगतां पतिः ॥ देवतार्थं तु त्वं भद्रे धत्स्व तेजस्तु शांभवम् ॥ ७४ ॥
तद्वह्नेर्वर्द्धते गर्भो नाग्नीत्वात्प्रसवोऽस्य च ॥ तस्मादेनं च नः सर्वान्समुद्धर दयां कुरु ॥ ७५ ॥ इत्येवं प्रार्थिता देवी तथास्त्विति वचोऽब्रवीत् ॥
देवास्तु वह्नये प्राहुर्मंत्रं गर्भविमोचनम् ॥ ७६ ॥ तन्मंत्राद्गर्भमाकृष्य व्यसृजद्धव्यवाहनः ॥ गंगायां शांभवं तेजो भास्वल्लोकसुदुःसहम् ॥ ७७ ॥

देवानां धाम स्वर्गं ययौ ॥ ६९ ॥ वह्नीरितमग्निवाक्यम्, हर्षशोकौ शिवसुतो भविष्यतीति हर्षम् अग्नेस्तापो भवतीति शोकम् । तदेवाह–स्थितमिति ॥ ७० ॥ शिवेन आक्षिप्तं तेजः शुक्रम् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ गंगां भागीरथीं स्तोत्रेण वैभववर्णनेन स्तुत्या स्वकार्यप्रार्थनया ॥ ७३ ॥ पतिः पालनकर्त्री धत्स्व धारय ॥ ७४ ॥ एनं वह्निं, समुद्धर परिपालय ॥ ७५ ॥ प्राहुरुपदिदिशुः ॥ ७६ ॥ भास्वल्लोकसुदुःसहं तेजस्विनामप्यसह्यतेजस्कम् ॥ ७७ ॥

सा गंगा कतिचिन्मासांस्तद्वीर्यमूढ्वा धारयित्वा तत्प्रभावेण शिववीर्यप्रभावेण, निर्जला वीर्यस्यात्युल्बणत्वात् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ शरकांडे नदामध्ये जायमानतृणविशेषखंडे ॥ ८० ॥ चोदिताः प्रेरिताः षोढा षट्प्रकारेण, निर्भिन्नं शांभवं तेजः, संधाय संधितं कृत्वा ॥ ८१ ॥ तं षण्मुखं पुरुषम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ शैलं कैलासं तत्स्थलं यत्र

सा चोढ्वा कतिचिन्मासान्न शशाक ततः परम् ॥ निर्जला तत्प्रभावेण स्फुटद्रक्तकलेवरा ॥ ७८ ॥ बहुदुःखाऽऽकुला देवी पातिव्रत्यप्रभावतः ॥ उज्जहार स्वोदरस्थं गर्भं लोकैकपावनी ॥ ७९ ॥ शरकांडे तु चिक्षेप दह्यमानं समन्ततः ॥ शरकांडैस्तु संभिन्नः षोढा भिन्नो बभूव ह ॥ ८० ॥ षट्कृत्तिकाः समाजग्मुर्ब्रह्मणा चोदितास्तदा ॥ शरकांडे विनिर्भिन्नं षोढा संधाय शांभवम् ॥ ८१ ॥ षण्मुखं पुरुषं कृत्वा त्वेकदेहमिति स्फुटम् ॥ कृत्तिका विधिनाऽऽज्ञप्तास्तं तथा चक्रिरे दृढम् ॥ ८२ ॥ तद्देहं पुरुषाकारं षण्मुखं शरकांडगम् ॥ अरक्ष्यमाणमेवासीच्छरकांडेषु वै चिरम् ॥ ८३ ॥ एकदा वृषभाऽऽरूढौ पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ श्रीशैलं गंतुमनसौ तत्स्थलं परिजग्मतुः ॥ ८४ ॥ तदासीत्पार्वती देवी सद्यः स्नुतपयोधरा ॥ विस्मिता चावदद्रुद्रं स्नुतौ कस्मात्पयोधरौ ॥ ८५ ॥ कारणं ब्रूहि विश्वात्मन्नित्युक्तस्तु हरोऽब्रवीत् ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि पुत्रोऽधो वर्तते तव ॥ ८६ ॥ त्वयि वीर्यमनुत्सृष्टं प्रागेवाऽऽगाद्धविर्वहः ॥ तं दृष्ट्वा व्रीडिता त्वं वै प्रविष्टा च स्थलान्तरम् ॥ ८७ ॥ मया कोपाद्वह्निमुखे विसृष्टं वीर्यमुल्बणम् ॥ देवानां च प्रसादेन गंगायां व्यसृजद्विभुः ॥ ८८ ॥ गंगा च दह्यमाना सा व्यक्षिपच्च शरान्तरं ॥ तत्र षोढा प्रभिन्नं तु मातृभिश्च दृढीकृतम् ॥ ८९ ॥ पुरुषाकृतिमापेदे तं दृष्ट्वा ते स्तनौ स्नुतौ ॥ पालनीयं महावीर्यं विष्णुना समविक्रमम् ॥ ९० ॥ अयमेवौरसः पुत्रस्तव भाति विनिश्चितम् ॥ तस्माद्गृहाण शीघ्रं त्वं तेनाऽऽख्यातिरतीव ते ॥ ९१ ॥ इत्याऽऽज्ञप्ता शंभुना सा तमादायाऽर्भकं द्रुतम् ॥ अंकमारोप्य तं देवी पाययामास सा स्तनौ ॥ ९२ ॥ देवेन मोहिता देवी पुत्रस्नेहपराऽभवत् ॥ पुनः कैलासमगमत्प्रभुणा सह शांकरी ॥ ९३ ॥ लालयंती सुतं देवी संतोषं परमं ययौ ॥ एवं कुमारजननं वर्णितं ते मयाऽद्भुतम् ॥ ९४ ॥

शरकांडे पुरुष आसीत्तदूर्ध्वम् ॥८४॥८५॥८६॥ हविर्वहो वह्निः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ मातृभिः षट्कृत्तिकाभिः, दृढीकृतं संहितम् ॥ ८९ ॥ पुरुषाकृतिं पुरुषाकारम्, आपेदे प्राप, तद्वीर्यमिति तं गर्भं विष्णुना समविक्रमं विष्णुतुल्यपराक्रमम् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥

॥ ९५ ॥ अनु वारंवारम् ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ यत्प्रभावात् वैशाखप्रभावात् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥छ॥ ॥ ॥ अथाशून्यशयनव्रतविधानं प्रस्तौति—यदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ जीमूताभः जीमूतो मेघस्तस्याभेवाऽऽभा यस्येति मेघश्याम इत्यर्थः ॥४॥५॥ ६ ॥ ७ ॥ चतुर्विधं

य इदं शृणुयान्नित्यं कुमारजननं शुभम् ॥ पुत्रपौत्राभिवृद्धिं तु लभते नाऽत्र संशयः ॥ ९५ ॥ महद्दुःखं तु जनने हरस्याऽपि यतोऽभवत् ॥ प्रीत्यानुश्रुतवैशाखधर्मोऽप्यप्रतिमो भवेत् ॥ ९६ ॥ तस्माद्वैशाखधर्मो हि सर्वाघौघविनाशनः ॥ अवैधव्यप्रदः पुण्यः सर्वसंपद्विधायकः ॥९७॥ अनंगोपि हि सांगत्वं यत्प्रभावात्समाप्तवान् ॥ अस्नात्वा चाप्यदत्त्वा च वैशाखो यस्य वै गतः ॥९८॥ अपि धर्मकृतो वाऽपि भवेद्दुःखपरंपरा ॥ सर्वधर्मो हितः स्याच्च यद्येकोऽयमनुष्ठितः॥ ९९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदांबरीषसंवादे कुमारोत्पत्तिकथनंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥छ॥ ॥ ॥ मैथिल उवाच ॥ ॥ यत्कामपत्नीचरितमशून्यशयनव्रतम् ॥ देवोपदिष्टं तस्याऽस्य विधानं ब्रूहि भूसुर ॥ १ ॥ किं दानं को विधिस्तस्य पूजनं किं फलं तथा ॥ एतदाचक्ष्व भूदेव श्रोतुं कौतूहलं हि मे ॥ २ ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ शृणु भूयः प्रवक्ष्यामि व्रतं पापप्रणाशनम् ॥ अशून्यशयनं नाम रमायै हरिणोदितम् ॥ ३ ॥ येन चीर्णे न देवेशो जीमूताऽऽभः प्रसीदति ॥ लक्ष्मीभर्त्ता जगन्नाथः समस्ताऽघौघनाशनः ॥ ४ ॥ अकृत्वा यस्त्विदं राजन्व्रतं पातकनाशनम् ॥ गार्हस्थ्यमनुवर्तेत तस्येदं निष्फलं भवेत् ॥ ५ ॥ श्रावणे शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां महीपते ॥ अशून्यशयनाख्यं तद्ग्राह्यं व्रतमनुत्तमम् ॥६॥ चातुर्मास्ये तु संप्राप्ते हविष्याशी भवेन्नरः ॥ चतुर्भिः पारणं मासैः सम्यङ्निष्पाद्यते प्रभो ॥७॥ लक्ष्मीयुक्तो जगन्नाथः पूजनीयो जनार्दनः ॥ पारणे दिवसे प्राप्ते भक्ष्यं चैव चतुर्विधम् ॥ ८ ॥ उपायनं च दातव्यं ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ सौवर्णीं राजतीं चापि मूर्तिं कुर्यान्मनोरमाम् ॥ ९ ॥ पीताम्बरधरां दिव्यां वनमालाविभूषिताम् ॥ शुक्लपुष्पैः सुगंधैश्च पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ १० ॥ शय्यादानैर्वस्त्रदानैर्विप्राणां भोजनैस्तथा ॥ दम्पत्योर्भोजनैश्चैव दक्षिणाभिः प्रपूजयेत् ॥ ११ ॥ एवं तु चतुरो मासान्पूजयित्वा जनार्दनम् ॥ मार्गशीर्षादिमासेषु पूजयेत्पूर्ववद्धरिम् ॥ १२ ॥ रक्तवर्णं हरिं ध्यायेद्रुक्मिणीसहितं तथा ॥ चैत्रादींश्चतुरो मासानेवं संपूजयेत्ततः ॥ १३ ॥ भूम्या सह स्थितं देवमर्चयेद्भक्तिपूर्वकम् ॥ सनंदनाद्यैर्मुनिभिः स्तूयमानमकल्मषम् ॥ १४ ॥ आषाढस्य च मासस्य द्वितीयायां समापयेत् ॥ अष्टाक्षरेण मंत्रेण जुहुयादनले शुभे ॥ १५ ॥

लेह्यचोष्यपेयखाद्यभेदेनेति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ भाजनैः पात्रैः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अष्टाक्षरमंत्रो यथा—"ॐ नमो नारायणाय" इति ॥ १५ ॥

विष्णुगायत्री यथा "ॐ नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि ॥ तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्" इति ॥ १६ ॥ १७ ॥ श्रावणादिमासचतुष्टये लक्ष्मीनारायणस्य सौवर्णीं प्रतिमां दद्यात् ॥ १८॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तस्यां शय्यायाम् अपूर्वैः उत्तमशय्योपस्करपदार्थैः ॥ २३ ॥ विशिष्टाय दानयोग्याय ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

मार्गशीर्षादिमासानां पारणे भूमिपालक ॥ जुहुयाद्विष्णुगायत्र्या चैत्रादीनां निबोधय ॥ १६ ॥ पौरुषेण च मंत्रेण जुहुयादनले शुभे ॥ पक्वामृतं पायसं च ह्यपूपं घृतपाचितम् ॥ १७ ॥ एवं क्रमेण द्रव्याणि प्रतिमासु निबोधय ॥ सौवर्णीं प्रतिमां दद्याल्लक्ष्मीनारायणस्य च ॥ १८ ॥ सौवर्णीं मध्यमे दद्यात्कृष्णस्य परमात्मनः ॥ राजतीं त्वंतिमे दद्याद्वराहस्य महात्मनः ॥ १९ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चान्नामभिः केशवादिभिः ॥ वस्त्रयुग्मैरलंकारैर्यथावित्तानुसारतः ॥ २० ॥ अर्चयित्वा ततो दद्यादपूपान्घृतपाचितान् ॥ उपायनार्थे विप्रेभ्यो द्वादशभ्यो निवेदयेत् ॥ २१ ॥ आचार्याय ततो दद्यात्प्रतिमां पूर्वकल्पिताम् ॥ शय्यां संकल्पितां पूर्णां सर्वालंकारभूषिताम् ॥ २२ ॥ तस्यामभ्यर्च्य विधिवल्लक्ष्मीनारायणं परम् ॥ कांस्यपात्रेण सहितामपूपैर्बहुभिस्तथा ॥ २३ ॥ वस्त्रालंकारसहितां दक्षिणाभिस्तथैव च ॥ ब्राह्मणाय विशिष्टाय वैष्णवाय कुटुंबिने ॥ २४ ॥ दातव्या विधिवत्पूज्य ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् ॥ ॥ दानमन्त्रः ॥ ॥ लक्ष्म्या अशून्यं शयनं यथा तव जनार्दन ॥२५॥ शय्या ममाप्यशून्या स्याद्दानेनाऽनेन केशव ॥ एवं सम्प्रार्थ्य देवेशं स्वयं भोजनमाचरेत् ॥ २६ ॥ पुरुषो वा सती वाऽपि विधवा वा समाचरेत् ॥ अशून्यशयनार्थं च कर्तव्यं व्रतमुत्तमम् ॥ २७ ॥ एवं तव मया ख्यातं विस्तरान्नृपसत्तम ॥ सुप्रसन्ने जगन्नाथे भवेयुर्विविधाः प्रजाः ॥ २८ ॥ तस्मिंस्तुष्टे तु देवेशे देवानामपि दुर्लभाः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ २९ ॥ अवश्यं गन्तुकामेन तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ एवमुक्तं मया सर्वं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ३० ॥ इत्युक्तस्तेन राजर्षिः पुनरप्याह तं मुनिम् ॥ वैशाखे छत्रदानस्य माहात्म्यं विस्तराद्वद ॥ ३१ ॥ शृण्वतोऽपि न तृप्तिर्मे वैशाखोक्ताञ्छुभावहान् ॥ ३२ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा यशस्यं पुण्यवर्द्धनम् ॥ प्रत्युवाच महाभागं श्रुतदेवो महायशाः ॥३३ ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ वैशाखे घर्मतप्तानां मानवानां महात्मनाम् ॥ ये कुर्वन्त्यातपत्राणं तेषां पुण्यमनंतकम् ॥ ३४ ॥ अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥ वैशाखधर्ममुद्दिश्य पुरा कृतयुगे कृतम् ॥ ३५ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ धर्मानिति शेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ आतपत्राणम् उष्णाद्रक्षणम् ॥ ३४ ॥ कृतं जातम् ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ कर्तुमिति शेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ शरासनात् धनुष्यात् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

वङ्गदेशे पुरा कश्चिद्धेमकान्त इति श्रुतः॥ कुशकेतोः सुतो धीमान्राजा शस्त्रभृतां वरः ॥ एकदा मृगयाऽऽसक्तो गहनं वनमाविशत् ॥ ३६ ॥ तत्र
नानाविधान्हत्वा मृगान्क्रोडादिकान्बहून् ॥ श्रांतो मध्याह्नवेलायां मुनीनामाश्रमं ययौ ॥ ३७ ॥ तदा शतार्चिनोनाम ऋषयः शंसितव्रताः ॥
समाधिस्था न जानन्ति बाह्यकृत्यं च किंचन ॥ ३८ ॥ तान्दृष्ट्वा निश्चलान्विप्रान्क्रुद्धो हंतुं मनो दधे ॥ भूपं निवारयामास शिष्याणामयुतं
तदा ॥ ३९ ॥ दुर्बुद्ध शृणु नो वाक्यं गुरवस्तु समाधिगाः ॥ नो जानन्ति बहिःकृत्यं तस्मात्क्रोधं न चार्हसि ॥ ४० ॥ ततः शिष्यानुवाचेदं
वचनं क्रोधविह्वलः ॥ यूयं कुरुध्वमातिथ्यमध्वश्रांतस्य मे द्विजाः॥ ४१ ॥ एवमुक्ताश्च भूपेन शिष्या ऊचुस्तदा नृपम् ॥ नाऽऽज्ञप्ता गुरुभिर्भूप
वयं भिक्षाशिनः पुनः ॥ ४२ ॥ गुरुतन्त्राः कथं कर्तुमातिथ्यं ते वयं क्षमाः ॥ प्रत्याख्यातो नृपः शिष्यैस्तान्हंतुं धनुराददे ॥ ४३ ॥ मृगदस्यु
भयादिभ्यो बहुधा रक्षिता मया ॥ ते मामेवोपशिक्षंति मया दत्तप्रतिग्रहाः ॥ ४४ ॥ एते मां न विजानंति कृतघ्ना भूरिमानिनः ॥ घ्नतोपि मे न
दोषः स्यादेतान्वै ह्याततायिनः ॥ ४५ ॥ एवं विक्रुद्धमानः सञ्छरान्मुंचञ्छरासनात् ॥ तान्विद्रुताननुद्रुत्य जघ्ने शिष्यशतत्रयम् ॥४६॥ दुद्रु
वुर्भयतः सर्वे विहायाऽऽश्रममञ्जसा ॥ विद्रावितेषु शिष्येषु बलादाश्रमसंस्थितान् ॥ ४७ ॥ संभाराञ्जगृहुः शीघ्रं सैनिकाः पापबुद्धयः ॥ यथेष्टं
भोजनं चक्रुर्नृपेणैवानुमोदिताः ॥ ४८ ॥ ततः सेनाऽऽवृतो राजा पुरीमागाद्दिनात्यये ॥ कुशकेतुस्ततः श्रुत्वा तनयस्य विचेष्टितम् ॥ ४९ ॥
पुरान्निर्यातयामास गर्हयन्गर्हयन्सुतम् ॥ राज्यानर्हं क्षमाहीनं स्वदेशादपि भूमिप ॥ ५० ॥ पित्रा त्यक्तस्ततो राजा हेमकांतोऽतिविह्वलः ॥
वनं विवेश गहनं हत्याभिश्च सुपीडितः ॥ ५१ ॥ बहुकालमवासीच्च गह्वरे निर्जने वने ॥ आहारं कल्पयामास व्याधधर्ममुपाश्रितः ॥ ५२ ॥
न क्वाऽपि स्थितिमापेदे हत्ययाऽभिद्रुतो भृशम् ॥ अष्टाविंशतिवर्षाणि गतान्यस्य दुरात्मनः ॥ ५३ ॥ तीर्थयात्राप्रसंगेन त्रितोनाम महा
मुनिः ॥ तस्मिन्नरण्ये वैशाखे रवौ मध्यंदिने गते ॥ ५४ ॥

दिनात्यये सायंकाले ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ब्रह्मपत्रैः पलाशवृक्षपत्रैः, जग्राह दधारेत्यर्थः । अलाबुस्थं तुम्बीफलपात्रस्थम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

गच्छन्नातपविक्लांतस्तृषया चाऽपि पीडितः ॥ क्वचिद्वृक्षविहीने तु प्रदेशे मूर्च्छितोऽभवत् ॥ ५५ ॥ दैवाद्दृष्ट्वा हेमकांतस्त्रितंनाम महामुनिम् ॥
तृषार्तं मूर्छितं श्रांतं कृपां चक्रे नृपाधमः ॥५६॥ ब्रह्मपत्रैस्तदा छत्रं कृत्वा चाऽऽतपवारणम् ॥ मुनेर्जग्राह शिरसि ह्यलाबुस्थं जलं ददौ ॥ ५७ ॥
लब्धसंज्ञोऽभवत्तेन ह्युपचारेण वै मुनिः ॥ पत्रच्छत्रं क्षत्रदत्तं गृहीत्वा गतविक्लमः ॥ ५८ ॥ ग्रामं क्वचिच्छनैः प्राप्य किञ्चिदाप्यायितेन्द्रियः ॥
तेन पुण्यप्रभावेन ब्रह्महत्याशतत्रयम् ॥ ५९ ॥ विनष्टमभवत्तस्य क्षणादेव महात्मनः ॥ ततो विस्मयमापन्नो हेमकान्तो महारथः ॥६०॥ बहुधा
पीड्यमानस्य ब्रह्महत्याः कथं गताः ॥ केनाऽपि निष्कृता ह्येताः क्व गताः केन हेतुना ॥६१॥ इत्येवं चिन्तयामास ब्रह्महत्याविमोचनम् ॥ एवं
चाऽज्ञस्थिते राज्ञि यमदूता अथाऽऽगमन्॥६२॥ नेतुमेनं महात्मानं हेमकांतं वने स्थितम् ॥ ग्रहणीं जनयामासुः प्राणान्हर्तुं महात्मनः॥६३॥
तदा प्राणवियोगार्तः पुरुषांस्त्रीन्ददर्श ह ॥ यमदूतान्महाघोरानूर्ध्वकेशान्भयंकरान् ॥ ६४ ॥ चिन्तयानः स्वकर्माणि तूष्णीमासीत्तदा नृपः ॥
छत्रदानप्रभावेन जाता विष्णुस्मृतिर्नृप ॥ ६५ ॥ तेन स्मृतो महाविष्णुर्विष्वक्सेनं स्वमंत्रिणम् ॥ उवाच तूर्णं त्वं गच्छ यमदूतान्निवारय ॥६६॥
वैशाखधर्मनिरतं हेमकांतं तु पालय ॥ निष्पापमेनं मद्भक्तं पित्रे देहि पुरं गतः ॥ ६७ ॥ मदीरितेन वाक्येन कुशकेतुं च बोधय ॥ सर्वधर्म्मो
ज्झितो वापि ब्रह्मचर्यादिवर्जितः ॥ ६८ ॥ वैशाखधर्मनिरतो मत्प्रियः स्यान्न संशयः ॥ कृतागाश्चाऽपि त्वत्पुत्रो मुनित्राणपरायणः ॥ ६९ ॥
वैशाखे छत्रदानेन निष्पापो नाऽत्र संशयः ॥ तेन पुण्यप्रभावेन शांतो दान्तश्चिरायुषः ॥ ७० ॥ शौर्यौदार्यगुणोपेतस्त्वत्समोऽयं गुणैरपि ॥
तस्मादेनं राज्यभारे संस्थापय महाबलम् ॥ ७१ ॥ विष्णुनैवं समाज्ञप्तमित्यादिश्य नृपोत्तमम् ॥ पितुर्वशे हेमकांतं स्थाप्याऽऽयाहि च मां
पुनः ॥ ७२ ॥ इत्यादिष्टो भगवता विष्वक्सेनो महाबलः ॥ हेमकान्तं समासाद्य यमदूतान्निवार्य च ॥ ७३ ॥ पाणिना शंतमेनैव पस्पर्शांगेषु
भूमिपम् ॥ भगवद्भक्तसंस्पर्शाद्धतव्याधिः क्षणादभूत् ॥ ७४ ॥

ग्रहणीं संग्रहणीरोगम् ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ कृतागाः कृतापराधः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

॥ ७५॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥ पुमर्थहेतून् धर्मार्थकाममोक्षप्रापकान् ॥८३॥ ८४ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

विष्वक्सेनस्ततस्तेन सह तस्य पुरीं ययौ ॥ तं दृष्ट्वा विस्मितो भूत्वा कुशकेतुर्महाप्रभुः ॥ ७५ ॥ ननाम शिरसा भक्त्या दण्डवत्पतितो भुवि ॥
गृहं प्रवेशयामास पार्षदं परमात्मनः ॥ ७६ ॥ स्तुत्वा च विविधैः स्तोत्रैः पूजयामास वैभवैः ॥ तस्मै प्रीतमनाः प्राह विष्वक्सेनो महाबलः ॥
॥ ७७ ॥ हेमकान्तं समुद्दिश्य यदुक्तं विष्णुना पुरा ॥ तच्छ्रुत्वा कुशकेतुश्च पुत्रं राज्ये निवेश्य च ॥ ७८ ॥ विष्वक्सेनाभ्यनुज्ञातः सभार्यो
वनमाविशत् ॥ विष्वक्सेनो हेमकान्तमनुमंत्र्याभिपूज्य च ॥ ७९ ॥ श्वेतद्वीपं ययौ धीमान्विष्णुपार्श्वे महामनाः ॥ हेमकांतस्ततो राजा
वैशाखोक्ताञ्छुभावहान्॥८०॥ विष्णुप्रीतिकरान्धर्मान्प्रतिवर्षं चकार ह ॥ ब्रह्मण्यो धर्ममार्गस्थः शान्तो दान्तो जितेन्द्रियः ॥ ८१ ॥ दयालुः
सर्वभूतेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ॥ प्रवृद्धः सर्वसम्पद्भिः पुत्रपौत्रादिभिर्वृतः ॥ ८२ ॥ भुक्त्वा भोगान्समस्तांश्च विष्णुलोकमवाप्तवान् ॥ ८३ ॥
नेक्षे तु वैशाखसमांश्च धर्मान्सुखप्रयत्नान्बहुपुण्यहेतून् ॥ पापेन्धनाद्यग्निनिभान्सुलभ्यान्धर्मादिमोक्षान्तपुमर्थहेतून् ॥ ८४ ॥ इति श्रीस्कान्दे
महापुराण एकाशीति साहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखंडे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे छत्रदानप्रशंसने हेमकांतस्य ब्रह्महत्यादि
पापशमनवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ मैथिल उवाच ॥ ॥ वैशाखधर्माः सुलभाः पुण्यराशिविधायकाः ॥ विष्णुप्रीतिकराः
सद्यः पुमर्थानां तु हेतवः ॥ १ ॥ न प्रख्याताः कथं लोके शाश्वताः श्रुतिचोदिताः ॥ प्रख्याता राजसा धर्मास्तामसा अपि भूरिशः ॥ २ ॥
दुर्घटा बहुयत्नाश्च बहुद्रव्यव्ययावहाः ॥ केचिन्माघं प्रशंसन्ति चातुर्मास्यान्परे जगुः ॥ ३ ॥ व्यतीपातादिधर्मांश्च वर्णयन्तीह भूरिशः ॥ एतद्वि
वेकं विस्तार्य श्रोतुकामाय मे वद ॥ ४ ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ शृणु भूप प्रवक्ष्यामि न प्रख्याता इमे कथम् ॥ इतरेषां च धर्माणां कथं
ख्यातिश्च भूतले ॥ ५ ॥ राजसास्तामसा भूमौ बहवः कामुका जनाः ॥ इच्छंत्यैहिकभोगांस्ते पुत्रपौत्रादिसंपदः ॥ ६ ॥ क्वचित्कथंचन क्वाऽपि
जनेष्वेकोऽतिकृच्छ्रतः ॥ स्वर्गाय यतते लोके तस्माद्यज्ञादिसत्क्रियाः ॥ ७ ॥ कुरुतेऽतिप्रयत्नेन मोक्षं नोपासते नरः ॥ क्षुद्राशा भूरिकर्माणो
जनाः काम्यानुपासते ॥ ८ ॥

अथ वैशाखधर्माणां श्रेष्ठत्वं प्रतिपादयितुं मैथिलनृपस्य प्रश्नं प्रस्तौति—वैशाखेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ तथा वैशाखधर्माऽऽचरणेन सर्वः मनोरथः सिद्धो भवति, अन्यदिति शेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ वृक्षे वृक्षच्छायासु ॥

प्रख्याता राजसा धर्मास्तामसा अपि तेन वै ॥ न ख्याताः सात्त्विका धर्मा हरिप्रीतिकरा इमे ॥ ९ ॥ निष्कामिका इमे धर्मा ह्यैहि
काऽऽमुष्मिकप्रदाः ॥ न जानन्ति जना मूढा मोहिता देवमायया ॥ १० ॥ यथाऽऽधिपत्ये संप्राप्ते सर्वसिद्धो मनोरथः ॥ मोहनार्थं
स्थलं प्राप्तमाधिपत्येन हीयते ॥ ११ ॥ कारणं च प्रवक्ष्यामि गोपने भूतलेंऽजसा ॥ यद्वैशाखोक्तधर्माणां सात्त्विकानां नृणामिह ॥ १२ ॥
सार्वभौमः पुरा काश्यामिक्ष्वाकुकुलभूषणः ॥ कीर्तिमानितिविख्यातो नृगपुत्रो महायशाः ॥ १३ ॥ जितेंद्रियो जितक्रोधो ब्रह्मण्यो राज
सत्तमः ॥ एकदा मृगयासक्तो वसिष्ठाश्रममाययौ ॥ १४ ॥ गच्छन्मार्गे ददर्शाऽसौ वैशाखे घर्मनिष्ठुरे ॥ भूयोभूयः कार्यमाणाञ्छिष्यांस्तस्य
महात्मनः ॥ १५ ॥ क्वचित्प्रपां प्रकुर्वन्ति छायामण्डपमेव च ॥ तटप्रपातं निस्तीर्य वापीं कुर्वन्ति निर्मलाम् ॥ १६ ॥ सूपविष्टान्क्वचिद्वृक्षे व्यज
नैर्वीजयन्ति च ॥ क्वचिद्दद्युर्हीक्षुदण्डान्क्वचिद्गन्धान्क्वचित्फलम् ॥ १७ ॥ मध्याह्ने छत्रदानं च सायाह्ने पानकस्य च ॥ क्वचिद्यच्छंति ताम्बूलं नेत्रे
कर्पूरलेपनम् ॥ १८ ॥ सुच्छाये च वने केचित्सुसंमृष्टांऽगणेषु च ॥ केचिदास्तरयंत्यद्धा वालुकानि हितानि च ॥ १९ ॥ कुर्वन्त्यांदोलिकां राज
न्वृक्षशाखावलंबिनीम् ॥ के यूयमिति पप्रच्छ वासिष्ठा इति तेऽब्रुवन् ॥ २० ॥ किमेतदिति पप्रच्छ धर्मा वैशाखचोदिताः ॥ पुमर्थहेतव इमे
क्रियन्तेऽस्माभिरञ्जसा ॥ २१ ॥ वसिष्ठस्याऽऽज्ञया चेति तेऽब्रुवन्नृपसत्तमम् ॥ एतदाचरणे पुंसां किं फलं कस्तु तुष्यति ॥ २२ ॥ एतद्विस्तार्य
मे ब्रूत यूयं सम्यग्यथाश्रुतम् ॥ इति राज्ञा तु संपृष्टाः प्रत्यूचुस्ते महीपतिम् ॥ २३ ॥ गुरोराज्ञाक्रमेणैव कुर्वतां पथि सत्क्रियाः ॥ नास्माक
मवकाशोऽत्र गुरुं पृच्छ यथोचितम् ॥ २४ ॥ स वेत्ति तत्त्वतो नूनं धर्मानेतान्महायशाः ॥ इति शिष्यैर्वसिष्ठस्य प्रत्युक्तस्तु द्रुतं ययौ ॥ २५ ॥
वसिष्ठस्याऽश्रमं पुण्यं विद्यायोगोपबृंहितम् ॥ समायान्तं नृपं वीक्ष्य वसिष्ठः प्रीतमानसः ॥ २६ ॥ आतिथ्यं विधिवच्चक्रे सानुगस्य महात्मनः ॥
सूपविष्टः कृताऽतिथ्यः प्रीतः पप्रच्छ तं गुरुम् ॥ २७ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ मार्गे दृष्टं महाश्चर्यं त्वच्छिष्यैश्च कृतं शुभम् ॥ मया पृष्टं च
तैर्नोक्तं क्रियमाणं शुभावहम् ॥ २८ ॥ नास्माकमवकाशोऽत्र ह्येतद्धर्मप्रशंसने ॥ कर्तव्या च क्रियाऽस्माभिर्गुरुणा या च चोदिता ॥ २९ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ उपबृंहितं वर्धितम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अथ कर्मणो महदल्पफलव्यवस्थामुपदर्शयति—महदिति सार्द्धेन । महत् महाप्रयासादिभिः साध्यं यत् कर्म तत् अल्पदम् अल्पफलदं भवति, अल्पम् अल्पप्रयासादिसाध्यं कर्म भूरिदं

गुरुं गच्छेति तैरुक्त आगतोऽहं तवांतिकम् ॥ मृगयाऽऽसक्तचित्तेन श्रांतेनातिथ्यमिच्छता ॥ ३० ॥ दृष्टं मार्गे त्विदं पुण्यं तव शिष्यैश्च कारितम् ॥ जिज्ञासाऽऽसीत्ततः श्रोतुं धर्मानेतान्मुनीश्वर ॥ ३१ ॥ त्वमादिरादिमान्धर्मान्समाचरसि वै यतः ॥ तान्धर्मांञ्छ्रोतुकामाय शिष्याय प्रणताय च ॥ ३२ ॥ श्रद्दधानाय मे ब्रूहि विस्तरान्मुनिपुंगव ॥ इतीक्ष्वाकुकुलीनेन राज्ञा पृष्टो महायशाः ॥ ३३ ॥ मनसा तोषमापेदे सम्यक्पृष्टोऽधुनाऽमुना ॥ अहो व्यवसिता बुद्धी राजंस्तेऽद्य सुशिक्षिता ॥ ३४ ॥ यस्माद्विष्णुकथायां च तद्धर्माचरणेऽपि च ॥ मतिरात्यंतिकी जाता सुकृतं फलितं तव ॥ ३५ ॥ इति संभाष्य राजानं जातहर्षस्तमब्रवीत् ॥ शृणु भूप प्रवक्ष्यामि यत्पृष्टोऽहं त्वयाऽधुना ॥ ३६ ॥ यस्य श्रवणमात्रेण मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्य वर्तते विषयात्मकः ॥३७॥ वैशाखस्नाननिरतः स प्रियो मधुविद्विषः ॥ सांगान्धर्माननुष्ठाय वैशाखो येन नादृतः ॥ ३८ ॥ स्नानदानार्चनैः पुण्यैस्तस्य दूरतरो हरिः ॥ अस्नाप्य चाऽप्यदत्त्वा च वैशाखो येन नीयते ॥ ३९ ॥ कर्मणा स तु चण्डालो नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ वैशाखोक्तैर्महाधर्मैर्येन चाऽऽराधितो हरिः ॥ ४० ॥ तैश्च तोषं समायाति प्रददाति समीहितम् ॥ लक्ष्मीभर्त्ता जगन्नाथो ह्यशेषाघौघनाशनः ॥ ४१ ॥ धर्मैः सूक्ष्मैश्च प्रीणाति न प्रयासैर्धनैरपि ॥ भक्त्या संपूजितो विष्णुः प्रददाति समीहितम् ॥ ४२ ॥ तस्माद्राजन्सदा भक्तिः कर्तव्या मधुविद्विषः ॥ जलेनाऽपि जगन्नाथः पूजितः क्लेशहा हरिः ॥ ४३ ॥ परितोषं व्रजत्याशु तृषार्तः सलिलैर्यथा ॥ महदप्यल्पदं कर्म तथा ह्यल्पं च भूरिदम् ॥ ४४ ॥ कर्मणाऽल्पत्वभूरित्वे न हेतू महदल्पके ॥ किन्तु कर्मस्वरूपं च गहना कर्मणो गतिः ॥ ४५ ॥ वैशाखोक्ता इमे धर्माः स्वल्पाऽऽयासकृता अपि ॥ बहुव्ययविनाशाश्च विष्णोः प्रीतिकराः शुभाः ॥ ४६ ॥

भूरिफलप्रदायकं भवति ॥ ४४ ॥ कर्मणः अल्पत्वभूरित्वे अल्पभूरिप्रदायकत्वे हेतू कारणे महदल्पके तत्तत्कर्मणः महत्त्वाल्पत्वेन किंतु कर्मस्वरूपमेव महदल्पफलप्रदत्वे हेतुः । गहना दुर्ज्ञेया ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

वैशाखोक्तान् धर्मानिति शेषः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मतङ्ग एव मातङ्गस्तस्मिन् मातंगे गजे 'मतङ्गजो गजो नागः' इत्यमरः
॥ ५२ ॥ विषयात् देशात् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ रविसूनुर्यमः वैलेख्यं लेखनकर्माभावम् अगमत् ॥ ६१ ॥

तस्मात्त्वमपि भूपाल वैशाखोक्तान्समाचर॥त्वद्राष्ट्रीयैर्जनैः सर्वैः कारयेमाञ्छुभावहान्॥४७॥न करोति च यो धर्मान्वैशाखोक्तान्नराधमः॥बहुधा
शिष्यमाणोऽपि स दण्डचस्तव भूपते ॥४८॥ इत्यावश्यकतां सम्यक्छास्त्रैर्व्युत्पाद्य तस्य च ॥ पश्चाद्वैशाखनिर्दिष्टान्धर्मान्प्रोवाच सर्वशः॥४९॥
श्रुत्वा तान्सकलान्धर्मान्गुरुं संपूज्य भक्तितः ॥ स राजा गृहमागत्य सर्वान्धर्मांश्चकार ह ॥ ५० ॥ भक्तिमान्केशवे राजन्देवदेवे निरञ्जने ॥ नाऽ
न्यं पश्यति देवेशात्पद्मनाभान्महीपतिः ॥ ५१ ॥ भेरीमुद्राह्य मातंगं स्वराष्ट्रेऽघोषयद्भटैः ॥ अष्टवर्षाधिको मर्त्यो ह्यशीतिर्नहि पूर्यते ॥ ५२ ॥
प्रातर्न स्नाति मेषस्थे सूर्ये सर्वोऽपि यो जनः ॥ स मे दंडचश्च वध्यश्च निर्यास्यो विषयाद्ध्रुवम् ॥ ५३ ॥ पिता वा यदि वा पुत्रो भार्या वाऽथ
सुहृज्जनः ॥ वैशाखधर्महीनश्च निर्ग्राह्यो दस्युवन्मया ॥ ५४ ॥ दातव्यं विप्रमुख्येभ्यः स्नात्वा प्रातर्जले शुभे ॥ प्रपादानादिधर्मांश्च कुरुध्वं
शक्तितोऽनघाः ॥ ५५ ॥ विप्रं च धर्मवक्तारं ग्रामेग्रामे न्यवेशयत् ॥ पञ्चानामपि ग्रामाणामकरोदधिकारिणम् ॥ ५६ ॥ दण्डार्थं त्यक्तधर्माणां
दशवाजिनिषेवितम् ॥ एवं प्रवृत्तः सर्वत्र सार्वभौमस्य शासनात् ॥ ५७ ॥ प्रवृद्धो धर्मवृक्षोयं सर्वदेशेषु विस्तरात् ॥ ये केचिन्निधनं यांति
भूपालविषये नराः ॥ ५८ ॥ प्रमादाच्च नृपश्रेष्ठ ते यांति हरिमन्दिरम् ॥ अवश्यं वैष्णवो लोकः प्राप्यते मानवैर्द्रुतम् ॥ ५९ ॥ व्याजेनाऽपि
सकृत्स्नातः प्रातर्मेषगते रवौ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ॥ ६० ॥ न प्राप्नोति यमं धर्मं सकृद्वैशाखस्नानतः ॥ वैलेख्यमगम
द्राजा रविसूनुस्तदा नृप ॥ ६१ ॥ लेख्यकर्मणि विश्रान्तश्चित्रगुप्तोऽभवत्तदा ॥ मार्जितानि च लेख्यानि पुरा पापोद्भवानि च ॥ ६२ ॥ गच्छ
द्भिर्वैष्णवं लोकं स्वकर्मस्थैर्जनैः क्षणात् ॥ शून्यास्तु नरकाः सर्वे पापिप्राणिविवर्जिताः ॥ ६३ ॥ भग्नयानोऽभवन्मार्गो वैशाखस्य प्रभावतः ॥
सर्वेऽपि विमलाकारा जना यान्ति हरेः पदम् ॥ ६४ ॥ दिवौकसां तु ये लोकाः शून्याः सर्वे तथाऽभवन् ॥ शून्ये त्रिविष्टपे जाते शून्येषु नर
केषु च ॥ ६५ ॥ नारदो धर्मराजानं गत्वा चेदमुवाच ह ॥ नाक्रन्दः श्रूयते राजन्प्राक्च्छुतो नरके यथा ॥ ६६ ॥ तथा न क्रियते लेख्यं
किंचिद्दुष्कृतकर्मणाम् ॥ चित्रगुप्तो मुनिरिव स्थितोऽयं मौनसंस्थितः ॥ ६७ ॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ सः पापदण्डाधिकार्यप्यहं काष्ठसमः काष्ठवन्निग्रहानुग्रहासमर्थः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ भवं भविष्यामीत्यर्थः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ सज्जीकृतसर्वस्वः सज्जीकृताः सन्नद्धीकृताः सर्वस्वाः स्वकीयाः सेना इति यावत् येन सः ॥ ८३ ॥

कारणं ब्रूहि राजेंद्र न यान्ति तव मन्दिरम् ॥ मनुष्याः पापकर्माणो मायादम्भविवर्धिताः ॥ ६८ ॥ एवमुक्ते तु वचने नारदेन महात्मना ॥ प्राह वैवस्वतो राजा किंचिद्दैन्यसमन्वितः ॥ ६९ ॥ योऽयं नारद भूपालः पृथिव्यां सांप्रतं स्थितः ॥ सोऽतिभक्तो हृषीकेशे पुराणपुरुषोत्तमे ॥ ७० ॥ प्रबोधयति वैशाखधर्मे भेरीस्वनेन च ॥ अष्टवर्षाधिको मर्त्यो ह्यशीतिर्न हि पूर्यते ॥ ७१ ॥ यो वै ह्यकृतवैशाखः स मे दण्डयो न संशयः ॥ तद्भयाद्धि जनाः सर्वे नोल्लंघंति कदाचन ॥ ७२ ॥ गच्छंति वैष्णवं धाम कर्मणा तेन नारद ॥ वैशाखसेवनाल्लोका यास्यंति हरिमंदिरम् ॥ ७३ ॥ तेन राज्ञा मुनिश्रेष्ठ मार्गो लुप्तो ममाऽधुना ॥ कृता हि नरकाः शून्या लोकाश्चापि दिवौकसाम् ॥ ७४ ॥ विश्रांतो लेखको लेखे लिखितं मार्जितं जनैः ॥ वैशाखमासधर्मस्य माहात्म्यं त्वीदृशं मुने ॥ ७५ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि विमुक्तानि जनैर्द्विज ॥ कृत्वा वैशाखकृत्यानि यांति विष्णोः परं पदम् ॥ ७६ ॥ सोऽहं काष्ठसमो जातो न कश्चिन्मम गोचरः ॥ युद्धं कृत्वा तु तं हन्मि सर्वथाऽद्य महाबलम् ॥ ७७ ॥ अकृत्वा स्वामिकार्यं तु निर्व्यापारो यदि स्थितः ॥ तस्य वित्तं समश्नाति स याति नरकं ध्रुवम् ॥ ॥ ७८ ॥ यदि देवादवध्योऽयं तदा ब्रह्माणमेत्य च ॥ निवेद्य तस्मै तत्सर्वं पश्चात्स्वस्थस्थितिर्भवम् ॥ ७९ ॥ इत्युक्त्वा द्विजमामंत्र्य सानुगः प्रययौ भुवम् ॥ स कालो महिषारूढो दण्डमुद्यम्य भीषणम् ॥ ८० ॥ मृत्युरोगजराद्यैश्च पार्षदैश्च महोत्कटैः ॥ पञ्चाशत्कोटिसंख्याकैर्यमदूतैर्वृतस्ततः ॥ ८१ ॥ स तूर्णं तस्य राजर्षे रुरोध सकलां पुरीम् ॥ शंखं दध्मौ महाघोरं सर्वलोकभयंकरम् ॥ ८२ ॥ तच्छ्रुत्वा स तु राजर्षिर्ज्ञात्वा वैवस्वतं यमम् ॥ स सज्जीकृतसर्वस्वः पत्तनान्निर्ययौ रुषा ॥ ८३ ॥ तयोर्युद्धमभूत्तत्र भीषणं रोमहर्षणम् ॥ मृत्युं कालं तथा रोगं यमं दूतपतिं तथा ॥ ८४ ॥ जित्वा क्षणेन राजर्षिर्द्रावयामास रोषतः ॥ ततः क्रुद्धो यमो राजा स्वयमभ्येत्य तं रुषा ॥ ८५ ॥ युयोध बहुभिर्बाणैः सिंहनादं चकार ह ॥ चकर्त राजा तस्याऽपि कार्मुकं विशिखैस्त्रिभिः ॥ ८६ ॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ चकर्त चिच्छेद 'कृती–छेदने' इति धातोर्लिट्लकारस्य रूपम् ॥ ८६ ॥

॥ ८७ ॥ निचखान चिक्षेप ॥ ८८ ॥ अरि अराः सान्ति यस्य तदरि सुदर्शनचक्रम् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ मूर्तामूर्तजनैः
मूर्ता ब्रह्मोपासकाः, अमूर्ता जीवन्मुक्तास्तैर्वृतम् ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ विग्रहसंस्थितैर्देहधरैः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥१०१॥१०२॥१०३॥ सूरस्यापत्यं सौरिः 'सूर

पुनश्चर्मासिमादाय यमो हंतुमथाऽऽगमत् ॥ तं दृष्ट्वा तु नृपः क्रुद्धः पुनश्छित्त्वाऽसिचर्मणी ॥ ८७ ॥ निचखान ललाटे च शरं कालोरग
प्रभम् ॥ यमस्तेनाऽऽहतः क्रुद्धस्ततो दंडमुपाददे ॥ ब्रह्मास्त्रेण च संमंत्र्य दण्डं तस्मै मुमोच ह ॥ ८८ ॥ हाहाकारो महानासीज्जनानां पश्यतां
तदा ॥ तदा विष्णुः स्वभक्तस्य रक्षायै प्राहिणोदरि ॥ ८९ ॥ विष्णुमुक्तं तदा चक्रं शीघ्रमागत्य तद्रणे ॥ यमदण्डेन संयुध्य तद्ब्रह्मास्त्रं निवार्य
च ॥९०॥ यमं हंतुमथारेभे सहस्रारं महाद्भुतम् ॥ देवभक्तस्ततो भीतस्तदाऽस्तौच्चक्रमञ्जसा ॥९१॥ सहस्रार नमस्तेऽस्तु विष्णुपाणिविभूषण ॥
त्वं सर्वलोकरक्षायै हरिणा च धृतं पुरा ॥ ९२ ॥ त्वां याचेऽद्य यमं त्रातुं विष्णुभक्तं महाबलम् ॥ ९३ ॥ नृणां देवद्रुहां कालस्त्वमेव हि न
चाऽपरः॥ तस्मादेनं यमं रक्ष कृपां कुरु जगत्पते ॥ ९४ ॥ नृपेणैवं स्तुतं चक्रं यमं हित्वा नृपांतिकम् ॥ पुनर्ययौ महाराज देवानां पश्यतां दिवि
॥ ९५ ॥ ततो यमोऽतिनिर्विण्णो ब्रह्मणः सदनं ययौ ॥ स ददर्श समासीनं मूर्तामूर्तजनैर्वृतम् ॥९६॥ ध्रुवाश्रयं जगद्बीजं सर्वलोकपितामहम्॥
उपास्यमानं विबुधैर्लोकपालैर्दिगीश्वरैः ॥ ९७ ॥ इतिहासपुराणाद्यैर्वेदैर्विग्रहसंस्थितैः ॥ मूर्तिमद्भिः समुद्रैश्च नदीभिश्च सरोवरैः ॥ ९८ ॥
देहवद्भिस्तथा वृक्षैरश्वत्थाद्यैरशेषितैः ॥ वापीकूपतडागैश्च मूर्तिमद्भिश्च पर्वतैः ॥ ९९ ॥ अहोरात्रैस्तथा पक्षैर्मासैः संवत्सरैस्तथा ॥ कलाकाष्ठा
निमेषैश्च ऋतुभिश्चाऽयनैर्युगैः ॥ १०० ॥ संकल्पैश्च विकल्पैश्च निमिषोन्मेषणैस्तथा ॥ ऋक्षैर्योगैश्च करणैः पूर्णिमाभिः सुसंक्षयैः ॥ १०१ ॥
सुखैर्दुःखैर्भयैश्चैव लाभाऽलाभैर्जयाजयैः॥ सत्त्वेन रजसा चैव तमसा च समन्वितम्॥१०२॥ शांतमूढाऽतिप्रौढैश्च विकारैः प्राकृतैरपि ॥ वायुना
देवदेवेन श्लेष्मपित्तादिभिर्वृतम् ॥ १०३ ॥ तेषां मध्येऽविशत्सौरिः सव्रीडा च वधूर्यथा ॥ विलोकयन्धरापृष्ठं म्लानवक्रं व्यदर्शयत् ॥१०४॥
संप्रविष्टं यमं दृष्ट्वा सकाशस्थं सहानुगम् ॥ विस्मितास्ते मिथः प्रोचुः किमर्थं भास्करिस्त्विह ॥ १०५ ॥ संप्राप्तो लोककर्तारं द्रष्टुं देवं पिताम
हम् ॥ निर्व्यापारः क्षणमपि योऽयं नास्ति रवेः सुतः ॥ १०६ ॥

सूर्यार्यं मादित्य' इत्यमरः ॥ सूर्यपुत्रो यमः । वधूर्नवोढा स्त्रीः ॥ १०४ ॥ भास्करस्यापत्यं पुमान्भास्करिः 'अत इञ्' इत्यनेन इञ् । भास्करिर्यमः ॥ १०५ ॥ १०६ ॥

संमार्जितो मृष्टः वर्णरहित इति यावत्, पटो यस्य एवंभूतोऽयम् इति आश्चर्यातिशयः महदाश्चर्यमित्यर्थः ॥ १०७ ॥ १०८ ॥१०९॥ कृत्तमूलश्छिन्नमूलः ॥११०॥ ॥ १११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ अशोभनं विपत्तिम् ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ मार्तंडिं यमं, शालो वृक्षविशेषस्तद्वत्पीनानाम् ॥ ११६ ॥ व्योमसूनुर्वायुः तस्याकाशसम्भ

सोऽयमभ्यागतः कस्मात्कच्चित्क्षेमं दिवौकसाम् ॥ आश्चर्याऽतिशयोऽयं च संमार्जितपटस्त्वयम् ॥१०७॥ लेखकस्तमनुप्राप्तो दैन्येन महताऽन्वितः ॥ न कदाचित्पटो ह्यस्य मार्जितो धर्मभीरुणा ॥१०८॥ यन्न दृष्टं श्रुतं वाऽपि तदिहाऽद्य प्रपद्यते ॥ एवमुच्चरतां तेषां भूतानां भूतशासनः ॥ निष्पपाताऽग्रतो भूमौ ब्रह्मणो रविनंदनः ॥१०९॥ कृत्तमूलो यथा शाखी त्राहित्राहीति वै रुदन् ॥ परिभूतोऽस्मि देवेश संमार्जितपटः कृतः ॥११०॥ त्वयि नाथे न विफलं पश्यामि कमलासन ॥ १११ ॥ एवमुक्त्वा हि निश्चेष्टो बभूव नृपसत्तम ॥ ततः कोलाहलः शब्दः सभायां समजायत ॥ ॥ ११२ ॥ यो हि खेदयते मर्त्यान्सर्वान्स्थावरजंगमान् ॥ स वै रुदति दुःखार्तः कस्माद्वैवस्वतो यमः ॥ ११३ ॥ जनसंतापकर्त्ता यः सोचिराद्यात्यशोभनम् ॥ नहि दुष्कृतकर्त्ता हि नरः प्राप्नोति शोभनम् ॥ ११४ ॥ ततो निवारयामास वायुस्तेषां वचस्तदा ॥ लोकानां समवेतानां मतं ज्ञात्वा स वेधसः ॥ ११५ ॥ निवार्य लोकान्मार्तंडिं शनैरुत्थापयन्मरुत् ॥ भुजाभ्यां शालपीनाभ्यां लोकसूत्र उदारधीः ॥११६॥ विह्वलं तं परायत्तमासने संन्यवेशयत् ॥ आसनस्थमुवाचेदं व्योमसूनू रवेः सुतम् ॥ ११७ ॥ केन त्वमभिभूतोऽसि केन स्थानान्निवारितः ॥ केनाऽयं मार्जितो देव पटो लेखपटस्तव ॥११८॥ ब्रूहि सर्वमशेषेण कुतो हेतोस्त्वमागतः ॥ यः प्रभुस्तात सर्वेषां स ते कर्ता ममाऽपि च ॥ अपि कस्माच्च मार्तंडे दुःखं हृदयसंस्थितम् ॥११९॥ स एवमुक्तः श्वसनेन सत्यमादित्यसूनुर्वचनं बभाषे ॥ विलोक्य वक्त्रं कुशकेतुसूनोः सगद्गदं चेदमहोऽतिदीनम् ॥ १२० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे कीर्तिमद्द्विजयवर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ शृणु मे वचनं नाथ लोपितोऽहं पितामह ॥ मरणादधिकं मन्ये मत्पदस्य च खण्डनम् ॥ १ ॥ नियोगी न नियोगं हि करोति कमलासन ॥ प्रभोर्वित्तं समश्नाति स भवेत्काष्ठकीटकः ॥ २ ॥

वत्वात् । तथा च श्रुतिः—"आकाशद्वायुः वायोरग्निः" इत्यादिः ॥ ११७ ॥ हे पटो स्वकर्मदक्ष ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ छ ॥ अथ यमः स्वदुःखं वर्णयति—शृण्वित्यादिना यावदध्यायसमाप्ति ॥ १ ॥ नियोगी दण्डाधिकारी नियोगं दण्डम् ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ साधये प्रवर्तये ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ योगः कर्मकांडं, सांख्यं जीवब्रह्मतत्त्वनिर्णायकं शास्त्रम् ॥ १२ ॥ १३ ॥

योऽश्नाति लोभाद्वित्तानि प्रज्ञावांश्च महीपते ॥ स तिर्यग्योनिनरके याति कल्पशतत्रयम् ॥ ३ ॥ निःस्पृहो नाऽऽचरेद्यस्तु नियोगं पद्मसंभव ॥
भुक्त्वा तु नरकान्घोरान्स पुमान्वायसो भवेत् ॥ ४ ॥ आत्मकार्यपरो यस्तु स्वामिकार्यं विलुंपति ॥ भवेद्वेश्मनि पापात्मा आखुः कल्पशत
त्रयम् ॥ ५ ॥ नियोगी यश्च भूत्वा वै तिष्ठन्नित्यं स्ववेश्मनि ॥ शक्तस्तु कार्यकरणे मार्जारो जायते नरः ॥ ६ ॥ सोऽहं देव तवादेशात्प्रजा
धर्मेण साधये ॥ पुण्येन पुण्यकर्तारं पापं पापेन कर्मणा ॥ ७ ॥ सम्यग्विचार्य मुनिभिर्धर्मशास्त्रान्वितैः प्रभो ॥ कल्पादौ वर्तमानस्य यातना
दापयन्मम ॥ ८ ॥ कर्तुं नियोगमेवं हि त्वदीयो नैव शक्नुयाम् ॥ राज्ञा कीर्तिमता भग्नो नियोगस्तव च क्षितौ ॥ ९ ॥ भयादस्य जगन्नाथ
पृथिवीं सागराम्बराम् ॥ वैशाखधर्मसहितां पालयन्वर्तते क्वचित् ॥ १० ॥ विहाय सर्वधर्मांश्च विहाय पितृपूजनम् ॥ विहायाऽग्निसपर्यां तु तीर्थ
यात्रादिसत्क्रियाः ॥ ११ ॥ योगसांख्यावुभौ त्यक्त्वा त्यक्त्वा प्राणनिरोधनम् ॥ त्यक्त्वा होमं च स्वाध्यायं कृत्वा पापानि भूरिशः ॥ १२ ॥
प्रयान्ति वैष्णवं लोकं कृत्वा वैशाखसत्क्रियाः ॥ मनुजाः पितृभिः सार्द्धं तथैव च पितामहैः ॥१३॥ तेषामतीतपितरः पितॄणां पितरस्तथा ॥
तथा मातामहा यांति तेषां वै जनकादयः ॥ १४ ॥ तेषामपि च नेतारो जनित्रीणां च पूर्वजाः ॥ एतद्दुःखं पुनर्देव मम मस्तकभेदनम् ॥१५॥
प्रियायाः पितरो यान्ति मार्जयित्वा लिपिं मम ॥ पितॄणां बीजजो यस्तु धात्र्या कुक्षौ धृतो विभो ॥ १६ ॥ यदंकेन कृतं कर्म तदंकेनैव
भुज्यते ॥ तन्निरस्य कृतं सर्वं जानंस्त्वेकः कुले तु यः ॥ १७ ॥ तारयेत्तावुभौ पक्षौ षड्विंशोपर्यलं विभो ॥ प्रियायाश्चाऽपि वै तात सर्वे वै
कुक्षिसंभवाः ॥ १८ ॥ तेऽपि सर्वे जगन्नाथ यान्ति विष्णोः परं पदम् ॥ न मे प्रयोजनं देव नियोगेनेदृशेन वै ॥ १९ ॥ वैशाखधर्मनिरतः
स मां त्यक्त्वा व्रजेद्धरिम् ॥ त्रिःसप्तकुलमुद्धृत्य त्यक्तपापोऽतिशोभनः ॥ २० ॥ स त्यक्त्वा मम मार्गं हि प्रयाति हरिमंदिरम् ॥ न यज्ञैस्ता
दृशैर्देव गतिं प्राप्नोति मानवः ॥ २१ ॥ सर्वतीर्थैर्न दानाद्यैर्न तपोभिश्च न व्रतैः ॥ अपि वा सकलैर्धर्मैर्युक्तो नाऽऽप्नोति तां गतिम् ॥ २२ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ त्रिःसप्तकुलम् एकविंशतिकुलानि ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

प्रयागपातात् प्रयागे देहत्यागात्, भृगोः पर्वतशिखरात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ विकर्मस्था निषिद्धकर्मकर्तारः अविकर्मस्थास्तद्भिन्ना विध्युक्तकर्मकर्तारः ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रतीपः पराङ्मुखः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ व्यवसितं कर्तुं निश्चितम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

प्रयागपाताद्रणमध्यपाताद्भृगोश्च पातान्मरणाच्च काश्याम् ॥ न तां गतिं यांति जनाश्च सर्वे वैशाखनिष्ठेन च या प्रपद्यते ॥ २३ ॥ प्रातः स्नात्वा देवपूजां च कृत्वा श्रुत्वा कथां मासमाहात्म्यसंज्ञाम् ॥ धर्मान्कृत्वा चोचितान्वैष्णवांश्च स वै भवेद्विष्णुलोकैकनाथः ॥ २४ ॥ अप्रमाणमहं मन्ये लोकं विष्णोर्जगत्पतेः ॥ यो न पूर्येत कोटयोघैः सर्वतः कमलासन ॥ २५ ॥ माधवावसथेनेह समस्तेन पितामहम् ॥ विकर्मस्थाऽविकर्मस्थाः शुचयोऽशुचयस्तथा ॥२६॥ कृत्वा वैशाखकृत्यानि लोका यान्ति नृपाऽऽज्ञया ॥ योऽस्माकं हि महच्छत्रुर्भवतां च विशेषतः॥२७॥ निग्राह्यो जगतां नाथ भवताऽसौ महीपतिः ॥ हित्वा हि सकलान्धर्मान्सकृद्वैशाखस्नानतः ॥ २८ ॥ असंस्कृतजना यांति वैकुण्ठं हरिमंदिरम् ॥ अस्माभिस्तु कृतोपेक्षो विष्णुपादैकसंश्रयः ॥ २९ ॥ समस्तं नेष्यते लोकं पार्थिवो नात्र संशयः ॥ एष दण्डपटो ह्यद्य तव पद्भ्यां निवेदितः ॥३०॥ लोकपालत्वमतुलमर्जितं तेन भूभुजा ॥ किमपत्येन जातेन मातुः क्लेशकरेण वै ॥३१॥ यो न पातयते शत्रुं ज्येष्ठमासीव भास्करः ॥ वृथासुता हि युवतिर्जाता चेद्धि कुपुत्रिणी ॥३२॥ न तस्याः स्फुरते कीर्तिर्घनस्येव शतह्रदा ॥ यत्पितुर्नोद्धरेत्पापाद्विद्यया वा बलेन वा ॥३३॥ मातुर्जठरजो रोगः स प्रसूतो धरातले ॥ धर्मे चाऽर्थे च कामे च यत्प्रतीपो भवेत्सुतः ॥ ३४ ॥ मातृहा ह्युच्यते सद्भिः स पुत्रः पुरुषाधमः ॥ तन्माता नृपपत्नी च लोकविख्यातसत्क्रिया ॥ ३५ ॥ एकैव वीरसूर्लोके वीरः स नात्र संशयः ॥ यथा वै कीर्तिमाज्ञातो मल्लिपेर्मार्जनाय वै ॥ ॥ ३६ ॥ नेदं व्यवसितं देव केनचित्क्षत्रियेण हि ॥ पुराणेषु जगन्नाथ न श्रुतं पटमार्जनम् ॥ ३७ ॥ सोऽहं न जानामि जगत्पतीश ऋते क्षितीशं हरितत्परं तम् ॥ प्रचोदयन्तं पटहं सुघोषाद्विलोपयानं मम वेश्ममार्गम् ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे यमदुःखनिरूपणंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥

इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥

॥ अथ यमस्य वचनं श्रुत्वा ब्रह्मोत्तरं ददात्यस्मिंस्त्रयोदशे—किमाश्चर्यमित्यादिना । सतां गणेषु साधूनां समुदायेषु ॥ १ ॥ शासनात् वैशाखधर्माः सर्वैरनुष्ठेया इति
नियोगात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ समीहते यत्नं करोति ॥ १२ ॥ शक्तिविनिष्क्रांते शक्तिमुल्लंघ्य वर्तमाने अशक्ये

॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ किमाश्चर्यं त्वया दृष्टं किमर्थं खिद्यते भवान् ॥ सद्गुणेषु कृतस्तापः स तापो मरणांतिकः ॥१॥ तस्योच्चारणमात्रेण प्राप्यते
परमं पदम् ॥ न गच्छंति हरेर्लोकं कथं भूपस्य शासनात् ॥ २ ॥ एकोऽपि गोविन्दकृतः प्रणामः शताश्वमेधावभृथेन तुल्यः ॥ यज्ञस्य कर्त्ता
पुनरेति जन्म हरेः प्रणामो न पुनर्भवाय ॥ ३ ॥ कुरुक्षेत्रेण किं तस्य सरस्वत्या च किं तथा ॥ जिह्वाग्रे वर्तते यस्य हरिरित्यक्षरद्वयम् ॥ ४ ॥
ब्राह्मणः श्वपचीं भुंजन्विशेषेण रजस्वलाम् ॥ यदि विष्णुं स मरणे स्मरेन्नाप्नोति तत्पदम् ॥ ५ ॥ अभक्ष्यभक्षणाज्जातं विहायाघस्य संचयम् ॥
प्रयाति विष्णुसायुज्यं यतो विष्णुप्रिया स्मृतिः ॥ ६ ॥ एवं विष्णुप्रियो मासो वैशाखो नाम वै यम ॥ यद्धर्मश्रवणादेव मुच्यते सर्वकिल्बिषैः
॥ ७ ॥ यातीति किमु वक्तव्यं तस्यानुष्ठानतत्परः ॥ यस्मिन्संगीयते यो हि प्रीयते पुरुषोत्तमः ॥ ८ ॥ कथं न याति च गतिं तस्याऽनुष्ठानत
त्परः ॥ अस्माकं जगतां नाथो जनिता पुरुषोत्तमः ॥ ९ ॥ तस्येष्टान्माधवे मासि धर्मानेतान्करोत्ययम् ॥ तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा सहाये
सर्वदा स्थितः ॥ १० ॥ न तस्य भूपतेः सौरे समर्थस्त्वं च शिक्षणे ॥ न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित् ॥ जन्ममृत्युजराव्याधि
भयं नैवोपजायते ॥ ११ ॥ नियोगी स्वामिकार्येषु यावच्छक्ति समीहते ॥ तावता स कृतार्थः स्यान्नरकान्नैव गच्छति ॥ १२ ॥ कार्ये शक्ति
विनिष्क्रान्ते स्वामिने च निवेदयेत् ॥ अनृणस्तावता भृत्यो नियोगी सुखमश्नुते ॥ १३ ॥ तस्मान्निवेदितार्थस्य न ऋणं न च पातकम् ॥
यत्ने कृते स्वकर्तव्ये नापराधोस्ति देहिनः ॥ १४ ॥ तस्मादशक्यकार्येऽस्मिन्न विशोचितुमर्हसि ॥ १५ ॥ इत्युक्तो ब्रह्मणा सौरिः
पुनरत्यंतखिन्नधीः ॥ उवाच दीनया वाचा गलद्बाष्पाऽऽकुलेक्षणः ॥ १६ ॥ प्राप्तं तात मया सर्वं त्वदंघ्रिभजनेन वै ॥ नाऽहं यास्ये पुनः कर्तुं
नियोगं पद्मसंभव ॥ १७ ॥

इति यावत् ॥ १३ ॥ नियोगी कार्ये नियुक्तः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ विज्वरः गततापः ॥ २० ॥ २१ ॥ पश्चात्तदीरितं विष्णुप्रोक्तं कर्म समाचर इति शेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रत्युक्तिर्विरुद्धभाषणम् ॥
॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कंजजः विष्णुनाभिकमलोत्पन्नो ब्रह्मा ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

प्रशासति महावीर्ये भूपेऽस्मिन्भूमिमण्डले ॥ चालयित्वा स्वधर्मांश्च तमेकं भूपतिं विभो ॥१८॥ कृतकृत्योऽस्मि तनयो गयायां पिण्डदो यथा॥
कृपालो तदिदं कार्यं साधयस्व ममाव्ययम् ॥ १९ ॥ विज्वरस्तु ततो भूयः शासनं ते करोम्यहम् ॥ श्रुत्वा ब्रह्मा यमेनोक्तं पुनश्चिंतापरायणः ॥
॥ २० ॥ तमुवाच पुनर्ब्रह्मा सांत्वयन्बहुधाप्यमुम् ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ न निर्ग्राह्यस्त्वया राजा विष्णुधर्मपरायणः ॥ २१ ॥ यदि च्छल
यसे कोपाद्गच्छामो ह्यंतिकं हरेः ॥ निवेद्य सकलं तस्मै कर्म पश्चात्तदीरितम् ॥ २२ ॥ स एव कर्त्ता लोकस्य धर्मस्य परिपालकः ॥ स च दण्ड
धरोऽस्माकं शास्ता कर्त्ता नियामकः ॥२३॥ न तदुक्तेऽस्ति प्रत्युक्तिरस्माकं विहिता वृष ॥ न राजोक्तेस्तु प्रत्युक्तिर्दृश्यते क्वाऽपि भूतले ॥ २४ ॥
इत्याश्वास्य यमं तेन साकं क्षीरांबुधिं ययौ ॥ ब्रह्मा तुष्टाव चिन्मात्रं निर्गुणं परमेश्वरम् ॥ २५ ॥ सांख्ययोगैरद्वितीयमेकं तं पुरुषोत्तमम् ॥
आविरासीत्तदा विष्णुर्ब्रह्मणा संस्तुतो हरिः ॥ २६ ॥ प्रणामं चक्रतुस्तस्मै यमो ब्रह्मा च सत्वरम् ॥ तावुवाच महाविष्णुर्मेघगंभीरया गिरा ॥
॥ २७ ॥ कस्माद्युवामिहाऽऽयातौ किं दुःखं दनुजैरभूत् ॥ म्लानं यममुखं कस्मात्केन वा नतकंधरः ॥ २८ ॥ एतद्वदस्व मे ब्रह्मन्नित्युक्तश्चाह
कंजजः ॥ त्वद्दासवर्ये भूपाले भूमिं शासति वै नराः ॥ २९ ॥ वैशाखधर्मनिरता यांति ते परमव्ययम् ॥ ततो यमपुरी शून्या तेन चाऽतीव दुः
खितः ॥ ३० ॥ तेन युद्धं चकाराऽसौ हंतुं दंडमथाऽददे ॥ त्वच्चक्रेण पराभूतो ययावद्य ममान्तिकम् ॥ ३१ ॥ न च शक्तो वयं दंडं त्वद्भक्तानां
महात्मनाम् ॥ तस्मात्त्वामेव शरणं वयं प्राप्ता महाविभो ॥ ३२ ॥ तस्माद्भूपं दंडयित्वा पालयैनं यमं स्वकम् ॥ इत्युक्तः प्रहसन्प्राह ब्रह्माणं
यममेव च ॥ ३३ ॥ लक्ष्मीं वाऽपि परित्यक्ष्ये प्राणान्देहमथाऽपि वा ॥ श्रीवत्सं कौस्तुभं मालां वैजयंतीमथाऽपि वा ॥३४॥ श्वेतद्वीपं च वैकुंठं
क्षीरसागरमेव च ॥ शेषं च गरुडं चैव न भक्तं त्यक्तुमुत्सहे ॥ ३५ ॥ विसृज्य सकलान्भोगान्मदर्थे त्यक्तजीवितान् ॥ मदात्मकान्महाभागा
न्कथं तांस्त्यक्तुमुत्सहे ॥ ३६ ॥ तस्मात्त्वद्दुःखशमने ह्युपायं कल्पयाम्यहम् ॥ तस्य चायुर्मया दत्तमयुतं भूपतेर्भुवि ॥ ३७ ॥

अयुतं दशसहस्रसंख्यापारिमितम् ॥ ३७ ॥

दुरात्मवान् दुष्टबुद्धिः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सहस्रे पुरुषाणां सहस्रे ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कुर्वंति आचरंति,
वैशाखधर्मानिति शेषः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अतिविस्मयेत्यादिश्लोकार्द्धे ब्रह्मेति कर्तृपदमध्याहार्यम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

गतान्यष्टौ सहस्राणि तत्रेदानीं नरांतक ॥ आयुःशेषे तेन नीते मत्सायुज्यं गतेऽपि च ॥३८॥ भविष्यति ततो राजा वेनोनाम दुरात्मवान् ॥ स लुंपति
महाधर्मान्सर्वानेतान्छ्रुतीरितान् ॥३९॥ तदा वैशाखधर्माश्च विच्छिन्नाःस्युर्न संशयः ॥ स्वकृतेनैव पापेन वेनो दग्धो भविष्यति ॥४०॥ पश्चादहं
पृथुर्भूत्वा पुनर्धर्मान्प्रवर्तये ॥ तदा जनेषु प्रख्यातान्वैशाखोक्तान्करोम्यहम् ॥४१॥ मद्भक्तो मद्गतप्राणो यस्तु विन्यस्तसंग्रहः ॥ एकः सहस्रे भविता
तस्य प्रख्यापयेद्धि तान् ॥ ४२ ॥ कश्चिदेव हि जानातु धर्मानेतान्क्षितौ मम ॥ ततस्ते भविता कार्यं मा विषीद नरांतक ॥ ४३ ॥ दापयिष्यामि
ते भागं मासेऽस्मिन्माधवेऽपि च ॥ नरैः सर्वैश्च वैशाखधर्मनिष्ठैर्महात्मभिः ॥ ४४ ॥ भूपेनाऽपि च कालेन खेदं शमय तेन च ॥ वीर्यशुल्कं तु
ते भागं शत्रोर्भुंक्ते बलाधिकात् ॥ ४५ ॥ गृह्णन्गृह्णन्स्वकं भागं न भागी दुःखमर्हति ॥ त्वामुद्दिश्य न कुर्वंति प्रत्यहं ये नरा भुवि ॥४६॥ स्नानं
चार्घ्यं सोदकुंभं दध्यन्नं चांतिमे दिने ॥ वैशाखे सकलं कर्म तेषां च विफलं भवेत् ॥ ४७ ॥ तस्मात्क्रोधं त्यज नृपे भागदे मत्परायणे ॥ ये के
चाऽपि च कुर्वंति लोके ते भागदा नराः ॥ ४८ ॥ वैशाखोक्ते महाधर्मे तेषां विघ्नं च मा कुरु ॥ मामेव ये यजंत्यद्धा त्वां हित्वा धर्मपालकम्
॥ ४९ ॥ मदाज्ञया महाभाग तदा दंडं च त्वं कुरु ॥ नृपाद्भागं दापयितुं सुनंदं प्रेषयामि च ॥५० ॥ मच्छासनात्स वै गत्वा भागं ते दापयिष्यति
॥ तिष्ठत्येवं यमे स्वस्य सन्निधौ गरुडासनः ॥ ५१ ॥ सुनन्दं प्रेषयामास नृपं बोधयितुं विभुः ॥ सोऽपि गत्वा बोधयित्वा पार्श्वं च
पुनरागमत् ॥ ५२ ॥ इत्याश्वास्य यमं विष्णुस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ यमं स्वयं सांत्वयित्वा समनुज्ञाप्य वेगतः ॥ ५३ ॥ अतिविस्मयमापन्नो
ययौ धाम सहानुगैः ॥ यमोऽपि स्वपुरीं प्रायात्किंचित्संहृष्टमानसः ॥ ५४ ॥ पश्चाद्विष्णोर्निर्देशेन सुनन्दपरिबोधितः ॥ भागदाः सकला
लोका ये वैशाखपरायणाः ॥ ५५ ॥ धर्मराजं पुरस्कृत्य ये न कुर्वंति मानवाः ॥ तेषां हि स्वयमादत्ते पुण्यं वैशाखसंभवम् ॥ ५६ ॥ कुर्याच्च
प्रत्यहं स्नानं दद्यादर्घ्यं यमाय वै ॥ वैशाखे सकलं पुण्यमन्यथा विफलं भवेत् ॥ ५७ ॥

अन्यथा यमायार्घ्यमदत्त्वा ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ सीदते वृत्तिहीनायेति यावत् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ वैवस्वतस्थः वैवस्वतमन्वन्तरोत्पन्नः ॥

सोदकुम्भं च दध्यन्नं पौर्णमास्यां च माधवे ॥ धर्मराजं समुद्दिश्य दातव्यं प्रथमं जनैः ॥ ५८ ॥ पश्चात्पितॄन्समुद्दिश्य गुरुमुद्दिश्य वै नरः ॥
मधुसूदनमुद्दिश्य पश्चाद्देवं जनार्दनम् ॥ ५९ ॥ शीतलोदकदध्यन्नं तांबूलं च सदक्षिणम् ॥ सफलं कांस्यपात्रस्थं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ६० ॥
दद्याच्च प्रतिमां दिव्यां मधुसूदनदेवताम् ॥ मासधर्मप्रवक्त्रे च दद्याद्विप्राय सीदते ॥ ६१ ॥ तमेव धर्मवक्तारं पूजयेद्विभवैः स्वकैः ॥ इत्यादिष्टः
सुनन्देन तथा राजा चकार ह ॥ ६२ ॥ स नीत्वा चायुषः शेषं भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तो जगाम हरिमंदिरम् ॥ ६३ ॥
वैकुण्ठस्थे नृपे तस्मिन्वेनो राजाऽधमोऽभवत् ॥ सर्वे धर्माश्च वैशाखधर्मा अपि विशेषतः ॥ ६४ ॥ दुरात्मना च तेनैव लुप्ता एव बभूविरे ॥ न
प्रख्याताः पुनर्भूमौ भूरिशो मोक्षहेतवः ॥ ६५ ॥ यः कश्चिन्नैव जानाति वैशाखोक्तानिमाञ्छुभान् ॥ बहुजन्मार्जिते पुण्यपरिपाक उपागते ॥
॥ ६६ ॥ वैशाखोक्तेषु धर्मेषु मतिरात्यन्तिकी भवेत् ॥ ॥ मैथिल उवाच ॥ ॥ पूर्वमन्वंतरस्थो हि वेनो राजा दुरात्मवान् ॥ ६७ ॥ अयं
वैवस्वतस्थो हि राजा चेक्ष्वाकुनंदनः ॥ इति श्रुतं मया पूर्वमिदानीं चोच्यते त्वया ॥ ६८ ॥ अयं वैकुण्ठगः पश्चाद्वेनो राजा भविष्यति ॥ इत्ये
तं संशयं छिंधि श्रुतदेव महामते ॥ ६९ ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ पुराणेषु च वैषम्यं युगकल्पव्यवस्थया ॥ न चाप्रामाण्यशंका ते कथाया
व्यत्यये क्वचित् ॥ ७० ॥ गते दैनंदिने कल्पे यथैषा शाश्वती शुभा ॥ मार्कंडेयेन मे प्रोक्ता सा चोक्ता तव भूपते ॥ ७१ ॥ तस्मान्न ख्याति
मायान्ति धर्मा वैशाखसंभवाः ॥ कश्चिदेव हि जानाति विरक्तो विष्णुतत्परः ॥ ७२ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदांबरीषसंवादे यमदुःखसांत्वनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रुत
देव उवाच ॥ ॥ यः प्रातः स्नाति वैशाखे मेषसंस्थे दिवाकरे ॥ मधुसूदनमभ्यर्च्य कथां श्रुत्वा हरेरिमाम् ॥ १ ॥ स तु पापविनिर्मुक्तो याति
विष्णोः परं पदम् ॥ वाच्यमानां कथां हित्वा योऽन्यां सेवेत मूढधीः ॥ २ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ चतुर्दशे स्नानस्य कथायाश्च माहात्म्यं
कथयति—यः प्रातरिति ॥ १ ॥ अन्याम् अन्यधर्मविषयाम् ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ नीरजं रजोगुणरहितम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

रौरवं नरकं प्राप्य पैशाचीं योनिमाप्नुयात् ॥ अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥ ३ ॥ पापघ्नं पावनं धर्म्यं सद्यो वंद्यं पुरातनम् ॥ पुरा
गोदावरीतीरे क्षेत्रे ब्रह्मेश्वरे शुभे ॥ ४ ॥ दुर्वासशिष्यौ परमहंसौ ब्रह्मैकनिष्ठितौ ॥ सदैवोपनिषद्विद्यानिष्ठितौ निरपेक्षितौ ॥ ५ ॥ भिक्षा
मात्राशिनौ पुण्यौ तौ गुहावासिनावुभौ ॥ सत्यनिष्ठतपोनिष्ठावितिख्यातौ जगत्त्रये ॥ ६ ॥ तयोर्मध्ये सत्यनिष्ठः सदा विष्णुकथापरः ॥
श्रोतॄणामप्यभावे च व्याख्यातॄणां तथा नृप ॥ ७ ॥ तदा कर्मकला नित्याः करोत्यद्धा मुनीश्वरः ॥ श्रोता चेदस्ति यः कश्चित्तस्मै व्याख्या
त्यहर्निशम् ॥ ८ ॥ यदि व्याख्याति कश्चिद्वा पुण्यां विष्णुकथां शुभाम् ॥ तदा संकुच्य कर्माणि शृणोति श्रवणे रतः ॥ ९ ॥ अतिदूर
स्थतीर्थानि देवतायतनानि च ॥ हित्वा कथाविरोधीनि तथा कर्माणि भूरिशः ॥ १० ॥ शृणोति च कथां दिव्यां श्रोतृभ्यो वक्ति वै स्वयम् ॥
विना कथां न जानाति सेव्यमन्यन्नरेश्वर ॥ ११ ॥ व्याख्याति च गृहे स्वस्य वक्ता रोगाद्युपद्रुतः ॥ कूपस्नानपरो भूत्वा शृणोत्येव कथां
मुनिः ॥ १२ ॥ कथायाश्च विरामे तु स्वकृत्यं साधयत्यलम् ॥ कथां वै शृण्वतः पुंसो जन्मबन्धो न विद्यते ॥ १३ ॥ सत्त्वशुद्धिस्ततो
विष्णावरतिश्चैव गच्छति ॥ रतिश्च जायते विष्णौ सौहृदं चैव साधुषु ॥ १४ ॥ नीरजं निर्गुणं ब्रह्म सद्यो हृद्यवरुध्यते ॥ ज्ञानहीनस्य वै
पुंसः कर्म वै निष्फलं भवेत् ॥ १५ ॥ बहुधाचरितं चाऽपि यथैवांधकदर्पणम् ॥ कर्माणि क्रियमाणानि बहुधा शोचितात्मभिः ॥ १६ ॥
सत्त्वशुद्ध्यै भवंत्येव सत्त्वशुद्ध्या श्रुतिं व्रजेत् ॥ श्रुतेस्तु ज्ञानमासाद्य ज्ञात्वा ध्यानाय कल्पते ॥ १७ ॥ बहुधा श्रवणं ध्यानं मननं श्रुतिचो
दितम् ॥ यत्र विष्णुकथा नास्ति यत्र साधुजना नहि ॥ १८ ॥ साक्षाद्गंगातटं वाऽपि त्याज्यमेव न संशयः ॥ यद्देशे तुलसी नास्ति वैष्णवं
धाम वा शुभम् ॥ १९ ॥ यत्र विष्णुकथा नास्ति मृतस्तत्र तमो व्रजेत् ॥ यद्ग्रामे वैष्णवं धाम नास्ति कृष्णमृगोऽपि वा ॥२०॥ यत्र विष्णुकथा
नास्ति साधवो वा तदाश्रयाः ॥ मृतस्तत्र पुमान्क्षिप्रं श्वानयोनिशतं व्रजेत् ॥२१॥ विचार्योपनिषद्विद्यामिति निश्चित्य वै मुनिः ॥ सदा विष्णु
कथाऽऽसक्तो विष्णुस्मृतिपरायणः ॥ २२ ॥ न किंचिदधिकं जातु मन्यते श्रवणात्परम् ॥ इतरस्तु तपोनिष्ठः कर्मनिष्ठो दुराग्रही ॥ २३ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ कर्मलोपभयात् आह्निकलोपभयात् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ शुष्कक्कंठोष्ठतालुकः शुष्कं कण्ठोष्ठतालुकं यस्य ॥ २९ ॥ दिव्याः अयुताः इतिच्छेदः, संधिरार्ष ः। दिव्या देवसम्बन्धिनः, अयुताः दशसहस्रसंख्यापरिमिताः समाः वर्षाणि ॥३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पैठिनसीं महाराष्ट्रभाषायां 'पैठण' नाम्ना प्रसिद्धाम्

न व्याख्याति स्वयं वाऽपि न शृणोति च सत्कथाम् ॥ वाच्यमानां कथां हित्वा तीर्थस्नानाय गच्छति ॥२४॥ तीर्थेऽपि च प्रवृत्तायां कथायां भूमिपालक ॥ कर्मलोपभयाद्दूरं याति चांचल्यशक्तितः ॥२५॥ व्रजंति गृहकृत्यार्थं संगमात्परतो जनाः ॥ न श्रोतारो न वक्तारस्तस्य पार्श्वे तु कर्मिणः ॥२६॥ दुरात्मनस्तु दुर्बुद्धेः काल एवं क्षयं गते ॥ जिह्वां श्रुतिं च न क्वापि संप्राप्ता हि कथा विभोः ॥२७॥ अश्रोतृत्वादवक्तृत्वाद्दुर्बुद्धित्वाद्दुराग्रहात् ॥ पश्चात्पंचत्वमासाद्य सद्यो धर्मेण वै मुनिः ॥ २८ ॥ पिशाचोऽभूच्छमीवृक्षे च्छिन्नकर्णाह्वयोऽबलः ॥ निराश्रयो निराहारः शुष्ककण्ठोष्ठतालुकः ॥२९॥ एवं वै खिद्यमानस्य समा दिव्यायुतागताः ॥ नापश्यत्स्वस्य त्रातारं निराहारोऽतिदुःखितः ॥ ३० ॥ स्वकृतं चिंतयानश्च मत्तोन्मत्त इवाभ्रमत् ॥ क्षुधया पर्यटन्वाऽपि निर्वृतिं नाप मूढधीः ॥ ३१ ॥ कृशानुसदृशो वायुरंगं स्पृष्ट्वा कृतात्मनः ॥ कालाग्नितुल्या आपश्च फलपुष्पादिकं विषम् ॥ ३२ ॥ न क्वापि सुखमापेदे कर्मठो दीनधीरयम् ॥ एवं व्यवसिते तस्मिन्नरण्ये जनवर्जिते ॥ ३३ ॥ कथया रहिते क्षेत्रे स्वाश्रये साधुवर्जिते ॥ दैवादायात्सत्यनिष्ठस्तदा पैठिनसीं पुरीम् ॥ ३४ ॥ गच्छन्मार्गे ददर्शाऽसौ छिन्नकर्णं बहुव्यथम् ॥ दृष्ट्वाऽऽत्मानं द्रावयन्तं रुदंतं क्षुधयाऽऽतुरम् ॥ ३५ ॥ मा भैषीरिति चाभाष्य कोऽसीत्याह मुनीश्वरः ॥ दशेदृशी च कस्मात्ते न ते दुःखमतः परम् ॥ ॥ ३६ ॥ इत्याश्वस्तोऽमुना च्छिन्नकर्णः प्राहातिविह्वलः ॥ तपोनिष्ठो यतिरहं शिष्यो दुर्वाससः परम् ॥ ३७ ॥ ब्रह्मेश्वरक्षेत्रवासी कर्मनिष्ठो दुराग्रही ॥ कर्मलोपभयान्मौढ्यान्मया दुर्बुद्धिना मुने ॥ ३८ ॥ साधुभिर्वाच्यमानाऽपि नादृता विष्णुसत्कथा ॥ न व्याख्याता च श्रोतृभ्यः कथा कर्मनिकृंतनी ॥ ३९ ॥ तेन कर्मविपाकेन महताऽहं मृतिं गतः ॥ छिन्नकर्णोऽभवं नाम्ना पिशाचो दुःखविह्वलः ॥ ४० ॥ न पश्यामि च त्रातारं दुःखादस्मात्कथंचन ॥ तव दृष्टिपथं यातो दिष्ट्याऽहं गतकल्मषः ॥ ४१ ॥ अद्य मे देवतास्तुष्टा गुरवः साधवश्च ये ॥ हरिश्च मे प्रसन्नोऽभूद्यतस्ते दर्शनं मम ॥ ४२ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ वाच्यमानां पठिताम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ सद्योध्वस्ताऽखिलाऽशुभः सद्यः तत्क्षणमेव ध्वस्तमखिलमशुभं पातकं यस्य ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ माहात्म्यश्रवणस्य एवं चिंतयानः इत्यत्र प्रभावमिति शेषः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशाखे जलदानमाहात्म्यं प्रतिपादयितु

पपात पादयोर्भूमौ त्राहित्राहीति वै रुदन् ॥ ततस्तु कृपयाऽऽविष्टः सत्यनिष्ठो महायशाः ॥४३॥ दोर्भ्यामुत्थापयामास शंतमाभ्यां मुनीश्वरः ॥ ततस्त्वप उपस्पृश्य ददौ पुण्यमनुत्तमम् ॥४४॥ वैशाखमासमाहात्म्यश्रवणस्य मुहूर्तजम् ॥ तेन पुण्यप्रभावेन सद्योध्वस्ताखिलाशुभः ॥ ४५ ॥ पिशाचदेहनिर्मुक्तो दिव्यदेहधरोऽभवत् ॥ दिव्यं विमानमारुह्य तं प्रणम्य महामुनिम् ॥४६॥ आमंत्र्य च परिक्रम्य ययौ विष्णोः परं पदम् ॥ सत्यनिष्ठस्ततो धीमान्ययौ पैठिनसीं पुरीम् ॥ ४७ ॥ माहात्म्यश्रवणस्यैवं चिंतयानः पुनःपुनः ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ यत्र विष्णुकथा पुण्या शुभा लोकमलाऽपहा ॥ ४८ ॥ तत्र सर्वाणि तीर्थानि क्षेत्राणि विविधानि च ॥ यत्र प्रवहते पुण्या शुभा विष्णुकथाऽऽपगा ॥ ४९ ॥ तद्देशवासिनां मुक्तिः करसंस्था न संशयः ॥ ५० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे नारदाम्बरीषसंवादे कथाप्रशंसायां पिशाचमुक्तिप्राप्तिर्नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ भूयः शृणुष्व भूपाल माहात्म्यं पापनाशनम् ॥ वैशाखस्य च मासस्य वल्लभस्य मधुद्विषः ॥ १ ॥ पुरा पांचालदेशे तु राजा पुरुयशोऽभवत् ॥ तनयो भूरियशसः पुण्यशीलस्य धीमतः ॥ २ ॥ पितर्युपरते भूप राज्यस्थो धर्मलालसः ॥ शौर्यौदार्यगुणोपेतो धनुर्विद्याविशारदः ॥ ३ ॥ शशास पृथिवीं सर्वां स्वधर्मेण महामतिः ॥ पूर्वजन्मजलादानाद्दोषेण महता वृतः ॥ ४ ॥ संपद्धानिमवापाऽसौ कालेन कियताऽनघ ॥ हया गजा मृतिं याता महद्रोगेण पीडिताः ॥ ५ ॥ दुर्भिक्षमतुलं चासीन्निर्मानुष्यविधायकम् ॥ राज्यं कोशं तदा चाऽऽसीद्गजभुक्तकपित्थवत् ॥ ६ ॥ बलहीनं नृपं ज्ञात्वा कोशराष्ट्रविवर्जितम् ॥ तं जेतुमेष समय इति निश्चितमानसाः ॥ ७ ॥ आजग्मुः शतशो भूपा रिपवस्तस्य भूपतेः ॥ जिग्युर्युद्धेन तं भूपं पांचालविषयाधिपम् ॥ ८ ॥ पराजितस्ततो राजा विवेश गिरिगह्वरे ॥ शिखिन्या भार्यया साकं धात्र्यादिगणसंयुतः ॥ ९ ॥

मितिहासं प्रस्तौति–भूय इत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पूर्वजन्मनि वैशाखमासे जलादानात् इत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ गजभुक्तकपित्थं यथा अन्तःशून्यं भवति तथा सर्वं शून्यं भूतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ब्राह्मणौ वदतं कथयतमित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

अज्ञातपद्धतिश्चान्यैर्बहुदुःखसमाकुलः ॥ त्रिपंचाशत्समाश्चैव नीतास्तेन विलीयता ॥ १० ॥ चिन्तयामास भूपालः किमेतदिति भूरिशः ॥
कर्मणा जन्मशुद्धोऽहं मातृपितृहिते रतः ॥ ११ ॥ गुरुभक्तः सदाक्षिण्यो ब्रह्मण्यो धर्मतत्परः ॥ दयावान्सर्वभूतेषु देवभक्तो जितेन्द्रियः॥ १२ ॥
न भ्राता मे न पुत्रो मे न च मे सुहृदो हिताः ॥ दयापौरुषविख्याताः कुलीनस्याऽपि मे कुतः ॥ १३ ॥ केन वा कर्मणा चाप्तं दारिद्र्यं भूरि
दुःखदम् ॥ केन वाऽपजयो मेऽद्य केन वा वनवासिता ॥ १४ ॥ इति चिन्ताकुलो राजा गुरुं सस्मार खिन्नधीः ॥ याजोपयाजकौनाम सर्वज्ञौ
मुनिसत्तमौ ॥ १५ ॥ आजग्मतुर्मुनींद्रौ तौ राज्ञाहूतौ महामती ॥ तौ दृष्ट्वा सहसोत्थाय राजा पांचालवल्लभः ॥ १६ ॥ ननाम शिरसा भक्त्या
प्रवासेनाऽतिपीडितः ॥ राजचिह्नविहीनश्च केनाप्यज्ञातपद्धतिः ॥ १७ ॥ तूष्णीं तस्थौ मुहूर्तं हि पतित्वा भुवि पादयोः ॥ दोर्भ्यामुत्थापि
तस्ताभ्यां परिमृष्टाऽश्रुलोचनः ॥ १८ ॥ विधिवत्पूजयामास वन्यैरेवाऽर्हणैः शुभैः ॥ सूपविष्टौ तु तौ विप्रौ पप्रच्छाऽऽनतकन्धरः ॥ १९ ॥
ब्राह्मणौ वदतं दुःखकारणं च क्षितीशितुः ॥ कर्मणा जन्मशुद्धस्य पितृदेवप्रियस्य च ॥ २० ॥ पापभीरोः कृपालोश्च गुरुभक्तस्य मे कुतः ॥
दारिद्र्यं कोशहानिश्च रिपुभिश्च पराभवः ॥ २१ ॥ कस्मादरण्यवासश्च कुत एकाकिता मम ॥ न पुत्रो न च मे भ्राता न हिताः सुहृदश्च मे ॥
॥ २२ ॥ दुर्भिक्षं वा कुतश्चासीद्देशे मत्पालितेऽनघे ॥ एतद्विस्तार्य मे ब्रूतं कारणं मुनिपुंगवौ ॥ २३ ॥ इत्युक्तौ तौ मुनिश्रेष्ठौ भूतेनात्यन्त
दुःखिना ॥ प्रत्यूचतुर्महात्मानौ किंचिद्ध्यानपरायणौ ॥ २४ ॥ ॥ याजोपयाजकावूचतुः ॥ ॥ शृणु भूप प्रवक्ष्यावस्तव दुःखस्य कारणम् ॥
पुरा भूप महापापी व्याधस्त्वं दशजन्मसु ॥२५॥ निष्ठुरः सर्वलोकानां सदा हिंसापरायणः ॥ धर्मलेशाकरः क्वापि न दमो न च वै शमः ॥२६॥
न जिह्वा वक्ति नामानि विष्णोर्वापि कथंचन ॥ चेतः स्मरति गोविन्दचरणांबुरुहद्वयम् ॥ २७ ॥ न प्रणामः कृतः क्वापि शिरसा परमा
त्मने ॥ नव जन्मानि ते भूप गतान्येवं दुरात्मनः ॥ २८ ॥ दशमे जन्मनि प्राप्ते व्याधस्त्वं सह्यभूधरे ॥ निष्ठुरः सर्वलोकानां नराणां त्वं न
रांतकः ॥ २९ ॥ दयाहीनः शस्त्रजीवी सदा हिंसापरायणः ॥ निर्गुणः सकलत्रस्त्वं मार्गपीडाकरः शठः ॥ ३० ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

गौडदेशस्थानां गौडदेशोद्भवानां नैजं स्वकीयम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥३६॥ ३७ ॥ सर्वभूतानामन्तके नाशकरे क्रूरप्राणिनिवासात् एतादृशे पथि
मार्गे ॥ ३८ ॥ घर्मपीडितौ घर्मेण सूर्यकिरणतापेन पीडितौ दुःखितौ ॥ ३९ ॥ जटा प्रसिद्धा, चीरं वल्कलं तयोर्धरः धारकः ॥ ४० ॥ शरी शरो बाणः, सोऽस्यास्तीति

प्रजानां गौडदेश्यानां राक्षसो मानुषाशनः ॥ एवं चाब्दान्यतीतानि नैजं हितमजानतः ॥ ३१ ॥ बालापत्यमृगाणां च पक्षिणां च वधात्तव ॥
दयाहीनस्य दुर्बुद्धेर्जन्मन्यस्मिन्नपुत्रता ॥ ३२ ॥ विश्वासघातकत्वेन भ्रातरो नैव सोदराः ॥ मार्गपीडाकरत्वेन सुहृज्जनविवर्जितः ॥ ३३ ॥
साधूनां च तिरस्काराच्छत्रुभिस्ते पराजयः ॥ कदाप्यदत्तदोषेण दारिद्र्यं पतितं गृहे ॥ ३४ ॥ सदैवोद्वेगकारित्वात्प्रवासस्ते दुरासदः ॥ सर्वेषाम
प्रियत्वाच्च दुःखमत्यंतदुःसहम् ॥ ३५ ॥ निराहारोऽप्यतः पूर्वं सदा क्रूरेण कर्मणा ॥ तस्माद्राज्यापहारस्ते जन्मन्यस्मिन्महामते ॥ ३६ ॥ अथ
ते सत्कुलीनत्वे हेतूंश्चापि ब्रवीम्यहम् ॥ यदाऽभूर्गौडदेशीयो ह्यंतिमे व्याधजन्मनि ॥ ३७ ॥ स्वकर्मनिरते क्रूरे विपिने कण्टकाविले ॥ तिष्ठ
त्येवं दयाहीने सर्वभूतांतके पथि ॥ ३८ ॥ वैश्यावाजग्मतुर्दिव्यौ धनाढ्यौ घर्मपीडितौ ॥ मुनिश्च कर्षणोनाम वेदवेदांगपारगः ॥ ३९ ॥
जटाचीरधरः पुण्यः कमण्डलुपरिग्रहः ॥ तान्दृष्ट्वा धनुरादाय मार्गं रुद्ध्वा व्यवस्थितः ॥ ४० ॥ अनुद्रुत्य शरी वैश्यौ कृत्वा छिन्नशरीरकौ ॥
तयोरेकं च त्वं हत्वा गृहीत्वाऽखिलतत्पणम् ॥ ४१ ॥ अपरं हन्तुमुद्युक्ते स दुद्राव भयाद्रुतम् ॥ पणं गुल्मे विनिक्षिप्य भीतः प्राणपरीप्सकः ॥
॥ ४२ ॥ कर्षणोऽपि मुनिः शीघ्रं व्याधान्मृतिविशंकया ॥ आतपे धावमानः संस्तृषाघर्मप्रपीडितः ॥ ४३ ॥ मूर्च्छामाप गलत्स्वेदः संज्ञामात्रा
वशेषितः ॥ विहायैनं दुद्रुवे च वैश्यो जीवनतत्परः ॥ ४४ ॥ त्वं तावनुद्रुतौ दृष्ट्वा मूर्छितं पथि भूसुरम् ॥ पणं कुत्र विनिक्षिप्तं कियद्दूरं गतो
वणिक् ॥ ४५ ॥ इति पृष्टं द्विजं श्रांतमुज्जीवयितुमुद्यतः ॥ फूत्कृत्वा कर्णयोस्तस्य नागरं स्मृतिकारणम् ॥ ४६ ॥ पल्वलस्थोदकेनैव कृमि
कर्दमसंयुजा ॥ नेत्रे संमृज्य श्रांतस्य पर्णैः संवीज्य तन्मुखे ॥ ४७ ॥ ससंज्ञं च मुनिं कृत्वा त्वमात्थ स्वस्थमानसः ॥ मा शंका ते मुने कार्या
मत्तः शस्त्रभृतो वने ॥ ४८ ॥ निष्किंचनः सुखी लोके कुतस्ते भयमुल्बणम् ॥ भिन्नपात्रेण जीर्णेन न मे किंचिद्भविष्यति ॥ ४९ ॥

बाणसहित इत्यर्थः । पणं भांडम् वित्तमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ गुल्मे लतादीनां ग्रन्थिरूपे ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ नागरं शुण्ठीचूर्णम् ॥ ४६ ॥ कृमिकर्दमाभ्यां
संयुजा सहितेन ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ उल्बणम् अतिदुःखदम् ॥ ४९ ॥

पलायता धावमानेन । परस्मैपदमार्षम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ आरावम् आक्रोशम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ पलाशं पत्रम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

एतावद्वद मे विद्वन्वणिक्कुत्र पलायितः ॥ कुत्र गुल्मे धनं क्षिप्तं तेन शीघ्रं पलायता ॥ ५० ॥ अन्यथा त्वां हनिष्यामि यदि मिथ्या वदिष्यसि ॥
॥ ॥ कर्षण उवाच ॥ ॥ धनं गुल्मे विनिक्षिप्तं मार्गादस्मात्पलायितः ॥५१॥ इति प्राह भयात्सोपि पृष्टः प्राणपरीप्सया॥ गच्छ विप्र सुखं मार्गं
मत्तो भीतिं विहाय च ॥ ५२ ॥ इतो विदूरे सलिलं तडागे वर्तते शुभम् ॥ तत्पीत्वा सलिलं पुण्यं गच्छ ग्रामं गतश्रमः ॥ ५३ ॥ अधुनैवा
गमिष्यंति राजकीयाः पथा जनाः ॥ मत्पदान्वेषणे सक्ताः श्रुत्वा रावं वणिक्पतेः ॥ ५४ ॥ तृषार्तमनुगंतुं मे न शक्यं त्वां ततो द्विज ॥ वीज
यानेन पर्णेन घर्मः किंचिद्गमिष्यति ॥ ५५ ॥ तस्मै दत्त्वा पलाशं च त्वमागा विपिनं पुनः ॥ तेन पुण्यप्रभावेन वैशाखे घर्मघर्घरे ॥ ५६ ॥
स्वकार्यार्थं कृतेनापि मुनेस्त्राणाय पद्धतौ ॥ जन्मासीत्ते महापुण्ये राजवंशेऽतिविस्तृते ॥ ५७ ॥ यदीच्छसि सुखं राज्यं धनधान्यादिसंपदः ॥
स्वर्गापवर्गौ यदि वा सायुज्यं वा हरेः पदम् ॥ ५८ ॥ कुरु वैशाखधर्मांस्त्वं सर्वसौख्यमवाप्स्यसि ॥ मासोऽयं माधवोनाम तृतीया चाक्षया
ह्वया ॥ ५९ ॥ गां च सकृत्प्रसूताख्यां देहि विप्राय सीदते ॥ तेन ते कोशपूर्तिः स्याच्छय्यां देहि सुखं भवेत् ॥ ६० ॥ कुरु च्छत्रप्रदानं च
साम्राज्यं ते भविष्यति ॥ स्नानं कुरु यथान्यायं तथैवार्चय माधवम् ॥ ६१ ॥ देहि त्वं प्रतिमां दिव्यां कृत्वा तेन जयो भवेत् ॥ आत्मतुल्यगु
णान्पुत्रान्यदि कामयसे नृप ॥ ६२ ॥ सर्वभूतहितार्थाय प्रपादानं च त्वं कुरु ॥ वैशाखोक्तानिमान्धर्मान्सम्यगाचर भूमिप ॥ ६३ ॥ तेन ते
सकला लोका वशं यांति न संशयः ॥ निष्कामकेन चित्तेन यदि धर्मान्करिष्यसि ॥ ६४ ॥ वैशाखे पुण्यमासेऽस्मिन्प्रीतये मधुघातिनः ॥
प्रत्यक्षो भविता विष्णुस्तव निर्मलचेतसः ॥ ६५ ॥ येन चाचरिताः पुंसा धर्मा ह्येते शुभावहाः ॥ तेषां च ह्यक्षया लोकाः पुराणे कवयो विदुः॥
॥ ६६ ॥ एतत्सर्वं तव प्रोक्तं यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ इति राजानमामंत्र्य ब्राह्मणौ च पुरोधसौ ॥ ६७ ॥ याजोपयाजकौनाम जग्मतुस्तौ
यथागतौ ॥ ततो राजा महावीर्यः पुरोधोभ्यां च बोधितः ॥ ६८ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ राजानं कथयित्वा इति शेषः, आमंत्र्य आपृच्छय ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ अर्बुदं दशकोटिसंख्याकम्, दीर्घग्रीवा उष्ट्रा तेषामयुतं दशसहस्राणि ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

वैशाखधर्मात्सकलांश्चकार श्रद्धयाऽन्वितः ॥ यथोपदिष्टं च तथा मधुसूदनमर्चयत् ॥ ६९ ॥ ततो लब्धप्रभावः सन्बंधुभिः सकलैर्वृतः ॥ पांचालनगरीं प्राप हतशेषबलान्वितः ॥ ७० ॥ ततस्तु शत्रवो भूपा उपश्रुत्य च भूपतेः ॥ प्रवेशं च पुरस्याऽथ पुनराजग्मुरुद्धताः ॥ ७१ ॥ तदा पांचालभूपेन नृपाणामभवद्रणम् ॥ जिग्ये सर्वान्महाबाहूनेक एव महारथः ॥ ७२ ॥ पलायितेषु भूपेषु नानादेशपथिष्वपि ॥ राज्ञां कोशगजानश्वान्स्वयं जग्राह वीर्यवान् ॥ ७३ ॥ अश्वानां निर्बुदं चैव गजानां च त्रिकोटिकम् ॥ रथानामर्बुदं चैव दीर्घग्रीवायुतं तथा ॥ ७४ ॥ रासभाणां त्रिलक्षाणि प्रापयामास तां पुरीम् ॥ वैशाखधर्ममाहात्म्यात्क्षणात्सर्वे च भूभृतः ॥ ७५ ॥ करदा भग्नसंकल्पाः पादाक्रांता बभूविरे ॥ सुभिक्षमतुलं चासीत्पांचालविषयेषु च ॥ ७६ ॥ एकच्छत्रमभूद्राज्यं प्रसादान्मधुघातिनः ॥ पुत्राः पंचाऽपि तस्यासञ्छौर्य्यौदार्यगुणान्विताः ॥ ७७ ॥ धृष्टकीर्तिर्धृष्टकेतुर्धृष्टद्युम्नस्तथाऽपरे ॥ विजयश्चित्रकेतुश्च मयूरध्वजसन्निभाः ॥ ७८ ॥ अनुरक्ताः प्रजाश्चासन्धर्मेण प्रतिपालिताः ॥ वैशाखस्य प्रतापेन प्रत्ययस्तत्क्षणादभूत् ॥ ७९ ॥ पुनश्चकार तान्धर्मान्पांचालनगरीश्वरः ॥ अकामुकेन चित्तेन प्रीतये मधुघातिनः ॥ ८० ॥ धर्मेणानेन संतुष्टो भगवान्मधुसूदनः ॥ अक्षयायां तृतीयायां प्रत्यक्षः समजायत ॥ ८१ ॥ तं दृष्ट्वा विस्मितो भूत्वा परमात्मानमच्युतम् ॥ नारायणं चतुर्बाहुं शंखचक्रगदाधरम् ॥ ८२ ॥ पीतांबरधरं देवं वनमालाविभूषितम् ॥ सलक्ष्मीकं सानुगं च गरुडोपरि संस्थितम् ॥ ८३ ॥ निरीक्ष्य दुःसहं तेजः सद्यो मीलितलोचनः ॥ उत्पतन्संपतन्हर्षान्मत्तोन्मत्त इव भ्रमन् ॥ ८४ ॥ पुलकांकितसर्वांगो गलद्बाष्पाकुलेक्षणः ॥ तुष्टाव परया भक्त्या प्रांजलिः प्रणतो भुवि ॥ ८५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे पांचालदेशाधिपतेर्जयप्राप्तिदरिद्रनाशवर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ मत्तोऽनवहितः उन्मत्तश्चित्तविक्षेपवान् ॥ ८४ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ ॥

पुरुयशसा कृता विष्णुस्तुतिः, तस्मै विष्णुना दत्तं वरप्रदानम्, पुरुयशसो विष्णुसायुज्यं च वर्ण्यते तद्दर्शनेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आत्मना स्वमायया ॥ ५ ॥

॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ तद्दर्शनाह्लादपरिप्लुताशयः सद्यः समुत्थाय ननाम मूर्ध्ना ॥ चिरं निरीक्ष्याऽऽकुललोचनो ह्यमुं विश्वा
त्मदेवं जगतामधीशम् ॥ १ ॥ दधार पादाववनिज्य तज्जलं यत्पादजाऽऽब्रह्म जगत्पुनाति ॥ समर्चयामास महाविभूतिभिर्महार्हवस्त्राभर
णानुलेपनैः ॥ २ ॥ स्रग्धूपदीपामृतभक्षणादिभिस्त्वग्गात्रवित्तात्मसमर्पणेन ॥ तुष्टाव विष्णुं पुरुषं पुराणं नारायणं निर्गुणमद्वितीय
यम् ॥ ३ ॥ निरंजनं विश्वसृजामधीशं वन्दे परं पद्मभवादिवंदितम् ॥ यन्मायया तत्त्वविदुत्तमा जना विमोहिता विश्वसृजामधीश्वरम् ॥
॥ ४ ॥ मुह्यंति मायाचरितेषु मूढा गुणेषु चित्रं भगवद्विचेष्टितम् ॥ अनीह एतद्बहुधैक आत्मना सृजत्यवत्यत्ति न सज्जतेऽप्यथ ॥ ५ ॥
समस्तदेवासुरसौख्यदुःखप्राप्त्यै भवान्पूर्णमनोरथोऽपि ॥ तत्राऽपि काले स्वजनाभिगुप्त्यै बिभर्षि सत्त्वं खलनिग्रहाय ॥ ६ ॥ तमोगुणं राक्षस
बन्धनाय रजोगुणं निर्गुण विश्वमूर्ते ॥ दिष्ट्या त्वदंघ्रिः प्रणताघनाशनस्तीर्थास्पदं हृदि धृतः सुविपक्वयोगैः ॥ ७ ॥ उत्सिक्तभक्त्युपहताशय
जीवभावाः प्रापुर्गतिं तव पदस्मृतिमात्रतो ये ॥ भवाख्यकालोरगपाशबन्धः पुनःपुनर्जन्मजरादिदुःखैः ॥ ८ ॥ भ्रमामि योनिष्वहमाखुभक्ष्य
वत्प्रवृद्धतर्षस्तव पादविस्मृतेः ॥ नूनं न दत्तं न च ते कथा श्रुता न साधवो जातु मयाऽपि सेविताः ॥ ९ ॥ तेनारिभिर्ध्वस्तपराध्यर्यलक्ष्मीर्वनं
प्रविष्टः स्वगुरुह्यघं स्मरन् ॥ स्मृतौ च तौ मां समुपेत्य दुःखात्संबोधयांचक्रतुरार्तबंधू ॥ १० ॥ वैशाखधर्मैः श्रुतिचोदितैः शुभैः स्वर्गापवर्गादि
पुमर्थहेतुभिः ॥ तद्बोधतोऽहं कृतवान्समस्ताञ्छुभावहान्माधवमासधर्मान् ॥ ११ ॥ तस्मादभून्मे परमः प्रसादस्तेनाखिलाः संपद ऊर्जिता
इमाः ॥ नाग्निर्न सूर्यो न च चन्द्रतारका न भूर्जलं खं श्वसनोऽथ वाङ्मनः ॥ १२ ॥ उपासितास्तेऽपि हरंत्यघं चिराद्विपश्चितो घ्नन्ति मुहूर्तसे
वया ॥ यान्मन्यसे त्वं भविनोऽपि भूरिशस्त्यक्तेषणांस्त्वत्पदन्यस्तचित्तान् ॥ १३ ॥ नमः स्वतंत्राय विचित्रकर्मणे नमः परस्मै सदनुग्रहाय ॥
त्वन्मायया मोहितोऽहं गुणेषु दारार्थरूपेषु भ्रमाम्यनर्थदृक् ॥ १४ ॥

सत्त्वं तदाख्यं गुणम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रवृद्धो वृद्धिं गतस्तर्षो वासना यस्य ९ ॥ १० ॥ पुमर्था धर्मार्थकाममोक्षाख्याः पुरुषार्थास्तेषां हेतवः साधनानि ॥
॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

मूलं संसारकारणमविद्या तस्य नाशकम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ गच्छतु निर्गच्छतु नाशं प्राप्नोतु इति यावत् ॥ २३ ॥

त्वत्पादपद्मे सतिमूलनाशने समस्तपापापहरं सुनिर्मलम् ॥ सुखेच्छयानर्थनिदानभूतैः सुतात्मदारैर्ममताभियुक्तः ॥ १५ ॥ न क्वापि निद्रां लभते
न शर्म प्रवृद्धतर्षः पुनरेव तस्मिन् ॥ लब्ध्वा दुरापं नरदेवजन्म त्वं यत्नतः सर्वपुमर्थहेतुः ॥१६॥ पदारविन्दं न भजामि देव संमूढचेता विषयेषु
लालसः ॥ करोमि कर्माणि सुनिष्ठितः सन्प्रवृद्धतर्षस्तदपेक्षया ददत् ॥ १७ ॥ पुनश्च भूयामहमद्य भूयामित्येव चिन्ताशतलोलमानसः॥ तदैव
जीवस्य भवेत्कृपा विभो दुरंतशक्तेस्तव विश्वमूर्ते ॥ १८ ॥ समागमः स्यान्महतां हि पुंसां भवांबुधिर्येन हि गोष्पदायते ॥ सत्संगमो देव यदैव
भूयात्तर्हीश देवे त्वयि जायते मतिः ॥१९॥ समस्तराज्यापगमं हि मन्ये ह्यनुग्रहं ते मयि जातमञ्जसा ॥ यथार्य ते ब्रह्मसुरासुराद्यैर्निवृत्ततर्षैरपि
हंसयूथैः ॥ २० ॥ इतः स्मराम्यच्युतमेव सादरं भवापहं पादसरोरुहं विभो ॥ अकिंचनप्रार्थ्यममन्दभाग्यदं न कामयेऽन्यत्तव पादपद्मात् ॥
॥ २१ ॥ अतो न राज्यं न सुतादिकोशं देहेन शश्वत्पतता रजोभुवा ॥ भजामि नित्यं तदुपासितव्यं पादारविंदं मुनिभिर्विचिन्त्यम् ॥ २२ ॥
प्रसीद देवेश जगन्निवास स्मृतिर्यथा स्यात्तव पादपद्मे ॥ सक्तिः सदा गच्छतु दारकोशपुत्रात्मचिह्नेषु गणेषु मे प्रभो॥ २३ ॥ भूयान्मनः कृष्ण
पदारविन्दयोर्वचांसि ते दिव्यकथानुवर्णने ॥ नेत्रे ममेमे तव विग्रहेक्षणे श्रोत्रे कथायां रसना त्वदर्पिते ॥ २४ ॥ घ्राणं च त्वपादसरोजसौरभे
त्वद्भक्तगन्धादिविलेपने सकृत् ॥ स्यातां च हस्तौ तव मन्दिरे विभो संमार्ज्जनादौ मम नित्यदैव ॥ २५ ॥ पादौ विभोः क्षेत्रकथाऽनुसर्पणे
मूर्धा च मे स्यात्तव वन्दनेऽनिशम् ॥ कामश्च मे स्यात्तव सत्कथायां बुद्धिश्च मे स्यात्तव चिंतनेऽनिशम् ॥ २६ ॥ दिनानि मे स्युस्तव सत्क
थोदयैरुद्गीयमानैर्मुनिभिर्गृहागतैः ॥ हीनः प्रसंगस्तव मे न भूयात्क्षणं निमेषार्द्धमथाऽपि विष्णो ॥ २७ ॥ न पारमेष्ठ्यं न च सार्वभौमं न
चापवर्गं स्पृहयामि विष्णो ॥ त्वत्पादसेवां च सदैव कामये प्रार्थ्यां श्रिया ब्रह्मभवादिभिः सुरैः ॥ २८ ॥ इति राज्ञा स्तुतो विष्णुः प्रसन्नः कम
लेक्षणः ॥ मेघगम्भीरया वाचा तमुवाच क्षितीश्वरम् ॥ २९ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ जाने त्वां दासवर्यं मे निष्कामुकमकल्मषम् ॥ अथाऽपि
ते प्रदास्यामि वरं दैवतदुर्लभम् ॥ ३० ॥

त्वदर्पिते अन्ने रुचिशीलेत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ तव कथादिभिर्हीनः रहितः प्रसंगः कालः ॥ २७ ॥ पारमेष्ठ्यं ब्रह्मपदम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ सर्वसंपत्तेः प्रवर्षः प्रकृष्टा वृष्टिर्यस्यां सा भुक्तिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रायश्चित्त

आयुष्यं चायुतं दिव्यं संपदश्च नरेश्वर ॥ भक्तिर्मयि दृढा भूयादन्ते सायुज्यमेव च ॥ ३१ ॥ त्वया कृतेन स्तोत्रेण मां स्तुवन्ति च ये भुवि ॥
तेषां तुष्टः प्रदास्यामि भुक्तिं मुक्तिं न संशयः ॥ ३२ ॥ तृतीयैषाऽक्षयानाम भुवि ख्याता भविष्यति ॥ यस्यां तव प्रसन्नोऽहं भुक्तिमुक्तिफल
प्रदः ॥ ३३ ॥ ये कुर्वंति नरा मूढाः स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ व्याजेनाऽपि स्वभावाद्वा यांति मत्पदमव्ययम् ॥ ३४ ॥ ये चाऽक्षयतृतीयायां
पितॄनुद्दिश्य मानवाः ॥ श्राद्धं कुर्वंति तेषां वै तदानंत्याय कल्पते ॥ ३५ ॥ न चानया तिथिर्लोके समा वा नाधिका भुवि॥ अस्यां कृतं स्वल्प
मपि तदक्षय्यफलं भवेत् ॥ ३६ ॥ यो गां दद्यान्नृपश्रेष्ठ ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ सर्वसंपत्प्रवर्षाख्या भुक्तिमुक्तिः करे स्थिता ॥ ३७ ॥ यो हि
दद्यादनड्वाहं सर्वपापविनाशनम् ॥ कालमृत्युविमुक्तः सन्दीर्घायुष्यमवाप्नुयात् ॥ ३८ ॥ वैशाखमासे यो धर्मान्कुरुते मत्प्रियावहान् ॥ तेषां
मृत्युजराजन्मभयं पापं हराम्यहम् ॥ ३९ ॥ यथा वैशाखधर्मैस्तु तुष्टः स्यां सकलैरपि ॥ मासधर्मैर्न तुष्टः स्यां मासो मे माधवः प्रियः ॥
॥ ४० ॥ सर्वधर्मोज्झिता वापि ब्रह्मचर्यविवर्जिताः॥ वैशाखमासनिरता यांति मत्पदमव्ययम् ॥४१॥ यद्दुरापं तपोभिश्च सांख्ययोगैर्मखैरपि ॥
तद्धाम परमं यांति वैशाखनिरता नराः ॥ ४२ ॥ अपि पापसहस्रं वा मासोऽयं हरतेऽनघ ॥ प्रायश्चित्तविहीनं वा मत्पादस्मरणं यथा ॥४३॥
गुरूपदिष्टः कांतारे वैशाखे निरतो भवान् ॥ समाराध्य जगन्नाथं तेनाप्तमखिलं नृप ॥ ४४ ॥ धर्मेणानेन संप्रीतः प्रत्यक्षोऽहं भवामि ते ॥
भुक्त्वा भोगान्यथाकामान्देवैरपि सुदुर्लभान् ॥ ४५ ॥ इति तस्मै वरं दत्त्वा देवदेवो जनार्दनः ॥ पश्यतामेव सर्वेषां तत्रैवांतरधीयत ॥ ४६ ॥
ततो भूपालवर्योऽसौ बभूवात्यंतविस्मितः ॥ हृष्टपुष्टतनुर्भूप लब्धनष्टधनो यथा ॥ ४७ ॥ ततः शशास पृथिवीं तच्चित्तस्तत्परायणः ॥ महद्भि
र्बोधितो नित्यं गुरुभिश्च निरंतरम् ॥ ४८ ॥ नान्यं प्रियतमं मेने वासुदेवमृते नृपः ॥ यत्संपर्कात्प्रिया आसन्दारामात्यसुतादयः ॥ ४९ ॥
सर्वान्धर्मांश्चकाराऽसौ वैशाखोक्तान्पुनःपुनः ॥ तेन पुण्यप्रभावेन पुत्रपौत्रादिभिर्वृतः ॥ ५० ॥ भुक्त्वा मनोरथान्सर्वान्देवानामपि दुर्लभान् ॥
अंते जगाम सायुज्यं विष्णोर्देवस्य चक्रिणः ॥ ५१ ॥

विहीनंमन्वाद्युक्तप्रायश्चित्तरहितं यत्पापसहस्रम् ॥ ४३ ॥ कांतारं वनम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पुनश्च वैशाखधर्मान्वक्तुं प्रस्तौति–वैशाख इत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ पारमंतं
फलमिति यावत् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ भावितां विचारिताम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ तप उष्णं तेन कर्षितः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ शर्कराभिर्वालुका

य इदं परमाख्यानं शृण्वन्ति श्रावयंति च ॥ ते सर्वे पापनिर्मुक्ता यांति विष्णोः परं पदम् ॥ ५२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे पांचालाधिपतेः सायुज्यप्राप्तिर्नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रुतकीर्तिरुवाच ॥ ॥ वैशाखधर्मानखिलानिहामुत्र फलप्रदान् ॥ भूयोऽपि शृण्वतश्चासीत्तृप्तिर्नाऽद्यापि मानद ॥१॥ यत्र चाकैतवो धर्मो
यत्र विष्णुकथाः शुभाः ॥ तच्छास्त्रं शृण्वतो नैव तृप्तिः कर्णरसायनम् ॥ २ ॥ पूर्वजन्मकृतं पुण्यं दिष्ट्या पारमुपागतम् ॥ आतिथ्यव्यपदेशेन
यद्भवान्गृहमागतः ॥ ३ ॥ वचोऽमृतं मुखांभोजनिःसृतं परमाद्भुतम् ॥ पीत्वा तृप्तः पारमेष्ठ्यं मोक्षं वा च न कामये ॥४॥ तस्मात्तानेव धर्मान्मे
भुक्तिमुक्तिप्रदायकान् ॥ विष्णुप्रीतिकरान्दिव्यान्भूयो विस्तरतो वद ॥ ५ ॥ इत्युक्तस्तु पुरा राज्ञा श्रुतदेवो महायशाः॥ संहृष्टाऽऽत्मा शुभान्धर्मा
न्पुनर्व्याहर्तुमारभत् ॥ ६ ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ वैशाखधर्मविषयां भावितां मुनिभिर्मुहुः॥७॥
पंपातीरे द्विजः कश्चिच्छंखोनाम महायशाः ॥ गुरौ सिंहगते चागान्नदीं गोदावरीं शुभाम् ॥८॥ तीर्त्वा भीमरथीं पुण्यां कांतारे कण्टकाचले ॥
निर्जले निर्जने घोरे वैशाखे तपकर्षितः ॥ ९ ॥ वृक्षे चोपविवेशाऽसौ मध्याह्नसमये द्विजः ॥ तदा कश्चिद्दुराचारो व्याधश्चापधरः शठः ॥१०॥
निर्घृणः सर्वभूतेषु कालांतक इवाऽपरः ॥ तं कुण्डलधरं विप्रं दीक्षितं भास्करोपमम् ॥ ११ ॥ दृष्ट्वा बद्ध्वा स जग्राह कुण्डलादिकमुग्रधीः ॥
उपानहौ च च्छत्रं च अक्षमालां कमण्डलुम् ॥ १२ ॥ पश्चाद्विसृज्य तं विप्रं गच्छेत्याह विमूढधीः ॥ १३ ॥ ततः स गच्छन्पथि शर्कराऽऽविले
सूर्यांशुतप्ते जलवर्जिते खरे ॥ संतप्तपादस्तृणछादिते स्थले क्वचिच्चचारोपवसन्नूर्ध्वरेताः ॥ १४ ॥ स वै द्रुतं संपतन्क्वापि तुष्यन्हाहेति वादी
स जगाम तूर्णम् ॥ दृष्ट्वा मुनिं खिद्यमानं पृथिव्यां मध्यं गते पूष्णि दया बभूव ॥ १५ ॥ व्याधस्य धर्मविमुखस्य च पापबुद्धेस्तस्मै
ददामि सुखदां खलु पादरक्षाम् ॥ १६ ॥

भिराविले व्याप्ते इत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ सीदते दुःखिताय ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ सत्त्वशुद्धिरन्तःकरणशुद्धिः ॥ २९ ॥

चौर्येणैव स्वधर्मेण या गृहीता वनांतरे ॥ तदीयमेव तत्सर्वं व्याधानां धर्मनिर्णयः ॥ तस्मादुपानहौ दास्ये मुहुर्दुःखापनुत्तये ॥ १७ ॥
तेन श्रेयो भवेद्यच्च तद्भवेन्मम पापिनः ॥ जीर्णे चोपानहौ द्वे च वर्तेते पादयोर्मम ॥ न ताभ्यामस्ति मे कृत्यं तस्मात्ते वै ददाम्यहम् ॥
॥ १८ ॥ इति निश्चित्य मनसि तूर्णं गत्वा ददौ च ते ॥ शर्करातप्तपादाय द्विजवर्याय सीदते ॥ १९ ॥ उपानहौ गृहीत्वा ते
निर्वृतिं च परां ययौ ॥ सुखी भवेति तं व्याधमाशीर्भिरभिनन्द्य च ॥ २० ॥ नूनं सुपक्वपुण्योऽयं वैशाखे दत्तवानमू ॥ व्याध
स्यापि च दुर्बुद्धेः प्रायो विष्णुः प्रसीदति ॥ २१ ॥ सर्वस्याऽऽस्या च भूयोऽपि यत्सुखं तदभून्मम ॥ ततोऽभिश्रुत्य तद्वाक्यं किमेतदिति
विस्मितः ॥ २२ ॥ व्याजहार पुनर्विप्रं ब्रह्मिष्ठं ब्रह्मवादिनम् ॥ त्वदीयं तु मया दत्तं कथं पुण्यं भवेन्मम ॥ २३ ॥ प्रशंससि च वैशाखं हरि
स्तुष्टो भवेदिति ॥ एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन्को वैशाखस्तु को हरिः ॥ २४ ॥ को धर्मः किं फलं तस्य शुश्रूषोर्मे दयानिधे ॥ इति व्याधवचः श्रुत्वा
शंखस्तुष्टमना अभूत् ॥ २५ ॥ प्रशंसन्स च वैशाखं पुनर्विस्मितमानसः ॥ इदानीं दत्तवान्पादत्राणे मे लुब्धकः शठः ॥२६॥ यद्दुर्बुद्धेश्च वैषम्यं
जातं चित्रमहो बत ॥ सर्वेषामेव धर्माणां फलं जन्मांतरेषु वै ॥ २७ ॥ वैशाखमासधर्माणां फलं सद्यः क्षणे नृणाम् ॥ पापाचारस्य दुर्बुद्धेर्व्या
धस्यापि दुरात्मनः ॥ २८ ॥ दैवादुपानहोर्दानात्सत्त्वशुद्धिरभूदहो ॥ यच्च विष्णोः प्रियं कर्म यत्तत्सन्तोषनिर्मलम् ॥ २९ ॥ तदेव धर्ममित्या
हुर्मन्वाद्या धर्मवित्तमाः ॥ धर्मा माधवमासीयाः प्रिया विष्णोरतीव ते ॥ ३० ॥ धर्मैर्माधवमासीयैर्यथा तुष्यति केशवः ॥ न तथा सर्वदानैश्च
तपोभिश्च महामखैः ॥ ३१ ॥ नानेन सदृशो धर्मः सर्वधर्मेषु विद्यते ॥ मा गयां यांतु मा गंगां मा प्रयागं तु पुष्करम् ॥ ३२ ॥ मा केदारं कुरु
क्षेत्रं मा प्रभासं स्यमन्तकम् ॥ मा गोदां मा च कृष्णां च मा सेतुं मा मरुद्वृधम् ॥ ३३ ॥ वैशाखधर्ममाहात्म्यं शंसंती च कथाऽऽपगा ॥
तत्र स्नातस्य वै विष्णुः सद्यो हृद्यवरुध्यते ॥ ३४ ॥ मासे माधवसंज्ञेऽस्मिन्यस्त्वल्पेनैव साध्यते ॥ न तद्बहुव्ययैर्दानैर्न धर्मैर्वाऽपि वै मखैः ॥
॥ ३५ ॥ मासोऽयं माधवोनाम व्याध पुण्यविवर्द्धनः ॥ तस्मिन्मह्यं त्वया दत्ते पादुके तापनाशने ॥ ३६ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

विधास्यति करिष्यति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ निरीक्षं तावत्र परस्मैपदमार्षम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

तेन ते पूर्वकालीनं पुण्यं पाकमुपागतम् ॥ तुष्टस्तु भगवान्प्रायः श्रेयो व्याध विधास्यति ॥ ३७ ॥ अन्यथा ते कथं भूयाद्बुद्धिरेतादृशी
शुभा ॥ मुनावेवं ब्रुवाणे च मृत्युना प्रेरितो बली ॥ ३८ ॥ सिंहो व्याघ्रवधार्थाय प्राद्रवत्क्रोधविह्वलः ॥ मध्ये दृष्ट्वा च मातङ्गं दैवाद्देवेन
कल्पितम् ॥ ३९ ॥ तं हंतुमुद्यतोऽगच्छत्पदाक्रांतं व्यवस्थितम् ॥ तयोर्युद्धमभूद्राजन्सिंहमातंगयोर्वने ॥ ४० ॥ श्रांतौ युद्धाच्च विरतौ
निरीक्षंतौ च तस्थतुः ॥ व्याधमुद्दिश्य यच्चोक्तं मुनिना च महात्मना ॥ ४१ ॥ समस्तपातकध्वंसि दैवाच्छुश्रुवतुश्च तौ ॥ तेनैव मासमा
हात्म्यश्रवणेनामलाशयौ ॥ ४२ ॥ शापान्मुक्तौ च तौ देहात्सद्यो मुक्तौ दिवं गतौ ॥ दिव्यरूपधरौ दिव्यौ दिव्यगंधानुलेपनौ ॥ ४३ ॥
दिव्यं विमानमारूढौ दिव्यनारीनिषेवितौ ॥ सद्योऽवनतमूर्द्धानौ प्रांजली चोपतस्थतुः ॥ ४४ ॥ मुनींद्रो धर्मवक्ता च व्याधमुद्दिश्य वै पथि ॥
तौ दृष्ट्वा विस्मितः प्राह कौ युवामिति निश्चलः ॥ ४५ ॥ दुर्योनौ तु कुतो जन्म युवयोर्वा कथं मृतिः ॥ अहेतोर्विपिने चाऽस्मिन्परस्परवधो
द्यतौ ॥ ४६ ॥ एतत्सर्वं सुविस्तार्य सम्यग्वदत मेऽनघौ ॥ इत्युक्तौ मुनिना तेन वचः प्रत्यूचतुः पुनः ॥ ४७ ॥ मतंगस्य मुनेः पुत्रौ दंतिलः
कोहलोऽपरः ॥ शापदोषेण तौ जातौ नाम्ना दंतिलकोहलौ ॥ ४८ ॥ रूपयौवनसंपन्नौ सर्वविद्याविशारदौ ॥ आवामुद्दिश्य प्रोवाच पिता
धर्मार्थकोविदः ॥ ४९ ॥ मतंगोनाम ब्रह्मर्षिः सर्वधर्मविदुत्तमः ॥ वैशाखे मासि तनयौ मधुसूदनवल्लभे ॥ ५० ॥ प्रपां कुरुत मार्गे च
जनान्वीजयतं क्षणम् ॥ मार्गे छायां विधत्तां च भूर्यन्नं शीतलांबु च ॥ ५१ ॥ कुरुतं स्नानमुषसि तथैवार्चयतं विभुम् ॥ कथां च शृणुतं नित्यं
यया बन्धो निवर्तते ॥ ५२ ॥ एवं च बहुभिर्वाक्यैर्बोधितावपि दुर्मती ॥ क्रुद्धोऽभवं दंतिलोऽहं मत्तोऽहं कोहलाह्वयः ॥ ५३ ॥ क्रुद्धः शशाप
तौ सद्यः पिता धर्मेषु लालसः ॥ ५४ ॥ पुत्रं च धर्मविमुखं भार्यां चाऽप्रियवादिनीम् ॥ अब्रह्मण्यं च राजानं त्यजेत्सद्यो न चेत्पतेत् ॥
॥ ५५ ॥ दाक्षिण्यादर्थलोभाद्वा संसर्गं ये प्रकुर्वते ॥ ते सर्वे नरकं यांति यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ इति ज्ञात्वा शशापावां मदक्रोधपरिप्लुतौ ॥५६॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ अब्रह्मण्यं ब्रह्मणे ब्राह्मणाय वेदाय वा साधुर्ब्रह्मण्यस्तद्विपरीतोऽब्रह्मण्यस्तमित्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ श्रवणे कर्णे ॥ ६० ॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥ ॥छ॥

क्रुद्धोऽयं दंतिलो भूयात्सिंहः क्रोधपरिप्लुतः ॥ मत्तस्तु कोहलो भूयान्मत्तो मातंगयूथपः ॥ ५७ ॥ कृतानुतापौ पश्चात्तु प्रार्थयावो विमोचनम् ॥
आवाभ्यां प्रार्थितो भूयो विशापं च ददौ पिता ॥ ५८ ॥ युवां प्राप्य च दुर्योनिं कियत्कालांतरेऽपि च ॥ संगमो भविता तत्र परस्परवधै
षिणोः ॥ ५९ ॥ तस्मिन्नेव हि समये संवादो व्याधशंखयोः ॥ वैशाखधर्मविषयो दैवाद्वां श्रवणेऽपि च ॥ ६० ॥ गमिष्यति क्षणादेव तस्मा
न्मुक्तिर्भविष्यति ॥ शापान्मुक्तौ पूर्वमेव रूपमास्थाय पुत्रकौ ॥ ६१ ॥ मामेव प्राप्य वसतं नान्यथा मे वचो भवेत् ॥ इति शप्तौ च गुरुणा
दुर्योनिं प्राप्य दुर्मती ॥ ६२ ॥ प्राप्य दैवात्संगतिं च परस्परवधैषिणौ ॥ संवादं युवयोर्दिव्यं शुभं तं शुश्रुवावहे ॥ ६३ ॥ तेन सद्यो विमु
क्तिश्च क्षणादेवाऽऽवयोरभूत् ॥ इति सर्वं समाख्याय प्रणम्य च मुनीश्वरम् ॥ ६४ ॥ समामंत्र्याभ्यनुज्ञातौ जग्मतुः पितुरंतिकम् ॥ तदेवं संप्र
दृश्याह मुनिर्व्याधं दयानिधिः ॥ ६५ ॥ पश्य वैशाखमाहात्म्यश्रवणस्य फलं महत् ॥ मुहूर्तश्रवणादेव तयोर्मुक्तिः करे स्थिता ॥ ६६ ॥ इति
ब्रुवाणं मुनिपुंगवं तं दयानिधिं निःस्पृहमग्र्यबुद्धिम् ॥ विशुद्धसत्त्वं सुकृतैकपात्रं स न्यस्तशस्त्रः पुनराह व्याधः ॥ ६७ ॥ इति श्रीस्कान्दे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे दंतिलकोहलमुक्तिप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनं
नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्याध उवाच ॥ ॥ भवताऽनुगृहीतोऽस्मि मुने पापोऽतिदुष्टधीः ॥ दयालवो महांतो हि
स्वभावादेव साधवः ॥ १ ॥ क्व व्याधश्चाऽकुलीनोऽहं क्व च वा मतिरीदृशी ॥ केवलं भवतामेव मन्येऽनुग्रहमुत्तमम् ॥२॥ अथ साधो च शि
ष्योस्मि कृपापात्रोस्मि मानद ॥ अनुग्राह्योऽस्मि पुत्रोऽस्मि कृपां कुरु दयानिधे ॥३॥ यथा मे न पुनर्भूयादसन्मतिरनर्थदा ॥ सद्भिस्तु संगतः
क्वापि न भूयो दुःखमश्नुते ॥४॥ तस्माद्बोधय मां विप्र सूक्तैस्तैर्वृजिनापहैः ॥ येन चाद्धा तरिष्यंति संसाराब्धिं मुमुक्षवः ॥५॥ साधूनां समचि
त्तानां तथा भूतदयावताम् ॥ न च हीनोत्तमः क्वापि नात्मीयो हि परस्तथा ॥६॥ ऐकाग्र्येण विचिंत्याथ चित्तशुद्धिं च पृच्छति ॥ सर्वदोषयुतो
वापि सर्वधर्मोज्झितोऽपि वा ॥ ७ ॥ कृतानुतापश्च यदा यदा पृच्छति वै गुरून् ॥ तदैवोपदिशंत्यद्धा ज्ञानं संसारमोचकम् ॥ ८ ॥

॥ अथात्र पुनरपि वैशाखधर्मान्वक्तुं प्रस्तौति—भवतेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ सूक्तैः सुवचनैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ उपदिशंति ते गुरवः इति शेषः ॥ ८ ॥

पापनाशस्य भाविनी कर्त्री ॥ ९ ॥ मम शुश्रूषुत्वात् नतत्वाच्च तव संगतेः शुद्धत्वाच्च इति योज्यम् ॥ १० ॥ ११ ॥ शं कल्याणमिच्छसि ॥ १२ ॥१३॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कलारावैर्मधुरशब्दैः, नयनोत्सवं नयनयोरुत्सवो यस्मात्तत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

यथा गंगा मनुष्याणां पापनाशस्य भाविनी ॥ तथा मन्दसमुद्धारस्वभावाः साधवः स्मृताः ॥ ९ ॥ मा विचारय मां बोद्धुं दयालो भक्तव
त्सल ॥ शुश्रूषुत्वान्नतत्वाच्च शुद्धत्वात्तव संगतेः ॥ १० ॥ इति व्याधवचः श्रुत्वा पुनर्विस्मितमानसः ॥ साधुसाध्विति संभाष्य धर्मानेतानु
वाच ह ॥ ११ ॥ ॥ शंख उवाच ॥ ॥ विष्णुप्रीतिकरान्दिव्यान्संसाराब्धिविमोचकान् ॥ कुरु धर्मांश्च वैशाखे यदि व्याध शमिच्छसि ॥
॥ १२ ॥ आतपो बाधते घोरो न च्छाया नांबु चात्र च ॥ तस्मात्स्थलांतरं यावो यत्र च्छाया तु वर्तते ॥ १३ ॥ तत्र गत्वा जलं पीत्वा सु
च्छायां च समाश्रितः ॥ तत्र ते वर्णयिष्यामि माहात्म्यं पापनाशनम् ॥ १४ ॥ विष्णोर्माधवमासस्य यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ इत्युक्तो मुनिना
तेन व्याधः प्राह कृताञ्जलिः ॥ १५ ॥ इतो विदूरे सलिलं वर्तते च सरोवरे ॥ कपित्थास्तत्र वै संति फलभारेण पीडिताः ॥ १६ ॥ गच्छा
वस्तत्र संतुष्टिर्भविता नात्र संशयः ॥ व्याधेनैवं समादिष्टस्तेन साकं ययौ मुनिः ॥ १७ ॥ कियद्दूरं ततो गत्वा ददर्शाग्रे सरोवरम् ॥ बक
कारण्डवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥ १८ ॥ हंससारसक्रौंचाद्यैः समंतात्परिशोभितम् ॥ कीचकैश्च सुघोषैश्च कूजितं भ्रमरैरपि ॥१९॥ नक्रक
च्छपमीनाद्यैर्वगाह्यं सुमनोहरम् ॥ कुमुदोत्पलकह्लारपुंडरीकादिभिर्महत् ॥ २० ॥ शतपत्रैः कोकनदैः समन्तात्परिशोभितम् ॥ पक्षिणां च
कलारावैर्मुखर नयनोत्सवम् ॥ २१ ॥ तटे कीचकगुल्मैश्च तथा वृक्षैश्च शोभितम् ॥ वटैः करंजैर्नीपैश्च चिंचिणीभिस्तथैव च ॥ २२ ॥ निम्बप्ल
क्षप्रियालैश्च चंपकैर्बकुलैः शुभैः ॥ पुन्नागैस्तुंबरैश्चैव कपित्थामलकैरपि ॥ २३ ॥ निष्पेषणैश्च जंबूभिः समंतात्परिशोभितम् ॥ वन्यमातंगसारं
गवराहमहिषादिभिः ॥ २४ ॥ शशैश्च शल्लकैश्चैव गवयैरुपशोभितम् ॥ खड्गनाभिमृगाद्यैश्च व्याघ्रैः सिंहैर्वृकैरपि ॥ २५ ॥ खरांतकैश्च शरभैश्च
मरीभिः सुमंडितम् ॥ शाखाशाखांतरं शीघ्रं प्लवमानैः प्लवंगमैः ॥ २६ ॥

शाखाशाखान्तरैः एकशाखाया अन्यशाखां प्रति प्लवमानैः प्लवकर्तृभिः प्लवंगमैः कपिभिः ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इह मर्त्यलोके अमुत्र परलोके ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तमोमयम् अज्ञानबहुलम् ॥ ३५ ॥ ३६॥३७॥ ३८ ॥

मार्जारैश्चैव भल्लूकैर्भीषणं रुरुभिस्तथा ॥ झिल्लीशब्दैश्च केंकारैः कीचकानां रवैस्तथा ॥२७॥ घोरवायुविनिर्घातदारुभारैः समन्वितम् ॥ एता
दृशं सरो दिव्यं व्याधेनैव प्रदर्शितम् ॥२८॥ ददर्श मुनिशार्दूलस्तृषया बाधितो भृशम् ॥ स्नात्वा मध्याह्नवेलायां सरस्यस्मिन्मनोरमे ॥२९॥
वाससी परिधायाऽथ कृत्वा माध्याह्निकीः क्रियाः ॥ देवपूजां ततः कृत्वा भुक्त्वा फलमतन्द्रितः ॥ ३० ॥ व्याधोपनीतं सुस्वादु कपित्थं श्रम
हारि च ॥ सुखोपविष्टः पप्रच्छ व्याधं धर्मरतं पुनः ॥ ३१ ॥ किं वक्तव्यं मया ह्यद्य तवादौ धर्मतत्पर ॥ धर्मांश्च बहवः संति नानामार्गाः
पृथग्विधाः ॥ ३२ ॥ तत्र वैशाखमासोक्ताः सूक्ष्मा अपि महार्थदाः ॥ सर्वेषामेव जंतूनामिहाऽमुत्र फलप्रदाः ॥ ३३ ॥ यत्प्रष्टव्यं मनसि ते
यच्चादौ तच्च पृच्छताम् ॥ इत्युक्तो मुनिना तेन व्याधः प्रांजलिरब्रवीत् ॥ ३४ ॥ ॥ व्याध उवाच ॥ ॥ केन वा कर्मणा चाऽऽसीद्व्याधजन्म
तमोमयम् ॥ केन वा चेदृशी बुद्धिः संगतिर्वा महात्मनः ॥ ३५ ॥ एतच्चान्यत्समाचक्ष्व यदि मां मन्यसे प्रभो ॥ इत्युक्तः पुनरप्याह शंखो
नाम महामुनिः ॥ ३६ ॥ मेघगंभीरया वाचा स्मयमानमुखांबुजः ॥ ॥ शंख उवाच ॥ ॥ शाकले नगरे पूर्वं द्विजस्त्वं वेदपारगः ॥ ३७ ॥
स्तंबोनाम महातेजास्तथा श्रीवत्सगोत्रजः ॥ तवेष्टा गणिका काचिदासीत्तत्संगदोषतः ॥ ३८ ॥ त्यक्त्वा नित्यक्रिया नित्यं शूद्रवद्गृहमागतः ॥
शून्याचारस्य दुष्टस्य परित्यक्तक्रियस्य च ॥३९॥ ब्राह्मणी च तदा चाऽऽसीद्भार्या कांतिमती तव ॥ सा त्वां पर्यचरत्सुभ्रूः सवेश्यं ब्राह्मणाधमम
॥ ४० ॥ उभयोः क्षालयंती च पादांस्त्वत्प्रियकारिणी ॥ उभयोरप्यधः शेते उभयोर्वचने रता ॥ ४१ ॥ वेश्यया वार्यमाणाऽपि पातिव्रत्यव्रत
स्थिता ॥ एवं शुश्रूषयंत्या हि भर्तारं वेश्यया सह ॥ ४२ ॥ जगाम सुमहान्कालो दुःखिताया महीतले ॥ अपरस्मिन्दिने भर्ता माषं च मूलका
न्वितम् ॥४३॥ अभक्षयच्छूद्रधर्मान्निष्पावांस्तिलमिश्रितान् ॥ तदपथ्यमशित्वा तु वमंश्चैव विरेचयन् ॥४४॥ अपथ्याद्दारुणो रोगो व्यजायत
भगंदरः ॥ स दह्यमानो रोगेण दिवारात्रं तु भूरिशः ॥ ४५ ॥ यावदास्ते गृहे वित्तं तावद्वेश्या च संस्थिता ॥ गृहीत्वा तस्य सा वित्तं पश्चान्नो
वास मंदिरे ॥ ४६ ॥ अन्यस्य पार्श्वमासाद्य गता घोरा सुनिर्घृणा ॥ ततः स दीनवचनो व्याधिबाधासुपीडितः ॥ ४७ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ माषम् उडीद इति महाराष्ट्रजनपदप्रसिद्धम् ॥ ४३ ॥ निष्पावान् पावटे इति नाम्ना प्रसिद्धान् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ पावनि पत्या सह धर्माचरणेन पातिव्रत्येन वा भर्तारं पावयति वत्संबुद्धिः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१॥५२ ॥ दग्धः इति एवं छेदः, अत्र संधिरार्षः ॥ ५३ ॥

उक्तवान्स रुदन्भार्यां रुजा व्याकुलमानसः ॥ परिपालय मां देवि वेश्याऽऽसक्तं सुनिष्ठुरम् ॥ ४८ ॥ न मयोपकृतं किंचित्त्वयि सुंदरि पावनि ॥
को भार्यां प्रणतां पापो नानुमन्येत गर्हितः ॥ ४९ ॥ स षंढो भविता भद्रे दश जन्मसु पंचसु ॥ दिवारात्रं महाभागे निंदितः साधुभिर्जनैः ॥
॥ ५० ॥ पापयोनिमवाप्स्यामि त्वां साध्वीमवमन्य वै ॥ अहं क्रोधेन दग्धोऽस्मि तवापमानजेन वै ॥ ५१ ॥ एवं ब्रुवाणं भर्तारं कृताञ्जलि
पुटाऽब्रवीत् ॥ न दैन्यं भवता कार्यं न व्रीडा कांत मां प्रति ॥ ५२ ॥ न चाऽपि त्वयि मे क्रोधो येन दग्धो वदस्यथ ॥ पुरा कृतानि पापानि
दुःखानीह भवंति हि ॥ ५३ ॥ तानि या क्षमते साध्वी पुरुषो वा स उत्तमः ॥ यन्मया पापया पापं कृतं वै पूर्वजन्मनि ॥ ५४ ॥ तद्भुंजत्या
न मे दुःखं न विषादः कथंचन ॥ इत्येवमुक्त्वा भर्तारं सा सुभ्रूस्तमपालयत् ॥ ५५ ॥ आनीय जनकाद्वित्तं बंधुभ्यो वरवर्णिनी ॥ क्षीरोद
वासिनं देवं भर्त्तारं सा त्वचिंतयत् ॥ ५६ ॥ शोधयन्ती दिवारात्रौ पुरीषं मूत्रमेव च ॥ नखेन कर्षती भर्त्तुः कृमीन्कष्टाच्छनैःशनैः ॥ ५७ ॥
न सा स्वपिति रात्रौ तु न दिवा वरवर्णिनी ॥ भर्त्तुर्दुःखेन संतप्ता दुःखितेदमवोचत ॥ ५८ ॥ देवाश्च पांतु भर्तारं पितरो ये च विश्रुताः ॥
कुर्वंतु रोगहीनं मे भर्त्तारं गतकल्मषम् ॥ ५९ ॥ चंडिकायै प्रदास्यामि रक्तमांससमुद्भवम् ॥ सुष्ठ्वन्नं माहिषोपेतं भर्त्तुरारोग्यहेतवे ॥ ६० ॥
मोदकान्कारयिष्यामि विघ्नेशाय महात्मने ॥ मन्दवारे करिष्यामि चोपवासान्दशैव तु ॥ ६१ ॥ नोपभुंजामि मधुरं नोपभुंजामि वै घृतम् ॥
तैलाभ्यंगविहीनाहं स्थास्ये नैवात्र संशयः ॥६२॥ जीवताद्रोगहीनोऽयं भर्त्ता मे शरदां शतम् ॥ एवं सा व्याहरद्देवी वासरे वासरे गते ॥६३॥
तदा चाऽऽगान्मुनिः कश्चिन्महात्मा देवलाह्वयः ॥ वैशाखे मासि घर्मार्तः सायाह्ने तस्य वै गृहम् ॥ ६४ ॥ तदा वै भार्यया चोक्तं भिषग्वै गृह
मागतः ॥ तेन वै रोगहानिः स्यात्तस्याऽऽतिथ्यं करोम्यहम् ॥ ६५ ॥ ज्ञात्वा त्वां धर्मविमुखं भिषग्व्याजेन वंचितः ॥ पादावनेजनं कृत्वा
तज्जलं मूर्ध्नि साक्षिपत् ॥ ६६ ॥ पानकं च ददौ तस्मै घर्मार्ताय महात्मने ॥ त्वयाऽनुमोदिता सायं घर्मतापनिवारकम् ॥ ६७ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ महिष्या इदं माहिषं दध्यादि तेनोपेतम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ अवगुह्य आलिंग्य ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ व्याध्यं जन्म व्याधिजन्मेत्यर्थः ॥ ७६ ॥ साधुजाने साध्वी जाया यस्य स साधुजानिः सुभार्यस्तत्संबुद्धौ हे साधुजाने ॥ "जायाया निङ्" इति बहुव्रीहौ जायाशब्दस्य निङादेशः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इति वैशाख

स प्रातरुदिते सूर्ये मुनिः प्रायाद्यथाऽऽगतः ॥ अथ चाल्पेन कालेन सन्निपातोऽभवत्तव ॥६८॥ त्रिकटूव्यां नीयमानायां भर्त्तांगुलिमखंडयत् ॥ उभयोर्दंतयोः श्लेषः सहसा समपद्यत ॥ ६९ ॥ तत्खंडमंगुलेर्वक्त्रे स्थितं भर्तुः सुकोमलम् ॥ खण्डयित्वांगुलिं भर्ता पंचत्वमगमत्तदा ॥ ७० ॥ शय्यायां सुमनोज्ञायां स्मरंस्तां पुंश्चलीं शुभाम् ॥ मृतं विज्ञाय भर्त्तारं भार्या कांतिमती तव ॥७१॥ विक्रीय चाऽपि वलयं गृहीत्वा चेंधनं बहु ॥ चक्रे चितिं तेन साध्वी मध्ये कृत्वा पतिं तदा ॥ ७२ ॥ अवगुह्य भुजाभ्यां च पादौ चाश्लिष्य पादयोः ॥ मुखे मुखं विनिक्षिप्य हृदयं हृदये तथा ॥ ७३ ॥ जघने जघनं देवी ह्यात्मानं सन्निवेश्य च ॥ दाहयामास कल्याणी भर्तृदेहं रुजान्वितम् ॥ आत्मना सह कल्याणी ज्वलिते जातवेदसि ॥७४॥ विमुच्य देहं सहसा जगाम पतिं समालिंग्य मुरारिलोकम् ॥ पानीयदानेन च माधवेऽस्मिन्पादावनेजादपि योगिगम्यम्॥७५॥ त्वमंतकाले गणिकाविचिंतया देहं त्यक्त्वा मुक्तसमस्तकिल्बिषः ॥ जन्म व्याध्यं प्राप्यसे घोररूपं हिंसासक्तः सर्वदोद्वेगकारी ॥ ७६ ॥ दत्ता त्वया पानकस्याऽपि दाने मासेऽनुज्ञा माधवे साधुजाने ॥ व्याधो जातस्तेन जाता सुबुद्धिर्धर्मान्प्रष्टुं सर्वसौख्यैकहेतून् ॥ ७७ ॥ धृतं मूर्ध्ना पादशौचावशिष्टं जलं मुनेः सर्वपापापहारि ॥ तेनेयं ते संगतिर्मे वनेऽस्मिन्यया भूयः संपदः सन्ततिश्च ॥ ७८ ॥ इत्येतत्सर्वमाख्यातं पूर्वजन्मनि यत्कृतम् ॥ कर्म पुण्यं पापकं च दृष्टं दिव्येन चक्षुषा ॥ ७९ ॥ गोप्यं वा ते प्रवक्ष्यामि यद्वाञ्छ्रोतुमिच्छति ॥ जाता ते चित्तशुद्धिर्वै स्वस्ति भूयान्महामते ॥ ८० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदांबरीषसंवादे व्याधोपाख्याने व्याधस्य पूर्वजन्मकथनंनामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्याध उवाच ॥ ॥ विष्णुमुद्दिश्य कर्तव्या धर्मा भागवताः शुभाः ॥ तत्राऽपि माधवीयाश्च इत्युक्तं तु त्वया पुरा ॥ १ ॥ स विष्णुः कीदृशो ब्रह्मन्किं वा तस्य हि लक्षणम् ॥ किंमानं तस्य सद्भावैः कैर्ज्ञेयो भगवान्विभुः ॥ २ ॥ कीदृशा वैष्णवा धर्माः केनाऽसौ प्रीयते हरिः ॥ एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन्किंकराय महामते ॥३॥

मासमाहात्म्यटीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ छ ॥ वैशाखमासे विष्णुमुद्दिश्य धर्मानाचरेदित्युक्तम्, तच्छ्रुत्वा विष्णुस्वरूपं व्याधः पृच्छति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥४॥ भावितः ध्यानविषयीकृतः, आत्मा विष्णुस्वरूपैः अथवा भावितात्मभिः शुद्धांतःकरणैरिति व्याख्येयम् ॥ ५ ॥ ६॥७॥ आवृत्तिर्लोकान्तरम्, जन्मनो जन्मांतरं
प्रति पुनः गमनम्, नियमः दंडधारणम् ॥ ८ ॥ प्रकाशो ज्ञानम्, वृत्तिराजीवनम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अनुमया अनु

इति पृष्टस्तु व्याधेन पुनः प्राह स वै द्विजः ॥ प्रणम्य जगतामीशं नारायणमनामयम् ॥ ४ ॥ ॥ शंख उवाच ॥ ॥ शृणु व्याध
प्रवक्ष्यामि विष्णुरूपमकल्मषम् ॥ यदचिन्त्यं विरिंच्याद्यैर्मुनिभिर्भावितात्मभिः ॥ ५ ॥ पूर्णशक्तिः पूर्णगुणो निर्दिष्टः सकलेश्वरः ॥ निर्गुणो
निष्कलोऽनंतः सच्चिदानन्दविग्रहः ॥ ६ ॥ यदेतदखिलं विश्वं चराचरमनीदृशम् ॥ साधिशंसाऽऽश्रयं यच्च यद्वशे नियतं स्थितम् ॥ ७ ॥
अथ ते लक्षणं वच्मि ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ उत्पत्तिस्थितिसंहारा ह्यावृत्तिर्नियमस्तथा ॥ ८ ॥ प्रकाशौ बन्धमोक्षौ च वृत्तिर्यस्माद्भवंत्यमी ॥
स विष्णुर्ब्रह्मसंज्ञोऽसौ कवीनां संमतो विभुः ॥ ९ ॥ साक्षाद्ब्रह्मेति तं प्राहुः पश्चाद्ब्रह्मादिकानपि ॥ ब्रह्मशब्दं सोपपदं ब्रह्मादिषु विदो विदुः ॥
॥ १० ॥ नान्येषां ब्रह्मता क्वाऽपि तच्छक्त्येकांशभागिनाम् ॥ तदेतच्छास्त्रगम्यं हि जन्माद्यस्य महाविभोः ॥ ११ ॥ शास्त्रं च वेदाः स्मृतयः
पुराणं वै तदात्मकम् ॥ इतिहासः पंचरात्रं भारतं च महामते ॥ १२ ॥ एतैरेव महाविष्णुर्ज्ञेयो नान्यैः कथंचन ॥ नावेदविदमुं विष्णुं मनुते
च नरः क्वचित् ॥ १३ ॥ नेंद्रियैर्नानुमानैश्च न तर्कैः शक्यते विभुम् ॥ ज्ञातुं नारायणं देवं वेदवेद्यं सनातनम् ॥ १४ ॥ अस्यैव जन्मकर्माणि
गुणाञ्ज्ञात्वा यथामति ॥ मुच्यंते जीवसंघाश्च सदा तद्वशवर्तिनः ॥ १५ ॥ क्रमाद्विष्णोश्च माहात्म्यं यथा सातिशयं भवेत् ॥ एकैकस्मि
न्स्थिता शक्तिर्देवर्षिपितृमातृके ॥ १६ ॥ प्रत्यक्षेणाऽऽगमेनापि तथैवाऽनुमयाऽपि च ॥ आदौ नरोत्तमं विद्याद्बले ज्ञाने सुखे तथा ॥ १७ ॥
तस्माद्भूतं शतगुणं विद्याज्ज्ञानादिभिर्वृतम् ॥ भूतान्मनुष्यगंधर्वान्विद्याच्छतगुणाधिकान् ॥ १८ ॥ तत्त्वाभिमानिनो देवांस्तेभ्यो विद्याच्छता
धिकान् ॥ तत्त्वाभिमानिदेवेभ्यः सप्तैव ऋषयो वराः ॥१९॥ सप्तर्षिभ्यो वरो ह्यग्निरग्नेः सूर्यादयस्तथा ॥ सूर्याद्गुरुर्गुरोः प्राणः प्राणादिंद्रो महा
बलः ॥ २० ॥ इन्द्राच्च गिरिजा देवी देव्याः शंभुर्जगद्गुरुः ॥ शंभोर्बुद्धिर्महादेवी बुद्धेः प्राणो बलाधिकः ॥ २१ ॥ न प्राणात्परमं किंचित्प्राणे
सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ प्राणाज्जातमिदं विश्वं प्राणात्मकमिदं जगत् ॥ २२ ॥

मानेन ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्राणः वाय्वात्मकः ॥ २० ॥ प्राणः मुख्यप्राणः ॥ २१ ॥ २२ ॥

प्राणे प्रोतमिदं सर्वं प्राणादेव हि चेष्टते ॥ सर्वाधारमिमं प्राहुः सूत्रं नीलांबुदप्रभम् ॥२३॥ लक्ष्मीकटाक्षमात्रेण प्राणस्यास्य स्थितिर्भवेत् ॥ सा
लक्ष्मीर्देवदेवस्य कृपालेशैकभाजिनी ॥ २४ ॥ न विष्णोः परमं किंचिन्न समो वा कथंचन ॥ ॥ व्याध उवाच ॥ ॥ कथं जीवेष्वयं प्राणः सूत्र
नामाऽधिकोऽभवत्॥२५॥ निर्णयो वा कथं ह्यस्य प्राणाधिक्यं कथं विभो ॥ एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन्कथं प्राणाद्विभुः परः ॥२६॥ ॥ शंख उवाच ॥
शृणु व्याध प्रवक्ष्यामि यत्पृष्टो निर्णयस्त्वया ॥ प्राणाधिक्यं समुद्दिश्य जीवैश्च सकलैरपि॥२७॥पुरा नारायणो देवः पद्मसृष्टौ सनातनः ॥ सृष्ट्वा
ब्रह्मादिकान्देवानिदं प्राह जनार्दनः ॥ २८ ॥ साम्राज्येऽहं स्थापयेयं ब्रह्माणं वः पतिं प्रभुम् ॥ यो युष्मास्वधिको देवो यौवराज्ये सुरेश्वराः ॥
॥ २९ ॥ तं स्थापयत शीलाढ्यं शौर्यौदार्यगुणान्वितम् ॥ इत्युक्ता विभुना देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ॥३०॥ एवं विवदिरेऽन्योन्यमहं भूयामहं
त्विति ॥ सर्वे विवदमानाश्च सूर्यं केचित्परं विदुः ॥ ३१ ॥ शक्रं केचित्परं कामं केचित्तूष्णीं तु तस्थिरे ॥ ते निर्णयमपश्यंतः प्रष्टुं नारायणं
ययुः ॥ ३२ ॥ नमस्कृत्य पुनः प्राहुः सर्वे प्रांजलयोऽमराः ॥ विचारितं महाविष्णो सर्वैरस्माभिरंजसा ॥ ३३ ॥ अस्मासु देवमधिकं नैव
विद्मः कथंचन ॥ त्वमेव निर्णयं ब्रूहि देवाः संशयिनः खलु ॥ ३४ ॥ इति पृष्टोऽमरैः सर्वैः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ देहादस्माच्च वैराजाद्यस्मिन्निष्क्रामति
ह्ययम् ॥ ३५ ॥ पतिष्यति प्रविष्टे तु यस्मिन्वै ह्युत्थितो भवेत् ॥ स देवो ह्यधिको नूनं नापरस्तु कथंचन ॥ ३६ ॥ इत्युक्तास्ते ततः
सर्वे तथास्त्विति वचोऽब्रुवन् ॥ निश्चक्राम जयंताह्वः पादात्पूर्वं सुरेश्वरः ॥ ३७ ॥ तदा पंगुममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ॥ शृण्वन्पिबन्वदञ्जिघ्रन्पश्यन्नास्तेऽचलन्नपि
॥ ३८ ॥ पश्चाद्गुह्याद्विनिष्क्रांतो दक्षोनाम प्रजापतिः ॥ तदा षंढममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ॥ ३९ ॥ शृण्वन्पिबन्वदञ्जिघ्रन्पश्यन्नास्ते
चलन्नपि ॥ पश्चाद्धस्ताद्विनिष्क्रांत इन्द्रः सर्वामरेश्वरः ॥ ४० ॥ हस्तहीनममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ॥ शृण्वन्पिबन्वदञ्जिघ्रन्पश्यन्नास्ते
चलन्नपि ॥ ४१ ॥ लोचनाभ्यां विनिष्क्रांतः सूर्यस्तेजस्विनां वरः ॥ तदा काणममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ॥ ४२ ॥

सूत्रं चेष्टाप्रवर्तकम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ पद्मसृष्टौ पाद्मे कल्पे ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ निष्क्रामति निष्क्रान्ते सति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ काणमन्धमिति व्याख्येयं लोचनद्वयात्तद्देवतानिष्क्रान्तेरनंतरमेवोक्तत्वात्, अन्यथा एकेनाक्ष्णा हीन इति व्याख्याने विरोधः स्यात् ॥ ४२ ॥

अजिघ्राणं गन्धग्रहणमकुर्वंतम् ॥ ४३ ॥ मृतं न प्राहुः ॥ ४४ ॥ तदा अरसज्ञं मधुरादिरसज्ञानरहितम् ॥ ४५ ॥ वाचः वागाख्यज्ञानेंद्रियात् ॥ ४६ ॥

शृण्वन्पिबन्वदञ्जिघ्रन्पश्यन्नास्ते चलन्नपि ॥ घ्राणात्पश्चाद्विनिष्क्रांतौ नासत्यौ विश्वभेषजौ ॥ अजिघ्राणममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ॥
॥ ४३ ॥ शृण्वन्पिबन्वदन्नैव जिघ्रन्नास्तेऽचलन्नपि ॥ श्रोत्राद्दिशो विनिष्क्रांता न देहः पतितस्तदा ॥ तदामुं बधिरं प्राहुर्मृतं नैव कथंचन॥४४॥
पिबन्वदन्नपि तदा ह्यशृण्वन्नचलन्नपि ॥ वरुणो रसनायास्तु विनिष्क्रांतस्ततः परम् ॥ तदाऽरसज्ञमेवाहुर्न देहः पतितस्तदा ॥ ४५ ॥ जीवं
श्चलन्नदन्नास्ते तथा जानञ्छ्वसन्नपि ॥ ततो वाचो विनिष्क्रांतो वह्निर्वागीश्वरो विभुः ॥ ४६ ॥ तदा मूकममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ॥ जीवंश्च
लन्नदन्नास्ते तथा जानञ्छ्वसन्नपि ॥४७॥ पश्चाद्रुद्रो विनिष्क्रांतो मनसो बोधनात्मकः॥ तदा जडममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ॥४८॥ जीवंश्चल
न्नदन्नास्ते तथा जानञ्छ्वसन्नपि ॥ पश्चात्प्राणो विनिष्क्रांतो मृतमेनं तदा विदुः ॥ पुनरेवं तदा प्राहुर्देवा विस्मितमानसाः ॥ ४९ ॥ देहमुत्था
पयेद्यस्तु पुनरेवं व्यवस्थितः ॥ स एव ह्यधिकोऽस्मासु युवराजा भविष्यति ॥ ५० ॥ इत्येवं तु प्रतिश्रुत्य विविशुश्च यथाक्रमम् ॥ जयंतः
प्राविशत्पादौ नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ॥ ५१ ॥ गुह्यं च प्राविशद्दक्षो नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ॥ इन्द्रो हस्तौ विवेशाऽथ नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ॥
॥ ५२ ॥ चक्षुः सूर्यः प्रविष्टोऽभून्नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ॥ दिशः श्रोत्रे प्रविविशुर्नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ॥ ५३ ॥ वरुणः प्राविशज्जिह्वां नोत्तस्थौ
तत्कलेवरम् ॥ नासां विविशतुर्दस्रौ नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ॥ ५४ ॥ वह्निश्च प्राविशद्वाचं नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ॥ मनश्च प्राविशद्रुद्रो नोत्त
स्थौ तत्कलेवरम् ॥ ५५ ॥ पश्चात्प्राणो विवेशासौ तदोत्तस्थौ कलेवरम् ॥ तदा देवा विनिश्चित्य प्राणं देवाधिकं विभुम् ॥ ५६ ॥ बले ज्ञाने च
धैर्ये च वैराग्ये प्राणनेऽपि च ॥ ततोऽभिषेचयांचक्रुर्यौवराज्ये महाप्रभुम् ॥५७॥ उत्कृष्टस्थितिहेतुत्वादुक्थमेकं तदा जगुः ॥ तस्मात्प्राणात्मकं
विश्वं सर्वं स्थावरजंगमम् ॥ ५८ ॥ अंशैः पूर्णैर्बलाढ्यैश्च पूर्णोऽयं जगतां पतिः ॥५९॥ न प्राणहीनं जगदस्ति किंचित्प्राणेन हीनं न च वै समे
धते ॥ न प्राणहीनं स्थितमत्र किंचित्प्राणेन हीनं न च किंचिदस्ति ॥ तस्मात्प्राणः सर्वजीवाधिकोऽभूद्बलाधिकः सर्वजीवांतरात्मा ॥ ६० ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञाय ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ प्राणने जीवने ॥ ५७ ॥ उक्थम् एतन्नाम्ना प्रसिद्धं साम
॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ पूर्वबन्धानुगं पूर्वः अनादिर्यो बन्धोऽविद्यालक्षणस्तमनुगच्छति तादृशं लिंगं लिंगशरीरम् ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥

प्राणात्कोऽपि ह्यधिको वा समो वा शास्त्रे दृष्टः श्रुतपूर्वो न चाऽऽस्ते ॥ ६१ ॥ तत्तत्कार्यानुगः प्राणो ह्येको देवो ह्यनेकधा ॥ तस्मात्प्राणं वरं
प्राहुः प्राणोपासनतत्पराः ॥ लीलयैव जगत्स्रष्टुं हन्तुं पालयितुं प्रभुः ॥ ६२ ॥ शेषाऽहिशिवशक्राद्याश्चेतनाश्च जडा अपि ॥ वासुदेवादृते कोऽपि
नैनं परिभविष्यति ॥ ६३ ॥ सर्वदेवात्मकः प्राणः सर्वदेवमयो विभुः ॥ वासुदेवाऽनुगो नित्यं तथा विष्णुवशस्थितः ॥ ६४ ॥ वासुदेवप्रतीपं
तु न शृणोति न पश्यति ॥ देवाः प्रतीपं कुर्वंति रुद्रेंद्राद्याः सुरेश्वराः ॥ ६५ ॥ प्रतीपं क्वाऽपि कुरुते न प्राणः सर्वगोचरः ॥ तस्मात्प्राणो
महाविष्णोर्बलमाहुर्मनीषिणः॥६६॥एवं ज्ञात्वा महाविष्णोर्माहात्म्यं लक्षणं तथा ॥ पूर्वबन्धानुगं लिंगं जीर्णां त्वचमिवोरगः॥६७॥विसृज्य परमं
याति नारायणमनामयम् ॥ श्रुत्वा शंखोदितं वाक्यं पुनर्व्याधः प्रसन्नधीः ॥ ६८ ॥ प्रश्रयाऽवनतो भूत्वा पुनः पप्रच्छ तं मुनिम् ॥ब्रह्मन्महानुभावस्य
प्राणस्याऽस्य जगद्गुरोः ॥ ६९ ॥ न ख्यातो महिमा लोके कथं सर्वेश्वरस्य वै ॥ देवानां च मुनीनां च भूपानां च महात्मनाम् ॥ ७० ॥
महिमा श्रूयते लोके पुराणेषु सहस्रशः ॥ एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मञ्छ्रोतुं कौतूहलं हि मे ॥ ७१ ॥ ॥ शंख उवाच ॥ ॥ पुरा प्राणो हरिं देवं
नारायणमनामयम् ॥ अश्वमेधैर्यष्टुकामो गङ्गातीरं ययौ मुदा ॥ ७२ ॥ हलैश्चकार भूशुद्धिं नानामुनिगणैर्युतः ॥ अन्तर्वल्मीकलीनस्तु कण्वो
नाम समाधिगः ॥ ७३ ॥ हलोत्कृष्टो विनिष्क्रांतः क्रोधादिदमुवाच ह ॥ दृष्ट्वा पुरः स्थितं प्राणं शशाप ह महाविभुम् ॥ ७४ ॥ अद्यप्रभृति न
ख्यातिं महिमा भुवनत्रये ॥ तव प्राप्नोति देवेश भूलोके तु विशेषतः ॥ ७५ ॥ प्रख्यातास्ते भविष्यंति ह्यवतारा जगत्त्रये ॥ इत्युक्तो मुनिना
तेन वायुः क्रोधात्तमब्रवीत् ॥ ७६ ॥ विनापराधं शप्तोऽस्मि तितिक्षुं मां निरागसम् ॥ तस्मात्कण्व महाबाहो गुरुद्रोही भवाऽऽशु च ॥ ७७ ॥
लोके निन्दितवृत्तिश्च भवेत्याह सदागतिः ॥ ततः प्रभृति लोकेऽस्मिन्प्राणस्याऽस्य महाप्रभो ॥ ७८ ॥ न ख्यातो महिमा लोके भूलोके तु
विशेषतः ॥ शापात्कण्वो गुरुं जग्ध्वा सूर्यशिष्योऽभवत्तदा ॥ ७९ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ सदागतिः प्राणः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

इतः अस्मात्परम् ॥८०॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥ ॥छ॥ ॥ अथ विंशे व्याधः जीवविषयं प्रश्नं करोति—किं जीवा इत्यादिना ॥ ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९ ॥ १० ॥ पुण्यादिति । पुण्यकर्मणा स्वर्गप्राप्तिः, पापकर्मणा नरकलोकप्राप्तिर्भवति, तत्र विशेषकथानकमस्ति पाद्मे, तदेवात्र किंचित्प्रदर्श्यते—"सर्वमासेषु वैशाखे एव कथमधिका प्रीतिरिति धरया पृष्टः श्रीवराहः प्रोवाच, हे पृथिव ! वैशाखे हिरण्याक्षं मधुदैत्यं च हत्वा, तवोद्धारः कृतः । वैशाखशुक्लतृतीयायां त्रेतायुगस्य त्रयीधर्मस्य ज्ञानवर्णव्यवस्थितेश्च प्रवृत्तिर्जाता तस्मादयं पवित्रो मासः; मम प्रियश्च, इत्युक्त्वा वैशाखधर्मान्वक्तुकामः इतिहासं प्रस्तौति—कदाचिद्यमः गंगा

इत्येतत्कथितं सर्वं यत्पृष्टं तु त्वयाऽधुना ॥ यच्छ्रोतव्यमितो व्याध पृच्छ मां मा विचारय ॥ ८० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे वायुशापकथनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ व्याध उवाच ॥ ॥ किं जीवा विभुना सृष्टाः कोटिशोऽथ सहस्रशः ॥ दृश्यंते भिन्नकर्माणो नानामार्गाः सनातनाः ॥ १ ॥ नैकस्वभावा एते हि कुत एव महामते ॥ सर्वं तत्पृच्छते मह्यं विस्तरात्तत्त्वतो वद ॥ २ ॥ ॥ शंख उवाच ॥ ॥ त्रिविधा जीवसंघा हि रजःसत्त्वतमोगुणाः ॥ राजसा राजसं कर्म तामसास्तामसं तथा ॥ ३ ॥ सात्त्विकाः सात्त्विकं कर्म कुर्वंत्येते यथाक्रमम् ॥ क्वचिच्च गुणवैषम्यमेतेषां संसृतौ भवेत् ॥ ४ ॥ तेनैवोच्चावचं कर्म कुर्वंतः फलभागिनः ॥ क्वचित्सुखं क्वचिद्दुःखं क्वचिच्चोभयमेव च॥५॥गुणानामेव वैषम्यात्प्राप्नुवन्ति नरा इमे॥ प्रकृतिस्था इमे जीवा बद्धा एतैर्गुणैस्त्रिभिः ॥ ६ ॥ गुणकर्माऽनुरूपेण कर्मणां व्यत्ययः फलम् ॥ गुणानुगुण्यं भूयस्ते प्रकृतिं यांत्यमी जनाः ॥ ॥ ७ ॥ प्रकृतिस्थाः प्राकृतिका गुणकर्माऽभिमूर्छिताः ॥ गतिं प्राकृतिकीं यांति व्यत्ययः प्रकृतेर्न हि ॥ ८ ॥ तामसा दुःखबहुलाः सदा तामसवृत्तयः ॥ निर्दया निष्ठुरा लोके सदा द्वेषैकजीविनः ॥ ९ ॥ राक्षसाद्याः पिशाचांतास्तामसीं यांति वै गतिम् ॥ राजसा मिश्रमतयः कर्तारः पुण्यपापयोः ॥ १० ॥ पुण्यात्स्वर्गं प्राप्नुवन्ति क्वचित्पापाच्च यातनाम् ॥ अत एते मन्दभाग्या आवर्तंते पुनः पुनः ॥ ११ ॥

यमुनयोर्मध्यदेशे महद्ग्रामस्थितं वसिष्ठगोत्रसंभूतं यज्ञदत्तनामकं ब्राह्मणमानय नाऽन्यं तत्पार्श्ववर्तिनं तद्गोत्रोत्पन्नं तन्नामानं तदनुरूपमानयेति दूतं प्रत्याह । दूतश्च तथेत्युक्त्वा यमनिर्दिष्टं ब्राह्मणं विहाय तत्पार्श्ववर्तिनं तदनुरूपं ब्राह्मणमानीय यमाग्रे निवेदयामास यमश्च प्रतिकूलं कर्म ज्ञात्वा तस्मै पूजां कृत्वा प्रोवाच, नीयतामेष सोऽन्यस्त्वानीयतामिति, एवमुक्ते तु वचने धर्मराजेन स द्विजः निर्विण्णः सन्नुवाच—हे धर्म ! 'कस्मादहमिहानीतः कस्मात्प्रेषयसे पुनः ॥ गन्तुं नैवोत्सहे तत्र मर्त्यलोके पुनः प्रभो ॥'

यम उवाच ॥ हे द्विज क्षीणायुषामत्र वासः युक्तः तव तु दशवर्षात्मकं शेषमायुरस्ति तदंते लोकप्राप्तिर्भावि अतः तव प्रष्टव्यं चेत्पृच्छ तद्वदामि॥ब्राह्मण उवाच ॥ केन कर्मणा नरकलोकप्राप्तिः, केन कर्मणा स्वर्गलोकप्राप्तिः, मम च केन कर्मणा तव लोके गंतव्यं भविष्यति तद्वद ॥ यम उवाच ॥"कर्मणा मनसा वाचा ये धर्मविमुखा नराः ॥विष्णुभक्तिविहीना ये ते वै निरयगामिनः॥पश्यंति भेदबुद्ध्या ये ब्राह्मणं शंकरं हरिम्॥क्षेत्रवृत्तिगृहच्छेदं प्रीतिच्छेदं च ये नराः॥आशाच्छेदं च कुर्वंति ते वै निरयगामिनः॥अनाथं वैष्णवं दीनं रोगार्तं वृद्धमेव च ॥ नाऽनुकम्पयते मूढः स ज्ञेयो नरकातिथिः ॥ नियमांस्तु समादाय यः पश्चादजितेंद्रियः ॥ विलोपयति मूढात्मा स वै निरयभाजनम् ॥ अभक्ष्यभक्षका ये च अगम्यागमतत्पराः ॥ हिंसका निंदकाः क्रूरास्ते वै निरयगामिनः ॥ शृणु विप्र यथा यांति नराः स्वर्गं दयालवः ॥ येऽर्चयंति हरं विष्णुं ध्यायंति च स्मरंति च ॥ लभंते ते हरिस्थानं श्रुतिरेषा सनातनी ॥ स्वधर्मकर्मनिरता वासुदेवपरायणाः ॥ त्यक्तदानफला ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ वर्जयंति दिवास्वापं नराः सर्वसहाश्च ये ॥ पर्वण्याश्रयभूता ये ते मर्त्याः स्वर्गगामिनः ॥ द्विषतामपि ये द्वेषान्न वदंत्यहितं कदा ॥ कीर्त्तयन्ति गुणांश्चैव ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च श्रुतिशास्त्रोक्तमेव च ॥ आचरंति प्रतीता ये ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ये शांताः परदारेषु कर्मणा मनसा गिरा ॥ रमयंति न सत्त्वस्थास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ यस्मिन्कस्मिन्कुले जाता दयावन्तो यशस्विनः ॥ सानुक्रोशाः सदाचारास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ व्रतं रक्षंति ये कोपाच्छ्रियं रक्षंति मत्सरात् ॥ विद्यां मानापमानाभ्यां ह्यात्मानं तु प्रमादतः ॥ मतिं रक्षंति ये लोभान्मनो रक्षंति कामतः ॥ धर्मं रक्षंति दुःसंगात्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ एकादशीव्रतपरा मधुसूदनपूजकाः ॥ वेतसीं यमुनां सीतां पुण्यां गोदावरीं नदीम् ॥ सेवंते ये शुभाचारास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ स्नाताश्चर्मण्वतीतीरे त्रिरात्रं नियता नराः ॥ व्यासाश्रमे नर्मदायां ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ गंगाजले प्रयागे वा केदारे पुष्करेऽपि वा ॥ व्यासाश्रमे प्रभासे च मृतास्ते स्वर्गगामिनः ॥ द्वारावत्यां कुरुक्षेत्रे योगाभ्यासेन वा मृताः ॥ हरिरित्यर्णयुगलं वक्त्रे येषां हरिप्रियाः ॥ श्रोतारो धर्मशास्त्राणां धर्मप्रत्ययसंगताः ॥ प्रियंकराश्च बालानां स्वर्गलोके वसंति ते ॥ भोजनेषूपपन्नेषु भोज्यं पृच्छंति सादरम् ॥ अभिन्नमुखरागेण शिष्टास्ते स्वर्गगामिनः ॥ नरनारायणाऽऽवासे त्रिरात्रं ये समाश्रिताः ॥ मज्जन्त्यलकनन्दायां धन्यास्ते केशवप्रियाः ॥ काशीवासरता ये च विश्वेश्वरप्रपूजकाः ॥ दर्शश्राद्धरता ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ श्वेतकल्पोक्तविधिना मृता ये च नरोत्तमाः ॥ निर्ममा निरहंकारास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ हेमंते दारुदो यश्च तथा ग्रीष्मे जलप्रदः ॥ वर्षास्वाश्रमदाता च स्वर्गे लोके महीयते ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ त्वयोक्तं सर्वमेवैतद्बहुधा दुष्करं कलौ ॥ तदेकं कथ्यतां धर्मं सर्वधर्मोत्तमोत्तमम् ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ वैशाखे विधिना स्नानं नद्यां यः प्रातराचरेत् ॥ अर्धोदिते सहस्रांशौ व्रतधर्मपरायणः ॥ तस्य पुण्यं महीदेव किंचिद्वक्तुं न शक्यते ॥ वैशाखधर्माचरणं मधुसूदनपूजनम् ॥ त्रिरात्रमंतिमं वाऽपि व्रतं स्वर्गतिदायकम् ॥ एतन्माधवमासस्य समासात्किञ्चिदीरितम् ॥ अथ गच्छ महाभाग देवलोकादितो भवान् ॥ निपात्य भुवि ते देहं रुदंत्यद्याऽपि

बांधवाः ॥ विलप्यमानैरपि बन्धुभिस्ते न यावदग्नौ तव यच्छरीरम् ॥ प्रक्षिप्यते हंत जवेन तावद्याहि स्वयं सुप्त इव प्रबुद्धः ॥ मम प्रसादादिह पुण्ययोगः श्रुतो यथावत्त
मिमं विधेहि ॥ विधानतो वै समये समं ते समागमोऽते भविता सुरैश्च ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति देववचः श्रुत्वा नत्वा धर्माधिपं ततः ॥ पुनः पपात स इह पारि
तुष्टमना द्विजः ॥ धर्मराजप्रसादेन ततस्तत्र महीतले ॥ संसुप्त इव चोत्तस्थौ बन्धुवर्गसमान्वितः ॥ विधिमेनं द्विजो भूमौ वर्षेवर्षे च स स्वयम् ॥ चकार कारयामास माधव
धर्मशीला दयावन्तः श्रद्धावन्तोऽनसूयकाः ॥ सात्त्विकाः सात्त्विकीं वृत्तिमनुतिष्ठंत आसते ॥ १२ ॥ ते चोर्ध्वं यांति विमला गुणापाये
महौजसः ॥ विभिन्नकर्मणां चातः पृथग्भावाः पृथग्विधाः ॥ १३ ॥ गुणकर्मानुरूपेण तेषां विष्णुर्महाप्रभुः ॥ कर्माणि कारयत्यद्धा
स्वस्वरूपाप्तये विभुः ॥ १४ ॥ विष्णोर्वैषम्यनैर्घृण्ये पूर्णकामस्य वै नहि ॥ सृष्टिं स्थितिं हृतिं चैव सममेव करोत्ययम् ॥ १५ ॥
स्वगुणादेव ते सर्वे कर्मणः फलभागिनः ॥ आरामोप्तान्यथा सर्वान्समं वर्षयति द्रुमान् ॥ १६ ॥ एककुल्याजला ह्यंग द्रुमाश्च प्रकृतिं
गताः ॥ नारामोप्तरि वैषम्यं नैर्घृण्यं वा कथंचन ॥ १७ ॥ ॥ व्याध उवाच ॥ ॥ जनानां पूर्णभोगानां कदा मुक्तिर्भवेन्मुने ॥ सृष्टिकाले
ऽथवा ह्यंतकाले वा स्थापनस्य च ॥ १८ ॥ क्वचिच्च सृष्टिकालस्य संहारस्याऽपि वै स्थितेः ॥ एतद्विस्तार्य मे ब्रह्मन्भगवच्चेष्टितं वद ॥ १९ ॥
॥ ॥ शंख उवाच ॥ ॥ चतुर्युगसहस्राणि ब्रह्मणो दिनमुच्यते ॥ रात्रिश्च तावती तस्य ह्यहोरात्रं दिनं भवेत् ॥ २० ॥ दशपंचदिनान्याहुः
पक्षं मासो द्वयात्मकः ॥ मासद्वयमृतुं प्राहुरयनं च ऋतुत्रयम् ॥ २१ ॥ अयने द्वे वत्सरः स्यात्ताहक्च्छतसमा यदि ॥ गच्छंति ब्रह्मणो ह्यस्य
ब्रह्मकल्पं तदा विदुः ॥ २२ ॥ तावान्हि प्रलयः काल इति वेदविदां मतम् ॥ प्रलयस्त्रिविधः प्रोक्तो मानवो मानवात्यये ॥ २३ ॥ दैनंदिनो
द्वितीयो हि ब्रह्मणो दिवसात्यये ॥ ब्रह्मणोऽथ लये पश्चाद्ब्राह्मं च प्रलयं विदुः ॥ २४ ॥ ब्रह्मणस्तु मुहूर्ते तु मनोस्तु प्रलयं विदुः ॥ प्रलयेषु
व्यतीतेषु चतुर्दशसु वै क्रमात् ॥ २५ ॥ दैनंदिनलयं प्राहुः प्रलयानां स्थितिं पुनः ॥ त्रयाणामेव लोकानां लयो मन्वंतरे भवेत् ॥ २६ ॥ चेतना
नां तदा नाशो न लोकानां क्षयो भवेत् ॥ उदकैरेव पूर्तिश्च यथा पूर्वं तथा पुनः ॥ २७ ॥ मन्वंतरांते भूयाच्च चेतनानां पुनर्भवः ॥ दैनंदिनलये
व्याध सर्वस्यापि क्षयो भवेत् ॥ २८ ॥ सत्यलोकं विना सर्वे लोका नश्यंति साधिपाः ॥ सचेतनाः साधिभूताः प्रसुप्ते चतुरानने ॥ २९ ॥
स्नपनं परात् ॥ तस्य पुण्यप्रभावेन परं पदमवाप्तवान्" इति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ द्वयात्मकः पक्षद्वय
प्रमाणः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ चेतनानां प्राणिनाम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ चतुर्व्यूहात्मकः अनिरुद्धप्रद्युम्नसंकर्ष

तत्त्वाभिमानिनो देवाः केचिच्च मुनयस्तथा ॥ शिष्यंति सुप्ताः सर्वेऽपि सत्यलोकव्यवस्थिताः ॥ ३० ॥ तिष्ठंति सुप्तिमापन्ना यावत्कल्पमतींद्रियाः ॥ पुनर्निशात्यये ब्रह्मा यथापूर्वमकल्पयत् ॥ ३१ ॥ ऋषीन्देवान्पितॄँल्लोकान्धर्मान्वर्णान्पृथक्पृथक् ॥ पुनर्दशावतारा हि विष्णोर्देवस्य चक्रिणः ॥ ३२ ॥ नियमेन भवंत्येते तथान्येऽपि च भूरिशः ॥ देवता ऋषयश्चैव आकल्पं च गिरां पतेः ॥ ३३ ॥ पुनरेवाऽभिवर्तंते ब्रह्मणा सह मुक्तिगाः ॥ भूपाश्च साधवो ये च सिद्धिं प्राप्ताः परं गताः ॥ ३४ ॥ तेनैव चाभिवर्तंते सत्यलोकव्यवस्थिताः ॥ तद्राशिगाः पुनर्यांति तन्नाम्ना श्रुतिसंस्थिताः ॥ ३५ ॥ तत्तद्गोत्रेषु जायंते तत्तत्कर्मरताः सदा ॥ दैत्यानामपि सर्वेषां यदा कलियुगात्ययः ॥ ३६ ॥ कलिना सह गच्छंति स्वां गतिं निरयालयाः ॥ तेषां च राशिसंस्था ये तन्नामानोऽपरेऽपि च ॥३७॥ जायंते कर्मणा स्वेन तत्तत्कर्मविधायकाः॥सृष्टिकालं प्रवक्ष्यामि मुक्तिकालं तथैव च ॥ ३८ ॥ ब्रह्मादीनां च देवानां समाहितमना भव ॥ निमेषो देवदेवस्य ब्रह्मकल्पसमो मतः ॥ ३९ ॥ तस्यावसाने चोन्मेषो देवदेवशिखामणेः ॥ निमेषांऽते भवेदिच्छा स्रष्टुं लोकांश्च कुक्षिगान् ॥ ४० ॥ सोऽपश्यत्तत्रोदरे सर्वाञ्जीवसंघाननेकशः ॥ सृज्यान्मुक्तानमून्सर्वाँल्लिंगभंगमुपागतान् ॥ ४१ ॥ सुप्ताः सृतिस्थाः सर्वेऽपि तमोगा अपि सर्वशः ॥ पूर्वकल्पे लिंगभंगमापन्ना विधिपूर्वकाः ॥ ४२ ॥ मानवांता जीवकोशा जीवन्मुक्ताश्च मुक्तिगाः ॥ पूर्वकल्पे विमुक्ताश्च ब्रह्माद्या मानवांतकाः ॥ ४३ ॥ ध्यानसंस्था हि तिष्ठंति विष्णुकुक्षिगता अपि ॥ उन्मेषस्यादिमे भागे चतुर्व्यूहात्मको विभुः ॥ ४४ ॥ भूत्वा तु पूर्वसाद्गुण्याद्वासुदेवाच्च व्यूहगात् ॥ दत्त्वा तु ब्रह्मणो मुक्तिं सायुज्याख्यां महाविभुः ॥ ४५ ॥ दत्त्वा तदनु सायुज्यं तत्त्वज्ञानं महात्मनाम् ॥ सारूप्यं चैव केषांचित्सामीप्यं च तथा विभुः ॥ ४६ ॥ सालोक्यं च तथाऽन्येषां दत्त्वा देवो जनार्दनः ॥ अनिरुद्धवशे सर्वान्स्थिताँल्लोकानलोकयत् ॥ ४७ ॥ प्रद्युम्नस्य वशे दत्त्वा सृष्टिं कर्तुं मनो दधे ॥ मायां जयां कृतिं शांतिमुपयेमे स्वयं हरिः ॥ ४८ ॥ चतुर्व्यूहैः पूर्णगुणैर्वासुदेवादिकैः क्रमात् ॥ ताभिर्युक्तो महाविष्णुश्चतुर्व्यूहात्मको विभुः ॥ ४९ ॥ भिन्नकर्माशयं लोकं पूर्णकामो व्यजीजनत् ॥ उन्मेषांते पुनर्विष्णुर्योगमायां समाश्रितः ॥ ५० ॥

णवासुदेवाख्यस्वरूपचतुष्टययुतः ॥ ४४ ॥ सद्गुणानां समूहः साद्गुण्यं तस्मात् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ नित्याः प्रतिदिनं चित्तशुद्ध्यर्थमाचरणीयाः नैमित्तिका निमित्तं कालादिविशेषमुपलभ्य चित्तशुद्ध्यर्थं विहिताः काम्याः

संकर्षणाद्व्यूहगाच्च हरत्येतच्चराचरम् ॥ तदेतत्सर्वमाख्यातं कार्यं चिंत्यं महात्मनः ॥ ५१ ॥ यदचिंत्यं दुर्विभाव्यं ब्रह्माद्यैरपि योगिभिः ॥ ॥ व्याध उवाच ॥ ॥ के वा भागवता धर्माः कैर्विष्णुश्च प्रसीदति ॥ ५२ ॥ तानहं श्रोतुमिच्छामि सांप्रतं वद नो मुने ॥ ॥ शंख उवाच ॥ ॥ येन चित्तविशुद्धिः स्याद्यः सतामुपकारकः ॥ ५३ ॥ तं विद्धि सात्त्विकं धर्मं यश्च केनाप्यनिंदितः ॥ श्रुतिस्मृत्युदितो यस्तु यदि निष्कामिको भवेत् ॥ ५४ ॥ यस्तु लोकाऽविरुद्धोऽपि तं धर्मं सात्त्विकं विदुः ॥ चतुर्विधा हि ते धर्मा वर्णाश्रमविभागतः ॥ ५५ ॥ नित्यनैमित्तिकाः काम्या इति ते च त्रिधा मताः ॥ ते सर्वे स्वस्वधर्मांश्च यदा विष्णोः समर्पिताः ॥ ५६ ॥ तदा वै सात्त्विका ज्ञेया धर्मा भागवताः शुभाः ॥ देवतांतरदैवत्याः सकामा राजसा मताः ॥ ५७ ॥ यक्षरक्षःपिशाचादिदैवत्या लोकनिष्ठुराः ॥ हिंसात्मका निंदिताश्च धर्मास्ते तामसाः स्मृताः ॥ ५८ ॥ सत्त्वस्थाः सात्त्विकान्धर्मान्विष्णुप्रीतिकराञ्च्छुभान् ॥ कुर्वंत्यनीहया नित्यं ते वै भागवताः स्मृताः ॥ ५९ ॥ येषां चित्तं सदा विष्णौ जिह्वायां नाम वै विभोः ॥ पादौ च हृदये येषां ते वै भागवताः स्मृताः ॥ ६० ॥ सदाचाररता ये च सर्वेषामुपकारकाः ॥ सदैव ममताहीनास्ते वै भागवताः स्मृताः ॥ ६१ ॥ येषां च शास्त्रे विश्वासो गुरौ साधुषु कर्मसु ॥ ये विष्णुभक्ताः सततं ते वै भागवताः स्मृताः ॥ ६२ ॥ येषां हि संमता धर्माः शाश्वता विष्णुवल्लभाः ॥ श्रुतिस्मृत्युदिता ये च ते धर्माः शाश्वता मताः ॥ ६३ ॥ अटनं सर्वदेशेषु वीक्षणं सर्वकर्मणाम् ॥ श्रवणं सर्वधर्माणां विषयाऽऽसक्तचेतसाम् ॥ ६४ ॥ अकिंचित्करमेतेषां षंढस्येव वरस्त्रियः ॥ साधूनां दर्शनेनैव मनो द्रवति वै सताम् ॥ ६५ ॥ चंद्रस्य कौमुदीसंगाच्चंद्रकांतशिला यथा ॥ क्वचित्सच्छास्त्रश्रवणाद्विषये रहितं मनः ॥ ६६ ॥ तिष्ठत्येव सतां पुंसां तेजोरूपं ह्यकल्मषम् ॥ पद्मबन्धोः प्रभासंगात्सूर्यकांतशिला यथा ॥ ६७ ॥ निष्कामैर्हि जनैर्यैस्तु श्रद्धया समुपाश्रितः ॥ यो विष्णुवल्लभो नित्यं धर्मो भागवतो मतः ॥ ६८ ॥ तैर्दृष्टा बहवो धर्मा इहाऽमुत्र फलप्रदाः ॥ विष्णुप्रीतिकराः सूक्ष्माः सर्वदुःखविमोचकाः ॥ ६९ ॥

प्रसिद्धाः ॥ ५६ ॥ भागवता विष्णुसंबंधिनः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

॥ ७० ॥ प्रश्रया गृहादौ आश्रयास्तेषाम् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ उर्वारुकस्य कर्कटीफलस्य रसायनस्य पूर्वोक्तपानकप्रमुखस्य प्रदानम् ॥ ७६ ॥
॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ अलाबुं दुग्धतुंबी महाराष्ट्रभाषायां दुधा भोपळा इति प्रसिद्धम्, गृंजरं गाजर इति प्रसिद्धम्, तिलपिष्टकं तिलैः कृतं किमपि खाद्यम्,
आरनालं कांजिकम्, भिःसटं कमलकंदः अथवा दग्धान्नम्, घृतकोशातकी घोसाळे गिलिका इति प्रसिद्धम् ॥ ८० ॥ उपोदकी थोरमयाळ पूईशाक इति प्रसिद्धा, कलिंगं

दध्नः सारमिवोद्धृत्य धर्मं वैशाखसंभवम् ॥ रमायै भगवानाह क्षीराब्धौ हितकाम्यया ॥ ७० ॥ मार्गच्छायाविनिर्माणं प्रपादानं च वै तथा ॥
व्यजनैर्व्यजनं चैव प्रश्रयाणां समर्पणम् ॥ ७१ ॥ छत्रस्योपानहोर्दानं दानं कर्पूरगन्धयोः ॥ वापीकूपतडागानां निर्माणं विभवे सति ॥ ७२ ॥
सायाह्ने पानकस्यापि दानं तु कुसुमस्य च ॥ तांबूलदानं पापघ्नं गोरसानां विशेषतः ॥ ७३ ॥ लवणान्विततक्रस्य दानं श्रांताय वै पथि ॥
अभ्यंगकरणं चैव द्विजपादावनेजनम् ॥ ७४ ॥ कटकम्बलपर्यंकदानं गोदानमेव च ॥ मधुयुक्ततिलानां च दानं पापविनाशनम् ॥ ७५ ॥
सायाह्ने चेक्षुदण्डानां दानमुर्वारुकस्य च ॥ रसायनप्रदानं च पितृनिर्वापणं तथा ॥ ७६ ॥ एते धर्मा षिशिष्योक्ता मासेऽस्मिन्माधवप्रिये ॥
प्रातः सूर्योदये स्नात्वा शृण्वन्द्विजकुलेरितम् ॥ ७७ ॥ नित्यकर्माणि कृत्वैवं मधुसूदनमर्चयेत् ॥ कथां माधवमासीयां शृणुयाच्च समाहितः ॥ ७८ ॥
तैलाभ्यंगं वर्ज्जयेच्च कांस्यपात्रे तु भोजनम् ॥ निषिद्धभक्षणं चैव वृथाऽऽलापं तु वर्जयेत् ॥ ७९ ॥ अलाबुं गृंजरं चैव लशुनं तिलपिष्टकम् ॥
आरनालं भिस्सटं च घृतकोशातकीं तथा ॥ ८० ॥ उपोदकीं कलिंगं च शिग्रुशाकं च वर्जयेत ॥ निष्पावानि कुलित्थानि मसूराणि च वर्जयेत् ॥
॥ ८१ ॥ वृंताकानि कलिंगानि कोद्रवाणि च वर्जयेत् ॥ तंदुलीयकशाकं च कौसुम्भं मूलकं तथा ॥ ८२ ॥ औदुंबरं बिल्वफलं तथा श्लेष्मा
तकीफलम् ॥ सर्वथा वर्जयेद्विद्वान्मासेऽस्मिन्माधवप्रिये ॥ ८३ ॥ एतेष्वन्यतमं भुक्त्वा स चंडालो भवेद्ध्रुवम् ॥ तिर्यग्योनिशतं याति नात्र
कार्या विचारणा ॥ ८४ ॥ एवं मासव्रतं कुर्यात्प्रीतये मधुघातिनः ॥ एवं व्रते समाप्ते तु प्रतिमां कारयेद्विभोः ॥ ८५ ॥

सर्षपम् इति प्रसिद्धम् अन्यत्सुगमम् ॥ ८१ ॥ कलिंगानि कलिंगडनाम्ना प्रसिद्धानि फलानि कौसुंभं करडई इति प्रसिद्धशाकम् ॥ ८२ ॥ श्लेष्मातकीफलं भोंकर इति
प्रसिद्धम् ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ अथ व्रतांते कर्तव्यतामाह—तत्र एवं मासव्रतं कुर्यात्, एवं व्रते समाप्ते तु इत्यनेन वचनेन व्रतारंभसमाप्तिरुक्ता, परं तत्र कस्मिन्दिने
आरंभः कस्मिन्दिने समाप्तिः कार्येति जिज्ञासायामाहपाद्मे—"प्रारभेत व्रतमिदं पौर्णमास्यां मधोर्नृप ॥ यमैश्च नियमैर्युक्तः शक्त्या किंचित्प्रदाय च ॥ हविष्यभुग्भूमि

शायी ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः॥ कृच्छ्रादितपसा क्षामो ध्यायन्नारायणं हृदि ॥ एवं प्राप्य च वैशाखीं दद्यान्मधुतिलादिकम् ॥ भोजनं द्विजमुख्येभ्यो भक्त्या धेनुं सदक्षिणाम् ॥ अच्छिद्रं प्रार्थयेच्चापि तस्य स्नानस्य भूसुरान् ॥ यथा लक्ष्मीः प्रिया भूप माधवस्य जगत्पतेः ॥ तथैव माधवो मासो मधुसूदनवल्लभः ॥ एवं विधियुतो मर्त्यः स्नात्वा द्वादश वत्सरम् ॥ उद्यापनं चरेच्छक्त्या मधुसूदनतुष्टये ॥ इदं माधवमासस्य माहात्म्यं कथितं तव॥" इति ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥९२॥

मधुसूदनदैवत्यां सवस्त्रां च सदक्षिणाम् ॥ स्वर्चितां विभवैः सर्वैर्ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ८६ ॥ वैशाखसितद्वादश्यां दद्याद्दध्यन्नमंजसा ॥ सोदकुम्भं सतांबूलं सफलं च सदक्षिणम् ॥८७॥ ददामि धर्मराजाय तेन प्रीणातु वै यमः॥ अपसव्यात्समुच्चार्य नामगोत्रे पितुस्ततः॥८८॥ दद्याद्दध्यन्नमक्षय्यं पितॄणां तृप्तिहेतवे ॥ गुरुभ्यश्च तथा दद्यात्पश्चाद्दद्याच्च विष्णवे॥८९॥शीतलोदकदध्यन्नं कांस्यपात्रस्थमुत्तमम्॥सदक्षिणं सतांबूलं सभक्ष्यं च फलान्वितम् ॥९०॥ ददामि विष्णवे तुभ्यं विष्णुलोकजिगीषया ॥ इति दत्त्वा यथाशक्त्या गां च दद्यात्कुटुंबिने ॥ ९१ ॥ एवं मासव्रतं कुर्याद्यो दंभेन विवर्जितः ॥ स सर्वैः पातकैर्हीनः कुलमुद्धृत्य वै शतम् ॥ ९२ ॥ पश्यतामेव भूतानां भित्त्वा वै सूर्यमंडलम् ॥ याति विष्णोः परं धाम योगिनामपि दुर्लभम् ॥९३॥ व्याख्यात्येवं द्विजकुलवरे माधवीयांश्च ॥ धर्मान्विष्णवादीष्टानतिमहितरान्व्याधपृष्टान्समस्तान् ॥९४॥ वटः सद्यः पश्यतामेव भूमौ पपाताहो पंचशाखी द्रुमोऽयम् ॥ वृक्षात्तस्मात्कोटरे संस्थितो हि व्यालः कश्चिद्दीर्घदेही करालः ॥ हित्वा देहं पापयोनिं च सद्यः स वै तस्थौ प्रांजलिर्नम्रमूर्धा ॥ ९५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखंडे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे भागवतधर्मकथनंनाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ ततस्तु विस्मितो भूत्वा शंखो व्याधसमन्वितः ॥ को भवानिति तं प्राह दशैषा च कुतस्तव ॥ १ ॥ केन वा कर्मणा सौम्य मतिस्तव शुभावहा ॥ अकस्मात्ते कथं मुक्तिरेतदाचक्ष्व विस्तरात् ॥ २ ॥ शंखेनैव तदा पृष्टो दण्डवत्पतितो भुवि ॥ प्रश्रयाऽवनतो भूत्वा प्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३ ॥ अहं पुरा द्विजः कश्चित्प्रयागे बहुभाषणः ॥ रूपयौवनसंपन्नो विद्यामदसुगर्वितः ॥ ४ ॥ धनाढ्यो बहुपुत्राढ्यः सदाऽहंकारदूषितः॥ कुसीदस्य मुनेः पुत्रो नाम्ना रोचन इत्यहम् ॥ ५ ॥ आसनं शयनं निद्रा व्यवायोऽक्षपरिक्रियाः ॥ लोकवार्ता कुसीदं वा व्यापारास्ते ममाऽभवन् ॥ ६ ॥

॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ छ ॥ अथ सर्पदेहान्मुक्तस्य पुरुषस्य कथां विवक्षुः प्रश्नमुत्थापयति–तत इत्यादिना ॥ १ ॥२ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अक्षपारिक्रिया द्यूतक्रीडा ॥ ६ ॥

तंतुमात्राणि अतिसूक्ष्माण्यपि कर्माणि लोकपरंपरागतानि, कुर्वे अकरवम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अचरम् अकरवं लोकवार्ता लौकिकी कथा तया अभिरंजनात् मनोरंजनात् ॥ १४ ॥ १५ ॥ पंचत्वं मरणम् ॥१६॥ तप्तानि यानि सीसजलानि सीसरसास्तैः पूर्णम् मन्वंतानि मन्वंतराणि ॥१७॥ १८ ॥

तंतुमात्राणि कर्माणि लोकनिन्दाविशंकितः ॥ सदंभश्च सदा कुर्वे न श्रद्धा मे कदाचन ॥ ७ ॥ दुर्बुद्धेर्मम दुष्टस्य कियत्कालो गतोऽभवत् ॥ तदा वैशाखमासेऽस्मिञ्जयंतोनाम वै द्विजः ॥ ८ ॥ श्रावयामास तन्मासधर्मान्भागवतप्रियान् ॥ तत्क्षेत्रे वासिनां पुण्यकर्मणां च द्विजन्मनाम् ॥ ९ ॥ नारीनराः क्षत्रियाश्च वैश्याः शूद्राः सहस्रशः ॥ प्रातः स्नात्वा समभ्यर्च्य मधुसूदनमव्ययम् ॥ १० ॥ कथां शृण्वंति सततं जयन्तेन समीरिताम् ॥ शुचिभूत्वा मौनधरा वासुदेवकथारताः ॥ ११ ॥ वैशाखधर्मनिरता दंभालस्यविवर्जिताः ॥ तां सभां च प्रविष्टोऽहं कौतुकाच्च दिदृक्षया ॥ १२ ॥ सोष्णीषेण मया मूर्ध्ना नमस्कारोऽपि न कृतः ॥ तांबूलं च मुखे कृत्वा कंचुकं च मया धृतम् ॥१३॥ कथाविक्षेपमचरं लोकवार्ताभिरंजनात् ॥ सर्वेषां चित्तचांचल्यमभूद्वै लोकवार्तया ॥ १४ ॥ क्वचिद्धासः प्रसार्याहं क्वचिन्निंदन्क्वचिद्धसन् ॥ एवं कालो मया नीतः कथा यावत्समाप्यते ॥ १५ ॥ पश्चात्तेनैव दोषेण सद्योऽल्पायुर्विनष्टधीः ॥ सन्निपातेन पञ्चत्वं प्राप्तोऽहं च परे दिने ॥१६॥ तप्तसीसजलैः पूर्णं निरयं च हलाहलम्॥ प्राप्य भुक्त्वा यातनां च मन्वन्तानि चतुर्दश ॥१७॥ युक्तेष्वथ च लक्षेषु तथा चतुरशीतिभिः ॥ क्रमाद्योनिषु जातोऽहमिदानीं चावसन्द्रुमे ॥१८॥ दशयोजनविस्तीर्णे शतयोजनमुन्नते ॥ व्यालोऽहं तामसः क्रूरः सप्तयोजनकोटरे ॥१९॥ भूत्वा वसामि विप्रर्षे कर्मणा बाधितः पुरा ॥ अयुतं च समा याता निराहारस्य कोटरे ॥ २० ॥ दैवात्तव मुखांभोजसमीरितकथामृतम् ॥ श्रुत्वा चक्षुर्द्वयेनाहं सद्यो ध्वस्ताशुभो मुने ॥२१॥ व्यालयोनिं विसृज्याऽहं दिव्यरूपधरः पुमान् ॥ प्रांजलिः प्रणतो भूत्वा पादौ ते शरणं गतः॥२२॥ कस्मिञ्जन्मनि त्वं बंधुर्न जाने मुनिसत्तम ॥ न मयोपकृतं क्वाऽपि सानुकम्पः कुतः सताम् ॥ २३ ॥ साधूनां समचित्तानां सदा भूतदयावताम् ॥ परोपकारप्रकृतिर्न चैषामन्यथा मतिः ॥ २४ ॥ मामद्यानुगृहाण त्वं यथा धर्मे मतिर्भवेत् ॥ न भूयाद्विस्मृतिः क्वाऽपि विष्णोर्देवस्य चक्रिणः ॥ २५ ॥ महतां साधुवृत्तानां संगतिश्च सदा भवेत् ॥ दारिद्र्यमेकमेव स्यान्मदांधपरमांजनम् ॥ २६ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ चक्षुर्द्वयेन श्रुत्वा सर्पस्य चक्षुःश्रवत्वात चक्षुर्भ्यां श्रवणम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ सतां सानुकंपः कुतः कदापि साधूनामुपरि दया न कृतेत्यर्थः ॥ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ गताध्वसः गतसाध्वसः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

इति तं बहुधा स्तुत्वा प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ प्रांजलिः प्रणतस्तस्थौ तूष्णीमेव तदग्रतः ॥ २७ ॥ शंखो दोर्भ्यां समुत्थाप्य पूर्णप्रेमपरिप्लुतः ॥
पस्पर्श पाणिना चांगं शंतमेन गताध्वसः ॥ २८ ॥ चक्रे सोऽनुग्रहं तस्मिन्दिव्यरूपधरे द्विजे ॥ प्राह तं कृपयाऽऽविष्टो भाविवृत्तान्तमञ्जसा ॥
॥ २९ ॥ द्विज त्वं मासमाहात्म्यश्रवणाच्च हरेरपि ॥ माहात्म्यश्रवणात्सद्यो विध्वस्ताऽखिलबंधनः ॥ ३० ॥ अतिहाय कलंकं च क्रमाद्गत्वा
पुनर्भुवि ॥ दशार्णे विषमे पुण्ये भविता त्वं द्विजोत्तमः ॥ ३१ ॥ वेदशर्मेति विख्यातः सर्ववेदविशारदः ॥ तत्र ते भविता जातिस्मृतिरात्यंतिकी
शुभा ॥३२॥ तथा स्मृतानुबन्धस्त्वं त्यक्तसर्वैषणः शुभः॥करोषि सकलान्धर्मान्वैशाखोक्तान्हरिप्रियान् ॥ ३३ ॥ निर्द्वन्द्वो निःस्पृहोऽसंगो गुरु
भक्तो जितेन्द्रियः ॥ सदा विष्णुकथालापो भविता तत्र जन्मनि ॥३४॥ ततः सिद्धिं समाप्याथ विध्वस्ताऽखिलबन्धनः ॥ प्राप्नोषि परमं धाम
योगैरपि दुरासदम् ॥३५॥ मा भैषीः पुत्र भद्रं ते भविता मत्प्रसादतः ॥ हास्याद्भयात्तथा क्रोधाद्द्वेषात्कामादथाऽपिवा ॥३६॥ स्नेहाद्वा सकृदुच्चार्य
विष्णोर्नामाऽघहारि च॥ पापिष्ठा अपि गच्छन्ति विष्णोर्धाम निरामयम् ॥३७॥ किमु तच्छ्रद्धया युक्ता जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ॥ दयावन्तः
कथां श्रुत्वा गच्छंतीति द्विजोत्तम ॥३८॥ केचित्केवलया भक्त्या कथालापैकतत्पराः ॥ सर्वधर्म्मोज्झिता वाऽपि यांति विष्णोः परं पदम्॥३९॥
द्वेषादिना च भक्त्या वा केचिद्विष्णुमुपासते ॥ तेऽपि यांति परं धाम पूतनेवासुहारिणी ॥ ४० ॥ महद्भिः संगतो नित्यं वाग्विसर्गस्तदाश्रयः ॥
मुमुक्षूणां च कर्तव्यः स विधिः श्रुतिचोदितः ॥ ४१ ॥ स वाग्विसर्गो जनताऽघविप्लवो यस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ॥ नामान्यनंतस्य
यशोंकितानि यच्छृण्वन्ति गायन्ति गृणंति साधवः ॥ ४२ ॥ यः कष्टसेवां न च कांक्षते विभुर्न वासनं भूरि न रूपयौवने ॥ स्मृतः सकृद्गच्छति
धाम भास्वरं कं वा दयालुं शरणं व्रजेत ॥ ४३ ॥ तमेव शरणं याहि नारायणमनामयम् ॥ भक्तवत्सलमव्यक्तं चेतोगम्यं दयानिधिम् ॥ ४४ ॥
कुरु सर्वानिमान्धर्मान्वैशाखोक्तान्महामते ॥ तेन तुष्टो जगन्नाथः शर्म ते च विधास्यति ॥ ४५ ॥ इत्युक्त्वा विररामाथ व्याधं दृष्ट्वा सुविस्मितः॥
स दिव्यः पुरुषः प्राह पुनस्तं मुनिपुंगवम् ॥ ४६ ॥ ॥ दिव्यपुरुष उवाच ॥ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोऽस्मि त्वया शंख दयालुना ॥ दिष्ट्या गता
मे दुर्योनिर्यामि चैव परां गतिम् ॥ ४७ ॥ इति तं च परिक्रम्य ह्यनुज्ञातो दिवं ययौ ॥ ततः सायमभूद्राजञ्छंखो व्याधेन तोषितः ॥ ४८ ॥

अबद्धवत्यपि अशुद्धेऽपि ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ निववृते परावृत्तः ॥ ५९ ॥ चूतमाम्रफलम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

संध्यां सायन्तनीं कृत्वा रात्रिशेषं निनाय च ॥ नानाख्यानैश्च भूपानां देवानां च महात्मनाम् ॥ ४९ ॥ लीलाभिरवताराणां दृष्टगोष्ठिभिरेव च ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय पादौ प्रक्षाल्य वाग्यतः ॥ ५० ॥ ध्यायंश्च तारकं ब्रह्म कृत्वा शौचादिसत्क्रियाम् ॥ वैशाखे मेषगे सूर्ये स्नात्वा प्राक्च भगोदयात् ॥ ५१ ॥ कृत्वा संध्यादिकं कर्म तथा संतर्प्य चाऽखिलान् ॥ व्याधमाहूय हृष्टात्मा मूर्ध्नि प्रोक्ष्य निरीक्ष्य च ॥ ५२ ॥ रामेति द्व्यक्षरं नाम ददौ वेदाधिकं शुभम् ॥ विष्णोरेकैकनामाऽपि सर्ववेदाधिकं मतम् ॥ ५३ ॥ तेभ्यश्चाऽनंतनामभ्योऽधिकं नाम्नां सहस्रकम् ॥ तादृङ्नामसहस्रेण रामनाम समं मतम् ॥ ५४ ॥ तस्माद्रामेति तन्नाम जप व्याध निरंतरम् ॥ धर्मानेतान्कुरु व्याध यावदामरणांतिकम् ॥ ५५ ॥ ततस्ते भविता जन्म वल्मीकस्य ऋषेः कुले ॥ वाल्मीकिरिति नाम्ना च भूमौ ख्यातिमवाप्स्यसि ॥ ५६ ॥ इति व्याधं समादिश्य प्रतस्थे दक्षिणां दिशम् ॥ व्याधोऽपि तं परिक्रम्य प्रणम्य च पुनःपुनः ॥ ५७ ॥ किंचिद्दूरानुगो भूत्वा स रुदन्विरहातुरः ॥ यावद्दृष्टिपथं तावत्पश्यंस्तस्य गतिं पुनः ॥ ५८ ॥ पुनर्निववृते कृच्छ्रात्तमेव हृदि चिंतयन् ॥ वनं निर्माय तन्मार्गे प्रपां कृत्वा सुनिर्मलाम् ॥ ५९ ॥ अतियोग्यानिमान्धर्मान्वैशाखोक्तांश्चकार ह ॥ वन्यैः कपित्थपनसैर्जंबूचूतादिभिः फलैः ॥ ६० ॥ मार्गगानां श्रमार्तानामाहारं परिकल्पयन् ॥ उपानद्भिश्चंदनैश्च छत्रैश्च व्यजनैरपि ॥६१॥ वालुकास्तरणोपेतच्छायाभिश्च क्वचित्क्वचित् ॥ आजहाराथ पांथानां श्रमं स्वेदोद्भवं तथा ॥६२॥ प्रातः स्नात्वा दिवारात्रं जपन्रामेति वै मनुम् ॥ व्याधजन्मनि नामाऽसौ वल्मीकस्य सुतोऽभवत् ॥ ६३ ॥ कृणुर्नाम मुनिः कश्चित्तस्मिन्नेव सरोवरे ॥ तपो वै दुस्तरं तेपे बाह्यव्यापारवर्जितः ॥ ६४ ॥ वल्मीकमभवद्देहे तस्य कालेन भूयसा ॥ वल्मीक इति तं प्राहुरतो वै मुनिपुंगवम् ॥ ६५ ॥ पश्चात्तपोविरामांते कृणौ स्मृतिपथं गते ॥ स्त्रियोऽनुस्मरतो राजन्स्खलितं चेंद्रियं मुनेः ॥ ६६ ॥ जग्राह शैलुषी काचित्तस्यां जज्ञे वनेचरः ॥ वाल्मीकिरिति विख्यातो भुवनेषु महायशाः ॥ ६७ ॥ यो वै रामकथां दिव्यां स्वैः प्रबंधैर्मनोहरैः ॥ लोके प्रख्यापयामास कर्मबन्धनिकृंतनीम् ॥ ६८ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ छ ॥ पुनर्मैथिलेयः श्रुतदेवं प्रति वैशाखधर्मान्पृच्छति—केत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ इमास्तिथयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुगुणोत्तमः मुगुणः उत्तमश्च ॥ ८ ॥ ९ ॥ वैशाखे गोचरो वैशाखसंबंधी ॥ १० ॥ ११ ॥ नारका

॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ पश्य वैशाखमाहात्म्यं भूपालाद्याऽपि भूतिदम् ॥ व्याधोप्युपानहौ दत्त्वा ऋषित्वं प्राप दुर्लभम् ॥ ६९ ॥ य इदं
परमाख्यानं पापघ्नं रोमहर्षणम् ॥ शृणुयाच्छ्रावयेद्वाऽपि न भूयः स्तनपो भवेत् ॥ ७०॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे व्याधोपाख्याने वाल्मीकेर्जन्मकथनन्नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ मैथिलेय उवाच ॥ ॥ का ह्यस्मिंस्तिथयः पुण्या मासे वैशाखसंज्ञके ॥ कानि दानानि शस्तानि तासुतासु विशेषतः ॥ १ ॥
काः प्रख्याताश्च वै लोक एतदाचक्ष्व विस्तरात् ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ त्रिंशच्च तिथयः पुण्या वैशाखे मेषगे रवौ ॥ २ ॥ एकादश्यां
कृतं पुण्यं कोटिकोटिगुणं भवेत् ॥ सर्वदानेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् ॥ ३ ॥ समवाप्नोति वैशाख एकादश्यां जलाप्लुतः ॥ स्नानं दानं
तपो होमो देवतार्चनसत्क्रियाः ॥ ४ ॥ कथायाः श्रवणं चैव सद्यो मुक्तिविधायकम् ॥ रोगाद्युपहतो यस्तु दारिद्र्येणाऽपि पीडितः ॥ ५ ॥
श्रुत्वा कथामिमां पुण्यां कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ अस्नात्वा चाऽप्यदत्त्वा च येन नीता इमाः शुभाः ॥ ६ ॥ स गोघ्नश्च कृतघ्नश्च पितृघ्नश्च महान्स्मृ
तः ॥ जलाशयाश्च स्वाधीनाः स्वाधीनं च कलेवरम् ॥७॥ माधवो मनसा सेव्यः कालश्च सुगुणोत्तमः ॥ साधवश्च दयावंतः को न सेवेत माध
वम् ॥ ८ ॥ दरिद्रैश्च धनाढ्यैश्च पंगुभिश्चांधकैस्तथा ॥ षंढैश्च विधवाभिश्च नारीभिश्च नरैस्तथा ॥ ९ ॥ कुमारयुववृद्धैश्च रोगार्तैरपि भूमिप ॥
अतीवसुखसाध्यो हि धर्मो वैशाखगोचरः ॥ १० ॥ मासमेनमनुप्राप्य धर्मान्कुरु इमाञ्छुभान् ॥ को न यत्नं च कुरुते तस्मात्को न्वपरः
शुभः ॥ ११ ॥ योऽतीव सुलभान्धर्मान्न करोति नराऽधमः ॥ तस्यैव सुलभा लोका नारका नात्र संशयः ॥ १२ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि
तस्मिन्मासे च कोत्तमा ॥ तां तिथिं सर्वपापघ्नीं दध्नः सारमिवोद्धृताम् ॥१३॥ चैत्रे मासि महापुण्ये मेषसंस्थे दिवाकरे ॥ पापघ्नी पितृदैवत्या
गयाकोटिफलप्रदा ॥ १४ ॥ अत्रैव श्रूयते पुण्या पितृगाथा पुरातनी ॥ शृणु तां सत्कथां राजन्सावर्णौ शासति क्षितिम् ॥ १५ ॥

नरकस्थानभूताः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ शिश्नस्य निग्रहः कामजय इत्यर्थः, जिह्वाया निग्रहः

त्रिंशत्कलियुगस्यांते सर्वधर्मविवार्जिते ॥ आनर्ते तु द्विजः कश्चिद्धर्मवर्ण इति श्रुतः ॥ १६ ॥ दृष्ट्वा कलियुगे राजञ्जनान्पापरतान्मुनिः ॥ तस्यैव
प्रथमे पादे वर्णधर्मविवर्जिते ॥१७॥ स कदाचित्सत्रयागं मुनीनां तु महात्मनाम् ॥ अगमत्पुष्करे क्षेत्रे कुर्वतां मौनधारिणाम् ॥१८॥ तत्र चास
न्पुण्यकथा ऋषीणां शास्त्रगोचराः॥ तत्र केचित्कलियुगं प्रशशंसुर्धृतव्रताः ॥१९॥ कृते यद्वत्सरात्साध्यं पुण्यं माधवतोषणम् ॥ त्रेतायां मासतः
साध्यं द्वापरे पक्षतो नृप ॥ २० ॥ तस्माद्दशगुणं पुण्यं कलौ विष्णुस्मृतेर्भवेत् ॥ अत्यल्पमपि वै पुण्यं कलौ कोटिगुणं भवेत् ॥ २१ ॥ दया
पुण्यविहीने तु दानधर्मविवर्जिते ॥ दयादानं च कुरुते सकृदुच्चार्य वै हरिम् ॥ २२ ॥ स एव चोर्ध्वगो नूनं दुर्भिक्षे चान्नदस्तथा ॥ एतत्प्रसं
गावसरे नारदोऽभ्येत्य वै मुनिः ॥ २३ ॥ करेणैकेन शिश्नं च जिह्वां चैकेन वै हसन् ॥ प्रगृह्योन्मत्तवत्तत्र ननर्त मुनिसत्तमः ॥ २४ ॥ सभ्या
स्तदा तमित्यूचुः किमेतदिति नारद ॥ प्रत्युवाच स तान्सर्वान्नृत्यं कुर्वन्हसन्सुधीः ॥ २५ ॥ संतोषाद्यदिह प्रोक्तं नृत्यद्भिर्भावितात्मभिः ॥
सिद्धा वयं न संदेहः पुण्योऽयं कलिरागतः ॥ २६ ॥ तत्सत्यं न च संदेहो बहु स्वल्पेन साध्यते ॥ स्मरणात्तोषमायाति केशवः क्लेशनाशनः
॥ २७ ॥ तथापि वः प्रवक्ष्यामि दुर्घटं च द्वयं ध्रुवम् ॥ शिश्नस्य निग्रहः पुत्रा जिह्वाया अपि नित्यशः ॥ २८ ॥ द्वयं यद्धि भवेद्यस्य स एव
स्याज्जनार्दनः ॥ भवद्भिर्नात्र स्थातव्यं तस्मात्कलियुगागमे ॥ २९ ॥ पाखंडं भारतं हित्वा संचरध्वं यथासुखम् ॥ यत्र कुत्रापि देशेषु मनो
यत्र प्रसीदति ॥ ३० ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा मुनयः शंसितव्रताः ॥ सत्रं समाप्य सहसा ययुस्ते च यथासुखम् ॥ ३१ ॥ धर्मवर्णोऽपि तच्छ्रुत्वा
त्यक्तुं भूमिं मनो दधे ॥ स व्रतं चोर्ध्वतेजस्कं धृत्वा दण्डकमंडलू ॥ ३२ ॥ जटावल्कलधारी च भूत्वा चैवं ययौ पुनः ॥ कलौ युगे त्वनाचा
रान्द्रष्टुं विस्मितमानसः ॥ ३३ ॥ तत्राऽपश्यज्जनान्घोरान्पापाचाररतान्खलान् ॥ पाखण्डिनो द्विजाः सर्वे शूद्राः प्रव्राजिनस्तथा ॥ ३४ ॥
भर्तारं द्वेष्टि भार्या च शिष्यो द्वेष्टि गुरुं तथा ॥ भृत्यश्च स्वामिहंता च पुत्रः पितृवधे रतः ॥ ३५ ॥

मधुरादिरसेषु रागद्वेषराहित्यम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रव्राजिनः संन्यासिनः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

शुभाः श्रुतिस्मृतिपुराणविहिताः क्रियाः कर्माणि क्रियासाम्याः लौकिकगमनागमनादिसदृशाः ॥ ३६ ॥ शिताः क्रूराः ॥ ३७ ॥ कूटसाक्ष्यं मत्साक्षिकमिदमिति मिथ्याकथनम् ॥ ३८ ॥ एकम् अन्यत् । "एके मुख्यान्यकेवला" इत्यभिधानात् ॥ हैतुकी सहेतुका जीविकार्थं सकलं कर्मेति भावः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

शूद्रप्राया द्विजाः सर्वे बस्तप्रायाश्च धेनवः ॥ गाथाप्रायास्तथा वेदाः क्रियासाम्याः शुभाः क्रियाः ॥ ३६ ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्याः फलदास्तत्र देवताः ॥ ता एव श्रद्धयाऽर्चंति जनाः पापरताः शिताः ॥ ३७ ॥ सर्वे व्यवायनिरतास्तदर्थे त्यक्तजीविताः ॥ कूटसाक्ष्यप्रवक्तारः सदा कैतवमानसाः ॥ ३८ ॥ मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं सदा कलौ ॥ सर्वेषां हैतुकी विद्या सा पूज्या नृपमंदिरे ॥ ३९ ॥ गीताद्याश्च कला विद्या नृपाणां च प्रियावहाः ॥ हीनाश्च पूज्यतां यांति नोत्तमाश्च कलौ युगे ॥ ४० ॥ श्रोत्रियाश्च द्विजाः सर्वे दरिद्राः स्युः कलौ युगे ॥ विष्णुभक्तिर्नराणां तु प्रायशो नैव वर्तते ॥४१॥ प्रायः पाखंडभूयिष्ठं पुण्यक्षेत्रं भविष्यति ॥ शूद्रा धर्मप्रवक्तारो जटिलास्तापसाः कलौ ॥४२॥ सर्वे चाल्पायुषो मर्त्या दयाहीनाः शठा जनाः ॥ सर्वे धर्मप्रवक्तारः सर्वे च ग्रहणोत्सवाः ॥ ४३ ॥ स्वार्चनं चाऽपि हीच्छंति वृथा निन्दापरायणाः ॥ असूयानिरताः सर्वे प्रभोः स्वगृहमागते ॥ ४४ ॥ भ्राता च भगिनीगंता पिता पुत्रीं च वै कलौ ॥ सर्वेऽपि शूद्रीनिरताः सर्वे वारांगनारताः ॥ ४५ ॥ साधूंनैव विजानंति बहुपापांश्च मन्यते ॥ व्यक्तीकुर्वंति साधूनां दोषमेकं दुराग्रहाः ॥ ४६ ॥ पापानां दोषजातानि गुणत्वेन वदन्ति हि ॥ दोषमेव प्रगृह्णंति कलौ तु विगुणा जनाः ॥४७॥ जलौका धर्मसंयुक्ता रक्तं पिबति नो पयः ॥ औषध्यः सत्त्वहीना हि ऋतून व्यत्ययास्तथा ॥ ४८ ॥ दुर्भिक्षं सर्वराष्ट्रेषु कन्या काले न सूयते ॥ नटनर्तकविद्यासु प्रीतिमन्तो नराः कलौ ॥ ४९ ॥ वेदवेदांतविद्यासु निरता ये गुणाधिकाः ॥ भृत्यान्पश्यंति तान्मूढास्ते भ्रष्टाश्चाखिला नृप ॥ ५० ॥ त्यक्तश्राद्धक्रियाः सर्वे त्यक्तवेदोदितक्रियाः ॥ जिह्वायां विष्णुनामानि न वर्तंते कदाचन ॥ शृंगाररसनिर्वाणास्तद्गीतान्येव ते जगुः ॥५१॥ न विष्णुसेवा न च शास्त्रवार्ता न यागदीक्षा न विचारलेशः ॥ न तीर्थयात्रा न च दानधर्माः कलौ जने क्वाऽपि बभूव चित्रम् ॥ ५२ ॥ तान्दृष्ट्वा धर्मवर्णोऽपि सुभीतोऽत्यन्तविस्मितः ॥ वंशं पापात्क्षयं यांतं दृष्ट्वा द्वीपांतरं ययौ ॥ ५३ ॥ स चरन्सर्वद्वीपेषु लोकेष्वेव तु सर्वशः ॥ पितृलोकं ययौ धीमान्कदाचित्कौतुकान्वितः ॥ ५४ ॥ तत्राऽपश्यन्महाघोराञ्छ्राम्यमाणांश्च कर्मभिः ॥५५॥

॥ ४२ ॥ ग्रहणं परद्रव्यादीनां तत्र उत्सवो हर्षो येषां तथाविधाः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ काले प्रसवदशायां न सूयते बालैव प्रसूते इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ शृंगाररस एव निर्वाणो मुक्तिसदृशो येषां ते ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

पतितान् आसन्नपतनान् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ तेन वचसा ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ निस्तंतूनां संततिरहितानाम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

धावतो रुदमानांश्च पततः पतितानपि ॥ तत्रापश्यच्चान्धकूपे पतितान्स्वान्पितॄनधः ॥ ५६ ॥ दूर्वाग्रलंबिनो दीनान्दूर्वाच्छेदे हि शंकितान् ॥
तदा प्राप्तः कोऽपि चाखुर्दूर्वामूलं तदाश्रयम् ॥ ५७ ॥ तेन भागत्रयं चात्तमेको भागोवशेषितः ॥ तं दृष्ट्वा ते क्षीयमाणं मूलं दुःखेन कर्षिणः ॥
॥ ५८ ॥ अधो दृष्ट्वा चांऽधकूपं तटपातादिभीषणम् ॥ दुरुत्तारं महाघोरं कर्मणार्तं सुदुःखिताः ॥ ५९ ॥ अग्रे चाऽपि दुरुत्तारमवलंबविवर्जि
तम् ॥ तान्दृष्ट्वा विस्मितो भूत्वा दयालुर्वाक्यमब्रवीत् ॥६०॥ के यूयं पतिता ह्यस्मिन्केन दुस्तरकर्मणा ॥ कस्य गोत्रे समुत्पन्नाः कथं वो मुक्ति
ह्रूर्जिता ॥ ६१ ॥ एतद्यूयं वदध्वं मे शर्म वोऽथ भविष्यति ॥ इत्येवमुदितास्तेन पितरोऽथ सुदुःखिताः ॥ ६२ ॥ तमूचुः करुणां वाचं धर्मश्रुति
पुरःसराः ॥ ॥ पितर ऊचुः ॥ ॥ वयं श्रीवत्सगोत्रीया भुवि सन्तानवर्जिताः ॥ ६३ ॥ पिंडश्राद्धविहीनाश्च तेन पच्यामहे वयम् ॥ निःसन्ता
नोऽपि नो वंशो जातः पापैः कलौ युगे ॥६४॥ नाऽस्माकं पिंडदश्चास्ति वंशे पापात्क्षयं गते ॥ तेनांऽधकूपे पतनं निस्तंतूनां दुरात्मनाम् ॥६५॥
एको हि वर्तते वंशे धर्मवर्णो महायशाः ॥ स विरक्तश्चरन्नेको न गार्हस्थ्यमुपेयिवान् ॥ ६६ ॥ तंतुना तेन बिभ्रामो दूर्वानालावलंबिताः ॥ निस्तंतु
त्वाच्च तन्मूलमाखुः खादति प्रत्यहम् ॥ ६७ ॥ एकस्यैवाऽवशिष्टत्वात्किंचिन्नलोऽवशेषितः ॥ आखुना खाद्यमानश्च वर्तते सौम्य पश्यताम् ॥
॥ ६८ ॥ तस्य चाऽऽयुःक्षये तात शेषमाखुर्हरिष्यति ॥ पश्चात्कूपे पतिष्यामो दुरुत्तारेंऽधतामसे ॥ ६९ ॥ तस्मात्त्वं च भुवं गत्वा धर्मवर्णं प्रबो
धय ॥ अस्मद्वाक्यैर्दयापात्रैर्गार्हस्थ्ये विमुखं मुनिम् ॥ ७० ॥ पितरस्ते भृशाऽर्ता हि नरके पतिता मया ॥ अन्धकूपे दुरुत्तारे दृष्टा दूर्वावलं
बिताः ॥ ७१ ॥ सा दूर्वा वंशरूपा हि तन्मूलं सततं मुने ॥ कालाख्यो मूषकस्तस्य मूलं खादति प्रत्यहम् ॥ ७२ ॥ वंशनाशोऽनुक्रमत
एकस्त्वं त्ववशेषितः ॥ तेन मूलस्य दूर्वाया नष्टं भागत्रयं मुने ॥७३॥ एको भागोऽवशिष्टोऽत्र यतस्त्वं वर्तसे भुवि ॥ किंचित्खादति वै त्वाऽऽखु
स्तव चाऽऽयुःक्षयक्रमात् ॥ ७४ ॥ परेते त्वयि चाऽस्माकं तवाऽपि पतनं भवेत् ॥ कूप एवान्धतामिस्रे संतानेऽपि क्षयं गते ॥ ७५ ॥

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ हरिवासरी एकादशीव्रतकर्ता ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ सूनृतैर्मधुरैः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ जनकाः

तस्माद्गार्हस्थ्यमासाद्य कुरु संततिवर्धनम् ॥ तेनाऽस्माकं तवाऽपि स्याद्गतिरूर्ध्वां न संशयः ॥ ७६ ॥ एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ यजेत वाऽश्वमेधं च नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ ७७ ॥ यद्येकोऽपि च वैशाखे माघे वा कार्तिकेऽपि च ॥ अस्मानुद्दिश्य वै स्नानं श्राद्धं दानं करिष्यति ॥ ७८ ॥ तेन चोर्ध्वगतिर्भूयान्नरकादुद्धृतिश्च नः ॥ एको वा विष्णुभक्तः स्यादेको वा हरिवासरी ॥ ७९ ॥ एको वा शृणुयाद्विष्णोः कथां पापविनाशनीम् ॥ तस्यातीतं कुलशतं भावि चाऽपि कुलं शतम् ॥ ८० ॥ अपि पापवृतं क्वाऽपि नरकं नैव पश्यति ॥ किमन्यैर्बहुभिः पुत्रैर्दयाधर्मविवर्जितैः ॥ ८१ ॥ ये जाता नार्चयंत्यद्धा विष्णुं नारायणं कुले ॥ नाऽपुत्रस्य हि लोकोऽस्ति सर्वमेतज्जना विदुः ॥८२॥ तत्राऽपि च दयायुक्तं तत्संतानं च दुर्लभम् ॥ इति तं बोधयित्वा तु वाक्यैरेतैश्च सूनृतैः ॥ ८३ ॥ विरक्तस्योर्ध्वरेतस्य गार्हस्थ्ये त्वं मतिं कुरु ॥ पितॄणां वचनं श्रुत्वा धर्मवर्णोऽतिविस्मितः ॥८४॥ प्रणम्य प्रांजलिः प्राह रुदन्वै जातवेपथुः ॥ नाम्नाहं धर्मवर्णश्च युष्मद्वंश्यो दुराग्रही ॥ ॥ ८५ ॥ सत्रे श्रुत्वा तु वचनं नारदस्य महात्मनः ॥ जिह्वादार्ढ्यं गुह्यदार्ढ्यं न कस्याऽपि कलौ युगे ॥ ८६ ॥ दृष्ट्वा भुवि च पापिष्ठांस्ताञ्जनानपि शंकितः ॥ भीतो दुर्जनसंगत्या चरन्द्वीपांतरे वसन् ॥ ८७ ॥ पादास्त्रयो गता ह्यस्य कलेः पादेंऽत्यकेऽपि च ॥ गताः सार्द्धत्रयो भागा इदानीं जनका इमे ॥ ८८ ॥ नाऽहं वेद्मि भवद्दुःखं वृथा जन्म गतं मम ॥ यस्मिन्कुले त्वहं जात ऋणं पित्रोर्न वै हृतम् ॥ ८९ ॥ किं तेन जातमात्रेण भूभारेणाऽत्र शत्रुणा ॥ यो जातो नार्चयेद्विष्णुं पितॄन्देवानृषींस्तथा ॥ ९० ॥ युष्मदाज्ञां करिष्यामि मामाऽऽज्ञापयत क्षितौ ॥ यथा न कलिबाधा स्यात्तत्र संसारतोऽपि वा ॥ ९१ ॥ कर्तव्यान्यपि कृत्यानि मया पुत्रेण भूतले ॥ इत्युक्तास्तेन वंश्येन धर्मवर्णेन धीमता ॥९२॥ किंचिदाश्वस्तमनस इदमूचुर्महीपते ॥ पुत्र पश्य दशामेतां पितॄणां ते महात्मनाम् ॥ ९३ ॥ संतत्यभावात्पततां दूर्वामात्रावलंबिनाम् ॥ त्वं गार्हस्थ्यमुपालभ्य संतत्यास्मान्समुद्धर ॥ ९४ ॥ ये च विष्णुकथारक्ता ये स्मरंत्यनिशं हरिम् ॥ ये सदाचारनिरता न तान्वै बाधते कलिः ॥ ॥ ९५ ॥ शालिग्रामशिला यस्य गृहे तिष्ठति मानद ॥ अथवा भारतं गेहे न तं वै बाधते कलिः ॥ ९६ ॥

पितरः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ तत्तस्माच्छ्राद्धकरणात् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

यश्च वैशाखनिरतो माघस्नानपरश्च यः ॥ कार्तिके दीपदाता यो न तं वै बाधते कलिः ॥९७॥ प्रत्यहं शृणुयाद्यस्तु कथां विष्णोर्महात्मनः ॥
पापघ्नीं मोक्षदां दिव्यां न तं वै बाधते कलिः ॥९८॥ यद्गृहे वैश्वदेवश्च यद्गृहे तुलसी शुभा ॥ यदंगणे शुभा गौश्च न तं वै बाधते कलिः॥९९॥
तस्मान्नो भीतिरस्तीह युगे पापात्मकेऽपि च ॥ शीघ्रं गच्छ भुवं पुत्र मासोऽयं माधवाह्वयः ॥ १०० ॥ सर्वेषामुपकाराय मेषसंस्थे दिवाकरे ॥
त्रिंशच्च तिथयः पुण्या मेषसंस्थे दिवाकरे ॥ १०१ ॥ एकैकस्यां कृतं पुण्यं कोटिकोटिगुणं भवेत् ॥ तत्राऽपि चैत्रबहुलो दर्शो नृणां च मुक्तिदः
॥ २ ॥ प्रियश्च पितृदेवानां सद्यो मुक्तिविधायकः ॥ ये वै पितॄन्समुद्दिश्य श्राद्धं कुर्वंति तद्दिने ॥३॥ सोदकुभं पिंडदानं तदक्षय्यफलं लभेत् ॥
ये च कुर्वंति वै श्राद्धममायां च मधौ सुत ॥ ४ ॥ तैः कृतं तु गयाक्षेत्रे श्राद्धं कोटिगुणं भवेत् ॥ यदि श्राद्धं मधौ दर्शे शाकेनाऽपि करोति च
॥ ५ ॥ कोटिश्राद्धं गयायां तु कृतं तेन न संशयः ॥ कुंभं च पानकैः पूर्णं कर्पूरागुरुवासितम् ॥ ६ ॥ यो न दद्यान्मधौ दर्शे स पितृघ्नो न
संशयः ॥ यो दद्याच्च मधौ दर्शे सपानीयं करीरकम् ॥ ७ ॥ श्राद्धं च भक्तिसंयुक्तः कुरुते च कुलोद्धृतिम् ॥ पितॄणां च तथा लोके नदी चा
ऽमृतवर्षिणी ॥ ८ ॥ कुंभदानात्प्रसरति श्राद्धदानादिदायिनाम् ॥ अन्नसूपघृतापूपलेह्यपायसकर्दमान् ॥ ९ ॥ तस्माज्झटिति त्वं गच्छ यदा वा
ऽमा भविष्यति ॥ कुरु श्राद्धं पिंडदानं सोदकुम्भं महामते ॥११०॥ सर्वेषामुपकाराय गार्हस्थ्यं च समाश्रय ॥ धर्मार्थकामैः संतुष्टः प्राप्य संता
नमुत्तमम् ॥ ११ ॥ पुनश्च मुनिवृत्तिस्त्वं सुखं द्वीपे सुसंचर ॥ इत्यादिष्टः पितृभिश्च तूर्णं भूमिं ययौ मुनिः ॥ १२ ॥ चैत्रे मासे मेषसंस्थे
पुण्ये मासि दिवाकरे ॥ प्रातः स्नात्वा च संतर्प्य पितॄन्देवानृषींस्तथा ॥ १३ ॥ सोदकुंभं तथा श्राद्धं कृत्वा पापविनाशनम् ॥ तेन दत्त्वा
पितॄणां च मुक्तिमावृत्तिवर्जिताम् ॥ १४ ॥ स्वयं विवाहमकरोत्संततिं प्राप्य वै सतीम् ॥ लोके प्रख्यापयामास तां तिथिं पापनाशनीम् ॥१५॥
स्वयं पुनर्मुदा भक्त्या गन्धमादनमाययौ ॥ १६ ॥ तस्मात्पुण्यतमा चैषा मधोर्दर्शाह्वयातिथिः॥ नानया सदृशी लोके तिथिर्दृष्टा श्रुताऽपि वा ॥
॥ ११७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे कलिधर्मनि
रूपणे पितृमुक्तिर्नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ११७ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ छ ॥

अथ अक्षय्यतृतीयामाहात्म्यं वर्णयति—अथेत्यादिना यावदध्यायसमाप्ति । माधवे वैशाखे सिते शुक्लपक्षे ॥ १ ॥ भगस्य रवेरुदये ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अक्षय्यम् अनश्वरम्
॥५॥६॥ त्रयाणां देवर्षिपितॄणाम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ रामां रमणीयाम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ चस्कंद गलितम् ॥ १६ ॥ मा माम् ।

॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि माहात्म्यं पापनाशनम् ॥ अक्षय्यायास्तृतीयायाः सिते पक्षे च माधवे ॥ १ ॥ ये कुर्वंति
च तस्यां वै प्रातः स्नानं भगोदये ॥ ते सर्वे पापनिर्मुक्ता यांति विष्णोः परं पदम् ॥ २ ॥ देवान्पितॄन्मुनीन्यस्तु कुर्यादुद्दिश्य तर्पणम् ॥
तेनाऽधीतं च तेनेष्टं तेन श्राद्धशतं कृतम् ॥ ३ ॥ मधुसूदनमभ्यर्च्य कथां शृण्वंति ये नराः ॥ अक्षय्यायां तृतीयायां ते नरा मुक्तिभागिनः ॥
॥ ४ ॥ ये दानं तत्र कुर्वंति मधुद्विट्प्रीतये शुभम् ॥ तदक्षय्यं फलत्येव मधुशासनशासनात् ॥ ५ ॥ देवर्षिपितृदैवत्या तिथिरेषा महाशुभा ॥
त्रयाणां तृप्तिदात्री च कृते धर्मे सनातने ॥ ६ ॥ प्रख्यातिश्च तिथेरस्याः केन चास्ति तदप्यहम् ॥ वक्ष्यामि नृपशार्दूल सावधानमनाः शृणु ॥
॥ ७ ॥ पुरा पुरंदरस्याऽऽसीद्युद्धं च बलिना सह ॥ देवानां चैव दैत्यानां द्वंद्वयुद्धमभूत्ततः ॥ ८ ॥ स निर्जित्य बलिं दैत्यं पातालतलवासि
नम् ॥ पुनर्भुवं समासाद्य चोतथ्यस्याऽऽश्रमं ययौ ॥ ९ ॥ तत्रापश्यच्च तत्पत्नीं गुर्विणीं मंदगामिनीम् ॥ चलच्छ्रोणितटाबद्धकांचीदाम्ना सुमंडि
ताम् ॥ १० ॥ क्वणत्कंकणनिर्घोषजितमत्तालिकोकिलाम् ॥ वल्गुचित्रांबरां रामां मंजुवाचं शुचिस्मिताम् ॥ ११ ॥ लसत्कुंभस्थलाभ्यां च
कुचाभ्यामुपशोभिताम् ॥ हसत्पद्ममुखां दिव्यां नीलोत्पलसुलोचनाम् ॥ १२ ॥ केतक्युदरपांडुभ्यां गंडाभ्यां च मनोरमाम् ॥ श्रमोच्छ्वसंतीं
दीनाक्षीं पर्णशालामुखे स्थिताम् ॥ १३ ॥ स्वपतीं शयने क्वाऽपि तां दृष्ट्वा मोहमागतः ॥ बलात्कारेण बुभुजे गुर्विणीं पाकशासनः ॥ १४ ॥
गर्भस्थस्तु तदा पिंडः स्वस्य पातविशंकया ॥ छादयामास वै योनिं द्वारे पादेन दुःखितः ॥ १५ ॥ ततश्चस्कन्द वीर्यं तद्भूमावेव बलिद्विषः ॥
गर्भस्थाय चुकोपासौ भगवान्पाकशासनः ॥ १६ ॥ तं शशाप च गर्भस्थं रुषा ताम्रांतलोचनः ॥ जात्यन्धो भव दुर्बुद्धे माऽवमंस्था यतः
पदा ॥ १७ ॥ प्रच्छाद्य योनिद्वारं च ततो दीर्घतपाह्वयः ॥ पदा प्रस्कंदिताद्वीर्याज्जालतः समजायत ॥ १८ ॥ पश्चादिंद्रो ययौ शीघ्रमृषेः शाप
विशंकितः ॥ पलायंतं हरिं दृष्ट्वा जहसुर्बटवोऽखिलाः ॥ १९ ॥ ततस्तु व्रीडितो भूत्वा ययौ मेरोर्गुहां शुभाम् ॥ तत्र लीनश्चचाराऽसौ दुस्तरं वै
तपो महत् ॥ २० ॥ मेरौ विलीय वसति देवेन्द्रे लज्जयाऽन्विते ॥ गूढैर्विज्ञाय तां वार्तां दैतेया बलिपूर्वकाः ॥ २१ ॥

पादादावप्यार्षो मामित्यस्य स्थाने मादेशः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ गूढैः चारैः ॥ २१ ॥

बलीयसः बलीयांसः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इति विचार्य तत्समीपं गत्वा च पृष्ट इत्यर्थः ॥ २६ ॥ रसातले पाताले ॥ २७ ॥ विभुरिंद्रः ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ जहि नाशय ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ दिष्टं शुभं सुखमिति यावत्, प्राप्नोतीति शेषः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ बलमित्यादि

सुरानाक्रम्य बुभुजुर्बलींद्रश्चामरावतीम् ॥ दिक्पालानां विभूतीश्च शंबराद्या बलीयसः ॥ २२ ॥ बलाद्बुभुजिरे हीननाथे राष्ट्रे दिवौकसाम् ॥ रक्षितारमजानंतो देवाश्चाग्निपुरोगमाः ॥ २३ ॥ पप्रच्छुर्धिषणं देवं देवाचार्यमकल्मषम् ॥ पप्रच्छुरिंद्रवृत्तांतं क्वस्वित्तिष्ठति नः प्रभुः ॥ २४ ॥ दैत्याक्रांतमिदं राष्ट्रं हीननाथं दिवौकसाम् ॥ कुतो नाऽऽयाति देवोऽसौ भूयान्कालो गतो विभो ॥ २५ ॥ तं यामो यत्र धिषण प्रार्थयामश्च तं विभुम् ॥ इति पृष्टस्तदा देवैर्धिषणस्तानुवाच ह ॥ २६ ॥ रसातले बलिं जित्वा चोतथ्यस्याऽऽश्रमं ययौ ॥ भुक्त्वा पत्नीं च दार्ढ्येन तच्छिष्यैरेव निन्दितः ॥ २७ ॥ व्रीडितस्तु दिवं यातुं गुहां मेरोर्विवेश ह ॥ तत्रैवाऽऽस्ते शचीयुक्तः स्वकृतं चिन्तयन्विभुः ॥ २८ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा देवा अग्निपुरोगमाः ॥ गुहां मेरोर्ययुः शीघ्रं दृष्ट्वा प्रार्थयितुं विभुम् ॥ २९ ॥ तत्र दृष्ट्वा गुहालीनं देवेन्द्रं पाकशासनम् ॥ तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैस्तद्वीर्यैर्लोकविश्रुतैः ॥ ३० ॥ इंद्र तुभ्यं नमस्तेऽस्तु सर्वदेवाऽधिपाय ते ॥ वयं दैत्यैरर्दिताश्च त्वया हीना भृशार्दिताः ॥ ३१ ॥ स्थानभ्रष्टाश्चरामोंऽग नानादेशेषु दुःखिताः ॥ तस्मादागत्य देवेन्द्र जहि शत्रूनरिंदम ॥ ३२ ॥ इति स्तुतस्तदा देवैर्निश्चक्राम गुहामुखात् ॥ लज्जयाऽवनतो भूत्वा पश्यन्भूमिं च चक्षुषा ॥ ३३ ॥ न किंचिदपि चोवाच दुःखाद्गद्गदभाषणः ॥ तऽऽज्ञात्वा धिषणः प्राह तं सुरेन्द्रं भयानकम् ॥ ३४ ॥ मा शंका ते सुरपते कर्माधीनमिदं जगत् ॥ मानामानौ सुखं दुःखं लाभालाभौ जयाजयौ ॥ ३५ ॥ पूर्वकर्मानुरोधेन भवंत्येते न संशयः ॥ जीवः कर्मानुगो दुःखं दिष्टं दैवेन कालतः ॥ ३६ ॥ प्राज्ञाः प्रायो न शोचंति न प्रहृष्यंति वै सुखात् ॥ तस्मात्प्रारब्धतः प्राप्तं दुःखं चेदं तव प्रभो ॥ ॥ ३७ ॥ तत्प्राप्य मघवन्दुःखं नैव शोचितुमर्हसि ॥ इत्युक्तो गुरुणा चाह मघवानमराधिपान् ॥ ३८ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ परस्त्रीसंगदोषेण बलं वीर्यं यशोऽमलम् ॥ मंत्रशक्तिः शास्त्रशक्तिर्विद्याशक्तिश्च मानद ॥ ३९ ॥ अभवन्नष्टवीर्यं मे तूष्णीं तेन वसाम्यहम् ॥ पाकशासनवाक्यं तु श्रुत्वा स्वाचार्यसंयुताः ॥ ४० ॥ मंत्रयामासुरेकान्ते पुनस्तस्य बलाप्तये ॥ तदा गुरुश्च तान्प्राह करुणं च विदुत्तमः ॥ ४१ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ मासो वैशाखनामाऽयं प्रियो वै मधुघातिनः ॥ सर्वाश्च तिथयः पुण्या मासेऽस्मिन्माधवप्रिये ॥ ४२ ॥

षट्पदेषु प्रतिपदं नाशं जगामेति पूरणीयम् ॥ ३९ ॥ स्वाचार्यो गुरुस्तेन संयुताः ॥ ४० ॥ तस्य शक्रस्य ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥४५॥४६॥ समाहितः सहित इत्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ उडुपश्चंद्रः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ स्वाध्यायं लेभिरे इत्यन्वयः ॥ ५३ ॥
इति वैशाखमाससमाहात्म्यटीकायां त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ छ ॥ अथाऽस्मिन्नध्याये वैशाखशुक्लद्वादशीमाहात्म्यं वर्णयति यावदध्यायसंपूर्ति—तिथिष्वित्यादिना ।
सितपक्षिणी शुक्लपक्षसंबंधिनी, एतासु तिथिषु पुण्यासु इत्यनेन बहुवचनेन अमा, चैकादशी, तृतीया, सप्तमी, निर्दिष्टा तत्र त्रयाणां माहात्म्यमत्र प्रतिपादितं सप्तम्या
माहात्म्यमाह पाद्मे—“प्राप्तोऽयं माधवो मासो माधवस्याऽतिवल्लभः ॥ तस्याऽपि सप्तमी शुक्ला गंगायामतिदुर्लभा ॥ वैशाखशुक्लसप्तम्यां जाह्नवी जह्नुना पुरा ॥ क्रोधात्पीता

तत्राऽपि च सिते पक्षे मासेऽस्मिन्नक्षयाह्वया ॥ या तस्यां स्नानदानादि श्रद्धया च करोति वै ॥४३॥ तस्य पापसहस्राणि नश्यंत्येव न संशयः॥
अनवद्यं तथैश्वर्यं बलं धैर्यं भवंति च ॥४४॥ तस्मात्तस्यां तृतीयायां हरिणा बलविद्विषा ॥ स्नानदानादिसद्धर्मान्कारयामो हिताऽऽप्तये ॥४५॥
भविष्यति च सा शक्तिर्विद्याया मन्त्रशास्त्रयोः ॥ बलं धैर्यं यशश्चैव यथापूर्वं भविष्यति ॥ ४६ ॥ इत्येवं तु विचार्याऽथ गुरुर्देवैः समाहितः ॥
इन्द्रेण कारयामास धर्मानेतान्हरिप्रियान् ॥ ४७ ॥ अक्षय्यायां तृतीयायां भुक्तिमुक्तिफलप्रदान् ॥ तेन पूर्ववदेवाऽऽसीद्बलं धैर्यादिकं विभोः ॥
॥ ४८ ॥ परस्त्रीसंगदोषोऽपि सद्य एव व्यलीयत ॥ पश्चाद्धताशुभः शक्रो राहोर्मुक्त इवोडुपः ॥ ४९ ॥ देवतानां तथा मध्ये शुशुभे च हरि
र्यथा ॥ पश्चाद्देवैः समायुक्तो विनिर्जित्य तथाऽसुरान् ॥ ५० ॥ तृतीयायाश्च माहात्म्याद्भाग्ययुक्तोऽमरावतीम् ॥ विवेश विभवैः सार्द्धं शंखतूर्या
दिनिःस्वनैः ॥ ५१ ॥ अनुज्ञाताश्च शक्रेण स्वधामानि ययुः सुराः ॥ ततस्ते यज्ञभागांश्च लेभिरे च यथा पुरा ॥ ५२ ॥ पिंडभागांश्च पितरो
यथापूर्वं प्रपेदिरे ॥ स्वाध्याये मुनयस्तुष्टा दैत्यानां च पराजयः ॥ ५३ ॥ तदाप्रभृति लोकेऽस्मिंस्तृतीया चाऽक्षयाऽऽह्वया ॥ प्रख्याता सर्वलो
केषु देवर्षिपितृतुष्टिदा ॥५४॥ तस्मात्पुण्यतमा चैषा सर्वकर्मनिकृंतनी ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदा नृणां तृतीया चाऽक्षयाऽऽह्वया ॥ ५५ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमाससमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादेऽक्षय्यतृतीयायाः श्रेष्ठत्वकथनंनाम त्रयो
विंशोऽध्यायः ॥२३॥ ॥छ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ तिथिष्वेतासु पुण्यासु द्वादशी सितपक्षिणी ॥ वैशाखमासे राजेंद्र सर्वाघौघविनाशिनी ॥१॥

पुनस्त्यक्ता कर्णरंध्रात्तु दक्षिणात् ॥ तस्यां समर्चयेद्देवीं गंगां गगनमेखलाम् ॥ स्नात्वा सम्यग्विधानेन स धन्यः सुकृती नरः ॥ तस्यां यस्तर्पयेद्देवान्पितॄन्मर्त्यान्यथाविधि ॥
साक्षात्पश्यति तं गंगा स्नातकं गतपातकम् ॥ न माधवसमो मासो न गंगासदृशी नदी ॥ दुर्लभः खलु योगोऽयं हरिभक्त्यैव लभ्यते ॥ दर्शनस्पर्शनस्नानकीर्तनध्यानसेवनैः॥
पुण्यादपुण्यपुरुषान्पावयंति सहस्रशः ॥” इति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ अर्हते योग्याय ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तीर्थान्युत्प्लाव्य तीर्थेषु स्नात्वेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ वैशाखे तुलसीपत्रपुष्पैः मधुसूदनं पूजयेत्, पत्रपुष्पाभावे
गोधूमशालिधान्यादिभिर्वा पूजयेत् । तथा अश्वत्थवृक्षस्याऽपि वैशाखे पूजनं कार्यमिति शेषः । अत्र विशेषः पाद्मे–"माधवं सकलं मासं तुलस्या योऽर्चयेद्धरिम् ॥
त्रिसन्ध्यं मधुहंतारं नास्ति तस्य पुनर्भवः ॥ अलाभे पत्रपुष्पाणामन्नाद्येनाऽपि पूजयेत् ॥ शालिगोधूमतंदूलयवैर्वाऽपि हरिं सदा ॥ योऽश्वत्थमर्चयेद्देवमुदकेन समंततः ॥

किं दानैः किं तपोभिश्च किमुपोष्यैर्व्रतैश्च किम् ॥ किमिष्टैश्चैव पूर्तैश्च द्वादशी यैर्न सेविता ॥ २ ॥ गंगायामुपरागे तु यो दद्याद्गोसहस्रकम् ॥
तत्फलं समवाप्नोति प्रातः स्नात्वा हरेर्दिने ॥ ३ ॥ यद्दत्तं चाऽर्हते चाऽन्नं द्वादश्यां च सिते शुभे ॥ सिक्थे सिक्थे भवेत्तस्य कोटिब्राह्मणभोजनम् ॥
॥ ४ ॥ यो दद्यात्तिलपात्रं तु द्वादश्यां मधुसंयुतम् ॥ निर्धूताऽखिलबंधस्तु विष्णुलोके महीयते ॥ ५ ॥ एकादश्यां सिते पक्षे कुर्य्याज्जागरणं
हरेः ॥ स जीवन्नेव मुक्तः स्यात्तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥ ६ ॥ कोटींदुसूर्यग्रहणे तीर्थान्युत्प्लाव्य यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति प्रातः स्नात्वा हरे
र्दिने ॥ ७ ॥ तुलस्याः कोमलैः पत्रैर्द्वादश्यां विष्णुमर्चयेत् ॥ समस्तकुलमुद्धृत्य विष्णुलोकाऽधिपो भवेत् ॥ ८ ॥ (क्षेपकः–तुलसीपत्रपुष्पैश्च वैशा
खेऽश्वत्थपूजनम् ॥ पुष्पाद्यभावे धान्यैर्वा पूजयेन्मधुसूदनम् ॥ १ ॥) यमं पितन्गुरून्देवान्विष्णुमुद्दिश्य मानवः ॥ माधवे शुक्लद्वादश्यां सोदकुंभं
सदक्षिणम् ॥ ९ ॥ दध्यन्नं चैव यो दद्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ प्रयागे प्रत्यहं चैव कुर्याद्यः कोटिभोजनम् ॥ १० ॥ यावत्संवत्सरं पुण्यं षड्रसान्नैर्म
नोरमैः ॥ तत्फलं समवाप्नोति मधुशासनशासनात् ॥ ११ ॥ शालिग्रामशिलादानं यः कुर्याद्द्वादशीदिने ॥ वैशाखे शुक्लपक्षे तु सर्वपापैः प्रमुच्यते
॥ १२ ॥ द्वादश्यां पयसा यस्तु स्नापयेन्मधुसूदनम् ॥ राजसूयाऽश्वमेधाभ्यां यत्फलं परिजायते ॥ १३ ॥ त्रयोदश्यां यजेद्विष्णुं पयोदधिविमिश्रि
तैः ॥ शर्करामधुभिर्द्रव्यैर्मधुसूदनप्रीतये ॥ १४ ॥ तत्फलं समवाप्नोति गंगायां नाऽत्र संशयः ॥ पंचामृतैश्च यो विष्णुं भक्त्या संस्नापयेद्विभुम् ॥
॥ १५ ॥ स सर्वकुलमुद्धृत्य विष्णुलोके महीयते ॥ यो दद्यात्पानकं ह्यस्यां सायाह्ने प्रीतये हरेः ॥ १६ ॥

कुलानामयुतं तेन तारितं स्यान्न संशयः ॥ अश्वत्थतर्पणात्तात सर्वदुःखं विनश्यति ॥ तर्पिताः पितरस्तेन तेन विष्णुः समर्चितः ॥ कृत्वा ह्यष्टांगयोगं तु स्नात्वा पिप्पलतर्प
णम् ॥ कृत्वा गोविंदमभ्यर्च्य न स दुर्गतिमाप्नुयात् ॥ इति " ॥ (१) ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यां यत्फलं जायते तदस्मादपि जायत इति
भावः ॥ १३ ॥ यजेत् पूजयेत् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

उर्वारुकं फूट इति प्रसिद्धं तत्पानकम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अत्रेतिहासं कथयति–पुरेत्यादिना ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥२६॥
प्रत्ययः प्रत्यक्षज्ञानम् अनुभव इत्यर्थः । अवमानिनाम् अवमानिनीनाम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ तस्याः योगिन्याः ॥ ३० ॥ अयातयामिकां नवीनाम् ॥ ३१ ॥

जीर्णपापं जहात्याशु जीर्णां त्वचमिवोरगः ॥ सायाह्ने चैव यो दद्यादुर्वारुकरसायनम् ॥१७॥ भवेन्मुक्तः कर्मबंधादुर्वारुकरसायनात् ॥ इक्षुदण्डं
चूतफलं दद्याद्द्राक्षाफलानि च ॥१८॥ न विच्छित्तिः संततेः स्यात्तस्य वै शतपूरुषम् ॥ यो दद्याद्गंधलेपं तु सायाह्ने द्वादशीदिने ॥१९॥ बाह्यो
पघातैः सकलैर्मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ यत्किंचित्कुरुते पुण्यं द्वादश्यां राजसत्तम॥२०॥माधवे तु सिते पक्षे तदक्षय्यफलं भवेत् ॥ प्रख्यातिमस्या
वक्ष्यामि येन जातेति भूमिप ॥ २१ ॥ सर्वेषां सर्वपापघ्नीं सर्वमंगलदायिनीम् ॥ पुरा काश्मीरदेशे तु द्विजो देवव्रताऽऽह्वयः ॥ २२ ॥ तस्याऽऽ
सीन्मालिनीनाम तनया चारुरूपिणी ॥ ददौ तां सत्यशीलाय विप्रवर्याय धीमते ॥२३॥ तामुद्वाह्य ययौ धीमान्स्वदेशं यवनाऽऽह्वयम् ॥ रूप
यौवनसंपन्ना तस्य नैव प्रियाऽभवत् ॥ २४ ॥ सदा विद्वेषसंयुक्तस्तस्यां तिष्ठति निष्ठुरः ॥ नाऽन्यस्य कस्यचिद्द्वेष्टि तां विना नृपते पतिः ॥ २५ ॥
तस्मिन्सा क्रोधसंयुक्ता वशीकरणलंपटा ॥ अपृच्छत्प्रमदा राजन्यास्त्यक्ताः पतिभिः पुरा ॥२६॥ ताभिरुक्ता तु सा भूप वश्यो भर्त्ता भविष्यति॥
अस्माकं प्रत्ययो जातो भर्तृत्यागावमानिनाम् ॥२७॥ प्रयुज्य भेषजं वश्यं नीता हि पतयःपुरा ॥ योगिनीं त्वं तु गच्छाऽद्य दास्यते भेषजं शुभम् ॥
॥२८॥ न विकल्पस्त्वया कार्यो भविता दासवत्पतिः ॥ योगिनीमंदिरे गत्वा तासां वाक्येन भूपते ॥ २९ ॥ प्रसादमतुलं तस्या लेभे दुश्चारिणी
सती ॥ शतस्तंभसमायुक्तां कुटीं भेजे त्वरान्विता ॥३०॥ सुविस्तृतां सुवर्चस्कां तथैवाऽयातयामिकाम् ॥ प्रावृता दीर्घवस्त्रेण सन्निधिं तेन योगिनी
॥ ३१ ॥ दीर्घाभिश्च सटाभिस्तु प्रावृता दीप्तिसंयुता ॥ परिचारसमोपेता वीक्षमाणा शनैःशनैः ॥ ३२ ॥ अक्षसूत्रकरा सा तु जपंती प्रार्थिता
तया ॥ ददौ वश्यकरं मंत्रं क्षोभकं प्रत्ययात्मकम् ॥ ३३ ॥ ततः सा प्रणता भूत्वा दद्याद्द्रव्यांऽगुलीयकम् ॥ वज्रमाणिक्यसंयुक्तमतिरक्तप्रभान्वि
तम् ॥३४॥ मृदुकांचनसंयुक्तं भानुरश्मिसमद्युति ॥ ततो दृष्ट्वा तु संतुष्टा पादस्थं चांगुलीयकम् ॥३५॥ हृदयं च तया ज्ञातं तत्पतेरवमानजम् ॥
तदोक्ता हि तया भूप तापस्याहितयुक्तया ॥ ३६ ॥ चूर्णो रक्षान्वितो ह्येष सर्वभूतवशंकरः ॥ चूर्णं भर्तरि संयुज्य रक्षां ग्रीवाश्रयां कुरु ॥ ३७ ॥
भविष्यति पतिर्वश्यो नाऽन्यां यास्यति सुन्दरीम् ॥ नाऽप्रियं वदति क्वाऽपि दुश्चारिण्यास्तवाऽपि च ॥ ३८ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ द्रव्यांगुलीयकं मूल्यवदंगुलीयकम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अहितयुक्तया वैरयुक्तया ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अलंकारकृते अलंकारधारणार्थं पत्युर्जीवनेच्छुः पतिजीवनमिच्छति वस्तुतः न वै हिता नैव पत्युर्हितकारिणी

चूर्णरक्षां गृहीत्वा सा प्राप भर्तृगृहं पुनः ॥ प्रदोषे पयसा युक्तश्चूर्णो भर्तरि योजितः ॥ ३९ ॥ ग्रीवायां हि कृता रक्षा न विचारः कृतस्तया ॥
तदा स पीतचूर्णस्तु भर्त्ता नृपवरोत्तम ॥ ४० ॥ तच्चूर्णात्क्षयरोगोऽभूत्पतिः क्षीणो दिनेदिने ॥ गुह्ये तु कृमयो जाता घोरा दुष्टव्रणोद्भवाः ॥
॥ ४१ ॥ दिनैः कतिपयै राजन्पत्युर्नैव व्यवस्थितिः ॥ उवास स्वेच्छया साऽपि पुंश्चली दुष्टचारिणी ॥ ४२ ॥ हततेजास्ततो भर्ता तामुवाचा
ऽऽकुलेन्द्रियः ॥ क्रन्दमानो दिवारात्रौ दासोऽस्मि तव शोभने ॥ ४३ ॥ त्राहि मां शरणं प्राप्तं नेच्छेऽहमपरां स्त्रियम् ॥ तत्तस्य विदितं ज्ञात्वा
भीता सा मेदिनीपते ॥ ४४ ॥ अलंकारकृते पत्युर्जीवनेच्छुर्न वै हिता ॥ योगिनीं च ययौ शीघ्रं तस्यै सर्वं न्यवेदयत् ॥ ४५ ॥ तया
च भेषजं दत्तं द्वितीयं दाहशांतये ॥ दत्ते च भेषजे तस्मिन्स्वस्थोऽभूत्तत्क्षणात्पतिः ॥ ४६ ॥ तिष्ठत्युपपतिर्गेहे गृहकृत्याऽपदेशतः ॥ सर्व
वर्णसमुद्भूता जारास्तिष्ठंति वै गृहे ॥ ४७ ॥ न किंचिद्वचने शक्तिर्भर्तुर्जाता कथंचन ॥ ततस्तेनैव दोषेण सर्वांगेषु च जज्ञिरे ॥ ४८ ॥ कृम
यश्चास्थिभेत्तारः कालांतकयमोपमाः ॥ तैर्नासाजिह्वयोश्चाऽऽसीच्छेदः कर्णद्वयस्य च ॥४९॥ स्तनयोश्चांगुलीनां च पंगुत्वं चाऽपि चाऽऽगतम् ॥
तेन पंचत्वमापन्ना गता नरकयातनाः ॥ ५० ॥ ताम्रभांडे च सा दग्धाऽयुतानि दश पंच च ॥ श्वानयोनिषु संजाता शतवारं पुनःपुनः ॥
॥ ५१ ॥ छिन्ननासा छिन्नकर्णा कृमिमूर्द्धा निरंतरम् ॥ छिन्नपुच्छा भग्नपादा ताडिता च गृहेगृहे ॥ ५२ ॥ पश्चात्सौवीरदेशेषु पद्मबन्धोर्द्विजस्य
च ॥ दास्या गृहे शुनी जाता बहुदुःखसमाकुला ॥ ५३ ॥ छिन्नकर्णा छिन्ननासा छिन्नपुच्छांघ्रिरातुरा ॥ कृमिपूर्णशिरा नित्यं कृमियोनिश्च
तिष्ठति ॥ ५४ ॥ एवं त्रिंशद्गता वर्षा अस्मिञ्जन्मनि भूमिप ॥ दैवात्कर्मविपाकेन वैशाखे मेषगे रवौ ॥ ५५ ॥ शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां पद्मबंधो
स्तनूद्भवः ॥ नद्यां स्नात्वा शुचिर्भूत्वा सार्द्रवस्त्रो गृहं ययौ ॥ ५६ ॥ तुलसीवेदिकां प्राप्य पादाववनिजे निजौ ॥ वेदिकायामधो देशे सा शुनी
स्वापमागता ॥ ५७ ॥ प्राक्सूर्योदयवेलायां पादोदकपरिप्लुता ॥ सद्यो ध्वस्ताऽशुभा जाता जातिस्मृतिरभूत्क्षणात् ॥ ५८ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ उपपतिर्जारः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ स्तनयोः अंगुलीनां च छेद इति पूर्वेणाऽऽन्वयः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥
॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ताम्रभाजने एतत्संज्ञके नरके ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ वैवस्वतो यमः तस्य

स्मृत्वा कर्म कृतं पूर्वं सा शुनी तापसं सदा ॥ चुक्रोश करुणा दीना मुने त्राहीति वै पुनः॥५९॥स्वकर्म च मुनींद्राय स्मृत्वाचख्यौ भयाऽऽकुला ॥
भर्तुर्विषप्रयोगं तु स्वस्य दुश्चरितं तथा ॥६०॥याऽन्यापि युवती ब्रह्मन्भर्तुर्वश्यं समाचरेत् ॥ वृथाधर्मा दुराचारा पच्यते ताम्रभाजने ॥६१॥ भर्ता
नाथो गुरुर्भर्ता भर्ता दैवतमुत्तमम् ॥ विक्रियां कृत्य साध्वी सा कथं सुखमवाप्नुयात् ॥६२॥ तिर्यग्योनिशतं याति कृमिकोटिशतानि च ॥ तस्मा
द्भूसुर कर्तव्यं स्त्रीभिर्भर्तुर्वचः सदा ॥ ६३ ॥ साऽहं पश्ये पुनर्योनिं कुत्सितां यातनान्विताम् ॥ यदि नोद्धरसे ब्रह्मन्नद्य त्वद्दृष्टिसंमुखाम् ॥६४॥
तस्मादुद्धर मां ब्रह्मन्दुष्कृतां पापचारिणीम् ॥ सुकृतस्य प्रदानेन वैशाखे शुक्लपक्षके ॥ ६५ ॥ या कृता तु त्वया ब्रह्मन्द्वादशी पुण्यवर्द्धिनी ॥
तस्यां त्वया कृतं पुण्यं स्नानदानान्नभोजनैः ॥ ६६ ॥ दुश्चारिण्या अपि ब्रह्मंस्तेन मुक्तिर्भविष्यति ॥ यस्यां तु भूसुरः स्नातः स्वगृहे मनुजः
किल ॥ ६७ ॥ सर्वतीर्थफलावाप्तिं लभते नाऽत्र संशयः ॥ तप्तं दत्तं हुतं यत्र कृतं देवार्चनादि यत् ॥६८॥ तदक्षय्यफलं ज्ञेयं यत्कृतं द्वादशीदि
ने ॥ एवंविधफलं यत्स्यात्तद्देहि सकलं मम ॥ ६९ ॥ द्वादश्यामुपवासेन त्रयोदश्यां तु पारणात् ॥ यत्फलं स्यात्तदप्यद्धा तेन मुक्तिर्भविष्यति॥
॥ ७० ॥ दयां कुरु महाभाग दीनायां दीनवत्सल ॥ दीननाथो जगन्नाथो युष्मन्नाथो जनार्दनः ॥ ७१ ॥ तदीयास्तादृशा एव यथा राजा
तथा प्रजाः ॥ वैवस्वतपदध्वंसिन्परित्राहि सुदुःखिताम् ॥ ७२ ॥ त्वद्द्वारवासिनीं दीनां शुनीं मां दीनवत्सल ॥ ब्रह्महत्यासहस्रं वा गोहत्यानां
सहस्रकम् ॥ ७३ ॥ अगम्यानां च कोटीश्च दहत्येव शुभा तिथिः ॥ तस्यां कृतं महापुण्यं मह्यं दत्त्वा महामुने ॥ ७४ ॥ मामुद्धर समुद्विग्नां
दीनां नाथ समुद्धर ॥ अन्ते तुभ्यं द्विजेंद्राय नमउक्तिं वदाम्यहम् ॥ ७५ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा शुनीमाह मुनेः सुतः ॥ स्वकृतं जंतवोऽश्नंति
सुखदुःखात्मकं शुनि ॥ ७६ ॥ तस्मात्किमु त्वया कार्यं क्षुद्रया पापशीलया ॥ यया भर्ता वशं नीतो रक्षाचूर्णादिभिर्द्विजः ॥ ७७ ॥ साधु
भ्यो यत्कृतं पापं स्वस्य दुःखकरं भवेत् ॥ साधुभ्यो यत्कृतं पुण्यं स्वस्य दुःखहरं भवेत् ॥ ७८ ॥ उभयं भ्रंशतामेति पापेभ्यो यत्कृतं भवेत् ॥
शर्करामिश्रितं क्षीरं काद्रवेयनिवेदितम् ॥ ७९ ॥

यत्पदं स्थानं यमलोकस्थनरका इति यावत्, तेषां ध्वंसिन्नाशक ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ कर्तारं कुटुम्बपोषकम् ॥ ८६ ॥ जन्तुः कुटुम्बपोषकः सदैव द्रोग्धा नित्यद्रोहकर्ता, कीनाशलोकंयमलो

विषवृद्धिकरं दृष्टमेवं पापकरं भवेत ॥ वदत्येवं मुनिसुते शुनी दुःखैकरूपिणी ॥ ८० ॥ पुनश्चुक्रोशोर्ध्वस्वरं तत्पित्रे बहुभाषिणी ॥ पद्मबन्धो परित्राहि शुनीं त्वद्द्वारवासिनीम् ॥ ८१ ॥ त्वदुच्छिष्टाशिनीं नित्यं त्वं पाहीति पुनःपुनः ॥ स्वपोष्या ये हि वर्तंते गृहस्थस्य महात्मनः ॥ ॥ ८२ ॥ तेषामुद्धरणं कार्यमिति वेदविदां मतम् ॥ चण्डाला वायसाश्चैव सारमेयाश्च नित्यशः ॥ ८३ ॥ गृहस्थानां दयापात्रं प्रत्यहंबलिभोजिनः ॥ अशक्तं नोद्धरेत्पोष्यं रोगाद्युपहतं यदि ॥ ८४ ॥ सोऽधः पतेन्न संदेह इति वेदविदां मतम् ॥८५॥ कर्तारमेकं जगतां हि कर्ता कृत्वात्मना पाति समस्तजंतून् ॥ दारादिरूपव्यपदेशतो हरिस्तस्मात्तदाज्ञा खलु पोष्यरक्षा ॥ ८६ ॥ स्वपोष्यरक्षां परिहृत्य जंतुर्दैवेन कृत्या यदि वर्ततेऽन्यधीः ॥ स देवद्रोग्धा सकलस्य हंता कीनाशलोकाननु संप्रयाति ॥ ८७ ॥ कर्तव्यत्वाद्दयालुत्वादेतामुद्धर दुर्मतिम् ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा दुःखार्तायाा गृहे सुतः ॥ निश्चक्राम गृहात्तूर्णं पद्मबंधुर्दयानिधिः ॥ ८८ ॥ किमेतदिति तां प्राह पुत्रः सर्वं न्यवेदयत् ॥ स तु पुत्रवचः श्रुत्वा तमेवं प्राह विस्मितः ॥ ८९ ॥ ॥ पद्मबन्धुरुवाच ॥ ॥ ममात्मज कथं वाक्यमीदृशं व्याहृतं त्वया ॥ न साधूनामिदं वाक्यं भवतीह वरानन ॥ ९० ॥ आत्मसौख्यकराः पापा भवंति परिभाविताः ॥ पश्य पुत्र जनाः सर्वे परोपकरणाय वै ॥ ९१ ॥ शशी सूर्योऽथ पवनो रजनी हुतभुग्जलम् ॥ चंदनं पादपाः संतः परोपकरणे स्थिताः ॥ ९२ ॥ अस्थिदानं कृतं पुत्र कृपया हि दधीचिना ॥ देवानामुपकाराय ज्ञात्वा दैत्यान्महाबलान् ॥ ९३ ॥ कपोतार्थे स्वमांसानि शिबिना भूभुजा पुरा ॥ प्रदत्तानि महाभाग श्येनाय क्षुधितानि वै ॥ ९४ ॥ जीमूतवाहनो राजा पुराऽऽसीत्क्षितिमंडले ॥ तेनाऽपि जीवितं दत्तं गरुडाय महात्मने ॥ ९५ ॥ तस्माद्दयालुना भाव्यं भूसुरेण विपश्चिता ॥ शुद्धे वर्षति देवस्तु किमशुद्धे न वर्षति ॥ ९६ ॥ किन्न दीपयते चन्द्रश्चंडालानां गृहे सदा ॥ तस्मादहं शुनीमेतां याचंतीं च पुनः पुनः ॥ ९७ ॥ उद्धरिष्ये निजैः पुण्यैः पंकमग्नां च गां यथा ॥ इति पुत्रं निराकृत्य प्रतिजज्ञे महामतिः ॥ ९८ ॥

कम् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥

॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ १०६ ॥ इति वैशाखमासमाहात्म्यटीकायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथ वैशाखक्लशु

दत्तं दत्तं महापुण्यं द्वादशीदिनसंभवम् ॥ शुनि गच्छ हरेर्धाम निर्धूताऽखिलकल्मषा ॥ ९९ ॥ तद्वाक्यात्सहसा भूप दिव्याऽऽभरणभूषिता ॥
विमुच्य देहं जीर्णं तु दिव्यरूपधरा शुभा ॥ १०० ॥ शताऽऽदित्यप्रभा जाता सावित्रीप्रतिमा यथा ॥ जगामाऽऽमंत्र्य तं विप्रं द्योतयन्ती
दिशो दश ॥१॥ भुक्त्वा दिवि महाभोगान्पश्चाज्जाता महीतले ॥ नरनारायणाद्देवादुर्वशीनाम नामतः ॥ २ ॥ वैशाखशुद्धद्वादश्याः प्रभावेण वरां
गना ॥ देवानां च प्रिया जाता अप्सरस्त्वं च सा ययौ ॥ ३ ॥ यद्योगिगम्यं हुतभुक्प्रकाशं वरं वरेण्यं परमार्थरूपम् ॥ यत्प्राप्य सन्तोऽपि हि
यांति मोहं तत्प्राप रूपं च शुनी हि देवी ॥४॥ पश्चात्स पद्मबंधुर्हि तां तिथिं पुण्यवर्द्धिनीम् ॥ लोवेटीं ख्यापयामास मधुद्विट्प्राणवल्लभाम् ॥५॥
कोटींदुसूर्यग्रहणाधिका सा समस्तरूपाधिकपुण्यरूपा ॥ यज्ञैः समस्तैरतिरिच्यमाना द्विजेन ख्याता भुवनत्रये च ॥ १०६ ॥ इति श्रीस्कान्दे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे शुनीमोक्षप्राप्तिर्नाम चतुर्विंशो
ऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥छ॥ ॥ श्रुतदेव उवाच ॥ ॥ यास्तिस्रस्तिथयः पुण्या अंतिमाः शुक्लपक्षके ॥ वैशाखमासि राजेंद्र पूर्णिमांताः शुभा
वहाः ॥ १ ॥ अन्त्याः पुष्करिणीसंज्ञाः सर्वपापक्षयावहाः ॥ माधवे मासि यः पूर्णं स्नानं कर्त्तुं न च क्षमः ॥ २ ॥ तिथिष्वेतासु स स्नायात्पूर्ण
मेव फलं लभेत् ॥ सर्वे देवास्त्रयोदश्यां स्थित्वा जंतून्पुनंति हि ॥ ३ ॥ पूर्णायाः पर्वतीर्थैश्च विष्णुना सह संस्थिताः ॥ चतुर्दश्यां सयज्ञाश्च देवा
एतान्पुनंति हि ॥ ४ ॥ ब्रह्मघ्नं वा सुरापं वा सर्वानेतान्पुनंति हि ॥ एकादश्यां पुरा जज्ञे वैशाख्याममृतं शुभम् ॥ ५ ॥ द्वादश्यां पालितं तच्च
विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ त्रयोदश्यां सुधां देवान्पाययामास वै हरिः ॥ ६ ॥ जघान च चतुर्दश्यां दैत्यान्देवविरोधिनः ॥ पूर्णायां सर्वदेवानां
साम्राज्याऽऽप्तिर्बभूव ह ॥ ७ ॥ ततो देवाः सुसंतुष्टा एतासां च वरं ददुः ॥ तिसृणां च तिथीनां वै प्रीत्योत्फुल्लविलोचनाः ॥ ८ ॥ एता वैशाख
मासस्य तिस्रश्च तिथयः शुभाः ॥ पुत्रपौत्रादिफलदा नराणां पापहानिदाः ॥ ९ ॥ योऽस्मिन्मासे च संपूर्णे न स्नातो मनुजाधमः ॥ तिथित्रये
तु स स्नात्वा पूर्णमेव फलं लभेत् ॥ १० ॥ तिथित्रयेप्यकुर्वाणः स्नानदानादिकं नरः ॥ चांडालीं योनिमासाद्य पश्चाद्रौरवमश्नुते ॥ ११ ॥

त्रयोदश्यादितिथित्रयस्य महिमानं वर्णयति—या इत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ यज्ञेन विष्णुना सहिताः सयज्ञाः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८॥९॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्वधामानि स्वस्थानानि ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ पूर्णायां पूर्णिमायाम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

उष्णोदकेन यः स्नाति माधवे च तिथित्रये ॥ रौरवं नरकं याति यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥१२॥ पितॄन्देवान्समुद्दिश्य दध्यन्नं न ददाति यः ॥ पैशाचीं
योनिमासाद्य तिष्ठत्याभूतसंप्लवम् ॥ १३ ॥ प्रवृत्तानां च कामानां माधवे नियमे कृते ॥ अवश्यं विष्णुसायुज्यं युज्यते नाऽत्र संशयः ॥ १४ ॥
आमासं नियमासक्तः कुर्याद्यदि दिनत्रये ॥ तेन पूर्णफलं प्राप्य मोदते विष्णुमंदिरे ॥ १५ ॥ यो वै देवान्पितॄन्विष्णुं गुरुमुद्दिश्य मानवः ॥
न स्नानादि करोत्यद्धाऽमुष्य शापप्रदा वयम् ॥ १६ ॥ निःसंतानो निरायुश्च निःश्रेयस्को भवेदिति ॥ इति देवा वरं दत्त्वा स्वधामानि ययुः
पुरा ॥ १७ ॥ तस्मात्तिथित्रयं पुण्यं सर्वाघौघविनाशनम् ॥ अंत्यं पुष्करिणीसंज्ञं पुत्रपौत्रविवर्द्धनम् ॥ १८ ॥ या नारी सुभगाऽऽपूपपायसं
पूर्णिमादिने ॥ ब्राह्मणाय सकृद्दद्यात्कीर्तिमंतं सुतं लभेत् ॥ १९ ॥ गीतापाठं तु यः कुर्यादंतिमे च दिनत्रये ॥ दिनेदिनेऽश्वमेधानां फलमेति
न संशयः ॥ २० ॥ सहस्रनामपठनं यः कुर्य्याच्च दिनत्रये ॥ तस्य पुण्यफलं वक्तुं कः शक्तो दिवि वा भुवि ॥ २१ ॥ सहस्रनामभिर्देवं पूर्णा
यां मधुसूदनम् ॥ पयसा स्नाप्य वै याति विष्णुलोकमकल्मषम् ॥ २२ ॥ समस्तविभवैर्यस्तु पूजयेन्मधुसूदनम् ॥ न तस्य लोकाः क्षीयन्ते युग
कल्पादिव्यत्यये ॥ २३ ॥ अस्नात्वा चाप्यदत्त्वा च वैशाखश्च गतो यदि ॥ स ब्रह्महा गुरुघ्नश्च पितॄणां घातकस्तथा॥ २४ ॥ श्लोकार्द्धं श्लोक ।ादं
वा नित्यं भागवतोद्भवम् ॥ वैशाखे च पठन्मर्त्यो ब्रह्मत्वं चोपपद्यते ॥ २५ ॥ यो वै भागवतं शास्त्रं शृणोत्येतद्दिनत्रये ॥ न पापैर्लिप्यते क्वाऽ
पि पद्मपत्रमिवांभसा ॥ २६ ॥ देवत्वं मनुजैः प्राप्तं कैश्चित्सिद्धत्वमेव च ॥ कैश्चित्प्राप्तो ब्रह्मभावो दिनत्रयनिषेवणात् ॥२७॥ ब्रह्मज्ञानेन वै मुक्तिः
प्रयागमरणेन वा ॥ अथवा मासि वैशाखे नियमेन जलाप्लुतेः ॥ २८ ॥ नीलं वृषं समुत्सृज्य वैशाख्यां च जलाप्लुतेः ॥ समस्तबंधनिर्मुक्तः
पुमान्याति परं पदम् ॥ २९ ॥ गां सवत्सां द्विजेंद्राय सीदते च कुटुम्बिने ॥ इहापमृत्युनिर्मुक्तः परत्र च परं व्रजेत् ॥ ३० ॥ स्नानदानविही
नस्तु वैशाखीं चैव यो नयेत् ॥ श्वानयोनिशतं प्राप्य विष्ठायां जायते कृमिः ॥ ३१ ॥ तिस्रः कोट्योऽर्धकोटिश्च तीर्थानि भुवनत्रये ॥ संभूय
मंत्रयांचक्रुः पापसंघातशंकिताः ॥ ३२ ॥ जना अस्मासु पापिष्ठा विसृजन्ति स्वकं मलम् ॥ तदस्माकं कथं गच्छेदिति चिंतासमन्विताः ॥३३॥

ब्रह्मत्वं ब्राह्मण्यम्, उपपद्यते प्राप्नोति, जन्मांतरेऽपि ब्राह्मणो भवतीत्यर्थः ॥ २५॥२६॥ ब्रह्मभावो मुक्तिः ॥२७॥२८॥२९॥पदमिति शेषः॥ ३०॥३१॥३२॥३३॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वैशाखान्ते इत्यत्र पूर्णिमांतमासो ग्राह्यः तस्यैव स्नानादौ विहितत्वात् ॥३८॥३९॥ ४० ॥ ४१ ॥ योगाद्योगशक्त्या ॥ ४२ ॥

तीर्थपादं हरिं जग्मुः शरण्यं शरणं विभुम् ॥ स्तुत्वा च बहुभिः स्तोत्रैः प्रार्थयामासुरंजसा ॥ ३४ ॥ देवदेव जगन्नाथ सर्वाघौघविनाशन ॥
जना अस्मासु पापिष्ठाः स्नात्वा पापानि सर्वशः ॥ ३५ ॥ विसृज्य त्वत्पदं यांति त्वदाज्ञाधारिणो भुवि ॥ अस्माकं चैव तत्पापं कथं गच्छे
ज्जनार्दन ॥ ३६ ॥ तदुपायं वदास्माकं त्वत्पादशरणैषिणाम् ॥ इति तीर्थैः प्रार्थितस्तु भगवान्भूतभावनः ॥ ३७ ॥ प्रहसन्प्राह तीर्थानि
मेघगम्भीरया गिरा ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ सिते पक्षे मेषसूर्ये वैशाखान्ते दिनत्रये ॥ ३८ ॥ सर्वतीर्थमये पुण्ये ममाऽपि प्राणवल्लभे ॥
यूयं भगोदयात्पूर्वं बहिःसंस्थजलाप्लुताः ॥ ३९ ॥ विमुक्ताघाः पुण्यरूपा भवंत्वाशु सुनिर्मलाः ॥ भवद्भिश्च विमुक्ताघैर्ये न स्नाता दिनत्रये
॥ ४० ॥ तेषु तिष्ठंतु तत्पापं जनैर्युष्मद्भिरेचितम् ॥ इति तीर्थपदो विष्णुस्तीर्थानां च वरं ददौ ॥ ४१ ॥ अनुज्ञाप्य च तान्योगात्तत्रैवांतरधीय
त ॥ स्वधामानि पुनः प्राप्य तानि तीर्थानि नित्यशः ॥ ४२ ॥ प्रतिवर्षं तु वैशाखे तथैवांत्यदिनत्रये ॥ तेनाघौघं विमुच्यैव यांति निर्मलता
महो ॥ ४३ ॥ ये तु स्नानं न कुर्वंति वैशाखांतदिनत्रये ॥ ते भवन्तु समस्तानां जनानां पातकाऽऽश्रयाः ॥ ४४ ॥ इति शापं च तीर्थानि ह्यस्ना
तानां वदन्ति च ॥ न तेन सदृशः पापो यो न स्नातो दिनत्रये ॥ ४५ ॥ विचारितेषु शास्त्रेषु न दृष्टो न च वै श्रुतः ॥ तस्माद्दिनत्रये कार्यं स्नान
दानार्चनादिकम् ॥ ४६ ॥ अन्यथा नरकं याति यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ इत्येतत्सर्वमाख्यातं श्रुतकीर्ते महामते ॥ ४७ ॥ पृष्टं वैशाखमाहात्म्यं यथा
दृष्टं यथाश्रुतम् ॥ माहात्म्यस्य च लेखोऽयं माधवस्य च वर्णितः ॥ ४८ ॥ कात्स्न्याद्वक्तुं च ब्रह्माऽपि नालं वर्षशतैरपि ॥ पुरा कैलासशिखरे
पार्वत्यै शंकरः स्वयम् ॥४९॥ आह माधवमाहात्म्यं पृच्छंत्यै शतवत्सरम् ॥ तथापि नांतमगमदशक्तो विरराम ह ॥५०॥ को नु वर्णयितुं शक्तः
कात्स्न्यान्माहात्म्यमुत्तमम् ॥ विना विष्णुं जगन्नाथं नारायणमनामयम् ॥ ५१ ॥ पुरा सर्वेऽपि ऋषयो माहात्म्यं पापनाशनम् ॥ लेशस्य लेशं
व्याचख्युर्जनानां हितकाम्यया ॥ ५२ ॥ नांतः केनापि व्याख्यातो ह्यशक्तत्वान्महीपते ॥ त्वं च मासे तु वैशाखे कुरु दानादिसत्क्रियाः ॥५३॥
तेन भुक्तिं च मुक्तिं च संप्राप्नोषि न संशयः ॥ इति तं बोधयित्वा च मैथिलं जनकाह्वयम् ॥ ५४ ॥ श्रुतदेवस्तमामंत्र्य गन्तुं चक्रे मनस्ततः ॥
जाताह्लादः स राजर्षिर्गलद्बाष्पाकुलेक्षणः ॥ ५५ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ लेखः पुस्तकम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अशक्तो माहात्म्यं वर्णयितुमित्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥५२॥ ५३॥५४॥ ५५ ॥

उत्सवं कारयामास स्वाभिवृद्धये मनोरमम् ॥ ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य शिबिकामधिरोप्य तम् ॥ ५६ ॥ चतुरंगबलैर्युक्तः स्वयं पृष्ठमथाऽन्वगात् ॥
पुनश्चांतःपुरं प्राप्य सकलैर्विभवैरपि ॥ ५७ ॥ वस्त्रैराभरणैश्चैव गोभूतिलहिरण्यकैः ॥ प्रणम्य च परिक्रम्य तस्थौ प्रांजलिरग्रतः ॥ ५८ ॥
ततः स तु महातेजाः श्रुतदेवो महायशाः ॥ सन्तुष्टः परमप्रीतो ययौ धाम स्वकं मुनिः ॥ ५९ ॥ त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां च माधवे ॥
स्नानं दानं पूजनं च कथाश्रवणमेव च ॥ ६० ॥

॥५६॥५७॥५८॥५९॥ अथ वैशाखांऽतिमदिनत्रयस्य विशेषमाहात्म्यं कथयति—द्वाभ्याम् । यः माधवे वैशाखमासे, त्रयोदशीचतुर्दशीपूर्णिमासु तिथिषु स्नानादिकं करोति स निश्चयेन मोक्षं प्राप्नुयात् । यथा पुरा धनशर्मा ब्राह्मणः त्रयः प्रेताश्च मुक्तिं प्रापुरिति—अत्र प्रसिद्धा कथा, सप्तदशाध्यायात्मकपाद्मोक्तवैशाखमाहात्म्ये—"मध्यदेशे धनशर्मानाम ब्राह्मणः कुशाद्यानयनार्थं महावने गतस्तत्राऽकस्मात्रीन्दारुणान्प्रेतान्दृष्ट्वाऽतिभयभीतो विष्णुं स्मरन्यूयं के इति अपृच्छत् ॥ प्रेता ऊचुः॥"दर्शनेनैव ते विप्र नाम श्रवणतो हरेः॥ भावमन्यमनुप्राप्ता वयं जाता दयालवः ॥ अयं कृतघ्ननामाऽस्ति द्वितीयोऽयं विदैवतः॥ अवैशाखस्तृतीयोऽयं त्रयाणामपि पापकृत् ॥ इति" अयं पूर्वजन्मनि सुदासनामा अनेन सदैव कृतघ्नता संपादिता, तेन नानानरकयातनामनुभूय, अंतिमामिमामवस्थां प्राप, तत्कर्मणाऽस्य कर्मजं कृतघ्नमिति नाम स्थापितम् । अयं द्वितीयः—दशसहस्रग्रामाऽधिपः हरवीरनामा नृपः, पूर्वजन्मनि देवब्राह्मणपूजारहितः दानशून्यः रोषाऽहंकारेण गुर्वाज्ञालंघनपरः विप्रनिंदकः महायज्ञानकृत्वैव भुक्तवान्, तेन पापकर्मणा नरकयातनामनुभूयाऽधुना विदैवतनाम्ना प्रेतो जातः । अहं तृतीयः—पूर्वजन्मनि मध्यदेशे गौतमनामा ब्राह्मणः, केवलशुष्कवैदिकः श्रौतमार्गनिष्ठः जन्मप्रभृतिवैशाखधर्मो नानुष्ठितः, एका वैशाखपूर्णिमाऽपि स्नानदानहोमपूजादिना न सेविता । "तेन मे वैदिकं कर्म जातं सर्वं च निष्फलम् ॥ ततोऽवैशाखनामाहं प्रेतो जातोऽस्मि सर्वतः ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं त्रयाणामपि कारणम् ॥ त्वन्नो भव समुद्धर्ता पापाद्विप्रोऽसि वै यतः ॥ अथवा मम पुत्रोऽस्ति धनशर्मेति विश्रुतः ॥ " तं गत्वा अस्मदर्थे बोधय, एतत्प्रेतवाक्यमाकर्ण्याऽतिदुःखितो धनशर्मा जनकावस्थां दृष्ट्वा आह—भो जनक अहं तव सुतः निरर्थकः यतः यः पुत्रः पितुः निस्तारं न करोति स कुपुत्रः, अतोऽग्रे मया किं कर्तव्यं तात तवगतिश्च कथं भवेदिति चिंतातुरं प्रेत उवाच—हे पुत्र किंचित्प्राचीनपुण्यकर्मवशादस्मात्पञ्चमेऽहनि वैशाखीपूर्णिमा समागताऽस्ति अतः यमुनायां गत्वा वक्ष्यमाणव्रताद्याचरणं कुरु ॥ तदेवाह—त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां स्त्री पुरुषो वा वैशाखनियमैर्युक्तः उषसि प्रातर्वा स्नानं करोति, स स्वर्गगामी भवति । यः त्रिरात्रमुषसि स्नात्वा गौरान्कृष्णान्वा तिलान् सक्षौद्रान्द्वादशविप्रेभ्यो ददाति यमप्रीतये स स्वर्गं गच्छति । यः दिनत्रयं पूर्णिमायां वा पायसेन दश ब्राह्मणान्पक्वान्नेन वा

यथाशक्ति भक्त्या भोजयेत्, सुवर्णतिलपात्राणि च दद्याद्वा“पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं सहोदकुम्भान्पललानि भक्त्या। दद्यात्पितृभ्यो भवतीह दत्तं श्राद्धं मुदे तेन समाः सहस्रम् ॥ यस्तिलैर्यवसंमिश्रैः स्नाति सर्वांगतस्तदा ॥ तस्य ब्रह्मा च धर्मश्च ददाति वरमीप्सितम् ॥” किंचाऽऽश्चर्यं शृणु—पुरा विष्णुना त्रयोदश्यां हिरण्याक्षः, चतुर्दश्यां मधुश्च घातितः, पौर्णमास्यां भूम्युद्धारश्च कृतः, ततः प्रभृति तास्तिथयः पुण्या जाताः, ये पूर्णिमायां दश जलधेनूः प्रयच्छंति ते धन्याः। किञ्च शर्करातांबूलमुपानत्करपत्रिकाः ॥ “मणिकोदककुम्भांश्च पक्वान्नं हेमदक्षिणाम् ॥ प्रयच्छंति द्विजाग्र्येभ्यो धन्यास्ते चाऽत्र कीर्तिताः ॥ प्रीतये धर्मराजस्य यो दद्यादुदकुम्भकान् ॥ सदा सप्तकुलं

वैशाखधर्मनिरतः स वै मोक्षमवाप्नुयात् ॥ धनशर्मा ब्राह्मणश्च प्रेताश्चैव यथा पुरा ॥ ६१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्येतत्परमाख्यानमंबरीष तवोदितम् ॥ श्रवणात्सर्वपापघ्नं सर्वसंपद्विधायकम् ॥ ६२ ॥ तेन भुक्तिं च मुक्तिं च ज्ञानं मोक्षं च विंदति ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा अंबरीषो महायशाः ॥ ६३ ॥ प्रहृष्टांतरवृत्तिश्च बाह्यव्यापारवर्जितः ॥ प्रणनाम तथा मूर्ध्ना दण्डवत्पतितो भुवि ॥ ६४ ॥ विभवैरखिलैश्चाऽपि पूजयामास तं पुनः ॥ संपूजितस्तमामंत्र्य नारदो भगवान्मुनिः ॥ ६५ ॥ लोकांतरं ययौ धीमाञ्च्छापान्नैकत्र संस्थितिः ॥ अम्बरीषोऽपि राजर्षिर्नारदोक्तानिमाञ्च्छुभान् ॥ ६६ ॥ धर्मान्कृत्वा विलीनोऽभूत्परे ब्रह्मणि निर्गुणे ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ य इदं परमाख्यानं पापघ्नं पुण्यवर्धनम् ॥ ६७ ॥ शृणुयाद्वा पठेद्वाऽपि स याति परमां गतिम् ॥ लिखितं पुस्तकं येषां गृहे तिष्ठति मानदाः ॥ ६८ ॥ तेषां मुक्तिः करस्था हि किमु तच्छ्रवणात्मनाम् ॥ ६९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे फलश्रुतिकथनंनाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमाससमाहात्म्यं संपूर्णम् ॥ (२–७) ॥ ॥ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

तेन तारितं स्यान्न संशयः ॥ त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां पूर्णायां भक्तितत्परः ॥ स्नात्वा जप्त्वा तथा दत्त्वा हुत्वा संपूज्य माधवम् ॥ यत्फलं जायते पुत्र तदस्माकं समर्पय ॥ नैतौ परिचितौ प्रेतौ हित्वा स्वर्गतिमाश्रये ॥ एतयोरपि पापस्य प्रांतोऽयं समुपस्थितः ॥” इति एवं प्रेतवचः श्रुत्वा गृहं गत्वा परमभक्त्या दिनत्रयं स्नानदानपूजनादिकं कृत्वा तेभ्यः पुण्यं ददौ ते च तत्क्षणादेव विमानस्था दिवं ययुः धनशर्मा ह्यचिरं भोगान्भुक्त्वा ब्रह्मलोकमगादिति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ श्रवणात्मनां श्रवणकर्तृणाम् ॥ ६९ ॥ इति श्रीहारिकृष्णशास्त्रिविरचितायां वैशाखमाससमाहात्म्यटीकायां पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

श्लोक सं. १५३२

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना
स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्रणालये मुद्रितम्।
संवत् १९६६, शके १८३१.

॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखंडे वैशाखमासमाहात्म्यं समाप्तम् ॥ (२-७) ॥

अथ श्रीस्कांदे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डेऽयोध्यामाहात्म्यंप्रारभ्यते ॥ (२-८) ॥

॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अयोध्यामाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥ ॥ जयति पराशरसूनुः सत्यवतीहृदयनंदनो व्यासः ॥ यस्यास्यकमलगलितं वाङ्मयममृतं जगत्पिबति ॥ १ ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ हिमवद्वासिनः सर्वे मुनयो वेदपारगाः ॥ त्रिकालज्ञा महात्मानो नैमिषारण्यवासिनः ॥ ३ ॥ येऽर्बुदारण्यनिरता दण्डकारण्यवासिनः ॥ महेन्द्राद्रिरता ये वै ये च विन्ध्यनिवासिनः ॥ ४ ॥ जंबूवनरता ये च ये गोदावरिवासिनः ॥ वाराणसीश्रिता ये च मथुरावासिनस्तथा ॥ ५ ॥ उज्जयिन्यांरता ये च प्रथमाश्रमवासिनः ॥ द्वारावतीश्रिता ये च बदर्य्याश्रयिणस्तथा ॥ ६ ॥ मायापुरीश्रिता ये च ये च कान्तीनिवासिनः ॥ एते चान्ये च मुनयः सशिष्या बहवोऽमलाः ॥ ७ ॥ कुरुक्षेत्रे महाक्षेत्रे सत्रे द्वादशवार्षिके ॥ वर्तमाने च रामस्य क्षितीशस्य महात्मनः ॥ समागताः समाहूताः सर्वे ते मुनयोऽमलाः ॥ ८ ॥ सर्वे ते शुद्धमनसो वेदवेदांगपारगाः ॥ तत्र स्नात्वा यथान्यायं कृत्वा कर्म जपादिकम् ॥ ९ ॥ भारद्वाजं पुरस्कृत्य वेदवेदांगपारगम् ॥ आसनेषु विचित्रेषु बृष्यादिषु ह्यनुक्रमात् ॥ १० ॥ उपविष्टाः कथाश्चक्रुर्नानातीर्थाश्रितास्तदा ॥ कर्मांतरेषु सत्रस्य सुखासीनाः परस्परम् ॥ ११ ॥ कथांतेषु ततस्तेषां मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ आजगाम महातेजास्तत्र सूतो महामतिः ॥ १२ ॥ व्यासशिष्यः पुराणज्ञो रोमहर्षणसंज्ञकः ॥ तान्प्रणम्य यथान्यायं मुनीनुपविवेश सः ॥ उपविष्टो यथान्यायं मुनीनां वचनेन सः ॥ १३ ॥ व्यासशिष्यं मुनिवरं सूतं वै रोमहर्षणम् ॥ तं पप्रच्छुर्मुनिवरा भारद्वाजादयोऽमलाः ॥ १४ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ त्वत्तः श्रुता महाभाग नानातीर्थाश्रिताः कथाः ॥ सरहस्यानि सर्वाणि पुराणानि महामते ॥ १५ ॥ सांप्रतं श्रोतुमिच्छामः सरहस्यं सनातनम् ॥ अयोध्याया महापुर्या महिमानं गुणोज्वलम् ॥ १६ ॥ कीदृशी सा सदा मेध्याऽयोध्या विष्णुप्रिया पुरी ॥ आद्या सा गीयते वेदे पुरीणां मुक्तिदायिका ॥ १७ ॥ संस्थानं कीदृशं तस्यास्तस्यां के च महीभुजः ॥ कानि तीर्थानि पुण्यानि माहात्म्यं तेषु कीदृशम् ॥ १८ ॥ अयोध्यासेवनान्नृणां फलं स्यात्सूत कीदृशम् ॥ किं चरित्रं सूत तस्याः का नद्यः के च संगमाः ॥१९॥ तत्र स्नानेन किं पुण्यं दानेन च महामते ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामस्त्वत्तः सूत गुणाधिक ॥ २० ॥ एतत्सर्वं क्रमेणैव तथ्यं त्वं वेत्थ सांप्रतम् ॥ अयोध्याया महापुर्य्या माहात्म्यं वक्तुमर्हसि ॥ २१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ व्यासप्रसादाज्जानामि पुराणानि तपोधनाः ॥ सेतिहासानि सर्वाणि सरहस्यानि तत्त्वतः ॥ २२ ॥ तं प्रणम्य प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं भवदग्रतः ॥ अयोध्याया महापुर्या यथावत्सरहस्यकम् ॥ २३ ॥ विद्यावन्तं विपुलमतिदं वेदवेदांगवेद्यं श्रेष्ठं शान्तं शमितविषयं शुद्धतेजोविशालम् ॥ वेदव्यासं सततविनतं विश्ववेद्यैकयोनिं पाराशर्यं परमपुरुषं सर्वदाऽहं

नमामि ॥२४॥ ॐ नमो भगवते तस्मै व्यासायामिततेजसे ॥ यस्य प्रसादाज्जानामि ह्ययोध्यामहिमां[1]महम् ॥२५॥ शृण्वन्तु मुनयः सर्वे सावधानाः
सशिष्यकाः ॥ माहात्म्यं कथयिष्यामि अयोध्याया महोदयम् ॥ २६ ॥ उदीरितमगस्त्याय स्कन्देनाश्रावि नारदात् ॥ अगस्त्येन पुरा प्रोक्तं
कृष्णद्वैपायनाय तत् ॥२७॥ कृष्णद्वैपायनाच्चैतन्मया प्राप्तं तपोधनाः ॥ तदहं वच्मि युष्मभ्यं श्रोतुकामेभ्य आदरात् ॥ २८ ॥ नमामि परमात्मानं
रामं राजीवलोचनम् ॥ अतसीकुसुमश्यामं रावणांतकमव्ययम् ॥२९॥ अयोध्या सा परा मेध्या पुरी दुष्कृतिदुर्ल्लभा ॥ कस्य सेव्या च नाऽयोध्या
यस्यां साक्षाद्धरिः स्वयम् ॥ ३० ॥ सरयूतीरमासाद्य दिव्या परमशोभना ॥ अमरावतीनिभा प्रायः श्रिता बहुतपोधनैः ॥३१॥ हस्त्यश्वरथपत्त्या
ढ्या संपदुच्चा च संस्थिता ॥ प्राकाराढ्यप्रतोलीभिस्तोरणैः कांचनप्रभैः ॥ ३२ ॥ सानूपवेषैः सर्वत्र सुविभक्तचतुष्टया ॥ अनेकभूमिप्रासादा
बहुभित्तिसुविक्रिया ॥ ३३ ॥ पद्मोत्फुल्लशुभोदाभिर्वापीभिरुपशोभिता ॥ देवतायतनैर्दिव्यैर्वेदघोषैश्च मण्डिता ॥ ३४ ॥ वीणावेणुमृदंगादिशब्दैरु
त्कृष्टतां गता ॥ शालैस्तालैर्नालिकेरैः पनसामलकैस्तथा ॥ ३५ ॥ तथैवाम्रकपित्थाद्यैरशोकैरुपशोभिता ॥ आरामैर्विविधैर्युक्ता सर्वर्तुफलपादपैः ॥
॥ ३६ ॥ मालतीजातिबकुलपाटलीनागचंपकैः ॥ करवीरैः कर्णिकारैः केतकीभिरलंकृता ॥ ३७ ॥ निम्बजंबीरकदलीमातुलिंगमहाफलैः ॥ लस
च्चंदनगंधाढ्यैर्नागरैरुपशोभिता ॥ ३८ ॥ देवतुल्यप्रभायुक्तैर्नृपपुत्रैश्च संयुता ॥ सुरूपाभिर्वरस्त्रीभिर्देवस्त्रीभिरिवावृता ॥३९॥ श्रेष्ठैः सत्कविभिर्युक्ता
बृहस्पतिसमैर्द्विजैः ॥ वणिग्जनैस्तथा पौरैः कल्पवृक्षैरिवावृता ॥ ४० ॥ अश्वैरुच्चैःश्रवस्तुल्यैर्दंतिभिर्दिग्गजैरिव ॥ इति नानाविधैर्भावैरुपेतेन्द्रपुरी
समा ॥ ४१ ॥ यस्यां जाता महीपालाः सूर्यवंशसमुद्भवाः ॥ इक्ष्वाकुप्रमुखाः सर्वे प्रजापालनतत्पराः ॥ ४२ ॥ यस्यास्तीरे पुण्यतोया कूजद्भृंग
विहंगमा ॥ सरयूर्नाम तटिनी मानसप्रभवोल्लसा ॥४३॥ धर्मद्रवपरीता सा घर्घरोत्तमसंगमा ॥ मुनीश्वराश्रिततटा जागर्ति जगदुच्छ्रिता ॥ ४४ ॥
दक्षिणाच्चरणांगुष्ठान्निःसृता जाह्नवी हरेः ॥ वामांगुष्ठान्मुनिवराः सरयूर्निर्गता शुभा ॥ ४५ ॥ तस्मादिमे पुण्यतमे नद्यौ देवनमस्कृते ॥ एतयोः
स्नानमात्रेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ४६ ॥ तामयोध्यामथ प्राप्तोऽगस्त्यः कुम्भोद्भवो मुनिः ॥ यात्रार्थं तीर्थमाहात्म्यं ज्ञात्वा स्कन्दप्रसादतः ॥
॥ ४७ ॥ आगत्य तु पुनः सोऽपि कृत्वा यात्रां क्रमेण च ॥ यथोक्तेन विधानेन स्नात्वा संतर्प्य तान्पितॄन् ॥ ४८ ॥ पूजयित्वा यथान्यायं देवताः
सकला अपि ॥ सर्वाण्यपि च तीर्थानि नमस्कृत्य यथाविधि ॥४९॥ कृतकृत्योर्ज्जितानन्दस्तीर्थमाहात्म्यदर्शनात् ॥ अभूदगस्त्यो रूपेण पुलकां
चितविग्रहः ॥ ५० ॥ स त्रिरात्रं स्थितस्तत्र यात्रां कृत्वा यथाविधि ॥ स्तुवन्नयोध्यामाहात्म्यं प्रतस्थे मुनिसत्तमः ॥ ५१ ॥ तमायांतं विलो

---

[1] महिमाम्—आवन्तोप्ययं शब्दः ।

क्याशु बहुलानन्दसुन्दरम् ॥ कृष्णद्वैपायनो व्यासः पप्रच्छानंदकारणम् ॥ ५२ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कुतः समागतो ब्रह्मन्सांप्रतं मुनिसत्तमः ॥ परमानंदसंदोहः समभूत्सांप्रतं तव ॥ ५३ ॥ कस्मादानंदपोषोऽभूत्तव ब्रह्मन्वदस्व मे ॥ ममापि भवदानंदात्प्रमोदो हृदि जायते ॥ ५४ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ अहो महदथाश्चर्य्यं विस्मयो मुनिसत्तम ॥ दृष्ट्वा प्रभावं मेऽद्याभूदयोध्यायास्तपोधन ॥ ५५ ॥ तस्मादानंदसंदोहः समभून्मम सांप्रतम् ॥ तच्छ्रुत्वागस्त्यवचनं व्यासः प्रोवाच तं मुनिम् ॥ ५६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगवन्ब्रूहि तत्त्वेन विस्तरात्सरहस्यकम् ॥ अयोध्याया महापुर्या महिमानं गुणाधिकम् ॥ ५७ ॥ कः क्रमस्तीर्थयात्रायाः कानि तीर्थानि को विधिः ॥ किं फलं स्नानतस्तत्र दानस्य च महामुने ॥ एतत्सर्वं समाचक्ष्व विस्तराद्वदतां वर ॥ ५८ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ अहो धन्यतमा बुद्धिस्तव जाता तपोधन ॥ दृश्यते येन पृच्छा ते ह्ययोध्यामहिमाश्रिता ॥ ५९ ॥ अकारो ब्रह्म च प्रोक्तं यकारो विष्णुरुच्यते ॥ धकारो रुद्ररूपश्च अयोध्यानाम राजते ॥ ६० ॥ सर्वोपपातकैर्युक्तैर्ब्रह्महत्यादिपातकैः ॥ नायोध्या शक्यते यस्मात्तामयोध्यां ततो विदुः ॥ ६१ ॥ विष्णोराद्या पुरी येयं क्षितिं न स्पृशति द्विज ॥ विष्णोः सुदर्शने चक्रे स्थिता पुण्यकरी क्षितौ ॥ ६२ ॥ केन वर्णयितुं शक्यो महिमाऽस्यास्तपोधन ॥ यत्र साक्षात्स्वयं देवो विष्णुर्वसति सादरः ॥ ६३ ॥ सहस्रधारामारभ्य योजनं पूर्वतो दिशि ॥ प्रतीचि दिशि तथैव योजनं समंतोवधिः[१] ॥ ६४ ॥ दक्षिणोत्तरभागे तु सरयूतमसावधिः ॥ एतत्क्षेत्रस्य संस्थानं हरेरन्तर्गृहं स्थितम् ॥ मत्स्याकृतिरियं विप्र पुरी विष्णोरुदीरिता ॥ ६५ ॥ पश्चिमे तस्य मूर्द्धा तु गोप्रतारासिताद्विज ॥ ६६ ॥ पूर्वतः पृष्ठभागो हि दक्षिणोत्तरमध्यमः ॥ तस्यां पुर्य्यां महाभाग नाम्ना विष्णुर्हरिः स्वयम् ॥ पूर्वं दृष्टप्रभावोऽसौ प्राधान्येन वसत्यपि ॥ ६७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगवन्किंप्रभावोऽसौ योऽयं विष्णुहरिस्त्वया ॥ कीर्तितो मुनिशार्दूल प्रसिद्धिं गतवान्कथम् ॥ एतत्सर्वं समाचक्ष्व विस्तरेण ममाग्रतः ॥ ६८ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ विष्णुशर्मेति विख्यातः पुराभूद्ब्राह्मणोत्तमः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो धर्मकर्मसमाश्रितः ॥ ६९ ॥ योगध्यानरतो नित्यं विष्णुभक्तिपरायणः ॥ स कदाचित्तीर्थयात्रां कुर्वन्वैष्णवसत्तमः ॥ अयोध्यामागतो विष्णुर्विष्णुःसाक्षाद्वसेदिति ॥ ७० ॥ चिंतयन्मनसा वीरस्तपः कर्तुं समुद्यतः ॥ स वै तत्र तपस्तेपे शाकमूलफलाशनः ॥ ७१ ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्थो ह्यतपत्स महातपाः ॥ वार्षिके च निरालम्बो हेमन्ते च

---

[१] एतत्किं स्थलमिति न ज्ञायते ।

सरोवरे ॥ ७२ ॥ स्नात्वा यथोक्तविधिना कृत्वा विष्णोस्तथार्चनम् ॥ वशीकृत्येन्द्रियग्रामं विशुद्धेनांतरात्मना ॥ ७३ ॥ मनो विष्णौ समावेश्य
विधाय प्राणसंयमम् ॥ ॐकारोच्चारणाद्धीमान्हृदि पद्मं विकासयन् ॥ ७४ ॥ तन्मध्ये रविसोमाग्निमण्डलानि यथाविधि ॥ कल्पयित्वा हरिं मूर्तं
यस्मिन्देशे सनातनम् ॥ ७५ ॥ पीतांबरधरं विष्णुं शंखचक्रगदाधरम् ॥ तं च पुष्पैः समभ्यर्च्य मनस्तस्मिन्निवेश्य च ॥ ७६ ॥ ब्रह्मरूपं हरिं
ध्यायञ्जपन्वै द्वादशाक्षरम् ॥ वायुभक्षः स्थितस्तत्र विप्रस्त्रीन्वत्सरान्वसन् ॥ ७७ ॥ ततो द्विजवरो ध्यात्वा स्तुतिं चक्रे हरेरिमाम् ॥ प्रणिपत्य जग
न्नाथं चराचरगुरुं हरिम् ॥ विष्णुशर्माथ तुष्टाव नारायणमतंद्रितः ॥ ७८ ॥ ॥ विष्णुशर्म्मोवाच ॥ ॥ प्रसीद भगवन्विष्णो प्रसीद पुरुषोत्तम ॥
प्रसीद देवदेवेश प्रसीद कमलेक्षण ॥ ७९ ॥ जय कृष्ण जयाचिंत्य जय विष्णो जयाव्यय ॥ जय यज्ञपते नाथ जय विष्णो पते विभो ॥ ८० ॥
जय पापहरानंत जय जन्मज्वरापह ॥ नमः कमलनाभाय नमः कमलमालिने ॥८१॥ नमः सर्वेश भूतेश नमः कैटभसूदन ॥ नमस्त्रैलोक्यनाथाय
जगन्मूल जगत्पते ॥ ८२ ॥ नमो देवाधिदेवाय नमो नारायणाय वै ॥ नमः कृष्णाय रामाय नमश्चक्रायुधाय च ॥ ८३ ॥ त्वं माता सर्वलोकानां
त्वमेव जगतः पिता ॥ भयार्त्तानां सुहृन्मित्रं त्वं पिता त्वं पितामहः ॥ ८४ ॥ त्वं हविस्त्वं वषट्कारस्त्वं प्रभुस्त्वं हुताशनः ॥ करणं कारणं कर्त्ता
त्वमेव परमेश्वरः ॥ ८५ ॥ शंखचक्रगदापाणे मां समुद्धर माधव ॥ ८६ ॥ प्रसीद मंदरधर प्रसीद मधुसूदन ॥ प्रसीद कमलाकान्त प्रसीद भुव
नाधिप ॥ ८७ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इत्येवं स्तुवतस्तस्य मनोभक्त्या महात्मनः ॥ आविर्बभूव विश्वात्मा विष्णुर्गरुडवाहनः ॥ ८८ ॥
शंखचक्रगदापाणिः पीतांबरधरोऽच्युतः ॥ उवाच स प्रसन्नात्मा विष्णुशर्माणमव्ययः ॥ ८९ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ तुष्टोऽस्मि भवतो वत्स
महता तपसाऽधुना ॥ स्तोत्रेणानेन सुमते नष्टपापोऽसि सांप्रतम् ॥९०॥ वरं वरय विप्रेन्द्र वरदोऽहं तवाग्रतः ॥ नाऽतप्ततपसा द्रष्टुं शक्यः केनाप्यहं
द्विज ॥ ९१ ॥ ॥ विष्णुशर्म्मोवाच ॥ ॥ कृतकृत्योऽस्मि देवेश सांप्रतं तव दर्शनात् ॥ त्वद्भक्तिमचलामेकां मम देहि जगत्पते ॥ ९२ ॥
॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ भक्तिरस्त्वचला मे वै वैष्णवी मुक्तिदायिनी ॥ अत्रैवास्त्वचला मे वै जाह्नवी मुक्तिदायिनी ॥ ९३ ॥ इदं स्थानं
महाभाग त्वन्नाम्ना ख्यातिमेष्यति ॥ ९४ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेशश्चक्रेणोत्खाय तत्स्थलम् ॥ जलं प्रकटयामास गांगं पाताल
मंडलात् ॥ ९५ ॥ जलेन तेन भगवान्पवित्रेण दयांबुधिः ॥ नीरजस्तु भूमितलं क्षणाच्चक्रे कृपावशात् ॥ ९६ ॥ चक्रतीर्थमिति ख्यातं ततः प्रभृति
तद्द्विज ॥ जातं त्रैलोक्यविख्यातमघौघध्वंसकृच्छुभम् ॥ ९७ ॥ तत्र स्नानेन दानेन विष्णुलोकं व्रजेन्नरः ॥ ९८ ॥ ततः स भगवान्भूयो विष्णु

शर्माणमच्युतः ॥ कृपया परया युक्त उवाच द्विजवत्सलः ॥ ९९ ॥ ॥श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ त्वन्नामपूर्विका विप्र मन्मूर्त्तिरिह तिष्ठतु ॥ विष्णुहरीति
विख्याता भक्तानां मुक्तिदायिनी ॥१००॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचो विप्रो वासुदेवस्य बुद्धिमान् ॥ स्वनामपूर्विकां मूर्तिंस्थापयामास
चक्रिणः ॥१०१॥ ततः प्रभृति विप्रेश शंखचक्रगदाधरः ॥ पीतवासाश्चतुर्बाहुर्नाम्ना विष्णुहरिः स्थितः॥१०२॥ कार्तिके शुक्लपक्षस्य प्रारभ्य दशमी
तिथिम् ॥ पूर्णिमामवधिं कृत्वा यात्रा सांवत्सरी भवेत् ॥ १०३ ॥ चक्रतीर्थे नरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ बहुवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके मही
यते ॥ १०४ ॥ पितनुद्दिश्य यस्तत्र पिंडान्निर्वापयिष्यति ॥ तृप्तास्तु पितरो यान्ति विष्णुलोकं न संशयः ॥ १०५ ॥ चक्रतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा
विष्णुहरिं विभुम् ॥ सर्वपापक्षयं प्राप्य नाकपृष्ठे महीयते ॥ १०६ ॥ स्वशक्त्या तत्र दानानि दत्त्वा निष्कलमषो नरः ॥ विष्णुलोके वसेद्धीमा
न्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १०७ ॥ अन्यदापि नरस्तत्र चक्रतीर्थे जितेंद्रियः ॥ दृष्ट्वा सकृद्धरिं देवं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०८ ॥ इति सकलगुणा
ब्धिर्ध्येयमूर्तिश्चिदात्मा हरिरिह परमूर्त्या तस्थिवान्मुक्तिहेतोः ॥ तमिह बहुलभक्त्या चक्रतीर्थाभिषेकी वसति सुकृतिमूर्त्तिर्योऽर्चयेद्विष्णुलोके ॥
॥ १०९ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखंडेऽयोध्यामाहात्म्ये विष्णुहरिमाहात्म्यवर्णनंनाम प्रथमो
ऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अगस्त्यमुनिरित्युक्त्वा चक्रतीर्थाश्रयां कथाम् ॥ विभोर्विष्णुहरेश्चापि पुनराह द्विजोत्तमाः ॥ १ ॥
॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ पुरा ब्रह्मा जगत्स्रष्टा विज्ञाय हरिमच्युतम् ॥ अयोध्यावासिनं देवं तत्र चक्रे स्थितिं स्वयम् ॥ २ ॥ आगत्य कृत
वांस्तत्र यात्रां ब्रह्मा यथाविधि ॥ यज्ञं च विधिवच्चक्रे नानासंभारसंयुतम् ॥ ३ ॥ ततः स कृतवांस्तत्र ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ कुण्डं स्वनाम्ना
विपुलं नानादेवसमन्वितम् ॥ ४ ॥ विस्तीर्णजलकल्लोलकलितं कलुषापहम् ॥ कुमुदोत्पलकह्लारपुंडरीककुलाकुलम् ॥ ५ ॥ हंससारसचक्राह्व
विहंगममनोहरम् ॥ तटांतविटपोल्लासिपतत्रिगणसंकुलम् ॥ ६ ॥ तत्र कुण्डे सुराः सर्वे स्नाताः शुद्धिसमन्विताः ॥ बभूवुरद्धा विगतरजस्का विमल
त्विषः ॥ ७ ॥ तदाश्चर्यं महद्दृष्ट्वा ते सर्वे सहसा सुराः ॥ ब्रह्माणं प्रणिपत्योचुर्भक्त्या प्रांजलयस्तदा ॥ ८ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ भगवन्ब्रूहि
तत्त्वेन माहात्म्यं कमलासन ॥ अस्य कुण्डस्य सकलं खातस्य विमलत्विषः ॥ ९ ॥ अत्र स्नानेन सर्वेषामस्माकं विगतं रजः ॥ महदाश्चर्यमे
तस्य दृष्ट्वा कुंडस्य विस्मिताः ॥ सर्वे वयं सुरश्रेष्ठ कृपया त्वमतो वद ॥ १० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृण्वन्तु सर्वे त्रिदशाः सावधानाः सवि
स्मयाः ॥ कुण्डस्यैतस्य माहात्म्यं नानाफलसमन्वितम् ॥ ११ ॥ अत्र स्नानेन विधिवत्पापात्मानोऽपि जंतवः ॥ विमानं हंससंयुक्तमास्थाय रुचि

रांबराः ॥ निवसंति ब्रह्मलोके यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १२ ॥ अत्र दानेन होमेन यथाशक्त्या सुरोत्तमाः ॥ तुलाश्वमेधयोः पुण्यं प्राप्नुयुर्मुनिस
त्तम ॥ १३ ॥ ममास्मिन्सरसि श्रीमाञ्जायते स्नानतो नरः ॥ तस्मादत्र विधानेन स्नानं दानं जपादिकम् ॥ १४ ॥ सर्वयज्ञसमं स्याद्वै महापातक
नाशनम् ॥ ब्रह्मकुण्डमिति ख्यातिमितो यास्यत्यनुत्तमाम्॥१५॥ अस्मिन्कुण्डे च सांनिध्यं भविष्यति सदा मम ॥ कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य चतुर्दश्यां
सुरोत्तमाः ॥ १६ ॥ यात्रा भविष्यति सदा सुराः सांवत्सरी मम ॥ शुभप्रदा महापापराशिनाशकरी तदा ॥ १७ ॥ स्वर्णं चैव सदा देयं वासांसि
विविधानि च ॥ निजशक्त्या प्रकर्तव्या सुरास्तृप्तिर्द्विजन्मनाम् ॥१८॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा देवदेवोऽयं ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ अन्त
र्दधे सुरैः सार्द्धं तीर्थं दृष्ट्वा तपोधन ॥ १९ ॥ तदाप्रभृति तत्कुण्डं विख्यातं परमं भुवि ॥ चक्रतीर्थाच्च पूर्वस्यां दिशि कुण्डं स्थितं महत् ॥ २० ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा स तपोराशिरगस्त्यः कुंभसंभवः ॥ पुनः पृष्टो मुनिवरो व्यासायावीवदत्कथाम् ॥ २१ ॥ ॥ अगस्त्य
उवाच ॥ ॥ अन्यच्छृणु महाभाग तीर्थं दुष्कृतिदुर्लभम् ॥ ऋणमोचनसंज्ञं तु सरयूतीरसंगतम् ॥ २२ ॥ ब्रह्मकुण्डान्मुनिवर धनुःसप्तशतेन च ॥
पूर्वोत्तरदिशाभागे संस्थितं सरयूजले ॥ २३ ॥ तत्र पूर्वं मुनिवरो लोमशोनाम नामतः ॥ तीर्थयात्राप्रसंगेन स्नानं चक्रे विधानतः ॥ २४ ॥ ततः
स ऋणनिर्मुक्तो बभूव गतकल्मषः ॥ तदाश्चर्य्यं महद्दृष्ट्वा मुनीन्सानन्दमब्रवीत् ॥ २५ ॥ पश्यन्त्वेतस्य महतो गुणांस्तीर्थवरस्य वै ॥
भुजावूर्ध्वं तथा कृत्वा हर्षेणाहाऽश्रुलोचनः ॥ २६ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ ऋणमोचनसंज्ञं तु तीर्थमेतदनुत्तमम् ॥ यत्र स्नानेन
जंतूनामृणनिर्यातनं भवेत् ॥ २७ ॥ ऐहिकं पारलौकिक्यं यदृणत्रितयं नृणाम् ॥ तत्सर्वं स्नानमात्रेण तीर्थेऽस्मिन्नश्यति क्षणात् ॥
॥ २८ ॥ सर्वतीर्थोत्तमं चैतत्सद्यः प्रत्ययकारकम् ॥ मया चास्य फलं सम्यगनुभूतमृणादिह ॥ २९ ॥ तस्मादत्र विधानेन स्नानं
दानं च शक्तितः ॥ कर्त्तव्यं श्रद्धया युक्तैः सर्वदा फलकांक्षिभिः ॥ ३० ॥ स्नातव्यं च सुवर्णं च देयं वस्त्रादि शक्तितः ॥ ३१ ॥
॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा तीर्थमाहात्म्यं लोमशो मुनिसत्तमः ॥ अन्तर्दधे मुनिश्रेष्ठः स्तुवंस्तीर्थगुणान्मुदा ॥ ३२ ॥ इत्ये
तत्कथितं विप्र ऋणमोचनसंज्ञकम् ॥ यत्र स्नानेन जन्तूनामृणं नश्यति तत्क्षणात् ॥ ऋणमोचनतीर्थं तु पूर्वतः सरयूजले ॥ ३३ ॥
धनुर्द्विशत्या तीर्थं च पापमोचनसंज्ञकम् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा तत्र स्नानेन मानवः ॥ जायते तत्क्षणादेव नात्र कार्या विचारणा ॥ ३४ ॥ मया
तत्र मुनिश्रेष्ठ दृष्टं माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ३५ ॥ पांचालदेशसंभूतो नाम्ना नरहरिर्द्विजः ॥ असत्संगप्रभावेन पापात्मा समजायत ॥ ३६ ॥ नाना

विधानि पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ॥ कृतवान्पापिसंगेन त्रयीमार्गविनिन्दकः ॥ ३७ ॥ स कदाचित्साधुसंगात्तीर्थयात्राप्रसंगतः ॥ अयोध्या
मागतो विप्र महापातककृद्द्विजः ॥ ३८ ॥ पापमोचनतीर्थे तु स्नातः सत्संगतो द्विजः ॥ पापराशिर्विनष्टोऽस्य निष्पापः समभूत्क्षणात् ॥ ३९ ॥
दिवः पपात तन्मूर्ध्नि पुष्पवृष्टिर्मुनीश्वर ॥ दिव्यं विमानमारुह्य विष्णुलोके गतो द्विजः ॥ ४० ॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं मया च द्विजपुंगव ॥ श्रद्धय
परया तत्र कृतं स्नानं विशेषतः ॥४१॥ माघकृष्णचतुर्दश्यां तत्र स्नानं विशेषतः ॥ दानं च मनुजैः कार्य्यं सर्वपापविशुद्धये ॥४२॥ अन्यदा तु कृते
स्नाने सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ४३ ॥ पापमोचनतीर्थे तु पूर्वं तु सरयूजले ॥ धनुःशतप्रमाणेन वर्त्तते तीर्थमुत्तमम् ॥ ४४ ॥ सहस्रधारासंज्ञं तु
सर्वकिल्बिषनाशनम् ॥ यस्मिन्रामाज्ञया वीरो लक्ष्मणः परवीरहा ॥ प्राणानुत्सृज्य योगेन ययौ शेषात्मतां पुरा ॥ ४५ ॥ सार्द्धहस्तत्रयेणैव
प्रमाणं धनुषो विदुः ॥ चतुर्भिर्हस्तकैः संख्या दण्ड इत्यभिधीयते ॥ ४६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्थं तदा समाकर्ण्य कुम्भयोनिर्मुने
स्तदा ॥ कृष्णद्वैपायनो व्यासः पुनः पप्रच्छ कौतुकात् ॥ ४७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ सहस्रधारामाहात्म्यं विस्तराद्वद सुव्रत ॥ शृण्वंस्तीर्थस्य
माहात्म्यं न तृप्यति मनो मम ॥ ४८ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ सावधानः शृणु मुने कथां कथयतो मम ॥ सहस्रधारातीर्थस्य समुत्पत्तिं
महोदयात् ॥ ४९ ॥ पुरा रामो रघुपतिर्देवकार्यं विधाय वै ॥ कालेन सह संगम्य मंत्रं चक्रे नरेश्वरः ॥ ५० ॥ आवां मन्त्रयमाणौ हि यः पश्ये
दन्तिकागतः॥ मया त्याज्यो भवेत्क्षिप्रमित्थं चक्रे स संविदम् ॥५१॥ तस्मिन्मंत्रयमाणे हि द्वारे तिष्ठति लक्ष्मणे ॥ आगतः स तपोराशिर्दुर्वासास्ते
जसां निधिः ॥ ५२ ॥ आगत्य लक्ष्मणं शीघ्रं प्रीत्योवाच क्षुधाऽऽकुलः॥ ५३ ॥ ॥ दुर्वासा उवाच ॥ ॥ सौमित्रे गच्छ शीघ्रं त्वं रामाग्रे मां
निवेदय ॥ कार्यार्थिनमिदं वाक्यं नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥ ५४ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ शापाद्भीतः स सौमित्रिर्द्रुतं गत्वा तयोः पुरः ॥
मुनिं निवेदयामास रामाग्रे दर्शनार्थिनम् ॥ दुर्वाससं तपोराशिमत्रिनन्दनमागतम् ॥ ५५ ॥ रामोऽपि कालमामंत्र्य प्रस्थाप्य च बहिर्ययौ ॥
दृष्ट्वा मुनिं तं प्रणतः संभोज्य प्रभुरादरात् ॥ ५६ ॥ दुर्वाससं मुनिवरं प्रस्थाप्य स्वयमादरात् ॥ सत्यभंगभयाद्वीरो लक्ष्मणं त्यक्तवांस्तदा ॥ ५७ ॥
लक्ष्मणोऽपि तदा वीरः कुर्वन्नवितथं वचः ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्य सुमतिः सरयूतीरमाययौ ॥ ५८ ॥ तत्र गत्वाथ च स्नात्वा ध्यानमास्थाय सत्वरम् ॥ चिदा
त्मनि मनः शान्तं संगम्यावस्थितस्तदा ॥ ५९ ॥ ततः प्रादुरभूत्तत्र सहस्रफणमण्डितः ॥ शेषश्चक्षुःश्रवाः श्रेष्ठः क्षितिं भित्त्वा सहस्रधा ॥ सुर
लोकात्सुरेन्द्रोऽपि समागादमरैः सह ॥ ६० ॥ ततः शेषात्मतां यातं लक्ष्मणं सत्यसंगरम् ॥ उवाच मधुरं शक्रः सुराणां तत्र पश्यताम् ॥ ६१ ॥

॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ लक्ष्मणोत्तिष्ठ शीघ्रं त्वमारोह स्वपदं स्वकम् ॥ देवकार्यं कृतं वीर त्वया रिपुनिषूदन ॥ ६२ ॥ वैष्णवं परमं स्थानं
प्राप्नुहि त्वं सनातनम् ॥ भवन्मूर्तिः समायातः शेषोऽपि विलसत्फणः ॥ ६३ ॥ सहस्रधा क्षितिं भित्त्वा सहस्रफणमण्डलैः ॥ क्षितेः सहस्रच्छिद्रेषु
यस्माद्भित्त्वा समुद्गताः ॥ ६४ ॥ फणसाहस्रमणिभिर्दग्धाः शेषस्य सुव्रत ॥ तस्मादेतन्महातीर्थं सरयूतीरगं शुभम् ॥ ख्यातं सहस्रधारेति भविष्यति
न संशयः ॥ ६५ ॥ एतत्क्षेत्रप्रमाणं तु धनुषां पञ्चविंशतिः ॥ अत्र स्नानेन दानेन श्राद्धेन श्रद्धयान्वितः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोकं
व्रजेन्नरः ॥ ६६ ॥ अत्र स्नातो नरो धीमाञ्छेषं संपूज्य चाव्ययम् ॥ तीर्थं संपूज्य विधिवद्विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ ६७ ॥ तस्मादत्र प्रकर्तव्यं
स्नानं विधिपुरःसरम् ॥ शेषरूपाहिवद्धयेयाः पूज्या विप्रा विशेषतः ॥ ६८ ॥ स्वर्णं चान्नं च वासांसि देयानि श्रद्धयान्वितैः ॥ स्नानं दानं हरेः
पूजा सर्वमक्षयतां व्रजेत् ॥ ६९ ॥ तस्मादेतन्महातीर्थं सर्वकामफलप्रदम् ॥ क्षितौ भविष्यति सदा नात्र कार्या विचारणा ॥ ७० ॥ श्रावणे शुक्ल
पक्षस्य या तिथिः पञ्चमी भवेत् ॥ तस्यामत्र प्रकर्त्तव्यो नागानुद्दिश्य यत्नतः ॥ ७१ ॥ उत्सवो विपुलः सद्भिः शेषपूजापुरःसरम् ॥
उत्सवे तु कृते तत्र तीर्थे महति मानवैः ॥ ७२ ॥ सन्तोष्य च द्विजान्भक्त्या नागपूजापुरस्सरम् ॥ सन्तुष्टाः फणिनः सर्वे पीडयन्ति न
मानुषान् ॥ ७३ ॥ वैशाखमासे ये स्नानं कुर्वंत्यत्र समाहिताः ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ ७४ ॥ तस्मादत्र प्रकर्तव्यं
माधवे यत्नतो नरैः ॥ स्नानं दानं हरिः पूज्यो ब्राह्मणाश्च विशेषतः ॥ तीर्थे कृतेऽत्र मनुजैः सर्वकामफलप्रदः ॥ ७५ ॥ विष्णुमुद्दिश्य यो दद्यात्सालं
कारां पयस्विनीम् ॥ सवत्सामत्र सत्तीर्थे सत्पात्राय द्विजन्मने ॥ ७६ ॥ तस्य वासो भवेन्नित्य विष्णुलोके सनातने ॥ अक्षयं स्वर्गमाप्नोति तीर्थे
स्नानेन मानवः ॥ ७७ ॥ अत्र पूज्यौ विशेषेण नरैः श्रद्धासमन्वितैः ॥ वैशाखे मास्यलंकारैर्वस्त्रैश्च द्विजदंपती ॥ ७८ ॥ लक्ष्मीनारायणप्रीत्यै
लक्ष्मीप्राप्त्यै विशेषतः ॥ वैशाखे मासि तीर्थानि पृथिवीसंस्थितानि वै ॥ ७९ ॥ सर्वाण्यपि च संगत्य स्थास्यंत्यत्र न संशयः ॥ तस्मादत्र विशेषेण
वैशाखे स्नानतो नृणाम् ॥ सर्वतीर्थावगाहस्य भविष्यति फलं महत् ॥ ८० ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा मुनिराजेंद्रो[1] लक्ष्मणं सुरसं
गतम् ॥ शेषं संस्थाप्य तत्तीर्थे भूभारहरणक्षमम् ॥ लक्ष्मणं यानमारोप्य प्रतस्थे दिवमादरात् ॥ ८१ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं विख्यातिं परमां ययौ ॥
वैशाखे मासि तीर्थस्य माहात्म्यं परमं स्मृतम् ॥ ८२ ॥ पञ्चम्यामपि शुक्लायां श्रावणस्य विशेषतः ॥ अन्यदा पर्वणि श्रेष्ठं विशेषं स्नानमाच

---

[1] हे मुनिराज–इन्द्रः–इति पदच्छेदः ।

रेत् ॥ सहस्रधारातीर्थे च नरः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ ८३ ॥ विधिवदिह हि धीमान्स्नानदानानि तीर्थे नरवर इह शक्त्या यः करोत्यादरेण ॥ स इह विपुलभोगान्निर्मलात्मा च भक्त्या भजति भुजगशायिश्रीपतेरात्मनैक्यम् ॥ ८४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डेऽयोध्यामाहात्म्ये ब्रह्मकुण्डसहस्रधारातीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचो धीमानादरात्कुंभजन्मनः ॥ प्रोवाच मधुरं वाक्यं कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगवन्नद्भुतमिदं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ श्रुत्वा त्वत्तो मम मनः परमानंदमाययौ ॥ २ ॥ अन्यत्तीर्थवरं ब्रूहि तत्त्वेन मम शृण्वतः ॥ न तृप्तिरस्ति मनसः शृण्वतो मम सुव्रत ॥ ३ ॥ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ शृणु विप्र प्रवक्ष्यामि तीर्थमन्यदनुत्तमम् ॥ स्वर्गद्वारमिति ख्यातं सर्वपापहरं सदा ॥ ४ ॥ स्वर्गद्वारस्य माहात्म्यं विस्तराद्वक्तुमीश्वरः ॥ नहि कश्चिदतो वत्स संक्षेपाच्छृणु सुव्रत ॥ ५ ॥ सहस्रधारामारभ्य पूर्वतः सरयूजले ॥ षट्त्रिंशदधिका प्रोक्ता धनुषां षट्शती मितिः ॥ ६ ॥ स्वर्गद्वारस्य विस्तारः पुराणज्ञैर्विशारदैः ॥ स्वर्गद्वारसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ७ ॥ सत्यंसत्यं पुनः सत्यं नासत्यं मम भाषितम् ॥ स्वर्गद्वारसमं तीर्थं नास्ति ब्रह्माण्डगोलके ॥ ८ ॥ हित्वा दिव्यानि भौमानि तीर्थानि सकलान्यपि ॥ प्रातरागत्य तिष्ठन्ति तत्र संश्रित्य सुव्रत ॥ ९ ॥ तस्मादत्र प्रकर्तव्यं प्रातः स्नानं विशेषतः ॥ सर्वतीर्थावगाहस्य फलमात्मन ईप्सता ॥ १० ॥ त्यजंति प्राणिनः प्राणान्स्वर्गद्वारांतरे द्विज ॥ प्रयांति परमं स्थानं विष्णोस्ते नात्र संशयः ॥ ११ ॥ मुक्तिद्वारमिदं पश्य स्वर्गप्राप्तिकरं नृणाम् ॥ स्वर्गद्वारमिति ख्यातं तस्मात्तीर्थमनुत्तमम् ॥ १२ ॥ स्वर्गद्वारं सुदुष्प्राप्यं देवैरपि न संशयः ॥ यद्यत्कामयते तत्र तत्तदाप्नोति मानवः ॥ १३ ॥ स्वर्गद्वारे परा सिद्धिः स्वर्गद्वारे परा गतिः ॥ जप्तं दत्तं हुतं दृष्टं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ ध्यानमध्ययनं सर्वं दानं भवति चाक्षयम् ॥ १४ ॥ जन्मांतरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसंचितम् ॥ स्वर्गद्वारप्रविष्टस्य तत्सर्वं व्रजति क्षयम् ॥ १५ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वै वर्णसंकराः ॥ कृमिम्लेच्छाश्च ये चान्ये संकीर्णाः पापयोनयः ॥ १६ ॥ कीटाः पिपीलिकाश्चैव ये चान्ये मृगपक्षिणः ॥ कालेन निधनं प्राप्ताः स्वर्गद्वारे शृणु द्विज ॥ १७ ॥ कौमोदकीकराः सर्वे पक्षिणो गरुडध्वजाः ॥ शुभे विष्णुपुरे विष्णुर्जायंते तत्र मानवाः ॥ १८ ॥ अकामो वा सकामो वा अपि तीर्थगतोपि वा ॥ स्वर्गद्वारे त्यजन्प्राणान्विष्णु लोके महीयते ॥ १९ ॥ मुनयो देवताः सिद्धाः साध्या यक्षा मरुद्गणाः ॥ यज्ञोपवीतमात्रेण विभागं[१] चक्रिरे तु ये ॥ २० ॥ मध्याह्नेऽत्र प्रकुर्वंति

---

[१] यज्ञोपवीतमात्रेग विभागश्च—ममैतावत्तीर्थं ममैत्तावत्तीर्थमिति ।

सान्निध्यं देवतागणाः ॥ तस्मात्तत्र प्रकुर्वंति मध्याह्ने स्नानमादरात् ॥ २१ ॥ कुर्वंत्यनशनं ये तु स्वर्गद्वारे जितेंद्रियाः ॥ प्रयांति परमं स्थानं
ये च मासोपवासिनः ॥ २२ ॥ अन्नदानरता ये च रत्नदा भूमिदा नराः ॥ गोवस्त्रदाश्च विप्रेभ्यो यांति ते भवनं हरेः ॥२३॥ यत्र सिद्धा महात्मानो
मुनयः पितरस्तथा ॥ स्वर्गं प्रयांति ते सर्वे स्वर्गद्वारं ततः स्मृतम् ॥ २४ ॥ चतुर्द्धा च तनुं कृत्वा देवदेवो हरिः स्वयम् ॥ अत्र वै रमते नित्यं
भ्रातृभिः सह राघवः ॥ २५ ॥ ब्रह्मलोकं परित्यज्य चतुर्वक्त्रः सनातनः ॥ अत्रैव रमते नित्यं देवैः सह पितामहः ॥ २६ ॥ कैलासनिलयावासी
शिवस्तत्रैव संस्थितः ॥ २७ ॥ मेरुमन्दरमात्रोऽपि राशिः पापस्य कर्मणः ॥ स्वर्गद्वारं समासाद्य स सर्वो व्रजति क्षयम् ॥ २८ ॥ या गतिर्ज्ञान
तपसां या गतिर्यज्ञयाजिनाम् ॥ स्वर्गद्वारे मृतानां तु सा गतिर्विहिता शुभा ॥ २९ ॥ ऋषिदेवासुरगणैर्जपहोमपरायणैः ॥ यतिभिर्मोक्षकामैश्च
स्वर्गद्वारो निषेव्यते ॥ ३० ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि काशीवासेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं निमिषार्द्धेन कलौ दाशरथीं पुरीम् ॥ ३१ ॥ या गतिर्योग
युक्तानां वाराणस्यां तनुत्यजाम् ॥ सा गतिः स्नानमात्रेण सरय्वां हरिवासरे ॥ ३२ ॥ स्वर्गद्वारे मृतः कश्चिन्नरकं नैव पश्यति ॥ केशवानुगृहीता
हि सर्वे यांति परां गतिम् ॥ ३३ ॥ भूलोके चांतरिक्षे च दिवि तीर्थानि यानि वै ॥ अतीत्य वर्तते तानि तीर्थान्येतद्द्विजोत्तम ॥ ३४ ॥ विष्णु
भक्तिं समासाद्य रमन्ते तु सुनिश्चिताः ॥ संहृत्य शक्तितः कामं विषयेषु हि संस्थितम् ॥३५॥ शक्तितः सर्वतो युक्त्वा शक्तिस्तपसि संस्थिता ॥
न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ ३६ ॥ हन्यमानोऽपि यो विद्वान्वसेच्छस्त्रशतैरपि ॥ स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥३७॥
स्वर्गद्वारे वियुज्येत स याति परमां गतिम् ॥ उत्तरं दक्षिणं वापि अयनं न विकल्पयेत् ॥ ३८ ॥ सर्वस्तेषां शुभः कालः स्वर्गद्वारं श्रयंति ये ॥
स्नानमात्रेण पापानि विलयं यांति देहिनाम् ॥ ३९ ॥ यावत्पापानि देहेन ये कुर्वंति जनाः क्षितौ ॥ अयोध्या परमं स्थानं तेषामीरितमादरात् ॥
॥ ४० ॥ ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे पंचदश्यां विशेषतः ॥ तस्य सांवत्सरी यात्रा देवैश्चन्द्रहरेः स्मृता ॥ ४१ ॥ तस्मिन्नुद्यापनं चन्द्रसहस्रं व्रतयो
गिभिः ॥ कार्यं प्रयत्नतो विप्र सर्वयज्ञफलाधिकम् ॥ ४२ ॥ तस्मिन्कृते महापापक्षयात्स्वर्गो भवेन्नृणाम् ॥ ४३ ॥ ॥ श्रीव्यास उवाच ॥ ॥
भगवन्ब्रूहि तत्त्वेन तस्य चन्द्रहरेः शुभाम् ॥ उत्पत्तिं च तथा चंद्रव्रतस्योद्यापने विधिम् ॥ ४४ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ अयोध्यानि
लयं विष्णुं नत्वा शीतांशुरुत्सुकः ॥ आगच्छत्तीर्थमाहात्म्यं साक्षात्कर्तुं सुधानिधिः ॥ अत्रागत्य च चन्द्रोऽथ तीर्थयात्रां चकार सः ॥ ४५ ॥
क्रमेण विधिपूर्वं च नानाश्चर्यसमन्वितः ॥ समाराध्य ततो विष्णुं तपसा दुश्चरेण वै ॥ ४६ ॥ तत्प्रसादं समासाद्य स्वाभिधानपुरस्सरम् ॥ हरिं

संस्थापयामास तेन चंद्रहरिः स्मृतः ॥ ४७ ॥ वासुदेवप्रसादेन तत्स्थानं जातमद्भुतम् ॥ तद्धि गुह्यतमं स्थानं वासुदेवस्य सुव्रत ॥ ४८ ॥ सर्वेषामेव भूतानां भर्तुर्मोक्षस्य सर्वदा ॥ अस्मिन्सिद्धाः सदा विप्र गोविंदव्रतमास्थिताः ॥ ४९ ॥ नानालिंगधरा नित्यं विष्णुलोकाभिकांक्षिणः ॥ अभ्यस्यंति परं योगं मुक्तात्मानो जितेंद्रियाः ॥५०॥ यथा धर्ममवाप्नोति अन्यत्र न तथा क्वचित् ॥ दानं व्रतं तथा होमः सर्वमक्षयतां व्रजेत् ॥५१॥ सर्वकामफलप्राप्तिर्जायते प्राणिनां सदा ॥ तस्मादत्र विधातव्यं प्राणिभिर्यत्नतः क्रमात् ॥ दानादिकं विप्रपूजा दंपत्योश्च विशेषतः ॥ ५२ ॥ सर्वयज्ञाधिकफलं सर्वतीर्थावगाहनम् ॥ सर्वदेवावलोकस्य यत्पुण्यं जायते नृणाम् ॥ ५३ ॥ तत्सर्वं जायते पुण्यं प्राणिनामस्य दर्शनात् ॥ तस्मादेतन्महाक्षेत्रं पुराणादिषु गीयते ॥ ५४ ॥ उद्यापनविधि[1]श्चात्र नृभिर्द्विजपुरस्सरम् ॥ अग्रे चंद्रहरेश्चन्द्रसहस्रव्रतसंज्ञकः ॥ ५५ ॥ गते वर्षद्वये सार्द्धे पंचपक्षे दिनद्वये ॥ दिवसस्याऽष्टमे भागे पतत्येकोऽधिमासकः ॥ ५६ ॥ त्र्यधिके वा[2] अशीत्यब्दे चतुर्मासयुते ततः ॥ भवे[3]च्चन्द्रसहस्रं तु तावज्जीवति यो नरः ॥ उद्यापनं प्रकर्त्तव्यं तेन यात्रा प्रयत्नतः ॥ ५७ ॥ यत्पुण्यं परमं प्रोक्तं सततं यज्ञयाजिनाम् ॥ सत्यवादिषु यत्पुण्यं यत्पुण्यं हेमदायिनि ॥ तत्पुण्यं लभते विप्र सहस्राब्दस्य जीविभिः ॥ ५८ ॥ सर्वसौख्यप्रदं तादृक्पुण्यव्रतमिहोच्यते ॥ ५९ ॥ चतुर्दश्यां शुचिः स्नात्वा दन्तधावनपूर्वकम् ॥ चरितब्रह्मचर्य्यश्च जितवाक्कायमानसः ॥ पौर्णमास्यां तथा कृत्वा चंद्रपूजां च कारयेत् ॥ ६० ॥ पूर्वं च मातरः पूज्या गौर्यादिकक्रमेण च ॥ ऋत्विजः पूजयेद्भक्त्या वृद्धिश्राद्धपुरस्सरम् ॥ ६१ ॥ प्रयतैः प्रतिमा कार्या चंद्रमंडलसन्निभा ॥ सहस्रसंख्या ह्यथवा तदर्द्धं वा तदर्द्धकम् ॥ निजवित्तानुमानेन तदर्द्धेन तदर्द्धिकम् ॥ ६२ ॥ ततः श्रद्धानुमानाद्वा कार्या वित्तानुमानतः ॥ अथवा षोडश शुभा विधातव्याः प्रयत्नतः ॥ ६३ ॥ चंद्रपूजां ततः कुर्यादागमोक्तविधानतः ॥ माषैः षोडशभिः कार्या प्रत्येकं प्रतिमा शुभा ॥ ६४ ॥ सोममंत्रेण होमस्तु कार्यो वित्तानुमानतः ॥ प्रतिमास्थापनं कुर्यात्सोममंत्रमुदीरयेत् ॥ ६५ ॥ सोमोत्पत्तिं सोमसूक्तं पाठयेच्च प्रयत्नतः ॥ चंद्रपूजां ततः कुर्यादागमोक्तविधानतः ॥ ६६ ॥ चंद्रन्यासं कलान्यासं कारयेन्मंडले जलम् ॥ एकादशेंद्रियन्यासं तथैव विधिपूर्वकम् ॥ ६७ ॥ चंद्रबिंबनिभं कार्य्यं मंडलं शुभतंडुलैः॥ मध्ये च कलशः स्थाप्यो गव्येन पयसाप्लुतः ॥ ६८ ॥ चतुरस्रेषु संपूर्णान्कलशान्स्थापयेद्बहिः ॥ मंडले चंद्रपूजा च कर्तव्या नामभिः क्रमात् ॥ ६९ ॥ हिमांशवे नमश्चैव सोमचंद्राय वै नमः ॥ चंद्राय विधवे नित्यं नमः कुमुदबंधवे ॥ ७० ॥ सुधां

---

[1] कर्तव्यः—इत्यध्याहारः । [2] वै—निश्चयेन । [3] एतच्च—सौरमासपरिगणनया बोध्यम् । चान्द्रमासगणने त्वधिकमासपातेन त्रिंशन्मासतः प्रागेव व्रतसमाप्तिर्बोद्धव्या—भारते विराटपर्वणि पाण्डवानां वनवासावधेर्भीष्मादिसंमत्याऽधिकमाससंमेलनेन परिपूर्तेः श्रवणात् । अत एवात्र पूर्वश्लोकोक्ताधिकमासकालनिर्णयसंगतिः ।

शवे च सोमाय ओषधीशाय वै नमः ॥ नमोऽब्जाय मृगांकाय कलानां निधये नमः ॥ ७१ ॥ नमो नक्षत्रनाथाय शर्वरीपतये नमः ॥ जैवातृ
काय सततं द्विजराजाय वै नमः ॥ ७२ ॥ एवं षोडशभिश्चंद्रः स्तोतव्यो नामभिः क्रमात् ॥ ७३ ॥ ततो वै प्रयतो दद्याद्विधिवन्मंत्रपूर्वकम् ॥
शंखतोयं समादाय सपुष्पं फलचंदनम् ॥ ७४ ॥ नमस्ते मासमासांते जायमान पुनःपुनः ॥ गृहाणार्घ्यं शशांक त्वं रोहिण्या सहितो मम ॥७५॥
एवं संपूज्य विधिवच्छशिनं प्रणतो भवेत् ॥ षोडशान्ये च कलशा दुग्धपूर्णाः सरत्नकाः ॥७६॥ सवस्त्राच्छादनाः शांत्यै दातव्यास्ते द्विजन्मने ॥
अभिषेकं ततः कुर्यात्पायसेन जलेन तु ॥ ७७ ॥ ऋत्विजां मनसस्तुष्टिः कार्या वित्तानुमानतः ॥ ब्राह्मणं भोजयेत्तत्र सकुटुंबं विशेषतः ॥ ७८ ॥
पूजनीयौ प्रयत्नेन वस्त्रैश्च द्विजदंपती ॥ कर्तव्यं च ततो भूरिदक्षिणादानमुत्तमम् ॥ ७९ ॥ प्रतिमाश्च प्रदातव्या द्विजेभ्यो धेनुपूर्विकाः ॥ सुवर्णं
रजतं वस्त्रं तथान्नं च विशेषतः ॥ दातव्यं चंद्रसुप्रीत्यै हर्षादेवं द्विजन्मने ॥ ८० ॥ उपवासविधानेन दिनशेषं नयेत्सुधीः ॥ अनंतरे च दिवसे कुर्या
द्भगवदर्चनम् ॥ बांधवैः सह भुञ्जीत नियमं च विसर्ज्जयेत् ॥ ८१ ॥ एवं च कुरुते चंद्रसहस्रं व्रतमुत्तमम् ॥ ब्रह्मघ्नोऽपि सुरापोऽपि स्तेयी च
गुरुतल्पगः ॥ व्रतेनानेन शुद्धात्मा चंद्रलोकं व्रजेन्नरः ॥ ८२ ॥ यादृशश्च भवेद्विप्र प्रियो नारायणस्य च ॥ एवं करोति नियतं कृतकृत्यो भवे
न्नरः ॥ ८३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डेऽयोध्यामाहात्म्ये चन्द्रसहस्रव्रतोद्यापनविधिवर्णनं
नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ तस्माच्चंद्रहरिस्थानादाग्नेय्यां दिशि संस्थितः ॥ देवो धर्महरिर्नाम कलिकल्म
षनाशकः ॥ १ ॥ वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञः स्वकर्मपरिनिष्ठितः ॥ पुरा समागतो धर्मस्तीर्थयात्राचिकीर्षया ॥ २ ॥ आगत्य च चकारोच्चैर्यात्रां
तत्रादरेण सः ॥ दृष्ट्वा माहात्म्यमतुलमयोध्यायाः सविस्मयः ॥ ३ ॥ विधाय स्वभुजावूर्ध्वौ विप्रोऽवोचन्मुदान्वितः ॥ अहो रम्यमिदं
तीर्थमहो माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ४ ॥ अयोध्यासदृशी कापि दृश्यते नापरा पुरी ॥ या न स्पृशति वसुधां विष्णुचक्रस्थिताऽनिशम् ॥
॥ ५ ॥ यस्यां स्थितो हरिः साक्षात्सेयं केनोपमीयते ॥ अहो तीर्थानि सर्वाणि विष्णुलोकप्रदानि वै ॥ ६ ॥ अहो विष्णुरहो
तीर्थमयोध्याऽहो महापुरी ॥ अहो माहात्म्यमतुलं किं न श्लाघ्यमिहास्थितम् ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वा तत्र बहुशो ननर्त प्रमदाकुलः ॥
धर्मो माहात्म्यमालोक्य अयोध्याया विशेषतः ॥ ८ ॥ तं तथा नर्तमानं वै धर्मं दृष्ट्वा कृपान्वितः ॥ आविर्बभूव भगवान्पीतवासा
हरिः स्वयम् ॥ तं प्रणम्य च धर्मोऽथ तुष्टाव हरिमादरात् ॥ ९ ॥ ॥ धर्म उवाच ॥ ॥ नमः क्षीराब्धिवासाय नमः पर्यंक

शायिने ॥ नमः शंकरसंस्पृष्टदिव्यपादाय विष्णवे ॥ १० ॥ भक्त्यार्च्चितसुपादाय नमोऽजादिप्रियाय ते ॥ शुभांगाय सुनेत्राय माधवाय नमोनमः ॥ ११ ॥ नमोऽरविन्दपादाय पद्मनाभाय वै नमः ॥ नमः क्षीराब्धिकल्लोलस्पृष्टगात्राय शार्ङ्गिणे ॥ १२ ॥ ॐ नमो योगनिद्राय योगक्षैर्भावितात्मने ॥ तार्क्ष्यासनाय देवाय गोविन्दाय नमोनमः ॥ १३ ॥ सुकेशाय सुनासाय सुललाटाय चक्रिणे ॥ सुवस्त्राय सुवर्णाय श्रीधराय नमोनमः ॥ १४ ॥ सुबाहवे नमस्तुभ्यं चारुजंघाय ते नमः ॥ सुवासाय सुदिव्याय सुविद्याय गदाभृते ॥ १५ ॥ केशवाय च शांताय वामनाय नमोनमः ॥ धर्मप्रियाय देवाय नमस्ते पीतवाससे ॥ १६ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इति स्तुतो जगन्नाथो धर्मेण श्रीपतिर्मुदा ॥ उवाच स हृषीकेशः प्रीतो धर्ममुदारधीः ॥ १७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ तुष्टोऽहं भवतो धर्म स्तोत्रेणानेन सुव्रत ॥ वरं वरय धर्मज्ञ यस्ते स्यान्मनसः प्रियः ॥ १८ ॥ स्तोत्रेणानेन यः स्तौति मानवो मामतन्द्रितः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति पूजितः श्रीयुतःसदा॥ १९ ॥ ॥ धर्म उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोसि भगवन्देवदेव जगत्पते ॥ त्वामहं स्थापयाम्यत्र निजनाम्ना जगद्गुरो ॥ २० ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ एवमस्त्विति संप्रोच्याभवद्धर्महरिर्विभुः ॥ स्मरणादेव मुच्येत नरो धर्महरेर्विभोः ॥ २१ ॥ सरयूसलिले स्नात्वा सुचिंताकुलमानसः ॥ देवं धर्महरिं पश्येत्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २२ ॥ अत्र दानं तथा होमं जपो ब्राह्मणभोजनम् ॥ सर्वमक्षयतां याति विष्णुलोके निवासकृत् ॥ २३ ॥ अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि यत्किंचिद्दुष्कृतं भवेत् ॥ प्रायश्चित्तं विधातव्यं तन्नाशाय प्रयत्नतः ॥ २४ ॥ प्रायश्चित्तेन विधिना पापं तस्य प्रणश्यति ॥ तस्मादत्र प्रकर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं विधानतः ॥ २५ ॥ अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि राजादेर्निग्रहात्तथा ॥ नित्यकर्मनिवृत्तिः स्याद्यस्य पुंसोऽवशात्मनः ॥ तेनाप्यत्र विधातव्यं प्रायश्चित्तं प्रयत्नतः ॥ २६ ॥ अत्र साक्षात्स्वयं देवो विष्णुर्वसति सादरः ॥ तस्माद्वर्णयितुं शक्यो महिमा न हि मानवैः ॥ २७ ॥ आषाढे शुक्लपक्षस्य एकादश्यां द्विजोत्तम ॥ तस्य सांवत्सरी यात्रा कर्तव्या तु विधानतः ॥ २८ ॥ स्वर्गद्वारे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा धर्महरिं विभुम् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोके वसेत्सदा ॥ २९ ॥ तस्माद्दक्षिणदिग्भागे स्वर्णस्य खनिरुत्तमा ॥ यत्र चक्रे स्वर्णवृष्टिं कुबेरो रघुजाद्भयात् ॥ ३० ॥ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगवन्ब्रूहि तत्त्वज्ञ स्वर्णवृष्टिरभूत्कथम् ॥ कुबेरस्य कथं भीतिरुत्पन्ना रघुभूपतेः ॥ ३१ ॥ एतत्सर्वं समाचक्ष्व विस्तरान्मम सुव्रत ॥ श्रुत्वा कथारहस्यानि न तृप्यति मनो मम ॥ ३२ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ शृणु विप्र प्रवक्ष्यामि स्वर्णस्योत्पत्तिमुत्तमाम् ॥ यस्य श्रवणतो नृणां जायते विस्मयो महान् ॥ ३३ ॥ आसीत्पुरा रघुपतिरिक्ष्वाकुकुलवर्द्धनः ॥ रघुर्निजभुजोदारवीर्यशासितभूतलः ॥ ३४ ॥ प्रता

पताधितारातिवर्गव्याख्यातसद्यशाः ॥ प्रजाः पालयता सम्यक्तेन नीतिमता सता ॥३५॥ यशःपूरेण संलिप्ता दिशो दश सितत्विषा ॥ स चक्रे प्रौढ
विभवसाधनां विजयक्रमात् ॥ ३६ ॥ नानादेशान्समाक्रम्य चतुरंगबलान्वितः ॥ भूतानि वशमानीय वसु जग्राह दण्डतः॥३७॥ उत्कृष्टान्नृपतीन्वी
रो दंडयित्वा बलाधिकान् ॥ रत्नानि विविधान्याशु जग्राहातिबलस्तदा ॥३८॥ स विजित्य दिशः सर्वा गृहीत्वा रत्नसंचयम् ॥ अयोध्यामागतो राजा
राजधानीं च तां शुभाम् ॥ ३९ ॥ तत्रागत्य च काकुत्स्थो यज्ञायोत्सुकमानसः ॥ चकार निर्मलां बुद्धिं निजवंशोचितक्रियाम् ॥४०॥ वसिष्ठं मुनिमाज्ञा
य वामदेवं च कश्यपम् ॥ ४१ ॥ अन्यानपि मुनिश्रेष्ठान्नानातीर्थसमाश्रितान् ॥ समानयद्विनीतेन द्विजवर्येण भूपतिः ॥ ४२ ॥ दृष्ट्वा स्थितान्स
तान्सर्वान्प्रदीप्तानिव पावकान् ॥ तानागतान्विदित्वाथ रघुः परपुरंजयः ॥ निश्चक्राम यथान्यायं स्वयमेव महायशाः ॥ ४३ ॥ ततो विनीत
वत्सर्वान्काकुत्स्थो द्विजसत्तमान् ॥ उवाच धर्मयुक्तं च वचनं यज्ञसिद्धये ॥ ४४ ॥ ॥ रविरुवाच ॥ मुनयः सर्व एवैते यूयं शृणुत मद्वचः ॥
यज्ञं विधातुमिच्छामि तत्राज्ञां दातुमर्हथ ॥ ४५ ॥ सांप्रतं मामको यज्ञो युक्तः स्यान्मुनिसत्तमाः ॥ एतद्विचार्य्य तत्त्वेन ब्रूत यूयं मुनीश्वराः ॥
॥ ४६ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ राजन्विश्वजिदाख्यातो यज्ञानां यज्ञ उत्तमः ॥ सांप्रतं कुरु तं यत्नान्मा विलंबं वृथा कृथाः ॥ ४७ ॥
॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ नृपश्चक्रे ततो यज्ञं विश्वदिग्जयसंज्ञितम् ॥ नानासंभारमधुरं कृतसर्वस्वदक्षिणम् ॥ ४८ ॥ नानाविधेन दानेन
मुनिसंतोषहर्षकृत् ॥ सर्वस्वमेव प्रददौ द्विजेभ्यो बहुमानतः ॥४९॥ तेषु विश्वेषु यातेषु पूजितेषु गृहान्स्वकान् ॥ बन्धुष्वपि च तुष्टेषु मुनिषु प्रण
तेषु च ॥ ५० ॥ तेन यज्ञेन विधिवद्विहितेन नरेश्वरः ॥ शुशुभे शोभनाचारः स्वर्गे देवेन्द्रवत्क्षणात् ॥ ५१ ॥ तत्रांतरे समभ्यायान्मुनिर्यमवतां
वरः ॥ विश्वामित्रमुनेरंतेवासी कौत्स इति स्मृतः ॥ ५२ ॥ दक्षिणार्थं गुरोर्द्धीमान्पावितुं तं नरेश्वरम् ॥ चतुर्दशसुवर्णानां कोटीराहर सत्वरम् ॥
॥ ५३ ॥ मद्दक्षिणेति गुरुणा निर्बन्धाद्याचितो रुषा ॥ आगतः स मुनिः कौत्सस्ततो याचितुमादरात् ॥ रघुं भूपालतिलकं दत्तसर्वस्वदक्षिणम् ॥
॥ ५४ ॥ तमागतमभिप्रेत्य रघुरादरतस्तदा ॥ उत्थाय पूजयामास विधिवत्स परंतपः ॥ सपर्य्यासीत्तस्य सर्वा मृत्पात्रविहितक्रिया ॥ ५५ ॥
पूजासंभारमालोक्य तादृशं तं मुनीश्वरः ॥ विस्मितोऽभून्निरानन्दो दक्षिणाऽऽशां परित्यजन् ॥ उवाच मधुरं वाक्यं वाक्यज्ञानविशारदः ॥
॥ ५६ ॥ ॥ कौत्स उवाच ॥ ॥ राजन्नभ्युदयस्तेऽस्तु गच्छाम्यन्यत्र सांप्रतम् ॥ ५७ ॥ गुर्वर्थाहरणायैव दत्तसर्वस्वदक्षिणम् ॥ त्वां न याचे
धनाभावादतोऽन्यत्र व्रजाम्यहम् ॥ ५८ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इत्युक्तस्तेन मुनिना रघुः परपुरंजयः ॥ क्षणं ध्यात्वाऽब्रवीदेनं विनया

द्विहितांजलिः ॥ ५९ ॥ ॥ रघुरुवाच ॥ ॥ भगवंस्तिष्ठ मे हर्म्ये दिनमेकं मुनिव्रत ॥ यावद्यतिष्ये भगवन्भवदर्थार्थमुच्चकैः ॥ ६० ॥
॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा परमोदारवचो मुनिमुदारधीः ॥ प्रतस्थे च रघुस्तत्र कुबेरविजिगीषया ॥ ६१ ॥ तमायांतं कुबेरोऽथ विज्ञाप्य
वचनोदितैः ॥ प्रसन्नमनसं चक्रे वृष्टिं स्वर्णस्य चाक्षयाम् ॥ ६२ ॥ स्वर्णवृष्टिरभूद्यत्र सा स्वर्णखनिरुत्तमा ॥ स मुनिं दर्शयामास खनिं तेन
निवेदिताम् ॥ ६३ ॥ तस्मै समर्पयामास तां रघुः खनिमुत्तमाम् ॥ मुनीन्द्रोऽपि गृहीत्वाशु ततो गुर्वर्थमादरात् ॥ ६४ ॥ राज्ञे निवेदयामास
सर्वमन्यद्गुणाधिकः ॥ वरानथ ददौ तुष्टः कौत्सो मतिमतां वरः ॥ ६५ ॥ ॥ कौत्स उवाच ॥ ॥ राजल्लँभस्व सत्पुत्रं निजवंशगुणान्वितम् ॥
इयं स्वर्णखनिस्तूर्णं मनोभीष्टफलप्रदा ॥ ६६ ॥ भूयादत्र परं तीर्थं सर्वपापहरं सदा ॥ अत्र स्नानेन दानेन नृणां लक्ष्मीः प्रजायते ॥ ६७ ॥
वैशाखे शुक्लद्वादश्यां यात्रा सांवत्सरी स्मृता ॥ नानाभीष्टफलप्राप्तिर्भूयान्मद्वचसा नृणाम् ॥ ६८ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इति
दत्त्वा वरान्राज्ञे कौत्सः संतुष्टमानसः ॥ प्रतस्थे निजकार्यार्थे गुरोराश्रममुत्सुकः ॥ ६९ ॥ राजा स कृतकृत्योऽथ शेषं संगृह्य तद्धनम् ॥
द्विजेभ्यो विधिवद्दत्त्वा पालयामास वै प्रजाः ॥ ७० ॥ एवं स्वर्णखनेर्जातं माहात्म्यं च [१]मुनीश्वरात् ॥ ७१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डेऽयोध्यामाहात्म्ये धर्महरिस्वर्णखनिमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भगवन्ब्रूहि तत्त्वेन कथं निर्बंधतो मुनिः ॥ विश्वामित्रो निजं शिष्यं कौत्सं क्रोधेन तादृशम् ॥ १ ॥
दुष्प्राप्यमर्थं यत्नेन बहु प्रार्थितवांस्तदा ॥ एतत्सर्वं च कथय मयि यद्यस्ति ते कृपा ॥ २ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ शृणु द्विज कथामेतां
सावधानेंद्रियः स्वयम् ॥ विश्वामित्रो मुनिश्रेष्ठः स दिव्यज्ञानलोचनः ॥ ३ ॥ निजाश्रमे तपो दुर्गं चकार प्रयतो व्रती ॥ एकदा तमथो द्रष्टुं
दुर्वासा मुनिरागतः ॥ ४ ॥ आगत्य च क्षुधाक्रांत उच्चैः प्रोवाच स द्विजः ॥ भोजनं दीयतां मह्यं क्षुधापीडितचेतसे ॥ पायसं शुचि चोष्णं च
शीघ्रं क्षुधार्त्तिने द्विज ॥ ५ ॥ इति श्रुत्वा वचः क्षिप्रं विश्वामित्रः प्रयत्नतः ॥ स्थाल्यां पायसमादाय तं समर्प्य ततः स्वयम् ॥ ६ ॥ तदादायो
त्थितं दृष्ट्वा दुर्वासास्तं विलोकयन् ॥ उवाच मधुरं वाक्यं मुनिं लक्षणतत्परः ॥ ७ ॥ क्षणं सहस्व विप्रेन्द्र यावत्स्नात्वाव्रजाम्यहम् ॥ तिष्ठतिष्ठ
क्षणं तिष्ठ आगच्छाम्येष सांप्रतम् ॥ ८ ॥ इत्युक्त्वा स जगामैव दुर्वासाः स्वाश्रमं तदा ॥ ९ ॥ विश्वामित्रस्तपोनिष्ठस्तदा सानुरिवाऽचलः ॥ दिव्यं

---

[१] मुनीश्वरात्—कौत्सात्—इत्यर्थः ।

वर्षसहस्रं स तस्थौ स्थिरमतिस्तदा ॥ १० ॥ तस्य शुश्रूषणपरो मुनिः कौत्सो यतव्रतः ॥ बभूव परमोदारमतिर्विगतमत्सरः ॥ ११ ॥ पुनरागत्य
स मुनिर्दुर्वासा गतकल्मषः ॥ भुक्त्वा च पायसं सद्यः स जगाम निजाश्रमम् ॥ १२ ॥ तस्मिन्गते मुनिवरे विश्वामित्रस्तपोनिधिः ॥ कौत्सं
विद्यावतां श्रेष्ठं विससर्ज गृहान्प्रति ॥ १३ ॥ स विसृष्टो गुरुं प्राह दक्षिणा प्रार्थ्यतामिति ॥ विश्वामित्रस्तु तं प्राह त्वं किं दास्यसि दक्षिणाम् ॥
दक्षिणा तव शुश्रूषा गृहं व्रज यतव्रत ॥ १४ ॥ पुनःपुनर्गुरुं प्राह शिष्यो निर्बन्धवान्यदा ॥ तदा गुरुर्गुरुक्रुद्धः शिष्यं प्राह च निष्ठुरम् ॥ १५ ॥
सुवर्णस्य सुवर्णस्य चतुर्दश समाहर ॥ कोटीर्मे दक्षिणा विप्र पश्चाद्गच्छ गृहं प्रति ॥ १६ ॥ इत्युक्तो गुरुणा कौत्सो विचार्य समुपागमत् ॥ काकुत्स्थं
दिग्विजेतारं ययाचे गुरुदक्षिणाम् ॥ १७ ॥ इत्युक्तं ते मुनिवर त्वया पृष्टं हि यत्पुनः ॥ अतोऽन्यच्छृणु ते वच्मि तीर्थकारणमुत्तमम् ॥ १८ ॥
तस्माद्दक्षिणदिग्भागे संभेदः सिद्धसेवितः ॥ तिलोदकीसरय्वोश्च संगत्या भुवि संश्रुतः ॥ १९ ॥ तत्र स्नात्वा महाभाग भवन्ति विरजा नराः ॥
दशानामश्वमेधानां कृतानां यत्फलं भवेत् ॥ तदाप्नोति स धर्मात्मा तत्र स्नात्वा यतव्रतः ॥ २० ॥ स्वर्णादिकं च यो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ शुभां
गतिमवाप्नोति अग्निवच्चैव दीप्यते ॥ २१ ॥ तिलोदकीसरय्वोश्च संगमे लोकविश्रुते ॥ दत्त्वान्नं च विधानेन न स भूयोऽभिजायते ॥ २२ ॥ उप
वासं च यः कृत्वा विप्रान्संतर्पयेन्नरः ॥ सौत्रामणेश्च यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः ॥ २३ ॥ एकाहारस्तु यस्तिष्ठेन्मासं तत्र यतव्रतः ॥ याव
ज्जीवकृतं पापं सहसा तस्य नश्यति ॥ २४ ॥ नभस्यकृष्णामावस्यां यात्रा सांवत्सरी भवेत् ॥ रामेण निर्मिता पूर्वं नदी सिंधुरिवापरा ॥ २५ ॥
सिंधुजानां तुरंगाणां जलपानाय सुव्रत ॥ तिलवच्छ्यामम्मुदकं यतस्तस्यां सदा बभौ ॥ २६ ॥ तिलोदकीति विख्याता पुण्यतोया सदा
नदी ॥ संगमादन्यतो यस्यां तिलोदक्यां शुचिव्रतः ॥ स्नातो विमुच्यते पापैः सप्तजन्मार्जितैरपि ॥ २७ ॥ तस्मात्तिलोदकीस्नानं सर्वपापहरं
मुने ॥ कर्त्तव्यं सुप्रयत्नेन प्राणिभिर्धर्मकांक्षिभिः ॥ स्नानं दानं व्रतं होमं सर्वमक्षयतां व्रजेत् ॥ २८ ॥ इति विविधविधानैस्तीर्थयात्रां क्रमेण
प्रथितगुणविकासः प्राप्तपुण्यो विधाय ॥ हरिमुपहृतभावः पूजयन्सर्वतीर्थं व्रजति परमधाम न्यस्तपापः कथञ्चित् ॥ २९ ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डेऽयोध्यामाहात्म्ये तिलोदकीप्रभाववर्णनंनाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्त्य
उवाच ॥ ॥ तस्मात्संगमतो विप्र पश्चिमे दिक्तटे स्थितम् ॥ सीताकुण्डमिति ख्यातं सर्वकामफलप्रदम् ॥ १ ॥ यत्र स्नात्वा नरो विप्र सर्वं
पापैः प्रमुच्यते ॥ सीतया किल तत्कुण्डं स्वयमेव विनिर्मितम् ॥ रामेण वरदानाच्च महाफलनिधीकृतम् ॥ २ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ शृणु

सीते प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं भुवि यादृशम् ॥ त्वत्कुण्डस्यास्य सुभगे त्वत्प्रीत्या कथयाम्यहम् ॥ ३ ॥ अत्र स्नानं च दानं च जपो होमस्तपोऽथवा ॥
सर्वमक्षयतां याति विधानेन शुचिस्मिते ॥ ४ ॥ मार्गकृष्णचतुर्दश्यां तत्र स्नानं विशेषतः ॥ सर्वपापहरं देवि सर्वदा स्नायिनां नृणाम् ॥ ५ ॥ इति
रामो वरं प्रादात्सीतायै च प्रजाप्रियः ॥ तदाप्रभृति सर्वत्र तत्तीर्थं भुवि वर्त्तते ॥ ६ ॥ सीताकुण्डमिति ख्यातं जनानां परमाद्भुतम् ॥ तस्मिंस्तीर्थे
नरः स्नात्वा नूनं राममवाप्नुयात् ॥ ७ ॥ तत्र स्नानेन दानेन तपसा च विशेषतः ॥ गन्धैर्माल्यैर्धूपदीपैर्नानाविभवविस्तरैः ॥ रामं संपूज्य सीतां
च मुक्तः स्यान्नात्र संशयः ॥ ८ ॥ मार्गे मासि च स्नातव्यं गर्भवासो न जायते ॥ अन्यदापि नरः स्नात्वा विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ९ ॥
विभोर्विष्णुहरेर्विप्र रम्ये पश्चिमदिक्तटे ॥ देवश्चक्रहरिर्नाम सर्वाभीष्टफलप्रदः ॥ १० ॥ तस्य चक्रहरेर्विप्र महिमा न हि मानवैः ॥ शक्यो वर्णयितुं
धीरैरपि बुद्धिमतां वरैः॥ ११॥ ततः पश्चिमदिग्भागे नाम्ना पुण्यं हरिस्मृति ॥ विष्णोरायतनं ख्यातं परमार्थफलप्रदम् ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्वपापैः
प्रमुच्यते ॥ १२ ॥ तयोर्दर्शनतो यांति तेषां पापानि देहिनाम् ॥ तानि पापानि यावंति कुर्वते भुवि ये नराः ॥ १३ ॥ पुरा देवासुरे जाते संग्रामे
भृशदारुणे ॥ दैत्यैर्वरमदोत्सिक्तैर्देवा युधि पराजिताः ॥ १४ ॥ तेषां पलायमानानां देवानामग्रणीर्हरः ॥ संस्तभ्य चैव तान्सर्वान्पुरस्कृत्यांबुजास
नम् ॥ १५ ॥ क्षीरोदशायिनं विष्णुं शेषपर्य्यंकशायिनम् ॥ लक्ष्म्योपविष्टं पार्श्वे च चरणांबुजहस्तया ॥ १६ ॥ नारदाद्यैर्मुनिवरैरुद्गीतगुणगौर
वम् ॥ गरुडेन पुरःस्थेनानिशमंजलिना स्तुतम् ॥ १७ ॥ क्षीराब्धिजलकल्लोलमदबिन्दूंकिताम्बरम् ॥ तारकोत्करविस्फारतारहारविराजितम् ॥
॥ १८ ॥ पीतांबरमतिस्मेरविकाशद्भावभावितम् ॥ बिभ्रतं कुण्डलं स्थूलं कर्णाभ्यां मौक्तिकोज्ज्वलम् ॥ १९ ॥ रत्नवल्लीमिव स्वच्छां श्वेत
द्वीपनिवासिनीम् ॥ किरीटं पद्मरागाणां वलयं दधतं परम् ॥ २० ॥ मित्रस्य राहुवित्रासनिवर्त्तनमिवापरम् ॥ सकौस्तुभप्रभाचक्रं
बिभ्राणं प्रवलारुणम् ॥ २१ ॥ परां चतुर्मुखोत्पत्तिकल्पसंकल्पनामिव ॥ शरणं स जगामाशु विनीतात्मा स्तुवन्निति ॥ २२ ॥ तस्मि
न्नवसरे शंभुः सर्वदेवगणैः सह ॥ तुष्टाव प्रयतो भूत्वा विष्णुं जिष्णुं सुरद्विषाम् ॥ २३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ संसारार्णवसं
तारसुपर्णसुखदायिने ॥ मोहतीव्रतमोहारिचन्द्राय हरये नमः ॥ २४ ॥ स्फुरत्संविन्मणिशिखां चित्तसंगतिचंद्रिकाम् ॥ प्रपद्ये भगवद्भ
क्तिमानसोद्यानवाहिनीम् ॥ २५ ॥ हेलोल्लसत्समुत्साहशक्तिं व्याप्तजगत्त्रयाम् ॥ या पूर्वकोटिर्भावानां सत्त्वानां वैष्णवीति वा ॥ २६ ॥
पवनांदोलितांभोजदलपर्वांतवर्त्तिनाम् ॥ पततामिव जन्तूनां स्थैर्यमेका हरिस्मृतिः ॥ २७ ॥ नमः सूर्य्यात्मने तुभ्यं संवित्किर

णमालिने ॥ हृत्कुशेशयकोषश्रीसमुन्मेषविधायिने ॥ २८ ॥ नमस्तस्मै यमवते योगिनां गतये सदा ॥ परमेशाय वै पारे महसां
तमसां तथा ॥ २९ ॥ यज्ञाय भुक्तहविष ऋग्यजुःसामरूपिणे ॥ नमः सरस्वतीगीतदिव्यसद्गुणशालिने ॥ ३० ॥ शांताय धर्म
निधये क्षेत्रज्ञायामृतात्मने ॥ शिष्ययोगप्रतिष्ठाय नमो जीवैकहेतवे ॥ घोराय मायाविधये सहस्रशिरसे नमः ॥ ३१ ॥ योगनिद्रात्मने
नाभिपद्मोद्भूतजगत्सृजे ॥ नमः सलिलरूपाय कारणाय जगत्स्थितेः ॥ ३२ ॥ कार्यमेयाय बलिने जीवाय परमात्मने ॥ गोप्त्रे प्राणाय
भूतानां नमो विश्वाय वेधसे ॥ ३३ ॥ दृप्ताय सिंहवपुषे दैत्यसंहारकारिणे ॥ वीर्यायानंतमनसे जगद्भावभृते नमः ॥ ३४ ॥ संसारकारणा
ज्ञानमहासंतमसच्छिदे ॥ अचिन्त्यधाम्ने गुह्याय रुद्रायात्युद्भिजे नमः ॥ ३५ ॥ शान्ताय शान्तकल्लोलकैवल्यपददायिने ॥ सर्वभावातिरिक्ताय
नमः सर्वमयात्मने ॥ ३६ ॥ इन्दीवरदलश्यामं स्फूर्जत्किंजल्कविभ्रमम् ॥ बिभ्राणं कौस्तुभं विष्णुं नौमि नेत्ररसायनम् ॥ ३७ ॥ ॥ अगस्त्य
उवाच ॥ ॥ इति स्तुतः प्रसन्नात्मा वरदो गरुडध्वजः ॥ ववर्ष दृष्टिसुधया सर्वान्देवान्कृपान्वितः ॥ उवाच मधुरं वाक्यं प्रश्रयावनतान्सुरान् ॥
॥ ३८ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ जानामि विबुधाः सर्वमभिप्रायं समाधितः ॥ दैतेयैर्विक्रमाक्रान्तं पदं समरदर्पितैः ॥ ३९ ॥ सबलैर्बल
हीनानां प्रतापो विजितः परैः ॥ सांप्रतं तु विधास्यामि तपो युष्मद्बलाय वै ॥ ४० ॥ अयोध्यानगरे गत्वा करिष्ये तप उत्तमम् ॥ गुप्तो भूत्वा
भवत्तेजोविवृद्ध्यै दैत्यशान्तये ॥ ४१ ॥ भवन्तोऽपि तपस्तीव्रं कुर्वंत्वमलमानसाः ॥ अयोध्यां प्राप्य तां देवा दैत्यनाशाय सत्वरम् ॥ ४२ ॥
॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देवान्देवो गरुडवाहनः ॥ अयोध्यामागतः क्षिप्रं चकार तप उत्तमम् ॥ ४३ ॥ गुप्तो भूत्वा यदा
विद्वन्सुरतेजोभिवृद्धये ॥ तेन गुप्तहरिर्नाम देवो विख्यातिमागतः ॥ ४४ ॥ आगतस्य हरेः पूर्वं यत्र हस्ततलाच्च्युतम् ॥ सुदर्शनाख्यं तच्चक्रं
तेन चक्रहरिः स्मृतः ॥ ४५ ॥ तयोर्दर्शनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ हरेस्तेन प्रभावेण देवाः प्रबलतेजसः ॥ ४६ ॥ जित्वा दैत्यान्रणैः सर्वा
न्संप्राप्य स्वपदान्यथ ॥ रेजिरे विपुलानंदैरसुरानार्दयंस्ततः ॥ ४७ ॥ ततः सर्वे समेत्याशु बृहस्पतिपुरस्सराः ॥ देवाः सर्वेऽनमन्मौलिमालार्चित
पदाम्बुजम् ॥ हरिं द्रष्टुमथागच्छन्नयोध्यायां समुत्सुकाः ॥ ४८ ॥ आगत्य च ततः श्रुत्वा नानाविधगुणादरम् ॥ भावैः पुण्यैः समभ्यर्च्य नत्वा
प्रांजलयस्तदा ॥ हरिमेकाग्रमनसा ध्यायन्तो ध्याननिष्ठिताः ॥ ४९ ॥ तानागतान्समालोक्य पदभक्त्या कृतानतीन् ॥ प्रसन्नः प्राह विश्वात्मा
पीतवासा जनार्दनः ॥ ५० ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ भोभो देवा भवन्तश्च चिराद्दिष्ट्याद्य संगताः ॥ अधुना भवतामिच्छां कां करोमि सुरा

अहम् ॥ तद्भूत त्वरिता मह्यं किं विलंबेन निर्भयाः ॥ ५१ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ भगवन्देवदेवेश त्वया संप्रति सर्वशः ॥ सर्वं समभवत्कार्यं
निष्पन्नं वै जगत्पते ॥ ५२ ॥ तथापि सर्वदा भाव्यं नित्यं देव त्वया विभो ॥ अस्मद्रक्षार्थमत्रैव विजितेन्द्रियवर्त्मना ॥५३॥ एवमेव सदा कार्यं शत्रु
पक्षविनाशनम् ॥५४॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ एवमेतत्करिष्यामि भवतामरिसंजयम् ॥ श्रीमतां तेजसो वृद्धिं करिष्यामि सदासुराः ॥ कथेयं च
सदा ख्यातिं लोके यास्यति चोत्तमाम् ॥ ५५ ॥ अयं नाम्ना गुप्तहरिर्देवो भुवनविश्रुतः ॥ मदीयं परमं गुह्यं स्थानं ख्यातिं समेष्यति ॥ ५६ ॥ अत्र
यः प्राणिनां श्रेष्ठः पूजायज्ञजपादिकम् ॥ करोति परया भक्त्या स याति परमां गतिम् ॥ ५७ ॥ अत्र यः कुरुते दानं यथाशक्त्या जितेन्द्रियः ॥
स स्वर्गमतुलं प्राप्य न शोचति कदाचन ॥ ५८ ॥ अत्र मत्प्रीतये देवाः प्राणिभिर्धर्मकांक्षिभिः ॥ दातव्या गौः प्रयत्नेन सवत्सा विधिपूर्वकम् ॥
॥ ५९ ॥ स्वर्णशृंगी रौप्यखुरी वस्त्रद्वयसमावृता ॥ कांस्योपदोहना ताम्रपृष्ठी बहुगुणान्विता ॥६०॥ रत्नपुच्छा दुग्धवती घंटाभरणभूषिता ॥ अर्चिता
गंधपुष्पाद्यैः सुप्रसन्नाऽमृतप्रजा ॥ ६१ ॥ द्विजाय वेदविज्ञाय गुणिने निर्मलात्मने ॥ विष्णुभक्ताय विदुषे आनृशंस्यरताय च ॥ ६२ ॥ ब्राह्मणाय
च गौर्देया सर्वत्र सुखमश्नुते ॥ न देया द्विजमात्राय दातारं सोऽवपातयेत् ॥ ६३ ॥ मत्प्रीतयेऽत्र दातव्या निर्मलेनांतरात्मना ॥ ६४ ॥ स्नातं
यैश्च विशुद्ध्यर्थमत्र मद्भक्तितत्परैः ॥ तेषां स्वर्गतयो नित्यं मुक्तिः करतले स्थिता ॥ ६५ ॥ तथा चक्रहरेः पीठे मत्प्रीत्यै दानमुत्तमम् ॥ जपहो
मादिकं चापि कर्त्तव्यं यत्नतो नरैः ॥ ६६ ॥ भवन्तोऽपि विधानेन यात्रां कुर्वंतु सत्तमाः ॥ अस्माद्गुप्तहरेः स्थानान्निकटे संगमे शुभे ॥ ६७ ॥
प्रत्यग्भागे गोप्रताराद्योजनत्रयसंमिते ॥ घर्घरांबुतरंगिण्या सरयूः संगता यतः ॥ ६८ ॥ अत्र स्नात्वा विधानेन द्रष्टव्योऽत्र प्रयत्नतः ॥ देवो
गुप्तहरिर्नाम सर्वकामार्थसिद्धिदः ॥ ६९ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देवः पीताम्बरधरोऽच्युतः ॥ देवा अपि विधानेन कृत्वा
यात्रां प्रयत्नतः ॥ अयोध्यायां स्थिता नित्यं हरेर्गुणविमोहिताः ॥ ७० ॥ तदाप्रभृति विप्रेंद्र तत्स्थानं भुवि पप्रथे ॥ कार्तिक्यां तु विशेषेण
यात्रा सांवत्सरी भवेत् ॥ ७१ ॥ विभोर्गुप्तहरेस्तत्र संगमस्नानपूर्विका ॥ गोप्रतारे च तीर्थेऽस्मिन्सरयूघर्घराश्रिते ॥ स्नात्वा देवोऽर्चनीयोऽयं
सर्वकामफलप्रदः ॥ ७२ ॥ तथा चक्रहरेर्यात्रा कर्त्तव्या सुप्रयत्नतः ॥ मार्गशीर्षस्य विशदे पक्षे हरितिथौ नरैः ॥ ७३ ॥ एवं यः कुरुते यात्रां विष्णु
लोके स मोदते ॥ ७४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा तु विरते मुनौ कलशजन्मनि ॥ कृष्णद्वैपायनो व्यासः पुनराह सविस्मयः ॥
॥ ७५ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ अत्याश्चर्य्यमयीं ब्रह्मन्कथामेतां तपोधन ॥ उक्तवानसि येनैतत्साश्चर्य्यं मम मानसम् ॥ ७६ ॥ विस्तरेण

मम ब्रूहि माहात्म्यं परमाद्भुतम् ॥ ७७ ॥ शृणु संगममाहात्म्यं विप्रेंद्र परमाद्भुतम् ॥ स्कन्ददेवाच्छ्रुतं सम्यक्कथयामि तथा तव ॥ ७८ ॥ दशकोटिसहस्राणि दशकोटिशतानि च ॥ तीर्थानि सरयूनद्या घर्घरोदकसंगमे ॥ निवसंति सदा विप्र स्कन्दादवगतं मया ॥ ७९ ॥ देवतानां सुराणां च सिद्धानां योगिनां तथा ॥ ब्रह्मविष्णुशिवानां च सान्निध्यं सर्वदा स्थितम् ॥ ८० ॥ तस्मिन्संगमसलिले नरः स्नात्वा समाहितः ॥ संतर्प्य पितृदेवांश्च दत्त्वा दानं स्वशक्तितः ॥ ८१ ॥ हुत्वा वैष्णवमंत्रेण शुचिर्यत्फलमाप्नुयात् ॥ तदिहैकमना विप्र शृणु यत्कथयामि ते ॥ ८२ ॥ अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ॥ कुरुक्षेत्रे महाक्षेत्रे राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥ ८३ ॥ सुवर्णदाने यत्पुण्यमहन्यहनि तद्भवेत् ॥ ८४ ॥ अमावास्यां पौर्णमास्यां द्वादश्योरुभयोरपि ॥ अयने च व्यतीपाते स्नानं वैष्णवलोकदम् ॥ ८५ ॥ तिष्ठेद्युगसहस्रं तु पादेनैकेन यः पुमान् ॥ विधिवत्संगमे स्नायात्पौष्यां त[1]दविशेषतः ॥ ८६ ॥ लंबतेऽवाक्छिरा यस्तु युगानामयुतं पुमान् ॥ स्नातानां शुचिभिस्तोयैः संगमे प्रयतात्मनाम् ॥ ८७ ॥ व्यु[2]ष्टिर्भवति या पुंसां न सा क्रतुशतैरपि ॥ ८८ ॥ पौषे मासि विशेषेण स्नानं बहुफलप्रदम् ॥ ८९ ॥ पौषे मासि विशेषेण यः कुर्यात्स्नानमादृतः ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा वर्णसंकरः ॥ स याति ब्रह्मणः स्थानं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥९० ॥ पौषे मासे तु यो दद्याद्घृताढ्यं दीपमुत्तमम् ॥ विधिवच्छ्रद्धया विप्र शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥९१॥ नानाजन्मार्जितं पापं स्वल्पं बह्वपि वा भवेत् ॥ तत्सर्वं नश्यति क्षिप्रं तोयस्थं लवणं यथा ॥ ॥ ९२ ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं संततीः सौख्यमुत्तमम् ॥ प्राप्नोति फलदं नित्यं दीपदः पुण्यभाङ्नरः ॥ ९३ ॥ यस्तु शुक्लत्रयोदश्यां पौषेऽत्र प्रयतो व्रती ॥ जागरं कुरुते धीरः स गच्छेद्भवनं हरेः ॥ ९४ ॥ जागरं विदधद्रात्रौ दीपं दत्त्वा तु सर्वशः ॥ होमं च कारयेद्विप्रो नियतात्मा शुचिव्रतः ॥ ९५ ॥ वैष्णवो विष्णुपूजां च कुर्वञ्छृण्वन्हरेः कथाम् ॥ गीतवादित्रनृत्यैश्च विष्णुतोषणकारकैः ॥ कथाभिः पुण्ययुक्ताभिर्जागृयाच्छर्वरीं नरः ॥ ९६ ॥ ततः प्रभाते विमले स्नात्वा विधिवदादरात् ॥ विष्णुं संपूज्य विप्रांश्च देयं स्वर्णादि शक्तितः ॥ ९७ ॥ स्वर्णं चान्नं च वासांसि यो दद्याच्छ्रद्धयाऽन्वितः ॥ संगमे विधिवद्विद्वान्स याति परमां गतिम् ॥ ९८ ॥ वर्षेवर्षे तु कर्त्तव्यो जागरः पुण्यतत्परैः ॥ ९९ ॥ हरिः पूज्यो द्विजाः सम्यक्संतोष्याः शक्तितो नरैः ॥ तेन विष्णोः परा तुष्टिः पापानि विफलानि च ॥ भवंति निर्विषाः सर्पा यथा तार्क्ष्यस्य दर्शनात् ॥ ॥ १०० ॥ तत्र स्नातो दिवं याति अत्र स्नातः सुखी भवेत् ॥ १०१ ॥ त्रिषु लोकेषु ये केचित्प्राणिनः सर्व एव ते ॥ तर्प्यमाणाः परां तृप्तिं यांति

---

[1] तत्—उभयोः पुण्यम्—अविशेषतः—समानम्—इत्यर्थः । [2] व्युष्टिः—फलम् ।

संगमजैर्जलैः ॥ १०२ ॥ भूतानामिह सर्वेषां दुःखोपहतचेतसाम् ॥ गतिमन्वेषमाणानां न संगमसमा गतिः ॥ १०३ ॥ सप्तावरान्सप्त परान्पुरुषश्चात्मना सह ॥ पुंसस्तारयते सर्वान्संगमे स्नानमाचरन् ॥ १०४ ॥ जात्यंधैरिह ते तुल्यास्तथा पंगुभिरेव च ॥ समेत्यात्र च नस्नान्ति सरयूघर्घरसंगमे ॥ १०५ ॥ वर्णानां ब्राह्मणो यद्वत्तथा तीर्थेषु संगमः ॥ सरयूघर्घरायोगे वैष्णवस्थो[१] नरः सदा ॥ १०६ ॥ अत्र स्नानेन दानेन यथा शक्त्या जितेंद्रियः ॥ होमेन विधियुक्तेन नरः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ १०७ ॥ नरो वा यदि वा नारी विधिवत्स्नानमाचरेत् ॥ स्वर्गलोकनिवासो हि भवेत्तस्य न संशयः ॥ १०८ ॥ यथा वह्निर्दहेत्सर्वं शुष्कमार्द्रमथापि वा ॥ भस्मीभवंति पापानि तत्समागममज्जनात् ॥ १०९ ॥ एकतः सर्वतीर्थानि नानाविधिफलानि वै ॥ सरयूघर्घरोत्पन्नसंगमस्त्वधिको भवेत् ॥ ११० ॥ सर्वतीर्थावगाहस्य फलं यादृक्स्मृतं श्रुतौ ॥ तादृक्फलं नृणां सम्यग्भवेत्संगममज्जनात् ॥ १११ ॥ गोप्रताराभिधं तीर्थमपरं वर्ततेऽनघ ॥ सन्निधौ संगमस्यैव महापातकनाशनम् ॥ ११२ ॥ यत्र स्नानेन दानेन न शोचति नरः क्वचित् ॥ गोप्रतारसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ११३ ॥ वाराणस्यां यथा विद्वन्वर्त्तते मणिकर्णिका ॥ उज्जयिन्यां यथा विप्र महाकालनिकेतनम् ॥ ११४ ॥ नैमिषे चक्रवापी तु यथा तीर्थतमा स्मृता ॥ अयोध्यायां तथा विप्र गोप्रताराभिधं महत् ॥ ११५ ॥ यत्र रामाज्ञया विद्वन्साकेतनगरीजनाः ॥ अवापुः स्वर्गमतुलं निमज्ज्य परमांभसि ॥ ११६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ अवापुस्ते कथं स्वर्गं साकेतनगरीजनाः ॥ कथं च राघवो विद्वन्नेतत्कथय सुव्रत ॥ ११७ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ सावधानः शृणु मुने कथामेतां सुविस्तरात् ॥ यथा जगाम रामोऽसौ स्वर्गं स च पुरीजनः ॥ ११८ ॥ पुरा रामो विधायैव देवकार्य्यमतंद्रितः ॥ स्वर्गं गंतुं मनश्चक्रे भ्रातृभ्यां सह वीरधीः ॥ ११९ ॥ ततो निशम्य चारेण वानराः कामरूपिणः ॥ ऋक्षगोपुच्छरक्षांसि समुत्पेतुरनेकशः ॥ १२० ॥ देवगंधर्वपुत्राश्च ऋषिपुत्राश्च वानराः ॥ रामक्षयं विदित्वा तु सर्व एव समागताः ॥ १२१ ॥ ते राममनुगत्योचुः सर्वे वानरयूथपाः ॥ तवानुगमने राजन्संप्राप्ताः स्म इहानघ ॥ १२२ ॥ यदि राम विनास्माभिर्गच्छेस्त्वं पुरुषर्षभ ॥ सर्वे खलु हताः स्याम दण्डेन महता नृप ॥ १२३ ॥ श्रुत्वा तु वचनं तेषामृक्षवानररक्षसाम् ॥ विभीषणमुवाचाथ राघवस्तत्क्षणं गिरा ॥ २२४ ॥ यावत्प्रजा धारिष्यंति तावदेव विभीषण ॥ कारयस्व महद्राज्यं लंकां त्वं पालयिष्यसि ॥ १२५ ॥ शाधि राज्यं च खल्वेतन्नान्यथा मे वचः कुरु ॥ प्रजास्त्वं रक्ष धर्मेण नोत्तरं वक्तुमर्हसि ॥ १२६ ॥

---

[१] वैष्णवस्थः—वैकुण्ठस्थः—इत्यर्थः ।

एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थो हनुमंतमथाब्रवीत् ॥ वायुपुत्र चिरं जीव मा प्रतिज्ञां वृथा कृथाः ॥ १२७ ॥ यावल्लोका वदिष्यंति मत्कथां वानरर्षभ ॥
तावत्त्वं धारय प्राणान्प्रतिज्ञां प्रतिपालयन् ॥ १२८ ॥ मैन्दश्च द्विविदश्चैव अमृतप्राशनावुभौ ॥ यावल्लोका धरिष्यंति तावदेतौ धरि
ष्यतः ॥ १२९ ॥ पुत्रपौत्राश्च येऽस्माकं तान्रक्षन्त्विह वानराः ॥ एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थः सर्वानथ च वानरान् ॥ मया सार्धं प्रयातेति
तदा तान्राघवोऽब्रवीत् ॥ १३० ॥ प्रभातायां तु शर्वर्यां पृथुवक्षा महाभुजः ॥ रामः कमलपत्राक्षः पुरोधसमथाब्रवीत् ॥ १३१ ॥ अग्नि
होत्राणि यांत्वग्रे दीप्यमानानि सर्वशः ॥ वाजपेयातिरात्राणि निर्यांतु च ममाग्रतः ॥ १३२ ॥ ततो वसिष्ठस्तेजस्वी सर्वं निश्चित्य चेतसा ॥
चकार विधिवत्कर्म महाप्रास्थानिकं विधिम् ॥ १३३ ॥ ततः क्षौमाम्बरधरो ब्रह्मचर्यसमन्वितः ॥ कुशानादाय पाणिभ्यां महाप्रस्थानमुद्यतः ॥
॥ १३४ ॥ न व्याहरच्छुभं किंचिदशुभं वा नरेश्वरः ॥ निष्क्रम्य नगरात्तस्मात्सागरादिव चंद्रमाः ॥ १३५ ॥ रामस्य सव्यपार्श्वे तु सपद्मा श्रीः
समाश्रिता ॥ दक्षिणे ह्रीर्विशालाक्षी व्यवसायस्तथाग्रतः ॥ १३६ ॥ नानाविधायुधान्यत्र धनुर्ज्याप्रभृतीनि च ॥ अनुव्रजंति काकुत्स्थं सर्वे पुरुष
विग्रहाः ॥ १३७ ॥ वेदो ब्राह्मणरूपेण सावित्री सव्यदक्षिणे ॥ ॐकारोऽथ वषट्कारः सर्वे रामं तदाऽव्रजन् ॥ १३८ ॥ ऋषयश्च महात्मानः सर्वे
चैव महीधराः ॥ अनुगच्छन्ति काकुत्स्थं स्वर्गद्वारमुपस्थितम् ॥ १३९ ॥ तथानुयांति काकुत्स्थमंतःपुरगताः स्त्रियः ॥ सवृद्धाबालदासीकाः
सपर्षद्द्वाररक्षकाः ॥ १४० ॥ सान्तःपुरश्च भरतः शत्रुघ्नसहितो ययौ ॥ रामं व्रजंतमागम्य रघुवंशमनुव्रताः ॥ १४१ ॥ ततो विप्रा महात्मानः
साग्निहोत्राः समंततः ॥ सपुत्रदाराः काकुत्स्थमनुगच्छंति सर्वशः ॥ १४२ ॥ मंत्रिणो भृत्ययुक्ताश्च सपुत्राः सहबांधवाः ॥ सर्वे ते सानुगाश्चैव ह्यनु
गच्छंति राघवम् ॥ १४३ ॥ ततः सर्वाः प्रकृतयो हृष्टपुष्टजनावृताः ॥ गच्छंतमनुगच्छंति राघवं गुणरंजिताः ॥ १४४ ॥ तथा प्रजाश्च सकलाः
सपुत्राश्च सबांधवाः ॥ राघवस्यानुगाश्चासन्दृष्ट्वा विगतकल्मषम् ॥ १४५ ॥ स्नाताः शुक्लाम्बरधराः सर्वे प्रयतमानसाः ॥ कृत्वा किलकिलाशब्दम
नुयाताश्च राघवम् ॥ १४६ ॥ न कश्चित्तत्र दीनोऽभून्न भीतो नातिदुःखितः ॥ प्रहृष्टा मुदिताः सर्वे बभूवुः परमाद्भुताः ॥ १४७ ॥ द्रष्टुकामाश्च
निर्वाणं राज्ञो जनपदास्तथा ॥ संप्राप्तास्तेऽपि दृष्ट्वैव नभोमार्गेण चक्रिणम् ॥ १४८ ॥ ऋक्षवानररक्षांसि जनाश्च पुरवासिनः ॥ आगत्य परया
भक्त्या पृष्ठतः समुपाययुः ॥ १४९ ॥ तानि भूतानि नगरे ह्यन्तर्धानगतान्यपि ॥ राघवं तेऽप्यनुययुः स्वर्गद्वारमुपस्थितम् ॥ १५० ॥ यानि पश्यंति
काकुत्स्थं स्थावराणि चराणि च ॥ सत्त्वानि स्वर्गगमने मतिं कुर्वंति तान्यपि ॥ १५१ ॥ नासीत्सत्त्वमयोध्यायां सुसूक्ष्ममपि किंचन ॥ यद्राघवं

नानुयाति स्वर्गद्वारमुपस्थितम् ॥ १५२ ॥ अथार्द्धयोजनं गत्वा नदीं पश्चान्मुखो ययौ ॥ सरयूं पुण्यसलिलां ददर्श रघुनंदनः ॥ १५३ ॥ अथ तस्मिन्मुहूर्ते तु ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ सर्वैः परिवृतो देवैर्ऋषिभिश्च महात्मभिः ॥ आययौ तत्र काकुत्स्थं स्वर्गद्वारमुपस्थितम् ॥ १५४ ॥ विमानशतकोटीभिर्दिव्याभिः सर्वतो वृतः ॥ दीपयन्सर्वतो व्योम ज्योतिर्भूतमनुत्तमम् ॥ १५५ ॥ स्वयंप्रभैश्च तेजोभिर्महद्भिः पुण्यकर्मभिः ॥ पुण्या वाता ववुस्तत्र गन्धवंतः सुखप्रदाः ॥ १५६ ॥ सपुण्यपुष्पवर्षं च वायुयुक्तं महाजवम् ॥ गन्धर्वैरप्सरोभिश्च तस्मिन्सूर्यउपस्थितः ॥१५७॥ शरयूसलिलं रामः पद्भ्यां स समुपास्पृशत् ॥ ततो ब्रह्मा सुरैर्युक्तः स्तोतुं समुपचक्रमे ॥१५८॥ त्वं हि लोकपतिर्देव न त्वां जानाति कश्चन ॥ अहं ते वै विशालाक्षभूतपूर्वपरिग्रहः ॥ १५९ ॥ त्वमचिंत्यं महद्भूतमक्षयं लोकसंग्रहे ॥ यामिच्छसि महावीर्य तां तनुं प्रविश स्वकाम् ॥ १६० ॥ पितामहस्य वचनादिदमेवाविशत्स्वयम् ॥ सुदिव्यं वैष्णवं तेजः संसारं स सहानुजः ॥ ततो विष्णुतनुन्देवाः पूजयन्तः सुरोत्तमम् ॥ १६१ ॥ साध्या मरुद्गणाश्चैव सेन्द्राः साग्निपुरोगमाः ॥ ये च दिव्या ऋषिगणा गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥ सुपर्णा नागयक्षाश्च दैत्यदानवराक्षसाः ॥ १६२ ॥ देवाः प्रहृष्टा मुदिताः सर्वे पूर्णमनोरथाः ॥ साधुसाध्विति ते सर्वे त्रिदिवस्था बभाषिरे ॥ १६३ ॥ अथ विष्णुर्महातेजाः पितामहमुवाच ह ॥ एषां लोकं जनौघानां दातुमर्हसि सुव्रत ॥ १६४ ॥ इमे तु सर्वे मत्स्नेहादायाताः सर्वमानवाः ॥ भक्ताश्च भक्तिमन्तश्च त्यक्तात्मानोऽपि सर्वशः ॥ १६५ ॥ तच्छ्रुत्वा विष्णुकथितं सर्वलोकेश्वरोऽब्रवीत् ॥ लोकं सन्तानिकंनाम संस्थास्यंति हि मानवाः ॥ १६६ ॥ स्वर्गद्वारेऽत्र वै तीर्थे राममेवानुचिन्तयन् ॥ प्राणांस्त्यजति भक्त्या वै स संतानं परं लभेत् ॥ १६७ ॥ सर्वे संतानिकंनाम ब्रह्मलोकादनन्तरम् ॥ वानराश्च स्वकां योनिं राक्षसाश्चापि राक्षसीम्॥१६८॥ यस्या विनिःसृता ये वै सुरासुरतनूद्भवाः ॥ आदित्यतनयश्चैव सुग्रीवः सूर्यमण्डलम् ॥ १६९ ॥ ऋषयो नागयक्षाश्च प्रयास्यन्ति स्वकारणम् ॥ तथा ब्रुवति देवेशे गोप्रतारमुपस्थितम् ॥ १७० ॥ तज्जलं सरयूं भेजे परिपूर्णं ततो जलम् ॥ अवगाह्य जलं सर्वे प्राणांस्त्यक्त्वा प्रहृष्टवत् ॥ १७१ ॥ मानुषं देहमुत्सृज्य ते विमानान्यथारुहन् ॥ तिर्यग्योनिगता ये च प्रविश्य सरयूं तदा ॥ १७२ ॥ देहत्यागं च ते तत्र कृत्वा दिव्यवपुर्द्धराः ॥ तथान्यान्यपि सत्त्वानि स्थावराणि चराणि च ॥ १७३ ॥ प्राप्य चोत्तमदेहं वै देवलोकमुपागमन् ॥ तस्मिंस्तत्र समापन्ने वानरा ऋक्षराक्षसाः ॥ तेऽपि प्रविविशुः सर्वे देहान्निक्षिप्य वै तदा ॥ १७४ ॥ तदा स्वर्गं गताः सर्वे स्मृत्वा लोकगुरुं विभुम् ॥ जगाम त्रिदशैः सार्द्धं रामो हृष्टो

---

१ उपस्थितः—उपासितः--इत्यर्थः ।

महामतिः ॥ १७५ ॥ अतस्तद्गोप्रताराख्यं तीर्थं विख्यातिमागतम् ॥ गोप्रतारे परो मोक्षो नान्यतीर्थेषु विद्यते ॥ १७६ ॥ जन्मान्तर
शतैर्विप्र योगोऽयं यदि लभ्यते ॥ मुक्तिर्भवति तत्त्वेकजन्मना लभ्यते न वा ॥ १७७ ॥ गोप्रतारे न सन्देहो हरिर्भक्त्या सुनिष्ठितः ॥ एकेन
जन्मनान्योऽपि योगमोक्षं च विन्दति ॥ १७८ ॥ गोप्रतारे नरो विद्वान्योऽपि स्नाति सुनिश्चितः ॥ विशत्यसौ परं स्थानं योगिनामपि दुर्लभम् ॥
॥ १७९ ॥ कार्तिक्यां च विशेषेण स्नातव्यं विजितेन्द्रियैः ॥ कार्तिके मासि विप्रर्षे सर्वे देवाः सवासवाः ॥ स्नातुमायान्त्ययोध्यायां गोप्र
तारे विशेषतः ॥ १८० ॥ गोप्रतारसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ यत्र प्रयागराजोऽपि स्नातुमायाति कार्तिके ॥ १८१ ॥ निष्पापः कलुषं
त्यक्त्वा शुक्लांगः सितकंचुकः ॥ शुद्ध्यर्थं साधुकामोऽसौ प्रयागे मुनिसत्तमः ॥ १८२ ॥ यानि कानि च तीर्थानि भूमौ दिव्यानि सुव्रत ॥ कार्ति
क्यां तानि सर्वाणि गोप्रतारे वसन्ति वै ॥ १८३ ॥ गोप्रतारे जपो होमः स्नानं दानं च शक्तितः ॥ सर्वमक्षयतां याति श्रद्धया नियम
व्रतम् ॥ १८४ ॥ कार्तिके प्राप्य तं यान्ति तीर्थानि सकलान्यपि ॥ गोप्रतारं गमिष्यामः पापं त्यक्तुमितीच्छया ॥ १८५ ॥ गोप्रतारे
कृतं स्नानं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ गोप्रतारे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा गुप्तहरिं विभुम् ॥ सर्वपापैः प्रमुच्येत नात्र कार्या विचारणा ॥ १८६ ॥
विष्णुमुद्दिश्य विप्राणां पूजनं च विशेषतः ॥ कर्त्तव्यं श्रद्धया युक्तैः स्नानपूर्वं यतव्रतैः ॥ १८७ ॥ पयस्विनी च गौर्देया सालंकारा च
शक्तितः ॥ विप्राय वेदविदुषे नियमव्रतशालिने ॥ ब्राह्मणायातिशुचये विष्णुप्रीत्यै यतात्मना ॥ १८८ ॥ अन्नं बहुविधं हेम वासांसि
विविधानि च ॥ दातव्यानि हरेः प्राप्त्यै भक्त्या परमया युतैः ॥ १८९ ॥ सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे नर्मदायां शशिग्रहे ॥ तुलादानस्य यत्पुण्यं
तदत्र दीपदानतः ॥ १९० ॥ घृतेन दीपको यस्य तिलतैले न वा पुनः ॥ ज्वलते मुनिशार्दूल हयमेधेन तस्य किम् ॥ १९१ ॥
तेनेष्टं क्रतुभिः सर्वैः कृतं तीर्थावगाहनम् ॥ दीपदानं कृतं येन कार्त्तिके केशवाग्रतः ॥ १९२ ॥ नानाविधानि तीर्थानि भुक्तिमुक्तिप्रदानि च ॥
गोप्रतारस्य तान्यत्र कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ १९३ ॥ स्वर्णमल्पं च यो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ शुभां गतिमवाप्नोति ह्यग्निवच्चैव दीप्यते ॥१९४॥
गोप्रताराभिधे तीर्थे त्रिलोकीविश्रुते द्विज ॥ दत्त्वान्नं च विधानेन न स भूयोऽभिजायते ॥ १९५ ॥ तत्र स्नानं तु यः कुर्याद्विप्रान्संतर्पयेन्नरः ॥
सौत्रामणेश्च यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १९६ ॥ एकाहारस्तु यस्तिष्ठेन्मासं तत्र यतव्रतः ॥ यावज्जीवकृतं पापं सहसा तस्य नश्यति ॥ १९७ ॥

---

१ तत्—गोप्रतारतीर्थम्—इत्यर्थः ।

अग्निप्रवेशं ये कुर्युर्गोप्रतारे विधानतः ॥ ते विशंति पदं विष्णोर्निःसंदग्धं तपोधन ॥ १९८ ॥ कुर्वंत्यनशनं येऽत्र विष्णुभक्त्या सुनिश्चिताः ॥
न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ १९९ ॥ अर्चयेद्यस्तु गोविंदं गोप्रतारे हि मानवः ॥ दशसौवर्णिकं पुण्यं गोप्रतारे प्रकथ्यते ॥ २०० ॥
अग्निहोत्रफलो धूपो गोविंदस्य समर्पितः ॥ भूमिदानेन सदृशं गंधदानफलं स्मृतम् ॥ २०१ ॥ अत्यद्भुतमिदं विद्धन्स्थानमेतत्प्रकीर्तितम् ॥
कार्त्तिक्यां तु विशेषेण अत्र स्नात्वा शुचिव्रतः ॥ २०२ ॥ स्वर्गद्वारे नरः स्नात्वा दशस्वर्णफलं लभेत् ॥ स्वर्णदः स्वर्गवासी च यो दद्याच्छ्रद्धया
न्वितः ॥ २०३ ॥ सुतीर्थे पर्वणि श्रेष्ठे दशस्वर्णफलप्रदे ॥ ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यां रात्रौ जागरणं चरेत् ॥ २०४ ॥ उपोषितः शुचिः स्नातो विष्णुपूजन
तत्परः ॥ दीपं दद्यात्प्रयत्नेन नानाफलविधायिनम् ॥ २०५ ॥ तावद्गर्जंति पुण्यानि स्वर्गे मर्त्ये रसातले ॥ यावद्द्याज्जले दीपं कार्त्तिके केशवा
ग्रतः ॥ २०६ ॥ पौर्णमास्यां प्रभाते तु स्नात्वा निर्मलमानसः ॥ हरिं संपूज्य विधिवद्विधाय श्राद्धमादरात् ॥ २०७ ॥ दत्त्वान्नं च यथाशक्त्या
संतोष्य ब्राह्मणांस्ततः ॥ वस्त्रादिभिरलंकारैः संपूज्य द्विजदंपती ॥ २०८ ॥ विभुं गुप्तहरिं दृष्ट्वा संपूज्य तु विशेषतः ॥ नमस्कृत्यानु तत्तीर्थं
शुचिस्तद्गतमानसः ॥ २०९ ॥ स्वर्गद्वारे च विधिवन्मध्याह्ने स्नानमाचरेत् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोके महीयते ॥ २१० ॥ इति परमविधा
नैर्गोप्रतारे विधाय प्रथितसुकृतमूर्त्तिः स्नानमुच्चैः प्रयत्नात् ॥ कलितनिखिलपापः पूजयित्वादरेणाच्युतममलविकाशो विष्णुसायुज्यमेति ॥ २११ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डेऽयोध्यामाहात्म्ये स्वर्गद्वारगोप्रतारतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम षष्ठोऽ
ध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ तीर्थमन्यत्प्रवक्ष्यामि क्षीरोदकमिति स्मृतम् ॥ सीताकुण्डाच्च वायव्ये वर्त्तते गुणसुन्दरम् ॥ पुण्यैक
निचयस्थानं सर्वदुःखविनाशनम् ॥ १ ॥ पुरा दशरथो राजा पुत्रेष्टिंनाम नामतः ॥ चकार विधिवद्यज्ञं पुत्रार्थं यत्र चादरात् ॥ २ ॥ क्रतुं समाप
यामास सानन्दो भूरिदक्षिणम् ॥ यज्ञान्ते क्रतुभुक्तत्र मूर्तिमान्समदृश्यत ॥ ३ ॥ हस्ते कृत्वा हेमपात्रं हविःपूर्णमनुत्तमम् ॥ तस्मिन्हविषि संकीर्णं
वैष्णवं तेज उत्तमम् ॥ चतुर्विधं विभज्यैव पत्नीभ्यो दत्तवान्नृपः ॥ ४ ॥ यत्र तत्क्षीरसंप्राप्तिर्जाता परमदुर्लभा ॥ क्षीरोदकमिति ख्यातं तत्स्थानं
पापनाशनम् ॥ उदकेनाभिव्यक्तं च उत्तमं च फलप्रदम् ॥ ५ ॥ तत्र स्नात्वा नरो धीमान्विजितेन्द्रिय आदरात् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति पुत्रांश्च
सुबहुश्रुतान् ॥ ६ ॥ आश्विने शुक्लपक्षस्य एकादश्यां जितव्रतः ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन दत्त्वा शक्त्या द्विजन्मने ॥ ७ ॥ विष्णुं संपूज्य विधिव
त्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ पुत्रानवाप्नुयाद्विद्धि धर्मांश्च विधिवन्नरः ॥ ८ ॥ तस्मात्क्षीरोदकस्थानान्नैर्ऋते दिग्दले श्रितम् ॥ ख्यातं बृहस्पतेः कुण्ड

मुद्दंडाचंडमंडितम् ॥ ९ ॥ सर्वपापप्रशमनं पुण्यामृततरंगितम् ॥ यत्र साक्षात्सुरगुरुर्निवासं किल निर्ममे ॥ १० ॥ यज्ञं च विधिवच्चक्रे बृहस्पतिरु
दारधीः ॥ नानामुनिगणैर्युक्तं रम्यं बहुफलप्रदम् ॥ सुपर्णच्छायसंपन्नं कुण्डं तत्पापिदुर्ल्लभम् ॥ ११ ॥ इन्द्रादयोऽपि विबुधा यत्र स्नात्वा प्रयत्न
तः ॥ मनोभीष्टफलं प्राप्ताः सौंदर्यौदार्यतुंदिलाः ॥ १२ ॥ यत्र स्नानेन दानेन नरो मुच्येत किल्बिषात् ॥ १३ ॥ भाद्रे शुक्ले तु पंचम्यां यात्रा
तत्र फलप्रदा ॥ अन्यदापि गुरोर्वारे स्नानं बहुफलप्रदम् ॥ १४ ॥ बृहस्पतेस्तथा विष्णोः पूजां तत्र य आचरेत् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके
स मोदते ॥ १५ ॥ भवेद्बृहस्पतेः पीडा यस्य गोचरवेधतः ॥ तेनात्र विधिवत्स्नानं कार्यं संकल्पपूर्वकम् ॥ १६ ॥ होमं कृत्वा गुरोर्मूर्तिः सुवर्णेन
विनिर्मिता ॥ स्थित्वा जले प्रदेया वै पीतांबरसमन्विता ॥ १७ ॥ वेदज्ञायातिशुचये स्नात्वा पीडापनुत्तये ॥ होमं च कारयेत्तत्र ग्रहजाप्यविधा
नतः ॥ १८ ॥ एवं कृते न संदेहो ग्रहपीडा प्रणश्यति ॥ १९ ॥ तद्दक्षिणे मुनिश्रेष्ठ रुक्मिणीकुण्डमुत्तमम् ॥ चकार यत्स्वयं देवी रुक्मिणी कृष्णव
ल्लभा ॥ २० ॥ तत्र विष्णुः स्वयं चक्रे निवासं सलिले तदा ॥ वरप्रदानात्स्नेहेन भार्यायाः प्रगुणीकृतम् ॥ २१ ॥ तत्र स्नानं तथा दानं होमं वैष्ण
वमंत्रकम् ॥ द्विजपूजां विष्णुपूजां कुर्वीत प्रयतो नरः ॥ २२ ॥ तत्र सांवत्सरी यात्रा कर्त्तव्या सुप्रयत्नतः ॥ ऊर्ज्जकृष्णनवम्यां च सर्वपापापनुत्तये ॥
॥ २३ ॥ पुत्रवाञ्जायते वन्ध्यो यात्रां कृत्वा न संशयः ॥ नारीभिर्वा नरैर्वापि कर्त्तव्यं स्नानमादरात् ॥ २४ ॥ भुक्त्वा भोगान्समग्रांश्च विष्णुलोके
स मोदते ॥ लक्ष्मीकामनया तत्र स्नातव्यं च विशेषतः ॥ २५ ॥ सर्वकाममवाप्नोति तत्र स्नानेन मानवः ॥ रुक्मिणीश्रीपतिप्रीत्यै दातव्यं च स्वश
क्तितः ॥ २६ ॥ कर्त्तव्या विधिवत्पूजा ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ ध्येयो लक्ष्मीपतिस्तत्र शंखचक्रगदाधरः ॥ २७ ॥ पीतांबरधरः स्रग्वी नारदादि
भिरीडितः ॥ तार्क्ष्यासनो मुकुटवान्महेन्द्रादिविभूषितः ॥ २८ ॥ सर्वकामफलावाप्त्यै वक्षोलक्षितकौस्तुभः ॥ अतसीकुसुमश्यामः कमलाम
ललोचनः ॥ २९ ॥ एवं कृते न संदेहः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ इह लोके सुखं भुक्त्वा हरिलोके स मोदते ॥ ३० ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि तीर्थ
मन्यदघापहम् ॥ कलिकिल्बिषसंहारकारकं प्रत्ययात्मकम् ॥ ३१ ॥ परं पवित्रमतुलं सर्वकामार्थसिद्धिदम् ॥ धनयक्षइतिख्यातं परं प्रत्ययकार
कम् ॥ ३२ ॥ रुक्मिणीकुण्डवायव्यदिग्दले संस्मृतं शुभम् ॥ हरिश्चन्द्रस्य राजर्षेरासीत्तत्र धनं महत् ॥ ३३ ॥ तस्य रक्षार्थमत्यर्थं रक्षितो यक्ष
उच्चकैः ॥ विश्वामित्रो मुनिः पूर्वं यदा चैव पराजयत् ॥ ३४ ॥ हरिश्चंद्रं नरपतिं राज्यसूयकरं परम् ॥ राज्यं जग्राह सकलं चतुरंगबलान्वितम् ॥
॥ ३५ ॥ तद्वशेऽदाच्च स मुनिर्धनं सकलमुत्तमम् ॥ तद्रक्षायै प्रयत्नेन यक्षं स्थापितवानसौ ॥ ३६ ॥ प्रमंथुरइतिख्यातं प्रमोदानन्दमंदिरम् ॥

रक्षां विदधतस्तस्य बहुयत्नेन सर्वशः ॥ ३७ ॥ तुतोष स मुनिर्द्धीमान्कदाचिद्विजितेन्द्रियः ॥ उवाच मधुरं वाक्यं प्रीत्या परमया युतः ॥ ३८ ॥ ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ वरं वरय धर्मज्ञ क्षिप्रमेव विमत्सरः॥ भक्त्या परमया धीर संतुष्टोऽस्मि विशेषतः॥३९॥॥ यक्ष उवाच ॥॥ वरं प्रयच्छसि यदि विप्रवर्य मदीप्सितम् ॥ ममांगमतिदुर्गंधि शापाच्च नृपतेरभूत्॥ सुगन्धयितुं ब्रह्मर्षे तत्प्रसीद मुनीश्वर ॥४०॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ एवमुक्ते तु यक्षेण मुनिर्ध्यानस्थलोचनः॥तं विविच्यानया भक्त्या अभिषेकं चकार सः॥४१॥तीर्थोदकेन विधिवत्कृत्वा संकल्पमादरात्॥ततः सोऽभूत्क्षणेनैव सुगन्धोत्तरविग्रहः ॥ ४२ ॥ तथाभूतः स मधुरं प्रोवाच प्रांजलिस्ततः ॥ पुनः पुरः स्थितो धीमान्विनयावनतस्तदा ॥४३॥ ॥ यक्ष उवाच ॥ ॥ त्वत्कृपाभिरहं धीर जातः सुरभिविग्रहः॥ एतत्स्थानं यथा ख्यातिं याति सर्वज्ञ तत्कुरु ॥ ४४ ॥ त्वत्प्रसादेन विप्रर्षे तथा यत्नं विधेहि वै ॥ ४५ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ एवमुक्तः क्षणं ध्यात्वा मुनिः स्तिमितलोचनः ॥ यक्षं प्रति प्रसन्नात्मा ह्युवाच श्लक्ष्णया गिरा ॥ ४६ ॥ ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ ॥ प्रसिद्धिमतुलां यक्ष एतत्स्थानं गमिष्यति ॥ धनयक्ष इति ख्यातिमेतत्तीर्थं गमिष्यति ॥ ४७ ॥ सौंदर्य्यदं शरीरस्य परं प्रत्ययकारकम् ॥ यत्र स्नात्वा विधानेन दौर्गंध्यं त्यजति क्षणात् ॥ तत्र स्नानं प्रयत्नेन कर्त्तव्यं पुण्यकांक्षिभिः ॥ ४८ ॥ दानं श्रद्धास्वशक्तिभ्यां लक्ष्मीपूजा विशेषतः ॥ तत्र स्नानेन दानेन लक्ष्मीप्रीत्यै विशेषतः ॥ ४९ ॥ पूजया तु निधीनां च नवानामपि सुव्रत ॥ इह लोके सुखं भुक्त्वा परलोके स मोदते ॥ ५० ॥ महापद्मस्तथा पद्मः शंखो मकरकच्छपौ ॥ मुकुन्दकुंदनीलाश्च खर्वश्च निधयो नव ॥ ५१ ॥ एतेषामपि कुण्डेऽत्र संनिधिर्भविताऽनघ ॥ एतेषां तु विशेषेण पूजा बहुफलप्रदा॥५२॥जलमध्ये प्रकर्त्तव्यं निधिलक्ष्मीप्रपूजनम्॥५३॥अन्नं बहुविधं देयं वासांसि विविधानि च॥५४॥ सुवर्णादि यथाशक्त्या वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥ गुप्तं दानं प्रयत्नेन कर्त्तव्यं सुप्रयत्नतः ॥५५॥ फलानि च सुवर्णानि देयानि च विशेषतः ॥५६॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां स्नानं बहुफलप्रदम् ॥ श्रद्धया परया युक्तैः कर्त्तव्यं श्रद्धयाधिकम् ॥ ५७ ॥ माघे कृष्णचतुर्दश्यां यात्रा सांवत्सरी भवेत् ॥ तत्र स्नानं पितॄणान्तु तर्पणं च विशेषतः ॥ ५८ ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यंतं जगत्तृप्यत्विति ब्रुवन् ॥ अपसव्येन विधिवत्तर्प्पयेदंजलित्रयम् ॥ ५९ ॥ एवं कुर्वन्नरो यक्ष न मुह्यति कदाचन ॥ अत्र स्नातो दिवं याति अत्र स्नातः सुखी भवेत् ॥६०॥ अत्रस्नातेन ते यक्ष कर्त्तव्यं पूजनं पुरः ॥ त्वत्पूजनेन विधिवन्नृणां पापक्षयो भवेत् ॥ ६१ ॥ नमः प्रमथराजेति पूजामन्त्र उदाहृतः ॥ तीर्थमध्ये प्रकर्त्तव्यं पूजनं श्रवणादिकम् ॥ ६२ ॥ निधिलक्ष्म्योस्तथा यक्ष तव पूजा विशेषतः ॥ एवं यः कुरुते धीरः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥६३॥ धनार्थी धनमाप्नोति पुत्रार्थी पुत्रमाप्नुयात् ॥ मोक्षार्थी मोक्ष

माप्नोति तत्किं न यदिहाप्यते ॥ ६४ ॥ यस्तु मोहान्नरो यक्ष स्नानं न कुरुते किल ॥ तस्य सांवत्सरं पुण्यं त्वं ग्रहीष्यसि सर्वशः ॥ ६५ ॥ इति
दत्त्वा वरांस्तस्मै विश्वामित्रो मुनीश्वरः॥ अन्तर्दधे मुनिवरस्तदा स च तपोनिधिः ॥६६॥ तदाप्रभृति तत्स्थानं परमां ख्यातिमाययौ ॥ तस्य तीर्थ
स्य सकला भूमिः स्वर्णविनिर्मिता ॥६७ ॥ दिव्यरत्नौघखचिता समंताद्दुपशोभिता ॥ एवं यः कुरुते विद्वन्स याति परमां गतिम् ॥ ६८ ॥ धनय
क्षादुत्तरस्मिन्दिग्भागे संस्थितं द्विज ॥ वसिष्ठकुण्डं विख्यातं सर्वपापापहं सदा ॥ ६९ ॥ वसिष्ठस्य सदा तत्र निवासः सुतपोनिधेः ॥ अरुन्धती
सदा यस्य वर्तते निर्मलव्रता ॥ ७० ॥ अत्र स्नानं विशेषेण श्राद्धपूर्वमतंद्रितः ॥ यः कुर्यात्प्रयतो धीमांस्तस्य पुण्यमनुत्तमम् ॥ ७१ ॥ वामदेवस्य
तत्रैव संनिधिर्वर्ततेऽनघ ॥ वशिष्ठवामदेवौ तु पूजनीयौ प्रयत्नतः ॥ ७२ ॥ पतिव्रता पूजनीयाऽरुन्धती च विशेषतः ॥ स्नातव्यं विधिना सम्यग्दा
तव्यं च स्वशक्तितः ॥ ७३ ॥ सर्वकामफलप्राप्तिर्जायते नात्र संशयः ॥ अत्र यः कुरुते स्नानं स वशिष्ठसमो भवेत् ॥ ७४ ॥ भाद्रे मासि सिते
पक्षे पंचम्यां नियतव्रतः ॥ तस्य सांवत्सरी यात्रा कर्त्तव्या विधिपूर्विका ॥ ७५ ॥ विष्णुपूजा प्रयत्नेन कर्तव्या श्रद्धयात्र वै ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा
विष्णुलोके महीयते ॥ ७६ ॥ वसिष्ठकुण्डाद्द्विप्रेंद्र प्रत्यग्दिग्दलमाश्रितम् ॥ विख्यातं सागरं कुण्डं सर्वकामार्थसिद्धिदम् ॥ यत्र स्नानेन दानेन
सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ ७७ ॥ पौर्णमास्यां समुद्रस्य स्नानाद्यत्पुण्यमाप्नुयात् ॥ तत्पुण्यं पर्वणि स्नातो नरश्चाक्षयमाप्नुयात् ॥ ७८ ॥ तस्मा
दत्र विधानेन स्नातव्यं पुत्रकांक्षया ॥ आश्विने पौर्णमास्यां तु विशेषात्स्नानमाचरेत् ॥ ७९ ॥ एवं कुर्वन्नरो विद्वान्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ अत्र स्नात्वा
नरो दत्त्वा यथाशक्त्या दिवं व्रजेत् ॥ ८० ॥ सागरान्नैर्ऋते भागे योगिनीकुण्डमुत्तमम् ॥ यत्राऽऽसते चतुःषष्टियोगिन्यो जलसंस्थिताः ॥ ८१ ॥
सर्वार्थसिद्धिदाः पुंसां स्त्रीणां चैव विशेषतः ॥ परसिद्धिप्रदाः सर्वाः सर्वकामफलप्रदाः ॥ ८२ ॥ आश्विने शुक्लपक्षस्य अष्टम्यां च विशेषतः ॥
स्नातव्यं च प्रयत्नेन योगिनीप्रीतये नृभिः ॥ ८३ ॥ अत्र स्नानं तथा दानं सर्वं सफलतां व्रजेत् ॥ यक्षिणीप्रभृतयः सिद्धा भवंत्यत्र न संशयः ॥
॥ ८४ ॥ योगिनीकुंडतः पूर्वमुर्वशीकुण्डमुत्तमम् ॥ यत्र स्नातो नरो विद्वन्नुर्वशीं दिवि संश्रयेत् ॥ ८५ ॥ पुरा किल मुनिर्धीरो रैभ्योनाम
तपोधनः ॥ चचार हिमवत्पार्श्वे निराहारो जितेन्द्रियः ॥ ८६ ॥ तत्तपो विपुलं दृष्ट्वा भीतः सुरपतिस्ततः ॥ उर्वशीं प्रेषयामास तपोविघ्नाय चाद
रात् ॥ ८७ ॥ ततः सा प्रेषिता तेनाजगाम गजगामिनी ॥ उवास हिमवत्पार्श्वे रैभ्याश्रममनुत्तमम् ॥ ८८ ॥ वनफुल्ललताकुञ्जे मञ्जुकूज
द्विहंगमे ॥ किन्नरीकेलिसंगीतस्तिमितांगकुरंगके ॥ ८९ ॥ पुन्नागकेशराशोकच्छिन्नकिंजल्कपिंजरे ॥ कल्पिते कांचनगिरौ द्वितीय इव वेध

सा ॥ ९० ॥ सा बभौ कांतिसर्वस्वकोशः कुसुमधन्वनः ॥ उर्वश्यनल्पसामान्यलावण्यामृतवाहिनी ॥ ९१ ॥ अंगप्रभासुवर्णेन सितमौक्तिक
शोभिता ॥ तारुण्यरुचिरत्वेन तारुण्येन विभूषिता ॥ ९२ ॥ विलोमलोचनापांगतरंगधवलत्विषा ॥ नवपल्लवसच्छायं कल्पयन्ती निजा
धरम् ॥ ९३ ॥ कर्णोपलम्बिसंघुष्यद्भृङ्गाढ्यचूतमञ्जरी ॥ सुधागर्भसमुद्भूता पारिजातलता यथा ॥ ९४ ॥ तनुमध्या पृथुश्रोणिर्वर्णोद्भिन्नप
योधरा ॥ निःशाणितशरस्येव शक्तिः कुसुमधन्वनः ॥ ९५ ॥ अपश्यदाश्रमे तस्मिन्मुनिरायतलोचनाम् ॥ नयनानलदाहेन विदग्धेन मनो
भुवा ॥ ९६ ॥ त्रिनेत्रवंचनायैव कल्पितां ललनातनुम् ॥ तामाश्रमलतापुष्पकांचीरचितकुण्डलाम् ॥ ९७ ॥ विलोक्य तां विशालाक्षीं मुनिर्व्या
कुलितेन्द्रियः ॥ बभूव रोषसंतप्तः शशाप च बहु ज्वलन् ॥९८॥ ॥ रैभ्य उवाच ॥ ॥ कुरूपतां व्रज क्षिप्रं या त्वं सौंदर्यगर्विता ॥ समागता तपोवि
घ्नहेतवे मम सन्निधौ ॥ ९९ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इति शप्ता रुषा तेन मुनिना सा शुभेक्षणा ॥ उवाच वनिता भूत्वा प्रांजलिर्मुनिमादरात् ॥
॥ १०० ॥ ॥ उर्वश्युवाच ॥ ॥ भगवन्मे प्रसीद त्वं पराधीना यतस्त्वहम् ॥ त्वच्छापस्य कथं मुक्तिर्भविता नियतव्रत ॥ १०१ ॥ ॥ रैभ्य
उवाच ॥ ॥ अयोध्यायामस्ति तीर्थं पावनं परमं महत् ॥ तत्र स्नानं कुरुष्वाद्य सौंदर्यं परमाप्नुहि ॥ १०२ ॥ त्वन्नाम्नैव च विख्यातिं तोयं यास्यति
तद्ध्रुवम् ॥ १०३ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ एवं सा विप्रवचसा विदधे सर्वमादरात् ॥ सुन्दरी साऽभवत्क्षिप्रं तत्स्थानं ख्यातिमाययौ ॥१०४॥
अत्र स्नानं मुनिश्रेष्ठ यः कुर्याद्विधिवज्जनः ॥ सौंदर्यं परमं तस्य भवेत्तत्र न संशयः ॥१०५॥ भाद्रे शुक्लतृतीयायां यात्रा सांवत्सरी भवेत् ॥ विष्णु
रत्र जनैः पूज्यः सर्वकामार्थसिद्धये ॥ १०६ ॥ एवं कुर्वन्नरो विद्वान्विष्णुलोके वसेत्सदा ॥ नरो वा यदि वा नारी सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥
॥१०७॥ घोषार्ककुंडं परममुर्वशीकुंडदक्षिणे ॥ वर्तते मुनिशार्दूल सर्वपापापहं सदा ॥१०८॥ यत्र स्नानेन दानेन सूर्य्यलोके महीयते ॥ एतत्तीर्थस्य
सदृशं नापरं विद्यते क्वचित् ॥ १०९ ॥ व्रणी कुष्ठी दरिद्री वा दुःखाक्रांतोऽपि यो नरः ॥ करोति विधिवत्स्नानं सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ११० ॥
रविवारे विशेषेण कर्त्तव्यं स्नानमादरात् ॥ भाद्रे मासि तथा माघे शुक्लषष्ठ्यां प्रयत्नतः ॥ १११ ॥ कर्त्तव्यं विधिवत्स्नानं सूर्यलोकाभिकांक्षया ॥
पौषे मासि तथा स्नानं सूर्यवारे विशेषतः ॥ ११२ ॥ सप्तम्यां रवियुक्तायां स्नानं बहुफलप्रदम् ॥ घोषाभिधोऽभवत्पूर्वं सूर्यवंशे नरेश्वरः ॥ ११३ ॥
समुद्रमेखलामेकः पृथिवीं समपालयत् ॥ यस्य कीर्त्या प्रकाशंते त्रिलोकीमंडलानि वै ॥ ११४ ॥ यः प्रतापात्स्फुरन्भाति प्रभाकर इवापरः ॥ प्रचंड

तरदोर्दंडखंडितारातिमंडलः ॥ ११५ ॥ स कदाचित्प्रजापालो मंत्रिविन्यस्तभूतलः ॥ बभ्राम मृगयासक्तो वनेऽतिगहनद्रुमे ॥ ११६ ॥ स राजा
पूर्वजन्मोत्थपापैरशुभसूचकैः ॥ कृमिव्याप्तकरांभोजः सुन्दरोपि गतस्मयः ॥ ११७ ॥ मृगयायामभूदेकः कदाचित्पर्यटन्वने ॥ वराहसिंहहरिणान्नि
घ्नन्गच्छन्नितस्ततः ॥ ११८ ॥ तृषाक्रान्तो म्लानतनुः सरोऽपश्यत्पुरो नृपः ॥ ददर्श तत्र च मुनीन्स्नानसंध्यादितत्परान् ॥ ११९ ॥ ततो विधिवदा
चम्य स्नानं चक्रे नरेश्वरः ॥ ततो दिव्यशरीरोऽभूदानंदामलमानसः ॥ १२० ॥ मुनिभिस्तीर्थमाज्ञाय चक्रे सूर्य्यस्तुतिं प्रियाम् ॥ १२१ ॥
॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ भगवन्देवदेवेश नमस्तुभ्यं चिदात्मने ॥ नमः सवित्रे सूर्याय जगदानंददायिने ॥ १२२ ॥ प्रभागेहाय देवाय त्रयीभूताय ते
नमः ॥ विवस्वते नमस्तुभ्यं योगज्ञाय सदात्मने ॥१२३॥ पराय परमेशाय त्रिलोकीतिमिरच्छिदे ॥ अचिन्त्याय सदा तुभ्यं नमो भास्करतेजसे ॥
॥ १२४ ॥ योगप्रियाय योगाय योगज्ञाय सदा नमः ॥ ॐकाराय वषट्काररूपिणे ज्ञानरूपिणे ॥ १२५ ॥ यज्ञाय यज्ञमानाय हविषे
ऋत्विजे नमः ॥ रोगघ्नाय स्वरूपाय कमलानंददायिने ॥ १२६ ॥ अतिसौम्यातितीक्ष्णाय सुराणां पतये नमः ॥ सत्राशाय नमस्तुभ्यं भक्तत्राय
प्रियात्मने ॥ १२७ ॥ प्रकाशकाय सततं लोकानां हितकारिणे ॥ प्रसीद प्रणतायाद्य मह्यं भक्तिकृते स्वयम् ॥ १२८ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥
इत्येवं ब्रुवतस्तस्य स प्रसन्नो रविः स्वयम् ॥ आविर्बभूव सहसा भक्तस्य प्रियकाम्यया ॥ उवाच मधुरं वाक्यं प्रश्रयानतमूर्द्धजम् ॥ १२९ ॥
॥ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ वरं वरय राजेंद्र प्रसन्नोऽस्मि तवाग्रतः ॥ ददामि तद्वरं तेऽद्य यत्त्वया मनसेप्सितम् ॥ १३० ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥
भगवन्भास्करानंत प्रयच्छसि वरं यदि ॥ मन्नाम्ना कृतमूर्त्तिस्ते तिष्ठत्वत्र सदा विभो ॥ १३१ ॥ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ एवमस्तु मनुष्येंद्र तव
वांछा मनोहरा ॥ एतत्स्तोत्रं त्वयोक्तं मे ये पठिष्यंति मानवाः ॥ १३२ ॥ तेभ्यस्तुष्टः प्रदास्यामि सर्वान्कामान्नरेश्वर ॥ एतत्स्थानं परां ख्यातिं
त्वन्नाम्ना यास्यति क्षितौ ॥ १३३ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति योऽत्र स्नानं समाचरेत्॥ मद्भक्तेन सदा राजन्कर्त्तव्यं स्नानमत्र वै ॥ १३४ ॥ यंयं काम
मिहेच्छेत तंतं काममवाप्नुयात् ॥ १३५ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ इति दत्त्वा वरंदेवः कृपया परया युतः ॥ भास्वान्सहस्रकिरणस्तदान्तर्द्धान
मायया ॥ १३६ ॥ राजा भास्करदेहोत्थां रविमूर्त्तिमनुत्तमाम् ॥ तत्र संस्थापयामास पूजयामास च स्वयम् ॥ १३७ ॥ घोषार्ककुण्डं तन्नाम्ना तत्र
ख्यातिं जगाम ह ॥ यत्र स्नानान्नरो राजन्सूर्य्यलोके वसेत्सदा ॥ १३८ ॥ इति रुचिरविधानैस्तूर्णमादित्यमूर्त्तिं विमलपरमभक्त्या पूजयित्वाऽऽ

दरेण ॥ तदमृतमयकुण्डे स्नानमादौ विधाय प्रचुरविमलकीर्तिः सूर्यलोके वसेत्सः ॥ १३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डेऽयोध्यामाहात्म्ये बृहस्पतिकुण्डरुक्मिणीकुण्डधनयक्षतीर्थवसिष्ठकुण्डसागरकुण्डयोगिनीकुण्डोर्वशीकुण्डघोषार्ककुंड
माहात्म्यवर्णनंनाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ घोषार्कतीर्थाद्विप्रर्षे पश्चिमे दिक्तटे स्थितम् ॥
रतिकुण्डमिति ख्यातं सर्वपापहरं सदा ॥ १ ॥ यत्र स्नानेन दानेन परां कांतिमवाप्नुयात् ॥ तत्पश्चिमदिशाभागे कुसुमायुधनाम
कम् ॥ २ ॥ कुंडं प्रसिद्धमतुलं सर्वकामार्थसिद्धये ॥ यत्र स्नानेन दानेन कन्दर्पसदृशाकृतिम् ॥ लभते ना विधानेन मुने नास्त्यत्र
संशयः ॥ ३ ॥ रतिकुंडे तथा विप्र कुसुमायुधकुण्डके ॥ श्रद्धया कुरुते स्नानं स सौख्यपरमो भवेत् ॥ ४ ॥ कुण्डद्वयेऽत्र मिथुनं
यत्स्नानं कुरुते किल ॥ रतिकामाविव ख्यातौ सदा तौ सुंदरौ तदा ॥ ५ ॥ तस्मादत्र विधानेन स्नातव्यं धर्मकांक्षिभिः ॥ दानं देयं यथा
शक्त्या रतिकंदर्पतुष्टये ॥ ६ ॥ भवेतां नियतं तस्य संतुष्टौ रतिमन्मथौ ॥ माघे विशदपंचम्यां यत्र स्नानं शुभप्रदम् ॥ ७ ॥ रतिकुंडे पुरः
स्नात्वा पश्चात्कंदर्प्पकुंडके ॥ स्नातव्यं तद्दिने विप्र मिथुनेन प्रयत्नतः ॥ ८ ॥ रतिकंदर्प्पयोः पूजा विधातव्या विशेषतः ॥ वस्त्रादिभिरलंकारैः
संपूज्यौ द्विजदंपती ॥ ९ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ १० ॥ चंदनागुरुकर्पूरकस्तूरीकुंकुमादिभिः ॥ वासोभिर्विविधैः
पुष्पैः पूजयेद्द्विजदम्पती ॥ ११ ॥ एवं कृते न संदेहो रतिकंदर्पतुष्टये ॥ तद्व्रजेन्मिथुनं विप्र रतिकंदर्प्पतुल्यताम् ॥ १२ ॥ कुसुमायुधकुंडात्तु
प्रतीच्यां दिशि संस्थितम् ॥ मन्त्रेश्वर इति ख्यातं तत्स्थानं भुवि दुर्लभम् ॥ १३ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा मन्त्रेश्वरं विभुम् ॥ न तेषां पुन
रावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ १४ ॥ पुरा रामो देवकार्यं विधायामलकर्मकृत् ॥ कालेन सह संगम्य मन्त्रं चक्रे नरेश्वरः ॥ १५ ॥ स्वर्गं प्रति
प्रयाणाय यत्र स्नातो जितेंद्रियः ॥ तत्रैव स्थापितं लिंगं मन्त्रेश्वर इति श्रुतम् ॥ १६ ॥ तदुत्तरे सरो रम्यं कुमुदोत्पलमंडितम् ॥ तत्र स्नानं तथा
दानं नानाफलदमुत्तमम् ॥ १७ ॥ चैत्रशुक्लचतुर्दश्यां यात्रा सांवत्सरी स्मृता ॥ तत्र स्नानेन दानेन ब्राह्मणानां च पूजनात् ॥ अक्षयं स्वर्गमाप्नोति
नात्र कार्या विचारणा ॥ १८ ॥ मंत्रेश्वरस्य महिमा नहि केनापि शक्यते ॥ सम्यग्वर्णयितुं विप्र य उत्तमफलप्रदः ॥ मंत्रेश्वरसमं लिंगं न भूतं न
भविष्यति ॥ १९ ॥ सुगंधिपुष्पधूपादिकुसुमाद्यनुलेपनैः ॥ पूजनीयः प्रयत्नेन सर्वकामार्थसिद्धिदः ॥ २० ॥ एवं कृते न संदेहो मुक्तिस्तस्य करे
स्थिता ॥ तत्रैवोत्तरभागे तु शीतला वर्ततेऽनघ ॥ २१ ॥ तां संपूज्य नरो विद्वान्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ सर्वदा पूजनं तस्याः सोमवारे विशेषतः ॥

कर्त्तव्यं सुप्रयत्नेन नृभिः सर्वार्थसिद्धये ॥ २२ ॥ विस्फोटकादिकभये नरैश्च समुपस्थिते ॥ कर्तव्यं पूजनं सम्यग्रोगादिभयनाशनम् ॥ २३ ॥
तदुत्तरे तु तत्रैव देवी बन्दीति विश्रुता ॥ यस्याः स्मरणमात्रेण निगडादिभयं नहि ॥२४॥ राज्ञा क्रुद्धेन ये बद्धाः शृंखलानिगडादिभिः ॥ बन्दीं
संस्मृत्य देवीं तु मुक्ताः स्युस्तत्क्षणाद्धि ते ॥२५॥ यात्रा तस्याः प्रयत्नेन कर्तव्या यत्नतो नरैः ॥ मंगले हि विशेषेण सर्वकामार्थसिद्धिदा ॥२६॥
गंधैः पुष्पैस्तथा धूपैर्दीपैरपि च सुव्रत ॥ नैवेद्यैर्विविधैर्वापि पूजनीया प्रयत्नतः ॥ २७ ॥ बन्दीप्रीत्यै मुनिश्रेष्ठ देयं ब्राह्मणभोजनम् ॥ एवं कृते
न संदेहः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ २८ ॥ तदुत्तरस्मिंस्तत्रैव चुडकी भुवि कीर्तिता ॥ वर्तते परमा सिद्धिरूपिणी स्मरणान्नृणाम् ॥ २९ ॥ सुसं
दिग्धेषु कार्येषु भये च समुपस्थिते ॥ यस्याः स्मरणतो नृणां सर्वसिद्धिः प्रजायते ॥ ३० ॥ अग्रे तस्याः सदा कार्या नृभिरंगुष्ठतो ध्वनिः ॥ दीप
दानं प्रयत्नेन कर्त्तव्यं नियतात्मभिः ॥ ३१ ॥ सर्वाभीष्टप्रदं नृणां दीपदानं प्रशस्यते ॥ चतुर्दश्यां चतुर्दश्यां तस्या यात्रा विनिर्मिता ॥ ३२ ॥
ततः पूर्वदिशाभागे वर्त्तते तीर्थमुत्तमम् ॥ महारत्नइतिख्यातं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ ३३ ॥ यत्र स्नानेन दानेन पूजया च द्विजन्मनाम् ॥ सर्वकः
मार्थसिद्धिः स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ ३४ ॥ भाद्रे कृष्णचतुर्दश्यां यात्रा सांवत्सरी स्मृता ॥ यात्राऽऽस्ते किल मुख्याऽस्य महारत्ना इति
श्रुता ॥ ३५ ॥ महारत्न इति ख्यातं तस्मात्तीर्थमनुत्तमम् ॥ तत्र दानं प्रकर्त्तव्यं द्विजसंतोषकारकम् ॥ ३६ ॥ नारीभिरपि विप्रर्षे कर्त्तव्यो जागरो
त्सवः ॥ वीर्यसौभाग्यसंपन्नसर्वसौख्याय सर्वदा ॥ तत्र स्नानं प्रयत्नेन कर्त्तव्यं श्रद्धया नरैः ॥ ३७ ॥ ततो नैर्ऋत्यदिग्भागे दुर्भराख्यं सरः
शुभम् ॥ वर्तते सुकृतोदारं महाभरसरस्तथा ॥ ३८ ॥ तत्र स्नानादवाप्नोति सदा स्वर्गपदं नरः ॥ धनं बहुविधं देयं वासांसि विविधानि च ॥
॥ ३९ ॥ शिवपूजा प्रकर्त्तव्या स्नात्वा कुण्डद्वये नरैः ॥ नानाविधेन भावेन भक्त्या परमया युतैः ॥ ४० ॥ गन्धादिभिः शुभैः पुष्पैरर्चनीयो
महेश्वरः ॥ नीलकंठोंऽधकारातिराराध्यो योगिनामपि ॥ ४१ ॥ इति ध्यात्वा शिवं सार्द्धं निष्पापं प्रयतो नरः ॥ सर्वकामानवाप्याशु शिवलोके
वसेत्सदा ॥ ४२ ॥ एवं कृत्वा नरो विप्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ महाभरे वरे तीर्थे तथा दुर्भरसंज्ञके ॥ ४३ ॥ भाद्रकृष्णचतुर्दश्यां यः कुर्याच्छ्र
द्धयाऽन्वितः ॥ शिवपूजां च विधिवद्द्विजपूजां विशेषतः ॥ ४४ ॥ यः करोति नरो भक्त्या शिवलोके स संवसेत् ॥ एवं कुर्वन्नरो विद्वान्न मुह्यति
कदाचन ॥ ४५ ॥ विष्णुरुद्रौ च तस्यातिसुप्रसन्नौ सनातनौ ॥ तयोः स्मरणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४६ ॥ अतः किं बहुनोक्तेन विप्र
तीर्थमनुत्तमम् ॥ सर्वपापौघशमनं सर्वाभीष्टकरं सदा ॥ ४७ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि तीर्थमन्यच्छुभावहम् ॥ यत्र यात्रा तथा दानं विना भाग्यं

न संभवेत् ॥ ४८ ॥ ईशाने दुर्भरस्थानान्महाविद्याभिधं महत् ॥ तस्य दर्शनतो नृणां सिद्धयः स्युः करे स्थिताः ॥ ४९ ॥ तदग्रे सरसि स्नात्वा
महाविद्यां तु यो नरः ॥ पश्यति श्रद्धया भक्त्या स याति परमां गतिम् ॥ ५० ॥ सिद्धपीठं तथा ख्यातं सम्यक्प्रत्ययकारकम् ॥ तत्र पूजा विधा
तव्या भक्त्या परमया द्विज ॥ ५१ ॥ मंत्रं यः श्रद्धया विप्र शैवं शाक्तमथापि वा ॥ गाणपत्यं वैष्णवं वा तत्र यः प्रयतो नरः ॥ ५२ ॥ एकाग्र
मानसो विद्वन्नाराध्यावर्तयेत्सदा ॥ तस्य सिद्धिर्भवेन्नित्यं चमत्कारो भवेद्द्विज ॥ ५३ ॥ तस्मादत्र प्रकर्तव्यं जपादिकमतंद्रितैः ॥ अष्टम्यां च नवम्यां
च यात्रा स्यात्प्रतिमासिकी ॥ ५४ ॥ देयान्यन्नानि बहुशो नानाविधफलानि च ॥ क्षीरेण स्नपनं कार्यं पूजनीया प्रयत्नतः ॥ ५५ ॥ उच्चाटनादी
न्यपि च मोहनादि विशेषतः ॥ अत्र स्थाने विशेषेण दुष्टमन्त्रोऽपि सिध्यति ॥ ५६ ॥ सिद्धस्थाने परं मोक्षं वशीकरणमुत्तमम् ॥ जपो होम
स्तथा दानं सर्वमक्षयतां व्रजेत् ॥ ५७ ॥ आश्विने शुक्लपक्षस्य नवरात्रिषु सुव्रत ॥ यत्र गत्वा नरो विप्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५८ ॥ यदा पूर्वं
विनिर्ज्जित्य रावणं लोकरावणम् ॥ समागतो रघुपतिः सीतालक्ष्मणसंयुतः ॥ ५९ ॥ यत्र गत्वा पदा वीरो भरतो रामकांक्षया ॥ स्थितः
सानुचरः श्रीमाञ्छ्रिया परमया युतः ॥ ६० ॥ तत्रागमत्सुरगवी प्रादुर्भूता स्रवत्स्तनी ॥ तत्स्तनेभ्यः प्रसुस्राव दुग्धं बहुगुणाधिकम् ॥ ६१ ॥
तद्भूमिपतितं दुग्धं दृष्ट्वा वानरराक्षसाः ॥ विस्मयं परमं जग्मुः प्रपपुस्ते चराचरम् ॥ ६२ ॥ किमेतदिति राजेंद्र तानुवाच रघू
द्वहः ॥ वसिष्ठो वेत्ति तत्सर्वं पृच्छामस्तं मुनिं वयम् ॥ ६३ ॥ इत्युक्तास्तु ततः सर्वे वसिष्ठप्रमुखे स्थिताः ॥ ते पप्रच्छुः प्रांजल
यः कृत्वा चाग्रेसरं नृपम् ॥ ६४ ॥ वसिष्ठोऽपि क्षणं ध्यात्वा तमुवाच निराकुलम् ॥ राघवं प्रति संबोध्य सर्वेषामग्रतो मुनिः ॥ ६५ ॥ ॥
॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ॥ शृणु राम महाबाहो कामधेनुरियं शुभा ॥ समागता तव स्नेहात्प्रस्रवंती स्तनात्पयः ॥ ६६ ॥ दुग्धमध्ये समुद्भूतो रुद्र
स्त्वां द्रष्टुमागतः ॥ निष्पन्नकार्य्यं देवानां निर्जितारातिमुत्तमम् ॥ ६७ ॥ इमं संपूजय क्षिप्रमेतत्कुण्डस्य सन्निधौ ॥ शीघ्रं त्वमपि यत्नेन पूजये
मं शिवं शुभम् ॥ दुग्धेश्वरमिति ख्यातं क्षीरकुण्डे पवित्रकम् ॥ ६८ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ ततो रघुपतिः श्रीमान्वसिष्ठोक्तविधानतः ॥
पूजयामास तल्लिंगं दुग्धेश्वरमिति स्मृतम् ॥६९॥ सीतया सत्कृतं यस्मात्तत्कुण्डं क्षीरसंगमम् ॥ सीताकुंडमिति ख्यातिं जगामानुपमां ततः ॥७०॥
सीताकुण्डे नराः स्नात्वा दृष्ट्वा दुग्धेश्वरं प्रभुम् ॥ सर्वपापैः प्रमुच्यंते नात्र कार्या विचारणा ॥७१॥ अत्र स्नानं जपो होमो दानं चाक्षयतां व्रजेत् ॥
सीताकुंडे तु संपूज्य सीतारामौ सलक्ष्मणौ ॥७२॥ दुग्धेश्वरं च संपूज्य सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ज्येष्ठे मासि चतुर्दश्यां यात्रा सांवत्सरी स्मृता ॥७३॥

एवं यो विधिवत्कुर्याद्दयाधर्मविशारदः ॥ स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥ ७४ ॥ तत्र पूर्वदिशाभागे सुग्रीवरचितं महत् ॥ तीर्थं तपो
निधेस्तत्र वर्तते सन्निधौ शुभम् ॥ ७५ ॥ यत्र स्नात्वा च दत्त्वा च रामं संपूज्य यत्नतः ॥ तस्मिन्नेव दिने तत्र सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ७६ ॥
तत्प्रत्यग्दिशि वै स्थानं हनुमत्कुण्डमित्यपि ॥ तस्य पश्चिमतो विप्र विभीषणसरः शुभम् ॥ ७७ ॥ तयोः स्नानेन दानेन रामसंपूजनेन च ॥
सर्वान्कामानवाप्नोति तस्मिन्नेव विधानतः ॥ इयं सा परमा मेध्याऽयोध्या धर्मनिधिः स्मृता ॥ ७८ ॥ [1]इत्युक्तास्तु ततः सर्वे वसिष्ठ
मुनिमादरात् ॥ पप्रच्छुर्विनयात्क्षिप्रं विभीषणपुरःसराः ॥ कथयस्व तपोराशे कथामेतां सुदुर्लभाम् ॥ ७९ ॥ अयोध्यायाः परं विप्र माहात्म्यं कथ
यंति यत् ॥ तत्सर्वं कथय क्षिप्रं श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ८० ॥ यथा यात्रां विधास्यामः क्रमेण च विधानतः ॥ तदस्मासु कृपां कृत्वा कथ
यस्व तपोनिधे ॥ ८१ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ॥ शृण्वन्तु मुनयः सर्वे अयोध्यामहिमाद्भुतम् ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥
॥ ८२ ॥ इदं गुह्यतरं क्षेत्रमयोध्याभिधमुत्तमम् ॥ सर्वेषामेव भूतानां हेतुर्मोक्षस्य सर्वदा ॥ ८३ ॥ अस्मिन्सिद्धाः सदा देवा वैष्णवं
व्रतमास्थिताः ॥ नानालिंगधरा नित्यं विष्णुलोकाभिकांक्षिणः ॥ ८४ ॥ अभ्यस्यंति परं योगं युक्तप्राणा जितेन्द्रियाः ॥ नानावृक्ष
समाकीर्णे नानाविहगवासिनि ॥ ८५ ॥ कमलोत्पलशोभाढ्ये सरोभिः समलंकृते ॥ अप्सरोगणसंकीर्णे सर्वदा सेविते शुभे ॥ ८६ ॥
रोचते हि सदा वासः क्षेत्रे नित्यं हरेरिह ॥ मन्यमाना विष्णुभक्ता विष्णौ सर्वेऽर्पितक्रियाः॥८७॥यथा मोक्षमिहायांति नान्यत्र हि तथा क्वचित् ॥
अतः श्रेष्ठतमं क्षेत्रं यस्माच्च वसतिर्हरेः ॥ महाक्षेत्रमिदं यस्मादयोध्याभिधमुत्तमम् ॥ ८८ ॥ नैमिषे च कुरुक्षेत्रे गंगाद्वारे च पुष्करे ॥ स्नाना
त्संसेवनाद्वापि न मोक्षः प्राप्यते तथा ॥ ८९ ॥ इह संप्राप्यते यद्वत्तत एव विशिष्यते ॥ प्रयागे वा भवेन्मोक्ष इह वा हरिसंश्रयात् ॥ सर्वस्मा
दपि तीर्थाग्र्यादिदमेव महत्स्मृतम् ॥ ९० ॥ अव्यक्तलिंगैर्मुनिभिः सर्वैः सिद्धैर्महर्षिभिः ॥ इह संप्राप्यते मोक्षो दुर्लभोऽन्यत्र यो मतः ॥
॥ ९१ ॥ तेभ्यः प्रयच्छति हरिर्योगमैश्वर्यमुत्तमम् ॥ आत्मनश्चैव सायुज्यमीप्सितं स्थानमुत्तमम् ॥ ९२ ॥ ब्रह्मा देवर्षिभिः सार्द्धं
श्रीश्च वायुर्दिवाकरः ॥ देवराजस्तथा शक्रो ये चान्येऽपि दिवौकसः ॥ ९३ ॥ उपासते महात्मानः सर्वत्र हरिमादरात् ॥
अन्येपि योगिनः सिद्धाः क्षेत्ररूपा महाव्रताः ॥ अनन्यमनसो भूत्वा सर्वदोपासते हरिम् ॥ ९४ ॥ विषयासक्तचित्तोऽपि त्यक्तधर्म

---

[1] एतेन–"सीताकुण्डे नरः स्नात्वा"–इत्याद्युक्तिर्वसिष्ठस्यैवेति गम्यते । युक्ता च तत्तर्थिमाहात्म्यप्रशंसनात्प्रकरणाच्चेति विमर्शेनानुसंधेयम् ।

रतिर्नरः ॥ इह क्षेत्रे मृतः सोपि संसारी न पुनर्भवेत् ॥ ९५ ॥ ये पुनर्निगमाधीनाः सत्रस्था विजितेंद्रियाः ॥ व्रतिनश्च निरारंभाः सर्वे ते हरिभाविताः ॥ ९६ ॥ देहभंगं समापद्य धीमंतः संगवर्जिताः ॥ गतास्ते च परं मोक्षं प्रसादात्सर्वदा हरेः ॥ ९७ ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु युञ्जन्योगी न चाप्नुयात् ॥ तमिहैव परं मोक्षं मरणादपि गच्छति ॥ ९८ ॥ एतत्संक्षेपतो वच्मि क्षेत्रस्य महिमाद्भुतम् ॥ एतदेव परं स्थानमेतदेव परं पदम् ॥ एतादृङ्नापरं स्थानं पुनरन्यत्र दृश्यते ॥ ९९ ॥ अत्र गत्वा प्रयत्नेन यात्रा पुण्याभिकांक्षिभिः ॥ कर्तव्या विधिवद्धीराः क्रमेण श्रद्धयान्वितैः ॥ ॥ १०० ॥ प्रथमेऽहनि कर्त्तव्य उपवासो यतात्मभिः ॥ नियमेन ततः स्नानं दानं चैव स्वशक्तितः ॥ १०१ ॥ उपावृत्तस्तु पापेभ्यो यस्य वासो गुणैः सह ॥ उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥ १०२ ॥ उपवासं विधायासौ चक्रतीर्थे नरः कृती ॥ उपवासदिने स्नायाद्दद्याच्चैव स्वशक्तितः ॥ १०३ ॥ विप्रं संपूज्य विधिवत्पश्येद्विष्णुहरिं विभुम् ॥ स्वर्गद्वारे नरः स्नात्वा विष्णुं संपूज्य यत्नतः ॥ १०४ ॥ क्षौरं च कारयेत्तत्र व्रती धर्माभिधे ततः ॥ पापमोचनके स्नानमृणमोचनके ततः ॥ १०५ ॥ स्नात्वा सहस्रधारायां शेषं संपूज्य यत्नतः ॥ दृष्ट्वा चंद्रहरिं देवं ततो धर्महरिं विभुम् ॥ १०६ ॥ ततश्चक्रहरिं दृष्ट्वा दद्याच्चैव स्वशक्तितः ॥ ब्रह्मकुण्डे नरः स्नात्वा सर्वकामार्थसिद्धये ॥ महाविद्यासमीपे तु रात्रौ जागरणं चरेत् ॥ १०७ ॥ ततः प्रभाते विमले पुनरुत्थाय सद्व्रती ॥ स्वर्गद्वारे प्रयत्नेन विधिवत्स्नानमाचरेत् ॥ १०८ ॥ श्राद्धं च विधिवत्कृत्वा दत्त्वा चैव स्वशक्तितः॥ विष्णुं संपूज्य विधिवद्विप्रानपि पुनःपुनः ॥१०९॥ दंपती च प्रयत्नेन पूज्यौ वस्त्रादिभिस्तथा ॥ श्रद्धया परया युक्तैर्दातव्या भूरिदक्षिणा ॥ ११० ॥ विप्रान्संपूज्य विधिवद्भुंजीत प्रयतो नरः ॥ १११ ॥ अन्येद्युरपि चोत्थाय श्रद्धया परया युतः ॥ रुक्मिणीप्रभृतीन्यत्र पश्येत्तीर्थानि च क्रमात् ॥ ११२ ॥ तत्रतत्र नरः स्नात्वा दत्त्वा चैव स्वशक्तितः ॥ विष्णुं संपूज्य यत्नेन मनोवाक्कायनिर्मलः ॥ ११३ ॥ यात्रां समापयेत्सम्यङ्नियतात्मा शुचिव्रतः ॥ यत्र क्वापि मृतो धीरः परं मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ११४ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ वसिष्ठोक्तमिति श्रुत्वा कृत्वा चैव यथाविधि ॥ विभीषणपुरोगास्ते बभूवुर्निर्मलास्तदा ॥ ११५ ॥ इति बहुलविधानैस्तीर्थयात्रां विधाय प्रचुरसुकृतपूर्णास्ते च सुग्रीवमुख्याः ॥ गतमलिनसुदेहाः स्वर्गचर्याप्रयत्नादुपगुणितगुणौघास्ते बभूवुः समस्ताः ॥ ११६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखंडेऽयोध्यामाहात्म्ये महारत्नतीर्थदुर्भरमहाभरतीर्थमहाविद्यातीर्थसिद्धपीठक्षीरेश्वरसीताकुण्डसुग्रीवतीर्थहनुमत्कुण्डविभीषणसरस्तीर्थायोध्यायात्राविधिक्रमवर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ जटाकुण्डत आग्नेयदिग्दले

संश्रितं महत् ॥ गयाकूपमिति ख्यातं सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥ १ ॥ यत्र स्नात्वा च दत्त्वा च यथाशक्त्या जितेंद्रियः ॥ सर्वकाममवाप्नोति श्राद्धं
कृत्वा द्विजोत्तमः ॥ २ ॥ नरकस्थाश्च ये केचित्पितरश्च पितामहाः ॥ विष्णुलोके तु गच्छन्ति तस्मिञ्छ्राद्धे कृते तु वै ॥ ३ ॥ तस्मिञ्छ्राद्धे कृते
विप्र पितॄणामनृणो भवेत् ॥ शक्तिभिः पिंडदानं तु सयवैः पायसेन च ॥ ४ ॥ कर्त्तव्यमृषिनिर्दिष्टं पिण्याकेन गुडेन वा ॥ श्राद्धं तत्तीर्थके प्रोक्तं
पितॄणां तुष्टिकारकम् ॥ ५ ॥ तत्र श्राद्धं प्रकर्त्तव्यं नरैः श्रद्धासमन्वितैः ॥ तुष्यंति पितरस्तेषां तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥ ६ ॥ तुष्टेषु
पितृषु श्रीमाञ्जायते पुत्रवाँस्तथा ॥ श्राद्धेन पितरस्तुष्टाः प्रयच्छंति सुतान्बहून् ॥ ७ ॥ श्रियं च विपुलान्भोगाञ्छ्राद्धकृद्ध्रुवो न संशयः ॥ तस्मा
दत्र विधानेन विधातव्यं प्रयत्नतः ॥ ८ ॥ श्राद्धं श्रद्धायुतैः सम्यगभीष्टफलकांक्षिभिः ॥ गयाकूपे विशेषेण पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ ९ ॥ सोमवारेण
संयुक्ता अमावास्या यदा भवेत् ॥ तत्रानंतफलं श्राद्धं पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ १० ॥ अन्यदा सोमवारेण तत्र श्राद्धं विधानतः ॥ पितृसंतोषदं
नित्यं तत्र [1]दत्ताक्षयो भवेत् ॥ ११ ॥ तत्र पूर्वदिशाभागे तीर्थं सर्वोत्तमोत्तमम् ॥ पिशाचमोचनंनाम विद्यते च फलप्रदम् ॥ १२ ॥ तत्र स्नात्वा च
दत्त्वा च पिशाचो नैव जायते ॥ तत्र स्नानं तथा दानं श्राद्धं चैव विशेषतः ॥ कर्त्तव्यं च प्रयत्नेन नरैः श्रद्धासमन्वितैः ॥ १३ ॥ मार्गशीर्षे शुक्ल
पक्षे चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ स्नानं तत्र प्रकर्त्तव्यं पिशाचत्वविमुक्तये ॥ १४ ॥ तत्संनिधौ पूर्वभागे मानसंनाम नामतः ॥ तीर्थं पुण्यनिवासाग्र्यं
स्नातव्यं च विशेषतः ॥ तत्र स्नानेन दानेन सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ १५ ॥ नानाविधानि पापानि मेरुतुल्यानि वै पुनः ॥ तत्र स्नानात्क्षयं यांति
नात्र कार्या विचारणा ॥ १६ ॥ यत्किञ्चिद्विद्यते पापं मानसं कायिकं तथा ॥ वाचिकं च तथा पापं स्नानतो विलयं व्रजेत् ॥ १७ ॥ प्रौष्ठपद्यां
सदा कार्य्या पौर्णमास्यां विशेषतः ॥ यात्रा तस्य नृभिर्विप्र पुण्यवद्भिः क्रियापरैः ॥ १८ ॥ तस्माद्दक्षिणदिग्भागे वर्त्तते सुकृतैकभूः ॥ तमसानाम
तटिनी महापातकनाशिनी ॥ १९ ॥ यत्र स्नानं तथा दानं सर्वपापहरं सदा ॥ यस्यास्तटे तथा रम्ये सर्वदा फलदायके ॥ २० ॥ नानाविधानि
स्थानानि मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ माण्डव्यस्य मुनेः स्थानं वर्त्तते पापनाशनम् ॥ २१ ॥ यस्यास्तीरे मुनिश्रेष्ठ सर्वत्र सुमनोहरम् ॥ तस्या
श्रमपदं रम्यं नानावृक्षमनोहरम् ॥ २२ ॥ यस्मात्स्थानात्समुद्भूता तमसा सुतरंगिणी ॥ तद्वनं पुण्यमधिकं पावनं पदमुत्तमम् ॥ २३ ॥ यस्य
दर्शनतो नृणां सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ २४ ॥ प्रफुल्लनानाविधगुल्मशोभितं लताप्रतानावनतं मनोहरम् ॥ विरूढपुष्पैः परितः प्रियंगुभिः सुपु

---

[1] दत्ताक्षयः—दत्तस्य दानस्य अक्षयः- अनाशः—आनन्त्यं भवेत्—इत्यर्थः ।

ष्पितैः कण्टकितैश्च केतकैः ॥ २५ ॥ तमालगुल्मैर्निचितं सुगंधिभिः सकर्णिकारैर्बकुलैश्च सर्वतः ॥ अशोकपुन्नागवरैः सुपुष्पितैर्द्विरेफमालाकुलपुष्पसंचयैः ॥ २६ ॥ क्वचित्प्रफुल्लांबुजरेणुभूषितैर्विहंगमैश्चारुफलप्रचारिभिः ॥ विनादितं सारसमुत्कुलादिभिः प्रमत्तदात्यूहकुलैश्च वल्गुभिः ॥ ॥ २७ ॥ क्वचिच्च चक्राह्वरवोपनादितं क्वचिच्च कादम्बकदम्बकैर्युतम् ॥ क्वचिच्च कारण्डवनादनादितं क्वचिच्च मत्तालिकुलाकुलीकृतम् ॥ २८ ॥ मदाकुलाभिर्भ्रमरीभिराराान्निषेवितं चारुसुगंधिपुष्पवत् ॥ क्वचिच्च पुष्पैः सहकारवृक्षैर्लतोपगूढैस्तिलकद्रुमैश्च ॥ २९ ॥ प्रहृष्टनानाविधपक्षिसेवितं प्रमत्तहारीतकुलोपनादितम् ॥ समंततः सुन्दरदर्शनीयतां समुद्वहत्तद्वनमुल्लसन्महत् ॥ ३० ॥ निबिडनिचुलनीलं नीलकण्ठाभिरामं मदमुदितविहंगीवृन्दनादाभिरामम् ॥ कुसुमिततरुशाखालीनमत्तद्विरेफं नवकिसलयशोभाशोभितं सत्फलाढ्यम् ॥ ३१ ॥ इत्यादिबहुशोभाढ्यं सर्वदिक्षु मनोहरम् ॥ यत्र मांडव्यमुनिना तपस्तप्तं महत्किल ॥ यत्प्रभावादभूत्तीर्थं पावनं तत्सदा महत् ॥ ३२ ॥ तत्पूर्वं गौतमस्यर्षेराश्रमं पावनं महत् ॥ तत्पूर्वं च्यवनस्यर्षेः पराशरमुनेरिदम् ॥ प्रथमं ते मुनिश्रेष्ठ पितुः किल तपोनिधेः ॥ ३३ ॥ नानाविधानि तीर्थानि चाश्रमाश्चैव सर्वशः ॥ वर्तंते तापसानां च यस्यास्तीरे समंततः ॥ ३४ ॥ तमसानाम सा ज्ञेया वर्तते तटिनी शुभा ॥ यज्ञयूपान्समुत्खाय शोभिता बहुशोऽभितः ॥ ३५ ॥ तत्र स्नानेन दानेन श्राद्धेन च विशेषतः ॥ सर्वकामार्थसिद्धिः स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ ३६ ॥ मार्गशीर्षे शुक्लपक्षे पञ्चदश्यां विशेषतः ॥ स्नानं तस्य फलप्राप्तिदायकं सर्वदा नृणाम् ॥ ३७ ॥ तस्मादत्र प्रकर्तव्यं स्नानं निर्मलमानसैः ॥ प्रयत्नतो मुनिश्रेष्ठ सर्वकामार्थसिद्धिदम् ॥ ३८ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि तमसापरमं शुभम् ॥ सीताकुंडमितिख्यातं श्रीदुग्धेश्वरसन्निधौ ॥ ३९ ॥ भाद्रे शुक्लचतुर्थ्यां तु तस्य यात्रा शुभावहा ॥ सर्वकामार्थसिद्ध्यर्थं पूज्यो विघ्नेश्वरस्तथा ॥ तस्य स्मरणमात्रेण सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ ४० ॥ तस्माद्दक्षिणदिग्भागे भैरवोनाम नामतः ॥ यं दृष्ट्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४१ ॥ रक्षितो वासुदेवेन क्षेत्ररक्षार्थमादरात् ॥ तस्य पूजा विधातव्या प्रयत्नेन यथाविधि ॥ मनोभीष्टफलप्राप्तिर्भैरवस्य सदाऽऽदरात् ॥ ४२ ॥ मार्गशीर्षस्य कृष्णायामष्टम्यां तस्य निर्मिता ॥ यात्रा सांवत्सरी तत्र सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ४३ ॥ पशूपहारसंभूति कर्त्तव्यं पूजनं जनैः ॥ सर्वकामफलप्राप्तिर्जायते नात्र संशयः ॥ ४४ ॥ निर्विघ्नं तीर्थवसतिर्भैरवस्य प्रसादतः ॥ जायते तेन कर्तव्या पूजा तस्य प्रयत्नतः ॥ ४५ ॥ एतस्मिन्नुत्तरे भागे रम्यं भरतकुण्डकम् ॥ यत्र स्नात्वा नरः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४६ ॥ तत्र स्नानं

---

१ तेन—तेन कारणेन—इत्यर्थः ।

तथा दानं सर्वमक्षयतां व्रजेत् ॥ अन्नं बहुविधं देयं वासांसि विविधान्यपि ॥ ४७ ॥ यत्नतो देवताः पूज्या वस्त्रादिभिरलंकृतैः ॥ नंदि
ग्रामे वसन्पूर्वं भरतो रघुवंशजः ॥ ४८ ॥ रामचन्द्रं हृदि ध्यायन्निर्मलात्मा जितेन्द्रियः ॥ ततः स्थित्वा प्रजाः सर्वा ररक्ष क्षितिवल्लभः ॥ ४९ ॥
तत्र चक्रे महत्कुण्डं भरतोनाम भूपतिः ॥ राममूर्तिं च संस्थाप्य चचार विजितेन्द्रियः ॥ ५० ॥ तत्कुंडे सुमहत्पुण्यं नानापुण्यसमन्वितम् ॥
कुमुदोत्पलकह्लारपुण्डरीकसमन्वितम् ॥ ५१ ॥ हंससारसचक्राह्वविहंगमविराजितम् ॥ उद्यानपादपच्छायासच्छायममलं सदा ॥ ५२ ॥ तत्र
स्नानं महापुण्यं प्रमोदानन्दनिर्मलम् ॥ तत्र स्नानं तथा श्राद्धं पितॄनुद्दिश्य कुर्वतः ॥ पितरस्तस्य तुष्यंति तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥ ५३ ॥ स्वर्णं
चान्नं विधानेन दातव्यं च द्विजन्मने ॥ श्रद्धापूर्वकमेतत्तु कर्तव्यं प्रयतैर्नरैः ॥ ५४ ॥ तत्पश्चिमदिशाभागे जटाकुण्डमनुत्तमम् ॥ यत्र
रामादिभिः सर्वैर्जटाः परिहृता निजाः ॥ ५५ ॥ जटाकुण्डमिति ख्यातं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ यत्र स्नानेन दानेन सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ५६ ॥
पूर्वकुण्डेषु संपूज्यो भरतः श्रीसमन्वितः ॥ जटाकुण्डेषु संपूज्यौ ससीतौ रामलक्ष्मणौ ॥ चैत्रकृष्णचतुर्दश्यां यात्रा सांवत्सरी भवेत् ॥ ५७ ॥
इति परमविधानैः पूजयेद्रामसीते तदनु भरतकुण्डे लक्ष्मणं च प्रपूज्य ॥ विधिवदमृतकुण्डे द्वंद्वं[१]संमज्जनेन वसति सुकृतिमूर्तिर्वैष्णवे तत्र
लोके ॥ ५८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डेऽयोध्यामाहात्म्ये गयाकूपपिशाच मोचन
मानसतीर्थतमसानदीमाण्डव्याद्याश्रमसीताकुण्डदुग्धेश्वरभैरवभारतकुण्डजटाकुण्डमाहात्म्यवर्णनंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ निराहारो नरो भूत्वा क्षीराहारोऽपि वा पुनः ॥ अजितं पूजयेद्विप्र तस्य सिद्धिः करे स्थिता ॥
॥ १ ॥ महोत्सवस्तु कर्तव्यो गीतवादित्रसंयुतः ॥ एवं यः कुरुते धीमान्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ २ ॥ एतस्मादुत्तरे विद्वन्वीरस्य
शुभसूचकम् ॥ स्थानं मत्तगजेन्द्रस्य वर्तते नियतव्रत ॥ ३ ॥ तदग्रे सरसि स्नात्वा वसेत्तत्र सुनिश्चितम् ॥ पूर्णां सिद्धिमवाप्नोति
यामवाप्य न शोचति ॥ ४ ॥ अयोध्यारक्षको वीरः सर्वकामार्थसिद्धिदः ॥ नवरात्रिषु पंचम्यां यात्रा सांवत्सरी भवेत् ॥ ५ ॥ गंध
पुष्पादिधूपादिनैवेद्यादिविधानतः ॥ पूजनीयः प्रयत्नेन सर्वकामार्थसिद्धिदः ॥ यंयं काममिहेच्छेत तंतं काममवाप्नुयात् ॥ ६ ॥ एतस्माद्द
क्षिणे भागे सुरसानाम राक्षसी ॥ विष्णुभक्ता सदा विप्र वर्तते सिद्धिदायिका ॥ ७ ॥ तां संपूज्य नरो भक्त्या सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ८ ॥

---

[१] द्वन्द्वसंमज्जनेन—स्त्रीपुरुषयोः सह स्नानेन—इत्यर्थः ।

लंकास्थानादिहानीता रामेणोत्कृष्टकर्मणा ॥ अयोध्यायां स्थापिता सा रक्षार्थं नियतव्रतैः ॥ ९ ॥ संपूज्य विधिवत्तस्या दर्शनं कार्यमादरात् ॥
सर्वकामार्थसिद्ध्यर्थमुत्सवोऽपि शुभप्रदः ॥ कर्त्तव्यः सुप्रयत्नेन गीतवादित्रसंयुतैः ॥ १० ॥ नवरात्रे तृतीयायां यात्रा सांवत्सरी भवेत् ॥ सर्वदा
सुखसंतानसिद्धये परमार्थदा ॥ नानासंगीतवादित्रनृत्योत्सवमनोहरा ॥ ११ ॥ एवं कृते न संदेहः सर्वदा रक्षितो भवेत् ॥ १२ ॥ एतत्पश्चिमदि
ग्भागे वर्तते परमो मुने ॥ पिंडारक इति ख्यातो वीरः परमपौरुषः ॥ पूजनीयः प्रयत्नेन गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ १३ ॥ यस्य पूजावशान्नृणां
सिद्धयः करसंश्रिताः ॥ तस्य पूजाविधानेन कर्तव्यं पूजनं नरैः ॥ १४ ॥ सरयूसलिले स्नात्वा पिंडारकं च पूजयेत् ॥ पापिनां मोहकर्त्तारं मतिदं
कृतिनां सदा ॥ १५ ॥ तस्य यात्रा विधातव्या सपुष्या नवरात्रिषु ॥ तत्पश्चिमदिशाभागे विघ्नेशं किल पूजयेत् ॥ १६ ॥ यस्य दर्शनतो नृणां
विघ्नलेशो न विद्यते ॥ तस्माद्विघ्नेश्वरः पूज्यः सर्वकामफलप्रदः ॥ १७ ॥ तस्मात्स्थानत ऐशाने रामजन्म प्रवर्त्तते ॥ जन्मस्थानमिदं प्रोक्तं मोक्षा
दिफलसाधनम् ॥ १८ ॥ विघ्नेश्वरात्पूर्वभागे वासिष्ठादुत्तरे तथा ॥ लौमशात्पश्चिमे भागे जन्मस्थानं ततः स्मृतम् ॥ १९ ॥ यद्दृष्ट्वा च मनुष्यस्य
गर्भवासजयो भवेत् ॥ विना दानेन तपसा विना तीर्थैर्विना मखैः ॥ २० ॥ नवमीदिवसे प्राप्ते व्रतधारी हि मानवः ॥ स्नानदानप्रभावेण मुच्यते
जन्मबन्धनात् ॥ २१ ॥ कपिलागोसहस्राणि यो ददाति दिनेदिने ॥ तत्फलं समवाप्नोति जन्मभूमेः प्रदर्शनात् ॥ २२ ॥ आश्रमे वसतां पुंसां
तापसानां च यत्फलम् ॥ राजसूयसहस्राणि प्रतिवर्षाग्निहोत्रतः ॥ २३ ॥ नियमस्थं नरं दृष्ट्वा जन्मस्थाने विशेषतः ॥ मातापित्रोर्गुरूणां च भक्ति
मुद्वहतां सताम् ॥ २४ ॥ तत्फलं समवाप्नोति जन्मभूमेः प्रदर्शनात् ॥ २५ ॥ ॥ अथ सरयूवर्णनम् ॥ ॥ पितॄणामक्षया तृप्तिर्गयाश्राद्धाधिकं
फलम् ॥ २६ ॥ मन्वंतरसहस्रैस्तु काशीवासेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति सरयूदर्शने कृते ॥ २७ ॥ गयाश्राद्धं च ये कृत्वा पुरुषोत्तम
दर्शनम् ॥ कुर्वंति तत्फलं प्रोक्तं कलौ दाशरथीं पुरीम् ॥ २८ ॥ मथुरायां कल्पमेकं वसते मानवो यदि ॥ तत्फलं समवाप्नोति सरयूदर्शने कृते ॥
॥ २९ ॥ पुष्करेषु प्रयागेषु माघे वा कार्त्तिके तथा ॥ तत्फलं समवाप्नोति सरयूदर्शने कृते ॥ ३० ॥ कल्पकोटिसहस्राणि ह्यवन्तीवासतो हि
यत् ॥ तत्फलं समवाप्नोति सरयूदर्शने कृते ॥ ३१ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि भागीरथ्यवगाहजम्[1] ॥ तत्फलं निमिषार्द्धेन कलौ दाशरथीं पुरीम् ॥
॥ ३२ ॥ निमिषं निमिषार्द्धं वा प्राणिनां रामचिन्तनम् ॥ संसारकारणाज्ञाननाशकं जायते ध्रुवम् ॥ ३३ ॥ यत्र कुत्र स्थितो यस्तु ह्ययोध्यां

---

[1] यत्फलम्—इति शेषः ।

मनसा स्मरेत् ॥ न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पांतरशतैरपि ॥ ३४ ॥ जलरूपेण ब्रह्मैव सरयूर्मोक्षदा सदा ॥ नैवात्र कर्मणो भोगो रामरूपो भवेन्नरः ॥
॥ ३५ ॥ पशुपक्षिमृगाश्चैव ये चान्ये पापयोनयः ॥ तेऽपि मुक्ता दिवं यांति श्रीरामवचनं यथा ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वा विरते तस्मिन्मुनौ
कलशजन्मनि ॥ कृष्णद्वैपायनव्यासः पुनरूचे तपोधनः ॥ ३७ ॥ दुर्लभा सर्वजन्तूनां कथा विस्तरतः क्रमात् ॥ यात्राक्रमोऽपि च मया श्रुत
आगच्छतां नृणाम् ॥ ३८ ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि क्षेत्रस्थानं यथाविधि ॥ यात्राक्रमं मुनिश्रेष्ठ सम्यक्कत्तस्तपोधन ॥ ३९ ॥ फलं ब्रूहि क्रमेणैव
विस्तरात्पृच्छतो मम ॥ यद्यस्ति मयि ते विद्वन्कृपा कारुणिकोत्तम ॥ ४० ॥ यथा श्रुत्वा क्रमेणैव यात्रां विश्वविदां वर ॥ करोमि त्वत्प्रसादेन
तथा कुरु यतव्रत ॥ ४१ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ शृणु वक्ष्यामि तत्त्वेन यात्राक्रममथादितः ॥ अयोध्यां सप्ततीर्थानां यथावदनुपूर्वशः ॥
॥ ४२ ॥ मनोवाक्कायशुद्धेन निर्दोषेणांतरात्मना ॥ मानसेषु सुतीर्थेषु स्नात्वा किल जितेंद्रियः ॥ यः करोति विधिं सम्यक्स तीर्थफलमश्नुते ॥
॥ ४३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ मानसान्येव तीर्थानि कथयस्व तपोधन ॥ येषु स्नातवतां नृणां विशुद्धिर्मनसो भवेत् ॥ ४४ ॥
॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ शृणु तीर्थानि गदतो मानसानि ममानघ ॥ येषु सम्यङ्नरः स्नात्वा प्रयाति परमां गतिम् ॥ ४५ ॥ सत्यतीर्थं
क्षमातीर्थं तीर्थमिंद्रियनिग्रहः ॥ सर्वभूतदयातीर्थं तीर्थानां सत्यवादिता ॥ ४६ ॥ ज्ञानतीर्थं तपस्तीर्थं कथितं तीर्थसप्तकम् ॥ सर्वभूतदयातीर्थे
विशुद्धिर्मनसो भवेत् ॥ ४७ ॥ न तोयपूतदेहस्य स्नानमित्यभिधीयते ॥ स स्नातो यस्य वै पुंसः सुविशुद्धं मनो मतम् ॥ भौमानामपि तीर्थानां
पुण्यत्वे कारणं शृणु ॥ ४८ ॥ यथा शरीरस्योद्देशाः केचिन्मध्योत्तमाः स्मृताः ॥ तथा पृथिव्यामुद्देशाः केचित्पुण्यतमाः स्मृताः ॥ ४९ ॥ तस्मा
द्भौमेषु तीर्थेषु मानसेषु च संवसेत् ॥ उभयेषु च यः स्नाति स याति परमां गतिम् ॥ ५० ॥ तस्मात्त्वमपि विप्रेंद्र विशुद्धेनांतरात्मना ॥ यात्रां
कुरु प्रयत्नेन यात्रा वै नोदिता मया ॥ तं तु वक्ष्यामि विप्रेंद्र तीर्थयात्राविधिं क्रमात् ॥ ५१ ॥ जायन्ते च जलेष्वेव म्रियंते च जलौकसः ॥ न
च गच्छंति ते स्वर्गमशुद्धमनसो मलाः ॥ ५२ ॥ विषयेष्वनिशं रागो मनसो मल उच्यते ॥ तेष्वेव हि न संगम्य नैर्मल्यं समुदाहृतम् ॥ ५३ ॥
चित्तमन्तर्गतं दुष्टं तीर्थस्नानं न शुध्यति ॥ शतशोऽपि जलैर्धौते सुराभाण्डमपावनम् ॥ ५४ ॥ दानमिज्या तपः शौचं तीर्थसेवा श्रुतिस्तथा ॥
सर्वाण्येतानि तीर्थानि यदि भावेन निर्मलः ॥ ५५ ॥ निगृहीतेंद्रियग्रामो यत्रैव वसते नरः ॥ तत्र तस्य कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्करं तथा ॥ ५६ ॥
एतत्ते कथितं विप्र मानसं तीर्थलक्षणम् ॥ स्नाते यस्मिन्क्रियाः सर्वाः सफलाः स्युः क्रियावताम् ॥ ५७ ॥ प्रातरुत्थाय मतिमान्संगमे स्नान

माचरेत् ॥ विभुं विष्णुहरिं दृष्ट्वा स्नायाद्वै ब्रह्मकुण्डके ॥ ५८ ॥ चक्रतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा चक्रहरिं विभुम् ॥ ततो धर्महरिं दृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५९ ॥ एकादश्यामेकादश्यामियं यात्रा शुभावहा ॥ प्रातरुत्थाय मतिमान्स्वर्गद्वारजलप्लुतः ॥ ६० ॥ विधाय नित्यजं कर्म अयोध्यां च विलोकयेत् ॥ सरयूं तु ततो दृष्ट्वा पश्येन्मत्तगजं ततः ॥ ६१ ॥ बंदीं च शीतलां चैव बटुकं च विलोकयेत् ॥ तदग्रसरसि स्नात्वा महाविद्यां विलोकयेत् ॥ ६२ ॥ पिण्डारकं ततो दृष्ट्वा ततो भैरवदर्शनम् ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यामेषा यात्रा फलप्रदा ॥ ६३ ॥ अंगारकचतुर्थ्यां तु पूर्वोक्ता देवता अपि ॥ विघ्नेशं च ततः पश्येत्सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ६४ ॥ प्रातरुत्थाय मतिमान्ब्रह्मकुण्डजले प्लुतः ॥ विष्णुं विष्णुहरिं दृष्ट्वा मनोवाक्कायशुद्धिमान् ॥ ॥ ६५ ॥ मंत्रेश्वरं ततो दृष्ट्वा महाविद्यां विलोकयेत् ॥ अयोध्यां च ततो दृष्ट्वा सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ६६ ॥ स्वर्गद्वारे नरः स्नात्वा सचैलो विजितेंद्रियः ॥ नानाविधानि पापानि बहुजन्मकृतानि च ॥ सचैलस्नानतो यांति तस्मात्सचैलमाचरेत् ॥ ६७ ॥ एषा वै गदिता यात्रा सर्वपापहरा शुभा ॥ ॥ ६८ ॥ य एवं कुरुते यात्रां नित्यं शुभफलप्रदाम् ॥ न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ ६९ ॥ तस्मात्त्वमपि विप्रेंद्र अयोध्यां व्रज मा चिरम् ॥ तत्र गत्वा क्रमेणैव यात्रां कुरु यतेंद्रियः ॥ ७० ॥ अयोध्या परमं स्थानमयोध्या परमं महत् ॥ अयोध्यायाः समा काचित्पुरी नैव प्रदृश्यते ॥ ७१ ॥ अयोध्या परमं स्थानं विष्णुचक्रे प्रतिष्ठितम् ॥ ७२ ॥ इत्येतत्कथितं विप्र मया पृष्टं हि यत्त्वया ॥ समाश्रय मुने तां त्वमनुजानीहि मामतः ॥ ७३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्येतदुक्त्वा विरते मुनौ कलशजन्मनि ॥ उवाच मधुरं वाक्यं व्यासः स तपसां निधिः ॥ ७४ ॥ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि कृतकृत्योऽस्म्यहं मुने ॥ सत्यं शौचं श्रुतं विप्रं सुशीलं च क्षमार्जवम् ॥ सर्वं च निष्फलं तस्य अयोध्यां नागतो यदि ॥ ७५ ॥ यस्मिन्मयि प्रसन्नेन त्वयोक्तो धर्मनिर्णयः ॥ इदानीमपि गच्छामि ह्ययोध्यां निर्मलां पुरीम् ॥ त्वमपि व्रज विप्रेंद्र स्वमाश्रमपदं निजम् ॥ ७६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्येवमुक्त्वा क्रमशो यात्राविधिमनुत्तमम् ॥ जगाम तपसां राशिरगस्त्यः कुंभसंभवः ॥ ७७ ॥ स्वमाश्रमपदं धीरो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ व्यासोऽपि महसां राशिर्जगाम विजितेन्द्रियः ॥ ७८ ॥ अयोध्यामागतो विप्रः सर्वकामार्थसिद्धये ॥ आगत्यैतद्विधानेन कृत्वा यात्रां यथाक्रमम् ॥ ७९ ॥ दृष्ट्वा महाश्चर्यकरं कारणं तीर्थमुत्तमम् ॥ आनंदतुंदिलस्तत्र सम्यगाचम्य बुद्धिमान् ॥ ८० ॥ ततो जगाम विप्रेंद्रः स्वमाश्रमपदं मुनिः ॥ व्यासेन कथितं मह्यं माहात्म्यं क्रमशस्तदा ॥ ८१ ॥ मया श्रुत्वा च माहात्म्यं यात्रां कृत्वा विधानतः ॥ कुरुक्षेत्रे समागत्य भवदग्रे निरूपितम् ॥ ८२ ॥ इदं माहात्म्यमतुलं यः पठेत्प्रयतो नरः ॥ श्रद्धया यश्च शृणुयात्स याति परमां

गतिम् ॥ ८३ ॥ तस्मादेतत्प्रयत्नेन श्रोतव्यं च जनैः सदा ॥ द्विजपूजा विष्णुपूजा विधातव्या प्रयत्नतः ॥ ८४ ॥ दातव्यं च सुवर्णादि यथाशत्त्या द्विजन्मने ॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रान्धर्म्मार्थी धर्ममाप्नुयात् ॥ ८५ ॥ अतिविपुलविधानैर्वर्णितं धर्म्यमाद्यं कलयति परभक्त्या क्षेत्रमाहात्म्यमेतत् ॥ य इह मनुजवर्यः श्रीसनाथः स सम्यग्व्रजति हरिनिवासं सर्वभोगांश्च भुक्त्वा ॥ ८६ ॥ यः पाठकस्यापि कदाचिदेव ददाति वित्तं च यथात्मशत्त्या ॥ पात्राणि वस्त्राणि मनोहराणि रौप्यं सुवर्णं च गवीः स मुच्येत् ॥ ८७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डेऽयोध्यामाहात्म्येऽगस्त्यव्याससंवादेऽयोध्यायात्राविधिक्रमवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥

श्लोकसंख्या ४२७ ।

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डेऽयोध्यामाहात्म्यं सम्पूर्णम् ॥ (२-८)

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्राणालये मुद्रितम् । संवत् १९६७, शके १८३२.

अथ श्रीस्कांदे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डे वासुदेवमाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥ (२-९) ॥

॥ श्रीबदरीशाय नमः ॥

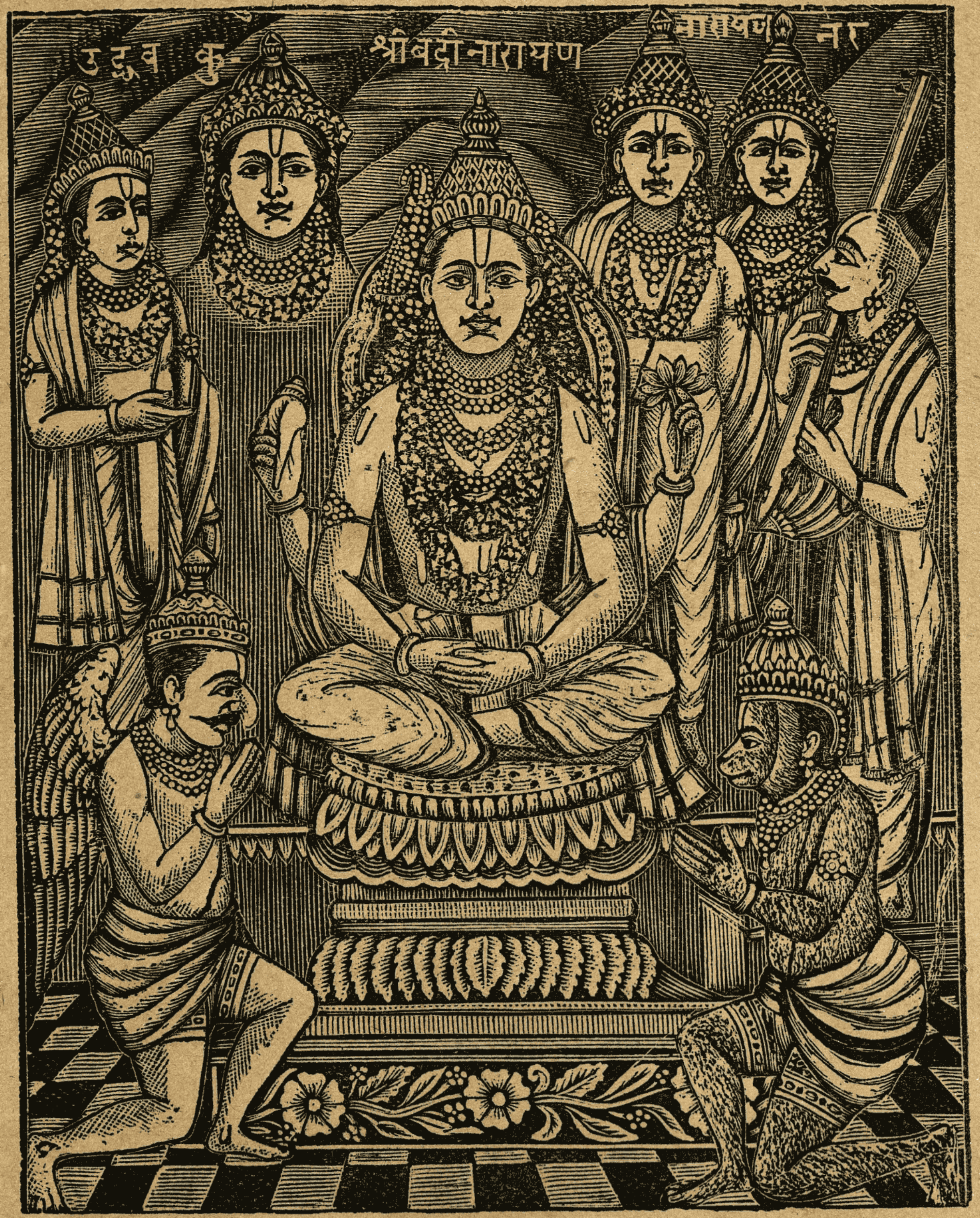
उद्धव
कु
श्रीबद्री नारायण
नारायण
नर

विशेषसूचना ।

एतच्च वासुदेवमाहात्म्यं प्राङ्मुद्रणसमये बहुप्रयत्नतोऽन्विष्यमाणमपि नोपलब्धं सम्प्रति च भगवद्वासुदेवाऽदभ्रद यया तद्दुपलभ्य संशोध्य संमुद्र्यात्र विनिवेश्यते । यद्यपि नारदीयपुराणे स्कन्दमहापुराणविषयानुक्रम निरूपणे प्रथममाहेश्वरखण्ड एव "वासुदेवस्य माहाम्यम्" इत्युपलभ्यते तथापि वासुदेवमाहात्म्यस्य वैष्णवखण्ड एव पुस्तकेषूपलब्धेः प्रकरणौचित्या चात्रैवास्य निवेशनमिति विभावयन्तु सुधियः।

श्रीकृष्णाय नमोनमः ॥ ॥ अथ श्रीवासुदेवमाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ जीवानां श्रेयसे सौते बहुधा साधनानि ते ॥
धर्मो ज्ञानं च वैराग्यं योगादीन्युदितानि नः ॥ १ ॥ इतिहासैर्बहुविधैर्विस्पष्टार्थानि तानि च ॥ सर्वाण्यपि महाबुद्धे श्रुतान्यस्माभिरादरात्
॥ २ ॥ सर्वेषां मनुजानां तु दुष्कराण्येव तानि तु ॥ बाहुल्याच्चान्तरायाणां तत्सिद्धिरपि दुर्ल्लभा ॥ ३ ॥ प्रयत्नेनातिमहता पुरुषैर्द्धैर्य्यशा
लिभिः ॥ साधितान्यपि सिध्यन्ति तानि कालेन भूयसा ॥ ४ ॥ अतो भवान्द्विजातीनामाश्रमाणां च सर्वशः ॥ ब्रवीतु सुकरोपायं स्त्रीशूद्रा
देरपीह नः ॥ ५ ॥ कृतेन येनाप्यल्पेन येन केनापि देहिना ॥ अन्तरायैरविहतं महदेव फलं भवेत् ॥ ६ ॥ मोक्षस्य साधनं तादृक्सुविचार्य्य
महामते ॥ हिताय सर्वजीवानां कृपया वक्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ प्रसादाद्बलदेवस्य व्यासस्य जनकस्य च ॥ जानासि सर्वमेव त्वं तन्नो ब्रूहि बुभुत्सतः
॥ ८ ॥ सौतिरुवाच ॥ महर्षिरपि सावर्णिरेवमेव हि शौनक ॥ विनीतः स्कन्दमप्राक्षीत्पुनः शङ्करनन्दनम् ॥ ९ ॥ सावर्णिरुवाच ॥ श्रुता
नानाविधा धर्म्माः साङ्ख्यज्ञानं च नैकधा ॥ योगादीनि त्वदुक्तानि साधनानि मया गुह ॥ १० ॥ सुदुष्कराणि मन्येऽहं तानि त्वस्मादृशां
किल ॥ महतामपि चान्येषां कृच्छ्रसाध्यानि वै चिरात् ॥ ११ ॥ अतो वर्णाश्रमवतां श्रेयस्कृत्सुकरं च यत् ॥ साधनं तच्छ्रेष्ठतमं वक्तुमर्हसि
मेऽधुना ॥ १२ ॥ सौतिरुवाच ॥ इति पृष्टो मुनीन्द्रेण तेन जिज्ञासुना गुहः ॥ वासुदेवं हृदि ध्यायन्कार्त्तिकेयः स ऊचिवान् ॥ १३ ॥ स्कन्द
उवाच ॥ शृणु ब्रह्मन्प्रवक्ष्येऽहं श्रुतं पितृमुखान्मया ॥ सर्वेषामपि जीवानां सुकरं मोक्षसाधनम् ॥ १४ ॥ देवताप्रीणनसमं स्वेष्टसिद्धिमभी
प्सताम् ॥ नास्त्यन्यसाधनं किञ्चिद्वर्णाश्रमवतामिह ॥ १५ ॥ अप्यल्पं सुकृतं कर्म्म देवसंबन्धतः कृतम् ॥ फलं ददाति निर्विघ्नं महदेव हि
तन्नृणाम् ॥ १६ ॥ दैवं पित्र्यं स्वधर्म्मश्च काम्यं कर्म्मापि यच्च तत् ॥ देवतायास्तु संबन्धात्सद्यः स्यादिष्टसिद्धिदम् ॥ १७ ॥ साङ्ख्ययोग
विरागादि प्रागुक्तं यच्च दुष्करम् ॥ तदपि स्याद्धि सुकरमनेनैवाशु सिद्धिदम् ॥ १८ ॥ देवस्याराधनेनैव यतः सिद्ध्यति वाञ्छितम् ॥ अतः
सर्वैर्य्यथाशक्ति प्रीत्याराध्यः स मानवैः ॥ १९ ॥ सावर्णिरुवाच॥देवा बहुविधा प्रोक्तास्त्वया षण्मुख मे पुरा ॥ नानाविधा वर्णिताश्च तदा
राधनरीतयः॥२०॥तत्फलानिच सर्वाणि त्वयोक्तानि पृथक्पृथक् ॥स्वर्गादिप्राप्तिमुख्यानि कालग्रस्तानि तानि तु ॥२१॥ निवृत्तिधर्म्मिणां ब्रह्मा
द्युपास्तेर्य्योगिनां गुह ॥ जनादिलोकाप्तिफलं द्विपरार्द्धान्तनश्वरम्॥२२॥दुष्कराणीह संसाध्य कर्म्माणि पुरुकृच्छ्रतः॥क्षयिष्णुफललाभश्चेत्तर्हि किं
तदुपार्जनैः॥२३॥कालेन नाश्यते येषां वपुः स्थानबलादिकम्॥तेषां न रोचते मह्यमुपासाऽत्र दिवौकसाम्॥२४॥यः स्वयं निर्भयोऽन्येषां भयहर्त्ता

सनातनः ॥ नित्यधामाऽक्षयफलप्रदाता भक्तवत्सलः ॥ २५ ॥ यस्य प्रसादात्सर्वेषां सर्व एव मनोरथाः ॥ सिद्ध्येयुश्चाञ्जसैवाऽत्र तं देवं वद
मे गुह ॥ २६ ॥ तदाराधनरीतिं च सुकरां शिष्टसंमताम् ॥ ब्रूहि सर्वां विशेषेण जिज्ञासामीदमञ्जसा ॥ २७ ॥ सौतिरुवाच ॥ इत्थं महर्षिणा
तेन संपृष्टो भगवान्गुहः ॥ सुप्रसन्न उवाचेदं मानयंस्तमुदारधीः ॥ २८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये सावर्णिप्रश्नो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ महान्तं प्रश्नवित्प्रश्नं पृच्छसि त्वमि
हाऽनघ ॥ नास्योत्तरं वर्षशतैर्वक्तुं शक्यं स्वतर्कतः ॥ ऋते देवप्रसादाद्वै ब्रह्मन्ज्ञानिवरैरपि ॥ १ ॥ वासुदेवप्रसादात्तु मया ज्ञातं वदामि ते ॥
अनाख्येयं न ते किञ्चिद्धर्मनिष्ठाय सन्मते ॥ २ ॥ एवमेव हि पप्रच्छ निवृत्ते भारते रणे ॥ अजातशत्रुर्नृपतिर्भीष्मं धर्म्मविदांवरम् ॥ ३ ॥
शयितं शरशय्यायां ध्यानप्राप्ताच्युतेन च ॥ प्राप्तमैकात्म्यमव्यग्रं निगमागमपारगम् ॥ ४ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ चतुर्षु तात वर्णेषु चतुर्ष्वप्या
श्रमेषु यः ॥ इच्छेच्चतुर्वर्गसिद्धिं देवतां कां यजेत सः ॥५॥ निर्विघ्नेन च का सिद्धिः कथं स्यादल्पकालतः ॥ कथं चाप्यल्पसुकृती पदवीं महतीमि
यात् ॥ एतं मे संशयं छिन्धि सर्वज्ञस्त्वं पितामह ॥६॥ स्कन्द उवाच ॥ एवं धर्म्मात्मना तेन पृष्टः शान्तनवो मुने ॥ किञ्चिज्जहास वीक्ष्यैव श्रीकृष्ण
मुखपङ्कजम् ॥ ७ ॥ दृशा स प्रेरितस्तेन नरनारायणोदितम् ॥ श्रीवासुदेवमाहात्म्यं पितुः श्रुतमुवाच तम् ॥ ८ ॥ ततः श्रुत्वा नारदोपि
कुरुक्षेत्रं गतः पुनः ॥ कैलास एत्य तत्प्राह पितरं मे स चापि माम् ॥ ९ ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि निश्छद्म परिपृच्छते ॥ महासदसि निर्णीतं
मुनिवर्याऽपसंशयम् ॥१०॥ वासुदेवः परं ब्रह्म श्रीकृष्णः पुरुषोत्तमः ॥ देवोऽकामैः सकामैश्च पूज्यो मुक्तैर्नरैरपि ॥ ११ ॥ द्विजातीनां चाश्रमाणां
स्त्रीशूद्रादेश्च सर्वथा ॥ स्वस्वधर्मैरेष एव तोषणीयोस्ति भक्तितः ॥ १२ ॥ तस्मात्कर्माखिलमपि दैवं पित्र्यं च सर्वदा ॥ तत्प्रीत्या एव कर्त्तव्यं
वेदोक्तं च यथोचितम् ॥ १३ ॥ सुखाप्तये नृभिर्यद्यत्कर्माऽत्र क्रियते शुभम् ॥ अपि स्वनुष्ठितं तच्चेत्कृष्णसंबन्धवर्जितम् ॥ तदा क्षयिष्णवल्प
फलं ज्ञेयं तच्च गुणात्मकम् ॥ १४ ॥ फलवैगुण्यकृत्तच्चाऽशुभदेशादियोगतः ॥ बहुविघ्नं च तन्नृणां नैव वाञ्छितसिद्धिदम् ॥ १५ ॥ कर्मैतदेव
श्रीकृष्णप्रीणनाय क्रियेत चेत् ॥ तत्संबन्धेन तर्ह्येतद्भवेत्सर्वं हि निर्गुणम् ॥ १६ ॥ स्ववाञ्छितादप्यधिकं ददाति फलमक्षयम् ॥ असद्देशा
दिसंबन्धात्तद्वैगुण्यं भवेन्न च ॥१७॥ विघ्नस्तु कोपि ब्रह्मर्षे प्रतापाच्चक्रपाणिनः ॥ तस्मिन्न प्रभवेत्क्वापि तत्स्यादीप्सितसिद्धिदम् ॥१८॥ यद्यप्यल्पं
स्वसुकृतं तथापि परमात्मनः ॥ साक्षात्संबन्धतो ब्रह्मन्भवत्येव महत्तरम् ॥ १९ ॥ यथा स्फुलिङ्गमात्रोपि वन्यकाष्ठौघयोगतः ॥ अनिवार्यो

भवेद्दावस्तथैतद्धरियोगतः ॥ २० ॥ प्रवृत्ते वा निवृत्ते वा तस्माद्धर्मे स्थितैर्न्नरैः ॥ उपास्तव्यो वासुदेवस्तत्सम्यक्सिद्धिमीप्सुभिः ॥ २१ ॥ अत्राप्यु
दाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥ नारदस्य च संवादमृषेर्नारायणस्य च ॥ २२ ॥ यो वासुदेवो भगवान्नित्यं ब्रह्मपुरे स्थितः ॥ दाक्षायण्यामा
विरासीद्धर्माल्लोकहिताय सः ॥ २३ ॥ कृते युगे द्विजवर पुरा स्वायम्भुवान्तरे ॥ नरो नारायणश्चेति द्विरूपः प्रादुरास सः ॥ २४ ॥ धर्मा
श्रमात्तपस्तप्तुं क्षेमायैव नृणां भुवि ॥ नरनारायणौ तौ च बदर्याश्रममीयतुः ॥२५॥ तत्राद्यौ लोकनाथौ तौ कृशौ धमनिसंततौ ॥ तेपाते तेजसा
स्वेन दुर्निरीक्ष्यौ सुरैरपि ॥ २६ ॥ यस्य प्रसादं कुर्वाते स वै तौ द्रष्टुमर्हति ॥ शक्यते नान्यथा द्रष्टुमपि तद्धामवासिभिः ॥ २७ ॥ एकदा
नारदो योगी ताभ्यामेव दिदृक्षितः ॥ अन्तरात्मतया चान्तर्हृदयेपि प्रचोदितः ॥ २८ ॥ मेरोर्महागिरेः शृङ्गात्सद्यो गगनवर्त्मना ॥ तं देश
मागमद्ब्रह्मन्बदयाश्रमसंज्ञितम् ॥ २९ ॥ तयोराह्निकवेलायामागतस्तत्र स द्रुतम् ॥ आद्याश्रमक्रियासक्तौ तौ ददर्श च दूरतः ॥ ३० ॥ दृष्ट्वैवे
श्वरचर्यां तां तस्य कौतूहलं त्वभूत् ॥ अहो एतौ जगत्पूज्यावीश्वरौ सर्वदेहिनाम् ॥ एतौ हि परमं ब्रह्म काऽनयोराह्निकी क्रिया ॥ ३१ ॥
पितरौ सर्वभूतानां देवतानां च दैवतम् ॥ कां देवतां तु यजतः पितॄन्वैतौ महामती ॥ ३२ ॥ इति संचिन्त्य मनसा भक्तो नारायणस्य सः ॥
तत्समीपमुपेत्याऽथ तस्थौ नत्वा कृताञ्जलिः ॥ ३३ ॥ कृते दैवे च पित्र्ये च ततस्ताभ्यां निरीक्षितः ॥ पूजितश्चैव विधिना शास्त्रदृष्टेन
सोऽनघ ॥ ३४ ॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्य्यमपूर्वं विधिविस्तरम् ॥ उपोपविष्टः सुप्रीतो नारदोभूच्च विस्मितः ॥ ३५ ॥ नारायणं संनिरीक्ष्य प्रयतेना
न्तरात्मना ॥ नमस्कृत्य च तं देवमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्य आत्यन्तिकश्रेयःसाधननिरूपणे नारायणनारदसमागमो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ वेदेषु सपुराणेषु
सांगोपांगेषु गीयसे ॥ त्वमेव शाश्वतो धाता नियन्तामृतमच्युत ॥ त्वं विधाता च सततं त्वयि सर्वमिदं जगत् ॥ १ ॥ चत्वारो ह्याश्रमा देव
सर्वे वर्णाश्च कर्मभिः ॥ यजन्ते त्वामहरहर्न्नानामूर्त्तिसमास्थितम् ॥ २ ॥ पिता माता च सर्वस्य दैवतं त्वं हि शाश्वतम् ॥ कं त्वं च यजसे
देवं पितरं वा न विद्महे ॥ ३ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ नैतद्रहस्यं वक्तव्यमात्मगुह्यमथापि ते ॥ मयि भक्तिमते ब्रह्मन्प्रवक्ष्यामि यथातथम् ॥ ४ ॥
सत्यं ज्ञानमनन्तं यो ब्रह्मेति श्रुतिवर्णितः ॥ त्रिगुणव्यतिरिक्तश्च पुरुषो दिव्यविग्रहः ॥५॥ महापुरुष इत्युक्तो वासुदेवश्च यः प्रभुः ॥ नारायण
ऋषिर्विष्णुः कृष्णश्च भगवानिति ॥६॥ एकः स एव देवो नौ पितरौ चेति विद्धि भोः ॥ आवाभ्यां पूज्यतेऽसौ हि दैवे पित्र्ये च कल्पिते ॥७॥

नास्ति तस्मात्परतरः पिता देवोऽथ वा द्विज ॥ आत्मा हि नौ स विज्ञेयः कृष्णो ब्रह्मपुरेश्वरः ॥८॥ तेनैषा प्रथिता ब्रह्मन्मर्यादा लोकभावनी ॥ दैवं
पित्र्यं च कर्तव्यमिति लोकहितैषिणा ॥ ९ ॥ प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्वेधा कर्मास्ति वैदिकम् ॥ यथाधिकारं विहितं पुरुषार्थोपलब्धये ॥ १० ॥ तन्त्रवे
दोक्तविधिना स्वोचितस्त्रीपरिग्रहः ॥ वित्तार्जनं च न्यायेन द्रव्ययज्ञाः सकामनाः ॥ ११ ॥ वासो ग्रामे च नगरे पूर्त्तमिष्टं च कर्म यत् ॥
प्रवृत्तं तत्तु सकलमशान्तिकृदुदीरितम् ॥ १२ ॥ स्त्रीद्रव्ययोः परित्यागः कामलोभक्रुधां तथा ॥ वनवासश्च वैराग्यं तपः क्षान्तिः शमो दमः
॥ १३ ॥ ब्रह्मयज्ञा योगयज्ञा ज्ञानयज्ञाश्च सर्वशः ॥ जपयज्ञाश्चेति मुने निवृत्तं कर्म कीर्तितम् ॥ १४ ॥ त्रिलोक्यां गतयो धर्मं प्रवृत्तमनु
तिष्ठताम् ॥ स्वर्गलोकावधि मुने मनुष्याणां भवन्ति वै ॥ १५ ॥ इन्द्रचन्द्राग्निलोकादौ स्वस्वपुण्यफलं च ते ॥ भोगैश्वर्यं बहुविधमभीष्टं भुञ्जते
खलु ॥ १६ ॥ यावत्पुण्यं तावदेव भुक्त्वा तत्ते सुरास्ततः ॥ क्षीणे तु सुकृते भूयः पतन्ति विवशा भुवि ॥ १७ ॥ भोगैश्वर्यादिनाशो हि काल
वेगेन जायते ॥ अनिच्छतामपि मुने तेषां पुण्यक्षये सति ॥ १८ ॥ आधिकारिकदेवानामपि ब्रह्मदिने मुहुः ॥ इष्टभोगैश्वर्यनाशो जायते काल
रंहसा ॥१९॥ निवृत्तधर्मनिष्ठा ये योगिनश्च तपस्विनः ॥ जनादीन्यान्ति लोकांस्त्रींस्ते तु त्रैलोक्यतो बहिः ॥२०॥ तत्तल्लोकैश्वर्यभोगान्भुञ्जते ते
निजेप्सितान् ॥ दैनन्दिनेपि प्रलये वर्त्तन्ते ते यथासुखम् ॥ २१ ॥ ब्रह्मणो द्विपरार्द्धान्ते तद्भोगैश्वर्यसंपदः ॥ नश्यन्ति कालशक्त्यैव लोकास्तेषां
च नारद ॥ २२ ॥ अथैतद्द्विविधं कर्म गुणात्मकमपि द्विज ॥ कृतं चेद्विष्णुसंबद्धं निर्गुणं स्यात्तदा तु तत् ॥ २३ ॥ तत्फलं चाक्षयं स्याद्धि
स्वेष्टादप्यधिकं नृणाम् ॥ भक्तास्ते भगवद्धाम यान्त्यष्टावृत्तितः परम् ॥ २४ ॥ अतो विवेकिनो नित्यं विष्णुभक्त्यन्विताः क्रियाः ॥ प्रवृत्ता वा
निवृत्ता वा कुर्वते सकला अपि ॥ २५ ॥ ब्रह्मा स्थाणुर्मनुर्दक्षो भृगुर्द्धर्मस्तथा यमः ॥ मरीचिरङ्गिराश्चात्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ २६ ॥
वैभ्राजश्च वसिष्ठश्च विवस्वान्सोम एव च ॥ कश्यपः कर्दमाद्याश्च प्रजानां पतयो मुने ॥ २७ ॥ देवाश्च ऋषयः सर्वे सर्वे वर्णास्तथा
श्रमाः ॥ पूजयन्ति तमेवेशं प्रवृत्तं धर्ममास्थिताः ॥ २८ ॥ सनः सनत्सुजातश्च सनकः स सनन्दनः ॥ सनत्कुमारः कपिल आरुणिश्च सना
तनः ॥ २९ ॥ ऋभुर्यतिश्च हंसाद्या मुनयो नैष्ठिकव्रताः ॥ तमेव पूजयन्तीशं निवृत्तं धर्ममास्थिताः ॥ ३० ॥ वासुदेवस्याङ्गतया भाव
यित्वा सुरान्पितॄन् ॥ अहिंसपूजाविधिना यजन्ते चान्वहं हि ते ॥ ३१ ॥ यथाधिकारमेते हि तेन यत्र नियोजिताः ॥ प्रवृत्ते वा निवृत्ते वा
धर्मे ते पालयन्ति तम् ॥ तस्य देवस्य मर्यादां न क्रामन्त्युभयेपि ते ॥ ३२ ॥ चतुर्वर्गे तेषु यस्य यद्यदिष्टतमं भवेत् ॥ तत्तत्संपूरयत्येव सर्व

शक्तिपतिः प्रभुः ॥ ३३ ॥ भक्त्या कृतस्याप्यल्पस्य भगवान्पुण्यकर्मणः ॥ प्रीतो ददात्येव फलं महदक्षयमीप्सितम् ॥ ३४ ॥ तेषु तद्भक्तितो
लोके ये त्वेकान्तित्वमास्थिताः ॥ वासुदेवं विनान्यत्र संक्षीणाशेषवासनाः ॥ ३५ ॥ देहान्ते ते तु संप्राप्य तस्य धाम तमःपरम् ॥ देहैरप्राकृतैरेव
प्रेम्णा परिचरन्ति तम् ॥ ३६ ॥ अन्ये तु भक्ताः कालेन तदुपासनदार्ढ्यतः ॥ वासनानां क्षये जाते यान्त्येकान्तिकवद्धि तम् ॥ ३७ ॥ येन
केनापि भावेन तेन संबध्यते तु यः ॥ संसृतिं न प्रयात्येव स तु क्वाप्यन्यजीववत् ॥ ३८ ॥ कर्मयोगस्य संसिद्धिर्ज्ञानयोगस्य चेप्सिता ॥
तस्याश्रयादेव नृणां निर्विघ्नं भवति द्रुतम् ॥ ३९ ॥ तस्मात्स एव भगवान्सर्वैरपि जनैरिह ॥ स्वाभीष्टफलसिद्ध्यर्थं प्रीत्योपास्यो यथाविधि
॥ ४० ॥ ब्रह्मैक्यमाप्ता निर्विघ्ना अपि ब्रह्मशिवादयः ॥ श्रीविष्णोः कुर्वते भक्तिं सन्तीत्थं तन्महागुणाः ॥ ४१ ॥ इति गुह्यसमुद्देशस्तव
नारद कीर्त्तितः ॥ अतिप्रेम्णा हि सततं मयि भक्तिमतोऽखिलः ॥ ४२ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये
वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासुदेवसर्वोपास्यत्वनिरूपणं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ स एवमुक्तोत्मविदां
वरिष्ठो नारायणेनोत्तमपूरुषेण ॥ जगाद वाक्यं जगतां गरिष्ठं तमच्युतं लोकहिताधिवासम् ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ श्रुतं मया देव समं त्वयो
क्तमृष्याकृतिच्छादितभूरिधाम्ना ॥ तवैव लीला सकलेयमीश सर्वेश्वरस्येति विदामि चित्ते ॥ २ ॥ त्वद्दर्शनेनैव हि पूर्णकामो भवामि भूमन्स्वहृदी
प्सितेन ॥ तथाप्यहं तत्तव पूर्वरूपं प्रभो दिदृक्षामि हि कौतुकं मे ॥ ३ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ न तत्स्वरूपं मम दानयज्ञयोगैश्च वेदैस्तपसापि
दृश्यम् ॥ एकान्तिकैर्भक्तवरैस्तु भक्त्या ह्यनन्यया नारद दृश्यते तत् ॥ ४ ॥ भक्तिस्तव त्वस्ति मयि ह्यनन्या ज्ञानं च वैराग्ययुतं स्वधर्मः ॥
अतश्च तद्दर्शनमाप्स्यसि त्वं सुरेश्वराद्यैरपि यद्दुरापम् ॥ ५ ॥ त्वदीयभक्त्याऽतितरां प्रसन्नस्त्वाज्ञापयाम्यद्य तदीक्षणाय ॥ सितान्तरीपं व्रज
तत्र तेऽयं मनोरथः सेत्स्यति विप्रवर्य ॥ ६ ॥ स्कन्द उवाच ॥ श्रुत्वेति वाचं परमेष्ठिपुत्रः सोप्यर्चयित्वा तमृषिं पुराणम् ॥ खमुत्पपातोत्त
मयोगयुक्तस्ततोधिमेरौ सहसा निपेते ॥ ७ ॥ तस्यावतस्थे च मुनिर्मुहूर्त्तमेकान्तमासाद्य गिरेः स शृंगे ॥ आलोकयन्नुत्तरपश्चिमेन ददर्श
चात्यद्भुतमन्तरीपम् ॥ ८ ॥ क्षीरोदधेरुत्तरतो हि द्वीपः श्वेतः स नाम्ना प्रथितो विशालः ॥ देदीप्यमानो विततेन सर्वतो ज्योतिश्चयेनातिसि
तेन नित्यम् ॥ ९ ॥ आम्रैरनेकैरसनैरशोकैराम्रातकैर्निम्बकदम्बनीपैः ॥ बिल्वैर्मधूकैः सुरदारुभिश्च प्लक्षैर्वटैः किंशुकचन्दनैश्च ॥ १० ॥

---

१ समस्तम् ।

सर्ज्जैश्च शालैः पनसैस्तमालैर्मुनिद्रुमैः केतकचम्पकैश्च ॥ कुन्दैश्च जातीसुरमल्लिकाभिद्रुमैर्वृतः पुष्पफलावनम्रैः ॥ ११ ॥ कल्पद्रुमाणां बहु
भिश्च वृन्दैः सुवर्णरम्भाक्रमुकालिभिश्च ॥ महद्भिरुद्यानवरैरनेकैः सरित्सरोभिर्विकचाम्बुजैश्च ॥ हंसादिभिः पक्षिवरैः सुशब्दैर्गणैर्मृगाणां रुचिरै
श्चलद्भिः ॥ १२ ॥ सर्वेपि जीवाः किल यत्र मुक्ता वसन्ति च स्थावरजङ्गमाश्च ॥ तं वीक्षमाणेन च तेन दृष्टा भक्तोत्तमाः श्री
पुरुषोत्तमस्य ॥ १३ ॥ अतीन्द्रिया निर्गतसर्वपापा निष्यन्दहीनाश्च सुगन्धिनश्च ॥ द्विबाहवः केपि चतुर्भुजाश्च श्वेताश्च केचिन्नवनीरदाभाः
॥ १४ ॥ पद्मच्छदाक्षाः सममानगात्राः सुरूपदिव्यावयवाः सुसाराः ॥ विकीर्णकेशाश्च सदा किशोराः सद्भिश्च चिह्नैर्निखिलैरुपेताः ॥ १५ ॥
सरोजरेखाङ्कितपाणिपादाः षडूर्मिहीना मिहिरातितेजसः ॥ सितांशुका ध्यानपराश्च सौम्याः कालोपि येभ्यो भयमेति नित्यम् ॥ १६ ॥ साव
र्णिरुवाच ॥ अतीन्द्रिया निरातङ्का अनिष्यन्दाः सुगन्धिनः ॥ के ते नराः कथं जातास्तादृशाः का च तद्गतिः ॥ १७ ॥ श्वेतद्वीपः पयोम्भोधौ
वर्त्तते हि धरातले ॥ तद्वासिनामपि कथं प्रोक्ताऽतीन्द्रियता त्वया ॥१८॥ ये ब्रह्मण्यक्षरे धाम्नि सच्चिदानन्दरूपिणि ॥ स्थिताः स्युश्चिन्मया मुक्तास्ते
तथा स्युर्न्नहीतरे ॥ १९ ॥ एतं मे संशयं छिन्धि परं कौतूहलं हि मे ॥ त्वं हि सर्वकथाभिज्ञस्ततस्त्वामाश्रितोस्म्यहम् ॥ २० ॥ स्कन्द
उवाच ॥ एकान्तोपासनेनैव प्राक्कल्पेषु रमापतेः ॥ ये ब्रह्मभावं संप्राप्ता अजरामरतां गताः ॥ २१ ॥ अक्षराख्याः पुमांसस्ते श्वेतद्वीपेऽत्र
धामनि ॥ सेवितुं वासुदेवं तं स्थिता देवर्षिणेक्षिताः ॥२२ ॥ प्राप्ते प्रलयकाले तु पुनश्चाक्षरधामनि ॥ स्थास्यन्ति ते स्वतन्त्राश्च कालमायाभयो
ज्झिताः ॥ २३ ॥ अत्रापि पुरुषा ये तु मायाजाता अतः क्षराः ॥ तेपि सद्भिः साधनैर्वै जायन्ते तादृशाः किल ॥ २४ ॥ अहिंसया च
तपसा स्वधर्मेण विरागतः ॥ वासुदेवस्य माहात्म्यज्ञानेनैवात्मनिष्ठया ॥ २५॥ भक्त्या परमया नित्यं प्रसङ्गेन महात्मनाम् ॥ हरिसेवाविहीनानां
मुक्तीनामप्यनिच्छया ॥ २६ ॥ सिद्धीनामणिमादीनां सर्वासां चाप्यकांक्षया ॥ अन्योन्यं श्रुतिकीर्तिभ्यां श्रीहरेर्जन्मकर्मणाम् ॥ भवन्ति
तादृशा नूनं पुरुषा मुनिसत्तम ॥ २७ ॥ जगत्सर्गे जायमानेप्येते कालवशात्क्वचित् ॥ न जायन्ते स्वतंत्रत्वान्न नश्यन्ति लयेऽन्यवत् ॥ २८ ॥
अत्र ते कथयिष्यामि कथां पौराणिकीं मुने ॥ यथात्रत्योपि मनुजस्तथा भावमुपेयिवान् ॥ २९ ॥ विस्तीर्णैषा कथा ब्रह्मञ्छ्रुता मे पितृसन्निधौ ॥
सैषाद्य तव वक्तव्या कथासारो हि स स्मृतः ॥ ३० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासु
देवमाहात्म्ये श्वेतद्वीपमुक्तवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ आसीद्राजोपरिचरो वसुनामा पुरा मुने ॥ भूभर्त्तुरायोस्तनयः

ख्यातश्चासावमावसुः ॥ आखण्डलसखो भक्तिं प्राप्तो नारायणे प्रभौ ॥ १ ॥ धार्मिकः पितृभक्तश्च पितॄन्देवांश्च तर्पयन् ॥ सदाचाररतो दक्षः
क्षमावाननसूयकः ॥ २ ॥ सर्वोपकारकः शान्तो ब्रह्मचर्यरतः शुचिः ॥ अक्रोधनश्च मितभुङ्मृदुर्निर्व्यसनो मुनिः ॥ ३ ॥ निर्द्वन्द्वो निर्विकारश्च
निर्मानो धीर आत्मवित् ॥ निर्दम्भो मानदो योगी तपस्वी विजितेन्द्रियः ॥ ४ ॥ धनपुत्रकलत्रेषु विरक्तः स्वजनादिषु ॥ नारायणमनुं भक्त्या
स जजापान्वहं नृपः ॥ ५ ॥ तस्मै तुष्टोऽथ भगवान्वासुदेवः स्वयं ददौ ॥ साम्राज्यं सोऽथ नासक्तस्तत्र भेजे तमादरात् ॥ ६ ॥ तंत्रोक्तेन विधानेन
पञ्चकालं समाहितः॥पूजयामास देवेशं तच्छेषेण सुरान्पितॄन्॥७॥तेषां शेषेण विप्रांश्च संविभज्याश्रितांश्च सः॥शेषान्नभुक्सत्यपरः सर्वभूतेष्वहिंसकः॥
॥ ८ ॥ भक्षणे दोषमविदत्प्राणिमात्रामिषस्य तु ॥ महापातकवद्राजा स्वप्रजाश्च तथाऽवदत् ॥ ९ ॥ सर्वभावेन भेजेऽसौ देवदेवं जनार्दनम् ॥ अनादि
मध्यनिधनं लोककर्त्तारमव्ययम्॥१०॥श्रीवासुदेवपदयोः स चकार मनः स्थिरम् ॥ श्रोत्रे च नित्यं भगवत्कथायाः श्रवणे नृपः॥११॥नयने स्वे मुकु
न्दस्य तद्भक्तानां च दर्शने ॥ गुणगाने हरेर्वाणीं चक्रे भूमिपतिः स तु॥१२॥ नारायणांघ्रिसंस्पृष्टतुलसीपुष्पसौरभे॥घ्राणं चकार च नृपो नान्यगन्धेषु
कर्हिचित् ॥ १३ ॥ श्रीशोपभुक्तवस्त्रादिस्पर्शने च त्वचं निजाम्॥चकार रसनामन्ने नारायणनिवेदिते ॥ १४ ॥ भगवन्मन्दिरक्षेत्रसदन्तिकगतौ तथा॥
चकार चरणौ राजा सेवायां च करौ हरेः॥१५॥उत्तमांगं च चक्रेऽसौ विष्णुपादाभिवन्दने ॥ सख्यं चकार परमं महाभागवतेषु सः॥१६॥एकोपि न क्षण
स्तस्य विना भक्तिं रमापतेः ॥ जगाम किल राजर्षेस्तदीयव्रतचारिणः ॥१७॥ महद्भिरेव संभारैर्विष्णोर्ज्जन्मदिनोत्सवान् ॥ चक्रे तदर्थमुद्यानमंदि
रोपवनानि च ॥ १८ ॥ इत्थं नारायणे भक्तिं वहतो ब्राह्मणोत्तम ॥ एकशय्यासनं तस्य दत्तवान्देवराट् स्वयम् ॥ १९ ॥ वैजयन्तीं ददौ मालां
तस्मा इन्द्रोऽतिशोभनाम् ॥ अम्लानपङ्कजमयीं तथा रत्नानि भूरिशः ॥ २० ॥ आत्मा राज्यं धनं चैव कलत्रं वाहनादि च ॥ यत्तद्भगवतः
सर्वमिति तत्प्रेक्षितं सदा ॥ २१ ॥ काम्या नैमित्तिकाजस्रं यज्ञियाः परमाः क्रियाः ॥ सर्वाः सात्वतमास्थाय विधिं चक्रे समाहितः ॥ २२ ॥
पञ्चरात्रविदो मुख्यास्तस्य गेहे महात्मनः ॥ प्रायणं भगवत्प्रत्तं भुञ्जतेस्माग्रतो द्विजाः ॥ २३ ॥ तस्य प्रशासतो राज्यं धर्मेणाऽमित्रघातिनः ॥
नानृता वाक्समभवन्मनो दुष्टं न चाऽभवत् ॥ न च कायेन कृतवान्स पापं परमण्वपि ॥ २४ ॥ पञ्चरात्रं महातन्त्रं भगवद्भक्तिपुष्टये ॥ शुश्रा
वानुदिनं राजा भगवद्भक्तवक्त्रतः ॥ २५ ॥ धर्मं संस्थापयञ्छुद्धं रञ्जयन्सकलाः प्रजाः ॥ पालयामास पृथिवीं दिवमाखण्डलो यथा ॥ २६ ॥
अपि सप्तविधस्तस्य राज्ये पललभक्षकः ॥ पुमान्कोप्यभवन्नैव न च पाषण्डवेषिणः ॥ २७॥ असाध्व्यो योषितश्चैव पुरुषाः पारदारिकाः ॥

न श्रुतास्तस्य राज्ये च धर्मसंकरकारिणः ॥ २८ ॥ एकादशविधं मद्यं त्रिविधां च सुरामपि ॥ नाजिघ्रदपि कोपीह तस्मिन्राज्यं प्रशासति
॥ २९ ॥ एवंगुणः स तु क्वापि पक्षपाताद्दिवौकसाम् ॥ मिथ्यालापाद्दिवो भ्रष्टः प्रविवेश महीतलम् ॥ ३० ॥ अन्तर्भूमिगतश्चासौ सततं
धर्मवत्सलः ॥ नारायणपरो भूत्वा तन्मंत्रमजपत्स्थिरः ॥ ३१ ॥ तस्यैव च प्रसादेन पुनरेवोत्थितस्तु सः ॥ दिवं प्राप्य सुखं तत्र मनोभीष्टं
समन्वभूत् ॥ ३२ ॥ पुनश्चेदिपतिर्भूत्वा भुव्यसौ पितृशापतः ॥ पञ्चरात्रोक्तविधिना भेजे हरिमतन्द्रितः ॥ ३३ ॥ स्वर्गलोकं ततः प्रापद्दिव्यदेहेन
भूपतिः ॥ उपासनां च तत्रत्यैः परमर्षिगणैः सह ॥ ३४॥ दृढीकुर्वन्भगवतः कञ्चित्कालमुवास तत् ॥ परं पदमथ प्रापद्वासुदेवस्य निर्भयम्॥३५॥
॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्य उपरिचरवसुसद्गुणवर्णनं नाम
पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ सावर्णिरुवाच ॥ स हि भक्तो भगवत आसीद्राजा महान्वसुः ॥ किं मिथ्याऽभ्यवदद्येन दिवो भूविवरं गतः ॥ १ ॥
केनोद्धृतः पुनर्भूमेः शप्तोऽसौ पितृभिः कुतः ॥ कथं मुक्तस्ततो भूप इत्येतत्स्कन्द मे वद ॥ २ ॥ स्कन्द उवाच ॥ शृणु ब्रह्मन्कथामेतां वसोर्वास
वरोचिषः ॥ यस्याः श्रवणतः सद्यः सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ३ ॥ स्वायम्भुवान्तरे पूर्वमिन्द्रो विश्वजिदाह्वयः ॥ आररम्भे महायज्ञमश्वमेधाभिधं
मुने ॥ ४ ॥ निबद्धाः पशवोऽजाद्याः क्रोशन्तस्तत्र भूरिशः ॥ सर्वे देवगणाश्चापि रसलुब्धास्तदासत ॥ ५ ॥ क्षेमाय सर्वलोकानां विचरन्तो
यदृच्छया ॥ महर्षय उपाजग्मुस्तत्र भास्करवर्च्चसः ॥ ६॥ संमानिताः सुरगणैः पाद्यार्घ्यस्वागतादिभिः ॥ ते बृहन्मुनयोऽपश्यन्मेध्यांस्तान्क्रोशतः
पशून् ॥ ७ ॥ सात्त्विकानामपि च तं देवानां यज्ञविस्तरम् ॥ हिंसामयं समालोक्य तेऽत्याश्चर्यं हि लेभिरे ॥ ८ ॥ धर्मव्यतिक्रमं दृष्ट्वा कृपया
ते द्विजोत्तमाः ॥ महेन्द्रप्रमुखानूचुर्देवान्धर्मधियस्ततः ॥ ९ ॥ महर्षय ऊचुः ॥ देवैश्च ऋषिभिः साकं महेन्द्राऽस्मद्वचः शृणु ॥ यथास्थितं
धर्मतत्त्वं वदामो हि सनातनम् ॥ १० ॥ यूयं जगत्सर्गकाले ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ सत्त्वेन निर्मिताः स्थो वै चतुष्पाद्धर्मधारकाः ॥ ११ ॥
रजसा तमसा चासौ मनूंश्चैव नराधिपान् ॥ असुराणां चाधिपतीनसृजद्धर्मधारिणः ॥ १२ ॥ सर्वेषामथ युष्माकं यज्ञादिविधिबोधकम् ॥ ससर्ज
श्रेयसे वेदं सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥ १३ ॥ अहिंसैव परो धर्मस्तत्र वेदेऽस्ति कीर्त्तितः ॥ साक्षात्पशुवधो यज्ञे नहि वेदस्य संमतः ॥ १४ ॥
चतुष्पादस्य धर्मस्य स्थापने ह्येव सर्वथा ॥ तात्पर्यमस्ति वेदस्य न तु नाशेऽस्य हिंसया ॥ १५ ॥ रजस्तमोदोषवशात्तथाप्यसुरपा नृपाः ॥
मेध्येनाजेन यष्टव्यमित्यादौ मतिजाड्यतः ॥ छागादिमर्थं बुबुधुर्व्रीह्यादिं तु न ते विदुः ॥ १६ ॥ सात्त्विकानां तु युष्माकं वेदस्यार्थो यथा

स्थितः ॥ ग्रहीतव्योन्यथा नैव तादृशी च क्रियोचिता ॥ १७ ॥ यादृशो हि गुणो यस्य स्वभावस्तस्य तादृशः ॥ स्वस्वभावानुसारेण प्रवृत्तिः
स्याच्च कर्मणि ॥ १८ ॥ सात्त्विकानां हि वो देवः साक्षाद्विष्णू रमापतिः ॥ अहिंसयज्ञेऽस्ति ततोऽधिकारस्तस्य तुष्टये ॥ १९ ॥ प्रत्यक्षपशु
मालभ्य यज्ञस्याचरणं तु यत् ॥ धर्मः स विपरीतो वै युष्माकं सुरसत्तमाः ॥ २० ॥ रजस्तमोगुणवशादासुरीं संपदं श्रिताः ॥ युष्माकं याजका
ह्येते सन्त्यवेदविदो यथा ॥ २१ ॥ तत्सङ्गादेव युष्माकं साम्प्रतं व्यत्ययो मतेः ॥ जातस्तेनेदृशं कर्म प्रारब्धमिति निश्चितम् ॥ २२ ॥ राजसानां
तामसानामासुराणां तथा नृणाम् ॥ यथागुणं भैरवाद्या उपास्याः सन्ति देवताः ॥ २३ ॥ स्वगुणानुगुणात्मीयदेवतातुष्टये भुवि ॥ हिंस्रयज्ञविधानं
यत्तेषामेवोचितं हि तत् ॥ २४ ॥ तत्रापि विष्णुभक्ता ये दैत्यरक्षोनरादयः ॥ तेषामप्युचितो नास्ति हिंस्रयज्ञः कुतस्तु वः ॥ २५ ॥ यज्ञशेषो
हि सर्वेषां यज्ञकर्मानुतिष्ठताम् ॥ अनुज्ञातो भक्षणार्थं निगमेनैव वर्तते ॥ २६ ॥ सात्त्विकानां देवतानां सुरामांसाशनं क्वचित् ॥ अस्माभि
स्त्वीक्षितं नैव न श्रुतं च सतां मुखात् ॥ २७ ॥ तस्माद्व्रीहिभिरेवासौ यज्ञः क्षीरेण सर्पिषा ॥ मेध्यैरन्नरसैश्चाऽन्यैः कार्यो न पशुहिंसया
॥ २८ ॥ तत्रापि बीजैर्यष्टव्यमजसंज्ञामुपागतैः ॥ त्रिवर्षकालमुषितैर्न्न येषां पुनरुद्गमः ॥ २९ ॥ अद्रोहश्चाप्यलोभश्च दमो भूतदया तपः ॥
ब्रह्मचर्यं तथा सत्यमदम्भश्च क्षमा धृतिः ॥ ३० ॥ सनातनस्य धर्मस्य रूपमेतदुदीरितम् ॥ तदतिक्रम्य यो वर्तेद्धर्मघ्नः स पतत्यधः ॥ ३१ ॥
॥ स्कन्द उवाच ॥ इत्थं वेदरहस्यज्ञैर्महामुनिभिरादरात् ॥ बोधिता अपि सन्नीत्या स्वप्रतिज्ञाविघाततः ॥ तद्वाक्यं जगृहुर्नैव तत्प्रामाण्यविदोपि
ते ॥ ३२ ॥ महद्व्यतिक्रमात्तर्हि मानक्रोधमदादयः ॥ विविशुस्तेष्वधर्मस्य वंश्याश्छिद्रगवेषिणः ॥ ३३ ॥ अजश्छागो न बीजानीत्यादि
वादिषु तेष्वथ ॥ विमनस्स्वृषिवर्येषु पुनस्तान्बोधयत्सु च ॥ ३४ ॥ राजोपरिचरः श्रीमांस्तत्रैवागाद्यदृच्छया ॥ तेजसा द्योतयन्नाशा
इन्द्रस्य परमः सखा ॥ ३५ ॥ तं दृष्ट्वा सहसायान्तं वसुं ते त्वन्तरिक्षगम् ॥ ऊचुर्द्विजातयो देवानेष च्छेत्स्यति संशयम् ॥ ३६ ॥
एष भूमिपतिः पूर्वं महायज्ञान्सहस्रशः ॥ चक्रे सात्वततन्त्रोक्तविधिनारण्यकेन च ॥ ३७ ॥ येषु साक्षात्पशुवधः कस्मिंश्चिदपि
नाऽभवत् ॥ न दक्षिणानुकल्पश्च नाप्रत्यक्षसुरार्चनम् ॥ ३८ ॥ अहिंसाधर्मरक्षाभ्यां ख्यातोसौ सर्वतो नृपः ॥ अग्रणीर्विष्णुभक्ता
नामेकपत्नीमहाव्रतः ॥ ३९ ॥ ईदृशो धार्मिकवरः सत्यसन्धश्च वेदवित् ॥ कथंचिन्नान्यथा ब्रूयाद्वाक्यमेष महान्वसुः ॥ ४० ॥ एवं

ते संविदं कृत्वा विबुधा ऋषयस्तथा ॥ अपृच्छन्सहसाऽभ्येत्य वसुं राजानमुत्सुकाः ॥ ४१ ॥ देवमहर्षय ऊचुः ॥ भो राजन्केन यष्टव्यं पशुना
होस्विदौषधैः ॥ एतं नः संशयं छिन्धि प्रमाणं नो भवान्मतः ॥ ४२ ॥ स्कन्द उवाच ॥ स तान्कृताञ्जलिर्भूत्वा परिपप्रच्छ वै वसुः ॥ कस्य
वः को मतः पक्षो ब्रूत सत्यं समाहिताः ॥ ४३ ॥ महर्षय ऊचुः ॥ धान्यैर्यष्टव्यमित्येव पक्षोऽस्माकं नराधिप ॥ देवानां तु पशुः पक्षो मतं
राजन्वदात्मनः ॥ ४४ ॥ स्कन्द उवाच ॥ देवानां तु मतं ज्ञात्वा वसुस्तत्पक्षसंश्रयात् ॥ छागादिपशुनैवेज्यमित्युवाच वचस्तदा ॥ ४५ ॥ एवं
हि मानिनां पक्षमसन्तं स उपाश्रितः ॥ धर्मज्ञोप्यवदन्मिथ्या वेदं हिंसापरं नृपः ॥४६॥ तस्मिन्नैव क्षणे राजा वाग्दोषादन्तरिक्षतः ॥ अधः पपात
सहसा भूमिं च प्रविवेश सः॥४७॥महतीं विपदं प्राप भूमिमध्यगतो नृपः॥स्मृतिस्त्वेनं न प्रजहौ तदा नारायणाश्रयात्॥४८॥मोचयित्वापशून्तसर्वांस्त
तस्ते त्रिदिवौकसः॥हिंसाभीता दिवं जग्मुः स्वाश्रमांश्च महर्षयः॥४९॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव
खण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वेदस्य हिंसापरत्वोक्त्या उपरिचरवसोरधःपातवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ भूमध्यगः स राजाऽथ
स्वकृतं कर्म गर्हयन् ॥ अनुतप्यमानश्च भृशं मानयंस्तान्बृहन्मुनीन् ॥ जजाप भगवन्मन्त्रं त्र्यक्षरं मनसा सदा ॥ १ ॥ तत्रापि परया भक्त्या
पञ्चकालं स्वचेतसा ॥ अयजद्धरिं सुरपतिं भूमेर्विवर आदरात् ॥ २ ॥ ततोऽस्य तुष्टो भगवान्वासुदेवो जगत्पतिः ॥ आपद्यपि यथाकालं यथा
शास्त्रं स्वमर्चतः ॥ ३ ॥ वरदो भगवान्विष्णुः समीपस्थं द्विजोत्तमम् ॥ गरुत्मन्तं महावेगमाबभाषे स्वयं ततः ॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
द्विजोत्तम महाभाग गम्यतां वचनान्मम ॥ सम्राड्राजा वसुर्नाम धर्मात्मा मां समाश्रितः ॥ ५ ॥ ब्रह्मातिक्रमदोषेण प्रविष्टो वसुधातलम् ॥ तन्मा
नना कृता तेन तद्गच्छाद्य तदन्तिकम् ॥ ६ ॥ भूमेर्विवरसंगुप्तं गरुडैनं ममाज्ञया ॥ अधश्चरं नृपश्रेष्ठं खेचरं कुरु मा चिरम् ॥ ७ ॥ स्कन्द
उवाच ॥ गरुत्मानथ विक्षिप्य पक्षौ मारुतवेगवान् ॥ विवेश विवरं भूम्या यत्रास्ते वाग्यतो वसुः ॥ ८ ॥ तत एनं समुत्क्षिप्य स्वचञ्च्वा विनता
सुतः ॥ उत्पपात नभस्तूर्णं तत्र चैनममुञ्चत ॥ ९ ॥ तस्मिन्मुहूर्त्ते संजज्ञे राजोपरिचरः पुनः ॥ सशरीरो गतः स्वर्गं परमं सुखमाप्तवान् ॥ १० ॥
एवं तेनापि ब्रह्मर्षे वाग्दोषात्सदवज्ञया ॥ प्राप्ता गतिरयज्वार्हा धर्मज्ञेन महात्मना ॥ ११ ॥ केवलं पुरुषस्तेन सेवितो हरिरीश्वरः ॥ ततः शीघ्रं
जहौ पापं स्वर्गलोकमवाप च ॥ १२ ॥ भुञ्जानो विविधं सौख्यं मनोभीष्टं च तत्र सः ॥ उवासान्यो यथा शक्रो गीयमानयशाः सुरैः ॥ १३ ॥
तमेकदा विमानेन चरन्तं सूर्यसन्निभम् ॥ अद्रिकाप्सरसा युक्तमच्छोदा समवैक्षत ॥ १४ ॥ सा हि सोमपदस्थानां पितॄणां मानसी सुता ॥ अग्नि

ष्वात्ताभिधानानाममूर्त्तानां महात्मनाम् ॥ १९ ॥ अमूर्त्तत्वात्पितॄन्स्वान्सा न जानन्ती शुचिस्मिता ॥ तं वसुं पितरं मेने स च तामात्मजा
मिव ॥ १६ ॥ तौ ततः पितरः शेपुर्भावं दृष्ट्वेदृशं तयोः ॥ कन्ये त्वमस्य नृपतेर्भुवि कन्या भविष्यसि ॥ १७ ॥ वसो त्वं
मानुषो भूत्वा सुतामेनां स्वयोषिति ॥ अस्यामेवाप्सरायां त्वं जनयिष्यसि निश्चितम् ॥ १८ ॥ इत्थं तौ पितृभिः शप्तौ शापमो
क्षाय तांस्ततः ॥ प्रार्थयामासतुर्नत्वा तदोचुस्ते कृपालवः ॥ १९ ॥ अवश्यमित्थं भावित्वाद्युवाभ्यामुपलम्भितः ॥ शापोऽयं तत्र
युवयोः श्रेय एव भविष्यति ॥ २० ॥ अष्टाविंशे द्वापरे तु वसो त्वं भुवि भूपतेः ॥ कृतयज्ञस्य तनयो भवितासि महात्मनः ॥ २१ ॥ तत्रापि
च यथेदानीं तथा त्वं सकलैर्गुणैः ॥ जुष्टश्च खचरो भाव्यो महाभागवताग्रणीः ॥ २२ ॥ पञ्चरात्रोक्तविधिना विष्णुमभ्यर्च्य भक्तितः ॥ तच्छे
षेण सुरांश्चास्मानर्चयिष्यसि सप्रजः ॥ २३ ॥ ततस्त्वं दिव्यदेहेन स्वर्गलोकमवाप्स्यसि ॥ दिव्यान्भोगांस्तत्र भुक्त्वा प्राप्स्यसे वैष्णवं पदम् ॥
॥ २४ ॥ अच्छोदे त्वमपि क्षोण्यां नाम्ना कालीति विश्रुता ॥ स्वांशेन मत्स्यदेहायामद्रिकायां जनिष्यसे ॥ २५ ॥ पराशरात्तत्र सुतं कन्यैव
प्राप्स्यसे हरिम् ॥ प्रसादादेव तस्य त्वं भुक्तिं मुक्तिं च लप्स्यसे ॥ २६ ॥ स्कन्द उवाच ॥ इत्थं स पितृभिः शप्तोऽनुगृहीतश्च भूपतिः ॥ कृतयज्ञा
दिह जनिं प्राप्याऽभूद्विश्रुतो गुणैः ॥ २७ ॥ यथा पूर्वं कृष्णभक्तो दैवपित्र्यविधानवित् ॥ सख्ये तस्मै महेन्द्रश्च प्रादात्प्रचुरसंपदः ॥ २८ ॥
श्वेतद्वीपे वासुदेवात्प्राप्तो यो विजयध्वजः ॥ पुरा स्वेनारिनाशार्थं तस्मा इन्द्रस्तमप्यदात् ॥२९॥ अन्तरिक्षगती राजा भौमान्भोगान्सुदुर्लभान् ॥
भुक्त्वान्ते स्वर्गलोकं च दिव्यदेहेन लब्धवान् ॥ ३० ॥ प्राक्पुण्यशेषस्य फलं भुञ्जन्स्वमनसेप्सितान् ॥ तत्र भोगान्बहुविधांस्तीव्रं वैराग्य
मातवान् ॥ ३१ ॥ मेरोः शृङ्गेऽथ विजने शुचिः कृतदृढासनः ॥ दध्यौ स्वहृदयाम्भोजे स्वेष्टदेवं रमापतिम् ॥ ३२ ॥ त्यक्त्वा देववपुः सोऽथ
योगधारणया मुनिः ॥ ततः सूक्ष्मशरीरेण प्राप भास्करमण्डलम् ॥ यदाहुर्नैष्ठिकानां च मुक्तिद्वारं हि योगिनाम् ॥ ३३ ॥ तत्तेजोदग्धसूक्ष्माङ्गः
सच्चिद्रूपोऽतिनिर्मलः॥स बभूव महाभागः संक्षीणाशेषवासनः॥३४॥ततस्तन्मण्डलगतैरातिवाहिकदैवतैः॥स निन्ये वैष्णवं धाम श्वेतद्वीपाख्यमद्भु
तम् ॥ ३५ ॥ स हि द्वीपो भुविस्थोपि भवत्यप्राकृतो मुने ॥ हरिभक्तजनावासः प्राप्य एकान्तभक्तिभिः ॥ ३६ ॥ स गोलोकब्रह्मपुरवैकुण्ठानां च
सुव्रत ॥ द्वारभूतोस्ति भक्तानां तल्लिप्सूनां महात्मनाम् ॥ ३७ ॥ यस्य यद्धाम्न इच्छा स्याद्व्रजतस्तं तदेव हि ॥ प्रापयन्ति श्वेतमुक्ता
मुने प्रागुक्तलक्षणाः ॥ ३८ ॥ दिव्यदेहोऽभवत्तत्र धाम्न्यऽसौ श्वेतमुक्तवत् ॥ प्राप्य गोलोकधामाऽथ परमानन्दमातवान् ॥ ३९ ॥

इत्थमेकान्तिकेनैव धर्मेणाराधयन्ति ये ॥ नारायणं परं ब्रह्म श्वेतमुक्ता भवंति ते ॥ ४० ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं पृष्टवान्यद्भवा
न्मुने ॥ स्थितिरेकांतभक्तानां श्वेतधाम्नश्च लक्षणम् ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये
वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्य उपरिचरवसुमोक्षनिरूपणं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ सावर्णिरुवाच ॥ महर्षिवारितैर्देवैस्त्यक्ते हिंसामये
मखे ॥ पुनः कथं संप्रवृत्ता मखाः सर्वत्र तादृशाः ॥ १ ॥ देवेष्वृषिषु भूपेषु प्राचीनाधुनिकेषु च ॥ सनातनः शुद्धधर्मो विपर्यासं कथं गतः
॥ २ ॥ अत्र मे संशयो भूयान्संजातोऽद्य षडानन ॥ त्वं सर्वशास्त्रतत्त्वज्ञस्तमपाकर्त्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ स्कन्द उवाच ॥ कालो बलीयान्ब
लिनां भिद्यन्ते तेन बुद्धयः ॥ कामक्रोधरसास्वादलोभमानवतां मुने ॥ ४ ॥ अतिक्रमेण महतां यथार्थहितभाषिणाम् ॥ क्रोधमानवशात्पुंसां
नश्यन्त्येव च सद्धियः ॥ ५ ॥ अकार्यमपि ते कर्तुं तदानीं तु बुधा अपि ॥ प्रवर्त्तन्तेऽनुतप्यन्ते बम्भ्रम्यन्तेऽथ संसृतौ ॥ ६ ॥ कामादिभि
र्विहीना ये सात्वताः क्षीणवासनाः ॥ तेषां तु बुद्धिभेदाय क्वापि कालो न शक्नुते ॥७॥ अनाश्रितस्तु सद्धर्मं पुमान्कश्चन कर्हिचित् ॥ संसृतेर्मुच्यते
नैव सत्यमेतद्वचो मम ॥ ८ ॥ प्रवृत्तिं हिंस्रयज्ञादेरथ ते द्विजसत्तम ॥ कथयामि यथा पूर्वं मयाऽश्रावि पितुर्मुखात् ॥९॥ अत्राप्युदाहरन्तीममिति
हासं पुरातनम् ॥ नारायणस्य माहात्म्यं यत्र लक्ष्म्याश्च कीर्तितम् ॥ १० ॥ मुनीनां बृहतां तेषामतिक्रमणदोषतः ॥ इन्द्रस्यासीद्विश्वजितः
सद्बुद्धिविलयो मुने ॥ ११ ॥ दुर्वासाः शंकरस्यांशस्तपस्वी मुनिरेकदा ॥ चरन्यदृच्छया लोकान्पुष्पभद्रां नदीं ययौ ॥ १२ ॥ जलक्री
डार्थमायांतीं स्वर्गात्तत्र सखीवृताम् ॥ विद्याधरस्य सुमतेरङ्गनां स समैक्षत ॥ १३ ॥ स्वर्गङ्गाहेमकमलैर्ग्रथितामतिसौरभाम् ॥ दधतीं दक्षिणे
पाणौ स्रजं मदकलाभिधाम् ॥ १४ ॥ तामवेक्ष्य मुनिस्तस्याः समीपमुपगम्य सः ॥ उन्मत्तवद्ययाचे तां स्रजं विद्याधरीधृताम् ॥
॥ १५ ॥ सापि प्रणम्य तं सद्यो माहात्म्यं तस्य जानती ॥ तत्कंठे धारयामास मालां तां परमादरात् ॥ १६ ॥ ततः प्रीतमना
गच्छन्गायन्नुन्मत्तवन्मुनिः ॥ ददर्श पथि देवेन्द्रमायान्तं तां महानदीम् ॥ १७ ॥ अप्सरोभिश्च गन्धर्वैः सतालं मधुरस्वरम् ॥ उपगी
यमानविजयमधिरूढं गजाधिपम् ॥ १८ ॥ रम्भामधुरसंगीतश्रवणानन्दनिर्वृतम् ॥ तन्मुखाब्जस्थिरदृशं छत्रचामरशोभितम् ॥ १९ ॥
अनवेक्षमाणमात्मानं तं दृष्ट्वा सोऽत्रिनन्दनः ॥ स्वकण्ठस्थां स्रजं तस्मिंश्चिक्षेपोन्मत्तवद्धसन् ॥ २० ॥ इन्द्रोप्यधर्मसर्गेण समा
विष्टः पुरैव यत् ॥ ततस्तदा कामवशस्तां न्यधाद्गजकुम्भयोः ॥ तत्सौरभाकृष्टचेताः करीन्द्रः शुण्डयाऽकृषत् ॥ २१ ॥ करात्सा पतिता

भूमौ तां च गच्छन्करी पदा ॥ ममर्द पश्यतस्तस्य महर्षेस्तपसां निधेः ॥ २२ ॥ ततः क्रुद्धः स दुर्वासाः प्रलयाग्न्यरुणेक्षणः ॥ प्राहेन्द्रं मत्त
दुष्टात्मन्स्तब्धोसि कामलम्पट ॥ २३ ॥ श्रियो धाम स्रजं प्रीत्या मद्दत्तां नाभिनन्दसि ॥ प्रणाममपि रे मूढ न करोषि त्वमुन्मदः ॥ २४ ॥
न वीक्षसे मामपि त्वं त्वादृङ्मत्तैकशिक्षकम् ॥ त्रैलोक्यराज्यप्राप्तान्ध्यः सम्यक्त्वां शिक्षयेऽधुना ॥२५॥ यस्याः प्रसादात्त्रैलोक्यराज्यसौख्यं त्वमा
प्तवान् ॥ सैव श्रीः सत्रिलोकं त्वां हित्वा लीनाऽस्तु सागरे ॥ २६ ॥ वज्रपातोपमं वाक्यं तन्निशम्यैव तत्क्षणम् ॥ गजादुत्प्लुत्य विमदस्तदंघ्यो
र्न्यपतद्धरिः ॥ २७ ॥ प्रार्थयामास च मुहुः प्रणमंस्तं सवेपथुः ॥ प्रसादं मयि दासे त्वं कृपालो कर्तुमर्हसि ॥ २८ ॥ तं प्राहाऽथ स रे
शक्र नाहं वै गौतमो मुनिः ॥ अक्षमासारसर्वस्वं दुर्वाससमवेहि माम् ॥ २९ ॥ अन्ये ते मुनयो दुष्टास्तावकास्तेऽनुवर्त्तिनः ॥
अहं तु त्वादृशान्कीटान्गणये नैव निःस्पृहः ॥ ३० ॥ ज्वलज्जटाकलापाच्च भ्रुकुटीकुटिलेक्षणात् ॥ को वा न बिभियान्मत्तो
ब्रह्माण्डे पापकर्मकृत् ॥ ३१ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये
देवेन्द्रशापो नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ स्कन्द उवाच ॥ भाविधर्मविपर्यासकालवेगवशोऽथ सः ॥ नाहं क्षमिष्य इत्युक्त्वा कैलासं प्रययौ
मुने ॥ १ ॥ त्रैलोक्याच्छ्रीरपि तदा समुद्रेन्तर्द्धिमाययौ ॥ इन्द्रं विहायाप्सरसः सर्वशः श्रियमन्वयुः ॥ २ ॥ तपः शौचं दया
सत्यं पादः सद्धर्मऋद्धयः ॥ सिद्धयश्च बलं सत्त्वं सर्वतः श्रियमन्वयुः ॥ ३ ॥ गजादीनि च यानानि स्वर्णाद्याभूषणानि च ॥ चिक्षि
पुर्मणिरत्नानि धातूपकरणानि च ॥ ४ ॥ अन्नान्यौषधयः स्नेहाः कालेनाल्पेन चिक्षिपुः ॥ न क्षीरं धेनुमहिषीप्रमुखानां स्तनेष्वऽभूत् ॥ ५ ॥
नवापि निधयो नष्टाः कुबेरस्यापि मन्दिरात ॥ इन्द्रः सहामरगणैरासीत्तापससन्निभः ॥ ६ ॥ सर्वाणि भोगद्रव्याणि नाशमीयुस्त्रिलोकतः ॥
देवा दैत्या मनुष्याश्च सर्वे दारिद्र्यपीडिताः ॥ ७ ॥ कान्त्या हीनस्ततश्चन्द्रः प्रापाम्बुत्वं महोदधौ॥अनावृष्टिर्महत्यासीद्धान्यबीजक्षयंकरी ॥ ८ ॥
क्वान्नं क्वान्नेति जल्पन्तः क्षुत्क्षामाश्च निरोजसः ॥ त्यक्त्वा ग्रामान्पुरश्चोषुर्वनेषु च नगेषु च ॥९॥ क्षुधार्त्तास्ते पशून्हत्वा ग्राम्यानारण्यकांस्तथा ॥
पक्वाऽपक्वापि वा केचित्तेषां मांसान्यभुञ्जत ॥ १० ॥ विद्वांसो मुनयश्चाऽथ ये वै सद्धर्मचारिणः ॥ म्रियमाणाः क्षुधाऽथापि नाश्नन्त पललानि
तु ॥ ११ ॥ तदा तु वृद्धा ऋषयस्तान्दृष्ट्वाऽनशनाहतान् ॥ मनुभिः सह वेदोक्तमापद्धर्ममबोधयन् ॥ १२ ॥ मुनयः प्रायशस्तत्र क्षुधा
व्याकुलितेन्द्रियाः ॥ परोक्षवादवेदार्थान्विपरीतान्प्रपेदिरे ॥ १३ ॥ अर्थं चाजादिशब्दानां मुख्यं छागादिमेव ते ॥ बुबुधुश्चाऽथ ते प्राहुर्यज्ञान्

कुरुत भो द्विजाः ॥ १४ ॥ या वेदविहिता हिंसा न सा हिंसास्ति दोषदा ॥ उद्दिश्य देवान्पितॄंश्च ततो घ्नत पशूञ्छुभान् ॥ १५ ॥ प्रोक्षितं देवता
भ्यश्च पितृभ्यश्च निवेदितम् ॥ भुञ्जत स्वेप्सितं मांसं स्वार्थं तु घ्नत मा पशून् ॥१६॥ ततो देवर्षिभूपाला नराश्च स्वस्वशक्तितः ॥ चक्रुस्तैर्बोधिता
यज्ञानृते ह्येकान्तिकान्हरेः॥१७॥गोमेधमश्वमेधं च नरमेधमुखान्मखान् ॥ चक्रुर्यज्ञावशिष्टानि मांसानि बुभुजुश्च ते॥१८॥विनष्टायाः श्रियः प्राप्त्यै
केचिद्यज्ञांश्च चक्रिरे॥ स्त्रीपुत्रमंदिराद्यर्थं केचिच्च स्वीयवृत्तये॥१९॥महायज्ञेष्वशक्तास्तु पितॄनुद्दिश्य भूरिशः ॥ निहत्य श्राद्धेषु पशून्मांसान्यादंस्तथा
ऽऽदयन् ॥ २० ॥ केचित्सरित्समुद्राणां तीरेष्वेवावसञ्जनाः ॥ मत्स्याञ्जालैरुपादाय तदाहारा बभूविरे ॥२१॥ स्वगृहागतशिष्टेभ्यः पशूनेव निहत्य
च ॥ निवेदयामासुरेते गोछागप्रमुखान्मुने ॥ २२ ॥ सजातीयविवाहानां नियमश्च तदा क्वचित् ॥ नाभवद्धर्मसांकर्याद्वित्तवेश्माद्यभावतः ॥२३॥
ब्राह्मणाः क्षत्रियादीनां क्षत्राद्या ब्रह्मणां सुताः ॥ उपयेमिरे कालगत्या स्वस्ववंशविवृद्धये ॥ २४ ॥ इत्थं हिंसामया यज्ञाः संप्रवृत्ता महापदि ॥
धर्मस्त्वाभासमात्रोऽस्थात्स्वयं तु श्रियमन्वगात् ॥ २५ ॥ अधर्मः सान्वयो लोकांस्त्रीनपि व्याप्य सर्वतः ॥ अवर्द्धताऽल्पकालेन दुर्निवार्यो बुधै
रपि ॥ २६ ॥ दरिद्राणामथैतेषामपत्यानि तु भूरिशः ॥ तेषां च वंशविस्तारो महाँल्लोकेष्ववर्द्धत ॥ २७ ॥ विद्वांसस्तत्र ये जातास्ते तु धर्मं तमेव
हि ॥ मेनिरे मुख्यमेवाऽथ ग्रन्थांश्चक्रुश्च तादृशान् ॥ २८ ॥ ते परम्परया ग्रन्थाः प्रामाण्यं प्रतिपेदिरे ॥ आद्ये त्रेतायुगे हीत्थमासीद्धर्मस्य
विप्लवः ॥ २९ ॥ ततःप्रभृति लोकेषु यज्ञादौ पशुहिंसनम् ॥ बभूव सत्ये तु युगे धर्म आसीत्सनातनः ॥ ३० ॥ कालेन महता सोपि सह
देवैः सुराधिपः ॥ आराध्य संपदं प्राप वासुदेवं प्रभुं मुने ॥ ३१ ॥ ततो धर्मनिकेतस्य श्रीपतेः कृपया हरेः ॥ यथापूर्वं च सद्धर्मस्त्रिलोक्यां
संप्रवर्त्तत ॥ ३२ ॥ तत्रापि केचिन्मुनयो नृपा देवाश्च मानुषाः ॥ कामक्रोधरसास्वादलोभोपहतसद्धियः ॥ तमापद्धर्ममद्यापि प्राधान्येनैव
मन्वते ॥ ३३ ॥ एकान्तिनो भागवता जितकामादयस्तु ये ॥ आपद्यपि न तेऽगृह्णंस्तं तदा किमुताऽन्यदा ॥ ३४ ॥ इत्थं ब्रह्मन्नादिकल्पे
हिंस्रयज्ञप्रवर्त्तनम् ॥ यथासीत्तन्मयाख्यातमापत्कालवशाद्भुवि ॥ ३५ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये हिंस्रयज्ञप्रवृत्तिहेतुनिरूपणं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ सावर्णिरुवाच ॥ कथं प्राप्ता पुनः स्कन्द श्रीरि
न्द्रेण गताम्बुधिम् ॥ एतां कथय मे सर्वां कथां नारायणाश्रयाम् ॥ १ ॥ स्कन्द उवाच ॥ श्रिया विहीनो देवेन्द्रः श्रीहीनैरपि दानवैः ॥ परा
जितो हृतस्थानो नष्टाशेषपरिच्छदः ॥ २ ॥ गिरिगह्वरकुञ्जेषु काननेषु ततस्ततः ॥ परिबभ्राम सहितो दिगीशैर्वरुणादिभिः ॥ ३ ॥ वल्कलाजिन

वस्त्राश्च पशुपक्ष्यामिषाशनाः ॥ देवा दैत्या नरा नागास्तुल्याचारपरिच्छदाः ॥४॥ पात्राणि मृन्मयान्येव सर्वेषामपि वेश्मसु ॥ आसन्वराकाः
[1]सर्वेपि पिशाच्य इव च स्त्रियः ॥ ५ ॥ आदावभूदनावृष्टिर्भुवि द्वादशवार्षिकी ॥ ततो वर्षे क्वचिद्वृष्टिरासीत्स्वल्पा क्वचिन्न च ॥ ६ ॥ इत्थं दारिद्र्य
दुःखानां तेषां वर्षशतं गतम् ॥ बलिष्ठारब्धकर्माणस्तेऽतिदुःखेपि नो मृताः ॥ ७ ॥ अजीवन्त मृतप्राया नरकेष्विव नारकाः ॥ यतन्तोपि श्रियः
प्राप्त्यै यज्ञाद्यैर्नाऽलभन्त ताम् ॥ ८ ॥ ततः सहस्रवर्षान्ते मेरौ शरणमाययुः ॥ शापाद्दुर्वाससो देवाः सर्वे [2]दुर्वाससो विधिम् ॥ ९ ॥ प्रणम्य तस्मै
दुःखं स्वं वासवाद्या न्यवेदयन् ॥ आदावेव हि सोऽज्ञासीत्सर्वज्ञत्वात्सुरापदम् ॥ १० ॥ उपालभ्य ततश्चेन्द्रं विरिञ्चः सहशंकरः ॥ तद्दुःखवारणा
कल्पो विष्णुमैच्छत्प्रसादितुम् ॥ ११ ॥ आराधयिष्यंस्तपसा ततोऽसौ तं तपःप्रियम् ॥ सर्वदेवगणोपेत उपायात्क्षीरसागरम् ॥ १२ ॥
तस्योत्तरे तटे रम्ये सर्वे तेऽनशनव्रताः ॥ एकपादस्थिता ऊर्द्ध्वबाहवश्चक्रिरे तपः ॥ १३ ॥ केशवं हृदि ते दध्युः सर्वक्लेशविनाशनम् ॥ लक्ष्मी
पतिं वासुदेवमेकाग्रकृतमानसाः ॥ १४ ॥ शताब्दान्ते ततो विष्णुः श्रीकृष्णो भगवान्स्वयम् ॥ अत्यापन्नेषु दीनेषु कृपां देवेषु सोऽकरोत् ॥
॥ १५ ॥ अदृश्यमूर्तिरात्मज्ञैरपि भूरितपस्विभिः ॥ तत्राविरासीत्कृपया नियुताहस्करद्युतिः ॥ १६ ॥ तेजोमण्डलमेवादौ सहसा स्फु
रितं महत् ॥ ददृशुर्विबुधाः सर्वे सितं घनमनौपमम् ॥ १७ ॥ ब्रह्मा शिवश्च तन्मध्ये ददृशाते रमापतिम् ॥ घनश्यामं चतुर्बाहुं
गदा[3]ब्जाब्जारिधारिणम् ॥ १८ ॥ किरीटकाञ्चीकटककुण्डलादिविभूषितम् ॥ पीतकौशेयवसनं दिव्यसुन्दरविग्रहम् ॥ १९ ॥ हर्षविह्व
लितात्मानौ दण्डवत्तौ प्रणेमतुः ॥ तदिच्छयाऽथ देवाश्च दृष्ट्वा तं च मुदाऽऽनमन् ॥ २० ॥ बभूवुरतिहृष्टास्ते निधिं प्राप्याऽधना इव ॥
बद्धाञ्जलिपुटाः सर्वे भक्त्या तं तुष्टुवुः सुराः ॥ २१ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॐनमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमहि ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धाय नमः
संकर्षणाय च ॥ २२ ॥ ॐकारब्रह्मरूपाय त्रेधाविष्कृतमूर्तये ॥ ब्रह्माण्डसर्गस्थित्यन्तहेतवे निर्गुणाय च ॥ २३ ॥ नयनानन्दरूपाय प्रणतक्लेश
नाशिने ॥ केशवाय नमस्तुभ्यं स्वतंत्रेश्वरमूर्तये ॥ २४ ॥ मोदिताशेषभक्ताय कालमायादिमोहिने ॥ सदानंदाय कृष्णाय नमः सद्धर्मवर्त्तिने ॥
॥ २५ ॥ भवाम्बुधिनिमग्नानामुद्धृतिक्षमकीर्तये ॥ दर्शनीयस्वरूपाय घनश्यामाय ते नमः ॥ २६ ॥ गदाब्जदरचक्राणि बिभ्रते दीर्घबाहुभिः ॥
सुरगोविप्रधर्माणां गोप्त्रे तुभ्यं नमोनमः ॥ २७ ॥ वरेण्याय प्रपन्नानामभीष्टवरदायिने ॥ निगमागमवेद्याय वेदगर्भाय ते नमः ॥२८॥ तेजोमण्ड

---

[1] देवा इत्यर्थः । [2] सुवसनहीना इत्यर्थः । [3] अत्रैकोब्जशब्दः कमलपरो द्वितीयः शंखपरः । अरि चक्रम् ।

लमध्यस्थदिव्यसुन्दरमूर्तये ॥ नमामो विष्णवे तुभ्यं परात्परतराय च ॥२९॥ वाणीमनोविप्रकृष्टमहिम्नेऽक्षररूपिणे ॥ सर्वान्तर्यामिणे तुभ्यं बृहते च
नमोनमः ॥ ३० ॥ सुखदोसि त्वमेवैकः स्वाश्रितानामतो वयम् ॥ महापदधिकक्लिष्टाः शरणं त्वामुपागताः ॥ ३१ ॥ देवाधिदेवभक्तस्य
तव दुर्वाससो वयम् ॥ अतिक्रमाच्छ्रिया हीनाः प्राप्ताः स्मो दुर्दशामिमाम् ॥ ३२ ॥ वासोन्नपानस्थानादिहीनान्धर्मोपि नः प्रभो ॥ त्यक्त्वा
सह श्रिया यातस्तान्पातुं त्वमसीश्वरः ॥ ३३ ॥ यतो वयं च धर्मश्च त्वदीया इति विश्रुताः ॥ यथापूर्वं सुखीकर्त्तुं त्वमेवार्हस्यतो हि नः
॥ ३४ ॥ स्कन्द उवाच ॥ इति संप्रार्थितो देवैर्भगवान्स दयानिधिः ॥ उवाचानन्दयन्वाचा मेघगम्भीरया सुरान् ॥ ३५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
विदितं मे सुराः सर्वं कष्टं वः सदतिक्रमात् ॥ उपायं कुरुताद्यैव वच्मि यत्तन्निवृत्तये ॥ ३६ ॥ ओषधीरम्बुधौ सर्वाः क्षिप्त्वा मन्दरभूभृता ॥
नागराजवरत्रेण मंथध्वमसुरैः सह ॥ ३७ ॥ आदौ संधाय दनुजैः कुरुताम्बुधिमन्थनम् ॥ साहायं वः करिष्यामि खेदः कार्यो न तत्र वः ॥ ३८ ॥
अमृतं च श्रियो दृष्टिं प्राप्य पूर्वाधिकौजसः ॥ भवितारो मद्विमुखा दैत्यास्तु क्लेशभागिनः ॥ ३९ ॥ स्कन्द उवाच ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे विष्णुर्भ
क्तसङ्कटनाशनः ॥ देवास्तस्मै नमस्कृत्य तदुक्तं कर्तुमारभन् ॥ ४० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव
खण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासुदेवप्रसादनिरूपणं नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ब्रह्मरुद्रौ महेन्द्रादीन्संधानायाऽसुरैः सह ॥
आज्ञाप्य जग्मतुः स्वंस्वं धाम देवा रसां मुने ॥ १ ॥ समयोचितभाषाविद्वासवो नीतियुक्तिभिः ॥ प्रलोभ्य फलभागेन सन्धिं चक्रेऽसुरैः सह ॥
॥ २ ॥ ततो देवासुरगणा मिलिता वारिधेस्तटे ॥ महौषधीरुपानीय बहुशो निदधुर्द्रुतम् ॥ ३ ॥ मन्दराद्रिमुपेत्याऽथ नानौषधिविराजितम् ॥
मूलादुत्पाट्य ते सर्वे नेतुमब्धिं समुद्यताः ॥ ४ ॥ एकादशसहस्राणि योजनानां भुवि स्थितम् ॥ नोद्धर्तुमशकंस्ते तं तदानीं तुष्टुवुर्ह
रिम् ॥ ५ ॥ एतद्विदित्वा भगवान्संकर्षणमहीश्वरम् ॥ अजिज्ञपत्तमुद्धर्तुं बद्धमूलं महीधरम् ॥ ६ ॥ फूत्कारमात्रेणैकेन स तु सद्यस्त
मीश्वरः ॥ बहिश्चिक्षेप तत्स्थानाद्योजनद्वितयान्तरे ॥ ७ ॥ अत्याश्चर्यं तदालोक्य हृष्टाः सर्वे सुरासुराः ॥ तदन्तिकमुपाजग्मुर्द्धा
वन्तश्च कृतारवाः ॥ ८ ॥ बलिनो यत्नवन्तोपि परिघोपमबाहवः ॥ उद्धृत्य नेतुं नो शेकुर्विषण्णा विफलश्रमाः ॥ ९ ॥ ज्ञात्वा सुरगणान्खि
न्नान्भगवान्सर्वदर्शनः ॥ तार्क्ष्यमाज्ञापयामास नेतुं तमुदधिं द्रुतम् ॥ १० ॥ सहावरणमप्यण्डं लीलया धर्त्तुमीश्वरः ॥ मनोवेगः स तत्रेत्य
निजत्रोट्यैव तं गिरिम् ॥ उत्पाट्य सागरतटे निधाय हरिमाययौ ॥ ११ ॥ ततः संहृष्टमनसः सर्वे कश्यपनन्दनाः ॥ वासुकिं चाह्वयामासुः

सुधाभागप्रतिज्ञया ॥ १२ ॥ स तत्रागादथो सर्वे तेऽब्धिं मन्थितुमुद्यताः ॥ तानपान्निधिरागत्य मूर्त्तिमानब्रवीद्वचः ॥ १३ ॥ यदि दास्यथ
मे यूयममृतांशं सुरासुराः ॥ सोढास्मि विपुलं तर्हि मन्दरभ्रमणार्दनम् ॥ १४ ॥ तथेति ते प्रतिज्ञाय क्षिप्त्वादावोषधीलताः ॥ परिविव्युर्न्नाग
राजं तस्मिन्काञ्चनपर्वते ॥ १५ ॥ ततो देवा हृदि हरिं सस्मरुः कार्यसिद्धये ॥ स्मृतमात्रः स तत्राऽगादच्युतः सर्वदर्शनः ॥ १६ ॥ तमालो
क्यामरगणा मुदिताः फणिनां पतेः ॥ पुरोभागं गृहीत्वैव तस्थुस्तेनानुमोदिताः ॥ १७ ॥ देवतापक्षपातित्वं सूचयन्स्वस्य च प्रभुः ॥ यत्र देवा
स्तत्र तस्थौ ततो दैत्यास्तु चुक्रुधुः ॥ १८ ॥ तपोविद्यावयोज्येष्ठा अधोभागममङ्गलम् ॥ कथं तिरश्चो गृह्णीमो नेदृङ्मूर्खा वयं
त्विति ॥ १९ ॥ सह देवैस्ततो विष्णुः स्वयं तान्मानयन्निव ॥ प्रहस्य दत्त्वा प्राग्भागं सुरान्पुच्छमजिग्रहत् ॥ २० ॥ महाहिविषफूत्कारदाहा
दमररक्षणम् ॥ चरित्रमेतच्छ्रीभर्तुरिति दैत्या न ते विदुः ॥ २१ ॥ तत उत्तोलयामासुः स्वर्णसान्वालिभास्वरम् ॥ मन्दरं काश्यपेयास्ते चर्मिका
बद्धकच्छकाः ॥ २२ ॥ द्वाविंशतिसहस्राणि योजनानां तमुच्छ्रितम् ॥ अम्भोनिधौ निदधिरे क्रोशन्तोत्यर्थमुत्सुकाः ॥ २३ ॥ धार्यमाणोप्य
नाधारस्तैरद्रिरतिगौरवात् ॥ ययावधस्तलं सद्यस्तदासंस्तेऽतिविह्वलाः ॥ २४ ॥ तदा स भगवान्साक्षात्सर्वथा भक्तकार्यकृत् ॥ स्तूयमानो
मरैरद्रिमुदद्ध्रे कमठाकृतिः ॥ २५ ॥ उत्थितं तमवेक्ष्याशु सर्वे फुल्लहृदाननाः ॥ बभूवुश्च स्थिरः सोऽभूत्कूर्मपृष्ठेतिविस्तृते ॥ २६ ॥ ततो मम
न्थुस्तरसा यावद्बलमपांनिधिम् ॥ श्रमफूत्कारवदना देवादयोऽदयम् ॥ २७ ॥ भ्राम्यमाणात्ततस्त्वद्रेर्बहवोन्यपतन्द्रुमाः॥ऊर्द्ध्वद्रुघर्षजो वह्निस्ततस्थ
सिंहादिमादहत् ॥ २८ ॥ तत्र नाना जलचरा विनिष्पिष्टा महाद्रिणा ॥ विलयं समुपाजग्मुः शतशः क्षीरवारिधौ ॥ २९ ॥ सांवर्त्तकमहा
मेघसङ्घगर्ज्जितवन्महान् ॥ आसीन्मंथननादश्च प्रतिध्वनिविवर्द्धितः ॥ ३० ॥ अत्याकर्षणखिन्नाङ्गवासुकेर्म्मुखफूत्कृतैः ॥ हतौजसोऽतिखि
न्नाश्च दैत्या निङ्गालवद्बभुः ॥ ३१ ॥ अविषह्यं विषाग्निं च मर्षन्ति बहुधा मुहुः ॥ लम्बन्ते स्माहिराजस्य सहस्रं वदनान्यधः ॥ ३२ ॥ दधार
सहसा तानि भगवत्प्रेरितो विभुः ॥ संकर्षणो महातेजाः सहमानो विषानलम् ॥ ३३ ॥ सहस्रमेकं वर्षाणां मथ्यमानात्पयोनिधेः ॥ हालाहलं
विषमभूदुत्सर्पद्विदिशो दिशः ॥ ३४ ॥ यदाहुः कालकूटाख्यं सर्वलोकातिदाहकम् ॥ तेन दन्दह्यमानाङ्गास्ते तु चक्रुः पलायनम् ॥ ३५ ॥
ततो ब्रह्मा प्रजेशाश्च देवाः सर्वेप्युमापतिम् ॥ प्रार्थयंस्तस्य पानार्थं स्तुवन्तः स्तुतिभिर्मुने ॥३६॥ भगवानथ तं प्राह सुराणामग्रजो भवान् ॥ भवती
त्यग्रजं वार्द्धेर्गृहाणेदं विषं शिव ॥ ३७ ॥ देवानां स भयं दृष्ट्वा करुणश्चाज्ञया हरेः ॥ आकर्षद्योगकलया विषं पाणितलेऽखिलम् ॥ ३८ ॥ पपौ

तत्कण्ठमध्ये च शोषयामास तत्क्षणम् ॥ नीलकण्ठ इति ख्यातः शंकराख्यश्च सोऽभवत् ॥ ३९ ॥ पास्यतस्तस्य पाणेर्यें पतिता भुवि बिन्दवः ॥ तान्नागा वृश्चिकाद्याश्च जगृहुः काश्चनौषधीः ॥ ४० ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्येऽमृतमन्थने विषोत्पत्तिर्नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ततो हृष्टाः काश्यपेया मन्थस्थानमुपेत्य ते ॥ पुनर्वर्षसहस्रं च मन्थन्ति स्म पयोनिधिम् ॥ १ ॥ मथ्यमानात्तथा सिन्धोः सर्वैस्तैरपि किञ्चन ॥ नासीच्च शिथिला आसन्मंथितारः श्वसन्मुखाः ॥ २ ॥ वासुकिश्च महासर्पः प्राणवैक्लव्यमाप्तवान् ॥ मन्थकाले मन्दरोपि नैकत्रासीत्स्थिरस्थितिः ॥ ३॥ सर्वान्दृष्ट्वा निरुत्साहान्प्रद्युम्नो विष्णवनुज्ञया ॥ देवासुराहिराजेषु प्रविश्य बलमादधौ ॥ ४ ॥ अनिरुद्धोपि तत्रैव तमाक्रम्य नगाधिपम् ॥ सह स्वबाहुभिस्तस्थौ महाचल इवाऽपरः ॥ ५ ॥ ततो ममन्थुस्तरसा संप्राप्तपरमौजसः ॥ सविस्मया महाब्धिं ते सुरासुरगणा मुदा ॥ ६ ॥ नारायणानुभावेन नापुर्देवादयः श्रमम् ॥ शुशुभे मन्थनं तच्च सममाकर्षणात्तदा ॥ ७ ॥ मथ्यमाने महाम्भोधौ सुस्रुवुः परितस्तदा ॥ महाद्रुमाणां निर्यासा बहवश्चौषधीरसाः ॥ ८ ॥ तथाभूतादम्बुनिधेराविरासीत्कलानिधिः ॥ कान्त्यौषधीनामध्यक्षः सर्वासां य उदीर्यते ॥ ९ ॥ ततो गवामधिष्ठात्री सर्वासामपि कामधुक् ॥ हविर्द्धान्यभवद्धेनुः शीतांशुसदृशद्युतिः ॥ १० ॥ अश्वः श्वेतोऽथाविरासीद्धयानामधिदेवता ॥ ऐरावतश्च नागेन्द्रश्चतुर्दन्तः शशिप्रभः ॥ ११ ॥ पारिजातो दिव्यतरुस्तरुराजस्ततोऽभवत् ॥ मणिरत्नं कौस्तुभाख्यं पद्मरागमभूत्ततः ॥ १२ ॥ ततोऽभवन्नप्सरसो रूपलावण्यभूमयः ॥ सुरा देवी ततो जज्ञे सर्वमादकदेवता ॥ १३ ॥ आसीदथ धनुः शार्ङ्गं सर्वशस्त्राधिदैवतम् ॥ वाद्याधिदैवतं शंखः पाञ्चजन्यस्ततोऽभवत् ॥ १४ ॥ तत्र चन्द्रः पारिजातस्तथैवाप्सरसां गणः ॥ आदित्यपथमाश्रित्य तस्थुरेते तु तत्क्षणम् ॥ १५ ॥ वारुणीमश्वराजं च दैत्येशा जगृहुर्द्रुतम् ॥ ऐरावतं देवराजो जग्राहानुमताद्धरेः ॥ १६ ॥ कौस्तुभश्च धनुः शंखो विष्णुमेव प्रपेदिरे ॥ हविर्द्धानीं तु ते सर्वे तापसेभ्यो ददुस्तदा ॥ १७ ॥ मथ्यमानात्पुनः सिन्धोः साक्षाच्छ्रीरभवत्स्वयम् ॥ आनन्दयन्ती स्वदृशा त्रिलोकीं हतवर्चसम् ॥ १८ ॥ तां ग्रहीतुं तु सर्वेपि सुरासुरनरादयः ॥ ऐच्छंस्तस्याः प्रतापात्तु शेकेन्त्येतुं[1] न कश्चन ॥ १९ ॥ ततस्तां पद्महस्तत्वाच्छ्रीं विदित्वैव वासवः ॥ आनन्दं परमं प्राप ब्रह्माद्या ये च तद्विदः ॥ २० ॥ तावत्तत्राम्बुधिः साक्षादेत्य तां हैम आसने ॥ कन्या ममेयमित्युक्त्वा गृहीत्वाङ्क उपाविशत् ॥ २१ ॥

---

१ अन्ति--समीपे, एतुं--गन्तुम् ।

पुनरब्धेर्मथ्यमानादधिकं बलिभिश्च तैः ॥ सुधार्थिभिर्दैर्यवद्भिरपि नैवाभवत्सुधा ॥ २२ ॥ तदा शिथिलयत्नास्ते निराशा अमृतोद्भवे ॥ प्रम्लानवक्त्राः खिन्नाश्च बभूवुः काश्यपा मुने ॥ २३ ॥ दृष्ट्वा तथाविधांस्तांश्च भगवान्करुणानिधिः ॥ उद्युक्तोभूत्स्वयं ब्रह्मन्मन्थनाय हसन्विभुः ॥ २४ ॥ रत्नकाञ्चीदृढाबद्धकक्षपीताम्बरद्युतिः ॥ द्वाभ्यां द्वाभ्यामहिं मध्ये दोर्भ्यामुभयतोग्रहीत् ॥ २५ ॥ धृताहिवदना दैत्यास्तस्थुरेकत एव ते ॥ एकतो धृततत्पुच्छा देवास्तस्थुस्तदाखिलाः ॥ २६ ॥ तन्मध्यगश्च भगवान्ममन्थाब्धिं स लीलया ॥ ददानो नयनानन्दचञ्चत्करविभूषणः ॥ २७ ॥ ब्रह्मा सहर्षिप्रवरैरन्तरिक्षस्थितस्तदा ॥ अवाकिरत्तं कुसुमैः कुर्वञ्जयजयध्वनिम् ॥ २८ ॥ मथ्यमानात्ततः सिन्धोर्जज्ञे धन्वन्तरिः पुमान् ॥ विष्णोरंशेन गौरांगः सुधाकुम्भं करे दधत् ॥ २९ ॥ घृतादीनां हि सर्वेषां रसानां सारमुत्तमम् ॥ अमृतं तद्धृत्वाऽसौ श्रियोन्तिकमुपाययौ ॥ ३० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्येऽमृतमन्थने चतुर्दशरत्नोत्पत्तिर्नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ स्कन्द उवाच ॥ उत्प्रेक्षन्तो जायमानं मंथितारोऽथ तेऽखिलाः ॥ आयांतं ददृशुर्दूरादन्ति धन्वन्तरिं श्रियः ॥ १ ॥ सुधाभृतं हेमकुम्भं दृष्ट्वा चाऽस्य करे धृतम् ॥ असुराः सहसा ब्रह्मन्नुत्प्लुत्य जगृहुश्च तम् ॥२॥ तत्रापि बलिनो ये ते गृहीत्वा दुद्रुवुस्ततः ॥ तान्दुर्बला न्यषेधन्त नीतिवाक्यैरनुद्रुताः ॥ ३ ॥ अहो नैवमधर्मो वः कार्यो धर्मपरायणैः ॥ समश्रमेभ्यो देवेभ्यो दत्त्वा पेयं न चान्यथा ॥४॥ अनादृत्येति तद्वाक्यं ययुर्दूरं त्वरान्विताः ॥ तत्रापि तेषामन्योन्यं कराकृष्टिर्महत्यभूत् ॥ ५ ॥ अहंपूर्वमहं पूर्वं न त्वं न त्वं पिबाम्यहम् ॥ इत्थं विवदमानास्ते नापुस्तत्प्राशनक्षणम् ॥ ६ ॥ अथ देवा म्लानवक्त्रा दृष्ट्वा दैत्यैर्हृतां सुधाम् ॥ अशक्तास्तत्प्रतीकारे शरणं प्रापुरच्युतम् ॥ ७ ॥ पाहिपाहि जगन्नाथ नष्टं सर्वस्वमेव नः ॥ दैत्यैर्हृता सुधा सर्वा का गतिर्नो भविष्यति ॥८॥ सुधापानादृतेप्येते हन्तुमस्मानलं क्षमाः ॥ पीतेऽमृते तु तैरद्य किं करिष्यामहे वयम् ॥ ९ ॥ स्कन्द उवाच ॥ निशम्य दैन्यं देवानां भगवान्भक्तकार्यकृत् ॥ मा भैष्टेति सुरानुक्त्वा सुधामादित्सदासुरात् ॥ १० ॥ स्त्रीरूपमद्भुतं धृत्वा सर्वलोकविमोहनम् ॥ दैत्यान्तिकमुपागत्य चक्रे कन्दुकखेलनम् ॥ ११ ॥ ते तु तद्रूपमालोक्य मोहिताः कामविह्वलाः ॥ त्यक्त्वा परस्परोन्मर्दं तामुपेत्याब्रुवन्वचः ॥ १२ ॥ सुधाकुम्भमिमं भद्रे गृहीत्वा त्वं विभज्य नः ॥ सर्वान्पायय सुश्रोणि वयं कश्यपसूनवः ॥ १३ ॥ इत्युक्त्वा तं ददुस्तस्यै तेऽनिच्छन्त्या अपि स्त्रियै ॥ सा प्राह मम विश्रम्भो न कार्यः स्वैरिणी ह्यहम् ॥१४॥ अकार्यं वः कृतं ह्येतद्विभजिष्ये निजेच्छया ॥ इत्युक्ता अपि ते मूढा यथेष्टं कुर्विति ब्रुवन् ॥१५॥

ततस्तदाज्ञया सर्वें देवा दैत्याश्च वासुकिः ॥ निषेदुः पंक्तिशस्तत्र स्वस्वमण्डलमाश्रिताः ॥ १६ ॥ पंक्तिबंधोद्यतेष्वेषु मोहिनी सा तु दूरतः ॥
सम्मुखं देवपंक्तीनां हैमासन उपाविशत् ॥१७॥ स्वांतिके चामृतघटं निधाय स्त्रैणलीलया ॥ इतस्ततो वीक्षमाणा तस्थौ निःस्पृहवत्क्षणम् ॥१८॥ विप्र
चित्तिमुखास्तर्हि ये वै दानवयूथपाः ॥ संदिग्धचित्ता मोहिन्यामासन्देवांतिकस्थितेः ॥ १९ ॥ शनैरुपेत्य तद्दृष्टिं वञ्चयित्वा सुधाघटम् ॥ जहुः
पुनर्दुरात्मानो रहो गत्वा पिपासवः ॥ २० ॥ नरनारायणौ तत्र मुनिभिः सह चागतौ ॥ आस्तां तौ ददृशाते तान्दानवान्हरतोऽमृतम् ॥ २१ ॥
नारायणेनेरितोऽथ नरस्तान्सहसारुणत् ॥ बलादाच्छिद्य तत्कुम्भं मोहिन्यै स ददौ द्रुतम् ॥ २२ ॥ ततो नरं हन्तुकामा आत्तशस्त्रास्तु दानवाः ॥
आपतन्पंक्तिविक्षेपो ह्यसुराणामभून्महान् ॥ २३ ॥ तदा नरोपि भगवान्देवदैत्यनरैरपि ॥ अजेयो निर्भयो ह्येकः साकं तैर्युयुधे बली ॥ २४ ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवान्पंक्तिस्थान्मोहिनीवपुः ॥ अपाययत्सुधां विष्णुः सर्वशो लघुचङ्क्रमः ॥ २५ ॥ तत्रापि दानवो राहुः सूर्याचन्द्रमसा
न्तरे ॥ प्रविश्य देवतापंक्तावुपाविशदलक्षितः ॥ २६ ॥ तत्रागतायां मोहिन्यां सिञ्चन्त्यां तन्मुखे सुधाम् ॥ दृशाऽसूसुचतां तस्यै पुष्पवन्ता
वुभौ च तम् ॥ २७ ॥ स्मृत्यागतेन चक्रेण तद्ग्रीवाऽस्य च सामृतम् ॥ शिरश्चिच्छेदातिमहन्मायायोषिद्वपुः प्रभुः ॥ २८ ॥ तच्छैलशृङ्गप्रतिमं
ग्रसल्लोकान्नदद्भृशम् ॥ ग्रहत्वे स्थापयामास लोकानां शान्तये हरिः ॥ २९ ॥ देवान्सुधां पाययित्वा जगृहे पौरुषीं तनुम् ॥ भगवानथ देवास्तु
युयुधुः सह दानवैः ॥ ३० ॥ उदन्वतस्तटे युद्धं देवानामसुरैः सह ॥ सुधापानातिबलिनामासीद्विष्णुसहायिनाम् ॥ ३१ ॥ तस्मिंस्तु तुमुले
युद्धे नरेणेन्द्रादिभिश्च ते ॥ निहन्यमाना असुराः पलाय्य विविशू रसाम् ॥ ३२ ॥ सूर्यश्चास्तं गतस्तावत्सर्वें देवगणास्ततः ॥ श्रियोन्तिकमु
पाजग्मुस्तद्दर्शनमहोत्सवाः ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये
देवतामृतपानवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ब्रह्मा प्रजेश्वराः शम्भुर्मनवश्च महर्षयः ॥ आदित्यवसुरुद्राश्च सिद्धगन्ध
र्वचारणाः ॥ १ ॥ साध्याश्च मरुतश्चैव विश्वेदेवा दिगीश्वराः ॥ दस्रौ वह्निश्चन्द्रमाश्च स्वयं धर्मः प्रजापतिः ॥ २ ॥ सुपर्णः किन्नराश्चैव ये चान्ये
गणदेवताः ॥ शेषाद्या वैष्णवा नागा देवपत्न्यश्च सर्वशः ॥ ३ ॥ सावित्री पार्वती चैव पृथिवी च सरस्वती ॥ शची गौरी शिवा संज्ञा ऋद्धिः
स्वाहा च रोहिणी ॥ धूमोर्णा चादितिर्द्धर्मपत्न्यो मूर्तिदयादयः ॥ ४ ॥ अरुन्धती शाण्डिली च लोपामुद्रा तथैव च ॥ अनसूयादयः
साध्व्य ऋषिपत्न्यश्च सर्वशः ॥ ५ ॥ गङ्गा सरस्वती रेवा यमुना तपती तथा ॥ चन्द्रभागा विपाशा च शतद्रुर्देविका तथा ॥ ६ ॥ गोदावरी

च सरयूः कावेरी कौशिकी तथा ॥ कृष्णा वेणी भीमरथा ताम्रपर्णी महानदी ॥ ७ ॥ कृतमाला वितस्ता च निर्विन्ध्या सुरसा तथा ॥ चर्म
ण्वती पयोष्णी च विश्वाद्या नद्य आययुः ॥ ८ ॥ रम्भा घृताची विश्वाची मेनका च तिलोत्तमा ॥ उर्वशीप्रमुखास्तत्र सर्वाप्सरस आययुः ॥ ९ ॥
वैकुण्ठवासिनः सर्वे तथा गोलोकवासिनः ॥ पार्षदप्रवरा विष्णोस्तत्राजग्मुः प्रहर्षिताः ॥ १० ॥ अणिमाद्याः सिद्धयोऽष्टौ शंखपद्मादयो
नव ॥ निधयो मूर्तिमन्तश्च समाजग्मुः श्रियोन्तिके ॥ ११ ॥ पूर्णः शारदचन्द्रोपि तदानीं प्रीतये श्रियाः ॥ नैशं तमोऽहरत्सर्वं बभूवुर्निर्मला
दिशः ॥ १२ ॥ ततोऽभिषेकमारेभे तस्या ब्रह्माज्ञया वृषा ॥ मण्डपं रचयामास सद्यस्त्वष्टातिशोभनम् ॥ १३ ॥ रत्नस्तम्भसहस्राणामा
यताभिश्च पंक्तिभिः ॥ चित्रैरनेकैरुल्लोचैः शोभितं कदलीद्रुमैः ॥ १४ ॥ सुगन्धिपुष्पनम्राभिर्दिव्यकल्पद्रुमालिभिः ॥ जुष्टं नानाविधै
रङ्गैर्दर्शनीयं मनोहरम् ॥ १५ ॥ कोटिशो रत्नदीपानां पंक्तिभिः शुद्धरोचिषाम् ॥ भ्राजमानं तोरणैश्च मुक्ताहारैश्च लम्बिभिः ॥ १६ ॥ रत्न
सिंहासने तत्र गीतवाद्यपुरस्सरम् ॥ उपावेश्य श्रियं चक्रुरभिषेकं महर्षयः ॥ १७ ॥ ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोञ्जनः ॥ पुष्पदन्तः
सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥ १८ ॥ कुर्वन्तो बृंहितान्येते हेमकुम्भोद्धृतैः शुभैः ॥ चतुःसिन्धुसमानीतैरभ्यषिञ्चन्त वारिभिः ॥ १९ ॥
मूर्तिमत्यो महानद्यस्तत्राजहुर्जलानि च ॥ मंत्रानुच्चारयंति स्म मूर्ता वेदाः सहर्षिभिः ॥ २० ॥ जगुः सुकण्ठा गंधर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥
वाद्यानि वादयामासुरन्ये देवगणास्तदा ॥ २१ ॥ महानभूत्तदानंदस्त्रिलोक्यां सर्वदेहिनाम् ॥ श्रीसूक्तादि द्विजाः पेठुर्जगुर्गीतानि च स्त्रियः ॥
॥ २२ ॥ कांस्यतालमृदङ्गांश्च पणवानकगोमुखान् ॥ वादयामासुरम्भोदा दिवि दुंदुभयोऽनदन् ॥ २३ ॥ आसीत्कुसुमवृष्टिश्च साकं जयर
वैस्तदा ॥ आसंस्तत्परिचर्यायां धर्मपत्न्यश्च सिद्धयः ॥ २४ ॥ सुस्नातायै ततस्तस्यै कौशेये पीतवाससी ॥ ददावनर्घ्ये जलधी रत्नभूषाश्च
भूरिशः ॥ २५ ॥ उपवेशोचितं तस्या इंद्र आसनमाहरत् ॥ विश्वकर्मा कङ्कणानि ददौ सद्रत्नमुद्रिकाः ॥ २६ ॥ सुधाकरस्तु तद्भ्राता नासा
भूषणमुत्तमम् ॥ ददौ तस्यै केशभूषां सद्रत्ननिचितां तथा ॥ २७ ॥ पद्मजन्मा ददौ पद्मं मुक्ताहारं सरस्वती ॥ नागाश्च शेषप्रमुखास्तस्यै
रत्नेंद्रकुण्डले ॥ २८ ॥ अञ्जनं कुङ्कुमं चादाद्दुर्गा सौभाग्यलक्षणम् ॥ ललाटिकां च सावित्री शची ताम्बूलपात्रिकाम् ॥ २९ ॥ वसंतः
कौसुमान्हारान्कण्ठसूत्रं च शंकरः ॥ वैजयंतीं स्रजं पाशी कुबेरो रत्नदर्पणम् ॥ ३० ॥ अनर्घ्यां कंचुकीं वह्निर्यमोऽदाद्व्यजनं शुभम् ॥ ददुस्तस्यै

---

१ इन्द्रः ।

चापरेपि भूषास्ततसमयोचिताः ॥ ३१ ॥ ततः स्वलंकृतां कन्यां कस्मै दद्यामिमामिति ॥ सिंधुः पप्रच्छ ब्रह्माणं तदोवाच स सर्ववित् ॥३२॥
कन्या तवेयमम्भोधे माता मम शिवस्य च ॥ देवानामथ सर्वेषां लोकानामस्ति निश्चितम् ॥ ३३ ॥ नारायणं वासुदेवं परं ब्रह्माखिले
श्वरम् ॥ पुरुषोत्तममेवैकं विनास्या नापरः पतिः ॥ ३४ ॥ अतः साक्षाद्भगवते त्रैलोक्यसुखहेतवे ॥ आगतायोपविष्टाय देह्यस्मै विधि
नाम्बुधे ॥ ३५ ॥ कुरुष्व जन्मसाफल्यं पावयित्वा निजं कुलम् ॥ समुद्धर भवाम्भोधेर्दत्त्वेमां परमात्मने ॥३६॥ एकस्त्वं सप्तभी रूपैः सप्तद्वीप
विभागतः ॥ विश्रुतोऽथ विधायैतन्महतीं कीर्त्तिमाप्स्यसि ॥३७॥ इत्युक्तो ब्रह्मणा हृष्टः समुद्रः पुलकाञ्चितः ॥ मन्यमानो निजं धन्यमदित्सद्वि
ष्णवे सुताम् ॥३८॥ ततः सहैव विधिना स संप्रार्थ्य तमीश्वरम् ॥ वाग्दानादि विधायैव चक्रे वैवाहिकं विधिम् ॥३९॥ धन्वंतरिश्चन्द्रमाश्च वास
वाद्याश्च देवताः ॥ आसन्समुद्रस्य पक्षे तत्र वैवाहिकोत्सवे ॥४०॥ वस्त्राभरणयानादिदाने भोजनकर्मणि ॥ सन्मानने च जन्यानां मुख्या आसंस्त
एव हि :॥ ४१ ॥ लक्ष्म्याश्च मगल्यविधौ मुख्यास्तत्र तु योषितः ॥ आसन्गंगादयो नद्यः शच्याद्याश्च सुरांगनाः ॥ ४२ ॥ मेनाद्या नगपत्न्यश्च
सिद्धयश्चाणिमादयः ॥ चन्द्रपत्नी तथा कान्तिः सर्वाश्चाप्सरसो मुने ॥ ४३ ॥ नारायणस्याथ विभोर्लीलां वैवाहिकीं विधिः ॥ शोभय
न्पितरौ चक्रे मूर्तिधर्मौ विचार्य च ॥ ४४ ॥ धर्मोऽसौ जगदाधारः पूज्यश्चाखिलदेहिनाम् ॥ पिताऽस्य भवितुं योग्यो ह्यस्मिंश्च प्रीतिमान्भृ
शम् ॥ ४५ ॥ इयं च मूर्त्तिः प्रख्याता सर्वसद्गुणजन्मभूः ॥ दाक्षायणी धर्मपत्नी माता भवितुमर्हति ॥ ४६ ॥ ततो धर्मस्यापि पक्षे मुख्याः
कार्येष्विमेऽभवन् ॥ नन्दीश्वरगणेशाभ्यां सहितः शंकरो मुने ॥ ४७ ॥ महर्षयो मरीच्याद्याः प्रजेशा नारदो मुनिः ॥ वैनतेयश्च नन्दाद्याः
श्रीदामाद्याश्च पार्षदाः ॥ ४८ ॥ दुर्गा च वेदसूर्वाणी स्त्रीषु मुख्या बभूविरे ॥ ऋषिपत्न्योऽनसूयाद्या धर्मपत्न्यश्च सर्वशः ॥ ४९ ॥ सह वेदादि
भिर्ब्रह्मा त्वासीदुभयपक्षयोः ॥ ब्राह्मणा वैदिका ये च विवाहविधिकोविदाः ॥ ५० ॥ अथाब्धिः सर्वसंभाराञ्छ्रिया एव प्रसादतः ॥ सद्यः संपा
दयामास जनयन्देवविस्मयम् ॥ ५१ ॥ यद्यत्संकल्पयामास हृदि तत्तदुपाहृतम् ॥ सद्यः स्वांतिक एवैक्षत्ततोभूदतिहर्षितः ॥ ५२ ॥ मध्ये तु
मण्डपस्यासावग्निस्थापनवेदिकाम् ॥ कारयामास विधिवद्ब्राह्मणैर्वेदवेदिभिः ॥ ५३ ॥ अलंचकार तां वेदिं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥ नाना
विधैः शुभै रङ्गैः साङ्कुरैः करकैस्तथा ॥ ५४ ॥ ततो महामङ्गलवाद्यघोषैः समन्त्रकं संस्नपितो मुनीन्द्रैः ॥ अनर्घ्यवासांसि च रत्नभूषा दधार
विष्णुर्मुकुटं च दिव्यम् ॥ ५५ ॥ वादित्रनिध्वाननिनादिताशं नृत्यत्सुरस्त्रीकलगीतशोभनम् ॥ तं मण्डपं सोऽथ सुरैः स्तुवद्भिः सहेत्य हैमे निषसाद

पीठे ॥ ५६ ॥ प्रक्षालयामास तदङ्घ्रिपङ्कजं स्वप्रेष्ठपत्न्या जलधिः सगंगया ॥ भृङ्गारसिक्तोत्तमवारिधारया तदम्बु शीर्ष्णा च दधार सान्वयः ॥
॥ ५७ ॥ ततः पठन्मंगलमुच्चकैः श्रियं प्रादापयच्चाम्बुधिनाऽच्युताय ॥ प्रज्वाल्य वह्निं विधिना विधाता साकं बृहद्भिर्मुनिभिर्जुहाव ॥ ५८ ॥
प्रदाय तस्मै तनयां मनोज्ञां तत्पादपद्मैकनिबद्धदृष्टिम् ॥ वासांसि रत्नाभरणानि चादाद्भूयांसि भूम्ने स समं दुहित्रा ॥ ५९ ॥ हुतस्य तस्याऽथ
हुताशनस्य प्रदक्षिणां चापि सह श्रियैव ॥ चकार चेतांसि निजेक्षकाणां स्त्रीणां च पुंसां च हरन्हरिः सः ॥ ६० ॥ एकासने तौ सह सन्नि
विष्टौ ब्रह्माण्डमातापितरौ मनोज्ञौ ॥ संपूजयामासुरनर्घ्यवस्त्रविभूषणैर्देवगणाः सयोषाः ॥ ६१ ॥ तदा च गीतानि सुमंगलानि श्रियश्च
विष्णोर्गुणवर्णनानि ॥ दुर्गादयश्चाऽथ पुलोमजाद्या देव्यो जगुः सस्मितचारुवक्त्राः ॥ ६२ ॥ द्विधा विभक्तानि सुरांगनानां वृन्दान्युपाविश्य च
सम्मुखानि ॥ तद्दम्पतिप्रेक्षणकौतुकानि तथा जगुः प्रेमभरेण तानि ॥ ६३ ॥ यथा तदाकर्ण्य सुराः समस्ता महर्षयश्चाऽखिलयोषितोपि ॥
स्वांतस्तमैक्षंत सह श्रियेशं स्फुरंतमासन्ननु चित्रवच्च ॥६४॥ प्रणम्य भक्त्या च वराक्षतादि समर्प्य ताभ्यां विबुधा मुदैव ॥ पृथक्पृथक्तुष्टुवुरूर्जिता
भिर्वाग्भिश्च तौ प्राञ्जलयो विनीताः ॥ ६५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवा
सुदेवमाहात्म्ये लक्ष्मीनारायणविवाहोत्सवनिरूपणं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ विचार्य्याऽहं वेदान्मुहुरुपगतो
निश्चयमिमं रमारामे भक्तिस्त्वयि दृढतरा यर्ह्यसुभृताम् ॥ भवेत्तर्ह्येवैषां क्षयविरहिता भोगनिकरास्तथा स्युर्लोका वै परमपुरुषात्यंतिकगतिः ॥
॥ १ ॥ अजानन्तस्त्वित्थं भृतरजतमस्कानपि हरे भजन्त्यस्मान्देवान्बहुविधतपोर्चासरणिभिः ॥ त एवोक्ता मूढाः क्षयरहितसौख्यं न कुहचिल्ल
भन्तेऽतस्त्वां वै निजहृदि दधे केशवमहम् ॥२॥ शंकर उवाच ॥ त्रयी सांख्यवेदांतयोगाः पुराणं तथा पञ्चरात्रं प्रभो धर्मशास्त्रम् ॥ तवैवातिमाहा
त्म्यमेकस्य नित्यं प्रकारैरनेकैर्हि गायंति भक्त्या ॥३॥ त्वदेवेश शास्त्राणि चैतानि भूम्नो बभूवुस्त्वदेकाश्रयाण्यादिकल्पे ॥ रमासेव्यपादाम्बुजं शास्त्र
योनिं तमाद्यं भवन्तं भजे वासुदेवम् ॥ ४ ॥ धर्म उवाच ॥ कथा त्वदीया भवपाशमोचनी सुधैव तापत्रयतप्तदेहिनाम् ॥ अनेकजन्माघचयापहा
रिणी तनोति भक्तिं वयुनं तवाञ्जसा ॥ ५ ॥ सदैव सा कर्णपथेन हृद्दरीं विशत्वनन्ताभिध सम्मुखोद्गता ॥ मम त्वदन्या हरताच्च
वासना दयाब्धये ते प्रभविष्णवे नमः ॥ ६ ॥ प्रजापतय ऊचुः ॥ धन्या एते कल्पवृक्षा यदीयां छायामेतामाश्रितस्त्वं सहश्रीः ॥

---

१ अदन्तत्वमार्षम् ।

धन्यः कर्ता मण्डपस्यास्य ते वै धन्यैषा भूर्यत्र पीठं तवेश ॥ ७ ॥ धन्यो लोके नूनमेषोम्बुराशिः साक्षात्तुभ्यं येन दत्ता स्वकन्या ॥ धन्याश्चैते त्वां वयं वीक्षमाणा धन्येशानं श्रीपतिं त्वां नताः स्मः ॥ ८ ॥ मनव ऊचुः ॥ धर्मः खलु स हि परमो धर्मेभ्यो माधव सकलेभ्योपि ॥ भक्तिर्भवति यतो वै धर्मभुवि त्वयि हि निरवद्या ॥ ९ ॥ धर्मात्मानं भगवन्धर्मधुरीणं च धर्मपातारम् ॥ सर्वातिप्रियधर्मं नुमस्त्वां धर्मसंभूतिम् ॥ १० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ भक्त्या हीनस्त्वद्विमुखो वयुनार्थी श्राम्यन्भूयोप्यस्य न सिद्धिं समुपैति ॥ तर्ह्यासक्तः कर्मणि काम्ये तु कुतोसौ सौख्यं यायादक्षयमानन्दमहाब्धे ॥ ११ ॥ भक्त्या नित्यं त्वामत एव वयं वै श्रद्धायुक्ता धर्मतपोनिगमाद्यैः ॥ मायातीतं कालनियन्तारमुदारं ध्यायामः श्रीकान्तपरात्परमेकम् ॥ १२ ॥ इन्द्र उवाच ॥ भगवन्गुरुदुःखिता वयं ननु दुर्वाससस एव हेलनात् ॥ न भवन्तमृतेऽवितुं हि नो विधिरुद्रप्रमुखा इमेऽशकन् ॥ १३ ॥ विगताखिलसंपदो निरन्नाः समभावं भुवि पामरैरुपेताः ॥ भवतैव वयं हृतापदः स्मः सपदि श्रीहरये नमोस्तु तुभ्यम् ॥ १४ ॥ अग्निरुवाच ॥ गीर्वाणदानवनराद्युपजीवनान्नं यन्निर्मितं हि भवतैव ततो बुधास्तु ॥ यज्ञेषु तेन यजनं तव कुर्वतेऽथो त्वच्छेषमन्यदिविषद्भ्य उपानयन्ति ॥ १५ ॥ काम्येषु कर्मसु रता अपि याज्ञिकास्ते तत्कर्मबन्धनत आशु विमुच्य यान्ति ॥ ब्राह्मीं गतिं तदितरे तु भवन्ति चौराः श्रीयज्ञपूरुषमहं प्रणमामि तं त्वाम् ॥ १६ ॥ मरुत ऊचुः ॥ भक्ता एकान्तिकास्तेऽक्षरपरमपदे सेवया ते तु हीनं वासैश्वर्यादि नेच्छन्त्यतिशयितसुखं नापि कैवल्यमोक्षम् ॥ तद्युक्तं त्वात्मनोपि श्वपचकुलजनुर्मानयन्त्युत्तमं वै तं त्वामेकान्तधर्माश्रयणमुपगताः श्रीमहापूरुषं स्मः ॥ १७ ॥ सिद्धा ऊचुः ॥ नैकब्रह्माण्डसर्गादिकारणं त्वामकारणम् ॥ तत्स्थं तद्व्यतिरिक्तं च नियन्तारं नमामहे ॥ ॥ १८ ॥ रुद्रा ऊचुः ॥ मायायाः सर्वमोहिन्या मोहनं मोहवर्जितम् ॥ महाकालस्यापि कालं त्वां नमः पुरुषोत्तमम् ॥ १९ ॥ आदित्या ऊचुः ॥ प्रकाशिता येन वयं जगन्ति प्रकाशयामो भवता रमेश ॥ स्वयंप्रकाशं तमुरुप्रकाशं प्रकाशमूर्त्तिं प्रणता भवन्तम् ॥ २० ॥ साध्या ऊचुः ॥ शास्ता नृपाणां च महोरगाणां दैत्याधिपानां च सुराधिपानाम् ॥ त्वं वै मनूनां च प्रजापतीनां राजाधिराजाय नमोस्तु तुभ्यम् ॥ ॥ २१ ॥ वसव ऊचुः ॥ भवति भुवि यदायदाऽसुरांशैः प्रथितसनातनधर्मधार्मिकाणाम् ॥ कदनमुरु तदातदा स्वयं ते ह्यवतरते प्रणमाम धर्मगोप्त्रे ॥ २२ ॥ चारणा ऊचुः ॥ चरित्रं शुभं ते धृतानेकमूर्त्तेः प्रबन्धैरनेकैर्हि गायन्ति भक्ताः ॥ यद्दु श्रोतृवक्तॄन्पुनात्येव सद्यो वयं तं नताः पुण्यकीर्त्तिं भवन्तम् ॥ २३ ॥ गन्धर्वाप्सरस ऊचुः ॥ ये कथास्ते विहायान्यगाथाः प्रभो कीर्त्तयन्तेऽथ शृण्वन्ति वा ते जनाः ॥ दुःखिताः

स्युश्च संसारपाशैः सितास्तं नताः स्मः शरण्यं भवन्तं वयम् ॥ २४ ॥ समुद्र उवाच ॥ अजित तवाऽथ तावकजनस्य मुदाऽल्पमपि द्रविण
जलान्नवस्त्रनमनान्यतमेन सकृत् ॥ चरति ह सेवनं स पदवीं महतीं महतां व्रजति जनोल्पकोपि तमहं प्रणतः करुणम् ॥ २५ ॥ पार्षदा
ऊचुः ॥ पितरौ त्वमसि स्वजनस्त्वमसि त्वमसीष्टगुरुः सुहृदात्मपतिः ॥ त्वमसीश्वर एव च नः परमस्त्वमसि द्रविणं सकलं त्वमसि ॥
॥ २६ ॥ मूर्त्तिरुवाच ॥ यत्संबन्धत एव यान्ति पदवीमुच्चां महद्भिर्नुतां स्त्रीशूद्रासुरनीचपक्षिपशवः पापात्मजीवा अपि ॥ यद्धीना विबुधेश्वरा
अपि भवन्त्यर्चोज्झितास्तत्क्षणं गोलोकाधिपतिं तमेव हृदये नित्यं भजे त्वामहम् ॥ २७ ॥ सावित्र्युवाच ॥ त्वं सर्गकाले
प्रकृतिं च पूरुषं दृष्ट्या स्वयोत्थाप्य ततस्तदात्मना ॥ तत्त्वानि सृष्ट्वा महदादिमानितैर्नैकान्विराजो बहुधा ससर्जिथ ॥ २८ ॥
वैराजरूपेण जगद्विधातृतां स्वीकृत्य देवासुरमानुषोरगान् ॥ त्वं स्थावरं जंगममीश निर्ममे त्वामादिकर्तारमुपाश्रितास्म्यहम् ॥
॥ २९ ॥ दुर्गोवाच ॥ प्रियतयाऽधिकया हृदि चिन्तनं विदधते तव ये भुवि ते विभो ॥ न परमेष्ठिसुखं न दिवः सुखं न कम
यन्ति धरैकनरेशताम् ॥ ३० ॥ प्रसभमर्पितमप्यतुलं त्वया सुखमिदं समवाप्य च तत्र ते ॥ तदपहाय न शक्तिकृतः क्षणं तमु नमामि च सात्व
तनायकम् ॥ ३१ ॥ नद्य ऊचुः ॥ वरद नमनमात्रं नामसंकीर्तनं वा विदधति तत्र ये वै ज्ञानतोऽज्ञानतो वा ॥ जनिमृतियमभीतेस्तानपि
त्रायमाणं नरसखमुपयाताः स्मोऽद्य नारायणं त्वाम् ॥ ३२ ॥ देवपत्न्य ऊचुः ॥ भुवि धृताकृतेर्जन्म मङ्गलं चरितमद्भुतं लोकपावनम् ॥
भवति निर्गुणं सर्वमेव ते भवसि निर्गुणं ब्रह्म यत्परम् ॥ ३३ ॥ तव समाश्रयात्तामसा जना अपि च राजसाः सात्त्विकाश्च ये ॥ ननु भवन्ति ते
निर्गुणास्ततो वयमुपास्महे त्वां हि निर्गुणम् ॥ ३४ ॥ ऋषिपत्न्य ऊचुः ॥ आर्तानामुरुवृजिनैस्त्रिधा च तापैः सर्वापत्प्रशमनमेकमेव विष्णोः ॥
पादाब्जं तव भवतीति तद्वयं वै प्राप्ताः स्मः शरणमनन्त देवदेव ॥ ३५ ॥ पृथिव्युवाच ॥ पूर्णशारदसुधाकराननं शारदाब्जदलदीर्घलोचनम् ॥
श्रीवियोगबहुधार्तिमोचनं वासुदेवमहमेकमाश्रये ॥ ३६ ॥ सरस्वत्युवाच ॥ नयने ममाच्युत तवातिसुन्दरे मुखशीतरोचिषि चकोरतां गते ॥
न हि गच्छतोऽन्यत इतीयमेव मे हृदि मूर्तिरस्तु सततं नहीतरा ॥ ३७ ॥ स्कन्द उवाच ॥ इति स्तुतोऽखिलैर्देवैः सोभिनन्द्य दृशैव
तान् ॥ प्राह श्रियं शुभे पश्य देवादींस्त्वमिमानिति ॥ ३८ ॥ ततः समीक्षिताः प्रीत्या तया मधुरया दृशा ॥ त्रिलोकीवासिनः सर्वे
ऋद्धा आसन्यथा पुरा ॥ ३९ ॥ लेभिरे स्वस्वऋद्धिं ते गृहिणस्त्यागिनोपि च ॥ धर्मादयश्च सानन्दं प्रचरन्ति स्म पूर्ववत् ॥ ४० ॥ तस्याः

श्रियश्च भगवान्ददौ स्थानमुरः स्वकम् ॥ तत्र स्थित्वैव सा व्यापत्त्रैलोक्यं संपदात्मना ॥ ४१ ॥ ततो रत्नाकरः स्वस्माच्छ्रीजनेरनुभावतः ॥
बभूवान्वर्थसंज्ञो वै संपूर्णक्षयरत्नवान् ॥ ४२ ॥ चतुर्विधैर्बहुरसैः सदन्नैरमृतोपमैः ॥ सर्वान्समागतांस्तत्र तर्पयामास सादरम् ॥ ४३ ॥ अनर्घ्याणि
च वस्त्राणि रत्नभूषाः परिच्छदान् ॥ देवादिभ्यो ददौ प्रीत्या सर्वेभ्योपि पृथक्पृथक् ॥ ४४ ॥ जामातुस्तुष्टये स्वस्य तदीयेभ्यस्तदाम्बुधेः ॥
नासीत्किमप्यदेयं वै घनवर्द्धनवर्षिणः ॥ ४५ ॥ भगवानपि तद्दत्तं यौतकं च धनं बहु ॥ ब्राह्मणेभ्यः प्रदायैव श्रिया सह तिरोदधे ॥ ४६ ॥
लक्ष्मीनारायणाभ्यां ते भृशमानन्दिताः सुराः ॥ इन्द्रादयो दिवं जग्मुः स्वंस्वं धामाऽपरे ययुः ॥ ४७ ॥ अधिकारं च संप्राप्य यथापूर्वं निजंनि
जम् ॥ सर्वेपि सुखिनो जाताः प्रसादात्कमलापतेः ॥ ४८ ॥ मन्दरं च गिरिं तार्क्ष्यः पुनर्भगवदाज्ञया ॥ स्वस्थानं समुपानीय स्थापयामास
लीलया ॥ ४९ ॥ एवमिन्द्रेण ब्रह्मर्षे नष्टा ब्राह्मणशापतः ॥ उपलब्धा पुनः संपन्नारायणप्रसादतः ॥ ५० ॥ य एतां शृणुयात्पुण्यां कथां
भगवतो मुने ॥ कीर्तयेत्प्रयतो वापि संपदं प्राप्नुतो हि तौ ॥ ५१ ॥ गृहिणां धनसिद्धिः स्यात्त्यागिनां च यथेप्सिता ॥ भक्तिज्ञानविरागादेर्भवे
त्सिद्धिरनेन वै ॥ ५२ ॥ इति ते कथितं ब्रह्मन्यथेन्द्रः प्राप संपदम् ॥ नारदोपि यथा श्वेतं द्वीपं स गतवानृषिः ॥ तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि शृणु
ष्वैकेन चेतसा ॥ ५३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये लक्ष्मीना
रायणस्तुतिनिरूपणं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ मेरुशृंगं समारूढो नारदो दिव्यया दृशा ॥ श्वेतद्वीपं च तत्रस्था
न्पश्यन्मुक्तान्सहस्रशः ॥ १ ॥ वासुदेवे भगवति दृष्टिमाबध्य तत्क्षणम् ॥ उत्पपात महायोगी सद्यः प्राप च धाम तत् ॥ २ ॥ प्राप्य श्वेतं
महाद्वीपं नारदो हृष्टमानसः ॥ ददर्श भक्तांस्तानेव श्वेतांश्चन्द्रप्रभाञ्छुभान् ॥ ३ ॥ पूजयामास शिरसा मनसा तैश्च पूजितः ॥ दिदृक्षुर्ब्रह्म परमं
स च कृच्छ्रपरः स्थितः ॥ ४ ॥ भक्तमेकान्तिकं विष्णोर्बुद्ध्वा भागवतास्तु ते ॥ तमूचुस्तुष्टमनसो जपन्तं द्वादशाक्षरम् ॥ ५ ॥ श्वेतमुक्ता ऊचुः ॥
मुनिवर्य भवान्भक्तः कृष्णस्याऽस्ति यतोऽत्र नः ॥ दृष्टवान्देवदुर्दृश्यान्किमिच्छन्नथ तप्यति ॥ ६ ॥ नारद उवाच ॥ भगवन्तं परं ब्रह्म साक्षात्कृष्ण
महं प्रभुम् ॥ द्रष्टुमुत्कोऽस्मि भक्तेन्द्रास्तं दर्शयत तत्प्रियाः ॥७॥ स्कन्द उवाच ॥ तदैकः श्वेतमुक्तस्तु कृष्णेन प्रेरितो हृदि ॥ एहि ते दर्शये कृष्ण
मित्युक्त्वा पुरतोभवत् ॥८॥ प्रहृष्टो नारदस्तेन साकमाकाशवर्त्मना ॥ पश्यन्धामानि देवानां तत ऊर्द्ध्वं ययौ मुनिः ॥ ९ ॥ सप्तर्षींश्च ध्रुवं दृष्ट्वाऽना
सक्तः कुत्रचित्स च ॥ महर्जनतपोलोकान्व्यतीयाय द्विजोत्तम ॥ १० ॥ ब्रह्मलोकं ततो दृष्ट्वा श्वेतमुक्तानुगो मुनिः ॥ कृष्णस्यैवेच्छयाऽध्वानं प्रापाष्टाव

रणेष्वपि ॥ ११ ॥ भूम्यप्तेजोनिलाकाशाहम्महत्प्रकृतीः क्रमात् ॥ क्रान्त्वा दशोत्तरगुणाः प्राप गोलोकमद्भुतम् ॥ १२ ॥ धाम तेजोमयं तद्धि प्राप्यमेका
न्तिकैर्हरेः ॥ गच्छन्ददर्श विततामगाधां विरजां नदीम् ॥ १३ ॥ गोपीगोपगणस्नानधौतचन्दनसौरभाम् ॥ पुण्डरीकैः कोकनदै रम्यामिन्दीवरैरपि ॥ १४ ॥
तस्यास्तटं मनोहारि स्फटिकाश्ममयं महत् ॥ प्राप श्वेतहरिद्रक्तपीतसन्मणिराजितम् ॥ १५ ॥ कल्पवृक्षालिभिर्जुष्टं प्रवालाङ्कुरशोभितम् ॥ स्यमन्तके
न्द्रनीलादिमणीनां खनिमण्डितम् ॥ १६ ॥ नानामणीन्द्रनिचितसोपानततिशोभनम् ॥ कूजद्भिर्मधुरं जुष्टं हंसकारण्डवादिभिः ॥ १७ ॥
वृन्दैः कामदुघानां च गजेन्द्राणां च वाजिनाम् ॥ पिबद्भिर्निर्मलं तोयं राजितं स व्यतिक्रमत् ॥ १८ ॥ उत्तीर्याऽथ धुनीं दिव्यां तत्क्षणादी
श्वरेच्छया ॥ तद्धामपरिखाभूतां शतशृङ्गागमाप सः ॥ १९ ॥ हिरण्मयं दर्शनीयं कोटियोजनमुच्छ्रितम् ॥ विस्तारे दशकोट्यस्तु योजनानां मनो
हरम् ॥ २० ॥ सहस्रशः कल्पवृक्षैः पारिजातादिभिर्द्रुमैः ॥ मल्लिकायूथिकाभिश्च लवङ्गैलालतादिभिः ॥ २१ ॥ स्वर्णरम्भादिभिश्चान्यैः
शोभमानं महीरुहैः ॥ दिव्यैर्मृगगणैर्नागैः पक्षिभिश्च सुकूजितैः ॥ २२ ॥ दुर्गायितस्य तद्धाम्नस्तस्य रम्येषु सानुषु ॥ मनोज्ञान्विततानैक्षद्रग
वद्रासमण्डपान् ॥ २३ ॥ वृतानुद्यानततिभिः फुल्लपुष्पसुगन्धिभिः ॥ कपाटै रत्ननिचितैश्चतुर्द्वारसुशोभनान् ॥ २४ ॥ चित्रतोरणसंपन्नै रत्न
स्तम्भैः सहस्रशः ॥ जुष्टांश्च कदलीस्तम्भैर्मुक्तालम्बैर्वितानकैः ॥ २५ ॥ दूर्वालाजाक्षतफलैर्युक्तान्माङ्गलिकैरपि ॥ चन्दनागुरुकस्तूरीकेशरोक्षित
चत्वरान् ॥ २६ ॥ सुश्राव्यवाद्यनिनदैर्हृद्यान्बहुविधैरपि ॥ तेषु यूथानि गोपीनां कोटिशः स ददर्श ह ॥ २७ ॥ अनर्घ्यवासोभूषाभिः सद्रत्न
मणिकङ्कणैः ॥ काञ्चीनूपुरकेयूरैः शोभितान्यङ्गुलीयकैः ॥ २८ ॥ तारुण्यरूपलावण्यैः स्वैरैश्चाऽप्रतिमानि हि ॥ राधालक्ष्मीसवर्णानि शृङ्गा
रिकक्कराणि च ॥ २९ ॥ भोगद्रव्यैर्बहुविधैर्मण्डपेषु युतेषु च ॥ विलसन्ति च गायन्ति मनोज्ञाः कृष्णगीतिकाः ॥ ३० ॥ उपत्यकासु तस्या
द्रेरथ वृन्दावनाभिधम् ॥ वनं महत्तदद्राक्षीत्सावर्णे नारदो मुनिः ॥ ३१ ॥ कृष्णस्य राधिकायाश्च प्रियं तत्क्रीडनस्थलम् ॥ कल्पद्रुमालिभी
रम्यं सरोभिश्च सपङ्कजैः ॥ ३२ ॥ आम्रैराम्रातकैर्नीपैर्बदरीभिश्च दाडिमैः ॥ खर्जूरीपूगनारंगैर्नालिकेरैश्च चन्दनैः ॥ ३३ ॥ जम्बूजम्बीरपन
सैरक्षोदैः सुरदारुभिः ॥ कदलीभिश्चम्पकैश्च द्राक्षाभिः स्वर्णकेतकैः ॥ ३४ ॥ फलपुष्पभरानम्रैर्नानावृक्षैर्विराजितम् ॥ मल्लिका
माधवीकुन्दैर्लवंगैर्यूथिकादिभिः ॥ ३५ ॥ मन्दशीतसुगन्धेन[1] सेवितं मातरिश्वना ॥ शतशृङ्गस्रुतैरार्द्रं निर्झरैश्च समन्ततः ॥ ३६ ॥ सदा वसन्त

---

[1] इत्वाभाव आर्षः।

शोभाढ्यं रत्नदीपालिमण्डितैः ॥ शृङ्गारिकद्रव्ययुतैः कुञ्जैर्जुष्टमनेकशः ॥ ३७ ॥ गोपानां गोपिकानां च कृष्णसंकीर्त्तनैर्मुहुः ॥ गोवत्स
पक्षिनिनदैर्नानाभूषणनिस्वनैः ॥ दधिमन्थनशब्दैश्च सर्वतो नादितं मुने ॥ ३८ ॥ फुल्लपुष्पफलानम्रनानाद्रुमसुशोभनैः ॥ द्वात्रिंशता
वनैरन्यैर्युक्तं [1]पश्यमनोहरैः ॥ ३९ ॥ तद्वीक्ष्य हृष्टः स प्राप गोलोकपुरमुज्ज्वलम् ॥ वर्त्तुलं रत्नदुर्गं च राजमार्गोपशोभितम् ॥ ४० ॥
राजितं कृष्णभक्तानां विमानैः कोटिभिस्तथा ॥ रथै रत्नेन्द्रखचितैः किंकिणीजालशोभितैः ॥ ४१ ॥ महामणीन्द्रनिकरै रत्नस्त
म्भालिमण्डितैः ॥ अद्भुतैः कोटिशःसौधैः पंक्तिसंस्थैर्मनोहरम् ॥ ४२ ॥ विलासमण्डपै रम्यै रत्नसारविनिर्मितः ॥ रत्नेन्द्रदीप
ततिभिः शोभनं रत्नवेदिभिः ॥ ४३ ॥ केसरागुरुकस्तूरीकुंकुमद्रवचर्चितम् ॥ दधिदूर्वालाजपूगै रम्भाभिः शोभिताङ्गणम् ॥ ४४ ॥
वारिपूर्णैर्हैमघटैस्तोरणैः कृतमंगलम् ॥ मणिकुट्टिमराजाध्वचलद्भूरिगजाश्वकम् ॥ ४५ ॥ श्रीकृष्णदर्शनायातैर्नैकब्रह्माण्डनायकैः ॥
विरिञ्चिशंकराद्यैश्च बलिहस्तैः सुसंकुलम् ॥४६॥ व्रजद्भिः कृष्णवीक्षाथ गोपगोपीकदम्बकैः ॥ सुसंकुलमहामार्गं मुमोदालोक्य तन्मुनिः ॥४७॥
कृष्णमन्दिरमापाऽथ सर्वाश्चर्यं मनोहरम् ॥ नन्दादिवृषभान्वादिगोपसौधालिभिर्वृतम् ॥ ४८ ॥ चतुर्द्वारैः षोडशभिर्दुर्गैः सपरिखै
र्युतम् ॥ कोटिगोपवृतैकैकद्वारपालसुरक्षितैः ॥ ४९ ॥ रत्नस्तम्भकपाटेषु द्वार्षु स्वाग्रस्थितेषु सः ॥ उपविष्टान्क्रमेणैव द्वारपालान्ददर्श ह ॥५०॥
वीरभानुं चन्द्रभानुं सूर्यभानुं तृतीयकम् ॥ वसुभानुं देवभानुं शक्रभानुं ततः परम् ॥ ५१ ॥ रत्नभानुं सुपार्श्वं च विशालमृषभं ततः ॥ अंशुं बलं
च सुबलं देवप्रस्थं वरूथपम् ॥ ५२ ॥ श्रीदामानं च नत्वाऽसौ प्रविष्टोंतस्तदाज्ञया ॥ महाचतुष्के वितते तेजोऽपश्यन्महोच्चयम् ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये गोलोकवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

॥ स्कन्द उवाच ॥ तत्त्वेककालसंभूतकोटिकोट्यर्कसन्निभम् ॥ स व्यचष्ट महत्तेजो दिव्यं सिततरं मुने ॥१॥ दिशश्च विदिशः सर्वा ऊर्द्ध्वाधो
व्याप्नुवच्च यत् ॥ अक्षरं ब्रह्म कथितं सच्चिदानन्दलक्षणम् ॥ २ ॥ प्रकृतिं पुरुषं चोभौ तत्कार्याण्यपि सर्वशः ॥ व्याप्तं यद्योगसंसिद्धाः
षट् चक्राणि निजान्तरे ॥ व्यतीत्य मूर्ध्नि पश्यन्ति वासुदेवप्रसादतः ॥ ३ ॥ यद्भासा भासितः सूर्यो वह्निरिन्दुश्च तारकाः ॥ भासयन्ति जग
त्सर्वं स्वप्रकाशं तथामृतम् ॥ ४ ॥ यद्ब्रह्मपुरमित्याहुर्भगवद्धाम सात्वताः ॥ यस्यान्तिकेषु परितस्तिष्ठन्त्यर्चककोटयः ॥ ५ ॥ ब्रह्मशंकर

---

[1] पश्यन्तीति पश्या वीक्षकास्तेषां मनोहरैः ।

वृन्दानि ह्युपर्युपरि संभ्रमात् ॥ पतन्ति बलिहस्तानि गोपगोपीव्रजाश्च यत् ॥ ६ ॥ कृष्णस्यानुग्रहो यस्मिन्स तेजसि तमीक्षते ॥ केवलं तेज
एवान्ये पश्यन्ति न तु तं मुने ॥ ७ ॥ तस्मिन्ददर्शाद्भुतदिव्यमन्दिरं विचित्ररत्नेन्द्रमयं मनोज्ञम् ॥ रत्नोज्ज्वलस्तम्भसहस्रकान्तं महासभा
मण्डपदर्शनीयम् ॥ ८ ॥ सौधालिभिर्भूरिभिरुज्ज्वलाभिः स्वोपासकानां परितो विराजितम् ॥ विचित्रसूक्ष्माम्बररत्नभूषाविभूषितानां हि नृणां च
योषिताम् ॥ ९ ॥ सिंहासनं तत्र मणीन्द्रसारै रत्नेन्द्रसारैश्च विनिर्मितं सः ॥ आश्चर्यकृत्प्रेक्षकमानसानां दिव्यं मुनिः प्रैक्षत भूरिहर्षः ॥१०॥
तत्राऽथ कृष्णं भगवन्तमैक्षन्नारायणं निर्गुणमास्थितं सः ॥ सर्वज्ञमीशं पुरुषोत्तमं च यं वासुदेवं च वदन्ति सात्वताः ॥ ११ ॥ यं केचि
दाहुः परमात्मसंज्ञं केचित्परं ब्रह्म परात्परं च ॥ ब्रह्मेति केचिद्भगवन्तमेके विष्णुं च भक्ताः परमेश्वरं च ॥१२॥ कन्दर्पसाहस्रमनोहराङ्गं सदा किशोरं
करुणानिधानम् ॥ अतिप्रशांताकृतिदर्शनीयं क्षराक्षरेभ्यश्च परं स्वतन्त्रम् ॥ १३ ॥ नैकाण्डसर्गस्थितिनाशलीलाविधायकापांगनिरीक्षणं च ॥
अनेककोट्यण्डमहाधिराजं विश्वैकवन्द्यं नटवर्यवेषम् ॥ १४ ॥ अनर्घ्यदिव्योत्तमपीतवाससमनेकसद्रत्नविभूषणाढ्यम् ॥ नवीनजीमूतसमान
वर्णं कर्णोल्लसत्सन्मकराभकुण्डलम् ॥ १५ ॥ निजांगनिर्यत्सितभूरितेजश्चयावृतत्वात्सितवर्णमुक्तम् ॥ सद्रत्नसारोज्ज्वलसत्किरीटं शरत्सरोजच्छ
दचारुनेत्रम् ॥ १६ ॥ सुगन्धिसच्चन्दनचर्चितांगं श्रीवत्सलक्ष्माङ्कितहृत्कपाटम् ॥ निनादयन्तं मधुरं च वेणुं कृत्वा मुखाग्रेम्बुजचारुदो
र्भ्याम् ॥ १७॥ जयासुशीलाललितामुखानां वृन्दैः सखीनां सह राधया च ॥ समर्च्यमानं रमया च भा[१]माकलिन्दजाजाम्बवतीमुखानाम् ॥१८॥
धर्मेण वेदैरखिलैर्भगैश्च ज्ञानादिभिः संयतपाणियुग्मैः ॥ निषेव्यमाणं च सुदर्शनाद्यैर्निजायुधैर्मूर्तिधरैरनेकैः ॥ १९ ॥ मसारमाणिक्यसुवर्ण
वर्णैः सितैश्च कैश्चिन्निजपार्षदाग्र्यैः ॥ उपासितं चक्रगदाब्जशङ्खलसद्भुजैर्नन्दसुनन्दमुख्यैः ॥ २० ॥ श्रीदाममुख्यैरथ गोपवेषैर्भक्त्यावनम्रैर्द्वि
भुजैरनेकैः ॥ उपास्यमानं गरुडेन चाग्रतो विभूतिभिश्चाष्टभिरानताभिः ॥ २१ ॥ मूर्त्या च शान्त्या दयया च सेवितं पुष्ट्या च तुष्ट्या
ह्यथ मेधया च ॥ श्रद्धाक्रियाह्युन्नतिभिश्च मैत्र्या तथा तितिक्षास्मृतिबुद्धिभिश्च ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा तमत्यद्भुतदिव्यमूर्त्तिं तद्रूपसौरभ्यहृताखिले
न्द्रियः ॥ आनन्दवारिप्रतिरुद्धदृष्टिः प्रेम्णोर्द्ध्वरोमा सुखसंभृतोऽभूत् ॥ २३ ॥ दण्डवत्तं नमस्कृत्य नारदः प्रेमविह्वलः ॥ बद्धाञ्जलिपुटस्तस्थौ
वीक्षमाणस्तदाननम् ॥ २४ ॥ तं मानयामास हरिः पृष्ट्वा स्वागतमादरात् ॥ भक्तमेकान्तिकं स्वस्य स्वेनैव च दिदृक्षितम् ॥ २५ ॥ भगव

---

[१] सत्यभामेत्यर्थः ।

द्वाक्यपीयूषास्वादप्राप्तात्मसंस्मृतिः ॥ तद्दर्शनमहानन्दो भक्त्या तुष्टाव तं मुनिः ॥ २६ ॥ नारद उवाच ॥ जय श्रीकृष्ण भगवन्नारायण
जगत्प्रभो ॥ वासुदेवाऽखिलावास सदैकान्तिकवल्लभ ॥ २७ ॥ अत्याश्चर्यार्चनीयाङ्घ्रे राधिकाकमलादिभिः ॥ त्वमेवात्यन्तिकं श्रेयोऽभीप्सतां
परमा गतिः ॥ २८ ॥ नित्यानामात्मनां नित्य आत्मा चेतनचेतनः ॥ क्षराक्षरेभ्यश्च परस्त्वं ब्रह्म परमं हरे ॥ २९ ॥ यथा विशुद्धिः सिद्धिश्च
भक्त्या परमया तव ॥ तथा न स्यान्नृणामन्यैः साधनैस्तपआदिभिः ॥ ३० ॥ त्वदङ्घ्रिदिव्यज्योत्स्नैका मुमुक्षूणां हृदि स्थितम् ॥ महत्सन्तमसं[1]
हर्त्तुं सद्यः शक्तास्ति सत्पते ॥ ३१ ॥ सर्वैर्वेदैस्त्वमेवेज्य उपास्यो ज्ञेय एव च ॥ निरूपितोसि भगवन्सर्वकारणकारणम् ॥ ३२ ॥ एकैकस्मिन्रोम
कूपे यत्तवास्ति सितं महः ॥ शान्तमानंदरूपं च तत्कोटीन्दुप्रभाधिकम् ॥ ३३ ॥ अस्मिंस्त्वमक्षरे धाम्नि निर्गुणेऽमृतसञ्ज्ञके ॥ महःपुञ्जे सदै
वास्से निर्गुणः पुरुषोत्तमः ॥ ३४ ॥ ब्रह्माण्डभयदात्कालान्मायायाश्च महाभयात् ॥ मुक्ता भक्ता भवन्त्येव त्वदीयोपासनाबलात् ॥ ३५ ॥
तं त्वामहमुपेतोस्मि शरणं जगदीश्वरम् ॥ सर्वात्मानं विभुं ब्रह्म महापुरुषमच्युतम् ॥ ३६ ॥ यथा त्वच्चरणाम्भोजे भक्तिर्मे निश्चला
सदा ॥ भवेत्तथैव देवेश कर्त्तुमर्हस्यनुग्रहम् ॥ ३७ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ इत्थं देवर्षिणा भक्त्या संस्तुतः परमेश्वरः ॥ तमाहानन्दय
न्वाचा सुधासंमितया मुनिम् ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेव
माहात्म्ये श्रीवासुदेवदर्शनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ दर्शनं मम यज्जातं तव तत्तु महामुने ॥
नित्यैकान्तिकभक्तत्वान्निर्दम्भत्वान्मदिच्छया ॥ १ ॥ अहिंसा ब्रह्मचर्यं च त्वयि नित्यं च तद्द्वयम् ॥ स्वधर्मोपशमौ चैव वैराग्यं
चात्मवेदनम् ॥ २ ॥ सत्सङ्गोऽष्टाङ्गयोगश्च सर्वथेन्द्रियनिग्रहः ॥ मुन्यन्नवृत्तिश्च तपः सर्वव्यसनहीनता ॥ ३ ॥ मदेकान्तिकभक्तिश्च
महात्म्यज्ञानपूर्विका ॥ वर्त्तते तेन मामत्र पश्यसि त्वं हि सुव्रत ॥ ४ ॥ ईदृग्लक्षणसंपन्ना ये स्युरन्येपि मानवाः ॥ तेपि
मामीदृशं विप्र पश्यन्त्येकान्तिकप्रियम् ॥ ५ ॥ असावहमिह ब्रह्मन्नस्मिन्नक्षरधामनि ॥ राधालक्ष्मीयुतो नित्यं वसामि स्वाश्रितैः सह ॥ ६ ॥
वासुदेवस्वरूपोहं सर्वकर्मफलप्रदः ॥ अन्तर्यामितया वर्त्ते स्वतन्त्रः सर्वदेहिनाम् ॥ ७ ॥ वैकुण्ठाख्ये महाधाम्नि लक्ष्म्या सह चतुर्भुजः ॥
वसामि नन्दगरुडमुख्यैः साकं च पार्षदैः ॥ ८ ॥ धाम्नि तेजोमये दिव्ये श्वेतद्वीपेऽन्वहं भुवि ॥ ददामि श्वेतमुक्तेभ्यः पञ्चकालं स्वदर्शनम् ॥ ९ ॥

---

[1] गाढान्धकारम्।

कुर्वेऽनिरुद्धप्रद्युम्नसंकर्षणसमाह्वयैः ॥ स्वरूपैर्नैककोट्यण्डसर्गस्थित्यप्ययानहम् ॥१०॥ सर्गारम्भे मया ब्रह्मा सृष्टो नाभिसरोरुहात् ॥ तपसाराधयामास स मां यज्ञैश्च नारद ॥११॥ ततस्तस्मै प्रसन्नोऽहं प्राददामीप्सितान्वरान् ॥ ब्रह्मन्प्राप्स्यसि सामर्थ्यं प्रजानां त्वं विसर्जने ॥ १२ ॥ आज्ञायामेव ताः सर्वास्तव स्थास्यन्ति मद्वरात् ॥ वेदाश्चापि स्फुरिष्यन्ति तव बुद्धौ सनातनाः ॥ १३ ॥ ज्ञानं च मत्स्वरूपस्य यथावत्ते भविष्यति ॥ त्वया कृतां च मर्यादां नातिक्रंस्यति कश्चन ॥ १४ ॥ सुरासुरगणानां च मुनीनां च महात्मनाम् ॥ त्वमेव वरदो ब्रह्मन्वरेप्सूनां भविष्यसि ॥ १५॥ असाध्ये यत्र कार्ये च मोहमेष्यसि तत्त्वहम् ॥ प्रादुर्भूय करिष्यमि स्मृतमात्रस्त्वया विधे ॥ १६ ॥ सृज्यमाने त्वया विश्वे नष्टां पृथ्वीं महार्णवे ॥ आनयिष्यामि स्वं स्थानं वाराहं रूपमास्थितः ॥ हिरण्याक्षं निहत्यैव दैतेयं बलगर्वितम् ॥ १७ ॥ दिनान्ते तव मत्स्योहं भूत्वा क्षोणीं तरीमिव ॥ सहौषधिं धारयिष्ये मन्वादींश्च निशावधि ॥ १८ ॥ सुधायै मथ्नतामब्धिं काश्यपानां निराश्रयम् ॥ मन्थानं कूर्मरूपोहं धास्ये पृष्ठे च मन्दरम् ॥ १९ ॥ नारसिंहं वपुः कृत्वा हिरण्यकशिपुं विधे ॥ सुरकार्ये हनिष्यामि यज्ञघ्नं दितिनन्दनम् ॥ २० ॥ विरोचनस्य बलवान्बलिः पुत्रो महासुरः ॥ भविष्यति स शक्रं च स्वाराज्याच्च्यावयिष्यति ॥ २१ ॥ त्रैलोक्येऽपहृते तेन विमुखे च शचीपतौ ॥ अदित्यां द्वादशः पुत्रः संभविष्यामि कश्यपात् ॥ २२ ॥ ततो राज्यं प्रदास्यामि देवेन्द्राय दिवः पुनः ॥ देवताः स्थापयिष्यामि स्वेषु स्थानेष्वहं विधे ॥ बलिं चैव करिष्यामि पातालतलवासिनम् ॥२३॥ कर्दमाद्देवहूत्यां च भूत्वाऽथ कपिलाभिधः ॥ प्रवर्तयिष्ये कालेन नष्टं सांख्यं विरागयुक् ॥२४॥ दत्तो भूत्याऽनसूययामत्रेरान्विक्षिकीं ततः ॥ प्रह्लादायोपदेक्ष्यामि विद्यां च यदवे विधे ॥ २५ ॥ मेरुदेव्यां सुतो नाभेर्भूत्वाहमृषभो भुवि ॥ धर्मं पारमहंस्याख्यं वर्तयिष्ये सनातनम् ॥ २६ ॥ त्रेतायुगे भविष्यामि रामो भृगुकुलोद्वहः ॥ क्षत्रं चोत्सादयिष्यामि भग्नसेतुकदध्वगम् ॥ ॥ २७ ॥ सन्धौ तु समनुप्राप्ते त्रेताया द्वापरस्य च ॥ कौशल्यायां भविष्यामि रामो दशरथादहम् ॥ २८ ॥ सीताभिधाना लक्ष्मीश्च भवित्री जनकात्मजा ॥ उद्वहिष्यामि तामैशं भंक्त्वा धनुरहं महत् ॥२९॥ ततो रक्षःपतिं घोरं देवर्षिद्रोहकारिणम् ॥ सीतापहारिणं संख्ये हनिष्यामि सहानुजम् ॥ ३० ॥ तस्य मे तु चरित्राणि वाल्मीक्याद्या महर्षयः ॥ तदा गास्यन्ति बहुधा यच्छ्रुतेः स्यादघक्षयः ॥ ३१ ॥ द्वापरस्य कलेश्चैव सन्धौ पर्यवसानिके ॥ भूभारासुरनाशार्थं पातुं धर्मं च धार्मिकान् ॥ वसुदेवाद्भविष्यामि देवक्यां मथुरापुरे ॥ ३२ ॥ कृष्णोहं वासुदेवाख्यस्तथा संकर्षणो बलः ॥ प्रद्युम्नश्चाऽनिरुद्धश्च भविष्यन्ति यदोः कुले ॥ ३३ ॥ गोपस्य वृषभानोस्तु सुता राधा भविष्यति ॥ वृन्दावने तया साकं विहरि

ष्यामि पद्मज ॥ ३४ ॥ लक्ष्मीश्च भीष्मकसुता रुक्मिण्याख्या भविष्यति ॥ उद्वहिष्यामि राजन्यान्युद्धे निर्जित्य तामहम् ॥ ३५ ॥ धर्मद्रुहोऽसुरान्हत्वा तदाविष्टांश्च भूपतीन् ॥ धर्मं संस्थापयन्नेव करिष्ये निर्भरां भुवम् ॥ ३६ ॥ येन केनापि भावेन यस्य कस्यापि मानसम् ॥ मयि संयोक्ष्यते तंतं नेष्ये ब्रह्मगतिं पराम् ॥ ३७ ॥ धर्मं भुवि स्थापयित्वा कृत्वा यदुकुलक्षयम् ॥ पश्यतां सर्वदेवानामन्तर्द्धास्ये भुवस्ततः ॥ ॥ ३८ ॥ कृष्णस्य मम वीर्याणि कृष्णद्वैपायनादयः ॥ गास्यन्ति बहुधा ब्रह्मन्सद्यः पापहराणि हि ॥ ३९ ॥ कृष्णद्वैपायनो भूत्वा पराशरमुनेः सुतः ॥ शाखाविभागं वेदस्य करिष्यामि तरोरिव ॥ ४० ॥ वैदिकं विधिमाश्रित्य त्रिलोकीपारिपीडकान् ॥ छलेन मोहयिष्यामि भूत्वा बुद्धोऽसुरानहम् ॥ ४१ ॥ मया कृष्णेन निहताः सार्जुनेन रणेषु ये ॥ प्रवर्तयिष्यन्त्यसुरास्ते त्वधर्मं यदा क्षितौ ॥४२॥ धर्मदेवात्तदा भक्तादहं नारायणो मुनिः ॥ जनिष्ये कोशले देशे भूमौ हि सामगो द्विजः ॥४३॥ मुनिशापान्नृतां प्राप्तानृषींस्तात तथोद्धवम् ॥ ततोऽवितासुरेभ्योऽहं सद्धर्मं स्थापयन्नज ॥४४॥ जनान्म्लेच्छमयान्भूमौ कलेरन्ते महैनसः ॥ कल्की भूत्वा हनिष्यामि विचरन्दिव्यवाजिना ॥ ४५ ॥ यदा यदा च वेदोक्तो धर्मो नाशिष्यतेऽसुरैः ॥ प्रादुर्भावो भविष्यो मे तद्रक्षायै तदा तदा ॥ ४६ ॥ तस्माच्चिन्तां विहायैव प्रजाः सृज यथा पुरा ॥ एतान्दत्त्वा वरांस्तस्मा अहमन्तर्हितोऽभवम् ॥ ४७ ॥ यथा तस्मै वरा दत्तास्तथैव च मया कृतम् ॥ कुर्वे करिष्ये च मुने निजशक्तिभिरञ्जसा ॥ ४८ ॥ एवंविधस्य मे ब्रह्मन्नीशितुः सर्वदेहिनाम् ॥ दर्शनं दुर्लभं जातं तवैकान्तिकभक्तितः ॥ ४९ ॥ वरं वरय मत्तस्त्वं स्वाभीष्टं मुनिसत्तम ॥ प्रसन्नोस्मि भृशं तुभ्यं नाफलं मम दर्शनम् ॥५०॥ स्कन्द उवाच ॥ श्रुत्वेति भगवद्वाक्यं नारदो मुनिसत्तमः ॥ मन्यमानो निजं धन्यं तमुवाच प्रभुं मुने ॥५१॥ दर्शनादेव ते स्वामिन्संपूर्णो मे मनोरथः ॥ इदं हि दुर्लभं मन्ये सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ ५२ ॥ अतस्ते च त्वदीयानां त्वद्धाम्नोस्याऽमृतस्य च ॥ साक्षात्समीक्षणादन्यत्प्राप्यं मे नास्ति वांछितम् ॥ ५३ ॥ इतोन्यद्दुर्लभं क्वापि नास्ति ब्रह्माण्डगोलके ॥ यदहं परितुष्टात्ते प्रार्थयेयमिहाच्युत ॥ ५४ ॥ लोकान्तरसुखं यत्तद्वैदिकैरेव कर्मभिः ॥ दैवैः पित्र्यैश्च लभ्येत तच्चाप्यस्ति हि नश्वरम् ॥ ५५ ॥ नेच्छामि तदहं किञ्चित्सुखं त्वत्तः परं प्रभो ॥ वरमेकं तु याचे त्वत्स्वेप्सितं वरदर्षभात् ॥ ५६ ॥ तवाऽथ तव भक्तानां सदैव गुणगायने ॥ अत्युत्सुकास्तु मे बुद्धिस्त्वयि प्रीतिविवर्द्धिनी ॥ ५७ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ तथास्त्विति प्रतिश्रुत्य कृष्णस्तेनेति याचितम् ॥ गानोपयुक्तां महतीं वीणां दत्त्वाऽब्रवीत्पुनः ॥ ५८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अधुना गच्छ देवर्षे विशालां बदरीमितः ॥ तत्र धर्मात्मजं भक्त्या मामाराधय सुव्रत ॥ ५९ ॥ त्वं ह्येकान्तिकभक्तोसि मम निष्कपटान्तरः ॥

तेन त्वामधिकं मन्ये विधेरपि पितुस्तव ॥ ६० ॥ यादृशोऽहं च यद्रूपो यावांश्च महिमा मम ॥ विदुस्तत्सर्वमपि मे भक्ता एकान्तिका मुने ॥
॥ ६१ ॥ हृदि चिन्त्योहमेवास्मि सतां तेषां च ते मम ॥ तेषामिष्टं न मत्तोऽन्यन्मम तेभ्यो न किञ्चन ॥ ६२ ॥ यथा पतिव्रता नार्यो
वशीकुर्वन्ति सत्पतिम् ॥ निजैर्गुणैस्तथा भक्ता वशीकुर्वन्ति मामपि ॥ ६३ ॥ अनुयामि श्रिया साकं तानहं परवानिव ॥ यत्रयत्र च ते
सन्ति तत्रतत्राहमस्मि हि ॥ ६४ ॥ सत्संगादेव मत्प्राप्तिर्भवेद्भुवि मुमुक्षताम् ॥ नान्योपायेन देवर्षे सत्यमित्यवधारय ॥ ६५ ॥ मामव
यर्हि शरणं मानुषाः प्राप्नुवन्ति ये ॥ तर्ह्यैव ते विमुच्यन्ते मायाया जीवबन्धनात् ॥ ६६ ॥ मां प्रपन्नस्तु पुरुषो येन केनापि भावतः ॥ यथेष्टं सुख
माप्नोति न तु संसृतिमन्यवत् ॥ ६७ ॥ स्कन्द उवाच ॥ एवमुक्तो भगवता प्राप्तोऽनुग्रहमीप्सितम् ॥ प्रणम्य साश्रुनयनः पर्यावर्तत
नारदः ॥ ६८ ॥ तमेव वीणया गायञ्छ्वेतमुक्तमपश्यत ॥ प्राग्वत्स्वाग्रे चलन्तं तमन्वगच्छद् द्विजर्षभ ॥ ६९ ॥ सद्यः श्वेतं महाद्वीपं प्राप्य श्वेता
न्प्रणम्य तान् ॥ निवृत्तो नारदो ब्रह्मंस्तरसा मेरुमागमत् ॥ ७० ॥ ततो मेरोः प्रचक्राम पर्वतं गन्धमादनम् ॥ निपपात च खात्तूर्णं विशालां
बदरीमनु ॥७१॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासुदेवावतारादिकथनं
नामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ततः स ददृशे देवौ पुराणावृषिसत्तमौ ॥ तपश्चरन्तौ सुमहदात्मनिष्ठौ महाव्रतौ ॥१॥ तेजसा
प्यधिकौ सूर्यात्सर्वलोकविरोचनात् ॥ श्रीवत्सलक्षणौ पूज्यौ जटामण्डलधारिणौ ॥२॥ पद्मचिह्नभुजौ तौ च पादयोश्चक्रलक्षणौ ॥ व्यूढोरस्कौ दीर्घ
भुजौ सितसूक्ष्मघनांशुकौ ॥ ३ ॥ स्वास्यौ पृथुललाटौ च सुभ्रुवौ शुभनासिकौ ॥ शुभलक्षणसंपन्नौ दिव्यमूर्त्ती घनप्रभौ ॥ ४ ॥ विनयेना
न्तिकं प्राप्य तयोः कृत्वा प्रदक्षिणाम् ॥ भक्त्या प्रणम्य साष्टाङ्गं तस्थौ प्राञ्जलिरग्रतः ॥ ५ ॥ ततस्तौ तपसां वासौ यशसां तेजसामपि ॥
ऋषी पौर्वाह्णिकस्यान्ते विधेर्मौनं विहाय च ॥ ६ ॥ प्रीत्या नारदमभ्यग्रौ पाद्यार्घ्याभ्यां समार्चताम् ॥ पीठयोरुपविष्टौ तौ कौशयोर्नारदश्च सः॥
॥७॥ तेषु तत्रोपविष्टेषु स देशोभिव्यराजत ॥ आज्याहुतिमहाज्वालैर्यज्ञवाटोग्निभिर्यथा ॥ ८ ॥ अथ नारायणस्तत्र नारदं वाक्यमब्रवीत् ॥ सुखो
पविष्टं विश्रान्तं कृतातिथ्यं सुसत्कृतम् ॥ ९ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ अपि ब्रह्मन्स भगवान्परमात्मा सनातनः ॥ ब्रह्मधाम्नि त्वया दृष्ट आवयो
कारणं परम् ॥ १० ॥ नारद उवाच ॥ भगवंस्त्वत्प्रसादेन तमहं परमेश्वरम् ॥ वासुदेवं समालोके स्थितमक्षरधामनि ॥ ११ ॥ इह चैवागतं
स्तेन विसृष्टो वां निषेवितुम् ॥ आसिष्ये तत्परो भूत्वा युवाभ्यां सह नित्यशः ॥ १२ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ धन्योस्यनुगृहीतोसि यत्ते दृष्टः

स्वयं प्रभुः ॥ नहि तं दृष्टवान्ब्रह्मन्कश्चिद्देवोऽपि वा ऋषिः ॥१३॥ भक्त्यैकान्तिकया तस्य प्राप्ता अक्षरसाम्यताम् ॥ ये हि भक्तास्त एवैनं पश्यन्त्यखिलकारणम् ॥१४॥ स दिव्यमूर्त्तिर्भगवान्दुर्द्दर्शः पुरुषोत्तमः ॥ नारदैतद्धि मे सत्यं वचनं समुदाहृतम् ॥ १५॥ नान्यो भक्तात्प्रियतरो लोके तस्यास्ति कश्चन ॥ ततः स्वयं दर्शितवांस्तवात्मानं द्विजोत्तम ॥ १६ ॥ तेजःपुञ्जाभिरुद्धांगो गुणातीताद्भुताकृतिः ॥ अखण्डानन्दरूपश्च सदा शुद्धोऽच्युतोस्ति सः ॥ १७ ॥ रूपवर्णवयोवस्थाः प्राकृता नैव तस्य हि ॥ सर्वं तस्यास्ति तद्दिव्यं सर्वोपकरणानि च ॥ एकान्तिकानां भक्तानां स एव परमा गतिः ॥ १८ ॥ आत्मब्रह्मैक्यसंपन्नैर्विनिवृत्तगुणैरपि ॥ क्रियते वासुदेवस्य भक्तिरित्थंगुणो हि सः ॥ १९ ॥ माहात्म्यमस्य को वक्तुं शक्नुयात्परमात्मनः ॥ अचिन्त्यानन्तशक्तीनामधिपस्य महामुने ॥ २० ॥ आत्मात्मा चाक्षरात्मा च ह्येष आकाशनिर्मलः ॥ दिव्यदृगीक्ष्यः सन्मात्रः पुरुषो वसुदेवजः ॥ २१ ॥ समस्तकल्याणगुणो निर्गुणश्चेश्वरेश्वरः ॥ परया विद्यया वेद्य उपास्यो ब्रह्मवित्प्रभुः ॥ २२ ॥ दिव्यमूर्त्तिं तमीशानं तपसैकान्तिकेन च ॥ यः प्रीणयति धर्मेण स धन्यतम उच्यते ॥ २३ ॥ तस्मात्त्वमपि देवर्षे धर्मेणैकान्तिकेन तम् ॥ आराधयन्निहैवांग कंचित्कालं तपः कुरु ॥ २४ ॥ तपसैवाऽतिशुद्धात्मा माहात्म्यं तस्य सत्पतेः ॥ यथावज्ज्ञास्यति भवान्प्रोच्यमानं मयाऽखिलम् ॥ २५ ॥ सर्वार्थसाधनं विद्धि तपस्तद्धृदयं मुने ॥ नातप्तभूरितपसा स वशीक्रियते प्रभुः ॥ २६ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ एवमुक्तो भगवता नरनारायणेन सः ॥ प्रीतस्तपः कर्त्तुमिच्छँस्तमुवाच महामतिः ॥२७॥ इति श्रीस्कन्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये नारदनरनारायणसमागमो नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥ ॥ नारद उवाच ॥ भगवन्ब्रूहि मे धर्ममेकान्तं तव संमतम् ॥ प्रीयते येन विश्वात्मा वासुदेवः स सर्वदा ॥ १ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ साधु पृष्टं त्वया ब्रह्मन्मतिस्ते विमला किल ॥ मयि स्निग्धाय भक्ताय तुभ्यं गुह्यमपि ब्रुवे ॥ ॥ २ ॥ धर्म एष मया प्रोक्तः कल्पस्यादौ विवस्वते ॥ तमेव कथये तुभ्यं सनातनमहं मुने ॥३॥ स्वधर्मज्ञानवैराग्यैः सह लक्ष्मीवदीश्वरे ॥ तस्मिन्ननन्या भक्तिर्या धर्म एकान्तिकः स वै ॥ ४ ॥ तेनैवातिप्रसन्नः स्याद्गोलोकाधिपतिः स्वयम् ॥ जायते स च भक्तोपि परिपूर्णमनोरथः ॥ ५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ लक्षणानि बुभुत्सामि स्वधर्मादेः पृथक्पृथक् ॥ शास्त्रयोनेरहं त्वत्तो वक्तुं तानि त्वमर्हसि ॥ ६ ॥ निगमागमशास्त्राणां सर्वेषामपि सत्पते ॥ मूलं त्वमेक एवासि येषु धर्मः सनातनः ॥ ७ ॥ त्वमेव साक्षाद्भगवान्वासुदेवोऽक्षरात्परः ॥ श्रेयसे सर्वभूतानां वर्तसेऽत्र दयानिधिः ॥ ८ ॥ त्वत्तोऽन्ये तु स्वस्वभावगुणतन्त्रा ह्यजादयः ॥ यथावन्न विजानीयुर्द्धर्मादींस्त्वमतो वद ॥ ९ ॥ स्कन्द उवाच ॥ इति

देवर्षिणा पृष्टो भगवान्धर्मनन्दनः ॥ स्वधर्मादीन्क्रमेणैव कथयामास सर्ववित् ॥ १० ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ वर्णानामाश्रमाणां च सदाचारः
पृथक्पृथक् ॥ सामान्यः सविशेषश्च स्वधर्मः स उदीर्यते ॥ ११ ॥ नृणां साधारणं धर्मं सर्वेषामादितः शृणु ॥ अहिंसा परमो धर्मस्तत्रा
दिम उदाहृतः ॥ १२ ॥ स्वमुख्यधर्मवृत्त्योरप्यद्रोहो मनसापि यः ॥ सति गत्यन्तरे प्राणिमात्रस्यापीति सा मता ॥ १३ ॥ सत्या वाग्भू
तमात्रस्य द्रोहो न स्याद्यया तथा ॥ तपश्च शास्त्रविहितभोगसंकोचलक्षणम् ॥ १४ ॥ बाह्यमाभ्यन्तरं चेति द्विविधं शौचकर्म च ॥ अनादानं
परस्वस्य परोक्षं वा छलेन च ॥ १५ ॥ यथोचितं ब्रह्मचर्यं कामलोभक्रुधां जयः ॥ मुदा वित्तार्पणं पात्रे तुष्टिर्लब्धेन दैवतः ॥ १६ ॥ तीर्थे
क्षेत्रे च यज्ञादौ चतुर्वर्गाप्तयेपि वा ॥ आत्मनो वा परस्यापि सर्वथा घातवर्जनम् ॥ १७ ॥ जातिभ्रंशकराणां च कर्मणां परिवर्जनम् ॥ पाणिपादो
दरोपस्थवाचां संयमनं तथा ॥ १८ ॥ सर्वेषां व्यसनानां च वर्जनं मद्यमांसयोः ॥ व्यभिचारान्निवृत्तिश्च कुलसद्धर्मपालनम् ॥ १९ ॥ एका
दशीनां सर्वासां यमैः साकमुपोषणम् ॥ हरेर्जन्मदिनानां च व्रताचरणमञ्जसा ॥ २० ॥ आर्जवं साधुसेवा च विभज्याऽन्नादिभोजनम् ॥
भक्तिर्भगवतश्चेति धर्माः साधारणा नृणाम् ॥ २१ ॥ ब्रह्मक्षत्रविशः शूद्रा वर्णाश्चत्वार ईरिताः ॥ तेषां पृथक्पृथग्धर्मान्विशेषान्वच्मि ते मुने ॥ २२ ॥
शमो दमः क्षमा शौचमास्तिक्यं भक्तिरीशितुः ॥ तपो ज्ञानं च विज्ञानं विप्रधर्मः स्वभावजः ॥ २३ ॥ शूरत्वं धैर्यमौदार्यं बलं तेजः शरण्यता ॥
गोविप्रसाधुरक्षेज्या धर्माः क्षत्रस्य कीर्त्तिताः ॥ २४ ॥ राज्ञस्त्वेतेऽथ नीत्यैव प्रजानां परिपालनम् ॥ धर्मसंस्थापनं भूमौ धर्मा दण्डार्हदण्ड
नम् ॥ २५ ॥ आस्तिक्यं दाननिष्ठा च साधुब्राह्मणसेवनम् ॥ अतुष्टिरर्थोपचये धर्मा वैश्यस्य चोद्यमः ॥ २६ ॥ द्विजातीनां च देवानां
सेवा निष्कपटं गवाम् ॥ विशेषधर्मः कथितः शूद्रस्य मुनिसत्तम ॥ २७ ॥ अध्यापनं याजनं च विशुद्धाच्च प्रतिग्रहः ॥ विप्रस्य जीविका प्रोक्ता
तत्रान्त्या त्वापदि स्मृता ॥ २८ ॥ याजनेऽध्यापने वापि दोषदर्शी द्विजोत्तमः ॥ यस्तस्याऽन्यापि विहिता वृत्तिरस्ति चतुर्विधा ॥ २९ ॥
शिलोञ्छं नित्ययाच्ञा च शालीनं चोचिता कृषिः ॥ श्रेयसी पूर्वपूर्वाऽत्र ज्ञातव्या द्विजसत्तमैः ॥ ३० ॥ विप्रो जीवेद्वैश्यवृत्त्या सत्यामापदि
नारद ॥ अथ वा क्षत्रवृत्त्यापि श्ववृत्त्या न तु कर्हिचित् ॥ ३१ ॥ शस्त्रेण जीवेत्क्षत्रं तु सर्वतो धर्मरक्षया ॥ आपन्नो वैश्यवृत्त्यैव विप्ररूपेण वा
चरेत् ॥ ३२ ॥ करादानादिनृपतेरविप्राद्वृत्तिरीरिता ॥ देशकालानुसारेण रञ्जयित्वाऽखिलाः प्रजाः ॥ ३३ ॥ आपत्कालेपि क्षत्रस्य ब्राह्मण
स्येव सर्वथा ॥ विगर्हिता नीचसेवा स्वतेजःक्षयकारिणी ॥ ३४ ॥ कृषिवाणिज्यगोरक्षा तुरीया वृद्धिजीवनम् ॥ वैश्यस्य जीविका प्रोक्ता

शूद्रवृत्तिस्तथापदि ॥ ३५ ॥ शूद्रो जीवेद्द्विजातीनां सेवालब्धधनेन च ॥ आपत्काले तु कार्वादेर्जीविकावृत्तिमाश्रयेत् ॥ ३६ ॥ आपन्मुक्तस्तु
सर्वोपि प्रायश्चित्तं यथोचितम् ॥ विधाय स्वस्ववृत्त्यैव पुनर्वर्त्तेत मुख्यया ॥ ३७ ॥ चातुर्वर्ण्यं सतां संगं कुर्यान्न त्वसतां क्वचित् ॥ मुक्तिप्रदोस्ति
सत्संगः कुसंगो निरयप्रदः ॥ ३८ ॥ कामं क्रोधं रसास्वादं जित्वा मानं च मत्सरम् ॥ निर्दम्भं विष्णुभक्ता ये ते सन्तः साधवो मताः ॥ ३९ ॥
स्त्रियां स्त्रैणे रसास्वादे सक्ताश्च धनगृध्नवः ॥ हिंस्रा दम्भकृताटोपा भक्ताभासा ह्यसाधवः ॥ ४० ॥ असाधुष्वासुरी संपद्दैवी संपत्तु साधुषु ॥
सहजास्तीति निश्चित्य सेव्या सन्तः सुखेप्सुभिः ॥ ४१ ॥ यादृशां यस्य संगः स्याच्छास्त्राणां वा नृणामपि ॥ बुद्धिः स्यात्तादृशी तस्य
कार्योऽतो नासतां हि सः ॥ ४२ ॥ ये साधुसेवारुचयः पुरुषा निजशक्तितः ॥ अप्राप्यं नास्ति तेषां वै किमप्यैश्वर्यमूर्जितम् ॥ ४३ ॥ स्वधर्मस्था
अपि सतां द्रोहिणो ये तु मानवाः ॥ सद्गतिं नैव ते यान्ति क्वापि केनापि कर्मणा ॥ ४४ ॥ महापूजारता विष्णोर्भक्ता अपि सतां यदि ॥
द्रोहं कुर्युस्तदा तेषु न प्रसीदति स क्वचित् ॥ ४५ ॥ सद्द्रोहिणस्तु देहान्ते यांयां योनिं व्रजन्ति च ॥ तत्रतत्र क्षुधारोगैः पीड्यन्ते जीविता
वधि ॥ ४६ ॥ सतामतिक्रमादेव पुण्यानां महतामपि ॥ सद्यः क्षयः स्यात्सर्वेषामायुषः संपदामपि ॥ ४७ ॥ तस्मात्सेवा सतां कार्या
सर्वैरपि सुखेप्सुभिः ॥ पुण्यतीर्थानि सेव्यानि पूज्या विप्राश्च धेनवः ॥ ४८ ॥ तीर्थानि देवप्रतिमा निन्देयुर्ये कुबुद्धयः ॥ तेषां तु जारजा
तानां वंशोच्छेदो भवेद्ध्रुवम् ॥ ४९ ॥ एकस्मिंस्तर्पिते विप्रे सद्भोज्यैर्दक्षिणादिभिः ॥ तर्पितं स्याज्जगत्सर्वं हरिस्तुष्यति च स्वयम् ॥ ५० ॥
एकस्मिन्ब्राह्मणे द्रुग्धे द्रुग्धं स्यात्सकलं जगत्॥तस्माच्छक्त्या पूजनीया ब्राह्मणा विष्णुरूपिणः॥५१॥गवामंगेषु तिष्ठन्ति सर्वे देवगणा अपि॥तथा
सर्वाणि तीर्थानि तासु तिष्ठन्ति सर्वदा ॥ ५२ ॥ गव्यर्च्चितायामेकस्यां सर्वे देवाः समर्च्चिताः ॥ कृतानि स्युश्च सर्वाणि तीर्थान्यपि च
नारद ॥ ५३ ॥ एकस्या अपि गोद्रोहे कृते क्वापि प्रमादतः ॥ द्रुग्धाः स्युर्देवताः सर्वास्तीर्थान्यपि च कृत्स्नशः ॥ ५४ ॥ तस्माच्चातुर्वर्ण्य
जनैर्यथोक्तविधिसंस्थितैः॥भवितव्यं प्रयत्नेन त्रेतव्यं च निषेधतः॥५५॥ चातुर्वर्ण्येतरे ये तु तेषां वृत्तिः कुलोचिता ॥ चौर्यहिंसाद्यधर्मेण रहितैव
हितावहा ॥ ५६ ॥ वर्णधर्मा इति प्रोक्ताः संक्षेपेण मया मुने ॥ चतुर्णामाश्रमाणां च धर्मानथ वदामि ते ॥ ५७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये चातुर्वर्ण्यधर्मनिरूपणं नाम विंशोऽध्यायः ॥२०॥ श्रीनारायण उवाच ॥
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ॥ एत आश्रमिणः प्रोक्ताश्चत्वारो मुनिसत्तम ॥ १ ॥ संस्कारैः संस्कृतो यस्तु शुद्धयोनिर्द्विजातिताम् ॥

प्राप्तः स हि ब्रह्मचारी तद्धर्मांनादितो ब्रुवे ॥ २ ॥ वर्णी वेदमधीयीत वसन्गुरुगृहे शुचिः ॥ जितेन्द्रियो जितक्रोधो विनीतस्तथ्यभाषणः ॥ ३ ॥
सायं प्रातश्चरेद्धोमं भिक्षाचर्यां च संयतः ॥ कुर्यात्त्रिकालं संध्यां च विष्णुपूजां तथान्वहम् ॥ ४ ॥ गुर्वाज्ञयैव भुञ्जीत मितमन्नमनाकुलः ॥
गुरुसेवापरो नित्यं भवेद्व्यसनवर्जितः ॥ ५ ॥ स्नाने च भोजने होमे जपे मौनमुपाश्रयेत् ॥ छिन्द्यान्न नखरोमाणि दन्तान्नैवातिधावयेत् ॥ ६ ॥
नातिधावेच्च वासांसि भवेन्निष्कपटो गुरौ ॥ आहूतोध्ययनं कुर्यादादावन्ते च तं नमेत् ॥ ७ ॥ अस्पृश्यान्न स्पृशेच्चासौ नाऽसंभाष्यांश्च
भाषयेत् ॥ अभक्ष्यं भक्षयेन्नैव नाऽपेयं च पिबेत्क्वचित् ॥ ८ ॥ मेखलामजिनं दण्डं बिभृयाच्च कमण्डलुम् ॥ सिते द्वे वाससी ब्रह्मसूत्रं च जप
मालिकाम् ॥ ९ ॥ दर्भपाणिश्च जटिलः केशसंस्कारवार्जितः ॥ अङ्गरागं पुष्पहारान्भूषणानि च वर्जयेत् ॥ १० ॥ तैलाभ्यङ्गं न कुर्वीत कज्जले
नाञ्जनं तथा ॥ वर्जयेच्च प्रयत्नेन संसर्गं मद्यमांसयोः ॥ ११ ॥ स्त्रीणां निरीक्षणं स्पर्शं भाषणं क्रीडनादि च ॥ वर्जयेत्सर्वथा वर्णी
स्त्रियाश्चाप्यवलेखनम् ॥ १२ ॥ विना च देवप्रतिमां काष्ठचित्रादियोषितम् ॥ अपि नैव स्पृशेद्धीमान्न च बुद्ध्यावलोकयेत् ॥ १३ ॥
प्राणिमात्रं च मिथुनीभूतं नेक्षेत कर्हिचित् ॥ स्त्रीणां गुणांश्चाप्यगुणाञ्छृणुयान्नैव नो वदेत् ॥ १४ ॥ अस्पृशन्नेव वन्देत गुरुपत्नीमपि स्वकाम् ॥
जनन्यापि न तिष्ठेत रहःस्थाने तु कर्हिचित् ॥ १५ ॥ एवंवृत्तो वसेत्तत्र यावद्विद्यासमापनम् ॥ ततो विरक्तो न्यासी स्याद्वर्णी वा नैष्ठिको
भवेत् ॥ अनधिकारिता प्रोक्ता नैष्ठिकव्रतिनां कलौ ॥ १६ ॥ न संधाविति विज्ञेयं कलीति शब्दसंग्रहात् ॥ वनी स्यादथ वा ब्रह्मन्नविरक्तो
भवेद्गृही ॥ १७ ॥ प्राजापत्यं च सावित्रं ब्राह्मं नैष्ठिकमेव च ॥ चतुर्विधं ब्रह्मचर्यं तत्रैकं शक्तितः श्रयेत् ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ श्रीनारायण
उवाच ॥ गृही बुभूषुर्गुरवे दक्षिणां स्वस्य शक्तितः ॥ दत्त्वा तदाज्ञयैवाऽसौ समावर्त्तनमाचरेत् ॥ १ ॥ ततः कुलोचितां योषां वयसोनामरो
गिणीम् ॥ पुँल्लक्षणेन रहितामपापां विधिनोद्वहेत् ॥ २ ॥ स्वाधिकारानुसारेण कृष्णसंप्रीतयेऽन्वहम् ॥ देवर्षिपितृभूतानि यजेत विधिना ततः॥
॥ ३ ॥ स्नानं संध्यां जपं होमं स्वाध्यायं विष्णुपूजनम् ॥ तर्पणं वैश्वदेवं च कुर्याच्चातिथ्यमन्वहम् ॥ ४ ॥ कुर्यात्पुण्यं यथाशक्ति न्यायार्जितध
नेन च ॥ अनासक्तः पोष्यवर्गं पुष्णीयान्न तु पीडयेत् ॥ ५ ॥ देहं च दैहिकान्वासावुद्दिश्य पशुवत्परैः ॥ वैरं न कुर्याद्देहादावहन्तां ममतां
त्यजेत् ॥६॥ कुर्याद्भागवतानां च सतां संगमतन्द्रितः ॥ न स्त्रैणानां व्यसनिनां संगं कुर्यान्न लोभिनाम् ॥७॥कामभावेन नेक्षेत परयोषां तु कर्हि

चित् ॥ श्राद्धपर्वव्रताहादौ नोपेयाच्च स्वयोषितम् ॥ ८ ॥ प्राप्तोपि पुरुषः सांख्ये योगे च परिपक्वताम् ॥ पुत्र्या अपि प्रसंगेन रहःस्थाने तु
मुह्यति ॥ ९ ॥ अतो मात्रा भगिन्या वा दुहित्रापि रहःस्थले ॥ सह नासीत मतिमान्युवत्या किमुताऽन्यया ॥ १० ॥ अमङ्गलानां सर्वेषां
विधवा ह्यत्यमंगलम् ॥ तद्दर्शनं च तत्स्पर्शो नृणां सुकृतहृत्ततः ॥११॥ प्रयाणकाले विधवादर्शनं सन्मुखे यदि ॥ स्यात्तदा नैव गन्तव्यमन्यथा
मरणं ध्रुवम् ॥ १२ ॥ आशिषो विधवास्त्रीणां समाः कालाहिफूत्कृतैः ॥ ततश्च बिभियात्ताभ्यो राक्षसीभ्यो यथा गृही ॥ १३ ॥ मद्यं मांसं
मादकं च द्यूतादीन्दूरतस्त्यजेत् ॥ न द्रोहं प्राणिमात्रस्य कुर्याद्वाचापि कर्हिचित् ॥ १४ ॥ अवतारचरित्राणि शृणुयादन्वहं हरेः ॥ सर्वा अपि
क्रियाः कुर्याद्वासुदेवार्थमास्तिकः ॥ १५ ॥ ऊर्जे माघे च वैशाखे चातुर्मास्ये मलिम्लुचे ॥ अन्येषु पुण्यकालेषु विशेषनियमांश्चरेत् ॥ १६ ॥
पुण्यदेशे पुण्यकाले सत्पात्रे विधिना गृही ॥ दद्याद्दानं यथाशक्ति दयां कुर्वीत जन्तुषु ॥ १७ ॥ पुण्यान्देशान्पुण्यकालान्पुण्यपात्राणि चानघ ॥
कथयामि विशेषेण धर्मवृद्धिकराणि ते ॥ १८ ॥ देशः सर्वोत्तमस्त्वेष भुवि यो मदधिष्ठितः ॥ महामुनिगणा यत्र तपस्यन्ति महाव्रताः॥
॥ १९ ॥ हरितद्भक्तमाहात्म्याद्देशानामस्ति पुण्यता ॥ गंगाद्वारं मधुपुरी नैमिषारण्यमेव च ॥ २० ॥ कुरुक्षेत्रमयोध्या च प्रयागश्च
गयाशिरः ॥ पुरी वाराणसी चैव पुण्यश्च पुलहाश्रमः ॥२१॥ कपिलाश्रमः श्रीरंगः प्रभासश्च कुशस्थली ॥ क्षेत्रं सिद्धपदाख्यं च पौष्करं च
महत्सरः ॥ २२ ॥ क्रीडास्थानं भगवतः सश्रियो रैवताचलः ॥ तथा गोवर्द्धनगिरिः पुण्यं वृन्दावनं वनम् ॥ २३ ॥ महेन्द्रमलयाद्याश्च
सप्तापि कुलपर्वताः ॥ भागीरथी महापुण्या यमुना च सरस्वती ॥ २४ ॥ गोदावरी च सरयूः कावेरी गोमतीमुखाः ॥ पुराणप्र
थिताः पुण्या महानद्यो नदास्तथा ॥ २५ ॥ महोत्सवैर्भवेद्यत्र भगवत्प्रतिमार्चनम् ॥ प्रभोरनन्यभक्ताश्च भवेयुर्यत्रयत्र च ॥ २६ ॥
अहिंस्राश्च स्वधर्मस्था यत्र स्युर्ब्राह्मणोत्तमाः ॥ मृगाद्याः पशवो यत्र विचरेयुश्च निर्भयाः ॥ २७ ॥ यत्रयत्रावताराश्च हरेर्वासश्च यत्र
वा ॥ एते पुण्यतमा देशा भुवि सन्ति विशेषतः ॥ २८ ॥ अल्पोप्य्येषु कृतो धर्मः स्यात्सहस्रगुणो नृणाम् ॥ पुण्यवृद्धिकरान्का
लाञ्छृण्वथो वच्मि नारद ॥ २९ ॥ अयने द्वे च विषुवं ग्रहणं सूर्यसोमयोः ॥ दिनक्षयो व्यतीपातः श्रवणर्क्षाणि सर्वशः ॥ ३० ॥ द्वादश्य
एकादश्यश्च मन्वाद्याश्च युगादयः ॥ पुण्याः स्युस्तिथयः सर्वा अमावास्या च वैधृतिः ॥ ३१ ॥ मासर्क्षयुक्पौर्णमास्यश्चतस्रोप्यष्टकास्तथा ॥
स्वजन्मर्क्षाणि च हरेर्जन्मोत्सवदिनानि च ॥ ३२ ॥ स्वस्य स्त्रियाश्चार्भकाणां संस्कारोभ्युदयस्तथा ॥ सत्पात्रलब्धिश्च यदा कालाः पुण्यतमा

इमे ॥ ३३ ॥ देवपितृद्विजसतामेषां शक्त्या समर्चनम् ॥ स्नानदानजपादीनि स्युरनन्तफलानि हि ॥ ३४ ॥ सत्पात्रं तु स्वयं साक्षाद्भग
वानेव नारद ॥ शाखानामिव मूलाम्बु यद्दत्तं सर्वतुष्टिकृत् ॥३५॥ अहिंसावेदविद्याभिस्तुष्टिः सद्धर्मभक्तिभिः॥हृदि विष्णुं दधीरन्ये ते सत्पात्राणि
वै द्विजाः ॥ ३६ ॥ एकान्तिकाश्च भगवद्भक्ता बद्धविमोचकाः ॥ सत्पात्राणीति जानीहि येष्वास्ते भगवान्स्वयम् ॥ ३७ ॥ आढ्यस्तु
कारयेद्विष्णोर्मन्दिराणि दृढानि च ॥ पूजाप्रवाहसिद्ध्यर्थं तद्वृत्तीश्चापि कारयेत् ॥ ३८ ॥ जलाशयान्वाटिकाश्च विष्ण्वर्थमुपकल्पयेत् ॥
सदन्नैः सुरसैः साधून्ब्राह्मणांश्चैव तर्पयेत् ॥ ३९ ॥ अहिंसान्वैष्णवान्यज्ञान्कुर्याच्छक्त्या यथाविधि ॥ व्रतजन्मोत्सवान्विष्णोः संभारेण च
भूयसा ॥ ४० ॥ प्रौष्ठपदासिते पक्षे क्षयाहे तीर्थपर्वसु ॥ पित्रोः श्राद्धं प्रकुर्वीत तद्बन्धूनां च शक्तितः ॥ ४१ ॥ दैवे कर्मणि पित्र्ये च भक्ता
न्भगवतो द्विजान् ॥ पूजयेत स्वधर्मस्थान्भोजयेद्भगवद्धिया ॥ ४२ ॥ दैवे द्वौ भोजयेद्विप्रौ त्रींश्च पित्र्ये यथाविधि ॥ एकैकं वोभयत्रापि नैव
श्राद्धे तु विस्तरेत्[१] ॥ ४३ ॥ देशकालद्रव्यपात्रपूजोपकरणानि च ॥ विस्तरेण यथाशास्त्रं न स्यादेवेति निश्चितम् ॥ ४४ ॥ न श्राद्धे
क्वापि मांसं तु दद्यान्नाऽद्याच्च मानवः ॥ मुन्यन्नैः क्षीरसर्पिर्भ्यां तृप्यन्ति पितरो भृशम् ॥ ४५ ॥ अहिंसा प्राणिमात्रस्य मनोवाक्तनुभिस्तु
या ॥ तयैव पितरः सर्वे तृप्यन्त्यतिदयालवः ॥ ४६ ॥ तस्मात्कुसङ्गतः क्वापि शास्त्रहार्दमबुध्यं[२] च ॥ श्राद्धे मांसं नैव दद्याद्वासुदेवपरः
पुमान् ॥ ४७ ॥ व्रतानि कुर्याद्विष्णोश्च ब्रह्मचर्यादिभिर्यमैः ॥ सहैव तत्परो नान्यत्कार्यं कुर्याच्च तद्दिने ॥ ४८ ॥ स्वसंबन्धिजनानां चाप्या
शौचं जनिनाशयोः ॥ यथाशास्त्रं पालयेत ग्रहणे चार्कचन्द्रयोः ॥ ४९ ॥ व्यावहारिककार्याणां विवादे निर्णयेपि च ॥ गृहीतरास्त्यागिनो
ये ते न कार्या न चाधवाः ॥ ५० ॥ यत्रैते स्युर्न तत्कार्यं सिध्येत्क्वापि द्विजोत्तम ॥ सर्वस्वनाशस्तत्र स्यादित्येवं त्वस्ति निर्णयः ॥ ५१ ॥
धर्मा एते गृहस्थानां मया संक्षेपतोदिताः ॥ यदनुष्ठानतो नृणां स्यात्स्वेष्टसुखमक्षयम् ॥ ५२ ॥ शिलादिजीविकावृत्तिभेदेन गृहिणो द्विजाः ॥
चतुर्विधाः प्रकीर्त्यन्ते तत्तन्नाम्ना च नारद ॥ ५३ ॥ स्त्रीणामथ प्रवक्ष्यामि धर्मान्धर्मवतां वर ॥ येषु स्थिताः स्त्रियः सर्वाः प्राप्नुवन्तीप्सितं
सुखम् ॥ ५४ ॥ सुवासिनीभिर्नारीभिः स्वपतिर्देववत्सदा ॥ सेवनीयोऽनुवर्त्त्यश्च जरन्नगुणोऽधनोपि वा ॥ ५५ ॥ तद्बन्धवश्चानुवर्त्याः सेव
नेन यथोचितम् ॥ उज्ज्वलानि विधेयानि गृहोपकरणानि च ॥ ५६ ॥ गृहं मार्जनसेकाद्यैः स्वच्छं कार्यं दिनेदिने ॥ प्रियं सत्यं च वक्तव्यं

---

[१] भौवादिकत्वमार्षम् । [२] नञ्समासे ल्यबार्षः ।

स्थैयं शुचितया सदा ॥ ५७॥ चाञ्चल्यमतिलोभश्च क्रोधः स्तेयं च हिंसनम् ॥ अधार्मिकाणां सङ्गश्च वर्ज्यः स्त्रीणां तथा नृणाम् ॥ ५८ ॥
भवितव्यं तत्पराभिर्द्धर्मकार्येषु सर्वदा ॥ त्यक्त्वौद्धत्यं विनीताभिः स्थैयं जित्वेन्द्रियाणि च ॥ ५९ ॥ पातिव्रत्ये स्थिताभिश्च धर्मे ताभी रमा
पतेः ॥ भक्तिः कार्या स्वतन्त्राभिर्भवितव्यं न कुत्रचित् ॥ ६० ॥ विधवा तु सदा विष्णुं सेवेत पतिभावतः ॥ कामसंबन्धिनीर्वार्त्ता न शृण्वीत
न कीर्तयेत् ॥ ६१ ॥ आसन्नसंबन्धवतो विनान्यान्पुरुषान्क्वचित् ॥ अनापदि स्पृशेन्नैव पश्येन्नैव च कामतः ॥ ६२ ॥ स्तनपस्य तु नुः
स्पर्शाद्वृद्धस्य च न दुष्यति ॥ कार्ये आवश्यके ताभ्यां भाषणे च विभर्तृका ॥ ६३ ॥ व्यावहारिककार्ये च विवादमधिकं नरैः ॥ न कुर्वीता
वश्यकार्ये तैर्भाषेत विना रहः ॥ ६४ ॥ नेक्षेत मिथुनीभूतं बुद्ध्या पश्चाद्यपि क्वचित् ॥ त्यजेच्च सकलान्भोगान्स्यात्सकृन्मितभुक्तथा ॥ ६५ ॥
सधातुसूक्ष्मवासांसि नालंकारांश्च धारयेत् ॥ न दिवा शयनं कुर्यान्न खट्वायामनापदि ॥ ६६ ॥ ताम्बूलभक्षणं नैव कुर्यान्नाभ्यङ्गमञ्जनम् ॥
पुम्प्रसंगाच्च बिभियात्कृष्णाहेरिव नित्यदा ॥ ६७ ॥ समीक्ष्य पुरुषं नारी या न मोहमुपाव्रजेत् ॥ तादृशी तु विना लक्ष्मीमेकां नान्यास्ति
कुत्रचित् ॥ ६८ ॥ धर्मनिष्ठा ततो नारी स्वनिःश्रेयसमिच्छती ॥ नेक्षेत पुरुषाकारं बुद्धिपूर्वं च न स्पृशेत् ॥ ६९ ॥ कृच्छ्रचा
न्द्रायणादीनि नैरन्तर्येण भक्तितः ॥ व्रतानि कुर्याच्च सदा भवेन्नियमतत्परा ॥ ७० ॥ पित्रा पुत्रादिना वापि तरुणी तरुणेन च ॥
सह तिष्ठेन्न रहसि कुसङ्गं सर्वथा त्यजेत् ॥ ७१ ॥ सधवा विधवा वा स्त्री स्वरजोदर्शनं क्वचित् ॥ न गोपयेत्त्रिरात्रं तु मनुष्यादींश्च
न स्पृशेत् ॥ ७२ ॥ प्रथमेऽहनि चण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ॥ तृतीये रजकी प्रोक्ता सा चतुर्थेऽह्नि शुद्ध्यति ॥ ७३ ॥ इति
स्त्रीणां मया धर्माः संक्षेपात्कथितास्तव ॥ युक्ता यैर्योषितो यायुरिहामुत्र महत्सुखम् ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये गृहस्थधर्मनिरूपणं नाम द्वाविंशोध्यायः॥२२॥ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ वानप्रस्थस्य वक्ष्या
मि नियमानथ ते मुने ॥ तृतीय आयुषो भागे तृतीयाश्रम ईरितः ॥१ ॥ अनुकूला स्वसेवायां विरक्ता च तपःप्रिया ॥ यदि पत्नी भवेत्तर्हि तया
सह वनं विशेत् ॥ २ ॥ अन्यथा तु सुतादिभ्यस्तस्याः पोषणरक्षणम् ॥ आदिश्य स्वयमेकाकी विरक्तो वनमाविशेत् ॥ ३ ॥ निर्भयो निवसे
त्तत्र तपोरुचिरतन्द्रितः ॥ कुर्यादुटजमग्न्यर्थं स्वयं तु बहिरावसेत् ॥ ४ ॥ भवेत्पञ्चतपा ग्रीष्म उदवासश्च शैशिरे ॥ आसारषाट्चवर्षासु जित
औघो जितेन्द्रियः ॥ ५ ॥ वासश्च तार्णं पार्णं वा वसीताजिनवल्कलम् ॥ भुञ्जीत ऋषिधान्यानि वन्यं कन्दफलादि वा ॥ ६ ॥ अग्निपक्वं

वार्कपक्वमपक्वं वापि भक्षयेत् ॥ अभावे त्वेष दन्तानामश्मोलूखलकुट्टितम् ॥ ७ ॥ स्वयमेवाहरेदन्नं यथाकालं दिनेदिने ॥ काले पराहृतं
वापि गृह्णीयान्नान्यदा क्वचित् ॥ ८ ॥ कालेपि कृष्टपच्यं तु न गृह्णीयादनापदि ॥ वन्यैरेवाग्निकार्यं च धान्यैः कुर्वीत पूर्ववत् ॥ ९ ॥ रक्षेत्क
मण्डलुं दण्डमग्निहोत्रपरिच्छदान् ॥ केशरोमश्मश्रुनखान्धारयेन्मलिनान्दतः ॥ १० ॥ अंगान्यमर्दयन्स्नायाद्भूतले च शयीत सः ॥ देशकाल
बलावस्थानुसारेण तपश्चरेत् ॥ ११ ॥ फेनपाश्चौदुम्बराश्च वालखिल्यास्तथैव च ॥ वैखानसेति कथिताश्चतुर्द्धा वनवासिनः ॥ १२ ॥ यथा
शक्ति द्वादशाब्दानष्टौ वा चतुरो वने ॥ वसेद्द्वावेकमेवापि ततः संन्यासमाश्रयेत् ॥ १३ ॥ यदि स्यात्तीव्रवैराग्यं तर्हि न्यासो हितावहः ॥ वसे
त्तत्रैवाऽन्यथा तु यावज्जीवं वने द्विजः ॥ १४ ॥ यथाविधि कृतत्यागस्तुरीयाश्रममास्थितः ॥ साच्छादनं तु कौपीनं कन्थामेकां च धारयेत्॥
॥ १५ ॥ दण्डं कमण्डलुं चाम्बुगालनं बिभृयाच्च सः ॥ सदाचारद्विजगृहे काले भिक्षां समाचरेत् ॥ १६ ॥ न कुर्यात्प्रत्यहं भिक्षामेकस्यैव गृहे
यतिः ॥ रसलुब्धो भवेन्नैव सकृच्च मितभुग्भवेत् ॥ १७ ॥ वनस्थाश्रमिणो भिक्षां प्रायो गृह्णीत भिक्षुकः ॥ तदन्धसातिशुद्धेन शुद्ध्यत्येवाऽस्य
यन्मनः ॥ १८ ॥ घ्राणेपि मांससुरयोः पाराकं व्रतमाचरेत् ॥ शौचाचारविशुद्धः स्याच्छूद्रादींश्चापि न स्पृशेत् ॥ १९ ॥ नित्यं कुर्याद्विष्णुपूजा
मद्याद्विष्णोर्न्निवेदितम् ॥ द्वादशार्णं जपेद्विष्णोरष्टाक्षरमनुं च वा ॥ २० ॥ असद्वादं न कुर्वीत वृत्त्यर्थं नाचरेत्कथाम् ॥ असच्छास्त्रे न सक्तः
स्यान्नोपजीवेच्च जीविकाम् ॥ २१ ॥ सच्छास्त्रमभ्यसेच्चासौ बन्धमोक्षानुदर्शनम् ॥ मठादीन्नैव बध्नीयादहन्ताममते त्यजेत् ॥ २२ ॥ चातु
र्मास्यं विनैकत्र वसेन्नाऽसावनापदि ॥ आत्मनश्च हरे रूपं विद्याज्ज्ञानेन तत्त्वतः ॥ २३ ॥ कामं क्रोधं भयं वैरं धनधान्यादिसंग्रहम् ॥ नैव कुर्या
त्पालयेत यमांश्च नियमान्यतिः ॥ २४ ॥ तीव्रज्ञानविरागाभ्यां संपन्नोपि यतिर्ध्रुवम् ॥ स्त्रीवित्तभूषासद्वस्त्रसंसर्गाद्भ्रष्टतां व्रजेत् ॥ २५ ॥ पुष्प
चन्दनतैलादिसुगन्धिद्रव्यवर्जनम् ॥ त्यागी कुर्वीतान्यथा तु भवेद्देहात्मधीः स वै ॥ २६ ॥ आहारो यस्य यावांस्तं तावान्स्त्रीकाम आविशेत् ॥
अतो मितं नीरसं च भोजनं त्यागिनो हितम् ॥ २७ ॥ न श्राव्या ग्राम्यवार्त्ता च मोक्षसिद्धिमभीप्सता ॥ नश्येद्यच्छ्रवणान्नॄणां सद्यो विष्णुकथा
रुचिः ॥ २८ ॥ अपि चित्रमयीं नारीं त्यागी नेक्षेत न स्पृशेत् ॥ स्त्र्याकारदर्शनादेव भ्रष्टा भूरि तपस्विनः ॥ २९ ॥ कुटीचको बहूदश्च हंसः
परमहंसकः ॥ एवं चतुर्द्धा कथितो यतिर्वैराग्यभेदतः ॥ ३० ॥ काषायवाससो ये मे भविष्याः साधवश्च तैः॥कार्यं मदर्थपाकादि तुर्याश्रमस्थितै
रपि ॥ ३१ ॥ श्रीवासुदेवभक्ता ये तीव्रवैराग्यशालिनः ॥ तेषां धर्मस्तु तत्सेवा प्रोक्ताहस्सु च रात्रिषु ॥ ३२ ॥ एकोपि च क्षणस्तेषां ज्ञान

विज्ञानभूयसाम् ॥ भक्तिं नवविधां विष्णोर्विना व्यर्थो न वै भवेत् ॥ ३३ ॥ सर्वैर्गुणैरुपेतोपि भगवद्विमुखो यदि ॥ स्वजनोपि भवेत्तं तु जह्युरे
व हि वैष्णवाः ॥ ३४ ॥ प्रासादिकं हरेरन्नं प्रोक्षितं तत्पदाम्बुना ॥ भुञ्जीरंस्तुलसीमिश्रं प्रत्यहं सात्वता जनाः ॥ ३५ ॥ स्त्रीणां च स्त्रीषु
सक्तानां प्रसंगो विष्णुचिन्तकैः ॥ सर्वथैव परित्याज्यो भवेत्तद्ध्यानमन्यथा ॥ ३६ ॥ भगवन्तं वासुदेवं विनैकमितरः पुमान् ॥ कोपि ना
स्त्येव यो नारीं समीक्ष्य न विमुह्यति ॥३७॥यत्र स्थित्या मुहुः स्त्रीणां स्यातां शब्दश्रुतीक्षणे ॥ त्यागी तत्र वसेन्नैव वसन्धर्मच्युतो भवेत् ॥३८॥
कामो लोभो रसास्वादः स्नेहो मानस्तथा च रुट्॥एते त्याज्याः प्रयत्नेन षड् दोषाः संसृतिप्रदाः ॥ ३९॥ प्रोक्तेषु धर्मेष्वेतेषु यस्ययस्य च्युतिर्भवेत्॥
यथाशक्ति यथाशास्त्रं कार्या तत्तस्य निष्कृतिः॥४०॥इत्थं चतुर्णां वर्णानामाश्रमाणां च नारद॥धर्माः संक्षेपतः प्रोक्ता वैष्णवानां च ते मया॥४१॥
वर्णी यतिश्च धर्मस्थो ब्रह्मलोकमुपैति वै ॥ ऋषिलोकं वनस्थश्च गृहस्थः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ४२ ॥ भक्त्या सहैताञ्छ्रीविष्णोराचरेयुस्तु ये
जनाः ॥ ते तु सर्वेपि देहान्ते विष्णुलोकमवाप्नुयुः ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वनस्थयतिधर्मनिरूपणं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ अथ ज्ञानस्वरूपं ते वच्मि सांख्येन
निश्चितम् ॥ क्षेत्रादि ज्ञायते येन तज्ज्ञानं हि निरुच्यते ॥ १ ॥ वासुदेवः परं ब्रह्म बृहत्यक्षरधामनि ॥ आदावेकोऽद्वितीयोऽभून्निर्गुणो दिव्य
विग्रहः ॥ २ ॥ सकार्यमूलप्रकृतिः सकालाऽक्षरतेजसि ॥ प्रकाशेऽर्कस्य रात्रीव तिरोभूता तदाऽभवत् ॥ ३ ॥ सिसृक्षाथाभवत्तस्य ब्रह्मा
ण्डानां यदा तदा ॥ सकालाविर्बभूवादौ महामाया ततो हि सा ॥ ४ ॥ तां कालशक्तिमादाय वासुदेवोऽक्षरात्मना ॥ सिसृक्षयैक्षत यदा सा
चुक्षोभ तदैव हि ॥ ५ ॥ तस्याः प्रधानपुरुषकोटयो जज्ञिरे मुने ॥ युज्यन्ते स्म प्रधानैस्ते पुरुषाश्चेच्छया प्रभोः ॥ ६ ॥ पुमांसो निद
धुर्गर्भांस्तेषु तेभ्यश्च जज्ञिरे ॥ ब्रह्माण्डानि ह्यसङ्ख्यानि तत्रैकं तु विविच्यते ॥ ७ ॥ आदौ जज्ञे महांस्तस्मात्पुंसो वीर्याद्धिरण्मयात् ॥
अहङ्कारस्ततस्तस्माद्गुणाः सत्त्वादयस्त्रयः ॥ ८ ॥ तमसः पञ्च तन्मात्रा महाभूतानि जज्ञिरे ॥ दशेन्द्रियाणि रजसो बुद्ध्या सह महानसुः ॥९॥
सत्त्वादिन्द्रियदेवाश्च जायन्ते स्म मनस्तथा ॥ सामान्यतस्तत्त्वसंज्ञा एते देवाः प्रकीर्त्तिताः ॥ १० ॥ प्रेरिता वासुदेवेन स्वस्वांशैरैश्वरं वपुः ॥
अजीजनन्विराट्सञ्ज्ञं ते चराचरसंश्रयम् ॥ ११ ॥ स च वैराजपुरुषः स्वसृष्टास्वप्स्वशेत यत् ॥ तेन नारायण इति प्रोच्यते निगमादिभिः ॥
॥ १२ ॥ तन्नाभिपद्माद्ब्रह्मासीद्राजसोऽथ हृदम्बुजात् ॥ जज्ञे विष्णुः सत्त्वगुणो ललाटात्तामसो हरः ॥ १३ ॥ एतेभ्य एव स्थानेभ्यस्तिस्र

आसंश्च शक्तयः ॥ तत्रासीत्तामसी दुर्गा सावित्री राजसी तथा ॥ सात्त्विकी श्रीश्चेति सर्वा वस्त्रालंकारशोभिताः ॥ १४ ॥ ता वैराजाज्ञया त्रींश्च
ब्रह्मादीन्प्रतिपेदिरे ॥ दुर्गा रुद्रं च सावित्री ब्रह्माणं विष्णुमन्तिमा ॥ १५ ॥ चण्डिकाद्याश्च दुर्गाया अंशेनासन्सहस्रशः ॥ त्रयीमुख्याश्च
सावित्र्याः शक्तयोंशेन जज्ञिरे ॥ दुस्सहाप्रमुखाश्चासन्नंशेनैव श्रियो मुने ॥ १६ ॥ तत्रादितो यो ब्रह्मासीद्वैराजनाभिपद्मतः ॥ एकार्णवे
तदब्जस्थः स कञ्चिदपि नैक्षत ॥ १७ ॥ विसर्गबुद्धिमप्राप्तो नात्मानं च विवेद सः ॥ कोहं कुत इति ध्यायन्नदिदृक्षत्कजाश्रयम् ॥ १८ ॥
नालं प्रविश्याऽधो यातुस्तन्मूलं च विचिन्वतः ॥ संवत्सरशतं यातं तस्य नान्तं तु सोलभत् ॥ १९ ॥ ऊर्ध्वं पुनरुपेत्याऽथ श्रान्तश्च निष
साद सः ॥ अदृश्यमूर्तिर्भगवानूचे तपतपेति तम् ॥ २० ॥ तच्छ्रुत्वा तत्प्रवक्तारमदृष्ट्वा च स सर्वतः॥गुरूपदिष्टवत्तेपे दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥२१॥
पद्मे तपस्यते तस्मै तपः शुद्धात्मने ततः ॥ समाधौ दर्शयामास धाम वैकुण्ठमच्युतः ॥ २२ ॥ प्राधानिका गुणा यत्र त्रयोपि रजआदयः ॥
न भवन्त्यल्पमपि यत्कालमायाभयं न च ॥२३॥ सहोदितार्कायुतवद्भास्वरे तत्र तेजसि ॥ वासुदेवं ददर्शाऽसौ रम्यदिव्यासिताकृतिम् ॥२४॥ चतु
र्भुजं गदापद्मशंखचक्रधरं विभुम् ॥ पीताम्बरं महारत्नकिरीटादिविभूषणम् ॥ २५ ॥नन्दतार्क्ष्यादिभिर्जुष्टं पार्षदैश्च चतुर्भुजैः ॥ सिद्धिभिश्चा
ष्टभिः षड्भिर्बद्धाञ्जलिपुटैर्भगैः ॥२६॥ सिंहासने श्रिया साकमुपविष्टं तमीश्वरम् ॥ प्रणम्य प्राञ्जलिस्तस्थौ विरिञ्चो हृष्टमानसः ॥२७॥ तं प्राह
भगवान्ब्रह्मंस्तुष्टोहं तपसा तव ॥ वरं वरय मत्तस्त्वं स्वाभीष्टं यत्प्रियोसि मे ॥ २८ ॥ इत्युक्तस्तेन तं जानंस्तपसि प्रेरकं प्रभुम् ॥ स्वं च विश्व
सृजं ब्रह्मा ययाचेऽभिमतं वरम् ॥ २९ ॥ प्रजाविसर्गशक्तिं मे देहि तुभ्यं नमः प्रभो ॥ तत्रापि च न बद्ध्येयं यथा कुरु तथा कृपाम् ॥ ३० ॥
ततस्तं भगवानूचे सेत्स्यते ते मनोरथः ॥ वैराजेन मयात्मैक्यं भावयित्वा समाधिना ॥ प्रजाः सृजाऽथ स्वासाध्ये कार्ये स्मर्योहमिष्टदः
॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे विष्णुर्ब्रह्माप्येकसमाधिना ॥ वैराजेनाऽथ लोकान्प्राग्लीनान्सर्वान्स्व ऐक्षत ॥ ३२ ॥ विसर्गशक्तिं संप्राप्य स सर्गाय
मनो दधे ॥ ब्रह्मज्योतिर्मयस्तावदादित्यः प्रादुरास ह ॥ ३३ ॥ स्थापयित्वाण्डमध्ये तं ततः स मनसाऽसृजत् ॥ तपोभक्तिविशुद्धेन मुनी
नाद्यांश्चतुःसनान् ॥ ३४ ॥ प्रजाः सृजत चेत्यूचे तांस्तदा ते तु तद्वचः ॥ न जगृहुर्नैष्ठिकेन्द्रास्तेभ्यश्चुक्रोध विश्वसृट् ॥ ३५ ॥ क्रुद्धस्य
तस्य भालाच्च रुद्र आसीत्तमोमयः ॥ मन्युं नियम्य मनसा प्रजेशान्सोऽसृजत्ततः ॥ ३६ ॥ मरीचिमत्रिं पुलहं पुलस्त्यं च भृगुं क्रतुम् ॥
वसिष्ठं कर्दमं चैव दक्षमंगिरसं तथा ॥ ३७ ॥ धर्मं ततः स हृदयादधर्मं पृष्ठतस्तथा ॥ मनसः काममास्याच्च वाणीं क्रोधं भ्रुवोऽसृजत् ॥ ३८ ॥

शौचं तपो दया सत्यमिति धर्मपदानि च ॥ चतुर्भ्यो वदनेभ्यश्च चत्वारि ससृजे ततः ॥ ३९ ॥ ऋग्वेदं वदनात्पूर्वाद्यजुर्वेदं च दक्षिणात् ॥
ससर्ज पश्चिमात्साम सौम्याच्चाथर्वसंज्ञितम्॥४०॥इतिहासपुराणानि यज्ञान्विप्रशतं तथा ॥ वस्वादित्यमरुद्विश्वान्साध्यांश्च मुखतोऽसृजत् ॥४१॥
बाहुभ्यः क्षत्रियशतमूरुभ्यां च विशां शतम् ॥ पद्भ्यां शूद्रशतं चैतान्ससर्ज सह वृत्तिभिः ॥ ४२ ॥ ब्रह्मचर्यं च हृदयाद्गार्हस्थ्यं जघनस्थ
लात् ॥ वनाश्रमं तथोरस्तः संन्यासं शिरसोऽसृजत् ॥ ४३ ॥ वक्षःस्थलात्पितृगणानसुराञ्जघनस्थलात् ॥ ससर्ज च गुदान्मृत्युं निर्ऋतिं
निरयांश्च सः ॥ ४४ ॥ गन्धर्वांश्चारणान्सिद्धान्सर्पान्यक्षांश्च राक्षसान् ॥ नगान्मेघान्विद्युतश्च समुद्रान्सरितस्तथा ॥ ४५ ॥ वृक्षान्पशून्प
क्षिणश्च सर्वान्स्थावरजङ्गमान् ॥ स्वाङ्गेभ्य एव सोस्राक्षीद्ब्रह्मा नारायणात्मकः ॥ ४६ ॥ सृष्टिमेतां विलोक्यापि नातिप्रीतो यदा तदा ॥
हरिं ध्यात्वा स ससृजे तपोविद्यासमाधिभिः ॥ ऋषीन्स्वायम्भुवादींश्च मनूंश्च मनुजानपि ॥ ४७ ॥ ततः प्रीतः स सर्वेषां निवासाय यथोचितम्॥
स्वर्लोकं च भुवर्लोकं भूर्लोकं समकल्पयत् ॥ ४८ ॥ येषां तु यादृशं कर्म प्राक्कालीनं हि तान्विधिः ॥ संस्थाप्य तादृशे स्थाने वृत्तीस्तेषामकल्प
यत् ॥ ४९ ॥ देवानाममृतं नृणामृषीणां चान्नमोषधीः ॥ यक्षरक्षोसुरव्याघ्रसर्पादीनां सुरामिषम् ॥ चक्लृपे गोमृगादीनां वृत्तिं स यवसादि
च ॥ ५० ॥ स देवानां तु विश्वेषां हव्यं वृत्तिमकल्पयत् ॥ अमूर्तानां च मूर्तानां पितॄणां कव्यमेव च ॥ ५१ ॥ दुर्गोद्भवानां शक्तीनां तदुपासन
तत्परैः ॥ दैत्यरक्षःपिशाचाद्यैर्दत्तं मद्यामिषादि च ॥ ५२ ॥ तथा सावित्र्युद्भवानां शक्तीनां तदुपासकैः ॥ दत्तमृष्यादिभिर्यज्ञे मुन्यन्नं चान्न
मोषधीः ॥ ५३ ॥ श्रीजातानां च शक्तीनां तदुपास्तिपरायणैः ॥ दत्तं देवासुरनरैः पायसाज्यसितादि च ॥ ५४ ॥ प्रजापतीनां स पतिस्ततः प्राहा
ऽखिलाः प्रजाः ॥ इज्या देवाश्च पितरो हव्यकव्यात्मकैर्मखैः ॥ ५५ ॥ इष्टाः संपूरयिष्यन्ति ह्येते युष्मन्मनोरथान् ॥ एतान्ये नार्चयिष्यन्ति
ते वै निरयगामिनः ॥ ५६ ॥ इत्थं कृता हि मर्यादा तेन नारायणात्मना ॥ दैवं पित्र्यमतो नित्यं जनैः कार्यं यथाविधि ॥ ५७ ॥ ततो
ब्रह्मा स सर्वेषां धर्मसेत्ववनाय च ॥ तत्तज्जातिषु ये मुख्यास्तान्मनूंश्चाप्यतिष्ठिपत् ॥ ५८ ॥ वासुदेवेच्छयैवेत्थं वैराजाद्ब्रह्मरूपिणः ॥ कल्पेकल्पे
भवत्येव सृष्टिर्बहुविधा मुने ॥ ५९ ॥ प्राक्कल्पे यादृशी संज्ञा वेदाः शास्त्राणि च क्रियाः ॥ कल्पेऽन्ये[१] तादृशाः सर्वे धर्माः स्युश्चाऽधिका
रिणः ॥ ६० ॥ विष्णुर्यः कथितः सोपि वैराजपुरुषात्मकः ॥ पोषयत्यखिलाँल्लोकान्मर्यादाः परिपालयन् ॥ ६१ ॥ मन्वादिभिः पालयमानाः

---

[१] स्मिन्नभाव आर्षः ।

सेतवस्त्वसुरैर्यदा ॥ कामरूपैर्विभिद्यन्ते वासुदेवस्तदा स्वयम् ॥ ब्रह्मादिभिः प्रार्थ्यमानः प्रादुर्भवति भूतले ॥ ६२ ॥ अवतारा भगवतो भूता
भाव्याश्च सन्ति ये ॥ कर्त्तुं न शक्यते तेषां संख्यां संख्याविशारदैः ॥ ६३ ॥ सद्धर्मदेवसाधूनां गुप्त्यै तद्द्रोहिमृत्यवे ॥ श्रेयसे सर्वभूतानामा
विर्भावोस्ति सत्पतेः ॥ ६४ ॥ स वासुदेवः प्रकृतौ पुंसि कार्येषु चैतयोः ॥ अन्वितश्च पृथक् चास्ते सर्वाधीशः स्वधामनि ॥ ६५ ॥ व्याप्य
स्वांशैरिमाँल्लोकान्यथाग्निवरुणादयः ॥ स्वस्त्यासते स्वस्वलोके तथैष भगवान्मुने ॥ ६६ ॥ सर्गात्प्राक्सच्चिदानन्दः शुद्ध एकश्च निर्गुणः ॥
यथासीत्तादृगेवासावन्वितोप्यस्ति निर्मलः ॥ ६७ ॥ वायुतेजोजलक्ष्मासु तत्तत्कार्येषु खं यथा ॥ अन्वीयाप्यस्ति निर्लेपं यथा पूर्वं तथैष
हि ॥ ६८ ॥ सर्वोपास्यो नियन्ता च व्यापकश्चैष कीर्तितः ॥ आत्यन्तिके लयेऽथैष भवत्येव यथा पुरा ॥ ६९ ॥ वैराजः पुरुषो योऽत्र
प्रोक्तोऽसावीश्वराभिधः ॥ ज्ञेयः स्वतन्त्रः सर्वज्ञो वश्यमायश्च नारद ॥ ७० ॥ एतस्यैव स्वरूपाणि ब्रह्मविष्णुशिवास्त्रयः ॥ रजआदिगुणोपेताः
स्वगुणानुगुणक्रियाः ॥ ७१ ॥ ब्रह्मणो ये समुत्पन्ना देवासुरनरादयः ॥ ते जीवसंज्ञा ह्यल्पज्ञाः परतन्त्रा भवन्ति च ॥ ७२ ॥ जीवानामीश्वराणां
च तनवः क्षेत्रसञ्ज्ञकाः ॥ महदादितत्त्वमय्यः क्षेत्रज्ञाख्यास्तु तद्विदः ॥ ७३ ॥ क्षेत्राणां च क्षेत्रविदां प्रधानपुरुषस्य च ॥ मायायाः
कालशक्तेश्चाऽक्षरस्य च परात्मनः ॥ पृथक्पृथग्लक्षणैर्यज्ज्ञानं तज्ज्ञानमुच्यते ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये ज्ञानस्वरूपनिरूपणं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ वैराग्यस्याथ
ते वच्मि लक्षणं मुनिसत्तम ॥ क्षयिष्णुवस्तुष्वरुचिः सर्वथेति तदीरितम् ॥ १ ॥ आरभ्य मायापुरुषात्सर्वा ह्याकृतयस्तु याः ॥ कालशक्त्या
भगवतो नाश्यन्ते ताश्च तद्वशाः ॥ २ ॥ प्रत्यक्षेणानुमानेन शाब्देन च विवेकिभिः ॥ असत्यता कृतीनां च निश्चिता सत्यतात्म
नाम् ॥ ३ ॥ नित्येन प्रलयेनैष कालो नैमित्तिकेन च ॥ प्राकृतिकेन रूपेण चरत्यात्यन्तिकेन च ॥ ४ ॥ देहिदेहा इमे नित्यं
क्षीयन्ते परिणामिनः ॥ क्रमेण दृश्यते यत्र बाल्यतारुण्यवार्द्धकम् ॥ ५ ॥ सूक्ष्मत्वान्नेक्ष्यते तत्तु गतिर्दीपार्चिषो यथा ॥ फल
वृद्धिर्वाऽनुपदं जायमाना द्रुमे यथा ॥ ६ ॥ तस्यांतस्यामवस्थायां दुःखं च महदीक्ष्यते ॥ जाग्रदादिष्ववस्थासु दुःखं चैव पुनःपुनः ॥ ७ ॥
दुःखमाध्यात्मिकं भूरि दृश्यते चाधिभौतिकम् ॥ आधिदैविकमप्यत्र दुःखमेवास्ति देहिनाम् ॥ ८ ॥ हाहा ममार मत्पुत्रो हा
पत्नी म्रियते मम ॥ तातं मेऽभक्षयद्व्याघ्रो दष्टा सर्पेण मे वधूः ॥ ९ ॥ महासौधोग्निना दग्धो हाहा सोपस्करोऽद्य मे ॥ स्वकुटुम्बं कथं पोक्ष्ये

नावर्षत्पाकशासनः ॥ १० ॥ सस्यैः समृद्धं मत्क्षेत्रं हाहा दग्धं हिमाग्निना ॥ ह्रियन्ते तस्करैर्गावः सर्वस्वं मम लुण्ठितम् ॥ ११ ॥ नृपेण दण्डि
तोऽत्यर्थं शत्रुणा हाऽतिताडितः ॥ किं करोमि च कं ब्रूयां माता मे व्यभिचारिणी ॥ १२ ॥ विषं पास्यामि हाहाऽद्य मत्पत्नीं शत्रुराकृषत् ॥
हा स्वसा मे हृता म्लेच्छैर्हाहाऽरिः प्राप मर्मभित् ॥ १३ ॥ म्रिये ज्वरातिव्यथया यमदूता इमे हहा ॥ इत्थं रोरूयमाणा हि दृश्यन्ते सर्वतो
जनाः ॥ १४ ॥ अवस्थानां शरीरस्य जन्ममृत्यू प्रतिक्षणम् ॥ कालेन प्राप्नुवद्भिः स्वं प्रारब्धं दुःखमश्यते ॥ १५ ॥ प्रारब्धान्ते मृत्युदुःखं
भवत्यप्रतिमं हि तत् ॥ मृत्वापि च महद्दुःखं प्राप्यते यमयातनाः ॥ १६ ॥ ततो जरायुजोद्भिज्जस्वेदजाण्डजयोनिषु ॥ भूत्वाभूत्वा यथाकर्मं
म्रियते दुःखितैः पुनः ॥ १७ ॥ नित्यः प्रलय एवं ते कीर्त्तितः सूक्ष्मया दृशा ॥ स ज्ञेयोऽथ मुने वच्मि लयं नैमित्तिकाभिधम् ॥ १८ ॥
निमित्तीकृत्य रजनीं भवेद्विश्वसृजस्तु यः ॥ नैमित्तिकः स कथितो लयो दैनंदिनश्च सः ॥ १९ ॥ चतुर्युगानां साहस्रं दिनं विश्व
सृजो मुने ॥ निशा च तावती तस्य तद्द्वयं कल्प उच्यते ॥ २० ॥ एकैकस्मिन्दिने तस्य चतुर्दश चतुर्दश ॥ भवन्ति मनवो ब्रह्मन्धर्मसेत्व
भिरक्षकाः ॥ २१ ॥ आद्यः स्वायम्भुवस्तत्र मनुः स्वारोचिषस्ततः ॥ उत्तमस्तामसश्चाऽथ रैवतश्चाक्षुषस्ततः ॥ २२ ॥ श्राद्धदेवश्च सावर्णि
भौत्यो रौच्यस्ततः परम् ॥ ब्रह्मसावर्णिनामा च रुद्रसावर्णिरेव च ॥ २३ ॥ मेरुसावर्णिसंज्ञोऽथ दक्षसावर्णिरन्तिमः ॥ चतुर्दशैते मनवः प्रोक्ता
ब्रह्मैकवासरे ॥ २४ ॥ एकैकस्य मनोः कालो युगानां चैकसप्ततिः ॥ दिव्यैर्द्वादशसाहस्रैर्युगकालश्च वत्सरैः ॥ २५ ॥ चतुर्दशस्यैव मनोरन्त
रेन्तमुपेयुषि ॥ सायंसंध्या विश्वसृजो जायते मुनिसत्तम ॥ २६ ॥ दिनावसाने वैराजः शक्तीराकर्षति स्थितेः ॥ वैराजात्मा तदा रुद्रस्त्रिलोकीं
हर्तुमीहते ॥ २७ ॥ आदौ भवत्यनावृष्टिरत्युग्रा शतवार्षिकी ॥ तदाल्पसारसत्त्वानि क्षीयन्ते सर्वशो भुवि ॥२८॥ सांवर्त्तकस्य चार्कस्य रश्मयोऽत्यु
ल्बणा रसम् ॥ आपातालात्पिबन्त्याशु धरण्यां सर्वमेव हि ॥ २९ ॥ सारसं चैव नादेयं सामुद्रं चाम्बु सर्वशः ॥ शोषयित्वाऽखिलाँल्लोका
न्सोऽर्को नयति संक्षयम् ॥ ३० ॥ ततो भवति निःस्नेहा नष्टस्थावरजङ्गमा ॥ कूर्मपृष्ठोपमा भूमिः शुष्का संकुचिता भृशम् ॥ ३१ ॥ काला
ग्निरुद्रः शेषस्य मुखादुत्पद्यते ततः ॥ अधोलोकान्सप्तभूमिं भुवः स्वश्च दहत्यसौ ॥ ३२ ॥ निर्दग्धलोकदशको ज्वालावर्त्तभयंकरः ॥ उद्भा
सितमहर्लोकः कालाग्निः परिवर्त्तते ॥ ३३ ॥ गताधिकारास्त्रिदशा भुवःस्वर्गनिवासिनः ॥ महर्लोकाज्जनं यान्ति वह्निज्वालाभृशार्दिताः ॥ ३४ ॥
निवृत्तिधर्मा ऋषयः प्राप्ताः सिद्धदशां तु ये ॥ भूतलात्तेपि तत्रैव ऋषिलोकं प्रयान्ति च ॥ ३५ ॥ उत्तिष्ठन्ति ततो घोरा व्योम्नि सांवर्त्तका

घनाः ॥ महागजकुलप्रख्यास्तडित्वन्तोऽतिनादिनः ॥ ३६ ॥ धूम्रवर्णाः पीतवर्णाः केचित्कुमुदसन्निभाः ॥ लाक्षारसनिभाः केचिच्चाषपत्रनिभा
स्तथा ॥ ३७ ॥ शमयित्वा महावह्निं शतं वर्षाण्यहर्न्निशम् ॥ वर्षमाणाः स्थूलधाराः स्तनन्तस्ते घना घनाः ॥ ब्रह्माण्डस्यान्तरालं च पूरयन्ति
ध्रुवावधि ॥ ३८॥ एकार्णवजले तस्मिन्वैराजपुरुषः स तु ॥ अनिरुद्धात्मकः शेते नागेन्द्रशयने प्रभुः ॥३९॥ तदा देवाश्च ऋषयो रजःसत्त्वतमो
वशाः ॥ ये ते सह विरिञ्चेन स्वकीयगुणकर्षिताः ॥ प्रविश्य तस्य जठरे शेरते दीर्घनिद्रया ॥ ४० ॥ ये तु ब्रह्मात्मैक्यभावा वशीकृतगुणत्रयाः ॥
निवृत्तेनैव धर्मेण वासुदेवमुपासते ॥ ४१ ॥ महरादिषु लोकेषु ते चतुर्षु कृतालयाः ॥ तं वैराजं संस्तुवन्तो निवसन्ति यथासुखम् ॥ ४२ ॥ नारा
यणः स भगवान्स्वरूपं परमात्मनः ॥ चिन्तयन्वासुदेवाख्यं शेते वै योगनिद्रया ॥ ४३ ॥ निशान्ते ब्रह्मणा साकं सर्वे ते तस्य जाठराः ॥
उत्पद्यन्ते यथापूर्वं यथाकर्माधिकारिणः ॥ ४४ ॥ एवं नैमित्तिको नाम त्रिलोकीक्षयलक्षणः ॥ प्रलयः कथितस्तुभ्यं प्राकृतं कीर्त्तयाम्यथ ॥ ४५ ॥
य एष कल्पः कथितस्तादृशानां शतत्रयम् ॥ षष्ट्याधिकं च यः कालो वैधसः स तु वत्सरः ॥ ४६ ॥ पञ्चाशता तैः परार्द्धो ब्रह्मायुस्तद्द्वयं
मतम् ॥ पराख्यकाले संपूर्णे महान्भवति संक्षयः ॥ ४७ ॥ संहाररुद्ररूपेण संहृत्य स्वं विराड्वपुः ॥ स्वपरं निर्गुणं रूपं वैराजो यातुमिच्छति
॥ ४८ ॥ तदा भवत्यनावृष्टिः पूर्ववच्छतवार्षिकी ॥ साङ्कर्षणश्च कालाग्निर्दहत्यण्डमशेषतः ॥ ४९ ॥ सांवर्त्तकास्ततो मेघा वर्षन्त्यति
भयानकाः ॥ शतं वर्षाणि धाराभिर्मुसलाकृतिभिर्मुने ॥ ५० ॥ महदादेर्विकारस्य विशेषान्तस्य संक्षयः ॥ सर्वस्यापि भवत्येव वासुदेवेच्छया
ततः ॥ ५१ ॥ आपो ग्रसन्ति वै पूर्वं भूमेर्गन्धात्मकं गुणम् ॥ आत्तगन्धा ततो भूमिः प्रलयत्वाय कल्पते ॥ ५२ ॥ ग्रसतेम्बुगुणं तेजो रसं
तल्लीयते ततः ॥ रूपं तेजोगुणं वायुर्ग्रसते लीयतेऽथ तत् ॥ ५३ ॥ वायोरपि गुणं स्पर्शमाकाशो ग्रसते ततः ॥ प्रशाम्यति तदा वायुः खं
तु तिष्ठत्यनावृतम् ॥ ५४ ॥ भूतादिस्तद्गुणं शब्दं ग्रसते लीयते च खम् ॥ इन्द्रियाणि विलीयन्ते तैजसाहंकृतौ ततः ॥ ५५ ॥ अहङ्कारे विली
यन्ते सात्त्विके देवता मनः ॥ यद्यद्यस्मात्समुत्पन्नं तत्तत्तस्मिन्हि लीयते ॥ ५६ ॥ अहंकारो महत्तत्त्वे त्रिविधोपि प्रलीयते ॥ तत्प्रधाने च तत्पुंसि
स मूलप्रकृतौ ततः ॥ ५७ ॥ एष प्राकृतिको नाम प्रलयः परिगीयते ॥ तिरोभवन्ति जीवेशा यत्राऽव्यक्ते हरीच्छया ॥ ५८ ॥ यदा च माया
पुरुषौ कालोऽत्यक्षरतेजसि ॥ तदिच्छया तिरोयान्ति स त्वेको वर्तते प्रभुः ॥ तदा स प्रलयो ज्ञेयो नारदात्यन्तिकाभिधः ॥ ५९ ॥ इत्थं
प्रभोः कालशक्त्या लयैरेतैश्चतुर्विधैः ॥ असद्बुद्ध्वाऽखिलं तत्राऽरुचिर्वैराग्यमुच्यते ॥ ६० ॥ वासुदेवेतरान्देवान्कालमायावशीकृतान् ॥ विदित्वा

तेषु च प्रीतिं हित्वा तस्यैव नित्यदा ॥ गाढस्नेहेन या सेवा सा भक्तिरिति गीयते ॥६१॥ श्रवणं कीर्तनं तस्य स्मृतिश्चरणसेवनम् ॥ पूजा प्रणामो दास्यं च सख्यं चात्मनिवेदनम् ॥६२॥ इत्येतैर्न्नवभिर्भावैर्यः सेवेत तमादरात् ॥ अनन्यया धिषणया स हि भक्त इतीर्यते ॥६३॥ त्रिभिः स्वधर्मप्रमुखैर्युक्ता भक्तिरियं मुने॥धर्म एकान्तिक इति प्रोक्तो भागवतश्च सः॥६४॥साक्षाद्भगवतः सङ्गात्तद्भक्तानां च वेदृशाम् ॥ धर्मो ह्येकान्तिकः पुम्भिः प्राप्यते नान्यथा क्वचित् ॥ ६५ ॥ नैतादृशं परं किञ्चित्साधनं हि मुमुक्षताम् ॥ निःश्रेयसकरं पुंसां सर्वाभद्रविनाशनम् ॥ ६६ ॥ एकान्तधर्मसिद्ध्यर्थं क्रियायोगपरो भवेत् ॥ पुमान्स्याद्येन नैष्कर्म्यं कर्मणां मुनिसत्तम ॥ ६७ ॥ एतन्मया वेदपुराणगुह्यं तत्त्वं परं प्रोक्तमघौघनाशम् ॥ एकाग्रया शुद्धधियावधार्यं सच्छ्रद्धया चेतसि ते महर्षे ॥ ६८ ॥ न वासुदेवात्परमस्ति पावनं न वासुदेवात्परमस्ति मङ्गलम् ॥ न वासुदेवात्परमस्ति दैवतं न वासुदेवात्परमस्ति वाञ्छितम् ॥ ६९ ॥ यन्नामधेयं सकृदप्यबुद्ध्या देहावसानेपि गृणाति योऽत्र ॥ स पुष्कसोप्याशु भवप्रवाहाद्विमुच्यते तं भज वासुदेवम् ॥ ७० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वैराग्यभक्तिनिरूपणं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ एकान्तधर्मविवृतिं श्रुत्वा भगवतोदिताम् ॥ प्रहृष्टमानसो भूयस्तं पप्रच्छ स नारदः ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ धर्म एकान्तिकः स्वामिंस्त्वया सम्यगुदीरितः ॥ तमाश्रुत्य महान्हर्षो जातोस्ति मम मानसे ॥ २ ॥ सिद्धये तस्य भवता क्रियायोगो य उच्यते ॥ तमहं बोद्धुमिच्छामि भगवंस्तव संमतम् ॥ ३ ॥ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ पूजाविधिः क्रियायोगो वासुदेवस्य कीर्त्यते ॥ स तु वेदेषु तन्त्रेषु बहुधैवास्ति वर्णितः ॥ ४ ॥ भक्तानां रुचिवैचित्र्यात्तथा बहुविधत्वतः ॥ वासुदेवस्य मूर्त्तीनां बहुधा सोऽस्ति विस्तृतः ॥ ५ ॥ साकल्येनोच्यमानस्य पारो नायाति तस्य वै ॥ अतः संक्षेपतस्तुभ्यं वच्मि भक्तिविवर्द्धनम् ॥ ६ ॥ प्राप्ता ये वैष्णवीं दीक्षां वर्णाश्चत्वार आश्रमाः ॥ चातुर्वर्ण्यस्त्रियश्चैते प्रोक्ता अत्राधिकारिणः ॥ ७ ॥ वेदतन्त्रपुराणोक्तैर्मन्त्रैर्मूलेन च द्विजाः ॥ पूजेयुर्दीक्षिता योषाः सच्छूद्रा मूलमन्त्रतः ॥ मूलमन्त्रस्तु विज्ञेयः श्रीकृष्णस्य षडक्षरः ॥८॥ स्वस्वधर्मं पालयद्भिः सर्वैरेतैर्यथाविधि ॥ पूजनीयो वासुदेवो भक्त्या निष्कपटान्तरैः ॥ ९ ॥ आदौ तु वैष्णवीं दीक्षां गृह्णीयात्सद्गुरोः पुमान् ॥ सदैकान्तिकधर्मस्थाद्ब्रह्मजातेर्दयानिधेः ॥ १० ॥ संपन्नो ज्ञानभक्तिभ्यां स्वधर्मरहितस्तु यः ॥ स गुरुर्न्नैव कर्त्तव्यः स्त्रीहृतात्मा च कर्हिचित् ॥ ११ ॥ प्राप्ता स्त्रैणाद्गुरोर्दीक्षा ज्ञानं भक्तिं च कर्हिचित् ॥ फलेन्नैव यथाऽपत्यं युवतिः षण्ढसंगिनी ॥ १२ ॥ प्राप्यातः सद्गुरोर्दीक्षां तुलसीमालिकां गले ॥ ललाटादौ चोर्द्धपुण्ड्रं गोपी

चन्दनतो धरेत् ॥१३॥ विष्णुपूजारुचिर्भक्तो गुरोरेवागमोदितम् ॥ पूजाविधिं सुविज्ञाय ततः पूजनमारभेत् ॥ १४॥रात्र्यन्तयाम उत्थाय भक्तो ब्राह्मे
क्षणेऽथ वा ॥ मुहूर्त्तार्द्धं हृदि ध्यायेत्केशवं क्लेशनाशनम् ॥१५॥ कीर्त्तयित्वाऽभिधास्तस्य तदीयानां च नाडिकाम्॥ ततः शौचविधिं कृत्वा दन्तधा
वनमाचरेत् ॥१६॥ अंगशुद्धिस्नानमादौ कृत्वा स्नायात्समन्त्रकम्॥ गृहीत्वा शुचिमृत्स्नादीन्कुर्यात्स्नानांगतर्पणम्॥१७॥परिधायांशुके धौते उपविश्या
सने शुचौ ॥ कृत्वोर्द्ध्वपुण्ड्रं कुर्वीत संध्यां होमं जपादि च ॥ १८ ॥ वस्त्रचन्दनपुष्पादीनुपहारांस्ततोऽखिलान् ॥ आहरेन्मांसमदिराद्यशुचिस्पर्श
वर्जितान्॥१९॥देवेभ्यो वा पितृभ्यश्चाप्यन्येभ्यो न निवेदितान् ॥ अनाघ्रातांश्च मनुजैः केशकीटादिवर्जितान्॥२०॥ संस्थाप्य तान्दक्षपार्श्वे पूजोप
करणानि च ॥ उद्वर्त्य दीपमाज्येन कुर्यात्तैलेन वा ततः ॥२१॥ कौशे वौर्णे च वस्त्रादौ विकाष्ठे शुद्ध आसने ॥ उपाविशेद्वासुदेवप्रतिमासन्निधौ
ततः ॥ २२ ॥ शैली धातुमयी दार्वी लेख्या मणिमयी च वा ॥ प्रतिमा स्यात्सिता रक्ता पीता कृष्णाऽथ वा मुने ॥ २३ ॥ कृष्णस्य सा तु
कर्तव्या द्विभुजा वा चतुर्भुजा ॥ मुरलीं धारयेत्तत्र द्विभुजायाः करद्वये ॥ २४ ॥ अथ वा दक्षहस्तेऽस्याश्चक्रं शंखं तथेतरे ॥ पद्मं वा धारयेद्दक्षे
पाणावभयमुत्तरे ॥ २५ ॥ द्वितीयायास्तु हस्तेषु दक्षिणाधःकरक्रमात् ॥ गदाब्जदरचक्राणि धारयेन्मुनिसत्तम ॥ २६ ॥ द्विविधाया अपि
हरेर्मूर्तेर्वामे श्रियं न्यसेत् ॥ मुरलीधरवामे तु राधां रासेश्वरीं न्यसेत् ॥ २७ ॥ अप्येषा द्विविधा मूर्त्तिरखण्डा शुभलक्षणा ॥ सर्वावयवसंपन्ना
भवेदर्च्चकसिद्धिदा ॥ २८ ॥ लक्ष्मीस्तु द्विभुजा कार्या वासुदेवस्य सन्निधौ ॥ दधती पंकजं हस्ते वस्त्रालंकारशोभना ॥ २९ ॥ लक्ष्मीव
द्राधिकापि स्याद्द्विभुजा चारुहासिनी ॥ पङ्कजं पुष्पमालां वा दधती पाणिपङ्कजे ॥ ३० ॥ अचला च चला चेति द्विविधा प्रतिमा हरेः ॥
तत्राद्यायां न कर्तव्यमावाहनविसर्जनम्॥३१॥तदङ्गदेवतानां च कार्यं नावाहनाद्यपि ॥ न च दिङ्नियमोऽर्चायां तस्याः स्थेयं तु सम्मुखे ॥३२॥
शालग्रामेप्येवमेव कार्यं नावाहनादि च ॥ अन्यत्र चलमूलौ तु कर्तव्यं तत्तदर्चकैः ॥ ३३ ॥ तत्रापि दार्व्यां लेख्यायां जलस्पर्शोनु
लेपनम् ॥ नैव कार्यं पूजकेन कर्तव्यं परिमार्जनम् ॥ ३४ ॥ उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा चलायां सम्मुखोऽथ वा ॥ यथाशक्ति यथालब्धैरुपहा
रैर्यजेद्धरिम् ॥ ॥ ३५ ॥ श्रद्धानिश्छद्मभक्तिभ्यामर्पितेनाम्बुनापि सः ॥ प्रीतस्तुष्यति विश्वात्मा किमुताऽखिलपूजया ॥ ३६ ॥ पुंसा श्रद्धा
दिहीनेन रत्नहेमाद्यलंक्रियाः ॥ चतुर्विधं चाप्यन्नाद्यं दत्तं गृह्णाति नो मुदा ॥ ३७ ॥ तस्माद्भक्तिमता कार्यं पुंसा स्वश्रेयसे मुने ॥ श्रीकृष्ण
स्यार्च्चनं नित्यं सर्वाभीष्टाशुदायिनः ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमा

हात्म्ये क्रियायोगाधिकारादिनिरूपणं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ खननोक्षणलेपाद्यैः शोधिते धरणीतले ॥
चतुष्पादं न्यसेत्पीठं नानारङ्गसुशोभिते ॥ १ ॥ अर्चकः प्राङ्मुखः पीठपादान्कोणेषु कारयेत् ॥ चतुर्षु तेषु धर्मादीन्स्थापयेत्सिंहरूपिणः
॥ २॥ अग्नौ धर्मं न्यसेच्छ्वेतं ज्ञानं शोणं च नैर्ऋते ॥ वायौ तु पीतं वैराग्यं श्याममैश्वर्यमैशके ॥३॥ मनोधीचित्ताहङ्कारान्क्रमात्पूर्वादिदिक्ष्वथ ॥
विन्यसेत्पीठगात्रेषु हरिद्रक्तसितासितान् ॥ ४ ॥ स्थाप्या रक्तसितश्यामा रजःसत्त्वतमोगुणाः ॥ पीठस्य पट्टिकायां तु त्रयोपि मुनिसत्तम ॥
॥ ५ ॥ अन्तःकरणरूपेषु गात्रेष्वथ चतुर्ष्वपि ॥ विमलाद्या न्यसेच्छक्तीर्द्वंद्वे एकैकगात्रके ॥ ६ ॥ विमलोत्कर्षिणीति द्वे गौराङ्ग्यौ पूर्वतो
न्यसेत् ॥ वादयन्त्यौ शुभां वीणां हरिद्वस्त्रे स्वलंकृते ॥ ७ ॥ ज्ञानाक्रिये न्यसेद्याम्ये पीतवस्त्रेऽरुणद्युती ॥ एका तालं वादयन्ती मृदङ्गमपरा
तथा ॥ ८ ॥ योगाप्रह्व्यौ न्यसेत्पश्चाच्छ्यामे अरुणवाससौ ॥ सहैव मुरलीं चोभे वादयन्त्यौ पृथक्पृथक् ॥ ९ ॥ सत्येशाने हेमवर्णे उत्त
रस्यां ततो न्यसेत् ॥ श्यामांशुके वादयन्त्यावुभे ते परिवादिनीम् ॥ १० ॥ अनुग्रहाख्या पट्टिकायां स्थाप्यैका च कृताञ्जलिः ॥ सर्वा एतास्तु
कर्तव्या द्विभुजाः सुविभूषणाः ॥ ११ ॥ पीठोपरि सितद्वीपं कुर्वीत श्वेतवाससा ॥ तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं कुर्वीतोज्ज्वलकर्णिकम् ॥ १२ ॥
द्वादशांशं परित्यज्य पद्मक्षेत्रस्य बाह्यतः ॥ वृत्तैस्त्रिभिस्तस्य मध्यं विभजेत्समभागतः ॥ १३ ॥ तत्राद्यं कर्णिकास्थानं केसराणां तु मध्यमम् ॥
पत्राणां तु तृतीयं स्याद्दलाग्राणि तु बाह्यतः ॥ १४ ॥ परितस्तस्य च पुरं चतुर्द्वारं प्रकल्पयेत् ॥ रङ्गद्रव्यैर्बहुविधैर्हरिद्राकुंकुमादिभिः ॥ १५ ॥
कुर्वीत तण्डुलैर्वापि तत्र पद्मादि शोभनम् ॥ पद्मस्य कर्णिकां मध्ये हेमवर्णां सुशोभयेत् ॥ १६ ॥ शोणवर्णानि पत्राणि परितस्तस्य चार्चकः ॥
कुर्यादष्टाप्यष्टदिक्षु स्वर्णवर्णानि वा मुने ॥१७॥ पूर्वं तु गोपुरं शोणं श्यामं कुर्याच्च दक्षिणम् ॥ पीतवर्णं पश्चिमं च स्फटिकाभं तथोत्तरम् ॥१८॥
अन्तराले च पुष्पाणि चित्राणि पुरपद्मयोः ॥ कृत्वा मध्येऽथ श्रीकृष्णं तद्वामे राधिकां न्यसेत् ॥१९॥ राधाकृष्णस्यास्य ततः पृष्ठे संकर्षणं न्यसेत्॥
चतुर्बाहुं धृतच्छत्रं गौराङ्गं नीलवाससम् ॥ २० ॥ दक्षे न्यसेद्भगवतः प्रद्युम्नं पीतवाससम् ॥ चतुर्भुजं घनश्यामं धृत्वा चामरमास्थितम् ॥ २१ ॥
वामेऽनिरुद्धं च हरेर्न्यसेदरुणवाससम् ॥ इन्द्रनीलमणिश्यामं संस्थितं धृतचामरम् ॥ २२ ॥ त्रयोप्येते तु कर्तव्या नानालंकारशो
भिताः ॥ अनर्घ्यरत्नमुकुटास्तारुण्येन मनोहराः ॥ २३ ॥ ततोऽवतारांस्तु हरेः केसरेष्वष्टसु क्रमात् ॥ एकैकस्मिन्न्यसेद् द्वौद्वाव
ष्टस्वेवं हि षोडश ॥ २४ ॥ स्थापयेद्वामनं बुद्धं पूर्वस्मिन्केसरेऽग्रतः ॥ घनश्यामावुभौ ह्येतौ करुणौ ब्रह्मचारिणौ ॥ २५ ॥

सितांशुकौ करे दक्षे बिभ्रतौ फुल्लपङ्कजम् ॥ अभयं वामहस्ते च शान्तौ यज्ञोपवीतिनौ ॥ २६ ॥ कल्किनं पर्शुरामं च वह्निकोणेऽथ विन्य
सेत् ॥ खड्गपाणिस्तत्र कल्की पर्शुपाणिस्तथाऽपरः ॥ २७ ॥ उभौ गौरौ च ताम्राक्षौ जटिलौ सितवाससौ ॥ यज्ञोपवीतिनौ कार्यौ त्यक्तक्रोध
महारयौ ॥ २८ ॥ हयग्रीववराहौ च स्थापयेद्याम्यकेसरे ॥ हयग्रीवो हयास्यः स्यान्नरांगश्च चतुर्भुजः ॥ २९ ॥ शङ्खादिभृत्स्वर्णवर्णो धृतदिव्य
सिताम्बरः ॥ वराहस्तु वराहास्यो नरांगः स्याच्चतुर्भुजः ॥ ३० ॥ शङ्खचक्रगदाब्जानि दधत्पीताम्बरं तथा ॥ मधुपिंगलवर्णश्च कर्त्तव्यो द्विभु
जोऽथ वा ॥ ३१ ॥ मत्स्यकूर्म्मौ नैर्ऋते च स्थापयेत्केसरे ततः ॥ कटेरधस्तदाकारावूर्द्ध्वं तौ तु नराकृती ॥ ३२ ॥ वामे शंखं गदां दक्षे पाणौ
च दधतावुभौ ॥ श्यामसुन्दरदेहौ च कर्त्तव्यौ धृतभूषणौ ॥ ३३ ॥ धन्वन्तरिं नृसिंहं च पश्चिमे केसरे न्यसेत् ॥ धन्वन्तरिः शुक्लवासा गौरां
गोऽमृतकुम्भधृत् ॥ ३४ ॥ सिंहवक्त्रो नृसिंहस्तु नृदेहः केसरान्वितः ॥ नीलोत्पलाभो द्विभुजो गदाचक्रधरो भवेत् ॥ ३५ ॥ वायौ न्यसेदुभौ
हंसदत्तात्रेयौ जटाधरौ ॥ योगिवेषौ सितौ दण्डकमण्डलुकरौ तथा ॥ ३६ ॥ उत्तरे केसरे व्यासं न्यसेद्गणपतिं ततः ॥ तत्र व्यासो विशालाक्षः
कृष्णवर्णः सिताम्बरः ॥ ३७ ॥ द्विभुजो धृतवेदश्च सुपिशंगजटाधरः ॥ सितयज्ञोपवीतश्च कर्त्तव्यः सपवित्रकः ॥ ३८ ॥ गजास्य एकदन्तश्च
रक्तो गणपतिर्भवेत् ॥ रक्ताम्बरधरश्चैव नागयज्ञोपवीतवान् ॥ ३९ ॥ तुन्दिलश्च चतुर्बाहुः पाशाङ्कुशवरान्दधत् ॥ करेणैकेन च दधद्रम्यां पुस्त
कलेखिनीम् ॥ ४० ॥ न्यसेत्केसर ईशाने कपिलं पूजकस्ततः ॥ सनत्कुमारं च मुनिं नैष्ठिकब्रह्मचारिणम् ॥ ४१ ॥ शुक्लांगः कपिलः कार्यो
धृतचारुसिताम्बरः ॥ दधत्कराभ्याम‍म्भोजमभयं शान्तविग्रहम् ॥ ४२ ॥ पञ्चवार्षिकबालाभो दिग्वस्त्रोऽल्पजटाधरः ॥ सनत्कुमारश्च मुनिः
कर्त्तव्यः पूजकेन तु ॥ ४३ ॥ संस्थाप्य केसरेष्वित्थं देवताः पङ्कजस्य तु ॥ न्यसेच्च दलमध्येषु पार्षदानर्च्चकोऽष्टसु ॥ ४४ ॥ विष्वक्सेनं च
गरुडं तत्रादौ पूर्वतो न्यसेत् ॥ ततो दक्षक्रमेणैव प्रबलं च बलं न्यसेत् ॥ ४५ ॥ कुमुदं कुमुदाक्षं च सुनन्दं नन्दमेव च ॥ श्रुतदेवं जयन्तं च
विन्यसेद्विजयं जयम् ॥ ४६ ॥ ततः प्रचण्डं चण्डं च पुष्पदन्तं च सात्वतम् ॥ द्वौद्वावेवं क्रमेणैव स्थानेष्वष्टसु विन्यसेत् ॥ ४७ ॥ चतुर्भुजाः
सर्व एते शङ्खार्यब्जगदाधराः ॥ कार्याः किरिटिनः श्यामाः पीतवस्त्राः सुभूषणाः ॥ ४८ ॥ दलमध्यान्तरालेषु सिद्धीरष्टसु विन्यसेत् ॥ नाना
मंगलवाद्यानां वादने निपुणाः क्रमात् ॥ ४९ ॥ अणिमा लघिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा ॥ ईशिता वशिता चैवाष्टमी कामावसा

यिता ॥ ५० ॥ एताः सुवर्णवर्णाभाः सर्वाभरणभूषिताः ॥ वेणुवीणादिहस्ताश्च कर्त्तव्याश्चित्रवाससः ॥ ५१ ॥ दलाग्रेष्वष्टसु ततो वेदान्छास्त्राणि
च न्यसेत् ॥ तत्र वेदान्न्यसेद्दिक्षु शास्त्राणि तु विदिक्षु सः ॥ ५२ ॥ पूर्वे न्यसेत्तु ऋग्वेदमक्षमालाधरं सितम् ॥ खर्वं लम्बोदरं सौम्यं पद्मनेत्रं
सिताम्बरम् ॥ ५३ ॥ याम्ये न्यसेद्यजुर्वेदं मध्यमांगं कृशोदरम् ॥ पिंगाक्षं स्थूलकण्ठं च पीतं चारुणवाससम् ॥ ५४ ॥ अक्षस्रजं करे वामे
दक्षे वज्रं च बिभ्रतम् ॥ पश्चिमे सामवेदं च प्रांशुमादित्यवर्चसम् ॥ ५५ ॥ दक्षेऽक्षमालां वामे च धृतवन्तं करे दरम् ॥ स्वर्णवस्त्रं विशालाक्षं विन्य
सेद्गायनोद्यतम् ॥ ५६ ॥ अथर्वाणं न्यसेत्सौम्ये सितांगं नीलवाससम् ॥ वामेऽक्षसूत्रं दक्षे च खट्वांगं बिभ्रतं करे ॥ वह्न्योजसं च ताम्राक्षं
वयसा स्थविरं तथा ॥ ५७ ॥ अग्निकोणे धर्मशास्त्रं न्यसेच्च कमलासनम् ॥ श्वेतं च बिभ्रतं दोर्भ्यां मुक्तामालां तथातुलाम् ॥ ५८ ॥ दीर्घ
केशनखं सांख्यं नैर्ऋते तुन्दिलं न्यसेत् ॥ जपमालां च दण्डं च कराभ्यां बिभ्रतं सितम् ॥ ५९ ॥ न्यसेद्वायौ ततो योगं स्वर्णवर्णं कृशो
दरम् ॥ ऊरुन्यस्तकरद्वन्द्वं स्वनासाग्रकृतेक्षणम् ॥ ६० ॥ पञ्चरात्रं तथेशाने धवलं वनमालिनम् ॥ न्यसेत्कराभ्यां दधतमक्षमालां च
लांगलम् ॥ ६१ ॥ एषां चतुर्णां वासांसि श्वेतसूक्ष्मघनानि च ॥ कर्त्तव्यानि तथाक्षीणि पद्मपत्रायतानि च ॥ ६२ ॥ अग्राणामन्तरालेषु
महर्षींश्च सयोषितः ॥ विन्यसेत्पठतो वेदान्पूर्वाग्नेयाद्यनुक्रमात् ॥ ६३ ॥ मरीचिं कलया युक्तमत्रिं चाप्यनसूयया ॥ श्रद्धयांगिरसं साकं
पुलस्त्यं च हविर्भुवा ॥ ६४ ॥ गत्या युक्तं च पुलहं क्रियया च सह क्रतुम् ॥ ख्यात्या भृगुमरुन्धत्या वशिष्ठं सह विन्यसेत् ॥ ६५ ॥
द्विभुजाः सर्व एवैते जटाश्मश्रुधराः कृशाः ॥ कार्यास्तपस्विनो दण्डान्दधतश्च कमण्डलून् ॥ ६६ ॥ पद्माद्बहिर्न्यसेच्चाऽष्टौ दिशासु विदिशासु
च ॥ दिक्पालानिन्द्रप्रमुखान्सहयानान्यथादिशम् ॥ ६७ ॥ प्राच्यामैरावतारूढं न्यसेदिन्द्रं चतुर्भुजम् ॥ वज्रांकुशाम्बुजवरान्दधतं स्वर्णसन्नि
भम् ॥ ६८ ॥ कौसुम्भरम्यवसनं नानालंकारशोभितम् ॥ शोणापांगं विशालाक्षं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ ६९ ॥ अग्निकोणे न्यसेदग्निं ताम्रवर्णं
चतुर्भुजम् ॥ दधानं पाणिभिश्चैव शूलं शक्तिं स्रुचं स्रुवम् ॥ ७० ॥ चतुःशुके हैमरथे निषण्णं वायुसारथिम् ॥ त्रिनेत्रं धूम्रवसनं पिङ्गश्मश्रुजटे
क्षणम् ॥ ७१ ॥ यमं न्यसेद्दक्षिणतः श्यामं चामीकराम्बरम् ॥ चतुर्भुजं दण्डखड्गपरशुं पाशधारिणम् ॥ उन्मत्तमहिषारूढं नानाभूषणभूषि
तम् ॥ ७२ ॥ ऊर्द्ध्वकेशं विरूपाक्षं नैर्ऋतं नैर्ऋते न्यसेत् ॥ खड्गं पाशं च दधतं द्विभुजं नरवाहनम् ॥ ७३ ॥ हरिश्मश्रुं धूम्रवर्णं परिवी
तासिताम्बरम् ॥ हाटकानेकभूषाढ्यमवैष्णवभयंकरम् ॥ ७४ ॥ ततः प्रतीच्यां वरुणमिन्द्रनीलमणिप्रभम् ॥ श्वेताम्बरं चतुर्बाहुं मुक्ताहार

विभूषितम् ॥ ७५ ॥ सप्तहंसरथारूढं दोर्भ्यां पाशं च बिभ्रतम् ॥ अन्याभ्यां रत्नपात्रं च शंखं च दधतं न्यसेत् ॥ ७६ ॥ वायौ वायुं हरि
द्वर्णं द्विभुजं कृष्णवाससम् ॥ पृषत्स्थं मुक्तकेशं च व्यात्तास्यं ध्वजिनं न्यसेत् ॥ ७७ ॥ सौम्ये न्यसेत्कुबेरं च स्वर्णवर्णं चतुर्भुजम् ॥ गदाश
क्तित्रिशूलानि रत्नपात्रं च बिभ्रतम् ॥ ७८ ॥ नीलाम्बरं श्मश्रुलं च शिबिकायां समास्थितम् ॥ पिशंगवामनयनं नैकभूषं च वर्मिणम् ॥७९॥
ईशानेऽथ महारुद्रमर्द्धनारीश्वरं न्यसेत् ॥ वामार्द्धे पार्वती कार्या दक्षार्द्धे तत्र शंकरः ॥ ८० ॥ ईश्वरार्द्धे जटाजूटं कर्तव्यं चन्द्रभूषितम् ॥ उमार्द्धे
तिलकं कार्यं सीमन्तमलिके तथा ॥ ८१ ॥ भस्मनोद्धूलितं चार्द्धमर्द्धं कुंकुमभूषितम् ॥ नागोपवीतं चाप्यर्द्धमर्द्धं हारविभूषितम् ॥ ८२ ॥
वामार्द्धे च स्तनः पीनः कर्त्तव्यः कंचुकीवृतः ॥ कट्यां च रशना हैमी पादे काञ्चननूपुरम् ॥ ८३ ॥ कौसुम्भं वसनं चैव करौ कंकणभूषितौ ॥
त्रिशूलमक्षसूत्रं च दधतौ रत्नमुद्रिकौ ॥ ८४ ॥ दक्षार्द्धे रशना सार्पी कार्या वस्त्रं गजाजिनम् ॥ करौ च नागवलयौ दर्पणोत्पलधारिणौ
॥ ८५ ॥ एवंविधं महादेवं न्यसेद्वृषभवाहनम् ॥ इत्थमष्टदिगीशानां कुर्यात्स्थापनमर्चकः ॥ ८६ ॥ पुराद्बहिस्ततश्चाष्टौ स्थापयेदर्चको ग्रहान् ॥
स्वस्वदिक्षु स्थितान्स्वस्वान्यारूढान्स्यन्दनानि च ॥ ८७ ॥ प्राच्यां दिशि न्यसेत्तत्र भास्करं पीतवाससम् ॥ सिन्दूरवर्णं द्विभुजं पद्महस्तं
रथे स्थितम् ॥ ८८ ॥ एकं चक्रं द्वादशारं रथस्यास्यातितेजसः ॥ सप्ताश्वाश्च हरिद्वर्णा वामे सन्ति नियोजिताः ॥ ८९ ॥ अग्निकोणे ततः
स्थाप्यो भृगुः श्वेतः सिताम्बरः ॥ दण्डं कमण्डलुं बिभ्रद्द्विबाहुः सौम्यदर्शनः ॥ ९० ॥ चित्रवर्णाश्वदशके स्थितो हेममये रथे ॥ दक्षिणे च
न्यसेद्भौमं रक्तं रक्ताम्बरं तथा ॥ ९१ ॥ चतुर्भुजं गदाशक्तित्रिशूलवरधारिणम् ॥ तस्य हैमं रथं कुर्यादरुणाष्टहयान्वितम् ॥ ९२ ॥ राहुश्च
नैर्ऋते कोणे नीलवासाश्चतुर्भुजः ॥ करालास्यस्तमोरूपश्चर्मासिशक्तिशूलधृत् ॥ ९३ ॥ भृङ्गवर्णाष्टतुरगे स्थितः कार्यस्त्वयोरथे ॥ सौरिश्च पश्चिमे
स्थाप्य इन्द्रनीलसमद्युतिः ॥ ९४ ॥ धन्वी त्रिशूली द्विभुजो मन्दाक्षश्चासिताम्बरः ॥ शबलाष्टाश्वसंयुक्ते स्थितः कार्ष्णायसे रथे ॥ ९५ ॥ वायु
कोणे ततश्चन्द्रं स्थापयेच्च सिताम्बरम् ॥ श्वेतवर्णं गदाहस्तं द्विभुजं च रथे स्थितम् ॥ ९६ ॥ शतारचक्रत्रितये स्यन्दने तस्य चाम्मये ॥
कुन्दाभाः सन्त्युभयतो योजितास्तुरगा दश ॥९७॥ उत्तरे द्विभुजः सौम्यो वराभयकरोरुणः ॥ हरिद्वासाष्टपिंगाश्वे कार्यो हैमरथे स्थितः ॥९८॥
ईशाने च गुरुः स्थाप्यो हेमवर्णः सिताम्बरः ॥ द्विभुजः पद्मनयनो धृतदण्डकमण्डलुः ॥ पाण्डुराष्टहये हैमे निषण्णः स्यन्दनोत्तमे ॥ ९९ ॥

---

१ लौहरथे।

अंगदेवान्भगवतः स्थापयेदित्थमर्चकः ॥ कर्णिकाद्रिपुरान्तान्तस्थानेषु क्रमशोऽखिलान् ॥ १०० ॥ वासुदेवांगदेवानां न्यसेन्मूर्त्तीस्तु वैभवी ॥ पूगफलानीतरस्तु न्यसेत्पुष्पाक्षतादि वा ॥ १०१ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रियायोगे पूजामण्डलरचनाविधिनिरूपणं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ आचम्य प्राणानायम्य ततोसौ स्वस्थमानसः ॥ नमस्कृत्येष्टदेवादीन्देशकालौ च कीर्त्तयेत् ॥ १ ॥ एकान्तधर्मसिद्ध्यर्थं वासुदेवस्य पूजनम् ॥ करिष्य इति संकल्प्य कुर्यान्न्यासविधिं ततः ॥ २ ॥ न्यासे मन्त्रा[1] द्वादशार्णो गायत्री वैष्णवी तथा ॥ नारायणाष्टाक्षरश्च ज्ञेया[2] विष्णुषडक्षरः ॥ ३ ॥ एते द्विजानां विहितास्तदन्येषां त्विह त्रयः ॥ वासुदेवाष्टाक्षरश्च हरिपञ्चाक्षरस्तथा ॥ षडर्णः केशवस्येति न्यासे होमे च संमताः ॥ ४ ॥ श्रीविष्णुप्रतिमांगेषु स्वांगेष्विव ततोऽखिलान् ॥ कुर्यान्न्यासांश्च तैर्मन्त्रैस्ततोर्चां वाससाऽऽमृजेत् ॥५॥ कलशं वामभागे स्वे संस्थाप्यावाह्य तत्र च॥तीर्थानि गन्धपुष्पाद्यैरुपचारैस्तमर्चयेत् ॥६॥ पूजाद्रव्याणि चात्मानं प्रोक्षयित्वा तदम्बुना॥ शंखं घण्टां च संपूज्य भूतशुद्धिं समाचरेत्॥७॥आभ्यन्तराग्निवायुभ्यां दग्ध्वा पापात्मकं वपुः॥ शुद्धस्य स्वात्मनस्त्वैक्यं भावयेद्ब्रह्मणा स्थिरः॥८॥ततोऽक्षरब्रह्मरूपो राधाकृष्णं हृदि प्रभुम् ॥ ध्यायेदव्यग्रमनसा प्राणायामं समाचरन्॥९॥अधोमुखं नाभिपद्मं कदलीपुष्पवत्स्थितम्॥विभाव्यापानपवनं प्राणेनैक्यमुपानयेत्॥१०॥पद्मनाले तमानीय सह तेन तदम्बुजम्॥ आकर्षेदूर्ध्वमथ तन्नदत्तीव्रमुपैति हृत् ॥ प्रफुल्लति च तत्रैतद्धृदयाकाश उल्लसत् ॥ ११ ॥ तेजोराशिमये तत्र ततोप्यधिकतेजसा ॥ दर्शनीयतमं शान्तं ध्यायेच्छ्रीराधिकापतिम् ॥ १२ ॥ उपविष्टं स्थितं वा तं दिव्यचिन्मयविग्रहम् ॥ ध्यायेत्किशोरवयसं कोटिकन्दर्पसुन्दरम् ॥ १३ ॥ रूपानुरूपसंपूर्णदिव्यावयवलक्षितम् ॥ शरच्चन्द्रावदातांगं दीर्घचारुभुजद्वयम् ॥ १४ ॥ आरक्तकोमलतलरम्यांगुलिपदाम्बुजम् ॥ तुंगारुणस्निग्धनखद्युतिलज्जायितोडुपम् ॥ १५ ॥ शिञ्जत्किंकिणिमञ्जीरहंसकांघ्रियुगश्रियम् ॥ सुवृत्तजंघायुगलं समजानूरुशोभनम् ॥ १६ ॥ सद्रत्नरशनाबद्धपीताम्बरकटिश्रियम् ॥ उत्तुंगकुक्षिनाभ्यन्तर्निम्ननाभिवलित्रयम् ॥ १७॥ विततोत्तुंगहृदयं श्रीवत्सावर्त्तशोभितम् ॥ ललन्तीगुच्छगुच्छार्द्धदेवच्छन्दादिभूषितम् ॥ १८ ॥ नानासुगन्धिपुष्पस्रक्स्वर्णयज्ञोपवीतिनम् ॥ उन्निद्रशोणपद्माभकरकंकणभूषणम् ॥ १९ ॥ सूक्ष्मपर्वांगुलिद्योतन्नैकसद्रत्नमुद्रिकम् ॥ निनादयन्तं मधुरं वेणुं सर्वमनोहरम् ॥ २० ॥ विपुलांसं गूढजत्रुं महाबाह्वंगदद्युतिम् ॥ भ्रमत्सुगन्धलुब्धालिझंका

---

[1] मन्त्रसमुदाया इत्यर्थः, मन्त्रा इत्यस्य ज्ञेया इत्यत्रान्वयः। [2] अत्र यद्वक्तव्यं तन्मन्त्रा इत्यस्य व्याख्याने प्रोक्तम्।

रितवनस्रजम् ॥ २१ ॥ कम्बूपमगलभ्राजत्सद्ग्रैवेयककौस्तुभम् ॥ शोभमानहनुं बिम्बीफलशोणाधरद्युतिम् ॥ २२ ॥ सितस्मितकलाराजत्पूर्णचन्द्रनिभाननम् ॥ तिलपुष्पसमाकारदर्शनीयसुनासिकम् ॥ २३ ॥ समानकर्णविभ्राजन्मकराकृतिकुण्डलम् ॥ कर्णोपरिलसच्चित्रपुष्पगुच्छावतंसकम् ॥ २४ ॥ समसूक्ष्मरदज्योत्स्नोल्लसद्गण्डस्थलश्रियम् ॥ पद्मपत्रायतारक्तप्रान्तरम्यविलोचनम् ॥ २५ ॥ पृथुतुंगललाटं च कामचापायितभ्रुवम् ॥ वक्रसूक्ष्मासितस्निग्धमनोहरशिरोरुहम् ॥ २६ ॥ नानासद्रत्नखचितकिरीटधृतशेखरम् ॥ प्रेम्णा निजं वीक्षमाणं प्रसन्नं स्निग्धया दृशा ॥ २७ ॥ ध्यात्वेत्थं कृष्णमथ तद्वामे राधां विचिन्तयेत् ॥ द्विभुजां स्वर्णगौरांगीं कौसुम्भामलवाससम् ॥ २८ ॥ समकर्णोल्लसद्रत्नभूषणांशुकनासिकाम् ॥ किशोरीं मृगशावाक्षीं पीनोन्नतघनस्तनीम् ॥ २९ ॥ कृशमध्यां पृथुश्रोणिं रत्नकाञ्चीविभूषिताम् ॥ अनेकदिव्याभरणां विकचाब्जाननस्मिताम् ॥ ३० ॥ रत्नांगुलीयकेयूरकङ्कणादिलसत्कराम् ॥ शिञ्जद्धंसकमञ्जीरशोभमानांघ्रिपङ्कजाम् ॥ ३१ ॥ विशालभालविलसत्सत्काश्मीरललाटिकाम् ॥ बिम्बोष्ठीं सुकपोलां च वेणीग्रथितमालतीम् ॥ ३२ ॥ प्रेक्षमाणां प्रभुं प्रेम्णा दधानामम्बुजं करे ॥ ध्यात्वैवं राधिकां तत्र प्रभुमर्चेत्तया सह ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रियायोगे श्रीराधाकृष्णस्वरूपध्याननिरूपणं नामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ उपचारैर्बहुविधैर्मानसैस्तं प्रपूज्य सः ॥ आवाह्य स्थापयेद्भक्तो मूर्तौ स्थापनमुद्रया ॥ १ ॥ ततस्तदंगदेवांश्च तत्तन्मन्त्रैः पृथक्पृथक् ॥ आवाह्य नाममन्त्रैर्वा सुप्रतिष्ठापयेच्च सः ॥ २ ॥ घण्टादि वादयेद्वाद्यं कुर्याद्वा तालिकाध्वनिम् ॥ सुप्तोत्थितमिवाऽथैनं कारयेद्दन्तधावनम् ॥ ३ ॥ श्यामाकविष्णुक्रान्ताभ्यां दूर्वाब्जाभ्यां सहोदकम् ॥ पाद्यमेतत्प्रभोर्दद्यात्ततोर्घ्याचमनीयके ॥ ४ ॥ चन्दनाक्षतपुष्पाणि दर्भाग्रतिलसर्षपान् ॥ यवान्दूर्वां चार्घ्यपात्रे निक्षिपेदम्बुना भृते ॥ ५ ॥ जातीफललवंगैलाकङ्कोलोशीरवासितम् ॥ दद्यादाचमनीयाम्बु ततः संस्नपयेद्धरिम् ॥ ६ ॥ सुगन्धिपुष्पतैलेन कुर्यादभ्यंगमादितः ॥ सुरभिद्रव्यकल्केन कुर्याच्चोद्वर्तनं ततः ॥ ७ ॥ क्षीरेण दध्ना चाज्येन मधुना सितया तथा ॥ स्नपयेद्धरिमव्यग्रस्तत्तन्मन्त्रैः पृथक्पृथक् ॥ ८ ॥ सुगन्धिना च शुद्धेन स्नानमुष्णेन चाम्बुना ॥ तं कारयित्वा गन्धाद्यैः स्नानपीठेऽर्चयेल्लघु ॥ ९ ॥ निर्माल्यपुष्पादि ततो विसृज्योत्तरतो द्विजः ॥ राजनाद्यैः सामभिर्वा महापुरुषविद्यया ॥ श्रीसूक्तविष्णुसूक्ताभ्यामभिषेकं समाचरेत् ॥ १० ॥ नाम्नां सहस्रेण हरेरष्टोत्तरशतेन वा ॥ अभिषेकं तु कुर्वीरन्स्त्रियः शूद्राश्च दीक्षिताः ॥ ११ ॥ ततः प्रमार्ज्य वस्त्रेण तमनर्घ्यांशुकानि च ॥

परिधापयेदतिप्रेम्णा राधां चान्यांश्च शक्तितः ॥ १२ ॥ उपवीतं भगवते दद्यात्सूक्ष्मं सितं शुभम् ॥ रत्नहेमाद्यलंकारान्सांगायास्मै च धार
येत् ॥ १३ ॥ यथाऋतु यथास्थानं चन्दनेन यथोचितम् ॥ तिलकानुलेपनं कुर्यात्सकेशरघनादिना ॥ १४ ॥ यथोचितमलंकारान्धारयित्वा
च राधिकाम् ॥ पत्रलेखां च तिलकं विदध्यात्कुङ्कुमाक्षतैः ॥ १५ ॥ आदर्शं दर्शयित्वाऽथ पुष्पस्रक्छेखरादिभिः ॥ पूजयेत्तं सहस्रेण तुलसी
मञ्जरीदलैः ॥ १६ ॥ तुलस्या वाऽथ पुष्पेण प्रत्येकं नाम वैष्णवम् ॥ नमः प्रान्तचतुर्थ्यन्तं कीर्त्तयन्नर्चयेत्प्रभुम् ॥ १७ ॥ सुगन्धिद्रव्यचूर्णानि
ततः सौभाग्यवन्ति च ॥ समर्प्य धूपं कुर्वीत दशांगं वामृतादिकम् ॥ १८ ॥ दीपं घृतेन कुर्वीत वर्त्तिकाद्वयदीपितम् ॥ कृतं स्वशक्तितः शुद्धं
महानैवेद्यमर्पयेत् ॥ १९ ॥ संयावपायसापूपशष्कुलीखण्डलड्डुकान् ॥ पूरिकाः पोलिका मौद्गमोदनं व्यञ्जनानि च ॥ दधिदुग्धघृतादीनि चतु
ष्पद्यां निधारयेत् ॥ २० ॥ भोजयेत्तं ततः प्रेम्णा मध्ये पानीयमर्पयन् ॥ मुहूर्त्तार्द्धे गते दद्याद्धस्तप्रक्षालनांबु च ॥ २१ ॥ उच्छेषणं भगवतो विष्व
क्सेनादिदेवताः ॥ उपकल्प्यान्यतः स्थाप्य स्वार्थं तद्भुवमामृजेत् ॥ २२ ॥ मुखवासं ततो दद्यात्कृतां ताम्बूलबीटिकाम् ॥ पूगचूर्णलवङ्गैलाजा
तीजादिसमन्विताम् ॥ २३ ॥ फलं च नालिकेरादि दत्त्वा शक्त्या च दक्षिणाम् ॥ महानीराजनं कुर्याद्गीतवादित्रपूर्वकम् ॥ २४ ॥ स्तुयात्पुष्पा
ञ्जलीन्दत्त्वा तत्स्तोत्रेणैव तं ततः ॥ नामसंकीर्त्तनं कुर्याद्गायन्नृत्यंश्च तत्पुरः ॥ २५ ॥ मुहूर्त्तं स विधायेत्थं कृत्वा चैव प्रदक्षिणाम् ॥ प्रणामं
दण्डवत्कुर्यात्तिर्यक्तद्दक्षिणे भुवि ॥ २६ ॥ अष्टांगं वापि पञ्चांगं प्रणामं पुरुषश्चरेत् ॥ पञ्चांगमेव नारी तु नान्यथा मुनिसत्तम ॥ २७ ॥ पद्भ्यां
कराभ्यां जानुभ्यामुरसा शिरसा दृशा ॥ वचसा मनसा चेति प्रणामोऽष्टांग ईरितः ॥ २८ ॥ बाहुभ्यां चैव मनसा शिरसा वचसा दृशा ॥
पञ्चांगोयं प्रणामः स्यात्पूजासु प्रवराविमौ ॥ २९ ॥ भीतं मां संसृतेः पाहि प्रपन्नं त्वां प्रभो इति ॥ ततः संप्रार्थ्य स्वाध्यायं शक्त्या कुर्वीत
नैत्यकम् ॥ ३० ॥ ध्यात्वा शेषां च तद्दत्तां गृहीत्वा शिरसादरात् ॥ आवाहितं यथापूर्वं राधाकृष्णं हृदम्बुजे ॥ संस्थापयेच्चांगदेवान्स्वस्वस्थानं
विसर्जयेत् ॥ ३१ ॥ करण्डके वा शय्यायां मन्दिरे प्रतिमां हरेः ॥ शाययित्वा पिधाय द्वावैश्वदेवं समाचरेत् ॥ ३२ ॥ प्रासादिकं हरेरन्नं स्वपो
ष्येभ्यो विभज्य सः ॥ स्वयं भुक्त्वा तत्कथाद्यैर्दिनशेषमतिक्रमेत् ॥ ३३ ॥ महापूजाविधानेन प्रोक्तेनानेन योन्वहम् ॥ भक्त्या समर्चयेद्विष्णुं स
भवेत्तस्य पार्षदः ॥ ३४ ॥ दिव्यं विमानमारुह्य भास्वरं देवतेप्सितम् ॥ गोलोकाख्यं हरेर्द्धाम दिव्याङ्गो याति पूजकः ॥ ३५ ॥ फलाभिसंधिना
वापि यस्तमर्चेद्दिनेदिने ॥ सोपि धर्मं काममर्थं मोक्षं चाप्नोत्यभीप्सितम् ॥ ३६ ॥ इत्थं पूजाविधिं कर्त्तुमशक्तो राधया सह ॥ हरिमेकं यथा

लब्धैरर्चेद्भक्त्योपचारकैः ॥ ३७ ॥ द्वादशाक्षरमन्त्रेण द्विजोऽन्यो नाममन्त्रतः ॥ श्रीराधाकृष्णमभ्यर्चेद्भक्तिरेवाऽत्र सिद्धिदा ॥ ३८ ॥ एकादश्यां
हरेर्जन्मोत्सवादौ तु विशेषतः ॥ महापूजैव कर्त्तव्या स्वशक्त्याऽखिलवैष्णवैः ॥ ३९ ॥ प्रतिष्ठामात्रमपि यः कुर्यादन्यकृतालये ॥ स सार्वभौम
राज्यं वै प्राप्नुयान्नष्टकिल्बिषः ॥ ४० ॥ कारयेन्मन्दिरं रम्यं धनाढ्यश्च हरेर्दृढम् ॥ यः स तु प्राप्नुयाद्राज्यं त्रैलोक्यस्याप्यकण्टकम् ॥ ४१ ॥
वृत्तिदानेन पूजायाः प्रवाहं वर्द्धयेत्त यः ॥ स पुमान्प्राप्नुयान्नूनं विष्णुलोके महत्सुखम् ॥ ४२ ॥ प्रतिष्ठां मन्दिरं पूजां कारयेत्त्रीण्यपीह यः ॥
समानैश्वर्यमाप्नोति वासुदेवस्य स ध्रुवम् ॥ ४३ ॥ हरेर्वृत्तिं हरेद्यस्तु कृतां स्वेन परेण वा ॥ कल्पमेकं स वै भुंक्ते नरके यमयातनाः ॥ ४४ ॥
कर्त्ता कारयिता यश्च सहायश्चानुमोदकः ॥ चतुर्णां हि फले भागः सुकृतस्येतरस्य च ॥४५॥ इति क्रियायोगविधिर्मया नारद कीर्त्तितः ॥ येनै
कान्तिकधर्मोऽत्र सिद्धयेत्तत्प्रवणात्मनाम् ॥ ४६ ॥ विषयांश्चिन्तयंश्चित्ते बहिः पूजां हरेश्चरन् ॥ संभारेणापि महता न यथोक्तं फलं लभेत् ॥
॥ ४७ ॥ इतस्ततो ग्राम्यसुखे भ्रमत्स्वीयं मनस्ततः ॥ नियम्य विष्णुपूजायां मुमुक्षुः प्रयतो भवेत् ॥ ४८ ॥ महाव्रता भूरितपस्विनोपि
स्वधीतवेदा अपि बुद्धिमन्तः ॥ सांख्यं च योगं परिशीलयन्तः सिद्धिं न यान्त्येव विनार्चनं हरेः ॥ ४९ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रियायोगे श्रीवासुदेवपूजाविधिनिरूपणं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
॥ स्कन्द उवाच ॥ वासुदेवार्चनविधिं निशम्येत्थं स नारदः ॥ प्रसन्नः पुनरप्राक्षीत्तं मुनीनां परं गुरुम् ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥
सम्यगुक्तो भगवता क्रियायोगो महाफलः ॥ एकेन मनसा योऽसौ कार्यः सिद्धिमभीप्सुभिः ॥ २ ॥ मनसो निग्रहस्तत्र ज्ञानि
नामपि सद्गुरो ॥ दुष्करः किं पुनस्तर्हि नृणां कर्मात्मनां भुवि ॥ ३ ॥ तमृते तु हरेरर्चा नाभीष्टफलदायिनी ॥ अतस्तन्निग्रहोपायमपि मे
वक्तुमर्हसि ॥ ४ ॥ स्कन्द उवाच ॥ इत्यापृष्टः स मुनिना मुनीन्द्रः सर्वदर्शनः ॥ नारायणो नरसखो नारदं तमभाषत ॥ ५ ॥ श्रीनारायण
उवाच ॥ सत्यमेव मुने वक्षि मनसोस्ति बलं महत् ॥ जितेपि यस्मिन्विश्वासः शत्रुवन्न विवेकिनाम् ॥ ६ ॥ मनसा सदृशोन्यस्तु शत्रुर्ना
स्त्येव देहिनाम् ॥ विष्णुध्यानाभ्यासयोगान्निर्दोषं तद्धि शाम्यति ॥ ७ ॥ अदान्ताश्ववदेवैतद्यतोस्ति दुरवग्रहम् ॥ अतो वैराग्ययुक्पुम्भिः सदु
पायैर्निगृह्यते ॥ ८ ॥ उपायास्तत्र बहवः सन्ति तेष्वपि सन्मते ॥ अष्टांगयोगस्याभ्यासः श्रेष्ठः सद्यः फलप्रदः ॥ ९ ॥ यमाश्च नियमा ब्रह्म
न्नासनान्यसुसंयमः ॥ प्रत्याहारो धारणा च ध्यानमंगं तु सत्तमम् ॥ समाधिश्चाष्टमं प्रोक्तं योगस्यानुक्रमेण वै ॥ १० ॥ तत्राऽहिंसाब्रह्मचर्य

सत्यास्तेयापरिग्रहाः ॥ एते पञ्च यमाः प्रोक्ताः साधनीयाः प्रयत्नतः ॥११ ॥ शौचं तपश्च संतोषः स्वाध्यायो विष्णुपूजनम् ॥ एते च नियमाः
पञ्च द्वितीयांगतया मताः ॥ १२ ॥ परिहायांगचाञ्चल्यं यथासुखतया स्थितिः ॥ तदासनं स्वस्तिकादि प्रोक्तं द्वन्द्वार्त्तिजिन्मुने ॥ १३ ॥
चरतां सर्वतोऽसूनामेकदेशे तु धारणम् ॥ गुरूपदिष्टरीत्यैव प्राणायामः स उच्यते ॥ १४ ॥ चले वायौ चलं चित्तं स्थिरे तस्मिन्स्थिरं
ततः ॥ सुदेशेऽयं सदाऽभ्यस्यः पूरकुम्भकरेचकैः ॥ १५ ॥ मनसेन्द्रियवृत्तीनां तत्तद्विषयतश्च यत् ॥ आकर्षणं प्रतीचीनं प्रत्याहारः स
ईरितः ॥ १६ ॥ नाभ्याद्यन्यतमे स्थाने प्राणेन सह चेतसः ॥ वासुदेवस्वरूपे यद्धारणं धारणोदिता ॥ १७ ॥ एकैकावयवस्यैव चिन्तनं
यत्पृथक्पृथक् ॥ पदाब्जादेर्भगवतस्तद्ध्यानमिति कीर्तितम् ॥ १८ ॥ निरोधः प्राणमनसोरतिप्रेम्णा हरौ तु यः ॥ स समाधिरिति प्रोक्तो
योगिनामभिवाञ्छितः ॥ १९ ॥ अंगैरष्टभिरेतैर्हि शिक्षितैः सिद्धसद्गुरोः ॥ योगः सिद्ध्यति वै पुंसां समाधेः पक्कतात्मकः ॥ २० ॥ नैता
दृशं परं सम्यङ् मनोनिग्रहसाधनम् ॥ पुरुषाणां मुमुक्षूणामिति जानीहि नारद ॥ २१ ॥ तपस्विनां महाशत्रोर्ब्रह्माण्डक्षोभकादपि ॥ मदनान्न
भयं किञ्चिद्योगिनस्त्वस्ति कर्हिचित् ॥ २२ ॥ आयास्यन्तं विहित्वैव सोन्तकालं च योगवित् ॥ स्वातन्त्र्येणैव देहं स्वं त्यजतीत्थं समा
धिना ॥ २३ ॥ पार्ष्णिभ्यां गुदमापीड्य वायुं पादद्वयस्थितम् ॥ शनैःशनैः समाकृष्य मृत्युस्थानं नयत्यमुम् ॥ २४ ॥ मनसा केशवं ध्यायं
स्तन्मनुं च षडक्षरम् ॥ जपंस्ततोऽमुं नयति वायुं स्थानं प्रजापतेः ॥ २५ ॥ ततो नाभिं च हृदयमुरः कण्ठं च योगवित् ॥ नयति भ्रुकुटिं
वायुं वासुदेवपरायणः ॥ २६ ॥ एतेषु षट्सु स्थानेषु त्वेकैकस्मिन्पृथक्पृथक् ॥ योगी प्राणमनोक्षाणां निरोधं च विसर्जनम् ॥ तावदभ्यसति
स्वस्य यावत्स्यात्तत्स्वतन्त्रता ॥ २७ ॥ जितंजितं विहायैव स्थानं याति परं परम् ॥ प्राप्तस्य स्थानकं षष्ठं तदभ्यासे श्रमो न हि ॥ २८ ॥ सप्त
च्छिद्राणि रुद्ध्वाऽथ प्राणमक्षमनोयुतम् ॥ प्रापय्य तालु व्रजति ब्रह्मरन्ध्रं स योगवित् ॥ २९ ॥ मायामयपदार्थानां ततो हित्वैव वासनाः ॥ स
वासुदेवैकमनास्त्यजति स्वकलेवरम् ॥ ३० ॥ ततो भगवतो धाम श्रीकृष्णस्य तमःपरम् ॥ उपेत्य सेवमानस्तं नन्दते दिव्यविग्रहः ॥ ३१ ॥
इति ते कथितो ब्रह्मन्योगशास्त्रस्य संग्रहः ॥ जित्वा तेन मनः स्वीयं तमाराधय सर्वदा ॥ ३२ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्येऽष्टांगयोगनिरूपणं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ श्रुत्वैत
त्सकलं धर्म्यं यथावद्भगवद्वचः ॥ निःसंशयो मुनिः प्राह तं प्रणम्य कृताञ्जलिः ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ नष्टा मे संशयाः सर्वे प्रसादा

द्भगवंस्तव ॥ वासुदेवस्य माहात्म्यं मयाधिगतमञ्जसा ॥ २ ॥ कंचित्कालमिहैवाहं तपः कुर्वंस्त्वया सह ॥ शृण्वंश्च नित्यं ज्ञानादि करिष्ये पक्क
मात्मनः ॥ ३ ॥ स्कन्द उवाच ॥ इत्युक्त्वा नारदस्तत्र तेन चाप्यनुमोदितः ॥ उवास दिव्यवर्षाणां सहस्रं स तपश्चरन् ॥ ४ ॥ शुश्राव चानु
दिवसं यथाकालं हरेर्मुखात् ॥ धर्मज्ञानाद्यथ प्राप पक्वतां तत्र योगिराट् ॥ ५ ॥ स्नेहं च परमं प्राप स श्रीकृष्णेऽखिलात्मनि ॥ गुणगानपरो
नित्यमास भागवताग्रणीः ॥ ६ ॥ भक्तिनिष्ठां परां प्राप्तमथ तं सिद्धयोगिनम् ॥ उवाच भगवान्प्रीतः श्रेयस्कृत्सर्वदेहिनाम् ॥ ७ ॥ श्रीनारायण
उवाच ॥ सिद्धोसि त्वं महर्षेऽद्य गच्छ लोकहितं कुरु ॥ एकान्तधर्मं सर्वत्र प्रवर्त्तयितुमर्हसि ॥ ८ ॥ स्कन्द उवाच ॥ इत्याज्ञां शिरसा तस्य
स आदाय जगद्गुरोः ॥ गच्छंस्ततस्तमस्तौषीत्प्रणम्य प्राञ्जलिः स्थितः ॥ ९ ॥ नारद उवाच ॥ नमोनमस्ते भगवञ्जगद्गुरो नारायणाऽप्राकृत
दिव्यमूर्त्ते ॥ अनन्तकल्याणगुणाकरस्त्वं दासे मयि प्रीततरः सदा स्याः ॥ १० ॥ त्वं वासुदेवोसि जगन्निवासः क्षेमाय लोकस्य तपः करोषि ॥
योगेश्वरेशोपशमस्थ आत्मारामाधिपस्त्वं परहंससद्गुरुः ॥ ११ ॥ विभुर्ऋषीणामृषभोऽक्षरात्मा जीवेश्वराणां च नियामकोसि ॥ साक्षी महापूरुष
आत्मतन्त्रः कालोऽभवद्यद्भ्रुकुटेर्महांश्च ॥ १२ ॥ सर्गादिलीलां जगतां त्वमीश करोषि मायापुरुषात्मनैव ॥ तथाप्यकर्त्ता ननु निर्गुणोसि भूमा
परब्रह्म परात्परश्च ॥ १३ ॥ सत्यः स्वयंज्योतिरतर्क्यशक्तिस्त्वं ब्रह्मभूतात्मविचिन्त्यमूर्त्तिः ॥ बृहद्व्रताचार्य महामुनीन्द्र कन्दर्पदर्पापहरप्रताप ॥१४॥
तपस्विनां ये रिपवः प्रसिद्धाः क्रोधो रसो मत्सरलोभमुख्याः ॥ अप्याश्रमं तेपि कदापि वेष्टुं नेमं क्षमा ह्येष तव प्रतापः ॥ १५ ॥ छन्दोमयो ज्ञानमयोऽ
मृताध्वा धर्मात्मको धर्मसर्गाभिपोष्टा ॥ उन्मूलिताधर्मसर्गो महात्मा त्वमव्ययश्चाक्षयोऽव्यक्तबन्धुः॥१६॥ निर्दोषरूपस्य तवाऽखिलाः क्रिया भवन्ति
वै निर्गुणा निर्गुणस्य ॥ धर्मार्थकामेप्सुभिरर्चनीयस्त्वमीश्वरो नाथ मुमुक्षुभिश्च ॥ १७ ॥ त्वं कालमायायमसंसृतिभ्यो महाभयात्पातुमेकः समर्थः ॥
भक्तापराधाननवेक्षमाणो महादयालुः किल भक्तवत्सलः ॥१८॥ धृतावतारस्य हि नाममात्रं रूपं च वा यः स्मरेदन्तकाले ॥ सोपि प्रभो घोरमहा
घसंघात्सद्यो विमुक्तो दिवमाशु याति ॥ १९ ॥ तं त्वां विहायाऽत्र तु यो मनुष्यो देहे त्रिधातावपि दैहिकेषु ॥ जायात्मजज्ञातिधनेषु सज्जते स
मायया वञ्चित एव मूढः ॥ २० ॥ त्वद्भक्तियोग्यो नरदेह एव यं कामयन्तेऽपि च नाकसंस्थाः ॥ त्वद्भक्तिहीनं हि दिवोपि सौख्यमहं तु जाने
नरकेण तुल्यम् ॥ २१ ॥ तपस्त्रिलोक्याः कुरुषे सुखाय तत्रापि ते भारतवासिपुंसु ॥ अनुग्रहो भूरितरो यदत्र कृतावतारो विचरन्विराजसे ॥
॥ २२ ॥ तस्याश्रयं ये तव नात्र कुर्वते त एव शास्त्रेषु मताः कृतघ्नाः ॥ अतस्तवैकाश्रयमेव बाढं कुर्वत्यजस्रं मयि तेऽस्तु

तुष्टिः ॥२३॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीनरनारायणस्तुतिनिरूपणं नामैक
त्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ इति स्तुत्वा तमीशानं नारदः स ययौ ततः ॥ शम्याप्रासाभिधं ब्रह्मन्व्यासस्याश्रममादितः ॥१॥
सादरं मानितस्तेन प्रत्युत्थानासनादिभिः ॥ तस्मा एकान्तिकं धर्म्मं प्राह जिज्ञासवे स च ॥२॥ ततो ब्रह्मसभां गत्वा ब्रह्मणः शृण्वतो मुनिः ॥
देवान्पितॄन्महर्षींश्च तत्रस्थांस्तमुपादिशत् ॥ ३ ॥ तत्र स्थितो भास्करश्च धर्म्ममेतं पुनर्म्मुने ॥ शुश्राव नारदात्सर्वं श्रुतं नारायणात्पुरा ॥ ४ ॥
स प्राहात्माग्रयायिभ्यो वालखिल्येभ्य आदरात् ॥ मेरौ ते संगतान्देवानिन्द्रादींश्च न्यशामयन् ॥ ५ ॥ तेभ्योऽसितो मुनिः श्रुत्वा धर्ममेतं
द्विजोत्तम ॥ पितृभ्यः कथयामास पितृलोकं गतः क्वचित् ॥ ६ ॥ पितरस्ते त्वर्यमाद्या ऊचिरे शंतनुं नृपम् ॥ स भीष्माय स्वपुत्राय कथयामास
तत्त्वतः ॥ ७ ॥ सोपि भारतयुद्धान्ते धर्म्मराजाय पृच्छते ॥ शयानः शरशय्यायां प्राह संसदि भूयसि ॥ ८ ॥ तत्र श्रुत्वा नारदोपि स्थितः
सदसि सादरम् ॥ कैलासे शंकरं प्राह स च मां मुनिसत्तम ॥ ९ ॥ मया ते कथितं ब्रह्मन्पृच्छते धर्म्मवर्त्तिने ॥ पात्रायैतत्प्रदातव्यमिति मां हि
पिताब्रवीत् ॥ १० ॥ येनयेन श्रुतं ह्येतन्माहात्म्यं सात्वतांपतेः ॥ सस तस्मिन्परां भक्तिं चकार स्वविमुक्तये ॥ ११ ॥ युधिष्ठिरोपि राजर्षिः
श्रुत्वा भीष्मेण कीर्त्तितम् ॥ माहात्म्यं देवकीसूनोर्म्मुमुदे भ्रातृभिः सह ॥ १२ ॥ तमात्मनो मातुलेयं सर्वकारणकारणम् ॥ निशम्याश्चर्य्यज
लधौ निममज्ज महामतिः ॥ १३ ॥ वासुदेवादिकं व्यूहं वाराहादींश्च सर्व्वशः ॥ अवतारानपि नृपो मेनेऽस्यैव रमापतेः ॥ १४ ॥ ततः सहानुजो
राजा दिव्यमानुषविग्रहे ॥ अत्यन्तं भक्तिमान्कृष्णे बभूव द्विजसत्तम ॥ १५ ॥ श्रुत्वेमां च कथां सर्व्वे ब्रह्मराजसुरर्षयः ॥ सभायां तत्र ये चासं
स्तेप्यभूवन्सविस्मयाः ॥ १६ ॥ कृष्णमेव परं ब्रह्म विदित्वा ते नराकृति ॥ भक्तिं प्रपेदिरे तस्मिन्प्रणमन्तस्तमादरात् ॥ १७ ॥ इत्थं तस्यास्ति
माहात्म्यमतस्त्वमपि सन्मते ॥ सर्वात्मना वासुदेवं तमेव भज भक्तितः ॥ १८ ॥ श्रीवासुदेवमाहात्म्यमेतत्ते कथितं मया ॥ दुर्वासनोपशमनं
भगवद्भक्तिवर्द्धनम् ॥ १९ ॥ कथितानि पुराणेऽत्र मयाख्यानानि यानि ते ॥ तेषां सार इदं ब्रह्मन्निर्म्मथ्यैव समुद्धृतः ॥ २० ॥ वेदोपनिषदां चैत
द्रसो वै सांख्ययोगयोः ॥ पञ्चरात्रस्य कृत्स्नस्य धर्म्मशास्त्रस्य चानघ ॥ २१ ॥ धन्यं यशस्यं चायुष्यमेतत्परममङ्गलम् ॥
साक्षाद्भगवता गीतं सर्वाभद्रविनाशनम् ॥ २२ ॥ य एतच्छृणुयात्पुण्यं कीर्त्तयेदथ यः पठेत् ॥ वासुदेवे भवेत्तेषामचला निर्मला मतिः ॥ २३ ॥
भक्ता एकान्तिकास्ते च भवेयुस्तस्य मानवाः ॥ ब्रह्मरूपा व्रजन्त्यन्ते ब्रह्मधाम तमःपरम् ॥ २४ ॥ धर्मार्थी लभतेऽनेन धर्मं कामं च कामुकः ॥

धनार्थी धनमाप्नोति मोक्षार्थी मोक्षमुत्तमम् ॥ २५ ॥ लभेत विद्यां विद्यार्थी मुच्येद्रुग्णश्च रोगतः ॥ एतच्छ्रवणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥२६॥ ब्राह्मं तेजो लभेद्विप्रः क्षत्रियश्च नरेशताम् ॥ धनं वैश्यः सुखं शूद्रः श्रवणादस्य चाप्नुयात् ॥२७॥ एतच्छ्रुत्वा रणं गच्छन्विजयं चाप्नुयान्नृपः॥प्राप्नुयात्स्त्री च सौभाग्यं कन्या च स्वेप्सितं वरम् ॥२८॥ एतस्य श्रुतिकीर्त्तिभ्यां शास्त्रजातशिरोमणेः ॥ यंयं यः कामयेत्कामं तंतं प्राप्नोति मानवः ॥ ॥२९॥ तस्मात्त्वं सर्वदा भक्त्या पठन्नेतद्द्विजोत्तम ॥ कायवाणीमनोभिस्तं भजेथा भक्तवत्सलम् ॥३०॥ सौतिरुवाच ॥ एतन्महासेनमुखाब्जनिःसृतं सावर्णिरापीय वचोमृतं सः ॥ चकार भक्तिं वसुदेवनन्दने नराकृतिब्रह्मणि सर्वमङ्गले ॥ ३१ ॥ यूयं च सर्वे निगमागमज्ञा ब्रह्मण्यदेवं भजनीयमीशम् ॥ भजध्वमेकं तमुदारकीर्त्तिं श्रीवासुदेवं निजधर्मसंस्थाः ॥ ३२ ॥ गोलोकधामपतये प्रकाशचयमूर्त्तये ॥ नमोस्तु वासुदेवाय भक्त्यानन्दविवृद्धये ॥ ३३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये ग्रन्थसंप्रदायप्रवृत्तिनिरूपणं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डे वासुदेवमाहात्म्यं सम्पूर्णम् ॥ २-९ ॥

रेना/५ शर्मा
१४३२

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीयं वैष्णवखण्डं सम्पूर्णम् ॥ २ ॥

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्रणालये मुद्रितम्। संवत् १९६७, शके १८३२.

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना
स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्रणालये मुद्रितम्।
संवत् १९६६, शके १८३१.

इति श्रीस्कांदे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डेऽयोध्यामाहात्म्यं समाप्तम् ॥ (२-८) ॥

॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीयं वैष्णवखण्डं सम्पूर्णम् ॥ २ ॥

अथ श्रीस्कांद महापुराणे तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्य प्रारंभः (३–१)॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीवेदव्यासाय नमः ॥ शुक्लांबरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ॥ प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशांतये ॥ १ ॥ नैमिषारण्य
निलया ऋषयः शौनकादयः ॥ अष्टांगयोगनिरता ब्रह्मज्ञानैकतत्पराः[1] ॥ १ ॥ मुमुक्षवो महात्मानो निर्ममा ब्रह्मवादिनः ॥ धर्मज्ञा अनसूयाश्च
सत्यव्रतपरायणाः ॥ २ ॥ जितेंद्रिया जितक्रोधाः सर्वभूतदयालवः ॥ भक्त्या परमया विष्णुमर्चयंतः सनातनम् ॥३ ॥ तपस्तेपुर्महापुण्ये नैमिषे
मुक्तिदायिनि ॥ एकदा ते महात्मानः समाजं चक्रुरुत्तमम् ॥ ४ ॥ कथयंतो महापुण्याः कथाः पापप्रणाशिनीः ॥ भुक्तिमुक्त्योरुपायं च जिज्ञा
संतः परस्परम् ॥ ५ ॥ षाड्विंशतिसहस्राणामृषीणां भावितात्मनाम् ॥ तेषां शिष्यप्रशिष्याणां संख्या कर्तुं न शक्यते ॥ ६ ॥ अत्रांतरे[2] महाविद्वान्व्या
सशिष्यो महामुनिः ॥ आगमन्नैमिषारण्यं सूतः पौराणिकोत्तमः ॥ ७ ॥ तमागतं मुनिं दृष्ट्वा ज्वलंतमिव पावकम् ॥ अर्घ्याद्यैः पूजयामासुर्मुनयः
शौनकादयः ॥ ८ ॥ सुखोपविष्टं तं सूतमासने परमे शुभे ॥ पप्रच्छुः परमं गुह्यं लोकानुग्रहकांक्षया[3] ॥ ९ ॥ सूत धर्मार्थतत्त्वज्ञ स्वागतं मुनिपुंगव ॥
श्रुतवांस्त्वं पुराणानि व्यासात्सत्यवतीसुतात् ॥ १० ॥ अतः सर्वपुराणानामर्थज्ञोऽसि[4] महामुने ॥ कानि क्षेत्राणि पुण्यानि कानि तीर्थानि भूतले
॥ ११ ॥ कथं वा लप्स्यते मुक्तिर्जीवानां भवसागरात् ॥ कथं हरे हरौ वापि नृणां भक्तिः प्रजायते ॥ १२ ॥ केन सिध्येत च फलं कर्मणस्त्रिविधा
त्मनः ॥ एतच्चान्यच्च तत्सर्वं कृपया वद सूतज ॥ १३ ॥ ब्रूयुः स्निग्धाय शिष्याय गुरवो गुह्यमप्युत ॥ इति पृष्टस्तदा सूतो नैमिषारण्यवासिभिः ॥
॥ १४ ॥ वक्तुं प्रचक्रमे नत्वा व्यासं स्वगुरुमादितः ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ सम्यक्पृष्टमिदं विप्रा युष्माभिर्जगतो हितम् ॥ १५ ॥ रहस्यमे
तद्युष्मांकं वक्ष्यामि शृणुतादरात् ॥ मया नोक्तमिदं पूर्वं कस्यापि मुनिपुंगवाः ॥ १६ ॥ मनो नियम्य विप्रेंद्राः शृणुध्वं भक्तिपूर्वकम् ॥ अस्ति रामे
श्वरं नाम[5] रामसेतौ पवित्रितम् ॥ १७ ॥ क्षेत्राणामपि सर्वेषां तीर्थानामपि चोत्तमम् ॥ दृष्टमात्रे रामसेतौ मुक्तिः संसारसागरात् ॥ १८ ॥ हरे हरौ
च भक्तिः स्यात्तथा पुण्यसमृद्धिता ॥ कर्मणस्त्रिविधस्यापि सिद्धिः स्यान्नात्र संशयः ॥ १९ ॥ यो नरो जन्ममध्ये तु सेतुं भक्त्यावलोकयेत् ॥
तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये शृणुध्वं मुनिपुंगवाः ॥२० ॥ मातृतः पितृतश्चैव द्विकोटिकुलसंयुतः ॥ निर्विश्य शंभुना कल्पं ततो मोक्षं समश्नुते ॥ २१ ॥
गण्यंते पांसवो भूमेर्गण्यंते दिवि तारकाः ॥ सेतुदर्शनजं पुण्यं शेषेणापि न गण्यते ॥ २२ ॥ समस्तदेवतारूपः सेतुबंधः प्रकीर्तितः ॥ तद्दर्शनवतः
पुसः कः पुण्यं गणितु क्षमः ॥ २३ ॥ सेतुं दृष्ट्वा नरो विप्राः सर्वयागकरः स्मृतः ॥ स्नातश्च सर्वतीर्थेषु तपोऽतप्यत चाखिलम् ॥२४॥ सेतुं गच्छे

---

[1] ब्रह्मनिष्ठैकतत्पराः-इति पाठान्तरम् । [2] अथान्तरे-इ० पा० । [3] लोकानुग्रहकाम्यया-इ० पा० । [4] सर्वज्ञोऽसि--इ० पा० । [5] नाम्ना--इ० पा० ।

ति यो ब्रूयाद्यं कं वापि नरं द्विजाः ॥ सोऽपि तत्फलमाप्नोति किमन्यैर्बहुभाषणः[1] ॥ २५ ॥ सेतुस्नानकरो मर्त्यः सप्तकोटिकुलान्वितः ॥ संप्रा
प्य विष्णुभवनं तत्रैव परिमुच्यते ॥ २६ ॥ सेतुं रामेश्वरं लिंगं गंधमादनपर्वतम् ॥ चिंतयन्मनुजः सत्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २७ ॥ मातृतः
पितृतश्चैव लक्षकोटिकुलान्वितः ॥ संप्राप्य विष्णुभवनं तत्रैव परिमुच्यते ॥ कल्पत्रयं शंभुपदे स्थित्वा तत्रैव मुच्यते ॥ २८ ॥
मूषावस्थां वसाकूपं तथा वैतरणीं नदीम् ॥ श्वभक्षं मूत्रपानं च सेतुस्नायी न पश्यति ॥ २९ ॥ तप्तशूलं तप्तशिलां पुरी
षह्रदमेव च ॥ तथा शोणितकूपं च सेतुस्नायी न पश्यति ॥ ३० ॥ शाल्मल्यारोहणं रक्तभोजनं कृमिभोजनम् ॥ स्वमांसभोजनं चैव
वह्निज्वालाप्रवेशनम् ॥ ३१ ॥ शिलावृष्टिं वह्निवृष्टिं नरकं कालसूत्रकम् ॥ क्षारोदकं चोष्णतोयं नेयात्सेत्ववलोककः ॥ ३२ ॥
सेतुस्नायी नरो विप्राः पंचपातकवानपि ॥ मातृतः पितृतश्चैव शतकोटिकुलान्वितः ॥ ३३ ॥ कल्पत्रयं विष्णुपदे स्थित्वा तत्रैव मुच्यते ॥
अधःशिरःशोषणं च नरकं क्षारसेवनम् ॥ ३४ ॥ पाषाणयन्त्रपीडां च मरुत्प्रपतनं तथा ॥ पुरीषलेपनं[2] चैव तथा क्रकचदारणम् ॥ ३५ ॥
पुरीषभोजनं रेतःपानं संधिषु दाहनम् ॥ अंगारशय्याभ्रमणं तथा मुसलमर्दनम् ॥ ३६ ॥ एतानि नरकाण्यद्धा सेतुस्नायी न पश्यति[3] ॥ तुसे
स्नानं करिष्येऽहमिति बुद्ध्या विचिंतयन् ॥ ३७ ॥ गच्छेच्छतपदं यस्तु स महापातकोऽपि सन् ॥ बहूनां काष्ठयंत्राणां कर्षणं शस्त्रभेदनम् ॥ ३८ ॥
पतनोत्पतनं चैव गदादण्डनिपीडनम् ॥ गजदन्तैश्च हननं नानाभुजगदंशनम् ॥ ३९ ॥ धूमपानं पाशबन्धं नानाशूलनिपीडनम् ॥ मुखे
च नासिकायां च क्षारोदकनिषेचनम् ॥ ४० ॥ क्षारांबुपानं नरकं तप्तायःसूचिभक्षणम् ॥ एतानि नरकान्यद्धा न याति गतपातकः[4] ॥ ४१ ॥
क्षारांबुपूर्णरंध्राणां प्रवेशं मलभोजनम्[5] ॥ स्नायुच्छेदं स्नायुदाहमस्थिभेदनमेव च ॥ ४२ ॥ श्लेष्मादनं पित्तपानं महातिक्तनिषेवणम् ॥ अत्युष्ण
तैलपानं च पानं क्षारोदकस्य च ॥ ४३ ॥ कषायोदकपानं च तप्तपाषाणभोजनम् ॥ अत्युष्णसिकतास्नानं तथा दशनमर्दनम् ॥ ४४ ॥
तप्तायःशयनं चैव संतप्तांबुनिषेचनम् ॥ सूचिप्रक्षेपणं चैव नेत्रयोर्मुखसंधिषु ॥ ४५ ॥ शिश्ने सवृषणे चैव ह्ययोभारस्य बन्धनम् ॥ वृक्षाग्रात्पतनं
चैव दुर्गंधपरिपूरिते ॥ ४६ ॥ तीक्ष्णधारास्त्रशय्यां च रेतःपानादिकं तथा ॥ इत्यादिनरकान्घोरान्सेतुस्नायी न पश्यति ॥ ४७ ॥ सेतुसैकतमध्ये
यः शेते तत्पांसुकुंठितः ॥ यावन्तः पांसवो लग्नास्तस्यांगे विप्रसत्तमाः ॥ ४८ ॥ तावतां ब्रह्महत्यानां नाशः स्यान्नात्र संशयः ॥ सेतुमध्यस्थ

---

[1] बहुभाषितैः–इ० पा० । [2] पुरीषलोचनम्–इ० पा० । [3] गच्छति–इ० पा० । [4] गतकल्मषः–इ० पा० । [5] मेहभोजनम्–इ० पा० ।

वातेन यस्यांगं स्पृश्यतेऽखिलम् ॥ ४९ ॥ सुरापानायुतं तस्य तत्क्षणादेव नश्यति ॥ वर्तंते यस्य केशास्तु वपनात्सेतुमध्यतः ॥ ५० ॥ गुरुतल्पा
युतं तस्य तत्क्षणादेव नश्यति ॥ यस्यास्थि सेतुमध्ये तु स्थापितं पुत्रपौत्रकैः ॥ स्वर्णस्तेयायुतं तस्य तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ५१ ॥ स्मृत्वा यं
सेतुमध्ये तु स्नानं कुर्याद्द्विजोत्तमाः ॥ महापातकिसंसर्गदोषस्तस्य लयं[1] व्रजेत् ॥ ५२ ॥ मार्गभेदी स्वार्थपाकी यतिब्राह्मणदूषकः ॥ अत्याशी
वेदविक्रेता पंचैते ब्रह्मघातकाः ॥ ५३ ॥ ब्राह्मणान्यः समाहूय दास्यामीति धनादिकम् ॥ पश्चान्नास्तीति यो ब्रूते ब्रह्महा[2] सोपि कीर्तितः ॥ ५४ ॥
परिज्ञाय यतो धर्मांस्तस्मै यो द्वेषमाचरेत् ॥ अवजानाति वा विप्रान्ब्रह्महा सोपि[3]कीर्तितः ॥ ५५ ॥ जलपानार्थमायातं गोवृन्दं तु जलाशये ॥
निवारयति यो विप्रा ब्रह्महा[4] सोपि कीर्तितः ॥ ५६ ॥ सेतुमेत्य तु ते सर्वे मुच्यंते दोषसंचयैः ॥ ब्रह्मघातकतुल्या ये संति चान्ये द्विजोत्तमाः ॥
॥ ५७ ॥ ते सर्वे सेतुमागत्य मुच्यंते नात्र संशयः ॥ औपासनपरित्यागी देवतान्नस्य भोजकः ॥५८॥ सुरापयोषित्संसर्गी गणिकान्नाशनस्तथा ॥
गणान्नभोजकश्चैव पतितान्नरतश्च यः ॥ ५९ ॥ एते सुरापिनः प्रोक्ताः सर्वकर्मबहिष्कृताः ॥ सेतुस्नानेन[5] मुच्यंते ते सर्वे हतकिल्बिषाः ॥ ६० ॥
सुरापतुल्या ये चान्ये मुच्यंते सेतुमज्जनात् ॥ कन्दमूलफलानां च कस्तूरीपट्टवाससाम् ॥ ६१ ॥ पयश्चंदनकर्पूरक्रमुकाणां तथैव च ॥ मध्वाज्यता
म्रकांस्यानां रुद्राक्षाणां तथैव च ॥ ६२ ॥ चोरकास्तु परिज्ञेया सुवर्णस्तेयिनः समाः[6] ॥ ते सेतुक्षेत्रमागत्य मुच्यन्ते नात्र संशयः ॥ ६३ ॥ अन्ये च
स्तेयिनः सर्वे सेतुस्नानेन वै द्विजाः ॥ मुच्यंते सर्वपापेभ्यो नात्र कार्या विचारणा ॥ ६४ ॥ भगिनीं पुत्रभार्यां च तथैव च रजस्वलाम् ॥ भ्रातृभार्यां
मित्रभार्यां मद्यपां च परस्त्रियम् ॥६५॥ हीनस्त्रियं च विश्वस्तां योऽभिगच्छति रागतः ॥ गुरुतल्पी स विज्ञेयः सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥६६॥ एते चान्ये
च ये संति गुरुतल्पगतुल्यकाः ॥ ते सर्वे प्रविमुच्यंते सेतुस्नानेन वै द्विजाः ॥ ६७ ॥ एतैः संसर्गिणो विप्रा ये चान्ये संति पापिनः ॥ सेतुस्नानेन
महता तेऽपि मोक्षमवाप्नुयुः॥६८॥ यागं विना देवलोके घृताचीमेनकादिभिः॥ संभोगकामिनो विप्राः स्नातुं सेतावघापहे ॥ ६९ ॥ अनिषेव्य रविं
वह्निमनुपास्य परान्सुरान् ॥ शुभकामी जनः सेतौ कुर्यात्स्नानं सभक्तिकम् ॥७०॥ तिलान्भूमिं सुवर्णं च धान्यं तंदुलमेव च ॥ अदत्त्वेच्छंति ते स्वर्गं
स्नांतु सेतौ तु ते द्विजाः ॥७१॥ उपवासैर्व्रतैः कृत्स्नैरसंताप्य निजां तनुम् ॥ स्वर्गाभिलाषिणः पुंसः स्नांतु सेतौ विमुक्तिदे ॥७२॥ सेतुस्नानं मोक्षदं

---

[1] विनश्यति—इ० पा० । [2] तमाहुर्ब्रह्मघातकम्—इ० पा० । [3] सोऽप्युदीरितः—इ० पा० । [4] तमाहुर्ब्रह्मघातकम्—इ० पा० । [5] सेतुस्नानाद्विमुच्यन्ते—इ० पा० । [6] सदा—इ० पा० ।
[7] विश्वस्ताम्—विधवाम्—इत्यर्थः ।

हिमनःशुद्धिप्रदं तथा ॥ जपाद्धोमात्तथा दानाद्यागाच्च तपसोऽपि च ॥ ७३ ॥ सेतुस्नानं विशिष्टं हि पुराणे परिपठ्यते ॥ अकामनाकृतं स्नानं सेतौ पापविनाशने ॥ ७४ ॥ अपुनर्भवदं प्रोक्तं सत्यमुक्तं द्विजोत्तमाः ॥ यः संपदं समुद्दिश्य स्नाति सेतौ नरो मुदा ॥ ७५ ॥ ससंपदमवाप्नोति विपुलां द्विजपुंगवाः ॥ शुद्ध्यर्थं स्नाति चेत्सेतौ तदा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ ७६ ॥ रत्यर्थं यदि च स्नायादप्सरोभिर्नरो दिवि ॥ तदा रतिमवाप्नोति स्वर्गलोकेऽमरीजनैः ॥ ७७ ॥ मुक्त्यर्थं यदि च स्नायात्सेतौ मुक्तिप्रदायिनि ॥ तदा मुक्तिमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जिताम् ॥७८॥ सेतुस्नानेन धर्मः स्यात्सेतुस्नानादघक्षयः ॥ सेतुस्नानं द्विजश्रेष्ठाः सर्वकामफलप्रदम् ॥ ७९ ॥ सर्वव्रताधिकं पुण्यं सर्वयज्ञोत्तरं स्मृतम् ॥ सर्वयोगाधिकं प्रोक्तं सर्वतीर्थाधिकं स्मृतम् ॥ ८० ॥ इंद्रादिलोकभोगेषु रागो येषां प्रवर्तते ॥ स्नातव्यं तैर्द्विजश्रेष्ठाः सेतौ रामकृते सकृत् ॥ ८१ ॥ ब्रह्मलोके च वैकुण्ठे कैलासेऽपि शिवालये ॥ रंतुमिच्छा भवेद्येषां ते सेतौ स्नांतु सादरम् ॥ ८२ ॥ आयुरारोग्यसंपत्तिमतिरूपगुणाढ्यताम् ॥ चतुर्णामपि वेदानां सांगानां पारगामिनाम् ॥ ८३ ॥ सर्वशास्त्राधिगंतृत्वं सर्वमंत्रेष्वभिज्ञताम् ॥ समुद्दिश्य तु यः स्नायात्सेतौ सर्वार्थसिद्धिदे ॥ ८४ ॥ तत्तत्सिद्धिमवाप्नोति सत्यं स्यान्नात्र संशयः ॥ दारिद्र्यान्नरकाद्ये च मनुजा भुवि बिभ्यति ॥ ८५ ॥ स्नानं कुर्वंतु ते सर्वे रामसेतौ विमुक्तिदे ॥ श्रद्धया सहितो मर्त्यः श्रद्धया रहितोऽपि वा ॥ ८६ ॥ इहलोके परत्रापि सेतुस्नायी न दुःखभाक् ॥ सेतुस्नानेन सर्वेषां नश्यते पापसंचयः ॥ ८७ ॥ वर्द्धते धर्मराशिश्च शुक्लपक्षे यथा शशी ॥ यथा रत्नानि वर्द्धंते समुद्रे विविधान्यपि ॥ ८८ ॥ तथा पुण्यानि वर्द्धंते सेतुस्नानेन वै द्विजाः ॥ कामधेनुर्यथा लोके सर्वान्कामान्प्रयच्छति ॥ ८९ ॥ चिंतामणिर्यथा दद्यात्पुरुषाणां मनोरथान् ॥ यथाऽमरतरुर्दद्यात्पुरुषाणामभीप्सितम् ॥ ९० ॥ सेतुस्नानं तथा नृणां सर्वाभीष्टान्प्रदास्यति ॥ अशक्तः सेतुयात्रायां दारिद्र्येण च मानवः ॥ ९१ ॥ याचित्वा स धनं शिष्टात्सेतौ स्नानं समाचरेत् ॥ सेतुस्नानसमं पुण्यं तत्र दाता समश्नुते ॥ ९२ ॥ तथा प्रतिगृहीतापि प्राप्नोत्यविकलं फलम् ॥ सेतुयात्रां समुद्दिश्य गृह्णीयाद्ब्राह्मणाद्धनम् ॥ ९३ ॥ क्षत्रियादपि गृह्णीयान्न दद्युर्ब्राह्मणा यदि ॥ वैश्याद्वा प्रतिगृह्णीयान्न प्रयच्छंति चेन्नृपाः ॥ ९४ ॥ शूद्रान्न प्रतिगृह्णीयात्कथंचिदपि मानवः ॥ यः सेतुं गच्छतः पुंसो धनं वा धान्यमेव वा ॥ ९५ ॥ दत्त्वा वस्त्रादिकं वापि प्रवर्तयति मानवः ॥ सोऽश्वमेधादियज्ञानां फलमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ९६ ॥ चतुर्णामपि वेदानां पारायणफलं लभेत् ॥ तुलापुरुषमुख्यानां दानानां फलमश्नुते ॥ ९७ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां नाशः स्यान्नात्र संशयः ॥ बहुना किं प्रलापेन सर्वान्कामान्समश्नुते ॥ ९८ ॥ एवं प्रतिगृहीतापि तत्तुल्यफलमश्नुते ॥ याचतः सेतुयात्रार्थं न प्रतिग्रहकलम

षम् ॥ ९९ ॥ सेतुं गच्छ धनं तेऽहं दास्यामीति प्रलोभ्य यः ॥ पश्चान्नास्तीति च ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ १०० ॥ लोभेन सेतुयात्रार्थं संपन्नोऽपि दरिद्रवत् ॥ मानवो यदि याचेत तमाहुस्तेयिनं बुधाः ॥ १०१ ॥ गमिष्ये सेतुमिति वै यो गृहीत्वा[१] धनं नरः ॥ न याति सेतुं लोभेनतमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ १०२ ॥ येन केनाप्युपायेन सेतुं गच्छेन्नरो मुदा ॥ अशक्तो दक्षिणां दत्त्वा गमयेद्वा द्विजोत्तमम् ॥१०३॥ याचित्वा यज्ञकरणे यथा दोषो न विद्यते ॥ याचित्वा सेतुयात्रायां तथा दोषो न विद्यते ॥ १०४ ॥ याचित्वाप्यन्यतो द्रव्यं सेतुस्नाने प्रवर्तयेत् ॥ सोऽपि तत्फलमाप्नोति सेतुस्नायी नरो यथा ॥ १०५ ॥ ज्ञानेन मोक्षमभियांति कृते युगे तु त्रेतायुगे यजनमेव विमुक्तिदायि ॥ श्रेष्ठं तथान्ययुगयोरपि दानमाहुः सर्वत्र सेत्वभिषवो हि वरो नराणाम् ॥१०६॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये सेतुगमनफलादिवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः॥१॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ कथं सूत महाभाग रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ सेतुर्बद्धो नदीनाथे ह्यगाधे वरुणालये ॥१॥ सेतौ च कति तीर्थानि गंधमादनपर्वते ॥ एतन्नः श्रद्दधानानां ब्रूहि पौराणिकोत्तम ॥ २ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ रामेण हि यथा सेतुर्निबद्धो वरुणालये ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि युष्माकं मुनिपुंगवाः ॥ ३ ॥ आज्ञया हि पितू रामो न्यवसद्दंडकानने ॥ सीतालक्ष्मणसंयुक्तः पंचवट्यां समाहितः॥ ४ ॥ तस्मिन्नेव सतस्तस्य राघवस्य महात्मनः ॥ रावणेन हृता भार्या मारीचच्छद्मना द्विजाः ॥५॥ मार्गमाणो वने भार्यां रामो दशरथात्मजः॥ पंपातीरे जगामासौ शोकमोहसमन्वितः ॥६॥ दृष्टवान्वानरं तत्र कंचिद्दशरथात्मजः ॥ वानरेणाथ पृष्टोऽयं को भवानिति राघवः ॥ ७ ॥ आदितः स्वस्य वृत्तांतं तस्मै प्रोवाच तत्त्वतः ॥ अथ राघवसंपृष्टो वानरः को भवानिति ॥ ८ ॥ सोपि विज्ञापयामास राघवाय महात्मने ॥ अहं सुग्रीवसचिवो हनूमान्नाम वानरः ॥ ९ ॥ तेन च प्रेरितोऽभ्यागां युवाभ्यां सख्यमिच्छता ॥ आगच्छतं तद्वद्वं वां सुग्रीवांतिकमाशु वै ॥ १० ॥ तथास्त्विति स रामोपि तेन साकं मुनीश्वराः ॥ सुग्रीवांतिकमागत्य सख्यं चक्रेऽग्निसाक्षिकम् ॥ ११ ॥ प्रतिजज्ञेऽथ रामोऽपि तस्मै वालिवधं प्रति ॥ सुग्रीवश्चापि वैदेह्याः पुनरानयनं द्विजाः ॥ १२ ॥ इत्येवं समयं कृत्वा विश्वास्य च परस्परम् ॥ मुदा परमया युक्तौ नरेश्वरकपीश्वरौ ॥१३॥ आसाते ब्राह्मणश्रेष्ठा ऋष्यमूकगिरौ तथा ॥ सुग्रीवप्रत्ययार्थं च दुंदुभेः कायमाशु वै ॥ १४ ॥ पादांगुष्ठेन चिक्षेप राघवो बहुयोजनम् ॥ सप्तताला विनिर्भिन्ना राघवेण महात्मना ॥ १५ ॥ ततः प्रीतमना वीरः सुग्रीवो राममब्रवीत् ॥ इंद्रादिदेवताभ्योऽपि नास्ति राघव मे भयम् ॥ १६ ॥ भवान्मित्रं मया लब्धो

---

[१] बाणेन--इ० पा० ।

यस्मादति पराक्रमः ॥ अहं लंकेश्वरं हत्वा भार्यामानयितास्मि ते ॥ १७ ॥ ततः सुग्रीवसहितो रामचंद्रो महाबलः ॥ सलक्ष्मणो ययौ तूर्णं किष्किंधां वालिपालिताम् ॥ १८ ॥ ततो जगर्ज सुग्रीवो वाल्यागमनकांक्षया ॥ अमृष्यमाणो वाली च गर्जितं स्वानुजस्य ॥ ॥ १९ ॥ अंतःपुराद्विनिष्क्रम्य युयुधेऽवरजेन सः ॥ वालिमुष्टिप्रहारेण ताडितो भृशविह्वलः ॥ २० ॥ सुग्रीवो निर्गतस्तूर्णं यत्र रामो महाबलः वै ततो रामो महाबाहुस्सुग्रीवस्य शिरोधरे ॥ २१ ॥ लतामाबध्य चिह्नं तु युद्धायाचोदयत्तदा ॥ गर्जितेन समाहूय सुग्रीवो वालिनं पुनः ॥ २२ ॥ रामप्रेरणया तेन बाहुयुद्धमथाकरोत् ॥ ततो वालिनमाजघ्ने शरेणैकेन[1] राघवः ॥ २३ ॥ हते वालिनि सुग्रीवः किष्किंधां प्रत्यपद्यत ॥ ततो वर्षास्वतीतासु सुग्रीवो वानराधिपः ॥ २४ ॥ सीतामानयितुं तूर्णं वानराणां महाचमूम् ॥ समादाय समागच्छदंतिकं नृपपुत्रयोः ॥ २५ ॥ प्रस्थापयामास कपीन्सीतान्वेषणकांक्षया ॥ विदितायां तु वैदेह्यां लंकायां वायुसूनुना ॥ २६ ॥ दत्ते चूडामणौ चापि राघवो हर्षशोकवान् ॥ सुग्रीवेणानुजेनापि वायुपुत्रेण धीमता ॥ २७ ॥ तथान्यैः कपिभिश्चैव जांबवन्नलमुख्यकैः ॥ अन्वीयमानो रामोऽसौ मुहूर्तेऽभिजिति द्विजाः ॥२८॥ विलंघ्य विविधान्देशान्महेंद्रं पर्वतं ययौ ॥ चक्रतीर्थं ततो गत्वा निवासमकरोत्तदा ॥ २९ ॥ तत्रैव तु स धर्मात्मा समागच्छद्विभीषणः[2] ॥ भ्राता वै राक्षसेंद्रस्य चतुर्भिः सचिवैः[3] सह ॥ ३० ॥ प्रतिजग्राह रामस्तं स्वागतेन महात्मना ॥ सुग्रीवस्य तु शंकाऽभूत्प्रणिधिः[4] स्यादयं त्विति ॥ ३१ ॥ राघवस्तस्य चेष्टाभिः सम्यक्स्वचरितैर्हितैः ॥ अदुष्टमेनं दृष्ट्वैव तत एनमपूजयत् ॥ ३२ ॥ सर्वराक्षसराज्ये तमभ्यषिंचद्विभीषणम् ॥ चक्रे च मंत्रिप्रवरं सदृशं रविसूनुना ॥ ३३ ॥ चक्रतीर्थं समासाद्य निवसद्रघुनंदनः ॥ चिंतयन्राघवः श्रीमान्सुग्रीवादीनभाषत ॥ ३४ ॥ मध्ये वानरमुख्यानां प्राप्तकालमिदं वचः ॥ उपायः को नु भवतामेतत्सागरलंघने ॥ ३५ ॥ इयं च महती सेना सागरश्चापि दुस्तरः ॥ अंभोराशिरयं नीलश्चंचलोर्म्मिसमाकुलः ॥ ३६ ॥ उद्यन्मत्स्यो महानक्रशंखशुक्तिसमाकुलः ॥ क्वचिदौर्वानलाक्रांतः फेनवानतिभीषणः ॥ ॥ ३७ ॥ प्रकृष्टपवनाकृष्टनीलमेघसमन्वितः ॥ प्रलयांभोधरारावः सारवाननिलोद्धतः ॥ ३८ ॥ कथं सागरमक्षोभ्यं तरामो वरुणालयम् ॥ सैन्यैः परिवृताः सर्वे वानराणां महौजसाम् ॥ ३९ ॥ उपायैरधिगच्छामो यथा नदनदीपतिम् ॥ कथं तरामः सहसा

---

[1] बाणेन । [2] विभीषणः--इ० पा० । अत्र हि 'विभिषण विभीषण' शब्दयोर्मध्ये प्रायो विवादः सर्वत्र सर्वतः शोश्रूयते नात्र निश्चयोऽधिगम्यते तन्निर्णयश्चास्मद्बुद्ध्यायमेव--'ञिभी भये' इत्यस्य सन्नान्तत्वाद्युचि रूपमबिभेतुमिच्छति अधर्मो मां मास्प्राक्षीत् इति बिभीषति बिभीषतीति विभीषण--इति । [3] सह मंत्रिभिः--इ० पा० । [4] गुप्तचारः इत्यर्थः ।

ससैन्या वरुणालयम् ॥ ४० ॥ शतयोजनमायातं मनसापि दुरासदम् ॥ अतो नु विघ्ना बहवः कथं प्राप्या च मैथिली ॥ ४१ ॥ कष्टात्कष्टतरं प्राप्ता वयमद्य निराश्रयाः ॥ महाजले महावाते समुद्रे हि निराश्रये ॥ ४२ ॥ उपायं कं विधास्यामस्तरणार्थं वनौकसाम् ॥ राज्याद्भ्रष्टो वनं प्राप्तो हृता सीता मृतः पिता ॥ ४३ ॥ इतोऽपि दुःसहं दुःखं यत्सागरविलंघनम् ॥ धिग्धिग्गर्जितमंभोधे धिगेतां वारिराशिताम् ॥ ४४ ॥ कथं तद्वचनं मिथ्या महर्षेः कुम्भजन्मनः ॥ हत्वा त्वं रावणं पापं पवित्रे गंधमादने ॥ पापोपशमनायाशु गच्छस्वेति यदीरितम् ॥४५॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ इति रामवचः श्रुत्वा सुग्रीवप्रमुखास्तदा ॥ ४६ ॥ ऊचुः [1]प्रांजलयः सर्वे राघवं तं महाबलम् ॥ नौभिरेनं तरिष्यामः प्लवैश्च विविधैरिति ॥ ४७ ॥ मध्ये वानरकोटीनां तदोवाच बिभीषणः ॥ समुद्रं राघवो राजा शरणं गन्तुमर्हति ॥ ४८ ॥ खनितः सागरैरेष समुद्रो वरुणालयः ॥ कर्तुमर्हति रामस्य तज्ज्ञातेः कार्यमंबुधिः ॥ ४९ ॥ बिभीषणेनैवमुक्तो राक्षसेन विपश्चिता ॥ सांत्वयन्राघवः सर्वान्वानरानिदमब्रवीत् ॥ ५० ॥ शतयोजनविस्तारमशक्ताः सर्ववानराः ॥ तर्तुं प्लवोडुपैरेनं समुद्रमतिभीषणम् ॥ ५१ ॥ नावो न संति सेनाया बह्व्या वानरपुंगवाः ॥ वणिजामुपघातं च कथमस्मद्विधश्चरेत् ॥ ५२ ॥ विस्तीर्णं चैव नः सैन्यं हन्याच्छिद्रेषु वा परः ॥ प्लवोडुपप्रतारोऽतो नैवात्र मम रोचते ॥ ५३ ॥ बिभीषणोक्तमेवेदं मोदते मम वानराः ॥ अहं त्विमं जलनिधिमुपास्ये मार्गसिद्धये ॥ ५४ ॥ नो चेद्दर्शयिता मार्गं धक्ष्याम्येनमहं तदा ॥ महास्त्रैरप्रतिहतैरत्यग्निपवनोज्ज्वलैः ॥ ५५ ॥ इत्युक्त्वा सहसौमित्रिरुपस्पृश्याथ राघवः ॥ प्रतिशिश्ये जलनिधिं विधिवत्कुशसंस्तरे ॥ ५६ ॥ तदा रामः कुशास्तीर्णे तीरे नदनदीपतेः ॥ संविवेश महाबाहुर्वेद्यामिव हुताशनः ॥ ५७ ॥ शेषभोगनिभं बाहुमुपधाय रघूद्वहः ॥ दक्षिणो दक्षिणं बाहुमुपास्ते [2]मकरालयम् ॥ ५८ ॥ तस्य रामस्य सुप्तस्य कुशास्तीर्णे महीतले ॥ नियमादप्रमत्तस्य निशास्तिस्रोऽतिचक्रमुः ॥ ५९ ॥ स त्रिरात्रोषितस्तत्र नयज्ञो धर्मतत्परः ॥ उपास्तेस्म तदा रामः सागरं मार्गसिद्धये ॥ ६० ॥ न च दर्शयते मन्दस्तदा रामस्य सागरः ॥ प्रयतेनापि रामेण यथार्हमपि पूजितः ॥ ६१ ॥ तथापि सागरो रामं न दर्शयति चात्मनः ॥ समुद्राय ततः क्रुद्धो रामो रक्तांतलोचनः ॥ ६२ ॥ समीपवर्तिनं चेदं लक्ष्मणं प्रत्यभाषत ॥ अद्य मद्बाणनिर्भिन्नैर्मकरैर्वरुणालयम् ॥ ६३ ॥ निरुद्धतोयं सौमित्रे करिष्यामि क्षणादहम ॥ सशंखशुक्ताजालं हि समीनमकरं शनैः ॥ ६४ ॥ अद्य बाणैरमोघास्त्रैर्वारिधिं परिशोषये ॥ क्षमया हि समायुक्तं मामयं मकरालयः ॥ ६५ ॥ असमर्थं विजानाति धिक्क्षमामीदृशे

---

[1] सखायस्ते--इ० पा०।

[2] वरुणालयम्—इ० पा०।

जने ॥ न दर्शयति साम्ना मे सागरो रूपमात्मनः ॥ ६६ ॥ चापमानय सौमित्रे शरांश्चाशीविषोपमान् ॥ सागरं शोषयिष्यामि पद्भ्यां यांतु
प्लवंगमाः ॥ ६७ ॥ एनं लंघितमर्यादं सहस्रोर्मिसमाकुलम् ॥ निर्मर्यादं करिष्यामि सायकैर्वरुणालयम् ॥ ६८ ॥ महार्णवं शोषयिष्ये[1]
महादानवसंकुलम् ॥ महामकरनक्राढ्यं महावीचिसमाकुलम् ॥ ६९ ॥ एवमुक्त्वा धनुष्पाणिः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ रामो बभूव दुर्धर्षस्त्रिपुरघ्नो
यथा शिवः ॥ ७० ॥ आकृष्य चापं कोपेन कम्पयित्वा शरैर्जगत् ॥ मुमोच विशिखानुग्रांस्त्रिपुरेषु यथा भवः ॥ ७१ ॥ दीप्ता बाणाश्च ये घोरा
भासयन्तो दिशो दश ॥ प्राविशन्वारिधेस्तोयं दृप्तदानवसंकुलम् ॥७२ ॥ समुद्रस्तु ततो भीतो वेपमानः कृतांजलिः ॥ अनन्यशरणो विप्राः पातालात्स्वयमुत्थितः॥७३॥
शरणं राघवं भेजे कैवल्यपदकारणम् ॥ तुष्टाव राघवं विप्रा भूत्वा शब्दैर्मनोरमैः ॥ ७४ ॥ ॥ समुद्र उवाच ॥ ॥ नमामि ते
राघव पादपंकजं सीतापते सौख्यद पादसेवनात् ॥नमामि ते गौतमदारमोक्षजं श्रीपादरेणुं सुरवृन्दसेव्यम्॥७५॥सुन्दप्रियादेहविदारिणे नमो नमोऽस्तु
ते कौशिकयागरक्षिणे ॥ नमो महादेवशरासभेदिने नमो नमो राक्षससंघनाशिने ॥ ७६ ॥ रामराम नमस्यामि भक्तानामिष्टदायिनम् ॥ अवतीर्णो
रघुकुले देवकार्यचिकीर्षया ॥ ७७ ॥ नारायणमनाद्यंतं मोक्षदं शिवमच्युतम् ॥ रामराम महाबाहो रक्ष मां शरणागतम् ॥ ७८ ॥ कोपं संहर राजेंद्र
क्षमस्व करुणालय ॥ भूमिर्वातो वियच्चापो ज्योतींषि च रघूद्वह ॥ ७९ ॥ यत्स्वभावानि सृष्टानि ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ वर्तंते तत्स्वभावानि
स्वभावो मे ह्यगाधता ॥ ८० ॥ विकारस्तु भवेद्राघ एतत्सत्यं वदाम्यहम् ॥ लोभात्कामाद्भयाद्वापि रागाद्वापि रघूद्वह ॥ ८१ ॥ न वंशजं
गुणं हातुमुत्सहेयं कथंचन ॥ तत्करिष्ये च साहाय्यं सेनायास्तरणे तव ॥ ८२ ॥ इत्युक्तवन्तं जलधिं रामोऽवादीन्नदीपतिम् ॥ ससैन्योऽहं गमिष्यामि
लंकां रावणपालिताम् ॥ ८३ ॥ तच्छोषमुपयाहि त्वं तरणार्थं ममाधुना ॥ इत्युक्तस्तं पुनः प्राह राघवं वरुणालयः ॥ ८४ ॥ शृणुष्वावहितो
राम श्रुत्वा कर्तव्यमाचर ॥ यद्याज्ञया ते शुष्यामि ससैन्यस्य यियासतः ॥८५॥ अन्येऽप्याज्ञापयिष्यंति मामेवं धनुषो बलात् ॥ उपायमन्यं
वक्ष्यामि तरणार्थं बलस्य ते ॥ ८६ ॥ अस्ति ह्यत्र नलोनाम वानरः शिल्पिसंमतः ॥ त्वष्टुः काकुत्स्थ तनयो बलवान्विश्वकर्मणः ॥ ८७ ॥ स
यत्काष्ठं तृणं वापि शिलां वा क्षेप्स्यते मयि ॥ सर्वं तद्धारयिष्यामि स ते सेतुर्भविष्यति ॥ ८८ ॥ सेतुना तेन गच्छ त्वं लंकां रावणपालिताम् ॥
उक्त्वेत्यंतर्हिते तस्मिन्रामो[2] नलमुवाच ह ॥ ८९ ॥ कुरु सेतुं समुद्रे त्वं शक्तो ह्यसि महामते ॥ तदाऽब्रवीन्नलो वाक्यं रामं धर्मभृतां

---

[1] क्षोभयिष्ये–इ० पा० । [2] स रामो नलमूचिवान्––इ० पा० ।

वरम् ॥ ९० ॥ अहं सेतुं विधास्यामि ह्यगाधे वरुणालये ॥ पित्रा दत्तवरश्चाहं सामर्थ्ये चापि तत्समः ॥ ९१ ॥ मातुर्मम वरो दत्तो मन्दरे विश्वकर्मणा ॥ शिल्पकर्मणि मत्तुल्यो भविता ते सुतस्त्विति ॥ ९२ ॥ पुत्रोऽहमौरसस्तस्य तुल्यो वै विश्वकर्मणा ॥ अद्यैव कामं बध्नंतु सेतुं वानरपुंगवाः ॥ ९३ ॥ ततो रामनिसृष्टांस्ते[1] वानरा बलवत्तराः ॥ पर्वतान्गिरिशृंगाणि लतातृणमहीरुहान् ॥ ९४ ॥ समाजह्रुर्महाकाया गरुडानिलरंहसः ॥ नलश्चक्रे महासेतुं मध्ये नदनदीपतेः ॥ ९५ ॥ दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ॥ जानकीरमणो रामः सेतुमेवमकारयत् ॥ ९६ ॥ नलेन वानरेन्द्रेण विश्वकर्मसुतेन वै ॥ तमेवं सेतुमासाद्य रामचन्द्रेण कारितम् ॥ ९७ ॥ सर्वे पातकिनो मर्त्या मुच्यन्ते सर्वपातकैः ॥ व्रतदानतपोहोमैर्न तथा तुष्यते शिवः ॥ ९८ ॥ सेतुमज्जनमात्रेण यथा तुष्यति[2] शंकरः ॥ न तुल्यं विद्यते तेजो यथा सौरेण तेजसा ॥ ९९ ॥ सेतुस्नानेन च तथा न तुल्यं विद्यते क्वचित् ॥ तत्सेतुमूलं लंकायां यत्र रामो यियासया ॥ १०० ॥ वानरैः सेतुमारेभे पुण्यं पापप्रणाशनम् ॥ तद्दर्भशयनं नाम्ना पश्चाल्लोकेषु विश्रुतम् ॥ १०१ ॥ एवमुक्तं मया विप्राः समुद्रे सेतुबंधनम् ॥ अत्र तीर्थान्यनेकानि संति पुण्यान्यनेकशः ॥ १०२ ॥ न संख्यां नामधेयं वा शेषो गणयितुं क्षमः ॥ किं त्वहं प्रब्रवीम्यद्य तत्र तीर्थानि कानिचित् ॥ १०३ ॥ चतुर्विंशतितीर्थानि संति सेतौ प्रधानतः ॥ प्रथमं चक्रतीर्थं स्याद्वेतालवरदं ततः ॥ १०४ ॥ ततः पापविनाशार्थं तीर्थं लोकेषु विश्रुतम् ॥ ततः सीतासरः पुण्यं ततो मंगलतीर्थकम् ॥ ॥ १०५ ॥ ततः सकलपापघ्नी नाम्ना चामृतवापिका ॥ ब्रह्मकुण्डं ततस्तीर्थं ततः कुंडं हनूमतः ॥ १०६ ॥ आगस्त्यं हि ततस्तीर्थं रामतीर्थमतः परम् ॥ ततो लक्ष्मणतीर्थं स्याज्जटातीर्थमतः परम् ॥ १०७ ॥ ततो लक्ष्म्याः परं तीर्थमग्नितीर्थमतः परम् ॥ चक्रतीर्थं ततः पुण्यं शिवतीर्थमतः परम् ॥ १०८ ॥ ततः शंखाभिधं तीर्थं ततो यामुनतीर्थकम् ॥ गंगातीर्थं ततः पश्चाद्गयातीर्थमनन्तरम् ॥ १०९ ॥ ततः स्यात्कोटितीर्थाख्यं साध्यानाममृतं ततः ॥ मानसाख्यं ततस्तीर्थं धनुष्कोटिस्ततः परम् ॥ १०० ॥ प्रधानतीर्थान्येतानि महापापहराणि च ॥ कथितानि द्विजश्रेष्ठास्सेतुमध्यगतानि वै ॥ १११ ॥ यथा सेतुश्च बद्धोऽभूद्रामेण जलधौ महान् ॥ कथितं तच्च विप्रेन्द्राः पुण्यं पापहारं तथा ॥ ११२ ॥ यच्छ्रुत्वा च पठित्वा च मुच्यते मानवो भुवि ॥ ११३ ॥ अध्यायमेनं पठते मनुष्यः शृणोति वा भक्तियुतो द्विजेंद्राः ॥ सो

---

[1] रामनिसृष्टाः--रामेणाज्ञापिताः--इत्यर्थः ।

[2] प्रीणाति--इ०पा० ।

नंतमाप्नोति जयं परत्र पुनर्भवक्लेशमसौ न गच्छेत् ॥ ११४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्ये सेतुनिर्माणादिवर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ चतुर्विंशतितीर्थानि यान्युक्तानि त्वया
मुने ॥ तेषां प्रधानतीर्थानां सेतौ पापविनाशने ॥ १ ॥ आदिमस्य तु तीर्थस्य चक्रतीर्थमिति प्रथा ॥ कथं समागता सूत वदास्माकं
हि पृच्छताम् ॥ २ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ चतुर्विंशतितीर्थानां प्रधानानां द्विजोत्तमाः ॥ यदुक्तमादिमं तीर्थं सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥
॥ ३ ॥ स्मरणात्तस्य तीर्थस्य गर्भवासो न विद्यते ॥ विलयं यांति पापानि लक्षजन्म[1]कृतान्यपि ॥ ४ ॥ तस्मिंस्तीर्थे सकृत्स्नाना
त्स्मरणात्कीर्तनादपि ॥ लोके ततोधिकं तीर्थं तत्तुल्यं वा द्विजोत्तमाः ॥ ५ ॥ न विद्यते मुनिश्रेष्ठाः सत्यमुक्तमिदं मया ॥ गंगा
सरस्वती रेवा पंपा गोदावरी नदी ॥ ६ ॥ कालिंदी चैव कावेरी नर्मदा मणिकर्णिका ॥ अन्यानि यानि तीर्थानि नद्यः पुण्या महीतले ॥
॥ ७ ॥ अस्य तीर्थस्य विप्रेंद्राः कोट्यंशेनापि नो समाः ॥ धर्मतीर्थमिति प्राहुस्तत्तीर्थं हि पुराविदः ॥ ८ ॥ यथा समागता तस्य चक्रतीर्थमिति
प्रथा ॥ तदिदानीं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिपुंगवाः ॥ ९ ॥ सेतुमूलं हि तत्प्रोक्तं तद्दर्भशयनं मतम् ॥ तत्रैव चक्रतीर्थं तु महापातकमर्दनम् ॥
॥१०॥ पुरा हि गालवोनाम मुनिर्विष्णुपरायणः ॥ दक्षिणांभोनिधेस्तीरे हालास्यादविदूरतः ॥११॥ फुल्लग्रामसमीपे च तथा क्षीरसरोंतिके ॥ धर्म
पुष्करिणीतीरे सोऽतप्यत महत्तपः ॥ १२ ॥ युगानामयुतं ब्रह्म गृणन्विप्राः सनातनम् ॥ दयायुक्तो निराहारः सत्यवान्विजितेंद्रियः ॥१३॥ आत्म
वत्सर्वभूतानि पश्यन्विषयनिःस्पृहः ॥ सर्वभूतहितो दांतः सर्वद्वंद्वविवर्जितः ॥ १४ ॥ वर्षाणि कतिचित्सोऽयं जीर्णपर्णाशनोऽभवत ॥ किंचि
त्कालं जलाहारो वायुभक्षः कियत्समाः ॥ १५ ॥ एवं पंचसहस्राणि वर्षाणि स महामुनिः ॥ अतप्यत तपो घोरं देवैरपि सुदुष्करम् ॥ १६ ॥
ततः पंचसहस्राणि वर्षाणि मुनिपुंगवः ॥ निराहारो निरालोको निरुच्छ्वासो निरास्पदः ॥ १७ ॥ वर्षास्वासारसहनं हेमंतेषु जलेशयः॥ ग्रीष्मे पंचा
ग्निमध्यस्थो विष्णुध्यानपरायणः॥ १८ ॥ जपन्नष्टाक्षरं मंत्रं ध्यायन्हृदि जनार्दनम् ॥ तताप सुमहातेजा गालवो मुनिपुंगवः ॥ १९ ॥ एवं त्वयुतव
र्षाणि समतीतानि वै मुनेः ॥ अथ तत्तपसा तुष्टो भगवान्कमलापतिः ॥ २० ॥ प्रत्यक्षतामगात्तस्य शंखचक्रगदाधरः ॥ विकचांबुजपत्राक्षः सूर्य
कोटिसमप्रभः ॥ २१ ॥ विनतानंदनारूढश्[2]छत्रचामरशोभितः ॥ हारकेयूरमुकुटकटकादिविभूषितः ॥ २२ ॥ विष्वक्सेनसुनंदादिकिंकरैः परिवा

---

[1] लक्षजन्मार्जितान्यपि—इ० पा० । [2] चक्रचामरशोभितः—इ० पा० ।

रितः ॥ वीणावेणुमृदंगादिवादकैर्नारदादिभिः ॥ २३ ॥ उपगीयमानविजयः[1] पीतांबरविराजितः ॥ लक्ष्मीविराजितोरस्को नीलमेघसमच्छविः ॥
॥ २४ ॥ धुनानः पद्ममेकेन पाणिना मधुसूदनः ॥ सनकादिमहायोगिसेवितः पार्श्वयोर्द्वयोः ॥ २५ ॥ मंदस्मितेन सकलं मोहयन्भुवनत्रयम् ॥
स्वभासा भासयन्सर्वान्दिशो दश च भूसुराः[2] ॥ २६ ॥ कंठलग्नेन मणिना कौस्तुभेन च शोभितः ॥ सुवर्णवेत्रहस्तैश्च सौविदल्लैरनेकशः ॥
॥ २७ ॥ अनन्यदुर्लभाचिंत्यगीयमाननिजाद्भुतः ॥ सुभक्तसुलभो देवो लक्ष्मीकांतो हरिः स्वयम् ॥ २८ ॥ सन्न्यधत्त पुरस्तस्य गालवस्य
महामुनेः ॥ आविर्भूतं तदा दृष्ट्वा श्रीवत्सांकितवक्षसम् ॥ २९ ॥ पीतांबरधरं देवं तुष्टिं प्राप महामुनिः ॥ भक्त्या परमया युक्तस्तुष्टाव जगदीश्वरम् ॥
॥३०॥ गालव उवाच ॥ नमो देवादिदेवाय[3] शंखचक्रगदाभृते ॥नमो नित्याय शुद्धाय सच्चिदानंदरूपिणे ॥३१॥ नमो भक्तार्तिहंत्रे ते हव्यकव्यस्वरू
पिणे॥ नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं सृष्टिस्थित्यंतकारिणे॥३२॥नमः परेशाय नमो विभूम्ने नमोऽस्तु लक्ष्मीपतये विधात्रे॥नमोऽस्तु सूर्येंदुविलोचनाय नमो
विरिंच्याद्यभिवंदिताय ॥३३॥ यो नामजात्यादिविकल्पहीनः समस्तदोषैरपि वर्जितो यः ॥समस्तसंसारभयापहारिणे तस्मै नमो दैत्यविनाशनाय
॥ ३४ ॥ वेदांतवेद्याय रमेश्वराय वैकुण्ठवासाय विधातृपित्रे ॥ नमोनमः सत्यजनार्तिहारिणे नारायणायामितविक्रमाय ॥ ३५ ॥ नमस्तुभ्यं भग
वते वासुदेवाय शार्ङ्गिणे ॥ भूयोभूयो नमस्तुभ्यं शेषपर्यंकशायिने ॥ ३६ ॥ इति स्तुत्वा हरिं विप्रास्तूष्णीमास्ते स गालवः ॥ श्रुत्वा स्तुतिं श्रुति
सुखां हरिस्तस्य महात्मनः ॥ ३७ ॥ अवाप परमं तोषं शंखचक्रगदाधरः ॥ अथालिंग्य मुनिं शौरिश्चतुर्भिर्बाहुभिस्तदा ॥ ३८ ॥ बभाषे प्रीतिसं
युक्तो वरो वै व्रियतामिति ॥ तुष्टोऽस्मि तपसा तेऽद्य स्तोत्रेणापि च गालव ॥ ३९ ॥ नमस्कारेण च प्रीतो वरदोऽहं तवागतः ॥ ॥ गालव
उवाच ॥ ॥ नारायण रमानाथ पीतांबर जगन्मय ॥ ४० ॥ जनार्दन जगद्धामन्गोविंद नरकांतक ॥ त्वद्दर्शनात्कृतार्थोऽस्मि सर्वस्मादधिक
स्तथा ॥ ४१ ॥ त्वां न पश्यंत्यधर्मिष्ठा यतस्त्वं धर्मपालकः ॥ यन्न वेत्ति भवो ब्रह्मा यन्न वेत्ति त्रयी तथा ॥ ४२ ॥ तं वेद्मि परमात्मानं किमस्मा
दधिकं वरम् ॥ योगिनो यं न पश्यन्ति यं न पश्यंति कर्मठाः ॥ ४३ ॥ तं पश्यामि परात्मानं किमस्मादधिकं वरम् ॥ एतेन च कृतार्थोऽस्मि
जनार्दन जगत्पते ॥ ४४ ॥ यन्नामस्मृतिमात्रेण महापातकिनोऽपि च ॥ मुक्तिं प्रयांति मुनयस्तं पश्यामि जनार्दनम् ॥ ४५ ॥ त्वत्पादपद्मयुगले
निश्चला भक्तिरस्तु मे ॥ ॥ हरिरुवाच ॥ ॥ मयि भक्तिर्दृढा तेऽस्तु निष्कामा गालवाधुना ॥ ४६ ॥ शृणु चाप्यपरं वाक्यमुच्यमानं मया

---

१ उपगीयमानविभवः—इ० पा० । २ भासुराः—इ० पा० । ३ देवाधिदेवाय—इ० पा० ।

मुने ॥ मदर्थं कर्म कुर्वाणो मद्ध्यानो मत्परायणः ॥४७॥ एतत्प्रारब्धदेहांते मत्स्वरूपमवाप्स्यसि ॥ अस्मिन्नेवाश्रमे वासं कुरुष्व मुनिपुंगव ॥४८॥
धर्मपुष्करिणी चेयं पुण्या पापविनाशिनी ॥ अस्यास्तीरे तपः कुर्वंस्तपःसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४९ ॥ धर्मः पुरा समागत्य दक्षिणस्योदधेस्तटे ॥
तपस्तेपे महादेवं चिंतयन्मनसा तदा ॥ ५० ॥ स्नानार्थमेकं तीर्थं च चक्रे धर्मो महामुने ॥ धर्मपुष्करिणी तेन प्रसिद्धा तत्कृता यतः ॥ ५१ ॥
त्वया यथा तपस्तप्तमिदानीं मुनिसत्तम ॥ तथा तप्तं तपस्तेन धर्मेण हरसेविना ॥ ५२ ॥ तपसा तस्य तुष्टः सञ्छूलपाणिर्महेश्वरः ॥ प्रादुरासी
त्स्वया दीप्त्या दिशो दश विभासयन् ॥ ५३ ॥ अथाश्रममनुप्राप्तं महादेवं कृपानिधिम् ॥ धर्मः परमसन्तुष्टस्तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ ५४ ॥ ॥ धर्म
उवाच ॥ ॥ प्रणमामि जगन्नाथमीशानं प्रणवात्मकम् ॥ समस्तदेवतारूपमादिमध्यांतवर्जितम् ॥ ५५ ॥ ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं विश्वरूपं नमाम्य
हम् ॥ समस्तजगदाधारमनन्तमजमव्ययम् ॥५६॥ यमामनन्ति योगीन्द्रास्तं वन्दे पुष्टिवर्धनम् ॥ नमो लोकाधिनाथाय वंचते परिवंचते ॥५७॥
नमोऽस्तु नीलकण्ठाय पशूनां पतये नमः ॥ नमः कल्मषनाशाय नमो मीढुष्टमाय च ॥ ५८ ॥ नमो रुद्राय देवाय कद्रुद्राय प्रचेतसे ॥ नमः
पिनाकहस्ताय शूलहस्ताय ते नमः ॥ ५९ ॥ नमश्चैतन्यरूपाय पुष्टीनां पतये नमः ॥ नमः पंचास्यदेवाय क्षेत्राणां पतये नमः ॥ ६० ॥ इति
स्तुतो महादेवः शंकरो लोकशंकरः ॥ धर्मस्य परमां तुष्टिमापन्नस्तमुवाच वै ॥ ६१ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ प्रीतोस्म्यनेन स्तोत्रेण तव धर्म
महामते ॥ वरं मत्तो वृणीष्व त्वं मा विलंबं कुरुष्व वै ॥ ६२ ॥ ईश्वरेणैवमुक्तस्तु धर्मो देवमथाब्रवीत् ॥ वाहनं ते भविष्यामि सदाहं पार्वतीपते ॥
॥ ६३ ॥ अयमेव वरो मह्यं दातव्यस्त्रिपुरांतक ॥ तवोद्वहनमात्रेण कृतार्थोऽहं भवामि भोः ॥ ६४ ॥ इत्थं धर्मेण कथितो
देवो धर्ममथाब्रवीत् ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ वाहनं भव मे धर्म सर्वदा लोकपूजितः ॥ ६५ ॥ मम चोद्वहने शक्तिरमोघा ते
भविष्यति ॥ त्वत्सेविनां सदा भक्तिर्मयि स्यान्नात्र संशयः ॥ ६६ ॥ इत्युक्ते शंकरेणाथ धर्मोपि वृषरूपधृक् ॥ उवाह परमेशानं तदाप्रभृति
गालव ॥ ६७ ॥ महादेवस्तमारुह्य धर्मं वै वृषरूपिणम् ॥ शोभमानो भृशं धर्ममुवाच परमामृतम् ॥ ६८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
त्वया कृतं हि यत्तीर्थं दक्षिणस्योदधेस्तटे ॥ धर्मपुष्करिणीत्येषा लोके ख्याता भविष्यति ॥६९॥अस्यास्तीरे जपो होमो दानं स्वाध्याय एव च ॥

---

१ सर्वलोकैकपूजितः--इ०पा० ।

अन्ये च धर्मनिवहाः क्रियमाणा नरैर्मुदा ॥ ७० ॥ अनंतफलदा ज्ञेया नात्र कार्या विचारणा ॥ इति दत्त्वा वरं तस्मै धर्मतीर्थाय शंकरः ॥ ७१ ॥
आरुह्य वृषभं धर्मं कैलासं पर्वतं ययौ ॥ धर्मपुष्करिणीतीरे गालव त्वमतोधुना ॥ ७२ ॥ शरीरपातपर्यंतं तपः कुर्वन्समाहितः ॥ वस त्वं मुनि
शार्दूल पश्चान्मामाप्स्यसे ध्रुवम् ॥ ७३ ॥ यदा ते जायते भीतिस्तदा तां नाशयाम्यहम् ॥ ममायुधेन चक्रेण प्रेरितेन मयाक्षणात् ॥७४॥ इत्युक्त्वा
भगवान्विष्णुस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ तस्मिन्नंतर्हिते विष्णौ गालवो मुनिपुंगवः ॥७५॥ धर्मपुष्कणीतीरे विष्णुध्यानपरायणः ॥
त्रिकालमर्चयन्विष्णुं शालग्रामे विमुक्तिदे ॥ ७६ ॥ उवास मतिमान्धीरो विरक्तो विजितेंद्रियः ॥ कदाचिन्माघमासे तु शुक्लपक्षे हरेर्दिने ॥ ७७ ॥
उपोष्य जागरं कृत्वा रात्रौ विष्णुमपूजयत् ॥ स्नात्वा परेद्युर्द्वादश्यां धर्मपुष्करिणीजले ॥ ७८ ॥ संध्यावन्दनपूर्वाणि नित्यकर्माणि चाकरोत् ॥
ततः पूजां विधातुं स हरेः समुपचक्रमे ॥ ७९ ॥ तुलस्यादीनि पुष्पाणि समाहृत्य च गालवः ॥ विधाय पूजां कृष्णस्य स्तोत्रमेतदुदैरयत् ॥ ८० ॥
॥ गालव उवाच ॥ ॥ सहस्रशिरसं विष्णुं मत्स्यरूपधरं हरिम् ॥ नमस्यामि हृषीकेशं कूर्मवाराहरूपिणम् ॥ ८१ ॥ नारसिंहं वामनाख्यं जाम
दग्न्यं च राघवम् ॥ बलभद्रं च कृष्णं च कल्किं विष्णुं नमाम्यहम् ॥ ८२ ॥ वासुदेवमनाधारं प्रणतार्तिविनाशनम् ॥ आधारं सर्वभूतानां
प्रणमामि जनार्दनम् ॥ ८३ ॥ सर्वज्ञं सर्वकर्तारं सच्चिदानंदविग्रहम् ॥ अप्रतर्क्यमनिर्देश्यं प्रणतोऽस्मि जनार्दनम् ॥ ८४ ॥ एवं स्तुवन्महा
योगी गालवो मुनिपुंगवः ॥ धर्मपुष्करिणीतीरे तस्थौ ध्यानपरायणः ॥ ८५ ॥ एतस्मिन्नंतरे कश्चिद्राक्षसो गालवं मुनिम् ॥ आययौ भक्षितुं
घोरः क्षुधया पीडितो भृशम् ॥ ८६ ॥ गालवं तरसा सोऽयं राक्षसो जगृहे तदा ॥ गृहीतस्तरसा तेन गालवो नैर्ऋतेन सः ॥ ८७ ॥ प्रचुक्रोश दयां
भोधिमापन्नानां परायणम् ॥ नारायणं चक्रपाणिं रक्षरक्षेति वै मुहुः ॥ ८८ ॥ परेश परमानंद शरणागतपालक ॥ त्राहि मां करुणासिंधो रक्षोवश
मुपागतम् ॥ ८९ ॥ लक्ष्मीकांत हरे विष्णो वैकुंठ गरुडध्वज ॥ मां रक्ष रक्षसाक्रांतं ग्राहाक्रांतं गजं यथा ॥ ९० ॥ दामोदर जगन्नाथ हिरण्यासुर
मर्दन ॥ प्रह्लादमिव मां रक्ष राक्षसेनातिपीडितम् ॥ ९१ ॥ इत्येवं स्तुवतस्तस्य गालवस्य द्विजोत्तमाः ॥ स्वभक्तस्य भयं ज्ञात्वा चक्रपाणिर्वृषा
कपिः ॥ ९२ ॥ स्वचक्रं प्रेषयामास भक्तरक्षणकारणात् ॥ प्रेरितं विष्णुचक्रं तद्विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ९३ ॥ आजगामाथ वेगेन धर्मपुष्कारिणी
तटम् ॥ अनंतादित्यसंकाशमनंताग्निसमप्रभम् ॥ ९४ ॥ महाज्वालं महानादं महासुरविमर्दनम् ॥ दृष्ट्वा सुदर्शनं विष्णो राक्षसोऽथ प्रदुद्रुवे ॥
॥ ९५ ॥ द्रवमाणस्य तस्याशु राक्षस्य सुदर्शनम् ॥ शिरश्चकर्त सहसा ज्वालामालादुरासदम् ॥ ९६ ॥ ततस्तु गालवो दृष्ट्वा राक्षसं पतितं भुवि ॥

मुदा परमया युक्तस्तुष्टाव च सुदर्शनम् ॥ ९७ ॥ ॥ गालव उवाच ॥ ॥ विष्णुचक्र] नमस्तेस्तु विश्वरक्षणदीक्षित ॥ नारायणकरांभोजभूषणाय नमोऽस्तु ते ॥ ९८ ॥ युद्धेष्वसुरसंहारकुशलाय महारव ॥ सुदर्शन नमस्तुभ्यं भक्तानामार्तिनाशिने ॥ ९९ ॥ रक्ष मां भयसंविग्नं सर्वस्मादपि कल्मषात् ॥ स्वामिन्सुदर्शन विभो धर्मतीर्थे सदा भवान् ॥ १०० ॥ संनिधेहि हिताय त्वं जगतो मुक्तिकांक्षिणः ॥ गालवेनैवमुक्तं तद्विष्णुचक्रं मुनीश्वराः ॥ तं प्राह गालवमुनिं प्रीणयन्निव सौहृदात् ॥ १०१ ॥ ॥ सुदर्शन उवाच ॥ ॥ गालवैतन्महापुण्यं धर्मतीर्थमनुत्तमम् ॥ १०२ ॥ अस्मिन्वसामि सततं लोकानां हितकाम्यया ॥ त्वत्पीडां परिचिंत्याहं राक्षसेन दुरात्मना ॥१०३॥ प्रेरितो विष्णुना विप्र [१]त्वरया समुपागतः॥ त्वत्पीडकोथ निहतो मयायं राक्षसाधमः ॥१०४॥ मोचितस्त्वं भयादस्मात्त्वं हि भक्तो हरेः सदा ॥ पुष्करिण्यामहं त्वस्यां धर्मस्य मुनिपुंगव ॥१०५॥ सततं लोकरक्षार्थं संनिधानं करोमि वै ॥ अस्यां मत्संनिधानात्ते तथान्येषामपि द्विज ॥१०६॥ इतः परं न पीडा स्याद्भूतराक्षससंभवा ॥ धर्मपुष्करिणी ह्येषा सर्वपापविनाशिनी ॥ १०७ ॥ देवीपट्टणपर्यंता कृता] धर्मेण वै पुरा ॥ अत्र सर्वत्र वत्स्यामि सर्वदा मुनिपुंगव ॥ १०८ ॥ अस्या मत्संनिधानात्स्याच्चक्रतीर्थमिति प्रथा॥ स्नानं येऽत्र प्रकुर्वंति चक्रतीर्थे विमुक्तिदे ॥ १०९ ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च वंशजाः सर्व एव हि॥विधूतपापा यास्यंति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ११० ॥ पितॄनुद्दिश्य पिंडानां दातारो येऽत्र गालव ॥ स्वर्गं प्रयांति ते सर्वे पितरश्चापि तर्प्पिताः ॥ १११ ॥ इत्युक्त्वा विष्णुचक्रं तद्गालवस्यापि पश्यतः ॥ अन्येषामपि विप्राणां पश्यतां सहसा द्विजाः ॥ ११२ ॥ धर्मपुष्कारिणीं तां तु प्राविशत्पापनाशिनीम् ॥ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ धर्मतीर्थस्य विप्रेंद्राश्चक्रतीर्थमिति प्रथा ॥ ११३ ॥ प्राप्ता यथा तत्कथितं युष्माकं हि मया मुदा ॥ चक्रतीर्थसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ११४ ॥ अत्र स्नाता नरा विप्रा मोक्षभाजो न संशयः ॥ कीर्तयेदिममध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः॥ ११५ ॥ चक्रतीर्थाभिषेकस्य प्राप्नोति फलमुत्तमम् ॥ इह लोके सुखं प्राप्य परत्रापि सुखं लभेत् ॥ ११६ ॥ यो धर्मतीर्थं च तथैव गालवं कुर्वाणमत्युग्रसमाधियोगम् ॥ सुदर्शनं राक्षसनाशनं च स्मरेत्सकृद्वा [२]न स पापभाग्जनः ॥ ११७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे· सेतुमाहात्म्ये गालवाख्याने धर्मतीर्थस्यचक्रतीर्थप्रथावर्णनंनाम तृतीयो ऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ भगवन्राक्षसः कोऽसौ सूत पौराणिकोत्तम ॥ विष्णुभक्तं महात्मानं यो गालवमबाधत ॥ १ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ वक्ष्यामि राक्षसं क्रूरं तं

---

[१] त्वत्सकाशमुपागतः—इ० पा० । [१] समपुण्यभाग्भवेत्—इ० पा० ।

विप्राः शृणुतादरात् ॥ यथा स राक्षसो जातो मुनीनां शापवैभवात् ॥ २ ॥ पुरा कैलासशिखरे हालास्ये शिवमंदिरे ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रा मुनयो[१] ब्रह्मवादिनः ॥ ३ ॥ वसिष्ठात्रिमुखाः सर्वे शिवभक्ता महौजसः ॥ भस्मोद्धूलितसर्वांगास्त्रिपुंड्रांकितमस्तकाः ॥ ४ ॥ रुद्राक्षमालाभरणाः पंचाक्षरजपे रताः ॥ हालास्यनाथं भूतेशं चंद्रचूडमुमापतिम् ॥ ५ ॥ उपासांचक्रिरे मुक्त्यै मधुरापुरवासिनः ॥ कदाचित्तत्र गंधर्वो विश्वावसुसुतो बली ॥ ६ ॥ दुर्द्दमोनाम विप्रेंद्रा विटगोष्ठीपरायणः ॥ ललनाशतसंयुक्तो विवस्त्रः सलिलाशये ॥ ७ ॥ चिक्रीड स विवस्त्राभिः साकं युवतिभिर्मुदा ॥ हालास्यनाथतीर्थं तद्वसिष्ठो मुनिभिः सह ॥ ८ ॥ माध्यंदिनं[२] कर्तुमना ययौ शंकरमंदिरात् ॥ तानृषीनवलोक्याथ रामास्ता भयकातराः ॥ ९ ॥ वासांस्याच्छादयामासुर्दुर्द्दमो न तु साहसी ॥ ततो वसिष्ठः कुपितः शशापैनं गतत्रपम् ॥ १० ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ॥ यस्माद्दुर्दम गंधर्व दृष्ट्वास्माँल्लज्जया त्वया ॥ वासो नाच्छादितं शीघ्रं याहि राक्षसतां ततः ॥ ११ ॥ इत्युक्त्वा ता स्त्रियः प्राह वसिष्ठो मुनिपुंगवः ॥ यस्मादाच्छादितं वस्त्रं दृष्ट्वास्माँल्ललनोत्तमाः ॥ १२ ॥ ततो न युष्मान्छप्स्यामि गच्छध्वं त्रिदिवं ततः ॥ एवमुक्ता वसिष्ठेन रामाः प्रांजलयस्तदा ॥ १३ ॥ प्रणिपत्य वसिष्ठं तं भक्तिनम्रेण चेतसा ॥ मुनिमंडलमध्ये तं वसिष्ठमिदमब्रुवन् ॥ १४ ॥ ॥ रामा ऊचुः ॥ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ चतुराननंदन ॥ दयासिंधोऽवलोक्यास्मान्न कोपं कर्तुमर्हसि ॥ १५ ॥ पतिरेवहि नारीणां भूषणं परमुच्यते ॥ पतिहीना तु या नारी शतपुत्रापि सा मुने ॥ १६ ॥ विधवेत्युच्यते लोके तत्स्त्रीणां मरणं स्मृतम् ॥ तत्प्रसादं कुरु मुने पत्यावस्माकमादरात् ॥ १७ ॥ एकोऽपराधः क्षंतव्यो मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ क्षमां कुरु दयासिंधो युष्मच्छिष्येऽत्र दुर्दमे ॥ १८ ॥ वसिष्ठः प्रार्थितस्त्वेवं दुर्दमस्यांगनाजनैः ॥ प्रोवाच वचनं भूयः प्रसन्नः स द्विजोत्तमाः ॥ १९ ॥ न मे स्याद्वचनं मिथ्या कदाचिदपि सुभ्रुवः ॥ उपायं वः प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं श्रद्धया सह ॥ २० ॥ षोडशाब्दावधिः शापो भर्तुर्वो भविता ध्रुवम् ॥ षोडशाब्दावधौ चैष दुर्दमो राक्षसाकृतिः ॥ २१ ॥ यदृच्छयाचक्रतीर्थं गमिष्यति सुरांगनाः ॥ आस्ते तत्र महायोगी गालवो विष्णुतत्परः ॥ २२ ॥ भक्ष्यार्थं तं मुनिं सोऽयं राक्षसोभिगमिष्यति ॥ ततो गालवरक्षार्थं प्रेरितं चक्रमुत्तमम् ॥ २३ ॥ विष्णुनास्य शिरो रामा हरिष्यति न संशयः ॥ ततः स्वरूपमासाद्य शापान्मुक्तः सुदुर्दमः ॥ २४ ॥ पतिर्वस्त्रिदिवं भूयो

---

[२] ऋषयः—इ० पा० । [२] माध्यं दिनं कर्तुं—माध्याह्निककर्म कर्तुमित्यर्थः

गंतास्त्यत्र न संशयः ॥ ततस्त्रिदिवमासाद्य दुर्दमोऽयं पतिर्हिं वः ॥ २५ ॥ रमयिष्यति सुन्दर्यो युष्मान्सुन्दरवेषभृत् ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ इत्यु
क्त्वा तु वसिष्ठस्ता दुर्दमस्य वरांगनाः ॥ २६ ॥ स्वाश्रमं प्रययौ तूर्णं हालास्येश्वरभक्तिमान् ॥ अथ रामास्तमालिंग्य दुर्दमं पतिमातुराः ॥ २७ ॥
रुरुदुः शोकसंविग्ना दुःखसागरमध्यगाः ॥ प्रपश्यंतीषु तास्वेव दुर्दमो राक्षसोऽभवत् ॥ २८ ॥ महादंष्ट्रो महाकायो रक्तश्मश्रुशिरोरुहः ॥ तं दृष्ट्वा
भयसंविग्ना जग्मू रामास्त्रिविष्टपम् ॥ २९ ॥ ततो राक्षसवेषोऽयं दुर्दमो भैरवाकृतिः ॥ भक्षयन्प्राणिनः सर्वान्देशाद्देशं वनाद्वनम् ॥ ३० ॥ भ्रमन्न
निलवेगोऽसौ धर्मतीर्थं ततो ययौ ॥ एवं षोडशवर्षाणि भ्रमतोऽस्य ययुस्तदा ॥ ३१ ॥ ततस्तु षोडशाब्दांते राक्षसोयं मुनीश्वराः ॥ भक्षितुं गाल
वमुनिं धर्मतीर्थनिवासिनम् ॥ ३२ ॥ उपाद्रवद्वायुवेगः स चास्तौषीज्जनार्दनम् ॥ गालवेन स्तुतो विष्णुस्तदा चक्रमचोदयत् ॥ ३३ ॥ रक्षितुं गाल
वमुनिं राक्षसेन प्रपीडितम् ॥ अथागत्य हरेश्चक्रं राक्षसस्य शिरोऽहरत् ॥ ३४ ॥ ततोऽयं राक्षसं देहं त्यक्त्वा दिव्यकलेवरः ॥ विमानवरमारुह्य
दुर्दमः पुष्पवर्षितः ॥ ३५ ॥ प्रांजलिः प्रणतो भूत्वा ववन्दे तं सुदर्शनम् ॥ तुष्टाव श्रुतिरम्याभिर्वाग्भिरग्र्याभिरादरात् ॥ ३६ ॥ ॥ दुर्दम उवाच ॥
सुदर्शन नमस्तेऽस्तु विष्णुहस्तैकभूषण ॥ नमस्तेऽसुरसंहर्त्रे सहस्रादित्यतेजसे ॥ ३७ ॥ कृपालेशेन भवतस्त्यक्त्वाहं राक्षसीं तनुम् ॥ स्वरूपमभजं
विष्णोश्चक्रायुध नमोऽस्तु ते ॥ ३८ ॥ अनुजानीहि मां गन्तुं त्रिदिवं विष्णुवल्लभ ॥ भार्या मे परिशोचंति विरहातुरचेतसः ॥ ३९ ॥ त्वन्मनस्को
भविष्यामि यावज्जीवं यथा ह्यहम् ॥ तथा कृपां कुरुष्व त्वं मयि चक्र नमोऽस्तु ते ॥ ४० ॥ एवं स्तुतं विष्णुचक्रं दुर्दमेन सभक्तिकम् ॥ अनुज
ग्राह सहसा तथास्त्विति मुनीश्वराः ॥ ४१ ॥ चक्रायुधाभ्यनुज्ञातो दुर्दमो गालवं मुनिम् ॥ प्रणम्य तेनानुज्ञातो गन्धर्वस्त्रिदिवं ययौ ॥ ४२ ॥
दुर्दमे तु गते स्वर्गं गालवो मुनिपुंगवः ॥ स चक्रं प्रार्थयामास विष्ण्वायुधमनुत्तमम् ॥ ४३ ॥ चक्रायुध नमामि त्वां महासुरविमर्द्दन ॥ देवीपट्टण
पर्यंते धर्मतीर्थे ह्यनुत्तमे ॥ ४४ ॥ सन्निधानं कुरुष्व त्वं सर्वपापविनाशनम् ॥ त्वत्सन्निधानात्सर्वेषां स्नातानां पापिनामिह ॥ ४५ ॥ पापनाशं
कुरुष्व त्वं मोक्षं च कुरु शाश्वतम् ॥ चक्रतीर्थमिति ख्यातिं लोकस्य परिकल्पय ॥ ४६ ॥ त्वत्सन्निधानादत्रत्यमुनीनां भयनाशनम् ॥ इतः परं
भवत्वार्य चक्रायुध नमोऽस्तु ते ॥ ४७ ॥ भूतप्रेतपिशाचेभ्यो भयं मा भवतु प्रभो ॥ इति संप्रार्थितं चक्रं गालवेन मुनीश्वराः ॥ ४८ ॥ तथैवा
स्त्विति सम्भाष्य तस्मिंस्तीर्थे तिरोहितम् ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवं वः कथितो विप्रा राक्षसस्य भवो मया ॥ ४९ ॥ माहात्म्यं चक्र
तीर्थस्य कथितं च मलापहम् ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवो भुवि ॥ ५० ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ व्यासशिष्य महाप्राज्ञ सूत पौरा

णिकोत्तम ॥ आरभ्य दर्भशयनमादेवीपत्तनावधि ॥ ५१ ॥ बहुव्यायामसंयुक्तं चक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ ययौ विच्छिन्नतां[1] मध्ये कथं कथय सांप्रतम् ॥
॥ ५२ ॥ एनं मनसि तिष्ठन्तं संशयं छेत्तुमर्हसि ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ पुरा हि पर्वताः सर्वे जातपक्षा मनोजवाः ॥ ५३ ॥ पर्यंतपर्वतै
सार्द्धं चेरुराकाशमार्गगाः ॥ नगरेषु च राष्ट्रेषु ग्रामेषु च वनेषु च ॥ ५४ ॥ आप्लुत्याप्लुत्य तिष्ठंति पर्वताः सर्वतो भुवि[2] ॥ आक्रम्याक्रम्य तिष्ठंति
यत्रयत्र महीधराः ॥ ५५ ॥ तत्रतत्र नरा गावस्तथान्ये प्राणिसंचयाः ॥ मरणं सहसा प्रापुः पीड्यमाना महीधरैः ॥ ५६ ॥ ब्राह्मणादिषु वर्णेषु[3]
नष्टेषु समनन्तरम् ॥ यज्ञाद्यभावात्सहसा देवता व्यसनं ययुः ॥ ५७ ॥ तत इन्द्रो महाक्रुद्धो वज्रमादाय वेगवान् ॥ चिच्छेद सहसा पक्षान्पर्वतानां
तरस्विनाम् ॥ ५८ ॥ छिद्यमानच्छदाः सर्वे वासवेन महीधराः ॥ अनन्यशरणा भूत्वा समुद्रं प्राविशन्भयात् ॥ ५९ ॥ अचलेषु च सर्वेषु पतत्सु
लवणार्णवे ॥ निपेतुरर्णवभ्रांत्या चक्रतीर्थेऽपि केचन ॥ ६० ॥ पतितैः पर्वतैस्तैस्तु मध्यतः पूरितोदरम् ॥ चक्रतीर्थं महापुण्यं मध्ये विच्छेदमाययौ
॥ ६१ ॥ यदृच्छया महाशैलाः पार्श्वयोस्तत्र नापतन् ॥ अतो वै दर्भशयने तथा देवीपुरेऽपि च ॥ ६२ ॥ विच्छिन्नमध्यं तद्द्वेधा विभक्तमिव
दृश्यते ॥ मध्यतः पतितैः शैलैश्चक्रतीर्थं स्थलीकृतम् ॥ ६३ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ युष्माकमेवं कथितं मुनीन्द्रा यन्मध्यतस्तीर्थमिदं स्थली
कृतम् ॥ यथा महीध्राः सहसा बिडौजसा विच्छिन्नपक्षा इह पेतुरुन्नताः ॥ ६४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
तीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये दुर्दमगंधर्वशापमोचनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ प्रस्तुत्य चक्रतीर्थं तु पुण्यं पापविना
शनम् ॥ पुनरप्यद्भुतं किञ्चित्प्रब्रवीमि मुनीश्वराः ॥ १ ॥ विधूमनामा हि वसुर्देवस्त्री चाप्यलंबुषा[4] ॥ ब्रह्मशापान्महाघोरात्पुरा प्राप्तौ मनुष्यताम् ॥
॥ २ ॥ चक्रतीर्थे महापुण्ये स्नात्वा शापाद्विमोचितौ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सूतसूत महाप्राज्ञ पुराणार्थविशारद ॥ ३ ॥ प्राज्ञत्वाद्व्यासशिष्य
त्वादज्ञातं ते न किंचन ॥ ब्रह्मा केनापराधेन सहालंबुसया वसुम् ॥ ४ ॥ पुरा विधूमनामानं शप्तवांश्चतुराननः ॥ ब्रह्मशापेन घोरेण कोस्तौ
पुत्रतां गतौ ॥ ५ ॥ शापस्यान्तः कथमभूद्ब्रह्मणा शप्तयोस्तयोः ॥ एतन्नः श्रद्दधानानां विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥ ६ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ पुरा
हि भगवान्ब्रह्मा स्वयम्भूश्चतुराननः ॥ सावित्र्या च सरस्वत्या पार्श्वयोः प्रविराजितः ॥ ७ ॥ सनातनेन मुनिना सनकेन च धीमता ॥ सनत्कुमा
रनाम्ना च नारदेन महात्मना ॥ ८ ॥ सनन्दनादिभिश्चान्यैः सेव्यमानो मुनीश्वरैः ॥ सुपर्ववृन्दजुष्टेन स्तूयमानो बिडौजसा ॥ ९ ॥ आदित्यादि

---

१ विभिन्नताम्–इ० पा० । २ दिशः–इ० पा० । ३ नष्टेषु जनेषु–इ० वा० । ४ अलंबुसा–इति सर्वत्र सकारोपधः 'अलंबुसा' इति पाठः ।

ग्रहैश्चैव स्तूयमानपदांबुजः ॥ सिद्धैः साध्यैर्मरुद्भिश्च किंनरैश्च समावृतः ॥ १० ॥ गणैः किंपुरुषाणां च वसुभिश्चाष्टभिर्वृतः ॥ उवशीप्रमुखानां च
स्ववेश्यानां मनोरमम् ॥ ११ ॥ नृत्यं वादित्रसहितं वीक्ष्यमाणो मुहुर्मुहुः ॥ गोष्ठीं चक्रे सभामध्ये सत्यलोके कदाचन ॥ १२ ॥ मेघगर्जितग
म्भीरो जनानानंदयन्मुहुः ॥ वीणावेणुमृदंगानां ध्वनिस्तत्र व्यसर्पत ॥ १३ ॥ गंगातरंगमालानां शीकरस्पर्शशीतलः ॥ पवमानः सुखस्पर्शो मन्दं
मन्दं ववौ तदा ॥ १४ ॥ पर्यायेण तदा सर्वा ननृतुर्देवयोषितः ॥ नृत्यश्रमेण खिन्नासु वेश्यास्वन्यासु सादरम् ॥ १५ ॥ अलंबुसा देवनारी रूपयौ
वनशालिनी ॥ मदयन्ती जनान्सर्वान्सभामध्ये ननर्त वै ॥ १६ ॥ तस्मिन्नवसरे तस्या नृत्यंत्याः संसदि द्विजाः ॥ वस्त्रमाभ्यंतरं वायुर्लीलया समु
दक्षिपत् ॥ १७ ॥ तत्क्षिप्ते वसने स्पष्टमूरुमूलमदृश्यत ॥ तथाभूतां तु तां दृष्ट्वा सर्वे ब्रह्मादयो ह्रिया ॥ १८ ॥ सभामध्ये समासीना निमीलित
दृशोऽभवन् ॥ विधूमनामा तु वसुः कामबाणप्रपीडितः ॥ १९ ॥ तामेव ब्रह्मभवने दृष्ट्वानिलहृतांशुकाम् ॥ हर्षसंफुल्लनयनो हृष्टरोमा ततोऽभवत्
॥ २० ॥ अलंबुसायां तस्यां तु जातकामं विलोक्य तम् ॥ वसुं विधूमनामानं शशाप चतुराननः ॥ २१ ॥ यस्मात्त्वमीदृशं कार्यं विधूम कृतवा
नसि ॥ तस्माद्धि मर्त्यलोके त्वं मानुषत्वमवाप्स्यसि ॥ २२ ॥ इयं च देवयोषित्ते तत्र भार्या भविष्यति ॥ एवं स ब्रह्मणा शप्तो विधूमः खिन्नमा
नसः ॥ २३ ॥ प्रसादयामास वसुर्ब्रह्माणं प्रणिपत्य तु ॥ ॥ विधूम उवाच ॥ ॥ अस्य शापस्य घोरस्य भगवन्भक्तवत्सल ॥ २४ ॥ नाह
मर्होऽस्मि देवेश रक्ष मां करुणानिधे ॥ एवं प्रसादितस्तेन भारतीपतिरव्ययः ॥ २५ ॥ कृपया परया युक्तो विधूमं प्राह सांत्वयन् ॥ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ ॥ त्वयि शापोऽप्ययं दत्तो न चासत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ २६ ॥ ततोऽवधिं कल्पयामि शापस्यास्य तवाधुना ॥ मर्त्यभावं समापन्नः सहालं
बुसयाऽनया ॥ २७ ॥ तत्र भूत्वा महाराजः शासयित्वा चिरं महीम् ॥ पुत्रमप्रतिमं त्वस्यां जनयित्वा महीपतिम् ॥ २८ ॥ अभिषिच्य च राज्ये तं
राज्यरक्षाविचक्षणम् ॥ एतच्छापस्य शांत्यर्थं दक्षिणस्योदधेस्तटे ॥ फुल्लग्रामसमीपस्थे चक्रतीर्थे महत्तरे ॥ २९ ॥ अनया भार्यया सार्द्धं यदा
स्नानं करिष्यसि ॥ तदा त्वं मानुषं भावं जीर्णत्वचमिवोरगः ॥ ३० ॥ विसृज्य भार्यया सार्द्धं स्वं लोकं प्रतिपत्स्यसे ॥ चक्रतीर्थे विना स्नानं न
नश्येच्छाप ईदृशः॥३१॥ इति ब्रह्मवचः श्रुत्वा विधूमो नातिहृष्टवान् ॥ स्ववेश्म प्राविशत्तूर्णमामंत्र्य चतुराननम्॥३२॥चिंतयामास तत्रासौ मर्त्यतां
यास्यतो मम॥को वा पिता भवेद्भूमौ का वा माता भविष्यति॥३३॥बहुधेत्थं समालोच्य विधूमो निश्चिकाय सः॥कौशांबीनगरे राजा शतानीक
इति श्रुतः ॥३४॥ अस्ति वीरो महाभागो भार्या चापि पतिव्रता ॥ तस्य विष्णुमतीनाम विष्णोः श्रीरिव वल्लभा ॥३५॥ तमेव पितरं कृत्वा मातरं

च विधाय ताम् ॥ संभविष्यामि भूलोके स्वकर्मपरिपाकतः ॥३६॥ ततः स माल्यवन्तं च पुष्पदंतं बलोत्कटम् ॥ त्रीनाहूयात्मनो भृत्यान्वृत्तमेतन्न्यवे
दयत् ॥ ३७ ॥ भृत्याः शृणुत भद्रं वो ब्रह्मशापान्महाभयात् ॥ जनिष्यामि शतानीकाद्विष्णुमत्यामहं सुतः ॥ ३८ ॥ इति श्रुत्वा वचो भृत्यास्तस्य
प्राणा बहिश्चराः ॥ बाष्पपूर्णमुखाः सर्वे विधूमं वाक्यमब्रुवन् ॥ ३९ ॥ ॥ भृत्या ऊचुः ॥ ॥ त्वद्वियोगं वयं सर्वे त्रयोऽपि न सहामहे ॥ तस्मान्मानुष
भावं त्वमस्माभिः सह यास्यसि ॥ ४० ॥ शतानीकस्य राजर्षेर्मंत्री योऽयं युगन्धरः ॥ सेनानीर्विप्रतीकश्च योऽयं प्राग्रसरो रणे ॥४१॥ नर्मकर्मसु
हृद्विप्रो वल्लभाख्यो महांश्च यः ॥ तेषां पुत्रास्त्रयोऽप्येते भविष्यामो न संशयः ॥ ४२ ॥ शतानीकस्य राजर्षेः पुत्रभावं गतस्य ते ॥ शुश्रूषां संविधा
स्यामस्तेषु तेषु च कर्मसु ॥ तानेवंवादिनः सोऽयं विधूमो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४३ ॥ ॥ विधूम उवाच ॥ ॥ जानेऽहं भवतां स्नेहं तादृशं मय्य
नुत्तमम् ॥ ४४ ॥ तथापि कथयाम्यद्य तच्छृणुध्वं हितं वचः ॥ ब्रह्मशापेन घोरेण स्वेन दुष्कर्मणा कृतम् ॥ ४५ ॥ कुत्सितं मानुषं भावमहमेकोऽ
नुवर्तये ॥ विहितं न हि युष्माकमेतच्छापानुवर्तनम् ॥ ४६ ॥ जुगुप्सितेऽतो मानुष्ये मा कुरुध्वं मनोऽधुना ॥ अतः शापावधिर्यावन्मद्वियोगो विष
ह्यताम् ॥ ४७ ॥ इत्युक्तवन्तं ते सर्वे माल्यवत्प्रमुखास्तदा ॥ ऊचुः प्रणम्य शिरसा प्रार्थयंतः पुनःपुनः ॥ ४८ ॥ रक्षित्वा कृपया ह्यस्मान्मा कुरुष्व
च साहसम् ॥ परित्यजसि नः सर्वान्भक्तानद्य निरागसः ॥ ४९ ॥ त्वद्वियोगान्महाघोरान्मानुष्यमपि कुत्सितम् ॥ बहु मन्यामहे देव तस्मान्न
स्त्राहि सांप्रतम् ॥ ५० ॥ एवं स याचमानांस्त्रीनन्वमन्यत भृत्यकान् ॥ तैस्त्रिभिः सहितः सोऽयं कौशांबीं गन्तुमैच्छत ॥ ५१ ॥ एतस्मिन्नेव
काले तु सोमवंशविवर्द्धनः ॥ अर्जुनाभिजने जातो जनमेजयसंभवः ॥ ५२ ॥ शतानीको महीपालः पृथिवीमन्वपालयत् ॥ बुद्धिमान्नीतिमा
न्वाग्मी प्रजापालनतत्परः ॥ ५३ ॥ चतुरंगबलोपेतो विक्रमैकधनो युवा ॥ स कौशांबीं महाराजो नगरीमध्युवास वै ॥ ५४ ॥ तस्य मन्त्ररह
स्यज्ञो मन्त्री जातो युगंधरः ॥ सेनानीर्विप्रतीकश्च तस्य प्राग्रसरो रणे ॥ ५५ ॥ नर्मकर्मसु तस्यासीद्वल्लभाख्यः सखा द्विजः ॥ तस्य विष्णुमती
नाम विष्णोः श्रीरिव वल्लभा ॥ ५६ ॥ स सर्वगुणसंपन्नः शतानीको महामतिः ॥ पुत्रमात्मसमं तस्यां भार्यायां नान्वविंदत ॥ ५७ ॥ आत्मान
मसुतं ज्ञात्वा स भृशं पर्यतप्यत ॥ स युगंधरमाहूय मंत्रिणं मन्त्रवित्तमम् ॥ ५८ ॥ पुत्रलाभः कथं मे स्यादिति कार्यममन्त्रयत् ॥ युगन्धरो मही
पालं पुत्रालाभेन पीडितम् ॥ हर्षयन्वचसा स्वेन वाक्यमेतदभाषत ॥ ५९ ॥ ॥ युगन्धर उवाच ॥ ॥ अस्ति शांडिल्यनामा तु महर्षिः सत्य
वाक्छुचिः ॥ ६० ॥ शत्रुमित्रसमो दांतस्तपःस्वाध्यायतत्परः ॥ तमेव मुनिमासाद्य ज्वलंतमिव पावकम् ॥ ६१ ॥ पुत्रमात्मसमं राजन्प्रार्थयेथा

विनीतवत् ॥ कृपावान्स महर्षिस्तु पुत्रं ते दास्यति ध्रुवम् ॥ ६२ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा हर्षसंफुल्ललोचनः ॥ मंत्रिणा तेन संयुक्तस्तस्यागादा
श्रमं मुनेः ॥ ६३ ॥ तमाश्रमे समासीनं प्रणनाम महीपतिः ॥ शांडिल्यस्तु महातेजा राजानं प्राप्तमाश्रमम् ॥ ६४ ॥ दृष्ट्वा पाद्यादिभिः पूज्य
स्वागतं व्याजहार सः ॥ ॥ शांडिल्य उवाच ॥ ॥ शतानीक किमर्थं त्वमाश्रमं प्राप्तवान्मम ॥ ६५ ॥ यत्कर्तव्यमिदानीं ते तद्वदस्व करो
म्यहम् ॥ मुनिमेवं वदंतं तं प्रत्यवादीद्युगंधरः ॥ ६६ ॥ भगवन्नेष वै राजा पुत्रालाभेन कर्षितः ॥ भवंतं शरणं प्राप्तः सांप्रतं पुत्रकारणात् ॥ ६७ ॥
अस्यापुत्रत्वजं दुःखं त्वमपाकर्तुमर्हसि ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा शांडिल्यो मुनिसत्तमः ॥६८॥ पुत्रलाभवरं तस्मै प्रतिजज्ञे नृपाय वै ॥ स राज्ञो
वरदः श्रीमान्कौशांबीमेत्य सादरम् ॥ ६९ ॥ पुत्रेष्ट्यां पुत्रकामस्य याजकोऽभून्महामुनिः ॥ ततो मुनिप्रसादेन राजा दशरथोपमः ॥ ७० ॥
यज्वा राममिव प्राप सहस्रानीकमात्मजम् ॥ एवं विधूमः संजज्ञे शतानीकान्नृपोत्तमात् ॥ ७१ ॥ अत्रांतरे मंत्रिवरस्सेनानीस्तु महीपतेः ॥
द्विजो नर्मवयस्यश्च पुत्रान्प्रापुः कुलोचितान् ॥ ७२ ॥ पुत्रो युगंधरस्यासीन्माल्यवान्नाम भृत्यकः ॥ यौगंधरायणो नाम्ना मन्त्रशास्त्रेषु कोविदः ॥
॥ ७३ ॥ विप्रतीकस्य तनयः पुष्पदन्तो बभूव ह ॥ रुमण्वानिति विख्यातः परसैन्यविमर्दनः ॥ ७४ ॥ वल्लभस्य तदा जज्ञे तनयो वै बलो
त्कटः ॥ वसंतक इति ख्यातो नर्मकर्मसु कोविदः ॥ ७५ ॥ अथ ते ववृधुः सर्वे राजपुत्रपुरोगमाः ॥ पञ्चहायनतां तेषु यातेषु तदनंतरम् ॥ ७६ ॥
अलंबुसापि स्ववेश्या भूपतेः कृतवर्मणः ॥ अयोध्यायां महापुर्यां कन्या जाता मृगावती ॥ ७७ ॥ एवं विधूममुख्यास्ते जज्ञिरे क्षितिमण्डले ॥
अत्रांतरे महासत्त्वो दुष्टसानुचरो बली ॥ ७८ ॥ अहिदंष्ट्र इति ख्यातो महादैत्यो बलोत्कटः ॥ युक्तः स्थूलशिरोनाम्ना सहायेन दुरात्मना ॥७९॥
रुरोध देवनगरं बबाधे विबुधानपि ॥ वर्तमाने दिवि महासमरे सुररक्षसाम् ॥ ८० ॥ आनिनाय शतानीकं सहायार्थं पुरंदरः ॥ स यौवराज्ये
तनयं विधाय विधिना नृपः ॥ ८१ ॥ प्रतस्थे रथमास्थाय युद्धाय दितिजैः सह ॥ नीतो मातलिनाभ्येत्य सादरं स धनुर्धरः ॥ ८२ ॥ विधाय
प्रेक्षकान्देवाञ्जघान दितिजान्रणे ॥ अथ दैत्याधिपः सोऽपि निहतः समरे दिवि ॥ ८३ ॥ ततः शक्रस्य वचसा परेतं नृपपुंगवम् ॥ रथमारोप्य
सहसा कौशांबीं मातलिर्ययौ ॥ ८४ ॥ नीत्वा महीतलमसौ तत्सुताय न्यवेदयत् ॥ ततः सहस्रानीकोपि विलप्य बहुदुखितः ॥ ८५ ॥ मंत्रिभिः
सह संभूय प्रेतकार्यं न्यवर्तयत् ॥ मृतं ज्ञात्वा पतिं राज्ञी सहैवानुममार च ॥ ८६ ॥ महिष्या सह संप्राप्ते भूपाले कीर्तिशेषताम् ॥ भेजे राज्यं
शतानीकतनयो मंत्रिणां गिरा ॥ ८७ ॥ युगन्धरे विप्रतीके वल्लभे च मृते सति ॥ यौगन्धरायणमुखास्तत्पुत्राः सर्व एव हि ॥ ८८ ॥ शतानीक

सुतस्यास्य तत्तत्कार्यमकुर्वत ॥ एवं स पालयामास महीं राजसुतो बली ॥ ८९ ॥ याते काले महेन्द्रेण सनन्दनमहोत्सवे ॥ निमंत्रितस्तत्क
थितां भाविनीमशृणोत्कथाम् ॥ ९० ॥ स्वर्योषिद्ब्रह्मणः शापादयोध्यायायामलंबुसा ॥ जाता मृगावती कन्या भूपतेः कृतवर्मणः ॥ ९१ ॥ विधूम
नामा च वसुस्त्वं नाकललनां पुरा ॥ तामेव ब्रह्मसदने दृष्ट्वानिलहृतांशुकाम् ॥ ९२ ॥ तदैव मादनाक्रांतः शापान्मर्त्यत्वमागतः ॥ सैव ते
दयिता राजन्भाविनी न चिरात्सखे ॥ ९३ ॥ यदा त्वमात्मनः पुत्रं राज्ये संस्थाप्य भूपते ॥ मृगावत्या स्त्रिया सार्द्धं दक्षिणस्योदधेस्तटे ॥ ९४ ॥
चक्रतीर्थे महापुण्ये फुल्लग्रामसमीपतः ॥ स्नानं करिष्यसि तदा शापान्मुक्तो भविष्यसि ॥ ९५ ॥ इति प्रोवाच भगवान्सत्यलोके पितामहः ॥
इतींद्रवचनं श्रुत्वा सहस्रानीकभूपतिः ॥ ९६ ॥ तथोद्वाहकृतोत्साहः समामंत्र्य शचीपतिम् ॥ कौशांबीं प्रस्थितो हृष्टः स तिलोत्तमया पथि ॥
॥ ९७ ॥ स्मरन्किमपि तां कांतां भाषमाणामनन्यधीः ॥ ध्यायञ्छतक्रतुवचो नालुलोके महीपतिः ॥ ९८ ॥ सा शशाप नृपं सुभ्रूरनादरतिर
स्कृता ॥ आहूयमानोपि मया सहस्रानीक भूपते ॥ ९९ ॥ मृगावतीं हृदा ध्यायन्किमर्थं मामुपेक्षसे ॥ सौभाग्यमत्ता मानिन्यो न सहंतेऽवधीर
णाम् ॥ १०० ॥ मामवज्ञाय यां राजन्हृदा ध्यायसि सांप्रतम् ॥ तया चतुर्दशसमा वियुक्तस्त्वं भविष्यसि ॥ १०१ ॥ इति शप्तवतीं राजा तामु
वाच तिलोत्तमाम् ॥ तामेव यदि लभ्येयं तनुजां कृतवर्मणः ॥ १०२ ॥ चतुर्दशसमा दुःखं सहिष्ये तद्वियोगजम् ॥ इत्युक्त्वा तद्गतमना नृपः प्राया
न्निजां पुरीम् ॥ १०३ ॥ ततः कालेन तनया भूपतेः कृतवर्मणः ॥ तमाससाद दयिता सर्वस्वं पुष्पधन्वनः ॥ १०४ ॥ मृगावतीं समासाद्य विला
सतरुवल्लरीम् ॥ विभ्रमांभोधिलहरीं ननंद मदनद्युतिः ॥ १०५ ॥ सा तस्माद्गर्भमाधत भवानीवेंदुशेखरात् ॥ पांडिम्ना शशिलेखेव पीयूषक्षालिता
बभौ ॥ १०६ ॥ सुन्दरी दौर्हृदव्यक्तेरथ पौरंदरीव दिक् ॥ रराज राजमहिषी रजनीकरगर्भिणी ॥ १०७ ॥ सा दौर्हृदवशाद्राज्ञी यंयं काममकाम
यत् ॥ सुदुर्लभमपि प्रेम्णा तत्तत्सर्वं समाहरत् ॥ १०८ ॥ पत्यौ समीहितकरे सा कदाचिन्मृगावती ॥ स्वेच्छया वै मतिं चक्रे रक्तवापीनिम
ज्जने ॥ १०९ ॥ अभिलाषं स विज्ञाय मृगावत्या महीपतिः ॥ कौसुम्भसलिलैः पूर्णां क्षणाद्वापीमकारयत् ॥ ११० ॥ तस्मिन्रक्तजले राज्ञी स्नानं
सादरमातनोत्॥ततस्तां रक्ततोयार्द्रां फुल्लकिंशुकसन्निभाम्॥१११॥राजस्त्रीमामिषधिया सुपर्णकुलसंभवः॥जहार विकटः पक्षी मुग्धां दग्धविधेर्वशात्॥
॥११२॥नीत्वा विहायसा दूरं स तामचलसन्निभः॥तत्याज मोहविवशामुदयाचलकंदरे॥११३॥लब्धसंज्ञा शनैः कंपविलोलतनुवल्लरी॥दृग्भ्यामुत्पलतु
ल्याभ्यां मुहुरश्रूण्यवर्तयत्॥११४॥हा नाथ मंदभाग्याहं त्वद्वियोगेन पीडिता॥का गतिः क नु गच्छामि द्रक्ष्यामि त्वन्मुखं कदा॥११५॥इत्युक्त्वा गजसिं

हानां पुरोभूद्वधकांक्षिणी ॥ सा सर्वकेसरिगजैस्त्यक्ता न निधनं गता॥११६॥आपत्काले नृणां नूनं मरणं नैव लभ्यते॥अतिदीनं समाकर्ण्य तस्याः
क्रंदितमुन्मुखाः॥११७॥मृगा निष्पंदगतयो न तृणान्यप्यभक्षयन् ॥ ततस्तां करुणासिंधुर्मुनिपुत्रस्तथास्थिताम् ॥११८॥ रुदतीं कृपया राज्ञीं समा
नीय स्वमाश्रमम् ॥ न्यवेदयच्च तां राज्ञीं गुरवे जमदग्नये ॥ जमदग्निस्तु धर्मात्मा तामाश्वासयदंतिके ॥ ११९ ॥ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ ॥ तथा
जानीहि मां भद्रे कृतवर्मा यथा तव ॥ १२० ॥ एवमाश्वासिता तत्र कृपया जमदग्निना ॥ चक्रे तत्रैव सा वासमाश्रमे मुनिसंकुले ॥ १२१ ॥
ततस्स्वल्पेन कालेन विशाखमिव पार्वती ॥ असूत तनयं बाला शौर्यधैर्यगुणान्वितम् ॥ १२२ ॥ सूतिकागृहकृत्यानि यानि कार्याणि बंधुभिः ॥
चक्रिरे मातृवत्तानि मृगावत्या मुनिस्त्रियः ॥ १२३ ॥ तं सुजातं नृपसुतं कापि वागशरीरिणी ॥ उदयाचलजातत्वाच्चकारोदयनाभिधम् ॥
॥ १२४ ॥ आश्रमे स मुनीन्द्रेण कृतचूडादिकव्रतः ॥ जग्राह सकला विद्या जमदग्नेर्महामुनेः ॥१२५॥ युवा नृपसुतः सोऽयं कदाचिन्मृगयापरः ॥
अपश्यदेकं भुजगं व्याधेन दृढसंयतम् ॥ १२६ ॥ उवाच स कृपायुक्तो व्याध मुंच भुजंगम् ॥ किं करिष्यस्यनेन त्वं नैनं हिंसितुमर्हसि ॥१२७॥
तमुवाच ततो व्याधः सर्पेणानेन पूरुष ॥ धनधान्यादिकं लप्स्ये ग्रामेषु नगरेषु च ॥ १२८ ॥ अतोहं जीविकामेनं नैव मोक्ष्ये कथंचन ॥ इत्यु
क्त्वा पेटिकायां तं बबंध शबराधमः ॥ १२९ ॥ बद्धमालोक्य भुजगं शबराय धनार्थिने ॥ अमोचयत्स्वजननीदत्तं दत्त्वा स कंकणम् ॥ १३० ॥
मोचितस्तेन सर्पोऽसौ नरो भूत्वा कृतांजलिः ॥ सख्यं कृत्वा च सहसा तं पातालं निनाय वै ॥ १३१ ॥ किन्नराख्येन नागेन धृतराष्ट्रसुतेन सः॥
पातालं प्राविशत्तत्र न्यवसत्पूजितस्सुखम् ॥ १३२ ॥ धृतराष्ट्रस्य तनयां भगिनीं किन्नरस्य च ॥ ललिताख्यां गुणोपेतां प्रियां भेजे नृपात्मजः ॥
॥ १३३ ॥ सा तस्माज्जनयामास पुत्रमप्रतिमौजसम् ॥ ततः सा ललिता प्राह त्वरितोदयनं प्रति ॥ १३४ ॥ ॥ ललितोवाच ॥ ॥ अहंविद्या
धरी पूर्वं सुकर्णीनाम नामतः ॥ शापात्सर्पत्वमाप्तास्मि शापांतो गर्भ एष मे ॥ १३५ ॥ ततोऽमुं प्रतिगृह्णीष्व पुत्रमप्रतिमौजसम् ॥ तांबूलीं स्रजम
म्लानां वीणां घोषवतीमपि ॥ १३६ ॥ तथेति प्रतिजग्राह तत्सर्वं नृपनंदनः ॥ पश्यतां सर्वसर्पाणां साप्यगच्छद्विहायसम् ॥ १३७ ॥ ततः सोऽपि
गृहीत्वा तु वीणां मालां च पुत्रकम् ॥ दुःखितामात्मजननीं द्रष्टुकामस्त्वरान्वितः ॥ १३८ ॥ श्वशुरादीननुज्ञाप्य सहसा स्वाश्रमं ययौ ॥ जननीं
शोकसंतप्तामाश्वस्तां जमदग्निना ॥ १३९ ॥ समेत्य तोषयामास वृत्तं चास्यै न्यवेदयत् ॥ तदा प्रहृष्टहृदया सा बभूव मृगावती ॥ १४० ॥ अत्रां
तरे स शबरः कौशांब्यां वणिजं ययौ ॥ सहस्रानीकनामांकं विक्रेतुं मणिकंकणम्॥१४१॥राजमुद्रां समालोक्य कंकणे स वणिग्वरः ॥ शबरेण समं

गत्वा सर्वं राज्ञे न्यवेदयत्॥१४२॥ ततः सहस्रानीकोऽयं तत्प्राप्य मणिकंकणम् ॥ मृगावतीविप्रयोगविषाग्निपारिपीडितः ॥ १४३ ॥ तद्बाहुसंगपीयूषशीकरासारशीतलम् ॥ कंकणं हृदये न्यस्य विललाप सुदुःखितः ॥ १४४ ॥ उवाच च कथं लब्धं कंकणं शबर त्वया ॥ स चैवमुक्तस्तत्प्राप्तिक्रमं तस्मै न्यवेदयत् ॥ १४५ ॥ शबरस्य वचः श्रुत्वा सहस्रानीकभूपतिः ॥ प्रतस्थे मंत्रिभिः सार्द्धं प्रियालोकनकौतुकी ॥ १४६ ॥ यत्रेंदुभास्करमुखा लभंते सहसोदयम् ॥ तमेव गिरिमुद्दिश्य सहसा सोऽभ्यगच्छत ॥ १४७ ॥ किंचिन्मार्गं समुल्लंघ्य तस्थौ विश्रांतसैनिकः ॥ तस्मिन्विनिद्रे दयितासंगमध्यानतत्परे ॥ १४८ ॥ वसंतको विचित्रास्तु कथयामास वै कथाः ॥ तत्कथाश्रवणेनैव तां रात्रिं स निनाय वै ॥ १४९ ॥ ततः कालेन ककुभं प्राप्य जंभारिपालिताम् ॥ जमदग्न्याश्रमं गत्वा निर्वैरहरिकुंजरम् ॥ १५० ॥ तपस्यंतं मुनिं दृष्ट्वा शिरसा प्रणनाम सः ॥ आशीर्वादेन स मुनिः प्रतिजग्राह तं नृपम् ॥ १५१ ॥ विधिवत्पूजयामास पाद्यार्घ्याचमनीयकैः ॥ उवाच च महीपालं धर्मार्थसहितं वचः ॥ १५२ ॥ नरनाथ मृगावत्यां जातोऽयं तनयस्तव ॥ यशोनिधिर्महातेजा रामचंद्र इवापरः ॥ १५३ ॥ भविष्यति दिशां जेता सिंहसंहननो युवा ॥ पौत्र एष महाभाग तथा ह्युदयनात्मजः ॥ १५४ ॥ इयं मृगावती भार्या पातिव्रत्यपरायणा ॥ तदेतांस्त्रीन्महाराज प्रतिगृह्णीष्व मा चिरम् ॥ १५५ ॥ उक्त्वैवं मुनिना दत्तांस्तान्गृहीत्वा महीपतिः ॥ प्रियासहायः स्वपुरीं प्रतस्थे मंत्रिभिर्वृतः ॥ १५६ ॥ ततः प्रविश्य कौशांबीं नगरीं स नृपोत्तमः ॥ स्मरञ्छक्रस्य वचनं मानुषं जन्म कुत्सयन् ॥ १५७ ॥ महीमुदयनायैव ददौ पुत्राय धीमते ॥ तस्मिन्नुदयने पुत्रे राज्यपालनदक्षिणे ॥१५८॥ राज्यभारं विनिक्षिप्य स शापविनिवृत्तये ॥ वसंतकरुमण्वद्भ्यां मृगावत्या च भार्यया ॥ १५९ ॥ यौगन्धरायणेनापि मंत्रिपुत्रेण संयुतः ॥ चक्रतीर्थे महापुण्ये दक्षिणस्योदधेस्तटे ॥ १६० ॥ स्नानं कर्तुं ययौ तूर्णं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमे ॥ वाहनैर्वातरंहोभिरचिराल्लवणोदधिम् ॥ १६१ ॥ संप्राप्य चक्रतीर्थं च स्नानं चक्रुर्यथाविधि ॥ तेषु च स्नातमात्रेषु चक्रतीर्थे नृपादिषु ॥ ॥१६२॥ विनष्टं तत्क्षणादेव मानुष्यमतिकुत्सितम् ॥ ततो विधूतपापास्ते स्वं रूपं प्रतिपेदिरे ॥१६३॥ दिव्यांबरधराः सर्वे दिव्यमाल्यानुलेपनाः ॥ विमानानि महार्हाणि समारुह्य विभूषिताः ॥ १६४ ॥ तत्तीर्थं बहु मन्वानाः स्वशापच्छेदकारणम् ॥ पश्यतां सर्वलोकानां स्वर्गलोकं ययुस्तदा ॥ ॥१६५॥ तदाप्रभृति ते सर्वे ज्ञात्वा तत्तीर्थवैभवम् ॥ पावने चक्रतीर्थेऽस्मिन्स्नानं कुर्वंति सर्वदा ॥१६६॥ एवंप्रभावं तत्तीर्थं ये समागत्य मानवाः ॥ स्नानं सकृच्च कुर्वंति ते सर्वे स्वर्गवासिनः ॥ १६७ ॥ एवं वः कथितं विप्रा विधूमचरितं महत् ॥ यः पठेदिममध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः ॥ यंयं

कामयते कामं तं सर्वं शीघ्रमाप्नुयात् ॥ १६८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये चक्रतीर्थप्र
शंसायामलंबुसाविधूमशापविमोचनंनाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ द्वैपायन[1]विनेय त्वं सूत पौराणिकोत्तम ॥
देवीपत्तनपर्यंतं चक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ १ ॥ इत्यब्रवीः पुरास्माकमतः पृच्छाम किंचन ॥ देवीपुरं हि तत्कुत्र यदन्तं चक्रतीर्थकम् ॥ २ ॥ देवीपत्तन
मित्याख्या कथं तस्याभवत्तथा ॥ श्रीरामसेतुमूले च स्नातानां पापिनामपि ॥ ३ ॥ कीदृशं वा भवेत्पुण्यं चक्रतीर्थे तथैव च ॥ एतच्चान्यान्विशे
षांश्च ब्रूहि पौराणिकोत्तम ॥ ४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ सर्वमेतत्प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिपुंगवाः ॥ पठतां शृण्वतां चैतदाख्यानं पापनाश
नम् ॥ ५ ॥ यत्र पाषाणनवकं स्थापयित्वा रघूद्वहः ॥ बबन्ध प्रथमं सेतुं समुद्रे मैथिलीपतिः ॥ ६ ॥ देवीपुरं तु तत्रैव यदन्तं चक्रतीर्थकम् ॥
देवीपत्तनमित्याख्या यथा तस्य समागता ॥ ७ ॥ तदब्रवीमि मुनिश्रेष्ठाः शृणुध्वं श्रद्धया सह ॥ पुरा देवासुरे युद्धे देवैर्नाशितपुत्रिणी ॥ दितिः
प्रोवाच तनयामात्मनः शोकमोहिता ॥ ८ ॥ ॥ दितिरुवाच ॥ ॥ याहि पुत्रि तपः कर्तुं तपोवनमनुत्तमम् ॥ ९ ॥ पुत्रार्थं तव सुश्रोणि
नियता नियतेन्द्रिया ॥ इन्द्रादयो न शिष्येरन्येन पुत्रेण वै सुराः ॥ १० ॥ उदिता तनया चैवं जनन्या तां प्रणम्य सा ॥ स्वीकृत्य माहिषं रूपं
वनं पञ्चाग्निमध्यगा ॥ ११ ॥ तपोऽतप्यत सा घोरं तेन लोकाश्चकंपिरे ॥ तस्यां तपः प्रकुर्वंत्यां त्रिलोक्यासीद्भयातुरा ॥ १२ ॥ इन्द्रादयः सुर
गणा मोहमापुर्द्विजोत्तमाः ॥ सुपार्श्वस्तपसा तस्या मुनिः क्षुब्धोऽवदत्तु ताम् ॥ १३ ॥ ॥ सुपार्श्व उवाच ॥ ॥ परितुष्टोऽस्मि सुश्रोणि पुत्रस्तव
भविष्यति ॥ मुखेन महिषाकारो वपुषा नररूपवान् ॥ १४ ॥ महिषो नाम पुत्रस्ते भविष्यत्यतिवीर्यवान् ॥ पीडयिष्यति यः स्वर्गं देवेन्द्रं च
ससैनिकम् ॥ १५ ॥ सुपार्श्वस्त्वेवमुक्त्वा तां विनिवार्य तपस्तथा ॥ आगच्छदात्मनो लोकमनुनीय तपस्विनीम् ॥ १६ ॥ अथ जज्ञे स महिषो
यथोक्तं ब्रह्मणा पुरा ॥ व्यवर्द्धत महावीर्यः पर्वणीव महोदधिः ॥ १७ ॥ ततः पुत्रो विप्रचित्तेर्विद्युन्माल्यसुराग्रणीः ॥ अन्येऽप्यसुरवर्यास्ते संति ये
भूतले द्विजाः ॥ १८ ॥ ते सर्वे महिषस्यास्य श्रुत्वा दत्तं वरं मुदा ॥ समागम्य मुनिश्रेष्ठाः प्रावदन्महिषासुरम् ॥ १९ ॥ स्वर्गाधिपत्यमस्माकं पूर्व
मासीन्महामते ॥ देवैर्विष्णुं समाश्रित्य राज्यं नो हृतमोजसा ॥ २० ॥ तद्राज्यमानय बलादस्माकं महिषासुर ॥ वीर्यं प्रकटयस्वाद्य प्रभावमपि
चात्मनः ॥२१॥ अतुल्यबलवीर्यस्त्वं ब्रह्मदत्तवरोद्धतः॥ पुलोमजापतिं युद्धे जहि देवगणैः सह ॥२२॥ दनुजैरेवमुक्तोऽसौ योद्धुकामोऽमरैः सह ॥ महा

---

[1] द्वैपायनस्य शिष्यस्त्वम्—इ०पा० ।

वीर्योऽथ महिषः प्रययावमरावतीम् ॥२३॥ देवानामसुराणां च संवत्सरशतं रणम् ॥ पुरा बभूव विप्रेंद्रास्तुमुलं रोमहर्षणम् ॥ २४ ॥ देववृन्दं ततो भीत्या पुरस्कृत्य पुरन्दरम् ॥ कांदिशीकमभूद्विप्रा ब्रह्माणं च ययौ तदा ॥ २५ ॥ ब्रह्मा तानमरान्सर्वान्समादाय ययौ पुनः॥ नारायणशिवौ यत्र वर्तेते विश्वपालकौ ॥२६॥ तत्र गत्वा नमस्कृत्य स्तुत्वा स्तोत्रैरनेकशः ॥ ब्रह्मा निवेदयामास महिषासुरचेष्टितम् ॥ २७ ॥ सुराणामसुरैः पीडां देवयोः शंभुकृष्णयोः ॥ इंद्राग्नियमसूर्येंदुकुबेरवरुणादिकान् ॥ २८ ॥ निराकृत्याधिकारेषु तेषां तिष्ठत्ययं स्वयम् ॥ अन्येषां देववृंदानामधिकारेपि तिष्ठति ॥ २९ ॥ निरस्तं देववृंदं तत्स्वर्लोकादवनीतले ॥ मनुष्यवद्विचरते महिषासुरबाधितम् ॥ ३० ॥ एतज्ज्ञापयितुं देवौ युवयोरहमागतः॥ सार्द्धं देवगणैरत्र रक्षतं तान्समागतान् ॥ ३१ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा रमेश्वरमहेश्वरौ ॥ कोपात्करालवदनौ दुष्प्रेक्ष्यौ तौ बभूवतुः ॥ ३२ ॥ अत्यंतकोपज्वलितान्मुखाद्विष्णोरथ द्विजाः ॥ निश्चक्राम महत्तेजः शंभोः स्रष्टुस्तथैव च ॥ ३३ ॥ अपरेषां सुराणां च देहादिंद्रशरीरतः ॥ तेजः समुदभूत्क्रूरं तदेकं समजायत ॥ ३४ ॥ तेषां तु तेजसां राशिर्ज्वलत्पर्वतसंनिभः ॥ ददृशे देववृंदैस्तैर्ज्वालाव्याप्तदिगंतरः ॥ ३५ ॥ तेजसां समुदायोऽसौ नारी काचिदभूत्तदा ॥ शिवतेजो मुखमभूद्विष्णुतेजो भुजौ द्विजाः ॥ ३६ ॥ ब्रह्मतेजस्तु चरणौ मध्यमैंद्रेण तेजसा ॥ यमस्य तेजसा केशाः कुचौ चंद्रस्य तेजसा ॥ ३७ ॥ जंघोरू कल्पितौ विप्रा वरुणस्य तु तेजसा ॥ नितंबः पृथिवीतेजः पादांगुल्योऽर्कतेजसा ॥ ३८ ॥ करांगुल्यो वसूनां च तेजसा कल्पितास्तथा ॥ कुबेरतेजसा विप्रा नासिका परिकल्पिता ॥ ३९ ॥ नवप्रजापतीनां च तेजसा दंतपंक्तयः ॥ चक्षुर्द्वयं समजनि हव्यवाहनतेजसा ॥ ॥ ४० ॥ उभे संध्ये भ्रुवौ जाते श्रवणे वायुतेजसा ॥ इतरेषां च देवानां तेजोभिरतिदारुणैः ॥ ४१ ॥ कृतान्यावयवा नारी दुर्गा परमभास्वरा ॥ बभूव दुर्धर्षतरा सर्वैरपि सुरासुरैः ॥ ४२ ॥ सर्ववृंदारकानीकतेजःसंघसमुद्भवा ॥ तां दृष्ट्वा प्रीतिमापुस्ते देवा महिषबाधिताः ॥ ४३ ॥ ततो रुद्रादयो देवा विनिष्कृष्यायुधान्निजात् ॥ आयुधानि ददुस्तस्यै शूलादीनि द्विजोत्तमाः ॥ ४४ ॥ भूषणानि ददुस्तस्यै वस्त्रमाल्यानि चंदनम् ॥ सापि देवी तदा वस्त्रैर्भूषणैश्चंदनादिभिः ॥ ४५ ॥ कुसुमैरायुधैर्हारैर्भूषिता परिचारकैः ॥ साट्टहासं प्रमुंचंती भैरवी भैरवस्वना ॥ ४६ ॥ ननाद कंपयंतीव रोदसी देवसेविता ॥ देव्या भैरवनादेन चचाल सकलं जगत् ॥ ४७ ॥ सिंहवाहनमारूढां देवींताममरास्तदा ॥ मुनयः सिद्धगंधर्वास्तुष्टुवुर्जयशब्दतः ॥ ४८ ॥ अतिभीषणनादेन देव्याः क्षुब्धं जगत्त्रयम् ॥ दृष्ट्वा देवारयो दैत्याः समुत्तस्थुरुदायुधाः ॥ ४९ ॥ महिषोऽपि महाक्रोधात्समुद्यतमहायुधः ॥ तं शब्दमवलक्ष्याथ ययावसुरसंवृतः ॥ ५० ॥ व्यलोकयत्ततो देवीं तेजोव्याप्तजगत्त्रयीम् ॥ सायुधानंतबाह्वाढ्यां नादकंपितभूतला

म् ॥ ५१ ॥ क्षोभिताशेषशेषादिमहानागपरंपराम् ॥ विलोक्य देवीमसुराः समनह्यन्नुदायुधाः ॥ ५२ ॥ ततो देव्या तया सार्द्धमसुराणामभूद्रणः ॥
अस्त्रैः शस्त्रैः शरैश्चक्रैर्गदाभिर्मुसलैरपि ॥ ५३ ॥ गजाश्वरथपादातैरसंख्येयैर्महाबलः ॥ महिषो युयुधे तत्र देव्या साकमरिंदमः ॥ ५४ ॥ लक्षको
टिसहस्राणि प्रधानासुरयूथपाः ॥ एकैकस्य तु सेनायास्तेषां संख्या न विद्यते ॥ ५५ ॥ ते सर्वे युगपद्देवीं शस्त्रैरावव्रुरोजसा ॥ सापि देवी ततो
भीमा दैत्यमुक्तास्त्रसंचयम् ॥ ५६ ॥ बिभेद लीलया बाणैः स्वकार्मुकविनिःसृतैः ॥ ससर्ज दैत्यकायेषु बाणपूगान्यनेकशः ॥ ५७ ॥ देव्याश्रयबला
देवा निर्भया दैत्ययूथपैः ॥ युयुधुः संयुगे शस्त्रैरस्त्रैरप्यायुधांतरैः ॥ ५८ ॥ ततो देवा बलोत्सिक्ता देवीशक्त्युपबृंहिताः ॥ निःशेषमसुरान्सर्वानायु
धैर्निरमूलयन् ॥ ५९ ॥ स्वसैन्ये तु क्षयं याते संक्षुब्धो महिषासुरः ॥ चापमादाय वेगेन विकृष्य च महास्वनम् ॥ ६० ॥ संधाय मुमुचे बाणान्देव
सैन्येषु भूसुराः ॥ इंद्रे तु दशसाहस्रं यमे पंचसस्रकम् ॥ ६१ ॥ वरुणे चाष्टसाहस्रं कुबेरे षट्सहस्रकम् ॥ सूर्ये चंद्रे च वह्नौ च वायौ वसुषु चाश्विनोः
॥ ६२ ॥ अन्येष्वपि च देवेषु महिषो दानवेश्वरः ॥ प्रत्येकमयुतं बाणान्मुमुचे बलिनां वरः ॥ ६३ ॥ पलायंते ततो देवा महिषासुरमर्दिताः ॥
देवीं शरणमाजग्मुस्त्राहित्राहीतिवादिनः ॥ ६४ ॥ ततो देवी गणान्स्वस्य भूतवेतालकादिकान् ॥ यूयं नाशयत क्षिप्रमासुरं बलमित्य[१]शात् ॥
॥ ६५ ॥ अहं तु महिषं युद्धे योधयामि बलोद्धतम् ॥ ततो देव्या गणैः सर्वमासुरं क्ष[२]तमाशु वै ॥ ६६ ॥ ततः सैन्ये क्षयं नीते गणै
र्देवीप्रचोदितैः ॥ योद्धुकामः स महिषो गणैः साकं व्यतिष्ठत ॥ ६७ ॥ अत्रांतरे महानादः सुचक्षुश्च महाहनुः ॥ महाचंडो महाभक्षो महोदरम
होत्कटौ ॥ ६८ ॥ पञ्चास्यः पादचूडश्च बहुनेत्रः प्रबाहुकः ॥ एकाक्षस्त्वेकपादश्च बहुपादोऽप्यपादकः ॥ ६९ ॥ एते चान्ये च बहवो महिषासुर
मंत्रिणः ॥ योद्धुकामा रणे देव्याः पुरतस्त्ववतस्थिरे ॥ ७० ॥ सिंहं वाहनमारुह्य ततो देवी मनोजवम् ॥ प्रलयांबुदनिर्घोषं चापमादाय भैरवम् ॥
॥ ७१ ॥ विस्फोट्य मुमुचे बाणान्वज्रवेगसमान्युधि ॥ दशलक्षगजैश्चापि शतलक्षैश्च वाजिभिः ॥ ७२ ॥ शतलक्षै रथैश्चापि लक्षायुतपदातिभिः ॥
युक्तो महाहनुर्दैत्यो देव्या युधि निपातितः ॥७३॥ सैन्ये च तस्य निहता देव्या बाणैर्द्विजोत्तमाः ॥ लक्षकोटिसहस्राणि प्रधानासुरनायकाः ॥७४॥
महिषस्य हि विद्यन्ते महाबलपराक्रमाः ॥ एकैकस्य प्रधानस्य चतुरङ्गबलं तथा ॥ ७५ ॥ महाहनोर्यथा विप्रास्तथैवास्ति महद्बलम् ॥ तत्सर्वं

---

[१] अशात्—आज्ञापयत्—इत्यर्थः । [२] हतम्—इ० पा० ।

निहतं देव्या शरैः कांचनपुंखितैः ॥ ७६ ॥ याममात्रेण विप्रेंद्रास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ७७ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये चक्रतीर्थप्रशंसायां देवीपुराभिधानकथने देवीमहिषासुरयुद्धवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ स्वसैन्यमवलोक्याथ महिषो दानवेश्वरः ॥ हतं देव्या महाक्रोधाच्चंडकोपमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ ॥ महिष उवाच ॥ ॥ चंडकोप महावीर्य युद्ध्यस्वैनां दुरात्मिकाम् ॥ तथास्त्विति स चोक्त्वाथ चंडकोपः प्रतापवान् ॥ २ ॥ अवाकिरद्बाणवर्षैर्देवीं समरमूर्द्धनि ॥ बाणजालानि तस्याशु चंडकोपस्य लीलया ॥ ३ ॥ छित्त्वा जघान शस्त्रेण चंडकोपस्य सांबिका ॥ चकर्त वाजिनोऽप्यस्य सारथिं च ध्वजं धनुः ॥ ४ ॥ उन्ममाथ रथं चापि तं बाणैर्हृद्यताडयत् ॥ स भग्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ॥ ५ ॥ चंडकोपस्ततो देवीं खड्गचर्मधरोऽभ्यगात् ॥ खड्गेन सिंहमाजघ्ने देव्या वाहं महासुरः ॥ ६ ॥ देवीमपि भुजे सव्ये खड्गेन प्रजघान सः ॥ खड्गो देव्या भुजे सव्ये व्यशीर्यत सहस्रधा ॥ ७ ॥ ततः शूलेन महता चंडकोपं तदांबिका ॥ जघान हृदये सोऽपि पपात च ममार च ॥ ८ ॥ चंडकोपे हते तस्मिन्महावीर्ये महाबले ॥ चित्रभानुर्गजारूढो देवीं तामभ्यधावत ॥ ९ ॥ दिव्यां शक्तिं ससर्जाथ महाघंटारवाकुलाम् ॥ न्यवारयत हुंकारैर्देवी शक्तिं निराकुलाम् ॥ १० ॥ ततः शूलेन सा देवी चित्रभानुं व्यदारयत् ॥ मृते तस्मिंस्ततो युद्धे करालो द्रुतमभ्यगात् ॥ ११ ॥ करमुष्टिप्रहारेण सोऽपि देव्या निपातितः ॥ ततो देवी मदोन्मत्तं गदया व्यसुमातनोत् ॥ १२ ॥ बाष्कलं पट्टिशेनापि चक्रेणापि तथांतिकम् ॥ प्राहिणोद्यमलोकाय दुर्गा देवी द्विजोत्तमाः ॥ १३ ॥ एवमन्यान्महाकायान्मंत्रिणो महिषस्य च ॥ शूलेन प्रोथयित्वाथ प्राहिणोद्यमसादनम् ॥ १४ ॥ आत्मसैन्ये हते त्वेवं दुर्गया महिषासुरः ॥ माहिषेणाथ रूपेण गणान्देव्या अभक्षयत्[1] ॥ १५ ॥ तुण्डेन निजघानैकान्खुराघातैस्तथापरान् ॥ निश्वासवायुभिश्चान्यान्पातयामास[2] रोषितः ॥ १६ ॥ देव्या भूतगणं त्वेवं निहत्य महिषासुरः ॥ सिंहं मारयितुं देव्याश्चुक्रोध च ननाद च ॥ १७ ॥ ततः सिंहोऽभवत्क्रुद्धो महावीर्यो महाबलः ॥ खुराभिघातनिर्भिन्नमहीतलमहीधरः ॥ १८ ॥ महिषासुरमायांतं नखैरेनं व्यदारयत् ॥ चंडिकापि ततः क्रुद्धा वधे तस्याकरोन्मतिम् ॥ १९ ॥ बबन्ध पाशैर्महिषं चंडिका कोपमूर्च्छिता ॥ मोचयित्वा ततः पाशांस्त्यक्तमाहिषवेषवान् ॥ २० ॥ सिंहवेषोऽभवद्दैत्यो महाबलपराक्रमः ॥ देवी तस्य शिरो यावच्छेत्तुं बुद्धिमधारयत् ॥ २१ ॥ तावत्स पुरुषो भूत्वा खड्गपाणिरदृश्यत ॥ अथ तं पुरुषं देवी खड्गहस्तं शरोत्करैः ॥ २२ ॥ जघान

---

[1] अभत्सर्यत्–इ० पा० । [2] त्रासयामास–इ० पा० ।

तीक्ष्णधाराग्रैः परमर्मविदारणैः ॥ ततः स पुरुषो विप्रा गजोऽभूद्दस्तदन्तवान् ॥ २३ ॥ दुर्गाया वाहनं सिंहं करेण विचकर्ष च ॥ ततः सिंहः करं
तस्य विचकर्त नखांकुरैः ॥ २४ ॥ भूयो महासुरो जातो माहिषं वेषमाश्रितः ॥ ततः क्रुद्धा भद्रकाली महत्पानमसेवत ॥ २५ ॥ ततः पानवशा
न्मत्ता जहासारुणलोचना ॥ महिषः सोऽपि गर्वेण शृंगाभ्यां पर्वतोत्करान् ॥२६॥ चंडिकां प्रति:चिक्षेप सा च तानच्छिनच्छरैः ॥ ततो देवी जग
न्माता महिषासुरमब्रवीत् ॥ २७ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ कुरु गर्वं क्षणं मूढ मधु यावत्पिबाम्यहम् ॥ निवृत्तमधुपानाहं त्वां नयिष्ये यमक्षयम्॥
॥२८॥हते त्वयि दुराधर्षे मया दैवतकंटके॥स्वंस्वं स्थानं प्रपद्यंतां सिद्धाः साध्या मरुद्गणाः॥२९॥उक्त्वैवं ताडयामास मुष्टिना महिषासुरम्॥ ताडि
तोऽयं ततो देव्या महिषो भृशविह्वलः॥३०॥दक्षिणस्योदधेस्तीरे प्रदुद्राव त्वरान्वितः॥अनुदुद्राव तं देवी सिंहमारुह्य वाहनम्॥३१॥अनुद्रुतस्ततो देव्या
महिषो दानवेश्वरः॥धर्मपुष्करिणीतोये दशयोजनमायते॥३२॥प्रविश्यांतर्हितस्तस्थौ दुर्गाताडनविह्वलः॥ततो दुर्गा समासाद्य धर्मपुष्करिणीतटम् ॥
॥३३॥ नददर्शासुरं तत्र महिषं चंडिका तदा ॥ अशरीरा ततो वाणी दुर्गां देवीमभाषत ॥३४॥ भद्रकालि महादेवि महिषो दानवस्त्वया ॥ ताडितो
मुष्टिना भद्रे धर्मपुष्करिणीजले ॥३५॥ अस्मिन्नंतर्हितः शेते भयार्तो मारयस्व तम् ॥ येन केनाप्युपायेन चैनं प्राणैर्वियोजय ॥३६॥ एवं वाचाऽशरी
रिण्या कथिता चंडिका तदा ॥ प्राह स्ववाहनं सिंहमसुरेंद्रवधोद्यता ॥३७॥ मृगेंद्र सिंहविक्रांत:महाबलपराक्रम ॥ धर्मपुष्करिणीतोयं निःशेषं पीय
तां त्वया ॥ ३८ ॥ देव्यैवमुक्तः पंचास्यो धर्मपुष्करिणीजलम् ॥ निःशेषं च पपौ विप्रा यथा पांसुर्भवेत्तथा ॥ ३९ ॥ निरगान्महिषो दीनस्ततस्तस्मा
ज्जलाशयात् ॥ आयांतमसुरं देवी पादेनाक्रम्य मूर्द्धनि ॥ ४० ॥ कंठं शूलेन तीक्ष्णेन पीडयामास कोपिता ॥ ततो देव्यसिमादाय चकर्तास्य
शिरो महत् ॥ ४१ ॥ एवं स महिषो विप्राः सभृत्यबलवाहनः ॥ दुर्गया निहतो भूमौ पपात च ममार च ॥ ४२ ॥ ततो देवाः सगंधर्वाः सिद्धा
श्च परमर्षयः ॥ स्तुत्वा देवीं ततः स्तोत्रैस्तुष्टा जहृषिरे तदा ॥ ४३ ॥ अनुज्ञातास्ततो देव्या देवा जग्मुर्यथागतम् ॥ ततो देवी जगन्माता स्व
नाम्ना पुरमुत्तमम् ॥ ४४ ॥ दक्षिणस्य समुद्रस्य तीरे चक्रे तदोत्तरे ॥ ततो देव्यनुशिष्टास्ते देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ ४५ ॥ पूरयामासुरमृतैर्धर्मपुष्क
रिणीं तदा ॥ ततो ह्यमृततीर्थाख्यां लेभे तत्तीर्थमुत्तमम् ॥ ४६ ॥ ततो देवी वरमदात्स्वपुरस्य मुदान्विता ॥ पशव्यं चापरोगं च पुरमेतद्भवत्विति
॥ ४७ ॥ ददौ तीर्थाय च वरं स्नातानामत्र वै नृणाम् ॥ यथाभिलाषं सिद्धिः स्यादित्युक्त्वा सा दिवं ययौ ॥ ४८ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥
यत्स्वनाम्ना चकारेदं देवी पुरमनत्तमम् ॥ देवीपत्तनमित्युक्तं तेन देव्याः पुरोत्तमम् ॥ ४९ ॥ देवीपत्तनमारभ्य सुमुहूर्ते दिने द्विजाः ॥ विघ्नेश्वरं

प्रणम्यादौ सलिलस्वामिनं[1] तथा ॥ ५० ॥ महादेवाभ्यनुज्ञातो रामचंद्रोऽतिधार्मिकः ॥ स्थापयित्वा स्वहस्तेन पाषाणनवकं मुदा ॥ ५१ ॥ सेतु
मारब्धवान्विप्रा यावल्लंकामतंद्रितः ॥ सिंहासनं समारुह्य रामो नलकृतं शुभम् ॥ ५२ ॥ वानरैः कारयामास सेतुमब्धौ नलादिभिः ॥ पर्वता
ञ्छाखिनो वृक्षान्दृषदः काष्ठसंचयान् ॥ ५३ ॥ तृणानि च समाजह्रुर्वानरा वनमध्यतः ॥ ५४ ॥ नलस्तानि समादाय चक्रे सेतुं महोदधौ ॥
पंचभिर्दिवसैः सेतुर्यावल्लंकासमीपतः ॥ ५५ ॥ दशयोजनविस्तीर्णश्शतयोजनमायतः ॥ कृतः सेतुर्नलेनाब्धौ पुण्यः पापविनाशनः ॥ ५६ ॥
देवीपुरस्य निकटे नवपाषाणरूपके ॥ सेतुमूले नरः स्नायात्स्वपापपरिशुद्धये ॥ ५७ ॥ चक्रतीर्थे तथा स्नायाद्व्रजेत्सेत्वधिपं हरिम् ॥ देवीपत्तनमा
रभ्य यत्कृतं सेतुबंधनम् ॥ ५८ ॥ तत्सेतुमूलं विप्रेंद्रा यथार्थं[2] परिकल्पितम् ॥ सेतोस्तु पश्चिमा कोटिर्दर्भशय्या प्रकीर्तिता ॥ ५९ ॥ देवीपुरी[3] च
प्राक्कोटिरुभयं सेतुमूलकम् ॥ उभयं पुण्यमाख्यातं पवित्रं पापनाशनम् ॥ ६० ॥ यत्सेतुमूलं गच्छंति येन मार्गेण ये नराः ॥ तत्तन्मार्गगतास्ते
ते तस्मिंस्तस्मिन्विमुक्तिदे ॥ ६१ ॥ स्नात्वादौ सेतुमूले तु चक्रतीर्थे तथैव च ॥ संकल्पपूर्वकं पश्चाद्गच्छेयुः सेतुबंधनम् ॥ ६२ ॥ देवीपुरे तथा
दर्भशय्यायामपि भूसुराः ॥ चक्रतीर्थे शिवे स्नानं पुण्यं पापविनाशनम् ॥६३॥ स्मरणादुभयत्रापि चक्रतीर्थस्य वै द्विजाः ॥ भस्मीभवंति पापानि
लक्षजन्मकृतान्यपि ॥ ६४ ॥ जन्मापि विलयं यायान्मुक्तिश्चापि करे स्थिता ॥ चक्रतीर्थसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ६५ ॥ भूलोके
यानि तीर्थानि गंगादीनि द्विजोत्तमाः ॥ चक्रतीर्थस्य तान्यद्धा कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ ६६ ॥ आदौ तु नवपाषाणमध्येऽब्धौ स्नानमाचरेत् ॥
क्षेत्रपिंडे[4] ततः कुर्याच्चक्रतीर्थे तथैव च ॥ ६७ ॥ सेतुनाथं हरिं सेवेत्स्वपापपरिशुद्धये ॥ एवं हि दर्भशय्यायां कुर्युस्तन्मार्गतो गताः ॥ ६८ ॥ आरूढं
रामचंद्रेण यो नमस्कुरुते जनः ॥ सिंहासनं नलकृतं न तस्य नरकाद्भयम् ॥ ६९ ॥ सेतुमादौ नमस्कुर्याद्रामं ध्यायन्हृदा तदा ॥ रघुवीरपदन्या
सपवित्रीकृतपांसवे ॥ ७० ॥ दशकंठशिरश्छेदहेतवे सेतवे नमः ॥ केतवे रामचंद्रस्य मोक्षमार्गैकहेतवे ॥ ७१ ॥ सीताया मानसांभोजभानवे सेतवे
नमः ॥ ॥ साष्टांगं प्रणिपत्यादौ मंत्रेणानेन वै द्विजाः ॥ ७२ ॥ ततो वेतालवरदं तीर्थं गच्छेन्महाबलम् ॥ तत्र स्नानादवाप्नोति
सिद्धिं पारामिकां नरः ॥ ७३ ॥ योऽध्यायमेनं पठते मनुष्यः शृणोति वा भक्तियुतो द्विजेंद्राः ॥ स्वर्गादयस्तस्य न दुर्लभाः स्युः कैवल्यमप्यस्य
करस्थमेव ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमहात्ये चक्रतीर्थप्रशंसायां देवीपुराभिधानकथने

---

[1] तिलकस्वामिनम्–इ० पा० । [2] यात्रार्थम्–इ० पा० । [3] दुर्गापुरी–इ० पा० । [4] क्षेत्रपिण्डम्–इ० पा० ।

महिषासुरसंहारवर्णनंनाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ भगवन्सूत सर्वज्ञ कृष्णद्वैपायनप्रिय ॥ त्वन्मुखाद्वै कथाः श्रुत्वा
श्रोत्रकामृतवर्षिणीः ॥ १ ॥ तृप्तिर्न जायतेऽस्माकं त्वद्वचोमृतपायिनाम् ॥ अतः शुश्रूषमाणानां भूयो ब्रूहि कथाः शुभाः ॥ २ ॥ वेतालवरदंनाम
चक्रतीर्थस्य दक्षिणे ॥ तीर्थमस्ति महापुण्यमित्यवादी[1]र्भवान्पुरा ॥ ३ ॥ वेतालवरदाभिख्या तीर्थस्यास्यागता कथम् ॥ किं प्रभावं च तत्तीर्थमेतन्नो
वक्तुमर्हसि ॥ ४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं हि युष्माभिरतिगुह्यं मुनीश्वराः ॥ शृणुध्वं मनसा सार्द्धं ब्रवीम्यत्यद्भुतां कथाम् ॥ ५ ॥
पामरा अपि मोदन्ते यां वै श्रुत्वा कथां शुभाम् ॥ कथा चेयं महापुण्या पुरा कैलासपर्वते ॥ ६ ॥ केलिकालेषु पार्वत्यै शंभुना कथिता
द्विजाः ॥ तां ब्रवीमि कथामेनामत्यद्भुततरां हि वः ॥ ७ ॥ पुरा हि गालवोनाम महर्षिः सत्यवाक्छुचिः ॥ चिंतयानः परं ब्रह्म तपस्तेपे निजाश्रमे॥
॥ ८ ॥ तस्य कन्यां[2] महाभागा रूपयौवनशालिनी ॥ नाम्ना कांतिमती बाला व्यचरत्पितुरंतिके ॥ ९ ॥ आहरंती च पुष्पाणि बल्यर्थं तस्य वै
मुनेः ॥ वेदिसंमार्जनादीनि समिदाहरणानि च ॥ १० ॥ कुर्वंती पितरं बाला सम्यक्परिचचार ह ॥ कदाचित्सा तु बल्यर्थं पुष्पाण्याहर्तुमुद्यता ॥
॥ ११ ॥ तस्मिन्वने कांतिमती सुदूरमगमत्तदा ॥ तत्र पुष्पाणि रम्याणि समाहृत्य च पेटके ॥ १२ ॥ तूर्णं निववृते बाला पितृशुश्रूषणे रता ॥
निवर्तमानां तां कन्यां विद्याधरकुमारकौ ॥ १३ ॥ सुदर्शनसुकर्णाख्यौ विमानस्थौ ददर्शतुः ॥ तां दृष्ट्वा गालवसुतां रूपयौवनशालिनीम् ॥१४॥
कामस्य पत्नीं ललितां रतिं मूर्तिमतीमिव ॥ सुदर्शनाभिधो ज्येष्ठो विद्याधरकुमारकः ॥ १५ ॥ हर्षसंफुल्लनयनश्चकमे काममोहितः ॥ पूर्णचन्द्रा
ननां तां वै वीक्षमाणो मुहुर्मुहुः ॥ १६ ॥ तया रिरंसुकामोऽसौ विमानाग्रादवातरत् ॥ तामुपेत्य मुनेः कन्यामित्युवाच सुदर्शनः ॥ १७ ॥
॥ ॥ सुदर्शन उवाच ॥ ॥ कासि भद्रे सुता कस्य रूपयौवनशालिनी ॥ रूपमप्रतिमं ह्येतदाह्लादयति मे मनः ॥ १८ ॥ त्वां दृष्ट्वा रतिसंकाशां
बाधते मां मनोभवः ॥ सुकण्ठनामधेयस्य विद्याधरपतेरहम् ॥ १९ ॥ आत्मजो रूपसंपन्नो नाम्ना चैव सुदर्शनः ॥ प्रतिगृह्णीष्व मां भद्रे रक्ष मां
करुणादृशा ॥ २० ॥ भर्तारं मां समासाद्य सर्वान्भोगानवाप्स्यसि ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य विद्याधरसुतस्य सा ॥ २१ ॥ तदा कांतिमती वाक्यं
धर्मयुक्तमभाषत ॥ सुदर्शन महाभाग विद्याधरपतेः सुत ॥ २२ ॥ आत्मजां मां विजानीहि गालवस्य महात्मनः ॥ कन्या चाहमनूढास्मि पितृशु

---

[1] इत्यवादि त्वया पुरा–इ०पा० । [2] पुत्री–इ०पा० ।

श्रूषणे रता ॥ २३ ॥ बल्यर्थं हि पितुश्चाहं पुष्पाण्याहर्तुमागता ॥ आहरंत्याश्च पुष्पाणि याम एको न्यवर्तत ॥ २४ ॥ मद्विलंबेन स मुनिर्देवतार्चनतत्परः ॥ कोपं विधास्यते नूनं तपस्वी मुनिपुंगवः ॥ २५ ॥ तच्छीघ्रमद्य गच्छामि पुष्पाण्यप्याहृतानि मे ॥ कन्याश्च पितुराधीना न स्वतन्त्राः कदाचन ॥२६॥ यदि मामिच्छति भवान्पितरं मम याचय ॥ इति विद्याधरसुतमुक्त्वा कांतिमती तदा ॥ २७ ॥ पितुराशंकिता तूर्णमाश्रमं गन्तुमुद्यता ॥ गच्छन्तीं तां समालोक्य विद्याधरकुमारकः ॥ २८ ॥ तूर्णं जग्राह केशेषु धावित्वा मदनार्दितः ॥ अभ्येत्य निजकेशेषु गृह्णन्तं तं विलोक्य सा ॥ २९ ॥ उच्चैश्चक्रंद सहसा कुररीव मुनेः सुता ॥ अस्माद्विद्याधरसुताज्जनक त्राहि मां विभो ॥ ३० ॥ बलाद्गृह्णाति दुष्टात्मा विद्याधरसुतोऽद्य माम् ॥ इत्थमुच्चैः प्रचुक्रोश स्वाश्रमान्नातिदूरतः ॥ ३१ ॥ तदाक्रंदितमाकर्ण्य गन्धमादनवासिनः ॥ मुनयस्तु पुरस्कृत्य गालवं मुनिपुंगवम् ॥ ३२ ॥ किमेतदिति विज्ञातुं तं देशं तूर्णमाययुः ॥ तं देशं तु समागत्य सर्वे ते ऋषिपुंगवाः ॥ ३३ ॥ विद्याधरगृहीतां तां ददृशुर्मुनिकन्यकाम् ॥ विद्याधरसुतं चान्यमंतिके समुपस्थितम् ॥ ३४ ॥ एतद्दृष्ट्वा महायोगी गालवो मुनिपुंगवः ॥ गतः कोपवशं किंचिद्दुरात्मान शशाप तम् ॥ ३५ ॥ कृतवानीदृशं कार्यं यत्त्वं विद्याधराधम ॥ तद्याहि मानुषीं योनिं स्वस्य दुष्कर्मणः फलम् ॥ ३६ ॥ संप्राप्य मानुषं जन्म बहुदुःखसमाकुलम् ॥ अचिरेण तु कालेन तस्मिन्नेव तु जन्मनि ॥ ३७ ॥ मनुष्यैरपि निंद्यं तद्वेतालत्वं प्रयास्यसि ॥ मांसानि शोणितं चैव सर्वदा भक्षयिष्यसि ॥ ३८ ॥ वेताला राक्षसप्राया बलाद्गृह्णन्ति योषितः ॥ तस्मात्त्वं मानुषो भूत्वा वेतालत्वमवाप्स्यसि ॥ ३९ ॥ तव दुष्कर्मणो योऽसावनुमंता कनिष्ठकः ॥ सुकर्ण इति विख्यातो भविता सोपि मानुषः ॥ ४० ॥ किं तु साक्षान्न कृतवान्यतोऽसावीदृशीं क्रियाम् ॥ तन्मानुषत्वमेवास्य वेतालत्वं तु नो भवेत् ॥ ४१ ॥ विज्ञप्तिकौतुकाभिख्यं यदा विद्याधराधिपम् ॥ द्रक्ष्यतेऽसौ कनिष्ठस्ते तदा शापाद्विमोक्ष्यते ॥ ४२ ॥ ईदृशस्य तु यः कर्ता महापापस्य कर्मणः ॥ स त्वं संप्राप्य मानुष्यं तस्मिन्नेव तु जन्मनि ॥ ४३ ॥ वेतालजन्म संप्राप्य चिरं लोके चरिष्यसि ॥ इत्युक्त्वा गालवः कन्यां गृहीत्वा मुनिभिः सह ॥ ४४ ॥ विद्याधरसुतौ शप्त्वा स्वाश्रमं प्रति निर्ययौ ॥ ततस्तस्मिन्महाभागे निर्याते मुनिपुंगवे ॥ ॥ ४५ ॥ सुदर्शनसुकर्णाख्यौ विद्याधरपतेः सुतौ ॥ मुनिशापेन दुःखार्तौ चिंतयामासतुर्भृशम् ॥ ४६ ॥ कर्तव्यं तौ विनिश्चित्य सुदर्शनसुकर्णकौ ॥ गोविंदस्वामिनामानं यमुनातटवासिनम् ॥ ४७ ॥ ब्राह्मणं शीलसंपन्नं पितृत्वे परिकल्प्य तौ ॥ परित्यज्य स्वकं रूपमजायेतां तदात्मजौ ॥ ४८ ॥ विजयाशोकदत्ताख्यौ तस्य पुत्रौ बभूवतुः ॥ सुतो विजयदत्ताख्यो ज्येष्ठो जज्ञे सुदर्शनः ॥ ४९ ॥ अशोकदत्तनामा तु सुकर्णश्च

कनिष्ठकः ॥ विजयाशोकदत्तौ तु क्रमाद्यौवनमापतुः ॥ ५० ॥ एतस्मिन्नेव काले तु यमुनायास्तटे शुभे ॥ अनावृष्ट्या तु दुर्भिक्षमभूद्वादशवार्षिकम् ॥ ५१ ॥ गोविंदस्वामिनामा तु ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ दुर्भिक्षोपहतां दृष्ट्वा तदानीं स निजां पुरीम् ॥ ५२ ॥ प्रययौ काशीनगरं सपुत्रः सह भार्यया ॥ स प्रयागं समासाद्य पुण्यं दृष्ट्वा महावटम् ॥ ५३ ॥ कपालमालाभरणं सोऽपश्यद्यतिनं पुरः ॥ गोविंदस्वामिनामा तु नमश्चक्रे स तं मुनिम् ॥ ५४ ॥ सपुत्रस्य सभार्यस्य सोऽवादीदाशिषो मुनिः ॥ इदं च वचनं प्राह गोविंदस्वामिनं प्रति ॥ ५५ ॥ ज्येष्ठेनानेन पुत्रेण सांप्रतं ब्राह्मणोत्तम ॥ क्षिप्रं विजयदत्तेन वियोगस्ते भविष्यति ॥ ५६ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा गोविंदस्वामिनामकः ॥ सूर्ये चास्तं गते तत्र सांध्यं कर्म समाप्य च ॥ ५७ ॥ सभार्यः ससुतो विप्रः सुदूराध्वसमाकुलः ॥ उवास तस्यां शर्वर्य्यां शून्ये वै देवतालये ॥ ५८ ॥ तदा त्वशोकदत्तश्च ब्राह्मणी च समाकुलौ ॥ वस्त्रेणास्तीर्य पृथिवीं रात्रौ निद्रां समापतुः ॥ ५९ ॥ ततो विजयदत्तस्तु दूरमार्गविलंघनात् ॥ बभूवात्यंतमलसो भृशं शीतज्वरार्दितः ॥ ६० ॥ गोविंदस्वामिना पित्रा शीतबाधानिवृत्तये ॥ गाढमालिंग्यमानोऽपि शीतबाधां न सोऽत्यजत् ॥ ६१ ॥ बाधतेऽत्यर्थमधुना तात मां शीतलो ज्वरः ॥ एतद्बाधानिवृत्त्यर्थं वह्निमानय मा चिरम् ॥ ६२ ॥ इति पुत्रवचः श्रुत्वा सर्वत्राग्निं गवेषयन् ॥ अलब्धवह्निः प्रोवाच पुनरभ्येत्य पुत्रकम् ॥ ६३ ॥ न वह्निं पुत्र विंदामि मार्गमाणोऽपि सर्वशः ॥ रात्रिमध्ये तु संप्राप्ते द्वारेषु पिहितेषु च ॥ ६४ ॥ निद्रापरवशाः पौरा नैव दास्यंति पावकम् ॥ इत्थं विजयदत्तोऽसावुक्तः पित्रा ज्वरातुरः ॥ ६५ ॥ ययाचे वह्निमेवासौ पितरं दीनया गिरा ॥ शीतज्वरसमुद्भूतशीतबाधाप्रपीडितम् ॥ ६६ ॥ हिमशीकरवान्वायुर्द्विगुणं बाधतेऽद्य माम् ॥ वह्निर्न लब्ध इति वै मिथ्यैवोक्तं पितस्त्वया ॥ ६७ ॥ दूरादेष पुरोभागे ज्वालामालासमाकुलः ॥ शिखाभिर्लेलिहानोभ्रं दृश्यते पश्य पावकः ॥ ६८ ॥ तं वह्निमानय क्षिप्रं तात शीतनिवृत्तये ॥ इत्युक्तवन्तं तं पुत्रं स पिता प्रत्यभाषत ॥ ६९ ॥ नानृतं वच्मि पुत्राद्य सत्यमेव ब्रवीम्यहम् ॥ वह्निमान्योऽयमुद्देशो दूरादेव विलोक्यते ॥ ७० ॥ पितृकाननदेशं तं पुत्र जानीहि सांप्रतम् ॥ यद्येषोभ्रंलिहज्वालः पुरस्ताज्ज्वलतेऽनलः ॥ ७१ ॥ पुत्र वित्रासजनकं तं जानीहि चितानलम् ॥ अमंगलो न सेव्योऽयं चिताग्निः स्पर्शदूषितः ॥ ७२ ॥ तस्य चायुःक्षयं याति सेवते यश्चितानलम् ॥ तस्मात्तवायुर्हानिर्मा भूयादिति मया सुत ॥ ७३ ॥ अमंगलस्तथास्पृश्यो नानीतोऽयं चितानलः ॥ इत्युक्तवंतं पितरं स दीनः प्रत्यभाषत ॥ ७४ ॥ अयं शवानलो वा स्यादध्वरानल एव वा ॥ सर्वथानीयतामेष नोचेन्मे मरणं भवेत् ॥ ७५ ॥ पुत्रस्नेहाभिभूतोऽथ समाहर्तुं चितानलम् ॥ गोविंदस्वामिनामा तु श्मशानं शीघ्रमभ्यगात् ॥ ७६ ॥ गोविंदस्वा

मिनि गते समाहर्तुं चितानलम् ॥ तूर्णं विजयदत्तोऽपि तदा गच्छंतमन्वयात् ॥ ७७ ॥ संप्राप्य तापनिकटं विकीर्णास्थि चितानलम् ॥ आलिंगन्निव सोद्वेगं शनैर्निर्वृतिमाप्तवान् ॥ ७८ ॥ अथावादीत्स पितरं तदिदं परिवर्तुलम् ॥ अतिदीप्तं विभात्यग्नौ किं रक्तांबुजसन्निभम् ॥ ७९ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पुत्रस्य ब्राह्मणोत्तमः ॥ निपुणं तं निरूप्यैतद्वचनं पुनरब्रवीत् ॥ ८० ॥ ॥ गोविंदस्वाम्युवाच ॥ ॥ एतत्कपालमनलज्वालावलयवर्तुलम् ॥ वसाकीकसमांसाढ्यमेतद्रक्तांबुजोपमम् ॥ ८१ ॥ द्विजस्य सूनुः श्रुत्वेति काष्ठाग्रेण जघान तत् ॥ येन तत्स्फुटनोद्गीर्णवसासिक्तमुखोऽभवत् ॥ ८२ ॥ कपालघट्टनाद्रक्तं यत्संसक्तं मुखे तदा ॥ जिह्वया लेलिहानोऽसौ मुहुस्तद्रक्तमास्वदत् ॥ ८३ ॥ आस्वाद्यैवं समादाय तत्कपालं समाकुलः ॥ पीत्वा वसां महाकायो बभूवातिभयंकरः ॥ ८४ ॥ सद्यो वेतालतां प्राप तीक्ष्णदंष्ट्रस्तदा निशि ॥ तस्याट्टहासघोषेण दिशश्च प्रदिशस्तदा ॥ ८५ ॥ द्यौरंतरिक्षं भूमिश्च स्फुटिता इव सर्वशः ॥ तस्मिन्वेगात्समाकृष्य पितरं हन्तुमुद्यते ॥ ८६ ॥ मा कृथाः साहसमिति प्रादुरासीद्वचो दिवि ॥ स दिव्यां गिरमाकर्ण्य वेतालोऽतिभयंकरः ॥ ८७ ॥ पितरं तं परित्यज्य महावेगसमन्वितः ॥ तूर्णमाकाशमाविश्य प्रययावस्खलद्गतिः ॥८८॥ स गत्वा दूरमध्वानं वेतालैः सह संगतः ॥ तमागतं समालोक्य वेतालास्सर्व एव ते ॥ ८९ ॥ कपालस्फोटनादेष वेतालत्वं यदाप्तवान् ॥ कपालस्फोटनामानमाह्वयांचक्रिरे ततः ॥९०॥ ततः कपालस्फोटोऽसौ वेतालैः सर्वतो वृतः॥ नरास्थिभूषणाख्यस्य सद्यो वेतालभूपतेः ॥९१॥ अन्तिकं सहसा प्राप महाबलसमन्वितः ॥ नरास्थिभूषणश्चैनं सेनापतिमकल्पयत् ॥ ९२ ॥ तं कदाचित्तु गन्धर्वश्चित्रसेनाभिधो बली ॥ नरास्थिभूषणं संख्ये न्यवधीत्सोऽपि संस्थितः ॥ ९३ ॥ नरास्थिभूषणे तस्मिन्गन्धर्वेण हते युधि ॥ तदा कपालस्फोटोऽसौ तत्पदं समवाप्तवान् ॥ ९४ ॥ विद्याधरेन्द्रस्य सुतः सुदर्शनो मनुष्यतां वै प्रथमं स गत्वा ॥ वेतालतां प्राप्य महर्षिशापात्क्रमाच्च वेतालपतिर्बभूव ॥ ९५ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये वेतालवरदतीर्थप्रशंसायां सुदर्शनवेतालत्वप्राप्तिवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

ततः स विप्रः प्रत्यूषे पुत्रशोकेन पीडितः ॥ अशोकदत्तसंयुक्तो भार्यया विललाप ह ॥ १ ॥ विलपंतं समालोक्य गोविंदस्वामिनं द्विजाः ॥ वणिक्समुद्रदत्ताख्यः समानिन्ये निजं गृहम् ॥ २ ॥ समानीय समाश्वास्य दयायुक्तो वणिग्वरः ॥ स्वधनानां हि सर्वेषां रक्षितारमकल्पयत् ॥ ३ ॥ स्मरन्महायतिवचः पुत्रदर्शनलालसः ॥ स तस्थौ वणिजो गेहे पुत्रभार्यासमन्वितः ॥ ४ ॥ अशोकदत्तनामा तु द्वितीयो विप्रनंदनः ॥ शस्त्रे चैव तथा शास्त्रे बभूवातिविचक्षणः ॥ ५ ॥ तथा

न्यास्वपि विद्यासु नास्ति तत्सदृशो भुवि ॥ कृतविद्यो द्विजसुतः प्रख्यातो नगरेऽभवत् ॥ ६ ॥ अत्रांतरे नरपतिं प्रतापमुकुटाभिधम् ॥ काशीदेशाधिपो मल्लः कश्चिदभ्याययौ बली ॥ ७ ॥ प्रतापमुकुटो राजा मल्लस्यास्य जयाय सः ॥ बलिनं द्विजपुत्रं तमाह्वयामास भृत्यकैः ॥ ८ ॥ तमागतं समालोक्य प्रतापमुकुटोऽब्रवीत् ॥ अशोकदत्त सहसा मल्लमेनं बलोत्कटम् ॥ ९ ॥ दुर्जयं जहि संग्रामे त्वं वै बलवतां वरः ॥ दाक्षिणात्यमहामल्लपतावस्मिञ्जिते त्वया ॥ १० ॥ यदिष्टं तव तत्सर्वं दास्याम्यहं न संशयः ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा बलवान्द्विजनंदनः ॥ ११ ॥ दाक्षिणात्यमहामल्लनृपतिं समताडयत् ॥ ताडितो द्विजपुत्रेण मल्लः स बलिना बली ॥ १२ ॥ सद्यो विवृत्तनयनः [१]परासुर्न्यपतद्भुवि ॥ द्विजपुत्रस्य तत्कर्म देवैरपि सुदुष्करम् ॥ १३ ॥ प्रतापमुकुटो दृष्ट्वा प्रसन्नहृदयोऽभवत् ॥ दत्त्वा बहुधनान्ग्रामान्समीपेऽस्थापयत्तदा ॥ १४ ॥ स कदाचिन्महाराजः सहितो द्विजसूनुना ॥ संध्यायां विजने देशे चचार तुरगेण वै ॥ १५ ॥ द्विजसूनुसखस्तत्र दीनां वाणीमथाशृणोत् ॥ राजन्नल्पापराधोऽहं शत्रुप्रेरणयासकृत् ॥ १६ ॥ दण्डपालेन निहितः शूले निर्घृणचेतसा ॥ दिनमद्य चतुर्थं मे शूलस्थस्यैव जीवतः ॥ १७ ॥ प्राणाः सुखेन निर्यांति न हि दुष्कृतकर्मणाम् ॥ भृशं मां बाधते तृष्णा तां निवारय भूपते ॥ १८ ॥ इति दीनां समाकर्ण्य वाचं राजा द्विजात्मजम् ॥ अशोकदत्तनामानं धैर्यवंतमभाषत ॥ १९ ॥ अस्मै निरपराधाय शूलप्रोताय जंतवे ॥ तृष्णार्दिताय दातव्यं द्विजसूनो त्वया जलम् ॥ ॥ २० ॥ इत्यादिष्टो नरेन्द्रेण सहसा द्विजनन्दनः ॥ जलपूर्णं समादाय कलशं वेगवान्ययौ ॥ २१ ॥ तच्छ्मशानं समासाद्य भूतवेतालसंकुलम् ॥ शूलप्रोताय वै तस्मै जलं दातुं समुत्सुकः ॥ २२ ॥ ददर्शाथ स्थितां नारीं नवयौवनशालिनीम् ॥ उदैक्षत महाकांतिं मूर्तामिव रतिं द्विजः ॥ ॥ २३ ॥ तामालोक्य ततः प्राह धैर्यवान्द्विजनंदनः ॥ कासि भद्रे वरारोहे श्मशाने विजने स्थिता ॥ २४ ॥ अस्याधस्तात्किमर्थं त्वं शूलप्रोतस्य तिष्ठसि ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा सा प्राह रुचिरानना ॥ २५ ॥ पुरुषो वल्लभोऽयं मे शूले राज्ञा समर्पितः ॥ धनं यथा च कृपणः पश्य प्राणान्न मुंचति ॥ २६ ॥ आसन्नमरणं चैनमनुयातुमिह स्थिता ॥ तृषितो याचते वारि मामयं व्यथते मुहुः ॥ २७ ॥ शूलप्रोतोद्धतग्रीवं मुमूर्षुं प्राणनायकम् ॥ नास्मि पाययितुं शक्ता जलमेनमधः स्थिता ॥२८॥ अशोकदत्तस्तच्छ्रुत्वा करुणावरुणालयः ॥ तत्कालसदृशं वाक्यं तां वधूमब्रवीत्तदा ॥२९॥ ॥ अशोकदत्त उवाच ॥ ॥ मातर्मत्स्कंधमारुह्य देह्यस्मै शीतलं जलम् ॥ सा तथेति तमाभाष्य तरुणी त्वरयान्विता ॥३०॥

---

[१] गतासुः–इ० पा०।

आनम्रवपुषस्तस्य स्कंधं पद्भ्यां रुरोह वै ॥ द्विजसूनुर्ददर्शाथ शोणितं नूतनं पतत्॥३१॥किमेतदिति सोपश्यदुन्नम्य सहसा मुखम् ॥ भक्ष्यमाणं तया तत्स विज्ञाय द्विजनंदनः ॥३२॥अशोकदत्तो जग्राह तस्याः पादं सनूपुरम्॥ ततोऽगान्नूपुरं त्यक्त्वा बद्धरत्नं विहाय तत्॥३३॥ प्रत्युप्तानेकरत्नाढ्यं तदादाय च नूपुरम् ॥ अशोकदत्तः प्रययौ तच्छ्मशानान्नृपांतिकम्॥३४॥स्मशानवृत्तं तत्सर्वं स नृपाय निवेद्य वै॥महार्घ्यरत्नप्रत्युप्तं नूपुरं च ददौ तदा ॥३५॥ ज्ञात्वा तद्वीरचरितं वीरैरन्यैः सुदुष्करम् ॥ ददौ मदनलेखाख्यां सुतां तस्मै महीपतिः॥३६॥कदाचिदथ तद्दिव्यं नूपुरं वीक्ष्य भूपतिः॥ अस्य नूपुरवर्यस्य तुल्यं वै नूपुरांतरम्॥ ३७ ॥ कुतो वा लभ्यत इति सादरं समचिंतयत् ॥ अशोकदत्तस्तु तदा विज्ञाय नृपकांक्षितम् ॥ ३८ ॥ नूपुरांतरसिद्ध्यर्थं चिंतयामास चेतसा ॥ श्मशाने नूपुरमिदं यतः प्राप्तं मया पुरा ॥ ३९ ॥तां नूपुरांतरप्राप्त्यै कुत्र द्रक्ष्यामि सांप्रतम् ॥ इत्थं वितर्क्य बहुधा निश्चिकाय महामतिः॥४०॥ विक्रेष्यामि महामांसं समेत्य पितृकाननम् ॥ तत्र राक्षसवेतालपिशाचादिषु सर्वशः॥४१॥ मंत्रैराहूयमानेषु साप्यायास्यति राक्षसी ॥ तामागतां बलाद्धृत्य तद्ग्रहीष्यामि नूपुरम्॥४२॥ राक्षसानां सहस्रं वा पिशाचानां तथायुतम्[1] ॥ वेतालानां तथा कोटिर्न लक्ष्यं बलिनो मम ॥ ४३ ॥ इति निश्चित्य मनसा श्मशानं सहसा ययौ ॥ विक्रीणानो महामांसं मंत्रैराहूय राक्षसान् ॥४४॥गृहाणेत्युच्चया वाचा चचार श्रावयन्दिशः ॥ विक्रीयते महामांसं गृह्यतांगृह्यतामिति ॥ ४५ ॥ तत्र राक्षसवेतालाः कंकालाश्च पिशाचकाः ॥ अन्ये च भूतनिवहाः समाजग्मुः प्रहर्षिताः ॥ ॥ ४६ ॥ भक्षयिष्यामहे सर्वे मांसमिष्टतमं त्विति ॥ तत्रागच्छत्सु सर्वेषु रक्षःकन्यांसमावृता[2] ॥ ४७ ॥ आययौ राक्षसी सापि मांसभक्षणलालसा ॥ गवेषयंस्तदा विप्रस्तां समुद्वीक्ष्य राक्षसीम् ॥ ४८ ॥ सेयं दृष्टा पुरेत्येष प्रत्यभिज्ञानमाप्तवान् ॥ तामाह द्विजपुत्रोऽन्यद्देहि मे नूपुरं त्विति ॥ ४९ ॥ सा तस्य वचनं श्रुत्वा प्रीता वाक्यमथाऽब्रवीत् ॥ ममैव च त्वया नीतं पुरा वीरेंद्र नूपुरम् ॥ ५० ॥ गृहाण रत्नरुचिरं द्वितीयमपि नूपुरम् ॥ इत्युक्त्वा नूपुरं तस्मै स्वसुतां च ददौ प्रियाम् ॥ ५१ ॥ विद्युत्केश्या तदा दत्तां प्रियां विद्युत्प्रभाभिधाम् ॥ विप्रः संप्राप्य मुमुदे रूपयौवनशालिनीम् ॥ ५२ ॥ विद्युत्केशी तु जामात्रे हेमाब्जमपि सा ददौ ॥ विद्युत्प्रभां नूपुरं च हेमाब्जमपि लभ्य सः ॥ ५३ ॥ श्वश्रूमाभाष्य सहसा पुनः प्रायान्नृपांतिकम् ॥ ततः प्रतापमुकुटो नूपुरप्राप्तिनंदितः ॥ ५४ ॥ शौर्यधैर्यसमायुक्तं प्रशशंस द्विजात्मजम्॥ अथ विद्युत्प्रभां विप्रः सोऽब्रवीद्रहसि प्रियाम् ॥ ५५ ॥ मात्रा तव कुतो लब्धमेतद्धेमांबुजं प्रिये ॥ एतत्तुल्यानि चान्यानि यतः प्राप्स्ये वरानने ॥ ५६ ॥ द्विजात्मजं ततः प्राह पतिं

---

[1] पुनः--इ० पा० । [2] रक्षःकन्याः समातृकाः–इ० पा० ।

विद्युत्प्रभा रहः ॥ प्रभो कपालविस्फोटनाम्नो वेतालभूपतेः ॥ ५७ ॥ अस्ति दिव्यं सरः किंचिद्धेमांबुजपरिष्कृतम् ॥ तव श्वश्र्वा जलक्रीडां वितन्वंत्येदमाहृतम् ॥ ५८ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तत्र मां नयेति जगाद सः ॥ ततः सा सहसा विप्रं निन्ये तत्कांचनं सरः ॥ ५९ ॥ ततः स हेमपद्मानामाजिहीर्षुर्द्विजात्मजः ॥ तद्विघ्नकारिणः सर्वान्वेतालादींस्ततोऽवधीत् ॥ ६० ॥ स्वयं कपालविस्फोटं निहताशेषसैनिकम् ॥ ददर्श वेतालपतिं तं च हंतुं प्रचक्रमे ॥ ६१ ॥ अत्रांतरे महातेजा नाम्ना विज्ञप्तिकौतुकः ॥ विद्याधरपतिः प्राप्य विमानेनैनमब्रवीत् ॥ ६२ ॥ अशोकदत्त विप्रेंद्र साहसं मा कृथा इति ॥ तदाकर्ण्य द्विजसुतो विमानवरसंस्थितम् ॥६३॥ ददर्श प्रभया युक्तं विद्याधरपतिं दिवि ॥ तस्य दर्शनमात्रेण शापान्मुक्तो द्विजात्मजः ॥ ६४ ॥ संत्यज्य मानुषं रूपं दिव्यं रूपमवाप्तवान् ॥ विमानवरमारूढं दिव्याभरणभूषितम् ॥ ६५ ॥ शापान्मुक्तं सुकर्णं तं प्राह विज्ञप्तिकौतुकः ॥ अयं सुकर्ण ते भ्राता गालवस्य महामुनेः ॥ ६६ ॥ शापाद्वेतालतां प्राप तत्कन्यास्पर्शपातकी ॥ त्वं च शप्तः पुरा तेन तत्पापस्यानुमोदकः ॥ ६७ ॥ तवायमल्पपापस्य शापो मद्दर्शनावधिः ॥ कल्पिस्ततेन मुनिना शापांतो नास्य कल्पितः ॥ ६८ ॥ तदेहि मुक्तशापोसि सुकर्ण स्वर्गमारुह ॥ ततः सुकर्णस्तं प्राह विद्याधरकुलाधिपम् ॥ ६९ ॥ विद्याधरपते भ्रात्रा विना ज्येष्ठेन सांप्रतम् ॥ सर्वभोगयुतं स्वर्गं नैव गंतुं समुत्सहे ॥ ७० ॥ शापस्यांतो यथा भूयान्मम भ्रातुस्तथा वद ॥ तमुवाच महातेजास्तथा विज्ञप्तिकौतुकः ॥ ७१ ॥ दुर्निवारमिमं शापमन्यः को वा निवारयेत् ॥ किं तु गुह्यतमं किंचित्तव वक्ष्यामि सांप्रतम्॥७२॥ब्रह्मणा सनकादिभ्यो मुनिभ्यः कथितं पुरा॥सर्वतीर्थाश्रये पुण्ये दक्षिणस्योदधेस्तटे॥७३॥चक्रतीर्थसमीपे तु तीर्थमस्ति महत्तरम्॥ महापातकसंघाश्च यस्य दर्शनमात्रतः॥७४॥नश्यंति तत्क्षणादेव न जाने स्नानजं फलम्॥तत्र गत्वा तव ज्येष्ठो यदि स्नायान्महत्तरे ॥७५॥ वेतालत्वं त्यजेन्नूनं तदा गालवशापजम्॥ सुकर्णस्तद्वचः श्रुत्वा भ्रात्रा वेतालरूपिणा ॥७६॥ सहितः सहसा प्रायाद्दक्षिणस्योदधेस्तटम् ॥ दक्षिणं चक्रतीर्थाख्यादुत्तरं गंधमादनात् ॥ ७७ ॥ ब्रह्मणा सनकादिभ्यः कथितं तीर्थमभ्यगात् ॥ तत्तीर्थकूलमासाद्य भ्रातरं चेदमब्रवीत् ॥ ७८ ॥ भ्रातर्गालवशापस्य घोरस्यास्य निवृत्तये ॥ तीर्थेऽस्मिन्नचिरात्स्नाहि सर्वतीर्थोत्तमोत्तमे ॥ ७९ ॥ तस्मिन्नवसरे विप्रास्तस्य तीर्थस्य शीकराः ॥ न्यपतंस्तस्य गात्रेषु वायुना वै समाहृताः ॥ ८० ॥ स तच्छीकरसंस्पर्शात्त्यक्त्वा वेतालतां तदा ॥ तदेव मानुषं भावं द्विजपुत्रत्वमाप्तवान् ॥ ८१ ॥ ततः संकल्प्य सहसा तस्मिंस्तीर्थोत्तमोत्तमे ॥ मनुष्यत्वनिवृत्त्यर्थं निममज्ज द्विजात्मजः ॥ ८२ ॥

---

१ रथम्—इ० पां० ।

उत्तिष्ठन्नेव सहसा दिव्यं रूपमवाप्तवान् ॥ विमानवरमारूढो देवस्त्रीपरिवारितः ॥ ८३ ॥ सर्वाभरणसंयुक्तः सह भ्रात्रा सुदर्शनः ॥ श्लाघमानश्च तत्तीर्थं नमस्कृत्य पुनःपुनः ॥ ८४ ॥ विज्ञप्तिकौतुकं चापि पुरस्कृत्य दिवं ययौ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं वेतालवरदाभिधम् ॥ ८५ ॥ वेतालत्वं विनष्टं यच्छीकरस्पर्शमात्रतः ॥ य इदं तीर्थमासाद्य चक्रतीर्थस्य दक्षिणे ॥ ८६ ॥ स्नानं कदाचित्कुर्वंति जीवन्मुक्ता भवंति ते ॥ एतत्तीर्थसमं पुण्यं न भूतं न भविष्यति ॥ ८७ ॥ घोरां वेतालतां त्यक्त्वा दिव्यतां स यदाप्तवान् ॥ ८८ ॥ अत्र संकल्प्य च स्नात्वा वेतालवरदे शुभे ॥ पितृभ्यः पिंडदानं च कुर्याद्वै नियमान्वितः ॥ ८९ ॥ एवं वः कथितं विप्रास्तस्य तीर्थस्य वैभवम् ॥ वेतालवरदाभिख्या यथा चास्य समागता ॥ ॥ ९० ॥ यः पठेदिममध्यायं शृणुयाद्वा स मुच्यते ॥ ९१ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये वेतालवरदतीर्थप्रशंसायां सुदर्शनसुकर्णशापमोक्षणंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ वेतालवरदे तीर्थे नरः स्नात्वा द्विजोत्तमाः ॥ ततः शनैःशनैर्गच्छेद्गन्धमादनपर्वतम् ॥ १ ॥ योंऽबुधौ सेतुरूपेण वर्तते गन्धमादनः ॥ स मार्गो ब्रह्मलोकस्य विश्वकर्त्रा विनिर्मितः ॥ २ ॥ लक्षकोटिसहस्राणि सरांसि सरितस्तथा ॥ समुद्राश्च महापुण्या वनान्यप्याश्रमाणि च ॥ ३ ॥ पुण्यानि क्षेत्रजातानि वेदारण्यादिकानि च ॥ मुनयश्च वसिष्ठाद्याः सिद्धचारणकिन्नराः ॥ ४ ॥ लक्ष्म्या सह धरण्या च भगवान्मधुसूदनः ॥ सावित्र्या च सरस्वत्या सहैव चतुराननः ॥ ५ ॥ हेरंबः षण्मुखश्चैव देवाश्चेंद्रपुरोगमाः ॥ आदित्यादिग्रहाश्चैव तथाष्टौ वसवो द्विजाः ॥ ६ ॥ पितरो लोकपालाश्च तथान्ये देवतागणाः ॥ महापातकसंघानां नाशने लोकपावने ॥ ७ ॥ दिवानिशं वसंत्यत्र पर्वते गंधमादने ॥ अत्र गौरी सदा तुष्टा हरेण सह वर्तते ॥ ८ ॥ अत्र किन्नरकांतानां क्रीडा जागर्ति नित्यशः ॥ तस्य दर्शनमात्रेण बुद्धिसौख्यं नृणां भवेत् ॥ ९ ॥ तन्मूर्धनि कृतावासाः सिद्धचारणयोषितः ॥ पूजयंति सदा कालं शंकरं गिरिजापतिम् ॥ १० ॥ कोटयो ब्रह्महत्यानामगम्यागमकोटयः ॥ अंगलग्नैर्विनश्यंति गन्धमादनमारुतैः ॥ ११ ॥ असावुल्लोलकल्लोले तिष्ठन्मध्ये महांबुधौ ॥ आसीन्मुनिगणैः सेव्यः पुरा वै गन्धमादनः ॥ १२ ॥ ततो नलेन सेतौ तु बद्धे तन्मध्यगोचरः ॥ रामाज्ञयाखिलैः सेव्यो बभूव मनुजैरपि ॥ १३ ॥ सेतुरूपं गिरिं तं तु प्रार्थयेद्गंधमादनम् ॥ क्षमाधर महापुण्य सर्वदेवनमस्कृत ॥ १४ ॥ विष्णवादयोऽपि यं देवास्सेवंते श्रद्धया सह ॥ तं भवंतमहं पद्भ्यामाक्रमामि नगोत्तम ॥ १५ ॥ क्षमस्व पादघातं मे दयया पापचेतसः ॥ त्वन्मूर्द्धनि

---

१ इत्येतत्-इ० पा० ।

कृतावासं शंकरं दर्शयस्व मे ॥ १६ ॥ प्रार्थयित्वा नरस्त्वेवं सेतुरूपं नगोत्तमम् ॥ ततो मृदुपदं गच्छेत्पावनं गन्धमादनम् ॥ १७ ॥ अब्धौ तत्र नरः स्नात्वा पर्वते गन्धमादने ॥ पिंडदानं ततः कुर्यादपि सर्षपमात्रकम् ॥ १८ ॥ तृप्तिं प्रयांति पितरस्तस्य यावद्युगक्षयः ॥ शमीदलसमानान्वा दद्यात्पिंडान्पितॄन्प्रति ॥१९॥ स्वर्गस्था मोक्षमायांति स्वर्गं नरकवासिनः ॥ ततस्तस्योपरि महातीर्थं लोकेषु विश्रुतम् ॥२०॥ सर्वतीर्थोत्तमं पुण्यं नाम्ना पापविनाशनम् ॥ अस्ति पुण्यतमं विप्राः पवित्रे गन्धमादने ॥२१॥ यस्य संस्मरणादेव गर्भवासो न विद्यते ॥ तत्प्राप्य तु नरः स्नायात्स्वदेहमलनाशनम् ॥ तत्र स्नानान्नरो याति वैकुण्ठं नात्र संशयः ॥२२॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सूत पापविनाशाख्यतीर्थस्य ब्रूहि वैभवम् ॥ व्यासेन बोधितस्त्वं हि वेत्सि सर्वं महामुने॥२३॥ ॥श्रीसूत उवाच॥ ॥ब्रह्माश्रमपदे वृत्तां पार्श्वे हिमवतः शुभे॥वक्ष्यामि ब्राह्मणश्रेष्ठा युष्माकं तु कथां शुभाम्॥२४॥ अस्याश्रमपदं पुण्यं ब्रह्माश्रमपदे शुभे ॥ नानावृक्षगणाकीर्णं पार्श्वे हिमवतः शुभे ॥ २५ ॥ बहुगुल्मलताकीर्णं मृगद्विपनिषेवितम् ॥ सिद्धचारणसंघुष्टं रम्यं पुष्पितकाननम् ॥ २६ ॥ वृतिभिर्बहुभिः कीर्णं तापसैरुशोभितम् ॥ ब्राह्मणैश्च महाभागैः सूर्यज्वलनसंनिभैः ॥ २७ ॥ नियमव्रतसंपन्नैः समाकीर्णं तपस्विभिः ॥ दीक्षितैर्यागहेतोश्च[1] यताहारैः कृतात्मभिः ॥ २८ ॥ वेदाध्ययनसंपन्नैर्वैदिकैः परिवेष्टितम् ॥ वर्णिभिश्च गृहस्थैश्च वानप्रस्थैश्च भिक्षुभिः ॥ २९ ॥ स्वाश्रमाचारनिरतैः स्ववर्णोक्तविधायिभिः ॥ वालखिल्यैश्च मुनिभिः संप्राप्तैश्च मरीचिभिः ॥ ३० ॥ तत्राश्रमे पुरा कश्चिच्छूद्रो दृढमतिर्द्विजाः ॥ साहसी ब्राह्मणाभ्याशमाजगाम मुदान्वितः ॥ ३१ ॥ आगतो ह्याश्रमपदं पूजितश्च तपस्विभिः ॥ नाम्ना दृढमतिः शूद्रः साष्टांगं प्रणनाम वै ॥ ३२ ॥ तान्स दृष्ट्वा मुनिगणान्देवकल्पान्महौजसः ॥ कुर्वतो विविधान्यज्ञान्संप्रहृष्य स शूद्रकः ॥ ३३ ॥ अथास्य बुद्धिरभवत्तपःकर्तुमनुत्तमम् ॥ ततोऽब्रवीत्कुलपतिं मुनिमागत्य तापसम् ॥ ३४ ॥ ॥ दृढमतिरुवाच ॥ ॥ तपोधन नमस्तेऽस्तु रक्ष मां करुणानिधे ॥ तव प्रसादादिच्छामि धर्मं चर्तुं द्विजर्षभ ॥ ३५ ॥ तस्मादभिगतं मां त्वं यागे दीक्षय सुव्रत ॥ ब्रह्मन्नवरवर्णोऽहं शूद्रो जात्यास्मि सत्तम ॥ ३६ ॥ शुश्रूषां कर्तुमिच्छामि प्रपन्नाय प्रसीद मे ॥ एवमुक्ते तु शूद्रेण तमाह ब्राह्मणस्तदा ॥ ३७ ॥ ॥ कुलपतिरुवाच ॥ ॥ यागे दीक्षयितुं शक्यो न शूद्रो हीनजन्मभाक् ॥ श्रूयतां यदि ते बुद्धिः शुश्रूषानिरतो भव ॥ ३८ ॥ उपदेशो न कर्तव्यो जातिहीनस्य कर्हिचित्[2] ॥ उप

---

[1] योगहेतोश्च–इ० पा० । [2] वै कचित्–इ० पा० ।

देशे महान्दोष उपाध्यायस्य विद्यते ॥ ३९ ॥ नाध्यापयेद्बुधः शूद्रं तथा नैव च याजयेत् ॥ न पाठयेत्तथा शूद्रं शास्त्रं व्याकरणादिकम् ॥ ४० ॥
काव्यं वा नाटकं वापि तथालंकारमेव च ॥ पुराणमितिहासं च शूद्रं नैव तु पाठयेत् ॥ ४१ ॥ यदि चोपदिशेद्विप्रः शूद्रंचैतानि कर्हिचित् ॥
त्यजेयुर्ब्राह्मणा विप्रं तं ग्रामाद्ब्रह्मसंकुलात् ॥ ४२ ॥ शूद्राय चोपदेष्टारं द्विजं चंडालवत्त्यजेत् ॥ शूद्रं चाक्षरसंयुक्तं दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ४३ ॥
अतः शुश्रूष भद्रं ते ब्राह्मणाञ्छ्रद्धया सह ॥ शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा मन्वादिभिरुदीरिता ॥४४॥ न हि नैसर्गिकं कर्म परित्यक्तुं त्वमर्हसि ॥ एवमुक्तस्तु
मुनिना स शूद्रोऽचिंतयत्तदा ॥ ४५ ॥ किं कर्तव्यं मया त्वद्य व्रते श्रद्धा हि मे पुरा ॥ यथा स्यान्मम विज्ञानं यतिष्येऽहं तथाद्य वै ॥ ४६ ॥ इति
निश्चित्य मनसा शूद्रो दृढमतिस्तदा ॥ गत्वाश्रमपदाद्दूरं कृतवानुटजं शुभम् ॥ ४७ ॥ तत्र वै देवतागारं पुण्यान्यायतनानि च ॥ पुष्पारामादिकं
चापि तटाकखननादिकम् ॥ ४८ ॥ श्रद्धया कारयामास तपःसिद्ध्यर्थमात्मनः ॥ अभिषेकांश्च नियमानुपवासादिकानपि ॥ ४९ ॥ बलिं च
कृत्वा हुत्वा च दैवतान्यभ्यपूजयत् ॥ संकल्पनियमोपेतः फलाहारो जितेंद्रियः ॥ ५० ॥ नित्यं कंदैश्च मूलैश्च पुष्पैरपि तथा फलैः ॥ अतिथीन्पू
जयामास यथावत्समुपागतान् ॥ ५१ ॥ एवं हि सुमहान्कालो व्यतिचक्राम तस्य वै ॥ अथाश्रममगात्तस्य सुमतिर्नाम नामतः ॥ ५२ ॥ द्विजो
गर्गकुलोद्भूतः सत्यवादी जितेंद्रियः ॥ स्वागतेन मुनिं पूज्य तोषयित्वा फलादिकैः ॥ ५३ ॥ कथयन्वै कथाः पुण्याः कुशलं पर्यपृच्छत ॥ इत्थं
स प्रणिपाताद्यैरुपचारैस्तु पूजितः ॥ ५४ ॥ आशीर्भिरभिनंद्यैनं प्रतिगृह्य च सत्क्रियाम् ॥ तमापृच्छ्य प्रहृष्टात्मा स्वाश्रमं पुनराययौ ॥ ५५ ॥
एवं दिनेदिने विप्रः शूद्रेस्मिन्पक्षपातवान् ॥ आगच्छदाश्रमं तस्य द्रष्टुं तं शूद्रयोनिजम् ॥ ५६ ॥ बहुकालं द्विजस्याभूत्संसर्गः शूद्रयोनिना ॥
स्नेहस्य वशमापन्नः शूद्रोक्तं नातिचक्रमे ॥ ५७ ॥ अथागतं द्विजं शूद्रः प्राह स्नेहवशीकृतम् ॥ हव्यकव्यविधानं मे कृत्स्नं ब्रूहि मुनीश्वर ॥ ५८ ॥
पितृकार्यविधानार्थं देवकार्यार्थमेव च ॥ मंत्रानुपदिश त्वं मे महालयविधिं तथा ॥ ५९ ॥ अष्टकाश्राद्धकृत्यं च वैदिकं यच्च किंचन ॥ सर्वमेत
द्रहस्यं मे ब्रूहि त्वं वै गुरुर्मतः ॥ ६० ॥ एवमुक्तः स शूद्रेण सर्वमेतदुपादिशत् ॥ कारयामास तस्यायं पितृकार्यादिकं तथा ॥ ६१ ॥ पितृकार्ये
कृते तेन विसृष्टः स द्विजो गतः ॥ अथ दीर्घेण कालेन पोषितः शूद्रयोनिना ॥ ६२ ॥ त्यक्तो विप्रगणैः सोऽयं पंचत्वमगमद्द्विजः
वैवस्वतभटैर्नीत्वा पातितो नरकेष्वपि ॥ ६३ ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ भुक्त्वा क्रमेण नरकांस्तदंते स्था
वरोऽभवत् ॥ ६४ ॥ गर्दभस्तु ततो जज्ञे विड्वराहस्ततः परम् ॥ जज्ञेऽथ सारमेयोऽसौ पश्चाद्वायसतां गतः ॥ ६५ ॥ अथ चंडालतां प्राप

शूद्रयोनिमगात्ततः ॥ गतवान्वैश्यतां पश्चात्क्षत्रियस्तदनंतरम् ॥ ६६ ॥ प्रबलैर्बाध्यमानोऽसौ ब्राह्मणो वै तदाऽभवत् ॥ उपनीतः स पित्रा
तु वर्षे गर्भाष्टमे द्विजः ॥ ६७ ॥ वर्तमानः पितुर्गेहे स्वाचाराभ्यासतत्परः ॥ गच्छन्कदाचिद्गहने गृहीतो ब्रह्मरक्षसा ॥ ६८ ॥ रुदन्भ्रमन्स्खल
न्मूढः प्रहसन्विलपन्नसौ ॥ शश्वद्धाहेति च वदन्वैदिकं कर्म सोऽत्यजत् ॥ ६९ ॥ दृष्ट्वा सुतं तथाभूतं पिता दुःखेन पीडितः ॥ सुतमादाय च स्नेहा
दगस्त्यं शरणं ययौ ॥ ७० ॥ भक्त्या मुनिं प्रणम्यासौ पिता तस्य सुतस्य वै ॥ तस्मै निवेदयामास स्वपुत्रस्य विचेष्टितम् ॥ ७१ ॥ अब्रवीच्च
तदा विप्रः कुम्भजं मुनिपुंगवम् ॥ एष मे तनयो ब्रह्मन्गृहीतो ब्रह्मरक्षसा ॥ ७२ ॥ सुखं न भजते ब्रह्मन्नक्ष तं करुणादृशा ॥ नास्ति मे तनयोऽ
प्यन्यः पितॄणामृणमुक्तये ॥ ७३ ॥ अस्य पीडाविनाशार्थमुपायं ब्रूहि कुम्भज ॥ त्वत्समस्त्रिषु लोकेषु तपःशीलो न विद्यते ॥ ७४ ॥ अग्रणीः
शिवभक्तानामुक्तस्त्वं हि महर्षिभिः ॥ त्वां विनास्य परित्राणं न मे पुत्रस्य विद्यते ॥ ७५ ॥ पित्रे कृपां कुरुष्व त्वं दयाशीला हि साधवः ॥
॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन कुम्भजो ध्यानमास्थितः ॥ ७६ ॥ ध्यात्वा तु सुचिरं कालमब्रवीद्ब्राह्मणं ततः ॥ ॥ अगस्त्य
उवाच ॥ ॥ पूर्वजन्मनि ते पुत्रो ब्राह्मणोऽयं महामते ॥ ७७ ॥ सुमतिर्नाम विप्रोऽयं मतिं शूद्राय वै ददौ ॥ कर्माणि वैदिकान्येष सर्वाण्युपदि
देश वै ॥ ७८ ॥ अतोऽयं नरकान्भुक्त्वा कल्पकोटिसहस्रकम् ॥ जातो भुवि तदंतेषु स्थावरादिषु योनिषु ॥ ७९ ॥ इदानीं ब्राह्मणो जातः
कर्मशेषेण ते सुतः ॥ यमेन प्रेषितेनात्र गृहीतो ब्रह्मरक्षसा ॥ ८० ॥ क्रूरेण पातकेनाद्धा पूर्वजन्मकृतेन वै ॥ उपायं ते प्रवक्ष्यामि ब्रह्मरक्षोविना
शने ॥ ८१ ॥ शृणुष्व श्रद्धया युक्तः समाधाय च मानसम् ॥ दक्षिणांभोनिधौ विप्र सेतुरूपो महागिरिः ॥ ८२ ॥ वर्तते दैवतैः सेव्यः पावनो
गन्धमादनः ॥ तस्योपरि महातीर्थं नाम्ना पापविनाशनम् ॥ ८३ ॥ अस्ति पुण्यं प्रसिद्धं च महापातकनाशनम् ॥ भूतप्रेतपिशाचानां वेतालब्रह्म
रक्षसाम् ॥ ८४ ॥ महतां चैव रोगाणां तीर्थं तन्नाशकं स्मृतम् ॥ सुतमादाय गच्छ त्वं तत्तीर्थं सेतुमध्यगम् ॥ ८५ ॥ प्रयतः स्नापय सुतं तीर्थे
पापविनाशने ॥ स्नानेन त्रिदिनं तत्र ब्रह्मरक्षो विनश्यति ॥ ८६ ॥ नैवोपायांतरं तस्य विनाशे विद्यते भुवि ॥ तस्माच्छीघ्रं प्रयाहि त्वं रामसेतुं
विमुक्तिदम् ॥ ८७ ॥ तत्र पापविनाशाख्यतीर्थे स्नापय ते सुतम् ॥ मा विलंबं कुरुष्वात्र त्वरया याहि वै द्विज ॥ ८८ ॥ इत्युक्तः स द्विजोऽगस्त्यं
प्रणम्य भुवि दण्डवत् ॥ अनुज्ञातश्च तेनासौ प्रययौ गंधमादनम् ॥ ८९ ॥ सुतेन साकं विप्रेंद्रो गत्वा पापविनाशनम् ॥ संकल्पपूर्वं संस्नाप्य
दिनत्रयमसौ सुतम् ॥ ९० ॥ सस्नौ स्वयं च विप्रेंद्राः पिता पापविनाशने ॥ अथ तस्य सुतस्तत्र विमुक्तो ब्रह्मरक्षसा ॥ ९१ ॥ समजायत नीरोगः

स्वस्थः सुन्दररूपधृक् ॥ सर्वसंपत्समृद्धोऽसौ भुक्त्वा भोगाननेकशः ॥ ९२ ॥ देहांते प्रययौ मुक्तिं स्नानात्पापविनाशने ॥ पितापि तत्र स्नानेन
देहांते मुक्तिमाप्तवान् ॥ ९३ ॥ तेनोपदिष्टो यः शूद्रः स भुक्त्वा नरकान्क्रमात् ॥ अनेकासु जनित्वा च कुत्सितास्वपि योनिषु ॥ ९४ ॥ गृध्रजन्मा
भवत्पश्चाद्गंधमादनपर्वते ॥ स कदाचिज्जलं पातुं तीर्थे पापविनाशने ॥ ९५ ॥ समागतः पपौ तोयं सिषिचे चात्मनस्तनुम् ॥ तदैव दिव्यदेहः
सन्सर्वाभरणभूषितः ॥ ९६ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरो रक्तचंदनरूषितः ॥ दिव्यं विमानमारुह्य शोभितश्छत्रचामरैः ॥ ९७ ॥ उत्तमस्त्रीपरिवृतः
प्रययावमरालयम् ॥९८॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवं प्रभावमेतद्वै तीर्थं पापविनाशनम् ॥ स्वर्गदं मोक्षदं पुण्यं प्रायश्चित्तकरं तथा ॥ ब्रह्मविष्णुमहे
शानैः सेवितं सुरसेवितम् ॥ ९९ ॥ पापानां नाशनाद्विप्राः पापनाशाभिधं हि तत् ॥ श्रेयोर्थी पुरुषस्तस्मात्स्नायात्पापविनाशने ॥१००॥ इत्थं
रहस्यं कथितं मुनींद्रास्तद्वैभवं पापविनाशनस्य ॥ यत्राभिषेकात्सहसा विमुक्तौ द्विजश्च शूद्रश्च विनिंद्यकृत्यौ ॥१०१॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये गंधमादनप्रशंसायां पापविनाशप्रभावकथनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ श्रीसूत
उवाच ॥ ॥ पापनाशे नरः स्नात्वा सर्वपापनिबर्हणे ॥ ततः सीतासरो गच्छेत्स्नातुं नियमपूर्वकम् ॥ १ ॥ यानि कानि च पुण्यानि ब्रह्मांडांतर्ग
तानि वै ॥ तानि गंगादितीर्थानि स्वपापपरिशुद्धये ॥ २ ॥ सीतासरसि वर्तंते महापातकनाशने ॥ क्षेत्राण्यपि महार्हाणि काश्यादीनि दिवानि
शम् ॥ ३ ॥ सीतासरोत्र सेवंते स्वस्वकल्मषशांतये ॥ तस्याः सरसि संगीतगुणेनाकृष्य बालिशः ॥ ४ ॥ पंचाननोऽपि वसते पंचपातकना
शनः ॥ तदेतत्तीर्थमागत्य स्नात्वा वै श्रद्धया सह ॥ पुरंदरः पुरा विप्रा मुमुचे ब्रह्महत्यया ॥ ५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ ब्रह्महत्या कथमभूद्वास
वस्य पुरा मुने ॥ सीतासरसि स स्नानात्कथं मुक्तोऽभवत्तया ॥ ६ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ कपालाभरणोनाम राक्षसोऽभूत्पुरा द्विजाः ॥
॥ ७ ॥ अवध्यः सर्वदेवानां सोऽभवद्ब्रह्मणो वरात् ॥ शवभक्षणनामा तु तस्यासीन्मंत्रिसत्तमः ॥ ८ ॥ अक्षौहिणीशतं तस्य हयेभरथसंकुलम् ॥
अस्ति तस्य पुरं चापि वैजयंतमिति श्रुतम् ॥ ९ ॥ वसत्यस्मिन्पुरे सोऽयं कपालाभरणो बली ॥ शवभक्षं समाहूय बभाषे मंत्रिणं द्विजाः ॥
॥ १० ॥ शवभक्ष महावीर्य मंत्रशास्त्रेषु कोविद ॥ वयं देवपुरीं गत्वा विनिर्जित्य सुरान्रणे ॥ ११ ॥ शक्रस्य भवने रम्ये स्थास्यामस्सैनिकैः
सह ॥ रमावो नंदने तस्य रंभाद्यप्सरसां गणैः ॥ १२ ॥ कपालाभरणस्येदं निशम्य वचनं तदा ॥ शवभक्षोऽब्रवीद्विप्रा वचस्तत्र तथास्त्विति ॥
॥ १३ ॥ ततः कपालाभारणः पुत्रं दुर्मेधसं बली ॥ प्रतिष्ठाप्य पुरे शूरं सेनया परिवारितः ॥ १४ ॥ युयुत्सुरमरैः साकं प्रययावमरावतीम् ॥ गजा

श्वरथपादातैरुद्धतै रेणुसंचयैः ॥ १५ ॥ शोषयञ्जलधीन्सिंधूंश्चूर्णयन्पर्वतानपि ॥ निःसाणध्वनिना विप्रा नादयन्रोदसी तथा ॥ १६ ॥ अश्वानां
हेषितरवैर्गजानामपि बृंहितैः ॥ रथनेमिस्वनैरुग्रैः सिंहनादैः पदातिनाम् ॥ १७ ॥ श्रोत्राणि दिग्गजानां च वितन्वन्बधिराणि सः ॥ अगमद्देवन
गरीं युयुत्सुरमरैः सह ॥ १८ ॥ तत इन्द्रादयो देवाः सेनाकलकलध्वनिम् ॥ श्रुत्वाभिनिर्य्ययुः पुर्या युद्धाभिमनसो द्विजाः ॥ १९ ॥ ततो युद्धं
समभवद्देवानां राक्षसैः सह ॥ अदृष्टपूर्वं जगति तथैवाश्रुतपूर्वकम् ॥ २० ॥ तत इन्द्रादयो देवा राक्षसाञ्जघ्नुराहवे ॥ राक्षसाश्च सुराञ्जघ्नुः समरे
विजिगीषवः ॥ २१ ॥ द्वन्द्वयुद्धं च समभूदन्योन्यं सुररक्षसाम् ॥ कपालाभरणेनाजौ युयुधे बलवृत्रहा ॥ २२ ॥ यमेन शवभक्षश्च वरुणेन च
[1]कौशिकः ॥ कुबेरो रुधिराक्षेण युयुधे ब्राह्मणोत्तमाः ॥ २३ ॥ मांसप्रियो मद्यसेवी क्रूरदृष्टिर्भयावहः ॥ चत्वार एते विक्रांताः कपालाभरणा
नुजाः ॥ २४ ॥ अश्विभ्यामग्निवायुभ्यां युद्धे युयुधिरे मिथः ॥ ततो यमो महावीर्यः कालदण्डेन वेगवान् ॥ २५ ॥ शवभक्षं निहत्याजावनयद्यम
सादनम् ॥ तस्य चाक्षौहिणीस्त्रिंशन्निजघ्ने समरे यमः ॥ २६ ॥ वरुणः कौशिकस्याजौ प्रासेन प्राहरच्छिरः ॥ कुबेरो रुधिराक्षस्य कुन्तेनाभ्यहर
च्छिरः ॥ २७ ॥ अश्विभ्यामग्निवायुभ्यां कपालाभरणानुजाः ॥ निहताः समरे विप्राः प्रययुर्यमसादनम् ॥ २८ ॥ अक्षौहिणीशतं चापि देवेन्द्रेण
मृधे द्विजाः ॥ यामार्द्धेन हतं युद्धे प्रययौ यमसा[2]दनम् ॥ २९ ॥ ततः कपालाभरणः प्रेक्ष्य सेनां निजां हताम् ॥ चापमादाय निशिताञ्छरां
श्चापि महाजवान् ॥ ३० ॥ अभ्ययात्समरे शक्रं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ततः शक्रस्य शिरसि व्यधमच्छरपंचकैः ॥ ३१ ॥ तानप्राप्तान्प्रचि
च्छेद शरैर्युद्धे स वृत्रहा ॥ ततः शूलं समादाय कपालाभरणो मृधे ॥ ३२ ॥ देवेंद्राय प्रचिक्षेप तं शक्त्या निजघान सः ॥ ततः कपालाभरणः
शतहस्तायतां गदाम् ॥ ३३ ॥ आयसीं पंचसाहस्रतुलाभारेण निर्मिताम् ॥ आददे समरे शक्रं वक्षोदेशे जघान च ॥३४॥ ततः स मूर्च्छितः शक्रो
रथोपस्थ उपाविशत् ॥ मृतसंजीविनीं विद्यां जपित्वाथ बृहस्पतिः ॥ ३५ ॥ पुलोमजापतिं युद्धे समजीवयदद्भुतम् ॥ ऐरावतं तदा[3]रुह्य कपालाभर
णांतिकम् ॥ ३६ ॥ आजगाम शचीभर्ता प्रहर्तुं कुलिशेन तम् ॥ एकप्रहारेण तदा महेंद्रः पाकशासनः ॥ ३७ ॥ कपालाभरणं युद्धे वज्रेण सरथा
श्वकम् ॥ सचापं सध्वजं चैव सतूणीरं सवर्मकम् ॥३८॥ चूर्णयामास कुपितस्तिलशः कणशस्तथा ॥ हते तस्मिन्महावीरे कपालाभरणे रणे॥३९॥

---

[1] कौशिकः--इति सर्वत्र पाठः । [2] यमवश्यताम्–इ०पा० । [3] समारुह्य–इ०पा० ।

सुखं सर्वस्य लोकस्य बभूव चिरदुःखिनः ॥ राक्षसस्य वधोत्पन्ना ब्रह्महत्या पुरंदरम् ॥ अन्वधावत्तदा भीमा नादयंती दिशो दश ॥४०॥ ॥ ऋषय
ऊचुः ॥ ॥ न विप्रो राक्षसः सूत कपालाभरणो मुने ॥ तत्कथं ब्रह्महत्येंद्रं तद्वधात्समुपाद्रवत् ॥ ४१ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ वक्ष्यामि परमं गुह्यं
मुनींद्राः परमाद्भुतम् ॥४२॥ शृणुत श्रद्धया यूयं समाधाय स्वमानसम् ॥ पुरा विंध्यप्रदेशेषु त्रिवक्रोनाम राक्षसः ॥ ४३ ॥ तस्य भार्या गुणोपेता
सौंदर्यगुणशालिनी ॥ सुशीलानाम सुश्रोणी सर्वलक्षणलक्षिता ॥ ४४ ॥ सा कदाचिन्मनोज्ञांगी सुवेषा चारुहासिनी ॥ विंध्यपादवनोद्देशे
विचचार विलासिनी ॥ ४५ ॥ तस्मिन्वने शुचिर्नाम वर्तते स्म महामुनिः ॥ तपस्समाधिसंयुक्तो वेदाध्ययनतत्परः ॥ ४६ ॥ तस्याश्रमसमीपं
तु सा ययौ वरवर्णिनी ॥ तां दृष्ट्वा स मुनिर्धैर्यं मुमोचानंगपीडितः॥ तामासाद्य वरारोहां बभाषे मुनिसत्तमः ॥ ४७ ॥ ॥ शुचिरुवाच ॥ ॥ ललने
स्वागतं तेऽस्तु कस्य भार्या शुचिस्मिते ॥ ४८ ॥ किमागमनकृत्यं ते वनेऽस्मिन्नतिभीषणे ॥ श्रांतासि त्वं वरारोहे वसास्मिन्नुटजे मम ॥ ४९ ॥
तथोक्ता सा तु सुश्रोणी तं मुनिं प्रत्यभाषत ॥ त्रिवक्ररक्षोभार्याहं सुशीला नामतो मुने ॥५०॥ पुष्पावचयकामेन वनमेतत्समागता ॥ अपुत्राहं मुने
भर्त्रा प्रेरिता पुत्रमिच्छता ॥ ५१ ॥ शुचिं मुनिं समाराध्य तस्मात्पुत्रमवाप्नुहि ॥ इति प्रतिसमादिष्टा पतिना त्वां समागता ॥५२॥ पुत्रमुत्पादय त्वं
मे कृपां कुरु मुने मयि ॥ एवमुक्तः स तु शुचिः सुशीलां तामभाषत ॥ ५३ ॥॥ शुचिरुवाच ॥॥ त्वां दृष्ट्वा मम च प्रीतिः सुशीले विद्यतेऽधुना॥
मनोरथमहांभोधिं त्वमापूरय मामकम् ॥ ५४ ॥ इत्युक्त्वा स मुनिस्तत्र तया रेमे दिनत्रयम् ॥ तामुवाच मुनिः प्रीतः सुशीलां सुन्दराकृतिम् ॥
॥ ५५ ॥ तवोदरे महावीर्यः कपालाभरणाभिधः ॥ भविष्यति चिरं राज्यं पालयिष्यति मे[१]दिनीम् ॥ ५६ ॥ सहस्रं वत्सरान्वत्सस्तपसा प्रीणय
न्विधिम् ॥ पुरंदरं विनान्येभ्यो देवेभ्यो नास्य वध्यता॥५७॥ ईदृशस्ते सुतो भूयादिंद्रतुल्यपराक्रमः ॥ इत्युक्त्वा स मुनिर्नारीं काशीं शिवपुरीं ययौ
॥५८॥ सुशीला सापि सुषुवे कपालाभरणं सुतम् ॥ तं जघान मृधे शक्रो वज्रेण मुनिपुंगवाः ॥५९॥ शुचेर्बीजसमुद्भूतं तमिंद्रो न्यवधीद्यतः ॥ ततः
पुरंदरः शक्रो जगृहे ब्रह्महत्यया ॥६०॥ धावति स्म तदा शक्रः सर्वांल्लोकान्भयाकुलः॥ धावंतमनुधावंती ब्रह्महत्या तमन्वगात्॥६१॥ अनुद्रुतो हि
विप्रेंद्राः शक्रोऽयं ब्रह्महत्यया ॥ पितामहसदः[२] प्राप संतप्तहृदयो भृशम् ॥६२॥ न्यवेदयद्ब्रह्महत्यां ब्रह्मणे स पुरंदरः ॥ भगवँल्लोकनाथेयं ब्रह्महत्याति
भीषणा॥६३॥बाधते मां प्रजानाथ तस्या नाशं ब्रवीहि मे ॥ पुरंदरेणैवमुक्तो ब्रह्मा प्राह दिवस्पतिम्॥६४॥ ब्रह्मोवाच ॥ सीताकुण्डं प्रयाहींद्र गंधमा

---

[१] सुंदरि–इ० पा० । [२] पितामहपदम्–इ० पा० ।

दनपर्वते॥ सीताकुण्डस्य तीरे त्वं इष्ट्वा यागैः सदाशिवम् ॥ ६५ ॥ तस्मिन्सरसि च स्नायाः सर्वपापहरे शुभे ॥ ततः पूतो भवेश्शक्र ब्रह्महत्याविमो
चितः॥६६॥ देवलोकं पुनर्यायाः सर्वदुःखविवर्जितः ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सीताकुण्डं विमुक्तिदम् ॥६७॥ महापातकसंघानां नाशकं परमामृतम् ॥
सर्वदुःखप्रशमनं सर्वदारिद्र्यनाशनम् ॥ ६८ ॥ धनधान्यप्रदं शुद्धं वैकुण्ठादिपदप्रदम् ॥ तस्मात्तत्र कुरुष्वेष्टिं सीतासरसि वृत्रहन् ॥ ६९ ॥ इत्युक्तः
सुरराजोऽसौ प्रययौ गंधमादनम् ॥ प्राप्य सीतासरो विप्राः स्नात्वेष्ट्वा च तदंतिके ॥ ७० ॥ प्रययौ स्वपुरीं भूयो ब्रह्महत्याविमोचितः ॥ एवं
प्रभावं तत्तीर्थं सीतायाः कुण्डमुत्तमम् ॥ ७१ ॥ राघवप्रत्ययार्थं हि प्रविश्य हुतवाहनम् ॥ संनिधौ सर्वदेवानां मैथिली जनकात्मजा ॥ ७२ ॥
विनिर्गता पुनर्वह्नेः स्थिता सर्वांगशोभना ॥ निर्ममे लोकरक्षार्थं स्वनाम्ना तीर्थमुत्तमम् ॥ ७३ ॥ तत्र सस्नौ स्वयं सीता तेन सीतासरः
स्मृतम् ॥ तत्र यो मानवः स्नाति सर्वान्कामाल्लँभेत सः ॥ ७४ ॥ तस्मिन्नुपस्पृश्य नरो द्विजेंद्रा दत्त्वा च दानानि पृथग्विधानि ॥ कृत्वा च
यज्ञान्बहुदक्षिणाभिर्लोकं प्रयायात्परमेश्वरस्य ॥ ७५ ॥ युष्माकमेवं प्रथितं मुनींद्राः सीतासरो वैभवमेतदुक्तम् ॥ शृण्वन्पठन्वै तदिहैव भोगा
न्भुक्त्वा परत्रापि सुखं लभेत ॥ ७६॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये सीतासरःप्रशंसाया
मिंद्रब्रह्महत्याविमोक्षणं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ सीताकुण्डे महापुण्ये नरः स्नात्वा द्विजोत्तमाः ॥
ततस्तु मंगलं तीर्थमभिगच्छेत्समाहितः ॥ १ ॥ सन्निधत्ते सदा यत्र कमला विष्णुवल्लभा ॥ अलक्ष्मीपरिहाराय यस्मिन्सरसि वै सुराः
॥ २ ॥ शतक्रतुमुखाः सर्वे समागच्छंति नित्यशः ॥ तदेतत्तीर्थमुद्दिश्य ऋषयो लोकपावनम् ॥ ३ ॥ इतिहासं प्रवक्ष्यामि पुण्यं
पापविनाशनम् ॥ पुरा मनोजवो नाम राजा सोमकुलोद्भवः ॥ ४ ॥ पालयामास धर्मेण धरां सागरमेखलाम् ॥ अयष्ट स सुरान्यज्ञै
र्ब्राह्मणानन्नसंचयैः ॥ ५ ॥ तर्पयामास कव्येन प्रत्यब्दं पितृदेवताः ॥ [1]त्रयीमध्यैष्ट सततमपाठीच्छास्त्रमर्थवत् ॥ ६ ॥ व्यजेष्ट शत्रून्वीर्येण प्राणं
सीदीशकेशवौ ॥ अरंस्त नीतिशास्त्रेषु तथापाठीन्महामनून् ॥७॥ एवं स धर्मतो राजा पालयामास मेदिनीम् ॥ रक्षतस्तस्य राज्ञोऽभूद्राज्यं निहत
कंटकम् ॥ ८ ॥ अहंकारोऽभवत्तस्य पुत्रसंपद्विनाशनः ॥ अहंकारो भवेद्यत्र तत्र लोभो मदस्तथा ॥९॥ कामः क्रोधश्च हिंसा च तथाऽसूया विमो

---

[1] त्रयीमध्यैष्ट—वेदं प्रथम मधीतवान्—इत्यर्थः । एतच्छ्लोकस्य समार्थकः श्लोको भट्टिकाव्ये यथा—“सोऽध्यैष्ट वेदांस्त्रिदशानयष्ट पितॄनपारात्सममस्त बन्धून् । व्यजेष्ट षड्वर्गमरंस्त नीतौ समूलघातं न्यवधीद श्वरीं” इति ।

हिनी ॥ भवंत्येतानि विप्रेंद्राः संपदां नाशहेतवः ॥ १० ॥ एतानि यत्र विद्यंते पुरुषे स विनश्यति ॥ क्षणेन पुत्रपौत्रैश्च सार्द्धं चाखिलसंपदा ॥
॥ ११ ॥ बभूव तस्यासूया च जनविद्वेषिणी सदा ॥ असूयाकुलचित्तस्य [1]वृथाहंकारिणस्तथा ॥ १२ ॥ लुब्धस्य कामदुष्टस्य मतिरेवं बभूव ह ॥
विप्रग्रामे करादानं करिष्यामीति निश्चितः ॥ १३ ॥ अकरोच्च तथा राजा निश्चित्य मनसा तदा ॥ धनं धान्यं च विप्राणां जहार किल लोभतः ॥
॥ १४ ॥ शिवविष्ण्वादिदेवानां वित्तान्यादत्त रागतः ॥ शिवविष्ण्वादिदेवानां विप्राणां च महात्मनाम् ॥ १५ ॥ क्षेत्राण्यपजहारायमहंकारवि
मूढधीः ॥ एवमन्याययुक्तस्य देवद्विजविरोधिनः ॥ १६ ॥ दुष्कर्मपरिपाकेन क्रूरेण द्विजपुंगवाः ॥ पुरं रुरोध बलवान्[2]परदेशाधिपो रिपुः ॥ १७ ॥
गोलभोनाम विप्रेंद्राश्चतुरंगबलैर्युतः ॥ षण्मासं युद्धमभवद्गोलभेन दुरात्मनः ॥ १८ ॥ मनोजवस्य नृपतेरहंकाररतात्मनः ॥ ततः स गोलभेनाजौ
जितो राज्यात्परिच्युतः ॥ १९ ॥ वनं सपुत्रदारः सन्प्रपेदे समनोजवः ॥ गोलभः पालयन्नास्ते मनोजवपुरे चिरम् ॥२०॥ चतुरंगबलोपेतस्तमुद्रा
स्य रणे बली ॥ मनोजवोपि विप्रेंद्राः शोचन्स्त्रीपुत्रसंयुतः ॥ २१ ॥ क्षुत्क्षामः प्रस्खलञ्छश्वत्प्रविवेश महावनम् ॥ झिल्लिकागणसंघुष्टं व्याघ्रश्वापद
भीषणम् ॥ २२ ॥ व्यात्तद्विरदचीत्कारं वराहमहिषाकुलम् ॥ तस्मिन्वने महाघोरे क्षुधया परिपीडितः ॥ २३ ॥ अयाचतान्नं पितरं मनोजवसुतः
शिशुः ॥ अंब मेन्नं प्रछच्छ त्वं क्षुधा मां बाधते भृशम् ॥ २४ ॥ एवं स्वजननीं चापि प्रार्थयामास बालकः ॥ तन्मातापितरौ तत्र श्रुत्वा पुत्रस्य
भाषितम् ॥ २५ ॥ शोकाभिभूतौ सहसा मोहं समुपजग्मतुः ॥ भार्यामथाब्रवीद्राजा सुमित्रांनाम नामतः ॥ २६ ॥ मुह्यमानश्च स मुहुः शुष्ककंठौ
ष्ठतालुकः ॥ सुमित्रे किं करिष्यामि कुत्र यास्यामि का गतिः ॥ २७ ॥ मरिष्यत्यचिरादेष सुतो मे क्षुधयार्दितः ॥ किमर्थं ससृजे वेधा दुर्भाग्यं
मां वृथा प्रिये ॥ २८ ॥ को वा मोचयिता दुःखमेतद्दुष्कर्मजं मम ॥ न पूजितो मया शंभुर्हरिर्वा पूर्वजन्मसु ॥ २९ ॥ तथान्या देवताः सूर्यविभाव
सुमुखाः प्रिये ॥ तेन पापेन चाद्याहमस्मिञ्जन्मनि शोभने ॥ ३० ॥ अहंकाराभिभूतोऽस्मि विप्रक्षेत्राण्यपाहरम् ॥ शिवविष्ण्वादिदेवानां वित्तं चाप
हृतं मया ॥ ३१ ॥ एवं दुष्कर्मबाहुल्याद्गोलभेन पराजितः ॥ वनं यातोस्मि विजनं त्वया सह सुतेन च ॥ ३२ ॥ निरन्नो निर्धनो दुःखी क्षुधितो
ऽहं पिपासितः ॥ कथमन्नं प्रदास्यामि क्षुधिताय सुताय मे ॥ ३३ ॥ न मयान्नानि दत्तानि ब्राह्मणेभ्यः शुचिस्मिते ॥ न मया पूजितः शंभुर्विष्णु
र्वा देवतांतरम् ॥ ३४ ॥ तेन पापेन मे त्वद्य दुःखमेतत्समागतम् ॥ न मयाग्नौ हुतं पूर्वं न तीर्थमपि सेवितम् ॥ ३५ ॥ मातृश्राद्धं पितृश्राद्धं मृताह

---

[1] जनविद्वेषिणस्तथा—इ० पा० । [2] रणदेशाधिपः—इ० पा० ।

दिवसे तयोः॥ नैकोद्दिष्टविधानेन पार्वणेनापि वै प्रिये ॥३६॥ कृतं न हि मया भद्रे भूरिभोजनमेव वा ॥ तेन पापेन मे त्वंद्य दुःखमेतत्समागतम् ॥
॥ ३७ ॥ चैत्रमासे प्रिये चित्रानक्षत्रे पानकं मया ॥ पनसानां फलं स्वादु कदलीफलमेव वा ॥ ३८ ॥ तथा छत्रं सदंडं च रम्यं पादुकयोर्द्वयम् ॥
तांबूलानि च पुष्पाणि चंदनं चानुलेपनम् ॥ ३९ ॥ न दत्तं वेदविद्भ्यस्तु चित्रगुप्तस्य तुष्टये ॥ तेन पापेन मे त्वद्य दुःखमेतत्समागतम् ॥ ४० ॥
नाश्वत्थश्चूतवृक्षो वा न्यग्रोधस्तिंतिणी तथा ॥ पिचुमंदः कपित्थो वा तथैवामलकीतरुः ॥ ४१ ॥ नारिकेलतरुर्वापि स्थापितोऽध्वगशांतये ॥
तेन पापेन मे त्वद्य दुःखमेतत्समागतम् ॥ ४२ ॥ सम्मार्जनं च न कृतं शिवविष्णवालये मया ॥ न खानितं तटाकं च न कूपोपि ह्रदोऽपि वा ॥
॥ ४३ ॥ न रोपितं पुष्पवनं तथैव तुलसीवनम् ॥ शिवविष्णवालयौ वापि निर्मितो न मया प्रिये ॥ ४४ ॥ तेन पापेन मे त्वद्य दुःखमेतत्समाग
तम् ॥ न मया पैतृके मासि पितॄनुद्दिश्य शोभने ॥ महालयं कृतं श्राद्धमष्टकाश्राद्धमेव वा ॥ ४५ ॥ नित्यश्राद्धं तथा काम्यं
श्राद्धं नैमित्तिकं प्रिये ॥ न कृताः क्रतवश्चापि विधिवद्भूरिदक्षिणाः ॥ ४६ ॥ मासोपवासो न कृतः एकादश्यामुपोषणम् ॥
धनुर्मासेप्युषःकाले शंभुविष्णवादिदेवताः ॥ ४७ ॥ संपूज्य विधिवद्भद्रे नैवेद्यं न कृतं मया ॥ तेन पापेन मे त्वद्य दुःखमेतत्समा
गतम् ॥ ४८ ॥ हरिशंकरयोर्नाम्नां कीर्तनं न मया कृतम् ॥ उद्धूलनं त्रिपुण्ड्रं च जाबालोक्तैश्च सप्तभिः ॥ ४९ ॥ न धृतं भस्मना
भद्रे रुद्राक्षं न धृतं मया ॥ जपश्च रुद्रसूक्तानां पंचाक्षरजपस्तथा ॥ ५० ॥ तथा पुरुषसूक्तस्य जपोऽप्यष्टाक्षरस्य च ॥ नैवकारि मया भद्रे
नैवान्यो धर्मसंचयः ॥ ५१ ॥ तेन पापेन मे त्वद्य दुःखमेतत्समागतम् ॥ एवं स विलपन्राजा भार्यामाभाष्य खिन्नधीः ॥ ५२ ॥ मूर्च्छामुपाययौ
विप्राः पपात च धरातले ॥ सुमित्रा पतितं दृष्ट्वा भार्या सा पतिमंगना ॥ ५३ ॥ आलिंग्य विललापाथ सपुत्रा भृशदुःखिता ॥ मम नाथ
महाराज सोमान्वयधुरंधर ॥ ५४ ॥ मां विहाय क्व यातोऽसि सपुत्रां विजने वने ॥ अनाथां त्वामनुगतां सिंहत्रस्तां मृगीमिव ॥ ५५ ॥ मृतोऽसि
यदि राजेंद्र तर्हि त्वामहमप्यरम् ॥ अनुव्रजामि विधवा न स्थास्ये क्षणमप्युत ॥ ५६ ॥ पितरं पश्य पतितं चन्द्रकांत सुत क्षितौ ॥ इत्युक्तश्चंद्रकां
तोऽपि सुतो राज्ञः क्षुधार्दितः ॥ ५७ ॥ पितरं परिरभ्याथ निःशब्दं प्ररुरोद सः ॥ एतस्मिन्नंतरे विप्रा जटावल्कलसंवृतः ॥ ५८ ॥ भस्मोद्धूलितस
र्वांगस्त्रिपुण्ड्रांकितमस्तकः ॥ रुद्राक्षमालाभरणः सितयज्ञोपवीतवान् ॥ ५९ ॥ पराशरोनाम मुनिराजगाम यदृच्छया ॥ तं शब्दमभिलक्ष्यासौ

---

१ साध्वि-इ० पा० ।

साधुसज्जनसंमतः ॥ ६० ॥ ततः सुमित्रा तं दृष्ट्वा पराशरमुपागतम् ॥ ववंदे चरणौ तस्य सपुत्रा सा पतिव्रता ॥ ६१ ॥ ततः पराशरेणेयं सुमित्रा परिसांत्विता ॥ आश्वासिता च मुनिना मा शोचस्वेति भामिनि ॥ ततः सुमित्रां पप्रच्छ शक्तिपुत्रो महामुनिः ॥ ६२ ॥ ॥ पराशर उवाच ॥ का त्वं सुश्रोणि कश्चासौ यश्चायं पतितोऽग्रतः ॥ ६३ ॥ अयं शिशुश्च कस्ते स्याद्वद तत्त्वेन मे शुभे ॥ पृष्टैवं मुनिना साध्वी तमुवाच महामुनिम् ॥ ६४ ॥ ॥ सुमित्रोवाच ॥ ॥ पतिर्ममायमस्याहं भार्या वै मुनिसत्तम ॥ आवाभ्यां जनितश्चायं चंद्रकांताभिधः सुतः ॥ ६५ ॥ अयं मनोजवोनाम राजा सोमकुलोद्भवः ॥ विक्रमाढ्यस्य तनयः शौर्ये विष्णुसमो बली ॥ ६६ ॥ सुमित्रानाम तस्याहं भार्या पतिमनुव्रता ॥ युद्धे विनिर्जितो राजा गोलभेन मनोजवः ॥ ६७ ॥ राज्याद्भ्रष्टो निरालंबो मया पुत्रेण चान्वितः ॥ वनं विवेश ब्रह्मर्षे क्रूरसत्त्वभयानकम् ॥ ६८ ॥ क्षुधया पीडितः पुत्रो ह्यावामन्नमयाचत ॥ निरन्नो विधुरो राजा दृष्ट्वा पुत्रं क्षुधार्दितम् ॥ ६९ ॥ शोकाकुलमना ब्रह्मन्मूर्च्छितः पतितो भुवि ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा शोकपर्याकुलोक्षरम्[1] ॥ ७० ॥ शक्तिपुत्रो मुनिः प्राह सुमित्रां तां पतिव्रताम् ॥ मनोजवस्य नृपतेर्भार्यामग्निशिखोपमाम् ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ पराशर उवाच ॥ ॥ मनोजवस्य भार्ये ते मा भीर्भूयात्कथंचन ॥ युष्माकमशुभं सत्यमचिरान्नाशमेष्यति ॥ ७२ ॥ मूर्च्छां विहाय ते भद्रे क्षणादुत्थास्यते पतिः ॥ ततः पराशरो विप्रः पाणिना तं नराधिपम् ॥ ७३ ॥ पस्पर्श मंत्रं प्रजपन्ध्यात्वा देवं त्रियंबकम् ॥ ततो मनोजवो राजा करस्पृष्टो महामुनेः ॥ ७४ ॥ उत्थितः सहसा तत्र त्यक्त्वा मूर्च्छां तमोमयीम् ॥ ततः पराशरमुनिं प्रणम्य जगतीपतिः ॥ उवाच परमप्रीतः प्रांजलिर्विप्रसत्तमम् ॥ ७५ ॥ ॥ मनोजव उवाच ॥ ॥ पराशरमुने त्वद्य त्वत्पादाब्जनिषेवणात् ॥ ७६ ॥ मूर्च्छा मे विगता सद्यः पातकं चैव नाशितम् ॥ त्वद्दर्शनमपुण्यानां नैव सिध्येत्कदाचन ॥ ७७ ॥ रक्ष मां करुणादृष्ट्या च्यावितं शत्रुभिः पुरात् ॥ इत्युक्तः स मुनिः प्राह राजानं तं मनोजवम् ॥ ७८ ॥ ॥ पराशर उवाच ॥ ॥ उपायं ते प्रवक्ष्यामि राजञ्छत्रुजयाय वै ॥ रामसेतौ महापुण्ये गंधमादनपर्वते ॥ ७९ ॥ विद्यते मंगलं तीर्थं सर्वैश्वर्यप्रदायकम् ॥ सर्वलोकोपकाराय तस्मिन्सरसि राघवः ॥ ८० ॥ सन्निधत्ते सदा लक्ष्म्या सीतया राजसत्तम ॥ सपुत्रभार्यस्त्वं तत्र गत्वा स्नात्वा सभक्तिकम् ॥ ८१ ॥ क्षेत्रश्राद्धादिकं चापि तत्तीरे कुरु भूपते ॥ एवं कृते त्वया राजन्नलक्ष्मीः क्लेशकारिणी ॥ ८२ ॥ वैभवात्तस्य तीर्थस्य नाशं यास्यत्यसंशयम् ॥ मंगलानि च सर्वाणि प्राप्स्यसे

---

[1] शोकपर्याकुलेक्षणम्—इ०पा० ।

न चिरान्नृप ॥ ८३ ॥ विजित्य शत्रूंश्च रणे पुनर्भूमिं प्रपत्स्यसे ॥ अतस्त्वं भार्यया सार्द्धं पुत्रेण च मनोजव ॥ ८४ ॥ गच्छ
मंगलतीर्थं तद्गन्धमादनपर्वते ॥ अहमप्यागमिष्यामि तवानुग्रहकाम्यया ॥ ८५ ॥ पराशरस्त्वेवमुक्त्वा राजमुख्यैस्त्रिभिः सह ॥ प्राया
त्सेतुं समुद्दिश्य स्नातुं मंगलतीर्थके ॥ ८६ ॥ राजादिभिः सह मुनिर्विलंघ्य विविधं वनम् ॥ वनप्रदेशदेशांश्च दस्युग्रामाननेकशः ।
॥ ८७ ॥ प्रययौ मंगलं तीर्थं गन्धमादनपर्वते ॥ तत्र संकल्प्य विधिवत्सस्नौ स मुनिपुंगवः ॥ ८८ ॥ तानपि स्नापयामास राजादीन्विधिपूर्व
कम् ॥ तत्र श्राद्धं च भूपालश्चकार पितृतृप्तये ॥ ८९ ॥ तत्र मासत्रयं सस्नौ राजा पत्नी सुतस्तथा ॥ ततः पराशरमुनिः सस्नौ नियमपूर्वकम् ॥
॥ ९० ॥ एवं मासत्रयं सस्नौ तैः सार्कं मुनिपुंगवः ॥ मंगलाख्ये महापुण्ये सर्वामंगलनाशने ॥ ९१ ॥ ततः पराशरमुनिः सर्वानर्थविनाशनम् ॥
रामस्यैकाक्षरं मंत्रं तदंते समुपादिशत् ॥ ९२ ॥ चत्वारिंशद्दिनं तत्र मंत्रमेकाक्षरं नृपः ॥ तत्र तीर्थे जजापासौ मुन्युक्तेनैव वर्त्मना ॥ ९३ ॥ एव
मभ्यसतस्तस्य मंत्रमेकाक्षरं द्विजाः ॥ मुनिप्रसादात्पुरतो धनुः प्रादुरभूद्दृढम् ॥ ९४ ॥ अक्षयाविषुधी चापि खड्गो च कनकत्सरू ॥ एकं चर्म
गदा चैका तथैको मुसलोत्तमः ॥ ९५ ॥ एकः शंखो महानादो वाजियुक्तो रथस्तथा ॥ ससारथिः पताका च तीर्थादुत्तस्थुरग्रतः ॥ ९६ ॥
कवचं कांचनमयं वैश्वानरसमप्रभम् ॥ प्रादुर्बभूव तत्तीर्थात्प्रसादेन मुनेस्तथा ॥ ९७ ॥ हारकेयूरमुकुटकटकादिविभूषणम् ॥ तीर्थानां प्रवरात्तस्मा
दुत्थितं नृपतेः पुरः ॥ ९८ ॥ दिव्यांबरसहस्रं च तीर्थात्प्रादुरभूत्तदा ॥ माला च वैजयंत्याख्या स्वर्णपंकजशोभिता ॥ ९९ ॥ एतत्सर्वं समालोक्य
मुनयेऽसौ न्यवेदयत् ॥ ततः पराशरमुनिर्जलमादाय तीर्थतः ॥ १०० ॥ अभ्यषिंचन्नरपतिं मंत्रपूतेन वारिणा ॥ ततोऽभिषिक्तो नृपतिर्मुनिना
परिशोभितः ॥ १०१ ॥ सन्नद्धः कवची खड्गी चापबाणधरो युवा ॥ हारकेयूरमुकुटकटकादिविभूषितः ॥ १०२ ॥ दिव्यांबरधरश्चापि वाजियुक्त
रथस्थितः ॥ शुशुभेऽतीव नृपतिर्मध्याह्न इव भास्करः ॥ १०३ ॥ तस्मै नृपतये तत्र ब्रह्माद्यस्त्रं महामुनिः ॥ सांगं च सरहस्यं च सोत्सर्गं सोप
संहृति ॥ १०४ ॥ उपादिशच्छक्तिपुत्रः सुमित्राजानये तदा ॥ मनोजवोऽथ मुनिना ह्याशीर्वादपुरःसरम् ॥ १०५ ॥ प्रेरितो रथमास्थाय
प्रणम्य मुनिपुंगवम् ॥ प्रदक्षिणीकृत्य तदाभ्यनुज्ञातो महर्षिणा ॥ १०६ ॥ सार्द्धं पत्न्या च पुत्रेण प्रययौ विजयाय सः ॥ स गत्वा स्वपुरं
राजा प्रदध्मौ जलजं तदा ॥ १०७ ॥ ततः शंखरवं श्रुत्वा गोलभस्तु ससैनिकः ॥ युद्धाय निर्ययौ तूर्णं मनोजवनृपेण सः ॥ १०८ ॥ दिनत्रयं
रणं जज्ञे गोलभेन नृपस्य वै ॥ ततश्चतुर्थे दिवसे गोलभं तु ससैनिकम् ॥ १०९ ॥ मनोजवो नृपो युद्धे ब्रह्मास्त्रेण व्यनाशयत् ॥ ततः सपुत्र

भार्योऽयं पुरं प्राप्य निजं नृपः ॥ ११० ॥ पालयन्पृथिवीं सर्वां बुभुजे भार्यया सह ॥ तदाप्रभृति राजासौ नाहंकारं चकार वै ॥ १११ ॥
असूयादींस्तथा दोषान्वर्जयामास भूपतिः ॥ अहिंसानिरतो दांतः सदा धर्मपरोऽभवत् ॥ ११२ ॥ सहस्रं वत्सरानेवं ररक्ष स महीपतिः ॥ ततो
विरक्तो राजेन्द्रः पुत्रे राज्यं निधाय तु ॥ ११३ ॥ जगाम मंगलं तीर्थं गन्धमादनपर्वते ॥ तपश्चचार तत्रासौ ध्यायन्हृदि सदाशिवम् ॥ ११४ ॥
ततोऽचिरेण कालेन त्यक्त्वा देहं मनोजवः ॥ शिवलोकं ययौ राजा तस्य तीर्थस्य वैभवात् ॥ ११५ ॥ तस्य भार्या सुमित्रापि तस्यालिंग्य तनुं
तदा ॥ अन्वारूढा चितां विप्राः प्राप तल्लोकमेव सा ॥ ११६ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवंप्रभावं तत्तीर्थं श्रीमन्मंगलनामकम् ॥ मनोजवो
नृपो यत्र स्नात्वा तीर्थे महत्तरे ॥ ११७ ॥ शत्रून्विजित्य देहांते शिवलोकं ययौ स्त्रिया ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेव्यं मंगलतीर्थकम् ॥ ११८ ॥
तीर्थमेतदतिशोभनं शिवं भुक्तिमुक्तिफलदं नृणां सदा ॥ पापराशितृणतूलपावकं सेवत द्विजवरा विमुक्तये ॥ ११९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये मंगलतीर्थप्रशंसायां मनोजवालक्ष्मीविनाशवर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः
॥ १२ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ मंगलाख्ये महातीर्थे नरः स्नात्वा विकल्मषः ॥ एकांतरामनाथाख्यं क्षेत्रं गच्छेत्ततः परम् ॥ १ ॥ तत्र
रामो जगन्नाथो जानक्या लक्ष्मणेन च ॥ हनुमत्प्रमुखैश्चापि वानरैः परिवारितः ॥ २ ॥ सन्निधत्ते सदा विप्रा लोकानुग्रहकाम्यया ॥ विद्यते पुण्यदा
तत्र नाम्ना ह्यमृतवापिका ॥ ३ ॥ तस्यां निमज्जतां नृणां न जरांतकजं भयम् ॥ अस्याममृतवाप्यां यः सश्रद्धं स्नाति मानवः ॥ ४ ॥ अमृतत्वं
भजत्येष शंकरस्य प्रसादतः ॥ महापातकनाशिन्यामस्यां वाप्यां निमज्जताम् ॥ ५ ॥ अमृतत्वं हरो दातुं सन्निधत्ते सदा तटे ॥ ॥
ऋषय ऊचुः ॥ ॥ इयं ह्यमृतवापीति कुतो हेतोर्निगद्यते ॥ ६ ॥ अस्माकमेतद्ब्रूहि त्वं कृपया व्यासशासित ॥ तथैवामृतनामिन्या वापिकायाश्च
वैभवम् ॥ तृप्तिर्न जायतेऽस्माकं त्वद्वचोऽमृतपायिनाम् ॥ ७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अस्या अमृतनामत्वं वैभवं च मनोहरम् ॥ ८ ॥
प्रवक्ष्यामि विशेषेण शृणुत द्विजसत्तमाः ॥ पुरा हिमवतः पार्श्वे नानामुनिसमाकुले ॥ ९ ॥ सिद्धचारणगंधर्वदेवकिन्नरसेविते ॥ सिंहव्याघ्रवराहेभमहिषादिसमाकुले
॥ १० ॥ तमालतालहिंतालचंपकाशोकसंतते ॥ हंसकोकिलदात्यूहचक्रवाकादिशोभिते ॥ ११ ॥ पद्मेंदीवरकह्लारकुमुदाढ्यसरोवृते
॥ सत्यवाञ्छीलवान्वाग्मी वशी कुंभजसोदरः ॥ १२ ॥ आस्ते तपश्चरन्नित्यं मोक्षार्थी शंकरप्रियः ॥ त्रिकालमर्चयञ्छंभु वन्यैर्मूलफलादिभिः
॥ १३ ॥ आगतान्स्वाश्रमाभ्याशमतिथीन्वन्यभोजनैः ॥ पूजयन्नर्चयन्नग्निं संध्योपासनतत्परः ॥ १४ ॥ गायत्र्यादीन्महामंत्रान्कालेकाले जप

न्मुदा ॥ निद्रां परित्यजन्ब्राह्मे मुहूर्ते विष्णुचिंतकः ॥ १५ ॥ स्नानं कुर्वन्नुषःकाले नमन्संध्यां प्रसन्नधीः ॥ गायत्रीं प्रजपन्विप्राः पूजयन्हरिशंकरौ ॥
॥ १६ ॥ वेदाध्यायी शास्त्रपाठी मध्याह्नेऽतिथिपूजकः ॥ श्रोता पुराणपाठानामग्निकार्येष्वतंद्रितः ॥ १७ ॥ पंचयज्ञपरो नित्यं वैश्वदेवबलिप्रदः ॥
प्रत्यब्दं श्राद्धकृत्पित्रोस्तथान्यश्राद्धकृद्द्विजाः ॥ १८ ॥ एवं निनाय कालं स नित्यानुष्ठानतत्परः ॥ तस्यैवं वर्तमानस्य तपश्चरत उत्तमम् ॥ १९ ॥
सहस्रवर्षाण्यगमञ्च्छंकरासक्तचेतसः ॥ तथापि शंकरो नास्याययौ प्रत्यक्षतां तदा ॥ २० ॥ ततस्त्वगस्त्यभ्रातासौ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यगः ॥
भास्करे दत्तदृष्टिश्च मौनव्रतसमन्वितः ॥ २१ ॥ तिष्ठन्कनिष्ठिकांगुल्यां वामपादस्य निश्चलः ॥ ऊर्ध्वबाहुर्निरालंबस्तपस्तेपेऽतिदारुणम् ॥ २२ ॥
अथ तस्य प्रसन्नात्मा महादेवो घृणानिधिः ॥ प्रादुरासीत्स्वया दीप्त्या दिशो दश विभासयन् ॥ २३ ॥ ततोऽद्राक्षीन्मुनिः शंभुं सांबं वृषभसंस्थि
तम् ॥ दृष्ट्वा प्रणम्य तुष्टाव भवानीपतिमीश्वरम् ॥ २४ ॥ ॥ मुनिरुवाच ॥ ॥ नमस्ते पार्वतीनाथ[1] नीलकंठ महेश्वर ॥ शिव रुद्र महादेव नम
स्ते शंभवे विभो ॥ २५ ॥ श्रीकंठोमापते शूलिन्भगनेत्रहराव्यय ॥ गंगाधर विरूपाक्ष नमस्ते रुद्र मन्यवे ॥ २६ ॥ अंतकारे कामशत्रो देवदेव
जगत्पते ॥ स्वामिन्पशुपते शर्व नमस्ते शतधन्वने ॥ २७ ॥ दक्षयक्षविनाशाय स्नायूनां पतये नमः ॥ निचेरवे नमस्तुभ्यं पुष्टानां पतये नमः ॥
॥ २८ ॥ भूयोभूयो नमस्तुभ्यं महादेव कृपालय ॥ दुस्तराद्भवसिंधोर्मां तारयस्व त्रिलोचन ॥ २९ ॥ अगस्त्यसोदरेणैवं स्तुतः शंभुरभाषत ॥
प्रीणयन्वचसा स्वेन कुंभजस्यानुजं मुनिम् ॥ ३० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ कुंभजानुज वक्ष्यामि मुक्त्युपायं तवानघ ॥ सेतुमध्ये महातीर्थं
गंधमादनपर्वते ॥ ३१ ॥ मंगलाख्यस्य तीर्थस्य नातिदूरेण वर्तते ॥ तत्र गत्वा कुरु स्नानं ततो मुक्तिमवाप्स्यसि ॥३२॥ तत्तीर्थसेवनान्नान्यो मोक्षो
पायो लघुस्तव ॥ न हि तत्तीर्थवैशिष्ट्यं वक्तुं शक्यं मयापि च ॥ ३३ ॥ संदेहो नात्र कर्तव्यस्त्वयाद्य मुनिसत्तम॥ :तस्मात्तत्रैव गच्छ त्वं यदीच्छसि
भवक्षयम् ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वा भगवानीशस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ततो देवस्य वचनादगस्त्यस्य सहोदरः ॥ ३५ ॥ गत्वा सेतुं समुद्रे तु गंधमादनपर्वते॥
ईश्वरेणैव गदितं तीर्थं तच्छीघ्रमासदत् ॥ ३६ ॥ तत्र तीर्थे महापुण्ये स्नातानां मुक्तिदायिनि ॥ एकांतरामनाथाख्ये क्षेत्रालंकरणे शुभे ॥ ३७ ॥
सस्नौ नियमपूर्वं स त्रीणि वर्षाणि वै द्विजः ॥ ततश्चतुर्थवर्षे तु समाधिस्थो महामुनिः ॥ ३८ ॥ ब्रह्मनाड्यां प्राणवायुं मूर्द्धन्यारोप्य योगतः ॥
प्राणान्निर्गमयामास ब्रह्मरंध्रेण तत्र सः ॥ ३९ ॥ ततोऽगस्त्यानुजः सोयं परित्यज्य कलेवरम् ॥ अवाप मुक्तिं परमां तस्य तीर्थस्य वैभवात् ॥४०॥

---

१ पार्वतीकान्त—इ० पा० ।

विनष्टाशेषदुःखस्य तत्तीर्थस्नानवैभवात् ॥ अमृतत्वमभूद्यस्मादगस्त्यानुजजन्मनः॥४१॥ ततो ह्यमृतवापीति प्रथाऽस्यासीन्मुनीश्वराः ॥ अत्र तीर्थे
नरा ये तु वर्षत्रयमतंद्रिताः॥४२॥स्नानं कुर्वंति ते सत्यममृतत्वं प्रयांति हि ॥ एवं त्वमृतवापीति प्रथा तद्वैभवं तथा ॥ युष्माकं कथितं विप्राः किं भूयः
श्रोतुमिच्छथ ॥ ४३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ एकांतरामनाथाख्या तस्य क्षेत्रस्य वै मुने ॥ ४४ ॥ कथं समागता सूत वक्तुमेतत्त्वमर्हसि ॥
अस्माकं मुनिशार्दूल तच्छुश्रूषातिभूयसी ॥ ४५ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ पुरा दाशरथी रामः ससुग्रीवभिभीषणः ॥ लक्ष्मणेन युतो
भ्रात्रा मंत्रज्ञेन हनूमता ॥ ४६ ॥ वानरैर्वध्यमाने तु सेतावंबुधिमध्यतः ॥ चिंतयन्मनसा सीतामेकांते सममंत्रयत् ॥ ४७ ॥ तेषु मंत्र
यमाणेषु रावणादिवधं प्रति ॥ उल्लोलतरकल्लोलो जुघोष जलधिर्भृशम् ॥ ४८ ॥ अर्णवस्य महाभीमे जृंभमाणे महाध्वनौ ॥
अन्योन्यकथितां वार्तां नाशृण्वंस्ते परस्परम् ॥ ४९ ॥ ततः किंचिदिव क्रुद्धो भृकुटीकुटिलेक्षणः ॥ भ्रूभंगलीलया रामो नियम्य जलधिं तदा ॥
॥ ५० ॥ न्यमंत्रयत विप्रेंद्रा राक्षसानां वधं प्रति ॥ एकांतेऽमंत्रयत्तत्र तैः सार्धं राघवो यतः ॥ ५१ ॥ एकांतरामनाथाख्यं तत्क्षेत्रमभवद्द्विजाः ॥
सोयं नियमितो वार्धी रामभ्रूभंगलीलया ॥ ५२ ॥ अद्यापि निश्चलजलस्तत्प्रदेशेषु दृश्यते ॥ एकांतरामनाथाख्यं तदेतत्क्षेत्रमुत्तमम् ॥ ५३ ॥
आगत्यामृतवाप्यां च स्नात्वा नियमपूर्वकम् ॥ रामादीनपि सेवंते ते सर्वे मुक्तिमाप्नुयुः ॥ ५४ ॥ अद्वैतविज्ञानविवेकशून्या विरक्तिहीनाश्च समाधि
हीनाः ॥ यागाद्यनुष्ठानविवर्जिताश्च स्नात्वात्र यास्यंत्यमृतं द्विजेंद्राः ॥ ५५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये
ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये अमृतवापीप्रशंसायामगस्त्यभ्रातृविमुक्तिवर्णनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ स्नात्वा त्वमृत
वाप्यां वै सेवित्वैकांतराघवम् ॥ जितेंद्रियो नरः स्नातुं ब्रह्मकुंडं ततो व्रजेत् ॥ १ ॥ सेतुमध्ये महातीर्थं गंधमादनपर्वते ॥ ब्रह्मकुंडमिति ख्यातं सर्व
दारिद्र्यभेषजम् ॥ २ ॥ विद्यते ब्रह्महत्यानामयुतायुतनाशनम् ॥ दर्शनं ब्रह्मकुंडस्य सर्वपापौघनाशनम् ॥ ३ ॥ किं तस्य बहुभिस्तीर्थैः किं तपोभिः
किमध्वरैः ॥ महादानैश्च किं तस्य ब्रह्मकुंडविलोकिनः ॥ ४ ॥ ब्रह्मकुंडे सकृत्स्नानं वैकुंठप्राप्तिकारणम् ॥ब्रह्मकुंडसमुद्भूतं भस्म येन धृतं द्विजाः॥
॥ ५ ॥ तस्यानुगास्त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ब्रह्मकुंडसमुद्भूतभस्मना यस्त्रिपुंड्रकम् ॥ ६ ॥ करोति तस्य कैवल्यं करस्थं नात्र संशयः ॥ तद्भ
स्मपरमाणुर्वा यो ललाटे धृतो भवेत् ॥ ७ ॥ तावदेवास्य मुक्तिः स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ तत्कुंडभस्मना मर्त्यः कुर्यादुद्धूलनं तु यः ॥ ८ ॥
तस्य पुण्यफलं वक्तुं शंकरो वेत्ति वा न वा ॥ ब्रह्मकुंडसमुद्भूतं भस्म यो नैव धारयेत् ॥ ९ ॥ रौरवे नरके सोऽयं पतेदाचंद्रतारकम् ॥ उद्धूलनं

त्रिपुंड्रं वा ब्रह्मकुंडस्थभस्मना ॥ १० ॥ नराधमो न कुर्याद्यः सुखं नास्य कदाचन ॥ ब्रह्मकुंडसमुद्भूतभस्मनिंदारतस्तु यः ॥ ११ ॥ उत्पत्तौ तस्य
सांकर्यमनुमेयं विपश्चिता ॥ ब्रह्मकुंडसमुद्भूतं भस्मैतल्लोकपावनम् ॥ १२ ॥ अन्यभस्मसमं यस्तु न्यूनं वा वक्ति मानवः ॥ उत्पत्तौ तस्य सांकर्य
मनुमेयं विपश्चिता ॥ १३ ॥ ब्रह्मकुंडसमुद्भूतेऽप्यस्मिन्भस्मनि जाग्रति ॥ भस्मांतरेण मनुजो धारयेद्यस्त्रिपुंड्रकम् ॥ १४ ॥ उत्पत्तौ तस्य सांक
र्यमनुमेयं विपश्चिता ॥ कदाचिदपि यो मर्त्यो भस्मैतत्तु न धारयेत् ॥ १५ ॥ उत्पत्तौ तस्य सांकर्यमनुमेयं विपश्चिता ॥ ब्रह्मकुंडसमुद्भूतं भस्म
दद्याद्द्विजाय यः ॥ १६ ॥ चतुरर्णवपर्यंता तेन दत्ता वसुन्धरा ॥ संदेहो नात्र कर्तव्यस्त्रिर्वा शपथयाम्यहम् ॥ १७ ॥ सत्यंसत्यं पुनः सत्यमुद्धृत्य
भुजमुच्यते ॥ ब्रह्मकुंडोद्भवं भस्म धारयध्वं द्विजोत्तमाः ॥ १८ ॥ एतद्धि पावनं भस्म ब्रह्मयज्ञसमुद्भवम् ॥ पुरा हि भगवान्ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः
॥ १९ ॥ सन्निधौ सर्वदेवानां पर्वते गंधमादने ॥ ईशशापनिवृत्त्यर्थं क्रतून्सर्वान्समातनोत् ॥ २० ॥ विधाय विधिवत्सर्वानध्वरान्बहुदक्षिणान् ॥
मुमुचे सहसा ब्रह्मा शंभुशापाद्द्विजोत्तमाः ॥ २१ ॥ तदेतत्तीर्थमासाद्य स्नानं कुर्वंति ये नराः ॥ ते महादेवसायुज्यं प्राप्नुवंति न संशयः ॥ २२ ॥
॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ व्यासशिष्य महाप्राज्ञ पुराणार्थविशारद ॥ चतुर्दशानां लोकानां स्रष्टारं चतुराननम् ॥ २३ ॥ शंभुः केनापराधेन
शप्तवान्भारतीपतिम् ॥ शापश्च कीदृशस्तस्य पुरा दत्तो हरेण वै ॥ एतत्सर्वं मुने ब्रूहि तत्त्वतोऽस्माकमादरात् ॥ २४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥
पुरा बभूव कलहो ब्रह्मविष्ण्वोः परस्परम् ॥ २५ ॥ कंचिद्धेतुं समुद्दिश्य स्पर्धया श्लाघमानयोः ॥ अहं कर्त्ता न मत्तोऽन्यः कर्त्तास्ति जगतीतले ॥
॥ २६ ॥ एवमाह हरिं ब्रह्मा ब्रह्माणं च हरिस्तथा ॥ एवं विवादः सुमहान्प्रावर्त्तत पुरा तयोः ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नंतरे विप्राः कुर्वतोः कलहं मिथः ॥
तयोर्गर्वविनाशाय प्रबोधार्थं च देवयोः ॥ २८ ॥ मध्ये प्रादुरभूल्लिंगं स्वयंज्योतिरनामयम् ॥ तौ दृष्ट्वा विस्मितौ लिंगं ब्रह्मविष्णू
परस्परम् ॥ २९ ॥ समयं चक्रतुर्विप्रा देवानां सन्निधौ पुरा ॥ अनाद्यंतं महालिंगं यदेतद्दृश्यते पुरः ॥ ३० ॥ अनंतादित्यसंका
शमनंताग्निसमप्रभम् ॥ आवयोरस्य लिंगस्य योंऽतमादिं च द्रक्ष्यति ॥ ३१ ॥ स भवेदधिको लोके लोककर्ता च स प्रभुः ॥
अहमूर्ध्वं गमिष्यामि लिंगस्यांतं गवेषयन् ॥ ३२ ॥ गवेषणाय मूलस्य त्वमधस्ताद्धरे व्रज ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा तथे
त्याह रमापतिः ॥ ३३ ॥ एवं तौ समयं कृत्वा मार्गणाय विनिर्गतौ ॥ विष्णुर्वराहरूपेण गतोऽधस्ताद्गवेषितुम् ॥ ३४ ॥ हंसतां भारतीजानिः
स्वीकृत्योपरि निर्ययौ ॥ अधो लोकान्विचित्याथो विष्णुर्वर्षगणान्बहून् ॥ यथास्थानं समागत्य बभाषे देवसन्निधौ ॥ ३५ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥

अहं लिंगस्य नाद्राक्षमादिमस्येति सत्यवाक् ॥ ३६ ॥ ऊर्ध्वं गवेषयित्वाथ ब्रह्माप्यागच्छदत्र सः ॥ आगत्य च वचः प्राह छद्मना चतुराननः ॥
॥ ३७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अहमद्राक्षमस्यांतं लिंगस्येति मृषा पुनः ॥ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मविष्णवोर्महेश्वरः ॥ मिथ्यावादिनमाहेदं
प्रहस्य चतुराननम् ॥ ३८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ असत्यं यदवोचस्त्वं चतुरानन मत्पुरः ॥ ३९ ॥ तस्मात्पूजा न ते भूयाल्लोके सर्वत्र
सर्वदा ॥ अथ विष्णुं पुनः प्राह भगवान्परमेश्वरः ॥ ४० ॥ यस्मात्सत्यमवोचस्त्वं कमलायाः पते हरे ॥ तस्मात्ते मत्समा पूजा भविष्यति न
संशयः ॥ ४१ ॥ ततो ब्रह्मा विषण्णः सन्छंकरं प्रत्यभाषत ॥ स्वामिन्ममापराधं त्वं क्षमस्व करुणानिधे ॥ ४२ ॥ एकोपराधः क्षंतव्यः स्वामि
भिर्जगदीश्वरैः ॥ ततो महोश्वरोऽवादीद्ब्रह्माणं परिसांत्वयन् ॥ ४३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ न मिथ्यावचनं मे स्याद्ब्रह्मन्वक्ष्यामि ते
शृणु ॥ गच्छ त्वं सहसा वत्स गन्धमादनपर्वतम् ॥४४॥ तत्र क्रतून्कुरुष्व त्वं मिथ्यादोषप्रशांतये ॥ ततो विधूतपापस्त्वं भविष्यसि न संशयः ॥
॥४५॥तेन श्रौतेषु ते ब्रह्मन्स्मार्तेष्वपि च कर्मसु ॥ पूजा भविष्यति सदा न पूजा प्रतिमासु ते॥४६॥इत्युक्त्वा भगवानीशस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ततो
ब्रह्मा ययौ विप्रा गंधमादनपर्वतम् ॥ ४७ ॥ ईजे च क्रतुकर्तारं क्रतुभिः पार्वतीपतिम् ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि वर्षाणि मुनिपुंगवाः ॥ ४८ ॥ पौंडरी
कादिभिः सर्वैरध्वरैर्भूरिदक्षिणैः ॥ इन्द्रादिसर्वदेवानां सन्निधावयजच्छिवम् ॥ तेन तुष्टोभवच्छंभुर्वरमस्मै प्रदत्तवान् ॥ ४९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
मिथ्योक्तिदोषस्ते नष्टः कृतैरेतैर्मखैरिह ॥ ५० ॥ चतुरानन ते पूजा श्रौतस्मार्तेषु कर्मसु ॥ भविष्यत्यमला ब्रह्मन्न पूजा प्रतिमासु ते ॥ ५१ ॥
यागस्थलमिदं तेऽद्य ब्रह्मकुण्डमिति प्रथाम् ॥ गमिष्यति त्रिलोकेस्मिन्पुण्यं पापविनाशनम् ॥ ५२ ॥ ब्रह्मकुण्डाभिधे तीर्थे सकृद्यः स्नानमा
चरेत् ॥ मुक्तिद्वारार्गलं तस्य भिद्यते तत्क्षणाद्विधे ॥ ५३ ॥ ब्रह्मकुण्डसमुद्भूतं ललाटे भस्म धारयन् ॥ मायाकपाटं निर्भिद्य मुक्तिद्वारं प्रया
स्यति ॥ ५४ ॥ ब्रह्मकुण्डोत्थितं भस्म ललाटे यो न धारयेत् ॥ स्वपितुर्बीजसंभूतो न मातरि सुतस्तु सः ॥५५॥ ब्रह्मकुण्डसमुद्भूतभस्मधारणतो
विधे ॥ ब्रह्महत्यायुतं नश्येत्सुरापानायुतं तथा ॥ ५६ ॥ गुरुतल्पायुतं नश्येत्स्वर्णस्तेयायुतं तथा ॥ तत्संसर्गायुतं नश्येत्सत्यमुक्तं मया विधे ॥
॥ ५७ ॥ ब्रह्मकुण्डसमुद्भूतभस्मधारणवैभवात् ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्या नश्यंति क्षणमात्रतः ॥ ५८ ॥ इत्युक्त्वा भगवानीशस्तत्रैवांतरधीयत ॥
यज्ञेष्वथ समाप्तेषु मुनयश्च जितेंद्रियाः ॥ ५९ ॥ इन्द्रादिदेवताश्चैव सिद्धचारणकिन्नराः ॥ अन्ये च देवनिवहा गंधमादनपर्वते ॥ ६० ॥ तां
यज्ञभूमिमाश्रित्य स्वयं रुद्रेण सेविताम् ॥ निरंतरमवर्तंत विदित्वा तस्य वैभवम् ॥ ६१ ॥ यथाविधि ततो यज्ञान्समाप्य बहुदक्षिणान् ॥ सत्य

लोकमगाद्ब्रह्मा शिवाल्लब्धमनोरथः ॥ ६२ ॥ तदाप्रभृति देवाश्च मुनयश्च द्विजोत्तमाः ॥ ब्रह्मकुण्डं समासाद्य चक्रुर्यागान्विधानतः ॥ ६३ ॥
तस्मादियक्षवो मर्त्याः कुर्युर्यज्ञानिहैव हि ॥ ६४ ॥ मनुजदेवमुनीश्वरवंदितं सकलसंसृतिनाशकरं द्विजाः ॥ जलजसंभवकुण्डमिदं शुभं सकल
पापहरं सकलार्थदम् ॥ ६५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये ब्रह्मकुण्डप्रशंसायां
ब्रह्मशापविमोक्षणवर्णनंनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ ब्रह्मकुण्डे महापुण्ये स्नानं कृत्वा समाहितः ॥ नरो
हनूमतः कुण्डमथ गच्छेद्द्विजोत्तमाः ॥ १ ॥ पुरा हतेषु रक्षःसु समाप्ते रणकर्मणि ॥ रामादिषु निवृत्तेषु गंधमादनपर्वते ॥ २ ॥ सर्व
लोकोपकाराय हनूमान्मारुतात्मजः ॥ सर्वतीर्थोत्तमं चक्रे स्वनाम्ना तीर्थमुत्तमम् ॥ ३ ॥ विदित्वा वैभवं यस्य स्वयं रुद्रेण सेव्यते ॥
तस्य तीर्थस्य सदृशं न भूतं न भविष्यति ॥ ४ ॥ यत्र स्नाता नरा यांति शिवलोकं सनातनम् ॥ यस्मिंस्तीर्थे महापुण्ये
महापातकनाशने ॥ ५ ॥ सर्वलोकोपकाराय निर्मिते वायुसूनुना ॥ सर्वाणि नरकाण्यासञ्छून्यान्येव चिराय वै ॥ ६ ॥ वैभवं
तस्य तीर्थस्य शंकरो वेत्ति वा न वा ॥ यत्र धर्मसखोनाम राजा केकयवंशजः ॥ ७ ॥ भक्त्या सह पुरा स्नात्वा शतं पुत्रानवाप्त
वान् ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सूत धर्मसखस्याद्य चरितं वक्तुमर्हसि ॥ हनूमत्कुण्डतीर्थे यो लेभे स्नात्वा शतं सुतान् ॥ ८ ॥
॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ शृणुध्वमृषयो यूयं चरितं तस्य भूपतेः ॥ ९ ॥ अद्य धर्मसखस्याहं प्रवक्ष्यामि समासतः ॥ राजा धर्मसखोनाम
विजितारिः सुधार्मिकः ॥ १० ॥ बभूव नीतिमान्पूर्वं प्रजापालनतत्परः ॥ तस्य भार्याशतं विप्रा बभूव पतिदैवतम् ॥ ११ ॥ स पालयन्महीं
राजा सशैलवनकाननाम् ॥ तासु भार्यासु तनयं नाविंदद्वंशवर्द्धनम् ॥ १२ ॥ पुत्रार्थं स महीपालो बहून्यत्नानथाकरोत् ॥ अकरोच्च महादानं
पुत्रार्थं स महीपतिः ॥ १३ ॥ अश्वमेधादिभिर्यज्ञैरयजच्च सुरान्प्रति ॥ तुलापुरुषमुख्यानि ददौ दानानि भूरिशः ॥ १४ ॥ आमध्यरात्रमन्नानि
सर्वेभ्योऽप्यनिवारितम् ॥ प्रायच्छद्बहुसूपानि सस्योपेतानि भूमिपः ॥ १५ ॥ पितॄनुद्दिश्य च श्राद्धमकरोद्विधिपूर्वकम् ॥ संतानदायिनो मंत्राञ्ज
जाप नियतेंद्रियः ॥ १६ ॥ एवमादीन्बहून्धर्मान्पुत्रार्थं कृतवान्नृपः ॥ पुत्रमुद्दिश्य सततं कुर्वन्धर्माननुत्तमान् ॥ १७ ॥ राजा दीर्घेण कालेन
वृद्धतां प्रत्यपद्यत ॥ कदाचित्तस्य वृद्धस्य यतमानस्य भूपतेः ॥ १८ ॥ पुत्रस्सुचंद्रनामाभूज्ज्येष्ठपत्न्यां मनोरमः ॥ जातं पुत्रं जनन्यस्ताः सर्वा वैष
म्यवर्जिताः ॥ १९ ॥ समं संवर्द्धयामासुः क्षीरादिभिरनुत्तमाः ॥ राज्ञश्च सर्वमातॄणां पौराणाम्मंत्रिणां तथा ॥ २० ॥ मनोनयनसंतोषजनकोऽयं

सुतोऽभवत् ॥ लालयानः सुतं राजा मुदं लेभे परात्परम्॥२१॥आंदोलिकाशयानस्य सूनोस्तस्य कदाचन ॥ वृश्चिकोऽकुट्टयत्पादे पुच्छेनोग्रद्विषा
ग्निना ॥ २२ ॥ कुट्टनाद्वृश्चिकस्यासावरुदत्तनयो भृशम् ॥ ततस्तन्मातरः सर्वाः प्रारुदञ्च्छोककातराः ॥ २३ ॥ परिवार्यात्मजं विप्राः सध्वनिः
संकुलोऽभवत् ॥ आर्तध्वनिं स शुश्राव राजा धर्मसखस्तदा ॥ २४ ॥ उपविष्टः सभामध्ये सहामात्यपुरोहितः ॥ अथ प्रातिष्ठिपद्राजा सौविदल्लं
स वेदितुम् ॥ २५ ॥ अन्तःपुरबहिर्द्वारं सौविदल्लः समेत्य सः ॥ षंढवृद्धान्समाहूय वाक्यमेतदभाषत ॥ २६ ॥ षंढाः किमर्थमधुना रुदंत्यन्तःपुर
स्त्रियः ॥ तत्परिज्ञायतां तत्र गत्वा रोदनकारणम् ॥ २७ ॥ एतदर्थं हि मां राजा प्रेरयामास संसदि ॥ इत्युक्तास्तु परिज्ञायःनिदानं रोदनस्य
ते ॥ २८ ॥ निर्गम्यांतःपुरात्तस्मै यथावृत्तं न्यवेदयत् ॥ स षंढकवचः श्रुत्वा सौविदल्लः सभां गतः ॥ २९ ॥ राज्ञे निवेदयामास पुत्रं वृश्चिकपी
डितम् ॥ ततो धर्मसखो राजा श्रुत्वा वृत्तांतमीदृशम् ॥ ३० ॥ त्वरमाणः समुत्थाय सामात्यः सपुरोहितः ॥ प्रविश्यांतःपुरं सार्द्धं मांत्रिकैर्विषहा
रिभिः ॥ ३१ ॥ चिकित्सयामास सुतमौषधाद्यैरनेकशः ॥ जातस्वास्थ्यं ततः पुत्रं लालयित्वा स भूपतिः ॥ ३२ ॥ मानयित्वा च मंत्रज्ञान्रत्नकां
चनमौक्तिकैः ॥ निष्क्रम्यांतःपुराद्राजा भृशं चिंतासमाकुलः ॥ ३३ ॥ ऋत्विक्पुरोहितामात्यैस्तां सभां समुपाविशत् ॥ तत्र धर्मसखो राजा
समासीनो वरासने ॥ उवाचेदं वचो युक्तमृत्विजः सपुरोहितान् ॥ ३४ ॥ ॥ धर्मसख उवाच ॥ ॥ दुःखायैवैकपुत्रत्वं भवति ब्राह्मणो
त्तमाः ॥ ३५ ॥ एकपुत्रत्वतो नृणां वरा चैव ह्यपुत्रता ॥ नित्यं व्यपाययुक्तत्वाद्वरमेव ह्यपुत्रता ॥ अहं भार्याशतं विप्रा उदवोढं विचिंत्य
तु ॥ ३६ ॥ वयश्च समतिक्रांतं सपत्नीकस्य मे द्विजाः ॥ प्राणा मम च भार्याणामस्मिन्पुत्रे व्यवस्थिताः ॥ ३७ ॥ तन्नाशे मम भार्याणां सर्वासां
च मृतिर्ध्रुवा ॥ ममापि प्राणनाशः स्यादेकपुत्रस्य मारणे ॥ ३८ ॥ अतो मे बहुपुत्रत्वं केनोपायेन वै भवेत् ॥ तमुपायं मम ब्रूत ब्राह्मणा वेदवि
त्तमाः ॥ ३९ ॥ एकैकः शतभार्यासु पुत्रो मे स्याद्यथा गुणी ॥ तत्कर्म ब्रूत यूयं तु शास्त्रमालोक्य धर्मतः ॥ ४० ॥ महता लघुना वापि कर्मणा
दुष्करेण वा ॥ फलं यद्यपि तत्साध्यं करिष्येऽहं न संशयः ॥ ४१ ॥ युष्माभिरुदितं कर्म करिष्यामि न संशयः ॥ कृतमेव हि तद्वित्त शपेऽहं
सुकृतैर्मम ॥ ४२ ॥ अस्ति चेदीदृशं कर्म येन पुत्रशतं भवेत् ॥ तत्कर्म कुत्र कर्तव्यं मयेति वदताधुना ॥ ४३ ॥ इति पृष्टास्तदा राज्ञा ऋत्विजः
सपुरोहिताः ॥ संभूय सर्वे राजानमिदमूचुः सुनिश्चितम् ॥ ४४ ॥ ॥ ऋत्विज ऊचुः ॥ ॥ अस्ति राजन्प्रवक्ष्यामो येन पुत्रशतं तव ॥ भवेद्ध
र्मेण महता शतभार्यासु कैकय ॥ ४५ ॥ अस्ति कश्चिन्महापुण्यो गन्धमादनपर्वतः ॥ दक्षिणांबुधिमध्ये यः सेतुरूपेण वर्तते ॥ ४६ ॥ सिद्धचा

रणगंधर्वदेवर्षिगणसंकुलः ॥ दर्शनात्स्पर्शनान्नृणां महापातकनाशनः ॥ ४७ ॥ तत्रास्ति हनुमत्कुंडमिति लोकेषु विश्रुतम् ॥ महादुःखप्रशमनं
स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ॥ ४८ ॥ नरकक्लेशशमनं तथा दारिद्र्यमोचनम् ॥ पुत्रप्रदमपुत्राणामस्त्रीणां स्त्रीपदं नृणाम् ॥ ४९ ॥ तत्र त्वं प्रयतः स्नात्वा
सर्वाभीष्टप्रदायिनीम् ॥ पुत्रीयेष्टिं च तत्तीरे कुरुष्व सुसमाहितः ॥ ५० ॥ तेन ते शतभार्यासु प्रत्येकं तनयो नृप ॥ एकैकस्तु भवेच्छीघ्रं मा कुरु
ष्वात्र संशयम् ॥ ५१ ॥ तथोक्तो नृपतिर्विप्रैर्ऋत्विग्भिः सपुरोहितैः ॥ तत्क्षणेनैव ऋत्विग्भिर्भार्याभिश्च पुरोधसा ॥ ५२ ॥ वृतोमात्यैश्च भृत्यैश्च
यज्ञसंभारसंयुतः ॥ प्रययौ दक्षिणांभोधौ गन्धमादनपर्वतम् ॥ ५३ ॥ हनुमत्कुंडमासाद्य तत्र सस्नौ ससैनिकः ॥ मासमात्रं स तत्तीरे न्यवस
त्स्नानमाचरन् ॥ ५४ ॥ ततो वसंते संप्राप्ते चैत्रमासि नृपोत्तमः ॥ इष्टिमारब्धवांस्तत्र पुत्रीयां सपुरोहितः ॥ ५५ ॥ सम्यक्कर्माणि चक्रुस्ते
ऋत्विजः सपुरोधसः ॥ सपत्नीकस्य राजर्षेस्तथा धर्मसखस्य तु ॥ ५६ ॥ इष्टौ तस्य समाप्तायां हनूमत्कुंडतीरतः ॥ पुरोहितो हुतोच्छिष्टं प्राश
यद्राजयोषितः ॥ ५७ ॥ ततो धर्मसखो राजा हनूमत्कुंडवारिषु ॥ सम्यक्चकारावभृथस्नानं भार्याशतान्वितः ॥ ५८ ॥ ऋत्विग्भ्यो दक्षिणाः
प्रादादसंख्यातास्तु भूरिशः ॥ ग्रामांश्च प्रददौ राजा ब्राह्मणेभ्यो द्विजोत्तमाः ॥ ५९ ॥ सामात्यः सपरीवारः सपत्नीकः स धार्म्मिकः ॥ राजा
ततो निववृते पुरीं स्वां प्रति नंदितः ॥ ६० ॥ ततः कतिपये काले गते दशममासि वै ॥ शतं भार्याः शतं पुत्रान्सुषुवुर्गुणवत्तरान् ॥ ६१ ॥ अथ
प्रीतमना राजा वीरो धर्मसखो महान् ॥ स्नातः शुद्धश्च संकल्प्य जातकर्माकरोत्तदा ॥ ६२ ॥ गोभूतिलहिरण्यादि ब्राह्मणेभ्यो ददौ बहु ॥
द्वौ पुत्रौ ज्येष्ठभार्यायाः पूर्वजोऽवरजस्तदा ॥ ६३ ॥ सर्वे ववृधिरे पुत्रा एकाधिकशतं द्विजाः ॥ प्रौढेषु तेषु राजासौ तेभ्यो राज्यं
विभज्य तु ॥ ६४ ॥ दत्त्वा च प्रययौ सेतुं सभार्यो गन्धमादनम् ॥ हनुमत्कुंडमासाद्य तपोऽतप्यत तत्तटे ॥ ६५ ॥ महान्कालो व्यतीयाय राज्ञ
स्तस्य तपस्यतः ॥ राज्ञो धर्मसखस्यास्य ध्यायमानस्य शूलिनम् ॥ ६६ ॥ ततो बहुतिथे काले गते धर्मसखो नृपः ॥ कालधर्मं ययौ तत्र
धार्म्मिकश्शांतमानसः ॥ ६७ ॥ पत्न्योपि तस्य राजर्षेरनुजग्मुः पतिं तदा ॥ ज्येष्ठपुत्रः सुचन्द्रोपि संस्कृत्य पितरं ततः ॥ ६८ ॥ अकरोच्छ्राद्ध
पर्यंतं कर्माणि श्रद्धया सह ॥ राजा सभार्यो वैकुंठं मरणादत्र जग्मिवान् ॥ ६९ ॥ सुचन्द्रमुख्यास्ते सर्वे राजपुत्रा महौजसः ॥ स्वस्वराज्यं
बुभुजिरे भ्रातरस्त्यक्तमत्सराः ॥ ७० ॥ एवं वः कथितं विप्रा हनूमत्कुंडवैभवम् ॥ राज्ञो धर्मसखस्यापि चरित्रं परमाद्भुतम् ॥ ७१ ॥ तत्सर्वं कामसि
द्ध्यर्थं स्नायात्कुंडे हनूमतः ॥ ७२ ॥ अध्यायमेनं पठते मनुष्यः शृणोति वा यः सुसमाहितो द्विजाः ॥ सोऽनंतमाप्नोति सुखं परत्र क्रीडेत

सार्द्धं दिवि देववृन्दैः ॥ ७३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये हनुमत्कुंडप्रशंसायां
धर्मसखशतपुत्रावाप्तिवर्णनंनाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कुंडे हनुमतः स्नात्वा स्वयंःरुद्रेण सेविते ॥
अगस्तितीर्थं विप्रेंद्रास्ततो गच्छेत्समाहितः ॥ १ ॥ एतद्धिनिर्मितं तीर्थं साक्षाद्धै कुम्भयोनिना ॥ प्रवर्तमाने कलहे पुरा वै मेरुविंध्ययोः ॥ २ ॥
निरुद्धभुवनाभोगो ववृधे विंध्यपर्वतः ॥ तदा प्राणिषु सर्वेषु निरुच्छ्वासेषु देवताः ॥ ३ ॥ कैलासं पर्वतं गत्वा शंभवे तद्व्यजिज्ञपन् ॥ तदा स पार्व
तीपाणिग्रहणोत्सुककौतुकी ॥ ४ ॥ प्रेषयित्वा वसिष्ठादीन्पार्वतीं याचितुं मुनीन् ॥ कुंभज त्वं निगृह्णीष्व विंध्याद्रिमिति सोऽन्वशात् ॥ ५ ॥ ततः
स कुम्भजः प्राह भगवंतं पिनाकिनम् ॥ उद्वाहवेषं ते देव न द्रक्ष्येहं कथं विभो ॥ ६ ॥ इति विज्ञापितः शंभुः पुनः कुंभजमब्रवीत् ॥
कुंभजोद्वाहवेषं ते पार्वत्या सहितो ह्यहम् ॥ ७ ॥ वेदारण्ये महापुण्ये दर्शयिष्याम्यसंशयः ॥ तद्गच्छ शीघ्रं विंध्याद्रिं निग्रहीतुं
मुनीश्वर ॥ ८ ॥ एवमुक्तस्ततोगस्त्यो विन्ध्याद्रिं स निगृह्य च ॥ पादाक्रमणमात्रेण समीकुर्वन्महीतलम् ॥ ९ ॥ चरित्वा दक्षि
णान्देशान्गन्धमादनमन्वगात् ॥ स विदित्वा महर्षिस्तु गन्धमादनवैभवम् ॥ १० ॥ तत्र तीर्थं महापुण्यं स्वनाम्ना निर्ममे मुनिः ॥
लोपामुद्रासखस्तत्र वर्ततेऽद्यापि कुंभजः ॥ ११ ॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च न भूयो जन्मभाग्भवेत् ॥ इह लोके त्रिकालेपि तत्तीर्थसदृशं द्विजाः ॥
॥ १२ ॥ तीर्थं न विद्यते पुण्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम्[1] ॥ सर्वाभीष्टप्रदं नृणां यत्तीर्थस्नानवैभवात् ॥ १३ ॥ सुदीर्घतमसः पुत्रः कक्षीवान्नाम नामतः ॥
लेभे मनोरमां नाम स्वनयस्य सुतां प्रियाम् ॥ १४ ॥ कक्षीवतः कथा सेयं पुण्या पापविनाशिनी ॥ तां कथां वः प्रवक्ष्यामि तच्छृणुध्वं मुनीश्वराः
॥ १५ ॥ अस्ति दीर्घतमानाम मुनिः परमधार्मिकः ॥ तस्य पुत्रः समभवत्कक्षीवानिति विश्रुतः ॥ १६ ॥ उपनीतः स कक्षीवान्ब्रह्मचारी जितें
द्रियः ॥ वेदाभ्यासाय स गुरोः कुले वासमकल्पयत् ॥ १७ ॥ उदंकस्य गुरोर्गेहे वसन्दीर्घतमःसुतः ॥ सोऽध्येष्ट चतुरो वेदान्सांगाञ्छास्त्राणि षट्
तथा ॥ १८ ॥ इतिहासपुराणानि तथोपनिषदोऽपि च ॥ उषित्वा षष्टिवर्षाणि कक्षीवान्गुरुसन्निधौ ॥ १९ ॥ प्रयास्यन्स्वगृहं विप्रा गुरवे दक्षि
णामदात् ॥ उवाच वै गुरुर्विद्वान्कक्षीवान्ब्रह्मवित्तमः ॥ २० ॥ ॥ कक्षीवानुवाच ॥ ॥ अहं गृहं प्रयास्यामि कुर्वनुज्ञां महामुने ॥ अवलोक्य
कृपादृष्ट्या मां रक्षोदंक सांप्रतम् ॥ उदंकस्त्वेवमुदितः कक्षीवंतमथाब्रवीत् ॥ २१ ॥ ॥ उदंक उवाच ॥ ॥ अनुजानामि कक्षीवन्गच्छ त्वं स्व

---

[1] भुक्तिमुक्तिप्रवर्द्धनम्—इ० पा० ।

गृहं प्रति ॥ २२ ॥ उद्वाहार्थमुपायं ते वत्स वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ रामसेतुं प्रयाहि त्वं गंधमादनपर्वतम् ॥ २३ ॥ तत्रागस्त्यकृतं तीर्थं सर्वाभीष्टप्रद
यकम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं पुंसां सर्वपापनिबर्हणम् ॥ २४ ॥ विद्यते स्नाहि तत्र त्वं सर्वमंगलसाधने ॥ त्रिवर्षं वस तत्र त्वं नियमाचारसंयुतः ॥ २५ ॥
वर्षेषु त्रिषु यातेषु चतुर्थे वत्सरे ततः ॥ निर्गमिष्यति मातंगः कश्चित्तीर्थोत्तमात्ततः ॥ २६ ॥ चतुर्दंतो महाकायः शरदभ्र[1]समच्छविः ॥ तं गजं
गिरिसंकाशं स्नात्वा तत्र समारुह ॥ २७ ॥ आरुह्य तं गजं वत्स स्वनयस्य पुरीं व्रज ॥ चतुर्दंतगजस्थं त्वां दृष्ट्वा शक्रमिवापरम् ॥ २८ ॥ राजर्षिः
स्वनयो धीमान्हर्षव्याकुललोचनः ॥ स्वकन्यायाः कृते दुःखं त्यजेदेव हृदि स्थितम् ॥ २९ ॥ पुरा हि प्रतिजज्ञे सा तस्य पुत्री मनोरमा ॥
चतुर्दंतं महाकायं गजं सर्वांगपांडुरम् ॥ ३० ॥ आरुह्य यः समागच्छेत्स मे भर्ता भवेदिति ॥ स्वकन्यायाः प्रतिज्ञां तां समाकर्ण्य स भूपतिः ॥
॥ ३१ ॥ दुःखाकुलमना भूत्वा सततं पर्यचिंतयत् ॥ स्वनये चिंतयत्येवं नारदः समुपागमत् ॥ ३२ ॥ तमागतं मुनिं दृष्ट्वा राजर्षिरतिधार्मिकः ॥
प्रत्युद्गम्य मुदा युक्तः पाद्यार्घ्याद्यैरपूजयत् ॥ ३३ ॥ प्रणम्य नारदं राजा वचनं चेदमब्रवीत् ॥ कन्येयं मम देवर्षे प्रतिज्ञामकरोत्पुरा ॥ ३४ ॥ चतु
र्दंतं महाकायं गजं सर्वांगपांडुरम् ॥ आरुह्य यः समागच्छेत्स मे भर्ता भवेदिति ॥ ३५ ॥ चतुर्दंतो महाकायो गजः सर्वांगपांडुरः ॥ संभवेदिंद्रभ
वने भूतले नैव विद्यते ॥ ३६ ॥ इयं च दुस्तरामेनां प्रतिज्ञां बालिशाऽकरोत् ॥ इयं प्रतिज्ञातितरां सततं बाधते हि माम् ॥ ३७ ॥ अनूढा हि पितुः
कन्या सर्वदा शोकमावहेत् ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा स्वनयं नारदोऽब्रवीत् ॥ ३८ ॥ मा विषीदस्व राजर्षे तस्या ईदृग्विधः पतिः ॥ भविष्यत्य
चिरादेव पृथिव्यां ब्राह्मणोत्तमः ॥ ३९ ॥ कक्षीवानिति विख्यातो जामाता ते भविष्यति ॥ इत्युक्त्वा नारदमुनिर्ययावाकाशमार्गतः ॥ ४० ॥ स्व
नयस्तद्वचः श्रुत्वा नारदेन प्रभाषितम् ॥ आकांक्षते दिवारात्रं तादृग्विधसमागमम् ॥ ४१ ॥ अतः सौम्य महाभाग कक्षीवन्बालतापस ॥ अग
स्त्यतीर्थमद्य त्वं स्नातुं गच्छ त्वरान्वितः ॥ ४२ ॥ सर्वमंगलसिद्धिस्ते भविष्यति न संशयः ॥ उदंकेनैवमुक्तोऽथ कक्षीवान्द्विजपुंगवः ॥ ४३ ॥ अनु
ज्ञातश्च गुरुणा प्रययौ गंधमादनम् ॥ संप्राप्यागस्त्यतीर्थं च तत्र सस्नौ जितेंद्रियः ॥ ४४ ॥ क्षेत्रोपवासमकरोद्दिनमेकं मुनीश्वरः ॥ अपरेद्युः पुनः
स्नात्वा पारणामकरोद्द्विजः ॥ ४५ ॥ रात्रौ तत्रैव सुष्वाप कक्षीवान्धर्मतत्परः ॥ एवं नियमयुक्तस्य तस्य कक्षीवतो मुनेः ॥ ४६ ॥ एकेन दिवसे
नोनं वर्षत्रयमथागमत् ॥ अथ वर्षत्रयस्यांते तस्मिन्नेव दिने मुनिः ॥ ४७ ॥ अन्वास्य पश्चिमां संध्यां सुखं सुष्वाप तत्तटे ॥ याममात्रावशिष्टायां

---

[1] शरच्चन्द्रसमच्छविः—इ० पा० ।

विभावर्यां महाध्वनिः ॥ ४८ ॥ उदभूत्प्रलयांभोधिवीचिकोलाहलोपमः ॥ तेन शब्देन महता कक्षीवान्प्रत्यबुध्यत ॥ ४९ ॥ ततस्तु स्वनयोनाम राजा सानुचरो बली ॥ मृगयाकौतुकी तत्र मधुरापतिराययौ ॥ ५० ॥ विनिघ्नन्स गजान्सिंहान्वराहान्महिषान्रुरून् ॥ अन्यान्मृगविशेषांश्च स राजा न्यवधीच्छरैः ॥ ५१ ॥ सामात्यो मृगयासक्तो रथवाजिगजैर्युतः ॥ अगस्त्यतीर्थसविधमाससाद भटान्वितः ॥ ५२ ॥ स राजा मृगयाश्रांतः श्रांतसैनिकसंवृतः ॥ तत्तीर्थतीरप्रांतेषु निषसाद महीपतिः ॥ ५३ ॥ ततः प्रभाते विमले कक्षीवान्मुनिसत्तमः ॥ अगस्त्यतीर्थे स्नात्वाऽसौ संध्यां पूर्वामुपास्य च ॥ ५४ ॥ तस्य तीरे जपन्मंत्रांस्तस्थौ नियमसंयुतः ॥ अत्रांतरे तीर्थवराद्गज एको विनिर्ययौ ॥ ५५ ॥ चतुर्दंतो महाकायः कैलास इव मूर्तिमान् ॥ स समुत्थाय तत्तीर्थादगात्कक्षीवदंतिकम् ॥ ५६ ॥ तमागतमुदंकोक्तलक्षणैरुपलक्षितम् ॥ तदा निरीक्ष्य कक्षीवानारोढुं स्नानमातनोत् ॥ ५७ ॥ नमस्कृत्य च तत्तीर्थं श्लाघमानो मुहुर्मुहुः ॥ आरुरोह च कक्षीवांश्चतुर्दंतं महागजम् ॥ ५८ ॥ आरुह्य तं चतुर्दंतं रजताचलसंनिभम् ॥ स्वनयस्य पुरीमेव कक्षीवान्गंतुमैच्छत ॥ ५९ ॥ तमारूढं चतुर्दंतं श्वेतदंतावलोत्तमम् ॥ स वीक्ष्य निश्चिकायैनं कक्षीवानिति भूपतिः ॥ ६० ॥ प्रसन्नहृदयो राजा तस्यांतिकमुपागमत् ॥ तदाभ्याशमुपागम्य कक्षीवंतं नृपोऽब्रवीत् ॥ ६१ ॥ ॥ स्वनय उवाच ॥ ॥ त्वं ब्रह्मन्कस्य पुत्रोऽसि नाम किं तव मे वद ॥ गजमेनं समारुह्य कुत्र वा गन्तुमिच्छसि ॥ स्वनयेनैवमुक्तस्तु कक्षीवान्वाक्यमब्रवीत् ॥ ६२ ॥ ॥ कक्षीवानुवाच ॥ ॥ पुत्रोऽहं दीर्घतमसः कक्षीवानिति विश्रुतः ॥ ६३ ॥ स्वनयस्य तु राजर्षेर्गच्छामि नगरं प्रति ॥ अहमुद्वोढुमिच्छामि तस्य कन्यां मनोरमाम् ॥ ६४ ॥ चतुर्दंतगजारूढस्तत्प्रतिज्ञां च पूरयन् ॥ स्वनयस्य सुतापाणिं ग्रहीष्यामि नराधिप ॥ ६५ ॥ तद्भाषितं समाकर्ण्य श्रोत्रपीयूषवर्षणम् ॥ हर्षसंफुल्लनयनः स्वनयो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६६ ॥ कक्षीवन्भोः कृतार्थोस्मि स एव स्वनयो ह्यहम् ॥ उद्वोढुमिच्छति भवान्यस्य कन्यां मनोरमाम् ॥ ६७ ॥ स्वागतं ते मुनिश्रेष्ठ कक्षीवन्बालतापस ॥ मम कन्यां गृहाण त्वं तपोधन मनोरमाम् ॥ ६८ ॥ तया सह चरन्धर्मान्गार्हस्थ्यं प्रतिपालय ॥ राज्ञोक्तः स तदोवाच कक्षीवान्धर्मतत्परः ॥ राजानं स्वनयं प्रीतं मधुरापुरवासिनम् ॥ ६९ ॥ ॥ कक्षीवानुवाच ॥ ॥ पिता दीर्घतमानाम वेदारण्ये मम प्रभो ॥ ॥ ७० ॥ आस्ते तपश्चरन्सौम्यो नियमाचारतत्परः ॥ तस्यांतिकं प्रेषय त्वं विप्रमेकं धरापते ॥ ७१ ॥ तथोक्तः स तदा राजा स्वनयो हृष्टमानसः ॥ अनेकसेनया सार्धं प्राहिणोत्स्वपुरोधसम् ॥ ७२ ॥ विप्रं सुदर्शनं नाम वेदारण्यस्थलं प्रति ॥ सुदर्शनः समादिष्टः स्वनयेन नृपेण

सः ॥ ७३ ॥ महत्या सेनया सार्धं प्रययौ वेदकाननम् ॥ तत्रोटजे समासीनं तं दीर्घतमसं मुनिम् ॥ ७४ ॥ तपश्चरंतमासीनं ध्यायन्वेदाटवी
पतिम् ॥ पुरोहितो ददर्शाथ जपंतं मंत्रमुत्तमम् ॥ ७५ ॥ प्रणाममकरोत्तस्मै मुनये स सुदर्शनः ॥ उवाच दीर्घतमसं मुनिं प्रह्लादयन्निव ॥ ७६ ॥
॥ ॥ सुदर्शन उवाच ॥ ॥ कच्चित्ते कुशलं ब्रह्मन्कच्चित्ते वर्धते तपः ॥ आश्रमे कुशलं कच्चित्कच्चिद्धर्मे सुखं वद ॥ ७७ ॥ पृष्टः सुदर्शनेनैवं
मुनिर्दीर्घतमास्तदा ॥ सुदर्शनमुवाचेदमर्घ्यादिविधिपूर्वकम् ॥ ७८ ॥ ॥ दीर्घतमा उवाच ॥ ॥ सर्वत्र कुशलं ब्रह्मन्सुदर्शन महामते ॥
मम वेदाटवीनाथकृपया नाशुभं क्वचित् ॥ ७९ ॥ तवापि कुशलं ब्रह्मन्किं सुखागमनं तथा ॥ किं वाऽऽगमनकार्यं ते सुदर्शन ममाश्रमे ॥ ८० ॥
स्वनयस्य पुरोधास्त्वं खलु वेदविदां वरः ॥ तं विहाय महाराजं मधुरापुरवासिनम् ॥ ८१ ॥ महत्या सेनया सार्धं किमर्थं त्वमिहागतः ॥ इत्युक्तो
दीर्घतमसा तदानीं स सुदर्शनः ॥ ८२ ॥ उवाच तं महात्मानं मुनिं ज्वलिततेजसम् ॥ सर्वत्र मे सुखं ब्रह्मन्भवतः कृपया सदा ॥ ८३ ॥ भगवन्स्व
नयो राजा साष्टांगं प्रणिपत्य तु ॥ त्वां प्राह प्रश्रितं वाक्यं मन्मुखेन शृणुष्व तत् ॥ ८४ ॥ ॥ स्वनय उवाच ॥ ॥ कक्षीवांस्ते सुतो ब्रह्म
न्गंधमादनपर्वते ॥ स्नानं कुर्वन्नगस्त्यस्य तीर्थे संप्रति वर्तते ॥ ८५ ॥ तस्य रूपं तपो धर्ममाचारान्वैदिकांस्तथा ॥ वेदशास्त्रप्रवीणत्वमाभि
जात्यं च तादृशम् ॥ ८६ ॥ लोकोत्तरमिदं सव विज्ञाय तव नंदने ॥ मनोरमां सुतां तस्मै दातुमिच्छाम्यहं मुने ॥ ८७ ॥ मृगयाकौतुकी चाहं
गंधमादनपर्वतम् ॥ आगतो मुनिशार्दूल वर्त्ते युष्मत्सुतांतिके ॥८८॥ पित्रनुज्ञां विना नाहमुद्वहेयं सुतां तव ॥ इति ब्रूते तव सुतः कक्षीवान्मुनिस
त्तम ॥८९॥ तद्भावां मत्सुतां तस्मै दातुं मेऽनुग्रहं कुरु ॥ प्रैषयं च समीपं ते सेनया च सुदर्शनम् ॥ ९० ॥ ॥ सुदर्शन उवाच ॥ ॥ इति मां भगव
न्राजा प्राहिणोत्तव सन्निधिम् ॥ तद्भवाननुमन्यस्व राज्ञस्तस्य चिकीर्षितम् ॥ ९१ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा विररामाथ स्वनयस्य
पुरोहितः ॥ ततो दीर्घतमाः प्राह स्वनयस्य पुरोहितम् ॥ ९२ ॥ ॥ दीर्घतमा उवाच ॥ ॥ सुदर्शन भवत्त्वेवं कथितं स्वनयेन यत् ॥ ममा
भीष्टतमं ह्येतत्पाणिग्रहणमंगलम् ॥ ९३ ॥ आगमिष्याम्यहं विप्र गन्धमादनपर्वतम् ॥ इत्युक्त्वा स मुनिर्विप्रा महादीर्घतमा मुनिः ॥ ९४ ॥
वेदाटवीपतिं नत्वा भक्तिप्रवणचेतसा ॥ सुदर्शनेन सहितः सेतुमुद्दिश्य निर्ययौ ॥ ९५ ॥ षड्भिर्दिनैर्मुनिः पुण्यं प्रययौ गन्धमादनम् ॥ अग
स्तितीर्थतीरं च गत्वा दीर्घतमा मुनिः ॥ ९६ ॥ अथ पुत्रं ददर्शाग्रे कक्षीवंतं महामुनिः ॥ कक्षीवान्पितरं दृष्ट्वा ववन्दे नाम कीर्तयन् ॥ ९७ ॥
ततो दीर्घतमा योगी स्वांकमारोप्य तं सुतम् ॥ मूर्ध्न्युपाघ्राय सस्नेहं सस्वजे पुलकाकुलः ॥ ९८ ॥ कुशलं परिपप्रच्छ तदा दीर्घतमा ऋषिः ॥

सर्ववेदास्त्वयाधीताः कक्षीवन्किमु वत्सक ॥ ९९ ॥ शास्त्राण्यपाठीः किं त्वं वा वत्स सव वदस्व मे ॥ इति पृष्टः स्वपित्रा स सर्वं वृत्तं तमब्रवीत् ॥ ॥ १००॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्येऽगस्तितीर्थप्रशंसायां कक्षीवदुद्वाहोद्योगवर्णनंनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ पुनरित्याह कक्षीवान्पितरं तं मुनीश्वराः ॥ यथोदंकेन गुरुणा प्रेषितोऽहमिहाधुना ॥ १ ॥ समागतोस्मि तीर्थेऽस्मिन्नागस्त्ये मुनिसत्तम ॥ स्वनयस्य सुतोद्वाहसिद्ध्यर्थं गुरुचोदितः ॥ २ ॥ उपायं तन्निगदितमत्र कुर्वन्न्यवर्तिषम् ॥ वर्षत्रयावसाने मामुद्वाहोपायसंयुतम् ॥ ३ ॥ स्वनयोत्रैव तिष्ठन्तमाससाद यदृच्छया ॥ स च मामेत्य कन्यां ते दास्यामीति वचोऽब्रवीत् ॥ ४ ॥ ततोस्मदनुरोधेन त्वामाह्वयदयं नृपः ॥ इतीरयित्वा पितरं कक्षीवान्विरराम सः ॥ ५ ॥ सुदर्शनोऽथ विप्रेंद्रः पुरोधाः स्वनयस्य सः ॥ प्रययौ राजसविधं स्वनयाय निवेदितुम् ॥ ६ ॥ राजानं तं समासाद्य स्वनयं स सुदर्शनः ॥ प्राप्तं निवेदयामास तं दीर्घतमसं मुनिम् ॥ ७ ॥ ततः स राजा स्वनयो मुनिं प्राप्तं पुरोहितात् ॥ श्रुत्वा विनिर्ययौ द्रष्टुं सहसा पटमण्डपात् ॥ ८ ॥ अगस्त्यतीर्थतीरे तं सपुत्रमृषिसत्तमम् ॥ ददर्श राजा स्वनयो ब्रह्माणमिव देवराट् ॥ ९ ॥ ववंदे दीर्घतमसश्चरणौ लोकमंगलौ ॥ उत्थाप्य नृपतिं विप्रास्तदा दीर्घतमा मुनिः ॥ ॥ १० ॥ आशिषं प्रयुयोजाथ स्वनयाय नृपाय सः ॥ अत्रांतरे समायात उदंकोऽपि महानृषिः ॥ ११ ॥ रामसेतौ धनुष्कोटौ स्नातुं शिष्यगणैर्वृतः ॥ लक्षसंख्यो मुनिगणस्तेन साकं मुनीश्वरः ॥ १२ ॥ उदंकोऽगस्त्यतीर्थेस्मिन्स्नातुं संप्राप्तवान्मुनिः ॥ उदंकमागतं दृष्ट्वा कक्षीवान्प्रणनाम तम् ॥ १३ ॥ अकरोदाशिषं विप्रः शिष्यायाथ गुरुस्तदा ॥ अथ दीर्घतमा विप्रस्तमुदंकं महामुनिम् ॥ १४ ॥ कुशलं परिपप्रच्छ सोऽपि तं मुनिपुंगवम् ॥ उभौ तौ मुनिशार्दूलौ सर्वलोकेषु विश्रुतौ ॥ १५ ॥ कथयामासतुस्तत्र कथाः पापप्रणाशिनीः ॥ अथ राजाप्युदंकं तं प्रणनाम मुनीश्वरम् ॥ १६ ॥ उदंकोप्याशिषं तस्मै प्रायुंक्त स्वनयाय वै ॥ राजाथ स्वनयः प्रीतस्तत्र वाक्यमभाषत ॥ १७ ॥ मुनिं तं दीर्घतमसं विवाहः क्रियतामिति ॥ तथास्त्वित्यवदत्सोऽपि तदा दीर्घतमा मुनिः ॥ १८ ॥ श्व एव क्रियतां राजन्सुमुहूर्ते महामते ॥ अत्रैव पाणिग्रहणं क्रियतां गन्धमादने ॥ १९ ॥ तस्मादिहानय क्षिप्रं कन्यामंतःपुरं तथा ॥ इत्युक्तः स्वनयो राजा गत्वा स्वपटमण्डपम् ॥ २० ॥ आहूय शतसंख्याकान्वृद्धान्वर्षवरांस्तदा ॥ आनेतुं प्रेषयामास कन्यामंतःपुरं तथा ॥ २१ ॥ ते वर्षवरमुख्यास्तु स्वनयेन प्रचोदिताः ॥ मनोजवान्समारुह्य वाजिनो मधुरां

---

१ वर्षवरान्—षण्ढान्—इत्यर्थः । 'षण्ढो वर्षवरस्तुल्यः क्लीबः पण्डो नपुंसके'—इत्यमरः ।

ययुः ॥ २२ ॥ गत्वा चांतःपुरं तूर्णं वृत्तं सर्वं निवेद्य च ॥ कन्ययांतःपुरेणापि सहिताः पुनराययुः ॥ २३ ॥ ततः परस्मिन्दिवसे शुभे दीर्घतमा ऋषिः ॥ गोदानादीनि पुत्रस्य विधिवन्निरवर्तयत् ॥ २४ ॥ निर्वृत्तेष्वथ कक्षीवान्गोदानादिषु कर्मसु ॥ उद्वोढुं राजतनयां पित्रा च गुरुणा सह ॥ ॥ २५ ॥ चतुर्दंतं महाकायं गजं सर्वांगपांडुरम् ॥ आरुह्य हर्षसंयुक्तो द्वितीय इव देवराट् ॥ २६ ॥ मनोरमायाः कन्यायाः पूरयंश्च मनोरथम् ॥ ब्राह्मणैर्बहुसाहस्रैः सहितः स्वस्तिवाचकैः ॥२७॥ तोरणालंकृतद्वारं राजर्षेः पटमण्डपम् ॥ कृतमंगलकृत्योऽसौ कक्षीवान्मुदितो ययौ ॥२८॥ ततः स्वनयकन्या सा कृतमंगलभूषणा ॥ चतुर्दंतमहाकायश्वेतदंतावलस्थितम् ॥ २९ ॥ कक्षीवंतं समायांतं दृष्ट्वा स्वोद्वाहनोत्सुकम् ॥ प्रतिज्ञा मत्कृतेदानीं निर्वृत्तेति मुदं ययौ ॥ ३० ॥ कक्षीवान्दीर्घतमसा तथोदंकेन संयुतः ॥ पटाकारबहिर्द्वारं क्रमाद्राज्ञः समाययौ ॥ ३१ ॥ स्वनयस्तु ततो दृष्ट्वा कक्षीवंतं समागतम् ॥ प्रत्युज्जगाम सहितः सुदर्शनपुरोधसा ॥ ३२ ॥ कक्षीवतो वरस्याथ कन्यकापरिचारिकाः ॥ राजतैः स्वर्णपात्रैश्च चक्रुर्नीराजनाविधिम् ॥ ३३ ॥ स्वनयेन समाहूतो ब्राह्मणैः परिवारितः ॥ प्रविवेशाथ लक्ष्मीवान्कक्षीवान्राजमंदिरम् ॥ ३४ ॥ ततो वरेण सहितं तं दीर्घतमसं मुनिम् ॥ सोदंकमनयद्राजा स्वगृहं विनयान्वितः ॥ ३५ ॥ उदंकदीर्घतमसोरर्घ्यं च प्रददौ नृपः ॥ अलंकृते प्रपामध्ये वस्त्रचामरतोरणैः ॥ ३६ ॥ वरो दीर्घतमाश्चान्ये सोदंका मुनयस्तदा ॥ न्यषीदन्स्वनयश्चापि सामात्यः सपुरोहितः ॥ ३७ ॥ ततो दुहितरं कन्यां सुकेशीं तां मनोरमाम् ॥ भूषणालंकृतां गात्रे दिव्यवस्त्रधरां शुभाम् ॥ ३८ ॥ बिंबोष्ठीं चारुसर्वांगीं पीनोन्नतपयोधराम् ॥ प्रपायामध्यमनयन्महाजनसमाकुलम् ॥ ॥ ३९ ॥ ततो वरस्य कंठे सा मालां चंपकनिर्मिताम् ॥ निवेशयामास शुभा जनमध्ये मनोरमा ॥ ४० ॥ उदंकस्तत आगत्य प्रतिष्ठाप्यानलं स्थले ॥ कृत्वाग्निमुखपर्यंतं लाजाहोमादिकं तथा ॥ ४१ ॥ पाणिमग्राहयत्तस्याः कन्यायाश्च वरेण तु ॥ उदंकः सर्वकर्माणि कारयामास तत्र वै ॥ ॥ ४२ ॥ वरवध्वोस्तदा विप्राः प्रायुंजत तदाशिषः ॥ ततः स राजा स्वनयो वरं दीर्घतमोमुनिम् ॥४३॥ उदंकं वरपक्षीयान्स्वपक्षीयांस्तथा द्विजाः ॥ त्रिलक्षं ब्राह्मणानन्नैर्भोजयामास षड्रसैः ॥ ४४ ॥ ततः संभावयामास तांबूलाद्यैरनेकधा ॥ अथामंत्र्य मुनिश्रेष्ठमुदंकः स्वाश्रमं ययौ ॥४५ ॥ अन्ये च ब्राह्मणाः सर्वे स्वदेशान्प्रययुस्तदा ॥ एवं विवाहे निर्वृत्ते कक्षीवद्राजकन्ययोः ॥४६॥ प्रविश्यागस्त्यतीर्थं स तिरोधत्त गजोत्तमः ॥ ततो दीर्घतमा विप्रः पुत्रेण स्नुषया सह ॥ ४७ ॥ अगस्त्यस्य महातीर्थे स्नानं कृत्वेष्टदायिनि ॥ श्लाघमानश्च तत्तीर्थं सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ ४८ ॥ प्रयातुं स्वाश्रमं पुण्यं वेदारण्यं मनो दधे ॥ राजानं च तमागंतुमापृच्छन्मुनिसत्तमः ॥ ४९ ॥ स्वनयोऽपि तदा राजा स्वदुहित्रे मुदान्वितः ॥ ददौ शतसह

स्त्राणि स्वर्णानि स्त्रीधनं तदा ॥ ५० ॥ गवां सहस्रं प्रददौ दासीनां च सहस्रकम् ॥ ग्रामं पंचशतं चापि ददौ दुहितृवत्सलः ॥ ५१ ॥ दिव्यवस्त्रा
युतं चापि शतं भूषणपेटिकाः ॥ हारमालासहस्रं च ददौ दुहितृसौहृदात् ॥ ५२ ॥ एतत्सर्वं समादाय सपुत्रः सस्नुषो मुनिः ॥ राज्ञा च समनुज्ञातः
प्रययौ वेदकाननम् ॥ ५३ ॥ वेदारण्यं समासाद्य तदा दीर्घतमा मुनिः ॥ उवास ससुखं विप्राः पुत्रेण स्नुषया सह ॥ ५४ ॥ सेवन्वेदाटवीनाथं
भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ न्यवसत्सुचिरं कालं कक्षीवानपि भार्यया ॥ ५५ ॥ स्वनयोपि स राजर्षिः स्नात्वा कुंभजनिर्मिते ॥ तत्र तीर्थे महापुण्ये
सहितः सर्वसैनिकैः ॥ ५६ ॥ अंतःपुरं समादाय मुदितः स्वपुरं ययौ ॥ अगस्त्यतीर्थमाहात्म्यादेवं कक्षीवतो मुनेः ॥ अनन्यसुलभो विप्रा विवाहः
समजायत ॥ ५७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ इतिहासस्त्वयं पुण्यो वेदसिद्धो मुनीश्वराः ॥ ५८ ॥ धन्यो यशस्य आयुष्यः कीर्तिसौभाग्य
वर्द्धनः ॥ श्रोतव्यः पठितव्योऽयं सर्वथा मानवैर्द्विजाः ॥ ५९ ॥ पठतां शृण्वतां चेममितिहासं पुरातनम् ॥ नेहामुत्रापि वा क्लेशो दारिद्र्यं चापि
नो भवेत् ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां सहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये कक्षीवद्विवाहनिष्पत्तिवर्णनंनाम सप्त
दशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ कुंभसंभवतीर्थेऽस्मिन्विधायाभिषवं नरः ॥ रामकुंडं ततः पुण्यं गच्छेत्पापविमुक्तये ॥ १ ॥
रघुनाथसरः पुण्यं द्विजाः पापहरं तथा ॥ रघुनाथसरस्तीरे कृतो यज्ञोऽल्पदक्षिणः ॥ २ ॥ संपूर्णफलदो भूयात्स्वाध्यायोऽपि जपस्तथा ॥ रघुनाथ
सरस्तीरे मुष्टिमात्रमपि द्विजाः ॥ ३ ॥ दत्तं चेद्वेदविदुषे तदनंतगुणं भवेत् ॥ रामतीर्थं समुद्दिश्य वक्ष्यामि मुनिपुंगवाः ॥ ४ ॥ इतिहासं महापुण्यं
सर्वपातकनाशनम् ॥ सुतीक्ष्णनामा विप्रेंद्रो मुनिर्नियतमानसः ॥ ५ ॥ अगस्त्यशिष्यो रामस्य चरणाब्जविचिंतकः ॥ रामचंद्रसरस्तीरे तपस्तेपे
सुदुष्करम् ॥ ६ ॥ जपन्षडक्षरं मंत्रं रामचंद्राधिदैवतम् ॥ नित्यं स पंचसाहस्रं मंत्रराजमतंद्रितः ॥ ७ ॥ जजाप कुर्वन्स्नानं च रघुनाथसरोजले ॥
भिक्षाशी नियताहारो जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ ८ ॥ एवं सुतीक्ष्णो विप्रेंद्रा बहुकालमवर्तत ॥ ततः कदाचित्स मुनीरामं ध्याय
न्सदा हृदि ॥ तुष्टाव सीतासहितं रामचंद्रं सभक्तिकम् ॥ ९ ॥ ॥ सुतीक्ष्ण उवाच ॥ ॥ नमस्ते जानकीनाथ नमस्ते हनुमत्प्रिय ॥ १० ॥
नमस्ते कौशिकमुनेर्यागरक्षणदीक्षित ॥ नमस्ते कौसलेयाय विश्वामित्रप्रियाय च ॥ ११ ॥ नमस्ते हरकोदण्डभंजकामरसेवित ॥ मारीचांतक
राजेंद्र ताटकाप्राणनाशन ॥ १२ ॥ कबंधारे हरे तुभ्यं नमो दशरथात्मज ॥ जामदग्न्यजिते तुभ्यं खरविध्वंसिने नमः ॥ १३ ॥ नमः सुग्रीवना

थाय नमो वालिहराय ते ॥ विभीषणभयक्लेशहारिणे मलहारिणे ॥ १४ ॥ अहल्यादुःखसंहर्त्रे[1] नमस्ते भरताग्रज ॥ अंभोधिगर्वसंहर्त्रे तस्मिन्सेतु
कृते नमः ॥ १५ ॥ तारकब्रह्मणे तुभ्यं लक्ष्मणाग्रज ते नमः ॥ रक्षःसंहारिणे तुभ्यं नमो रावणमर्द्दिने ॥ १६ ॥ कोदण्डधारिणे तुभ्यं सर्व
रक्षाविधायिने ॥ इति स्तुवन्मुनिः सोऽयं सुतीक्ष्णो राममन्वहम् ॥ १७ ॥ निनाय कालमनिशं रामचंद्रनिषण्णधीः ॥ एवमभ्यसतस्तस्य राम
मन्त्रं षडक्षरम् ॥ १८ ॥ स्तुवतो रामचंद्रं च स्तोत्रेणानेन सुव्रताः ॥ तीर्थे च रघुनाथस्य कुर्वतः स्नानमन्वहम् ॥ १९ ॥ अभवन्निश्चला भक्ती
रामचंद्रेतिनिर्मला ॥ अभूदद्वैतविज्ञानं प्रत्यगात्मैकलक्षणम् ॥ २० ॥ अनधीतत्रयीज्ञानं तथैवाश्रुतवेदनम् ॥ परकायप्रवेशे च सामर्थ्यमभव
द्द्विजाः ॥ २१ ॥ आकाशगमने शक्तिः कलावैदग्ध्यमेव च ॥ अश्रुतानां च शास्त्राणामभिज्ञानं विना गुरुम् ॥ २२ ॥ गमनं सर्वलोकेषु प्रति
घातविवर्जितम् ॥ अतींद्रियार्थद्रष्टृत्वं देवैः संभाषणं तथा ॥ २३ ॥ पिपीलिकादिजंतूनां वार्ताज्ञानमपि द्विजाः ॥ ब्रह्मविष्णुमहादेवलोकेषु गमनं
तथा ॥ २४ ॥ चतुर्दशसु लोकेषु स्वाधीनगमनं तथा ॥ एतान्यन्यानि सर्वाणि योगिलभ्यानि सत्तमाः ॥ २५ ॥ सुतीक्ष्णस्याभवन्विप्रा राम
तीर्थनिषेवणात् ॥ एवंप्रभावं तत्तीर्थं महापातकनाशनम् ॥ २६ ॥ महासिद्धिकरं पुण्यमपमृत्युविनाशनम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं पुंसां नरकक्लेशना
शनम् ॥ २७ ॥ रामभक्तिप्रदं नित्यं संसारोच्छेदकारणम् ॥ अस्य तीरे महल्लिंगं स्थापयित्वा रघूद्वहः ॥ पूजयामास तल्लिंगं लोकानुग्रहका
म्यया ॥ २८ ॥ रामतीर्थे महापुण्ये स्नात्वा तल्लिंगदर्शनात् ॥ नराणां मुक्तिरेव स्यात्किमुतान्या विभूतयः ॥ २९ ॥ तत्र स्नात्वा शिवं दृष्ट्वा धर्म
पुत्रः पुरा द्विजाः ॥ अनृतोक्तिसमुद्भूतदोषान्मुक्तोऽभवत्क्षणात् ॥ ३० ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ असत्यमुदितं कस्माद्धर्मपुत्रेण सूतज ॥
यद्दोषशांतये सस्नौ रामतीर्थेऽतिपावने ॥ ३१ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ युष्माकमृषयो वक्ष्ये यथोक्तमनृतं रणे ॥ छलेन धर्मपुत्रेण यन्नष्टं
रामतीर्थके ॥ ३२ ॥ अन्योन्यं पांडवा विप्रा धर्मपुत्रादयः पुरा ॥ धृतराष्ट्रस्य पुत्राश्च दुर्योधनमुखास्तदा ॥ ३३ ॥ महद्वै वैरमासाद्य राज्यार्थं
विप्रसत्तमाः ॥ महत्या सेनया सार्द्धं कुरुक्षेत्रे समेत्य च ॥ ३४ ॥ अयुध्यन्समरे वीराः समरेष्वनिवर्तिनः ॥ युद्धं कृत्वा दशदिनं गांगेयः
पतितो भुवि ॥ ३५ ॥ ततः पंचदिनं भूयो धृष्टद्युम्नेन वीर्यवान् ॥ आचार्यो युयुधे द्रोणो महाबलपराक्रमः ॥ ३६ ॥ अनेकास्त्राणि शस्त्राणि
द्रोणाचर्यो महाबली ॥ विसृजन्पांडवानीकं पीडयामास वीर्यवान् ॥ ३७ ॥ अथ दिव्यास्त्रविच्छूरो धृष्टद्युम्नो महाबलः ॥ अभिनद्बाणवर्षेण
द्रोणसेनामनेकधा ॥ ३८ ॥ धृष्टद्युम्नं तदा द्रोणः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ पार्थसेना तथा द्रोणबाणवर्षातिपीडिता ॥ ३९ ॥ दशदिक्षु भयाक्रांता

---

[1] अहल्याभयसंहर्त्रे–इ० पा० ।

विद्रुता द्विजसत्तमाः ॥ ततोऽर्जुनो रणे द्रोणं युयुधे रथिनां वरः ॥ ४० ॥ रणप्रवीणयोस्तत्र विजयद्रोणयो रणे ॥ द्रष्टुं समागतैर्देवैरभूद्व्योम निरंतरम् ॥ ४१ ॥ द्रोणफाल्गुनयोर्विप्रा नास्ति युद्धोपमा भुवि ॥ सामर्षयोस्तदाचार्यशिष्ययोरभवद्रणः ॥ ४२ ॥ द्रोणफाल्गुनयोर्युद्धं द्रोणफाल्गुनयोरिव[1] ॥ बहु मेनेऽथ मनसा द्रोणोऽर्जुनपराक्रमम् ॥ ४३ ॥ ततो द्रोणो महावीर्यं प्रियशिष्यं स फाल्गुनम् ॥ विहाय पांचालबलं समयुध्यत वीर्यवान् ॥ ४४ ॥ सविंशतिसहस्राणि दश तत्रायुतानि च ॥ द्रोणाचार्योऽवधीद्राज्ञां युद्धे सगजवाजिनाम् ॥ ४५ ॥ धृष्टद्युम्नोऽथ कुपितो द्रोणमभ्यहनच्छरैः ॥ द्रोणश्च पट्टिशं गृह्य धृष्टद्युम्नमताडयत् ॥ ४६ ॥ शरैर्विव्याध तं युद्धे तीक्ष्णैरग्निशिखोपमैः ॥ पराङ्मुखोऽभवत्तत्र धृष्टद्युम्नः शराहतः ॥ ४७ ॥ ततो विरथमागत्य धृष्टद्युम्नं वृकोदरः ॥ स्वं स्यंदनं समारोप्य द्रोणाचार्यमथाब्रवीत् ॥ ४८ ॥ स्वकर्मभिरसंतुष्टाः शिक्षितास्त्रा द्विजाधमाः ॥ न युद्ध्येरन्यदि क्रूरा न नश्येरन्नृपा रणे ॥ ४९ ॥ अहिंसा हि परो धर्मो ब्राह्मणानां सदा स्मृतः ॥ हिंसया दारपुत्रादीन्रक्षंते व्याधजातयः ॥ ५० ॥ हिंसीस्त्वमेकपुत्रार्थे युद्धे स्थित्वा बहून्नृपान् ॥ स चापि ते सुतो ब्रह्मन्हतः शेते रणाजिरे ॥ ५१ ॥ तथापि लज्जा ते नास्ति शोकोऽपीह न जायते ॥ वचनं त्विति भीमस्य सत्यं श्रुत्वा युधिष्ठिरात् ॥ ५२ ॥ निजायुधं स तत्याज पपात स्यंदनोपरि ॥ योगवित्प्रायमातस्थे द्रोणाचार्यस्तदा द्विजाः ॥ ५३ ॥ तदंतरं परिज्ञाय द्रोणाचार्यस्य पार्श्वतः ॥ खड्गपाणिः शिरच्छेत्तुमभ्यधावद्रणाजिरे ॥ ५४ ॥ वार्यमाणोऽपि पार्थाद्यैस्तच्छिरश्छेत्तुमुद्ययौ ॥ योगवित्त्वाद्द्रोणमूर्ध्नो ज्योतिरूर्ध्वं दिवं ययौ ॥ ५५ ॥ दृष्टं कृष्णार्जुनकृपधर्मपुत्रादिभिर्मृधे ॥ द्रोणस्यास्य गतप्राणाच्छरीरादच्छिनच्छिरः ॥ ५६ ॥ भारद्वाजे हते युद्धे कौरवाः प्राद्रवन्भयात् ॥ जहृषुः पांडवा विप्रा धृष्टद्युम्नादयस्तदा ॥ ५७ ॥ सेनां तां विद्रुतां दृष्ट्वा द्रौणिरूचे सुयोधनम् ॥ एतद्द्रवति किं सैन्यं त्यक्तप्रहरणं नृप ॥ ५८ ॥ तदा दुर्योधनो राजा स्वयं वक्तुमशक्नुवन् ॥ युद्धे द्रोणवधं वक्तुं कृपाचार्यमचोदयत् ॥ द्रौणयेऽथ कृपाचार्यो वधमूचे गुरोस्तदा ॥ ५९ ॥ ॥ कृप उवाच ॥ ॥ अश्वत्थामंस्तव पिता ब्रह्मास्त्रेण मृधे रिपून् ॥ हत्वा निनाय सदनं यमस्य शतशो बली ॥ ६० ॥ दुराधर्षतमं दृष्ट्वा तद्वीर्यं केशवस्तदा ॥ पांडवान्प्राह विप्रेंद्र वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ६१ ॥ ॥ केशव उवाच ॥ ॥ द्रोणं जेतुमुपायोऽस्ति पांडवा युधि दुर्जयम् ॥ ६२ ॥ अश्वत्थात्मा तव सुतो हतो द्रोण मृधेऽधुना ॥ सत्यवादी वदेदेवं यदि प्रामाणिको जनः ॥ ६३ ॥ द्रोणो निवर्तेत रणात्तदा त्यक्त्वायुधं क्षणात् ॥ अत एनां मृषावार्तां धर्म

---

[1] अत्र अनन्वयालंकारः—"उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यैव वस्तुनः । इन्दुरिन्दुरिव श्रीमानित्यादौ तदनन्वयः ॥" इति तल्लक्षणात् ।

राजोऽधुना वदेत् ॥ ६४ ॥ नान्यथा शक्यते जेतुं द्रोणो युद्धविशारदः ॥ धर्माज्जेतुमशक्यं चेद्धर्मं त्यक्त्वाऽप्यरिं जयेत् ॥ ६५ ॥ इति केशववाक्यं
तच्छ्रुत्वा भीमः पृथासुतः ॥ पितरं ते स[1]मभ्येत्य मिथ्यावाक्यमभाषत ॥ ६६ ॥ अश्वत्थामा हतो द्रोण युद्धेऽत्र पतितोऽधुना ॥ द्रोणाचार्योपि
तद्वाक्यममन्यत यथार्थतः ॥ ६७ ॥ अविश्वस्य पुनः सोऽथ धर्मजं प्राप्य चाब्रवीत् ॥ धर्मात्मज मृधे सूनुरश्वत्थामा ममाधुना ॥ ६८ ॥ हतः
किं त्वं वदस्वाद्य सत्यवादी भवान्मतः ॥ धर्मपुत्रोऽसत्यभीरुरासीच्चारिजयोत्सुकः ॥ ६९ ॥ किं कर्तव्यं मयाद्येति दोलालोलमना अभूत् ॥ स
दृष्ट्वा भीमनिहतमश्वत्थामाभिधं गजम् ॥७०॥ अश्वत्थामा हतो युद्धे भीमेनाद्य रणे महान् ॥ इत्थं द्रोणं बभाषेऽसौ धर्मपुत्रश्छलोक्तितः ॥ ७१ ॥
तच्छ्रुत्वा त्वत्पिता शस्त्रं त्यक्त्वा युद्धान्न्यवर्त्तत ॥ अथ धर्मसुतः प्राह परं वारण इत्यपि ॥ ७२ ॥ त्यक्तं शस्त्रं न गृह्णीयां युद्धे पुनरिति स्म सः ॥
प्रतिजज्ञे तव पिता वत्स द्रोणो बली पुनः ॥ ७३ ॥ अतः शस्त्रं न जग्राह प्रतिज्ञाभंगकातरः ॥ धृष्टद्युम्नं तदा दृष्ट्वा पिता ते मृत्युमात्मनः ॥ ७४ ॥
मत्वा प्रायोपवेशेन रथोपस्थे स योगवित् ॥ अशयिष्ट समाधिस्थः प्राणानायम्य वाग्यतः ॥ ७५ ॥ ततो निर्भिद्य मूर्धानं तत्प्राणा निर्ययुः
क्षणात् ॥ तदा मृतस्य द्रोणस्य वत्स खड्गेन तच्छिरः ॥ ७६ ॥ केशान्गृहीत्वा हस्तेन धृष्टद्युम्नोऽच्छिनद्युधि ॥ मावधीरिति पार्थाद्याः प्रोचुः सर्वे
च सैनिकाः ॥ सर्वैर्निवार्यमाणोपि त्वत्तातं पार्श्वतोऽवधीत् ॥ ७७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ पितरं निहतं श्रुत्वा रुदन्द्रौणिश्चिरं द्विजाः ॥
॥ ७८ ॥ कोपेन महता तत्र ज्वलन्वाक्यमथाब्रवीत् ॥ अनृतं प्रोच्य पितरं न्यस्तशस्त्रं चकार यः ॥ ७९ ॥ पितरं मेऽद्य तं पार्थमप्यन्या
नथ पांडवान् ॥ गृहीत्वा केशपाशं यस्त्यक्तशस्त्रशिरोऽहनत् ॥ ८० ॥ छद्मना पार्षतं तं च हनिष्याम्यचिरादहम् ॥ कृष्णेन सह पश्यंतु
पांडवा मत्पराक्रमम् ॥ ८१ ॥ इति द्रौणिर्द्विजास्तत्र प्रतिजज्ञे भयंकरम् ॥ ततोस्तं गत आदित्ये राजानः सर्व एव ते ॥ ८२ ॥ उभये
निहते द्रोणे प्राविशन्पटमण्डपम् ॥ अष्टादशदिनैरेवं निवृत्तमभवद्रणम् ॥ ८३ ॥ शल्यं कर्णं तथान्यांश्च दुर्योधनमुखांस्ततः ॥ धार्त
राष्ट्रान्निहत्याजौ धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ८४ ॥ स्वीयानां च परेषां च मृतानां सांपरायिकम् ॥ अकरोद्विधिवद्विप्राः सार्धं धौम्या
दिभिर्द्विजैः ॥ ८५ ॥ वंदित्वा धृतराष्ट्रं च सर्वे संभूय पाण्डवाः ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञाता हतशिष्टजनैर्वृताः ॥ ८६ ॥ संप्राप्य हास्ति

---

[1] समासाद्य—इ०पा०।

नपुरं प्राविशंस्ते स्वमंदिरम् ॥ ततः कतिपयाहःसु गतेषु किल नागराः ॥ ८७ ॥ धौम्यादिमुनिभिः सार्धं धर्मजस्य महात्मनः ॥ राज्या
भिषेचनं कर्तुं प्रारभंत मुनीश्वराः ॥ ८८ ॥ राज्याभिषेचने तस्य प्रवृत्ते धर्मजस्य तु ॥ अशरीरा ततो वाणी बभाषे धर्मनंदनम् ॥ ८९ ॥ धर्म
पुत्र महाभाग रिपूणामपि वत्सल ॥ राज्याभिषेकं मा कार्षीर्नार्हस्त्वं राज्यपालने ॥ ९० ॥ यतस्त्वं छद्मनाचार्यमुक्त्वा सत्यं द्विजोत्तमम् ॥ न्यस्त
शस्त्रं रणे राजन्नघातयदलज्जकः ॥ ९१ ॥ अतस्ते पापबाहुल्यं विद्यते धर्मनंदन ॥ प्रायश्चित्तमकृत्वास्य राज्यपालनकर्मणि ॥ ९२ ॥ नार्हता
विद्यते यस्मात्प्रायश्चित्तमतश्चर ॥ इत्युक्त्वा विररामाथ सा तु वागशरिणी ॥ ९३ ॥ ततो धर्मसुतो राजा तद्वाक्यं भृशकातरः ॥ मूढोऽहं साहसी
क्रूरः पिशुनो लोभमोहितः ॥ ९४ ॥ तुच्छराज्याभिलाषेण कृतवान्पापमीदृशम् ॥ एतत्पापविशुद्ध्यर्थं किं करिष्यामि का गतिः ॥ ९५ ॥ किं वा
दानं प्रदास्यामि कुत्र यास्यामि वा पुनः ॥ इति शोकसमाविष्टे तस्मिन्राजनि धर्मजे ॥ ९६ ॥ कृष्णद्वैपायनो व्यासस्समायातस्तदंतिकम् ॥
ततोऽभिवंद्य तं व्यासं प्रत्युत्थाय कृतांजलिः ॥ ९७ ॥ संपूज्यार्घ्यादिना विप्रा भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ अदेहवाचा[1] यत्प्रोक्तंतत्सर्वमखिलेन सः ॥
॥ ९८ ॥ व्यासाय श्रावयामास दुःखितो धर्मनंदनः ॥ श्रुत्वा तदखिलं वाक्यं धर्मजस्य महामुनिः ॥ ध्यात्वा तु सुचिरं कालं ततो वक्तुं प्रच
क्रमे ॥९९॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ मा कार्षीस्त्वं भयं राजन्नुपायं प्रब्रवीमि ते॥ अस्य पापस्य शांत्यर्थं श्रुत्वानुष्ठीयतां त्वया ॥ १०० ॥ ॥ युधि
ष्ठिर उवाच ॥ ॥ किं तद्ब्रूहि महायोगिन्पाराशर्य कृपानिधे ॥ येन मे पापनाशः स्यादचिरात्तद्वदाधुनां ॥ १०१ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥
दक्षिणांभोनिधौ सेतौ गंधमादनपर्वते ॥ १०२ ॥ रामसेतौ महाराज रामतीर्थमिति श्रुतम् ॥ अस्ति पुण्यं सरः सिद्धं महापातकनाशनम् ॥ ३ ॥
यस्य दर्शनमात्रेण महापातककोटयः ॥ प्रयांति विलयं सद्यस्तमः सूर्योदये यथा ॥४॥ रामतीर्थं यदा पश्येत्स्वयं रामेण निर्मितम् ॥ तदैव ब्रह्मह
त्याया मुच्यते नात्र संशयः ॥ ५ ॥ तत्र गत्वा महाराज रामतीर्थे विमुक्तिदे ॥ स्नाहि ते पापशुद्धिः स्याद्राज्यरक्षार्हतापि च ॥ ६ ॥ दानं कुरुष्व
तत्तीरे गोभूमितिलवाससाम् ॥ सुवर्णरजतानां च दानं कुरु युधिष्ठिर ॥ अवश्यमेतत्पापानां शुद्धिस्ते न चिराद्भवेत् ॥ ७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥
व्यासेन धर्मपुत्रोऽयमेवमुक्तो द्विजोत्तमाः ॥ ८ ॥ तत्क्षणेनैव धौम्येन सहितः सानुजस्तदा ॥ सहदेवं प्रतिष्ठाप्य राज्ये धर्मात्मजस्तदा ॥ ९ ॥
रामसेतुं समुद्दिश्य प्रतस्थे वाहनं विना ॥ दिनैः कतिपयैरेव रामसेतुं जगाम सः ॥ ११० ॥ रामतीर्थं समासाद्य धौम्येन सह पांडवः ॥ पुरोहितो

---

[1] अदहवाचा—आकाशवाण्या—इत्यर्थः ।

क्तमार्गेण संकल्प्य विधिपूर्वकम् ॥ ११ ॥ सस्नौ रामसरस्तीर्थे पुण्ये पापविनाशने ॥ स्नात्वाचम्य विशुद्धात्मा क्षेत्रपिंडं प्रदाय च ॥ १२ ॥ व्यासो
क्ताखिलदानानि प्रददौ स युधिष्ठिरः ॥ मासमेकं निराहारः सस्नौ तत्र स धर्मजः ॥ १३ ॥ प्रत्यहं च ददौ दानं वित्तलोभं विना द्विजाः ॥ एक
मासे गते त्वेवं कस्मिंश्चिद्दिवसे ततः ॥ १४ ॥ आह धर्मात्मजं वाणी पुनरप्यशरीरिणी ॥ राजंस्ते विलयं यातं सर्वं पापं युधिष्ठिर ॥ १५ ॥ छले
नासत्यवचनादाचार्यस्य वधेन यः ॥ दोषस्ते समभूत्पूर्वं सोऽपि नष्टः परंतप ॥ १६ ॥ याहि स्वनगरं राजन्गत्वा पालय मेदिनीम् ॥ अभिषेचय
चात्मानं राज्यरक्षार्हतास्ति ते ॥ १७ ॥ इत्युक्त्वा विरराभाथ सापि वागशरीरिणी ॥ ततो धर्मात्मजः प्रीतस्तामुद्दिश्य दिशं प्रति ॥ १८ ॥
नमस्कृत्वाशरीरिण्यै तस्यै वाचे सहानुजः ॥ प्रययौ हास्तिनपुरं सुप्रीतेनांतरात्मना ॥ १९ ॥ अभिषिक्तोऽथ राज्येऽसौ पालयामास मेदिनीम् ॥
इत्थं धर्मात्मजो विप्रा रामतीर्थनिमज्जनात् ॥ १२० ॥ गतपापो विशुद्धात्मा योग्योऽभूद्राज्यरक्षणे ॥ एवं वः कथितं चित्रं[1] रामती
र्थस्य वैभवम् ॥ २१ ॥ सर्वपापहरं पुण्यं भक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ यत्र स्नानाद्विमुक्तोऽभून्मिथ्यादोषात्स धर्मजः ॥ २२ ॥ पठंति येऽ
ध्यायमिदं द्विजोत्तमाः शृण्वंति वा ये मनुजा विपातकाः ॥ यास्यंति कैलासमनन्यलभ्यं गत्वा न संयांति पुनश्च जन्म ॥
॥ १२३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये रामतीर्थप्रशंसायां धर्मपुत्रमिथ्या
कथनदोषशांतिवर्णनंनामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ तारक[2]ब्रह्मणस्तस्य तीर्थे स्नात्वा द्विजोत्तमाः ॥
लक्ष्मणस्य ततस्तीर्थमभिगच्छेत्समाहितः ॥ १ ॥ श्रीलक्ष्मणस्य तीर्थे तु स्नात्वा पापैर्विमोचिताः ॥ मुक्तिं प्रयांति विमला[3]मपुनर्भवलक्षणाम् ॥ २ ॥
स्नानाल्लक्ष्मणतीर्थे तु दारिद्र्यं नश्यते खिलम् ॥ आयुष्मान्गुणवान्विद्वान्पुत्रश्चैवास्य जायते ॥ ३ ॥ कूले लक्ष्मणतीर्थस्य तन्मन्त्रं जपते तु यः ॥
स सर्वशास्त्रवेत्ता स्याच्चतुर्वेदविदप्यसौ ॥ ४ ॥ तस्य कूले महल्लिंगं स्थापयामास लक्ष्मणः ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा सेवते लक्ष्मणेश्वरम् ॥ ५ ॥
इह दारिद्र्यरोगाभ्यां संसाराच्च विमुच्यते ॥ स्नात्वा लक्ष्मणतीर्थे तु सेवित्वा लक्ष्मणेश्वरम् ॥ बलभद्रः पुरा विप्रा मुमुचे ब्रह्महत्यया ॥ ६ ॥
॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ ब्रह्महत्या कथमभूद्रौहिणेयस्य सूतज ॥ कथं चात्र विनष्टा सा तन्नो ब्रूहि महामुने ॥ ७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥
शेषावतारो भगवान्बलभद्रः पुरा द्विजाः ॥ ८ ॥ कुरूणां पांडवानां च युद्धोद्योगं विलोक्य तु ॥ बंधूनां स वधं सोढुमसमर्थो हलायुधः ॥ ९ ॥

---

१ विप्राः—इ० पा० । २ तारकब्रह्मणस्तस्य तीर्थे—रामस्य तीर्थे—इत्यर्थः । ३ विपुलाम्—इ० पा० ।

विचारमेवमकरोद्बलभद्रो महामतिः ॥ यद्यहं कुरुराजस्य करिष्यामि सहायताम् ॥ १० ॥ कोपः स्यात्पांडुपुत्राणां मय्यवार्यः सुदारुणः ॥ उप
कारं करिष्यामि पांडवानामहं यदि ॥ ११ ॥ दुर्योधनस्य कोपः स्यादिति बुद्ध्वा हलायुधः ॥ तीर्थयात्राच्छलेनासौ मध्यस्थः प्रययौ तदा ॥ १२ ॥
प्रभासमभिगम्याथ स्नात्वा संकल्पपूर्वकम् ॥ देवानृषीन्पितृगणांस्तर्पयामास वारिणा ॥ १३ ॥ सरस्वतीं ततः प्रायात्प्रतीच्यभिमुखां हली ॥ पृथूदकं
बिंदुसरो मुक्तिदं ब्रह्मतीर्थकम् ॥ १४ ॥ गंगां च यमुनां सिंधुं शतद्रूं च सुदर्शनम् ॥ संप्राप्य बलभद्रोऽयं स्नात्वा तीर्थेषु धर्मतः ॥ १५ ॥ प्रपेदे
नैमिषारण्यं मुनींद्रैरभिसेवितम् ॥ आगतं तं विलोक्याथ नैमिषीयास्तपस्विनः ॥ १६ ॥ दीर्घसत्रे स्थिताः सम्यङ्नियता धर्मतत्पराः ॥ अभ्यु
द्गम्य यदुश्रेष्ठं प्रणम्योत्थाय चासनात् ॥ १७ ॥ अपूजयन्विष्टराद्यैः कंदमूलफलैस्तदा ॥ आसनं परिगृह्यायं पूजितः सपुरःसरः ॥ १८ ॥ उच्चा
सने स्थितं सूतमनमंतमनुत्थितम् ॥ अकृतांजलिमासीनं व्यासशिष्यं विलोक्य सः ॥ १९ ॥ विप्रांश्चानमतो दृष्ट्वा विलोक्यात्मानमागतम् ॥
चुक्रोध रोहिणीसूनुः सूतं पौराणिकोत्तमम् ॥ २० ॥ मध्ये मुनीनां सूतोऽयं कस्मान्निंद्योऽनुलोमजः ॥ उच्चासने समध्यास्ते न युक्तमिदमंजसा ॥
॥ २१ ॥ अवमत्य भृशं चास्मान्धर्मसंरक्षकानयम् ॥ आस्तेऽनुत्थाय निर्भीतिर्न च प्रणमते तथा ॥ २२ ॥ पठित्वायं पुराणानि द्वैपायनसकाश
तः ॥ सेतिहासानि सर्वाणि धर्मशास्त्राण्यनेकशः ॥ २३ ॥ न मां दृष्ट्वा प्रणमते नैव त्यजति चासनम् ॥ द्वैपायनस्य महतः शिष्याः पैलादयो
द्विजाः ॥ २४ ॥ एवंविधमधर्मं ते नैव कुर्युर्यथा त्वयम् ॥ तस्मादेनं वधिष्यामि दुरात्मानमचेतनम् ॥ २५ ॥ दुष्टानां निग्रहार्थं हि भूर्लोकमहमा
गमम् ॥ मया हतो हि दुष्टात्मा शुद्धिमेष्यत्यसंशयम् ॥ २६ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्रामो मुसली प्रबलो[1] हली ॥ पाणिस्थेन कुशाग्रेण तच्छिरः
प्राच्छिनद्रुषा ॥ २७ ॥ तत्रत्या मुनयः सर्वे हा कष्टमिति चुक्रुशुः ॥ अवादिषुस्तदा रामं मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥ २८ ॥ रामाधर्मः कृतः कष्ट
स्त्वया संकर्षण प्रभो ॥ अस्य सूतस्य चास्माभिर्दत्तं ब्रह्मासनं महत् ॥ २९ ॥ अक्षयं चायुरस्माभिरस्य दत्तं हलायुध ॥ भवताऽऽजानतैवाद्य
कृतो ब्रह्मवधो महान् ॥ ३० ॥ योगेश्वरस्य भवतो नास्ति कश्चिन्नियामकः ॥ अस्यास्तु ब्रह्महत्याया यत्कर्त्तव्यं विचार्य तत् ॥ ३१ ॥ प्रायश्चित्तं
भवानेव लोकसंग्रहणाय तु ॥ कुरुष्व भगवन्राम नान्येन प्रेरितः कुरु ॥ इत्युक्तो भगवान्रामस्तानुवाच मुनीन्प्रति ॥ ३२ ॥ ॥ राम
उवाच ॥ ॥ प्रायश्चित्तं चरिष्यामि पापशोधकमास्तिकाः ॥ ३३ ॥ लोकसंग्रहणार्थाय नान्यकामनयाऽधुना ॥ यादृशो नियमोऽस्माभिः

---

[1] स बली—इ०पा० ।

कर्तव्यः पापशांतये ॥ ३४ ॥ तादृशं नियमं त्वद्य भवंतः प्रब्रुवंतु नः ॥ भवद्भिरस्य सूतस्य यदायुर्दत्तमक्षयम् ॥ इंद्रियाणि च सत्त्वं च करिष्ये
योगमायया ॥३५॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ पराक्रमस्य तेस्त्रस्य मृत्योर्नश्च यथा प्रभो ॥ स्यात्सत्यवचनं राम तद्भवान्कर्तुमर्हति ॥ ३६ ॥
॥ ॥ राम उवाच ॥ ॥ आत्मा वै पुत्ररूपेण भवतीति श्रुतिस्सदा ॥३७॥ उद्घोषयति विप्रेंद्रास्तस्मादस्य शरीरतः ॥ पुत्रो भवतु दीर्घायुः सत्त्वेंद्रिय
बलोर्जितः ॥ ३८ ॥ कथयिष्यति युष्माकं पुराणादीनि सोऽन्वहम् ॥ संभविष्यति सर्वज्ञो योगमायाबलान्मम ॥ ३९ ॥ इत्युक्त्वा रौहि
णेयस्तान्पुनः प्रश्रितमब्रवीत् ॥ मनोभिलषितं किं वा युष्माकं करवाण्यहम् ॥ ४० ॥ तद्ब्रूत मुनयो यूयं करिष्यामि न संशयः ॥ अज्ञानान्मत्कृत
स्यास्य पापस्यापि निवर्तकम् ॥ प्रायश्चित्तं भवन्तो मे प्रब्रूत मुनिसत्तमाः ॥ ४१ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ इल्वलस्यात्मजः कश्चिद्दानवो
बल्वलाभिधः ॥ ४२ ॥ स दूषयति नो यागं रामेहागत्य पर्वणि ॥ दुष्टं तं दानवं पापं जहि लोकैककण्टकम् ॥४३ ॥ अनेन पूजा ह्यस्माकं कृता
स्याद्भवताधुना ॥ अस्थिविण्मूत्ररक्तानि सुरामांसानि च क्रतौ ॥ ४४ ॥ सदाभिवर्षतेऽस्माकमत्रागत्य स दानवः ॥ अस्मिन्भारतभूभागे यानि
तीर्थानि संति हि ॥ ४५ ॥ तेषु स्नात्वाब्दमेकं त्वं सर्वेषु सुसमाहितः ॥ तेन ते पापशांतिः स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ ४६ ॥ ॥ श्रीसूत
उवाच ॥ ॥ पर्वकाले तु विप्रेंद्राः समावृत्ते मुनिक्रतौ ॥ महाभीमो रजोवर्षो झंझावातश्च भीषणः ॥ ४७ ॥ प्रादुर्बभूव विप्रेंद्राः पूयरक्तैश्च
वर्षणम् ॥ ततो विष्ठामया वृष्टिर्बल्वलेन कृताप्यभूत् ॥ ४८ ॥ असुरं यज्ञशालायां शूलपाणिमथ क्षणात् ॥ अपश्यद्बलभद्रोऽसौ महाबलपरा
क्रमम् ॥ ४९ ॥ तमालोक्य महादेहं दग्धाद्रिप्रतिमं तदा ॥ प्रतप्तताम्रसंकाशश्मश्रुदंष्ट्रोत्कटाननम् ॥ ५० ॥ चिंतयामास मुसलं रामः परविदा
रणम् ॥ सीरं च दानवहरं गदां दैत्यविदारिणीम् ॥ ५१ ॥ यान्यायुधानि तं रामं चिंतितान्युपतस्थिरे ॥ सीराग्रेण तमाकृष्य बल्वलं खेचरं
तदा ॥ ५२ ॥ मुसलेन निजघ्ने स कुपितो मूर्ध्नि वेगतः ॥ पपात भुवि संक्षुण्णललाटो रक्तमुद्वमन् ॥ ५३ ॥ बल्वलो दीनकथनो गिरिर्वज्रहतो
यथा ॥ स्तुत्वाथ मुनयो रामं प्रोच्चार्य विमलाशिषः ॥ ५४ ॥ अभ्यषिंचन्च्छुभैस्तोयैर्वृत्रशत्रुं यथा सुराः ॥ मालां ददुर्वैजयन्तीं श्रीमदंबुज
शोभिताम् ॥ ५५ ॥ माधवाय शुभे वस्त्रे भूषणानि शुभानि च ॥ धारयंस्तानि सर्वाणि रौहिणेयो महाबलः ॥५६॥ पुष्पितानोकहोपेतः कैलास
इव पर्वतः ॥ अनुज्ञातोऽथ मुनिभिः सर्वतीर्थेषु स द्विजाः ॥ ५७ ॥ एकमब्दं चरन्सस्नौ नियमाचारसंयुतः ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे कालिंदीभेदनो
बलः ॥ ५८ ॥ समाप्ततीर्थयात्रः सन्पुरीं गन्तुं प्रचक्रमे ॥ ततस्तमोमयीं छायां पृष्ठतोनुगतां कृशाम् ॥ ५९ ॥ अपश्यद्बलदेवोयं महानादविरा

विणीम् ॥ अथ वार्तां स शुश्राव समुद्भूतां तदांबरे ॥ ६० ॥ रामराम महाबाहो रौहिणेय सितप्रभ[1] ॥ तीर्थाभिगमनेनाद्य चरितेन त्वयाऽनघ ॥
॥ ६१ ॥ न नष्टा ब्रह्महत्या ते निःशेषं रोहिणीसुत ॥ इति वार्तां समाकर्ण्य चिंतयामास वै बलः ॥ ६२ ॥ प्रायश्चित्तं मया चीर्णमेकाब्दं तीर्थं
सेवया ॥ तथापि ब्रह्महत्या सा न नष्टेति श्रुतं वचः ॥ ६३ ॥ किं कुर्म इति संचिंत्य नैमिषारण्यमभ्यगात् ॥ तत्र गत्वा मुनीनां तन्न्यवेदयदरिं
दमः ॥ ६४ ॥ यच्छ्रुतं गगने वाक्यं या च दृष्टा तमोमयी ॥ न्यवेदयत तत्सर्वं मुनीनां रोहिणीसुतः ॥ तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे रामं वाक्यमथाब्रुव
न् ॥ ६५ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ यदि राम न नष्टा ते ब्रह्महत्या तु कृत्स्नशः ॥ ६६ ॥ तर्हि गच्छ महाभाग गंधमादनपर्वतम् ॥ महादुःख
प्रशमनं महारोगविनाशनम् ॥ ६७ ॥ रामसेतौ महापुण्ये गन्धमादनपर्वते ॥ अस्ति लक्ष्मणतीर्थाख्यं सरः पापविनाशनम् ॥ ६८ ॥ स्नानं
कुरुष्व तत्र त्वं तल्लिंगं च नमस्कुरु ॥ निःशेषं तेन नष्टा स्याद्ब्रह्महत्या न संशयः ॥ ६९ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तदा रामो गन्ध
मादनपर्वतम् ॥ गत्वा लक्ष्मणतीर्थं च प्राप्तवान्मुनिपुंगवाः ॥ ७० ॥ स्नात्वा संकलपपूर्वं तु तत्र तीर्थे हलायुधः ॥ ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं
धान्यं गाश्च वसुन्धराम् ॥ ७१ ॥ तस्मिन्नवसरे तत्र राममाहाशरीरवाक् ॥ निःशेषं राम नष्टा ते ब्रह्महत्याधुना त्विह ॥ ७२ ॥ संदेहो नात्र
कर्तव्यः सुखं याहि पुरीं निजाम् ॥ तच्छ्रुत्वा बलभद्रोऽथ तत्तीर्थं प्रशशंस ह ॥ ७३ ॥ ततस्तत्रत्यतीर्थेषु स्नात्वा सर्वेषु माधवः ॥ धनुष्कोटौ
तथा स्नात्वा रामनाथं निषेव्य च ॥ द्वारकां स्वपुरीं प्रायान्नष्टपातकसंचयः ॥ ७४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवं वः कथितं विप्राः
श्रीलक्ष्मणसरोऽमलम् ॥ ७५ ॥ पुण्यं पवित्रं पापघ्नं ब्रह्महत्यादिशोधकम् ॥ यः पठेदिममध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः ॥ ७६ ॥ स याति मुक्तिं
विप्रेंद्राः पुनरावृत्तिवर्जिताम् ॥ ७७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये लक्ष्मणतीथप्रशं
सायां बलभद्रब्रह्महत्याविमोक्षणंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ लक्ष्मणस्य महातीर्थे ब्रह्महत्याविनाशने ॥
स्नात्वा स्वचित्तशुद्ध्यर्थं जटातीर्थं ततो व्रजेत् ॥ १ ॥ जन्ममृत्युजराक्रांतसंसारातुरचेतसाम् ॥ अज्ञाननाशकं नास्ति जटातीर्थादृते द्विजाः ॥ २ ॥
लोके मुमुक्षवः केचिच्चित्तशुद्धिमभीप्सवः ॥ वाचा पठंति वेदांतांस्तूष्णीन्नानुभवंति ते ॥ ३ ॥ पूर्वपक्षमहाग्राहे सिद्धांतझषसंकुले ॥ वेदांताब्धावि
हाज्ञानं मुह्यंति पतिता द्विजाः ॥ ४ ॥ प्रथमं चित्तशुद्ध्यर्थं वेदांतान्संपठंति ये ॥ विवदंते पठित्वा ते कलहं च वितन्वते ॥ ५ ॥ चित्तशुद्धिर्न

---

[1] महाप्रभो–इ० पा० ।

वेदांताद्बहुव्यामोहकारणात् ॥ ततो वयं न वेदांतान्मुनींद्रा बहु मन्महे ॥ ६ ॥ चित्तशुद्धिं यदीच्छध्वं लघूपायेन तापसाः ॥ उद्घोषयामि सर्वेषां
जटातीर्थं निषेवत ॥ ७ ॥ पुरा सर्वोपकारार्थं तीर्थमज्ञाननाशनम् ॥ एतद्विनिर्मितं साक्षाच्छम्भुना गन्धमादने ॥ ८ ॥ निहते रावणे विप्रा जटां
रामस्तु धार्मिकः ॥ क्षालयामास यत्तोये तज्जटातीर्थमुच्यते ॥ ९ ॥ वर्षाणां षष्टिसाहस्रं जाह्नवीजलमज्जनम् ॥ गोदावर्यां सकृत्स्नानं सिंहस्थे च
बृहस्पतौ ॥ १० ॥ तावत्सहस्रस्नानानि सिंहं देवगुरौ गते ॥ गोमत्यां लभ्यते वर्षैस्तज्जटातीर्थदर्शनात् ॥ ११ ॥ जटातीर्थे मनुष्याणां स्नातानां
द्विजपुंगवाः ॥ अन्तःकरणशुद्धिः स्यात्ततोऽज्ञानं विनश्यति ॥ १२ ॥ अज्ञाननाशे ज्ञानं स्यात्ततो मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ अखण्डसच्चिदानंदसंपूर्णः
स्यात्ततः परम् ॥ १३ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ पितुः पुत्रस्य संवादं व्यासस्य च शुकस्य च ॥ १४ ॥ पुरा मुनिवरं कृष्णं भावितात्मानमच्युतम् ॥
पारंपर्यविशेषज्ञं सर्वशास्त्रार्थकोविदम् ॥ प्रणम्य शिरसा व्यासं शुकः पप्रच्छ वै द्विजाः ॥ १५ ॥ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ॥
भगवंस्तात सर्वज्ञ ब्रूहि गुह्यमनुत्तमम् ॥ १६ ॥ अन्तःकरणशुद्धिः स्यात्तथाज्ञानविनाशनम् ॥ ज्ञानोदयश्च येन स्यादंते मुक्तिश्च शाश्वती ॥ १७ ॥
तमुपायं वदस्वाद्य स्नेहान्मम महामुने ॥ वेदांताश्चेतिहासाश्च पुराणादीनि कृत्स्नशः ॥ १८ ॥ अधीतानि मया त्वत्तः शोधयंति न मानसम् ॥
अतो मे चित्तशुद्धिः स्याद्यथा तात तथा वद ॥ १९ ॥ इति पृष्टस्तदा व्यासः शुकेन मुनिसत्तमाः ॥ रहस्यं कथयामास येनाविद्या विनश्यति ॥ २० ॥
॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शुक वक्ष्यामि ते गुह्यमविद्याग्रन्थिभेदनम् ॥ बुद्धिशुद्धिप्रदं पुंसां जन्मादिभयनाशनम् ॥ २१ ॥
रामसेतौ महापुण्ये गन्धमादनपर्वते ॥ विद्यते पापसंहारि जटातीर्थमिति श्रुतम् ॥ २२ ॥ जटां स्वां शोधयामास यत्र रामो हरिः स्वयम् ॥
रामो दाशरथिः श्रीमांस्तीर्थाय च वरं ददौ ॥ २३ ॥ स्नांति येऽत्र समागत्य जटातीर्थेऽतिपावने ॥ अन्तःकरणशुद्धिश्च तेषां भूयादिति स्म
सः ॥ २४ ॥ विना यज्ञं विना ज्ञानं विना जाप्यमुपोषणम् ॥ स्नानमात्राज्जटातीर्थे बुद्धिशुद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥ २५ ॥ सर्वदानसमं पुण्यं स्नानादत्र
भविष्यति ॥ दुर्गाण्यनेन तरति पुण्यलोकान्समश्नुते ॥ २६ ॥ महत्त्वमश्नुते स्नानाज्जटातीर्थे शुभोदके ॥ जटातीर्थं विना नान्यदंतःकरणशुद्धये ॥ २७ ॥
विद्यते नियमो वापि जपो वा नान्यदेवता ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ २८ ॥ पवित्राणां पवित्रं च जटातीर्थं
शुकाधुना ॥ सर्वपापप्रशमनं मंगलानां च मंगलम् ॥ २९ ॥ भृगुर्वै वारुणिः पूर्वं वरुणं पितरं शुक ॥ बुद्धिशुद्धिप्रदोपायमपृच्छत्पावनं शुभम् ॥
प्रोवाच वरुणस्तस्मै बुद्धिशुद्धिप्रदं शुभम् ॥ ३० ॥ ॥ वरुण उवाच ॥ ॥ रामसेतौ भृगो पुण्ये गन्धमादनपर्वते ॥ ३१ ॥ स्नानमात्राज्जटा

तीर्थे बुद्धिशुद्धिर्भवेद्धुवम् ॥ स पितुर्वचनात्सद्यो भृगुर्वै वरुणात्मजः ॥ ३२ ॥ गत्वा स्नात्वा जटातीर्थे बुद्धिशुद्धिमवाप्तवान् ॥ विनष्टाज्ञानसंता
नस्तया शुद्धया तदा भृगुः ॥ ३३ ॥ उत्पन्नाद्वैतविज्ञानः स्वपितुर्वरुणादयम् ॥ अखण्डसच्चिदानंदपूर्णाकारोऽभवच्छुक ॥ ३४ ॥ शंकरांशोऽपि
दुर्वासा जटातीर्थेऽभिषेकतः ॥ मनःशुद्धिमवाप्याशु ब्रह्मानंदमयोऽभवत् ॥ ३५ ॥ दत्तात्रेयोऽपि विष्ण्वंशस्तीर्थेऽस्मिन्नभिषेचनात् ॥ शुद्धांतःक
रणो भूत्वा ब्रह्माकारोऽभवच्छुक ॥ ३६ ॥ इच्छेदज्ञाननाशं यः स स्नायात्तु जटाभिधे ॥ तीर्थे शुद्धतमे पुण्ये सर्वपापविनाशने ॥ ३७ ॥ जटातीर्थ
मतस्त्वं च शुक गच्छ महामते ॥ मनःशुद्धिप्रदे तस्मिन्स्नानं च कुरु पुण्यदे ॥ ३८ ॥ पित्रैवमुक्तो व्यासेन शुकः पुत्रस्तदा द्विजाः ॥
रामसेतुं महापुण्यं गन्धमादनपर्वतम् ॥ ३९ ॥ अगमत्स्नातुकामः सञ्जटातीर्थे विशुद्धिदे ॥ स्नात्वा संकल्पपूर्वं च जटातीर्थे
शुको मुनिः ॥ ४० ॥ मनःशुद्धिमनुप्राप्य तेन चाज्ञाननाशने ॥ स्वस्वरूपं समापन्नः परमानंदरूपकम् ॥ ४१ ॥ ये चाप्यन्ये मनःशुद्धिकामाः
संति द्विजोत्तमाः ॥ जटातीर्थे तु ते सर्वे स्नांतु भक्तिपुरःसरम् ॥ ४२ ॥ अहो जना जटातीर्थे कामधेनुसमे शुभे ॥ विद्यमानेऽपि किं तुच्छे
रमंतेन्यत्र मोहिताः ॥ ४३ ॥ भुक्तिकामो लभेद्भुक्तिं मुक्तिकामस्तु तां लभेत् ॥ स्नानमात्राज्जटातीर्थे सत्यमुक्तं मया द्विजाः ॥ ४४ ॥ वेदानुवच
नात्पुण्याद्यज्ञाद्दानात्तपोव्रतात् ॥ उपवासाज्जपाद्योगान्मनःशुद्धिर्नृणां भवेत् ॥ ४५ ॥ विनाप्येतानि विप्रेंद्रा जटातीर्थेऽतिपावने ॥ स्नानमात्रा
न्मनःशुद्धिर्ब्राह्मणानां ध्रुवं भवेत् ॥ ४६ ॥ जटातीर्थस्य माहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते ॥ शंकरो वेत्ति तत्तीर्थं हरिर्वेत्ति विधिस्तथा ॥ ४७ ॥
जटातीर्थसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ जटातीर्थस्य तीरे यः क्षेत्रपिंडं समाचरेत् ॥ ४८ ॥ गयाश्राद्धसमं पुण्यं तस्य स्यान्नात्र संशयः ॥ जटा
तीर्थे नरः स्नात्वा न पापेन विलिप्यते ॥ दारिद्र्यं न समाप्नोति नेयाच्च नरकार्णवम् ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवं वः कथितं विप्रा
जटातीर्थस्य वैभवम् ॥ ५० ॥ यत्र व्याससुतो योगी स्नात्वा पापविमोचने ॥ अवाप्तवान्मनःशुद्धिमद्वैतज्ञानसाधनाम् ॥ ५१ ॥ यस्त्विमं
पठतेऽध्यायं शृणुते वा समाहितः ॥ स विधूयेह पापानि लभते वैष्णवं पदम् ॥ ५२ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये जटातीर्थप्रशंसायां शुकचित्तशुद्धिवर्णनंनाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ जटा
तीर्थाभिधे तीर्थे सर्वपातकनाशने ॥ स्नानं कृत्वा विशुद्धात्मा लक्ष्मीतीर्थं ततो व्रजेत् ॥ १ ॥ यंयं कामं समुद्दिश्य लक्ष्मीतीर्थे द्विजोत्तमाः ॥
स्नानं समाचरेन्मर्त्यस्तंतं कामं समश्नुते ॥ २ ॥ महादारिद्र्यशमनं महाधान्यसमृद्धिदम् ॥ महादुःखप्रशमनं महासंपद्विवर्धनम् ॥ ३ ॥ अत्र

स्नात्वा धर्मपुत्रो महदैश्वर्यमाप्तवान् ॥ इन्द्रप्रस्थे वसन्पूर्वं श्रीकृष्णेन प्रचोदितः ॥ ४ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ यथैश्वर्यं धर्मपुत्रो लक्ष्मीतीर्थे
निमज्जनात् ॥ आप्तवान्कृष्णवचनात्तन्नो ब्रूहि महामुने ॥ ५ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ इन्द्रप्रस्थे पुरा विप्रा धृतराष्ट्रेण चोदिताः ॥ न्यवस
न्पांडवाः पंच महाबलपराक्रमाः ॥ ६ ॥ इन्द्रप्रस्थं ययौ कृष्णः कदाचित्तान्निरीक्षितुम् ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्य पांडवास्ते समुत्सुकाः ॥ ७ ॥
स्वगृहं प्रापयामासुर्मुदा परमया युताः ॥ कश्चित्कालमसौ कृष्णस्तत्रावात्सीत्पुरोत्तमे ॥ ८ ॥ कदाचित्कृष्णमाहूय पूजयित्वा युधिष्ठिरः ॥ पप्रच्छ
पुंडरीकाक्षं वासुदेवं जगत्पतिम् ॥ ९ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कृष्णकृष्ण महाप्राज्ञ येन धर्मेण मानवाः ॥ लभंते महदैश्वर्यं तन्नो ब्रूहि
महामते ॥ इत्युक्तो धर्मपुत्रेण कृष्णः प्राह युधिष्ठिरम् ॥ १० ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ धर्मपुत्र महाभाग गन्धमादनपर्वते ॥ ११ ॥ लक्ष्मी
तीर्थमिति ख्यातमस्त्यैश्वर्यैककारणम् ॥ तत्र स्नानं कुरुष्व त्वमैश्वर्यं ते भविष्यति ॥ १२ ॥ तत्र स्नानेन वर्धंते धनधान्यसमृद्धयः ॥ सर्वे
सपत्ना नश्यंति क्षात्रमेषां विवर्द्धते ॥ १३ ॥ तीर्थे सस्नुः पुरा देवा लक्ष्मीनामनि पुण्यदे ॥ अलभन्त्सर्वमैश्वर्यं तेन पुण्येन धर्मज ॥ १४ ॥
असुरांश्च महावीर्यान्समरे जघ्नुरंजसा ॥ मही लक्ष्मीश्च धर्मश्च तत्तीर्थस्नायिनां नृणाम् ॥ १५ ॥ भविष्यंत्यचिरादेव संशयं मा कृथा इह ॥
तपोभिः क्रतुभिर्दानैराशीर्वादैश्च पांडव ॥ १६ ॥ ऐश्वर्यं प्राप्यते यद्वल्लक्ष्मीतीर्थनिमज्जनात् ॥ सर्वपापानि नश्यंति विघ्ना यांति लयं सदा ॥
॥ १७ ॥ व्याधयश्च विनश्यंति लक्ष्मीतीर्थनिषेवणात् ॥ श्रेयः सुविपुलं लोके लभ्यते नात्र संशयः ॥ १८ ॥ स्नानमात्रेण वै लक्ष्म्यास्तीर्थेऽस्मि
न्धर्मनंदन ॥ रंभामप्सरसां श्रेष्ठां लब्धवान[1]वधो नृपः ॥ १९ ॥ स्नात्वात्र तीर्थे पुण्ये तु कुबेरो नरवाहनः ॥ स महापद्ममुख्यानां निधीनां नायकोऽ
भवत् ॥२०॥ तस्मात्त्वमपि राजेंद्र लक्ष्मीतीर्थे शुभप्रदे ॥ स्नात्वा वृकोदरमुखैरनुजैरपि संवृतः ॥२१॥ लप्स्यसे महतीं लक्ष्मीं जेष्यसे च रिपूनपि॥
संदेहो नात्र कर्तव्यः पैतृष्वस्रेय धर्मज ॥२२॥ इत्युक्तो धर्मपुत्रोऽयं कृष्णेनाद्भुतदर्शनः ॥ सानुजः प्रययौ शीघ्रं गन्धमादनपर्वतम् ॥२३॥ लक्ष्मी
तीर्थं ततो गत्वा महदैश्वर्यकारणम् ॥ सस्नौ युधिष्ठिरस्तत्र सानुजो नियमान्वितः॥२४॥लक्ष्मीतीर्थस्य तोये स सर्वपातकनाशने ॥ सानुजो मासमेकं
तु सस्नौ नियमपूर्वकम् ॥२५॥ गोभूतिलहिरण्यादीन्ब्राह्मणेभ्यो ददौ बहून् ॥ सानुजो धर्मपुत्रोऽसाविंद्रप्रस्थं ययौ ततः ॥ २६ ॥ राजसूयक्रतुं

---

१ नलकूबर—इ० पा० ।

कर्तुं तत एच्छद्युधिष्ठिरः ॥ कृष्णं समाह्वयामास यियक्षुर्धर्मनंदनः ॥ २७ ॥ कृष्णो धर्मजदूतेन समाहूतः ससंभ्रमः ॥ चतुर्भिरश्वैः संयुक्तं रथमा
रुह्य वेगिनम् ॥ २८ ॥ सत्यभामासहचर इंद्रप्रस्थं समाययौ ॥ तमागतं समालोक्य प्रमोदाद्धर्मनंदनः[1] ॥ २९ ॥ न्यवेदयत्स कृष्णाय राजसूयोद्यमं
तदा ॥ अन्वमन्यत कृष्णोपि तथैव क्रियतामिति ॥ ३० ॥ वाक्यं च युक्तिसंयुक्तं धर्मपुत्रमभाषत ॥ पैतृष्वस्रेय धर्मात्मञ्छृणु पथ्यं वचो मम ॥
॥ ३१ ॥ दुष्करो राजसूयोऽयं सर्वैरपि महीश्वरैः ॥ अनेकशतपादातरथकुंजरवाजिमान् ॥ ३२ ॥ महीपतिरिमं यज्ञं कर्तुमर्हति नेतरः ॥ दिशो
दश विजेतव्याः प्रथमं बलिना त्वया ॥ ३३ ॥ पराजितेभ्यः शत्रुभ्यो गृहीत्वा करमुत्तमम् ॥ तेन कांचनजातेन कर्तव्योऽयं क्रतूत्तमः ॥ ३४ ॥
रोचये युक्तिविदहं न हि त्वां भीषयामि भोः ॥ अतः क्रतुसमारंभात्पूर्वं दिग्विजयं कुरु ॥ ३५ ॥ ततो धर्मात्मजः श्रुत्वा कृष्णस्य वचनं हितम् ॥
प्रशंसन्देवकीपुत्रमाजुहाव निजानुजान् ॥ ३६ ॥ आहूय चतुरो भ्रातॄन्धर्मजः प्राह हर्षयन् ॥ अयि भीम महाबाहो बहुवीर्य धनंजय ॥ ३७ ॥
यमौ च सुकुमारांगौ शत्रुसंहारदीक्षितौ ॥ चिकीर्षामि महायज्ञं राजसूयमनुत्तमम् ॥ ३८ ॥ स च सर्वान्रणे जित्वा कर्तव्यः पृथिवीपतीन् ॥ अतो
विजेतुं भूपालांश्चत्वरोऽपि ससैनिकाः ॥ ३९ ॥ दिशश्चतस्रो गच्छंतु भवंतो वीर्यवत्तराः ॥ युष्माभिराहृतैर्द्रव्यैः करिष्यामि महाक्रतुम् ॥ ४० ॥
इत्युक्ताः सादरं सर्वे वृकोदरमुखास्तदा ॥ प्रसन्नवदना भूत्वा धर्मपुत्रानुजाः पुरात् ॥ ४१ ॥ राज्ञां जयाय सर्वासु निर्ययुर्दिक्षु:पांडवाः ॥ ते सर्वे नृप
तीञ्जित्वा चतुर्दिक्षु स्थितान्बहून् ॥ ४२ ॥ स्ववशे स्थापयित्वा तान्नृपतीन्पांडुनंदनाः ॥ तैर्दत्तं बहुधा द्रव्यमसंख्यातमनुत्तमम् ॥ ४३ ॥ आदाय
स्वपुरं तूर्णमाययुः कृष्णसंश्रयाः ॥ भीमः समाययौ तत्र महाबलपराक्रमः ॥ ४४ ॥:शतभारसुवर्णानि समादाय पुरोत्तमम् ॥ सहस्रं भारमादाय
सुवर्णानां ततोऽर्जुनः ॥ ४५ ॥ शक्रप्रस्थं समायातो महाबलपराक्रमः ॥ शतभारं सुवर्णानां प्रगृह्य नकुलस्तथा ॥ ४६ ॥ समागतो महातेजाः
शक्रप्रस्थं पुरोत्तमम् ॥ दत्तान्विभीषणेनाथ स्वर्णतालांश्चतुर्दश ॥ ४७ ॥ दाक्षिणात्यमहीपानां गृहीत्वा धनसंचयम् ॥ सहदेवोपि सहसा समा
यातो निजां पुरीम् ॥ ४८ ॥ लक्षकोटिसहस्राणि लक्षकोटिशतान्यपि ॥ सुवर्णानि ददौ कृष्णो धर्मपुत्राय यादवः ॥ ४९ ॥ स्वानुजैराहृतैरेवमसं
ख्यातैर्महाधनैः ॥ कृष्णदत्तैरसंख्यातैर्धनैरपि युधिष्ठिरः ॥ ५० ॥ कृष्णाश्रयोऽयजद्विप्रा राजसूयेन पांडवः ॥ तस्मिन्यागे ददौ द्रव्यं ब्राह्मणेभ्यो
यथेष्टतः ॥ ५१ ॥ अन्नानि प्रददौ तत्र ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिरः ॥ वस्त्राणि गाश्च भूमिं च भूषणानि ददौ तथा ॥ ५२ ॥ अर्थिनः परितुष्यंति

---

[1] महामतिः–इ० पा० ।

यावता कांचनादिना ॥ ततोपि द्विगुणं तेभ्यो दापयामास धर्मजः ॥ ५३ ॥ इयंति दत्तान्यर्थिभ्यो धनानि विविधान्यपि ॥ इतीयत्तां परिच्छेतुं
न शक्ता ब्रह्मकोटयः ॥ ५४ ॥ अर्थिभिर्दीयमानानि दृष्ट्वा तत्र धनानि वै ॥ सर्वस्वमप्यहो राज्ञा दत्तमित्यब्रवीज्जनः ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वा कोशांस्तथा
नंताननंतमणिकांचनान् ॥ ५६ ॥ स्वल्पं हि दत्तमर्थिभ्य इत्यवोचञ्जनास्तदा ॥ इष्ट्वैवं राजसूयेन धर्मपुत्रः सहानुजः ॥ ५७ ॥ बहुवित्तसमृद्धः
सत्रेमे तत्र पुरोत्तमे ॥ लक्ष्मीतीर्थस्य माहात्म्याद्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ५८ ॥ लेभे सर्वमिदं विप्रा अहो तीर्थस्य वैभवम् ॥ इदं तीर्थं महापुण्यं महा
दारिद्र्यनाशनम् ॥ ५९ ॥ धनधान्यप्रदं पुंसां महापातकनाशनम् ॥ महानरकसंहर्तृ महादुःखनिवर्तकम् ॥ ६० ॥ मोक्षदं स्वर्गदं नित्यं महाऋण
विमोचनम् ॥ सुकलत्रप्रदं पुंसां सुपुत्रप्रदमेव च ॥ ६१ ॥ एतत्तीर्थसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ एतद्वः कथितं विप्रा लक्ष्मीतीर्थस्य वैभवम्
॥ ६२ ॥ दुःस्वप्ननाशनं पुण्यं सर्वाभीष्टप्रसाधकम् ॥ यः पठेदिममध्यायं शृणुते वा सभक्तिकम् ॥ ६३ ॥ धनधान्यसमृद्धः स्यात्स नरो नास्ति
संशयः ॥ भुक्त्वेह सकलान्भोगान्देहांते मुक्तिमाप्नुयात् ॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमा
हात्म्ये लक्ष्मीतीर्थप्रशंसायां धर्मपुत्रनिरतिशयसंपदवाप्तिवर्णनंनामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ लक्ष्मीतीर्थे शुभे
पुंसां सर्वैश्वर्यैककारणे ॥ स्नात्वा नरस्ततो गच्छेदग्नितीर्थं द्विजोत्तमाः ॥ १ ॥ अग्नितीर्थं महापुण्यं महापातकनाशनम् ॥ तीर्थानामुत्तमं तीर्थं
सर्वाभीष्टैकसाधनम् ॥ तत्र स्नायान्नरो भक्त्या स्वपापपरिशुद्धये ॥ २ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ अग्नितीर्थमितिख्यातिः कथं तस्य मुनीश्वर ॥
॥ ३ ॥ कुत्रेदमग्नितीर्थं च कीदृशं तस्य वैभवम् ॥ एतन्नः श्रद्दधानानां विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥ ४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ सम्यक्पृष्टं हि युष्मा
भिः शृणुध्वं मुनिपुंगवाः ॥ पुरा हि राघवो हत्वा रावणं सपरिच्छदम् ॥ ५ ॥ स्थापयित्वा तु लंकायां भर्तारं च बिभीषणम् ॥ सीतासौमित्रिसं
युक्तो रामो दशरथात्मजः ॥ ६ ॥ सिद्धचारणगंधर्वैर्देवैरप्सरसां गणैः ॥ स्तूयमानो मुनिगणैः [1]संत्याशीस्तीर्थकौतुकी ॥ ७ ॥ धारयँल्लीलया
चापं रामोऽसह्यपराक्रमः ॥ आत्मनः शुद्धिमाधातुं जानकीं शोधितुं तथा ॥ ८ ॥ इंद्रादिदेववृन्दैश्च मुनिभिः पितृभिस्तथा ॥ बिभीषणेन सहितः
सर्वैरपि च वानरैः ॥ ९ ॥ आययौ सेतुमार्गेण गंधमादनपर्वतम् ॥ लक्ष्मीतीर्थतटे स्थित्वा जानकीशोधनाय सः ॥ १० ॥ अग्निमावाहयामास
देवर्षिपितृसन्निधौ ॥ अथोत्तस्थौ महांभोधेर्लक्ष्मीतीर्थाद्विदूरतः ॥ ११ ॥ पश्यत्सु सर्वलोकेषु लिहन्नंभांसि पावकः ॥ आताम्रलोचनः पीतः पीत

---

[1] त्यक्ताशीस्तीर्थकोविदैः—इ० पा०।

वासा धनुर्धरः ॥ १२ ॥ सप्तभिश्चैव जिह्वाभिर्लेलिहानो दिशो दश ॥ दृष्ट्वा रघुपतिं शूरं लीलामानुषरूपिणम् ॥ १३ ॥ जगाद वचनं रम्यं जान
कीशुद्धिकारणात् ॥ रामराम महाबाहो राक्षसानां भयावह ॥ १४ ॥ पातिव्रत्येन जानक्या रावणं हतवान्भवान् ॥ सत्यंसत्यं पुनः सत्यं नात्र
कार्या विचारणा ॥ १५ ॥ कमलेयं जगन्माता लीलामानुषविग्रहा ॥ देवत्वे देवदेहेयं मनुष्यत्वे च मानुषी ॥ १६ ॥ विष्णो[1]र्देहानुरूपां वै करोत्ये
षात्मनस्तनुम् ॥ यदायदा जगत्स्वामिन्देवदेव जनार्दन ॥ १७ ॥ अवतारान्करोषि त्वं तदेयं त्वत्सहायिनी ॥ यदा त्वं भार्गवो रामस्तदाभूद्धरणी
त्वियम् ॥ १८ ॥ अधुना जानकी जाता भवित्री रुक्मिणी ततः ॥ अन्येषु चावतारेषु विष्णोरेषा सहायिनी ॥ १९ ॥ तस्मान्मद्वचनादेनां प्रति
गृह्णीष्व राघव ॥ पावकस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा देवा महर्षयः ॥ २० ॥ विद्याधराश्च गंधर्वा मानवाः पन्नगास्तथा ॥ अन्ये च भूतनिवहा रामं दश
रथात्मजम् ॥ २१ ॥ जानकीं मैथिलीं चैव प्रशशंसुः पुनःपुनः ॥ रामोऽग्निवचनात्सीतां प्रतिजग्राह निर्मलाम् ॥ २२ ॥ एवं सीताविशुद्ध्यर्थं रामे
णाक्लिष्टकर्मणा ॥ आवाहने कृते वह्निर्लक्ष्मीतीर्थाद्विदूरतः ॥ २३ ॥ यतः प्रदेशादुत्तस्थावंबुधेर्द्विजसत्तमाः ॥ अग्नितीर्थं विजानीत तं प्रदेशमनु
त्तमम् ॥ २४ ॥ ततो विनिर्गमादग्नेरग्नितीर्थमितीर्यते ॥ अत्र स्नात्वा नरो भक्त्या वह्नेस्तीर्थे विमुक्तिदे ॥ २५ ॥ उपोष्य वेदविदुषो ब्राह्मणा
नपि भोजयेत् ॥ तेभ्यो वस्त्रं धनं भूमिं दद्यात्कन्यां च भूषिताम् ॥ २६ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ अग्नितीर्थस्य कूलेस्मि
न्नन्नदानं विशिष्यते ॥ २७ ॥ अग्नितीर्थसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ दुष्पण्योपि महापापो यत्र स्नानात्पिशाचताम् ॥ २८ ॥ परित्यज्य महा
घोरां दिव्यं रूपमवाप्तवान् ॥ पशुमान्नाम वैश्योऽभूत्पुरा पाटलिपुत्रके[2] ॥ २९ ॥ स वै धर्मपरो नित्यं ब्राह्मणाराधने रतः ॥ कृषिं निरंतरं कुर्वन्गो
रक्षां चैव सर्वदा ॥ ३० ॥ पण्यवीथ्यां च विक्रीणन्कांचनादीनि धर्मतः ॥ पशुमन्नामधेयस्य वणिक्छ्रेष्ठस्य तस्य वै ॥ ३१ ॥ बभूव भार्यात्रितयं
पतिशुश्रूषणे रतम् ॥ ज्येष्ठा त्रीन्सुषुवे पुत्रान्वैश्यवंशविवर्द्धनान् ॥ ३२ ॥ सुपण्यं पण्यवंतं च चारुपण्यं तथैव च ॥ मध्यमा सुषुवे पुत्रौ सुकोश
बहुकोशकौ ॥ ३३ ॥ तृतीयायां त्रयः पुत्रास्तस्य वैश्यस्य जज्ञिरे ॥ महापण्यो महाकोशो दुष्पण्य इति विश्रुताः ॥ ३४ ॥ एवं पशुमतस्तस्य
वैश्यस्य द्विजसत्तमाः ॥ बभूवुरष्टौ तनयास्तासु स्त्रीषु तिसृष्वपि ॥ ३५ ॥ ते सुपण्यमुखाः सर्वे पुत्रा ववृधिरे क्रमात् ॥ धूलिकेलिं वितन्वंतः पित
रौ तोषयंति ते ॥ ३६ ॥ पंचहायनतां प्राप्ताः क्रमात्ते वैश्यनंदनाः ॥ पशुमानपि वैश्येंद्रः सर्वानपि च तान्सुतान् ॥ ३७ ॥ बाल्यमारभ्य सततं

---

[1] जिष्णोः—इ० पा० । [2] पाटलपट्टणे—इ० पा० ।

स्वकृत्येषु व्यशिक्षयत् ॥ कृषिगोत्राणवाणिज्यकर्मसु क्रमशिक्षिताः ॥ ३८ ॥ सुपण्यमुख्याः सप्तैव पितृवाक्यमशृण्वत ॥ पशुमान्वक्ति यत्कार्यं तत्क्ष
णान्निरवर्तयन्॥३९॥नैपुण्यं प्रापुरत्यंतं ते सुवर्णक्रियास्वपि॥ दुष्पण्यस्त्वष्टमः पुत्रो बाल्यमारभ्य संततम्॥४०॥ दुर्मार्गनिरतो भूत्वा नाशृणोत्पितृभा
षितम्॥धूलिकेलिं समारभ्य दुर्मार्गनिरतोऽभवत्॥४१॥स बाल एव सन्पुत्रो बालानन्यानबाधत॥दुष्कर्मनिरतं दृष्ट्वा तं पिता पशुमांस्तथा॥४२॥उपेक्षा
मेव कृतवान्बालिशोऽयमितीरयन् ॥ अथाष्टावपि वैश्यस्य प्रापुर्यौवनमात्मजाः॥४३॥ ततोऽयमष्टमः पुत्रो दुष्पण्यो बलिनां वरः ॥ गृहीत्वा पाणियु
गलेबालान्नगरवर्तिनः ॥ ४४ ॥ निचिक्षेप स कूपेषु सरित्सु च सरःस्वपि ॥ न कोऽपि तस्य जानाति दुश्चरित्रमिदं जनः ॥ ४५ ॥ यावन्म्रियंते ते
बालास्तावन्निक्षिप्तवाञ्जले ॥ तेषां मृतानां बालानां पितरो मातरस्तथा ॥४६॥ गवेषयंति तान्सर्वान्नगरेषु हि सर्वशः ॥ तान् दृष्ट्वा च मृतान्पुत्रान्के
वलं प्रारुदञ्जनाः ॥ ४७ ॥ जलेष्वथ शवान्दृष्ट्वा जनाश्चक्रुर्यथोचितम् ॥ एवं प्रतिदिनं बालान्दुष्पण्यो मारयन्पुरे ॥ ४८ ॥ जनैरप्यपरिज्ञातश्चिर
मेवमवर्तत ॥ म्रियमाणेषु बालेषु वैश्यपुत्रस्य कर्मणा ॥ ४९ ॥ प्रजानां वृद्धिराहित्याच्छून्यप्रायमभूत्पुरम् ॥ ततः समेत्य पौरास्तद्वृत्तं राज्ञे न्यवेद
यन् ॥ ५० ॥ श्रुत्वा नृपस्तद्वचनमाहूय ग्रामपालकान् ॥ कारणं बालमरणे चिंत्यतामिति सोऽन्वशात् ॥ ५१ ॥ ग्रामपालास्तथेत्युक्त्वा तत्र तत्र
व्यवस्थिताः ॥ सम्यग्गवेषयामासुः कारणं बालमारणे ॥ ५२ ॥ ते वै गवेषयंतोऽपि नाविंदन्बालमारकम् ॥ ते पुनर्नृपमासाद्य भीता वाक्यमथाब्रु
वन् ॥ ५३ ॥ गवेषयंतोऽपि वयं तन्न विंदामहे नृप ॥ यो बालान्नगरे स्थित्वा संततं मारयत्यपि ॥ ५४ ॥ पुनश्च नागराः सर्वे राजानं प्राप्य
दुःखिताः ॥ पुनः प्रजानां मरणमब्रुवन्बाष्पसंकुलाः ॥ ५५ ॥ राजा तत्कारणाज्ञानात्तूष्णीमास्ते विचिंत्य तु ॥ कदाचिद्वैश्यपुत्रोयं पंचभिर्बा
लकैः सह ॥ ५६ ॥ तटाकांतिकमापेदे पंकजाहरणच्छलात् ॥ बलाद्गृहीत्वा तान्बालान्दुष्पण्यः क्रोशतस्तदा ॥ ५७ ॥ क्रूरात्मा मज्जयामास कंठ
दघ्ने सरोजले ॥ मृतान्मत्वा च ताञ्छीघ्रं दुष्पण्यः स्वगृहं ययौ ॥ ५८ ॥ पञ्चानां पितरस्तेषां मार्गयंतः सुतान्पुरे ॥ तेषु वै मार्गमाणेषु पंच तेना
तिबालकाः ॥ ५९ ॥ निक्षिप्ता अपि तोयेषु नाम्रियंत यदृच्छया ॥ ते शनैः कूलमासाद्य पंचापि क्लिन्नमौलयः ॥ ६० ॥ अशक्ता नगरं गंतुं
बाल्यात्तत्रैव बभ्रमुः ॥ दूरादुच्चार्यमाणानि स्वनामानि स्वबंधुभिः ॥ ६१ ॥ श्रुत्वा पंचापि ते बालाः प्रतिशब्दमकुर्वत ॥ ततस्तत्पितरः श्रुत्वा
तत्रागत्य सरस्तटे ॥ ६२ ॥ पुत्रान्दृष्ट्वा तु सप्राणान्प्रहर्षमतुलं गताः ॥ किमेतदिति पित्राद्यैः पृष्टास्ते बालकास्तदा ॥ ६३ ॥ दुष्पण्यस्याथ
दुष्कृत्यं बन्धुभ्यस्ते न्यवेदयन् ॥ ततो विदितवृत्तांता राजानं प्राप्य नागराः ॥ ६४ ॥ पंचभिः कथितं वृत्तं दुष्पण्यस्य न्यवेदयन् ॥ ततो राजा

समाहूय पशुमंतं वणिग्वरम् ॥ पौरेष्वपि च शृण्वत्सु वाक्यमेतदभाषत ॥ ६५ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ दुष्पण्यनाम्ना पशुमन्बहुप्रजमिदं
पुरम् ॥ ६६ ॥ शून्यप्रायं कृतं पश्य त्वत्पुत्रेण दुरात्मना ॥ इदानीं बालिशानेतान्मज्जयामास वै जले ॥ ६७ ॥ यदृच्छया च सप्राणाः पुनरप्या
गताः पुरम् ॥ अस्मिन्नित्थं गते कार्ये किं कर्तव्यं वदाधुना ॥ ६८ ॥ अद्य त्वामेव पृच्छामि यतस्त्वं धर्मतत्परः ॥ इत्युक्तः पशुमान्राज्ञा धर्मज्ञो
युक्तमब्रवीत् ॥ ६९ ॥ ॥ पशुमानुवाच ॥ ॥ पुरं निःशेषितं येन वधमेवायमर्हति ॥ न ह्यत्र विषये किंचित्प्रष्टव्यं विद्यते नृप ॥ ७० ॥ न ह्ययं मम
पुत्रः स्याच्छत्रुरेवातिपापकृत् ॥ न ह्यस्य निष्कृतिं पश्ये येन निःशेषितं पुरम् ॥ ७१ ॥ वध्यतामेव दुष्टात्मा सत्यमेव ब्रवीम्यहम् ॥ श्रुत्वा पशु
मतो वाक्यं नागराः सर्व एव हि ॥ ७२ ॥ वणिग्वरं श्लाघमाना राजानमिदमूचिरे ॥ न वध्यतामयं दुष्टस्तूष्णीं निर्वास्यतां
पुरात् ॥ ७३ ॥ ततः स राजा दुष्पण्यं समाहूयेदमब्रवीत् ॥ अस्माद्देशाद्व्रवाञ्छीघ्रं दुष्टात्मन्गच्छ सांप्रतम् ॥ ७४ ॥ यदि तिष्ठेस्त्वम
त्रैव दण्डयेयं वधेन वै ॥ इति राज्ञा विनिर्भर्त्स्य दूतैर्निर्वासितः पुरात् ॥ ७५ ॥ दुष्पण्यस्त्वथ तं देशं परित्यज्य भयान्वितः ॥
मुनिमंडलसंबाधं वनमेव ययौ तदा ॥ ७६ ॥ तत्राप्येकं मुनिसुतं स तोयेषु न्यमज्जयत् ॥ केल्यर्थमागता दृष्ट्वा मुनिपुत्रा मृतं
शिशुम् ॥ ७७ ॥ तत्पित्रे कथयामासुरभ्येत्य भृशदुःखिताः ॥ तत उग्रश्रवाः श्रुत्वा तेभ्यः पुत्रं जले मृतम् ॥ ७८ ॥ तपोमहिम्ना दुष्प
ण्यचरितं तदमन्यत ॥ उग्रश्रवाः शशापैनं दुष्पण्यं वैश्यनंदनम् ॥ ७९ ॥ ॥ उग्रश्रवा उवाच ॥ ॥ मत्सुतं पयसि क्षिप्य यत्त्वं मारि
तवानसि ॥ तवापि मरणं भूयाज्जल एव निमज्जनात् ॥ ८० ॥ मृतश्च सुचिरं कालं पिशाचस्त्वं भविष्यसि ॥ इति शापे श्रुते सद्यो दुष्पण्यः
खिन्नमानसः ॥ ८१ ॥ तद्वै वनं परित्यज्य घोरमन्यद्वनं ययौ ॥ सिंहादिक्रूरसत्वाढ्यं तस्मिन्प्राप्ते वनांतरम् ॥ ८२ ॥ पांसुवर्षं महद्वर्षन्वृक्षानामोटय
न्मुहुः ॥ वज्रघातसमस्पर्शो ववौ झंझानिलो महान् ॥ ८३ ॥ वेगेन गात्रं भिंदन्ती वृष्टिश्चासीत्सुदुःसहा ॥ तद्दृष्ट्वा स तु दुष्पण्यश्चिंतयन्भृशदु
खितः ॥ ८४ ॥ मृतं शुष्कं महाकायं गजमेकमपश्यत ॥ महावातं महावर्षं तदा सोढुमशक्नुवन् ॥ ८५ ॥ गजास्यविवरेणैव विवेशोदरगह्वरम् ॥
तस्मिन्प्रविष्टमात्रे तु वृष्टिरासीत्सुभूयसी ॥ ८६ ॥ ततो वर्षजलैः सर्वैः प्रवाहः सुमहानभूत् ॥ स प्रवाहो वने तस्मिन्नदी काचिदजायत ॥ ८७ ॥
अथ तैर्वर्षसलिलैः स गजः पूरितोदरः ॥ प्लवमानो महापूरे नीरंध्रः समजायत ॥ ८८ ॥ ततो निर्विवरस्यास्य जलपूर्णोदरस्य च ॥ गजस्य
जठरात्सोऽयं निर्गंतुं न शशाक ह ॥ ८९ ॥ ततश्च वृष्टितोयानां प्रवाहो भीमवेगवान् ॥ उदरस्थितदुष्पण्यं समुद्रं प्रापयद्गजम् ॥ ९० ॥ दुष्पण्यः

सलिले मग्नः क्षणात्प्राणैर्व्ययुज्यत ॥ मृत एव स दुष्पण्यः पिशाचत्वमवाप्तवान् ॥ ९१ ॥ पीडितः क्षुत्पिपासाभ्यां दुर्गमं वनमाश्रितः ॥ घोरेषु
घर्मकालेषु समाक्रोशन्भयानकम् ॥ ९२ ॥ अतिष्ठद्गहनेऽरण्ये दुःखान्यनुभवन्बहु ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ ९३ ॥ स
पिशाचो महादुःखी न्यवसद्घोरकानने ॥ वनाद्वनांतरं धावन्देशाद्देशांतरं तथा ॥ ९४ ॥ सर्वत्रानुभवन्दुःखमाययौ दण्डकान्क्रमात् ॥ अगस्त्यादा
श्रमात्पुण्यान्नातिदूरे स संचरन् ॥ ९५ ॥ नदन्भैरवनादं च वाक्यमुच्चैरभाषत ॥ भोभोस्तपोधनाः सर्वे शृणुध्वं मामकं वचः ॥ ९६ ॥ भवन्तो
हि कृपावन्तः सर्वभूतहिते रताः ॥ कृपादृष्ट्यानुगृह्णीत मां दुःखैरतिपीडितम् ॥ ९७ ॥ पुरा दुष्पण्यनामाहं वैश्यः पाटलिपुत्रके[1] ॥ पुत्रः पशु
मतश्चापि बहून्बालानमारयम् ॥ ९८ ॥ ततो विवासितो राज्ञा तस्माद्देशाद्वनं गतः ॥ अमारयं जले पुत्रं तत्रोग्रश्रवसो मुनेः ॥ ९९ ॥ स मुनिर्दत्त
वाञ्छापं ममापि मरणं जले ॥ पिशाचतां च मे घोरां दत्तवान्दुःखभूयसीम् ॥ १०० ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतान्यपि ॥ पिशाच
तानुभूतेयं शून्यकाननभूमिषु ॥ १०१ ॥ नाहं सोढुं समर्थोऽस्मि पिपासां क्षुधमेव च ॥ रक्षध्वं कृपया यूयमतो मां बहुदुःखिनम् ॥ १०२ ॥
यथा मुच्येय पैशाच्यात्तथा कुरुत तापसाः ॥ इति श्रुत्वा पिशाचस्य वचनं ते तपोधनाः ॥ लोपामुद्रासहचरमूचिरे कुम्भसंभवम् ॥ ३ ॥
॥ ॥ तापसा ऊचुः ॥ ॥ पिशाचस्यास्य भगवन्ब्रूहि निष्कृतिमुत्तमाम् ॥ ४ ॥ एवंविधानां पापानां[2] त्वं समर्थो हि रक्षणे ॥ तेषामगस्त्यः
श्रुतवान्कृपया परया युतः ॥ प्रियशिष्यं समाहूय सुतीक्ष्णं वाक्यमब्रवीत् ॥ ५ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ सुतीक्ष्ण गच्छ त्वरितं पर्वतं
गंधमादनम् ॥ ६ ॥ तत्राग्नितीर्थं सुमहद्विद्यते पापनाशनम् ॥ पिशाचमोक्षणार्थाय तत्र स्नाहि महामते ॥ ७ ॥ पिशाचार्थं त्वयि स्नाते तत्र
संकल्पपूर्वकम् ॥ पिशाचभावमुन्मुच्य दिव्यतामेष यास्यति ॥ ८ ॥ निष्कृतिं नास्य पश्यामि[3] विना तत्तीर्थसेवनात् ॥ अतः सुतीक्ष्ण कृपया
रक्षस्वैनं पिशाचकम् ॥ ९ ॥ अगस्त्येनैवमुक्तस्तु सुतीक्ष्णो गन्धमादनम् ॥ प्राप्याग्नितीर्थे संकल्प्य पिशाचार्थं कृपानिधिः ॥ ११० ॥ सस्नौ तत्र
पिशाचार्थं नियमेन दिनत्रयम् ॥ रामनाथादिकं सेव्य तत्तीर्थं प्रतिगृह्य च ॥ ११ ॥ स्वाश्रमं प्रति गत्वाथ सुतीक्ष्णो विप्रसत्तमः ॥ तत्तीर्थ
प्रोक्षणात्सद्यः स विसृज्य पिशाचताम् ॥ १२ ॥ वैभवात्तस्य तीर्थस्य सद्यो दिव्यत्वमाप्तवान् ॥ विमानवरमारूढो दिव्यस्त्रीपरिवारितः ॥ १३ ॥
सुतीक्ष्णं चाप्यगस्त्यं च तथान्यांश्च तपोधनान् ॥ पुनःपुनर्नमस्कृत्य तांश्चामंत्र्य प्रहर्षितः ॥ १४ ॥ स्वर्गमेवारुहत्तूर्णं देवैरपि स पूजितः ॥

---

[1] पाटलपट्टणे-इ० पा० । [2] लोकानाम्-इ० पा० । [3] नात्र पापस्य-इ० पा० ।

अग्नितीर्थस्य माहात्म्याद्दुष्पण्यो वैश्यनंदनः ॥ १५ ॥ पैशाच्यं शापजं त्यक्त्वा दिव्यतामित्थमाप्तवान् ॥ एवं वः कथितं विप्रा अग्नितीर्थस्य
वैभवम् ॥ १६ ॥ यः पठेदिममध्यायं शृणुयाद्वा संभक्तिकम् ॥ पिशाचमोक्षणाख्यानं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १७ ॥ इह भुक्त्वा महाभोगान्परत्रापि
सुखं लभेत् ॥ ११८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्येऽग्नितीर्थप्रशंसायां दुष्पण्यपैशाच्यमो
क्षणंनाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अग्नितीर्थाभिधे तीर्थे सर्वपातकनाशने ॥ स्नानं कृत्वा विशुद्धात्मा चक्रतीर्थं ततो
व्रजेत् ॥ १ ॥ यंयं कामं समुद्दिश्य चक्रतीर्थे द्विजोत्तमाः ॥ स्नानं समाचरेन्मर्त्यस्तंतं कामं समश्नुते ॥ २ ॥ पुराहिर्बुध्न्यनामा तु महर्षिः संशित
व्रतः ॥ सुदर्शनमुपास्तास्मिंस्तपस्वी गंधमादने ॥ ३ ॥ तपस्यंतं मुनिं तत्र राक्षसा घोररूपिणः ॥ अबाधंत सदा विप्रास्तपोविघ्नैकतत्पराः ॥
॥ ४ ॥ सुदर्शनं तदागत्य भक्तरक्षणवांछया ॥ यातुधानान्बाधमानान्व्यवधील्लीलया पुरा ॥ ५ ॥ तदाप्रभृति तच्चक्रं भक्तप्रार्थनया द्विजाः ॥ अहि
र्बुध्न्यकृते तीर्थे सन्निधानं सदाऽकरोत् ॥ ६ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं चक्रतीर्थमितीर्यते ॥ सुदर्शनप्रसादेन तत्र तीर्थे निमज्जनात् ॥ ७ ॥ रक्षःपिशाचा
दिकृता पीडा नास्त्येव कर्हिचित् ॥ स्नात्वास्मिन्पावने तीर्थे छिन्नपाणिः पुरा रविः ॥ स हिरण्मयौ पाणी लब्धवांस्तीर्थवैभवात् ॥ ८ ॥ ॥
॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ छिन्नपाणिः कथमभूदादित्यः सूतनंदन ॥ यथा च लब्धवान्पाणी सौवर्णौ तद्वदस्व नः ॥ ९ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ इंद्रा
दयः सुराः पूर्वं संततं दैत्यपीडिताः ॥ १० ॥ किं कुर्म इति संचिंत्य संभूय सममंत्रयन् ॥ बृहस्पतिं पुरस्कृत्य मंत्रयित्वा चिरं सुराः ॥ ११ ॥ तुरा
साहं पुरोधाय धाम स्वायंभुवं ययुः ॥ ते ब्रह्माणं समासाद्य दृष्ट्वा स्तुत्वा च भक्तितः ॥ १२ ॥ ततो व्यजिज्ञपंस्तस्मै स्वेषामागमकारणम् ॥
॥ ॥ सुरा ऊचुः ॥ ॥ भगवन्भारतीनाथ दैत्या ह्यस्मान्बलोत्कटाः ॥ १३ ॥ बांधते सततं देव तत्र ब्रूहि प्रतिक्रियाम् ॥ इत्युक्तः स सुरैर्ब्रह्मा
तानाह कृपया वचः ॥ १४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ माभैष्ट यूयं विबुधास्तत्रोपायं ब्रवीम्यहम् ॥ माहेश्वरं महायज्ञमसुराणां विनाशनम् ॥
॥ १५ ॥ प्रारभध्वं सुरा यूयं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ अयं च दैवतैः सर्वैर्विधिलोभं विना कृतः ॥ १६ ॥ माहेश्वरो महायज्ञः क्रियतां गंधमादने ॥
यदि ह्यन्यत्र तं यज्ञं कुर्युस्तद्विबुधर्षभाः ॥ १७ ॥ यज्ञविघ्नं तदा कुर्युर्दुरात्मानः सुरद्विषः ॥ क्रियते यद्ययं यज्ञो गंधमादनपर्वते ॥ १८ ॥ सुद
र्शनप्रसादेन नैव विघ्नो भवेत्तदा ॥ अहिर्बुध्न्याभिधानस्य महर्षेर्गंधमादने ॥ १९ ॥ अनुग्रहाय तत्तीर्थे सन्निधत्ते सुदर्शनम् ॥ अतः कुरुध्वं भो

---

१ समाहितः—इ० पा० । २ भवन्तः—इति शेषः । भवन्तः कुर्युः—इति संबंधः ।

यूयं तं यज्ञं गंधमादने ॥ २० ॥ नातिदूरे चक्रतीर्थादसुराणां विनाशकम् ॥ ततस्ते ब्रह्मवचसा सहसा गंधमादनम् ॥ २१ ॥ बृहस्पतिं पुरस्कृत्य
जग्मुर्यज्ञचिकीर्षया ॥ ते प्रणम्य महात्मानमहिर्बुध्न्यं मुनीश्वरम् ॥२२॥ अकल्पयन्यज्ञवाटन्नातिदूरे तदाश्रमात् ॥ यज्ञकर्मसु निष्णातैः सहितास्ते
तपोधनैः ॥ २३ ॥ इष्टिमारेभिरे देवा असुराणां विनाशिनीम् ॥ तस्मिन्कर्मणि होतासीत्स्वयमेव बृहस्पतिः ॥ २४ ॥ बभूव मैत्रावरुणो जयंतः
पाकशासनिः ॥ अच्छावाको बभूवात्र वसूनामष्टमो वसुः ॥ २५ ॥ [1]ग्रावस्तुदभवत्तत्र शक्तिपुत्रः पराशरः ॥ अष्टावक्रो महातेजा अध्वर्युधुरमूढवान्॥
॥ २६ ॥ तत्र प्रतिप्रस्थाताभूद्विश्वामित्रो महामुनिः ॥ नेष्टा बभूव वरुण उन्नेता च धनेश्वरः ॥ २७ ॥ ब्रह्मा बभूव सविता यज्ञस्यार्धधुरं वहन् ॥
बभूव ब्राह्मणाच्छंसी वसिष्ठो ब्रह्मणोत्तमः ॥ २८ ॥ आग्नीध्रोऽभूच्छुनःशेपः पोता जातश्च पावकः ॥ उद्गाता वायुरभवत्प्रस्तोता च परेतराट् ॥
॥ २९ ॥ प्रतिहर्ता तु तत्रासीदगस्त्यः कुंभसंभवः ॥ सुब्रह्मण्यो मधुच्छंदा विश्वामित्रात्मजो महान् ॥ ३० ॥ यजमानः स्वयमभूद्देवराजः पुरंदरः ॥
उपद्रष्टा बभूवात्र व्यासपुत्रः शुको मुनिः ॥ ३१ ॥ ततस्ते ऋत्विजः सर्वे देवराजं पुरंदरम् ॥ विधिवद्दीक्षयांचक्रुस्तत्र माहेश्वरे क्रतौ ॥३२॥ प्रावर्तत
महायज्ञ एवं वै गंधमादने ॥ सुदर्शनप्रभावेन दुःसहेनातिपीडिताः ॥ ३३ ॥ नाविंदन्नसुरास्तत्र रंध्रं यज्ञे प्रवर्तिते ॥ एवन्निरंतरायोऽसौ प्रावर्तत महा
क्रतुः ॥ ३४ ॥ भक्षयंश्च हरिस्तत्र जज्वाल हुतवाहनः ॥ विधिवत्कर्मजालानि कृत्वाध्वर्युरसंभ्रमात् ॥ ३५ ॥ मंत्रपूतं पुरोडाशं जुहवामास पावके ॥
हुतशेषं पुरोडाशं विभज्याध्वर्युरादरात् ॥ ३६ ॥ ऋत्विग्भ्यो होतृमुख्येभ्यः प्रददौ पापनाशनम् ॥ सवित्रे ब्रह्मणे चैकमत्युग्रतरतेजसम् ॥
॥ ३७ ॥ ददौ तत्र पुरोडाशभागं प्राशित्रनामकम् ॥ प्रतिजग्राह पाणिभ्यां प्राशित्रं सविता तदा ॥ ३८ ॥ सवित्रा स्पृष्टमात्रं
सत्तत्प्राशित्रं दुरासदम् ॥ तस्य पाणी प्रचिच्छेद पश्यतां सर्वऋत्विजाम् ॥ ३९ ॥ ततः संछिन्नपाणिः स प्राशित्रेणोग्रतेजसा ॥ किमे
तदिति संत्रस्तो विषण्णवदनोऽभवत् ॥ ४० ॥ सविता ऋत्विजः सर्वान्समाहूयेदमब्रवीत् ॥ सवितोवाच ॥ पुरोडाशस्य भागोऽयं
मम प्राशित्रनामकः ॥ ४१ ॥ दत्तश्चिच्छेद मत्पाणी मिषतस्त्वेव भवत्स्वपि ॥ अतो भवंतः संभूय सर्व एव हि ऋत्विजः ॥ ४२ ॥ कल्पयंता
मिमौ पाणी नोचेद्यज्ञं निहन्म्यमुम् ॥ सवितुर्वाक्यमाकर्ण्य ते सर्वे समचिंतयन् ॥ ४३ ॥ तत्र मध्ये मुनींद्राणां देवानां चैव सर्वशः ॥ अष्टावक्रो
महातेजा ऋत्विजस्तानभाषत ॥ ४४ ॥ ॥ अष्टावक्र उवाच ॥ ॥ शृणुध्वमृत्विजः सर्वे मम वाक्यं समाहिताः ॥ मयि जीवति विप्रेंद्रा विरिं

---

[1] ग्रीवस्तुत्--इ० पा०।

चानां शतं गतम् ॥ ४५ ॥ जायंते च म्रियंते च चतुराननकोटयः ॥ पश्यन्नेव च तान्सर्वानहं प्राणानधारयम् ॥ ४६ ॥ तत्र लोकेश्वराभिख्ये
वर्तमाने प्रजापतौ ॥ विप्रो हरिहरोनाम निवसञ्छ्यामलापुरे ॥ ४७ ॥ व्याधेनारण्यवासेन केल्यर्थं लक्ष्यवेधिना ॥ छिन्नपादोऽभवद्बाणैर्लक्ष्य
मध्यं समागतः ॥ ४८ ॥ स गंधमादनं प्राप्य मुनिभिः प्रेरितस्तदा ॥ स्नात्वा च मुनितीर्थेऽस्मिन्प्राप्तवांश्चरणौ पुरा ॥ ४९ ॥ तदा पुण्यमिदं तीर्थं
मुनितीर्थमितीरितम् ॥ इदानीं चक्रतीर्थाख्यं चक्रनाम त्वविंदत ॥ ५० ॥ तदत्र क्रियतां स्नानं प्राशित्रच्छिन्नपाणिना ॥ मुनितीर्थे सवित्रापि
युष्माकं यदि रोचते ॥ ५१ ॥ ऋत्विजः कथितास्त्वेवमष्टावक्रमहर्षिणा ॥ सवितारमभाषंत सर्व एव प्रहर्षिताः ॥ ५२ ॥ सवितः स्नाहि तीर्थेऽ
स्मिंस्तव पाणी भविष्यतः ॥ अष्टावक्रो यथा प्राह तथा कुरु समाहितः ॥ ५३ ॥ ततः स सविता गत्वा चक्रतीर्थं महत्तरम् ॥ सस्नौ पाण्योरवा
प्त्यर्थमिष्टदायिनि तत्र सः ॥ ५४ ॥ उत्तिष्ठन्नेव स तदा तत्र स्नात्वा सभक्तिकम् ॥ युक्तो हिरण्मयाभ्यां तु पाणिभ्यां समदृश्यत ॥ ५५ ॥ हिरण्य
पाणिं तं दृष्ट्वा जहृषुः सर्वऋत्विजः ॥ ततः समाप्य तं यज्ञं दैत्यसंघान्विजित्य च ॥ ५६ ॥ इंद्रादयः सुराः सर्वे सुखिताः स्वर्गमाययुः ॥
तस्मादेतत्समागत्य तीर्थं सर्वैश्च मानवैः ॥ ५७ ॥ सेवनीयं प्रयत्नेन स्वस्वाभीष्टस्य सिद्धये ॥ अंधैश्च कुणिभिर्मूकैर्बधिरैः कुब्जकैरपि ॥ ५८ ॥
खंजैः पंगुभिरप्येतदंगहीनैस्तथापरैः ॥ संछिन्नपाणिचरणैः संछिन्नान्यांगसंचयैः ॥ ५९ ॥ मनुष्यैश्च तथान्यैश्च विकलांगस्य पूर्तये ॥ सेवनीयमिदं
तीर्थं सर्वाभीष्टप्रदायकम् ॥ ६० ॥ एवं वः कथितं विप्राश्चक्रतीर्थस्य वैभवम् ॥ यत्र स्नात्वा पुरा छिन्नौ पाणी प्राप प्रभाकरः ॥ ६१ ॥ यः पठेदि
ममध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः ॥ अंगानि विकलान्यस्य पूर्णानि स्युर्न संशयः ॥ ६२ ॥ मोक्षकामस्य मर्त्यस्य मुक्तिः स्यान्नात्र संशयः ॥ ६३ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये चक्रतीर्थप्रशंसायामादित्यहिरण्मयपाण्यवाप्तिवर्णनंनाम
त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ चक्रतीर्थे नरः स्नात्वा शिवतीर्थं ततो व्रजेत् ॥ यत्र हि स्नानमात्रेण महापात
ककोटयः ॥ १ ॥ तत्संसर्गाश्च नश्यंति तत्क्षणादेव तापसाः ॥ अत्र स्नात्वा ब्रह्महत्यां मुमुचे कालभैरवः ॥ २ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ कालभैर
वरुद्रस्य ब्रह्महत्या महामुने ॥ किमर्थमभवत्सूत तन्नो वक्तुमिहार्हसि ॥ ३ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ वक्ष्यामि मुनयः सर्वे पुरावृत्तं विमुक्ति
दम् ॥ यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४ ॥ प्रजापतेश्च विष्णोश्च बभूव कलहः पुरा ॥ किंचित्कारणमुद्दिश्य समस्तजनसन्निधौ ॥ ५ ॥
अहमेव जगत्कर्ता नान्यः कर्तास्ति कश्चन ॥ अहं सवश्वपचानां निग्रहानुग्रहप्रदः ॥ ६ ॥ मत्तो नास्त्यधिकः कश्चिन्मत्समो वा सुरेष्वपि ॥ एवं

स मनुते ब्रह्मा देवानां सन्निधौ पुरा ॥ ७ ॥ तदा नारायणः प्राह प्रहसन्द्विजपुंगवाः ॥ किमर्थमेवं ब्रूषे त्वमहंकारेणसां प्रतम् ॥ ८ ॥ वाक्यमेवं
विधं भूयो वक्तुं नार्हसि वै विधे ॥ अहमेव जगत्कर्ता यज्ञो नारायणो विभुः ॥ ९ ॥ मां विनास्य प्रपञ्चस्य जीवनं दुर्लभं भवेत् ॥ मत्प्रसादाज्ज
गत्सृष्टं त्वया स्थावरजंगमम् ॥ १० ॥ विवादं कुर्वतोरेवं ब्रह्मविष्ण्वोर्जयैषिणोः ॥ देवानां पुरतस्तत्र वेदाश्चत्वार आगताः ॥ प्रोचुर्वाक्यमिदं तथ्यं
परमार्थप्रकाशकम् ॥ ११ ॥ ॥ वेदा ऊचुः ॥ ॥ त्वं विष्णो न जगत्कर्ता न त्वं ब्रह्मन्प्रजापते ॥ १२ ॥ किं त्वीश्वरो जगत्कर्ता परात्परतरो विभुः ॥
तन्मायाशक्तिसंक्लृप्तमिदं स्थावरजंगमम् ॥ १३ ॥ सर्वदेवाभिवंद्यो हि सांबः सत्यादिलक्षणः ॥ स्रष्टा च पालको हर्ता स एव जगतां प्रभुः ॥ १४ ॥
एवं समीरितं वेदैः श्रुत्वा वाक्यं शुभाक्षरम् ॥ ब्रह्मा विष्णुस्तदा तत्र प्रोचतुर्द्विजपुंगवाः ॥ १५ ॥ ॥ ब्रह्मविष्णू ऊचतुः ॥ ॥ पार्वत्यालिंगितः शंभुर्मूर्तिमान्प्रमथा
धिपः ॥ कथं भवेत्परं ब्रह्म सर्वसंगविवर्जितम् ॥ १६ ॥ ताभ्यामितीरिते तत्र प्रणवः प्राह तौ तदा ॥ अरूपो रूपमादाय महता ध्वनिना द्विजाः ॥ १७ ॥
॥ ॥ प्रणव उवाच ॥ ॥ असौ शंभुर्महादेवः पार्वत्या स्वातिरिक्तया ॥ संक्रीडते कदाचिन्नो किं तु स्वात्मस्वरूपया ॥ १८ ॥ असौ शंभुर
नीशानः स्वप्रकाशो निरंजनः ॥ विश्वाधिको महादेवो विश्वाधिक इति श्रुतः ॥ १९ ॥ सर्वात्मा सर्वकर्तासौ स्वतन्त्रः सर्वभावनः[1] ॥ ब्रह्मन्नयं
सृष्टिकाले त्वां नियुंक्ते रजोगुणैः ॥ २० ॥ सत्त्वेन रक्षणे शंभुस्त्वां प्रेषयति केशव ॥ तमसा कालरुद्राख्यं संप्रेरयति संहृतौ ॥ २१ ॥ अतः
स्वतन्त्रता विष्णो युवयोर्न कदाचन ॥ नापि प्रजापतेरस्ति किं तु शंभोः स्वतन्त्रता ॥ २२ ॥ ब्रह्मन्विष्णो युवाभ्यां तु किमर्थं न महेश्वरः ॥
ज्ञायते सर्वलोकानां कर्ता विश्वाधिकस्तथा ॥ २३ ॥ सापि शक्तिरुमा देवी न पृथक्छंकरात्सदा ॥ शंभोरानंदभूता सा देवी नागंतुकी स्मृता ॥
॥ २४ ॥ अतो विश्वाधिको रुद्रः स्वतंत्रो निर्विकल्पकः ॥ सर्वदेवैरयं[2] वन्द्यो युवाभ्यामपि शंकरः ॥ २५ ॥ कर्ता नास्यास्ति रुद्रस्य नाधिकोऽ
स्माच्च विद्यते ॥ न तत्समोऽपि लोकेषु विद्यते शतशस्तथा[3] ॥ २६ ॥ अतो मोहं न कुरुतं ब्रह्मविष्णो युवां वृथा ॥ इत्युक्तं प्रणवेनाथ श्रुत्वा ब्रह्मा
च केशवः ॥ २७ ॥ मायया मोहितौ शंभोर्नैवाज्ञानममुंचताम् ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा प्रददर्श महाद्भुतम् ॥ २८ ॥ व्याप्नुवद्गगनं सर्वमनंतादित्य
सन्निभम् ॥ तेजोमण्डलमाकाशमध्यगं विश्वतोमुखम् ॥ २९ ॥ तन्निरूपयितुं ब्रह्मा ससर्जोर्ध्वगतं मुखम् ॥ तपोबलविसृष्टेन पंचमेन मुखेन सः ॥
॥ ३० ॥ निरूपयामास विभुस्तत्तेजोमण्डलं मुहुः ॥ तत्प्रजज्वाल कोपेन मुखं तेजोविलोकनात् ॥ ३१ ॥ अनंतादित्यसंकाशं ज्वलत्तत्पंचमं

---

[1] सर्वभासकः--इ० पा० । [2] देवदेवैः–इ०पा० । [3] सर्वदा तदा–इ०पा० ।

शिरः ॥ दिधक्षुः प्रलये लोकान्वडवाग्निरिवाबभौ ॥ ३२ ॥ व्यदृश्यत च तत्तेजः पुरुषो नीललोहितः ॥ दृष्ट्वा स्रष्टा तदा ब्रह्मा बभाषे परमे
श्वरम् ॥ ३३ ॥ वेदाहं त्वां महादेव ललाटान्मे पुरा भवान् ॥ विनिर्गतोऽसि शंभो त्वं रुद्रनामा ममात्मजः ॥ ३४ ॥ इति गर्वेण संयुक्तं वचः
श्रुत्वा महेश्वरः ॥ कालभैरवनामानं पुरुषं प्राहिणोत्तदा ॥ ३५ ॥ अयुद्ध्यत चिरं कालं ब्रह्मणा कालभैरवः ॥ महादेवांशसंभूतः शूलटंकगदाधरः ॥
॥ ३६ ॥ युद्ध्वा तु सुचिरं कालं ब्रह्मणा कालभैरवः ॥ वदनं ब्रह्मणः शुभ्रं व्यलोकयत पंचमम् ॥ ३७ ॥ विलोक्योर्ध्वगतं वक्त्रं पञ्चमं भारती
पतेः ॥ गर्वेण महता युक्तं प्रजज्वालातिकोपितः ॥ ३८ ॥ ततस्तत्पंचमं वक्त्रं भैरवः प्राच्छिनद्रुषा ॥ ततो ममार ब्रह्माऽसौ कालभैरवहिंसितः ॥
॥ ३९ ॥ ईश्वरस्य प्रसादेन प्रपेदे जीवितं पुनः ॥ ततो विलोकयामास शंकरं शशिभूषणम् ॥ ४० ॥ वासुक्याद्यष्टभोगींद्रविभूषणविभूषितम् ॥
दृष्ट्वा वेधा महादेवं पार्वत्या सह शंकरम् ॥ ४१ ॥ लेभे माहेश्वरं ज्ञानं महादेवप्रसादतः ॥ ततस्तुष्टाव गिरिशं वरेण्यं वरदं शिवम् ॥ ४२ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ मह्यं प्रसीद गिरिश शशांककृतशेखर ॥ यन्मयापकृतं शंभो तत्क्षमस्व दयानिधे ॥ ४३ ॥ क्षमस्व मम गर्वं त्वं शंकरेति
पुनःपुनः ॥ नमश्चकार सोमं[1] तं सोमार्धकृतशेखरम् ॥ ४४ ॥ अथ देवः प्रसन्नोऽस्मै ब्रह्मणे स्वांशजाय तु ॥ मा भैरित्यब्रवीच्छंभुर्भैरवं चाभ्य
भाषत ॥ ४५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ एष सर्वस्य जगतः पूज्यो ब्रह्मा सनातनः ॥ हतस्यास्य विरिंचस्य धारय त्वं शिरोऽधुना ॥ ४६ ॥
ब्रह्महत्याविशुद्ध्यर्थं लोकसंग्रहकाम्यया ॥ भिक्षामट कपालेन भैरव त्वं ममाज्ञया ॥ ४७ ॥ उक्त्वैवं शंकरो विप्रास्तत्रैवांतरधीयत ॥ नीलकण्ठो
महादेवो गिरिजार्द्धतनुस्ततः ॥ ४८ ॥ भैरवं ग्राहयामास वदनं वेधसो द्विजाः ॥ चरस्व पापशुद्ध्यर्थं लोकसंग्रहणाय वै ॥ ४९ ॥ कपालधारी
हस्तेन भिक्षां गृह्णातु भैरवः ॥ इतीरयित्वा गिरिशः कन्यां कांचिद्भयंकरीम् ॥ ५० ॥ ब्रह्महत्याभिधां क्रूरां वडवानलसन्निभाम् ॥ तां प्रेरयित्वा
गिरिशो भैरवं पुनरब्रवीत् ॥ ५१ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ भैरवैतद्व्रतं त्वब्दं ब्रह्महत्याविशुद्धये ॥ चर त्वं सर्वतीर्थेषु स्नाहि शुद्ध्यर्थमा
त्मनः ॥५२॥ ततो वाराणसीं गच्छ ब्रह्महत्याप्रशांतये ॥ वाराणसीप्रवेशेन ब्रह्महत्या तवाधमा ॥५३॥ पादशेषा विनष्टा स्याच्चतुर्थांशो न नश्यति ॥
तस्य नाशं प्रवक्ष्यामि तव भैरव तच्छृणु ॥५४॥ दक्षिणांभोनिधेस्तीरे गन्धमादनपर्वते ॥ सर्वप्राण्युपकाराय कृतं तीर्थं मया शुभम् ॥५५॥ शिवसंज्ञं
महापुण्यं तत्र याहि त्वमादरात् ॥ तत्प्रवेशनमात्रेण ब्रह्महत्या तवाशुभा ॥ ५६ ॥ शिवतीर्थस्य माहात्म्यान्निःशेषं नश्यति ध्रुवम् ॥ उक्त्वैवं भैरवं

---

[1] सोमम्—उमया सहितम्—साम्बं शंकरम्—इत्यर्थः ।

रुद्रः कैलासं प्रययौ क्षणात् ॥ ५७ ॥ ततः कपालपाणिस्तु भैरवः शिवचोदितः ॥ देवदानवयक्षादिलोकेषु विचचार सः ॥५८॥ तं यांतमनुयाति
स्म ब्रह्महत्यातिभीषणा ॥ भैरवः सर्वतीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ ५९ ॥ चरित्वा लीलया देवस्ततो वाराणसीं ययौ ॥ वाराणसीं प्रविष्टे तु भैर
वे शंकरांशजे ॥ ६० ॥ चतुर्थांशं विना नष्टा ब्रह्महत्यातिकुत्सिता ॥ चतुर्थांशेन दुद्राव भैरवं शंकरांशजम् ॥६१॥ ततः स भैरवो देवः शूलपाणिः
कपालधृक् ॥ शिवाज्ञया ययौ पश्चाद्गंधमादनपर्वतम् ॥ ६२ ॥ शिवतीर्थं ततो गत्वा भैरवः स्नातवान्द्विजाः ॥ स्नानमात्रेण तत्रास्य शिवतीर्थे मह
त्तरे ॥ ६३ ॥ निःशेषं विलयं याता ब्रह्महत्यातिभीषणा ॥ [1]अस्मिन्नवसरे शंभुः प्रादुरासीत्तदग्रतः ॥ प्रादुर्भूतो महादेवो भैरवं वाक्यमब्रवीत् ॥६४॥
॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ निःशेषं ब्रह्महत्या ते शिवतीर्थे निमज्जनात् ॥ ६५ ॥ नष्टा भैरव नास्त्यत्र संदेहस्तव सुव्रत ॥ इदं कपालं काश्यां त्वं
स्थापयस्व क्वचित्स्थले ॥ ६६ ॥ इत्युक्त्वा भगवाञ्छंभुस्तत्रैवांतरधीयत ॥ भैरवोऽपि तदा विप्रा ब्रह्महत्याविमोचितः ॥ ६७ ॥ शिवतीर्थस्य माहा
त्म्याद्ययौ वाराणसीं पुरीम् ॥ कपालं स्थापयामास प्रदेशे कुत्रचिद्द्विजाः ॥ कपालतीर्थमित्याख्यामलभत्तत्स्थलं तदा ॥ ६८ ॥ ॥ श्रीसूत
उवाच ॥ ॥ एवंप्रभावं तत्पुण्यं शिवतीर्थं विमुक्तिदम् ॥ ६९ ॥ महादुःखप्रशमनं महापातकनाशनम् ॥ नरकक्लेशशमनं स्वर्गदं मोक्षदं तथा ॥
॥ ७० ॥ शिवतीर्थस्य माहात्म्यं मया प्रोक्तं विमुक्तिदम् ॥ इदं पठन्सदा मर्त्यो दुःखग्रामाद्विमुच्यते ॥ ७१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशी
तिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये शिवतीर्थप्रशंसायां भैरवब्रह्महत्याविमोक्षणवर्णनंनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ शिवतीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्महत्याविमोक्षणे ॥ स्वपापजालशांत्यर्थं शंखतीर्थं ततो व्रजेत् ॥ १ ॥ यत्र मज्जनमात्रेण
कृतघ्नोऽपि विमुच्यते ॥ मातॄः पितॄन्गुरूंश्चापि ये न मन्यंति मोहिताः ॥ २ ॥ ये चाप्यन्ये दुरात्मानः कृतघ्ना निरपत्रपाः ॥ ते सर्वे शंखतीर्थे
स्मिञ्छुद्ध्यंति स्नानमात्रतः ॥ ३ ॥ शंखनामा मुनिः पूर्वं गंधमादनपर्वते ॥ अवर्तत तपः कुर्वन्विष्णुं ध्यायन्समाहितः॥ ४ ॥ स तत्र कल्पयामास
स्नानार्थं तीर्थमुत्तमम् ॥ शंखेन निर्मितं तीर्थं शंखतीर्थमितीर्यते ॥ ५ ॥ तत्र स्नात्वा सकृन्मर्त्यः कृतघ्नोऽपि विमुच्यते ॥ अत्रेतिहासं वक्ष्यामि
पुराणं पापनाशनम् ॥ ६ ॥ यस्य श्रवणमात्रेण नरो मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ पुरा बभूव विप्रेंद्रो वत्सनाभो महामुनिः ॥ ७ ॥ सत्यवाञ्छीलवान्वाग्मी
सर्वभूतदयापरः ॥ शत्रुमित्रसमो दांतस्तपस्वी विजितेंद्रियः ॥ ८ ॥ परब्रह्मणि निष्णातस्तत्त्वब्रह्मैकसंश्रयः ॥ एवंप्रभावः स मुनिस्तपस्तेपे निजा

---

[1] तस्मिन्–इ० पा० ।

श्रमे ॥ ९ ॥ स वै निश्चलसर्वांगस्तिष्ठंस्तत्रैव भूतले ॥ परमाण्वंतरं वापि न स्वस्थानाच्चचाल सः ॥ १० ॥ स्थित्वैकत्र तपस्यंतमनेकशतवत्सरान् ॥
तमाचक्राम वल्मीकं छादितांगं चकार च ॥ ११ ॥ वल्मीकाक्रांतदेहोपि वत्सनाभो महामुनिः ॥ अकरोत्तप एवासौ वल्मीकं न त्वबुद्ध्यत ॥
॥ १२ ॥ तस्मिंश्च तप्यति तपो वासवो मुनिपुंगवाः ॥ विसृज्य मेघजालानि वर्षयामास वेगवान् ॥ १३ ॥ एवं दिनानि सप्तायं स ववर्ष निरं
तरम् ॥ आसारेणातिमहता वृष्यमाणोपि वै मुनिः ॥ १४ ॥ तं वर्षं प्रतिजग्राह निमीलितविलोचनः ॥ महता स्तनितेनाशु तदा बधिरयञ्छ्रुती ॥
॥ १५ ॥ वल्मीकस्योपरिष्टाद्वै निपपात महाशनिः ॥ तस्मिन्वर्षति पर्जन्ये शीतवातातिदुःसहे ॥ १६ ॥ वल्मीकशिखरं ध्वस्तं बभूवाशनिताडि
तम् ॥ विशीर्णशिखरे तस्मिन्वल्मीकेऽशनिताडिते ॥ १७ ॥ सेहेतिदुःसहां वृष्टिं वत्सनाभो विचिंतयन् ॥ महर्षौ वर्षधाराभिः पीड्यमाने दिवानि
शम् ॥ १८ ॥ धर्मस्य चेतसि कृपा संबभूवातिभूयसी ॥ स धर्मश्चिंतयामास वत्सनाभे तपस्यति ॥ १९ ॥ पतत्यप्यतिवर्षेऽयं तपसो न निवर्तते ॥
अहोऽस्य वत्सनाभस्य धर्मैकायत्तचित्तता ॥ २० ॥ इति चिंतयतस्तस्य मतिरेवमजायत ॥ अहं वै माहिषं रूपं सुमहांतं मनोहरम् ॥ २१ ॥
वर्षधारानिपातानां सोढारं कठिनत्वचम् ॥ स्वीकृत्य माहिषं रूपं स्थास्याम्युपरि योगिनः ॥ २२ ॥ न हि बाधिष्यते वर्षं महावेगयुतं त्वपि ॥
धर्म एवं विनिश्चित्य धाराः पृष्ठेन धारयन् ॥ २३ ॥ वत्सनाभोपरि तदा गात्रमाच्छाद्य तस्थिवान् ॥ ततः सप्तदिनांते तु तद्वै वर्षमुपारमत् ॥ २४ ॥
ततो महिषरूपी स धर्मोऽतिकृपया युतः ॥ तद्वै वल्मीकमुत्सृज्य नातिदूरे ह्यवर्त्तत ॥२५॥ ततो निवृते वर्षे तु वत्सनाभो महामुनिः॥ निवृत्तस्तपसस्तू
र्णं दिशः सर्वा व्यलोकयन्॥२६॥स्थितोऽहं वृष्टिसंपाते कुर्वन्नद्य महत्तपः॥ पृथिवी सलिलक्लिन्ना दृश्यते सर्वतोदिशम्॥२७॥ शिखराणि गिरीणां च वना
न्युपवनानि च ॥ आश्रमाणि महर्षीणामाप्लुतानि जलैर्नवैः ॥ २८ ॥ एवमादीनि सर्वाणि दृष्ट्वा प्रमुदितोऽभवत् ॥ चिंतयामास धर्मात्मा वत्सना
भो महामुनिः ॥ २९ ॥ अहमस्मिन्महावर्षे नूनं केनापि रक्षितः ॥ वर्षत्यस्मिन्महावर्षे जीवितं त्वन्यथा कुतः ॥ ३० ॥ विचिंत्यैवं मुनिश्रेष्ठः सर्वत्र
समलोकयत् ॥ ततोऽपश्यन्महाकायमदूरादग्रतः स्थितम् ॥ ३१ ॥ महिषं नीलवर्णं च वत्सनाभस्तपोधनः ॥ महिषं तं समुद्दिश्य मनसा समचिं
तयत् ॥ ३२ ॥ तिर्यग्योनिष्वपि कथं दृश्यते धर्मशीलता ॥ यतो ह्यहं महावर्षान्महिषेणाभिरक्षितः ॥ ३३ ॥ दीर्घमायुरमुष्यास्तु यन्मां रक्षितवा
निह ॥ इत्यादि स विचिंत्यैवं तपसे पुनरुद्ययौ ॥ ३४ ॥ तं पुनश्च तपस्यंतं दृष्ट्वा महिषरूधृक् ॥ रोमांचावृतसर्वांगः प्रमोदमगमद्भृशम् ॥
॥ ३५ ॥ वत्सनाभस्य हि मुनेः पुनश्चैव तपस्यतः ॥ मनः पूर्ववदेकाग्रं परब्रह्मणि नाभवत् ॥ ३६ ॥ स विषण्णमना भूत्वा वत्सनाभो व्यचिं

तयत् ॥ न भवेद्यदि नैर्मल्यं तदा स्याच्चंचलं मनः ॥ ३७ ॥ मनश्च पापबाहुल्ये निर्मलं नैव जायते ॥ पापलेशोपि मे नास्ति कथं लोला
यते मनः ॥ ३८ ॥ अचिंतयद्दोषहेतुं वत्सनाभः पुनःपुनः ॥ स विचिंत्य विनिश्चित्य निनिंदात्मानमंजसा ॥ ३९ ॥ धिङ्मामद्य दुरात्मान
महो मूढोस्म्यहं भृशम् ॥ कृतघ्नता महान्दोषो मामद्य समुपागतः ॥ ४० ॥ यदीदृशान्महावर्षात्त्रातारं महिषोत्तमम् ॥ तिष्ठाम्यपूजयन्नेव ततो मे
भूत्कृतघ्नता ॥ ४१ ॥ कृतघ्नता महान्दोषः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ कृतघ्नस्य न वै लोकाः कृतघ्नस्य न बांधवाः ॥ ४२ ॥ कृतघ्नतादोष
बलान्मम चित्तं मलीमसम् ॥ कृतघ्ना नरकं यांति ये च विश्वस्तघातिनः ॥ ४३ ॥ निष्कृतिं नैव पश्यामि कृतघ्नानां कथंचन ॥ ऋते
प्राणपरित्यागाद्धर्मज्ञानां वचो यथा ॥ ४४ ॥ पित्रोरभरणं कृत्वा ह्यदत्त्वा गुरुदक्षिणाम् ॥ कृतघ्नतां च संप्राप्य मरणांता हि निष्कृतिः ॥ ४५ ॥
तस्मात्प्राणान्परित्यज्य प्रायश्चित्तं चराम्यहम् ॥ इति निश्चित्य मनसा वत्सनाभो महामुनिः ॥ ४६ ॥ तृणीकृत्य निजान्प्राणान्निःसंगेनांतरा
त्मना ॥ मेरोः शिखरमारूढः प्रायश्चित्तचिकीर्षया ॥ ४७ ॥ सुमेरुशिखरात्तस्मादियेष पतितुं मुनिः ॥ तस्मिन्पतितुमारब्धे मा त्वरिष्ठा इति
ब्रुवन् ॥ त्यक्तमाहिषरूपः सन्धर्म एव न्यवारयत् ॥ ४८ ॥ ॥ धर्म उवाच ॥ ॥ वत्सनाभ महाप्राज्ञ जीवस्व बहुवत्सरान् ॥ ४९ ॥ परितुष्टो
ऽस्मि भद्रं ते देहत्यागचिकीर्षया ॥ न हि त्वद्धर्मकक्षायां लोके कश्चित्समोऽस्ति वै ॥ ५० ॥ यद्यपि प्राणसंत्यागः कृतघ्ने निष्कृतिर्भवेत् ॥
तथापि धर्मशीलत्वात्तवान्यां निष्कृतिं वदे ॥ ५१ ॥ शंखतीर्थाभिधं तीर्थमस्ति वै गंधमादने ॥ शांत्यर्थमस्य पापस्य तत्र स्नाहि समाहितः ॥
॥ ५२ ॥ प्राप्स्यसे चित्तशुद्धिं त्वमतो विगतकल्मषः ॥ ततश्च लब्धविज्ञानः प्राप्स्यसे शाश्वतं पदम् ॥ ५३ ॥ अहं धर्मोस्मि योगीन्द्र सत्य
मेव ब्रवीमि ते ॥ इति धर्मवचः श्रुत्वा वत्सनाभो महामुनिः ॥ ५४ ॥ स्नातुकामः शंखतीर्थं गंधमादनमन्वगात् ॥ शंखतीर्थं च संप्राप्य तत्र
सस्नौ महामुनिः ॥ ५५ ॥ ततो विगतपापस्य मनो निर्मलतां गतम् ॥ ततोऽचिरेण कालेन ब्रह्मभूयमगान्मुनिः ॥ ५६ ॥ एवं वः कथितं विप्राः
शंखतीर्थस्य वैभवम् ॥ यत्र हि स्नानमात्रेण कृतघ्नोऽपि विमुच्यते ॥ ५७ ॥ मातृद्रोही पितृद्रोही गुरुद्रोही तथैव च ॥ अन्ये कृतघ्ननिवहा
मुच्यंतेऽत्र निमज्जनात् ॥ ५८ ॥ अतः कृतघ्नैर्मनुजैः सेवनीयमिदं सदा ॥ अहो तीर्थस्य माहात्म्यं यत्कृतघ्नोपि मुच्यते ॥ ५९ ॥ अकृत्वा
भरणं पित्रोरदत्त्वा गुरुदक्षिणाम् ॥ कृतघ्नतां च संप्राप्य मरणांता हि निष्कृतिः ॥ ६० ॥ इह तु स्नानमात्रेण कृतघ्नस्यापि निष्कृतिः ॥ कृतघ्न
तापि तत्तीर्थे स्नानमात्राद्विनश्यति ॥ ६१ ॥ अन्येषां तुच्छपापानां सर्वेषां किमुताधुना ॥ ६२ ॥ अध्यायमेनं पठेद्भक्तियुक्तः कृतघ्नोपि मर्त्याः स

पापाद्विमुक्तः ॥ विशुद्धांतरात्मा गतः सत्यलोकं समं ब्रह्मणा मोक्षमप्याशु गच्छेत् ॥ ६३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये शंखतीर्थप्रशंसायां वत्सनाभकृतघ्नदोषशांतिवर्णनंनाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ विधायाभिषवं मर्त्याः शंखतीर्थे द्विजोत्तमाः ॥ यमुनां चैव गंगां च गयां चापि क्रमाद्व्रजेत् ॥ १ ॥ यमुनाख्यं महातीर्थं गंगातीर्थमनुत्तमम् ॥ गयातीर्थं च मर्त्यानां महापातकनाशनम् ॥ २ ॥ एतत्तीर्थत्रयं पुण्यं सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ सर्वविघ्नप्रशमनं सर्वरोगनिबर्हणम् ॥ ३ ॥ एतद्धि तीर्थत्रितयं सकलाज्ञाननाशनम् ॥ अविद्यायां विनष्टायां तथा ज्ञानप्रदं नृणाम् ॥ ४ ॥ जानश्रुतिर्महाराज एषु तीर्थेषु वै पुरा ॥ स्नात्वा रैक्काद्द्विजश्रेष्ठात्प्राप्तवाञ्ज्ञानमुत्तमम् ॥ ५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सूत सर्वार्थतत्त्वज्ञ व्यासशिष्य महामते ॥ यमुना चैव गंगा च गया चैवेति विश्रुतम् ॥ ६ ॥ एतत्तीर्थत्रयं कस्मादागतं गंधमादने ॥ जानश्रुतेश्च राजर्षेः स्नानात्तीर्थत्रयेऽपि च ॥ ज्ञानावाप्तिः कथं रैक्कादस्माकं सूत तद्वद ॥ ७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ रैक्कनामा महर्षिस्तु पुरा वै गन्धमादने ॥ ८ ॥ तपस्सुदुश्चरं कुर्वन्न्यवसत्तपसां निधिः ॥ दीर्घकालं तपः कुर्वन्स वै रैक्वो महामुनिः ॥ ९ ॥ तपोबलेन महता दीर्घमायुरवाप्तवान् ॥ जन्मना पंगुरेवासीद्रैक्कनामा महामुनिः ॥ १० ॥ पंगुत्वादसमर्थोऽभूद्गंतुं तीर्थान्यसौ मुनिः ॥ संति यानि तु तीर्थानि गन्धमादनपर्वते ॥ ११ ॥ तानि गच्छति सामीप्याच्छकटेनैव संचरन् ॥ स यद्रैक्वो मुनिवरो युग्वेन सह वर्तते ॥ १२ ॥ तपस्वी वैदिकैर्लोके सयुग्वेत्यभिधीयते ॥ युग्वेति शकटं प्रोक्तं स तेन सह वर्तते ॥ १३ ॥ स खल्वेवं मुनिश्रेष्ठः सयुग्वानाम वै मुनिः ॥ पूर्णज्ञानस्तपस्तेपे गन्धमादनपर्वन ॥१४॥ ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थः सोऽतप्यत महत्तपः ॥ वर्षायां कण्ठदघ्नेषु जलेषु समवर्तत ॥ १५ ॥ तपसा शोषिते गात्रे पामा तस्य व्यजायत ॥ कण्डूयत स पामानं दिवारात्रं मुनीश्वरः ॥ १६ ॥ कण्डूयमान एवायं पामानं न तपोऽत्यजत् ॥ अजायत मनस्त्वेवं तस्य सयुग्वनो मुनेः ॥ १७ ॥ यमुनायां च गंगायां गयायां चाधुनैव हि ॥ अस्मिंस्तीर्थे त्रये पुण्ये स्नातव्यं हि मया त्विति ॥ १८ ॥ एवं विचिंत्य स मुनिरन्यां चिंतामथाकरोत् ॥ अहं हि जन्मना पंगुरतः स्नानं हि दुर्लभम् ॥ १९ ॥ अतिदूरं मया गन्तुं शकटेन न शक्यते ॥ किंकरोम्यधुनेत्येवं स वितर्क्य महामतिः ॥ २० ॥ तीर्थत्रयेषु स्नानार्थं कर्तव्यं निश्चिकाय वै ॥ अप्रसह्यमनाधृष्यं विद्यते मे तपोबलम् ॥ २१ ॥ तेनैवावाहयिष्यामि तद्धि तीर्थत्रयं त्विह ॥ इति निश्चित्य मनसा प्राङ्मुखो नियतेंद्रियः ॥ २२ ॥ त्रिराचम्य च सयुग्वान्दध्यौ क्षणमतंद्रितः ॥ तस्य मंत्रप्रभावेन यमुना सा महानदी ॥ २३ ॥ गंगा च जह्नुतनया गया सा

पापनाशिनी ॥ भूमिं निर्भिद्य तिस्रोपि पातालात्सहसोत्थिताः ॥ २४ ॥ मानुषं रूपमास्थाय सयुग्वानमुपेत्य च ॥ ऊचुः परमसंहृष्टा हर्षयंत्यश्च
तं मुनिम् ॥ २५ ॥ सयुग्वन्रैक्व भद्रं ते ध्यानादस्मादुपारम ॥ त्वन्मंत्रेण समाकृष्टा वयमत्र समागताः ॥ २६ ॥ किं कर्तव्यं तवास्माभिस्तद्व
दस्व मुनीश्वर ॥ इति तासां वचः श्रुत्वा सयुग्वान्हि महामुनिः ॥ २७ ॥ ध्यानादुपारमत्तूर्णं ताश्चापश्यत्पुरःस्थिताः ॥ स ताः संपूज्य विधिव
द्रैक्वो वाचमभाषत ॥ २८ ॥ यमुने देवि हे गंगे हे गये पापनाशिनि ॥ सन्निधानं कुरुध्वं मे गन्धमादनपर्वते ॥ २९ ॥ यत्र भूमिं विनिर्भिद्य
भवत्य इह निर्गताः ॥ तानि पुण्यानि तीर्थानि भवेयुर्वोऽभिधानतः ॥ ३० ॥ सहसांतरधीयंत तथास्त्वित्येव तत्र ताः ॥ तदाप्रभृति तीर्थानि
तानि त्रीण्यपि भूतले ॥ ३१ ॥ तेनतेनाभिधानेन गीयन्ते सर्वदा जनैः ॥ यत्र भूमिं विनिर्भिद्य यमुना निर्गता तदा ॥ ३२ ॥ यमुनातीर्थमिति
वै तज्जनैरभिधीयते ॥ यतो वै पृथिवीरंध्राज्जाह्नवी सहसोत्थिता ॥ ३३ ॥ गंगातीर्थमिति ख्यातं तल्लोके पापनाशनम् ॥ गया हि मानुषं रूपं
यत आस्थाय निर्ययौ ॥ ३४ ॥ तदेव भूमिविवरं गयातीर्थं प्रचक्षते ॥ एवमेतन्महापुण्यं तीर्थत्रयमनुत्तमम् ॥ ३५ ॥ रैक्वमंत्रप्रभावेण पृथिव्याः
सहसोत्थितम् ॥ अत्र तीर्थत्रये स्नानं ये कुर्वंति नरोत्तमाः ॥ ३६ ॥ तेषामज्ञाननाशः स्याज्ज्ञानमप्युदयं लभेत् ॥ स्वमंत्रेण समाकृष्टे तत्र तीर्थत्रये
मुनिः ॥ ३७ ॥ स्नानं समाचरन्नित्यं स कालानत्यवाहयत् ॥ एतस्मिन्नेव काले तु राजा जानश्रुतिर्महान् ॥ ३८ ॥ [1]पुत्रसंज्ञस्य राजर्षेः पौत्रो
धर्मैकतत्परः ॥ देयमन्नादि स तदा ह्यर्थिभ्यः श्रद्धयैव यत् ॥ ३९ ॥ तस्मादेनं नजालोके श्रद्धादेयं प्रचक्षते ॥ यतो बहुतरं वाक्यमन्नाद्यस्य मही
पतेः ॥४०॥ अर्थिनां क्षुधितानां तु तृप्त्यर्थं वर्तते गृहे ॥ अतोयमर्थिभिः सर्वैर्बहुवाक्य इतीर्यते ॥४१॥ स वै पौत्रायणो राजा जानश्रुतसुतो बली ॥
प्रियातिथिर्बभूवासौ बहुदायी तथाऽभवत् ॥ ४२ ॥ नगरेषु च राष्ट्रेषु ग्रामेषु च वनेषु च ॥ चतुष्पथेषु सर्वेषु महामार्गेषु सर्वशः ॥ ४३ ॥ बह्वन्नपान
संयुक्तं सूपशाकादिसंयुतम् ॥ आतिथ्यं कल्पयामास तृप्तयेऽर्थिजनस्य वै ॥४४॥ अन्नपानादिकं सर्वमुपयुङ्ध्वमिहार्थिनः ॥ इत्यसौ घोषयामास तत्र
तत्र जनास्पदे ॥४५॥ तस्य प्रियातिथेरेव नृपस्य बहुदायिनः ॥ अर्थिभ्यो दानशौंडस्य गुणाः सर्वत्र विश्रुताः ॥४६॥ अथ पौत्रायणस्यास्य गुण
ग्रामेण वर्ततः ॥ देवर्षयो महाभागास्तस्यानुग्रहकांक्षिणः ॥ ४७ ॥ हंसरूपं समास्थाय निदाघसमये निशि ॥ रमणीयां विधायाशु श्रेणीमा

---

[1] तत्र सुज्ञस्य–इ० पा० ।

काशमार्गतः ॥ ४८ ॥ सौधवातायनस्थस्य तस्योपरि महीपतेः ॥ उड्डीयोड्डीय वेगेन तरसा जग्मुरुच्चकैः ॥ ४९ ॥ तरसा पततां तेषां हंसानां
पृष्ठतो व्रजन् ॥ एको हंसस्तु संबोध्य हंसमग्रेसरं तदा ॥ ५० ॥ सोपहासमिदं वाक्यं प्राह शृण्वति राजनि ॥ भोभो भल्लाक्ष भल्लाक्ष पुरो गच्छ
न्मरालक ॥ ५१ ॥ सौधमध्ये पुरस्ताद्वै जानश्रुतसुतो नृपः ॥ वर्तते पूजनीयोऽयं न पश्यसि किमंधवत् ॥ ५२ ॥ यस्य तेजो दुराधर्षमाब्रह्म
भवनादिदम् ॥ अनंतादित्यसंकाशं ज्वलते पुरतो भृशम् ॥ ५३ ॥ तमतिक्रम्य राजर्षिं मा गास्त्वमुपरि द्रुतम् ॥ यदि गच्छसि तत्तेजस्सांप्रतं त्वां
प्रधक्ष्यति ॥ ५४ ॥ इत्युक्तवंतं तं हंसमग्रतः प्रत्यभाषत ॥ अहो भवानभिज्ञोऽसि श्लाघनीयोऽसि सूरिभिः ॥ ५५ ॥ अश्लाघनीयं कितवं यत्त्व
मेनं प्रशंससे ॥ प्रशंससे किमर्थं त्वमल्पं संतमिमं जनम् ॥ ५६ ॥ भस्त्रावत्पशुवच्चैव केवलं श्वासधारिणम् ॥ न ह्ययं वेत्ति धर्माणां रहस्यं पृथिवी
पतिः ॥ ५७ ॥ तत्त्वज्ञानी यथा रैक्कः सयुग्वान्ब्राह्मणोत्तमः ॥ रैक्कस्य हि महज्ज्योतीरहस्यं दैवतैरपि ॥ ५८ ॥ न ह्यस्य प्राणमात्रस्य तेजस्तादृश
मस्ति वै ॥ रैक्कस्य पुण्यराशीनामियत्ता नैव विद्यते ॥ ५९ ॥ गण्यंते पांसवो भूमेर्गण्यंते दिवि तारकाः ॥ रैक्कपुण्यमहामेरुसमूहो नैव गण्यते ॥
॥ ६० ॥ किं च तिष्ठंत्विमे धर्मा नश्वरास्तस्य वै मुनेः ॥ ब्रह्मज्ञानमबाध्यं यत्तेन स श्लाघ्यते मुनिः ॥ ६१ ॥ जानश्रुतेस्तु तादृक्षो धर्म एव न
विद्यते ॥ दुर्लभं यत्तु योगीन्द्रैः कुतस्तज्ज्ञानवैभवम् ॥ ६२ ॥ परित्यज्य दुरात्मानं तद्वराकमिमं जनम् ॥ स एव रैक्कः सयुग्वाञ्छ्लाघ्यतां भवता
मुनिः ॥ ६३ ॥ जन्मना पंगुरपि यः स्वस्य स्नानचिकीर्षया ॥ गंगां च यमुनां चापि गयामपि मुनीश्वरः ॥ ६४ ॥ आह्वयामास मन्त्रेण निजा
श्रमसमीपतः ॥ तस्य ब्रह्मविदो रैक्कमहर्षेर्धर्मसंचये ॥ ६५ ॥ अंतर्भवंति धर्मौघास्त्रैलोक्योदरवर्तिनाम् ॥ रैक्कस्य धर्मकक्षा तु न हि त्रैलोक्यवर्ति
नाम् ॥ ६६ ॥ प्राणिनां धर्मकक्षायामन्तर्भवति कर्हिचित् ॥ एवमग्रेसरे हंसे कथित्वोपरते सति ॥ ६७ ॥ हंसरूपा मुनींद्रास्ते ब्रह्मलोकं ययुः
पुनः ॥ अथ पौत्रायणो राजा जानश्रुतिररिंदमः ॥ ६८ ॥ रैक्वं चोत्कर्षकाष्ठायां निशम्य परमावधिम् ॥ विषण्णोऽभवदत्यर्थं वराकोऽक्षजितो
यथा ॥ ६९ ॥ चिंतयामास स नृपः पौनःपुन्येन निःश्वसन् ॥ हंस उत्कर्षयन्रैक्वं निकृष्टं मामिहाब्रवीत् ॥ ७० ॥ अहो रैक्कस्य माहात्म्यं यं प्रशं
संति पक्षिणः ॥ तत्परित्यज्य संसारं सर्वं राज्यमिहाधुना ॥ ७१ ॥ सयुग्वानं महात्मानं तमेव शरणं व्रजे ॥ कृपानिधिः स वै रैक्कः शरणं मामु
पागतम् ॥ ७२ ॥ प्रतिगृह्यात्मविज्ञानं मह्यं समुपदेक्ष्यति ॥ इत्यसौ चिंतयन्नेव कथंकथमपि द्विजाः ॥ ७३ ॥ जाग्रन्नेवायमुद्वेलां रात्रिं तामत्यवाह
यत् ॥ निशावसाने संप्राप्ते बंदिवृन्दप्रवर्तितम् ॥ ७४ ॥ अशृणोन्मंगलरवं तूर्यघोषसमन्वितम् ॥ तदाकर्ण्य महाराजस्तदा तल्पस्थ एव

सन् ॥ ७५ ॥ सारथिं शीघ्रमाहूय बभाषे सादरं वचः ॥ सारथे सत्वरं गत्वा रथमारुह्य वेगवत् ॥ ७६ ॥ आश्रमेषु महर्षीणां पुण्येषु विपिनेषु
च ॥ विविक्तेषु प्रदेशेषु सतामावासभूमिषु ॥ ७७ ॥ तीर्थानां च नदीनां च कूलेषु पुलिनेषु च ॥ अन्येषु च प्रदेशेषु यत्र संति मुनीश्वराः ॥
॥ ७८ ॥ तेषु सर्वेषु योगींद्रं पंगुं शकटसंस्थितम् ॥ रैक्वाभिधानं सर्वेषां धर्माणामेकसंश्रयम् ॥ ७९ ॥ ब्रह्मज्ञानैकनिलयं सयुग्वानं गवेषय ॥
अन्विष्य तूर्णं मत्प्रीत्यै पुनरागच्छ सारथे ॥ ८० ॥ स तथेति विनिर्गत्य वेगवद्रथसंस्थितः ॥ सर्वत्रान्वेषयामास रैक्वं ब्रह्मविदं मुनिम् ॥ ८१ ॥
गुहासु पर्वतानां च मुनीनामाश्रमेषु च ॥ संचचार महीं कृत्स्नां तत्र तत्र गवेषयन् ॥ ८२ ॥ अन्विष्य विविधान्देशान्सारथिस्त्वरया सह ॥
क्रमान्महर्षिसंबाधं गंधमादनमन्वगात् ॥ ८३ ॥ मार्गमाणः स तत्रापि तं ददर्श मुनीश्वरम् ॥ कंडूयमानं पामानं शकटीयस्थलस्थि
तम् ॥ ८४ ॥ अद्वैतनिष्कलं ब्रह्म चिंतयंतं निरन्तरम् ॥ तं दृष्ट्वा सारथिस्तत्र सयुग्वानं महामुनिम् ॥ ८५ ॥ रैक्वोऽयमिति
संचिंत्य तमासाद्य प्रणम्य च ॥ विनयान्मुनिमप्राक्षीदुपविश्य तदन्तिके ॥ ८६ ॥ सयुग्वान्रैक्वनामा च ब्रह्मन्किं वै भवा
निति ॥ तस्य वाक्यं समाकर्ण्य स मुनिः प्रत्यभाषत ॥ ८७ ॥ अहमेव सयुग्वान्वै रैक्वनामेति वै तदा ॥ इत्याकर्ण्य मुने
र्वाक्यमिंगितैर्बहुभिस्तथा ॥ ८८ ॥ कुटुम्बभरणार्थाय धनेच्छामवगम्य च ॥ सर्वं न्यवेदयद्राज्ञे निवृत्तो गंधमादनात् ॥ ८९ ॥ जान
श्रुतिर्निशम्याथ सारथेर्वाक्यमादरात् ॥ षट्शतानि गवां चापि निष्कभारं धनस्य च ॥ ९० ॥ रथं चाश्वतरीयुक्तं समादाय त्वरान्वितः ॥
पौत्रायणः स राजर्षिस्तं रैक्वं प्रतिचक्रमे ॥ ९१ ॥ गत्वा च वचनं प्राह तं रैक्वं स महीपतिः ॥ भगवन्रैक्व सयुग्वन्मद्दत्तं प्रतिगृह्यताम् ॥ ९२ ॥
षट्शतानि गवां चापि निष्कभारं धनस्य च ॥ रथं चाश्वतरीयुक्तं प्रतिगृह्णीष्व मामकम् ॥ ९३ ॥ गृहीत्वा सर्वमेतत्तु भो ब्रह्मन्ननुशाधि माम् ॥
अद्वैतब्रह्मविज्ञानं मह्यं समुपदिश्यताम् ॥ ९४ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा सस्पृहं च संसभ्रम् ॥ रैक्वः प्रत्याह सयुग्वाञ्जानश्रुतिमरिंदमम् ॥
॥ ९५ ॥ ॥ रैक्व उवाच ॥ ॥ एता गावस्तवैवास्तु निष्कभारस्तथा रथः ॥ किमल्पेन ममानेन बहुकल्पेषु जीवतः ॥ ९६ ॥ न मे कुटुंब
निर्वाहे पर्याप्तमिदमंजसा ॥ एवं शतगुणं चापि यदि दत्तं त्वया मम ॥ ९७ ॥ नालं तदपि राजेंद्र कुटुंबभरणाय वै ॥ इति रैक्ववचः श्रुत्वा
जानश्रुतिरभाषत ॥ ९८ ॥ ॥ जानश्रुतिरुवाच ॥ ॥ त्वयोपदिश्यमानस्य ब्रह्मज्ञानस्य वै मुने ॥ न हि मूल्यमिदं ब्रह्मन्गोधनं रथ एव च ॥
॥ ९९ ॥ प्रतिगृह्णीष्व वा मा वा ममैतत्तु गवादिकम् ॥ निष्कलाद्वैतविज्ञानं ब्रह्मन्नुपदिशस्व मे ॥ तदाकर्ण्य वचस्तस्य सयुग्वान्वाक्य

मब्रवीत् ॥ १०० ॥ ॥ रैक्व उवाच ॥ ॥ निर्वेदो यस्य संसारे तथा वै पुण्यपापयोः ॥ १०१ ॥ प्रारब्धयोर्विनाशश्च स वै ज्ञानोपदेशभाक् ॥
तव यद्यपि संसारे निर्वेदः समजायत ॥ २ ॥ तथापि पुण्यपापानां न हि नाशो व्याजयत ॥ पुण्यपापौघसंघाश्च पुनर्जन्मनि हेतवः ॥ ३ ॥
न हि भोगं विना तेषां नाशो भवति भूपते ॥ तन्नाशोपायमद्याहं तथापि प्रब्रवीमि ते ॥ ४ ॥ यतो मां शरणं प्राप्तस्तच्छृणुष्व समाहितः ॥ अत्र
तीर्थत्रयं पुण्यं वर्तते़ऽभीष्टदायकम् ॥ ५ ॥ मुमुक्षूणां हि सर्वेषां सर्वप्रारब्धनाशनम् ॥ एतद्धि यमुनातीर्थं गंगातीर्थं तथैव च ॥ ६ ॥ गयातीर्थ
मिदं चापि तदेषु स्नाहि मा चिरम् ॥ सर्वप्रारब्धनाशः स्यात्तदा नैवात्र संशयः ॥ ७ ॥ ततस्ते शुद्धचित्तस्य ज्ञानं चैव दिशाम्यहम् ॥ इत्युक्ते
रैक्वमुनिना हर्षसंफुल्ललोचनः ॥ ८ ॥ ससंभ्रममुपागम्य सस्नौ तीर्थत्रयेऽपि सः ॥ तत्तीर्थस्नानमात्रेण शुद्धचित्तोऽभवन्नृपः ॥ ९ ॥ उपातिष्ठत राजा
सौ सयुग्वानं गुरुं पुनः ॥ सयुग्वा स च रैक्वोऽपि मुनींद्रैरपि दुर्लभम् ॥ ११० ॥ तज्जानश्रुतये ज्ञानं कृपया समुपादिशत् ॥ तेनोपदिष्टमात्रे तु
विज्ञाने ब्रह्मरूपिणि ॥ ११ ॥ अबाधितानुभववानभवद्राजसत्तमः ॥ ब्रह्मरूपं गतस्यास्य प्रसादाद्रैक्वयोगिनः ॥ १२ ॥ घटकुड्यकुसूलात्मा न
प्रपंचस्समस्फुरत् ॥ निर्भिद्य सहसा मायामभूद्ब्रह्मैव केवलम् ॥ १३ ॥ इत्थं तीर्थत्रये स्नानाज्जानश्रुतिरहो नृपः ॥ दुर्लभं योगिवृंदैश्च ब्रह्मभूय
त्वमाप्तवान् ॥ १४ ॥ एवं वः कथितं विप्रास्तत्तीर्थत्रयवैभवम् ॥ यस्त्विमं पठतेऽध्यायं तीर्थत्रितयवैभवम् ॥ १५ ॥ निर्भिद्याज्ञानतिमिरं ब्रह्मभूयाय
कल्पते ॥ ११६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये यमुनागंगागयातीर्थप्रशंसायां जानश्रुति
ज्ञानावाप्तिवर्णनंनाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ यमुनायां च गंगायां गयायां च नरो मुदा ॥ स्नानं विधाय
विधिवत्कोटितीर्थं ततो व्रजेत् ॥ १ ॥ कोटितीर्थं महापुण्यं सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ सर्वसंपत्करं शुद्धं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २ ॥ दुःस्वप्ननाशनं
ह्येतन्महापातकनाशनम् ॥ महाविघ्नप्रशमनं महाशांतिकरं नृणाम् ॥ ३ ॥ स्मृतिमात्रेण यत्पुंसां सर्वपापनिषूदनम् ॥ लीलया धनुषः कोट्या
स्वयं रामेण निर्मितम् ॥ ४ ॥ पुरा दाशरथी रामो निहत्य युधि [1]रावणम् ॥ ब्रह्महत्याविमोक्षाय गंधमादनपर्वते ॥ ५ ॥ प्रातिष्ठिपल्लिंगमेकं
लोकानुग्रहकाम्यया ॥ लिंगस्यास्याभिषेकाय शुद्धं वारि गवेषयन् ॥ ६ ॥ नाविंदत जलं तत्र पार्श्वे दशरथात्मजः ॥ लिंगाभिषेकयोग्यं च
जलं किमिति चिंतयन् ॥ ७ ॥ नवेन वारिणा लिंगं स्नापनीयं मयेति सः ॥ निश्चित्य मनसा तत्र धनुष्कोट्या रघूद्वहः ॥ ८ ॥ बिभेद

---

[1] वैरिणम्—इ० पा०।

धरणीं शीघ्रं मनसा जाह्नवीं स्मरन् ॥ रामकार्मुककोटिः सा तदा प्राप रसातलम् ॥ ९ ॥ तत उद्धारयामास तद्धनुर्धन्विनां वरः ॥ धनुष्युद्ध्रि
यमाणे तु राघवेण महीतलात् ॥ १० ॥ काकुत्स्थेन स्मृता गंगा निर्ययौ विवरात्ततः ॥ वारिणा तेन तल्लिंगमभ्यषिंचद्रघूद्वहः ॥ ११ ॥ रामकार्मु
ककोटचैव यतस्तन्निर्मितं पुरा ॥ अतः कोटिरिति ख्यातं तत्तीर्थं भुवनत्रये ॥ १२ ॥ यानि यानीह तीर्थानि संति वै गंधमादने ॥ प्रथमं
तेषु तीर्थेषु स्नात्वा विगतकल्मषः ॥ १३ ॥ शेषपापविमोक्षाय स्नायात्कोटौ नरस्ततः ॥ तीर्थांतरेषु स्नानेन यः पापौघो न नश्यति ॥ १४ ॥
अनेकजन्मकोटीभिरर्जितो ह्यस्थिसंस्थितः ॥ विनश्यति स सर्वोऽपि कोटिस्नानान्न संशयः ॥ १५ ॥ यदि हि प्रथमं स्नायादत्र कोटौ नरो
द्विजाः ॥ तस्य मुक्तस्य तीर्थानि व्यर्थान्येवापराणि हि ॥ १६ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः[1] ॥ ॥ सूत सर्वार्थतत्त्वज्ञ व्यासशिष्य मुनीश्वर ॥ अस्माकं
संशयं कंचिच्छिंधि पौराणिकोत्तम ॥ १७ ॥ कोटौ स्नातस्य मर्त्यस्य यदि तीर्थांतरं वृथा ॥ किमर्थं धर्मतीर्थादितीर्थेषु स्नांति मानवाः ॥१८॥
तीर्थानि तानि सर्वाणि समतिक्रम्य मानवाः॥ अत्रैव कोटौ किं स्नानं न कुर्वंति हि तद्वद ॥ १९ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अहो रहस्यं युष्माभिः
पृष्टमेतन्मुनीश्वराः ॥ नारदाय पुरा शंभुः पृच्छते यत्किलाब्रवीत् ॥ २० ॥ तद्ब्रवीमि मुनिश्रेष्ठाः शृणुध्वं श्रद्धया सह ॥ गच्छन्यदृच्छया वापि
तीर्थयात्रापरोऽपि वा ॥ २१ ॥ मार्गमध्ये द्विजश्रेष्ठास्तीर्थं देवालयं तथा ॥ दृष्ट्वा श्रुत्वापि वा मोहान्न सेवेत नराधमः ॥ २२ ॥ निष्कृतिस्तस्य
नास्तीति प्राब्रुवन्परमर्षयः ॥ सेतुं गच्छंस्ततोऽन्येषु न स्नायाद्यदि मानवः ॥ २३ ॥ तीर्थातिक्रमदोषैः स बहिष्कार्योऽत्यवद्द्विजैः ॥ अतः स्नात
व्यमेवैषु चक्रतीर्थादिषु द्विजाः ॥ २४ ॥ स्नात्वा चैतेषु तीर्थेषु शेषपापविमुक्तये ॥ प्रयतैर्मनुजैरत्र स्नातव्यं कोटितीर्थके ॥ २५ ॥ कोटौ चाभि
षवं कृत्वा न तिष्ठेद्गन्धमादने ॥ निवर्तेत्तत्क्षणादेव निष्पापो गंधमादनात् ॥ २६ ॥ रामोऽपि हि पुरा कोटितीर्थसंभूतवारिणा ॥ रामनाथेऽभिषिक्ते
तु स्वयं स्नात्वा च तत्र वै ॥ २७ ॥ ब्रह्महत्याविमुक्तः संस्तत्क्षणादेव सानुजः ॥ आरूढपुष्पकोऽयोध्यां प्रययौ कपिभिर्वृतः ॥ २८ ॥ अतः कोटौ
नरः स्नात्वा पापशेषविमोचितः ॥ निवर्तेत्तत्क्षणादेव रामो दाशरथिर्यथा ॥ २९ ॥ एतद्धि तीर्थप्रवरं सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ रामनाथाभिषेकाय
निर्मितं राघवेण यत् ॥ ३० ॥ स्वयं भगवती यत्र सन्निधत्ते च जाह्नवी ॥ तारकब्रह्मणा यत्र रामेण स्नातमादरात् ॥ ३१ ॥ तस्य वै कोटितीर्थस्य
महिमा केन कथ्यताम्[2] ॥ यत्र[3] स्नात्वा पुरा कृष्णो लोकसंग्रहणेच्छया ॥ ३२ ॥ मातुलस्य तु कंसस्य वधदोषाद्विमोचितः ॥ तस्य वै कोटिती

---

[1] शौनक उवाच–इ–पा० । [2] भण्यताम्–इ०पा० । [3] यत्र मातुलदोषौघाद्विमुक्तो यदुनन्दनः–इ० पा० पुस्तकांतरे ।

र्थस्य महिमा केन कथ्यते ॥ ३३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ किमर्थमवधीत्कंसं मातुलं यदुनंदनः ॥ यद्दोषशांतये सूत सस्नौ कोटौ महा
मनाः ॥ ३४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ वसुदेव इति ख्यातः शूरपुत्रो यदोः कुले ॥ आसीत्स देवकसुतां देवकीमिति विश्रुताम् ॥ ३५ ॥
उद्वाह्य रथमारूढः स्वपुरं प्रस्थितः पुरा ॥ अथ सूतो बभूवाथ कंसो ह्यानकदुन्दुभेः ॥ ३६ ॥ अशरीरा तदा वाणी कंसं सारथिमब्रवीत् ॥ भगिनीं
च तथा भामं वाहयंतं रथोत्तमे ॥ ३७ ॥ यामिमां वाहयस्यत्र रथेन त्वमरिंदम ॥ अस्यास्त्वामष्टमो गर्भो वधिष्यति न संशयः ॥ ३८ ॥
इत्याकर्ण्य वचो दिव्यं कंसः खड्गं प्रगृह्य च ॥ स्वसारं हंतुमुद्योगं चकार द्विजपुंगवाः ॥ ३९ ॥ ततः प्रोवाच तं कंसं वसुदेवः स सांत्वयन् ॥
॥ ॥ वसुदेव उवाच ॥ ॥ अस्यां प्रसूतान्दास्यामि तुभ्यं कंस सुतानहम् ॥ ४० ॥ एनां स्वसारं मा हिंसीर्नास्यास्ते भीतिरस्ति हि ॥
श्रुत्वा तद्वचनं कंसो निवृत्तस्तद्वधात्तदा ॥ ४१ ॥ देवकीवसुदेवाभ्यां सहितः स्वपुरं ययौ ॥ पादावसक्तनिगडौ देवकीवसुदेवकौ ॥ ४२ ॥ स्थाप
यामास दुष्टात्मा कंसः कारागृहे तदा ॥ ततः कालेन महता वसुदेवाद्धि देवकी ॥ ४३ ॥ षट्पुत्राञ्जनयामास क्रमेण मुनिपुंगवाः ॥ जातांस्ता
न्वसुदेवेन दत्तान्कंसोऽपि सोऽवधीत् ॥ ४४ ॥ हतेषु षट्सु पुत्रेषु देवक्युदरजन्मसु ॥ कंसेन क्रूरमतिना निष्कृपेण द्विजोत्तमाः ॥ ४५ ॥ शेषोऽ
भूत्सप्तमो गर्भो देवक्या जठरे तदा ॥ मायादेवी ततो गर्भं तं वै विष्णुप्रचोदिता ॥ ४६ ॥ नंदगोपगृहस्थायां रोहिण्यां समवेशयत् ॥ देवक्याः
सप्तमो गर्भः पतितो जठरादिति ॥ ४७ ॥ लोके प्रसिद्धिरभवन्महती विष्णुलीलया ॥ देवकीजठरे पश्चाद्विष्णुर्गर्भत्वमाप्तवान् ॥ ४८ ॥ ततो दशसु
मासेषु गतेषु हरिरव्ययः ॥ देवकीजठराज्जज्ञे कृष्ण इत्यभिविश्रुतः ॥ ४९ ॥ शंखचक्रगदाखड्गविराजितचतुर्भुजः ॥ किरीटी वनमाली
च पित्रोः शोकविनाशनः ॥ ५० ॥ तं दृष्ट्वा हरिमीशानं तुष्टावानकदुंदुभिः ॥ ५१ ॥ ॥ वसुदेव उवाच ॥ ॥ विश्वं भवा
न्विश्वपतिस्त्वमेव विश्वस्य योनिस्त्वयि विश्वमास्ते ॥ महान्प्रधानश्च विराट् स्वराट् च सम्राडसि त्वं भगवन्समस्तम् ॥ ५२ ॥ एवं
जगत्कारणभूतधाम्ने नारायणायामितविक्रमाय ॥ श्रीशार्ङ्गचक्रासिगदाधराय नमोनमः कृत्रिममानुषाय ॥ ५३ ॥ स्तुवन्तमेवं शौरिं तं
वसुदेवं हरिस्तदा ॥ अवोचत्प्रीणयंस्तं च देवकीं च द्विजोत्तमाः ॥ ५४ ॥ ॥ हरिरुवाच ॥ ॥ अहं कंसं वधिष्यामि मा
भीर्वां पितराविति ॥ नन्दगोपस्य गृहिणी यशोदाऽजनयत्सुताम् ॥ मम मायां पूर्वदिने सर्वलोकविमोहिनीम् ॥ ५५ ॥ मां तस्याः शयने

---

१ श्यालम्--इति पाठान्तरमस्ति । तदसत् । 'श्यालाः स्युर्भ्रातरः पत्न्याः' इति कोशात् । अत्र वसुदेवस्य भामत्वात्—अयं मूलस्थ एव पाठो युक्तः ।

न्यस्य यशोदायाः सुतां तु ताम् ॥ आदाय देवकीशय्यां प्रापयस्व यदूत्तम ॥ ५६ ॥ एवमुक्तः स कृष्णेन तथैव ह्यकरोद्द्विजाः ॥ रुरोद माया तनया देवकीशयने स्थिता ॥ ५७ ॥ अथ बालध्वनिं श्रुत्वा कंसः संकुलमानसः ॥ सूतिकागृहमागम्य तामादाय च दारिकाम् ॥५८॥ शिलायां पोथयामास निर्दयो निरपत्रपः ॥ अथ तद्धस्तमाच्छिद्य सायुधाष्टमहाभुजा ॥ महादेव्यब्रवीत्कंसं समाहूयातिकोपना ॥ ५९ ॥ ॥ मायोवाच ॥ ॥ अरे रे कंस पापात्मन्दुर्बुद्धे मूढचेतन ॥ ६० ॥ यत्र कुत्रापि शत्रुस्ते वर्तते प्राणहारकः ॥ मार्गयस्वात्मनो मृत्युं तं शत्रुं कंस माचिरम् ॥ ६१ ॥ इतीरयित्वा सा देवी दिव्यस्थानान्यवाप्य च ॥ लब्धपूजा मनुष्येभ्यो बभूवाभीष्टदायिनी ॥ ६२ ॥ श्रुत्वा स देवीवचनं कंसोऽपि भृशमाकुलः ॥ बालग्रहान्पूतनादीन्स्वांतकं बाधितुं रिपुम् ॥ ६३ ॥ प्रेषयामास देशेषु शिशूनन्यांश्च बाधितुम् ॥ ते च बालग्रहाः सर्वे प्रययुर्नंदगोकुलम् ॥ ६४ ॥ हताश्च कृष्णेन तदा प्रययुर्यमसादनम् ॥ ततः कतिपयाहस्सु गतेषु द्विजपुंगवाः ॥ ६५ ॥ रामकृष्णौ व्यवर्द्धेतां गोकुले बालकौ तदा ॥ अनेकबालक्रीडाभिश्चिक्रीडतुररिंदमौ ॥ ६६ ॥ कंचित्कालं वत्सपालौ वेणुनादमकुर्वताम् ॥ कंचित्कालं च गोपालौ गुंजातापिच्छभूषितौ ॥ ६७ ॥ रेमाते बहुकालं तौ गोकुले रामकेशवौ ॥ कंसः कदाचिदक्रूरं गोकुले रामकेशवौ ॥ ६८ ॥ प्रेषयामास विप्रेंद्राः समानयितुमंजसा ॥ आनयामास चाक्रूरो रामकृष्णौ स गोकुलात् ॥ ६९ ॥ मथुरां कंसनिर्देशात्स्वर्णतोरणराजिताम् ॥७०॥ ततः समानीय स रामकेशवौ ययौ पुरीं गांदिनिजस्तदग्रे ॥ दृष्ट्वा च कंसं विनिवेद्य कार्यं तस्मै स्वगेहं प्रविवेश पश्चात् ॥७१॥ अथापराह्णे वसुदेवपुत्रावन्येद्युरिष्टैः सह गोपपुत्रैः ॥ उपेयतुः सालनिखातयुक्तां सगोपुराट्टां मथुरापुरीं तौ ॥ ७२ ॥ स्तोत्राणि शृण्वन्पुरयौवतानां कृष्णस्तु रामेण सहैव गत्वा ॥ धनुर्निवेशं सह सैव तत्र ददर्श चापं च महद्दृढज्यम् ॥ ७३ ॥ विद्राव्य सर्वानपि चापपालान्धनुः समादाय स लीलयाऽऽशु ॥ मौर्व्यां नियोक्तुं नमयांचकार तदंतरे भग्नमभूद्द्विधैव ॥ ७४ ॥ कोदंडभंगोत्थितशब्दमाशु श्रुत्वाभियातान्बलिनो निहंतुम् ॥ निजघ्नतुस्तौ प्रतिगृह्य खंडौ चापस्य पालान्बलिनौ द्विजेंद्राः ॥ ७५ ॥ ततः कुवलयापीडं गजं द्वारि स्थितं क्षणात् ॥ निहत्य रामकृष्णौ तौ महाबलपराक्रमौ ॥ ७६ ॥ तस्य दंतौ समुत्पाटच दधानौ करयोर्द्वयोः ॥ अंसे निधाय तौ दंतौ रंगं प्रययतुः क्षणात् ॥ ७७ ॥ निहत्य मल्लं चाणूरं मुष्टिकं तोशलं तथा ॥ अन्यांश्च मल्लप्रवरान्निन्यतुर्यमसादनम् ॥७८॥ समारुरुहतुस्तूर्णं तुंगं मंचं च तौ तदा ॥ तत्र तुंगे समासीनमासने कंसमेत्य तौ ॥ तस्थतुस्तं तृणीकृत्य सिंहौ क्षुद्रमृगं यथा ॥७९॥

---

१ ग्रामेषु द्विजपुंगवाः—इ० पा० ।

ततः कंसं समाकृष्य कृष्णो मंचोपरि स्थितम् ॥ पादौ गृहीत्वा वेगेन भ्रामयामास चांबरे ॥ ८० ॥ ततस्तं पो[1]थयामास स भूमौ गत
जीवितम् ॥ कंसभ्रातॄन्बलोऽप्यष्टौ निजघ्ने मुष्टिना द्विजाः ॥ ८१ ॥ एवं निहत्य तं कंसं कृष्णः परबलार्दनः ॥ पितरौ मोचयामास निगडादति
दुःखितौ ॥ ८२ ॥ सर्वानास्था[2]पयामास बलेन सह माधवः ॥ श्रीकृष्णेन हतं कंसं श्रुत्वा प्रापुः पुरीं तदा ॥ ८३ ॥ बांधवा मथुरायां ये पूर्वं[3] कंसे
न बाधिताः ॥ उग्रसेनं तथा राज्ये स्थापयामास केशवः ॥ ८४ ॥ असहिष्णुर्द्विजाः पित्रोरेवं कंसकृतागसम् ॥ जघान मातुलं कंसं देवब्राह्मणकंट
कम् ॥ ८५ ॥ ततः कदाचित्कृष्णोऽयमात्मानं द्रष्टुमागतान् ॥ नारदादीन्मुनीन्सर्वानिदं पप्रच्छ सत्तमः ॥ ८६ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
मयाऽयं मातुलो विप्रा हतः कंसोऽतिपापकृत् ॥ मातुलस्य वधे दोषः प्रोच्यते शास्त्रवित्तमैः॥ ८७ ॥ प्रायश्चित्तमतो ब्रूत तद्दोषविनिवृत्तये ॥ अवो
चन्नारदस्तत्र कृष्णमद्भुतविक्रमम् ॥ वाचा मधुरया विप्रा भक्तिप्रणयपूर्वकम् ॥ ८८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ नित्यशुद्धश्च मु[4]क्तश्च भद्रश्चैव भवा
न्सदा ॥ ८९ ॥ सच्चिदानंदरूपश्च परमात्मा सनातनः ॥ पुण्यं पापं च ते नास्ति कृष्ण यादवनंदन ॥ ९० ॥ तथापि लोकशिक्षा[5]र्थं भवता गरु
डध्वज ॥ प्रायश्चित्तं तु कर्तव्यं विधिनानेन माधव ॥ ९१ ॥ लोकसंग्रहणं तावत्कर्तव्यं भवताधुना ॥ रामसेतौ महापुण्ये गंधमादनपर्वते ॥ ९२ ॥
रामेण स्थापितं लिंगं रामनाथाभिधं पुरा ॥ तस्याभिषेकतोयार्थं धनुष्कोटचा रघूद्वहः ॥ ९३ ॥ गां भित्त्वोत्पादयामास तीर्थं कोटीति विश्रुतम् ॥
तव पूर्वावतारेण रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ९४ ॥ ब्रह्महत्याविशुद्धयर्थं निर्मितं स्वयमेव यत् ॥ तत्र स्नानं कुरुष्व त्वं ध[6]र्म्ये पापविनाशने ॥ ९५ ॥
तेन ते मातुलवधाद्दोषः शीघ्रं विनंक्ष्यति ॥ कोटितीर्थे हरेः स्नानं ब्रह्महत्यादिशोधकम् ॥ ९६ ॥ स्वर्गमोक्षप्रदं पुंसामायुरारोग्यवर्धनम् ॥ इति
श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं नारदस्य स माधवः ॥ ९७ ॥ विसृज्य तानृषीन्सर्वांस्तस्मिन्नेव क्षणे द्विजाः ॥ रामसेतौ ययौ तूर्णं स्वदोषपरि
शुद्धये ॥ ९८ ॥ दिनैः कतिपयैर्गत्वा कोटितीर्थं यदूद्वहः ॥ स्नात्वा संकल्पपूर्वं च दत्त्वा दानान्यनेकशः ॥ ९९ ॥ स मातुलवधोत्पन्नदोषेभ्यो मुमु
चे क्षणात् ॥ निषेव्य रामनाथं च स्वपुरं मथुरां ययौ ॥ १०० ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवंप्रभावं पुण्यं च कोटितीर्थं मुनीश्वराः ॥ ब्रह्महत्या
दिभिः पापैः सद्यो मुच्येत मानवः ॥ नानेन सदृशं तीर्थमन्यदस्ति महीतले ॥ १ ॥ अत्र स्नानात्त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुशिवा द्विजाः ॥ प्रीताः
स्युरन्ये देवाश्च नात्र कार्या विचारणा ॥ २ ॥ एवं वः कथितं चित्रं कोटितीर्थस्य वैभवम् ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवो भुवि ॥ ३ ॥

---

[1] पातयामास—इ० पा० । [2] आश्वासयामास—इ० पा० । [3] यादवाः—इ० पा० । [4] बुद्धः—इ० पा० । [5] लोकसिद्ध्यर्थम्—इ० पा० । [6] सर्वपापविनाशने—इ० पा० ।

श्रुत्वेमं पुण्यमध्यायं पठित्वा च मुनीश्वराः ॥ ब्रह्महत्यादिभिः सत्यं मुच्यते पातकैर्नरः ॥ १०४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये कोटितीर्थप्रशंसायां कृष्णस्य मातुलवधदोषशांतिवर्णनंनाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ कोटितीर्थं महापुण्यं सेवित्वा केवलं नरः ॥ स्नातुं जितेंद्रियस्तीर्थं ततः साध्यामृतं व्रजेत् ॥ १ ॥ साध्यामृतं महातीर्थं महापुण्यफलप्रदम् ॥ महादुःखप्रशमनं गन्धमादनपर्वते ॥ २ ॥ अस्ति पापहरं पुंसां सर्वाभीष्टप्रदायकम् ॥ यत्र स्नात्वा नरो भक्त्या सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ३ ॥ तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञैर्दानेन वा पुनः ॥ गतिं तां न लभेन्मर्त्यो यां साध्यामृतमज्जनात् ॥ ४ ॥ स्पृष्टानि येषामंगानि साध्यामृतजलैः शुभैः ॥ तेषां देहगतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ५ ॥ साध्यामृतजले यस्तु साघमर्षणकृन्नरः ॥ स विधूयेह पापानि विष्णुलोके महीयते ॥ ६ ॥ पूर्वे वयसि पापानि कृत्वा कर्माणि यो नरः ॥ पश्चात्साध्यामृतं सेवेत्पश्चात्तापसमन्वितः ॥ ७ ॥ अन्ते वयसि मुक्तः स्यात्स नरो नात्र संशयः ॥ साध्यामृते नरः स्नात्वा देहबंधाद्विमुच्यते ॥ ८ ॥ साध्यामृतजले स्नाता मनुष्याः पापकर्मिणः ॥ अनेकक्लेशघोराणि नरकाणि न यांति हि ॥ ९ ॥ साध्यामृतजले स्नानात्पुंसां या स्याद्गतिर्द्विजाः ॥ न सा गतिर्भवेद्यज्ञैर्न वेदैः पुण्यकर्मभिः ॥ १० ॥ यावदस्थि मनुष्याणां साध्यामृतजले स्थितम् ॥ तावद्वर्षाणि तिष्ठंति शिवलोके सुपूजिताः ॥ ११ ॥ अपहत्य तमस्तीव्रं यथा भात्युदये रविः ॥ तथा साध्यामृतस्नायी भित्त्वा पापानि राजते ॥ १२ ॥ वांछिताल्लँभते कामानत्र स्नातो नरः सदा ॥ यत्र स्नात्वा महापुण्ये पुरा राजा पुरूरवाः ॥ विप्रयोगं सहोर्वश्या जहौ तुंबुरुशापजम् ॥ १३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ कथं सूत महाभाग सहोर्वश्यामरस्त्रिया ॥ १४ ॥ प्रथमं लब्धवान्योगं मर्त्यो राजा पुरूरवाः ॥ विप्रयोगं सहोर्वश्या जहौ तुंबुरुशापजम् ॥ १५ ॥ हेतुना केन राजानं शशाप तुंबुरुर्मुनिः ॥ एतत्सर्वं समाचक्ष्व विस्तरान्मुनिपुंगव ॥ १६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ आसीत्पुरूरवानाम शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ राजराजसमो राजा पुरा ह्यमरपूजितः ॥ १७ ॥ धर्मतः पालयामास मेदिनीं स नृपोत्तमः[1] ॥ ईजे च बहुभिर्यज्ञैर्ददौ दानानि सर्वदा ॥ १८ ॥ प्रशासति महीं सर्वां राज्ञि तस्मिन्महामतौ ॥ मित्रावरुणशापेन भुवं प्रापोर्वशी द्विजाः ॥ १९ ॥ सा चचारोर्वशी तत्र राज्ञस्तस्य पुरांतिके ॥ कोकिलालापमधुरवीणयोपवने जगौ ॥ २० ॥ स राजोपवने रंतुं कदाचिद्धृतकौतुकः ॥ आरूढतुरगः प्रायाल्ललनाशतसंवृतः ॥ २१ ॥ तादृशी

---

[1] पुरूत्तमः—इ० पा० ।

मुर्वशीं तत्र करसम्मितमध्यमाम् ॥ उवाच चैनां राजासौ भार्या मम भवेति वै ॥ २२ ॥ सापि कामातुरा तत्र राजानं प्रत्यभाषत ॥ भवत्वेवं
नरश्रेष्ठ समयं यदि मे भवान् ॥ २३ ॥ करिष्यति तवाभ्याशे वत्स्यामि धृतकौतुका ॥ करिष्ये समयं सुभ्रु तवाहमिति सोऽब्रवीत् ॥ २४ ॥
अथोर्वशी बभाषे तं पुरूरवसमुत्सुका ॥ पुत्रभूतं मम यदि रक्षस्युरणकद्वयम् ॥ २५ ॥ न नग्नो दृश्यसे राजन्कदापि यदि वै तथा ॥ नोच्छिष्टं
मम दद्याश्चेत्तदा वत्स्ये तवांतिके ॥ २६ ॥ घृतमात्राशना चाहं भविष्यामि नृपोत्तम ॥ एवमस्त्विति राजोक्तां तां निनाय निजं गृहम् ॥ २७ ॥
अलकायां स भूपालस्तथा चैत्ररथे वने ॥ रेमे सरस्वतीतीरे पद्मखण्डमनोरमे ॥ २८ ॥ एकषष्टिं स वर्षाणि रममाणस्तयानयत् ॥ तेनोर्वशी
प्रतिदिनं वर्धमानानुरागिणी ॥ २९ ॥ स्पृहां न देवलोकेऽपि चकार तनुमध्यमा ॥ नाभवद्रमणीयोऽसौ देवलोकस्तया विना ॥ ३० ॥
अतस्तामानयिष्यामि देवलोकमिति द्विजाः ॥ विश्वावसुर्विचार्यैवं भूर्लोकमगमत्क्षणात् ॥ ३१ ॥ उर्वश्याः समयं राज्ञा विश्वावसुरयं
सह ॥ विदित्वा सह गन्धर्वैः समवेतो निशांतरे ॥ ३२ ॥ उर्वश्याः शयनाभ्याशाज्जग्राहोरणकं जवात् ॥ आकाशे नीयमानस्य तस्य
श्रुत्वोर्वशी पतिम् ॥३३॥ अब्रवीन्मत्सुतः केन गृह्यते त्यज्यतामयम् ॥ अनाथा शरणं यामि कं नरं गतचेतना ॥३४॥ पुरूरवाः समाकर्ण्य वाक्यं
तस्या निशांतरे ॥ मां न नग्नं निरीक्षेत देवीति न ययौ तदा ॥ ३५ ॥ अथान्यमप्युरणकं गन्धर्वाः प्रतिगृह्य ते ॥ ययुस्तस्योरणस्यापि शब्दं
शुश्राव चोर्वशी ॥ ३६ ॥ अनाथाया मम सुतो गृह्यते तस्करैरिति ॥ चुक्रोश देवी पुरुषं कं यामि शरणं नरम् ॥ ३७ ॥ अमर्षवशमापन्नः श्रुत्वा
तद्वचनं नृपः ॥ तिमिरेणावृतं सर्वमिति मत्त्वा स खड्गधृक् ॥ ३८ ॥ दुष्टदुष्ट कुतो यासीत्यभ्यधावद्वचो वदन् ॥ तावत्सौदामिनी दीप्ता गन्ध
वैर्जनिता भृशम् ॥ ३९ ॥ तत्प्रभामंडलैर्देवी राजानं विगतांबरम् ॥ दृष्ट्वा निवृत्तसमया तत्क्षणादेव निर्ययौ ॥ ४० ॥ त्यक्त्वा ह्युरणकौ तत्र
गंधर्वा अपि निर्ययुः ॥ राजा मेषौ समादाय हृष्टः स्वशयनांतिकम् ॥ ४१ ॥ आगतो नोर्वशीं तत्र ददर्शायतलोचनाम् ॥ तां चापश्यन्विवस्त्रश्च
बभ्रामोन्मत्तवद्भुवि ॥ ४२ ॥ कुरुक्षेत्रं गतो राजा तटाके पद्मसंकुले ॥ चतुर्भिरप्सरस्त्रीभिः क्रीडमानां ददर्श ताम् ॥ ४३ ॥ हे जाये तिष्ठ मनसा
घोरेति व्याहरन्मुहुः ॥ एवं बहुप्रकारं वै स सूक्तं प्रालपन्नृपः ॥ ४४ ॥ अब्रवीदुर्वशी तं च क्रीडंती साप्सरोगणैः ॥ महाराजालमेतेन चेष्टितेन
तवानघ ॥ ४५ ॥ त्वत्तो गर्भिण्यहं पूर्वमब्दांते भवतात्र वै ॥ आगंतव्यं कुमारस्ते भविष्यत्यतिधार्मिकः ॥ ४६ ॥ एकां विभावरीं राजंस्त्वया
वत्स्यामि वै तदा ॥ इत्युक्तो नृपतिर्हृष्टः स्वपुरीं प्राविशद्द्विजाः ॥ ४७ ॥ तासामप्सरसां सा तु कथयामास तं नृपम् ॥ अयं स पुरुषश्रेष्ठो येनाहं

कामरूपिणा ॥ ४८ ॥ एतावंतं महाकालमनुरागवशातुरा ॥ उषितास्मि सहानेन सख्यो नृपतिना चिरम् ॥ ४९ ॥ एवमुक्तास्ततः सख्यस्तामूचुः
साधुसाध्विति ॥ अनेन साकमास्यामः सर्वकालं वयं सखि ॥ ५० ॥ इत्यूचुरुर्वशीं तत्र सखीमप्सरसस्तदा ॥ अब्देऽथ पूर्णे राजापि तटाकांति
कमाययौ ॥ ५१ ॥ आगतं नृपतिं दृष्ट्वा पुरूरवसमुर्वशी ॥ कुमारमायुषं तस्मै ददौ संप्रीतमानसा ॥ ५२ ॥ तेन साकं निशामेकामुषिता सानु
रागिणी ॥ पंचपुत्रप्रदं गर्भं तस्मादापाशु सोर्वशी ॥ ५३ ॥ उवाच चैनं राजानमुर्वशी परमांगना ॥ वरं दास्यंति गन्धर्वा मत्प्रीत्या तव
भूपते ॥ ५४ ॥ भवतां प्रार्थ्यतां तेभ्यो वरो राजर्षिसत्तम ॥ इत्युक्तः स तया राजा प्राह गन्धर्वसत्तमान् ॥ ५५ ॥ अहं संपूर्णकोशश्च विजिताराति
मंडलः ॥ सलोकतां विनोर्वश्याः प्राप्तव्यं नान्यदस्ति मे ॥ ५६ ॥ अतस्तया सहोर्वश्या कालं नेतुमहं वृणे ॥ एवमुक्ते नृपेणाथ गन्धर्वास्तुष्ट
मानसाः ॥ अग्निस्थालीं प्रदायास्मै प्रोचुश्चैनं नृपं तदा ॥ ५७ ॥ ॥ गन्धर्वा ऊचुः ॥ ॥ अग्निं वेदानुसारी त्वं त्रिधा कृत्वा नृपोत्तम
॥ ५८ ॥ इष्ट्वा यज्ञेन चोर्वश्याः सालोक्यं याहि भूपते ॥ इतीरितस्तैरादाय स्थालीमग्नेर्ययौ नृपः ॥ ५९ ॥ अहो बतातिमूढोहमिति मध्येवनं
नृपः ॥ उर्वशी न मया लब्धा वह्निस्थाल्या तु किं फलम् ॥ ६० ॥ निधायैव वने स्थालीं स्वपुरं प्रययौ नृपः ॥ अर्धरात्रे व्यतीतेऽसौ
विनिद्रोऽचिंतयत्स्वयम् ॥ ६१ ॥ उर्वशीलोकसिद्ध्यर्थं मम गन्धर्वपुंगवैः ॥ अग्निस्थाली संप्रदत्ता सा च त्यक्ता मया वने ॥ ६२ ॥ आहरिष्ये
पुनः स्थालीमित्युत्थाय ययौ वनम् ॥ नाग्निस्थालीं ददर्शासौ वने तत्र पुरूरवाः ॥ ६३ ॥ शमीगर्भमथाश्वत्थमग्निस्थाने विलोक्य सः ॥
व्यचिंतयन्मया स्थाली निक्षिप्तात्र वने पुरा ॥ ६४ ॥ सा चाश्वत्थः शमीगर्भः समभूदधुना त्विह ॥ तस्मादेनं समादाय वह्निरूपमहं पुरम् ॥
॥ ६५ ॥ गत्वा कृत्वारणीं सम्यक्तदुत्पन्नाग्निमादरात् ॥ उपास्यामीति निश्चित्य स्वपुरं गतवान्नृपः ॥ ६६ ॥ रमणीयारणीं चक्रे स्वांगुलैः प्रमिता
मसौ ॥ निर्माणसमये राजा गायत्रीमजपद्द्विजाः ॥ ६७ ॥ गायत्र्याः पठ्यमानाया यानि संत्यक्षराणि हि ॥ तावदंगुलिमर्यादामकरोदरणीं नृपः
॥ ६८ ॥ तत्र निर्मथनादग्नित्रयमुत्पाद्य भूपतिः ॥ उर्वशीलोकसंप्राप्तिफलमुद्दिश्य कांक्षितम् ॥ ६९ ॥ वेदानुसारी नृपतिर्जुहावाग्नित्रयं मुदा ॥
तेनैव चाग्निविधिना बहून्यज्ञानथातनोत् ॥ ७० ॥ तेन गन्धर्वलोकांश्च संप्राप्य जगतीपतिः ॥ सहोर्वश्या चिरं रेमे देवलोके द्विजो
त्तमाः ॥ ७१ ॥ अथ सर्वामरोपेतः कदाचिद्बलवृत्रहा ॥ नृत्यं सुरांगनानां वै व्यलोकयत संसदि ॥ ७२ ॥ पुरूरवा नृपोप्यायात्तदा देवैं

---

१ नृपतिम्—इ०पा० । २ मध्येवनम्—वनस्य मध्ये—इति मध्येवनम् "पारे मध्ये षष्ठ्या वा" इत्यव्ययीभावः समासः ।

द्रसंसदम् ॥ द्रष्टुं सुरांगनानृत्यं मनोहारि दिवौकसाम् ॥ ७३ ॥ एकैकशस्ताः शक्रस्य ननृतुः पुरतोंऽगनाः ॥ अथोर्वशी समागत्य ननर्त पुरतो हरेः ॥ ७४ ॥ नृत्ताभिनयसामर्थ्यगर्वयुक्ता तदोर्वशी ॥ तं पुरूरवसं दृष्ट्वा जहासातिमनोहरा ॥ ७५ ॥ जहास तत्र राजापि तां विलोक्य तदोर्वशीम् ॥ हाससंकुपितस्तत्र नाट्याचार्योऽथ तुंबुरुः ॥ शशाप तावुभौ कोपादुर्वशीं च नृपोत्तमम् ॥ ७६ ॥ ॥ ॥ तुंबुरुरुवाच ॥ ॥ अनेकदेवसंपूर्णसभायामत्र यत्कृतम् ॥ ७७ ॥ युवाभ्यां हसितं नृत्तमध्ये निष्कारणं वृथा ॥ तस्माज्झटिति राजेंद्र वियोगो युवयोः क्षणात् ॥ ७८ ॥ भूयादिति शशापैनं सर्वदैवतसंनिधौ ॥ अथ शप्तो नृपस्तत्र नाट्याचार्येण दुःखितः ॥ ७९ ॥ जगाम शरणं तत्र पाहिपाहीति वज्रिणम् ॥ उवाच दीनया वाचा पुरुहूतं पुरूरवाः ॥ ८० ॥ उर्वश्या सह सालोक्यसिद्ध्यर्थमहमिष्टवान् ॥ अतस्तस्या वियोगो मेऽसह्यः स्यात्पाकशासन ॥ ८१ ॥ इत्युक्तवंतं तं प्राह सहस्राक्षः शचीपतिः ॥ शापमोक्षं प्रवक्ष्यामि मा भैषीस्त्वं नृपोत्तम ॥ ८२ ॥ दक्षिणांभोनिधौ पुण्ये गंधमादनपर्वते ॥ साध्यामृतमिति ख्यातं तीर्थमस्ति महत्तरम् ॥ ८३ ॥ सेवितं सर्वदेवैश्च सिद्धचारणकिन्नरैः ॥ सनकादिमहायोगिमुनिवृंदनिषेवितम् ॥ ८४ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं पुंसां सर्वशापविमोक्षदम् ॥ अस्ति तीर्थं भवांस्तत्र गच्छस्व त्वरया नृप ॥ ८५ ॥ सर्वेषाममृतं स्नानादत्र साध्यं यतस्ततः ॥ साध्यामृतमिति ख्यातं सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ ८६ ॥ तत्र स्नानात्तवोर्वश्याः पुनर्योगो भविष्यति ॥ मम लोके निवासश्च भविष्यति न संशयः ॥ ८७ ॥ इति प्रतिसमादिष्टो नृपः संप्रीतमानसः ॥ साध्यामृतं महातीर्थं समुद्दिश्य ययौ क्षणात् ॥ ८८ ॥ सस्नौ साध्यामृते तत्र महापातकनाशने ॥ तत्र स्नानान्नृपो विप्राः सद्यः शापेन मोचितः ॥ ८९ ॥ स्नानानंतरमेवासावुर्वश्या सह संगतः ॥ तया सह विमानस्थः प्रययावमरावतीम् ॥ ९० ॥ रेमे पुनस्तया सार्धं देववद्देवमंदिरे ॥ एवंप्रभावं तत्तीर्थं साध्यामृतमनुत्तमम् ॥ ९१ ॥ पुरूरवा सहोर्वश्या यत्र स्नानेन संगतः ॥ अतोऽत्र तीर्थे यः स्नायान्महापातकनाशने ॥ ९२ ॥ वांछिताँल्लभते कामान्यास्यति स्वर्गमुत्तमम् ॥ निष्कामः स्नाति चेद्विप्रा मोक्षमाप्नोति मानवः ॥९३॥ इमं पवित्रं पापघ्नमध्यायं पठते तु यः ॥ शृणुयाद्वा मनुष्योऽसौ वैकुंठे लभते स्थितिम् ॥९४॥ एवं वः कथितं विप्रा वैभवं पापनाशनम् ॥ साध्यामृतस्य तीर्थस्य विस्तराच्छ्रद्धया मया ॥ ९५ ॥ यत्पुरा सनकादिभ्यः प्रोक्तवांश्चतुराननः ॥ ९६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये साध्यामृततीर्थप्रशंसायां पुरूरवःशापविमोक्षणवर्णनंनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ श्रीसूत उवाच ॥

॥ स्नात्वा साध्यामृते तीर्थे नृपशापविमोक्षणे ॥ सर्वतीर्थं ततो गच्छेन्मनुजो नियमान्वितः ॥ १ ॥ सर्वतीर्थं

महापुण्यं महापातकनाशनम् ॥ महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ॥ २ ॥ शुद्ध्येत तत्क्षणादेव सर्वतीर्थनिमज्जनात् ॥ तावत्सर्वाणि पापानि देहे तिष्ठंति सुव्रताः ॥ ३ ॥ न यावत्सर्वतीर्थेस्मिन्निमज्जेत्पापपूरुषः ॥ स्नानार्थं सर्वतीर्थेऽस्मिन्दृष्ट्वा यांतं द्विजा नरम्॥ ४ ॥ वेपंते सर्वपापानि नाशोऽस्माकं भवेदिति ॥ गर्भवासादिदुःखानि तावद्याति नरो भुवि ॥ ५ ॥ न स्नायात्सर्वतीर्थेऽस्मिन्यावद्ब्राह्मणपुंगवाः॥ अनुष्ठितैर्महायागैस्तथा तीर्थनिषेवणैः ॥ ६ ॥ गायत्र्यादिमहामंत्रजपैर्नियमपूर्वकम् ॥ चतुर्णामपि वेदानामावृत्त्या शतसंख्यया ॥ ७ ॥ शिवाविष्ण्वादिदेवानां पूजया भक्तिपूर्वकम् ॥ एकादश्यादितिथिषु तथैवानशनेन च यत्फलं लभते मर्त्यस्तल्लभेदत्र मज्जनात् ॥ ८ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सर्वतीर्थमिति ख्यातिः सूतास्य कथमागता ॥ ब्रूह्यस्माकमिदं पुण्यं विस्तराच्छृण्वतां मुने ॥ ९ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ पुरा सुचरितोनाम मुनिर्नियमसंयुतः ॥ ॥ १० ॥ भृगुवंशसमुद्भूतो जात्यंधो जरयातुरः ॥ अशक्तस्तीर्थयात्रायां नेत्राभावेन स द्विजाः ॥ ११ ॥ सर्वेषामेव तीर्थानां स्नातुकामो महामुनिः ॥ दक्षिणांबुनिधौ पुण्यं गंधमादनपर्वतम् ॥ १२ ॥ गत्वा शंकरमुद्दिश्य तपस्तेपे सुदुष्करम् ॥ त्रिकालमर्चयञ्छंभुमुपवासी जितेंद्रियः ॥१३॥ तथा त्रिषवणस्नानात्तथैवातिथिपूजकः ॥ शिशिरे जलमध्यस्थो ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यगः ॥ १४ ॥ वर्षास्वासारसहन अब्भक्षो वायुभोजनः ॥ उद्धूलनं त्रिपुंड्रं च भस्मना धारयन्सदा ॥ १५ ॥ जाबालोपनिषद्रीत्या तथा रुद्राक्षधारकः ॥ एवमुग्रं तपश्चक्रे दशसंवत्सरं द्विजः ॥ १६ ॥ तपसा तस्य संतुष्टः शंकरश्चंद्रशेखरः ॥ प्रादुरासीन्मुनेस्तस्य द्विजाः सुचरितस्य वै ॥ १७ ॥ समारुह्य महोक्षाणं भूतवृंदनिषेवितः ॥ गिरिजार्धवपुः शूली सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ १८ ॥ स्वभासा भासयन्सर्वा दिशो वितिमिरास्तदा ॥ भस्मपांडुरसर्वांगो जटामंडलमंडितः ॥ १९ ॥ अनंतादिमहानागविभूषणविभूषितः ॥ प्रादुर्भूतस्ततः शंभुः प्रादात्तस्य विलोचने ॥ २० ॥ आत्मावलोकनार्थाय शंकरो गिरिजापतिः ॥ ततः सुचरितो विप्राः शंभुना दत्तदृग्द्वयः ॥ आलोक्य परमेशानं प्रतुष्टाव प्रसन्नधीः ॥ २१ ॥ ॥ सुचरित उवाच ॥ ॥ जय देव महेशान जय शंकर धूर्जटे ॥ २२ ॥ जय ब्रह्मादिपूज्य त्वं त्रिपुरघ्न यमांतक ॥ जयोमेश महादेव कामांतक जयामल ॥ २३ ॥ जय संसारवैद्य त्वं भूतपाल शिवाव्यय ॥ त्रियंबक नमस्तुभ्यं भक्तरक्षणदीक्षित ॥ २४ ॥ व्योमकेश नमस्तुभ्यं जय कारुण्यविग्रह ॥ नीलकण्ठ नमस्तुभ्यं जय संसारमोचक ॥२५॥ महेश्वर नमस्तुभ्यं परमानंदविग्रह ॥ गंगाधर नमस्तुभ्यं विश्वेश्वर मृडाव्यय ॥ २६ ॥ नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय शंभवे ॥ शर्वायोग्रायगर्भाय कैलासपतये नमः ॥ २७ ॥ रक्ष मां करुणासिंधो कृपादृष्ट्यवलोकनात् ॥ मम वृत्तमनालोच्य त्राहि मां कृपया हर ॥ २८ ॥ ॥ श्रीसूत

उवाच ॥ ॥ इति स्तुतो महादेवस्तमेनमिदमभ्यधात् ॥ मुनिं सुचरितं विप्रा [१]दयोदन्वानुमापतिः ॥ २९ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ मुने
सुचरिताद्य त्वं वरं वरय कांक्षितम् ॥ वरं दातुं तवायातः पुण्येस्मिन्नाश्रमे शुभे ॥ इतीरितो मुनिः प्राह महादेवं [२]दयोनिधिम् ॥ ३० ॥
॥ ॥ सुचरित उवाच ॥ ॥ भगवंस्त्वं प्रसन्नो मे यदि स्याश्चन्द्रशेखर ॥ ३१ ॥ तर्हि त्वां प्रवृणोम्यद्धा वरं मदभिकांक्षितम् ॥ जरापलितदेहोहं
कुत्रचिद्गंतुमक्षमः ॥ ३२ ॥ सर्वतीर्थेषु च स्नातुमाकांक्षा मम विद्यते ॥ तस्मात्सर्वेषु तीर्थेषु स्नानेन मनुजो हि यत् ॥ फलं प्राप्नोति मे ब्रूहि तत्फला
वाप्तिसाधनम् ॥ ३३ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ अहमावाहयिष्यामि तीर्थान्यत्रैव कृत्स्नशः ॥ ३४ ॥ रामस्य सेतुना पूते नगेऽस्मिन्गंधमादने ॥
इत्युक्त्वा स महादेवः पर्वते गन्धमादने ॥ ३५ ॥ तीर्थान्यावाहयामास मुनिप्रीत्यर्थमुत्तमः ॥ ततस्सुचरितं प्राह शंकरः करुणानिधिः ॥ ३६ ॥
मुने सुचरितेदं तु महापातकनाशनम् ॥ सांनिध्यात्सर्वतीर्थानां सर्वतीर्थाभिधं स्मृतम् ॥ ३७ ॥ मयात्र सर्वतीर्थानां मनसाकर्षणादिदम् ॥
मानसं तीर्थमित्याख्यां लप्स्यते भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ३८ ॥ अतः सुचरितात्र त्वं स्नाहि सद्यो विमुक्तये ॥ महापातकसंघानां दावानलसमद्युतौ ॥
॥ ३९ ॥ काममोहभयक्रोधलोभरोगादिनाशने ॥ विना वेदांतविज्ञानं सद्योनिर्वाणकारणे ॥ ४० ॥ जन्ममृत्य्वादिनक्रौघसंसारार्णवतारणे ॥
कुम्भीपाकादिसकलनरकाग्निविनाशने ॥ ४१ ॥ इतीरितः सुचरितः शम्भुना मदनारिणा ॥ सस्नौ विप्राः सर्वतीर्थे महादेवस्य संनिधौ ॥ ४२ ॥
स्नात्वोत्थितः सुचरितो ददृशेऽखिलमानवैः ॥ जरापलितनिर्मुक्तस्तरुणोऽतीव सुन्दरः ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वा स्वदेहसौंदर्यं ततः सुचरितो मुनिः ॥
श्लाघयामास तत्तीर्थं बहुधाऽन्ये च तापसाः ॥ ४४ ॥ महादेवः सुचरितं बभाषे तदनंतरम् ॥ अस्य तीर्थस्य तीरे त्वं वसन्सुचरित द्विज ॥
॥ ४५ ॥ स्नानं कुरुष्व सततं स्मरन्मां मुक्तिदायकम् ॥ देशांतरीयतीर्थेषु मा व्रज ब्राह्मणोत्तम ॥ ४६ ॥ अस्य तीर्थस्य माहात्म्यान्मामंते प्राप्स्य
सिध्रुवम् ॥ अन्येऽपि येऽत्र स्नास्यंति तेऽपि मां प्राप्नुयुर्द्विज ॥ ४७ ॥ इत्युक्त्वा भगवानीशस्तत्रैवांतरधीयत ॥ तस्मिन्नंतर्हिते रुद्रे ततः सुचरितो
मुनिः ॥ ४८ ॥ अनेककालं निवसन्सर्वतीर्थस्य तीरतः ॥ स्नानं समाचरंस्तीर्थे मानसे नियमान्वितः ॥ ४९ ॥ देहांते शंकरं प्राप सर्वबन्धविमो
चितः ॥ सायुज्यं चापि संप्राप सर्वतीर्थस्य वैभवात् ॥ ५० ॥ एवं वः कथितं विप्राः सर्वतीर्थस्य वैभवम् ॥ एतत्पठन्वा शृण्वन्वा मुच्यते सर्व

---

[१] दयोदन्वान्—दयासिन्धुः । [२] घृणानिधिम्—इ० पा० ।

पातकैः ॥ ९१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये सर्वतीर्थप्रशंसायां सर्वतीर्थस्वरूप
कथनंनामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ विहिताभिषवो मर्त्यः सर्वतीर्थेऽतिपावने ॥ ब्रह्महत्यादिपापघ्नीं
धनुष्कोटिं ततो व्रजेत् ॥ १ ॥ यस्याः स्मरणमात्रेण मुक्तः स्यान्मानवो भुवि ॥ धनुष्कोटिं प्रपश्यंति स्नांति वा कथयंति ये ॥ २ ॥
अष्टाविंशतिभेदांस्ते नरकान्नोपभुंजते ॥ तामिस्रमंधतामिस्रं महारौरवरौरवौ ॥ ३ ॥ कुम्भीपाकं कालसूत्रमसिपत्रवनं तथा ॥ कृमि
भक्षोऽधकूपश्च संदंशं शाल्मली तथा ॥ ४ ॥ सूर्मिर्वैतरणी प्राणरोधो विशसनं तथा ॥ लालाभक्षोऽप्यवीचिश्च सारमेयादनं तथा ॥ ५ ॥
तथैव वज्रकंणकं क्षारकर्दमपातनम् ॥ रक्षोगणाशनं चापि शूलप्रोतं वितोदनम् ॥ ६ ॥ दंदशूकाशनं चापि पर्यावर्तनसंज्ञितम् ॥ तिरो
धानाभिधं विप्रास्तथा सूचीमुखाभिधम् ॥ ७ ॥ पूयशोणितभक्षं च विषाग्निपरिपीडनम् ॥ अष्टाविंशतिसंख्याकमेवं नरकसंचयम् ॥ ८ ॥
न याति मनुजो विप्रा धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ वित्तापत्यकलत्राणां योऽन्येषामपहारकः ॥ ९ ॥ स कालपाशनिर्बद्धो यमदूतैर्भयानकैः ॥ तामि
स्रनरके घोरे पात्यते बहुवत्सरम् ॥ १० ॥ स्नाति चेद्धनुषः कोटौ तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ यो निहत्य तु भर्तारं भुंक्ते तस्य धनादिकान् ॥ ११ ॥
पात्यते सोंऽधतामिस्रे महादुःखसमाकुले ॥ स्नाति चेद्धनुषः कोटौ तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ १२ ॥ भूतद्रोहेण यो मर्त्यः पुष्णाति स्वकुटुंबकम् ॥
स तानिह विहायाशु रौरवे पात्यते ध्रुवम् ॥ १३ ॥ विषोल्बणमहासर्पसंकुले यमपूरुषैः ॥ स्नाति चेद्धनुषः कोटौ तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥
॥ १४ ॥ यः स्वदेहंभरो मर्त्यो भार्यापुत्रादिकं विना ॥ स महारौरवे घोरे पात्यते निजमांसभुक् ॥ १५ ॥ स्नाति चेद्धनुषः कोटौ तस्मि
न्नासौ निपात्यते ॥ यः पशून्पक्षिणो वापि सप्राणान्निरुणद्धि वै ॥ १६ ॥ कृपालेशविहीनं तं क्रव्यादैरपि निंदितम् ॥ कुंभीपाके तप्ततैले पात
यंति यमानुगाः ॥ १७ ॥ स्नाति चेद्धनुषः कोटौ तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ मातरं पितरं विप्रान्यो द्वेष्टि पुरुषाधमः ॥ १८ ॥ स कालसूत्र
नरके विस्तृतायुतयोजने ॥ अधस्तादग्निसंतप्त उपर्यर्कमरीचिभिः ॥ १९ ॥ खले ताम्रमये विप्राः पात्यते क्षुधयार्दितः ॥ स्नाति चेद्धनुषः
कोटौ तस्मिन्नासौ निपात्यते ॥ २० ॥ यो वेदमार्गमुल्लंघ्य वर्तते कुपथे नरः ॥ सोऽसिपत्रवने घोरे पात्यते यमकिंकरैः ॥ २१ ॥ स्नाति
चेद्धनु० ॥ यो राजा राजभृत्यो वा ह्यदंड्ये दंडमाचरेत् ॥ २२ ॥ शरीरदंडं विप्रे वा स शूकरमुखे द्विजाः ॥ पात्यते नरके घोरे इक्षुवद्यंत्रपीडितः ॥
॥ २३ ॥ स्नाति चे० ॥ ईश्वराधीनवृत्तीनां हिंसां यः प्राणिनां चरेत् ॥ २४ ॥ तैरेव पीड्यमानोऽयं जंतुभिः स्वेन पीडितैः ॥ अंधकूपे माह

भीमे पात्यते यमकिंकरैः ॥ २५ ॥ तत्रांधकारबहुले विनिद्रो निर्वृतश्चरेत् ॥ स्नानि चे० ॥ २६ ॥ योऽश्नाति पंक्तिभेदेन संस्य[1]सूपादिकं नरः ॥ अकृत्वा पंचयज्ञं वा भुंक्ते मोहेन स द्विजाः ॥ २७ ॥ प्रपात्यते यमभटैर्नरके कृमिभोजने ॥ भक्ष्यमाणः कृमिशतैर्भक्षयन्कृमिसंचयान् ॥ २८ ॥ स्वयं च कृमिभूतः संस्तिष्ठेद्यावदघक्षयम् ॥ स्नाति चे० ॥ २९ ॥ यो हरेद्विप्रवित्तानि स्तेयेन बलतोऽपि वा ॥ अन्येषामपि वित्तानि राजा तत्पुरुषोऽपि वा ॥ ३० ॥ अयस्मयाग्निकुंडेषु संदंशैः सोऽतिपीडितः ॥ संदंशे नरके घोरे पात्यते यमपूरुषैः ॥ ३१ ॥ स्नाति चे० ॥ अगम्यां योभिगच्छेत स्त्रियं वै पुरुषाधमः ॥ ३२ ॥ अगम्यं पुरुषं योषिदभिगच्छेत वा द्विजाः ॥ तावयस्मयनारीं च पुरुषं चाप्ययस्मयम् ॥ ३३ ॥ तप्तावालिंग्य तिष्ठंतौ यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ सूर्म्याख्ये नरके घोरे पात्येते बहुकंटके ॥ ३४ ॥ स्नाति चे० ॥ बाधते सर्वजंतून्यो नानोपायैरुपद्रवैः ॥ ३५ ॥ शाल्मलीनरके घोरे पात्यते बहुकंटके ॥ स्नाति चे० ॥ ३६ ॥ राजा वा राजभृत्यो वा यः पाषंडमनुव्रतः ॥ भेदको धर्मसेतूनां वैतरण्यां निपात्यते ॥ ३७ ॥ स्नानि चे० ॥ वृषलीसंगदुष्टो यः शौचाद्याचारवर्जितः ॥ ३८ ॥ त्यक्तलज्जस्त्यक्तवेदः पशुचर्यारतस्तथा ॥ स पूयविष्ठामूत्रासृक्श्लेष्मपित्तादिपूरिते ॥ ३९ ॥ अतिबीभत्सनरके पात्यते यमकिंकरैः ॥ स्नाति चे० ॥ ४० ॥ अश्मभिर्मृगयुर्हन्याद्घ्राणैर्वा बाधते मृगान् ॥ स विध्यमानो बाणौघैः परत्र यमकिंकरैः ॥ ४१ ॥ प्राणरोधाख्यनरके पात्यते यमकिंकरैः ॥ स्नाति चे० ॥ ४२ ॥ दांभिको यः पशून्यज्ञे विध्यनुष्ठानवर्जितः ॥ हंत्यसौ परलोकेषु वैशसे नरके द्विजाः ॥ ४३ ॥ कृन्त्यमानो यमभटैः पात्यते दुःखसंकुले ॥ स्नाति चे० ॥ ४४ ॥ आत्मभार्यां सवर्णां यो रेतः पाययते तु सः ॥ परत्र रेतःपायी सन्रेतःकुंडे निपात्यते ॥ ४५ ॥ स्नाति चे० ॥ यो दस्युमार्गमाश्रित्य गरदो ग्रामदाहकः ॥ ४६ ॥ वणिग्द्रव्यापहारी च स परत्र द्विजोत्तमाः ॥ वज्रदंष्ट्राहिकाभिख्ये नरके पात्यते चिरम् ॥ ४७ ॥ स्नाति चे० ॥ विद्यंते यानि चान्यानि नरकाणि परत्र वै ॥ ४८ ॥ तानि नाप्नोति मनुजो धनुष्कोटिनिमज्जनात् ॥ धनुष्कोटौ सकृत्स्नानादश्वमेधफलं लभेत् ॥ ४९ ॥ आत्मविद्या भवेत्साक्षान्मुक्तिश्चापि चतुर्विधा ॥ न पापे रमते बुद्धिर्न भवेद्दुःखमेव वा ॥ ५० ॥ बुद्धेः प्रीतिर्भवेत्सम्यग्धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ तुलापुरुषदानेन यत्फलं लभ्यते नरैः ॥ ५१ ॥ तत्फलं लभ्यते पुंभिर्धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं हि भवेन्नृणाम् ॥ ५२ ॥ तत्पुण्यं लभते मर्त्यो धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु यंयमिच्छति पूरुषः ॥ ५३ ॥

---

१ शाकम्-इ०पा० ।

तंतं सद्यः समाप्नोति धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ॥ ५४ ॥ सद्यः पूतो भवेद्विप्रा धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥
प्रज्ञा लक्ष्मीर्यशः संपज्ज्ञानं धर्मो विरक्तता ॥५५॥ मनःशुद्धिर्भवेन्नॄणां धनुष्कोटिनिमज्जनात्॥ ब्रह्महत्यायुतं चापि सुरापानायुतं तथा॥५६॥अयुतं
गुरुदाराणां गमनं पापकारणम्॥ स्तेयायुतं सुवर्णानां तत्संसर्गश्च कोटिशः॥५७॥ शीघ्रं विलयमाप्नोति धनुष्कोटौ निमज्जनात्॥ ब्रह्महत्यासमानानि
सुरापनसमानि च॥५८॥गुरुस्त्रीगमनेनापि यानि तुल्यानि चास्तिकाः॥सुवर्णस्तेयतुल्यानि तत्संगसमानि च॥५९॥तानि सर्वाणि नश्यंति धनुष्को
टिनिमज्जनात्॥उक्तेष्वेतेषु संदेहो न कर्तव्यः कदाचन ॥६०॥ जिह्वाग्रे परशुं ततं धारयामि न संशयः ॥ अर्थवादमिमं सर्वं ब्रुवन्वै नारकी भवेत् ॥
॥ ६१ ॥ संकरः स हि विज्ञेयः सर्वकर्मबहिष्कृतः॥ अहो मौर्ख्यमहो मौर्ख्यमहो मौर्ख्यं द्विजोत्तमाः ॥ ६२ ॥ धनुष्कोट्यभिधे तीर्थे सर्वपातकनाश
ने ॥ अद्वैतज्ञानदे पुंसां भुक्तिमुक्तिप्रदायिनि ॥ ६३ ॥ इष्टकाम्यप्रदे नित्यं तथैवाज्ञाननाशने ॥ स्थितेऽपि तद्विहायायं रमतेऽन्यत्र वै जनः ॥६४॥
अहो मोहस्य माहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते ॥ स्नातस्य धनुषः कोटौ नांतकाद्भयमस्ति वै ॥६५॥ धनुष्कोटिं प्रपश्यंति तत्र स्नांति च ये नराः॥
स्तुवंति च प्रशंसंति स्पृशंति च नमंति च ॥ न पिबंति हि ते स्तन्यं मातॄणां द्विजपुंगवाः ॥ ६६ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ धनुष्कोट्यभिधा
तस्य कथं सूत समागता ॥ ६७ ॥ तत्सर्वं ब्रूहि तत्त्वेन विस्तरान्मुनिपुंगव ॥ इति पृष्टो नैमिषीयैराह सूतः पुनश्च तान् ॥ ६८ ॥ ॥ श्रीसूत
उवाच ॥ ॥ रामेण निहते युद्धे रावणे लोककण्टके ॥ बिभीषणे च लंकायां राजनि स्थापिते ततः ॥ ६९ ॥ वैदेहीलक्ष्मणयुतो रामो दशरथा
त्मजः ॥ सुग्रीवप्रमुखैर्वीरैर्वानरैरपि संवृतः ॥ ७० ॥ सिद्धचारणगन्धर्वदेवविद्याधरर्षिभिः ॥ अप्सरोभिश्च सततं स्तूयमाननिजाद्भुतः ॥ ७१ ॥
लीलाविधृतकोदण्डस्त्रिपुरघ्नो यथा शिवः ॥ सर्वैः परिवृतो रामो गंधमादनमन्वगात् ॥ ७२ ॥ तत्र स्थितं महात्मानं राघवं रावणांतकम् ॥
प्रांजलिः प्रार्थयामास धर्मज्ञोऽथ बिभीषणः ॥ ७३ ॥ सेतुनानेन ते राम राजानः सर्व एव हि ॥ बलोद्रिक्ताः समभ्येत्य पीडयेयुः पुरीं मम ॥
॥ ७४ ॥ अतः सेतुमिमं भिंधि धनुष्कोट्या रघूद्वह ॥ इति संप्रार्थितस्तेन पौलस्त्येन स राघवः ॥ ७५ ॥ बिभेद धनुषः कोट्या स्वसेतुं रघुनं
दनः ॥ अतो द्विजास्ततस्तीर्थं धनुष्कोटिरिति श्रुतम् ॥ ७६ ॥ श्रीरामधनुषः कोट्या यो रेखां पश्यते कृताम् ॥ अनेकक्लेशसंयुक्तं गर्भवासं न
पश्यति ॥ ७७ ॥ धनुष्कोट्या कृता रेखा रामेण लवणांबुधौ ॥ तद्दर्शनाद्भवेन्मुक्तिर्न जाने स्नानजं फलम् ॥ ७८ ॥ नर्मदारोधसि तपो महापातक
नाशनम् ॥ गंगातीरे तु मरणमपवर्गफलप्रदम् ॥ ७९ ॥ दानं द्विजाः कुरुक्षेत्रे ब्रह्महत्यादिशोधकम् ॥ तपश्च मरणं दानं धनुष्कोटौ कृतं नरैः ॥८०॥

महापातकनाशाय मुक्त्यै चाभीष्टसिद्धये ॥ भवेत्समर्थं विप्रेंद्रा नात्र कार्या विचारणा ॥ ८१ ॥ तावत्संपीड्यते जंतुः पातकैश्चोपपातकैः ॥ यावन्नालोक्यते रामधनुष्कोटिर्विमुक्तिदा ॥ ८२ ॥ भिद्यते हृदयग्रंथिश्छिद्यंते सर्वसंशयाः ॥ क्षीयंते पापकर्माणि धनुष्कोट्यवलोकिनः ॥ ८३ ॥ दक्षिणांभोनिधौ सेतौ रामचन्द्रेण निर्मिता ॥ या रेखा धनुषः कोट्या बिभीषणहिताय वै ॥ ८४ ॥ सैव कैलासपदवीं वैकुण्ठब्रह्मलोकयोः ॥ मार्गः स्वर्गस्य लोकस्य नात्र कार्या विचारणा ॥ ८५ ॥ तुल्यं यज्ञफलैः पुण्यैर्धनुष्कोट्यवगाहनम् ॥ सर्वमंत्राधिकं पुण्यं सर्वदानफलप्रदम् ॥ ८६ ॥ कायक्लेशकरैः पुंसां किं तपोभिः किमध्वरैः ॥ किं वेदैः किमु वा शास्त्रैर्धनुष्कोट्यवलोकिनः ॥ ८७ ॥ रामचंद्रधनुष्कोटौ स्नानं चेल्लभ्यते नृणाम् ॥ सितासितसरित्पुण्यवारिभिः किं प्रयोजनम् ॥ ८८ ॥ रामचंद्रधनुष्कोटिदर्शनं लभ्यते यदि ॥ काश्यां तु मरणान्मुक्तिः प्रार्थ्यते किं वृथा नरैः ॥ ८९ ॥ अनिमज्ज्य धनुष्कोटावनुपोष्य दिनत्रयम् ॥ अदत्त्वा कांचनं गां च दरिद्रः स्यान्न संशयः ॥ ९० ॥ धनुष्कोट्यवगाहेन यत्फलं लभते नरः ॥ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वापि बहुदक्षिणैः ॥ ९१ ॥ न तत्फलमवाप्नोति सत्यंसत्यं वदाम्यहम् ॥ धनुष्कोट्यभिधं तीर्थं सर्वतीर्थाधिकं विदुः ॥ ९२ ॥ दशकोटिसहस्राणि संति तीर्थानि भूतले ॥ तेषां सान्निध्यमस्त्यत्र धनुष्कोटौ द्विजोत्तमाः ॥ ९३ ॥ अष्टौ वसव आदित्या रुद्राश्च मरुतस्तथा ॥ साध्याश्च सह गन्धर्वाः सिद्धविद्याधरास्तथा ॥९४॥ एते चान्ये च ये देवाः सान्निध्यं कुर्वते सदा ॥ तीर्थेऽत्र धनुषः कोटौ नित्यमेव पितामहः ॥ ९५ ॥ सन्निधत्ते शिवो विष्णुरुमा मा च सरस्वती ॥ धनुष्कोटौ तपस्तप्त्वा देवाश्च ऋषयस्तथा ॥ ९६ ॥ विपुलां सिद्धिमगमंस्तत्फलेन मुनीश्वराः ॥ स्नायात्तत्र नरो यस्तु पितृदेवांश्च तर्पयेत् ॥९७॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ अत्रैकं भोजयेद्विप्रं यो नरो भक्तिसंयुतः॥९८॥ इह लोके परत्रापि सोनंतसुखमश्नुते ॥ शाकमूलफले वृत्तिं यो न वर्तयते नरः॥९९॥ स नरो धनुषः कोटौ स्नायात्तत्फलसिद्धये ॥ अश्वमेधक्रतुं कर्तुं शक्तिर्यस्य न विद्यते ॥१००॥ धनुष्कोटौ स हि स्नायात्तेन तत्फलमश्नुते ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वापि मुनीश्वराः॥१॥निंद्ययोनौ न जायंते धनुष्कोट्यवगाहनात्॥मकरस्थे रवौ माघे धनुष्कोटौ तु यो नरः॥२॥स्नायात्पुण्यं निगदितुं तस्याहं न क्षमो द्विजाः॥ माघमासे धनुष्कोटाववगाहेत यो नरः ॥ ३ ॥ स स्नातः सर्वतीर्थेषु गंगादिषु मुनीश्वराः ॥ प्राप्नुयादक्षयाँल्लोकान्मोक्षं चापि लभेत सः ॥ ४ ॥ जन्मप्रभृति यत्पापं स्त्रियो वा पुरुषस्य वा ॥ तत्सर्वं माघमासेऽत्र मज्जनाद्विलयं व्रजेत् ॥ ५ ॥ यथा सुराणां सर्वेषामुत्तमो रघुनंदनः ॥ तथैव च धनुष्कोटिः सर्वतीर्थोत्तमा स्मृता ॥ ६ ॥ तत्र स्नानं माघमासे सर्वाभीष्टप्रदायकम् ॥ त्रिंशद्दिनं माघमासे नियतोऽपि जितेंद्रियः ॥ ७ ॥ धनु

ष्कोटौ नरः स्नायादपुनर्भवसिद्धये[1] ॥ एकभुक्तो जितक्रोधो माघमासेऽत्र यो नरः ॥ ८ ॥ स्नानं करोति विप्रेंद्रा मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ श्रीरामधनुषः कोटौ माघमासे नरस्तु यः ॥ ९ ॥ स्नात्वांते शिवरात्रौ च निराहारो जितेंद्रियः ॥ कृत्वा जागरणं रात्रौ प्रतियामं विशेषतः ॥ ११० ॥ रामनाथं महादेवमभ्यर्च्य विधिपूर्वकम् ॥ परेद्युरुदिते सूर्ये धनुष्कोटौ निमज्ज्य च ॥ ११ ॥ अन्येष्वपि च तीर्थेषु स्नात्वा नियतमानसः ॥ निर्वर्त्य नित्यकर्माणि रामनाथं निषेव्य च ॥ १२ ॥ यथाशक्ति द्विजानन्नैर्भोजयित्वा द्विजोत्तमाः ॥ भूमिं गां च तिलान्धान्यं दत्त्वा वित्तं च शक्तितः ॥ ॥ १३ ॥ ब्राह्मणैरप्यनुज्ञातः स्वयं भुंजीत वाग्यतः ॥ एवं कृतवतः पुंसो रामनाथो महेश्वरः ॥ १४ ॥ विमोच्य सर्वपापानि भुक्तिं मुक्तिं प्रयच्छति ॥ अतः सर्वप्रयत्नेन माघमासे मुनीश्वराः ॥ १५ ॥ स्नातव्यं हि धनुष्कोटौ नरैरत्र मुमुक्षुभिः ॥ धनुष्कोटौ नरः स्नानं सेतावर्धोदये तु यः ॥ १६ ॥ करोति तस्य पापानि नश्यंत्येव क्षणाद्द्विजाः ॥ स्नानं महोदये चात्र भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १७ ॥ यः स्नायाद्धनुषः कोटावर्द्धोदयमहोदये ॥ तस्य वश्यास्त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १८ ॥ धनुष्कोटौ द्विजाः स्नानमर्द्धोदयमहोदये ॥ विनाप्यद्वैतविज्ञानं सायुज्यप्राप्तिकारणम् ॥ ॥ १९ ॥ तत्र स्नानं द्विजाः पुंसामर्द्धोदयमहोदये ॥ मन्वाद्युक्तं विना सत्यं प्रायश्चित्तं हि पापिनाम् ॥ १२० ॥ अत्र सेतौ धनुष्कोटावर्धोदयमहोदये ॥ स्नाति चेन्मनुजो विप्राः सत्यं यज्ञं विनाप्ययम् ॥ २१ ॥ यज्ञानां फलमाप्नोति संपूर्णं नात्र संशयः ॥ चंद्रसूर्योपरागेषु यः स्नायादत्र मानवः ॥ २२ ॥ तस्य पुण्यफलं वक्तुं शेषेणापि न शक्यते ॥ चंद्रसूर्योपरागेषु धनुष्कोटच्यवगाहनम्[2] ॥ २३ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां प्रायश्चित्तमुदीरितम् ॥ श्रीरामधनुषः कोटौ चंद्रसूर्योपरागयोः ॥ २४ ॥ स्नानं सायुज्यदं प्रोक्तं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ चंद्रसूर्योपरागेषु अर्धोदयमहोदये ॥ ॥ २५ ॥ स्नातव्यमत्र मनुजैर्भुक्तिमुक्तिफलेच्छुभिः ॥ अतः सर्वं परित्यज्य गच्छध्वं मुनिपुंगवाः ॥ २६ ॥ धनुष्कोटिं महापुण्यां भुक्तिमुक्तिफलप्रदाम् ॥ तत्र गत्वा पितृभ्यश्च कुरुध्वं पिंडदापनम् ॥ २७ ॥ आकल्पं पितृतृप्तिः स्यादत्र पिंडनिवापनात् ॥ पितॄणां तृप्तिदं स्थानत्रयं रामेण निर्मितम् ॥ २८ ॥ सेतुमूले धनुष्कोटच्यां गंधमादनपर्वते ॥ पिंडं दत्त्वा पितृभ्योऽत्र ऋणान्मुक्तो भविष्यति ॥ २९ ॥ सेतुमूलं धनुष्कोटिं गंधमादनमेव च ॥ ऋणमोक्ष इति ख्यातं त्रिस्थानं देवनिर्मितम् ॥ १३० ॥ अतः सर्वप्रयत्नेन धनुष्कोटिर्निषेव्यताम् ॥ अत्रागत्य धनुष्कोटौ स्नात्वा नियमपूर्वकम् ॥ ३१ ॥ द्रोणाचार्यसुतः श्रीमानश्वत्थामा मुनीश्वराः ॥ सुप्तमारणदोषेण घोरेण मुमुचे क्षणात् ॥ ३२ ॥ एवं वः कथितं विप्रा धनुष्कोटे

---

१ गण्यते—इ० पा० । २ धनुष्कोटौ निमज्जनम्—इ० पा० ।

स्तु वैभवम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणां सर्वपापनिबर्हणम् ॥ १३३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतु
माहात्म्ये धनुष्कोटिप्रशंसायां धनुष्कोटिवैभवकथनवर्णनंनाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ अश्वत्थामा
कथं सूत सुप्तमारणमाचरत् ॥ कथं च मुक्तस्तत्पापाद्धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ १ ॥ एतन्नः श्रद्दधानानां ब्रूहि पौराणिकोत्तम ॥ तृप्तिर्न जायतेऽ
स्माकं त्वद्वचोमृतपायिनाम् ॥ २ ॥ इति पृष्टस्तदा सूतो नैमिषारण्यवासिभिः ॥ वक्तुं प्रचक्रमे तत्र व्यासं नत्वा गुरुं मुदा ॥ ३ ॥ ॥ श्रीसूत
उवाच ॥ ॥ राज्यार्थं कलहे जाते पांडवानां पुरा द्विजाः ॥ धार्तराष्ट्रैर्महायुद्धे महदक्षौहिणीयुते ॥ ४ ॥ युद्धं दशदिनं कृत्वा भीष्मे शांतनवे
हते ॥ द्रोणे पंचदिनं कृत्वा कर्णे च द्विदिनं तथा ॥ ५ ॥ तथैवैकदिनं युद्ध्वा शल्ये च निधनं गते ॥ अष्टादशदिने तत्र रणे दुर्योधने द्विजाः ॥
॥ ६ ॥ भग्नोरौ भीमगदया पतिते राजसत्तमे ॥ सर्वे नृपतयो विप्रा निवेशाय कृतत्वराः ॥ ७ ॥ ये जीवितास्तु राजानस्ते ययुर्हृष्टमानसाः ॥
धृष्टद्युम्नशिखंड्याद्याः सृञ्जयाः सर्व एव हि ॥ ८ ॥ अन्ये चापि महीपाला जग्मुः स्वशिबिराण्यथ ॥ अथ पार्था महावीरा
कृष्णसात्यकिसंयुताः[1] ॥ ९ ॥ दुर्योधनस्य शिबिरं प्राविशन्निर्जनं द्विजाः ॥ वृद्धैरमात्यैस्तत्रस्थैः षंढैः स्त्रीरक्षकैस्तथा ॥ १० ॥
कृतांजलिपुटैः प्रह्वैः काषायमलिनांबरैः ॥ प्रणम्यमानास्ते पार्थाः कुरुराजस्य वेश्मनि ॥ ११ ॥ तत्रत्यद्रव्यजातानि समादाय महा
बलाः ॥ सुयोधनस्य शिबिरे न्यवसंत सुखेन ते ॥ १२ ॥ अथ तानब्रवीत्पार्थाञ्छ्रीकृष्णः प्रीणयन्निव[2] ॥ मंगलार्थाय चास्माभिर्वस्तव्यं शिबि
राद्बहिः ॥ १३ ॥ इत्युक्ता वासुदेवेन तथेत्युक्त्वाथ पांडवाः ॥ कृष्णसात्यकिसंयुक्ताः प्रययुः शिबिराद्बहिः ॥ १४ ॥ वासुदेवेन सहिता मंगलार्थं
हि पांडवाः ॥ ओघवत्याः समासाद्य तीरं नद्या नरोत्तमाः ॥ १५ ॥ ऊषुस्तां रजनीं तत्र हतशत्रुगणाः सुखम् ॥ कृतवर्मा कृपो द्रौणिस्तथा
दुर्योधनांतिकम् ॥ १६ ॥ आदित्यास्तमयात्पूर्वमपराह्णे समाययुः ॥ सुयोधनं तदा दृष्ट्वा रणपांसुषु रूषितम् ॥ १७ ॥ भग्नोरुदण्डं गदया भीमसेन
स्य भीमया ॥ रुधिरासिक्तसर्वांगं चेष्टमानं महीतले ॥ १८ ॥ अशोचंत तदा तत्र द्रोणपुत्रादयस्त्रयः ॥ शुशोच सोऽपि तान्दृष्ट्वा रणे दुर्योधनो
नृपः ॥ १९ ॥ दृष्ट्वा तथा तु राजानं बाष्पव्याकुललोचनम् ॥ अश्वत्थामा तदा कोपाज्ज्वलन्निव महानलः ॥ २० ॥ पाणौ पाणिं विनिष्पिष्य क्रोध
विस्फारितेक्षणः ॥ अश्रुविक्लवया वाचा दुर्योधनमभाषत ॥ २१ ॥ पिता मे पातितः क्षुद्रैश्छलेनैव रणाजिरे ॥ न तथा तेन शोचामि यथा निष्पा

---

[1] कृष्णपार्थिवसंयुताः—इ० पा० । [2] प्रहसन्निव—इ० पा० ।

तिते त्वयि ॥ २२ ॥ शृणु वाक्यं ममाद्य त्वं यथार्थं वदतो नृप ॥ सुकृतेन शपे चाहं सुयोधन महामते ॥ २३ ॥ अद्य रात्रौ हनिष्यामि पांडवा
न्सह सृंजयैः ॥ पश्यतो वासुदेवस्य त्वमनुज्ञां प्रयच्छ मे ॥ २४ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्रौणिं राजा तदाऽब्रवीत् ॥ तथास्त्विति पुनः प्राह कृपं
राजा द्विजोत्तमाः ॥ २५ ॥ आचार्यैनं द्रोणपुत्रं कलशोत्थेन वारिणा ॥ सैनापत्येऽभिषिंचस्वेत्यथ सोपि तथाऽकरोत् ॥ २६ ॥ सोभिषिक्तस्तदा
द्रौणिः परिष्वज्य नृपोत्तमम् ॥ कृतवर्मकृपाभ्यां च सहितस्त्वरितं ययौ ॥ २७ ॥ ततस्ते तु त्रयो वीराः प्रयाता दक्षिणोन्मुखाः ॥ आदित्यास्तम
यात्पूर्वं शिबिरांतिकमासत ॥ २८ ॥ पार्थानां भीषणं शब्दं श्रुत्वा तत्र जयैषिणः ॥ पांडवानुद्रुता भीतास्तदा द्रौण्यादयस्त्रयः ॥ २९ ॥ प्राङ्मुखा
दुद्रुवुर्भीत्या कियद्दूरं श्रमातुराः ॥ मुहूर्तं ते ततो गत्वा क्रोधामर्षवशानुगाः ॥ ३० ॥ दुर्योधनवधार्तास्ते क्षणं तत्रावतस्थिरे ॥ ततोऽपश्यन्नरण्यं
वै नानातरुलतावृतम् ॥ ३१ ॥ अनेकमृगसंबाधं क्रूरपक्षिगणाकुलम् ॥ समृद्धजलसंपूर्णतटाकपरिशोभितम् ॥ ३२ ॥ पद्मेंदीवरकह्लारसरसी
शतसंकुलम् ॥ तत्र पीत्वा जलं ते तु पाययित्वा हयांस्तथा ॥ ३३ ॥ अनेकशाखासंबाधन्यग्रोधं ददृशुस्ततः ॥ संप्राप्य तु महावृक्षं न्यग्रोधं ते
त्रयस्तदा ॥ ३४ ॥ अवतीर्य रथेभ्यश्च मोचयित्वा तुरंगमान् ॥ उपस्पृश्य जलं तत्र सायंसंध्यामुपासत ॥ ३५ ॥ अथ चास्तगिरिं भानुः प्रपेदे
च गतप्रभः ॥ ततश्च रजनी घोरा समभूत्तिमिराकुला ॥ ३६ ॥ रात्रिंचराणि सत्त्वानि संचरंति ततस्ततः ॥ दिवाचराणि सत्त्वानि निद्रावशमुपा
ययुः ॥ ३७ ॥ कृतवर्मा कृपो द्रौणिः प्रदोषसमये हि ते ॥ न्यग्रोधस्योपविविशुरंतिके शोककर्शिताः ॥ ३८ ॥ कृपभोजौ तदा निद्रां भेजातेऽतिप
याक्रमौ ॥ सुखोचितास्त्वदुःखार्हौ निषेदुर्धरणीतले ॥ ३९ ॥ द्रोणपुत्रस्तु कोपेन कलुषीकृतमानसः ॥ ययौ न निद्रां विप्रेंद्रा निश्वसन्नुरगो यथा ॥
र॥ ४० ॥ ततोऽवलोकयांचक्रे तदरण्यं भयानकम् ॥ न्यग्रोधं च ततोऽपश्यद्बहुवायससंकुलम् ॥ ४१ ॥ तत्र वायसबृन्दानि निशायां वासमाय
युः ॥ सुखं भिन्नासु शाखासु सुषुपुस्ते पृथक्पृथक् ॥ ४२ ॥ काकेषु तेषु सुप्तेषु विश्वस्तेषु समंततः ॥ ततोऽपश्यत्समायांतं भासं द्रौणिर्भयंकरम् ॥
॥ ४३ ॥ क्रूरशब्दं क्रूरकायं बभ्रुपिंगकलेवरम् ॥ स भासोऽथ भृशं शब्दं कृत्वालीयत शाखिनि ॥ ४४ ॥ उत्प्लुत्य तस्य शाखायां न्यग्रोधस्य
विहंगमः ॥ सुप्तान्काकान्निजघ्नेऽसावनेकान्वायसांतकः ॥ ४५ ॥ काकानामभिनत्पक्षान्स केषांचिद्विहंगमः ॥ इतरेषां च चरणाञ्छिरांसि चरणा
युधः ॥ ४६ ॥ विचकर्त क्षणेनासावुलूको बलवान्द्विजाः ॥ स भिन्नदेहावयवैः काकानां बहुभिस्तदा ॥ ४७ ॥ समंतादावृतं सर्वं न्यग्रोधपरि
मण्डलम् ॥ वायसांस्तान्निहत्यासावुलूको मुमुदे तदा ॥ ४८ ॥ द्रौणिर्दृष्ट्वा तु तत्कर्म भासेनैवं कृतं निशि ॥ करिष्याम्यहमप्येवं शत्रूणां निधनं

निशि ॥ ४९ ॥ इत्यचिंतयदेकः सन्नुपदेशमिमं स्मरन् ॥ जेतुं न शक्याः पार्था हि ऋजुमार्गेण युद्ध्यता ॥ ५० ॥ मया तच्छद्मना तेऽद्य हंतव्या
जितकाशिनः ॥ सुयोधनसकाशे च प्रतिज्ञातो मया वधः ॥ ५१ ॥ ऋजुमार्गेण युद्धे मे प्राणनाशो भविष्यति ॥ छलेन युध्यमा
नस्य जयश्चास्य रिपुक्षयः ॥ ५२ ॥ यच्च निंद्यं भवेत्कार्यं लोके सर्वजनैरपि ॥ कार्यमेव हि तत्कर्म क्षत्रधर्मानुवर्तिना ॥ ५३ ॥
पार्थैरपि छलेनैव कृतं कर्म सुयोधने ॥ अस्मिन्नर्थे पुराविद्भिः प्रोक्ताः श्लोका भवंति हि ॥ ५४ ॥ परिश्रांते विदीर्णे च भुंजाने च रिपोर्बले ॥
प्रस्थाने च प्रवेशे च प्रहर्तव्यं न संशयः ॥ ५५ ॥ निद्रार्तमर्धरात्रे च तथा त्यक्तायुधं रणे ॥ भिन्नयोधं बलं सर्वं प्रहर्तव्यमरातिभिः ॥ ५६ ॥
एवं स नियमं कृत्वा सुप्तमारणकर्मणि ॥ प्राबोधयद्भोजकृपौ सुप्तौ रात्रौ स साहसी ॥ द्रौणिर्ध्यात्वा मुहूर्तं तु तावुभावभ्यभाषत ॥ ५७ ॥
॥ ॥ अश्वत्थामोवाच ॥ ॥ मृतः सुयोधनो राजा महाबलपराक्रमः ॥ ५८ ॥ शुद्धकर्मा हतः पार्थैर्बहुभिः क्षुद्रकर्मभिः ॥ भीमेनातिनृशंसेन
शिरो राज्ञः पदा हतम् ॥ ५९ ॥ ततोऽद्य रात्रौ पार्थानां समेत्य पटमण्डपम् ॥ सुखसुप्तान्हनिष्यामः शस्त्रैर्नानाविधैर्वयम् ॥ कृपः प्रोवाच तत्रैन
मिति श्रुत्वा द्विजोत्तमाः ॥ ६० ॥ ॥ कृप उवाच ॥ ॥ सुप्तानां मारणं लोके न धर्मो नच पूज्यते ॥ ६१ ॥ तथैव त्यक्तशस्त्राणां संत्यक्तरथवाजि
नाम् ॥ शृणु मे वचनं वत्स मुच्यतां साहसं त्वया ॥ ६२ ॥ वयं तु धृतराष्ट्रं च गांधारीं च पतिव्रताम् ॥ पृच्छामो विदुरं चापि तदुक्तं करवा
महे ॥ इत्युक्तः स तदा द्रौणिः कृपं प्रोवाच वै पुनः ॥ ६३ ॥ ॥ अश्वत्थामोवाच ॥ ॥ पांडवैश्च पुरा यन्मे छलाद्युद्धे पिता हतः ॥ ६४ ॥ तन्मे
सर्वाणि मर्माणि निकृन्तति हि मातुल ॥ द्रोणहंताहमित्येतद्धृष्टद्युम्नस्य यद्वचः ॥ ६५ ॥ कथं जनसमक्षे तद्वचनं संशृणोम्यहम् ॥ तैरेव पांडवैः
पूर्वं धर्मसेतुर्निराकृतः ॥ ६६ ॥ समक्षमेव युष्माकं सर्वेषामेव भूभृताम् ॥ त्यक्तायुधो मम पिता धृष्टद्युम्नेन पातितः ॥ ६७ ॥ तथा शांतनवो
भीष्मस्त्यक्तचापो निरायुधः ॥ शिखंडिनं पुरोधाय निहतः सव्यसाचिना ॥ ६८ ॥ एवमन्येऽपि भूपालाश्छलेनैव हतास्तु तैः ॥ तथैवाहं करि
ष्यामि सुप्तानां मारणं निशि ॥ ६९ ॥ एवमुक्त्वा तदा द्रौणिः संयुक्ततुरगं रथम् ॥ प्रायादभिमुखः शत्रून्समारुह्य क्रुधा ज्वलन् ॥ ७० ॥ तं यांतम
न्वगातां तौ कृतवर्मकृपावुभौ ॥ ययुश्च शिबिरे तेषां संप्रसुप्तजनं तदा ॥ ७१ ॥ शिबिरद्वारमासाद्य द्रोणपुत्रो व्यतिष्ठत ॥ रात्रौ तत्र समाराध्य
महादेवं घृणानिधिम् ॥ ७२ ॥ अवाप विमलं खड्गं महादेवाद्वरप्रदात् ॥ ततो द्रौणिरवस्थाप्य कृतवर्मकृपावुभौ ॥ ७३ ॥ द्वारदेशे महावीरः शिबि
रांतः प्रविष्टवान् ॥ प्रविष्टे शिबिरे द्रौणौ कृतवर्मकृपावुभौ ॥ ७४ ॥ द्वारदेशे व्यतिष्ठेतां यत्तौ परमधन्विनौ ॥ अथ द्रौणिः सुसंक्रुद्धस्तेजसा प्रज्वल

न्निव ॥ ७५ ॥ खड्गं विमलमादाय व्यचरच्छिबिरे निशि ॥ ततस्तु धृष्टद्युम्नस्य शिबिरं मंदमाययौ ॥ ७६ ॥ धृष्टद्युम्नादयस्तत्र महायुद्धेन
कर्शिताः ॥ सुषुपुर्निशि विश्वस्ताः स्वस्वसैन्यसमावृताः ॥ ७७ ॥ धृष्टद्युम्नस्य शिबिरं प्रविश्य द्रौणिरस्त्रवित् ॥ तं सुप्तं शयने शुभ्रे ददर्शारान्महा
बलम् ॥ ७८ ॥ पादेनाघातयद्रोषात्स्वपंतं द्रोणनंदनः ॥ स बुद्धश्चरणाघातादुत्थाय शयनादथ ॥ ७९ ॥ व्यलोकयत्तदा वीरो द्रोणपुत्रं पुरः
स्थितम् ॥ तमुत्पतंतं शयनाद्द्रोणाचार्यसुतो बली ॥ ८० ॥ केशेष्वाकृष्य बाहुभ्यां निष्पिपेष धरातले ॥ धृष्टद्युम्नस्तदा तेन निष्पिष्टः स भया
तुरः ॥ ८१ ॥ निद्रांधः पादघातार्तो न शशाक विचेष्टितुम् ॥ द्रौणिस्त्वाक्रम्य तस्योरः कण्ठं बद्ध्वा धनुर्गुणैः ॥ ८२ ॥ नदंतं विस्फुरंतं तं पशु
मारममारयत् ॥ तस्य सैन्यानि सर्वाणि न्यवधीच्च तथैव सः ॥ ८३ ॥ युधामन्युं महावीर्यमुत्तमौजसमेव च ॥ तथैव द्रौपदीपुत्रानवशिष्टांश्च सोम
कान् ॥ ८४ ॥ शिखंडिप्रमुखानन्यान्खड्गेनामारयद्बहून् ॥ तद्भयाद्द्वारनिर्यातान्सर्वानेव च सैनिकान् ॥ ८५ ॥ प्रापयामासतुर्मृत्युं कृतवर्मकृपा
बुभौ ॥ एवं निहतसैन्यं तच्छिबिरं तैर्महाबलैः ॥ ८६ ॥ तत्क्षणे शून्यमभवत्त्रिजगत्प्रलये यथा ॥ एवं हत्वा ततः सर्वान्द्रोणपुत्रादयस्त्रयः ॥८७॥
निरगुः शिबिरात्तस्मात्पार्थभीता भयातुराः ॥ सर्वे पृथक्पृथग्देशान्दुद्रुवुः शीघ्रगामिनः ॥ ८८ ॥ अथ द्रौणिर्ययौ विप्रा रेवातीरं
मनोरमम् ॥ तत्र ह्यनेकसाहस्रा ऋषयो वेदवादिनः ॥ ८९ ॥ कथयंतः कथाः पुण्यास्तपश्चक्रुरनुत्तमम् ॥ तत्रायं प्रययौ द्रौणिर्ऋ
षीणामाश्रमेष्वथ ॥ ९० ॥ प्रविष्टमात्रे तस्मिंस्तु मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥ द्रौणेर्दुश्चरितं ज्ञात्वा प्राहुर्योगबलेन तम् ॥ ९१ ॥ सुप्तमा
रणकृत्पापी द्रौणे त्वं ब्राह्मणाधमः ॥ त्वद्दर्शनेन ह्यस्माकं पातित्यं भवति ध्रुवम् ॥ ९२ ॥ त्वत्संभाषणमात्रेण ब्रह्महत्यायुतं भ
वेत् ॥ अतोऽस्मदाश्रमेभ्यस्त्वं निर्गच्छ पुरुषाधम ॥ ९३ ॥ इत्यब्रुवंस्तदा द्रौणिं तत्रत्या मुनयो द्विजाः ॥ इतीरितस्ततो द्रौणिर्मुनिभिर्ब्रह्म
वादिभिः ॥ ९४ ॥ लज्जितो निरगात्तस्मादाश्रमान्मुनिसेवितात् ॥ एवं काश्यादितीर्थेषु पुण्येषु प्रययौ च सः ॥ ९५ ॥ तत्रतत्र द्विजैः सर्वै
र्निंदितोऽसौ महात्मभिः ॥ व्यासं शरणमापेदे प्रायश्चित्तचिकीर्षया ॥ ९६ ॥ ततो बदरिकारण्ये समासीनं महामुनिम् ॥ द्वैपायनं समागम्य
प्रणनाम सभक्तिकम् ॥ ९७ ॥ ततो व्यासोऽब्रवीदेनं द्रोणाचार्यसुतं मुनिः ॥ त्वमस्मदाश्रमाद्द्रौणे निर्याहि त्वरया त्विति ॥ ९८ ॥ सुप्तमारण
दोषेण महापातकवान्भवान् ॥ अतो मे भवतालापान्महत्पापं भविष्यति ॥ इत्युक्तः स तदा द्रौणिः प्रोवाचेदं वचो मुनिः ॥ ९९ ॥ ॥ अश्व
त्थामोवाच ॥ ॥ भगवन्निंदितः सर्वैस्त्वामस्मि शरणं गतः ॥ १०० ॥ ब्रवीषि चेत्त्वमप्येवं कोऽन्यो मे शरणं भवेत् ॥ कृपां कुरु मयि ब्रह्मन्साधवो

दीनवत्सलाः ॥ १ ॥ सुतमारणदोषस्य शांत्यर्थं भगवन्मम ॥ प्रायश्चित्तं विधेहि त्वं सर्वज्ञोऽसि भवान्यतः ॥ इत्युक्तो द्रौणिना व्यासश्चिरं
ध्यात्वा तमब्रवीत् ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ एतत्पापस्य शांत्यर्थं प्रायश्चित्तं स्मृतौ न हि ॥ ३ ॥ तथाप्युपायं वक्ष्यामि तवैतद्दोष
शांतये ॥ दक्षिणांबुनिधौ पुण्ये रामसेतौ विमुक्तिदे ॥ ४ ॥ धनुष्कोटिरितिख्यातं तीर्थमस्ति महत्तरम् ॥ अस्ति पुण्यतमं द्रौणे महापात
कनाशनम् ॥ ५ ॥ स्वर्गमोक्षप्रदं पुंसां ब्रह्महत्यादिशोधकम् ॥ सर्वमंगलमांगल्यं सर्वाभीष्टप्रदायकम् ॥ ६ ॥ पवित्राणां पवित्रं च तीर्थानां च
तथोत्तमम् ॥ दुःस्वप्ननाशनं पुण्यं नरकक्लेशनाशनम् ॥ ७ ॥ अकालमृत्युशमनं पुंसां विजयवर्द्धनम् ॥ दारिद्र्यनाशनं पुंसामायुर्वर्धनकार
णम् ॥ ८ ॥ चित्तशुद्धिप्रदं नृणां शांतिदांत्यादिकारणम् ॥ तत्र गत्वा धनुष्कोटौ रामसेतौ विमुक्तिदे ॥ ९ ॥ स्नानं कुरुष्व द्रौणे त्वं मासमात्रं निरं
तरम् ॥ सुतमारणदोषात्त्वं सद्यः पूतो भविष्यसि ॥ ११० ॥ कुरुष्व वचनं शीघ्रं मम त्वं द्रोणनंदन ॥ एवमुक्तस्तदा द्रौणिर्व्यासेन परमर्षिणा
॥ ११ ॥ रामसेतुं समासाद्य धनुष्कोटिं पवित्रदाम् ॥ सस्नौ संकल्पपूर्वं तु मासमेकं निरन्तरम् ॥ १२ ॥ त्रिसंध्यं रामनाथं च सिषेवे स दिने
दिने ॥ ततस्त्रिंशद्दिने तोयस्नानाद्द्रोणात्मजस्तदा ॥ १३ ॥ जजाप च धनुष्कोट्यां मंत्रं पंचाक्षरं तदा ॥ अकार्षीदुपवासं च द्रोणपुत्रस्तु
तद्दिने ॥ १४ ॥ अकरोज्जागरं रात्रौ रामनाथस्य सन्निधौ ॥ अपरेद्युर्धनुष्कोटौ स्नात्वा संकल्पपूर्वकम् ॥ १५ ॥ सिषेवे रामनाथं च स्तुत्वा
भक्तिपुरःसरम् ॥ ननर्त पुरतः शं[1]भोरानंदाश्रुपरिप्लुतः ॥ १६ ॥ ततः प्रसन्नो भगवान्प्रादुरासीत्तदग्रतः ॥ दृष्ट्वा तत्र महादेवं तुष्टाव परमेश्वरम् ॥
॥ १७ ॥ ॥ द्रौणिरुवाच ॥ ॥ नमस्ते देवदेवेश करुणाकर शंकर ॥ आपदंबुधिमग्नानां पोतायितपदांबुज ॥ १८ ॥ महादेव कृपामूर्ते धूर्जटे
नीललोहित ॥ उमाकांत विरूपाक्ष चंद्रशेखर ते नमः ॥ १९ ॥ मृत्युंजय त्रिनेत्र त्वं पाहि मां कृपया दृशा ॥ पार्वतीपतये तुभ्यं त्रिपुरघ्नाय
शंभवे ॥१२०॥ पिनाकपाणये तुभ्यं त्र्यंबकाय नमोनमः ॥ अनंतादिमहानागहारभूषणभूषित ॥ २१ ॥ शूलपाणे नमस्तुभ्यं गंगाधर मृडाव्यय ॥
रक्ष मां कृपया देव पापसंघातपंजरात् ॥ इति स्तुतो महादेवो द्रौणिं प्रोवाच हर्षितः ॥ २२ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ सुतमारणदोषस्ते
धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ २३ ॥ अश्वत्थामन्विनष्टोऽभूद्वरं वरय सुव्रत ॥ मयि प्रसन्ने लोकेषु किमलभ्यं भवेन्नृणाम् ॥ २४ ॥ अतोऽभीष्टं
वृणीष्व त्वं मत्तो द्रोणात्मजाधुना ॥ इत्युक्तः शंभुना द्रौणिः प्राह तं परमेश्वरम् ॥ २५ ॥ तवाद्य दर्शनेनाहं कृतार्थोऽस्मि महेश्वरम् ॥ त्वद्दर्शन

---

[1] द्रौणिः–इ० पा० । [2] नमोऽस्तु ते–इ० पा० ।

मपुण्यानामलभ्यं जन्मकोटिभिः ॥ २६ ॥ अतो युष्मत्पदांभोजे निश्चला भक्तिरस्तु मे ॥ इममेव वरं देहि मह्यं शंभो नमोऽस्तु ते ॥२७॥ उक्त्वा
तथास्त्विति द्रौणिं देवदेवो महेश्वरः ॥ पश्यतो द्रोणपुत्रस्य तत्रैवांतरधीयत ॥२८॥ अश्वत्थामापि विप्रेंद्रा धूतपापो विनिर्मलः ॥ रामचंद्रधनुष्को
टौ स्नानमात्रेण तत्क्षणे ॥२९॥ धूतपापमिमं द्रौणिं सर्वे चापि महर्षयः ॥ शुद्धं प्रत्यग्रहीषुस्ते तदाप्रभृति निर्मलम् ॥१३०॥ एवं वः कथितं विप्रा
द्रौणिपापविमोक्षणम् ॥ रामचन्द्रधनुष्कोटिस्नानवैभवमात्रतः ॥३१॥ यः पठेदिममध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः ॥ स विधूयेह पापानि शिवलोके म
हीयते ॥ १३२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये धनुष्कोटिप्रशंसायामश्वत्थामसुप्तमारणदो
षशांतिवर्णनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ भूयोऽपि संप्रवक्ष्यामि धनुष्कोटेस्तु वैभवम् ॥ युष्माकमादरेणाहं नैमिषारण्यवा
सिनः ॥१॥ नंदोनाम महाराजः सोमवंशसमुद्भवः ॥ धर्मेण पालयामास सागरांतां धरामिमाम् ॥२॥ तस्य पुत्रः समभवद्धर्मगुप्त इति श्रुतः ॥ राज्य
रक्षाधुरं नंदो निजपुत्रे निधाय सः ॥३॥ जितेंद्रियो जिताहारः प्रविवेश तपोवनम् ॥ ताते तपोवनं याते धर्मगुप्ताभिधो नृपः ॥४॥ मेदिनीं पालया
मास धर्मज्ञो नीतितत्परः ॥ ईजे बहुविधैर्यज्ञैर्देवानिंद्रपुरोगमान् ॥ ५ ॥ ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं क्षेत्राणि च बहूनि सः ॥ सर्वे स्वधर्मनिरतास्तस्मिन्रा
जनि शासति ॥ ६ ॥ बभूवुर्नाभवन्पीडास्तस्मिंश्चोरादिसंभवाः ॥ कदाचिद्धर्मगुप्तोऽयमारूढस्तुरगोत्तमम् ॥ ७ ॥ वनं विवेश विप्रेंद्रा मृगयारसकौ
तुकी ॥ तमालतालहिंतालकुरवाकुलदिङ्मुखे ॥ ८ ॥ विचचार वने तस्मिन्सिंहव्याघ्रभयानके ॥ मत्तालिकुलसंनादसंमूर्छितदिगंतरे ॥ ९ ॥ पद्म
कल्हारकुमुदनीलोत्पलवनाकुलैः ॥ तटाकैरपि संपूर्णे तपस्विजनमंडिते ॥१०॥ तस्मिन्वने संचरतो धर्मगुप्तस्य भूपतेः ॥ अभूद्विभावरी विप्रास्त
मसावृतदिङ्मुखा ॥ ११ ॥ राजापि पश्चिमां संध्यामुपास्य नियमान्वितः ॥ जजाप तत्र च वने गायत्रीं वेदमातरम् ॥ १२ ॥ सिंहव्याघ्रादिभीत्या
स्मिन्वृक्षमेकं समास्थिते ॥ राजपुत्रे तदाभ्यागादृक्षः सिंहभयार्दितः ॥ १३ ॥ अन्वधावत तं ऋक्षमेकः सिंहो वनेचरः ॥ अनुद्रुतः स सिंहेन
ऋक्षो वृक्षमुपारुहत् ॥ १४ ॥ आरुह्य ऋक्षो वृक्षं तं ददर्श जगतीपतिम् ॥ वृक्षस्थितं महात्मानं महाबलपराक्रमम् ॥ १५ ॥ उवाच भूपतिं दृष्ट्वा
ऋक्षोयं वनगोचरः ॥ मा भीतिं कुरु राजेंद्र वत्स्यावो रजनीमिह ॥ १६ ॥ महासत्त्वो महाकायो महादंष्ट्रासमाकुलः ॥ वृक्षमूलं समायातः सिंहो
यमतिभीषणः ॥ १७ ॥ रात्र्यर्धं भज निद्रां त्वं रक्ष्यमाणो मयादितः ॥ ततः प्रसुप्तं मां रक्ष शर्वर्यर्धं महामते ॥ १८ ॥ इति तद्वाक्यमादाय सुप्ते
नंदसुते हरिः ॥ प्रोवाच ऋक्षं सुप्तोऽयं नृपश्च त्यज्यतामिति ॥ १९ ॥ तं सिंहमब्रवीदृक्षो धर्मज्ञो द्विजसत्तमाः ॥ भवान्धर्मं न जानीषे मृगराज

वनेचर ॥ २० ॥ विश्वासघातिनां लोके महाकष्टा भवंति हि ॥ न हि मित्रद्रुहां पापं नश्येद्यज्ञायुतैरपि ॥ २१ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां कथंचिन्निष्कृतिर्भवेत् ॥ विश्वस्तघातिनां पापं न नश्येज्जन्मकोटिभिः ॥ २२ ॥ नाहं मेरुं महाभारं मन्ये पंचास्य भूतले ॥ महाभारमिमं मन्ये लोके विश्वासघातकम् ॥ २३ ॥ एवमुक्तेऽथ ऋक्षेण सिंहस्तूष्णीमभूत्तदा ॥ धर्मगुप्ते प्रबुद्धे तु ऋक्षः सुष्वाप भूरुहे ॥२४॥ ततः सिंहोऽब्रवीद्भूपमेनमृक्षं त्यजस्व मे ॥ एवमुक्तेऽथ सिंहेन राजा सुप्तमशंकितः ॥२५॥ स्वांकन्यस्तशिरस्कं तमृक्षं तत्याज भूतले ॥ पात्यमानस्ततो राज्ञा नखालंबितपादपः ॥२६॥ ऋक्षः पुण्यवशाद्वृक्षान्न पपात महीतले ॥ स ऋक्षो नृपमभ्येत्य कोपाद्वाक्यमभाषत ॥२७॥ कामरूपधरो राजन्नहं भृगुकुलोद्भवः ॥ ध्यानकाष्ठाभिधो नाम्ना ऋक्षरूपमधारयम् ॥ २८ ॥ यस्मादनागसं सुप्तमत्याक्षीन्मां भवान्नृप ॥ मच्छापात्त्वमतः शीघ्रमुन्मत्तश्चर भूपते ॥ २९ ॥ इति शप्त्वा मुनिर्भूपं ततः सिंहमभाषत ॥ नृसिंहस्त्वं महायक्षः कुबेरसचिवः पुरा ॥३०॥ हिमवद्गिरिमासाद्य कदाचित्त्वं वधूसखः ॥ अज्ञानाद्गौतमाभ्याशे विहारमतनोर्मुदा ॥ ॥ ३१ ॥ गौतमोप्युटजाद्दैवात्समिदाहरणाय वै ॥ निर्गतस्त्वां विवसनं दृष्ट्वा शापमुदाहरत् ॥ ३२ ॥ यस्मान्ममाश्रमेऽद्य त्वं विवस्त्रः स्थितवानसि ॥ अतः सिंहत्वमद्यैव भविता ते न संशयः ॥ ३३ ॥ इति गौतमशापेन सिंहत्वमगमत्पुरा ॥ कुबेरसचिवो यक्षो भद्रनामा भवान्पुरा ॥ ॥ ३४ ॥ कुबेरो धर्मशीलो हि तद्भृत्याश्च तथैव हि ॥ अतः किमर्थं त्वं हंसि मामृषिं वनगोचरम् ॥ ३५ ॥ एतत्सर्वमहं ध्यानाज्जानामीह मृगाधिप ॥ इत्युक्ते ध्यानकाष्ठेन त्यक्त्वा सिंहत्वमाशु सः ॥ ३६ ॥ यक्षरूपं गतो दिव्यं कुबेरसचिवात्मकम् ॥ ध्यानकाष्ठमसावाह प्रांजलिः प्रणतो मुनिम् ॥ ३७ ॥ अद्य ज्ञातं मया सर्वं पूर्ववृत्तं महामुने ॥ गौतमः शापकाले मे शापांतमपि चोक्तवान् ॥ ३८ ॥ ध्यानकाष्ठे न संवाद ऋक्षरूपेण ते यदा ॥ तदा निर्धूय सिंहत्वं यक्षरूपमवाप्स्यसि ॥ ३९ ॥ इति मामब्रवीद्ब्रह्मन्गौतमो मुनिपुंगवः ॥ अद्य सिंहत्वनाशान्मे जानामि त्वां महामुने ॥ ४० ॥ ध्यानकाष्ठाभिधं शुद्धं कामरूपधरं सदा ॥ इत्युक्त्वा तं प्रणम्याथ ध्यानकाष्ठं स यक्षराट् ॥ ४१ ॥ विमानवरमारुह्य प्रययावलकापुरीम् ॥ तस्मिन्गते तु यक्षेशे ध्यानकाष्ठो महामुनिः ॥ ४२ ॥ अव्याहतेष्टगमनो यथेष्टः प्रययौ महीम् ॥ ध्यानकाष्ठे गते तस्मिन्कामरूपधरे मुनौ ॥ ४३ ॥ धर्मगुप्तो मुनेः शापादुन्मत्तः प्रययौ पुरीम् ॥ उन्मत्तरूपं तं दृष्ट्वा मंत्रिणस्तु नृपोत्तमम् ॥ ४४ ॥ पितुः सकाशमानिन्यू रेवातीरे मनोरमे ॥ तस्मै निवेदयामासुर्मतिभ्रंशं सुतस्य ते ॥ ४५ ॥ ज्ञात्वा तु पुत्रवृत्तांतं नन्दस्तस्य पिता तदा ॥ पुत्रमादाय तरसा

---

१ शाखान्यस्तशिरस्कम्—इ० पा० ।

जैमिनेरन्तिकं ययौ ॥ तस्मै निवेदयामास पुत्रवृत्तान्तमादितः ॥ ४६ ॥ भगवञ्जैमिने पुत्रो ममाद्योन्मत्ततां गतः ॥ ४७ ॥ अस्योन्मादविनाशाय
ब्रूह्युपायं महामुने ॥ इति पृष्टश्चिरं दध्यौ जैमिनिर्मुनिपुंगवः ॥ ४८ ॥ ध्यात्वा तु सुचिरं कालं नृपं नंदमथाब्रवीत् ॥ ध्यानकाष्ठस्य शापेन ह्युन्म
त्तस्ते सुतोऽभवत् ॥ ४९ ॥ तस्य शापस्य मोक्षार्थमुपायं प्रब्रवीमि ते ॥ दक्षिणांबुनिधौ सेतौ पुण्ये पापविनाशने ॥ ५० ॥ धनुष्कोटिरिति
ख्यातं तीर्थमस्ति महत्तरम् ॥ पवित्राणां पवित्रं च मंगलानां च मंगलम् ॥ ५१ ॥ श्रुतिसिद्धं महापुण्यं ब्रह्महत्यादिशोधकम् ॥ नीत्वा तत्र सुतं
तेऽद्य स्नापयस्व महीपते ॥ ५२ ॥ उन्मादस्तत्क्षणादेव तस्य नश्येन्न संशयः ॥ इत्युक्तस्तं प्रणम्यासौ जैमिनिं मुनिपुंगवम् ॥ ५३ ॥ नंदः पुत्रं
समादाय धनुष्कोटिं ययौ तदा ॥ तत्र च स्नापयामास पुत्रं नियमपूर्वकम् ॥ ५४ ॥ स्नानमात्रात्ततः सद्यो नष्टोन्मादोऽभवत्सुतः ॥ स्वयं सस्नौ स
नन्दोपि धनुष्कोटौ सभक्तिकम् ॥ ५५ ॥ उषित्वा दिनमेकं तु सपुत्रस्तु पिता तदा ॥ सेवित्वा रामनाथं च सांबमूर्तिं घृणानिधिम ॥ ५६ ॥
पुत्रमापृच्छय नंदस्तं प्रययौ तपसे वनम् ॥ गते पितरि पुत्रोऽपि धर्मगुप्तो नृपो द्विजाः ॥ ५७ ॥ प्रददौ रामनाथाय बहुवित्तानि भक्तितः ॥ ब्राह्म
णेभ्यो धनं धान्यं क्षेत्राणि च ददौ तदा ॥ ५८ ॥ प्रययौ मंत्रिभिः सार्धं स्वां पुरीं तदनंतरम् ॥ धर्मेण पालयामास राज्यं निहतकण्टकम् ॥५९॥
पितृपैतामहं विप्रा धर्मगुप्तोऽतिधार्मिकः ॥ उन्मादैरप्यपस्मारैर्ग्रहैर्दुष्टैश्च ये नराः ॥ ६० ॥ ग्रस्ता भवंति विप्रेंद्रास्तेऽपि चात्र निमज्जनात् ॥ धनु
ष्कोटौ विमुक्ताः स्युः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ ६१ ॥ परित्यज्य धनुष्कोटिं तीर्थमन्यद्व्रजेत्तु यः ॥ सिद्धं स गोपयस्त्यक्त्वा स्नुहीक्षीरं प्रयाचते ॥
॥ ६२ ॥ धनुष्कोटिर्धनुष्कोटिर्धनुष्कोटिरिति द्विजाः ॥ त्रिः पठन्तो नरा ये तु यत्र क्वापि जलाशये ॥ ६३ ॥ स्नांति सर्वे नरास्ते वै यास्यंति
ब्रह्मणः पदम् ॥ एवं वः कथिता विप्रा धर्मगुप्तकथा शुभा ॥ ६४ ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण ब्रह्महत्या विनश्यति ॥ स्वर्णस्तेयादयश्चान्ये नश्येयुः
पापसंचयाः ॥ ६५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये धनुष्कोटिप्रशंसायां धर्मगुप्तोन्मा
दविमोक्षणवर्णनंनाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ भूयोऽप्यहं प्रवक्ष्यामि धनुष्कोटेस्तु वैभवम् ॥ अत्यद्भुततरं गुह्यं
सर्वलोकैकपावनम् ॥ १ ॥ पुरा परावसुर्नाम ब्राह्मणो वेदवित्तमः ॥ अज्ञानात्पितरं हत्वा ब्रह्महत्यामवाप्तवान् ॥ सोऽपि स्नात्वा धनुष्कोटौ तद्दोषा
न्मुमुचे क्षणात् ॥ २ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ पितरं हतवान्पूर्वं कथं सूत परावसुः ॥ ३ ॥ कथं वा धनुषः कोटौ मुक्तिस्तस्याप्यभून्मुने ॥
एतन्नः श्रद्दधानांनां विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥ ४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ आसीद्राजा बृहद्द्युम्नश्चक्रवर्ती महाबलः ॥ धर्मेण पालयामास सागरांतां

वसुन्धराम् ॥ ५ ॥ अयजत्सत्रयागेन देवानिंद्रपुरोगमान् ॥ याजकस्तस्य रैभ्योऽभूद्विद्वान्परमधार्मिकः ॥ ६ ॥ आस्तां पुत्रावुभौ तस्याप्यर्वावसु परावसू ॥ षडंगवेदविदुषौ श्रौतस्मार्तेषु कोविदौ ॥७॥ काणादे जैमिनीये च सांख्ये वैयासिके तथा ॥ गौतमे योगशास्त्रे च पाणिनीये च कोविदौ ॥८॥ मन्वादिस्मृतिनिष्णातौ सर्वशास्त्रविशारदौ ॥ सत्रयागे सहायार्थं बृहद्द्युम्नेन याचितौ ॥९॥ भ्रातरौ समनुज्ञातौ पित्रा रैभ्येण जग्मतुः ॥ बृहद्द्युम्नस्य सत्रं तावश्विनाविव रूपिणौ ॥१०॥ अतिष्ठदाश्रमे रैभ्यः स्नुषया ज्येष्ठया सह ॥ तौ गत्वा भ्रातरौ तत्र राज्ञः सत्रमनुत्तमम्॥११॥ याजयामासतुः सत्रे बृहद्द्युम्नं महीपतिम् ॥ नाभवत्स्खलनं भ्रात्रोः सत्रे सांगेषु कर्मसु ॥ १२ ॥ सत्रे संतन्यमानेऽस्मिन्बृहद्द्युम्नस्य भूपतेः ॥ मुनयोभ्यागमन्सर्वे राज्ञाहूता निरीक्षितुम् ॥१३॥ वसिष्ठो गौतमश्चात्रिर्जाबालिरथ कश्यपः ॥ क्रतुर्दक्षः पुलस्त्यश्च पुलहो नारदो मुनिः ॥ १४ ॥ मार्कंडेयः शतानंदो विश्वामित्रः पराशरः ॥ भृगुः कुत्सोऽथ वाल्मीकिर्व्यासधौम्यादयोऽपरे ॥ १५ ॥ शिष्यैः प्रशिष्यैर्बहुभिरसंख्यातैः समावृताः ॥ तानागतान्समालोक्य बृहद्द्युम्नो महीपतिः ॥ १६ ॥ अर्घ्यादिना मुनीन्सर्वान्पूजयामास सादरम् ॥ नानादिग्भ्यः समायाताश्चतुरंगबलैर्युताः ॥ १७ ॥ उपदासहिता भूपास्सत्रं वीक्षितुमादरात् ॥ वैश्याः शूद्रास्तथा वर्णाश्चत्वरोऽपि समागताः ॥ १८ ॥ वर्णिनोऽथ गृहस्थाश्च वानप्रस्थाश्च भिक्षवः ॥ सत्रं निरीक्षितुं तस्य बृहद्द्युम्नस्य चाययुः ॥ १९ ॥ तान्सर्वान्पूजयामास यथार्हं राजसत्तमः ॥ ददौ चान्नानि सर्वेभ्यो घृतसूपादिकांस्तथा ॥ २० ॥ वस्त्राणि च सुवर्णानि हाररत्नान्यनेकशः ॥ एवं सत्कारयामास राजा सत्रे समागतान् ॥ २१ ॥ रैभ्यपुत्रौ तदा विप्रा अर्वावसुपरावसू ॥ अध्वरादीनि कर्माणि चक्रतुः स्खलितं विना ॥ २२ ॥ तद्दृष्ट्वा मुनयस्सर्वे कौशलं रैभ्यपुत्रयोः ॥ श्लाघंते सशिरःकम्पं वसिष्ठप्रमुखास्तदा ॥ २३ ॥ कर्माणि कानि चित्तत्र कारयित्वा परावसुः ॥ तृतीयसवनस्यांते गृहकृत्यं निरीक्षितुम् ॥ २४ ॥ प्रययौ स्वाश्रमं सायं विनैवार्वावसुं द्विजाः ॥ तस्मिन्नवसरे रैभ्यं कृष्णाजिनसमावृतम् ॥ २५ ॥ वने चरंतं पितरं दृष्ट्वा स [1]मृगशंकया ॥ निद्राकलुषितो रात्रावंधे तमसि संकुले ॥ २६ ॥ आत्मानं हंतुमायाति [2]मृगोऽयमिति चिंतयन् ॥ जघान पितरं सोऽयं महारण्ये परावसुः ॥ २७ ॥ रिरक्षुणा शरीरं स्वं तेनाकामनया पिता ॥ रजन्यां हिंसितो विप्रा महापातककारिणा ॥ २८ ॥ अंतिकं स समागत्य व्यलोकयत तं हतम् ॥ ज्ञात्वा स्वपितरं रात्रौ शुशोच व्यथितेंद्रियः ॥ ॥ २९ ॥ प्रेतकार्यं ततः कृत्वा पितुः सर्वं परावसुः ॥ भूयोपि नृपतेः सत्रं परावसुरुपाययौ ॥ ३० ॥ स्वचेष्टितं तु तत्सर्वमनुजाय ततोऽब्रवीत् ॥

---

[1] व्याघ्रशंकया–इ० पा० ।   [2] व्याघ्र–इ०पा० ।

मृतं स्वपितरं श्रुत्वा सोऽपि शोकाकुलोऽभवत् ॥ ३१ ॥ ज्येष्ठोऽनुजं ततः प्राह वचनं द्विजसत्तमाः ॥ महत्सत्रं समारब्धं बृहद्द्युम्नस्य भूपतेः ॥
॥ ३२ ॥ वोढ्रुत्वशक्तिर्नास्त्यस्य कर्मणो बालकस्य ते ॥ जनकश्च हतो रात्रौ मयापि मृगशंकया ॥ ३३ ॥ प्रायश्चित्तं च कर्तव्यं ब्रह्महत्या
विशुद्धये ॥ मदर्थं व्रतचर्यां त्वं चर तात कनिष्ठक ॥ ३४ ॥ एकाकी धुरमुद्वोढुं शक्तोऽहं सत्रकर्मणः ॥ अर्वावसुरिति प्रोक्तो ज्येष्ठेन स तमभ्य
धात् ॥ ३५ ॥ तथा भवत्वहं ज्येष्ठ चरिष्ये व्रतमुत्तमम् ॥ ब्रह्महत्याविशुद्ध्यर्थं त्वं सत्रधुरमावह ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वा सोनुऽजो ज्येष्ठं तस्मात्सत्राद्वि
निर्ययौ ॥ कारयामास कर्माणि ज्येष्ठस्तस्मिन्गते क्रतौ ॥ ३७ ॥ द्वादशाब्दं कनिष्ठोपि ब्रह्महत्याव्रतं द्विजाः ॥ चरित्वा सत्रयागेऽस्मिन्नाजगाम
पुनर्मुदा ॥ ३८ ॥ तं दृष्ट्वा भ्रातरं ज्येष्ठो बृहद्द्युम्नमुवाच ह ॥ अयं ते ब्रह्महा सत्रमर्वावसुरुपागतः ॥ ३९ ॥ एनमुत्सारयाशु त्वमस्मात्सत्रान्नृपो
त्तम ॥ अन्यथा सत्रयागस्य फलहानिर्भविष्यति ॥ ४० ॥ इतीरितः स स्वप्रेष्यैर्यागात्तमुदवासयत् ॥ उद्वास्यमानो राजानमर्वावसुरथाब्रवीत् ॥
॥ ४१ ॥ न मया ब्रह्महत्येयं बृहद्द्युम्न कृतानघ ॥ किन्तु ज्येष्ठेन मे सा हि ब्रह्महत्या कृता विभो ॥ ४२ ॥ ब्रह्महत्याव्रतं चीर्णं तदर्थं च मया
धुना ॥ एवमुक्तोपि राजासौ वचसा स परावसोः ॥ ४३ ॥ अर्वावसुं निजात्सत्रादुदवासयदाशु वै ॥ धिक्कृतो ब्राह्मणैश्चायं ययौ तूष्णीं वनं
तदा ॥ ४४ ॥ मुनिवृन्दसमाकीर्णं तपोवनमुपेत्य सः ॥ अर्वावसुस्तपश्चक्रे देवैरपि सुदुष्करम् ॥ ४५ ॥ तपः कुर्वंस्तथादित्यमुपतस्थे समा
हितः ॥ मूर्तिमांस्तपसा तस्य महताऽदुष्टधीः स्वयम् ॥ ४६ ॥ आविरासीत्स्वया दीप्त्या भासयञ्जगतीतलम् ॥ कर्मसाक्षी जगच्चक्षुर्भास्करो
देवताग्रणीः ॥ ४७ ॥ अविर्बभूवुर्देवाश्च पुरस्कृत्य शचीपतिम् ॥ इन्द्रादयस्ततो देवाः प्रोचुरर्वावसुं द्विजाः ॥४८॥ अर्वावसो त्वं प्रवरस्तपसा ब्रह्म
चर्यतः ॥ आचारेण श्रुतेनापि वेदशास्त्रादिशिक्षया ॥ ४९ ॥ निराकृतोवमानेन त्वं परावसुना बहु ॥ तथापि क्षमया युक्तो न कुप्यति
भवान्यतः ॥ ५० ॥ यस्माज्ज्येष्ठोऽवधीत्तातं न हिंसीस्त्वं महामते ॥ ब्रह्महत्याव्रतं यस्मात्तदर्थं चरितं त्वया ॥ ५१ ॥ अतः स्वीकुर्म
हे त्वां तु पराकुर्मः परावसुम् ॥ उक्त्वैवं बलभिन्मुख्याः सर्वे च त्रिदिवालयाः ॥ ५२ ॥ तं ते प्रवरयामासुर्निरासुश्च परावसुम् ॥ पुनरिंद्रादयो
देवाः पुरोधाय दिवाकरम् ॥ ५३ ॥ अर्वावसुं प्रोचुरिदं वरं त्वं वरयेति वै ॥ स चापि प्रार्थयामास जनकस्योत्थितिं पुनः ॥ ५४ ॥ वधे चास्मरणं
देवानात्मनो जनकस्य वै ॥ तथास्त्विति सुराः प्रोचुः पुनरूचुरिदं वचः ॥ ५५ ॥ वरं चान्यं प्रदास्यामो वरय त्वं महामते ॥ एवमुक्तः सुरैः
सोयमर्वावसुरभाषत ॥ ५६ ॥ मम भ्रातुरदुष्टत्वं भवतु त्रिदशालयाः ॥ अर्वावसोर्वचः श्रुत्वा त्रिदशाः पुनरब्रुवन् ॥ ५७ ॥ ब्राह्मणस्य पितुर्वा

तान्महान्दोषः परावसोः ॥ न ह्यन्यकृतपापस्य परेणानुष्ठितेन वै ॥५८॥ प्रायश्चित्तेन शांतिः स्यान्महापातकपंचके ॥ पितुर्ब्राह्मणहंतुस्तु सुतरां ना
स्ति निष्कृतिः॥५९॥आत्मनानुष्ठितेनापि व्रतेन न हि दुष्कृतिः॥परावसोस्तव भ्रातुरतो नैवास्तिनिष्कृतिः ॥६०॥ अतोऽस्माभिरदुष्टत्वमस्मै दातुं
नशक्यते ॥ अर्वावसुः पुनःप्राह देवानिंद्रपुरोगमान्॥६१॥ तथापि युष्मन्माहात्म्यात्प्रसादाद्भवतां तथा॥पितुर्ब्राह्मणहंतुर्मे भ्रातुस्त्रिदशसत्तमाः॥६२॥
यथा स्यान्निष्कृतिर्ब्रूत तथैव कृपया युताः ॥ एवमर्वावसोः श्रुत्वा वचस्ते त्रिदशालयाः ॥ ६३ ॥ ध्यात्वा तु सुचिरं कालं विनिश्चित्येदमब्रुवन् ॥
उपायं ते प्रवक्ष्यामस्तत्पातकनिवारणम् ॥६४॥ दक्षिणांबुनिधौ पुण्ये रामसेतौ विमुक्तिदे ॥ धनुष्कोटिरिति ख्यातं तीर्थमस्ति विमुक्तिदम् ॥ ६५ ॥
ब्रह्महत्यासुरापानस्वर्णस्तेयविनाशनम् ॥ गुरुतल्पगसंसर्गदोषाणामपि नाशनम् ॥ ६६ ॥ अकामेनापि यः स्नायादपवर्गफलप्रदम् ॥ दुस्वप्ननाशनं
धन्यं नरकक्लेशनाशनम् ॥ ६७ ॥ कैलासादिपदप्राप्तिकारणं परमार्थदम् ॥ सर्वकाममिदं पुंसामृणदारिद्र्यनाशनम् ॥ ६८ ॥ धनुष्कोटिर्धनु
ष्कोटिर्धनुष्कोटिरितीरणात् ॥ स्वर्गापवर्गदं पुंसां महापुण्यफलप्रदम् ॥ ६९ ॥ तत्र गत्वा तव भ्राता स्नायाद्यदि परावसुः ॥ तत्क्षणादेव ते ज्येष्ठो
मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ ७० ॥ इदं रहस्यं सुमहत्प्रायश्चित्तमुदीरितम् ॥ उक्त्वेत्यर्वावसुं देवाः प्रययुः स्वपुरीं प्रति ॥ ७१ ॥ तत अर्वावसुर्ज्येष्ठं
समादाय परावसुम् ॥ रामचन्द्रधनुष्कोटिं प्रययौ मुक्तिदायिनीम् ॥ ७२ ॥ सेतौ संकल्पमुक्त्वा तु नियमेन परावसुः ॥ सह भ्रात्रा धनुष्कोटौ
सस्नौ पातकशुद्धये ॥ ७३ ॥ स्नात्वोत्थितं धनुष्कोटौ तं प्रोवाचाशरीरिणी ॥ परावसो विनष्टा ते पितुर्ब्राह्मणघातजा ॥ ७४ ॥ ब्रह्महत्या महा
घोरा नरकक्लेशकारिणी ॥ इत्युक्त्वा विररामाथ सापि वागशरीरिणी ॥ ७५ ॥ परावसुस्तदा विप्राः कनिष्ठेन समन्वितः ॥ रामचन्द्रधनुष्कोटिं
प्रणम्य च सभक्तिकम् ॥ ७६ ॥ रामनाथं महादेवं नत्वा भक्तिपुरःसरम् ॥ विमुक्तपातको विप्राः प्रययौ पितुराश्रमम् ॥ ७७ ॥ मृत्वोत्थित
स्तदा रैभ्यो दृष्ट्वा पुत्रौ समागतौ ॥ संतुष्टहृदयो ह्यास्ते पुत्राभ्यां स्वाश्रमे तदा ॥ ७८ ॥ रामचन्द्रधनुष्कोटौ स्नानेन हतपातकम् ॥ एनं
परावसुं सर्वे स्वीचक्रुर्मुनयस्तदा ॥ ७९ ॥ एवं परावसोरुक्तं ब्रह्महत्याविमोक्षणम् ॥ स्नानमात्राद्धनुष्कोटौ युष्माकं मुनिपुंगवाः ॥ ८० ॥ सुरा
पानादयो विप्रा नश्यंत्येवात्र मज्जनात् ॥ सत्यंसत्यं पुनः सत्यमुद्धृत्य भुजमुच्यते ॥ ८१ ॥ महापातकसंघाश्च नश्येयुर्मज्जनादिह ॥
य इमं पठतेऽध्यायं ब्रह्महत्याविमोक्षणम् ॥ ८२ ॥ ब्रह्महत्या विनश्येत तत्क्षणान्नास्ति संशयः ॥ सुरापानादयोऽप्यस्य शांतिं गच्छेयुरं

जसा ॥ ८३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये धनुष्कोटिप्रशंसायां परावसोर्ब्रह्महत्याविमो
क्षणंनामत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ इतिहासं पुनर्वक्ष्ये धनुष्कोटिप्रशंसनम् ॥ सृगालस्य च संवादं वानरस्य च सत्तमाः
॥१॥ सृगालवानरौ पूर्वमास्तां जातिस्मरावुभौ॥ पुरापि मानुषे भावे सखायौ[1] तौ बभूवतुः॥२॥अन्यां योनिं समापन्नौ सार्गालीं वरानीं तथा ॥ सख्यं
समीयतुरुभौ सृगालो वानरो द्विजाः ॥ ३ ॥ कदाचिद्रुद्रभूमिष्ठं सृगालं वानरोऽब्रवीत् ॥ श्मशानमध्ये संप्रेक्ष्य पूर्वजातिमनुस्मरन् ॥ ४ ॥ ॥ वानर
उवाच ॥ ॥ सृगाल पातकं पूर्वं किमकार्षीः सुदारुणम् ॥ यस्त्वं श्मशाने मृतकान्पूतिगंधांश्च कुत्सितान् ॥ अत्सीत्युक्तोऽथ कपिना सृगालस्तमभा
षत ॥ ५ ॥ ॥ सृगाल उवाच ॥ ॥ अहं पूर्वभवे ह्यासं ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ ६ ॥ वेदशर्माभिधो[2] विद्वान्सर्वकर्मकलापवित् ॥ ब्राह्मणाय प्रतिश्रुत्य
न मया तत्र जन्मनि ॥ ७ ॥ कपे धनं तदा दत्तं सृगालोऽहं ततोऽभवम् ॥ तस्मादेवंविधं भक्ष्यं भक्षयाम्यतिकुत्सितम् ॥ ८ ॥ प्रतिश्रुत्य दुरात्मानो
न प्रयच्छंति ये नराः ॥ कपे सृगालयोनिं ते प्राप्नुवंत्यतिकुत्सिताम् ॥ ९ ॥ यो न दद्यात्प्रतिश्रुत्य स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ सर्वाशास्तस्य नष्टाः
स्युः षंढस्येव प्रजोद्भवः ॥ १० ॥ प्रतिश्रुत्याप्रदाने तु ब्राह्मणाय प्लवंगम ॥ दशजन्मार्जितं पुण्यं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ११ ॥ प्रतिश्रुत्याप्रदानेन
यत्पापमुपजायते ॥ नाश्वमेधशतेनापि तत्पापं परिशुध्यति ॥ १२ ॥ न जानेहमिदं पापं कदा नष्टं भवेदिति ॥ तस्मात्प्रतिश्रुतं द्रव्यं[3] दातव्यं
विदुषा सदा ॥ १३ ॥ प्रतिश्रुत्याप्रदानेन सृगालो भवति ध्रुवम् ॥ तस्मात्प्राज्ञेन विदुषा दातव्यं हि प्रतिश्रुतम् ॥ १४ ॥ इत्युक्त्वा स सृगालस्तं
वानरं पुनरब्रवीत् ॥ भवता किं कृतं पापं येन वानरतामगात् ॥ १५ ॥ अनागसो वनचरान्पक्षिणो हिंसि वानर ॥ तत्पातकं वदस्वाद्य वान
रत्वप्रदं मम ॥ इत्युक्तः स सृगालेन सृगालं वानरोऽब्रवीत् ॥ १६ ॥ ॥ वानर उवाच ॥ ॥ पुरा जन्मन्यहं विप्रो वेदनाथ इति स्मृतः ॥
॥ १७ ॥ विश्वनाथो मम पिता ममांबा कमलालया ॥ सृगाल सख्यमभवदावयोः प्राग्भवेऽपि हि ॥ १८ ॥ त्वं न जानासि तत्सर्वं वेद्म्यहं पुण्य
गौरवात् ॥ तपसाराध्य गिरिशं तत्प्रसादात्पुरा मम ॥ १९ ॥ अतीतभाविविज्ञानमस्ति जन्मांतरेऽपि च ॥ गोमायो तद्भवे शाकं ब्राह्मणस्य हृतं
मया ॥ २० ॥ तत्पापाद्वानरो[4] जातो नरकानुभवादनु ॥ नाहर्तव्यं विप्रधनं हरणान्नरकं भवेत् ॥ २१ ॥ अनंतरं वानरत्वं भविष्यति न संशयः ॥

---

१ सहायौ–इ॰ पा॰ । २ देवशर्माभिधः–इ॰ पा॰ । ३ कान्तम्–इ॰ पा॰ । ४ तेनाहम्–इ॰ पा॰ ।

तस्मान्न ब्राह्मणस्वं तु हर्तव्यं विदुषा सदा ॥ २२ ॥ ब्रह्मस्वहरणात्पापमधिकं नैव विद्यते ॥ पीतवंतं विषं हंति ब्रह्मस्वं सकुलं दहेत् ॥ २३ ॥ ब्रह्मस्वहरणात्पापी कुंभीपाकेषु पच्यते ॥ पश्चान्नरकशेषेण वानरीं योनिमश्नुते ॥ २४ ॥ विप्रद्रव्यं न हर्तव्यं क्षंतव्यं तेष्वतः सदा ॥ बाला दरिद्राः कृपणा वेदशास्त्रादिवर्जिताः ॥ २५ ॥ ब्राह्मणा नावमंतव्याः क्रुद्धाश्चेदनलोपमाः ॥ अतीतानागतं ज्ञानं सृगालाखिलमस्ति मे ॥ २६ ॥ ज्ञानमस्ति न मे त्वेकमेतत्पापविशोधनम्॥ जातिस्मरोऽपि हि भवान्भावि कार्यं न बुध्यते ॥ २७ ॥ अतीतेष्वपि किंचिज्ज्ञः प्रतिबंधवशाद्भवान् ॥ अतो भवान्न जानीते भाव्यतीतं तथाखिलम् ॥ २८ ॥ कियत्कालं सृगालातो भुक्ता व्यसनमीदृशम् ॥ आवयोरस्य पापस्य को वा मोचयिता भवेत् ॥ ॥ २९ ॥ एवं प्रब्रुवतोस्तत्र प्लवंगमसृगालयोः॥ यदृच्छया दैवयोगात्पूर्वपुण्यवशाद्द्विजाः ॥३०॥ आययौ स महातेजाः सिंधुद्वीपाह्वयो मुनिः॥ भस्मोद्धूलितसर्वांगस्त्रिपुंड्रांकितमस्तकः ॥ ३१ ॥ रुद्राक्षमालाभरणः शिवनामानि कीर्तयन् ॥ सृगालवानरौ दृष्ट्वा सिंधुद्वीपाभिधं मुनिम् ॥ प्रणम्य मुदितौ भूत्वा पप्रच्छतुरिदं तदा ॥ ३२ ॥ ॥ सृगाल वानरावूचतुः ॥ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ सिंधुद्वीप महामुने ॥ ३३ ॥ आवां रक्ष कृपादृष्ट्या विलोकय मुहुर्मुदा ॥ कपित्वं च सृगालत्वमावयोर्येन नश्यति ॥ ३४ ॥ तमुपायं वदस्वाद्य त्वं हि पुण्यवतां वरः ॥ अनाथान्कृपणानज्ञान्बालान्रोगातुराञ्जनान् ॥ ३५ ॥ रक्षंति साधवो नित्यं कृपया निरपेक्षकाः ॥ ताभ्यामितीरितः प्राज्ञः सिंधुद्वीपो महामुनिः ॥ प्राह तौ कपिगोमायू ध्यात्वा तु मनसा चिरम् ॥ ३६ ॥ ॥ सिंधुद्वीप उवाच ॥ ॥ जानाम्यहं युवां सम्यग्घे सृगालप्लवंगमौ ॥ ३७ ॥ सृगाल प्राग्भवे त्वं वै वेदशर्माभिधो द्विजः ॥ ब्राह्मणाय प्रतिश्रुत्य धान्यानामाढकं त्वया ॥ ३८ ॥ न दत्तं तेन पापेन सार्गालीं योनिमाप्तवान् ॥ त्वं च वानर पूर्वस्मिन्वेदनाथाभिधो द्विजः ॥ ३९ ॥ ब्राह्मणस्य गृहाच्छाकं हृतं चौर्यात्त्वया ततः ॥ प्राप्तोसि वानरीं योनिं सर्वपक्षिभयंकरीम् ॥ ४० ॥ युवयोः पापशांत्यर्थमुपायं प्रवदाम्यहम् ॥ दक्षिणांबुनिधौ रामधनुष्कोटौ युवाम[1]रम् ॥ ४१ ॥ गत्वात्र कुरुतं स्नानं तेन पापाद्विमोक्ष्यथः ॥ पुरा किरातीसंसर्गात्सुमतिर्ब्राह्मणः सुराम् ॥ पीतवान्त्स धनुष्कोटौ स्नात्वा पापाद्विमोचितः ॥ ४२ ॥ ॥ सृगाल वानरावूचतुः ॥ ॥ सुमतिः कस्य पुत्रोऽसौ कथं च स सुरां पपौ ॥ ४३ ॥ कथं किरात्यां सक्तोऽभूत्सिधुद्वीप महामते ॥ आवयोर्विस्तरादेतद्वद त्वं कृपायाधुना ॥ ४४ ॥ ॥ सिंधुद्वीप उवाच ॥ ॥ महाराष्ट्राभिधे देशे ब्राह्मणः कश्चिदास्तिकः ॥ यज्ञदेव इति

---

[1] अरम्—क्षिप्रम् शीघ्रम्—इत्यर्थः ।

ख्यातो वेदवेदांगपारगः ॥ ४५ ॥ दयालुरातिथेयश्च शिवनारायणार्चकः ॥ सुमतिर्नाम पुत्रोऽभूद्यज्ञदेवस्य तस्य वै ॥ ४६ ॥ पितरौ स परित्यज्य
भार्यामपि पतिव्रताम् ॥ प्रययावुत्कले देशे विटगोष्ठीपरायणः ॥ ४७ ॥ काचित्किराती तद्देशे वसन्ती युवमोहिनी ॥ यूनां समस्तद्रव्याणि
प्रलोभ्य जगृहे चिरम् ॥ ४८ ॥ तस्या गृहं स प्रययौ सुमतिर्ब्राह्मणाधमः ॥ सुमतिं सा न जग्राह किराती निर्धनं द्विजम् ॥ ४९ ॥ तया
त्यक्तोऽथ सुमतिस्तत्संयोगैकतत्परः ॥ इतस्ततश्चोरयित्वा बहुद्रव्याणि संततम् ॥ ५० ॥ दत्त्वा तया चिरं रेमे तद्गृहे बुभुजे च सः ॥ एकेन चषके
णासौ तया सह सुरां पपौ ॥ ५१ ॥ एवं स बहुकालं वै रममाणस्तया सह ॥ पितरौ निजपत्नीं च नास्मरद्विषयातुरः ॥ ५२ ॥ स कदाचित्कि
रातैस्तु चौर्यं कर्तुं ययौ सह ॥ द्रव्यं हर्तुं किरातास्ते लाटानां विषयं ययुः ॥५३॥ विप्रस्य कस्यचिद्गेहे सोऽपि कैरातवेषधृक् ॥ ययौ चोरयितुं द्रव्यं
साहसी खड्गहस्तवान् ॥ ५४ ॥ तद्गृहस्वामिनं विप्रं हत्वा खड्गेन साहसी ॥ समादाय बहु द्रव्यं किरातीभवनं ययौ ॥ ५५ ॥ तं यांतमनुयाति स्म
ब्रह्महत्या भयंकरी ॥ नीलवस्त्रधरा भीमा भृशं रक्तशिरोरुहा ॥ ५६ ॥ गर्जंती साट्टहासं सा कंपयन्ती च रोदसी ॥ अनुद्रुतस्तया सोऽयं बभ्राम
जगतीतले ॥ ५७ ॥ एवं भ्रमन्भुवं सर्वां कदाचित्सुमतिः स्वयम् ॥ स्वं ग्रामं प्रययौ भीत्या हे सृगालप्लवंगमौ ॥ ५८ ॥ अनुद्रुतस्तया भीतः
प्रययौ स्वगृहं प्रति ॥ ब्रह्महत्याप्यनुद्रुत्य तेन साकं गृहं ययौ ॥ ५९ ॥ पितरं रक्ष रक्षेति सुमतिः शरणं ययौ ॥ मा भैषीरिति तं प्रोच्य पिता रक्षि
तुमुद्यतः ॥ तदानीं ब्रह्महत्येयं तत्तातं प्रत्यभाषत ॥ ६० ॥ ॥ ब्रह्महत्योवाच ॥ ॥ मैनं त्वं प्रतिगृह्णीष्व यज्ञदेव द्विजोत्तम ॥ ६१ ॥ असौ
सुरापी स्तेयी च ब्रह्महा चातिपातकी ॥ मातृद्रोही पितृद्रोही भार्यात्यागी च पापकृत् ॥ ६२ ॥ किरातीसंगदुष्टश्च नैनं मुञ्चाम्यहं द्विज ॥ गृह्णासि
चेदिमं विप्र महापातकिनं सुतम् ॥ ६३ ॥ त्वद्भार्यामस्य भार्यां च त्वां च पुत्रमिमं द्विज ॥ भक्षयिष्यामि वंशं च तस्मान्मुञ्च सुतं त्विमम् ॥
॥ ६४ ॥ इमं त्यजसि चेत्पुत्रं युष्मान्मोक्ष्यामि सांप्रतम् ॥ नैकस्यार्थे कुलं हन्तुमर्हसि त्वं महामते ॥ इत्युक्तः स तया तत्र यज्ञदेवोऽब्रवीच्च
ताम् ॥ ६५ ॥ ॥ यज्ञदेव उवाच ॥ ॥ बाधते मां सुतस्नेहः कथमेनं परित्यजे ॥ ब्रह्महत्या तदाकर्ण्य द्विजोक्तं तमभाषत ॥ ६६ ॥ ॥ ब्रह्मह
त्योवाच ॥ ॥ अयं हि पतितोऽभूत्ते वर्णाश्रमबहिष्कृतः ॥ ६७ ॥ पुत्रेऽस्मिन्मा कुरु स्नेहं निंदितं तस्य दर्शनम् ॥ इत्युक्त्वा ब्रह्महत्या सा यज्ञदे
वस्य पश्यतः ॥ ६८ ॥ तलेन प्रजहारास्य पुत्रं सुमतिनामकम् ॥ रुरोद तात तातेति पितरं प्रब्रुवन्मुहुः ॥ ६९ ॥ रुरुदुर्जनको माता भार्यापि

---

१ विप्राणाम्–इ०पा० ।

सुमतेस्तदा ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र दुर्वासाः शंकरांशजः ॥ ७० ॥ दिष्ट्या समाययौ योगी हे सृगालप्लवंगमौ ॥ यज्ञदेवोऽथ तं दृष्ट्वा मुनिं रुद्रावतारकम् ॥ श्रुत्वा प्रणम्य शरणं ययाचे पुत्रकारणात् ॥ ७१ ॥ ॥ पितोवाच ॥ ॥ दुर्वासस्त्वं महायोगी साक्षाद्वै शंकरांशजः ॥ ७२ ॥ त्वद्दर्शनमपुण्यानां भविता न कदाचन ॥ ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी चाभूत्सुतो मम ॥ ७३ ॥ एनं प्रहर्तुमायाता ब्रह्महत्या विवर्तते ॥ भूयाद्यथा मे पुत्रोऽयं महापातकमोचितः ॥ ७४ ॥ घोरा च ब्रह्महत्येयं यथा शीघ्रं लयं व्रजेत् ॥ तमुपायं वदस्वाद्य मम पुत्रे दयां कुरु ॥ ७५ ॥ अयमेव हि पुत्रो मे नान्योऽस्ति तनयो मुने ॥ अस्मिन्मृते तु वंशो मे समुच्छिद्येत्समूलतः ॥ ७६ ॥ ततः पितृभ्यः पिंडानां दातापि न भवेद्ध्रुवम् ॥ अतः कृपां कुरुष्व त्वमस्मासु भगवन्मुने ॥ ७७ ॥ इत्युक्तः स तदोवाच दुर्वासाः शंकरांशजः ॥ ध्यात्वा तु सुचिरं कालं यज्ञदेवं द्विजोत्तमम् ॥ ७८ ॥ ॥ दुर्वासा उवाच ॥ ॥ यज्ञदेव कृतं पापमतिक्रूरं सुतेन ते ॥ नास्य पापस्य शांतिः स्यात्प्रायश्चित्तायुतैरपि ॥ ७९ ॥ अथापि ते सुतस्याहमस्य पापस्य शांतये ॥ प्रायश्चित्तं वदिष्यामि शृणु नान्यमना द्विज ॥ ८० ॥ श्रीरामधनुषः कोटौ दक्षिणे सलिलार्णवे ॥ स्नाति चेत्तव पुत्रोऽयं पातकान्मोक्ष्यते क्षणात् ॥ ८१ ॥ दुर्विनीताभिधो विप्रो यत्र स्नानाद्द्विजोत्तम ॥ गुरुस्त्रीगमपापेभ्यस्तत्क्षणादेव मोचितः ॥ ८२ ॥ सैषा श्रीधनुषः कोटी राघवस्य स्वयं हरेः ॥ स्नानमात्रेण पापौघं नाशयेत्त्वत्सुतस्य सा ॥ ८३ ॥

इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये धनुष्कोटिप्रशंसायां सृगालवानरसंवादे सुमतिमहापातकविमोक्षोपायकथनंनाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

॥ यज्ञदेव उवाच ॥ ॥ दुर्वासर्षे महाप्राज्ञ परापरविचक्षण ॥ दुर्विनीताभिधः कोऽयं योऽसौ गुर्वंगनामगात् ॥ १ ॥ कस्य पुत्रो धनुष्कोटौ स्नानेन स कथं द्विजः ॥ तत्क्षणान्मुमुचे पापाद्गुरुस्त्रीगमसंभवात् ॥ एतन्मे श्रद्दधानस्य विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ दुर्वासा उवाच ॥ ॥ पांड्यदेशे पुरा कश्चिद्ब्राह्मणोभूद्बहुश्रुतः ॥ ३ ॥ इध्मवाहाभिधो नाम्ना तस्य भार्या रुचिस्तथा ॥ बभूव तस्य तनयो दुर्विनीताभिधो द्विजः ॥ ४ ॥ बाल्ये वयसि पुत्रस्य ममार जनकोऽस्य वै ॥ दुर्विनीतः पितुस्तस्य स कृत्वा चौर्ध्वदैहिकम् ॥ ५ ॥ कंचित्कालं गृहेऽवात्सीन्मात्रा विधवया सह ॥ ततो दुर्भिक्षमभवद्द्वादशाब्दमवर्षणात् ॥ ६ ॥ ततो देशांतरमगान्मात्रा साकं द्विजोत्तम ॥ गोकर्णं स समासाद्य सुभिक्षं धान्यसंचयैः ॥ ७ ॥ उवास सुचिरं कालं मात्रा विधवया सह ॥ ततो बहुतिथे काले दुर्विनीतो

---

१ साक्षाद्वै शंकरांशजः–इ०पा०।

गते सति ॥ ८ ॥ पूर्वंदुष्कर्मपाकेन मूढबुद्धिरहो बत ॥ अनंगशरविद्धांगो रागाद्विकृतमानसः ॥९॥ मामेति वादिनीमंबां बलादाकृष्य पातकी ॥
बुभुजे काममोहात्मा मैथुनेन द्विजोत्तम ॥ १० ॥ स खिन्नो दुर्विनीतोऽयं रेतःसेकादनंतरम् ॥ मनसा चिंतयन्पापं रुरोद भृशदुःखितः ॥ ११ ॥
अहोतिपापकृदहं महापातकिनां वरः ॥ अगमं जननीं यस्मात्कामबाणवशानुगः ॥ १२ ॥ इति संचिंत्य मनसा स तत्र मुनिसन्निधौ ॥ जुगुप्स
मानश्चात्मानं तान्मुनीनिदमब्रवीत् ॥ १३ ॥ गुरुस्त्रीगमपापस्य प्रायश्चित्तं मम द्विजाः ॥ वदध्वं शास्त्रतत्त्वज्ञाः कृपया मयि केवलम् ॥ १४ ॥
मरणान्निष्कृतिः स्याच्चेन्मरिष्यामि न संशयः ॥ भवद्भिरुच्यते यत्तु प्रायश्चित्तं ममाधुना ॥ १५ ॥ करिष्ये तद्द्विजाः सत्यं मरणं वान्यदेव वा ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य केचित्तत्र मुनीश्वराः ॥ १६ ॥ अनेन साकं वार्ता तु दोषायेति विनिश्चिताः ॥ मौनित्वं भेजिरे केचिन्मुनयः केचिदा
भृशम् ॥ १७ ॥ दुष्टात्मा मातृगामी त्वं महापातकिनां वरः ॥ गच्छगच्छेति बहुशो वाचमूचुर्द्विजोत्तमाः ॥ १८ ॥ तान्निवार्य कृपाशीलः सर्वज्ञः
करुणानिधिः ॥ कृष्णद्वैपायनस्तत्र दुर्विनीतमभाषत ॥ १९ ॥ गच्छाशु रामसेतौ त्वं धनुष्कोटौ सहांबया ॥ मकरस्थे रवौ माघे मासमेकं
निरंतरम् ॥ २० ॥ जितेंद्रियो जितक्रोधः परद्रोहविवर्जितः ॥ एकमासं निराहारः कुरु स्नानं सहांबया ॥ २१ ॥ पूतो भविष्यस्यद्धा त्वं गुरुस्त्री
गमदोषतः ॥ यत्पातकं न नश्येत सेतुस्नानेन तन्नहि ॥ २२ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणेषु धनुष्कोटिप्रशंसनम् ॥ बहुधा भण्यते पंचमहापातकनाशनम् ॥
॥ २३ ॥ तस्मात्त्वं त्वरया गच्छ धनुष्कोटिं सहांबया ॥ प्रमाणं कुरु मद्वाक्यं वेदवाक्यमिव द्विज ॥ २४ ॥ श्रीरामधनुषः कोटौ स्नातस्य द्विज
पुत्रक ॥ महापातककोट्योपि नैव लक्ष्या इतीव हि ॥ २५ ॥ प्रायश्चित्तांतरं प्रोक्तं मन्वादिस्मृतिभिः स्मृतौ ॥ तद्गच्छ त्वं धनुष्कोटिं महापातक
नाशिनीम् ॥ २६ ॥ इतीरितोऽथ व्यासेन दुर्विनीतो द्विजोत्तमाः ॥ मात्रा साकं धनुष्कोटिं नत्वा व्यासं च निर्ययौ ॥ २७ ॥ मकरस्थे रवौ
माघे मासमात्रं निरंतरम् ॥ मात्रा सह निराहारो जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ २८ ॥ श्रीरामधनुषः कोटौ सस्नौ संकल्पपूर्वकम् ॥ रामनाथं नमस्कुर्वं
स्त्रिकालं भक्तिपूर्वकम् ॥ २९ ॥ मासांते पारणां कृत्वा मात्रा सह विशुद्धधीः ॥ व्यासांतिकं पुनः प्रायात्तस्मै वृत्तं निवेदितुम् ॥ ३० ॥ स
प्रणम्य पुनर्व्यासं दुर्विनीतोऽब्रवीद्वचः ॥ ३१ ॥ ॥ दुर्विनीत उवाच ॥ ॥ भगवन्करुणासिंधो द्वैपायन महत्तम ॥ भवतः कृपया रामधनु
ष्कोटौ सहांबया ॥ माघमासे निराहारो मासमात्रमतंद्रितः ॥ ३२ ॥ अहं त्वकरवं स्नानं नमस्कुर्वन्महेश्वरम् ॥ इतः परं मया व्यास भगव
न्भक्तवत्सल ॥ ३३ ॥ यत्कर्त्तव्यं मुने तत्त्वं ममोपदिश तत्त्वतः ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा दुर्विनीतस्य वै मुनिः ॥ बभाषे दुर्विनीतं तं

व्यासो नारायणांशकः ॥ ३४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ दुर्विनीत गतं तेऽद्य पातकं मातृसंगजम् ॥ ३५ ॥ मातुश्च पातकं नष्टं त्वत्संगतिनिमि
त्तजम् ॥ संदेहो नात्र कर्तव्यः सत्यमुक्तं मया तव ॥ ३६ ॥ बांधवाः स्वजनाः सर्वे तथान्ये ब्राह्मणाश्च ये ॥ सर्वे त्वां संग्रहीष्यंति दुर्विनीतां
त्वया सह ॥ ३७ ॥ मत्प्रसादाद्धनुष्कोटौ विशुद्धस्त्वं निमज्जनात् ॥ दारसंग्रहणं कृत्वा गार्हस्थ्यं धर्ममाचार ॥ ३८ ॥ त्यज त्वं प्राणिहिंसां च
धर्मं भज सनातनम् ॥ सेवस्व सज्जनान्नित्यं भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ ३९ ॥ संध्योपासनमुख्यानि नित्यकर्माणि न त्यज ॥ निगृहीष्वेन्द्रियग्राम
मर्चयस्व हरं हरिम् ॥ ४० ॥ परापवादं मा ब्रूया मासूयां भज कर्हिचित् ॥ अन्यस्याभ्युदयं दृष्ट्वा संतापं कृणु मा वृथा ॥ ४१ ॥ मातृवत्परदा
रांश्च त्वन्नित्यमवलोकय ॥ अधीतवेदानखिलान्माविस्मर कदाचन ॥ ४२ ॥ अतिथीन्मावमन्यस्व श्राद्धं पितृदिने कुरु ॥ पैशुन्यं मा वदस्व त्वं
स्वप्नेऽप्यन्यस्य कर्हिचित् ॥ ४३ ॥ इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि संततम् ॥ अवलोकय वेदांतं वेदांगानि तथा पुनः ॥ ४४ ॥ हरिशंकरना
मानि मुक्तलज्जोऽनुकीर्त्तय ॥ जाबालोपनिषन्मंत्रैस्त्रिपुंड्रोद्धूलनं कुरु ॥ ४५ ॥ रुद्राक्षान्धारय सदा शौचाचारपरो भव ॥ तुलस्या बिल्व
पत्रैश्च नारायणहरावुभौ ॥ ४६ ॥ एकं कालं द्विकालं वा त्रिकालं चार्चयस्व भोः ॥ तुलसीदलसंमिश्रं सिक्तं पादोदकेन च ॥ ४७ ॥ नैवेद्यान्नं
सदा भुंक्ष्व शंभुनारायणाग्रतः ॥ कुरु त्वं वैश्वदेवाख्यं बलिमन्नविशुद्धये ॥ ४८ ॥ यतीश्वरान्ब्रह्मनिष्ठान्तर्पयान्नैर्गृहागतान् ॥ वृद्धानन्यान
नाथांश्च रोगिणो ब्रह्मचारिणः ॥ ४९ ॥ कुरु त्वं मातृशुश्रूषामौपासनपरो भव ॥ पंचाक्षरं महामंत्रं प्रणवेन समन्वितम् ॥ ५० ॥ तथैवाष्टाक्षरं
मंत्रमन्यमंत्रानपि द्विज ॥ जप त्वं प्रयतो भूत्वा ध्यायन्मंत्राधिदेवताः ॥ ५१ ॥ एवमन्यांस्तथा धर्मान्स्मृत्युक्तान्त्सर्वदा कुरु ॥ एवं कृतव्रतस्ते
स्याद्देहांते मुक्तिरप्यलम् ॥ ५२ ॥ इत्युक्तो व्यासमुनिना दुर्विनीतः प्रणम्य तम् ॥ तदुक्तमखिलं कृत्वा देहांते मुक्तिमाप्तवान् ॥ ५३ ॥ तन्मातापि
मृता काले धनुष्कोटिनिमज्जनात् ॥ अवाप परमां मुक्तिमपुनर्भवदायिनीम् ॥ ५४ ॥ ॥ दुर्वासा उवाच ॥ ॥ एवं ते दुर्विनीतस्य
तन्मातुश्च विमोक्षणम् ॥ धनुष्कोट्यभिषेकेण यज्ञदेव मयेरितम् ॥ ५५ ॥ पुत्रमेनं त्वमप्याशु ब्रह्महत्याविशुद्धये ॥ समादाय व्रज ब्रह्मन्धनुष्कोटिं
विमुक्तिदाम् ॥ ५६ ॥ ॥ सिंधुद्वीप उवाच ॥ ॥ इति दुर्वाससा प्रोक्तो यज्ञदेवो निजं सुतम् ॥ समादाय ययौ राम धनुष्कोटिं विमुक्तिदाम्
॥ ५७ ॥ गत्वा निवासमकरोत्षण्मासं तत्र स द्विजः ॥ पुत्रेण साकं नियतो हे सृगालप्लवंगमौ ॥ ५८ ॥ स सस्नौ च धनुष्कोटौ षण्मासं वै स
पुत्रकः ॥ षण्मासांते यज्ञदेवं प्राह वागशरीरिणी ॥ ५९ ॥ विमुक्ता यज्ञदेवस्य ब्रह्महत्या सुतस्य ते ॥ स्वर्णस्तेयात्सुरापानात्किरातीसंगमात्त

था ॥ ६० ॥ अन्येभ्योपि हि पापेभ्यो विमुक्तोयं सुतस्तव ॥ संशयं मा कुरुष्व त्वं यज्ञदेव द्विजोत्तम ॥ ६१ ॥ इत्युक्का विररामाथ सा तु वाग
शरीरिणी ॥ तदाऽशरीरिणीवाक्यं यज्ञदेवः स शुश्रुवान् ॥ ६२ ॥ संतुष्टः पुत्रसहितो रामनाथं निषेव्य च ॥ धनुष्कोटिं नमस्कृत्य पुत्रेण सहि
तस्तदा ॥ ६३ ॥ स्वदेशं प्रययौ हृष्टः स्वग्रामं स्वगृहं तथा ॥ सपुत्रदारः सुचिरं सुखमास्ते सुनिर्वृतः ॥ ६४ ॥ ॥ सिन्धुद्वीप उवाच ॥ ॥
गोमायुवानरावेवं युवयोः कथितं मया ॥ यज्ञदेवसुतस्यास्य सुमतेः परिमोक्षणम् ॥६५॥ पातकेभ्यो महद्भ्यश्च धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ युवामतो
धनुष्कोटिं गच्छतं पापशुद्धये ॥ नान्यथा पापशुद्धिः स्यात्प्रायश्चित्तायुतैरपि ॥६६॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ सिन्धुद्वीपस्य वचनमिति श्रुत्वा द्विजो
त्तमाः॥६७॥सृगालवानरावाशु विलंघितमहापथौ॥धनुष्कोटिं प्रयासेनगत्वा स्नात्वा च तज्जले॥६८॥विमुक्तौ सर्वपापेभ्यो विमानवरसंस्थितौ॥देवैः
कुसुमवर्षेण कीर्यमाणौ सुतेजसौ ॥६९॥ हारकेयूरमुकुटकटकादिविभूषितौ ॥ देवस्त्रीधूयमानाभ्यां चामराभ्यां विराजितौ ॥ गत्वा देवपुरीं रम्यामिंद्र
स्यार्द्धासनं गतौ ॥ ७० ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ युष्माकमेवं कथितं सृगालस्य कपेरपि ॥ ७१ ॥ पापाद्विमोक्षणं विप्रा धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥
भक्त्या य इममध्यायं शृणोति पठतेऽपि वा ॥७२॥ स्नानजं फलमाप्नोति धनुष्कोटौ स मानवः ॥ योगिवृंदैरसुलभां मुक्तिमप्याशु विंदति ॥७३॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये धनुष्कोटिप्रशंसायां सृगालवानरविमोक्षणवर्णनंनाम पंच
त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ धनुष्कोटेस्तु माहात्म्यं भूयोऽपि प्रब्रवीम्यहम् ॥ दुराचाराभिधो यत्र स्नात्वा मुक्तो भवद्द्विजाः॥
॥ १ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ दुराचाराभिधः कोऽसौ सूत तत्त्वार्थकोविद ॥ किंच पापं कृतं तेन दुराचारेण वै मुने ॥ २ ॥ कथं वा पातका
न्मुक्तो धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ एतच्छुश्रूषमाणानां विस्तराद्वद नो मुने ॥ ३ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ मुनयः श्रूयतां तस्य दुराचारस्य
पातकम् ॥ स्नानेन धनुषः कोटौ यथा मुक्तश्च पातकात् ॥ ४ ॥ दुराचाराभिधो विप्रो गौतमीतीरमाश्रितः ॥ कश्चिदस्ति द्विजाः पापी क्रूरकर्मरतः
सदा ॥ ५ ॥ ब्रह्मघ्नैश्च सुरापैश्च स्तेयिभिर्गुरुतल्पगैः ॥ तदा संसर्गदुष्टोऽसौ तैः साकं न्यवसद्द्विजाः ॥६॥ महापातकिसंसर्गदोषेणास्य द्विजस्य वै ॥
ब्राह्मण्यं सकलं नष्टं निःशेषेण द्विजोत्तमाः ॥ ७ ॥ महापातकिभिः सार्द्धं दिनमेकं तु यो द्विजः ॥ निवसेत्सादरं तस्य तत्क्षणाद्वै द्विजन्मनः ॥
॥ ८ ॥ ब्राह्मणस्य तुरीयांशो नश्यत्येव न संशयः ॥ द्विदिनं सेवनात्स्पर्शाद्दर्शनाच्छयनात्तथा ॥ ९ ॥ भोजनात्सह पंक्तौ च महापातकिभिर्द्विजाः
द्वितीयभागो नश्येत ब्राह्मणस्य न संशयः ॥ १० ॥ त्रिदिनाच्च तृतीयांशो नश्यत्येव न संशयः ॥ चतुर्दिनाच्चतुर्थांशो विलयं याति हि ध्रुव

म् ॥ ११ ॥ अतः परं तु तैः साकं शयनासनभोजनैः ॥ तत्तुल्यपातकी भूयान्महापातकसंभवात् ॥ १२ ॥ तेन ब्राह्मण्यहीनोऽयं दुराचाराभिधो द्विजाः ॥ ग्रस्तोऽभवद्भीषणेन वेतालेन बलीयसा ॥१३॥ असौ परवशस्तेन वेतालेनातिपीडितः ॥ देशाद्देशं भ्रमन्विप्रा वनाच्चैव वनांतरम् ॥१४॥ पूर्वपुण्यविपाकेन दैवयोगेन स द्विजः ॥ रामचंद्रधनुष्कोटिं महापातकनाशनीम् ॥ १५ ॥ अनुद्रुतः पिशाचेन तेनाविष्टो ययौ द्विजाः ॥ न्यमज्जयत्स वेतालो धनुष्कोटिजले त्वमुम् ॥ १६ ॥ धनुष्कोटिजले सोऽयं वेतालेन प्रवेशितः ॥ उदतिष्ठत्क्षणादेव वेतालेन विमोचितः ॥ १७ ॥ उत्थितोऽसौ द्विजो विप्रा धनुष्कोटिजलात्तदा ॥ स्वस्थो व्यचिंतयत्कोऽयं देशो जलधितीरतः ॥ १८ ॥ कथं मयागतमिह गौतमीतीरवासिना ॥ इति चिंताकुलः सोऽयं धनुष्कोटिनिवासिनम् ॥ १९ ॥ दत्तात्रेयं महात्मानं योगिप्रवरमुत्तमम् ॥ समागम्य प्रणम्यासौ दुराचारोऽभ्यभाषत ॥ २० ॥ न जाने भगवन्देशः कतमोऽयं वदाधुना ॥ गौतमीतीरनिलयो दुराचाराभिधो ह्यहम् ॥ २१ ॥ कृपया ब्रूहि मे ब्रह्मन्मयात्र कथमागतम् ॥ इति पृष्टो मुनिस्तेन दुराचारेण सुव्रतः ॥ २२ ॥ ध्यात्वा मुहूर्तमवदद्दुराचारं घृणानिधिः ॥ महापातकिसंसर्गे दुराचार कृते पुरा ॥ २३ ॥ ब्राह्मण्यं नष्टमभवद्वेतालस्त्वां ततोऽग्रहीत् ॥ तेनाविष्टस्त्वमायातो विवशोऽत्र विमूढधीः ॥ २४ ॥ न्यमज्जयत्त्वां वेतालो धनुष्कोटिजलेऽत्र तु ॥ तत्र मज्जनमात्रेण विमुक्तः पातकाद्भवान् ॥ २५ ॥ धनुष्कोटौ तु ये स्नानं पुण्ये कुर्वंति मानवाः ॥ तेषां नश्यंति वै सत्यं पंचपातकसंचयाः ॥ २६ ॥ रामचंद्रधनुष्कोटावत्र मज्जनमात्रतः ॥ महापातकिसंसर्गदोषस्ते विलयं ययौ ॥ २७ ॥ तन्नाशादेव वेतालस्त्वां मुक्त्वा विलयं गतः ॥ त्वामग्रहीद्यो वेतालः पुरायं ब्राह्मणोऽभवत् ॥ २८ ॥ सोऽयं भाद्रपदे मासे कृष्णपक्षे महालयम् ॥ पार्वणेन विधानेन पितॄणां नाकरोन्मुदा ॥ २९ ॥ तेन स्वपितृभिः शप्तो वेतालत्वमगादयम् ॥ सोपि चास्य धनुष्कोटेरवलोकनमात्रतः ॥ ३० ॥ वेतालत्वं विहायेह विष्णुलोकम्[१] अवाप्तवान् ॥ अतो भाद्रपदे मासे कृष्णपक्षे महालयम् ॥ ३१ ॥ उद्दिश्य स्वपितॄन्ये तु न कुर्वन्त्यतिलोभतः ॥ महालोभयुतास्तेऽद्धा वेतालाः स्युर्न संशयः ॥ ३२ ॥ तस्माद्भाद्रपदे मासे कृष्णपक्षे महालयम् ॥ पितॄनुद्दिश्य शक्त्या ये ब्राह्मणान्वेदपारगान् ॥ ३३ ॥ भोजयेयुर्महान्नेन न ते विंदंति दुर्गतिम् ॥ यस्तु भाद्रपदे मासे कृष्णपक्षे महालयम् ॥ ३४ ॥ स्वशक्त्यनुगुणं विप्रमेकं द्वौ त्रीनकिंचनः ॥ भोजयेन्नहि दौर्गत्यं भवेदस्य कदाचन ॥ ३५ ॥ अयं भाद्रपदे मासे पितॄणामनुपासनात् ॥ ययौ वेतालतां विप्रो यस्त्वां जग्राह पापिनम् ॥ ३६ ॥ कालो

---

[१] शिवलोकम्—इ० पा० ।

भाद्रपदमासमारभ्य वृश्चिकावधि ॥ महालयस्य कथितो मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ३७ ॥ मासो भाद्रपदः कालस्तत्रापि हि विशिष्यते ॥ कृष्ण
पक्षो विशिष्टः स्याद्गुराचारक तत्र वै ॥ ३८ ॥ तस्मिञ्छुभे कृष्णपक्षे प्रथमायां तथा तिथौ ॥ श्राद्धं महालयं कुर्याद्यो नरो भक्तिपूर्वकम् ॥ ३९ ॥
तस्य प्रीणाति भगवान्पावकः सर्वपावनः ॥ स वह्निलोकमाप्नोति वह्निना सह मोदते ॥ ४० ॥ तस्मै च ज्वलनो देवः सर्वैश्वर्यं ददात्यपि ॥ प्रथ
मायां तिथौ मर्त्यो यो न कुर्यान्महालयम् ॥ ४१ ॥ वह्निर्गृहं दहेत्तस्य श्रियं क्षेत्रादिकं तथा ॥ वेदज्ञे ब्राह्मणे भुक्ते प्रथमायां महालये ॥ ४२ ॥ दश
कल्पसहस्राणि पितरो यांति तृप्तताम् ॥ द्वितीयायां तु यो भक्त्या कुर्याच्छ्राद्धं महालयम् ॥ ४३ ॥ तस्य प्रीणाति भगवान्भवानीपतिरीश्वरः ॥ स
कैलासमवाप्नोति शिवेन सह मोदते ॥ ४४ ॥ विपुलां संपदं तस्मै प्रीतो दद्यान्महेश्वरः ॥ द्वितीयायां तिथौ मर्त्यो यो न कुर्यान्महालयम् ॥ ४५ ॥
तस्य वै कुपितः शंभुर्नाशयेद्ब्रह्मवर्चसम् ॥ रौरवं कालसूत्राख्यं नरकं चास्य दास्यति ॥ ४६ ॥ वेदज्ञे ब्राह्मणे भुक्ते द्वितीयायां महालये ॥ विंशत्कल्प
सहस्राणि पितरो यांति तृप्तताम् ॥ ४७ ॥ अनुग्रहात्पितॄणां च संततिश्चास्य वर्द्धते ॥ तृतीयायां नरो भक्त्या कुर्याच्छ्राद्धं महालयम् ॥ ४८ ॥
तस्य प्रीणाति भगवाँल्लोकपालो धनाधिपः ॥ महापद्मादिनिधयो वर्तंते तस्य वै वशे ॥ ४९ ॥ तस्यानुगास्त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ तृती
यायां तिथौ मर्त्यो यो न कुर्यान्महालयम् ॥ ५० ॥ धनदो भगवांस्तस्य संपदं हरति क्षणात् ॥ दारिद्र्यं च ददात्यस्मै बहुदुःखसमाकुलम् ॥
॥ ५१ ॥ तृतीयायां तिथौ मर्त्यो यः करोति महालयम् ॥ तृप्यंति पितरस्तस्य त्रिंशत्कल्पसहस्रकम् ॥ ५२ ॥ चतुर्थ्यां तु नरो भक्त्या श्राद्धं
कुर्यान्महालयम् ॥ तस्य प्रीणाति भगवान्हेरंबः पार्वतीसुतः ॥ ५३ ॥ तस्य विघ्नाश्च नश्यंति गजवक्त्रप्रसादतः ॥ चतुर्थ्यां तु तिथौ मर्त्यो यो न
कुर्यान्महालयम् ॥ ५४ ॥ विघ्नेशो भगवांस्तस्य सदा विघ्नं करोति हि ॥ चण्डकोलाहलाभिख्ये नरके च पतत्यथ ॥ ५५ ॥ चतुर्थ्यां वै तिथौ
मर्त्यो यः करोति महालयम् ॥ पितरः कल्पसाहस्रं चत्वारिंशत्प्रहर्षिताः ॥ ५६ ॥ बहून्पुत्रान्प्रदास्यंति श्राद्धकर्तुर्निरंतरम् ॥ पंचम्यां तु तिथौ
भक्त्या यो न कुर्यान्महालयम् ॥ ५७ ॥ तस्य लक्ष्मीर्भगवती परित्यजति मंदिरम् ॥ अलक्ष्मीः कलहाधारा तस्य प्रादुर्भवेद्गृहे ॥ ५८ ॥
पंचम्यां तु तिथौ मर्त्यो यः करोति महालयम् ॥ तस्य तृप्यंति पितरः पंचकल्पसहस्रके ॥ ५९ ॥ संततिं चाप्यविच्छिन्नामस्मै दास्यंतितर्पिताः ॥
पार्वती च प्रसन्ना स्यान्महदैश्वर्यदायिनी ॥ ६० ॥ षष्ठ्यां तिथौ नरो भक्त्या श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ तस्य प्रीणाति भगवान्षण्मुखः पार्वती
सुतः ॥ ६१ ॥ तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च षण्मुखस्य प्रसादतः ॥ ग्रहैर्बालग्रहैश्चैव न बाध्यंते कदाचन ॥ ६२ ॥ षष्ठ्यां तिथौ नरो भक्त्या यो न

कुर्यान्महालयम् ॥ तस्य स्कन्दो महासेनो विमुखः स्यान्न संशयः ॥ ६३ ॥ गर्भान्निर्गतमात्रैव प्रजा तस्य विनश्यति ॥ पूतनादिग्रहकुलैर्बाध्यते च निरंतरम् ॥ ६४ ॥ वह्निज्वालाप्रवेशाख्ये नरके च पतत्यधः ॥ षष्ठ्यां तिथौ यः श्रद्धावान्कुर्याच्छ्राद्धं महालयम् ॥ ६५ ॥ षष्टिकल्पसहस्रं तु पितरो यांति तृप्तताम् ॥ पुत्रानपि प्रदास्यंति संपदं विपुलां तथा ॥ ६६ ॥ सप्तम्यां तु तिथौ मर्त्यः श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ हिरण्यपाणिर्भगवानादित्यस्तस्य तुष्यति ॥ ६७ ॥ अरोगो दृढगात्रः स्याद्भास्करस्य प्रसादतः ॥ हिरण्यपाणिर्भगवान्हिरण्यं पाणिना स्वयम् ॥ ॥ ६८ ॥ महालयश्राद्धकर्त्रे ददाति प्रीतमानसः ॥ सप्तम्यां तु तिथौ भक्त्या यो न कुर्यान्महालयम् ॥ ६९ ॥ व्याधिभिः क्षयरोगाद्यैर्बाध्यते स दिवानिशम् ॥ तीक्ष्णधारास्त्रशय्याख्ये नरके च पतत्यधः ॥ ७० ॥ सप्तम्यां यो नरो भक्त्या श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ सप्ततिं कल्पसाहस्रं प्रीणंति पितरोऽस्य वै ॥ ७१ ॥ संततिं चाप्यविच्छिन्नां दद्युः पितृगणाः सदा ॥ अष्टम्यां तु तिथौ मर्त्यः श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ ७२ ॥ मृत्युंजयः कृत्तिवासास्तस्य प्रीणाति शंकरः ॥ करस्थं तस्य कैवल्यं शंकरस्य प्रसादतः ॥ ७३ ॥ महालयेन श्राद्धेन तुष्टे साक्षात्त्रियंबके ॥ चतुर्दशसु लोकेषु दुर्लभं तस्य किं भवेत् ॥ ७४ ॥ महालयं न कुर्याद्वै योऽष्टम्यां मूढचेतनः ॥ संसारसागरे घोरे सदा मज्जति दुःखितः ॥ ७५ ॥ कदाचिदपि तस्येष्टं नैव सिद्ध्यति भूतले ॥ वैतरिण्याख्यनरके पतत्याचंद्रतारकम् ॥ ७६ ॥ योऽष्टम्यां श्रद्धया श्राद्धं नरः कुर्यान्महालयम् ॥ अशीतिकल्पसाहस्रं तृप्यंति पितरोऽस्य वै ॥ ७७ ॥ आशीर्भिर्वर्द्धयंत्येनं विघ्नश्चास्य व्यपोहति ॥ संततिं चाप्यविच्छिन्नां दद्युः पितृगणाः सदा ॥ ७८ ॥ नवम्यां तु तिथौ मर्त्यः श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ दुर्गादेवी भगवती तस्य प्रीणाति शांभवी ॥ ७९ ॥ क्षयापस्मारकुष्ठादीन्क्षुद्रप्रेतपिशाचकान् ॥ नाशयेत्तस्य सन्तुष्टा दुर्गा महिषमर्दिनी ॥ ८० ॥ नवम्यां तु तिथौ मर्त्यो यो न कुर्यान्महालयम् ॥ अपस्मारेण पीड्येत तथैव ब्रह्मरक्षसा ॥ ८१ ॥ अभिचारार्थकृत्याभिर्बाध्येत च निरन्तरम् ॥ नवम्यां यस्तिथौ मर्त्यः श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ ८२ ॥ नवतिं कल्पसाहस्रं तृप्यन्ति पितरोऽस्य वै ॥ संततिं चाप्यविच्छिन्नां दद्युः पितृगणाः सदा ॥ ८३ ॥ दशम्यां तु तिथौ मर्त्यः श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ तस्यामृतकलश्चन्द्रः षोडशात्मा प्रसीदति ॥ ८४ ॥ औषधीनामधीशेऽस्मिञ्छ्राद्धेनानेन तोषिते ॥ व्रीह्यादीनि तु धान्यानि दद्युरोषधयः सदा ॥ ॥ ८५ ॥ यो न कुर्याद्दशम्यां तु महालयमनुत्तमम् ॥ ओषध्यो निष्फलास्तस्य कृषिश्चाप्यस्य निष्फला ॥ ८६ ॥ दशम्यां यस्तिथौ मर्त्यः श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ शतकल्पसहस्राणि तृप्यंति पितरोऽस्य वै ॥ ८७ ॥ संततिं चाप्यविच्छिन्नां दद्युः पितृगणाः सदा ॥ एकादश्यां नरो

भक्त्या श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ ८८ ॥ संहर्ता सर्वलोकस्य तस्य रुद्रः प्रसीदति ॥ रुद्रस्य सर्वसंहर्तुः प्रसादेन जगत्पतेः ॥ ८९ ॥ शत्रून्पराजय
त्येष श्राद्धकर्ता निरन्तरम् ॥ ब्रह्महत्यायुतं चापि तस्य नश्यति तत्क्षणात् ॥ ९० ॥ अग्निष्टोमादियज्ञानां फलमाप्नोति पुष्कलम् ॥ एकादश्यां
नरो भक्त्या यो न कुर्यान्महालयम् ॥ ९१ ॥ तस्य वै विमुखो रुद्रो न प्रसीदति कर्हिचित् ॥ सर्वतो वर्धमानाश्च बाधन्ते शत्रवो ह्यमुम् ॥ ९२ ॥
अग्निष्टोमादिका यज्ञाः कृताश्च बहुदक्षिणाः ॥ निष्फला एव तस्य स्युर्भस्मनि न्यस्तहव्यवत् ॥ ९३ ॥ ब्रह्मघातकतुल्यः स्याच्छ्राद्धाकरणदो
षतः ॥ एकादश्यां तिथौ यस्तु श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ ९४ ॥ द्विशतं कल्पसाहस्रं तृप्यंति पितरोऽस्य वै ॥ संततिं चाप्यविच्छिन्नां दद्युः पितृ
गणाः सदा ॥ ९५ ॥ द्वादश्यां तु तिथौ मर्त्यः कुर्याच्छ्राद्धं महालयम् ॥ तस्य लक्ष्मीपतिः साक्षात्प्रसीदति जनार्दनः ॥ ९६ ॥ प्रसन्ने सति
देवेशे देवदेवे जनार्दने ॥ चराचरं जगत्सर्वं प्रीतमेव न संशयः ॥ ९७ ॥ भूमिर्हरिप्रिया चास्य सस्यं संवर्द्धयत्यपि ॥ लक्ष्मीश्च वर्द्धते तस्य मंदिरे
हरिवल्लभा ॥ ९८ ॥ गदा कौमोदकीनाम नारायणकरस्थिता ॥ अपस्मारादिभूतानि नाशयत्येव सर्वदा ॥ ९९ ॥ तीक्ष्णधारं तथा चक्रं शत्रूनस्य
दहत्यपि ॥ यातुधानपिशाचादीञ्छंखश्चास्य व्यपोहति ॥१००॥ एवं सर्वात्मना पीडां वारयत्यस्य केशवः ॥ महालयं न कुर्याद्यो द्वादश्यां मनुजा
धमः ॥ १ ॥ तस्य क्षेत्राणि संपच्च विनश्यंति न संशयः ॥ अपस्मारादिभूतानि शत्रवश्च महाबलाः ॥२॥ यातुधानाश्च बाधन्ते तं वै विष्णुपराङ्मु
खम् ॥ पात्यते नरके चापि अस्थिभेदननामके ॥३॥ द्वादश्यां भक्तियुक्तो यः श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ षट्शतं कल्पसाहस्रं प्रीणंति पितरोऽस्य वै ॥४॥
संततिं चाप्यविच्छिन्नां पितरोऽस्मै ददत्यपि॥त्रयोदश्यां नरो भक्त्या श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥५॥ प्रसीदत्यस्य भगवान्कंदर्पो रतिनायकः ॥ स्रग्चंदना
दयो भोगा ललनाश्च मनोरमाः ॥६॥ कामदेवप्रसादेन तस्य सिद्ध्यंति सर्वदा ॥ आजन्ममरणांतं च सुखमेव स विंदते ॥७॥ यो न कुर्यात्त्रयोदश्यां न
च श्राद्धं महालयम् ॥ कामदेवोऽस्य विमुखः स्त्रियो भोगांश्च नाशयेत् ॥ ८ ॥ अंगारशय्याभ्रमणे नरके पातयत्यमुम् ॥ पितृनुद्दिश्य यः कुर्यात्त्र
योदश्यां महालयम् ॥ ९ ॥ सहस्रकल्पसाहस्रं प्रीणंति पितरोऽस्य वै ॥ संततिं चाप्यविच्छिन्नां दद्युः पितृगणास्तदा ॥ १० ॥ चतुर्दश्यां नरो
भक्त्या श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ तस्याभीष्टप्रदानाय जागर्ति भगवाञ्छिवः ॥ ११ ॥ उपदिश्य शिवज्ञानं सायुज्यं च ददात्यपि ॥ सुरापानायुतं
चापि स्वर्णस्तेयायुतं तथा ॥ १२ ॥ नश्यंति तत्क्षणादेव चतुर्दश्यां महालयात् ॥ चण्डालवृषलस्त्रीणां संगदोषोऽपि नश्यति ॥ १३ ॥ अश्वमे
धसहस्रस्य पौंडरीकायुतस्य च ॥ पुष्कला फलसिद्धिः स्याच्चतुर्दश्यां महालयात् ॥ १४ ॥ यो न कुर्याच्चतुर्दश्यां श्राद्धमेतन्महालयम् ॥ स कल्प

कोटिसाहस्रं कल्पकोटिशतं तथा ॥ १५ ॥ संसारांधमहाकूपे पतितः स्यादनिष्कृतिः ॥ अचोरयित्वा कनकमपीत्वापि सुरां तथा ॥ १६ ॥
सुरापानादिभिर्दोषैर्लिप्यते स विमूढधीः ॥ कृता अपि विधानेन यज्ञाः स्युर्निष्फलास्तथा ॥ १७ ॥ चतुर्दश्यां तिथौ यस्तु कुर्याच्छ्राद्धं महाल
यम् ॥ लक्षकोटिसहस्राणि लक्षकोटिशतानि च ॥१८॥ कल्पानि पितरस्तस्य तृप्यंत्येव न संशयः ॥ नरकस्थाश्च पितरः स्वर्गं यांति प्रहर्षिताः
॥ १९ ॥ संततिं चाप्यविच्छिन्नां दद्युः पितृगणास्तदा ॥ अमायां तु नरो भक्त्या श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ १२० ॥ पितॄणां तस्य तृप्तिः स्याद
नंता नात्र संशयः ॥ सुधामास्वाद्य या तृप्तिर्देवानां दिवि वै भवेत् ॥ २१ ॥ अनंता तादृशी तृप्तिरमावास्यां महालयात् ॥ अमावास्या महापुण्या
पितृदेवनमस्कृता ॥ २२ ॥ शांता ह्येषा तु परमा शिवस्य च महाप्रिया ॥ तस्यां महालये श्राद्धे भोजयेद्वेदवित्तमान् ॥ २३ ॥ तेन तृप्तिः पितॄणां
स्यादनंता तुष्यते शिवः ॥ ब्रह्महत्यादयः पंच पातका नाशमाप्नुयुः ॥ २४ ॥ कृताश्च स्युर्विधानेन सर्वे यज्ञाः सदक्षिणाः ॥ अनुष्ठिताः स्युर्वि
धिवत्सर्वे धर्माः सनातनाः ॥ २५ ॥ अमावास्यादिने येन कृतं श्राद्धं महालयम् ॥ प्रत्यग्ब्रह्मैकतां ज्ञात्वा सायुज्यं यात्यसंशयम् ॥
॥ २६ ॥ यो न कुर्यादमावास्यां महालयमचेतनः ॥ ब्रह्मलोकगताश्चास्य पितरो यांति नारकम् ॥ २७ ॥ संततिश्चास्य मूढस्य विच्छि
द्येतैव तत्क्षणात् ॥ स एव हि महानर्थो यदमायां तिथौ नरैः ॥ २८ ॥ महालयार्थो विप्रेंद्रा विधिवन्नैव भोजिताः ॥ मासि भाद्रपदे प्राप्ते
नृत्यंति पितृदेवताः ॥ २९ ॥ अस्मानुद्दिश्य मत्पुत्रा भोजयेयुर्द्विजोत्तमान् ॥ तेन नो नरकक्लेशो न भविष्यति दारुणः ॥ १३० ॥
वासश्च स्वर्गलोके स्याद्यावदाचन्द्रतारकम् ॥ मासि भाद्रपदे प्राप्ते पितॄणां तृप्तिदायिनी ॥ ३१ ॥ एकैकं भोजयेद्विप्रं प्रत्यहं भक्तिपूर्वकम् ॥
पितृमातृकुलोद्भूताः पितरस्तृप्तिमाप्नुयुः ॥ ३२ ॥ कृष्णपक्षे विशेषेण ब्राह्मणान्भोजयेत्सुधीः ॥ घृतसूपादिसस्यैश्च तैलाभ्यंगपुरःसरम् ॥ ३३ ॥
सुधां पास्यंति पितरस्तस्याकल्पं प्रहर्षिताः ॥ सप्तमीं कृष्णपक्षस्य प्रारभ्य प्रत्यहं नराः ॥ ३४ ॥ विप्रान्यावदमावास्या त्रींस्त्रीनभ्यर्च्य भोजयेत् ॥
आरभ्य द्वादशीं विप्रांस्त्रीनवश्यं तु भोजयेत् ॥ ३५ ॥ अन्यथैश्वर्यहानिः स्यान्महादारिद्र्यभाग्भवेत् ॥ वित्तलोभं परित्यज्य विप्रान्सूपघृतादि
भिः ॥ ३६ ॥ पयसा पायसान्नेन दध्नापूपादिभिस्तथा ॥ पेयैर्लेह्यैश्च चोष्यैश्च भक्ष्यैश्च विविधैरपि ॥ ३७ ॥ भोजयेद्वेदविन्मुख्यांस्तृप्तिस्तेषां यथा
भवेत् ॥ तेन ब्रह्मा हरिः शंभुस्तृप्ताः स्युर्नात्र संशयः॥३८॥ अग्निष्वात्तादिपितरस्तथैवेंद्रादिदेवताः ॥ बहुनात्र किमुक्तेन तुष्टं तेन जगत्त्रयम् ॥३९॥
पार्वणेन विधानेन कुर्याच्छ्राद्धे महालयम् ॥ नरो महालयश्राद्धे पितृवंश्यान्पितॄनिव ॥१४०॥ मातृवंश्यानपि पितॄन्भोजयेच्छ्रेयसे मुदा ॥ दक्षिणां

च यथाशक्ति दद्याद्वित्तानुसारतः ॥ ४१ ॥ तस्मिन्महालये श्राद्धे वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ दक्षिणा खलु यज्ञानां कथितेयं पुरोगवा ॥ ४२ ॥ अनः
पुरोगवैर्हीनं करिष्यति यथाध्वनि ॥ अदक्षिणं तथा सोयं पितृयज्ञोऽपि रिष्यति॥४३॥तस्माद्यज्ञेषु दातव्या दक्षिणाल्पा हि जानता ॥ विधवाभिरपि
स्त्रीभिरपुत्राभिर्महालयः ॥ ४४ ॥ भर्त्तॄनुद्दिश्य कर्तव्यो भूरिभोजनकर्मणा ॥ अन्यथा धर्महानिः स्यान्नरकं च महद्भवेत् ॥ ४५ ॥ मासि भाद्रपदे
प्राप्ते यो न कुर्यान्महालयम् ॥ तत्कुलं नाशमाप्नोति ब्रह्महत्यां च विंदति ॥ ४६ ॥ महालयं प्रकुर्वंति श्रद्धावंतः पितॄन्प्रति ॥ न तेषां संततिच्छेदो
भवेत्संपदभंगुरा ॥ ४७ ॥ आलयं ह्यास्पदं प्रोक्तं महः कल्याणमुच्यते ॥ कल्याणानामास्पदत्वान्महालयमुदीर्यते ॥ ४८ ॥ तस्मान्महालयं
मर्त्यः कुर्यात्कल्याणसिद्धये ॥ अमंगलं भवेत्तस्य न कुर्याच्चेन्महालयम् ॥ ४९ ॥ न कुर्याद्यद्यपि श्राद्धं मातापित्रोर्मृतेऽहनि ॥ कुर्यान्महालयश्राद्ध
मस्मरन्नेव बुद्धिमान् ॥१५०॥ कर्तुं महालयश्राद्धं यदि शक्तिर्न विद्यते ॥ याचित्वापि नरः कुर्यात्पितणां तन्महालयम् ॥५१॥ ब्राह्मणेभ्यो विशिष्टे
भ्यो याचेत धनधान्यकम् ॥ पतितेभ्यो न गृह्णीयाद्धनधान्यं कदाचन ॥५२॥ ब्राह्मणेभ्यो न लभ्येत यदि धान्यधनादिकम् ॥ याचेत क्षत्रियश्रेष्ठा
न्महालयचिकीर्षया ॥ ५३ ॥ दातारश्चेन्न भूपाला वैश्येभ्योऽपि च याचयेत् ॥ वैश्या अपि हि दातारो यदि लोके न संति वै ॥ ५४ ॥ दद्याद्भाद्र
पदे मासे गोग्रासं पितृतृप्तये ॥ अथ वा रोदनं कुर्याद्बहिर्निर्गत्य कानने ॥ ५५ ॥ पाणिभ्यामुदरं स्वीयमाहत्याश्रूणि वर्तयन् ॥ तेष्वरण्यप्रदेशेषु
उच्चैरेवं वदेन्नरः ॥ ५६ ॥ शृण्वंतु पितरः सर्वे मत्कुलीना वचो मम ॥ अहं दरिद्रः कृपणो निर्लज्जः क्रूरकर्मकृत् ॥ ५७ ॥ प्राप्तो भाद्रपदो मासः
पितॄणां प्रीतिवर्द्धनः ॥ कर्त्तुं महालयश्राद्धं न च मे शक्तिरस्ति वै ॥ ५८ ॥ भ्रमित्वापि महीं कृत्स्नां न मे किंचन लभ्यते ॥ अतो महालयश्राद्धं
न युष्माकं करोम्यहम् ॥ ५९ ॥ क्षमध्वं मम तद्यूयं भवंतो हि दयापराः ॥ दरिद्रो रोदनं कुर्यादेवं काननभूमिषु ॥ १६० ॥ तस्य रोदनमाकर्ण्य
पितरस्तत्कुलोद्भवाः ॥ हृष्टास्तृप्तिं प्रयांत्येव सुधां पीत्वैव निर्जराः ॥ ६१ ॥ महालयार्थे विप्रौघे भुक्ते तृप्तिर्यथा भवेत् ॥ गोग्रासारण्यरुदितैः पितृ
तृप्तिस्तथा भवेत् ॥ ६२ ॥ मासि भाद्रपदे विघ्नो यदि स्यात्सूतकादिना ॥ यातेषु सूतकाहःसु कुर्यादावृश्चिकावधि ॥ ६३ ॥ बुधो महालय
स्यार्थे ब्राह्मणान्वृणुयान्नव ॥ पित्रर्थमेकं वृणुयात्पितामहकृते तथा ॥ ६४ ॥ प्रपितामहमुद्दिश्य तथैकं वृणुयाद्द्विजः ॥ तथा मातामहार्थं तु एकं वै
वृणुयाद्द्विजम् ॥ ६५ ॥ मातुःपितामहार्थं च वृणुयाद्द्विजमेककम् ॥ वृणुयादेकमुद्दिश्य मातुश्च प्रपितामहम् ॥ ६६ ॥ तथैव विश्वेदेवार्थे वृणुयाद्द्वौद्वि
जोत्तमौ ॥ विष्णवर्थं ब्राह्मणं त्वेकं वृणुयाद्वेदवित्तमम् ॥६७॥ एवं महालयश्राद्धे ब्राह्मणान्वृणुयान्नव ॥ अथवा पितृवर्गार्थं वरयेद्विप्रमेककम् ॥ ६८ ॥

मातामहादीन्वोद्दिश्य वरयेद्विप्रमेककम् ॥ विश्वेदेवार्थमेकं च विष्णवर्थं च तथापरम् ॥ ६९ ॥ एवं वै वरयेद्विप्राश्चतुरस्तु महालये ॥ ब्राह्मणान्वे
दसंपन्नान्सुशीलान्वरयेत्सुधीः ॥ १७० ॥ दुःशीलान्वरयेद्यस्तु स वै श्राद्धस्य घातकः ॥ मासि भाद्रपदे प्राप्ते कृष्णपक्षे विशेषतः ॥ ७१ ॥ कुर्या
न्महालयश्राद्धं यो नरः श्रद्धया सह ॥ स स्नातः सर्वतीर्थेषु दुराचार महामते ॥ ७२ ॥ अग्निष्टोमादयो यज्ञाः शतमप्यमुना कृताः ॥
तुलापुरुषमुख्यानि दानान्यपि कृतानि वै ॥ ७३ ॥ चांद्रायणादिकृच्छ्राणि कृतान्येव न संशयः ॥ चतुर्णां सांगवेदानां पारायणफलं लभेत् ॥
॥ ७४ ॥ गायत्र्यादिमहामंत्रजपपुण्यं लभेत्तथा ॥ इतिहासपुराणानां पारायणफलं लभेत् ॥ ७५ ॥ महालयसमं पुण्यं वृत्तं नास्ति
महीतले ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानलोकप्राप्तिर्महालयात् ॥ ७६ ॥ महालयादिकं श्राद्धं नित्यं काम्यमपीष्यते ॥ तस्मादकरणे तस्य प्रत्यवायो
महान्भवेत् ॥ ७७ ॥ करणादिष्टसिद्धिश्च भविष्यति न संशयः ॥ महालयस्य करणाद्भूतवेतालकादयः ॥ ७८ ॥ अपस्मारग्रहाश्चापि
शाकिनीडाकिनीगणाः ॥ यातुधानाः पिशाचाश्च वेतालाश्च भयानकाः ॥ ७९ ॥ नश्यंति तत्क्षणादेव भूतान्यन्यानि वै तथा ॥ महालयस्यकर
णाद्विपुलां श्रियमश्नुते ॥ १८० ॥ पुरा दशरथो राजा वसिष्ठस्योपदेशतः ॥ मासि भाद्रपदे प्राप्ते कृत्वा श्राद्धं महालयम् ॥ ८१ ॥ रामादींश्च
तुरः पुत्रान्प्राप्तवांल्लोकसंमतान् ॥ विश्वातिशायिनीं लक्ष्मीं प्रपेदे कीर्तिमुत्तमाम् ॥ ८२ ॥ महालयस्य करणाद्ययाती राजसत्तमः ॥ यदुमुख्या
न्महापुत्रान्प्रपेदे वंशवर्द्धनान् ॥ ८३ ॥ अनन्यदुर्लभं स्वर्गं प्रपेदे श्राद्धपुण्यतः ॥ दुष्यंतो भरतं लेभे महालयविधानतः ॥ ८४ ॥ महालय
विधानेन दमयंतीपतिर्नलः ॥ कृच्छ्रं महत्तरं तीर्त्वा पुनर्लेभे महीमिमाम् ॥ ८५ ॥ निजग्राह कलिं घोरं पुष्करं चाप्यरातिनम् ॥ इन्द्रसेनाभिधानं
च पुत्रं लेभेऽतिधार्मिकम् ॥ ८६ ॥ हरिश्चंद्रो महाराजो महालयविधानतः ॥ विश्वामित्रकृताद्दुःखान्मुक्तः सत्यवतां वरः ॥ ८७ ॥ लेभे चंद्रवतीं
भार्यां लोहिताश्वं सुतं पुनः ॥ महालयविधानेन कृतवीर्यसुतो बली ॥ ८८ ॥ अष्टादशानां द्वीपानामाधिपत्यमवाप्तवान् ॥ रामोऽपि दण्डकारण्ये
महालयविधानतः ॥ ८९ ॥ हत्वा तु रावणं संख्ये सीतां पुनरवाप्तवान् ॥ महालयस्य करणाद्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १९० ॥ दुःखसागरमुत्तीर्य
धार्तराष्ट्राञ्जघान च ॥ महालयस्य करणाद्वसिष्ठो मुनिसत्तमः ॥ ९१ ॥ अत्रिर्भृगुश्च कुत्सश्च गौतमश्चांगिरास्तथा ॥ कश्यपश्च भरद्वाजो विश्वा
मित्रश्च कुम्भजः ॥ ९२ ॥ पराशरो मृकण्डश्च ये चान्ये मुनिसत्तमाः ॥ विधाय विधिवच्छ्राद्धं महालयमनुत्तमम् ॥ ९३ ॥ अणिमाद्यष्टसिद्धीनां
व्रतानां तपसां तथा ॥ निवासभूता संजातास्तथा विश्वातिशायिनः ॥ ९४ ॥ जीवन्मुक्ताश्च ते सर्वे ह्यभवन्मुनिसत्तमाः ॥ अतो महालयश्राद्धं

कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ ९५ ॥ अतोऽद्यापि दुराचार न कुर्याद्यो महालयम् ॥ भूतवेतालकादिभ्यो भूयात्तस्य महद्भयम् ॥ ९६ ॥ महालयस्या
करणाद्वेतालत्वमवाप्नुयात् ॥ त्वयाविष्टमिदं भूतं विप्रः सन्पूर्वजन्मनि ॥ ९७ ॥ नाम्ना वेदनिधिः पुण्यो भरद्वाजस्य चात्मनः ॥ कुशस्थल्यभि
धाने च वसन्ग्रामे महामनाः ॥ ९८ ॥ न चकार विधानेन श्राद्धमेतन्महालयम् ॥ ततोयं पितॄणां शापाद्वेतालत्वमवाप्तवान् ॥ ९९ ॥ तस्माद्भाद्र
पदे मासे दुराचार पितॄन्प्रति ॥ ब्राह्मणान्भोजयान्नेन षड्रसेन सभक्तिकम् ॥ २०० ॥ दारिद्र्यं तेन ते न स्यात्सुखीचैव भवान्भवेत् ॥ महापातकि
संसर्गं मा कुरु त्वमितः परम् ॥ १ ॥ त्वयानुभूतं यद्दुःखं वेतालग्रहणोद्भवम् ॥ गच्छ त्वमनुजानामि स्वदेशं प्रति मा चिरम् ॥ २ ॥ इतीरितः स
मुनिना दत्तात्रेयेण योगिना ॥ तं प्रणम्य ययौ देशं कृतार्थेनांतरात्मना ॥ ३ ॥ गत्वा च स्वगृहं विप्रो दुराचारो द्विजोत्तमाः ॥ विमुक्तवेताल
भयो गतपातककंचुकः ॥ ४ ॥ दत्तात्रेयेरितेनासौ मार्गेण प्रीतमानसः ॥ त्यक्तपातकिसंसर्गः स्वाश्रमाचारतत्परः ॥ ५ ॥ रामचंद्रधनुष्कोटितीर्थ
मज्जनगौरवात् ॥ देहांते परमां मुक्तिं दुराचारो ययौ तदा ॥ ६ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवं वः कथितं पुण्यं दुराचरविमोक्षणम् ॥ सेयं पुण्या
धनुष्कोटिर्महापातकनाशिनी ॥ ७ ॥ यत्र हि स्नानमात्रेण दुराचारो विमोचितः ॥ अथवा धनुषः कोटेरियत्ता किं हि वै भवेत् ॥ ८ ॥ या निष्कृ
तिविहीनानि पापान्यपि विनाशयेत् ॥ प्रायश्चित्तविहीनानि यानि पापानि संति वै ॥ ९ ॥ तान्यप्यत्र विनश्यंति धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥
शूद्रेण पूजितं लिंगं विष्णुं वा यो नमेद्द्विजः ॥ २१० ॥ प्रायश्चितं न तस्योक्तं स्मृतिभिः परमर्षिभिः ॥ नश्येत्तस्यापि तत्पापं धनुष्कोटिनिमज्ज
नात् ॥ ११ ॥ विप्रनिंदाकृतां नृणां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ विश्वासघातकानां च कृतघ्नानां न निष्कृतिः ॥ १२ ॥ भ्रातृभार्यारतानां च प्रायश्चित्तं
न विद्यते ॥ शूद्रान्ने नियतानां च श्रुतिनिंदारतात्मनाम् ॥ १३ ॥ कन्याविक्रयिणां विप्रा हयविक्रयिणां तथा ॥ देवविक्रयिणां वेदविक्रये निर
तात्मनाम् ॥ १४ ॥ धर्मविक्रयिणां पुंसां व्रतविक्रयिणां तथा ॥ तीर्थविक्रयिणां पुंसां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १५ ॥ तेषां पापानि नश्यंति धनुष्कोटौ निम
ज्जनात् ॥ मातृद्रोहपितृद्रोहयतिद्रोहरतात्मनाम् ॥ १६ ॥ गुरुनिंदापराणां च शिवनिंदारतात्मनाम् ॥ विष्णुनिंदापराणां च यतिनिंदारतात्मनाम् ॥
॥ १७ ॥ सत्कथादूषकाणां च प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ तेषां चात्र धनुष्कोटौ स्नानाच्छुद्धिर्भविष्यति ॥ १८ ॥ एवं वः कथितं विप्रा धनुष्कोटेस्तु
वैभवम् ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवो भुवि ॥ २१९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतु
माहात्म्ये धनुष्कोटिप्रशंसायां दुराचारसंसर्गदोषशांतिवर्णनंनाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ भोभोस्तपो

धनाः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः ॥ यावद्रामधनुष्कोटिचक्रतीर्थमुखानि वः ॥ १ ॥ चतुर्विंशतितीर्थानि कथितानि मयाधुना ॥ इतोऽन्यदद्भुतं
यूयं किं भूयः श्रोतुमिच्छथ ॥ २ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ क्षीरकुंडस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामहे मुने ॥ यत्समीपे त्वया चक्रतीर्थमित्युदितं
पुरा ॥ ३ ॥ क्षीरकुंडं च तत्कुत्र कीदृशं तस्य वैभवम् ॥ क्षीरकुण्डमिति ख्यातिः कथं वास्य समागता ॥ ४ ॥ एतन्नः श्रद्दधानानां विस्तराद्वक्तुम
र्हसि ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ ब्रवीमि मुनयः सर्वे शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ ५ ॥ देवीपुरान्महापुण्यात्प्रतीच्यां दिश्यदूरतः ॥ फुल्लग्राममिति
ख्यातं स्थानमस्ति महत्तरम् ॥ ६ ॥ यत आरभ्य रामेण सेतुबन्धो महार्णवे ॥ तद्धि पुण्यतमं क्षेत्रं फुल्लग्रामाभिधं पुरम् ॥ ७ ॥ क्षीरकुण्डं तु तत्रैव
महापातकनाशनम् ॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्ध्यानात्कीर्तनाच्चापि मोक्षदम् ॥ ८ ॥ तस्य तीर्थस्य पुण्यस्य क्षीरकुण्डमिति प्रथाम् ॥ भवतां सादरं
वक्ष्ये शृणुध्वं श्रद्धया सह ॥ ९ ॥ पुरा हि मुद्गलोनाम मुनिर्वेदोक्तमार्गकृत् ॥ दक्षिणांबुनिधेस्तीरे फुल्लग्रामेतिपावने ॥ १० ॥ नारायणप्रीतिकरम
करोद्यज्ञमुत्तमम् ॥ तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा यागेन परितोषितः ॥ ११ ॥ प्रादुर्बभूव पुरतो यज्ञवाटे द्विजोत्तमाः ॥ तं दृष्ट्वा मुद्गलो विष्णुं लक्ष्मीशो
भितविग्रहम् ॥ १२ ॥ कालमेघतनुं कांत्या पीतांबरविराजितम् ॥ विनतानंदनारूढं कौस्तुभालंकृतोरसम् ॥ १३ ॥ शंखचक्रगदापद्मराजद्बाहुचतु
ष्टयम् ॥ भक्त्या परवशो दृष्ट्वा पुलकांकुरमंडितः ॥ मुद्गलः परितुष्टाव शब्दैः श्रोत्रसुखावहैः ॥ १४ ॥ ॥ मुद्गल उवाच ॥ ॥ प्रथमं जगतः
स्रष्ट्रे पालकाय ततः परम् ॥ १५ ॥ संहर्त्रे च ततः पश्चान्नमो नारायणाय ते ॥ नमः शफररूपाय कमठाय चिदात्मने ॥ १६ ॥ नमो वराहवपुषे
नमः पंचास्यरूपिणे ॥ वामनाय नमस्तुभ्यं जमदग्निसुताय ते ॥ १७ ॥ राघवाय नमस्तुभ्यं बलभद्राय ते नमः ॥ कृष्णाय कल्कये तुभ्यं नमो
विज्ञानरूपिणे ॥ १८ ॥ रक्ष मां करुणासिंधो नारायण जगत्पते ॥ निर्लज्जं कृपणं क्रूरं पिशुनं दांभिकं कृशम् ॥ १९ ॥ परदारपरद्रव्यपरक्षेत्रैकलो
लुपम् ॥ असूयाविष्टमनसं मां रक्ष कृपया हरे ॥ २० ॥ इति स्तुतो हरिः साक्षान्मुद्गलेन द्विजोत्तमाः ॥ तमाह मुद्गलमुनिं मेघगंभीरया
गिरा ॥ २१ ॥ श्रीहरिरुवाच ॥ ॥ प्रीतोऽस्म्यनेन स्तोत्रेण मुद्गल क्रतुना च ते ॥ प्रत्यक्षेण हविर्भोक्तुमहं ते क्रतुमागतः ॥ २२ ॥ इत्युक्तो
हरिणा तत्र मुद्गलस्तुष्टमानसः ॥ उवाचाधोक्षजं विप्रो भक्त्या परमया युतः ॥ २३ ॥ ॥ मुद्गल उवाच ॥ ॥ कृतार्थोऽस्मि हृषीकेश पत्नी
मे धन्यतां ययौ ॥ अद्य मे सफलं जन्म ह्यद्य मे सफलं तपः ॥ २४ ॥ अद्य मे सफलो वंशो ह्यद्य मे सफलाः सुताः ॥ आश्रमः सफलोऽद्यैव सर्वं

---

१ क्रियाः—इ०पा०।

सफलमद्य मे ॥ २५ ॥ यद्भवान्यज्ञवाटं मे हविर्भोक्तुमिहागतः ॥ योगिनो योगनिरता हृदये मृगयंति यम् ॥ २६ ॥ तमद्य साक्षात्त्वां पश्ये सफलोऽयं
मम क्रतुः ॥ इतीरयित्वा तं विष्णुमर्चयित्वाऽऽसनादिभिः ॥२७॥ चंदनैः कुसुमैरन्यैर्दत्त्वा चार्घ्यं स विष्णवे ॥ प्रददौ विष्णवे प्रीत्या पुरोडाशादिकं
हविः ॥ २८ ॥ स्वयमेव समादाय पाणिना लोकभावनः ॥ हविस्तद्बुभुजे विष्णुर्मुद्गलेन समर्पितम् ॥ २९ ॥ तस्मिन्हविषि भुक्ते तु
विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ [1]साग्नयस्त्रिदशाः सर्वे तृप्ताः समभवन्द्विजाः ॥३०॥ ऋत्विजो यजमानश्च तत्रत्या ब्राह्मणास्तथा ॥ यत्किंचित्प्राणिलोकेऽस्मिंश्चरं
वा यदि वाऽचरम् ॥३१॥ सर्वमेव जगत्तृप्तं भुक्ते हविषि विष्णुना ॥ ततो हरिः प्रसन्नात्मा मुद्गलं प्रत्यभाषत ॥३२॥ [2]प्रीतोऽहं वरदोऽस्म्येष
वरं वरय सुव्रत ॥ इत्युक्ते केशवेनाथ महर्षिस्तमभाषत ॥ ३३ ॥ ॥ मुद्गल उवाच ॥ ॥ यत्त्वया मे हविर्भुक्तं यागे प्रत्यक्षरूपिणा ॥ अनेनैव
कृतार्थोऽस्मि किमस्मादधिकं वरम् ॥ ३४ ॥ तथापि भगवन्विष्णो त्वयि मे निश्चला सदा ॥ भक्तिर्निष्कपटा भूयादिदं मे प्रथमं
वरम् ॥ ३५ ॥ माधवाहं प्रतिदिनं सायंप्रातरिहाग्नये ॥ त्वद्रूपाय तव प्रीत्यै सुरभेः पयसा हरे ॥ ३६ ॥ होतुमिच्छामि वरद तन्मे देहि
वरांतरम् ॥ पयसा नित्यहोमो हि द्विकालं श्रुतिचोदितः ॥ ३७ ॥ न मे सुरभयः संति तापसस्याधनस्य च ॥ इत्युक्ते मुद्गलेनाथ देवो
नारायणो हरिः ॥ ३८ ॥ आहूय विश्वकर्माणं त्वष्टारममृताशिनम् ॥ एकं सरः कारयित्वा शिलिपना तेन शोभनम् ॥ ३९ ॥ स्फटिकादि
शिलाभेदैस्तेनासौ विश्वकर्मणा ॥ समीचकार च पुनस्तत्प्राकाराद्यलंकृतम् ॥ तत आहूय भगवान्सुरभिं वाक्यमब्रवीत् ॥ ४० ॥ श्रीहरिवाच ॥
मुद्गलो मम भक्तोऽयं सुरभे प्रत्यहं मुदा ॥ ४१ ॥ मत्प्रीत्यर्थं पयोहोमं कर्तुमिच्छति सांप्रतम् ॥ मत्प्रीत्यर्थमितो देवि त्वमतो मत्प्रचोदिता ॥
॥ ४२ ॥ सायंप्रातरिहागत्य प्रत्यहं सुरभे शुभे ॥ पयसा त्वत्प्रसूतेन सर एतत्प्रपूरय ॥ ४३ ॥ तेनासौ पयसा नित्यं सायंप्रातश्च होष्यति ॥
[3]ओमित्युक्त्वाथ सुरभिरेवं नारयणेरिता ॥ ४४ ॥ अथ नारायणो देवो मुद्गलं प्रत्यभाषत ॥ सुरभेः पयसा नित्यमस्मिन्सरसि तिष्ठता ॥
॥ ४५ ॥ सायंप्रातः प्रतिदिनं मत्प्रीत्यर्थमिहाग्नये ॥ जुहुधि त्वं महाभाग तेन प्रीणाम्यहं तव ॥ ४६ ॥ मत्प्रीत्या तेऽखिला सिद्धिर्भविष्यति
च मुद्गल ॥ इदं क्षीरसरोनाम तीर्थं ख्यातं भविष्यति ॥ ४७ ॥ अस्मिन्क्षीरसरस्तीर्थे स्नातानां पंचपातकम् ॥ अन्यान्यपि च पापानि नाशं
यास्यंति तत्क्षणात् ॥ ४८ ॥ मुद्गल त्वं च मां याहि देहांते मुक्तबंधनः ॥ इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तं समालिंग्य मुद्गलम् ॥ ४९ ॥ नमस्कृतश्च

---

१ सान्नायाः–इ०पा० । २ वरं ब्रूहि महायोगिंस्त्वादेयं न मे क्वचित् ।–इ० पा० । ३ तथेत्युक्त्वा–इ० पा० ।

तेनायं तत्रैवांतरधीयत ॥ मुद्गलोऽपि गते विष्णावनेकशतवत्सरम् ॥ ५० ॥ सुरभेः पयसा जुह्वन्नग्नये हरितुष्टये ॥ उवास प्रयतो नित्यं फुल्ल
ग्रामे विमुक्तिदे ॥ देहांते मुक्तिमगमद्विष्णुसायुज्यरूपिणीम् ॥ ५१ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ एवमेतद्द्विजवरा युष्माकं कथितं मया ॥ ५२ ॥
यथा क्षीरसरो नाम तीर्थस्यास्य पुराऽभवत् ॥ इदं क्षीरसरः पुण्यं सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ ५३ ॥ काश्यपस्य मुनेः पत्नी कद्रूर्यत्र द्विजोत्तमाः ॥
स्नात्वा स्वभर्तृवाक्येन नोदिता नियमान्विता ॥ ५४ ॥ छलेन मुमुचे सद्यः[1] सपत्नीजयदोषतः ॥ अतोऽत्र तीर्थे ये स्नांति मानवाः शुद्धमानसाः
॥ ५५ ॥ तेषां विमुक्तबंधानां मुक्तानां पुण्यकर्मिणाम् ॥ किं यागैः किमु वा वेदैः किं वा तीर्थनिषेवणैः ॥ ५६ ॥ जपैर्वा नियमैर्वापि क्षीर
कुंडविलोकिनाम् ॥ क्षीरकुंडस्य वातेन स्पृष्टदेहो नरो द्विजाः ॥ ५७ ॥ ब्रह्मलोकमनुप्राप्य तत्रैव परिमुच्यते ॥ निमग्नाः क्षीरकुंडेऽस्मिन्नवमत्यापि
भा[2]स्करिम् ॥५८॥ तस्य मूर्द्धनि तिष्ठेयुर्ज्वलंतः पावकोपमाः ॥ मग्नानां क्षीरकुंडेऽस्मिञ्छीता वैतरणी नदी ॥५९॥ सर्वाणि नरकाण्यद्धा व्यर्थानि
च भवंति हि ॥ कामधेनुसमे तस्मिन्क्षीरकुंडे स्थितेऽप्यहो ॥ ६० ॥ योन्यत्र भ्रमते स्नातुं स नरो विप्रसत्तमाः ॥ गोक्षीरे विद्यमानेऽपि ह्यर्कक्षीराय
गच्छति ॥ ६१ ॥ स्नातानां क्षीरकुंडेऽस्मिन्नालभ्यं किंचिदस्ति हि ॥ करप्राप्तैव मुक्तिः स्यात्किमन्यैर्बहुभाषणैः ॥ ६२ ॥ ब्रवीमि भुजमुद्धृत्य
सत्यंसत्यं ब्रवीमि वः ॥ यः पठेदिममध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः ॥ स क्षीरकुंडस्नानस्य लभते फलमुत्तमम् ॥ ६३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये क्षीरकुंडप्रशंसायां क्षीरकुंडस्वरूपकथनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सूत कद्रूः कथं मुक्ता क्षीरकुंडनिमज्जनात् ॥ छलं कथं कृतवती सपत्न्यां पापनिश्चया ॥ १ ॥ कस्य पुत्री च सा कद्रूः सप
त्नीसा च कस्य वै ॥ किमर्थमजयत्कद्रूः स्वसपत्नीं छलेन तु ॥ एतन्नः श्रद्दधानानां ब्रूहि सूत कृपानिधे ॥ २ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ शृणु
ध्वं मुनयः सर्वे इतिहासं महाफलम् ॥ पुरा कृतयुगे विप्राः प्रजापतिसुते उभे ॥ ३ ॥ कद्रूश्च विनता चेति भगिन्यौ संबभूवतुः ॥ भार्ये ते
कश्यपस्यास्तां कद्रूश्च विनता तथा ॥ ४ ॥ विनता सुषुवे पुत्रावरुणं गरुडं तथा ॥ भर्त्तुः सकाशात्कद्रूश्च लेभे सर्पान्बहून्सुतान् ॥
॥ ५ ॥ अनंतवासुकिमुखान्विषदर्पसमन्वितान् ॥ एकदा तु भग्निन्यौ ते कद्रूश्च विनता तथा ॥ ६ ॥ अपश्यतां समायांतमुच्चैःश्रवसमं
तिकात् ॥ विलोक्य कद्रूस्तुरगं विनतामिदमब्रवीत् ॥ ७ ॥ श्वेतोऽश्ववालो नीलो वा विनते ब्रूहि तत्त्वतः ॥ इत्युक्त्वा विनता विप्राः कद्रूं तामिदमब्र

---

[1] साध्वी—इ०पा० ।   [2] भास्करिम्—यमम्—इत्यर्थः ।

वीत् ॥ ८ ॥ तुरंगः श्वेतवालो मे प्रतिभाति सुमध्यमे ॥ किं वा त्वं मन्यसे कद्रूरिति तां विनताऽब्रवीत् ॥ ९ ॥ पृष्टैवं विनतां कद्रूर्बभाषे स्वमतं च
सा ॥ कृष्णवालमहं मन्ये हयमेनमनिंदिते ॥ १० ॥ ततः पराजये कृत्वा दासीभावं पणं मिथः ॥ व्यतिष्ठेतां महाभागे सपत्न्यौ ते द्विजोत्तमाः ॥
॥ ११ ॥ ततः कद्रूर्निजसुतान्वासुकिप्रमुखानहीन् ॥ तस्या नाहं यथा दासी तथा कुरुत पुत्रकाः ॥ १२ ॥ तस्याभीप्सितसिद्ध्यर्थमित्यवोचद्रूशा
तुरा ॥ युष्माभिरुच्चैःश्रवसो बालः प्रच्छाद्यतामिति ॥ १३ ॥ नांगीचक्रुर्मतं तस्या नागाः कद्रू रुषा तदा ॥ अशपत्कुपिता पुत्राञ्ज्वलंती रोषमूर्च्छि
ता ॥ १४ ॥ पारीक्षितस्य सर्वेऽद्धा यूयं सत्रे मरिष्यथ ॥ इति शापे कृते मात्रा त्रस्तः कर्कोटकस्तदा ॥ १५ ॥ प्रणम्य पादयोः कद्रूं दीनो वचनम
ब्रवीत् ॥ अहमुच्चैःश्रवोवालं विधास्याम्यंजनप्रभम् ॥ १६ ॥ मा भीरंब त्वया कार्येत्यवादीच्छापविक्लवः ॥ श्वेतमुच्चैःश्रवोवालं ततः कर्कोटको
रगः ॥ १७ ॥ छादयित्वा स्वभोगेन व्यतनोदंजनद्युतिम् ॥ अथ ते विनताकद्रौ दास्ये कृतपणे उभे ॥ १८ ॥ देवराजहयं द्रष्टुं संरंभादभ्यगच्छ
ताम् ॥ शशांकशंखमाणिक्यमुक्तैरावतकारणम् ॥ १९ ॥ युगांतकालशयनं योगनिद्राकृतो हरेः ॥ अतीत्य कद्रूविनते समुद्रं सरितां पतिम् ॥
॥ २० ॥ ददृशतुर्हयं गत्वा देवराजस्य वाहनम् ॥ कृष्णवालं हयं दृष्ट्वा विनता दुःखिताऽभवत् ॥ २१ ॥ दुःखितां विनतां कद्रूर्दासीकृत्ये न्ययुंक्त
सा ॥ एतस्मिन्नंतरे तार्क्ष्योऽप्यंडमुद्भिद्य वह्निवत् ॥ २२ ॥ प्रादुर्बभूव विप्रेंद्रा गिरिमात्रशरीरवान् ॥ दृष्ट्वा तद्देहमाहात्म्यमभूत्त्रस्तं जगत्त्रयम् ॥२३॥
ततस्तं तुष्टुवुर्देवा गरुडं पक्षिणां वरम् ॥ दृष्ट्वा तद्देहमाहात्म्यं त्रस्तं स्याद्भुवनत्रयम् ॥ २४ ॥ इत्यालोच्योपसंहृत्य देहमत्यंतभीषणम् ॥ अरुणं
पृष्ठमारोप्य मातुरंतिकमभ्यगात् ॥ २५ ॥ अथाह विनतां कद्रूः प्रणतामतिविह्वलाम् ॥ चेटि नागालयं गंतुमुद्योगो मम वर्तते ॥ २६ ॥
त्वत्पुत्रो गरुडोतो मां मत्पुत्रांश्च वहत्विति ॥ ततश्च विनता पुत्रं गरुडं प्रत्यभाषत ॥ २७ ॥ अहं कद्रूमिमां वक्ष्ये त्वं सर्पान्वह तत्सुतान् ॥ तथेति
गरुडो मातुः प्रत्यगृह्णद्वचो द्विजाः ॥ २८ ॥ अवहद्विनता कद्रूं सर्वांस्तान्गरुडोऽवहत् ॥ रविसामीप्यगाः सर्पास्तत्करैराहतास्तदा ॥ २९ ॥
अस्तौषीद्वज्रिणं कद्रूः सुतानां तापशांतये ॥ सर्वतापं जलासारैर्देवराजोऽप्यशामयत ॥ ३० ॥ नीयमानास्तदा सर्पा गरुडेन बलीयसा ॥ गत्वा
तं देशमचिरादवदन्विनतासुतम् ॥ ३१ ॥ वयं द्वीपांतरं गंतुं सर्वे द्रष्टुं कृतत्वराः ॥ वह त्वमस्मान्गरुड चेटीसुत ततः क्षणात् ॥ ३२ ॥ ततो मातर
मप्राक्षीद्विनतां गरुडो द्विजाः ॥ अहं कस्माद्वहामीमांस्त्वं चेमां वहसे सदा ॥ ३३ ॥ चेटीपुत्रेति मामेते किं भणंति सरीसृपाः ॥ सर्वमेतद्वद त्वं
मे मातस्तत्त्वेन पृच्छतः ॥ ३४ ॥ पृष्टैवं जननी तेन गरुडं प्राब्रवीत्सुतम् ॥ भगिन्या क्रूरया पुत्र च्छलेनाहं पराजिता ॥ ३५ ॥ तस्या दासी भवा

म्यद्य चेटीपुत्रस्ततो भवान् ॥ अतस्त्वं वहसे सर्पान्वहाम्येनामहं सदा ॥ ३६ ॥ इत्यादि सर्ववृत्तांतमादितोऽस्मै न्यवेदयत् ॥ अथ तां गरुडोऽवादीन्मातरं विनतासुतः ॥ ३७ ॥ अस्माद्दास्याद्विमोक्षार्थं किं कार्यं ते मयाधुना ॥ इति पृष्टा सुतेनाथ विनता तमभाषत ॥ ३८ ॥ सर्पान्पृच्छस्व गरुड मम मातृविमोक्षणे ॥ युष्माकं मातुः किं कार्यं मयेति वदताधुना ॥ ३९ ॥ इति मात्रा समुदितो गरुडः पन्नगान्प्रति ॥ गत्वाऽपृच्छद्द्विजश्रेष्ठास्तेऽप्येनमवदंस्तदा ॥ ४० ॥ यदा हरिष्यसे शीघ्रं सुधां त्वममरालयात् ॥ दास्यान्मुक्ता भवेन्माता वैनतेय तवाद्य हि ॥ ४१ ॥ ततो मातरमागम्य गरुडः प्रणतोऽब्रवीत् ॥ सुधामंब ममानेतुं गच्छतो भक्ष्यमर्पय ॥ ४२ ॥ इतीरिता सुतं प्राह माता तं विनता सुतम् ॥ समुद्रमध्ये वर्तंते शबराः कतिचित्सुत ॥ ४३ ॥ तान्भक्षयित्वा शबरानमृतं त्वमिहानय ॥ तत्र कश्चिद्द्विजः कामी शबरीसंगकौतुकी ॥ ४४ ॥ त्यज तं ब्राह्मणं कंठं दहंतं ब्रह्मतेजसा ॥ पक्षादीनि तवांगानि पांतु देवा मरुन्मुखाः ॥ ४५ ॥ इति स्वमातुराशीर्भिर्गरुडो वर्धितो ययौ ॥ शबरालयमभ्येत्य तस्य भक्षयतो मुखम् ॥ ४६ ॥ आवृतं प्राविशन्व्याधा वयांसीव दरीं गिरेः ॥ अथ स ब्राह्मणोऽप्यागात्तत्कंठं मुनिपुंगवाः ॥ ४७ ॥ कण्ठं दहन्तं विप्रं तमुवाच विनतासुतः ॥ विप्र पापोऽप्यवध्यो हि निर्याहि त्वमतो बहिः ॥ ४८ ॥ एवमुक्तस्तदा विप्रो गरुडं प्रत्यभाषत ॥ किराती मम भार्यापि निर्गंतव्या मया सह ॥ ४९ ॥ एवमस्त्विति तं विप्रमुवाच पतगेश्वरः ॥ ततः स गरुडो विप्रमुज्जगार सभार्यकम् ॥ ५० ॥ विप्रोऽप्यभीप्सितान्देशान्निषाद्या सह निर्ययौ ॥ शबरान्भक्षयित्वाऽथ गरुडः पक्षिणां वरः ॥ ५१ ॥ आत्मनः पितरं वेगात्कश्यपं समुपेयिवान् ॥ कुत्र यासीति तत्पृष्टो गरुडस्तमभाषत ॥ ५२ ॥ मातुर्दास्यविमोक्षाय सुधामाहर्तुमागमम् ॥ बहून्किराताञ्जग्ध्वापि तृप्तिर्मम न जायते ॥ ५३ ॥ अपर्यंतक्षुधा ब्रह्मन्बाधते मामहर्निशम् ॥ तन्निवृत्तिप्रदं भक्ष्यं ममार्पय तपोधन ॥ ५४ ॥ येनाहं शक्नुयां तात सुधामाहर्तुमोजसा ॥ इतीरितः सुतं प्राह कश्यपो विनतोद्भवम् ॥ ॥ ५५ ॥ ॥कश्यप उवाच ॥ ॥ मुनिर्विभावसुर्नाम्ना पुरासीत्तस्य सानुजः ॥ सुप्रतीक इति भ्राता तावुभौ वंशवैरिणौ ॥ ५६ ॥ अन्योन्यं शेपतुर्विप्रा महाक्रोधसमाकुलौ ॥ गजोऽभवत्सुप्रतीकः कूर्मोऽभूच्च विभावसुः ॥ ५७ ॥ एवं वित्तविवादात्तौ शेपतुर्भ्रातरौ मिथः ॥ गजः षड्योजनोच्छ्रायो द्विगुणायामसंयुतः ॥ ५८ ॥ कूर्मस्त्रियोजनोच्छ्रायो दशयोजनविस्तृतः ॥ बद्धवैरावुभावेतौ सरस्यस्मिन्विहंगम ॥ ५९ ॥ पूर्ववैरमनुस्मृत्य युध्येते जेतुमिच्छया ॥ उभौ तौ भक्षयित्वा त्वं सुधामाहर तृप्तिमान् ॥ ६० ॥ एवं पित्रेरितः पक्षी गत्वा तद्गजकच्छपौ ॥ समुद्धृत्य महाकायौ महाबलपराक्रमौ ॥ ६१ ॥ वहन्नखाभ्यां संतीर्थं विळंबाभिधमभ्यगात् ॥ तत्रागतं समालोक्य पक्षिराजं द्विजोत्तमाः ॥ ६२ ॥ तत्तीरजो

महावृक्षो रोहिणाख्यो महोच्छ्रयः ॥ वैनतेयमिदं प्राह महाबलपराक्रमम् ॥ ६३ ॥ एनामारुह मच्छाखां शतयोजनमायताम् ॥ स्थित्वात्र
गजकूर्मौ त्वं भक्षयस्व खगोत्तम ॥ ६४ ॥ इत्युक्तस्तरुणा पक्षी स तत्रास्ते मनोजवः ॥ तद्भारात्सा तरोः शाखा भग्नाऽभूद्द्विजसत्तमाः ॥ ६५ ॥
वालखिल्यमुनींस्तस्मिँल्लँबमानानधोमुखान् ॥ दृष्ट्वा तत्पातशंकावाँस्तां शाखां गरुडोऽग्रहीत् ॥ ६६ ॥ गजकूर्मौ च तां शाखां गृहीत्वा यांतमं
बरे ॥ पिता तस्याब्रवीत्तत्र गरुडं विनतासुतम् ॥ ६७ ॥ त्यजेमां निर्जने शैले शाखां तं विनतोद्भव ॥ इत्युक्तः स तथा गत्वा शाखां निष्पुरुषे
नगे ॥ ६८ ॥ विन्यस्याभक्षयत्पक्षी तौ तदा गजकच्छपौ ॥ अथोत्पातः समभवत्तस्मिन्नवसरे दिवि ॥ ६९ ॥ दृष्ट्वोत्पातं बलारातिः पप्रच्छ
स्वपुरोहितम् ॥ उत्पातकारणं जीव किमत्रेति पुनःपुनः ॥ बृहस्पतिस्तदा शक्रं प्रोवाच द्विजसत्तमाः ॥ ७० ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥
काश्यपो हि मुनिः पूर्वमयजत्क्रतुना हरे ॥७१॥ सर्वान्नृषीन्सुरान्सिद्धान्यक्षान्गंधर्वकिन्नरान् ॥ यज्ञसंभारसिद्ध्यर्थं प्रेषयामास स द्विजाः॥ ७२ ॥
वालखिल्यान्ससंभारान्ह्रस्वानंगुष्ठमात्रकान् ॥ मज्जतो गोष्पदजले दृष्ट्वा हसितवान्भवान् ॥ ७३ ॥ भवतावमताः क्रुद्धा वालखिल्यास्तदा हरे ॥
जुहुवुर्यज्ञवह्नौ ते क्रोधेन ज्वलिताननाः ॥ ७४ ॥ देवेंद्रभयदः शत्रुः कश्यपस्य सुतोऽस्त्विति ॥ तस्य पुत्रोऽद्य गरुडः सुधाहरणकौतुकी ॥ ७५ ॥
समागच्छति तद्धेतुरयमुत्पात आगतः ॥ इत्युक्तः सोऽब्रवीदिंद्रो देवानग्निपुरोगमान् ॥ ७६ ॥ सुधामाहर्तुमायाति पक्षी सा रक्ष्यतामिति ॥ इतीं
द्रप्रेरिता देवा ररक्षुः सायुधाः सुधाम् ॥ ७७ ॥ पक्षिराजस्तदाभ्यागाद्देवानायुधधारिणः ॥ महाबलं ते गरुडं दृष्ट्वाऽकम्पंत वै सुराः ॥ ७८ ॥ गरुडस्य
सुराणां च ततो युद्धमभून्महत् ॥ अखंडि पक्षितुण्डेन भौवनोऽमृतपालकः ॥ ७९ ॥ तदा निजघ्नुर्गरुडं देवाः शस्त्रैरनेकशः ॥ अतीव गरुडो
देवैर्बाधितः शस्त्रपाणिभिः ॥ ८० ॥ पक्षाभ्यामाक्षिपद्दूरे देवानग्निपुरोगमान् ॥ तत्पक्षविक्षिता देवास्तदा परमकोपनाः ॥ ८१ ॥ नाराचान्भिंदि
पालांश्च नानाशस्त्राणि चाक्षिपन् ॥ ततस्तु गरुडो वेगाद्देवदृष्टिविलोपिनीम् ॥ ८२ ॥ धूलिमुत्थापयामास पक्षाभ्यां विनतासुतः ॥ वायुना शम
यामासुस्तान्पांसूंस्त्रिदशोत्तमाः ॥ ८३ ॥ रुद्रान्वसूंस्तथादित्यान्मरुतोऽन्यान्सुरांस्तथा ॥ गरुडः पक्षतुंडाभ्यां व्यथितानकरोद्द्विजाः ॥ ८४ ॥
पलायितेषु देवेषु सोऽद्राक्षीज्ज्वलनं पुरः ॥ ज्वलंतं परितस्त्वग्निं शमापयितुमुद्ययौ ॥ ८५ ॥ स सहस्रमुखो भूत्वा तैः पिबञ्छतशो नदीः ॥
तमग्निं नाशयामास तैः पयोभिस्त्वरान्वितः ॥ ८६ ॥ सितधारं भ्रमच्चक्रं सुधारक्षकमंतिके ॥ दृष्ट्वा तदाररंध्रेण संक्षिप्तांगोंतराविशत् ॥ ८७ ॥
ततो ददर्श द्वौ सर्पौ व्यक्तास्यौ भीषणाकृती ॥ याभ्यां दृष्टोपि भस्म स्यात्तौ सर्पौ गरुडस्तदा ॥ ८८ ॥ आच्छिद्य पक्षतुंडाभ्यां गृहीत्वाऽमृतमु

ययौ ॥ यंत्रमुत्पाद्य चोद्यंतं गरुडं प्राह माधवः ॥ ८९ ॥ तव तुष्टोऽस्मि पक्षीश वरं वरय सुव्रत ॥ अथ पक्षी तमाह स्म कमलानायकं हरिम् ॥
॥ ९० ॥ [1]तवोपरि स्थितिर्मे स्यान्मा भूतां च जरामृती ॥ तथास्त्विति हरिः प्राह वरं मद्व्रियतामिति ॥ ९१ ॥ इत्युक्तस्तं हरिः प्राह मम त्वं
वाहनं भव ॥ स्यंदनोपरि केतुश्च मम त्वं विनतासुत ॥ ९२ ॥ तथास्त्विति खगोप्याह कमलापतिमच्युतम् ॥ हृतामृतं खगं श्रुत्वा तत आखं
डलो जवात् ॥ ९३ ॥ अभिद्रुत्याशु कुलिशं पक्षे चिक्षेप पक्षिणः ॥ ततो विहस्य गरुडः पाकशासनमब्रवीत् ॥ ९४ ॥ कुलिशस्य निपातान्मे
न हरे कापि वेदना ॥ सफलो वज्रपातस्ते भूयाच्च सुरनायक ॥ ९५ ॥ इतीरयन्पत्रमेकं व्यसृजत्पक्षतस्तदा ॥ शोभनं पर्णमस्येति सुपर्ण इति सोभ
वत् ॥ ९६ ॥ तस्मिन्सुपर्णे हेमाभे सर्वे विस्मयमाययुः ॥ ततस्तु गरुडः शक्रमब्रवीद्द्विजपुंगवाः ॥ ९७ ॥ भवता साकमखिलं जगदेतच्चराच
रम् ॥ देवेंद्र सततं वोढुममोघा शक्तिरस्ति मे ॥ ९८ ॥ नाखण्डलसहस्रं मे रणे लभ्यं हरे भवेत् ॥ इति ब्रुवाणं गरुडमब्रवीत्पाकशासनः ॥९९॥
किं तेऽमृतेन कार्यं स्याद्दीयताममृतं मम ॥ इमां सुधां भवान्दद्याद्येभ्यो हि विनतोद्भव ॥ १०० ॥ तेऽधुनाऽमृतपानेन जरामरणवर्जिताः ॥
अस्मद्भ्योऽधिकवीर्याः स्युर्बाधेरंस्त्रिदशांस्तथा ॥ १ ॥ इति ब्रुवंतं देवेन्द्रं गरुडोऽप्यब्रवीद्द्विजाः ॥ यत्रैतत्स्थापयिष्यामि तत्रागत्य भवानिदम् ॥
॥ २ ॥ गृह्णातु झटितीत्युक्तो गरुडं प्राह वृत्रहा ॥ प्रीतोऽहं तव दास्यामि वरं वृणु महामते ॥ ३ ॥ इत्युक्तवन्तं गरुडः पाकशासनमब्रवीत् ॥
दास्ये छलप्रयोक्तारो मम मातुः सरीसृपाः ॥ ४ ॥ भक्ष्या भवंतु नित्यं मे पाकशासन वृत्रहन् ॥ इति तेनेरितः शक्रस्तथास्त्वित्यवदच्च तम् ॥ ५ ॥
अथायं गरुडो विप्रा धारयन्नमृतं ययौ ॥ यांतं तमनुयाति स्म गरुडं पाकशासनः ॥ ६ ॥ वेगेन स द्विजश्रेष्ठाः सुधाहरणकौतुकी ॥ मातुरभ्याशमा
गत्य सर्पान्प्राह स पक्षिराट् ॥ ७ ॥ कुशेषु न्यस्यते सर्पास्सुधैवमधुना मया ॥ स्नात्वा तद्भुङ्ध्वममृतं शुचयः सुसमाहिताः ॥ ८ ॥ मोक्षोऽपि मम
मातुः स्याद्दासीभावाद्धि पन्नगाः ॥ तथास्त्वित्यवदन्सर्पा गरुडं विनतासुतम् ॥९॥ मुक्ता तदैव विनता दासीभावाद्द्विजोत्तमाः ॥ सर्पास्तेऽमृतभक्षार्थं
स्नातुं सर्वे ययुस्तदा ॥११०॥ तस्मिन्नवसरे शक्रस्तामादाय सुधां ययौ ॥ स्नात्वागत्य भुजंगास्ते तत्राहृष्ट्वा तदा सुधाम् ॥ ११ ॥ जिह्वाभिर्लिलिहुर्द
र्भानेषु न्यस्ता सुधेति हि ॥ तदाप्रभृति सर्पाणां जिह्वा दर्भाग्रपाटिताः ॥१२॥ द्विधाभवन्मुनिश्रेष्ठा द्विजिह्वास्तेन ते स्मृताः॥ सुधासंयोगतो दर्भाः प्रय
युश्च पवित्रताम् ॥१३॥ मोचयित्वा च गरुडो दासीभावात्स्वमातरम् ॥ शशाप कुपितः कद्रूं छद्मना जितमातरम् ॥१४॥ कद्रूस्त्वं जननीं यन्मे छलेन

---

[1] तव उपरि मे स्थितिः स्यात्—इति योजना । स्यन्दनोपरि केतुत्वेन हरेरुपरि गरुडस्य स्थितिर्बोध्या ।

जितवत्यसि ॥ भर्तुस्त्वं परिचर्यायामतो नार्हा भविष्यसि ॥१५॥ शश्वैवं गरुडः कद्रूं प्रययौ स यथेच्छया ॥ कद्रूश्च विनता चोभे ययतुर्भर्तुरंतिकम्
॥ १६ ॥ कश्यपो विमुखस्तत्र कद्रूं कोपादथाब्रवीत् ॥ यस्माच्छलेन विनतां कद्रूर्निर्जितवत्यसि ॥ १७ ॥ अतो मत्परिचर्यायां न योग्यासि
दुरात्मिके ॥ स्त्रियं वा पुरुषं वापि नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥ १८ ॥ छलाद्विजयते योऽसौ स महापातकी भवेत् ॥ छलाद्विजयिना सार्धं संभाष्य
ब्रह्महा भवेत् ॥ १९ ॥ स्तेयी सुरापी विज्ञेयो गुरुदाररतश्च सः ॥ संसर्गदोषदुष्टश्च मुनिभिः परिकीर्त्यते ॥ १२० ॥ त्वया संभाषणाद्दोषो मम
स्यान्नरकप्रदः ॥ तस्मात्प्रयाहि कद्रूस्त्वं मत्समीपाद्धि दारुणे ॥ २१ ॥ छलजेत्रा सपंक्तौ यो भुंजीत मनुजो भुवि ॥ तेन संभाषणात्सद्यः पतेद्धि
नरकार्णवे ॥ २२ ॥ विलोक्य च्छलजेतारं तस्य पापस्य शांतये ॥ आदित्यं वा जलं वापि पावकं वा विलोकयेत् ॥ २३ ॥ छलजेता यत्र
तिष्ठेदाश्रमेऽपि गृहेऽपि वा ॥ वस्तव्यं न हि तत्रान्यैर्वसन्नरकमश्नुते ॥ २४ ॥ अतो निर्याहिनिर्याहि मम त्वं दृष्टिमार्गतः ॥ स्वाश्रमात्सरलामेनां
विनतां जितवत्यसि ॥ २५ ॥ इति धिक्कृत्य सहसा कद्रूं तां कश्यपस्तदा ॥ विनतां स्वच्छशीलां तां स्वीचकार महामतिः ॥ २६ ॥ कद्रूरित्थं
सपरुषं कथिता कश्यपेन सा ॥ रुदंती भृशदुःखार्ता पादयोस्तस्य चापतत् ॥ २७ ॥ पतितां पादयोर्दृष्ट्वा कश्यपो मुनिपुंगवः ॥ न जग्राहैव
कद्रूं तां स्मरन्पापं तया कृतम् ॥ २८ ॥ ततः प्रणम्य विनता कश्यपं वाक्यमब्रवीत् ॥ भगवन्भगिनीमेनां स्वीकुरुष्व कृपानिधे ॥ २९ ॥
अज्ञानान्मुग्धया पापं कद्र्वा यदधुना कृतम् ॥ क्षंतुमर्हसि तत्सर्वं दयाशीला हि साधवः ॥ १३० ॥ जनन्या गरुडस्यैवं कथितः कश्यपो मुनिः ॥
उवाच विनते नैनां विना पापस्य निष्कृतिम् ॥ ३१ ॥ ग्रहीष्यामि दुराचारां त्रिस्त्वां शपथयाम्यहम् ॥ कश्यपस्य वचः श्रुत्वा विनता
पुनरब्रवीत् ॥ ३२ ॥ भगिन्या मम पापस्य ब्रह्मंस्त्वं ब्रूहि निष्कृतिम् ॥ येनेयं परिचर्यायां तव योग्या भविष्यति ॥ ३३ ॥ तयैवमुदितो विप्रा
मारीचः कश्यपस्तदा ॥ ध्यात्वा मुहूर्तं मनसा पश्चादिदमभाषत ॥ ३४ ॥ दक्षिणांबुनिधेस्तीरे फुल्लग्रामे विमुक्तिदे ॥ अस्ति क्षीरसरोनाम तीर्थं
पापविनाशनम् ॥ ३५ ॥ तत्तीर्थस्नानमात्रेण दोषश्चास्या विनश्यति ॥ प्रायश्चित्तायुतेनापि तत्तीर्थे मज्जनं विना ॥ ३६ ॥ न नश्यत्येष दोषो
ऽस्यास्तदेषा यातु तत्सरः ॥ भर्त्रैवमुदिते कद्रूस्तं प्रणम्य द्विजोत्तमम् ॥ ३७ ॥ तत्क्षणात्प्रययौ क्षीरं सरः पुत्रसहायिनी ॥ सा कद्रूः पुत्र
सहिता गत्वा कतिपयैर्दिनैः ॥ ३८ ॥ प्राप्य क्षीरसरः पुण्यं प्रयता विजितेंद्रिया ॥ सस्नौ नियमपूर्वं च संकल्प्य क्षीरकुंडके ॥ ३९ ॥ उपोष्य
त्रिदिनं सस्नौ तस्मिन्क्षीरसरोजले ॥ चतुर्थे दिवसे तस्यां कुर्वंत्यां स्नानमादरात् ॥ अदेहा व्योमगा वाणी समुत्तस्थौ द्विजोत्तमाः ॥ १४० ॥

अशरीरिण्युवाच ॥ ॥ कद्रूस्त्वं मज्जनादत्रच्छलजेतृत्वदोषतः ॥ ४१ ॥ विमुक्ता भर्तृशुश्रूषायोग्या चासि न संशयः ॥ शापोपि गरुडोक्तस्ते लयं यातोऽत्र मज्जनात् ॥ ४२ ॥ गच्छ भर्तृसकाशं त्वं सोऽपि त्वां स्वीकरिष्यति ॥ इत्युक्त्वा विररामाथ व्योमवागशरीरिणी ॥ ४३ ॥ तस्यै वाचे नमस्कृत्य कद्रूः सा प्रीतमानसा ॥ तीर्थं प्रदक्षिणीकृत्य नत्वा पुत्रसमन्विता ॥ ४४ ॥ प्रययौ भर्तुरभ्याशं तच्छुश्रूषणकौतुकात् ॥ आगतां तां समालोक्य स्नातां क्षीरसरोजले ॥ ४५ ॥ ज्ञात्वा विधूतपापां च कश्यपः स समाधिना ॥ अंगीचकार पत्नीं तामात्मशुश्रूषणोचिताम् ॥ ४६ ॥ एवं वः कथितं विप्राः कद्रूपापविमोक्षणम् ॥ मज्जनान्मुक्तिदं पुंसां पुण्ये क्षीरसरोजले ॥ ४७ ॥ यः शृणोतीममध्यायं पठते वापि मानवः ॥ स क्षीरकुंडस्नानस्य लभते फलमुत्तमम् ॥ ४८ ॥ अश्वमेधादियज्ञानां समग्रं फलमश्नुते ॥ गंगादिसर्वतीर्थेषु स स्नातो भवति ध्रुवम् ॥ ४९ ॥ यः पठेदिममध्यायं क्षीरकुंडप्रशंसनम् ॥ गोसहस्रप्रदातॄणां प्राप्नोत्यविकलं फलम् ॥ १५० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये क्षीरकुंडप्रशंसायां कद्रूकृतच्छलदोषशांतिकथावर्णनंनामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि कपितीर्थस्य वैभवम् ॥ तत्तीर्थं सकलैः पूर्वं गंधमादनपर्वते ॥ १ ॥ सर्वेषामुपकाराय कपिभिर्निर्मितं द्विजाः[1] ॥ रावणादिषु रक्षःसु हतेषु तदनंतरम् ॥ २ ॥ तीर्थं निर्माय तत्रैव सस्नुस्ते कपयो मुदा ॥ तीर्थाय च वरं प्रादुः[2] कपयः कामरूपिणः ॥ ३ ॥ अस्मिंस्तीर्थे निमग्ना ये भक्तिप्रवणचेतसः ॥ ते सर्वे मुक्तिभाजः स्युर्महापातकमोचिताः ॥ ४ ॥ अत्र तीर्थे निमग्नानां न स्यान्नरकजं भयम् ॥ अत्र स्नाता नराः सर्वे दारिद्र्यं नाप्नुवंति हि ॥ ५ ॥ अत्र तीर्थे निमग्नानां यमपीडापि[3] नो भवेत् ॥ कपितीर्थं प्रयास्येऽहमिति यः सततं ब्रुवन् ॥ ६ ॥ व्रजेच्छतपदं विप्राः स यायात्परमं पदम् ॥ एतत्तीर्थसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ७ ॥ एवं वरं तु ते दत्त्वा तीर्थायास्मै कपीश्वराः ॥ रामं दाशरथिं सर्वे प्रणम्याथ ययाचिरे ॥ ८ ॥ स्वामिंस्त्वयास्मै तीर्थाय दीयतां वरमद्भुतम् ॥ कपिभिः प्रार्थितो विप्रा रामचंद्रोऽतिहर्षितः ॥ ९ ॥ तत्तीर्थाय वरं प्रादात्कपीनां प्रीतिकारणात् ॥ अत्र तीर्थे निमग्नानां गंगास्नानफलं लभेत् ॥ १० ॥ प्रयागस्नानजं पुण्यं सर्वतीर्थफलं तथा ॥ अग्निष्टोमादियागानां फलं भूयादनुत्तमम् ॥ ११ ॥ गायत्र्यादिमहामंत्रजपपुण्यं तथा भवेत् ॥ गोसहस्रप्रदनॄणां प्राप्नोत्यविकलं फलम् ॥ १२ ॥ चतुर्णामपि[4] वेदानां पारायणफलं लभेत् ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशादिदेवपूजाफलं लभेत् ॥ १३ ॥ कपितीर्थाय रामोयं प्रादादेवं वरं

---

[1] पुरा–इ० पा० । [2] प्राहुः–इ० पा० । [3] गतिस्तत्र न सशयः–इ० पा० । [4] शास्त्राणाम्–इ० पा० ।

द्विजाः ॥ एवं रामेण दत्ते तु वरे तत्र कुतूहलात् ॥१४॥ षडर्धनयनो[1] ब्रह्मा सहस्राक्षो यमस्तथा ॥ वरुणोग्निस्तथा वायुः कुबेरश्चंद्रमा अपि ॥१५॥
आदित्यो निर्ऋतिश्चैव साध्याश्च वसवस्तथा ॥ अन्येऽपि त्रिदशाः सर्वे विश्वेदेवादयस्तथा ॥ १६ ॥ अत्रिर्भृगुस्तथा कुत्सो गौतमश्च पराशरः ॥
कण्वोऽगस्त्यः सुतीक्ष्णश्च विश्वामित्रादयोऽपरे ॥ १७ ॥ योगिनः सनकाद्याश्च नारदाद्याः सुरर्षयः ॥ रामदत्तवरं तीर्थं श्लाघंते बहुधा तदा ॥ १८ ॥
सस्नुश्च तत्र तीर्थे ते सर्वाभीष्टप्रदायिनि ॥ कपिभिर्निर्मितं यस्मादेतत्तीर्थमनुत्तमम् ॥ १९ ॥ कपितीर्थमिति ख्यातिमतो लोके प्रयास्यति ॥ इत्य
प्यवोचंस्ते सर्वे देवाश्च मुनयस्तथा ॥ २० ॥ तस्मादवश्यं गंतव्यं कपितीर्थं मुमुक्षुभिः ॥ रंभा कौशिकशापेन शिलाभूता पुरा द्विजाः ॥ २१॥ तत्र
स्नात्वा निजं रूपं प्रपेदे च दिवं ययौ ॥ अस्य तीर्थस्य माहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते ॥ २२ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ रंभां किमर्थमशपत्कौ
शिकः सूतनंदन ॥ कथं गता शिलाभूता कपितीर्थं सुरांगना ॥ एतन्नः सर्वमाचक्ष्व विस्तरान्मुनिसत्तम ॥ २३ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥
विश्वामित्राभिधो राजा प्रागभूत्कुशिकान्वये ॥ २४ ॥ स कदाचिन्महाराजः सेनापरिवृतो बली ॥ मेदिनीं परिचक्राम राज्यवीक्षणकौतुकी ॥
॥ २५ ॥ अटित्वा स बहून्देशान्वसिष्ठस्याश्रमं ययौ ॥ आतिथ्याय वृतः सोऽयं वसिष्ठेन महात्मना ॥ २६ ॥ तथास्त्वित्यब्रवीत्सोयं दंडवत्प्रणतो
नृपः ॥ कामधेनुप्रभावेन विश्वामित्राय भूभुजे ॥ २७ ॥ आतिथ्यमकरोद्विप्रा वसिष्ठो ब्रह्मनंदनः ॥ कामधेनुप्रभावं वै ज्ञात्वा कुशिकनंदनः ॥
॥ २८ ॥ वसिष्ठं प्रार्थयामास कामधेनुमभीष्टदाम् ॥ प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन प्रचकर्ष च तां बलात् ॥ २९ ॥ कामधेनुविसृष्टैस्तु म्लेच्छाद्यैः स
पराजितः ॥ महादेवं समाराध्य तस्मादस्त्राण्यवाप्य च ॥ ३० ॥ वसिष्ठस्याश्रमं गत्वा व्यसृजच्छरसंचयान् ॥ सर्वाण्यस्त्राणि मुमुचे ब्रह्मास्त्रं च
नृपोत्तमः ॥ ३१ ॥ तानि सर्वाणि चास्त्राणि वसिष्ठो ब्रह्मनंदनः ॥ एकेन ब्रह्मदंडेन निजघ्न स्वतपोबलात् ॥ ३२ ॥ ततः पराजितो विप्रा
विश्वामित्रोऽतिलज्जितः ॥ ब्राह्मण्यावाप्तये स्वस्य तपः कर्तुं वनं ययौ ॥ ३३ ॥ पूर्वासु पश्चिमांतासु त्रिषु दिक्षु तपोऽचरत् ॥ प्रादुर्भूतमहा
विघ्नस्तत्तद्दिक्षु स कौशिकः ॥ ३४ ॥ उत्तरां दिशमासाद्य हिमवत्पर्वतेऽमले कौशिक्यास्सरितस्तीरे पुण्ये पापविनाशिनि ॥ ३५ ॥
दिव्यं वर्षसहस्रं तु निराहारो जितेंद्रियः ॥ निरालोको[2] जितश्वासो जितक्रोधः सुनिश्चलः ॥ ३६ ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्थः शिशिरे
वारिषु स्थितः ॥ वर्षास्वाकाशगो नित्यमूर्ध्वबाहुर्निराश्रयः ॥ ३७ ॥ ब्राह्मण्यसिद्ध्येऽत्युग्रं चचार सुमहत्तपः ॥ उद्विग्नमनसस्तस्य

---

१ षडर्धनयनः—त्रिणेत्रः शिवः । २ जितलोकः—इ० पा० ।

त्रिदशास्त्रिदिवालयाः ॥ जंभारिणा च सहिता रंभां प्रोचुरिदं वचः ॥ ३८ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ रंभे त्वं हिमवच्छैले कौशिकीतीरगं
मुनिम् ॥ ३९ ॥ विश्वामित्रं तपस्यंतं विलोभय विचेष्टितैः ॥ यथा तत्तपसो विघ्नो भविष्यति तथा कुरु ॥ ४० ॥ एवमुक्ता तदा रंभा देवैरिंद्र
पुरोगमैः ॥ प्रत्युवाच सुरान्सर्वान्प्रांजलिः प्रणता तदा ॥ ४१ ॥ ॥ रंभोवाच ॥ ॥ अतिक्रूरो महाक्रोधो विश्वामित्रो महामुनिः ॥
स शप्स्यते मां क्रोधेन बिभेम्यस्मादहं सुराः ॥ ४२ ॥ त्रायध्वं कृपया यूयं मां युष्मत्परिचारिकाम् ॥ इत्युक्तो रंभया तत्र जंभारिस्ताम
भाषत ॥ ४३ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ रंभे त्वया न भीः कार्या विश्वामित्रात्तपोधनात् ॥ अहमप्यागमिष्यामि त्वत्सहायः समन्मथः ॥ ४४ ॥
कोकिलालापमधुरो वसन्तोऽप्यागमिष्यति ॥ अतिसुंदररूपा त्वं प्रलोभय महामुनिम् ॥ ४५ ॥ इतींद्रकथिता रंभा विश्वामित्राश्रमं ययौ ॥ तद्दृ
ष्टिगोचरा स्थित्वा ललितं रूपमास्थिता ॥ ४६ ॥ सा मुनिं लोभयामास मनोहरविचेष्टितः ॥ पिकोपि तस्मिन्समये चुकूजानंदयन्मनः ॥ ४७ ॥
श्रुत्वा पिकस्वरं रंभां दृष्ट्वा च मुनिपुंगवः ॥ संशयाविष्टहृदयो विदित्वा शक्रकर्म तत् ॥ शशाप रंभां क्रोधेन विश्वामित्रस्तपोधनः ॥ ४८ ॥
॥ ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ ॥ यस्मात्कोपयसे रंभे मां त्वं कोपजयषिणम् ॥ ४९ ॥ शिला भवात्र तस्मात्त्वं रंभे वर्षशतायुतम् ॥ तदंतरे ब्राह्म
णेन रक्षिता मोक्षमाप्स्यसि ॥ ५० ॥ विश्वामित्रस्य शापेन तदंते सा शिलाऽभवत् ॥ बहुकालं शिलाभूता तस्थौ तस्याश्रमे द्विजाः ॥ ५१ ॥
विश्वामित्रोपि धर्मात्मा पुनस्तप्त्वा महत्तपः ॥ लेभे वसिष्ठवाक्येन ब्राह्मण्यं दुर्लभं नृपैः ॥ ५२ ॥ बहुकालं शिलाभूता रंभाप्यासीत्तदाश्रमे ॥
तस्मिन्नेवाश्रमे पुण्ये शिष्योऽगस्त्यस्य संमतः ॥ ५३ ॥ श्वेतोनाम मुनिश्चक्रे मुमुक्षुः परमं तपः ॥ चिरकालं तपस्तस्मिन्प्रकुर्वति महामुनौ ॥५४॥
अंगारकेतिविख्याता राक्षसी काचिदागता ॥ तस्याश्रममतिक्रूरा मेघस्वनमहास्वना ॥ ५५ ॥ मूत्ररक्तपुरीषाद्यैर्दूषयामास भीषणा ॥ उपद्रवैस्तथा
चान्यैर्बाधयामास तं मुनिम् ॥ ५६ ॥ अथ क्रुद्धो मुनिः श्वेतो वायव्यास्त्रेण योजयन् ॥ शप्तां कुशिकपुत्रेण राक्षस्यै प्राक्षिपच्छिलाम् ॥ ५७ ॥
राक्षसी सा प्रदुद्राव वायव्यास्त्रेण योजिता ॥ वायव्यास्त्रप्रयुक्तेन दृषदानुद्रुता च सा ॥ ५८ ॥ दक्षिणांबुनिधेस्तीरं धावति स्म भयार्दिता ॥
धावन्तीमनुधावन्ती सा शिलास्त्रप्रयोजिता ॥ ५९ ॥ पपातोपरि राक्षस्या मज्जंत्याः कपितीर्थके ॥ मृता सा राक्षसी तत्र शिलापातात्स्वमूर्द्धनि ॥
॥ ६० ॥ विश्वामित्रेण शप्ता सा कपितीर्थे निमज्जनात् ॥ शिलारूपं परित्यज्य रंभारूपमुपेयुषी ॥ ६१ ॥ देवैः कुसुमधाराभिरभिवृष्टा मनो
रमा ॥ दिव्यं विमानमारूढा दिव्यांबरविराजिता ॥ ६२ ॥ हारकेयूरकटकनासाभरणभूषिता ॥ उर्वश्याद्यप्सरोभिश्च सखिभिः परिवारिता ॥६३॥

कपितीर्थस्य माहात्म्यं प्रशंसन्ती पुनःपुनः ॥ निषेव्य रामनाथं च शंकरं शशिभूषणम् ॥ ६४ ॥ आखण्डलपुरीं रम्यां प्रययावमरावतीम् ॥
राक्षसी सापि शापेन कुम्भजस्य महौजसः ॥ ६५ ॥ घृताची देववेश्या हि राक्षसीरूपमागता ॥ साप्यत्र कपितीर्थाप्सु स्नानात्स्वं रूपमाय
यौ ॥ ६६ ॥ एवं रंभाघृताच्यौ ते कपितीर्थे निमज्जनात् ॥ अगस्त्यशिष्यश्वेतस्य प्रसादाद्द्विजसत्तमाः ॥ ६७ ॥ राक्षसीत्वं शिलात्वं च हित्वा
स्वं रूपमागते ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स्नातव्य कपितीर्थके ॥ ६८ ॥ यः शृणोतीममध्यायं पठते वापि मानवः ॥ प्राप्नोति कपितीर्थस्यस्नानजं फल
मुत्तमम् ॥ ६९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये कपितीर्थप्रशंसायां रंभाघृताचीशापविमोक्ष
णवर्णनं नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि मुनयो लोकपावनम् ॥ गायत्र्या च सरस्वत्या माहात्म्यं
मुक्तिदं नृणाम् ॥ १ ॥ शृण्वतां पठतां चैव महापातकनाशनम् ॥ महापुण्यप्रदं पुंसां नरकक्लेशनाशनम् ॥ २ ॥ गायत्र्यां च सरस्वत्यां ये स्नांति
मनुजा मुदा ॥ न तेषां गर्भवासः स्यात्किं तु मुक्तिर्भवेद्ध्रुवम् ॥ ३ ॥ सरस्वत्याश्च गायत्र्या गन्धमादनपर्वते ॥ ब्रह्मपत्न्योः सन्निधानात्तन्नाम्ना
कथिते इमे ॥ ४ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ गायत्र्याश्च सरस्वत्या गन्धमादनपर्वते ॥ किमर्थं संनिधानं वै सूताभूत्तद्वदस्व नः ॥ ५ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ प्रजापतिः पुरा विप्राः स्वां वै दुहितरं मुदा ॥ वाङ्नाम्नीं कामुको भूत्वा स्पृहयामास मोहनः ॥ ६ ॥ अथ प्रजापतेः
पुत्री स्वस्मिन्वै तस्य कामिताम् ॥ विलोक्य लज्जिता भूत्वा रोहिद्रूपं दधार सा ॥ ७ ॥ ब्रह्मापि हरिणो भूत्वा तया रन्तुमनास्तदा ॥ गच्छंती
मनुयाति स्म हरिणीरूपधारिणीम् ॥ ८ ॥ तं दृष्ट्वा देवताः सर्वाः पुत्रीगमनसादरम् ॥ करोत्यकार्यं ब्रह्मायं पुत्रीगमनलक्षणम् ॥ ९ ॥ इति
निन्दंति तं विप्राः स्रष्टारं जगतां पतिम् ॥ निषिद्धकृत्यनिरतं तं दृष्ट्वा परमेष्ठिनम् ॥ १० ॥ हरः पिनाकमादाय व्याधरूपधरः प्रभुः ॥ आकर्णपूर्ण
कृष्टेन पिनाकधनुषा शरम् ॥ ११ ॥ संयोज्य वेधसं तेन विव्याध निशितेन सः ॥ त्रिपुरांतकबाणेन विद्धोऽसौ न्यपतद्भुवि ॥ १२ ॥ तस्य
देहादथोत्थाय महज्ज्योतिर्महाप्रभम् ॥ आकाशे मृगशीर्षाख्यं नक्षत्रमभवत्तदा ॥ १३ ॥ आर्द्रानक्षत्ररूपी सन्हरोऽप्यनुजगाम तम् ॥ पीडयन्मृग
शीर्षाख्यं नक्षत्रं ब्रह्मरूपिणम् ॥ १४ ॥ अधुनापि मृगव्याधरूपेण त्रिपुरांतकः ॥ अंबरे दृश्यते स्पष्टं मृगशीर्षांतिके द्विजाः ॥ १५ ॥ एवं विनि
हते तस्मिञ्च्छंभुना परमेष्ठिनि ॥ अनंतरं तु गायत्रीसरस्वत्यौ शुचार्पिते ॥ १६ ॥ भर्तृहीने मुनिश्रेष्ठा भर्तृजीवनकांक्षया ॥ किं करिष्यावहे
ह्यावामित्यन्योन्यं विचार्य तु ॥ १७ ॥ स्वपतिप्राणसिद्ध्यर्थं गायत्री च सरस्वती ॥ सर्वोत्कृष्टं शिवस्थानं गन्धमादनपर्वतम् ॥ १८ ॥ सर्वा

भीष्टप्रदं पुंसां तपः कर्तुं समुद्यते ॥ जग्मतुर्नियमोपेते तपः कर्तुं शिवं प्रति ॥ १९ ॥ स्नानार्थमात्मनो विप्रा गायत्री च सरस्वती ॥ तीर्थद्वयं
स्वनाम्ना वै चक्रतुः पापनाशनम् ॥ २० ॥ तत्र त्रिषवणस्नानं प्रत्यहं चक्रतुर्मुदा ॥ बहुकालमनाहारे कामक्रोधादिवर्जिते ॥ २१ ॥ अत्युग्रनियमो
पेते शिवध्यानपरायणे ॥ पंचाक्षरमहामन्त्रजपैकनियते शुभे ॥ २२ ॥ स्वपतेर्जीवनार्थं वै गायत्री च सरस्वती ॥ महादेवं समुद्दिश्य तप एवं
प्रचक्रतुः ॥ २३ ॥ तयोरथ तपस्तुष्टो महादेवो महेश्वरः ॥ सन्निधत्ते महामूर्तिस्तपसां फलदित्सया ॥ २४ ॥ ततः सन्निहितं शंभुं पार्वतीरमणं
शिवम् ॥ गणेशकार्त्तिकेयाभ्यां पार्श्वयोः परिसेवितम् ॥ २५ ॥ दृष्ट्वा संतुष्टचित्ते ते गायत्री च सरस्वती ॥ स्तोत्रैस्तुष्टुवतुः स्तुत्यं महादेवं घृणा
निधिम् ॥ २६ ॥ ॥ गायत्रीसरस्वत्यावूचतुः ॥ ॥ नमो दुर्वारसंसारध्वांतध्वंसैकहेतवे ॥ ज्वलज्ज्वालावलीभीमकालकूटविषादिने ॥ २७ ॥
जगन्मोहन पंचास्त्रदेहनाशैकहेतवे ॥ जगदंतकरक्रूरयमांतक नमोऽस्तु ते ॥ २८ ॥ गंगातरंगसंपृक्तजटामण्डलधारिणे ॥ नमस्तेस्तु विरूपाक्ष बाल
शीतांशुधारिणे ॥ २९ ॥ पिनाकभीमटंकारत्रासितत्रिपुरौकसे ॥ नमस्ते [1]विविधाकारजगत्स्रष्टृशिरश्छिदे ॥ ३० ॥ शांतामलकृपादृष्टिसंरक्षितमृ
कण्डुज ॥ नमस्ते गिरिजानाथ रक्षावां शरणागते ॥ ३१ ॥ महादेव जगन्नाथ त्रिपुरांतक शंकर ॥ वामदेव [2]महादेव रक्षावां शरणागते ॥ ३२ ॥
इति ताभ्यां स्तुतः शम्भुर्देवदेवो महेश्वरः ॥ अब्रवीत्प्रीतिसंयुक्तो गायत्रीं च सरस्वतीम् ॥ ३३ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ भोः सरस्वति
गायत्रि प्रीतोऽस्मि युवयोरहम् ॥ वरं वरयतं मत्तो यद्वां मनसि वर्तते ॥ ३४ ॥ इत्युक्ते ते तु गायत्रीसरस्वत्यौ [3]हरेण वै ॥ अब्रूतां पार्वतीकांतं
महादेवं घृणानिधिम् ॥ ३५ ॥ ॥ गायत्रीसरस्वत्यावूचतुः ॥ ॥ भगवन्नावयोर्देव भर्त्तारं चतुराननम् ॥ सप्राणं कुरु सर्वेश कृपया
करुणाकर ॥ ३६ ॥ त्वमावयोः पिता देव तवाप्यावां सुते उभे ॥ रक्षावां पतिदानेन तस्मात्त्वं त्रिपुरांतक ॥ ३७ ॥ स एवं प्रार्थितः
शम्भुस्ताभ्यां ब्राह्मणपुंगवाः ॥ एवमस्त्विति संप्रोच्य गायत्रीं च सरस्वतीम् ॥ ३८ ॥ तदेव वेधसः कायं शिरसा योक्तुमुत्सुकः ॥
तत्रैव वेधसः कायं शिरोभिः सहसुव्रताः ॥ ३९ ॥ भूतैरानाययामास नंदिभृंगिमुखैस्तदा ॥ शिरांसि तान्यनेकानि कायेन सह शंकरः ॥ ४० ॥
क्षणात्संधारयामास वाणीगायत्रिसंनिधौ ॥ संधितोऽथ हरेणासौ चतुर्वक्रो जगत्पतिः ॥ ४१ ॥ उत्तस्थौ तत्क्षणादेव सुप्तोत्थित इव द्विजाः ॥
ततः प्रजापतिर्दृष्ट्वा शंकरं शशिभूषणम् ॥ तुष्टाव वाग्भिरग्र्याभिर्भार्याभ्यां च समन्वितः ॥ ४२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमस्ते देवदेवेश

---

[1] जगदाधार—इ० पा० । [2] शिवेशान—इ० पा० । [3] तु शूलिना—इ०पा० ।

करुणाकर शंकर ॥ ४३ ॥ पाहि मां करुणासिंधो निषिद्धाचरणात्प्रभो ॥ मम त्वत्कृपया शंभो निषिद्धाचरणे क्वचित् ॥ ४४ ॥
मा प्रवृत्तिर्भवेद्भूयो रक्ष मां त्वं तथा सदा ॥ तथैवास्त्विति संप्राह ब्रह्माणं गिरिजापतिः ॥ ४५ ॥ इतः परं प्रमादं त्वं मा कुरुष्व विधे पुनः ॥ उत्पथं
प्रतिपन्नानां पुंसां शास्तास्मि सर्वदा ॥ ४६ ॥ एवमुक्त्वा चतुर्वक्त्रं महादेवो द्विजोत्तमाः ॥ सरस्वतीं च गायत्रीं प्रोवाच प्रीणयन्गिरा ॥ ४७ ॥
॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ युवयोर्मत्प्रसादेन हे गायत्रि सरस्वति ॥ अयं भर्ता समायातः सप्राणश्चतुराननः ॥ ४८ ॥ सहानेन ब्रह्मलोकं यातं
मा भूद्विलंबता ॥ युवयोः संनिधानेन सदा कुंडद्वयेऽत्र वै ॥ ४९ ॥ भविष्यति नृणां मुक्तिः स्नानात्सायुज्यरूपिणी ॥ युष्मन्नाम्ना च गायत्रीसर
स्वत्याविति द्वयम् ॥ ५० ॥ इदं तीर्थं सर्वलोके ख्यातिं यास्यति शाश्वतीम् ॥ सर्वेषामपि तीर्थानामिदं तीर्थद्वयं सदा ॥ ५१ ॥ शुद्धिप्रदं तथा
भूयान्महापातकनाशनम् ॥ महाशांतिकरं पुंसां सर्वाभीष्टप्रदायकम् ॥ ५२ ॥ मम प्रसादजननं विष्णुप्रीतिकरं तथा ॥ एतत्तीर्थद्वयसमं न भूतं
न भविष्यति ॥ ५३ ॥ अत्र स्नानाद्धि सर्वेषां सर्वाभीष्टं भविष्यति ॥ इदं कुंडद्वयं लोके भवतीभ्यां कृतं महत् ॥ ५४ ॥ युष्मन्नाम्ना प्रसिद्धं च
भविष्यति विमुक्तिदम् ॥ गायत्र्युपास्तिरहिता वेदाभ्यासविवर्जिताः ॥ ५५ ॥ औपासनविहीनाश्च पंचयज्ञविवर्जिताः ॥ युष्मत्कुंडद्वये स्नानात्तत्त
त्फलमवाप्नुयुः ॥ ५६ ॥ अन्ये च ये पातकिनो नित्यानुष्ठानवर्जिताः ॥ स्नात्वा कुंडद्वये तत्र शुद्धाः स्युर्द्विजसत्तमाः ॥ ५७ ॥ सरस्वतीं च गाय
त्रीमेवमुक्त्वा महेश्वरः ॥ क्षणादंतरधात्तत्र सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ ५८ ॥ पतिं लब्ध्वाऽथ गायत्रीसरस्वत्यौ मुदान्विते ॥ तेन साकं ब्रह्मलोकं जग्म
तुर्द्विजसत्तमाः ॥ ५९ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवं वः कथितं विप्रा गंधमादनपर्वते ॥ संनिधानं सरस्वत्या गायत्र्याश्च सहेतुकम् ॥ ६० ॥
यः शृणोतीममध्यायं पठते वा सभक्तिकम् ॥ एतत्तीर्थद्वयस्नानफलमाप्नोत्यसंशयः ॥ ६१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये गायत्रीसरस्वतीतीर्थप्रशंसायां गंधमादने गायत्रीसरस्वतीसन्निधानकथनं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥
॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि गायत्रीं च सरस्वतीम् ॥ लक्ष्यीकृत्य कथामेकां पवित्रां द्विजसत्तमाः ॥ १ ॥ कश्य
पाख्यो द्विजः पूर्वमस्मिंस्तीर्थद्वये शुभे ॥ स्नात्वातिमहतः पापाद्विमुक्तो नरकप्रदात् ॥ २ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ मुने कश्यपनामासावकरो
त्किं हि पातकम् ॥ स्नात्वा तीर्थद्वयेप्यत्र यस्मान्मुक्तोऽभवत्क्षणात् ॥ ३ ॥ एतन्नः श्रद्दधानानां ब्रूहि सूत कृपाबलात् ॥ त्वद्वचोऽमृततृप्तानां न
पिपासापि विद्यते ॥ ४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ गायत्र्याश्च सरस्वत्या माहात्म्यप्रतिपादकम् ॥ इतिहासं प्रवक्ष्यामि शृण्वतां पापनाशन

म् ॥ ५ ॥ अभिमन्युसुतो राजा परीक्षिन्नाम नामतः ॥ अध्यास्ते हास्तिनपुरं पालयन्धर्मतो महीम् ॥ ६ ॥ स राजा जातु विपिने चचार मृगया
रतः ॥ षष्टिवर्षवया भूपः क्षुत्तृष्णापरितीडितः ॥ ७ ॥ नष्टमेकं स विपिने मार्गयन्मृगमादरात् ॥ ध्यानारूढं [1]मुनिं दृष्ट्वा प्राह तं चीरवाससम् ॥ ८ ॥
मया बाणेन विपिने मृगो विद्धोऽधुना मुने ॥ दृष्टः स किं त्वया विद्धन्विद्रुतो भयकातरः ॥ ९ ॥ समाधिनिष्ठो मौनित्वान्न किंचिदपि
सोऽब्रवीत् ॥ ततो धनुरटन्याऽसौ स्कंधे तस्य महामुनेः॥ १० ॥ निधाय मृतसर्पं तु कुपितः स्वपुरं ययौ ॥ मुनेस्तस्य सुतः कश्चिच्छृंगीनाम बभूव
वै ॥ ११ ॥ सखा तस्य कृशाख्योऽभूच्छृंगिणो द्विजसत्तमाः ॥ सखायं शृङ्गिणं प्राह कृशाख्यः स सखा ततः ॥ १२ ॥ पिता तव मृतं सर्पं स्कंधेन
वहतेऽधुना ॥ मा भूद्दर्पस्तव सखे मा कृथास्त्वं मदं वृथा ॥ १३ ॥ सोऽवदत्कुपितः शृंगी दित्सुश्शापं नृपाय वै ॥ मत्ताते शवसर्पं यो न्यस्त
वान्मूढचेतनः ॥ १४ ॥ स सप्तरात्रान्म्रियतां संदष्टस्तक्षकाहिना ॥ शशापैवं मुनिसुतः सौभद्रेयं परीक्षितम् ॥ १५ ॥ शमीकाख्यः पिता
तस्य श्रुत्वा शप्तं सुतेन तम् ॥ नृपं प्रोवाच तनयं शृंगिणं मुनिपुंगवः ॥ १६ ॥ रक्षकं सर्वलोकानां नृपं किं शप्तवानसि ॥ अराजके वयं लोके
स्थास्यामः कथमंजसा ॥ १७ ॥ क्रोधेन पातकमभून्न त्वया प्राप्यते सुखम् ॥ यः समुत्पादितं कोपं क्षमयैव निरस्यति ॥ १८ ॥ इह लोके
परत्रासावत्यंतं सुखमेधते ॥ क्षमायुक्ता हि पुरुषा लभंते श्रेय उत्तमम् ॥ १९ ॥ ततः शमीकः स्वं शिष्यं प्राह गौरमुखाभिधम् ॥ भो गौ मुख
गत्वा त्वं वद भूपं परीक्षितम् ॥ २० ॥ इमं शापं मत्सुतोक्तं तक्षकाहिविदंशनम् ॥ पुनरायाहि शीघ्रं त्वं मत्समीपे महामते ॥ २१ ॥ एवमुक्तः
शमीकेन ययौ गौरमुखो नृपम् ॥ समेत्य चाब्रवीद्भूपं सौभद्रेयं परीक्षितम् ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा सर्पं पितुः स्कन्धे त्वया विनिहितं मृतम् ॥ शमीकस्य
सुतः शृंगी शशाप त्वां रुषान्वितः ॥ २३ ॥ एतद्दिनात्सप्तमेऽह्नि तक्षकेण महाहिना ॥ दष्टो विषाग्निना दग्धो भूयादाश्वभिमन्युजः ॥ २४ ॥
एवं शशाप त्वां राजञ्छृंगी तस्य मुनेः सुतः ॥ एतदुक्तुं पिता तस्य प्राहिणोन्मां त्वदंतिकम् ॥ २५ ॥ इतीरयित्वा तं भूपमाशु गौरमुखो
ययौ ॥ गते गौरमुखे पश्चाद्राजा शोकपरायणः ॥ २६ ॥ अभ्रंलिहमथोत्तुंगमेकस्तंभं सुविस्तृतम् ॥ मध्येगंगं व्यतनुत मंडपं नृपपुंगवः ॥ २७ ॥
महागारुडमंत्रज्ञैरौषधज्ञैश्चिकित्सकैः ॥ तक्षकस्य विषं हंतु यत्नं कुर्वन्समाहितः ॥ २८ ॥ अनेकदेवब्रह्मर्षिराजर्षिप्रवरान्वितः ॥ आस्ते तस्मिन्नृप
स्तुंगे मंडपे विष्णुभक्तिमान् ॥ २९ ॥ तस्मिन्नवसरे विप्रः काश्यपो मांत्रिकोत्तमः ॥ राजानं रक्षितुं प्रायात्तक्षकस्य महाविषात् ॥ ३० ॥ सप्तमे

---

[1] मुनिम्—शमीकमहर्षिम्—इत्यर्थः ।

हनि विप्रेंद्रो दरिद्रो धनकामुकः ॥ अत्रांतरे तक्षकोऽपि विप्ररूपी समाययौ ॥ ३१ ॥ मध्येमार्गं विलोक्याथ कश्यपं प्रत्यभाषत ॥ ब्राह्मण त्वं
कुत्र यासि वद मेऽद्य महामुने ॥ ३२ ॥ इति पृष्टस्तदावादीत्काश्यपस्तक्षकं द्विजाः ॥ परीक्षितं महाराजं तक्षकोऽद्य विषाग्निना ॥ ३३ ॥ दक्ष्यते
तं शमयितुं तत्समीपमुपैम्यहम् ॥ इत्युक्तवंतं तं विप्रं तक्षकः पुनरब्रवीत् ॥ ३४ ॥ तक्षकोहं द्विजश्रेष्ठ मया दष्टश्चिकित्सितुम् ॥ न शक्यो
ऽब्दशतेनापि महामंत्रायुतैरपि ॥ ३५ ॥ चिकित्सितुं चेन्मद्दष्टं शक्तिरस्ति तवाधुना ॥ अनेकयोजनोच्छ्रायमिमं वटतरुं त्वहम् ॥ ३६ ॥
दशाम्युज्जीवयैनं त्वं समर्थोऽस्ति ततो भवान् ॥ इतीरयित्वा तं वृक्षमदशत्तक्षकस्तदा ॥ ३७ ॥ अभवद्भस्मसात्सोऽपि वृक्षोऽत्यंतं समुच्छ्रितः ॥
पूर्वमेव नरः कश्चित्तं वृक्षमधिरूढवान् ॥ ३८ ॥ तक्षकस्य विषोल्काभिः सोऽपि दग्धोऽभवत्तदा ॥ तं नरं न विजिज्ञाते तौ च काश्यपतक्षकौ ॥
॥ ३९ ॥ काश्यपः प्रतिजज्ञेऽथ तक्षकस्यापि शृण्वतः ॥ तन्मंत्रशक्तिं पश्यंतु सर्वे विप्रा हि नोऽधुना ॥ ४० ॥ इतीरयित्वा तं वृक्षं
भस्मीभूतं विषाग्निना ॥ अजीवयन्मन्त्रशक्त्या काश्यपो मांत्रिकोत्तमः ॥ ४१ ॥ नरोऽपि तेन वृक्षेण साकमुज्जीवितोऽभवत् ॥
अथाब्रवीत्तक्षकस्तं काश्यपं मंत्रकोविदम् ॥ ४२ ॥ यथा न मुनिवाङ्मिथ्या भवेदेवं कुरु द्विज ॥ यत्ते राजा धनं दद्यात्ततोपि द्विगुणं धनम् ॥
॥ ४३ ॥ ददाम्यहं निवर्तस्व शीघ्रमेव द्विजोत्तम ॥ इत्युक्त्वानर्घ्यरत्नानि तस्मै दत्त्वा स तक्षकः ॥ ४४ ॥ न्यवर्तयत्काश्यपं तं ब्राह्मणं मंत्रको
विदम् ॥ अल्पायुषं नृपं मत्वा ज्ञानदृष्ट्या स काश्यपः ॥ ४५ ॥ स्वाश्रमं प्रययौ तूष्णीं लब्धरत्नश्च तक्षकात् ॥ सोऽब्रवीत्तक्षकः
सर्वान्सर्पानाहूय तत्क्षणे ॥ ४६ ॥ यूयं तं नृपतिं प्राप्य मुनीनां वेषधारिणः ॥ उपहारफलान्याशु प्रयच्छत परीक्षिते ॥ ४७ ॥ तथेत्युक्त्वा
सर्वसर्पा ददू राज्ञे फलान्यमी ॥ तक्षकोपि तदा तत्र कस्मिंश्चिद्बदरीफले ॥ ४८ ॥ कृमिवेषधरो भूत्वा व्यतिष्ठद्दंशितुं नृपम् ॥
अथ राजा प्रदत्तानि सर्पैर्ब्राह्मणरूपकैः ॥ ४९ ॥ परीक्षिन्मंत्रवृद्धेभ्यो दत्त्वा सर्वफलान्यपि ॥ कौतूहलेन जग्राह स्थूलमेकं फलं
करे ॥ ५० ॥ अस्मिन्नवसरे सूर्योऽप्यस्ताचलमगाहत ॥ मिथ्या ऋषिवचो मा भूदिति तत्रत्यमानवाः ॥ ५१ ॥ अन्योन्यमवदन्त्सर्वे ब्राह्मणाश्च
नृपास्तथा ॥ एवं वदत्सु सर्वेषु फले तस्मिन्नदृश्यत ॥ ५२ ॥ फले रक्तकृमिः सर्वै राज्ञा चापि परीक्षिता ॥ अयं किं मां दशेदद्य कृमिरित्युक्त्वा
न्नृपः ॥ ५३ ॥ निदधे तत्फलं कर्णे सकृमि द्विजसत्तमाः ॥ तक्षकोऽस्मिन्स्थितः पूर्वं कृमिरूपी फले तदा ॥ ५४ ॥ निर्गत्य तत्फलादाशु नृपदे
हमवेष्टयत ॥ तक्षकावेष्टिते भूपे पार्श्वस्था दुद्रुवुर्भयात् ॥ ५५ ॥ अनंतरं नृपो विप्रास्तक्षकस्य विषाग्निना ॥ दग्धोऽभूद्भस्मसादाशु सप्रासादो

बलीयसा ॥ ५६ ॥ कृत्वोर्ध्वदैहिकं तस्य नृपस्य सपुरोहिताः ॥ मंत्रिणस्तत्सुतं राज्ये जनमेजयनामकम् ॥ ५७ ॥ राजानमभ्यषिंचन्वै गजद्रक्ष
णवांछया ॥ तक्षकाद्रक्षितुं भूपमायातः काश्यपाभिधः ॥ ५८ ॥ यो ब्राह्मणो मुनिश्रेष्ठाः स सर्वैर्निंदितो जनैः ॥ बभ्राम सकलान्देशान्छिष्टैः
सर्वैश्च दूषितः ॥ ५९ ॥ अवस्थानं न लेभेऽसौ ग्रामे वाप्याश्रमेऽपि वा ॥ यान्यान्देशानसौ यातस्तत्रतत्र महाजनैः ॥ ६० ॥ तत्तद्देशान्निरस्तः
स शाकल्यं शरणं ययौ ॥ प्रणम्य शाकल्यमुनिं काश्यपो निन्दितो जनैः ॥ इदं विज्ञापयामास शाकल्याय महात्मने ॥ ६१ ॥ ॥ काश्यप
उवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ शाकल्य हरिवल्लभ ॥ ६२ ॥ मुनयो ब्राह्मणाश्चान्ये मां निंदंति सुहृज्जनाः ॥ नास्याहं कारणं जाने किं मां
निंदंति मानवाः ॥ ६३ ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं गुरुस्त्रीगमनं तथा ॥ स्तेयं संसर्गदोषो वा मया नाचरितः क्वचित् ॥ ६४ ॥ अन्यान्यपि हि
पापानि न कृतानि मया मुने ॥ तथापि निंदंति जना वृथा मां बांधवादयः ॥ ६५ ॥ जानासि चेत्त्वं शाकल्य मया दोषं कृतं वद ॥ उक्तोऽथ
काश्यपेनैवं शाकल्याख्यो महामुनिः ॥ क्षणं ध्यात्वा बभाषे तं काश्यपं द्विजसत्तमाः ॥ ६६ ॥ ॥ शाकल्य उवाच ॥ ॥ परीक्षितं महाराजं
तक्षकाद्रक्षितुं भवान् ॥ ६७ ॥ अयासीदर्धमार्गे तु तक्षकेण निवारितः ॥ चिकित्सितुं समर्थोऽपि विषरोगादिपीडितम् ॥ ६८ ॥ यो न रक्षति
लोभेन तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ क्रोधात्कामाद्भयाल्लोभान्मात्सर्यान्मोहतोऽपि वा ॥ ६९ ॥ यो न रक्षति विप्रेंद्र विषरोगातुरं नरम् ॥ ब्रह्महा स
सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ ७० ॥ संसर्गदोषदुष्टश्च नापि तस्य हि निष्कृतिः ॥ कन्याविक्रयिणश्चापि हयविक्रयिणस्तथा ॥ ७१ ॥ कृतघ्न
स्यापि शास्त्रेषु प्रायश्चित्तं हि विद्यते ॥ विषरोगातुरं यस्तु समर्थोंपि न रक्षति ॥ ७२ ॥ न तस्य निष्कृतिः प्रोक्ता प्रायश्चित्तायुतैरपि ॥ न तेन
सह पंक्तौ च भुंजीत सुकृती जनः ॥ ७३ ॥ न तेन सह भाषेत न पश्येत्तं नरं क्वचित् ॥ तत्संभाषणमात्रेण महापातकभाग्भवेत् ॥ ७४ ॥ परी
क्षित्स महाराजः पुण्यश्लोकश्च धार्मिकः ॥ विष्णुभक्तो महायोगी चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥ ७५ ॥ व्यासपुत्राद्धरिकथां श्रुतवान्भक्तिपूर्वकम् ॥ अर
क्षित्वा नृपं तं त्वं वचसा तक्षकस्य यत् ॥ ७६ ॥ निवृत्तस्तेन विप्रेंद्रैर्बांधवैरपि दूष्यसे ॥ स परीक्षिन्महाराजो यद्यपिक्ष णजीवितः ॥ ७७ ॥
तथापि यावन्मरणं बुधैः कार्यं चिकित्सनम् ॥ यावत्कण्ठगताः प्राणा मुमूर्षोर्मानवस्य हि ॥ ७८ ॥ तावच्चिकित्सा कर्तव्या
कालस्य कुटिला गतिः ॥ इति प्राहुः पुरा श्लोकं भिषग्वैद्याब्धिपारगाः ॥ ७९ ॥ अतश्चिकित्साशक्तोऽपि यस्मादकृतभेषजः ॥
अर्धमार्गे निवृत्तस्त्वं तेन तं हतवानसि ॥ शाकल्येनैवमुदितः काश्यपः प्रत्यभाषत ॥ ८० ॥ ॥ काश्यप उवाच ॥ ॥ ममैत

द्दोषशांत्यर्थमुपायं वद सुव्रत ॥ ८१ ॥ येन मां प्रतिगृह्णीयुर्बांधवाः ससुहृज्जनाः ॥ ८२ ॥ कृपां मयि कुरुष्व त्वं शाकल्य हरिव
ल्लभ ॥ काश्यपेनैवमुक्तस्तु शाकल्योपि मुनीश्वरः ॥ क्षणं ध्यात्वा जगादैवं काश्यपं कृपया तदा ॥ ८३ ॥ ॥ शाकल्य उवाच ॥ ॥
अस्य पापस्य शांत्यर्थमुपायं प्रवदामि ते ॥ ८४ ॥ तत्कर्त्तव्यं त्वया शीघ्रं विलंबं मा कृथा द्विज ॥ दक्षिणांबुनिधौ सेतौ गंधमादनप
र्वते ॥ ८५ ॥ अस्ति तीर्थद्वयं विप्रा गायत्री च सरस्वती ॥ तत्र त्वं स्नानमात्रेण शुद्धो भूयाश्च तत्क्षणे ॥ ८६ ॥ गायत्र्या च सरस्वत्या जलवात
स्पृशो नरः ॥ विधूय सर्वपापानि स्वर्गं यास्यंति निर्मलाः ॥ ८७ ॥ तद्याहि शीघ्रं विप्र त्वं गायत्रीं च सरस्वतीम् ॥ इत्युक्तः काश्यपस्तेन शाक
ल्येन द्विजोत्तमाः ॥ ८८ ॥ नत्वा मुनिं च शाकल्यं तमापृच्छ्य मुनीश्वरम् ॥ तेन चैवाभ्यनुज्ञातः प्रययौ गन्धमादनम् ॥ ८९ ॥ तत्र गत्वा
च गायत्रीसरस्वत्यौ च काश्यपः ॥ नत्वा तीर्थद्वयं भक्त्या दण्डपाणिं च भैरवम् ॥ ९० ॥ संकल्पपूर्वं तत्तीर्थे सस्नौ नियमसंयुतः ॥ तीर्थद्वये
स्नानमात्रान्मुक्तपापोऽथ काश्यपः ॥ ९१ ॥ तीर्थद्वयस्य तीरेऽसौ किंचित्कालं तु तस्थिवान् ॥ तस्मिन्काले च गायत्रीसरस्वत्यौ मुनीश्वराः ॥
॥ ९२ ॥ प्रादुर्बभूवतुर्मूर्ते सर्वाभरणभूषिते ॥ देव्यौ ते स नमस्कृत्य काश्यपो भक्तिपूर्वकम् ॥ ९३ ॥ के युवां रूपसंपन्ने सर्वालंकारसंयुते ॥ इति
पप्रच्छ दृष्ट्वा ते काश्यपो हृष्टमानसः ॥ तेन पृष्टे च गायत्रीसरस्त्यौ तमूचतुः ॥ ९४ ॥ ॥ गायत्रीसरस्वत्यावूचतुः ॥ ॥ काश्यपावां हि
गायत्रीसरस्वत्यौ विधिप्रिये ॥ ९५ ॥ एतत्तीर्थस्वरूपेण नित्यं वर्तावहे त्वतः ॥ अत्र तीर्थद्वये स्नानादावां तुष्टे तवाधुना ॥ ९६ ॥ वरं मत्तो
वृणीष्व त्वं यदिष्टं काश्यप द्विज ॥ स्नांति तीर्थद्वये येऽत्र दास्यावस्तदभीप्सितम् ॥ ९७ ॥ श्रुत्वा वचस्तद्गायत्रीसरस्वत्योः स काश्यपः ॥ तुष्टाव
वाग्भिरग्र्याभिस्ते देव्यौ वेधसः प्रिये ॥ ९८ ॥ ॥ काश्यप उवाच ॥ ॥ चतुराननगेहिन्यौ जगद्धात्र्यौ नमाम्यहम् ॥ विद्यास्वरूपे गायत्री
सरस्वत्यौ शुभे उभे ॥ ९९ ॥ सृष्टिस्थित्यंतकारिण्यौ जगतो वेदमातरौ ॥ हव्यकव्यस्वरूपे च चंद्रादित्यविलोचने ॥ १०० ॥ सर्वदेवाधिपे वाणी
गायत्र्यौ सततं भजे ॥ गिरिजा कमला चापि युवामेव जगद्धिते ॥ १ ॥ युष्मद्दर्शनमात्रेण जगत्सृष्ट्यादिकल्पनम् ॥ युष्मन्निमेषात्सततं जगतां
प्रलयो भवेत् ॥ २ ॥ उन्मेषात्सृष्टिरभवद्वो गायत्रि सरस्वति ॥ युवयोर्दर्शनादद्य कृतार्थोऽभवमाशु वै ॥ ३ ॥ मामद्य पातकान्मुक्तं स्नानात्तीर्थ
द्वयेऽत्र तु ॥ स्वीकुर्वंतु मुनिश्रेष्ठा ब्राह्मणा बांधवास्तथा ॥ ४ ॥ इतः परं पापकृत्ये मा मे बुद्धिः प्रवर्तताम् ॥ धर्मे प्रवर्ततां नित्यमयमेव वरो
मम ॥ ५ ॥ दीयतां भो महादेव्यौ नान्यमिच्छाम्यहं वरम् ॥ इति ते प्रार्थिते तेन काश्यपेन द्विजोत्तमाः ॥ ६ ॥ सरस्वती च गायत्री द्वे देव्यौ

ब्रह्मणः प्रिये ॥ काश्यपं प्रोचतुः प्रीते जनन्यौ जगतां सदा ॥ ७ ॥ काश्यपैतद्वरं सर्वं प्रार्थितं यत्त्वयाऽधुना ॥ अनुग्रहादावयोस्तदचिरेण तवास्तु हि ॥ ८ ॥ इत्युक्त्वा तं तु गायत्रीसरस्वत्यौ क्षणेन वै ॥ तिरोधानं गते विप्रास्तस्मिंस्तीर्थद्वये तदा ॥ ९ ॥ काश्यपोऽपि कृतार्थः सन्स्वदेशं प्रति निर्ययौ ॥ बांधवा ब्राह्मणाः सर्वे काश्यपं गतकिल्बिषम् ॥ ११० ॥ प्रत्यगृह्णंश्च गायत्रीसरस्वत्योर्निमज्जनात् ॥ एवं वः कथितं विप्राः काश्यपस्य विमोक्षणम् ॥ ११ ॥ पातकेभ्यो हि गायत्रीसरस्त्योर्निमज्जनात् ॥ पठते त्विममध्यायं शृणुते वा समाहितः ॥ १२ ॥ यो गायत्र्यां सरस्वत्यां स स्नात[1]फलमश्नुते ॥ ११३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये गायत्रीसरस्वतीतीर्थप्रशंसायां काश्यपपापशांतिवर्णनंनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ छ ॥

॥ श्रीसूत उवाच ॥

॥ अथातः सर्वतीर्थानां वैभवं प्रवदाम्यहम् ॥ सेतुमध्यनिविष्टानामनुक्तानां मुनीश्वराः ॥ १ ॥ अस्ति तीर्थं महापुण्यं नाम्ना तु ऋणमोचनम् ॥ ऋणानि त्रीणि नश्यंति नराणामत्र मज्जनात् ॥ ॥ २ ॥ द्विजस्य जायमानस्य ऋणानि त्रीणि संति हि ॥ ऋषीणां देवतानां च पितॄणां च द्विजोत्तमाः ॥ ३ ॥ ब्रह्मचर्याननुष्ठानादृषीणामृणवान्भवेत् ॥ यज्ञादीनामकरणाद्देवानां च ऋणी भवेत् ॥ ४ ॥ पुत्रानुत्पादनाच्चैव पितॄणामृणवान्भवेत् ॥ विनापि ब्रह्मचर्येण विना यागं विना सुतम् ॥ ५ ॥ ऋणमोक्षाभिधे तीर्थे स्नानमात्रेण मानवाः ॥ ऋषिदेवपितॄणां तु ऋणेभ्यो मुक्तिमाप्नुयुः ॥ ६ ॥ ब्रह्मचर्येण यज्ञेन तथा पुत्रोद्भवेन च ॥ नैव तुष्यन्ति ऋषयो देवाः पितृगणास्तथा ॥ ७ ॥ ऋणमोक्षे यथा स्नानादतुलां तुष्टिमाप्नुयुः ॥ किं चात्र मज्जनात्तीर्थे दरिद्रा अधमर्णिनः ॥ ८ ॥ मुक्ता ऋणेभ्यः सर्वेभ्यो धनिनः स्युर्न संशयः ॥ यदत्र मज्जनात्पुंसामृणमुक्तिः प्रजायते ॥ ९ ॥ तस्मादुक्तमिदं तीर्थमृणमोचनसंज्ञया ॥ अतोऽत्र ऋणिभिः सर्वैः स्नातव्यं तद्विमुक्तये ॥ १० ॥ एतत्तीर्थसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ पांडवैः कृतमप्यत्र तीर्थमस्त्यपरं महत् ॥ ११ ॥ यत्रेष्टं धर्मपुत्राद्यैः पांडवैः पंचभिः पुरा ॥ तदेतत्तीर्थमुद्दिश्य भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १२ ॥ दशकोटिसहस्राणि तीर्थान्यनुत्तमानि हि ॥ पंचपांडवतीर्थेस्मिन्सान्निध्यं कुर्वते सदा ॥ १३ ॥ आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्च समरुद्गणाः ॥ पांडवानां महातीर्थे नित्यं सन्निहितास्तथा ॥ १४ ॥ अत्राभिषेकं यः कुर्यात्पितृदेवांश्च तर्पयेत् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्म[2]लोके स पूज्यते ॥ १५ ॥ अप्येकं भोजयेद्विप्रमेतत्तीर्थतटेऽमले ॥ तेनासौ कर्मणा त्वत्र परत्रापि च मोदते ॥ १६ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो

---

[1] स्नानफलम्—इ० पा० ।

[2] विष्णुलोके—इ० पा० ।

वाप्यन्य एव वा ॥ अस्मिंस्तीर्थवरे स्नात्वा वियोनिं न प्रयाति वै ॥ १७ ॥ पांडवानां महातीर्थे पुण्ययोगेषु यो नरः ॥ स्नायात्स मनुज
श्रेष्ठो नरकं नैव पश्यति ॥ १८ ॥ पांडवानां महातीर्थं सायं प्रातश्च यः स्मरेत् ॥ स स्नातः सर्वतीर्थेषु गंगादिषु न संशयः ॥ १९ ॥ इंद्रादिदेवता
भिश्च यत्रेष्टं दैत्यशांतये ॥ तदन्यद्देवतीर्थाख्यं विद्यते गंधमादने ॥ २० ॥ देवतीर्थे नरः स्नात्वा सर्वपापविमोचितः ॥ प्राप्नुयादक्षयाँल्लोकान्सर्व
कामसमन्वितान् ॥ २१ ॥ जन्मप्रभृति यत्पापं स्त्रिया वा पुरुषेण वा ॥ कृतं तद्देवकुंडेस्मिन्स्नानात्सद्यो विनश्यति ॥ २२ ॥ यथा सुराणां सर्वेषा
मादिर्वै मधुसूदनः ॥ तथादिः सर्वतीर्थानां देवकुंडमनुत्तमम् ॥ २३ ॥ यस्तु वर्षशतं पूर्णमग्निहोत्रमुपासते ॥ यस्त्वेको देवकुंडेस्मिन्कदाचित्स्नान
माचरेत् ॥ २४ ॥ सममेव तयोः पुण्यं नात्र संदेहकारणम् ॥ दुर्लभं देव[1]तीर्थेस्मिन्दानं वासश्च दुर्लभः ॥ २५ ॥ देवतीर्थाभिगमनं स्नानं चाप्य
तिदुर्लभम् ॥ देवतीर्थं समासाद्य देवर्षिपितृसेवितम् ॥ २६ ॥ अश्वमेधमवाप्नोति वि[2]ष्णुलोकं च गच्छति ॥ द्विदिनं त्रिदिनं चापि पंच वाथ षडेव वा
॥ २७ ॥ उषित्वा देवकुंडस्थतीरे नरकनाशने ॥ न मातृयोनिमाप्नोति सिद्धिं चाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २८ ॥ त्रिरात्रस्नानतो ह्यत्र वाजपेयफलं भवेत् ॥
देवतीर्थस्मृतेः सद्यः पापेभ्यो मुच्यते नरः ॥ २९ ॥ अर्चयित्वा पितॄन्देवानेतत्तीर्थतटे नरः ॥ सर्वकामसमृद्धिः स्यात्सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ ३० ॥
एतत्तीर्थसमं पुण्यं न भूतं न भविष्यति ॥ तस्मादवश्यं स्नातव्यं देवतीर्थे मुमुक्षुभिः ॥ ३१ ॥ ऐहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकामैश्च मानवैः ॥ देवतीर्थ
स्य माहात्म्यं संक्षिप्य कथितं द्विजाः ॥ ३२ ॥ विस्तरेणास्य माहात्म्यं मया वक्तुं न पा[3]र्यते ॥ सुग्रीवतीर्थं वक्ष्यामि रामसेतौ विमुक्तिदे ॥ ३३ ॥
अत्र स्[4]नात्वा नरो भक्त्या सूर्यलोकं समश्नुते ॥ सुग्रीवतीर्थे स्नानेन हयमेधफलं भवेत् ॥ ३४ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां निष्कृतिश्चापि जायते ॥ सुग्री
वतीर्थगमनाद्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३५ ॥ स्मरणात्तस्य वेदानां पारायणफलं लभेत् ॥ दिनोपवासमात्रेण तस्य तीर्थस्य तीरतः ॥ ३६ ॥ महापात
कनाशः स्यात्प्रायश्चित्तं विना द्विजाः ॥ तत्राभिषेकं कुर्वाणः पितृदेवांश्च तर्पयेत् ॥ ३७ ॥ आप्तोर्यामस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं भवेत् ॥ सुग्रीवती
र्थस्नानेन नरमेधफलं लभेत् ॥ ३८ ॥ सुग्रीवतीर्थस्नानेन नरो जातिस्मरो भवेत् ॥ सुग्रीवतीर्थं भो विप्राः प्रयाताभीष्टसिद्धये ॥ ३९ ॥ सुग्रीवतीर्थमा
हात्म्यमेवं वः कथितं द्विजाः ॥ वैभवं नलतीर्थस्य त्विदानीं प्र[5]ब्रवीमि वः ॥ ४० ॥ नलतीर्थे नरः स्नानात्स्वर्गलोकं समश्नुते ॥ नलतीर्थे सकृ
त्स्नानात्सर्वपापविमोचितः ॥ ४१ ॥ अग्निष्टोमातिरात्रादिफलमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ त्रिरात्रमुषितस्तस्मिंस्तर्पयन्पितृदेवताः ॥ ४२ ॥ सूर्यवद्भासते

---

१ देवकुंडे–इ० पा० । २ स्वर्गलोकम्–इ० पा० । ३ शक्यते–इ० पा० । ४ स्नानात्–इ० पा० । ५ प्रवदामि–इ० पा० ।

विप्रा वाजिमेधफलं लभेत् ॥ नीलतीर्थं प्रवक्ष्यामि महापातकनाशनम् ॥ ४३ ॥ अग्निपुत्रेण नीलेन कृतं सेतौ विमुक्तिदम् ॥
नीलतीर्थे नरः स्नानात्सर्वपापविमोचितः ॥ ४४ ॥ बहुवर्ण्यस्य यागस्य फलं शतगुणं लभेत् ॥ नीलतीर्थे नरः स्नात्वा सर्वा
भीष्टप्रदायिनि ॥ ४५ ॥ अग्निलोकमवाप्नोति सर्वकामसमृद्धिमान् ॥ गवाक्षेण कृतं तीर्थं गंधमादनपर्वते ॥ ४६ ॥ विद्यते
स्नानमात्रेण नरकं नैव याति सः ॥ अंगदेन कृतं तीर्थमस्ति सेतौ विमुक्तिदे ॥ ४७ ॥ अत्र स्नानेन मनुजो देवेंद्रत्वं समश्नुते ॥
गजेन गवयेनात्र शरभेण महौजसा ॥ ४८ ॥ कुमुदेन हरेणापि पनसेन बलीयसा ॥ कृतानि यानि तीर्थानि तथाऽन्यैः सर्ववानरैः ॥ ४९ ॥
रामसेतौ महापुण्ये गन्धमादनपर्वते ॥ तेषु तीर्थेषु यः स्नाति सोऽमृतत्वं समश्नुते ॥ ५० ॥ बिभीषणकृतं तीर्थमस्ति पापविमोचनम् ॥
महादुःखप्रशमनं [1]महारोगनिबर्हणम् ॥ ५१ ॥ महापातकसंघानामनलोपममुत्तमम् ॥ कुंभीपाकादिनरकक्लेशनाशनकारणम् ॥ ५२ ॥ दुःस्वप्न
नाशनं धन्यं महादारिद्र्यबाधनम् ॥ तत्र यो मनुजः स्नायात्तस्य नास्तीह पातकम् ॥ ५३ ॥ स [2]वैकुंठमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ बिभी
षणस्य सचिवैः कृतं तीर्थचतुष्टयम् ॥ ५४ ॥ तत्र स्नानेन मनुजः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ सरयूश्च नदी विप्रा गंधमादनपर्वते ॥ ५५ ॥ रामनाथं
महादेवं सेवितुं वर्तते सदा ॥ तत्र स्नात्वा नराः सर्वे [3]सर्वपातकवार्जिताः ॥ ५६ ॥ सर्वयज्ञतपस्तीर्थसेवाफलमवाप्नुयुः ॥ दशकोटिसहस्राणि
तीर्थानि द्विजसत्तमाः ॥ ५७ ॥ वसंत्यस्मिन्महापुण्ये गन्धमादनपर्वते ॥ गंगाद्याः सरितः सर्वास्तथा वै सप्त सागराः ॥ ५८ ॥ ऋष्याश्रमाणि
पुण्यानि तथा पुण्यवनानि च ॥ अनुत्तमानि क्षेत्राणि हरिशंकरयोस्तथा ॥ ५९ ॥ सान्निध्यं कुर्वते नित्यं गन्धमादनपर्वते ॥ उपवीतांतरं तीर्थं
प्रोक्तवांश्चतुराननः ॥ ६० ॥ त्रयस्त्रिंशत्कोटयोऽत्र देवाः पितृगणैः सह ॥ सर्वैश्च मुनिभिः सार्द्धं यक्षैः सिद्धैश्च किन्नरैः ॥ वसंति सेतौ देवस्य रामच
न्द्रस्य चाज्ञया ॥ ६१ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्तं द्विजश्रेष्ठा तीर्थानां वैभवं मया ॥ ६२ ॥ इदं पठन्वा शृण्वन्वा दुःखसंघाद्विमुच्यते ॥
कैवल्यं च समाप्नोति पुनरावृत्तिवार्जितम् ॥ ६३ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये
सकलतीर्थप्रशंसायामृणमोचनादितीर्थमाहात्म्यवर्णनंनाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अथे
दानीं प्रवक्ष्यामि रामनाथस्य वैभवम् ॥ [4]यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यमे मानवो भुवि ॥ १ ॥ रामप्रतिष्ठितं लिंगं यः पश्यति नरः सकृत् ॥ स

---

[1] महाघौघनिबर्हणम्–इ०पा० । [2] कैलासम्–इ०पा० । [3] सर्वपापात्रिमोचिताः–इ०पा० । [4] यज्ज्ञात्वा–इ०पा० ।

नरो मुक्तिमाप्नोति शिवसायुज्यरूपिणीम् ॥ २ ॥ दशवर्षैस्तु यत्पुण्यं क्रियते तु कृते युगे ॥ त्रेतायामेकवर्षेण तत्पुण्यं साध्यते नृभिः ॥ ३ ॥
द्वापरे तच्च मासेन तद्दिनेन कलौ युगे ॥ तत्फलं कोटिगुणितं निमिषे निमिषे नृणाम् ॥ ४ ॥ निःसंदेहं भवेदेवं रामनाथविलोकिनाम् ॥ रामेश्वर
महालिंगे तीर्थानि सकलान्यपि ॥५॥ विद्यंते सर्वदेवाश्च मुनयः पितरस्तथा ॥ एककालं द्विकालं वा त्रिकालं सर्वदैव वा ॥६॥ ये स्मरंति महादेवं
रामनाथं विमुक्तिदम् ॥ कीर्तयंत्यथवा विप्रास्ते विमुक्ताघपंजराः॥७॥ सच्चिदानंदमद्वैतं सांबं रुद्रं प्रयांति वै ॥ रामेश्वराख्यं यल्लिंगं रामचन्द्रेण पूजि
तम् ॥८॥ यस्य स्मरणमात्रेण यमपीडापि नो भवेत् ॥ रामेश्वरमहालिंगं येऽर्चयंति सकृन्नराः ॥९॥ न मानुषास्ते विज्ञेयाः किं तु रुद्रा न संशयः ॥
रामेश्वरमहालिंगं नार्चितं येन भक्तितः ॥ १० ॥ चिरकालं स संसारे संसरेद्दुःखसंकुले ॥ रामेश्वरमहालिंगं ये पश्यंति सकृन्नराः ॥ ११ ॥
किं दानैः किं व्रतैस्तेषां किं तपोभिः किमध्वरैः ॥ रामेश्वरमहालिंगं यो न चिंतयति क्षणम् ॥१२॥ अज्ञानी स च पापी स्यात्स मूको बधिरस्तथा ॥
स जडोंऽधश्च विज्ञेयः[1]छिद्रं तस्य सदा भवेत् ॥ १३ ॥ धनक्षेत्रसुतादीनां तस्य हानिस्तथा भवेत् ॥ रामेश्वरमहालिंगे सकृद्दृष्टे मुनीश्वराः ॥ १४ ॥
किं काश्या गयया किं वा प्रयागेणापि किं फलम् ॥ दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं मानवा यत्र भूतले ॥ १५ ॥ रामनाथमहालिंगं नमस्यंत्यर्चयंति च ॥
[2]जन्म तेषां हि सफलं ते कृतार्थाश्च नेतरे ॥१६॥ रामेश्वरमहालिंगे पूजिते वा स्मृतेपि वा ॥ विष्णुना ब्रह्मणा किं वा शक्रेणाप्यखिलामरैः ॥१७॥
रामनाथमहालिंगं भक्तियुक्ताश्च ये नराः ॥ तेषां प्रणामस्मरणपूजायुक्तास्तु ये नराः ॥ १८ ॥ न ते पश्यंति दुःखानि नैव यांति यमालयम् ॥
ब्रह्महत्यासहस्राणि सुरापानायुतानि च ॥१९॥ दृष्टे रामेश्वरे देवे विलयं यांति कृत्स्नशः ॥ ये वांछंति सदा भोगं राज्यं च त्रिदशालये ॥२०॥ रामे
श्वरमहालिंगं ते नमंतु सकृन्मुदा ॥ यानि कानि च पापानि जन्मकोटिकृतान्यपि ॥ २१ ॥ तानि रामेश्वरे दृष्टे विलयं यांति सर्वदा ॥ संपर्का
त्कौतुकाल्लोभाद्भयाद्वापि च संस्मरन् ॥ २२ ॥ रामेश्वरमहालिंगं नेहामुत्र च दुःखभाक् ॥ रामेश्वरमहालिंगं कीर्तयन्नर्चयन्नपि ॥ २३ ॥ अवश्यं
रुद्रसारूप्यं लभते नात्र संशयः ॥ यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुते क्षणात् ॥ २४ ॥ तथा पापानि सर्वाणि रामेश्वरविलोकनात् ॥ रामेश्व
रमहालिंगभक्तिरष्टविधा स्मृता ॥ २५ ॥ तद्भक्तजनवात्सल्यं तत्पूजापरितोषणम् ॥ स्वयं तत्पूजनं भक्त्या तदर्थे देहचेष्टितम् ॥ २६ ॥ तन्माहा
त्म्यकथानां च श्रवणेष्वादरस्तथा ॥ स्वरनेत्रशरीरेषु विकारस्फुरणं तथा ॥ २७ ॥ रामेश्वरमहालिंगस्मरणं संततं तथा ॥ रामेश्वरमहालिंगमाश्रि

---

[1] दारिद्री स सदा भवेत्—इ०पा० । [2] तेषां पापविनाशः स्यात्—इ०पा० ।

त्यैवोपजीवनम् ॥ २८ ॥ एवमष्टविधा भक्तिर्यस्मिन्म्लेच्छेऽपि विद्यते ॥ स एव मुक्तिक्षेत्राणां दायभाक्परिकीर्त्यते ॥ २९ ॥ भक्त्या त्वनन्यया
मुक्तिर्ब्रह्मज्ञानेन निश्चिता ॥ वेदांतशास्त्रश्रवणाद्यतीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥ ३० ॥ सा च मुक्तिर्विना ज्ञानदर्शनश्रवणोद्भवम् ॥ यत्राश्रमं विना विप्रा
विरक्तिं च विना तथा ॥ ३१ ॥ सर्वेषां चैव वर्णानामखिलाश्रमिणामपि ॥ रामेश्वरमहालिंगदर्शनादेव केवलात् ॥ ३२ ॥ अपुनर्भवदा मुक्तिर्भ
विष्यत्यविलंबिता ॥ कृमिकीटाश्च देवाश्च मुनयश्च तपोधनाः ॥ ३३ ॥ तुल्या रामेश्वरक्षेत्रे रामनाथप्रसादतः ॥ पापं कृतं मयानेकमिति मा
क्रियतां भयम् ॥ ३४ ॥ मा गर्वः क्रियतां पुण्यं मयाकारीति वा जनैः ॥ रामेश्वरमहालिंगे सांबरुद्रे विलोकिते ॥ ३५ ॥ न न्यूना नाधिकाश्च
स्युः किं तु सर्वे जनाः समाः ॥ रामेश्वरमहालिंगं यः पश्यति सभक्तिकम् ॥ ३६ ॥ न तेन तुल्यतामेति चतुर्वेद्यपि भूतले ॥ रामेश्वरमहालिंगे
भक्तो यः श्वपचोऽपि सन् ॥ ३७ ॥ तस्मै दानानि देयानि नान्यस्मै च त्रयीविदे ॥ या गतिर्योगयुक्तानां मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥ ३८ ॥ सा
गतिः सर्वजंतूनां रामेश्वरविलोकिनाम् ॥ रामनाथशिवक्षेत्रे ये वसंति नरा द्विजाः ॥ ३९ ॥ ते सर्वे पञ्चवक्त्राः स्युश्चंद्रालंकृतमस्तकाः ॥ नागाभ
रणसंयुक्तास्तथैव वृषभध्वजाः ॥ ४० ॥ त्रिनेत्रा भस्मदिग्धांगाः कपालाकृतिशेखराः ॥ साक्षात्सांबा महादेवा भवेयुर्नात्र संशयः ॥ ४१ ॥ रामना
थशिवक्षेत्रं ये व्रजंति नरा मुदा ॥ पदेपदेऽश्वमेधानां प्राप्नुयुः सुकृतानि ते ॥ ४२ ॥ रामसेतुं समाश्रित्य रामनाथस्य तुष्टये ॥ ददाति ग्राममेकं
यो ब्राह्मणाय सभक्तिकम् ॥४३॥ तेन भूः सकला दत्ता सशैलवनकानना ॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं रामनाथाय यो नरः ॥ ४४ ॥ भक्त्या ददाति तं
रक्षेद्रामनाथो ह्यहर्निशम् ॥ रामनाथमहालिंगे सांबे कारुणिके शिवे ॥ ४५ ॥ अत्यंतदुर्लभा भक्तिस्तत्पूजाप्यतिदुर्लभा ॥ स्तोत्रं च दुर्लभं प्रोक्तं
स्मरणं चातिदुर्लभम् ॥ ४६ ॥ रामनाथेश्वरं लिंगं महादेवं त्रिलोचनम् ॥ शरणं ये प्रपद्यंते भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ ४७ ॥ लाभस्तेषां जयस्तेषा
मिह लोके परत्र च ॥ रामनाथमहालिंगविषया यस्य शेमुषी ॥ ४८ ॥ दिवारात्रं च भवति स वै धन्यतरो भुवि ॥ रामनाथेश्वरं लिंगं यो न पूज
यते शिवम् ॥ ४९ ॥ नायं भुक्तेश्च मुक्तेश्च राज्यानामपि भाजनम् ॥ रामेश्वरमहालिंगं यः पूजयति भक्तितः ॥ ५० ॥ भुक्तिमुक्त्योश्च राज्याना
मसौ परमभाजनम् ॥ रामनाथार्चनसमं नाधिकं पुण्यमस्ति वै ॥ ५१ ॥ रामनाथेश्वरं लिंगं द्वेष्टि यो मोहमास्थितः ॥ ब्रह्महत्यायुतं तेन कृतं
नरककारणम् ॥ ५२ ॥ तत्संभाषणमात्रेण मानवो नरकं व्रजेत् ॥ रामनाथपरा देवा रामनाथपरा मखाः ॥ ५३ ॥ रामनाथपराः सर्वे तस्माद
न्यन्न विद्यते ॥ अतः सर्वं परित्यज्य रामनाथं समाश्रयेत् ॥ ५४ ॥ रामनाथमहालिंगं शरणं याति चेन्नरः ॥ दौर्मत्यं तस्य नास्त्येव शिवलोकं च

यास्यति ॥ ५५ ॥ सर्वयज्ञतपोदानतीर्थस्नानेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं कोटिगुणितं रामनाथस्य सेवया ॥ ५६ ॥ रामनाथेश्वरं लिंगं चिंतयन्घटिका
द्वयम् ॥ कुलैकवंशमुद्धृत्य शिवलोके महीयते ॥ ५७ ॥ दिनमेकं तु यः पश्येद्रामनाथं महेश्वरम् ॥ इहैव धनवान्भूत्वा सोंऽते रुद्रश्च
जायते ॥ ५८ ॥ यः स्मरेत्प्रातरुत्थाय रामनाथं महेश्वरम् ॥ अनेनैव शरीरेण स शिवो वर्तते भुवि ॥ ५९ ॥ रामनाथमहालिंगद्रष्टुर्दर्शनमात्रतः ॥
अन्येषां प्राणिनां पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ६० ॥ रामनाथेश्वरं लिंगं मध्याह्ने यस्तु पश्यति ॥ सुरापानसहस्राणि तस्य नश्यंति तत्क्षणात् ॥
॥ ६१ ॥ सायंकाले पश्यति यो रामनाथं सभक्तिकम् ॥ गुरुस्त्रीगमनोत्पन्नपातकं तस्य नश्यति ॥ ६२ ॥ सायंकाले महास्तोत्रैः स्तौति
रामेश्वरं तु यः ॥ स्वर्णस्तेयसहस्राणि तस्य नश्यंति तत्क्षणात् ॥ ६३ ॥ स्नानं च धनुषः कोटौ रामनाथस्य दर्शनम् ॥ इति लभ्येत वै पुंसां किं
गंगाजलसेवया ॥ ६४ ॥ रामनाथमहालिंगसेवया यन्न लभ्यते ॥ तदन्यद्धर्मजालेन नैव लभ्येत कर्हिचित् ॥ ६५ ॥ रामनाथं महालिंगं यः
कदापि न पश्यति ॥ संकरः स तु विज्ञेयो न पितुर्बीजसंभवः ॥ ६६ ॥ रामनाथेतिशब्दं यस्त्रिः पठेत्प्रातरुत्थितः ॥ तस्य पूर्वदिनोत्पन्नपातकं
नश्यति क्षणात् ॥ ६७ ॥ रामनाथे महालिंगे भक्तरक्षणदीक्षिते ॥ भोजने विद्यमानेऽपि याचनाः किं प्रयास्यथ ॥ ६८ ॥ रामनाथमहालिंगे
प्रसन्ने करुणानिधौ ॥ नश्यंति सकलाः क्लेशा यथा सूर्योदये हिमम् ॥ ६९ ॥ प्राणोत्क्रमणवेलायां रामनाथं स्मरेद्यदि ॥ जन्मनेऽसौ न कल्पेत
भूयः शंकरतामियात् ॥ ७० ॥ रामनाथ महादेव मां रक्ष करुणानिधे ॥ इति यः सततं ब्रूयात्कलिनासौ न बाध्यते ॥ ७१ ॥ रामनाथ
जगन्नाथ धूर्जटे नीललोहित ॥ इति यः सततं ब्रूयाद्बाध्यतेऽसौ न मायया ॥ ७२ ॥ नीलकण्ठ महादेव रामेश्वर सदाशिव ॥ इति ब्रुवन्सदा
जंतुर्नैव कामेन[1] बाध्यते ॥ ७३ ॥ रामेश्वर यमाराते कालकूटविषादन ॥ इतीरयञ्जनो नित्यं न क्रोधेन प्रपीड्यते ॥ ७४ ॥ रामनाथालयं यस्तु
दारुभिः कुरुते नरः ॥ स पुमान्स्वर्गमाप्नोति त्रिकोटिकुलसंयुतः ॥ ७५ ॥ इष्टकाभिस्तु यः कुर्यात्स वैकुण्ठमवाप्नुयात् ॥ शिलाभिः कुरुते यस्तु
स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥ ७६ ॥ स्फटिकादिशिलाभेदैः कुर्वन्नस्यालयं जनः ॥ शिवलोकमवाप्नोति विमानवरमास्थितः ॥ ७७ ॥ रामनाथालयं
ताम्रैः कुर्वन्भक्तिपुरःसरम् ॥ शिवसामीप्यमाप्नोति शिवस्यार्द्धासनस्थितः ॥ ७८ ॥ रामेश्वरालयं रूप्यैः कुर्वन्वै मानवो मुदा ॥ शिवसारूप्य
माप्नोति शिववन्मोदते सदा ॥ ७९ ॥ रामनाथालयं हेम्ना यः करोति सभक्तिकम् ॥ स नरो मुक्तिमाप्नोति शिवसायुज्यरूपिणीम् ॥ ८० ॥

---

[1] कालेन—इ० पा० ।

रामनाथालयं हेम्ना धनाढ्यः कुरुते नरः ॥ मृदा दरिद्रः कुरुते तयोः पुण्यं समं स्मृतम् ॥ ८१ ॥ रामनाथमहालिंगस्नानकाले द्विजोत्तमाः ॥
त्रिसंध्यं गेयनृत्ते च मुखवाद्यैश्च काहलम् ॥ ८२ ॥ वाद्यान्यन्यानि कुरुते यः पुमान्भक्तिपूर्वकम् ॥ स महापातकैर्मुक्तो रुद्रलोके[1] महीयते ॥
॥ ८३ ॥ योभिषेकस्य समये रामनाथस्य शूलिनः ॥ रुद्राध्यायं च चमकं तथा पुरुषसूक्तकम् ॥ ८४ ॥ त्रिसुपर्णं पंचशांतिं पावमान्यादिकं
तथा ॥ जपेत्प्रीतियुतो विप्रा नरकं न समश्नुते ॥ ८५ ॥ गवां क्षीरेण दध्ना च पंचगव्यैर्घृतैस्तथा ॥ रामनाथमहालिंगस्नानं नरकनाशनम् ॥
॥ ८६ ॥ रामनाथमहालिंगं घृतेन स्नापयेच्च यः ॥ कल्पजन्मार्जितं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ८७ ॥ रामनाथमहालिंगं गोक्षीरैः स्नापयन्नरः ॥
कुलैकविंशमुत्तार्य शिवलोके महीयते ॥ ८८ ॥ रामनाथमहालिंगं दध्ना संस्नापयन्नरः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ ८९ ॥ अभ्यंगं
तिलतैलेन रामेश्वरशिवस्य यः ॥ करोति हि सकृद्भक्त्या स कुबेरगृहे वसेत् ॥ ९० ॥ रामनाथमहालिंगे स्नानमिक्षुरसेन यः ॥ सकृदप्याचरेद्भक्त्या
चन्द्रलोकं समश्नुते ॥ ९१ ॥ लिकुचाम्ररसोत्पन्नसारेण स्नापयन्नरः ॥ रामनाथमहालिंगं पितृलोकं समश्नुते ॥ ९२ ॥ नालिकेरजलैः स्नानं
रामनाथमहेश्वरे ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां नाशनं परिकीर्तितम् ॥ ९३ ॥ रामनाथमहालिंगं रंभापक्वैर्विमर्दयन् ॥ विनाश्य सकलं पापं वायुलोके महीयते
॥ ९४ ॥ वस्त्रपूतेन तोयेन रामनाथं महेश्वरम् ॥ स्नापयन्वारुणं लोकमाप्नोति द्विजसत्तमाः ॥ ९५ ॥ चंदनोदकधाराभी रामनाथं महेश्वरम् ॥
स्नापयेत्पुरुषो विप्रा गांधर्वं लोकमाप्नुयात् ॥ ९६ ॥ पुष्पवासिततोयेन हेमसंपृक्तवारिणा ॥ पद्मवासिततोयेन स्नानाद्रामेश्वरस्य तु ॥ ९७ ॥ महेंद्रासनमारुह्य
तेनैव सह मोदते ॥ पाटलोत्पलकल्हारपुन्नागकरवीरकैः ९८ ॥ वासितैर्वारिभिर्विप्रा रामेश्वरमहेश्वरम् ॥ अभिषिच्य महद्भिश्च पातकैः
स विमुच्यते ॥ ९९ ॥ यानि चान्यानि पुष्पाणि सुरभीणि महांति च ॥ तद्गंधवासितैस्तोयैरभिषिच्य दयानिधिम् ॥ १०० ॥ रामेश्वरमहालिंगं
शिवलोके महीयते ॥ एलाकर्पूरलामज्जवासितैः शुद्धवारिभिः ॥ १ ॥ रामेश्वरमहालिंगमभिषिच्य विशुद्धधीः ॥ आग्नेयं लोकमासाद्य सर्वान्कामान्
समश्नुते ॥ २ ॥ रामनाथाभिषेकार्थं मृद्घटान्यः प्रयच्छति ॥ इह लोके शतायुः स्यात्सर्वकामसमृद्धिमान् ॥ ३ ॥ ताम्रकुंभप्रदानेन देवेंद्रत्वमवाप्नुयात्
॥ रौप्यकुंभप्रदानेन ब्रह्मलोकं समश्नुते ॥ ४ ॥ हेमकुंभप्रदानेन शिवलोके महीयते ॥ रत्नकुंभप्रदानेन शिवसामीप्य[2]मश्नुते ॥ ५ ॥ रामनाथाभिषेकार्थं
नैवेद्यार्थमपि द्विजाः ॥ यो गां पयस्विनीं दद्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ६ ॥ प्राप्नोति शिववेषं च देहांते शिवलोकभाक् ॥ रामसेतौ

---

१ ब्रह्मलोके-इ० पा० । २ शिवसायुज्यम्-इ० पा० ।

धनुष्कोटौ रामनाथेत्युदीर्य यः ॥ ७ ॥ यत्र क्काप्याचरेत्स्नानं सेतुस्नानफलं लभेत् ॥ सुधाप्रलिप्तं यः कुर्याद्रामनाथशिवालयम् ॥ ८ ॥ तत्पुण्यं
गदितुं नाहं शक्तो वर्षशतादपि ॥ नवीकरोति यो मर्त्यो रामनाथशिवालयम् ॥ ९ ॥ कर्तुः शतगुणं ज्ञेयं तस्य पुण्यफलं द्विजाः ॥ छिन्नं भिन्नं च
यः सम्यग्रामनाथशिवालयम् ॥ ११० ॥ करोति भक्त्या पुरुषो ब्रह्महत्यायुतं दहेत् ॥ रामनाथस्य पुरतो दीपानारोपयन्मुदा ॥ ११ ॥ अविद्याप
टलं भित्त्वा याति ब्रह्म सनातनम् ॥ घृतं तैलं तथा मुद्गाञ्छर्करास्तंडुलान्गुडान् ॥ १२ ॥ प्रयच्छन्रामनाथाय देवेंद्रपदमश्नुते ॥ रामनाथमहा
लिंगदर्शनादर्चनात्स्मृतेः ॥ १३ ॥ स्पर्शनादपि पापानि विलयं यांति तत्क्षणात् ॥ रामनाथाय यो दद्यान्महाघंटां च दर्पणम् ॥१४॥ विमानशतसं
भोगैश्चिरं शिवपुरे वसेत् ॥ भेरीमृदंगपटहनिःसाणमुरजादिकम् ॥ १५ ॥ वंशकांस्यादिवादित्रं तथा वाद्यांतराणि च ॥ प्रयच्छन्रामनाथाय महादे
वाय सादरम् ॥ १६ ॥ स विमानैर्महाभोगैर्वाद्यघोषसमन्वितैः ॥ अनेकयुगपर्यंतं शिवलोके महीयते ॥ १७ ॥ रामनाथं समुद्दिश्य यद्दत्तं स्वल्प
मादरात् ॥ तदनंतफलं दातुः परत्र भवति ध्रुवम् ॥ १८ ॥ रामेश्वरे महाक्षेत्रे रामनाथस्य सन्निधौ ॥ वसन्मुक्तिमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जिताम् ॥
॥ १९ ॥ आयुः प्रयाति त्वरितं त्वरितं याति यौवनम् ॥ त्वरितं संपदो यांति दारपुत्रादयस्तथा ॥ १२० ॥ राजादिभिर्धनं बाध्यं गृहक्षेत्रादिकं
तथा ॥ सर्वं च क्षणिकं विप्रा गृहोपकरणादिकम् ॥ २१ ॥ तस्मात्सर्वं परित्यज्य संसारस्योपलालनम् ॥ रामेश्वरमहालिंगमापन्नार्तिहरं नृणाम् ॥
॥ २२ ॥ श्रोतव्यं कीर्तितव्यं च स्मर्तव्यं च मनीषिभिः ॥ रामेश्वराय देवाय यो वै ग्रामान्प्रयच्छति ॥ २३ ॥ स हि प्रारब्धदेहांते शिव एव प्रजा
यते ॥ पात्राणामुत्तमं पात्रं रामनाथो महेश्वरः ॥ २४ ॥ तस्मै दत्त्वा द्विजाः सत्यमनंतं सुखमश्नुते ॥ रामनाथमहालिंगदर्शनावधि पातकम् ॥
॥ २५ ॥ दत्त्वा तस्मै जनः किंचित्सार्वभौमो भवेद्ध्रुवम् ॥ तालवृंतं ध्वजं छत्रं चंदनं गुग्गुलुं तथा ॥ २६ ॥ ताम्रकांस्यादिरजतहेमरत्नमयान्घ
टान् ॥ प्रयच्छंत्यभिषेकार्थं रामनाथस्य ये नराः ॥ २७ ॥ भूमंडलाधिपतयो जायंते ते भवांतरे ॥ रामनाथस्य पूजार्थं पुष्पाण्युत्पादयंति ये ॥
॥ २८ ॥ अश्वमेधादियागानां फलान्यद्धाप्नुवंति ते ॥ रामेश्वरे महालिंगे पूजिते नमिते स्मृते ॥ २९ ॥ श्रुते दृष्टे च विप्रेंद्रा दुर्लभं नास्ति किंचन ॥
रामनाथमहालिंगं सेवितुं यः पुमान्व्रजेत् ॥ १३० ॥ तं दृष्ट्वा भयमाप्नोति तस्य पापौघ आशु वै ॥ रामनाथो महादेवो दृष्टो यदि भवेन्नृभिः ॥
॥ ३१ ॥ किं वेदैः किमु वा शास्त्रैः किं वा तीर्थनिषेवणैः ॥ चंदनं कुंकुमं कोष्ठं कस्तूरीं गुग्गुलुं तथा ॥ ३२ ॥ मृगनाभिं

---

१ सोऽपि कैलासमाप्नुयात्-इ० पा० । २ मुमुक्षुभिः-इ० पा० ।

च सरलं दद्याद्रामेश्वराय यः ॥ स भूमाविह जायेत धनाढ्यो वेदपारगः ॥ ३३ ॥ मुक्ताभरणवस्त्राणि महार्हाणि ददाति यः ॥ राम
नाथाय देवाय नासौ दौर्गत्यमाप्नुयात् ॥ ३४ ॥ रामनाथमहालिंगं गंगातोयैः समाहृतैः ॥ योऽभिषिंचत्यसौ पूज्यः शिवस्यापि न
संशयः ॥ ३५ ॥ यावन्न याति मरणं यावन्नाक्रमते जरा ॥ यावन्नेंद्रियवैकल्यं तावदेव द्विजोत्तमाः ॥३६॥ तावदेव महादेवो रामनाथो मुमुक्षुभिः ॥
वन्द्यः पूज्यश्च मंतव्यः स्तुत्यश्च सततं शिवः ॥ ३७ ॥ रामेश्वरमहालिंगपूजातुल्यो न विद्यते ॥ धर्मः सर्वपुराणेषु [1]सर्वशास्त्रेषु वै तथा ॥ ३८ ॥
रामनाथेश्वरं देवं महाकारुणिकं प्रभुम् ॥ भक्त्या भजंति ये नित्यं ते भूलोके सुखान्विताः ॥ ३९ ॥ भुक्त्वा भोगान्बहुसुखान्पुत्रदारयुता भृशम् ॥
एतच्छरीरपातांते मुक्तिं यास्यंति शाश्वतीम् ॥ १४० ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवं वः कथितं विप्रा रामनाथस्य वै भवम् ॥ यस्त्वेत
च्छृणुयान्नित्यं पठते च सभक्तिकम् ॥ ४१ ॥ स रामनाथसेवायाः फलमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ धनुष्कोटिमहातीर्थस्नानपुण्यं च यास्यति ॥ ४२ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये रामनाथप्रशंसावर्णनंनाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥
॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सर्ववेदार्थतत्त्वज्ञ पुराणार्णवपारग ॥ व्यासपादांबुजद्वंद्वनमस्कारहृताशुभ ॥ १ ॥ पुराणार्थोपदेशेन सर्वप्राण्युपका
रक ॥ त्वया ह्यनुगृहीताः स्म पुराणकथनाद्वयम् ॥ २ ॥ अधुना सेतुमाहात्म्यकथनात्सुतरां मुने ॥ वयं कृतार्थाः संजाता व्यासशिष्य महामते ॥
॥ ३ ॥ यथा प्रातिष्ठिपल्लिंगं रामो दशरथात्मजः ॥ तच्छ्रोतुं वयमिच्छामस्त्वमिदानीं वदस्व नः ॥ ४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ यदर्थं स्थापितं
लिंगं गन्धमादनपर्वते ॥ रामचन्द्रेण विप्रेंद्र तदिदानीं ब्रवीमि वः ॥ ५ ॥ हृतभार्यो वनाद्रामो रावणेन बलीयसा ॥ कपिसेनायुतो धीरः ससौमि
त्रिर्महाबलः ॥६॥ महेंद्रं गिरिमासाद्य व्यलोकयत वारिधिम् ॥ तस्मिन्नपारे जलधौ कृत्वा सेतुं रघूद्वहः ॥७॥ तेन गत्वा पुरीं लंकां रावणेनाभिरक्षि
ताम् ॥ अस्तंगते सहस्रांशौ पौर्णमास्यां निशामुखे ॥८॥ रामः ससैनिको विप्राः सुवेलगिरिमारुहत् ॥ ततः सौधस्थितं रात्रौ दृष्ट्वा लंकेश्वरं बली ॥
॥ ९ ॥ सूर्यपुत्रोऽस्य मुकुटं पातयास भूतले ॥ राक्षसो भग्नमुकुटः प्रविवेश गृहोदरम् ॥ १० ॥ गृहं प्रविष्टे लंकेशे रामः सुग्रीवसंयुतः ॥ सानुजः
सेनया सार्द्धमवरुह्य गिरेस्ततटात् ॥११॥ सेनां न्यवेशयद्वीरो रामो लंकासमीपतः ॥ ततो निवेशमानांस्तान्वानरान्रावणानुगाः ॥ १२ ॥ अभिज
ग्मुर्महाकायाः सायुधाः सहसैनिकाः ॥ [1]पर्वणः पूतनो जृंभः खरः क्रोधवशो हरिः ॥१३॥ प्रारुजश्चारुजश्चैव प्रहस्तश्चेतरे तथा ॥ ततोऽभिपततां

---

१ धर्मशास्त्रेषु—इ० पा० । १ पूर्वणः पृतनः—इ० पा० ।

तेषामदृश्यानां दुरात्मनाम् ॥ १४ ॥ अन्तर्धानवधं तत्र चकार स्म बिभीषणः ॥ ते दृश्यमाना बलिभिर्हरिभिर्दूरपातिभिः ॥ १५ ॥ निहताः
सर्वतश्चैते न्यपतन्वै गतासवः ॥ अमृष्यमाणः सबलो रावणो निर्ययावथ ॥ १६ ॥ व्यूह्य तान्वानरान्सर्वान्न्यवारयत सायकैः ॥ राघवस्त्वथ
निर्याय व्यूढानीको दशाननम् ॥ १७ ॥ प्रत्ययुध्यत वेगेन द्वंद्वयुद्धमभूत्तदा ॥ युयुधे लक्ष्मणेनाथ इंद्रजिद्रावणात्मजः ॥ १८ ॥ विरूपाक्षेण
सुग्रीवस्तारेयेणापि खर्वटः ॥ पौंड्रेण च नलस्तत्र पुटेशः पनसेन च ॥ १९ ॥ अन्येपि कपयो वीरा राक्षसैर्द्वंद्वमेत्य तु ॥ चक्रुर्युद्धं
सुतुमुलं भीरूणां भयवर्द्धनम् ॥ २० ॥ अथ राक्षांसि भिन्नानि वानरैर्भीमविक्रमैः ॥ प्रदुद्रुवू रणादाशु लंकां रावणपालिताम् ॥ २१ ॥ भग्नेषु
सर्वसैन्येषु रावणप्रेरितेन वै ॥ पुत्रेणेंद्रजिता युद्धे नागास्त्रैरतिदारुणैः ॥ २२ ॥ विद्धौ दाशरथी विप्रा उभौ तौ रामलक्ष्मणौ ॥ मोचितौ वैनते
येन गरुडेन महात्मना ॥ २३ ॥ तत्र प्रहस्तस्तरसा समभ्येत्य बिभीषणम् ॥ गदया ताडयामास विनद्य रणकर्कशः ॥ २४ ॥ स तयाभिहतो
धीमान्गदया भीमवेगया ॥ नाकंपत महाबाहुर्हिमवानिव सुस्थितः ॥ २५ ॥ ततः प्रगृह्य विपुलामष्टघंटां बिभीषणः ॥ अभिमंत्र्य महाशक्तिं चिक्षे
पास्य शिरः प्रति ॥२६॥ पतंत्या स तया वेगाद्राक्षसोऽशनिना यथा ॥ हृतोत्तमांगो ददृशे वातरुग्ण इव द्रुमः ॥२७॥ तं दृष्ट्वा निहतं संख्ये प्रहस्तं
क्षणदाचरम्[1] ॥ अभिदुद्राव धूम्राक्षो वेगेन महता कपीन् ॥ २८ ॥ कपिसैन्यं समालोक्य विद्रुतं पवनात्मजः॥ धूम्राक्षमाजघानाशु शरेण रणमूर्धनि
॥२९॥ धूम्राक्षं निहतं दृष्ट्वा हतशेषा निशाचराः ॥ सर्वं राज्ञे यथावृत्तं रावणाय न्यवेदयन् ॥३०॥ ततः शयानं लंकेशः कुम्भकर्णमबोधयत् ॥ प्रबुद्धं
प्रेषयामास युद्धाय स च रावणः ॥ ३१ ॥ आगतं कुम्भकर्णं तं ब्रह्मास्त्रेण तु लक्ष्मणः ॥ जघान समरे क्रुद्धो गतासुर्न्यपतच्च सः ॥ ३२ ॥ दूषण
स्यानुजौ तत्र वज्रवेगप्रमाथिनौ ॥ हनुमन्नीलनिहतौ रावणप्रतिमौ रणे ॥ ३३ ॥ वज्रदंष्ट्रं समवधीद्विश्वकर्मसुतो नलः ॥ अकंपनं च न्यहनत्कुमुदो
वानरर्षभः ॥ ३४ ॥ षष्ठ्यां पराजितो राजा प्राविशच्च पुरीं ततः ॥ अतिकायो लक्ष्मणेन हतश्च त्रिशिरास्तथा ॥ ३५ ॥ सुग्रीवेण हतौ युद्धे देवांत
कनरांतकौ ॥ हनूमता हतौ युद्धे कुम्भकर्णसुतावुभौ ॥ ३६ ॥ बिभीषणेन निहतो मकराक्षः खरात्मजः ॥ तत इन्द्रजितं पुत्रं चोदयामास
रावणः ॥ ३७ ॥ इन्द्रजिन्मोहयित्वा तौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ घोरैः शरैरंगदेन हतवाहो दिवि स्थितः ॥ ३८ ॥ कुमुदांगदसुग्रीवनलजांबवदा
दिभिः ॥ सहिता वानराः सर्वे न्यपतंस्तेन घातिताः ॥ ३९ ॥ एवं निहत्य समरे ससैन्यौ रामलक्ष्मणौ ॥ अंतर्दधे तदा व्योम्नि मेघनादो महा

---

[1] क्षणदाचरम्–रात्रिंचरम्–राक्षसम्–इत्यर्थः ।

बलः ॥ ४० ॥ ततो बिभीषणो राममिक्ष्वाकुकुलभूषणम् ॥ उवाच प्रांजलिर्वाक्यं प्रणम्य च पुनःपुनः ॥ ४१ ॥ अयमंभो गृहीत्वा तु राजराजस्य
शासनात् ॥ गुह्यकोऽभ्यागतो राम त्वत्सकाशमरिंदम ॥ ४२ ॥ इदमंभः कुबेरस्ते महाराज प्रयच्छति ॥ अंतर्हितानां भूतानां दर्शनार्थं परं
तप ॥ ४३ ॥ अनेन स्पृष्टनयनो भूतान्यंतर्हितान्यपि ॥ भवान्द्रक्ष्यति यस्मै वा भवानेतत्प्रदास्यति ॥ ४४ ॥ सोऽपि द्रक्ष्यति भूतानि वियत्त्यंत
र्हितानि वै ॥ तथेति रामस्तद्वारि प्रतिगृह्याथ सत्कृतम् ॥ ४५ ॥ चकार नेत्रयोः शौचं लक्ष्मणश्च महाबलः ॥ सुग्रीवजांबवन्तौ च हनुमानंगद
स्तथा ॥ ४६ ॥ मैंदद्विविदनीलाश्च ये चान्ये वानरास्तथा ॥ ते सर्वे रामदत्तेन वारिणा शुद्धचक्षुषः ॥ ४७ ॥ आकाशेंतर्हितं वीरमपश्यन्रावणा
त्मजम् ॥ ततस्तमभिदुद्राव सौमित्रिर्दृष्टिगोचरम् ॥ ४८ ॥ ततो जघान संक्रुद्धो लक्ष्मणः कृतलक्षणः ॥ [१]कुबेरप्रेषितजलैः पवित्रीकृतलोचनः ॥
॥ ४९ ॥ ततः समभवद्युद्धं लक्ष्मणेंद्रजितोर्महत् ॥ अतीव चित्रमाश्चर्यं शक्रप्रह्लादयोरिव ॥ ५० ॥ ततस्तृतीयदिवसे यत्नेन महता द्विजाः ॥
इंद्रजिन्निहतो युद्धे लक्ष्मणेन बलीयसा ॥ ५१ ॥ ततो मूलबलं सर्वं हतं रामेण धीमता ॥ अथ क्रुद्धो दशग्रीवः प्रियपुत्रे निपातिते ॥ ५२ ॥
निर्ययौ रथमास्थाय नगराद्बहुसैनिकः ॥ रावणो जानकीं हन्तुमुद्युक्तो विंध्यवारितः ॥ ५३ ॥ ततो हर्यश्वयुक्तेन रथेनादित्यवर्चसा ॥ उपतस्थे
रणे रामं मातलिः शक्रसारथिः ॥ ५४ ॥ ऐन्द्रं रथं समारुह्य रामो धर्मभृतां वरः ॥ शिरांसि राक्षसेन्द्रस्य ब्रह्मास्त्रेणावधीद्रणे ॥ ५५ ॥ ततो हतदश
ग्रीवं रामं दशरथात्मजम् ॥ आशीर्भिर्जययुक्ताभिर्देवाः सर्षिपुरोगमाः ॥ ५६ ॥ तुष्टुवुः परिसंतुष्टाः सिद्धविद्याधरास्तथा ॥ रामं कमलपत्राक्षं पुष्प
वर्षैरवाकिरन् ॥ ५७ ॥ रामस्तैः सुरसंघातैः सहितः सैनिकैर्वृतः ॥ सीतासौमित्रिसहितः समारुह्य च पुष्पकम् ॥ ५८ ॥ तथाभिषिच्य राजानं
लंकायां च बिभीषणम् ॥ कपिसेनावृतो रामो गन्धमादनमन्वगात् ॥५९॥ परिशोध्य च वैदेहीं गंधमादनपर्वते ॥ रामं कमलपत्राक्षं स्थितवानर
संवृतम् ॥ ६० ॥ हतलंकेश्वरं वीरं सानुजं सबिभीषणम् ॥ सभार्यं देववृंदैश्च सेवितं मुनिपुंगवैः ॥ ६१ ॥ मुनयोऽभ्यागता द्रष्टुं दंडकारण्य
वासिनः ॥ अगस्त्यं ते पुरस्कृत्य तुष्टुवुर्मैथिलीपतिम् ॥ ६२ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ नमस्ते रामचंद्राय लोकानुग्रहकारिणे ॥
अरावणं जगत्कर्तुमवतीर्णाय भूतले ॥ ६३ ॥ ताटिकादेहसंहर्त्रे गाधिजाध्वररक्षिणे ॥ नमस्ते जितमारीच सुबाहुप्राणहारिणे ॥ ६४ ॥
अहल्यामुक्तिसंदायिपादपंकजरेणवे ॥ नमस्ते हरकोदण्डलीलाभञ्जनकारिणे ॥ ६५ ॥ नमस्ते मैथिलीपाणिग्रहणोत्सवशालिने ॥

---

[१] कुबेरमिश्रितजलैः—इ० पा० ।

नमस्ते रेणुकापुत्रपराजयविधायिने ॥ ६६ ॥ सहलक्ष्मणसीताभ्यां कैकेय्यास्तु वरद्वयात् ॥ सत्यं पितृवचः कर्तुं नमो वनमुपे
युषे ॥ ६७ ॥ भरतप्रार्थनादत्तपादुकायुग्मलाय ते ॥ नमस्ते शरभंगस्य स्वर्गप्राप्त्यैकहेतवे ॥ ६८ ॥ नमो विराधसंहर्त्रे गृध्रराजस
खाय ते ॥ मायामृगमहाक्रूरमारीचांगविदारिणे ॥ ६९ ॥ सीतापहारिलोकेशयुद्धत्यक्तकलेवरम् ॥ जटायुषं तु संदह्य तत्कैवल्यप्रदायिने ॥
॥ ७० ॥ नमः कबंधसंहर्त्रे शबरीपूजितांघ्रये ॥ प्राप्तसुग्रीवसख्याय कृतवालिवधाय ते ॥ ७१ ॥ नमः कृतवते सेतुं समुद्रे वरुणालये ॥ सर्व
राक्षससंहर्त्रे रावणप्राणहारिणे ॥ ७२ ॥ संसारांबुधिसंतारपोतपादांबुजाय ते ॥ नमो भक्तार्तिसंहर्त्रे सच्चिदानंदरूपिणे ॥ ७३ ॥ नमस्ते राम
भद्राय जगतामृद्धिहेतवे ॥ रामादिपुण्यनामानि जपतां पापहारिणे ॥ ७४ ॥ नमस्ते सर्वलोकानां सृष्टिस्थित्यंतकारिणे ॥ नमस्ते करुणामूर्ते
भक्तरक्षणदीक्षित ॥ ७५ ॥ ससीताय नमस्तुभ्यं बिभीषणसुखप्रद ॥ लंकेश्वरवधाद्राम पालितं हि जगत्त्वया ॥ ७६ ॥ रक्षरक्ष जगन्नाथ पाह्य
स्माञ्जानकीपते ॥ स्तुत्वैवं मुनयः सर्वे तूष्णीं तस्थुर्द्विजोत्तमाः ॥ ७७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ य इदं रामचन्द्रस्य स्तोत्रं मुनिभिरी
रितम् ॥ त्रिसंध्यं पठते भक्त्या भुक्तिं मुक्तिं च विंदति ॥ ७८ ॥ प्रयाणकाले पठतो न भीतिरुपजायते ॥ एतत्स्तोत्रस्य पठनाद्भूतवेतालकादयः[2] ॥
॥ ७९ ॥ नश्यंति रोगा नश्यंति नश्यते पापसंचयः ॥ पुत्रकामो लभेत्पुत्रं कन्या विंदति सत्पतिम् ॥ ८० ॥ मोक्षकामो लभेन्मोक्षं धनकामो
धनं लभेत् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति पठन्भक्त्या त्विमं स्तवम् ॥ ८१ ॥ ततो रामो मुनीन्प्राह प्रणम्य च कृतांजलिः ॥ अहं विशुद्धये प्राप्यः[3]
सकलैरपि मानवैः ॥ ८२ ॥ मद्दृष्टिगोचरो जन्तुर्नित्यमोक्षस्य भाजनम् ॥ तथापि मुनयो नित्यं भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ ८३ ॥ स्वात्मलाभेन
संतुष्टान्साधून्भूतसुहृत्तमान् ॥ निरहंकारिणः शांतान्नमस्याम्यूर्ध्वरेतसः ॥ ८४ ॥ यस्माद्ब्रह्मण्यदेवोऽहमतो विप्रान्भजे सदा ॥ युष्मान्पृच्छाम्यहं
किंचित्तद्वदध्वं विचार्य तु ॥ ८५ ॥ रावणस्य वधाद्विप्रा यत्पापं मम वर्तते ॥ तस्य मे निष्कृतिं ब्रूत पौलस्त्यवधजस्य हि ॥ यत्कृत्वा तेन पापे
न मुच्येऽहं मुनिपुंगवाः ॥ ८६ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ सत्यव्रत जगन्नाथ जगद्रक्षाधुरंधर ॥ ८७ ॥ सर्वलोकोपकारार्थं कुरु राम शिवार्च
नम् ॥ गन्धमादनशृंगेऽस्मिन्महापुण्ये विमुक्तिदे ॥ ८८ ॥ शिवलिंगप्रतिष्ठां त्वं लोकसंग्रहकाम्यया ॥ कुरु राम दशग्रीववधदोषापनुत्तये ॥
॥ ८९ ॥ लिंगस्थापनजं पुण्यं चतुर्वक्त्रोऽपि भाषितुम् ॥ न शक्नोति ततो वक्तुं किं पुनर्मनुजेश्वर ॥ ९० ॥ यत्त्वया स्थाप्यते लिंगं गन्ध

---

१ पठताम्—इ०पा० । २ भूतवेतालिका इह—इ० पा० । ३ विप्रा—इ० पा० ।

मादनपर्वते ॥ अस्य संदर्शनं पुंसां काशीलिंगावलोकनात् ॥ ९१ ॥ अधिकं कोटिगुणितं फलन्तत्स्यान्न संशयः ॥ तव नाम्ना त्विदं लिंगं लोके
ख्यातिं समश्नुताम् ॥ ९२ ॥ नाशकं पुण्यपापाख्यकाष्ठानां दहनोपमम् ॥ इदं रामेश्वरं लिंगं ख्यातं लोके भविष्यति ॥ ९३ ॥ मा विलंबं
कुरुष्वातो लिंगस्थापनकर्मणि ॥ रामचंद्र महाभाग करुणापूर्णविग्रह ॥ ९४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचो रामो मुनीनां तं
मुनीश्वराः ॥ पुण्यकालं विचार्याथ द्विमुहूर्तं जगत्पतिः ॥ ९५ ॥ कैलासं प्रेषयामास हनुमन्तं शिवालयम् ॥ शिवलिंगं समानेतुं स्थापनार्थं
रघूद्वहः ॥ ९६ ॥ ॥ राम उवाच ॥ ॥ हनूमन्नंजनीसूनो वायुपुत्र महाबल ॥ कैलासं त्वरितो गत्वा लिंगमानय मा चिरम् ॥ ९७ ॥
इत्याज्ञप्तस्स रामेण भुजावास्फाल्य वीर्यवान् ॥ मुहूर्तद्वितयं ज्ञात्वा पुण्यकालं कपीश्वरः ॥ ९८ ॥ पश्यतां सर्वदेवानामृषीणां च महात्मनाम् ॥
उत्पपात महावेगश्चालयन्गंधमादनम् ॥९९॥ लंघयन्स वियन्मार्गं कैलासं पर्वतं ययौ ॥ न ददर्श महादेवं लिंगरूपधरं कपिः॥१००॥ कैलासे पर्वते
तस्मिन्पुण्ये शंकरपालिते ॥ आंजनेयस्तपस्तेपे लिंगप्राप्त्यर्थमादरात् ॥ १ ॥ प्रागग्रेषु समासीनः कुशेषु मुनिपुंगवाः ॥ ऊर्ध्वबाहुर्निरा
लम्बो निरुच्छ्वासो जितेंद्रियः ॥ २ ॥ प्रसादयन्महादेवं लिंगं लेभे स मारुतिः ॥ एतस्मिन्नंतरे विप्रा मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ३ ॥
अनागतं हनूमं कालं स्वल्पावशेषितम् ॥ ज्ञात्वा प्रकथितं तत्र रामं प्रति महामतिम् ॥ ४ ॥ रामराम महाबाहो कालो ह्यत्येति
सांप्रतम् ॥ जानक्या यत्कृतं लिंगं सैकतं लीलया विभो ॥ ५ ॥ तल्लिंगं स्थापयस्वाद्य महालिंगमनुत्तमम् ॥ श्रुत्वैतद्वचनं रामो जानक्या सह
सत्वरम् ॥ ६ ॥ मुनिभिः सहितः प्रीत्या कृतकौतुकमंगलः ॥ ज्येष्ठे मासे सिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः ॥ ७ ॥ गरानंदे व्यतीपाते कन्या
चन्द्रे वृषे रवौ ॥ दशयोगे महापुण्ये गन्धमादनपर्वते ॥ ८ ॥ सेतुमध्ये महादेवं लिंगरूपधरं हरम् ॥ ईशानं कृत्तिवसनं गंगाचंद्रकलाधरम् ॥ ९ ॥
रामो वै स्थापयामास शिवलिंगमनुत्तमम् ॥ लिंगस्थं पूजयामास राघवः सांबमीश्वरम् ॥ ११० ॥ लिंगस्थः स महादेवः पार्वत्या सह शंकरः ॥
प्रत्यक्षमेव भगवान्दत्तवान्वरमुत्तमम् ॥ ११ ॥ सर्वलोकशरण्याय राघवाय महात्मने ॥ त्वयात्र स्थापितं लिंगं ये पश्यंति रघूद्वह ॥ १२ ॥
महापातकयुक्ताश्च तेषां पापं प्रणश्यति ॥ सर्वाण्यपि हि पापानि धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ १३ ॥ दर्शनाद्रामलिंगस्य पातकानि महांत्यपि ॥
विलयं यांति राजेंद्र रामचन्द्र न संशयः ॥ १४ ॥ प्रादादेवं हि रामाय वरं देवोंऽबिकापतिः ॥ तदग्रे नंदिकेशं च स्थापयामास राघवः ॥
॥ १५ ॥ ईश्वरस्याभिषेकार्थं धनुष्कोट्याथ राघवः ॥ एकं कूपं धरां भित्त्वा जनयामास वै द्विजाः ॥ १६ ॥ तस्माज्जलमुपादाय स्नापया

मास शंकरम् ॥ कोटितीर्थमिति प्रोक्तं तत्तीर्थं पुण्यमुत्तमम् ॥ १७ ॥ उक्तं तद्वैभवं पूर्वमस्माभिर्मुनिपुंगवाः ॥ देवाश्च मुनयो नागा गन्धर्वाप्स
रसां गणाः ॥ सर्वेपि वानरा लिंगमेकैकं चक्रुरादरात् ॥ १८ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवं वः कथितं विप्रा यथा रामेण धीमता ॥ १९ ॥
स्थापितं शिवलिंगं वै भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ इमां लिंगप्रतिष्ठां यः शृणोति पठतेऽथवा ॥ १२० ॥ स रामेश्वरलिंगस्य सेवाफलमवाप्नुयात् ॥
सायुज्यं च समाप्नोति रामनाथस्य वैभवात् ॥ १२१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये
रामनाथलिंगप्रतिष्ठाविधिवर्णनंनाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवं प्रतिष्ठिते लिंगे रामेणाक्लिष्टकारिणा ॥ लिंगं
[1]वरं समादाय मारुतिः सहसाऽऽययौ ॥ १ ॥ रामं दाशरथिं वीरमभिवाद्य स मारुतिः ॥ वैदेहीलक्ष्मणौ पश्चात्सुग्रीवं प्रणनाम च ॥ २ ॥ सीता
सैकतलिंगं तत्पूजयंतं रघूद्वहम् ॥ दृष्ट्वाथ मुनिभिः सार्द्धं चुकोप पवनात्मजः ॥ ३ ॥ अत्यंतं खेदखिन्नः सन्वृथाकृतपरिश्रमः ॥ उवाच [2]रामं
धर्मज्ञं हनूमानंजनात्मजः ॥ ४ ॥ ॥ हनूमानुवाच ॥ ॥ दुर्जातोऽहं वृथा राम लोके क्लेशाय केवलम् ॥ खिन्नोऽस्मि बहुशो देव राक्षसैः
क्रूरकर्मभिः ॥ ५ ॥ मा स्म सीमंतिनी काचिज्जनयेन्मादृशं सुतम् ॥ यतोऽनुभूयते दुःखमनंतं भवसागरे ॥ ६ ॥ खिन्नोऽस्मि सेवया पूर्वं
युद्धेनापि ततोधिकम् ॥ अनन्तं दुःखमधुना यतो मामवमन्यसे ॥ ७ ॥ सुग्रीवेण च भार्यार्थं राज्यार्थं राक्षसेन च ॥ रावणावरजेन त्वं सेवितो
ऽसि रघूद्वह ॥ ८ ॥ मया निर्हेतुकं राम सेवितोऽसि महामते ॥ वानराणामनेकेषु त्वयाज्ञप्तोऽहमद्य वै ॥ ९ ॥ शिवलिंगं समानेतुं कैलासात्पर्वतो
त्तमात् ॥ कैलासं त्वरितो गत्वा न चापश्यं पिनाकिनम् ॥ १० ॥ तपसा प्रीणयित्वा तं सांबं वृषभवाहनम् ॥ प्राप्तलिंगो रघुपते त्वरितः समु
पागतः ॥ ११ ॥ अन्यलिंगं त्वमधुना प्रतिष्ठाप्य तु सैकतम् ॥ मुनिभिर्देवगन्धर्वैः साकं पूजयसे विभो ॥ १२ ॥ मयानीतमिदं लिंगं कैलासा
त्पर्वताद्वृथा ॥ अहो भाराय मे देहो मन्दभाग्यस्य जायते ॥ १३ ॥ भूतलस्य महाराज जानकीरमण प्रभो ॥ इदं दुःखमहं सोढुं न शक्नोमि
रघूद्वह ॥ १४ ॥ किं करिष्यामि कुत्राहं गमिष्यामि न मे गतिः ॥ अतः शरीरं त्यक्ष्यामि त्वयाहमवमानितः ॥ १५ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥
एवं स बहुशो विप्राः क्रुशित्वा पवनात्मजः ॥ दण्डवत्प्रणतो भूमौ क्रोधशोकाकुलोऽभवत् ॥ १६ ॥ तं दृष्ट्वा [3]रघुनाथोऽपि प्रहसन्नि
दमब्रवीत् ॥ पश्यतां सर्वदेवानां मुनीनां कपिरक्षसाम् ॥ सांत्वयन्मारुतिं तत्र दुःखं चास्य प्रमार्जयन् ॥ १७ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥

---

[1] लिंगद्वयम्--इ०पा० । [2] वाचम्--इ०पा० । [3] राघवश्चापि--इ०पा० ।

सर्वं जानाम्यहं कार्यमात्मनोऽपि परस्य च ॥ १८ ॥ जातस्य जायमानस्य मृतस्यापि सदा कपे ॥ जायते म्रियते जन्तुरेक एव स्वकर्मणा १९ ॥ प्रयाति नरकं चापि परमात्मा तु निर्गुणः ॥ एवं तत्त्वं विनिश्चित्य शोकं मा कुरु वानर ॥ २० ॥ लिंगत्रयविनिर्मुक्तं ज्योतिरेकं निरंजनम् ॥ निराश्रयं निर्विकारमात्मानं पश्य नित्यशः ॥ २१ ॥ किमर्थं कुरुषे शोकं तत्त्वज्ञानस्य बाधकम् ॥ तत्त्वज्ञाने सदा निष्ठां कुरु वानरसत्तम ॥ २२ ॥ स्वयंप्रकाशमात्मानं ध्यायस्व सततं कपे ॥ देहादौ ममतां मुंच तत्त्वज्ञानविरोधिनीम् ॥ २३ ॥ धर्मं भजस्व सततं प्राणिहिंसां परित्यज ॥ सेवस्व साधुपुरुषाञ्जहि सर्वेंद्रियाणि च ॥ २४ ॥ परित्यजस्व सततमन्येषां दोषकीर्तनम् ॥ शिवविष्णवादिदेवानामर्चां कुरु सदा कपे ॥ २५ ॥ सत्यं वदस्व सततं परित्यज शुचं कपे ॥ प्रत्यग्ब्रह्मैकताज्ञानं मोहवस्तुसमुद्भतम् ॥ २६ ॥ शोभनाशोभना भ्रांतिः कल्पितास्मिन्यथार्थवत् ॥ अध्यास्ते शोभनत्वेन पदार्थे मोहवैभवात् ॥ २७ ॥ रोगो विजायते नृणां भ्रांतानां कपिसत्तम ॥ रागद्वेषबलाद्बद्धा धर्माधर्मवशंगताः ॥ २८ ॥ देवतिर्यङ्मनुष्याद्या निरयं यांति मानवाः ॥ चंदनागरुकर्पूरप्रमुखा अतिशोभनाः ॥ २९ ॥ [1]मलं भवंति यत्स्पर्शात्तच्छरीरं कथं सुखम् ॥ भक्ष्यभोज्यादयः सर्वे पदार्था अतिशोभनाः ॥३०॥ विष्ठा भवंति यत्संगात्तच्छरीरं कथं सुखम्॥ सुगंधि शीतलं तोयं मूत्रं यत्संगमाद्भवेत् ॥३१॥ तत्कथं शोभनं पिंडं भवेद्ब्रूहि कपेऽधुना ॥ अतीव धवलाः शुद्धाः पटा यत्संगमेन हि ॥३२॥ भवंति मलिनाः स्वेदात्तत्कथं शोभनं भवेत् ॥ श्रूयतां परमार्थो मे हनूमन्वायुनंदन ॥ ३३ ॥ अस्मिन्संसारगर्ते तु किंचित्सौख्यं न विद्यते ॥ प्रथमं जंतुराप्नोति जन्म बाल्यं ततः परम् ॥ ॥३४॥ पश्चाद्यौवनमाप्नोति ततो वार्धक्यमश्नुते ॥ [2]पश्चान्मृत्युमवाप्नोति पुनर्जन्म तदश्नुते ॥३५॥ अज्ञानवैभवादेव दुःखमाप्नोति मानवः ॥ तदज्ञाननिवृत्तौ तु प्राप्नोति सुखमुत्तमम् ॥३६॥ अज्ञानस्य निवृत्तिस्तु ज्ञानादेव न कर्मणा ॥ ज्ञानं नाम परं ब्रह्म ज्ञानं वेदांतवाक्यजम् ॥३७॥ तज्ज्ञानं च विरक्तस्य जायते नेतरस्य हि ॥ मुख्याधिकारिणः सत्यमाचार्यस्य प्रसादतः ॥३८॥ यदा सर्वे प्रमुच्यंते कामा येऽस्य हृदि स्थिताः ॥ तदा मर्त्योऽमृतोऽत्रैव परं ब्रह्म समश्नुते ॥ ३९ ॥ जाग्रतं च स्वपंतं च भुंजंतं च स्थितं तथा ॥ इमं जनं सदा क्रूरः कृतांतः परिकर्षति ॥ ४० ॥ सर्वे क्षयांता निचयाः पतनांताः समुच्छ्रयाः ॥ संयोगा विप्रयोगांता मरणांतं च जीवितम् ॥ ४१ ॥ यथा फलानां पक्कानां नान्यत्र पतनाद्भयम् ॥ यथा नराणां जातानां नान्यत्र पतनाद्भयम् ॥ ४२ ॥ यथा गृहं दृढस्तंभं जीर्णं काले विनश्यति ॥ एवं विनश्यंति नरा जरामृत्युवशंगताः ॥ ४३ ॥ अहोरात्र

---

[1] विष्ठा—इ० पा० । [2] पुनश्च मृत्युमापन्नः—इ० पा० ।

स्य गमनान्नृणामायुर्विनश्यति ॥ आत्मानमनुशोच त्वं किमन्यमनुशोचसि ॥ ४४ ॥ नश्यत्यायुः स्थितस्यापि धावतोऽपि कपीश्वर ॥ सहैव मृत्यु
र्व्रजति सह मृत्युर्निषीदति ॥ ४५ ॥ चारित्वा दूरदेशं च सह मृत्युर्निवर्तते ॥ शरीरे वलयः प्राप्ताः श्वेता जाताः शिरोरुहाः ॥ ४६ ॥ जीर्यते
जरया देहः श्वासकासादिना तथा ॥ यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ॥ ४७ ॥ समेत्य च व्यपेयातां कालयोगेन वानर ॥ एवं भार्या
च पुत्रश्च बंधुक्षेत्रधनानि च ॥ ४८ ॥ क्वचित्संभूय गच्छंति पुनरन्यत्र वानर ॥ यथा[1] हि पांथं गच्छंतं पथि कश्चित्पथि स्थितः॥ ४९ ॥ अहमप्या
गमिष्यामि भवद्भिः साकमित्यथ ॥ कंचित्कालं समेतौ तौ पुनरन्यत्र गच्छतः ॥ ५० ॥ एवं भार्यासुतादीनां संगमो नश्वरः कपे ॥ शरीर[2]जन्मना
साकं मृत्युः संजायते ध्रुवम् ॥ ५१ ॥ अवश्यंभाविमरणे न हि जातु प्रतिक्रिया ॥ एतच्छरीरपाते तु देही कर्मगतिं गतः ॥ ५२ ॥ प्राप्य पिंडां
तरं वत्स पूर्वपिंडं त्यजत्यसौ ॥ प्राणिनां न सदैकत्र वासो भवति वानर ॥ ५३ ॥ स्वस्वकर्मवशात्सर्वे वियुज्यंते पृथक्पृथक् ॥ यथा प्राणिशरी
राणि नश्यंति च भवंति च ॥ ५४ ॥ आत्मनो जन्ममरणे नैव स्तः कपिसत्तम ॥ अतस्त्वमजनासूनो विशोकं ज्ञानमद्वयम् ॥
॥ ५५ ॥ सद्रूपममलं ब्रह्म चिंतयस्व दिवानिशम् ॥ त्वत्कृतं मत्कृतं कर्म मत्कृतं त्वाकृतं तथा ॥ ५६ ॥ मल्लिंगस्थापनं तस्मात्त्वल्लिंग
स्थापनं कपे ॥ मुहूर्तातिक्रमाल्लिंगं सैकतं सीतया कृतम् ॥ ५७ ॥ मयात्र स्थापितं तस्मात्कोपं दुःखं च मा कुरु ॥ कैलासादागतं लिंगं
स्थापयास्मिञ्छुभे दिने ॥ ५८ ॥ तव नाम्ना त्विदं लिंगं यातु लोकत्रये प्रथाम् ॥ हनूमदीश्वरं दृष्ट्वा द्रष्टव्यो राघवेश्वरः ॥ ५९ ॥ ब्रह्मराक्षसयू
थानि हतानि भवता कपे ॥ अतः स्वनाम्ना लिंगस्य स्थापनात्त्वं प्रमोक्ष्यसे ॥ ६० ॥ स्वयं हरेण दत्तं तु हनूमन्नामकं शिवम् ॥ संपश्यन्राम
नाथं च कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ ६१ ॥ योजनानां सहस्रेऽपि स्मृत्वा लिंगं हनूमतः ॥ रामनाथेश्वरं चापि स्मृत्वा सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ६२ ॥
तेनेष्टं सर्वयज्ञैश्च तपश्चाकारि कृत्स्नशः ॥ येन दृष्टौ महादेवौ हनूमद्राघवेश्वरौ ॥ ६३ ॥ हनूमता कृतं लिंगं यच्च लिंगं मया कृतम् ॥ जानकीयं
च यल्लिंगं यल्लिंगं लक्ष्मणेश्वरम् ॥ ६४ ॥ सुग्रीवेण कृतं यच्च सेतुकर्त्रा नलेन च ॥ अंगदेन च नीलेन तथा जांबवता कृतम् ॥ ६५ ॥ बिभीष
णेन यच्चापि रत्नलिंगं प्रतिष्ठितम् ॥ इन्द्राद्यैश्च कृतं लिंगं यच्छेषाद्यैः प्रतिष्ठितम् ॥ ६६ ॥ इत्येकादशरूपोऽयं शिवः साक्षाद्विभासते ॥ सदा
ह्येतेषु लिंगेषु संनिधत्ते महेश्वरः ॥ ६७ ॥ तत्स्वपापौघशुद्ध्यर्थं स्थापयस्व महेश्वरम् ॥ अथ चेत्त्वं महाभाग लिंगमुत्सा[4]दयिष्यसि ॥ ६८ ॥

---

[1] यथा हि पांथा गच्छन्ति केचित्क्वचित्पथि स्थिताः—इ० पा० ।
[2] जातस्य जन्मना—इ० पा० ।
[3] जहाति—इ० पा० ।
[4] उत्पाटयिष्यसि—इ० पा० ।

मयात्र स्थापितं वत्स सीतया सैकतं कृतम् ॥ स्थापयिष्यामि च ततो लिंगमेतत्त्वया कृतम् ॥ ६९ ॥ पातालं सुतलं प्राप्य वितलं च रसातलम् ॥
तलातलं च तदिदं भेदयित्वा तु तिष्ठति ॥ ७० ॥ प्रतिष्ठितं मया लिंगं भेत्तुं कस्य बलं भवेत् ॥ उत्तिष्ठ लिंगमुद्वास्य मयैतत्स्थापितं कपे ॥
॥ ७१ ॥ त्वया समाहृतं लिंगं स्थापयस्वाशु मा शुचः ॥ इत्युक्तस्तं प्रणम्याथाज्ञातसत्त्वोऽथ वानरः ॥ ७२ ॥ उद्वासयामि वेगेन सैकतं लिंगमुत्त
मम् ॥ संस्थापयामि कैलासादानीतं लिंगमादरात् ॥ ७३ ॥ उद्वासने सैकतस्य कियान्भारो भवेन्मम ॥ चेतसैवं विचार्यायं हनूमान्मारुता
त्मजः ॥ ७४ ॥ पश्यतां सर्वदेवानां मुनीनां कपिरक्षसाम् ॥ पश्यतो रामचन्द्रस्य लक्ष्मणस्यापि पश्यतः ॥ ७५ ॥ पश्यंत्या अपि वैदेह्या लिंगं
तत्सैकतं बलात् ॥ पाणिना सर्वयत्नेन जग्राह तरसा बली ॥ ७६ ॥ यत्नेन महता चायं चालयन्नपि मारुतिः ॥ नालं चालयितुं ह्यासीत्सैकतं
लिंगमोजसा ॥ ७७ ॥ ततः किलकिलाशब्दं कुर्वन्वानरपुंगवः ॥ पुच्छमुद्यम्य पाणिभ्यां निरास्थत्तन्निजौजसा ॥ ७८ ॥ इत्यनेकप्रकारेण चाल
यन्नपि वानरः ॥ नैव चालयितुं शक्तो बभूव पवनात्मजः ॥ ७९ ॥ तद्वेष्टयित्वा पुच्छेन पाणिभ्यां धरणीं स्पृशन् ॥ उत्पपाताथ तरसा व्योम्नि
वायुसुतः कपिः ॥ ८० ॥ कंपयन्स धरां सर्वां सप्तद्वीपां सपर्वताम् ॥ लिंगस्य क्रोशमात्रे तु मूर्च्छितो रुधिरं वमन् ॥ ८१ ॥ पपात हनुमान्विप्राः
कंपितांगो धरातले ॥ पततो वायुपुत्रस्य वक्त्राच्च नयनद्वयात् ॥ ८२ ॥ नासापुटाच्छ्रोत्ररंध्रादपानाच्च द्विजोत्तमाः ॥ रुधिरौघः प्रसुस्राव रक्तकुण्ड
मभूच्च तत् ॥ ८३ ॥ ततो हाहाकृतं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ धावंतौ कपिभिः सार्द्धमुभौ तौ रामलक्ष्मणौ ॥ ८४ ॥ जानकीसहितौ विप्रा ह्यास्तां
शोकाकुलौ तदा ॥ सीतया सहितौ वीरौ वानरैश्च महाबलौ ॥ ८५ ॥ रुरुचाते तदा विप्रा गन्धमादनपर्वते ॥ यथा तारागणयुतौ रजन्यां शशि
भास्करौ ॥ ८६ ॥ ददर्शतुर्हनूमंतं चूर्णीकृतकलेवरम् ॥ मूर्च्छितं पतितं भूमौ वमन्तं रुधिरं मुखात् ॥ ८७ ॥ विलोक्य कपयः सर्वे हाहाकृत्वाऽपत
न्भुवि ॥ कराभ्यां सदयं सीता हनूमंतं मरुत्सुतम् ॥ ८८ ॥ तातताततेति पस्पर्श पतितं धरणीतले ॥ रामोऽपि दृष्ट्वा पतितं हनूमंतं कपीश्वरम् ॥
॥ ८९ ॥ आरोप्यांकं स्वपाणिभ्यामाममर्श कलेवरम् ॥ विमुंचन्नेत्रजं वारि वायुजं चाब्रवीद्द्विजाः ॥ ९० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये रामचन्द्रतत्त्वज्ञानोपदेशवर्णनंनाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ पंपारण्ये वयं दीनास्त्वया वानरपुंगव ॥ आश्वासिताः कारयित्वा सख्यमादित्यसूनुना ॥ १ ॥

---

१ देवेश–इ० पा० ।

त्वां दृष्ट्वा पितरं बन्धून्कौसल्यां जननीमपि ॥ न स्मरामो वयं सर्वान्[1]मे त्वयोपकृतं बहु ॥ २ ॥ मदर्थं सागरस्तीर्णो भवता बहु
योजनः ॥ तलप्रहाराभिहतो मैनाकोऽपि नगोत्तमः ॥ ३ ॥ नागमाता च सुरसा मदर्थं भवता जिता ॥ छायाग्रहां महाक्रूराम
वधीद्राक्षसीं भवान् ॥ ४ ॥ सायं सुवेलमासाद्य लंकामाहत्य पाणिना ॥ अयासी रावणगृहं मदर्थं त्वं महाकपे ॥ ५ ॥ सीतामन्विष्य
लंकायां रात्रौ गतभयो भवान् ॥ अदृष्ट्वा जानकीं पश्चादशोकवनिकां ययौ ॥ ६ ॥ नमस्कृत्य च वैदेहीमभिज्ञानं प्रदाय च ॥ चूडामणिं समादाय
मदर्थं जानकीकरात् ॥ ७ ॥ अशोकवनिकावृक्षानभांक्षीस्त्वं महाकपे ॥ ततस्त्वशीतिसाहस्रान्किंकरान्[2]नाम राक्षसान् ॥ ८ ॥ रावणप्रतिमान्युद्धे
पत्यश्वेभरथाकुलान् ॥ अवधीस्त्वं मदर्थे वै महाबलपराक्रमान् ॥ ९ ॥ ततः प्रहस्ततनयं जंबुमालिनमागतम् ॥ अवधीन्मंत्रितनयान्सप्त सप्ता
र्चिवर्चसः ॥ १० ॥ पंच सेनापतीन्पश्चादनयस्त्वं यमालयम् ॥ कुमारमक्षमवधीस्ततस्त्वं रणमूर्धनि ॥ ११ ॥ तत इन्द्रजिता नीतो राक्षसेंद्र
सभां शुभाम् ॥ तत्र लंकेश्वरं वाचा तृणीकृत्यावमन्य च ॥ १२ ॥ अभांक्षीस्त्वं पुरीं लंकां मदर्थं वायुनंदन ॥ पुनः प्रतिनिवृत्तस्त्वमृष्यमूकं
महागिरिम् ॥ १३ ॥ एवमादि महादुःखं मदर्थं प्राप्तवानसि ॥ त्वमत्र भूतले शेषे मम शोकमुदीरयन् ॥ १४ ॥ अहं प्राणान्परित्यक्ष्ये मृतोऽसि
यदि वायुज ॥ सीतया मम किं कार्यं लक्ष्मणेनानुजेन वा ॥ १५ ॥ भरतेनापि किं कार्यं शत्रुघ्नेन श्रियापि वा ॥ राज्येनापि न मे कार्यं
परेतस्त्वं कपे यदि ॥ १६ ॥ उत्तिष्ठ हनुमन्वत्स किं शेषेऽद्य महीतले ॥ शय्यां कुरु महाबाहो निद्रार्थं मम वानर ॥ १७ ॥ कन्दमूलफलानि
त्वमाहारार्थं ममाहर ॥ स्नातुमद्य गमिष्यामि शीघ्रं कलशमानय ॥ १८ ॥ अजिनानि च वासांसि दर्भांश्च समुपाहर ॥ ब्रह्मास्त्रेणावबद्धोऽहं मोचि
तश्च त्वया हरे ॥ १९ ॥ लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा ह्यौषधानयनेन वै ॥ लक्ष्मणप्राणदाता त्वं पौलस्त्यमदनाशनः ॥ २० ॥ सहायेन त्वया युद्धे राक्षसा
न्रावणादिकान् ॥ निहत्यातिबलान्वीरानवापं मैथिलीमहम् ॥ २१ ॥ हनूमन्नंजनासूनोःसीताशोकविनाशन ॥ कथमेवं परित्यज्य लक्ष्मणं मां
च जानकीम् ॥ २२ ॥ अप्रापयित्वायोध्यां त्वं किमर्थं गतवानसि ॥ क्व गतोसि महावीर महाराक्षसकण्टक ॥ २३ ॥ इति पश्यन्मुखं तस्य
निर्वाक्यं रघुनंदनः ॥ प्ररुदन्नश्रुजालेन सेचयामास वायुजम् ॥ २४ ॥ वायुपुत्रस्ततो मूर्च्छामपहाय शनैर्द्विजाः ॥ पौलस्त्यभयसंत्रस्तलोकर
क्षार्थमागतम् ॥ २५ ॥ आश्रित्य मानुषं भावं नारायणमजं विभुम् ॥ जानकीलक्ष्मणयुतं कपिभिः परिवारितम् ॥ २६ ॥ कालांभोधरसंकाशं

---

[1] आर्षमेतत् । पादादौ तेमयादिशनिषेधात् ।
[2] किरातान्—इ० पा० ।

रणधूलिसमुक्षितम् ॥ जटामण्डलशोभाढ्यं पुण्डरीकायतेक्षणम् ॥ २७ ॥ खिन्नं च बहुशो युद्धे ददर्श रघुनंदनम् ॥ स्तूयमानममित्रघ्नं देवर्षिपितृकिन्नरैः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा दाशरथिं रामं कृपाबहुलचेतसम् ॥ रघुनाथकरस्पर्शपूर्णगात्रः स वानरः ॥ २९ ॥ पतित्वा दण्डवद्भूमौ कृतांजलिपुटो द्विजाः ॥ अस्तौषीज्जानकीनाथं स्तोत्रैः श्रुतिमनोहरैः ॥ ३० ॥ ॥ हनूमानुवाच ॥ ॥ नमो रामाय हरये विष्णवे प्रभविष्णवे ॥ आदिदेवाय देवाय पुराणाय गदाभृते ॥ ३१ ॥ विष्टरे पुष्पके नित्यं निविष्टाय महात्मने ॥ प्रहृष्टवानरानीकजुष्टपादांबुजाय ते ॥ ३२ ॥ निष्पिष्टराक्षसेंद्राय जगदिष्टविधायिने ॥ नमः सहस्रशिरसे सहस्रचरणाय च ॥ ३३ ॥ सहस्राक्षाय शुद्धाय राघवाय च विष्णवे ॥ भक्तार्तिहारिणे तुभ्यं सीतायाः पतये नमः ॥ ३४ ॥ हरये नारसिंहाय दैत्यराजविदारिणे ॥ नमस्तुभ्यं वराहाय दंष्ट्रोद्धृतवसुन्धर ॥ ३५ ॥ त्रिविक्रमाय भवते बलियज्ञविभेदिने ॥ नमो वामनरूपाय नमो[1]मंदरधारिणे ॥ ३६ ॥ नमस्ते मत्स्यरूपाय त्रयीपालनकारिणे ॥ नमः परशुरामाय क्षत्रियांतकराय ते ॥३७॥ नमस्ते राक्षसघ्नाय नमोराघवरूपिणे ॥ महादेवमहाभीममहाकोदण्डभेदिने ॥ ३८ ॥ क्षत्रियांतकरक्रूरभार्गवत्रासकारिणे ॥ नमोऽस्त्वहिल्यासंतापहारिणे चापहारिणे ॥ ३९ ॥ नागायुतबलोपेतताटकादेहहारिणे ॥ शिलाकठिनविस्तारवालिवक्षोविभेदिने ॥ ४० ॥ नमो मायामृगोन्माथकारिणेऽज्ञानहारिणे ॥ दशस्यंदनदुःखाब्धिशोषणागस्त्यरूपिणे ॥ ४१ ॥ अनेकोर्मिसमाधूतसमुद्रमदहारिणे ॥ मैथिलीमानसांभोजभानवे लोकसाक्षिणे ॥ ४२ ॥ राजेंद्राय नमस्तुभ्यं जानकीपतये हरे ॥ तारकब्रह्मणे तुभ्यं नमो राजीवलोचन ॥ ४३ ॥ रामाय रामचन्द्राय वरेण्याय सुखात्मने ॥ विश्वामित्रप्रियायेदं नमः खरविदारिणे ॥ ४४ ॥ प्रसीद देवदेवेश भक्तानामभयप्रद ॥ रक्ष मां करुणासिंधो रामचन्द्र नमोऽस्तु ते ॥ ४५ ॥ रक्ष मां वेदवचसामप्यगोचर राघव ॥ पाहि मां कृपया राम शरणं त्वामुपैम्यहम् ॥ ४६ ॥ रघुवीर महामोहमपाकुरु ममाधुना ॥ स्नाने चाचमने भुक्तौ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ॥ ४७ ॥ सर्वावस्थासु सर्वत्र पाहि मां रघुनंदन ॥ महिमानं तव स्तोतुं कः समर्थो जगत्त्रये ॥ ४८ ॥ त्वमेव त्वन्महत्त्वं वै जानासि रघुनंदन ॥ इति स्तुत्वा वायुपुत्रो रामचंद्रं घृणानिधिम् ॥ ४९ ॥ सीतामप्यभितुष्टाव भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ जानकि त्वां नमस्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ ५० ॥ दारिद्र्यरणसंहर्त्रीं भक्तानामिष्टदायिनीम् ॥ विदेहराजतनयां राघवानंदकारिणीम् ॥ ५१ ॥ भूमेर्दुहितरं विद्यां[2] नमामि प्रकृतिं शिवाम् ॥ पौलस्त्यैश्वर्यसंहर्त्रीं भक्ता[3]भीष्टां सरस्वतीम् ॥ ५२ ॥

---

[1] महामंदरधारिणे–इ० पा० । [2] देवीम्–इ०पा० । [3] भूतिशुद्धाम्–इ०पा० ।

पतिव्रताधुरीणां त्वां नमामि जनकात्मजाम् ॥ अनुग्रहपरामृद्धिमनघां हरिवल्लभाम् ॥ ५३ ॥ आत्मविद्यां त्रयीरूपामुमारूपां नमाम्यहम् ॥ प्रसादाभिमुखीं लक्ष्मीं क्षीराब्धितनयां शुभाम् ॥ ५४ ॥ नमामि चन्द्रभगिनीं सीतां सर्वांगसुंदरीम् ॥ नमामि धर्मनिलयां करुणां वेदमातरम् ॥ ५५ ॥ पद्मालयां पद्महस्तां विष्णुवक्षस्थलालयाम् ॥ नमामि चन्द्रनिलयां सीतां चन्द्रनिभाननाम् ॥ ५६ ॥ आह्लादरूपिणीं सिद्धिं शिवां शिवकरीं सतीम् ॥ नमामि विश्वजननीं रामचन्द्रेष्टवल्लभाम् ॥ सीतां सर्वानवद्यांगीं भजामि सततं हृदा ॥ ५७ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ स्तुत्वैवं हनुमान्सीतारामचन्द्रौ सभक्तिकम् ॥ ५८ ॥ आनंदाश्रुपरिक्लिन्नस्तूष्णीमास्ते द्विजोत्तमाः ॥ य इदं वायुपुत्रेण कथितं पापनाशनम् ॥ ५९ ॥ स्तोत्रं श्रीरामचंद्रस्य सीतायाः पठतेऽन्वहम् ॥ स नरो महदैश्वर्यमश्नुते वांछितं सदा ॥ ६० ॥ अनेकक्षेत्रधान्यानि गाश्च दोग्ध्रीः पयस्विनीः ॥ आयुर्विद्याश्च पुत्रांश्च भार्यामपि मनोरमाम् ॥ ६१ ॥ एतत्स्तोत्रं सकृद्विप्राः पठन्नाप्नोत्यसंशयः ॥ एतत्स्तोत्रस्य पाठेन नरकं नैव यास्यति ॥ ६२ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि नश्यंति सुमहांत्यपि ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो देहांते मुक्तिमाप्नुयात् ॥ ६३ ॥ इति स्तुतो जगन्नाथो वायुपुत्रेण राघवः ॥ सीतया सहितो विप्रा हनूमंतमथाब्रवीत् ॥ ६४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ अज्ञानाद्वा नरश्रेष्ठ त्वयेदं साहसं कृतम् ॥ ब्रह्मणा विष्णुना वापि शक्रादित्रिदशैरपि ॥ ६५ ॥ नेदं लिंगं समुद्धर्तुं शक्यते स्थापितं मया ॥ महादेवापराधेन पतितोऽस्यद्य मूर्च्छितः ॥ ६६ ॥ इतः परं मा क्रियतां द्रोहः सांबस्य शूलिनः ॥ अद्यारभ्य त्विदं कुंडं तव नाम्ना जगत्त्रये ॥ ६७ ॥ ख्यातिं प्रयातु यत्र त्वं पतितो वानरोत्तम ॥ महापातकसंघानां नाशः स्यादत्र मज्जनात् ॥ ६८ ॥ महादेवजटाजाता गौतमी सरितां वरा ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलदा स्नायिनां नृणाम् ॥ ६९ ॥ ततः शतगुणा गंगा यमुना च सरस्वती ॥ एतन्नदीत्रयं यत्र स्थले प्रवहते कपे ॥ ७० ॥ मिलित्वा तत्र तु स्नानं सहस्रगुणितं स्मृतम् ॥ नदीष्वेतासु यत्स्नानात्फलं पुंसां भवेत्कपे ॥ ७१ ॥ तत्फलं तव कुंडेऽस्मिन्स्नानात्प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं हनूमत्कुंडतीरतः ॥ ७२ ॥ श्राद्धं न कुरुते यस्तु भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ निराशास्तस्य पितरः प्रयांति कुपिताः कपे ॥ ७३ ॥ कुप्यंति मुनयोऽप्यस्मै देवाः सेंद्राः सचारणाः ॥ न दत्तं न हुतं येन हनूमत्कुंडतीरतः ॥ ७४ ॥ वृथाजीवित एवासाविहामुत्र च दुःखभाक् ॥ हनूमत्कुंडसविधे येन दत्तं तिलोदकम् ॥ मोदंते पितरस्तस्य घृतकुल्याः पिबंति च ॥ ७५ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ श्रुत्वैतद्वचनं विप्रा रामेणोक्तं स वायुजः ॥ ७६ ॥ उत्तरे रामनाथस्य लिंगं स्वेनाहृतं

मुदा ॥ आज्ञया रामचन्द्रस्य स्थापयामास वायुजः ॥ ७७ ॥ प्रत्यक्षमेव सर्वेषां कपिलांगूलवेष्टितम् ॥ हरोपि तत्पुच्छजा
तं बिभर्ति च वलित्रयम् ॥ तदुत्तरायां ककुभि गौरीं संस्थापयन्मुदा ॥ ७८ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ एवं वः कथितं विप्रा यदर्थं राघवेण तु ॥
लिंगं प्रतिष्ठितं सेतौ भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणाम् ॥ ७९ ॥ यः पठेदिममध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः ॥ स विधूयेह पापानि शिवलोके महीयते ॥ ८० ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये रामनाथलिंगप्रतिष्ठाकारणवर्णनंनाम षट्चत्वारिंशो
ऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ राक्षसस्य वधात्सूत रावणस्य महामुने ॥ ब्रह्महत्या कथमभूद्राघवस्य महात्मनः ॥
॥ १ ॥ ब्राह्मणस्य वधात्सूत ब्रह्महत्याभिजायते ॥ न ब्राह्मणो दशग्रीवः कथं तद्वद नो मुने ॥ २ ॥ ब्रह्महत्या भवेत्क्रूरा रामचंद्रस्य धीमतः ॥
एतन्नः श्रद्दधानानां वद कारुण्यतोऽधुना ॥ ३ ॥ इति पृष्टस्ततः सूतो नैमिषारण्यवासिभिः ॥ वक्तुं प्रचक्रमे तेषां प्रश्नस्योत्तरमुत्तमम् ॥ ४ ॥
॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ ब्रह्मपुत्रो महातेजाः पुलस्त्योनाम वै द्विजाः ॥ बभूव तस्य पुत्रोऽभूद्विश्रवा इति विश्रुतः[1] ॥ ५ ॥ तस्य[2] पुत्रः पुलस्त्य
स्य विश्रवा मुनिपुंगवाः ॥ चिरकालं तपस्तेपे देवैरपि सुदुष्करम् ॥ ६ ॥ तपः कुर्वति तस्मिंस्तु सुमालीनाम राक्षसः ॥ पाताललोकाद्भूलोकं
सर्वं वै विचचार ह ॥ ७ ॥ हेमनिष्कांगदधरः कालमेघनिभच्छविः ॥ समादाय सुतां कन्यां पद्महीनामिव श्रियम् ॥ ८ ॥ विचरन्स महीपृष्ठे
कदाचित्पुष्पकस्थितम् ॥ दृष्ट्वा विश्रवसः पुत्रं कुबेरं वै धनेश्वरम् ॥ ९ ॥ चिंतयामास विप्रेंद्राः सुमाली स तु राक्षसः ॥ कुबेरसदृशः पुत्रो यद्य
स्माकं भविष्यति ॥ १० ॥ वयं वर्द्धामहे सर्वे राक्षसा ह्यकुतोभयाः ॥ विचार्यैवं निजसुतामब्रवीद्राक्षसेश्वरः ॥ ११ ॥ सुते प्रदानकालोऽद्य तव
कैकसि शोभने ॥ अद्य ते यौवनं प्राप्तं तद्देयां[3] त्वं वराय हि ॥ १२ ॥ अप्रदानेन पुत्रीणां पितरो दुःखमाप्नुयुः ॥ किंच सर्वगुणोत्कृष्टा लक्ष्मीरिव
सुते शुभे ॥ १३ ॥ प्रत्याख्यानभयात्पुंभिर्न च त्वं प्रार्थ्यसे शुभे ॥ कन्यापितृत्वं दुःखाय सर्वेषां मानकांक्षिणाम् ॥ १४ ॥ न जानेऽहं वरः को
वा वरयेदिति कन्यके ॥ सा त्वं पुलस्त्यतनयं मुनिं विश्रवसं द्विजम् ॥ १५ ॥ पितामहकुलोद्भूतं वरयस्व स्वयंगता ॥ कुबेरतुल्यास्तनया भवे
युस्ते न संशयः ॥ १६ ॥ कैकसी तद्वचः श्रुत्वा सा कन्या पितृगौरवात् ॥ अंगीचकार तद्वाक्यं तथास्त्विवति शुचिस्मिता ॥ १७ ॥ पर्णशालां
मुनिश्रेष्ठा गत्वा विश्रवसो मुनेः ॥ अतिष्ठदंतिके तस्य लज्जमाना ह्यधोमुखी ॥ १८ ॥ तस्मिन्नवसरे विप्राः पुलस्त्यतनयः सुधीः ॥ अग्निहोत्र

---

१ मुनिपुंगवाः—इ० पा० । २ सः—इत्यध्याहार्यमत्र । ३ तत्—तस्मात्कारणात् ।

मुपास्ते स्म ज्वलत्पावकसन्निभः ॥ १९ ॥ संध्याकालमतिक्रूरमविचिंत्य तु कैकसी ॥ अभ्येत्य तं मुनिं सुभ्रूः पितुर्वचनगौरवात् ॥ २० ॥ तस्था
वधोमुखी भूमिं लिखत्यंगुष्ठकोटिना ॥ विश्रवास्तां विलोक्याथ कैकसीं तनुमध्यमाम् ॥ उवाच सस्मितो विप्राः पूर्णचंद्रनिभाननाम् ॥ २१ ॥
॥ ॥ विश्रवा उवाच ॥ ॥ शोभने कस्य पुत्री त्वं कुतो वा त्वमिहागता ॥२२॥ कार्यं किं वा त्वमुद्दिश्य वर्तसेऽत्र शुचिस्मिते ॥ यथार्थतो वदस्वाद्य
मम सर्वमनिंदिते ॥ २३ ॥ इतीरिता कैकसी सा कन्या बद्धांजलिर्द्विजाः ॥ उवाच तं मुनिं प्रह्वा विनयेन समन्विता ॥ २४ ॥ तपः प्रभावेन मुने
मदभिप्रायमद्य तु ॥ वेत्तुमर्हसि सम्यक्त्वं पुलस्त्यकुलदीपन[1] ॥ २५ ॥ अहं तु कैकसीनाम सुमालिदुहिता मुने ॥ मत्तातस्याज्ञया ब्रह्मंस्तवांतिकमु
पागता ॥२६॥ शेषं त्वं ज्ञानदृष्ट्याद्य ज्ञातुमर्हस्यसंशयः॥ क्षणं ध्यात्वा मुनिः प्राह विश्रवाः स तु कैकसीम् ॥२७॥ मया ते विदितं सुभ्रूर्मनोगतमभी
प्सितम् ॥ पुत्राभिलाषिणी सा त्वं मामगाः सांप्रतं शुभे ॥२८॥सायंकालेऽधुना क्रूरे यस्मान्मां त्वमुपागता ॥ पुत्राभिलाषिणी भूत्वा तस्मात्त्वां प्रब्रवी
म्यहम् ॥२९॥ शृणुष्वावहिता रामे कैकसी त्वमनिंदिते ॥ दारुणान्दारुणाकारान्दारुणाभिजनप्रियान् ॥ ३० ॥ जनयिष्यसि पुत्रांस्त्वं राक्षसान्क्रूरकर्म
णः ॥ श्रुत्वा तद्वचनं सा तु कैकसी प्रणिपत्य तम् ॥ ३१ ॥ पुलस्त्यतनयं प्राह कृतांजलिपुटा द्विजाः ॥ भगवन्नीदृशाः पुत्रास्त्वत्तः प्राप्तुं न युज्यते
॥ ३२ ॥ इत्युक्तः स मुनिः प्राह कैकसीं तां सुमध्यमाम्[2] ॥ मद्वंशानुगुणः पुत्रः पश्चिमस्ते भविष्यति ॥ ३३ ॥ धार्मिकः[3] शास्त्रविच्छांतो न तु
राक्षसचेष्टितः ॥ इत्युक्ता कैकसी विप्राः काले कतिपये गते ॥ ३४ ॥ सुषुवे तनयं क्रूरं रक्षोरूपं भयंकरम् ॥ द्विपंचशीर्षं कुमतिं विंशद्बाहुं भया
नकम् ॥ ३५ ॥ ताम्रोष्ठं कृष्णवदनं रक्तश्मश्रुशिरोरुहम् ॥ महादंष्ट्रं महाकायं लोकत्रासकरं सदा ॥ ३६ ॥ दशग्रीवाभिधः सोऽभूत्तथा रावण
नामवान् ॥ रावणानंतरं जातः कुम्भकर्णाभिधः सुतः ॥ ३७ ॥ ततः शूर्पणखा नाम्ना क्रूरा जज्ञे च राक्षसी ॥ ततो बभूव कैकस्या बिभीषण
इति श्रुतः ॥ ३८ ॥ पश्चिमस्तनयो धीमान्धार्मिको वेदशास्त्रवित् ॥ एते विश्रवसः पुत्रा दशग्रीवादयो द्विजाः ॥ ३९ ॥ अतो दशग्रीववधात्कुम्भ
कर्णवधादपि ॥ ब्रह्महत्या समभवद्रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ४० ॥ अतस्तच्छांतये रामो लिंगं रामेश्वराभिधम् ॥ स्थापयामास विधिना वैदिकेन
द्विजोत्तमाः ॥ ४१ ॥ एवं रावणघातेन ब्रह्महत्यासमुद्भवः ॥ समभूद्रामचंद्रस्य लोककांतस्य धीमतः ॥ ४२ ॥ तत्सहेतुकमाख्यातं भवतां ब्रह्म
घातजम् ॥ पापं यच्छांतये रामो लिंगं प्रातिष्ठिपत्स्वयम् ॥ ४३ ॥ एवं लिंगं प्रतिष्ठाप्य रामचन्द्रोऽतिधार्मिकः ॥ मेने कृतार्थमात्मानं ससीता

---

[1] पौलस्त्यकुलनंदन—इ० पा० । [2] द्विजोत्तमाः—इ० पा० । [3] बिभीषण इति ख्यातः—इ० पा० ।

वरजो द्विजाः ॥ ४४ ॥ ब्रह्महत्या गता यत्र रामचंद्रस्य भूपतेः ॥ तत्र तीर्थमभूत्किंचिद्ब्रह्महत्याविमोचनम् ॥ ४५ ॥ तत्र स्नानं महापुण्यं ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥ दृश्यते रावणोऽद्यापि छायारूपेण तत्र वै ॥ ४६ ॥ तदग्रे नागलोकस्य बिलमस्ति महत्तरम् ॥ दशग्रीववधोत्पन्नां ब्रह्महत्यां बलीयसीम् ॥ ४७ ॥ तद्बिलं प्रापयामास जानकीरमणो द्विजाः ॥ तस्योपरि बिलस्याथ कृत्वा मण्डपमुत्तमम् ॥ ४८ ॥ भैरवं स्थापयामास रक्षार्थं तत्र राघवः ॥ भैरवाज्ञापरित्रस्ता ब्रह्महत्या भयंकरी ॥ ४९ ॥ नाशक्नोत्तद्बिलादूर्ध्वं निर्गंतुं द्विजसत्तमाः ॥ तस्मिन्नेव बिले तस्थौ ब्रह्महत्या निरुद्यमा ॥ ५० ॥ रामनाथमहालिंगं दक्षिणे गिरिजा मुदा ॥ वर्तते परमानंदशिवस्यार्धशरीरिणी ॥ ५१ ॥ आदित्यसोमौ वर्तेते पार्श्वयोस्तत्र शूलिनः ॥ देवस्य पुरतो वह्नी रामनाथस्य वर्तते ॥ ५२ ॥ आस्ते शतक्रतुः प्राच्यामाग्नेयां च तथाऽनलः ॥ आस्ते यमो दक्षिणस्यां रामनाथस्य सेवकः ॥ ५३ ॥ नैर्ऋते निर्ऋतिर्विप्रा वर्तते शंकरस्य तु ॥ वारुण्यां वरुणो भक्त्या सेवते राघवेश्वरम् ॥ ५४ ॥ वायव्ये तु दिशो भागे वायुरास्ते शिवस्य तु ॥ उत्तरस्यां च धनदो रामनाथस्य वर्तते ॥ ५५ ॥ ईशान्येऽस्य च दिग्भागे महेशो वर्तते द्विजाः ॥ विनायककुमारौ च महादेवसुतावुभौ ॥ ५६ ॥ यथाप्रदेशं वर्तेते रामनाथालयेऽधुना ॥ वीरभद्रादयः सर्वे महेश्वरगणेश्वराः ॥ ५७ ॥ यथाप्रदेशं वर्तंते रामनाथालये सदा ॥ मुनयः पन्नगाः सिद्धा गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥ ५८ ॥ संतुष्यमाणहृदया यथेष्टं शिवसन्निधौ ॥ वर्तंते रामनाथस्य सेवार्थं भक्तिपूर्वकम् ॥ ५९ ॥ रामनाथस्य पूजार्थं श्रोत्रियान्ब्राह्मणान्बहून् ॥ रामेश्वरे रघुपतिः स्थापयामास पूजकान् ॥ ६० ॥ रामप्रतिष्ठितान्विप्रान्हव्यकव्यादिनार्चयेत् ॥ तुष्टास्ते तोषिताः सर्वा पितृभिः सहदेवताः ॥ ६१ ॥ तेभ्यो बहुधनान्ग्रामान्प्रददौ जानकीपतिः ॥ रामनाथमहादेवनैवेद्यार्थमपि द्विजाः ॥ ६२ ॥ बहून्ग्रामान्बहुधनं प्रददौ लक्ष्मणाग्रजः ॥ हारकेयूरकटकनिष्काद्याभरणानि च ॥ ६३ ॥ अनेकपट्टवस्त्राणि क्षौमाणि विविधानि च ॥ रामनाथाय देवाय ददौ दशरथात्मजः ॥ ६४ ॥ गंगा च यमुना पुण्या सरयूश्च सरस्वती ॥ सेतौ रामेश्वरं देवं भजंते स्वाघशांतये ॥ ६५ ॥ एतदध्यायपठनाच्छ्रवणादपि मानवः ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यः सायुज्यं लभते हरेः ॥ ६६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये रामस्य ब्रह्महत्योत्पत्तिहेतुनिरूपणं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ रामनाथं समुद्दिश्य कथां पापविनाशिनीम् ॥ प्रवक्ष्यामि मुनिश्रेष्ठाः

---

१ बहुविधान्–इ० पा० ।

शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ १ ॥ पांड्यदेशाधिपो राजा पुरासीच्छंकराभिधः ॥ ब्रह्मण्यः सत्यसंधश्च यायजूकश्च धार्मिकः ॥ २ ॥ वेदवेदांगत
त्त्वज्ञः परसैन्यविदारणः ॥ चतुरोऽप्याश्रमान्वर्णान्धर्मतः परिपालयन् ॥ ३ ॥ वैदिकाचारनिरतः पुराणस्मृतिपारगः ॥ शिवविष्ण्वर्चको नित्यम
न्यदैवतपूजकः ॥ ४ ॥ महादानप्रदो नित्यं ब्राह्मणानां महात्मनाम् ॥ मृगयार्थं ययौ धीमान्स कदाचित्तपोवनम् ॥ ५ ॥ सिंहव्याघ्रेभमहिषक्रूरस
त्वभयंकरम् ॥ झिल्लिकाभीषणरवं सरीसृपसमाकुलम् ॥ ६ ॥ भीमश्वापदसंपूर्णं दावानलभयंकरम् ॥ महारण्यं प्रविश्याथ शंकरो राजशेखरः ॥
॥ ७ ॥ अनेकसैनिकोपेत आखेटिकुलसंकुलः ॥ पादुकागूढचरणो रक्तोष्णीषो हरिच्छदः ॥ ८ ॥ बद्धगोधांगुलित्राणो धृतकोदण्डसायकः ॥
कक्ष्याबद्धमहाखड्गः श्वेताश्ववरमास्थितः ॥ ९ ॥ सुवेषधारी सन्नद्धः पत्तिसंघसमावृतः ॥ कांतारेषु च रम्येषु पर्वतेषु गुहासु च ॥ १० ॥ समुत्तीर्ण
महास्रोता युवा सिंहपराक्रमः ॥ विचचार बलैः साकं दरीषु मृगयन्मृगान् ॥ ११ ॥ बध्यतां वध्यतामेष याति वेगान्मृगो वने ॥ एवं वदत्सु
सैन्येषु स्वयमुत्प्लुत्य शंकरः ॥ १२ ॥ मृगं हंति महाराजो विगाह्य विपिनस्थलीम् ॥ सिंहान्वराहान्महिषान्कुञ्जराञ्छरभांस्तथा ॥ १३ ॥ विनि
घ्नन्स मृगानन्यान्वन्याञ्छंकरभूपतिः ॥ कुत्रचिद्विपिनोद्देशे दरीमध्यनिवासिनम् ॥ १४ ॥ व्याघ्रचर्मधरं शांतं मुनिं नियतमानसम् ॥
व्याघ्रबुद्ध्या जघानाशु शरेणानतपर्वणा ॥ १५ ॥ अतिवेगेन विप्रेंद्रास्तत्पत्नीं च ससायकः ॥ निजघान पतिप्राणां निविष्टां पत्युरंतिके ॥१६॥
विलोक्य मातापितरौ तत्पुत्रो निहतौ वने ॥ रुरोद भृशदुःखार्तो विललाप च कातरः ॥१७॥ भोस्तात मातर्मां हित्वा युवां यातौ क्व वाधुना ॥
अहं कुत्र गमिष्यामि को वा मे शरणं भवेत् ॥ १८ ॥ को मामध्यापयेद्वेदाञ्छास्त्रं वा पाठयेत्पितः ॥ अंब मे भोजनं का वा दास्यते सोपदेश
कम् ॥ १९ ॥ आचाराञ्च्छिक्षयेत्को वा तात त्वयि मृतेऽधुना ॥ अंब बालं प्रकुपितं का वा मामुपलायेत् ॥ २० ॥ युवां निरागसाववद्य केन
पापेन सायकैः ॥ निहतौ वै तपोनिष्ठौ मत्प्राणौ मद्गुरू वने ॥ २१ ॥ एवं तयोः सुतो विप्रा मुक्तकण्ठं रुरोद वै ॥ अथ प्रलपितं श्रुत्वा शंकरो
विपिने चरन् ॥ २२ ॥ तच्छब्दाभिमुखः सद्यः प्रययौ स दरीमुखम् ॥ तत्रत्या मुनयोऽप्याशु समागच्छंस्तमाश्रमम् ॥ २३ ॥ ते दृष्ट्वा मुनयः
सर्वे शरेण निहतं मुनिम् ॥ तत्पत्नीं च हतां विप्रा राजानं च धनुर्धरम् ॥ २४ ॥ विलपंतं सुतं चापि विलोक्य भृशविह्वलाः ॥ पुत्रमाश्वासयामा
सुर्मा रोदीरिति कातरम् ॥ २५ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ आढ्ये वापि दरिद्रे वा मूर्खे वा पंडितेऽपि वा ॥ पीने वाथ कृशे वापि समवर्ती परेत
राट् ॥ २६ ॥ वने वा नगरे ग्रामे पर्वते वा स्थलांतरे ॥ मृत्योर्वशे प्रयातव्यं सर्वैरपि हि जंतुभिः ॥ २७ ॥ वत्स नित्यं च गर्भस्थैर्जातै

रपि च जंतुभिः ॥ युवभिः स्थविरैः सर्वैर्यातव्यं यमपत्तनम् ॥ २८ ॥ वर्णिभिश्च गृहस्थैश्च वानप्रस्थैश्च भिक्षुभिः ॥ काले प्राप्ते त्वयं
देहस्त्यक्तव्यो द्विजपुत्रक ॥ २९ ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैरपि च संकरैः ॥ यातव्यं प्रेतनिलये द्विजपुत्र महामते ॥ ३० ॥ देवाश्च मुनयो यक्षा
गंधर्वोरगराक्षसाः ॥ अन्ये च जंतवः सर्वे ब्रह्मविष्णुहरादयः ॥ ३१ ॥ सर्वे यास्यंति विलयं न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ अद्वयं सच्चिदानंदं यद्ब्रह्मो
पनिषद्गतम् ॥ ३२ ॥ न तस्य विलयो जन्म वर्धनं चापि सत्तम ॥ मलभांडे नवद्वारे पूयासृक्छोणितालये ॥ ३३ ॥ देहेऽस्मि
न्बुद्बुदाकारे कृमियूथसमाकुले ॥ कामक्रोधभयद्रोहमोहमात्सर्यकारिणि ॥ ३४ ॥ परदारपरक्षेत्रपरद्रव्यैकलोलुपे ॥ हिंसासूयाशुचिव्याप्ते
विष्ठामूत्रैकभाजने ॥ ३५ ॥ यः कुर्याच्छोभनधियं स मूढः स च दुर्मतिः ॥ बहुच्छिद्रघटाकारे देहेऽस्मिन्नशुचौ सदा ॥ ३६ ॥ वायोरवस्थितिः किं
स्यात्प्राणाख्यस्य चिरं द्विज ॥ अतो मा कुरु शोकं त्वं जननीं पितरं प्रति ॥ ३७ ॥ तौ स्वकर्मवशाद्यातौ गृहं त्यक्त्वा त्रिदिवं क्वचित् ॥ तव कर्मव
शात्त्वं च तिष्ठस्यस्मिन्महीतले ॥ ३८ ॥ यदा कर्मक्षयस्ते स्यात्तदा त्वं च मरिष्यसि ॥ मरिष्यमाणप्रेतो हि मृतप्रेतस्य शोचति ॥ ३९ ॥ यस्मि
न्काले समुत्पन्नौ तव माता पिता तथा ॥ न तस्मिंस्त्वं समुत्पन्नस्ततो भिन्ना गतिर्हि वः ॥ ४० ॥ यदि तुल्या गतिस्ते स्यात्ताभ्यां सह महामते ॥
तर्हि त्वयापि यातव्यं मृतौ यत्र हि तौ गतौ ॥४१॥ मृतानां बांधवा ये तु मुंचंत्यश्रूणि भूतले ॥ विबंत्यश्रूणि तान्यद्धा मृताः प्रेताः परत्र वै ॥ ४२ ॥
अतः शोकं परित्यज्य धृतिं कृत्वा समाहितः ॥ अनयोः प्रेतकार्याणि कुरु त्वं वैदिकानि तु ॥ ४३ ॥ शरघातान्मृतावेतौ यस्मात्ते जननी पिता ॥
अतस्तद्दोषशांत्यर्थमस्थीन्यादाय वै तयोः ॥ ४४ ॥ रामनाथशिवक्षेत्रे रामसेतौ विमुक्तिदे ॥ स्थापयस्व तथा श्राद्धं सपिंडीकरणादिकम् ॥ ४५ ॥
तत्रैव कुरु शुद्ध्यर्थं तयोर्ब्राह्मणपुत्रक ॥ तेन दुर्मृत्युदोषस्य शांतिर्भवति नान्यथा ॥ ४६ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्तः स मुनिभिः
शाकल्यस्य सुतो द्विजाः ॥ जांगलाख्यस्तयोः सर्वं पितृमेधं[1] चकार वै ॥ ४७ ॥ अन्येद्युरस्थीन्यादाय हालास्यं प्रययौ च सः ॥ तस्माद्रामेश्वरं
सद्यो गत्वाऽयं जांगलो द्विजः ॥ ४८ ॥ मुनिप्रोक्तप्रकारेण तस्मिन्रामेश्वरस्थले ॥ निधाय पित्रोरस्थीनि श्राद्धादीन्यकरोत्तथा ॥ ४९ ॥ प्रथमाब्दि
कपर्यंतं कार्यं तत्राकरोच्च सः ॥ स्थित्वाब्दं स मुनेः पुत्र एको जांगलसंज्ञकः ॥ ५० ॥ आब्दिकांते दिने विप्रो रात्रौ स्वप्ने विलोक्य तु ॥ स्वमा
तरं च पितरं शंखचक्रगदाधरौ ॥ ५१ ॥ गरुडोपरि संविष्टौ पद्ममालाविभूषितौ ॥ शोभितौ तुलसीदाम्ना स्फुरन्मकरकुंडलौ ॥ ५२ ॥ कौस्तुभालं

---

[1] दाहकर्म—इ० पा० ।

कृतोरस्कौ पीतांबरविराजितौ ॥ एवं दृष्ट्वा मुनिसुतो जांगलः सुप्रसन्नधीः ॥ ५३ ॥ स्वाश्रमं पुनरागत्य सुखेन न्यवसद्द्विजाः ॥ स्वप्नदृष्टं च वृत्तांतं
मातापित्रोः स जांगलः ॥ ५४ ॥ तेभ्यो न्यवेदयत्सर्वं ब्राह्मणेभ्योऽतिहर्षितः ॥ श्रुत्वा ते मुनयो वृत्तमासन्संप्रीतमानसाः ॥ ५५ ॥ अथ राजान
मालोक्य सर्वे तेऽपि महर्षयः ॥ अवदन्कुपिता विप्राः शपंतः शंकरं नृपम् ॥ ५६ ॥ पांड्यभूप महामूर्ख क्रौर्याद्ब्राह्मणघातक ॥ स्त्रीहत्या ब्रह्महत्या
च कृता यस्मात्त्वयाधुना ॥ ५७ ॥ अतः शरीरसंत्यागं कुरु त्वं हव्यवाहने ॥ नोचेत्तव न शुद्धिः स्यात्प्रायश्चित्त[1]शतैरपि ॥ ५८ ॥ त्वत्संभाषण
मात्रेण ब्रह्महत्यायुतं भवेत् ॥ अस्मत्सकाशाद्गच्छ त्वं पांड्यानां कुलपांसन ॥ ५९ ॥ इत्युक्तो मुनिभिः पांड्यः शंकरो द्विजपुंगवाः ॥ तथास्तु
देहसंत्यागं करिष्ये हव्यवाहने ॥ ६० ॥ ब्रह्महत्याविशुद्ध्यर्थं भवतां सन्निधावहम् ॥ अनुग्रहं मे कुर्वंतु भवंतो मुनिसत्तमाः ॥ ६१ ॥ तथा शरीर
संत्यागात्पातकं मे लयं व्रजेत् ॥ एवमुक्त्वा मुनीन्सर्वाञ्छंकरः पांड्यभूपतिः ॥ ६२ ॥ सर्वान्मंत्रिणः समाहूय बभाषे वचनं त्विदम् ॥ भो मंत्रिणो
ब्रह्महत्या मयाऽकार्यविचारतः ॥ ६३ ॥ स्त्रीहत्या च तथा क्रूरा महानरकदायिनी ॥ एतत्पातकशुद्ध्यर्थं मुनीनां वचनादहम् ॥ ६४ ॥ प्रदीप्ते
ऽग्नौ महाज्वाले परित्यक्ष्ये कलेवरम् ॥ काष्ठान्यानयत क्षिप्रं तैरग्निश्च समिध्यताम् ॥ ६५ ॥ मम पुत्रं च सुरुचिं राज्ये स्थापयताचिरात् ॥ मा
शोकं कुरुतामात्या दैवतं दुरतिक्रमम् ॥ ६६ ॥ इतीरिता नृपतिना मंत्रिणो रुरुदुस्तदा ॥ पांड्यनाथ महाराज रिपूणामपि वत्सल ॥ ६७ ॥
वयं हि भवता नित्यं पुत्रवत्परिपालिताः ॥ त्वां विना न प्रवेक्ष्याम पुरीं देवपुरोपमाम् ॥ ६८ ॥ हव्यवाहं प्रवेक्ष्यामो महा
काष्ठसमेधितम् ॥ तेषां प्रलपितं श्रुत्वा पांड्यः शंकरभूपतिः ॥ प्रोवाच मंत्रिणः सर्वा[2]न्वचनं सांत्वपूर्वकम् ॥ ६९ ॥ ॥ शंकर उवाच ॥
किं करिष्यथ भोऽमात्या महापातकिना मया ॥ ७० ॥ सिंहासनं समारुह्य न कर्तुं युज्यते बत ॥ चतुरर्णवपर्यंतधरापालनमंजसा ॥ ७१ ॥
मत्पुत्रं सुरुचिं शीघ्रमतः स्थापयतासने ॥ काष्ठान्यानयत क्षिप्रं प्रवेष्टुं हव्यवाहनम् ॥ ७२ ॥ मम मंत्रिवरा यूयं विलंबं त्यजताधुना ॥ इत्युक्ता
मंत्रिणः काष्ठं समानिन्युः क्षणेन ते ॥ ७३ ॥ अग्निं प्रज्वलितं काष्ठैर्दृष्ट्वा शंकरभूपतिः ॥ स्नात्वाचम्य विशुद्धात्मा मुनीनां संनिधौ तदा ॥ ७४ ॥
अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य तान्मुनीनपि सत्वरम् ॥ अग्निं मुनीन्नमस्कृत्य ध्यात्वा देवमुमापतिम् ॥ ७५ ॥ अग्नौ पतितुमारेभे धैर्यमालंब्य भूपतिः ॥
तस्मिन्नवसरे विप्रा मुनीनामपि शृण्वताम् ॥ ७६ ॥ अशरीरा[3] समुदभूद्वाणी भैरवनादिनी ॥ भोः शंकर महीपाल मानलं प्रविशाधुना ॥७७॥

---

[1] प्रायश्चित्तायुतैः—इ० पा० । [2] प्रोवाच मंत्रिणः सर्वान्वचनं हितकारकम्—इ० पा० । [3] अशरीराभवद्वाणी तदा—इ० पा० ।

ब्रह्महत्यानिमित्तं ते भयं मा भून्महामते ॥ तवोपदेशं वक्ष्यामि रहस्यं वेदसंमितम् ॥ ७८ ॥ शृणुष्वावहितो राजन्मदुक्तं क्रियतां त्वया ॥ दक्षिणां
बुनिधेस्तीरे गंधमादनपर्वते ॥ ७९ ॥ रामसेतौ महापुण्ये महापातकनाशने ॥ रामप्रतिष्ठितं लिंगं रामनाथं महेश्वरम् ॥ ८० ॥ सेवस्व वर्षमेकं
त्वं त्रिकालं भक्तिपूर्वकम् ॥ प्रदक्षिणप्रक्रमणं नमस्कारं च वै कुरु ॥ ८१ ॥ महाभिषेकः क्रियतां रामनाथस्य वै त्वया ॥ नैवद्यं विविधं राज
न्क्रियतां च दिनेदिने ॥ ८२ ॥ चन्दनागरुकर्पूरै रामलिंगं प्रपूजय ॥ भारद्वयेन गव्येन ह्याज्येन त्वभिषेचय ॥ ८३ ॥ प्रत्यहं च गवां क्षीरैर्द्वि
भारपरिसंमितैः ॥ [1]मधुद्रोणेन तल्लिंगं प्रत्यहं स्नापय प्रभोः ॥ ८४ ॥ प्रत्यहं पायसान्नेन नैवेद्यं कुरु भूपते ॥ प्रत्यहं तिलतैलेन दीपाराधनम चर
॥ ८५ ॥ एतेन तव राजेंद्र रामनाथस्य शूलिनः ॥ स्त्रीहत्या ब्रह्महत्या च तत्क्षणादेव नश्यतः ॥ ८६ ॥ दर्शनाद्रामनाथस्य भ्रूणहत्याशतानि
च ॥ अयुतं ब्रह्महत्यानां सुरापानायुतं तथा ॥ ८७ ॥ स्वर्णस्तेयायुतं राजन्गुरुस्त्रीगमनायुतम् ॥ एतत्संसर्गदोषाश्च विनश्यंति क्षणाद्विभो॥८८॥
महापतकतुल्यानि यानि पापानि संति वै ॥ तानि सर्वाणि नश्यंति रामनाथस्य सेवया ॥ ८९ ॥ महती रामनाथस्य सेवा लभ्येत चेन्नृणाम् ॥
किं गंगया च गयया प्रयागेणाध्वरेण वा ॥ ९० ॥ तद्गच्छ रामसेतुं त्वं रामनाथं भजानिशम् ॥ विलंबं मा कुरु विभो गमने च त्वरां कुरु ॥९१॥
इत्युक्त्वा विरराماथ सापि वागशरीरिणी ॥ तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे त्वरयंति स्म भूपतिम् ॥ ९२ ॥ गच्छ शीघ्रं महाराज रामसेतुं विमुक्तिदम ॥
रामनाथस्य माहात्म्यमज्ञात्वास्माभिरीरितम् ॥ ९३ ॥ देहत्यागं कुरुष्वेति वह्नौ प्रज्वलितेऽधुना ॥ अनुज्ञातो मुनिवरैरिति राजा स शंकरः ॥
॥ ९४ ॥ चतुरंगबलं पुर्यां प्रापयित्वा त्वरान्वितः ॥ नमस्कृत्य मुनीन्सर्वान्प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ९५ ॥ वृतः कतिपयैः सैन्यैः समादाय धनं
बहु ॥ रामनाथस्य सेवार्थमयासीद्गंधमादनम् ॥ ९६ ॥ उवास वर्षमेकं च रामसेतौ विशुद्धिदे ॥ एकभुक्तो जितक्रोधो विजितेंद्रियसंचयः ॥
॥ ९७ ॥ त्रिसंध्यं रामनाथं च सेवमानः सभक्तिकम् ॥ प्रददौ रामनाथाय दशभारं धनं मुदा ॥ ९८ ॥ प्रत्यहं रामनाथस्य महापूजामकार
यत् ॥ अकरोच्च धनुष्कोटौ प्रत्यहं भक्तिपूर्वकम् ॥ ९९ ॥ स्नानं प्रतिदिनं चान्नं ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ अशरीरावचःप्रोक्तम
खिलं पूजनं तथा ॥ १०० ॥ एवं कृतवतस्तस्य वर्षमेकं गतं द्विजाः ॥ वर्षांते स शुचिर्भुत्वा शंकरस्तुष्टमानसः ॥ तुष्टावपरमे
शानं रामनाथं घृणानिधिम् ॥ १ ॥ ॥ शंकर उवाच ॥ ॥ नमामि रुद्रमीशानं रामनाथमुमापतिम् ॥ २ ॥ पाहि मां कृपया

---

[1] दाधिक्राव्णेति तल्लिंगम्—इ०पा०।

देव ब्रह्महत्यां दहाशु मे ॥ त्रिपुरघ्न महादेव कालकूटविषादन ॥ ३ ॥ रक्ष मां त्वं दयासिंधो स्त्रीहत्यां मे विमोचय ॥ गंगाधर
विरूपाक्ष रामनाथ त्रिलोचन ॥ ४ ॥ मां पालय कृपादृष्ट्या छिंधि मत्पातकं विभो ॥ कामारे कामसंदायिन्भक्तानां राघवेश्वर[1] ॥
॥ ५ ॥ कटाक्षं पातय मयि शुद्धं मां कुरु धूर्जटे ॥ मार्कंडेयभयत्राण मृत्युंजय शिवाव्यय ॥ ६ ॥ नमस्ते गिरिजार्धाय निष्पापं कुरु मां सदा ॥
रुद्राक्षमालाभरण चन्द्रशेखर शंकर ॥ ७ ॥ वेदोक्तसम्यगाचारयोग्यं मां कुरु ते नमः ॥ सूर्यदंतभिदे तुभ्यं भारतीनासिकाच्छिदे ॥ ८ ॥ रामेश्व
राय देवाय नमो मे शुद्धिदो भव ॥ आनंदं सच्चिदानंदं रामनाथं वृषध्वजम् ॥ ९ ॥ भूयोभूयो नमस्यामि पातकं मे विनश्यतु ॥ भक्त्यैवं स्तुव
तस्तस्य रामनाथं महेश्वरम् ॥ ११० ॥ निर्जगाम मुखाद्राज्ञो ब्रह्महत्यातिभीषणा ॥ नीलवस्त्रधरा क्रूरा महारक्तशिरोरुहा ॥ ११ ॥ तां ब्रह्म
हत्यां बीभत्सां नृपवक्त्राद्विनिर्गताम् ॥ निजघान त्रिशूलेन भैरवो रुद्रशासनात् ॥ १२ ॥ हतायां ब्रह्महत्यायां भैरवेण शिवाज्ञया ॥ रामनाथो
नृपं प्राह स्तुत्या तस्य प्रसन्नधीः ॥ १३ ॥ ॥ श्रीरामनाथ उवाच ॥ ॥ पांड्यभूप महाराज स्तोत्रेणानेन तेऽनघ ॥ प्रसन्नोऽहं वरं दास्ये
तुभ्यं वरय चेप्सितम् ॥ १४ ॥ स्त्रीहत्याब्रह्महत्याभ्यां यस्ते दोषः स निर्गतः ॥ शुद्धो विधूतपापोऽसि राज्यं पालय पूर्ववत् ॥ १५ ॥ ये मामत्र
निषेवंते भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ नाशयामि नृणां तेषां ब्रह्महत्यायुतान्यपि ॥ १६ ॥ सुरापानायुतं भूप गुरुस्त्रीगमनायुतम् ॥ स्वर्णस्तेयायुतमपि
तत्संसर्गायुतं तथा ॥ १७ ॥ अन्यान्यपि च पापानि नाशयामि न संशयः ॥ मत्सेविनो नरा राजन्न भूयः संसरंति ते ॥ १८ ॥ किं तु सायुज्य
रूपां मे मुक्तिं यास्यन्त्यसंशयम् ॥ स्तुवंत्यनेन स्तोत्रेण ये मां भक्तिपुरःसरम् ॥ १९ ॥ नाशयाम्यहमेतेषां महापातकसंचयम् ॥ प्रीतोऽहं तव
भक्त्या च स्तोत्रेण मनुजेश्वर ॥ १२० ॥ यथेष्टं प्रार्थय वरं मत्तस्त्वं वरदान्नृप ॥ एवमुक्तः शिवेनाथ शंकरो नृपपुंगवः ॥ रामनाथं बभाषे
तं शंकरं करुणानिधिम् ॥ २१ ॥ ॥ नृप उवाच ॥ ॥ तव संदर्शनेनाहं कृतार्थोऽस्मि महेश्वर ॥ २२ ॥ इतः परं प्रार्थनीयं मम नास्त्यधुना
धिकम् ॥ मृकण्डुसुतसंतापहारि पादयुगं तव ॥ २३ ॥ दृष्टं मया महादेव नातः प्रार्थ्यं विभोस्ति वै ॥ त्वत्पादपद्मयुगुले निश्चला भक्तिरस्तु मे ॥
॥ २४ ॥ न पुनर्जन्म मे भूयान्मातॄणामुदरेऽशुचौ ॥ ये मत्कृतमिदं स्तोत्रं कीर्तयंति तव प्रभो ॥ ते नराः पापनिर्मुक्तास्त्वत्सेवाफलमाप्नुयुः ॥२५॥
॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ तथास्त्वित्यनुगृह्यैनं रामनाथो द्विजोत्तमाः ॥ २६ ॥ नीलकण्ठो विरूपाक्षो लिंगरूपे तिरोहितः ॥ राजापि

---

[1] परमेश्वर—इ०पा० ।

रामनाथेन विहितानुग्रहस्ततः ॥ २७ ॥ रामनाथं नमस्कृत्य कृतार्थेनांतरात्मना ॥ स सेनासंवृतः प्रीतः प्रययावात्मनः पुरीम् ॥ २८ ॥ वृत्तांत
मेतमवदन्मुनीनां वनवासिनाम् ॥ तेभ्यषिंचन्नृपं राज्ये मुनयः प्रीतमानसाः ॥ २९ ॥ पुत्रदारयुतो राजा प्राप्य राज्यमकण्टकम् ॥ मंत्रिभिः
सहितो विप्रा ररक्ष पृथिवीं चिरम् ॥ १३० ॥ ततोंतकाले संप्राप्ते ध्यायन्रामेश्वरं शिवम् ॥ देहांते रामनाथस्य सायुज्यं प्रययौ शुभम् ॥ ३१ ॥
एवं वः कथितं विप्रा रामनाथस्य वैभवम् ॥ चरितं पुण्यमाख्यानं शंकराख्यनृपस्य च ॥ ३२ ॥ शृण्वन्पठन्वा मनुजस्त्विममध्यायमादरात् ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो रामनाथं समश्नुते ॥ १३३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये राम
नाथप्रशंसायां शाकल्यदुर्मरणदोषशांतिपूर्वकशंकरस्त्रीहत्याब्रह्महत्यादोषशांतिवर्णनंनामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि रामनाथस्य शूलिनः ॥ स्तोत्राध्यायं महापुण्यं शृणुत श्रद्धया द्विजाः ॥
॥ १ ॥ रामः प्रतिष्ठिते लिंगे तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ लक्ष्मणो जानकी सीता सुग्रीवाद्याः कपीश्वराः ॥ २ ॥ ब्रह्मप्रभृतयो देवाः कुम्भजाद्या
महर्षयः ॥ अस्तुवन्भक्तिसंयुक्ताः प्रत्येकं राघवेश्वरम् ॥ ३ ॥ तद्वक्ष्याम्यानुपूर्व्येण शृणुतादरपूर्वकम् ॥ एतच्छ्रवणमात्रेण मुक्तः स्या
न्मानवो द्विजाः ॥ ४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ नमो महात्मने तुभ्यं महामायाय शूलिने ॥ स्वपदांबुजभक्तार्तिहारिणे सर्प
हारिणे ॥ ५ ॥ नमो देवाधि[1]देवाय रामनाथाय साक्षिणे ॥ नमो वेदांतवेद्याय योगिनां तत्त्वदायिने ॥ ६ ॥ सर्वदानंदपूर्णाय विश्वनाथाय
शंभवे ॥ नमो भक्तभयच्छेदहेतुपादाब्जरेणवे ॥ ७ ॥ नमस्तेऽखिलनाथाय नमः साक्षात्परात्मने ॥ नमस्तेऽद्भुतवीर्याय महापातकनाशिने ॥
॥ ८ ॥ कालकालाय कालाय [2]कालातीताय ते नमः ॥ नमोऽवि[3]द्यानिहंत्रे ते नमः पापहराय च ॥ ९ ॥ नमः संसारतप्तानां तापनाशैकहेतवे ॥
नमो मद्ब्रह्महत्याविनाशिने च विषाशिने ॥ १० ॥ नमस्ते पार्वतीनाथ कैलासनिलयाव्यय ॥ गंगाधर विरूपाक्ष मां रक्ष सकलापदः ॥ ११ ॥
तुभ्यं पिनाकहस्ताय नमो मदनहारिणे ॥ भूयोभूयो नमस्तुभ्यं सर्वावस्थासु सर्वदा ॥ १२ ॥ ॥ लक्ष्मण उवाच ॥ ॥ नमस्ते रामनाथाय
त्रिपुरघ्नाय शंभवे ॥ पार्वतीजीवितेशाय गणेशस्कन्दसूनवे ॥ १३ ॥ नमस्ते सूर्यचंद्राग्निलोचनाय कपर्दिने ॥ नमः शिवाय सोमाय मार्कंडेय
भयच्छिदे ॥ १४ ॥ नमः सर्वप्रपंचस्य सृष्टिस्थित्यंतहेतवे ॥ नम उग्राय भीमाय महादेवाय साक्षिणे ॥ १५ ॥ सर्वज्ञाय वरेण्याय वरदाय

---

[1] देवादिदेवाय–इ० पा० । [2] कलातीताय–इ० पा० । [3] विघ्ननिहन्त्रे–इ० पा० ।

वराय ते ॥ श्रीकण्ठाय नमस्तुभ्यं पंचपातकभेदिने ॥ १६ ॥ नमस्तेऽस्तु परानंदसत्यविज्ञानरूपिणे ॥ नमस्ते भवरोगघ्न स्नायूनां पतये नमः ॥
॥ १७ ॥ पतये तस्कराणां ते वनानां पतये नमः ॥ गणानां पतये तुभ्यं विश्वरूपाय साक्षिणे ॥ १८ ॥ कर्मणा प्रेरितः शम्भो जनिष्ये यत्रयत्र
तु ॥ तत्रतत्र पदद्वंद्वे भवतो भक्तिरस्तु मे ॥ १९ ॥ असन्मार्गे रतिर्मा भूद्भवतः कृपया मम ॥ वैदिकाचारमार्गे च रतिः स्याद्भवते नमः ॥ २० ॥
॥ ॥ सीतोवाच ॥ ॥ परमकारण शंकर धूर्जटे गिरिसुतास्तनकुंकुमशोभित ॥ मम पतौ परिदेहि मतिं सदा न विषमां परपूरुषगोचराम् ॥
॥ २१ ॥ गंगाधर विरूपाक्ष नीललोहित शंकर ॥ रामनाथ नमस्तुभ्यं रक्ष मां करुणाकर ॥ २२ ॥ नमस्ते देवदेवेश नमस्ते करुणालय ॥
नमस्ते भवभीतानां भवभीतिविमर्दन ॥ २३ ॥ नाथ त्वदीयचरणांबुजचिंतनेन निर्धूय भास्करसुताद्भयमाशु शम्भो ॥ नित्यत्वमाशु गतवान्स
मृकंडुपुत्रः किं वा न सिध्यति तवाश्रयणात्परेश ॥ २४ ॥ परेश परमानंद शरणागतपालक ॥ पातिव्रत्यं मम सदा देहि तुभ्यं नमोनमः ॥
॥ २५ ॥ ॥ हनूमानुवाच ॥ ॥ देवदेव जगन्नाथ रामनाथ कृपानिधे ॥ त्वत्पादांभोरुहगता निश्चला भक्तिरस्तु मे ॥ २६ ॥ यं विना न
जगत्सत्ता तद्भानमपि नो भवेत् ॥ नमः सद्भानरूपाय रामनाथाय शंभवे ॥ २७ ॥ ॥ अंगद उवाच ॥ ॥ यस्य भासा जगद्भानं यत्प्रकाशं
विना जगत् ॥ न भासते नमस्तस्मै रामनाथाय शंभवे ॥ २८ ॥ ॥ जांबुवानुवाच ॥ ॥ सर्वानंदो यदानंदो भासते परमार्थतः ॥ नमो
रामेश्वरायास्मै परमानंदरूपिणे ॥ २९ ॥ ॥ नील उवाच ॥ ॥ यद्देशकालदिग्भेदैरभिन्नं सर्वदाद्वयम् ॥ तस्मै रामेश्वरायास्मै नमोऽभिन्नस्व
रूपिणे ॥ ३० ॥ ॥ नल उवाच ॥ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाना यदविद्याविजृंभिताः ॥ नमोऽविद्याविहीनाय तस्मै रामेश्वराय ते ॥ ३१ ॥ ॥ कुमुद
उवाच ॥ ॥ यस्त्वरूपापरिज्ञानात्प्रधानं कारणत्वतः ॥ कल्पितं कारणायास्मै रामनाथाय शंभवे ॥ ३२ ॥ ॥ पनस उवाच ॥ ॥ जाग्रत्स्व
प्रसुषुप्त्यादियदविद्याविजृंभितम् ॥ जाग्रदादिविहीनाय नमोऽस्मै ज्ञानरूपिणे ॥ ३३ ॥ ॥ गज उवाच ॥ ॥ यत्स्वरूपापरिज्ञानात्कार्याणां परमा
णवः ॥ कल्पिताः कारणत्वेन तार्किकापसदैर्वृथा ॥ ३४ ॥ तमहं परमानंदं रामनाथं महेश्वरम् ॥ आत्मरूपतया नित्यमुपासे सर्वसाक्षिणम् ॥
॥ ३५ ॥ ॥ गवाक्ष उवाच ॥ ॥ अज्ञानपाशबद्धानां पशूनां पाशमोचकम् ॥ रामेश्वरं शिवं शांतमुपैमि शरणं सदा ॥ ३६ ॥
॥ ॥ गवय उवाच ॥ ॥ साध्वस्तजगदाधारं चंद्रचूडमुमापतिम् ॥ रामनाथं शिवं वन्दे संसारामयभेषजम् ॥ ३७ ॥ ॥

---

१ पशूनां पतये नम—इ० पा० । ९ नमः—इति शेषः ।

शरभ उवाच ॥ ॥ अंतःकरणमात्मेति यदज्ञानाद्विमोहितैः ॥ भण्यते रामनाथं तमात्मानं प्रणमाम्यहम् ॥ ३८ ॥ ॥ गन्धमादन
उवाच ॥ ॥ रामनाथमुमानाथं गणनाथं च त्र्यंबकम् ॥ सर्वपातकशुद्ध्यर्थमुपासे जगदीश्वरम् ॥ ३९ ॥ ॥ सुग्रीव उवाच ॥ ॥ संसारांभोधि
मध्ये मां जन्ममृत्युजले भये ॥ पुत्रदारधनक्षेत्रवीचिमालासमाकुले ॥ ४० ॥ मज्जद्ब्रह्मांडखंडे च पतितं नाप्तपारकम् ॥ क्रोशंतमवशं दीनं विषयव्या
लकातरम् ॥ ४१ ॥ व्याधिनक्रसमुद्विग्नं तापत्रयझषार्तिदम् ॥ मां रक्ष गिरिजानाथ रामनाथ नमोऽस्तु ते ॥ ४२ ॥ ॥ विभीषण उवाच ॥ ॥
संसारवनमध्ये मां विनष्टनिजमार्गके ॥ व्याधिचौरे क्रोधसिंहे जन्मव्याघ्रे लयोरगे ॥ ४३ ॥ बाल्ययौवनवार्धक्यमहाभीमांधकूपके ॥ क्रोधेर्ष्या
लोभवह्नौ च विषयक्रूरपर्वते ॥ ४४ ॥ त्रासभूकंटकाढ्ये च सीदंतमधुनांधकम् ॥ शोभनां पदवीं शंभो नय रामेश्वराधुना ॥ ४५ ॥ ॥ सर्वे
वानरा ऊचुः ॥ ॥ निंद्यानिंद्येषु सर्वत्र जनित्वा योनिषु प्रभो ॥ कुंभीपाकादिनरके पतित्वा च पुनस्तथा ॥ ४६ ॥ जनित्वा च पुनर्योनौ
कर्मशेषेण कुत्सिते ॥ संसारे पतितानस्मान्रामनाथ दयानिधे ॥ ४७ ॥ अनाथान्विवशान्दीनान्क्रोशतः पाहि शंकर ॥ नमस्तेस्तु दयासिंधो
रामनाथ महेश्वर ॥ ४८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमस्ते लोकनाथाय रामनाथाय शंभवे ॥ प्रसीद मम सर्वेश मदविद्यां विनाशय ॥ ४९ ॥
॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ यस्य शक्तिरुमा देवी जगन्माता त्रयीमयी ॥ तमहं शंकरं वंदे रामनाथमुमापतिम् ॥ ५० ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥
पुत्रौ गणेश्वरस्कंदौ वृषो यस्य च वाहनम् ॥ तं वै रामेश्वरं सेवे सर्वाज्ञाननिवृत्तये ॥ ५१ ॥ ॥ वरुण उवाच ॥ ॥ यस्य पूजाप्रभावेन जित
मृत्युर्मृकंडुजः ॥ मृत्युंजयमुपासेऽहं रामनाथं हृदा तु तम् ॥ ५२ ॥ ॥ कुबेर उवाच ॥ ॥ ईश्वराय लसत्कर्णकुंडलाभरणाय ते ॥ लाक्षारुण
शरीराय नमो रामेश्वराय वै ॥ ५३ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ नमस्तेऽस्तु महादेव रामनाथ त्रियंबक ॥ दक्षाध्वरविनाशाय नमस्ते
पाहि मां शिव ॥ ५४ ॥ ॥ सोम उवाच ॥ ॥ नमस्ते भस्मदिग्धाय शूलिने सर्पमालिने ॥ रामनाथ दयांभोधे स्मशाननिलयाय ते ॥
॥ ५५ ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ इन्द्राद्यखिलदिक्पालसंसेवितपदांबुज ॥ रामनाथाय शुद्धाय नमो दिग्वाससे सदा ॥ ५६ ॥ ॥ वायुरु
वाच ॥ ॥ हराय हरिरूपाय व्याघ्रचर्मांबराय च ॥ रामनाथ नमस्तुभ्यं ममाभीष्टप्रदो भव ॥ ५७ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ अहंतासा
क्षिणे नित्यं प्रत्यगद्वयवस्तुने ॥ रामनाथ ममाज्ञानमाशु नाशय ते नमः ॥ ५८ ॥ ॥ ॥ शुक्र उवाच ॥ ॥ वंचकानामलभ्याय महामंत्रा

---

१ सदा–इ० पा०।

र्थरूपिणे ॥ नमो द्वैतविहीनाय रामनाथाय शंभवे ॥ ५९ ॥ ॥ अश्विनावूचतुः ॥ ॥ आत्मरूपतया नित्यं योगिनां भासते हृदि ॥ अनन्य
भानवेद्याय नमस्ते राघवेश्वर ॥ ६० ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ आदिदेव महादेव विश्वेश्वर शिवाऽव्यय ॥ रामनाथांबिकानाथ प्रसीद वृष
भध्वज ॥ ६१ ॥ अपराधसहस्रं मे क्षमस्व विधुशेखर ॥ ममाहमिति पुत्रादावहंतां मम मोचय ॥ ६२ ॥ ॥ सुतीक्ष्ण उवाच ॥ ॥ क्षेत्राणि
रत्नानि धनानि दारा मित्राणि वस्त्राणि गवाश्वपुत्राः ॥ नैवोपकाराय हि रामनाथ मह्यं प्रयच्छ त्वमतो विरक्तिम् ॥ ६३ ॥ ॥ विश्वामित्र
उवाच ॥ ॥ श्रुतानि शास्त्राण्यपि निष्फलानि त्रय्यप्यधीता विफलैव नूनम् ॥ त्वयीश्वरे चेन्न भवेद्धि भक्तिः श्रीरामनाथे शिव मानुषस्य ॥६४॥
॥ ॥ गालव उवाच ॥ ॥ दानानि यज्ञा नियमास्तपांसि गंगादितीर्थेषु निमज्जनानि ॥ रामेश्वरं त्वां न नमंति ये तु व्यर्थानि तेषामिति निश्च
योऽत्र ॥ ६५ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ॥ कृत्वापि पापान्यखिलानि लोकस्त्वामेत्य रामेश्वर भक्तियुक्तः ॥ नमेत चेत्तानि लयं व्रजेयुर्यथांध
कारो रवितेजसाऽद्धा ॥ ६६ ॥ ॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥ दृष्ट्वा तु रामेश्वरमेकदापि स्पृष्ट्वा नमस्कृत्य भवंतमीशम् ॥ पुनर्न गर्भं स नरः प्रयाया
त्किं त्वद्वयं ते लभते स्वरूपम् ॥ ६७ ॥ अंगिरा उवाच ॥ यो रामनाथं मनुजो भवंतमुपेत्य बंधून्प्रणमन्स्मरेत ॥ संतारयेत्तानपि सर्वपापात्किम
द्भुतं तस्य कृतार्थतायाम् ॥ ६८ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ श्रीरामनाथेश्वर गूढमेतद्रहस्यभूतं परमं विशोकम् ॥ त्वत्पादमूलं भजतां नृणां
ये सेवां प्रकुर्वंति हि तेऽपि धन्याः ॥ ६९ ॥ ॥ शतानंद उवाच ॥ ॥ वेदांतविज्ञानरहस्यविद्भिर्विज्ञेयमेतद्धि मुमुक्षुभिस्तु ॥ शास्त्राणि सर्वाणि
विहाय देव त्वत्सेवनं यद्रघुवीरनाथ ॥ ७० ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ रामनाथ तव पादपंकजद्वंद्वचिंतनविधूतकल्मषः ॥ निर्भयं व्रजति सत्सुखा
द्वयं सुप्रभं त्वथ अमोघचिद्घनम् ॥ ७१ ॥ ॥ कुत्स उवाच ॥ ॥ रामनाथ तव पादसेवनं भोगमोक्षवरदं नृणां सदा ॥ रौरवादिनर
कप्रणाशनं कः पुमान्न भजते रसग्रहः ॥ ७२ ॥ ॥ काश्यप उवाच ॥ ॥ रामनाथ तव पादसेविनां किं व्रतैरुत तपोभिरध्वरैः ॥ वेदशास्त्र
जपचिन्तया च किं स्वर्गसिन्धुपयसापि किं फलम् ॥ ७३ ॥ श्रीरामनाथ त्वमागत्य शीघ्रं ममोत्क्रांतिकाले भवान्या च साकम् ॥ मां
प्रापय स्वात्मपादरविन्दं विशोकं विमोहं सुखं चित्स्वरूपम् ॥ ७४ ॥ ॥ गन्धर्वा ऊचुः ॥ ॥ रामनाथ त्वमस्माकं भजतां भवसागरे ॥
अपारे दुःखकल्लोले न त्वत्तोन्या गतिर्हि नः ॥ ७५ ॥ ॥ किन्नरा ऊचुः ॥ ॥ रामनाथ भवारण्ये व्याधिव्याघ्रभयानके ॥ त्वामंतरेण

---

१ तथैव–इ० पा० ।

नास्माकं पदवीदर्शको भवेत् ॥ ७६ ॥ ॥ यक्षा ऊचुः ॥ ॥ रामनाथेंद्रियारातिबाधा नो दुःसहा सदा ॥ तान्विजेतुं सहायस्त्वमस्माकं
भव धूर्जटे ॥ ७७ ॥ ॥ नागा ऊचुः ॥ ॥ अचिन्त्यमहिमानं त्वा रामनाथ वयं कथम् ॥ स्तोतुमल्पधियः शक्ता भविष्यामोऽम्बिकापते ॥
॥ ७८ ॥ ॥ किंपुरुषा ऊचुः ॥ ॥ नानायोनौ च जननं मरणं चाप्यनेकशः ॥ विनाशय तथाऽज्ञानं रामनाथ नमोऽस्तु ते ॥ ७९ ॥ ॥
विद्याधरा ऊचुः ॥ ॥ अम्बिकापतये तुभ्यमसंगाय महात्मने ॥ नमस्ते रामनाथाय प्रसीद वृषभध्वज ॥ ८० ॥ ॥ वसव ऊचुः ॥ ॥ राम
नाथगणेशाय गणवृंदार्चितांघ्रये ॥ गंगाधराय गुह्याय नमस्ते पाहि नः सदा ॥ ८१ ॥ ॥ विश्वेदेवा ऊचुः ॥ ॥ ज्ञप्तिमात्रैकनिष्ठानां मुक्तिदाय
सुयोगिनाम् ॥ रामनाथाय सांबाय नमोऽस्मान्रक्ष शंकर ॥ ८२ ॥ ॥ मरुत ऊचुः ॥ ॥ परतत्त्वाय तत्त्वानां तत्त्वभूताय वस्तुतः ॥ नमस्ते
रामनाथाय स्वयंभानाय शंभवे ॥ ८३ ॥ ॥ साध्या ऊचुः ॥ ॥ स्वातिरिक्तविहीनाय जगत्सत्ताप्रदायिने ॥ रामेश्वराय देवाय नमोऽविद्या
विभेदिने ॥ ८४ ॥ ॥ सर्वे देवा[1] ऊचुः ॥ ॥ सच्चिदानंदसंपूर्णं द्वैतवस्तुविवर्जितम् ॥ ब्रह्मात्मानं स्वयंभानमादिमध्यांतवर्जितम् ॥ ८५ ॥ अविक्रिय
मसंगं च परिशुद्धं सनातनम् ॥ आकाशादिप्रपंचानां साक्षिभूतं परामृतम् ॥ ८६ ॥ प्रमातीतं प्रमाणानामपि बोधप्रदायिनम् ॥ आविर्भावतिरोभाव
संकोचरहितं सदा ॥ ८७ ॥ स्वस्मिन्नध्यस्तरूपस्य प्रपंचस्यास्य साक्षिणम् ॥ निर्लेपं परमानंदं निरस्तसकलक्रियम् ॥ ८८ ॥ भूमानंदं महात्मानं
चिद्रूपं भोगवर्जितम् ॥ रामनाथं वयं सर्वे स्वपातकविशुद्धये ॥ ८९ ॥ चिन्तयामः सदा चित्ते स्वात्मानंदबुभुत्सवः ॥ राक्षास्मान्करुणासिन्धो राम
नाथ नमोऽस्तु ते ॥९०॥ रामनाथाय रुद्राय नमः संसारहारिणे ॥ ब्रह्मविष्ण्वादिरूपेण विभिन्नाय स्वमायया ॥ ९१ ॥ विभीषणसचिवा[2] ऊचुः ॥
वरदाय वरेण्याय त्रिनेत्राय त्रिशूलिने ॥ योगिध्येयाय नित्याय रामनाथाय ते नमः ॥ ९२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति रामादिभिः सर्वैः स्तुतो
रामेश्वरः शिवः ॥ प्राह सर्वान्समाहूय रामादीन्द्विजसत्तमाः ॥ ९३ ॥ रामराम महाभाग जानकीरमण प्रभो ॥ सौमित्रे जानकि शुभे हे सुग्रीव
मुखास्तथा ॥ ९४ ॥ अन्ये ब्रह्ममुखा यूयं शृणुध्वं सुसमास्थिताः ॥ स्तोत्राध्यायमिमं पुण्यं युष्माभिः कृतमादरात् ॥ ९५ ॥ ये पठंति च
शृण्वंति श्रावयंति च मानवाः ॥ ॥ मदर्चनफलं तेषां भविष्यति न संशयः ॥ ९६ ॥ रामचंद्रधनुष्कोटिस्नानपुण्यं च वै भवेत् ॥ वर्षमेकं
रामसेतौ वासपुण्यं भविष्यति ॥ ९७ ॥ गन्धमादनमध्यस्थसर्वतीर्थाभिमज्जनात् ॥ यत्पुण्यं तद्भवेत्तेन नात्र संशयकारणम् ॥ ९८ ॥

---

[1] वानराः--इ० पा० । [2] विभीषणामात्याः--इ० पा० ।

उक्त्वैवं रामनाथोऽपि स्वात्मलिंगे तिरोदधे ॥ स्तोत्राध्यायमिमं पुण्यं नित्यं संकीर्तयन्नरः ॥ ९९ ॥ जरामरणनिर्मुक्तो जन्मदुःखविवर्जितः ॥
रामनाथस्य सायुज्यमुक्तिं प्राप्नोत्यसंशयः ॥ १०० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये
रामादिभी रामनाथस्तोत्रकथनंनामैकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि सेतुमाधववैभवम् ॥
शृणुध्वं मुनयो भक्त्या पुण्यं पापहरं परम् ॥ १ ॥ पुरा पुण्यनिधिर्नाम राजा सोमकुलोद्भवः ॥ मधुरां पालयामास हालास्येश्वरभूषिताम् ॥ २ ॥
कदाचित्स महीपालश्चतुरंगबलान्वितः ॥ सांऽतःपुरपरीवारो मधुरायां निजं सुतम् ॥ ३ ॥ स्थापयित्वा रामसेतुं प्रययौ स्नानकौतुकी ॥
तत्र गत्वा धनुष्कोटौ स्नात्वा संकल्पपूर्वकम् ॥ ४ ॥ अन्येष्वपि च तीर्थेषु तत्रत्येषु नृपोत्तमः ॥ सस्नौ रामेश्वरं देवं सिषेवे च सभक्तिकम् ॥
॥ ५ ॥ एवं स बहुकालं वै तत्रैव न्यवसत्सुखम् ॥ रामसेतौ वसन्पुण्ये गन्धमादनपर्वते ॥ ६ ॥ विष्णुप्रीतिकरं यज्ञं कदाचिदकरोन्नृपः ॥ यज्ञाव
साने राजासौ मुदावभृथकौतुकी ॥ ७ ॥ सस्नौ रामधनुष्कोटौ सदारः सपरिच्छदः ॥ सेवित्वा रामनाथं च स वेश्म प्रययौ द्विजाः ॥ ८ ॥
एवं निवसमानेऽस्मिन्राज्ञि पुण्यनिधौ तदा ॥ कदाचिद्धरिणा लक्ष्मीर्विनोदकलहाकुला ॥ ९ ॥ हरिणा समयं कृत्वा नृपभक्तिं परिक्षितुम् ॥
विष्णुना प्रेषिता लक्ष्मीर्वैकुंठात्कमलालया ॥ १० ॥ अष्टवर्षवयोरूपा प्रययौ गंधमादने ॥ तत्रागत्य धनुष्कोटौ तस्थौ सा कमलालया ॥ ११ ॥
तस्मिन्नवसरे राजा ययौ गुणनिधिर्द्विजाः ॥ स्नातुं रामधनुष्कोटौ सदारः सहसैनिकः ॥ १२ ॥ तत्र गत्वा स राजाऽयं स्नात्वा नियमपूर्वकम् ॥
तुलापुरुषमुख्यानि कृत्वा दानानि कृत्स्नशः ॥ १३ ॥ प्रयातुकामो भवनं कन्यां कांचिद्ददर्श सः ॥ अतीव रूपसंपन्नामष्टवर्षां शुचिस्मिताम् ॥
॥ १४ ॥ दृष्ट्वा नृपस्तां पप्रच्छ कन्यां चारुविलोचनाम् ॥ चारुस्मितां चारुदतीं बिंबोष्ठीं तनुमध्यमाम् ॥ १५ ॥ ॥ पुण्यनिधिरुवाच ॥ ॥
का त्वं कन्ये सुता कस्य कुतो वा त्वमिहागता ॥ अत्रागमेन किं कार्यं तव वत्से शुचिस्मिते ॥ १६ ॥ एवं नृपस्तां पप्रच्छ कन्यामुत्पललोच
नाम् ॥ एवं पृष्टा तदा कन्या नृपं तमवदद्द्विजाः ॥ १७ ॥ न मे माता पिता नास्ति न च मे बांधवास्तथा ॥ अनाथाहं महाराज भविष्यामि च
ते सुता ॥ १८ ॥ त्वद्गृहेऽहं निवत्स्यामि तात त्वां पश्यती सदा ॥ हठात्कृष्यति यो वा मां ग्रहीष्यति करेण तम् ॥ १९ ॥ यदि शासिष्यसे भूप
तदाहं तव मंदिरे ॥ वत्स्यामि ते सुता भूत्वा पितर्गुणनिधे चिरम् ॥ २० ॥ एवमुक्तस्तदा प्राह कन्यां गुणनिधिर्नृपः ॥ अहं सर्वं करिष्यामि

---

१ अवसत्—इ० पा० ।

त्वदुक्तं कन्यके शुभे ॥ २१ ॥ ममापि दुहिता नास्ति पुत्रोऽस्त्येकः कुलोद्वहः ॥ तव यस्मिन्रुचिर्भद्रे त्वां तस्मै प्रददाम्यहम् ॥ २२ ॥ आगच्छ
मद्गृहं कन्ये मम चांतःपुरे वस ॥ मद्भार्यायाः सुता भूत्वा यथाकाममनिंदिते ॥ २३ ॥ इत्युक्ता सा नृपेणाथ कन्या कमललोचना ॥ तथा
स्त्विति नृपं प्रोच्य तेन साकं ययौ गृहम् ॥ २४ ॥ राजा स्वभार्याहस्ते तां प्रददौ कन्यकां शुभाम् ॥ अब्रवीच्च स्वकां भार्यां राजा विंध्यावलिं
तदा ॥ २५ ॥ आवयोः कन्यका चेयं राज्ञि विंध्यावले शुभे ॥ रक्षेमां सर्वथा त्वं वै पुरुषांतरतः प्रिये ॥ २६ ॥ इतीरिता नृपेणासौ भार्या विंध्या
वलिस्तदा ॥ ओमित्युक्त्वाथ तां कन्यां पुत्रीं जग्राह पाणिना ॥ २७ ॥ पोषिता पालिता राज्ञा सुतवत्कन्यका च सा ॥ न्यवात्सीत्सुसुखं राज्ञो
भवने लालिता सदा ॥२८॥ अथ विष्णुर्जगन्नाथो लक्ष्मीमन्वेष्टुमादरात् ॥ आरूढविनतानन्दो वैकुंठान्निर्ययौ द्विजाः ॥२९॥ विनिर्गत्य स वैकुंठा
द्विलंघितवियत्पथः ॥ बभ्राम च बहून्देशाल्लँक्ष्मीं तत्र न दृष्टवान् ॥३०॥ रामसेतुमथागच्छद्गंधमादनपर्वते ॥ अन्विष्य सर्वतो रामसेतुं बभ्राम चेंदि
राम् ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्नेव काले सा पुष्पावचयकौतुकात् ॥ सखीभिः कन्यकायासीद्भवनोद्यानपादपान् ॥ ३२ ॥ पुष्पाण्यवचिनोति स्म सखीभिः
सह कानने ॥ तत्रागत्य ततो विष्णुर्विप्ररूपधरो द्विजाः ॥ ३३ ॥ गंगांभो विदधत्स्कंधे वहञ्छत्रं करेण च ॥ गंगास्नायिद्विजस्येव रचयन्वेषमा
त्मनः ॥ ३४ ॥ धारयन्दक्षिणे पाणौ कुशग्रंथिपवित्रकम् ॥ भस्मोद्धूलितसर्वांगस्त्रिपुण्ड्रावलिशोभितः ॥ ३५ ॥ प्रजपञ्छिवनामानि धृतरुद्राक्ष
मालिकः ॥ सोत्तरीयः शुचिर्विप्राः समायातो जनार्दनः ॥ ३६ ॥ तमागतं द्विजं दृष्ट्वा स्तब्धाऽतिष्ठत कन्यका ॥ अपश्यदष्टवर्षां तां वल्लभां पुष्प
हारिणीम् ॥ ३७ ॥ दृष्ट्वा स त्वरया विप्रः कन्यां मधुरभाषिणीम् ॥ हठात्कृत्य करेणासौ जग्राह गरुडध्वजः ॥ ३८ ॥ तदा चुक्रोश सा कन्या
सखीभिः सह कानने ॥ तमाक्रोशं समाकर्ण्य राजा स तु समागतः ॥ ३९ ॥ प्रययौ भवनोद्यानं वृतः कतिपयैर्भटैः ॥ गत्वा पप्रच्छ तां कन्यां
तत्सखीरपि भूपतिः ॥ ४० ॥ किमर्थमधुना क्रुष्टं सखीभिः सह कन्यके ॥ त्वया तु भवनोद्याने तत्र कारणमुच्यताम् ॥ ४१ ॥ केन त्वं परिभू
तासि हठात्कृष्य सुते मम ॥ इति पृष्टा तमाचष्ट कन्या गुणनिधिं नृपम् ॥ बाष्पपूर्णानना खिन्ना रुषिता भृशकातरा ॥ ४२ ॥ ॥ कन्यो
वाच ॥ ॥ अयं विप्रो हठात्कृत्य जगृहे पांड्यनाथ माम् ॥ ४३ ॥ तातात्र वृक्षमूलेऽसौ स तिष्ठत्यकुतोभयः ॥ तदाकर्ण्य वचस्तस्या राजा
गुणनिधिः सुधीः ॥ ४४ ॥ जग्राह तरसा विप्रमविद्वांस्तद्बलं हठात् ॥ रामनाथालयं नीत्वा निगृह्य च हठात्तदा ॥ ४५ ॥ बद्ध्वा निगडपाशाभ्या
मानयन्मंडपं च तम् ॥ आत्मपुत्रीं समाश्वास्य शुद्धांतमनयन्नृपः ॥ ४६ ॥ स्वयं च प्रययौ रम्यं भवनं नृपपुंगवः ॥ ततो रात्रौ स्वपन्राजा

स्वप्ने विप्रं ददर्श तम् ॥ ४७ ॥ शंखचक्रगदापद्मवनमालाविभूषितम् ॥ कौस्तुभालंकृतोरस्कं पीतांबरधरं हरिम् ॥ ४८ ॥ कालमेघच्छविं कांतं
गरुडोपरि सस्थितम् ॥ चारुस्मितं चारुदंतं लसन्मकरकुण्डलम् ॥ ४९ ॥ विष्वक्सेनप्रभृतिभिः किंकरैरुपसेवितम् ॥ शेषपर्यंकशयनं नारदादि
मुनिस्तुतम् ॥ ५० ॥ ददर्श च स्वकां कन्यां विकासिकमलस्थिताम् ॥ धृतपंकजहस्तां तां नीलकुञ्चितमूर्धजाम् ॥ ५१ ॥ विष्णुवक्षस्थलावासां
समुन्नतपयोधराम् ॥ दिग्गजैरभिषिक्तांगीं श्यामां पीतांबरावृताम् ॥ ५२ ॥ स्वर्णपंकजसंक्लृप्तमालालंकृतमूर्धजाम् ॥ दिव्याभरणशोभाढ्यां चारुहा
रविभूषिताम् ॥ ५३ ॥ अनर्घरत्नसंक्लृप्तनासाभरणशोभिताम् ॥ सुवर्णनिष्काभरणां कांचीनूपुरराजिताम् ॥ ५४ ॥ महालक्ष्मीं ददर्शासौ राजा
रात्रौ स्वकां सुताम् ॥ एवं दृष्ट्वा नृपः स्वप्ने विप्रं तं स्वसुतामपि ॥ ५५ ॥ उत्थितः सहसा तल्पात्कन्यागृहमवाप च ॥ तथैव दृष्टवान्कन्यां यथा
स्वप्ने ददर्श ताम् ॥ ५६ ॥ अथोदिते सवितरि कन्यामादाय भूमिपः ॥ रामनाथालयं प्राप ब्राह्मणं न्यस्तवान्यतः ॥ ५७ ॥ स मंडपवरे विप्रं
ददर्श हरिरूपिणम् ॥ यथा ददर्श स्वप्ने तं वनमालादिचिह्नितम् ॥ विष्णुं विज्ञाय तुष्टाव नृपतिर्हरिमीश्वरम् ॥ ५८ ॥ ॥ पुण्यनिधिरुवाच ॥ ॥
नमस्ते कमलाकांत प्रसीद गरुडध्वज ॥ ५९ ॥ शार्ङ्गपाणे नमस्तुभ्यमपराधं क्षमस्व मे ॥ नमस्ते पुण्डरीकाक्ष चक्रपाणे श्रियःपते ॥ ६० ॥
कौस्तुभालंकृतांकाय नमः श्रीवत्सलक्ष्मणे ॥ नमस्ते ब्रह्मपुत्राय दैत्यसंघविदारिणे ॥ ६१ ॥ अशेषभुवनावासनाभिपंकजशालिने ॥ मधुकैटभसं
हर्त्रे रावणांतकराय ते ॥६२॥ प्रह्लादरक्षिणे तुभ्यं धरित्रीपतये नमः ॥ निर्गुणायाप्रमेयाय विष्णवे बुद्धिसाक्षिणे ॥६३॥ नमस्ते श्रीनिवासाय जग
द्धात्रे परात्मने ॥ नारायणाय देवाय कृष्णाय मधुविद्विषे ॥६४॥ नमः पंकजनाभाय नमः पंकजचक्षुषे ॥ नमः पंकजहस्तायाः पतये पंकजांघ्रये ॥६५॥
भूयोभूयो जगन्नाथ नमः पंकजमालिने ॥ दयामूर्त्ते नमस्तुभ्यमपराधं क्षमस्व मे ॥ ६६ ॥ मया निगडपाशाभ्यां यः कृतो मधुसूदन ॥ अनयस्त्व
त्स्वरूपमविदित्वा कृतः प्रभो ॥ ६७ ॥ अतो मदपराधोऽयं क्षंतव्यो मधुसूदन ॥ एवं स्तुत्वा महाविष्णुं राजा पुण्यनिधिर्द्विजाः ॥ ६८ ॥ लक्ष्मीं
तुष्टाव जननीं सर्वेषां प्राणिनां मुदा ॥ नमो देवि जगद्धात्रि विष्णुवक्षस्थलालये ॥ ६९ ॥ नमोऽब्धिसंभवे तुभ्यं महालक्ष्मि हरिप्रिये ॥ सिद्ध्यै
पुष्ट्यै स्वधायै च स्वाहायै सततं नमः ॥ ७० ॥ संध्यायै च प्रभायै च धात्र्यै भूत्यै नमोनमः ॥ श्रद्धायै चैव मेधायै सरस्वत्यै नमोनमः ॥ ७१ ॥
यज्ञविद्ये महाविद्ये गुह्यविद्येऽतिशोभने ॥ आत्मविद्ये च देवेशि मुक्तिदे सर्वदेहिनाम ॥ ७२ ॥ त्रयीरूपे जगन्मातर्जगद्रक्षाविधायिनि ॥ रक्ष मां
त्वं कृपादृष्ट्या सृष्टिस्थित्यंतकारिणि ॥ ७३ ॥ भूयोभूयो नमस्तुभ्यं ब्रह्ममात्रे महेश्वरि ॥ इति स्तुत्वा महालक्ष्मीं प्रार्थयामास माधवम् ॥ ७४ ॥

यदज्ञानान्मया विष्णो त्वयि दोषः कृतोऽधुना ॥ पादे निगडबंधेन स द्रोहः क्षम्यतां त्वया ॥ ७५ ॥ लोकास्ते शिशवः सर्वे त्वं पिता जगतां हरे ॥
सुताऽपराधः पितृभिः क्षंतव्यो मधुसूदन ॥ ७६ ॥ अपराधिनां च दैत्यानां स्वरूपमपि दत्तवान् ॥ भवान्विष्णो ममापीममपराधं क्षमस्व वै ॥
॥ ७७ ॥ जिघांसयापि भगवन्नागतां पूतनां पुरा ॥ अनयस्त्वत्पदांभोजं तन्मां रक्ष कृपानिधे ॥ लक्ष्मीकांत कृपादृष्टिं मयि पातय केशव ॥ ७८ ॥
॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ इति संप्रार्थितो विष्णू राज्ञा तेन द्विजोत्तमाः ॥ प्राह गंभीरया वाचा नृपं पुण्यनिधिं ततः ॥ ७९ ॥ ॥ विष्णुरु
वाच ॥ ॥ राजन्न भीस्त्वया कार्या मद्बंधननिमित्तजा ॥ ८० ॥ भक्तवश्यत्वमधुना तव प्रतिहितं मया ॥ मम प्रीतिकरं यज्ञमकरोर्यद्भवानिह ॥
॥ ८१ ॥ अतस्त्वं मम भक्तोसि राजन्पुण्यनिधेऽधुना ॥ तेनाहं तव वश्योऽस्मि भक्तिपाशेन यंत्रितः ॥ ८२ ॥ भक्तापराधं सततं क्षमाम्यहमारिं
दम ॥ त्वद्भक्तिं ज्ञातुकामेन मया संप्रेरिता त्वियम् ॥ ८३ ॥ लक्ष्मीर्मम प्रिया राजंस्त्वया संरक्षिताऽधुना ॥ तेनाहं तव तुष्टोऽस्मि मत्स्वरूपा त्वियं
सदा ॥ ८४ ॥ अस्यां यो भक्तिमांल्लोके स मद्भक्तोऽभिधीयते ॥ अस्यां यो विमुखो राजन्स मद्द्वेषी स्मृतः सदा ॥ ८५ ॥ त्वमिमां भक्तिसं
युक्तो यस्मात्पूजितवानसि ॥ मत्पूजापि कृता तस्मान्मदभिन्ना त्वियं यतः ॥ ८६ ॥ अतस्त्वया नापराधः कृतो मयि नरेश्वर ॥ किं तु पूजैव
विहिता तां त्वयार्चयता मम ॥ ८७ ॥ त्वया मद्भार्यया साकं संकेतोऽकारि यत्पुरा ॥ तत्संकेताभिगुप्त्यर्थं मां यद्बंधितवानसि ॥ ८८ ॥ तेन
प्रीतोस्मि ते राजँल्लक्ष्मीः संरक्षिताऽधुना ॥ मत्स्वरूपा च सा लक्ष्मीर्जगन्माता त्रयीमयी ॥ ८९ ॥ तद्रक्षां कुर्वता भूप त्वया यद्बंधनं मम ॥
तत्प्रियं मम राजेंद्र मा भयं क्रियतां त्वया ॥ ९० ॥ इयं लक्ष्मीस्तव सुता सत्यमेव न संशयः ॥ इतीरितेऽथ हरिणा लक्ष्मीः प्रोवाच भूपतिम् ॥
॥ ९१ ॥ ॥ लक्ष्मीरुवाच ॥ ॥ राजन्प्रीतास्मि ते चाहं रक्षिता यद्गृहे त्वया ॥ त्वद्भक्तिशोधनार्थं वांं अहं विष्णुरुभावपि ॥ ९२ ॥ विनोद
कलहव्याजादागताविह भूपते ॥ तव योगेन भक्त्या च तुष्टावावां परंतप ॥ ९३ ॥ आवयोः कृपया राजन्सुखं ते भवतात्सदा ॥ सर्वभूमंडलैश्वर्यं
सदा ते भवतु ध्रुवम् ॥ ९४ ॥ आवयोः पादयुगले भक्तिर्भवतु ते ध्रुवा ॥ देहांते मम सायुज्यं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ ९५ ॥ नित्यं भवतु ते राजन्मा
भूत्ते पापधीस्तथा ॥ सदा धर्मे भवतु धीर्विष्णुभक्तियुता तव ॥९६॥ एवमुक्त्वा नृपं लक्ष्मीर्विष्णोर्वक्षस्थलं ययौ ॥ अथ विष्णुरुवाचेदं राजानं द्विज
पुंगवाः ॥ ९७ ॥ यथा त्वयात्र बद्धोहं निगडेन नृपोत्तम ॥ तद्रूपेणैव वत्स्यामि सेतुमाधवसंज्ञितः ॥ ९८ ॥ मयैव कारितः सेतुस्तद्रक्षार्थमहं

---

१ वै अहम्—इति पदच्छेदः ।

नृप ॥ भूतराक्षससंघेभ्यो भयानामुपशांतये ॥९९॥ ब्रह्मापि सेतुरक्षार्थं वसत्यत्र दिवानिशम् ॥ शंकरो रामनाथाख्यो नित्यं सेतौ वसत्यथ ॥१००॥
इंद्रादिलोकपालाश्च वसंत्यत्र मुदान्विताः ॥ अतोऽहमत्र वत्स्यामि सेतुमाधवसंज्ञया ॥१॥ सेतुसंरक्षणार्थं वै सर्वोपद्रवशांतये ॥ सर्वेषामिष्ट द्ध्यर्थं
सर्वपापोपशांतये ॥ २ ॥ त्वया निगडबद्धं मां सेवंते येऽत्र मानवाः ॥ ते यांति मम सायुज्यं सर्वाभीष्टं तथा नृप ॥ ३ ॥ मम लक्ष्म्यास्तत्र तथा
चरितं ये पठंति वै ॥ न ते यास्यंति दारिद्र्यं किं त्वैश्वर्यं व्रजंति ते ॥४॥ त्वत्कृतं यदिदं स्तोत्रं मम लक्ष्म्या विशांपते ॥ ये पठंति च शृण्वंति लिखं
ति च मुदान्विताः ॥ ५ ॥ न तेषां पुनरावृत्तिर्मम लोकात्कदाचन ॥ इत्युक्त्वा स हरिस्तत्र नृपं पुण्यनिधिं तदा ॥ ६ ॥ तत्रैव पूर्णरूपेण सनि
धत्ते स्म सर्वदा ॥ नृपः पुण्यनिधिर्विप्राः सेतुमाधवरूपिणम् ॥ ७ ॥ विष्णुं प्रणम्य भक्त्या तु महापूजां विधाय च ॥ सेवित्वा रामनाथं च
स्वमेव भवनं ययौ ॥ ८ ॥ यावज्जीवमसौ तत्र सेतौ न्यवसदुत्तमे ॥ मधुरायां निजं पुत्रं स्थापयामास पालकम् ॥ ९ ॥ तत्रैव निवसन्राजा
देहांते मुक्तिमाप्तवान् ॥ विंध्यावलिश्च तत्पत्नी तमेवानुममार सा ॥ पतिव्रता पतिप्राणा प्रययौ सापि सद्गतिम् ॥११०॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥
येत्र भक्तियुता नित्यं सेवंते सेतुमाधवम् ॥ ११ ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कैलासाज्जातु जायते ॥ सेतुमाधवसेवां ये न कुर्वंत्यत्र मानवाः ॥
॥ १२ ॥ न तेषां रामनाथस्य सेवा फलवती भवेत् ॥ गृहीत्वा सैकतं सेतोर्गंगायां निक्षिपेद्यदि ॥ १३ ॥ विभज्य माधवपुरे वैकुंठे स वसे
न्नरः ॥ गंगां जिगमिषुर्विप्राः सेतुमाधवसन्निधौ ॥ १४ ॥ संकल्प्य गंगां निर्गच्छेत्सा यात्रा सफला भवेत् ॥ आनीय गंगासलिलं रामेशमभि
षिच्य च ॥ १५ ॥ सेतौ निक्षिप्य तद्भारं ब्रह्म प्राप्नोत्यसंशयः ॥ इति वः कथितं विप्राः सेतुमाधववैभवम् ॥ १६ ॥ एतत्पठन्वा शृण्वन्वा
वैकुंठे लभते गतिम् ॥ ११७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये सेतुमाधवप्रशंसायां पुण्य
निधिचरितकथनंनाम पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि सेतुयात्राक्रमं द्विजाः ॥ यं श्रुत्वा सर्वपापे
भ्यो मुच्यते मानवः क्षणात् ॥ १ ॥ स्नात्वाचम्य विशुद्धात्मा कृतनित्यविधिः सुधीः ॥ रामनाथस्य तुष्ट्यर्थं प्रीत्यर्थं राघवस्य च ॥ २ ॥ भोज
यित्वा यथाशक्ति ब्राह्मणान्वेदपारगान् ॥ भस्मोद्धूलितसर्वांगस्त्रिपुंड्रांकितमस्तकः ॥ ३ ॥ गोपीचन्दलिप्तो वा स्वफालेऽप्यूर्ध्वपुंड्रकः ॥ रुद्राक्ष
मालाभरणः सपवित्रकरः शुचिः ॥ ४ ॥ सेतुयात्रां करिष्येऽहमिति संकल्प्य भक्तितः ॥ स्वगृहात्प्रव्रजेन्मौनी जपन्नष्टाक्षरं मनुम् ॥ ५ ॥ पंचाक्षरं
नाममंत्रं जपेन्नियतमानसः ॥ एकवारं हविष्याशी जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ ६ ॥ पादुकाछत्ररहितस्तांबूलपरिवर्जितः ॥ तैलाभ्यंगविहीनश्च

स्त्रीसंगादिविवर्जितः ॥७॥ शौचाद्याचारसंयुक्तः सन्ध्योपास्तिपरायणः ॥ गायत्र्युपास्तिं कुर्वाणस्त्रिसंध्यं रामचिंतकः ॥ ८ ॥ मध्येमार्गं पठन्नित्यं
सेतुमाहात्म्यमादरात् ॥ पठन्रामायणं वापि पुराणांतरमेव वा ॥ ९ ॥ व्यर्थवाक्यानि[1] संत्यज्य सेतुं गच्छेद्विशुद्धये ॥ प्रतिग्रहं न गृह्णीयान्नाचारांश्च
परित्यजेत् ॥ १० ॥ कुर्यान्मार्गे यथाशक्ति शिवविष्ण्वादिपूजनम् ॥ वैश्वदेवादिकर्माणि यथाशक्ति समाचरेत् ॥ ११ ॥ ब्रह्मयज्ञमुखान्धर्मा
न्प्रकुर्याच्चाग्निपूजनम् ॥ अतिथिभ्योऽन्नपानादि संप्रदद्याद्यथाबलम् ॥ १२ ॥ दद्याद्भिक्षां यतिभ्योऽपि वित्तशाठ्यं परित्यजन् ॥ शिवविष्ण्वादि
नामानि स्तोत्राणि च पठेत्पथि ॥ १३ ॥ धर्ममेव सदा कुर्यान्निषिद्धानि परित्यजेत् ॥ इत्यादिनियमोपेतः सेतुमूलं ततो व्रजेत् ॥ १४ ॥
पाषाणं प्रथमं दद्यात्तत्र गत्वा समाहितः ॥ तत्रावाह्य समुद्रं च प्रणमेत्तदनंतरम् ॥ १५ ॥ अर्घ्यं दद्यात्समुद्राय प्रार्थयेत्तदनंतरम् ॥ अनुज्ञां च
ततः कुर्यात्ततः स्नायान्महोदधौ ॥ १६ ॥ मुनीनामथ देवानां कपीनां पितृणां तथा ॥ प्रकुर्यात्तर्पणं विप्रा मनसा संस्मरन्हरिम् ॥ १७ ॥
॥ ॥ पाषाणसंख्या ॥ ॥ पाषाणसप्तकं दद्यादेकं वा विप्रपुंगवाः ॥ पाषाणदानात्सफलं स्नानं भवति नान्यथा ॥ १८ ॥ ॥ पाषाणदानमंत्रः ॥ ॥
पिप्पलादसमुत्पन्ने कृत्ये लोकभयंकरे ॥ पाषाणं ते मया दत्तमाहारार्थं प्रकल्प्यताम् ॥ १९ ॥ ॥ सान्निध्यप्रार्थनामन्त्रः ॥ ॥ विश्वा
चि त्वं घृताचि त्वं विश्वयाने विशांपते ॥ सान्निध्यं कुरु मे देव सागरे लवणांभसि ॥ २० ॥ ॥ नमस्कारमन्त्रः ॥ ॥ नमस्ते विश्वगुप्ताय
नमो विष्णो ह्यपांपते ॥ नमो हिरण्यशृंगाय नदीनां पतये नमः ॥ समुद्राय वयूनाय प्रोच्चार्य प्रणमेत्तथा ॥ २१ ॥ ॥ अर्घ्यमन्त्रः ॥ ॥
सर्वरत्नमय श्रीमन्सर्वरत्नाकराकर ॥ सर्वरत्नप्रधानस्त्वं गृहाणार्घ्यं महोदधे ॥ २२ ॥ ॥ अनुज्ञापनमंत्रः ॥ ॥ अशेषजगदाधार शंखचक्रगदा
धर ॥ देहि देव ममानुज्ञां युष्मत्तीर्थनिषेवणे ॥ २३ ॥ ॥ प्रार्थनामंत्रः ॥ ॥ प्राच्यां दिशि च सुग्रीवं दक्षिणस्यां नलं स्मरेत् ॥ २४ ॥
प्रतीच्यां मैंदनामानमुदीच्यां द्विविदं तथा ॥ रामं च लक्ष्मणं चैव सीतामपि यशस्विनीम् ॥ २५ ॥ अंगदं वायुतनयं स्मरेन्मध्ये बिभीषणम् ॥
पृथिव्यां यानि तीर्थानि प्राविशंस्त्वा महोदधे ॥ २६ ॥ स्नानस्य मे फलं देहि सर्वस्मात्राहि मांहंसः[2] ॥ हिरण्यशृंगमित्याभ्यां नाभ्यां नारायणं
स्मरेत् ॥ २७ ॥ ध्यायन्नारायणं देवं स्नानादिषु च कर्मसु ॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोति जायते नेह वै पुनः ॥ २८ ॥ सर्वेषामपि पापानां प्रायश्चित्तं
भवेत्ततः ॥ प्रह्लादं नारदं व्यासमंबरीषं शुकं तथा ॥ अन्यांश्च भगवद्भक्तांश्चिंतयेदेकमानसः ॥ २९ ॥ ॥ स्नानमन्त्रः ॥ ॥ वेदादिर्यो वेदवसिष्ठयो

---

[1] व्यर्थकार्याणि—इ० पा० । [2] मांभसः—इ० पा० ।

निः सरित्पतिः सागररत्नयोनिः ॥ अग्निश्च तेजश्च इलां[1] च तेजो रेतोधा विष्णुरमृतस्य नाभिः ॥ ३० ॥ इदं ते अन्याभिरसमानमद्भिर्याः काश्च सिंधुं
प्रविशंत्यापः ॥ सर्पो जीर्णामिव त्वचं जहामि पापं शरीरात्सशिरस्कोऽभ्युपेत्य ॥३१॥ समुद्राय वयूनाय नमस्कुर्यात्पुनर्द्विजाः ॥ सर्वतीर्थमयं शुद्धं
नदीनां पतिमंबुधिम् ॥ ३२ ॥ द्वौ समुद्राविति पुनः प्रोच्चार्य स्नानमाचरेत् ॥ ब्रह्मांडोदरतीर्थानि करस्पृष्टानि ते रवे ॥ ३३ ॥ तेन सत्येन मे सेतौ
तीर्थं देहि दिवाकर ॥ प्राच्यां दिशि च सुग्रीवमित्यादिक्रमयोगतः ॥३४॥ स्मृत्वा भूयो द्विजाः सेतौ तृतीयं स्नानमाचरेत् ॥ देवीपत्तनमारभ्य प्रव्रजे
द्यदि मानवः ॥ ३५ ॥ तदा तु नवपाषाणमध्ये सेतौ विमुक्तिदे ॥ स्नानमंबुनिधौ कुर्यात्स्वपापौघापनुत्तये ॥ ३६ ॥ दर्भशय्यापदव्या चेद्गच्छे
त्सेतुं विमुक्तिदम् ॥ तदा तत्रोदधावेव स्नानं कुर्याद्विमुक्तये ॥ ३७ ॥ ॥ तर्पणविधिः ॥ ॥ पिप्पलादं कविं कण्वं[2] कृतांतं जीवितेश्वरम् ॥ मन्युं
च कालरात्रिं च विद्यां चाहर्गणेश्वरम् ॥ ३८ ॥ वसिष्ठं वामदेवं च पराशरमुमापतिम्[3] ॥ वाल्मिकिं नारदं चैव वालखिल्यान्मुनींस्तथा ॥ ३९ ॥
नलं नीलं गवाक्षं च गवयं गन्धमादनम् ॥ मैंदं च द्विविदं चैव शरभं चर्षभं तथा ॥ ४० ॥ सुग्रीवं च हनूमंतं वेगदर्शनमेव च ॥ रामं च लक्ष्मणं
सीतां महाभागां यशस्विनीम् ॥ ४१ ॥ त्रिः कृत्वा तर्पयेदेतान्मंत्रानुक्त्वा यथाक्रमम् ॥ विभोश्च तत्तन्नामानि चतुर्थ्यंतानि वै द्विजाः ॥४२॥ देवा
नृषीन्पितॄंश्चैव विधिवच्च तिलोदकैः॥ द्वितीयांतानि नामानि चोक्त्वा वा तर्पयेद्द्विजाः ॥ ४३ ॥ तर्पयेत्सपवित्रस्तु जले स्थित्वा प्रसन्नधीः ॥ तर्पणात्स
र्वतीर्थेषु स्नानस्य फलमाप्नुयात् ॥ ४४ ॥ एवमेतांस्तर्पयित्वा नमस्कृत्योत्तरेज्जलात् ॥ आर्द्रवस्त्रं परित्यज्य शुष्कवासःसमावृतः ॥ ४५ ॥ आचम्य
सपवित्रश्च विधिवच्छ्राद्धमाचरेत् ॥ पिंडान्पितृभ्यो दद्याच्च तिलतण्डुलकैस्तथा ॥ ४६ ॥ एतच्छ्राद्धमशक्तस्य मया प्रोक्तं द्विजोत्तमाः ॥ धना
ढ्योऽन्नेन वै श्राद्धं षड्रसेन समाचरेत् ॥ ४७ ॥ गोभूतिलहिरण्यादिदानं कुर्यात्समृद्धिमान् ॥ रामचन्द्रधनुष्कोटावेवमेव समाचरेत् ॥ ४८ ॥
पाषाणदानपूर्वाणि तर्पणांतानि वै द्विजाः ॥ सेतुमूले यथैतानि विधिवद्धयतनोद्विजाः ॥ ४९ ॥ चक्रतीर्थं ततो गत्वा तत्रापि स्नानमाचरेत् ॥
पश्येच्च सेत्वधिपतिं देवं नारायणं हरिम् ॥ ५० ॥ गच्छन्पश्चिममार्गेण तत्रत्ये चक्रतीर्थके ॥ स्नात्वा दर्भशयं देवं प्रपश्येद्भक्तिपूर्वकम् ॥ ५१ ॥
कपितीर्थं ततः प्राप्य तत्रापि स्नानमाचरेत् ॥ सीताकुंडं ततः प्राप्य तत्रापि स्नानमाचरेत् ॥ ५२ ॥ ऋणमोचनतीर्थं तु ततः प्राप्य महाफलम् ॥
स्नात्वा प्रणम्य रामं च जानकीरमणं प्रभुम् ॥ ५३ ॥ गच्छेल्लक्ष्मणतीर्थं तु कण्ठादुपरि वापनम् ॥ कृत्वा स्नायाच्च तत्रापि दुष्कृतान्यपि

---

[1] रसा-इ०पा० । [2] पुण्यम्-इ०पा० । [3] पाराशर्यम्-इ०पा० ।

चिन्तयन् ॥ ५४ ॥ ततः स्नात्वा रामतीर्थे ततो देवालयं व्रजेत् ॥ स्नात्वा पापविनाशने च गंगायमुनयोस्तथा ॥ ५५ ॥ सावित्र्यां च सरस्वत्यां
गायत्र्यां च द्विजोत्तमाः ॥ स्नात्वा च हनुमत्कुण्डे ततः स्नायान्महाफले ॥ ब्रह्मकुण्डं ततः प्राप्य स्नायाद्विधिपुरःसरम् ॥ ५६ ॥ नागकुण्डं ततः प्राप्य
सर्वपापविनाशनम् ॥ स्नानं कुर्यान्नरो विप्रा नरकक्लेशनाशनम् ॥ गंगाद्याः सरितः सर्वास्तीर्थानि सकलान्यपि ॥ ५७ ॥ सर्वदा नागकुंडे
तु वसंति स्वाघशांतये ॥ अनंतादिमहानागैरष्टाभिरिदमुत्तमम् ॥ ५८ ॥ कल्पितं मुक्तिदं तीर्थं रामसेतौ शिवंकरम् ॥ अगस्त्यकुण्डं संप्राप्य ततः
स्नायादनुत्तमम् ॥ ५९ ॥ अथाग्नितीर्थमासाद्य सर्वदुष्कर्मनाशनम् ॥ स्नात्वा संतर्प्य विधिवच्छ्राद्धं कुर्यात्पितॄन्स्मरन् ॥ ६० ॥ गोभूहिरण्य
धान्यादि ब्राह्मणेभ्यः स्वशक्तितः ॥ दत्त्वाग्नितीर्थतीरे तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ६१ ॥ अथवा यानि तीर्थानि चक्रतीर्थमुखानि वै ॥ अनुक्रांतानि
विप्रेंद्राः सर्वपापहराणि तु ॥ ६२ ॥ स्नायात्तदनुपूर्वेण स्नायाद्वापि यथारुचि ॥ स्नात्वैवं सर्वतीर्थेषु श्राद्धादीनि समाचरेत् ॥ ६३ ॥ पश्चाद्रामेश्वरं
प्राप्य निषेव्य परमेश्वरम् ॥ सेतुमाधवमागत्य तथा रामं च लक्ष्मणम् ॥ ६४ ॥ सीतां प्रभंजनसुतं तथान्यान्कपिसत्तमान् ॥ तत्रत्यसर्वतीर्थेषु
स्नात्वा नियमपूर्वकम् ॥ ६५ ॥ प्रणम्य रामनाथं च रामचंद्रं तथापरान् ॥ नमस्कृत्य धनुष्कोटिं ततः स्नातुं व्रजेन्नरः ॥ ६६ ॥ तत्र पाषाण
दानादिपूर्वोक्तनियमं चरेत् ॥ धनुष्कोटौ च दानानि दद्याद्वित्तानुसारतः ॥ ६७ ॥ क्षेत्रं गाश्च तथान्यानि वस्त्राण्यन्यानि चादरात् ॥ ब्राह्मणेभ्यो
वेदविद्भ्यो दद्याद्वित्तानुसारतः ॥ ६८ ॥ कोटितीर्थं ततः प्राप्य स्नायान्नियमपूर्वकम् ॥ ततो रामेश्वरं देवं प्रणमेद्वृषभध्वजम् ॥ ६९ ॥ विभवे
सति विप्रेभ्यो दद्यात्सौवर्णदक्षिणाम् ॥ तिलान्धान्यं च गां क्षेत्रं वस्त्राण्यन्यानि तंडुलान् ॥ ७० ॥ दद्याद्वित्तानुसारेण वित्तलोभविवर्जितः ॥
धूपं दीपं च नैवेद्यं पूजोपकरणानि च ॥ ७१ ॥ रामेश्वराय देवाय दद्याद्वित्तानुसारतः ॥ स्तुत्वा रामेश्वरं देवं प्रणम्य च सभक्तिकम् ॥ ७२ ॥
अनुज्ञाप्य ततो गच्छेत्सेतुमाधवसंनिधिम् ॥ तस्मै दत्त्वा च धूपादीननुज्ञाप्य च माधवम् ॥ ७३ ॥ पूर्वोक्तनियमोपेतः पुनरा[1]यात्स्वकं गृहम् ॥
ब्राह्मणान्भोजयेदन्नैः षड्रसैः परिपूरितैः ॥ ७४ ॥ तेनैव रामनाथोऽस्मै प्रीतोऽभीष्टं प्रयच्छति ॥ नारकं चास्य नास्त्येव दारिद्र्यं च विनश्यति ॥
॥ ७५ ॥ संततिर्वर्धते तस्य पुरुषस्य द्विजोत्तमाः ॥ संसारमवधूयाशु सायुज्यमपि यास्यति ॥ ७६ ॥ अत्रागन्तुमशक्तश्चेच्छ्रुतिस्मृत्यागमेषु यत् ॥
ग्रंथजातं महापुण्यं सेतुमाहात्म्यसूचकम् ॥ ७७ ॥ तं ग्रंथं पाठयेद्विप्रा महापातकनाशनम् ॥ इदं वा सेतुमाहात्म्यं पठेद्भक्तिपुरःसरम् ॥ ७८ ॥

---

[1] आयात्—आगच्छेत्-इत्यर्थः । प्रयोग आर्षः ।

सेतुस्नानफलं पुण्यं तेनाप्नोति न संशयः ॥ अंधपंग्वादिविषयमेतत्प्रोक्तं मनीषिभिः ॥ ७९ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवं वः
कथितो विप्राः सेतुयात्राक्रमो द्विजाः ॥ एतत्पठन्वा शृण्वन्वा सर्वदुःखाद्विमुच्यते ॥ ८० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये यात्राक्रमवर्णनंनामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ भूयोऽप्यहं प्रवक्ष्यामि
सेतुमुद्दिश्य वैभवम् ॥ युष्माकमादरेणाहं शृणुध्वं मुनिपुंगवाः ॥ १ ॥ स्थानानामपि सर्वेषामेतत्स्थानं महत्तरम् ॥ अत्र जप्तं हुतं तप्तं दत्तं चाक्षय
मुच्यते ॥ २ ॥ अस्मिन्नेव महास्थाने धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ वाराणस्यां दशसमावासपुण्यफलं भवेत् ॥ ३ ॥ तस्मिंस्थले धनुष्कोटौ स्नात्वा
रामेश्वरं शिवम् ॥ दृष्ट्वा नरो भक्तियुक्तस्त्रिदिनानि वसेद्द्विजाः ॥ ४ ॥ पुण्डरीकपुरे तेन दशवत्सरवासजम् ॥ पुण्यं भवति विप्रेंद्रा महापातकनाश
नम् ॥५॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु मंत्रमाद्यं षडक्षरम् ॥ अत्र जप्त्वा नरो भक्त्या शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ६ ॥ मध्यार्जुने कुंभकोणे मायूरे श्वेतकानने ॥
हालास्ये च गजारण्ये वेदारण्ये च नैमिषे ॥ ७ ॥ श्रीपर्वते च श्रीरंगे श्रीमद्वृद्धगिरौ तथा ॥ चिदंबरे च वल्मीके शेषाद्रावरुणाचले ॥ ८ ॥ श्रीमद्द
क्षिणकैलासे वेंकटाद्रौ हरिस्थले ॥ कांचीपुरे ब्रह्मपुरे वै[1]धेश्वरपुरे तथा ॥ ९ ॥ अन्यत्रापि शिवस्थाने विष्णुस्थाने च सत्तमाः ॥ वर्षवासभवं पुण्यं
धनुष्कोटौ नरो मुदा ॥१०॥ माघमासे यदि स्नायादाप्नोत्येव न संशयः ॥ इमं सेतुं समुद्दिश्य द्वौ समुद्राविति श्रुतिः ॥११॥ विद्यते ब्राह्मणश्रेष्ठा
मातृभूता सनातनी ॥ अदो यद्दारुरित्यन्या यत्रास्ति मुनिपुंगवाः ॥ १२ ॥ विष्णोः कर्माणि पश्यंती सेतुवैभवशंसिनी ॥ श्रुतिरस्ति तथान्यापि
तद्विष्णोरिति चापरा ॥ १३ ॥ इतिहासपुराणानि स्मृतयश्च तपोधनाः ॥ एकवाक्यतया सेतुमाहात्म्यं प्रब्रुवंति हि ॥ १४ ॥ चंद्रसूर्योपरागेषु कुर्व
न्सेत्ववगाहनम् ॥ अविमुक्ते दशाब्दं तु गंगास्नानफलं लभेत् ॥ १५ ॥ कोटिजन्मकृतं पापं तत्क्षणेनैव नश्यति ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलमाप्नोत्य
नुत्तमम् ॥१६॥ विषुवायनसंक्रांतौ शशिवारे च पर्वणि ॥ सेतुदर्शनमात्रेण सप्तजन्मार्जिताशुभम् ॥१७॥ नश्यते स्वर्गतिं चैव प्रयाति द्विजपुंगवाः ॥
मकरस्थे रवौ माघे किंचिदभ्युदिते रवौ ॥ १८ ॥ स्नात्वा दिनत्रयं मर्त्यो धनुष्कोटौ विपातकः ॥ गंगादिसर्वतीर्थेषु स्नानपुण्यमवाप्नुयात् ॥
॥ १९ ॥ धनुष्कौटौ नरः कुर्यात्स्नानं पंचदिनेषु यः ॥ अश्वमेधादिपुण्यं च प्राप्नुयाद्ब्राह्मणोत्तमाः ॥ २० ॥ चांद्रायणादिकृच्छ्राणामनुष्ठानफलं
लभेत् ॥ चतुर्णामपि वेदानां पारायणफलं तथा ॥ २१ ॥ माघमासे दशाहःसु धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ ब्रह्महत्यायुतं नश्येन्नात्र कार्या विचा

---

[1] वैजेश्वर-इ० पा०।

रणा ॥ २२ ॥ माघमासे धनुष्कोटौ दशपंचदिनानि यः ॥ स्नानं करोति मनुजः स वैकुंठमवाप्नुयात् ॥ २३ ॥ माघमासे रामसेतौ स्नानं विंशद्दि
नं चरन् ॥ शिवसामीप्यमाप्नोति शिवेन सह मोदते ॥ २४ ॥ पंचविंशद्दिनं स्नानं कुर्वन्सारूप्यमाप्नुयात् ॥ स्नानं त्रिंशद्दिनं कुर्वन्सायुज्यं लभते
ध्रुवम् ॥ २५ ॥ अतोऽवश्यं रामसेतौ माघमासे द्विजोत्तमाः ॥ स्नानं समाचरेद्विद्वान्किंचिदभ्युदिते रवौ ॥ २६ ॥ चंद्रसूर्योपरागे च तथैवार्द्धोदये
द्विजाः ॥ महोदये रामसेतौ स्नानं कुर्वन्द्विजोत्तमाः ॥ २७ ॥ अनेकक्लेशसंयुक्तं गर्भवासं न पश्यति ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां नाशकं च प्रकीर्तितम् ॥
॥ २८ ॥ सर्वेषां नरकाणां च बाधकं परिकीर्तितम् ॥ संपदामपि सर्वासां निदानं परिकीर्तितम् ॥ २९ ॥ इन्द्रादिसर्वलोकानां सालोक्यादिप्रदं
तथा ॥ चंद्रसूर्योपरागे च तथैवार्द्धोदये द्विजाः ॥ ३० ॥ महोदये धनुष्कोटौ मज्जनं त्वतिनिश्चितम् ॥ रावणस्य विनाशार्थं पुरा रामेण निर्मि
तम् ॥ ३१ ॥ सिद्धचारणगंधर्वकिन्नरोरगसेवितम् ॥ ब्रह्मदेवर्षिराजर्षिपितृसंघनिषेवितम् ॥ ३२ ॥ ब्रह्मादिदेवतावृंदैस्सेवितं भक्तिपूर्वकम् ॥ पुण्यं
यो रामसेतुं वै संस्मरन्पुरुषो द्विजाः ॥ ३३ ॥ स्नायाच्च यत्र कुत्रापि तटाकादौ जलाशये[1] ॥ न तस्य दुष्कृतं किंचिद्भविष्यति कदाचन ॥ ३४ ॥
सेतुमध्यस्थतीर्थेषु मुष्टिमात्रप्रदानतः ॥ नश्यंति सकला रोगा भ्रूणहत्यादयस्तथा ॥ ३५ ॥ रामेण धनुषः पुण्यां यो रेखां पश्यते कृताम् ॥ न
तस्य पुनरावृत्तिर्वैकुंठात्स्यात्कदाचन ॥ ३६ ॥ धनुष्कोटिरिति ख्याता या लोके पापनाशिनी ॥ बिभीषणप्रार्थनया कृता रामेण धीमता ॥
॥ ३७ ॥ धनुष्कोटिर्महापुण्या तस्यां स्नात्वा सभक्तिकम् ॥ दद्याद्दानानि वित्तानां क्षेत्राणां च गवां तथा ॥३८॥ तिलानां तंडुलानां च धान्यानां
पयसां तथा ॥ वस्त्राणां भूषणानां च माषाणामोदनस्य च॥३९॥ दध्नां घृतानां वारीणां शाकानामप्युदश्वितम् ॥ शुद्धानां शर्कराणां च सस्यानां
मधुनां[2] तथा ॥ ४० ॥ मोदकानामपूपानामन्येषां दानमेव च ॥ रामसेतौ द्विजाः प्रोक्तं सर्वाभीष्टप्रदायकम् ॥ ४१ ॥ अतो दद्याद्रामसेतौ वित्तलोभ
विवर्जितः ॥ दत्तं हुतं च तप्तं च जपश्च नियमादिकम् ॥ ४२ ॥ श्रीरामधनुषः कोटावनंतफलदं भवेत् ॥ तेन वेदाश्च तुष्यंति तुष्यंति पितरस्तथा ॥
॥ ४३ ॥ तुष्यंति मुनयः सर्वे ब्रह्मा विष्णुः शिवस्तथा ॥ नागाः किंपुरुषा यक्षाः सर्वे तुष्यंति निश्चितम् ॥४४॥ स्वयं च पूतो भवति धनुष्कोट्यवलो
कनात् ॥ स्ववंशजान्नरान्सर्वान्पावयेच्च पितामहान् ॥ ४५ ॥ तारयेच्च कुलं सर्वं धनुष्कोट्यवलोकनात् ॥ रामस्य धनुषः कोट्या कृतरेखावगाहना

---

[1] जलान्विते-इ० पा० । [2] मधूनाम्-इत्यपेक्षितम् । " वृद्ध्यैत्वतृज्वद्भावगुणेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन " इति वार्तिकेन नुटि "नामि" इत्यनेन दीर्घे मधूनाम् इत्येव स्यात् । ह्रस्वपाठस्तु आर्षत्वाद्दीर्घाभावे इति बोधनम् ।

त् ॥ ४६ ॥ पंचपातककोटीनां नाशः स्यात्तत्क्षणे ध्रुवम् ॥ श्रीरामधनुषः कोट्या रेखां यः पश्यते कृताम् ॥ ४७ ॥ अनेकक्लेशसंपूर्णं गर्भवासं न
पश्यति ॥ यत्र सीताऽनलं प्राप्ता तस्मिन्कुंडे निमज्जनात् ॥ ४८ ॥ भ्रूणहत्याशतं विप्रा नश्यति क्षणमात्रतः ॥ यथा रामस्तथा सेतुर्यथा गंगा
तथा हरिः ॥ ४९ ॥ गंगे हरे रामसेतो त्विति संकीर्तयन्नरः ॥ यत्र क्वापि बहिः स्नायात्तेन याति परां गतिम् ॥ ५० ॥ सेतावर्धोदये स्नात्वा
गन्धमादनपर्वते ॥ पितॄनुद्दिश्य यः पिंडान्दद्यात्सर्षपमात्रकान् ॥ ५१ ॥ पितरस्तृप्तिमायांति यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ शमीपत्रप्रमाणं तु पितॄनुद्दिश्य
भक्तितः ॥ ५२ ॥ द्विजेन पिण्डं दत्तं चेत्सर्वपापविमोचितः ॥ स्वर्गस्थो मुक्तिमायाति नरकस्थो दिवं व्रजेत् ॥ ५३ ॥ सेतौ च पद्मनाभे च
गोकर्णे पुरुषोत्तमे ॥ उदन्वदंभसि स्नानं सार्वकालिकमीप्सितम् ॥ ५४ ॥ शुक्रांगारकसौरीणां वारेषु लवणांभसि ॥ संतानकामी न स्नाया
त्सेतोरन्यत्र कर्हिचित् ॥ ५५ ॥ अकृतप्रेतकार्यो वा गर्भिणीपतिरेव वा ॥ न स्नायादुदधौ विद्वान्सेतोरन्यत्र कर्हिचित् ॥ ५६ ॥ न कालापेक्षणं
सेतोर्नित्यस्नानं प्रशस्यते ॥ वारतिथ्यृक्षनियमाः सेतोरन्यत्र हि द्विजाः ॥ ५७ ॥ उद्दिश्य जीवतः स्नायान्न तु स्नायान्मृतान्प्रति ॥ कुशैः प्रति
कृतिं कृत्वा स्नापयेत्तीर्थवारिभिः ॥ ५८ ॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य प्रसन्नेंद्रियमानसः ॥ कुशोऽसि त्वं पवित्रोऽसि विष्णुना विधृतः पुरा ॥ ५९ ॥
त्वयि स्नाते स च स्नातो यस्यैतद्ग्रंथिबन्धनम् ॥ सर्वत्र सागरः पुण्यः सदा पर्वणि पर्वणि ॥ ६० ॥ सेतौ सिन्ध्वब्धिसंयोगे गंगासागर
संगमे ॥ नित्यस्नानं हि निर्दिष्टं गोकर्णे पुरुषोत्तमे ॥ ६१ ॥ नापर्वणि सरिन्नाथं स्पृशेदन्यत्र कर्हिचित् ॥ पितॄणां सर्वदेवानां मुनीनामपि
शृण्वताम् ॥ ६२ ॥ प्रतिज्ञामकरोद्रामः सीतालक्ष्मणसंयुतः ॥ मया ह्यत्र कृते सेतौ स्नानं कुर्वंति ये नराः ॥ ६३ ॥ मत्प्रसादेन ते सर्वे न
यास्यंति पुनर्भवम् ॥ नश्यंति सर्वपापानि मत्सेतोरवलोकनात् ॥ ६४ ॥ रामनाथस्य माहात्म्यं मत्सेतोरपि वैभवम् ॥ नाहं वर्णयितुं शक्तो
वर्षकोटिशतैरपि ॥ ६५ ॥ इति रामस्य वचनं श्रुत्वा देवमहर्षयः ॥ साधुसाध्विति संतुष्टाः प्रशशंसुश्च तद्वचः ॥ ६६ ॥ सेतुमध्ये चतुर्वक्त्रः
सर्वदेवसमन्वितः ॥ अध्यास्ते तस्य रक्षार्थमीश्वरस्याज्ञया सदा ॥ ६७ ॥ रक्षार्थं रामसेतौ हि सेतुमाधवसंज्ञया ॥ महाविष्णुः समध्यास्ते
निबद्धो निगडेन वै ॥ ६८ ॥ महर्षयश्च पितरो धर्मशास्त्रप्रवर्तकाः ॥ देवाश्च सहगन्धर्वाः सकिन्नरमहोरगाः ॥ ६९ ॥ विद्याधराश्चारणाश्च
यक्षाः किंपुरुषास्तथा ॥ अन्यानि सर्वभूताति वसंत्यस्मिन्नहर्निशम् ॥ ७० ॥ सोऽहं दृष्टः श्रुतो वापि स्मृतः स्पृष्टोऽवगाहितः ॥ सर्वस्माद्दुरिता
त्पाति रामसेतुर्द्विजोत्तमाः ॥ ७१ ॥ सेतावर्धोदये स्नानमानंदप्राप्तिकारणम् ॥ मुक्तिप्रदं महापुण्यं महानरकनाशनम् ॥ ७२ ॥ पौषे मासे

विष्णुभस्थे दिनेशे भानोर्वारे किंचिदुद्यद्दिनेशे ॥ युक्तामा चेन्नागर्हीना तु पाते विष्णोर्ऋक्षे पुण्यमर्धोदयं स्यात् ॥ ७३ ॥ तस्मिन्नर्धोदये
सेतौ स्नानं सायुज्यकारणम् ॥ व्यतीपातसहस्रेण दर्शमेकं समं स्मृतम् ॥ ७४ ॥ दर्शायुतसमं पुण्यं भानुवारो भवेद्यदि ॥ श्रवणर्क्षं यदि भवे
द्भानुवारेण संयुतम ॥ ७५ ॥ पुण्यमेव तु विज्ञेयमन्योन्यस्यैव योगतः ॥ एकैकमप्यमृतदं स्नानदानजपार्चनात् ॥ ७६ ॥ पंचस्वपि च युक्तेषु किमु
वक्तव्यमत्र हि ॥ श्रवणं ज्योतिषां श्रेष्ठममा श्रेष्ठा तिथिष्वपि ॥ ७७ ॥ व्यतीपातं तु योगानां वारं वारेषु वै रवेः ॥ चतुर्णामपि यो योगो मकरस्थे
रवौ भवेत् ॥ ७८ ॥ तस्मिन्काले रामसेतौ यदि स्नायात्तु मानवः ॥ गर्भं न मातुराप्नोति किन्तु सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ७९ ॥ अर्धोदयसमः कालो
न भूतो न भविष्यति ॥ एवं महोदयः कालो धर्मकालः प्रकीर्तितः ॥ ८० ॥ एतेषु पुण्यकालेषु सेतौ दानं प्रकीर्तितम् ॥ आचारश्च तपो वेदो
वेदांतश्रवणं तथा ॥ ८१ ॥ शिवविष्ण्वादिपूजापि पुराणार्थप्रवक्तृता ॥ यस्मिन्विप्रे तु विद्यंते दानपात्रं तदुच्यते ॥ ८२ ॥ पात्राय तस्मै दानानि
सेतौ दद्याद्द्विजातये ॥ यदि पात्रं न लभ्येत सेतावाचारसंयुतम् ॥ ८३ ॥ संकल्प्योद्दिश्य सत्पात्रं प्रदद्याद्ग्राममागतः ॥ अतो नाधमपात्राय दातव्यं
फलकांक्षिभिः ॥ उत्तमं सेतुमाहात्म्यं वक्तुर्देयं न चान्यतः ॥ ८४ ॥ अत्रेतिहासं वक्ष्यामि वसिष्ठोक्तमनुत्तमम् ॥ दिलीपाय महाराज्ञे दानपात्रविवि
त्सवे ॥ ८५ ॥ ॥ दिलीप उवाच ॥ ॥ दानानि कस्मै देयानि ब्रह्मपुत्र पुरोहित ॥ एतन्मे तत्त्वतो ब्रूहि त्वच्छिष्यस्य महामुने ॥ ८६ ॥
॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ॥ पात्राणामुत्तमं पात्रं वेदाचारपरायणम् ॥ तस्मादप्यधिकं पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥ ८७ ॥ वेदाः पुराणमंत्राश्च
शिवविष्ण्वादिपूजनम् ॥ वर्णाश्रमाद्यनुष्ठानं वर्तते यस्य संततम् ॥ ८८ ॥ दरिद्रश्च कुटुंबी च तत्पात्रं श्रेष्ठमुच्यते ॥ तस्मिन्पात्रे प्रदत्तं वै धर्म
कामार्थमोक्षदम् ॥ ८९ ॥ पुण्यस्थले विशेषेण दानं सत्पात्रगर्हितम् ॥ अन्यथा दशजन्मानि कृकलासो भविष्यति ॥ ९० ॥ जन्मत्रयं रासभः
स्यान्मंडूकश्च द्विजन्मनि ॥ एकजन्मनि चाण्डालस्ततः शूद्रो भविष्यति ॥ ९१ ॥ ततश्च क्षत्रियो वैश्यः क्रमाद्विप्रश्च जायते ॥ दरिद्रश्च भवेत्तत्र
बहुरोगसमन्वितः ॥ ९२ ॥ एवं बहुविधा दोषा दुष्टपात्रप्रदानतः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्पात्रेषु प्रदापयेत् ॥ ९३ ॥ न लभ्यते चेत्तत्पात्रं तदा
संकल्पपूर्वकम् ॥ एकं सत्पात्रमुद्दिश्य प्रक्षिपेदुदकं भुवि ॥ ९४ ॥ उद्दिष्टपात्रस्य मृतौ तत्पुत्राय समर्पयेत् ॥ तस्यापि मरणे प्राप्ते महादेवे समर्प
येत् ॥ अतो नाधमपात्राय दद्यात्तीर्थे विशेषतः ॥ ९५ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्तो वसिष्ठेन दिलीपः स द्विजोत्तमाः ॥ ९६ ॥ तदा
प्रभृति सत्पात्रे प्रायच्छद्दानमुत्तमम् ॥ अतः पुण्यस्थले सेतावत्रापि मुनिपुंगवाः ॥ ९७ ॥ यदि लभ्येत सत्पात्रं तदा दद्याद्धनादिकम् ॥ नो

चेत्संकल्पपूर्वं तु विशिष्टं पात्रमुत्तमम् ॥ ९८ ॥ समुद्दिश्य जलं भूमौ प्रक्षिपेद्[1]भक्तिसंयुतः ॥ स्वग्राममागतः पश्चात्तस्मिन्पात्रे समर्पयेत् ॥ ९९ ॥
पूर्वं संकल्पितं वित्तं धर्मलोपोऽन्यथा भवेत् ॥ न[2] दुःखं पुनराप्नोति किं तु सायुज्यमाप्नुयात् ॥ १०० ॥ अर्धोदयसमः कालो न भूतो न भवि
ष्यति ॥ कुम्भकोणं सेतुमूलं गोकर्णं नैमिषं तथा ॥ १ ॥ अयोध्या दंडकारण्यं विरूपाक्षं च वेंकटम् ॥ शालिग्रामं प्रयागं च कांची द्वारावती
तथा ॥ २ ॥ मधुरा पद्मनाभं च काशी विश्वेश्वरालया ॥ नद्यः[3] सर्वाः समुद्राश्च पर्वतं भास्करं स्मृतम् ॥ ३ ॥ मुंडनं चोपवासश्च क्षेत्रेष्वेषु
प्रकीर्तितम् ॥ लोभान्मोहादकृत्वा यः स्वगृहं याति मानवः ॥ ४ ॥ सहैव यांति तद्गेहे पातकानि च तेन वै ॥ चतुर्विंशतितीर्थानि पर्वते गन्ध
मादने ॥ ५ ॥ तत्र लक्ष्मणतीर्थे तु वपनं मुनिभिः स्मृतम् ॥ तीरे लक्ष्मणतीर्थस्य लोमवर्ज्यं शिवाज्ञया ॥ ६ ॥ शिरोमात्रस्य वपनं कृत्वा
दत्त्वा च दक्षिणाम् ॥ स्नात्वा लक्ष्मणतीर्थे च दृष्ट्वा लक्ष्मणशंकरम् ॥ ७ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः शंकरं याति मानवः ॥ अर्धोदये सदा स्नानं
सेतावेवं समाचरेत् ॥ ८ ॥ नास्ति सेतुसमं तीर्थं नास्ति सेतुसमं तपः ॥ नास्ति सेतुसमं पुण्यं नास्ति सेतुसमा गतिः ॥ ९ ॥ उपरागसहस्रेण
सममर्धोददयं स्मृतम् ॥ अर्धोदयसमः कालो नास्ति संसारमोचकः ॥ ११० ॥ तस्मिन्नर्धोदये रामसेतौ स्नानं तु यद्भवेत् ॥ न तत्तुल्यं भवेत्पुण्यं
सर्वशास्त्रेषु सर्वदा ॥ ११ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि भागीरथ्यवगाहनात् ॥ यत्पुण्यमृषिनिर्दिष्टं तत्पुण्यं मुनिपुंगवाः ॥ १२ ॥ एकवारं रामसेतौ
स्नानात्सिध्यति निश्चितम् ॥ अर्द्धोदये विशेषेण तथैव च महोदये ॥ १३ ॥ मकरस्थे रवौ माघे प्रयागे पापमोचने ॥ माघस्नानसहस्रेण
यत्पुण्यं लभते नरः ॥ १४ ॥ तस्मिन्नर्धोदये विप्रा रामसेतौ निमज्जनात् ॥ एकवारेण तत्पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥ १५ ॥
त्रैलोक्यस्थेषु तीर्थेषु स्नातानां यत्फलं भवेत् ॥ सकृदर्द्धोदये सेतौ स्नात्वा तत्पुण्यभाग्भवेत् ॥ १६ ॥ ब्रह्मज्ञानविहीनानां कृतघ्नानां दुरा
त्मनाम् ॥ पापिनामितरेषां च महापातकिनां तथा ॥ १७ ॥ सेतावर्द्धोदये स्नानाद्विशुद्धिरिति निश्चिता ॥ स्थलांतरे कृतघ्नानां
निष्कृतिर्नास्ति कर्हिचित् ॥ १८ ॥ सेतावर्द्धोदये स्नानात्तेषामपि हि निष्कृतिः ॥ सेतावर्द्धोदये स्नानं ये न कुर्वंति मोहतः ॥ १९ ॥
संसारेषु निमज्जंति ते यथांधाः पतंत्यधः ॥ सेतावर्धोदये स्नात्वा भित्त्वा भास्करमण्डलम् ॥ १२० ॥ ब्रह्मलोकं प्रयास्यंति नात्र कार्या विचा
रणा ॥ अर्द्धोदये तु संप्राप्ते स्नात्वा सेतौ विमुक्तिदे ॥ २१ ॥ स्नात्वा सम्यग्जगन्नाथं राघवं सीतया सह ॥ रामेश्वरं महादेवं सुग्रीवादिषु

---

[1] त्पात्रसंयुतः—इ० पा० । [2] इहैव चायुराप्नोति—इ० पा० । [3] नदाः—इ० पा० ।

खान्कपीन् ॥ २२ ॥ ध्यात्वा देवानृषींश्चापि तथा पितृगणानपि ॥ तर्पयेदपि तान्सर्वान्स्वदारिद्र्यविमुक्तये ॥ २३ ॥ अर्द्धोंदयाख्यममलं
जगन्नाथं समर्चयेत् ॥ सेतावर्द्धोंदये काले तेन प्रीणाति केशवः ॥ २४ ॥ दिवाकर नमस्तेऽस्तु तेजोराशे जगत्पते ॥ अत्रिगोत्रसमुत्पन्न लक्ष्मी
देव्याः सहोदर ॥ २५ ॥ अर्घं गृहाण भगवन्सुधाकुम्भ नमोस्तु ते ॥ व्यतीपात महायोगिन्महापातकनाशन ॥ २६ ॥ सहस्रबाहो सर्वात्म
न्गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ तिथिनक्षत्रवाराणामधीश परमेश्वर ॥ २७ ॥ मासरूप गृहणार्घ्यं कालरूप नमोऽस्तु ते ॥ इति दत्त्वा पृथङ्मंत्रैरर्घ्यम
र्द्धोंदये नरः ॥ २८ ॥ उपायनानि विप्रेभ्यो दद्याद्वित्तानुसारतः ॥ चतुर्दश द्वादशाष्टौ सप्त षट् पंच वा द्विजान् ॥ २९ ॥ यथाशक्त्यन्नपानाद्यैः
पृथङ्मंत्रैः समर्चयेत् ॥ कांस्यपात्रं समादाय नूतनं दारवं तु वा ॥ १३० ॥ विप्राणां पुरतः स्थाप्य पयसा परिपूरितम् ॥ सफलं सगुडं साज्यं
सतांबूलं सदक्षिणम् ॥ ३१ ॥ दद्याद्यज्ञोपवीतं च गां सवत्सां पयस्विनीम् ॥ अलंकृतेभ्यो विप्रेभ्यो यथाशक्ति वदेदिदम् ॥ ३२ ॥ श्रवणर्क्षे जग
न्नाथ जन्मर्क्षे तव केशव ॥ यन्मया दत्तमर्थिभ्यस्तदक्षयमिहास्तु मे ॥ ३३ ॥ नक्षत्राणामधिपते देवानाममृतप्रद ॥ त्राहि मां रोहिणीकांत कला
शेष नमोऽस्तु ते ॥ ३४ ॥ दीननाथ जगन्नाथ कलानाथ कृपाकर ॥ त्वत्पादपद्मयुगलभक्तिरस्त्वचला मम ॥ ३५ ॥ व्यतीपात नमस्तेऽस्तु सोम
सूर्याग्निसंनिभ ॥ यद्दानादि कृतं किंचित्तदक्षयमिहास्तु ते ॥ ३६ ॥ अर्थिनां कल्पवृक्षोऽसि वासुदेव जनार्दन ॥ मासर्त्वयनकालेश पापं शमय
मे हरे ॥ ३७ ॥ इत्यर्चयित्वा विप्रेंद्रास्ततः श्राद्धं समाचरेत् ॥ हिरण्यश्राद्धमामं वा पाकश्राद्धमथापि वा ॥ ३८ ॥ पार्वणं च ततः कुर्याद्वित्त
शाठ्यं न कारयेत् ॥ आचार्यं पूजयेत्पश्चाद्वस्त्रभूषणकुण्डलैः ॥ ३९ ॥ प्रतिमामर्पयेत्तस्मै गां च छत्रमुपानहम् ॥ एवमर्द्धोंदये सेतौ व्रतं कुर्याद्द्वि
जोत्तमाः ॥ १४० ॥ तेनैव कृतकृत्यः स्यात्कर्तव्यं नास्ति किंचन ॥ स्थलांतरेऽप्येवमेतद्व्रतमर्धोंदये चरेत् ॥ ४१ ॥ सेतुः समुद्रे रामेण निर्मितो
गन्धमादने ॥ सेतुः सेतुरिति प्राज्ञास्तस्य नाम्नः प्रकीर्तनात् ॥ ४२ ॥ स्नानकाले मनुष्याणां पातकानां तु कोटयः ॥ तत्क्षणादेव नश्यंति
यास्यंत्यप्यच्युतं पदम् ॥ ४३ ॥ निमिषं निमिषार्द्धं वा सेतौ तिष्ठति यो नरः ॥ तद्दृष्टिगोचरं गंतुं न शक्ता यमकिंकराः ॥ ४४ ॥ रामसेतुं धनु
ष्कोटिं रामं सीतां च लक्ष्मणम् ॥ रामनाथं हनूमंतं सुग्रीवादिमुखान्कपीन् ॥ ४५ ॥ बिभीषणं नारदं च विश्वामित्रं घटोद्भवम् ॥ वसिष्ठं वाम
देवं च जाबालिमथ काश्यपम् ॥ ४६ ॥ रामभक्तांस्तथा चान्यांश्चिंतयन्मनसा तदा ॥ सर्वदुःखाद्विमुच्येत प्रयाति परमं पदम् ॥ ४७ ॥ सत्य

---

१ सोमसूर्यसुत प्रभो—इ० पा० ।

क्षेत्रे हरिक्षेत्र कृष्णक्षेत्रे च नैमिषे ॥ शालग्रामे बदर्य्यां च हस्तिशैले वृषाचले ॥ ४८ ॥ शेषाद्रौ चित्रकूटे च लक्ष्मीक्षेत्रे कुरंगके ॥
कांचिके कुम्भकोणे च मोहिनीपुर एव च ॥ ४९ ॥ ऐन्द्रे श्वेताचले पुण्ये पद्मनाभे महास्थले ॥ फुल्लाख्ये घटिकाद्रौ च सारक्षेत्रे हरि
स्थले ॥ १५० ॥ श्रीनिवासे महाक्षेत्रे भक्तनाथमहास्थले ॥ [1]अलिंदाख्ये महाक्षेत्रे [2]शुकक्षेत्रे च वारुणे ॥ ५१ ॥ मधुरायां हरिक्षेत्रे श्रीगोष्ठ्यां
पुरुषोत्तमे ॥ श्रीरंगे पुण्डरीकाक्षे तथान्यत्र हरिस्थले ॥ ५२ ॥ स्नानेन यानि पापानि विनश्यन्ति द्विजोत्तमाः ॥ तानि सर्वाणि
नश्यंति सेतुस्नानेन निश्चितम् ॥ ५३ ॥ रघुनाथकृते सेतौ महामुनिनिषेविते ॥ न स्नांति ये नरास्तेषां न संसारनिवर्तनम् ॥
॥ ५४ ॥ ये वा नमः शिवायेति मन्त्रं पञ्चाक्षरं शुभम् ॥ न वदन्ति न शृण्वन्ति न स्मरन्ति मुनीश्वराः ॥ ५५ ॥ नमो नाराय
णायेति प्रणवेन समन्वितम् ॥ मंत्रमष्टाक्षरं वापि न जपंति स्मरंति वा ॥ ५६ ॥ एवं श्रीरामचंद्रस्य षडक्षरमनुं तथा ॥ न जपंति न शृण्वंति
न स्मरंति च सत्तमाः ॥ ५७ ॥ तेषां पापानि नश्यंति रामसेतौ निमज्जनात् ॥ उपोषणं न कुर्वंति ये वा हरिदिने शुभे ॥ ५८ ॥ न धारयंति ये
भस्म त्रिपुंड्रोद्धूलनादिना ॥ जाबालोपनिषन्मंत्रैस्सप्तभिर्मस्तकादिके ॥ ५९ ॥ शिवं वा केशवं वापि तथान्यानपि वै सुरान् ॥ न पूजयंति वेदोक्त
मार्गेण द्विजपुंगवाः ॥ १६० ॥ तेषां पापानि नश्यंति रामसेतौ निमज्जनात् ॥ शिवविष्ण्वादिदेवेभ्यो धूपं दीपं च चंदनम् ॥ ६१ ॥ पुष्पाणिन प्र
यच्छंति भक्तिपूर्वं द्विजोत्तमाः ॥ शिवविष्ण्वादिदेवानां श्रीरुद्रैश्चमकैस्तथा ॥ ६२ ॥ श्रीमत्पुरुषसूक्तेन पावमान्यादिसूक्तकैः ॥ त्रिमधुत्रिसुपर्णैश्च पंच
शांत्यादिना तथा ॥ ६३ ॥ नाभिषेकं प्रकुर्वंति ये नराः पापचेतसः ॥ तेषां पापानि नश्यंति धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ ६४ ॥ शिवविष्ण्वादि
देवानां नमस्कारप्रदक्षिणे ॥ न प्रकुर्वंति भक्त्या ये पापोपहतबुद्धयः ॥ ६५ ॥ धनुर्मासेऽप्युषःकाले न पूजां च प्रकुर्वते ॥ शिवविष्ण्वादिदेवानां
महानैवेद्यपूर्वकम् ॥ ६६ ॥ तेषां पापानि नश्यंति रामसेतौ निमज्जनात् ॥ कीर्तयंति न ये विष्णोर्नामानि तु हरस्य वा ॥ ६७ ॥ शालिग्रामशिला
चक्रं शिवनाभं च ये नराः ॥ न पूजयंति मोहेन द्वारकाचक्रमेव वा ॥ ६८ ॥ गंगामृदं च तुलसीमृत्तिकां गोपिचंदनम् ॥ न धारयंति ये मूढा
ललाटे चोरसि द्विजाः ॥ ६९ ॥ दोर्द्वंद्वे च गले सम्यक्सर्वपापौघशांतये ॥ रुद्राक्षं तुलसीकाष्ठं यो न धारयते नरः ॥ १७० ॥ तस्य पापानि नश्यंति
धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते संप्राप्ते निद्रां त्यक्त्वा प्रसन्नधीः ॥ ७१ ॥ हरिशंकरनामानि तत्स्तोत्राण्यथ वा द्विजाः ॥ यो हि चिंतयते

---

१ अंबिकाख्ये—इ॰पा॰ । २ कुरुक्षेत्रे—इ॰पा॰ ।

नित्यं विशिष्टं मंत्रमेव वा ॥ ७२ ॥ तस्य पापानि नश्यंति धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ प्रातर्जलाशयं गत्वा स्नात्वाऽऽचम्य विशुद्धधीः ॥ ७३ ॥ प्रस
न्नात्मा मुनिश्रेष्ठाः संध्योपासनपूर्वकम् ॥ नोपास्ते च नरो यस्तु गायत्रीं वेदमातरम् ॥ ७४ ॥ नौपासनं वा कुर्वंति सायंप्रातरतंद्रिताः ॥ माध्या
ह्निकं न कुर्वंति ये वा पापहताशयाः ॥ ७५ ॥ ब्रह्मयज्ञं वैश्वदेवं मध्याह्नेऽतिथिपूजनम् ॥ नाचरंति च सायं ये पूजामतिथिसंमताम् ॥ ७६ ॥
तेषां पापानि नश्यंति धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ भिक्षां यतीनां मध्याह्ने न प्रयच्छंति ये नराः ॥ ७७ ॥ येऽप्यधीतां त्रयीं विप्रा विस्मरंति
कुबुद्धयः ॥ नाधीयते त्रयीं वापि वेदांगानि तथा पुनः ॥ ७८ ॥ प्रत्याब्दिकं मातृपित्रोः श्राद्धं ये नाचरंति वै ॥ श्राद्धं महालयं नित्यमष्टकाश्राद्ध
मेव वा ॥ ७९ ॥ अन्यन्नैमित्तिकं श्राद्धं ये न कुर्वंति लोभतः ॥ ये चैत्रे तु पौर्णमास्यां चित्रगुप्तस्य तुष्टये ॥ १८० ॥ पानकं कदलीपक्वं पायसान्नं
सशर्करम् ॥ सगुडं साम्रफलकं पनसादिफलैर्युतम् ॥ ८१ ॥ तांबूलं पादुके छत्रं वस्त्रपुष्पाणि चंदनम् ॥ विप्रेभ्यो न प्रयच्छंति लोभोपहतबुद्धयः ॥
॥ ८२ ॥ तेषां पापानि नश्यंति धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ दुर्वृत्तो वा सुवृत्तो वा यो धनुष्कोटिसेवकः ॥ ८३ ॥ तस्य संसारविच्छित्तिः पुन
र्जन्म विना भवेत् ॥ संसारसागरं तर्तुं य इच्छेन्मुनिपुंगवाः ॥ ८४ ॥ रामचन्द्रधनुष्कोटिं स गच्छेदविलंबितम् ॥ सत्यं वच्मि हितं वच्मि
सारं वाच्मि हितं पुनः ॥ ८५ ॥ रामचन्द्रधनुष्कोटिं गच्छध्वं मुक्तिसिद्धये ॥ रामचन्द्रधनुष्कोटौ कुर्यात्स्नानं विमुक्तये ॥ ८६ ॥
नास्त्युपायांतरं विप्रा भूयोभूयो वदाम्यहम् ॥ रामचंद्रधनुष्कोटौ स्नानं कुर्वंति ये नराः ॥ ८७ ॥ तेषामयत्नतः सिध्येत्संसारभय
नाशनम् ॥ सत्यं ज्ञानमनंतं यत्पूर्णं ब्रह्म सनातनम् ॥ ८८ ॥ तत्प्राप्तिः स्याद्धनुष्कोटौ मज्जनान्नात्र संशयः ॥ ॥ श्रीसूत
उवाच ॥ ॥ एवं वः कथितं विप्राः सेतुमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ८९ ॥ महादुःखप्रशमनं महारोगनिबर्हणम् ॥ दुःस्वप्ननाशनं पुण्यमपमृ
त्युनिवारणम् ॥ १९० ॥ महाशांतिकरं पुंसां पठतां शृण्वतामपि ॥ स्वर्गापवर्गदं पुण्यं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ ९१ ॥ कीर्तयेद्य इदं पुण्यं शृणु
याद्वा समाहितः ॥ सोऽग्निष्टोमादियज्ञानां फलमाप्नोति पुष्कलम् ॥ ९२ ॥ चतुर्णां सांगवेदानां शतावृत्या तु यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति
ह्येतन्माहात्म्यकीर्तनात् ॥ ९३ ॥ अत्रैकाध्यायपठनाच्छ्रवणाद्वा मुनीश्वराः ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य प्राप्नोत्यविकलं फलम् ॥ ९४ ॥ अध्याय
द्वयपाठेन श्रवणेन तथैव च ॥ गोमेधाख्यस्य यज्ञस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ९५ ॥ दशाध्यायान्पठेद्यस्तु शृणुयाद्वा सभक्तिकम् ॥ स्वर्गलो
कमवाप्नोति शक्रेण सह मोदते ॥ ९६ ॥ विंशत्यध्यायपठनाच्छ्रवणाच्च मुनीश्वराः ॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोति ब्रह्मणा सह मोदते ॥ ९७ ॥ त्रिंश

दध्यायपठनाच्छ्रवणाच्च मुनीश्वराः ॥ विष्णुलोकमवाप्नोति विष्णुना सह मोदते ॥ ९८ ॥ चत्वारिंशत्तमाध्यायान्पठेद्वा शृणुयादपि ॥ रुद्रलो
कमवाप्नोति रुद्रेण सह मोदते ॥ ९९ ॥ यः पंचाशत्तमाध्यायान्पठते शृणुतेऽपि वा ॥ स सांबं हरमाप्नोति शिवं चन्द्रार्धशेखरम् ॥ २०० ॥
यः पठेच्छृणुयाच्चेदं कृत्स्नं माहात्म्यमुत्तमम् ॥ स सांबशिवसालोक्यमाप्नोत्येव न संशयः ॥ १ ॥ यः पठेच्छृणुयाच्चेदं द्विवारं मुनिसत्तमाः ॥
स याति शिवसामीप्यं विमानवरसंस्थितः ॥ २ ॥ यस्त्रिवारं पठेदेतच्छृणुयाद्वा समाहितः ॥ शिवसारूप्यमाप्नोति शिवस्य प्रीतिमावहन् ॥ ३ ॥
चतुर्वारं पठेद्यस्तु शृणुयाद्वे[1]दमुत्तमम् ॥ स सायुज्यमवाप्नोति शिवस्य गिरिजापतेः ॥ ४ ॥ दिनेदिने पठेन्मर्त्यः श्लोकं श्लोकार्धमेव वा ॥
पादं वा पादमात्रं वा अक्षरं वर्णमेव वा ॥ ५ ॥ तत्तद्दिनकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ कृत्स्नेऽस्मिन्सेतुमाहात्म्ये पठितेऽपि श्रुतेऽपि वा ॥
॥ ६ ॥ श्लोकेष्वत्रैव वर्तंते वर्णा यावंत एव हि ॥ तावत्यो ब्रह्महत्याश्च तावन्मद्यनिषेवणम् ॥ ७ ॥ तावत्सुवर्णस्तेयं च तावान्गुर्वंगनागमः ॥
तावत्संसर्गदोषाश्च नश्यंत्येव हि तत्क्षणात् ॥ ८ ॥ यावतोऽस्मिन्महापुण्ये वर्तंते वर्णराशयः ॥ तावत्कृत्वश्चतुर्विंशत्तीर्थेषु स्नानजं फलम् ॥ ९ ॥
तथान्येष्वपि तीर्थेषु सेतुमध्यगतेषु वै ॥ तत्फलं समवाप्नोति पाठेन श्रवणेन वा ॥ २१० ॥ येनेदं लिखितं भक्त्या सेतुमाहात्म्यमुत्तमम् ॥
विनष्टाज्ञानसंतानः शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ११ ॥ यस्येदं वर्तते गेहे माहात्म्यं लिखितं शुभम् ॥ भूतवेतालकादिभ्यो भीतिस्तत्र न विद्यते
॥ १२ ॥ व्याधिपीडा न तत्रास्ति नास्ति चोरभयं तथा ॥ शन्यंगारकमुख्यानां ग्रहाणां नास्ति पीडनम् ॥ १३ ॥ यद्गृहे वर्तते पुण्यमिदं माहा
त्म्यमुत्तमम् ॥ रामसेतुं विजानीत तद्गृहं मुनिपुंगवाः ॥ १४ ॥ चतुर्विंशतितीर्थानि तत्रैव निवसंति हि ॥ तत्रैव वर्तते पुण्यो गन्धमादनपर्वतः ॥
॥ १५ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च वर्तंते तत्र सादरम् ॥ लिखित्वा सेतुमाहात्म्यं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ चतुःसागरपर्यंता तेन दत्ता वसुंधरा ॥ १६ ॥
॥ ॥ सेतुमाहात्म्यदानमन्त्रः ॥ ॥ सेतुमाहात्म्यदानस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ दानान्यन्यानि सर्वाणि ह्यतः शान्ति प्रयच्छ मे ॥ किं पुनर्बहु
नोक्तेनवसत्यत्र जगत्त्रयम् ॥ १७ ॥ श्रावयेच्छ्राद्धकाले यो ह्येकमध्यायमत्र वै ॥ नश्येच्छ्राद्धस्य वैकल्यं पितरोऽप्यतिहर्षिताः ॥ १८ ॥ यः पर्वकाले
संप्राप्ते ब्राह्मणाञ्छ्रावयेदिदम् ॥ अध्यायमेकं श्लोकं वा गावोस्य निरुपद्रवाः ॥ बहुक्षीराः सवत्साश्च महिष्योऽस्य भवंति हि ॥ १९ ॥ पठनीय
मिदं पुण्यं मठे देवालयेऽपि वा ॥ नदीतटाकतीरेषु पुण्ये वारण्यभूतले ॥ श्रोत्रियाणां गृहे वापि नैवान्यत्र तु कर्हिचित् ॥ २२० ॥ विषुवायन

---

[1] वा-इदम्-इति पदच्छेदः ।

कालेषु पुण्ये च हरिवासरे ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां पठनीयं विशेषतः ॥ २१ ॥ इदं हि पाठ्यं श्रावण्यां मासि भाद्रपदे तथा ॥ धनुर्मासे च
पाठ्यं स्यात्पाठ्यं चैवोत्तरायणे ॥ २२ ॥ नियमेनैव माहात्म्यं पठनीयमिदं द्विजाः ॥ श्रोतारो नियमैर्युक्ताः शृणुयुश्चेदमुत्तमम् ॥ २३ ॥
कीर्त्यंते पुण्यतीर्थानि माहात्म्येऽस्मिन्बहूनि वै ॥ कीर्त्यंते पुण्यशीलाश्च तथा राजर्षिसत्तमाः ॥ २४ ॥ ऋषयश्च महाभागाः कीर्त्यंतेऽस्मिन्न
नुत्तमे ॥ धर्माधर्मौ च कीर्त्येंते पुण्येस्मिन्द्विजपुंगवाः ॥ २५ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च कीर्त्यंतेऽत्र त्रिमूर्तयः ॥ इदं पवित्रं पापघ्नं श्रुत्यर्थैरुपबृंहि
तम् ॥ २६ ॥ संमतं स्मृतिकर्तॄणां द्वैपायनमुनिप्रियम् ॥ श्रोतव्यं पठितव्यं च आत्मनः श्रेय इच्छता ॥ २७ ॥ श्रावकाय च दातव्यं
यत्किंचित्कांचनादिकम् ॥ स्वस्वशक्त्यनुरोधेन वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ २८ ॥ वस्त्रं हिरण्यं धान्यं वा भूमिं गां च यथाबलम् ॥ दत्त्वा संभावनी
योऽयं श्रावकः श्रोतृभिर्जनैः ॥ २९ ॥ पूजिते श्रावके तस्मिन्पूजिताः स्युस्त्रिमूर्तयः ॥ जगत्त्रयं पूजितं स्यात्पूजितासु त्रिमूर्तिषु ॥ २३० ॥
अवतीर्णो महीं साक्षाद्रामो दाशरथिर्हरिः ॥ ससीतालक्ष्मणो नित्यं श्रोतृभ्यः श्रावकाय च ॥ ३१ ॥ दत्त्वेह लोके भोगांश्च मुक्तिं
चांते प्रयच्छति ॥ द्वैपायनमुखांभोजान्निःसृतं शुभदं परम् ॥ ३२ ॥ इदं वै सेतुमाहात्म्यं धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ भीमसेनादिभिः सर्वैरनुजैरपि
संवृतः ॥ ३३ ॥ नियमाचारसंयुक्तः ससैन्यश्च दिनेदिने ॥ शृणोति पठतो धौम्यमहर्षेः स्वपुरोधसः ॥ ३४ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ भोभो
स्तपोधनाः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः ॥ मत्सकाशादिदं गुह्यं माहात्म्यं श्रुतिसंमितम् ॥ ३५ ॥ श्रुतं भवद्भिर्नियतैर्नित्यं पठत सादरम् ॥ पाठयध्वं
स्वशिष्येभ्यो नियतेभ्यो निरन्तरम् ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वा तान्मुनीन्सूतो रोमांचितकलेवरः ॥ गुरुं हृदा स्मरन्व्यासं ननर्ताश्रूणि वर्तयन् ॥ ३७ ॥
अत्रांतरे महाविद्वान्पाराशर्यो महामुनिः ॥ आशु प्रादुरभूत्तत्र शिष्यानुग्रहकांक्षया ॥ ३८ ॥ तमागतं विलोक्याथ मुनिं सत्यवतीसुतम् ॥ सूतः
सर्वैश्च सहितो नैमिषारण्यवासिभिः ॥ ३९ ॥ व्यासस्य चरणांभोजे दंडवत्प्रणिपत्य तु ॥ जलमानंदजं तत्र नेत्राभ्यां पर्यवर्तयत् ॥ २४० ॥
प्रणतं प्रियशिष्यं तं दोर्भ्यामुत्थाप्य वै मुनिः ॥ आशीर्भिरभिनंद्यैनमालिंग्य च मुहुर्मुहुः ॥ ४१ ॥ नैमिषारण्यमुनिभिरानीते परमासने ॥ द्वैपा
यनो महातेजा निषसाद तपोधनः ॥ ४२ ॥ मुनिष्वप्युपविष्टेषु सूतेऽपि च निजाज्ञया ॥ शौनकादीन्मुनीन्सर्वाञ्छक्तेः पौत्रोऽभ्यभाषत ॥ ४३ ॥
मया ज्ञातमिदं सर्वं नैमिषारण्यवासिनः ॥ मम शिष्येण सूतेन सेतुमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ कथितं भवतामद्य महापातकनाशनम् ॥ ४४ ॥ श्रुतीनां

च स्मृतीनां च पुराणानां तथैव च ॥ शास्त्राणां चेतिहासानामन्येषामपि कृत्स्नशः ॥ ४५ ॥ एष पर्यवसन्नोऽर्थो माहात्म्यं यत्त्विदं महत् ॥ सर्वे
ष्वपि पुराणेषु इदं बहुमतं मम ॥ ४६ ॥ शृणोति धर्मजो धौम्यादिदं नित्यं ममाज्ञया ॥ अतो भवंतोऽपि सदा सेतुमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ४७ ॥
पठंतु शृण्वंतु तथा शिष्याणां पाठयंतु च ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य ते प्राहुर्बाढमित्यपि ॥ ४८ ॥ ततो व्यासोऽपि सूतेन शिष्येण च समन्वितः ॥
अनुज्ञाप्य मुनीन्त्सर्वान्कैलासं पर्वतं ययौ ॥ ४९ ॥ ऋषयो नैमिषारण्यनिलयास्तुष्टिमागताः ॥ प्रत्यहं सेतुमाहात्म्यं शृण्वंति च पठंति च ॥
॥ २५० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

इदं स्कांदमहापुराणान्तर्गतब्रह्मखण्डान्तर्गतसेतुमाहात्म्यं समाप्तम् ॥

श्लोक सं० [illegible]

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना
स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्रणालये मुद्रितम्।
संवत् १९६६, शके १८३१

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्यं समाप्तम् (३–१) ॥

॥ अथ श्रीस्कांदे महापुराणे तृतीये ब्रह्मखण्डे धर्मारण्यखंडप्रारम्भः (३-२) ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ तर्तुं संसृतिवारिधिं त्रिजगतां नौर्नाम यस्य प्रभोर्येनेदं सकलं विभाति सततं जातं स्थितं संसृतम् ॥ यश्चैतन्यघनप्रमाण
विधुरो वेदांतवेद्यो विभुस्तं वन्दे सहजप्रकाशममलं श्रीरामचन्द्रं परम् (॥१॥) दाराः पुत्रा धनं वा परिजनसहितो बंधुवर्गः प्रियो वा माता भ्राता
पिता वा श्वशुरकुलजना भृत्य ऐश्वर्य्यवित्ते ॥ विद्या रूपं विमलभवनं यौवनं यौवतं वा सर्वं व्यर्थं मरणसमये धर्म एकः सहायः (॥२॥) नैमिषे निमि
षक्षेत्रे ऋषयः शौनकादयः ॥ सत्रं स्वर्गाय लोकाय सहस्रसममासत ॥ १ ॥ एकदा सूतमायांतं दृष्ट्वा तं शौनकादयः ॥ परं हर्षं समाविष्टाः पपुर्नेत्रैः
सुचेतसा ॥ चित्राः श्रोतुं कथास्तत्र परिवव्रुस्तपस्विनः ॥ २ ॥ अथ तेषूपविष्टेषु तपस्विषु महात्मसु ॥ निर्दिष्टमासनं भेजे विनयाल्लोमहर्षणिः ॥३॥
सुखासीनं च तं दृष्ट्वा विश्रांतमुपलक्ष्य च ॥ अथापृच्छंस्त ऋषयः काश्चित्प्रास्ताविकीः कथाः ॥ ४ ॥ पुराणमखिलं तात पुरा तेऽधीतवान्पिता ॥
कच्चित्त्वयापि तत्सर्वमधीतं लोमहर्षणे ॥ ५ ॥ कथयस्व कथां सूत पुण्यां पापनिषूदिनीम् ॥ श्रुत्वा यां याति विलयं पापं जन्मशतोद्भवम् ॥ ६ ॥
॥ सूत उवाच ॥ ॥ श्रीभारत्यंघ्रियुगलं गणनाथपदद्वयम् ॥ सर्वेषां चैव देवानां नमस्कृत्य वदाम्यहम् ॥ ७ ॥ शक्तींश्चैव वसूंश्चैव ग्रहान्यज्ञादिदेव
ताः ॥ नमस्कृत्य शुभान्विप्रान्कविमुख्यांश्च सर्वशः ॥८॥ अभीष्टदेवताश्चैव प्रणम्य गुरुसत्तमम् ॥ नमस्कृत्य शुभान्देवान्रामादींश्च विशेषतः ॥९॥
यान्स्मृत्वा त्रिविधैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ तेषां प्रसादाद्वक्ष्येऽहं तीर्थानां फलमुत्तमम् ॥ सर्वेषां च नियंतारं धर्मात्मानं प्रणम्य च ॥ १० ॥
धर्मारण्यपतिस्त्रिविष्टपपतिर्नित्यं भवानीपतिः पापाद्वः स्थिरभोगयोगसुलभो देवः स धर्मेश्वरः ॥ सर्वेषां हृदयानि जीवकलया व्याप्य स्थितः
सर्वदा ध्यात्वा यं न पुनर्विशंति मनुजाः संसारकारागृहम् ॥ ११ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एकदा तु स धर्म्मो वै जगाम ब्रह्मसंसदि ॥ तां
सभां स समालोक्य ज्ञाननिष्ठोऽभवत्तदा ॥ १२ ॥ देवैर्मुनिवरैः क्रांतां सभामालोक्य विस्मितः ॥ देवैर्यक्षैस्तथा नागैः पन्नगैश्च तथाऽसुरैः
॥ १३ ॥ ऋषिभिः सिद्धगंधर्वैः समाक्रांतोचितासना ॥ ससुखा सा सभा ब्रह्मन्न शीता न च घर्म्मदा ॥ १४ ॥ न क्षुधं न पिपासां च न ग्लानिं
प्राप्नुवन्त्युत ॥ नानारूपैरिव कृता मणिभिः सा सभा वरैः ॥ १५ ॥ स्तंभैश्च विधृता सा तु शाश्वती न च सक्षया ॥ दिव्यैर्नानाविधैर्भा
वैर्भासद्भिरमितप्रभा ॥ १६ ॥ अति[1] चन्द्रं च सूर्य्यं च शिखिनं च स्वयंप्रभा ॥ दीप्यते नाकपृष्ठस्था भर्त्सयंतीव भास्करम् ॥ १७ ॥ तस्यां
स भगवाञ्छास्ति विविधान्देवमानुषान् ॥ स्वयमेकोऽनिशं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ १८ ॥ उपतिष्ठंति चाप्येनं प्रजानां पतयः प्रभुम् ॥ दक्षः

---

[1] अति—अतिक्रम्य—दीप्यतइत्युत्तरेण संबंधः ।

प्रचेताः पुलहो मरीचिः कश्यपः प्रभुः ॥ १९ ॥ भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च गौतमोऽथ तथांगिराः ॥ पुलस्त्यश्च क्रतुश्चैव प्रह्लादः कर्दमस्तथा ॥ २० ॥
अथर्वांगिरसश्चैव वालखिल्या मरीचिपाः ॥ मनोंऽतरिक्षं विद्याश्च वायुस्तेजो जलं मही ॥ २१ ॥ शब्दस्पर्शौं तथा रूपं रसो
गंधस्तथैव च ॥ प्रकृतिश्च विकारश्च सदसत्कारणं तथा ॥ २२ ॥ अगस्त्यश्च महातेजा मार्कंडेयश्च वीर्यवान् ॥ जमदग्निर्भरद्वाजः संवर्तश्च्यवन
स्तथा ॥ २३ ॥ दुर्वासाश्च महाभाग ऋष्यशृंगश्च धार्मिकः॥ सनत्कुमारो भगवान्योगाचार्य्यो महातपाः ॥ २४ ॥ असितो देवलश्चैव जैगीषव्यश्च
तत्त्ववित् ॥ आयुर्वेदस्तथाष्टांगो गान्धर्वश्चैव तत्र हि ॥ २५ ॥ चंद्रमाः सह नक्षत्रैरादित्यश्च गभस्तिमान् ॥ वायवस्तंतवश्चैव संकल्पः प्राण एव
च ॥ २६ ॥ मूर्तिमंतो महात्मानो महाव्रतपरायणाः ॥ एते चान्ये च बहवो ब्रह्माणं समुपासिरे ॥२७॥ अर्थो धर्मश्च कामश्च हर्षो द्वेषस्तमो दमः ॥
आयांति तस्यां सहिता गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥ २८ ॥ शुक्राद्याश्च ग्रहाश्चैव ये चान्ये तत्समीपगाः ॥ मंत्रा रथंतरं चैव हरिमान्वसुमानपि ॥२९॥
महितो विश्वकर्मा च वसवश्चैव सर्वशः ॥ तथा पितृगणाः सर्वे सर्वाणि च हवींष्यथ ॥ ३० ॥ ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदस्तथैव च ॥ अथर्ववेद
श्च तथा सर्वशास्त्राणि चैव ह ॥ ३१ ॥ इतिहासोपवेदाश्च वेदांगानि च सर्वशः ॥ मेधा धृतिः स्मृतिश्चैव प्रज्ञा बुद्धिर्यशः समाः ॥ ३२ ॥ काल
चक्रं च तद्दिव्यं नित्यमक्षयमव्ययम् ॥ यावन्त्यो देवपत्न्यश्च सर्वा एव मनोजवाः ॥३३॥ गार्हपत्या नाकचराः पितरो लोकविश्रुताः ॥ सोमपा
एकशृंगाश्च तथा सर्वे तपस्विनः ॥ ३४ ॥ नागाः सुपर्णाः पशवः पितामहमुपासते ॥ स्थावरा जंगमाश्चापि महाभूतास्तथा परे ॥ ३५ ॥ पुरंदरश्च
देवेंद्रो वरुणो धनदस्तथा ॥ महादेवः सहोमोऽत्र सदा गच्छति सर्वदः ॥ ३६ ॥ गच्छंति सर्वदा देवा नारायणस्तथर्षयः ॥ ऋषयो वालखिल्याश्च
योनिजायोनिजास्तथा ॥ ३७ ॥ यत्किंचित्त्रिषु लोकेषु दृश्यते स्थाणु जंगमम् ॥ तस्यां सहोपविष्टायां तत्र ज्ञात्वा स धर्मवित् ॥ ३८ ॥ देवैर्मुनि
वरैः क्रांतां समालोक्यातिविस्मितः॥ हर्षेण महता युक्तो रोमांचिततनूरुहः ॥ ३९ ॥ तत्र धर्मो महातेजाः कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ वाच्यमानां तु
शुश्राव व्यासेनामिततेजसा ॥ ४० ॥ धर्मारण्यकथां दिव्यां तथैव सुमनोहराम् ॥ धर्मार्थकाममोक्षणां फलदात्रीं तथैव च ॥ ४१ ॥ पुत्रपौत्रप्रपौ
त्रादिफलदात्रीं तथैव च ॥ धारणाच्छ्रवणाच्चापि पठनाच्चावलोकनात् ॥४२॥ तां निशम्यसु विस्तीर्णां कथां ब्रह्मांडसंभवाम् ॥ प्रमोदोत्फुल्लनयनो
ब्रह्माणमनुमत्य च ॥ ४३ ॥ कृतकार्योपि धर्मात्मा गंतुकामस्तदाभवत् ॥ नमस्कृत्य तदा धर्मो ब्रह्माणं स पितामहम् ॥ ४४ ॥ अनुज्ञातस्तदा
तेन गतोऽसौ यमशासनम् ॥ पितामहप्रसादाच्च श्रुत्वा पुण्यप्रदायिनीम् ॥ ४५ ॥ धर्मारण्यकथां दिव्यां पवित्रां पापनाशिनीम् ॥ स गतोऽनुचरैः

सार्द्धं ततः संयमिनीं प्रति ॥ ४६ ॥ अमात्यानुचरैः सार्धं प्रविष्टः स्वपुरं यमः ॥ तत्रांतरे महातेजा नारदो मुनिपुंगवः ॥ ४७ ॥ दुर्निरीक्ष्यः कृपा
युक्तः समदर्शी तपोनिधिः ॥ तपसा दग्धदेहोपि विष्णुभक्तिपरायणः ॥ ४८ ॥ सर्वगः सर्वविच्चैव नारदः सर्वदा शुचिः ॥ वेदाध्ययनशीलश्च त्वागत
स्तत्र संसदि ॥४९॥ तं दृष्ट्वा सहसा धर्मो भार्यया सेवकैः सह ॥ संमुखो हर्षसंयुक्तो गच्छन्नेव स सत्वरः॥५०॥ अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं
कुलम् ॥ अद्य मे सफलो धर्मस्त्वय्यायाते तपोधने ॥५१॥ अर्घ्यपाद्यादिविधिना पूजां कृत्वा विधानतः ॥ दंडवत्तं प्रणम्याथ विधिना चोपवेशितः
॥५२॥आसने स्वे महादिव्ये रत्नकांचनभूषिते ॥ चित्रार्पिता सभा सर्वा दीपा निर्वातगा इव ॥५३॥ विधाय कुशलप्रश्नं स्वागतेनाभिनंद्य तम् ॥
प्रहर्षमतुलं लेभे धर्मारण्यकथां स्मरन् ॥ ५४ ॥ नारदं पूजयित्वा तु प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ हर्षितं तु यमं दृष्ट्वा नारदो विस्मिताननः ॥ ५५ ॥
चिंतयामास मनसा किमिदं हर्षितो हरिः[१] ॥ अतिहर्षं च तं दृष्ट्वा यमराजस्वरूपिणम् ॥ आश्चर्यमनसं चैव नारदः पृष्टवांस्तदा ॥ ५६ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ किं दृष्टं भवताश्चर्यं किं वा लब्धं महत्पदम् ॥ दुष्टस्त्वं दुष्टकर्मा च दुष्टात्मा क्रोधरूपधृक् ॥ ५७ ॥ पापिनां यमनं
चैवमेतद्रूपं महत्तरम् ॥ सौम्यरूपं कथं जातमेतन्मे संशयः प्रभो ॥ ५८ ॥ अद्य त्वं हर्षसंयुक्तो दृश्यसे केन हेतुना ॥ कथयस्व महाकाय हर्षस्यैव
हि कारणम् ॥ ५९ ॥ ॥ धर्मराज उवाच ॥ ॥ श्रूयतां ब्रह्मपुत्रैतत्कथयामि न संशयः ॥ पुराहं ब्रह्मसदनं गतवानभिवंदितुम् ॥ ६० ॥
तत्रासीनःसभामध्ये सर्वलोकैकपूजिते ॥ नानाकथाः श्रुतास्तत्र धर्म्मवर्गसमन्विताः ॥ ६१ ॥ कथाः पुण्या धर्मयुता रम्या व्यासमुखाच्छ्रुताः ॥
धर्मकामार्थसंयुक्ताः सर्वाघौघविनाशिनीः ॥ ६२ ॥ याः श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यंते ब्रह्महत्यया ॥ तारयंति पितृगणाञ्छतमेकोत्तरं मुने ॥ ६३ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कीदृशी तत्कथा मे तां प्रशंस भवता श्रुताम् ॥ कथां यम महाबाहो श्रोतुकामोस्म्यहं च ताम् ॥ ६४ ॥
॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ एकदा ब्रह्मलोकेऽहं नमस्कर्तुं पितामहम् ॥ गतवानस्मि तं देशं कार्याकार्यविचारणे ॥ ६५ ॥ मया तत्राद्भुतं दृष्टं श्रुतं
च मुनिसत्तम ॥ धर्म्मारण्यकथां दिव्यां कृष्णद्वैपायनेरिताम् ॥ ६६ ॥ श्रुत्वा कथां महापुण्यां ब्रह्मन्ब्रह्मांडगां शुभाम् ॥ गुणपूर्णां सत्ययुक्तां तेन
हर्षेण हर्षितः ॥ ६७ ॥ अन्यच्चैव मुनिश्रेष्ठ तवागमनकारणम् ॥ शुभाय च सुखायैव क्षेमाय च जयाय हि ॥ ६८ ॥ आद्यास्मि कृतकृत्योऽहमद्याहं
सुकृती मुने ॥ धर्मोनामाद्य जातोऽहं तव पद्युग्मदर्शनात् ॥ ६९ ॥ पूज्योऽहं च कृतार्थोहं धन्योहं चाद्य नारद ॥ युष्मत्पादप्रसादाच्च पूज्योऽहं

---

[१] हरिः—यम—इत्यर्थः—"यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहांशुवाजिषु ॥ शुकाहिकपिभेकेषु हरिर्ना——"इत्यमरः ।

भुवनत्रये ॥ ७० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवंविधैर्वचोभिश्च तोषितो मुनिसत्तमः ॥ पप्रच्छ परया भक्त्या धर्मारण्यकथां शुभाम् ॥ ७१ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ श्रुता व्यासमुखाद्धर्म्म धर्मारण्यकथा शुभा ॥ तत्सर्वं हि कथय मे विस्तीर्णं च यथातथम ॥ ७२ ॥ ॥ यम
उवाच ॥ ॥ व्यग्रोऽहं सततं ब्रह्मन्प्राणिनां सुखदुःखिनाम् ॥ तत्तत्कर्मानुसारेण गतिं दातुं सुखेतराम् ॥ ७३ ॥ तथापि साधुसंगो हि धर्मायैव
प्रजायते ॥ इह लोके परत्रापि क्षेमाय च सुखाय च ॥ ७४ ॥ ब्रह्मणः सन्निधौ यच्च श्रुतं व्यासमुखेरितम् ॥ तत्सर्वं कथयिष्यामि मानुषाणां हिता
य वै ॥ ७५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ यमेन कथितं सर्वं यच्छ्रुतं ब्रह्मसंसदि ॥ आदिमध्यावसानं च सर्वं नैवात्र संशयः ॥ ७६ ॥ कलिद्वापर
योर्मध्ये धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ गतोऽसौ नारदो मर्त्ये राज्यं धर्मसुतस्य वै ॥ ७७ ॥ आगतः श्रीहरेरंशो नारदः प्रत्यदृश्यत ॥ ज्वलिताग्निप्रतीकाशो
बालार्कसदृशेक्षणः ॥ ७८ ॥ सव्यापवृत्तं विपुलं जटामंडलमुद्वहन् ॥ चंद्रांशुशुक्ले वसने वसानो रुक्मभूषणः ॥ ७९ ॥ वीणां गृहीत्वा महतीं कक्षा
सक्तां सखीमिव ॥ कृष्णाजिनोत्तरासंगो हेमयज्ञोपवीतवान् ॥ ८० ॥ दण्डी कमंडलुकरः साक्षाद्वह्निरिवापरः ॥ भेत्ता जगति गुह्यानां विग्रहाणां गु
होपमः ॥ ८१ ॥ महर्षिगणसंसिद्धो विद्वान्गांधर्ववेदवित् ॥ वैरकेलिकलो विप्रो ब्राह्मः कलिरिवापरः ॥ ८२ ॥ देवगंधर्वलोकानामादिवक्ता सुनिग्रहः ॥
गाता चतुर्णां वेदानामुद्गाता हरिसद्गुणान् ॥ ८३ ॥ स नारदोऽथ विप्रर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽव्ययः ॥ आगतोऽथ पुरीं हर्षाद्धर्मराजेन पालिताम् ॥ ८४ ॥
अथतत्रोविष्टेषु राजन्येषु महात्मसु ॥ महत्सु चोपविष्टेषु गंधर्वेषु च तत्र वै ॥ ८५ ॥ लोकाननुचरन्सर्व्वानागतः स महर्षिराट् ॥ नारदः सुमहातेजा
ऋषिभिः सहितस्तदा ॥ ८६ ॥ तमागतमृषिं दृष्ट्वा नारदं सर्वधर्मवित् ॥ सिंहासनात्समुत्थाय प्रययौ सन्मुखस्तदा ॥ ८७ ॥ अभ्यवादयत प्रीत्या विनयाव
नतस्तदा ॥ तदर्हमासनं तस्मै संप्रदाय यथाविधि ॥ ८८ ॥ गां चैव मधुपर्कं च संप्रदायार्घमेव च ॥ अर्चयामास रत्नैश्च सर्वकामैश्च धर्मवित् ॥ ८९ ॥
तुतोष च यथावच्च पूजां प्राप्य च धर्मवित् ॥ कुशली त्वं महाभाग तपसः कुशलं तव ॥ ९० ॥ न कश्चिद्बाधते दुष्टो दैत्यो हि स्वर्गभूपतिम् ॥
मुने कल्याणरूपस्त्वं नमस्कृतः सुरासुरैः ॥ सर्व्वगः सर्व्ववेत्ता च ब्रह्मपुत्र कृपानिधे ॥ ९१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ सर्वतः कुशलं मेद्य
प्रसादाद्ब्रह्मणः सदा ॥ कुशली त्वं महाभाग धर्मपुत्र युधिष्ठिर ॥ ९२ ॥ भ्रातृभिः सह राजेंद्र धर्मेषु रमते मनः ॥ दारैः पुत्रैश्च भृत्यैश्च
कुशलैर्गजवाजिभिः ॥ ९३ ॥ औरसानिव पुत्रांश्च प्रजा धर्मेण धर्मज ॥ पालयसि किमाश्चर्यं त्वया धन्या हि सा प्रजा ॥ ९४ ॥ पालनात्पोषणा
न्नृणां धर्मो भवति वै ध्रुवम् ॥ तत्तद्धर्मस्य भोक्ता त्वमित्येवं मनुरब्रवीत् ॥ ९५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कुशलं मम राष्ट्रं च भवता

मंघ्रिस्पर्शनात् ॥ दर्शनेन महाभाग जातोऽहं गतकिल्बिषः ॥ ९६ ॥ धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं सभाग्योऽहं धरातले ॥ अद्याहं सुकृती जातो ब्रह्मपुत्रे गृहागते ॥ ९७ ॥ कुत आगमनं ब्रह्मन्नद्य ते मुनिसत्तम ॥ अनुग्रहार्थं साधूनां किं वा कार्येण केन च ॥ ९८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ आगतोऽहं नृपश्रेष्ठ सकाशाच्छमनस्य च ॥ व्यासेनोक्तां ब्रह्मणोऽग्रे कथां पौराणिकीं शुभाम् ॥ ९९ ॥ धर्मारण्याश्रितां दिव्यां सर्वसंतापहारिणीम् ॥ यां श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ १०० ॥ हत्यायुतप्रशमनीं तापत्रयविनाशिनीम् ॥ यां वै श्रुत्वातिभक्त्या च कठिनो मृदुतां भजेत् ॥ १०१ ॥ धर्मराजेन तां श्रुत्वा ममाग्रे च निवेदिताम् ॥ तमपृच्छदमेयात्मा कथां धर्मविनोदिनीम् ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ धर्मारण्याश्रितां पुण्यां कथां मे द्विजसत्तम ॥ कथयस्व प्रसादेन लोकानां हितकाम्यया ॥ ३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ स्नानकालोयमस्माकं न कथावसरो मम ॥ परंतु श्रूयतां राजन्नुपदेशं ददाम्यहम् ॥ ४ ॥ मासानामुत्तमो माघः स्नानदानादिके तथा ॥ तस्मिन्माघे च यः स्नाति सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५ ॥ स्नानार्थं याहि शीघ्रं त्वं गंगायां नृपतेऽधुना ॥ व्यासस्यागमनं चाद्य भविष्यति नृपोत्तम ॥ ६ ॥ तं पृच्छस्व महाभाग श्रावयिष्यति ते शुभम् ॥ तीर्थानां चैव सर्वेषां फलं पुण्यं यदद्भुतम् ॥ ७ ॥ भूतं भव्यं भविष्यं च उत्तमाधममध्यमाः ॥ वाचयिष्यति तत्सर्वमितिहाससमुद्भवम् ॥ ८ ॥ धर्मारण्यस्य सकलं वृत्तं यद्यत्पुरातनम् ॥ व्यासः सत्यवतीपुत्रो वदिष्यति च तेऽखिलम् ॥ ९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा विधेः पुत्रस्तत्रैवांतरधीयत ॥ तस्मिन्गते स नृपतिः क्रीडते सचिवैः सह ॥ ११० ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र प्राप्तः सत्यवतीसुतः ॥ विज्ञापयामास तदा विदुरः पांडवस्य हि ॥ ११ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ आगतं तु मुनिं श्रुत्वा सर्वे हर्षसमाकुलाः ॥ समुत्तस्थुर्हि भीमाद्याः सह धर्मेण सर्वशः ॥ १२ ॥ तदा हि सन्मुखो भूत्वा मुमुदे नतकन्धरः ॥ दंडवत्तं प्रणम्याथ भ्रातृभिः सहितस्तदा ॥ १३ ॥ मधुपर्केण विधिना पूजां कृत्वा सुशोभनाम् ॥ सिंहासने समावेश्य पप्रच्छानामयं तदा ॥१४॥ ततः पुण्यां कथां दिव्यां श्रावयामास धर्मवित् ॥ कथांते मुनिशार्दूलं वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ त्वत्प्रसादान्मया ब्रह्मञ्छ्रुतास्तु प्रवराः कथाः ॥ आपद्धर्म्मा राजधर्मा मोक्षधर्म्मा ह्यनेकशः ॥ १६ ॥ पुराणानां च धर्माश्च व्रतानि बहुशस्तथा ॥ तीर्थान्यनेकरूपाणि सर्वाण्यायतनानि च ॥ १७ ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि धर्मारण्यकथां शुभाम् ॥ श्रुत्वा यां हि विनश्येत पापं ब्रह्मवधादिकम् ॥ १८ ॥ धर्म्मारण्यस्थतीर्थानां श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ कस्येदं स्थापितं स्थानं कस्मादेतद्विनिर्मितम् ॥ १९ ॥

रक्षितं पालितं केन कस्मिन्कालेऽथ निर्मितम् ॥ किंकिं त्वत्राभवत्पूर्वं शंशैतत्पृच्छतो मम ॥ १२० ॥ भूतं भव्यं भविष्यच्च तस्मिन्स्थाने च
यद्भवेत् ॥ तत्सर्वं कथयस्वाद्य तीर्थानां च यथा स्थितिः ॥ १२१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्व
भागे धर्मारण्यमाहात्म्ये युधिष्ठिरप्रश्नवर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ पृथ्वीपुरंध्र्यास्तिलकं ललाटे लक्ष्मीलतायाः
स्फुटमालवालम् ॥ वाग्देवताया जलकेलिरम्यं नोहेरकं संप्रति वर्णयामि ॥ १ ॥ साधु पृष्टं त्वया राजन्वाराणस्यधिकाधिकम् ॥ धर्मारण्यं नृपश्रेष्ठ
शृणुष्वावहितो भृशम् ॥ २ ॥ सर्वतीर्थानि तत्रैव ऊषरं तेन कथ्यते ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यैरिंद्राद्यैः परिसेवितम् ॥ ३ ॥ लोकपालैश्च दिक्पालैर्मातृभिः
शिवशक्तिभिः ॥ गंधर्वैश्चाप्सरोभिश्च सेवितं यज्ञकर्मभिः ॥ ४ ॥ भूतवेतालशाकिनीग्रहदेवाधिदेवतैः ॥ ऋतुभिर्मासपक्षैश्च सेव्यमानं सुरासुरैः ॥
॥ ५ ॥ तदाद्यं च नृप स्थानं सर्वसौख्यप्रदं तथा ॥ यज्ञैश्च बहुभिश्चैव सेवितं मुनिसत्तमैः ॥ ६ ॥ सिंहव्याघ्रैर्द्विपैश्चैव पक्षिभिर्विविधैस्तथा ॥ गोमहि
ष्यादिभिश्चैव सारसैर्मृगशूकरैः ॥ ७ ॥ सेवितं नृपशार्दूल श्वापदैर्विविधैरपि ॥ तत्र ये निधनं प्राप्ताः पक्षिणः कीटकादयः ॥ ८ ॥ पशवः श्वाप
दाश्चैव जलस्थलचराश्च ये ॥ खेचरा भूचराश्चैव डाकिन्यो राक्षसास्तथा ॥ ९ ॥ एकोत्तरशतैः सार्द्धं मुक्तिस्तेषां हि शाश्वती ॥ ते सर्वे विष्णुलो
कांश्च प्रयांत्येव न संशयः ॥ १० ॥ संतारयति पूर्वज्ञान्दश पूर्वान्दशापरान् ॥ यवव्रीहितिलैः सर्पिर्बिल्वपत्रैश्च दूर्वया ॥ ११ ॥ गुडैश्चैवोदकैर्नाथ तत्र
पिंडं करोति यः ॥ उद्धरेत्सप्त गोत्राणि कुलमेकोत्तरं शतम् ॥ १२ ॥ वृक्षैरनेकधा युक्तं लतागुल्मैः सुशोभितम् ॥ सदा पुण्यप्रदं तच्च सदा फलस
मन्वितम् ॥ १३ ॥ निर्वैरं निर्भयं चैव धर्मारण्यं च भूपते ॥ गोव्याघ्रैः क्रीडयते तत्र तथा मार्जारमूषकैः ॥ १४ ॥ भेकोऽहिना क्रीडते च मानुषा
राक्षसैः सह ॥ निर्भयं वसते तत्र धर्म्मारण्यं च भूतले ॥ १५ ॥ महानंदमयं दिव्यं पावनात्पावनं परम् ॥ कलकंठः कलोत्कंठमनुगुंजति कुंज
गः ॥ १६ ॥ ध्यानस्थः श्रोष्यति तदा पारावत्येति वार्य्यते ॥ केकः कोकीं परित्यज्य मौनं तिष्ठति तद्भयात् ॥ १७ ॥ चकोरश्चंद्रिकाभोक्ता नक्त
व्रतमिवास्थितः ॥ पठंति सारिकाः सारं शुकं संबोधयत्यहो ॥ १८ ॥ अपारवारसंसारसिंधुपारप्रदः शिवः ॥ आलस्येनापि यो यायाद्गृहाद्धर्मवनं
प्रति ॥ १९ ॥ अश्वमेधाधिको धर्मस्तस्य स्याच्च पदेपदे ॥ शापानुग्रहसंयुक्ता ब्राह्मणास्तत्र संति वै ॥ २० ॥ अष्टादशसहस्राणि पुण्यकार्येषु
निर्मिताः ॥ षट्त्रिंशत्तु सहस्राणि भृत्यास्ते वणिजो भुवि ॥ २१ ॥ द्विजभक्तिसमायुक्ता ब्रह्मण्यास्ते त्वयोनिजाः ॥ पुराणज्ञाः सदाचारा धार्मि
काः शुद्धबुद्धयः ॥ स्वर्गे देवाः प्रशंसंति धर्म्मारण्यनिवासिनः ॥ २२ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ धर्मारण्येति त्रिदशैः कदा नाम प्रति

ष्ठितम् ॥ पावनं भूतले जातं कस्मात्तेन विनिर्मितम् ॥ २३ ॥ तीर्थभूतं हि कस्माच्च कारणात्तद्वदस्व मे ॥ ब्राह्मणाः कतिसं
ख्याकाः केन वै स्थापिताः पुरा ॥ २४ ॥ अष्टादशसहस्राणि किमर्थं स्थापितानि वै ॥ कस्मिन्वंशे समुत्पन्ना ब्राह्मणा ब्रह्म
सत्तमाः ॥ २५ ॥ सर्वविद्यासु निष्णाता वेदवेदांगपारगाः ॥ ऋग्वेदेषु च निष्णाता यजुर्वेदकृतश्रमाः ॥ २६ ॥ सामवेदांगपारज्ञास्त्रैविद्या धर्म
वित्तमाः ॥ तपोनिष्ठाः शुभाचाराः सत्यव्रतपरायणाः ॥ २७ ॥ मासोपवासैः कृशितास्तथा चांद्रायणादिभिः ॥ सदाचाराश्च ब्रह्मण्याः केन नित्यो
पजीविनः ॥ तत्सर्वमादितः कृत्स्नं ब्रूहि मे वदतां वर ॥ २८ ॥ दानवास्तत्र दैतेया भूतवेतालसंभवाः ॥ राक्षसाश्च पिशाचाश्च उद्वेजंते कथं न
तान् ॥ २९ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वार्धे धर्मारण्यमाहात्म्ये युधिष्ठिरप्रश्नवर्णनंनाम द्विती
योऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ श्रूयतां नृपशार्दूल कथां पौराणिकीं शुभाम् ॥ यां श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र
संशयः ॥ १ ॥ एकदा धर्मराजो वै तपस्तेपे सुदुष्करम् ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यैर्जलवर्षातपादिषाट् ॥ २ ॥ आदौ त्रेतायुगे राजन्वर्षाणामयुतत्रयम् ॥
मध्येवनं तपस्यंतमशोकतरुमूलगम् ॥ ३ ॥ शुष्कस्नायुपिनद्धास्थिसंचयं निश्चलाकृतिम् ॥ वल्मीककीटिकाकोटिशोषिताशेषशोणितम् ॥ ४ ॥
निर्मांसकीकसचयं स्फटिकोपलनिश्चलम् ॥ शंखकुंदेंदुतुहिनमहाशंखलसच्छ्रियम् ॥ ५ ॥ सत्त्वावलंबितप्राणमायुःशेषेण रक्षितम् ॥ निश्वासोच्छ्वास
पवनवृत्तिसूचितजीवितम् ॥ ६ ॥ निमेषोन्मेषसंचारपिशुनीकृतजन्तुकम् ॥ पिशंगितस्फुरद्रश्मिनेत्रदीपितदिङ्मुखम् ॥ ७ ॥ तत्तपोग्निशिखादाव
चुंबितम्लानकाननम् ॥ तच्छांत्युदसुधावर्षसंसिक्ताखिलभूरुहम् ॥ ८ ॥ साक्षात्तपस्यंतमिव तपो धृत्वा नराकृतिम् ॥ निराकृतिं निराकांक्षं कृत्वा
भक्तिं च कांचनम् ॥ ९ ॥ कुरंगशावैर्गणशो भ्रमद्भिः परिवारितम् ॥ निनादभीषणास्यैश्च वनजैः परिरक्षितम् ॥ १० ॥ एतादृशं महाभीमं दृष्ट्वा
देवाः सवासवाः ॥ ध्यायंतं च महादेवं सर्वेषां चाभयप्रदम् ॥ ११ ॥ ब्रह्माद्या दैवताः सर्वे कैलासं प्रति जग्मिरे ॥ पारिजाततरुच्छायामासीनं च
सहोमया ॥ १२ ॥ नंदिभृंगिर्महाकालस्तथान्ये च महागणाः ॥ स्कन्दस्वामी च भगवान्गणपश्च तथैव च ॥ तत्र देवाः सब्रह्माद्याः स्वस्वस्थानेषु
तस्थिरे ॥ १३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमोस्त्वनंतरूपाय नीलकंठ नमोऽस्तु ते ॥ अविज्ञातस्वरूपाय कैवल्यायामृताय च ॥ १४ ॥ नांतं
देवा विजानंति यस्य तस्मै नमोनमः ॥ यं न वाचः प्रशंसंति नमस्तस्मै चिदात्मने ॥ १५ ॥ योगिनो यं हृदः कोशे प्रणिधानेन निश्चलाः ॥
ज्योतीरूपं प्रपश्यंति तस्मै श्रीब्रह्मणे नमः ॥ १६ ॥ कालात्पराय कालाय स्वेच्छया पुरुषाय च ॥ गुणत्रयस्वरूपाय नमः प्रकृतिरूपिणे ॥ १७ ॥

विष्णवे सत्त्वरूपाय रजोरूपाय वेधसे ॥ तमोरूपाय रुद्राय स्थितिसर्गांतकारिणे ॥ १८ ॥ नमो बुद्धिस्वरूपाय त्रिधाहंकाररूपिणे ॥ पंचतन्मात्ररूपाय
नमः प्रकृतिरूपिणे ॥ १९ ॥ नमो नमः स्वरूपाय पंचबुद्धींद्रियात्मने ॥ क्षित्यादिपंचरूपाय नमस्ते विषयात्मने ॥ २० ॥ नमो ब्रह्मांडरूपाय
तदंतर्वर्तिने नमः ॥ अर्वाचीनपराचीनविश्वरूपाय ते नमः ॥२१॥ अनित्यनित्यरूपाय सदसत्पतये नमः ॥ नमस्ते भक्तकृपया स्वेच्छाविष्कृतविग्रह
॥ २२ ॥ तव निश्वसितं वेदास्तव वेदोऽखिलं जगत् ॥ विश्वाभूतानि ते पादः शिरो द्यौः समवर्तत ॥ २३ ॥ नाभ्या
आसीदंतरिक्षं लोमानि च वनस्पतिः ॥ चंद्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्यस्तव प्रभो ॥ २४ ॥ त्वमेव सर्वं त्वयि देव सर्वं सर्वस्तुतिस्तव्य
इह त्वमेव ॥ ईश त्वया वास्यमिदं हि सर्वं नमोऽस्तु भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥ २५ ॥ इति स्तुत्वा महादेवं निपेतुर्दंडवत्क्षितौ
॥ प्रत्युवाच तदा शंभुर्वरदोऽस्मि किमिच्छति ॥ २६ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ कथं व्यग्राः सुराः सर्वे बृहस्पतिपुरोगमाः
॥ तत्समाचक्ष्व मां ब्रह्मन्भवतां दुःखकारणम् ॥ २७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नीलकंठ महादेव दुःखनाशाभयप्रद ॥ शृणु त्वं दुःखमस्माकं
भवतो यद्वदाम्यहम् ॥ २८ ॥ धर्मराजोऽपि धर्मात्मा तपस्तेपे सुदुःसहम् ॥ न जानेऽसौ किमिच्छति देवानां पदमुत्तमम् ॥ २९ ॥
तेन त्रस्तास्तत्तपसा सर्वे इंद्रपुरोगमाः ॥ भवतोंघ्रौ चिरेणैव मनस्तेन समर्पितम् ॥ तमुत्थापय देवेश किमिच्छति स धर्मराट् ॥ ३० ॥ ॥
ईश्वर उवाच ॥ ॥ भवतां नास्ति नु भयं धर्मात्सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ ३१ ॥ तत उत्थाय ते सर्वे देवाः सह दिवौकसः ॥ रुद्रं प्रदक्षिणीकृत्य
नमस्कृत्वा पुनःपुनः ॥ ३२ ॥ इन्द्रेण सहिताः सर्वे कैलात्पुनरागताः ॥ स्वस्वस्थाने तदा शीघ्रं गताः सर्वे दिवौकसः ॥ ३३ ॥ इन्द्रोऽपि वै
सुधर्मायां गतवान्प्रभुरीश्वरः ॥ न निद्रां लब्धवांस्तत्र न सुखं न च निर्वृतिम् ॥ ३४ ॥ मनसा चिंतयामास विघ्नं मे समुपस्थितम् ॥ अवाप
महतीं चिंतां तदा देवः शचीपतिः ॥ ३५ ॥ मम स्थानं पराहर्तुं स्तपस्तेपे सुदुश्चरम् ॥ सर्वान्देवान्समाहूय इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३६ ॥
॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ शृण्वंतु देवताः सर्वा मम दुःखस्य कारणम् ॥ दुःखेन मम यल्लब्धं तत्किं वा प्रार्थयेद्यमः ॥ बृहस्पतिः समालोक्य सर्वान्देवानथाब्रवीत्
॥ ३७ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ तपसे नास्ति सामर्थ्यं विघ्नं कर्तुं दिवौकसः ॥ उर्वश्याद्याः समाहूय संप्रेष्यंतां च तत्र वै ॥
॥ ३८ ॥ तासामाकारणार्थाय प्रतिद्वारं प्रतस्थिवान् ॥ स गत्वा ताः समादाय सभायां शीघ्रमाययौ ॥ ३९ ॥ आगतास्ता हरिः[१] प्राह महत्कार्यमु

---

[१] हरिः इन्द्रः--इत्यर्थः ।

पस्थितम् ॥ गच्छन्तु त्वरिताः सर्वा धर्मारण्यं प्रति द्रुतम् ॥ ४० ॥ यत्र वै धर्मराजोसौ तपश्चक्रे सुदुष्करम् ॥ हास्यभावकटाक्षैश्च गीतनृत्यादि
भिस्तथा ॥ ४१ ॥ तं लोभयध्वं यमिनं तपःस्थानाच्च्युतिर्भवेत् ॥ देवस्य वचनं श्रुत्वा तथा अप्सरसां गणाः ॥ ४२ ॥ मिथः संरेभिरे कर्तुं
विचार्य च परस्परम् ॥ धर्मारण्यं प्रतस्थेसावुर्वशी स्वर्वरांगना ॥ ४३ ॥ तुष्टुवुः पुष्पवर्षांश्च ससृजुस्तच्छिरस्यमी ॥ ततस्तु देवैर्विप्रैश्च स्तूयमाना
समंततः ॥ ४४ ॥ निर्ययौ परमप्रीत्या वनं परमपावनम् ॥ बिल्वार्कखदिराकीर्णं कपित्थधवसंकुलम् ॥ ४५ ॥ न सूर्यो भाति तत्रैव महांधकार
संयुतम् ॥ निर्जनं निर्मनुष्यं च बहुयोजनमायतम् ॥ ४६ ॥ मृगैः सिंहैर्वृतं घोरैरन्यैश्चापि वनेचरैः ॥ पुष्पितैः पादपैः कीर्णं सुमनोहरशाद्वलम् ॥
॥ ४७ ॥ विपुलं मधुरानादैर्नादितं विहगैस्तथा ॥ पुंस्कोकिलनिनादाढ्यंझिल्लीकगणनादितम् ॥ ४८ ॥ प्रवृद्धविकटैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतम् ॥
वृक्षैराच्छादिततलं लक्ष्म्या परमया युतम् ॥४९॥ नापुष्पः पादपः कश्चिन्नाफलो नापि कंटकी ॥ षट्पदैरप्यनाकीर्णं नास्मिन्वै कानने भवेत् ॥५०॥
विहंगैर्नादितं पुष्पैरलंकृतमतीव हि ॥ सर्वर्तुकुसमैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतम् ॥ ५१ ॥ मारुताकलितास्तत्र द्रुमाः कुसुमशाखिनः ॥ पुष्पवृष्टिं
विचित्रां तु विसृजंति च पादपाः ॥ ५२ ॥ दिवस्पृशोऽथ संपुष्टाः पक्षिभिर्मधुरस्वनैः ॥ विरेजुः पादपास्तत्र सुगन्धकुसुमैर्वृताः ॥ ५३ ॥
तिष्ठंति च प्रवालेषु पुष्पभारावनादिषु ॥ रुवंति मधुरालापाः षट्पदा मधुलिप्सवः ॥ ५४ ॥ तत्र प्रदेशांश्च बहूनामोदांकुरमंडितान् ॥ लतागृह
परिक्षितान्मनसः प्रीतिवर्द्धनान् ॥ ५५ ॥ संपश्यंती महातेजा बभूव मुदिता तदा ॥ परस्पराश्लिष्टशाखैः पादपैः कुसमाचितैः ॥ ५६ ॥
अशोभत वनं तत्तु महेंद्रध्वजसन्निभैः ॥ सुखशीतसुगन्धी च पुष्परेणुवहोऽनिलः ॥ ५७ ॥ एवंगुणसमायुक्तं ददर्श सा वनं तदा ॥
तदा सूर्योद्भवां तत्र पवित्रां परिशोभिताम् ॥ ५८ ॥ आश्रमप्रवरं तत्र ददर्श च मनोरमम् ॥ पतिभिर्वालखिल्यैश्च वृतं मुनिगणा
वृतम् ॥ ५९ ॥ अग्न्यगारैश्च बहुभिर्वृक्षशाखावलंबितैः ॥ धूम्रपानकणैस्तत्र दिग्वासोयतिभिस्तथा ॥ ६० ॥ पाल्या वन्या मृगास्तत्र सौम्या
भूयो बभूविरे ॥ मार्जारा मूषकैस्तत्र सर्पैश्च नकुलास्तथा ॥ ६१ ॥ मृगशावैस्तथा सिंहाः सत्त्वरूपा बभूविरे ॥ परस्परं चिक्रीडुस्ते यथा चैव
सहोदराः ॥ दूराद्ददर्श च वनं तत्र देवोऽब्रवीत्तदा ॥ ६२ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ अयं च खलु धर्मराट् तपस्युग्रेवतिष्ठते ॥ मम राज्याभि
कांक्षोऽसावतोर्थे यत्यतामिह ॥ ६३ ॥ तपोविघ्नं प्रकुर्वंतु ममाज्ञा तत्र गम्यताम् ॥ इन्द्रस्य वचनं श्रुत्वा उर्वशी च तिलोत्तमा ॥ ६४ ॥ सुकेशी
मंजुघोषा च घृताची मेनका तथा ॥ विश्वाची चैव रंभा च प्रम्लोचा चारुभाषिणी ॥ ६५ ॥ पूर्वचित्तिः सुरूपा च अनुम्लोचा यशस्विनी ॥

एताश्चान्याश्च बहुशस्तत्र संस्था व्यचिंतयन् ॥ ६६ ॥ परस्परं विलोक्यैव शंकमाना भयेन हि ॥ यमश्चैव तथा शक्र उभौ वायतनं हि वः ॥
॥ ६७ ॥ एवं विचार्य बहुधा वर्द्धनीनाम भारत ॥ सर्वासामप्सरसां श्रेष्ठा सर्वाभरणभूषिता ॥ ६८ ॥ उवाचैवोर्वशी तत्र किं खिद्यसि
शुभानने ॥ देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं मायारूपबलेन च ॥ वर्णधर्मौ यथा भूयात्करिष्ये पाकशासन ॥ ६९ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ साधुसाधु
महाभागे वर्द्धनीनाम सुव्रता ॥ शीघ्रं गच्छ स्वयं भद्रे कुरु कार्यं कृशोदरि ॥ ७० ॥ धीराणामवने शक्ता नान्या सुभ्रु त्वया विना ॥ वर्द्धनी च
तथेत्युक्त्वा गता यत्र स धर्मराट् ॥ ७१ ॥ महता भूषणेनैव रूपं कृत्वा मनोरमम् ॥ कुंकुमैः कज्जलैर्वस्त्रैर्भूषणैश्चैव भूषिता ॥ ७२ ॥ कुसुमं च
तथा वस्त्रं किंकिणीकटिराजिता ॥ झणत्कारैस्तथा कष्टैर्भूषिता च पदद्वये ॥ ७३ ॥ नानाभूषणभूषाढ्या नानाचंदनचर्चिता ॥ नानाकुसुम
मालाढ्या दुकूलेनावृता शुभा ॥ ७४ ॥ प्रगृह्य वीणां संशुद्धां करे सर्वांगसुन्दरी ॥ नर्तनं त्रिविधं तत्र चक्रे लोकमनोरमम् ॥ ७५ ॥ तारस्वरेण
मधुरैर्वंशनादेन मिश्रितम् ॥ ७६ ॥ मूर्च्छनातालसंयुक्तं तंत्रीलयसमन्वितम् ॥ क्षणेन सहसा देवो धर्मराजो जितात्मवान् ॥ विमनाः स तदा
जातो धर्मराजो नृपात्मजः ॥ ७७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ आश्चर्यं परमं ब्रह्मञ्जातं मे ब्रह्मसत्तम ॥ कथं ब्रह्मोपपन्नस्य तपश्छेदो बभूव
ह ॥ ७८ ॥ धर्मे धरा च नाकश्च धर्मे पातालमेव च ॥ धर्मे चंद्रार्कमापश्च धर्मे च पवनोऽनलः ॥ ७९ ॥ धर्मे चैवाखिलं विश्वं स धर्मो व्यग्रतां
कथम् ॥ गतः स्वामिंस्तद्वैयग्र्यं तथ्यं कथय सुव्रत ॥ ८० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ पतनं साहसानां च नरकस्यैव कारणम् ॥ योनिकुण्डमिदं
सृष्टं कुंभीपाकसमं भुवि ॥ ८१ ॥ नेत्ररज्ज्वा दृढं बद्ध्वा धर्षयंति मनस्विनः॥ कुचरूपैर्महादंडैस्ताड्यमानमचेतसम् ॥ ८२ ॥ कृत्वा वै पातयंत्याशु
नरकं नृपसत्तम ॥ मोहनं सर्वभूतानां नारी चैवं विनिर्मिता ॥८३॥ तावद्धत्ते मनःस्थैर्यं श्रुतं सत्यमनाकुलम् ॥ यावन्मत्तांगनाग्रे न वागुरेव सुचेतसा
म् ॥८४॥ तावत्तपोभिवृद्धिस्तु तावद्दानं दया दमः॥ तावत्स्वाध्यायवृत्तं च तावच्छौचं धृतं व्रतम् ॥८५॥ यावत्त्रस्तमृगीदृष्टिं चपलां न विलोकयेत्॥
तावन्माता पिता तावद्भ्राता तावत्ससुहृज्जनः ॥ ८६ ॥ तावल्लज्जा भयं तावत्स्वाचारस्तावदेव हि ॥ ज्ञानमौदार्यमैश्वर्यं तावदेव हि भासते ॥ यावन्म
त्तांगनापाशैः पातितो नैव बन्धनैः ॥ ८७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे धर्मारण्यमाहात्म्ये इन्द्रभ
यकथनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि धर्मराजस्य चेष्टितम् ॥ यच्छ्रुत्वा यमदूतानां न भयं विद्यते
क्वचित् ॥१॥ धर्मराजेन सा दृष्टा वर्द्धनी च वराप्सरा ॥ महत्यरण्ये का ह्येषा सुन्दरांग्यतिसुन्दरी ॥२॥ निर्मानुषवनं चेदं सिंहव्याघ्रभयानकम् ॥

आश्चर्यं परमं ज्ञात्वा धर्मराजोऽब्रवीदिदम् ॥ ३ ॥ ॥ धर्मराज उवाच ॥ ॥ कस्मात्त्वं मानिनि ह्येका वने चरसि निर्जने ॥ कस्मात्स्थानात्समायाता
कस्य पत्नी सुशोभने ॥ ४ ॥ सुता त्वं कस्य वामोरु अतिरूपवती शुभा ॥ मानुषी वाथ गंधर्वी अमरी वाथ किंनरी ॥ ५ ॥ अप्सरा पक्षिणी
वाथ अथवा वनदेवता ॥ राक्षसी वा खेचरी वा कस्य भार्या च तद्वद ॥ ६ ॥ सत्यं च वद मे सुभ्रूरित्याहार्कसुतस्तदा ॥ किमिच्छसि त्वया भद्रे
किं कार्यं वा वदात्र वै ॥ ७ ॥ यदिच्छसि त्वं वामोरु ददामि तव वांछितम् ॥ ८ ॥ ॥ वर्द्धन्युवाच ॥ ॥ धर्मे तिष्ठति सर्वं वै स्थावरं जंगमं
विभो ॥ स धर्मो दुष्करं कर्म कस्मात्त्वं कुरुषेऽनघ ॥ ९ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ ईशानस्य च यद्रूपं द्रष्टुमिच्छामि भामिनि ॥ तेनाहं तपसा
युक्तः शिवया सह शंकरम् ॥ १० ॥ यशः प्राप्स्ये सुखं प्राप्स्ये करोमि च सुदुष्करम् ॥ युगेयुगे मम ख्यातिर्भवेदिति मतिर्मम ॥ ११ ॥ कल्पे
कल्पे महाकल्पे भूयः ख्यातिर्भवेदिति ॥ एतस्मात्कारणात्सुभ्रूस्तप्यते परमं तपः ॥ १२ ॥ कस्मात्त्वमागता भद्रे कथयस्व यथातथा ॥ किं कार्यं
कस्य हेतुश्च सत्यमाख्यातुमर्हसि ॥ १३ ॥ ॥ वर्द्धन्युवाच ॥ ॥ तपसैव त्वया धर्म भयभीतो दिवस्पतिः ॥ तेनाहं नोदिता चात्र तपोवि
घ्नस्य कांक्षया ॥ १४ ॥ इन्द्रासनभयाद्भीता हरिणा हरिसन्निधौ ॥ प्रेषिताहं महाभाग सत्यं हि प्रवदाम्यहम् ॥ १५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥
सत्यवाक्येन च तदा तोषितो रविनंदनः ॥ उवाचैनां महाभाग्यो वरदोहं प्रयच्छ मे ॥ १६ ॥ यमोऽहं सर्वभूतानां दुष्टानां कर्मकारिणाम् ॥ धर्म
रूपो हि सर्वेषां मनुजानां जितात्मनाम् ॥ १७ ॥ स धर्मोऽहं वरारोहे ददामि तव दुर्लभम् ॥ तत्सर्वं प्रार्थय त्वं मे शीघ्रं चाप्सरसां वरे ॥ १८ ॥
॥ ॥ वर्द्धन्युवाच ॥ ॥ इन्द्रस्थाने सदारम्ये सुस्थिरत्वं प्रयच्छ मे ॥ स्वामिन्धर्मभृतां श्रेष्ठ लोकानां च हिताय वै ॥ १९ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥
एवमस्त्विति तां प्राह चान्यं वरय सत्वरम् ॥ ददामि वरमुत्कृष्टं गानेन तोषितोस्म्यहम् ॥ २० ॥ ॥ वर्द्धन्युवाच ॥ ॥ अस्मिन्स्थाने महाक्षेत्रे मम
तीर्थं महामते ॥ भूयाच्च सर्वपापघ्नं मन्नाम्नेति च विश्रुतम् ॥ २१ ॥ तत्र दत्तं हुतं तप्तं पठितं वाऽक्षयं भवेत् ॥ पञ्चरात्रं निषेवेत वर्द्धमानं सरोवर
म् ॥ २२ ॥ पूर्वजास्तस्य तुष्येरंस्तर्प्यमाणा दिनेदिने ॥ तथेत्युक्त्वा तु तां धर्मो मौनमाचष्ट संस्थितः॥ त्रिः परिक्रम्य तं धर्मं नमस्कृत्य दिवं ययौ
॥ २३ ॥ ॥ वर्द्धन्युवाच ॥ ॥ मा भयं कुरु देवेश यमस्यार्कसुतस्य च ॥ अयं स्वार्थपरो धर्म यशसे च समाचरेत् ॥ २४ ॥ ॥ व्यास
उवाच ॥ ॥ वर्द्धनी पूजिता तेन शक्रेण च शुभानना ॥ साधुसाधु महाभागे देवकार्यं कृतं त्वया ॥२५॥ निर्भयत्वं वरारोहे सुखवासश्च ते सदा ॥
यशः सौख्यं श्रियं रम्यां प्राप्स्यसि त्वं शुभानने ॥ २६ ॥ तथेति देवास्तामूचुर्निर्भयानंदचेतसा ॥ नमस्कृत्य च शक्रं सा गता स्थानं स्वकं

शुभम् ॥ २७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ गतेप्सरसि राजेन्द्र धर्मस्तस्थौ यथाविधि ॥ तपस्तेपे महाघोरं विश्वस्योद्वेगदायकम् ॥ २८ ॥ पंचाग्निसा
धनं शुक्रे मासि सूर्येण तापिते ॥ चक्रे सुदुःसहं राजन्देवैरपि दुरासदम् ॥ २९ ॥ ततो वर्षशते पूर्णे अन्तको मौनमास्थितः॥ काष्ठभूत इमवातस्थौ
वल्मीकशतसंवृतः ॥ ३० ॥ नानापक्षिगणैस्तत्र कृतनीडैः स धर्मराट् ॥ उपविष्टे व्रतं राजन्दृश्यते नैव कुत्रचित् ॥ ३१ ॥ संस्मरंतोऽथ देवेश
मुमापतिमनिंदितम् ॥ ततो देवाः सगन्धर्वा यक्षाश्चोद्विग्नमानसाः ॥ कैलासशिखरं भूय आजग्मुः शिवसन्निधौ ॥ ३२ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥
त्राहित्राहि महादेव श्रीकण्ठ जगतः पते ॥ त्राहि नो भूतभव्येश त्राहि नो वृषभध्वज ॥ दयालुस्त्वं कृपानाथ निर्विघ्नं कुरु
शंकर ॥ ३३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ केनापराधिता देवाः केन वा मानमर्दिताः ॥ मर्त्ये स्वर्गेऽथवा नागे शीघ्रं कथय
ताचिरम् ॥ ३४ ॥ अनेनैव त्रिशूलेन खट्वांगेनाथवा पुनः ॥ अथ पाशुपतेनैव निहनिष्यामि तं रणे ॥ शीघ्रं वै वदतास्माक
मत्रागमनकारणम् ॥ ३५ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ कृपासिन्धो हि देवेश जगदानन्दकारक ॥ न भयं मानुषादद्य न ना
गाद्देवदानवात् ॥ ३६ ॥ मर्त्यलोके महादेव प्रेतनाथो महाकृतिः ॥ आत्मकार्यं महाघोरं क्लेशयेदिति निश्चयः ॥ ३७ ॥ उग्रेण तपसा
कृत्वा क्लिश्यदात्मानमात्मना ॥ तेनात्र वयमुद्विग्ना देवाः सर्वे सदाशिव ॥ शरणं त्वामनुप्राप्ता यदिच्छसि कुरुष्व तत् ॥ ३८ ॥ ॥ सूत
उवाच ॥ ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा वृषारूढो वृषध्वजः ॥ आयुधान्परिसंगृह्य कवचं सुमनोहरम् ॥ गतवानथ तं देशं यत्र धर्मो व्यवस्थितः ॥
॥ ३९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अनेन तपसा धर्म संतुष्टं मम मानसम् ॥ वरं ब्रूहि वरं ब्रूहि वरं ब्रूहीत्युवाच ह ॥ ४० ॥ इच्छसे त्वं यथा कामा
न्यथा ते मनसि स्थितान् ॥ यंयं प्रार्थयसे भद्र ददामि तव सांप्रतम् ॥ ४१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं संभाषमाणं तु दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥
वल्मीकादुत्थितो राजन्गृहीत्वा करसंपुटम् ॥ तुष्टाव वचनैः शुद्धैर्लोकनाथमरिंदम् ॥ ४२ ॥ ॥ धर्म उवाच ॥ ॥ ईश्वराय नमस्तुभ्यं नमस्ते
योगरूपिणे ॥ नमस्ते तेजोरूपाय नीलकंठ नमोऽस्तु ते ॥ ४३ ॥ ध्यातॄणामनुरूपाय भक्तिगम्याय ते नमः ॥ नमस्ते ब्रह्मरूपाय विष्णुरूप नमोऽ
स्तु ते ॥ ४४ ॥ नमः स्थूलाय सूक्ष्माय अणुरूपाय वै नमः ॥ नमस्ते कामरूपाय सृष्टिस्थित्यंतकारिणे ॥ ४५ ॥ नमो नित्याय सौम्याय
मृडाय हरये नमः ॥ आतपाय नमस्तुभ्यं नमः शीतकराय च ॥ ४६ ॥ सृष्टिरूप नमस्तुभ्यं लोकपाल नमोऽस्तु ते ॥ नम उग्राय भीमाय शांत
रूपाय ते नमः ॥ ४७ ॥ नमश्चानंतरूपाय विश्वरूपाय ते नमः ॥ नमो भस्मांगलिप्ताय नमस्ते चंद्रशेखर ॥ नमोऽस्तु पंचवक्त्राय त्रिनेत्राय नमो

ऽस्तु ते ॥ ४८ ॥ नमस्ते व्यालभूषाय कक्षापटधराय च ॥ नमोंऽधकविनाशाय दक्षपापापहारिणे ॥ कामनिर्दाहिने तुभ्यं त्रिपुरारे नमोऽस्तु ते ॥
॥ ४९ ॥ चत्वारिंशच्च नामानि मयोक्तानि च यः पठेत् ॥ शुचिर्भूत्वा त्रिकालं तु पठेद्वा शृणुयादपि ॥ ५० ॥ गोघ्नश्चैव कृतघ्नश्च सुरापो गुरुत
ल्पगः ॥ ब्रह्महा हेमहारी च ह्यथवा वृषलीपतिः ॥ ५१ ॥ स्त्रीबालघातकश्चैव पापी चानृतभाषणः ॥ अनाचारी तथा स्तेयी परदाराभिगस्तथा ॥
॥ ५२ ॥ परापवादी द्वेषी च वृत्तिलोपकरस्तथा ॥ अकार्यकारी कृत्यघ्नो ब्रह्मद्विड्वाडवाधमः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यः कैलासं स च गच्छति ॥
॥ ५३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्येवं बहुभिर्वाक्यैर्धर्मराजेन वै मुहुः ॥ ईडितोऽपि महद्भक्त्या प्रणम्य शिरसा स्वयम् ॥ ५४ ॥ तुष्टः शंभुस्तदा
तस्मा उवाचेदं वचः शुभम् ॥ वरं वृणु महाभाग यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ ५५ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश दयां कृत्वा ममोपरि ॥
तं कुरुष्व महाभाग त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ५६ ॥ मन्नाम्ना स्थानमेतद्धि ख्यातं लोके भवेदिति ॥ अच्छेद्यं चाप्यभेद्यं च पुण्यं पापप्रणाशनम् ॥
॥ ५७ ॥ स्थानं कुरु महादेव यदि तुष्टोऽसि मे भव ॥ शिवेन स्थानकं दत्तं काशीतुल्यं तदा नृप ॥ तद्दत्त्वा च पुनः प्राह अन्यं वरय सत्तम
॥ ५८ ॥ ॥ धर्म उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश दयां कृत्वा ममोपरि ॥ तं कुरुष्व महाभाग त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ वरेणैवं यथा ख्यातिं
गमिष्यामि युगेयुगे ॥ ५९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ ब्रूहि कीनाश तत्सर्वं प्रकरोमि तवेप्सितम् ॥ तपसा तोषितोऽहं वै ददामि वरमीप्सितम् ॥
॥ ६० ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ यदि मे वांछितं देव ददासि तर्हि शंकर ॥ अस्मिन्स्थाने महाक्षेत्रे मन्नाम्ना भव सर्वदा ॥ ६१ ॥
धर्मारण्यमिति ख्यातिस्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ यथा संजायते देव तथा कुरु महेश्वर ॥ ६२ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
धर्मारण्यमिदं ख्यातं सदा भूयाद्युगेयुगे ॥ त्वन्नाम्ना स्थापितं देव ख्यातिमेतद्गमिष्यति ॥ अथान्यदपि यत्किंचित्करोम्येष वदस्व तत् ॥
॥ ६३ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ योजनद्वयविस्तीर्णं मन्नाम्ना तीर्थमुत्तमम् ॥ मुक्तेश्च शाश्वतं स्थानं पावनं सर्वदेहिनाम् ॥
॥ ६४ ॥ मक्षिकाः कीटकाश्चैव पशुपक्षिमृगादयः ॥ पतंगा भूतवेताला पिशाचोरगराक्षसाः ॥ ६५ ॥ नारी वाथ नरो वाथ मत्क्षेत्रे
धर्मसंज्ञके ॥ त्यजते यः प्रियान्प्राणान्मुक्तिर्भवतु शाश्वती ॥ ६६ ॥ एवमस्त्विति सर्वोंपि[1] देवा ब्रह्मादयस्तथा ॥ पुष्पवृष्टिं प्रकुर्वाणाः परं
हर्षमवाप्नुयुः ॥ ६७ ॥ देवदुंदुभयो नेदुर्गंधर्वपतयो जगुः ॥ ववुः पुण्यास्तथा वाता ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ६८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥

---

[1] सर्वः—महादेवः । अपिश्चार्थः—तथा ब्रह्मादयो देवाः—इति योजना ।

यमेन तपसा भक्त्या तोषितो हि सदाशिवः ॥ उवाच वचनं देवं रम्यं साधुमनोरमम् ॥ ६९ ॥ अनुज्ञां देहि मे तात यथा गच्छामि सत्वरम् ॥
कैलासं पर्वतश्रेष्ठं देवानां हितकाम्यया ॥ ७० ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ न मे स्थानं परित्यक्तुं त्वया युक्तं महेश्वर ॥ कैलासादधिकं देव जायते
वचनादिदम् ॥ ७१ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ साधु प्रोक्तं त्वया युक्तमेकांशेनात्र मे स्थितिः ॥ न मया त्यजितं साधु स्थानं तव सुनिर्मलम् ॥
॥ ७२ ॥ विश्वेश्वरं महालिंगं मन्नाम्नात्र भविष्यति ॥ एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ७३ ॥ शिवस्य वचनात्तत्र तदा लिंगं तदद्भुतम् ॥
तं दृष्ट्वा च सुरैस्तत्र यथानामानुकीर्त्तनम् ॥ ७४ ॥ स्वंस्वं लिंगं तदा सृष्टं धर्मारण्ये सुरोत्तमैः ॥ यस्य देवस्य यल्लिंगं तन्नाम्ना परिकीर्तितम् ॥
॥ ७५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ धर्मेण स्थापितं लिंगं धर्मेश्वरमुपस्थितम् ॥ स्मरणात्पूजनात्तस्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७६ ॥ यद्ब्रह्म योगिनां
गम्यं सर्वेषां हृदये स्थितम् ॥ तिष्ठते यस्य लिंगं तु स्वयंभुवमिति स्थितम् ॥ ७७ ॥ भूतनाथं च संपूज्य व्याधिभिर्मुच्यते जनः ॥ धर्मवापीं
ततश्चैव चक्रे तत्र मनोरमाम् ॥ ७८ ॥ आहृत्य कोटितीर्थानां जलं वाप्यां मुमोच ह ॥ यमतीर्थस्वरूपं च स्नानं कृत्वा मनोरमम् ॥ ७९ ॥
स्नानार्थं देवतानां च ऋषीणां भावितात्मनाम् ॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ८० ॥ धर्मवाप्यां नरः स्नात्वा दृष्ट्वा धर्मेश्वरं
शिवम् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो न मातुर्गर्भमाविशेत् ॥ ८१ ॥ तत्र स्नात्वा नरो यस्तु करोति यमतर्पणम् ॥ व्याधिदोषविनाशार्थं क्लेशदोषोप
शांतये ॥ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांतकाय च ॥ वैवस्वताय कालाय दध्नाय परमेष्ठिने ॥८२॥ वृकोदराय वृकाय दक्षिणेशाय ते नमः ॥ नीलाय
चित्रगुप्ताय चित्र वैचित्र ते नमः ॥ ८३ ॥ यमार्थं तर्पणं यो वै धर्मवाप्यां करिष्यति ॥ साक्षतैर्नामभिश्चैतैस्तस्य नोपद्रवो भवेत् ॥ ८४ ॥ एकां
तरस्तृतीयस्तु ज्वरश्चातुर्थिकस्तथा ॥ वेलायां जायते यस्तु ज्वरः शीतज्वरस्तथा ॥ ८५ ॥ पीडयन्ति न चैतस्य यस्यैवो मतिरीदृशी ॥ रेवत्या
दिग्रहा दोषा डाकिनी शाकिनी तथा ॥ ८६ ॥ धनधान्यसमृद्धिः स्यात्संततिर्वर्धते सदा ॥ भूतेश्वरं तु संपूज्य सुस्नातो विजितेंद्रियः ॥ ८७ ॥
सांगं रुद्रजपं कृत्वा व्याधिदोषात्प्रमुच्यते ॥ अमावास्यां सोमदिने व्यतीपाते च वैधृतौ ॥ संक्रांतौ ग्रहणे चैव तत्र श्राद्धं स्मृतं नृणाम् ॥ ८८ ॥
श्राद्धं कृतं तेन समाः सहस्रं निरस्य चैतत्पितरस्त्ववदंति ॥ पानीयमेवापि तिलैर्विमिश्रितं ददाति यो वै प्रथितो मनुष्यः ॥८९॥ एकविंशतिवारैस्तु
गयायां पिंडदानतः ॥ धर्मेश्वरे सकृद्दत्तं पितॄणां चाक्षयं भवेत् ॥ ९० ॥ धर्मेशात्पश्चिमे भागे विश्वेश्वरांतरेपि वा ॥ धर्मवापीति विख्याता
स्वर्गसोपानदायिनी ॥ ९१ ॥ धर्मेण निर्मिता पूर्वं शिवार्थं धर्मबुद्धिना ॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च तर्पिताः पितृदेवताः ॥ ९२ ॥ शमीपत्रप्रमाणं

तु पिंडं दद्याच्च यो नरः ॥ धर्मवाप्यां महापुण्यां[१] गर्भवासं न चाप्नुयात् ॥ ९३ ॥ कुम्भीपाकान्महारौद्राद्रौरवान्नरकात्पुनः ॥ अंधतामिस्त्रकाद्राजन्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ९४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एकवर्षं तर्पणीयं धर्मवाप्यां नरोत्तमः ॥ ऋतौ मासे च पक्षे च विपरीतं च जायते ॥ ९५ ॥ बर्हिषदोऽग्निष्वात्ताश्च आज्यपाः सोमपास्तथा ॥ तृप्तिं प्रयांति परमां वाप्यां वै तर्पणेन तु ॥ ९६ ॥ कुरुक्षेत्रादिक्षेत्राणि अयोध्यादिपुरस्तथा ॥ पुष्कराद्यानि सर्वाणि मुक्तिनामानि संति वै ॥ ९७ ॥ तानि सर्वाणि तुल्यानि धर्मकूपोऽधिको भवेत् ॥ मन्त्रो वेदास्तथा यज्ञा दानानि च व्रतानि च ॥ ९८ ॥ अक्षयाणि प्रजायंते दत्त्वा जप्त्वा नरेश्वर ॥ अभिचाराश्च ये चान्ये सुसिद्धाथर्ववेदजाः ॥ ९९ ॥ ते सर्वे सिद्धिमायांति तस्मिन्स्थाने कृता अपि ॥ आदितीर्थं नृपश्रेष्ठ काजेशैरुपसेवितम् ॥ १०० ॥ सिद्धिस्थानं सुसौम्यं च ब्रह्माद्यैरपि सेवितम् ॥ कृते तु युगपर्यंतं त्रेतायां लक्षपञ्चकम् ॥ १ ॥ द्वापरे लक्षमेकं तु दिनैकेन फलं कलौ ॥ एतदुक्तं मया ब्रह्मन्धर्मारण्यस्य वर्णनम् ॥ फलं चैवात्र सर्वं हि उक्तं द्वैपायनेन तु ॥ २ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि धर्मवाक्यं मनोरमम् ॥ देवानां हितकामाय आज्ञाप्य च यदुक्तवान् ॥ ३ ॥ ॥ धर्म उवाच ॥ ॥ अस्मिन्क्षेत्रे प्रकुर्वंति विष्णुमायाविमोहिताः ॥ पारदार्यं महादुष्टं स्वर्णस्तेयादिकं तथा ॥ ४ ॥ अन्यच्च विकृतं सर्वं कुर्वाणो नरकं व्रजेत् ॥ अन्यक्षेत्रे कृतं पापं धर्मारण्ये विनश्यति ॥ ५ ॥ धर्मारण्ये कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ॥ यथा पुण्यं तथा पापं यत्किंचिच्च शुभाशुभम् ॥ ६ ॥ तत्सर्वं वर्द्धते नित्यं वर्षाणि शतमित्युत ॥ कामिनां कामदं पुण्यं योगिनां मुक्तिदायकम् ॥ ७ ॥ सिद्धानां सिद्धिदं प्रोक्तं धर्मारण्यं तु सर्वदा ॥ अपुत्रो लभते पुत्रान्निर्धनो धनवान्भवेत् ॥ ८ ॥ एतदाख्यानकं पुण्यं धर्मेण कथितं पुरा ॥ यः शृणोति नरो भक्त्या नारी वा श्रावयेत्तु यः ॥ गोसहस्रफलं तस्य अंते हरिपुरं व्रजेत् ॥ १०९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये क्षेत्रस्थापनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि धर्मारण्यनिवासिना ॥ यत्कार्यं पुरुषेणेह गार्हस्थ्यमनुतिष्ठता ॥ १ ॥ धर्मारण्येषु ये जाता ब्राह्मणाः शुद्धवंशजाः ॥ अष्टादशसहस्राश्च काजेशैश्च विनिर्मिताः ॥ २ ॥ सदाचाराः पवित्राश्च ब्राह्मणा ब्रह्मवित्तमाः ॥ तेषां दर्शनमात्रेण महापापैर्विमुच्यते ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ पाराशर्य समाख्याहि सदाचारं च मे प्रभो ॥ आचाराद्धर्ममाप्नोति आचाराल्लभते फलम् ॥ आचाराच्छ्रियमाप्नोति तदाचारं वदस्व

---

[१] महापुण्याम्—महापुण्यायाम्--आर्षम् विभक्तिवैपरीत्यं छन्दोनुरोधेन ।

मे ॥ ४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ स्थावराः कृमयोऽब्जांश्च[1] पक्षिणः पशवो नराः ॥ क्रमेण धार्मिकास्त्वेत एतेभ्यो धार्मिकाः सुराः ॥ ५ ॥
सहस्रभागात्प्रथमे द्वितीयानुक्रमास्तथा ॥ सर्वे एते महाभागाः पापान्मुक्तिसमाश्रयाः ॥ ६ ॥ चतुर्णामपि भूतानां प्राणिनोतीव चोत्तमाः ॥ प्राणि
भ्योपि मुनिश्रेष्ठाः सर्वे बुद्ध्युपजीविनः ॥ ७ ॥ मतिमद्भ्यो नराः श्रेष्ठास्तेभ्य श्रेष्ठास्तु वाडवाः ॥ विप्रेभ्योऽपि च विद्वांसो विद्वद्भ्यः कृतबुद्धयः ॥
॥ ८ ॥ कृतधीभ्योऽपि कर्तारः कर्तृभ्यो ब्रह्मतत्पराः ॥ न तेभ्योऽभ्यधिकः कश्चित्त्रिषु लोकेषु भारत ॥ ९ ॥ अन्योन्यपूजकास्ते वै तपो
विद्याविशेषतः ॥ ब्राह्मणो ब्रह्मणा सृष्टः सर्वभूतेश्वरो यतः ॥ १० ॥ अतो जगत्स्थितं सर्वं ब्राह्मणोऽर्हति नापरः ॥ सदाचारो हि सर्वार्हो
नाचाराद्विच्युतः पुनः ॥ ११ ॥ तस्माद्विप्रेण सततं भाव्यमाचारशीलिना ॥ विद्वेषरागरहिता अनुतिष्ठन्ति यं मुने ॥ १२ ॥ सद्भि
यस्तं सदाचारं धर्ममूलं विदुर्बुधाः ॥ लक्षणैः परिहीनोऽपि सम्यगाचारतत्परः ॥ १३ ॥ श्रद्धालुरनसूयुश्च नरो जीवेत्समाः शतम् ॥
श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितं स्वेषुस्वेषु च कर्मसु ॥ १४ ॥ सदाचारं निषेवेत धर्ममूलमतन्द्रितः ॥ दुराचाररतो लोके गर्हणीयः पुमा
न्भवेत् ॥ १५ ॥ व्याधिभिश्चाभिभूयेत सदाल्पायुः सुदुःखभाक् ॥ त्याज्यं कर्म पराधीनं कार्यमात्मवशं सदा ॥ १६ ॥ दुःखी यतः पराधीनः
सदैवात्मवशः सुखी ॥ यस्मिन्कर्मण्यंतरात्मा क्रियमाणे प्रसीदति ॥ १७ ॥ तदेव कर्म कर्त्तव्यं विपरीतं न च क्वचित् ॥ प्रथमं धर्म्मसर्वस्वं प्रोक्तं
यन्नियमा यमाः ॥ १८ ॥ अतस्तेष्वेव वै यत्नः कर्त्तव्यो धर्ममिच्छता ॥ सत्यं क्षमार्तवं ध्यानमानृशंस्यमहिंसनम् ॥ १९ ॥ दमः प्रसादो माधुर्यं
मृदुतेति यमा दश ॥ शौचं स्नानं तपो दानं मौनेज्याध्ययनं व्रतम् ॥ २० ॥ उपोषणोपस्थदंडो दशैते नियमाः स्मृताः ॥ कामं क्रोधं दमं मोहं मा
त्सर्यं लोभमेव च ॥ २१ ॥ अमून्षड्वैरिणो जित्वा सर्वत्र विजयी भवेत् ॥ शनैः संचिनुयाद्धर्मं वल्मीकं [2]शृंगवान्यथा ॥ २२ ॥ परपीडामकुर्वाणः पर
लोकसहायिनम् ॥ धर्म एव सहायी स्यादमुत्र परिरक्षितः ॥ २३ ॥ पितृमातृसुतभ्रातृयोषिद्बंधुजनाधिकः ॥ जायते चैकलः प्राणी म्रियते च तथै
कलः ॥ २४ ॥ एकलः सुकृतं भुंक्ते भुंक्ते दुष्कृतमेकलः ॥ देहे पंचत्वमापन्ने त्यक्त्वैकं काष्ठलोष्टवत् ॥ २५ ॥ बांधवा विमुखा यांति धर्मो यांतमनु
व्रजेत् ॥ अतः संचिनुयाद्धर्म्ममत्राऽमुत्र सहायिनम् ॥ २६ ॥ धर्मं सहायिनं लब्ध्वा संतरेद्दुस्तरं तमः ॥ संबंधानाचारेन्नित्यमुत्तमैरुत्तमैः सुधीः ॥
॥२७॥ अधमानधमांस्त्यक्त्वा कुलमुत्कर्षतां नयेत् ॥ उत्तमानुत्तमानेव गच्छेद्धीनांश्च वर्जयेत् ॥ ब्राह्मणः श्रेष्ठतामेति प्रत्यवायेन शूद्रताम् ॥ २८ ॥

---

[1] अब्जाः—जलजन्तवः—इत्यर्थः । [2] शृंगवान्—वल्मीकनिर्माणकर्ता पिपीलिकाजातीयः कीटकविशेषः ।

अनध्ययनशीलं च सदाचारविलंघिनम् ॥ सालसं च दुरन्नादं ब्राह्मणं बाधतेंऽतकः ॥ २९ ॥ अतोऽभ्यस्येत्प्रयत्नेन सदाचारं सदा द्विजः ॥
तीर्थान्यप्यभिलष्यंति सदाचारिसमागमम् ॥ ३० ॥ रजनीप्रांतयामार्द्धं ब्राह्मः समय उच्यते ॥ स्वहितं चिंतयेत्प्राज्ञस्तस्मिंश्चोत्थाय सर्वदा ॥
॥ ३१ ॥ गजास्यं संस्मरेदादौ तत ईशं सहांबया ॥ श्रीरंगं श्रीसमेतं तु ब्रह्माणं कमलोद्भवम् ॥ ३२ ॥ इंद्रादीन्सकलान्देवान्वसिष्ठादीन्मुनीनपि ॥
गंगाद्याः सरितः सर्वाः श्रीशैलाद्यखिलान्गिरीन् ॥ ३३ ॥ क्षीरोदादीन्समुद्रांश्च मानसादिसरांसि च ॥ वनानि नंदनादीनि धेनूः कामदुघादयः ॥
॥ ३४ ॥ कल्पवृक्षादिवृक्षांश्च धातून्कांचनमुख्यतः ॥ दिव्यस्त्रीरुर्वशीमुख्याः प्रह्लादाद्यान्हरेः प्रियान् ॥ ३५ ॥ जननीचरणौ स्मृत्वा सर्वतीर्थोत्त
मोत्तमौ ॥ पितरं च गुरूंश्चापि हृदि ध्यात्वा प्रसन्नधीः ॥ ३६ ॥ ततश्चावश्यकं कर्तुं नैर्ऋतीं दिशमाव्रजेत ॥ ग्रामाद्धनुःशतं गच्छेन्नगराच्च चतुर्गुण
म् ॥ ३७ ॥ तृणैराच्छाद्य वसुधां शिरः प्रावृत्य वाससा ॥ कर्णोपवीत उदग्वक्त्रो दिवसे संध्ययोरपि ॥ ३८ ॥ विण्मूत्रे विसृजेन्मौनी निशायां
दक्षिणामुखः ॥ न तिष्ठन्नाशु नो विप्रगोवन्ह्यनिलसंमुखः ॥ ३९ ॥ न फालकृष्टे भूभागे न रथ्यासेव्यभूतले ॥ नालोकयेद्दिशो भागान्ज्यो
तिश्चक्रं नभो मलम् ॥ ४० ॥ वामेन पाणिना शिश्नं धृत्वोत्तिष्ठेत्प्रयत्नवान् ॥ अथो मृदं समादद्याज्जंतुकर्करवर्जिताम् ॥ ४१ ॥ विहाय मूषको
त्खातां चोच्छिष्टां केशसंकुलाम् ॥ गुह्ये दद्यान्मृदं चैकां प्रक्षाल्य चांबुना ततः ॥ ४२ ॥ पुनर्वामकरेणेति पंचधा क्षालयेद्गुदम् ॥ एकैक
पादयोर्दद्यात्तिस्रः पाण्योर्मृदस्तथा ॥ ४३ ॥ इत्थं शौचं गृही कुर्याद्गंधलेपक्षयावधि ॥ क्रमाद्द्वैगुण्यतः कुर्याद्ब्रह्मचर्यादिषु त्रिषु ॥ ४४ ॥
दिवाविहितशौचाच्च रात्रावर्द्धं समाचरेत् ॥ परग्रामे तदर्धं च पथि तस्यार्धमेव च ॥ ४५ ॥ तदर्धं रोगिणां चापि सुस्थे न्यूनं न कार
येत ॥ अपि सर्वनदीतोयैर्मृत्कूटैश्चाप्यगोपमैः ॥ ४६ ॥ आपातमाचरेच्छौचं भावदुष्टो न शुद्धिभाक् ॥ आर्द्रधात्रीफलोन्माना
मृदः शौचे प्रकीर्तिताः ॥ ४७ ॥ सर्वाश्चाहुतयोऽप्येवं ग्रासाश्चांद्रायणेपि च ॥ प्रागास्य उदगास्यो वा सूपविष्टः शुचौ भुवि ॥ ४८ ॥ उपस्पृशे
द्विहीनाभिस्तुषांगारास्थिभस्मभिः ॥ अतिस्वच्छाभिरद्भिश्च यावद्धृद्गाभिरत्वरः ॥ ४९ ॥ ब्राह्मणो ब्रह्मतीर्थेन दृष्टिपूताभिराचमेत् ॥ कण्ठगा
भिर्नृपः शुध्येत्तालुगाभिस्तथोरुजः ॥ ५० ॥ स्त्रीशूद्रावाथ संस्पर्शमात्रेणापि विशुध्यतः ॥ शिरः शब्दं सकंठं वा जले मुक्तशिखोऽपि वा
॥ ५१ ॥ अक्षालितपदद्वंद्व आचांतोऽप्यशुचिर्मतः ॥ त्रिः पीत्वांबु विशुद्ध्यर्थं ततः खानि विशोधयेत् ॥ ५२ ॥ अंगुष्ठमूलदेशेन ह्यधरोष्ठौ परि
मृजेत् ॥ स्पृष्ट्वा जलेन हृद्यं समस्ताभिः शिरः स्पृशेत् ॥ ५३ ॥ अंगुल्यग्रैस्तथा स्कन्धौ सांबु सर्वत्र संस्पृशेत् ॥ आचांतः पुनराचामे

त्कृत्वा रथ्योपसर्पणम् ॥ ५४ ॥ स्नात्वा भुक्त्वा पयः पीत्वा प्रारंभे शुभकर्मणाम् ॥ सुप्त्वा वासः परीधाय दृष्ट्वा तथाप्यमंगलम् ॥ ५५ ॥ प्रमा
दादशुचि स्मृत्वा द्विराचांतः शुचिर्भवेत् ॥ दंतधावनं प्रकुर्वीत यथोक्तं धर्मशास्त्रतः ॥ आचांतोऽप्यशुचिर्यस्मादकृत्वा दंतधावनम् ॥ ५६ ॥
प्रतिपद्दर्शषष्ठीषु नवम्यां रविवासरे ॥ दंतानां काष्ठसंयोगो दहेदासप्तमं कुलम् ॥ ५७ ॥ अलाभे दंतकाष्ठानां निषिद्धे वाथ वासरे ॥ गंडूषा
द्वादश ग्राह्या मुखस्य परिशुद्धये ॥ ५८ ॥ कनिष्ठाग्रपरीमाणं सत्वचं निर्व्रणारुजम् ॥ द्वादशांगुलमानं च सार्द्रं स्याद्दंतधावनम् ॥ ५९ ॥ एके
कांगुलमानं तच्चर्वयेद्दंतधावनम् ॥ प्रातः स्नानं चरित्वा च शुद्ध्यै तीर्थे विशेषतः ॥ ६० ॥ प्रातः स्नानाद्यतः शुद्ध्येत्कायोऽयं मलिनः सदा ॥
यन्मलं नवभिश्छिद्रैः स्रवत्येव दिवानिशम् ॥ ६१ ॥ उत्साहमेधासौभाग्यरूपसंपत्प्रवर्द्धकम् ॥ प्राजापत्यसमं प्राहुस्तन्महाघविनाशकृत् ॥ ६२ ॥
प्रातः स्नानं हरेत्पापमलक्ष्मीं ग्लानिमेव च ॥ अशुचित्वं च दुःस्वप्नं तुष्टिं पुष्टिं प्रयच्छति ॥ ६३ ॥ नोपसर्प्पंति वै दुष्टाः प्रातस्नायिजनं
क्वचित् ॥ दृष्टादृष्टफलं यस्मात्प्रातःस्नानं समाचरेत् ॥ ६४ ॥ प्रसंगतः स्नानविधिं प्रवक्ष्यामि नृपोत्तमाः ॥ विधिस्नानं यतः प्राहुः स्नाना
च्छतगुणोत्तरम् ॥ ६५ ॥ विशुद्धां मृदमादाय बर्हिषस्तिलगोमयम् ॥ शुचौ देशे परिस्थाप्य ह्याचम्य स्नानमाचरेत् ॥ ६६ ॥ उपग्रही बद्ध
शिखो जलमध्ये समाविशेत् ॥ स्वशाखोक्तविधानेन स्नानं कुर्याद्यथाविधि ॥ ६७ ॥ स्नात्वेत्थं वस्त्रमापीड्य गृह्णीयाद्धौतवाससी ॥ आचम्य
च ततः कुर्यात्प्रातःसंध्यां कुशान्वितः ॥ ६८ ॥ प्राणायामांश्चरन्विप्रो नियम्य मानसं दृढम् ॥ अहोरात्रकृतैः पापैर्मुक्तो भवति तत्क्षणात् ॥
॥ ६९ ॥ दश द्वादशसंख्या वा प्राणायामाः कृता यदि ॥ नियम्य मानसं तेन तदा तप्तं महत्तपः ॥ ७० ॥ सव्याहृतिप्रणवकाः प्राणायामास्तु
षोडश ॥ अपि भ्रूणहनं मासात्पुनंत्यहरहःकृताः ॥ ७१ ॥ यथा पार्थिवधातूनां दह्यंते धमनान्मलाः ॥ तथेंद्रियैः कृता दोषा ज्वाल्यंते
प्राणसंयमात् ॥ ७२ ॥ एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ॥ गायत्र्यास्तु परं नास्ति पावनं च नृपोत्तम ॥ ७३ ॥ कर्मणा मनसा वाचा
यद्रात्रौ कुरुते त्वघम् ॥ उत्तिष्ठन्पूर्वसंध्यायां प्राणायामैर्विशोधयेत् ॥ ७४ ॥ यदह्ना कुरुते पापं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ आसीनः पश्चिमां
संध्यां प्राणायामैर्व्यपोहति ॥ पश्चिमां तु समासीनो मलं हंति दिवाकृतम् ॥ ७५ ॥ नोपतिष्ठेत्तु यः पूर्व्वां नोपास्ते यस्तु पश्चिमाम् ॥
स शूद्रवद्बहिष्कार्यः सर्वस्माद्द्विजकर्मणः ॥ ७६ ॥ अपां समीपमासाद्य नित्यकर्म समाचरेत् ॥ तत आचमनं कुर्याद्यथाविध्यनु
पूर्वशः ॥ ७७ ॥ आपोहिष्ठेति तिसृभिर्मार्जनं तु ततश्चरेत् ॥ भूमौ शिरसि चाकाश आकाशे भुवि मस्तके ॥ ७८ ॥ मस्तके

च तथाकाशे भूमौ च नवधा क्षिपेत् ॥ भूमिशब्देन चरणावाकाशं हृदयं स्मृतम् ॥ शिरस्येव शिरःशब्दो मार्जनं तैरुदाहृतम् ॥ ७९ ॥ वारु
णादपि चाग्नेयाद्वायव्यादपि चैंद्रतः ॥ मंत्रस्थानादपि परं ब्राह्मं स्नानमिदं परम् ॥ ब्राह्मस्नानेन यः स्नातः स बाह्याभ्यंतरं शुचिः ॥ ८० ॥
सर्वत्र चार्हतामेति देवपूजादिकर्मणि ॥ नक्तंदिनं निमज्ज्याप्सु कैवर्ताः किमु पावनाः ॥ ८१ ॥ शतशोऽपि तथा स्नाता न शुद्धा भावदूषिताः ॥
अंतःकरणशुद्धांश्च तान्विभूतिः पवित्रयेत् ॥ ८२ ॥ किं पावनाः प्रकीर्त्यंते रासभा भस्मधूसराः ॥ स स्नातः सर्वतीर्थेषु मलैः सर्वैर्विवर्जितः ॥८३॥
तेन क्रतुशतैरिष्टं चेतो यस्येह निर्मलम् ॥ तदेव निर्मलं चेतो यथा स्यात्तन्मुने शृणु ॥ ८४ ॥ विश्वेशश्चेत्प्रसन्नः स्यात्तदा स्यान्नान्यथा क्वचित् ॥
तस्माच्चेतोविशुद्ध्यर्थं काशीनाथं समाश्रयेत् ॥ ८५ ॥ इदं शरीरमुत्सृज्य परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ द्रुपदांतं ततो जप्त्वा जलमादाय पाणिना ॥
॥ ८६ ॥ कुर्याद्धतं च मंत्रेण विधिज्ञस्त्वघमर्षणम् ॥ निमज्ज्याप्सु च यो विद्वाञ्जपेत्त्रिरघमर्षणम् ॥ ८७ ॥ जले वापि स्थले वापि यः कुर्यादघमर्ष
णम् ॥ तस्याघौघो विनश्येत यथा सूर्योदये तमः ॥ ८८ ॥ गायत्रीं शिरसा हीनां महाव्याहृतिपूर्व्विकाम् ॥ प्रणवाद्यां जपंस्तिष्ठन्क्षिपेदंभोंजलि
त्रयम् ॥ ८९ ॥ तेन वज्रोदकेनाशु मंदेहानाम राक्षसाः ॥ सूर्यतेजः प्रलोपंते शैला इव विवस्वतः ॥ ९० ॥ सहायार्थं च सूर्यस्य यो द्विजो नांजलि
त्रयम् ॥ क्षिपेन्मंदेहनाशाय सोपि मंदेहतां व्रजेत् ॥९१॥ प्रातस्तावज्जपंस्तिष्ठेद्यावत्सूर्यस्य दर्शनम् ॥ उपविष्टो जपेत्सायमृक्षाणामाविलोकनात् ॥
॥ ९२ ॥ काललोपो न कर्त्तव्यो द्विजेन स्वहितेप्सुना ॥ अर्द्धोदयास्तसमये तस्माद्वज्रोदकं क्षिपेत् ॥ ९३ ॥ विधिनापि कृता संध्या कालातीता
ऽफला भवेत् ॥ अयमेव हि दृष्टांतो वंध्यास्त्रीमैथुनं यथा ॥९४॥ जले वामकरं कृत्वा या संध्याऽऽचरिता द्विजैः ॥ वृषली सा परिज्ञेया रक्षोगणमुदा
वहा ॥ ९५ ॥ उपस्थानं ततः कुर्याच्छाखोक्तविधिना ततः ॥ सहस्रकृत्वो गायत्र्याः शतकृत्वोथवा पुनः ॥ ९६ ॥ दशकृत्वोऽथ देव्यै च कुर्यात्सौ
रीमुपस्थितिम् ॥ सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ॥ ९७ ॥ गायत्रीं यो जपेद्विप्रो न स पापैः प्रलिप्यते ॥ रक्तचंदनमिश्राभिरद्भिश्च कुसुमैः
कुशैः ॥ ९८ ॥ वेदोक्तैरागमोक्तैर्वा मंत्रैरर्घं प्रदापयेत् ॥ अर्चितः सविता येन तेन त्रैलोक्यमर्च्चितम् ॥ ९९ ॥ अर्चितः सविता दत्ते सुतान्पशुव
सूनि च ॥ व्याधीन्हरेद्ददात्यायुः पूरयेद्वांछितान्यपि ॥ १०० ॥ अयं हि रुद्र आदित्यो हरिरेष दिवाकरः ॥ रविर्हिरण्यरूपोऽसौ त्रयीरूपोऽयम
र्यमा ॥ १०१ ॥ ततस्तु तर्पणं कुर्यात्स्वशाखोक्तविधानतः ॥ ब्रह्मादीनखिलान्देवान्मरीच्यादींस्तथा मुनीन् ॥ १०२ ॥ चंदनागुरुकर्प्पूरगंधव
त्कुसमैरपि ॥ तर्पयेच्छुचिभिस्तोयैस्तृप्यंत्विति समुच्चरेत् ॥ ३ ॥ सनकादीन्मनुष्यांश्च निवीती तर्पयेद्यवैः ॥ अंगुष्ठद्वयमध्ये तु कृत्वा दर्भानृजू

न्द्विजः ॥ ४ ॥ कव्यवाडनलादींश्च पितॄन्दिव्यान्प्रतर्प्पयेत् ॥ प्राचीनावीतिको दर्भैर्द्विगुणैस्तिलमिश्रितैः ॥ ५ ॥ रवौ शुक्रे त्रयोदश्यां सप्तम्यां
निशि संध्ययोः ॥ श्रेयोर्थी ब्राह्मणो जातु न कुर्यात्तिलतर्प्पणम् ॥ ६ ॥ यदि कुर्यात्ततः कुर्याच्छुक्लैरेव तिलैः कृती ॥ चतुर्दश यमान्पश्चात्तर्पयेन्नाम
उच्चरन् ॥७॥ ततः स्वगोत्रमुच्चार्य तर्पयेत्स्वान्पितॄन्मुदा ॥ सव्यजानुनिपातेन पितृतीर्थेन वाग्यतः ॥८॥ एकैकमंजलिं देवा द्वौद्वौ तु सनकादिकाः ॥
पितरस्त्रीन्प्रवांछंति स्त्रिय एकैकमंजलिम् ॥ ९ ॥ अंगुल्यग्रेण वै दैवमार्षमंगुलिमूलगम् ॥ ब्राह्ममंगुष्ठमूले तु पाणिमध्ये प्रजापतेः ॥ ११० ॥ मध्यें
गुष्ठप्रदेशिन्योः पित्र्यं तीर्थं प्रचक्षते ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतं देवार्षिपितृमानवाः ॥ ११ ॥ तृप्यंतु सर्व्वे पितरो मातृमातामहादयः ॥ अन्ये च मंत्राः
प्रोक्ता ये वेदोक्ताः पुराणसंभवाः ॥ १२ ॥ सांगं च तर्प्पणं कुर्यात्पितॄणां च सुखप्रदम् ॥ अग्निकार्यं ततः कृत्वा वेदाभ्यासं ततश्चरेत् ॥ १३ ॥
श्रुत्यभ्यासः पंचधा स्यात्स्वीकारोऽर्थविचारणम् ॥ अभ्यासश्च तपश्चापि शिष्येभ्यः प्रतिपादनम् ॥ १४ ॥ लब्धस्य प्रतिपालार्थमलब्धस्य च
लब्धये ॥ प्रातःकृत्यमिदं प्रोक्तं द्विजातीनां नृपोत्तम ॥ १५ ॥ अथवा प्रातरुत्थाय कृत्वावश्यकमेव च ॥ शौचाचमनमादाय भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥
॥ १६ ॥ विशोध्य सर्वगात्राणि प्रातःसंध्यां समाचरेत् ॥ वेदार्थानधिगच्छेद्वै शास्त्राणि विविधान्यपि ॥ १७ ॥ अध्यापयेच्छुचीञ्छिष्यान्हितान्मे
धासमन्वितान् ॥ उपेयादीश्वरं चापि योगक्षेमादिसिद्धये ॥ १८ ॥ ततो मध्याह्नसिद्धचर्थं पूर्वोक्तं स्नानमाचरेत् ॥ स्नात्वा माध्याह्निकीं संध्या
मुपासीत विचक्षणः ॥ १९ ॥ देवतां परिपूज्याथ नैमित्तिकं विधिं चरेत् ॥ पवनाग्निं समुज्ज्वाल्य वैश्वदेवं समाचरेत् ॥ १२० ॥ निष्पावान्को
द्रवान्माषान्कला[2]पांश्चणकांस्त्यजेत् ॥ तैलपक्वमपक्वान्नं सर्वं लवणयुक्तत्यजेत् ॥ २१ ॥ आढक्यन्नं मसूरान्नं वर्तुलधान्यसंभवम् ॥ भुक्तशेषं
पर्युषितं वैश्वदेवे विवर्जयेत् ॥ २२ ॥ दर्भपाणिः समाचम्य प्राणायामं विधाय च ॥ पृषोदिवीति मंत्रेण पर्य्युक्षणमथाचरेत् ॥ २३ ॥ प्रदक्षिणं
च पर्य्युक्ष्य द्विः परिस्तीर्य वै कुशान् ॥ रापोर्द्ध (?) देवमन्त्रेण कुर्याद्वाह्निं स्वसंमुखे ॥ २४ ॥ वैश्वानरं समभ्यर्च्य गन्धपुष्पाक्षतैस्तथा ॥ स्वशाखो
क्तप्रकारेण होमं कुर्याद्विचक्षणः ॥ २५ ॥ अध्वगः क्षीणवृत्तिश्च विद्यार्थी गुरुपोषकः ॥ यतिश्च ब्रह्मचारी च षडेते धर्मभिक्षकाः ॥ २६ ॥
अतिथिः पांथिको ज्ञेयोऽनूचानः श्रुतिपारगः ॥ मान्यावेतौ गृहस्थानां ब्रह्मलोकमभीप्सताम् ॥ २७ ॥ अपि श्वपाके शुनि वा नैवान्नं निष्फलं
भवेत् ॥ अत्रार्थिनि समायाते पात्रापात्रं न चिंतयेत् ॥ २८ ॥ शुनां च पतितानां च श्वपचां पापरोगिणाम् ॥ काकानां च कृमीणां च

---

१ ईश्वरम्—धनवन्तम्—यजमानम्—यद्वा सर्वयोगक्षेमनिर्वाहसमर्थं परमेश्वरमेव शरणं गच्छेत् । २ कषायान्—इ०पा० ।

बहिरन्नं किरेद्भुवि ॥ २९ ॥ ऐन्द्रवारुणवायव्याः सौम्या वै नैर्ऋताश्च ये ॥ प्रतिगृह्णंत्विमं पिंडं काका भूमौ मयार्पितम् ॥ १३० ॥ इत्थं भूत
बलिं कृत्वा कालं गोदोहमात्रकम् ॥ प्रतीक्ष्यातिथिमायातं विशद्भोज्यगृहं ततः ॥ ३१ ॥ अदत्त्वा वायसबलिं नित्यश्राद्धं समाचरेत् ॥
नित्यश्राद्धे स्वसामर्थ्यात्त्रीन्द्वावेकमथापि वा ॥ ३२ ॥ भोजयेत्पितृयज्ञार्थं दद्यादुद्धृत्य वारि च ॥ नित्यश्राद्धं दैवहीनं नियमादिविवर्जितम् ॥
॥ ३३ ॥ दक्षिणारहितं त्वेतद्दातृभोक्तृसुतृप्तिकृत् ॥ पितृयज्ञं विधायेत्थं स्वस्थबुद्धिरनातुरः ॥ ३४ ॥ अदुष्टासनमध्यास्य भुंजीत शिशुभिः सह ॥
सुगन्धिः सुमनाः स्रग्वी शुचिवासोद्वयान्वितः ॥ ३५ ॥ प्रागास्य उदगास्यो वा भुंजीत पितृसेवितम् ॥ विधायान्नमनग्नं तदुपरिष्टादधस्तथा
॥ ३६ ॥ आपोशानविधानेन कृत्वाश्नीयात्सुधीर्द्विजः ॥ भूमौ बलित्रयं कुर्यादपो दद्यात्तदोपरि ॥ ३७ ॥ सकृच्चाप उपस्पृश्य
प्राणाद्याहुतिपंचकम् ॥ दद्याज्जठरकुंडाग्नौ दर्भपाणिः प्रसन्नधीः ॥ ३८ ॥ दर्भपाणिस्तु यो भुंक्ते तस्य दोषो न विद्यते ॥ केशकीटादिसं
भूतस्तदश्नीयात्सदर्भकः ॥ ३९ ॥ ततो मौनेन भुञ्जीत न कुर्याद्दंतघर्षणम् ॥ प्रक्षालितऽग्रहस्तस्य दक्षिणांगुष्ठमूलतः ॥ १४० ॥ रौरवेऽपुण्यनि
लये अधोलोकनिवासिनाम् ॥ उच्छिष्टोदकमिच्छूनामक्षय्यमुपतिष्ठताम् ॥ ४१ ॥ पुनराचम्य मेधावी शुचिर्भूत्वा प्रयत्नतः ॥ मुखशुद्धिं ततः
कृत्वा पुराणश्रवणादिभिः ॥ ४२ ॥ अतिवाह्य दिवाशेषं ततः संध्यां समाचरेत् ॥ गृहेषु प्राकृता संध्या गोष्टे दशगुणा स्मृता ॥ ४३ ॥ नद्याम
युतसंख्या स्यादनंता शिवसन्निधौ ॥ अनृतं मद्यगन्धं च दिवामैथुनमेव च ॥ पुनाति वृषलस्थानं संध्या बहिरुपासिता ॥ ४४ ॥ उद्देशतः
समाख्यात एष नित्यतनो विधिः ॥ इत्थं समाचरन्विप्रो नावसीदति कर्हिचित् ॥ १४५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये सदाचारवर्णनंनाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ उपकाराय
साधूनां गृहस्थाश्रमवासिनाम् ॥ यथा च क्रियते धर्मो यथावत्कथयामि ते ॥ १ ॥ वत्स गार्हस्थ्यमास्थाय नरः सर्वमिदं जगत् ॥ पुष्णाति तेन
लोकांश्च स जयत्यभिवांछितान् ॥ २ ॥ पितरो मुनयो देवा भूतानि मनुजास्तथा ॥ क्रिमिकीटपतंगाश्च वयांसि पितरोऽसुराः ॥ ३ ॥ गृहस्थ
मुपजीवंति ततस्तृप्तिं प्रयांति च ॥ मुखं वास्य निरीक्षंते अपो नो दास्यतीति च ॥ ४ ॥ सर्वस्याधारभूता ये वत्स धेनुस्त्रयीमयी ॥ अस्यां

---

१ याम्यानैर्ऋतिकाश्च ये—इ० पा० ।

प्रतिष्ठितं विश्वं विश्वहेतुश्च या मता ॥ ५ ॥ ऋक्पृष्ठासौ यजुःसंध्या सामकुक्षिपयोधरा ॥ इष्टापूर्तविषाणा च साधुसूक्ततनूरुहा ॥ ६ ॥ शांति
पुष्टिशकृन्मूत्रा वर्णपादप्रतिष्ठिता ॥ उपजीव्यमाना जगतां पदक्रमजटाघनैः ॥ ७ ॥ स्वाहाकारस्वधाकारौ वषट्कारश्च पुत्रक ॥ हन्तकारस्तथै
वान्यस्तस्याः स्तनचतुष्टयम् ॥ ८ ॥ स्वाहाकारस्तनं देवाः पितरश्च स्वधामयम् ॥ मुनयश्च वषट्कारं देवभूतसुरेश्वराः ॥ ९ ॥ हन्तकारं मनुष्याश्च
पिबंति सततं स्तनम् ॥ एवमध्यापयेदेव वेदानां प्रत्यहं त्रयीम् ॥ १० ॥ तेषामुच्छेदकर्त्ता यः पुरुषोऽनंतपापकृत् ॥ स तमस्यंधतामिस्रे नरके हि
निमज्जति ॥ ११ ॥ यस्त्वेनां मानवो धेनुं स्ववत्सैरमरादिभिः ॥ पूजयत्युचिते काले स स्वर्गायोपपद्यते ॥ १२ ॥ तस्मात्पुत्र मनुष्येण देवर्षि
पितृमानवाः ॥ भूतानि चानुदिवसं पोष्याणि स्वतनुर्यथा ॥ १३ ॥ तस्मात्स्नातः शुचिर्भूत्वा देवर्षिपितृतर्पणम् ॥ यज्ञस्यांते तथैवाद्भिः काले
कुर्यात्समाहितः ॥ १४ ॥ सुमनोगन्धपुष्पैश्च देवानभ्यर्च्य मानवः ॥ ततोऽग्नेस्तर्पणं कुर्याद्द्याच्चापि बलींस्तथा ॥ १५ ॥ नक्तंचरेभ्यो भूतेभ्यो
बलिमाकाशतो हरेत् ॥ पितॄणां निर्वपेत्तद्वद्दक्षिणाभिमुखस्ततः ॥ १६ ॥ गृहस्थस्तत्परो भूत्वा सुसमाहितमानसः ॥ ततस्तोयमुपादाय तेष्वेवार्पण
सत्क्रियाम् ॥ १७ ॥ स्थानेषु निक्षिपेत्प्राज्ञो नाम्ना तूदिश्य देवताः ॥ एवं बलिं गृहे दत्त्वा गृहे गृहपतिः शुचिः ॥ १८ ॥ आचम्य च ततः
कुर्यात्प्राज्ञो द्वारावलोकनम् ॥ मुहूर्तस्याष्टमं भागमुदीक्षेतातिथिं ततः ॥ १९ ॥ अतिथिं तत्र संप्राप्तमर्घ्यपाद्योदकेन च ॥ बुभुक्षुमागतं श्रांतं
याचमानमकिंचनम् ॥ २० ॥ ब्राह्मणं प्राहुरतिथिं संपूज्य शक्तितो बुधैः ॥ न पृच्छेत्तत्राचरणं स्वाध्यायं चापि पंडितः ॥२१॥ शोभनाशोभनाकारं
तं मन्येत प्रजापतिम् ॥ अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ २२ ॥ तस्मै दत्त्वा तु यो भुंक्ते स तु भुंक्तेऽमृतं नरः ॥ अतिथिर्यस्य
भग्नाशो गृहात्प्रति निवर्तते ॥२३॥ स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति ॥ अपि वा शाकदानेन यद्वा तोयप्रदानतः ॥ पूजयेत्तं नरः शक्त्या
तेनैवातो विमुच्यते ॥२४॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ विवाहा ब्राह्मदैवार्षाः प्राजापत्यासुरौ तथा ॥ गांधर्वो राक्षसश्चापि पैशाचोऽष्टम उच्यते ॥२५॥
एतेषां च विधिं ब्रूहि तथा कार्यं च तत्त्वतः ॥ गृहस्थानां तथा धर्मान्ब्रूहि मे त्वं विशेषतः ॥ २६ ॥ ॥ पराशर उवाच ॥ ॥ स ब्राह्मो वरमा
हूय यत्र कन्या स्वलंकृता ॥ दीयते तत्सुतः पूयात्पुरुषानेकविंशतिम् ॥ २७ ॥ यज्ञस्थायर्त्विजे दैवस्तज्जः पाति चतुर्दश ॥ वरादादाय गोद्वन्द्वमार्ष
स्तज्जः पुनाति षट् ॥ २८ ॥ सहोभौ चरतां धर्मं प्राजापत्यः स ईरितः ॥ वरवध्वोः स्वेच्छया च गांधर्वोऽन्योन्यमैत्रतः ॥ प्रसह्य कन्याहरणाद्रा

---

१ यज्ञस्य–ब्रह्मयज्ञस्य । २ पूजयेदिति शेषः ।

क्षसो निन्दितः सताम् ॥ २९ ॥ छलेन कन्याहरणात्पैशाचो गर्हितोऽष्टमः ॥ प्रायः क्षत्रविशोरुक्ता गांधर्वासुरराक्षसाः ॥ ३० ॥ अष्टमस्त्वेष
पापिष्ठः पापिष्ठानां च संभवः ॥ सवर्ण्णया करो ग्राह्यो धार्यः क्षत्रियया शरः ॥ ३१ ॥ प्रतोदो वैश्यया धार्यो वांसोंतः[1] शूद्रया तथा ॥ असवर्णा
स्वेष विधिः स्मृतौ दृष्टश्च वेदने ॥ ३२ ॥ सवर्णाभिस्तु सर्वाभिः पाणिर्ग्राह्यस्त्वयं विधिः ॥ धर्म्ये विवाहे जायंते धर्म्याः पुत्राः शतायुषः ॥ ३३ ॥
अधर्म्याद्धर्म्मरहिता मंदभाग्यधनायुषः ॥ कृतकालाभिगमने धर्मोयं गृहिणः परः ॥३४॥ स्त्रीणां वरमनुस्मृत्य यथाकाम्यथवा भवेत् ॥ दिवाभिग
मनं पुंसामनायुष्यं परं मतम् ॥ ३५ ॥ श्राद्धाहः सर्वपर्वाणि न गंतव्यानि धीमता ॥ तत्र गच्छन्स्त्रियं मोहाद्धर्मात्प्रच्यवते परात् ॥ ३६ ॥ ऋतु
कालाभिगामी यः स्वदारनिरतश्च यः ॥ स सदा ब्रह्मचारी हि विज्ञेयः स गृहाश्रमी ॥ ३७ ॥ आर्षे विवाहे गोद्वंद्वं यदुक्तं तत्र शस्यते ॥ शुल्कम
ण्वपि कन्यायाः कन्याविक्रयपापकृत् ॥ ३८ ॥ अपत्यविक्रयात्कल्पं वसेद्विट्कृमिभोजने ॥ अतो नाण्वपि कन्याया उपजीव्यं नरैर्धनम् ॥ ३९ ॥
तत्र तुष्टा महालक्ष्मीर्निवसेद्दानवारिणा ॥ वाणिज्यं नीचसेवा च वेदानध्ययनं तथा ॥ ४० ॥ कुविवाहः क्रियालोपः कुले पतनहेतवः ॥ कुर्याद्वै
वाहिके चाग्नौ गृह्यकर्म्मान्वहं गृही ॥ ४१ ॥ पञ्चयज्ञक्रियां चापि पक्तिं दैनंदिनीमपि ॥ गृहस्थाश्रमिणः पञ्चसूनाकर्म दिनेदिने ॥ ४२ ॥
कुण्डनी पेषणी चुल्ली ह्युदकुम्भी तु मार्जनी ॥ तासां च पंचसूनानां निराकरणहेतवः ॥ ऋतवः पंच निर्दिष्टा गृहिश्रेयोभिवर्द्धनाः ॥ ४३ ॥ पठनं
ब्रह्मयज्ञः स्यात्तर्पणं च पितृक्रतुः ॥ होमो दैवो बलिर्भौत आतिथ्यं नृक्रतुः क्रमात् ॥ ४४ ॥ वैश्वदेवांतरे प्राप्तः सूर्योढो वातिथिः स्मृतः ॥ अति
थेरादितोप्येते भोज्या नात्र विचारणा ॥ ४५ ॥ पितृदेवमनुष्येभ्यो दत्त्वाश्नात्यमृतं गृही ॥ अदत्त्वान्नं च यो भुंक्ते केवलं स्वोदरंभरिः ॥ ४६ ॥
वैश्वदेवेन ये हीना आतिथ्येन विवर्जिताः ॥ सर्वे ते वृषला ज्ञेयाः प्राप्तवेदा अपि द्विजाः ॥४७॥ अकृत्वा वैश्वदेवं तु भुञ्जंते ये द्विजाधमाः ॥ इह
लोकेन्नहीनाः स्युः काकयोनिं व्रजंत्यथो ॥ ४८॥ वेदोक्तं विदितं कर्म्म नित्यं कुर्यादतंद्रितः ॥ यदि कुर्याद्यथाशक्ति प्राप्नुयात्सद्गतिं पराम् ॥ ४९ ॥
षष्ठचष्टम्योर्वसेत्पापं तैले मांसे सदैव हि ॥ चतुर्दश्यां पञ्चदश्यां तथैव च क्षुरे भगे ॥ ५० ॥ उदयन्तं न वीक्षेत नास्तं यंतं न मस्तके ॥ न राहुणो
पस्पृष्टं च नांडस्थं वीक्षयेद्रविम् ॥५१॥ न वीक्षेतात्मनो रूपमप्सु धावेन्न कर्दमे ॥ न नग्नां स्त्रियमीक्षेत न नग्नो जलमाविशेत् ॥५२॥ देवतायतनं
विप्रं धेनुं मधु मृदं तथा ॥ जातिवृद्धं वयोवृद्धं विद्यावृद्धं तथैव च ॥५३॥ अश्वत्थं चैत्यवृक्षं च गुरुं जलभृतं घटम् ॥ सिद्धान्नं दधि सिद्धार्थं गच्छन्कुर्या

---

[1] वासोंतः--वस्त्रांतभाग--इत्यर्थः ।

त्प्रदक्षिणम् ॥ ५४ ॥ रजस्वलां न सेवेत नाश्नीयात्सह भार्यया ॥ एकवासा न भुञ्जीत न भुञ्जीतोत्कटासने ॥ ५५ ॥ नाशुचिं स्त्रियमीक्षत तेज
स्कामो द्विजोत्तमः ॥ असंतर्प्य पितॄन्देवान्नाद्यादन्नं च कुत्रचित् ॥५६॥ पक्कान्नं चापि नो मांसं दीर्घकालं जिजीविषुः ॥ न मूत्रणं व्रजे कुर्यान्न वल्मी
के न भस्मनि ॥ ५७ ॥ न गर्त्तेषु ससत्त्वेषु न तिष्ठन्न व्रजन्नपि ॥ ब्राह्मणं सूर्यमग्निं च चंद्रर्क्षगुरूनपि ॥ ५८ ॥ अभिपश्यन्न कुर्वीत मलमूत्रविसर्ज
नम् ॥ मुखेनोपधमेन्नाग्निं नग्नां नेक्षेत योषितम् ॥ ५९ ॥ नांघ्री प्रतापयेदग्नौ न वस्तु अशुचि क्षिपेत् ॥ प्राणिहिंसां न कुर्वीत नाश्नीयात्संध्य
योर्द्वयोः ॥ ६० ॥ न संविशेच्च संध्यायां प्रातः सायं क्वचिद्बुधः ॥ नाचक्षीत धयंतीं गां नैंद्रचापं प्रदर्शयेत् ॥ ६१ ॥ नैकः सुप्यात्क्वचिच्छून्ये न
शयानं प्रबोधयेत् ॥ पंथानं नैकलो यायान्न वार्य्यंजलिना पिबेत् ॥ ६२ ॥ न दिवोद्धृतसारं च भक्षयेद्दधि नो निशि ॥ स्त्रीधर्मिणीं नाभिवदे
न्नाद्यादातृप्ति रात्रिषु ॥ ६३ ॥ तौर्यत्रिकप्रियो न स्यात्कांस्ये पादौ न धावयेत् ॥ श्राद्धं कृत्वा परश्राद्धे योऽश्नीयाज्ज्ञानवर्जितः ॥ ६४ ॥
दातुः श्राद्धफलं नास्ति भोक्ता किल्बिषभुग्भवेत् ॥ न धारयेदन्यभुक्तं वासश्चोपानहावपि ॥ ६५ ॥ न भिन्नभाजनेऽश्नीयान्नासीताग्न्यादिदूषिते ॥
आरोहणं गवां पृष्ठे प्रेतधूमं सरित्तटम् ॥ ६६ ॥ बालातपं दिवास्वापं त्यजेद्दीर्घं जिजीविषुः ॥ स्नात्वा न मार्जयेद्गात्रं विसृजेन्न शिखां पथि ॥
॥ ६७ ॥ हस्तौ शिरो न धुनुयान्नाकर्षेदासनं पदा ॥ करेण नो मृजेद्गात्रं स्नानवस्त्रेण वा पुनः ॥ ६८ ॥ शुनोच्छिष्टं भवेद्गात्रं पुनः स्नानेन
शुध्यति ॥ नोत्पाटयेल्लोमनखं दशनेन कदाचन ॥ ६९ ॥ करजैः करजच्छेदं विवर्जयेच्छुभाय तु ॥ यदायत्यां त्यजेत्तन्न कुर्यात्कर्म प्रयत्नतः ॥
॥ ७० ॥ अद्वारेण न गन्तव्यं स्ववेश्मापि कदाचन ॥ क्रीडेन्नाज्ञै[1]ः सहासीत न धर्म्मघ्नैर्न रोगिभिः ॥ ७१ ॥ न शयीत क्वचिन्नग्नः पाणौ भुंजीत
नैव च ॥ आर्द्रपादकरास्योऽश्नन्दीर्घकालं न जीवति ॥ ७२ ॥ संविशेन्नार्द्रचरणो नोच्छिष्टः क्वचिदाव्रजेत् ॥ शयनस्थो न चाश्नीयान्न पिबेच्च
जलं द्विजः ॥ ७३ ॥ सोपानत्को नोपविशेन्न जलं चोत्थितः पिबेत् ॥ सर्व्वमम्लमयं नाद्यादारोग्यस्याभिलाषुकः ॥ ७४ ॥ न निरीक्षेत विण्मू
त्रे नोच्छिष्टः संस्पृशेच्छिरः ॥ नाधितिष्ठेत्तुषांगारभस्मकेशकपालिकाः ॥ ७५ ॥ पतितैः सह संवासः पतनायैव जायते ॥ दद्यादूर्ध्वासनं मंचं
न शूद्राय कदाचन ॥ ७६ ॥ ब्राह्मण्याद्धीयते विप्रः शूद्रो धर्माच्च हीयते ॥ धर्मोपदेशः शूद्राणां स्वश्रेयः प्रतिघातयेत् ॥ ७७ ॥ द्विजशुश्रूषणं
धर्म्मः शूद्राणां हि परो मतः ॥ कण्डूयनं हि शिरसः पाणिभ्यां न शुभं मतम् ॥ ७८ ॥ आदिशेद्वैदिकं मंत्रं न शूद्राय कदाचन ॥ ब्राह्मण्या

---

[1] अज्ञैः--क्रीडानभिज्ञैः--इत्यर्थः ।

द्धीयते विप्रः शूद्रो धर्म्माच्च हीयते ॥ ७९ ॥ आताडनं कराभ्यां च क्रोशनं केशलुंचनम् ॥ अशास्त्रवर्तनं भूयो लुब्धात्कृत्वा प्रतिग्रहम् ॥ ८० ॥
ब्राह्मणः स च वै याति नरकानेकविंशतिम् ॥ अकालमेघस्तनिते वर्षर्तौ पांसुवर्षणे ॥ ८१ ॥ महाबालध्वनौ रात्रावनध्यायाः
प्रकीर्तिताः ॥ उल्कापाते च भूकंपे दिग्दाहे मध्यरात्रिषु ॥ ८२ ॥ संध्ययोर्वृषलोपान्ते राज्यहारे च सूतके ॥ दशाष्टकासु भूतायां श्राद्धाहे
प्रतिपद्यपि ॥८३॥ पूर्णिमायां तथाष्टम्यां विड्वरे राष्ट्रविप्लवे ॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गे कल्पादिषु युगादिषु ॥८४॥ आरण्यकमधीत्यापि बाणसाम्नोरपि
ध्वनौ ॥ अनध्यायेषु चैतेषु चाधीयीत न वै क्वचित् ॥८५॥ भूताष्टम्योः पञ्चदश्योर्ब्रह्मचारी सदा भवेत् ॥ अनायुष्यकरं चेह परदारोपसर्पणम् ॥
तस्मात्तद्दूरतस्त्याज्यं वैरिणां चोपसेवनम् ॥ ८६ ॥ पूर्वर्द्धिभिः परित्यक्तमात्मानं नावमानयेत् ॥ सदोद्यमवतां यस्माच्छ्रियो विद्या न दुर्लभाः ॥
॥ ८७ ॥ सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात्सत्यमप्रियम् ॥ प्रियं च नानृतं ब्रूयादेष धर्मो विधीयते ॥ ८८ ॥ वाचोवेगं मनोवेगं जिह्वावेगं च वर्ज
येत् ॥ गुह्यजान्यपि लोमानि तत्स्पर्शादशुचिर्भवेत् ॥ ८९ ॥ पादधौतोदकं मूत्रमुच्छिष्टान्युदकानि च ॥ निष्ठीवनं च श्लेष्माणं गृहाद्दूरं विनिः
क्षिपेत् ॥ ९० ॥ अहर्न्निशं श्रुतेर्जाप्याच्छौचाचारनिषेवणात् ॥ अद्रोहवत्या बुद्ध्या च पूर्वजन्म स्मरेद्द्विजः ॥ ९१ ॥ वृद्धान्प्रयत्नाद्वंदेत दद्यातेषां
स्वमासनम् ॥ विनम्रकन्धरो भूयादनुयायात्ततश्च तान् ॥ ९२ ॥ श्रुतिभूदेवदेवानां नृपसाधुतपस्विनाम् ॥ पतिव्रतानां नारीणां निन्दां कुर्यान्न कर्हि
चित् ॥ ९३ ॥ उद्धृत्य पञ्चमृत्पिंडान्स्नायात्परजलाशये ॥ श्रद्धया पात्रमासाद्य यत्किंचिद्दीयते वसु ॥ ९४ ॥ देशे काले च विधिना तदानंत्याय
कल्पते ॥ भूप्रदो मण्डलाधीशः सर्वत्र सुखितोऽन्नदः ॥ ९५ ॥ तोयदाता सुरूपः स्यात्पुष्टश्चान्नप्रदो भवेत् ॥ प्रदीपदो निर्मलाक्षो गोदातार्यमलोक
भाक् ॥९६॥ स्वर्णदाता च दीर्घायुस्तिलदः स्याच्च सुप्रजः ॥ वेश्मदोऽत्युच्चसौधेशो वस्त्रदश्चन्द्रलोकभाक् ॥९७॥ हयप्रदो दिव्यदेहो लक्ष्मीवान्वृषभ
प्रदः॥ सुभार्यः शिबिकादाता सुपर्यंकप्रदोऽपि च ॥९८॥ श्रद्धया प्रतिगृह्णाति श्रद्धया यः प्रयच्छति ॥ स्वर्गिणौ तावुभौ स्यातां पततोऽश्रद्धया त्वधः
॥९९॥ अनृतेन क्षरेद्यज्ञस्तपो विस्मयतः क्षरेत् ॥ क्षरेत्कीर्तिर्विना दानमायुर्विप्रापमानतः ॥१००॥ गंधं पुष्पं कुशा गावः शाकं मांसं पयो दधि ॥
मणिमत्स्यगृहं धान्यं ग्राह्यमेतदुपस्थितम् ॥१०१॥ मधूदकं फलं मूलमेधांस्यभयदक्षिणा ॥ अभ्युद्यतानि ग्राह्याणि त्वेतान्यपि निकृष्टतः॥१०२॥
दासनापितगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः ॥ भोज्यान्नाः शूद्रवर्गेमी तथात्मविनिवेदकः ॥१०३॥ इत्थमाचारधर्मोयं धर्मारण्यनिवासिनाम् ॥ श्रुतिस्मृ
त्युक्तधर्मोऽयं युधिष्ठिर निवेदितः ॥ १०४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये

सदाचारलक्षणवर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ संप्राप्य धर्मवाप्यां च यः कुर्यात्पितृतर्पणम् ॥ तृप्तिं प्रयांति पितरो यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ १ ॥ पितरश्चात्र पूज्याश्च स्वर्गता ये च पूर्वजाः ॥ पिंडांश्च निर्वपेत्तेषां प्राप्येमां मुक्तिदायिकाम् ॥ २ ॥ त्रेतायां पंच दिवसैर्द्वापरे त्रिदिनेन तु ॥ एकचित्तेन यो विप्राः पिंडं दद्यात्कलौ युगे ॥ ३ ॥ लोलुपा मानवा लोके संप्राप्ते तु कलौ युगे ॥ परदाररता लोकाः स्त्रियोऽतिचपलाः पुनः ॥४॥ परद्रोहरताः सर्वे नरनारीनपुंसकाः ॥ परनिन्दापरा नित्यं परच्छिद्रोपदर्शकाः ॥५॥ परोद्वेगकरा नूनं कलहा मित्रभेदिनः ॥ सर्वे ते शुद्धतां यांति काजेशाः स्वयमब्रुवन् ॥६॥ एतदुक्तं महाभाग धर्मारण्यस्य वर्णनम् ॥ फलं चैवात्र सर्वं हि यदुक्तं शूलपाणिना ॥ ७ ॥ वाङ्मनः कायशुद्धाश्च परदारपराङ्मुखाः ॥ अद्रोहाश्च समाः क्रुद्धा मातापितृपरायणाः ॥ ८ ॥ अलौल्या लोभरहिता दानधर्मपरायणाः ॥ आस्तिकाश्चैव धर्मज्ञाः स्वामिभक्तिरताश्च ये ॥ ९ ॥ पतिव्रता तु या नारी पतिशुश्रूषणे रता ॥ अहिंसका आतिथेयाः स्वधर्मनिरताः सदा ॥ १० ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ शृणु सूत महाभाग सर्वधर्मविदांवर ॥ गृहस्थानां सदाचारः श्रुतश्च त्वन्मुखान्मया ॥ ११ ॥ एकं मनेप्सितं मेद्य तत्कथयस्व सूतज ॥ पतिव्रतानां सर्वासां लक्षणं कीदृशं वद ॥ १२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पतिव्रता गृहे यस्य सफलं तस्य जीवनम् ॥ यस्यांगच्छायया तुल्या यत्कथा पुण्यकारिणी ॥ १३ ॥ पतिव्रतास्त्वरुंधत्या सावित्र्याप्यनसूयया ॥ शांडिल्या चैव सत्या च लक्ष्म्या च शतरूपया ॥ ॥ १४ ॥ मेनया च सुनीत्या च संज्ञया स्वाहया समाः ॥ पतिव्रतानां धर्मा हि मुनिना च प्रकीर्तिताः ॥ १५ ॥ भुंक्ते भुक्ते स्वामिनि च तिष्ठति त्वनुतिष्ठति ॥ विनिद्रिते या निद्राति प्रथमं परिबुध्यति ॥ १६ ॥ अनलंकृतमात्मानं देशांते भर्तरि स्थिते ॥ कार्यार्थं प्रोषिते क्वापि सर्व्वमंडनवर्जिता ॥ १७ ॥ भर्तुर्नाम न गृह्णाति ह्यायुषोऽस्य हि वृद्धये ॥ पुरुषांतरनामापि न गृह्णति कदाचन ॥ १८ ॥ आक्रुष्टापि च नाक्रोशेत्ताडितापि प्रसीदति ॥ इदं कुरु कृतं स्वामिन्मन्यतामिति वक्ति च ॥ १९ ॥ आहूता गृहकार्याणि त्यक्त्वा गच्छति सत्वरम् ॥ किमर्थं व्याहृता नाथ स प्रसादो विधीयताम् ॥ २० ॥ न चिरं तिष्ठति द्वारि न द्वारमुपसेवते ॥ अदातव्यं स्वयं किंचित्कर्हिचिन्न ददात्यपि ॥ २१ ॥ पूजोपकरणं सर्वमनुक्ता साधयेत्स्वयम् ॥ नियमोदकबर्हींषि यत्र पुष्पाक्षतादिकम् ॥ २२ ॥ प्रतीक्षमाणा च वरं यथाकालोचितं हि यत् ॥ तदुपस्थापयेत्सर्वमनुद्विग्नातिहृष्टवत् ॥२३॥ सेवते भर्त्तुरुच्छिष्टमिष्टमन्नं फलादिकम् ॥ दूरतो वर्ज्जयेदेषा समाजोत्सवदर्शनम् ॥ २४ ॥ न गच्छेत्तीर्थयात्रादिविवाहप्रेक्षणादिषु ॥ सुखसुप्तं सुखासीनं रममाणं यदृच्छया ॥ २५ ॥ अंतरायेऽपि कार्येषु पतिं नोत्थापयेत्क्वचित् ॥ स्त्रीधर्मिणी त्रिरात्रं तु स्वमुखं नैव दर्श

येत् ॥ २६ ॥ स्ववाक्यं श्रावयेन्नापि यावत्स्नात्वा न शुध्यति ॥ सुस्नाता भर्तृवदनमीक्षेतान्यस्य न क्वचित् ॥ अथवा मनसि ध्यात्वा पतिं भानुं विलोकयेत् ॥२७॥ हरिद्रां कुंकुमं चैव सिंदूरं कज्जलं तथा ॥ कूर्पासकं च तांबूलं मांगल्याभरणं शुभम् ॥ २८ ॥ केशसंस्कारकं चैव करकर्णादिभूषणम् ॥ भर्तुरायुष्यमिच्छंती दूरयेन्न पतिव्रता ॥ २९ ॥ भर्तृविद्वेषिणीं नारीं नैषा संभाषते क्वचित् ॥ नैकाकिनी क्वचिद्भूयान्न नग्ना स्नाति च क्वचित् ॥३०॥ नोलूखले न मुशले न वर्द्धन्यां दृषद्यपि ॥ न यंत्रके न देहल्यां सती चोपविशेत्क्वचित् ॥ ३१ ॥ विना व्यवायसमयात्प्रागल्भ्यं न क्वचिच्चरेत् ॥ यत्रयत्र रुचिर्भर्तुस्तत्र प्रेमवती सदा ॥ ३२ ॥ इदमेव व्रतं स्त्रीणामयमेव परो वृषः ॥ इयमेव च पूजा च भर्तुर्वाक्यं न लंघयेत् ॥ ॥ ३३ ॥ क्लीबं वा दुरवस्थं वा व्याधितं वृद्धमेव वा ॥ सुस्थिरं दुःस्थिरं वापि पतिमेकं न लंघयेत् ॥ ३४ ॥ सर्पिर्लणहिंग्वादिक्षयेऽपि च पतिव्रता ॥ पतिं नास्तीति न[1] ब्रूयादायसीषु[2] न भोजयेत् ॥ ३५ ॥ तीर्थस्नानार्थिनी चैव पतिपादोदकं पिबेत् ॥ शंकरादपि वा विष्णोः पतिरेवाधिकः स्त्रियः ॥ ३६ ॥ व्रतोपवासनियमं पतिमुल्लंघ्य या चरेत् ॥ आयुष्यं हरते भर्तुर्मृता निरयमृच्छति ॥ ३७ ॥ उक्ता प्रत्युत्तरं दद्यान्नारी या क्रोधतत्परा ॥ सरमा जायते ग्रामे शृगाली निर्जने वने ॥ ३८ ॥ स्त्रीणां हि परमश्चैको नियमः समुदाहृतः ॥ अभ्यर्च्य चरणौ भर्तुर्भोक्तव्यं कृतनिश्चया ॥ ३९ ॥ उच्चासनं न सेवेत न व्रजेत्परवेश्मसु ॥ तत्र पारुष्यवाक्यानि ब्रूयान्नैव कदाचन ॥४०॥ गुरूणां सन्निधौ वापि नोच्चैर्ब्रुयान्नवाहयेत् ॥ ४१ ॥ या भर्तारं परित्यज्य रहश्चरति दुर्मतिः ॥ उलूकी जायते क्रूरा वृक्षकोटरशायिनी ॥ ४२ ॥ ताडिता ताडयेच्चेत्तं सा व्याघ्री वृषदंशिका ॥ कटाक्षयति याऽन्यं वै केकराक्षी तु सा भवेत् ॥ ४३ ॥ या भर्तारं परित्यज्य मिष्टमश्नाति केवलम् ॥ ग्रामे सा सूकरी भूयाद्वल्गुली वाथ विड्भुजा ॥ ४४ ॥ हुन्त्वंकृत्याप्रियं ब्रूते मूका सा जायते खलु ॥ या सपत्नीं सदेर्ष्येत दुर्भगा सा पुनःपुनः ॥ दृष्टिं विलुप्य भर्तुर्या कंचिदन्यं समीक्षते ॥ ४५ ॥ काणा च विमुखा वापि कुरूपापि च जायते ॥ बाह्यादायांतमालोक्य त्वरिता च जलासनैः ॥ तांबूलैर्व्यजनैश्चैव पादसंवाहनादिभिः ॥ ४६ ॥ तथैव चारुवचनैः स्वेदसंनोदनैः परैः ॥ या प्रियं प्रीणयेत्प्रीता त्रिलोकी प्रीणिता तया ॥ मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः ॥ ४७ ॥ अमितस्य हि दातारं भर्तारं का न पूजयेत् ॥ भर्ता देवो गुरुर्भर्ता धर्मतीर्थव्रतानि

---

[1] न ब्रूयात्—सिद्धायां पाकक्रियायां न ब्रूयाद्भोजनसमय एव पाकः क्रियातः प्राक्—भोजनोत्तरं च ब्रूयादेव । अन्यथा तदानयनं न स्यात्—इति तत्वार्थः । [2] आयसीषु—लोहपात्रीषु—न भोजयेत् अन्नं न परिविष्यात्—इत्यर्थः ।

च ॥ तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं समर्चयेत् ॥ ४८ ॥ जीवहीनो यथा देही क्षणादशुचितां व्रजेत् ॥ भर्तृहीना तथा योषित्सुस्नाताप्यशुचिः सदा ॥ ४९ ॥ अमंगलेभ्यः सर्वेभ्यो विधवा स्याद मंगला ॥ विधवादर्शनात्सिद्धिः क्वापि जातु न जायते ॥ ५० ॥ विहाय मातरं चैकां सर्वां मंगलवर्जिताः ॥ तदाशिषमपि प्राज्ञस्त्यजेदाशीविषोपमाम् ॥ ५१ ॥ कन्याविवाहसमये वाचयेयुरिति द्विजाः ॥ भर्तुः सहचरी भूयाज्जीवतोऽजीवतोपि वा ॥ ५२ ॥ अनुव्रजन्ती भर्तारं गृहात्पितृवनं मुदा ॥ पदेपदेश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ५३ ॥ व्यालग्राही यथा व्यालं बलादुद्धरते बिलात् ॥ एवमुत्क्रम्य दूतेभ्यः[1] पतिं स्वर्गं व्रजेत्सती ॥ ५४ ॥ यमदूताः पलायंते तामालोक्य पतिव्रताम् ॥ तपनस्तप्यते नूनं दहनोपि च दह्यते ॥ ५५ ॥ कंपंते सर्वतेजांसि दृष्ट्वा पातिव्रतं महः ॥ यावत्स्वलोमसंख्यास्ति तावत्कोटच्ययुतानि च ॥ ५६ ॥ भर्त्रा स्वर्गसुखं भुंक्ते रममाणा पतिव्रता ॥ धन्या सा जननी लोके धन्योऽसौ जनकः पुनः ॥ ५७ ॥ धन्यः स च पतिः श्रीमान्येषां गेहे पतिव्रता ॥ पितृवंश्या मातृवंश्याः पतिवंश्यास्त्रयस्त्रयः ॥ पतिव्रतायाः पुण्येन स्वर्गसौख्यानि भुंजते ॥ ५८ ॥ शीलभंगेन दुर्वृत्ताः पातयंति कुलत्रयम् ॥ पितुर्मातुस्तथा पत्युरिहामुत्र च दुःखिताः ॥ ५९ ॥ पतिव्रतायाश्चरणो यत्रयत्र स्पृशेद्भुवम् ॥ सा तीर्थभूमिर्म्मान्येति नात्र भारोऽस्ति पावनः ॥ ६० ॥ बिभ्यत्पतिव्रतास्पर्शं कुरुते भानुमानपि ॥ सोमो गन्धर्व एवापि स्वपावित्र्याय नान्यथा ॥ ६१ ॥ आपः पतिव्रतास्पर्शमभिलष्यंति सर्वदा ॥ गायत्र्याघविनाशो नो पातिव्रत्येन साऽघनुत् ॥ ६२ ॥ गृहेगृहे न किं नार्य्यो रूपलावण्यगर्विताः ॥ परं विश्वेशभक्त्यैव लभ्यते स्त्री पतिव्रता ॥ ६३ ॥ भार्या मूलं गृहस्थस्य भार्या मूलं सुखस्य च ॥ भार्या धर्मफलायैव भार्या संतानवृद्धये ॥ ६४ ॥ परलोकस्त्वयं लोको जीयते भार्यया द्वयम् ॥ देवपित्रतिथीनां च तृप्तिः स्याद्भार्यया गृहे ॥ गृहस्थः स तु विज्ञेयो गृहे यस्य पतिव्रता ॥ ६५ ॥ यथा गंगावगाहेन शरीरं पावनं भवेत् ॥ तथा पतिव्रतां दृष्ट्वा सदनं पावनं भवेत् ॥ ६६ ॥ पर्यंकशायिनी नारी विधवा पातयेत्पतिम् ॥ तस्माद्भूशयनं कार्य्यं पतिसौख्यसमीहया ॥ ६७ ॥ नैवांगोद्वर्त्तनं कार्य्यं स्त्रिया विधवया क्वचित् ॥ गन्धद्रव्यस्य संभोगो नैव कार्य्यस्तया क्वचित् ॥ ६८ ॥ तर्प्पणं प्रत्यहं कार्य्यं भर्तुः कुशतिलोदकैः ॥ तत्पितुस्तत्पितुश्चापि नामगोत्रादिपूर्वकम् ॥ ६९ ॥ विष्णोः संपूजनं कार्यं पतिबुद्ध्या न चान्यथा ॥ पतिमेव सदा ध्यायेद्विष्णुरूपधरं हरिम् ॥ ७० ॥ यद्यदिष्टतमं लोके यद्यत्पत्युः समीहितम् ॥ तत्तद्गुणवते देयं पतिप्रीणनकाम्यया ॥ ७१ ॥

---

[1] दूतेभ्यः—यमदूतेभ्यः ।

वैजाखे कार्त्तिके मासे विशेषनियमांश्चरेत् ॥ स्नानं दानं तीर्थयात्रां पुराणश्रवणं मुहुः ॥ ७२ ॥ वैशाखे जलकुम्भाश्च कार्त्तिके घृतदीपिकाः ॥
माघे धान्यतिलोत्सर्गः स्वर्गलोके विशिष्यते ॥ ७३ ॥ प्रपा कार्या च वैशाखे देवे देया गलंतिका ॥ उशीरं व्यजनं छत्रं सूक्ष्मवासांसि चंदनम् ॥
॥७४॥ सकर्पूरं च तांबूलं पुष्पदानं तथैव च ॥ जलपात्राण्यनेकानि तथा पुष्पगृहाणि च ॥ ७५ ॥ पानानि च विचित्राणि द्राक्षारंभाफलानि च ॥
देयानि द्विजमुख्येभ्यः पतिर्मे प्रीयतामिति ॥७६॥ ऊर्ज्जे यवान्नमश्नीयादेकान्नमथवा पुनः॥वृन्ताकं सूरणं चैव शूकशिंबीं च वर्जयेत्॥७७॥ कार्त्तिके
वर्ज्जयेत्तैलं कांस्यं चापि विवर्जयेत् ॥ कार्त्तिके मौननियमे चारुघण्टां प्रदापयेत् ॥ ७८ ॥ पत्रभोजी कांस्यपात्रं घृतपूर्णं प्रयच्छति ॥ भूमिशय्याव्रते
देया शय्या श्लक्ष्णा सतूलिका ॥७९॥ फलत्यागे फलं देयं रसत्यागे च तद्रसः ॥ धान्यत्यागे च तद्धान्यमथवा शालयः स्मृताः ॥ धेनुं दद्यात्प्रयत्ने
न सालंकारां सकांचनाम् ॥८०॥ एकतः सर्वदानानि दीपदानं तथैकतः ॥ कार्त्तिके दीपदानस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥८१॥ इत्यादिविधवानां
च नियमाः संप्रकीर्तिताः ॥ तेषां फलमिदं राजन्नान्येषां च कदाचन ॥ ८२ ॥ धर्मवापीं समासाद्य दानं दद्याद्विचक्षणः ॥ कोटिधा वर्द्धते नित्यं
ब्रह्मणो वचनं यथा ॥ ८३ ॥ तिलधेनुं च यो दद्याद्धर्मेश्वरपुरः स्थितः ॥ तिलसंख्यानि वर्षाणि स्वर्गे लोके महीयते ॥ ८४ ॥ धर्मक्षेत्रे तु संप्राप्य
श्राद्धं कुर्यादतंद्रितः ॥ तस्य संवत्सरं यावत्तृप्ताः स्युः पितरो ध्रुवम् ॥ ८५ ॥ ये चान्ये पूर्वजाः स्वर्गे ये चान्ये नरकौकसः ॥ ये च तिर्यक्त्वमा
पन्ना ये च भूतादिसंस्थिताः ॥ ८६ ॥ तान्सर्वान्धर्मकूपे वै श्राद्धं कुर्याद्यथाविधि ॥ अत्र प्रकिरणं यत्तु मनुष्यैः क्रियते भुवि ॥ तेन ते तृप्ति
मायांति ये पिशाचत्वमागताः ॥ ८७ ॥ येषां तु स्नानवस्त्रोत्थं भूमौ पतति पुत्रक ॥ तेन ये तरुतां प्राप्तास्तेषां तृप्तिः प्रजायते ॥ ८८ ॥ या
वै यवानां कणिकाः पतंति धरणीतले ॥ ताभिराप्यायनं तेषां ये तु देवत्वमागताः ॥ ८९ ॥ उद्धृतेष्वथ पिंडेषु यावान्नकणिका भुवि ॥ ताभिरा
प्यायनं तेषां ये च पातालमागताः ॥ ९० ॥ ये वा वर्णाश्रमाचारक्रियालोपा ह्यसंस्कृताः ॥ विपन्नास्ते भवंत्यत्र संमार्जनजलाशिनः ॥ ९१ ॥
भुक्त्वा वाचमनं यच्च जलं पतति भूतले ॥ ब्राह्मणानां तथैवान्ये तेन तृप्तिं प्रयांति वै ॥ ९२ ॥ एवं यो यजमानश्च यच्च तेषां द्विजन्मनाम् ॥
क्वचिज्जलान्नविक्षेपः शुचिरस्पृष्ट एव च ॥ ९३ ॥ ये चान्ये नरके जातास्तत्र योन्यंतरं गताः ॥ प्रयांत्याप्यायनं वत्स सम्यक्छ्राद्धक्रियावताम् ॥
॥ ९४ ॥ अन्यायोपार्जितैर्द्रव्यैः श्राद्धं यत्क्रियते नरैः ॥ तृप्यंति तेन चण्डालपुल्कसादिषु योनिषु ॥ ९५ ॥ एवमाप्यायिता वत्स तेन चानेक

---

१ दातव्याः–इति शेषः । उभयत्रान्वयः ।

बांधवाः ॥ श्राद्धं कर्तुमशक्तिश्चेच्छाकैरपि हि जायते ॥ ९६ ॥ तस्माच्छ्राद्धं नरो भक्त्या शाकैरपि यथाविधि ॥ कुरुते कुर्वतः श्राद्धं कुलं क्वचिन्न
सीदति ॥ ९७ ॥ पापं यदि कृतं सर्वं पापं च वर्द्धते ध्रुवम् ॥ कुर्वाणो नरके घोरे पच्यते नात्र संशयः ॥ ९८ ॥ यथा पुण्यं तथा
पापं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ तत्सर्वं वर्द्धते नूनं धर्मारण्ये नृपोत्तम ॥ ९९ ॥ कामिकं कामदं देवं योगिनां मुक्तिदायकम् ॥ सिद्धानां सि
द्धिदं प्रोक्तं धर्मारण्यं तु सर्वदा ॥ १०० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यक्षेत्रमाहात्म्ये
धर्माचारवर्णनंनाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ धर्मारण्यकथां पुण्यां श्रुत्वा तृप्तिर्न मे विभो ॥ यदायदा कथयसि तदा
प्रोत्सहते मनः ॥ अतः परं किमभवत्परं कौतूहलं हि मे ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणु पार्थ महापुण्यां कथां स्कंदपुराणजाम् ॥ स्था
णुनोक्तां च स्कंदाय धर्मारण्योद्भवां शुभाम् ॥ २ ॥ सर्वतीर्थस्य फलदां सर्वोपद्रवनाशिनीम् ॥ कैलासशिखरासीनं देवदेवं जगद्गुरुम् ॥ पंचवक्रं
दशभुजं त्रिनेत्रं शूलपाणिनम् ॥ ३ ॥ कपालखट्वांगकरं नागयज्ञोपवीतिनम् ॥ गणैः परिवृतं तत्र सुरासुरनमस्कृतम् ॥ ४ ॥ नानारूपगुणैर्गीतं
नारदप्रमुखैर्युतम् ॥ गंधर्वैश्चाप्सरोभिश्च सेवितं तमुमापतिम् ॥ तत्रस्थं च महादेवं प्रणिपत्याब्रवीत्सुतः ॥ ५ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ स्वामि
न्निंद्रादयो देवा ब्रह्माद्याश्चैव सर्वशः ॥ तव द्वारे समायातास्त्वद्दर्शनैकलालसाः ॥ किमाज्ञापयसे देव करवाणि तवाग्रतः ॥ ६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥
स्कंदस्य वचनं श्रुत्वा आसनादुत्थितो हरः ॥ वृषभं न[1] समारूढो गंतुकामोऽभवत्तदा ॥ ७ ॥ गंतुकामं शिवं दृष्ट्वा स्कंदो वाक्यमथाब्रवीत् ॥
॥ ८ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ किं कार्यं देव देवानां यत्त्वमाहूयसे त्वरम् ॥ वृषं त्यक्त्वा कृपासिंधो कृपास्ति यदि मे वद ॥ ९ ॥ देवदानव
युद्धं वा किं कार्यं वा महत्तरम् ॥ १० ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ शृणुष्वैकाग्रमनसा येनाहं व्यग्रचेतसः ॥ अस्ति स्थानं महापुण्यं धर्म्मारण्यं
च भूतले ॥ ११ ॥ तत्रापि गंतुकामोऽहं देवैः सह षडाननः ॥ १२ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ तत्र गत्वा महादेव किं करिष्यसि सांप्रतम् ॥
तन्मे ब्रूहि जगन्नाथ कृत्यं सर्वमशेषतः ॥ १३ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ श्रूयतां वचनं पुत्र मनसोल्हादकारणम् ॥ आदितः सर्व्ववृत्तानां सृष्टि
स्थितिकरं महत ॥ १४ ॥ परंतु प्रलये जाते सर्वतस्तमसा वृतम् ॥ आसीदेकं तदा ब्रह्म निर्गुणं बीजमव्ययम् ॥ १५ ॥ निर्मितं वै गुणैरादौ मह
द्द्रव्यं प्रचक्ष्यते ॥ १६ ॥ महाकल्पे च संप्राप्ते चराचरे क्षयं गते ॥ जलरूपी जगन्नाथो रममाणस्तु लीलया ॥ १७ ॥ चिरकाले गते सोपि पृथि

---

१ वृषभं न समारूढः—वृषभमनारुह्यैव त्वरया—इत्यर्थः ।

व्यादिसुतत्त्वकैः ॥ वृक्षमुत्पादयामासायुतशाखामनोरमम् ॥ १८ ॥ फलैर्विशालैराकीर्णं स्कंधकांडादिशोभितम् ॥ फलौघाढ्यो जटायुक्तो न्यग्रो
धो विटपो महान् ॥ १९ ॥ बालभावं ततः कृत्वा वासुदेवो जनार्दनः ॥ शेतेऽसौ.वटपत्रेषु विश्वं निर्मातुमुत्सुकः ॥ २० ॥ स नाभिकमले विष्णो
र्जातो ब्रह्मा हि लोककृत् ॥ सर्वं जलमयं पश्यन्नानाकारमरूपकम् ॥ २१ ॥ तं दृष्ट्वा सहसोद्वेगाद्ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ इदमाह तदा पुत्र किं करो
मीति निश्चितम् ॥ २२ ॥ खे जजान ततो वाणी दैवात्सा चाशरीरिणी ॥ तपस्तप विधे धातर्यथा मे दर्शनं भवेत् ॥ २३ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तत्र
ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ प्रातप्यत तपो घोरं परमं दुष्करं महत् ॥ २४ ॥ प्रहसन्स तदा बालरूपेण कमलापतिः ॥ उवाच मधुरां वाचं कृपालुर्बाल
लीलया ॥ २५ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ पुत्र त्वं विधिना चाद्य कुरु ब्रह्मांडगोलके ॥ पातालं भूतलं चैव सिंधुसागरकाननम् ॥ २६ ॥
वृक्षाश्च गिरयो द्विपदाः पशवस्तथा ॥ पक्षिणश्चैव गंधर्वाः सिद्धा यक्षाश्च राक्षसाः ॥ २७ ॥ श्वापदाद्याश्च ये जीवाश्चतुराशीतियोनयः ॥ उद्भिज्जाः
स्वेदजाश्चैव जरायुजास्तथांडजाः ॥२८॥ एकविंशतिलक्षाणि एकैकस्य च योनयः ॥ कुरु त्वं सकलं चाशु इत्युक्त्वांतरधीयत ॥ ब्रह्मणा निर्मितं सर्वं
ब्रह्मांडं च यथोदितम् ॥ २९ ॥ यस्मिन्पितामहो जज्ञे प्रभुरेकः प्रजापतिः ॥ स्थाणुः सुरगुरुर्भानुः प्रचेताः परमेष्ठिनः ॥ ३० ॥ यथा दक्षो दक्षपुत्रा
स्तथा सप्तर्षयश्च ये ॥ ततः प्रजानां पतयः प्राभवन्नेकविंशतिः ॥ ३१ ॥ पुरुषश्चाप्रमेयश्च एवं वंश्यर्षयो विदुः ॥ विश्वेदेवास्तथादित्या वसव
श्चाश्विनावपि ॥ ३२ ॥ यक्षाः पिशाचाः साध्याश्च पितरो गुह्यकास्तथा ॥ ततः प्रसूता विद्वांसो ह्यष्टौ ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ ३३ ॥ राजर्षयश्च बहवः
सर्वे समुदिता गुणैः ॥ द्यौरापः पृथिवी वायुरंतरिक्षं दिशस्तथा ॥ ३४ ॥ संवत्सरार्तवो मासाः पक्षाहोरात्रयः क्रमात् ॥ कलाकाष्ठामुहूर्तादिनिमे
षादिलवास्तथा ॥ ३५ ॥ ग्रहचक्रं सनक्षत्रं युगा मन्वन्तरादयः ॥ यच्चान्यदपि तत्सर्वं संभूतं लोकसाक्षिकम् ॥ ३६ ॥ यदिदं दृश्यते चक्रं किंचि
त्स्थावरजंगमम् ॥ पुनः संक्षिप्यते पुत्र जगत्प्राप्ते युगक्षये ॥ ३७ ॥ यथर्तावृतुलिंगानि नामरूपाणि पर्यये ॥ दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा वत्स
युगादिकम् ॥ ३८ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि कथां पौराणिकीं शुभाम् ॥ ब्रह्मणश्च तथा पुत्र वंशस्यैवानुकीर्तनम् ॥ ३९ ॥
ब्रह्मणो मानसाः पुत्रा विदिताः षण्महर्षयः ॥ मरीचिरत्र्यंगिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ ४० ॥ मरीचेः कश्यपः पुत्रः कश्यपाच्चरमाः प्रजाः ॥
प्रजज्ञिरे महाभागा दक्षकन्यास्त्रयोदश ॥ ४१ ॥ अदितिर्दितिर्दनुः काला दनायुः सिंहिका तथा ॥ क्रोधा प्रोवां वसिष्ठा च विनता कपिला

---

१ प्रोवा—इति नाम्नी ।

तथा ॥ ४२ ॥ कण्डूश्चैव सुनेत्रा च कश्यपाय ददौ तदा ॥ अदित्यां द्वादशादित्याः संजाता हि शुभाननाः ॥ ४३ ॥ सूर्याद्वै धर्मराड् जज्ञे ते
नेदं निर्मितं पुरा ॥ धर्मेण निर्मितं दृष्ट्वा धर्मारण्यमनुत्तमम् ॥ धर्मारण्यमिति प्रोक्तं यन्मया स्कन्द पुण्यदम् ॥ ४४ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥
धर्मारण्यस्य चाख्यानं परमं पावनं तथा ॥ श्रोतुमिच्छामि तत्सर्वं कथयस्व महेश्वर ॥ ४५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ इन्द्राद्याः सकला
देवा अन्वयुर्ब्रह्मणा सह ॥ अहं वै तत्र यास्यामि क्षेत्रं पापनिषूदनम् ॥ ४६ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ अहमप्यागमिष्यामि तं द्रष्टुं शशिशे
खर ॥ ४७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ततः स्कन्दस्तथा रुद्रः सूर्यश्चैवानिलोऽनलः ॥ सिद्धाश्चैव सगन्धर्वास्तथैवाप्सरसः शुभाः ॥ ४८ ॥
पिशाचा गुह्यकाः सर्व इन्द्रो वरुण एव च ॥ नागाः सर्वाः समाजग्मुः शुक्रो वाचस्पतिस्तथा ॥ ४९ ॥ ग्रहाः सर्वे सनक्षत्रा वसवोऽष्टौ ध्रुवा
दयः ॥ अंतरिक्षचराः सर्वे ये चान्ये नगवासिनः ॥ ५० ॥ ब्रह्मादयः सुराः सर्वे वैकुण्ठं परया मुदा ॥ मन्त्रणार्थं तदा ब्रह्मा विष्णवेऽमितते
जसे ॥ ५१ ॥ गत्वा तस्मिंश्च वैकुण्ठे ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ध्यात्वा मुहूर्तमाचष्ट विष्णुं प्रति सुहर्षितः ॥ ५२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कृष्ण
कृष्ण महाबाहो कृपालो परमेश्वर ॥ स्रष्टा त्वं चैव हर्ता त्वं त्वमेव जगतः पिता ॥ ५३ ॥ नमस्ते विष्णवे सौम्य नमस्ते गरुडध्वज ॥ नमस्ते कम
लाकांत नमस्ते ब्रह्मरूपिणे ॥ ५४ ॥ नमस्ते मत्स्यरूपाय विश्वरूपाय वै नमः ॥ नमस्ते दैत्यनाशाय भक्तानामभयाय च ॥ ५५ ॥ कंसघ्नाय
नमस्तेस्तु बलदैत्यजिते नमः ॥ ब्रह्मणैवं स्तुतश्चासीत्प्रत्यक्षोऽसौ जनार्दनः ॥ ५६ ॥ पीतांबरो घनश्यामो नागारिकृतवाहनः ॥ चतुर्भुजो महा
तेजाः शंखचक्रगदाधरः ॥ ५७ ॥ स्तूयमानः सुरैः सर्वैः स देवोऽमितविक्रमः ॥ विद्याधरैस्तथा नागैः स्तूयमानश्च सर्वशः ॥ ५८ ॥ उत्तस्थौ स
तदा देवो भास्करामितदीप्तिमान् ॥ कोटिरत्नप्रभाभास्वन्मुकुटादिविभूषितः ॥ ५९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये विष्णुसमागमोनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ श्रूयतां राजशा
र्दूल पुण्यमाख्यानमुत्तमम् ॥ स्तूयमानो जगन्नाथ इदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ किमर्थमागताः सर्वे ब्रह्माद्याः सुरसत्तमाः॥
पृथिव्यां कुशलं कच्चित्कुतो वो भयमागतम् ॥२॥ ततः प्रोवाच वै हृष्टो ब्रह्मा तं केशवं वचः ॥ न भयं विद्यतेऽस्माकं त्रैलोक्ये सचराचरे ॥३॥
एकविज्ञापनार्थाय आगतोऽहं तवांतिके ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि तदेतच्छृणु मे वचः ॥ ४ ॥ परं[१] तु पूर्वं धर्मेण स्थापितं तीर्थमुत्तमम् ॥ तद्द्रष्टुका

---

[१] परम्–श्रेष्ठम्–इत्यर्थः ।

मोऽहं देव त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ ५ ॥ तत्र त्वं देवदेवेश गमने कुरु मानसम् ॥ यथा सत्तीर्थतां याति धर्मारण्यमनुत्तमम् ॥ ६ ॥ विष्णुरुवाच ॥ साधुसाधु महाभागत्वर्य्यतां तत्र मा चिरम् ॥ ममापि चित्तं तत्रैव तद्दर्शनेस्ति लालसम् ॥ ७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तार्क्ष्यमारुह्य गोविंदस्तत्रागाच्छीघ्रमेव हि ॥ ततो धर्मेण ते देवाः सेंद्राः सर्षिगणास्तथा ॥ ८ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्या दृष्टा दूरान्मुमोद च ॥ धर्मराजोपि तान्दृष्ट्वा देवान्विष्णुपुरोगमान् ॥ ९ ॥ आगतः स्वाश्रमात्तत्र पूजां प्रगृह्य तत्पुरः ॥ आसनादुत्थितः शीघ्रं सपर्याद्यं प्रगृह्य च ॥ एकैकस्य चकाराथ पूजां चैव पृथक्पृथक् ॥ १० ॥ चकार पूजां विधिवत्तेषां तत्रार्कनंदनः ॥ आसनेषूपवेश्याथ पूजां कृत्वा गरीयसीम् ॥ ११ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ तीर्थरूपमिदं क्षेत्रं प्रसादाद्देवकीसुत ॥ त्वत्तोषविधिना चाद्य कृपया च शिवस्य च ॥ १२ ॥ अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं तपः ॥ अद्य मे सफलं स्थानं काजेशानां समागमात् ॥ १३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ एवं स्तुतस्तदा विष्णुः प्रोवाच मधुरं वचः ॥ तुष्टोऽस्मि धर्मराजेंद्र अहं स्तोत्रेण ते विभो ॥ १४ ॥ किंचित्प्रार्थय मत्तोऽहं करोमि तव वांछितम् ॥ यत्तेऽस्त्यभीप्सितं तुभ्यं तद्ददामि न संशयः ॥ १५ ॥ यम उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश वांछितं कुरुषे यदि ॥ धर्मारण्ये महापुण्ये ऋषीणामाश्रमान्कुरु ॥ १६ ॥ वसंति वाडवा यत्र यजंति चैव याज्ञिकाः ॥ वेदनिर्घोषसंयुक्तं भाति तत्तीर्थमुत्तमम् ॥ १७ ॥ अब्राह्मणमिदं तीर्थं पीडयिष्यंति जन्तवः ॥ तस्मात्त्वं वाडवाञ्छौरे समानय ऋषीन्बहून् ॥ धर्मारण्यं यथा भाति त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १८ ॥ ततो विष्णुः सहस्राक्षः सहस्रशीर्षः सहस्रपात् ॥ सहस्रशस्तदा रूपं कृतवान्धर्मवत्सलः ॥ यस्मिन्स्थाने च ये विप्राः सदाचाराः शुभव्रताः ॥ १९ ॥ अशेषधर्मकुशलाः सर्वशास्त्रविशारदाः ॥ तपोज्ञाने महाख्याता ब्रह्मयज्ञपरायणाः ॥ स्थापिता ऋषयः सर्वे सहस्राण्यष्टादशैव तु ॥ २० ॥ नानादेशात्समानीय स्थापितास्तत्र तैः सुरैः ॥ आश्रमांश्च बहूंस्तत्र काजेशैरपि निर्मितान् ॥ २१ ॥ धर्मोपदेशात्[1] कृष्णेन ब्रह्मणा च शिवेन च ॥ स्वेस्वे स्थाने यथायोग्ये स्थापयामास केशवः ॥ २२ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कस्मिन्वंशे समुत्पन्ना ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ स्थापिताः सपरीवाराः पुत्रपौत्रसमावृताः ॥ शिष्यैश्च बहुभिर्युक्ता अग्निहोत्रपरायणाः ॥ तेषां स्थानानि नामानि यथावच्च वदस्व मे ॥ २३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ श्रूयतां नृपशार्दूल धर्म्मारण्यनिवासिनाम् ॥ २४ ॥ महात्मनां ब्राह्मणानामृषीणामूर्ध्वरेतसाम् ॥ तेषां वै पुत्रपौत्राणां नामानि च वदाम्यहम् ॥ २५ ॥

---

[1] धर्मोपदेशहेतोः—धर्मोपदेशार्थम्—इत्यर्थो बोध्यः ।

चतुर्विंशतिगोत्राणि द्विजानां पांडवर्षभ ॥ तेषां शाखाः प्रशाखाश्च पुत्रपौत्रादयस्तथा ॥ २६ ॥ जज्ञिरे बहवः पुत्राः शतशोऽथ
सहस्रशः ॥ चतुर्विंशतिमुख्यानां नामानि प्रवदामि ते ॥ द्विजानामृषयः प्रोक्ताः प्रवराणि तथा शृणु ॥ २७ ॥ भारद्वाजस्तथा वत्सः
कौशिकः कुश एव च ॥ शांडिल्यः काश्यपश्चैव गौतमश्छांधनस्तथा ॥ २८ ॥ जातूकर्ण्यस्तथा वत्सो वसिष्ठो धारणस्तथा ॥ आत्रेयो
भांडिलश्चैव लौकिकाश्च इतः परम् ॥ २९ ॥ कृष्णायनोपमन्युश्च गार्ग्यमुद्गलमौषकाः ॥ पुण्यासनः पराशरः कौंडिन्यश्च ततः परम् ॥
॥ ३० ॥ तथा गान्यासनश्चैव प्रवराणि चतुर्विंशतिः ॥ जामदग्न्यस्य गोत्रस्य प्रवराः पंच एव हि ॥ ३१ ॥ भार्गवश्च्यवनाप्नुवानौर्वश्च जमदग्निकः ॥
पंचैते प्रवरा राजन्विख्याता लोकविश्रुताः ॥३२ ॥ एवं गोत्रसमुत्पन्ना वाडवा वेदपारगाः ॥ द्विजपूजाक्रियायुक्ता नानाक्रतुक्रियापराः ॥ ३३ ॥ गुणे
नसंहिता आसन् षट्कर्मनिरताश्च ये ॥ एवंविधा महाभागा नानादेशभवा द्विजाः ॥ ३४ ॥ भामेवसं तृतीयं च प्रवराः पंच एव हि ॥ भार्गवच्या
वनाप्नुवानौर्वजामदग्न्यसंयुताः ॥ आत्रेयोऽर्चनानसश्च श्यावास्येति तृतीयकः ॥ ३५ ॥ अस्मिन्गोत्रे भवा विप्रा दुष्टाः कुटिलगामिनः ॥ धनिनो
धर्मनिष्ठाश्च वेदवेदांगपारगाः ॥३६॥ दानभोगरताः सर्वे श्रौतस्मार्तेषु संमताः ॥ मांडव्यगोत्रे विज्ञेयाः प्रवरैः पंचभिर्युताः ॥३७॥ भार्गवश्च्यावनो
ऽत्रिश्चाप्नुवानौर्वस्तथैव च ॥ अस्मिन्गोत्रे भवा विप्राः श्रुतिस्मृतिपरायणाः ॥ ३८ ॥ रोगिणो लोभिनो दुष्टा यजने याजने रताः ॥ ब्रह्मक्रिया
पराः सर्वे मांडव्याः कुरुसत्तम ॥ ३९ ॥ गार्ग्यस्य गोत्रे ये जातास्तेषां तु प्रवरास्त्रयः ॥ अंगिराश्चांबरीषश्च यौवनाश्वस्तृतीयकः ॥ ४० ॥ अस्मि
न्गोत्रे समुत्पन्नाः सद्वृत्ताः सत्यभाषिणः ॥ शांताश्च भिन्नवर्णाश्च निर्द्धनाश्च कुचैलिनः ॥ ४१ ॥ संगवात्सल्ययुक्ताश्च वेदशास्त्रेषु निश्चलाः ॥
वत्सगोत्रे द्विजा भूप प्रवराः पंच एव हि ॥ ४२ ॥ भार्गवश्च्यवनाप्नुवानौर्वश्च जमदग्निकः ॥ एभिस्तु पंच विख्याता द्विजा ब्रह्मस्वरूपिणः ॥ ४३ ॥
शांता दांताः सुशीलाश्च धर्मपुत्रैः सुसंयुताः ॥ वेदाध्ययनहीनाश्च कुशलाः सर्वकर्मसु ॥ ४४ ॥ सुरूपाश्च सदाचाराः सर्वधर्मेषु निष्ठिताः॥ दानधर्म
रताः सर्वे अन्नदा जलदा द्विजाः ॥ ४५ ॥ दयालवः सुशीलाश्च सर्वभूतहिते रताः ॥ काश्यपा ब्राह्मणा राजन्प्रवरत्रयसंयुताः ॥ ४६ ॥ काश्यप
श्चापवत्सारो नैध्रुवश्च तृतीयकः ॥ वेदज्ञा गौरवर्णाश्च नैष्ठिका यज्ञकारकाः ॥ ४७ ॥ प्रियवासा महादक्षा गुरुभक्तिरताः सदा ॥ प्रतिष्ठामानव
न्तश्च सर्वभूतहिते रताः ॥ ४८ ॥ यजंते च महायज्ञान्काश्यपेया द्विजातयः॥ धारीणसगोत्रजाश्च प्रवरैस्त्रिभिरन्विताः ॥ ४९ ॥ अगस्तिदर्विश्वेताश्च
दध्यवाहनसंज्ञकाः ॥ अस्मिन्गोत्रे च ये जाता धर्मकर्मसमाश्रिताः ॥ ५० ॥ कर्मक्रूराश्च ते सर्वे तथैवोदरिणस्तु ते ॥ लंबकर्णा महादंष्ट्रा

द्विजा धनपरायणाः ॥ ५१ ॥ क्रोधिनो द्वेषिणश्चैव सर्वसत्त्वभयंकराः ॥ लौगाक्षसोद्भवा ये वै वाडवाः सत्यसंश्रिताः ॥ ५२ ॥
प्रवराश्च त्रयस्तेषां तत्त्वज्ञानस्वरूपकाः ॥ कश्यपश्चैव वत्सश्च वसिष्ठश्च तृतीयकः ॥ ५३ ॥ सदाचारास्तु विख्याता वैष्णवा बहुवृ
त्तयः ॥ रोमभिर्बहुभिर्व्याप्ताः कृष्णवर्णास्तु वाडवाः ॥ ५४ ॥ शांता दांताः सुशीलाश्च स्वदारनिरताः सदा ॥ कुशिकसगोत्रे ये
जाताः प्रवरैस्त्रिभिरन्विताः ॥ ५५ ॥ विश्वामित्रो देवरात औदलश्च त्रयश्च ये ॥ अस्मिन्गोत्रे तु ये जाता दुर्बला दीनमानसाः ॥ ५६ ॥
असत्यभाषिणो विप्राः सुरूपा नृपसत्तमाः ॥ सर्व्वविद्याकुशलिनो ब्राह्मणा ब्रह्मसत्तमाः ॥ ५७ ॥ उपमन्युसगोत्रेयाः प्रवरत्रयसंयुताः ॥ वसिष्ठश्च
भरद्वाजस्त्विवद्रप्रमद एव वा ॥ ५८ ॥ अस्मिन्गोत्रे तु ये विप्राः क्रूराः कुटिलगामिनः ॥ दूषणा द्वेषिणस्तुच्छाः सर्वसंग्रहतत्पराः ॥ ५९ ॥ कलहो
त्पादने दक्षा धनिनो मानिनस्तथा ॥ सर्वदैव प्रदुष्टाश्च दुष्टसंगरतास्तथा ॥ ६० ॥ रोगिणो दुर्बलाश्चैव वृत्त्युपकल्पवर्जिताः ॥ वात्स्यगोत्रे भवा
विप्राः प्रवरैः पंचभिर्युताः ॥ ६१ ॥ भार्गवच्यावनाप्नुवानौर्वश्च जमदग्निकः ॥ अस्मिन्गोत्रे भवा विप्राः स्थूलाश्च बहुबुद्धयः ॥ ६२ ॥ सर्वकर्मरता
श्चैव सर्वधर्मेषु निश्चलाः ॥ वेदशास्त्रार्थनिपुणा यजने याजने रताः ॥ ६३ ॥ सदाचाराः सुरूपाश्च बुद्धितो दीर्घदर्शिनः ॥ वात्स्यायनसगोत्रेयाः
प्रवरैः पंचभिर्युताः ॥ ६४ ॥ भार्गवच्यावनाप्नुवानौर्वश्च जमदग्निकः ॥ पूर्वोक्ताः प्रवराश्चास्य कथितास्तव भारत ॥ ६५ ॥ अस्मिन्गोत्रे तु ये
जाता पाकयज्ञरताः सदा ॥ लोभिनः क्रोधिनश्चैव प्रजायन्ते बहुप्रजाः ॥ ६६ ॥ स्नानदानादिनिरताः सर्वदाश्च जितेंद्रियाः ॥ वापीकूपतडागानां
कर्तारश्च सहस्रशः ॥ व्रतशीला गुणज्ञाश्च मूर्खा वेदविवर्जिताः ॥ ६७ ॥ कौशिकवंशे ये जाताः प्रवरत्रयसंयुताः ॥ विश्वामित्रोऽघर्मषी च
कौशिकश्च तृतीयकः ॥ ६८ ॥ अस्मिन्गोत्रे च ये जाता ब्राह्मणा ब्रह्मवेदिनः ॥ शांता दांताः सुशीलाश्च सर्वधर्मपरायणाः ॥ ६९ ॥ अपुत्रिण
स्तथा रूक्षास्तेजोहीना द्विजोत्तमाः ॥ भारद्वाजसगोत्रेयाः प्रवरैः पंचभिर्युताः ॥ ७० ॥ आंगिरसो बार्हस्पत्यो भारद्वाजस्तु सैन्यसः ॥ गार्ग्यश्चै
वेति विज्ञेयाः प्रवराः पंच एव च ॥ ७१ ॥ अस्मिन्गोत्रे च ये जाता वाडवा धनिनः शुभाः ॥ वस्त्रालंकरणोपेता द्विजभक्तिपरायणाः ॥ ७२ ॥
ब्रह्मभोज्यपराः सर्वे सर्वधर्मपरायणाः ॥ काश्यपगोत्रे ये जाताः प्रवरत्रयसंयुताः ॥ ७३ ॥ काश्यपश्चापवत्सारो रैभ्येति विश्रुतास्त्रयः ॥ अस्मि
न्गोत्रे भवा विप्रा रक्ताक्षाः क्रूरदृष्टयः ॥ ७४ ॥ जिह्वालौल्यरताः सर्वे सर्वे ते पारमार्थिनः ॥ निर्धना रोगिणश्चैते तस्करानृतभाषिणः ॥ ७५ ॥
शास्त्रार्थवेदिनः सर्वे वेदस्मृतिविवर्जिताः ॥ शुनकेषु च ये जाता विप्रा ध्यानपरायणाः ॥ ७६ ॥ तपस्विनो योगिनश्च वेदवेदांगपारगाः ॥

साधवश्च सदाचारा विष्णुभक्तिपरायणाः ॥ ७७ ॥ ह्रस्वकाया भिन्नवर्णा बहुरामा द्विजोत्तमाः ॥ दयालाः सरलाः शांता ब्रह्मभोज्यपरायणाः ॥
॥ ७८ ॥ शौनकसेषु ये जाताः प्रवरत्रयसंयुताः ॥ भार्गवशौनहोत्रेति गात्स्र्यप्रमद इति त्रयः ॥ ७९ ॥ अस्मिन्वंशे समुत्पन्ना वाडवा दुःसहा
नृप ॥ महोत्कटा महाकायाः प्रलंबाश्च मदोद्धताः ॥ ८० ॥ क्लेशरूपाः कृष्णवर्णाः सर्वशास्त्रविशारदाः ॥ बहुभुजो मानिनो दक्षा राग
द्वेषोपवर्जिताः ॥ ८१ ॥ सुवस्त्रभूषारूपा वै ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः ॥ वसिष्ठगोत्रे ये जाताः प्रवरत्रयसंयुताः ॥ ८२ ॥ वसिष्ठो भारद्वाजश्च
इन्द्रप्रमद एव च ॥ अस्मिन्गोत्रे भवा विप्रा वेदवेदांगपारगाः ॥ ८३ ॥ याज्ञिका यज्ञशीलाश्च सुस्वराः सुखिनस्तथा ॥ द्वेषिणो धनवंतश्च
पुत्रिणो गुणिनस्तथा ॥ ८४ ॥ विशालहृदया राजञ्छूराः शत्रुनिबर्हणाः ॥ गौतमसगोत्रे ये जाताः प्रवराः पंच एव हि ॥ ८५ ॥
कौत्सगार्ग्योमवाहाश्च असितो देवलस्तथा ॥ अस्मिन्गोत्रे च ये जाता विप्राः परमपावनाः ॥ ८६ ॥ परोपकारिणः सर्वे श्रुतिस्मृति
परायणाः ॥ बकासनाश्च कुटिलाश्छद्मवृत्तिपरास्तथा ॥ ८७ ॥ नानाशास्त्रार्थनिपुणा नानाभरणभूषिताः ॥ वृक्षादिकर्मकुशला दीर्घरोषाश्च
रोगिणः ॥ ८८ ॥ आंगिरसगोत्रे ये जाताः प्रवरत्रयसंयुताः ॥ आंगिरसोंबरीषश्च यौवनाश्वस्तृतीयकः ॥ ८९ ॥ अस्मिन्गोत्रे च ये जाताः सत्य
संभाषिणस्तथा ॥ जितेंद्रियाः सुरूपाश्च अल्पाहाराः शुभाननाः ॥ ९० ॥ महाव्रताः पुराणज्ञा महादानपरायणाः ॥ निर्द्वेषिणो लोभयुता वेदाध्य
यनतत्पराः ॥ ९१ ॥ दीर्घदर्शिमहातेजोमहामायाविमोहिताः ॥ शांडिलसगोत्रेये प्रवरत्रयसंयुताः ॥ ९२ ॥ असितो देवलश्चैव शांडिलस्तु
तृतीयकः ॥ अस्मिन्गोत्रे महाभागाः कुब्जाश्च द्विजसत्तमाः ॥ ९३ ॥ नेत्ररोगी महादुष्टा महात्यागा अनायुषः ॥ कलहोत्पादने दक्षाः सर्वसंग्रह
तत्पराः ॥९४॥ मलिना मानिनश्चैव ज्योतिःशास्त्रविशारदाः ॥ आत्रेयसगोत्रे ये जाताः पंचप्रवरसंयुताः ॥ ९५ ॥ आत्रेयोऽर्चनानसश्यावाश्वोंगिर
सोऽत्रिश्च ॥ अस्मिन्वंशे च ये जाता द्विजास्ते सूर्यवर्चसः ॥ ९६ ॥ चंद्रवच्छीतलाः सर्वे धर्मारण्ये व्यवस्थिताः ॥ सदाचारा महादक्षाः श्रुतिशास्त्र
परायणाः ॥ ९७ ॥ याज्ञिकाश्च शुभाचाराः सत्यशौचपरायणाः ॥ धर्मज्ञा दानशीलाश्च निर्मलाश्च महोत्सुकाः ॥ ९८ ॥ तपःस्वाध्यायनिरता
न्यायधर्मपरायणाः ॥ ९९ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथयस्व महाबाहो धर्मारण्यकथामृतम् ॥ यच्छ्रुत्वा मुच्यते पापाद्घोराद्ब्रह्मवधादपि ॥
॥ १०० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि कथामेतां सुदुर्लभाम् ॥ १ ॥ यक्षरक्षःपिशाचाद्या उद्वेजयंति वाडवान् ॥ जृंभकोनाम

---

१ मदोत्सुकाः–इ० पा० ।

यक्षोऽभूद्धर्म्मारण्यसमीपतः ॥ २ ॥ उद्वेजयति नित्यं स धर्मारण्यनिवासिनः ॥ ततस्तैश्च द्विजाग्र्यैस्तु देवेभ्यो विनिवेदितम् ॥ ३ ॥ यक्षरक्षादिना
चैव परिभूता वयं सुराः ॥ त्यक्ष्यामोऽद्य वरं स्थानं तद्भयान्नात्र संशयः ॥ ४ ॥ ततो देवैः संगधर्वैः स्थापितास्तत्र भूमिषु ॥ सिद्धाश्च वरयोगिन्यः
श्रीमातृप्रभृतयस्तथा ॥ ५ ॥ रक्षणार्थं हि विप्राणां लोकानां हितकाम्यया ॥ गोत्रान्प्रति तथैकैका स्थापिता योगिनी तदा ॥ ६ ॥ यस्य गोत्रस्य
या शक्ती रक्षणे पालने क्षमा ॥ सा तस्य कुलदेवीति साक्षात्तत्र बभूव ह ॥ ७ ॥ श्रीमाता तारणी देवी आशापूरी च गोत्रपा ॥ इच्छाऽऽर्तिनाशिनी
चैव पिप्पली विकारवशा ॥८॥ जगन्माता महामाता सिद्धा भट्टारिका तथा ॥ कदंबा विकरा मीठा सुपर्णा वसुजा तथा ॥९॥ मातंगी च महादेवी
वाणी च मुकुटेश्वरी ॥ भद्री चैव महाशक्तिः संहारी च महाबला॥१०॥चामुंडा च महादेवी इत्येता गोत्रमातरः ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यैः स्थापितास्तत्र
रक्षणे ॥११॥ ताः पूजयंति विप्रेंद्राः स्वधर्मनिरताः सदा ॥ ततः प्रभृति योगिन्यः स्वेस्वे काले सुरक्षिताः ॥१२॥ वाडवाः स्वस्थतां जग्मुः पुत्रपौत्रैः
समावृताः ॥ ततो देवाः सगंधर्वा हर्षनिर्भरमानसाः ॥ विमानवरमारूढा जग्मुर्नाकेऽमृताशनाः ॥ १३ ॥ गते वर्षशते राजन्ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥
स्मृत्वा तु धर्मारण्यस्य प्रेक्षणार्थं कुतूहलात् ॥१४॥ समाजग्मुस्तदा राजन्प्रभाते उदिते रवौ ॥ विमानवरमारुह्य अप्सरोगणसेविताः ॥१५॥ गंधर्वै
र्गीयमानास्ते स्तूयमानाः प्रबोधकैः ॥ तत्र स्थाने द्विजा राजन्समित्पुष्पकुशान्बहून् ॥१६॥आश्रमांस्तान्परित्यज्य गताः सर्वे दिशो दश ॥ नमश्र
मपदं दृष्ट्वा शून्यं चैव महेश्वरः ॥१७॥ उवाच वाक्यं धर्मज्ञो वाडवान्क्लिशते विभो ॥ शुशूषार्थं हि शुश्रूषून्कल्पयेदिति मे मतिः ॥१८॥ श्रुत्वा तु वचनं
शंभोर्देवदेवो जनार्दनः ॥ सत्यंसत्यमिति प्रोच्य ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ॥ १९ ॥ भोभो ब्रह्मन्द्विजातीनां शुश्रूषार्थं प्रकल्पय ॥ सृष्टिर्हि शाश्वतीह्यद्य
द्विजोघोपि सुखी भवेत् ॥ विष्णोर्वाक्यमभिश्रुत्य ब्रह्मालोकपितामहः॥१२०॥संस्मरन्कामधेनुं वै स्मरणेनैव तत्क्षणे॥ अगता तत्र सा धेनुर्धर्मारण्ये
पवित्रके ॥ १२१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वार्धे धर्मारण्यमाहात्म्ये गोत्रप्रवरगोत्रदेवीकथनं नाम
नवमोऽध्यायः ॥९॥ ॥छ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्यथावृत्तं धर्म्मारण्ये शुभं मतम् ॥ यदिदं कथयिष्यामि अशेषाघौघनाशनम् ॥ १ ॥
अजेशेन तदा राजन्प्रेरितेन स्वयंभुवा ॥ कामधेनुः समाहूता कथयामास तां प्रति ॥ २ ॥ विप्रेभ्योऽनुचरान्देहि एकैकस्मै द्विजातये ॥ द्वौ द्वौ
शुद्धात्मकौ चैवं देहि मातः प्रसीद मे ॥ ३ ॥ तथेत्युक्त्वा महाधेनुः क्षीरेणोल्लेखयद्धराम् ॥ हुंकारात्तस्य निष्क्रांताः शिखासूत्रधरा नराः ॥ ४ ॥ षट्
त्रिंशच्च सहस्राणि वणिजश्च महाबलाः ॥ सोपवीता महादक्षाः सर्वशास्त्रविशारदाः ॥ ५ ॥ द्विजभक्तिसमायुक्ता ब्रह्मण्यास्ते तपोन्विताः ॥ पुराणज्ञाः

सदाचारा धार्मिका ब्रह्मभोजकाः ॥ ६ ॥ स्वर्गे देवाः प्रशंसंति धर्मारण्यनिवासिनः ॥ तपोऽध्ययनदानेषु सर्वकालेप्यतींद्रियाः ॥ ७ ॥ एकैकस्मै
द्विजायैव दत्तं जातु चरद्वयम् ॥ वाडवस्य च यद्गोत्रं पुरा प्रोक्तं महीपते ॥ ८ ॥ परस्परं च तद्गोत्रं तस्य चानुचरस्य च ॥ इति कृत्वा व्यवस्थां च
न्यवसंस्तत्र भूमिषु ॥९॥ ततश्च शिष्यता देवैर्दत्ता चानुचरान्भुवि ॥ ब्रह्मणा कथितं सर्वं तेषामनुहिताय वै ॥१०॥ कुरुध्वं वचनं चैषां ददध्वं च
यदिच्छितम् ॥ समित्पुष्पकुशादीनि आनयध्वं दिनेदिने ॥ ११ ॥ अनुज्ञयैषां वर्तध्वं मावज्ञां कुरुत क्वचित् ॥ जातकं नामकरणं तथान्न
प्राशनं शुभम् ॥ १२ ॥ क्षौरं चैवोपनयनं महानाम्न्यादिकं तथा ॥ क्रियाकर्मादिकं यच्च व्रतं दानोपवासकम् ॥ १३ ॥ अनुज्ञयैषां कर्तव्यं काजेशा
इदमब्रुवन् ॥ अनुज्ञया विनैषां यः कार्यमारभते यदि ॥ १४ ॥ दर्शं वा श्राद्धकार्यं वा शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ दारिद्र्यं पुत्रशोकं च कीर्तिनाशं
तथैव च ॥ १५ ॥ रोगैर्निपीड्यते नित्यं न क्वचित्सुखमाप्नुयुः ॥ तथेति च ततो देवाः शक्राद्याः सुरसत्तमाः ॥ १६ ॥ स्तुतिं कुर्वंति ते सर्वे काम
धेनोः पुरः स्थिताः ॥ कृतकृत्यास्तदा देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १७ ॥ त्वं माता सर्वदेवानां त्वं च यज्ञस्य कारणम् ॥ त्वं तीर्थं सर्वतीर्थानां नम
स्तेऽस्तु सदानघे ॥ १८ ॥ शशिसूर्यारुणा यस्या ललाटे वृषभध्वजः ॥ सरस्वती च हुंकारे सर्वे नागाश्च कंबले ॥ १९ ॥ क्षुरपृष्ठे च गन्धर्वा
वेदाश्चत्वार एव च ॥ मुखाग्रे सर्वतीर्थानि स्थावराणि चराणि च ॥ २० ॥ एवंविधैश्च बहुशो वचनैस्तोषिता च सा ॥ सुप्रसन्ना तदा धेनुः किं
करोमीति चाब्रवीत् ॥ २१ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ सृष्टाः सर्वे त्वया मातर्देव्यैतेऽनुचराः शुभाः ॥ त्वत्प्रसादान्महाभागे ब्राह्मणाः सुखिनोऽ
भवन् ॥ २२ ॥ ततोऽसौ सुरभी राजन्गता नाकं यशस्विनी ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यास्तत्रैवांतरधुस्ततः ॥ २३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अभा
र्यास्ते महातेजा गोजा अनुचरास्तथा ॥ उद्वाहिताः कथं ब्रह्मन्त्सुतास्तेषां कदाऽभवन् ॥ २४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ परिग्रहार्थं
वै तेषां रुद्रेण च यमेन च ॥ गन्धर्वकन्या आहृत्य दारास्तत्रोपकल्पिताः ॥ २५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ को वा गन्धर्वराजासौ किंनामा
कुत्र वा स्थितः ॥ कियन्मात्रास्तस्य कन्याः किमाचारा ब्रवीहि मे ॥ २६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ विश्वावसुरिति ख्यातो गन्धर्वाधिपतिर्नृ
प ॥ षष्टिकन्यासहस्राणि आसते तस्य वेश्मनि ॥ २७ ॥ अंतरिक्षे गृहं तस्य गधर्वनगरं शुभम् ॥ यौवनस्थाः सुरूपाश्च कन्या गन्धर्वजाः
शुभाः ॥ २८ ॥ रुद्रस्यानुचरौ राजन्नंदी भृंगी शुभाननौ ॥ पूर्वदृष्टाश्च ताः कन्याः कथयामासतुः शिवम् ॥ २९ ॥ दृष्टाः पुरा महादेव
गन्धर्वनगरे विभो ॥ विश्वावसुगृहे कन्या असंख्याताः सहस्रशः ॥ ३० ॥ ता आनीय बलादेव गोभुजेभ्यः प्रयच्छ भो ॥ एवं श्रुत्वा ततो देव

त्रिपुरघ्नः सदाशिवः ॥ ३१ ॥ प्रेषयामास दूतं तु विजयं नाम भारत ॥ स तत्र गत्वा यत्रास्ते विश्वावसुररिंदमः ॥ ३२ ॥ उवाच वचनं
चैव पथ्यं चैव शिवेरितम् ॥ धर्मारण्ये महाभाग काजेशेन विनिर्मिताः ॥ ३३ ॥ स्थापिता वाडवास्तत्र वेदवेदांगपारगाः ॥ तेषां वै परिचर्यार्थं
कामधेनुश्च प्रार्थिता ॥ ३४ ॥ तया कृताः शुभाचारा वणिजस्ते त्वयोनिजाः ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि कुमारास्ते महाबलाः ॥ ३५ ॥ शिवेन
प्रेषितोऽहं वै त्वत्समीपमुपागतः ॥ कन्यार्थं हि महाभाग देहिदेहीत्युवाच ह ॥ ३६ ॥ ॥ गन्धर्व उवाच ॥ ॥ देवानां चैव सर्वेषां गन्धर्वाणां
महामते ॥ परित्यज्य कथं लोके मानुषाणां ददामि वै ॥ ३७ ॥ श्रुत्वा तु वचनं तस्य निवृत्तो विजयस्तदा ॥ कथयामास तत्सर्वं गन्धर्व
चरितं महत् ॥ ३८ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ ततः कोपसमाविष्टो भगवाँल्लोकशंकरः ॥ वृषभे च समारूढः शूलहस्तः सदाशिवः ॥ ३९ ॥
भूतप्रेतपिशाचाद्यैः सहस्रैरावृतः प्रभुः ॥ ततो देवास्तथा नागा भूतवेतालखेचराः ॥ ४० ॥ क्रोधेन महताविष्टाः समाजग्मुः सहस्रशः ॥ हाहाकारो
महानासीत्तस्मिन्सैन्ये विसर्पति ॥ ४१ ॥ प्रकंपिता धरादेवी दिशापाला भयातुराः ॥ घोरा वातास्तदाऽशांताः शब्दं कुर्वंति दिग्गजाः ॥
॥ ४२ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तदागतं महासैन्यं दृष्ट्वा भयविलोलितम् ॥ गन्धर्वनगरात्सर्वे विनेशुस्ते दिशो दश ॥ ४३ ॥ गन्धर्वराजो
नगरं त्यक्त्वा मेरुं गतो नृप ॥ ताः कन्या यौवनोपेता रूपौदार्यसमन्विताः ॥ ४४ ॥ गृहीत्वा प्रददौ सर्वा वणिग्भ्यश्च तदा नृप ॥ वेदो
क्तेन विधानेन तथा वै देवसन्निधौ ॥ ४५ ॥ आज्यभागं तदा दत्त्वा गन्धर्वाय गवात्मजाः ॥ देवानां पूर्वजानां च सूर्याचंद्रमसोस्तथा ॥ ४६ ॥
यमाय मृत्यवे चैव आज्यभागं तदा ददुः ॥ दत्त्वाज्यभागान्विधिवद्बव्रिरे ते शुभव्रताः ॥ ४७ ॥ ततः प्रभृति गान्धर्वविवाहे समुपस्थिते ॥
आज्यभागं प्रगृह्णन्ति अद्यापि सर्वतो भृशम् ॥ ४८ ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि कुमारा यन्न्यवेदयन् ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ
सहस्रशः ॥ ४९ ॥ अत एव हि ताः सर्वा दासत्वे हि विनिर्मिताः ॥ क्षत्रियाश्च महावीरा किंकरत्वे हि निर्मिताः ॥ ५० ॥ ततो देवास्तदा
राजञ्जग्मुः सर्वे यथातथा ॥ गते देवे द्विजाः सर्वे स्थानेऽस्मिन्निवसंति ते ॥ ५१ ॥ पुत्रपौत्रयुता राजन्निवसंत्यकुतोभयाः ॥ पठंति वेदान्वेदज्ञाः
क्वचिच्छास्त्रार्थमुद्गिरन् ॥ ५२ ॥ केचिद्विष्णुं जपंतीह शिवं केचिज्जपंति हि ॥ ब्रह्माणं च जपंत्येके यमसूक्तं हि केचन ॥ ५३ ॥ यजंति याज
काश्चैव अग्निहोत्रमुपासते ॥ स्वाहाकारस्वधाकारवषट्कारैश्च सुव्रत ॥ ५४ ॥ शब्दैरापूयते सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ वणिजश्च महादक्षा
द्विजशुश्रूणोत्सुकाः ॥ ५५ ॥ धर्मारण्ये शुभे दिव्ये ते वसंति सुनिष्ठिताः ॥ अन्नपानादिकं सर्वं समित्कुशफलादिकम् ॥ ५६ ॥ आपूरयन्द्वि

जातीनां वणिजस्ते गवात्मजाः ॥ ५७ ॥ पुष्पोपहारनिचयं स्नानवस्त्रादिधावनम् ॥ उपलादिकनिर्माणं मार्जनादिशुभक्रियाः ॥ ५८ ॥ वणि
क्स्त्रियः प्रकुर्वंति कंडनं पेषणादिकम् ॥ शुश्रूषंति च तान्विप्रान्काजेशवचनेन हि ॥ ५९ ॥ स्वस्था जातास्तदा सर्वे द्विजा हर्षपरायणाः ॥
काजेशादीनुपासंते दिवारात्रौ हि संध्ययोः ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मार
ण्यमाहात्म्ये वणिक्परिग्रहवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अतः परं किमभवद्ब्रवीतु द्विजसत्तम ॥ त्वद्वचनामृतं
पीत्वा तृप्तिर्नास्ति मम प्रभो ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ अथ किंचिद्गते काले युगांतसमये सति ॥ त्रेतादौ लोलजिह्वाक्ष अभवद्राक्षसे
श्वरः ॥ २ ॥ तेन विद्रावितं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ जित्वा स सकलाँल्लोकान्धर्मारण्ये समागतः ॥ ३ ॥ तद्दृष्ट्वा सकलं पुण्यं रम्यं द्विजनिषे
वितम् ॥ ब्रह्मद्वेषाच्च तेनैव दाहितं च पुरं शुभम् ॥ ४ ॥ दह्यमानं पुरं दृष्ट्वा प्रणष्टा द्विजसत्तमाः ॥ यथागतं प्रजग्मुस्ते धर्मारण्यनिवासिनः ॥
॥ ५ ॥ श्रीमाताद्यास्तदा देव्यः कोपिता राक्षसेन वै ॥ घातयंत्येव शब्देन तर्जयित्वा च राक्षसम् ॥ ६ ॥ समुच्छ्रितास्तदा देव्यः शतशोऽथ सह
स्रशः ॥ त्रिशूलवरधारिण्यः शंखचक्रगदाधराः ॥७॥ कमंडलुधराः काश्चित्कशाखड्गधराः पराः ॥ पाशांकुशधरा काचित्खड्गखेटकधारिणी ॥ ८ ॥
काचित्परशुहस्ता च दिव्यायुधधरा परा ॥ नानाभरणभूषाढ्या नानारत्नाभिशोभिता ॥ ९ ॥ राक्षसानां विनाशाय ब्राह्मणानां हिताय च ॥
आजग्मुस्तत्र यत्रास्ते लोलजिह्वो हि राक्षसः ॥१०॥ महादंष्ट्रो महाकायो विद्युज्जिह्वो भयंकरः ॥ दृष्ट्वा ता राक्षसो घोरं सिंहनादमथाकरोत् ॥११॥
तेन नादेन महता त्रासितं भुवनत्रयम् ॥ आपूरिता दिशः सर्वाः क्षुभितानेकसागराः ॥ १२ ॥ कोलाहलो महानासीद्धर्मारण्ये तदा नृप ॥ तच्छ्रुत्वा
वासवेनाथ प्रेषितो नलकूबरः ॥ १३ ॥ किमिदं पश्य गत्वा त्वं दृष्ट्वा मह्यं निवेदय ॥ तत्तस्य वचनं श्रुत्वा गतो वै नलकूबरः ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा तत्र
महायुद्धं श्रीमातालोलजिह्वयोः ॥ यथादृष्टं यथाजातं शक्राग्रे स न्यवेदयत् ॥ १५ ॥ उद्वेजयति लोकांस्त्रीन्धर्मारण्यमितो गतः ॥ तच्छ्रुत्वा वासवो
विष्णुं निवेद्य क्षितिमागमत् ॥ १६ ॥ दाहितं तत्पुरं रम्यं देवानामपि दुर्लभम् ॥ न दृष्टा वाडवास्तत्र गताः सर्वे दिशो दश ॥ १७ ॥ श्रीमाता
योगिनी तत्र कुरुते युद्धमुत्तमम् ॥ हाहाभूता प्रजा सर्वा इतश्चेतश्च धावति ॥ १८ ॥ तच्छ्रुत्वा वासुदेवो हि गृहीत्वा च सुदर्शनम् ॥ सत्यलोकात्तदा
राजन्समागच्छन्महीतले ॥ १९ ॥ धर्मारण्यं ततो गत्वा तच्चक्रं प्रमुमोच ह ॥ लोलजिह्वस्तदा रक्षो मूर्च्छितो निपपात ह ॥ २० ॥ त्रिशूलेन ततो
भिन्नः शक्तिभिः क्रोधमूर्च्छितः ॥ हन्यमानस्तदा रक्षः प्राणांस्त्यक्त्वा दिवं गतः ॥ २१ ॥ ततो देवाः सगंधर्वा हर्षनिर्भरमानसाः ॥ तुष्टुवुस्तं जगन्नाथं

सत्यलोकात्समागताः ॥ २२ ॥ उद्वसं तत्समालोक्य विष्णुर्वचनमब्रवीत् ॥ क्व च ते ब्राह्मणाः सर्वे ऋषीणामाश्रमे पुनः ॥ २३ ॥ ततो देवाः सगंधर्वा इतस्ततः पलायितान् ॥ संशोध्य तरसा राजन्ब्राह्मणानिदमब्रुवन् ॥ २४ ॥ श्रूयतां नो वचो विप्रा निहतो राक्षसाधमः ॥ वासुदेवेन देवेन चक्रेण निरकृंतत ॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वा वाडवाः सर्वे प्रहर्षोत्फुल्ललोचनाः ॥ समाजग्मुस्तदा राजन्स्वस्वस्थाने समाविशन् ॥ २६ ॥ श्रीकांताय तदा राजन्वाक्यमुक्तं मनोरमम् ॥ यस्मात्त्वं सत्यलोकाच्च आगतोऽसि जगत्प्रभुः ॥ स्थापितं च पुरं चेदं हिताय च द्विजात्मनाम् ॥ २७ ॥ सत्यमंदिरमिति ख्यातं तदा लोके भविष्यति ॥ कृते युगे धर्मारण्यं त्रेतायां सत्यमंदिरम् ॥ २८ ॥ तच्छ्रुत्वा वासुदेवेन तथेति प्रतिपद्य च ॥ ततस्ते वाडवाः सर्वे पुत्रपौत्रसमन्विताः ॥ २९ ॥ सपत्नीकाः सानुचरा यथापूर्वं न्यवात्सिषुः ॥ तपोयज्ञक्रियाद्येषु वर्तंतेऽध्ययनादिषु ॥ ३० ॥ एवं ते सर्वमाख्यातं धर्मं वै सत्यमंदिरे ॥ ३१ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे धर्मारण्यमाहात्म्ये लोलजिह्वासुरवधपूर्वकं सत्यमंदिरसंस्थापनवर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ ततो देवैर्नृपश्रेष्ठ रक्षार्थं सत्यमदिरम् ॥ स्थापितं तत्तदाद्यैव सत्याभिख्या हि सा पुरी ॥ १ ॥ पूर्वं धर्मेश्वरो देवो दक्षिणेन गणाधिपः ॥ पश्चिमे स्थापितो भानुरुत्तरे च स्वयंभुवः ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ गणेशः स्थापितः केन कस्मात्स्थापितवानसौ ॥ किंनामासौ महाभाग तन्मे कथय माचिरम् ॥ ३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ अधुनाहं प्रवक्ष्यामि गणेशोत्पत्तिकारणम् ॥ ४ ॥ समये मिलिताः सर्वे देवता मातरस्तथा ॥ धर्मारण्ये महाराज स्थापितश्चंडिकासुतः ॥ ५ ॥ आदौ देवैर्नृपश्रेष्ठ भूमौ वै सत्ययोषिताम् ॥ प्राकारश्चाभवत्तत्र पताकाध्वजशोभितः ॥ ६ ॥ ब्राह्मणायतने[1] तत्र प्राकारमण्डलान्तरे ॥ तन्मध्ये रचितं पीठमिष्टकाभिः सुशोभितम् ॥ ७ ॥ प्रतोल्यश्च चतस्रो वै शुद्धा एव सतोरणाः ॥ पूर्वे धर्मेश्वरो देवो दक्षिणे गणनायकः ॥ ८ ॥ पश्चिमे स्थापितो भानुरुत्तरे च स्वयंभुवः ॥ धर्मेश्वरोत्पत्तिवृत्तमाख्यातं तत्तवाग्रतः ॥ ९ ॥ अधुनाहं प्रवक्ष्यामि गणेशोत्पत्तिहेतुकम् ॥ कदाचित्पार्वती गात्रोद्वर्त्तनं कृतवत्यभूत् ॥ १० ॥ मलं तज्जनितं दृष्ट्वा हस्ते धृत्वा स्वगात्रजम् ॥ प्रतिमां च ततः कृत्वा सुरूपं च ददर्श ह ॥ ११ ॥ जीवं तस्यां च संचार्य उदतिष्ठत्तदग्रतः ॥ मातरं स तदोवाच किं करोमि तवाज्ञया ॥ १२ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ यावत्स्नानं करिष्यामि तावत्त्वं द्वारि तिष्ठ मे ॥ आयुधानि च सर्वाणि परश्वादीनि यानि तु ॥ १३ ॥ त्वयि तिष्ठति मद्द्वारे कोऽपि विघ्नं करोतु

---

[1] ब्राह्मणायतने—ब्राह्मणानां निवासस्थाने—इत्यर्थः ।

न ॥ एवमुक्तो महादेव्या द्वारेऽतिष्ठत्स सायुधः ॥ १४ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवो महादेवो जगाम ह ॥ आभ्यंतरे प्रवेष्टुं च मतिं दध्रे महेश्वरः ॥ १५ ॥
द्वारस्थेन गणेशेन प्रवेशोदायि तस्य न ॥ ततः क्रुद्धो महादेवः परस्परमयुध्यत ॥ १६ ॥ युद्धं कृत्वा ततश्चोभौ परस्परवधैषिणौ ॥ परशुं जघ्नि
वान्देवललाटे परमे शुभम् ॥ १७ ॥ ततो देवो महादेवः शूलमुद्यम्य चाहनत् ॥ शिरश्चिच्छेद शूलेन तद्भूमौ निपपात ह ॥ १८ ॥ तंदृष्ट्वा
पतितं पुत्रं पार्वती प्ररुरोद ह ॥ हाहाकारो महानासीत्तदा तत्र निपातिते ॥ १९ ॥ पार्वतीं विकलां दृष्ट्वा देवदेवो महेश्वरः ॥ चिंतयामास देवोऽपि
किं कृतं वा मुधा मया ॥ २० ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र गजासुरमपश्यत ॥ तं दृष्ट्वा च महादैत्यं सर्वलोकैकपूजितः ॥ २१ ॥ जघ्निवांस्तच्छिरो
गृह्य पार्वत्या कृतमर्भकम् ॥ उत्तस्थौ सगणस्तत्र महादेवस्य सन्निधौ ॥ २२ ॥ ततो नाम चकारास्य गजानन इति स्फुटम् ॥ सुराः सर्वे च
संपृक्ता हर्षिता मुनयस्तथा ॥ २३ ॥ स्तुवंति स्तुतिभिः शश्वत्कुटुम्बकुशलंकरम् ॥ विक्रीणाति कुटुम्बं यो मोदकार्थं समर्चके ॥ २४ ॥ दक्षि
णस्यां प्रतोल्यां तमेकदंतं च पीवरम् ॥ आर्चयच्च महादेवं स्वयंभूः सुरपूजितम् ॥ २५ ॥ जटिलं वामनं चैव नागयज्ञोपवीतकम् ॥ त्र्यक्षं चैव महा
कायं करध्वजकुठारकम् ॥ २६ ॥ दधानं कमलं हस्ते सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ रक्षणाय च लोकानां नगराद्दक्षिणाश्रितम् ॥२७॥ सुप्रसन्नं गणाध्यक्षं
सिद्धिबुद्धिनमस्कृतम् ॥ सिंदूराभं सुरश्रेष्ठं तीव्रांकुशधरं शुभम् ॥ २८ ॥ शतपुष्पैः शुभैः पुष्पैरर्चितं ह्यमराधिपः ॥ प्रणम्य च महाभक्त्या तुष्टुवु
स्तं सुरास्ततः ॥ २९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमस्तेस्तु सुरेशाय गणानां पतये नमः ॥ गजानन नमस्तुभ्यं महादेवाधिदैवत ॥ ३० ॥
भक्तिप्रियाय देवाय गणाध्यक्ष नमोस्तु ते ॥ इत्येतैश्च शुभैः स्तोत्रैः स्तूयमानो गणाधिपः ॥ सुप्रीतश्च गणाध्यक्षः तदाऽसौ वाक्यमब्रवीत् ॥
॥ ३१ ॥ ॥ गणाध्यक्ष उवाच ॥ तुष्टोऽहं वो सुरा ब्रूत वांछितं च ददामि वः ॥ ३२ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ त्वमत्रस्थो महाभाग कुरु कार्यं च
नः प्रभो ॥ धर्मारण्ये च विप्राणां वणिग्जननिवासिनाम् ॥ ३३ ॥ ब्रह्मचर्यादियुक्तानां धार्मिकाणां गणेश्वर ॥ वर्णाश्रमेतराणां च रक्षिता भव सर्वदा
॥ ३४ ॥ त्वत्प्रसादान्महाभाग धनसौख्ययुता द्विजाः ॥ भवंतु सर्वे सततं वणिजश्च महाबलाः ॥३५॥ रक्षितव्यास्त्वया देव यावच्चंद्रार्कमेदिनी ॥
एवमस्त्विति सोवादीद्गणनाथो महेश्वरः ॥ ३६ ॥ देवाश्च हर्षमापन्नाः पूजयंति गणाधिपम् ॥ ततो देवा मुदा युक्ताः पुष्पधूपादितर्पणैः ॥ ३७ ॥

---

१ संहितः—इत्यर्थः—जटित इतियावत् ।

ये चान्ये मनुजा लोके निर्विघ्नार्थं च पूजयन् ॥ ३८ ॥ विवाहोत्सवयज्ञेषु पूर्वमाराधितो भवेत् ॥ धर्मारण्योद्भवानां च प्रसन्नो भव सर्वदा ॥
॥ ३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे गणेशप्रस्थापनावर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शंभोश्च पश्चिमे भागे स्थापितः कश्यपात्मजः ॥ तत्रास्ति तन्महाभाग रविक्षेत्रं तदुच्यते ॥ १ ॥ तत्रोत्पन्नौ महादिव्यौ
रूपयौवनसंयुतौ ॥ नासत्यावश्विनौ देवौ विख्यातौ गदनाशनौ ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ पितामह महाभाग कथयस्व प्रसादतः ॥
उत्पत्तिरश्विनोश्चैव मृत्युलोके च तत्कथम् ॥ ३ ॥ रविलोकात्कथं सूर्यो धरायामवतारितः ॥ एतत्सर्वं प्रयत्नेन कथयस्व प्रसादतः ॥ ४ ॥
यच्छ्रुत्वा हि महाभाग सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं त्वया भूप ऊर्ध्वलोककथानकम् ॥ यच्छ्रुत्वा नरशार्दूल
सर्वरोगात्प्रमुच्यते ॥ विश्वकर्म्मसुता संज्ञा अंशुमद्रविणा वृता ॥ ६ ॥ सूर्यं दृष्ट्वा सदा संज्ञा स्वाक्षिसंयमनं व्यधात् ॥ यतस्ततः सरोषोऽर्कः
संज्ञां वचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ ॥ मयि दृष्टे सदा यस्मात्कुरुषे स्वाक्षिसंयमम् ॥ तस्माज्जनिष्यते मूढे प्रजासंयमनो यमः ॥
॥ ८ ॥ ततः सा चपलं देवी ददर्श च भयाकुलम् ॥ विलोलितदृशं दृष्ट्वा पुनराह च तां रविः ॥ ९ ॥ यस्माद्विलोलिता दृष्टिर्मयि दृष्टे त्वया
धुना ॥ तस्माद्विलोलितां संज्ञे तनयां प्रसविष्यसि ॥ १० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ ततस्तस्यास्तु संजज्ञे भर्तृशापेन तेन वै ॥ यमश्च
यमुना येयं विख्याता सुमहानदी ॥ ११ ॥ सा च संज्ञा रवेस्तेजो महद्दुःखेन भामिनी ॥ असहंतीव सा चित्ते चिंतयामास वै तदा ॥ १२ ॥
किं करोमि क्व गच्छामि क्व गतायाश्च निर्वृतिः ॥ भवेन्मम कथं भर्तुः कोपमर्कस्य नश्यति ॥१३॥ इति संचिंत्य बहुधा प्रजापतिसुता तदा ॥
साधु मेने महाभागा पितृसंश्रयमाप सा ॥१४॥ ततः पितृगृहं गंतुं कृतबुद्धिर्यशस्विनी ॥ छायामाहूयात्मनस्तु सा देवी दयिता रवेः ॥१५॥ तां चो
वाच त्वया स्थेयमत्र भानोर्यथा मया ॥ तथा सम्यगपत्येषु वर्तितव्यं तथा रवौ ॥१६॥ दुष्टमपि न वाच्यं ते यथा बहुमतं मम ॥ सैवास्मि संज्ञाह
मिति वाच्यमेवं त्वयानघे ॥ १७ ॥ ॥ छायासंज्ञोवाच ॥ ॥ आकेशग्रहणाच्चाहमाशापाच्च वचस्तथा ॥ करिष्ये कथयिष्यामि यावत्केशापकर्षणा
त् ॥ १८ ॥ इत्युक्ता सा तदा देवी जगाम भवनं पितुः ॥ ददर्श तत्र त्वष्टारं तपसा धूतकिल्बिषम् ॥ १९ ॥ बहुमानाच्च तेनापि पूजिता विश्व
कर्म्मणा ॥ तत्स्थौ पितृगृहे सा तु किंचित्कालमनिंदिता ॥ २० ॥ ततः प्राह स धर्मज्ञः पिता नातिचिरोषिताम् ॥ विश्वकर्मा सुतां प्रेम्णा बहुमा
नपुरःससरम् ॥ २१ ॥ त्वां तु मे पश्यतो वत्से दिनानि सुबहून्यपि ॥ मुहूर्तेन समानि स्युः किं तु धर्मो विलुप्यते ॥ २२ ॥ बांधवेषु चिरं वासो

न नारीणां यशस्करः ॥ मनोरथो बांधवानां भार्या पितृगृहे स्थिता ॥ २३ ॥ सा त्वं त्रैलोक्यनाथेन भर्त्रा सूर्येण संगता ॥ पितुर्गृहे चिरं कालं
वस्तुं नार्हसि पुत्रिके ॥ २४ ॥ अतो भर्तृगृहं गच्छ दृष्टोऽहं पूजिता च मे ॥ पुनरागमनं कार्यं दर्शनाय शुभेक्षणे ॥ २५ ॥ ॥ व्यास
उवाच ॥ ॥ इत्युक्ता सा तदा क्षिप्रं तथेत्युक्त्वा च वै मुने ॥ पूजयित्वा तु पितरं सा जगामोत्तरान्कुरून् ॥ २६ ॥ सूर्यतापमनिच्छंती तेजस
स्तस्य बिभ्यती ॥ तपश्चचार तत्रापि वडवारूपधारिणी ॥ २७ ॥ संज्ञामित्येव मन्वानो द्वितीयायां दिवस्पतिः ॥ जनयामास तनयौ कन्यां
चैकां मनोरमाम् ॥ २८ ॥ छाया स्वतनयेष्वेव यथा प्रेम्णाध्यवर्तत ॥ तथा न संज्ञाकन्यायां पुत्रयोश्चाप्यवर्तत ॥ लालनासु च भोज्येषु
विशेषमनुवासरम् ॥ २९ ॥ मनुस्तत्क्षांतवानस्या यमस्तस्या न चाक्षमत् ॥ ताडनाय ततः कोपात्पादस्तेन समुद्यतः ॥ तस्याः पुनः क्षांतमना न
तु देहे न्यपातयत् ॥ ३० ॥ ततः शशाप तं कोपाच्छायासंज्ञा यमं नृप ॥ किंचित्प्रस्फुरमाणोष्ठी विचलत्पाणिपल्लवा ॥ ३१ ॥ पत्न्यां पितुर्मयि
यदि पादमुद्यच्छसे बलात् ॥ भुवि तस्मादयं पादस्तवाद्यैव भविष्यति ॥ ३२ ॥ इत्याकर्ण्य यमः शापं मातर्यतिविशंकितः ॥ अभ्येत्य पितरं प्राह
प्रणिपातपुरस्सरम् ॥ ३३ ॥ तातैतन्महदाश्चर्यमदृष्टमिति च क्वचित् ॥ मातावात्सल्यरूपेण शापं पुत्रे प्रयच्छंति ॥३४॥ यथा माता ममाचष्ट नेयं
माता तथा मम ॥ निर्गुणेष्वपि पुत्रेषु न माता निर्गुणा भवेत् ॥ ३५ ॥ यमस्यैतद्वचः श्रुत्वा भगवांस्तिमिरापहः ॥ छायासंज्ञामथाहूय पप्रच्छ
क्वगतेति च ॥३६॥ सा चाह तनया त्वष्टुरहं संज्ञा विभावसो ॥ पत्नी तव त्वयापत्यान्येतानि जनितानि मे ॥ ३७ ॥ इत्थं विवस्वतस्तां तु बहुशः
पृच्छतो यदा ॥ नाचचक्षे तदा क्रुद्धो भास्वांस्तां शप्तुमुद्यतः ॥ ३८ ॥ ततः सा कथयामास यथावृत्तं विवस्वते ॥ विदितार्थश्च भगवाञ्जगाम त्वष्टु
रालयम् ॥ ३९ ॥ ततः संपूजयामास त्वष्टा त्रैलोक्यपूजितम् ॥ भास्वन्किं रहिता शक्त्या निजगेहमुपागतः ॥ ४० ॥ संज्ञां पप्रच्छ तं तस्मै
कथयामास तत्त्ववित् ॥ आगता सेह मे वेश्म भवतः प्रेषिता रवे ॥ ४१ ॥ दिवाकरः समाधिस्थो वडवारूपधारिणीम् ॥ तपश्चरंतीं ददृशे उत्तरेषु
कुरुष्वथ ॥ ४२ ॥ असह्यमाना सूर्यस्य तेजस्तेनातिपीडिता ॥ वह्न्याभनिजरूपं तु च्छायारूपं विमुच्य च ॥ ४३ ॥ धर्मारण्ये समागत्य तप
स्तेपे सुदुष्करम् ॥ छायापुत्रं शनिं दृष्ट्वा यमं चान्यं च भूपते ॥ ४४ ॥ तदैव विस्मितः सूर्यो दुष्टपुत्रौ समीक्ष्य च ॥ ज्ञातुं दध्यौ क्षणं ध्यात्वा
विदित्वा तच्च कारणम् ॥ ४५ ॥ घृण्यौष्ण्याद्दग्धदेहा सा तपस्तेपे पतिव्रता ॥ येन मां तेजसा सह्यं द्रष्टुं नैव शशाक ह ॥ ४६ ॥

---

१ इति च क्वचित्—अदृष्टं महदाश्चर्यम्।

पञ्चाशद्धायनेतीते गत्वा कौ तप आचरत् ॥ प्रद्योतनो विचार्यैवं गत्वा शीघ्रं मनोजवः ॥ ४७ ॥ धर्मारण्ये वरे पुण्ये यत्र
संज्ञास्थिता तपः ॥ आगतं तं रविं दृष्ट्वा वडवा समजायत ॥ ४८ ॥ सूर्यपत्नी सदा संज्ञा सूर्यश्चाश्वस्ततोऽभवत् ॥ ताभ्यां
सहाभूत्संयोगो घ्राणे लिंगं निवेश्य च ॥ ४९ ॥ तदा तौ च समुत्पन्नौ युगलावश्विनौ भुवि ॥ प्रादुर्भूतं जलं तत्र दक्षिणेन खुरेण
च ॥ ५० ॥ विदलिते भूमिभागे तत्र कुंडं समुद्भवौ ॥ द्वितीयं तु पुनः कुंडं पश्चार्धचरणोद्भवम् ॥ ५१ ॥ उत्तरवाहिन्याः
काश्याः कुरुक्षेत्रादि वै तथा ॥ गंगापुरीसमफलं कुण्डेऽत्र मुनिनोदितम् ॥ ५२ ॥ तत्फलं समवाप्नोति तप्तकुण्डे न संशयः ॥ स्नानं विधाय तत्रैव
सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५३ ॥ न पुनर्जायते देहः कुष्ठादिव्याधिपीडितः ॥ एतत्ते कथितं भूप दस्रांशोत्पत्तिकारणम् ॥ ५४ ॥ तदा ब्रह्मादयो देवा
आगतास्तत्र भूपते ॥ दत्त्वा संज्ञावरं शुभ्रं चिंतितादधिकं हि तैः ॥ ५५ ॥ स्थापयित्वा रविं तत्र बकुलाख्यवनाधिपम् ॥ आनर्चुस्ते तदा संज्ञां
पूर्वरूपाऽभवत्तदा ॥ ५६ ॥ स्थापिता तत्र राज्ञी च कुमारौ युगलौ तदा ॥ एतत्तीर्थफलं वक्ष्ये शृणु राजन्महामते ॥ ५७ ॥ आदिस्थानं कुरुश्रेष्ठ
देवैरपि सुदुर्लभम् ॥ रविकुण्डे नरः स्नात्वा श्रद्धायुक्तो जितेंद्रियः ॥ ५८ ॥ तारयेत्स पितन्सर्वान्महानरकगानपि ॥ श्रद्धया यः पिबेत्तोयं
संतर्प्य पितृदेवताः ॥ ५९ ॥ स्वल्पं वापि बहुवापि सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ सप्तम्यां रविवारेण ग्रहणं चंद्रसूर्ययोः ॥ ६० ॥ रविकुण्डे च ये
स्नाताः न ते वै गर्भगामिनः ॥ संक्रांतौ च व्यतीपाते वैधृतेषु च पर्वसु ॥ ६१ ॥ पूर्णमास्याममावास्यां चतुर्दश्यां सितासिते ॥ रविकुंडे च यः
स्नातः क्रतुकोटिफलं लभेत् ॥ ६२ ॥ पूजयेद्बकुलार्कं च एकचित्तेन मानवः ॥ स याति परमं धाम स यावत्तपते रविः ॥ ६३ ॥ तस्य लक्ष्मीः
स्थिरा नूनं लभते संततिं सुखम् ॥ अरिवर्गः क्षयं याति प्रसादाच्च दिवस्पतेः ॥ ६४ ॥ नाग्नेर्भयं हि तस्य स्यान्न व्याघ्रान्न च दंतिनः ॥ नच
सर्प्पभयं क्वापि भूतप्रेतादिभीर्न हि ॥ ६५ ॥ बालग्रहाश्च सर्वेऽपि रेवती वृद्धरेवती ॥ ते सर्वे नाशमायांति बकुलार्क नमोस्तु ते ॥ ६६ ॥ गाव
स्तस्य विवर्द्धंते धनं धान्यं तथैव च ॥ अविच्छेदो भवेद्वंशो बकुलार्के नमस्कृते ॥ ६७ ॥ काकवन्ध्या च या नारी अनपत्या मृतप्रजा ॥ वन्ध्या
विरूपिता चैव विषकन्याश्च याः स्त्रियः ॥ ६८ ॥ एवं दोषैः प्रमुच्यंते स्नात्वा कुण्डे च भूपते ॥ सौभाग्यस्त्रीसुतांश्चैव रूपं चाप्नोति सर्वशः ॥
॥ ६९ ॥ व्याधिग्रस्तोपि यो मर्त्यः षण्मासाच्चैव मानवः ॥ रविकुण्डे च सुस्नातः सर्वरोगात्प्रमुच्यते ॥ ७० ॥ नीलोत्सर्गविधिं यस्तु रविक्षेत्रे

---

१ षण्मुख–इ० पा०।

करोति वै ॥ पितरस्तृप्तिमायांति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ७१ ॥ कन्यादानं च यः कुर्यादस्मिन्क्षेत्रे च पुत्रक ॥ उद्वाहपरिपूतात्मा ब्रह्मलोके
महीयते ॥ ७२ ॥ धेनुदानं च शय्यां च विद्रुमं च हयं तथा ॥ दासीमहिषीघण्टाश्च तिलं कांचनसंयुतम् ॥ ७३ ॥ धेनुं तिलमयीं दद्यादस्मि
न्क्षेत्रे च भारत ॥ उपानहौ च छत्रं च शीतत्राणादिकं तथा ॥ ७४ ॥ लक्षहोमं तथा रुद्रं रुद्रातिरुद्रमेव च ॥ तस्मिन्स्थाने च यत्किंचिद्ददाति
श्रद्धयान्वितः ॥ ७५ ॥ एकैकस्य फलं तात वक्ष्यामि शृणु तत्त्वतः ॥ दानेन लभते भोगानिह लोके परत्र च ॥ ७६ ॥ राज्यं च लभते मर्त्यः
कृत्वोद्वाहं तु मानुषाः ॥ जायातो धर्मकामार्थाः प्राप्यंते नात्र संशयः ॥ ७७ ॥ पूजाया लभते सौख्यं भवेज्जन्मनिजन्मनि ॥ सप्तम्यां रवियुक्तायां
बकुलार्कं स्मरेत्तु यः ॥ ७८ ॥ ज्वरादेः शत्रुतश्चैव व्याधेस्तस्य भयं नहि ॥७९॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ बकुलार्केति वै नाम कथं जातं रवेर्मुने ॥
एतन्मे वदतां श्रेष्ठ तत्त्वमाख्यातुमर्हसि ॥८०॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ यदा संज्ञा च राजेंद्र सूर्यार्थं चैकचेतसा ॥ तेपे बकुलवृक्षाधः पत्युस्तेजः प्रशां
तये ॥८१॥ प्रादुर्भावं रवेर्दृष्ट्वा वडवा समजायत ॥ अत्यंतं गोपतिः शांतो बकुलस्य समीपतः ॥८२॥ सुषुवे च तदा राज्ञी सुतौ दिव्यौ मनोहरौ ॥
तेनास्य प्रथितं नाम बकुलार्केति वै रवेः ॥८३॥ यस्तत्र कुरुते स्नानं व्याधिस्तस्य न पीडयेत् ॥ धर्ममर्थं च कामं च लभते नात्र संशयः ॥८४॥
षष्मासात्सिद्धिमाप्नोति मोक्षं च लभते नरः ॥ एतदुक्तं महाराज बकुलार्कस्य वैभवम् ॥ ८५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्योपाख्याने बकुलार्कमाहात्म्यकथनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कृपासिंधो
महाभाग सर्वव्यापिन्सुरेश्वर ॥ कदा ह्यत्र तपस्ततं विष्णुनामिततेजसा ॥ १ ॥ स्कंदाय कथितं चैव शर्वेण च महात्मना ॥ आनुपूर्व्येण सर्वं हि
कथयस्व त्वमेव हि ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि धर्म्मारण्ये नृपोत्तम ॥ एकदात्र तपस्तप्तं विष्णुनाऽमिततेजसा ॥
॥ ३ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ कथं देवसरोनाम पंपा चंपा गया तथा ॥ वाराणस्यधिका चैव कथमश्वमुखो हरिः ॥ ४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥
अत्र नारायणो देवस्तपस्तेपे सुदुष्करम् ॥ दिव्यवर्षशतं त्रीणि जातः सुष्ठाननश्च सः ॥ ५ ॥ तपस्तेपे महाविष्णुः सुरूपार्थं च पुत्रक ॥ वाजिमुखो
हरिस्तत्र सिद्धस्थाने महाद्युते ॥ ६ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ कारणं ब्रूहि नोद्य त्वमश्वाननः कथं हरिः ॥ महारिपोश्च हंता च देवदेवो जगत्पतिः ॥
॥ ७ ॥ यस्य नाम्ना महाभाग पातकानि बहून्यपि ॥ विलीयंते तु वेगेन तमः सूर्योदये यथा ॥ ८ ॥ श्रूयंते यस्य कर्माणि अद्भुतान्यद्भुतानि वै ॥
सर्वेषामेव जीवानां कारणं परमेश्वरः ॥ ९ ॥ प्राणरूपेण यो देवो हयरूपः कथं भवेत् ॥ सर्वेषामपि तंत्राणामेकरूपः प्रकीर्तितः ॥ १० ॥ भक्ति

गम्यो धर्मभाजां सुखरूपः सदा शुचिः ॥ गुणातीतोऽपि नित्योऽसौ सर्वगो निर्गुणस्तथा ॥ ११ ॥ स्रष्टासौ पालको हंता अव्यक्तः सर्वदेहिनाम् ॥
अनुकूलो महातेजाः कस्मादश्वमुखोऽभवत् ॥ १२ ॥ यस्य रोमोद्भवा देवा वृक्षाद्याः पन्नगा नगाः ॥ कल्पेकल्पे जगत्सर्वं जायते यस्य देहतः ॥
॥ १३ ॥ स एव विश्वप्रभवः स एवात्यंतकारणम् ॥ येनानीताः पुनर्विद्या यज्ञाश्च प्रलयं गताः ॥१४॥ घातितो दुष्टदैत्योऽसौ वेदार्थं कृत उद्यमः ॥
एवमासीन्महाविष्णुः कथमश्वमुखोऽभवत् ॥ १५ ॥ रत्नगर्भा धृता येन पृष्ठदेशे च लीलया ॥ कृत्वा व्यवस्थितं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥
॥ १६ ॥ स देवो विश्वरूपो वै कथं वाजिमुखोऽभवत् ॥ हिरण्याक्षस्य हंता यो रूपं कृत्वा वराहजम् ॥ १७ ॥ सुपवित्रं महातेजाः प्रविश्य जलसागरे
॥ उद्धृता च मही सर्वा ससागरमहीधरा ॥ १८ ॥ उद्धृता च मही नूनं दंष्ट्राग्रे येन लीलया ॥ कृत्वा रूपं वराहं च कपिलं शोकनाशनम् ॥
॥ १९ ॥ स देवः कथमीशानो हयग्रीवत्वमागतः ॥ प्रह्लादार्थे स चेशानो रूपं कृत्वा भयावहम् ॥ २० ॥ नारसिंहं महादेवं सर्वदुष्टनिवारणम् ॥
पर्वताग्निसमुद्रस्थं ररक्ष भक्तसत्तमम् ॥ २१ ॥ हिरण्यकशिपुं दुष्टं जघान रजनीमुखे ॥ इंद्रासने च संस्थाप्य प्रह्लादस्य सुखप्रदम् ॥ २२ ॥ प्रह्लादार्थे
च वै नूनं नृसिंहत्वमुपागतः ॥ विरोचनसुतस्याग्रे याचकोऽसौ भवेत्तदा ॥ २३ ॥ यज्ञे चैवाश्वमेधे वै बलिना यः समर्चितः ॥ हृता वसुमती
तस्य त्रिपदीकृतरोदसी ॥ २४ ॥ विश्वरूपेण वै येन पाताले क्षपितो बलिः ॥ त्रिःसप्तवारं येनैव क्षत्रियानवनीतले ॥ २५ ॥ हत्वाऽददाच्च विप्रेभ्यो
महीमतिमहौजसा ॥ घातितो हैहयो राजा येनैव जननी हता ॥ २६ ॥ येन वै शिशुनोर्व्यां हि घातिता दुष्टचारिणी ॥ राक्षसी ताडका नाम्नी
कौशिकस्य प्रसादतः ॥ २७ ॥ विश्वामित्रस्य यज्ञे तु येन लीलानृदेहिना ॥ चतुर्दशसहस्राणि घातिता राक्षसा बलात् ॥ २८ ॥
हता शूर्पणखा येन त्रिशिराश्च निपातितः ॥ सुग्रीवं वालिनं हत्वा सुग्रीवेण सहायवान् ॥ २९ ॥ कृत्वा सेतुं समुद्रस्य रणे
हत्वा दशाननम् ॥ धर्म्मारण्यं समासाद्य ब्राह्मणानन्वपूजयत् ॥ ३० ॥ शासनं द्विजवर्येभ्यो दत्त्वा ग्रामान्बहूंस्तथा ॥ स्नात्वा चैव धर्म्मवाप्यां
सुदानान्यददाद्गवाम् ॥ ३१ ॥ साधूनां पालनं कृत्वा निग्रहाय दुरात्मनाम् ॥ एवमन्यानि कर्म्माणि श्रुतानि च धरातले ॥३२॥ स देवो लीलया
कृत्वा कथं चाश्वमुखोऽभवत् ॥ यो जातो यादवे वंशे पूतनाशकटादिकम् ॥ ३३ ॥ अरिष्टदैत्यः केशी च वृकासुरबकासुरौ ॥ शकटासुरो महासुर
स्तृणावर्तश्च धेनुकः ॥ ३४ ॥ मल्लश्चैव तथा कंसो जरासंधस्तथैव च ॥ कालयवनस्य हंता च कथं वै स हयाननः ॥ तारकासुरं रणे जित्वा
अयुतषट्कपुरं तथा ॥ ३५ ॥ कन्याश्चोद्वाहिता येन सहस्राणि च षड् दश ॥ अमानुषाणि कृत्वेत्थं कथं सोऽश्वमुखोऽभवत् ॥ ३६ ॥ त्राता यः

सर्वभक्तानां हंता सर्वदुरात्मनाम् ॥ धर्मस्थापनकृत्सोऽपि कल्किर्विष्णुपदे स्थितः ॥ ३७ ॥ एतद्वै महदाश्चर्यं भवता यत्प्रकाशितम् ॥ एतदा
चक्ष्व मे सर्वं कारणं त्रिपुरांतक ॥ ३८ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं महाबाहो कारणं तस्य वच्म्यहम् ॥ हयग्रीवस्य कृष्णस्य शृणुष्वे
काग्रमानसः ॥ ३९ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ पुरा देवैः समारब्धो यज्ञो नूनं धरातले ॥ वेदमंत्रैराह्वयितुं सर्वे रुद्रपुरोगमाः ॥४०॥ वैकुण्ठे च गताः
सर्वे क्षीराब्धौ च निजालये ॥ पातालेऽपि पुनर्गत्वा न विदुः कृष्णदर्शनम् ॥ ४१ ॥ मोहाविष्टास्ततः सर्वे इतश्चेतश्च धाविताः ॥ नैव दृष्टस्तदा
तैस्तु ब्रह्मरूपो जनार्दनः ॥ ४२ ॥ विचारयंति ते सर्वे देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ क्व गतोऽसौ महाविष्णुः केनोपायेन दृश्यते ॥ ४३ ॥ प्रणम्य शिरसा
देवं [1]वागीशं प्रोचुरादरात् ॥ देवदेव महाविष्णुं कथयस्व प्रसादतः ॥ ४४ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ न जाने केन कार्येण योगारूढो महा
त्मवान् ॥ योगरूपोऽभवद्विष्णुर्योगीशो हरिरच्युतः ॥ ४५ ॥ क्षणं ध्यात्वा स्वमात्मानं धिषणेन ख्यापितो हरिः ॥ तत्र सर्वे गता देवा यत्र देवो
जगत्पतिः ॥ ४६ ॥ तदा दृष्टो महाविष्णुर्ध्यानस्थोऽसौ जनार्दनः ॥ ध्यात्वा कृत्यसमाकारं सशरं दैत्यसूदनम् ॥ ४७ ॥ समास्थानं ततो दृष्ट्वा
बोधोपायं प्रचक्रमे ॥ आह तांश्च तदा [2]वम्र्यो धनुर्गुणं प्रयत्नतः ॥ छेत्स्यंति चेत्तच्छब्देन प्रबुध्येत हरिः स्वयम् ॥ ४८ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥
[4]गुणभक्षं कुरुध्वं वै येनासौ बुध्यते हरिः ॥ क्रत्वर्थिनो वयं वम्र्यः प्रभुं विज्ञापयामहे ॥ ४९ ॥ ॥ वम्र्य ऊचुः ॥ ॥ निद्राभंगं कथाच्छेदं
दम्पत्योर्मैत्रभेदनम् ॥ शिशुमातृविभेदं वा कुर्वाणो नरकं व्रजेत् ॥ ५० ॥ योगारूढो जगन्नाथः समाधिस्थो महाबलः ॥ तस्य श्रीजगदीशस्य
विघ्नं नैव तु कुर्महे ॥ ५१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ भवतां सर्वभक्षत्वं देवकार्यं क्रियेत चेत् ॥ कर्त्तव्यं च ततो वम्र्यो यज्ञसिद्धिर्यथा भवेत् ॥
वम्रीशा सा तदा वत्स पुनरेवमुवाच ह ॥ ५२ ॥ ॥ वम्र्युवाच ॥ ॥ दुःखसाध्यो जगन्नाथो मलयानिलसंनिभः ॥ कथं वा बोध्यतां
ब्रह्मन्नस्माभिः सुरपूजितः ॥ ५३ ॥ नैव यज्ञेन मे कार्यं सुरैश्चैव तथैव च ॥ सर्वेषु यज्ञकार्येषु भागं ददतु मे सुराः ॥ ५४ ॥
॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ प्रदास्यामो वयं वम्र्यै भागं यज्ञेषु सर्वदा ॥ यज्ञाय दत्तमस्माभिः कुरुष्वैवं वचो हि नः ॥ ५५ ॥ तथेति
विधिनाप्युक्तं वम्री चोद्यममाश्रिता ॥ गुणभक्षादिकं कर्म तया सर्वं कृतं नृप ॥ ५६ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अस्य वा बोधने

---

१ वागीशं बृहस्पतिम् । २ वम्र्यः—पुस्तकपत्रवस्त्रादिभक्षिकाः कीटिकाः 'उधई' इति महाराष्ट्रभाषायां प्रसिद्धाः । ३ तच्छब्देन धनुष्यटणत्कारशब्देन । ४ गुणभक्षम्—धनुर्ज्याभक्षणम् । ५ हे वम्र्यः—इति संबोधनम् ।

देवा गुणभंगे समाधिषु ॥ एतदाश्चर्यं विप्रर्षे सत्यं सत्यवतीसुत ॥ ५७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ व्यग्रचित्ताः सुराः सर्वे आकृष्टं हरिकार्मुकम् ॥ न जाने केन कार्येण विष्णुमायाविमोहिताः ॥ ५८ ॥ मुदितास्ताः प्रमुञ्चंति वल्मीकं चाग्रतो हरेः ॥ कोटिपार्श्वे ततो नीतं वल्मीकं पर्वतोपमम् ॥ ५९ ॥ गुणे च भक्षिते तस्मिंस्तत्क्षणादेव दूषिते ॥ ज्याघातकोटिभिः सार्द्धं शीर्षं छित्त्वा दिवं गतम् ॥ ६० ॥ गते शीर्षे च ते देवा भृशमुद्विग्नमानसाः ॥ धावंति सर्वतः सर्वे शिरआलोकनाय ते ॥ ६१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये विष्णुशिरोनाशोनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ न पश्यंति तदा शीर्षं ब्रह्माद्यास्तु सुरास्तदा ॥ किं कुर्म इति हेत्युक्त्वा ज्ञानिनस्ते व्यचिन्तयन् ॥ १ ॥ उवाच विश्वकर्माणं तदा ब्रह्मा सुरान्वितः ॥२॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ विश्वकर्मंस्त्वमेवासि कार्यकर्ता सदा विभो ॥ शीघ्रमेव कुरु त्वं वै वक्त्रं सांद्रं च धन्विनः ॥ ३ ॥ नमस्कृत्य तदा तस्मै स्तुतोऽसौ देववर्द्धकिः ॥ उवाच परया भक्त्या ब्रह्माणं कमलोद्भवम् ॥ ३ ॥ यज्ञकार्यं निर्वृत्याशु[1] वदंति विविधाः सुराः ॥ ४ ॥ यज्ञभागविहीनं मां किं पुनर्वच्मि तेऽग्रतः ॥ यज्ञभागमहं देव लभेयैवं सुरैः सह ॥ ५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ दास्यामि सर्वयज्ञेषु विभागं सुरवर्द्धके ॥ सोमे त्वं प्रथमं वीर पूज्यसे श्रुतिकोविदैः ॥ ६ ॥ तद्विष्णोश्च शिरस्तावत्संधत्स्वामरवर्द्धक ॥ विश्वकर्माब्रवीद्देवानानयध्वं शिरस्त्विति ॥ ७ ॥ तन्नास्तीति सुराः सर्वे वदंति नृपसत्तम ॥ मध्याह्ने तु समुद्भूते रथस्थो दिवि चांशुमान् ॥ ८ ॥ दृष्टं तदा सुरैः सर्वै रथादश्वमथानयन् ॥ छित्त्वा शीर्षं महीपाल कबंधाद्वाजिनो हरेः ॥ ९ ॥ कबंधे योजयामास विश्वकर्मातिचातुरः ॥ दृष्ट्वा तं देवदेवेशं सुराः स्तुतिमकुर्वत ॥ १० ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमस्तेऽस्तु जगद्बीज नमस्ते कमलापते ॥ नमस्तेऽस्तु सुरेशान नमस्ते कमलेक्षण ॥ ११ ॥ त्वं स्थितिः सर्वभूतानां त्वमेव शरणं सताम् ॥ त्वं हंता सर्वदुष्टानां हयग्रीव नमोऽस्तु ते ॥ १२ ॥ त्वमोंकारो वषट्कारः स्वाहा स्वधा चतुर्विधा ॥ आद्यस्त्वं च सुरेशान त्वमेव शरणं सदा ॥ १३ ॥ यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा द्रव्यं होता हुतस्तथा ॥ त्वदर्थं हूयते देव त्वमेव शरणं सखा ॥ १४ ॥ कालः करालरूपस्त्वं त्वं वार्कः शीतदीधितिः ॥ त्वमग्निर्वरुणश्चैव त्वं च कालक्षयंकरः ॥ १५ ॥ गुणत्रयं त्वमेवेह गुणहीनस्त्वमेव हि ॥ गुणानामालयस्त्वं च गोप्ता सर्वेषु जंतुषु ॥ १६ ॥ स्त्रीपुंसोश्च द्विधा त्वं च पशुपक्ष्यादिमानवैः ॥ चतुर्विधं कुलं त्वं हि चतुराशीतिलक्षणः ॥ १७ ॥ दिनांतश्चैव पक्षांतो मासांतो हायनं युगम् ॥ कल्पांतश्च महांतश्च

---

[1] निवृत्य- मद्धस्तेन सर्वं संपाद्य--इत्यर्थः ।

कालांतस्त्वं च वै हरे ॥ १८ ॥ एवंविधैर्महांदिव्यैः स्तूयमानः सुरैर्नृप ॥ संतुष्टः प्राह सर्वेषां देवानां पुरतः प्रभुः ॥ १९ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
किमर्थमिह संप्राप्ताः सर्वे देवगणा भुवि ॥ किमेतत्कारणं देवाः किं नु दैत्यप्रपीडिताः ॥ २० ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ न दैत्यस्य भयं जातं यज्ञ
कर्मोत्सुका वयम् ॥ त्वद्दर्शनपराः सर्वे पश्यामो वै दिशो दश ॥ २१ ॥ त्वन्मायामोहिताः सर्वे व्यग्रचित्ता भयातुराः ॥ योगारूढस्वरूपं च दृष्टं
तेऽस्माभिरुत्तमम् ॥ २२ ॥ वम्री च नोदितास्माभिर्जागराय तवेश्वर ॥ ततश्चापूर्वमभवच्छिरश्छिन्नं बभूव ते ॥ २३ ॥ सूर्याश्वशीर्षमानीय विश्व
कर्मातिचातुरः ॥ समधत्त शिरो विष्णो हयग्रीवोऽस्यतः प्रभो ॥ २४ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ तुष्टोऽहं नाकिनः सर्वे ददामि वरमीप्सितम् ॥
हयग्रीवोऽस्म्यहं जातो देवदेवो जगत्पतिः ॥ २५ ॥ न रौद्रं न विरूपं च सुरैरपि च सेवितम् ॥ जातोऽहं वरदो देवा हयाननेति तोषितः ॥ २६ ॥
॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कृते सत्रे ततो वेधा धीमान्सन्तुष्टचेतसा ॥ यज्ञभागं ततो दत्त्वा वम्रीभ्यो विश्वकर्मणे ॥ २७ ॥ यज्ञांते च सुरश्रेष्ठं
नमस्कृत्य दिवं ययौ ॥ एतच्च कारणं विद्धि हयाननो यतो हरिः ॥ २८ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ येनाक्रांता मही सर्वा क्रमेणैकेन तत्त्वतः ॥
विवरे विवरे रोम्णां वर्तंते च पृथक्पृथक् ॥२९॥ ब्रह्मांडानि सहस्राणि दृश्यंते च महाद्युते ॥ न वेत्तिःवेदो यत्पारं शीर्षघातो हि वै कथम् ॥ ३० ॥
॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणु त्वं पांडवश्रेष्ठ कथां पौराणिकीं शुभाम् ॥ ईश्वरस्य चरित्रं हि नैव वेत्ति चराचरे ॥३१॥ एकदा ब्रह्मसभायां गता देवाः
सवासवाः॥ भूर्लोकाद्याश्च सर्वे हि स्थावराणि चराणि च॥३२॥ देवा ब्रह्मर्षयः सर्वे नमस्कर्त्तुं पितामहम् ॥ विष्णुरप्यागतस्तत्र सभायां मंत्रकारणात्
॥३३॥ ब्रह्मा चापि विगर्विष्ठ उवाचेदं वचस्तदा ॥ भोभो देवाः शृणुध्वं कस्त्रयाणां कारणं महत् ॥३४॥ सत्यं ब्रुवंतु वै देवा ब्रह्मेशविष्णुमध्यतः ॥ तां
वाचं च समाकर्ण्य देवा विस्मयमागताः॥३५॥ ऊचुश्चैव ततो देवा न जानीमो वयं सुराः ॥ ब्रह्मपत्नी तदोवाच विष्णुं प्रति सुरेश्वरम् ॥ त्रयाणामपि
देवानां महांतं च वदस्व मे ॥ ३६ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ विष्णुमायाबलेनैव मोहितं भुवनत्रयम् ॥ ततो ब्रह्मोवाच चेदं न त्वं जानासि भो विभोः
॥ ३७ ॥ नैव मुह्यंति ते मायाबलेन नैवमेव च ॥ गर्वहिंसापरो देवो जगद्भर्ता जगत्प्रभुः ॥३८॥ ज्येष्ठं त्वां न विदुः सर्वे विष्णुमायावृताः खिलाः ॥
ततो ब्रह्मा स रोषेण क्रुद्धः प्रस्फुरिताननः ॥ ३९ ॥ उवाच वचनं कोपाद्धे विष्णो शृणु मे वचः ॥ येन वक्त्रेण सभायां वचनं समुदीरितम् ॥ ४० ॥
तच्छीर्षं पततादाशु चाल्पकालेन वै पुनः ॥ ततो हाहाकृतं सर्वं सेंद्राः सर्षिपुरोगमाः ॥ ४१ ॥ ब्रह्माणं क्षमयामासुर्विष्णुंप्रति सुरोत्तमाः ॥ विष्णुश्च

---

१ स्तोत्रैः--इति शेषः ।

तद्वचः श्रुत्वा सत्यंसत्यं भविष्यति ॥ ४२ ॥ ततो विष्णुर्महातेजास्तीर्थस्योत्पादनेन च ॥ तपस्तेपे तु वै तत्र धर्मारण्ये सुरेश्वरः ॥ अश्वशीर्षं मुखं दृष्ट्वा हयग्रीवो जनार्द्दनः ॥ ४३ ॥ तपस्तेपे महाभाग विधिना सह भारत ॥ न शक्यं केनचित्कर्त्तुमात्मनात्मैव तुष्टवान् ॥ ४४ ॥ ब्रह्मापि तपसा युक्तस्तेपे वर्षशतत्रयम् ॥ तिष्ठन्नेव पुरो विष्णोर्विष्णुमायाविमोहितः ॥ ४५ ॥ यज्ञार्थमवदत्तुष्टो देवदेवो जगत्पतिः ॥ ब्रह्मंस्ते मुक्तताद्यास्ति मम मायाप्यदुःसहा ॥ ४६ ॥ ततो लब्धवरो ब्रह्मा हृष्टचित्तो जनार्द्दनः ॥ उवाच मधुरां वाचं सर्वेषां हितकारणात् ॥ ४७ ॥ अत्राभवन्महाक्षेत्रं पुण्यं पापप्रणाशनम् ॥ विधिविष्णुमयं चैतद्भवत्वेतन्न संशयः ॥ ४८ ॥ तीर्थस्य महिमा राजन्हयशीर्षस्तदा हरिः ॥ शुभाननो हि संजातः पूर्वेणैवाननेन तु ॥ ४९ ॥ कंदर्पकोटिलावण्यो जातः कृष्णस्तदा नृप ॥ ब्रह्मापि तपसा युक्तो दिव्यं वर्षशतत्रयम् ॥ ५० ॥ सावित्र्या च कृतं यत्र विष्णुमाया न बाधते ॥ मायया तु कृतं शीर्षं पंचमं शार्दूलस्य[1] वा ॥ ५१ ॥ धर्मारण्ये कृतं रम्यं हरेण च्छेदितं पुरा ॥ तस्मै दत्त्वा वरं विष्णुर्जगामादर्शनं ततः ॥ ५२ ॥ स्थापयित्वा विधिस्तत्र तीर्थं चैव त्रिलोचनम् ॥ मुक्तेशंनाम देवस्य मोक्षतीर्थमरिंदम ॥ ५३ ॥ गतः सोऽपि सुरश्रेष्ठः स्वस्थानं सुरसेवितम् ॥ तत्र प्रेता दिवं यांति तर्पणेन प्रतर्पिताः ॥ ५४ ॥ अश्वमेधफलं स्नाने पाने गोदानजं फलम् ॥ पुष्कराद्यानि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा ॥ ५५ ॥ स्नानार्थमत्रागच्छंति देवताः पितरस्तथा ॥ कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगे मुक्तेशं पूजयेत्तु यः ॥ ५६ ॥ स्नात्वा देवसरे रम्ये नत्वा देवं जनार्द्दनम् ॥ यः करोति नरो भक्त्या सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५७ ॥ भुक्त्वा भोगान्यथाकामं विष्णुलोकं स गच्छति ॥ अपुत्रा काकवंध्या च मृतवत्सा मृतप्रजा[2] ॥ ५८ ॥ एकांबरेण सुस्नातौ पतिपत्न्यौ यथाविधि ॥ तद्दोषं नाशयेन्नूनं प्रजाप्तिप्रतिबन्धकम् ॥ ५९ ॥ मोक्षेश्वरप्रसादेन पुत्रपौत्रादि वर्द्धयेत् ॥ दद्याद्धैकेन चित्तेन फलानि सत्यसंयुता ॥ ॥ ६० ॥ निधाय वंशपात्रेऽपि नारी दोषात्प्रमुच्यते ॥ प्राप्नुवंति च देवाश्च अग्निष्टोमफलं नृप ॥ ६१ ॥ वेधा हरिर्हरश्चैव तप्यंते परमं तपः ॥ धर्मारण्ये त्रिसंध्यं च स्नात्वा देवसरस्यथ ॥ ६२ ॥ तत्र मोक्षेश्वरः शंभुः स्थापितो वै ततः सुरैः ॥ तत्र सांगं जपं कृत्वा न भूयः स्तनपो भवेत् ॥ ६३ ॥ एवं क्षेत्रं महाराज प्रसिद्धं भुवनत्रये ॥ यस्तत्र कुरुते श्राद्धं पितॄणां श्रद्धयान्वितः ॥ ६४ ॥ उद्धरेत्सप्त गोत्राणि कुलमेकोत्तरं शतम् ॥ देवसरो महारम्यं नानापुष्पैः समन्वितम् ॥ श्यामं सकलकल्हारैर्विविधैर्जलजंतुभिः ॥ ६५ ॥ ब्रह्मविष्णुमहे

---

[1] येन मुखेन ब्रह्मा विष्णवे शापमदात्तस्य मुखं शार्दूलस्येव मुखं पंचममासीत् तत् हरेण पुरा च्छेदितम्—इति संबंधतोऽर्थो बोद्धव्यः ।

[2] यदि स्यात्—तदा—इत्यध्याहृत्य अर्थसंगतिर्योजनीया ।

शाद्यैः सेवितं सुरमानुषैः ॥ सिद्धैर्यक्षैश्च मुनिनिः सेवितं सर्वतः शुभम् ॥ ६६ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कीदृशं तत्सरः ख्यातं तस्मि
न्स्थाने द्विजोत्तम ॥ तस्य रूपं प्रकारं च कथयस्व यथातथम् ॥ ६७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञ धर्मपुत्र युधिष्ठिर ॥
यस्य संकीर्तनान्नूनं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ६८ ॥ अतिस्वच्छतरं शीतं गंगोदकसमप्रभम् ॥ पवित्रं मधुरं स्वादु जलं तस्य नृपोत्तम ॥ ६९ ॥
महाविशालं गंभीरं देवखातं मनोरमम् ॥ लहर्यादिभिर्गंभीरैः फेनावर्तसमाकुलम् ॥ ७० ॥ झषमंडूककमठैर्मकरैश्च समाकुलम् ॥ शंखशुक्त्यादि
भिर्युक्तं राजहंसैः सुशोभितम् ॥ ७१ ॥ वटप्लक्षैः समायुक्तमश्वत्थाम्रैश्च वेष्टितम् ॥ चक्रवाकसमोपतं बकसारसटिट्टिभैः ॥ ७२ ॥ कमनीय
प्रगन्धाच्छच्छत्रपत्रैः सुशोभितम् ॥ सेव्यमानं द्विजैः सर्वैः सारसाद्यैः सुशोभितम् ॥ ७३ ॥ सदेवैर्मुनिभिश्चैव विप्रैर्मर्त्यैश्च भूमिप ॥ सेवितं
दुःखहं चैव सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ७४ ॥ अनादिनिधनोदंतं सेवितं सिद्धमंडलैः ॥ स्नानादिभिः सर्वदैव तत्सरो नृपसत्तम ॥ ७५ ॥ विधिना
कुरुते यस्तु नीलोत्सर्गं च तत्तटे ॥ प्रेता नैव कुले तस्य यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ७६ ॥ कन्यादानं च ये कुर्युर्विधिना तत्र भूपते ॥ ते तिष्ठन्ति
ब्रह्मलोके यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ७७ ॥ महिषीं गृहदासीं च सुरभीं सुतसंयुताम् ॥ हेम विद्यां तथा भूमिं रथांश्च गजवाससी ॥ ७८ ॥ ददाति
श्रद्धया तत्र सोऽक्षयं स्वर्गमश्नुते ॥ देवखातस्य माहात्म्यं यः पठेच्छिवसन्निधौ ॥ दीर्घमायुस्तथा सौख्यं लभते नात्र संशयः ॥ ७९ ॥ यः
शृणोति नरो भक्त्या नारी वा त्विदमद्भुतम् ॥ कुले तस्य भवेच्छ्रेयः कल्पांतेऽपि युधिष्ठिर ॥ ८० ॥ एतत्सर्वं मयाख्यातं हयग्रीवस्य कारणम् ॥
प्रभास्तस्य तीर्थस्य सर्वपापायनुत्तये ॥ ८१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्य
माहात्म्ये हयग्रीवस्याख्यानवर्णनंनाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ रक्षसां चैव दैत्यानां यक्षाणामथ
पक्षिणाम् ॥ भयनाशाय काजेशैर्धर्मारण्यनिवासिनाम् ॥ १ ॥ शक्तीः संस्थापिता नूनं नानारूपा ह्यनेकशः ॥ तासां स्थानानि नामा
नि यथारूपाणि मे वद ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणु पार्थ महाबाहो धर्ममूर्ते नृपोत्तम ॥ स्थाने वै स्थापिता शक्तिः
काजेशैश्चैव गोत्रपा ॥ ३ ॥ श्रीमाता मदारिकायां शांता नंदापुरे वरे ॥ रक्षार्थं द्विजमुख्यानां चतुर्दिक्षु स्थिताश्च ताः ॥
॥ ४ ॥ युक्ताश्चैव सुरैः सर्वैः स्वस्वस्थाने नृपोत्तम ॥ वनमध्ये स्थिताः सर्वा द्विजानां रक्षणाय वै ॥ ५ ॥ सा बभूव
महाराज सावित्रीतिप्रथा शिवा ॥ असुराणां वधार्थाय ज्ञानजा स्थापिता सुरैः ॥ ६ ॥ गात्रायी पक्षिणी देवी छत्रजा द्रा

रवासिनी ॥ शीहोरी चूटसंज्ञा या पिप्पलाशापुरी तथा ॥ अन्याश्च बहवश्चैव स्थापिता भयरक्षणे ॥ ७ ॥ प्रतीच्योदीच्यां याम्यां वै विबुधैः
स्थापिता हि सा ॥ नानायुधधरा सा च नानाभरणभूषिता ॥ ८ ॥ नानावाहनमारूढा नानारूपधरा च सा ॥ नानाकोपसमायुक्ता नानाभयविना
शिनी ॥ ९ ॥ स्थाप्या मातर्यथास्थाने यथायोग्या दिशोदिश ॥ गरुडेन समारूढा त्रिशूलवरधारिणी ॥ १० ॥ सिंहारूढा शुद्धरूपा वारुणी
पानदर्पिता ॥ खड्गखेटकबाणाढ्यैः करैर्भाति शुभानना ॥ ११ ॥ रक्तवस्त्रावृता चैव पीनोन्नतपयोधरा ॥ उद्यदादित्यबिंबाभा मदाघूर्णितलोचना ॥
॥ १२ ॥ एवमेषा महादिव्या काजेशैः स्थापिता तदा ॥ रक्षार्थं सर्वजंतूनां सत्यमंदिरवासिनाम् ॥ १३ ॥ सा देवी नृपशार्दूल स्तुता संपूजिता
सह ॥ ददाति सकलान्कामान्वांछितान्नृपसत्तम ॥ १४ ॥ धर्मारण्यात्पश्चिमतः स्थापिता छत्रजा शुभा ॥ तत्रस्था रक्षते विप्रान्कियच्छक्तिसम
न्विता ॥ १५ ॥ भैरवं रूपमास्थाय राक्षसानां वधाय च ॥ धारयंत्यायुधानीत्थं विप्राणामभयाय च ॥ १६ ॥ सरश्चकार तस्याग्रे उत्तमं जल
पूरितम् ॥ सरस्यस्मिन्महाभाग कृत्वा स्नानादितर्पणम् ॥ १७ ॥ पिंडदानादिकं सर्वमक्षयं चैव जायते ॥ भूमौ क्षिप्तांजलीन्दिव्यान्धूपदीपादिकं
सदा ॥ १८ ॥ तस्य नो बाधते व्याधिः शत्रूणां नाश एव च ॥ बलिदानादिकं तत्र कुर्याद्भूयः स्वशक्तितः ॥ १९ ॥ शत्रवो नाशमायांति धनं
धान्यं विवर्धते ॥ आनंदा स्थापिता राजञ्छत्तयंशा च मनोरमा ॥ २० ॥ रक्षणार्थं द्विजातीनां माहात्म्यं शृणु भूपते ॥ शुक्लांबरधरा दिव्या
हेमभूषणभूषिता ॥ २१ ॥ सिंहारूढा चतुर्हस्ता शशांककृतशेखरा ॥ मुक्ताहारलतोपेता पीतोन्नतपयोधरा ॥ २२ ॥ अक्षमालासिहस्ता च गुण
तोमरधारिणी ॥ दिव्यगंधवराधारा दिव्यमालाविभूषिता ॥ २३ ॥ सात्त्विकी शक्तिरानंदा स्थिता तस्मिन्पुरे पुरा ॥ पूजयेत्तां च वै राजन्कर्पूररक्त
चंदनैः ॥ २४ ॥ भोजयेत्पायसैः शुभ्रैर्मध्वाज्यसितया सह ॥ भवान्याः प्रीतये राजन्कुमार्याः पूजनं तथा ॥ २५ ॥ तत्र जप्तं हुतं दत्तं ध्यातं च
नृपसत्तम ॥ तत्सर्वं चाक्षयं तत्र जायते नात्र संशयः ॥ २६ ॥ त्रिगुणे त्रिगुणा वृद्धिस्तस्मिन्स्थाने नृपोत्तम ॥ साधकस्य भवेन्नूनं धनदारादिसं
पदः ॥ २७ ॥ न हानिर्न च रोगश्च न शत्रुर्न च दुष्कृतम् ॥ गावस्तस्य विवर्द्धंते धनधान्यादिसंकुलम् ॥ २८ ॥ न शाकिन्या भयं तस्य न च
राज्ञश्च वैरिणः ॥ नच व्याधिभयं चैव सर्वत्र विजयी भवेत् ॥ २९ ॥ विद्याश्चतुर्दशास्यैव भासंते पठिता इव ॥ सूर्यवद्द्योतते भूमावानंदमा
श्रितो नरः ॥ ३० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वार्धे धर्मारण्यमाहात्म्य आनंदास्थापनवर्णनं
नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ दक्षिणे स्थापिता राजञ्छांता देवी महाबला ॥ सा विचित्रांबरधरा वनमालाविभू

षिता ॥ १ ॥ तामसी सा महाराज मधुकैटभनाशिनी ॥ विष्णुना तत्र वै न्यस्ता शिवपत्नी नृपोत्तम ॥ २ ॥ सा चैवाष्टभुजा रम्या मेघश्यामा
मनोरमा ॥ कृष्णांबरधरा देवी व्याघ्रवाहनसंस्थिता ॥ ३ ॥ द्वीपिचर्मपरीधाना दिव्याभरणभूषिता ॥ घंटात्रिशूलाक्षमालाकमंडलुधरा
शुभा ॥ ४ ॥ अलंकृतभुजा देवी सर्वदेवनमस्कृता ॥ धनं धान्यं सुतान्भोगान्स्वभक्तेभ्यः प्रयच्छति ॥ ५ ॥ पूजयेत्कमलै
र्दिव्यैः कर्पूरागरुचंदनैः ॥ तदुद्देशेन तत्रैव पूजयेद्द्विजसत्तमान् ॥ ६ ॥ कुमारीर्भोजयेदन्नैर्विविधैर्भक्तिभावतः ॥ धूपैर्दीपैः फलैः
रम्यैः पूजयेच्च सुरादिभिः ॥ ७ ॥ मांसैस्तु विविधैर्दिव्यैरथवा धान्यपिष्टजैः ॥ अन्यैश्च विविधैर्धान्यैः पायसैर्वटकैस्तथा ॥ ८ ॥
ओदनैः कृशरापूपैः पूजयेत्सुसमाहितः ॥ स्तुतिपाठेन तत्रैव शक्तिस्तोत्रैर्मनोहरैः ॥ ९ ॥ रिपवस्तस्य नश्यंति सर्वत्र विजयी भवेत् ॥
रणे राजकुले द्यूते लभते जयमंगलम् ॥ १० ॥ सौम्या शांता महाराज स्थापिता कुलमातृका ॥ श्रीमाता सा प्रसिद्धा च माहात्म्यं शृणु
भूपते ॥ ११ ॥ कुलमाता महाशक्तिस्तत्रास्ते नृपसत्तम ॥ कुमारी ब्रह्मपुत्री सा रक्षार्थं विधिना कृता ॥ १२ ॥ स्थानमाता च सा देवी
श्रीमाता साभिधानतः ॥ त्रिरूपा सा द्विजातीनां निर्मिता रक्षणाय च ॥ १३ ॥ कमण्डलुधरा देवी घण्टाभरणभूषिता ॥ अक्षमालायुता राज
न्छुभा सा शुभरूपिणी ॥ १४ ॥ कुमारी चादिमाता च स्थानत्राणकरापि च ॥ दैत्यघ्नी कामदा चैव महामोहविनाशिनी ॥ १५ ॥ भक्तिगम्या
च सा देवी कुमारी ब्रह्मणः सुता ॥ रक्तांबरधरा साधुरक्तचंदनचर्चिता ॥ १६ ॥ रक्तमाल्या दशभुजा पंचवक्त्रा सुरेश्वरी ॥ चंद्रावतंसिका माता सुरा
सुरनमस्कृता ॥ १७ ॥ साक्षात्सरस्वतीरूपा रक्षार्थं विधिना कृता ॥ ॐकारा सा महापुण्या काजेशेन विनिर्मिता ॥ १८ ॥ ऋषिभिः सिद्धयक्षा
दिसुरपन्नगमानवैः ॥ प्रणम्यांघ्रियुगा तेभ्यो ददाति मनसेप्सितम् ॥ १९ ॥ पालयन्ती च संस्थानं द्विजातीनां हिताय वै ॥ यथौरसान्सुतान्माता
पालयन्तीह सद्गुणैः ॥ २० ॥ अथ पालयती देवी श्रीमाता कुलदेवता ॥ उपद्रवाणि सर्वाणि नाशयेत्सततं स्तुता ॥ २१ ॥ सर्वविघ्नोपशमनी
श्रीमाता स्मरणेन हि ॥ विवाहे चोपवीते च सीमंते शुभकर्मणि ॥ २२ ॥ सर्वेषु भक्तकार्येषु श्रीमाता पूज्यते सदा ॥ यथा लंबोदरं देवं पूज
यित्वा समारभेत् ॥ २३ ॥ कार्यं शुभं सर्वमपि श्रीमातरं तथा नृप ॥ यत्किंचिद्भोजनं त्वत्र ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ॥ २४ ॥ अथवा विनिवेद्यं
च क्रियते यत्परस्परम् ॥ अनिवेद्य च तां राजन्कुर्वाणो विघ्नमेष्यति ॥ २५ ॥ तस्मात्तस्यै निवेद्याथ ततः कर्म समारभेत् ॥ तद्वरेणाखिलं कर्म
अविघ्नेन हि सिद्ध्यति ॥ हेमंते शिशिरे प्राप्ते पूजयेद्धर्मपुत्रिकाम् ॥ २६ ॥ हेमपत्रे समालिख्य राजते वाथ कारयेत् ॥ पादुकां चोत्तमां राजन्छ्री

मातायै निवेदयेत् ॥ २७ ॥ स्नात्वा चैव शुचिर्भूत्वा तिलामलकमिश्रितैः॥ वासोभिः सुमनोभिश्च दुकूलैः सुमनोहरैः ॥ २८ ॥ लेपयेच्चंदनैः शुभ्रैः कुंकुमैः सिंदुरासकैः ॥ कर्पूरागुरुकस्तूरीमिश्रितैः कर्दमैस्तथा ॥ २९ ॥ कर्णिकारैश्च कह्लारैः करवीरैः सितारुणैः ॥ चंपकैः केतकीभिश्च जपाकुसुमकैस्तथा ॥ ३० ॥ यक्षकर्दमकैश्चैव बिल्वपत्रैरखंडितैः ॥ पालाशजातिपुष्पैश्च वटकैर्माषसंभवैः ॥ पूपभक्तादिदालीभिस्तोषयेच्छाकसंचयैः ॥ ॥ ३१ ॥ धूपदीपादिपूर्वं तु पूजयेज्जगदंबिकाम् ॥ तद्धियैव कुमारीर्वै विप्रानपि च भोजयेत् ॥ पायसैर्घृतयुक्तैश्च शर्करामिश्रितैर्नृप ॥ ३२ ॥ पक्वान्नैर्मोदकाद्यैश्च तर्पयेद्भक्तिभावतः ॥ तर्प्यमाणे द्विजैकस्मिन्[1]सहस्रफलमश्नुते ॥३३॥ दैत्यानां घातकं स्तोत्रं[2] वाचयेच्च पुनः पुनः ॥ एकाग्रमानसो भूत्वा श्रीमातरं स्तुवीय यः ॥३४॥ तस्य तुष्टा वरं दद्यात्स्नापिता पूजिता स्तुता ॥ अनिष्टानि च सर्वाणि नाशयेद्धर्मपुत्रिका ॥३५॥ अपुत्रो लभते पुत्रान्निर्धनो धनवान्भवेत् ॥ राज्यार्थी लभते राज्यं विद्यार्थी लभते च ताम् ॥३६॥ श्रियोर्थी लभते लक्ष्मीं भार्यार्थी लभते च ताम् ॥ प्रसादाच्च सरस्वत्या लभते नात्र संशयः ॥ ३७ ॥ अन्ते च परमं स्थानं यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥ प्राप्नोति पुरुषो नित्यं सरस्वत्याः प्रसादतः ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये श्रीमातामाहात्म्यवर्णनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ शृणु स्कन्द महाप्राज्ञ ह्यद्भुतं यत्कृतं मया ॥ धर्मारण्ये महादुष्टो दैत्यः कर्णाटकाभिधः ॥ १ ॥ निभृतं हि समागत्य दंपत्योर्विघ्नमाचरत् ॥ तं दृष्ट्वा तद्भयाल्लोकः प्रदुद्राव निरन्तरम् ॥ २ ॥ त्यक्त्वा स्थानं गताः सर्वे वणिजो वाडवादयः ॥ मातंगीरूपमास्थाय श्रीमात्रा त्वनया सुत ॥ ३ ॥ हतः कर्णाटकोनाम राक्षसो द्विजघातकः ॥ तदा सर्वेऽपि वै विप्रा हृष्टास्ते तेन कर्मणा ॥ ४ ॥ स्तुवंति पूजयंति स्म वणिजो भक्तितत्पराः ॥ वर्षेवर्षे प्रकुर्वंति श्रीमातापूजनं शुभम् ॥ ५ ॥ शुभकार्येषु सर्वेषु प्रथमं पूजयेत्तु ताम् ॥ न स विघ्नं प्रपश्येत तदाप्रभृति पुत्रक ॥ ६ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कोऽसौ दुष्टो महादैत्यः कस्मिन्वंशे समुद्भवः ॥ किं किं तेन कृतं तात सर्वं कथय सुव्रत ॥ ७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि कर्णाटकविचेष्टितम् ॥ देवानां दानवानां यो दुःसहो वीर्यदर्पितः ॥ ८ ॥ दुष्टकर्मा दुराचारो महाराष्ट्रो महाभुजः ॥ जित्वा च सकलाँल्लोकांस्त्रैलोक्ये च गतागतः ॥ ९ ॥ यत्र देवाश्च ऋषयस्तत्र गत्वा महासुरः ॥ छद्मना वा बलेनैव विघ्नं प्रकुरुते नृप ॥१०॥ न वेदाध्ययनं लोके भवेत्तस्य भयेन च ॥ कुर्वते वाडवा देवा न च संध्याद्युपासनम् ॥ ११ ॥ न क्रतुर्वर्तते तत्र न चैव सुरपूज

---

[1] आर्षः प्रयोगः । द्विजे एकस्मिन्—इति पदच्छेदः ।

[2] दुर्गासप्तशत्याख्यं स्तोत्रम्—इत्यर्थः ।

नम् ॥ देशेदेशे च सर्वत्र ग्रामेग्रामे पुरेपुरे ॥ १२ ॥ तीर्थेतीर्थे च सर्वत्र विघ्नं प्रकुरुतेऽसुरः ॥ परंतु शक्यते नैव धर्मारण्ये प्रवेशितुम् ॥ १३ ॥ भया
च्छक्त्याश्च श्रीमातुर्दानवो विक्लवस्तदा ॥ केनोपायेन तत्रैव गम्यते त्विति चिंतयन् ॥ १४ ॥ विघ्नं करिष्ये हि कथं ब्राह्मणानां महात्मनाम् ॥
वेदाध्ययनकर्तॄणां यज्ञे कर्माधितिष्ठताम् ॥ १५ ॥ वेदाध्ययनजं शब्दं श्रुत्वा दूरात्स दानवः ॥ विव्यथे स यथा राजन्वज्राहत इव द्विपः ॥ १६ ॥
निःश्वासान्मुमुचे रोषाद्दंतैर्दंतांश्च घर्षयन् ॥ दशमानो निजावोष्ठौ पेषयंश्च करावुभौ ॥ १७ ॥ उन्मत्तवद्विचरत इतश्चेतश्च मारिष ॥ सन्निपातस्य
दोषेण यथा भवति मानवः ॥ १८ ॥ तथैव दानवो घोरो धर्मारण्यसमीपगः ॥ भ्रमते दहते चैव दूरादेव भयान्वितः ॥ १९ ॥ विवाहकाले
विप्राणां रूपं कृत्वा द्विजन्मनः ॥ तत्रागत्य दुराधर्षो नीत्वा दांपत्यमुत्तमम् ॥ २० ॥ उत्पपात महीपृष्ठाद्गगने सोऽसुराधमः ॥ स्वयं च रमते
पापो द्वेषाज्जातिस्वभावतः ॥ २१ ॥ एवं च बहुशःसोऽथ धर्मारण्याच्च दंपती ॥ गृहीत्वा कुरुते पापं देवानामपि दुःसहम् ॥ २२ ॥ विघ्नं करोति
दुष्टोऽसौ दंपत्योः सततं भुवि ॥ महाघोरतरं कर्म कुर्वंस्तस्मिन्पुरे वरे ॥ २३ ॥ तत्रोद्विग्ना द्विजाः सर्वे पलायंते दिशो दश ॥ गताः सर्वे भूमिदेवा
स्त्यक्त्वा स्थानं मनोरमम् ॥ २४ ॥ यत्रयत्र महत्तीर्थं तत्रतत्र गता द्विजाः ॥ उद्वसं तत्पुरं जातं तस्मिन्काले नृपोत्तम ॥ २५ ॥ न वेदाध्ययनं
तत्र न च यज्ञः प्रवर्तते ॥ मनुजास्तत्र तिष्ठंति न कर्णाटभयार्दिताः ॥ २६ ॥ द्विजाः सर्वे ततो राजन्वणिजश्च महायशाः ॥ एकत्र मिलिताः सर्वे
वक्तुं मंत्रं यथोचितम् ॥ २७॥ कर्णाटस्य वधोपायं मंत्रयंति द्विजर्षभाः ॥ विचार्यमाणे तैर्दैवाद्वाग्जाता चाशरीरिणी ॥ २८ ॥ आराधयत श्रीमातां
सर्वदुःखापहारिणीम् ॥ सर्वदैत्यक्षयकरीं सर्वोपद्रवनाशनीम् ॥ २९ ॥ तच्छ्रुत्वा वाडवाः सर्वे हर्षव्याकुललोचनाः ॥ श्रीमातां तु समागत्य
गृहीत्वा बलिमुत्तमम् ॥ ३० ॥ मधु क्षीरं दधि घृतं शर्करा पञ्चधारया ॥ धूपं दीपं तथा चैव चंदनं कुसुमानि च ॥ ३१ ॥ फलानि विविधान्येव
गृहीत्वा वाडवा नृप ॥ धान्यं तु विविधं राजन्भक्तापूपा घृताचिताः ॥ ३२ ॥ कुल्माषा वटकाश्चैव पायसं घृतमिश्रितम् ॥ सोहालिका दीपि
काश्च सार्द्राश्च वटकास्तथा ॥ ३३ ॥ राजिकाभिश्च संलिप्ता नवच्छिद्रसमन्विताः ॥ चंद्रबिंबप्रतीकाशा मण्डकास्तत्र कल्पिताः ॥ ३४ ॥ पञ्चा
मृतेन स्नपनं कृत्वा गन्धोदकेन च ॥ धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैस्तोषयामासुरीश्वरीम् ॥ ३५ ॥ नीराजनैः सकर्पूरैः पुष्पैर्दीपैः सुचंदनैः ॥ श्रीमाता
तोषिता राजन्सर्वोपद्रवनाशनी ॥ ३६ ॥ श्रीमाता च जगन्माता ब्राह्मी सौम्या वरप्रदा ॥ रूपत्रयं समास्थाय पालयेत्सा जगत्त्रयम् ॥ ३७ ॥

---

१ आर्षत्वाद्दावन्तो बोध्यः । श्रीमातरम्—इत्यपेक्षितम् ।

त्रयीरूपेण धर्मात्मन्रक्षते सत्यमंदिरम् ॥ जितेंद्रिया जितात्मानो मिलितास्ते द्विजोत्तमाः ॥ ३८ ॥ तैः सर्वैरर्चिता माता चंदनाद्येन तोषिता ॥ स्तुतिमारेभिरे तत्र वाङ्मनःकायकर्मभिः ॥ एकचित्तेन भावेन ब्रह्मपुत्र्याः पुरः स्थिताः ॥ ३९ ॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ नमस्ते ब्रह्मपुत्र्यास्तु नमस्ते ब्रह्मचारिणि ॥ नमस्ते जगतां मातर्नमस्ते सर्वगे सदा ॥ ४० ॥ क्षुन्निद्रा त्वं तृषा त्वं च क्रोधतंद्रादयस्तथा ॥ त्वं शांतिस्त्वं रतिश्चैव त्वं जया विजया तथा ॥ ४१ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यैस्त्वं प्रपन्ना सुरेश्वरि ॥ सावित्री श्रीरुमा चैव त्वं च माता व्यवस्थिता ॥ ४२ ॥ ब्रह्मविष्णुसुरेशानास्त्वदाधारे व्यवस्थिताः ॥ नमस्तुभ्यं जगन्मातर्धृतिपुष्टिस्वरूपिणि ॥ ४३ ॥ रतिः क्रोधा महामाया छाया ज्योतिःस्वरूपिणि ॥ सृष्टिस्थित्यंतकृद्देवि कार्यकारणदा सदा ॥४४॥ धरा तेजस्तथा वायुः सलिलाकाशमेव च ॥ नमस्तेऽस्तु महाविद्ये महाज्ञानमयेऽनघे ॥ ४५ ॥ ह्रींकारी देवरूपा त्वं क्लींकारी त्वं महाद्युते ॥ आदिमध्यावसाना त्वं त्राहि चास्मान्महाभयात् ॥ ४६ ॥ महापापो हि दुष्टात्मा दैत्योऽयं बाधतेऽधुना ॥ त्राणरूपा त्वमेका च अस्माकं कुलदेवता ॥ ४७॥ त्राहित्राहि महादेवि रक्षरक्ष महेश्वरि ॥ हनहंन दानवं दुष्टं द्विजातीनां विघ्नकारकम् ॥४८॥ एवं स्तुता तदा देवी महामाया द्विजन्मभिः ॥ कर्णाटस्य वधार्थाय द्विजातीनां हिताय च ॥ प्रत्यक्षा साऽभवत्तत्र वरं ब्रूहीत्युवाच ह ॥ ४९ ॥ ॥ ॥ श्रीमातोवाच ॥ ॥ केन वै त्रासिता विप्राः केन वोद्वेजिताः पुनः ॥ तस्याहं कुपिता विप्रा नयिष्ये यमसादनम् ॥५०॥ क्षीणायुषं नरं वित्त येन यूयं निपीडिताः ॥ ददामि वो द्विजातिभ्यो यथेष्टं वक्तुमर्हथ ॥५१॥ भक्त्या हि भवतां विप्राः करिष्ये नात्र संशयः ॥५२॥ ॥ द्विजा ऊचुः॥ ॥ कर्णाटाख्यो महारौद्रो दानवो मदगर्वितः ॥ विघ्नं प्रकुरुते नित्यं सत्यमंदिरवासिनाम् ॥५३॥ ब्राह्मणान्सत्यशीलांश्च वेदाध्ययनतत्परान् ॥ द्वेषाद्द्वेष्टि द्वेषणस्तान्नित्यमेव महामते ॥ वेदविद्वेषणो दुष्टो घातयैनं महाद्युते ॥ ५४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तथेत्युक्त्वा तु सा देवी प्रहस्य कुलदेवता ॥ वधोपायं विचिंत्यास्य भक्तानां रक्षणाय वै ॥ ५५ ॥ ततः कोपपरा जाता श्रीमाता नृपसत्तम ॥ कोपेन भृकुटीं कृत्वा रक्तनेत्रांतलोचनाम् ॥ ५६ ॥ कोपेन महताऽऽविष्टा वसंती पावकं यथा ॥ महाज्वाला मुखान्नेत्रान्नासाकर्णाच्च भारत ॥५७॥ तत्तेजसा समुद्भूता मातंगी कामरूपिणी ॥ काली करालवदना दुर्दर्शवदनोज्ज्वला ॥५८॥ रक्तमाल्यांबरधरा मदाघूर्णितलोचना ॥ न्यग्रोधस्य समीपे सा श्रीमाता संश्रिता तदा ॥५९॥ अष्टादशभुजा सा तु शुभा माता सुशोभना ॥ धनुर्बाणधरा देवी खड्गखेटकधारिणी ॥ ६० ॥ कुठारं क्षुरिकां बिभ्रन्त्रिशूलं पानपात्रकम् ॥ गदां सर्पं च परिघं पिनाकं

---

१ पादद्वयेऽप्यक्षराधिक्यं छांदसम् ।

चैव पाशकम् ॥ ६१ ॥ अक्षमालाधरा राजन्मद्यकुंभानुधारिणी ॥ शक्तिं च मुशलं चोग्रं कर्त्तरीं खर्परं तथा ॥ ६२ ॥ कंटकाढ्यां च बदरीं बिभ्रती
तु महानना ॥ तत्राभवन्महायुद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ ६३ ॥ मातंग्याः सह कर्णाटदानवेन नृपोत्तम ॥ ६४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं
युद्धं समभवत्कथं चैवापवर्तत ॥ जितं केनैव धर्मज्ञ तन्ममाचक्ष्व मारिष ॥ ६५ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ एकदा शृणु राजेंद्र यज्जातं दैत्यसं
गरे ॥ तत्सर्वं कथयाम्याशु यथावृत्तं हि तत्पुरा ॥ ६६ ॥ प्रणष्टयोषा ये विप्रा वणिजश्चैव भारत ॥ चैत्रमासे तु संप्राप्ते धर्मारण्ये नृपोत्तम ॥ ६७ ॥
गौरीमुद्वाहयामासुर्विप्रास्ते संशितव्रताः ॥ स्वस्थानं सुशुभं ज्ञात्वा तीर्थराजं तथोत्तमम् ॥ ६८ ॥ विवाहं तत्र कुर्वंतो मिलितास्ते द्विजोत्तमाः ॥
कोटिकन्याकुलं तत्र एकत्रासीन्महोत्सवे ॥ धर्मारण्ये महाप्राज्ञ सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ ६९ ॥ चतुर्थ्यामपररात्रेऽभ्यंतरतोऽग्निमादधुः ॥
आसनं ब्रह्मणे दत्त्वा अग्निं कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥ ७० ॥ स्थालीपाकं च कृत्वाथ कृत्वा वेदीः शुभास्तदा ॥ चतुर्हस्ताः सकलशा नागपाश
समन्विताः ॥ ७१ ॥ वेदमंत्रेण शुभ्रेण मंत्रयंते ततो द्विजाः ॥ चरतां दंपतीनां हि परिवेश्य यथोचितम् ॥ ७२ ॥ ब्रह्मणा सहितास्तत्र वाडवा
स्ते सुहर्षिताः ॥ कुर्वंते वेदनिर्घोषं तारस्वरनिनादितम् ॥ ७३ ॥ तेन शब्देन महता कृत्स्नमापूरितं नभः ॥ तं श्रुत्वा दानवो घोरो वेदध्वनिं द्विजे
रितम् ॥ ७४ ॥ उत्पपातासनात्तूर्णं ससैन्यो गतचेतनः ॥ धावतः सर्वभृत्यास्तं ये चान्ये तानुवाच सः ॥ ७५ ॥ श्रूयतां कुत्र शब्दोऽयं वाडवानां
समुत्थितः ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दैतेयाः सत्वरं ययुः ॥ ७६ ॥ विभ्रांतचेतसः सर्वे इतश्चेतश्च धाविताः ॥ धर्मारण्ये गताः केचित्तत्र दृष्ट्वा द्विजा
तयः ॥ ७७ ॥ उद्गिरंतो हि निगमान्विवाहसमये नृप ॥ सर्वं निवेदयामासुः कर्णाटाय दुरात्मने ॥ ७८ ॥ तच्छ्रुत्वा रक्तताम्राक्षो द्विजद्विट् कोपपू
रितः ॥ अभ्यधावन्महाभाग यत्र ते दंपती नृप ॥ ७९ ॥ खमाश्रित्य तदा दैत्यमायां कुर्वन्स राक्षसः ॥ अहरद्दंपती राजन्सर्वालंकारसंयुतान् ॥
॥ ८० ॥ ततस्ते वाडवाः सर्वे संगता भुवनेश्वरीम् ॥ बुंबारवं प्रकुर्वाणास्त्राहित्राहीति चोचिरे ॥ ८१ ॥ तच्छ्रुत्वा विश्वजननी मातंगी भुवनेश्वरी ॥
सिंहनादं प्रकुर्वाणा त्रिशूलवरधारिणी ॥ ८२ ॥ ततः प्रववृते युद्धं देवीकर्णाटयोस्तथा ॥ ऋषीणां पश्यतां तत्र वणिजां च द्विजन्मनाम् ॥ ८३ ॥
पश्यतामभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ अस्त्रैश्चिच्छेद मातंगी मदविह्वलितं रिपुम् ॥ ८४ ॥ सोऽपि दैत्यस्ततस्तस्या बाणेनैकेन वक्षसि ॥ असावपि
त्रिशूलेन घातितः कश्मलं गतः ॥ ८५ ॥ मुष्टिभिश्चैव तां देवीं सोऽपि ताडयतेऽसुरः ॥ सोऽपि देव्या ततः शीघ्रं नागपाशेन यंत्रितः ॥ ८६ ॥
ततस्तेनैव दैत्येन गरुडास्त्रं समादधे ॥ तया नारायणास्त्रं तु संदधे शरपातनम् ॥ ८७ ॥ एवमन्योन्यमाकृष्य युध्यमानौ जयेच्छया ॥ ततः परिघ

---

१ अभ्याययौ इति शेषः ।

मादाय आयसं दैत्यपुंगवः ॥ ८८ ॥ मातंगीं प्रति संक्रुद्धो जघान परवीरहा ॥ देवी क्रुद्धा मुष्टिपातैश्चूर्णयामास दानवम् ॥ ८९ ॥
तेन मुष्टिप्रहारेण मूर्च्छितो निपपात ह ॥ ततस्तु सहसोत्थाय शक्तिं धृत्वा करे मुदा ॥ ९० ॥ शतघ्नीं पातयामास तस्या
उपरि दानवः ॥ शक्तिं चिच्छेद सा देवी मातंगी च शुभानना ॥ ९१ ॥ जहासोच्चैस्तु सा सुभ्रूः शतघ्नीं वज्रसन्निभा ॥ एव
मन्योन्यशस्त्रौघैरर्दयंतौ परस्परम् ॥ ९२ ॥ ततस्त्रिशूलेन हतो हृदये निपपात ह ॥ मूर्छां विहाय दैत्योऽसौ मायां कृत्वा च राक्षसीम् ॥ ९३ ॥
पश्यतां तत्र तेषां तु अदृश्योऽभून्महासुरः ॥ पपौ पानं ततो देवी जहासारुणलोचना ॥ ९४ ॥ सर्वत्रगं तं सा देवी त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ९५ ॥
क पास्यस्तीति ब्रूते सा ब्रूहि त्वं सांप्रतं हि मे ॥ कर्णाटक महादुष्ट एहि शीघ्रं हि युध्यताम् ॥ ९६ ॥ ततोऽभवन्महायुद्धं दारुणं च भयानकम् ॥
पपौ देवी तु मैरेयं वधार्थं सुमहाबला ॥ ९७ ॥ मातंगी च ततः क्रुद्धा वक्रे चिक्षेप दानवम् ॥ ततोऽपि दानवो रौद्रो नासारंध्रेण निर्गतः ॥९८॥
युध्यते स पुनर्दैत्यः कर्णाटो मदपूरितः ॥ ततो देवी प्रकुपिता मातंगी मदपूरिता ॥ ९९ ॥ दशनैर्मथयित्वा च चर्वयित्वा पुनःपुनः ॥ शवास्थि मे
दसा युक्तं मज्जामांसादिपूरितम् ॥ १०० ॥ नखरोमाभिसंयुक्तं प्रक्षिप्य चोदरेऽसुरम् ॥ करेकेण मुखं रुद्धं करेणैकेन नासिकाम् ॥ १ ॥ ततो
महाबलो दैत्यः कर्णरंध्रेण निर्गतः ॥ ततस्तया महादेव्या नाम चक्रे तदा भुवि ॥ २ ॥ कर्णरंध्रप्रसूतोऽयं कर्णाटेति विदुर्बुधाः ॥ पुनर्युद्धार्थ
मायातो दैत्यो हि बलदर्पितः ॥ ३ ॥ गर्जमानोसुरस्तत्र सायुधो युधि संस्थितः ॥ तं दृष्ट्वा दुःसहं दैत्यं विमृश्य च पुनः पुनः ॥ ४ ॥ वधोपायं
हि मातंगी चिंतयामास भारत ॥ यदा चिंतयते देवी मातंगी मदपूरिता[2] ॥ ५ ॥ मायारूपं समास्थाय कर्णाटः कुसुमायुधः ॥ गौरश्चाब्जपत्राक्षं
स्तथा षोडशवार्षिकम् ॥ ६ ॥ अभ्येत्य देवीं ब्रूते स्म मां त्वं वरय शोभने ॥ ७ ॥ ॥ श्रीमातोवाच ॥ ॥ साधु चेदं त्वया प्रोक्तं दैत्यराज
सुनिश्चितम् ॥ रूपेण सदृशो नान्यो विद्यते भुवनत्रये ॥ ८ ॥ प्रतिज्ञा मे कृता पूर्वं श्रुता किमसुरोत्तम ॥ ममानुजा शुभा श्यामा विवाहे विप्र
कांक्षिणी ॥ ९ ॥ पित्रा मे स्थापिता दैत्य रक्षार्थं हि द्विजन्मनाम् ॥ केवलं श्यामलांगी सा सर्वलोकहितावहा ॥ ११० ॥ न कश्चिद्वरयेत्क
न्यामित्युक्त्वा स्थापिता तु सा ॥ कथयाशु तव शुभं श्रुत्वोपायं कथं शुभम् ॥ ११ ॥ भगिनी मेऽस्ति दैत्येंद्र श्यामलाह्यपरिग्रहा ॥ तवार्थं
रक्षिता शूर तां च पूर्वेण चोद्वह ॥ १२ ॥ स पिता तां महावीर दास्यते वै शुभामिमाम् ॥ गच्छ त्वं व्रियतां ह्येव श्यामला कोपसंयुता ॥ १३ ॥

---

१ चिंतयते—अचिंतयत् । २ एतदग्रे 'तदा' इति शेषः ।

ततः कर्णाटकः क्रुद्धो गृहीत्वा शक्तिमूर्जिताम् ॥ अभ्यधावत दुष्टात्मा श्यामलानिधनेच्छया ॥१४॥ आगतं चासुरं दृष्ट्वा श्यामला सुमहामनाः॥
विवाहार्थं परं ज्ञात्वाऽभिप्रायं दुष्टचेतसः ॥ १५ ॥ महायुद्धमभूत्तत्र श्यामलाऽसुरवर्ययोः ॥ मासत्रयं ततो राजं श्चाभवत्तुमुलं क्षितौ ॥ १६ ॥ माघे
कृष्णतृतीयायां धर्मारण्ये महारणे ॥ मध्याह्नसमये भूप कर्णाटाख्यो निपातितः ॥ १७ ॥ कार्णाटिः पतितस्तत्र यत्र देव्या निपातितः ॥ तच्छैल
शृंगप्रतिमं पपात शिर उत्तमम् ॥ १८ ॥ चचाल सकला पृथ्वी साब्धिद्वीपा सपर्वता ॥ ततो विप्राः प्रहृष्टास्ते जय मातरुदैरयन् ॥ १९ ॥ जगु
र्गन्धर्वपतयो ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ततोत्सवं प्रकुर्वन्तो गीतं नृत्यं शुभप्रदम् ॥ २० ॥ पायसैर्वटकैश्चैव नैवेद्यैर्मोदकैस्तथा ॥ तुष्टवुःशुभवाण्या
ते स्थाने, मोटेरके वरे ॥ २१ ॥ श्रीमती पूजिता सा च सुतसौख्यधनप्रदा ॥ महोत्सवे च संप्राप्ते मातंगीपूजनं हितम् ॥ २२ ॥ ये
ऽर्चयंति स्थापयित्वा धनपुत्रार्थसिद्धये ॥ सुखं कीर्तिं तथायुष्यं यशः पुण्यं समाप्नुयुः ॥ २३ ॥ व्याधयो नाशमायांति चादित्याद्या
ग्रहाः शुभाः ॥ भूतवेतालशाकिन्यो जंभाद्याः पीडयन्ति न ॥ २४ ॥ न जायते तथा क्वापि प्रेतादीनां प्रपीडनम् ॥ ततो विप्राः
प्रहृष्टाश्च स्तुतिं कर्तुं समुद्यताः ॥ २५ ॥ श्रीमातां चैव शक्तीश्च मातंगीमस्तुवंस्तदा ॥ श्यामलां च महादेवीं हर्षेण महतायुता ॥ २६ ॥
॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ मातस्त्वमेवमस्माकं रक्षिका स्थानके भव ॥ दंपतीनां हितार्थाय यथा नोद्विजते द्विजाः ॥ २७ ॥ ॥
मातंग्युवाच ॥ ॥ तुष्टाहं वो महाभागाः स्तवेनानेन वो द्विजाः ॥ वरयध्वं वरं यद्वो मनसा समभीप्सितम् ॥ २८ ॥ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ ॥
दास्यामहे बलिं देवि यस्ते मनसि वर्तते ॥ अस्माकं चैव दम्पत्यो रक्षार्थं त्वं स्थिरा भव ॥ २९ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ स्वस्थाः संतु द्विजाः सर्वे न
च पीडा भविष्यति ॥ मयि स्थितायां दुर्धर्षा दैत्या येऽन्ये च राक्षसाः ॥१३०॥ शाकिनीभूतप्रेताश्च जंभाद्याश्च ग्रहास्तथा ॥ शाकिन्यादिग्रहाश्चैव
सर्पा व्याघ्रादयस्तथा ॥ १३१ ॥ पीडयिष्यंति न क्वापि स्थितायां मयि शासने ॥ महोत्सवं यः कुरुते विवाहे समुपस्थिते ॥ ३२ ॥ दंपत्यो
श्च हितार्थं हि पूजयेन्मां सदा नरः ॥ तस्याहं सकलां बाधां नाशयिष्याम्यसंशयम् ॥ ३३ ॥ नाधयो व्याधयश्चैव न क्लेशो न च संभ्रमः ॥
प्राप्यते परमं सौख्यं यशः पुण्यं धनं सदा ॥ नाकाले मरणं तस्य वातपित्तादिकं नहि ॥ ३४ ॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ केन वा
विधिना पूजा नैवेद्यं कीदृशं भवेत् ॥ धूपं च कीदृशं मातः कथं पूजां प्रकल्पयेत् ॥ ३५ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ श्रूयतां मे वचो विप्रा
पत्रे चैव हिरण्मये ॥ लिखित्वा पूजयेद्यस्तु चिरायुर्दंपती भवेत् ॥ ३६ ॥ अथवा राजते पत्रे कांसपत्रेऽथवा पुनः ॥ अष्टादशभुजा देवी

चंदनेन विचर्चिता ॥ ३७ ॥ शूर्पं शरैः करे श्वानं पद्मं तु परमं पुनः ॥ कर्त्तरीं कारयेदेकां तूणीरं च धनूंषि च ॥ ३८ ॥ चर्म पाशं मुद्गरं च
कांसालं तोमरं तथा ॥ शंखं चक्रं गदां शुभ्रां मुशलं परिघं शुभम् ॥ ३९ ॥ खड्वांगं बदरीं चैव अंकुशं च मनोरमम् ॥ अष्टादशायुधैरेभिः संयुता
भुवनेश्वरी ॥ १४० ॥ लिखेत्सकुंडलां देवीं बाहुनूपुरभूषिताम् ॥ केयूरमुक्तापद्मैश्च मुंडमालाभिरन्विताम् ॥ ४१ ॥ मातृकाक्षरपरिवृतामंगुलीय
कसंयुताम् ॥ नानाभरणशोभाढ्यां लिखित्वा भुवनेश्वरीम् ॥ ४२ ॥ मातंगीमिति विख्यातां प्रतिष्ठार्थं द्विजोत्तमाः ॥ चन्दनेन च हृद्येन
पुष्पैश्चैव प्रपूजयेत् ॥ ४३ ॥ यक्षकर्दममानीय मातंगीं पूजयेत्सुधीः ॥ घृतेन बोधयेद्दीपं सप्तवर्तियुतं शुभम् ॥ ४४ ॥ धूपयेद्गुग्गुलेनाथ साज्येनाति
सुगंधिना ॥ नालिकेरेण शुभ्रेण दद्यादर्घं च दंपती ॥ ४५ ॥ प्रदक्षिणाः प्रकुर्वीत चतुरः सुमनोरमम् ॥ वस्त्रांशुकं गुंठयित्वा अग्रे कृत्वा च
दंपती ॥ ४६ ॥ प्रोक्षिणीकृत्य मातंग्याः प्राश्य माध्वीकमुत्तमम् ॥ गीतवादित्रनिर्घोषैर्मातंगीं पूजयेत्सुधीः ॥ ४७ ॥ सुवासिनीस्तु तद्रूपा
मातंगीसंभवा इति ॥ नृत्यंती दम्पती चाग्रे सर्वोपद्रवशांतये ॥ ४८ ॥ नैवेद्यं विविधान्नेन अष्टादशविधं शुभम् ॥ वटकापूपिकाः शुभ्राः क्षीरं
शर्करया युतम् ॥ ४९ ॥ बल्लाकरं वरं यूपा क्षिप्तकुल्माषकं तथा ॥ सोहालिका भिन्नवटा लाप्सिका पञ्चचूर्णकम् ॥ १५० ॥ शैवेया विमलास्तत्र
पर्पटाः शालकादयः ॥ पूरणं तस्य मासस्य कुर्याच्छुभ्रं मनोरमम् ॥ ५१ ॥ राजमाषाः सूपचिताः कल्पयेत्तत्र दंपती ॥ फेणिका रोपिकास्तत्र
कुर्याच्चैव मनोरमाः ॥ ५२ ॥ एतान्यष्टादशान्यानि पक्वान्नानि प्रकल्पयेत् ॥ आज्यशर्करायुक्तानि युक्तानि शाकसंचयैः ॥ ५३ ॥
रात्रौ जागरणं कार्यं सुवासिनीं च पूजयेत् ॥ मुखावलोकनं चाज्ये कुर्वीयातां च दम्पती ॥ ५४ ॥ परस्परं हि कुर्वीत उत्पातपरिशांतये ॥ एवं
विधं मयाख्यातं मातंगीपूजनं शुभम् ॥ ५५ ॥ न पूजयति यो मूढस्तस्य विघ्नं करोति सा ॥ दंपत्योर्मरणं चाथ धननाशं महाभयम् ॥ ५६ ॥
क्लेशं रोगं तथा वह्नेः प्रादुर्भावं प्रपश्यति ॥ एतस्मात्कारणाद्विप्रा मातंगीं पूजयेत्सुधीः ॥ ५७ ॥ दंपतीनां च सर्वेषांद्विजातीनां च शासने ॥ वणिजां
च महादेवी निर्विघ्नं कुरुते सदा ॥ ५८ ॥ तथेति चैव तैरुक्ते पुनर्वचनमब्रवीत् ॥ श्रूयतां ब्राह्मणाः सर्वे विवाहादिमहोत्सवम् ॥ ५९ ॥ मदीयवचनं
श्रुत्वा तथा कुरुत वै विधिम् ॥ विवाहकाले संप्राप्ते दंपत्योः सौख्यहेतवे ॥१६०॥ निर्विघ्नार्थं तु कर्तव्यं निजैश्च सह सेवकैः ॥ अंजनं नयने कुर्यात्सं
बंधिनां च सर्वशः ॥ ६१ ॥ भ्रूमध्यात्तु प्रकर्त्तव्यमर्द्धचंद्रसमाकृति ॥ बिंदुं तु कारयेद्विप्रास्तस्योपरि मनोहरम् ॥ ६२ ॥ एवं कृते तदा विप्राः शांति
र्भवतिनान्यथा ॥ पुत्रवृद्धिकरं चैतत्तिलकं चार्द्धबिंबकम् ॥ सर्वविघ्नहरं सर्वदौःस्थ्यव्याधिविनाशनम् ॥ ६३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ ततः शांताः

प्रजाः सर्वा धर्मारण्ये नराधिप ॥ प्रसादाच्चैव मातङ्ग्या देव्या वै सत्यमंदिरे ॥६४॥ ततो हृष्टहृदा विप्राः पुपूजुस्ते विधेः सुताम् ॥ मातंग्याश्च प्रक
र्त्तव्यं वर्षेवर्षे च पूजनम् ॥ ६५ ॥ माघासिते तृतीयायां भक्ष्यभोज्यादिभिस्तथा ॥ कर्णाटस्य तथोत्पत्तिः पुनर्जाता तु भूतले ॥ ६६ ॥ भयाच्चैव
हि तत्स्थानं त्यक्त्वा याम्यमगात्ततः ॥ गच्छमानस्तदा दैत्यो यक्ष्मरूपो ह्यभाषत ॥६७॥ श्रूयतां भो द्विजाः सर्वे धर्मारण्यनिवासिनः ॥ वणिजश्च
महच्चेदं मद्वाक्यं परिपाल्यताम् ॥ ६८ ॥ माघमासे हि मत्प्रीत्या निर्विघ्नार्थं सदा भुवि ॥ त्रिदलेन च धान्येन मूलकेन विशेषतः ॥ ६९ ॥ तिल
तैलेन वा कुर्यात्पुरुषो नियतव्रतः ॥ एकाशनं हि कुरुते यक्ष्मप्रीत्यै निरंतरम् ॥ १७० ॥ आबालयौवनेनैव वृद्धेनापीह सर्वदा ॥ वर्षेवर्षे प्रकर्त्त
व्यं यक्ष्मणो व्रतमुत्तमम् ॥ ७१ ॥ यस्मिन्गृहे हि यावच्च पुरुषाकाररूपिणः ॥ तस्याह्वयं प्रकुर्युस्त एकभक्तरताः सदा ॥ ७२ ॥ बालस्यार्थे तु
जननी कुरुते व्रतमुत्तमम् ॥ पिता वाप्यथवा भ्राता यन्निमित्तं व्रतं चरेत् ॥ ७३ ॥ न च तस्य भयं क्वापि न व्याधिर्नच बंधनम् ॥ भर्तुर्निमित्ते
स्त्री कुर्यादशक्ते त्वितरेण च[१] ॥ ७४ ॥ एवं समादिशन्दैत्यः सत्यमंदिरमुत्सृजन् ॥ गतोऽसौ याम्यदिग्भाग उदधेस्तीर उत्तमे ॥ ७५ ॥ विपुलं देह
मासाद्य कर्णाटः स नराधिप ॥ स्वनाम्ना चैव तं देशं स्थापयामास चोत्तमम् ॥७६॥ यस्मिंश्च सर्ववस्तूनि धनधान्यानि भूरिशः ॥ कर्णाटदेशं तं
राजन्परिवार्य चिरं स्थितः ॥७७॥ धर्मारण्यकथां पुण्यां कथितां नरसत्तम ॥ श्रीमातुश्चैव माहात्म्यं शृण्वंति श्रावयंति ये ॥ ७८ ॥ तेषां कुले कदा
चित्तु अरिष्टं नैव जायते ॥ अपुत्रो लभते पुत्रान्धनहीनस्तु संपदः ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं श्रीमातुश्च प्रसादतः ॥ १७९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये मातंगीकर्णाटकोपाख्यानवर्णनंनामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इन्द्रसरे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा चेंद्रेश्वरं शिवम् ॥ सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
केन चादौ निर्मितं तत्तीर्थं सर्वोत्तमोत्तमम् ॥ यथावद्वर्णय त्वं मे भगवन्द्विजसत्तम ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इन्द्रेणैव महाराज तपस्तप्तं
सुदुष्करम् ॥ ग्रामादुत्तरदिग्भागे शतवर्षाणि तत्र वै ॥ ३ ॥ शिवोद्देशं महाघोरमेकांगुष्ठेन भारत ॥ ऊर्द्ध्वबाहुर्महातेजाः सूर्यस्याभिमुखोऽभवत् ॥
॥ ४ ॥ वृत्रस्य वधतो ज्ञातं यत्पापं तस्य नुत्तये ॥ एकाग्रः प्रयतो भूत्वा शिवस्याराधने रतः ॥ ५ ॥ तपसा च तदा शंभुस्तोषितः शशिशे
खरः ॥ तत्राऽऽजगाम जटिलो भस्मांगो वृषभध्वजः ॥ ६ ॥ खट्वांगी पंचवक्त्रश्च दशबाहुस्त्रिलोचनः ॥ गंगाधरो वृषारूढो भूतप्रेतादिवेष्टितः ॥ ७ ॥

---

[१] कारयितव्यामिति शेषः ।

सुप्रसन्नः सुरश्रेष्ठः कृपालुर्वरदायकः ॥ तदा हृष्टमना देवो देवेन्द्रमिदमूचिवान् ॥ ८ ॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥ यत्त्वं याचयसे देव तदहं प्रददामि ते ॥ ९ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोसि देवेश कृपासिंधो महेश्वर ॥ ब्रह्महत्या हि मां देव उद्वेजयति नित्यशः ॥ १० ॥ वृत्रासुरस्य हनने जातं पापं सुरोत्तम ॥ तत्पापं नाशय विभो मम दुःखप्रदं सदा ॥ ११ ॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥ धर्मारण्ये सुरपते ब्रह्महत्या न पीडयेत् ॥ हत्या गवां द्विजातीनां बालस्य योषितामपि ॥ १२ ॥ वचनान्मम देवेंद्र ब्रह्मणः केशवस्य च ॥ यमस्य वचनाज्जिष्णो हत्या नैवात्र तिष्ठति ॥ प्रविश्य त्वं महाराज अतोत्र स्नानमाचर ॥ १३ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ यदि त्वं मम तुष्टोऽसि कृपासिंधो महेश्वर ॥ मन्नाम्ना च महादेव स्थापितो भव शंकर ॥ १४ ॥ तथेत्युक्त्वा महादेवः सुप्रसन्नो हरस्तदा ॥ दर्शयामास तत्रैव लिंगं पापप्रणाशनम् ॥ १५ ॥ कूर्मपृष्ठात्समुत्पाद्य आत्मयोगेन शंभुना ॥ स्थितस्तत्रैव श्रीकण्ठः कालत्रयविदो विदुः ॥ १६ ॥ वृत्रहत्यासमुत्रस्तदेवराजस्य सन्निधौ ॥ इन्द्रेश्वरस्तदा तत्र धर्मारण्ये स्थितो नृप ॥ १७ ॥ सर्वपापविशुद्ध्यर्थं लोकानां हितकाम्यया ॥ इन्द्रेश्वरं तु राजेंद्र पुष्पधूपादिकैः सदा ॥ १८ ॥ पूजयेच्च नरो भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां माघमासे विशेषतः ॥ १९ ॥ सर्वपापविशुद्ध्यर्थं शिवलोके महीयते ॥ नीलोत्सर्गं तु यो मर्त्यः करोति च तदग्रतः ॥ २० ॥ उद्धरेत्सप्त गोत्राणि कुलमेकोत्तरं शतम् ॥ सांगरुद्रजपं यस्तु चतुर्दश्यां करोति वै ॥ २१ ॥ सर्वपाविशुद्धात्मा लभते परमं पदम् ॥ २२ ॥ सौवर्णनयनं कृत्वा मध्ये रत्नसमन्वितम् ॥ यो ददाति द्विजातिभ्य इन्द्रतीर्थे तथोत्तमे ॥ २३ ॥ अन्धता न भवेत्तस्य जन्मानि षष्टिसंख्यया ॥ निर्मलत्वं सदा तेषां नयनेषु प्रजायते ॥ महारोगास्तथा चान्ये स्नात्वा यांति तदग्रतः ॥ २४ ॥ पूजिते चैकचित्ते न सर्वरोगात्प्रमुच्यते ॥ स्नात्वा कुण्डे नरो यस्तु संतर्पयति यः पितॄन् ॥ २५ ॥ तस्य तृप्ताः सदा भूप पितरश्च पितामहाः ॥ ये वै ग्रस्ता महारोगैः कुष्ठाद्यैश्चैव देहिनः ॥ २६ ॥ स्नानमात्रेण संशुद्धा दिव्यदेहा भवंति ते ॥ ज्वरादिकष्टमापन्ना नराः स्वात्महिताय वै ॥ २७ ॥ स्नानमात्रेण संशुद्धा दिव्यदेहा भवंति ते ॥ स्नात्वा च पूजयेद्देवं मुच्यते ज्वरबन्धनात् ॥ २८ ॥ एकाहिकं द्व्याहिकं च चातुर्थं वा तृतीयकम् ॥ विषमज्वरपीडा च मासपक्षादिकं ज्वरम् ॥ २९ ॥ इन्द्रेश्वरप्रसादाच्च नश्यते नात्र संशयः ॥ विज्वरो जायते नूनं सत्यंसत्यं च भूपते ॥ ३० ॥ वन्ध्या च दुर्भगा नारी काकवन्ध्या मृतप्रजा ॥ मृतवत्सा महादुष्टा स्नात्वा कुण्डे शिवाग्रतः ॥ पूजयेदेकचित्तेन स्नानमात्रेण शुद्ध्यति ॥ ३१ ॥ एवंविधांश्च बहुशो वरान्दत्त्वा पिनाकधृक् ॥ गतोऽसौ स्वपुरं पार्थ सेव्यमानः सुरासुरैः ॥ ३२ ॥ ततः शक्रो महातेजा गतो वै स्वपुरं प्रति ॥

जयंतेनापि तत्रैव स्थापितं लिंगमुत्तमम् ॥ ३३ ॥ जयंतस्य हरस्तुष्टस्तस्मिँल्लिंगे स्तुतः सदा ॥ त्रिकालं पुत्रसंयुक्तः पूजनार्थं सुरेश्वरः ॥ ३४ ॥ आयाति च महाबाहो त्यक्त्वा स्थानं स्वकं हि वै ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं सर्वसौख्यप्रदायकम् ॥ ३५ ॥ इन्द्रेश्वरे तु यत्पुण्यं जयंतेशस्य पूजनात् ॥ तदेवाप्नोति राजेन्द्र सत्यंसत्यं न संशयः ॥ ३६ ॥ स्नात्वा कुण्डे महाराज संपूज्यैकाग्रमानसः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा इन्द्रलोके महीयते ॥ ३७ ॥ यः शृणोति नरो भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति जयंतेशप्रसादतः ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये इन्द्रेश्वरजयंतेश्वरमहिमवर्णनोनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ छ ॥

॥ व्यास उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि शिवतीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्रासौ शंकरो देवः पुनर्जन्मधरोऽभवत् ॥ १ ॥ कीलितो देवदेवेशः शंकरश्च त्रिलोचनः ॥ गिरिजया महाभाग पातितो भूमिमंडले ॥ २ ॥ छलितो मुह्यमानस्तु दिवारात्रिं न वेत्ति च ॥ पुंस्त्रीनपुंसकाश्चैव जडीभूतस्त्रिलोचनः ॥ ३ ॥ कल्पांतमिव संजातं तदा तस्मिंश्च कीलिते ॥ पार्वत्या सहसा तस्य कृतं कीलनकं तदा ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ एतदाश्चर्यमतुलं वचनं यत्त्वयोदितम् ॥ यो गुरुः सर्वदेवानां योगिनां चैव सर्वदा ॥ ५ ॥ पार्वत्या कीलितः कस्मान्नष्टवृत्तिः शिवः कथम् ॥ कारणं कथ्यतां तत्र परं कौतूहलं हि मे ॥ ६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ मन्त्रौघा विविधा राजञ्छंकरेण प्रकाशिताः ॥ पार्वत्यग्रे महाराज अथर्वणोपवेदजाः ॥ ७ ॥ शाकिनी डाकिनी चैव काकिनी हाकिनी तथा ॥ एकिनी लाकिनी ह्येताः षड्भेदास्तत्र कीर्तिताः ॥ ८ ॥ बीजान्युद्धृत्य वै ताभ्यो माला चैकवृता कृता ॥ शंभुना कथिता चैव पार्वत्यग्रे नृपोत्तम ॥ ९ ॥ तैश्चैव अष्टा भवति मंत्रोद्धारः कृतस्तु सा ॥ साधयेत्सा महादुष्टा शाकिनी प्रमदानघे ॥ १० ॥ ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ ॥ प्रकाशितास्त्वया नाथ भेदा ह्येते षडेव हि ॥ षड्विधाः शक्तयो नाथ अगम्यायोगमालिनीः ॥ षड्विधोक्तं त्वयैकेन कूटात्कृतं वदस्व माम् ॥ ११ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ अप्रकाशो महादेवि देवासुरैस्तु मानवैः ॥ १२ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ नमस्ते सर्वरूपाय नमस्ते वृषभध्वज ॥ जटिलेश नमस्तुभ्यं नीलकण्ठ नमोस्तुते ॥ ॥ १३ ॥ कृपासिंधो नमस्तुभ्यं नमस्ते कालरूपिणे ॥ एतैश्च बहुभिर्वाक्यैः कोमलैः करुणानिधिम् ॥ १४ ॥ तोषयित्वाद्रितनया दण्डवत्प्रणिपत्य च ॥ जग्राह पादयुगलं तां प्रोवाच दयापरः ॥ १५ ॥ किमर्थं स्तूयसे भद्रे याच्यतां मनसीप्सितम् ॥ १६ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ समाहारं च सध्यानं कथयस्व सविस्तरम् ॥ असंदेहमशेषं च यद्यहं वल्लभा तव ॥ १७ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ न प्रकाश्यं त्वया देवि

समाहारोद्भवं फलम् ॥ सर्वं तत्त्वमहं वक्ष्ये मंत्रकूटाद्यमेव हि ॥ १८ ॥ मायाबीजं तु सर्वेषां कूटानां हि वराने ॥ सर्वेषां मध्यमो वर्णो बिंदुना
दादिशोभितः ॥ १९ ॥ वह्निबीजं सवातं च कूर्मबीजसमन्वितम् ॥ आदित्यप्रभवं बीजं शक्तिबीजोद्भवं सदा ॥ २० ॥ एतत्कूटं चाद्यबीजं द्वितीयं
च विभोर्मतम् ॥ तृतीयं चाग्निबीजं तु संयुक्तं बिंदुनेंदुना ॥ २१ ॥ चतुर्थं युक्तं शेषेण ब्रह्मबीजमृषिस्तथा ॥ पंचमं कालबीजं च षष्ठं पार्थिव
बीजकम् ॥ २२ ॥ सप्तमे चाष्टमे बाह्यं नृसिंहेन समन्वितम् ॥ नवमे द्वितीयमेकं च दशमे चाष्टकूटकम् ॥ २३ ॥ विपरीतं तयोर्बीजं रुद्राक्षे वर
चारिणि ॥ चतुर्दशे चतुर्थ्यर्थं पृथ्वीबीजेन संयुतम् ॥ २४ ॥ कूटाः शेषाक्षराः केचिद्रक्षिता मेनकात्मजे ॥ सा पपात यदोर्व्यां हि शिवपत्नी तदा
नृप ॥ २५ ॥ रामेणाश्वासिता तत्र प्रहसंस्त्रिपुरांतकः ॥ भद्रे यस्मात्त्वया पन्नं जंत्रशक्तिर्भविष्यति ॥ २६ ॥ मारणे मोहने वश्ये आकर्षणे च
क्षोभणे ॥ यंयं कामयते नूनं ततत्सिद्धिर्भविष्यति ॥ २७ ॥ इति श्रुत्वा तदा देवी हुष्टचित्ता शुचिस्मिता ॥ कूटशेषास्ततो वीराःप्रोक्तास्तस्यै तु शंभु
ना ॥२८॥ उवाचचकृपासिंधुः साधयस्व यथाविधि ॥ कैलासात्तु हरस्तत्र धर्मारण्यं गतो भृशम् ॥२९॥ ज्ञात्वा देवी ययौ तत्र यत्रासौ वृषभध्वजः ॥
तत्क्षणात्पतितो भूमौ धर्मारण्ये नृपोत्तम ॥३०॥ जटा चंद्रोरगाः शूलं वृषभाद्यायुधानि वै ॥ मुंडमाला च कौपीनं कपालं ब्रह्मणस्तु वै ॥३१॥ गंता
गणाश्च सर्वत्र भूतप्रेता दिशो दश ॥ विसंज्ञं च स्वमात्मानं ज्ञात्वा देवो महेश्वरः ॥ ३२ ॥ स्वेदजास्तु समुत्पन्ना गणाः कूटादयस्तथा ॥ पंचकू
टान्समुत्पाद्य तस्मात्तदाघमूलिने ॥ ३३ ॥ साधकास्ते महाराज जपहोमपरायणाः ॥ प्रेतासनास्तु ते सर्वे कालकूटोपरि स्थिताः ॥ ३४ ॥
कथयंति स्वमात्मानं येन मोक्षः पिनाकिनः ॥ ततः कष्टसमाविष्टा गौरी वह्निभयातुरा ॥ ३५ ॥ सभाजितःशिवस्तैश्च गौरी ह्रीणा त्वधोमुखी ॥
तपस्तेपे च तत्रस्था शंकरादेशकारिणी ॥ ३६ ॥ पंचाग्निसेवनं कृत्वा धूम्रपानमधोमुखी ॥ कूटाक्षरैः स्तुतस्तैस्तु तोषितो वृषभध्वजः ॥ ३७ ॥
धराक्षेत्रमिदं राजन्पापघ्नं सर्वकामदम् ॥ देवमज्जनकं शुभ्रं स्थानकेऽस्मिन्विराजते ॥ ३८ ॥ आश्विने कृष्णपक्षे च चतुर्दश्या दिने नृप ॥ तत्र स्नात्वा
च पीत्वा च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३९ ॥ पूजयित्वा च देवेशमुपोष्य च विधानतः ॥ शाकिनी डाकिनी चैव वेतालाः पितरो ग्रहाः ॥ ४० ॥
ग्रहा धिष्ण्या न पीडयंते सत्यंसत्यं वरानने ॥ सांगं रुद्रजपं तत्र कृत्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ ४१ ॥ नश्यंति त्रिविधा रोगाः सत्यंसत्यं च भूपते ॥
एतत्सर्वं मया ख्यातं देवमज्जनकं शृणु ॥ ४२ ॥ अश्वमेधसहस्रैस्तु कृतैस्तु भूरिदक्षिणैः ॥ तत्फलं समवाप्नोति श्रोता श्रावयिता नरः ॥ ४३ ॥
अपुत्रो लभते पुत्रान्निर्धनो धनमाप्नुयात् ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं लभते नात्र संशयः ॥ ४४ ॥ मनोवाक्कायजनितं पातकं त्रिविधं च यत् ॥ तत्सर्वं

नाशमायाति स्मरणात्कीर्तनान्नृप ॥ ४५ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सुखसंतानदायकम् ॥ माहात्म्यं शृणुयाद्वत्स सर्वसौख्यान्वितो भवेत् ॥४६॥
सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ सर्वयज्ञैश्च यत्पुण्यं जायते श्रवणान्नृप ॥ ४७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये धराक्षेत्रवर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तया चोत्पादिता राजञ्छ्रीरा
त्कुलदेवताः ॥ १ ॥ [१]भट्टारिकी १तथा छत्रा २ ओविका ३ ज्ञानजा तथा ४ ॥ १ ॥ भद्रकाली च ५ माहेशी ६ सिंहोरी ७ धनमर्दनी ८ गात्रा ९
शांता १० शेषदेवी ११ वाराही १२ भद्रयोगिनी १३ ॥ २ ॥ योगेश्वरी १४ मोहलज्जा १५ कुलेशी १६ शकुलाचिता १७ तारणी १८ कन
कानंदा १९ चामुंडा २० च सुरेश्वरी २१ ॥ ३ ॥ दारभट्टारिकेत्या २२ द्या प्रत्येका शतधा पुनः ॥ उत्पन्नाः शक्तयस्तस्मिन्नानारूपान्विताः
शुभाः ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रवराण्यथ देवताः ॥ ४ ॥ औपमन्यवसगोत्रप्रवर ३ गोत्रदेव्यागात्रावसिष्ठ १ भरद्वाज २ इंद्रप्रमदकाश्यपसगो
त्रशगोत्रदेव्याज्ञानजा २ प्रवर ३ काश्यपः अवत्सारः २ रैभ्यः ३ मांडव्यसगोत्र ३ गोत्रजा दारभदारिका ३ प्रवर ५ भार्गवच्यव नाअत्रिअवी
जमदग्निः ५ कुशिकसगोत्रऽजातारणी ६ महाबलाप्रवर ३ विश्वामित्रदेवराजउद्दालक ६ शौनकसगोत्र ७ गोत्रदेवी ७ शांता प्रवर ३ भार्ग
वाणैनहोत्रगार्त्समद ३ कृष्णात्रेयसगोत्रवीगोत्रदेव्याभद्रयोगिनी ८ प्रवर ३ आत्रेयअर्चनानसश्यावाश्व ३ गार्ग्यायणसगोत्र गोत्रजा शांता
प्रवर ५ भार्गवच्यवनआप्नवान्अवीजमदग्निः १० गार्गायणगोत्रगोत्रजाज्ञानजा प्रवर ५ काश्यपअवत्सारशांडिलअसितदेवलगांगेयस
गोत्रदेवा शांता द्वारवासिनी प्रवर ३ गार्ग्यगार्गि शंख लिखित १२ पैंग्यसगोत्रजाज्ञानजा शेषलउध प्रवर आंगिरसआंबरीषयौवनाश्व
१३ वत्ससगोत्रं गोत्रजाज्ञानजाप्रवर ५ भार्गवच्यावनआप्नवान और्वपुरोधसः १४ वात्ससगोत्रगोत्रजाज्ञानजाप्रवर ५ भार्गवच्यावन
आप्नवान् और्वपुरोधसः १५ वात्स्यसगोत्रस्य गोत्रजा शीहरीप्रवर ५ भार्गवच्यावनआप्नुवान् और्वपुरोधसः १६ श्यामायनसगोत्रस्य
गोत्रजा शीहरी प्रवर भार्गवच्यावनआप्नुवान् अवि जमदग्निः १७ धारणसगोत्रस्य गोत्रजा छत्रजा प्रवर ३ अगस्त्यदार्वच्युतदध्य
वाहन १८ काश्यपगोत्रस्य गोत्रजा चामुण्डा प्रवर ३ काश्यपस्यावत्सार नैध्रुव १९ भरद्वाजगोत्रस्य गोत्रजा पक्षिणी प्रवर ३

---

[१] एतेषां गोत्रप्रवरदेवतावटंकादीनां सम्यक्परिज्ञानाभावादत्र शुद्धमशुद्धं सम्यङ्निर्णेतुमशक्यम्, अतो विज्ञापयामहे—येषामेतेगोत्रदेवतादयस्तैः सज्जनैरयं विषयः सम्यक्परिशोधपूर्वकम् परिष्कृत्यास्माकं सविधे प्रेषणीयः द्वितायावृत्तौ सम्यङ्मुद्रापयिष्यामः ।

आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाज २२ मांडव्यसगोत्रस्य वत्ससवात्स्यसवात्स्यायनस ४ सामान्यलौगाक्षसगोत्रस्य गोत्रजा भद्रयोगिनी प्रवर ३ काश्यपवसिष्ठ अवत्सार २० कौशिकसगोत्रस्य गोत्रजा पक्षिणी प्रवर ३ विश्वामित्र अथर्व भारद्वाज २१ सामान्यप्रवर १ पैंग्यसभरद्वाज २ समानप्रवरा २ लौगाक्षसगार्ग्यायनसकाश्यपकश्यप ४ समानप्रवर ३ कौशिककुशिकसाः २ समानप्रवरः ४ औपमन्युलौगाक्षस २ समानप्रवराः ५ ॥ यावतां प्रवरेष्वेको विश्वामित्रोऽनुवर्तते ॥ न तावतां सगोत्रत्वाद्विवाहः स्यात्परस्परम् ॥ ॥ ५ ॥ त्यजेत्समानप्रवरां सगोत्रां मातुः सपिंडामचिकित्स्यरोगाम् ॥ अजातलोम्नीं च तथान्यपूर्वां सुतेन हीनस्य सुतां सुकृष्णाम् ॥ ॥ ६ ॥ एक एव ऋषिर्यत्र प्रवरेष्वनुवर्तते ॥ तावत्समानगोत्रत्वमृते भृग्वंगिरोगणात् ॥ ७ ॥ पंचसु त्रिषु सामान्यादविवाहस्त्रिषु द्वयोः ॥ भृग्वंगिरोगणेष्वेवं शेषेष्वेकोपि वारयेत् ॥ ८ ॥ समामगोत्रप्रवरां कन्यामूढ्वोपगम्य च ॥ तस्यामुत्पाद्य चांडालं ब्राह्मण्यादेव हीयते ॥ ९ ॥ कात्यायनः ॥ परिणीय सगोत्रां तु समानप्रवरां तथा ॥ त्यागं कृत्वा द्विजस्तस्यास्ततश्चांद्रायणं चरेत् ॥ १० ॥ उत्सृज्य तां ततो भार्यां मातृवत्परिपालयेत् ॥ ११ ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजाम् ॥ पंचमात्सप्तमादूर्ध्वं मातृतः पितृतस्तथा ॥ १२ ॥ असमानप्रवरैर्विवाह इति गौतमः ॥ यद्येकं प्रवरं भिन्नं मातृगोत्रवरस्य च ॥ तत्रोद्वाहो न कर्तव्यः सा कन्या भगिनी भवेत् ॥ १३ ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते ॥ परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥ १४ ॥ सदा पौनर्भवा कन्या वर्जनीया कुलाधमा ॥ वाचा दत्ता मनोदत्ता कृतकौतुकमंगला ॥ १५ ॥ उदकस्पर्शिता याच याच पाणिगृहीतका ॥ अग्निं परिगता या च पुनर्भूः प्रसवा च या ॥ १६ ॥ इत्येताः काश्यपेनोक्ता दहंति कुलमग्निवत् ॥ १७ ॥ अथावटंकाः[1] कथ्यंते गोत्रं १ पात्र २ दात्र ३ त्राशयत्र ४ लडकात्र १५ मंडकीयात्र १६ विडलात्र १७ रहिला १८ भादिल १९ वालूआ २० पोकीया २१ वाकीया २२ मकाल्या २३ लाडआ २४ माणवेदा २५ कालीया २६ ताली २७ वेलीया २८ पांवलन्डीया २९ मूडा ३० पीतूला ३१ धिगमघ ३२ भूतपादवादी ३४ होफोया ३५ शेवार्दत ३६ वपार ३७ वथार ३८ साधका ३९ बहुधिया ४० ॥ १८ ॥ मातुलस्य सुतामूढ्वा मातृगोत्रां तथैव च ॥

---

[1] एतेऽवटंकाः— यथाप्रतिपुस्तके दृष्टास्तथैव मुद्रिताः, ते च तत्तदवटंकयुतैस्तत्परिचितैश्च विद्वद्भिः शोधनीयाः ।

समानप्रवरां चैव त्यक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ १९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्य
माहात्म्ये श्रीमाताकथितनामगोत्रप्रवरकृतदेव्यवटंककथनंनामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ स्थान
वासिन्यो योगिन्यः काजेशेन विनिर्मिताः ॥ कस्मिन्स्थाने हि का देव्यः कीदृश्यस्ता वदस्व मे ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ सर्वज्ञोसि
कुलीनोसि साधु पृष्टं त्वयानघ ॥ कथयिष्याम्यहं सर्वमखिलेन युधिष्ठिर ॥ २ ॥ नानाभरणभूषाढ्या नानारत्नोपशोभिताः ॥ नानावसनसंवीता
नानायुधसमन्विताः ॥ ३ ॥ नानावाहनसंयुक्ता नानास्वरनिनादिनीः ॥ भयनाशाय विप्राणां काजेशेन विनिर्मिताः ॥ ४ ॥ प्राच्यां याम्या
मुदीच्यां च प्रतीच्यां स्थापिता हि ताः ॥ आग्नेयां नैर्ऋते देशे वायव्येशानयोस्तथा ॥ ५ ॥ आशापुरी च गात्राई छत्राई ज्ञानजा तथा ॥ पिप्प
लांबा तथा शांता सिद्धा भट्टारिका तथा ॥ ६ ॥ कदंबा विकटा मीठा सुपर्णा वसुजा तथा ॥ मातंगी च महादेवी वाराही मुकुटेश्वरी ॥ ७ ॥
भद्रा चैव महाशक्तिः सिंहारा च महाबला ॥ एताश्चान्याश्च बहवः कथितुं नैव शक्यते ॥ ८ ॥ नानारूपधरा देव्यो नानावेषसमाश्रिताः ॥
स्थानादुत्तरदिग्भागे आशापूर्णासमीपतः ॥ ९ ॥ पूर्वे तु विद्यते देवी आनंदानंददायिनी ॥ वसंती चोत्तरे देव्यो नानारूपधरा मुदा ॥ १० ॥
इष्टान्कामान्ददात्येता जलदानेन तर्प्पिताः ॥ स्थाने नैर्ऋतिदिग्भागे शांता शांतिप्रदायिनी ॥ ११ ॥ सिंहोपरि समासीना चतुर्हस्ता वरप्रदा ॥
भट्टारी च महाशक्तिः पुनस्तत्रैव तिष्ठति ॥ १२ ॥ संस्तुता पूजिता भक्त्या भक्तानां भयनाशिनी ॥ स्थानात्तु सप्तमे क्रोशे क्षेमलाभा व्यव
स्थिता ॥ १३ ॥ सा विलेपमयी पूज्या चिंतिता सिद्धिदायिनी ॥ पूर्वस्यां दिशि लोकैस्तु बलिदानेन तर्पिता ॥ परिवारेण संयुक्ता भुक्तिमुक्ति
प्रदायिनी ॥ १४ ॥ अचिंत्यरूपचरिता सर्वशत्रुविनाशनी ॥ संध्यायास्त्रिषु कालेषु प्रत्यक्षैव हि दृश्यते ॥ १५ ॥ स्थानात्तु सप्तमे क्रोशे दक्षिणा
विन्ध्यवासिनी ॥ सायुधा रूपसंपन्ना भक्तानां भयहारिणी ॥ १६ ॥ पश्चिमे निंबजा देवी तावद्भूमिसमाश्रिता ॥ महाबला सा दृष्टापि नयनानन्द
दायिनी ॥ १७ ॥ स्थानादुत्तरदिग्भागे तावद्भूमिसमाश्रिता ॥ शक्तिर्बहुसुवर्णाक्षा पूजिता सासुवर्णदा ॥ १८ ॥ स्थानाद्वायव्यकोणे च क्रोशमात्र
मिते श्रिता ॥ क्षेत्रधरा महादेवी समये च्छागधारिणी ॥ १९ ॥ पुरादुत्तरदिग्भागे क्रोशमात्रे तु कर्णिका ॥ सर्वोपकारनिरता स्थानोपद्रवनाशनी
॥ २० ॥ स्थानान्निर्ऋतिदिग्भागे ब्रह्माणीप्रमुखास्तथा ॥ नानारूपधरा देव्यो विद्यंते जलमातरः ॥ २१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये देवतास्थापनंनामद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि ब्रह्मणा यत्कृतं पुरा ॥ तत्सर्वं कथयाम्यद्य शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ १ ॥ देवानां दानवानां च वैराद्युद्धं बभूवह ॥ तस्मिन्युद्धे महादुष्टे देवाः संक्लिष्टमानसाः ॥ २ ॥ बभूवुस्तत्र सोद्वेगा ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ ३ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ ब्रह्मन्केन प्रकारेण दैत्यानां वधमेव च ॥ करोम्यद्य उपायं हि कथ्यतां शीघ्रमेव मे ॥४॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ मया हि शंकरेणैव विष्णुना हि तथा पुरा ॥ यमस्य तपसा तुष्टैर्धर्मारण्यं विनिर्मितम् ॥ ५ ॥ तत्र यद्दीयते दानं यज्ञं वा तप उत्तमम् ॥ तत्सर्वं कोटिगुणितं भवेदिति न संशयः ॥ ६ ॥ पापं वा यदि वा पुण्यं सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ तस्माद्दैत्यैर्न धर्षितं कदाचिदपि भोः सुराः ॥ ७ ॥ श्रुत्वा तु ब्रह्मणो वाक्यं देवाः सर्वे सविस्मयाः ॥ ब्रह्माणं त्वग्रतः कृत्वा धर्मारण्यमुपाययुः ॥ ८ ॥ सत्रं तत्र समारभ्य सहस्राब्दमनुत्तमम् ॥ वृत्वाऽऽचार्यं चांगिरसं मार्कंडेयं तथैव च ॥ ९ ॥ अत्रिं च कश्यपं चैव होता कृत्वा महामतिः ॥ जमदग्निं गौतमं च अध्वर्युत्वं न्यवेदयन् ॥ १० ॥ भरद्वाजं वसिष्ठं तु प्रत्यध्वर्युत्वमादिशन् ॥ नारदं चैव वाल्मीकिं नोदनायाकरोत्तदा ॥ ११ ॥ ब्रह्मासने च ब्रह्माणं स्थापयामासुरादरात् ॥ क्रोशचतुष्कमात्रां च वेदिं कृत्वा सुरैस्ततः ॥ १२ ॥ द्विजाः सर्वे समाहूता यज्ञस्यार्थे हि जापकाः ॥ ऋग्यजुःसामाथर्वान्वै वेदानुद्गिरयंति ये ॥ १३ ॥ गणनाथं शंभुसुतं कार्त्तिकेयं तथैव च ॥ इन्द्रं वज्रधरं चैव जयंतं चन्द्रसूनुकम् ॥ १४ ॥ चत्वारो द्वारपालाश्च देवाः शूरा विनिर्मिताः ॥ ततो राक्षोघ्नमंत्रेण हूयते हव्यवाहनः ॥ १५ ॥ तिलांश्च यवमिश्रांश्च मध्वाज्येन च मिश्रितान् ॥ जुहुवुस्ते तदा देवा वेदमंत्रैर्नरेश्वर ॥ १६ ॥ आघारावाज्यभागौ च हुत्वा चैव ततः परम् ॥ द्राक्षेक्षुपूगनारिंग जंबीरं बीजपूरकम् ॥ १७ ॥ उत्तरतो नालिकेरं दाडिमं च यथाक्रमम् ॥ मध्वाज्यं पयसा युक्तं कृशरशर्करायुतम् ॥ १८ ॥ तंडुलैः शतपत्रैश्च यज्ञे वाचं नियम्य च ॥ विचिंत्य च महाभागाः कृत्वा यज्ञं सदक्षिणम् ॥ १९ ॥ उत्तमं च शुभं स्तोमं कृत्वा हर्षमुपाययुः ॥ अवारितान्नमददन्दीनांधकृपणेष्वपि ॥ २० ॥ ब्राह्मणेभ्यो विशेषेण दत्तमन्नं यथेप्सितम् ॥ पायसं शर्करायुक्तं साज्यशाकसमन्वितम् ॥ २१ ॥ मंडकावटकाः पूपास्तथा वै वेष्टिकाः शुभाः ॥ सहस्रमोदकाश्चापि फेणिका घुर्घुरादयः ॥ २२ ॥ ओदनश्च तथा दाली आढकीसंभवा शुभा ॥ तथा वै मुद्गदाली च पर्पटा वटिका तथा ॥ २३ ॥ प्रलेह्यानि विचित्राणि युक्तारूयूषणसंचयैः ॥ कुल्माषा वेल्लकाश्चैव कोमला वालकाः शुभाः ॥ २४ ॥ कर्कटिकाश्चार्द्रयुता मरिचेन समन्विताः ॥ एवंविधानि चान्नानि शाकानि विविधानि च ॥ २५ ॥ भोजयित्वा द्विजान्सर्वान्धर्मारण्य निवासिनः ॥ अष्टादशसहस्राणि सपुत्रांश्च तदा नृप ॥ २६ ॥ प्रतिदिनं तदा देवा भोजयंति स्म वाडवान् ॥ एवं वर्षसहस्रं वै कृत्वा यज्ञं

तदामराः ॥ २७ ॥ कृत्वा दैत्यवधं राजन्निर्भयत्वमवाप्नुयुः ॥ स्वर्गं जग्मुस्ते सहसा देवाः सर्वे मरुद्गणाः ॥ २८ ॥ तथैवाप्सरसः सर्वा ब्रह्मवि
ष्णुमहेश्वराः ॥ कैलासशिखरं रम्यं वैकुंठं विष्णुवल्लभम् ॥ २९ ॥ ब्रह्मलोकं महापुण्यं प्राप्य सर्वे दिवौकसः ॥ परं हर्षमुपाजग्मुः प्राप्य
नंदनमुत्तमम् ॥ ३० ॥ स्वेस्वे स्थाने स्थिरीभूत्वा तस्थुः सर्वे हि निर्भयाः ॥ ३१ ॥ ततः कालेन महता कृताख्ययुगपर्यये ॥ लोहासुरो
मदोन्मत्तो ब्रह्मवेषधरः सदा ॥ ३२ ॥ आगत्य सर्वान्विप्रांश्च धर्षयेद्धर्मवित्तमान् ॥ शूद्रांश्च वणिजश्चैव दंडघातेन ताडयेत् ॥ ३३ ॥ विध्वं
सयेच्च यज्ञदीन्होमद्रव्याणि भक्षयेत् ॥ वेदिका दीर्घिका दृष्ट्वा कश्मलेन प्रदूषयेत् ॥ ३४ ॥ मूत्रोत्सर्गपुरीषेण दूषयेत्पुण्यभूमिकाः ॥ गहनेन
तथा राजन्स्त्रियो दूषयते हि सः ॥ ३५ ॥ ततस्ते वाडवाः सर्वे लोहासुरभयातुराः ॥ प्रनष्टाः सपरीवारा गतास्ते वै दिशो दश ॥ ३६ ॥ वणि
जस्ते भयोद्विग्ना विप्राननुययुर्नृप ॥ महाभयेन संभीता दूरं गत्वा विमृश्य च ॥ ३७॥ सह शूद्रैर्द्विजैः सर्व एकीभूत्वा गतास्तदा ॥ मुक्तारण्यं पुण्यतमं
निर्जनं हि ययुश्च ते ॥ ३८ ॥ निवासं कारयामासुर्नातिदूरे नरेश्वर ॥ वजिङ्गनाम्ना हि तद्ग्रामं वासयामासुरेव ते ॥ ३९ ॥ लोहासुरभयाद्राजन्विप्र
नाम्ना विनिर्मितम् ॥ शंभुना वणिजा यस्मात्तस्मात्तन्नामधारणम् ॥ ४० ॥ शंभुग्राममिति ख्यातं लोके विख्यातिमागतम् ॥ अथ केचिद्भ
यान्नष्टा वणिजः प्रथमं तदा ॥ ४१ ॥ ते नातिदूरे गत्वा वै मंडलं चक्रुरुत्तमम् ॥ विप्रागमनकांक्षास्ते तत्र वासमकल्पयन् ॥ ४२ ॥ मंडलेति च
नाम्ना वै ग्रामं कृत्वा न्यवीवसन् ॥ विप्रसार्थपरिभ्रष्टाः केचित्तु वणिजस्तदा ॥ ४३ ॥ अन्यमार्गे गता ये वै लोहासुरभयार्दिताः ॥ धर्मारण्यान्नाति
दूरे गत्वा चिंतामुपाययुः ॥ ४४ ॥ कस्मिन्मार्गे वयं प्राप्ताः कस्मिन्प्राप्ता द्विजातयः ॥ इति चिंतां परं प्राप्ता वासं तत्र त्वकारयन् ॥ ४५ ॥
अन्यमार्गे गता यस्मात्तस्मात्तन्नामसंभवम् ॥ ग्रामं निवासयामासुरडालंजमिति क्षितौ ॥ ४६ ॥ यस्मिन्ग्रामे निवासी यो यत्संज्ञश्च वणिग्भवेत् ॥
तस्य ग्रामस्य तन्नाम ह्यभवत्पृथिवीपते ॥ ४७ ॥ वणिजश्च तथा विप्रा मोहं प्राप्ता भयार्दिताः ॥ तस्मान्मोहेतिसंज्ञास्ते राजन्सर्वे निरब्रुवन् ॥
॥ ४८ ॥ एवं प्रनषणं नष्टास्ते गताश्च दिशो दिश ॥ धर्मारण्ये न तिष्ठंति वाडवा वणिजोऽपि वा ॥ ४९ ॥ उद्वसं हि तदा जातं धर्मारण्यं च
दुर्लभम् ॥ भूषणं सर्वतीर्थानां कृतं लोहासुरेण तत् ॥ ५० ॥ नष्टद्विजं नष्टतीर्थं स्थानं कृत्वा हि दानवः ॥ परां मुदमवाप्यैव जगाम स्वालयं ततः
॥ ५१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये ज्ञातिभेदवर्णनंनामत्रयोविंशो
ऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ एतत्तीर्थस्य माहात्म्यं मया प्रोक्तं तवाग्रतः ॥ अनेकपूर्वजन्मोत्थपातकघ्नं महीपते ॥१॥

स्थानानामुत्तमं स्थानं परं स्वस्त्ययनं महत् ॥ स्कंदस्याग्रे पुरा प्रोक्तं महारुद्रेण धीमता ॥ २ ॥ त्वं पार्थ तत्र स्नात्वा हि मोक्ष्यसे सर्वपात
कात् ॥ तच्छ्रुत्वा व्यासवाक्यं हि धर्म्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ धर्मात्मजस्तदा तात धर्मारण्यं समाविशत् ॥ महापातकनाशाय साधुपालनत
त्परः ॥ ४ ॥ विगाह्य तत्र तीर्थानि देवतायतनानि च ॥ इष्टापूर्तादिकं सर्वं कृतं तेन यथेप्सितम् ॥ ५ ॥ ततः पापविनिर्मुक्तः पुनर्गत्वा स्वकं
पुरम् ॥ इंद्रप्रस्थं महासेन[1] शशास वसुधातलम् ॥ ६ ॥ इदं हि स्थानमासाद्य ये शृण्वंति नरोत्तमाः॥ तेषां भुक्तिश्च मुक्तिश्च भविष्यति न संशयः॥
॥ ७ ॥ भुक्त्वा भोगान्पार्थिवांश्च परं निर्वाणमाप्नुयुः ॥ श्राद्धकाले च संप्राप्ते ये पठंति द्विजातयः ॥ ८ ॥ उद्धृताः पितरस्तैस्तु यावच्चंद्रार्कमेदिनि॥
द्वापरे च युगे भूत्वा व्यासेनोक्तं महात्मना ॥ ९ ॥ वारिमात्रे धर्मवाप्यां गयाश्राद्धफलं लभेत् ॥ अत्रागतस्य मर्त्यस्य पापं यमपदे स्थितम् ॥
॥ १० ॥ कथितं धर्मपुत्रेण लोकानां हितकाम्यया ॥ विना अन्नैर्विना दर्भैर्विना चासनमेव वा ॥ ११ ॥ तोयेन नाशमायाति कोटिजन्मकृतं त्व
घम् ॥ सहस्रमुरुशृंगीणां धेनूनां कुरुजांगले ॥ दत्त्वा सूर्यग्रहे पुण्यं धर्मवाप्यां च तर्पणाम् ॥ १२ ॥ एतद्वः कथितं सर्वं धर्मारण्यस्य चेष्टितम् ॥
यच्छ्रुत्वा ब्रह्महा गोघ्नो मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १३ ॥ एकविंशतिवारैस्तु गयायां पिंडपातने ॥ तत्फलं समवाप्नोति सकृदस्मिञ्छ्रुते सति ॥ १४ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यतीर्थमाहात्म्यप्रभावकथनंनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥
॥ २४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ धर्मारण्ये यथाऽऽनीता सत्यलोकात्सरस्वती ॥ १ ॥
मार्कंडेयं सुखासीनं महामुनिनिषेवितम् ॥ तरुणादित्यसंकाशं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥ २ ॥ सर्वतीर्थमयं दिव्यमृषीणां प्रवरं द्विजम् ॥
आसनस्थं समायुक्तं धन्यं पूज्यं दृढव्रतम् ॥ ३ ॥ योगात्मानं परं शांतं कमंडलुधरं विभुम् ॥ अक्षसूत्रधरं शांतं तथा कल्पां
तवासिनम् ॥ ४ ॥ अक्षोभ्यं ज्ञानिनं स्वस्थं पितामहसमुद्युतिम् ॥ एवं दृष्ट्वा समाधिस्थं प्रहर्षोत्फुल्ललोचनम् ॥ ५ ॥ प्रणम्य स्तुति
भिर्युक्त्या मार्कंडं मुनयोऽब्रुवन् ॥ भगवन्नैमिषारण्ये सत्रे द्वादशवार्षिके ॥ ६ ॥ त्वयावतारिता ब्रह्मन्नदी या ब्रह्मणः सुता॥ तथा कृतं च तत्रैव गंगा
वतरणं क्षितौ ॥ ७ ॥ गीयमाने कुलपतेः शौनकस्य मुनेः पुरः ॥ सूतेन मुनिना ख्यातमन्येषामपि शृण्वताम् ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वा महदाख्यानम
स्माकं हृदि संस्थितम् ॥ पापघ्नी पुण्यजननी प्राणिनां दर्शनादपि ॥ ९ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ धर्मारण्ये मया विप्राः सत्यलोका

---

[1] महासेन—हे षण्मुख—इत्यर्थः ।

त्सरस्वती ॥ समानीता सुरेखाद्रौ शरण्या शरणार्थिनाम् ॥१०॥ भाद्रपदे सिते पक्षे द्वादशी पुण्यसंयुता ॥ तत्र द्वारावतीतीर्थे मुनिगंधर्वसेविते ॥
॥ ११ ॥ तस्मिन्दिने च तत्तीर्थे पिंडदानादि कारयेत् ॥ तत्फलं समवाप्नोति पितृणां दत्तमक्षयम् ॥ १२ ॥ महदाख्यानमखिलं पापघ्नं
पुण्यदं च यत् ॥ पवित्रं यत्पवित्राणां महापातकनाशनम् ॥ १३ ॥ सर्वमंगलमांगल्यं पुण्यं सारस्वतं जलम् ॥ ऊर्ध्वं किं दिवि यत्पुण्यं प्रभासांते
व्यवस्थितम् ॥ १४ ॥ सारस्वतजलं नृणां ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ सरस्वत्यां नराः स्नात्वा संतर्प्य पितृदेवताः ॥ पश्चात्पिंडप्रदातारो
न भवंति स्तनंधयाः ॥ १५ ॥ यथा कामदुघा गावो भवन्तीष्टफलप्रदाः ॥ तथा स्वर्गापवर्गैकहेतुभूता सरस्वती ॥ १६ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये सरस्वतीमाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ मार्कंडेयोद्घाटितं वै स्वर्गद्वारमपावृतम् ॥ तत्र ये देहसंत्यागं कुर्वंति फलकांक्षया ॥ १ ॥ लभंते तत्फलं
ह्यंते विष्णोः सायुज्यमाप्नुयुः ॥ अतः किं बहुनोक्तेन द्वारवत्यां सदा नरैः ॥ २ ॥ देहत्यागः प्रकर्त्तव्यो विष्णोर्लोकजिगीषया ॥ अनाशके
जले वाग्नौ ये च संति नरोत्तमाः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ता यांति विष्णोः पुरीं सदा ॥ ३ ॥ अन्योपि व्याधिरहितो गच्छेदनशनं तु यः ॥ सर्वपाप
विनिर्मुक्तो याति विष्णोः पुरीं नरः ॥ ४ ॥ शतवर्षसहस्राणां वसेदंते दिवि द्विजः ॥ ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति पवित्रं पावनं भुवि ॥ ५ ॥ उपवासै
स्तथा तुल्यं तपः कर्म्म न विद्यते ॥ नास्ति वेदात्परं शास्त्रं नास्ति मातृसमो गुरुः ॥ ६ ॥ न धर्मात्परमस्तीह तपो नानशनात्परम् ॥ स्नात्वा
यः कुरुते ऽत्रापि श्राद्धं पिंडोदकक्रियाम् ॥ ७ ॥ तृप्यंति पितरस्तस्य यावद्ब्रह्मदिवानिशम् ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा केशवं यस्तु पूजयेत् ॥ ८ ॥
समुक्तपातकैः सर्वैर्विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ तीर्थानामुत्तमं तीर्थं यत्र संनिहितो हरिः ॥ ९ ॥ हरते सकलं पापं तस्मिंस्तीर्थे स्थितस्य सः ॥
मुक्तिदं मोक्षकामानां धनदं च धनार्थिनाम् ॥ आयुर्दं सुखदं चैव सर्वकामफलप्रदम् ॥१०॥ किमन्येनात्र तीर्थेन यत्र देवो जनार्द्दनः ॥ स्वयं वसति
नित्यं हि सर्वेषामनुकम्पया ॥ ११ ॥ तत्र यद्दीयते किंचिद्दानं श्रद्धासमन्वितम् ॥ अक्षयं तद्भवेत्सर्वमिह लोके परत्र च ॥ १२ ॥ यज्ञैर्दानैस्तपो
भिश्च यत्फलं प्राप्यते बुधैः ॥ तदत्र स्नानमात्रेण शूद्रैरपि सुसेवकैः ॥ १३ ॥ तत्र श्राद्धं च यः कुर्यादेकादश्यामुपोषितः ॥ स पितॄनुद्धरे
त्सर्वान्नरकेभ्यो न संशयः ॥ १४ ॥ अक्षय्यां तृप्तिमाप्नोति परमात्मा जनार्द्दनः ॥ दीयतेऽत्र यदुद्दिश्य तदक्षय्यमुदाहृतम् ॥ १५ ॥ इति श्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये द्वारिकामाहात्म्यवर्णनंनाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥छ॥ ॥

॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ तत्र तस्य समीपस्थं मार्कंडेनोपलक्षितम् ॥ तीर्थं गोवत्ससंज्ञं तु सर्वत्र भुवि संश्रुतम् ॥ १ ॥ तत्रा
वतीर्य गोवत्सस्वरूपेणांबिकापतिः ॥ स्वयंभूलिंगरूपेण संस्थितो जगतां पतिः ॥ २ ॥ आसीद्बलाहकोनाम रुद्रभक्तो महाबलः ॥ आखेट
कसमायुक्तो नृपः परपुरंजयः ॥ ३ ॥ मृगयूथे स्थितं दृष्ट्वा गोवत्सं तत्पदातिना ॥ उक्तो राजा मया दृष्टं कौतुकं नृपसंत्तम ॥ ४ ॥ गोवत्सो
मृगयूथस्य दृष्टो मध्यस्थितो मया ॥ तेषामेवानुरक्तोऽसौ जनन्या रहितस्तथा ॥ ५ ॥ द्रष्टुं तु कौतुकं राजा तं पदातिं पुरः स्थितम् ॥
उवाच दर्शयस्वेति गोवत्सं च समाविशत् ॥ ६ ॥ गत्वाटवीं तदा राज्ञो दर्शितः स पदातिना ॥ पदातिभिर्मृगानीकं दुद्राव त्रासितं यदा ॥ ७ ॥
पीलुगुल्मं प्रति गतं गोवत्सः प्रस्थितस्तदा ॥ राजा तद्धरणाकांक्षो प्राविशद्गुल्ममादरात् ॥ ८ ॥ तत्र स्थितं स गोवत्समपश्यन्नृपतिः स्वयम् ॥
यावद्गृह्णाति तं तावल्लिंगं जातं समुज्ज्वलम् ॥ ९ ॥ तं दृष्ट्वा विस्मितो राजा किमेतादित्यचिंतयत् ॥ यावच्चिंतयते ह्येवं देहं त्यक्त्वा दिवं
गतः ॥ १० ॥ अंत्रांतरे गगनतले समंततः श्रूयते सुरजयकारगर्जितम् ॥ पपात पुष्पवृष्टिरंबराद्राजा गतः शिवभुवनं च तत्क्षणात् ॥ ११ ॥
तावत्पश्यति तत्राभ्यं गोवत्सं बालकं स्थितम् ॥ नूनमेष महादेवो वत्सरूपी महेश्वरः ॥ १२ ॥ तमानेतुं समुद्युक्तो राजा तमुज्जहार च ॥ तदा तद्देव
लिंगं तु नोत्तिष्ठति कथंचन ॥ तदा देवाः सहानेन प्रार्थयामासुरीश्वरम् ॥ १३ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ भगवन्सर्वदेवेश स्थातव्यं भवता विभो॥
शुक्लेन लिंगरूपेण सर्वलोकहितैषिणा ॥ १४ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ स्थास्याम्यहं सदैवात्र लिंगरूपेण देवताः ॥ यस्माद्भाद्रपदे मासि
कृष्णपक्षे कुहूदिने ॥ १५ ॥ तथा तद्दिवसे तत्र स्नानं कृत्वा विधानतः ॥ लिंगं ये पूजयिष्यंति न तेषां विद्यते भयम् ॥ १६ ॥ ऋते च पिंडदानेन
पूर्वजाः शाश्वतीः समाः ॥ रौरवे नरके घोरे कुंभीपाके च ये गताः ॥ १७ ॥ अनेकनरकस्थाश्च तिर्यग्योनिगताश्च ये ॥ सकृत्तिंपडप्रदानेन स्यात्ते
षामक्षया गतिः ॥ १८ ॥ ततो बलाहको राजा सर्वदेवसमन्वितः ॥ स्थापयामास तल्लिंगं सर्वदेवसमीपतः ॥ १९ ॥ चकार बहुदानानि लोकानां
हितकाम्यया ॥ यावदर्चयते ह्येवं रुद्रोऽपि स्वयमागतः ॥ २० ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ अस्यां रात्रौ तु मनुजाः श्रद्धाभक्तिसमन्विताः ॥
येर्चयिष्यंति देवेशं तेषां पुण्यमनंतकम् ॥ २१ ॥ जागरं ये करिष्यंति गीतशास्त्रपुरःसरम् ॥ उद्धरिष्यंति ते मर्त्त्याः कुलमेकोत्तरं शतम् ॥ २२ ॥
तावद्गर्ज्जंति तीर्थानि नैमिषं पुष्करं गया ॥ प्रयागं च प्रभासं च द्वारका मथुराऽर्बुदः ॥ २३ ॥ यावन्न दृश्यते लिंगं गोवत्सं परमाद्भुतम् ॥ यदा हि

---

१ एतत्पद्यं—छन्दःशास्त्रीयेन केन लक्षणेन लक्षितं न ज्ञायते सम्यक् । आर्षत्वात् तथैव—स्थापितमति बोद्धव्यं सुधीभिः ।

कुरुते भावं गोवत्सगमनं प्रति ॥ २४ ॥ स्ववंशजास्तदा सर्वे नृत्यंति हर्षिता ध्रुवम् ॥ २५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ यच्चान्यदद्भुतं तत्र वृत्तातं शृणुत द्विजाः ॥ येन वै श्रुतमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ २६ ॥ यदा वै स्थापितं लिंगं सर्वदेवैः पुरातनम् ॥ विष्णोः [1]प्रतिष्ठानगुणात्सर्वेषां च दिवौकसाम् ॥ २७ ॥ अणुमात्रप्रमाणेन प्रत्यहं समवर्द्धत ॥ ततस्ते मनुजा देवा भीतास्तं शरणं ययुः ॥ २८ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ वृद्धिं संहर देवेश लोकानां स्वस्ति तद्भवेत्॥एवमुक्ते ततो लिंगाद्वागुवाचाशरीरिणी॥२९॥ ॥ शिववाण्युवाच ॥ ॥ हे लोका मा भयं वोऽस्तु उपायः श्रूयतामयम् ॥ कश्चिच्चंडालमानीय मत्पुरः स्थाप्यतां ध्रुवम् ॥३०॥ चंडालांश्च समानीय दधुर्देवस्य ते पुरः॥तथापि तस्य वृद्धिस्तु नैव निर्वर्तते पुनः ॥३१॥ वागुवाच ॥ कर्म्मणा यस्तु चंडालः सोऽग्रे मे स्थाप्यतां जनाः ॥ तच्छुत्वा महदाश्चर्यं मतिं चक्रुर्विलोचने ॥ ३२ ॥ मार्गमाणास्तदा ते तु ग्रामाणि च पुराणि च ॥ कश्चित्कर्मरतं पापं दहशुर्ब्राह्मणब्रुवम् ॥३३॥ वृषभान्भारसंयुक्तान्मध्याह्नेवाहयत्तु सः ॥ क्षुत्तृट्श्रमपरीतांश्च दुर्बलान्क्रूरमानसः ॥३४॥ अस्नात्वापि पर्युषितं भक्षयंतीह वै द्विजाः ॥ तं समादाय देवेशं जग्मुर्यत्र जगद्गुरुः ॥ ३५ ॥ देवालयाग्रभूमौ तं स्थापयासुराहताः ॥ भस्मीबभूव सहसा गोवत्साग्रे निरूपितः ॥ ३६ ॥ चंडालस्थल इत्येष प्रसिद्धोसौऽभवत्क्षितौ ॥ तत्र स्थितैर्न चाद्यापि प्रासादो दृश्यते हि सः ॥ ॥ ३७ ॥ तदाप्रभृति तल्लिंगं साम्यभावमुपागतम् ॥ धौतपाप्मा गतस्तीर्थं द्विजो लिंगनिरीक्षिणात् ॥ ३८ ॥ प्रत्यहं पूजयामास गोवत्सं गतकिल्बिषः ॥ विशेषात्कृष्णपक्षस्य चतुर्दश्यां समागतः ॥ ३९ ॥ एतत्तदद्भुतं तस्य देवस्य च त्रिशूलिनः ॥ शृणुयाद्योनरो भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ गोवत्समिति विख्यातं नराणां पुण्यदं परम् ॥ अनेकजन्मपापघ्नं मार्कंडेयेन भाषितम् ॥ ४१ ॥ तत्र तीर्थे सकृत्स्नानं रुद्रलोकप्रदं नृणाम् ॥ पापदेहविशुद्ध्यर्थं पापेनोपहतात्मनाम् ॥ ४२ ॥ कूपे तर्पणतश्चैव श्राद्धतश्चैव तृप्तता ॥ भाद्रपदे विशेषेण पक्षस्यांते भवेत्कलौ ॥ ४३ ॥ एकविंशतिवारांस्तु गयायां तर्प्पणे कृते ॥ पितॄणां परमा तृप्तिः सकृद्वै गंगकूपके ॥ ४४ ॥ तस्मिन्गोवत्ससामीप्ये तिष्ठते गंगकूपकः ॥ तस्मिंस्तिलोदकेनापि सद्गतिं यांति तर्प्पिताः ॥ ४५ ॥ पितरो नरकाद्वापि सुपुण्येन सुमेधसा ॥ गोप्रदानं प्रशंसंति तस्मिंस्तीर्थे मुनीश्वराः ॥ ४६ ॥ विप्राय स्वर्णदानं तु रुद्रलोके नयेन्नरम् ॥ सरस्वतीशिवक्षेत्रे गंगा च गंगकूपके ॥ ४७ ॥ एकस्थमेतत्त्रितयं स्वर्गापवर्गकारणम् ॥ सेवितं चर्षिभिः सिद्धैस्तीर्थं सर्वत्र विश्रुतम् ॥ ४८ ॥ पीलुयुग्मं स्थितं तत्र तत्तीर्थं मुनिसेवितम् ॥

---

[1] विष्णुकृतं सर्वदेवकृतं च यत् प्रतिष्ठापनम् तस्य गुणात् गुणेन इत्यर्थसंदर्भोऽनुसन्धेयः ।

स्नानात्स्वर्गप्रदं चैव पानात्पापविशुद्धिदम् ॥ ४९ ॥ कीर्त्तनात्पुण्यजननं सेवनान्मुक्तिदं परम् ॥ तद्वै पश्यंति ये भक्त्या ब्रह्महा यदि मातृहा ॥ ॥ ५० ॥ बालघाती च गोघ्नश्च ये च स्त्रीशूद्रघातकाः ॥ गरदाश्चाग्निदाश्चैव गुरुद्रोहरताश्च ये ॥ ५१ ॥ तपस्विनिन्दकाश्चैव कूटसाक्ष्यं करोति यः ॥ वक्ता च परदोषस्य परस्य गुणलोपकः ॥ ५२ ॥ सर्वपापमयोऽप्यत्र मुच्यते लिंगदर्शनात् ॥ ५३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पातालखण्डे धर्मारण्यमाहात्म्ये बलाहकोपाख्यानवर्णनंनाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ गोवत्सान्नैर्ऋते भागे दृश्यते लोहयष्टिका ॥ स्वयंभुलिंगरूपेण रुद्रस्तत्र स्थितः स्वयम् ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ॥ मोक्षतीर्थे सरस्वत्या नभस्ये चंद्रसंक्षये ॥ विप्रान्संपूज्य विधिवत्तेभ्यो दत्त्वा च दक्षिणाम् ॥ १ ॥ एकविंशतिवारांस्तु भक्त्या पिंडस्य यत्फलम् ॥ गयायां प्राप्यते पुंसां ध्रुवं तदिह तर्प्पणात् ॥ २ ॥ लोहयष्ट्यां कृते श्राद्धे नभस्ये चंद्रसंक्षये ॥ प्रेतयोनिविनिर्मुक्ताः क्रीडंति पितरो दिवि ॥ ३ ॥ अपि नः संकुले भूयाद्यो वै दद्यात्तिलोदकम् ॥ पिंडं वाप्युदकं वापि प्रेतपक्षे विधूदये ॥ ३ ॥ लोहयष्ट्याममावस्यां कार्यं भाद्रपदे जनैः ॥ श्राद्धं वै मुनयः प्राहुः पितरो यदि वल्लभाः ॥ ५ ॥ क्षीरेण तु तिलैः श्वैतैः स्नात्वा सारस्वते जले ॥ पितॄंस्तर्पयते यस्तु तृप्तास्तत्पितरो ध्रुवम् ॥ ६ ॥ तत्र श्राद्धानि कुर्वीत सक्तुभिः पयसा सह ॥ अमावास्यादिनं प्राप्य पितॄणां मोक्षमिच्छकैः ॥ ७ ॥ रुद्रतीर्थे ततो धेनुं दद्याद्वस्त्रादिभूषिताम् ॥ विष्णुतीर्थे हिरण्यं च प्रदद्यान्मोक्षमिच्छुकः ॥ ८ ॥ गयायां पितृरूपेण स्वयमेव जनार्दनः ॥ तं ध्यात्वा पुंडरीकाक्षं मुच्यते च ऋणत्रयात् ॥ ९ ॥ प्रार्थयेत्तत्र गत्वा तं देवदेवं जनार्दनम् ॥ आगतोऽस्मि गयां देव पितृभ्यः पिंडदित्सया ॥ एष पिंडो मया दत्तस्तव हस्ते जनार्दन ॥ १० ॥ परलोकगतेभ्यश्च त्वं हि दाता भविष्यसि ॥ अनेनैव च मंत्रेण तत्र दद्याद्धरेः करे ॥ ११ ॥ चंद्रे क्षीणे चतुर्दश्यां नभस्ये पिंडमाहरेत् ॥ पितॄणामक्षया तृप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ १२ ॥ एकविंशतिवारांश्च गयायां पिंडपातनैः ॥ भक्त्या तृप्तिमवाप्नोति लोहयष्ट्यां पितृतर्प्पणे ॥ १३ ॥ वारिदस्तृप्तिमाप्नोति सुखमक्षय्यमत्र हि ॥ फलप्रदः सुतान्भक्तानारोग्यमभयप्रदः[१]॥१४॥ वित्तं न्यायार्जितं दत्तं स्वल्पं तत्र महाफलम् ॥ स्नानेनापिहि तत्तीर्थे रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥१५॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे एकाकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये संक्षेपतस्तीर्थमाहात्म्य वर्णनं नामाष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अतः परं शृणुध्वं हि लोहासुरविचेष्टितम् ॥ बलेः पुत्रशतस्यापि कथ

---

१ लभत इति शेषः ।

यिष्यामि विश्रुतम् ॥ १ ॥ यथा तौ भ्रातरौ वृद्धौ प्रापतुः स्थानमुत्तमम् ॥ तदाप्रभृति वैराग्यं दैत्यो लोहासुरे दधौ ॥ २ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि
तपसे स्थानमुत्तमम् ॥ यस्य पारं न जानंति देवता मुनयो नराः ॥ ३ ॥ को मयाऽऽराध्यतां देवो हृदि चिंतयते भृशम् ॥ इति चिंतयतस्तस्य
मतिर्जाता महात्मनः ॥ ४ ॥ दधौ गंगां स्वशीर्षेण पुष्पवंतौ[1] च नेत्रयोः ॥ हृदा नारायणं देवं ब्रह्माणं कटिमंडले ॥ ५ ॥ इंद्राद्या देवताः सर्वे
यद्देहे प्रतिबिंबिताः ॥ प्रपश्यंति तदात्मानं भास्करः सलिले यथा ॥ ६ ॥ तमेवाराधयिष्यामि निरंजनमकल्मषः ॥ एवं कृत्वा मतिं दैत्य
स्तपस्तेपे सुदुष्करम् ॥ भीतो जन्मभयाद्धोराद्दुष्करं यन्महात्मभिः ॥ ७ ॥ अंबुभक्षो वायुभक्षः शीर्णपर्णाशनस्तथा ॥ दिव्यं वर्षशतं साग्रं
यदा तेपे महत्तपः ॥ ततस्तुतोष भगवांस्त्रिशूलवरधारकः ॥ ८ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते मनसा यदभीप्सितम् ॥
लोहासुर मयादेयं तव नास्ति तपोबलात् ॥ ९ ॥ इत्युक्तो दानवस्तत्र शंकराग्रे वचोऽब्रवीत् ॥ १० ॥ ॥ लोहासुर उवाच ॥ ॥ यदि
तुष्टोसि देवेश वरमेकं वृणोम्यहम् ॥ शरीरस्याजरत्वं च मा मृत्योरपि मेभयम् ॥ ११ ॥ जन्मन्यस्मिन्प्रभो भूयात्स्थातव्यं हृदये मम ॥ एवमस्तु
शिवः प्राह तत्र तं दानवेश्वरम् ॥ १२ ॥ शर्वलब्धवरो दैवात्पुनस्तेपे महत्तपः ॥ रम्ये सरस्वतीतीरे तरणाय भवार्णवात् ॥ १३ ॥
वत्सराणां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥ शंकते भगवानिंद्रो भीतस्तस्य तपोबलात् ॥ १४ ॥ मा मे पदच्युतिर्भूयाद्दैत्यल्लोहासुरात्क्वचित् ॥
मघवान्गुप्तरूपेण समेत्याश्रमकाननम् ॥ १५ ॥ तपोभंगं प्रकुरुते कंपयित्वा महासुरम् ॥ ताडयंति शरीरे तं मुष्टिभिस्तीक्ष्णकर्कशैः ॥ १६ ॥
अथ तेन च दैत्येन ध्यानमुत्सृज्य वीक्षितम् ॥ इंद्रेण तत्कृतं सर्वं तपोबलविनाशनम् ॥ १७ ॥ तस्य तैरभवद्युद्धमिंद्राद्यैरथ कर्कशैः ॥ एक
स्य बहुभिः सार्द्धं देवास्ते तेन संयुगे ॥ १८ ॥ रुधिराक्लिन्नदेहा वै प्रहारैर्जर्जरीकृताः ॥ केशवं शरणं प्राप्ता त्राहि त्राहीति भाषिणः ॥ १९ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ देवानां वाक्यमाकर्ण्य वासुदेवो जनार्दनः ॥ युयुधे केशवस्तेन युद्धे वर्षशतं किल ॥ २० ॥ ततो नारायणं
तत्र जिगाय स वरोर्जितः ॥ अथ नारायणो देवो जितो लोहासुरेण तु ॥ २१ ॥ मंत्रयामास रुद्रेण ब्रह्मणा च पुनःपुनः ॥ मीमांसित्वा
त्रयो देवाः पुनर्युद्धसमुद्यमम् ॥ २२ ॥ लोहासुरस्य दैत्यस्य वपुर्दृष्ट्वा पुनर्नवम् ॥ महदासीत्पुनर्युद्धं दैत्यकेशवयोस्ततः ॥ २३ ॥ न ममार यदा
दैत्यो विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ तरसा तं केशवोऽपि पातयामास भूतले ॥ २४ ॥ उत्तानं पतितं दृष्ट्वा पिनाकी परमेश्वरः ॥ दधार हृदये तस्य

---

[1] पुष्पवंतौ—सूर्याचन्द्रमसौ “एकयोक्त्या पुष्पवन्तौ दिवाकरनिशाकरौ । ” इत्यमरः ।

स्वरूपं रूपवर्जितः ॥ २५ ॥ कण्ठे तस्थौ ततो ब्रह्मा तस्य लोहासुरस्य च ॥ चरणौ पीडयामास स्वस्थित्या पुरुषोत्तमः ॥ २६ ॥ अथ दैत्यः
समुत्तस्थौ भृशं बद्धोपि भूतले ॥ दृष्ट्वोत्थितं ततो दैत्यं पातयंतं सुरोत्तमान् ॥ २७ ॥ उवाच दिव्यया वाचा विरंचिः कमलासनः ॥ २८ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ लोहासुर सदा रक्ष वाचोधर्ममभीक्ष्णशः ॥ त्वया यत्प्रार्थितं रुद्रात्तदेव समुपस्थितम् ॥ २९ ॥ अहं विष्णुश्च रुद्रश्च
त्रयोऽमी सुरसत्तमाः ॥ त्वद्देहमुपवेक्ष्यामो यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३० ॥ दानवेश शिवप्राप्तिर्भावभक्त्यैव जायते ॥ शिवं चालयितुं बुद्धिः कथं
तव भविष्यति ॥ ३१ ॥ अचलांश्चालयेद्यस्तु प्रासादान्ब्राह्मणान्पुरान् ॥ अचिरेणैव कालेन पातकेनैव लिप्यते ॥ ३२ ॥ श्मशानवत्परित्याज्यः
सत्यधर्मबहिष्कृतः ॥ सत्यवागसि भद्रं ते मा विचालय देवताः ॥ ३३ ॥ येन यातास्तु पितरो येन याताः पितामहाः ॥ तेन मार्गेण गतव्यं
न चोल्लंघ्या सतां गतिः ॥ ३४ ॥ दानवेश पिता ते हि ददौ लोकत्रयं हरेः ॥ वाक्पाशबद्धः पाताले राज्यं चक्रे महीपतिः ॥ ३५ ॥ तथा त्वमसि
वाक्पाशाच्छिवभक्तिसमन्वितः ॥ भूतले तिष्ठ दैत्येंद्र मावाग्वैकल्यमाप्नुहि ॥ ३६ ॥ वरांस्ते च प्रदास्यामो मा विचालया हि देवताः ॥ ३७ ॥
॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा ब्रह्मणो वाक्यं संतुष्टो दानवेश्वरः ॥ प्राह प्रसन्नया वाचा ब्रह्माणं केशवं हरम् ॥ ३८ ॥ ॥ लोहासुर
उवाच ॥ ॥ वाक्पाशबद्धस्तिष्ठामि न पुनर्भवतां बले ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च त्रयोऽमी सुरसत्तमाः ॥ ३९ ॥ स्थास्यंति चेच्छरीरे मे किं न लब्धं
मया ततः ॥ इदं कलेवरं मे हि समारूढं त्रिभिः सुरैः ॥ ४० ॥ भूम्यां भवतु विख्यातं मत्प्रभावात्सुरोत्तमाः ॥ ४१ ॥ लोहासुरस्य वाक्येन हर्षिता
स्त्रिदशास्त्रयः ॥ ददुः प्रत्युत्तरं तस्मै ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ४२ ॥ सत्यवाक्पाशतो दैत्यो न सत्याच्चलितो यतः ॥ तेन सत्येन संतुष्टा दास्या
मस्ते मनीप्सितम् ॥ ४३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यथा स्नानं ब्रह्मज्ञानं देहत्यागो गयातले ॥ धर्मारण्ये तथा दैत्य धर्म्मेश्वरपुरः स्थिते ॥ ४४ ॥
कूपे तर्प्पणकं श्राद्धं शंसंति पितरो दिवि ॥ संतुष्टा पिंडदानेन गयायां पितरो यथा ॥ ४५ ॥ वांछंति तर्प्पणं कूपे धर्मारण्ये विशुद्धये ॥ दानवेंद्र
शरीरं तु तीर्थं तव भविष्यति ॥ ४६ ॥ एकविंशतिवारांस्तु गयायां तर्प्पणे कृते ॥ पितॄणां या परा तृप्तिर्जायते दानवाधिप ॥ ४७ ॥ धर्मेश्वर पुर
स्तात्सा त्वेकदा पितृतर्पणात् ॥ स्याद्वै दशगुणा तृप्तिः सत्यमेव न संशयः ॥ ४८ ॥ पितॄणां पिंडदानेन अक्षय्या तृप्तिरस्त्विह ॥ शिवरूपांतराले
वै धर्मारण्ये धरातले ॥४९॥ श्रद्धयैव हि कर्त्तव्याः श्राद्धपिंडोदकक्रियाः ॥ तथांतराले चास्माकं[1] श्राद्धपिंडौ विशेषतः ॥ ५० ॥ तथा शरीरे कापि

---

[1] अस्माकं ब्रह्मविष्णुरुद्राणामन्तरालेऽन्तरालप्रदेशे—इति योजना ।

स्तांचिंता सत्योऽसि सुव्रत॥ त्रिषु लोकेषु दुष्प्रापं सत्यं ते दिवि संस्थितम् ॥५१॥ अस्मद्वाक्येन सत्येन तत्तथाऽसुरसत्तम ॥ गयासमधिकं तीर्थं तव जातं धरातले॥५२॥ अस्माकं स्थितिरव्यग्रा तव देहे न संशयः ॥ सत्यपाशेन बद्धाः स्म दृढमेव त्वयाऽनघ ॥५३॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ गयाप्रयागकस्याऽपि फल समधिकं स्मृतम् ॥ चतुर्दश्याममावास्यां लोहयष्ट्यां पिंडदानतः ॥ ५४ ॥ बलिपुत्रस्य सत्येन महती तृप्तिरत्र हि ॥ मा कुरुष्वात्र संदेहं तव देहे स्थिता स्वयम् ॥ ५५ ॥ सरस्वती पुण्यतोया ब्रह्मलोकात्प्रयात्युत ॥ प्लावयिष्यंति देहांगं मया सह सुसंगता ॥५६॥ यथा वै द्वारकावासो देवस्तत्र महेश्वरः ॥ विरंचिर्यत्र तीर्थानि त्रीण्येतानि धरातले ॥ ५७ ॥ भविष्यति च पाताले स्वर्गलोके यमक्षये ॥ विख्यातान्यसुरश्रेष्ठ पितृणां तृप्तिहेतवे ॥५८॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि गाथां पितृकृतां पराम् ॥ आज्ञारूपां हि पुत्राणां तां शृणुष्व ममानघ ॥५९॥ पितर ऊचुः॥ शंकरस्याग्रतः स्थानं रुद्रलोकप्रदं नृणाम् ॥ पापदेहविशुद्ध्यर्थं पापेनोपहतात्मनाम् ॥६०॥ तस्मिंस्तिलोदकेनापि सद्गतिं यांति तर्पिताः ॥ पितरो नरकाद्वापि सुपुत्रेण सुमेधसा ॥ ६१ ॥ गोप्रदानं प्रशंसंति तत्तत्र पितृमुक्तये ॥ पित्रादिकान्समुद्दिश्य दृष्ट्वा रुद्रं च केशवम् ॥६२॥ तिलपिण्याकपिंडेन तृप्तिं यास्यामहे पराम् ॥ चतुर्दश्याममावास्यां तथा च पितृतर्पणम् ॥ ६३ ॥ अज्ञातगोत्रजन्मानस्तेभ्यः पिंडांस्तु निर्वपेत् ॥ तेऽपि यांति दिवं सर्वे पिंडे दत्त इति श्रुतिः ॥ ६४ ॥ सर्वकार्याणि संत्यज्य मानवैः पुण्यमीप्सुभिः ॥ प्राप्ते भाद्रपदे मासे गंतव्या लोहयिष्टका ॥ अज्ञातगोत्रनाम्ना तु पिंडमंत्रमिमं शृणु ॥ ६५ ॥ पितृवंशे मृता ये च मातृवंशे तथैव च ॥ अतीतगोत्रजास्तेभ्यः पिंडोऽयमुपतिष्ठतु ॥ ६६ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ अनेनैव तु मंत्रेण ममाग्रे सुरसत्तम ॥ क्षीणे चंद्रे चतुर्दश्यां नभस्ये पिंडमाहरेत् ॥ ६७ ॥ पितणामक्षया तृप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ तिलपिण्याकपिंडेन पितरो मोक्षमाप्नुयुः ॥ ६८ ॥ क्षणत्रयविनिर्मुक्ता मानवा जगतीतले ॥ भविष्यंति न संदेहो लोहयष्ट्यां तिलतर्पणे ॥ ६९ ॥ स्नात्वा यः कुरुते चात्र पितृपिंडोदकक्रियाः ॥ पितरस्तस्यः तृप्यंति यावद्ब्रह्मदिवानिशम् ॥ ७० ॥ अमावास्यादिनं प्राप्य मासि भाद्रपदे सरः ॥ ब्रह्मणो यष्टिकायां तु यः कुर्यात्पितृतर्पणम् ॥ ७१ ॥ पितरस्तस्य तृप्ताः स्युर्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ तेषां प्रसन्नो भगवानादिदेवो महेश्वरः ॥ ७२ ॥ अस्य तीर्थस्य यात्रायां मतिर्येषां भविष्यति ॥ गोक्षीरेण तिलैः श्वेतैः स्नात्वा सारस्वते जले ॥ ७३ ॥ तर्पयेदक्षया तृप्तिः पितॄणां तस्य जायते ॥ श्राद्धं चैव प्रकुर्वीत सक्तुभिः पयसा सह ॥ ७४ ॥ अमावास्यादिनं प्राप्य पितॄणां मोदमिच्छुकः ॥ रुद्रतीर्थे ततो धेनुं दद्याद्वस्त्राणि यमतीर्थके ॥ ७५ ॥ विष्णुतीर्थे हिरण्यं च पितॄणां मोक्षमिच्छुकः ॥ विनाक्षतैर्विना दर्भैर्विना चासनमेव च ॥ वारिमात्राल्लोहयष्ट्यां गयाश्राद्धफलं लभेत् ॥ ७६ ॥ ॥ सूत

उवाच ॥ ॥ एतद्वः कथितं विप्रा लोहासुरविचेष्टितम् ॥ यच्छ्रुत्वा ब्रह्महा गोघ्नो मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ७७ ॥ एकविंशतिवारन्तु गयायां पिंडपातने ॥ तत्फलं समवाप्नोति सकृदस्मिन्छ्रुते सति ॥ ७८ ॥ चतुःष्कोटिद्विलक्षं च सहस्रं शतमेव च ॥ धेनवस्तेन दत्ताः स्युर्माहात्म्यं शृणुयाच्चु यः ॥ ७९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये लोहासुरमाहात्म्यसंपूर्तिर्नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ छ ॥

॥ व्यास उवाच ॥ ॥ पुरा त्रेतायुगे प्राप्ते वैष्णवांशो रघूद्वहः ॥ सूर्यवंशे समुत्पन्नो रामो राजीवलोचनः ॥ १ ॥ स रामो लक्ष्मणश्चैव काकपक्षधरावुभौ ॥ तातस्य वचनात्तौ तु विश्वामित्रमनुव्रतौ ॥ २ ॥ यज्ञसंरक्षणार्थाय राज्ञा दत्तौ कुमारकौ ॥ धनुःशरधरौ वीरौ पितुर्वचनपालकौ ॥ ३ ॥ पथि प्रव्रजतो यावत्ताडकानाम राक्षसी ॥ तावदागम्य पुरतस्तस्थौ वै विघ्नकारणात् ॥ ॥ ४ ॥ ऋषेरनुज्ञया रामस्ताडकां समघातयत्॥ प्रादिशच्च धनुर्वेदविद्यां रामाय गाधिजः ॥५॥ तस्य पादतलस्पर्शाच्छिला वासवयोगतः ॥ अहल्या गौतमवधूः पुनर्जाता स्वरूपिणी ॥ ६ ॥ विश्वामित्रस्य यज्ञे तु संप्रवृत्ते रघूत्तमः ॥ मारीचं च सुबाहुं च जघान परमेषुभिः ॥७॥ ईश्वरस्य धनुर्भग्नं जनकस्य गृहे स्थितम् ॥ रामः पंचदशे वर्षे षड्वर्षां चैव मैथिलीम् ॥ ८ ॥ उपयेमे तदा राजन्रम्यां सीतामयोनिजाम् ॥ कृतकृत्यस्तदा जातः सीतां संप्राप्य राघवः ॥ ९ ॥ अयोध्यामगमन्मार्गे जामदग्न्यमवेक्ष्य च ॥ संग्रामोऽभूत्तदा राजन्देवानामपि दुःसहः ॥ १० ॥ ततो रामं[१] पराजित्य सीतया गृहमागतः[२] ॥ ततो द्वादशवर्षाणि रेमे रामस्तया सह ॥ ११ ॥ सप्तविंशतिमे वर्षे यौवराज्यप्रदायकम् ॥ राजानमथ कैकेयी वरद्वयमयाचत ॥ १२ ॥ तयोरेकेन रामस्तु ससीतः सहलक्ष्मणः ॥ जटाधरः प्रव्रजतां वर्षाणीह चतुर्दश ॥ १३ ॥ भरतस्तु द्वितीयेन यौवराज्याधिपोस्तु मे ॥ मंथरावचनान्मूढा वरमेतमयाचत ॥ १४ ॥ जानकीलक्ष्मणसखं रामं प्राव्राजयन्नृपः ॥ त्रिरात्रमुदकाहारश्चतुर्थेह्नि फलाशनः ॥ १५ ॥ पञ्चमे चित्रकूटे तु रामो वासमकल्पयत् ॥ तदा दशरथः स्वर्गं गतो राम इति ब्रुवन् ॥ १६ ॥ ब्रह्मशापं तु सफलं कृत्वा स्वर्गं जगाम किम् ॥ ततो भरतशत्रुघ्नौ चित्रकूटे समागतौ ॥ १७ ॥ स्वर्गतं पितरं राजन्रामाय विनिवेद्य च ॥ सांत्वनं भरतस्यास्य कृत्वा निवर्तनं प्रति ॥ १८ ॥ ततो भरतशत्रुघ्नौ नंदिग्रामं समागतौ ॥ पादुकापूजनरतौ तत्र राज्यधरावुभौ ॥ १९ ॥ अत्रिं दृष्ट्वा महात्मानं दण्डकारण्यमागमत् ॥ रक्षोगणवधारम्भे विराधे विनिपातिते ॥ २० ॥ अर्द्धत्रयोदशे वर्षे पंचवट्यामुवास ह ॥ ततो विरूपयामास शूर्पणखां निशाचरीम् ॥ वने विचरतस्तस्य जानकीसहितस्य

---

१ रामम्—परशुरामम्—इत्यर्थः । २ रामः—इति शेषः । दाशरथी रामः—इत्यर्थः ।

च ॥ २१ ॥ आगतो राक्षसो घोरः सीतापहरणाय सः ॥ ततो माघासिताष्टम्यां मुहूर्ते वृन्दसंज्ञके ॥ २२ ॥ राघवाभ्यां विना सीतां जहार दशकन्धरः ॥ मारीचस्याश्रमं गत्वा मृगरूपेण तेन च ॥ २३ ॥ नीत्वा दूरं राघवं च लक्ष्मणेन समन्वितम् ॥ ततो रामो जघानाशु मारीचं मृगरूपिणम् ॥ २४ ॥ पुनः प्राप्याश्रमं रामो विना सीतां ददर्श ह ॥ तत्रैव ह्रियमाणा सा चक्रंद कुररी यथा ॥ २५ ॥ रामरामेति मां रक्ष रक्ष मां रक्षसाहृताम् ॥ यथा श्येनः क्षुधायुक्तः क्रन्दंतीं वर्तिकां नयेत् ॥ २६ ॥ तथा कामवशं प्राप्तो राक्षसो जनकात्मजाम् ॥ नयत्येष जनकजां तच्छ्रुत्वा पक्षिराट् तदा ॥ २७ ॥ युयुधे राक्षसेंद्रेण रावणेन हतोऽपतत् ॥ माघासितनवम्यां तु वसंतीं रावणालये ॥ २८ ॥ मार्गमाणौ तदा तौ तु भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ २९ ॥ जटायुषं तु दृष्ट्वैव ज्ञात्वा राक्षससंहृताम् ॥ सीतां ज्ञात्वा ततः पक्षी संस्कृतस्तेन भक्तितः ॥ ३० ॥ अग्रतः प्रययौ रामो लक्ष्मणस्तत्पदानुगः ॥ पंपाभ्याशमनुप्राप्य शबरीमनुगृह्य च ॥३१॥ तज्जलं समुपस्पृश्य हनुमद्दर्शनं कृतम् ॥ ततो रामो हनुमता सह सख्यं चकार ह ॥ ३२ ॥ ततः सुग्रीवमभ्येत्य अहनद्वालिवानरम् ॥ प्रेषिता रामदेवेन हनुमत्प्रमुखाः प्रियाम् ॥ ३३ ॥ अंगुलीयकमादाय वायुसूनुस्तदा गतः ॥ संपातिर्दशमे मासि आचख्यौ वानराय ताम्॥३४॥ततस्तद्वचनादब्धिं पुप्लुवे शतयोजनम् ॥ हनुमान्निशि तस्यां तु लंकायां परितोऽचिनोत्॥३५॥ तद्रात्रिशेषे सीताया दर्शनं तु हनूमतः ॥ द्वादश्यां शिंशपावृक्षे हनुमान्पर्यवस्थितः ॥ ३६ ॥ तस्यां निशायां जानक्या विश्वासायाह संकथाम् ॥ अक्षादिभिस्त्रयोदश्यां ततो युद्धमवर्त्तत ॥ ३७ ॥ ब्रह्मास्त्रेण त्रयोदश्यां बद्धः शक्रजिता कपिः ॥ दारुणानि च रूक्षाणि वाक्यानि राक्षसाधिपम् ॥ ॥ ३८ ॥ अब्रवीद्वायुसूनुस्तं बद्धो ब्रह्मास्त्रसंयुतः ॥ वह्निना पुच्छयुक्तेन लंकाया दहनं कृतम् ॥ ३९ ॥ पूर्णिमायां महेंद्राद्रौ पुनरागमनं कपेः ॥ मार्गशीर्षप्रतिपदः पंचभिः पथि वासरैः ॥ ४० ॥ पुनरागत्य वर्षेह्नि ध्वस्तं मधुवनं किल ॥ सप्तम्यां प्रत्यभिज्ञानदानं सर्वनिवेदनम् ॥ ४१ ॥ मणिप्रदानं सीतायाः सर्वं रामाय शंसयत्[1] ॥ अष्टम्युत्तरफाल्गुन्यां मुहूर्ते विजयाभिधे ॥ ४२ ॥ मध्यं प्राप्ते सहस्रांशौ प्रस्थानं राघवस्य च ॥ रामः कृत्वा प्रतिज्ञां हि प्रयातुं दक्षिणां दिशम् ॥ ४३ ॥ तीर्त्वाहं सागरमपि हनिष्ये राक्षसेश्वरम् ॥ दक्षिणाशां प्रयातस्य सुग्रीवोऽथाभवत्सखा ॥ ४४ ॥ वासरैः सप्तभिः सिंधोस्तीरे सैन्यनिवेशनम् ॥ पौषशुक्लप्रतिपदस्तृतीयां यावदंबुधौ ॥ उपस्थानं ससैन्यस्य राघवस्य बभूव ह ॥ ४५ ॥ विभीषणश्चतुर्थ्यां तु रामेण सह संगतः ॥ समुद्रतरणार्थाय पंचम्यां मंत्रे[2] उद्यतेः ॥ ४६ ॥ प्रायोपवेशनं चक्रे रामो दिन

---

[1] अशंसयत्—अडभाव आर्षः । [2] मंत्रे—मंत्रणे ।

चतुष्टयम् ॥ समुद्राद्वरलाभश्च सहोपायप्रदर्शनः ॥ ४७ ॥ सेतोर्दशम्यामारंभस्त्रयोदश्यां समापनम् ॥ चतुर्दश्यां सुवेलाद्रौ रामः सेनां न्यवे
शयत् ॥ ४८ ॥ पूर्णिमास्या द्वितीयायां त्रिदिनैः सैन्यतारणम् ॥ तीर्त्वा तोयनिधिं रामः शूरवानरसैन्यवान् ॥ ४९ ॥ रुरोध च पुरीं लंकां
सीतार्थं शुभलक्षणः ॥ तृतीयादिदशम्यंतं निवेशश्च दिनाष्टकः ॥ ५० ॥ शुकसारणयोस्तत्र प्राप्तिरेकादशीदिने ॥ पौषासिते च द्वादश्यां
सैन्यसंख्यानमेव च ॥ ५१ ॥ शार्दूलेन कपींद्राणां सारासारोपवर्णनम् ॥ त्रयोदश्याद्यमांते च लंकायां दिवसैस्त्रिभिः ॥ ५२ ॥ रावणः सैन्यसं
ख्यानं रणोत्साहं तदाऽकरोत् ॥ प्रययावंगदो दौत्ये माघशुक्लाद्यवासरे ॥ ५३ ॥ सीतायाश्च तदा भर्तुर्मायामूर्धादिदर्शनम् ॥ माघशुक्लद्वितीया
यां दिनैः सप्तभिरष्टमीम् ॥ ५४ ॥ रक्षसां वानराणां च युद्धमासीच्च संकुलम् ॥ माघशुक्लनवम्यां तु रात्राविंद्रजिता रणे ॥ ५५ ॥ रामलक्ष्मणयोर्ना
गपाशबंधः कृतः किल ॥ आकुलेषु कपीशेषु हताशेषु च सर्वशः ॥ ५६ ॥ वायूपदेशाद्गरुडं सस्मार राघवस्तदा ॥ नागपाशविमोक्षार्थं दशम्यां गरु
डोऽभ्यगात् ॥ ५७ ॥ अवहारो माघशुक्लस्यैकादश्यां दिनद्वयम् ॥ द्वादश्यामांजनेयेन धूम्राक्षस्य वधः कृतः ॥ ५८ ॥ त्रयोदश्यां तु तेनैव
निहतोऽकंपनो रणे ॥ मायासीतां दर्शयित्वा रामाय दशकंधरः ॥ ५९ ॥ त्रासयामास च तदा सर्वान्सैन्यगतानपि ॥ माघशुक्लचतुर्दश्यां
यावत्कृष्णादिवासरम् ॥ ६० ॥ त्रिदिनेन प्रहस्तस्य नीलेन विहितो वधः ॥ माघकृष्णद्वितीयायाश्चतुर्थ्यंतं त्रिभिर्दिनैः ॥ ६१ ॥ रामेण तुमुले
युद्धे रावणो द्रावितो रणात् ॥ पञ्चम्या अष्टमी यावद्रावणेन प्रबोधितः ॥ ६२ ॥ कुंभकर्णस्तदा चक्रेऽभ्यवहारं चतुर्दिनम् ॥ कुम्भकर्णोऽकरो
द्युद्धं नवम्यादिचतुर्दिनैः ॥ ६३ ॥ रामेण निहतो युद्धे बहुवानरभक्षकः ॥ अमावास्यादिने शोकाऽभ्यवहारो बभूव ह ॥ ६४ ॥ फाल्गुनप्रति
पदादौ चतुर्थ्यंतैश्चतुर्दिनैः ॥ नरांतकप्रभृतयो निहताः पञ्च राक्षसाः ॥ ६५ ॥ पंचम्याः सप्तमीं यावदतिकायवधस्त्र्यहात् ॥ अष्टम्या द्वादशीं
यावन्निहतौ दिनपंचकात् ॥ ६६ ॥ निकुम्भकुम्भौ द्वावेतौ मकराक्षश्चतुर्दिनैः ॥ फाल्गुनासितद्वितीयाया दिने वै शक्रजिज्जितः ॥ ६७ ॥
तृतीयादौ सप्तम्यंतदिनपञ्चकमेव च ॥ ओषध्यानयवैयग्र्यादवहारो बभूव ह ॥ ६८ ॥ अष्टम्यां रावणो मायामैथिलीं हतवान्कुधीः॥ शोकावेगा
त्तदा रामश्चक्रे सैन्यावधारणम् ॥ ६९ ॥ ततस्त्रयोदशीं यावद्दिनैः पंचभिरिंद्रजित् ॥ लक्ष्मणेन हतो युद्धे विख्यातबलपौरुषः ॥ ७० ॥ चतुर्दश्यां
दशग्रीवो दीक्षामापावहारतः ॥ अमावास्यादिने प्रागाद्युद्धाय दशकंधरः ॥ ७१ ॥ चैत्रशुक्लप्रतिपदः पंचमीदिनपंचके ॥ रावणो युध्यमानो
ऽभूत्प्रचुरो रक्षसां वधः ॥ ७२ ॥ चैत्रशुक्लाष्टमीं यावत्स्यंदनाश्वादिसूदनम् ॥ चैत्रशुक्लनवम्यां तु सौमित्रेः शक्तिभेदने ॥ ७३ ॥ कोपाविष्टेन रामेण

द्रावितो दशकंधरः ॥ बिभीषणोपदेशेन हनुमद्युद्धमेव च ॥ ७४ ॥ द्रोणाद्रेरोषधीं नेतुं लक्ष्मणार्थमुपागतः ॥ विशल्यां तु समादाय लक्ष्मणं
तामपाययत् ॥ ७५ ॥ दशम्यामवहारोऽभूद्रात्रौ युद्धं तु रक्षसाम् ॥ एकादश्यां तु रामाय रथो मातलिसारथिः ॥ ७६ ॥ प्राप्तो
युद्धाय द्वादश्यां यावत्कृष्णां चतुर्दशीम् ॥ अष्टादशदिनै रामो रावणं द्वैरथेऽवधीत् ॥ ७७ ॥ संस्कारा रावणादीनाममावा
स्यादिनेऽभवन् ॥ संग्रामे तुमुले जाते रामो जयमवाप्तवान् ॥ ७८ ॥ माघशुक्लद्वितीयादिचैत्रकृष्णचतुर्दशीम् ॥ सप्ताशीतिदिनान्येवं मध्ये पंचदशा
हकम् ॥ ७९ ॥ युद्धावहारः संग्रामो द्वासप्ततिदिनान्यभूत् ॥ वैशाखादितिथौ राम उवास रणभूमिषु ॥ अभिषिक्तो द्वितीयायां लंकाराज्ये बिभी
षणः ॥ ८० ॥ सीताशुद्धिस्तृतीयायां देवेभ्यो वरलंभनम् ॥ दशरथस्यागमनं तत्र चैवानुमोदनम् ॥ ८१ ॥ हत्वा त्वरेण लंकेशं लक्ष्मणस्याग्रजो
विभुः॥ गृहीत्वा जानकीं पुण्यां दुःखितां राक्षसेन तु ॥ ८२ ॥ आदाय परया प्रीत्या जानकीं स न्यवर्तत ॥ वैशाखस्य चतुर्थ्यां तु रामः पुष्पकमा
श्रितः ॥ ८३ ॥ विहायसा निवृत्तस्तु भूयोऽयोध्यां पुरीं प्रति ॥ पूर्णे चतुर्दशे वर्षे पंचम्यां माधवस्य च ॥ ८४ ॥ भारद्वाजाश्रमे रामः सगणः समु
पाविशत् ॥ नंदिग्रामे तु षष्ठ्यां स पुष्पकेण समागतः ॥ ८५ ॥ सप्तम्यामभिषिक्तोऽसौ भूयोऽयोध्यायां रघूद्वहः ॥ दशाहाधिकमासांश्च चतुर्दश हि
मैथिली ॥ ८६ ॥ उवास रामरहिता रावणस्य निवेशने ॥ द्वाचत्वारिंशके वर्षे रामो राज्यमकारयत् ॥ ८७ ॥ सीतायास्तु त्रयस्त्रिंशद्वर्षाणि तु तदा
भवन् ॥ स चतुर्दशवर्षांते प्रविष्टः स्वां पुरीं प्रभुः ॥ ८८ ॥ अयोध्यांनाम मुदितो रामो रावणदर्पहा ॥ भ्रातृभिः सहितस्तत्र रामो राज्यमकार
यत् ॥ ८९ ॥ दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ॥ रामो राज्यं पालयित्वा जगाम त्रिदिवालयम् ॥ ९० ॥ रामराज्ये तदा लोका हर्षनिर्भरमा
नसाः ॥ बभूवुर्धनधान्याढ्याः पुत्रपौत्रयुता नराः ॥ ९१ ॥ कामवर्षी च पर्जन्यः सस्यानि गुणवंति च ॥ गावस्तु घटदोहिन्यः पादपाश्च सदा
फलाः ॥ ९२ ॥ नाधयो व्याधयश्चैव रामराज्ये नराधिप ॥ नार्यः पतिव्रताश्चासन्पितृभक्तिपरा नराः ॥ ९३ ॥ द्विजा वेदपरा नित्यं क्षत्रिया द्विज
सेविनः ॥ कुर्वते वैश्यवर्णाश्च भक्तिं द्विजगवां सदा ॥ ९४ ॥ न योनिसंकरश्चासीत्तत्र नाचारसंकरः ॥ न वंध्या दुर्भगा नारी काकवंध्या मृत
प्रजा ॥ ९५ ॥ विधवा नैव काप्यासीत्सभर्तृका न लप्यते[1] ॥ नावज्ञां कुर्वते केपि मातापित्रोर्गुरोस्तथा ॥ ९६ ॥ न च वाक्यं हि वृद्धानामुल्लं
घयति पुण्यकृत् ॥ न भूमिहरणं तत्र परनारीपराङ्मुखाः ॥ ९७ ॥ नापवादपरो लोको न दरिद्रो न रोगभाक् ॥ न स्तेयो द्यूतकारी च मैरेयी[2]

---

[1] न लप्यते—न विलप्यते—पुत्रपौत्रादिसुखमनुभवन्त्याः सौभाग्यवत्याः पत्युरग्रे नातिरोगेण मरणात्—इत्यर्थः ।

[2] मैरेयम्—मद्यम्—तत्प्राशकः—मैरेयी ।

पापिनो नहि ॥ ९८ ॥ न हेमहारी ब्रह्मघ्नो न चैव गुरुतल्पगः ॥ न स्त्रीघ्नो न च बालघ्नो न चैवानृतभाषणः ॥ ९९ ॥ न वृत्तिलोपकश्चासीत्कूट
साक्षी न चैव हि ॥ न शठो न कृतघ्नश्च मलिनो नैव दृश्यते ॥ १०० ॥ सदा सर्वत्र पूज्यंते ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ नावैष्णवोऽव्रती राजन्राम
राज्येऽतिविश्रुते ॥ १०१ ॥ राज्यं प्रकुर्वतस्तस्य पुरोधा वदतां वरः ॥ वसिष्ठो मुनिभिः सार्द्धं कृत्वा तीर्थान्यनेकशः ॥ २ ॥ आजगाम ब्रह्मपुत्रो
महाभागस्तपोनिधिः ॥ रामस्तं पूजयामास मुनिभिः सहितं गुरुम् ॥ ३ ॥ अभ्युत्थानार्घपाद्यैश्च मधुपर्कादिपूजया ॥ प्रपच्छ कुशलं रामं वसिष्ठो
मुनिपुंगवः ॥ ४ ॥ राज्ये चाश्वे गजे कोशे देशे सद्भ्रातृभृत्ययोः ॥ कुशलं वर्त्तते राम इति पृष्टे मुनेस्तदा ॥ ५ ॥ ॥ राम उवाच ॥ ॥
सर्वत्र कुशलं मेऽद्य प्रसादाद्भवतः सदा ॥ पप्रच्छ कुशलं रामो वसिष्ठं मुनिपुंगवम् ॥ ६ ॥ सर्वतः कुशली त्वं हि भार्यापुत्रसमन्वितः ॥
स सर्वं कथयामास यथा तीर्थान्यशेषतः ॥ ७ ॥ सेवितानि धरापृष्ठे क्षेत्राण्यायतनानि च ॥ रामाय कथयामास सर्वत्र कुशलं तदा ॥ ८ ॥ ततः
स विस्मयाविष्टो रामो राजीवलोचनः ॥ पप्रच्छ तीर्थमाहात्म्यं यत्तीर्थेषूत्तमोत्तमम् ॥ १०९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये रामचरित्रवर्णनंनाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥
भगवन्यानि तीर्थानि सेवितानि त्वया विभो ॥ एतेषां परमं तीर्थं तन्ममाचक्ष्व मानद ॥ १ ॥ मया तु सीताहरणे निहता ब्रह्मराक्षसाः ॥ तत्पा
पस्य विशुद्ध्यर्थं वद तीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ २ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ॥ गंगा च नर्मदा तापी यमुना च सरस्वती ॥ गंडकी गोमती पूर्णा एता
नद्यः सुपावनाः ॥ ३ ॥ एतासां नर्मदा श्रेष्ठा गंगा त्रिपथगामिनी ॥ दहते किल्बिषं सर्वं दर्शनादेव राघव ॥ ४ ॥ दृष्ट्वा जन्मशतं पापं गत्वा
जन्मशतत्रयम् ॥ स्नात्वा जन्मसहस्रं च हंति रेवा कलौ युगे ॥ ५ ॥ नर्मदातीरमाश्रित्य शाकमूलफलैरपि ॥ एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटि
भोजफलं लभेत् ॥ ६ ॥ गंगा गंगेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ७ ॥ फाल्गुनांते कुहूं
प्राप्य तथा प्रौष्ठपदेऽसिते ॥ पक्षे गंगामधि प्राप्य स्नानं च पितृतर्प्पणम् ॥ ८ ॥ कुरुते पिंडदानानि सोऽक्षयं फलमश्नुते ॥ शुचौ मासे च
संप्राप्ते स्नानं वाप्यां करोति यः ॥ ९ ॥ चतुरशीतिनरकान्न पश्यति नरो नृप ॥ तपत्याः स्मरणे राम महापातकिनामपि ॥ १० ॥
उद्धरेत्सप्तगोत्राणि कुलमेकोत्तरं शतम् ॥ यमुनायां नरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ११ ॥ महापातकयुक्तोऽपि स गच्छेत्परमां गतिम् ॥
कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगे सरस्वत्यां निमज्जयेत् ॥ १२ ॥ गच्छेत्स गरुडारूढः स्तूयमानः सुरोत्तमैः ॥ स्नात्वा यः कार्तिके मासि यत्र प्राची

सरस्वती ॥ १३ ॥ प्राचीं माधवमास्तूय स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ गंडकी[1]पुण्यतीर्थे हि स्नानं यः कुरुते नरः ॥ १४ ॥ शालग्रामशिलामर्च्य
न भूयः स्तनपो भवेत् ॥ गोमतीजलकल्लोलैर्मज्जयेत्कृष्णसन्निधौ ॥ १५ ॥ चतुर्भुजो नरो भूत्वा वैकुण्ठे मोदते चिरम् ॥ चर्मण्वतीं नमस्कृत्य
अपः स्पृशति यो नरः ॥ १६ ॥ स तारयति पूर्वजान्दश पूर्वान्दशापरान् ॥ द्वयोश्च संगमं दृष्ट्वा श्रुत्वा वा सागरध्वनिम् ॥ १७ ॥ ब्रह्महत्यायुतो
वापि पूतो गच्छेत्परां गतिम् ॥ माघमासे प्रयागे तु मज्जनं कुरुते नरः ॥ १८ ॥ इह लोके सुखं भुक्त्वा अन्ते विष्णुपदं व्रजेत् ॥ प्रभासे ये
नरा राम त्रिरात्रं ब्रह्मचारिणः ॥ १९ ॥ यमलोकं न पश्येयुः कुंभीपाकादिकं तथा ॥ नैमिषारण्यवासी यो नरो देवत्वमाप्नुयात् ॥ २० ॥
देवानामालयं यस्मात्तदेव भुवि दुर्लभम् ॥ कुरुक्षेत्रे नरो राम ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ २१ ॥ हेमदानाच्च राजेंद्र न भूयः स्तनपो भवेत् ॥
श्रीस्थले दर्शनं कृत्वा नरः पापात्प्रमुच्यते ॥ २२ ॥ सर्वदुःखविनाशे च विष्णुलोके महीयते ॥ काश्यपीं स्पर्शयेद्यो गां मानवो भुवि राघव ॥
॥ २३ ॥ सर्वकामदुघावासमृषिलोकं स गच्छति ॥ उज्जयिन्यां तु वैशाखे शिप्रायां स्नानमाचरेत् ॥ २४ ॥ मोचयेद्रौरवाद्धोरात्पूर्वजांश्च
सहस्रशः ॥ सिंधुस्नानं नरो राम प्रकरोति दिनत्रयम् ॥ २५ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा कैलासे मोदते नरः ॥ कोटितीर्थे नरः स्नात्वा
दृष्ट्वा कोटीश्वरं शिवम् ॥ २६ ॥ ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्लिप्यते न च स क्वचित् ॥ अज्ञानामपि जंतूनां महाऽमेध्ये तु गच्छताम् ॥
॥ २७ ॥ पादोद्भूतं पयः पीत्वा सर्वपापं प्रणश्यति ॥ वेदवत्यां नरो यस्तु स्नाति सूर्योदये शुभे ॥ २८ ॥ सर्वरोगात्प्रमुच्येत परं
सुखमवाप्नुयात् ॥ तीर्थानि राम सर्वत्र स्नानपानावगाहनैः ॥ २९ ॥ नाशयंति मनुष्याणां सर्वपापानि लीलया ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं
धर्मारण्यं प्रचक्षते ॥ ३० ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैर्यदादौ संस्थापितं पुरा ॥ अरण्यानां च सर्वेषां तीर्थानां च विशेषतः ॥ ३१ ॥ धर्मारण्यात्परं
नास्ति भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ स्वर्गे देवाः प्रशंसंति धर्मारण्यनिवासिनः ॥ ३२ ॥ ते पुण्यास्ते पुण्यकृतो ये वसंति कलौ नराः ॥ धर्मारण्ये
रामदेव सर्वकिल्बिषनाशने ॥ ३३ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि सर्वस्तेयकृतानि च ॥ परदारप्रसंगादि अभक्ष्यभक्षणादि वै ॥ ३४ ॥ अगम्यागमना
द्यानि अस्पर्शस्पर्शनादि च ॥ भस्मीभवंति लोकानां धर्मारण्यावगाहनात् ॥ ३५ ॥ ब्रह्मघ्नश्च कृतघ्नश्च बालघ्नोऽनृतभाषणः ॥ स्त्रीगोघ्नश्चैव
ग्रामघ्नो धर्मारण्ये विमुच्यते ॥ ३६ ॥ नातः परं पावनं हि पापिनां प्राणिनां भुवि ॥ स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं वांछितार्थप्रदं शुभम् ॥ ३७ ॥ कामिनां

---

[1] गल्लकी—इति सर्वत्र पाठांतरम् ।

कामदं क्षेत्रं यतीनां मुक्तिदायकम् ॥ सिद्धानां सिद्धिदं प्रोक्तं धर्मारण्यं युगेयुगे ॥ ३८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ वसिष्ठवचनं श्रुत्वा रामो धर्म
भृतां वरः ॥ परं हर्षमनुप्राप्य हृदयानंदकारकम् ॥ ३९ ॥ प्रोत्फुल्लहृदयो रामो रोमांचिततनूरुहः ॥ गमनाय मतिं चक्रे धर्मारण्ये शुभव्रतः ॥
॥ ४० ॥ यस्मिन्कीटपतंगादिमानुषाः पशवस्तथा ॥ त्रिरात्रसेवनेनैव मुच्यन्तेः सर्वपातकैः ॥ ४१ ॥ कुशस्थली यथा काशी शूलपाणिश्च
भैरवः ॥ यथा वै मुक्तिदो राम धर्मारण्यं तथोत्तमम् ॥ ४२ ॥ ततो रामो महेष्वासो मुदा परमया युतः ॥ प्रस्थितस्तीर्थयात्रायां सीतया भ्रातृभिः
सह ॥ ४३ ॥ अनुजग्मुस्तदा रामं हनुमांश्च कपीश्वरः ॥ कौशल्या च सुमित्रा च कैकेयी च मुदान्विता ॥ ४४ ॥ लक्ष्मणो लक्षणोपेतो भरतश्च
महामतिः ॥ शत्रुघ्नः सैन्यसहितोप्ययोध्यावासिनस्तथा ॥ ४५ ॥ प्रकृतयो नरव्याघ्र धर्मारण्ये विनिर्ययुः ॥ अनुजग्मुस्तदा रामं मुदा परमया
युताः ॥ ४६ ॥ तीर्थयात्राविधिं कर्तुं गृहात्प्रचलितो नृपः ॥ वसिष्ठं स्वकुलाचार्यमिदमाह महीपते ॥ ४७ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥
एतदाश्चर्यमतुलं किमादि द्वारकाभवत् ॥ कियत्कालसमुत्पन्ना वसिष्ठेदं वदस्व मे ॥ ४८ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ॥ न जानामि महाराज
कियत्कालादभूदिदम्[1] ॥ लोमशो जांबवांश्चैव जानातीति च कारणम् ॥ ४९ ॥ शरीरे यत्कृतं पापं नानाजन्मांतरेष्वपि ॥ प्रायश्चित्तं
हि सर्वेषामेतत्क्षेत्रं परं स्मृतम् ॥ ५० ॥ श्रुत्वेति वचनं तस्य रामं ज्ञानवतां वरः ॥ गन्तुं कृतमतिस्तीर्थं यात्राविधिमथाचरत् ॥ ५१ ॥
वसिष्ठं चाग्रतः कृत्वा महामांडलिकैर्नृपैः ॥ पुनश्चरविधिं कृत्वा प्रस्थितश्चोत्तरां दिशम् ॥ ५२ ॥ वसिष्ठं चाग्रतः कृत्वा प्रतस्थे पश्चिमां
दिशम् ॥ ग्रामाद्ग्राममतिक्रम्य देशाद्देशं वनाद्वनम् ॥५३॥ विमुच्य[2] निर्ययौ रामः ससैन्यः सपरिच्छदः ॥ गजवाजिसहस्त्रौघै रथैर्यानैश्च कोटिभिः॥
॥ ५४ ॥ शिबिकाभिश्चासंख्याभिः प्रययौ राघवस्तदा ॥ गजारूढः प्रपश्यंश्च देशान्विविधसौहृदान् ॥ ५५ ॥ श्वेतातपत्रं विधृत्य चामरेण
शुभेन च ॥ वीजितश्च जनौघेन रामस्तत्र समभ्यगात् ॥ ५६ ॥ वादित्राणां स्वनैर्घोरैर्नृत्यगीतपुरःसरैः ॥ स्तूयमानोपि सूतैश्च ययौ रामो
मुदान्वितः ॥ ५७ ॥ दशमेऽहनि संप्राप्तं धर्मारण्यमनुत्तमम् ॥ अदूरे हि ततो रामो दृष्ट्वा मांडलिकं पुरम् ॥ ५८ ॥ तत्र स्थित्वा ससैन्यस्तु
उवास निशि तां पुरीम् ॥ श्रुत्वा तु निर्जनं क्षेत्रमुद्वसं च भयानकम् ॥ ५९ ॥ व्याघ्रसिंहाकुलं तत्र यक्षराक्षससेवितम् ॥ श्रुत्वा
जनमुखाद्रामो धर्मारण्यमरण्यकम् ॥ तच्छ्रुत्वा रामदेवस्तु न चिंता क्रियतामिति ॥ ६० ॥ तत्रस्थान्वणिजः शूरान्दक्षान्स्वव्यव

---

[1] इदं—क्षेत्रम्। [2] विमुच्य—गमनेन अतिक्रम्य—इत्यर्थः।

सायके ॥ ६१ ॥ समर्थान्हि महाकायान्महाबलपराक्रमान् ॥ समाहूय तदा काले वाक्यमेतदथाब्रवीत् ॥ ६२ ॥ शिबिकां सुसुवर्णां
मे शीघ्रं वाहयताचिरम् ॥ यथा क्षणेन चैकेन धर्मारण्यं व्रजाम्यहम् ॥ ६३ ॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥ एवं ते
वणिजः सर्वे रामेण प्रेरितास्तदा ॥ ६४ ॥ तथेत्युक्त्वा च ते सर्वे ऊहुस्तच्छिबिकां तदा ॥ क्षेत्रमध्ये यदा रामः प्रविष्टः सहसैनिकः ॥
॥ ६५ ॥ तद्यानस्य गतिर्मंदा संजाता किल भारत ॥ मंदशब्दानि वाद्यानि मातंगा मंदगामिनः ॥ ६६ ॥ हयाश्च तादृशा जाता रामो विस्मय
मागतः ॥ गुरुं पप्रच्छ विनयाद्वशिष्ठं मुनिपुंगवम् ॥ ६७ ॥ किमेतन्मंदगतयश्चित्रं हृदि मुनीश्वर ॥ त्रिकालज्ञो मुनिः प्राह धर्मक्षेत्रमुपागतम् ॥
॥ ६८ ॥ तीर्थे पुरातने राम पादचारेण गम्यते ॥ एवं कृते ततः पश्चात्सैन्यसौख्यं भविष्यति ॥ ६९ ॥ पादचारी ततो रामः सैन्येन सह संयुतः ॥
मधुवासनके ग्रामे प्राप्तः परमभावनः ॥ ७० ॥ गुरुणा चोक्तमार्गेण मातॄणां पूजनं कृतम् ॥ नानोपहारैर्विविधैः प्रतिष्ठाविधिपूर्वकम् ॥ ७१ ॥
ततो रामो हरिक्षेत्रं सुवर्णादक्षिणे तटे ॥ निरीक्ष्य यज्ञयोग्याश्च भूमीर्वै बहुशस्तथा ॥ ७२ ॥ कृतकृत्यं तदात्मानं मेने रामो रघूद्वहः ॥ धर्मस्थानं
निरीक्ष्याथ सुवर्णाक्षोत्तरे तटे ॥ ७३ ॥ सैन्यसंघं समुत्तीर्य्य बभ्राम क्षेत्रमध्यतः ॥ तत्र तीर्थेषु सर्वेषु देवतायतनेषु च ॥७४॥ यथोक्तानि च कर्माणि
रामश्चक्रे विधानतः ॥ श्राद्धानि विधिवच्चक्रे श्रद्धया परया युतः ॥ ७५ ॥ स्थापयामास रामेशं तथा कामेश्वरं पुनः ॥ स्थानाद्वायुप्रदेशे तु सुवर्णो
भयतस्तटे ॥ ७६ ॥ कृत्वैवं कृतकृत्योऽभूद्रामो दशरथात्मजः ॥ कृत्वा सर्वविधिं चैव सभायां समुपाविशत् ॥ ७७ ॥ तां निशां स नदीतीरे
सुष्वाप रघुनंदनः ॥ ततोऽर्द्धरात्रे संजाते रामो राजीवलोचनः ॥ ७८ ॥ जागृतस्तु तदा काल एकाकी धर्मवत्सलः ॥ अश्रौषीच्च क्षणे तस्मि
न्रामो नारीविरोदनम् ॥ ७९ ॥ निशायां करुणैर्वाक्यै रुदंतीं कुररीमिव ॥ चारैर्विलोकयामास रामस्तामतिसंभ्रमात् ॥ ८० ॥ दृष्ट्वातिविह्वलां नारीं
क्रंदन्तीं करुणैः स्वरैः ॥ पृष्टा सा दुःखिता नारी रामदूतैस्तदानघ ॥ ८१ ॥ ॥ दूता ऊचुः ॥ ॥ कासि त्वं सुभगे नारि देवी वा दानवी नु
किम् ॥ केन वा त्रासितासि त्वं मुष्टं केन धनं तव ॥८२॥ विकला दारुणाञ्छब्दानुद्गिरंती मुहुर्मुहुः ॥ कथयस्व यथातथ्यं रामो राजाभिपृच्छति॥
॥ ८३ ॥ तयोक्तं स्वामिनं दूताः प्रेषयध्वं ममांतिकम् ॥ यथाहं मानसं दुःखं शांत्यै तस्मै निवेदये ॥ ८४ ॥ तथेत्युक्त्वा ततो दूता राममागत्य
चाब्रुवन् ॥ ८५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये दूतागमनंनामैकत्रिंशो
ऽध्यायः ॥ ३१ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ ततश्च रामदूतास्ते नत्वा राममथाब्रुवन् ॥ रामराम महाबाहो वरनारी शुभानना ॥ १ ॥

सुवस्त्रभूषाभरणां मृदुवाक्यपरायणाम् ॥ एकाकिनीं क्रंदमानां दृष्ट्वा तां विस्मिता वयम् ॥ २ ॥ समीपवर्तिनो भूत्वा पृष्टा सा सुरसुन्दरी ॥ का त्वं
देवि वरारोहे देवी वा दानवी नु किम् ॥ ३ ॥ रामः पृच्छति देवि त्वां ब्रूहि सर्वं यथातथम् ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं रामा सोवाच मधुरं वचः ॥ ४ ॥
रामं प्रेषयत भद्रं वो मम दुःखापहं परम् ॥ ५ ॥ तदाकर्ण्य ततो रामः संभ्रमात्त्वरितो ययौ ॥ दृष्ट्वा तां दुःखसंतप्तां स्वयं दुःखमवाप सः ॥ उवाच
वचनं रामः कृतांजलिपुटस्तदा ॥ ६ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ का त्वं शुभे कस्य परिग्रहो वा केनावधूता विजने निरस्ता ॥ मुष्टं धनं केन
च तावकीनमाचक्ष्व मातः सकलं ममाग्रे ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वा चातिदुःखार्तो रामो मतिमतां वरः ॥ प्रणामं दंडवच्चक्रे चक्रपाणिरिवापरः ॥८॥ तया
भिवंदितो रामः प्रणम्य च पुनःपुनः ॥ तुष्टया परया प्रीत्या स्तुतो मधुरया गिरा ॥ ९ ॥ परमात्मन्परेशान दुःखहारिन्सनातन ॥ यदर्थमवतारस्ते
तच्च कार्यं त्वया कृतम् ॥ १० ॥ रावणः कुंभकर्णश्च शक्रजित्प्रमुखास्तथा ॥ खरदूषणत्रिशिरोमारीचाक्षकुमारकाः ॥ ११ ॥ असंख्या निर्जिता रौद्रा
राक्षसाः समरांगणे ॥ १२ ॥ किं वच्मि लोकेश सुकीर्त्तिमद्य ते वेधास्त्वदीयांगजपद्मसंभवः ॥ विश्वं निविष्टं च ततो ददर्श वटस्य पत्रे हि यथा
वटो मतः ॥ १३ ॥ धन्यो दशरथो लोके कौशल्या जननी तव ॥ ययोर्जातोसि गोविंद जगदीश परः पुमान् ॥ १४ ॥ धन्यं च तत्कुलं राम
यत्र त्वमागतः स्वयम् ॥ धन्याऽयोध्यापुरी राम धन्यो लोकस्त्वदाश्रयः ॥ १५ ॥ धन्यः सोऽपि हि वाल्मीकिर्येन रामायणं कृतम् ॥ कविना
विप्रमुख्येभ्य आत्मबुद्ध्या ह्यनागतम् ॥ १६ ॥ त्वत्तोऽभवत्कुलं चेदं त्वया देव सुपावितम् ॥१७॥ नरपतिरिति लोकैः स्मर्यते वैष्णवांशः स्वयमसि
रमणीयैस्त्वं गुणैर्विष्णुरेव ॥ किमपि भुवनकार्यं यद्विचिंत्यावतीर्य तदिह घटयतस्ते वत्स निर्विघ्नमस्तु ॥१८॥ स्तुत्वा वाचाथ रामं हि त्वयि नाथे
नु सांप्रतम् ॥ शून्या वर्ते चिरं कालं यथा दोषस्तथैव हि ॥ १९ ॥ धर्मारण्यस्य क्षेत्रस्य विद्धि मामधिदेवताम् ॥ वर्षाणि द्वादशेहैव जातानि दुःखि
तास्म्यहम् ॥ २० ॥ निर्जनत्वं ममाद्य त्वमुद्धरस्व महामते ॥ लोहासुरभयाद्राम विप्राः सर्वे दिशो दश ॥ २१ ॥ गताश्च वणिजः सर्वे यथास्थानं
सुदुःखिताः ॥ स दैत्यो घातितो राम देवैः सुरभयंकरः ॥ २२ ॥ आक्रम्यात्र महामायो दुराधर्षो दुरत्ययः ॥ न ते जनाः समायांति तद्भयादति
शंकिताः ॥ २३ ॥ अद्य वै द्वादश समाः शून्यागारमनाथवत् ॥ यस्माच्च दीर्घिकायां मे स्नानदानोद्यतो जनः ॥ २४ ॥ राम तस्यां दीर्घिकायां
निपतंति च शूकराः ॥ यत्रांगना भर्तृयुता जलक्रीडापरायणाः ॥ २५ ॥ चिक्रीडुस्तत्र महिषा निपतंति जलाशये ॥ यत्र स्थाने सुपुष्पाणां प्रकरः

प्रचुरोऽभवत् ॥ २६ ॥ तद्दुद्धं कंटकैर्वृक्षैः सिंहव्याघ्रसमाकुलैः ॥ संचिक्रीडुः कुमाराश्च यस्यां भूमौ निरंतरम् ॥२७॥ कुमार्यश्चित्रकाणां[1] च तत्र क्रीडंति हर्षिताः ॥ अकुर्वन्वाडवा यत्र वेदगानं तिरंतरम् ॥२८॥ शिवानां तत्र फेत्कारा: श्रूयंतेऽतिभयंकराः ॥ यत्र धूमोऽग्निहोत्राणां दृश्यते वै गृहेगृहे ॥ २९ ॥ तत्र दावाः सधूमाश्च दृश्यंतेऽत्युल्बणा भृशम् ॥ नृत्यंते नर्त्तका यत्र हर्षिता हि द्विजाग्रतः ॥ ३० ॥ तत्रैव भूतवेताला प्रेताः नृत्यंति मोहिताः ॥ नृपा यत्र सभायां तु न्यषीदन्मंत्रतत्पराः ॥ ३१ ॥ तस्मिन्स्थाने निषीदंति गवया ऋक्षशल्लकाः ॥ आवासा यत्र दृश्यन्ते द्विजानां वणिजां तथा ॥३२॥ कुट्टिमप्रतिमा राम दृश्यंतेत्र बिलानि वै ॥ कोटराणीह वृक्षाणां गवाक्षाणीह सर्वतः ॥ ३३ ॥ चतुष्का यज्ञवेदिर्हि सोच्छ्रायाह्यभवत्पुरा ॥ तेऽत्र वल्मीकनिचयैर्दृश्यंते परिवेष्टिताः ॥ ३४ ॥ एवंविधं निवासं मे विद्धि राम नृपोत्तम ॥ शून्यं तु सर्वतो यस्मान्निवासाय द्विजागताः ॥ ३५ ॥ तेन मे सुमहद्दुःखं तस्मात्त्राहि नरेश्वर ॥ एतच्छ्रुत्वा वचो राम उवाच वदतां वरः ॥ ३६ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ न जाने तावकान्विप्रांश्चतुर्दिक्षु समाश्रितान् ॥ न तेषां वेद्म्यहं संख्यां नामगोत्रे द्विजन्मनाम् ॥ ३७ ॥ यथा ज्ञातिर्यथा गोत्रं याथातथ्यं निवेदय ॥ तत आनीय तान्सर्वान्स्वस्थाने वासयाम्यहम् ॥ ३८ ॥ ॥ श्रीमातोवाच ॥ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशैश्च स्थापिता ये नरेश्वर ॥ अष्टादश सहस्राणि ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ ३९ ॥ त्रयीविद्यासु विख्याता लोकेऽस्मिन्नमितद्युते ॥ चतुष्षष्टिकगोत्राणां [2]वाडवा ये प्रतिष्ठिताः ॥ ॥ ४० ॥ श्रीमातादात्त्रयीविद्यां लोके सर्वे द्विजोत्तमाः ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि वैश्या धर्मपरायणाः ॥ ४१ ॥ आर्यवृत्तास्तु विज्ञेया द्विजशुश्रूषणे रताः ॥ बहुलार्को नृपो यत्र संज्ञया सह राजते ॥ ४२ ॥ कुमारावश्विनौ देवौ धनदो व्ययपूरकः ॥ अधिष्ठात्री त्वहं राम नाम्ना भट्टारिका स्मृता ॥ ४३ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ स्थानाचाराश्च ये केचित्कुलाचारास्तथैव च ॥ श्रीमात्रा कथितं सर्वं रामस्याग्रे पुरातनम् ॥ ४४ ॥ तस्यास्तु वचनं श्रुत्वा रामो मुदमवाप ह ॥ सत्यंसत्यं पुनः सत्यं सत्यं हि भाषितं त्वया ॥ ४५ ॥ यस्मात्सत्यं त्वया प्रोक्तं तन्नाम्ना नगरं शुभम् ॥ वासयामि जगन्मातः सत्यमंदिरमेव च ॥ ४६ ॥ त्रैलोक्ये ख्यातिमाप्नोतु सत्यमंदिरमुत्तमम् ॥ ४७ ॥ एतदुक्त्वा ततो रामः सहस्रशतसंख्यया ॥ स्वभृत्यान्प्रेषयामास विप्रानयनहेतवे ॥ ४८ ॥ यस्मिन्देशे प्रदेशे वा वने वा सरितस्तटे ॥ पर्यंते वा यथास्थाने ग्रामे वा तत्रतत्र च ॥ ४९ ॥ धर्मारण्यनिवासाश्च याता यत्र द्विजोत्तमाः ॥ अर्घपाद्यैः पूजयित्वा शीघ्रमानय

---

[1] चित्रकाः—व्याघ्रजातीयहिंस्रपशुविशेषाः ‘चित्ता’ इति महाराष्ट्रभाषायां प्रसिद्धाः । [2] शुद्धाः—इ० पा० ।

तात्र तान् ॥ ५० ॥ अहमत्र तदा भोक्ष्ये यदा द्रक्ष्ये द्विजोत्तमान् ॥ ५१ ॥ विमान्य च द्विजानेतानागमिष्यति यो नरः ॥ स मे वध्यश्च दंड्यश्च निर्वास्यो विषयाद्बहिः ॥ ५२ ॥ तच्छ्रुत्वा दारुणं वाक्यं दुःसहं दुःप्रधर्षणम् ॥ रामाज्ञाकारिणो दूता गताः सर्वे दिशो दश ॥ ५३ ॥ शोधिता वाडवाः सर्वे लब्धाः सर्वे सुहर्षिताः ॥ यथोक्तेन विधानेन अर्घपाद्यैरपूजयन् ॥ ५४ ॥ स्तुतिं चक्रुश्च विधिवद्विनयाचारपूर्वकम् ॥ आमंत्र्य च द्विजान्सर्वान्रामवाक्यं प्रकाशयन् ॥ ५५ ॥ ततस्ते वाडवाः सर्वे द्विजाः सेवकसंयुताः ॥ गमनायोद्यताः सर्वे वेदशास्त्रपरायणाः ॥ ५६ ॥ आगता रामपार्श्वं च बहुमानपुरःसराः ॥ समागतान्द्विजान्दृष्ट्वा रोमांचिततनूरुहः ॥ ५७ ॥ कृतकृत्यमिवात्मानं मेने दाशरथिर्नृपः ॥ स संभ्रमात्समुत्थाय पदातिः प्रययौ पुरः ॥ ५८ ॥ करसंपुटकं कृत्वा हर्षाश्रु प्रतिमुञ्चयन् ॥ जानुभ्यामवनिं गत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥ ५९ ॥ विप्रप्रसादात्कमलावरोऽहं विप्रप्रसादाद्धरणीधरोऽहम् ॥ विप्रप्रसादाज्जगतीपतिश्च विप्रप्रसादान्मम रामनाम ॥ ६० ॥ इत्येवमुक्ता रामेण वाडवास्ते प्रहर्षिताः ॥ जयाशीर्भिः प्रपूज्याथ दीर्घायुरिति चाब्रुवन् ॥ ६१ ॥ आवर्जितास्ते रामेण पाद्यार्घ्यविष्टरादिभिः ॥ स्तुतिं चकार विप्राणां दण्डवत्प्रणिपत्य च ॥ ६२ ॥ कृतांजलिपुटः स्थित्वा चक्रे पादाभिवंदनम् ॥ आसनानि विचित्राणि हैमान्याभरणानि च ॥ ६३ ॥ समर्पयामास ततो रामो दशरथात्मजः ॥ अंगुलीयकवासांसि उपवीतानि कर्णकान् ॥ ६४ ॥ प्रददौ विप्रमुख्येभ्यो नानावर्णाश्च धेनवः ॥ एकैकशतसंख्याका घटोध्नीश्च सवत्सकाः ॥ ६५ ॥ सवस्त्रा बद्धघंटाश्च हेमशृंगविभूषिताः ॥ रूप्यखुरास्ताम्रपृष्ठीः कांस्यपात्रसमन्विताः ॥ ६६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसंवादे सत्यमंदिरस्थापनवर्णनोनाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ राम उवाच ॥ ॥ जीर्णोद्धारं करिष्यामि श्रीमातुर्वचनादहम् ॥ आज्ञा प्रदीयतां मह्यं यथादानं ददामि वः ॥ १ ॥ पात्रे दानं प्रदातव्यं कृत्वा यज्ञवरं द्विजाः ॥ नापात्रे दीयते किंचिद्दत्तं न तु सुखावहम् ॥ २ ॥ सुपात्रं नौरिव सदा तारयेदुभयोरपि ॥ लोहपिंडोपमं ज्ञेयं कुपात्रं भञ्जनात्मकम् ॥ ३ ॥ जातिमात्रेण विप्रत्वं जायते न हि भो द्विजाः ॥ क्रिया बलवती लोके क्रियाहीने कुतः फलम् ॥ ४ ॥ पूज्यास्तस्मात्पूज्यतमा ब्राह्मणाः सत्यवादिनः ॥ यज्ञकार्ये समुत्पन्ने कृपां कुर्वंतु सर्वदा ॥ ५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ ततस्तु मिलिताः सर्वे विमृश्य च परस्परम् ॥ केचिदूचुस्तदा रामं वयं शिलोंछजीविकाः ॥ ६ ॥ संतोषं परमास्थाय स्थिता धर्मपरायणाः ॥ प्रतिग्रहप्रयोगेण न चास्माकं प्रयोजनम् ॥ ७ ॥ दशसूनासमश्चक्री दशचक्रिसमो

ध्वजः ॥ दशध्वजसमा वेश्या दशवेश्यासमो नृपः ॥ ८ ॥ राजप्रतिग्रहो घोरो राम सत्यं न संशयः ॥ तस्माद्वयं न चेच्छमः प्रतिग्रहं भया
वहम् ॥ ९ ॥ एकाहिका द्विजाः केचित्केचित्स्वामृतवृत्तयः ॥ कुम्भीधान्या द्विजाः केचित्केचित्षट्कर्मतत्पराः ॥ १० ॥ त्रिमूर्तिस्थापिताः
सर्वे पृथग्भावाः पृथग्गुणाः ॥ केचिदेवं वदंति स्म त्रिमूर्त्याज्ञां विना वयम् ॥ ११ ॥ प्रतिग्रहस्य स्वीकारं कथं कुर्याम ह द्विजाः ॥ न तांबूलं
स्वीकृतं नो[1] ह्यस्मो दानेन भषितम् ॥ १२ ॥ विमृश्य स तदा रामो वसिष्ठेन महात्मना ॥ ब्रह्मविष्णुशिवादीनां सस्मार गुरुणा सह ॥ स्मृतमात्रा
स्ततो देवास्तं देशं समुपागमन् ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशविमानावलिसंवृताः ॥ १४ ॥ रामेण ते यथान्यायं पूजिताः परया मुदा ॥ १३ ॥ निवेदितं
तु तत्सर्वं रामेणातिसुबुद्धिना ॥ १५ ॥ अधिदेव्या वचनतो जीर्णोद्धारं करोम्यहम् ॥ धर्मारण्ये हरिक्षेत्रे धर्मकूपसमीतः ॥ १६ ॥ ततस्ते
वाडवाः सर्वे त्रिमूर्त्तीः प्रणिपत्य च ॥ महता हर्षवृंदेन पूर्णाः प्राप्तमनोरथाः ॥ १७ ॥ अर्घ्यपाद्यादिविधिना श्रद्धया तानपूजयन् ॥ क्षणं विश्रम्य
ते देवा ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ १८ ॥ ऊचू रामं महाशक्तिं विनयात्कृतसंपुटम् ॥ १९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ देवद्रुहस्त्वया राम ये हता
रावणादयः ॥ तेन तुष्टा वयं सर्वे भानुवंशविभूषण ॥ २० ॥ उद्धरस्व महास्थानं महतीं कीर्तिमाप्नुहि ॥ २१ ॥ लब्ध्वा स तेषामाज्ञां तु प्रीतो
दशरथात्मजः ॥ जीर्णोद्धारेऽनंतगुणं फलमिच्छन्निलापतिः ॥ २२ ॥ देवानां संनिधौ तेषां कार्यारंभमथाकरोत् ॥ स्थंडिलं पूर्वतः कृत्वा महागिरि
समं शुभम् ॥२३॥ तस्योपरि बहिःशाला गृहशाला ह्यनेकशः ॥ ब्रह्मशालाश्च बहुशो निर्ममे शोभनाकृतीः ॥२४॥ निधानैश्च समायुक्ता गृहोपकरणै
र्वृताः ॥ सुवर्णकोटिसंपूर्णा रसवस्त्रादिपूरिताः ॥ २५ ॥ धनधान्यसमृद्धाश्च सर्वधातुयुतास्तथा ॥ एतत्सर्वं कारयित्वा ब्राह्मणेभ्यस्तदा ददौ ॥ २६ ॥
एकैकशो दशदश ददौ धेनूः पयस्विनीः ॥ चत्वारिंशच्छतं प्रादाद्ग्रामाणां चतुराधिकम् ॥ २७ ॥ त्रैविद्यद्विजविप्रेभ्यो रामो दशरथात्मजः ॥
काजेशेन त्रयेणैव स्थापिता द्विजसत्तमाः ॥ २८ ॥ तस्मात्त्रयीविद्य इति ख्यातिर्लोके बभूव ह ॥ एवंविधं द्विजेभ्यः स दत्त्वा दानं महाद्भुतम् ॥
॥ २९ ॥ आत्मानं चापि मेने स कृतकृत्यं नरेश्वरः ॥ ब्रह्मणा स्थापिताः पूर्वं विष्णुना शंकरेण ये ॥ ३० ॥ ते पूजिता राघवेण जीर्णोद्धारे
कृते सति ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि गोभुजा ये वणिग्वराः ॥ ३१ ॥ शुश्रूषार्थं प्रदत्ता वै देवैर्हरिहरादिभिः ॥ संतुष्टेन तु शर्वेण तेभ्यो दत्तं तु चेत
नम् ॥ ३२ ॥ श्वेताश्वचामरौ दत्तौ खड्गं दत्तं सुनिर्मलम् ॥ तदा प्रबोधितास्ते च द्विजशुश्रूषणाय वै ॥ ३३ ॥ विवाहादौ सदा भाव्यं चामरै

---

[1] नः–अस्माकम्–इत्यर्थः ।

मंगलं वरम् ॥ खड्गं शुभं तदा धार्य्यं मम चिह्नं करे स्थितम् ॥ ३४ ॥ गुरुपूजा सदा कार्या कुलदेव्याः पुनःपुनः ॥ वृद्ध्यागमेषु प्राप्तेषु वृद्धि
दायकदक्षिणा ॥ ३५ ॥ एकादश्यां शनेर्वारे दानं देयं द्विजन्मने ॥ प्रदेयं बालवृद्धेभ्यो मम रामस्य शासनात् ॥ ३६ ॥ मंडलेषु च ये
शुद्धा वणिग्वृत्तिरताः पराः ॥ सपादलक्षास्ते दत्ता रामशासनपालकाः ॥ ३७ ॥ मांडलीकास्तु ते ज्ञेया राजानो मंडलेश्वराः ॥ द्विज
शुश्रूषणे दत्ता रामेण वणिजां वराः ॥ ३८ ॥ चामरद्वितयं रामो दत्तवान्खड्गमेव च ॥ कुलस्य स्वामिनं सूर्यं प्रतिष्ठाविधिपूर्वकम् ॥
॥ ३९ ॥ ब्रह्माणं स्थापयामास चतुर्वेदसमन्वितम् ॥ श्रीमातरं महाशक्तिं शून्यस्वामिहरिं तथा ॥ ४० ॥ विघ्नापध्वंसनार्थाय
दक्षिणद्वारसंस्थितम् ॥ गणं संस्थापयामास तथान्याश्चैव देवताः ॥ ४१ ॥ कारितास्तेन वीरेण प्रासादाः सप्तभूमिकाः ॥ यत्किं
चित्कुरुते कार्यं शुभं मांगल्यरूपकम् ॥ ४२ ॥ पुत्रे जाते जातके वान्नाशने मुंडनेऽपि वा ॥ लक्षहोमे कोटिहोमे तथा यज्ञक्रियासु
च ॥ ४३ ॥ वास्तुपूजाग्रहशांत्योः प्राप्ते चैव महोत्सवे ॥ यत्किंचित्कुरुते दानं द्रव्यं वा धान्यमुत्तमम् ॥ ४४ ॥ वस्त्रं वा धेनवो नाथ हेम
रूप्यं तथैव च ॥ विप्राणामथ शूद्राणां दीनानाथांधकेषु च ॥ ४५ ॥ प्रथमं बकुलार्कस्य श्रीमातुश्चैव मानवः ॥ भागं दद्याच्च निर्विघ्नकार्यसिद्धये
निरन्तरम् ॥ ४६ ॥ वचनं मे समुल्लंघ्य कुरुते योऽन्यथा नरः ॥ तस्य तत्कर्मणो विघ्नं भविष्यति न संशयः ॥ ४७ ॥ एवमुक्त्वा ततो रामः
प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ देवानामथ वापीश्च प्राकारांस्तु सुशोभनान् ॥ ४८ ॥ दुर्गोपकरणैर्युक्तान्प्रतोलीश्च सुविस्तृताः ॥ निर्ममे चैव कुंडानि सरांसि
सरसीस्तथा ॥ ४९ ॥ धर्मवापीश्च कूपांश्च तथान्यान्देवनिर्मितान् ॥ एतत्सर्वं च विस्तार्य धर्मारण्ये मनोरमे ॥ ५० ॥ ददौ त्रैविद्यमुख्येभ्यः श्रद्धया
परया पुनः ॥ ताम्रपट्टस्थितं रामशासनं लोपयेत्तु यः ॥५१॥ पूर्वजास्तस्य नरके पतंत्यग्रे न संततिः ॥ वायुपुत्रं समाहूय ततो रामोऽब्रवीद्वचः ॥
॥ ५२ ॥ वायुपुत्र महावीर तव पूजा भविष्यति ॥ अस्य क्षेत्रस्य रक्षायै त्वमत्र स्थितिमाचर ॥ ५३ ॥ आंजनेयस्तु तद्वाक्यं प्रणम्य शिरसादधौ ॥
जीर्णोद्धारं तदा कृत्वा कृतकृत्यो बभूव ह ॥ ५४ ॥ श्रीमातरं तदाभ्यर्च्य प्रसन्नेनांतरात्मना ॥ श्रीमातरं नमस्कृत्य तीर्थान्यन्यानि राघवः ॥५५॥
तेऽपि देवाः स्वकं स्थानं ययुर्ब्रह्मपुरोगमाः ॥५६॥ दत्त्वाशिषं तु रामाय वांछितं ते भविष्यति ॥ रम्यं कृतं त्वया राम विप्राणां स्थापनादिकम् ॥
॥ ५७ ॥ अस्माकमपि वात्सल्यं कृतं पुण्यवता त्वया ॥ इति स्तुवंतस्ते देवाः स्वानि स्थानानि भेजिरे ॥ ५८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वार्धे धर्मारण्यमाहात्म्ये श्रीरामचन्द्रस्य पुरप्रत्यागमनवर्णनंनाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ छ ॥

॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ एवं रामेण धर्मज्ञ जीर्णोद्धारः पुरा कृतः ॥ द्विजानां च हितार्थाय श्रीमातुर्वचनेन च ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ कीदृशं शासनं ब्रह्मन्रामेण लिखितं पुरा ॥ कथयस्व प्रसादेन त्रेतायां सत्यमंदिरे ॥ २ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ धर्मारण्ये
वरे दिव्ये बकुलार्के स्वधिष्ठिते ॥ शून्यस्वामिनि विप्रेंद्र स्थिते नारायणे प्रभौ ॥ ३ ॥ रक्षणाधिपतौ देवे सर्वज्ञे गुणनायके ॥ भवसागर
मग्नानां तारिणी यत्र योगिनी ॥ ४ ॥ शासनं तत्र रामस्य राघवस्य च नामतः ॥ शृणु ताम्राश्रयं तत्र लिखितं धर्मशास्त्रतः ॥ ५ ॥ महाश्चर्यकरं
तच्च ह्यनेकयुगसंस्थितम् ॥ सर्वो धातुः क्षयं याति सुवर्णं क्षयमेति च ॥ ६ ॥ प्रत्यक्षं दृश्यते पुत्र द्विजशासनमक्षयम् ॥ अविनाशो हि ताम्रस्य
कारणं तत्र विद्यते ॥ ७ ॥ वेदोक्तं सकलं यस्माद्विष्णुरेव हि कथ्यते ॥ पुराणेषु च वेदेषु धर्मशास्त्रेषु भारत ॥ ८ ॥ सर्वत्र गीयते विष्णुर्नानाभावसमाश्रयः
॥ नानादेशेषु धर्मेषु नानाधर्मनिषेविभिः ॥ ९ ॥ नानाभेदैस्तु सर्वत्र विष्णुरेवेति चिंत्यते ॥ अवतीर्णः स वै साक्षात्पुराणपुरुषोत्तमः
॥ १० ॥ देववैरिविनाशाय धर्मसंरक्षणाय च ॥ तेनेदं शासनं दत्तमविनाशात्मकं सुत ॥ ११ ॥ यस्य प्रतापाद्दृषदस्तारिता जलमध्यतः ॥
वानरैर्वेष्टिता लंका हेलया राक्षसा हताः ॥ १२ ॥ मुनिपुत्रं मृतं रामो यमलोकादुपानयत् ॥ दुंदुभिर्निहतो येन कबंधोऽभिहतस्तथा ॥ १३ ॥
निहता ताडका चैव सप्तताला विभेदिताः ॥ खरश्च दूषणश्चैव त्रिशिराश्च महासुरः ॥ १४ ॥ चतुर्दशसहस्राणि जवेन निहता रणे ॥ तेनेदं शासनं
दत्तमक्षयं न कथं भवेत् ॥ १५ ॥ स्ववंशवर्णनं तत्र लिखित्वा स्वयमेव तु ॥ देशकालादिकं सर्वं लिलेख विधिपूर्वकम् ॥ १६ ॥ स्वमुद्राचिह्नितं तत्र
त्रैविद्येभ्यस्तथा ददौ ॥ चतुश्चत्वारिंशवर्षो रामो दशरथात्मजः ॥ १७ ॥ तस्मिन्काले महाश्चर्यं संदत्तं किल भारत ॥ तत्र स्वर्णोपमं चापि रौप्योपममथापि
च ॥ १८ ॥ उवाह सलिलं तीर्थे देवर्षिपितृतृप्तिदम् ॥ स्ववंशनायकस्याग्रे सूर्येण कृतमेव तत् ॥ १९ ॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं रामो विष्णुं प्रपूज्य
च ॥ रामलेखविचित्रैस्तु लिखितं धर्मशासनम् ॥ २० ॥ यद्दृष्ट्वाथ द्विजाः सर्वे संसारभयबंधनम् ॥ कुर्वंते नैव यस्माच्च तस्मान्निखिलरक्षकम् ॥
॥ २१ ॥ ये पापिष्ठा दुराचारा मित्रद्रोहरताश्च ये ॥ तेषां प्रबोधनार्थाय प्रसिद्धिमकरोत्पुरा ॥ २२ ॥ रामलेखविचित्रैस्तु विचित्रे ताम्रपट्टके ॥
वाक्यानीमानि श्रूयंते शासने किल नारद ॥ २३ ॥ आस्फोटयंति पितरः कथयंति पितामहाः ॥ भूमिदोऽस्मत्कुले जातः सोऽस्मान्संतारयिष्यति
॥ २४ ॥ बहुभिर्बहुधा भुक्ता राजभिः पृथिवी त्वियम् ॥ यस्ययस्य यदा भूमिस्तस्यतस्य तदा फलम् ॥ २५ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि

स्वर्गे वसति भूमिदः ॥ आच्छेत्ता चानुमंता च तान्येव[१] नरकं व्रजेत् ॥ २६ ॥ संदंशैस्तुद्यमानस्तु मुद्गरैर्विनिहत्य च ॥ पाशैः सुबध्यमानस्तु
रोरवीति महास्वरम् ॥ २७ ॥ ताड्यमानः शिरे दंडैः समालिंग्य विभावसुम् ॥ क्षुरिकया छिद्यमानो रोरवीति महास्वनम् ॥ २८ ॥ यमदूतैर्महा
घोरैर्ब्रह्मवृत्तिविलोपकः ॥ एवंविधैर्महादुष्टैः पीड्यंते ते महागणैः ॥ २९ ॥ ततस्तिर्यक्त्वमाप्नोति योनिं वा राक्षसीं शुनीम् ॥ व्यालीं शृगालीं
पैशाचीं महाभूतभयंकरीम् ॥ ३० ॥ भूमेरंगुलहर्ता हि स कथं पापमाचरेत् ॥ भूमेरंगुलदाता च स कथं पुण्यमाचरेत् ॥ ३१ ॥ अश्वमेधसहस्राणां
राजसूयशतस्य च ॥ कन्याशतप्रदानस्य फलं प्राप्नोति भूमिदः ॥ ३२ ॥ आयुर्यशः सुखं प्रज्ञा धर्मो धान्यं धनं जयः ॥
संतानं वर्द्धते नित्यं भूमिदः सुखमश्नुते ॥ ३३ ॥ भूमेरंगुलमेकं तु ये हरंति खला नराः ॥ वंध्याटवीष्वतोयासु शुष्ककोटरवासिनः ॥
कृष्णसर्पाः प्रजायंते दत्तदायापहारकाः ॥ ३४ ॥ तडागानां सहस्रेण अश्वमेधशतेन वा ॥ गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्त्ता विशुध्यति
॥ ३५ ॥ यानीह दत्तानि पुनर्धनानि दानानि धर्मार्थयशस्कराणि ॥ औदार्यतो विप्रनिवेदितानि को नाम साधुः पुनराददीत ॥ ३६ ॥
चलदलदललीलाचंचले जीवलोके तृणलवलघुसारे सर्वसंसारसौख्ये ॥ अपहरति दुराशः शासनं ब्राह्मणानां नरकगहनगर्त्तावर्तपातोत्सुको यः
॥ ३७ ॥ ये पास्यंति महीभुजः क्षितिमिमां यास्यंति भुक्त्वाखिलां नो याता न तु याति यास्यति न वा केनापि सार्द्धं धरा ॥ यत्किंचिद्भुवि
तद्विनाशि सकलं कीर्तिः परं स्थायिनी त्वेवं वै वसुधापि यैरुपकृता लोप्या न सत्कीर्तयः ॥ ३८ ॥ एकैव भगिनी लोके सर्वेषामेव भूभुजाम् ॥ न
भोज्या न करग्राह्या विप्रदत्ता वसुंधरा ॥ ३९ ॥ दत्त्वा भूमिं भाविनः पार्थिवेशान्भूयोभूयो याचते रामचन्द्रः ॥ सामान्योऽयं धर्मसेतुर्नृपाणां स्वे
स्वे काले पालनीयो भवद्भिः ॥४०॥ अस्मिन्वंशे क्षितौ कोपि राजा यदि भविष्यति ॥ तस्याहं करलग्नोस्मि मद्दत्तं यदि पाल्यते॥४१॥लिखित्वा
शासनं रामश्चातुर्वेद्यद्विजोत्तमान् ॥ संपूज्य प्रददौ धीमान्वसिष्ठस्य च सन्निधौ ॥ ४२ ॥ ते वाडवा गृहीत्वा तं पट्टं रामाज्ञया शुभम् ॥ ताम्रं हैमाक्षर
युतं धर्म्यं धर्मविभूषणम् ॥ ४३ ॥ पूजार्थं भक्तिकामार्थास्तद्रक्षणमकुर्वत ॥ चंदनेन च दिव्येन पुष्पेण च सुगन्धिना ॥ ४४ ॥ तथा सुवर्णपुष्पेण
रूप्यपुष्पेण वा पुनः ॥ अहन्यहनि पूजां ते कुर्वते वाडवाः शुभाम् ॥ ४५ ॥ तदग्रे दीपकं चैव घृतेन विमलेन हि ॥ सत्तव
र्तियुतं राजन्नर्घ्यं प्रकुर्वते द्विजाः ॥ ४६ ॥ नैवेद्यं कुर्वते नित्यं भक्तिपूर्वं द्विजोत्तमाः ॥ रामरामेति रामेति मन्त्रमप्युच्चरंति हि ॥ ४७ ॥ अशने

---

[१] तान्येव—षष्टिवर्षसहस्राणि—इत्यर्थः ।

शयने पाने गमने चोपवेशने ॥ सुखे वाप्यथवा दुःखे राममन्त्रं समुच्चरेत् ॥ ४८ ॥ न तस्य दुःखदौर्भाग्यं नाधिव्याधिभयं भवेत् ॥ आयुः श्रियं
बलं तस्य वर्द्धयंति दिने दिने ॥ ४९ ॥ रामेति नाम्ना मुच्येत पापाद्वै दारुणादपि ॥ नरकं नहि गच्छेत गतिं प्राप्नोति शाश्वतीम् ॥ ५० ॥
॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इति कृत्वा ततो रामः कृतकृत्यममन्यत ॥ प्रदक्षिणीकृत्य तदा प्रणम्य च द्विजान्बहून् ॥ ५१ ॥ दत्त्वा दानं
भूरितरं गवाश्वमहिषीरथम् ॥ ततः सर्वान्निजांस्तांश्च वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ५२ ॥ अत्रैव स्थीयतां सर्वैर्यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ यावन्मेरुर्महीपृष्ठे
सागराः सप्त एव च ॥ ५३ ॥ तावदत्रैव स्थातव्यं भवद्भिर्हि न संशयः ॥ यदाहि शासनं विप्रा न मन्यंते नृपा भुवि ॥ ५४ ॥ अथवा वणिजः
शूरा मदमायाविमोहिताः ॥ मदाज्ञां न प्रकुर्वंति मन्यंते वा न ते जनाः ॥ ५५ ॥ तदा वै वायुपुत्रस्य स्मरणं क्रियतां द्विजाः ॥ स्मृतमात्रो
हनूमान्वै समागत्य करिष्यति ॥ ५६ ॥ सहसा भस्म तान्सत्यं वचनान्मे न संशयः ॥ य इदं शासनं रम्यं पालयिष्यति भूपतिः ॥
॥ ५७ ॥ वायुपुत्रः सदा तस्य सौख्यमृद्धिं प्रदास्यति ॥ ददाति पुत्रान्पौत्रांश्च साध्वीं पत्नीं यशो जयम् ॥ ५८ ॥ इत्येवं कथयित्वा च हनुमंतं
प्रबोध्य च ॥ निवर्तितो रामदेवः ससैन्यः सपरिच्छदः ॥ ५९ ॥ वादित्राणां स्वनैर्विष्वक्सूच्यमानशुभागमः ॥ श्वेतातपत्रयुक्तोऽसौ चामरैर्वी
जितो नरैः ॥ अयोध्यां नगरीं प्राप्य चिरं राज्यं चकार ह ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे
पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसंवादे श्रीरामेण ब्राह्मणेभ्यः शासनपट्टप्रदानवर्णनंनाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ भगवन्देवदेवेश सृष्टिसंहारकारक ॥ गुणातीतो गुणैर्युक्तो मुक्तीनां साधनं परम् ॥ १ ॥ संस्थाप्य वेदभवनं विधिवद्द्विज
सत्तमान् ॥ किं चक्रे रघुनाथस्तु भूयोऽयोध्यां गतस्तदा ॥ २ ॥ स्वस्थाने ब्राह्मणास्तत्र कानि कर्माणि चक्रिरे ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इष्टापूर्तरताः
शांताः प्रतिग्रहपराङ्मुखाः ॥ ३ ॥ राज्यं चक्रुर्वनस्यास्य पुरोधा[1] द्विजसत्तमः ॥ उवाच रामपुरतस्तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ४ ॥ प्रयागस्य च
माहात्म्यं त्रिवेणीफलमुत्तमम् ॥ प्रयागतीर्थमहिमा शुक्लतीर्थस्य चैव हि ॥ ५ ॥ सिद्धक्षेत्रस्य काश्याश्च गंगाया महिमा तथा ॥ वसिष्ठः कथया
मास तीर्थान्यन्यानि नारद ॥ ६ ॥ धर्मारण्यसुवर्णाया हरिक्षेत्रस्य तस्य च ॥ स्नानदानादिकं सर्वं वाराणस्या यवाधिकम्[2] ॥ ७ ॥ एतच्छ्रुत्वा
रामदेवः स चमत्कृतमानसः ॥ धर्मारण्ये पुनर्यात्रां कर्तुकामः समभ्यगात् ॥ ८ ॥ सीतया सह धर्मज्ञो गुरुसैन्यपुरःसरः ॥ लक्ष्मणेन सह

---

१ पुरोधाः—वसिष्ठः । २ यवाधिकम्—वाराणस्यपेक्षयायवमात्रमधिकमेव—इत्यर्थः ।

भ्रात्रा भरतेन सहायवान् ॥ ९ ॥ शत्रुघ्नेन परिवृतो गतो मोहेरके पुरे ॥ तत्र गत्वा वसिष्ठं तु पृच्छतेऽसौ महामनाः ॥ १० ॥ ॥ राम
उवाच ॥ ॥ धर्मारण्ये महाक्षेत्रे किं कर्त्तव्यं द्विजोत्तम ॥ दानं वा नियमो वाथ स्नानं वा तप उत्तमम् ॥ ११ ॥ ध्यानं वाथ क्रतुं वाथ
होमं वा जपमुत्तमम् ॥ दानं वा नियमं वाथ स्नानं वा तप उत्तमम् ॥ १२ ॥ येन वै क्रियमाणेन तीर्थेऽस्मिन्द्विजसत्तम ॥ ब्रह्मह
त्यादिपापेभ्यो मुच्यते तद्ब्रवीहि मे ॥ १३ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ॥ यज्ञं कुरु महाभाग धर्मारण्ये त्वमुत्तमम् ॥ दिनेदिने कोटिगुणं
यावद्वर्षशतं भवेत् ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा चैव गुरुतो यज्ञारंभं चकार सः ॥ तस्मिन्नवसरे सीता रामं व्यज्ञापयन्मुदा ॥ १५ ॥ स्वामि
न्पूर्वं त्वया विप्रा वृता ये वेदपारगाः ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशेन निर्मिता ये पुरा द्विजाः ॥ १६ ॥ कृते त्रेतायुगे चैव धर्मारण्यनिवासिनः ॥
विप्रांस्तान्वै वृणुष्व त्वं तैरेव साधकोऽध्वरः ॥ १७ ॥ तच्छ्रुत्वा रामदेवेन आहूता ब्राह्मणास्तदा ॥ स्थापिताश्च यथापूर्वमस्मिन्मोहे
रके पुरे ॥ १८ ॥ तैस्त्वष्टादशसंख्याकैस्त्रैविद्यैर्मेहिवाडवैः ॥ यज्ञं चकार विधिवत्तैरेवायतबुद्धिभिः ॥ १९ ॥ कुशिकः कौशिको
वत्स उपमन्युश्च काश्यपः ॥ कृष्णात्रेयो भरद्वाजो धारिणः शौनको वरः ॥ २० ॥ मांडव्यो भार्गवः पैंग्यो वात्स्यो लौगाक्ष एव च ॥
गांगायनोथ गांगेयः शुनकः शौनकस्तथा ॥ २१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एभिर्विप्रैः क्रतुं रामः समाप्य विधिवन्नृपः ॥ चकारावभृथं रामो विप्रा
न्संपूज्य भक्तितः ॥ २२ ॥ यज्ञांते सीतया रामो विज्ञप्तः सुविनीतया ॥ अस्याध्वरस्य संपत्तौ दक्षिणां देहि सुव्रत ॥ २३ ॥ मन्नाम्ना च पुरं तत्र
स्थाप्यतां शीघ्रमेव च ॥ सीताया वचनं श्रुत्वा तथा चक्रे नृपोत्तमः ॥ २४ ॥ तेषां च ब्राह्मणानां च स्थानमेकं सुनिर्भयम् ॥ दत्तं रामेण सीतायाः
संतोषाय महीभृता ॥ २५ ॥ सीतापुरमिति ख्यातं नाम चक्रे तदा किल ॥ तस्याधिदेव्यौ वर्त्तेते शांता चैव सुमंगला ॥ २६ ॥ मोहेरकस्य
पुरतो ग्रामद्वादशकं पुरः ॥ ददौ विप्राय विदुषे समुत्थाय प्रहर्षितः ॥ २७ ॥ तीर्थांतरं जगामाशु काश्यपीसरितस्तटे ॥ वाडवाः केऽपि नीतास्ते
रामेण सह धर्मवित् ॥ २८ ॥ धर्मालये गतः सद्यो यत्र माला कमंडलुः ॥ पुरा धर्मेण सुमहत्कृतं यत्र तपो मुने ॥ २९ ॥ तदारभ्य सुविख्यातं
धर्मालयमिति श्रुतम् ॥ ददौ दाशरथिस्तत्र महादानानि षोडश ॥ ३० ॥ ये पंचाशत्तदा ग्रामाः सीतापुरसमन्विताः ॥ सत्यमंदिरपर्यंता रघुना
थेन वै तदा ॥ ३१ ॥ सीताया वचनात्तत्र गुरुवाक्येन चैव हि ॥ आत्मनो वंशवृद्ध्यर्थं द्विजेभ्योऽदाद्रघूत्तमः ॥ ३२ ॥ अष्टादशसहस्राणां द्विजा
नामभवत्कुलम् ॥ वात्स्यायन उपमन्युर्जातूकर्ण्योऽथ पिंगलः ॥ ३३ ॥ भारद्वाजस्तथा वत्सः कौशिकः कुश एव च ॥ शांडिल्यः कश्यपश्चैव

गौतमश्छांधनस्तथा ॥ ३४ ॥ कृष्णात्रेयस्तथा वत्सो वसिष्ठो धारणस्तथा ॥ भांडिलश्चैव विज्ञेयो यौवनाश्वस्ततः परम् ॥ ३५ ॥ कृष्णायनोपमन्यू च गार्ग्यमुद्गलमौखकाः ॥ पुशिः पराशरश्चैव कौंडिन्यश्च ततः परम् ॥ ३६ ॥ पंचपंचाशद्ग्रामाणां नामान्येवं यथाक्रमम् ॥ सीतापुरं[1] श्रीक्षेत्रं च मुशली मुद्गली तथा ॥ ३७ ॥ ज्येष्ठला श्रेयस्थानं च दंताली वटपत्रका ॥ राज्ञः पुरं कृष्णवाटं देहं लोहं चनस्थनम् ॥ ३८ ॥ कोहेचं चंदनक्षेत्रं थलं च हस्तिनापुरम् ॥ कर्पटं कंनजह्नवी वनोडफनफावली ॥ ३९ ॥ मोहोधं शमोहोरली गोविंदणं थलत्यजम् ॥ चारणसिद्धं सोद्गीत्राभाज्यजं वटमालिका ॥४०॥ गोधरं मारणजं चैव मात्रमध्यं च मातरम् ॥ बलवती गंधवती ईआम्ली च राज्यजम् ॥४१॥ रूपावली बहुधनं छत्रीटं वंशंजं तथा ॥ जायासंरणं गोतिकी च चित्रलेखं तथैव च ॥ ४२ ॥ दुग्धावली हंसावली च वैहोलं चैल्लजं तथा ॥ नालावली आसावली सुहाली कामतः परम् ॥४३॥ रामेण पंचपंचाशद्ग्रामाणि वसनाय च ॥ स्वयं निर्माय दत्तानि द्विजेभ्यस्तेभ्य एव च ॥ ४४ ॥ तेषां शुश्रूषणार्थाय वैश्यात्रामो न्यवेदयत् ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि शूद्रांस्तेभ्यश्चतुर्गुणान् ॥४५॥ तेभ्यो दत्तानि दानानि गवाश्ववसनानि च ॥ हिरण्यं रजतं ताम्रं श्रद्धया परया मुदा ॥ ४६ ॥ नारद उवाच ॥ अष्टादशसहस्रास्ते ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ कथं ते व्यभजन्ग्रामान्ग्रामोत्पन्नं तथा वसु ॥ वस्त्राद्यं भूषणाद्यं च तन्मे कथय सुव्रतम् ॥४७॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यज्ञांते दक्षिणा यावत्सर्त्विग्भिः स्वीकृता सुत ॥ महादानादिकं सर्वं तेभ्य एव समर्पितम् ॥४८॥ ग्रामाः साधारणा दत्ता महास्थानानि वै तदा ॥ ये वसंति च यत्रैव तानि तेषां भवंत्विति ॥ ४९ ॥ वशिष्ठवचनात्तत्र ग्रामास्ते विप्रसात्कृताः ॥ रघूद्वहेन धीरेण नोद्वसंति यथा द्विजाः ॥५०॥ धान्यं तेषां प्रदत्तं हि विप्राणां चामितं वसु ॥ कृतांजलिस्ततो रामो ब्राह्मणानिदमब्रवीत् ॥५१॥ यथा कृतयुगे विप्रास्त्रेतायां च यथा पुरा ॥ तथा चाद्यैव वर्त्तव्यं मम राज्ये न संशयः ॥ ५२ ॥ यत्किंचिद्धनधान्यं वा यानं वा वसनानि वा ॥ मणयः कांचनादींश्च हेमादींश्च तथा वसु ॥ ५३ ॥ ताम्राद्यं रजतादींश्च प्रार्थयध्वं ममाधुना ॥ अधुना वा भविष्ये वाभ्यर्थनीयं यथोचितम् ॥ ५४ ॥ प्रेषणीयं वाचिकं[2] मे सर्वदा द्विजसत्तमाः ॥ यंयं कामं प्रार्थयध्वं तं तं दास्याम्यहं विभो ॥ ५५॥ ततो रामः सेवकादीनादरात्प्रत्यभाषत ॥ विप्राज्ञा नोल्लंघनीया सेवनीया प्रयत्नतः ॥ ५६ ॥ यंयं कामं प्रार्थयंते कारयध्वं ततस्ततः ॥ एवं नत्वा च विप्राणां सेवनं कुरुते तु यः ॥ ५७ ॥ स शूद्रः स्वर्गमाप्नोति धन

---

[1] एतेषां सीतापुरादीनां पंचपंचाशद्ग्रामाणां नामानि कानिचिदशुद्धानीव भासन्ते, अपरिचितत्वाद्यथाप्रतिपुस्तकमेवात्र मुद्रितानि सन्ति । तानि च तत्तद्ग्रामनामपरिचितैस्तत्रत्यैर्वृद्धैः शोधनीयानि इति सविनयं सूच्यतेस्माभिः ।

[2] संदेशवाग्वाचिकं स्यात्—इत्यमरः ।

वान्पुत्रवान्भवेत् ॥ अन्यथा निर्धनत्वं हि लभते नात्र संशयः ॥ ५८ ॥ यवनो म्लेच्छजातीयो दैत्यो वा राक्षसोपि वा ॥ योत्र विघ्नं करोत्येव
भस्मीभवति तत्क्षणात् ॥ ५९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य द्विजान्रामोऽतिहर्षितः ॥ प्रस्थानाभिमुखो विप्रैराशीर्भिरभि
नंदितः ॥ ६० ॥ आसीमांतमनुव्रज्य स्नेहव्याकुललोचनाः ॥ द्विजाः सर्वे विनिर्वृत्ता धर्मारण्ये विमोहिताः ॥ ६१ ॥ एवं कृत्वा ततो रामः
प्रतस्थे स्वां पुरीं प्रति ॥ काश्यपाश्चैव गर्गाश्च कृतकृत्या दृढव्रताः ॥ ६२ ॥ गुर्वासनसमाविष्टाः सभार्याः ससुहृत्सुताः ॥ राजधानीं तदा प्राप
रामोऽयोध्यां गुणान्विताम् ॥ ६३ ॥ दृष्ट्वा प्रमुदिताः सर्वे लोकाः श्रीरघुनन्दनम् ॥ ततो रामः स धर्मात्मा प्रजापालनतत्परः ॥ ६४ ॥ सीतया
सह धर्मात्मा राज्यं कुर्वंस्तदा सुधीः ॥ जानक्यां गर्भमाधत्त रविवंशोद्भवाय च ॥ ६५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
तायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये श्रीरामचन्द्रकृतधर्मारण्यतीथक्षेत्रजीर्णोद्धारवर्णनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ नारद
उवाच ॥ ॥ अतः परं किमभवत्तन्मे कथय सुव्रत ॥ पूर्वं च तदशेषेण शंस मे वदताम्वर ॥ १ ॥ स्थिरीभूतं च तत्स्थानं कियत्कालं
वदस्व मे ॥ केन वै रक्ष्यमाणं च कस्याज्ञा वर्तते प्रभो ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ त्रेतातो द्वापरांतं च यावत्कलिसमागमः ॥ तावत्संरक्षणे
चैको हनूमान्पवनात्मजः ॥ ३ ॥ समर्थो नान्यथा कोपि विना हनुमता सुत ॥ लंका विध्वंसिता येन राक्षसाः प्रबला हताः ॥४॥ स एव रक्षते
तत्र रामादेशेन पुत्रक ॥ द्विजस्याज्ञा प्रवर्तेत श्रीमातायास्तथैव च ॥ ५ ॥ दिनेदिने प्रहर्षोभूज्जनानां तत्र वासिनाः ॥ पठंति स्म द्विजास्तत्र
ऋग्युजुःसामलक्षणान् ॥ ६ ॥ अथर्वणमपि तत्र पठंति स्म दिवानिशम् ॥ वेदनिर्घोषजः शब्दस्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ७ ॥ उत्सवास्तत्र जायंते
ग्रामेग्रामे पुरेपुरे ॥ नाना यज्ञाः प्रवर्तंते नानाधर्मसमाश्रिताः ॥ ८ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कदापि तस्य स्थानस्य भंगो जातोथ वा नवा ॥
दैत्यैर्जितं कदा स्थानमथवा दुष्टराक्षसैः ॥ ९ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं त्वया राजन्धर्मज्ञस्त्वं सदा शुचिः ॥ आदौ कलियुगे प्राप्ते
यद्वृत्तं तच्छृणुष्व भोः ॥ १० ॥ लोकानां च हितार्थाय कामाय च सुखाय च ॥ यज्ञं च कथमिष्यामि तत्सर्वं शृणु भूपते ॥११॥ इदानीं च कलौ
प्राप्त आमो नाम्ना बभूव ह ॥ कान्यकुब्जाधिपः श्रीमान्धर्मज्ञो नीतितत्परः ॥ १२ ॥ शांतो दांतः सुशीलश्च सत्यधर्मपरायणः ॥ द्वापरांते नृपश्रेष्ठ
अनागते कलौ युगे ॥ १३ ॥ भयात्कलिविशेषेण अधर्मस्य भयादिभिः ॥ सर्वे देवाः क्षितिं त्यक्त्वा नैमिषारण्यमाश्रिताः ॥ १४ ॥ रामोपि
सेतुबंधं हि ससहायो गतो नृप ॥ १५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कीदृशं हि कलौ प्राप्ते भयं लोके सुदुस्तरम् ॥ यस्मिन्सुरैः परित्यक्ता

रत्नगर्भा वसुन्धरा ॥ १६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणुष्व कलिधर्मांस्त्वं भविष्यंति यथा नृप ॥ असत्यवादिनो लोकाः साधुनिन्दापरा
यणाः ॥ १७ ॥ दस्युकर्मरताः सर्वे पितृभक्तिविवर्जिताः ॥ स्वगोत्रदाराभिरता लौल्यध्यानपरायणाः ॥ १८ ॥ ब्रह्मविद्वेषिणः सर्वे परस्परविरो
धिनः ॥ शरणागतहंतारो भविष्यंति कलौ युगे ॥ १९ ॥ वैश्याचाररता विप्रा वेदभ्रष्टाश्च मानिनः ॥ भविष्यंति कलौ प्राप्ते संध्यालोपकरा
द्विजाः ॥ २० ॥ शांतौ शूरा भये दीनाः श्राद्धतर्पणवर्जिताः ॥ असुराचारनिरता विष्णुभक्तिविवर्जिताः ॥ २१ ॥ परवित्ताभिलाषाश्च उत्कोच
ग्रहणे रताः ॥ अस्नातभोजिनो विप्राः क्षत्रिया रणवर्ज्जिताः ॥ २२ ॥ भविष्यंति कलौ प्राप्ते मलिना दुष्टवृत्तयः ॥ मद्यपानरताः सर्वेऽप्यया
ज्यानां हि याजकाः ॥ २३ ॥ भर्तृद्वेषकरा रामाः पितृद्वेषकराः सुताः ॥ भ्रातृद्वेषकराः क्षुद्रा भविष्यंति कलौ युगे ॥ २४ ॥ गव्यंविक्रयि
णस्ते वै ब्राह्मणा वित्ततत्पराः ॥ गावो दुग्धं न दुह्यंते संप्राप्ते हि कलौ युगे ॥ २५ ॥ फलंते नैव वृक्षाश्च कदाचिदपि भारत ॥ कन्याविक्रय
कर्त्तारो गोजाविक्रयकारकाः ॥ २६ ॥ विषविक्रयकर्त्तारो रसविक्रयकारकाः ॥ वेदविक्रयकर्त्तारो भविष्यंति कलौ युगे ॥ २७ ॥ नारी गर्भं
समाधत्ते हायनैकादशेन हि ॥ एकादश्युपवासस्य विरताः सर्वतो जनाः ॥ २८ ॥ न तीर्थसेवनरता भविष्यंति च वाडवाः ॥ बह्वाहारा
भविष्यंति बहुनिद्रासमाकुलाः ॥ २९ ॥ जिह्मवृत्तिपराः सर्वे वेदनिंदापरायणाः ॥ यतिनिंदापराश्चैव च्छद्मकाराः परस्परम् ॥ ३० ॥ स्पर्शदोष
भयं नैव भविष्यति कलौ युगे ॥ क्षत्रिया राज्यहीनाश्च म्लेच्छो राजा भविष्यति ॥ ३१ ॥ विश्वासघातिनः सर्वे गुरुद्रोहरतास्तथा ॥ मित्र
द्रोहरता राजञ्छिश्नोदरपरायणाः ॥ ३२ ॥ एकवर्णा भविष्यंति वर्णाश्चत्वार एव च ॥ कलौ प्राप्ते महाराज नान्यथा वचनं मम ॥ ३३ ॥
एतच्छ्रुत्वा गुरोरेव कान्यकुब्जाधिपो बली ॥ राज्यं प्रकुरुते तत्र आमो नाम्ना हि भूतले ॥ ३४ ॥ सार्वभौमत्वमापन्नः प्रजापालनतत्परः ॥
प्रजानां कलिना तत्र पापे बुद्धिरजायत ॥ ३५ ॥ वैष्णवं धर्ममुत्सृज्य बौद्धधर्ममुपागताः ॥ प्रजास्तमनुवर्तिन्यः क्षपणैः[1] प्रतिबोधिताः॥३६॥
तस्य राज्ञो महादेवी मामानाम्न्यतिविश्रुता ॥ गर्भं दधार सा राज्ञो सर्वलक्षणसंयुता ॥ ३७ ॥ संपूर्णे दशमे मासि जाता तस्याः सुरूपिणी ॥
दुहिता समये राज्ञ्याः पूर्णचन्द्रनिभानना ॥ ३८ ॥ रत्नगंगेति नाम्ना सा मणिमाणिक्यभूषिता ॥ एकदा दैवयोगेन देशांतरादुपागतः ॥ ३९ ॥
नाम्ना चैवेंद्रसूरिर्वै देशेस्मिन्कान्यकुब्जके ॥ षोडशाब्दा च सा कन्या नोपनीता नृपात्मजा ॥४०॥ दास्यांतरेण मिलिता इन्द्रसूरिश्च जीविकः ॥

---

[1] क्षपणैः—बौद्धधर्मानुयायिसंन्यासिभिः ।

शाबरीं मंत्रविद्यां च कथयामास भारत ॥४१॥ एकचित्ताभवत्सा तु शूलिकर्मविमोहिता ॥ ततः सा मोहमापन्ना तत्तद्वाक्यपरायणा ॥४२॥ क्षपणैर्बोधिता वत्स जैनधर्मपरायणा ॥ ब्रह्मावर्ताधिपतये कुंभीपालाय धीमते ॥४३॥ रत्नगंगां महादेवीं ददौ तामिति विक्रमी[१] ॥ मोहेरेकं ददौ तस्मै विवाहे दैवमोहितः ॥ ४४ ॥ धर्मारण्यं समागत्य राजधानी कृता तदा ॥ देवांश्च स्थापयामास जैनधर्मप्रणीतकान् ॥ ४५ ॥ सर्वे वर्णास्तथाभूता जैनधर्मसमाश्रिताः ॥ ब्राह्मणा नैव पूज्यंते न च शांतिकपौष्टिकम् ॥ ४६ ॥ न ददाति कदा दानमेवं कालः प्रवर्तते ॥ लब्धशासनका विप्रा लुप्तस्वाम्या अहर्निशम् ॥ ४७ ॥ समाकुलितचित्तास्ते नृपमामं समाययुः ॥ कन्यकुब्जस्थितं शूरं पांखण्डैः परिवेष्टितम् ॥ ४८ ॥ कान्यकुब्जपुरं प्राप्य कतिभिर्वासरैर्नृप ॥ गंगोपकण्ठे न्यवसञ्छ्रांतास्ते मोढवाडवाः ॥ ४९ ॥ चारैश्च कथितास्ते च नृपस्याग्रे समागताः ॥ प्रातराकारिता विप्रा आगता नृपसंसदि ॥ ५० ॥ प्रत्युत्थानाभिवादादीन्न चक्रे सादरं नृपः ॥ तिष्ठतो ब्राह्मणान्सर्वान्पर्यपृच्छदसौ ततः ॥ ५१ ॥ किमर्थमागता विप्राः किंस्वित्कार्यं ब्रुवंतु तत् ॥ ५२ ॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ धर्मारण्यादिहायातास्त्वत्समीपं नराधिप ॥ राजंस्तव सुता यास्तु भर्ता कुमारपालकः ॥ ५३ ॥ तेन प्रलुप्तं विप्राणां शासनं महदद्भुतम् ॥ वर्तता जैनधर्मेण प्रेरितेनेंद्रसूरिणा ॥ ५४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ केन वै स्थापिता यूयमस्मिन्मोहेरके पुरे ॥ एतद्धि वाडवाः सर्वं ब्रूत वृत्तं यथातथम् ॥ ५५ ॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ काजेशैः स्थापिताः पूर्वं धर्मराजेन धीमता ॥ कृता चात्र शुभे स्थाने रामेण च ततः पुरी ॥ ५६ ॥ शासनं रामचंद्रस्य दृष्ट्वाऽन्यैश्चैव राजभिः ॥ पालितं धर्मतो ह्यत्र शासनं नृपसत्तम ॥ ५७ ॥ इदानीं तव जामाता विप्रान्पालयते न हि ॥ तच्छ्रुत्वा विप्रवाक्यं तु राजा विप्रानथाब्रवीत् ॥ ५८ ॥ यांतु शीघ्रं हि भो विप्राः कथयंतु ममाज्ञया ॥ राज्ञे कुमारपालाय देहि त्वं ब्राह्मणालयम् ॥ ५९ ॥ श्रुत्वा वाक्यं ततो विप्राः परं हर्षमुपागताः ॥ जग्मुस्ततोऽतिमुदिता वाक्यं तत्र निवेदितम् ॥ ६० ॥ श्वशुरस्य वचः श्रुत्वा राजा वचनमब्रवीत् ॥ ॥ कुमारपाल उवाच ॥ ॥ रामस्य शासनं विप्राः पालयिष्याम्यहं नहि ॥ ६१ ॥ त्यजामि ब्राह्मणान्यज्ञे पशुहिंसापरायणान् ॥ तस्माद्धि हिंसकानां तु न मे भक्तिर्भवेद्द्विजाः ॥ ६२ ॥ ॥ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ ॥ कथं पाखंडधर्मेण लुप्तशासनको भवान् ॥ पालयस्व नृपश्रेष्ठ मा स्म पापे मनः कृथाः ॥ ६३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ अहिंसा परमो धर्मो अहिंसा च परं तपः ॥ अहिंसा परमं ज्ञानमहिंसा परमं फलम् ॥ ६४ ॥ तृणेषु चैव वृक्षेषु पतंगेषु नरेषु च ॥ कीटेषु

---

[१] विक्रमी—पराक्रमवान् इति, अतो हेतोः इति योजना ।

मत्कुणाद्येषु अजाश्वेषु गजेषु च ॥ ६५ ॥ लूतासु चैव सर्पेषु महिष्यादिषु वै तथा ॥ जंतवः सदृशा विप्राः सूक्ष्मेषु च महत्सु च ॥ ६६ ॥ कथं यूयं प्रवर्तध्वे विप्रा हिंसापरायणाः ॥ तच्छ्रुत्वा वज्रतुल्यं हि वचनं च द्विजोत्तमाः ॥ ६७ ॥ प्रत्यूचुर्वाडवाः सर्वे क्रोधरक्तेक्षणा दृशा ॥ ६८ ॥ ॥ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ ॥ अहिंसा परमो धर्मः सत्यमेतत्त्वयोदितम् ॥ परं तथापि धर्मोऽस्ति शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ ६९ ॥ या वेदविहिता हिंसा सा न हिंसेति निर्णयः ॥ शस्त्रेणाहन्यते यच्च पीडा जंतुषु जायते ॥ ७० ॥ स एवाधर्म एवास्ति लोके धर्मविदां वर ॥ वेदमंत्रैर्विहन्यंते विना शस्त्रेण जंतवः ॥ ७१ ॥ जंतुपीडाकरा नैव सा हिंसा सुखदायिनी ॥ परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम् ॥ ७२ ॥ वेदोदितां विधायापि हिंसां पापैर्न लिप्यते ॥ विप्राणां वचनं श्रुत्वा पुनर्वचनमब्रवीत् ॥ ७३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ ब्रह्मादीनां परं क्षेत्रं धर्मारण्यमनुत्तमम् ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्या नेदानीमत्र संति ते ॥ ७४ ॥ न धर्मो विद्यते वात्र उक्तो रामः स मानुषः ॥ क्व वापि लंबपुच्छोऽसौ यो मुक्तो रक्षणाय वः ॥ ७५ ॥ शासनं चेन्न दृष्टं वो नैव तत्पालयाम्यहम् ॥ द्विजाः कोपसमाविष्टा ददुः प्रत्युत्तरं तदा ॥ ७६ ॥ ॥ द्विजा ऊचुः ॥ ॥ रे मूढ त्वं कथं वेत्थं भाषसे मदलोलुपः ॥ स दैत्यानां विनाशाय धर्मसंरक्षणाय च ॥ ७७ ॥ रामश्चतुर्भुजः साक्षान्मानुषत्वं गतो भुवि ॥ अगतीनां च गतिदः स वै धर्मपरायणः ॥ दयालुश्च कृपालुश्च जंतूनां परिपालकः ॥ ७८ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ कुतोऽद्य वर्त्तते रामः कुतो वै वायुनंदनः ॥ भ्रष्टाभ्रमिव ते सर्वे क्व रामो हनुमानिति ॥ ७९ ॥ परंतु रामो हनुमान्यदि वर्त्तेत सर्वतः ॥ इदानीं विप्रसाहाय्य आगमिष्यति मे मतिः ॥ ८० ॥ दर्शयध्वं हनूमंतं रामं वा लक्ष्मणं तथा ॥ यद्यस्ति प्रत्ययः कश्चित्स नो विप्राः प्रदर्श्यताम् ॥८१॥उक्तं तै रामदेवेन दूतं कृत्वांजनीसुतम् ॥ चतुश्चत्वारिंशदधिकं दत्तं ग्रामशातं नृप ॥ ८२ ॥ पुनरागत्य स्थानेऽस्मिन्दत्ता ग्रामास्त्रयोदश ॥ काश्यप्यां चैव गंगायां महादानानि षोडश ॥ ८३ ॥ दत्तानि विप्रमुख्येभ्यो दत्ता ग्रामाः सुशोभनाः ॥ पुनः संकल्पिता वीर षट्पंचाशकसंख्यया ॥ ८४ ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि गोभूजा जज्ञिरे वराः ॥ सपादलक्षा वणिजो दत्ता मांडलिकाभिधाः ॥ ८५ ॥ तेनोक्तं वाडवाः सर्वे दर्शयध्वं हि मारुतिम् ॥ यस्याभिज्ञानमात्रेण स्थितिं पूर्वां ददाम्यहम् ॥ ८६ ॥ विप्रवाक्यं करिष्यामि प्रत्ययो दर्श्यते यदि ॥ ततः सर्वे भविष्यंति वेदधर्मपरायणाः ॥ ८७ ॥ अन्यथा जनधर्मेण वर्त्तयध्वं हि सर्वशः ॥ नृपवाक्यं तु ते श्रुत्वा स्वेस्वे स्थाने समागताः ॥ ८८ ॥ वाडवः खिन्नमनसः क्रोधेनांधीकृता भुवि ॥ निश्वासान्मुंचमानास्ते हाहेति प्रवदंति च ॥८९॥ दंतान्प्राघर्षयन्सर्वान्व्यपीडंश्च करैः करान् ॥ परस्परं भाषमाणाः कथं कुर्मो वयं त्वितः ॥९०॥ मिलित्वा वाडवाः सर्वे चक्रुस्ते मंत्रमुत्तमम् ॥ रामवाक्यं हृदि

ध्यात्वा ध्यात्वा चैवांजनीसुतम् ॥९१॥ द्विजमेलापकं चक्रुर्बाला वृद्धतमा अपि ॥ तेषां वृद्धतमो विप्रो वाक्यमूचे शुभं तदा ॥ ९२ ॥ चतुःषष्टिश्च
गोत्राणामस्माकं ये द्विसप्ततिः ॥ स्वस्वगोत्रस्यावटंका एकग्रामाभिभाषिणः ॥ ९३ ॥ प्रयातु स्वस्ववर्गस्य एको ह्येको द्विजः सुधीः ॥ रामेश्वरं सेतु
बंधं हनूमांस्तत्र विद्यते ॥ ९४ ॥ सर्वे प्रयांतु तत्रैव रामपार्श्वे निरामयाः ॥ निराहारा जितक्रोधा मायया वर्जिताः पुनः ॥ ९५ ॥ एकाग्रमानसाः
सर्वे स्तुत्वा ध्यात्वा जपंतु तम् ॥ ततो दाशरथी रामो दयां कृत्वा द्विजन्मसु ॥९६॥ शासनं च प्रदास्यति अचलं च युगेयुगे ॥ महता तपसा तुष्टः
प्रदास्यति समीहितम् ॥ ९७ ॥ यस्य वर्गस्य यो विप्रो न प्रयास्यति तत्र वै ॥ स च वर्गात्परित्याज्यः स्थानधर्मान्न संशयः ॥९८॥ वणिग्वृत्ते न
संबंधे न विवाहे कदाचन ॥ ग्रामवृत्ते न संबंधः सर्वस्थाने बहिष्कृताः ॥ ९९ ॥ सभावाक्यं च तच्छ्रुत्वा तन्मध्ये वाडवः शुचिः ॥ वाग्मी दक्षः
सुशब्दश्च त्रिरवैः श्रावयन्द्विजान् ॥ १०० ॥ प्रतिवाक्यं दत्ततालं तिष्ठन्नेतद्वचोऽब्रवीत् ॥ असत्यवादिनां यच्च पातकं परिनिंदके ॥ परदाराभिगमने
परद्रोहरते नरे ॥ १ ॥ मद्यपेषु च यत्पापं यत्पापं हेमहारिषु ॥ तत्पापं च भवेत्तस्य गमने यः पराङ्मुखः ॥ अथ किं बहुनोक्तेन यांतु सत्यं
द्विजोत्तमाः ॥ २ ॥ तच्छ्रुत्वा दारुणं वाक्यं गमनाय मनो दधे ॥ गच्छतस्तान्द्विजाञ्छ्रुत्वा राजा कुमारपालकः ॥ ३ ॥ समाहूय कृषेः कर्म
भिक्षाटनमथापि वा ॥ नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः प्रापयिष्ये न संशयः ॥ ४ ॥ तच्छ्रुत्वा व्यथिताः सर्वे किं भविष्यत्यतः परम् ॥ तथा त्रीणि सह
स्राणि प्रबंधं चक्रिरे तदा ॥ ५ ॥ गमिष्यामो वयं सर्वे रामं प्रति न संशयः ॥ हस्ताक्षरप्रदानं वै अन्योन्यं तु कृतं द्विजैः ॥ ६ ॥ कृतांजलिपुटा
विप्रा वाक्यमेतदथाब्रुवन् ॥ नश्यतेऽत्र त्रयी विद्या त्रयीमूर्तिः प्रकुप्यति ॥ ७ ॥ तस्मात्तत्रैव गंतव्यमष्टादशसहस्रकैः ॥ ततः
स वणिजः सर्वान्समाहूय च गोभुजान् ॥ ८ ॥ वाक्यमूचे नृपश्रेष्ठो वारयध्वं द्विजानिति ॥ ९ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ न जैनधर्मे
ये लिप्ता गोभुजा वणिगुत्तमाः ॥ वृत्तिभंगभयात्तत्र मौनमेव समाचरन् ॥ ११० ॥ वारयाम कथं विप्रान्वह्निरूपान्दहंति ते ॥ शापा
ग्निना नरपते द्विजा मृत्युपरायणाः ॥ ११ ॥ अडालयेषु ये जाताः शूद्रा आहूय तान्नृपः ॥ निवार्यंतामिति प्राह वाडवा गमनोद्यताः ॥
॥ १२ ॥ तेषां मध्ये कतिपया जैनधर्मसमाश्रिताः ॥ गता वाडवपुंजेषु राजादेशान्निवारणे ॥ १३ ॥ ॥ केचिच्छूद्रा ऊचुः ॥ ॥ क्व रामो
लक्ष्मणोपेतः क्व च वायुसुतो बली ॥ वर्तमानेन कालेन वक्तव्यं द्विजसत्तमाः ॥ १४ ॥ व्याघ्रसिंहाकुले दुर्गे वने वनगजाश्रिते ॥ परित्यज्य
प्रियान्प्राणान्पुत्रान्दारान्निकेतनान् ॥ १५ ॥ किमर्थं गम्यते विप्रा राज्ये वै दुष्टशासने ॥ तच्छ्रुत्वा वाडवाः केचिद्वाक्येन मनसाऽस्मरन् ॥ १६ ॥

पंचदशसहस्रास्ते वाडवा नृपसत्तमात् ॥ भयाल्लोभाच्च दानाच्च तत्सर्वं भवतांमिति ॥ १७ ॥ वृत्तोपकल्पनेनैव करिष्यामः कदाचन ॥ कृषि
कर्म करिष्यामो भिक्षाटनमथापि वा ॥ १८ ॥ ततश्च ते पंचदशसहस्रा द्विजसत्तमाः ॥ दारुणं वाक्यमूचुस्तान्यांतु चान्ये यथोचितम् ॥ १९ ॥
शासनं भवतामस्तु रामदत्तं न संशयः ॥ त्रयीविद्यास्तु विख्याताः सर्वे वाडवपुंगवाः ॥ १२० ॥ सहस्राणि च त्रीण्येव त्रैविद्या अभवन्ध्रुवम् ॥
॥ २१ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ चतुर्धांशेन राज्यं च किंचिद्दत्ता वसुन्धरा ॥ तस्माच्चतुर्विधेत्येवं ज्ञातिबन्धमतः परम् ॥ २२ ॥ च्यवनो दास्यते
कन्यां यूयं कन्यामवाप्नुत ॥ न वृत्तिर्न च संबंधो भवतां स्यात्कदापि वा ॥ २३ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा त्रयीविद्याश्च वाडवाः ॥ स्वेस्वे स्थाने
गताः सर्वे संकेतादनिवृत्त्य च ॥ २४ ॥ पंचदश सहस्राणि ततस्तु द्विजपुंगवाः ॥ यथागतं गताः सर्वे चातुर्विद्या द्विजोत्तमाः ॥ २५ ॥ तद्दिने
अतिवाह्याथ चिंताविष्टेन चेतसा ॥ वार्यमाणाः स्वपुत्रैस्ते दारैश्च विनयान्वितैः ॥ २६ ॥ एकाग्रमानसाः सर्वे न निद्रामुपलेभिरे ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते
चोत्थाय मायां त्यक्त्वा हि लौकिकीम् ॥ २७ ॥ परित्यज्य प्रियान्पुत्रान्दारान्सनिलयानपि ॥ ग्रामोपांतेषु मिलिताः सर्वे वाडवपुंगवाः ॥ २८ ॥
सहस्राणि तदा त्रीणि कृतनित्याह्निकक्रियाः ॥ विप्रेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा संपूज्य कुलमातरम् ॥ २९ ॥ विघ्नसंघविनाशाय दक्षिणद्वारसंस्थितः ॥
सिंदूरपुष्पमालाभिः पूजितो गणनायकः ॥ १३० ॥ पूजितो बकुलस्वामी सूर्यः सर्वार्थसाधकः ॥ आदराच्च महाशक्तिः श्रीमाता पूजिता
तथा ॥ ३१ ॥ शांतां चैव नमस्कृत्य ज्ञानजां गोत्रमातरम् ॥ गमनेनोद्यमानास्ते परं हर्षमुपाययुः ॥ ३२ ॥ चातुर्विद्या द्वि
जाश्चैव पुनरामंत्र्य तान्प्रति ॥ पप्रच्छुश्च मुहुः सर्वं समागमनकारणम् ॥ ३३ ॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ न गंतव्यं भवद्भिर्वै गत्वा
वाऽऽयांतु सत्वराः ॥ ३४ ॥ यथा रामप्रदत्तं हि उपकल्पयसेऽचिरात् ॥ श्रुत्वा पुनरथोचुस्ते चातुर्विद्या द्विजोत्तमाः ॥ ३५ ॥ न स्थानेन द्विजै
र्वापि न च वृत्त्यां कथंचन ॥ वयं नैवागमिष्यामः कथनीयं न वै पुनः ॥ ३६ ॥ रघूद्वहेन दत्ता वै वृत्तिर्वो द्विजसत्तमाः ॥ तां वृत्तिं
प्रति यास्यामो जपहोमार्चनादिभिः ॥ ३७ ॥ ते पंचदशसाहस्राः पुनस्तानूचुरादरात् ॥ अस्माभिरत्र स्थातव्यमग्निसेवार्थतत्परैः ॥ ३८ ॥
युष्माभिस्तत्र गंतव्यं सर्वेषां कार्यसिद्धये ॥ अन्योन्यं सर्वसाहाया वृत्तिं याम न संशयः ॥ ३९ ॥ त्यक्तस्वकीयवचना वृत्तिहीना भविष्यथ ॥
ततस्तन्मध्यतः कश्चिच्चातुर्विद्य उवाच ह ॥ १४० ॥ ॥ चातुर्विद्य उवाच ॥ ॥ पूर्वं हि वृत्तिमस्माकं रामो वै दत्तवान्द्विजाः ॥ चातुर्विद्या महासत्त्वाः

---

१ आत्मनेपदमार्षं छन्दोनुरोधेन । भवत्विति–बोध्यम् ।

स्वधर्मप्रतिपालकाः ॥ ४१ ॥ याजनाध्ययनायुक्ताः काजेशेन विनिर्मिताः ॥ दानं दत्त्वा तु रामेण उक्तं हि भवतां पुनः ॥ ४२ ॥ स्थानं त्यक्त्वा
न गंतव्यमित्थं हि नियमः कृतः ॥ आपत्काले तु स्मर्तव्यो वायुपुत्रो महाबलः ॥ ४३ ॥ इति रामेण पूर्वं हि स्वे स्थाने स्थापितास्तदा ॥ राम
वाक्यमन्यथा तत्कृत्वा गच्छेत्कथं पुनः ॥ ४४ ॥ तस्माद्युष्मान्वयं ब्रूमो गच्छतः कार्यसिद्धये ॥ भवतां कार्यसिद्ध्यर्थं वयं होमार्चनादिभिः
॥ ४५ ॥ झटिति कार्यसिद्धिः स्यात्सत्यं सत्यं न संशयः ॥ इति वाक्यं ततः श्रुत्वा ते द्विजा गमनं प्रति ॥ ४६ ॥ प्रस्थानं च विधायादौ गम
नाय मनो दधुः ॥ त्रिसाहस्रास्तदा तस्मात्प्रस्थिता द्विजसत्तमाः ॥ ४७ ॥ देशाद्देशांतरं गत्वा वनाच्चैव वनांतरम् ॥ तीर्थेतीर्थे कृतश्राद्धाः सुसंत
र्पितपूर्वजाः ॥ ४८ ॥ ध्यायंतो रामरामेति हनुमंतेति वै पुनः ॥ एकाशनाः सदाचारा द्विजा जग्मुः शनैःशनैः ॥ ४९ ॥ त्यक्तप्रतिग्रहाः शांताः
सत्यव्रतपरायणाः ॥ ते गता दूरमध्वानं हनुमद्दर्शनार्थिनः ॥ १५० ॥ संध्यामुपासते नित्यं त्रिकालं चैकमानसाः ॥ एवं तु गच्छतां तेषां शकुना
अभवन्छुभाः ॥ ५१ ॥ एवं तु गच्छतां तेषां पाथेयं त्रुटितं तदा ॥ श्रांता ग्लानिं गताः सर्वे पदं परममास्थिताः ॥ ५२ ॥ क्रमित्वा कियतीं भूमिं
पदं गंतुं न तु क्षमाः ॥ मनसा निश्चयं कृत्वा दृढीकृत्य स्वमानसम् ॥ ५३ ॥ हनूमंतमदृष्ट्वैव न यास्यामो वयं गृहान् ॥ त्रैविद्यास्तु गतास्तत्र
यत्र रामेश्वरो हरिः ॥ ५४ ॥ दृढव्रताः सत्यपराः कन्दमूलफलाशनाः ॥ ध्यायंतो रामरामेति हनूमंतेति वै पुनः ॥ ५५ ॥ गृहीत्वा नियमं तेऽपि
त्यक्त्वा चान्नं तथोदकम् ॥ तृषार्ताश्च क्षुधार्त्ताश्च ययुर्व्रतपरायणाः ॥ ५६ ॥ एवं तु क्लिश्यमानानां द्विजानां भक्तिभाजनः ॥ उद्विग्नमानसो
रामो हनूमंतमथाब्रवीत् ॥ ५७ ॥ शीघ्रं गच्छ द्विजार्थे त्वं पवनात्मज धर्मवित् ॥ क्लिश्यंते वाडवाः सर्वे धर्मारण्यनिवासिनः ॥ ५८ ॥ दह्यते
मानसं मेऽद्य नान्यथा शांतिरस्ति मे ॥ विप्राणां दुःखकर्त्ता च शास्तव्यो नात्र संशयः ॥ ५९ ॥ येन वै दुःखिता विप्रास्तेनाहं दुःखितः कपे ॥
याहि शीघ्रं हि मां त्यक्त्वा विप्राणां परिपालने ॥ १६० ॥ रामस्य वचनं श्रुत्वा नमस्कृत्य च राघवम् ॥ कृपया परयाविष्टः प्रादुरासीद्धरीश्वरः ॥
॥ ६१ ॥ वृद्धब्राह्मणरूपेण परीक्षार्थं द्विजन्मनाम् ॥ उवाच परया भक्त्या ब्राह्मणान्छ्रमदुर्बलान् ॥ ६२ ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा करान्मुक्त्वा
कमंडलुम् ॥ सर्वान्प्रत्यभिवाद्याथ वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ६३ ॥ कुतः स्थानादिह प्राप्ता गंतुकामाश्च वै कुतः ॥ किमर्थं वै भवद्भिश्च गम्यते दारुणं
वनम् ॥ ६४ ॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ धर्मारण्यात्समायाता निजदुःखं निवेदितुम् ॥ रामस्य दर्शनार्थं हि गंतुकामा वयं द्विजाः ॥ ६५ ॥ सेतु
बंधं महातीर्थं सर्वकामप्रदायकम् ॥ नियमस्थाः क्षीणदेहा रामं द्रष्टुं समुत्सुकाः ॥ ६६ ॥ यत्र रामेश्वरो देवः साक्षाद्वायुसुतः कपिः ॥

तच्छ्रुत्वा स द्विजः प्राह क्व रामः क्व च वायुजः ॥ ६७ ॥ क्व सेतुबंधरामेशो दूराद्दूरतरो द्विजाः ॥ व्याघ्रसिंहाकुलं चोग्रं वनं घोरतरं
महत् ॥ ६८ ॥ गत्वा यस्मान्न वर्तंते तदुग्रमनुजीविनः ॥ निवर्तध्वं महाभागा यदि कार्यं हि मद्वचः ॥ ६९ ॥ अथवा गम्यतां विप्राश्चिरं
जीव सुखी भव ॥ वृद्धस्य वाक्यं तच्छ्रुत्वा वाडवाश्चैकमानसाः ॥१७०॥ विप्र गच्छामहे सर्वे रामपार्श्वमसंशयः ॥ म्रियेत यदि मार्गेऽस्मिन्रामलोक
मवाप्नुयात् ॥ ७१ ॥ जीवन्वृत्तिमवाप्नोति रामादेव न संशयः ॥ अन्यथा शरणं नास्ति अस्माकं राघवं विना ॥ ७२ ॥ इत्युक्त्वा निर्गताः सर्वे
रामदर्शनतत्पराः ॥ दिनांतमतिवाह्याथ प्रभाते विमले पुनः ॥ ७३ ॥ हनुमान्ब्रह्मरूपी स वृद्धः पूर्वगुणान्वितः ॥ कमंडलुधरो धीमानभिवादनत
त्परः ॥ ७४ ॥ कुत्रस्थानादिह प्राप्ताः सर्वे यूयं हि वाडवाः ॥ कुत्रास्ति वा महालाभो विवाहोत्सव एव वा ॥ ७५ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा वाडवा
विस्मयं गताः ॥ प्रणामपूर्वां विज्ञप्तिं कथयामासुरादृताः ॥ ७६ ॥ अस्माकं तु पुरा वृत्तं महदाश्चर्यकारकम् ॥ भूमिदेव शृणुष्व त्वं दयालुर्दृश्यसे
यतः ॥ ७७ ॥ आदौ सृष्टिसमारंभे स्थापिता केशवेन च ॥ शिवेन ब्रह्मणा चैव त्रिमूर्तिस्थापिता वयम् ॥ ७८ ॥ श्रीरामेण ततः पश्चाज्जीर्णोद्धारेण
स्थापिताः ॥ ग्रामाणां वेतनं दत्तं हरिराजेन चादरात् ॥७९॥ चतुश्चत्वारिंशदधिकचतुःशतमितात्मनाम् ॥ ग्रामास्त्रयोदशार्चार्थं सीतापुरसमन्विताः॥
॥१८०॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि वणिजो द्विजपालने ॥ गोभूजसंज्ञास्ते शूद्रास्तेभ्यः सपादलक्षकाः ॥ ८१ ॥ ते च जातास्त्रिधा तात गोभूजाडालजा
स्तथा ॥ मांडलीयास्तथा चैते त्रिविधाश्च मनोरमाः ॥८२॥ वृत्त्यर्थं तेन दत्ता वै ह्यनर्घ्या रत्नकोटयः ॥ तदा ते मोढ १८००० गोभूजा१८०००
मांडलीया १२५००० अडालजाः १८००० ॥८३॥ अधुना वाडवश्रेष्ठ आमोनाम महीपतिः ॥ शासनं रामचंद्रस्य न मानयति दुर्मतिः ॥८४॥
जामाता तस्य दुष्टो वै नाम्ना कुमारपालकः ॥ पाषंडैर्वेष्टितो नित्यं कलिधर्मेण संमतः ॥ ८५ ॥ इन्द्र[2]सूत्रेण जैनेन प्रेरितो बौद्धधर्मिणा ॥ शासनं
तेन लुप्तं हि रामदत्तं न संशयः ॥ ८६ ॥ वाणिजस्तादृशाः केऽपि तन्मनस्का बभूविरे ॥ निषेधयंति रामं ते हनुमंतं महामतिम् ॥८७॥ प्रत्ययं तु
विना विप्रा न दास्यामीति निश्चितम् ॥ तं ज्ञात्वा तु इमे विप्रा रामं शरणमाययुः ॥८८॥ हनुमंतं महावीरं रामशासनपालकम् ॥ तस्माद्गच्छामहे
सर्वे रामं प्रति महामते ॥ ८९ ॥ आंजनेयो यदास्माकं न दास्यति समीहितम् ॥ अनाहारव्रतेनैव प्राणांस्त्यक्ष्यामहे वयम् ॥ १९० ॥ अस्माभिस्ते
विशेषेण कथितं परिपृच्छते ॥ स्नेहभावं विचिंत्याशु निजवृत्तिं प्रकाशय ॥९१॥ हनुमानुवाच ॥ प्राप्ते कलियुगे विप्राः क्व देवदर्शनं भवेत् ॥ निवर्त्तध्वं

---

[1] प्रत्येकमाशीर्वादाभिप्रायेणैकवचनम् ।

[2] इंद्रसूरिः—इति पूर्वं तन्नामासीत्, अत्र तु—इंद्रसूत्रेण—इत्युक्तम् । तस्मात्—इंद्रसूरिः—इति,—इंद्रसूत्रः—इति च तन्नामनी—इति बोद्धव्यम् ।

हि विप्रेन्द्रा यदीच्छथ सुखं महत् ॥ ९२ ॥ व्याघ्रसिंहाकुले शून्ये वने वनगजाश्रिते ॥ बहुदावसमाविष्टे प्रवेष्टुं नैव शक्यते ॥ ९३ ॥ ॥ विप्राऊचुः ॥
अतीते दिवसे विप्र एकं कथितवानिदम् ॥ अद्यैव त्वं समागम्य एवमेव प्रभाषसे ॥ ९४ ॥ कस्त्वं वाडवरूपेण रामो वाप्यथ वायुजः ॥ सत्यं कथय
नः स्वास्मिन्दयां कृत्वा महाद्विज ॥ ९५ ॥ हनुमान्कथयामास गोपितं यद्द्विजाग्रतः ॥ हनुमानित्यहं विप्रा बुध्यध्वं निश्चिता हि माम् ॥ ९६ ॥
स्वरूपं प्रकटीकृत्य लांगूलं दर्शयन्महत् ॥ ९७ ॥ ॥ हनुमानुवाच ॥ ॥ अयमंभोनिधिः साक्षात्सेतुबंधो मनोरमः ॥ अयं रामेश्वरो देवो
गर्भवासविनाशकृत् ॥ ९८ ॥ इयं तु नगरी श्रेष्ठा लंकानामेति विश्रुता ॥ यत्र सीता मया प्राप्ता रामशोकापहारिणी ॥ ९९ ॥ तर्जन्यग्रे द्विज
श्रेष्ठा अगम्या मां विना परैः ॥ सा सुवर्णमयी भाति यस्यां राज्ये विभीषणः ॥ २०० ॥ स्थापितो रामदेवेन सेयं लंका महापुरी ॥
नियमस्थैः साधुवृंदैस्तीर्थयात्राप्रसंगतः ॥ २०१ ॥ आनीय गंगासलिलं रामेशमभिषिच्य च ॥ क्षिप्ता एते महाभारा दृश्यंते सागरांतरे ॥२०२॥
निष्पापास्तेन संजाताः साधवस्ते दृढव्रताः ॥ नूनं पुण्योदये वृद्धिः पापे हानिश्च जायते ॥ २०३ ॥ स्थानभ्रष्टाः कृताः पूर्वं चातुर्विद्या द्विजा
तयः ॥ जीर्णोद्धारेण रामेण स्थापिताः पुनरेव हि ॥ पूर्वजन्मनि भो विप्रा हरिपूजा कृता मया ॥ २०४ ॥ सांप्रतं निश्चला भक्तिर्भवत्सेवा हि
दृश्यते ॥ तेन पुण्यप्रभावेण तुष्टो दास्यामि वो वरम् ॥ २०५ ॥ धन्योहं कृतकृत्योहं सुभाग्योहं धरातले ॥ अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च
सुजीवितम् ॥ २०६ ॥ यदहं ब्राह्मणानां च प्राप्तवांश्चरणांतिकम् ॥ २०७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ दृष्ट्वैव हनुमन्तं ते पुलकांकितविग्रहाः ॥ सग
द्गदं यथोचुस्ते वाक्यं वाक्यविशारदाः ॥ २०८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे धर्मारण्यमाहात्म्ये
हनुमत्समागमो नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे प्रत्यूचुः पवनात्मजम् ॥ अधुना सफलं जन्म
जीवितं च सुजीवितम् ॥ १ ॥ अद्य नो मोढलोकानां धन्यो धर्मश्च वै गृहाः॥ धन्या च सकला पृथ्वी यज्ञधर्मा ह्यनेकशः ॥ २ ॥ नमः श्रीराम
भक्ताय अक्षविध्वंसनाय च ॥ नमो रक्षःपुरीदाहकारिणे वज्रधारिणे ॥ ३ ॥ जानकीहृदयत्राणकारिणे करुणात्मने ॥ सीताविरह
तप्तस्य श्रीरामस्य प्रियाय च ॥ ४ ॥ नमोऽस्तु ते महावीर रक्षास्मान्मज्जतः क्षितौ ॥ नमो ब्राह्मणदेवाय वायुपुत्राय ते नमः ॥ ५ ॥ नमोऽस्तु राम
भक्ताय गोब्राह्मणहिताय च ॥ नमोस्तु रुद्ररूपाय कृष्णवक्त्राय ते नमः ॥ ६ ॥ अंजनीसूनवे नित्यं सर्वव्याधिहराय च ॥ नागयज्ञोपवी
ताय प्रबलाय नमोऽस्तु ते ॥ ७ ॥ स्वयं समुद्रतीर्णाय सेतुबंधनकारिणे ॥ ८ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ स्तोत्रेणैवामुना तुष्टो वायुपुत्रोऽब्रवीद्द

चः ॥ शृणुध्वं हि वरं विप्रा यद्वो मनसि रोचते ॥ ९ ॥ ॥ विप्रा ऊचुः ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश रामाज्ञापालक प्रभो ॥ स्वरूपं दर्शयस्वाद्य
लंकायां यत्कृतं हरे ॥ १० ॥ तथा विध्वंसयाद्य त्वं राजानं पापकारिणम् ॥ दुष्टं कुमारपालं हि आमं चैव न संशयः ॥ ११ ॥ वृत्तिलोपफलं सद्यः
प्राप्नुयात्त्वं तथा कुरु ॥ प्रतीत्यर्थं महाबाहो किं विलंबं वदस्व नः ॥१२॥ त्वयि चित्तेन दत्तेन स राजा पुण्यभाग्भवेत् ॥ प्रत्यये दर्शिते वीर शासनं
पालयिष्यति ॥ १३ ॥ त्रयीधर्म्मः पृथिव्यां तु विस्तारं प्रापयिष्यति ॥ धर्मधीर महावीर स्वरूपं दर्शयस्व नः ॥ १४ ॥ ॥ हनुमानुवाच ॥ ॥
मत्स्वरूपं महाकायं न चक्षुर्विषयं कलौ ॥ तेजोराशिमयं दिव्यमिति जानंतु वाडवाः ॥ १५ ॥ तथापि परया भक्त्या प्रसन्नोऽहं स्तवादिभिः ॥
वसनांतरितं रूपं दर्शयिष्यामि पश्यत ॥ १६ ॥ एवमुक्तास्तदा विप्राः सर्वकार्यसमुत्सुकाः ॥ महारूपं महाकायं महापुच्छसमाकुलम् ॥ १७ ॥
दृष्ट्वा दिव्यस्वरूपं तं हनुमंतं जहर्षिरे ॥ कथंचिद्धैर्यमालंब्य विप्राः प्रोचुः शनैः शनैः ॥ १८ ॥ यथोक्तं तु पुराणेषु तत्तथैव हि दृश्यते ॥ उवाच स
हि तान्सर्वांश्चक्षुः प्रच्छाद्य संस्थितान् ॥ १९ ॥ फलानीमानि गृह्णीध्वं भक्षणार्थमृषीश्वराः ॥ एभिस्तु भक्षितैर्विप्रा ह्यतितृप्तिर्भविष्यति ॥ २० ॥
धर्मारण्यं विना चाद्य क्षुधा वः शाम्यति ध्रुवम् ॥ २१ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ क्षुधाक्रांतैस्तदा विप्रैः कृतं वै फलभक्षणम् ॥ अमृतप्राशन
मिव तृप्तिस्तेषामजायत ॥ २२ ॥ न तृषा नैव क्षुच्चैव विप्राः संक्लिष्टमानसाः ॥ अभवन्सहसा राजन्विस्मयाविष्टचेतसः ॥२३॥ ततः प्राहांजनीपुत्रः
संप्राप्ते हि कलौ द्विजाः ॥ नागमिष्याम्यहं तत्र मुक्त्वा रामेश्वरं शिवम् ॥ २४ ॥ अभिज्ञानं मया दत्तं गृहीत्वा तत्र गच्छत ॥ तथ्यमेतत्प्रतीयेत
तस्य राज्ञो न संशयः ॥ २५ ॥ इत्युक्त्वा बाहुमुद्धृत्य भुजयोरुभयोरपि ॥ पृथग्रोमाणि संगृह्य चकार पुटिकाद्वयम् ॥ २६ ॥ भूर्जपत्रेण संवेष्ट्य ते
अदाद्विप्रकक्षयोः ॥ वामे तु वामकक्षोत्थां दक्षिणोत्थां तु दक्षिणे ॥ २७ ॥ कामदां रामभक्तस्य अन्येषां क्षयकारिणीम् ॥ उवाच च यदा राजा
ब्रूते चिह्नं प्रदीयताम् ॥ २८ ॥ तदा प्रदीयतां शीघ्रं वामकक्षोद्भवा पुटी ॥ अथवा तस्य राज्ञस्तु द्वारे तु पुटिकां क्षिप ॥ २९ ॥ ज्वालयति च
तत्सैन्यं गृहं कोशं तथैव च ॥ महिष्यः पुत्रकाः सर्वं ज्वलमानं भविष्यति ॥ ३० ॥ यदा तु वृत्तिं ग्रामांश्च वणिजानां बलिं तथा ॥ पूर्वं स्थितं तु
यत्किंचित्तत्तदास्यति वाडवाः ॥ ३१ ॥ लिखित्वा निश्चयं कृत्वाप्यथ दद्यात्स पूर्ववत् ॥ करसंपुटकं कृत्वा प्रणमेच्च यदा नृपः ॥ ३२ ॥ संप्राप्य
च पुरा वृत्तिं रामदत्तां द्विजोत्तमाः ॥ ततो दक्षिणकक्षास्थकेशानां पुटिका त्वियम् ॥ ३३ ॥ प्रक्षिप्यतां तदा सैन्यं पुरावच्च भविष्यति ॥
गृहाणि च तथा कोशः पुत्रपौत्रादयस्तथा ॥ ३४ ॥ वह्निना मुच्यमानास्ते दृश्यंते तत्क्षणादिति ॥ श्रुत्वाऽमृतमयं वाक्यं हनुमंतोदितं परम् ॥३५॥

अलभन्त मुदं विप्रा ननृतुः प्रजगुर्भृशम् ॥ जयं चोदैरयन्केऽपि प्रहसन्ति परस्परम् ॥ ३६ ॥ पुलकांकितसर्वाङ्गाः स्तुवन्ति च मुहुर्मुहुः ॥
पुच्छं तस्य च संगृह्य चुचुंबुः केचिदुत्सुकाः ॥ ३७ ॥ ब्रूतेऽन्यो मम यत्नेन कार्यं नियतमेव हि ॥ अन्यो ब्रूते महाभाग मयेदं कृतमित्युत ॥३८॥
ततः प्रोवाच हनुमांस्त्रिरात्रं स्थीयतामिह ॥ रामतीर्थस्य च फलं यथा प्राप्स्यथ वाडवाः ॥ ३९ ॥ तथेत्युक्त्वाथ ते विप्रा ब्रह्मयज्ञं प्रचक्रिरे ॥
ब्रह्मघोषेण महता तद्वनं बधिरं कृतम् ॥ ४० ॥ स्थित्वा त्रिरात्रं ते विप्रा गमने कृतबुद्धयः ॥ रात्रौ हनुमतोऽग्रे त इदमूचुः सुभक्तितः ॥ ४१ ॥
॥ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ ॥ वयं प्रातर्गमिष्यामो धर्मारण्यं सुनिर्मलम् ॥ न विस्मार्या वयं तात क्षम्यतांक्षम्यतामिति ॥ ४२ ॥ ततो वायुसुतो
राजन्पर्वतान्महतीं शिलाम् ॥ बृहतीं च चतुःशालां दशयोजनमायतीम् ॥ ४३ ॥ आस्तीर्य प्राह तान्विप्राञ्छिलायां द्विजसत्तमाः ॥ रक्ष्यमाणा
मया विप्राः शयीध्वं विगतज्वराः ॥ ४४ ॥ इति श्रुत्वा ततः सर्वे निद्रामापुः सुखप्रदाम् ॥ एवं ते कृतकृत्यास्तु भूत्वा सुप्ता निशामुखे ॥
॥ ४५ ॥ कृपालुः स च रुद्रात्मा रामशासनपालकः ॥ रक्षणार्थं हि विप्राणामतिष्ठच्च धरातले ॥ ४६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ अर्द्धरात्रे तु
संप्राप्ते सर्वे निद्रामुपागताः ॥ तातं संप्रार्थयामास कृतानुग्रहको भवान् ॥ ४७ ॥ समीरण द्विजानेतान्स्थानं स्वं प्रापयस्व भोः ॥ ततो निद्राभि
भूतांस्तान्वायुपुत्रप्रणोदितः ॥ ४८ ॥ समुद्धृत्य शिलां तां तु पिता पुत्रेण भारत ॥ विशिष्टो यापयामास स्वस्थानं द्विजसत्तमान् ॥ ४९ ॥
षड्भिर्मासैश्च यः पन्था अतिक्रांतो द्विजातिभिः ॥ त्रिभिरेव मुहूर्तैस्तु धर्मारण्यमवाप्तवान् ॥ ५० ॥ भ्रममाणां शिलां ज्ञात्वा विप्र एको
द्विजाग्रतः ॥ वात्स्यगोत्रसमुत्पन्नो लोकान्संगीतवान्कलम् ॥ ५१ ॥ गीतानि गायनोक्तानि श्रुत्वा विस्मयमाययुः ॥ प्रभाते सुप्रसन्ने तु
उदतिष्ठन्परस्परम् ॥ ५२ ॥ ऊचुस्ते विस्मिताः सर्वे स्वप्नोऽयं वाथ विभ्रमः ॥ ससंभ्रमाः समुत्थाय ददृशुः सत्यमंदिरम् ॥ ५३ ॥
अंतर्बुद्ध्या समालोक्य प्रभावो वायुजस्य च ॥ श्रुत्वा वेदध्वनिं विप्राः परं हर्षमुपागताः ॥ ५४ ॥ ग्रामीणाश्च ततो लोका दृष्ट्वा तु
महतीं शिलाम् ॥ अद्भुतं मेनिरे सर्वे किमिदं किमिदं त्विति ॥ ५५ ॥ गृहेगृहे हि ते लोकाः प्रवदंति तथाद्भुतम् ॥ ब्राह्मणैः पूर्यमाणा सा
शिला च महती शुभा ॥ ५६ ॥ अशुभा वा शुभा वापि न जानीमो वयं किल ॥ संवदंते ततो लोकाः परस्परमिदं वचः ॥ ५७ ॥ ॥ व्यास
उवाच ॥ ॥ ततो द्विजानां ते पुत्राः पौत्राश्चैव समागताः ॥ ऊचुस्ते दिष्ट्या भो विप्रा आगताः पथिका द्विजाः ॥ ५८ ॥ ते तु संतुष्टमनसा
सन्मुखाः प्रययुर्मुदा ॥ प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां परिरंभणकं तथा ॥ ५९ ॥ आघ्राणकादींश्च कृत्वा यथायोग्यं प्रपूज्य च ॥ सर्वं विस्तार्य कथितं

शीघ्रमागममात्मनः ॥ ६० ॥ ततः संपूज्य तान्सर्वान्गंधतांबूलकुम्कुमैः ॥ शांतिपाठं पठंतस्ते हृष्टा निजगृहान्ययुः ॥ ६१ ॥ आनंदाया महा
पीठे प्रातः पांथाः समुत्थिताः ॥ ददृशुस्ते महास्थानं सोत्कंठा हर्षपूरिताः ॥ ६२ ॥ आश्चर्यं परमं प्रापुः किमेतत्स्थानमुत्तमम् ॥ अयंतुदक्षिण
द्वारे शांतिपाठोऽत्र पठ्यते ॥ ६३ ॥ गृहा रंम्याः प्रदृश्यंते शचीपतिगृहोपमाः ॥ प्रासादाः कुलमातॄणां दृश्यंते चाग्निशोभनाः ॥ ६४ ॥ एवं
ब्रुवत्सु विप्रेषु महाशक्तिप्रपूजने ॥ आगतो ब्राह्मणोऽपश्यत्तत्र विप्रकदंबकम् ॥ ६५ ॥ हर्षितो भावितस्तत्र यत्र विप्राः सभासदः ॥ उवाच दिष्ट्या
भो विप्रा ह्यागताः पथिका द्विजाः ॥ ६६ ॥ प्रत्युत्तस्थुस्ततो विप्राः पूजां गृहीत्वा समागताः ॥ प्रत्युत्थानाभिवादौ चाकुर्वंस्ते च परस्परम् ॥ ६७ ॥
तेते संपूज्य वेगात्तु यथायोग्यं यथाविधि ॥ हरीश्वरस्य यद्वृत्तं विप्राग्रे संप्रकाशितम् ॥ ६८ ॥ पथिकानां वचः श्रुत्वा हर्षपूर्णा द्विजोत्तमाः ॥
शांतिपाठं पठन्तस्ते हृष्टा निजगृहान्ययुः ॥ ६९ ॥ विमृश्य मिलिताः प्रातर्ज्योतिर्विद्भिः प्रतिष्ठिताः ॥ ब्राह्मे मूहूर्तें चोत्थाय कान्यकुब्जं गता
द्विजाः ॥७०॥ दोलाभिर्वाहिताः केचित्केचिदश्वै रथैस्तथा ॥ केचित्तु शिबिकारूढा नानावाहनगाश्च ते ॥७१॥ तत्पुरं तु समासाद्य गंगायाः शोभने
तटे ॥ अकुर्वन्वसतिं धीराः स्नानदानादिकर्म्म च ॥ ७२ ॥ चरेण केनचिद्दृष्टाः कथिता नृपसन्निधौ ॥ अश्वाश्च बहुशो दोला रथाश्च बहुशो
वृषाः ॥ ७३ ॥ विप्राणामिह दृश्यंते धर्मारण्यनिवासिनाम् ॥ नूनं ते च समायाता नृपेणोक्तं ममाग्रतः ॥ ७४ ॥ अभिज्ञापय मे पूर्वं प्रेषिताः
कपिसंनिधौ ॥ ७५ ॥ इति श्रीस्कांदे महाराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्ड पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये ब्राह्मणानां प्रत्यागमन
वर्णनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ ततः प्रभाते विमले कृतपूर्वाह्णिकक्रियाः ॥ शुभवस्त्रपरीधानाः फल
हस्ताः पृथक्पृथक् ॥ १ ॥ रत्नांगदाढ्यदोर्दंडा अंगुलीयकभूषिताः ॥ कर्णाभरणसंयुक्ताः समाजग्मुः प्रहर्षिताः ॥ २ ॥ राजद्वारं तु संप्राप्य संत
स्थुर्ब्रह्मवादिनः ॥ तान्दृष्ट्वा राजपुत्रस्तु ईषत्प्रहसितो बली ॥ ३ ॥ रामं च हनुमंतं च गत्वा विप्राः समागताः ॥ श्रूयतां मंत्रिणः सर्वे दृश्यंतो द्विज
सत्तमान् ॥ ४ ॥ एतदुक्त्वा तु वचनं तूष्णीं भूत्वा स्थितो नृपः ॥ ततो द्वित्रा द्विजाः सर्वे उपविष्टाः क्रमात्ततः ॥ ५ ॥ क्षेमं पप्रच्छुर्नृपतिं
हस्तिरथपदातिषु ॥ ततः प्रोवाच नृपतिर्विप्रान्प्रति महामनाः ॥ ६ ॥ अरिहंतप्रसादेन सर्वत्र कुशलं मम ॥ सा जिह्वा या जिनं स्तौ
ति तौ करौ यौ जिनार्चनौ ॥ ७ ॥ सा दृष्टिर्या जिने लीना तन्मनो यज्जिने रतम् ॥ दया सर्वत्र कर्तव्या जीवात्मा पूज्यते सदा ॥ ८ ॥
योगशाला हि गंतव्या कर्त्तव्यं गुरुवंदनम् ॥ न चकारं महामंत्रं जपितव्यमहर्निशम् ॥ ९ ॥ पंचूषणं हि कर्त्तव्यं दातव्यं श्रमणे सदा ॥

श्रुत्वा वाक्यं ततो विप्रास्तस्य दंतानपीडयन् ॥ १० ॥ विमुच्य दीर्घनिश्वासमूचुस्ते नृपतिं प्रति ॥ रामेण कथितं राजन्धीमता च हनूमता ॥ ११॥
दीयतां विप्रवृत्तिं च धर्मिष्ठोऽसि धरातले ॥ ज्ञायते तव दत्ता स्यान्मदत्ता नैव नैव च ॥१२॥ रक्षस्व रामवाक्यं त्वं यत्कृत्वा त्वं सुखी भव ॥१३॥
॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ यत्र रामहनूमंतौ यांतु सर्वेऽपि तत्र वै ॥ रामो दास्यति सर्वस्वं किं प्राप्ता इह वै द्विजाः ॥ १४ ॥ न दास्यामि न दास्यामि
एकां चैव वराटिकाम् ॥ न ग्रामं नैव वृत्तिं च गच्छध्वं यत्र रोचते ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वा दारुणं वाक्यं द्विजाः कोपाकुलास्तदा ॥ सहस्व रामकोपं हि
साम्प्रतश्च हनूमंतः ॥ १६ ॥ इत्युक्त्वा हनुमद्दत्ता वामकक्षोद्भवा पुटी ॥ प्रक्षिप्ता चास्य निलये व्यावृत्ता द्विजसत्तमाः ॥ १७ ॥ गते तदा विप्रसंघे
ज्वालामालाकुलं त्वभूत् ॥ अग्निज्वालाकुलं सर्वं संजातं चैव तत्र हि ॥ १८ ॥ दह्यंते राजवस्तूनिच्छत्राणि चामराणि च ॥ कोशागाराणि सर्वाणि
आयुधागारमेव च ॥१९॥ महिष्यो राजपुत्राश्च गजा अश्वा ह्यनेकशः ॥ विमानानि च दह्यंते दह्यंते वाहनानि च ॥२०॥ शिबिकाश्च विचित्रा वै
रथाश्चैव सहस्रशः ॥ सर्वत्र दह्यमानं च दृष्ट्वा राजापि विव्यथे ॥ २१ ॥ न कोपि त्राता तस्यास्ति मानवा भयविक्लवाः ॥ न मंत्रयंत्रैर्वह्निः स साध्यते
न च मूलिकैः ॥ २२ ॥ कौटिल्यकोटिनाशी च यत्र रामः प्रकुप्यते ॥ तत्र सर्वे प्रणश्यंति किं तत्कुमारपालकः ॥ २३ ॥ सर्वं तज्ज्वलितं दृष्ट्वा
नग्नक्षपणकास्तदा ॥ धृत्वा करेण पात्राणि नीत्वा दडाञ्छुभानपि ॥ २४ ॥ रक्तकंबलिका गृह्य वेपमाना मुहुर्मुहुः ॥ अनुपानहिकाश्चैव नष्टाः सर्वे
दिशो दश ॥ २५ ॥ कोलाहलं प्रकुर्वाणाः पलायध्वमिति ब्रुवन् ॥ दाहिता विप्रमुख्यैश्च वयं सर्वे न संशयः ॥ २६ ॥ केचिच्च भग्नपात्रास्ते भग्नदं
डास्तथापरे ॥ प्रनष्टाश्च विवस्त्रास्ते वीतरागमिति ब्रुवन् ॥ २७ ॥ अर्हंतमेव केचिच्च पलायनपरायणाः ॥ ततो वायुः समभवद्वह्निमांदोलयन्निव ॥
॥ २८ ॥ प्रेषितो वै हनुमता विप्राणां प्रियकाम्यया ॥ धावन्स नृपतिः पश्चादितश्चेतश्च वै तदा ॥ २९ ॥ पदातिरेकः प्ररुदन्क्क विप्रा इति जल्पकः ॥
लोकाच्छ्रुत्वा ततो राजा गतस्तत्र यतो द्विजाः ॥ ३० ॥ गत्वा तु सहसा राजन्गृहीत्वा चरणौ तदा ॥ विप्राणां नृपतिर्भूमौ मूर्च्छितो न्यपत
त्तदा ॥ ३१ ॥ उवाच वचनं राजा विप्रान्विनयतत्परः ॥ जपन्दाशरथिं रामं रामरामेति वै पुनः ॥ ३२ ॥ तस्य दासस्य दासोहं रामस्य च द्विज
स्य च ॥ अज्ञानतिमिरांधेन जातोस्म्यंधो हि संप्रति ॥ ३३ ॥ अंजनं च मया लब्धं रामनाममहौषधम् ॥ रामं मुक्त्वा हि ये मर्त्या ह्यन्यं देव
मुपासते ॥ दह्यंते तेऽग्निना स्वामिन्यथाहं मूढचेतनः ॥ ३४ ॥ हरिर्भागीरथी विप्रा विप्रा भागीरथी हरिः ॥ भागीरथी हरिर्विप्राः सारमेकं जगत्त्रये ॥
॥ ३५ ॥ स्वर्गस्य चैव सोपानं विप्रा भागीरथी हरिः ॥ रामनाममहारज्ज्वा वैकुंठे येन नीयते ॥ ३६ ॥ इत्येवं प्रणमन्राजा प्रांजलिर्वाक्यमब्र

वीत् ॥ वह्निः प्रशाम्यतां विप्राः शासनं वो ददाम्यहम् ॥ ३७ ॥ दासोऽस्मि सांप्रतं विप्रा न मे वागन्यथा भवेत् ॥ यत्पापं ब्रह्महत्यायाः पर
दाराभिगामिनाम् ॥ ३८ ॥ यत्पापं मद्यपानां च सुवर्णस्तेयिनां तथा ॥ यत्पापं गुरुघातानां तत्पापं वा भवेन्मम ॥ ३९ ॥ यंयं
चिंतयते कामं तं तं दास्याम्यहं पुनः ॥ विप्रभक्तिः सदा कार्या रामभक्तिस्तथैव च ॥ ४० ॥ अन्यथा करणीयं मे न कदाचि
द्द्विजोत्तमाः ॥ ४१ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तस्मिन्नवसरे विप्रा जाता भूप दयालवः ॥ अन्या या पुटिका चासीत्सा दत्ता
शापशांतये ॥ ४२ ॥ जीवितं चैव तत्सैन्यं जातं क्षिप्तेषु रोमसु ॥ दिशः प्रसन्नाः संजाताः शांता दिग्जनितस्वनाः ॥ ४३ ॥ प्रजा स्वस्था
ऽभवत्तत्र हर्षनिर्भरमानसा ॥ अवतस्थे यथापूर्वं पुत्रपौत्रादिकं तथा ॥ ४४ ॥ विप्राज्ञाकारिणो लोकाः संजाताश्च यथा पुरा ॥ विष्णुधर्मं परित्यज्य
नान्यं जानंति ते वृषम् ॥ ४५ ॥ नवीनं शासनं कृत्वा पूर्ववद्विधिपूर्वकम् ॥ निष्कासितास्तु पाषंडाः कृतशास्त्रप्रयोजकाः ॥ ४६ ॥ वेदबाह्याः
प्रनष्टास्ते उत्तमाधममध्यमाः ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि येऽभूवन्गोभुजाः पुरा ॥ ४७ ॥ तेषां मध्यात्तु संजाता अढवीजा वणिग्जनाः ॥ शुश्रूषार्थं
ब्राह्मणानां राज्ञा सर्वे निरूपिताः ॥ ४८ ॥ सदाचाराः सुनिपुणा देवब्राह्मणपूजकाः ॥ त्यक्त्वा पाखण्डमार्गं तु विष्णुभक्तिपरास्तु ते ॥ ४९ ॥
जाह्नवीतीरमासाद्य त्रैविद्येभ्यो ददौ नृपः ॥ शासनं तु यदा दत्तं तेषां वै भक्तिपूर्वकम् ॥ ५० ॥ स्थानधर्मात्प्रचलिता वाडवास्ते समागताः ॥ नृपो
विज्ञापितो विप्रैस्तैरेवं क्लेशकारिभिः ॥ ५१ ॥ ये त्यक्तवाचो विप्रेंद्रास्तान्निःसारय भूपते ॥ परस्परं विवादास्तु संजाता दत्तवृत्तये ॥ ५२ ॥ न्याय
प्रदशनार्थं च कारितास्तु सभासदः ॥ हस्ताक्षरेषु दृष्टेषु पृथक्पृथक् प्रपादितम् ॥ ५३ ॥ एतच्छ्रुत्वा ततो राजा तुलादानं चकार ह ॥ दीयमाने
तदा दाने चातुर्विद्या बभाषिरे ॥ ५४ ॥ अस्माभिर्हारिता जातिः कथं कुर्मः प्रतिग्रहम् ॥ निवारितास्तु ते सर्वे स्थानान्मोहेरका द्विजाः ॥५५॥
दशपंच सहस्राणि वेदवेदांगपारगाः ॥ ततस्तेन तदा राजन्राज्ञा रामानुवर्तिना ॥ ५६ ॥ आहूतावाडवांस्तास्तु ज्ञातिभेदं चकार सः ॥ त्रयीविद्या
वाडवा ये सेतुबंधं प्रति प्रभुम् ॥ ५७ ॥ गतास्ते वृत्तिभाजः स्युर्नान्ये वृत्त्यभिभागिनः ॥ तत्र नैव गता ये वै चातुर्विद्यत्वमागताः ॥ ५८ ॥
वणिग्भिर्न च संबंधो न विवाहश्च तैः सह ॥ ग्रामवृत्तौ न संबंधो ज्ञातिभेदे कृते सति ॥५९॥ द्विजभक्तिपराः शूद्राः ये पाखंडैर्न लोपिताः॥ जैन
धर्मात्परावृत्तास्ते गोभूजास्तथोत्तमाः ॥ ६० ॥ ये च पाखंडनिरता रामशासनलोपकाः ॥ सर्वे विप्रास्तथा शूद्रा प्रतिबंधेन योजिताः ॥ ६१ ॥
सत्यप्रतिज्ञां कुर्वाणास्तत्रस्थाः सुखिनोऽभवन् ॥ चातुर्विद्या बहिर्ग्रामे राज्ञा तेन निवासिताः ॥६२॥ यथा रामो न कुप्येत तथा कार्यं मया ध्रुवम् ॥

पराङ्मुखा ये रामस्य सन्मुखानुगताः किल ॥ ६३ ॥ चातुर्विद्यास्ते विज्ञेया वृत्तिबाह्याः कृतास्तदा ॥ कृतकृत्यस्तदा जातो राजा कुमारपालकः
॥ ६४ ॥ विप्राणां पुरतः प्राह प्रश्रयेण वचस्तदा ॥ ग्रामवृत्तिर्न मे लुप्ता एतद्धै देवनिर्मितम् ॥ ६५ ॥ स्वयं कृतापराधानां दोषो कस्य न दीयते ॥
यथा वने काष्ठवर्षाद्वह्निः स्याद्दैवयोगतः ॥ ६६ ॥ भवद्भिस्तु पणः प्रोक्तो ह्यभिज्ञानस्य हेतवे ॥ रामस्य शासनं कृत्वा वायुपुत्रस्य हेतवे ॥ ६७ ॥
व्यावृत्ता वाडवा यूयं स दोषः कस्य दीयते ॥ अवसाने हरिं स्मृत्वा महापापयुतोऽपि वा ॥ ६८ ॥ विष्णुलोकं व्रजत्याशु संशयस्तु कथं भवेत् ॥
महत्पुण्योदये नृणां बुद्धिः श्रेयसि जायते ॥ ६९ ॥ पापस्योदयकाले च विपरीता हि सा भवेत् ॥ सकृत्पालयते यस्तु धर्मेणैतज्जगत्त्रयम् ॥
॥ ७० ॥ योंतरात्मा च भूतानां संशयस्तत्र नो हितः ॥ इंद्रादयोऽमराः सर्वे सनकाद्यास्तपोधनाः ॥ ७१ ॥ मुक्त्यर्थमर्चयंतीह संशयस्तत्र
नो हितः ॥ सहस्रनाम तत्तुल्यं रामनामेति गीयते ॥ ७२ ॥ तस्मिन्ननिश्चयं कृत्वा कथं सिद्धिर्भवेदिह ॥ मम जन्मकृतात्पुण्यादभिज्ञानं ददौ
हरिः ॥ ७३ ॥ पाखंडाद्यत्कृतं पापं मृष्टं तद्वः प्रणामतः ॥ प्रसीदंतु भवंतश्च त्यक्त्वा क्रोधं ममाधुना ॥ ७४ ॥ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ ॥ राज
न्धर्मो विलुप्तस्ते प्रापितानां तथा पुनः ॥ अवश्यं भाविनो भावा भवंति महतामपि ॥ ७५ ॥ नग्नत्वं नीलकण्ठस्य महाहिशयनं हरेः ॥ एतद्दैव
कृतं सर्वं प्रभुर्यः सुखदुःखयोः ॥ ७६ ॥ सत्यप्रतिज्ञास्त्रैविद्या भजंतु रामशासनम् ॥ अस्माकं तु परं देहि स्थानं यत्र वसामहे ॥ ७७ ॥
तेषां तु वचनं श्रुत्वा सुखमिच्छुर्द्विजन्मनाम् ॥ तेषां स्थानं तु दत्तं वै सुखवासं तु नामतः ॥ ७८ ॥ हिरण्यं पुष्पवासांसि गावः कामदुघा नृप ॥
स्वर्णालंकरणं सर्वं नानावस्तुचयं तथा ॥ ७९ ॥ श्रद्धया परया दत्त्वा मुदं लेभे नराधिपः ॥ त्रयीविद्यास्तु ते ज्ञेयाः स्थापिता ये त्रिमूर्तिभिः ॥
॥ ८० ॥ चतुर्थेनैव भूपेन स्थापिताः सुखबासने ॥ ते बभूवुर्द्विजश्रेष्ठाश्चातुर्विद्याः कलौ युगे ॥ ८१ ॥ चातुर्विद्याश्च ते सर्वे धर्मारण्ये प्रतिष्ठिताः ॥
वेदोक्ता आशिषो दत्त्वा तस्मै राज्ञे महात्मने ॥ ८२ ॥ रथैरश्वैरुह्यमानाः कृतकृत्या द्विजातयः ॥ महत्प्रमोदयुक्तास्ते प्रापुर्मोहेरकं महत् ॥ ८३ ॥
पौषशुक्लत्रयोदश्यां लब्धं शासनकं द्विजैः ॥ बलिप्रदानं तु कृतमुद्दिश्य कुलदेवताम् ॥ ८४ ॥ वर्षेवर्षे प्रकर्त्तव्यं बलिदानं यथाविधि ॥ कार्यं च
मंगलस्नानं पुरुषेण महात्मना ॥ ८५ ॥ गीतं नृत्यं तथा वाद्यं कुर्वीत तद्दिने ध्रुवम् ॥ तन्मासे तद्दिने नैव वृत्तिनाशो भवेद्यथा ॥ ८६ ॥ दैवा
दतीतकाले चेत् वृद्धिरापद्यते यदा ॥ तदा प्रथमतः कृत्वा पश्चाद्वृद्धिर्विधीयते ॥ ८७ ॥ ये च भिन्नप्रपाप्रायास्त्रैविद्या मोढवंशजाः ॥ तथा चातुर्वेदि
नश्च कुर्वंति गोत्रपूजनम् ॥ ८८ ॥ वर्षमध्ये प्रकुर्वीत तथा सुप्ते जनार्दने ॥ पौषे च लुप्तं कृत्वा च श्रौतं स्मार्त्तं करोति यः ॥ ८९ ॥ तत्र क्रोधसमा

विष्टा निघ्नंति कुलदेवताः ॥ विवाहोत्सवकाले च मौंजीबंधादिकर्मणि ॥ ९० ॥ मुहूर्तं गणनाथस्य ततः प्रभृति शोभनम् ॥ ९१ ॥ निर्वासितास्तु
ये विप्रा आमराज्ञा स्वशासनात् ॥ पंचदशसहस्राणि ययुस्ते सुखवासकम् ॥ ९२ ॥ पंचपञ्चाशतो ग्रामान्ददौ रामः पुरा स्वयम् ॥ तत्रस्था
वणिजश्चैव तेषां वृत्तिमकल्पयन् ॥ ९३ ॥ अडालजा माण्डलीया गोभूजाश्च पवित्रकाः ॥ ब्राह्मणानां वृत्तिदास्ते ब्रह्मसेवासु तत्पराः ॥ ९४ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये ब्राह्मणानां शासनवृत्तिप्राप्तिवर्णनं नामा
ष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि रहस्यं परमं मतम् ॥ एते ब्रह्मविदः प्रोक्ताश्चातुर्विद्या महा
द्विजाः ॥ १ ॥ स्वाध्यायाश्च वषट्कारा: स्वधाकाराश्च नित्यशः ॥ रामाज्ञापालकाश्चैव हनुमद्भक्तितत्पराः ॥ २ ॥ एकदा तु ततो देवा ब्रह्माणं
समुपागताः ॥ ब्राह्मणान्द्रष्टुकामास्ते ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ ३ ॥ तान्देवानागतान्दृष्ट्वा स्वस्थानाच्चलितास्तु ते ॥ अर्घपाद्यं पुरस्कृत्य मधुपर्कं
तथैव च ॥ ४ ॥ पूजयित्वा ततो विप्रा देवान्ब्रह्मपुरोगमान् ॥ ब्रह्माग्र उपविष्टास्ते वेदानुच्चारयन्ति हि ॥ ५ ॥ संहितां च पदं चैव क्रमं घनं तथैव
च ॥ उच्चैः स्वरेण कुर्वीत ऋचामृग्वेदसंहिताम् ॥ ६ ॥ सामगाश्च प्रकुर्वंति स्तोत्राणि विविधानि च ॥ शास्त्राणि च तथा याज्यापुरोनुवाक्या
स्तथा ॥ ७ ॥ चतुरक्षरं[1] परं चैव चतुरक्षरमेव च ॥ द्व्यक्षरं च तथापंचाक्षरं द्व्यक्षरमेव च ॥ एतद्यज्ञस्वरूपं च यो जपेज्ज्ञानपूर्वकम् ॥८॥ अंते ब्रह्म
पदप्राप्तिः सत्यंसत्यं वदाम्यहम् ॥ एकाग्रमानसाः सर्वे वेदपाठरता द्विजाः ॥ ९ ॥ तेषामंगणदेशेषु कण्डूयन्ते कचान्मृगाः ॥ ब्राह्मणा वेदमातां[2] च
जपंति विधिपूर्वकम् ॥१०॥ हस्तेःधृतांश्च तैर्दर्भान्भक्षंते मृगपोतकाः॥ निर्वैरं तं तदा दृष्ट्वा आश्रमं गृहमेधिनाम् ॥११॥ तुतुषुः परमं देवा ऊचुस्ते च
परस्परम्॥त्रेतायुगमिदानीं च सर्वे धर्मपरायणाः॥१२॥कलिर्दुष्टस्तथा प्रोक्तः किं करिष्यति पापकः॥चातुर्विद्यान्समाहूय ऊचुस्ते त्रय एव च॥१३॥
वृत्त्यर्थं भवतां चैव त्रैविद्यानां तथैव च ॥ विभागं वः प्रदास्यामो यथावत्प्रतिपाल्यताम्॥१४॥ ये वणिजः पुरा प्रोक्ताः षट्त्रिंशच्च सहस्रकाः ॥ त्रिसह
स्रास्तु त्रैविद्या दशपंचसहस्रकाः ॥ १५ ॥ चातुर्विद्यास्तथा प्रोक्ता अन्योन्यं वृत्तिमाश्रिताः ॥ सत्रिभागास्तु त्रैविद्याश्चतुर्भागास्तु चात्रिणः ॥१६॥
वणिजां गृहमागत्य पौरोहित्यस्य नित्यशः ॥ भागं विभज्य संप्रापुः काजेशेन विनिर्मिताः ॥ १७ ॥ परस्परं न विवाहश्चातुर्विद्यत्रिविद्ययोः ॥

---

[1] चतुरक्षरम्--'यजामहे' इति, चतुरक्षरम्--अस्तु श्रौषट्' इति, द्व्यक्षरम्--'यज' इति, पंचाक्षरम्--'ये यजामहे' इति, द्व्यक्षरम्--'वौषट्' इति पंच यज्ञसामयिकान्यध्वर्य्वाद्युच्चारणीयानि वाक्यानि "चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च । हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥" एतस्य वचनस्याप्ययमेवार्थो बोद्धव्यः ।

[2] आर्षःप्रयोगः । वेदमातरम्-इत्यपेक्षितम् ।

चातुर्विद्या मया प्रोक्तास्त्रिविद्यास्तु तथैव च ॥ १८ ॥ त्रैविभागेन त्रैविद्याश्चतुर्भागेन चात्रिणः ॥ एवं ज्ञातिविभागस्तु काजेशेन विनिर्मितः ॥
॥ १९ ॥ कृतकृत्यास्तु ते विप्राः प्रणेमुस्तान्सुरोत्तमान् ॥ वृत्तिं दत्त्वा ततो देवाः स्वस्थानं च प्रतस्थिरे ॥ २० ॥ पंचपंचाशद्ग्रामाणां ते द्विजाश्च
निवासिनः ॥ चतुर्विद्यास्तु ते प्रोक्तास्तदादि तु त्रिविद्यकाः ॥ २१ ॥ चातुर्विद्यस्य गोत्राणि दशपंच तथैव च ॥ भारद्वाजस्तथा वत्सः कौशिकः
८ कुश एव च ॥ २२ ॥ शांडिल्यः ६ कश्यपश्चैव गौतमश्छादनस्तथा ८ ॥ जातूकर्ण्यस्तथा कुंतो वशिष्ठो ११ धारणस्तथा ॥ २३ ॥ आत्रेयो
मांडिलश्चैव १४ लौगाक्षश्च १६ ततः परम् ॥ स्वस्थानानां च नामानि प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥ २४ ॥ सीतापुरं च श्रीक्षेत्रं २ मगोडी च ३ तथा
स्मृता ॥ ज्येठलोजस्तथा चैव शेरथा च ततः परम् ॥ २५ ॥ छेदे ताली वनोडी च गोव्यंदली तथैव च ॥ कंटाचोपली चैव कोहेचं चंदनस्तथा
॥२६॥ थलग्रामश्च सोहं च हाथंजं कपडवाणकम् ॥ व्रजन्होरी च वनोडी च फीणां वगोलं हणस्तथा (१) ॥२७॥ थलजा चारणं सिद्धा भालजाश्च
ततः परम् ॥ महोवी आईया मलीआ गोधरी आमतः परम् ॥ २८ ॥ वाठसुहाली तथा चैव माणजा सानदीयास्तथा ॥ आनन्दीया पाटडीअ
टीकोलीया ततः परम् ॥ २९ ॥ गंभी धणीआ मात्रा च नातमोरास्तथैव च ॥ वलोला रांत्यजाश्चैव रूपोला बोधणीच वै ॥ ३० ॥ छत्रोटा अलु
एवा च वासतडीआमतः परम् ॥ जाषासणा गोतीया च चरणीया दुधीयास्तथा ॥ ३१ ॥ हालोला वैहोला च असाला नालाडास्तथा ॥ देहोलो
सौहासीया च संहालीयास्तथैव च ॥ ३२ ॥ स्वस्थानं पंचपचाशद्ग्रामा एते ह्यनुक्रमात् ॥ दत्ता रामेण विधिवत्कृत्वा विप्रेभ्य एव च ॥ ३३ ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि स्वस्थानस्य च गोत्रजान् ॥ तथा हि प्रवरांश्चैव यथावद्विधिपूर्वकम् ॥ ३४ ॥ ज्ञात्वा तु गोत्रदेवीं च तथा प्रवरमेव च ॥
स्वस्थानं जायते चैव द्विजाः स्वस्थानवासिनः ॥ ३५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कथं च जायते गोत्रं कथं तु ज्ञायते कुलम् ॥ कथं वा
ज्ञायते देवी तद्वदस्व यथार्थतः ॥ ३६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ सीतापुरं तु प्रथमं प्रवरद्वयमेव च ॥ कुशवत्सौ तथा चात्र मया ते परिकीर्त्तितौ
॥ ३७ ॥ १ श्रीक्षेत्रे द्वितीयं चैव गोत्राणां त्रयमेव च ॥ छांदनसस्तथा वत्सस्तृतीयं कुशमेव च ॥ ३८ ॥ तृतीयं मुद्गलं चैव कुशभारद्वाज
मेव च ३ ॥ शोहोली च चतुर्थं वै कुशप्रवरमेव च ॥ ३९ ॥ ज्येष्ठला पंचमश्चैव वत्सकुशौ प्रकीर्त्तितौ ५ ॥ श्रेयस्थानं हि षष्ठं वै भारद्वाजः
कुशस्तथा ॥ ४० ॥ दंताली सप्तमं चैव भारद्वाजः कुशस्तथा १ ॥ वटस्थानमष्टमं च निबोध सुतसत्तम ॥ ४१ ॥ तत्र गोत्रं कुशं

---

१ अत्र शुद्धप्रयोगा न संति त तद्ग्रामनामापरिचयात्तथैव पाठोऽत्र स्थापितोस्माभिः ।

कुत्सं भारद्वाजं तथैव च ॥ राज्ञः पुरं नवमं च भारद्वाजप्रवरमेव च ९ ॥ ४२ ॥ कृष्णवाटं दशमं चैव कुशप्रवरमेव च ॥
दहलोडमेकादशं वत्सप्रवरमेव हि ॥ ४३ ॥ चेखलीद्वादशं पौककुशप्रवरमेव च ॥ ४४ ॥ चांचोदखे १२ देहोलोडी आत्रयश्च
वत्सकुत्सकश्चैव ॥ भारद्वाजीकोणाया च भारद्वाजगोलंहणाशकुस्तथा ॥ ४५ ॥ थलत्यजाद्वये चैव कुशधारणमेव च ॥ नारणसिद्धा च
स्वस्थानं कुत्सं गोत्रं प्रकीर्तितम् ॥ ४६ ॥ भालजां कुत्सवत्सौ च मोहोवी आकुशस्तथा ॥ ईयाश्लीआ शांडिलश्च गोधरीपात्रमेव च ॥ ४७ ॥
आनंदीया द्वे चैव भारद्वाजशांडिलश्चैवपाटडीआ कुशमेव च ॥ ४८ ॥ वांसडीआश्चैव जास्वा कौत्समणा वत्सआत्रेयौ गीता आकुशगौतमौ ॥
॥ ४९ ॥ चरणीआ भारद्वाजः दुधीआधारणसा हि अहो सोन्नामांडिल्यस्तथा ॥ ५० ॥ वैलोला हुशश्चैवा असाला कुशश्चैव धारणा च द्वितीय
कम् ॥ ५१ ॥ नालोला वत्सधारणीया च देलोला कुत्समेव च ॥ सोहासीया भारद्वाजकुशवत्समेव च ॥ ५२ ॥ सुहालीआ वत्सं वै प्रोक्तं गोत्राणि
यथाक्रमम् ॥ मया प्रोक्तानि चैवात्र स्वस्थानानि यथाक्रमम् ॥ ५३ ॥ शीतवाडिया ये प्रोक्ताः कुशो वत्सस्तथैव च ॥ विश्वामित्रो देवरातस्तृतीयो
दलमेव च ॥ ५४ ॥ भार्गवच्यावनाप्नवानौर्वजमदग्निरेव हि ॥ वचार्ईशेषाबुटला गोत्रदेव्यः प्रकीर्तिताः ॥ ५५ ॥ इति प्रथमं गोत्रम् ॥ १ ॥ श्रीक्षेत्रं
द्वितीयं प्रोक्तं गोत्रद्वितयमेव च ॥ छांदनसस्तथा वत्सं देवी द्वितयमेव च ॥ ५६ ॥ आंगिरसांबरीषश्च यौवनाश्वस्तथैव च ॥ भृगुच्यवनआप्नवानौ
र्वजमदग्निमेव च ॥ ५७ ॥ देवी भट्टारिका प्रोक्ता द्वितीया शेपला तथा ॥ एतद्वंशोद्भवा ये च शृणु तान्मुनिसत्तम ॥ ५८ ॥ सक्रोधनाः सदाचाराः
श्रौतस्मार्तक्रियापराः ॥ पंचयज्ञरता नित्यं संबंधसंमाश्रिताः ॥ क्षतज्ञाः क्रतुजाश्चैव ते सर्वे नृपसत्तमाः ॥ ५९ ॥ इति द्वितीयगोत्रम्[1] ॥ २ ॥
तृतीयं मगोडोआ वै गोत्रद्वितयमेव च ॥ भारद्वाजस्तथा कुत्सं देवी द्वितयमेव च ॥ ६० ॥ आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजस्तथैव च ॥ विश्वामित्रदेव
रातौप्रवरत्रयमेव च ॥६१॥ शेषला बुधला प्रोक्ताधारशांतिस्तथैव च ॥ अस्मिन्ग्रामे च ये जाता ब्राह्मणाः सत्यवादिनः ॥ ६२ ॥ द्विजपूजाक्रिया
युक्ता नानायज्ञक्रियापराः ॥ अस्मिन्गोत्रे समुत्पन्ना द्विजाः सर्वे मुनीश्वराः ॥ ६३ ॥ इति तृतीयगोत्रम् ॥ ३ ॥ चतुर्थं शीहोलियाग्रामं गोत्रद्वित
यमेव च ॥ विश्वामित्रदेवराततृतीयौदलमेव च ॥ ६४ ॥ देवी चचाई वै तेषां गोत्रदेवी प्रकीर्तिता ॥ अस्मिन्गोत्रे तु ये जाता दुर्बला दीनमा
नसाः ॥ ६५ ॥ असत्यभाषिणो विप्रा लोभिनो नृपसत्तम ॥ सर्वविद्याप्रवीणाश्च ब्राह्मणा ब्रह्मसत्तम ॥ ६६ ॥ इति चतुर्थं स्थानम् ॥ ४ ॥

---

[1] प्रथमं तु मोहेरकं स्थानम्—इति त्वत्र वक्तव्यम् परं तदुल्लेखो न क्वाचिद्दृश्यते कुतो नास्तीति तु न विज्ञायते । अथवा पाठः खंडितोऽस्तीति तावदनुमीयते ।

ज्येष्ठलोजा पंचमं च स्वस्थानं प्रतिकीर्तितम् ॥ वत्सशीया कुत्सशीया प्रवरद्वितयं स्मृतम् ॥६७॥ आवारिवृवाप्रःयौवनाश्वभृगुच्यवनआप्नोर्वजमदग्निस्तथैव हि ? ॥६८॥ चचाई वत्सगोत्रस्य शांता च कुत्सगोत्रजा ॥ एतैस्त्रिभिः पंचभिश्च द्विजा ब्रह्मस्वरूपिणः ॥६९॥ शांता दांताः सुशीलाश्च धनपुत्रैश्च संयुताः ॥ वेदाध्ययनहीनाश्च कुशलाः सर्वकर्मसु॥७०॥सुरूपाश्च सदाचाराः सर्वधर्मेषु निष्ठिताः ॥ दानधर्म्मरताः सर्वे अत्रजा जलदा द्विजाः ॥७१॥ इति पंचमं स्थानम् ॥५॥ शेरथाग्रामेषु वै जाताः प्रवरद्वयसंयुताः ॥ कुशभारद्वाजाश्चैव देवीद्वयं तथैव च ॥७२॥ विश्वामित्रो देवरातस्तृतीयौदल एव च ॥ आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजास्तथैव च॥७३॥कमला च महालक्ष्मीर्द्वितीया यक्षिणी तथा॥अस्मिन्गोत्रे च ये जाताः श्रौतस्मार्त्तरता बुधाः॥७४॥वेदाध्ययनशीलाश्च तापसाश्चारिमर्दनाः॥रोषिणो लोभिनो दुष्टा यजने याजने रताः॥ब्रह्मक्रियापराः सर्वे ब्राह्मणास्ते मयोदिताः ॥७५॥ इति षष्ठं स्थानम्॥६॥ दंतालीया भारद्वाजकुत्सशायास्तथैव च॥आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजास्तथैव च॥७६॥देवी च यक्षिणी प्रोक्ता द्वितीया कर्मला तथा ॥ अस्मिन्गोत्रे च ये जाता वाडवा धनिनः शुभाः ॥७७॥ वस्त्रालंकरणोपेता द्विजभक्तिपरायणाः ॥ ब्रह्मभोज्यपराः सर्वे सर्वे धर्मपरायणाः ॥ ॥ ७८ ॥ इति सप्तमं स्थानम् ॥७॥ वडोद्रीयान्वये जाताश्चत्वारः प्रवराः स्मृताः ॥ कुशः कुत्सश्च वत्सश्च भारद्वाजस्तथैव च ॥७९॥ तत्प्रवराण्यहं वक्ष्ये तथा गोत्राण्यनुक्रमात् ॥ विश्वामित्रो देवरातस्तृतीयौदल एव च ॥ ८० ॥ आंगिरसांबरीषश्च यौवनाश्वस्तृतीयकः ॥ भार्गवश्च्यावनाप्रवानौर्वजमदग्निस्तथैव च ॥ ८१ ॥ आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजास्तथैव च ॥ कर्मला क्षेमला चैव धारभट्टारिका तथा ॥८२॥ चतुर्थी क्षेमला प्रोक्ता गोत्रमाता अनुक्रमात् ॥ अस्मिन्गोत्रे तु ये जाताः पंचयज्ञरताः सदा ॥ ८३ ॥ लोभिनः क्रोधिनश्चैव प्रजायंते बुहुप्रजाः ॥ स्नानदानादिनिरताः सदा विनिर्जितेंद्रियाः ॥ ८४ ॥ वापीकूपतडागानां कर्त्तारश्च सहस्रशः ॥ व्रतशीला गुणज्ञाश्च मूर्खा वेदविवर्जिताः ॥ ८५ ॥ इत्यष्टमं स्थानम् ॥ ८ ॥ गोदणीयाभिधे ग्रामे गोत्रौ द्वौ तत्र संस्थितौ ॥ वत्सगोत्रं प्रथमकं भारद्वाजं द्वितीयकम् ॥ ८६ ॥ भृगुच्यवनाप्नवानौर्वपुरोधसमेव च ॥ शीहरी प्रथमा ज्ञेया द्वितीया यक्षिणी तथा ॥ ८७ ॥ अस्मिन्गोत्रोद्भवा विप्रा धनधान्यसमन्विताः ॥ सामर्षा लौल्यहीनाश्चद्वेषिणः कुटिलास्तथा ॥ ८८ ॥ हिंसिनो धनलुब्धाश्च मया प्रोक्तास्तु भूपते ॥ ८९ ॥ इति नवमं स्थानम् ॥ ९ ॥ कण्टवाडीआ ग्रामे विप्राः कुशगोत्रसमुद्भवाः ॥ प्रवरं तस्य वक्ष्यामि शृणु त्वं च नृपोत्तम ॥ ९० ॥ विश्वमित्रो देवरात उदलश्च त्रयः स्मृताः ॥ चचाई देवी सा प्रोक्ता शृणु त्वं नृपसत्तम ॥ ९१ ॥ यजंते क्रतुभिस्तत्र हृष्टचित्तैकमानसाः ॥ सर्वविद्यासु कुशला ब्राह्मणाः सत्यवादिनः ॥ ९२ ॥ इति दशमं स्थानम् ॥ १० ॥

वेखलोया मया प्रोक्ता कुत्सवंशे समुद्भवाः ॥ प्रवरत्रयसंयुक्ताः शृणु त्वं च नृपोत्तम ॥ ९३ ॥ विश्वामित्रो देवराजौदलश्चेति त्रयः स्मृताः ॥
चचाई देवी तेषां वै कुलरक्षाकरी स्मृता ॥ ९४ ॥ ब्राह्मणाश्च महात्मानः सत्त्ववंतो गुणान्विताः ॥ तपस्वियोगिनश्चैव वेदवेदांगपारगाः ॥ ९५ ॥
साधवश्च सदाचारा विष्णुभक्तिपरायणाः ॥ स्नानसंध्यापरा नित्यं ब्रह्मभोज्यपरायणाः ॥ ९६ ॥ अस्मिन्वंशे मया प्रोक्ताः शृणु त्वं च अतः
परम् ॥ ९७ ॥ इत्येकादशं स्थानम् ॥ ११ ॥ देहलोडीआ ये प्रोक्ताः कुत्सप्रवरसंयुताः ॥ आंगिरस आंबरीषो युवनाश्वस्तृतीयकः ॥ ९८ ॥
गोत्रदेवी मया प्रोक्ता श्रीशेषदुर्बलेति च ॥ कुत्सवंशे च ये जाताः सद्वृत्ताः सत्यभाषिणः ॥ ९९ ॥ वेदाध्ययनशीलाश्च परच्छिद्रैकदर्शिनः ॥
सामर्षा लौल्यतो हीना द्वेषिणः कुटिलास्तथा ॥ १०० ॥ हिंसिनो धनलुब्धाश्च ये च कुत्ससमुद्भवाः ॥ १ ॥ इति द्वादशं स्थानम् ॥ १२ ॥
कोहे च ब्राह्मणाः प्रोक्ता गोत्रत्रितयसंयुताः ॥ भारद्वाजस्तथा वत्सस्तृतीयः कुश एव च ॥ २ ॥ प्रवराण्यहं तथा वक्ष्ये यथा गोत्रक्रमेण हि ॥
भार्गवच्यवनाप्रवानौर्वजमदग्निस्तथैव च ॥ ३ ॥ कुशप्रवरं तृतीयं तु प्रवरत्रयमेव च ॥ विश्वामित्रो देवरातस्तृतीयौदलमेव च ॥ ४ ॥
यक्षिणी प्रथमा प्रोक्ता द्वितीया शीहुरी तथा ॥ तृतीया चचाई प्रोक्ता यथानुक्रमगोत्रजा ॥ ५ ॥ अस्मिन्गोत्रे भवा विप्राः श्रौतस्मार्त्तरता बुधाः ॥
वेदाध्ययनशीलाश्च तापसाश्चारिमर्द्दनाः ॥ ६ ॥ रोषिणो लोभिनो दुष्टा यजने याजने रताः ॥ ब्रह्मकर्मपराः सर्वे मया प्रोक्ता द्विजोत्तमाः ॥
॥ ७ ॥ इति त्रयोदशं स्थानम्॥१३॥ चांदणखेडे ये जाता भारद्वाजसमुद्भवाः॥ आंगिरसो बार्हस्पत्यस्तृतीयो भारद्वाजस्तथा ॥८॥ यक्षिणी चास्य
वै देवी प्रोक्ता व्यासेन धीमता ॥ भारद्वाजास्तु ये जाता द्विजा ब्रह्मस्वरूपिणः ॥ ९ ॥ शांता दांताः सुशीलाश्च धनपुत्रसमन्विताः ॥ धर्मारण्ये
द्विजाः श्रेष्ठाः क्रतुकर्मणि कोविदाः ॥११०॥ गुरुभक्तिरताः सर्वे भासयंति स्वकं कुलम् ॥११॥ इति चतुर्दशं स्थानम् ॥१४॥ थलग्रामे च ये जाता
भारद्वाजसमुद्भवाः ॥ आंगिरसो बार्हस्पत्यो भारद्वाजस्तृतीयकः ॥ १२ ॥ अस्मिन्गोत्रे च ये जाता वाडवा धनिनः शुभाः ॥ वस्त्रालंकरणोपेता
द्विजभक्तिपरायणाः ॥ १३ ॥ ब्रह्मभोज्यपराः सर्वे सर्वे धर्मपरायणाः ॥ गोत्रदेवी मया ख्याता यक्षिणी नाम रक्षिणी ॥ १४ ॥ इति पंचदशं
स्थानम् ॥१५॥ मोऊत्रीयाश्च ये जाता द्वौ गोत्रौ तत्र कीर्तितौ ॥ भारद्वाजःकश्यपश्च देवीद्वितयमेव च ॥ १५ ॥ चामुण्डा यक्षिणी चैव देवी चात्र
प्रकीर्त्तिता ॥ कश्यपाऽवत्सारश्चैव नैध्रुवश्च तृतीयकः ॥ १६ ॥ आंगिरसो बार्हस्पत्यो भारद्वाजस्तृतीयकः ॥ प्रियवाक्या महादक्षा गुरु भक्ति
रताः सदा ॥ १७ ॥ सदा प्रतिष्ठावंतश्च सर्वभूतहिते रताः ॥ यजंति ते महायज्ञान्काश्यपा ये द्विजातयः ॥ १८ ॥ सर्वेषां याजनकरा याज्ञिकाः

परमाः स्मृताः ॥ १९ ॥ इति षोडशं स्थानम् ॥ १६ ॥ हाथीजणे च ये जाता वत्सा भारद्वाजास्तथा ॥ ज्ञानजा यक्षिणी चैव गोत्रदेव्यौ प्रकी
र्तिते ॥ १२० ॥ अस्मिन्गोत्रे च ये जाताः पंचयज्ञरताः सदा ॥ लोभिनः क्रोधिनश्चैव प्रजावंतो बहुश्रुताः ॥ २१ ॥ स्नानदानादिनिरता
विष्णुभक्तिपरायणाः ॥ व्रतशीला गुणज्ञानमूर्खा वेदविवर्जिताः ॥ २२ ॥ इति सप्तदशं स्थानम् ॥ १७ ॥ कपड्वाणजा ब्राह्मणास्तु भारद्वाजाः
कुशास्तथा ॥ देवी च यक्षिणी प्रोक्ता द्वितीया चचाई तथा ॥ २३ ॥ आंगिरसबार्हस्पत्यौ भारद्वाजस्तृतीयकः ॥ विश्वामित्रो देवरातस्तृतीयौदल
मेव च ॥ २४ ॥ अस्मिन्गोत्रे च ये जाताः सत्यवादिजितव्रताः ॥ जितेंद्रियाः सुरूपाश्च अल्पाहाराः शुभाननाः ॥ २५ ॥ सदोद्यताः पुराणज्ञा
महादानपरायणाः ॥ निर्द्वेषिणो लोभयुता वेदाध्ययनतत्पराः ॥ २६ ॥ दीर्घदर्शिनो महातेजा महामायाविमोहिताः ॥ २७ ॥ इत्यष्टादशं
स्थानम् ॥ १८ ॥ जन्होरी वाडवाः प्रोक्ताः कुशप्रवरसंयुताः ॥ विश्वामित्रो देवरातस्तृतीयौदल एव च ॥ २८ ॥ तारणी च महामाया गोत्रदेवी
प्रकीर्त्तिता ॥ अस्मिन्वंशे ससुत्पन्ना वाडवा दुःसहा नृप ॥ २९ ॥ महोत्कटा महाकायाः प्रलंबाश्च महोद्धताः ॥ क्लेशरूपाः कृष्णवर्णाः सर्वशास्त्र
विशारदाः ॥ १३० ॥ बहुभुग्धनिनो दक्षा द्वेषपापविवर्जिताः ॥ सुवस्त्रभूषा वैरूपा ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः ॥ ३१ ॥ इत्येकोनविंशतितमं स्थानम् ॥
॥ १९ ॥ वनोडीयाश्च ये जाता गोत्राणां त्रयमेव च ॥ कुशकुत्सौ च प्रवरौ तृतीयो भारद्वाजस्तथा ॥ ३२ ॥ विश्वामित्रो देवरातस्तृतीयौदल
मेव च ॥ आंगिरस आंबरीषो युवनाश्वस्तृतीयकः ॥ ३३ ॥ आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजास्तथैव च ॥ शेषला प्रथमा प्रोक्ता तथा शांता द्वितीयका
॥ ३४ ॥ तृतीया धारशांतिश्च गोत्रदेव्यो ह्यनुक्रमात् ॥ अस्मिन्गोत्रे तु ये जाता दुर्बला दीनमानसाः ॥ ३५ ॥ असत्यभाषिणो विप्रा
लोभिनो नृपसत्तम ॥ सर्वविद्याकुशलिनो ब्राह्मणा ब्रह्मवित्तमाः ॥ ३६ ॥ इति विंशतितमं स्थानम् ॥ २० ॥ कीणावाचनकं स्थानं यदेकाधि
कविंशति ॥ भारद्वाजाश्च विप्रेंद्राः कथिता ब्राह्मणाः शुभाः ॥ ३७ ॥ आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजास्तथैव च ॥ यक्षिणी च तथा देवी गोत्रदेवी प्रकी
र्तिता ॥ ३८ ॥ अस्मिन्गोत्रे च ये जाता वाडवा धनिनः शुभाः ॥ वस्त्रालंकरणोपेता द्विजभक्तिपरायणाः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मभोज्यपराः सर्वे सर्वे धर्म्म
परायणाः ॥ १४० ॥ इत्येकविंशतितमं स्थानम् ॥ २१ ॥ गोविंदणा च स्वस्थाने ये जाता ब्रह्मसत्तमाः ॥ कुशगोत्रं च वै प्रोक्तं प्रवरत्रयमेव च ॥
॥४१॥ विश्वामित्रो देवरातौदलप्रवरमेव च ॥ चचई च महादेवी गोत्रदेवी प्रकीर्तिता ॥ ४२ ॥ अस्मिन्गोत्रे च येजाता ब्राह्मणा ब्रह्मवेदिनः ॥ यजंते
क्रतुभिस्तत्र हृष्टचित्तैकमानसाः ॥ ४३ ॥ सर्वविद्यासु कुशला ब्रह्मण्या ब्रह्मवित्तमाः ॥ ४४ ॥ इति द्वाविंशतितमं स्थानम् ॥ २२ ॥ थलत्यजा हि

विप्रेंद्रा द्वौ गोत्रौ चाप्यधिष्ठितौ ॥ धारणं संकुशं चैव गोत्रद्वितयमेव च ॥ ४५ ॥ अगस्त्यो दाढर्यच्युतश्च रथ्यवाहनमेव च ॥ विश्वामित्रो देवरात
स्तृतीयौदल एव च ॥ ४६ ॥ देवी च छत्रजा प्रोक्ता द्वितीया थलजा तथा ॥ धारणसग्रोत्रे ये जाता ब्रह्मण्या ब्रह्मवित्तमाः ॥ ४७ ॥ त्रिप्रवराश्चैव
विख्याता सत्त्ववंतो गुणान्विताः ॥ तदन्वये च ये जाता धर्मकर्म्मसमाश्रिताः ॥ ४८ ॥ धनिनो ज्ञाननिष्ठाश्च तपोयज्ञक्रियादिषु ॥ त्रयोविंशं
प्रोक्तमेतत्स्थानं मोढकजातिनाम् ॥ ४९ ॥ इति त्रयोविंशतितमं स्थानम् ॥ २३ ॥ वारणसिद्धाश्च ये प्रोक्ता ब्राह्मणा ज्ञानवित्तमाः ॥ अस्मि
न्गोत्रे च ये विप्राः सत्यवादिजितव्रताः ॥ १५० ॥ जितेंद्रियाः सुरूपाश्च अल्पाहाराः शुभाननाः ॥ सदोद्यताः पुराणज्ञा महादानपरायणाः ॥
॥ ५१ ॥ निर्द्वेषिणोऽलोभयुता वेदाध्ययनतत्पराः ॥ दीर्घदर्शिनो महातेजा महामायाविमोहिताः ॥ ५२ ॥ चतुर्विंशतितमं प्रोक्तं स्वस्थानं परमं
मतम् ॥ ५३ ॥ इति चतुर्विंशतितमं स्थानम् ॥ २४ ॥ भालजाश्चात्र वै प्रोक्ता ब्राह्मणाः सत्यवादिनः ॥ ५४ ॥ वत्सगोत्रं कुशं चैव गोत्रद्वितयमेव
च ॥ तेषां प्रवराण्यहं वक्ष्ये पंचत्रितयमेव च ॥ भृगुश्च्यवनाप्नवानौर्वजमदग्निस्तथैव च ॥ ५५ ॥ आगिरसौबरीषश्च यौवनाश्वस्तृतीयकः ॥
शांता च शेषला चात्र देवीद्वितयमेव च ॥ ५६ ॥ अस्मिन्वंशे समुत्पन्ना सद्वृत्ताः सत्यभाषिणः ॥ शांताश्च भिन्नवर्णाश्च निर्धनाश्च कुचैलिनः ॥
॥ ५७ ॥ सगर्वा लौल्ययुक्ताश्च वेदशास्त्रेषु निश्चलाः ॥ पंचविंशतिमं प्रोक्तं स्वस्थानं मोढज्ञातिनाम् ॥ ५८ ॥ इति पंचविंशतितमं स्थानम् ॥
॥ २५ ॥ महोवीआश्च ये संति ब्राह्मणा ब्रह्मवित्तमाः ॥ एकमेव च वै गोत्रं कुशसंज्ञं पवित्रकम् ॥ ५९ ॥ विश्वामित्रो देवरातस्तृतीयौदल एव च ॥
देवी चवाई चैवात्र रक्षारूपा व्यवस्थिता ॥ १६० ॥ अस्मिन्गोत्रे च ये जाताः सत्यवादिजितेंद्रियाः ॥ सत्यव्रताः सुरूपाश्च अल्पाहाराः शुभा
ननाः ॥ ६१ ॥ दयालवः कृपालवः सर्वभूतहिते रताः ॥ षड्विंशतितमं प्रोक्तं स्वस्थानं ब्रह्मवादिनाम् ॥ ६२ ॥ रामेण संस्तुताश्चैव सानुजेन तथैव
च ॥ ६३ ॥ इति षड्विंशतितमं स्थानम् ॥ २६ ॥ तियाश्रीयामथो वक्ष्ये स्वस्थानं सप्तविंशकम् ॥ अस्मिन्स्थाने च ये जाता ब्राह्मणा वेदपारगाः
॥ ६४ ॥ शांडिल्यगोत्रं चैवात्र कथितं वेदसत्तमैः ॥ पंचप्रवरमथो प्रोक्तं ज्ञानजा चात्र देवता ॥ ६५ ॥ काश्यपावत्सारश्चैव शांडि
लोसित एव च ॥ पंचमो देवलश्चैव प्रवराणि तथाक्रमात् ॥ ज्ञानजा च तथा देवी कथिता स्थानदेवता ॥ ६६ ॥ अस्मिन्वंशे च ये
जातास्ते द्विजाः सूर्यवर्चसः ॥ चंद्रवच्छीतलाः सर्वे धर्मारण्ये व्यवस्थिताः ॥ ६७ ॥ सदाचारा महाराज वेदशास्त्रपरायणाः ॥ याज्ञि
काश्च शुभाचाराः सत्यशौचपरायणाः ॥ ६८ ॥ धर्मज्ञा दानशीलाश्च निर्मला हि मदोत्सुकाः ॥ तपःस्वाध्यायनिरता न्यायधर्मपरायणाः ॥

सप्तविंशतिमं स्थानं कथितं ब्रह्मवित्तमैः ॥ ६९ ॥ इति सप्तविंशं स्थानम् ॥ २७ ॥ गोधरीयाश्च ये जाता ब्राह्मणा ज्ञानसत्तमाः ॥ गोत्रत्रयमथो
वक्ष्ये यथा चैवाप्यनुक्रमात् ॥ १७० ॥ प्रथमं धारणसं चैव जातूकर्णं द्वितीयकम् ॥ तृतीयं कौशिकं चैव यथा चैवाप्यनुक्रमात् ॥७१॥ धारणसगो
त्रे ये जाताः प्रवरैस्त्रिभिः संयुताः ॥ अगस्तिश्च दार्ढच्युत इध्मवाहनसंज्ञकः ॥ ७२ ॥ वसिष्ठश्च तथात्रेयो जातूकर्णस्तृतीयकः ॥ विश्वामित्रो
माधुच्छंदस अघमर्षणस्तृतीयकः ॥ ७३ ॥ महाबला च मालेया द्वितीया चैव यक्षिणी ॥ तृतीया च महायोगी गोत्रदेव्यः प्रकीर्तिताः ॥ ७४ ॥
अस्मिन्वंशे च ये जाता ब्राह्मणाः सत्यवादिनः ॥ अलौल्याश्च महायज्ञा वेदाज्ञाप्रतिपालकाः ॥ ७५ ॥ इत्यष्टाविंशं स्थानम् ॥ २८ ॥
वाटस्त्रहाले ये जाता गोत्रत्रितयमेव च ॥ धारणं प्रथमं ज्ञेयं वत्ससंज्ञं द्वितीयकम् ॥ ७६ ॥ तृतीयं कुत्ससंज्ञं च गोत्रदेव्यस्तथैवच ॥
प्रथमं धारणसगोत्रं प्रवरत्रयमेव च ॥ ७७ ॥ अगस्तिदार्ढच्युतश्चैव इध्मवाहन एव च ॥ द्वितीयं वत्ससंज्ञं हि प्रवराणि च पंच वै ॥ ७८ ॥ भृगु
च्यवनाप्नवानौर्वजमदग्निस्तथैव च ॥ तृतीयं कुत्ससंज्ञं हि प्रवरत्रयमेव च ॥ ७९ ॥ आंगिरसांबरीषौ च यौवनाश्वस्तृतीयकः ॥ देवी चच्छत्रजा
चैव द्वितीया शेषला तथा ॥ १८० ॥ ज्ञानजा चैव देवी च गोत्रदेव्यो ह्यनुक्रमात् ॥ अस्मिन्गोत्रे च ये विप्राः सत्यवादिजितेंद्रियाः ॥ ८१ ॥
सुरूपाश्चाल्पाहाराश्च महादानपरायणाः ॥ निर्द्वेषिणो लोभयुता वेदाध्ययनतत्पराः ॥ ८२ ॥ दीर्घदर्शिनो महातेजा महोत्काः सत्यवादिनः ॥
॥ ८३ ॥ इत्येकोनत्रिंशं स्थनम् ॥ २९ ॥ माणजा च महास्थानं गोत्रद्वितयमेव च ॥ शांडिल्यश्च कुशश्चैव गोत्रद्वयमितीरितम् ॥ ८४ ॥
काश्यपोऽवत्सारश्च शांडिल्योऽसित एव च ॥ पंचमो देवलश्चैव एकगोत्रं प्रकीर्तितम् ॥८५॥ ज्ञानजा च तथा देवी कथिता चात्र सैव च ॥ द्वितीयं
च कुशं गोत्रं प्रवरत्रयमेव च ॥ ८६ ॥ विश्वामित्रो देवराजस्तृतीयौदलमेव च ॥ ज्ञानदा चात्र वै देवी द्वितीया संप्रकीर्तिता ॥८७॥ अस्मिन्गोत्रे
तु ये जाता दुर्बला दीनमानसाः ॥ असत्यभाषिणो विप्रा लोभिनो नृपसत्तम ॥ ८८ ॥ सर्वविद्याकुशलिनो ब्राह्मणा ब्रह्मसत्तमाः ॥ ८९ ॥
इति त्रिंशं स्थानम् ॥३०॥ साणदां च परं स्थानं पवित्रं परमं मतम् ॥ कुशप्रवरजा विप्रास्तत्रस्थाः पावनाः स्मृताः ॥ ९० ॥ विश्वामित्रो देवरात
स्तृतीयोदल एव च ॥ ज्ञानदा च महादेवी गोत्रदेवी प्रकीर्तिता ॥ ९१ ॥ अस्मिन्गोत्रे तु ये जाता दुर्बला दीनमानसाः ॥ असत्यभाषिणो विप्रा
लोभिनो नृपसत्तम॥९२॥ सर्वविद्याकुशिलिनो ब्राह्मणा ब्रह्मवित्तमाः ॥९३॥ इत्येकत्रिंशं स्थानम् ॥ ३१ ॥ आनन्दीया च संस्थानं गोत्रद्वितयमेव

---

[१] त्रिंशस्थानैकत्रिंशस्थानस्थितानां ब्राह्मणांनां च सर्वप्रकारेण समानाभिप्रायेण समानश्लोका एव पठिता इति बोद्धव्यं सुधीभिः ।

च ॥ भारद्वाजं नाम चैकं शांडिल्यं च द्वितीयकम् ॥९४ ॥ आंगिरसो बार्हस्पत्यो भारद्वाजस्तृतीयकः ॥ चचाई चात्र या देवी गोत्रदेवी प्रकीर्तिता
॥ ९५ ॥ काश्यपावत्सारश्च शांडिल्योऽसित एव च ॥ पंचमो देवलश्चैव प्रवराणि यथाक्रमम् ॥ ९६ ॥ ज्ञानजा च तथा देवी कथिता गोत्रदेवता ॥
अस्मिन्गोत्रे च ये जाता निर्लोभाः शुद्धमानसाः ॥९७॥ यदृच्छालाभसंतुष्टा ब्राह्मणा ब्रह्मवित्तमाः ॥९८॥ इति द्वात्रिंशं स्थानम् ॥३२॥ पाटडीया
परं स्थानं पवित्रं परिकीर्तितम्॥कुशगोत्रं भवेदत्र प्रवरत्रयसंयुतम् ॥९९॥ विश्वामित्रो देवरातस्तृतीयौदलमेव हि ॥ अस्मिन्गोत्रे च ये जाता वेदशास्त्र
परायणाः ॥२००॥ मदोद्धुराश्च ते विप्रा न्यायमार्गप्रवर्तकाः ॥१॥ इति त्रयस्त्रिंशं स्थानम् ॥ ३३ ॥ टीकोलिया परं स्थानं कुशगोत्रं तथैव च ॥
विश्वामित्रो देवरातस्तृतीयौदलमेव च ॥२॥ चचाई चात्र वै देवी गोत्रदेवी प्रकीर्तिता ॥ अस्मिन्गोत्रे भवा विप्राः श्रुतिस्मृतिपरायणाः ॥३॥ रोगिणो
लोभिनो दुष्टा यजने याजने रताः ॥ ब्रह्मक्रियापराः सर्वे मोढाः प्रोक्ता मयात्र वै ॥४॥ इति चतुस्त्रिंशं स्थानम् ॥३४॥ गमीधाणीयं परमं स्थानं
प्रोक्तं वै पंचत्रिंशकम्॥गोत्रं धारणसं चैव देवी चात्र महाबला॥५॥अगस्तिदार्ढच्युतइध्मवाहनसंज्ञकाः॥अस्मिन्वंशे च ये जाता ब्राह्मणा ब्रह्मतत्पराः
॥ ६ ॥ अलौल्याश्च महाप्राज्ञा वेदाज्ञाप्रतिपालकाः ॥ ७ ॥ इति पंचत्रिंशं स्थानम् ॥३५॥ मात्रा च परमं स्थानं पवित्रं सर्वदेहिनाम् ॥ कुशगोत्रं
पवित्रं तु परमं चात्र धिष्ठितम् ॥ ८ ॥ विश्वामित्रो देवरातो दलश्चैव तृतीयकः ॥ ज्ञानदा च महादेवी सर्वलोकैककरक्षिणी ॥ ९ ॥ अस्मिन्वंशे समु
द्भूता ब्राह्मणा देवतत्पराः ॥ सस्वाधायवषट्कारा वेदशास्त्रप्रवर्तकाः ॥ २१० ॥ इति षट्त्रिंशं स्थानम् ॥ ३६ ॥ नातमोरा परं स्थानं पवित्रं परमं
शुभम् ॥ कुशगोत्रं च तत्रास्ति प्रवरत्रयसंयुतम् ॥ ११ ॥ विश्वामित्रो देवरातस्तृतीयौदलमेव च ॥ ज्ञानजा चात्र वै देवी गोत्रदेवी प्रकीर्तिता
॥ १२ ॥ अस्मिन्वंशे भवा ये च ब्राह्मणा ब्रह्मवित्तमाः ॥ धर्मज्ञाः सत्यवक्तारो व्रतदानपरायणाः ॥ १३ ॥ इति सप्तत्रिंशं स्थानम् ॥ ३७ ॥
बलोला च महास्थानं पवित्रं परमाद्भुतम् ॥ कुशगोत्रं समाख्यातं प्रवरत्रयमेव च ॥ १४ ॥ पूर्वोक्तं प्रवरं चैव देवी चैवात्र मानदा ॥ वंशेऽस्मिन्परमाः
प्रोक्ताः काजेशेन विनिर्मिताः ॥ १५ ॥ असत्यभाषिणो विप्रा लोभिनो नृपसत्तम ॥ सर्वविद्याकुशलिनो ब्राह्मणा ब्रह्मसत्तमाः ॥ १६ ॥ इत्यष्ट
त्रिंशं स्थानम् ॥ ३८ ॥ राज्यजा च महास्थानं लौगाक्षाप्रवरं तथा ॥ काश्यपावत्सारवाशिष्ठं प्रवरत्रयमेव च ॥ १७ ॥ भद्रा च योगिनी चैव
गोत्रदेवी प्रकीर्तिता ॥ अस्मिन्वंशे समुद्भूता ब्राह्मणा वेदतत्पराः ॥ १८ ॥ नित्यस्नाननित्यहोमनित्यदानपरायणाः ॥ नित्यधर्मरताश्चैव
नित्यनैमित्ततत्पराः ॥ १९ ॥ इत्येकोनचत्वारिंशं स्थानम् ॥ ३९ ॥ रूपोला परमं स्थानं पवित्रमतिपुण्यदम् ॥ अस्मिन्गोत्रत्रये चैव देवीत्रितय

मेव च ॥२२०॥ प्रथमं कुत्सवत्साख्यौ भारद्वाजस्तृतीयकः ॥ आंगिरसोंबरीषश्च यौवनाश्वस्तृतीयकः ॥ २१ ॥ भृगुच्यवनाप्नवानौर्वजगदग्निस्तथैव
च ॥ आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजस्तथैव च ॥२२॥ क्षेमला चैव वै देवी धारभट्टारिका तथा ॥ तृतीया क्षेमला प्रोक्ता गोत्रमाता ह्यनुक्रमात् ॥२३॥
अस्मिन्गोत्रे च ये जाता पंचयज्ञरताः सदा ॥ लोभिनः क्रोधिनश्चैव प्रजायन्ते बहुप्रजाः ॥ २४ ॥ स्नानदानादिनिरताः सदा च विजितेंद्रियाः ॥
वापीकूपतडागानां कर्त्तारश्च सहस्रशः ॥ २५ ॥ इति चत्वारिंशं स्थानम् ॥ ४० ॥ बोधणी परमं स्थानं पवित्रं पापनाशनम् ॥ कुशं च कौशिकं
चैव गोत्रद्वितयमेव च ॥ २६ ॥ विश्वामित्रश्च प्रथमो देवरातोदलेति च ॥ विश्वामित्राघमर्षणकौशिकेति तथैव च ॥ २७ ॥ यक्षिणी प्रथमा चैव
द्वितीया तारणी तथा ॥ अस्मिन्गोत्रे तु ये जाता दुर्बला दीनमानसाः ॥ २८ ॥ असत्यभाषिणो विप्रा लोभिनो नृपसत्तम ॥ सर्वविद्याकुश
लिनो ब्राह्मणा ब्रह्मसत्तमाः ॥ २९ ॥ इत्येकचत्वारिंशं स्थानम् ॥ ४१ ॥ छत्रोटा च परं स्थानं सर्वलोकैकपूजितम् ॥ कुशगोत्रं
समाख्यातं प्रवरत्रयमेव हि ॥ २३० ॥ विश्वामित्रो देवरातस्तृतीयो दलमेव वै ॥ चचाई चात्र वै देवी गोत्रदेवी प्रकीर्तिता ॥ ३१ ॥
अस्मिन्वंशे भवाश्चैव वेदशास्त्रपरायणाः ॥ महोदयाश्च ते विप्रा न्यायमार्गप्रवर्तकाः ॥ ३२ ॥ इति द्विचत्वारिंशं स्थानम् ॥ ४२ ॥ खल
एवात्र संस्थानं त्रयश्चत्वारिंशमेव हि ॥ वत्सगोत्रोद्भवा विप्राः कृषिकर्मप्रवर्तकाः ॥ ३३ ॥ गोत्रजा ज्ञानजा देवी प्रवराः पंच एव हि ॥ भार्गवच्या
वनाप्नवानौर्वजामदग्न्येति चैव हि ॥ ३४ ॥ अस्मिन्गोत्रे भवा विप्राः श्रौताग्निसुनिषेवकाः ॥ वेदाध्ययनशीलाश्च तापसाश्चारिमर्दनाः ॥ ३५ ॥
रोषिणो लोभिनो हृष्टा यजने याजने रताः ॥ सर्वभूतदयाविष्टास्तथा परोपकारिणः ॥३६ ॥ इति त्रयश्चत्वारिंशं स्थानम् ॥ ४३ ॥ वासंतडयां च
विप्राणां कुशगोत्रमुदाहृतम् ॥ विश्वामित्रो देवारातस्तृतीयौदलमेव हि ॥३७॥ चचाई चात्र वै देवी गोत्रदेवी प्रकीर्तिता ॥ अस्मिन्वंशे च ये जाताः
पूर्वोक्ता ब्रह्मतत्पराः ॥ ३८ ॥ परोपकारिणश्चैव परचित्तानुवर्तिनः ॥ परस्वविमुखाश्चैव परमार्गप्रवर्त्तकाः ॥ ३९ ॥ इति चतुश्चत्वारिंशं स्थानम् ॥
॥ ४४ ॥ अतः परं च संस्थानं जाखासणमुदाहृतम् ॥ गोत्रं वै वात्स्यसंज्ञं तु गोत्रजा शीहुरी तथा ॥ प्रवराणि च पंचैव मया तव प्रकाशितम् ॥
॥ २४० ॥ भार्गवच्यावनाप्नवानौर्वपुरोधसः स्मृतः ॥ अस्मिन्वंशे च ये जाता वाडवाः सुखवासिनः ॥ विप्राः स्थूलाश्च ज्ञातारः सर्वकर्म
रताश्च वै ॥ ४१ ॥ सर्वे धर्मैकविश्वासाः सर्वलोकैकपूजिताः ॥ वेदशास्त्रार्थनिपुणा यजने याजने रताः ॥ ४२ ॥ सदाचाराः सुरूपाश्च तुंदिला दीर्घ
दर्शिनः ॥ शीहुरी चात्र वै देवी कुलदेवी प्रकीर्तिता ॥ ४३ ॥ इति पंचचत्वारिंशं स्थानम् ॥ ४५ ॥ षट्चत्वारिंशकं स्थानं मोटानां तु प्रका

शितम् ॥ गोतीआनामसंज्ञा तु कुशगोत्रमिहास्ति च ॥ ४४ ॥ विश्वामित्रं प्रथमं चैव द्वितीयं देवरातकम् ॥ तृतीयमौदलं चैव प्रवरत्रितयं त्विदम् ॥ ४५ ॥ यक्षिणी चात्र वै देवी राक्षसानां प्रभंजनी ॥ अस्मिन्वंशे च ये जाता ब्राह्मणा ब्रह्मतत्पराः ॥ ४६ ॥ धर्मे मतिप्रवृत्ताश्च धर्मशास्त्रेषु निष्ठिताः ॥ ४७ ॥ इति षट्चत्वारिंशं स्थानम् ॥ ४६ ॥ सप्तचत्वारिंशकं च संस्थानं परिकीर्तितम् ॥ वरलीयाख्यसंस्थानं पवित्रं परमं मतम् ॥ ४८ ॥ भारद्वाजं तथा गोत्रं प्रवराणि तथैव च ॥ यक्षिणी चात्र वै देवी कुलदेवी प्रकीर्तिता ॥ ४९ ॥ आंगिरसं बार्हस्पत्यं भारद्वाजं तृतीयकम् ॥ अस्मिन्वंशे च ये जाताः ब्राह्मणा पूतमूर्तयः॥ २५० ॥ येषां वाक्योदकेनैव शुध्यंति पापिनो नराः ॥ ५१ ॥ इति सप्तचत्वारिंशकं स्थाम् ॥ ४७ ॥ दुधीयाख्यं परं स्थानं गोत्रद्वितयमेव च ॥ धारणसं तथा गोत्रमांगिरकसमेव च ॥ ५२ ॥ अंगस्तिदार्ढच्युतइध्मवाहनसंज्ञकम् ॥ छत्राई च महादेवी द्वितीयं प्रवरं शृणु ॥ ५३ ॥ आंगिरसांबरीषौ च यौवनाश्वस्तृतीयकः ॥ ज्ञानदा शेषला चैव ज्ञानदा सर्वदेहिनाम् ॥ ५४ ॥ अस्मिन्वंशे समुत्पन्ना वाडवा दुःसहा नृप ॥ मदोत्कटा महाकायाः प्रलंभाश्च मदोद्धताः ॥ ५५ ॥ क्लेशरूपाः कृष्णवर्णाः सर्वशास्त्रविशारदाः ॥ बहुभुग्धनिनो दक्षा द्वेषपापविवर्जिताः ॥ ५६ ॥ इत्यष्टाचत्वारिंशकं स्थानम् ॥ ४८ ॥ हासोलासं प्रवक्ष्यामि स्वस्थानं चात्र संश्रुतम् ॥ शांडिल्यगोत्रं चैवात्र प्रवरैः पंचभिर्युतम् ॥ ५७ ॥ भार्गवच्यावनाप्नवानौर्वं वै जामदग्न्यकम् ॥ यक्षिणी चात्र वै देवी पवित्रा पापनानिशी ॥ ५८ ॥ अस्मिन्वंशे च ये जाता ब्राह्मणाः स्थूलदेहिनः ॥ लंबोदरा लंबकर्णा लंबहस्ता महाद्विजाः ॥ ५९ ॥ अरोगिणः सदा देवाः सत्यव्रतपरायणाः ॥ ॥ २६० ॥ इत्येकोनपञ्चाशत्तमं स्थानम् ॥ ४९ ॥ वैहालाख्यं च संस्थानं पंचाशत्तममेव हि ॥ कुशगोत्रं तथा चैव देवी चात्र महाबला ॥ ६१ ॥ अस्मिन्गोत्रे भवा विप्रा दुष्टाः कुटिलगामिनः ॥ धनिनो धर्मनिष्ठाश्च वेदवेदांगपारगाः ॥ ६२ ॥ दानभोगरताः सर्वे श्रौते च कृतबुद्धयः ॥ ६३ ॥ इति पञ्चाशत्तमं स्थानम् ॥ ५० ॥ असाला परमं स्थानं प्रवरद्वयमेव हि ॥ कुशं च धारणं चैव प्रवराणि क्रमेण तु ॥६४॥ विश्वामित्रो देवरातो देवलस्तु तृतीयकः ॥ ज्ञानजा च तथा देवी गोत्रदेवी प्रकीर्तिता ॥ ६५ ॥ इत्येकपंचाशत्तमं स्थानम् ॥ ५१ ॥ नालोला परमं स्थानं द्विपंचाशत्तमं किल ॥ वत्सगोत्रं तथा ख्यातं द्वितीयं धारणसं तथा ॥ ६६ ॥ प्रवराश्चैव पूर्वोक्ता देव्युक्ता पूर्वमेव हि ॥ अस्मिन्वंशे च ये जाताः पवित्राः परमा मताः ॥ ६७ ॥ बहुनोक्तेन किं विप्राः सर्व एवात्र सत्तमाः ॥ सर्वे शुद्धा महात्मानः सर्वे कुलपरंपराः॥६८॥ इति द्वापञ्चाश

---

१ औदलस्तु तृतीयकः—इ० पा० ।

त्तमं स्थानम्॥५२॥ देहोलं परमं स्थानं ब्राह्मणानां परंतप ॥ कुशवंशोद्भवा विप्रास्तत्र जाता नृसत्तम ॥ पूर्वोक्तप्रवराण्येव देवी पूर्वोदिता मया॥६९॥
तस्मिन्गोत्रे द्विजा जाताः पूर्वोक्तगुणशालिनः ॥२७०॥ इति त्रिपंचाशत्तमं स्थानम् ॥ ५३ ॥ सोहासीयापुरं स्थानं गोत्रत्रितयमेव हि ॥ भारद्वाज
स्तथा ख्यातं गोत्रं वत्सं तथैव च ॥७१॥ यक्षिणी ज्ञानजा चैव सिहोली च यथाक्रमम्॥एतद्वंशपरीक्षा च पूर्वोक्ता नृपसत्तम ॥७२॥ इति चतुःपंचा
शत्तमंस्थानम् ॥५४॥ पंचपंचाशकं स्थानं प्रवक्ष्यामि तवाधुना ॥ नाम्ना संहालियास्थानं दत्तं रामेण वै पुरा ॥७३॥ तत्र वै कुत्सगोत्रस्था ब्राह्मणां
ब्रह्मवर्चसः॥ स्वधर्मनिरता नित्याः स्वकर्म्मनिरताश्च ते ॥७४ ॥ आंगिरसांबरीषेच यौवताश्वमतः परम् ॥ शांता चैवात्र वै देवी शांतिकर्म्मणि शा
तिदा ॥ ७५ ॥ इति पंचपंचाशत्तमं स्थानम् ॥ ५५ ॥ एवं मया ते गोत्राणि स्थानान्यपि तथैव च ॥ प्रवराणि तथैवात्र ब्राह्मणानां परंतप ॥७६॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि त्रैविद्यानां परंतप ॥ स्वस्थानं च मया प्रोक्तं यथानुक्रमेण तु ॥ ७७ ॥ शीलायाः प्रथमं स्थानं मंडोरा च द्वितीयकम् ॥ एवडी
च तृतीयं हि गुंदराणा चतुर्थकम् ॥७८॥ पंचमं कल्याणीया देगामा षष्ठकं तथा ॥ नायकपुरा सप्तमं च डलीआ चाष्टमं तथा ॥ ७९ ॥ कडोव्या
नवमं चैव कोहाटोया दशमं तथा॥हरडीयैकादशं चैव भदुकीया द्वादशं तथा ॥२८०॥ संप्राणावा तथा चात्र कंदरावा प्रकीर्तितम् ॥ वासरोवा त्रयो
दशं शरंडावा चतुर्दशम् ॥ ८१ ॥ लोलासणा पंचदशं वारोला षोडशं तथा ॥ नागलपुरा मया चात्र उक्तं सप्तदशं तथा ॥ ८२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
चातुर्विद्यास्तु ये विप्रा नागताः पुनरागताः ॥ वसतिं तत्र रम्ये च चक्रिरे ते द्विजोत्तमाः ॥ ८३ ॥ चतुर्विंशतिसंख्याका रामशासनलिप्सया ॥ हनू
मंतं प्रति गता व्यावृत्ताः पुनरागताः ॥८४॥ तेषां दोषात्समस्तास्ते स्थानभ्रंशत्वमागताः॥ कियत्काले गते तेषां विरोधः समपद्यत ॥ ८५ ॥ भिन्ना
चारा भिन्नभाषा वेशसंशयमागताः ॥ पंचदशसहस्राणि मध्ये ये के च वाडवाः॥८६॥ कृषिकर्मरता आसन्केचिद्यज्ञपरायणाः॥ केचिन्मल्लाश्च संजा
ताः केचिद्वै वेदपाठकाः ॥८७॥ आयुर्वेदरताः केचित्केचिद्व्रजकयाजकाः ॥ संध्यास्नानपराः केचिन्नीलीकर्तृप्रयाजकाः ॥ ८८ ॥ तंतुकृव्याचनरता
स्तंतुवायादियाचकाः ॥ कलौ प्राप्ते द्विजाःभ्रष्टा भविष्यंति न संशयः ॥ ८९ ॥ शूद्रेषु जातिभेदः स्यात्कलौ प्राप्ते नराधिप ॥ भ्रष्टाचाराः परं ज्ञा
त्वा ज्ञातिबंधेन पीडिताः ॥ २९० ॥ भोजनाच्छादने राजन्परित्यक्ता निजैर्जनैः ॥ न कोऽपि कन्यां विवहेत्संसर्गेण कदाचन ॥ ततस्ते वणिजो राजं
स्तैलकाराः कलौ किल ॥ ९१ ॥ केचिच्च कलकाराश्च केचित्तंदुलकारिणः ॥ राजपुत्राश्रिताः केचिन्नानावर्णसमाश्रिताः ॥ कलौ प्राप्ते तु
वणिजो भ्रष्टाः केपि महीतले ॥ ९२ ॥ तेषां तु पृथगाचाराः सम्बन्धाश्च पृथक्कृताः ॥ सीतापुरे च वसतिः केषांचित्समजायत ॥ ९३ ॥

साभ्रमत्यास्तटे केचिद्यत्र कुत्र व्यवस्थिताः ॥ सीतापुरात्तु ये पूर्वं भयभीताः समागताः ॥ ९४ ॥ साभ्रमत्युत्तरे कूले श्रीक्षेत्रे ये व्यवस्थिताः ॥
यदा तेषां पदं स्थानं दत्तं वै सुखवासकम् ॥९५॥ पुनस्तेऽपि गताः सद्यस्तस्मिन्सीतापुरे स्वयम्॥ पंचपञ्चाशद्ग्रामाश्च दत्तास्तु पुनरागमे ॥ ९६ ॥
रामेण मोढविप्राणां निवासांस्तेषु चक्रिरे ॥ वृत्तिबाह्यास्तु ये विप्रा धर्मारण्यांतरस्थिताः ॥ ९७ ॥ नास्माकं वणिजां वृत्तौ ग्रामवृत्तौ न किंचन ॥
प्रयोजनं हि विप्रेंद्रा वासोऽस्माकं तु रोचते ॥ ९८ ॥ इत्युक्ते समनुज्ञातास्त्रैविद्यैस्तैर्द्विजोत्तमैः ॥ तेषु ग्रामेषु ते विप्राश्चातुर्विद्या द्विजोत्तमाः ॥ ९९ ॥
स्वकर्मनिरताः शांताः कृषिकर्मपरायणाः ॥ धर्मारण्यान्नातिदूरे धेनूः संचारयंति ते ॥३००॥ बहवस्तत्र गोपाला बभूवुर्द्विजबालकाः ॥ चातुर्विद्यास्तु
शिशवस्तेषां धेनूरचारयन् ॥ तेषां भोजनकामाय अन्नपानादिसत्कृतम् ॥ १ ॥ अनयन्वै युवतयो विधवा अपि बालकाः ॥ २ ॥ कालेन कियता
राजंस्तेषां प्रीतिरभून्मिथः ॥ गोपाला बुभुजुः प्रेम्णा कुमार्यो द्विजबालिकाः ॥ ३ ॥ जाताः सगर्भास्ताः सर्वा दृष्टास्तैर्द्विजसत्तमैः ॥ परित्यक्ताश्च
सदनाद्धिक्कृताः पापकर्मणा ॥ ४ ॥ तेभ्यो जाता कुमारा ये कातीभा गोलकास्तथा ॥ धेनुजास्ते धरालोके ख्यातिं जग्मुर्द्विजोत्तमाः ॥ ५ ॥ वृत्ति
बाह्यास्तु ते विप्रा भिक्षां कुर्वंति नित्यशः ॥ अन्यच्च श्रूयतां राजंस्त्रैविद्यानां द्विजन्मनाम् ॥ ६ ॥ कुष्ठी कोऽपि तथा पंगुर्मूर्खो वा बधिरोऽपि
वा ॥ काणो वाप्यथ कुब्जो वा बद्धवागथवा पुनः ॥ ७ ॥ अप्राप्तकन्यका ह्येते चातुर्विद्यान्समाश्रिताः ॥ वित्तेन महता राजन्सुतांस्तेषां
कुमारिकाः ॥ ८ ॥ उद्वाहितास्तदा राजंस्तस्माज्जातार्भकास्तु ये ॥ त्रिदलजास्ते विख्याताः क्षितिलोकेऽभवंस्ततः ॥ ९ ॥ वृत्तिं चक्रुर्ब्राह्मणास्तेऽ
न्योन्यं मिश्रसमुद्भवाः ॥ अन्यच्च श्रूयतां राजंस्त्रैविद्यानां द्विजन्मनाम् ॥ १० ॥ रामदत्तेन ग्रामेण करग्रहणहेतवे ॥ एकीभूय द्विजैः सर्वैर्ग्रामं
प्रदाय तं बलिम् ॥ ११ ॥ अर्द्धं निवेदयामासुरर्द्धं चैवोपरक्षितम् ॥ एतल्लब्धं हि मन्वानास्ते द्विजा लौल्यभागिनः ॥ १२ ॥ महास्थानगता
ये च ते हि विस्मयमाययुः ॥ तन्मध्ये कोऽपि विप्रस्तानुवाच कुपितो वचः ॥ १३ ॥ ॥ विप्र उवाच ॥ ॥ अनृतं चैव भाषंते लौल्येन
महता वृताः ॥ पुत्रपौत्रविनाशाय ब्रह्मस्वेष्वतिलोलुपाः ॥ १४ ॥ न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ॥ विषमेकाकिनं हंति ब्रह्मस्वं
पुत्रपौत्रकम् ॥ १५ ॥ ब्रह्मस्वेन च दग्धेषु पुत्रदारगृहादिषु ॥ न च तेऽपि तिष्ठंति ब्रह्मस्वेन विनाशिताः ॥ १६ ॥ न नाकं लभते सोऽथ
सदा ब्रह्मस्वहारकः ॥ यदा वराटिकां चैव ब्राह्मणस्य हरंति ये ॥ १७ ॥ ततो जन्मत्रयाण्येव हर्त्ता निरयमाव्रजेत् ॥ पूर्वजा नोपभुंजंति

---

१ अतएव—केचिद्गोलकजातीयाः—स्वान्—गोवर्द्धनजातीन्प्रख्यापयन्ति—कुत्रचित्प्रदेशेषु तत्रेदं रहस्यं ज्ञेयम् ।

तत्प्रदत्तं जलं क्वचित् ॥ १८ ॥ क्षयाहे नोपभुंजंति तस्य पिंडोदकक्रियाः ॥ संततिं नैव लभते लभ्यमाना न जीवति ॥ १९ ॥
यदि जीवति दैवाच्चेद्भ्रष्टाचारा भवेदिति ॥ ३२० ॥ एकादशविप्रा ऊचुः ॥ नासत्यं भाषितं विप्राः कथं दूषयसे हि नः ॥ अपराधं
विना कस्य कटूक्तिर्युज्यते किल ॥ २१ ॥ तच्छ्रुत्वा तैर्द्विजैः पार्थ ग्रामग्राहयिता वणिक् ॥ परिपृष्टः स तत्सर्वं कथयामास कारणम् ॥ २२ ॥
वणिजैरेव मे दत्तो बलिश्च द्विजसत्तमाः ॥ तत्सर्वं शुद्धभावेन कथितं तु द्विजन्मसु ॥ २३ ॥ ततोऽर्द्धदलं ज्ञात्वा ते कुपिता द्विजपुत्रकाः ॥ वृत्तेर्ब
हिष्कृतास्ते वै एकादश द्विजास्ततः ॥ २४ ॥ एकादशसमा ज्ञातिर्विख्याता भुवनत्रये ॥ न तेषां सह संबन्धो न विवाहश्च जायते ॥ २५ ॥
एकादशसमा ये च बहिर्ग्रामे वसंति ते ॥ एवं भेदाः समभवन्नाना मोढद्विजन्मनाम् ॥ युगानुसारात्कालेन ज्ञातीनां च वृषस्य वा ॥ ३२६ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये ज्ञातिभेदवर्णनंनामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥
॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ज्ञातिभेदे तु संजाते तस्मिन्मोहेरके पुरे ॥ त्रैविद्यैः किं कृतं ब्रह्मंस्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ १ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ स्वस्थाने वाडवाः सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः ॥ अग्निहोत्रपराः केऽपि केऽपि यज्ञपरायणाः ॥ २ ॥ केऽपि चाग्निसमाधानाः
केऽपि स्मार्ता निरंतरम् ॥ पुराणन्यायवेत्तारो वेदवेदांगवादिनः ॥ ३ ॥ सुखेन स्वान्सदाचारान्कुर्वन्तो ब्रह्मवादिनः ॥ एवं धर्मसमाचारान्कुर्वतां
कुशलात्मनाम् ॥ ४ ॥ स्थानाचारान्कुलाचारानधिदेव्याश्च भाषितान् ॥ धर्मशास्त्रस्थितं सर्वं काजेशैरुदितं च यत् ॥ ५ ॥ परंपरागतं धर्म
मूचुस्ते वाडवोत्तमाः ॥ ६ ॥ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ ॥ उपास्ते यश्च लिखितं रक्तपादैस्तु वाडवाः ॥ ज्ञातिश्रेष्ठः स विज्ञेयो बलिर्देयस्ततः
परम् ॥ ७ ॥ रक्तचंदनं प्रसाध्याथ प्रसिद्धं स्वकुलं तथा ॥ कुकुंमारक्तपादैस्तैर्गंधपुष्पादिचर्चितैः ॥ ८ ॥ संभूय लिखितं तच्च रक्तपादं तदुच्यते ॥
रामस्य लेख्यं ते सर्वे पूजयंतु समाहिताः ॥ ९ ॥ रामस्य करमुद्रां च पूजयंतु द्विजाः सदा ॥ येषां दोषाः सदाचारे व्यभिचारादयो यदि ॥
॥ १० ॥ तेषां दण्डो विधेयस्तु य उक्तो विधिवद्द्विजैः ॥ चिह्नं न राममुद्राया यावद्दंडं ददाति न ॥ ११ ॥ विना दण्डप्रदानेन मुद्राचिह्नं न
धार्यते ॥ मुद्राहस्ताश्च विज्ञेया वाडवा नृपसत्तम ॥ १२ ॥ पुत्रे जाते पिता दद्याच्छ्रीमात्रे तु बलिं सदा ॥ पलानि विंशतिः सर्पिर्गुडः पंचप
लानि च ॥ १३ ॥ कुंकुमादिभिरभ्यर्च्य जातमात्रः सुतस्तदा ॥ षष्ठे च दिवसे राजन्षष्ठीं पूजयते सदा ॥ १४ ॥ दद्यात्तत्र बलिं साज्यं कुर्याद्द्वि
बलिपंचकम् ॥ पंचप्रस्थान्बलीन्दद्यात्सवस्त्राञ्छ्रीफलैर्युतान् ॥ १५ ॥ कुंकुमादिभिरभ्यर्च्य श्रीमात्रे भक्तिपूर्वकम् ॥ वित्तशाठ्यं न कुर्वीत कुले

संततिवृद्धये ॥ १६ ॥ तद्धि चार्पयता द्रव्यं वृद्धौ यद्भ्रीणितं पुनः ॥ जन्मनो नंतरं कार्यं जातकर्म यथाविधि ॥ १७ ॥ त्रिप्रानुकीर्तिता याऽत्र
वृत्तिः सापि विभज्यते ॥ प्रथमा लभ्यमाना च वृत्तिर्वै यावती पुनः ॥ १८ ॥ तस्या वृत्तेरर्द्धभागो गोत्रदेव्यै तु कल्प्यताम् ॥ द्विगुणं
वणिजा चैव पुत्रे जाते भवेदिति ॥ १९ ॥ मांडलीयाश्च ये शूद्रास्तेषामर्ककरं त्विदम् ॥ अडालजानां त्रिगुणं गोभुजानां चतुर्गुणम् ॥ २० ॥
इत्येतत्कथितं सर्वमन्यच्च शूद्रजातिषु ॥ यस्य दोषस्तु हत्यायाः समुद्भूतो विधेर्वशात् ॥ २१ ॥ दण्डस्तु विधिवत्तस्य कर्त्तव्यो वेदशास्त्रिभिः ॥
अन्यायो न्यायवादी स्यान्निर्दोषे दोषदायकः ॥ २२ ॥ पंक्तिभेदस्य कर्त्ता च गोसहस्रवधः[1] स्मृतः ॥ वृत्तिभागविभजनं तथा न्यायविचारणम् ॥
श्रीरामदूतकस्याग्रे कर्त्तव्यमिति निश्चयः ॥ २३ ॥ तस्य पूजां प्रकुर्वीत तदा कालेऽथवा सदा ॥ तैलेन लेपयेत्तस्य देहे वै विघ्नशांतये ॥ २४ ॥
धूपं दीपं फलं दद्यात्पुष्पैर्नानाविधैः किल ॥ पूजितो हनुमानेव ददाति तस्य वांछितम् ॥ २५ ॥ प्रतिपुत्रं तु तस्याग्रे कुर्यान्नान्यत्र कुत्रचित् ॥
श्रीमाताबकुलस्वामिभागधेयं तु पूर्वतः ॥ २६ ॥ पश्चात्प्रतिग्रहं विप्रैः कर्त्तव्यमिति निश्चितम् ॥ समागमेषु विप्राणां न्यायान्यायविनिर्णये ॥
॥ २७ ॥ निर्णयं हृदये धृत्वा तत्रस्थं श्रावयेद्द्विजान् ॥ केवलं धर्मबुद्ध्या च पक्षपातं विवर्जयेत् ॥ २८ ॥ सर्वेषां संमतं कार्यं तद्धचविकृतमेव
च ॥ आकारितस्ततो विप्रः सभायां भयमेति चेत् ॥ २९ ॥ न तस्य वाक्यं श्रोतव्यं निर्णीतार्थनिवारणे ॥ यस्य वर्जस्तु क्रियते मिलित्वा सर्व
वाडवैः ॥ ३० ॥ खानपानादिकं सर्वं कार्यं तेन विवर्जयेत् ॥ तस्य कन्या न दातव्या तत्संसर्गी च तादृशः ॥ ३१ ॥ ततो दंडं प्रकुर्वीत सर्वैरेव
द्विजोत्तमैः[2] ॥ भोजनं कन्यकादान[3]मिति दाशरथेर्मतम् ॥ ३२ ॥ यत्किंचित्कुरुते पापं लब्धुं स्थलमथापि वा ॥ शुष्कार्द्रं[4] वसते चान्ने तस्मादन्नं परि
त्यजेत् ॥ ३३ ॥ कुर्वंस्तत्पापभागी स्यात्तस्य दंडो यथाविधि ॥ न्यायं न पश्यते यस्तु शक्तौ सत्यां सदा यतः ॥३४॥ पापभागी स विज्ञेय इति
सत्यं न संशयः ॥ उत्कोचं यस्तु गृह्णाति पापिनां दुष्टकर्मिणाम् ॥ सकलं च भवेत्तस्य पापं नैवात्र संशयः ॥३५॥ तस्यान्नं गृह्यते नैव कन्यापि
न कदाचन ॥ हितमाचरते यस्तु पुत्राणामपि वै नरः ॥ ३६ ॥ स एतान्नियमान्सर्वान्पालयेन्नात्र संशयः ॥ एवं पत्रं लिखित्वा तु वाडवास्ते प्रह
र्षिताः ॥ ३७ ॥ प्राप्ते कलियुगे घोरे यथा पापं न कुर्वते ॥ इति ज्ञात्वा तु सर्वे ते न्यायधर्मं प्रचक्रिरे ॥ ३८ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ कलौ
प्राप्ते द्विजाः सर्वे स्थानभ्रष्टा यतस्ततः ॥ पक्षमुत्कलं ग्रहीष्यंति तथा स्युः पक्षपातिनः ॥ ३९ ॥ भोक्ष्यंते म्लेच्छकग्रामान्कोलाविध्वंसिभिः किल ॥

---

[1] गोसहस्रवधः स्मृतः—गोसहस्रवधकर्तुर्यथा पातकं तादृशपातकवान्स्यादित्यर्थः । [2] संमतम्—इति शेषः । [3] कर्त्तव्यम्—इति शेषः । [4] आत्मनेपदमार्षम् ।

वेदभ्रष्टाश्च ते विप्रा भविष्यंति कलौ युगे ॥ ४० ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ देशेदेशे गमिष्यंति ते विप्रा वणिजस्तथा ॥ कथं वै ज्ञायते सर्वैः केन
चिह्नेन मारिष ॥४१॥ यस्मिन्गोत्रे समुत्पन्ना वाडवा ये महाबलाः ॥ ४२ ॥ व्यास उवाच ॥ ज्ञायते गोत्रसंज्ञाऽथ केचिच्चैव पराक्रमैः ॥ यस्ययस्य च
यत्कर्म तस्य तस्यावटंककः ॥४३॥ अवटंकैर्हि ज्ञायंते नान्यथा ज्ञायते क्वचित्॥गोत्रैश्च प्रवरैश्चैव अवटंकैर्नृपात्मज॥४४॥ ज्ञायंते हि द्विजा राजन्मोढ
ब्राह्मणसत्तमाः ॥ ४५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ गोत्रैश्च प्रवरैश्चैव श्रुता एते तवाननात् ॥ कां वा शाखामधीयानास्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ४६ ॥
॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ ज्ञायंते यत्रयत्रस्था माध्यंदिनीया महाबलाः ॥ कौथमीं च समाश्रित्य केचिद्द्विप्रा गुणान्विताः ॥४७॥ ऋगथर्वणजा शाखा
नष्टा सा च महामते ॥ एवं वै वर्तमानास्ते वाडवा धर्मसंभवाः ॥४८॥ धर्मारण्ये महाभागाः पुत्रपौत्रान्विताऽभवन् ॥ शूद्राः सर्वे महाभागाः पुत्रपौत्र
समावृताः ॥ ४९ ॥ धर्मारण्ये महातीर्थे सर्वे ते द्विजसेवकाः ॥ अभवन्रामभक्ताश्च रामाज्ञां पालयंति च ॥ ५० ॥ आज्ञामत्याऽऽदरेणेह हनूमंतश्च
वीर्यवान् ॥ पालयेत्सोऽपि चेदानीं संप्राप्ते वै कलौ युगे ॥ ५१ ॥ अदृष्टरूपी हनुमांस्तत्र भ्रमति नित्यशः ॥ त्रैविद्या वाडवा यत्र चातुर्विद्यास्त
थैव च ॥ ५२ ॥ सभायामुपविष्टा येऽन्यायात्पापं प्रकुर्वते ॥ जयो हि न्यायकर्तॄणामजयोऽन्यायकारिणाम् ॥ ५३ ॥ सापराधे यस्तु पुत्रे ताते
भ्रातरि चापि वा ॥ पक्षपातं प्रकुर्वीत तस्य कुप्यति वायुजः ॥ ५४ ॥ कुपितो हनुमानेष धननाशं करोति वै ॥ पुत्रनाशं करोत्येव धामनाशं तथैव
च ॥ ५५ ॥ सेवार्थं निर्मितः शूद्रो न विप्रान्परिषेवते ॥ वृत्तिं वा न ददात्येव हनुमांस्तस्य कुप्यति ॥ ५६ ॥ अर्थनाशं पुत्रनाशं स्थाननाशं महा
भयम् ॥ कुरुते वायुपुत्रो हि रामवाक्यमनुस्मरन् ॥ ५७ ॥ यत्र कुत्र स्थिता विप्राः शूद्रा वा नृपसत्तम ॥ न निर्द्धना भवेयुस्ते प्रसादाद्राघवस्य
च ॥ ५८ ॥ यो मूढश्चाप्यधर्मात्मा पापपाषंडमाश्रितः ॥ निजान्विप्रान्परित्यज्य परज्ञातींश्च मन्यते ॥ ५९ ॥ तस्य पूर्वकृतं पुण्यं भस्मीभवति
नान्यथा ॥ अन्येषां दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ ६० ॥ यथा भवति वै पूर्वं ब्रह्मविष्णुशिवैः कृतम् ॥ तस्य देवा न गृह्णंति हव्यं कव्यं च
पूर्वजाः ॥ ६१ ॥ वंचयित्वा निजान्विप्रानन्येभ्यः प्रददेत्तु यः ॥ तस्य जन्मार्जितं पुण्यं भस्मीभवति तत्क्षणात् ॥६२॥ ब्रह्मविष्णुशिवैश्चैव पूजिता
ये द्विजोत्तमाः ॥ तेषां ये विमुखाः शूद्रा रौरवे निवसंति ते ॥ ६३ ॥ यो लौल्याच्च कुलाचारं गोत्राचारं प्रलोपयेत् ॥ स्वाचारं यो न कुर्वीत कदा
चिद्दै विमोहितः ॥ ६४ ॥ सर्वनाशो भवेत्तस्य भस्मीभवति तत्क्षणात् ॥ तस्मात्सर्वैः कुलाचारः स्थानाचारस्तथैव च ॥ ६५ ॥ गोत्राचारः पाल
नीयो यथावित्तानुसारतः ॥ एवं ते कथितं राजन्धर्मारण्यं पुरातनम् ॥ ६६ ॥ स्थापितं देवदेवैश्च ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ॥ धर्मारण्यं कृतयुगे त्रेतायां

सत्यमंदिरम् ॥ द्वापरे वेदभवनं कालौ मोहेरकं स्मृतम् ॥ ६७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ य इदं शृणुयात्पुत्र श्रद्धया परया युतः ॥ धर्मारण्यस्य
माहात्म्यं सर्वकिल्बिषनाशनम् ॥ ६८ ॥ मनोवाक्कायजनितं पातकं त्रिविधं च यत् ॥ तत्सर्वं नाशमायाति श्रवणात्कीर्तनात्सकृत् ॥ ६९ ॥ धन्यं
यशस्यमायुष्यं सुखसंतानदायकम् ॥ माहात्म्यं शृणुयाद्वत्स सर्वसौख्याप्तये नरः ॥ ७० ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वक्षेत्रेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं सम
वाप्नोति धर्मारण्यस्य सेवनात् ॥ ७१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ धर्मारण्यस्य माहात्म्यं यच्छ्रुतं त्वन्मुखांबुजात् ॥ धर्मवाप्यां यत्र धर्म्मस्तप
स्तेपे सुदुष्करम् ॥ ७२ ॥ तस्य क्षेत्रस्य महिमा मया त्वत्तोऽवधारितः ॥ स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि धर्मारण्यदिदृक्षया ॥ ७३ ॥ तव वाक्यजलौ
घेन पावितोऽहं चतुर्मुख ॥ ७४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इदमाख्यानकं सर्वं कथितं पांडुनंदन ॥ यच्छ्रुत्वा गोसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
॥ ७५ ॥ अपुत्रो लभते पुत्रान्निर्द्धनो धनवान्भवेत् ॥ रोगी रोगात्प्रमुच्येत बद्धो मुच्येत बंधनात् ॥ ७६ ॥ विद्यार्थी लभते विद्यामुत्तमां कर्मसाध
नाम् ॥ तीर्थयात्राफलं तस्य कोटिकन्याफलं लभेत् ॥ ७७ ॥ यः शृणोति नरो भक्त्या नारी वाथ नरोत्तम ॥ निरयं नैव
पश्यंति एकोत्तरशतैः सह ॥ ७८ ॥ शुभे देशे निवेश्याथ क्षौमवस्त्रादिभिस्तथा ॥ पुराणपुस्तकं राजन्प्रयतः शिष्टसंमतः ॥ ७९ ॥ अर्चयेच्च यथा
न्यायं गंधमाल्यैः पृथक्पृथक् ॥ समाप्तौ नृप ग्रंथस्य वाचकस्यानुपूजनम् ॥ ८० ॥ दानादिभिर्यथान्यायं संपूर्णफलहेतवे ॥ मुंद्रिकां कुंडले चैव
ब्रह्मसूत्रं हिरण्मयम् ॥ ८१ ॥ वस्त्राणि च विचित्राणि गंधमाल्यानुलेपनैः ॥ देववत्पूजनं कृत्वा गां च दद्यात्पयस्विनीम् ॥ ८२ ॥ एवं विधानतः
श्रुत्वा धर्मारण्यकथानकम् ॥ धर्मारण्यनिवासस्य फलमाप्नोत्यसंशयम् ॥ ८३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये
ब्रह्मखण्डे पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये धर्मारण्यनिवासिव्यवस्थावर्णनपूर्वकधर्मारण्यपुराणश्रवणमाहात्म्यवर्णनंनामचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे तृतीये ब्रह्मखण्डे द्वितीयं धर्मारण्यमाहात्म्यं समाप्तम् ॥ (३–२) ॥

श्लोक सं. ३०८६

॥ ❀ ॥ समाप्तोऽयं तृतीयब्रह्मखण्डपूर्वभागः ॥ ❀ ॥

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना
स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्रणालये मुद्रितम्।
संवत् १९६६, शके १८३१.

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराणे तृतीये ब्रह्मखण्डे द्वितीयं धर्मारण्यमाहात्म्यं समाप्तम्॥(३-२)॥

॥ अथं श्रीस्कांदे महापुराणे तृतीयब्रह्मोत्तरखण्डप्रारंभः (३-३) ॥

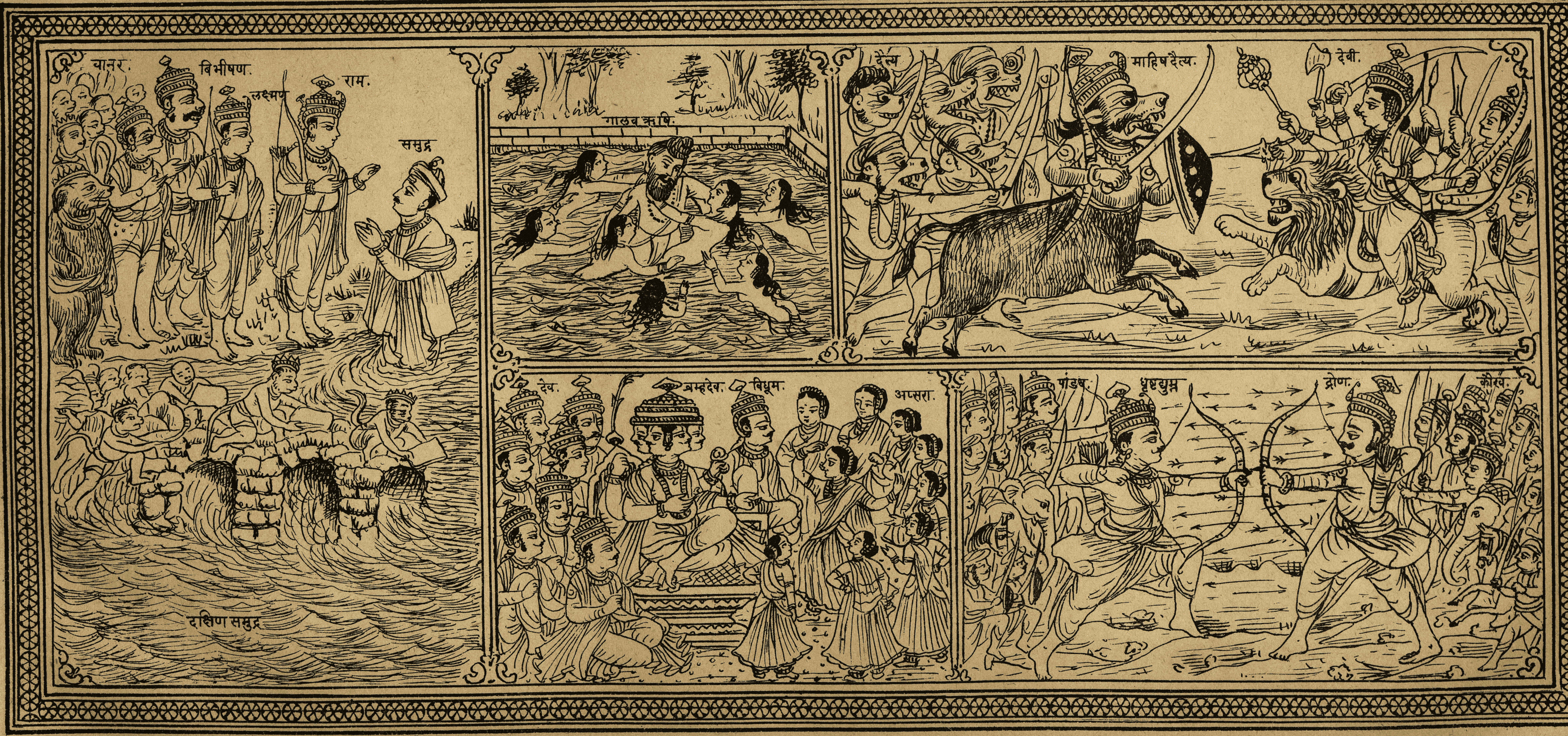
वानर.
बिभीषण.
लक्ष्मण
राम.
समुद्र
दक्षिण समुद्र
गालव ऋषि.
दैत्य
माहिषदैत्य.
देवी.
देव.
ब्रम्हदेव.
विधूम.
अप्सरा.
पांडव.
धृष्टद्युम्न
द्रोण.
कौरव.

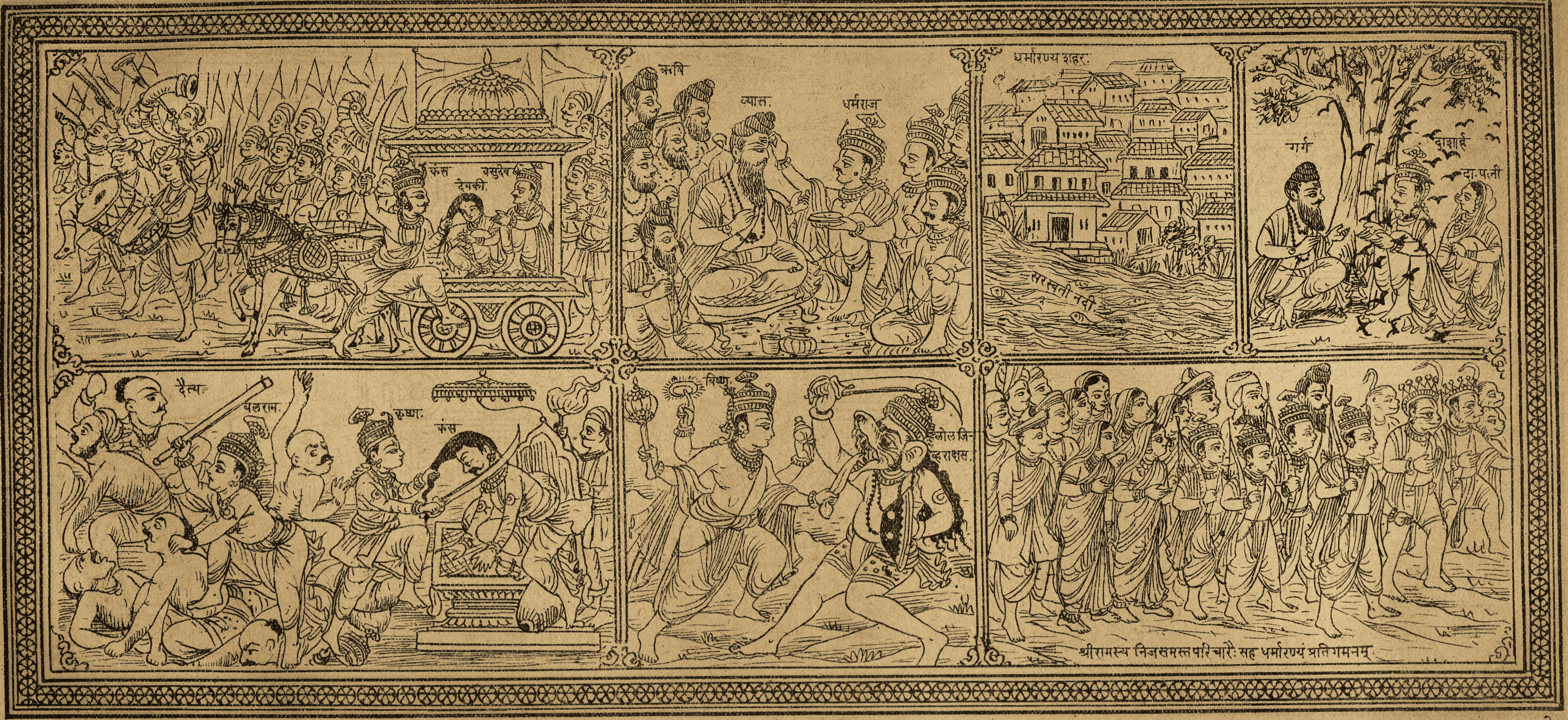
कंस
वसुदेव
देवकी.
ऋषि
व्यास.
धर्मराज
धर्मारण्य शहर.
सरस्वती नदी.
गर्ग
दाशार्ह
दा. पत्नी
दैत्य.
बलराम.
कृष्ण.
कंस
विष्णु
लोलजिह्वराक्षस.
श्रीरामस्य निजसमस्तपरिचारैः सह धर्मारण्यं प्रतिगमनम्.

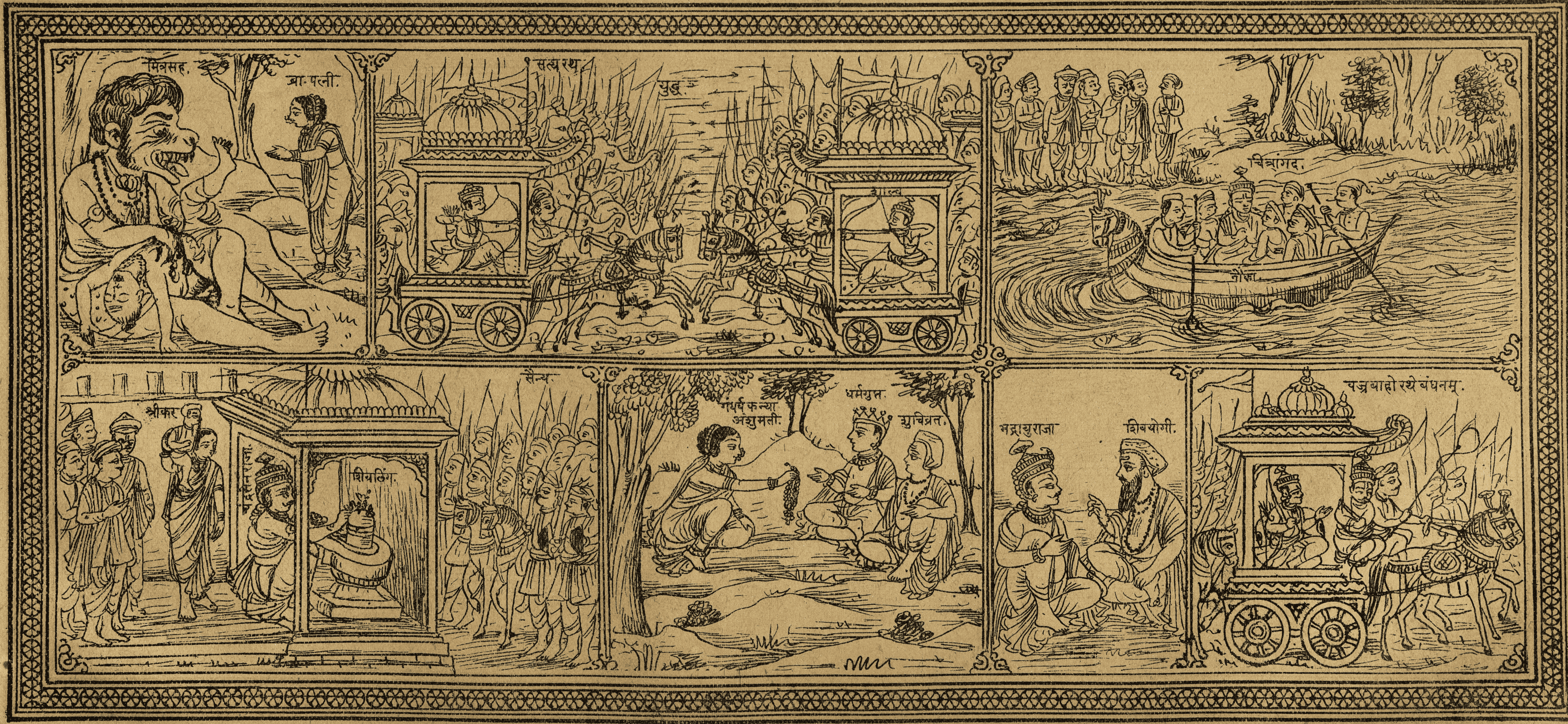
मित्रसह.
ब्रा॰ पत्नी.
सत्यरथ.
युद्ध.
चित्रांगद.
नौका.
श्रीकर
चंद्रसेनराजा.
शीयलिंग.
सैन्य.
गंधर्व कन्या
अंशुमती.
धर्मगुप्त.
शुचिव्रत.
भद्रायुराजा
शिवयोगी.
वज्रबाहो रथे बंधनम्.

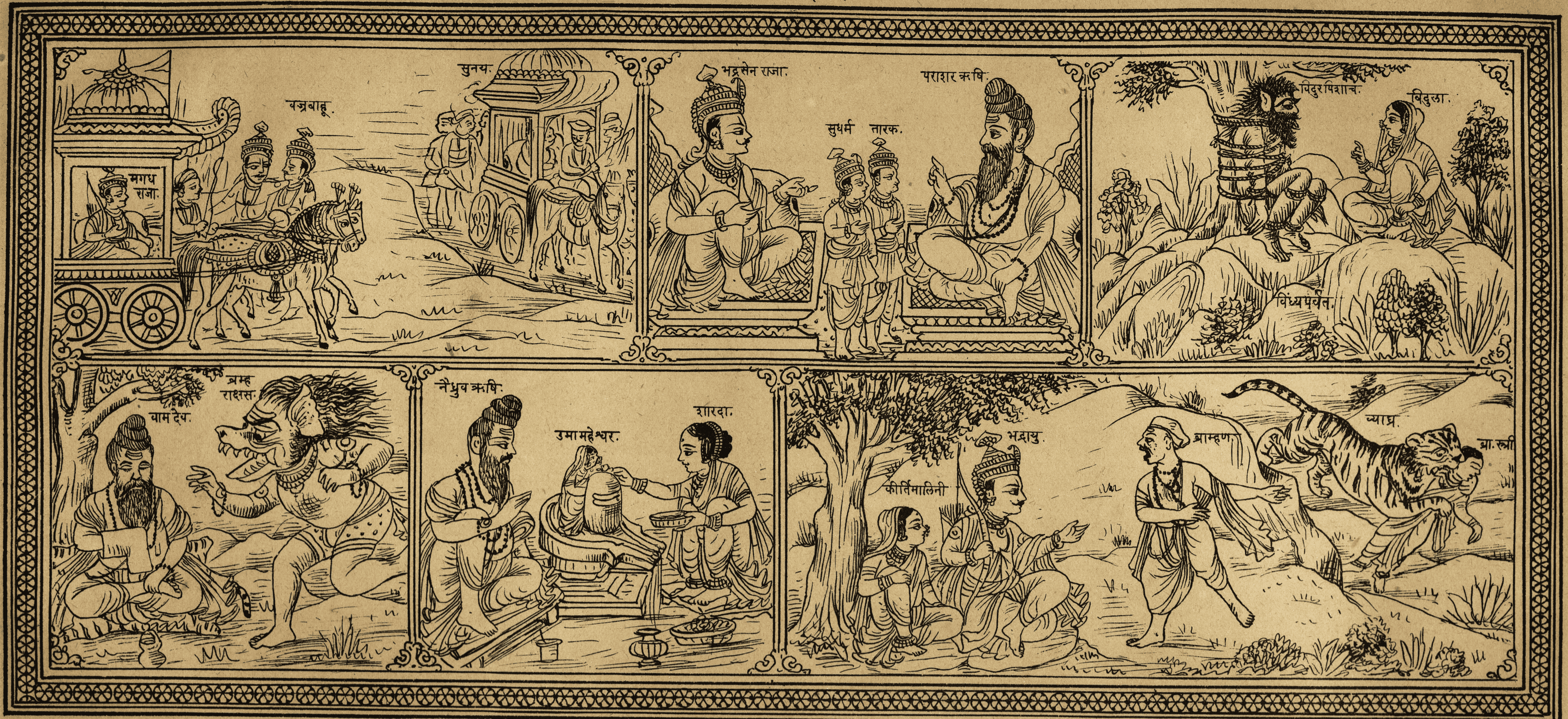
मगध राजा.
वज्रबाहू.
सुनयः
भद्रसेन राजा.
सुधर्म
तारक.
पराशर ऋषि.
विदुर पिशाच.
बिदुला.
विंध्यपर्वत.
ब्रम्ह राक्षस.
वाम देव.
नैध्रुव ऋषि.
उमा महेश्वर.
शारदा.
भद्रायु.
कीर्तिमालिनी
ब्राम्हण.
व्याघ्र.
ब्रा. स्त्री

॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ ॥ अथ ब्रह्मोत्तरखंडप्रारंभः ॥ ॥ ॐनमः शिवाय ॥ ॥ ज्योतिर्मात्रस्वरूपाय निर्मलज्ञानचक्षुषे[1] ॥
नमः शिवाय शांताय ब्रह्मणे[2] लिंगमूर्त्तये ॥ १ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ आख्यातं भवता सूत विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ॥ समस्ताघहरं पुण्यं समासेन
श्रुतं च नः ॥ २ ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामो माहात्म्यं त्रिपुरद्विषः ॥ तद्भक्तानां च माहात्म्यमशेषाघहरं परम् ॥ ३ ॥ तन्मंत्राणां च[3] माहात्म्यं तथैव
द्विजसत्तम ॥ तत्कथायाश्च तद्भक्तेः प्रभावमनुवर्णय ॥ ४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एतावदेव मर्त्यानां परं श्रेयः सनातनम् ॥ यदीश्वरकथायां वै
जाता भक्तिरहैतुकी ॥ ५ ॥ अतस्तद्भक्तिलेशस्य माहात्म्यं वर्ण्यते मया ॥ अपि कल्पायुषा नालं वक्तुं विस्तरतः क्वचित् ॥ ६ ॥ सर्वेषामपि पुण्या
नां सर्वेषां श्रेयसामपि ॥ सर्वेषामपि यज्ञानां जपयज्ञः परः स्मृतः॥ ७ ॥ तत्रादौ जपयज्ञस्य फलं स्वस्त्ययनं महत् ॥ शैवं षडक्षरं दिव्यं मंत्रमाहु
र्महर्षयः[4] ॥ ८ ॥ देवानां परमो देवो यथा वै त्रिपुरांतकः ॥ मंत्राणां परमो मंत्रस्तथा शैवः[5] षडक्षरः ॥ ९ ॥ एष पंचाक्षरो मंत्रो जन्तूणां मुक्तिदायकः ॥
संसेव्यते मुनिश्रेष्ठैरशेषैः सिद्धिकांक्षिभिः ॥ १० ॥ अस्यैवाक्षरमाहात्म्यं नालं वक्तुं[6] चतुर्मुखः ॥ श्रुतयो यत्र सिद्धांतं गताः परमनिर्वृताः ॥ ११ ॥
सर्वज्ञः परिपूर्णश्च सच्चिदानंदलक्षणः ॥ स शिवो यत्र रमते शैवे पंचाक्षरे शुभे ॥ १२ ॥ एतेन मंत्रराजेन सर्वोपनिषदात्मना ॥ लेभिरे मुनयः सर्वे
परं ब्रह्म निरामयम् ॥१३॥ नमस्कारेण जीवत्वं शिवेऽत्र परमात्मनि ॥ ऐक्यं गतमतो मंत्रः परब्रह्ममयो ह्यसौ ॥ १४ ॥ भवपाशनिबद्धानां देहिनां
हितकाम्यया ॥ आहोंनमः शिवायेति मंत्रमाद्यं शिवः स्वयम् ॥ १५ ॥ किं तस्य बहुभिर्मंत्रैः किं तीर्थैः किं तपोऽध्वरैः ॥ यस्योंनमः शिवायेति
मंत्रो हृदयगोचरः ॥ १६ ॥ तावद्भ्रमंति संसारे दारुणे दुःखसंकुले ॥ यावन्नोच्चारयंतीमं मंत्रं देहभृतः सकृत् ॥ १७ ॥ मंत्राधिराजराजोऽयं सर्ववे
दांतशेखरः ॥ सर्वज्ञाननिधानं च सोऽयं चैव षडक्षरः ॥ १८ ॥ कैवल्यमार्गदीपोऽयमविद्यासिंधुवाडवः ॥ महापातकदावाग्निः सोऽयं मंत्रः षडक्षरः
॥ १९ ॥ तस्मात्सर्वप्रदो मंत्रः सोऽयं पञ्चाक्षरः स्मृतः ॥ स्त्रीभिः शूद्रैश्च संकीर्णैर्धार्यते मुक्तिकांक्षिभिः ॥ २० ॥ नास्य दीक्षा न होमश्च न संस्का
रो न तर्पणम् ॥ न कालो[7] नोपदेशश्च सदा शुचिरयं मनुः ॥ २१ ॥ महापातकविच्छित्त्यै शिव इत्यक्षरद्वयम् ॥ अलं नमस्क्रियायुक्तो मुक्तये
परिकल्पते ॥ २२ ॥ उपदिष्टः सद्गुरुणा जप्तः क्षेत्रे च पावने ॥ सद्यो यथेप्सितां सिद्धिं ददातीति किमद्भुतम् ॥ २३ ॥ अतः सद्गुरुमाश्रित्य

---

१ निर्मलज्ञानरूपिणे–इति, निर्मलज्ञानहेतवे–इति च पाठान्तरम् । २ समस्तगुणवृत्तये–इ० पा० । ३ तद्भक्तानां तत्पूजायाश्च–इ० पा० । ४ मनीषिणः–इ० पा० । ५ सोऽयम्–इ० पा० ।
६ साक्षात्–इ० पा० । ७ न कालनियमश्चात्र–जप्यः सर्वैरयं मनुः–इ० पा० ।

ग्राह्योऽयं मंत्रनायकः ॥ पुण्यक्षेत्रेषु जप्तव्यः सद्यः सिद्धिं प्रयच्छति ॥ २४ ॥ गुरवो निर्मलाः[1] शांताः साधवो मितभाषिणः ॥ कामक्रोधविनिर्मुक्ताः सदाचारा जितेंद्रियाः ॥ २५ ॥ एतैः कारुण्यतो दत्तो मंत्रः क्षिप्रं प्रसिद्ध्यति[2] ॥ क्षेत्राणि जपयोग्यानि समासात्कथयाम्यहम् ॥ २६ ॥ प्रयागं पुष्करं रम्यं केदारं सेतुबंधनम् ॥ गोकर्णं नैमिषारण्यं सद्यः सिद्धिंकरं[3] नृणाम् ॥२७॥ अत्रानुवर्ण्यंते सद्भिरितिहासः पुरातनः ॥ असकृद्वा सकृद्वापि शृण्वतां मंगलप्रदः ॥ २८ ॥ मथुरायां यदुश्रेष्ठो दाशार्ह इति विश्रुतः[4] ॥ बभूव राजा मतिमान्महोत्साहो महाबलः ॥ २९ ॥ शास्त्रज्ञो नयवाक्छूरो धैर्यवानमितद्युतिः ॥ अप्रधृष्यः सुगंभीरः संग्रामेष्वनिवर्त्तितः ॥ ३० ॥ महारथो महेष्वासो नानाशास्त्रार्थकोविदः ॥ वदान्यो रूपसंपन्नो युवा लक्षणसंयुतः ॥ ३१ ॥ स काशिराजतनयामुपयेमे वराननाम् ॥ कांतां कलावतीं नाम रूपशीलगुणान्विताम् ॥ ३२ ॥ कृतोद्वाहः स राजेंद्रः संप्राप्य निजमंदिरम ॥ रात्रौ तां शयनारूढां संगमाय समाह्वयत् ॥ ३३ ॥ सा स्वभर्त्रा समाहूता बहुशः प्रार्थिता सती ॥ न बबंध मनस्तस्मिन्न चागच्छत्तदंतिकम् ॥ ३४ ॥ संगमाय यदाहूता नागता निजवल्लभा ॥ बलादाहर्तुकामस्तामुदतिष्ठन्महीपतिः ॥ ३५ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ मा मां स्पृश महाराज कारणज्ञां व्रते स्थिताम् ॥ धर्माधर्मौ विजानासि मा कार्षीः साहसं मयि ॥ ३६ ॥ क्वचित्प्रियेण भुक्तं यद्रोचते तु मनीषिणाम् ॥ दंपत्योः प्रीतियोगेन संगमः प्रीतिवर्द्धनः ॥ ३७ ॥ प्रियं यदा मे जायेत तदा संगस्तु ते मयि ॥ का प्रीतिः किं सुखं पुंसां बलाद्भोगेन योषिताम् ॥ ३८ ॥ अप्रीतां रोगिणीं नारीमंतर्वत्नीं धृतव्रताम् ॥ रजस्वलामकामां च न कामेत बलात्पुमान् ॥ ३९ ॥ प्रीणनं लालनं पोषं रंजनं मार्दवं दयाम् ॥ कृत्वा वधूमुपगमेद्युवतीं प्रेमवान्पतिः ॥ युवतौ कुसुमे चैव विधेयं सुखमिच्छता ॥ ४० ॥ इत्युक्तोऽपि तया साध्व्या स राजा स्मरविह्वलः ॥ बलादाकृष्य तां हस्ते परिरेभे रिरंसया ॥ ४१ ॥ तां स्पृष्टमात्रां सहसा तप्तायःपिंडसन्निभाम् ॥ निर्दहंतीमिवात्मानं तत्याज भयविह्वलः ॥ ४२ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ अहो सुमहदाश्चर्यमिदं दृष्टं तव प्रिये ॥ कथमग्निसमं जातं वपुः पल्लवकोमलम् ॥ ॥ ४३ ॥ इत्थं सुविस्मितो राजा भीतः सा राजवल्लभा ॥ प्रत्युवाच विहस्यैनं विनयेन शुचिस्मिता ॥ ४४ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ राजन्मम पुरा बाल्ये दुर्वासा मुनिपुंगवः ॥ शैवीं पंचाक्षरीं विद्यां कारुण्येनोपदिष्टवान् ॥४५॥ तेन मंत्रानुभावेन ममांगं कलुषोज्झितम् ॥ स्प्रष्टुं न शक्यते पुंभिः सपापैर्दैववर्जितैः ॥ ४६ ॥ त्वया राजन्प्रकृतिना[5] कुलटागणिकादयः ॥ मदिरास्वादनिरता निषेव्यंते सदा स्त्रियः ॥४७ ॥ न स्नानं क्रियते नित्यं न

---

१ निर्ममाः—इ० पा० । २ हि सिद्ध्यति—इ० पा० । ३ सिद्धिं प्रयच्छति—इ० पा० । ४ संस्मृतः—इ० पा० । ५ राजप्रकृतिना—इ० पा० ।

मंत्रो जप्यते शुचिः[1] ॥ नाराध्यते त्वयेशानः कथं मां स्प्रष्टुमर्हसि ॥ ४८ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ तां समाख्याहि सुश्रोणि शैवीं पंचाक्षरीं शुभाम् ॥
विद्याविध्वस्तपापोऽहं त्वयीच्छामि रतिं प्रिये ॥ ४९ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ नाहं तवोपदेशं वै कुर्यां मम गुरुर्भवान् ॥ उपातिष्ठ गुरुं राजन्गर्गं मंत्र
विदांवरम् ॥ ५० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति संभाषमाणौ तौ दंपती गर्गसन्निधिम् ॥ प्राप्य तच्चरणौ मूर्ध्ना ववंदाते कृताञ्जली ॥ ५१ ॥ अथ[2] राजा
गुरुं प्रीतमभिपूज्य पुनःपुनः ॥ समाचष्ट विनीतात्मा रहस्यात्ममनोरथम् ॥ ५२ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ कृतार्थं मां कुरु गुरो संप्राप्तं करुणार्द्रधीः ॥
शैवीं पंचाक्षरीं विद्यामुपदेष्टुं त्वमर्हसि ॥ ५३ ॥ अनाज्ञातं यदाज्ञातं यत्कृतं राजकर्मणां[3] ॥ तत्पापं येन शुद्ध्येत तन्मंत्रं देहि मे गुरो ॥ ५४ ॥ एवम
भ्यर्थितो राज्ञा गर्गो ब्राह्मणपुंगवः ॥ तौ निनाय महापुण्यं कालिंद्यास्तटमुत्तमम् ॥ ५५ ॥ तत्र पुण्यतरोर्मूले निषण्णोऽथ गुरुः स्वयम् ॥
पुण्यतीर्थजले स्नातं राजानं समुपोषितम् ॥ ५६ ॥ प्राङ्मुखं चोपवेश्याथ नत्वा शिवपदाम्बुजम् ॥ तन्मस्तके करं न्यस्य ददौ मंत्रं शिवात्मकम् ॥
॥ ५७ ॥ तन्मंत्रधारणादेव तद्[4]गुरोर्हस्तसंगमात् ॥ निर्ययुस्तस्य वपुषो वायसाः शतकोटयः ॥ ५८ ॥ ते दग्धपक्षाः क्रोशंतो निपतंतो महीतले ॥
भस्मीभूतास्ततः सर्वे दृश्यंते स्म सहस्रशः ॥ ५९ ॥ दृष्ट्वा तद्वायसकुलं दह्यमानं सुविस्मितौ ॥ राजा च राजमहिषी तं गुरुं पर्यपृच्छताम् ॥ ६० ॥
भगवन्निदमाश्चर्यं कथं जातं शरीरतः ॥ वायसानां कुलं दृष्टं किमेतत्साधु भण्यताम् ॥ ६१ ॥ ॥ श्रीगुरुरुवाच[5] ॥ ॥ राजन्भवसहस्रेषु भवता
परिधावता ॥ संचितानि दुरन्तानि संति पापान्यनेकशः ॥ ६२ ॥ तेषु जन्मसहस्रेषु यानि पुण्यानि संति ते ॥ तेषामाधिक्यतः क्वापि जायते
पुण्ययोनिषु ॥ ६३ ॥ तथा पापीयसीं योनिं क्वचित्पापेन गच्छति ॥ साम्ये पुण्यान्ययोश्चैव मानुषीं योनिमाप्तवान् ॥ ६४ ॥ शैवी पंचाक्षरी विद्या
यदा ते हृदयं गता ॥ अघानां कोटयस्त्वत्तः काकरूपेण निर्गताः ॥ ६५ ॥ कोटयो ब्रह्महत्यानामगम्यागम्यकोटयः ॥ स्वर्णस्तेयसुरापानभ्रूणहत्या
दिकोटयः ॥ भवकोटिसहस्रेषु येऽन्ये पातकराशयः ॥ ६६ ॥ क्षणाद्भस्मीभवंत्येव शैवे पंचाक्षरे धृते ॥ आसंस्तवाद्य राजेंद्र दग्धाः पातककोटयः ॥
॥ ६७ ॥ अनया सह पूतात्मा विहरस्व यथासुखम् ॥ इत्याभाष्य मुनिश्रेष्ठस्तं मंत्रमुपदिश्य च ॥६८॥ ताभ्यां विस्मितचित्ताभ्यां सहितः स्वगृहं
ययौ ॥ गुरुवर्यमनुज्ञाप्य मुदितौ तौ च दंपती ॥ ६९ ॥ ततः स्वभवनं प्राप्य रेजतुःस्म महाद्युती ॥ राजा दृढं[6] समाश्लिष्य पत्नीं चन्दनशीतलाम् ॥

---

१ शुभः–इ० पा० । २ स राजा च–इ० पा० । ३ राजकर्मभिः–इ० पा० । ४ तन्मुनेः–इ०पा० । ५ गर्ग उवाच–इ० पा० । ६ दृष्टः–इ०पा० ।

संतोषं परमं लेभे निःस्वः प्राप्य यथा धनम्[1] ॥ ७० ॥ अशेषवेदोपनिषत्पुराणशास्त्रावतंसोऽयमघांतकारी ॥ पंचाक्षरस्यैवं महाप्रभावो मया[2] समासात्कथितो वरिष्ठः ॥ ७१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे पंचाक्षरमन्त्रमाहात्म्यवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथान्यदपि वक्ष्यामि माहात्म्यं त्रिपुरद्विषः ॥ श्रुतमात्रेण येनाशु च्छिद्यंते सर्वसंशयाः ॥ १ ॥ अतः परतरं नास्ति किंचित्पापविशोधनम् ॥ सर्वानंदकरं श्रीमत्सर्वकामार्थसाधम् ॥ २ ॥ दीर्घायुर्विजयारोग्यभुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ यदनन्येन भावेन महेशाराधनं परम् ॥ ३ ॥ आर्द्राणामपि शुष्काणामल्पानां महतामपि ॥ एतदेव विनिर्दिष्टं प्रायश्चित्तमथोत्तमम् ॥ ४ ॥ सर्वकालेऽप्यभेद्यानामघानां क्षयकारणम् ॥ महामुनिविनिर्दिष्टैः प्रायश्चित्तैरथोत्तमैः ॥ ५ ॥ इदमेव परं श्रेयः सर्वशास्त्रविनिश्चितम् ॥ यद्भक्त्या परमेशस्य पूजनं परमोदयम् ॥ ६ ॥ जानताऽजानता वापि येन केनापि हेतुना ॥ यत्किंचिदपि देवाय कृतं कर्म विमुक्तिदम् ॥ ७ ॥ माघे कृष्णचतुर्दश्यामुपवासोऽतिदुर्लभः ॥ तत्रापि दुर्लभं मन्ये रात्रौ जागरणं नृणाम् ॥ ८ ॥ अतीव दुर्लभं मन्ये शिवलिंगस्य दर्शनम् ॥ सुदुर्लभतरं मन्ये पूजनं परमेशितुः ॥ ॥ ९ ॥ भवकोटिशतोत्पन्नपुण्यराशिविपाकतः ॥ लभ्यते वा पुनस्तत्र बिल्वपत्रार्चनं विभोः ॥ १० ॥ वर्षाणामयुतं येन स्नातं गंगासरिज्जले ॥ सकृद्बिल्वार्चनेनैव तत्फलं लभते नरः ॥११॥ यानियानि[11] तु पुण्यानि लीनानीह युगेयुगे ॥ माघेऽसितचतुर्दश्यां तानि तिष्ठंति कृत्स्नशः ॥ १२ ॥ एतामेव प्रशंसंति लोके ब्रह्मादयः सुराः ॥ मुनयश्च वशिष्ठाद्या माघेऽसितचतुर्दशीम् ॥ १३ ॥ अत्रोपवासः केनापि कृतः क्रतुशताधिकैः[12] ॥ रात्रौ जागरणं पुण्यं कल्पकोटितपोऽधिकम् ॥ १४ ॥ एकेन बिल्वपत्रेण शिवलिंगार्चनं कृतम् ॥ त्रैलोक्ये तस्य पुण्यस्य को वा सादृश्यमिच्छति ॥ १५ ॥ अत्रानुवर्ण्यते गाथा[13] पुण्या परमशोभना ॥ गोपनीयापि कारुण्याद्गौतमेन प्रकाशिता ॥ १६ ॥ इक्ष्वाकुवंशजः श्रीमान्राजा[14] परमधार्मिकः ॥ आसीन्मित्रसहोनाम श्रेष्ठः सर्वधनुर्भृताम् ॥ १७ ॥ स राजा सकलास्त्रज्ञः शास्त्रज्ञः श्रुतिपारगः ॥ वीरोऽत्यंतबलोत्साहो नित्योद्योगी दयानिधिः ॥ १८ ॥ पुण्यानामिव संघातस्तेजसामिव पंजरः ॥ आश्चर्याणामिव क्षेत्रं यस्य मूर्तिर्विराजते ॥ १९ ॥ हृदयं दययाक्रांतं श्रियाक्रांतं

---

१ निधिम्—इ० पा० । २ एष महानुभवः—इ० पा० । ३ कलौ—इ पा० । ४ सर्वाघानां विशोधनम् इ० पा० । ५ सर्वेषां च इ० पा० । ६ माघासितचतुर्दश्याम्—इ० पा० । ७ माघे—इ०पा० । ८ कृतम्—इ० पा० । ९ तत्र—इ० पा० । १० तत्र —इ० पा० । ११ यानिकानि च पापानि भिन्नानीह युगेयुगे ॥ माघासितचतुर्दश्यां तानि नश्यंति कृत्स्नशः ॥—इ० पा० । १२ क्रतुशतायते—इ० पा० । १३ पुण्यागाधा—इ० पा० । १४ आस्ते—इ० पा० ।

च तद्वपुः ॥ चरणौ यस्य सामंतचूडामणिमरीचिभिः ॥ २० ॥ एकदा मृगयाकेलिलोलुपः स महीपतिः ॥ विवेश गह्वरं घोरं बलेन महतावृतः ॥ ॥ २१ ॥ तत्र विव्याध विशिखैः शार्दूलान्गवयान्मृगान् ॥ रुरून्वराहान्महिषान्मृगेंद्रानपि भूरिशः ॥ २२ ॥ स रथी मृगयासक्तो गहनं दंशितश्चरन् ॥ कमपि ज्वलनाकारं निजघान निशाचरम् ॥ २३ ॥ तस्यानुजः शुचाविष्टो दृष्ट्वा दूरे तिरोहितः ॥ भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा चिंतयामास चेतसा ॥ २४ ॥ नन्वेष राजा दुर्द्धर्षो देवानां रक्षसामपि ॥ छद्मनैव प्रजेतव्यो मम शत्रुर्न चान्यथा ॥ २५ ॥ इति व्यवसितः पापो राक्षसो मनुजाकृतिः ॥ आससाद नृपश्रेष्ठमुत्पात इव मूर्तिमान् ॥ २६ ॥ तं विनम्राकृतिं दृष्ट्वा भृत्यतां कर्तुमागतम् ॥ चक्रे महानसाध्यक्षम[1]ज्ञानात्स महीपतिः ॥ २७ ॥ अथ तस्मिन्वने राजा किंचित्कालं विहृत्य सः ॥ निवृत्तो मृगयां हित्वा स्वपुरीं पुनराययौ ॥ २८ ॥ तस्य राजेंद्रमुख्यस्य मदयंतीतिनामतः ॥ दमयन्ती नलस्येव विदिता वल्लभा सती ॥ २९ ॥ एतस्मिन्[2]समये राजा निमंत्र्य मुनिपुंगवम् ॥ वशिष्ठं गृहमानिन्ये संप्राप्ते पितृवासरे ॥ ३० ॥ रक्षसा सूदरूपेण संमिश्रितनरामिषम् ॥ शाकामिषं पुरः क्षिप्तं दृष्ट्वा गुरुरथाब्रवीत् ॥ ३१ ॥ धिग्धिङ्नरामिषं राजंस्त्वयैतच्छद्मकारिणा ॥ खलेनोपहृतं मेऽद्य [3]अंतो रक्षो भविष्यसि ॥ ३२ ॥ रक्षःकृतमविज्ञाय शप्त्वैवं स गुरुस्ततः ॥ पुनर्विमृश्य तं शापं चकार द्वादशाब्दिकम् ॥ ३३ ॥ राजापि कोपितः प्राह यदिदं मे न चेष्टितम् ॥ न ज्ञातं च वृथा शप्तो गुरुं चैव शपाम्यहम् ॥ ३४ ॥ इत्यपोंजलिनादाय गुरुं शप्तुं समुद्यतः ॥ पतित्वा पादयोस्तस्य मदयन्ती न्यवारयत् ॥३५॥ ततो निवृत्तः शापाच्च तस्या वचनगौरवात् ॥ तत्याज पादयोरंभः पादौ कल्मषतां गतौ ॥३६॥ कल्मषांघ्रिरिति ख्यातस्ततः प्रभृति पार्थिवः ॥ बभूव गुरुशापेन राक्षसो वनगोचरः ॥३७॥ स बिभ्रद्राक्षसं रूपं घोरं कालांतकोपमम् ॥ चखाद विविधाञ्जंतून्मानुषादीन्वनेचरः ॥३८॥ स कदाचिद्वने क्वापि रममाणौ किशोरकौ ॥ अपश्यदंतकाकारो नवोढौ मुनिदंपती ॥ ॥३९॥ राक्षसो मानुषाहारः किशोरं मुनिनंदनम् ॥ जग्धुं जग्राह शापार्तो व्याघ्रो मृगशिशुं यथा ॥४०॥ [4]रक्षोगृहीतं भर्त्तारं दृष्ट्वा भीताथ तत्प्रिया ॥ उवाच करुणं बाला [5]क्रंदंती भृशवेपिता ॥ ४१ ॥ भोभो मामा कृथाः पापं सूर्यवंशयशोधर ॥ मदयंतीपतिस्त्वं हि राजेंद्रो न तु राक्षसः ॥४२॥ न खाद मम भर्त्तारं प्राणात्प्रियतमं प्रभो ॥ आर्त्तानां शरणार्त्तानां त्वमेव हि यतो गतिः ॥ ४३ ॥ पापानामिव संघातैः किं मे दुष्टैर्जडासुभिः ॥ देहेन चातिभारेण विना भर्त्रा महात्मना ॥ ४४ ॥ मलीमसेन पापेन पांचभौतेन किं सुखम् ॥ बालोयं वेदविच्छांतस्तपस्वी बहुशास्त्रवित् ॥ ४५ ॥

---

१ अजानन्–इ० पा० । २ अंते–इ० पा० । ३ महान्–इ० पा० । ४ कक्षे–इ० पा० । ५ रुदन्ती–इ० पा० ।

अतोऽस्य प्राणदानेन जगद्रक्षा त्वया कृता ॥ कृपां कुरु महाराज बालायां ब्राह्मणस्त्रियाम् ॥ ४६ ॥ अनाथकृपणार्तेषु सघृणाः खलु साधवः ॥
इत्थमभ्यर्थितः सोऽपि पुरुषादः स निर्घृणः ॥ ४७ ॥ चखाद शिर उत्कृत्य विप्रपुत्रं दुराशयः ॥ अथ साध्वी कृशा दीना विलप्य भृशदुःखिता
॥ ४८ ॥ आहृत्य भर्तुरस्थीनि चितां चक्रे तथोल्बणाम्[1] ॥ भर्तारमनुगच्छंती संविशंती हुताशनम् ॥ ४९ ॥ राजानं राक्षसाकारं शापास्त्रेण
जघान तम् ॥ रेरे पार्थिव पापात्मंस्त्वया मे भक्षितः पतिः ॥ ५० ॥ अतः पतिव्रतायास्त्वं शापं भुंक्ष्व यथोल्बणम् ॥ अद्यप्रभृति नारीषु
यदा त्वमपि संगतः ॥ तदा मृतिस्तवेत्युक्त्वा विवेश ज्वलनं सती ॥ ५१ ॥ सोऽपि राजा गुरोः शापमुपभुज्य कृतावधिम् ॥ पुनः स्वरूपमादाय
स्वगृहं मुदितो ययौ ॥ ५२ ॥ ज्ञात्वा विप्रसतीशापं तत्पत्नी रतिलालसम् ॥ पतिं निवारयामास वैधव्यादतिबिभ्यती ॥ ५३ ॥ अनपत्यः स
निर्विण्णो राज्यभोगेषु पार्थिवः ॥ विसृज्य सकलां लक्ष्मीं ययौ भूयोऽपि काननम् ॥ ५४ ॥ सूर्यवंशप्रतिष्ठित्यै वशिष्ठो मुनिसत्तमः ॥ तस्यामुत्पा
दयामास मदयंत्यां सुतोत्तमम् ॥ ५५ ॥ विसृष्टराज्यो राजापि विचरन्सकलां महीम् ॥ आयांतीं पृष्ठतोऽपश्यत्पिशाचीं घोररूपिणीम् ॥ ५६ ॥
सा हि मूर्तिमती घोरा ब्रह्महत्या दुरत्यया ॥ यदासौ शापविभ्रष्टो मुनिपुत्रमभक्षयत् ॥ ५७ ॥ तेनात्मकर्मणा यांतीं ब्रह्महत्यां स पृष्ठतः ॥
बुबुधे मुनिवर्याणामुपदेशेन भूपतिः ॥ ५८ ॥ तस्या निर्वेशम[2]न्विच्छन्राजा निर्विण्णमानसः ॥ नानाक्षेत्राणि तीर्थानि चचार बहुवत्सरम् ॥
॥ ५९ ॥ यदा सर्वेषु तीर्थेषु स्नात्वापि च मुहुर्मुहुः ॥ न निवृत्ता ब्रह्महत्या मिथिलामाययौ तदा ॥ बाह्योद्यानगतस्तस्याश्रितया परैर्यार्दितः[3]
॥ ६० ॥ ददर्श मुनिमायांतं गौतमं विमलाशयम् ॥ हुताशनमिवाशेषतपस्विजनसेवितम् ॥ ६१ ॥ विवस्वंतमिवात्यंतं घनदोषतमोनुदम् ॥
शशांकमिव निःशंकमवदातगुणोदयम् ॥ ६२ ॥ महेश्वरमिव श्रीमद्द्विजराजकलाधरम् ॥ शांतं शिष्यगणोपेतं तपसामेकभाजनम् ॥ ६३ ॥
उपसृत्य स राजेंद्रः प्रणनाम मुहुर्मुहुः ॥ गौतमोऽपि मुनिश्रेष्ठो राजानं रविवंशजम् ॥ ६४ ॥ अभिनंद्य मुनिः प्रीत्या संस्मितं[4] समभाषत ॥
॥ ६५ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ कच्चित्ते कुशलं राजन्कच्चित्ते पदमव्ययम् ॥ ६६ ॥ कुशलिन्यः प्रजाः कच्चिदवरोधजनोपि वा ॥ किमर्थ
मिह संप्राप्तो विसृज्य सकलां श्रियम्[5] ॥ ६७ ॥ किं च ध्यायसि भो राजन्दीर्घमुष्णं च निःश्वसन् ॥ ६८ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ सर्वे
कुशलिनो ब्रह्मन्वयं त्वदनुकंपया ॥ राज्ञामुत्तमवंश्यानां ब्रह्मायत्ता हि संपदः ॥ किं नु मां बाधते त्वेषा पिशाची घोररूपिणी ॥ ६९ ॥ अल

---

१ यथोचिताम्–इ०पा० । २ निर्वेदम्–इ०पा० । ३ परया वृतः–इ०पा० । ४ विस्मितः–इ०पा० । ५ महीम्–र०पा० ।

क्षिता मदपरैर्भर्त्सयंती पदेपदे ॥ यन्मया शापदग्धेन कृतमंहो दुरत्ययम् ॥ न शांतिर्जायते तस्य प्रायश्चित्तसहस्रकैः ॥ ७० ॥ इष्टाश्च विविधा
यज्ञाः कोशसर्वस्वदक्षिणाः ॥ सरित्सरांसि स्नातानि[1] यानि पूज्यानि भूतले ॥ निषेवितानि सर्वाणि[2] क्षेत्राणि भ्रमता मया ॥ ७१ ॥ जप्तान्य
खिलमंत्राणि ध्याताः सकलदेवताः ॥ महाव्रतानि चीर्णानि पर्णमूलफलाशिना ॥ ७२ ॥ तानि सर्वाणि कुर्वंति स्वस्थं मां न कदाचन ॥ अद्य
मे जन्मसाफल्यं संप्राप्तमिव लक्ष्यते ॥ ७३॥ यतस्त्वद्दर्शनादेव ममात्मानंदभागभूत् ॥ अन्विच्छँल्लभते क्वापि वर्षपूगैर्मनोरथम् ॥ ७४ ॥ इत्येवं
जनवादोऽपि संप्राप्तो मयि सत्यताम् ॥ आजन्मसंचितानां तु पुण्यानामुदयोदये ॥ ७५ ॥ यद्भवान्भवभीतानां त्राता नयनगोचरः ॥
कस्माद्देशादिहायातो भवान्भवभयापहः ॥ ७६ ॥ दूरभ्रमणविश्रांतं शंके त्वामिह चागतम् ॥ दृष्ट्वाश्चर्यमिवात्यर्थं मुदितोसि मुखश्रिया ॥ ७७ ॥
आनंदयसि मे चेतः प्रेम्णा संभाषणादिव ॥ अद्य मे तव पादाब्जशरणस्य कृतैनसः[3] ॥ शांतिं कुरु महाभाग येनाहं सुखमाप्नुयाम् ॥७८॥ इति तेन
समादिष्टो गौतमः करुणानिधिः ॥ समादिदेश घोराणामघानां साधु निष्कृतिम् ॥ ७९ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ साधु राजेंद्र धन्योऽसि महा
घेभ्यो भयं त्यज ॥८०॥ शिवे त्रातरि भक्तानां क्व भयं शरणैषिणाम् ॥ शृणु राजन्महाभाग क्षेत्रमन्यत्प्रतिष्ठितम् ॥८१॥ महापातकसंहारि गोकर्णा
ख्यं मनोरमम् ॥ यत्र स्थितिर्न पापानां महद्भ्यो महतामपि ॥ ८२ ॥ स्मृतो ह्यशेषपापघ्नो यत्र संनिहितः शिवः ॥ यथा कैलासशिखरे यथा मंदा
रमूर्द्धनि ॥ ८३ ॥ निवासो निश्चितः शंभोस्तथा गोकर्णमण्डले ॥ नाग्निना न शशांकेन न ताराग्रहनायकैः ॥ ८४ ॥ तमो निस्तीर्यते सम्य
ग्यथा सवितृदर्शनात् ॥ तथैव नेतरैस्तीर्थैर्न च क्षेत्रैर्मनोरमैः ॥ ८५ ॥ सद्यः[4] पापविशुद्धिः स्याद्यथा गोकर्णदर्शनात् ॥ अपि पापशतं कृत्वा ब्रह्म
हत्यादि मानवः ॥ ८६ ॥ सकृत्प्रविश्य गोकर्णं न बिभेति ह्यघात्[5] क्वचित् ॥ तत्र सर्वे[6] महात्मानस्तपसा शांतिमागताः[7] ॥८७॥ इन्द्रोपेंद्रविरिंच्याद्यैः
सेव्यते सिद्धिकांक्षिभिः ॥ तत्रैकेन दिनेनापि यत्कृतं व्रतमुत्तमम् ॥ ८८ ॥ तदन्यत्राब्दलक्षेण कृतं[8] भवति तत्समम् ॥ यत्रेंद्रब्रह्मविष्ण्वादिदेवानां
हितकाम्यया[9] ॥ ८९ ॥ महाबलाभिधानेन देवः संनिहितः स्वयम् ॥ घोरेण तपसा लब्धं रावणाख्येन रक्षसा ॥ ९० ॥ तल्लिंगं स्थापयामास
गोकर्णे गणनायकः ॥ इन्द्रो ब्रह्मा मुकुन्दश्च विश्वेदेवा मरुद्गणाः ॥ ९१ ॥ आदित्या वसवो दस्रौ[10] शशांकश्च दिवाकरः[11] ॥ एते विमानगतयो

---

१ खातानि—इ० पा० । २ तीर्थानि सर्वाणि—इ० पा० । ३ धूतैनसः—इ० पा० । ४ सर्वपापविशुद्धिः—इ० पा० । ५ यमात्—इ० पा० । ६ पूर्वे--इ० पा० । ७ सिद्धिम्--इ० पा० । ८ तपस्तपति संभृतः--इ० पा० । ९ प्रियकाम्यया--इ० पा० । १० रुद्रा -इ०पा० । ११ सतारकः--इ० पा० ।

देवास्ते सह पार्षदैः ॥ ९२ ॥ पूर्वद्वारं निषेवन्ते [1]देवदेवस्य शूलिनः ॥ योन्यो मृत्युः स्वयं साक्षाच्चित्रगुप्तश्च पावकः ॥ ९३ ॥ पितृभिः सह रुद्रैश्च दक्षिणद्वारमाश्रितः ॥ वरुणः सरितां नाथो गंगादिसरितां गणैः ॥ ९४ ॥ आसेवते महादेवं पश्चिमद्वारमाश्रितः ॥ तथा वायुः कुबेरश्च देवेशी भद्रकर्णिका ॥ ९५ ॥ मातृभिश्चंडिकाद्याभिरुत्तरद्वारमाश्रिता ॥ विश्वावसुश्चित्ररथश्चित्रसेनो महाबलः ॥ ९६ ॥ सह गन्धर्ववर्गैश्च पूजयंति महाबलम् ॥ रंभा घृताची मेना च पूर्वचित्तिस्तिलोत्तमा ॥ ९७ ॥ नृत्यंति पुरतः शम्भोरुर्वश्याद्याः सुरस्त्रियः ॥ वशिष्ठः कश्यपः कण्वो विश्वामित्रो महातपाः ॥ ९८ ॥ जैमिनिश्च भरद्वाजो जाबालिः क्रतुरंगिराः ॥ एते वयं च राजेंद्र सर्वे ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ ९९ ॥ देवं महाबलं भक्त्या समंतात्पर्युपास्महे ॥ मरीचिना सहात्रिश्च दक्षाद्याश्च मुनीश्वराः ॥ १०० ॥ सनकाद्या महात्मान उपविष्टा उपासते ॥ तथैव मुनयः साध्या अजिनांबरधारिणः ॥ १ ॥ दंडिनो व्रतमुण्डाश्च स्नातका ब्रह्मचारिणः ॥ त्वगस्थिमात्रावयवास्तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥ २ ॥ सेवन्ते परया भक्त्या देवदेवं पिनाकिनम् ॥ तथा देवाः सगन्धर्वाः पितरः सिद्धचारणाः ॥ ३ ॥ विद्याधराः किंपुरुषाः किन्नरा गुह्यकाः खगाः ॥ नागाः पिशाचा वेताला दैतेयाश्च महाबलाः ॥ ४ ॥ नानाविभवसंपन्ना नानाभूषणवाहनाः ॥ विमानैः सूर्यसंकाशैरग्निवर्णैः शशिप्रभैः ॥ ५ ॥ विद्युत्पुंजनिभैरन्यैः समंतात्परिवारितम् ॥ प्रस्तुवंति प्रगायंति पठंति प्रणमंति च ॥ ६ ॥ प्रनृत्यंति प्रहृष्यंति गोकर्णे पृथिवीपते ॥ लभंतेऽभीप्सितान्कामान्रमंते च यथासुखम् ॥ ७ ॥ गोकर्णसदृशं क्षेत्रं नास्ति [2]ब्रह्मांडगोलके ॥ तत्र घोरं तपस्तप्तमगस्त्येन महात्मना ॥ ८ ॥ तथा सनत्कुमारेण प्रियव्रतसुतैरपि ॥ अग्निना देववर्येण कन्दर्पेण च पार्थिव ॥ ९ ॥ तथा देव्या भद्रकाल्या शिशुमारेण धीमता ॥ दुर्मुखेन फणींद्रेण मणिनागाह्वयेन च ॥ ११० ॥ [3]ईलावर्तादिभिर्नागैर्गरुडेन बलीयसा ॥ रक्षसा रावणेनापि कुम्भकर्णाह्वयेन तु ॥ ११ ॥ विभीषणेन पुण्येन तपस्तप्तं महात्मना ॥ एते चान्ये च गीर्वाणाः सिद्धदानवमानवाः ॥ १२ ॥ गोकर्णे देवदेवेशं शिवमाराध्य भक्तितः ॥ स्वनामांकानि लिंगानि स्थापयित्वा सहस्रशः ॥ १३ ॥ लेभिरे परमां सिद्धिं तथा तीर्थानि चक्रिरे ॥ अत्र स्थानानि सर्वेषां देवानां संति पार्थिव ॥ १४ ॥ विष्णोश्च देवदेवस्य ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ कार्त्तिकेयस्य वीरस्य गजवक्रस्य चानघ ॥ १५ ॥ धर्मस्य क्षेत्रपालस्य दुर्गायाश्च महामते ॥ गोकर्णे शिवलिंगानि विद्यंते कोटिकोटिशः ॥ १६ ॥ असंख्यातानि तीर्थानि तिष्ठंति च पदेपदे ॥ बहुनात्र किमुक्तेन गोकर्णस्थानि पार्थिव ॥ १७ ॥ सर्वाण्यश्मानि लिंगानि तीर्थान्यंभांसि

---

[1] तस्यैव प्रीतिकारणात्—इ० पा० । [2] नास्ति जगत्त्रये—इ० पा० । [3] कालावर्तादिभिः—इ० पा० ।

सर्वशः ॥ गोकर्णे शिवलिंगानां तीर्थानामपि भूरिशः ॥ १८ ॥ गीयंते[1] महिमा राजन्पुराणेषु महर्षिभिः ॥ गोकर्णे कोटितीर्थं च तीर्थानां
मुख्यतां गतम् ॥ १९ ॥ सर्वेषां शिवलिंगानां सार्वभौमो महाबलः ॥ कृते महाबलः श्वेतस्त्रेतायामतिलोहितः ॥ १२० ॥ द्वापरे पीत
वर्णश्च कलौ श्यामो भविष्यति ॥ आक्रांतं सप्तपातालं कुर्वन्नपि[2] महाबलः ॥ २१ ॥ प्राप्ते कलियुगे घोरे मृदुतामुपयास्यति ॥
पश्चिमांबुधितीरस्थं गोकर्णक्षेत्रमुत्तमम् ॥ २२ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि दहतीति किमद्भुतम् ॥ ये चात्र ब्रह्महंतारो ये च भूतद्रुहः शठाः
॥ २३ ॥ ये सर्वगुणहीनाश्च परदाररताश्च ये ॥ ये दुर्वृत्ता दुराचारा दुःशीलाः कृपणाश्च ये ॥ २४ ॥ लुब्धाः क्रूराः खला मूढाः स्ते
नाश्चैवातिकामिनः ॥ ते सर्वे प्राप्य गोकर्णं स्नात्वा तीर्थजलेषु च ॥ १२५ ॥ देवं महाबलं दृष्ट्वा प्रयाताः शांकरं पदम् ॥ तत्र पुण्यासु तिथिषु पुण्य
र्क्षे पुण्यवासरे ॥ २६ ॥ येऽर्चयंति महेशानं[3] ते रुद्राः स्युर्न संशयः ॥ यदा कदाचिद्गोकर्णं यो वा को वापि मानवः ॥ २७ ॥ प्रविश्य पूजयेदीशं
स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥ रवींदुसौम्यवारेषु यदा दर्शो भविष्यति ॥ २८ ॥ तदा जलनिधौ स्नानं[4] दानं च पितृतर्पणम् ॥ शिवपूजा जपो होमो
व्रतचर्या द्विजार्चनम् ॥ २९ ॥ यत्किंचिद्वा कृतं कर्म तदनंतफलप्रदम् ॥ व्यतीपातादियोगेषु रविसंक्रमणेषु च ॥ १३० ॥ महाप्रदोषवेलासु शिव
पूजा विमुक्तिदा ॥ अथैकां ते प्रवक्ष्यामि तिथिं पार्थिव मुक्तिदाम् ॥ ३१ ॥ यस्यां किल महाव्याधो लेभे शंभोः परं पदम् ॥ माघमासे महापुण्या
या सा कृष्णचतुर्दशी ॥ ३२ ॥ शिवलिंगं बिल्वपत्रं दुर्लभं हि चतुष्टयम् ॥ अहो बलवती माया यया शैवी महातिथिः ॥ ३३ ॥ नोपोष्यते जनै
र्मूढैर्महामूकैरिव त्रयी ॥ उपवासो जागरणं सन्निधिः परमेशितुः ॥ ३४ ॥ गोकर्णं शिवलोकस्य नृणां सोपानपद्धतिः ॥ शृणु राजन्नहमपि गोकर्णा
दधुनागतः ॥ १३५ ॥ उपास्यैनां शिवतिथिं विलोक्य च महोत्सवम् ॥ अस्यां शिवतिथौ सर्वे महोत्सवदिदृक्षवः ॥ ३६ ॥ आगताः सर्वदेशेभ्यश्चा
तुर्वर्ण्या महाजनाः ॥ स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च चतुरांश्रमवासिनः[5] ॥ ३७ ॥ आगत्य[6] दृष्ट्वा देवेशं लेभिरे कृतकृत्यताम् ॥ अथाहमप्यमी शिष्या
ऋषयश्च तथाऽपरे ॥ ३८ ॥ राजर्षयश्च राजेंद्र सनकाद्याः सुरर्षयः ॥ स्नात्वा सर्वेषु तीर्थेषु समुपास्य महाबलम् ॥ ३९ ॥ लब्ध्वा च जन्मसाफल्यं
प्रयाताः सर्वतोदिशम् ॥ अमुनाद्य[7] नरेंद्रेण जनकेन यियक्षुणा ॥ १४० ॥ निमंत्रितोऽहं संप्राप्तो गोकर्णाच्छिवमंदिरात् ॥ प्रत्यागमं किमप्यंग

---

[1] वर्ण्यते—इ० पा० । [2] कुहरोऽपि—इ० पा० । [3] महात्मानम्—इ० पा० । [4] स्नात्वा कृत्वा च—इ० पा० । [5] चतुर्थाश्रमवासिनः—इ० पा० । [6] आराध्य—इ० पा० ।
[7] अपुत्रेण—इ० पा० ।

दृष्टाश्चर्यमहं पथि ॥ महानंदेन[1] मनसा कृतार्थोऽस्मि महीपते ॥ १४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तर
खंडे गोकर्णमहिमानुवर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ किं दृष्टं भवता ब्रह्मन्नाश्चर्यं पथि कुत्र वा ॥
तन्ममाख्याहि येनाहं कृतकृत्यत्वमाप्नुयाम् ॥ १ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ गोकर्णादहमागच्छन्क्वापि देशे विशांपते ॥ जाते मध्याह्नसमये लब्ध
वान्विमलं सरः ॥ २ ॥ तत्रोपस्पृश्य सलिलं विनीय च पथिश्रमम्[2] ॥ सुस्निग्धशीतलच्छायं न्यग्रोधं समुपाश्रयम् ॥ ३ ॥ अथाविदूरे चांडालीं
वृद्धामंधां कृशाकृतिम् ॥ शुष्यन्मुखीं निराहारां बहुरोगनिपीडिताम् ॥ ४ ॥ कुष्ठव्रणपरीतांगीमुद्यत्कृमिकुलाकुलाम् ॥ पूयशोणितसंसक्तजरत्पटल[3]
सत्कटीम् ॥ ५ ॥ महायक्ष्मगलस्थेन[4] कंठसंरोधविह्वलाम् ॥ विनष्टदंतामव्यक्तां विलुठंतीं मुहुर्मुहुः ॥ ६ ॥ चंडार्ककिरणस्पृष्टखरोष्णरजसाप्लुताम्[5]॥
विण्मूत्रपूयदिग्धांगीमसृग्गंधदुरासदाम् ॥ ७ ॥ कफरोगबहुश्वासश्लथन्नाडीबहुव्यथाम् ॥ विध्वस्तकेशावयवामपश्यं मरणोन्मुखीम् ॥ ८ ॥ तादृ
ग्व्यथां च तां वीक्ष्य कृपयाहं परिप्लुतः ॥ प्रतीक्षन्मरणं तस्याः क्षणं तत्रैव संस्थितः ॥ ९ ॥ अथांतरिक्षपदवीं सिंचंतमिव रश्मिभिः ॥ दिव्यं
विमानमानीतमद्राक्षं शिवकिंकरैः ॥ १० ॥ तस्मिन्नर्वींदुवह्नीनां तेजसामिव पंजरे[6] ॥ विमाने सूर्यसंकाशानपश्यं शिवकिंकरान् ॥ ११ ॥ ते वै
त्रिशूलखट्वांगटंकचर्मासिपाणयः ॥ चंद्रार्धभूषणाः सांद्रचंद्रकुंदोरुवर्चसः ॥ १२ ॥ किरीटकुंडलभ्राजन्महाहिवलयोज्ज्वलाः ॥ शिवानुगा मया दृष्टा
श्चत्वारः शुभलक्षणाः ॥ १३ ॥ तानापतत आलोक्य विमानस्थान्सुविस्मितः ॥ उपसृत्यांतिके वेगादपृच्छं गगने स्थितान् ॥ १४ ॥ नमोनमो
वस्त्रिदशोत्तमेभ्यस्त्रिलोचनश्रीचरणानुगेभ्यः ॥ त्रिलोकरक्षाविधिमावहद्भ्यस्त्रिशूलचर्मासिगदाधरेभ्यः ॥ १५ ॥ विदिता हि मया यूयं महेश्वरपदा
नुगाः ॥ इयं वो लोकरक्षार्थां गतिराहो विनोदजा ॥ १६ ॥ उत सर्वजनाघौघविजयाय कृतोद्यमाः ॥ ब्रूत कारुण्यतो मह्यं
यस्माद्यूयमिहागताः ॥ १७ ॥ ॥ शिवदूता[7] ऊचुः ॥ ॥ एषाग्रे दृश्यते वृद्धा चांडाली मरणोन्मुखी ॥ एतामानेतुमायाताः
संदिष्टाः प्रभुणा वयम् ॥ १८ ॥ इत्युक्ते शिवदूतैस्तैरपृच्छं पुनरप्यहम् ॥ विस्मयाविष्टचित्तस्तान्कृतांजलिरवस्थितः ॥ १९ ॥
अहो पापीयसी घोरा चांडाली कथमर्हति ॥ दिव्यं विमानमारोढुं शुनीवाध्वरमंडलम् ॥ २० ॥ आजन्मतोऽशुचिप्रायां पापां पापा
नुगामिनीम् ॥ कथमेनां दुराचारां शिवलोकं निनीषथ ॥ २१ ॥ अस्या नास्ति शिवज्ञानं नास्ति घोरतरं तपः ॥ सत्यं नास्ति

---

१ जातानंदेन—इ० पा० । २ परिश्रमम्—इ० पा० । ३ क्षरत्पट—इ० पा० । ४ महायक्ष्मगलत्वेन—इ० पा० । ५ रजसि—इ० पा० । ६ पर्वते—इ० पा० । ७ शिवपुरुषा ऊचुः-इ०पा० ।

दया नास्ति कथमेनां निनीषथ ॥ २२ ॥ पशुमांसकृताहारां वारुणीपूरितोदराम् ॥ जीवहिंसारतां नित्यं कथमेनां निनीषथ ॥ २३ ॥ न च
पंचाक्षरी जप्ता न कृतं शिवपूजनम्[1] ॥ न ध्यातो भगवाञ्छंभुः कथमेनां निनीषथ ॥ २४ ॥ नोपोषिता शिवतिथिर्न कृतं शिवपूजनम् ॥ भूतसौहृदं
न जानाति न च बिल्वशिवार्पणम् ॥ नेष्टापूर्तादिकं वापि कथमेनां निनीषथ ॥ २५ ॥ न च स्नातानि तीर्थानि न दानानि कृतानि च ॥ न च
व्रतानि चीर्णानि कथमेनां निनीषथ ॥ २६ ॥ ईक्षणे[2] परिहर्त्तव्या किमु संभाषणादिषु ॥ सत्संगरहितां चंडां कथमेनां निनीषथ ॥ २७ ॥ जन्मां
तरार्जितं किंचिदस्याः सुकृतमस्ति वा ॥ तत्कथं कुष्ठरोगेण[3] कृमिभिः परिभूयते ॥ २८ ॥ अहो ईश्वरचर्येयं दुर्विभाव्या शरीरिणाम् ॥ पापात्मा
नोऽपि नीयंते[4] कारुण्यात्परमं पदम् ॥ २९ ॥ इत्युक्तास्ते मया दूता देवदेवस्य शूलिनः ॥ प्रत्यूचुर्मामथ प्रीत्या सर्वसंशयभेदिनः ॥ ३० ॥
॥ शिवदूता ऊचुः ॥ ॥ ब्रह्मन्सुमहदाश्चर्यं शृणु कौतूहलं यदि[5] ॥ इमामुद्दिश्य चांडालीं यदुक्तं भवताधुना[6] ॥ ३१ ॥ आसीदियं पूर्वभवे काचि
द्ब्राह्मणकन्यका ॥ सुमित्रानाम संपूर्णसोमबिम्बसमानना ॥ ३२ ॥ उत्फुल्लमल्लिकादामसुकुमारांगलक्षणा ॥ कैकेयद्विजमुख्यस्य कस्यचित्तनया
सती ॥ ३३ ॥ तां सर्वलक्षणोपेतां रतेर्मूर्तिमिवापराम् ॥ वर्द्धमानां पितुर्गेहे वीक्ष्यासन्विस्मिता जनाः ॥ ३४ ॥ दिनेदिने वर्धमाना बंधुभिर्ला
लिता भृशम् ॥ सा शनैर्यौवनं भेजे स्मरस्येव महाधनुः ॥ ३५ ॥ अथ सा बंधुवर्गैश्च समेतेन कुमारिका ॥ पित्रा प्रदत्ता कस्मैचिद्विधिना द्विज
सूनवे ॥ ३६ ॥ सा भर्त्तारमनुप्राप्य नवयौवनशालिनी ॥ कंचित्कालं शुभाचारा रेमे बंधुभिरावृता ॥ ३७ ॥ अथ कालवशात्तस्याः पतिस्तीव्र
रुजार्दितः ॥ रूपयौवनकांतोपि पंचत्वमगमन्मुने ॥ ३८ ॥ मृते भर्त्तरि दुःखेन विदग्धहृदया सती ॥ उवास कतिचिन्मासान्सुशीला विजितें
द्रिया ॥ ३९ ॥ अथ यौवनभारेण जृंभमाणेन नित्यशः ॥ बभूव हृदयं तस्याः कंदर्पपरिकंपितम्[7] ॥ ४० ॥ सा गुप्ता बन्धुवर्गेण शासितापि महो
त्तमैः ॥ न शशाक मनो रोद्धुं मदनाकृष्टमंगना ॥ ४१ ॥ सा तीव्रमन्मथाविष्टा रूपयौवनशालिनी ॥ विधवापि विशेषेण जारमार्गरताभवत्
॥ ४२ ॥ न ज्ञाता केनचिदपि जारिणीति विचक्षणा ॥ जुगूहात्मदुराचारं कंचित्कालमसत्तमा ॥ ४३ ॥ तां दोहदसमाक्रांतां घननीलमुखस्त
नीम् ॥ कालेन बंधुवर्गोपि बुबोध विटदूषिताम् ॥ ४४ ॥ इति भीतो महाक्लेशाच्चिंतां लेभे दुरत्ययाम् ॥ स्त्रियः कामेन नश्यंति ब्राह्मणा हीनसेवया[8]
॥ ४५ ॥ राजानो ब्रह्मदंडेन यतयो भोगसंग्रहात् ॥ लीढं शुना तथैवान्नं सुरया वार्पितं पयः ॥ ४६ ॥ रूपं कुष्ठरुजाविष्टं कुलं नश्यति कुस्त्रिया ॥

---

१ लिंगपूजनम्–इ० पा० । २ दर्शने–इ० पा० । ३ कुष्ठयक्ष्मणा–इ० पा० । ४ विन्दन्ते–इ० पा० । ५ महत्–इ० पा० । ६ पुनः–इ० पा० । ७ कंदर्पज्वरपीडितम्–इ० पा० । ८ नीचसेवया–इ० पा० ।

इति सर्वे समालोच्य समेताः पतिसोदराः ॥ ४७ ॥ तत्यजुर्गोत्रतो दूरं गृहीत्वा सकचग्रहम् ॥ सघटोत्सर्गमुत्सृष्टा सा नारी सर्वबन्धुभिः ॥ ४८ ॥
विचरंती च शूद्रेण रममाणा रतिप्रिया ॥ सा ययौ स्त्री बहिर्ग्रामाद्दृष्टा शूद्रेण केनचित् ॥ ४९ ॥ स तां दृष्ट्वा वरारोहां पीनोन्नतपयोधराम् ॥ गृहं
निनाय साम्ना च विधवां शूद्रनायकः ॥ सा नारी तस्य महिषी भूत्वा तेन दिवानिशम् ॥ ५० ॥ रममाणा क्वचिद्देशे न्यवसद्गृहवल्लभा ॥ तत्र सा
पिशिताहारा नित्यमापीतवारुणी ॥ ५१ ॥ लेभे सुतं च शूद्रेण रममाणा रतिप्रिया ॥ कदाचिद्भर्त्तरि क्वापि याते पीतसुरा तु सा ॥ ५२ ॥ इयेष
पिशिताहारं मदिरामदविह्वला ॥ अथ मेषेषु बद्धेषु गोभिः सह बहिर्व्रजे ॥ ५३ ॥ ययौ कृपाणमादाय सा तमोंधे निशामुखे ॥ अविमृश्य
मदावेशान्मेषबुद्ध्यामिषप्रिया ॥ ५४ ॥ एकं जघान गोवत्सं क्रोशंतं निशि दुर्भगा ॥ निहतं गृहमानीय ज्ञात्वा गोवत्समंगना ॥ ५५ ॥
भीता शिवशिवेत्याह केनचित्पुण्यकर्मणा ॥ सा मुहूर्त्तमिति ध्यात्वा पिशितासवलालसा ॥ ५६ ॥ छित्त्वा तमेव गोवत्सं चकाराहारमी
प्सितम् ॥ गोवत्सार्धशरीरेण कृताहाराथ सा पुनः ॥ ५७ ॥ तदर्धदेहं निक्षिप्य बहिश्चुक्रोश कैतवात् ॥ अहो व्याघ्रेण भग्नो[2]ऽयं जग्धो
गोवत्सको व्रजे ॥ ५८ ॥ इति तस्याः समाक्रंदः सर्वगेहेषु शुश्रुवे ॥ अथ सर्वे शूद्रजनाः समागम्यांतिके स्थिताः ॥ ५९ ॥ हतं गोवत्समालोक्य
व्याघ्रेणेति शुचं ययुः ॥ गतेषु तेषु सर्वेषु व्युष्टायां च ततो निशि ॥ ६० ॥ तद्भर्ता गृहमागत्य दृष्टवान्गृहविड्वरम् ॥ एवं बहुतिथे
काले गते सा शूद्रवल्लभा ॥ ६१ ॥ कालस्य वशमापन्ना जगाम यममंदिरम् ॥ यमोपि धर्ममालोक्य तस्याः कर्म च पौर्विकम् ॥ ६२ ॥
निर्वर्त्य निरयावासाच्चक्रे चंडालजातिकाम् ॥ सापि भ्रष्टा यमपुराच्चांडालीगर्भमाश्रिता ॥ ६३ ॥ ततो बभूव जात्यंधा प्रशांतांगारमेचका ॥
तत्पिता कोपि चांडालो देशे कुत्रचिदास्थितः ॥ ६४ ॥ तां तादृशीमपि सुतां कृपया पर्यपोषयत् ॥ अभोज्येन कदन्नेन शुना लीढेन पूतिना
॥ ६५ ॥ अपेयैश्च रसैर्मात्रा पोषिता सा दिनेदिने ॥ जात्यंधा सापि कालेन बाल्ये कुष्ठरुजार्दिता ॥ ६६ ॥ ऊढा न केनचिद्वापि चांडालेना
तिदुर्भगा ॥ अतीतबाल्ये सा काले विध्वस्तपितृमातृका ॥ ६७ ॥ दुर्भगेति परित्यक्ता बंधुभिश्च सहोदरैः ॥ ततः क्षुधार्दिता दीना शोचन्ती
विगतेक्षणा ॥ ६८ ॥ गृहीतयष्टिः कृच्छ्रेण संचचाल सलोष्टिका ॥ पत्तनेष्वपि सर्वेषु याचमाना दिनेदिने ॥ ६९ ॥ चांडालोच्छिष्टपिंडेन जठरा
ग्निमतर्पयत् ॥ एवं कृच्छ्रेण महता नीत्वा सुबहुलं वयः ॥ ७० ॥ जरया ग्रस्तसर्वांगी दुःखमाप दुरत्ययम् ॥ निरन्नपानवसना सा कदाचि

---

१ धनवान्–इ० पा० । २ दुष्टेन–इ० पा० ।

न्महाजनान् ॥ ७१ ॥ आयास्यंत्यां शिवतिथौ गच्छतो बुबुधेऽध्वगान् ॥ तस्यां तु देवयात्रायां देशदेशांतयायिनाम् ॥ ७२ ॥ विप्राणां साग्निहोत्रा
णां सस्त्रीकाणां महात्मनाम् ॥ राज्ञां च सावरोधानां सहस्तिरथवाजिनाम् ॥ ७३ ॥ सपरीवारघोषाणां यानच्छत्रादिशोभिनाम् ॥ तथान्येषां च
विट्शूद्रसंकीर्णानां सहस्रशः ॥ ७४ ॥ हसतां गायतां क्वापि नृत्यतामथ धावताम् ॥ जिघ्रतां पिबतां कामाद्गच्छतां प्रतिगर्जताम् ॥ ७५ ॥
संप्रयाणे मनुष्याणां संभ्रमः सुमहानभूत् ॥ इति सर्वेषु गच्छत्सु गोकर्णं शिवमंदिरम् ॥ ७६ ॥ पश्यंति दिविजाः सर्वे विमानस्थाः सकौतुकाः ॥
अथेयमपि चांडाली वसनाशनतृष्णया ॥ ७७ ॥ महाजनान्याचयितुं चचाल च शनैःशनैः ॥ करावलंबेनान्यस्याः प्राग्जन्मार्जितकर्मणा ॥ दिनैः
कतिपयैर्यांती[1] गोकर्णं क्षेत्रमाययौ ॥ ७८ ॥ ततो विदूरे मार्गस्य निषण्णा विवृतांजलिः ॥ याचमाना मुहुः[2] पांथान्बभाषे कृपणं वचः ॥ ७९ ॥
प्राग्जन्मार्जितपापौघैः पीडितायाश्चिरं मम ॥ आहारमात्रदानेन दयां कुरुत भो जनाः ॥ ८० ॥ त्रातारः परमार्तानां दातारः परमाशिषाम् ॥
कर्तारो बहुपुण्यानां दयां कुरुत भो जनाः ॥ ८१ ॥ वसनाशनहीनायां स्वपितायां महीतले ॥ महापांसुनिमग्नायां दयां कुरुत भो जनाः ॥ ८२ ॥
महाशीतातपार्त्तायां पीडितायां महारुजा ॥ अन्धायां मयि वृद्धायां दयां कुरुत भो जनाः ॥ ८३ ॥ चिरोपवासदीप्तायां जठराग्निविवर्धनैः ॥
संदह्यमानसर्वांग्यां दयां कुरुत भो जनाः ॥ ८४ ॥ अनुपार्जितपुण्यायां जन्मांतरशतेष्वपि ॥ पापायां मंदभाग्यायां दयां कुरुत भो जनाः ॥८५॥
एवमभ्यर्थयंत्यास्तु चांडाल्याः प्रसृतेंऽजलौ ॥ एकः पुण्यतमः पांथः प्राक्षिपद्बिल्वमंजरीम् ॥ ८६ ॥ तामंचलौ निपतितां सा विमृश्य पुनः पुनः ॥
अभक्ष्येत्येव मत्वाथ दूरे प्राक्षिपदातुरा ॥ ८७ ॥ तस्याः करेण निर्मुक्ता रात्रौ सा बिल्वमंजरी ॥ पपात कस्यचिद्दिष्ट्या शिवलिंगस्य
मस्तके ॥ ८८ ॥ सैवं शिवचतुर्दश्यां रात्रौ पांथजनान्मुहुः ॥ याचमानापि यत्किंचिन्न लेभे दैवयोगतः ॥ ८९ ॥ तत्रोषितानया रात्रिर्भद्रका
ल्यास्तु पृष्ठतः ॥ किंचिदुत्तरतः स्थानं तदर्धेनातिदूरतः ॥ ९० ॥ ततः प्रभाते भ्रष्टाशा[3] शोकेन महताप्लुता ॥ शनैर्निववृते दीना स्वदेशायैव
केवला ॥ ९१ ॥ श्रांता चिरोपवासेन निपतन्ती पदेपदे ॥ क्रंदंती बहुरोगार्ता वेपमाना भृशातुरा[4] ॥ ९२ ॥ दह्यमानार्कतापेन नग्नदेहा संय[5]
ष्टिका ॥ अतीत्यैतावतीं भूमिं निपपात विचेतना ॥९३॥ अथ विश्वेश्वरः शंभुः करुणामृतवारिधिः ॥ एनामानयतेत्यस्मान्युयुजे[6] सविमानकान् ॥
॥ ९४ ॥ एषा प्रवृत्तिश्चांडाल्यास्तवेह परिकीर्त्तिता ॥ तथा संदर्शिता शंभोः कृपणेषु कृपालुता ॥ ९५ ॥ कर्मणः परिपाकोत्थां गतिं पश्य महा

---

१ सापि—इ०पा० । २ पांथसंस्थान्—इ० पा० । ३ भ्रष्टा सा—इ०पा० । ४ कृशातुरा--क्षुधातुरा--इति च पा० । ५ आत्तयष्टिका—इ० पा० । ६ आदिदेश विमानगान्--इ० पा० ।

मते ॥ अधमापि परं स्थानमारोहति निरामयम् ॥ ९६ ॥ यदेतया पूर्वभवे नान्नदानादिकं कृतम् ॥ क्षुत्पिपासादिभिः क्लेशैस्तस्मादिह निपी
ड्यते ॥ ९७ ॥ यदेषा मदवेगांधा चक्रे पापं महोल्बणम् ॥ कर्मणा तेन जात्यंधा बभूवात्रैव जन्मनि ॥ ९८ ॥ अपि विज्ञाय गोवत्सं यदेषाऽभक्षय
त्पुरा ॥ कर्मणा तेन चांडाली बभूवेह विगर्हिता ॥ ९९ ॥ यदेषा¹र्यपथं हित्वा जारमार्गरता पुरा ॥ तेन पापेन केनापि दुर्वृत्ता दुर्भगापि वा ॥
॥ १०० ॥ यदाश्लिष्य मदाविष्टा जारेण विधवा पुरा ॥ तेन पापेन महता बहुकुष्ठव्रणान्विता ॥ १०१ ॥ कामार्त्ता यदियं स्वैरं शूद्रेण रमिता
पुरा ॥ महासृक्पूयकृमिभिः पीड्यते तेन पाप्मना ॥ २ ॥ सुव्रतानि न चीर्णानि नेष्टापूर्तादिकं कृतम् ॥ सर्वभोगविहीनेयं दूयते तेन पाप्मना ॥
॥ ३ ॥ यदेतया पूर्वभवे सुरा पीता विमूढया ॥ महायक्ष्मार्तिहृच्छूलैः पीड्यते तेन पाप्मना ॥ ४ ॥ अत्रैव सर्वमर्त्येषु पापचिह्नानि कृत्स्नशः ॥
लक्ष्यंते मुनिशार्दूल सविवेकैर्महात्मभिः ॥ ५ ॥ अत्र ये बहुरोगार्त्ता ये पुत्रधनवर्जिताः ॥ ६ ॥ ये च दुर्लक्षणक्लिष्टा याचका विगतह्रियः ॥
वासोन्नपानशयनभूषणाभ्यंजनादिभिः ॥ ७ ॥ हीना विरू²पा निर्विद्या विकलांगाः कुभोजनाः ॥ ये दुर्भाग्या निंदिताश्च ये चान्ये परसेवकाः ॥
॥ ८ ॥ एते पूर्वभवे सर्वे सुमहत्पापकारिणः ॥ एवं विमृश्य यत्नेन दृष्ट्वा लोकजनस्थितिम् ॥ ९ ॥ बुधो न कुरुते पापं यदि कुर्यात्स आत्महा ॥
देहोऽयं मानुषो जंतोर्बहुकर्मैकभाजनम् ॥ ११० ॥ सदा सत्कर्म सेवेत दुष्कर्म सततं त्यजेत् ॥ पुण्यं सुखार्थी कुर्वीत दुःखार्थी पापमाचरेत् ॥
॥ ११ ॥ द्वयोरेकतरे लोके गृहीते कुशलो जनः ॥ इमं मानुषमाश्रित्य देहं परमदुर्लभम् ॥ १२ ॥ य आत्महितवान्कश्चिद्देवमेकं समाश्रयेत् ॥
अथ पापानि सर्वाणि कुर्वन्नपि सदा नरः ॥ १३ ॥ शिवमेकमतिर्ध्यायेत्स संतरति पातकम् ॥ मृता पूर्वभवे त्वेषा यदा प्राप्ता यमालये ॥ १४ ॥
तदा वितर्कः सुमहानासीद्यमसभासदाम् ॥ यद्यपि ब्राह्मणी त्वेषा सत्कुलाचारदूषिता ॥ १५ ॥ अतोऽस्माभिरिहानीता निरयं यातु वा न वा ॥
अनया साधितो बाल्ये पुण्यलेशोऽस्ति वा न वा ॥ १६ ॥ अथापि सुविमृश्यैवं धार्यो दंडोऽत्र नान्यथा ॥ बहुजन्मसहस्रेषु कृतपुण्यविपाकतः ॥
॥ १७ ॥ नृणां ब्रह्मकुले जन्म लभ्यते हि कथंचन ॥ अतोस्याः पूर्वपूर्वेषु कृताघं नास्ति जन्मसु ॥१८॥ अन्यथा सत्कुले जन्म कथमेषा प्रपद्यते॥
अत्रैव जन्मन्यनया कृतमंहो दुरत्ययम् ॥ १९ ॥ ³अथापि नरकावासं प्रायशो नेयमर्हति ॥ किं तु गोवत्सकं हत्वा विमृश्यागतसाध्वसा ॥ १२० ॥
एषा शिवशिवेत्याह प्राग्जन्मार्जितकर्मणा ॥ यदेषा पापविच्छित्त्यै सकृदप्युरुमंगलम् ॥ २१ ॥ शिवनाम वदेद्भक्त्या तर्हि गच्छेत्परं पदम् ॥

---

१ आर्यपथम्—स्नानदानादिकं कर्म—इत्यर्थः स्वपथम्—इ० पा० । २ कुरूपाः—इ० पा० । ३ तथापि—इ० पा० । ४ तत्पुण्यं प्राग्भवार्जितम्—इ० पा० ।

एकजन्मकृतस्यास्य दारुणस्यापि यत्फलम् ॥ २२ ॥ क्रमेणानुभवत्वेषा भूत्वा चांडालजातिका ॥ अस्मादन्यतमः को वा नरकोऽस्ति नृणामिह ॥ २३ ॥ अनेकक्लेशसंघातैर्यन्मुहुः परिपीडनम् ॥ दुष्कुले जन्म दारिद्र्यं महाव्याधिर्विमूढता ॥ २४ ॥ एकैक एव नरकः सर्वे वा चाथ किं पुनः ॥ प्राग्जन्मपुण्यभारेण यन्नाम विवशाऽब्रवीत् ॥ २५ ॥ तेनैषान्यभवे भूरि पुण्यमंते करिष्यति ॥ तेन पुण्येन महता निस्तीर्यांघौघयातनाः ॥ २६ ॥ नीता तत्पुरुषैरंते प्रयास्यति परं[1] पदम् ॥ एतादृशानां मर्त्यानां शास्तारो न वयं क्वचित् ॥ विचार्य स्वयमेवेशो यद्युक्तं तत्करोतु सः ॥ २७ ॥ एवं वैवस्वतपुरे सर्वैर्यमपुरोगमैः ॥ विमृश्य चित्रगुप्ताद्यैरियं मुक्ताऽपतद्भुवि ॥ २८ ॥ आदौ यदेषा शिवनाम नारी प्रमादतो वाप्यसती जगाद ॥ तेनेह भूयः सुकृतेन शंभोर्बिल्वांकुराराधनपुण्यमाप ॥ २९ ॥ श्रीगोकर्णे शिवतिथावुपोष्य शिवमस्तके ॥ कृत्वा जागरणं ह्येषा चक्रे बिल्वार्पणं निशि ॥ १३० ॥ अकामतः कृतस्यास्य पुण्यस्यैव च यत्फलम् ॥ अद्यैव भोक्ष्यते सेयं पश्यतस्तव नो मृषा ॥ ३१ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा शिवदूतास्ते तस्याश्चांडालयोनितः ॥ जीवलेशं समाकृष्य युयुजुर्दिव्यतेजसा ॥ ३२ ॥ तां दिव्यदेहसंक्रांतां तेजोराशिसमुज्ज्वलाम् ॥ विमाने स्थापयामासुः प्रीतास्ते शिवकिंकराः ॥ ३३ ॥ अथ सा परमोदाररूपलावण्यशालिनी ॥ दिव्यभूषणदीप्तांगी दिव्यांबरविधारिणी ॥ ३४ ॥ देहेन दिव्यगंधेन दिव्यतेजोविकाशिनां[2] ॥ दिव्यमाल्यावतंसेन विरराज विमानगा ॥ ३५ ॥ रत्नच्छत्रपताकाद्यैर्गीतवादित्रनिस्वनैः ॥ मध्ये सा शिवदूतानां मोदमाना वरानना ॥ ३६ ॥ अनुभूतानि जन्मानि स्मृत्वास्मृत्वा पुनःपुनः ॥ भीता त्रस्ता दृढाश्चर्यं दृष्ट्वा स्वप्नमिवोत्थिता ॥ ३७ ॥ काहं केऽमी महासिद्धाः कोऽयं लोको मनोरमः ॥ क्व गतं मे वपुः कष्टं चंडचांडालगोत्रजम् ॥ ३८ ॥ अहो सुमहदाश्चर्यं दृष्टं मायाविलासजम् ॥ यन्मे भवसहस्रेषु भ्रांतंभ्रांतं पुनःपुनः ॥ ३९ ॥ अहो ईश्वरपूजाया माहात्म्यं विस्मयावहम् ॥ पत्रमात्रेण संतुष्टो यो ददाति निजं पदम् ॥ १४० ॥ इति तां जातनिर्वेदां स्मरन्तीं भगवत्पदम् ॥ दिव्यं विमानमारोप्य ते महेश्वरकिंकराः ॥ ॥ ४१ ॥ आलोकयत्सु सर्वेषु लोकेशेषु सविस्मयम् ॥ आमंत्र्य तामथानिन्युः परमेश्वरसन्निधिम् ॥ ४२ ॥ राजन्सुमहदाश्चर्यमाख्यातं गिरिजापतेः ॥ माहात्म्यं भक्तिलेशस्य सर्वाघौघविनाशनम् ॥ ४३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ भगवन्परमेशस्य कीदृशो लोक उत्तमः ॥ तस्य मे लक्षणं ब्रूहि यद्यस्ति मयि ते दया ॥ ४४ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ ब्रह्मादिसुरनाथानां लोकेष्वपि सुदुर्लभः ॥ य आनंदः सदा यत्र स लोकः

---

[1] पदं विभोः—इ० पा० । [2] दिव्यतेजोविकाशिनी—इ० पा० ।

पारमेश्वरः ॥ ४५ ॥ सर्वातिगमनं यत्र ज्योतिर्यत्र प्रतिष्ठितम् ॥ क्वापि नास्ति तमोयोगः स लोकः पारमेश्वरः ॥ ४६ ॥ गुणवृत्तिं विनिस्तीर्य संप्राप्ता यत्र योगिनः ॥ न पतेयुः पुनः सर्वे स लोकः पारमेश्वरः ॥ ४७ ॥ यत्र वासं न कुर्वंति क्रोधलोभमदादयः ॥ यत्रावस्था न जन्माद्याः स लोकः पारमेश्वरः ॥ ४८ ॥ सर्वेषां निगमानां च यदेकं क्षेत्रमुच्यते ॥ यस्मान्नास्ति परं वित्तं तत्पदं पारमेश्वरम् ॥ ४९ ॥ प्रत्याहारासनध्यानप्राणसंयमनादिभिः ॥ यत्र योगपथैः प्राप्तुं यतंते योगिनः सदा ॥ १५० ॥ यत्र देवः सदानंदनिर्मलज्ञानरूपया ॥ अस्ति देव्या सह क्रीडन्स लोकः पारमेश्वरः ॥ ५१ ॥ जन्मानेकसहस्रेषु संभृतैः पुण्यराशिभिः ॥ आरूढाः पुरुषा नार्यः क्रीडन्ते यत्र संगताः ॥ ५२ ॥ तेजोराशौ समा[1]लीना दुर्विभाव्ये मनोरमे ॥ अहोरात्रादिसंस्थानं न विंदंति कदाचन ॥ ५३ ॥ स लोकः परमेशस्य दुर्लभो हि कुयोगिनः ॥ एतद्भक्तिसुपूर्णा ये तैरेव प्रतिपद्यते ॥ ५४ ॥ ये तत्कथाश्रवणकीर्तनजातहर्षा ये सर्वभूतसुहृदः प्रशमैकनिष्ठाः ॥ संसारचक्रमतिवाह्य निरस्तमोहास्ते शांकरं पदमवाप्य सुखं रमन्ते ॥ ५५ ॥ तथा त्वमपि राजेंद्र गोकर्णं गिरिशालयम् ॥ गत्वा प्रशमिताघौघः कृतकृत्यत्वमाप्नुहि ॥ ५६ ॥ तत्र सर्वेषु कालेषु स्नात्वाभ्यर्च्य महाबलम् ॥ कृत्वा शिवचतुर्दश्यामुपवासं समाहितः ॥ ५७ ॥ कृत्वा जागरणं रात्रौ बिल्वैरभ्यर्च्य शंकरम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः शि[2]वलोकमवाप्स्यसि ॥ ५८ ॥ एष ते विमलो राजन्नुपदेशो मया कृतः ॥ स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि मिथिलाधिपतेः पुरीम् ॥ ५९ ॥ इत्यामन्त्र्य मुनिः प्रीत्या गौतमो मिथिलां ययौ ॥ सोऽपि हृष्टमना राजा गोकर्णं प्रत्यपद्यत ॥ १६० ॥ तत्र दृष्ट्वा महादेवं स्नात्वाभ्यर्च्य महाबलम् ॥ निर्धूताशेषपापौघो लेभे शम्भोः परं पदम् ॥ ६१ ॥ य इमां शृणुयान्नि[3]त्यं कथां शैवीं मनोहराम् ॥ श्रावयेद्वा जनो भक्त्या स याति पर[4]मां गतिम् ॥ ६२ ॥ श्रद्दधानः सकृद्वापि य इमां शृणुयात्कथाम् ॥ त्रिःसप्तकुलजैः सार्धं शिवलोकमवाप्नुयात् ॥ ६३ ॥ इति कथितमशेषं श्रेयसामादिबीजं भवशतदुरितघ्नं ध्वस्तमोहांधकारम् ॥ चरितममरगेयं मन्मथारेरुदारं सततमपि निषेव्यं स्वस्तिमद्भिश्च लोकैः ॥ ॥१६४॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे शिवचतुर्दशीगोकर्णमाहात्म्यवर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ सूत उवाच ॥ ॥ भूयोपि शिवमाहात्म्यं वक्ष्यामि परमाद्भुतम् ॥ शृण्वतां सर्वपापघ्नं भवपाशविमोचनम् ॥ ॥ १ ॥ दुस्तरे दुरितांभोधौ मज्जतां विषयात्मनाम् ॥ शिवपूजां विना कश्चित्प्लवो नास्ति निरूपितः ॥ २ ॥ शिवपूजां सदा कुर्याद्बुद्धिमानिह

---

[1] सदा लीनाः--इ० पा० । [2] कृतकृत्यत्वमाप्नुहि--इ० पा० । [3] पुण्याम्--इ० पा० । [4] परमं पदम्--इ० पा० ।

मानवः ॥ अशक्तश्चेत्कृतां पूजां पश्येद्भक्तिविनम्रधीः ॥ ३ ॥ अश्रद्धयापि यः कुर्याच्छिवपूजां विमुक्तिदाम् ॥ पश्येद्वा सोपि कालेन प्रयाति परमं
पदम् ॥ ४ ॥ आसीत्किरातदेशेषु नाम्ना राजा विमर्दनः ॥ शूरः परमदुर्द्धर्षो जितशत्रुः प्रतापवान् ॥ ५ ॥ सर्वदा मृगयासक्तः कृपणो निर्घृणो
बली ॥ सर्वमांसाशनः क्रूरः सर्ववर्णांगनावृतः ॥ ६ ॥ तथापि कुरुते शंभोः पूजां नित्यमतंद्रितः ॥ चतुर्दश्यां विशेषेण पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥
॥ ७ ॥ महाविभवसंपन्नां पूजां कृत्वा स मोदते ॥ हर्षेण महताविष्टो नृत्यति स्तौति गायति ॥ ८ ॥ तस्यैवं वर्तमानस्य नृपतेः सर्वभक्षिणः ॥ दुरा
चारस्य महिषी चेष्टितेनान्वतप्यत ॥ ९ ॥ सा वै कुमुद्वतीनाम राज्ञी शीलगुणान्विता ॥ एकदा पतिमासाद्य रहस्ये तदपृच्छत ॥ १० ॥
एतत्ते चरितं राजन्महदाश्चर्यकारणम् ॥ क्व ते महान्दुराचारः क्व भक्तिः परमेश्वरे ॥ ११ ॥ सर्वदा सर्वभक्षस्त्वं सर्वस्त्रीजनलालसः ॥ सर्वहिंसा
परः क्रूरः कथं भक्तिस्तवेश्वरे ॥ १२ ॥ इति पृष्टः स भूपालो विमृश्य सुचिरं ततः ॥ [3]त्रिकालज्ञः प्रहस्यैनां प्रोवाच सुकुतूहलः ॥ १३ ॥
॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ अहं पूर्वभवे कश्चित्सारमेयो वरानने ॥ [4]पंपाँनगरमाश्रित्य पर्यटामि समंततः ॥ १४ ॥ एवं कालेषु गच्छत्सु तत्रैव
नगरोत्तमे ॥ कदाचिदागतः सोहं मनोज्ञं शिवमंदिरम् ॥ १५ ॥ पूजायां वर्तमानायां चतुर्दश्यां महातिथौ ॥ अपश्यमुत्सवं दूराद्बहिर्द्वारं समा
श्रितः ॥ १६ ॥ अथाहं परमक्रुद्धैर्दंडहस्तैः प्रधावितः ॥ तस्माद्देशादपक्रांतः प्राणरक्षापरायणः ॥ १७ ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य मनोज्ञं शिवमंदि
रम् ॥ द्वारदेशं पुनः प्राप्य पुनश्चैव निवारितः ॥ १८ ॥ पुनः प्रदक्षिणीकृत्य तदेव शिवमन्दिरम् ॥ बलिपिंडादिलोभेन पुनर्द्वारमुपागतः ॥ १९ ॥
एवं पुनःपुनस्तत्र कृत्वा कृत्वा प्रदक्षिणाम् ॥ द्वारदेशे समासीनं निजघ्नुर्निशितैः शरैः ॥ २० ॥ स विद्धगात्रः सहसा शिवद्वारि गतासुकः ॥
जातोऽस्म्यहं कुले राज्ञां प्रभावाच्छिवसन्निधेः ॥ २१ ॥ दृष्टा चतुर्दशीपूजां दीपमाला विलोकिताः ॥ तेन पुण्येन महता त्रिकालज्ञोऽस्मि
भामिनि ॥ २२ ॥ प्राग्जन्मवासनाभिश्च सर्वभक्षोऽस्मि निर्घृणः ॥ विदुषामपि दुर्लंघ्या प्रकृतिर्वासनामयी ॥ २३ ॥ अतोऽहमर्चयामीशं
चतुर्दश्यां जगद्गुरुम् ॥ त्वमपि श्रद्धया भद्रे भज देवं पिनाकिनम् ॥ २४ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ त्रिकालज्ञोऽसि राजेन्द्र प्रसादाद्गिरिजापतेः ॥
मत्पूर्वजन्मचरितं वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥ २५ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ त्वं तु पूर्वभवे काचित्कपोती व्योमचारिणी ॥ क्वापि लब्धवती किंचिन्मां

---

१ सदामांसाशनः—इ० पा० । २ युक्तः—इ० पा० । ३ कृत्वा पूजाम्—इ० पा० । ४ पक्वान्नगृहम्--इ० पा० । ५ तदेव—इ० पा० । ६ शिवध्यानगताशुभः—शिवद्वारि गताशुभः—इति च पा० ।
७ भामिनि—इ०पा० । ८ कामचारिणी—इ०पा० ।

सपिंडं यदृच्छया ॥ २६ ॥ त्वद्गृहीतमथालोक्य गृध्रः कोप्यामिषं बली ॥ निरामिषः स्वयं वेगादभिदुद्राव भीषणः ॥ २७ ॥ ततस्तं वीक्ष्य
वित्रस्ता विद्रुतासि वरानने ॥ तेनानुयाता घोरेण मांसपिंडजिघृक्षया ॥ २८ ॥ दिष्ट्या श्रीगिरिमासाद्य श्रांता तत्र शिवालयम् ॥ प्रदक्षिणं
परिक्रम्य ध्वजाग्रे समुपस्थिता ॥ २९ ॥ अथानुसृत्य सहसा[1] तीक्ष्णतुंडो विहंगमः ॥ त्वां निहत्य निपात्याधो मांसमादाय जग्मिवान् ॥ ३० ॥
प्रदक्षिणप्रक्रमणाद्देवदेवस्य शूलिनः ॥ तस्याग्रे मरणाच्चैव जातासीह नृपांगना ॥ ३१ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ श्रुतं सर्वमशेषेण प्राग्जन्मचरितं
मया ॥ जातं च महदाश्चर्यं भक्तिश्च मम चेतसि ॥ अथान्यच्छ्रोतुमिच्छामि त्रिकालज्ञ महामते ॥ इदं शरीरमुत्सृज्य यास्यावः कां गतिं पुनः ॥
॥ ३२ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ अतो भवे जनिष्येऽहं द्वितीये सैंधवो नृपः ॥ ३३ ॥ सृंजयेशसुता त्वं हि मामेव प्रतिपत्स्यसे ॥ तृतीये तु[2] भवे
राजा सौराष्ट्रे भविताऽस्म्यहम् ॥ ३४ ॥ कलिंगराजतनया त्वं मे पत्नी भविष्यसि ॥ चतुर्थे तु भविष्यामि भवे गांधारभूमिपः ॥ ३५ ॥
मागधी राजतनया तत्र त्वं मम[3] गेहिनी ॥ पंचमेऽवंतिनाथोऽहं भविष्यामि भवांतरे[4] ॥ ३६ ॥ दाशार्हराजतनया[5] त्वमेव मम वल्लभा ॥ अस्माज्ज
न्मनि षष्ठेऽहमानर्ते भविता नृपः ॥ ३७ ॥ ययातिवंशजा कन्या भूत्वा मामेव यास्यसि ॥ पांड्यराजकुमारोऽहं सप्तमे भविता भवे ॥ ३८ ॥
तत्र मत्सदृशो नान्यो रूपौदार्यगुणादिभिः ॥ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो बलवान्दृढविक्रमः ॥ ३९ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नः सर्वलोकमनोरमः ॥ पद्मवर्ण
इति ख्यातः पद्ममित्रसमद्युतिः[6] ॥ ४० ॥ भविता त्वं च वैदर्भी रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ नाम्ना वसुमती ख्याता रूपावयवशोभिनी ॥ ४१ ॥ सर्व
राजकुमाराणां मनोनयननंदिनी ॥ सा त्वं स्वयंवरे सर्वान्विहाय नृपनंदनान् ॥ ४२ ॥ वरं प्राप्स्यसि मामेव दमयंतीव नैषधम् ॥ सोऽहं जित्वा
नृपान्सर्वान्प्राप्य त्वां वरवर्णिनीम् ॥४३॥ स्वराष्ट्रस्थोऽखिलान्भोगान्भोक्ष्ये वर्षगणान्बहून् ॥ इष्ट्वा च विविधैर्यज्ञैर्वाजिमेधादिभिः शुभैः ॥ ४४ ॥
संतर्प्य पितृदेवर्षीन्दानैश्च द्विजसत्तमान् ॥ संपूज्य देवदेवेशं शंकरं लोकशंकरम् ॥ ४५ ॥ पुत्रे राज्यधुरं न्यस्य गंतास्मि तपसे वनम् ॥ तत्रा
गस्त्यान्मुनिवराद्ब्रह्मज्ञानमवाप्य च ॥ ४६ ॥ त्वया सह गमिष्यामि शिवस्य परमं पदम् ॥ चतुर्दश्यां चतुर्दश्यामेवं संपूज्य शंकरम् ॥ ४७ ॥
सप्तजन्मसु राजत्वं भविष्यति वरानने ॥ इत्येतत्सुकृतं लब्धं पूजादर्शनमात्रतः ॥ क्व सारमेयो दुष्टात्मा क्वेदृशी बत सद्गतिः ॥ ४८ ॥ ॥ सूत
उवाच ॥ इत्युक्त्वा निजनाथेन सा राज्ञी शुभलक्षणा ॥ ४९ ॥ परं विस्मयमापन्ना पूजयामास तं मुदा ॥ सोऽपि राजा तया सार्द्धं भुक्त्वा भोगान्यथे

---

[1] तरसा—इ० पा० । [2] अस्मात्—इ० पा० । [3] मामवाप्स्यासि—इ० पा० । [4] युगांतरे—इ० पा० । [5] दशार्णराजतनया—इ० पा० । [6] पद्ममित्रसमद्युतिः सूर्यसमानकान्तिः—इत्यर्थः ।

प्सितान् ॥ ५० ॥ जगाम सप्तजन्मांते शंभोस्तत्परमं पदम् ॥ य एतच्छिवपूजाया माहात्म्यं परमाद्भुतम् ॥ शृणुयात्कीर्तयेद्वापि स गच्छे
त्परमं पदम् ॥ ५१ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे चतुर्दशीमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुर्थो
ऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शिवो गुरुः शिवो देवः शिवो बंधुः शरीरिणाम् ॥ शिव आत्मा शिवो जीवः शिवादन्यन्न किञ्चन[1] ॥ १ ॥
शिवमुद्दिश्य यत्किंचिद्दत्तं जप्तं हुतं कृतम् ॥ तदनंतफलं प्रोक्तं सर्वागमविनिश्चितम् ॥ २ ॥ भक्त्या निवेदितं शंभोः पत्रं पुष्पं फलं जलम् ॥
अल्पादल्पतरं वापि तदानंत्याय कल्पते ॥ ३ ॥ विहाय सकलान्धर्मान्सकलागमनिश्चिंतान्[2] ॥ शिवमेकं भजेद्यस्तु मुच्यते सर्वबन्धनात्
॥ ४ ॥ या प्रीतिरात्मनः पुत्रे या कलत्रे धनेपि सा ॥ कृता चेच्छिवपूजायां त्रायतीति[3] किमद्भुतम् ॥ ५ ॥ तस्मात्केचिन्महात्मानः सकलान्वि
षयासवान् ॥ त्यजंति शिवपूजार्थे स्वदेहमपि दुस्त्यजम् ॥ ६ ॥ सा जिह्वा या शिवं स्तौति तन्मनो ध्यायते शिवम् ॥ तौ कर्णौ तत्कथालोलौ
तौ हस्तौ तस्य पूजकौ ॥ ७ ॥ ते नेत्रे पश्यतः पूजां तच्छिरः प्रणतं शिवे ॥ तौ पादौ यौ शिवक्षेत्रं भक्त्या पर्यटंतः[4] सदा ॥ ८ ॥ यस्येन्द्रियाणि
सर्वाणि वर्त्तंते शिवकर्मसु ॥ स निस्तरति संसारं भुक्तिं मुक्तिं च विंदति ॥ ९ ॥ शिवभक्तियुतो मर्त्यश्चांडालः पुल्कसोपि च ॥ नारी नरो वा
षंढो वा सद्यो मुच्येत संसृतेः ॥ १० ॥ किं कुलेन किमाचारैः किं शीलेन गुणेन वा ॥ भक्तिलेशयुतः शंभोः स वंद्यः सर्वदेहिनाम् ॥ ११ ॥
उज्जयिन्यामभूद्राजा चन्द्रसेनसमाह्वयः ॥ जातो मानवरूपेण द्वितीय इव वासवः ॥ १२ ॥ तस्मिन्पुरे महाकालं वसंतं परमेश्वरम् ॥ संपूजयत्यसौ
भक्त्या चन्द्रसेनो नृपोत्तमः ॥ १३ ॥ तस्याभवत्सखा राज्ञः शिवपारिषदाग्रणीः ॥ मणिभद्रो जिताभद्रः[5] सर्वलोकनमस्कृतः ॥ १४ ॥ तस्यै
कदा महीभर्त्तुः प्रसन्नः शंकरानुगः ॥ चिन्तामणिं ददौ दिव्यं मणिभद्रो महामतिः ॥ १५ ॥ स मणिः कौस्तुभ इव द्योतमानोर्कसन्निभः ॥ दृष्टः
श्रुतो वा ध्यातो वा नृणां यच्छति चिंतितम्[6] ॥ १६ ॥ तस्य कांतिलवस्पृष्टं कांस्यं ताम्रमयस्त्रपु ॥ पाषाणादिकमन्यद्वा सद्यो भवति कांचनम् ॥
॥ १७ ॥ स तं चिन्तामणिं कंठे बिभ्रद्राजासनं गतः ॥ रराज राजा देवानां मध्ये भानुरिव स्वयम् ॥ १८ ॥ सदा चिन्तामणिग्रीवं तं श्रुत्वा
राजसत्तमम् ॥ प्रवृद्धतर्षा[7] राजानः सर्वे क्षुब्धहृदोऽभवन् ॥ १९ ॥ स्नेहात्केचिदयाचंत धार्ष्ट्यात्केचन दुर्मदाः ॥ दैवलब्धमजानंतो मणिं मत्स
रिणो नृपाः ॥ २० ॥ सर्वेषां भूभृतां याच्ञा यदा व्यर्थीकृतामुना ॥ राजानः सर्वदेशानां संरंभं चक्रिरे तदा ॥ २१ ॥ सौराष्ट्राः कैकयाः शाल्वाः

---

[1] विद्यते—इ० पा० । [2] सकलागमनोदितान्—इ० पा० । [3] सिद्ध्यतीति—इ० पा० । [4] पर्यटिनौ—इ० पा० । [5] महाभद्रः—इ० पा० । [6] मंगलम्—इ० पा० । [7] प्रवृद्धरोषाः—इ० पा० ।

कलिंगशकमद्रकाः ॥ पांचालावंतिसौवीरा मागधा मत्स्यसृंजयाः ॥ २२ ॥ एते चान्ये च राजानः सहाश्वरथकुंजराः ॥ चन्द्रसेनं मृधे जेतुमुद्यमं
चक्रुरोजसा ॥ २३ ॥ ते तु सर्वे सुसंरब्धाः कंपयंतो वसुन्धराम् ॥ उज्जयिन्याश्चतुर्द्वारं रुरुधुर्बहुसैनिकाः ॥ २४ ॥ [1]संरुध्यमानां स्वपुरीं दृष्ट्वा राज
भिरुद्धतैः ॥ चंद्रसेनो महाकालं तमेव शरणं ययौ ॥ २५ ॥ निर्विकल्पो [2]निराहारः स राजा दृढनिश्चयः ॥ अर्चयामास गौरीशं दिवा नक्त
मनन्यधीः ॥ २६ ॥ [3]एतस्मिन्नंतरे गोपी काचित्तत्पुरवासिनी ॥ एकपुत्रा भर्तृहीना तत्रैवासीच्चिरंतना ॥ २७ ॥ सा पंचहायनं बालं वहंती गत
भर्तृका ॥ राज्ञा कृतां महापूजां ददर्श गिरिजापतेः ॥ २८ ॥ सा दृष्ट्वा सर्वमाश्चर्यं शिवपूजामहोदयम् ॥ प्रणिपत्य स्वशिबिरं पुनरेवाभ्यपद्यत ॥
॥ २९ ॥ एतत्सर्वमशेषेण स दृष्ट्वा बल्लवीसुतः ॥ कुतूहलेन विदधे शिवपूजां विरक्तिदाम् ॥ ३० ॥ आनीय हृद्यं पाषाणं शून्ये तु शिबिरोत्तमे ॥
[4]नातिदूरे स्वशिबिराच्छिवलिंगमकल्पयत ॥ ३१ ॥ यानि कानि च पुष्पाणि हस्तलभ्यानि चात्मनः ॥ आनीय स्नाप्य तल्लिंगं पूजयामास
भक्तितः ॥ ३२ ॥ गंधालंकारवासांसि धूपदीपाक्षतादिकम् ॥ विधाय कृत्रिमैर्दिव्यैर्नैवेद्यं चाप्यकल्पयत् ॥ ३३ ॥ भूयोभूयः समभ्यर्च्य पत्रैः
पुष्पैर्मनोरमैः ॥ नृत्यं च विविधं कृत्वा प्रणनाम पुनःपुनः ॥३४॥ एवं पूजां प्रकुर्वाणं शिवस्यानन्यमानसम् ॥ सा पुत्रं प्रणयाद्गोपी भोजनाय समा
ह्वयत् ॥३५॥ मात्राहूतोपि बहुशः स पूजासक्तमानसः ॥ बालोपि भोजनं नैच्छत्तदा माता स्वयं ययौ ॥ ३६ ॥ तं विलोक्य शिवस्याग्रे निषण्णं मी
लितेक्षणम् ॥ चकर्ष पाणिं संगृह्य कोपेन समताडयत् ॥ ३७ ॥ आकृष्टस्ताडितो वापि नागच्छत्स्वसुतो यदा ॥ तां पूजां नाशयामास क्षिप्त्वा
लिंगं [5]विदूरतः ॥ ३८ ॥ हाहेति रुदमानं तं निर्भर्त्स्य स्वसुतं तदा ॥ पुनर्विवेश स्वगृहं गोपी रोषसमन्विता ॥ ३९ ॥ मात्रा विनाशितां पूजां दृष्ट्वा
देवस्य शूलिनः ॥ देवदेवेति चुक्रोश निपपात स बालकः ॥ ४० ॥ [6]प्रनष्टसंज्ञः सहसा बाष्पपूरपरिप्लुतः ॥ लब्धसंज्ञो मुहूर्तेन चक्षुषी उदमीलयत् ॥
॥ ४१ ॥ ततो मणिस्तंभविराजमानं हिरण्मयद्वारकपाटतोरणम् ॥ महार्हनीलामलवज्रवेदिकं तदेव जातं शिबिरं शिवालयम्[7] ॥ ४२ ॥ संतप्तहेम
कलशैर्बहुभिर्विचित्रैः प्रोद्भासितस्फटिकसौधतलाभिरामम् ॥ रम्यं च तच्छिवपुरं वरपीठमध्ये लिंगं च रत्नसहितं स ददर्श बालः ॥ ४३ ॥ स
दृष्ट्वा सहसोत्थाय भीतविस्मितमानसः ॥ निमग्न इव संतोषात्परमानंदसागरे ॥ ४४ ॥ विज्ञाय शिवपूजाया माहात्म्यं तत्प्रभावतः ॥ ननाम दंड

---

[1] निरुध्यमानाम्–इ० पा० । [2] निरातंकः–इ० पा० । [3] "एतस्मिन्नेव समये तत्रैव नगरोत्तमे । चरन्ती गोपिका काचिन्महाकालान्तिकं ययौ ॥" इति पद्यं पाठान्तररूपेण पुस्तकद्वयेवर्तते । [4] अविदूरे–इ०पा० । [5] च दूरतः–इ० पा० । [6] शिवशिवेति--इ० पा० । [7] महोदयम्--इ० पा० ।

वद्भूमौ स्वमातुरघशांतये ॥ ४५ ॥ देव क्षमस्व दुरितं मम मातुरुमापते ॥ मूढायास्त्वामजानंत्याः प्रसन्नो भव शंकर ॥ ४६ ॥ यद्यस्ति मयि यत्किंचित्पुण्यं त्वद्भक्तिसंभवम् ॥ तेनापि शिव मे माता तव कारुण्यमाप्नुयात् ॥ ४७ ॥ इति प्रसाद्य गिरिशं भूयोभूयः प्रणम्य च ॥ सूर्ये चास्तं गते बालो निर्जगाम शिवालयात् ॥ ४८ ॥ अथापश्यत्स्वशिबिरं पुरंदरपुरोपमम् ॥ सद्यो हिरण्मयीभूतं विचित्रविभवोज्ज्वलम् ॥ ४९ ॥ सोंतः प्रविश्य भवनं मोदमानो निशामुखे ॥ महामणिगणाकीर्णं हेमराशिसमुज्ज्वलम् ॥ ५० ॥ तत्रापश्यत्स्वजननीं स्मरंतीमकुतोभयाम् ॥ महार्हरत्न पर्यंके सितशय्यामधिश्रिताम् ॥ ५१ ॥ रत्नालंकारदीप्तांगीं दिव्यांबरविराजिनीम् ॥ दिव्यलक्षणसंपन्नां साक्षात्सुरवधूमिव ॥ ५२ ॥ जवेनोत्थापयामास संभ्रमोत्फुल्ललोचनः ॥ अंब जागृहि भद्रं ते पश्येदं महदद्भुतम् ॥ ५३ ॥ इति प्रबोधिता गोपी स्वपुत्रेण महात्मना ॥ ततोऽपश्यत्स्वजननी स्मयन्ती मुकुटोज्ज्वला ॥ ५४ ॥ ससंभ्रमं समुत्थाय तत्सर्वं [1]प्रत्यवैक्षत ॥ अपूर्वमिव चात्मानमपूर्वमिव बालकम् ॥ ५५ ॥ अपूर्वं च स्वसदनं दृष्ट्वासीत्सुखविह्वला ॥ श्रुत्वा पुत्रमुखात्सर्वं प्रसादं गिरिजापतेः ॥ ५६ ॥ राज्ञे विज्ञापयामास यो भजत्यनिशं शिवम् ॥ स राजा सहसागत्य समाप्तनियमो निशि ॥ ५७ ॥ ददर्श गोपिकासूनोः प्रभावं शिवतोषजम् ॥ हिरण्मयं शिवस्थानं लिंगं मणिमयं तथा ॥ ५८ ॥ गोपवध्वाश्च सदनं माणिक्यवरकोज्ज्वलम् ॥ दृष्ट्वा महीपतिः सर्वं सामात्यः सपुरोहितः ॥ ५९ ॥ मुहूर्तं विस्मितधृतिः परमानंदनिर्भरः ॥ प्रेम्णा बाष्पजलं मुंचन्परिरेभे तमर्भकम् ॥ ६० ॥ एवमत्यद्भुताकाराच्छिवमाहात्म्यकीर्त्तनात् ॥ पौराणां संभ्रमाच्चैव सा रात्रिः क्षणतामगात् ॥ ६१ ॥ अथ प्रभाते युद्धाय पुरं संरुध्य संस्थिताः ॥ राजानश्चारवक्त्रेभ्यः शुश्रुवुः परमाद्भुतम् ॥ ६२ ॥ ते त्यक्तवैराः सहसा राजानश्चकिता भृशम् ॥ न्यस्तशस्त्रा निविविशुश्चंद्रसेनानुमोदिताः ॥ ६३ ॥ तां प्रविश्य पुरीं रम्यां महाकालं प्रणम्य च ॥ तद्गोपवनितागेहमाजग्मुः सर्वभूभृतः ॥ ६४ ॥ ते तत्र चंद्रसेनेन प्रत्युद्गम्याभिपूजिताः ॥ महार्हविष्टरगताः प्रीत्यानंदन्सुविस्मिताः ॥ ६५ ॥ गोपसूनोः प्रसादाय प्रादुर्भूतं शिवालयम् ॥ लिंगं च वीक्ष्य सुमहच्छिवे चक्रुः परां मतिम् ॥ ६६ ॥ तस्मै गोपकुमाराय प्रीतास्ते सर्वभूभुजः ॥ वासोहिरण्यरत्नानि गोमहिष्यादिकं धनम् ॥ ६७ ॥ गजानश्वान्रथान्नौकमान्छत्रयानपरिच्छदान् ॥ दासान्दासीरनेकाश्च ददुः शिवकृपार्थिनः ॥ ६८ ॥ येये सर्वेषु देशेषु गोपास्तिष्ठंति भूरिशः ॥ तेषां तमेव राजानं चक्रिरे सर्वे पार्थिवाः ॥६९॥ अथास्मिन्नंतरे सर्वैस्त्रिदशैरभिपूजितः ॥ प्रादुर्बभूव तेजस्वी हनूमान्वानरेश्वरः ॥७०॥ तस्याभिगमनादेव राजानो जातसंभ्रमाः ॥

---

१ समुदैक्षत--इ० पा० ।

प्रत्युत्थाय नमश्चक्रुर्भक्तिनम्रात्ममूर्त्तयः ॥ ७१ ॥ तेषां मध्ये समासीनः पूजितः प्लवगेश्वरः ॥ गोपात्मजं समाश्लिष्य राज्ञो वीक्ष्येदमब्रवीत् ॥
॥ ७२ ॥ सर्वे शृणुत भद्रं वो राजानो ये च देहिनः ॥ शिवपूजामृते नान्या गतिरस्ति शरीरिणाम् ॥ ७३ ॥ एष गोपसुतो दिष्ट्या प्रदोषे मंदवा
सरे ॥ अमंत्रेणापि संपूज्य शिवं शिवमवाप्तवान् ॥ ७४ ॥ मंदवारे प्रदोषोऽयं दुर्लभः सर्वदेहिनाम् ॥ तत्रापि दुर्लभतरः कृष्णपक्षे समागते ॥
॥ ७५ ॥ एष पुण्यतमो लोके गोपानां कीर्तिवर्धनः ॥ अस्य वंशेऽष्टमो भावी नंदोनाम महायशाः ॥ प्राप्स्यते तस्य पुत्रत्वं कृष्णो नारा
यणः स्वयम् ॥ ७६ ॥ अद्यप्रभृति लोकेस्मिन्नेष गोपालनंदनः ॥ नाम्ना श्रीकर इत्युच्चैर्लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥ ७७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥
एवमुक्त्वांजनीसूनुस्तस्मै गोपकसूनवे ॥ उपदिश्य शिवाचारं तत्रैवांतरधीयत ॥ ७८ ॥ ते च सर्वे महीपालाः संहृष्टाः प्रतिपूजिताः ॥ चन्द्रसेनं
समामंत्र्य प्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ ७९ ॥ श्रीकरोऽपि महातेजा उपदिष्टो हनूमता ॥ ब्राह्मणैः सह धर्मज्ञैश्चक्रे शम्भोः समर्हणम् ॥ ८० ॥ कालेन
श्रीकरः सोऽपि चंद्रसेनश्च भूपतिः ॥ समाराध्य शिवं भक्त्या प्रापतुः परमं पदम् ॥ ८१ ॥ ईदं[1] रहस्यं परमं पवित्रं यशस्करं पुण्यमहर्द्धिवर्धनम् ॥
आख्यानमाख्यातमघौघनाशनं गौरीशपादांबुजभक्तिवर्धनम् ॥ ८२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तर
खण्डे गोपकुमारचरितवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ यदुक्तं भवता सूत महदाख्यानमद्भुतम्[2] ॥
शम्भोर्माहात्म्यकथनमशेषाघहरं परम् ॥ १ ॥ भूयोपि श्रोतुमिच्छामस्तदेव सुसमाहिताः ॥ प्रदोषे भगवाञ्छंभुः पूजितस्तु महात्मभिः ॥ २ ॥
संप्रयच्छति कां सिद्धिमेतन्नो ब्रूहि सुव्रत ॥ श्रुतमप्यसकृत्सूत भूयस्तृष्णा प्रवर्धते ॥ ३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं महाप्राज्ञा भवद्भि
र्लोकविश्रुतैः ॥ अतोऽहं संप्रवक्ष्यामि शिवपूजाफलं महत् ॥ ४ ॥ त्रयोदश्यां तिथौ सायं प्रदोषः परिकीर्त्तितः ॥ तत्र पूज्यो महादेवो नान्यो
देवः फलार्थिभिः ॥ ५ ॥ प्रदोषपूजामाहात्म्यं को नु[3] वर्णयितुं क्षमः ॥ यत्र सर्वेऽपि विबुधास्तिष्ठंति गिरिशांतिके ॥ ६ ॥ प्रदोषसमये देवः कैलासे
रजतालये ॥ करोति नृत्यं विबुधैरभिष्टुतगुणोदयः ॥ ७ ॥ अतः पूजा जपो होमस्तत्कथास्तद्गुणस्तवः ॥ कर्त्तव्यो नियतं मर्त्यैश्चतुर्वर्गफला
र्थिभिः ॥ ८ ॥ दारिद्र्यतिमिरांधानां मर्त्यानां[4] भवभीरुणाम् ॥ भवसागरमग्नानां प्लवो[5]ऽयं पारदर्शनः ॥ ९ ॥ दुःखशोकभयार्त्तानां क्लेशनिर्वाण

---

[1] इदं पवित्रं परमं रहस्यं स्वर्ग्यं यशस्यं गतिदं विचित्रम्–इ० पा० । [2] उत्तमम्–इ० पा० । [3] वै–इ० पा० । [4] इदं हि परमाञ्जनम्–इ० पा० । [5] शर्वः-इ० पा० ।

मिच्छताम्[1] ॥ प्रदोषे पार्वतीशस्य पूजनं मंगलायनम् ॥ १० ॥ दुर्बुद्धिरपि नीचोपि मन्दभाग्यः शठोऽपि वा ॥ प्रदोषे पूज्य देवेशं विपद्भ्यः[2] स
प्रमुच्यते ॥ ११ ॥ शत्रुभिर्हन्यमानोऽपि दश्यमानोपि पन्नगैः ॥ शैलैराक्रम्यमाणोऽपि पतितोऽपि महांबुधौ ॥ १२ ॥ आविद्धकालदण्डोऽपि
नानारोगहतोऽपि वा ॥ न विनश्यति मर्त्योऽसौ प्रदोषे गिरिशार्चनात् ॥ १३ ॥ दारिद्र्यं मरणं दुःखमृणभारं नगोपमम् ॥ सद्यो विधूय
संपद्भिः पूज्यते शिवपूजनात् ॥ १४ ॥ अत्र वक्ष्ये महापुण्यमितिहासं पुरातनम् ॥ यं श्रुत्वा मनुजाः सर्वे प्रयांति कृतकृत्यताम् ॥ १५ ॥
आसीद्विदर्भविषये नाम्ना सत्यरथो नृपः ॥ सर्वधर्मरतो धीरः सुशीलः सत्यसंगरः ॥ १६ ॥ तस्य पालयतो भूमिं धर्मेण मुनिपुंगवाः ॥
व्यतीयाय महान्कालः सुखेनैव महामतेः[3] ॥ १७ ॥ अथ तस्य महीभर्तुर्बभूवुः शाल्वभूभुजः ॥ शत्रवश्चोद्धतबला दुर्मर्षणपुरोगमाः ॥ १८ ॥
कदाचिदथ ते शाल्वाः संनद्धबहुसैनिकाः ॥ विदर्भनगरीं प्राप्य रुरुधुर्विजिगीषवः ॥ १९ ॥ दृष्ट्वा निरुद्ध्यमानां तां विदर्भाधिपतिः पुरीम् ॥
योद्धुमभ्याययौ तूर्णं बलेन महता वृतः ॥ २० ॥ तस्य तैरभवद्युद्धं शाल्वैरपि बलोद्धतैः ॥ पाताले पन्नगेन्द्रस्य गन्धर्वैरिव दुर्मदैः ॥ २१ ॥
विदर्भनृपतिः सोऽथ कृत्वा युद्धं सुदारुणम् ॥ प्रनष्टोरुबलैः शाल्वैर्निहतो रणमूर्धनि ॥ २२ ॥ तस्मिन्महारथे वीरे निहते मंत्रिभिः सह ॥
दुद्रुवुः समरे भग्ना हतशेषाश्च सैनिकाः ॥ २३ ॥ अथ युद्धेभिविरते नदत्सु रिपुमंत्रिषु ॥ नगर्यां युद्ध्यमानायां जाते कोलाहले रवे ॥ २४ ॥ तस्य
सत्यरथस्यैका विदर्भाधिपतेः सती ॥ भूरिशोकसमाविष्टा क्वचिद्यत्नाद्विनिर्ययौ ॥ २५ ॥ सा निशासमये यत्नादंतर्वत्नी नृपांगना ॥ निर्गता शोक
संतप्ता प्रतीचीं प्रययौ दिशम् ॥ २६ ॥ अथ प्रभाते मार्गेण गच्छन्ती शनैः[4] सती ॥ अतीत्य दूरमध्वानं ददर्श विमलं सरः ॥ २७ ॥ तत्रागत्य
वरारोहा तप्ता तापेन भूयसा ॥ विलसंतं[5] सरस्तीरे छायावृक्षं समाश्रयत् ॥ २८ ॥ तत्र दैववशाद्राज्ञी विजने तरुकुट्टिमे ॥ असूत तनयं[6] साध्वी मूहूर्ते
सद्गुणान्विते ॥ २९ ॥ अथ सा राजमहिषी पिपासाभिहता भृशम् ॥ सरोऽवतीर्णा[7] चार्वंगी ग्रस्ता ग्राहेण भूयसा ॥ ३० ॥ जातमात्रः कुमारोऽ
पि विनष्टपितृमातृकः ॥ रुरोदोच्चैः सरस्तीरे क्षुत्पिपासार्दितोऽबलः ॥ ३१ ॥ तस्मिन्नेवं क्रन्दमाने जातमात्रे कुमारके ॥ काचिदभ्याययौ
शीघ्रं दिष्ट्या विप्रवरांगना ॥ ३२ ॥ साप्येकहायनं बालमुद्वहन्ती निजात्मजम् ॥ अधना भर्तृरहिता याचमाना गृहेगृहे ॥ ३३ ॥ एकात्म
जा बंधुहीना याच्ञामार्गवशंगता ॥ उमानाम द्विजसती ददर्श नृपनंदनम् ॥ ३४ ॥ सा दृष्ट्वा राजतनयं सूर्यबिंबमिव च्युतम् ॥ अनाथमेनं क्रंदंतं

---

[1] क्लेशनिर्वाणकारणम्–इ० पा० । [2] विपापः–इ० पा० । [3] महास्मृतेः–इ० पा० । [4] सहसा–इ० पा० । [5] विमले तत्सरस्तीरे–इ० पा० । [6] समये–इ० पा० । [7] अवतीर्य–इ० पा० ।

चिंतयामास भूरिशः ॥ ३५ ॥ अहो सुमहदाश्चर्यमिदं दृष्टं मयाधुन ॥ अच्छिन्ननाभिसूत्रोऽयं शिशुर्माता क्व वा गता ॥ ३६ ॥ पिता नास्ति
न चान्योस्ति नास्ति बंधुजनोऽपि वा ॥ अनाथः कृपणो बालः शेते केवलभूतले ॥ ३७ ॥ एष चांडालजो वापि शूद्रजो वैश्यजोपि वा ॥
विप्रात्मजो वा नृपजो ज्ञायते कथमर्भकः ॥ ३८ ॥ शिशुमेनं समुद्धृत्य पुष्णाम्यौरसवद्ध्रुवम् ॥ किं त्वविज्ञातकुलजं नोत्सहे स्प्रष्टुमुत्तमम् ॥ ३९ ॥
इति मीमांसमानायां तस्यां विप्रवरस्त्रियाम् ॥ ४० ॥ कश्चित्समाययौ भिक्षुः साक्षाद्देवः शिवः स्वयम् ॥ तामाह भिक्षुवर्योथ विप्रभामिनि मा
खिदः ॥ ४१ ॥ रक्षैनं बालकं सुभ्रूर्विसृज्य हृदि संशयम् ॥ अनेन परमं श्रेयः प्राप्स्यसे ह्यचिरादिह ॥ ४२ ॥ एतावदुक्त्वा त्वरितो भिक्षुः कारुणि
को ययौ ॥ अथ तस्मिन्गते भिक्षौ विश्रब्धा विप्रभामिनी ॥ ४३ ॥ तमर्भकं समादाय निजमेव गृहं ययौ ॥ भिक्षुवाक्येन विश्रब्धा सा राज
तनयं संती[1] ॥ ४४ ॥ आत्मपुत्रेण सदृशं कृपया पर्यपोषयत् ॥ एकचक्राह्वये रम्ये ग्रामे कृतनिकेतना ॥ ४५ ॥ स्वपुत्रं राजपुत्रं च भिक्षान्नेन व्यव
र्धयत् ॥ ब्राह्मणीतनयश्चैव स राजतनयस्तथा ॥ ४६ ॥ ब्राह्मणैः कृतसंस्कारौ ववृधाते सुपूजितौ ॥ कृतोपनयनौ काले बालकौ नियमे स्थितौ ॥
॥ ४७ ॥ भिक्षार्थं चेरतुस्तत्र मात्रा सह दिनेदिने ॥ ताभ्यां कदाचिद्बालाभ्यां सा विप्रवनिता सह ॥ ४८ ॥ भैक्ष्यं चरंती दैवेन प्रविष्टा देवता
लयम् ॥ तत्र वृद्धैः समाकीर्णे मुनिभिर्देवतालये ॥ ४९ ॥ तौ दृष्ट्वा बालकौ धीमाञ्छांडिल्यो मुनिरब्रवीत् ॥ अहो दैवबलं चित्रमहो कर्म दुर
त्ययम् ॥ ५० ॥ एष बालोऽन्यजननीं श्रितो भैक्ष्येण जीवति ॥ इमामेव द्विजवधूं प्राप्य मातरमुत्तमाम् ॥ ५१ ॥ सहैव द्विजपुत्रेण द्विजभावं
समाश्रितः ॥ इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं शांडिल्यस्य द्विजांगना ॥ ५२ ॥ सा प्रणम्य सभामध्ये पर्यपृच्छत्सविस्मया ॥ ब्रह्मन्नेषोर्भको नीतो मया
भिक्षोर्गिरा[2] गृहम् ॥ ५३ ॥ अविज्ञातकुलोद्यापि सुतवत्परिपोष्यते ॥ कस्मिन्कुले प्रसूतोऽयं का माता जनकोस्य कः ॥ ५४ ॥ सर्वं विज्ञातुमि
च्छामि भवतो ज्ञानचक्षुषः ॥ ५५ ॥ इति पृष्टो मुनिः सोथ ज्ञानदृष्टिर्द्विजस्त्रियां[3] ॥ आचख्यौ तस्य बालस्य जन्म कर्म च पौर्विकम् ॥ ५६ ॥
विदर्भराजपुत्रस्तु तत्पितुः समरे मृतिम् ॥ तन्मातुर्नक्रहरणं साकल्येन न्यवेदयत् ॥ ५७ ॥ अथ सा विस्मिता नारी पुनः प्रपच्छ तं मुनिम् ॥
स राजा सकलान्भोगान्हित्वा युद्धे कथं मृतः ॥ ५८ ॥ दारिद्र्यमस्य बालस्य कथं प्राप्तं महामुने ॥ दारिद्र्यं पुनरुद्धूय कथं राज्यमवाप्स्यति ॥
॥ ५९ ॥ अस्यापि मम पुत्रस्य भिक्षान्नेनैव जीवतः ॥ दारिद्र्यशमनोपायमुपदेष्टुं त्वमर्हसि ॥६०॥ ॥ शांडिल्य उवाच ॥ ॥ अमुष्य बालस्य

---

[1] तथा इ० पा० । [2] भिक्षुस्त्रिया—इ० पा० । [3] द्विजस्त्रियै—इ० पा० ।

पिता स विदर्भमहीपतिः ॥ पूर्वजन्मनि पांड्येशो बभूव नृपसत्तमः ॥ ६१ ॥ स राजा सर्वधर्मज्ञः पालयन्सकलां महीम् ॥ प्रदोषसमये शंभुं कदा
चित्प्रत्यपूजयत् ॥ ६२ ॥ तस्य पूजयतो भक्त्या देवं त्रिभुवनेश्वरम् ॥ आसीत्कलकलारावः सर्वत्र नगरे महान् ॥ ६३ ॥ श्रुत्वा तमुत्कटं शब्दं
राजा [1]त्यक्तशिवार्चनः ॥ निर्ययौ राजभवनान्नगरक्षोभशंकया ॥ ६४ ॥ एतस्मिन्नेव समये तस्यामात्यो महाबलः ॥ शत्रुं गृहीत्वा सामंतं
राजांतिकमुपागमत् ॥ ६५ ॥ अमात्येन समानीतं शत्रुं सामंतमुद्धतम् ॥ दृष्ट्वा क्रोधेन नृपतिः शिरच्छेदमकारयत् ॥ ६६ ॥ स तथैव महीपालो
विसृज्य शिवपूजनम् ॥ असमाप्तात्मनियमश्चकार निशि भोजनम् ॥ ६७ ॥ तत्पुत्रोपि तथा चक्रे प्रदोषसमये शिवम् ॥ अनर्चयित्वा मूढात्मा
भुक्त्वा सुष्वाप दुर्मदः ॥ ६८ ॥ जन्मांतरे स नृपतिर्विदर्भक्षितिपोऽभवत् ॥ शिवार्चनांतरायेण परैर्भोगांतरे हतः ॥ ६९ ॥ तत्पुत्रो यः पूर्वभवे
सोस्मिञ्जन्मनि तत्सुतः ॥ भूत्वा दारिद्र्यमापन्नः शिवपूजाव्यतिक्रमात् ॥ ७० ॥ अस्य माता पूर्वभवे सपत्नीं छद्मनाहनत् ॥ तेन पापेन
महता ग्राहेणास्मिन्भवे हता ॥ ७१ ॥ एषा प्रवृत्तिरेतेषां भवत्यै समुदाहृता ॥ [2]अनर्चितशिवा मर्त्याः प्राप्नुवंति दरिद्रताम् ॥
॥ ७२ ॥ सत्यं ब्रवीमि परलोकहितं ब्रवीमि सारं ब्रवीम्युपनिषद्धृदयं ब्रवीमि ॥ संसारमुल्बणमसारमवाप्य जंतोः सारो
यमीश्वरपदांबुरुहस्य सेवा ॥ ७३ ॥ ये नार्चयंति गिरिशं समये प्रदोषे ये नार्चितं शिवमपि प्रणमंति चान्ये ॥ एतत्कथां श्रुतिपुटैर्न पिबंति
मूढास्ते जन्मजन्मसु भवंति नरा दरिद्राः ॥ ७४ ॥ ये वै प्रदोषसमये परमेश्वरस्य कुर्वंत्यनन्यमनसोंऽघ्रिसरोजपूजाम् ॥ नित्यं प्रवृद्धधन
धान्यकलत्रपुत्रसौभाग्यसंपदधिकास्त इहैव लोके ॥ ७५ ॥ कैलासशैलभवने त्रिजगज्जनित्रीं गौरीं निवेश्य कनकांचितरत्नपीठे ॥ नृत्यं विधातु
मभिवाञ्छति शूलपाणौ देवाः प्रदोषसमयेऽनुभजंति सर्वे ॥ ७६ ॥ वाग्देवी धृतवल्लकी शतमखो वेणुं दधत्पद्मजस्तालोन्निद्रकरो रमा भगवती
गेयप्रयोगान्विता ॥ विष्णुः सांद्रमृदंगवादनपटुर्देवाः समंतात्स्थिताः सेवंते तमनु प्रदोषसमये देवं मृडानीपतिम् ॥ ७७ ॥ गंधर्वयक्षपतगोरगसिद्ध
साध्या विद्याधरा[3]मरवराप्सरसां गणाश्च ॥ येऽन्ये त्रिलोकनिलयाः सह भूतवर्गाः प्राप्ते प्रदोषसमये हरपार्श्वसंस्थाः ॥ ७८ ॥ अतः प्रदोषे शिव
एक एव पूज्योऽथ नान्ये हरिपद्मजाद्याः ॥ तस्मिन्महेशे विधिनेज्यमाने सर्वे प्रसीदंति सुराधिनाथाः ॥ ७९ ॥ एष ते तनयः पूर्वजन्मनि
ब्राह्मणोत्तमः ॥ प्रतिग्रहैर्वयो निन्ये न यज्ञाद्यैः सुकर्मभिः ॥ ८० ॥ अतो दारिद्र्यमापन्नः पुत्रस्ते द्विजभामिनि ॥ तद्दोषपरिहारार्थं शरणं यातु

---

१ त्यक्त्वा शिवार्चनम्—इ० पा० । २ अनर्चिते शिवे—इ० पा० । ३ विद्याधरासुरवरा--इ०पा० ।

शंकरम् ॥ ८१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे प्रदोषमाहात्म्यवर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ छ ॥

॥ सूत उवाच ॥

॥ इत्युक्ता मुनिना साध्वी सा विप्रवनिता पुनः ॥ तं प्रणम्याथ पप्रच्छ शिवपूजाविधेः क्रमम् ॥ १ ॥

॥ शांडिल्य उवाच ॥

॥ पक्षद्वये त्रयोदश्यां निराहारो भवेद्यदा ॥ घटीत्रयादस्तमयात्पूर्वं स्नानं समाचरेत् ॥ २ ॥ शुक्लांबरधरो धीरो वाग्यतो नियमान्वितः॥ कृतसंध्याजपविधिः शिवपूजां समारभेत्[1] ॥ ३ ॥ देवस्य पुरतः सम्यगुपलिप्य नवांभसा ॥ विधाय मंडलं[2] रम्यं धौतवस्त्रादिभिर्बुधः ॥ ४ ॥ वितानाद्यैरलंकृत्य फलपुष्पनवांकुरैः ॥ विचित्रपद्ममुद्धृत्य वर्णपंचकसंयुतम् ॥ ५ ॥ तत्रोपविश्य सुशुभे भक्तियुक्तः स्थिरासने ॥ सम्यक्संपादिताशेषपूजोपकरणः शुचिः ॥ ६ ॥ आगमोक्तेन मंत्रेण पीठमामंत्रयेत्सुधीः ॥ ततः कृत्वात्मशुद्धिं च भूतशुद्ध्यादिकं क्रमात् ॥ ७ ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा बीजवर्णैः सबिंदुकैः ॥ मातृका न्यस्य विधिवद्ध्यात्वा तां देवतां पराम् ॥ ८ ॥ समाप्य मातृका भूयो ध्यात्वा चैव परं शिवम् ॥ वामभागे गुरुं नत्वा दक्षिणे गणपं [3]नमेत् ॥ ९ ॥ अंसोरुयुग्मे धर्मादीन्न्यस्य नाभौ च पार्श्वयोः ॥ अधर्मादीननंतादीन्हृदि पीठे मनुं न्यसेत् ॥ ॥ १० ॥ आधारशक्तिमारभ्य ज्ञानात्मानमनुक्रमात् ॥ उक्तक्रमेण विन्यस्य हृत्पद्मे साधुभाविते ॥ ११ ॥ नवशक्तिमये रम्ये ध्यायेद्देवमुमापतिम्॥ चन्द्रकोटिप्रतीकाशं त्रिनेत्रं चन्द्र[4]शेखरम् ॥ १२ ॥ आपिंगलजटाजूटं रत्नमौलिविराजितम् ॥ नीलग्रीवमुदारांगं नागहारोपशोभितम् ॥ १३ ॥ वरदाभयहस्तं च धारिणं च परश्वधम् ॥ दधानं नागवलयकेयूरांगदमुद्रिकम् ॥ १४ ॥ व्याघ्रचर्मपरीधानं रत्नसिंहासने स्थितम् ॥ ध्यात्वा तद्वामभागे च चिंतयेद्गिरिकन्यकाम् ॥ १५ ॥ भास्वज्जपाप्रसूनाभामुदयार्कसमप्रभाम् ॥ विद्युत्पुंजनिभां तन्वीं मनोनयननंदिनीम् ॥ १६ ॥ बालेंदुशेखरां स्निग्धां नीलकुंचितकुन्तलाम् ॥ भृंगसंघातरुचिरां नीलालकविराजिताम् ॥ १७ ॥ मणिकुंडलविद्योतन्मुखमंडलविभ्रमाम् ॥ नवकुम्कुमपंकांककपोलदलदर्पणाम् ॥१८॥ मधुरस्मितविभ्राजदरुणाधरपल्लवाम् ॥ कंबुकंठीं शिवामुद्यत्कुचपंकजकुड्मलाम् ॥ १९ ॥ पाशांकुशाभयाभीष्टविलसत्सुचतुर्भुजाम् ॥ अनेकरत्नविलसत्कंकणांकितमुद्रिकाम् ॥ २० ॥ वलित्रयेण विलसद्धेमकांचीगुणान्विताम् ॥ रक्तमाल्यांबरधरां दिव्यचंदनचर्चिताम् ॥ २१ ॥ दिक्पालवनितामौलिसन्नतांघ्रिसरोरुहाम् ॥ रत्नसिंहासनारूढां सर्पराजपरिच्छदाम् ॥ २१ ॥ एवं ध्यात्वा महादेवं देवीं च गिरिकन्यकाम् ॥ न्यासक्रमेण संपूज्य देवं गंधादिभिः क्रमात् ॥ २३ ॥ पंचभिर्ब्रह्मभिः कुर्यात्प्रोक्तस्थानेषु वा हृदि ॥ पृथक्पुष्पांजलिं देहे मूलेन च

---

[1] समाचरेत्--इ०पा० । [2] मंडपम्--इ०पा० । [3] यजेत्--इ० पा० । [4] चन्द्रभूषणम्--इ०पा० ।

हृदि त्रिधा ॥ २४ ॥ पुनः स्वयं शिवो भूत्वा मूलमंत्रेण साधकः ॥ ततः संपूजयेद्देवं बाह्यपीठे पुनः क्रमात् ॥ २५ ॥ संकल्पं प्रवदेत्तत्र
पूजारंभे समाहितः ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा चिंतयेद्धृदि शंकरम् ॥ २६ ॥ ऋणपातकदौर्भाग्यदारिद्र्यविनिवृत्तये ॥ अशेषाघविनाशाय प्रसीद मम
शंकर ॥ २७ ॥ दुःखशोकाग्निसंतप्तं संसारभयपीडितम् ॥ बहुरोगाकुलं दीनं त्राहि मां वृषवाहन ॥ २८ ॥ आगच्छ देवदेवेश महादेवाभयंकर ॥
गृहाण सह पार्वत्या तव पूजां मया कृताम् ॥ २९ ॥ इति संकल्प्य विधिवद्बाह्यपूजां समाचरेत्[1] ॥ गुरुं गणपतिं चैव यजेत्सव्यापसव्ययोः ॥ ३० ॥
क्षेत्रेशमीशकोणे तु यजेद्वास्तोष्पतिं क्रमात् ॥ वाग्देवीं च यजेत्तत्र ततः कात्यायनीं यजेत् ॥ ३१ ॥ धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं च नमोंऽतकैः ॥
स्वरैरीशादिकोणेषु पीठपादाननुक्रमात् ॥ आभ्यां बिंदुविसर्गाभ्यामधर्मादीन्प्रपूजयेत् ॥ ३२ ॥ सत्त्वरूपैश्चतुर्दिक्षु मध्येऽनंतं सतारकम् ॥ सत्त्वा
दींस्त्रिगुणांस्तंतुरूपान्पीठेषु विन्यसेत् ॥ ३३ ॥ अत ऊर्ध्वच्छदे मायां सह लक्ष्म्या शिवेन च ॥ ३४ ॥ तदंते चांबुजं भूयः सकलं मंडलत्रयम् ॥
पत्रकेसरकिंजल्कव्याप्तं ताराक्षरैः[2] क्रमात् ॥ ३५ ॥ पद्मत्रयं तथाभ्यर्च्य मध्ये[3] मंडलमादरात् ॥ वामां ज्येष्ठां च रौद्रीं च भागाद्यैर्दिक्षु पूजयेत् ॥
॥ ३६ ॥ वामाद्या नव शक्तीश्च नवस्वरयुता यजेत् ॥ हृदि बीजत्रयाद्येन पीठमंत्रेण चार्चयेत् ॥ ३७ ॥ आवृत्तैः प्रथमांगैश्च पंचभिर्मूर्त्तिशक्तिभिः ॥
त्रिशक्तिमूर्त्तिभिश्चान्यैर्निधिद्वयसमन्वितैः ॥ ३८ ॥ अनंताद्यैः परीतांश्च[4] मातृभिश्च वृषादिभिः ॥ सिद्धिभिश्चाणिमाद्याभिरिंद्राद्यैश्च सहायुधैः ॥
॥ ३९ ॥ वृषभक्षेत्रचंडेशदुर्गाश्च स्कंदनंदिनौ ॥ गणेशः सैन्यपश्चैव स्वस्वलक्षणलक्षिताः ॥ ४० ॥ अणिमा महिमा चैव गरिमा लघिमा तथा ॥
ईशित्वं च वशित्वं च प्राप्तिः प्राकाम्यमेव च ॥ ४१ ॥ अष्टैश्वर्याणि चोक्तानि तेजोरूपाणि केवलम् ॥ पंचभिर्ब्रह्मभिः पूर्वं हृल्लेखाद्यादिभिः क्रमात्
॥ ४२ ॥ अंगैरुमाद्यैरिंद्राद्यैः पूजोक्ता मुनिभिस्तु तैः ॥ उमाचंडेश्वरादींश्च पूजयेदुत्तरादितः ॥ ४३ ॥ एवमावरणैर्युक्तं तेजोरूपं सदाशिवम् ॥ उमया
सहितं देवमुपचारैः प्रपूजयेत् ॥ ४४ ॥ सुप्रतिष्ठितशंखस्य तीर्थैः पंचामृतैरपि ॥ अभिषिच्य महादेवं रुद्रसूक्तैः समाहितः ॥ ४५ ॥ कल्पयेद्विवि
धैर्मंत्रैरासनाद्युपचारकान् ॥ आसनं कल्पयेद्धैमं दिव्यवस्त्रसमन्वितम् ॥ ४६ ॥ अर्घ्यमष्टगुणोपेतं पाद्यं शुद्धोदकेन च ॥ तेनैवाचमनं दद्यान्मधुपर्कं
मधूत्तरम् ॥ ४७ ॥ पुनराचमनं दत्त्वा स्नानं मंत्रैः प्रकल्पयेत् ॥ उपवीतं तथा वासो भूषणानि निवेदयेत् ॥ गंधमष्टांगसंयुक्तं सुपूतं विनिवेदयेत् ॥
॥ ४८ ॥ ततश्च बिल्वमंदारकह्लारसरसीरुहम् ॥ धत्तूरकं कर्णिकारं शणपुष्पं च मल्लिकाम् ॥ ४९ ॥ कुशापामार्गतुलसीमाधवीचंपकादिकम् ॥

---

[1] समारभेत्—इ० पा० । [2] तत्राक्षरैः—इ० पा० । [3] मध्येमण्डपम्—इ० पा० । [4] नवशक्तीः—इत्यत्रान्वेतव्यम् ।

बृहतीकरवीराणि यथालब्धानि साधकः ॥ ५० ॥ निवेदयेत्सुगंधीनि माल्यानि विविधानि च ॥ धूपं कालागरूत्पन्नं दीपं च विमलं शुभम् ॥
॥५१॥ विशेषकम् ॥ अथ पायसनैवेद्यं सघृतं सोपदंशकम् ॥ मोदकापूपसंयुक्तं शर्करागुडसंयुतम् ॥ ५२ ॥ मधुनाक्तं दधियुतं जलपानसमन्वितम् ॥
तेनैव हविषा वह्नौ जुहुयान्मंत्रभाविते ॥ ५३ ॥ आगमोक्तेन विधिना गुरुवाक्यनियंत्रितः ॥ नैवेद्यं शंभवे भूयो दत्त्वा तांबूलमुत्तमम् ॥ ५४ ॥
धूपं नीराजनं रम्यं छत्रं दर्पणमुत्तमम् ॥ समर्पयित्वा विधिवन्मंत्रैर्वैदिकतांत्रिकैः ॥ ५५ ॥ यद्यशक्तः स्वयं निःस्वो यथाविभवमर्चयेत् ॥ भक्त्या
दत्तेन गौरीशः पुष्पमात्रेण तुष्यति ॥ ५६ ॥ अथांगभूतान्सकलान्गणेशादीन्प्रपूजयेत् ॥ स्तवैर्नानाविधैः स्तुत्वा साष्टांगं प्रणमेद्बुधः ॥ ५७ ॥
ततः प्रदक्षिणीकृत्य वृषचंडेश्वरादिकान्[1] ॥ पूजां समर्प्य विधिवत्प्रार्थयेद्गिरिजापतिम् ॥ ५८ ॥ जय देव जगन्नाथ जय शंकर शाश्वत ॥ जय सर्व
सुराध्यक्ष जय सर्वसुरार्चित ॥ ५९ ॥ जय सर्वगुणातीत जय सर्ववरप्रद ॥ जय नित्य निराधार जय विश्वंभराव्यय[2] ॥ ६० ॥ जय विश्वैकवेद्येश[3]
जय नागेंद्रभूषण ॥ जय गौरीपते शंभो जय चंद्रार्धशेखर ॥ ६१ ॥ जय कोट्यर्कसंकाश जयानंतगुणाश्रय ॥ ६२ ॥ जय रुद्र विरूपाक्ष
जयाचिंत्य[4] निरंजन ॥ जय नाथ कृपासिंधो जय भक्तार्तिभञ्जन ॥ जय दुस्तरसंसारसागरोत्तारण प्रभो ॥ ६३ ॥ प्रसीद मे
महादेव संसारार्त्तस्य खिद्यतः ॥ सर्वपापभयं[5] हृत्वा रक्ष मां परमेश्वर ॥ ६४ ॥ महादारिद्र्यमग्नस्य महापापहतस्य च ॥ महाशो
कविनष्टस्य महारोगातुरस्य च ॥ ६५ ॥ ऋणभारपरीतस्य दह्यमानस्य कर्मभिः ॥ ग्रहैः प्रपीड्यमानस्य प्रसीद मम शंकर ॥ ६६ ॥ दरिद्रः
प्रार्थयेद्देवं पूजांते गिरिजापतिम् ॥ अथाढ्यो[6] वापि राजा वा प्रार्थयेद्देवमीश्वरम् ॥ ६७ ॥ दीर्घमायुः सदारोग्यं कोशवृद्धिर्बलोन्नतिः ॥ ममास्तु
नित्यमानन्दः प्रसादात्तव शंकर ॥ ६८ ॥ शत्रवः संक्षयं यांतु प्रसीदन्तु मम ग्रहाः[7] ॥ नश्यन्तु दस्यवो राष्ट्रे जनाः संतु निरापदः ॥ ६९ ॥
दुर्भिक्षमारीसंतापाः शमं यांतु महीतले ॥ सर्वसस्यसमृद्धिश्च भूयात्सुखमया दिशः ॥ ७० ॥ एवमाराधयेद्देवं प्रदोषे गिरिजापतिम् ॥ ब्राह्मणा
न्भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥ ७१ ॥ सर्वपापक्षयकरी सर्वदारिद्र्यनाशिनी ॥ शिवपूजा मया ख्याता सर्वाभीष्टवरप्रदा ॥ ७२ ॥ महा
पातकसंघातमधिकं चोपपातकम् ॥ शिवद्रव्यापहरणादन्यत्सर्वं निवारयेत्[8] ॥ ७३ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां[9] पुराणेषु स्मृतिष्वपि ॥ प्रायश्चित्तानि

---

१ नवचण्डेश्वरादिकान्—इ० पा० । २ अच्युत—इ० पा० । ३ विश्वैकवन्द्येश—इ० पा० । ४ नित्य—इ० पा० । ५ सर्वपापक्षयं कृत्वा—इ० पा० । ६ अथान्यो वापि—इ० पा० । ७ प्रजाः—इ० पा० । ८ विनाशयेत्—इ० पा० । ९ ब्रह्महत्यादिदोषाणाम्—इ० पा० ।

दृष्टानि न शिवद्रव्यहारिणाम् ॥ ७४ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन श्लोकार्द्धेन ब्रवीम्यहम् ॥ ब्रह्महत्याशतं वापि शिवपूजा विनाशयेत् ॥ ७५ ॥ मया
कथितमेतत्ते प्रदोषे शिवपूजनम् ॥ रहस्यं सर्वजंतूनामत्र नास्त्येव संशयः ॥ ७६ ॥ एताभ्यामपि बालाभ्यामेवं[1] पूजा विधीयताम् ॥ अतः संव
त्सरादेव परां सिद्धिमवाप्स्यथ ॥ ७७ ॥ इति शांडिल्यवचनमाकर्ण्य द्विजभामिनी ॥ ताभ्यां तु सह बालाभ्यां प्रणनाम मुनेः पदम् ॥ ७८ ॥
॥ ॥ विप्रस्त्र्युवाच ॥ ॥ अहमद्य कृतार्थास्मि तव दर्शनमात्रतः ॥ एतौ कुमारौ भगवंस्त्वामेव शरणं गतौ ॥ ७९ ॥ एष मे तनयो
ब्रह्मञ्छुचिव्रत इतीरितः ॥ एष राजसुतो नाम्ना धर्मगुप्तः कृतो मया ॥ ८० ॥ एतावहं च भगवन्भवच्चरणकिंकराः ॥ समुद्धरास्मिन्पतितान्घोरे
[2]दारिद्र्यसागरे ॥ ८१ ॥ इति प्रपन्नां शरणं द्विजांगनामाश्वास्य वाक्यैरमृतोपमानैः ॥ उपादिदेशाथ तयोः कुमारयोर्मुनिः शिवाराधनमंत्र
विद्याम् ॥ ८२ ॥ अथोपदिष्टौ मुनिना कुमारौ ब्राह्मणी च सा ॥ तं प्रणम्य समामंत्र्य जग्मुस्ते शिवमंदिरात् ॥ ८३ ॥ ततः प्रभृति तौ बालौ
मुनिवर्योपदेशतः ॥ प्रदोषे पार्वतीशस्य पूजां चक्रतुरंजसा ॥ ८४ ॥ एवं पूजयतोर्देवं द्विजराजकुमारयोः ॥ सुखेनैव व्यतीयाय तयोर्मासचतु
ष्टयम् ॥ ८५ ॥ कदाचिद्राजपुत्रेण विनासौ द्विजनंदनः ॥ स्नातुं गतो नदीतीरे चचार बहुलीलया ॥ ८६ ॥ तत्र निर्झरनिर्घातनिर्भिन्ने वप्र
कुट्टिमे ॥ निधानकलशं स्थूलं प्रस्फुरंतं ददर्श ह ॥ ८७ ॥ तं दृष्ट्वा सहसागत्य हर्षकौतुकविह्वलः ॥ दैवोपपन्नं मन्वानो गृहीत्वा शिरसा ययौ ॥
॥ ८८ ॥ ससंभ्रमं समानीय निधाय कलशं बलात् ॥ निधाय भवनस्यांते मातरं समभाषत ॥ ८९ ॥ मातर्मातरिमं पश्य प्रसादं गिरिजापतेः ॥
निधानं कुम्भरूपेण दर्शितं करुणात्मना ॥ ९० ॥ अथ सा विस्मिता साध्वी समाहूय नृपात्मजम् ॥ स्वपुत्रं प्रतिनंद्याह मानयन्ती शिवार्चनम् ॥
॥ ९१ ॥ शृणुतां मे वचः पुत्रौ निधानकलशीमिमाम् ॥ समं विभज्य गृह्णीतं मम शासनगौरवात् ॥ ९२ ॥ इति मातुर्वचः श्रुत्वा तुतोष द्विज
नंदनः ॥ प्रत्याह राजपुत्रस्तां विस्रब्धः शंकरार्चने ॥ ९३ ॥ मातस्तव सुतस्यैव सुकृतेन समागतम् ॥ नाहं ग्रहीतुमिच्छामि विभक्तं धनसंच
यम् ॥ ९४ ॥ आत्मनः सुकृताल्लब्धं स्वयमेव भुनक्त्वसौ ॥ स[3] एव भगवानीशः करिष्यति कृपां मयि ॥ ९५ ॥ एवमर्चयतोः शंभुं भूयोपि
परया मुदा ॥ संवत्सरो व्यतीयाय तस्मिन्नेव गृहे तयोः ॥ ९६ ॥ अथैकदा राजसूनुः सह तेन द्विजन्मना ॥ वसंतसमये प्राप्ते विजहार वनां
तरे ॥ ९७ ॥ अथ दूरं गतौ क्वापि वने द्विजनृपात्मजौ ॥ गन्धर्वकन्याः क्रीडंतीः शतशस्तावपश्यताम् ॥ ९८ ॥ ताः सर्वाश्चारुसर्वांग्यो

---

१ शिवपूजा—इ० पा० । २ संसारसागरे—इ० पा० । ३ यदा कदाचिद्गौरीशः—इ०पा० ।

विहरंत्यो मनोहरम् ॥ दृष्ट्वा द्विजात्मजो दूरादुवाच नृपनंदनम् ॥ ९९ ॥ इतः पुरो न गंतव्यं विहरंत्यग्रतः स्त्रियः ॥ स्त्रीसन्निधानं[1] विबुधास्त्यजंति विमलाशयाः ॥ १०० ॥ एताः कैतवकारिण्यो घनयौवनदुर्मदाः ॥ मोहयन्त्यो जनं दृष्ट्वा वाचानुनयकोविदाः[2] ॥ १ ॥ अतः परित्यजेत्स्त्रीणां सन्निधिं सहभाषणम् ॥ [3]निजधर्मरतो विद्वन्ब्रह्मचारी विशेषतः ॥ २ ॥ अतोऽहं नोत्सहे गन्तुं क्रीडास्थानं मृगीदृशाम् ॥ इत्युक्त्वा द्विजपुत्रस्तु निवृत्तो दूरतः स्थितः ॥ ३ ॥ अथासौ राजपुत्रस्तु कौतुकाविष्टमानसः ॥ तासां विहारपदवीमेक एव[4]ोभयो ययौ ॥ ४ ॥ तत्र गंधर्वकन्यानां मध्ये त्वेका वरानना ॥ दृष्ट्वाऽऽयांतं राजपुत्रं चिंतयामास चेतसा ॥ ५ ॥ अहो कोयमुदारांगो युवा सर्वांगसुन्दरः ॥ मत्तमातंगगमनो लावण्यामृतवारिधिः ॥ ६ ॥ लीलालोलविशालाक्षो मधुरस्मितपेशलः ॥ मदनोपमरूपश्रीः सुकुमारांगलक्षणः ॥ ७ ॥ इत्याश्चर्ययुता बाला दूराद्दृष्ट्वा नृपात्मजम् ॥ सर्वाः सखीः समालोक्य वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ इतो विदूरे हे सख्यो वनमस्त्येकमुत्तमम् ॥ विचित्रचंपकाशोकपुन्नागबकुलैर्युतम् ॥ ९ ॥ तत्र गत्वा वनं सर्वाः संचीय कुसुमोत्करम् ॥ भवत्यः पुनरायांतु तावत्तिष्ठाम्यहं त्विह ॥ ११० ॥ इत्यादिष्टः सखीवर्गो जगाम विपिनांतरम् ॥ सापि गंधर्वजा तस्थौ न्यस्तदृष्टिर्नृपात्मजे ॥ ११ ॥ तां समालोक्य तन्वंगीं नवयौवनशालिनीम् ॥ बालां स्वरूपसंपत्त्या[5] परिभूततिलोत्तमाम् ॥ १२ ॥ राजपुत्रः समागम्य कौतुकोत्फुल्ललोचनः ॥ अवाप दैवयोगेन मदनस्य शरव्यथाम् ॥ १३ ॥ गन्धर्वतनया सापि प्राप्ताय नृपसूनवे ॥ उत्थाय तरसा तस्मै प्रददौ पल्लवासनम् ॥ १४ ॥ कृतोपचारमासीनं तमासाद्य सुमध्यमा ॥ पप्रच्छ तद्रूपगुणैर्ध्वस्तधैर्याकुलेंद्रिया ॥ १५ ॥ कस्त्वं कमलपत्राक्ष कस्माद्देशादिहागतः ॥ कस्य पुत्र इति प्रेम्णा पृष्टः सर्वं न्यवेदयत् ॥ १६ ॥ विदर्भराजतनयं विध्वस्तपितृमातृकम् ॥ शत्रुभिश्च हृतस्थानमात्मानं परराष्ट्रगम् ॥ १७ ॥ सर्वमावेद्य भूयस्तां पप्रच्छ नृपनंदनः ॥ का त्वं वामोरु किं चात्र कार्यं ते कस्य चात्मजा ॥ १८ ॥ किमवध्यायसि हृदा किं वा वक्तुमिहेच्छसि ॥ इत्युक्ता सा पुनः प्राह शृणु राजेंद्रसत्तम ॥ १९ ॥ अस्त्येको द्रविकोनाम[6] गंधर्वाणां कुलाग्रणीः ॥ तस्याहमस्मि तनया नाम्ना चांशुमती स्मृता ॥ १२० ॥ त्वामायांतं विलोक्याहं त्वत्संभाषणलालसा ॥ त्यक्त्वा सखीजनं सर्वमेकैवास्मि महामते ॥ २१ ॥ सर्वसंगीतविद्यासु न मत्तोऽन्यास्ति काचन ॥ मम योगेन तुष्यंति सर्वा अपि सुरस्त्रियः ॥ २२ ॥ साहं सर्वकलाभिज्ञा ज्ञातसर्वजनेंगिता ॥ तवाहमीप्सितं वेद्मि मयि ते संगतं मनः ॥ २३ ॥ तथा ममापि चौत्सुक्यं दैवेन

---

[1] स्त्रीसंनिकर्षम्—इ० पा० ।
[2] बलान्मानुषकोविदान्·-इ० पा० ।
[3] द्विजधर्मरतो विद्वन्—इ० पा० ।
[4] स्वयम्—इ० पा० ।
[5] स्वरूपसंपन्नाम्—इ०पा० ।
[6] अस्त्येको द्रविणोनाम—इ०पा० ।

प्रतिपादितम् ॥ आवयोः स्नेहभेदोऽत्र नाभिभूयादितः परम् ॥ २४ ॥ इति संभाष्य तेनाशु प्रेम्णा गन्धर्वनंदिनी ॥ मुक्ताहारं ददौ तस्मै
स्वकुचांतरभूषणम् ॥ २५ ॥ तमादायाद्भुतं हारं स तस्याः प्रणयाकुलः ॥ गाढहर्ष[1]भरोत्सिक्तामिदमाह नृपात्मजः ॥ २६ ॥ सत्यमुक्तं त्वया भीरु
तथाप्येकं वदाम्यहम् ॥ त्यक्तराज्यस्य निःस्वस्य कथं मे[2] भवसि प्रिया ॥ २७ ॥ सा त्वं पितृमती बाला विलंघ्य पितृशासनम् ॥ स्वच्छंदा
चरणं कर्तुं मूढेव कथमर्हसि ॥ २८ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा तं प्रत्याह शुचिस्मिता ॥ अस्तु नाम तथैवाहं करिष्ये पश्य कौतुकम् ॥ २९ ॥
गच्छ स्वभवनं कांत परश्वः प्रातरेव तु ॥ आगच्छ पुनरत्रैव कार्यमस्ति च नो मृषा ॥ १३० ॥ इत्युक्त्वा तं नृपसुतं सा संगतसखीजना ॥
अपाक्रामत चार्वंगी स चापि नृपनन्दनः ॥ ३१ ॥ स समभ्येत्य हर्षेण द्विजपुत्रस्य सन्निधिम् ॥ सर्वमाख्याय तेनैव सार्धं स्वभवनं ययौ ॥
॥ ३२ ॥ तां च विप्रसतीं भूयो हर्षयित्वा नृपात्मजः ॥ परश्वो द्विजपुत्रेण सार्धं तेन वनं ययौ ॥ ३३ ॥ स तया पूर्वनिर्दिष्टं स्थानं प्राप्य
नृपात्मजः ॥ गन्धर्वराजमद्राक्षीत्स्वदुहित्रा समन्वितम् ॥ ३४ ॥ स गंधर्वपतिः प्राप्तावभिनंद्य कुमारकौ ॥ उपवेश्यासने रम्ये राजपुत्रमभाषत ॥
॥ ३५ ॥ ॥ गंधर्व उवाच ॥ ॥ राजेंद्रपुत्र पूर्वेद्युः कैलासं गतवानहम् ॥ तत्रापश्यं महादेवं पार्वत्या सहितं प्रभुम् ॥ ३६ ॥ आहूय मां स
देवेशः सर्वेषां त्रिदिवौकसाम् ॥ सन्निधावाह भगवान्करुणामृतवारिधिः ॥ ३७ ॥ धर्मगुप्ताह्वयः कश्चिद्राजपुत्रोऽस्ति भूतले ॥ अकिञ्चनो
भ्रष्टराज्यो हत[3]देशश्च शत्रुभिः ॥ ३८ ॥ स बालो गुरुवाक्येन मदर्चायां रतः सदा ॥ अद्य तत्पितरः सर्वे मां प्राप्तास्तत्प्रभावतः ॥ ३९ ॥
तस्य त्वमपि साहाय्यं कुरु गन्धर्वसत्तम ॥ अथा[4]सौ निजराज्यस्थो हतशत्रुर्भविष्यति ॥ १४० ॥ इत्याज्ञप्तो महेशेन संप्राप्तो निजमंदिरम् ॥
अनया मद्दुहित्रा च बहुशोऽभ्यर्थितस्तथा ॥ ४१ ॥ ज्ञात्वेमं सकलं शंभोर्नियोगं करुणात्मनः ॥ आदायेमां दुहितरं प्राप्तोऽस्मीदं वनांतरम् ॥४२॥
अत एनां प्रयच्छामि कन्यामंशुमतीं तव ॥ हत्वा शत्रून्स्वराष्ट्रे त्वां स्थापयामि शिवाज्ञया ॥ ४३ ॥ तस्मिन्पुरे त्वमनया भुक्त्वा भोगान्यथेप्सि
तान् ॥ दशवर्षसहस्रान्ते गन्तासि गिरिशालयम् ॥४४॥ तत्रापि मम कन्येयं त्वामेव प्रतिपत्स्यते ॥ अनेनैव स्वदेहेन दिव्येन शिवसन्निधौ ॥ ४५ ॥
इति गन्धर्वराजस्तमाभाष्य नृपनन्दनम् ॥ तस्मिन्वने स्वदुहितुः पाणिग्रहमकारयत् ॥ ४६ ॥ पारिबर्हमदात्तस्मै रत्नभारान्महोज्ज्वलान् ॥
चूडामणिं चन्द्रनिभं मुक्ताहारांश्च भासुरान् ॥४७॥ दिव्यालंकारवासांसि कार्त्तस्वरपरिच्छदान् ॥ गजानामयुतं भूयो नियुतं नीलवाजिनाम् ॥४८॥

---

१ गाढहर्षपरासिक्ताम्–इ०पा० । २ त्वम्–इ०पा० । ३ हतबंधुश्च–इ०पा० । ४ अप्यसौ–इ०पा० ।

स्यन्दनानां सहस्राणि सौवर्णानि महांति च ॥ पुनरेकं रथं दिव्यं धनुश्चेन्द्रायुधोपमम् ॥ ४९ ॥ अस्त्राणां च सहस्राणि तूणी चाक्षय्यसायकौ ॥
अभेद्यं वर्म[1] सौवर्णं शक्तिं च रिपुमर्दिनीम् ॥ १५० ॥ दुहितुः पारिचर्यार्थं दासीपञ्चसहस्रकम् ॥ ददौ प्रीतमनास्तस्मै धनानि विविधानि च ॥
॥ ५१ ॥ गंधर्वसैन्यमत्युग्रं चतुरंगसमन्वितम् ॥ पुनश्च तत्सहायार्थं गन्धर्वाधिपतिर्ददौ ॥ ५२ ॥ इत्थं राजेन्द्रतनयः संप्राप्तः श्रियमुत्तमाम् ॥
अभीष्टजायासहितो मुमुदे निजसंपदा ॥ ५३ ॥ कारयित्वा स्वदुहितुर्विवाहं समयोचितम् ॥ ययौ विमानमारुह्य गंधर्वाधिपतिर्दिवम् ॥ ५४ ॥
धर्मगुप्तः कृतोद्वाहः सह गंधर्वसेनया ॥ पुनः स्वनगरं प्राप्य जघान रिपुवाहिनीम् ॥ ५५ ॥ दुर्धर्षणं रणे हत्वा शक्त्या गंधर्वसेनया ॥ निः
शेषितारातिबलः प्रविवेश निजं पुरम् ॥ ५६ ॥ ततोभिषिक्तः[2] सचिवैर्ब्राह्मणैश्च महोत्तमैः ॥ रत्नसिंहासनारूढश्चक्रे राज्यमकण्टकम् ॥ ५७ ॥
या विप्रवनिता पूर्वं तमपुष्णात्स्वपुत्रवत् ॥ सैव माताभवत्तस्य स भ्राता द्विजनन्दनः ॥ ५८ ॥ गंधर्वतनया जाया विदर्भनगरेश्वरः ॥ आराध्य
देवं गिरिशं धर्मगुप्तो नृपोऽभवत् ॥ ५९ ॥ एवमन्ये समाराध्य प्रदोषे गिरिजापतिम् ॥ लभंतेभीप्सितान्कामान्देहांते तु परां गतिम् ॥ १६० ॥
॥ सूत उवाच ॥ ॥ एतन्महाव्रतं पुण्यं प्रदोषे शंकरार्चनम् ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यदेतत्साधनं परम् ॥ ६१ ॥ य एतच्छृणुयात्पुण्यं[3] माहात्म्यं
परमाद्भुतम् ॥ प्रदोषे शिवपूजांते कथयेद्वा समाहितः ॥ ६२ ॥ भवेन्न तस्य दारिद्र्यं जन्मान्तरशतेष्वपि ॥ ज्ञानैश्वर्यसमायुक्तः सोन्ते शिवपुरं
व्रजेत् ॥ ६३ ॥ ये प्राप्य दुर्लभतरं मनुजाः शरीरं कुर्वंति हंत परमेश्वरपादपूजाम् ॥ धन्यास्त एव निजपुण्यजितत्रिलोकास्तेषां पदांबुजरजो भुवनं
पुनाति ॥ १६४ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे प्रदोषमहिमावर्णनं नाम सप्तमो
ऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ नित्यानंदमयं शांतं निर्विकल्पं निरामयम् ॥ शिवतत्त्वमनाद्यंतं ये विदुस्ते परं गताः ॥ १ ॥
विरक्ताः कामभोगेभ्यो ये प्रकुर्वंत्यहैतुकीम् ॥ भक्तिं परां शिवे धीरास्तेषां मुक्तिर्न संसृतिः[4] ॥२॥ विषयानभिसंधाय ये कुर्वंति शिवे रतिम् ॥ विषयै
र्नाभिभूयंते भुंजानास्तत्फलान्यपि ॥ ३ ॥ येन केनापि भावेन शिवभक्तियुतो नरः ॥ न विनश्यति कालेन स याति परमां गतिम् ॥ ४ ॥
आरुरुक्षुः परं स्थानं विषयासक्तमानसः[5] ॥ पूजयेत्कर्मणा शंभुं भोगांते शिवम्[6] आप्नुयात् ॥ ५ ॥ अशक्तः कश्चिदुत्स्रष्टुं प्रायो विषयवासनाम् ॥
अतः कर्ममयी पूजा कामधेनुः शरीरिणाम् ॥६॥ मायामयेपि संसारे ये विहृत्य चिरं सुखम् ॥ मुक्तिमिच्छन्ति देहांते तेषां धर्मोयमीरितः ॥ ७ ॥

---

१ चर्म—इ० पा० । २ अभिनन्द्य स सस्त्रीकः—इ० पा० । ३ नित्यम्—इ० पा० । ४ संशयः—इ० पा० । ५ विषयांस्त्यक्तुमक्षमः—इ० पा० । ६ शम्भुम्—इ०, सुखम्—इ० च पा० ।

शिवपूजा[1] सदा लोके हेतुः स्वर्गापवर्गयोः ॥ सोमवारे विशेषेण प्रदोषादिगुणान्विते ॥ ८ ॥ केवलेनापि ये कुर्युः सोमवारे शिवार्चनम् ॥
न तेषां विद्यते किंचिदिहामुत्र च दुर्लभम् ॥ ९ ॥ उपोषितः शुचिर्भूत्वा सोमवारे जितेंद्रियः ॥ वैदिकैर्लौकिकैर्वापि विधिवत्पूजयेच्छिवम् ॥१०॥
ब्रह्मचारी गृहस्थो वा कन्या वापि सभर्तृका ॥ विभर्तृका वा संपूज्य लभते वरमीप्सितम् ॥ ११ ॥ अत्राहं[2] कथयिष्यामि कथां श्रोतृमनोहराम् ॥
श्रुत्वा मुक्तिं[3] प्रयांत्येव भक्तिर्भवति शांभवी ॥ १२ ॥ आर्यावर्ते नृपः कश्चिदासीद्धर्मभृतां[4] वरः ॥ चित्रवर्मेति विख्यातो धर्मराजो[5] दुरात्मनाम् ॥
॥ १३ ॥ स गोप्ता धर्मसेतूनां शास्ता दुष्पथगामिनाम् ॥ यष्टा समस्तयज्ञानां त्राता शरणमिच्छताम् ॥ १४ ॥ कर्त्ता सकलपुण्यानां
दाता सकलसंपदाम् ॥ जेता सपत्नवृंदानां भक्तः शिवमुकुन्दयोः ॥ १५ ॥ सोनुकूलासु पत्नीषु लब्ध्वा पुत्रान्महौजसः ॥ चिरेण प्रार्थितां
लेभे कन्यामेकां वराननाम् ॥ १६ ॥ स लब्ध्वा तनयां दिष्ट्या हिमवानिव पार्वतीम् ॥ आत्मानं देवसदृशं मेने पूर्णमनोरथम् ॥ १७ ॥ स एकदा
जातकलक्षणज्ञानाहूय[6] साधून्द्विजमुख्यवृंदान् ॥ कुतूहलेनाभिनिविष्टचेताः पप्रच्छ कन्याजनने[7] फलानि ॥ १८ ॥ अथ तत्राब्रवीदेको बहुज्ञो द्विज
सत्तमः ॥ एषा सीमंतिनी नाम्ना कन्या तव महीपते ॥ १९ ॥ उमेव मांगल्यवती दमयंतीव रूपिणी ॥ भारतीव कलाभिज्ञा लक्ष्मीरिव महागुणा ॥
॥ २० ॥ सुप्रजा देवमातेव जानकीव धृतव्रता ॥ रविप्रभेव सत्कांतिश्चंद्रिकेव मनोरमा ॥ २१ ॥ दशवर्षसहस्राणि सह भर्त्रा प्रमोदते ॥ प्रसूय तनया
नष्टौ परं सुखमवाप्स्यति ॥ २२ ॥ इत्युक्तवंतं नृपतिर्धनैः संपूज्य तं द्विजम् ॥ अवाप परमां प्रीतिं तद्वागमृतसेवया ॥ २३ ॥ अथान्योऽपि द्विजः
प्राह धैर्यवानमितद्युतिः ॥ एषा चतुर्दशे वर्षे वैधव्यं प्रतिपत्स्यति ॥ २४ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य वज्रनिर्घातनिष्ठुरम् ॥ मुहूर्तमभवद्राजा चिंताव्या
कुलमानसः ॥ २५ ॥ अथ सर्वान्समुत्सृज्य ब्राह्मणान्ब्रह्मवत्सलः ॥ सर्वं दैवकृतं मत्त्वा निश्चितः[8] पार्थिवोऽभवत् ॥ २६ ॥ सापि सीमंतिनी बाला
क्रमेण गतशैशवा ॥ वैधव्यमात्मनो भावि शुश्रावात्मसखीमुखात् ॥ २७ ॥ परं निर्वेदमापन्ना चिंतयामास बालिका ॥ याज्ञवल्क्यमुनेः पत्नीं
मैत्रेयीं पर्यपृच्छत ॥ २८ ॥ मातस्त्वच्चरणांभोजं प्रपन्नास्मि भयाकुला ॥ सौभाग्यवर्धनं कर्म मम शंसितुम्[9]र्हसि ॥ २९ ॥ इति प्रपन्नां नृपतेः
कन्यां प्राह मुनेः सती ॥ शरणं व्रज तन्वंगि पार्वतीं शिवसंयुताम् ॥ ३० ॥ सोमवारे शिवं गौरीं पूजयस्व समाहिता ॥ उपोषिता वा सुस्नाता विरजा

---

[1] शिवभक्तिस्तथा कार्या—इ० पा० । [2] अत्रापि—इ० पा० । [3] श्रुत्वा कृतधियः शंभौ भक्तिं कुर्वन्ति निश्चलाम्—इ० पा० । [4] परमधार्मिकः—इ० पा० । [5] धर्मराजो दुरात्मनाम्—दुरात्मनां धर्मराजः यमः अंतक इत्यर्थः । धर्मराजो महामनाः—इति पाठान्तरम् । [6] ज्ञातकलत्रलक्षणान्—इ० पा० । [7] तस्या जनने भविष्यम्—इ० पा० । [8] अविशंकितः—इ० पा० । [9] शासितुम्—इ० पा० ।

म्बरधारिणी ॥ ३१ ॥ यतवाङ्निश्चलमनाः पूजां कृत्वा यथोचिताम् ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वाथ शिवं सम्यक्प्रसादयत् ॥३२॥ पापक्षयोऽभिषेकेण साम्राज्यं पीठपूजनात् ॥ सौभाग्यमखिलं सौख्यं गंधमाल्याक्षतार्पणात् ॥ ३३ ॥ धूपदानेन सौगंध्यं कांतिर्दीपप्रदानतः ॥ नैवेद्यैश्च महाभोगो लक्ष्मीस्तांबूलदानतः ॥ ३४ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्च नमस्कारप्रदानतः ॥ अष्टैश्वर्यादिसिद्धीनां जप एव हि कारणम् ॥ ३५ ॥ होमेन सर्वकामानां समृद्धिरुपजायते ॥ सर्वेषामेव देवानां तुष्टिर्ब्राह्मणभोजनात्[3] ॥ ३६ ॥ इत्थमाराधय शिवं सोमवारे शिवामपि ॥ अत्यापदमपि प्राप्ता निस्तीर्णाभिभवा भवेः ॥ ३७ ॥ घोराद्घोरं प्रपन्नापि महाक्लेशं भयानकम् ॥ शिवपूजाप्रभावेण तरिष्यसि महद्भयम् ॥ ३८ ॥ इत्थं सीमंतिनीं सम्यगनुशास्य पुनः सती ॥ ययौ सापि वरारोहा राजपुत्री तथाऽकरोत् ॥ ३९ ॥ दमयंत्यां नलस्यासीदिंद्रसेनाभिधः सुतः ॥ तस्य चंद्रांगदो नाम पुत्रोभूच्चंद्रसन्निभः ॥ ४० ॥ चित्रवर्मा नृपश्रेष्ठस्तमाहूय नृपात्मजम् ॥ कन्यां सीमंतिनीं तस्मै प्रायच्छद्गुर्वनुज्ञया ॥ ४१ ॥ सोऽभून्महोत्सवस्तत्र तस्या उद्वाहकर्मणि ॥ यत्र सर्वमहीपानां समवायो[4] महानभूत् ॥ ४२ ॥ तस्याः पाणिग्रहं काले कृत्वा चंद्रांगदः कृती ॥ उवास कतिचिन्मासांस्तत्रैव श्वशुरालये ॥ ४३ ॥ एकदा यमुनां तर्तुं स राजतनयो बली ॥ आरुरोह तरीं कैश्चिद्वयस्यैः सह लीलया ॥ ४४ ॥ तस्मिंस्तरति कालिंदीं राजपुत्रे विधेर्वशात् ॥ ममज्ज सह कैवर्तैरावर्त्ताभिहता तरी ॥ ४५ ॥ हा हेति शब्दः सुमहानासीत्तस्यास्तटद्वये ॥ पश्यतां सर्वसैन्यानां प्रलापो दिवमस्पृशत् ॥ ४६ ॥ मज्जंतो मम्रिरे केचित्केचिद्ग्राहोदरं गताः ॥ राजपुत्रादयः केचिन्नादृश्यंत महाजले ॥ ४७ ॥ तदुपश्रुत्य राजापि चित्रवर्मातिविह्वलः ॥ यमुनायास्तटं प्राप्य विचेष्टः समजायत ॥४८॥ श्रुत्वाथ राजपत्न्यश्च बभूवुर्गतचेतनाः ॥ सा च सीमंतिनी श्रुत्वा पपाप भुवि मूर्च्छिता ॥ ४९ ॥ तथान्ये मंत्रिमुख्याश्च नायकाः सपुरोहिताः॥ विह्वलाः शोकसंतप्ता विलेपुर्मुक्तमूर्धजाः ॥५०॥ इंद्रसेनोपि राजेंद्रः पुत्रवार्त्तां सुदुःखितः॥ आकर्ण्य सह पत्नीभिर्नष्टसंज्ञः पपात ह ॥ ५१ ॥ तन्मंत्रिणश्च तत्पौरास्तथा तद्देशवासिनः ॥ आबालवृद्धवनिताश्चुक्रुशुः शोकविह्वलाः ॥ ५२ ॥ शोकात्केचिदुरो जघ्नुः शिरो जघ्नुश्च केचन ॥ हा राजपुत्र हा तात क्वासि क्वासीति बभ्रमुः ॥५३॥ एवं शोकाकुलं दीनमिंद्रसेनमहीपतेः ॥ नगरं सहसा क्षुब्धं चित्रवर्मपुरं तथा ॥ ५४ ॥ अथ वृद्धैः समाश्वस्तश्चित्रवर्मा महीपतिः ॥ शनैर्नगरमागत्य सान्त्वयामास चात्मजाम् ॥ ५५ ॥ स राजांभसि मग्नस्य जामातुस्तस्य बांधवैः ॥ आगतैः कारयामास साकल्यादौर्ध्वदैहिकम् ॥५६॥ सा च सीमंतिनी साध्वी भर्तृलोकमतिः सती ॥ पित्रा

---

१ निश्चलमतिः—इ० पा० । २ सर्वकोशानाम्—इ० पा० । ३ संयमिभोजनात्—इ० पा० । ४ समुदाय—इ० पा० ।

निषिद्धा स्नेहेन वैधव्यं प्रत्यपद्यत ॥ ५७ ॥ मुनेः पत्न्योऽपदिष्टं यत्सोमवारव्रतं शुभम् ॥ न तत्याज शुभाचारा वैधव्यं प्राप्तवत्यपि ॥ ५८ ॥
एवं चतुर्दशे वर्षे दुःखं प्राप्य सुदारुणम् ॥ ध्यायन्ती शिवपादाब्जं वत्सरत्रयमत्यगात् ॥ ५९ ॥ पुत्रशोकादिवोन्मत्तमिंद्रसेनं महीपतिम् ॥
प्रसह्य तस्य दायादाः सप्तांगं[1] जह्रुरोजसा ॥ ६० ॥ हृतसिंहासनः शूरैर्दायादैः सोऽप्रजो नृपः ॥ निगृह्य काराभवने सपत्नीको निवेशितः ॥
॥ ६१ ॥ चंद्रांगदोऽपि तत्पुत्रो निमग्नो यमुनाजले ॥ अधोधोमज्जमानोऽसौ ददर्शोरगकामिनीः ॥ ६२ ॥ जलक्रीडासु सक्तास्ता दृष्ट्वा राजकुमार
कम् ॥ विस्मितास्तमथो निन्युः पातलं पन्नगालयम् ॥ ६३ ॥ स नीयमानस्तैरसा[2] पन्नगीभिर्नृपात्मजः ॥ तक्षकस्य पुरं रम्यं विवेश परमाद्भुतम् ॥
॥ ६४ ॥ सोऽपश्यद्राजतनयो महेंद्रभवनोपमम् ॥ महारत्नपरिभ्राजन्मयूखपरिदीपितम् ॥ ६५ ॥ वज्रवैडूर्यपाचादिप्रासादशतसंकुलम् ॥ माणिक्य
गोपुरद्वारं मुक्तादामभिरुज्ज्वलम् ॥ ६६ ॥ चंद्रकांतस्थलं रम्यं हेमद्वारकपाटकम् ॥ अनेकशतसाहस्रमणिदीपविराजितम् ॥ ६७ ॥ तत्रापश्यत्सभा
मध्ये निषण्णं रत्नविष्टरे ॥ तक्षकं पन्नगाधीशं फणानेकशतोज्ज्वलम् ॥ ६८ ॥ दिव्यांबरधरं दीप्तं रत्नकुण्डलरांजितम्[3] ॥ नानारत्नपरिक्षिप्तमुकुट
द्युतिरंजितम् ॥ ६९ ॥ फणामणिमयूखाढ्यैरसंख्यैः[4] पन्नगोत्तमैः ॥ उपासितं[5] प्रांजलिभिश्चित्ररत्नविभूषितैः ॥ ७० ॥ रूपयौवनमाधुर्यविलासगति
शोभिना ॥ नागकन्यासहस्रेण समंतात्परिवारितम् ॥ ७१ ॥ दिव्याभरणदीप्तांगं दिव्यचंदनचर्चितम् ॥ कालाग्निमिव दुर्धर्षं तेजसादित्यसन्निभम् ॥
॥ ७२ ॥ दृष्ट्वा राजसुतो धीरः प्रणिपत्य सभास्थले ॥ उत्थितः प्रांजलिस्तस्य[6] तेजसाक्षिप्तलोचनः ॥ ७३ ॥ नागराजोपि तं दृष्ट्वा राजपुत्रं
मनोरमम् ॥ कोऽयं कस्मादिहायात इति पप्रच्छ पन्नगीः ॥ ७४ ॥ ता ऊचुर्यमुनातोये दृष्टोऽस्माभिर्यदृच्छया ॥ अज्ञातकुलनामायमानीतस्तव
सन्निधिम् ॥ ७५ ॥ अथ पृष्टो राजपुत्रस्तक्षकेण महात्मना ॥ कस्यासि तनयः कस्त्वं को देशः कथमागतः ॥ ७६ ॥ राजपुत्रो वचः श्रुत्वा
तक्षकं वाक्यमब्रवीत् ॥ ७७ ॥ ॥ राजपुत्र उवाच ॥ ॥ अस्ति भूमंडले कश्चिद्देशो निषधसंज्ञकः[7] ॥ तस्याधिपोऽभवद्राजा नलो नाम महा
यशाः ॥ स पुण्यकीर्तिः क्षितिपो दमयन्तीपतिः शुभैः[8] ॥ ७८ ॥ तस्मादपींद्रसेनाख्यस्तस्य पुत्रो महाबलः ॥ चंद्रांगदोस्मि नाम्नाहं नवोढः
श्वशुरालये ॥ विहरन्यमुनातोये निमग्नो दैवचोदितः ॥ ७९ ॥ एताभिः पन्नगस्त्रीभिरानीतोस्मि तवांतिकम् ॥ दृष्ट्वाहं तव पादाब्जं पुण्यैर्जन्मां

---

[1] सप्ताङ्गम्—राज्यम्—इत्यर्थः । “स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि च । राज्यांगानि” इत्यमरः । [2] सहसा—इ० पा० । [3] रत्नकुण्डलमण्डितम्—इ० पा० । [4] फणामणिसहस्रौघैः—इ० पा० ।
[5] उपस्थितं प्रांजलिभिश्चित्रालंकारभूषितैः—इ० पा० । [6] तस्थौ—इ० पा० । [7] मगधसंज्ञक—इ०पा० । [8] प्रभुः—इ० पा० ।

तरार्जितैः ॥ ८० ॥ अद्य धन्योऽस्मि धन्योऽस्मि कृतार्थौ पितरौ मम ॥ यत्प्रेक्षितोऽहं कारुण्यात्त्वया संभाषितोपि च ॥ ८१ ॥ ॥ सूत
उवाच ॥ ॥ इत्युदारमसंभ्रांतं वचः श्रुत्वातिपेशलम् ॥ तक्षकः पुनरौत्सुक्याद्बभाषे राजनंदनम् ॥ ८२ ॥ ॥ तक्षक उवाच ॥ ॥ भोभो
नरेंद्रदायाद मा भैषीर्धीरतां व्रज ॥ सर्वदेवेषु को देवो युष्माभिः पूज्यते सदा ॥ ८३ ॥ ॥ राजपुत्र उवाच ॥ ॥ यो देवः सर्वदेवेषु महादेव
इति स्मृतः ॥ पूज्यते स हि विश्वात्मा शिवोऽस्माभिरुमापतिः ॥ ८४ ॥ यस्य तेजोंशलेशेन रजसा च प्रजापतिः ॥ कृतरूपोऽसृजद्विश्वं
स नः पूज्यो महेश्वरः ॥ ८५ ॥ यस्यांशात्सात्त्विकं दिव्यं बिभ्रद्विष्णुः सनातनः ॥ विश्वं बिभर्त्ति भूतात्मा शिवोऽस्माभिः स पूज्यते ॥
॥ ८६ ॥ यस्यांशात्तामसाज्जातो रुद्रः कालाग्निसन्निभः ॥ विश्वमेतद्धरत्यंते स पूज्योऽस्माभिरीश्वरः ॥ ८७ ॥ यो विधाता विधातुश्च
कारणस्यापि कारणम् ॥ तेजसां परमं तेजः स शिवो नः परा गतिः ॥ ८८ ॥ योंतिकस्थोऽपि दूरस्थः पापोपहतचेतसाम् ॥ अपरिच्छेद्य
धामासौ शिवो नः परमा गतिः ॥ ८९ ॥ योऽग्नौ तिष्ठति यो भूमौ यो वायौ सलिले च यः ॥ य आकाशे च विश्वात्मा स पूज्यो नः
सदाशिवः ॥ ९० ॥ यः साक्षी सर्वभूतानां य आत्मस्थो निरंजनः ॥ यस्येच्छावशगो लोकः सोऽस्माभिः पूज्यते शिवः ॥ ९१ ॥ यमेकमाद्यं
पुरुषं [2]पुराणं वदंति भिन्नं गुणवैकृतेन ॥ क्षेत्रज्ञमेकेथ तुरीयमन्ये कूटस्थमन्ये स शिवो गतिर्नः ॥ ९२ ॥ यं नास्पृशंश्चैत्त्यमचिंत्यतत्त्वं दुरंतधामा
नमतत्स्वरूपम् ॥ मनोवचोवृत्तय आत्मभाजां स एष पूज्यः परमः शिवो नः ॥ ९३ ॥ यस्य प्रसादं प्रतिलभ्य संतो वांछंति नैंद्रं पदमुज्ज्वलं
वा ॥ निस्तीर्णकर्मार्गलकालचक्राश्चरंत्यभीताः स शिवो गतिर्नः ॥ ९४ ॥ यस्य स्मृतिः सकलपापरुजां विघातं सद्यः करोत्यपि च पुल्कसजन्म
भाजाम् ॥ यस्य स्वरूपमखिलं श्रुतिभिर्विमृग्यं तस्मै शिवाय सततं करवाम पूजाम् ॥ ९५ ॥ यन्मूर्ध्नि लब्धनिलया सुरलोकसिंधुर्यस्यांगगा[3]
भगवती जगदंबिका च ॥ य[4]त्कुंडले त्वहह तक्षकवासुकी द्वौ सोऽस्माकमेव गतिरर्धशशांकमौलिः ॥ ९६ ॥ जयति निगमचूडाग्रेषु यस्यांघ्रिपद्मं
जयति च[5] हृदि नित्यं योगिनां यस्य मूर्तिः ॥ जयति सकलतत्त्वोद्भासनं यस्य मूर्तिः स विजितगुणस[6]र्गः पूज्यतेऽस्माभिरीशः ॥ ९७ ॥ ॥
सूत उवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य तक्षकः प्रीतमानसः ॥ जातभक्तिर्महादेवे राजपुत्रमभाषत ॥ ९८ ॥ ॥ तक्षक उवाच ॥ ॥ परि

---

[1] सनातनः–इ० पा० । [2] वदंति–इ० पा० । [3] अंगना–इ०पा० । [4] यत्कंठभूषणमिदं गरलं करालं यद्भालनेत्रं ज्वलनः प्रचण्डः–इ० पा० । [5] जयति सदसि नित्यं योगिनां यस्य कीर्तिः–इ०पा० । [6] विजितगुणपूगः–इ०पा० ।

तुष्टोऽस्मि भद्रं स्तात्तव राजेंद्रनंदन ॥ बालोपि यत्परं तत्त्वं वेत्सि शैवं परात्परम् ॥ ९९ ॥ एषः रत्नमयो लोक एताश्चारुदृशोऽबलाः ॥ एते
कल्पद्रुमाः सर्वे वाप्योमृतरसांभसः ॥ १०० ॥ नात्र मृत्युभयं घोरं न जरारोगपीडनम् ॥ यथेष्टं विहरात्रैव भुंक्ष्व भोगान्यथोचितान्[1] ॥ १०१ ॥
इत्युक्तो नागराजेन स राजेंद्रकुमारकः ॥ प्रत्युवाच परं[2] प्रीत्या कृतांजलिरुदारधीः ॥ २ ॥ कृतदारोऽस्म्यहं काले सुव्रता गृहिणी मम ॥ शिव
पूजापरा नित्यं पितरावेकपुत्रकौ ॥ ३ ॥ ते त्वद्य मां मृतं मत्त्वा शोकेन महतावृताः ॥ प्रायः प्राणैर्वियुज्यंते दैवात्प्राणान्वहंति वा ॥ ४ ॥
अतो मया बहुतिथं नात्र स्थेयं कथंचन ॥ तमेव लोकं कृपया मां प्रापयितुमर्हसि ॥ ५ ॥ इत्युक्तवंतं नरदेवपुत्रं दिव्यैर्वरान्नैः सुरपादपोत्थैः ॥
आप्यायथित्वा वरगंधवासः स्रग्रत्नदिव्याभरणैर्विचित्रैः ॥ ६ ॥ संतोषयित्वा विविधैश्च भोगैः पुनर्बभाषे भुजगाधिराजः ॥ यदायदा त्वं स्मरसि
त्वदग्रे तदा तदाविष्क्रियते मयेति ॥ ७ ॥ पुनश्च राजपुत्राय तक्षकोश्वं च कामगम् ॥ नानाद्वीपसमुद्रेषु लोकेषु च निरर्गलम् ॥ ८ ॥ दत्तवान्रत्ना
भरणदिव्याभरणवाससाम् ॥ वाहनाय ददावेकं राक्षसं पन्नगेश्वरः ॥ ९ ॥ तत्सहायार्थमेकं च पन्नगेंद्रकुमारकम् ॥ नियुज्य तक्षकः प्रीत्या गच्छेति
विससर्ज तम् ॥ १० ॥ इति चंद्रांगदः सोऽथ संगृह्य विविधं धनम् ॥ अश्वं कामगमारुह्य ताभ्यां सह विनिर्ययौ ॥११॥ स मूहूर्तादिवोन्मज्ज्य तस्मा
देव सरिज्जलात् ॥ विजहार तटे रम्ये दिव्यमारुह्य वाजिनम् ॥ १२ ॥ अथास्मिन्समये तन्वी सा च सीमंतिनी सती ॥ स्नातुं समाययौ तत्र सखी
भिः परिवारिता ॥ १३ ॥ सा ददर्श नदीतीरे विहरंतं नृपात्मजम् ॥ रक्षसा नररूपेण नागपुत्रेण चान्वितम् ॥ १४ ॥ दिव्यै[3]रत्नसमाकीर्णं दिव्य
माल्यावतंसकम् ॥ देहेन दिव्यगंधेन व्याक्षिप्तदशयोजनम् ॥ १५ ॥ तं[4]मपूर्वाकृतिं वीक्ष्य दिव्याश्वमधिसंस्थितम् ॥ जडोन्मत्तेव भीतेव तस्थौ
तन्न्यस्तलोचना ॥ १६ ॥ तां च राजेंद्रपुत्रोऽसौ दृष्टपूर्वामिति स्मरन् ॥ निर्मुक्तकंठाभरणां कंठसूत्रविवर्जिताम् ॥ १७ ॥ असंयोजितधम्मिल्लामं
गरागविवर्जिताम् ॥ त्यक्तनीलांजनापांगीं कृशांगीं शोकदूषिताम् ॥ १८ ॥ दृष्ट्वाऽवतीर्य तुरगादुपविष्टः सरित्तटे ॥ तामाहूय वरारोहामुपवेश्येदम
ब्रवीत् ॥ १९ ॥ का त्वं कस्य कलत्रं वा कस्यासि तनया सती ॥ किमिदं तेंगने बाल्ये दुःसहं शोकलक्षणम् ॥ १२० ॥ इति स्नेहेन संपृष्टा सा
वधूरश्रुलोचना ॥ लज्जिता स्वयमाख्यातुं तत्सखी सर्वमब्रवीत् ॥ २१ ॥ इयं सीमंतिनी नाम्ना स्नुषा निषध[5]भूपतेः ॥ चंद्रांगदस्य
महिषी तनया चित्रवर्मणः ॥ २२ ॥ अस्याः पतिर्दैवयोगान्निमग्नोऽस्मिन्महाजले ॥ तेनेयं प्राप्तवैधव्या बाला दुः[6]खेन शोषिता ॥ २३ ॥

---

[1] यथेप्सितान्—इ० पा० । [2] वरम्—इ० पा० । [3] शष्पतल्पे समासीनम्--इ० पा० । [4] नवदूर्वाकृतिं वीक्ष्य--इ० पा० । [5] मगधभूपतेः--इ० पा० । [6] शोकेन--इ० पा० ।

एवं वर्षत्रयं नीतं शोकेनातिबलीयसा ॥ अथेंदुवारे संप्राप्ते स्नातुमत्र समागता ॥ २४ ॥ श्वशुरोऽस्याश्च राजेंद्रो हृतराज्यश्च [1]शत्रु
भिः ॥ बलाद्गृहीतो बद्धश्च सभार्यस्तद्वशे स्थितः ॥ २५ ॥ तथाप्येषा शुभाचारा सोमवारे महेश्वरम् ॥ सांबिकं परया भक्त्या
पूजयत्यमलाशया ॥ २६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्थं सखीमुखेनैव सर्वमावेद्य सुव्रता ॥ ततः सीमंतिनी प्राह स्वयमेव
नृपात्मजम् ॥ २७ ॥ कस्त्वं कंदर्पसंकाशः काविमौ तव पार्श्वगौ ॥ देवो नरेंद्रः सिद्धो वा गंधर्वो वाथ किन्नरः ॥ २८ ॥ किमर्थं मम
वृत्तांतं स्नेहवानिव पृच्छसि ॥ किं मां वेत्सि महाबाहो दृष्टवान्किमु कुत्रचित् ॥ २९ ॥ दृष्टपूर्व इवाभासि मया च स्वजनो यथा ॥ सर्वं कथय
तत्त्वेन सत्यसारा हि साधवः ॥ १३० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ एतावदुक्त्वा नरदेवपुत्री सबाष्पकंठं सुचिरं रुरोद ॥ मुमोह भूमौ पतिता सखीभि
र्वृता न किंचित्कथितुं शशाक ॥ ३१ ॥ श्रुत्वा चंद्रांगदः सर्वं प्रियायाः शोककारणम् ॥ मुहूर्तमभवत्तूष्णीं स्वयं शोकसमाकुलः ॥ ३२ ॥ अथा
श्वास्य प्रियां तन्वीं विविधैर्वाक्य[3]नैपुणैः ॥ सिद्धा नाम वयं देवाः कामगा इति सोऽब्रवीत् ॥ ३३ ॥ ततो बलादिवाकृष्य पाणिग्रहणशंकिताम् ॥
पुलकांचितसर्वांगीं तां कर्णे त्विदमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ क्वापि लोके मया दृष्टस्तव भर्त्ता वरानने ॥ त्वद्व्रताचरणात्प्रीतः सद्य एवागमिष्यति ॥
॥ ३५ ॥ अपनेष्यति ते शोकं द्वित्रैरेव दिनैर्ध्रुवम् ॥ एतच्छंसितुमायातस्तव भर्त्तुः सखाऽस्म्यहम् ॥ ३६ ॥ अत्र कार्यो न संदेहः शपामि शिवपा
दयोः ॥ तावत्त्वद्धृदये स्थेयं न प्रकाश्यं च कुत्रचित् ॥ ३७ ॥ सा तु तद्वचनं श्रुत्वा सुधाधाराशताधिकम् ॥ संभ्रमोद्भ्रांतनयना तमेव मुहुरैक्षत ॥
॥ ३८ ॥ प्रेमबंधानुगुणितं वाक्यं [4]चाह रसायनम् ॥ विभ्रमोदारसहितं मधुरापांगवीक्षणम् ॥ ३९ ॥ स्वपाणिस्पर्शनोद्भिन्नपुलकांचितविग्रहम् ॥ पूर्वं
दृष्टानि चांगेषु लक्षणानि स्वरादिषु ॥ वयःप्रमाणं वर्णं च परीक्ष्यैनमतर्कयत् ॥ १४० ॥ एष एव पतिर्मे स्याद्ध्रुवं नान्यो भविष्यति ॥ अस्मिन्नेव
प्रसक्तं मे हृदयं प्रेमकातरम् ॥ १४१ ॥ परलोकादिहायातः कथमेवं स्वरूपधृक् ॥ दुर्भाग्यायाः कथं मे स्याद्भर्तुर्नष्टस्य दर्शनम् ॥ १४२ ॥ स्वप्नोयं
किमु न स्वप्नो भ्रमोऽयं किं तु न भ्रमः ॥ एष धूर्तोऽथवा कश्चिद्यक्षो गंधर्व एव वा ॥ १४३ ॥ मुनिपत्न्या यदुक्तं मे परमापद्गतापि च ॥ व्रतमे
तत्कुरुष्वेति तस्य वा फलमेव वा ॥ ४४ ॥ यो वर्षायुतसौभाग्यं ममेत्याह द्विजोत्तमः ॥ नूनं तस्य वचः सत्यं को विद्यादीश्वरं विना ॥ ४५ ॥
निमित्तानि च दृश्यंते मंगलानि दिनेदिने ॥ प्रसन्ने पार्वतीनाथे किमसाध्यं शरीरिणाम् ॥ ४६ ॥ इत्थं विमृश्य बहुधा तां पुनर्मुक्तसंशयाम् ॥

---

१ प्रमाथिभिः--इ० पा० । २ सुदुर्वृत्ताम्--इति पाठे दुर्भाग्यामित्यर्थः । ३ वाङ्मयैः शुभैः--इ० पा० । ४ मधुरसायनम्--इ० पा० ।

लज्जानम्रमुखीं कर्णे शशंसात्मप्रयोजनम्[1] ॥ ४७ ॥ इमं वृत्तांतमाख्यातुं तत्पित्रोः[2] शोकतप्तयोः ॥ गच्छामः स्वस्ति ते भद्रे सद्यः पतिमवाप्स्यसि ॥ ४८ ॥ इत्युक्त्वाश्वं समारुह्य जगाम नृपनंदनः ॥ ताभ्यां सह निजं राष्ट्रं प्रत्यपद्यत तत्क्षणात् ॥ ४९ ॥ स पुरोपवनाभ्याशे स्थित्वा तं फणिपुत्रकम् ॥ विससर्जात्मदायादान्नृपासनगतान्प्रति ॥१५०॥ स गत्वोवाच ताञ्छीघ्रमिंद्रसेनो विमुच्यताम् ॥ चंद्रांगदस्तस्य सुतः प्राप्तोऽयं पन्नगालयात् ॥ १५१ ॥ नृपासनं विमुंचंतु भवंतो न विचार्यताम् ॥ नो चेच्चंद्रांगदस्याशु बाणाः प्राणान्हरंति वः ॥ १५२ ॥ स मग्नो यमुनातोये गत्वा तक्षकमंदिरम् ॥ लब्ध्वा च तस्य साहाय्यं पुनर्लोकादिहागतः ॥ १५३ ॥ इत्याख्यातमशेषेण तद्वृत्तांतं निशम्य ते ॥ साधुसाध्विति संभ्रांताः शशंसुः परिपंथिनः ॥ ५४ ॥ अथेंद्रसेनाय निवेद्य सत्वरं नष्टस्य पुत्रस्य पुनः समागमम् ॥ प्रसाद्य तं प्राप्तनरेश्वरासनं दायादमुख्यास्तु भयं प्रपेदिरे ॥ ५५ ॥ अथ पौरजनाः सर्वे पुरोद्याने नृपात्मजम् ॥ दृष्ट्वा राज्ञे द्रुतं प्रोचुर्लेभिरे च महाधनम् ॥ ५६ ॥ आकर्ण्य पुत्रमायांतं राजानंदजलाप्लुतः ॥ न व्यजानादिमं[3] लोकं राज्ञी च परया मुदा ॥ ५७ ॥ अथ नागरिकाः सर्वे मंत्रिवृद्धाः पुरोधसः ॥ प्रत्युद्गम्य परिष्वज्य तमानिन्युर्नृपांतिकम् ॥ ५८ ॥ अथोत्सवेन महता प्रविश्य निजमंदिरम् ॥ राजपुत्रः स्वपितरौ ववंदे बाष्पमुत्सृजन् ॥ ५९ ॥ तं पादमूले पतितं स्वपुत्रं विवेद नासौ पृथिवीपतिः क्षणम् ॥ प्रबोधितोऽमात्यजनैः कथंचिदुत्थाप्य क्लिन्नेन हृदालिलिंग ॥ १६० ॥ क्रमेण मातॄरभिवंद्य ताभिः प्रवार्धिताशीः प्रणयाकुलाभिः ॥ आलिंगितः पौरजनानशेषान्संभावयामास स राजसूनुः ॥६१॥ तेषां मध्ये समासीनः स्ववृत्तांतमशेषतः ॥ पित्रे निवेदयामास तक्षकस्य च मित्रताम् ॥६२॥ दत्तं भुजंगराजेन रत्नादिधनसंचयम् ॥ दिव्यं तद्राक्षसानीतं पित्रे सर्वं न्यवेदयत् ॥६३॥ राजपुत्रस्य चरितं दृष्ट्वा श्रुत्वा च विह्वलः ॥ मेने स्नुषायाः सौभाग्यं महेशाराधनार्जितम् ॥६४॥ सौमांगल्यमयीं वार्तामिमां निषधभूपतिः॥चारैर्निवेदयामास चित्रवर्ममहीपतेः ॥६५॥ श्रुत्वाऽमृतमयीं वार्त्तां स समुत्थाय संभ्रमात् ॥ तेभ्यो दत्त्वा धनं भूरि ननर्तानंदविह्वलः ॥६६॥ अथाहूय स्वतनयां परिष्वज्याश्रुलोचनः ॥ भूषणैर्भूषयामास त्यक्तवैधव्यलक्षणाम् ॥ ६७ ॥ अथोत्सवो महानासीद्राष्ट्रग्रामपुरादिषु ॥ सीमंतिन्याः शुभाचारं शशंसुः सर्वतो जनाः ॥ ६८ ॥ चित्रवर्माथ नृपतिः समाहूयेंद्रसेनजम् ॥ पुनर्विवाहविधिना सुतां तस्मै न्यवेदयत् ॥ ६९ ॥ चन्द्रांगदोऽपि रत्नाद्यैरानीतैस्तक्षकालयात् ॥ स्वां पत्नीं भूषयां चक्रे मर्त्यानामतिदुर्लभैः ॥ १७० ॥ अंगरागेण दिव्येन तप्तकांचनशोभिना ॥ शुशुभे सा सुगंधेन दशयोजनगामिना ॥ ७१ ॥ अम्लानमालया

---

[1] शशंस–सः चंद्रांगदः–इति शेषः । [2] मत्पित्रोः–इ० पा० । [3] आनंदातिशयादिमं लोकं न व्यजानात्–ब्रह्मानंदमिवात्यानन्दमन्वभूदितिभावः ।

शश्वत्[1]पद्मकिंजल्कवर्णया ॥ कल्पद्रुमोत्थया बाला भूषिता शुशुभे सती ॥ ७२ ॥ एवं चंद्रांगदः पत्नीमवाप्य समये शुभे ॥ ययौ स्वनगरीं भूयः श्वशुरेणानुमोदितः ॥ ७३ ॥ इन्द्रसेनोऽपि राजेंद्रो राज्ये स्थाप्य निजात्मजम् ॥ तपसा शिवमाराध्य लेभे संयमिनां गतिम् ॥ ७४ ॥ दशवर्षसहस्राणि सीमंतिन्या स्वभार्यया ॥ सार्धं चन्द्रांगदो राजा बुभुजे विषयान्बहून् ॥ ७५ ॥ प्रासूत तनयानष्टौ कन्यामेकां वराननाम् ॥ रेमे सीमंतिनी भर्त्रा पूजयती महेश्वरम् ॥ दिनेदिने च सौभाग्यं प्राप्तं चैवेन्दुवासरात् ॥ ७६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ विचित्रमिदमाख्यानं मया समनुवर्णितम् ॥ भूयोऽपि वक्ष्ये माहात्म्यं सोमवारव्रतोदितम् ॥ १७७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां ब्रह्मोत्तरखण्डे सोमवारव्रतवर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ छ ॥

॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ साधु[2]साधु महाभाग त्वया कथितमुत्तमम् ॥ आख्यानं पुनरन्यच्च विचित्रं वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ विदर्भविषये पूर्वमासीदेको द्विजोत्तमः ॥ वेदमित्र इति ख्यातो वेदशास्त्रार्थवित्सुधीः ॥ २ ॥ तस्यासीदपरो विप्रः सखा सारस्वताह्वयः ॥ तावुभौ परमस्निग्धावेकदेशनिवासिनौ ॥ ३ ॥ वेदमित्रस्य पुत्रोऽभूत्सुमेधा नाम सुव्रतः ॥ सारस्वतस्य तनयः सोमवानिति विश्रुतः ॥ ४ ॥ उभौ सवयसौ बालौ समवेषौ सम[3]स्थिती ॥ समं च कृतसंस्कारौ समविद्यौ बभूवतुः ॥ ५ ॥ सांगानधीत्य तौ वेदांस्तर्कव्याकरणानि च ॥ इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि कृत्स्नशः ॥ ६ ॥ सर्वविद्याकुशलिनौ बाल्य एव मनीषिणौ ॥ प्रहर्षमतुलं पित्रोर्ददतुः सकलैर्गुणैः ॥ ७ ॥ तावेकदा स्वतनयौ तावुभौ ब्राह्मणोत्तमौ ॥ आहूयावोचतां प्रीत्या षोडशाब्दौ शुभाकृती ॥ ८ ॥ हे पुत्रकौ युवां बाल्ये कृतविद्यौ सुवर्चसौ ॥ वैवाहिकोयं समयो वर्तते युवयोः समम् ॥ ९ ॥ इमं प्रसाद्य राजानं विदर्भेशं स्वविद्यया ॥ ततः प्राप्य धनं भूरि कृतोद्वाहौ भविष्यथः ॥ १० ॥ एवमुक्तौ सुतौ ताभ्यां तावुभौ द्विजनंदनौ ॥ विदर्भराजमासाद्य [4]संतोषयतां गुणैः ॥ ११ ॥ विद्यया परितुष्टाय तस्मै द्विजकुमारकौ ॥ विवाहार्थं कृतोद्योगौ धनहीनावशंसताम् ॥ १२ ॥ तयोरपि मतं ज्ञात्वा स विदर्भमहीपतिः ॥ प्रहस्य किंचित्प्रोवाच लोकतत्त्वविवित्सया ॥ १३ ॥ आस्[5]ते निषधराजस्य राज्ञी सीमंतिनी सती ॥ सोमवारे महादेवं पूजयत्यंबिकायुतम् ॥ १४ ॥ तस्मिन्दिने सपत्नीकान्द्विजाग्र्यान्वेदवित्तमान् ॥ संपूज्य परया भक्त्या धनं भूरि ददाति च ॥ १५ ॥ अतोऽत्र युवयोरेको नारीविभ्रमवेषधृक् ॥ एकस्तस्याः पतिर्भूत्वा जायेतां विप्रदंपती ॥ १६ ॥ युवां वधूवरौ भूत्वा प्राप्य सीमंतिनीगृहम् ॥ भुक्त्वा भूरि

---

[1] हेमकिञ्जल्कवर्णया--इ० पा० । [2] साधु श्रुतं महाप्राज्ञ—साधु सूत महाप्राज्ञ—इ० च पा० । [3] समद्युती—इ० पा० । [4] पर्यतोषयताम्—इ० पा० । [5] इयम्—इ० पा० ।

धनं लब्ध्वा पुनर्यातं ममांतिकम् ॥ १७ ॥ इति राज्ञा समादिष्टौ भीतौ द्विजकुमारकौ ॥ प्रत्यूचतुरिदं कर्म कर्तुं नौ जायते भयम् ॥ १८ ॥
देवतासु गुरौ पित्रोस्तथा राजकुलेषु च ॥ कौटिल्यमाचरन्मोहात्सद्यो नश्यति सान्वयः ॥ १९ ॥ कथमंतर्गृहं राज्ञां छद्मना प्रविशेत्पुमान् ॥
गोप्यमानमपिच्छद्म कदाचित्ख्यातिमेष्यति ॥ २० ॥ ये गुणाः साधिताः पूर्वं शीलाचारश्रुतादिभिः ॥ सद्यस्ते नाशमायांति कौटिल्य
पथगामिनः ॥ २१ ॥ पापं निंदा भयं वैरं चत्वार्येतानि देहिनाम् ॥ छद्ममार्गप्रपन्नानां तिष्ठंत्येव हि सर्वदा ॥ २२ ॥ अत आवां शुभाचारौ
जातौ च शुचिनां कुले ॥ वृत्तं धूर्तजनश्लाघ्यं नाश्रयावः कदाचन ॥ २३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ दैवतानां गुरूणां च पित्रोश्च पृथिवीपतेः ॥
शासनस्याप्यलंघ्यत्वात्प्रत्यादेशो न कर्हिचित् ॥ २४ ॥ एतैर्यद्यत्समादिष्टं शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ कर्तव्यं नियतं भीतैरप्रमत्तैर्बुभूषुभिः ॥
॥ २५ ॥ अहो वयं हि राजानः प्रजा यूयं हि संमताः ॥ राजाज्ञया प्रवृत्तानां श्रेयः स्यादन्यथा भयम् ॥ २६ ॥ अतो मच्छासनं कार्यं भव
द्भ्यामविलंबितम् ॥ इत्युक्तौ नरदेवेन तौ तथेत्यूचतुर्भयात् ॥ २७ ॥ सारस्वतस्य तनयं सामवन्तं नराधिपः ॥ स्त्रीरूपधारिणं चक्रे वस्त्राकल्पां
जनादिभिः ॥ २८ ॥ स कृत्रिमोद्भूतकलत्रभावः प्रयुक्तकर्णाभरणांगरागः ॥ स्निग्धाञ्जनाक्षः स्पृहणीयरूपो बभूव सद्यः प्रमदोत्तमाभः ॥ २९ ॥
तावुभौ दंपती भूत्वा द्विजपुत्रौ नृपाज्ञया ॥ जग्मतुर्नैषधं देशं यद्वा तद्वा भवत्विति ॥ ३० ॥ उपेत्य राजसदनं सोमवारे द्विजोत्तमैः ॥ सपत्नीकैः
कृतातिथ्यौ धौतपादौ बभूवतुः ॥ ३१ ॥ सा राज्ञी ब्राह्मणान्सर्वानुपविष्टान्वरासने ॥ प्रत्येकमर्चयांचक्रे सपत्नीकान्द्विजोत्तमान् ॥ ३२ ॥ तौ च
विप्रसुतौ दृष्ट्वा प्राप्तौ कृतकदंपती ॥ ज्ञात्वा किंचिद्विहस्याथ मेने गौरीमहेश्वरौ ॥ ३३ ॥ आवाह्य द्विजमुख्येषु देवदेवं सदाशिवम् ॥ पत्नीष्वावाह
यामास सा देवीं जगदंबिकाम् ॥ ३४ ॥ गन्धैर्माल्यैः सुरभिभिर्धूपैर्नीराजनैरपि ॥ अर्चयित्वा द्विजश्रेष्ठान्नमश्चक्रे समाहिता ॥ ३५ ॥ हिरण्मयेषु
पात्रेषु पायसं घृतसंयुतम् ॥ शर्करामधुसंयुक्तं शाकैर्जुष्टं मनोरमैः ॥ ३६ ॥ गंधशाल्योदनैर्हृद्यैर्मोदकापूपराशिभिः ॥ शष्कुलीभिश्च संयावैः
कृसरैर्माषपक्ककैः ॥ ३७ ॥ तथान्यैरप्यसंख्यातैर्भक्ष्यैर्भोज्यैर्मनोरमैः ॥ सुगन्धैः स्वादुभिः सूपैः पानीयैरपि शीतलैः ॥ ३८ ॥ कृतमन्नं द्विजा
ग्र्येभ्यः सा भक्त्या पर्यवेषयत् ॥ दध्योदनं निरुपमं निवेद्य समतोषयत् ॥ ३९ ॥ भुक्तवत्सु द्विजाग्र्येषु स्वाचांतेषु नृपांगना ॥ प्रणम्य
दत्त्वा तांबूलं दक्षिणां च यथार्हतः ॥ ४० ॥ धेनूर्हिरण्यवासांसि रत्नस्रग्भूषणानि च ॥ दत्त्वा भूयो नमस्कृत्य विससर्ज द्विजोत्तमान् ॥ ४१ ॥
तयोर्द्वयोर्भूसुरवर्यपुत्रयोरेकस्तया हैमवतीधियार्चितः ॥ एको महादेवधियाभिपूजितः कृतप्रणामौ ययतुस्तदाज्ञया ॥ ४२ ॥ सा तु विस्मृत

पुंभावा तस्मिन्नेव द्विजोत्तमे ॥ जातस्पृहा मदोत्सिक्ता कन्दर्पविवशाब्रवीत् ॥ ४३ ॥ अयि[1] नाथ विशालाक्ष सर्वावयवसुन्दर ॥ तिष्ठतिष्ठ क्व वा
यासि मां न पश्यसि ते प्रियाम् ॥ ४४ ॥ इदमग्रे वनं रम्यं सुपुष्पित[2]महाद्रुमम् ॥ अस्मिन्विहर्तुमिच्छामि त्वया सह यथासुखम् ॥ ४५ ॥
इत्थं तयोक्तमाकर्ण्य पुरोऽगच्छद्द्विजात्मजः ॥ विचिंत्य परिहासोक्तिं गच्छति स्म यथा पुरा ॥ ४६ ॥ पुनरप्याह सा बाला तिष्ठतिष्ठ क्व यास्यसि॥
दुरुत्सहस्मरावेशां परिभोक्तुमुपेत्य माम् ॥ ४७ ॥ परिष्वजस्व मां कांतां पाययस्व तवाधरम् ॥ नाहं गंतुं समर्थास्मि स्मरबाणप्रपीडिता ॥
॥ ४८ ॥ इत्थमश्रुतपूर्वां तां निशम्य परिशंकितः ॥ आयांतीं पृष्ठतो वीक्ष्य सहसा विस्मयं गतः ॥४९॥ कैषा पद्मपलाशाक्षी पीनोन्नतपयोधरा ॥
कृशोदरी बृहच्छ्रोणी नवपल्लवकोमला ॥ ५० ॥ स एव मे सखा किन्तु जात एव वरांगना ॥ पृच्छाम्येनमतः सर्वमिति संचिन्त्य सोऽब्रवीत् ॥५१॥
किमपूर्व इवाभासि सखे रूपगुणादिभिः ॥ अपूर्वं भाषसे वाक्यं कामिनीव समाकुला ॥ ५२ ॥ यस्त्वं वेदपुराणज्ञो ब्रह्मचारी जितेंद्रियः ॥ सारस्वतात्मजः
शांतः कथमेवं प्रभाषसे ॥ ५३ ॥ इत्युक्ता सा पुनः प्राह नाहमस्मि पुमान्प्रभो ॥ नाम्ना सामवती[3] बाला तवास्मि रतिदायिनी॥ ५४ ॥
यदि ते संशयः कांत ममांगानि विलोकय ॥ इत्युक्तः सहसा मार्गे रहस्येनां व्यलोकयत् ॥५५॥ तामकृत्रिमधम्मिल्लां जघनस्तनशोभिनीम् ॥ सुरूपां
वीक्ष्य कामेन किंचिद्व्याकुलतामगात् ॥ ५६ ॥ पुनः संस्तभ्य यत्नेन चेतसो विकृतिं बुधः ॥ मुहूर्तं विस्मयाविष्टो न किंचित्प्रत्यभाषत ॥ ५७ ॥
॥ ॥ सामवत्युवाच ॥ ॥ गतस्ते संशयः कश्चित्तर्ह्यागच्छ भजस्व माम् ॥ पश्येदं विपिनं कांत परस्त्रीसुरतोचितम् ॥ ५८ ॥ ॥ सुमेधा उवाच ॥ ॥
मैवं कथय मर्यादां मा हिंसीर्मदमत्तवत् ॥ आवां विज्ञातशास्त्रार्थौ त्वमेवं भाषसे कथम् ॥५९॥ अधीतस्य च शास्त्रस्य विवेकस्य कुलस्यच ॥ किमेष सदृशो
धर्मो जारधर्म[4]निषेवणम् ॥ ६० ॥ न त्वं स्त्री पुरुषो विद्वाञ्ज्ञानीह्यात्मानमात्मना ॥ अयं स्वयंकृतोऽनर्थ आवाभ्यां यद्विचेष्टितम् ॥ ६१ ॥
वंचयित्वात्मपितरौ धूर्त्तराजानुशासनात् ॥ कृत्वा चानुचितं कर्म तस्यैतद्भुज्यते फलम् ॥ ६२ ॥ सर्वं त्वनुचितं कर्म नृणां श्रेयोविनाशनम् ॥
यस्त्वं विप्रात्मजो विद्वान्गतः स्त्रीत्वं विगर्हितम् ॥ ६३ ॥ मार्गं त्यक्त्वा गतोऽरण्यं नरो विध्येत कण्टकैः ॥ बलाद्धिंस्येत वा हिंस्रैर्यदा त्यक्तसमागमः
॥ ६४ ॥ एवं विवेकमाश्रित्य तूष्णीमेहि स्वयं गृहम् ॥ देवद्विजप्रसादेन स्त्रीत्वं तव विलीयते ॥ ६५ ॥ अथवा दैवयोगेन स्त्रीत्वमेव भवेत्तव ॥
पित्रा दत्ता मया साकं रंस्यसे वरवर्णिनि ॥ ६६ ॥ अहो चित्रमहो दुःखमहो पापबलं महत् ॥ अहो राज्ञः प्रभावोयं शिवाराधनसंभृतः ॥ ६७ ॥

---

१ एहि–इ० पा० । २ सुपुष्पितलताद्रुमम्–इ० पा० । ३ सारस्वती–इ० पा० । ४ जारमार्गनिषेवणम्–इ० पा० ।

इत्युक्ताप्यसक्तत्तेन सा वधूरतिविह्वला ॥ बलेन तं समालिंग्य चुचुंबाधरपल्लवम् ॥ ६८ ॥ धर्षितोपि तया धीरः सुमेधा नूतनस्त्रियम् ॥ यत्नादानीय सदनं कृत्स्नं तत्र न्यवेदयत् ॥ ६९ ॥ तदाकर्ण्याथ तौ विप्रौ कुपितौ शोकविह्वलौ ॥ ताभ्यां सह कुमाराभ्यां वैदर्भांतिकमीयतुः ॥ ७० ॥ ततः सारस्वतः प्राह राजानं धूर्तचेष्टितम् ॥ राजन्ममात्मजं पश्य तव शासनयंत्रितम् ॥ ७१ ॥ एतौ तवाज्ञावशगौ चक्रतुः कर्म गर्हितम् ॥ मत्पुत्रस्तत्फलं भुंक्ते स्त्रीत्वं प्राप्य जुगुप्सितम्॥ ७२ ॥ अद्य मे संततिर्नष्टा निराशाः पितरो मम ॥ नापुत्रस्य हि लोकोस्ति लुप्तपिंडादिसंस्कृतेः ॥ ७३ ॥ शिखोपवीतमजिनं मौंजीं दंडं कमंडलुम् ॥ ब्रह्मचर्योचितं चिह्नं विहायेमां दशां गतः ॥ ७४ ॥ ब्रह्मसूत्रं च सावित्रीं स्नानं संध्यां जपार्चनम् ॥ विसृज्य स्त्रीत्वमाप्तोस्य का गतिर्वद पार्थिव ॥ ७५ ॥ त्वया मे संततिर्नष्टा नष्टो वेदपथश्च मे ॥ एकात्मजस्य मे राजन्का गतिर्वद शाश्वती ॥ ७६ ॥ इति सारस्वतेनोक्तं वाक्यमाकर्ण्य भूपतिः ॥ सीमंतिन्याः प्रभावेण विस्मयं परमं गतः ॥ ७७ ॥ अथ सर्वान्समाहूय महर्षीनमितद्युतीन् ॥ प्रसाद्य प्रार्थयामास तस्य पुंस्त्वं महीपतिः ॥ ७८ ॥ तेऽब्रुवन्नथ पार्वत्याः शिवस्य च समीहितम् ॥ तद्भक्तानां च माहात्म्यं कोन्यथा कर्तुमीश्वरः ॥ ७९ ॥ अथ राजा भरद्वाजमादाय[1] मुनिपुंगवम् ॥ ताभ्यां सह द्विजाग्र्याभ्यां तत्सुताभ्यां समन्वितः ॥ ८० ॥ अंबिकाभवनं प्राप्य भरद्वाजोपदेशतः ॥ तां देवीं नियमैस्तीव्रैरुपास्ते स्म महानिशि ॥ ८१ ॥ एवं त्रिरात्रं सुविसृष्टभोजनः स पार्वतीध्यानरतो महीपतिः ॥ सम्यक्प्रणामैर्विविधैश्च संस्तवैर्गौरीं प्रपन्नार्तिहरामतोषयत् ॥ ८२ ॥ ततः प्रसन्ना सा देवी भक्तस्य पृथिवीपतेः ॥ स्वरूपं दर्शयामास चंद्रकोटिसमप्रभम् ॥ ८३ ॥ अथाह गौरी राजानं किं ते ब्रूहि समीहितम् ॥ सोऽप्याह पुंस्त्वमेतस्य कृपया दीयतामिति ॥ ८४ ॥ भूयोप्याह महादेवी मद्भक्तैः कर्म यत्कृतम् ॥ शक्यते नान्यथा कर्तुं वर्षायुतशतैरपि ॥ ८५ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ एकात्मजो हि विप्रोयं कर्मणा नष्टसंततिः ॥ कथं सुखं प्रपद्येत विना पुत्रेण तादृशः ॥ ८६ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ तस्यान्यो मत्प्रसादेन भविष्यति[2] सुतोत्तमः ॥ विद्याविनयसंपन्नो दीर्घायुरमलाशयः ॥ ८७ ॥ एषा सामवती नाम सुता तस्य द्विजन्मनः ॥ भूत्वा सुमेधसः पत्नी कामभोगेन युज्यताम् ॥ ८८ ॥ इत्युक्त्वांतर्हिता देवी ते च राजपुरोगमाः ॥ गताः स्वंस्वं गृहं सर्वे चक्रुस्तच्छासने स्थितिम् ॥ ८९ ॥ सोपि सारस्वतो विप्रः पुत्रं पूर्वसुतोत्तमम् ॥ लेभे देव्याः प्रसादेन ह्यचिरादेव कालतः ॥ ९० ॥ तां च सामवतीं कन्यां ददौ तस्मै सुमेधसे ॥ तौ दंपती चिरं कालं बुभुजाते परं

---

[1] आहूय—इ० पा० । [2] जनिष्यति—इ० पा० ।

सुखम् ॥ ९१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्येष शिवभक्तायाः सीमंतिन्या नृपस्त्रियाः ॥ प्रभावः कथितः शंभोर्माहात्म्यमपि वर्णितम् ॥ ९२ ॥
भूयोपि शिवभक्तानां प्रभावं विस्मयावहम् ॥ समासाद्वर्णयिष्यामि श्रोतॄणां मंगलायनम् ॥ ९३ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे सीमंतिन्याः प्रभाववर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ विचित्रं शिवनिर्माणं
विचित्रं शिवचेष्टितम् ॥ विचित्रं शिवमाहात्म्यं विचित्रं शिवभाषितम् ॥ १ ॥ विचित्रं शिवभक्तानां चरितं पापनाशनम् ॥ स्वर्गापवर्गयोः सत्यं
साधनं तद्ब्रवीम्यहम् ॥ २ ॥ अवंतीविषये कश्चिद्ब्राह्मणो मंदराह्वयः ॥ बभूव विषयारामः स्त्रीजितो धनसंग्रही ॥ ३ ॥ संध्यास्नानपरित्यक्तो
गंधमाल्यांबरप्रियः ॥ कुस्त्रीसक्तः कुमार्गस्थो यथा पूर्वमजामिलः ॥ ४ ॥ स वेश्यां पिंगलां नाम रममाणो दिवानिशम् ॥ तस्या एव गृहे
नित्यमासीदविजितेंद्रियः ॥ ५ ॥ कदाचित्सदने तस्यास्तस्मिन्निवसति द्विजे ॥ ऋषभो नाम धर्मात्मा शिवयोगी समाययौ ॥
॥ ६ ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्य मत्वा स्वं पुण्यमूर्जितम् ॥ सा वेश्या स च विप्रश्च पर्यपूजयतामुभौ ॥ ७ ॥ तमारोप्य महापीठे कंब
लांबरसंभृते ॥ प्रक्षाल्य चरणौ भक्त्या तज्जलं दधतुः शिरः[1] ॥ ८ ॥ स्वागतार्घ्यनमस्कारैर्गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ उपचारैः समभ्यर्च्य भोजयामा
सतुर्मुदा ॥ ९ ॥ तं भुक्तवंतमाचांतं पर्यंके सुखसंस्तरे ॥ उपवेश्य मुदा युक्तौ तांबूलं प्रत्ययच्छताम् ॥ १० ॥ पादसंवाहनं भक्त्या कुर्वंतौ दैवचो
दितौ ॥ कल्पयित्वा तु शुश्रूषां प्रीणयामासतुश्चिरम् ॥ ११ ॥ एवं समर्चितस्ताभ्यां शिवयोगी महाद्युतिः ॥ अतिवाह्य निशामेकां ययौ प्रातस्तदा
हृतः ॥ १२ ॥ एवं काले गतप्राये स विप्रो निधनं गतः ॥ सा च वेश्या मृता काले ययौ कर्मार्जितां गतिम् ॥ १३ ॥ स विप्रः कर्मणा नीतो
दशार्णधरणीपतेः[2] ॥ वज्रबाहुकुटुंबिन्याः सुमत्या गर्भमास्थितः ॥ १४ ॥ तां ज्येष्ठपत्नीं नृपतेर्गर्भसंपदमाश्रिताम् ॥ अवेक्ष्य तस्यै गरलं सपत्न्य
श्छद्मना ददुः ॥ १५ ॥ सा भुक्त्वा गरलं घोरं न मृता दैवयोगतः ॥ क्लेशमेव परं प्राप मरणादतिदुःसहम् ॥ १६ ॥ अथ काले समायाते पुत्रमे
कमजीजनत् ॥ क्लेशेन महता साध्वी पीडिता वरवर्णिनी ॥ १७ ॥ स निर्दशो राजपुत्रः स्पृष्टपूर्वो गरेण यत् ॥ तेनावाप महाक्लेशं क्रंदमानो
दिवानिशम् ॥ १८ ॥ तस्य बालस्य माता च सर्वांगव्रणपीडिता ॥ बभूवतुरतिक्लिष्टौ गरयोगप्रभावतः ॥ १९ ॥ तौ राज्ञा च समानीतौ वैद्यैश्च
कृतभेषजौ ॥ न स्वास्थ्यमापतुर्यत्नैरनेकैर्योजितैरपि ॥ २० ॥ न रात्रौ लभते निद्रां सा राज्ञी विपुलव्यथा ॥ स्वपुत्रस्य च दुःखेन दुःखिता

---

[1] शिरः—शिरसा—इत्यर्थः । शिवम्—इ० पा० ।
[2] दशार्हधरणीपतेः—इ० पा० ।

नितरां कृशा ॥ २१ ॥ नीत्वैवं कतिचिन्मासान्स राजा मातृपुत्रकौ ॥ जीवंतौ च मृतप्रायौ विलोक्यात्मन्यचिंतयत् ॥ २२ ॥ एतौ मे गृहिणीपुत्रौ
निरयादागताविह ॥ अश्रांतरोगौ क्रंदंतौ निद्राभंगविधायिनौ ॥ २३ ॥ अत्रोपायं करिष्यामि पापयोर्ध्रुवमेतयोः ॥ मर्तुं वा जीवितुं वापि न
क्षमौ पापभोगिनौ ॥ २४ ॥ इत्थं विनिश्चित्य च भूमिपालः सक्तः सपत्नीषु तदात्मजेषु ॥ आहूय सूतं निजदारपुत्रौ निर्वापयामास रथेन
दूरम् ॥ २५ ॥ तौ सूतेन परित्यक्तौ कुत्रचिद्विजने वने ॥ अवापतुः परां पीडां क्षुत्तृड्भ्यां भृशविह्वलौ ॥ २६ ॥ सोद्वहंती निजं बालं निपतंती पदे
पदे ॥ निःश्वसंती निजं कर्म निंदंती चकिता भृशम् ॥ २७ ॥ क्वचित्कंटकभिन्नांगी मुक्तकेशी भयातुरा ॥ क्वचिद्व्याघ्रस्वनैर्भीता क्वचिद्व्यालैरनु
द्रुता ॥ २८ ॥ भर्त्स्यमाना पिशाचैश्च वेतालैर्ब्रह्मराक्षसैः ॥ महागुल्मेषु धावंती भिन्नपादा क्षुराश्मभिः ॥ २९ ॥ सैवं घोरे महारण्ये भ्रमंती नृपगे
हिनी ॥ दैवात्प्राप्ता वणिङ्मार्गं गोवाजिनरसेवितम् ॥ ३० ॥ गच्छंती तेन मार्गेण सुदूरमतियत्नतः ॥ ददर्श वैश्यनगरं बहुस्त्रीनरसेवितम् ॥ ३१ ॥
तस्य गोप्ता महावैश्यो नगरस्य महाजनः ॥ अस्ति[१] पद्माकरो नाम राजराज इवापरः ॥ ३२ ॥ तस्य वैश्यपतेः काचिद्गृहदासी नृपांगनाम् ॥
आयांतीं दूरतो दृष्ट्वा तदंतिकमुपाययौ ॥ ३३ ॥ सा दासी नृपतेः कांतां सपुत्रां भृशपीडिताम् ॥ स्वयं विदितवृत्तांता स्वामिने प्रत्यदर्शयत् ॥
॥ ३४ ॥ स तां दृष्ट्वा विशां नाथो रुजार्त्तां क्लिष्टपुत्रकाम् ॥ नीत्वा रहसि सुव्यक्तं तद्वृत्तांतमपृच्छत ॥ ३५ ॥ तया निवेदिताशेषवृत्तांतः स वणि
क्पतिः ॥ अहो कष्टमिति ज्ञात्वा निशश्वास मुहुर्मुहुः ॥ ३६ ॥ तामंतिके स्वगेहस्य संनिवेश्य रहोगृहे ॥ वासोन्नपानशयनैर्मातृसाम्यमपूजयत् ॥
॥ ३७ ॥ तस्मिन्गृहे नृपवधूर्निवसंती सुरक्षिता ॥ व्रणयक्ष्मादिरोगाणां न शांतिं प्रत्यपद्यत ॥ ३८ ॥ ततो दिनैः कतिपयैः स बालो व्रणपीडितः ॥
विलंघितभिषक्सत्त्वो ममार च विधेर्वशात् ॥ ३९ ॥ मृते स्वतनये राज्ञी शोकेन महतावृता ॥ मूर्च्छिता[२] चापतद्भूमौ गजभग्नेव वल्लरी ॥ ४० ॥
दैवात्संज्ञामवाप्याथ बाष्पक्लिन्नपयोधरा ॥ सांत्विताऽपि वणिक्स्त्रीभिर्विललाप सुदुःखिता ॥ ४१ ॥ हा ताततात हा पुत्र हा मम प्राणरक्षक ॥
हा राजकुलपूर्णेन्दो हा ममानंदवर्धन ॥ ४२ ॥ इमामनाथां कृपणां त्वत्प्राणां त्यक्तबांधवाम् ॥ मातरं ते परित्यज्य क्व यातोऽसि नृपात्मज ॥
॥ ४३ ॥ इत्येभिरुदितैर्वाक्यैः शोकचिंताविवर्धकैः ॥ विलपंतीं मृतापत्यां को नु सांत्वयितुं क्षमः ॥ ४४ ॥ एतस्मिन्समये तस्या दुःखशोकचिकि
त्सकः ॥ ऋषभः पूर्वमाख्यातः शिवयोगी समाययौ ॥ ४५ ॥ स योगी वैश्यनाथेन सार्घहस्तेन पूजितः ॥ तस्याः सकाशमगमच्छोचन्त्या इद

---

[१] आस्ते—इ० पा० । [२] पपात मूर्च्छिता भूमौ—इ० पा० ।

मब्रवीत् ॥ ४६ ॥ ॥ ऋषभ उवाच ॥ ॥ अकस्मात्किमहो वत्से रोरवीषि विमूढधीः ॥ को जातः कतमो लोके को मृतो वद सांप्रतम् ॥
॥ ४७ ॥ अमी देहादयो भावास्तोयफेनसधर्मकाः ॥ क्वचिद्भ्रांतिः क्वचिच्छांतिः स्थितिर्भवति वा पुनः ॥ ४८ ॥ अतोऽस्मिन्फेनसदृशे देहे
पञ्चत्वमागते ॥ शोकस्यानवकाशत्वान्न शोचंति विपश्चितः ॥ ४९ ॥ गुणैर्भूतानि सृज्यंते भ्राम्यंते निजकर्मभिः ॥ कालेनाथ विकृष्यंते वासनायां
च शेरते ॥ ५० ॥ माययोत्पत्तिमायांति गुणाः सत्त्वादयस्त्रयः ॥ तैरेव देहा जायंते जातास्तल्लक्षणाश्रयाः ॥ ५१ ॥ देवत्वं याति सत्त्वेन रजसा
च मनुष्यताम् ॥ तिर्यक्त्वं तमसा जंतुर्वासनानुगतोवशः ॥ ५२ ॥ संसारे वर्तमानेस्मिञ्जंतुः कर्मानुबन्धनात् ॥ दुर्विभाव्यां गतिं याति सुखदुःख
मयीं मुहुः ॥ ५३ ॥ अपि कल्पायुषां तेषां देवानां तु विपर्ययः ॥ अनेकामयबद्धानां का कथा नरदेहिनाम् ॥ ५४ ॥ केचिद्वदंति देहस्य काल
मेव हि कारणम् ॥ कर्म केचिद्गुणान्केचिद्देहः साधारणो ह्ययम् ॥ ५५ ॥ कालकर्मगुणाधानं पञ्चात्मकमिदं वपुः ॥ जातं दृष्ट्वा न हृष्यंति न
शोचंति मृतं बुधाः ॥ ५६ ॥ अव्यक्ते जायते जंतुरव्यक्ते च प्रलीयते ॥ मध्ये व्यक्तवदाभाति जलबुद्बुदसन्निभः ॥ ५७ ॥ यदा गर्भगतो देही
विनाशः कल्पितस्तदा ॥ दैवाज्जीवति वा जातो म्रियते सहसैव वा ॥ ५८ ॥ गर्भस्था एव नश्यंति जातमात्रास्तथा परे ॥ क्वचिद्युवानो नश्यंति
म्रियंते केपि वार्धके ॥ ५९ ॥ यादृशं प्राक्तनं कर्म तादृशं विंदते वपुः ॥ भुंक्ते तदनुरूपाणि सुखदुःखानि वै ह्यसौ ॥ ६० ॥ मायानुभावेरितयोः
पित्रोः सुरतसंभ्रमात् ॥ देह उत्पद्यते कोपि पुंयोषित्क्लीबलक्षणः ॥ ६१ ॥ आयुः सुखं च दुःखं च पुण्यं पापं श्रुतं धनम् ॥ ललाटे लिखितं धात्रा
वहञ्जंतुः प्रजायते ॥ ६२ ॥ कर्मणामविलंघ्यत्वात्कालस्याप्यनतिक्रमात् ॥ अनित्यत्वाच्च भावानां न शोकं कर्तुमर्हसि ॥ ६३ ॥ क्व स्वप्ने
नियतं स्थैर्यमिंद्रजाले क्व सत्यता ॥ क्व नित्यता शरन्मेघे क्व शश्वत्त्वं कलेवरे ॥ ६४ ॥ तव जन्मान्यतीतानि शतकोट्ययुतानि च ॥
अजानंत्याः परं तत्त्वं संप्राप्तोऽयं महाभ्रमः॥ ६५ ॥ कस्यकस्यासि तनया जननी कस्यकस्य वा ॥ कस्यकस्यासि गृहिणी भवकोटिषु वर्त्तिनी ॥
॥ ६६ ॥ पञ्चभूतात्मको देहस्त्वगसृङ्मांसबन्धनः ॥ मेदोमज्जास्थिनिचितो विण्मूत्रश्लेष्मभाजनम् ॥ ६७ ॥ शरीरांतरमप्येतन्निजदेहोद्भवं
मलम् ॥ मत्वा स्वतनयं मूढे मा शोकं कर्तुमर्हसि ॥ ६८ ॥ यदि नाम जनः कश्चिन्मृत्युं तरति यत्नतः ॥ कथं तर्हि विपद्येरन्सर्वे पूर्वे विपश्चितः॥
॥ ६९ ॥ तपसा विद्यया बुद्ध्या मन्त्रौषधिरसायनैः ॥ अतियाति परं मृत्युं न कश्चिदपि पंडितः ॥ ७० ॥ एकस्याद्य मृतिर्जंतोः श्वश्चान्यस्य
वरानने ॥ तस्मादनित्यावयवे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ७१ ॥ नित्यं सन्निहितो मृत्युः किं सुखं वद देहिनाम् ॥ व्याघ्रे पुरः स्थिते ग्रासः

पशूनां किं नु रोचते ॥ ७२ ॥ अतो जन्म जरां जेतुं यदीच्छसि वरानने ॥ शरणं व्रज सर्वेशं मृत्युंजयमुमापतिम् ॥ ७३ ॥ तावन्मृत्युभयं
घोरं तावज्जन्मजराभयम् ॥ यावन्नो याति शरणं देही शिवपदांबुजम् ॥ ७४ ॥ अनुभूयेह दुःखानि संसारे भृशदारुणे ॥ मनो यदा वियुज्येत तदा
ध्येयो महेश्वरः ॥ ७५ ॥ मनसा पिबतः पुंसः शिवध्यानरसामृतम् ॥ भूयस्तृष्णा न जायेत संसारविषयासवे ॥ ७६ ॥ विमुक्तं सर्वसंगैश्च
मनो वैराग्ययंत्रितम् ॥ यदा शिवपदे मग्नं तदा नास्ति पुनर्भवः ॥ ७७ ॥ तस्मादिदं मनो भद्रे शिवध्यानैकसाधनम् ॥ शोकमोहसमाविष्टं मा
कुरुष्व शिवं भज ॥ ७८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्थं सानुनयं राज्ञी बोधिता शिवयोगिना ॥ प्रत्याचष्ट गुरोस्तस्य प्रणम्य चरणां
बुजम् ॥ ७९ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ भगवन्मृतपुत्रायास्त्यक्तायाः प्रियबन्धुभिः ॥ महारोगातुराया मे का गतिर्मरणं विना ॥ ८० ॥
अतोऽहं मर्तुमिच्छामि सहैव शिशुनाऽमुना ॥ कृतार्थाहं यदद्य त्वामपश्यं मरणोन्मुखी ॥ ८१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति तस्या
वचः श्रुत्वा शिवयोगी दयानिधिः ॥ पूर्वोपकारं संस्मृत्य मृतस्यांतिकमाययौ ॥ ८२ ॥ स तदा भस्म संगृह्य शिवमन्त्राभिमंत्रितम् ॥ विदीर्णे
तन्मुखे क्षिप्त्वा मृतं प्राणैरयोजयत् ॥ ८३ ॥ स बालः संगतः प्राणैः शनैरुन्मील्य लोचने ॥ प्राप्तपूर्वेन्द्रियबलो[1] रुरोद स्तन्यकांक्षया ॥ ८४ ॥
मृतस्य पुनरुत्थानं वीक्ष्य बालस्य विस्मिताः ॥ जना मुमुदिरे सर्वे नगरेषु पुरोगमाः ॥८५॥ अथानंदभरा[2] राज्ञी विह्वलोन्मत्तलोचना ॥ जग्राह
तनयं शीघ्रं बाष्पव्याकुललोचना ॥८६॥ उपगुह्य तदा तन्वी परमानंदनिर्वृता ॥ न वेदात्मानमन्यं वा सुषुप्तेव परिश्रमात् ॥ ८७ ॥ पुनश्च ऋषभो
योगी तयोर्मातृकुमारयोः ॥ विषव्रणयुतं देहं भस्मनैव परामृशत् ॥ ८८ ॥ तौ च तद्भस्मना स्पृष्टौ प्राप्तदिव्यकलेवरौ ॥ देवानां सदृशं रूपं दधतुः
कांतिभूषितम् ॥ ८९ ॥ संप्राप्ते त्रिदिवैश्वर्यें यत्सुखं पुण्यकर्मणाम् ॥ तस्माच्छतगुणं प्राप सा राज्ञी सुखमुत्तमम् ॥ ९० ॥ तां पादयोर्निपति
तामृषभः प्रेमविह्वलैः[3] ॥ उत्थाप्याश्वासयामास दुःखैर्मुक्तामुवाच ह ॥ ९१ ॥ अयि वत्से महाराज्ञि जीव त्वं शाश्वतीः समाः ॥ यावज्जीवसि
लोकेस्मिन्न तावत्प्राप्स्यसे जराम् ॥ ९२ ॥ एष ते तनयः साध्वि भद्रायुरिति नामतः ॥ ख्यातिं यास्यति लोकेषु निजं राज्यमवाप्स्यति ॥
॥ ९३ ॥ अस्य वैश्यस्य सदने तावत्तिष्ठ शुचिस्मिते ॥ यावदेष कुमारस्ते प्राप्तविद्यो भविष्यति ॥ ९४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति

---

[1] प्राप्तसर्वेंद्रियबलः–इ० पा० । [2] अत्यानन्दबलात्–इ० पा० । [3] प्रेमविह्वलाम्–इ० पा० ।

तामृषभो योगी तं च राजकुमारकम् ॥ संजीव्य भस्मवीर्येण ययौ देशान्यथेप्सितान् ॥ ९५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे भद्रायुवाख्याने ऋषभयोगिना भद्रायुजीवनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥
पिंगला नाम या वेश्या मया पूर्वमुदाहृता ॥ शिवभक्तार्चनात्पुण्यात्त्यक्त्वा पूर्वकलेवरम् ॥ १ ॥ चन्द्रांगदस्य सा[1] भूयः सीमंतिन्यामजायत ॥
रूपौदार्यगुणोपेता नाम्ना वै कीर्तिमालिनी ॥ २ ॥ भद्रायुरपि तत्रैव राजपुत्रो वणिक्पतेः ॥ ववृधे सदने भानुः शुचाविव महातपाः ॥ ३ ॥
तस्यापि वैश्यनाथस्य कुमारस्त्वेक उत्तमः ॥ स नाम्ना सुनयः प्रोक्तो राजसूनोः सखाऽभवत् ॥ ४ ॥ तावुभौ परमस्निग्धौ राजवैश्यकुमारकौ॥
चित्रक्रीडावुदारांगौ रत्नाभरणमंडितौ ॥ ५ ॥ तस्य राजकुमारस्य ब्राह्मणैः स वणिक्पतिः ॥ संस्कारान्कारयामास स्वपुत्रस्यापि विस्तरात् ॥ ६ ॥
काले कृतोपनयनौ गुरुशुश्रूषणे रतौ ॥ चक्रतुः सर्वविद्यानां संग्रहं विनयान्वितौ ॥ ७ ॥ अथ राजकुमारस्य प्राप्ते षोडशहायने ॥ स[2] एव ऋषभो
योगी तस्य वेश्मन्युपाययौ ॥ ८ ॥ सा राज्ञी स कुमारश्च शिवयोगिनमागतम् ॥ मुहुर्मुहुः प्रणम्योभौ पूजयामासतुर्मुदा ॥ ९ ॥ ताभ्यां च
पूजितः सोऽथ योगीशो हृष्टमानसः ॥ तं राजपुत्रमुद्दिश्य बभाषे करुणार्द्रधीः ॥ १० ॥ ॥ शिवयोग्युवाच ॥ ॥ कच्चित्ते कुशलं तात
त्वन्मातुश्चाप्यनामयम् ॥ कच्चित्त्वं सर्वविद्यानामकार्षीश्च प्रतिग्रहम् ॥ ११ ॥ कच्चिद्गुरूणां सततं शुश्रूषातत्परो भवान् ॥ कच्चित्स्मरसि मां तात
तव प्राणप्रदं गुरुम् ॥ १२ ॥ एवं वदति योगीशे राज्ञी सा विनयान्विता ॥ स्वपुत्रं पादयोस्तस्य निपात्यैनमभाषत ॥ १३ ॥ एष पुत्रस्तव
गुरो त्वमस्य प्राणदः पिता ॥ एष शिष्यस्तु संग्राह्यो भवता करुणात्मना ॥ १४ ॥ अतो बन्धुभिरुत्सृष्टमनाथं परिपालय ॥ अस्मै सम्यक्सतां
मार्गमुपदेष्टुं त्वमर्हसि ॥ १५ ॥ इति प्रसादितो राज्ञ्या शिवयोगी महामतिः ॥ तस्मै राजकुमाराय सन्मार्गमुपदिष्टवान् ॥ १६ ॥ ॥ ऋषभ
उवाच ॥ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणेषु प्रोक्तो धर्मः सनातनः ॥ वर्णाश्रमानुरूपेण निषेव्यः सर्वदा जनैः ॥ १७ ॥ भज वत्स सतां मार्गं सदैव[3]
चरितं चर ॥ न देवाज्ञां विलंघेथा मा कार्षीर्दैवहेलनम् ॥ १८ ॥ गोदेवगुरुविप्रेषु भक्तिमान्भव सर्वदा ॥ चांडालमपि संप्राप्तं सदा संभावया
तिथिम् ॥ १९ ॥ सत्यं न त्यज सर्वत्र प्राप्तेऽपि प्राणसंकटे ॥ गोब्राह्मणानां रक्षार्थमसत्यं त्वं वद क्वचित् ॥ २० ॥ परस्वेषु परस्त्रीषु देवब्राह्मण
वस्तुषु ॥ तृष्णां त्यज महाबाहो दुर्लभेष्वपि वस्तुषु ॥ २१ ॥ सत्कथायां सदाचारे सद्व्रते च सदागमे ॥ धर्मादिसंग्रहे नित्यं तृष्णां कुरु महा

---

[1] भार्यायाम्–इ० पा० । [2] स हर्षात्–इ० पा० । [3] तदेवं चरितम्–इ० पा० ।

मते ॥ २२ ॥ स्नाने जपे च होमे च स्वाध्याये पितृतर्पणे ॥ गोदेवातिथिपूजासु निरालस्यो भवानघ ॥ २३ ॥ क्रोधं द्वेषं भयं शाठ्यं पैशुन्य
मसदाग्रहम् ॥ कौटिल्यं दंभमुद्वेगं यत्नेन परिवर्जय ॥ २४ ॥ क्षात्रधर्मरतोऽपि त्वं वृथा हिंसां परित्यज ॥ शुष्कवैरं वृथालापं परनिंदां च वर्जय
॥ २५ ॥ मृगयाद्यूतपानेषु स्त्रीषु [1]स्त्रीविजितेषु च ॥ अत्याहारमतिक्रोधमतिनिद्रामतिश्रमम् ॥ २६ ॥ अत्यालापमतिक्रीडां सर्वदा परिवर्जय ॥
॥ २७ ॥ अतिविद्यामतिश्रद्धामतिपुण्यमतिस्मृतिम् ॥ अत्युत्साहमतिख्यातिमतिधैर्यं च साधय ॥ २८ ॥ सकामो निजदारेषु सक्रोधो [2]निजं
शत्रुषु ॥ सलोभः पुण्यनिचये साभ्यसूयो ह्यधर्मिषु ॥ २९ ॥ सद्वेषो भव पाखण्डे सरागः सज्जनेषु च ॥ दुर्बोधो भव दुर्मंत्रे बधिरः
पिशुनोक्तिषु ॥ ३० ॥ धूर्त्तं चंडं शठं क्रूरं कितवं चपलं खलम् ॥ पतितं नास्तिकं जिह्मं दूरतः परिवर्जय ॥ ३१ ॥ [3]आत्मप्रशंसां
मा कार्षीः [4]परिज्ञातेंगितो भव ॥ धने सर्वकुटुंबे च नात्यासक्तः सदा भव ॥ ३२ ॥ पत्न्याः पतिव्रतायाश्च जनन्याः श्वशुरस्य च ॥
सतां गुरोश्च वचने विश्वासं कुरु सर्वदा ॥ ३३ ॥ आत्मरक्षापरो नित्यमप्रमत्तो दृढव्रतः ॥ विश्वासं नैव कुर्वीथाः स्वभृत्येष्वपि कुत्र
चित् ॥ ३४ ॥ विश्वस्तं मा वधीः कंचिदपि चोरं महामते ॥ [5]अपापेषु न शंकेथाः सत्यान्न चलितो भव ॥ ३५ ॥ अनाथं कृपणं
वृद्धं स्त्रियं बालं निरागसम् ॥ परिरक्ष धनैः प्राणैर्बुद्ध्या शक्त्या बलेन च ॥ ३६ ॥ अपि शत्रुं वधस्यार्हं मा वधीः शरणागतम् ॥ अप्यपात्रं
सुपात्रं वा नीचो वापि महत्तमः ॥ ३७ ॥ यो वा को वापि याचेत तस्मै देहि शिरोपि च ॥ अपि यत्नेन महता कीर्तिमेव [6]सदार्जय ॥ ३८ ॥
राज्ञां च विदुषां चैव कीर्तिरेव हि भूषणम् ॥ सत्कीर्तिप्रभवा लक्ष्मीः पुण्यं सत्कीर्तिसंभवम् ॥ ३९ ॥ सत्कीर्त्या राजते लोकश्चंद्रश्चंद्रिकया
यथा ॥ गजाश्वहेमनिचयं रत्नराशिं नगोपमम् ॥ ४० ॥ अकीर्त्योपहतं सर्वं तृणवन्मुंच सत्वरम् ॥ मातुः कोपं पितुः कोपं गुरोः कोपं धनव्य
यम् ॥ ४१ ॥ पुत्राणामपराधं च [7]ब्राह्मणानां क्षमस्व भोः ॥ यथा द्विजप्रसादः स्यात्तथा तेषां हितं चर ॥ ४२ ॥ राजानं संकटे मग्नमुद्धरेयुर्द्विजो
त्तमाः ॥ आयुर्यशो बलं सौख्यं धनं पुण्यं प्रजोन्नतिः ॥ ४३ ॥ कर्मणा येन जायेत तत्सेव्यं भवता [8]सदा ॥ देशं कालं च शक्तिं च कार्यं चा
कार्यमेव च ॥ ४४ ॥ सम्यग्विचार्य यत्नेन कुरु कार्यं च सर्वदा ॥ न कुर्याः कस्यचि[9]द्बाधां परबाधां निवारय ॥ ४५ ॥ चोरान्दुष्टांश्च बाधेथाः

---

[1] दुर्विनयेषु च—इ० पा० । [2] दुष्टशत्रुषु—इ० पा० । [3] अतिप्रशंसाम्—इ० पा० । [4] अविज्ञातो भवानघ—इ० पा० । [5] अमात्येषु च—इ० पा० । [6] समार्जय—इ०पा० । [7] क्षमस्व ब्राह्मणानयम्—इ०पा० । [8] अनघ—इ० पा० । [9] पीडाम्—इ० पा० ।

सुनीत्या शक्तिमत्तया ॥ स्नाने जपे च होमे च दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ ४६ ॥ अत्वरो भव निद्रायां भोजने भव सत्वरः ॥ दाक्षिण्ययुक्तमशठं
सत्यं जनमनोहरम् ॥ ४७ ॥ अल्पाक्षरमनंतार्थं वाक्यं ब्रूहि महामते ॥ अभीतो भव सर्वत्र विपक्षेषु विपत्सु च ॥ ४८ ॥ भीतो भव ब्रह्मकुले
न पापे[1] गुरुशासने ॥ ज्ञातिबंधुषु विप्रेषु भार्यासु तनयेषु च ॥ ४९ ॥ समभावेन वर्तेथास्तथा भोजनपंक्तिषु ॥ सतां हितोपदेशेषु तथा पुण्य
कथासु च ॥ ५० ॥ विद्यागोष्ठीषु धर्म्यासु क्वचिन्मा भूः पराङ्मुखः ॥ शुचौ पुण्यजलस्यांते प्रख्याते ब्रह्मसंकुले ॥ ५१ ॥ महादेशे शिवमये
वस्तव्यं भवता सदा ॥ कुलटा गणिका यत्र यत्र तिष्ठति कामुकः ॥ ५२ ॥ दुर्देशे नीचसंबाधे कदाचिदपि मा वस ॥ एकमेवाश्रितोपि त्वं शिवं
त्रिभुवनेश्वरम् ॥ ५३ ॥ सर्वान्देवानुपासीथास्तद्दिनानि च मानयन् ॥ सदा शुचिः सदा दक्षः सदा शांतः सदा स्थिरः ॥ ५४ ॥ सदा विजित
षड्वर्गः सदैकांतो भवानघ ॥ विप्रान्वेदविदः शांतान्यतींश्च नियतोज्ज्वलान् ॥ ५५ ॥ युग्मम् ॥ पुण्यवृक्षान्पुण्यनदीः पुण्यतीर्थं महत्सरः ॥ धेनुं च
वृषभं रत्नं युवतीं च पतिव्रताम् ॥ ५६ ॥ आत्मनो गृहदेवांश्च सहसैव नमस्कुरु ॥ उत्थाय समये ब्राह्मे स्वाचम्य विमलाशयः ॥ ५७ ॥ नमस्कृत्या
त्मगुरुवे ध्यात्वा देवमुमापतिम् ॥ नारायणं च लक्ष्मीशं ब्रह्माणं च विनायकम् ॥ ५८ ॥ स्कन्दं कात्यायनीं देवीं महालक्ष्मीं सरस्वतीम् ॥ इन्द्रा
दीनथ लोकेशान्पुण्यश्लोकानृषीनपि ॥ ५९ ॥ चिंतयित्वाथ मार्त्तंडमुद्यंतं प्रणमेत्सदा ॥ गंधं पुष्पं च तांबूलं शाकं पक्कफलादिकम् ॥ ६० ॥
शिवाय दत्त्वोपभुंक्ष्व भक्ष्यं भोज्यं प्रियं नवम् ॥ यद्दत्तं यत्कृतं जप्तं यत्स्नातं यद्धुतं स्मृतम् ॥ ६१ ॥ यच्च तप्तं तपः सर्वं तच्छिवाय निवेदय ॥
भुंजानश्च पठन्वापि शयानो विहरन्नपि ॥ पश्यञ्छृण्वन्वदन्गृह्णञ्छिवमेवानुचिंतय ॥ ६२ ॥ रुद्राक्षकंकणलसत्करदंडयुग्मो मालांतरालधृतभस्म
सितत्रिपुंड्रः ॥ पंचाक्षरं परिपठन्परमंत्रराजं ध्यायन्सदा पशुपतेश्चरणं रमेथाः ॥६३ ॥ इति संक्षेपतो वत्स कथितो धर्मसंग्रहः ॥ अन्येषु च पुराणेषु
विस्तरेण प्रकीर्तितः ॥६४॥ अथापरं सर्वपुराणगुह्यं निःशेषपापौघहरं पवित्रम् ॥ जयप्रदं सर्वविपद्विमोचनं[2] वक्ष्यामि शैवं कवचं हिताय ते ॥६५॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे भद्रायुं प्रति ऋषभोपदेशवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ छ ॥
॥ ॥ ऋषभ उवाच ॥ ॥ नमस्कृत्य महादेवं विश्वव्यापिनमीश्वरम् ॥ वक्ष्ये शिवमयं वर्म सर्वरक्षाकरं नृणाम् ॥ १ ॥ शुचौ देशे समासीनो
यथावत्कल्पितासनः ॥ जितेंद्रियो जितप्राणश्चिंतयेच्छिवमव्ययम् ॥ २ ॥ हृत्पुंडरीकांतरसन्निविष्टं स्वतेजसा व्याप्तनभोवकाशम् ॥ अतींद्रियं

---

[1] पापे पापकर्तरि गुरुशासने गुरुतरदंडादिरूपशासनकरणेन भीतो न भव परं ब्रह्मकुले पापकर्तर्यपि गुरुशासनकरणे भीतो भवेति तात्पर्यम् । [2] सर्वविषप्रमोचनम्—इ० पा० ।

सूक्ष्ममनंतमाद्यं ध्यायेत्परानंदमयं महेशम् ॥ ३ ॥ ध्यानावधूताखिलकर्मबंधश्चिरं चिदानंदनिमग्नचेताः ॥ षडक्षरन्याससमाहितात्मा शैवेन कुर्यात्कवचेन रक्षाम् ॥ ४ ॥ मां पातु देवोऽखिलदेवतात्मा संसारकूपे पतितं गभीरे ॥ तन्नाम दिव्यं वरमंत्रमूलं धुनोतु मे सर्वमघं हृदिस्थम् ॥ ५ ॥ सर्वत्र मां रक्षतु विश्वमूर्त्तिर्ज्योतिर्मयानंदघनश्चिदात्मा ॥ अणोरणीयानुरुशक्तिरेकः स ईश्वरः पातु भयादशेषात् ॥ ६ ॥ यो भूस्वरूपेण बिभर्ति विश्वं पायात्स भूमेर्गिरिशोऽष्टमूर्तिः ॥ योऽपां स्वरूपेण नृणां करोति संजीनं सोऽवतु मां जलेभ्यः ॥ ७ ॥ कल्पावसाने भुवनानि दग्ध्वा सर्वाणि यो नृत्यति भूरिलीलः ॥ स कालरुद्रोऽवतु मां दवाग्नेर्वात्यादिभीतेरखिलाच्च तापात् ॥ ८ ॥ प्रदीप्तविद्युत्कनकावभासो विद्यावराभीतिकुठारपाणिः ॥ चतुर्मुखस्तत्पुरुषस्त्रिनेत्रः प्राच्यां स्थितं रक्षतु मामजस्रम् ॥ ९ ॥ कुठारवेदांकुशपाशशूलकपालढक्काक्षगुणान्दधानः ॥ चतुर्मुखो नीलरुचिस्त्रिनेत्रः पायादघोरो दिशि दक्षिणस्याम् ॥ १० ॥ कुंदेन्दुशंखस्फटिकावभासो वेदाक्षमालावरदाभयांकः ॥ त्र्यक्षश्चतुर्वक्त्र उरुप्रभावः सद्योधिजातोवतु मां प्रतीच्याम् ॥ ११ ॥ वराक्षमालाभयटंकहस्तः सरोजकिंजल्कसमानवर्णः ॥ त्रिलोचनश्चारुचतुर्मुखो मां पायादुदीच्यां दिशि वामदेवः ॥ १२ ॥ वेदाभयेष्टांकुशटंकपाशकपालढक्काक्षकशूलपाणिः ॥ सितद्युतिः पंचमुखोऽवतान्मामीशान ऊर्ध्वं परमप्रकाशः ॥ १३ ॥ मूर्धानमव्यान्मम चंद्रमौलिर्भालं ममाव्यादथ भालनेत्रः ॥ नेत्रे ममाव्याद्भगनेत्रहारी नासां सदा रक्षतु विश्वनाथः ॥ १४ ॥ पायाच्छ्रुती मे श्रुतिगीतकीर्तिः कपोलमव्यात्सततं कपाली ॥ वक्त्रं सदा रक्षतु पंचवक्त्रो जिह्वां सदा रक्षतु वेदजिह्वः ॥ १५ ॥ कंठं गिरीशोऽवतु नीलकंठः पाणिद्वयं पातु पिनाकपाणिः ॥ दोर्मूलमव्यान्मम धर्मबाहुर्वक्षःस्थलं दक्षमखांतकोऽव्यात् ॥ १६ ॥ ममोदरं पातु गिरींद्रधन्वा मध्यं ममाव्यान्मदनान्तकारी ॥ हेरंबतातो मम पातु नाभिं पायात्कटी धूर्जटिरीश्वरो मे ॥ १७ ॥ ऊरुद्वयं पातु कुबेरमित्रो जानुद्वयं मे जगदीश्वरोऽव्यात् ॥ जंघायुगं पुंगवकेतुरव्यात्पादौ ममाव्यात्सुरवंद्यपादः ॥ १८ ॥ महेश्वरः पातु दिनादियामे मां मध्ययामेऽवतु वामदेवः ॥ त्रियंबकः पातु तृतीययामे वृषध्वजः पातु दिनांत्ययामे ॥ ॥ १९ ॥ पायान्निशादौ शशिशेखरो मां गंगाधरो रक्षतु मां निशीथे ॥ गौरीपतिः पातु निशावसाने मृत्युंजयो रक्षतु सर्वकालम् ॥ २० ॥ अंतःस्थितं रक्षतु शंकरो मां स्थाणुः सदा पातु बहिःस्थितं माम् ॥ तदंतरे पातु पतिः पशूनां सदा शिवो रक्षतु मां समंतात् ॥ २१ ॥ तिष्ठंतमव्याद्भुवनैकनाथः पायाद्व्रजंतं प्रमथाधिनाथः ॥ वेदांतवेद्योऽवतु मान्निषण्णं मामव्ययः पातु शिवः शयानम् ॥ २२॥ मार्गेषु मां रक्षतु नीलकंठः शैला

---

१ स्थितो रक्षतु—इ०पा० ।

दिदुर्गेषु पुरत्रयारिः ॥ अरण्यवासादिमहाप्रवासे पायान्मृगव्याध उदारशक्तिः ॥ २३ ॥ कल्पांतकाटोपपटुप्रकोपः स्फुटाट्टहासोच्चलितांडकोशः ॥ घोरारिसेनार्णवदुर्निवारमहाभयाद्रक्षतु वीरभद्रः॥२४॥ पत्त्यश्वमातंगघटावरूथसहस्रलक्षायुतकोटिभीषणम् ॥ अक्षौहिणीनां शतमाततायिनां छिंद्यान्मृडो घोरकुठारधारया ॥ २५ ॥ निहंतु दस्यून्प्रलयानलार्चिर्ज्वलत्त्रिशूलं त्रिपुरांतकस्य ॥ शार्दूलसिंहर्क्षवृकादिहिंस्रान्संत्रासयत्वीशधनुः पिनाकम्॥ ॥२६॥ दुःस्वप्नदुःशकुनदुर्गतिदौर्मनस्यदुर्भिक्षदुर्व्यसनदुःसहदुर्यशांसि॥ उत्पाततापविषभीतिमसद्ग्रहार्तिव्याधींश्च नाशयतु मे जगतामधीशः॥२७॥ ओंनमो भगवते सदाशिवाय सकलतत्त्वात्मकाय सकलतत्त्वविहाराय[1] सकललोकैककर्त्रे सकललोकैकभर्त्रे सकललोकैकहर्त्रे सकललोकैकगुरवे सकललोकैकसाक्षिणे सकलनिगमगुह्याय सकलवरप्रदाय सकलदुरितार्तिभंजनाय सकलजगदभयंकराय सकललोकैकशंकराय शशांकशेखराय शाश्वतनिजाभासाय[2] निर्गुणाय निरुपमाय नीरूपाय निराभासाय निरामयाय निष्प्रपंचाय निष्कलंकाय निर्द्वंद्वाय निःसंगाय निर्मलाय निर्गमाय नित्यरूपविभवाय निरुपमविभवाय निराधाराय नित्यशुद्धबुद्धपरिपूर्णसच्चिदानंदाद्वयाय परमशांतप्रकाशतेजोरूपाय जयजय महारुद्र महारौद्र भद्रावतार दुःखदावदारण महाभैरव कालभैरव कल्पान्तभैरव कपालमालाधर खट्वांगखड्गचर्मपाशांकुशडमरुशूलचापबाणगदाशक्तिभिंडिपालतोमरमुसलमुद्गरपट्टिशपरशुपरिघभुशुंडीशतघ्नीचक्राद्यायुधभीषणकरसहस्र मुखदंष्ट्राकराल विकटाट्टहासविस्फारितब्रह्मामण्डल नागेंद्रकुण्डल नागेंद्रहार नागेंद्रवलय नागेंद्रचर्मधर मृत्युंजय त्र्यंबक त्रिपुरांतक विरूपाक्ष विश्वेश्वर विश्वरूप वृषभवाहन विषभूषण विश्वतोमुख सर्वतो रक्षरक्ष मां ज्वलज्वल महामृत्युभयमपमृत्युभयं नाशयनाशय रोगभयमुत्सादयोत्सादय विषसर्पभयं शमयशमय चोरभयं मारयमारय मम शत्रूनुच्चाटयोच्चाटय शूलेन विदारय विदारय कुठारेण भिंधिभिंधि खड्गेन छिंधिछिंधि खट्वांगेन विपोथय विपोथय मुसलेन निष्पेषयनिष्पेषय बाणैः संताडय संताडय रक्षांसि भीषयभीषय भूतानि विद्रावयविद्रावय कूष्मांडवेतालमारीगणब्रह्मराक्षसान्संत्रासयसंत्रासय ममाभयं कुरुकुरु वित्रस्तं मामाश्वासयाश्वासय नरकभयान्मामुद्धारयोद्धारय संजीवयसंजीवय क्षुत्तृड्भ्यां मामाप्याययाप्यायय दुःखातुरं मामानन्दयानंदय शिवकवचेन मामाच्छादयाच्छादय त्र्यंबक सदाशिव नमस्तेनमस्तेनमस्ते ॥ ॥ ऋषभ उवाच ॥ ॥ इत्येतत्कवचं शैवं वरदं व्याहृतं मया ॥ सर्वबाधाप्रशमनं रहस्यं सर्वदेहिनाम् ॥ २८ ॥ यः सदा धारयेन्मर्त्यः शैवं कवचमुत्तमम् ॥ न तस्य जायते क्वापि भयं शम्भोरनुग्रहात् ॥ २९ ॥ क्षीणायुर्मृत्युमापन्नो महा

---

[1] सकलतत्त्वविदूराय-इ०पा० । [2] शाश्वतनिजावासाय-इ०पा० ।

रोगहतोऽपि वा ॥ सद्यः सुखमवाप्नोति दीर्घमायुश्च विंदति ॥ ३० ॥ सर्वदारिद्र्यशमनं सौमंगल्यविवर्धनम् ॥ यो धत्ते कवचं शैवं स देवैरपि
पूज्यते ॥ ३१ ॥ महापातकसंघातैर्मुच्यते चोपपातकैः ॥ देहांते शिवमाप्नोति शिववर्मानुभावतः ॥ ३२ ॥ त्वमपि श्रद्धया वत्स शैवं कवच
मुत्तमम् ॥ धारयस्व मया दत्तं सद्यः श्रेयो ह्यवाप्स्यसि ॥ ३३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा ऋषभो योगी तस्मै पार्थिवसूनवे ॥ ददौ
शंखं महारावं खड्गं चारिनिषूदनम् ॥ ३४ ॥ पुनश्च भस्म संमंत्र्य तदंगं सर्वतोऽस्पृशत् ॥ गजानां षट्सहस्रस्य द्विगुणं च बलं ददौ ॥ ३५ ॥
भस्मप्रभावात्संप्राप्य बलैश्वर्यधृतिस्मृतीः ॥ स राजपुत्रः शुशुभे शरदर्क इव श्रिया ॥ ३६ ॥ तमाह प्रांजलिं भूयः स योगी राजनंदनम् ॥
एष खड्गो मया दत्तस्तपोमंत्रानुभावतः ॥ ३७ ॥ शितधारमिमं खड्गं यस्मै दर्शयसि स्फुटम् ॥ स सद्यो म्रियते शत्रुः साक्षान्मृत्युरपि स्वयम् ॥
॥ ३८ ॥ अस्य शंखस्य निह्रादं ये शृण्वंति तवाहिताः ॥ ते मूर्च्छिताः पतिष्यंति न्यस्तशस्त्रा विचेतनाः ॥ ३९ ॥ खड्गशंखाविमौ दिव्यौ
परसैन्यविनाशिनौ ॥ आत्मसैन्यस्वपक्षाणां शौर्यतेजोविवर्धनौ ॥ ४० ॥ एतयोश्च प्रभावेन शैवेन कवचेन च ॥ द्विषट्सहस्रनागानां बलेन मह
तापि च ॥४१॥ भस्मधारणसामर्थ्याच्छत्रुसैन्यं विजेष्यसि ॥ प्राप्य सिंहासनं पैत्र्यं गोप्तासि पृथिवीमिमाम् ॥४२॥ इति भद्रायुषं सम्यगनुशास्य
समातृकम् ॥ ताभ्यां संपूजितः सोऽथ योगी स्वैरगतिर्ययौ ॥ ४३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तर
खंडे सीमंतिनीमाहात्म्ये भद्रायूपाख्याने शिवकवचकथनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ दशार्णा
धिपतेस्तस्य वज्रबाहोर्महाभुजः ॥ बभूव शत्रुर्बलवान्राजा मगधराट् ततः ॥ १ ॥ स वै हेमरथो नाम बाहुशाली रणोत्कटः[1] ॥ बलेन महतावृत्य
दशार्णं न्यरुधद्बली ॥ २ ॥ [2]चमूपास्तस्य दुर्धर्षाः प्राप्य देशं दशार्णकम् ॥ व्यलुंपन्वसुरत्नानि गृहाणि ददहुः परे ॥३॥ केचिद्धनानि जगृहुः केचि
द्बालान्स्त्रियोऽपरे ॥ गोधनान्यपरेऽगृह्णन्केचिद्धान्यपरिच्छदान् ॥ केचिदारामसस्यानि गृहोद्यानान्यनाशयन् ॥४॥ एवं विनाश्य तद्राज्यं स्त्रीगोध
नजिघृक्षवः ॥ आवृत्य तस्य नगरीं वज्रबाहोस्तु मागधः ॥ ५ ॥ एवं पर्याकुलं वीक्ष्य राजा नगरमेव च ॥ युद्धाय निर्जगामाशु वज्रबाहुः ससै
निकः ॥ ६ ॥ वज्रबाहुश्च भूपालस्तथा मंत्रिपुरःसराः ॥ युयुधुर्मागधैः सार्धं निजघ्नुः शत्रुवाहिनीम् ॥७॥ वज्रबाहुर्महेष्वासो दंशितो रथमास्थितः॥
विकिरन्बाणवर्षाणि चकार कदनं महत् ॥८॥ दशार्णराजं युध्यंतं दृष्ट्वा युद्धे सुदुःसहम् ॥ तमेव तरसा वव्रुः सर्वे मागधसैनिकाः ॥ ९ ॥ कृत्वा तु

---

[1] रथोत्कटः—इ० पा० । [2] ते भूपाः—इ० पा० ।

सुचिरं युद्धं मागधा दृढविक्रमाः ॥ तत्सैन्यं नाशयामासुर्लेभिरे च जयश्रियम् ॥१०॥ केचित्तस्य रथं जघ्नुः केचित्तद्धनुराच्छिनन् ॥ सूतं तस्य
जघानैकस्त्वपरः खड्गमाच्छिनत् ॥ ११॥ संछिन्नखड्गधन्वानं विरथं हतसारथिम् ॥ बलाद्गृहीत्वा बलिनो बबंधुर्नृपतिं रुषा ॥१२॥ तस्य मंत्रिगणं
सर्वं तत्सैन्यं च विजित्य ते ॥ मागधास्तस्य नगरीं विविशुर्जयकाशिनः ॥ १३ ॥ अश्वान्नरान्गजानुष्ट्रान्पशूंश्चैव धनानि च ॥ जगृहुर्युवतीः
सर्वाश्चावंगीश्चैव कन्यकाः ॥ १४ ॥ राज्ञो बबंधुर्महिषीर्दासीश्चैव सहस्रशः ॥ कोशं च रत्नसंपूर्णं जहुस्तेऽप्याततायिनः ॥ १५ ॥ एवं विनाश्य
नगरीं हृत्वा स्त्रीगोधनादिकम् ॥ वज्रबाहुं बलाद्बद्ध्वा रथे स्थाप्य विनिर्ययुः ॥ १६ ॥ एवं कोलाहले जाते राष्ट्रनाशे च दारुणे ॥ राजपुत्रोऽथ
भद्रायुस्तद्वार्तामशृणोद्बली ॥ १७ ॥ पितरं शत्रुनिर्बद्धं पितृपत्नीस्तथा हृताः ॥ नष्टं दशार्णराष्ट्रं च श्रुत्वा चुक्रोश सिंहवत् ॥ १८ ॥ स
खड्गशंखावादाय वैश्यपुत्रसहायवान् ॥ दंशितो हयमारुह्य कुमारो विजिगीषया ॥ १९ ॥ जवेनागत्य तं देशं मागधैरभिपूरितम् ॥ दह्यमानं
क्रंदमानं हृतस्त्रीसुतगोधनम् ॥ २० ॥ दृष्ट्वा राजजनं सर्वं राज्यं शून्यं भयाकुलम् ॥ क्रोधाध्मातमनास्तूर्णं प्रविश्य रिपुवाहिनीम् ॥
आकर्णाकृष्टकोदंडो ववर्ष शरसंततीः ॥ २१ ॥ ते हन्यमाना रिपवो राजपुत्रेण सायकैः ॥ तमभिद्रुत्य वेगेन शरैर्विव्यधुरुल्बणैः ॥ २२ ॥
हन्यमानोऽस्त्रपूगेन रिपुभिर्युद्धदुर्मदैः ॥ न चचाल रणे धीरः शिववर्माभिरक्षितः ॥ २३ ॥ सोऽस्त्रकर्षं प्रसह्याशु प्रविश्य गजलीलया ॥ जघानाशु
रथान्नागान्पदातीनपि भूरिशः ॥ २४ ॥ तत्रैकं रथिनं हत्वा ससूतं नृपनंदनः ॥ तमेव रथमास्थाय वैश्यनंदनसारथिः ॥ विचचार रणे धीरः सिंहो
मृगकुलं यथा ॥ २५ ॥ अथ सर्वे सुसंरब्धाः शूराः प्रोद्यतकार्मुकाः ॥ अभिसस्रुस्तमेवैकं चमूपा बलशालिनः ॥ २६ ॥ तेषामापततामग्रे
खड्गमुद्यम्य दारुणम् ॥ अभ्युद्ययौ महावीरान्दर्शयन्निव पौरुषम् ॥ २७ ॥ करालांतकजिह्वाभं तस्य खड्गं महोज्ज्वलम् ॥ दृष्ट्वैव सहसा मम्रुश्च
भूपास्तत्प्रभावतः ॥ २८ ॥ येये पश्यंति तं खड्गं प्रस्फुरंतं रणांगणे ॥ ते सर्वे निधनं जग्मुर्वज्रं प्राप्येव कीटकः ॥ २९ ॥ अथासौ सर्वसैन्यानां
विनाशाय महाभुजः ॥ शंखं दध्मौ महारावं पूरयन्निव रोदसी ॥ ३० ॥ तेन शंखनिनादेन विषाक्तेनेव भूयसा ॥ श्रुतमात्रेण रिपवो मूर्च्छिताः
पतिता भुवि ॥ ३१ ॥ येऽश्वपृष्ठे रथे ये च ये च दंतिषु संस्थिताः ॥ ते विसंज्ञाः क्षणात्पेतुः शंखनादहतौजसः ॥३२॥ तान्भूमौ पतितान्सर्वान्नष्टसंज्ञान्निरायुधान्
॥ विगणय्य शवप्रायान्नावधीद्धर्मशास्त्रवित् ॥ ३३ ॥ आत्मनः पितरं बद्धं मोचयित्वा रणाजिरे ॥ तत्पत्नीः शत्रुवशगाः सर्वाः सद्यो

---

१ दंशितो रथमारुह्य—इ० पा० । १ मृतप्रायान्—इ० पा० ।

व्यमोचयत् ॥ ३४ ॥ पत्नीश्च मंत्रिमुख्यानां तथान्येषां पुरौकसाम् ॥ स्त्रियो बालांश्च कन्याश्च गोधनादीन्यनेकशः ॥ ३५ ॥ मोचयित्वा रिपुभ
यात्तमाश्वासयदाकुलः ॥ अथारिसैन्येषु चरंस्तेषां जग्राह योषितः ॥ ३६ ॥ मरुन्मनोजवानश्वान्मातंगान्गिरिसन्निभान् ॥ स्यंदनानि च
रौक्माणि दासीश्च रुचिराननाः ॥ ३७ ॥ युग्मम् ॥ सर्वमाहृत्य वेगेन गृहीत्वा तद्धनं बहु ॥ मागधेशं हेमरथं निर्बबंध पराजितम् ॥ ३८ ॥ तन्मं
त्रिणश्च भूपांश्च तत्र मुख्यांश्च नायकान् ॥ गृहीत्वा तरसा बद्ध्वा पुरीं प्रावेशयद्द्रुतम् ॥ ३९ ॥ पूर्वं ये समरे भग्ना विवृत्ताः सर्वतोदिशम् ॥
ते मंत्रिमुख्या विश्वस्ता नायकाश्च समाययुः ॥ ४० ॥ कुमारविक्रमं दृष्ट्वा सर्वे विस्मितमानसाः ॥ तं मेनिरे सुरश्रेष्ठं कारणादागतं भुवम् ॥
॥ ४१ ॥ अहो नः सुमहाभाग्यमहो नस्तपसः फलम् ॥ केनाप्यनेन वीरेण मृताः संजीविताः खलु ॥ ४२ ॥ एष किं योगसिद्धो वा तपःसिद्धो
ऽथवाऽमरः ॥ अमानुषमिदं कर्म यदनेन कृतं महत् ॥ ४३ ॥ नूनमस्य भवेन्माता सा गौरीति शिवः पिता ॥ अक्षौहिणीनां नवकं
जिगायानंतशक्तिधृक् ॥ ४४ ॥ इत्याश्चर्ययुतैर्हृष्टैः प्रशंसद्भिः परस्परम् ॥ पृष्टोऽमात्यजनेनासावात्मानं प्राह तत्त्वतः ॥ ४५ ॥ समागतं
स्वपितरं विस्मयाह्लादविप्लुतम् ॥ मुंचंतमानंदजलं ववंदे प्रेमविह्वलः ॥ ४६ ॥ स राजा निजपुत्रेण प्रणयादभिवंदितः ॥ आश्लिष्य
गाढं तरसा बभाषे प्रेमकातरः ॥ ४७ ॥ कस्त्वं देवो मनुष्यो वा गन्धर्वो वा महामते ॥ का माता जनकः को वा को देशस्तव
नाम किम् ॥ ४८ ॥ कस्मान्नः शत्रुभिर्बद्धान्मृतानिव हतौजसः ॥ कारुण्यादिह संप्राप्य सपत्नीकान्मुमोच यः ॥ ४९ ॥ कुतो लब्धमिदं
शौर्यं धैर्यं तेजो बलोन्नतिः ॥ जिगीषसीव लोकांस्त्रीन्सदेवासुरमानुषान् ॥ ५० ॥ अपि जन्मसहस्रेण तवानृण्यं महौजसः ॥ कर्तुं नाहं सम
र्थोऽस्मि सहैभिर्दारबांधवैः ॥५१॥ इमान्पुत्रानिमाः पत्नीरिदं राज्यमिदं पुरम् ॥ सर्वं विहाय मच्चित्तं त्वय्येव प्रेमबंधनम् ॥५२॥ सर्वं कथय मे तात
मत्प्राणपरिरक्षक ॥ एतासां मम पत्नीनां त्वदधीनं हि जीवितम् ॥ ५३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति पृष्टः स भद्रायुः स्वपित्रा तमभाषत ॥ एष
वैश्यसुतो राजन्सुनयो नाम मत्सखा ॥ ५४ ॥ अहमस्य गृहे रम्ये वसामि सहमातृकः ॥ भद्रायुर्नाम मद्वृत्तं पश्चाद्विज्ञापयामि ते ॥ ५५ ॥ पुरं
प्रविश्य भद्रं ते सदारः ससुहृज्जनः ॥ त्यक्त्वा भयमरातिभ्यो विहरस्व यथासुखम् ॥ ५६ ॥ नैतान्मुंच रिपूंस्तावद्यावदागमनं मम ॥ अहमद्य
गमिष्यामि शीघ्रमात्मनिवेशनम् ॥ ५७ ॥ इत्युक्त्वा नृपमामंत्र्य भद्रायुर्नृपनंदनः ॥ आजगाम स्वभवनं मात्रे सर्वं न्यवेदयत् ॥ ५८॥ सापि हृष्टा

स्वतनयं परिरेभेऽश्रुलोचना ॥ स च वैश्यपतिः प्रेम्णा परिष्वज्य[1]ाभ्यपूजयत् ॥ ५९ ॥ वज्रबाहुश्च राजेंद्रः प्रविष्टो निजमंदिरम् ॥ स्त्रीपुत्रामात्य
सहितः प्रहर्षमतुलं ययौ ॥ ६० ॥ तस्यां निशायां व्युष्टायामृषभो योगिनां वरः ॥ चंद्रांगदं समागत्य सीमंतिन्याः पतिं नृपम् ॥ ६१ ॥ भद्रा
युषः समुत्पत्तिं तस्य कर्माप्यमानुषम् ॥ आवेद्य रहसि प्रेम्णा त्वत्सुतां कीर्तिमालिनीम् ॥ ६२ ॥ भद्रायुषे प्रयच्छेति बोधयित्वा च नैषधम् ॥
ऋषभो निर्जगामाथ देशकालार्थतत्त्ववित् ॥ ६३ ॥ विशेषकम् ॥ अथ चंद्रांगदो राजा मुहूर्त्ते मंगलोचिते ॥ भद्रायुषं समाहूय प्रायच्छत्कीर्त्तिमालि
नीम् ॥ ६४ ॥ कृतोद्वाहः स राजेंद्रतनयः सह भार्यया ॥ हेमासनस्थः शुशुभे रोहिण्येव निशाकरः ॥ ६५ ॥ वज्रबाहुं तत्पितरं समाहूय स
नैषधः ॥ पुरं प्रवेश्य सामात्यः प्रत्युद्गम्याभ्यपूजयत् ॥ ६६ ॥ तत्रापश्यत्कृतोद्वाहं भद्रायुषमरिंदमम् ॥ पादयोः पतितं प्रेम्णा हर्षात्[2]त्तं परिषस्वजे ॥
॥ ६७ ॥ एष मे प्राणदो वीर एष शत्रुनिषूदनः ॥ अथाप्यज्ञातवंशोऽयं मयानंतपराक्रमः ॥ ६८ ॥ एष ते नृप जामाता चंद्रांगद महाबलः ॥
अस्य वंशमथोत्पत्तिं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ६९ ॥ इत्थं दशार्णराजेन प्रार्थितो निषधाधिपः ॥ विविक्त उपसंगम्य प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ७० ॥
एष ते तनयो राजञ्छैशवे रोगपीडितः ॥ त्वया वने परित्यक्तः सह मात्रा रुजार्तया ॥ ७१ ॥ परिभ्रमंती विपिने सा नारी शिशुनामुना[3] ॥
दैवाद्वैश्यगृहं प्राप्ता तेन वैश्येन रक्षिता ॥ ७२ ॥ अथासौ बहुरोगार्तो मृतस्तव कुमारकः ॥ केनापि योगिराजेन मृतः संजीवितः पुनः ॥ ७३ ॥
ऋषभाख्यस्य तस्यैव प्रभावाच्छिवयोगिनः ॥ रूपं च देवसदृशं प्राप्तौ मातृकुमारकौ ॥ ७४ ॥ तेन दत्तेन खड्गेन शंखेन[4] रिपुघातिना ॥ जिगाय[5]
समरे शत्रूञ्छिववर्माभिरक्षितः ॥ ७५ ॥ द्विषद्सहस्रनागानां बलमेको बिभर्त्यसौ ॥ सर्वविद्यासु निष्णातो मम जामातृतां गतः ॥ ७६ ॥ अत एनं
समादाय मातरं चास्य सुव्रताम् ॥ गच्छस्व नगरीं राजन्प्राप्स्यसि श्रेय उत्तमम् ॥ ७७ ॥ इति चंद्रांगदः सर्वमाख्यायांतर्गृहे स्थिताम् ॥ तस्याग्र
पत्नीमाहूय दर्शयामास भूषिताम् ॥ ७८ ॥ इत्यादि सर्वमाकर्ण्य दृष्ट्वा च स महीपतिः ॥ व्रीडितो नितरां मौढ्यात्स्वकृतं कर्म गर्हयन् ॥ ७९ ॥
प्राप्तश्च परमानन्दं तयोर्दर्शनकौतुकात् ॥ पुलकांकितसर्वांगस्तावुभौ परिषस्वजे ॥ ८० ॥ युग्मम् ॥ एवं निषधराजेन पूजितश्चाभिनन्दितः ॥ स
भोजयित्वा तं सम्यक्स्वयं च सह मंत्रिभिः ॥ ८१ ॥ तामात्मनोग्रमहिषीं पुत्रं तमपि तां स्नुषाम् ॥ आदाय सपरीवारो वज्रबाहुः पुरीं ययौ ॥८२॥
स संभ्रमेण महता भद्रायुः पितृमंदिरम् ॥ संप्राप्य परमानंदं चक्रे सर्वपुरौकसाम् ॥ ८३ ॥ कालेन दिवमारूढे पितरि प्राप्तयौवनः ॥ भद्रायुः

---

[1] समाश्लिष्य–इ० पा० । [2] हठात्–इ० पा० । [3] सह–इ० पा० । [4] शंखेनारिविघातिना–इ० पा० । [5] जघान–इ० पा० ।

पृथिवीं सर्वां शशासाद्भुतविक्रमः[1] ॥ ८४ ॥ मागधेशं हेमरथं मोचयामास बंधनात् ॥ संधाय मैत्रीं परमां ब्रह्मर्षीणां च सन्निधौ ॥ ८५ ॥ इत्थं त्रिलोकमहितां[2] शिवयोगिपूजां कृत्वा पुरातनभवेऽपि स राजसूनुः ॥ निस्तीर्य दुःसहविपद्गणमाप्तराज्यश्चंद्रांगदस्य सुतया सह साधु रेमे ॥ ८६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखंडे भद्रायुविवाहकथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ प्राप्तसिंहासनो वीरो भद्रायुः स महीपतिः ॥ प्रविवेश वनं रम्यं कदाचिद्भार्यया[3] सह ॥ १ ॥ तस्मिन्विकसिताशोकप्रसूनवपल्लवे ॥प्रोत्फुल्लमल्लिकाखंडकूजद्भ्रमरसंकुले॥२॥नवकेसरसौरभ्यबद्धरागिजनोत्सवे॥सद्यःकोरकिताशोकतमालगहनांतरे ॥३॥ प्रसूनप्रकरानम्रमाधवीवनमंडपे॥ प्रवालकुसुमोद्द्योतचूतशाखिभिरञ्चिते[4] ॥४॥ पुन्नागवनविभ्रांतपुंस्कोकिलविराविणि[5]॥ वसन्तसमये रम्ये विजहार स्त्रिया सह ॥५॥ अथाविदूरे क्रोशंतौ धावंतौ द्विजदंपती ॥ अन्वीयमानौ व्याघ्रेण ददर्श नृपसत्तमः ॥ ६ ॥ पाहिपाहि महाराज हा राजन्करुणानिधे ॥ एष धावति शार्दूलो जग्धुमावां महारयः ॥ ७ ॥ एष पर्वतसंकाशः सर्वप्राणिभयंकरः ॥ यावन्न खादति प्राप्य तावन्नौ रक्ष भूपते ॥ ८ ॥ इत्थमाक्रंदितं श्रुत्वा स राजा धनुराददे ॥ तावदागत्य शार्दूलो मध्ये जग्राह तां वधूम् ॥ ९ ॥ हा नाथ नाथ हा कांत हा शंभो जगतः पते ॥ इति रोरूयमाणां तां यावज्जग्राह भीषणः ॥ १० ॥ तावत्स राजा निशितैर्भल्लैर्व्याघ्रमताडयत् ॥ न च तैर्विव्यथे किंचिद्गिरींद्र इव वृष्टिभिः ॥११॥ स शार्दूलो महासत्त्वो राज्ञोस्त्रैरकृतव्यथः ॥ बलादाकृष्य तां नारीमपाक्रामत सत्वरः ॥ १२ ॥ व्याघ्रेणापहृतां पत्नीं वीक्ष्य विप्रोऽतिदुःखितः ॥ रुरोद हा प्रिये बाले हा कांते हा पतिव्रते ॥ १३ ॥ एकं मामिह संत्यज्य कथं लोकांतरं गता ॥ प्राणेभ्योपि प्रियां त्यक्त्वा कथं जीवितुमुत्सहे ॥ १४ ॥ राजन्क्व ते महास्त्राणि क्व ते श्लाघ्यं महद्धनुः ॥ क्व ते द्वादशसाहस्रमहानागांतिगं[6] बलम् ॥ १५ ॥ किं ते शंखेन खड्गेन किं ते मंत्रास्त्रविद्यया ॥ किं च[7] तेन प्रयत्नेन किं प्रभावेण भूयसा ॥ १६ ॥ तत्सर्वं विफलं जातं यच्चान्यत्त्वयि तिष्ठति ॥ यस्त्वं वनौकसं जंतुं निवारयितुमक्षमः ॥ १७ ॥ क्षात्रस्यायं परो धर्मः क्षताद्यत्परिरक्षणम् ॥ तस्मात्कुलोचिते धर्मे नष्टे त्वज्जीवितेन किम् ॥१८॥ आर्तानां शरणार्तानां[8] त्राणं कुर्वंति पार्थिवाः ॥ प्राणैरर्थैश्च धर्मज्ञास्तद्विहीना मृतोपमाः ॥ १९ ॥ धनिनां दानहीनानां गार्हस्थ्याद्भिक्षुता वरा ॥ आर्तत्राणविहीनानां जीवितान्मरणं

---

१ अद्भुतशासनः–इ० पा० । २ त्रिलोकविहिताम्–इ०पा० । ३ प्रियया–इ० पा० । ४ चूतशाखाभिरञ्जिते--इ० पा० । ५ विराजिते–इ०पा० । ६ अन्तकम्–इ० पा० । ७ किं सत्त्वेन प्रतापेन–इ० पा० । ८ शरणार्थानाम्–इ० पा० ।

वरम् ॥ २० ॥ वरं विषादनं राज्ञो वरमग्नौ प्रवेशनम् ॥ अनाथानां प्रपन्नानां कृपणानामरक्षणात् ॥ २१ ॥ इत्थं विलपितं तस्य स्ववीर्यस्य च गर्हणम् ॥ निशम्य नृपतिः शोकादात्मन्येवमचिंतयत् ॥ २२ ॥ अहो मे पौरुषं नष्टमद्य दैवविपर्ययात् ॥ अद्य कीर्तिश्च मे नष्टा पातकं प्राप्तमुत्कटम् ॥ २३ ॥ धर्मः कालोचितो नष्टो मन्दभाग्यस्य दुर्मतेः ॥ नूनं मे संपदो राज्यमायुष्यं क्षयमेष्यति ॥२४॥ अपुंसां संपदो भोगाः पुत्रदारधनानि च ॥ दैवेन क्षणमुद्यंति क्षणादस्तं व्रजंति च ॥२५॥ अत एनं द्विजन्मानं हतदारं शुचार्दितम्॥गतशोकं करिष्यामि दत्त्वा प्राणानपि प्रियान् ॥ ॥ २६ ॥ इति निश्चित्य मनसा भद्रायुर्नृपसत्तमः ॥ पतित्वा पादयोस्त्वस्य बभाषे परिसांत्वयन् ॥ २७ ॥ कृपां कुरु मयि ब्रह्मन्क्षत्रबंधौ हतौजसि ॥ शोकं त्यज महाबुद्धे दास्याम्यर्थं तवेप्सितम् ॥ २८ ॥ इदं राज्यमियं राज्ञी ममेदं च कलेवरम् ॥ त्वधीनमिदं सर्वं किं तेऽभिलषितं वद ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ किमादर्शेन चांधस्य किं गृहैर्भैक्ष्यजीविनः ॥ किं पुस्तकेन मूर्खस्य[1] ह्यस्त्रीकस्य धनेन किम् ॥ ३० ॥ अतोऽहं गतपत्नीको भुक्तभोगो न कर्हिचित् ॥ इमां तवाग्रमहिषीं कामार्थं दीयतां मम ॥ ३१ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ ब्रह्मन्किमेष धर्मस्ते किमेतद्गुरुशासनम् ॥ अस्वर्ग्यमयशस्यं च परदाराभिमर्शनम् ॥ ३२ ॥ दातारः संति वित्तस्य राज्यस्य गजवाजिनाम् ॥ आत्मदेहस्य वा क्वापि न कलत्रस्य कर्हिचित् ॥३३॥ परदारोपभोगेन यत्पापं समुपार्जितम् ॥ न तत्क्षालयितुं शक्यं प्रायश्चित्तशतैरपि ॥३४॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अपि ब्रह्मवधं घोरमपि मद्यनिषेवणम् ॥ तपसा नाशयिष्यामि किं पुनः पारदारिकम् ॥ तस्मात्प्रयच्छ मे भार्यामिमां त्वं ध्रुवमन्यथा ॥ ३५ ॥ अरक्षणाद्भयार्तानां गंतासि निरयं ध्रुवम् ॥ इति विप्रगिरा भीतश्चिंतयामास पार्थिवः ॥ अरक्षणान्महत्पापं पत्नीदानं ततो वरम् ॥ ३६ ॥ अतः पत्नीं द्विजाग्र्याय दत्त्वा निर्मुक्तकिल्बिषः ॥ सद्यो वह्निं प्रवेक्ष्यामि कीर्तिश्च निहिता भवेत् ॥ ३७ ॥ इति निश्चित्य मनसा समुज्ज्वाल्य हुताशनम् ॥ तं ब्राह्मणं समाहूय ददौ पत्नीं सहोदकाम् ॥ ३८ ॥ स्वयं स्नातः शुचिर्भूत्वा प्रणम्य विबुधेश्वरान् ॥ तमग्निं द्विः परिक्रम्य शिवं दध्यौ समाहितः ॥ ३९ ॥ तमथाग्नौ पतिष्यंतं स्वपदासक्तचेतसम् ॥ प्रत्यदृश्यत[2] विश्वेशः प्रादुर्भूतो जगत्पतिः ॥ ४० ॥ तमीश्वरं पंचवक्त्रं त्रिनेत्रं पिनाकिनं चन्द्रकलावतंसम् ॥ आलंबितापिंगजटाकलापं मध्यंगतं भास्करकोटितेजसम् ॥ ४१ ॥ मृणालगौरं गजचर्मवाससं गंगातरंगोक्षितमौलिदेशम् ॥ नागेंद्रहारावलिकंकणोर्मिकाकिरीटकोटचंगदकुंडलोज्ज्वलम् ॥ ४२ ॥ त्रिशूलखट्वांगकुठारचर्ममृगाभयेष्टार्थपिनाकहस्तम् ॥

---

[1] मूढस्य—इ० पा० । [2] प्रतिषेधाय—इ० पा० ।

वृषोपरिस्थं शितिकंठमीशं प्रोद्भूतमग्रे नृपतिर्ददर्श ॥ ४३ ॥ अथांबराद्भुतं पेतुर्दिव्याः कुसुमवृष्टयः ॥ प्रणेदुर्देवतूर्याणि देवाश्च ननृतुर्जगुः ॥ ४४ ॥ तत्राजग्मुर्नारदाद्याः स[1]नकाद्याः सुरर्षयः ॥ इन्द्रादयश्च लोकेशास्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ ४५ ॥ तेषां मध्ये समासीनो महादेवः सहोमया ॥ ववर्ष करुणासारं भक्तिनम्रे महीपतौ ॥ ४६ ॥ तद्दर्शनानंदविजृंभिताशयः प्रवृद्धबाष्पांबुपरिप्लुतांगः ॥ प्रहृष्टरोमा गलगद्गदाक्षरं तुष्टाव गीर्भिर्मु[2]कुलीकृतांजलिः ॥ ४७ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ नतोस्म्यहं देवमनाथमव्ययं प्रधानमव्यक्तगुणं महांतम् ॥ अकारणं कारणकारणं परं शिवं चिदानंद[3]मयं प्रशांतम् ॥ ४८ ॥ त्वं विश्वसाक्षी जगतोऽस्य कर्त्ता विरूढ[4]धामा हृदि सन्निविष्टः ॥ अतो विचिन्वंति विधौ विपश्चितो योगैरनेकैः कृतचित्तरोधैः ॥ ४९ ॥ एकात्मतां भावयतां त्वमेको नानाधियां यस्त्वमनेकरूपः ॥ अतींद्रियं साक्ष्युदयास्तविभ्रमं मनःपथात्संह्रियते पदं ते ॥ ५० ॥ तं त्वां दुरापं वचसो धियाश्च व्यपेतमोहं परमात्मरूपम् ॥ गुणैकनिष्ठाः प्रकृतौ विलीनाः कथं वपुः स्तोतुमलं गिरो मे ॥ ५१ ॥ तथापि भक्त्याश्रयतामुपेयुस्तवांघ्रिपद्मं प्रणतार्तिभंजनम् ॥ सुघोरसंसारदवाग्निपीडितो भजामि नित्यं भवभीतिशांतये ॥ ५२ ॥ नमस्ते देवदेवाय महादेवाय शंभवे ॥ नमस्त्रिमूर्तिरू[5]पाय सर्गस्थित्यंतकारिणे ॥ ५३ ॥ नमो विश्वादिरूपाय विश्वप्रथमसाक्षिणे ॥ नमः सन्मात्रतत्त्वाय बोधानंदघनाय च ॥ ५४ ॥ सर्वक्षेत्रनिवासाय क्षेत्रभिन्नात्मशक्तये ॥ अशक्ताय नमस्तुभ्यं शक्ताभासाय भूयसे ॥ ५५ ॥ निराभासाय नित्याय सत्यज्ञानांतरात्मने ॥ विशुद्धाय विदूराय विमुक्ताशेषकर्मणे ॥ ५६ ॥ नमो वेदांतवेद्याय वेदमूलनिवासिने ॥ नमो विविक्तचेष्टाय निवृत्तगुणवृत्तये ॥ ५७ ॥ नमः कल्याणवीर्याय कल्याणफलदायिने ॥ नमोऽनंताय महते शांताय शिवरूपिणे ॥ ५८ ॥ अघोराय सुघोराय घोराघौघविदारिणे ॥ भर्गाय भवबीजानां भंजनाय गरीयसे ॥ नमो विध्वस्तमोहाय विशदात्मगुणाय च ॥ ५९ ॥ पाहि मां जगतां नाथ पाहि शंकर शाश्वत ॥ पाहि रुद्र विरूपाक्ष पाहि मृत्युंजयाव्यय ॥ ६० ॥ शम्भो शशांककृतशेखर शांतमूर्ते गौरीश गोपतिनिशापहुताशनेत्र ॥ गंगाधरां[6]धकविदारण पुण्यकीर्ते भूतेश भूधरनिवास सदा नमस्ते ॥ ६१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं स्तुतः स भगवान्राज्ञां[7] देवो महेश्वरः ॥ प्रसन्नः सह पार्वत्या प्रत्युवाच दयानिधिः ॥ ६२ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ राजंस्ते परितुष्टोऽस्मि भक्त्या पुण्यस्तवेन च ॥ अनन्यचेता

---

[1] स्तूयमानाः—इ० पा० । [2] गिरिजापतिं शिवम्—इ० पा० । [3] चिदानन्दघनप्रकाशम्—इ०पा० । [4] विमूढधामा, विगूढधामा—इ० च पा० । [5] त्रिमूर्तिभेदाय—इ० पा० । [6] अंगजविदारण—इ० पा० । [7] महादेव—इ० पा० ।

यो नित्यं सदा मां पर्यपूजयः ॥ ६३ ॥ तव भावपरीक्षार्थं द्विजो भूत्वाहमागतः ॥ व्याघ्रेण या परिग्रस्ता सैषा देवी गिरींद्रजा ॥ ६४ ॥ व्याघ्रो
मायामयो यस्ते शरैरक्षतविग्रहः ॥ धीरतां द्रष्टुकामस्ते पत्नीं याचितवानहम् ॥ ६५ ॥ अस्याश्च कीर्तिमालिन्यास्तव भक्त्या च मानद ॥
तुष्टोऽहं संप्रयच्छामि वरं वरय दुर्लभम् ॥ ६६ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ एष एव वरो देव यद्भवान्परमेश्वरः ॥ भवतापपरीतस्य मम प्रत्यक्षतां
गतः ॥ ६७ ॥ नान्यं वरं वृणे देव भवतो वरदर्षभात् ॥ अहं च सेयं सा राज्ञी मम माता च मत्पिता ॥ ६८ ॥ वैश्यः पद्माकरो नाम तत्पुत्रः
सुनयाभिधः ॥ सर्वानेतान्महादेव सदा त्वत्पार्श्वगान्कुरु ॥ ६९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथ राज्ञी महाभागा प्रणता कीर्तिमालिनी ॥
भक्त्या प्रसाद्य गिरिशं ययाचे वरमुत्तमम् ॥ ७० ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ चंद्रांगदो मम पिता माता सीमंतिनी च मे ॥ तयोर्याचे महादेव
त्वत्पार्श्वे सन्निधिं सदा ॥ ७१ ॥ एवमस्त्विति गौरीशः प्रसन्नो भक्तवत्सलः ॥ तयोः कामवरं दत्त्वा क्षणादंतर्हितोऽभवत् ॥ ७२ ॥ सोपि
राजा सुरैः सार्धं प्रसादं प्राप्य शूलिनः ॥ सहितः कीर्तिमालिन्या बुभुजे विषयान्प्रियान् ॥ ७३ ॥ कृत्वा वर्षायुतं राज्यमव्याहतबलोन्नतिः ॥
राज्यं पुत्रेषु विन्यस्य भेजे शंभोः परं पदम् ॥ ७४ ॥ चंद्रांगदोपि राजेंद्रो राज्ञी सीमंतिनी च सा ॥ भक्त्या संपूज्य गिरिशं जग्मतुः शांभवं पदम्
॥ ७५ ॥ एतत्पवित्रमघनाशकरं विचित्रं शम्भोर्गुणानुकथनं परमं रहस्यम् ॥ यः श्रावयेद्बुधजनान्प्रयतः पठेद्वा संप्राप्य भोगविभवं शिव
मेति सोंते ॥ ७६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे भद्रायुशिवप्रसादकथनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥
॥ १४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ऋषभस्यानुभावोयं वर्णितः शिवयोगिनः ॥ अथान्यस्यापि[1] वक्ष्यामि प्रभावं शिवयोगिनः ॥ १ ॥
भस्मनश्चापि माहात्म्यं वर्णयामि समासतः ॥ कृतकृत्या भविष्यंति यच्छ्रुत्वा पापिनो जनाः ॥ २ ॥ अस्त्येको वामदेवाख्यः शिवयोगी महा
तपाः ॥ निर्द्वंद्वो निर्गुणः शांतो निःसंगः समदर्शनः ॥ ३ ॥ आत्मारामो जितक्रोधो गृहदारविवर्जितः ॥ अतर्कितगतिर्मौनी संतुष्टो निष्प
रिग्रहः ॥ ४ ॥ भस्मोद्धूलितसर्वांगो जटामंडलमंडितः ॥ वल्कलाजिनसंवीतो भिक्षामात्रपरिग्रहः ॥ ५ ॥ स एकदा चरंल्लोके सर्वानुग्रहतत्परः ॥
क्रौंचारण्यं महाघोरं प्रविवेश यदृच्छया ॥ ६ ॥ तस्मिन्निर्मनुजेऽरण्ये तिष्ठत्येकोऽतिभीषणः ॥ क्षुत्तृषाकुलितो नित्यं यः कश्चिद्ब्रह्मराक्षसः ॥ ७ ॥
तं प्रविष्टं शिवात्मानं स दृष्ट्वा ब्रह्मराक्षसः ॥ अभिदुद्राव वेगेन जग्धुं क्षुत्परिपीडितः ॥ ८ ॥ व्यात्ताननं महाकायं भीमदंष्ट्रं भयानकम् ॥ तमा

---

[1] तथान्यस्यापि—इ०पा० ।

यांतमभिप्रेक्ष्य योगीशो न चचाल सः ॥ ९ ॥ अथाभिद्रुत्य तरसा स घोरो वनगोचरः ॥ दोर्भ्यां निष्पीड्य जग्राह निष्कंपं शिवयोगिनम्॥१०॥
तदंगस्पर्शनादेव सद्यो विध्वस्तकिल्बिषः ॥ स ब्रह्मराक्षसो घोरो विषण्णः स्मृतिमाययौ ॥ ११ ॥ यथा चिंतामणिं स्पृष्ट्वा लोहं कांचनतां व्रजेत् ॥
यथा जंबूनदीं प्राप्य मृत्तिका स्वर्णतां व्रजेत् ॥ १२ ॥ यथा मानसमभ्येत्य वायसा यांति हंसताम् ॥ यथामृतं सकृत्पीत्वा नरो देवत्वमाप्नुयात् ॥
॥ १३ ॥ तथैव हि महात्मानो दर्शनस्पर्शनादिभिः ॥ सद्यः[1] पुनंत्यघोपेतान्सत्संगो दुर्लभो ह्यतः ॥ १४ ॥ यः पूर्वं क्षुत्पिपासार्तो घोरात्मा विपिने
चरः ॥ स सद्यस्तृप्तिमायातः पूर्णानंदो बभूव ह ॥ १५ ॥ तद्गात्रलग्नसितभस्मकणानुविद्धः सद्यो विधूतघनपापतमःस्वभावः ॥ संप्राप्तपूर्वभव
संस्मृतिरुग्रकार्यस्तत्पादपद्मयुगुले प्रणतो बभाषे ॥ १६ ॥ ॥ राक्षस उवाच ॥ ॥ प्रसीद मे महायोगिन्प्रसीद करुणानिधे ॥ प्रसीद भवतप्ता
नामानंदामृतवारिधे ॥ १७ ॥ क्वाहं पापमतिर्घोरः सर्वप्राणिभयंकरः ॥ क्व ते महानुभावस्य दर्शनं करुणात्मनः ॥ १८ ॥ उद्धरोद्धर मां घोरे पतितं
दुःखसागरे ॥ तव सन्निधिमात्रेण महानंदोऽभिवर्धते ॥ १९ ॥ ॥ वामदेव[2] उवाच ॥ ॥ कस्त्वं वनेचरो घोरो राक्षसोऽत्र किमास्थितः ॥
कथमेतां महाघोरां कष्टां गतिमवाप्तवान् ॥ २० ॥ ॥ राक्षस उवाच ॥ ॥ राक्षसोऽहमितः पूर्वं पंचविंशतिमे भवे ॥ गोप्ता यवनराष्ट्रस्य
दुर्जयो नाम वीर्यवान् ॥ २१ ॥ सोऽहं दुरात्मा पापीयान्स्वैरचारी मदोत्कटः ॥ दंडधारी दुराचारः प्रचंडो[3] निर्घृणः खलः ॥ २२ ॥ युवा बहुकल
त्रोऽपि कामासक्तोऽजितेंद्रियः ॥ इमां पापीयसीं चेष्टां पुनरेकां गतोऽस्म्यहम् ॥ २३ ॥ प्रत्यहं नूतनामन्यां नारीं भोक्तुमनाः सदा ॥ आहृताः
सर्वदेशेभ्यो नार्यो भृत्यैर्मदाज्ञया ॥ २४ ॥ भुक्त्वाभुक्त्वा परित्यक्तामेकामेकां दिनेदिने ॥ अन्तर्गृहेषु संस्थाप्य पुनरन्याः स्त्रियो धृताः ॥ २५ ॥
एवं स्वराष्ट्रात्परराष्ट्रतश्च देशाकरग्रामपुरव्रजेभ्यः ॥ आहृत्य नार्यो रमिता दिनेदिने भुक्ता पुनः कापि न भुज्यते मया ॥ २६ ॥ अथान्यैश्च न
भुज्यंते मया भुक्तास्तथा स्त्रियः ॥ अन्तर्गृहेषु निहिताः[4] शोचंते च दिवानिशम् ॥ २७ ॥ ब्रह्मविट्क्षत्रशूद्राणां यदा नार्यो मया हृताः ॥ मम राज्ये
स्थिता विप्राः सह दारैः प्रदुद्रुवुः॥ २८ ॥ सभर्तृकाश्च कन्याश्च विधवाश्च[5] रजस्वलाः ॥ आहृत्य नार्यो रमिता मया कामहतात्मना ॥२९॥ त्रिशतं
द्विजनारीणां राजस्त्रीणां चतुःशतम् ॥ षट्शतं वैश्यनारीणां सहस्रं शूद्रयोषिताम् ॥ ३० ॥ शतं चांडालनारीणां पुलिंदीनां सहस्रकम् ॥
शैलूषीणां पंचशतं रजकीनां चतुःशतम् ॥ ३१ ॥ असंख्या वारमुख्याश्च मया भुक्ता दुरात्मना ॥ तथापि मयि कामस्य न

---

[1] सन्तः—इ० पा० । [2] शिवयोग्युवाच—इ० पा० । [3] प्रजाघ्नः—इ०पा० । [4] वनिताः—इ०पा० । [5] विवाह्याश्च—इ०पा० ।

तृप्तिः समजायत ॥ ३२ ॥ एवं दुर्विषयासक्तं मत्तं पानरतं सदा ॥ यौवनेपि महारोगा विविशुर्यक्ष्मकादयः ॥ ३३ ॥ रोगार्दितोऽनपत्यश्च शत्रुभिश्चापि पीडितः ॥ त्यक्तोमात्यैश्च भृत्यैश्च मृतोऽहं स्वेन कर्मणा ॥ ३४ ॥ आयुर्विनश्यत्ययशो विवर्धते भाग्यं क्षयं यात्यतिदुर्गतिं व्रजेत् ॥ स्वर्गाच्च्यवंते पितरः पुरातना धर्मव्यपेतस्य नरस्य निश्चितम् ॥ ३५ ॥ अथाहं किंकरैर्याम्यैर्नीतो वैवस्वतालयम् ॥ ततोऽहं नरके घोरे तत्कुण्डे विनिपातितः ॥ ३६ ॥ तत्राहं नरके घोरे वर्षाणामयुतत्रयम्[1] ॥ रेतः पिबन्पीडयमानो न्यवसं यमकिंकरैः ॥ ३७ ॥ ततः पापावशेषेण पिशाचो निर्जने वने ॥ सहस्रशिश्नः संजातो नित्यं क्षुत्तृषयाकुलः ॥ ३८ ॥ पैशाचीं गतिमाश्रित्य नीतं दिव्यं शरच्छतम् ॥ द्वितीयेहं भवे जातो व्याघ्रः प्राणिभयंकरः ॥ ३९ ॥ तृतीयेऽजगरो घोरश्चतुर्थेऽहं भवे वृकः ॥ पंचमे विड्वराहश्च षष्ठेऽहं कृकलासकः ॥ ४० ॥ सप्तमेऽहं सारमेयः सृगालश्चाष्टमे भवे ॥ नवमे गवयो भीमो मृगोऽहं दशमे भवे ॥ ४१ ॥ एकादशे मर्कटश्च गृध्रोऽहं द्वादशे भवे ॥ त्रयोदशेऽहं नकुलो वायसश्च चतुर्दशे ॥ ४२ ॥ अच्छभल्लः पंचदशे षोडशे वनकुक्कुटः॥गर्दभोऽहं सप्तदशे मार्जारोष्टादशे भवे ॥४३॥ एकोनविंशे[2] मण्डूकः कूर्मो विंशतिमे भवे ॥ एकविंशे भवे मत्स्यो द्वाविंशे मूषकोऽभवम् ॥ ४४ ॥ उलूकोहं त्रयोविंशे चतुर्विंशे वनद्विपः ॥ पंचविंशे भवे चास्मिञ्जातोहं ब्रह्मराक्षसः ॥ ४५ ॥ क्षुत्परीतो निराहारो वसाम्यत्र महावने ॥ इदानीमागतं दृष्ट्वा भवंतं जग्धुमुत्सुकः ॥ त्वद्देहस्पर्शमात्रेण जाता पूर्वभवस्मृतिः ॥ ४६ ॥ गतजन्मसहस्राणि स्मराम्यद्य त्वदंतिके ॥ निर्वेदश्च परो जातः प्रसन्नं हृदयं च मे ॥ ४७ ॥ ईदृशोऽयं प्रभावस्ते कथं लब्धो महामते ॥ तपसा वापि तीव्रेण किमु तीर्थनिषेवणात् ॥ ४८ ॥ योगेन देवशक्त्या वा मंत्रैर्वानंतशक्तिभिः ॥ तत्त्वतो ब्रूहि भगवंस्त्वामहं शरणं गतः ॥ ४९ ॥ ॥ वामदेव उवाच ॥ ॥ एष मद्गात्रलग्नस्य प्रभावो भस्मनो महान् ॥ यत्संपर्कात्तमोवृत्तेस्तवेयं मतिरुत्तमा ॥ ५० ॥ को वेद भस्मसामर्थ्यं महादेवादृते परः ॥ दुर्विभाव्यं यथा शंभोर्माहात्म्यं भस्मनस्तथा ॥ ५१ ॥ पुरा भवादृशः कश्चिद्ब्राह्मणो धर्मवर्जितः ॥ द्राविडेषु स्थितो मूढः कर्मणा शूद्रतां गतः ॥ ५२ ॥ चौर्यवृत्तिर्नैष्कृतिको वृषलीरतिलालसः॥ कदाचिज्जारतां प्राप्तः शूद्रेण निहतो निशि ॥ ५३ ॥ तच्छवस्य बहिर्ग्रामात्क्षिप्तस्य प्रेतकर्मणः ॥ चचार सारमेयोंऽगे भस्मपादो यदृच्छया ॥ ५४ ॥ अथ तं नरके घोरे पतितं शिवकिंकराः॥ निन्युर्विमानमारोप्य प्रसह्य यमकिंकरान् ॥ ५५ ॥ शिवदूतान्समभ्येत्य यमोपि परिपृष्टवान् ॥ महापातककर्त्तारं कथमेनं निनीषथ ॥ ५६ ॥ अथोचुः शिवदूतास्ते पश्यास्य

---

१ अयुतद्वयम्–इ०पा० । २ ऊनैकाविंशातिभवे मकरोऽहं सरित्पतौ । दशद्वयभवे कर्मस्तत्रैव च भवाम्यहम् ॥ सैकविंशे भवे त्वुष्ट्रो द्वाविंशेऽहं च मूषकः–इ० पा० पुस्तकान्तरे ।

शवविग्रहम् ॥ वक्षोललाटदोर्मूलान्यंकितानि सुभस्मना ॥ ५७ ॥ अत एनं समानेतुमागताः शिवशासनात् ॥ नास्मान्निषेद्धुं शक्तोसि मास्त्वत्र तव संशयः ॥ ५८ ॥ इत्याभाष्य यमं शंभोर्दूतास्तं ब्राह्मणं ततः ॥ पश्यतां सर्वलोकानां निन्युर्लोकमनामयम् ॥ ५९ ॥ तस्मादशेषपापानां सद्यः संशोधनं परम् ॥ शंभोर्विभूषणं भस्म सततं ध्रियते मया ॥ ६० ॥ इत्थं निशम्य माहात्म्यं भस्मनो ब्रह्मराक्षसः ॥ विस्तरेण पुनः श्रोतुमौत्कंठ्यादित्यभाषत ॥ ६१ ॥ साधुसाधु महायोगिन्धन्योस्मि तव दर्शनात् ॥ मां विमोचय धर्मात्मन्घोरादस्मात्कुजन्मनः ॥ ६२ ॥ किंचिदस्तीह मे भाति मया पुण्यं पुराकृतम् ॥ अतोहं त्वत्प्रसादेन [1]मुक्तोस्म्यद्य द्विजोत्तम ॥ ६३ ॥ एकस्मै शिवभक्ताय तस्मिन्पार्थिवजन्मनि ॥ भूमिर्वृत्तिकरी दत्ता सस्यारामान्विता मया ॥ ६४ ॥ यमेनापि तदैवोक्तं पंचविंशतिमे भवे ॥ कस्यचिद्योगिनः संगान्मोक्ष्यसे संसृतेरिति ॥ ६५ ॥ तदद्य फलितं पुण्यं यत्किंचित्प्राग्भवार्जितम् ॥ [2]अतो निर्मनुजारण्ये संप्राप्तस्तव संगमः ॥ ६६ ॥ अतो मां घोरपाप्मानं संसरंतं कुजन्मनि ॥ समुद्धर कृपासिन्धो दत्त्वा भस्म समंत्रकम् ॥ ६७ ॥ कथं धार्यमिदं भस्म को मंत्रः को विधिः शुभः ॥ कः कालः कश्च वा देशः सर्वं कथय मे गुरो ॥ ६८ ॥ भवादृशा महात्मानः सदा लोकहिते रताः ॥ नात्मनो हितमिच्छंति कल्पवृक्षसधर्मिणः ॥ ६९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्तस्तेन योगीशो घोरेण वनचारिणा ॥ भूयोपि भस्ममाहात्म्यं वर्णयामास [3]तत्त्ववित् ॥ ७० ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे भस्ममाहात्म्यकथनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ छ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शृणुध्वं मुनयः श्रेष्ठा वामदेवस्य भाषितम् ॥ १ ॥ ॥ वामदेव उवाच ॥ ॥ पुरा मंदरशैलेंद्रे नानाधातुविचित्रिते ॥ नानासत्वसमाकीर्णे नानाद्रुमलताकुले ॥ २ ॥ कालाग्निरुद्रो भगवान्कदाचिद्विश्ववंदितः ॥ समाससाद भूतेशः स्वेच्छया परमेश्वरः ॥ ३ ॥ समंतात्समुपातिष्ठन्रुद्राणां शतकोटयः ॥ तेषां मध्ये समासीनो देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ ४ ॥ तत्रागच्छत्सुरश्रेष्ठो देवैः सह पुरंदरः ॥ तथाग्निर्वरुणो वायुर्यमो वैवस्वतस्तथा ॥ ५ ॥ गंधर्वाश्चित्रसेनाद्याः खेचराः पन्नगादयः ॥ विद्याधराः किंपुरुषाः सिद्धाः साध्याश्च गुह्यकाः ॥ ६ ॥ ब्रह्मर्षयो वसिष्ठाद्या नारदाद्याः सुरर्षयः ॥ पितरश्च महात्मानो दक्षाद्याश्च प्रजेश्वराः ॥ ७ ॥ उर्वश्याद्याश्चाप्सरसश्चंडिकाद्याश्च मातरः ॥ आदित्या वसवो दस्रौ विश्वेदेवा महौजसः ॥ ८ ॥ अथान्ये भूतपतयो लोकसंहरणे क्षमाः ॥ महाकालश्च नंदी च तथावै [4]शंखपालकौ ॥ ९ ॥ वीरभद्रो महातेजाः शंकुकर्णो महाबलः ॥ घंटाकर्णश्च दुर्धर्षौ मणिभद्रो वृकोदरः ॥ १० ॥ कुंडोदरश्च विकटास्तथा कुंभोदरो बली ॥ मंदोदरः कर्णधारः केतुर्भृंगीरिरिटिस्तथा ॥ ११ ॥ भूतनाथा

---

[1] मोक्ष्येऽस्माद्भववंधनात्–इ० पा० । [2] यतः–इ० पा० । [3] तत्त्वतः–इ० पा० । [4] शंकरपार्श्वगौ–इ० पा० ।

स्तथान्ये च महाकाया महौजसः ॥ कृष्णवर्णास्तथा श्वेताः केचिन्मंडूकसंप्रभाः[1] ॥ १२ ॥ हरिता धूसरा धूम्राः कर्बुराः पीतलो
हिताः॥ चित्रवर्णा विचित्रांगाश्चित्रलीला मदोत्कटाः ॥ १३ ॥ नानायुधोद्यतकरा नानावाहनभूषणाः ॥ केचिद्व्याघ्रमुखाः केचित्सूकरास्या मृगा
ननाः ॥ १४ ॥ केचिच्च नक्रवदनाः सारमेयमुखाः परे ॥ सृगालवदनाश्चान्य उष्ट्राभवदनाः परे ॥ १५ ॥ केचिच्छरभभेरुंडसिंहाश्वोष्ट्रबकाननाः[2] ॥
एकवक्त्रा द्विवक्त्राश्च त्रिमुखाँश्चैव[3] निर्मुखाः ॥ १६ ॥ एकहस्तास्त्रिहस्ताश्च पंचहस्तास्त्वहस्तकाः ॥ अपादा बहुपादाश्च बहुकर्णैककर्णकाः ॥१७॥
एकनेत्राश्चतुर्नेत्रा दीर्घाः केचन वामनाः ॥ समंतात्परिवार्येशं भूतनाथमुपासते ॥ १८ ॥ अथागच्छन्महातेजा मुनीनां प्रवरः सुधीः ॥ सनत्कु
मारो धर्मात्मा तं द्रष्टुं जगदीश्वरम् ॥ १९ ॥ तं देवदेवं विश्वेशं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ महाप्रलयसंक्षुब्धसप्तार्णवघनस्वनम् ॥ २० ॥ संवर्त्ताग्निसमा
टोपं जटामंडलशोभितम् ॥ अक्षीणभालनयनं ज्वालाम्लानमुखत्विषम् ॥ २१ ॥ प्रदीप्तचूडामणिना शशिखंडेन शोभितम् ॥ तक्षकं वामकर्णेन
दक्षिणेन च वासुकिम् ॥ २२ ॥ बिभ्राणं कुंडलयुगं नीलरत्नमहाहनुम् ॥ नीलग्रीवं महाबाहुं नागहारविराजितम् ॥ २३ ॥ फणिराजपरिभ्राजत्कंक
णांगदमुद्रिकम् ॥ अनंतगुणसाहस्रमणिरंजितमेखलम् ॥ २४ ॥ व्याघ्रचर्मपरीधानं घंटादर्पणभूषितम् ॥ कर्कोटकमहापद्मधृतराष्ट्रधनंजयैः ॥२५॥
कूजन्नूपुरसंघुष्टपादपद्मविराजितम् ॥ प्रासतोमरखड्वांगशूलटंकधनुर्धरम् ॥ २६ ॥ अप्रधृष्यमनिर्देश्यमचिंत्याकारमीश्वरम् ॥ रत्नसिंहासनारूढं प्रण
नाम महामुनिः ॥ २७ ॥ तं भक्तिभारोच्छ्वसितांतरात्मा संस्तूय वाग्भिः श्रुतिसंमिताभिः ॥ कृतांजलिः प्रश्रयनम्रकंधरः पप्रच्छ धर्मानखिलान्छु
भप्रदान् ॥ २८ ॥ यान्यानपृच्छत मुनिस्तांस्तान्धर्मानशेषतः ॥ प्रोवाच भगवान्रुद्रो भूयो मुनिरपृच्छत ॥ २९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥
श्रुतास्ते भगवन्धर्मास्त्वन्मुखान्मुक्तिहेतवः ॥ यैर्मुक्तपापा मनुजास्तरिष्यंति भवार्णवम् ॥ ३० ॥ अथापरं विभो धर्ममल्पायासं महाफलम् ॥
ब्रूहि कारुण्यतो मह्यं सद्यो मुक्तिप्रदं नृणाम् ॥ ३१ ॥ अभ्यासबहुला धर्माः शास्त्रदृष्टाः सहस्रशः ॥ सम्यक्संसेविताः कालात्सिद्धिं यच्छंति वा
न वा ॥ ३२ ॥ अतो लोकहितं गुह्यं भुक्तिमुक्त्योश्च साधनम् ॥ धर्मं विज्ञातुमिच्छामि त्वंत्प्रसादान्महेश्वर[4] ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥
सर्वेषामपि धर्माणामुत्तमं श्रुतिचोदितम् ॥ रहस्यं सर्वजंतूनां यत्त्रिपुंड्रस्य धारणम् ॥ ३४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच॥ ॥ त्रिपुंड्रस्य विधिं ब्रूहि
भगवञ्जगतां पते ॥ तत्त्वतो ज्ञातुमिच्छामि त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ ३५ ॥ कति स्थानानि किं द्रव्यं का शक्तिः का च देवता ॥ किं प्रमाणं च कः

---

[1] मंडूकसन्निभाः--इ० पा० । [2] सिंहगृध्रवृकाननाः–इ० पा० । [3] बहुवक्त्राश्च–इ० पा० । [4] त्वत्तोऽहं परमेश्वरः–इ० पा० ।

कर्त्ता के मंत्रास्तस्य किं फलम् ॥ ३६ ॥ एतत्सर्वमशेषेण त्रिपुंड्रस्य च लक्षणम्[1] ॥ ब्रूहि मे जगतां नाथ लोकानुग्रहकाम्यया ॥ ३७ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ आग्नेयमुच्यते भस्म दग्धगोमयसंभवम् ॥ तदेव द्रव्यमित्युक्तं त्रिपुंड्रस्य महामुने ॥ ३८ ॥ सद्योजातादिभिर्ब्रह्ममयैर्मंत्रैश्च पंचभिः॥ परिगृह्याग्निरित्यादिमंत्रैर्भस्माभिमंत्रयेत् ॥ ३९ ॥ मानस्तोकेति संमृज्य[2] शिरो लिंपेच्च त्र्यंबकम् ॥ त्रियायुषादिभिर्मंत्रैर्ललाटे च भुजद्वये ॥ स्कंधे च लेपयेद्भस्म सजलं मंत्रभावितम् ॥ ४० ॥ तिस्रो रेखा भवंत्येषु स्थानेषु मुनिपुंगव ॥ भ्रुवोर्मध्यं[3] समारभ्य यावदंतो भ्रुवोर्भवेत् ॥ ४१ ॥ मध्यमानामिकांगुल्योर्मध्ये तु प्रतिलोमतः ॥ अंगुष्ठेन कृता रेखा त्रिपुंड्रस्याभिधीयते ॥ ४२ ॥ तिसृणामपि रेखाणां प्रत्येकं नव देवताः ॥ अकारो गार्हपत्यश्च ऋग्भूर्लोको रजस्तथा ॥ ४३ ॥ आत्मा चैव क्रियाशक्तिः प्रातः सवनमेव च ॥ महादेवस्तु रेखायाः प्रथमायास्तु देवता ॥ ४४ ॥ उकारो दक्षिणाग्निश्च नभः सत्त्वं यजुस्तथा ॥ मध्यंदिनं च सवनमिच्छाशक्त्यंतरात्मकौ ॥ ४५ ॥ महेश्वरश्च रेखाया द्वितीयायाश्च देवता ॥ मकाराहवनीयौ च परमात्मा तमो दिवः ॥ ४६ ॥ ज्ञानशक्तिः सामवेदस्तृतीयसवनं तथा ॥ शिवश्चेति तृतीयाया रेखायाश्चाधिदेवता ॥ ४७ ॥ एतानित्यं नमस्कृत्य त्रिपुंड्रं धारयेत्सुधीः[4] ॥ महेश्वरव्रतमिदं सर्ववेदेषु कीर्तितम् ॥४८॥ मुक्तिकामैर्नरैः सेव्यं पुनस्तेषां न संभवः ॥ त्रिपुंड्रं कुरुते यस्तु भस्मना विधिपूर्वकम् ॥४९॥ ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वनस्थो यतिरेव वा॥महापातकसंघातैर्मुच्यते चोपपातकैः॥५०॥ तथान्यैः क्षत्रविट्शूद्रस्त्रीगोहत्यादिपातकैः॥वीरहत्याश्वहत्याभ्यां मुच्यते नात्र संशयः॥५१॥अमंत्रेणापि यः कुर्यादज्ञात्वा महिमोन्नतिम्॥त्रिपुंड्रं भालपटले मुच्यते सर्वपातकैः ॥५२॥ परद्रव्यापहरणं परदाराभिमर्शनम्॥ परनिंदा परक्षेत्रहरणं परपीडनम्॥५३॥सस्यारामादिहरणं गृहदाहादिकर्म च॥ असत्यवादपैशुन्यं पारुष्यं वेदविक्रयः॥कूटसाक्ष्यं व्रतत्यागः कैतवं नीचसेवनम् ॥५४॥ गोभूहिरण्यमहिषीतिलकंबलवाससाम्॥अन्नधान्यजलादीनां नीचेभ्यश्च परिग्रहः॥५५॥ दासीवेश्याभुजंगेषु वृषलीषु नटीषु च ॥ रजस्वलासु कन्यासु विधवासु च संगमः ॥ ५६ ॥ मांसचर्मरसादीनां लवणस्य च विक्रयः ॥ एवमादीन्यसंख्यानि पापानि विविधानि च ॥ ५७ ॥ सद्य एव विनश्यंति त्रिपुंड्रस्य च धारणात् ॥ शिवद्रव्यापहणं शिवनिंदा च कुत्रचित् ॥ ५८ ॥ निंदा च शिवभक्तानां प्रायश्चित्तैर्न शुद्ध्यति ॥ रुद्राक्षा यस्य गात्रेषु ललाटे च त्रिपुंड्रकम् ॥५९॥ स चांडालोऽपि संपूज्यः सर्ववर्णोत्तमो भवेत् ॥

---

[1] धारणम्–इ० पा० । [2] संमंत्र्य--इ० पा० । [3] भ्रुकुटी शीर्ष–केशान्तराले पूर्वं ललाटवामभागमारभ्य यावद्दक्षिणभागमनामिकामध्यमांगुलिभ्यो रेखाद्वयं विनिर्माय तन्मध्ये दक्षिणभागतोंगुष्ठेन मध्यगा प्रतिलोमेन कर्तव्या–अयं त्रिपुंड्रविधेः संप्रदायोऽनेन त्रिपुंड्रलक्षणेनोच्यते इति बोध्यम्. एवमेव त्रिपुंड्रः कर्तव्यः । [4] च्छुचिः–इ०पा० ।

यानि तीर्थानि लोकेऽस्मिन्गंगाद्याः सरितश्च याः ॥ ६० ॥ स्नातो भवति सर्वत्र ललाटे यस्त्रिपुंड्रधृक् ॥ सप्तकोटिमहामंत्राः पंचाक्षरपुरःसराः ॥
॥ ६१ ॥ तथान्ये कोटिशो मंत्राः शैवाः कैवल्यहेतवः ॥ ते सर्वे येन जप्ताः स्युर्यो बिभर्ति त्रिपुंड्रकम् ॥ ६२ ॥ सहस्रं पूर्वजातानां सहस्रं च
जनिष्यताम् ॥ स्ववंशजानां मर्त्यानामुद्धरेद्यस्त्रिपुंड्रधृक् ॥ ६३ ॥ इह भुक्त्वाखिलान्भोगान्दीर्घायुर्व्याधिवर्जितः ॥ जीवितांते च मरणं सुखेनैव
प्रपद्यते ॥ ६४ ॥ अष्टैश्वर्यगुणोपेतं प्राप्य दिव्यं वपुः शुभम् ॥ दिव्यं विमानमारुह्य दिव्यस्त्रीशतसेवितः ॥ ६५ ॥ विद्याधराणां सिद्धानां
गंधर्वाणां महौजसाम् ॥ इंद्रादिलोकपालानां लोकेषु च यथाक्रमम् ॥ ६६ ॥ भुक्त्वा भोगान्सुविपुलान्प्रजेशानां पुरेषु च ॥ ब्रह्मणः पदमासाद्य
तत्र कल्पशतं रमेत् ॥ ६७ ॥ विष्णोर्लोके च रमते यावद्ब्रह्मशतं[१]त्रयम् ॥ ६८ ॥ शिवलोकं ततः प्राप्य रमते कालमक्षयम् ॥ शिवसायुज्यमाप्नोति
न स भूयोऽभिजायते ॥ ६९ ॥ सर्वोपनिषदां सारं समालोच्य मुहुर्मुहुः ॥ इदमेव हि निर्णीतं परं श्रेयस्त्रिपुंड्रकम् ॥ ७० ॥ एतत्त्रिपुंड्रमाहात्म्यं
समासात्कथितं मया ॥ रहस्यं सर्वभूतानां गोपनीयमिदं त्वया ॥ ७१ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्रुद्रस्तत्रैवांतरधीयत ॥ सनत्कुमारोऽपि मुनि[२]र्जगाम
ब्रह्मणः पदम् ॥ ७२ ॥ तवापि भस्मसंपर्कात्संजाता विमला मतिः ॥ त्वमपि श्रद्धया पुण्यं धारयस्व त्रिपुंड्रकम् ॥ ७३ ॥ ॥ सूत
उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा वामदेवस्तु शिवयोगी महातपाः ॥ अभिमंत्र्य ददौ भस्म घोराय ब्रह्मरक्षसे ॥ ७४ ॥ तेनासौ भालपटले चक्रे तिर्य
क्त्रिपुंड्रकम् ॥ ब्रह्मराक्षसतां सद्यो जहौ तस्यानुभावतः ॥ ७५ ॥ स बभौ सूर्यसंकाशस्तेजोमण्डलमंडितः ॥ दिव्यावयवरूपैश्च दिव्यमाल्यांबरो
ज्वलः ॥ ७६ ॥ भक्त्या प्रदक्षिणीकृत्य तं गुरुं शिवयोगिनम् ॥ दिव्यं विमानमारुह्य पुण्यलोकाञ्जगाम सः ॥ ७७ ॥ वामदेवो महा
योगी दत्त्वा तस्मै परां गतिम् ॥ चचार लोके गूढात्मा साक्षादिव शिवः स्वयम् ॥ ७८ ॥ य एतद्भस्ममाहात्म्यं त्रिपुंड्रं शृणुयान्नरः ॥ श्रावयेद्वा
पठेद्वापि स हि याति परां गतिम् ॥ ७९ ॥ कथयति शिवकीर्तिं संसृतेर्मुक्तिहेतुं प्रणमति शिवयोगिध्येयमीशांघ्रिपद्मम् ॥ रचयति शिवभक्तो
द्भासि भाले त्रिपुंड्रं न पुनरिह जनन्या गर्भवासं भजेत्सः ॥ ८० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तर
खण्डे भस्ममाहात्म्यकथनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञैर्गुरुभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ नृणां
कृतोपदेशानां सद्यः सिद्धिर्हि जायते ॥ १ ॥ अथान्यजनसामान्यैर्गुरुभिर्नीतिकोविदैः ॥ नृणां कृतोपदेशानां सिद्धिर्भवति कीदृशी ॥ २ ॥

---

[१] ब्रह्मशतायुषम्--इ० पा० । [२] ब्रह्मलोकं जगाम सः--इ० पा० ।

॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ श्रद्धैव सर्वधर्म[1]स्य चातीव हितकारिणी ॥ श्रद्धयैव नृणां सिद्धिर्जायते लोकयोर्द्वयोः ॥ ३ ॥ श्रद्धया भजतः
पुंसः शिलापि फलदायिनी ॥ मूर्खोऽपि पूजितो भक्त्या गुरुर्भवति सिद्धिदः ॥ ४ ॥ श्रद्धया पठितो मन्त्रस्त्वबद्धोपि फलप्रदः ॥ श्रद्धया
पूजितो देवो नीचस्यापि फलप्रदः ॥ ५ ॥ अश्रद्धया कृता पूजा दानं यज्ञस्तपो व्रतम् ॥ सर्वं निष्फलतां याति पुष्पं वन्ध्यत
रोरिव ॥ ६ ॥ सर्वत्र संशयाविष्टः श्रद्धाहीनोऽतिचंचलः ॥ परमार्थात्परिभ्रष्टः संसृतेर्न हि मुच्यते ॥ ७ ॥ मन्त्रे तीर्थे द्विजे देवे
दैवज्ञे भेषजे गुरौ ॥ यादृशी भावना यत्र सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ ८ ॥ अतो भावमयं विश्वं पुण्यं पापं च भावतः ॥ ते उभे
भावहीनस्य न भवेतां कदाचन ॥ ९ ॥ अत्रेदं परमाश्चर्यमाख्यानमनुवर्ण्यते ॥ अश्रद्धा सर्वमर्त्यानां येन सद्यो निवर्तते ॥ १० ॥ आसीत्पां
चालराजस्य सिंहकेतुरिति श्रुतः ॥ पुत्रः सर्वगुणोपेतः [2]क्षात्रधर्मरतः सदा ॥ ११ ॥ स एकदा कतिपयै[3]र्भृत्यैर्युक्तो महाबलः ॥ जगाम मृगयाहेतोर्बहु
सत्त्वान्वितं वनम् ॥ १२ ॥ तद्भृत्यः [4]शंबरः कश्चिद्विचरन्मृगयां वने ॥ ददर्श जीर्णं स्फुटितं पतितं देवतालयम् ॥ १३ ॥ तत्रापश्यद्भिन्नपीठं
पतितं स्थंडिलोपरि ॥ शिवलिङ्गमृजुं सूक्ष्मं मूर्तं भाग्यमिवात्मनः ॥ १४ ॥ स समादाय वेगेन पूर्वकर्मप्रचोदितः ॥ तस्मै संदर्शयामास राज
पुत्राय धीमते ॥ १५ ॥ पश्येदं रुचिरं लिंगं मया दृष्टमिह प्रभो ॥ तदेतत्पूजयिष्यामि यथाविभव[5]मादरात् ॥ १६ ॥ अस्य पूजाविधिं ब्रूहि
यथा देवो महेश्वरः ॥ अमंत्रज्ञैश्च मन्त्रज्ञैः प्रीतो भवति पूजितः ॥ १७ ॥ इति तेन निषादेन पृष्टः पार्थिवनंदनः ॥ प्रत्युवाच प्रहस्यैनं [6]परिहास
विचक्षणः ॥ १८ ॥ संकल्पेन सदा कुर्यादभिषेकं नवांभसा ॥ उपवेश्यासने शुद्धे शुभैर्गंधाक्षतैर्नवैः ॥ वन्यैः पत्रैश्च कुसुमैर्धूपैर्दीपैश्च पूजयेत् ॥
॥ १९ ॥ चिताभस्मोपहारं च प्रथमं परिकल्पयेत् ॥ आत्मोपभोग्येनान्नेन नैवेद्यं कल्पयेद्बुधः ॥ २० ॥ पुनश्च धूपदीपादीनुपचारान्प्रकल्पयेत् ॥
नृत्यवादित्रगीतादीन्यथावत्परिकल्पयेत् ॥ २१ ॥ नमस्कृत्वा तु विधिवत्प्रसादं धारयेद्बुधः ॥ एष साधारणः प्रोक्तः शिवपूजाविधिस्तव ॥
॥ २२ ॥ चिताभस्मोपहारेण सद्यस्तुष्यति शंकरः ॥ २३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ परिहासरसेनेत्थं शासितः स्वामिनाऽमुना ॥ स चंड
काख्यः शबरो मूर्ध्ना जग्राह तद्वचः ॥ २४ ॥ ततः स्वभवनं प्राप्य लिंगमूर्ति महेश्वरम् ॥ प्रत्यहं पूजयामास चिताभस्मोपहारकृत् ॥ २५ ॥
यच्चात्मनः प्रियं वस्तु गन्धपुष्पाक्षतादिकम् ॥ निवेद्य शंभवे नित्यमुपायुंक्त ततः स्वयम् ॥ २६ ॥ एवं महेश्वरं भक्त्या सह पत्न्याभ्यपूजयत् ॥

---

[1] असिद्धेः कारणं परम्—इ० पा० । [2] शक्रस्येव धनंजयः—इ० पा० । [3] गजैः—इ० पा० । [4] शंबरः—इ० पा० । [5] यथाविभवविस्तरात्—इ० पा० । [6] परिषत्सुविशारदम्—इ० पा० ।

शबरः सुखमासाद्य निनाय कतिचित्समाः ॥ २७ ॥ एकदा शिवपूजायै प्रवृत्तः शबरोत्तमः ॥ न ददर्श चिताभस्म पात्रे पूरितमण्वपि ॥ २८ ॥ अथासौ त्वरितो दूरमन्विष्यन्परितो भ्रमन् ॥ न लब्धवांश्चिताभस्म श्रांतो गृहमगात्पुनः ॥ २९ ॥ तत आहूय पत्नीं स्वां शबरो वाक्यमब्रवीत् ॥ न लब्धं मे चिताभस्म किं करोमि वद प्रिये ॥३०॥ शिवपूजांतरायो मे जातोद्य बत पाप्मनः ॥ पूजां विना क्षणमपि नाहं जीवितुमुत्सहे ॥३१॥ उपायं नात्र पश्यामि पूजोपकरणे हते ॥ न गुरोश्च विहन्येत शासनं सकलार्थदम् ॥ ३२ ॥ इति व्याकुलितं दृष्ट्वा भर्त्तारं शबरांगना ॥ प्रत्यभाषत मा भैस्त्वमुपायं प्रवदामि ते ॥ ३३ ॥ इदमेव गृहं दग्ध्वा बहुकालोपबृंहितम् ॥ अहमग्निं प्रवेक्ष्यामि चिताभस्म भवेत्ततः ॥ ३४ ॥ ॥ शबर उवाच ॥ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां देहः परमसाधनम् ॥ कथं त्यजसि तं देहं सुखार्थं नवयौवनम् ॥ ३५ ॥ अधुना त्वनपत्या त्वमभुक्तविषयासवा ॥ भोगयोग्यमिमं देहं कथं दग्धुमिहेच्छसि ॥ ३६ ॥ ॥ शबर्युवाच ॥ ॥ एतावदेव साफल्यं जीवितस्य च जन्मनः ॥ परार्थे यस्त्यजेत्प्राणाञ्छिवार्थे किमुत स्वयम् ॥ ३७ ॥ किं नु तप्तं तपो घोरं किं वा दत्तं मया पुरा ॥ किं वार्चनं कृतं शंभोः पूर्वजन्मशतांतरे ॥ ३८ ॥ किं वा पुण्यं मम पितुः का वा मातुः कृतार्थता ॥ यच्छिवार्थे समिद्धेऽग्नौ त्यजाम्येतत्कलेबरम् ॥ ३९ ॥ इत्थं स्थिरां मतिं दृष्ट्वा तस्या भक्तिं च शंकरे ॥ तथेति दृढसंकल्पः शबरः प्रत्यपूजयत् ॥ ४० ॥ सा भर्त्तारमनुप्राप्य स्नात्वा शुचिरलंकृता ॥ गृहमादीप्य तं वह्निं भक्त्या चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ ४१ ॥ नमस्कृत्वात्मगुरवे ध्यात्वा हृदि सदाशिवम् ॥ अग्निप्रवेशाभिमुखीकृतांजलिरिदं जगौ ॥ ४२ ॥ ॥ शबर्युवाच ॥ ॥ पुष्पाणि संतु तव देव ममेंद्रियाणि धूपोऽगुरुर्वपुरिदं हृदयं प्रदीपः ॥ प्राणा हवींषि करणानि तवाक्षताश्च पूजाफलं व्रजतु सांप्रतमेष जीवः ॥ ४३ ॥ वांछामि नाहमपि सर्वधनाधिपत्यं न स्वर्गभूमिमचलां न पदं विधातुः ॥ भूयो भवामि यदि जन्मनिजन्मनि स्यां त्वत्पादपंकजलसन्मकरंदभृंगी ॥ ४४ ॥ जन्मानि संतु मम देव शताधिकानि माया न मे बिशतु चित्तमबोधहेतुः ॥ किंचित्क्षणार्धमपि ते चरणारविन्दान्नापैतु मे हृदयमीश नमोनमस्ते ॥४५॥ इति प्रसाद्य देवेशं शबरी दृढनिश्चया ॥ विवेश ज्वलितं वह्निं भस्मसादभवत्क्षणात् ॥ ४६ ॥ शबरोपि च तद्भस्म यत्नेन परिगृह्य सः ॥ चक्रे दग्धगृहोपान्ते शिवपूजां समाहितः ॥ ४६ ॥ अथ सस्मार पूजांते प्रसादग्रहणोचिताम् ॥ दयितां नित्यमायांतीं प्रांजलिं विनयान्विताम् ॥ ४८ ॥ स्मृतमात्रां तदापश्यदागतां पृष्ठतः स्थिताम् ॥

---

१ भस्मलेपनम्—इ० पा० ।

पूर्वेणावयवेनैव भक्तिनम्रां शुचिस्मिताम्[1] ॥ ४९ ॥ तां वीक्ष्य शबरः पत्नीं पूर्ववत्प्राजलिं स्थिताम् ॥ भस्मावशेषितगृहं यथापूर्वमवस्थितम् ॥
॥ ५० ॥ अग्निर्दहति तेजोभिः सूर्यो दहति रश्मिभिः ॥ राजा दहति दंडेन ब्राह्मणो मनसा दहेत् ॥ ५१ ॥ किमयं स्वप्न आहोस्वित्किं वा माया
भ्रमात्मिका ॥ इति विस्मयसंभ्रांतस्तां भूयः पर्यपृच्छत ॥ ५२ ॥ अपि[2] त्वं च कथं प्राप्ता भस्मभूतासि पावके ॥ दग्धं च भवनं भूयः कथं पूर्व
वदास्थितम् ॥ ५३ ॥ ॥ शबर्युवाच ॥ ॥ यदा गृहं समुद्दीप्य प्रविष्टाहं हुताशने ॥ तदात्मानं न जानामि न पश्यामि हुताशनम् ॥ ५४ ॥
न तापलेशोप्यासीन्मे प्रविष्टाया इवोदकम् ॥ सुषुप्तेव क्षणार्धेन प्रबुद्धास्मि पुनः क्षणात् ॥ ५५ ॥ तावद्भवनमद्राक्षमदग्धमिव सुस्थितम् ॥ अधुना
देवपूजांते प्रसादं लब्धुमागता ॥ ५६ ॥ एवं परस्परं प्रेम्णा दंपत्योर्भाषमाणयोः ॥ प्रादुरासीत्तयोरग्रे विमानं दिव्यमद्भुतम् ॥ ५७ ॥ तस्मिन्वि
माने शतचन्द्रभास्वरे चत्वार ईशानुचराः पुरःसराः ॥ हस्ते गृहीत्वाथ निषाददंपती आरोपयामासुरमुक्तविग्रहौ ॥ ५८ ॥ तयोर्निषाददंपत्यो
स्तत्क्षणादेव तद्वपुः ॥ शिवदूतकरस्पर्शात्तत्सारूप्यमवाप ह ॥ ५९ ॥ तस्माच्छ्रद्धैव सर्वेषु विधेया पुण्यकर्मसु ॥ नीचोपि शबरः प्राप श्रद्धया
योगिनां गतिम् ॥ ६० ॥ किं जन्मना सकलवर्णजनोत्तमेन किं विद्यया सकलशास्त्रविचारवत्या ॥ यस्यास्ति चेतसि सदा परमेशभक्तिः कोऽन्य
स्ततस्त्रिभुवने पुरुषोस्ति धन्यः ॥ ६१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे भस्ममाहात्म्यवर्णनं नाम
सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथाहं संप्रवक्ष्यामि सर्वधर्मोत्तमोत्तमम् ॥ उमामहेश्वरं नाम व्रतं सर्वार्थसिद्धिदम् ॥ १ ॥ आनर्त्त
संभवः कश्चिन्नाम्ना वेदरथो[3] द्विजः ॥ कलत्रपुत्रसंपन्नो विद्वानुत्तमवंशजः ॥ २ ॥ तस्यैवं वर्तमानस्य ब्राह्मणस्य गृहाश्रमे ॥ बभूव शारदानाम कन्या
कमललोचना ॥३॥ तां रूपलक्षणोपेतां बालां द्वादशहायनाम् ॥ ययाचे पद्मनाभाख्यो मृतदारश्च[4] स द्विजः ॥ ४ ॥ महाधनस्य शांतस्य[5] सदा राज
सखस्य च ॥ याञ्चाभंगभयात्तस्य तां कन्यां प्रददौ पिता ॥ ५ ॥ मध्यंदिने कृतोद्वाहः स विप्रः श्वशुरालये ॥ संध्यामुपासितुं सायं सरस्तटमुपा
ययौ ॥६॥ उपास्य संध्यां विधिवत्प्रत्यागच्छत्तमोवृते ॥ मार्गे दष्टो भुजंगेन ममार निजकर्मणा ॥७॥ तस्मिन्मृते कृतोद्वाहे सहसा तस्य बांधवाः ॥
चुक्रुशुः शोकसंतप्तौ श्वशुरावस्य कन्यका ॥ ८ ॥ निर्हृत्य तं बंधुजना जग्मुः स्वं स्वं निवेशनम् ॥ शारदा प्राप्तवैधव्या पितुरेवालये स्थिता ॥९॥
भूताच्छादनभोज्येन भर्त्रा विरहिता सती ॥ निनाय कतिचिन्मासान्सा बाला पितृमंदिरे ॥ १० ॥ एकदा नैध्रुवो नाम कश्चिद्वृद्धतरो मुनिः ॥

---

[1] सुविस्मिताम्–इ० पा० । [2] अपि प्रिये–इ० पा० । [3] देवरथः–इ०पा० । [4] मृतभार्यो जरद्विजः–इ० पा० । [5] शूद्रस्य सदाचाररतस्य च–इ० पा० ।

अन्धः शिष्यकरग्राही तन्मंदिरमुपाययौ ॥ ११ ॥ तस्मिवृद्धे गृहं प्राप्ते क्वापि यातेषु बंधुषु ॥ साक्षादिवात्मनो दैवं सा बाला समुपागमत् ॥
॥ १२ ॥ स्वागतं ते महाभाग पीठेस्मिन्नुपविश्यताम् ॥ नमस्ते मुनिनाथाय प्रियं ते करवाणि किम् ॥ १३ ॥ इत्युक्त्वा भक्तिमास्थाय कृत्वा
पादावनेजनम् ॥ वीजयित्वा परिश्रांतं तं मुनिं पर्यतोषयत् ॥ १४ ॥ श्रांतं पीठे समावेश्य कृत्वाभ्यंगं स्वपाणिना ॥ कृतस्नानं च विधिवत्कृतदेवा
र्चनं मुनिम् ॥ १५ ॥ सुखासनोपविष्टं तं धूपमाल्यानुलेपनैः ॥ अर्चयित्वा वरान्नेन भोजयामास सादरम् ॥ १६ ॥ भुक्त्वा च सम्यक्छनकैस्तृप्त
श्चानंदनिर्भरः ॥ चकारांधमुनिस्तस्यै सुप्रीतः परमाशिषम् ॥ १७ ॥ विहृत्य भर्त्रा सहसा च तेन लब्ध्वा सुतं सर्वगुणैर्वरिष्ठम्[1] ॥ कीर्तिं च
लोके महतीमवाप्य प्रसादयोग्या भव देवतानाम् ॥ १८ ॥ इत्यभिव्याहृतं तेन मुनिना गतचक्षुषा ॥ निशम्य विस्मिता बाला प्रत्युवाच
कृतांजलिः ॥ १९ ॥ ब्रह्मंस्त्वद्वचनं सत्यं कदाचिन्न मृषा भवेत् ॥ तदेतन्मंदभाग्यायाः कथमेतत्फलिष्यति ॥ २० ॥ शिलाग्र्यामिव
सद्वृष्टिः शुनक्यामिव सत्क्रिया ॥ विफला मंदभाग्यायामाशीर्ब्रह्मविदामपि ॥ २१ ॥ सैषाहं विधवा ब्रह्मन्दुष्कर्मफलभागिनी ॥ त्वदा
शीर्वचनस्यास्य कथं यास्यामि[2] पात्रताम् ॥ २२ ॥ ॥ मुनिरुवाच ॥ ॥ त्वामनालक्ष्य यत्प्रोक्तमंधेनापि मयाऽधुना ॥ तदेतत्साधयिष्यामि
कुरु मच्छासनं शुभे ॥ २३ ॥ उमामहेश्वरं नाम व्रतं यदि चरिष्यसि ॥ तेन व्रतानुभावेन सद्यः श्रेयोऽनुभोक्ष्यसे ॥ २४ ॥ ॥ शारदोवाच ॥ ॥
त्वयोपदिष्टं यत्नेन चरिष्याम्यपि दुश्चरम् ॥ तद्व्रतं ब्रूहि मे ब्रह्मन्विधानं वद विस्तरात् ॥ २५ ॥ ॥ मुनिरुवाच ॥ ॥ चैत्रे वा मार्गशीर्षे वा
शुक्लपक्षे शुभे दिने ॥ व्रतारंभं प्रकुर्वीत यथावद्गुर्वनुज्ञया ॥ २६ ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यामुभयोरपि पर्वणोः ॥ संकल्पं विधिवत्कृत्वा प्रातःस्नानं
समाचरेत् ॥ २७ ॥ सन्तर्प्य पितृदेवादीन्गत्वा स्वभवनं प्रति ॥ मंडपं रचयेद्दिव्यं वितानाद्यैरलंकृतम् ॥ २८ ॥ फलपल्लवपुष्पाद्यैस्तोरणैश्च सम
न्वितम् ॥ पंचवर्णैश्च तन्मध्ये रजोभिः पद्ममुद्धरेत् ॥ २९ ॥ चतुर्दशदलैर्बाह्ये द्वाविंशद्भिस्तदंतरे ॥ तदंतरे षोडशभिरष्टभिश्च तदंतरे ॥ ३० ॥
एवं पद्मं समुद्धृत्य पंचवर्णैर्मनोरमम् ॥ चतुरस्रं ततः कुर्यादंतर्वर्तुलमुत्तमम् ॥ ३१ ॥ व्रीहितंडुलराशिं च तन्मध्ये च सकूर्चकम् ॥ कूर्चोपरि सुसंस्था
प्य कलशं वारिपूरितम्[3] ॥ ३२ ॥ कलशोपरि विन्यस्य वस्त्रं वर्णसमन्वितम् ॥ तस्योपरिष्टात्सौवर्ण्यौ प्रतिमे शिवयोः शुभे ॥ निधाय पूजयेद्भक्त्या
यथाविभवविस्तरम् ॥ ३३ ॥ पंचामृतैस्तु संस्नाप्य तथा शुद्धोदकेन च ॥ रुद्रैकादशकं जप्त्वा पंचाक्षरशताष्टकम् ॥ ३४ ॥ अभिमंत्र्य पुनः स्थाप्य

---

[1] उपेतम्—इ०पा० । [2] योग्यास्मि सांप्रतम्—इ० पा० । [3] धान्यपूरितम्—इ० पा० ।

पीठं[1]मध्ये तथार्चयेत् ॥ स्वयं शुद्धासनासीनो धौतशुक्लांबरः सुधीः[2] ॥ ३५ ॥ पीठमामंत्र्य मंत्रेण प्राणायामान्समाचरेत् ॥ संकल्पं प्रवदेत्तत्र शिवा
ग्रे विहितांजलिः ॥ ३६ ॥ यानि पापानि घोराणि जन्मांतरशतेषु मे ॥ तेषां सर्वविनाशाय शिवपूजां[3] समारभे ॥ ३७ ॥ सौभाग्यविजयारोग्यधर्मै
श्वर्याभिवृद्धये ॥ स्वर्गापवर्गसिद्ध्यर्थं करिष्ये शिवपूजनम् ॥ ३८ ॥ इति संकल्पमुच्चार्य यथावत्सुसमाहितः ॥ अंगन्यासं ततः कृत्वा ध्यायेदीशं
च पार्वतीम् ॥ ३९ ॥ कुंदेंदुधवलाकारं नागाभरणभूषितम् ॥ वरदाभयहस्तं च बिभ्राणं परशुं मृगम् ॥ ४० ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशं जगदानंदकार
णम् ॥ जाह्नवीजलसंपर्कादीर्घपिंगजटाधरम् ॥ ४१ ॥ उरगेंद्रफणोद्भूतमहामुकुटमंडितम् ॥ शीतांशुखंडविलसत्कोटीरांगदभूषणम् ॥ ४२ ॥ उन्मी
लद्भालनयनं तथा सूर्येंदुलोचनम् ॥ नीलकंठं चतुर्बाहुं गजेंद्राजिनवाससम् ॥ ४३ ॥ रत्नसिंहासनारूढं नागाभरणभूषितम् ॥ देवीं च दिव्यवसनां
बालसूर्यायुतद्युतिम् ॥ ४४ ॥ बालवेषां च तन्वंगीं बालशीतांशुशेखराम् ॥ पाशांकुशवराभीतिं बिभ्रतीं च चतुर्भुजाम् ॥ ४५ ॥ प्रसादसुमुखी
मंबां लीलारसविहारिणीम् ॥ लसत्कुरबकाशोकपुन्नागनवचंपकैः ॥ ४६ ॥ कृतावतंसामुत्फुल्लमल्लिकोत्कलितालकाम् ॥ कांचीकलापपर्यस्तजघ
नाभोगशालिनीम् ॥ ४७ ॥ उदारकिंकिणीश्रेणीनूपुराढ्यपदद्वयाम् ॥ गंडमंडलसंसक्तरत्नकुंडलशोभिताम् ॥ ४८ ॥ बिंबाधरानुरक्तांशुलसद्दशन
कुड्मलाम् ॥ महार्हरत्नग्रैवेयतारहारविराजिताम् ॥४९॥ नवमाणिक्यरुचिरकंकणांगदमुद्रिकाम् ॥ रक्तांशुक[4]परीधानां रत्नमाल्यानुलेपनाम् ॥ ५० ॥
उद्यत्पीनकुचद्वंद्वनिंदितांभोजकुड्मलाम् ॥ लीलालोलासितापांगीं भक्तानुग्रहदायिनीम् ॥ ५१ ॥ एवं ध्यात्वा तु हृत्पद्मे जगतः पितरौ शिवौ ॥
जप्त्वा तदात्मकं मंत्रं तदंते बहिरर्चयेत् ॥ ५२ ॥ आवाह्य प्रतिमायुग्मे कल्पयेदासनादिकम् ॥ अर्घ्यं च दद्याच्छिवयोर्मंत्रेणानेन मंत्रवित् ॥ ५३ ॥
नमस्ते पार्वती[5]नाथ त्रैलोक्यवरदर्षभ ॥ त्र्यंबकेश महादेव गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ ५४ ॥ नमस्ते देवदेवेशि प्रपन्नभयहारिणि ॥ अंबिके वरदे [6]देवि
गृहाणार्घ्यं शिवप्रिये ॥ ५५ ॥ इति त्रिवारमुच्चार्य दद्यादर्घ्यं समाहितः ॥ गन्धपुष्पाक्षतान्सम्यग्धूपदीपान्प्रकल्पयेत् ॥ ५६ ॥ नैवेद्यं
पायसान्नेन घृताक्तं परिकल्पयेत् ॥ जुहुयान्मूलमंत्रेण हविरष्टोत्तरं शतम् ॥ ५७ ॥ तत उद्वास्य[7] नैवेद्यं धूपनीराजनादिकम् ॥ कृत्वा
निवेद्य तांबूलं नमस्कुर्यात्समाहितः ॥ ५८ ॥ अथाभ्यर्च्योपचारेण भोजयेद्विप्रदंपती ॥ ५९ ॥ एवं सायंतनीं पूजां कृत्वा विप्रा
नुमोदितः ॥ भुंजीत वाग्यतो रात्रौ हविष्यं क्षीरभावितम् ॥ ६० ॥ एवं संवत्सरं कुर्याद्व्रतं पक्षद्वये बुधः ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे व्रतोद्या

---

[1] पीठे हेममयेऽर्चयेत्–इ० पा० । [2] शुचिः–इ० पा० । [3] करिष्ये शिवपूजनम्–इ० पा० । [4] रत्नांकुश–इ० पां० । [5] पार्वतीकांत–इ० पा० । [6] गौरि–इ० पा० । [7] उत्साद्य–इ० पा० ।

अ० १९

नमाचरेत् ॥ ६१ ॥ शतरुद्राभिजप्तेन स्नापयेत्प्रतिमे जलैः ॥ आगमोक्तेन मन्त्रेण संपूज्य गिरिजाशिवौ ॥ ६२ ॥ सवस्त्रं ससुवर्णं च कलशं प्रति
मान्वितम् ॥ दत्त्वाचार्याय महते सदाचाररताय च ॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या यथाशक्त्याभिपूज्य च ॥ ६३ ॥ दद्यांच्च दक्षिणां तेभ्यो गोहिरण्यांब
रादिकम् ॥ भुंजीत तदनुज्ञातः सहेष्टजनबंधुभिः ॥ ६४ ॥ एवं यः कुरुते भक्त्या व्रतं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ त्रिःसप्तकुलमुद्धृत्य भुक्त्वा भोगान्यथेप्सि
तान् ॥ ६५ ॥ इन्द्रादिलोकपालानां स्थानेषु रमते ध्रुवम् ॥ ब्रह्मलोके च रमते विष्णुलोके च शाश्वते ॥ ६६ ॥ शिवलोकमथ प्राप्य तत्र कल्पशतं
पुनः ॥ भुक्त्वा भोगान्सुविपुलाञ्छिवमेव प्रपद्यते ॥ ६७ ॥ महाव्रतमिदं प्रोक्तं त्वमपि श्रद्धया चर ॥ अत्यंतदुर्लभं वापि लप्स्यसे च मनोरथम् ॥
॥ ६८ ॥ इत्यादिष्टा मुनींद्रेण सा बाला मुदिता भृशम् ॥ प्रत्यग्रहीत्सुविश्रब्धा तद्वाक्यं सुमनोहरम् ॥ ६९ ॥ अथ तस्याः समायाताः पितृमातृ
सहोदराः ॥ तं मुनिं सुखमासीनं ददृशुः कृतभोजनम् ॥ ७० ॥ सहसागत्य ते सर्वे नमश्चक्रुर्महात्मने ॥ प्रसीद नः प्रसीदेति गृणंतः पर्यपूज
यन् ॥ ७१ ॥ श्रुत्वा च ते तया साध्व्या पूजितं परमं मुनिम् ॥ अनुग्रहं व्रतं तस्यै श्रुत्वा हर्षं परं ययुः ॥ ७२ ॥ ते कृतांजलयः सर्वे तमूचुर्मुनि
पुंगवम् ॥ ७३ ॥ अद्य धन्या वयं सर्वे तवागमनमात्रतः ॥ पावितं नः कुलं सर्वं गृहं च सफलीकृतम् ॥ ७४ ॥ इयं च शारदा नाम कन्या
वैधव्यमागता ॥ केनापि कर्मयोगेन दुर्विलंघ्येन भूयसा ॥ ७५ ॥ सैषाद्य तव पादाब्जं प्रपन्ना शरणं सती ॥ इमां समुद्धरासह्यात्सुघोराद्दुःख
सागरात् ॥ ७६ ॥ त्वयापि तावदत्रैव स्थातव्यं नो गृहांतिके ॥ अस्मद्गृहमठेऽप्यस्मिन्स्नानपूजाजपोचिते ॥ ७७ ॥ एषा बालापि भगवन्कुर्वंती
त्वत्पदार्चनम् ॥ व्रतं त्वत्सन्निधावेव चरिष्यति महामुने ॥ ७८ ॥ यावत्समाप्तिमायाति व्रतमस्यास्त्वदंतिके ॥ उषित्वा तावदत्रैव कृतार्थान्कुरु
नो गुरो ॥ ७९ ॥ एवमभ्यर्थितः सर्वैस्तस्या भ्रातृजनादिभिः ॥ तथेति स मुनिश्रेष्ठस्तत्रोवास [2]मठे शुभे ॥ ८० ॥ सापि तेनोपदिष्टेन मार्गेण
गिरिजाशिवौ ॥ अर्चयंती व्रतं सम्यक्चचार विमला सती ॥ ८१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे
उमामहेश्वरव्रताचरणं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं महाव्रतं तस्याश्चरंत्या गुरुसन्निधौ ॥ संवत्सरो
व्यतीयाय नियमासक्तचेतसः ॥ १ ॥ संवत्सरांते सा बाला तत्रैव पितृमंदिरे ॥ चकारोद्यापनं सम्यग्विप्रभोजनपूर्वकम् ॥ २ ॥ दत्त्वा च दक्षिणां
तेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथार्हतः ॥ विसृज्य तान्नमस्कृत्य पितृभ्याममभिनंदिता ॥ ३ ॥ उपोषिता स्वयं तस्मिन्दिने नियममाश्रिता ॥ जजाप परमं

---

१ प्रदाय–इ० पा० । २ मुदान्वितः–इ० पा० ।

॥२०७॥

मंत्रमुपदिष्टं महात्मना ॥ ४ ॥ अथ प्रदोषसमये प्राप्ते संपूज्य शंकरम् ॥ तस्मिन्गृहांतिकमठे गुरोस्तस्य च सन्निधौ ॥ ५ ॥ जपार्चनरता
साध्वी ध्यायंती परमेश्वरम् ॥ तस्मिञ्जागरणे रात्रावुपविष्टा शिवांतिके ॥ ६ ॥ युग्मम् ॥ तस्यां रात्रौ तया सार्धं स मुनिर्जगदंबिकाम् ॥ जपध्यान
तपोभिश्च तोषयामास पार्वतीम् ॥ ७ ॥ तस्याश्च भक्त्या व्रतभाविताया मुनेस्तपोयोगसमाधिना च ॥ तुष्टा भवानी जगदेकमाता प्रादुर्बभूवा
कृतसांद्रमूर्तिः ॥ ८ ॥ प्रादुर्भूता यदा गौरी तयोरग्रे जगन्मयी ॥ अन्धोऽपि तत्क्षणादेव मुनिः प्राप दृशोर्द्वयम् ॥ ९ ॥ तां वीक्ष्य जगतां धात्री
माविर्भूतां पुरःस्थिताम् ॥ निपेततुस्तत्पदयोः स मुनिः सा च कन्यका ॥ १० ॥ तौ भक्तिभावोच्छ्वसितामलाशयावानंदबाष्पोक्षित
सर्वगात्रौ ॥ उत्थाप्य देवी कृपया परिप्लुता प्रेम्णा बभाषे मृदुवल्गुभाषिणी ॥ ११ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ प्रीतास्मि ते मुनिश्रेष्ठ वत्से
प्रीतास्मि तेऽनघे ॥ किं वा ददाम्यभिमतं देवानामपि दुर्लभम् ॥ १२ ॥ ॥ मुनिरुवाच ॥ ॥ एषा तु शारदा नाम कन्या तु
गतभर्तृका ॥ मया प्रतिश्रुतं चास्यै तुष्टेन गतचक्षुषा ॥ १३ ॥ सह भर्त्रा चिरं कालं विहृत्य सुतमुत्तमम् ॥ लभस्वेति मया
प्रोक्तं सत्यं कुरु नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ एषा पूर्वभवे बाला द्राविडस्य द्विजन्मनः ॥ आसीद्द्वितीया दयिता
भामिनी नाम विश्रुता ॥ १५ ॥ सा भर्तृप्रेयसी नित्यं रूपमाधुर्यपेशला ॥ भर्तारं वशमानिन्ये रूपवश्यादिकैतवैः ॥ १६ ॥
अस्यां चासक्तहृदयः स विप्रो मोहयंत्रितः ॥ कदाचिदपि नैवागाज्ज्येष्ठपत्नीं पतिव्रताम् ॥ १७ ॥ अनभ्यागमनाद्भर्तुः सा नारी
पुत्रवर्जिता ॥ सदा शोकेन संतप्ता कालेन निधनं गता ॥ १८ ॥ अस्या गृहसमीपस्थो यः कश्चिद्ब्राह्मणो युवा ॥ इमां वीक्ष्याथ चार्वंगीं
कामार्तः करमग्रहीत् ॥ १९ ॥ अनया रोषताम्राक्ष्या स विप्रस्तु निवारितः ॥ इमां स्मरन्दिवानक्तं निधनं प्रत्यपद्यत ॥ २० ॥ एषा संमोह्य
भर्तारं ज्येष्ठपत्न्यां पराङ्मुखम् ॥ चकार तेन पापेन भवेस्मिन्विधवाऽभवत् ॥ २१ ॥ याः कुर्वंति स्त्रियो लोके जायापत्योश्च विप्रियम् ॥ तासां
कौमारवैधव्यमेकविंशतिजन्मसु ॥ २२ ॥ यदेतया पूर्वभवे मत्पूजा महती कृता ॥ तेन पुण्येन तत्पापं नष्टं सर्वं तदैव हि ॥ २३ ॥ यो[1] विप्रो
विरहार्तः सन्मृतः कामविमोहितः ॥ सोऽस्याः पाणिग्रहं कृत्वा भवेस्मिन्निधनं गतः ॥ २४ ॥ प्राग्जन्मपतिरेतस्याः पांड्यराष्ट्रेषु सोऽधुना ॥
जातो विप्रवरः श्रीमान्सदारः सपरिच्छदः ॥ २५ ॥ तेन भर्त्रा प्रतिनिशं सैषा प्रेम्णाभिसंगता ॥ स्वप्ने रतिसुखं यातु श्रेष्ठं जागरणादपि ॥ २६ ॥

---

[1] एनां संस्मृत्य यो विप्रः—इ० पा० ।

षष्ट्युत्तरत्रिशतयोजनदूरसंस्थो देशादितो द्विजवरः स च कर्मगत्या ॥ एनां वधूं प्रतिनिशं मनसोभिरामां स्वप्नेषु पश्यति चिरं रतिमाद
धानः ॥ २७ ॥ सैषा वै स्वप्नसंगत्या पत्युः प्रतिनिशं सती ॥ कालेन लप्स्यते पुत्रं वेदवेदांगपारगम् ॥ २८ ॥ एतस्यां तनयं जातमात्म
नश्चिरसंगमात् ॥ सोऽपि विप्रोऽनिशं स्वप्ने द्रक्ष्यति प्रेमभावितम् ॥ २९ ॥ अनयाराधिता पूर्वे भवे साहं महामुने ॥ अस्यैव वरदानाय
प्रादुर्भूतास्मि सांप्रतम् ॥ ३० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथोवाच महादेवी तां बालां प्रति सादरम् ॥ अयि वत्से महाभागे शृणु मे परमं वचः
॥ ३१ ॥ यदा कदापि भर्त्तारं क्वापि देशे पुरातनम् ॥ द्रक्ष्यसि स्वप्नदृष्टं प्राक्ज्ञास्यसे त्वं विचक्षणा ॥ ३२ ॥ त्वां द्रक्ष्यति स विप्रोपि सुनयां
स्वप्नलक्षणाम् ॥ तदा परस्परालापो युवयोः संभविष्यति ॥ ३३ ॥ तदा स्वतनयं भद्रे तस्मै देहि बहुश्रुतम् ॥ फलमस्य व्रतस्याग्र्यं तस्य
हस्ते समर्पय ॥ ३४ ॥ ततः प्रभृति तस्यैव वशे तिष्ठ सुमध्यमे ॥ युवयोर्दैहिकः संगो माभूत्स्वप्नरताहृते ॥ ३५ ॥ कालात्पंचत्वमापन्ने तस्मि
न्ब्राह्मणसत्तमे ॥ अग्निं प्रविश्य तेनैव सह यास्यसि मत्पदम् ॥ ३६ ॥ पुत्रस्ते भविता सुभ्रु सर्वलोकमनोरमः ॥ संपदश्च भविष्यंति प्राप्स्यते
परमं पदम् ॥ ३७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा त्रिजगन्माता दत्त्वा तस्यै मनोरथम् ॥ तयोः संपश्यतोरेव क्षणेनादर्शनं गता
॥ ३८ ॥ सापि बाला वरं लब्ध्वा पार्वत्याः करुणानिधेः ॥ अवाप परमानंदं पूजयामास तं गुरुम् ॥ ३९ ॥ तस्यां रात्र्यां व्यती
तायां स मुनिर्लब्धलोचनः ॥ तस्याः पित्रोश्च तत्सर्वं [1]रहस्याचष्ट धर्मवित् ॥ ४० ॥ अथ सर्वानुपामंत्र्य शारदां च यशस्विनीम् ॥
विधायानुग्रहं तेषां ययौ स्वैरगतिर्मुनिः ॥ ४१ ॥ एवं दिनेषु गच्छत्सु सा बाला च प्रतिक्षणम् ॥ भर्तुः समागमं लेभे स्वप्ने सुख
विवर्धनम् ॥ ४२ ॥ गौर्या [2]वरप्रदानेन शारदा विशदव्रता ॥ दधार गर्भं स्वप्नेपि भर्तुः संगानुभावतः ॥ ४३ ॥ तां श्रुत्वा भर्तृ
रहितां शारदां गर्भिणीं सतीम् ॥ सर्वे धिगिति प्रोचुस्तां जारिणीति जगुर्जनाः ॥ ४४ ॥ संपरेतस्य तद्भर्तुर्ये जातिकुलबांधवाः ॥ तां वार्तां दुः
सहां श्रुत्वा ययुस्तत्पितृमंदिरम् ॥ ४५ ॥ अथ सर्वे समायाता ग्रामवृद्धाश्च पंडिताः ॥ समाजं चक्रिरे तत्र कुलवृद्धैः समन्वितम् ॥ ४६ ॥
अन्तर्वत्नीं समाहूय शारदां विनताननाम् ॥ अतर्जयन्सुसंक्रुद्धाः केचिदासन्पराङ्मुखाः ॥ ४७ ॥ अयि जारिणि दुर्बुद्धे किमेतत्ते
विचेष्टितम् ॥ अस्मत्कुले सुदुष्कीर्त्ति कृतवत्यसि बालिशे ॥ ४८ ॥ इति संतर्जयंतस्ते ग्रामवृद्धा मनीषिणः ॥ सर्वे संमंत्रयामासुः

---

[1] सहसा—इ०पा० । [2] व्रतप्रसादेन—इ०पा० ।

किं कुर्म इति भाषिणः ॥ ४९ ॥ तत्रोचुः के च वृद्धास्तां बालां प्रति विनिर्दयाः ॥ एषा पापमतिर्बाला कुलद्वयविनाशिनी ॥ ५० ॥ कृत्वास्याः केशवपनं छित्त्वा कर्णौ च नासिकाम् ॥ निर्वास्यतां बहिर्ग्रामात्परित्यज्य स्वगोत्रतः ॥ ५१ ॥ इति सर्वे समालोच्य तां तथा कर्तुमुद्यताः ॥ अथांतरिक्षे संभूता शुश्रुवे वागगोचरा ॥ ५२ ॥ अनया न कृतं पापं न चैव कुलदूषणम् ॥ व्रतभंगो न चैतस्यास्सुचरित्रेयमंगना ॥ ५३ ॥ इतः परमियं नारी जारिणीति वदंति ये ॥ तेषां दोषविमूढानां सद्यो जिह्वा विदीर्यते ॥ ५४ ॥ इत्यंतरिक्षे जनितां वाणीं श्रुत्वाऽशरीरिणीम् ॥ सर्वे प्रजहृषुस्तस्या जननीजनकादयः ॥५५॥ ततः ससंभ्रमाः सर्वे ग्रामवृद्धाः सभाजनाः ॥ मुहूर्तं मौनमालंब्य भीतास्तस्थुरधोमुखाः ॥५६॥ तत्र केचिदविश्वस्ता मिथ्यावाणीत्यवादिषुः॥ तेषां जिह्वा द्विधा भिन्ना ववमुस्ते कृमीन्क्षणात् ॥ ५७ ॥ ततः संपूजयामासुस्तां बालां ज्ञातिबांधवाः ॥ बांधवांश्च[1] स्त्रियो वृद्धाः शशंसुः साधुसाध्विति ॥ ५८ ॥ मुमुचुः केचिदानंदबाष्पबिंदून्कुलोत्तमाः ॥ कुलस्त्रियः प्रमुदितास्तां[2]मुद्दिश्य समाश्वसन् ॥ ५९ ॥ अथ तत्रापरे प्रोचुर्देवो वदति नानृतम् ॥ कथमेषां दधौ गर्भं शीलान्न चलिता ध्रुवम् ॥ ६० ॥ इति सर्वान्सभ्यजनान्संशयाविष्टचेतसः ॥ विलोक्य वृद्धस्तत्रैको सर्वज्ञो[3] लोकतत्त्ववित् ॥ ६१ ॥ मायामयमिदं विश्वं दृश्यते श्रूयते च यत् ॥ किं भाव्यं किमभाव्यं वा संसारेऽस्मिन्क्षणात्मके[4] ॥ ६२ ॥ अनिरूप्यमभूतार्थं मायया जायते स्फुटम् ॥ ईश्वरस्य वशे माया तस्य[5] को वेद चेष्टितम् ॥ ६३ ॥ यूपकेतोश्च राजर्षेः शुक्रं निपतितं जले ॥ सशुक्रं तज्जलं पीत्वा वेश्या गर्भं दधौ किल ॥ ६४ ॥ मुनेर्विभांडकस्यापि शुक्रं पीत्वा सहांभसा ॥ हरिणी गर्भिणी भूत्वा ऋष्यशृंगमसूयत ॥ ६५ ॥ सुराष्ट्रस्य तथा राज्ञः करं स्पृष्ट्वा मृगांगना ॥ तत्क्षणाद्गर्भिणी भूत्वा मुनिं प्रासूत तापसम् ॥ ६६ ॥ तथा सत्यवती नारी शफरीगर्भसंभवा ॥ तथैव महिषीगर्भो जातश्च महिषासुरः॥ ६७ ॥ तथा संति पुरा नार्यः कारुण्याद्गर्भसंभवाः॥ तथा हि वसुदेवेन रोहिण्यास्तनयोऽभवत् ॥ ६८ ॥ देवतानां महर्षीणां शापेन च वरेण च ॥ अयुक्तमपि यत्कर्म युज्यते नात्र संशयः ॥ ६९ ॥ सांबस्य जठराज्जातं मुसलं मुनिशापतः ॥ युवनाश्वस्य गर्भोऽभून्मुनीनां मंत्रगौरवात् ॥ ७० ॥ नूनमेषापि कल्याणी महर्षेः पादसेवनात् ॥ महाव्रतानुभावाच्च धत्ते गर्भमनिंदिता ॥ ७१ ॥ अस्मिन्नर्थे रहस्येनां सत्यं पृच्छंतु योषितः ॥ ततो निवृत्तसंदेहो भविष्यति महाजनः ॥ ७२ ॥ ततस्तद्वचनादेव तामपृच्छन्स्त्रियो मिथः ॥ ताभ्यः शशंस तत्सर्वं सा स्ववृत्तं महाद्भुतम् ॥ ७३ ॥ विजानंतस्ततः सर्वे मानयित्वा च तां सतीम् ॥ मोदमानाः प्रशंसंतः प्रययुः स्वं

---

[1] बंधुस्त्रियश्च वृद्धाश्च–इ० पा० । [2] आश्लिष्य–इ० पा० । [3] सर्वश–इ० पा० । [4] भ्रमान्विते–इ० पा० । [5] तस्या–इ० पा० ।

स्वमालयम् ॥ ७४ ॥ अथ काले शुभे प्राप्ते शारदा विमलाशया ॥ असूत तनयं बाला बालार्कसमतेजसम् ॥ ७५ ॥ स कुमारो महोदारलक्षणः कमलेक्षणः ॥ अवाप्य महतीं विद्यां बाल्यं एव महामतिः ॥ ७६ ॥ अथोपनीतो गुरुणा काले लोकमनोरमः ॥ स शारदेय एवेति लोके ख्यातिमवाप ह ॥ ७७ ॥ ऋग्वेदमष्टमे वर्षे नवमे यजुषां गणम् ॥ दशमे सामवेदं च लीलयाध्यगमत्सुधीः ॥ ७८ ॥ अथ त्रिलोकमहिते संप्राप्ते शिवपर्वणि ॥ गोकर्णं प्रययुः सर्वे जनाः [1]सर्वनिवासिनः ॥ ७९ ॥ शारदापि स्वपुत्रेण गोकर्णं प्रययौ सती ॥ ८० ॥ तत्रापश्यत्समायातं सदा स्वप्नेषु लक्षितम् ॥ पूर्वजन्मनि भर्त्तारं द्विजबंधुजनावृतम् ॥ ८१ ॥ तं दृष्ट्वा प्रेमनिर्विण्णा पुलकांकितविग्रहा ॥ निरुद्धबाष्पप्रसरा तस्थौ तन्व्यस्तलोचना ॥ ८२ ॥ स च विप्रोऽपि तां दृष्ट्वा रूपलक्षणलक्षिताम् ॥ स्वप्ने सदा भुज्यमानामात्मनो रतिदायिनीम् ॥ ८३ ॥ तं कुमारमपि स्वप्ने दृष्ट्वा चात्मशरीरजम् ॥ विलोक्य विस्मयाविष्टस्तदंतिकमुपाययौ ॥ ८४ ॥ भद्रे त्वां प्रष्टुमिच्छामि यत्किंचिन्मनसि स्थितम् ॥ इति प्रथममाभाष्य रहःस्थानं निनाय ताम् ॥ ८५ ॥ का त्वं कथय वामोरु कस्य भार्यासि सुव्रते ॥ को देशः कस्य वा पुत्री किन्नामेत्यब्रवीच्च ताम् ॥ ८६ ॥ इति तेन समापृष्टा सा नारी बाष्पलोचना ॥ व्याजहारात्मनो वृत्तं बाल्ये वैधव्यकारणम् ॥ ८७ ॥ पुनः पप्रच्छ तां बालां पुत्रः कस्यायमुत्तमः ॥ कथं धृतो वा जठरे बालोऽयं चंद्रसन्निभः ॥ ८८ ॥ ॥ शारदोवाच ॥ ॥ एष मे तनयः स्वामिन्सर्वविद्याविशारदः॥ शारदेय इति प्रोक्तो मम नाम्नैव कल्पितः ॥ ८९ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा विहस्य ब्राह्मणोत्तमः ॥ प्रोवाच कष्टात्कष्टं हि [2]चरितं तव भामिनि ॥ ९० ॥ पाणिग्रहणमात्रं ते कृत्वा भर्त्ता मृतः किल ॥ कथं चायं सुतो जातस्तस्य कारणमुच्यताम् ॥ ९१ ॥ इति तेनोदितां वाणीमाकर्ण्यातीव लज्जिता ॥ क्षणं चाश्रुमुखी भूत्वा धैर्यादित्थमभाषत ॥ ९२ ॥ ॥ शारदोवाच ॥ ॥ तदलं परिहासोक्त्या त्वं मां वेत्सि महामते ॥ त्वामहं वेद्मि चार्थेऽस्मिन्प्रमाणं मन आवयोः ॥ ९३ ॥ इत्युक्त्वा सर्वमावेद्य देव्या दत्तं वरादिकम् ॥ व्रतस्यार्धं कुमारं तं ददौ तस्मै धृतव्रतम् ॥ ९४ ॥ सोऽपि प्रमुदितो विप्रः कुमारं प्रतिगृह्य तम् ॥ पित्रोरनुमतेनैव तां निनाय निजालयम् ॥ ९५ ॥ सापि स्थित्वा बहून्मासांस्तस्य विप्रस्य मंदिरे ॥ तस्मिन्कालवशं प्राप्ते प्रविश्याग्निं तमन्वगात् ॥ ९६ ॥ ततस्तौ दंपती भूत्वा विमानं दिव्यमास्थितौ ॥ दिव्यभोगसमायुक्तौ जग्मतुः शिवमंदिरम् ॥ ९७ ॥ इत्येत

---

[1] भारतवासिनः—इ० पा० । [2] रचितम्—इ० पा० ।

तत्पुण्यमाख्यानं मया समनुवर्णितम् ॥ पठतां शृण्वतां सम्यग्[1]भुक्तिमुक्तिफल[2]प्रदम् ॥ ९८ ॥ आयुरारोग्यसंपत्तिधनधान्यविवर्द्धनम् ॥ स्त्रीणां मंगलसौभाग्यसंतानसुखसाधनम् ॥ ९९ ॥ एतन्महाख्यानमघौघनाशनं गौरीमहेशव्रतपुण्यकीर्तनम् ॥ भक्त्या सकृद्यः शृणुयाच्च कीर्त्तयेद्भुक्त्वा स भोगान्पदमेति शाश्वतम् ॥ १०० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे शारदाख्यानवर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ छ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथ रुद्राक्षमाहात्म्यं वर्णयामि समासतः ॥ सर्वपापक्षयकरं शृण्वतां पठतामपि ॥ ॥ १ ॥ अभक्तो वापि भक्तो वा नीचो नीचतरोपि वा ॥ रुद्राक्षान्धारयेद्यस्तु मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २ ॥ रुद्राक्षधारणं पुण्यं केन वा सदृशं भवेत् ॥ महाव्रतमिदं प्राहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३ ॥ सहस्रं धारयेद्यस्तु रुद्राक्षाणां धृतव्रतः ॥ तं नमंति सुराः सर्वे यथा रुद्रस्तथैव सः ॥ ४ ॥ अभावे तु सहस्रस्य बाह्वोः षोडश षोडश ॥ एकं शिखायां करयोर्द्वादश द्वादशैव हि ॥ ५ ॥ द्वात्रिंशत्कंठदेशे तु चत्वारिंशत्तु मस्तके ॥ एकैक कर्णयोः षट् षट् वक्षस्यष्टोत्तरं शतम् ॥ यो धारयति रुद्राक्षान्रुद्रवत्सोपि पूज्यते ॥ ६ ॥ मुक्ताप्रवालस्फटिकरौप्यवैदूर्यकांचनैः ॥ समेतान्धारयेद्यस्तु रुद्राक्षान्स शिवो भवेत् ॥ ७ ॥ केवलानपि रुद्राक्षान्यथालाभं बिभर्ति यः ॥ तं न स्पृशंति पापानि तमांसीव विभावसुम् ॥ ८ ॥ रुद्राक्षमालया जप्तो मंत्रोऽनंतफलप्रदः ॥ अरुद्राक्षो जपः पुंसां तावन्मात्रफलप्रदः ॥ ९ ॥ यस्यांगे नास्ति रुद्राक्ष एकोपि बहुपुण्यदः ॥ तस्य जन्म निरर्थं स्यात्त्रिपुंड्ररहितं यदि ॥ १० ॥ रुद्राक्षं मस्तके बद्ध्वा शिरःस्नानं करोति यः ॥ गंगास्नानफलं तस्य जायते नात्र संशयः ॥ ११ ॥ रुद्राक्षं पूजयेद्यस्तु विना तोयाभिषेचनम् ॥ यत्फलं लिंगपूजायास्तदेवाप्नोति निश्चितम् ॥ १२ ॥ एकवक्त्राः पंचवक्त्रा एकादशमुखाः परे ॥ चतुर्दशमुखाः केचिद्रुद्राक्षा लोकपूजिताः ॥ १३ ॥ भक्त्या संपूजितो नित्यं रुद्राक्षः शंकरात्मकः ॥ दरिद्रं वापि कुरुते राजराजश्रियान्वितम् ॥ १४ ॥ अत्रेदं पुण्यमाख्यानं वर्णयंति मनीषिणः ॥ महापापक्षयकरं श्रवणात्कीर्त्तनादपि ॥ १५ ॥ राजा काश्मीरदेशस्य भद्रसेन इति श्रुतः ॥ तस्य पुत्रोऽभवद्धीमान्सुधर्मानाम वीर्यवान् ॥ १६ ॥ तस्यामात्यसुतः कश्चित्तारको नाम सद्गुणः ॥ बभूव राजपुत्रस्य सखा परमशोभनः ॥ १७ ॥ तावुभौ परमस्निग्धौ कुमारौ रूपसुन्दरौ ॥ विद्याभ्यासपरौ बाल्ये सह क्रीडां प्रचक्रतुः ॥ १८ ॥ तौ सदा सर्वगात्रेषु रुद्राक्षकृतभूषणौ ॥ विचेरतुरु[3]दारांगौ

---

[1] सद्यः—इ० पा० । [2] अत्र हि कस्मिंश्चित्पुस्तके—'एवं शिवतमः पंथाः' इत्यारभ्य अध्यायो दृश्यते परमेतास्मिन्पुस्तके । सोऽध्यायोऽत्र आगमिष्यत्यतोत्र न गृहीतः—इति भावनीयं सुधीभिः । [3] अलं प्रीत्यादिव्यालंकारधारिणौ—इ० पा० ।

सततं भस्मधारिणौ ॥ १९ ॥ हारकेयूरकटककुंडलादिविभूषणम् ॥ हेमरत्नमयं त्यक्त्वा रुद्राक्षान्दधतुश्च तौ ॥ २० ॥ रुद्राक्षमालिनौ नित्यं
रुद्राक्षकरकंकणौ ॥ रुद्राक्षकंठाभरणौ सदा रुद्राक्षकुंडलौ ॥ २१ ॥ हेमरत्नाद्यलंकारे लोष्टपाषाणदर्शनौ ॥ बोध्यमानावपि जनैर्न रुद्राक्षान्व्य
मुंचताम् ॥ २२ ॥ तस्य काश्मीरराजस्य गृहं प्राप्तो यदृच्छया ॥ पराशरो मुनिवरः साक्षादिव पितामहः ॥ २३ ॥ तमर्चयित्वा विधिवद्राजा
धर्मभृतां वरः ॥ प्रपच्छ सुखमासीनं त्रिकालज्ञं महामुनिम् ॥ २४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ भगवन्नेष पुत्रो मे सोपि मंत्रिसुतश्च मे ॥ रुद्राक्ष
धारिणौ नित्यं रत्नाभरणनिःस्पृहौ ॥ २५ ॥ शास्यमानावपि सदा रत्नाकल्पपरिग्रहे ॥ विलंघितास्मद्वचनौ रुद्राक्षेष्वेव तत्परौ ॥ २६ ॥ नोप
दिष्टाविमौ बालौ कदाचिदपि केनचित् ॥ एषा स्वाभाविकी वृत्तिः कथमासीत्कुमारयोः ॥ २७ ॥ ॥ पराशर उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि तव
पुत्रस्य धीमतः ॥ यथा त्वं मंत्रिपुत्रस्य प्राग्वृत्तं[1] विस्मयावहम् ॥२८॥ नंदिग्रामे पुरा काचिन्महानंदेति विश्रुता॥बभूव वारवनिता शृंगारललिताकृतिः
॥२९॥ छत्रं पूर्णेंदुसंकाशं यानं स्वर्णविराजितम् ॥ चामराणि सुदंडानि पादुके च हिरण्मये॥३०॥अंबराणि विचित्राणि महार्हाणि द्युमंति च ॥ चंद्र
राशिमनिभाः शय्याः पर्यंकाश्च हिरण्मयाः ॥ ३१ ॥ गावो महिष्यः शतशो दासाश्च शतशस्तथा ॥ ३२ ॥ सर्वाभरणदीप्तांग्यो दास्यश्च नवयौव
नाः ॥ भूषणानि पराध्यर्याणि नवरत्नोज्ज्वलानि च ॥ ३३ ॥ गन्धकुंकुमकस्तूरीकर्पूरागुरुलेपनम् ॥ चित्रमाल्यावतंसश्च यथेष्टं मृष्टभोजनम् ॥३४॥
नानाचित्रवितानाढ्यं नानाधान्यमयं गृहम् ॥ बहुरत्नसहस्राढ्यं कोटिसंख्याधिकं धनम् ॥ ३५ ॥ एवं विभवसंपन्ना वेश्या कामविहारिणी ॥
शिवपूजारता नित्यं सत्यधर्मपरायणा ॥ ३६ ॥ सदाशिवकथासक्ता शिवनामकथोत्सुका ॥ शिवभक्तांघ्र्यवनता शिवभक्तिरतानिशम् ॥ ३७ ॥
विनोदहेतोः सा वेश्या नाट्यमण्डपमध्यतः॥ रुद्राक्षैर्भूषयित्वैकं मर्कटं चैव कुक्कुटम् ॥३८॥ करतालैश्च गीतैश्च सदा नर्तयति स्वयम्[2] ॥ पुनश्च विह
संत्युच्चैः सखीभिः परिवारिता ॥ ३९ ॥ युग्मम् ॥ रुद्राक्षैः कृतकेयूरकर्णाभरणभूषणः ॥ मर्कटः शिक्षया तस्याः सदा नृत्यति बालवत् ॥ ४० ॥
शिखायां बद्धरुद्राक्षः कुक्कुटः कपिना सह ॥ चिरं नृत्यति नृत्यज्ञः पश्यतां चित्रमावहन्[3] ॥४१॥ एकदा भवनं तस्याः कश्चिद्वैश्यः शिवव्रती॥ आज
गाम सरुद्राक्षस्त्रिपुंड्री निर्ममः कृती ॥ ४२ ॥ स बिभ्रद्भस्म विशदे प्रकोष्ठे वरकंकणम् ॥ महारत्नपरिस्तीर्णं ज्वलंतं तरुणार्कवत् ॥४३॥ तमागतं
सा गणिका संपूज्य परया मुदा ॥ तत्प्रकोष्ठगतं वीक्ष्य कंकणं प्राह विस्मिता ॥ ४४ ॥ महारत्नमयः सोऽयं कंकणस्त्वत्करे स्थितः ॥ मनो हरति

---

[1] प्रकृतिर्विस्मयावहा—इ० पा० । [2] द्वयम्—इ०पा० । [3] चित्तमाहरत्—इ०पा० ।

मे साधो दिव्यस्त्रीभूषणोचितः ॥ ४५ ॥ इति तां वररत्नाढ्ये सस्पृहां करभूषणे ॥ वीक्ष्योदारमतिर्वैश्यः सस्मितं समभाषत ॥ ४६ ॥
॥ ॥ वैश्य उवाच ॥ ॥ अस्मिन्रत्नवरे दिव्ये यदि ते सस्पृहं मनः ॥ तमेवादत्स्व सुप्रीता मौल्यमस्य ददासि किम् ॥ ४७ ॥ ॥ वेश्यो
वाच ॥ ॥ वयं तु स्वैरचारिण्यो वेश्यास्तु न पतिव्रताः ॥ अस्मत्कुलोचितो धर्मो व्यभिचारो न संशयः ॥ ४८ ॥ यद्येतद्रत्नखचितं ददासि
करभूषणम् ॥ दिनत्रयमहोरात्रं तव पत्नी भवाम्यहम् ॥ ४९ ॥ ॥ वैश्य उवाच ॥ ॥ तथास्तु यदि ते सत्यं वचनं वारवल्लभे ॥ ददामि
रत्नवलयं त्रिरात्रं भव मद्वधूः ॥ ५० ॥ एतस्मिन्व्यवहारे तु प्रमाणं शशिभास्करौ ॥ त्रिवारं सत्यमित्युक्त्वा हृदयं मे स्पृश प्रिये ॥ ५१ ॥
॥ ॥ वेश्योवाच ॥ ॥ दिनत्रयमहोरात्रं पत्नी भूत्वा तव प्रभो ॥ सहधर्मं चरामीति सा तद्धृदयमस्पृशत् ॥ ५२ ॥ अथ तस्यै स वैश्यस्तु
प्रददौ रत्नकङ्कणम् ॥ लिंगं रत्नमयं चास्या हस्ते दत्त्वेदमब्रवीत् ॥ ५३ ॥ इदं रत्नमयं शैवं लिंगं मत्प्राणसंनिभम् ॥ रक्षणीयं त्वया कांते तस्य
हानिर्मृतिर्मम ॥ ५४ ॥ एवमस्त्विति सा कांता लिंगमादाय रत्नजम् ॥ नाट्यमण्डपिकास्तंभे निधाय प्राविशद्गृहम् ॥ ५५ ॥ सा तेन संगता
रात्रौ वैश्येन विटधर्मिणा ॥ सुखं सुष्वाप पर्यंके मृदुतल्पोपशोभिते ॥ ५६ ॥ ततो निशीथसमये नाट्यमण्डपिकांतरे ॥ अकस्मादुत्थितो
वह्निस्तमेव सहसावृणोत् ॥ ५७ ॥ मण्डपे दह्यमाने तु सहसोत्थाय संभ्रमात् ॥ सा वेश्या मर्कटं तत्र मोचयामास बंधनात् ॥ ५८ ॥ स मर्कटो
मुक्तबंधः कुक्कुटेन[1] सहामुना ॥ भीतो दूरं प्रदुद्राव विधूयाग्निकणान्बहून् ॥ ५९ ॥ स्तंभेन सह निर्दग्धं तल्लिंगं शकलीकृतम् ॥ दृष्ट्वा वेश्या च
वैश्यश्च दुरंतं दुःखमापतुः ॥ ६० ॥ दृष्ट्वा प्राणसमं लिंगं दग्धं वैश्यपतिस्तथा ॥ स्वयमप्याप्तनिर्वेदो[2] मरणाय मतिं दधौ ॥ ६१ ॥ निर्वेददा
न्नितरां खेदाद्वैश्यस्तामाह दुःखिताम् ॥ शिवलिंगे तु निर्भिन्ने नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ६२ ॥ चितां कारय मे भद्रे तव भृत्यैर्बलाधिकैः ॥ शिवे
मनः समावेश्य प्रविशामि हुताशनम् ॥ ६३ ॥ यदि ब्रह्मेंद्रविष्णवाद्या वारयेयुः समेत्य माम् ॥ तथाप्यस्मिन्क्षणे धीरः प्रविश्याग्निं त्यजा
म्यसून् ॥ ६४ ॥ तमेवं दृढबंधं सा विज्ञाय बहुदुःखिता ॥ स्वभृत्यैः कारयामास चितां स्वनगराद्बहिः[3] ॥ ६५ ॥ ततः स वैश्यः शिवभक्तिपूतः
प्रदक्षिणीकृत्य समिद्धमग्निम् ॥ विवेश पश्यत्सु जनेषु धीरः सा चानुतापं युवती प्रपेदे ॥ ६६ ॥ अथ सा दुःखिता नारी स्मृत्वा धर्मं सुनिर्म
लम् ॥ सर्वान्बन्धून्समीक्ष्यैवं बभाषे करुणं वचः ॥ ६७ ॥ रत्नकंकणमादाय मया सत्यमुदाहृतम् ॥ दिनत्रयमहं पत्नी वैश्यस्यामुष्य
संमता ॥ ६८ ॥ कर्मणा मत्कृतेनायं मृतो वैश्यः शिवव्रती ॥ तस्मादहं प्रवेक्ष्यामि सहानेन हुताशनम् ॥ सधर्मचारिणीत्युक्तं

---

[1] कुक्कुटश्च महामते--इ० पा० । [2] आख्यातनिर्बन्धः--इ० पा० । [3] स्वभवनात्--इ० पा० ।

सत्यमेतद्धि पश्यथ ॥ ६९ ॥ सत्येन प्रीतिमायांति देवास्त्रिभुवनेश्वराः ॥ सत्यासक्तिः परो धर्मः सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ७० ॥ सत्येन स्वर्गमोक्षौ च नासत्येन परा गतिः ॥ तस्मासत्यं समाश्रित्य प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ ७१ ॥ इति सा दृढनिर्बंधा वार्यमाणापि बंधुभिः ॥ सत्यलोपभयान्नारी प्राणांस्त्यक्तुं मनो दधे ॥ ७२ ॥ सर्वस्वं शिवभक्तेभ्यो दत्त्वा ध्यात्वा सदाशिवम् ॥ तमग्निं त्रिः परिक्रम्य प्रवेशाभिमुखी स्थिता ॥ ७३ ॥ तां पततीं समिद्धेऽग्नौ स्वपदार्पितमानसाम् ॥ वारयामास विश्वात्मा प्रादुर्भूतः शिवः स्वयम् ॥ ७४ ॥ सा तं विलोक्याखिलदेवदेवं त्रिलोचनं चन्द्रकलावतंसम् ॥ शशांकसूर्यानलकोटिभासं स्तब्धेव भीतेव तथैव तस्थौ ॥ ७५ ॥ तां विह्वलां परित्रस्तां वेपमानां जडीकृताम् ॥ समाश्वास्य गलद्बाष्पां करे गृह्याब्रवीद्वचः ॥ ७६ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ सत्यं धर्मं च ते धैर्यं भक्तिं च मयि निश्चलाम् ॥ निरीक्षितुं त्वत्सकाशं वैश्यो भूत्वाहमागतः ॥ ७७ ॥ माययाग्निं समुत्थाप्य दग्धवान्नाट्यमंडपम् ॥ दग्धं कृत्वा रत्नलिंगं प्रवृष्टोस्मि हुताशनम् ॥ ॥ ७८ ॥ वेश्याः कैतवकारिण्यः स्वैरिण्यो जनवंचकाः ॥ सा त्वं सत्यमनुस्मृत्य प्रविष्टाग्निं मया सह ॥ ७९ ॥ अतस्ते संप्रदास्यामि भोगांस्त्रिदशदुर्लभान् ॥ आयुश्च परमं दीर्घमारोग्यं च प्रजोन्नतिम् ॥ यद्यदिच्छसि सुश्रोणि तत्तदेव ददामि ते ॥ ८० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति ब्रुवति गौरीशे सा वेश्या प्रत्यभाषत ॥ ८१ ॥ ॥ वेश्योवाच ॥ ॥ न मे वांछास्ति भोगेषु भूमौ स्वर्गे रसातले ॥ तव पादांबुजस्पर्शादन्यत्किंचिन्न वै वृणे ॥ ८२ ॥ एते भृत्याश्च दास्यश्च ये चान्ये मम बांधवाः ॥ सर्वे त्वदर्चनपरास्त्वयि संन्यस्तवृत्तयः ॥ ८३ ॥ सर्वानेतान्मया सार्धं नीत्वा तव परं पदम् ॥ पुनर्जन्मभयं घोरं विमोचय नमोस्तु ते ॥ ८४ ॥ तथेति तस्या वचनं प्रतिनंद्य महेश्वरः ॥ तान्सर्वांश्च तया सार्धं निनाय परमं पदम् ॥ ८५ ॥ ॥ पराशर उवाच ॥ ॥ नाट्यमंडपिकादाहे यौ दूरं विद्रुतौ पुरा ॥ तत्रावशिष्टौ तावेव कुक्कुटो मर्कटस्तथा ॥ ८६ ॥ कालेन निधनं यातो यस्तस्या नाट्यमर्कटः ॥ सोभूत्तव कुमारोऽसौ कुक्कुटो मंत्रिणः सुतः ॥ ८७ ॥ रुद्राक्षधारणोद्भूतात्पुण्यात्पूर्वभवार्जितात् ॥ कुले महति संजातौ वर्तेते बालकाविमौ ॥ ८८ ॥ पूर्वाभ्यासेन रुद्राक्षान्दधाते शुद्धमानसौ ॥ अस्मिञ्जन्मनि तं लोकं शिवं संपूज्य यास्यतः ॥ ८९ ॥ एषा प्रवृत्तिस्त्वनयोर्बालयोः समुदाहृता ॥ कथा च शिवभक्ताया किमन्यत्प्रष्टुमिच्छसि ॥ ९० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे रुद्राक्षमहिमवर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥

॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं ब्रह्मर्षिणा प्रोक्तां वाणीं पीयूषसन्निभाम् ॥ आकर्ण्य मुदितो राजा प्रांजलिः पुनरब्रवीत् ॥ १ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ अहो सत्संगमः पुंसामशेषाघप्रशो

---

१ कामये इ० पा० ।

धनः ॥ कामक्रोधनिहंता च इष्टदोग्धा जनस्य हि ॥ २ ॥ मम मायातमो नष्टं ज्ञानदृष्टिः प्रकाशिता ॥ तव दर्शनमात्रेण प्रायोहममरोत्तमः ॥
॥ ३ ॥ श्रुतं च पूर्वचरितं बालयोः सम्यगेतयोः ॥ भविष्यदपि पृच्छामि मत्पुत्राचरणं मुने ॥ ४ ॥ अस्यायुः कति वर्षाणि भाग्यं वद च कीदृ
शम् ॥ विद्या कीर्तिश्च शक्तिश्च श्रद्धा भक्तिश्च कीदृशी ॥ ५ ॥ एतत्सर्वमशेषेण मुने त्वं वक्तुमर्हसि ॥ तव शिष्योस्मि भृत्योस्मि शरणं त्वां गतो
स्म्यहम् ॥ ६ ॥ ॥ पराशर उवाच ॥ ॥ अत्रावाच्यं हि यत्किंचित्कथं शक्तोस्मि शंसितुम् ॥ यच्छ्रुत्वा धृतिमंतोपि विषादं प्राप्नुयुर्जनाः ॥
॥ ७ ॥ तथापि निर्व्यलीकेन भावेन परिपृच्छतः ॥ अवाच्यमपि वक्ष्यामि तव स्नेहान्महीपते ॥ ८ ॥ अमुष्य त्वत्कुमारस्य वर्षाणि द्वादशा
त्ययुः[१] ॥ इतः परं प्रपद्येत सप्तमे दिवसे मृतिम् ॥ ९ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा कालकूटमिवोदितम् ॥ मूर्च्छितः सहसा भूमौ पतितो नृपतिः
शुचा ॥ १० ॥ तमुत्थाप्य समाश्वास्य स मुनिः करुणार्द्रधीः ॥ उवाच मा भैर्नृपते पुनर्वक्ष्यामि ते हितम् ॥ ११ ॥ सर्गात्पुरा निरालोकं
यदेकं निष्कलं परम् ॥ चिदानंदमयं ज्योतिः स आद्यः केवलः शिवः ॥ १२ ॥ स एवादौ रजोरूपं सृष्ट्वा ब्रह्माणमात्मना ॥
सृष्टिकर्मनियुक्ताय तस्मै वेदांश्च दत्तवान् ॥ १३ ॥ पुनश्च दत्तवानीश आत्मतत्त्वैकसंग्रहम् ॥ सर्वोपनिषदां सारं रुद्राध्यायं
च दत्तवान् ॥ १४ ॥ यदेकमव्ययं साक्षाद्ब्रह्मज्योतिः सनातनम् ॥ शिवात्मकं परं तत्त्वं रुद्राध्याये प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥
स आत्मभूः सृजद्विश्वं चतुर्भिर्वदनैर्विराट् ॥ ससर्ज वेदांश्चतुरो लोकानां स्थितिहेतवे ॥ १६ ॥ तत्रायं यजुषां मध्ये ब्रह्मणो दक्षि
णान्मुखात् ॥ अशेषोपनिषत्सारो रुद्राध्यायः समुद्धृतः ॥ १७ ॥ स एष मुनिभिः सर्वैर्मरीच्यत्रिपुरोगमैः ॥ सह देवैर्धृतस्तेभ्यस्तच्छिष्या
जगृहुश्च तम् ॥ १८ ॥ तच्छिष्यशिष्यैस्तत्पुत्रैस्तत्पुत्रैश्च क्रमागतैः ॥ धृतो रुद्रात्मकः सोऽयं वेदसारः प्रसादितः ॥ १९ ॥ एष एव परो मन्त्र
एष एव परं तपः ॥ रुद्राध्यायजपः पुंसां परं कैवल्यसाधनम् ॥ २० ॥ महापातकिनः प्रोक्ता उपपातकिनश्च ये ॥ रुद्राध्यायजपात्सर्वेस्तेऽपि
यांति परां गतिम् ॥ २१ ॥ भूयोपि ब्रह्मणा सृष्टाः सदसन्मिश्रयोनयः ॥ देवतिर्यङ्मनुष्याद्यास्ततः संपूरितं जगत् ॥ २२ ॥ तेषां कर्माणि सृष्टा
नि स्वजन्मानुगुणानि च ॥ लोकास्तेषु प्रवर्तंते भुंजते चैव तत्फलम् ॥ २३ ॥ लोकसृष्टिप्रवाहार्थं स्वयमेव प्रजापतिः ॥ धर्माधर्मौ ससर्जाग्रे
स्ववक्षःपृष्ठभागतः ॥ २४ ॥ धर्ममेवानुतिष्ठंतः पुण्यं विंदंति तत्फलम् ॥ अधर्ममनुतिष्ठंतस्ते पापफलभोगिनः ॥ २५ ॥ पुण्यकर्मफलं स्वर्गो
नरकस्तद्विपर्ययः ॥ तयोर्द्वावधिपौ धात्रा कृतौ शतमखांतकौ ॥ २६ ॥ कामः क्रोधश्च लोभश्च मदमानादयः परे ॥ अधर्मस्य सुता आस

---

[१] अत्यगुः—इ०पा०।

न्सर्वे नरकनायकाः ॥ २७ ॥ गुरुतल्पः सुरापानं तथान्यः पुल्कसीगमः ॥ कामस्य तनया ह्येते प्रधानाः परिकीर्तिताः ॥ २८ ॥ क्रोधात्पितृ
वधो जातस्तथा मातृवधः परः ॥ ब्रह्महत्या च कन्यैका क्रोधस्य तनया अमी ॥ २९ ॥ देवस्वहरणश्चैव ब्रह्मस्वहरणस्तथा ॥ स्वर्णस्तेय इति
त्वेते लोभस्य तनयाः स्मृताः ॥ ३० ॥ एतानाहूय चांडालान्यमः पातकनायकान् ॥ नरकस्य विवृद्ध्यर्थमाधिपत्यं चकार ह[1] ॥ ३१ ॥ ते
यमेन समादिष्टा नव पातकनायकाः ॥ ते सर्वे संगता भूयो घोराः पातकनायकाः ॥ ३२ ॥ नरकान्[2]पालयामासुः स्वभृत्यैश्चोपपातकैः ॥ रुद्रा
ध्याये भुवि प्राप्ते साक्षात्कैवल्यसाधने ॥ ३३ ॥ भीताः प्रदुद्रुवुः सर्वे तेऽमी पातकनायकाः ॥ यमं विज्ञापयामासुः सहान्यैरुपपातकैः ॥ ३४ ॥
जय देव महाराज वयं हि तव किंकराः ॥ नरकस्य विवृद्ध्यर्थं साधिकाराः कृतास्त्वया ॥ ३५ ॥ अधुना वर्तितुं लोके न शक्ताः स्मो वयं प्रभो ॥
रुद्राध्यायानुभावेन निर्दग्धाश्चैव विद्रुताः ॥ ३६ ॥ ग्रामेग्रामे नदीकूले पुण्येष्वायतनेषु च ॥ रुद्रजाप्ये तु पर्याप्ते कथं लोके चरेमहि ॥ ३७ ॥
प्रायश्चित्तसहस्रं वै गणयामो न किंचन ॥ रुद्रजाप्याक्षराण्येव सोढुं बत न शक्नुमः ॥ ३८ ॥ महापातकमुख्यानामस्माकं लोकघातिनाम् ॥
रुद्रजाप्यं भयं घोरं रुद्रजाप्यं महद्विषम् ॥ ३९ ॥ अतो दुर्विषहं घोरमस्माकं व्यसनं महत् ॥ रुद्रजाप्येन संप्राप्तमपनेतुं त्वमर्हसि ॥ ४० ॥ इति
विज्ञापितः साक्षाद्यमः पातकनायकैः ॥ ब्रह्मणोऽतिकमासाद्य तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ॥ ४१ ॥ देवदेव जगन्नाथ त्वामेव शरणं गतः ॥ त्वया नियुक्तो
मर्त्यानां निग्रहे पापकारिणाम् ॥ ४२ ॥ अधुना पापिनो मर्त्या न संति पृथिवीतले ॥ रुद्राध्यायेन निहतं पातकानां महत्कुलम् ॥ ४३ ॥ पात
कानां कुले नष्टे नरकाः शून्यतां गताः ॥ नरके शून्यतां याते मम राज्यं हि निष्फलम् ॥ ४४ ॥ तस्मात्त्वयैव भगवन्नुपायः परिचिन्त्यताम् ॥
यथा मे न विहन्येत स्वामित्वं मर्त्यदेहिनाम् ॥ ४५ ॥ इति विज्ञापितो धाता यमेन परिखिद्यता ॥ रुद्रजाप्यविघातार्थमुपायं पर्यकल्पयत् ॥४६॥
अश्रद्धां चैव दुर्मेधामविद्यायाः सुते उभे ॥ श्रद्धामेधाविघातिन्यौ मर्त्येषु पर्यचोदयत् ॥ ४७ ॥ ताभ्यां विमोहिते लोके रुद्राध्यायपराङ्मुखे ॥
यमः स्वस्थानमासाद्य कृतार्थ इव सोऽभवत् ॥ ४८ ॥ पूर्वजन्मकृतैः पापैर्जायंतेऽल्पायुषो जनाः ॥ तानि पापानि नश्यंति रुद्रं जप्तवतां
नृणाम् ॥ ४९ ॥ क्षीणेषु सर्वपापेषु दीर्घमायुर्बलं धृतिः ॥ आरोग्यं ज्ञानमैश्वर्यं वर्धते सर्वदेहिनाम् ॥ ५० ॥ रुद्राध्यायेन ये देवं स्नापयंति
महेश्वरम् ॥ तज्जलैः कुर्वतः स्नानं ते मृत्युं संतरंति च ॥ ५१ ॥ रुद्राध्यायाभिजप्तेन स्नानं कुर्वंति येंऽभसा ॥ तेषां मृत्युभयं नास्ति शिवलो
के महीयते ॥ ५२ ॥ शतरुद्राभिषेकेण शतायुर्जायते नरः ॥ अशेषपापनिर्मुक्तः शिवस्य दयितो भवेत् ॥ ५३ ॥ एष रुद्रायुतस्नानं करोतु

---

[1] सः–इ०पा०। [2] पूरयामासुः–इ०पा०।

तव पुत्रकः ॥ दशवर्षसहस्राणि मोदते भुवि शक्रवत् ॥ ५४ ॥ अव्याहतबलैश्वर्यो हतशत्रुर्निरामयः ॥ निर्धूताखिलपापौघः शास्ता
राज्यमकंटकम् ॥ ५५ ॥ विप्रा वेदविदः शांताः कृतिनः शंसितव्रताः ॥ ज्ञानयज्ञतपोनिष्ठाः शिवभक्तिपरायणाः ॥ ५६ ॥ रुद्राध्याय
जपं सम्यक्कुर्वंतु विमलाशयाः ॥ तेषां जपानुभावेन सद्यः श्रेयो भविष्यति ॥ ५७ ॥ इत्युक्तवंतं नृपतिर्महामुनिं तमेव वव्रे प्रथमं क्रियागुरुम् ॥
अथापरांस्त्यक्तधनाशयान्मुनीनावाहयामास सहस्रशः क्षणात् ॥ ५८ ॥ ते विप्राः शांतमनसः सहस्रपरिसंमिताः ॥ कलशानां शतं स्थाप्य पुण्य
वृक्षरसैर्युतम् ॥ ५९ ॥ रुद्राध्यायेन संस्नाप्य तमुर्वीपतिपुत्रकम् ॥ विधिवत्स्नापयामासुः संप्राप्ते सप्तमे दिने ॥ ६० ॥ स्नाप्यमानो मुनिजनैः स
राजन्यकुमारकः ॥ अकस्मादेव संत्रस्तः क्षणं मूर्च्छामवाप ह ॥ ६१ ॥ सहसैव प्रबुद्धोऽसौ मुनिभिः कृतरक्षणः ॥ प्रोवाच कश्चित्पुरुषो दंडहस्तः
समागतः ॥ ६२ ॥ मां प्रहर्तुं कृतमतिर्भीमदण्डो भयानकः ॥ सोऽपि चान्यैर्महावीरैः पुरुषैरभिताडितः ॥ ६३ ॥ बद्ध्वा पाशेन महता दूरं नीत
इवाभवत् ॥ एतावदहमद्राक्षं भवद्भिः कृतरक्षणः ॥ ६४ ॥ इत्युक्तवंतं नृपतेस्तनूजं द्विजसत्तमाः ॥ आशीर्भिः पूजयामासुर्भयं राज्ञे न्यवेदयन् ॥
॥ ६५ ॥ अथ सर्वानृषीञ्छ्रेष्ठान्दक्षिणाभिर्नृपोत्तमः ॥ पूजयित्वा वरान्नेन भोजयित्वा च भक्तितः ॥ ६६ ॥ प्रतिगृह्याशिषस्तेषां मुनीनां ब्रह्मवादि
नाम् ॥ भक्त्या बंधुजनैः सार्धं सभायां समुपाविशत् ॥ ६७ ॥ तस्मिन्समागते वीरे मुनिभिः सह पार्थिवे ॥ आजगाम महायोगी देवर्षिर्नारदः
स्वयम् ॥ ६८ ॥ तमागतं प्रेक्ष्य गुरुं मुनीनां सार्धं सदस्यैरखिलैर्मुनींद्रैः ॥ प्रणम्य भक्त्या विनिवेश्य पीठे कृतोपचारं नृपतिर्बभाषे ॥ ६९ ॥
॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ दृष्टं किमस्ति ते ब्रह्मंस्त्रिलोक्यां किंचिदद्भुतम् ॥ तन्नो ब्रूहि वयं सर्वे त्वद्वाक्यामृतलालसाः ॥ ७० ॥ ॥ नारद
उवाच ॥ ॥ अद्य चित्रं महद्दृष्टं व्योम्नोवतरता मया ॥ तच्छृणुष्व महाराज सहैभिर्मुनिपुंगवैः ॥ ७१ ॥ अद्य मृत्युरिहायातो निहंतुं तव पुत्रकम् ॥
दंडहस्तो दुराधर्षो लोकमुद्राधयन्सदा ॥ ७२ ॥ ईश्वरोपि विदित्वैनं त्वत्पुत्रं हंतुमागतम् ॥ सहैव पार्षदैः कंचिद्वीरभद्रमचोदयत् ॥ ७३ ॥ स आग
त्य हठान्मृत्युं त्वत्पुत्रं हंतुमागतम् ॥ गृहीत्वा सुदृढं बद्ध्वा दंडेनाभ्यहनद्रुषा ॥ ७४ ॥ तं नीयमानं जगदीशसन्निधिं शीघ्रं विदित्वा भगवान्यमः
स्वयम् ॥ कृतांजलिर्देव जयेत्युदीरयन्प्रणम्य मूर्ध्ना निजगाद शूलिनम् ॥ ७५ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ देवदेव महारुद्र वीरभद्र नमोऽस्तु ते ॥
निरागसि कथं मृत्यौ कोपस्तव समुत्थितः ॥ ७६ ॥ निजकर्मानुबंधेन राजपुत्रं गतायुषम् ॥ प्रहर्तुमुद्यते मृत्यौ कोपराधो वद प्रभो ॥ ७७ ॥
॥ ॥ वीरभद्र उवाच ॥ ॥ दशवर्षसहस्रायुः स राजतनयः कथम् ॥ विपत्तिमंतरायाति रुद्रस्नानहताशुभः ॥ ७८ ॥ अस्ति चेत्तव संदेहो मद्वा

---

१ वशिनः-इ० पा० ।

क्येऽप्यनिवारिते ॥ चित्रगुप्तं समाहूय प्रष्टव्योऽद्यैव मा चिरम् ॥ ७९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अथाहूतश्चित्रगुप्तो यमेन सहसागतः ॥ आयुःप्र
माणं त्वत्सूनोः परिपृष्टः स चाब्रवीत् ॥ ८० ॥ द्वादशाब्दं च तस्यायुरित्युक्त्वाथ विमृश्य च ॥ पुनर्लेख्यगतं प्राह स वर्षायुतजीवितम् ॥८१॥ अथ
भीतो यमो राजा वीरभद्रं प्रणम्य[1] च ॥ कथंचिन्मोचयामास मृत्युं दुर्वारबंधनात् ॥ ८२ ॥ वीरभद्रेण मुक्तोऽथ यमोऽगान्निजमंदिरम् ॥ वीरभद्रश्च
कैलासमहं प्राप्तस्तवांतिकम् ॥ ८३ ॥ अतस्तव कुमारोऽयं रुद्रजाप्यानुभावतः ॥ मृत्योर्भयं समुत्तीर्य सुखी जातोऽयुतं समाः ॥ ८४ ॥ इत्युक्त्वा
नृपमामंत्र्य नारदे त्रिदिवं गते ॥ विप्राः[2] सर्वे प्रमुदिताः स्वंस्वं जग्मुरथाश्रमम् ॥ ८५ ॥ इत्थं काश्मीरनृपती रुद्राध्यायप्रभावतः ॥ निस्तीर्याशेषदुः
खानि कृतार्थौभूत्सपुत्रकः॥८६॥ ये कीर्तयंति मनुजाः परमेश्वरस्य माहात्म्यमेतदथ कर्णपुटैः पिबंति ॥ ते जन्मकोटिकृतपापगणैर्विमुक्ताः शांताः
प्रयांति परमं पदमिंदुमौलेः ॥ ८७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखंडे रुद्राध्यायमहिमवर्णनंनामैक
विंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं शिवतमः पंथाः शिवेनैव प्रदर्शितः ॥ नृणां संसृतिबद्धानां सद्यो मुक्तिकरः परः ॥ १ ॥ अथ
दुर्मेधसां पुंसां वेदेष्वनधिकारिणाम् ॥ स्त्रीणां द्विजातिबंधूनां सर्वेषां च शरीरिणाम् ॥ २ ॥ एष साधारणः पंथाः साक्षात्कैवल्यसाधनः ॥ महामुनि
जनैः सेव्यो देवैरपि सुपूजितः ॥३॥ यत्कथाश्रवणं शंभोः संसारभयनाशनम् ॥ सद्योमुक्तिकरं श्लाघ्यं पवित्रं सर्वदेहिनाम् ॥४॥ अज्ञानतिमिरांधानां
दीपोऽयंज्ञानसिद्धिदः ॥ भवरोगनिबद्धानां सुसेव्यं परमौषधम् ॥ ५ ॥ महापातकशैलानां वज्रघातसुदारुणम् ॥ भर्जनं कर्मबीजानां साधनं सर्व
संपदाम् ॥ ६ ॥ ये शृण्वंति सदा शम्भोः कथां भुवनपावनीम् ॥ ते वै मनुष्या लोकेस्मिन्रुद्रा एव न संशयः ॥ ७ ॥ शृण्वतां शूलिनो गाथां
तथा कीर्तयतां सताम् ॥ तेषां पादरजांस्येव तीर्थानि मुनयो जगुः ॥ ८ ॥ तस्मान्निःश्रेयसं गन्तुं येभिवांछंति देहिनः ॥ ते शृण्वंतु सदा भक्त्या
शैवीं पौराणिकीं कथाम् ॥ ९ ॥ यद्यशक्तः सदा श्रोतुं कथां पौराणिकीं नरः ॥ मुहूर्तं वापि शृणुयान्नियतात्मा दिनेदिने ॥ १० ॥ अथ प्रतिदिनं
श्रोतुमशक्तो यदि मानवः ॥ पुण्यमासेषु वा पुण्ये दिने पुण्यतिथिष्वपि ॥ ११ ॥ यः शृणोति कथां रम्यां पुराणैः समुदीरिताम् ॥ स निस्तरति
संसारं दग्ध्वा कर्ममहाटवीम् ॥ १२ ॥ मुहूर्त्तं वा तदर्द्धं वा क्षणं वा पावनीं कथाम् ॥ ये शृण्वंति सदा भक्त्या न तेषामस्ति दुर्गतिः ॥ १३ ॥
यत्फलं सर्वयज्ञेषु सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ सकृत्पुराणश्रवणात्तत्फलं विंदते नरः ॥ १४ ॥ कलौ युगे विशेषेण पुराणश्रवणादृते ॥ नास्ति धर्मः
परः पुंसां नास्ति मुक्तिपथः परः ॥ १५ ॥ पुराणश्रवणाच्छंभोर्नास्ति संकीर्तनं परम् ॥ अत एव मनुष्याणां कल्पद्रुममहाफलम् ॥ १६ ॥

---

[1] प्रसाद्य—इ० पा० । [2] महर्षयः—इ० पा० ।

कलौ हीनायुषो मर्त्या दुर्बलाः श्रमपीडिताः ॥ दुर्मेधसो दुःखभाजो धर्माचारविवर्जिताः ॥ १७ ॥ इति संचिंत्य कृपया भगवान्बादरायणः ॥
हिताय तेषां विदधे पुराणाख्यं सुधारसम् ॥ १८ ॥ पिबन्नेवामृतं यत्नादेतत्स्यादजरामरः ॥ शम्भोः कथामृतं कुर्यात्कुलमेवाजरामरम् ॥ १९ ॥
बालो युवा दरिद्रो वा वृद्धो वा दुर्बलोऽपि वा ॥ पुराणज्ञः सदा वन्द्यः पूज्यश्च सुकृतार्थिभिः ॥ २० ॥ नीचबुद्धिं न कुर्वीत पुराणज्ञे कदाचन ॥
यस्य वक्त्रांबुजाद्वाणी कामधेनुः शरीरिणाम् ॥ २१ ॥ गुरवः संति लोकेषु जन्मतो गुणतस्तथा ॥ तेषामपि च सर्वेषां पुराणज्ञः परो गुरुः ॥ २२ ॥
भवकोटिसहस्रेषु भूत्वाभूत्वावसीदति ॥ यो ददात्यपुनर्वृत्तिं कोऽन्यस्तस्मात्परो गुरुः ॥ २३ ॥ पुराणज्ञः शुचिर्दांतः शांतो विजितमत्सरः ॥
साधुः कारुण्यवान्वाग्मी वदेत्पुण्यकथां सुधीः ॥ २४ ॥ व्यासासनं समारूढो यदा पौराणिको द्विजः ॥ असमाप्तप्रसंगश्च नमस्कुर्यान्न कस्य
चित् ॥ २५ ॥ ये धूर्ता ये च दुर्वृत्ता ये चान्ये विजिगीषवः ॥ तेषां कुटिलवृत्तीनामग्रे नैव वदेत्कथाम् ॥ २६ ॥ न दुर्जनसमाकीर्णे न
शूद्रश्वापदावृते ॥ देशे न द्यूतसदने वदेत्पुण्यकथां सुधीः ॥ २७ ॥ सद्ग्रामे सुजनाकीर्णे सुक्षेत्रे देवतालये ॥ पुण्ये नदनदीतीरे वदेत्पुण्यकथां
सुधीः ॥ २८ ॥ शिवभक्तिसमायुक्ता नान्यकार्येषु लालसाः ॥ वाग्यताः सुश्रवोऽव्यग्राः श्रोतारः पुण्यभागिनः ॥ २९ ॥ अभक्ता ये कथां
पुण्यां शृण्वंति मनुजाधमाः ॥ तेषां पुण्यफलं नास्ति दुःखं स्याज्जन्मजन्मनि ॥ ३० ॥ पुराणं ये त्वसंपूज्य तांबूलाद्यैरुपायनैः ॥ शृण्वंति च
कथां भक्त्या दरिद्राः स्युर्न पापिनः ॥ ३१ ॥ कथायां कीर्त्यमानायां ये गच्छंत्यन्यतो नराः ॥ भोगांतरे प्रणश्यंति तेषां दाराश्च संपदः ॥ ३२ ॥
सोष्णीषमस्तका ये च कथां शृण्वंति पावनीम् ॥ ते बलाकाः प्रजायन्ते पापिनो मनुजाधमाः ॥ ३३ ॥ तांबूलं भक्षयन्तो ये कथां शृण्वंति
पावनीम् ॥ स्वविष्ठां खादयंत्येतान्नरके यमकिंकराः ॥ ३४ ॥ ये च तुंगासनारूढाः कथां शृण्वंति दांभिकाः ॥ अक्षयान्नरकान्भुक्त्वा ते भवंत्येव
वायसाः ॥ ३५ ॥ ये च वीरासनारूढा ये च[1] मंचकसंस्थिताः ॥ शृण्वंति सत्कथां ते वै भवंत्यनृजुपादपाः ॥ ३६ ॥ असंप्रणम्य शृण्वंतो विषवृक्षा
भवंति ते ॥ कथां शयानाः शृण्वन्तो भवंत्यजगरा नराः ॥३७॥ यः शृणोति कथां वक्तुः समानासनमाश्रितः ॥ गुरुतल्पसमं पापं संप्राप्य नरकं
व्रजेत् ॥ ३८ ॥ ये निंदंति पुराणज्ञं कथां वा पापहारिणीम् ॥ ते वै जन्मशतं मर्त्याः शुनकाः संभवंति च ॥ ३९ ॥ कथायां वर्तमानायां ये
वदंति नराधमाः ॥ ते गर्दभाः प्रजायन्ते कृकलासास्ततः परम् ॥ ४० ॥ कदाचिदपि ये पुण्यां न शृण्वंति कथां नराः ॥ ते भुक्त्वा नरकान्घोरान्भ
वंति वनसूकराः ॥ ४१ ॥ ये कथामनुमोदन्ते कीर्त्यमानां नरोत्तमाः ॥ अशृण्वंतोऽपि ते यांति शाश्वतं परमं पदम् ॥ ४२ ॥ कथायां कीर्त्य

---

[1] ये चान्यध्यानसंस्थिताः—इ० पा० ।

मानायां विघ्नं कुर्वंति ये शठाः ॥ कोटचब्दान्नरकान्भुक्त्वा भवंति ग्रामसूकराः ॥ ४३ ॥ ये श्रावयंति मनुजान्पुण्यां पौराणिकीं कथाम् ॥ कल्पकोटिशतं साग्रं तिष्ठंति ब्रह्मणः पदम् ॥ ४४ ॥ आसनार्थं प्रयच्छंति पुराणज्ञस्य ये नराः ॥ कम्बलाजिनवासांसि मञ्चं फलकमेव च ॥ ४५ ॥ स्वर्गलोकं समासाद्य भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ स्थित्वा ब्रह्मादिलोकेषु पदं यांति निरामयम् ॥ ४६ ॥ पुराणज्ञस्य यच्छंति ये सूत्रवसनं नवम् ॥ भोगिनो ज्ञानसंपन्नास्ते भवंति भवेभवे ॥ ४७ ॥ ये महापातकैर्युक्ता उपपातकिनश्च ये ॥ पुराणश्रवणादेव ते यांति परमं पदम् ॥ ४८ ॥ अत्र वक्ष्ये महापुण्यमितिहासं द्विजोत्तमाः ॥ शृण्वतां सर्वपापघ्नं विचित्रं सुमनोहरम् ॥ ४९ ॥ दक्षिणापथमध्ये वै ग्रामो बाष्कलसंज्ञितः ॥ तत्र[1] संति जनाः सर्वे मूढाः कर्मविवर्जिताः ॥ ५० ॥ न तत्र ब्राह्मणाचाराः श्रुतिस्मृतिपराङ्मुखाः ॥ जपस्वाध्यायरहिताः परस्त्रीविषयातुराः ॥ ५१ ॥ कृषीवलाः शस्त्रधरा निर्देवा जिह्मवृत्तयः ॥ न जानंति परं धर्मं ज्ञानवैराग्यलक्षणम् ॥ ५२ ॥ स्त्रियश्च पापनिरताः स्वैरिण्यः कामलालसाः॥ दुर्बुद्धयः कुटिलगाः सद्व्रताचारवर्जिताः ॥ ५३ ॥ तत्रैको विदुरो नाम दुरात्मा ब्राह्मणाधमः ॥ आसीद्वेश्यापतिर्योऽसौ सदारोऽपि कुमार्गगः ॥ ५४ ॥ स्वपत्नीं बंदुलां[2] नाम हित्वा प्रतिनिशं तथा ॥ वेश्याभवनमासाद्य रमते स्मरपीडितः ॥ ५५ ॥ सापि तस्यांगना रात्रौ वियुक्ता नवयौवना ॥ असहंती स्मरावेशं रेमे जारेण संगता ॥ ५६ ॥ तां कदाचिद्दुराचारां जारेण सह संगताम् ॥ दृष्ट्वा तस्याः पतिः क्रोधादभिदुद्राव सत्वरः ॥ ५७ ॥ जारे पलायिते पत्नीं गृहीत्वा स दुराशयः ॥ संताड्य मुष्टिबंधेन मुहुर्मुहुरताडयत् ॥ ५८ ॥ सा नारी पीडिता भर्त्रा कुपिता प्राह निर्भया ॥ भवान्प्रतिनिशं वेश्यां रमते का गतिर्मम ॥ ५९ ॥ अहं रूपवती योषा नवयौवनशालिनी ॥ कथं सहिष्ये कामार्ता तव संगतिवर्जिता ॥ ६० ॥ इत्युक्तः स तया तन्व्या प्रोवाच ब्राह्मणाधमः ॥ युक्तमेव त्वयोक्तं हि तस्माद्वक्ष्यामि ते हितम् ॥ ६१ ॥ जारेभ्यो धनमाकृष्य तेभ्यो देहि परां रतिम् ॥ तद्धनं देहि मे सर्वं पण्यस्त्रीणां ददामि तत् ॥ ६२ ॥ एवं संपूर्यते कामो ममापि च वरानने ॥ तथेति भर्तृवचनं प्रतिजग्राह सा वधूः ॥ ६३ ॥ एवं तयोस्तु दंपत्योर्दुराचारप्रवृत्तयोः ॥ कालेन निधनं प्राप्तः स विप्रो वृषलीपतिः ॥ ६४ ॥ मृते भर्तरि सा नारी पुत्रैः सह निजालये ॥ उवास सुचिरं कालं किंचिदुत्क्रांतयौवना ॥ ६५ ॥ एकदा दैवयोगेन संप्राप्ते पुण्यपर्वणि ॥ सा नारी बंधुभिः सार्धं गोकर्णं क्षेत्रमाययौ ॥ ६६ ॥ तत्र तीर्थजले स्नात्वा कस्मिंश्चिद्देवतालये ॥ शुश्राव देवमुख्यानां पुण्यां पौराणिकीं कथाम् ॥ ६७ ॥ योषितां जारसक्तानां नरके यमकिंकराः ॥ संतप्तलोहपरिघं क्षिपंति स्मरमंदिरे ॥ ६८ ॥ इति पौराणिकेनोक्तां सा श्रुत्वा धर्मसंहिताम् ॥ तमुवाच रहस्येषा भीता ब्राह्मणपुं

---

१ तत्रत्याश्च—इ० पा० । २ चुंचुलाम्—इ० पा० । ३ सा नारी व्यभिचारिणी—इ० पा० ।

गवम् ॥ ६९ ॥ ब्रह्मन्पापमजानंत्या मयाचरितमुल्बणम् ॥ यौवने कामचारेण कौटिल्येन प्रवर्तितम् ॥ ७० ॥ इदं त्वद्वचनं श्रुत्वा पुराणार्थविजृंभि
तम् ॥ भीतिर्मे महती जाता शरीरं वेपते मुहुः ॥ ७१ ॥ धिङ्मां दुरिंद्रियासक्तां पापां स्मरविमोहिताम् ॥ अल्पस्य यत्सुखस्यार्थे घोरां यास्यामि
दुर्गतिम् ॥ ७२ ॥ कथं पश्यामि मरणे यमदूतान्भयंकरान् ॥ कथं पाशैर्बलात्कंठे बध्यमाना धृतिं लभे ॥ ७३ ॥ कथं सहिष्ये नरके खंडशो
देहकृंतनम् ॥ पुनः कथं पतिष्यामि संतप्ता क्षारकर्दमे ॥ ७४ ॥ कथं च योनिलक्षेषु क्रिमिकीटखगादिषु ॥ परिभ्रमामि दुःखौघात्पीड्यमाना
निरंतरम् ॥ ७५ ॥ कथं च रोचते मह्यमद्यप्रभृति भोजनम् ॥ रात्रौ कथं च सेविष्ये निद्रां दुःखपरिप्लुता ॥ ७६ ॥ हाहा हतास्मि दग्धास्मि
विदीर्णहृदयास्मि च ॥ हा विधे मां महापापे दत्त्वा बुद्धिमपातयः ॥ ७७ ॥ पततस्तुंगशैलाग्राच्छूलाक्रांतस्य देहिनः ॥ यद्दुःखं जायते घोरं तस्मा
त्कोटिगुणं मम ॥ ७८ ॥ अश्वमेधायुतं कृत्वा गंगां स्नात्वा शतं समाः ॥ न शुद्धिर्जायते प्रायो मत्पापस्य गरीयसः ॥ ७९ ॥ किं करोमि क्व ग
च्छामि कं वा शरणमाश्रये ॥ को वा मां त्रायते लोके पतंतीं नरकार्णवे ॥ ८० ॥ त्वमेव मे गुरुर्ब्रह्मंस्त्वं माता त्वं पितासि च ॥ उद्धरोद्धर मां दीनां
त्वामेव शरणं गताम् ॥८१॥ इति तां जातनिर्वेदां पतितां चरणद्वये ॥ उत्थाप्य कृपया धीमान्बभाषे द्विजपुंगवः ॥ ८२ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥
दिष्ट्या काले प्रबुद्धासि श्रुत्वेमां महतीं कथाम् ॥ माभैषीस्तव वक्ष्यामि गतिं चैव सुखावहाम् ॥८३॥ सत्कथाश्रवणादेव जाता ते मतिरीदृशी ॥
इंद्रियार्थेषु वैराग्यं पश्चात्तापो महानभूत् ॥ ८४ ॥ पश्चात्तापो हि सर्वेषामघानां निष्कृतिः परा ॥ तेनैव कुरुते सद्यः प्रायश्चित्तं सुधीर्नरः ॥ ८५ ॥
प्रायश्चित्तानि सर्वाणि कृत्वा च विधिवत्पुनः ॥ अपश्चात्तापिनो मर्त्या न यांति गतिमुत्तमाम् ॥ ८६ ॥ सत्कथाश्रवणान्नित्यं संयाति परमां
गतिम् ॥ पुण्यक्षेत्रनिवासाच्च चित्तशुद्धिः प्रजायते ॥८७॥ यथा सत्कथया नित्यं संयाति परमां गतिम् ॥ तथान्यैः सद्व्रतैर्जंतोर्न भवेन्मतिरुत्तमा ॥
॥८८॥ यथा मुहुः शोध्यमानो दर्पणो निर्मलो भवेत् ॥ तया सत्कथया चेतो विशुद्धिं परमां व्रजेत् ॥ ८९ ॥ विशुद्धे चेतसि नृणां ध्यानं सिध्यत्यु
मापतेः ॥ ध्यानेन सर्वं मलिनं मनोवाक्कायसंभृतम् ॥ ९० ॥ सद्यो विधूय कृतिनो यांति शम्भोः परं पदम् ॥ अतः संन्यस्तपुण्यानां सत्कथा
साधनं परम् ॥ ९१ ॥ कथया सिध्यति ध्यानं ध्यानात्कैवल्यमुत्तमम् ॥ [1]असिद्धपरमध्यानः कथामेतां शृणोति यः ॥ सोऽन्यजन्मनि संप्राप्य
ध्यानं यातिपरां गतिम् ॥ ९२ ॥ नामोच्चारणमात्रेण जप्त्वा मंत्रमजामिलः ॥ पश्चात्तापसमायुक्तस्त्ववाप परमां गतिम् ॥ ९३ ॥ सर्वेषां श्रेयसां
बीजं सत्कथाश्रवणं नृणाम् ॥ यस्तद्विहीनः स पशुः कथं मुच्येत बन्धनात् ॥ ९४ ॥ अतस्त्वमपि सर्वेभ्यो विषयेभ्यो निवृत्तधीः ॥ भक्तिं परां

---

[1] अच्छिद्रविमलज्ञानः—इ० पा० ।

समाधाय सत्कथां शृणु सर्वदा ॥ शृण्वंत्याः सत्कथां नित्यं चेतस्ते शुद्धिमेष्यति ॥ ९५ ॥ तेन ध्यायसि विश्वेशं ततो मुक्तिमवाप्स्यसि ॥
ध्यायतः शिवपादाब्जं मुक्तिरेकेन जन्मना ॥ ९६ ॥ भविष्यति न सन्देहः सत्यंसत्यं वदाम्यहम् ॥ इत्युक्ता तेन विप्रेण सा नारी बाष्प[1]संकुला
॥ ९७ ॥ पतित्वा पादयोस्तस्य कृतार्थास्मीत्यभाषत ॥ तस्मिन्नेव महाक्षेत्रे तस्मादेव द्विजोत्तमात् ॥ ९८ ॥ शुश्राव सत्कथां सा[2]ध्वीं कैवल्यफल
दायिनीम् ॥ स उवाच द्विजस्तस्यै कथां वैराग्यबृंहिताम् ॥ ९९ ॥ यां श्रुत्वा मनुजः सद्यस्त्यजेद्विषयवासनाम् ॥ तस्याश्चित्तं यथा शुद्धं
वैराग्यर[3]संगं यथा ॥ १०० ॥ तथोवाच द्विजः शैवीं कथां भक्तिसमन्विताम् ॥ यथायथा मनस्तस्याः प्रसादमभिगच्छति ॥ तथातथा शनैः
शंभोर्ध्यानयोगमुपादिशत् ॥ १ ॥ शनैः शनैर्ध्वस्तरजस्तमोमलं विमुक्त[4]सर्वेन्द्रियभोगविग्रहम् ॥ विशुद्धतत्त्वं हृदयं द्विजस्त्रिया विवेश विश्वेश्वर
रूपचिंतनम् ॥ २ ॥ इत्थं सद्गुरुमाश्रित्य सा नारी प्राप्तसन्मतिः ॥ दध्यौ मुहुर्मुहुः शंभोश्चिदानंदमयं वपुः ॥ ३ ॥ नित्यं तीर्थजले स्नात्वा
जटावल्कलधारिणी ॥ भस्मोद्धूलितसर्वांगी रुद्राक्षकृतभूषणा ॥ ४ ॥ शिवनामजपासक्ता वाग्यता मितभोजना ॥ बद्धपद्मासनाऽव्यग्रा सत्कथा
श्रवणोत्सुका ॥ ५ ॥ गुरुशुश्रूषणरता त्यक्तापत्यसुहृज्जना ॥ गुरूपदिष्टयोगेन शिवमेवमतोषयत् ॥ ६ ॥ विश्वेश विश्वविलयस्थितिजन्महेतो
विश्वैकवंद्य शिव शाश्वत विश्वरूप ॥ विध्वस्तकालविपरीतगुणावभास श्रीमन्महेश मयि धेहि कृपाकटाक्षम् ॥ ७ ॥ शंभो शशांककृतशेखर
शांतमूर्ते गंगाधरामरवरार्चितपादप[5]द्म ॥ नागेंद्रभूषण नगेंद्रनिकेतनेश भक्तार्तिहन्मयि निधेहि कृपाकटाक्षम् ॥८॥ श्रीविश्वनाथ करुणाकर शूलपाणे
भूतेश भर्ग भुवनत्रयगीतकीर्ते ॥ श्रीनीलकण्ठ मदनान्तक विश्वमूर्ते गौरीपते मयि निधेहि कृपाकटाक्षम् ॥ ९ ॥ इत्थं प्रतिदिनं भक्त्या प्रार्थयंती
महेश्वरम् ॥ शृण्वंती सत्कथां सम्यक्कर्मबंधं [6]समाच्छिनत् ॥ ११० ॥ अथ कालेन सा नारी समुत्सृज्य कलेवरम् ॥ महेशानुचरैर्नीता संप्राप्ता शिव
मंदिरम् ॥ ११ ॥ तत्र देवैर्महादेवं सेव्यमानं सहोमया ॥ गणेशनंदिभृंग्याद्यै[7]र्वीरभद्रेश्वरादिभिः ॥ १२ ॥ उपास्यमानं गौरीशं कोटिसूर्यसमप्रभम् ॥
त्रिलोचनं पंचमुखं नीलग्रीवं सदाशिवम् ॥ १३ ॥ वामांके बिभ्रतं गौरीं विद्युच्चंद्रसमप्रभाम् ॥ दृष्ट्वा ससंभ्रमं नारी सा प्रणम्य पुनःपुनः ॥ १४ ॥
आनन्दाश्रुजलोत्सिक्ता रोमहर्षसमाकुला ॥ संमानिता करुणया पार्वत्या शंकरेण च ॥१५॥ तस्मिँल्लोके परानन्दघनज्योतिषि शाश्वते ॥ लब्ध्वा
निवासमचलं लेभे सुखमनाहतम् ॥ १६ ॥ सा कदाचिदुमां देवीमुपसृत्य प्रणम्य च ॥ पर्यपृच्छत मे भर्त्ता कां गतिं गतवानिति ॥१७॥ तामुवाच

---

१ बाष्पलोचना–इ० पा० । २ साध्याम्–इ० पा० । ३ वैराग्यरसधारया–इ० पा० । ४ विविक्तसर्वेन्द्रियभोगविग्रहम्–इ० पा० । ५ पीठ–इ० पा० । ६ पुण्यां कर्मबन्धमपाकरोत्–इ०पा० ।
७ नीलकंठेश्वरादिभिः–इ०–पा० । ८ महाहर्षसमाकुला–इ० पा० ।

महादेवी सते भर्त्ता दुराशयः ॥ भुक्त्वा नरकदुःखानि विंध्ये जातः पिशाचकः ॥ १८ ॥ पुनः प्रपच्छ सा नारी देवीं त्रिभुवनेश्वरीम् ॥ केनोपायेन मे भर्त्ता सद्गतिं प्राप्नुयादिति ॥ १९ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ सोऽस्मत्कथां महापुण्यां कदाचिच्छृणुयाद्यदि ॥ निस्तीर्य दुर्गतिं सर्वामिमं लोकं प्रयास्यति ॥ १२० ॥ इति गौर्या वचः श्रुत्वा सा नारी विहितांजलिः ॥ प्रार्थयामास तां देवीं भर्तुः पापविशोधने ॥२१॥ तया मुहुः प्रार्थ्यमाना पार्वती करुणायुता ॥ तुंबुरुं नाम गंधर्वमहूयेदमाथाब्रवीत् ॥ २२ ॥ तुंबुरो गच्छ भद्रं ते विंध्यशैलं सहानया ॥ आस्ते पिशाचकस्तत्र योऽस्याः पतिरसन्मतिः ॥ २३ ॥ तस्याग्रे परमां पुण्यां कथामस्मद्गुणैर्युताम् ॥ आख्याय दुर्गतेर्मुक्तं तमानय शिवांतिकम् ॥ २४ ॥ इति देव्या समादिष्टस्तुंबुरुस्तां प्रणम्य च ॥ तया सह विमानेन विंध्याद्रिं सहसा ययौ ॥ २५ ॥ तत्रापश्यन्महाकायं रक्तनेत्रं महाहनुम् ॥ प्रहसंतं रुदंतं च वल्गंतं च पिशाचकम् ॥ २६ ॥ बलाद्गृहीत्वा तं पाशैर्बद्ध्वा[1] वै संनिवेश्य च ॥ तुंबुरुर्वल्लकीहस्तो जगौ गौरीपतेः कथाम् ॥ २७ ॥ स पिशाचो महापुण्यां कथां श्रुत्वा पुरद्विषः[2] ॥ विधूय कलुषं सर्वं सप्ताहात्प्राप संस्मृतिम् ॥ २८ ॥ स पैशाचं वपुस्त्यक्त्वा[3] स्वरूपं दिव्यमाप्य च ॥ जगौ स्वयमपि श्रीमच्चरितं पार्वतीपतेः ॥ २९ ॥ विमानमारुह्य स दिव्यरूपधृक्स तुंबुरुः पार्श्वगतः स्वकांतया ॥ गायन्महेशस्य गुणान्मनोरमाञ्जगाम कैवल्यपदं सनातनम् ॥ १३० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्येतत्कथितं पुण्यमाख्यानं दुरितापहम् ॥ महेश्वरप्रीतिकरं निर्मलज्ञानसाधनम् ॥ ॥ ३१ ॥ य इदं शृणुयान्मर्त्यः कीर्तयेद्वा समाहितः ॥ शंभोर्गुणानुकथनं विचित्रं पापनाशनम् ॥ ३२ ॥ परमानन्दजनकं भवरोगमहौषधम् ॥ भुक्त्वेह विविधान्भोगान्मुक्तो याति परां गतिम् ॥ ३३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ यूयं खलु[4] महाभागाः कृतार्था मुनिसत्तमाः ॥ ये सेवंते सदा शंभोः कथामृतरसं नवम् ॥ ३४ ॥ ते जन्मभाजः खलु जीवलोके येषां मनो ध्यायति विश्वनाथम् ॥ वाणी गुणान्स्तौति कथां शृणोति श्रोत्रद्वयं ते भवमुत्तरंति ॥ ३५ ॥ विविधगुणविभेदैर्नित्यमस्पृष्टरूपं जगति च बहिरंतर्वा समानं महिम्ना ॥ स्वमहसि विहरंतं वाङ्मनोवृत्तिदूरं परमशिवमनंतानंदसांद्रं प्रपद्ये ॥ १३६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे पुराणश्रवणमहिमवर्णनंनामद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तमिदं ब्राह्मखण्डे तृतीयं ब्रह्मोत्तरखण्डम् ॥ (३-३)॥ ॥ इति स्कान्दे तृतीयं ब्राह्मखण्डं संपूर्णम् ॥ ३ ॥

---

[1] कण्ठे बद्ध्वा समुपवेश्य च–इ० पा० । [2] असुरद्विषः–इ० पा० । [3] हित्वा–इ० पा० । [4] बत–इ० पा० ।

इदं पुस्तकं मुंबय्यां **क्षेमराज श्रीकृष्णदास** श्रेष्ठिना स्वकीये **"श्रीवेंकटेश्वर"** स्टीम्–यन्त्रालये मुद्रितम्। सं० १९६६–शके १८३१.

रैलाग सं. २०६४ ॥ २०६४

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे तृतीयं ब्राह्मखण्डं समाप्तम् (३–३) ॥

2

अथ श्रीस्कांदमहापुराणांतर्गतचतुर्थकाशिखंडपूर्वार्धं सटीकमारभ्यते ।

श्रीकाशीखण्ड चित्रम्।

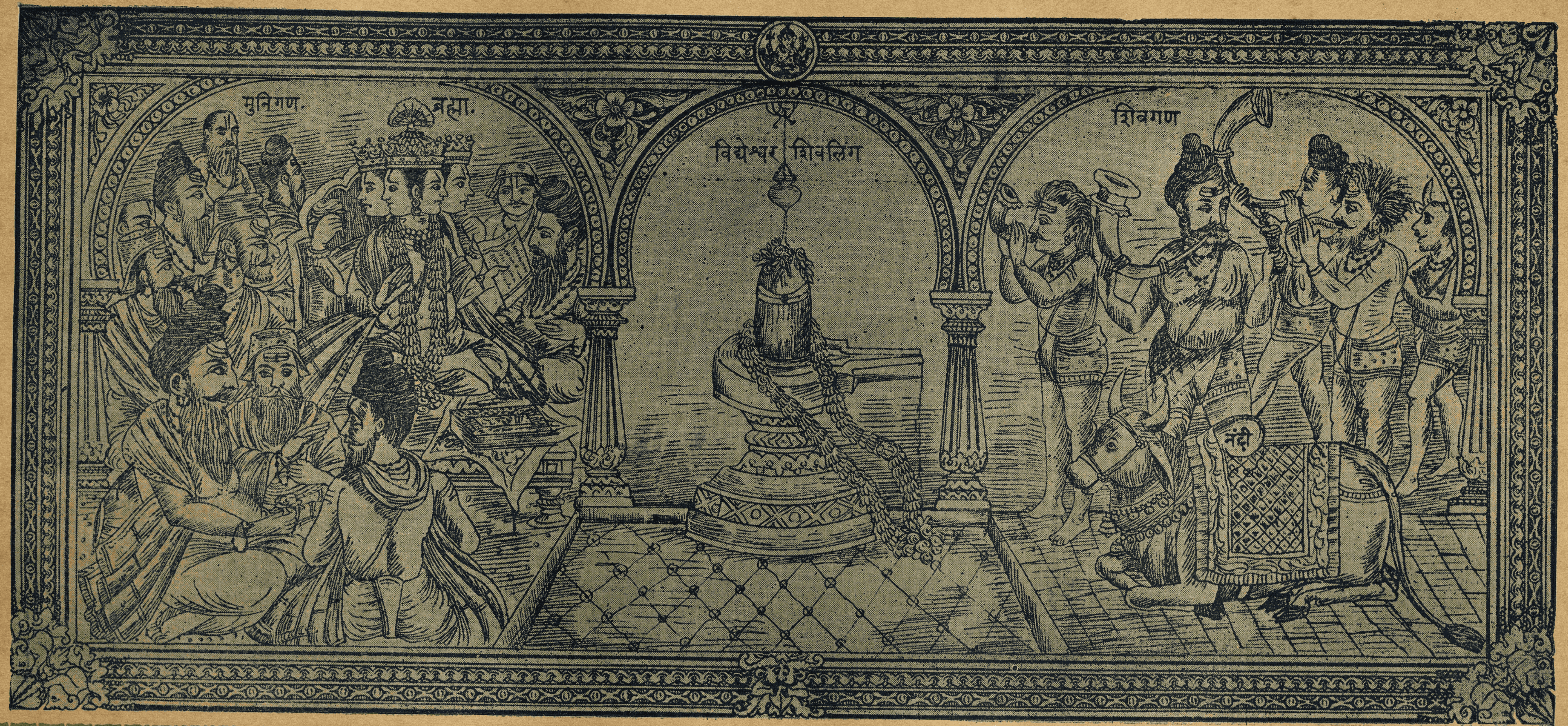
मुनिगण.
ब्रह्मा.
विश्वेश्वर शिवलिंग
शिवगण
नंदी

प्रस्तावना।

अद्य सानन्दं निवेद्यते सर्वेषामपि सज्जनानां पुरतो नितान्तरम्यं पुरातनविषयमपि नूतनायितं पुराणपुरुषोत्तममाहात्म्यकथानकोपनिबद्धविचित्रचरित्रचातुरीधुरीणतया सार्वजनीनं वृत्तम्। विदितमेव खल्वस्ति समस्तवैदिकधर्मानुयायिनां सज्जनानाम्—यदिह भगवता शब्दब्रह्मस्वरूपिणाऽनिरुद्धांशस्वरूपेण सकलवाङ्मयमाविर्भावयांचक्रे वेदस्वरूपस्वरूपपरिणामेनेति। ततश्च सुस्पष्टमेव सिद्धं सर्वं वाङ्मयं भगवत्स्वरूपमेवेति। एतदेवाभिप्रेत्योक्तं श्रीमद्भागवत एकादशस्कन्धे—“स एष जीवः परमात्मसंज्ञकः प्राणेन घोषेण गुहां प्रविष्टः। मनोमयं सूक्ष्ममुपेत्य रूपं मात्रा स्वरो वर्ण इति स्थविष्ठः॥” इति। अत एव ‘वेदो नारायणः’ इत्यप्युच्यते। वेदस्वरूपत्वं सकलवाङ्मयस्य प्रथमः परिणामः प्रोक्तप्राक्तनभागवतवचनतः सिध्यति। ततश्च—“यो वै ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै” इति श्रुतिवचनतः परमेष्ठिनः प्रजापतेः प्राक्तनत्वं नत्वेतावदेव अपि तु सनातनत्वमेव वेदानाम्। अत एवेदं प्रकृत्य मनुस्मृतावप्युच्यते—“अग्निवायुरविभ्यस्तु त्रयं ब्रह्म सनातनम्। दुदोह यज्ञसिद्ध्यर्थमृग्यजुःसामलक्षणम्॥” इति। नचात्र दोहनेन नव्यकल्पनाशङ्कायाः कथङ्कारमवसरः, धेनूधसि सिद्धस्थितेरेव पयसो दोहनौचित्यवत्सनातनस्यापि वेदस्य शतपथब्राह्मणप्रोक्तदिशाऽध्यात्मस्थिताग्निवायुरविभ्य औदरजातवेदऔरसप्रश्वासमास्तिष्कसूर्याभितपनतः प्रादुर्भावस्य समुचितं प्रादुर्भावनम्। सैषा सनातनी वेदरूपा वाङ्मयी भगवतोऽनादिरनन्ता मूर्तिरिति सुबहुप्रमाणतः सिद्धोऽयं विषयः श्रीमन्माधवाचार्यादिभिर्ऋग्वेदभाष्यादौ सम्यग्विवेचित एव। अथ चैवं स वेदपुरुषो भगवान्निखिलजीवजैवातृकतयैहिकामुष्मिकानर्थान्संप्रदर्श्य कृतार्थयन्भव्यभाविकजनान्यथोचितकर्मज्ञानोपासनात्मककाण्डत्रयप्रतिपादितभव्यभावुकसंप्रदर्शनेन विराजतेतराम्। अथ च तदर्थोपबृंहणाय पुराणेतिहासानां प्रथमतः प्रादुर्भावो बभूव। तान्येतानि पुराणानि—पुराणानि तु वैदिकान्येवासन्ब्राह्मणादिरूपाणि। अथ कालमहिम्ना मनुजबुद्धिमान्द्यमवलोकयता भगवता जगतीतले चातुर्वर्ण्यव्यवस्थायां च सप्रचारायां तत्र च केषांचिद्वेदानधिकारं च विमृश्य तदर्थस्योपलब्ध्यै प्राचीनतरवैदिकसंप्रदायतत्त्वस्य नवीनतया स्वोपज्ञत्वमुपनिर्वर्ण्योविश्चिकीर्षया श्रीव्यासावतारं धृत्वाऽष्टादशमहापुराणप्रबन्धरचनया स्वकीयवेदवागुपनिबद्धं रहस्यार्थकदम्बकं क्रमेणाविर्भावितम्। तदेतदुक्तं गारुडमहापुराणे २२७ तमेऽध्याये—“पुराणमेकमेवासीत्सर्वकल्पेषु मानद॥ चतुर्वर्गस्य बीजं च शतकोटिप्रविस्तरम्॥ प्रवृत्तिः सर्वशास्त्राणां पुराणादभवत्ततः॥ कालेनाग्रहणं दृष्ट्वा पुराणस्य महामतिः॥ हरिर्व्यासस्वरूपेण जायते च युगेयुगे॥ चतुर्लक्षप्रमाणेन द्वापरे द्वापरे सदा॥ तदष्टादशधा कृत्वा भूर्लोके निर्दिशत्यपि॥ अद्यापि देवलोके तु शतकोटिप्रविस्तरम्। अस्त्येव तस्य सारस्तु चतुर्लक्षेण वर्ण्यते॥” इति। तानि चैतानि सुप्रसिद्धानि तावन्महापुराणानि—“ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च वायवीयं तथैव च॥ भागवतं नारदीयं मार्कण्डेयं च कीर्तितम्॥ आग्नेयं च भविष्यं च ब्रह्मवैवर्तलैङ्गके॥ वाराहं च तथा स्कान्दं वामनं कौर्मसंज्ञकम्॥ मात्स्यं च गारुडं तद्वद्ब्रह्माण्डाख्यमिति त्रिषट्॥” इति। एतेषु पुराणेषु सर्ववेदार्थोऽनुस्यूतः सूत्ररूपेण। तस्यैव चोपबृंहणार्थं पुराणोपयोग इति च—“इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत्” इति वचनेनैव सिद्धमिति च सर्वविद्वज्जनविदितमेव। अथ च प्रकृते किञ्चित्प्रस्तूयते—

एतेषु महापुराणेषु च तावत्त्रयोदशं स्कान्दं महापुराणम्। तत्र चैकाशीतिसाहस्रसंहितात्मके स्कान्दमहापुराणे हि सप्त खण्डानि सन्ति। तानि चोक्तानि नारदमहापुराणोक्तानुसारेण—“माहेश्वरो वैष्णवब्राह्मकाश्यास्त्ववंतिका नागरमत्र षष्ठम्॥ प्राभासिको विप्रवरेण खण्डाः स्कान्दे पुराणे कथिताः सुपुण्याः॥” इति कैश्चिदभियुक्तैः। एवं चैकाशीतिसाहस्रसंहितात्मकं श्रीस्कान्दमहापुराणं विद्यते। यच्च पञ्चाशत्खण्डमण्डितं स्कान्द

पुराणं विद्यते तच्चोपपुराणान्तर्गतमेव । नारदीयमहापुराणे तु सप्तखण्डात्मकमेवैतत्स्कान्दमहापुराणं समस्तखण्डानुक्रमणिकोपेतं महापुराणत्वेन परिगण्यते । अतः सप्तखण्डात्मकमेव स्कान्दं महापुराणम्–इति सर्वसंमतम् । एतद्विषये विशेषं तु समस्तस्कान्दमहापुराणप्रस्तावनायामस्माभिर्विविच्य निर्दर्शितं पश्यन्तु विद्वांस इत्यभ्यर्थ्य प्रकृतमनुसरामः । तत्र श्रीस्कान्दमहापुराणमस्माभिः स्वकीये “श्रीवेङ्कटेश्वर” मुद्रणालये मुद्रयित्वा प्रकाशायितुमुपक्रान्तमस्ति । इदं च श्रीस्कान्दमहापुराणान्तर्गतं चतुर्थं श्रीकाशीखण्डं शताध्यायात्मकं पूर्वार्धोत्तरार्धविभेदभिन्नं सविस्तरश्रीकाशीक्षेत्रमाहात्म्यसंसूचकं वरीवर्ति । अत्र श्रीमदविमुक्तक्षेत्रस्थसकलदेवतीर्थक्षेत्रतपःस्थलमहिमा लोकोत्तरसच्चरित्रसंदर्भसमुपबृंहितः सकलसांसारिकजनोद्दिधीर्षया जागर्ति सद्वृन्दैः–“शिवः काशी शिवः काशी शिवः काशी शिवः शिवः ॥ शिवः काशी शिवः काशी काशीकाशी शिवः शिवः ॥” इत्यादितन्नामनिर्देशपुरःसरं जोघुष्यमाणः । अत एवेदं श्रीकाशीखण्डं श्रीकाशीक्षेत्रमाहात्म्यपूचकं सर्वजनसमादरणीयतामर्हति । एतस्य रचनाचातुर्यं श्रीव्यासमहर्षेः संस्कृतसरस्वतीसौन्दर्यं प्रकाशयति । एतस्य श्रीकाशीखंडस्य सुस्पष्टार्थबोधाय परममान्यविद्वद्वरिष्ठश्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यभगवत्पूज्यपादशिष्यश्रीरामेन्द्रवनशिष्यश्रीरामानन्दमुनीन्द्रवर्यैः सरला सुबोधाऽनेकप्रमाणैरुपबृंहिता विद्वज्जनमनोरञ्जनी व्युत्पित्सुजनसाहाय्यकारिणी टीका निर्मितास्ति । अथ च पृथक्तया केवलसटीककाशीखण्डजिघृक्षूणां सज्जनानां केवलकाशीखण्डलब्धये पृथगपि मुद्रयित्वेदं प्रकाशमानीयत । अतश्च संप्रार्थयामः समस्तसज्जनान्–येषां श्रीस्कान्दमहापुराणं समग्रं संजिघृक्षितं ते समग्रस्कान्दमहापुराणसंग्रहाय स्वाभिप्रायं निवेदयेयुः । येषां केवलं श्रीकाशीखण्डमेव संग्रहणीयं स्यात्त एतत्सटीकमतिशुद्धमास्माकीन “श्रीवेङ्कटेश्वर” मुद्रणालये पुष्टचिक्कणपत्रेषु मुद्रयित्वा प्रकाशितं संगृह्य सफलयन्तु मे मुद्रणपरिश्रममिति सविनयमभ्यर्थयते–

श्रीमतां कृपाकांक्षी–क्षेमराज श्रीकृष्णदास, “श्रीवेङ्कटेश्वर” स्टीम्–मुद्रणालयाध्यक्षः–मुंबई.

अथ श्रीस्कान्दमहापुराणान्तर्गतकाशीखण्डपूर्वार्द्धोत्तरार्द्धाध्यायस्थितविषयानुक्रमणिका ॥

अध्यायाः	विषयाः.	प०	पृ०
१	मंगलाचरणम्, सूताग्रे व्यासस्य काशीखंडकथोपक्रमकरंगम्, नारदस्य नर्मदांभसि स्नात्वौंकारमभ्यर्च्य च पुरतो विंध्यपर्वतदर्शनम्, प्रसंगेन विंध्याचलवर्णनम्, मेरुस्त्वामवमन्यत इति नारदमुनेर्वचः श्रुत्वा विंध्यस्य वर्धनेन श्रीसूर्यमार्गावरोधवर्णनञ्च	१	१
२	एकतो नैशतिमिरसंबंधादन्यत्र दिवाकरचंडातपात् त्रैलोक्यानवस्थावर्णनम्, देवकृतविधिस्तवनम्, सत्यलोके भयाभावं दर्शयितुं सत्यलोकागंतृपुरुषपुण्याचारवर्णनपूर्वकं विधिकृतदेवसांत्वनम्, ब्रह्मणो वचनात्त्रैलोक्यापन्निवारणाय श्रीक्षेत्रकाशीस्थागस्त्यमुनिसमीपे गन्तुं श्रीकाशीशकाशीदर्शनोत्सुकामरप्रयाणवर्णनम्, संक्षेपतः काशीवर्णनञ्च	१०	१
३	काशीक्षेत्रे मणिकर्णिकास्नानविश्वेश्वरदर्शनादियात्रां विधाय सुराणामगस्त्यमुन्याश्रमगमनम्, अमरकृतागस्त्याश्रमवर्णनम्, सुराणां तदाश्रमे लोपामुद्रामुन्यगस्त्यरूपदर्शनञ्च	१६	१
४	बृहस्पतिप्रणीतागस्त्यमुनिस्तुतिप्रसंगेन लोपामुद्रावर्णनम्, एतत्प्रसंगेन पतिव्रताचारनिरूपणम्, सूर्यमार्गनिरोधकविंध्यवृद्धिनिवारणाय प्रार्थ्यमानसुराचार्यवचनानुसारेणागस्त्यकृतामराश्वासनम्, अमराणां स्वर्लोकगमनञ्च	२०	१
५	अमरप्रार्थनामंगीकृत्य विंध्याविवृद्धिनिराकरणाय सह भार्यया अगस्त्यमुनेः काशीक्षेत्राद्बहिः प्रयाणम्, काशिकावियोगदुःखितस्य मुनेर्विश्वनाथकालभैरवादिदैवताज्ञाग्रहणपूर्वकं विशेषतो विलापकरणम्, अगस्त्यमुनिमायांतं दृष्ट्वा विंध्यस्य खर्वतास्वीकारः, यावन्ममागमनं पुनर्भवेत् तावत् खर्वतरो भवेति मुनेरद्रिं प्रति कथनम्, मुनेर्महालक्ष्मीदर्शनम्, अगस्त्यमुनिकृतमहालक्ष्मीस्तोत्रम्, महालक्ष्मीवरदानम्, अगस्त्यस्याग्रे प्रयाणञ्च	२३	२
६	परोपकारप्रशंसनम्, श्रीशैलशिखरादिपुण्यस्थानदर्शनेन मुक्तिश्चेत्किं काशीमहत्वमिति लोपामुद्राप्रश्नः, तीर्थमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन काशीक्षेत्रमहत्त्वकथनम्, सर्वतीर्थानि काशीक्षेत्रप्रापकाणीति काशीश्रैष्ठ्यद्योतनञ्च	३०	२
७	शिवशर्माख्यमथुरापुरीस्थद्विजस्य स्वदेहे समागतां जरां दृष्ट्वा चिंतोद्गाराः, सप्तपुरीयात्रार्थं गृहाद्बहिर्द्विजस्य प्रयाणम्, अयोध्यायात्रां समाप्य प्रयागे समागमनम्, प्रसंगेन प्रयागमाहात्म्यवर्णनम्, द्विजस्य काशीयात्राकथनम्, तस्य महाकालपुरीप्रयाणम्, तत्प्रसंगान्महाकालमाहात्म्यकथनम्, मायापुरीतीर्थयात्राकथनम्, द्विजस्य मायापुर्यां देहावसानम्, पुण्यशीलसुशीलनामकवैष्णवगणाधिष्ठितस्वर्णविमानमास्थाय द्विजस्य नभोवर्त्मारोहणञ्च	३१	१
८	मुक्तिपुर्यां मायाख्यपुर्यां मृतस्य शिवशर्मणो द्विजस्य कथं मोक्षानवाप्तिरिति लोपामुद्रासतीप्रश्नः, षट्पुरीषु मायादिषु साक्षात्सायुज्यं नास्तीति दर्शयितुं शिवशर्मविष्णुगणसंवादारंभः, द्विजप्रश्नानुसारेण पिशाचगुह्यकगांधर्वलोकस्थितपुरुषसंपादितसदाचारवर्णनम्, यमलोकमागतस्य द्विजस्य शिवशर्मणः सत्कारपूर्वकपूजनार्थं धर्मराजस्यागमनम्, धर्मराजस्य सौम्यमूर्तेः सौम्यवचांसि श्रुत्वा कथमिदमिति द्विजप्रश्नः, यमस्य रूपद्वयनिरूपणप्रसंगेन संक्षेपतो यमलोकव्यवस्थावर्णनञ्च	३८	२
९	अप्सरोलोकवर्णनम्, सूर्यलोकवर्णनम्, सूर्योपासनावर्णनप्रसंगेन गायत्रीमंत्रमाहात्म्यनिरूपणम्, अर्घप्रदानविधिनिरूपणञ्च	४३	१
१०	सहस्राक्षपुरीवर्णनम्, आर्चिष्मत्याख्यवीतिहोत्रपुरीवर्णनम्, कृशानूत्पत्तिकथनप्रसंगेन ज्योतिष्मतीपुरीस्थविश्वानराख्यमुनीतिहासकथनम्, शुचिष्मतीकथनानुसारेण मुनेः		

अ०	विषयाः.	प०	पृ०
	काशीक्षेत्रे गत्वा वीरेश्वरशिवलिंगसमीपे तपोनुष्ठानकथनम्, त्रयोदशे मासि बालरूपेण लिंगे शिवदर्शनम्, अभिलाषाष्टकस्तोत्रकथनम्, शिवाद्वरलाभेन संतुष्टस्य मुनेः स्वगृहे प्रयाणञ्च	४६	२
११	कालान्तरेण विश्वानराच्छुचिष्मत्यां गर्भाधानम्, शुभमुहूर्ते सुतोत्पत्तिः, जातकर्मादिसंस्कारनिरूपणम्, हस्तसामुद्रिकं वीक्ष्य नारदोक्तं बालस्य वैश्वानरस्य गंडांतंश्रुत्वा मातापित्रोः शोककरणम्, अपमृत्युहरणाय मुनिकुमारस्य काश्यां लिंगं संस्थाप्यानुष्ठानकरणम्, तृतीयसंवत्सरे वरप्रदानाय समागतस्य कुलिशायुधस्य मुनिकुमारं प्रति वचनम् नाहं त्वत्तो वरान् ग्रहीतुमुत्सहे इति वचः श्रुत्वा इन्द्रस्य कुलिशपातनोद्योगं विलोक्य मुनिकुमारस्य मूर्च्छावगमः, तत्रैव शिवप्रादुर्भावः, शिववराद्वैश्वानरस्य दिक्पतित्वादिप्राप्तिवर्णनञ्च	५१	१
१२	नैर्ऋतलोकवर्णनम्, विन्ध्याटव्यां पल्लीपतेः पिंगाक्षस्य विश्वनाथपुरीयातुकामसार्थप्राणपरिरक्षणार्थं प्राणदानाल्लोकपालत्वप्राप्तिः, वारुणलोकवर्णनम्, कर्दमस्य प्रजापतेः पुत्रस्य शुचिष्मतो जलक्रीडायां शिशुमारेण सरस्याहरणम्,सरसि मग्नं श्रुत्वाऽपि सुतं पूजायामधिकासक्तस्य सविधे मुनेः शिवगणेन साशिशुमारस्य बालकस्यानयनम्, शुचिष्मतो मुनिकुमारस्य काश्यां शिवलिंगं संस्थाप्य तपश्चरणम्, शिवप्रसादाद्वारुणलोकसंप्राप्तिश्च	५७	२
१३	जगत्प्राणस्य पवनस्य गंधवतीपुरीवर्णनम्, कश्यपपुत्रस्य पूतात्मनः श्रीकाशीक्षेत्रे लिंगं संस्थाप्य तपश्चरणम्, तस्य शिवाल्लोकपालत्वप्राप्तिकथनम्, गुह्यकेश्वरस्यालकावतीपुरीवर्णनम्, कांपिल्यनगरे यज्ञदत्तनाम्नो ब्राह्मणस्य नाम्ना गुणनिधिरप्यगुणनिधिर्द्यूतासक्तो मद्यपः पुत्रो बभूव तस्य बहुकालं मात्रा प्रच्छन्नदुराचारस्य सुतस्य दुष्कृतिं संपश्यता पित्रा स्वगृहान्निष्कासनम्, स्वार्थदीपदशोद्द्योतेन लिंगमौलितमोहरस्य बहूपोषितस्यास्य शिवरात्र्यां शिवालयेऽन्नापहरणाद्घातितस्य कालिंगदेशराजपुत्रत्वप्राप्तिवर्णनम्, तत्र तस्य शिवालयेषु दीपदानात्कल्पे विश्रवःसुतत्वमधिगम्य दुःसहतपश्चरणतः शिवसख्यालकाराज्यादिलाभवर्णनञ्च	६१	१
१४	रुद्रभक्तोषितैशानीपुरीवर्णनम्, अजैकपादादिरुद्रगणस्थापितैशानलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, चन्द्रलोकवर्णनम्, ब्रह्मणो मानसात्समुद्भूतस्य सोमस्य वाराणस्यां लिंगं विधाय तत्पुरो महत्तपश्चरणम्, शिवप्रसादात्तस्य महैश्वर्यलाभकथनञ्च	६६	२
१५	दक्षप्रजापतेः षष्टिदुहितृभिरेकपतिलाभाय लिंगं संस्थाप्य वाराणस्यां तपःकरणात् शिववरानुसारतः सोमं पतिमासाद्य संपादितस्य नक्षत्रलोकस्य संक्षेपतो वर्णनम्,अत्रिपुत्रस्य सोमस्य गुरुभार्यापहरणम्, रुद्रचंद्रमसोर्युद्धकथनम्, युद्धं निवार्याब्रह्मणो वचनाच्चंद्रस्य बृहस्पतये तारासमर्पणम्, तस्यां बुधस्योत्पत्तिः, बुधकृतशिवाराधनम्, बुधस्य शिववराल्लोकपालत्वादिवरैश्वर्यलाभवर्णनञ्च	६८	२
१६	समरे देवैर्घातितानां दानवेंद्रांधकसैनिकानां संजीवनीमंत्रतो भार्गवशुक्रकृतं पुनरुज्जीवनम्, देवप्रार्थनया नंदिकेश्वरादानाय्य शुक्रस्य शिवेन मुखे निक्षेपणम्, अंधकस्य ससैन्यस्य प्रमथैः सह युद्धवर्णनम्, शुक्रतः शुक्रस्य बहिर्निःसरणम्, शुक्रस्य वाराणस्यां तपश्चरणाच्छिवप्रसादतो लोकाधिपत्यादिवरप्राप्तिवर्णनञ्च	७१	२
१७	श्रीशिवस्य भूमौ निपतिताद् भालस्थलतः स्वेदबिंदोर्लोहितांगस्योत्पत्तिः, शिवप्रसादात्तस्य लोकाधिपत्यादिकथनम्, आंगिरसस्य शिवप्रसादार्थं वाराणस्यां तपःकरणम्, शिवस्य वरप्रसादाल्लोकपतित्वदेवगुरुत्वलाभः, मार्तण्डात्संज्ञाप्रतिकृतौ छायायां शनैश्चरोत्पत्तिकथनम्, तस्य वाराणस्यां तपश्चरणाल्लोकपालत्वग्रहमुख्यत्वलाभवर्णनञ्च	७६	२
१८	मरीच्यादिब्रह्ममानससृष्टपुत्रसप्तर्षिलोकवर्णनम्, अरुंधतीनक्षत्रस्थानदर्शनादिवर्णनञ्च	८१	१
१९	पितुरंकाधिष्ठितस्य सपत्नमात्रा तिरस्कृतस्य ध्रुवस्य मातृवचनात् तपस्यार्थं विपिनप्रवेशः तत्र सप्तर्षिसमागमः, द्वादशाक्षरमंत्रमुपदिश्य मुनीनामन्तर्धानञ्च	८२	१

अ०	विषयाः	प०	पृ०
२०	यमुनातटे मधुवने स्थितस्य ध्रुवस्य तपस्यावर्णनम्, इन्द्रप्रेषितनानाविधतपोविघ्ननिरूपणम्, ध्रुवस्य साक्षाच्च श्रीभगवतो दर्शनञ्च	८६	२
२१	ध्रुवकृतश्रीभगवत्स्तोत्रनिरूपणम्, ज्योतिश्चक्रस्य आधारपदं ते दास्यामि तथापि मया सह काशीं याहि तत्र लिंगार्चनं कृत्वा कृतकृत्यो भवेति ध्रुवं संदिश्य तेन सह भगवतः काशीपुर्यां प्रयाणम्, तत्र ध्रुवस्य लिंगसंस्थापनेन कृतकृत्यत्वमासाद्य स्वगृहे प्रयाणञ्च	९०	१
२२	महर्जनस्तपोलोकवर्णनम्, सत्यलोके समागतानां ब्रह्मणा सह संवादाः, द्विजप्रशंसनपूर्वकं ब्रह्मकृतकाशीवर्णनञ्च	९६	१
२३	भूलोकाच्छिवलोकपर्यंतं योजनप्रमाणकथनम्, शिवोपासनतो विष्णोरात्मसाम्यप्राप्तिकथनपूर्वकं शिवकृतविष्ण्वभिषेकवर्णनञ्च	९९	१
२४	द्विजस्य मायापुर्यां मरणतो विष्णुलोके ब्रह्मणो वत्सरपर्यंतं बहुविधोपभोगप्राप्तिः, ततश्च पुण्यक्षये नंदिवर्धनग्रामे भूपत्वमासाद्य प्रजारंजनकर्तुरस्य काशीमाहात्म्यश्रवणसंजातहर्षस्य काश्यां प्रयाणम्, विश्वेश्वरानुग्रहात् तत्र शिवप्रासादं विधाय वृद्धकालेश्वराख्यस्थापितशिवलिंगाग्रे तपस्यतः परीक्षणार्थमागतशिवपरीक्षणोत्तरं सह तेन सस्त्रीकस्य राज्ञस्तस्मिन्नेव लिंगे लयो भविष्यति इति विष्णुगणप्रतिपादितशिवशर्मद्विजभाविस्थितिवर्णनम्	१०१	१
२५	अगस्त्यमुनेः सभार्यस्य श्रीगिरिं प्रदक्षिणीकृत्य स्कंदवने कुमारदर्शनम्, अगस्त्यकृतस्कंदस्तोत्रम्, काशीमाहात्म्यविषये स्कंदं प्रति मुनिप्रश्नः, स्कंदनिरूपितकाशीवासफलकथनञ्च	१०४	२
२६	अविमुक्तक्षेत्रोत्पत्तिवर्णनम्, चक्रपुष्करिणीतीरेविष्णोस्तपोवर्णनम्, मणिकर्णिकाया उत्पत्तिवर्णनम्, मणिकर्णिकास्नानविधिकथनञ्च	१०७	२
२७	गंगामाहात्म्यवर्णनं दशहरास्तोत्रकथनञ्च	११३	१
२८	शिवाधिष्ठानगौरवतः काश्यां गंगास्नानान्महापातकोपपातकशमनवर्णनम्, कलिंगदेशे वाहीकनाम्नः कस्य चिन्नाममात्रद्विजस्य वृषलीपत्युः अरण्ये व्याघ्रेण मारणम्, सास्थि तन्मांसं समादाय गच्छतो गृध्रस्य अन्यगृध्रेण युद्धम्, दैवतस्तदस्थिगंगाजलसंगमान्महाश्चर्यम् नानाविधपातकक्षालनाय कुंभीपाकादिनरकेषु प्रक्षिप्तस्यापि सुखावाप्तिं विलोक्य सर्वेषां विस्मयकरणम्, अन्ते विमानमारुह्य वाहीकस्य स्वर्गलोकप्रयाणम्, गंगामाहात्म्यकथनञ्च	११९	१
२९	अशक्तानां स्नानतुल्यफलावाप्तिमिच्छूनां महाघौघनिवारकश्रीगंगासहस्रनामस्तोत्रम्	१२२	१
३०	मणिकर्ण्यां भगीरथनृपानीतगंगासंगमात् क्षेत्रमाहात्म्याधिक्यकथनम्, दक्षिणोत्तरभागे असिवरणावस्थितिकथनम्, देहलीविनायकस्य शिवाज्ञां विना अंतःप्रवेशं कुर्वतां विघ्नोत्पादनाय नियोजनम्, धनंजयवणिगितिहासकथनम्, काश्या वाराणसीनामव्याख्यानञ्च	१३६	१
३१	ब्रह्मणः शिरश्छेत्तु शिवात्कालराजस्योत्पत्तिः शिवनिंदाकारिब्रह्मशिरश्छेदात्कालराजस्य कापालिकवेषेण काश्यां प्रयाणम्, तत्र गतस्य कालभैरवस्य पृष्ठलग्नाया ब्रह्महत्यायाः पातालगमनम्, तत्र कपालमोचनतीर्थे सर्वेषां पातकक्षालनाय कालभैरवस्थितिवर्णनञ्च	१४२	२
३२	पूर्णभद्रनामकयक्षस्य शिवाराधनात्कनककुंडलाख्यभार्यायां हरिकेशाभिधपुत्रजन्मकथनम्, बाल्यावस्थामारभ्य शिवासक्तस्य हरिकेशस्य पितुस्ताडनभयात् गृहान्निर्गतस्य काश्यां प्रयाणम् ,पार्वतीं प्रति शिवनिरूपितानंदकाननवर्णनम्, आनंदकानने हरिकेशस्य तपः संतुष्टमहेश्वरवराद् दंडपाणित्वकथनम्, दंडपाण्यष्टककथनञ्च	१४७	२
३३	ज्ञानवपीनामकतीर्थोत्पत्तितन्माहात्म्यवर्णनम्, काशीनिवासिहरिस्वामिकन्याया ज्ञानवापीं सेवमानायास्तद्रूपमोहितविद्याधरेणाहरणम्, मलयपर्वते विद्याधरेण साकं राक्षसस्य युद्धवर्णनम्, युद्धे राक्षसाविद्याधरयोः परस्परप्रहारेणैव मरणाद्धरिस्वामिकन्याया विद्याधरं पतिं मन्यमानाया देहपरित्यागकथनम्, उभयो राजदेहमासाद्य तत्र चित्रपटीविलोकनञ्च	१५५	२
३४	माल्यकेतुकलावत्योस्तयोः काशीप्रयाणम्, तत्र काशीयात्रां विधाय ज्ञानवापीनिकटे शिवोपदेशाद्विमानमारुह्योभयोः शिवलोकगमनकथनम्, ज्ञानवापीमाहात्म्यकथनञ्च	१६१	१

अ०	विषयाः.	प०	पृ०
३५	काशीप्रापकब्राह्मणसदाचारवर्णनप्रसंगेन नित्यकर्तव्यधर्मनिरूपणम्	१६४	२
३६	सदाचारवर्णनप्रसंगेन द्विजानां ब्रह्मचर्यधर्मनिरूपणम्	१७४	२
३७	सुलक्षणां स्त्रियं विना गृहस्थाश्रमस्य न सिद्धिस्तस्माद्विस्तरेण स्त्रीलक्षणनिरूपणम	१७७	१
३८	अष्टविधविवाहवर्णनम्, शुभाचारस्य द्विजादीनां काशीप्राप्तिकारस्य विस्तरेण कथनञ्च	१८२	१
३९	दिवोदासनृपेतिहासकथनप्रसंगेनाविमुक्ते क्षेत्रे अविमुक्तेशाशिवलिंगोत्पत्तिवर्णनम्	१८९	२
४०	काशिकाक्षेत्रगमनविघ्नविधायिद्विजादिनिषिद्धाचारस्वरूपवर्णनम्, गृहस्थाश्रमिणां विहिताचारनिरूपणञ्च	१८८	१
४१	वानप्रस्थयतिधर्माणां विस्तरेण निरूपणे योगाख्यानम्	१९३	१
४२	निकटासन्नमृत्युचिह्नकथनपूर्वकं श्रीक्षेत्रकाशीमाहात्म्यमिश्रितकालवंचनोपायकथनम्	२००	२
४३	दिवोदासे काश्या मुषित्वा भुवो राज्यं शासति सर्वेषां विश्वेश्वरादिदेवानां भुवं परित्यज्य मंदराचलगमनम्, दिवोदासराज्ये प्रजासौख्यवर्णनम्, भुवं परित्यज्य अग्नेरपि स्वर्गगमनं विलोक्य राज्ञा व्याहृतस्य स्वसामर्थ्यस्य वर्णनञ्च	२०२	२
४४	विश्वनाथभवान्योर्मंदरगिरिवरे स्थितयोः काशीवियोगदुःखवर्णनम्, दिवोदासनृपस्य काशीक्षेत्रपरित्यागार्थं शिवस्य योगिनीगणप्रेषणवर्णनञ्च	२०६	१
४५	चतुःषष्टियोगिनीनां शिवाज्ञया काशीपुरे राज्ञो दिवोदासस्य विघ्नार्थं प्रवेशकथनम्, तासां नामनिरूपणञ्च	२१०	१
४६	दिवोदासस्य विघ्नमुत्पाद्य काश्यां बहिर्निष्कासनाय शिवादिष्टरव्यागमनम्, दिवोदासराज्ये नानाविधप्रयत्नेन छिद्रान्वेषणोद्यतस्य रवेर्द्वादशधा आत्मानं विभज्य काश्यामेव निवासकथनम्, लोलार्कस्थानकथनम् , तत्तीर्थयात्राविधिमाहात्म्यकथनञ्च	२११	२
४७	उत्तरार्ककुंडनिरूपणम्, तत्र स्थिताया द्विजकन्याया मातापित्रोर्मरणानन्तरं उत्तरार्कसमीपे तपश्चरणम्,तस्यै स्वसखीत्वरूपगौरीवरप्रदानम्, उत्तरार्ककुंडमाहात्म्यनिरूपणञ्च	२१३	२
४८	कृष्णपुत्रस्य सांबस्य नारदापमानात् कृष्णशापप्रभवकुष्ठरोगावगमकथनम्, तत्परिहाराय काश्यां तस्य स्वनाम्ना कुंडं विधाय तपश्चरणाद्रोगनिवृत्तिः कुंडमाहात्म्यसहितसांबादित्यमाहात्म्यकथनञ्च	२१५	१
४९	पांडवानां वनवासप्रसंगेन काश्यां गमनम्, तत्र द्रौपदीकृतसूर्याराधनात् तस्यै सूर्यतः स्थालीप्राप्तिः, द्रौपद्याराधितरवेः स्थाननिरूपणम्, मयूखादित्यमाहात्म्यवर्णनञ्च	२१७	१
५०	उच्चैःश्रवसो वर्णविषये कद्रूविनतयोर्वादकथनम्, तत्र कापट्येन विनतायाः पराभवात् कद्रूदास्यकरणम्,मातुर्दास्यापनोदाय गरुडस्य सुधाहरणवर्णनम् ,विनतागरुडयोः काश्यां शिवलिंगस्थापनपूर्वकं तपश्चरणम्, तयोर्वरप्रदानपूर्वकखखोल्कादित्यस्थानमाहात्म्यकथनञ्च	२२०	१
	इति श्रीकाशीखंडपूर्वार्धानुक्रमणिका समाप्ता ।		
५१	अरुणादित्यमाहात्म्यवर्णनम्, विनतादास्यकारणकथनम्,वृद्धहारीतोपासितवृद्धादित्यमाहात्म्यकथनम्, विष्णुवचनात्काश्यां शिवलिंगं प्रतिष्ठाप्य सूर्यस्य तपश्चरणम्, तस्य केशवादित्यनामप्राप्तिपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम् , विमलगंगायमादित्यानां संक्षेपतो वर्णनञ्च	२२६	१
५२	दिवोदासनृपनिष्कासनाय शिवप्रेषितस्य चतुराननस्य द्विजवेषेण काश्यां दशाश्वमेधकरणात्तीर्थस्य दशाश्वमेधनामकरणकथनम्, तत्तीर्थमाहात्म्यवर्णनञ्च	२२९	१
५३	शिवप्रेषितानां योगिनीभानुविधीनां काश्यामेव शिवलिंगानि संस्थाप्य तत्रैव स्थितानां स्थितिं परिज्ञातुं दिवोदासस्य निष्कासनाय च शंकुकर्णादीनां शिवाज्ञया काशीप्रयाणवर्णनं काशीवर्णनञ्च	२३१	२
५४	शंभोरत्यंतप्रियकपर्दिगणस्थापितशिवलिंगमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन वाल्मीकिसंज्ञकद्विजेतिहासकथनम्, तत्कृतपिशाचोद्धारवर्णनम् , पिशाचमोचनतीर्थयात्रामाहात्म्यकथनञ्च	२३५	१
५५	पिंगलादिगणस्थापितशिवलिंगमाहात्म्यनिरूपणम्,येये गणाद्याः काशीस्थितिं विलोकयितुं शिवेन प्रेषितास्तेषा मपुनरावृत्तिं विलोक्य काश्यां शिवाज्ञया गणेशस्य प्रवेशवर्णनञ्च	२३७	२
५६	गणेशस्य ज्यौतिषिकद्विजवेषमाश्रित्य काश्यां प्रवेशवर्णनम्, स्वमायया पुरीस्थितानेकजनमोहं विधाय राज्ञोंतःपुरे गणेशस्य राजस्त्रीभिः सहालापादिवर्णनम्, दिवोदासनृपसमागमे राज्ञो वर्णनपूर्वकं गणेशस्य तस्मै किंचिद्भविष्यकथनञ्च	२३९	१
५७	विष्णुना दिवोदासे काशीत उच्चाटिते सति मंदरादागत्य काश्यां शिवेन कृताया गणेशस्तु-		

अ०	विषयाः.	प०	पृ०
	तेर्वर्णनम् , गणेशस्य ढुंढिनामकथनम् , भगीरथहरिश्चन्द्रकपर्द्यादिगणेशस्थानकथनञ्च	२४१	१
५८	गणेशेऽपि विलंबिते चिंतापरवशस्य शिवस्य दिवोदासनृपस्य काशीत उच्चाटनाय विष्णुनिरूपणम्, काश्यां विष्णोर्नानाविधस्थाननिरूपणम्, विष्णुलक्ष्मीगरुडैः सौगतपरिव्राजिकाशिष्यरूपैर्बौद्धधर्मस्थापनप्रकारवर्णनम्, प्रजाऽधर्मरुचीः कृत्वा गणेशवचनानुसारेण द्विजरूपस्य विष्णोः राज्ञे शिवलिंगस्थापन कथनम्, शिवलिंगमभ्यर्च्य राज्ञो दिवोदासस्य विमानमारुह्य कैलासपुरप्रयाणवर्णनञ्च	२४५	१
५९	वेदशिरसो मुनेः शुचिमप्सरसं दृष्ट्वा स्खलितवीर्यस्य वीर्यात्कन्योत्पत्तिकथनम, धूतपापाख्यकन्यायाः पितुर्वचनात्तपश्चर्याकरणम,ब्रह्मणो वरदानात्तस्याःपावित्र्यविशेषताप्राप्तिकथनम् तां दृष्ट्वा मर्धस्य कामोद्दीपनात्परस्परं शापप्रसंगेन तयोर्नदीनदत्वप्राप्तिकथनम्, गंगायमुनासरस्वतीकिरणाधूतपापाधर्मनदसंगमात्पंचनदतीर्थकथनम् , तन्माहात्म्यकथनञ्च	२५१	१
६०	अग्निबिंदुमुनिकृतविष्णुस्तुतिवर्णनम्, तत्र बिंदुमाधवावस्थानवर्णनम्, बिंदुमाधवमाहात्म्यवर्णनञ्च	२५४	२
६१	आदिकेशवतार्क्ष्यकेशवादिवैष्णवस्थानानां संक्षेपतो वर्णनम्, बिंदुमाधवनिरूपितनानास्थानतद्यात्रादिनिरूपणम , बिंदुमाधवकथनादग्निबिंदुमुनेः सुदर्शनचक्रसंस्पर्शात्सायुज्यलाभनिरूपणञ्च	२५८	१
६२	दिवोदासनृपे विष्णुकथनानुसारेण कैलासपुरं प्रविष्टे विष्ण्वादीनां मंदरे हरसन्निधौ शिवानयनार्थं गमनम्, शिवकृतकपिलतीर्थवर्णनम् , कापिलतीर्थे वृषध्वजप्रादुर्भावकथनञ्च	२६४	१
६३	जैगीषव्यमुनितपोवर्णनम् · तस्य शिवाद्वरप्राप्तिकथनम् , ज्येष्ठेशमाहात्म्यकथनञ्च	२६७	१
६४	मंदराचलादागतं शिवं सगणं साम्बं द्रष्टुं नानातीर्थागतानां द्विजानां शिवदर्शनम्, शिवप्रणीतकाशीक्षेत्ररहस्यकथनञ्च	२६९	१
६५	पराशरेश्वरमांडव्येश्वरजाबालेश्वरकंदुकेश्वरादिनानाविधशिवलिंगमाहात्म्यकथनम्	२७२	१
६६	शैलेश्वरादीनां काशीक्षेत्रस्थितशिवलिंगानां निर्णयकथनम्	२७४	१
६७	गौरीं प्रति शिवनिरूपितरत्नेश्वराशिवलिंगमाहात्म्यकथनम्, कस्याश्चिन्नर्तक्याः शिवरात्र्यां, रत्नेश्वरसमीपे नर्तनगानादिना जागरणाच्च शिवप्रसादेन देहान्तरे वसुभूतिनामकगंधर्वराजतनयात्वलाभवर्णनम्, रत्नावलीनाम्न्यास्तस्या गंधर्वकन्याया रत्नेश्वरलिंगवरप्रभावात् परमाश्चर्यजनकविवाहादिचरितवर्णनम्, दाक्षायणीश्वरमाहात्म्यकथनञ्च	२७८	१
६८	महिषासुरपुत्रस्य गजासुरस्य विधिवरादन्यावध्यस्य शूलेन शिवकृतविनाशकथनम्, कृत्तिवासेश्वरोत्पत्तिकथनम्, कृत्तिवासेशमाहात्म्यकथनञ्च	२८३	२
६९	नानाविधस्थानस्थितानां शुभदानामष्टषष्टिसंख्यकानामायतनानां काश्यां समागमनकथनम्	२८६	१
७०	बेतालादिपरिवारसहितानां नवकोटिसंख्यचंडीनां काशीरक्षणाय स्थानेस्थाने स्थापन वर्णनम्	२९०	१
७१	रुरुदैत्यपुत्रस्य पुंभिरजेयस्य दुर्गासुरस्य त्रैलोक्यराज्यकर्तुर्नाशाय स्वनिकटे तमानेतुं भगवत्याः कालरात्रिप्रेषणम्, कालरात्रिवचनात्ससैन्यस्य दुर्गदैत्यस्य भगवत्याः समीपे आगमनम् , युद्धोद्यतं दुर्गसैन्यं विलोक्य देवीशरीराच्छक्त्युद्गमवर्णनम्, दुर्गासुरस्य भगवत्या सह युद्धवर्णनञ्च	२९२	२
७२	भगवतीशरीरोत्पन्नशक्तीनां नामनिरूपणम्, दैत्यदेवीयुद्धवर्णनम्, दुर्गदैत्यवधसुसंतुष्टदेवकृतदुर्गादेवीस्तुतिकथनम्, दुर्गाभैरवपूजनफलकथनञ्च	२९६	१
७३	पार्वतीं प्रति शिवनिरूपितौंकारादिचतुर्दशलिंगगणनम्, ओंकारेशोत्पत्तिवर्णनप्रसंगेन ब्रह्मकृतौंकारस्तुतिकथनम्, ओंकारेशलिंगमाहात्म्यनिरूपणञ्च	२९९	१
७४	पाद्मकल्पीयभारद्वाजसुतदमनस्य विद्यामधीत्य विरक्तस्य रेवातीरे अमरकंटकक्षेत्रे गर्गनाम्नो मुनेर्दर्शनम्, गर्गमुनिनिरूपितौंकारमाहात्म्यवर्णनञ्च	३०४	२
७५	सप्तजन्मार्जितपापनिवारणैकदक्षत्रिलोचनेश्वराविर्भावकथनम्, तन्माहात्म्यानिरूपणञ्च	३०८	१
७६	मणिमाणिक्यनिर्मितत्रिलोचनप्रासादस्थितपारावतद्वंद्वेतिहासकथनपूर्वकं त्रिलोचनाख्यशिवलिंगमाहात्म्यकथनम्	३१०	१
७७	केदारेश्वरमाहात्म्यकथनप्रसंगेनोज्जयिनीस्थितद्विजदारकेतिहासकथनम्	३१४	१

अ०	विषयाः.	प०	पृ०
७८	यनधर्माराधितधर्मेश्वराख्यशिवलिंगमाहात्म्यनिरूपणम	३१५	२
७९	धर्मतपःसाक्षिणां कीरशिशूनां शिववरात्कैलासपदाप्तिकथनपूर्वकं धर्मेशमाहात्म्यकथनम्	३१७	२
८०	पुलोमजां प्रति शिवनिरूपितस्य चैत्रशुक्लतृतीयामारभ्य फाल्गुनशुक्लतृतीयापर्यंतं विश्वभुजाख्यगौरीविनायकदैवतमनोरथतृतीयाव्रतस्य विस्तरेण वर्णनम्	३२०	१
८१	सुरगुरोर्वचनाद्वृत्रहत्योद्भवत्राससंतप्तेंद्रस्य काश्यामुत्तरवाहिन्यां स्नात्वा धर्मेशाख्यशिवलिंगसन्निधौ तपश्चरणम्, ब्रह्महत्यानिवृत्तिपूर्वकमिंद्रस्य पूर्ववत्तेजःप्राप्तिकथनम् , दुर्दमभूपेतिहासकथनपूर्वकधर्मेशमाहात्म्यकथनञ्च	३२२	१
८२	वीरेश्वराविर्भावप्रसंगेन मित्रजित्पराक्रमवर्णनम्, महावैष्णवस्य मित्रजिन्नृपस्य कंकालासुरं त्रिशूलेन हत्वा कंकालासुरहृतमलयगंधिनीं विद्याधरकन्यां गांधर्वेणोद्वाह्य तया सह काश्यामागमनम्, अभीष्टतृतीयाव्रतविषये राज्ञीं प्रति नृपप्रश्नश्च	३२४	१
८३	नृपप्रश्नानुसारेण मार्गशीर्षशुक्लतृतीयायां राज्ञीनिरूपितगौरीविधिदैवताभीष्टतृतीयाव्रतनिरूपणम्, व्रतकरणाद्राज्ञीपुत्रलाभः, मूलर्क्षे जातस्य मात्रा विकटादेवीपुरतः स्थापितस्य तस्य शिशोर्देव्यनुज्ञया माहेश्वर्यादिमातृसमीपे प्रेषणम्, मातृविसृष्टस्य बालकस्यानंदकानने पंचमुद्रादेवीनिकटे तपश्चरणाच्छिवलिंगाविर्भावः, अस्यैव लिंगस्य वीरेश्वराख्याप्राप्तिस्तन्माहात्म्यकथनम्, वीरेश्वराशिवेन तस्मै राजपुत्राय नानाविधवरान्दत्त्वाकथितानामसिगंगासंगमस्थितपुण्यस्थानानां क्रमेण वर्णनञ्च	३२७	२
८४	मित्रजिन्नृपपुत्राय वीरेश्वराख्यशिवनिरूपितानां श्रीमदादिकेशवादिभगीरथतीर्थानां कथनम्	३३०	१
८५	आनंदकानने शिवलिंगं संस्थाप्य बहुतपस्तप्त्वापि फलाभावाद्दुर्वाससि काशीं शप्तुमुद्यते शिवस्य लिंगादाविर्भाववर्णनम, दुर्वासःकामपूरणात्तच्छिवलिंगस्य कामेश्वराभिधानं तन्माहात्म्यकथनञ्च	३३३	१
८६	विश्वकर्मनिर्मितशिवलिंगस्य काश्यां विश्वकर्मेश्वराभिधानकथनपूर्वकतन्माहात्म्यवर्णनम्	३३५	१
८७	दक्षेश्वरोत्पत्तिकथनपूर्वकं केनचित्प्रसंगेन शिववैरिणो दक्षप्रजापतेः शिवौ विना यज्ञारंभवर्णनम्	३३८	१
८८	नारदमुखादध्वरवृत्तमाकर्ण्य शिववचनमनादृत्यैव सत्या दक्षयज्ञगमनम्, तत्र शिवनिंदां पितुर्मुखादाकर्ण्य परमकुपितायास्तस्या देहविसर्जनवर्णनञ्च	३४१	१
८९	शिवगणवीरभद्रकृतं यज्ञविध्वंसनपूर्वकं दक्षशिरोनाशनम्,पुनःशिवकथनाद्दक्षस्य मेषवदनत्वं संपाद्य विमोचनम्, काश्यां शिवलिंगं संस्थाप्य दक्षस्य तपःकरणम् दक्षेश्वरोत्पत्तिकथनञ्च	३४४	१
९०	पार्वतीकृतपार्वतीशशिवलिंगस्थापनं तन्माहात्म्यनिरूपणञ्च	३४७	२
९१	विश्वनाथशिवलिंगात्पूर्वतो गंगास्थापितगंगेशलिंगमाहात्म्यवर्णनम्	३४८	१
९२	ब्रह्मणः सकाशाद्गंगासाम्यरूपं वरमलब्ध्वा काश्यां शिवलिंगं संस्थाप्य रेवायास्तपःकरणम्, नर्मदेश्वरदत्तरेवावरदानकथनपूर्वकतल्लिंगमाहात्म्यवर्णनञ्च	३४८	२
९३	शिवं पतिं लब्धुं काश्यां सतीस्थापितसतीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्	३४९	१
९४	अमृतेश्वरकरुणेश्वरज्योतीरूपेश्वराणां शिवलिंगानां माहात्म्यवर्णनम्	३५०	१
९५	काश्यामपि भुजमूर्ध्वीकृत्य हरिः सेव्यो हरिः सेव्य इति व्यासवचनं श्रुत्वा शैलादिकृतव्यासभुजवाक्स्तम्भनवर्णनम्, विष्णुकठसंस्पर्शनापस्तंभननिवृत्तौ व्यासकृतशिवस्तुतिवर्णनञ्च	३५१	२
९६	व्यासशापमोचनकथनम, कृच्छ्रादिस्वरूपकथनम्, व्यासस्य काशीतो बहिर्निष्कासनं च	३५३	२
९७	सर्वपापापनोदनकाशीक्षेत्रस्थितसर्वतीर्थकथनम	३५८	२
९८	काश्यां मुक्तिमंडपे श्रीविश्वेश्वरसमागमनमहोत्सवस्य विशेषेण वर्णनम्	३६४	२
९९	श्रीशंभुना ब्रह्माविष्ण्वादिदेवेभ्यः प्रतिपादितस्य श्रीविश्वेश्वराख्यकाशीक्षेत्रपरमदैवतस्य माहात्म्यानिरूपणम्	३६७	१
१००	काशीखडान्तर्गतेतिहासानुक्रमवर्णनम्, पञ्चतीर्थ्यादियात्रावर्णनम , काशीखण्डश्रवणपठनफलवर्णनञ्च	३६९	१

॥काशीखंडस्थविषयानुक्रमोऽयं यथामति ॥ विरच्य श्रीविश्वनाथपदयोरर्पितो मया ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीपरमात्मनेनमः ॥ ॥ सच्चिदानंदसंदोहंभक्तैककामोदमंदिरम् ॥ सादरंप्रणुवेभक्त्याश्रीगोपीजनवल्लभम् ॥ १ ॥ संहारखेदादिवयःस्वयंप्रभुःश्रितोऽविमुक्तंभगवान्स होमया ॥ दिशत्यभीक्ष्णंपरमात्मतारकंभजेतमानंदवनेतनुत्यजाम् ॥ २ ॥ माधवंगिरिजांढुंढिंभैरवंदंडनायकम् ॥ मणिकर्णींगुहांकाशीमुदक्स्रोतोवहांनुमः ॥ ३ ॥ अद्वैताब्जविकासैकतरणिंहार्दांधकारच्छिदंशांत्यादेर्निलयंदयैकशरणंवैराग्यवन्मूर्त्तिकम् ॥ हृत्कांतारमहाटवीसुविलसत्कामेभपंचाननंश्रीरामेंद्रवनाभिधंगुरुमहोभक्त्यानमामस्तराम् ॥ ४ ॥ यत्पादांबुरुहध्यानाद्धार्दमेगलितंतमः ॥ परमंतंगुरुंभक्त्याश्रीदेवेंद्रवनंनुमः ॥ ५ ॥ व्यासोक्तेस्कांदसंज्ञेऽयंपुराणेकाशिकाह्वयः ॥ खंडोयस्तस्यटीकेयंरामानंदेनरच्यते ॥ ६ ॥ श्रीवासुदेवाभिधभूसुरेंद्रगुणैकरत्नामलसत्त्ववार्द्धेः ॥ वाक्याग्रहेणाहमिहप्रवृत्तःक्षंतव्यमस्मच्चपलं[1]कृतींद्रैः ॥ ७ ॥ अध्यायानांशतंप्रोक्तंव्यासेनात्रतदादितः ॥ विंध्यनारदसंवादोवर्ण्यतेतिमनोहरः ॥ ८ ॥ तत्रादौतावच्चिकीर्षितस्यपुराणस्यनिष्प्रत्यूहपरिसमाप्तिप्रचयाभ्यांनानेतिहासपुराणशास्त्रप्रबंधसंबंधाविष्कृतलीलावतारोभगवान्द्वैपायनोविघ्नाधिराजंपूजयति ॥ तंमन्महइति ॥ तत्रसर्वनाम्नस्तावदौत्सर्गिकंप्रसिद्धार्थत्वम् ॥ यथाहुः ॥ सर्वनामप्रसिद्धार्थंप्रसाध्यार्थविधा[2]नकृदिति ॥ नचयदाग्नेयोऽष्टाकपालोभवतीत्यत्रव्यभिचारः ॥ वचनानित्वपूर्वत्वादितिन्यायेनतदर्थस्यतत्रान्यतोऽलब्धत्वात्प्रसिद्धार्थत्वंसर्वनाम्नोबलादपलप्यते ॥ अत्रतुतदपवादाभावेपुनरुत्सर्गस्यस्थितिरेवेत्यभिप्रेत्यप्रसिद्धार्थमाह ॥ तमिति ॥ तंप्रसिद्धंपारमेश्वरंरूपंमन्महेध्यायामःचिंतयामेत्यर्थः ॥ मन्महइतिमनुअवबोधनइत्यस्मात्तनादेर्धातोर्लडुत्तमपुरुषबहुवचनं लोपश्चास्यान्यतरस्यांम्वोरित्युकारलोपः ॥ सर्वनाम्नापरामृष्टंविशेष्यंदर्शयति ॥ करिगणेशानाननमिति ॥ करःशुंडादंडोविद्यतेयेषांतेकरिणोहस्तिनइतियावत्

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ तंमन्महेमहेशानंमहेशानप्रियार्भकम् ॥ गणेशानंकरिगणेशानाननमनामयम् ॥ १ ॥

गणाःसमूहाः करिणांगणाःकरिगणास्तेषामीशानईश्वरःश्रेष्ठइत्यर्थः ॥ तस्येवाननंतस्याननमिवाननंयस्यसतथातम् ॥ एवंहिपाद्मेश्रूयतेचक्रेश्वरमाहात्म्यप्रसंगे ॥ विघ्नाधिराजेजातेतदवलोकनायब्रह्मादयोमिलिताअभूवन्शनैश्चरस्तुनागतोभूत् ॥ ततोऽबिकायांरुष्टायामागतेचतस्मिन्गणेशस्यमौलिरपतत् ॥ ततोमहादेवेनहस्तिवृंदेंद्रशिरश्छित्त्वायोजितमिति ॥ कदाचिद्गात्रोद्वर्त्तनंकृत्वातज्जनितमलेनगणेशप्रतिकृतिंविधायजीवंचतस्यांसंचार्ययावन्मयास्नायतेतावदत्रकोप्यागंतुंनदेयइतिगौरीतंव्याजहार ततश्चतस्मिन्द्वारिस्थितेकुतश्चिदागतोमहेशस्तेनप्रतिरुद्धोंऽतःपुरंप्रवेष्टमलभमानः क्रुद्धःसन्बहुयुद्धंकृत्वापश्चात्तस्यमौलिमुज्जहार पश्चाच्छोकरोषाभ्यामाविष्टायांपार्वत्यांकरिगणेंद्रशिरश्छित्त्वायोजितमितिचभविष्ये ॥ गजीभूयक्रीडतोर्भगवतोर्जातत्वाद्वागजाननइतिपुराणांतरम् ॥ तथाहि॥गजासुरः किललीलयास्वर्गमाक्रम्यदेवान्व्याजहार हेदेवामयासार्द्धंयुद्ध्यध्वंयद्वात्रिदिवंविहायपलायध्वं अथवाकरंप्रयच्छतेति ॥ ततोदेवैःकःकरोदेयइत्युक्ते तेनोक्तं स्वकर्णौधृत्वास्वाशिरोधूननंस्वशिरःकुट्टनंचमदग्रेकर्त्तव्यमिति ततोदेवाब्रह्माणंप्रतितदुक्तंन्यवेदयन् कथंतस्यासुराधमस्याग्रेऽस्माभिरेवंकर्तव्यमिति ततोब्रह्माविष्णुश्चविश्वनाथंगत्वातदेतत्सर्वंविज्ञापितवंतौ ततईश्वरेणगजीभूयक्रीडतोरावयोर्गजाननःपुत्रोजातोस्तितेनसमारणीयइत्युक्त्वागणेशमाहूयतत्सर्वंनिवेद्यत्वमपिगजाननःसोपितादृशइतित्वमेवतस्यप्रतियोद्धेत्यादिप्रोत्साह्यत्वयैवहंतव्यइत्युक्तेनगणेशेनोक्तं तदामयासमारणीयोयदितेनप्रार्थितोदंडोमह्यंदीयतइति तदादेवैरुक्तं भवानस्माकंस्वामीत्वय्यग्रेक्रियमाणेऽस्माकंखेदोनास्ति यदुच्यतेतत्कर्तव्यमिति ततोगजाननोगजासुरंहतवानित्यतएवेदानीमपिगणेशस्याग्रे

---

[1] भावप्रधाननिर्देशाच्चापलमित्यर्थः । [2] विधातकृदित्यपिक्वचित्पाठः ।

श्रीसार्वभौमभट्टाचार्य्यादाक्षिणात्याश्चस्वकर्णौधृत्वाशिरोधूननंशिरःकुट्टनंचकुर्वंतीति ॥ उक्तंच ॥ विनायकंवंदकमस्तकाहतिसन्नादसंघुष्टसमस्तविष्टपम् ॥ नमामिनित्यंप्रणतार्त्तिनाशनंकविंकवीनामुपमश्रवस्तममिति ॥ कदाचिदीश्वरंद्रष्टुंकैलासंगतेनभार्गवेणरामेणगणेशप्रतिरुद्धेनाभ्यंतरंगंतुमलभमानेनतज्जनितप्रचंडकोपानलेनगणेशस्यहस्तात्परशुंबलात्कारेणगृहीत्वागणेशस्यशिरोऽच्छेदि ततोज्ञाताशेषवृत्तांतेनेश्वरेणरामायाभ्यधायि त्वमद्यारभ्योननपरशुनापरशुरामोभविष्यसीतिगजेंद्रस्यशिरश्छित्त्वागणेशस्यमौलौयोजितमितिचपौराणिकाः ॥ क्रियाशक्तिमत्सूत्रात्मत्वाद्बलाधिक्यमाह ॥ गणेशानमिति ॥ नन्दिभृंगिप्रमुखागणास्तेषांतेषुवाईशानमीश्वरंनियंतारमितियावत् ॥ गणश्चासावीशानश्चतंवेत्यर्थः ॥ योनितोपिश्रैष्ठ्यमाह ॥ महेशानप्रियार्भकमिति ॥ महांश्चासावीशानश्चेतिमहेशानोमहेश्वरइत्यर्थस्तस्यप्रियावल्लभाउमाचिद्रूपाशक्तिस्तस्याअर्भकस्तयोर्वाऽर्भकोमहेशानप्रियार्भकइतिवा ॥ प्रियश्चासावर्भकश्चेतिप्रियार्भकः ॥ यद्वाप्रसिद्धत्वेहेतुमाह ॥ महेशानप्रियार्भकमिति ॥ ननुपरमात्मनःसर्वात्मत्वादन्येषामपितदीयानांरूपाणांभूयसांभावादिदमेवपारमेश्वरंरूपंकस्मादादावनुस्मर्य्यतेतत्राह ॥ महेशानमिति ॥ विरोधिलक्षणया पुण्यजनोराक्षसइतिवन्महांतोत्राकारप्रश्लेषाद्वाऽमहांतोहिंस्रस्वभावाविघ्नाःश्रेयोविघातकत्वात्तेचतेस्वकार्येप्रभुत्वादीशाश्चतानानयतिचेष्टयतिप्रवर्त्तयतीतितथातम् ॥ अथवानाविद्यतेमहउत्सवोयेभ्यस्तेऽमहाविघ्नास्तेषामीशानं विघ्नप्रोत्सारणायैवविघ्नानामधिष्ठातारमितियावत् ॥ तत्प्राप्तिस्तुप्राणिनांस्वदोषवशादितिभावः ॥ महांश्चासावीशानश्चेतिवा महत्त्वंचात्रविघ्नाधिष्ठातृत्वेनैव ॥ एतदिहाकूतम् ॥ सर्वात्मकोपि परमात्माविघ्नाधिराजोपाधेरेवविघ्नान्जरीहर्ति ॥ तदुक्तं सजयतिसिंधुरवदनोदेवोयत्पादपंकजस्मरणं ॥ वासरमणिरिवतमसांराशिंनाशयतिविघ्नानामिति ॥ महोदयेचपुराणारंभेविघ्नानांसंभवात्तन्निरासाययुक्तं परस्य प्रकृतदेवतात्मकस्यैवानुसंधानमितिभावः ॥ यद्वा ननुकृष्णद्वैपायनंविद्धिसाक्षान्नारायणंप्रभुम् । कोह्यन्यः पुंडरीकाक्षान्महाभारतकृद्भवेदितिवैष्णवाद्युक्तेर्व्यासस्येश्वरत्वावगमाद्विघ्नाएवनसंभाव्यंतेऽतःकथंतन्निवृत्त्यर्थंगणेशानुस्मरणमित्याशंकायामाह ॥ महेशानमिति ॥ महांश्चासावीशानश्चेतिमहेशानस्तम् ॥ अत्रापिमहत्त्वंब्रह्मादिनियंतृत्वेनैवबोद्धव्यम् ॥ तथाचायमर्थःसम्पद्यते ॥ महतां ब्रह्मादीनामीशानंनियंतारम् अपूजितंसंतंतत्कार्याणांप्रतिबद्धारमसिद्धिप्रदमित्यर्थः ॥ तदुक्तंसंक्षेपशारीरके ॥ आरंभाःफलिनःप्रसन्नहृदयोयश्चेत्तिरश्चामपिनोचेद्विश्वसृजोप्यलंविफलतामायांत्युपायोद्यमाः । विश्वैश्वर्यमतोनिरंकुशमभूद्यस्यैवविश्वप्रभोःसोऽयंविश्वहितेरतोविजयतेविघ्नेश्वरोविश्वकृत् ॥ अत्रापिचवक्ष्यति ॥ जयसृष्टिकृतांवन्द्य त्वदुष्टदृष्टिविशिखैर्निहतान्निहन्मिदैत्यान्पुरांधकजलंधरमुख्यकांश्च । कस्यास्तिशक्तिरिहयस्त्वदृतेपितुच्छंवांछेद्विधातुमिहासिद्धिदकार्य्यजातमित्यादि ॥ इदमत्रतत्त्वम् ॥ गणेशव्यासादीनामीश्वरत्वाविशेषेपिसेव्यसेवकत्वंबाध्यबाधकत्वं च । यथोभेशरमेशयोर्यथावारामपरशुरामयोरिति ॥ तदुक्तंवैष्णवे सर्वंविष्णुमयंजगदित्युपक्रम्य ॥ तथाप्यनेकरूपस्यतस्यरूपाण्यहर्निशं । बाध्यबाधकतांयांतिकल्लोलाइवसागरइति ॥ नन्वसिद्धंमहेशानत्वंगणेशस्य शनैश्चरावलोकमात्रेणशिरःपाताद्यवगमादित्याशंक्याहानामयमिति ॥ आमयोरोगस्तेनतापत्रयंलक्ष्यते ॥ ततश्चायमर्थः ॥ नविद्यतेआमयस्तापत्रयंयस्ययस्तादितिवासतथातम् ॥ अयंभावः ॥ नशिरःपातादिकमनीश्वरत्वेकारणमवश्यंभाविनोऽर्थस्येश्वरस्यापिदुष्परिहरत्वात् ॥ तदुक्तम् ॥ अवश्यंभाविनोभावाभवंतिमहतामपि । नग्नत्वंनीलकण्ठस्यमहाहिशयनंहरेरिति ॥ यद्वा शिरःपातादिकंतुलीलामात्रंयथानिकुंभपरिघप्रहारेणमोहःश्रीकृष्णस्य यथाचेंद्रजित्प्रयुक्तनागपाशबंधनंश्रीदाशरथेर्यथावाबलेरध्वरेयाच्ञाश्रीविष्णोरिति ॥ तदुक्तंहरिवंशे ॥ नूनमात्मेच्छयाकृष्णस्तथाचक्रेसुरोत्तमः कोहिशक्तोमहात्मानंयुद्धेमोहयितुंहरिम् ॥ भागवतेच ॥ कोवेत्तिभूमन्भगवन्परात्मन्योगेश्वरोतीर्भवतस्त्रिलोक्याम् ॥ क्वाहोकथंवाकतिवाकदेतिविस्तारयन्क्रीडसियोगमायामिति ॥ श्रुतौचविष्णोः शिरःप्रचिच्छिदतुरिति ॥ यद्वा ग्रंथारंभेमंगलायपञ्चायतनदेवतानुसंधानमनुविधत्ते ॥ तमिति ॥ तंप्रसिद्धम् ॥ अत्राऽकारप्रश्लेषात् अःवासुदेवश्चासौमहेशानश्चतंमन्महेध्यायामइतिसर्वत्र ॥ तत्रअमित्युक्तेअक्षराणामकारोस्मिइतिभगवद्वचनादकाराक्षरेगच्छतितद्वारणायमहेशानमित्युक्तम् ॥ तावत्युक्तेविश्वनाथेगच्छतितद्वारणायअकारोवासुदेवःस्यादितिवचनादमित्युक्तम् ॥ महेशानप्रियार्भकं ॥ विश्वनाथभवानीगणेशेतिद्वंद्वैकवद्भावेनत्रयंनिर्दिष्टम् ॥ तत्रार्भकमित्युक्तेशाखविशाखादावतिव्याप्तिःस्यात्तद्वारणायगणेशानमित्युक्तम् ॥ तथापिस्वा

मिकार्तिकेयेगच्छतितद्वारणायकरिगणेशाननामिति ॥ अत्रसमासनिष्ठस्यार्भकपदस्यविशेष्यत्वंछांदसम् ॥ तत्कथ्यतांमहाभागयदिविष्णुकथाश्रयम् अथवास्यपदांभोजमकरन्दलिहांसतामिति तथाप्राचीनबर्हिर्भगवान्पातालतलचारिणः समुद्रतनयायातुकृतदारोऽभवत्प्रभुरितीत्यादिवद्बोद्धव्यम् ॥ अनामयंनविद्यतेआमयोरोगमात्रंयस्मात्तंसर्वरोगनाशकंसूर्यविरंचिनारायणशंकरात्मकम् ॥ आरोग्यंभास्करादिच्छेदितिवचनादित्यर्थः ॥ १ ॥ एवंविघ्नाधिराजंप्रपूज्यजगन्निःश्रेयसमाशासानःपुराणार्थाश्रयभूतमविमुक्तंप्रस्तौति ॥ भूमिष्ठेति ॥ साकाशीअपायाज्जगत्पायादित्यन्वयः ॥ सेतिप्रसिद्धेत्यर्थः ॥ प्रसिद्धत्वंचास्याःसोऽविमुक्तेउपास्योयएषोऽनंतोऽव्यक्तआत्मासोऽविमुक्तेप्रतिष्ठितइत्याद्ययाश्रुत्याबोद्धव्यम् ॥ अविमुक्तंकाशीत्यनर्थांतरम् ॥ तत्त्वग्रेवक्ष्यति ॥ काशीति ॥ अनाख्येयंस्वप्रकाशंचैतन्यंप्रकाशतेस्यामितिकाशी ॥ तथाचवक्ष्यति ॥ काशतेऽत्रयतोज्योतिस्तदनाख्येयमीश्वरः ॥ अतोनामापरं चास्तु काशीति प्रथितं प्रभो ॥ यद्वा काशंतेराजंते स्वप्रकाशतयाऽस्यांतनुत्यागमात्रेणप्राणिनइतिकाशी ॥ एतदप्युक्तमत्रैव ॥ कीटाःपतंगामशकाश्चवृक्षाजलेस्थलेयेविचरंतिजीवाः ॥ मंडूकमस्त्याःकृमयोपिकाश्यांत्यक्त्वाशरीरंशिवमाप्नुवंतीत्यादि ॥ अत एवोक्तंअपायाज्जगत्पायादिति ॥ अपगतोऽयनमयोज्ञानम् ॥ सर्वेगत्यर्थाज्ञानार्थाइतिन्यायाद्यस्मिन्नित्यपायमज्ञानंतत्कार्यंतस्मात् ॥ गच्छतिजन्मादिषड्भावविकारान्प्राप्नोति ॥ सर्वेगत्यर्थाः प्राप्त्यर्थाइतिन्यायाज्जगत्समष्टिव्यष्टिजीवजातमित्यर्थः ॥ पायान्मोचयत्वित्यर्थः ॥ यद्वासर्वाभ्योऽयोध्यादिपुरीभ्योऽधिकतयाकाशतेराजतइतिकाशी ॥ वक्ष्यतिहि । अन्यानिपुण्यक्षेत्राणि काशीप्राप्तिकराणिवै । काशींप्राप्यविमुच्येतनान्यथाकल्पकोटिभिरिति ॥ अधिकत्वेजगन्मोचकत्वेचहेतुंवदन्विरोधाभासालंकारलक्षणैश्चतुर्भिर्विशेषणैर्विशिनष्टि ॥ भूमिष्ठेत्यादियस्यांमृतजंतवइत्यं

भूमिष्ठापिनयात्रभूस्त्रिदिवतोप्युच्चैरधःस्थापियायाबद्धाभुविमुक्तिदास्युरमृतंयस्यांमृताजंतवः ॥
यानित्यंत्रिजगत्पवित्रतटिनीतीरेसुरैःसेव्यतेसाकाशीत्रिपुरारिराजनगरीपायादपायाज्जगत् ॥ २ ॥

तेन ॥ भूमिष्ठापिनयात्रभूरितिविरोधाभासःसर्वत्रस्पष्टएव ॥ भूमौतिष्ठतीतिभूमिष्ठा ॥ अंबांबगोभूमिसव्येत्यादिनाषत्वम् ॥ भूमिष्ठत्वेनभूम्यवयवत्वेनायोध्यादिक्षेत्रवत्प्रतीयमानापियाकाशीअत्रभूमौ भूर्नभवति भूम्यधिकरणिकाभूर्नभवति भूमौनतिष्ठतीतियावत्॥अन्यैवेयंकाचिद्भूरित्यर्थः॥ईश्वरस्यत्रिशूलाग्रेस्थितत्वात् ॥ वक्ष्यतिच ॥ क्षेत्रमेतत्त्रिशूलाग्रेशूलिनस्तिष्ठतिद्विज अन्तरिक्षेनभूमिष्ठंनेक्षंते मूढबुद्धयःभूर्लोकेनचसंलग्नमंतरिक्षेममालयम् विमूढास्तंनपश्यंतिमुक्ताःपश्यंतिचेतसेत्यादि ॥ त्रिदिवतोप्युच्चैरधःस्थापियेति॥अधस्तिष्ठतीत्यधःस्थाभुवर्लोकादीनांषण्णांमध्यस्थापियाकाशीत्रिदिवतोप्युच्चैस्त्रिदिवतोप्युपरितिष्ठतीत्यर्थः ॥ प्रलयसमयएवत्रिशूलाग्रेणोर्ध्वीकृत्यविश्वनाथेनधृतत्वात् ॥ तत्रदैनंदिनप्रलयेत्रिदिवतःस्वर्लोकादित्येव ॥ प्राकृतप्रलयेतुत्रयोब्रह्मविष्णुमहेश्वरादीव्यंतिक्रीडंत्यस्मिन्नितित्रिदिवंब्रह्मांडंतस्मादितिव्याख्येयम्॥तथाचवक्ष्यति॥अहोजनानांजडताविहायकाशींयदन्यत्रनयंतिचेतः ॥ परिस्फुरद्गांगजलाभिरामांकामारिशूलाग्रधृतांलयेपि॥महासंवर्तसंवृत्ततापाद्विश्वेशपालिताम् स्वर्धुन्याहारयष्ट्येवराजितांकण्ठभूमिषु ॥ सनत्कुमारसंहितायांच ॥ गतेपरार्द्धद्वितयेविलीनेजगत्यशेषमपिदेविसर्वे रक्षंतिसर्वैर्विविधायुधौघैर्वाराणसींकाशितसूक्ष्मसिद्धिमिति ॥ ननुदैनंदिन प्रलयेत्रिशूलाग्रेणमहेशेनोर्ध्वीकृत्यधृतत्वात्कथंचित्काशीतिष्ठतुनाम प्राकृतेतुप्रलयेप्रकृतिकार्यमात्रस्यसर्वस्यविलयात्कथंकाशीतिष्ठेत्कुतस्तरांगणाःकुतस्तमांत्रिशूलमिति ॥ किंचधर्तुर्विश्वनाथस्याप्यभावःश्रूयते ॥ तथाचोक्तवान्वासिष्ठेभगवान्रामः ॥ परमेष्ठ्यपिनिष्ठावान्हीयतेहरिरप्यजः भवोप्यभावमायातिकैवास्थामादृशेजनेइति ॥ तस्मात्तदेतत्सर्वमर्थवादमात्रमिति न भूर्लोकेनचसंलग्नंतत्क्षे

त्रंत्वंतरिक्षगं अयोगिनोनवीक्षंतेपश्यंत्येवचयोगिनः अविमुक्तमिदंक्षेत्रमपिब्रह्मांडमध्यगम् ब्रह्मांडमध्येनभवेत्पंचक्रोशप्रमाणतः यथायथाहिवर्द्धेतजलमेकार्णवस्यच तथातथोन्नयेदीशस्तत्क्षेत्रंप्रलयादपि क्षेत्रमेतत्त्रिशूलाग्रेशूलिनस्तिष्ठतिद्विजाः अंतरिक्षेनभूमिष्ठंनेक्षंतेमूढबुद्धयः यावंतोभास्वतःस्पर्शाद्भासंतेसैकताःकणाः तावंतोद्रुहिणाजग्मुर्नैत्येषामणिकर्णिका तामसींप्रकृतिंप्राप्यकालोभूत्वाचराचरम् ग्रसामिलीलयादेविकाशींरक्षामियत्नतः सामाणिकर्णिकेतीयंनाभिर्गांभीर्यभूमिका ब्रह्मांडगोलकंसर्वंयस्यामेतिलयोदयम् नयदाभूमिवलयंनयदापांसमुद्भवः तदाविहर्तुमीशेनक्षेत्रमेतद्विनिर्मितम् अभावः कल्प्यतेमूढैर्यदाचशिवयोस्तयोः क्षेत्रस्यास्यतदाभावः कल्प्योनिर्वाणकारिणेत्याद्यभ्यासदर्शनात्॥अभ्यासेहिअर्थस्यभूयस्त्वंदूरतस्तूपचरितार्थत्वम्॥यथाअहोरमणीयारमणीयालक्ष्मीरिति ॥ पुराणेष्वर्थवादत्वंयेवदंतिनराधमाः तैरर्जितानिपुण्यानितद्वदेवभवंतिहि समस्तकर्मनिर्मूलसाधनानिनराधमः पुराणान्यर्थवादेनमृतोनरकमश्नुते यावद्ब्रह्मासृजत्येतज्जगत्स्थावरजंगमम् तावत्सपच्यतेपापीनरकांतेषुसंततम् अहोहिवाक्येचतुरक्षरेद्वेपुण्यस्यपापस्यनिदानभूते उच्चारणादेवनृणांमुनीन्द्रानारायणश्चेतितथार्थवादः॥ पुराणेषुद्विजश्रेष्ठाःसर्वधर्मप्रवक्तृषु प्रवदन्त्यर्थवादत्वंयेतेनरकभाजनाइत्यादीनांचभूयसामर्थवादवक्तृनिंदापराणांबृहन्नारदीयेदर्शनात् ॥ शैवेच वेदाःप्रतिष्ठितादेविपुराणेनात्रसंशयः पुराणमन्यथाकृत्वातिर्यग्योनिमवाप्नुयात् सुशांतोपिसुदांतोपिनगतिंप्राप्नुयात्क्वचिदित्यादि ॥ अत्रापिचवक्ष्यति॥उदाहरंतियेमूढाःकुतर्कबलदर्पिताः काश्यांसर्वार्थवादोयंतेविट्कीटायुगेयुगइत्यादि ॥ तर्हियुक्तिविरोधस्यकागतिरितिचेद्यैवगतिस्सैवगतिरितिब्रूमः ॥ नहिश्रुतिस्मृतीहासपुराणात्माभगवान्वराकेणयुक्तिविरोधेनास्माभिरनुयोक्तव्यः ॥ तथाचश्रुतिः॥नैषामतिस्तर्केणापनेयेति॥ननुग्रावाणःप्लवंते यजमानःप्रस्तरइत्यादीनां वेदवाक्यानामप्यर्थवादोदृश्यतेतद्वदत्रापिभविष्यतीतिचेद्दृश्यतांनामपुराणानांतुतदपवादस्योक्तत्वादिति ॥ किंचप्राकृतप्रलयेब्रह्मांडतदन्तर्वर्तिनांलयेनभवितव्यं नचकाशीब्रह्मांडगा ॥ तथाचात्रैववक्ष्यति दर्शितमेवतत्पूर्वम् ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रमपिब्रह्मांडमध्यगं ब्रह्मांडमध्येनभवेत्पञ्चक्रोशप्रमाणतः यथायथाहिवर्द्धेतजलमेकार्णवस्यच तथातथोन्नयेदीशस्तत्क्षेत्रंप्रलयादपीत्यादि ॥ अतोब्रह्मांडाद्बहिःस्थितायाःकाश्याःकुतोनाशावकाशोभुशुंडवत् ॥ तथाचवासिष्ठेनिर्वाणप्रकरणेभुशुंडाख्यानेभुशुण्डवाक्यम् ॥ ब्रह्मांडपारमासाद्यतत्वांतेविमलेपदे सुषुप्तावस्थयातावत्तिष्ठामिप्रलयेसति यावत्पुनःकमलजःसृष्टिकर्मणितिष्ठति तत्रप्रविश्यब्रह्मांडंतिष्ठामिविहगालयइति ॥ श्लोकद्वयस्यायमर्थः ॥ प्रलयेप्राकृतप्रलयेसतिब्रह्मांडस्यपारंबहिर्भागमासाद्यतत्त्वांतेब्रह्मांडावरणभूतानामप्तेजोवाय्वाकाशाहंकारमहत्प्रकृतिरूपाणांसप्तानामंतेविमलेपदेसुषुप्तावस्थयासमाध्यवस्थयातावत्तिष्ठामियावत्कमलजःपुनःसृष्टिकर्मणितिष्ठति ॥ तदापुनःसृष्टौब्रह्मांडंप्रविश्यविहगालयेतिष्ठामीति ॥ अन्यथाब्रह्मांडमावरणानिचभित्वालिंगशरीरेणवैकुंठंगतानामपिविदेहकैवल्यप्रसंगात् ॥ यत्त्वत्रब्रह्मांडपारमासाद्येत्यत्रमहाप्रलयसंपत्तावितिपाठंप्रकल्प्यमहाप्रलयसंपत्तावित्यादिचिरजीवित्वातिरेकार्थवादः ॥ ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे । परस्यांतेकृतात्मानः प्रविशंतिपरंपदम् तेब्रह्मलोकेषुपरांतकालेपरामृताःपरिमुच्यंतिसर्वेइत्याद्यागमाज्जीवन्मुक्तानामधिकारिणांमहाप्रलयेविदेहमुक्त्यवगमादित्यद्वयारण्यश्रीचरणैरुक्तम्॥तन्न ॥ तेषामागमानांब्रह्मांडांतरवस्थितजीवन्मुक्तविषयत्वाद्ब्रह्मांडबहिर्गतानांतदभावात् ॥ एतेननाहोनरात्रिर्ननभोनभूमिर्नासीत्तमोज्योतिरभून्नचान्यत् श्रोत्रादिबुद्ध्याद्युपलभ्यमेकंप्राधानिकंब्रह्मपुमांस्तदासीत् तद्धेदंतर्ह्यव्याकृतमासीत्सदेवसोम्येदमग्रआसीत् इत्यादिश्रुतिस्मृतीनांविरोधाभावोपिव्याख्यातः ॥ विशेषतोविरोधाभावमग्रेव्याख्यास्यामः ॥ यत्तुदैनंदिनेथप्रलयेत्रिशूलकोटौसमुत्क्षिप्यपुरींहरःस्वाम् बिभर्त्तिसंवर्त्तमहास्थिभूषणस्ततोहिकाशीकलिकालवर्जितेति ॥ तत्तुनप्राकृतप्रलयव्यावृत्यर्थम् ॥ अप्यर्थेनाथशब्देनमहाप्रलयस्यसमुच्चीयमानत्वात् ॥ अतएवसंवर्त्तमहास्थिभूषणइतिविशेषणम् ॥ अन्यथामहापदघटितस्यैतस्यास्थिशब्दस्यैवयर्थ्यापातात् ॥ कलिकालवर्जितत्वेवास्यतात्पर्यम् ॥ किंचप्राकृतेप्रलयेप्राकृतानांप्रकृत्यधीनानामेवलयेनभवितव्यम् नचकाश्यादिकंप्राकृतंकिंत्वचिंत्यशुद्धसत्त्वात्मकमेवेश्वरेच्छयाव्यक्तीभावमापन्नंश्रीकृष्णशरीरवत् ॥ नचासिद्धोदृष्टांतः ॥ नराकृतिपरंब्रह्मेत्यादिबहुतरवचनविरोधात् तेषामर्थांतरकल्पनायांकारणाभावात् भक्तानुग्रहार्थंब्रह्मणएवस्वाधीनस्यामायादेहाकारतोपपत्तेश्च ॥ तथाचस्कांदेस्वामिकार्त्तिकेयवाक्यम् ॥ कैवल्यंयत्परंब्रह्मनिराकारमगोचरं तच्चमूर्त्यापरिणतंभक्तानांभक्तिहेतुतइति॥विष्णुपुराणेच॥नाकारणात्कारणाद्वाकारणाकारणान्नच

शरीरग्रहणंव्यापिन्धर्मत्राणायतेपरामिति अतएवोक्तंश्रीधरस्वामिना ॥ जीवस्यानाद्यविद्ययामिथ्याभूतदेहसंबंधः ईश्वरस्यतुचिद्घनलीलाविग्रहाविर्भावइतिमहान्विशेषइति ॥ तथाचमहतांवचनमुपनिषदर्थमुलूखलेनिबद्धामिति ॥ किंच कृष्णशरीरस्यजगत्कारणत्वात्तन्नाशेदाहेवाजगतोपिनाशदाहप्रसंगात् ॥ कृष्णशरीरस्यजगत्कारणत्वंचित्सुखाचार्येणब्रह्मस्तुतौतनुभूतमयस्येत्यत्रतनुभिः सूक्ष्मरूपैराब्रह्मस्तंबपर्यंतंभूतैर्व्याप्तस्यकारणशरीरस्येत्युक्तत्वात् ॥ अतएवतन्नपांचभौतिकं तेषांततएवोत्पत्तेः ॥ नचशरीरत्वात्पांचभौतिकत्वमनुमेयम् ॥ तत्रस्वकर्मजन्यत्वस्योपाधित्वात् नचपुत्रादिकर्मजन्यशरीरेव्यभिचारः ॥ आत्मावैजायतेपुत्रः अर्द्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेस्तत्रापिस्वकर्मजन्यत्वसत्त्वात् नचधर्तुरभावोब्रह्मविष्णुशंकरभावमापन्नस्यैवेक्षणमात्रेणधारकत्वात् ॥ ससेतुर्विधृतिरितरेषांलोकानामसंभेदायोतिश्रुतेः ॥ नचब्रह्मादिदेहानामंतर्द्धानवत्काश्यादिशरीराणामप्यंतर्द्धानेनभवितव्यमितिवाच्यम् ॥ ईश्वरेच्छायाःस्वतंत्रत्वात् ब्रह्मादिदेहानतर्द्धायापिकाशीगणास्त्रिशूलंचरक्षणीयामित्येतादृश्याअपीच्छायाःऽस सृक्षार्द्रवत्संभवात् ॥ नचब्रह्मादिदेहानामप्यंतर्द्धानमस्ति तेषांदेहानामप्रलीयमानत्वात् ॥ तथाचोक्तं पंचात्मकस्यविष्णोरहमेवाग्र इतिसाधारणलक्षणात्मकेपद्येकैवल्यदीपिकाकारेण ॥ नापिसाकारेषुचतुर्ष्वव्याप्तिस्तेषामाकारातिरोहितत्वादिति ॥ नचैककालीनाःसर्वेपरमाणवःसमग्रोपादेयप्रबंधशून्याःआरंभकत्वात् नष्टपवनारंभकपरमाणुवदित्यादिनैयायिकादिसमयसिद्धप्रलयसाधकानुमानात्काश्यादिदेहानामप्यंतर्द्धानेनभवितव्यमितिवाच्यम् ॥ नरशिरःकपालानुमानवत्स्मृत्यातस्यबाधितविषयत्वादितिसंतोष्टव्यमलमितिविस्तरेण ॥ सनत्कुमारसंहितादिवचनानुसारेणैतद्व्याकृतमास्माभिरतःस्वसिद्धांतरोषकषायीकृतनयनैर्नैयायिकादिभिःशिरःकुट्टनंनविधेयमिति ॥ पंचानांयच्छब्दानांसत्यनेनान्वयः ॥ याबद्धाभुविमुक्तिदेति ॥ याकाशीभुविबद्धापिभूमंडलेबद्धत्वेनप्रतीयमानापिमुक्तिदाभवतीतिपूर्वस्यापेरनुषंगः ॥ मनुष्यत्वेनप्रतीयमानोपिदाशरथिर्यथामुक्तिदइत्यभिप्रायः ॥ अत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतितस्मादविमुक्तमेवनिषेवेताविमुक्तंनविमुंचेदित्यादिश्रुतेः ॥ नचात्रभूमिष्ठेत्यनेनपुनरुक्तिर्विरोधाभासभेदेनार्थभेदोपलंभात् ॥ अतएवस्युरमृतंयस्यांमृताजंतवइति ॥ यस्यांकाश्यांमृताजंतवःप्राणिनोऽमृतंकैवल्यंस्युः कैवल्यभाजोभवंतीत्यर्थः ॥ यद्वाकेनप्रकारेणमुक्तिदास्यादितिपृच्छायामाह स्युरमृतंयस्यांमृताजंतवइति ॥ यद्वाऽतिप्रसंगंवारयति स्युरमृतंयस्यांमृताजंतवइति ॥ अथवायेभुविबद्धाःस्वभूमौसंबद्धाःकृतवसतयइत्यर्थः ॥ तेषांमुक्तिदाजीवन्मुक्तिदेत्यर्थः ॥ अत्राध्याहृत्ययोजनासोढव्या ॥ तथाचोक्तंपाद्मे ॥ काश्यांतिष्ठंतियेकेचित्तान्पश्यंतिसुरोत्तमाः चतुर्भुजांस्त्रिनयनान्गंगोद्भासितमूर्द्धजानिति ॥ अत्रापिचवक्ष्यति ॥ येवसंतिसदाकाश्यामापंचत्वविनिश्चयाः जीवन्मुक्तास्तुतेज्ञेयावंद्याःपूज्यास्तएवहीति ॥ एवंजीवन्मुक्तिमभिधायविदेहमुक्तिमाह ॥ स्युरमृतामिति ॥ समानमन्यत् ॥ स्युरमृताइतिक्वचित्पाठस्तदाम्रियंतइति मृतानमृताअमृताः ॥ मरणमित्युपलक्षणं जन्मादिषड्भावविकाररहिताभवंतीत्यर्थः ॥ गंगाश्रितत्वाच्चास्याःश्रेष्ठत्वमाह ॥ यानित्यंत्रिजगत्पवित्रतटिनीतीरेइति ॥ त्रीणिचतानिजगंतिचेतित्रिजगंतितानिपवित्रयतीतित्रिजगत्पवित्रागंगा ॥ तदुक्तंभागवते ॥ यस्यामलंदिवियशःप्रथितंरसायांभूमौचतेभुवनमंगलदिग्वितानं मन्दाकिनीदिविचभोगवतीतिचाधोगंगेतिचेहचरणांबुपुनातिविश्वमिति ॥ तटंतीरंवर्त्ततेऽस्याइतितटिनीत्रिजगत्पवित्राचासौतटिनीचत्रिजगत्पवित्रतटिनीगंगातस्यास्तीरेयाकाशीवर्त्तते ॥ त्रिजगत्पवित्रतटिन्यागंगयायानित्यमाश्रितेत्यर्थः ॥ एवंहिश्रूयते सनत्कुमारसंहितायाम् ॥ यत्संपर्कात्पवित्रत्वंगंगायात्येवसर्वतः पूर्वंविनिःसृतादेविमममौलिमहालयात् अत्रागत्यपुनर्देविगंगापुण्यतमाभवत् पवित्रमाद्यंस्वयमेवगंगापुनश्च्युताविष्णुपदात्ततोपि ब्रह्मादिलोकादपिमूर्ध्निशंभोर्न्निपातनाद्भूतिसुपांडुरांगा उन्मथ्यमार्गंचभगीरथस्यकाशींप्रविश्याथविमुक्तमंतारित्यादि ॥ पारावारविहारेणविश्लेषशंकांवारयति ॥ नित्यमिति ॥ ब्रह्मादिभिःसेव्यत्वादपिश्रेष्ठतामाह ॥ सुरैःसेव्यते इति ॥ येत्यनुषंजनीयंनित्यमितिच ॥ कादाचित्कसेवांवारयति ॥ नित्यमिति ॥ यानित्यंत्रिजगत्पवित्रतटिनीतीरेसुरैःसेव्यतइत्येकंवाक्यम् ॥ अयमभिप्रायः ॥ अस्माभिःसेव्यमानापीयंसुरनदीत्रिजगत्पुनानापिस्वर्गालयापिकेनापिसुखनिमित्तेनकाशीमधितिष्ठत्यतोऽसौसांद्रानंदखनिरितिनिश्चित्यदेवैर्नित्यंसेव्यतइति ॥ अधिष्ठातृद्वारापिश्रैष्ठ्य

माह ॥ त्रिपुरारिराजनगरीति ॥ त्रयाणांपुराणांस्वर्णरूप्यलोहत्रयनिर्मितानांअरिस्त्रिपुरारिः ॥ अथवास्थूलसूक्ष्मकारणशरीरलक्षणानांत्रयाणांपुराणांवृत्त्यारूढःसन्नरिस्त्रिपुरारिःसचासौस्वयंराजतेइतित्रिपुरारिराजस्तस्यनगरीत्रिपुरारिराजनगरी ॥ त्रिपुरारेःराजधानीतिवा ॥ अथवैवंगणेशोपाधिभगवंतंस्तुत्वाऽशेषविशेषाश्रयभूतांप्रत्यग्दृशिंस्तौति ॥ भूमिष्ठेति ॥ पूर्ववदेवान्वयः ॥ तत्रकाशतेस्वप्रकाशतयाराजतइतिकाशीप्रत्यक्चैतन्यम् ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेरित्येतावान्विशेषः ॥ ननुपंचक्रोशावच्छिन्नायाभुवःकाशीत्वेनप्रसिद्धेःकथंप्रत्यग्दृशिपरतयासाव्याक्रियतेतत्राह ॥ भूमिष्ठापिनयात्रभूरिति ॥ भूमिशब्दोत्रभावप्रधानः ॥ तथाचायमर्थः ॥ भूमिष्ठापिभूमित्वेनस्थितापिप्रतीतापियाकाशीअत्रतत्त्वनिरूपणदशायांभूर्नभवति ॥ स्वप्रकाशप्रत्यग्ब्रह्मरूपत्वात् ॥ यथादेहित्वेनप्रतीयमानोपिश्रीकृष्णोदेहीनभवतितद्वदित्यर्थः ॥ अस्थूलमनणु अथातआदेशोनेतिनेतीत्यादिश्रुतेः ॥ वक्ष्यतिचात्रापि ॥ अविमुक्तंमहाक्षेत्रंपंचक्रोशपरीमितम् ॥ ज्योतिर्लिंगंहितत्क्षेत्रंपरंविश्वेश्वराभिधम् ॥ तथापाद्मेच ॥ यल्लिंगंदृष्टवंतौतौनारायणपितामहौ तदेवलोकेवेदेचकाशीतिपरिगीयतइति ॥ एवंभूमिप्रतीतेरभावमुक्त्वापरिच्छिन्नप्रतीतेरप्यभावमाह ॥ त्रिदिवतोप्युच्चैरधःस्थापियेति ॥ अपित्रयंसमुच्चयार्थम् ॥ याकाशीभुवर्लोकादीनांषण्णामधःस्थापित्रिदिवतोप्युच्चैस्त्रयोब्रह्मविष्णुमहेश्वरादीव्यंतिक्रीडंतियस्मिन्नितित्रिदिवंब्रह्मांडंतस्मादप्युच्चैरुपरिसर्वव्यापिकेत्यर्थः ॥ सत्यज्ञानानंतब्रह्मरूपत्वात् ॥ यथादेवक्याउदरस्थत्वेनप्रतीयमानोपिश्रीकृष्णस्ततस्थोनभवति किंतुसर्वव्यापकस्तद्वदित्यर्थः ॥ सभूमिंविश्वतोवृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशांगुलम् सत्यंज्ञानमनंतमित्यादिश्रुतेः ॥ ननुतत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदितिश्रुत्याचैतन्यस्यकार्येप्रवेशश्रवणात्परिपूर्णस्यचप्रवेशासंभवात्कथमस्यपरिपूर्णत्वमित्याशंकायामाह ॥ याबद्धाभुवीति ॥ भुवीत्यनेनभूतभौतिकमुपलक्ष्यते ॥ ततश्चायमर्थः ॥ याकाशीभुविभूतभौतिकेकार्येप्रपंचेबद्धाप्रविष्टेत्यर्थः ॥ प्रागेवकारणतयाविद्यमानत्वात् ॥ तदुक्तंसदृष्टांतंभागवते ॥ यथेमेऽविकृताभावास्तथातेविकृतैस्सहेत्यादिना ॥ प्रवेशश्रवणंत्वौपचारिकम् ॥ तथाचोक्तंबृहदारण्यकभाष्येभगवत्पादैः ॥ कार्यस्थस्योपलभ्यत्वमेवप्रवेशइति ॥ भागवतेच ॥ सएवस्वप्रकृत्येदंसृष्ट्वाग्रेत्रिगुणात्मकम् ॥ तदनुत्वंह्यप्रविष्टःप्रविष्टइवभाव्यसइति ॥ द्विविधोहिपरःपुरुषार्थः सर्वानर्थनिवृत्तिःपरमानंदावाप्तिश्च ॥ तत्रचितेःसर्वानर्थनिवृत्तिरूपतामाह ॥ मुक्तिदेति ॥ मुक्तिमाध्यात्मिकादितापत्रयोच्छित्तिंददातिप्रयच्छतीतिमुक्तिदा ॥ याहिसर्वाननर्थानन्येषांनिवर्त्तयतिसासुतरांसर्वानर्थविनिर्मुक्ताभवति ॥ यथालोकेयोऽन्यानधनिनोधनिनःसंपादयतिसतेभ्योऽतिशयेनधनीतिगम्यतेतद्वदिति ॥ परमानन्दरूपतामाह ॥ स्युरमृतंयस्यांमृताजंतवइति ॥ यस्यांप्रत्यक्चैतन्यलक्षणायांकाश्यांमनननिदिध्यासनांगकश्रवणजनितब्रह्मात्मैकत्वसाक्षात्कारेणमृतास्त्यक्तप्राणेंद्रियदेहाःसंतोजंतवःप्राणिनोऽमृतंकैवल्यंपरमानंदसुखमितियावत् ॥ आनंदंब्रह्मणोरूपंतच्चमोक्षेप्रतिष्ठितमित्युक्तेः ॥ स्युर्भवेयुः ॥ यस्याःप्रत्यग्दृशेस्तादात्म्यज्ञानेनजीवाःपरमानंदस्वरूपाभवंतीत्यर्थः ॥ तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मिसएषपरमआनंदएतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीत्यादिश्रुतेः ॥ एवंभूताप्रत्यग्दृशिरेवाज्ञानतत्कार्ययोर्हंत्रीत्यत्रसदाचारंदर्शयंस्तांविशिनष्टि ॥ यानित्यंत्रिजगत्पवित्रतटिनीतीरेसुरैःसेव्यतइति ॥ त्रिजगत्पवित्रागंगातटिन्योन्यागौतमीप्रमुखास्तासांतीरेयाकाशीसुरैरित्यसुरादीनामुपलक्षणम् सुरासुरैरिंद्रविरोचनप्रभृतिभिर्ब्रह्मचर्यादिपुरःसरंश्रवणमनननिदिध्यासनाद्युपायैःसेव्यतेचिंत्यतेभाव्यतइत्यर्थः ॥ इंद्रोहवैदेवानामभिप्रवव्राजविरोचनोसुराणांतौसंदिहानावेवसमित्पाणीप्रजापतिसकाशमाजग्मतुस्तौहद्वात्रिंशतंवर्षाणिब्रह्मचर्यमूषतुरित्यादिश्रुतेः ॥ ननुप्रत्यग्दृशिरज्ञानंतत्कार्यंचहंतीत्यनुपपन्नम्तस्याअज्ञानाश्रयत्वविषयत्वोपलंभात् अन्यथातदयोगात्संसारप्रतीतेरभावप्रसंगाच्चेत्याशंक्यस्वरूपसत्त्वेनयद्यपितयोरनिवर्तिकाऽपितुसाधिकैवतथापितत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्याभिव्यक्तासतीप्रत्यग्दृशिरज्ञानंतत्कार्यंचहंतीत्यभिप्रेत्यप्रत्यग्दृशिंविशिनष्टि ॥ त्रिपुरारिराजनगरीति ॥ त्रयाणांपुराणांस्थूलसूक्ष्मकारणशरीराणांयोऽरिराजःशत्रुराजस्तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थसम्यग्बोधःसएवअभिव्यक्तिस्थानत्वेननगरमिवनगरमाश्रयोयस्याःसातथासाऽपायाज्जगत्पायादिति ॥ तथाचोक्तंवार्तिकेसुरेश्वराचार्यैः तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थसम्यग्धीजन्ममात्रतः ॥ अविद्यासहकार्येणनाभूदस्तिभविष्यतीति ॥ २ ॥

श्रेयांसिबहुविघ्नानिभवंतिमहतामपीतिन्यायात्प्रपंचितंमंगलंविघ्नानिरासद्वाराचिकीर्षितस्यपुराणस्यनिष्प्रत्यूहपरिसमाप्तिप्रचयाभ्यामलमितिमत्वापुनःसवितृरूपापन्नजगत्स्रष्टिस्थितिसंहारकर्तृब्रह्मनमस्कारलक्षणंमंगलमाचरति ॥ नमस्तस्मैइति ॥ तस्मैप्रसिद्धायापरिमितगुणायेतियावत् ॥ महेशायमहांश्चासावीशश्चेतिमहेशः सूर्यः ॥ अविचिन्त्यवपुःश्रेष्ठोमहायोगीमहेश्वरइतिभविष्यपुराणांतर्गतसूर्यसहस्रनामोक्तेः ॥ तस्मैनमोस्तु ॥ करोमीतिवाशेषः ॥ महेशत्वमेवदर्शयति ॥ यस्येति ॥ यस्यमहेशस्यसूर्यस्यसंध्यात्रयच्छलात् संध्यात्रयस्यप्रातर्मध्याह्नसायंलक्षणस्यच्छलाद्व्याजात्कापट्यादित्यर्थः॥ अहोरात्रादीनांतत्रकल्पितत्वात् ॥ तदुक्तंभागवते ॥ तरणाविवाहनीइति ॥ त्रिजगत्पतयोब्रह्मविष्णुरुद्रेंद्रादयोऽनिशंयातायातंप्रकुर्वंतिनिरंतरमात्रवृत्त्याआविर्भावतिरोभावमासाद्यसृष्ट्यादिकंरचयन्तीत्यर्थः ॥ तदुक्तंभागवते ॥ गुणाभिमानिनोदेवाःसर्गादिष्वस्ययद्भयात् वर्त्ततेऽनुयुगंयेषांवशएतच्चराचरमिति ॥ सूर्यगत्याहिअहरादीनांसृष्ट्यादिकंभवतीतिप्रसिद्धंलोकेशास्त्रेच ॥ तथाच श्रुतिः ॥ अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइति ॥ स्मृतिश्च नमःसवित्रेजगदेकचक्षुषेजगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे त्रयीमयायत्रिगुणात्मधारिणेविरञ्चिनारायणशंकरात्मनेइति ॥ अथवानमस्तस्मैमहेशायेत्यनेनांतर्यामित्वेनपरमात्मैवस्तूयते ॥ तदामहांश्चासावीशश्चेतिमहेशईश्वरस्तस्मै ॥ तथापूर्वमध्यापरत्वसाम्यात्संध्यात्रयंसृष्टिस्थितिप्रलयरूपंतच्छलात्यातायातंगमनागमनंकुर्वंतीतिव्याख्येयम् ॥ अन्यत्समानम् ॥ अथवापूर्वमपायाज्जगन्मोचकतयाप्रत्यग्दर्शिंस्तुत्वापुनः सृष्ट्यादिहेतुमायाश्रयत्वेनस्तौति ॥ नमस्तस्मैमहेशायेति ॥

नमस्तस्मैमहेशाययस्यसंध्यात्रयच्छलात् ॥ यातायातंप्रकुर्वंतित्रिजगत्पतयोऽनिशम् ॥ ३ ॥
अष्टादशपुराणानांकर्त्तासत्यवतीसुतः ॥ सूताग्रेकथयामासकथांपापापनोदिनीम् ॥ ४ ॥

अत्रचध्यानंध्यासम्यग्ध्यासंध्यातस्याअत्तृभक्षकंविरोधीतिसंध्यात्तृ ॥ अयतेगच्छतिस्वकार्यंव्याप्नोतीत्ययम् ॥ संध्यातृचतदयंचेतिसंध्यात्रयमज्ञानंतच्छलादितिच्छलयतीतिच्छलंसंध्यात्रयंचतच्छलंचेतिसंध्यात्रयच्छलंतस्मादितिव्याख्येयम् ॥ अन्यत्समानमिति ॥ ३ ॥ एवंमंगलमारचय्यश्रोतृप्ररोचनार्थंचिकीर्षितपुराणस्येश्वरकर्तृतांदर्शयन्नुपोद्घातसंगतिमाह ॥ अष्टादशपुराणानामिति ॥ सत्यवतीसुतोव्यासःसूताग्रेकथांकथयामासेतिसंबंधः ॥ सूतस्याग्रेसूतोरोमहर्षणाख्यस्तस्याग्रे ॥ रोमहर्षणनामानंमहाबुद्धिंमहामुनिः ॥ सूतंजग्राहशिष्यंसइतिहासपुराणयोरितिवैष्णवोक्तेः ॥ सूतोनामब्राह्मण्यांक्षत्रियादुत्पन्नः ॥ तदुक्तम् ॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातः सूतइत्यभिधीयतइति ॥ कथंभूतोव्यासः ॥ अष्टादशपुराणानांकर्त्ता ॥ अष्टादशपुराणानिब्राह्मादीनि ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ ब्राह्मंपाद्मंवैष्णवंचशैवंभागवतंस्मृतम्[1] तथान्यन्नारदीयंचमार्कंडेयंचसप्तमम् आग्नेयमष्टमंप्रोक्तंभविष्यंनवमंतथा ॥ दशमंब्रह्मवैवर्त्तंलैंगमेकादशंस्मृतम् ॥ वाराहंद्वादशंचैवस्कांदंचात्रत्रयोदशम् चतुर्दशंवामनंचकौर्मंपंचदशंस्मृतम् मात्स्यंचगारुडंचैवब्रह्मांडंचततःपरमिति ॥ तेषांकर्त्तेति ॥ कर्त्तेतितृच्प्रत्ययांतंरूपम् ॥ अतोऽनिर्दिष्टार्थाः प्रत्ययास्त्रिष्वपिकालेषुभवंतीतिन्यायात्आसमाप्तेर्वर्त्तमानत्वाच्चातीतवर्त्तमानभविष्यत्पुराणानांकर्तृत्वमविरुद्धमितिभावः ॥ कथंभूतांकथाम् ॥ पापापनोदिनीम् पापानिमहापातकोपपातकसंकरीकरणापात्री

---

[1] तथेत्यपिपाठः ।

करणमलिनीकरणजातिभ्रंशकरादीन्यपनोदितुंशीलंयस्याःसातथातामिति ॥ ४ ॥ यदर्थमुपोद्धातआरचितस्तांकथामाह ॥ कदाचिदिति ॥ एकदानारदोविष्णोर्नरांशाज्जातंयन्नारंजलंमाणिकर्णिकास्थंतत्पितृभ्योदत्तवानितिनारदः ॥ तदुक्तंसनत्कुमारसंहितायाम् ॥ याभ्यःपराद्ध्यःपितॄणांनतृप्तिस्तादत्तवांस्त्वंपितृभक्तवर्यनारंददासीतिहिनारदोसीति ॥ विंध्यंविंध्यनामानंपुरोऽग्रेविलोकयांचक्रेददर्शेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ कथंभूतः ॥ श्रीमान् ब्रह्मवर्च्चसवान् ॥ किंकुर्वन् श्रीनर्मदांभसिश्रीयुक्तेनिर्मलेरेवायाअंभसिस्नात्वा ॥ नार्मदेंभसीतिक्वचित् ॥ श्रीगौरी शंकरोभगवान् विष्णुर्लक्ष्मीगौरीद्विजोत्तमेतिवैष्णवोक्तेः सावर्त्ततेयस्यासौश्रीमान् श्रीमांश्चासावोंकारश्चेतिश्रीमदोंकारस्तंगौरीसहितमोंकाराख्यमीश्वरंअमरकंटकक्षेत्राधिष्ठातारमितियावत् ॥ अभ्यर्च्यपूजयित्वा ॥ ५ ॥ व्रजन्गच्छन् ॥ लिंगविशेषणत्वाच्छ्रीमदितिपृथक्पदंवा ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ कथंभूतम् ॥ सर्वदमिति ॥ सर्वदेहिनामशेषप्राणिनांधर्मार्थकाममोक्षपूरकमित्यर्थः ॥ विंध्यंविशिनष्टि धराधरमित्याद्यक्षरचतुष्टयाधिकसार्द्धत्रिशताश्लोकैः ॥ कथंभूतंविंध्यम् ॥ धराधरंधरांपृथ्वींधरतीतिधराधरस्तंपर्वतमितियावत् पुनःकथंभूतम् ॥ संसारेतापंसंसारतापमाध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकलक्षणंतंसंहर्तुंशीलंयस्यतत्तथातच्चतद्रेवावारिनर्मदाजलंचतेनपरिष्कृतमाश्रितंसेवितंरेवातीरस्थमितियावत् ॥ यद्वा परिष्कृतंदर्शनादेवपावयितृपवित्रतममित्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ त्रिभिःसारस्वतंतोयंसप्ताहेनचयामुनं सद्यःपुनातिगांगेयंदर्शनादेवनार्मदमिति ॥ ६ ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ द्विरूपमेवद्वैरूप्यम् ॥ स्वार्थेष्यञ् तेनद्वैरूप्येणाद्विरूपेण ॥ अपिश्चार्थेसमुच्चयवाची ॥ इमां वसुमतींपृथ्वींयथार्थाख्यांयथासदृशोबाधितोर्थोयस्याःसायथार्थाआख्यायस्याःसायथार्थाख्यातामेवंविशिष्टामुच्चैरतिशयेनकुर्वंतंसम्पादयन्तामिति ॥ किन्तद्वैरूप्यमितिपृच्छायामाह ॥ स्थावरे

श्रीव्यासउवाच ॥ ॥ कदाचिन्नारदःश्रीमान्स्नात्वाश्रीनर्मदांभसि ॥ श्रीमदोंकारमभ्यर्च्यसर्वदंसर्वदेहिनाम् ॥ ५ ॥ व्रजन्विलोकयांचक्रे
पुरोविंध्यंधराधरम् ॥ संसारतापसंहारिरेवावारिपरिष्कृतम् ॥ ६ ॥ द्वैरूप्येणापिकुर्वंतंस्थावरेणचरेणच ॥ साभिख्येनयथार्थाख्यामुच्चैर्वसु
मतीमिमाम् ॥ ७ ॥ रसालयंरसालैस्तैरशोकैःशोकहारिणाम् ॥ तालैस्तमालैर्हिंतालैःसालैःसर्वत्रशालितम् ॥ ८ ॥

णचरेणचेति ॥ स्थावरेणस्वस्मिन्नुत्पन्नरत्नप्रवालादिनेत्यर्थः ॥ चरेणस्वशृंगेनिरंतरंक्रीडितुमागतेनवस्वग्न्यादिनेत्यर्थः ॥ वस्वग्निरश्मिरत्नधनानिवसुशब्दवाच्यानिविद्यन्तेयस्याःसावसुमतीति हितस्याययथार्थाख्याम् ॥ यदाहामरः ॥ देवभेदेऽनलेरश्मौवसुरत्नेधनेपिचेति ॥ अतएववक्ष्यतिचात्रापि ॥ तुच्छश्रियः स्वर्गभूमीःपरिहायागतैरिव नानासुरनिकायैश्चविष्वग्भोगेच्छयोषितामितिअतएवोक्तमुच्चैरिति ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ कथंभूतेनस्थावरेणजंगमेन साभिख्येनअभिख्याशोभा ॥ अभिख्यानामशोभयोरित्यमरः ॥ तयासहवर्त्ततइतिसाभिख्यंतेन ॥ ७ ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ रसालयमिति ॥ तैःप्रसिद्धैरसालैराम्रैः ॥ आम्रश्चूतोरसालोसावित्यमरः ॥ रसालयम् षण्णांरसानामालयमाश्रयमित्यर्थः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ काकाक्षिन्यायेनतच्छन्दस्योभयत्रसंबंधात्तैःप्रसिद्धैरशोकैर्वंजुलैः ॥ वंजुलोऽशोककइत्यमरः ॥ शोकहारिणंशोकांगारविपच्यमानानांशोकंहर्त्तुंशीलंयस्यसशोकहारीतंशोकहारिणम् ॥ नविद्यतेशोकोयैस्तेऽशोका इत्यशोकपदव्युत्पत्तिरतस्तैःशोकहारित्वंयुक्तमितिभावः ॥ तदुक्तम् ॥ अशोककलिकाश्चाष्टौयेपिबंतिपुनर्वसौ ॥ चैत्रेमासिसिताष्टम्यांनतेशोकमवाप्नुयुरितित ॥ पुनःकथंभूतं ॥ सर्वत्र समंततःशालितंशोभितम् ॥ कैः ॥ तालैस्तृणराजैः ॥ तृणराजाह्वयस्तालइत्यमरः ॥ तथातमालैःकालस्कंधैः ॥ कालस्कन्धस्तमालःस्यादित्यमरः ॥ तथाहिंतालैस्तृणद्रुमविशेषैः ॥ खर्जूरःकेतकीतालीखर्जूरीचतृणद्रुमाइत्यमरः ॥ तद्विशेषैः ॥ तथासालैःसर्जैः ॥ सालेतुसर्जकाश्यार्श्वकर्णिकाइत्यमरः ॥ ८ ॥

पुनःकथंभूतम् ॥ खपुरैःपूगैःगुवाकैरितियावत् ॥ घोंटातुपूगः क्रमुकोगुवाकःखपुरइत्यमरः ॥ खमाकाशंपूरयतीतिखपुरः ॥ ह्रस्वत्वमार्षम् ॥ खपुरआकारआकृतिर्यस्यसखपुराकारस्तम् ॥ अत्युच्छ्रितैःपूगवृक्षैराकाशंछादयंतमित्यर्थः यद्वा खपुरमाकाशगृहंतद्वदाकारोयस्यसखपुराकारस्तम् ॥ अत्युच्छ्रितैःपूगवृक्षैराकाशगृहमिवशोभमानामित्यर्थः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ श्रीफलैर्बिल्वैः ॥ बिल्वेशांडिल्यशैलूषौमालूरश्रीफलावपीत्यमरः ॥ श्रियंशोभांफलयतिनिष्पादयतीतिश्रीफलस्तम् ॥ फलनिष्पत्तावितिधातुः ॥ श्रीफलैर्वृक्षैरत्यंतशोभांसंपादयंतमित्यर्थः ॥ यद्वा श्रीफलैर्वृक्षैःकृत्वाश्रीफलंश्रियायुक्तानिफलानिअर्थतोनामतश्चयत्रसतथातम् ॥ बिल्ववृक्षाणांफलैःश्रीफलाख्यैर्लोकप्रसिद्धैःप्रपूरितामित्यर्थः ॥ किलेत्युत्प्रेक्षायांप्रसिद्धौवा ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ अगुरुभिःकालागुरुभिः कालागुर्वगुरुःस्यादित्यमरः ॥ गुर्वीमहतीश्रीःसौगंध्यसंपत्तिः शोभासंपत्तिर्वायस्यतथातम् ॥ तुशब्दश्चार्थःसमुच्चयवाची ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ कपित्थैर्दधित्थैः ॥ अथकपित्थेस्युर्दधित्थग्राहिमन्मथाइत्यमरः ॥ कपिपिंगंवानरवत्पिंगलम् कडारःकपिशःपिंगापिशंगौकद्रुपिंगलावित्यमरः ॥ यद्वा कपिपिंगंश्रेष्ठपिंगम् ॥ कपिर्वराहः श्रेष्ठश्चेतिवचनात् ॥ ९ ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ लकुचैर्लिकुचैः ॥ लकुचोलिकुचोडहुरित्यमरः ॥ मनोहरंसुन्दरम् ॥ बकुलैरितिक्वचित्पाठः ॥ कथंभूतैः ॥ वनश्रीर्वनलक्ष्मीर्वनदेवीतियावत् ॥ तस्याःकुचाकारैः स्तनाकारैः ॥ चकारःसमुच्चये ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ सुधाऽमृतंतत्सदृशानियानिफलानितैःसमारम्भःसंबंधोवर्ततेयासांतास्तथाताश्चतारंभाश्चकदल्यः ॥ कदलीवारणबुसारंभेत्यमरः ॥ ताभिः परिभासितंप्रकाशितम् ॥ १० ॥ पुनःकथंभूतामिव ॥ सुरंगैश्चेति ॥ नारंगैर्नागरंगैः ॥ गकारलोपआर्षः ॥ ऐरावतैरित्येतत् ॥ ऐरावतोनागरंगोनादेयीभूमिजंबुकाइत्यमरः ॥ प्रकृत्यंतरंवा ॥

खपुरैःखपुराकारंश्रीफलंश्रीफलैःकिल ॥ गुरुश्रियंत्वगुरुभिःकपिपिंगंकपित्थकैः ॥ ९ ॥ वनश्रियःकुचाकारैर्लकुचैश्चमनोहरम् ॥ सुधाफलसमारंभिरंभाभिःपरिभासितम् ॥१०॥ सुरंगैश्चापिनारंगैरंगमंडपवच्छ्रियः ॥ वानीरैश्चापिजंबीरैर्बीजपूरैःप्रपूरितम् ॥ ११ ॥ अनिलालोलकंकोलवल्लीहल्लीसकायितम् ॥ लवलीलवलीलाभिर्लास्यलीलालयंकिल ॥ १२ ॥

नारंगःपिप्पलीरसे यमजप्राणिनिविडेनागरंगद्रुमेपिचेतिमेदिनीकारः ॥ श्रियोलक्ष्म्यारंगमण्डपमिवनृत्यस्थलमिव ॥ रंगमण्डपवच्छ्रियमितिपाठेरंगमण्डपस्येवश्रीःशोभायस्यतमित्यर्थः ॥ कथंभूतैर्नारंगैः ॥ सुरंगैः शोभनोरंगोरागोहर्षोवायेभ्यः रक्तवर्णोयेषामितिवातेसुरंगास्तैः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ वानीरैर्वेतसैः ॥ अथवेतसे रथाभ्रपुष्पविदुलश्वेतवानीरवंजुलाइत्यमरः ॥ समुच्चयवाचीचशब्दःसर्वत्रसंबध्यते ॥ जंबीरैःसमीरणैः ॥ समीरणोमरुबकःप्रस्थपुष्पःफणिज्जकः जंबीरइत्यमरः ॥ बीजपूरैःफलपूरैः ॥ फलपूरोबीजपूरइत्यमरः प्रपूरितंखचितं व्याप्तमितियावत् ॥ प्रपूरकैरितिपाठेप्रपूरकैरेतैश्चश्रियोरंगमण्डपवदितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ११ ॥ अनिलेति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ अनिलेनालोलाश्चपलायाःकंकोलवल्लयः कंकोलनाम्न्योलताः ॥ वल्लीतुव्रततिर्लतेत्यमरः ॥ ताभिर्हल्लीसकायितम् हल्लीसकंनामएकस्यपुंसोबह्वीभिःस्त्रीभिःसहक्रीडनं नारीणांमण्डलीनृत्यबंधोवा ॥ तदुक्तं ॥ नारीणांमण्डलीनृत्यबंधेहल्लीसकंविदुरीति ॥ एषैवरासक्रीडा ॥ तल्लक्षणमिदं ॥ पृथुंसुवृत्तंमसृणंवितस्तिमात्रोन्नतंकौविनिखन्यशंकुम् ॥ आक्रम्यपद्भ्यामितरेतरंतुहस्तैर्भ्रमोयंखलुरासगोष्ठीति ॥ तद्वदाचरितम् ॥ नारीस्थानीयाभिर्गोपीस्थानीयाभिर्वानिलालोलकंकोलवल्लीभिःसहहल्लीसकंपुरुषोत्तमादौफागुइतिप्रसिद्धंनृत्यंकुर्वतामिवेत्यर्थः ॥ अथवाअशोकापरपर्यायस्यकंकेलिशब्दस्यकंकोलशब्देनाभिधानम् कंकोलककोशफलापरपर्यायस्यकंकोलशब्दस्यवा उभयत्रार्षत्वात्साधुत्वम् ॥ मंजुलोवंजुलोशोकःकंकेलिर्दोहदाप्रियइतिरत्नमाला ॥ अथकोलकंकंकोलकंकोशफलमित्यमरः ॥ सुकाशितामितिक्वचि

त्पाठःसचिन्त्यः ॥ क्यङ्प्रत्ययांतरूपमिदम्॥पुनःकथंभूतम् ॥ लवलीवल्ली ॥ लवलीवल्लिदोर्वल्लीत्यग्रेवक्ष्यमाणत्वात् ॥ तस्यायालवलीला अल्पक्रीडामृदुपवनाल्पांदोलनरूपास्ताभिर्लास्यलीलालयं॥ लास्यंनृत्यं॥लास्यंनृत्यंचनर्तनमित्यमरः॥तदेवलीलातस्याआलयंस्थानम्॥किलेतिप्रसिद्धौ॥यद्वा लवल्योवृक्षभेदाःलेवावल्लीतिगौडेप्रसिद्धाः॥मुक्ताफलंतुकर्पूरेमौक्तिकेलवलीफलइतिविश्वप्रकाशः १२॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ अध्वगानाहूयंतमिवआकारयंतमिव ॥ कथंभूतानध्वगान् ॥ श्रमापन्नान्मार्गजनितंक्लेशंप्राप्तानित्यर्थः ॥ किमर्थमित्याकांक्षायामाह ॥ विश्रमाय ॥ श्रमाभावायेत्यर्थः ॥ कया मन्दांदोलितानियानिकर्पूरकदलीदलानिसुराभिरंभापत्राणि ॥ पत्रंपलाशंछदनंदलंपर्णंछदःपुमानित्यमरः ॥ अथवामंदंयथास्यात्तथांदोलिताःप्रकंपितायाःकर्पूरकदल्यःकर्पूरनाम्न्यःकर्पूरोत्पादिन्योवाकदल्यस्तासांदलानितत्संज्ञयातद्व्याजेनतत्संकेतेनेतिवा ॥ १३ ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ पुन्नागपल्लवैः पुन्नागस्यदेववल्लभस्य ॥ पुन्नागेपुरुषस्तुंगःकेसरोदेववल्लभइत्यमरः ॥ पल्लवैः किसलयैः ॥ पल्लवोऽस्त्रीकिसलयमित्यमरः ॥ पुन्नागमिवपुंगजमिव ॥ यद्वा पुमांश्चासौनागश्चेतिपुन्नागः पुरुषश्रेष्ठइत्यर्थः ॥ सिंहशार्दूलनागाद्याःपुंसिश्रेष्ठार्थवाचकाइत्युक्तेस्तमिव ॥ पुनः कथंभूतमिव ॥ मल्लिकायामालतीतिगौडेप्रसिद्धायास्तबकोमल्लिकास्तबकः ॥ स्तबकोगुच्छः ॥ गुच्छस्तुस्तबकइत्यमरः ॥ सएवस्तनस्तंकरपल्लवैःकररूपाःपल्लवाःकरपल्लवास्तैःकलयंतमिव

मंदांदोलितकर्पूरकदलीदलसंज्ञया ॥ विश्रमायश्रमापन्नानाहूयंतमिवाध्वगान् ॥ १३ ॥ पुन्नागमिवपुन्नागपल्लवैःकरपल्लवैः ॥ कलयंतमिवाऽलोलैर्मल्लिकास्तबकस्तनम् ॥ १४ ॥ विदीर्णदाडिमैःस्वांतंदर्शयंतंतुरागवत् ॥ माधवींधवरूपेणश्लिष्यंतमिवकानने ॥ १५ ॥ उदुंबरैरंबरगैरनंतफलमालितैः ॥ ब्रह्मांडकोटीर्बिभ्रंतमनंतमिवसर्वतः ॥ १६ ॥

मर्दयंतमिवस्पर्शयंतमिववावृक्षानितिशेषः ॥ कलधातोश्चुरादित्वात्स्पृशंतमिववार्थः ॥ कथंभूतैःकरपल्लवैरालोलैश्चंचलैः ॥ १४ ॥ विदीर्णेति ॥ पुनःकथंभूतं ॥ स्वांतंस्वस्यअन्तंस्वांतम् मुखमध्यमित्यर्थः ॥ दर्शयंतम् ॥ कथंभूतम् ॥ रागवत्रागयुक्तम् ॥ स्वांतंमनइतिवा ॥ स्वांतंहृन्मानसंमनइत्यमरः ॥ कैर्विदीर्णदाडिमैःस्फुटितकरकैः ॥ समौकरकदाडिमावित्यमरः ॥ तुःसमुच्चये ॥ रागिवदितिक्वचित् ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ माधवींवासंतींलतांधवरूपेणकांतरूपेणकाननेवनेश्लिष्यंतमिवालिंगंतमिव ॥ अतिमुक्तःपुण्ड्रकःस्याद्वासंतीमाधवीलतेत्यमरः ॥ १५ ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ उदुंबरैरिति ॥ सर्वतोब्रह्मांडकोटीर्बिभ्रंतमिवधारयंतमिवेतियावत् ॥ कैरुदुंबरैर्जंतुफलैः ॥ उदुंबरोजंतुफलोयज्ञांगोहेमदुग्धकइत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ अंबरगैः अत्युच्छ्रितैरित्यर्थः ॥ अगवरैरितिपाठेमखांगत्वादेववृक्षश्रेष्ठत्वंज्ञातव्यम् ॥ पुनःकथंभूतैरनंतफलमालितैरपरिमितफलसंजातमालैरित्यर्थः ॥ शालितैरितिपाठेशोभितैरित्यर्थः ॥ कमिव ॥ अनंतमिव ॥ इवशब्दस्यकाकाक्षिन्यायेनोभयत्रसम्बन्धः ॥ तमोमहदहंकारखचराग्निवार्भूसंवेष्टिताऽविगणितब्रह्मांडपरमाणुपरिभ्रमणवाताध्वरोमविवरंपरमात्मानमिवेत्यर्थः ॥ १६ ॥

---

१ लवलीतिप्रसिद्धाइत्यपिक्वचित्पाठः ।

पनसैर्वननासाभैःशुकनासैःपलाशकैः ॥ पलाशनाद्विरहिणांपत्रत्यक्तैरिवावृतम् ॥ १७ ॥ कदंबवादिनोनीपान्दृष्ट्वाकंटकितैरिव ॥ समंततोभ्राजमानंकदंबककदंबकैः ॥ १८ ॥ नमेरुभिश्चमेरूच्चशिखरैरिवराजितम् ॥ राजादनैश्चमदनैःसदनैरिवकामिनाम् ॥ १९ ॥ तटेतटेपटुवटैरुच्चैःपटकुटीवृतम् ॥ कुटजस्तबकैर्भांतमधिष्ठितबकैरिव ॥ २० ॥ करमर्दैःकरीरैश्चकरंजैश्चकरंबकैः ॥ सहस्रकरवद्भांतमर्थिप्रत्युद्गतैःकरैः ॥ २१ ॥

पनसैरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ आवृतम् ॥ कैःपनसैःकंटकिफलैः ॥ पनसःकंटकिफलइत्यमरः ॥ कथंभूतैर्वननासाभैर्वनस्यनासानासिकातद्वदाभायेषांतेतथातैर्वनदेवीनांनासापुटैरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥वननागाभैरितिपाठेऽरण्यगजसदृशैःस्थूलैरित्यर्थः ॥ तथापलाशकैःकिंशुकैः ॥ पलाशेकिंशुकःपर्णोवातपोतइत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ शुकनासैः ॥ शुकस्यपक्षिणोनासेवनासिकायेषांतेतथातैः ॥ शुकनासिकायारक्तवक्रत्वात्पलाशकुसुमस्यापितथात्वात्तत्साम्यम् ॥ यद्वा शुकनासैरंकुशाकारैःस्वपुष्पैर्विरहिणांपलाशनादितिव्यधिकरणेवातृतीया ॥ अथवाशुकनासैःश्योनाकवृक्षैरित्यर्थः ॥ श्योनाकशुकनासर्क्षदीर्घवृंतकुटंनटाइत्यमरः ॥ पुनःकथंभूतैः ॥ भर्तृभिःसहस्त्रीभिर्वाविरहोविश्लेषोयेषांजनानांतेविरहिणस्तेषांपलाशनात्पलस्यामिषस्यमांसस्येतियावत् ॥ अधःस्वरूपयोरस्त्रीतलंस्याच्चामिषेपलमित्यमरः ॥ अशनाद्भोजनान्नाशनादित्यर्थः ॥ पत्रत्यक्तैःपत्राणित्यक्तानियैस्तेतथा ॥ यद्वा पत्रैस्त्यक्ताः पत्रत्यक्तास्तैरित्यर्थः ॥ अयंभावः ॥ योददातिपरेदुःखंध्रुवंदुःखंसविंदतीतिन्यायात्परेषांमांसादनात्स्वयमपिगतपत्रैरिवेत्युत्प्रेक्ष्यतइति ॥ पात्रत्यक्तैरितिवापाठः ॥ तत्रपात्रंअरणिः ॥ १७ ॥ कदंबेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ कदंबकानांप्रियकाणां ॥ नीपप्रियकदंबास्तुहलिप्रियइत्यमरः ॥ कदंबकाःसमूहास्तैःसर्वतोभ्राजमानंराजमानम् ॥ कैरिव ॥ कंटकितैरिवउद्गतरोमांचैरिवेत्यर्थः ॥ किंकृत्वा ॥ कदंबवादिनोनीपान्दृष्ट्वा ॥ अयमर्थः ॥ स्थूलसूक्ष्मभेदेनद्विविधास्तावद्धलिप्रियाः नीपाःकदंबाश्च ॥ तेषांनीपादारत्वेनोत्प्रेक्ष्यंते ॥ कंग्राम्यसुखंददातीतिकदंकलत्रंतदतिशयेनवदितुंशीलंयेषांतेकदंबवादिनः ॥ बकारस्यपरतःश्रवणंछांदसंविभक्तेर्लोपाभावश्च ॥ तान्कदंबवादिनोनीपान् ॥ दारान्दृष्ट्वेत्यर्थः ॥ यद्वाऽकदंबाएववयंकदंबाइतिवक्तुंशीलंयेषांतेकदंबवादिनस्तान्नीपान्दृष्ट्वाक्रोधेनोत्पुलकितैरिव ॥ यथालोकेऽधमानुत्तमवादिनोदृष्ट्वाक्रोधादुत्पुलकिताभवंतिप्राणिनस्तद्वदित्यर्थः ॥ कदंबपातिनोभृंगानितिक्वचित् ॥ १८ ॥ नमेरुभिरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विराजितं ॥ कैर्नमेरुभीरुद्राक्षवृक्षैः ॥ तथाचोक्तंकुमारे ॥ दृष्टिप्रपातंपरिहृत्यतस्यकामंपुरःशुक्रमिवप्रयाणे ॥ प्राणेषुसंसक्तनमेरुशाखंध्यानास्पदंभूतपतेर्विवेशेति ॥ नमेरुशाखंरुद्राक्षशाखम् ॥ व्याख्यातंचतथातट्टीकाकृद्भिः ॥ कथंभूतैः ॥ मेरूच्चशिखरैर्मेरूच्चानियानिशिखराणिशृंगाणितैरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ चकारःसमुच्चये ॥ राजादनैःप्रियालैः ॥ राजादनःप्रियालःस्यात्सन्नकद्रुर्धनुष्पटइत्यमरः ॥ समुच्चयेचकारः ॥ मदनैर्धत्तूरैः ॥ उन्मत्तःकितवोधूर्तोधत्तूरःकनकाह्वयः मातुलोमदनश्चेत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ कामिनांसदनैरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ मदनसदनैरितिपाठेराजादनैरित्यस्यविशेषणम् ॥ १९ ॥ तटेतटेइति कथंभूतम् ॥ उच्चैःपटकुटीवृतं उच्चैर्महतीभिःपटकुटीभिर्वस्त्रगृहैर्वृतमावृतमिव ॥ इवशब्दोत्रद्रष्टव्यः ॥ कैः तटेतटेउच्चोच्चप्रदेशेपटुवटैःपटवोमनोहराश्चतेवटान्यग्रोधाश्च ॥ न्यग्रोधोबहुपाद्वटइत्यमरः ॥ तैःपटुवटैरित्यस्यवाविशेषणमुच्चैरिति ॥ पुनः कथंभूतम् ॥ कुटजानांशक्राख्यानांवृक्षाणाम् ॥ जयोथकुटजः शक्रोवत्सकोगिरिमल्लिकेत्यमरः ॥ स्तबकागुच्छास्तैर्भांतंशोभमानम् ॥ कैरिव ॥ अधिष्ठिताअधिश्रिताश्चतेबकाःकह्वाः ॥ अथबकःकह्वइत्यमरः ॥ तैरिव ॥ २० ॥ करमर्दैरिति ॥ पुनःकथम्भूतम् ॥ अर्थिप्रत्युद्गतैःकरैः अर्थिनोयाचकान्प्रतिउद्गतैरूर्ध्वीकृत्यधृतैराकारणार्थंकरैर्हस्तैः सहस्रकरवद्भांतम् अनेकहस्तमिवस्फुरंतमिवेत्यर्थः ॥ कैः करमर्दैःकृष्णपाकफलैः ॥ कृष्णपाकफलाविग्नसुषेणाःकरमर्दकइत्यमरः ॥ तथाकरीरैःक्रकरैः ॥ करीरेतुक्रकरग्रंथिलावुभावित्यमरः ॥ तथाकरञ्जैःचिरिबिल्वैः ॥ चिरिबिल्वोनक्तमालःकरजश्चकरञ्जकइत्यमरः ॥ तथाकरम्बकैःकलम्बैः ॥ करम्बकःकलंबःस्यात्तैलपायिकमेवचेतिवराणिः ॥ २१ ॥

नीराजितमिति ॥ पुनःकथम्भूतम् ॥ चम्पकश्चांपेयः भण्डिलोप्यथचांपेयश्चम्पकोहेमपुष्पकइत्यमरः ॥ चम्पकएवराजचम्पकस्तस्यकोरकैःकलिकाभिः गन्धफलीभिरीति यावत् ॥
क्षारकोजालकंक्लीबेकलिकाकोरकःपुमानित्यमरः ॥ कीदृशैः ॥ उद्दीपैःउत्कृष्टकांतिभिः ॥ तैर्नीराजितन्नीराजनामारार्त्तिक्यम्प्रापितमिव ॥ पुनःकथम्भूतम् ॥ जितपद्माकरश्रियम् ॥
जिताअभिभूतापद्मानामाकराउत्पत्तिस्थानानिपद्माकराःसरोवरादयस्तेषांश्रीःशोभायेनतथातम् ॥ कैः सपुष्पशाल्मलीभिः ॥ पुष्पेणसहवर्त्ततइतिसपुष्पास्ताश्चताःशाल्मल्यश्चपिच्छिलाः ॥ पिच्छि
लापूरणीमोचास्थिरायुःशाल्मलीद्वयोरित्यमरः ॥ तास्ताभिः ॥ समुच्चयेचकारः ॥ २२ ॥ क्वचिदिति ॥ पुनःकथम्भूतम् ॥ क्वचिच्छोभमानम् ॥ कैः चलद्दलैरश्वत्थैः ॥ बोधिद्रु
मश्चलदलःपिप्पलःकुञ्जराशनः अश्वत्थइत्यमरः ॥ तथाक्वचित्कांचनकेतकैःस्वर्णकेतकीभिः ॥ तथाक्वचित्कृतमालैःआरग्वधैः ॥ आरग्वधेराजवृक्षशम्याकचतुरंगुलाःआरेवतव्याधिघातकृत
मालसुवर्णकाइत्यमरः ॥ तथाक्वचिन्नक्तमालैःकरञ्जैश्च ॥ उपमाभेदान्नकरंजैरित्यनेनपुनरुक्तिः ॥ २३ ॥ कर्कंध्विति ॥ पुनःकथम्भूतम् ॥ विराजितम् ॥ कैः कर्कंधवोबदर्यः ॥ कर्कं
धूर्बदरीकोलिरित्यमरः ॥ बन्धुजीवारक्तकाश्च ॥ रक्तकस्तुबन्धूकोबन्धुजीवकइत्यमरः ॥ चःसमुच्चये ॥ पुत्रजीवाजीवपुत्राः ॥ जीवापोताइ तिगौडेप्रसिद्धाः ॥ अंगुल्याजपसंख्यानमे
कमेवमुदाहृतम् रिष्टयाष्टगुणंविद्यात्पुत्रजीवैर्दशाधिकमितिशास्त्रप्रसिद्धाश्च उभयप्रकृतिकावापुत्रजीवाइतिचतैः ॥ तिन्दुकाःशितिसारकाः तिन्दुकःस्फूर्जकःकालस्कन्धश्चशितिसारकइत्यमरः ॥

नीराजितमिवोद्दीपैराजचंपककोरकैः ॥ सपुष्पशाल्मलीभिश्चजितपद्माकरश्रियम् ॥ २२ ॥ क्वचिच्चलद्दलैरुच्चैःक्वचित्कांचनकेतकैः ॥ कृतमालैर्न
क्तमालैःशोभमानंक्वचित्क्वचित् ॥ २३ ॥ कर्कंधुबंधुजीवैश्चपुत्रजीवैर्विराजितम् ॥ सतिंदुकेंगुदीभिश्चकरुणैःकरुणालयम् ॥ २४ ॥ गलन्मधू
ककुसुमैर्धरारूपधरंहरम् ॥ स्वहस्तमुक्तमुक्ताभिरर्चयंतमिवानिशम् ॥ २५ ॥ सर्जार्जुनांजनैर्बीजैर्व्यंजनैर्वीज्यमानवत् ॥ नारिकेलैःसखर्जूरैर्धृ
तच्छत्रमिवांबरे ॥ २६ ॥

तैःसहयाइंगुद्यस्तापसतरवः ॥ अथद्वयोः इंगुदीतापसतरुरित्यमरः ॥ तैश्चविराजितमितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ करुणैर्वृक्षभेदैः ॥ तरुणःस्यान्नवेयूनिकुन्दपुष्पोपवृंदयोः ॥
करुणोवृक्षभेदेस्याद्रसेचकरुणावतीतिधरणिः ॥ तेषामालयमाश्रयम् ॥ यद्वा करुणैः करुणावद्भिःस्वस्मिंस्तिष्ठद्भिः करुणालयंदयायाअधिष्ठानमित्यर्थः ॥ अर्शआद्यच् ॥ २४ ॥ गल
दिति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ अनिशंसततम् ॥ सततानारताश्रांतसंतताविरतानिशमित्यमरः ॥ हरंमहेशमर्चयंतंपूजयंतमिव ॥ कथंभूतंहरम् ॥ धरारूपधरंधरायारूपंधरतीतिधरारूपधरस्तम् ॥
सर्वात्मकत्वात्सापृथिव्यभवदितिश्रुतेश्च ॥ अत्रवक्ष्यमाणसूर्येंदुवाय्वग्निपयोवकाशपृथिव्यात्माष्टमूर्तित्वाद्वैष्णवोक्तसूर्याम्भमहीवायुवह्न्याकाशयजमानचंद्राष्टमूर्तित्वाद्वाधरारूपधरमिति ॥ सूर्योजलंमही
वायुर्वह्निराकाशमेवच दीक्षितोब्राह्मणःसोमइत्येतास्तनवःक्रमादितिवैष्णववचनम् ॥ कैः ॥ गलन्मधूककुसुमैर्गलंतिचतानिमधूककुसुमानिचतानितथातैः ॥ उपमैवतिरोभूतभेदारूपकमिष्यत
इतिन्यायाद्रूपकतामाह ॥ स्वहस्तमुक्तमुक्ताभिर्गलन्मधूककुसुमान्येवस्रंसद्गुडपुष्पाण्येवस्वहस्तमुक्तमुक्ताःपर्वतकरत्यक्तमौक्तिकानिताभिरित्यर्थः ॥ २५ ॥ सर्जेति ॥ पुनःकमिव ॥ वीज्य
मानवत्वीज्यमानमिवव्यजनमारुतैःसेव्यमानमिव ॥ कैः सर्जार्जुनांजनैः ॥ शालसर्जयोरवांतरभेदः ॥ अतएवशालैःसर्वत्रशालिनमित्यनेनापौनरुक्त्यम् उपमाभेदेनवा ॥ सर्जःशालः ॥ अर्जुनोनदी

---

१ जियायोताइत्यपिपाठः ।

सर्जः ॥ नदीसर्जोवीरतरुरिंद्रद्रुःककुभोर्जुनइत्यमरः ॥ अंजनःशिग्रुः ॥ शिग्रुःशोभांजनोऽजनइत्युत्पलिनी ॥ बीजैस्तरुविशेषैः ॥ बीजंरेतसितत्त्वेचहेतावंकुरकारणे बीजस्तरुविशेषेचतथाव्यजनमारुत इतिविश्वप्रकाशः ॥ सर्जार्जुनासनैरितिक्वचित्पाठः ॥ तत्रासनःपीतसालः ॥ अथपीतसालके सर्जकासनबंधूकपुष्पप्रियकजीवकाइत्यमरः ॥ एतैरेवव्यजनैस्तालवृंतैरित्यर्थः ॥ व्यजनंतालवृंतकमित्यमरः ॥ पुनःकमिव ॥ अंबरेआकाशेधृतंछत्रंयस्मैयेनेतिवासधृतच्छत्रस्तमिव ॥ कैर्नारिकेलैर्लांगलिभिः ॥ नारिकेरस्तुलांगलीत्यमरः॥कथंभूतैः॥सखर्जूरैः खर्जूरास्तृणद्रुमविशेषास्तैःसहितैः॥ २६॥ अमंदैरिति ॥ पिचुमंदैर्निंबैः ॥ पिचुमंदश्चनिंबेथेत्यमरः ॥ चःसमुच्चये ॥ मन्दारैःपारिजातकैः ॥ पारिभद्रेनिंबतरुर्मंदारःपारिजातकइत्यमरः ॥ कोविदारैश्चमरिकैः ॥ कोविदारेचमरिकः कुद्दालोयुगपत्रकइत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ अमंदैःशोभमानैरितिसर्वेषांविशेषणम् ॥ पाटलेत्यादितृतीयांतपदानामपिधृतच्छत्रमित्यनेनैवान्वयः ॥ तत्रपाटलापाटलिः ॥ अथद्वयोः पाटलिः पाटलामोघाकाचस्थालीफलेरुहा कृष्णवृंताकुबेराक्षीत्यमरः ॥ तिंतिणीचिंचा ॥ तिंतिणीचिंचाम्लिकेत्यमरः ॥ घोंटाबदरम् ॥ बदरंघोंटेत्यमरः ॥ कर्कंधुघोंटयोरवांतरभेदः प्रकृतिभेदोवा ॥ अतएवकर्कंध्वित्यनेनापौनरुक्त्यम् ॥ शाखोटःपिशाचवृक्षः ॥ शाखोटोमल्लिकात्रिपुटामतेतिधरणिः ॥ बहुवचनांतैर्वाएतैरिति ॥ करहाटकैःपिंडीतकैः ॥ पिंडीतकोमरुबकःश्वसनःकरहाटकः शल्यश्चमदनइत्यमरः ॥ २७ ॥ उद्दंडैरिति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ उद्दंडैर्बहुलैःअनेकैरितिसर्वेषांविशेषणम् ॥ शेहुंडैःशीहुंडैः ॥ ईकारस्यैकारआर्षः ॥ वज्रद्रुभिः ॥ अथशीहुंडोवज्रद्रुः स्नुक्स्नुहीगुडेत्यमरः ॥ एरंडैरुरुवूकैः ॥ एरंडउरुवूकश्चरुचकश्चित्रकश्चसइत्यमरः ॥ गुडपुष्पकैर्मधूकैः ॥ मधूकेतुगुडपुष्पमधुद्रुमावित्यमरः ॥ बकुलैःकेसरैः ॥ अथकेसरे बकुलइत्य

अमंदैःपिचुमंदैश्चमंदारैःकोविदारकैः ॥ पाटलातिंतिणीघोंटाशाखोटैःकरहाटकैः ॥ २७ ॥ उद्दंडैश्चापिशेहुंडैरेरंडैर्गुडपुष्पकैः ॥ बकुलैस्तिलकैश्चैव
तिलकांकितमस्तकम् ॥ २८ ॥ अक्षैःप्लक्षैःशल्लकीभिर्देवदारुहरिद्रुमैः ॥ सदाफलसदापुष्पवृक्षवल्लीविराजितम् ॥ २९ ॥ एलालवंगमरिचकुलं
जनवनावृतम् ॥ जंब्वाम्रातकभल्लातशेलुश्रीपर्णिवर्णितम् ॥ ३० ॥

मरः ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ तिलकेनललाटस्थगोपीचन्दनाद्येनअंकितंचिह्नितंमस्तकंयस्यसतथातमिव ॥ इवशब्दोत्रद्रष्टव्यः ॥ कैः तिलकैःक्षुरकैः ॥ तिलकःक्षुरकःश्रीमानित्यमरः ॥ चः समुच्चये ॥ २८ ॥ अक्षैरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विराजितम् ॥ कैः ॥ अक्षैर्बिभीतकैः ॥ त्रिलिंगस्तुबिभीतकः ॥ अक्षद्रुमःकर्षफलोभूतावासःकलिद्रुमइत्यमरः ॥ प्लक्षैःकर्कटिभिः ॥ प्लक्षोजटीकर्कटीस्यादित्यमरः ॥ शल्लकीभिःगजभक्ष्याभिः ॥ गन्धिनीगजभक्ष्यातुसुवहासुरभीरसा महेरणाकुंदुरुकीशल्लकीह्लादिनीतिचेत्यमरः ॥ देवदारुहरिद्रुमैः ॥ देवदारवःशक्रपादपाः ॥ शक्रपादपःपारिभद्रकः भद्रदारुद्रुकिलिमंपीतदारुचदारुच पूतिकाष्ठंचसप्तस्युर्देवदारुणीत्यमरः ॥ हरिद्रुमाःपीतद्रवः ॥ अथपीतद्रुःकालेयकहरिद्रुमाइत्यमरः ॥ तेचतेचतैर्देवदारुहरिद्रुमैर्विराजितामिति ॥ समासस्थमपिविराजितपदंपृथग्योजनीयम् ॥ यद्वा अक्षादिभिःसहसदाफलानिपुष्पाणिचयासांवृक्षवल्लीनांताभिर्विराजितमिति ॥ २९ ॥ एलेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ एला पृथ्वीका ॥ पृथ्वीकाचंद्रवालैलानिष्कुटिर्बहुलेत्यमरः ॥ लवंगानिलवंगलताकुसुमानिदेवकुसुमानिचेत्येतत् ॥ यदाहजयदेवः ॥ ललितलवंगलतापरिशीलनकोमलमलयसमीरेइति ॥ लवंगं देवकुसुमंश्रीसंज्ञमित्यमरः ॥ मरिचानिकोलकानिच ॥ अथवेल्लजं मरिचंकोलकंकृष्णमूषणंधर्मपत्तनमित्यमरः ॥ कुलंजनाश्चकुद्दालावेतसाइतिवा ॥ कुलंजनस्तुकुद्दालःकोविदारोपिसस्मृत इतिरत्नमाला ॥ कुलंजनोवेतसेस्याद्बहुपुत्रःकुलंजनइतिचहारावली ॥ तेषांवनैरावृतंव्याप्तम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ जंब्वश्चवृक्षविशेषाः यासांफलंजंबूइतिप्रसिद्धम् ॥ फलेजंब्वाजंबूस्त्रीजंबुजां

बवमित्यमरः ॥ जंबूःसुमेरुहरिरितिद्वीपद्रुमविशेषयोरितिचविश्वः ॥ आम्रातकाःपीतनाः ॥ द्वौपीतनकपीतनौ आम्रातकइत्यमरः ॥ भल्लाताश्चभल्लातकावीरवृक्षाइतियावत् ॥ वीरवृक्षोऽरुष्करोग्निमुखीभल्लातकीत्रिष्वित्यमरः ॥ शेलवःश्लेष्मातकाः ॥ शेलुःश्लेष्मातकःपीतउद्दालोबहुवारकइत्यमरः ॥ श्रीपर्ण्यश्चगंभार्यः ॥ गंभारीसर्वतोभद्राकाश्मरीमधुपर्णिका श्रीपर्णीभद्रपर्णीचकाश्मर्यश्चेत्यमरः ॥ तैर्वर्णितंकथितंलक्षितमित्यर्थः ॥ ३० ॥ शाकेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ शाकाःपत्रपुष्पाद्याः ॥ शाकाख्यंपत्रपुष्पादीत्यमरः ॥ अंतःखरस्पर्शानिबहिर्मृदुस्पर्शानिपत्राणियेषांतेशाकवृक्षाइतिवा ॥ शंखा श्चशुक्तयः ॥ शुक्तिःशंखःखुरःकोलदलंनखमित्यमरः ॥ तेषांवनैः ॥ चन्दनैश्चगंधसारैः ॥ गन्धसारोमलयजोभद्रश्रीश्चंदनोऽस्त्रियामित्यमरः ॥ रक्तचन्दनैश्चतिलपर्णीभिः ॥ तिलपर्णीतुपत्रांगरंजनंरक्तचंदनं कुचंदनंचेत्यमरः ॥ रम्यंसुन्दरम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ हरीतक्यश्चाभयाः ॥ अभयात्वव्यथापथ्यावयस्थापूतनामृता हरीतकीहैमवतीचेतकीश्रेयसीशिवेत्यमरः ॥ कर्णिकाराद्रुमोत्पलाः ॥ अथद्रुमोत्पलः कर्णिकारःपरिव्याधइत्यमरः ॥ धात्र्यश्चामलक्यः ॥ धात्रीस्यादुपमातापिक्षितिरप्यामलक्यपीत्यमरः ॥ तासांवनैर्वनमेववाभूषणंशोभायस्य वनानिवाभूषयतीतिसतथातम् ॥ ३१ ॥ द्राक्षेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ द्राक्षावल्ल्यश्चमृद्वीकावल्ल्यः ॥ मृद्वीकागोस्तनीद्राक्षास्वाद्वीमधुरसेतिचेत्यमरः ॥ नागवल्ल्यश्चतांबूलवल्ल्यः ॥ तांबूलवल्लीतांबूलीनागवल्ल्यपीत्यमरः ॥ कणावल्ल्यश्चजीरकवल्ल्यः ॥ जीरकोजरणोजाजीकणेत्यमरः ॥ यद्वा कणावल्ल्यःपिप्पलीलताः ॥ कृष्णोपकुल्या

शाकशंखवनैरम्यंचंदनैरक्तचंदनैः ॥ हरीतकीकर्णिकारधात्रीवनविभूषणम् ॥ ३१ ॥ द्राक्षावल्लीनागवल्लीकणावल्लीशतावृतम् ॥ मल्लिकायूथिकाकुंदमदयंतीसुगंधिनम् ॥३२॥ भ्रमद्भ्रमरमालाभिर्मालतीभिरलंकृतम् ॥ अलिच्छलागतंकृष्णंगोपीरंतुमनेकशः ॥३३॥ नानामृगगणाकीर्णंनानापक्षिविनादितम् ॥ नानासरित्सरःस्रोतःपल्वलैःपरितोवृतम् ॥३४॥ तुच्छश्रियःस्वर्गभूमीःपरिहायागतैरिव ॥ नानासुरनिकायैश्चविष्वग्भोगेच्छयोषितम् ॥३५॥

वैदेहीमागधीचपलाकणा ऊषणापिप्पलीशौंडीकोलेत्यमरः ॥ तासांशतैरावृतम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ मल्लिकाश्चतृणशून्यानि ॥ तृणशून्यंतुमल्लिकेत्यमरः ॥ यूथिकाश्चमागध्यः ॥ अथमागधीगणिकायूथिकांबष्ठेत्यमरः ॥ कुंदानिचमाध्यानि ॥ माध्यंकुंदमित्यमरः ॥ मदयंत्यश्चज्योतिष्मत्यः ॥ मदयंतीमादयंतीपिन्याज्योतिष्मतीमतोतिधराणेः ॥ ताभिःसुगंधोवर्ततेयस्यसतथातम् ॥ सुगंधितामितिक्वचित् ॥३२॥ भ्रमद्भ्रमरेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ मालतीभिर्जातीभिरलंकृतम् ॥ कथंभूताभिः ॥ भ्रमतांभ्रमराणांमालाःसमूहायासुतास्तथाताभिः ॥ अतएवअलिच्छलेनभ्रमरव्याजेनानेकशोबहुरूपं विधायगोपीर्गोपांगनाःक्रीडितुमागतंकृष्णमिवेत्युत्प्रेक्षा॥३३॥नानेति॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विविधमृगसमूहैर्व्याप्तम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विचित्रविहगैःशब्दितम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ परितः सर्वतोवृतमावृतम् ॥ कैः नानाऽनेकानियानिसरितांसरसांचस्रोतांसिपल्वलानिचअल्पोदकजलाशयास्तैः ॥ अत्रसरसांस्रोतस्त्वंनामनिर्झरत्वमेव ॥ ३४ ॥ तुच्छश्रियइति ॥ पुनःकथंभूतम् विविधदेवनिकायैर्विष्वक्समंततोभोगेषु सर्वभोगेष्वित्यर्थः ॥ विष्वग्भोगानांवाइच्छयाउषितमध्युषितमाश्रितमितियावत् ॥ आश्रयणेहेतुंवदन्कारणगर्भयोत्प्रेक्षयासुरनिकायान्विशिनष्टि ॥ तुच्छाश्रीःशोभायासांतास्तथाविधाःस्वर्गभूमीः स्वर्गस्थानानिपरिहायपरित्यज्यागतैरिवेति॥ अयंभावः ॥ स्वर्गभुवामपुण्यहेतुत्वात्तच्छ्रियोपितथात्वेनापुण्यहेतुत्वात्तत्प्रतियोगित्वाच्चाविंध्यस्यतच्छ्रियश्चनानासुरनि

---

१ सञ्जातवर्णमितिवा ।

कायानामध्युषितत्वामिति ॥ तदुक्तम् ॥ आर्यावर्त्तःपुण्यभूमिर्मध्यंविंध्यहिमालयोरिति ॥ इहापिचसंसारतापसंहारिरेवावारिपरिष्कृतामित्यादि ॥ ३५ ॥ उत्सृजंतमिति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥
इतस्ततःसर्वत्रपत्रपुष्पैःपतद्भिरितिशेषः ॥ पतत्पुष्पैरितिवापाठः ॥ अर्घ्यमुत्सृजंतमिवप्रयच्छंतमिवआत्मानंप्रतिअध्वगान्वाप्राति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ केकामयूरस्यध्वनिः ॥ केकावाणी
मयूरस्येत्यमरः ॥ सावर्त्ततेयस्यसतथातस्यकेकिनोमयूरस्यकेकारवैःकेकाशब्दैर्दूरान्नारदमन्यान्वाऽध्वगान्प्रतिस्वागतंसुष्ठुआगतमागमनंकृतमितिकुर्वंतंकिलकुर्वंतमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ शाब्दीह्याकांक्षा
शब्देनैवपूर्यतइतिन्यायात्केकिशब्दःप्रयुक्तः ॥३६॥ एवंनारदस्यविंध्यदर्शनमुक्त्वाविंध्यस्यापिनारददर्शनमाह॥अथेति ॥ अथनारदेनस्वस्यदर्शनानंतरंनभसिशैलोनारदंददर्श॥दूराद्दूरतएवतंप्रत्युज्जगा
मचेत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मसून्विति ॥ हिरण्यगर्भतनयशरीरकांत्याविनाशितगुहातिमिरोमानसंतमोहृत्स्थमज्ञानमुज्जहौत्यक्तवान् ॥ ३८ ॥ ब्रह्मतेजइति ॥ ब्राह्मणोनारदस्यतेजसःप्रभा
वात्समुत्पन्नंसाध्वसंसंभ्रमोयस्यसतथा ॥ साधुयथास्यात्तथासतीसन्मार्गगाक्रियायस्य साधूनामिववासतीक्रियायस्यसतथा ॥ कठिनोपिपाषाणस्वभावोपिपरित्यज्यकाठिन्यमितिशेषः ॥ काठिन्यं

उत्सृजंतमिवार्घ्यंवैपत्रपुष्पैरितस्ततः ॥ केकिकेकारवैर्दूरात्कुर्वंतंस्वागतंकिल ॥ ३६ ॥ अथसूर्यशताभासंनभसिद्योतितांबरम् ॥ नारदंदृष्टवाञ्छैलो
दूरात्प्रत्युज्जगामतम् ॥ ३७ ॥ ब्रह्मसूनुवपुस्तेजोदूरीकृतदरीतमाः ॥ तमागच्छंतमालोक्यमानसंतमउज्जहौ ॥ ३८ ॥ ब्रह्मतेजःसमुद्भूतसाध्वसःसाधुस
त्क्रियः ॥ कठिनोपिपरित्यज्यधत्तेमृदुलतांकिल ॥ ३९ ॥ दृष्ट्वामृदुलतांतस्यद्वैरूप्येपिसनारदः ॥ मुमुदेसुतरांसंतःप्रश्रयग्राह्यमानसाः ॥ ४० ॥
गृहानायांतमालोक्यगुरुंवाऽगुरुमेववा ॥ योऽगुरुर्नम्रतांधत्तेसगुरुर्नगुरुर्गुरुः ॥ ४१ ॥ तंप्रत्युच्चैःशिराःसोपिविनम्रतरकंधरः ॥ शैलस्त्विलामिलन्मौलिः
प्रणनाममहामुनिम् ॥४२॥ तमुत्थाप्यकराग्राभ्यामाशीर्भिरभिनंद्यच ॥ तदुद्दिष्टासनंभेजेमनसोपिसमुच्छ्रितम् ॥४३॥ सदध्नामधुनाज्येननीरार्द्राक्षतदूर्व
या ॥ तिलैःकुशैःप्रसूनैस्तमष्टांगार्घ्यैरपूजयत् ॥ ४४ ॥ गृहीतार्घ्यंकिलश्रांतंपादसंवाहनादिभिः ॥ गतश्रममथालोक्यबभाषेऽवनतोगिरिः ॥ ४५ ॥

चेतिक्वचित्पाठः मृदुलतांकोमलताम् ॥ किलेतिनिश्चितम् ॥ कापट्यमकृत्वेत्येतत् ॥ धत्तेआधत्त ॥ ३९ ॥ दृष्ट्वेति ॥ द्विरूपमेवद्वैरूप्यंतस्मिन्नुभयरूपेपीत्यर्थः ॥ सुतरामतिशयेन ॥ युक्तमे
वैतदित्याह ॥ सन्तइति ॥ प्रश्रयेणविनयेनग्राह्यमायत्तंमानसमंतःकरणंयेषांतेतथा ॥ ४० ॥ गृहानिति ॥ अगुरुरितिपदच्छेदः ॥ गुरुरत्रगुरुतरोमहान्वा ॥ ४१ ॥ तंप्रतीति ॥ उच्चैरूर्ध्वंशिरोयस्य
उच्चैःशिराः ॥ अपिर्भिन्नक्रमे ॥ सशैलःउच्चैःशिराअपिविनम्रतरकंधरोऽतिप्रणतग्रीवःसंस्तंमहामुनिंप्रतिप्रणनामेत्यन्वयः ॥ प्रकृत्युच्चैरितिक्वचित् ॥ महांश्चासौमुनिश्चेतिमहामुनिस्तम् ॥ तत्रमहत्त्व
मप्रतिहतेच्छत्वनिवृत्तत्वसर्वतत्त्वज्ञत्वादित्वम् ॥ तदुक्तम् ॥ निवृत्तःसर्वतत्त्वज्ञःकामक्रोधाविवर्जितः ध्यानस्थोनिष्क्रियोदांतस्तुल्यमृत्कांचनोमुनिरिति ॥ तुशब्दोभक्तिश्रद्धावद्योती ॥ तदवद्योतकमाह ॥
इलायांपृथिव्यांमिलतिपततिमौलिर्मस्तकंयस्यसतथोक्तः ॥४२॥ अभिनंद्यसमर्धयित्वा॥४३॥सदध्नेति ॥ नीरेणजलेनार्द्राःप्रक्षालिताइत्यर्थः॥ तेचतेअक्षताश्चेतिनीरार्द्राक्षतास्तैःसहदूर्वयेति४४॥४५॥

अद्येति ॥ रजोरजःस्वभावोगुणोवा ॥ महसातेजसा ॥ अपिर्भिन्नक्रमे ॥ अंतरेअंतःकरणेभवतीत्यांतरमज्ञानंतदपिपरिहृतमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ सफलेति ॥ सुकृतैःपुण्यैःकर्तृभिःफलितमफलि ॥ ४७ ॥ धराधरत्वमिति ॥ कुलिषुपर्वतेषुमान्यंमानयोग्यंपूजार्हमित्येतत् ॥ किंचिदुच्छ्वस्यकिंचिद्यथास्यात्तथोच्छ्वासंमुक्त्वा ॥ ४८ ॥ कुलिवरःपर्वतेषुश्रेष्ठः ॥ मुनिवरमितिक्वचित्पाठः ॥ संभ्रमापन्नमानसःभयप्राप्तांतःकरणः ॥ ४९ ॥ अदृष्टमिति ॥ विष्टपत्रयेभुवनत्रयेयदिष्टमभिलषितंतत्त्वादृष्टमितिनदृष्टंपुराणैरितिशेषः ॥ यद्वा नोस्माकमदृष्टंभावितत्त्वदृष्टंगोचरइत्यर्थः ॥ अनुक्रोशोदया ॥ ५० ॥ त्वदिति ॥ मेदुरोमंथरः ॥ आनन्दगद्गदआरवआरावःशब्दोयस्यममसोहमसकृद्वक्तुंनसमर्थस्तथाप्येकंकथयामीत्यर्थः ॥ मेदुरारावत्वेहेतुमाह ॥ त्वदिति ॥ मेदुरोदरइतिक्वचित्पाठः ॥ ५१ ॥ धरेति ॥ मेर्वादौधराधरणसामर्थ्यपूर्वपूरुषैर्यद्वर्ण्यतेतत्तेषांसमुदायादेकीभावादहमेकःकेवलोऽन्यनिरपेक्षोधरांदधेइतिस्वस्योत्कर्षोक्तिः ॥ ५२ ॥ एवंसामान्येनविनिंद्यप्रत्येकंविनिंदति ॥ गौरीगुरुत्वादिति ॥ गुरुरत्रपिता ॥ आदिपत्यादादिपतित्वात् ॥ आधिपत्यादितिक्वचित्पाठः ॥ यदाहकालिदासः ॥ हिमालयोनामनगाधिराजइति ॥ सम्बन्धित्वात्श्वशुरत्वात् ॥

अद्यसद्यःपरिहृतंत्वदंघ्रिरजसारजः ॥ त्वदंगसंगिमहसासहसाऽप्यांतरंतमः ॥ ४६ ॥ सफलर्धिरहंचाद्यसुदिवाद्यचमेमुने ॥ प्राक्कृतैःसुकृतैरद्यफलितंमेचिरार्जितैः ॥ ४७ ॥ धराधरत्वंकुलिषुमान्यंमेऽद्यभविष्यति ॥ इतिश्रुत्वातदाकिंचिदुच्छ्वस्यस्थितवान्मुनिः ॥ ४८ ॥ पुनरूचेकुलिवरःसंभ्रमापन्नमानसः ॥ उच्छ्वासकारणंब्रह्मन्ब्रूहिसर्वार्थकोविद ॥ ४९ ॥ अदृष्टंतवनोदृष्टंयदिष्टंविष्टपत्रये ॥ अनुक्रोशोत्रमयिचेदुच्यतांप्रणतोस्म्यहम् ॥ ५० ॥ त्वदागमनजानन्दसंदोहैर्मेदुरारवः ॥ अलंनवक्तुमसकृत्तथाप्येकंवदाम्यहम् ॥ ५१ ॥ धराधरणसामर्थ्यंमेर्वादौपूर्वपूरुषैः ॥ वर्ण्यतेसमुदायात्तदहमेकोदधे धराम् ॥ ५२ ॥ गौरीगुरुत्वाद्धिमवानादिपत्याच्चभूभृताम् ॥ संबंधित्वात्पशुपतेःसएकोमान्यभृत्सताम् ॥ ५३ ॥ नमेरुःस्वर्णपूर्णत्वाद्रत्नसानुतयाथवा ॥ सुरसद्मतयावापिक्वापिमान्योमतोमम ॥ ५४ ॥ परंशतंनाकिंशैलाइलाकलनकेलयः ॥ इहसंतिसतांमान्यामान्यास्तेतुस्वभूमिषु ॥ ॥ ५५ ॥ मन्देहदेहसंदेहादुदयैकदयाश्रितः ॥ निषधोनौषधिधरोऽप्यस्तोप्यस्तमितप्रभः ॥ ५६ ॥

राजादिगुणरहितत्वात् ॥ स्वतोमान्योनभवतिगौरीपितृत्वादिपतित्वादिहेतुभिःसएकोमान्यइतिवक्रोक्त्यानिन्दा ॥ नाधिपत्याच्चेतिपाठेसाक्षादपिखण्डमण्डलाधिपतयवन्मुख्याधिपत्याभावादिति ॥ मान्यभृत्सतांशिष्टानांमाननाधारी ॥ मान्यभूःसतामितिक्वचित्पाठः ॥ ५३ ॥ ननुसएकएवमान्यइतिकथमुच्यतेस्वर्णपूर्णत्वादिनासुमेरोरपिमान्यत्वादित्यतआह ॥ नमेरुरिति ॥ तस्याल्पसारत्वादितिभावः ॥ ५४ ॥ परमिति ॥ शतात्परंपरंशतम् ॥ परःशतमितिपाठेशतात्परंपरःशतंअसंख्यातमित्यर्थः ॥ इलाकलनकेलयः पृथ्वीधरणलीलाः ॥ ५५ ॥ मंदेहेति ॥ मन्देहाराक्षसास्तेषांदेहसंदेहादेहनाशंप्राप्यालोच्यउदयैकदयाश्रितः उदयःउदयगिरिः सचएकदयाश्रितश्चएषांमन्देहानांसूर्योदयेजीवनलक्षणांदयामाश्रितश्चसः ॥ मन्देहानामराक्षसाब्रह्मणःशापाद्रात्रौम्रियन्तेसूर्योदयेउदयपर्वतेपुनर्जीवन्तीतिवैष्णवादौप्रसिद्धम् ॥ उदयैकदयाश्रिताइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ निर्गताऔषधयोओषधयोवायस्मादसौनिषधः ॥ ओकारौकारेकाराणामश्रवणमार्षम् ॥ एवमुत्तरत्रापियथायथंसाधुत्वमवसेयम् ॥ तदुक्तम् ॥ पदज्ञैर्नातिनिर्बंधःकर्त्तव्योमुनिभाषणे अर्थस्मरणतात्पर्यान्नाद्रियंतेहिलक्षणम् ॥ किंच ॥ यान्युज्जहारमाहेशाद्व्यासोव्याकरणार्णवात् तानिकिंपदरत्नानिमां

तिप्राणानिगोष्पदेइत्यादि ॥ ५६ ॥ नलिश्चेति ॥ नीलीनीलिमागुणस्तस्यानिलयःअन्धकाराश्रयइत्यर्थः ॥ अर्शआद्यच्प्रत्ययेनतथाप्रतीतेः ॥ मन्दलोचनःमन्दप्रकाशः ॥
मन्दंरोचतइंतिमन्दलोचनः ॥ रायंधनम् ॥ ५७ ॥ हेमकूटइति ॥ कूटःकूटइतिशब्दउत्तरपदंयेषांतेतथा ॥ एवार्थेतुशब्दः ॥ कूटोत्तरपदाएवतइत्यर्थः ॥ किष्किंधेति ॥ आदिपदेन
मैनाकादयोगृह्यंते ॥ क्षुद्रत्वात्तेषामितिभावः ॥ ५८ ॥ इतिअखर्वगर्वसंसर्गोमहाभिमानसंश्लेषइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ श्रीशैलेति ॥ श्रीशैलोमुख्यःप्रधानोयेषाम् ॥ मन्दरमधु
सूदनोगौडेप्रसिद्धः ॥ मन्दरादीनांतेतथा ॥ तदुक्तम् ॥ वीरचन्दनयोर्मध्येमन्दरोनामपर्वतः ॥ यस्यारोहणमात्रेणनरोनारायणोभवेदित्यादि ॥ अत्रापिचवक्ष्यति ॥ श्रीशैलशिखरंश्रीम

नीलश्चनीलीनिलयोमन्दरोमन्दलोचनः ॥ सर्पालयःसमलयोरायंनावैतिरैवतः ॥ ५७ ॥ हेमकूटत्रिकूटाद्याःकूटोत्तरपदास्तुते ॥ किष्किंधक्रौं
चसह्याद्याभारसह्यानतेभुवः ॥ ५८ ॥ इतिविंध्यवचःश्रुत्वानारदोऽचिन्तयद्धृदि ॥ अखर्वगर्वसंसर्गोनमहत्त्वायकल्पते ॥ ५९ ॥ श्रीशैलमुख्याः
किंशैलानेहसंत्यमलश्रियः ॥ येषांशिखरमात्रादिदर्शनंमुक्तयेसताम् ॥ ६० ॥ अद्यास्यबलमालोक्यमितिध्यात्वाब्रवीन्मुनिः ॥ सत्यमुक्तंहिभवतागि
रिसारंविवृण्वता ॥ ६१ ॥ परंशैलेषुशैलेंद्रोमेरुस्त्वामवमन्यते ॥ मयानिःश्वसितंचैतत्त्वयिचापिनिवेदितम् ॥ ६२ ॥ अथवामाद्विधानांहिकेयं
चिंतामहात्मनाम् ॥ स्वस्त्यस्तुतुभ्यमित्युक्त्वाययौसव्योमवर्त्मनि ॥ ६३ ॥ गतेमुनौनिनिंदस्वमतीवोद्विग्नमानसः ॥ चिन्तामवापमहतींविंध्यो
वंध्यमनोरथः ॥ ६४ ॥ विंध्यउवाच ॥ ॥ धिग्जीवितंशास्त्रकलोज्झितस्यधिग्जीवितंचोद्यमवर्जितस्य ॥ धिग्जीवितंज्ञातिपराजितस्यधिग्जीवितं
व्यर्थमनोरथस्य ॥ ६५ ॥ कथंभुनक्तिसदिवाकथंरात्रौस्वपित्यहो ॥ रहःशर्मकथंतस्ययस्याभिभवनांरिपोः ॥ ६६ ॥ अहोदवाग्निदवथुस्तथामां
नसबाधते ॥ बाधतेतुयथाचित्तेंचिन्तासंतापसंततिः ॥ ६७ ॥ युक्तमुक्तंपुराविद्भिश्चिन्तामूर्तिःसुदारुणा ॥ नभेषजैर्लंघनैर्वानचान्यैरुपशाम्यति ॥६८॥
चिन्ताज्वरोमनुष्याणांक्षुधांनिद्रांबलंहरेत् ॥ रूपमुत्साहबुद्धिंश्रींजीवितंचनसंशयः ॥ ६९ ॥

दिदन्तद्याद्विलोकनात् ॥ पुनर्भवोमनुष्याणांभवेन्ननभवेत्क्वचिदिति ॥ आदिपदेनसानुमात्रादीनिगृह्यंते ॥ ६० ॥ आलोक्यंज्ञातव्यम् ॥ सत्याभिति ॥ गिरिसारंपर्वतानांसामर्थ्यंविवृण्वतादर्श
यताउपहासपरोहिशब्दः ॥ ६१ ॥ ६२ अथवेति ॥ महात्मनामुदाराचित्तानाम् ॥ अथवामहतिब्रह्मणिआत्मायेषांतेतथातेषाम् ॥ हिशब्दोऽरुचौ ॥ ६३ ॥ गतइति ॥ वंध्यमनोरथोव्यर्था
भिलाषः ॥ ६४ ॥ धिगिति ॥ कलालेशोविद्यावा ॥ ६५ ॥ कथमिति ॥ दिवादिवसे ॥ भुनक्तिभुंक्ते ॥ रहइतिग्राम्यधर्मोक्तिः ॥ अथवारहःशर्मएकांतवासजन्यंसुखम् ॥
॥ ६६ ॥ अहोइति ॥ दवाग्निदवथुर्वनाग्निकंपः ॥ बाधतेतुबाधतएव ॥ पादपूरणेवातुशब्दः ॥ तुहिचस्महवैपादपूरणइत्यमरः ॥ एवमन्यत्रापि ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ चिन्ताज्वरइति ॥

उत्साहबुद्धिं उत्साहेनसहितांबुद्धिम् ॥ उत्साहबुद्धिश्रीरितिवापाठः ॥ ६९ ॥ ज्वरइति ॥ नवतांतरुणताम् ॥ ७० ॥ धन्यइति ॥ चरकश्चरकाचार्यआयुर्वेदप्रवर्त्तकः ॥ इह
चिंताज्वरे ॥ नचरतिनप्रभवतीत्यर्थः ॥ नासत्यौअश्विनीकुमारावपिनासत्यौनआईषदपिसमर्थौ ॥ यथार्थावित्यर्थः ॥ नशब्दोनिषेधे ॥ अभावेनह्यनोनेत्यमरः ॥ ७१ ॥ जयोपायंविमृ
शति ॥ किंकरोमीति ॥ जयोपायंविनिश्चित्यस्वयमेवस्वात्मानमाह ॥ अतइतःस्थानात्तस्यशिरस्युत्प्लुत्योत्फालंकृत्वापतामीति ॥ स्वयमेवनिराकरोति ॥ नपतामीति ॥ ७२ ॥ किमित्या
कांक्षायामाह ॥ शक्रंकोपयतेति ॥ यत्रजये ॥ यस्माद्वापक्षस्यममचेष्टितंधिक् ॥ धिगित्यधिक्षेपे ॥ धिग्गर्हितमित्यर्थः ॥ ७३ ॥ मेरोःस्पर्धांस्वस्मिन्विघटयति ॥ अथवेति ॥ स्पर्धायांकार
णाभावादित्यर्थः ॥ पुनःस्पर्धांसंभावयति ॥ भूमिभारभृतइति ॥ महाभारंदधानाःप्रायःप्रायशोभ्रांतिभूमयोऽज्ञानाश्रयाभवंतीत्यर्थः ॥ भूमभर्मेतिपाठेबहुस्वर्णानिबहुधनानिदधतइत्यर्थः ॥
तपनीयंशातकुंभंगांगेयंभर्मकर्बुरमित्यमरः ॥ ७४ ॥ स्पर्धायांहेत्वंतरमुद्भावयति ॥ अलीकवाक्कामिति ॥ अलीकवाक्कासंभवेहेतुंवदन्नारदंविशिनष्टि ॥ ब्रह्मेति ॥ ब्रह्मणिपरमात्मनिश्रवण

ज्वरोव्यतीतेषडहेजीर्णज्वरइहोच्यते ॥ असौचिन्ताज्वरस्तीव्रःप्रत्यहंनवतांव्रजेत् ॥ ७० ॥ धन्योधन्वंतरिर्नात्रचरकश्चरतीहन ॥ नासत्यावपिनाऽ
सत्यावत्रचिन्ताज्वरेकिल ॥ ७१ ॥ किंकरोमिक्वगच्छामिकथंमेरुंजयाम्यहम् ॥ उत्प्लुत्यतस्यशिरसिपतामिनपताम्यतः ॥ ७२ ॥ शक्रंकोपयता
पूर्वमस्मद्गोत्रेणकेनचित् ॥ पक्षहीनःकृतोयत्रधिगपक्षस्यचेष्टितम् ॥ ७३ ॥ अथवासकथंमेरुस्तथोच्चैःस्पर्द्धतेमया ॥ भूमेर्भारभृतःप्रायोभवंतिभ्रांति
भूमयः ॥ ७४ ॥ अलीकवाक्कमथवासंभाव्यंनारदेकथम् ॥ ब्रह्मचारिणिवेदज्ञेसत्यलोकनिवासिनि ॥ ७५ ॥ युक्तायुक्तविचारोथमादृशेनोपयुज्यते ॥
पराक्रमेष्वशक्तानांविचारंगाहतेमनः ॥ ७६ ॥ अथवाचिन्तनैरेतैःकिंव्यर्थैर्विश्वकारकम् ॥ विश्वेशंशरणंयायांसमेबुद्धिंप्रदास्यति ॥ ७७॥ अनाथनाथः
सर्वेषांविश्वनाथोहिगीयते ॥ क्षणंमनसिसंचिंत्यभवेदित्थमसंशयम ॥ ७८ ॥ एतदेवकरिष्यामिनेष्टंकालविलंबनम् ॥ विचक्षणैरुपेक्ष्यौनवर्द्धमानौ
परामयौ ॥७९॥ मेरुंप्रदक्षिणीकुर्यान्नित्यमेवदिवाकरः ॥ सग्रहर्क्षगणोनूनंमन्यमानोबलाधिकम् ॥ ८० ॥ इतिनिश्चित्यविन्ध्याद्रिर्ववृधेसमृधेक्षणः ॥
अनंतगगनस्यांतंकुर्वद्भिःशिखरैरिव ॥ ८१ ॥

मननादिपूर्वकंचरितुंशीलंयस्यसतथातस्मिन् ॥ अतएववेदनंवेदःस्वप्रकाशश्चिदात्मातंजानातीतितथातस्मिन् ॥ अतएवसत्यःकालत्रयाऽबाध्यःपरमात्मासएवलोक्यतेमुमुक्षुभिःप्राप्यतइतिलोकस्त
स्मिन्निवसितुमद्वैतब्रह्मात्मैक्यानुभवेनस्थातुंशीलंयस्यसतथातस्मिन् ॥ प्राक्तंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ ७५ ॥ अतोनारदस्यालीकवाक्कंयुक्तमयुक्तंवाऽयंविचारोवामयिनोपयुज्यतइत्याह ॥ युक्ता
युक्तेति ॥ तर्हिकिमुपयुज्यतेउद्यमएवेत्याह ॥ पराक्रमेष्विति ॥ ७६ ॥ करोतुनामनीतिज्ञोव्यवसायमितस्ततः ॥ फलंपुनस्तदेवास्ययद्विधेर्मनसिस्थितमितिन्यायादुद्यमोनैकांतिकफलइतिहृदिनि
धायाह ॥ अथवेति ॥ ७७ ॥ अन्तर्यामिप्रेरितोनिश्चयंविदधाति ॥ क्षणमितिश्लोकेन ॥ ७८ ॥ कालाविलंबनेहेतुमाह ॥ विचक्षणैरिति ॥ परामयौशत्रुरोगौ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इति
निश्चित्येति ॥ सविंध्यइत्येवंनिश्चित्यववृधइत्यन्वयः ॥ मृधेक्षणः मृधेसंग्रामेस्पर्धायामित्येतत्ईक्षणंदर्शनंअभिनिवेशोयस्यसतथा ॥ समृधेषणइत्यैकपद्यपाठेसम्यकृऋधसमृधःसम्यग्वृद्धिरिति

यावत् ॥ तत्रैषणाइच्छायस्यसतथा ॥ ८१ ॥ सम्यग्वृद्धीच्छयाभिवृद्धौपरामर्शपूर्वकंहेतुमाह ॥ कैश्चिदिति ॥ ८२ ॥ निरुद्ध्येतिव्यासोक्तिः ॥ अत्रअनंतगगनस्यांतंकुर्वद्भिरिवशिखरैर्ववृध इतिवचनात् ॥ निरुध्यब्राध्नमध्वानंकृतकृत्यइव स्वस्थोभवदित्युक्तेश्चदक्षिणोत्तरमार्गयोरवरोधोवगम्यते ॥ अतएवाग्रेवक्ष्यति ॥ क्रमंतःसर्वमर्वतोहेलयाहेलिकस्यखम् ॥ नशेकुरग्रतोगन्तुमतोनू रुर्व्यंजिङ्गपदित्यादि ॥ ननुप्रबलतरेवैरिणिसतिसुस्थताऽयुक्तेत्यतआह ॥ भवाधीनेति ॥ भवत्यस्मादितिभवोऽदृष्टंतदधीनातदायत्तेत्यर्थः ॥ भवईश्वरस्तदधीनावा ॥ ८३ ॥ ननुसूर्यमार्गा वरोधेकथंकृतकृत्यतातत्राह ॥ यमद्येति ॥ यमकर्तासूर्यः ॥ महितःपूजितः ॥ ८४ ॥ ननुशक्तस्यपरानुपद्राव्यस्वसामर्थ्यदर्शनेनकिंतत्राह ॥ यावदिति ॥ सामर्थ्यादर्शनेलंघनेदृष्टांतो ज्वलनइति ॥ दारुगःकाष्ठगः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ॥ इतिश्रीकाशीखंडेरामानंदकृतायांटीकायांप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ द्वितीयेतरणेर्यानिरोधोनिमिषद्दृशाम् ॥ सत्यलोक स्यसंप्राप्तिःप्रभावश्चनिगद्यते ॥ १ ॥ विंध्यावरोधेनसूर्यगमननिरोधंवक्तुमादौतावत्तस्योदयमाह ॥ सूर्यआत्मेति ॥ सूर्यउदयगिरौ ॥ अत्रउदयगिरिरस्तगिरिरितिचज्योतिःशास्त्रप्रक्रिययाब्रह्म

कैश्चित्सार्द्धंविरोधोनकर्तव्यःकेनचित्क्वचित् ॥ कर्तव्यश्चेत्प्रयत्नेनयथानोपहसेज्जनः ॥ ८२ ॥ निरुध्यब्राध्नमध्वानंकृतकृत्यइवाद्रिराट् ॥ स्वस्थोऽ भवद्भवाधीनाप्राणिनांहिभविष्यता ॥ ८३ ॥ यमद्ययमकर्तासौदक्षिणंप्रक्रमिष्यति ॥ सकुलीनःसचश्रीमान्समहान्महितः सच ॥ ८४ ॥ यावत्स्वश क्तिंशक्तोपिनदर्शयतिकर्हिचित् ॥ तावत्सलंघ्यःसर्वेषांज्वलनोदारुगोयथा ॥ ८५ ॥ इतिचिन्तामहाभारंत्यक्त्वातस्थौस्थिरोद्यमः ॥ आकांक्षमाणस्तरणे रुदयंब्राह्मणोयथा ॥ ८६ ॥ इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्धेविन्ध्यवर्धनंनामप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ व्यासउवाच ॥ सूर्यआत्मास्यजगतस्तस्थुषस्तमसोरिपुः ॥ उदियायोदयगिरौशुचिप्रसृमरैः करैः ॥ १ ॥ संवर्धयन्सतांधर्मान्न्यक्कुर्वंस्तामसींस्थि तिम् ॥ पद्मिनींबोधयंस्त्विष्टांरात्रौमुकुलितानानाम् ॥ २ ॥ हव्यंकव्यंभूतबलिंदेवादीनांप्रवर्तयन् ॥ प्राह्णापराह्णमध्याह्नक्रियाकालंविजृंभयन् ॥ ३ ॥

सिद्धांतशिरोमण्याद्युक्तयाज्ञेयः ॥ तत्रहि पातालादुद्गच्छन्सूर्योयत्रयैर्दृश्यतेसतेषामुदयाचलः ॥ भूमेःपातालंगच्छन्यत्राद्दृश्योभवतिसोस्ताचलः ॥ तथापुराणप्रक्रियायांच ॥ यैर्यत्रदृश्यतेभा स्वान्सतेषामुदयःस्मृतः ॥ यत्रचादर्शनंयातितत्रैवास्तमनंविदुः ॥ नैवास्तमनमर्कस्यनोदयःसर्वदासतः ॥ उदयास्तमनाख्यंहिदर्शनादर्शनंरवेरित्युक्तत्वात्प्रथमदर्शनोपलक्षितःप्रदेशउदयगिरिः ॥ प्रथमादर्शनोपलक्षितःप्रदेशोस्तगिरिरिति ॥ उदियायउदगादुदितइतियावदित्यन्वयः ॥ किंभूतः ॥ जंगमस्यस्थावरस्यचात्माफलरूपः ॥ योसावादित्येपुरुषःसोसावहमितिश्रुतेः ॥ फल रूपत्वेहेतुमाह ॥ तमसोरिपुरिति ॥ तमसोऽज्ञानस्यतत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तःसन्रिपुर्नाशकइत्यर्थः ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ किंकुर्वन् ॥ शुचिप्रसृमरैःशुचयश्चतेपावित्र्य हेतुत्वात्प्रसृमराश्चप्रसरणशीलास्तैःकरैररश्मिभिः ॥ १ ॥ सतांसन्मार्गवर्तिनांधर्मान्वैदिकीःक्रियाःसंवर्धयन्तमसइयंतामसीतमोगुणयुक्तानांतामसानांवाइयंतामसीतांतामसींस्थितिंनिष्ठांन्यक्कुर्व स्तिरस्कुर्वन्निति ॥ इष्टामभिप्रेताम् ॥ अभिप्रेतत्वंचास्याःकरेधृतत्वात् ॥ तुश्चार्थेसमुच्चयवाचीबोधयंश्चेत्यर्थः ॥ २ ॥ हव्यंदेवेभ्योदेयम् ॥ कव्यंपितृभ्योदेयम् ॥ भूतबलिंभूतेभ्योदेयम् ॥

विजृंभयन्कुर्वन्निति ॥ ३ ॥ असतामिति ॥ तमसस्तमोगुणस्य ॥ यामिनीरात्रिःसैवकालस्तेनकलितंगिलितम् ॥ ४ ॥ यस्मिन्निति ॥ पुण्यजनोदयः पुण्यजनामंदेहाख्याराक्षासाः ॥ यातुधानःपुण्यजनोनैर्ऋतोयातुरक्षसीत्यमरः ॥ सूर्योदयात्पूर्वंतेषामुत्पत्तेः ॥ पुण्यजनाधार्मिकालोकाइतिवा ॥ तेषामुदयउत्कर्षः ॥ अनुदितइतिपाठेपुण्यजनाःसामान्यराक्षसाः ॥ उदयास्तमनेदिनरात्रित्वेननिरूपयन्परोपकारस्यसद्यःफलवत्त्वमाह ॥ अहोइति ॥ अहोइत्याश्चर्ये ॥ ५ ॥ सायमिति ॥ प्राचींपूर्वांदिशमाश्वास्यसांत्वयित्वातथाग्नेयींदिशांनाथःदक्षिणांदिशं प्रति प्रस्थितवान्प्रयाणंकृतवानितिषष्ठेनान्वयः ॥ आश्वास्येत्यनेनाकांक्षितंहेतुमाह ॥ सानुरागेति ॥ अनुरागोऽनूरुकिरणस्तेनसार्धंवर्त्तमानायेकराराश्मयस्तेषांस्पर्शास्तैः ॥ कथंभूतांप्राचीम् ॥ खण्डितां प्रातःकालेप्राप्तात्मनाथाम् ॥ तदुक्तम् ॥ निद्राकषायमुकुलीकृतचारुनेत्रोनारीनखव्रणचयेनचचर्चितांगः ॥ यस्याःकुतोपिपातिरेतिगृहेप्रभातेसाखंडितेतिकथिताकविभिःपुराणैरिति ॥ तत्रनितरांद्रातिस्वकार्यंव्याप्नोतीतिनिद्राअविद्यासैवकषायःतत्त्वज्ञानमंतरेणदुस्त्यजत्वात्तेनमुकुलीकृतमाच्छादितंचारुनेत्रमुत्तमज्ञानंयस्यसानिद्राकषायमुकुलीकृतचारुनेत्रः ॥ तथामंदेहानांराक्षसानांनारीनखनामानोनारीनखतुल्यावायेबाणास्तैर्योव्रणचयःक्षतसमुदायस्तेनचर्चितानिचिह्नितानिअंगानियस्येत्येतदपिविशेषणद्वयंसूर्यपक्षेयोजनीयम् ॥ ६ ॥ ननुप्रणयकोपितायाःकांतायाःसानुरागकरस्पर्श

असतांह्रादिवक्रेषुनिर्दिशंस्तमसःस्थितिम् ॥ यामिनीकालकलितंजगदुज्जीवयन्पुनः ॥ ४ ॥ यस्मिन्नभ्युदितेजातःसम्यक्पुण्यजनोदयः ॥ अहोपरोपकरणंसद्यःफलतिनेतिचेत् ॥ ५ ॥ सायमस्तमितःप्रातःकथंजीवेद्रविःपुनः ॥ सानुरागकरस्पर्शैःप्राचीमाश्वास्यखंडिताम् ॥ ६ ॥ यामंभुक्त्वा तथाग्नेयींज्वलंतींविरहादिव ॥ लवंगैलामृगमदचंद्रचंदनचार्चिताम् ॥ ७ ॥ तांबूलीरागरक्तौष्ठींद्राक्षास्तबकसुस्तनीम् ॥ लवलीवल्लिदोर्वल्लींकंकोलीपल्लवांगुलिम् ॥ ८ ॥ मलयानिलनिःश्वासांक्षीरोदकवरांबराम् ॥ त्रिकूटस्वर्णरत्नांगींसुवेलाद्रिनितंबिनीम् ॥ ९ ॥ कावेरीगौतमीजंघांचोलचोलांशुकावृताम् ॥ सह्यदर्दुरवक्षोजांकांतीकांचीविभूषणाम् ॥ १० ॥

मात्रेणांकितत्राह ॥ यामंभुक्त्वेति ॥ यामंप्रहरमात्रंचभुक्त्वा ॥ भोगोऽत्रतस्यास्तमआद्युत्सारणेनपालनमेव ॥ आग्नेय्याविशेषणंविरहादिति ॥ विरहाद्विरहजन्यखेदादित्यर्थः ॥ ज्वलंतीमग्निवत्प्रस्फुरंतीम् ॥ अतएवोक्तमाग्नेयीमिति ॥ उभयोर्वाविशेषणम् ॥ पक्षांतरेव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ इदानींदक्षिणांदिशंविशेषयन्स्त्रीसाम्यार्थानिविशेषणान्याह ॥ लवंगैलामृगमदेत्यादिचतुर्भिः ॥ चन्द्रः कर्पूरः ॥ अथकर्पूरमस्त्रियाम् घनसारश्चंद्रसंज्ञइत्यमरः ॥ ७ ॥ तांबूलीति ॥ तांबूलीनागवल्ल्याख्यालता ॥ द्राक्षामृद्वीका ॥ स्तबकोगुच्छः ॥ सुस्तनीमित्यत्रस्तनशब्देनस्तनाग्रंलक्ष्यते ॥ सह्यदर्दुरवक्षोजामित्यनेनस्तनयोर्वक्ष्यमाणत्वात् ॥ लवलीवल्लिर्लवलीलतासैवदोर्वल्लीबाहुलतायस्याःसातथाताम् ॥ कंकोलीअशोकस्तस्याःपल्लवाःकिसलयान्येवांगुलयोयस्याःसातथाताम् ॥ ८ ॥ त्रिकूटस्थानियानिस्वर्णरत्नानितान्यंगेषुयस्याःसातथाताम् ॥ रक्तांगीमितिपाठेत्रिकूटस्वर्णैरक्तानिरंजितानिभूषितान्यंगानियस्यास्ताम् ॥ सुवेलश्चासावद्रिश्चेतिसुवेलाद्रिस्सएवनितंबःस्त्रीकट्याः पश्चाद्भागःसवर्त्ततेयस्याःसातथाताम् ॥ ९ ॥ कावेरीति ॥ जंघाप्रसृताजानुनोरधोभागइतियावत् ॥ चोलचोलौदेशविशेषौतावेवांशुकम् ॥ यद्वा चोलदेशएवचोलःकूर्पासकःकंचुकीतियावत चोलःकूर्पासकोस्त्रियामित्यमरः ॥ यद्वा भामासत्यंभामेतिवन्निचोलएवचोलःप्रच्छदपटः ॥ निचोलःप्रच्छदपटइत्यमरः ॥ तेनावृतां कांतीपुर्येवकांचीमेखला ॥ स्त्रीकट्यांमेखलाकांची

त्यमरः ॥ सैवतयावाविभूषणंयस्याःसातथाताम् ॥ कांचीतिक्वचित्पाठः ॥ कांचीस्यान्मेखलादाम्निप्रभेदेनगरस्यचेतिमेदिनीकारः ॥ १० ॥ सुकोमलेति ॥ वाग्विलासोवाक्यविशेषोवाचातुर्यमितियावत् ॥ यांदाक्षिणांदिशं ॥ महालक्ष्मीःकोलापुराधिष्ठात्री ॥ ११ ॥ सुदक्षेति ॥ सुदक्षाचासौदक्षिणाचेतिसुदक्षदक्षिणाताम् ॥ सुदक्षताचास्याःश्राद्धादिकर्मणिप्रशस्तत्वात् ॥ हेसुदक्षेतिसूतसंबोधनंवा ॥ क्रमंतइति ॥ हेलिकस्यसूर्यस्य ॥ रश्रुतेर्लश्रुतिरितिवचनात् हेआकाशेरिंगतिगच्छतीतिव्युत्पत्तेः ॥ हेलिकाश्चित्रभानुश्चेतिसूर्यनामसप्ततिमध्येवक्ष्यमाणत्वाच्च ॥ क्रमेणसर्वंखमाकाशंक्रमंतोगच्छंतोऽर्वतोऽश्वाअग्रेगंतुंयदानशेकुस्तदातदनंतरमितिवाअनूरुःसूर्यरथयंता ॥ सूरसूतोऽरुणोऽनूरुःकाश्यपिर्गरुडाग्रजइत्यमरः ॥ व्यजिज्ञपत्विज्ञापयामाससूर्यमितिशेषः क्रमंतोच्चैर्हयास्तस्येतिक्वचित्पाठः ॥ तदासंधिरार्षः ॥ १२ ॥ १३ ॥ विज्ञापनमेवाह ॥ भानोइति ॥ एतज्ज्ञानंचास्यापृष्टेनतेनकथनादनुमानात्सर्वज्ञत्वाद्वेतिबोद्धव्यम् ॥ १४ ॥ अनूरुवाक्यमिति ॥ अतिशयितोविस्मयोयस्यससविताहृद्यचिंतयदित्यन्वयः ॥ अत्रविस्मयइतिक्वचित्पाठः ॥ पुनरर्थेचशब्दः ॥ १५ ॥ सूरइति ॥ सूरःसूर्यःशूरोपिसमर्थोपिकिंकुर्यात् ॥ अशूरेणहतःशूरएकेनापिशतंहतमितिन्यायादित्यर्थः ॥ एकोऽसहायः ॥ १६ ॥ राहुबाहुग्रहव्यग्रइति ॥ उह्यतेकंठादधःक्रियतेभुक्तंपीतंचानेनेतिबाहुर्मुखम् ॥ विधुंतुदमुखग्रहणेनाकुलित

सुकोमलमहाराष्ट्रीवाग्विलासमनोहराम् ॥ अद्यापिनमहालक्ष्मीर्यांविमुंचतिसद्गुणाम् ॥११॥ सुदक्षदक्षिणामाशामाशानाथः प्रतस्थिवान् ॥ क्रमंतः सर्वमर्वन्तोहेलयाहेलिकस्यखम् ॥१२॥ नशेकुरग्रतोगंतुंततोऽनूरुर्व्यजिज्ञपत् ॥१३॥ अनूरुरुवाच ॥ ॥ भानोमानोन्नतोविन्ध्योनिरुद्ध्यगगनंस्थितः ॥ स्पर्धतेमेरुणाप्रेप्सुस्त्वद्दत्तांतुप्रदक्षिणाम् ॥१४॥ अनूरुवाक्यमाकर्ण्यसविताहृद्यचिन्तयत् ॥ अहोगगनमार्गोपिरुध्यतेचातिविस्मयः ॥ १५ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ सूरःशूरोपिकिंकुर्यात्प्रांतरेवर्त्मनिस्थितः ॥ त्वरावानपिकोरुद्धंमार्गमेकोविलंघयेत् ॥ १६ ॥ राहुबाहुग्रहव्यग्रोयः क्षणंनावतिष्ठति ॥ शून्यमार्गेनिरुद्धःसकिंकरोतुविधिर्बली ॥ १७ ॥ योजनानांसहस्रेद्वेद्वेशतेद्वेचयोजने ॥ योजनस्यनिमेषार्धयातिसोपिचिरंस्थितः ॥ १८ ॥ गतेबहुतिथेकालेप्राच्योदीच्याभृशार्दिताः ॥ चण्डरश्मेःकरव्रातपातसन्तापतापिताः ॥ १९ ॥ पाश्चात्यादक्षिणात्याश्चनिद्रामुद्रितलोचनाः ॥ शयिताएववीक्षन्तेसतारग्रहमंबरम् ॥२०॥ अहोनाहस्कराभावान्निशानैवाऽनिशाकरात्॥अस्तंगतर्क्षान्नभसःकःकालस्त्वेष नेक्ष्यते ॥२१॥

इत्यर्थः ॥ उक्तंच ॥ भानुर्विधुंतुदमुखाकुलितैकपार्श्वःपार्श्वांतरेणजगतांतिमिरंनिहंतीति ॥ यद्वा हस्तिरूपधारिणोराहोर्बाहुग्रहेणकराकर्षणेनव्यग्रआकुलइतिव्याख्येयम् ॥ राहुर्हस्तीभूत्वा सूर्याचंद्रमसौग्रसतीतिश्रुतेः ॥ अवातिष्ठतिअवतिष्ठते ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ विधिर्ब्रह्माईश्वरोऽदृष्टंवा ॥ १७ ॥ योजनानामिति ॥ जनस्यमनुष्यस्ययोजनानांक्रोशचतुष्टयानांसहस्रेद्वेइत्याद्यन्वयः ॥ यःसूर्यः ॥ १८ ॥ १९ ॥ पाश्चात्याइति ॥ सतारेति ॥ ताराअश्विन्यादिव्यतिरिक्तानिनक्षत्राणिनक्षत्रमात्राणिवा ग्रहामंगलादयस्तैःसार्द्धमंबरमिति ॥ २० ॥ पूर्वादिदिग्भवानांप्रजानांव्याकुलतामाह ॥ अहोइति ॥ अयमर्थः ॥ एषकःकालःकिंदिनंकिंवारात्रिर्नेक्ष्यतेनलक्ष्यतइत्यर्थः ॥ ननुदिनंभविष्यतिसूर्यस्यविद्यमानत्वादित्याशंक्याह ॥ अहोनाहस्कराभावादिति ॥ अयंकालोऽहर्दिनंनभवति ॥ कुतोहस्कराभावात् ॥ भावप्रधानोयंनिर्देशः ॥ सूर्योदयमारभ्यप्रहरचतुष्टयंहिअहरित्युच्यते ॥ तस्यचातीतत्वातपश्चात्सूर्यस्यअहस्कर्तृत्वाभावादितिभावः ॥ तर्हिनिशाभविष्यतितत्राह ॥ निशानैवानिशाकरादिति ॥ चंद्राभावादित्यर्थः ॥ ननुचंद्राभावेपिअमावास्यादौनिशादृश्यतेतत्राह ॥ अस्तंगतर्क्षान्नभसइति ॥ अस्तमदर्शनंगतानि

प्राप्तानिऋक्षाणिनक्षत्राणियस्मिंस्तस्मान्नभसआकाशाद्धेतोरित्यर्थः ॥ प्राच्यौदीच्यव्याकुलतायामित्थंव्याख्यातम् ॥ पाश्चात्यदाक्षिणात्यव्याकुलतायांग्रंथार्थोऽतिरोहितएव ॥ नचास्मिन्पक्षेशयिताएववीक्षंतेसतारग्रहमंबरमित्येनेनविरोधः अस्तंगतंगतंगमनंयेषांतान्यस्तंगतानिऋक्षाणियस्मिंस्तदस्तंगतर्क्षंतस्मान्नभसइतिव्याख्यानात ॥ [1]ऐकंपद्यपाठेछंदोभंगआर्षः ॥ एतदुक्तंभवति ॥ चंद्रसूर्ययोर्गतौस्तंभितायांसत्यां ततः प्रागगतानांग्रहर्क्षताराणामपिसंचाराभावेनरात्रिलक्षणाभावाद्रात्रिर्नभवतीत्यर्थः ॥ नचनिरस्तैतद्वीपवर्तिरविरश्मिजालःकालविशेषोरात्रिरितिरात्रेर्लक्षणस्यसद्भावात्पाश्चात्यदाक्षिणात्यानांरात्रिर्भविष्यतीतिवाच्यम् ॥ तदाएतदित्यादिविशेषणवैयर्थ्येनलक्षणस्याकिंचित्करत्वादितिभावः ॥ २१ ॥ ब्रह्मांडमिति ॥ अकांडेऽनवसरे ॥ कांडोऽस्त्रीदंडबाणार्ववर्गावसरवारिष्वित्यमरः ॥ परापतंतियातायातंकुर्वंति ॥ पारंपरतीरम् ॥ अवारंअर्वाक्तीरम् ॥ पारावारेपरार्वाचीतीरेइतिवचनात् ॥ तत्र[2]भवास्तत्संबंधिन्योवापारावाराःप्रजाइतिशेषः ॥ २२ ॥ पंचयज्ञात ॥ देवयज्ञपितृयज्ञभूतयज्ञब्रह्मयज्ञमनुष्ययज्ञाइतिपंचतेषामनुष्ठानाभावादित्यर्थः ॥ २३ ॥ सवितातत्रकारणमिति ॥

ब्रह्मांडंकिमकांडेवैलयमेष्यतितत्कथम् ॥ परापतंतिनाद्यापिपारावाराइतस्ततः ॥ २२ ॥ स्वाहास्वधावषट्कारवर्जितेजगतीतले ॥ पंचयज्ञक्रियालोपाच्चकंपेभुवनत्रयम् ॥ २३ ॥ सूर्योदयात्प्रवर्ततेयज्ञाद्याःसकलाःक्रियाः ॥ ताभिर्यज्ञभुजांतृप्तिःसवितातत्रकारणम् ॥ २४ ॥ चित्रगुप्तादयःसर्वेकालंजानंतिसूर्यतः ॥ स्थितिसर्गविसर्गाणांकारणंकेवलंरविः ॥ २५ ॥ तत्सूर्यस्यगतिस्तंभात्स्तंभितंभुवनत्रयम् ॥ यद्यत्रतत्स्थितंतत्रचित्रन्यस्तमिवाखिलम् ॥ २६ ॥ एकतस्तिमिरान्नैशादेकतस्तुदिवातपात् ॥ बहूनांप्रलयेजातःकांदिशीकमभूज्जगत् ॥ २७ ॥ इतिव्याकुलितेलोकेसुरासुरनरोरगे ॥ आःकिमेतदकांडेभूद्रुरुदुर्दुद्रुवुःप्रजाः ॥२८॥ ततःसर्वेसमालोक्यब्रह्माणंशरणंययुः ॥ स्तुवंतोविविधैःस्तोत्रैरक्षरक्षेतिचाब्रुवन् ॥२९॥ ॥ देवाऊचुः॥ नमोहिरण्यरूपायब्रह्मणेब्रह्मरूपिणे ॥ अविज्ञातस्वरूपायकैवल्यायामृतायच ॥ ३० ॥

अग्नौप्रास्ताहुतः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिश्रुतेरित्यर्थः ॥ २४ ॥ विसर्गोत्रसंहारः ॥ कारणंकेवलमिति ॥ अभिन्ननिमित्तोपादानमित्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ नमःसवित्रेजगदेकचक्षुषेजगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे ॥ त्रयीमयायत्रिगुणात्मधारिणेविरंचिनारायणशंकरात्मनेइति ॥ २५ ॥ स्तंभितत्वमेवदर्शयति ॥ यद्यत्रतत्स्थितंतत्रेति ॥ २६ ॥ कांदिशीकंभयेनद्रुतम् ॥ कांदिशीकोभयद्रुतइत्यमरः ॥ २७ ॥ लोकेभुवने लोकस्तुभुवनेजनेइत्यमरः ॥ सुरनरोरगे सुराधिष्ठात्रीदेवतावरुणात्मजावारुणीतस्याःपरिग्रहात्सुरादेवास्तस्याअपरिग्रहादसुरादैतेयाः ॥ तदुक्तंबालकांडेरामायणे ॥ वरुणस्यततःकन्यावारुणीरघुनंदन ॥ उत्पपातमहावीर्यावांछमानापरिग्रहम् ॥ दितेः पुत्रानतांरामजगृहुर्वरुणात्मजाम् ॥ अदितेस्तुसुतावीराजगृहुस्तामनिंदिताम् ॥ तेनाभवन्सुरादेवादैतेयाश्चासुरास्ततइति ॥ सुरासुरैःसहनरोरगायस्मिन्सतथातस्मिन् ॥ एतच्चान्येषामुपलक्षणम् ॥ यत्तुभागवतेविपर्ययश्रवणंतच्चकल्पभेदाभिप्रायेण ॥ आःपीडायाम् ॥ आस्तुस्यात्कोपपीडयोरित्यमरः ॥ दुद्रुवुश्चसर्वेदेवाः ॥ २८ ॥ २९ ॥ त्रैलोक्यरक्षणार्थायसगुणागुणभेदतः ॥ स्तुवंतिसत्यलोकेशंगीर्वाणाभयशंकिताः ॥ नमोहिरण्यगर्भायेत्या

---

[1] अस्तगतर्क्षादित्येवरूपे । [2] अद्यापि पारावाराः प्रलयपयोधयः इतस्ततो नपरापतंतिपृथिवीं प्लावयन्त्यतो नायं प्रलयकाल इति कथन्नार्थ ऊरीकर्तव्यः ? ।

यैर्द्वादशभिःशुभैः ॥ पद्यैः प्रसन्नगंभीरैः श्रोतृपापापनोदनैः ॥ तत्रादावाधिदैविकविराड्हिरण्यगर्भांतर्यामिरूपेणस्तुवंति ॥ तत्रब्रह्मरूपिणेविराडात्मनेनमइत्यन्वयः ॥ तपस्तप्त्वासृजद्यंतु सस्वयं पुरुषोविराडितिमनुः ॥ हिरण्यगर्भाय हिरण्यरूपंब्रह्मांडंगर्भेयस्यसतथातस्मैब्रह्मणेपूर्णायांतर्यामिणेइत्यर्थः ॥ तदुक्तं ॥ स्वतश्चिदंतर्यामीतुमायावीसूत्रसृष्टितः ॥ सूत्रात्मास्थूलदृष्टयैषविराडित्युच्यतेपरइति ॥ सूत्रात्माहिरण्यगर्भः ॥ स्वगुणंस्तुत्वानिर्गुणंस्तुवंति ॥ अविज्ञातस्वरूपायअविज्ञातंप्रत्यक्षाद्यगम्यंस्वरूपंयस्यसतथातस्मै ॥ विज्ञातारमरेकेनविजानीयादितिश्रुतेः ॥ कैवल्यायमोक्षस्वरूपाय ॥ कथंभूतायकैवल्याय ॥ अमृतायानंदरूपाय ॥ आनंदंब्रह्मणोरूपंतच्चमोक्षेप्रतिष्ठितमितिश्रुतेः ॥ ३० ॥ अविज्ञातस्वरूपत्वेहेतुमाह ॥ यंनदेवाविजानंतीति ॥ तस्मैचिदात्मने नमइत्यन्वयः॥तस्मैकस्मैइत्याकांक्षायामाह॥यन्नदेवाइति ॥ देवाइंद्रियाणितदधिष्ठातारोवा ॥ मनोयत्रापिकुंठितंमनोपियत्रकुंठितंउपलप्रयुक्तक्षुरतैक्ष्ण्यवत्प्रतिहतसामर्थ्यम् ॥ नयत्रवाक्प्रसरतिप्रबोधयितुंवागपिनसमर्थाभवतीत्यर्थः।तस्मैअपरिमितगुणगरिम्णेप्रसिद्धायवा चिदात्मनेचैतन्यघनायनमोस्तुकुर्मइतिवाशेषः ॥ सवेत्तिविश्वंनवतस्यवेत्तातमाहुरग्र्यंपुरुषंमहांतम् ॥ यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेत्यादिश्रुतेः॥३१॥तर्हिप्रमाणाभावाच्छशशृंगवन्नास्तितदित्याशंक्याहुः॥योगिनोयमिति ॥ तस्मैश्रीब्रह्मणेनमइत्यन्वयः ॥ तस्मैकस्माइत्याकांक्षायामाहुर्योगिनइति ॥ हृदेवाकाशोहृदाकाशस्तस्मिन्आकाशवच्छुद्धेंऽतःकरणइत्यर्थः॥प्रणिधानेनएकाग्रतयानिदिध्यासनेनेतियावत् ॥ ज्योतिःस्वप्रकाशंरूपंस्वरूपंयस्य तत्तथाप्रपश्यंति॥स्वप्रकाशसच्चिदानंदरूपेणैवावतिष्ठंतइत्यर्थः॥ श्रीःसावि

यन्नदेवाविजानंतिमनोयत्रापिकुंठितम् ॥ नयत्रवाक्प्रसरतिनमस्तस्मैचिदात्मने ॥ ३१ ॥ योगिनोयंहृदाकाशेप्रणिधानेननिश्चलाः ॥ ज्योतीरूपं प्रपश्यंतितस्मैश्रीब्रह्मणेनमः ॥ ३२ ॥ कालात्परायकालायस्वेच्छयापुरुषायच ॥ गुणत्रयस्वरूपायनमःप्रकृतिरूपिणे ॥ ३३ ॥ विष्णवे सत्त्वरूपायरजोरूपायवेधसे ॥ तमसेरुद्ररूपायस्थितिसर्गांतकारिणे ॥ ३४ ॥ नमोबुद्धिस्वरूपायत्रिधाहंकृतयेनमः ॥ पंचतन्मात्ररूपायपंचकर्मेंद्रियात्मने ॥ ३५ ॥

त्री स्रष्टाविष्णुरियंसृष्टिरितिपराशरोक्तेः॥सृज्यतेनयासृष्टिहेतुत्वाद्वासृष्टिःसावित्रीतत्सहितायब्रह्मणेसत्यलोकाधिष्ठात्रे॥यद्वा श्रयंत्येतांयोगिनइतिश्रीर्ब्रह्मविद्यातत्स्वरूपायब्रह्मणेपरमात्मनेनमइति॥३२॥ कालादिति ॥ कालान्निमेषादिद्विपरार्धांतात्परायभिन्नाय ॥ माययाकालाय तच्चेष्टारूपत्वात्कालस्य ॥ तदुक्तंभागवते ॥ योयंकालस्तस्यतेऽव्यक्तबंधोचेष्टामाहुरिति ॥ यद्वा अविद्यात्मनोः सम्बन्धःकालस्तद्रूपाय ॥ यद्वा कालयतिनाशयतिकालादीन्सर्वानितिकालस्तस्मै ॥ सकालकालः कालमूषिकभक्षकः कालायतेनमः इत्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यः ॥ स्वेच्छयास्वस्येच्छयाईक्षणलक्षणयापुरुषायजीवाय ॥ सऐक्षतबहुस्यांप्रजायेय तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः ॥ यद्वा स्वीयानांभक्तानामिच्छयापुरुषायपूर्षुशरीरेषुशेतइतितथातस्मै ॥ मत्स्यकूर्माद्यवतारायेत्यर्थः ॥ नवद्वारेपुरेशेतेपुरुषस्तेनचोच्यतइतिस्मृतेः ॥ यद्वा स्वेच्छयास्वातंत्र्येणैवपुरुषायपुरुषाख्यावताराय ॥ तदुक्तंभागवते ॥ भूतैर्यदापंचभिरात्मसृष्टैःपुरंविराजंविरचय्यतस्मिन् स्वांशेनविष्टःपुरुषाभिधानमवापनारायणआदिदेवइति ॥ यद्वा स्वेच्छयापूर्वमपिपुरुषुकार्येषुस्थितत्वात्पुरुषस्तस्मै ॥ तथाचश्रुतिः ॥ पूर्वमेवाहमिहासमिति ॥ तत्पुरुषस्यपुरुषत्वमित्यलमतिविस्तरेण ॥ प्रधानत्वेननमस्यंति ॥ गुणत्रयेति ॥ गुणत्रयंसत्त्वरजस्तमउपलक्षणम् ॥ प्रकृतिःप्रधानम् ॥ ३३ ॥ गुणत्रयोपाधिविष्णवब्जयोनिरुद्ररूपेणनमंति ॥ विष्णवइति ॥ नमइत्यनुषंजनीयम् ॥ ३४ ॥ महत्तत्वादित्रयोविंशतितत्त्वभेदेनप्रणमन्ति ॥ नमोबुद्धिस्वरूपायेत्यादिना ॥ बुद्धिस्वरूपायमहत्तत्वाय ॥ त्रिधाहंकृतयेवैकारिकतैजसतामसाहंकाराय ॥

पंचतन्मात्ररूपायशब्दस्पर्शरूपरसगन्धतन्मात्ररूपात्मने ॥ पंचकर्मेंद्रियात्मनेपायूपस्थहस्तपादवागात्मने ॥ ३५ ॥ नमइति ॥ मनःस्वरूपायांतःकरणरूपाय ॥ पंचबुद्धींद्रियात्मनेश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वानासात्मने ॥ क्षित्यादिपञ्चरूपायपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशरूपाय ॥ विषयात्मनेस्थूलविषयरूपायपंचीकृतात्मनइतियावत् ॥ ३६ ॥ समष्टिव्यष्टिप्रबंधभेदेनप्रणमंति ॥ नमइत्यादिना ॥ ब्रह्मांडरूपायसमष्ट्यात्मकविराड्रूपायकारणरूपायेत्यर्थः ॥ तदन्तर्वर्तिनेभूतभौतिकव्यष्टिरूपायकार्यरूपायेत्यर्थः ॥ अर्वाचीनेति ॥ अर्वाचीनमिदानींतनंततःपराचीनंपूर्वकालीनंएतद्रूपंयद्विश्वंजगत्तद्रूपायतेतुभ्यंनमइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ अनित्येति ॥ आगमापाययनित्यंकालत्रयाबाध्यंनित्यंतद्रूपाय सत्स्थूलंअसत्सूक्ष्मंकार्यकारणेवासदसतीतयोः पतयेनियंत्रेनमइति ॥ कृपालुतांदर्शयन्तःस्तुवंति ॥ समस्तेति ॥ समस्तशब्दश्चतुर्विधाविषयः ॥ चतुर्विधाभजंतेमामितिभगवद्वचनात् ॥ नवविधविषयोवा भक्तैर्नवभिराश्रितमितिमुक्ताफलकारवचनात् ॥ विग्रहःशरीरम् ॥ ३८ ॥ शास्त्रयोनित्वेनस्तुवन्ति ॥ तवानिःश्वसितंवेदाइति ॥ निःश्वासवदनायासेनवेदानामाविर्भावाद्वेदानिःश्वसितामित्युपचारः ॥ निःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइतिश्रुतेः शास्त्रयोनित्वादितिव्याससूत्राच्च ॥ तवस्वेदोऽखिलंजगदिति ॥ तवेश्वरस्य ॥ स्वेदशब्देनात्राप्सुनिसृष्टंवीर्यंशक्तिविशेषउच्यते तज्जातत्वादशेषस्यजगतः ॥ यद्वा स्वेदशब्देनात्रापंचीकृतंजलतत्त्वमुच्यते तच्चभूम्यादिचतुष्टयस्योपलक्षणम् तत्परिणामत्वादशेषस्यभूतभौतिकप्रपंचस्य ॥ तदुक्तंहरिवंशे ॥ ततःस्वयंभूर्भगवान्सिसृक्षुर्विविधाःप्रजाः ॥ अपएवससर्जादौतासुवीर्यमवासृजत ॥

नमोमनःस्वरूपायपंचबुद्धींद्रियात्मने ॥ क्षित्यादिपंचरूपायनमस्तेविषयात्मने ॥ ३६ ॥ नमोब्रह्मांडरूपायतदंतर्वर्तिनेनमः ॥ अर्वाचीनपराचीनविश्वरूपायतेनमः ॥ ३७ ॥ अनित्यनित्यरूपायसदसत्पतयेनमः ॥ समस्तभक्तकृपयास्वेच्छाविष्कृतविग्रह ॥ ३८ ॥ तवनिश्श्वसितंवेदास्तवस्वेदोखिलंजगत् ॥ विश्वाभूतानितेपादः शीर्ष्णोद्यौःसमवर्तत ॥ ३९ ॥ नाभ्याआसीदंतरिक्षंलोमानिचवनस्पतिः ॥ चन्द्रमामनसोजातश्चक्षोःसूर्यस्तवप्रभो ॥ ४० ॥ त्वमेवसर्वंत्वयि देवसर्वं स्तोतास्तुतिःस्तव्यइहत्वमेव ॥ ईशत्वयाऽवास्यमिदंहिसर्वंनमोस्तुभूयोपिनमोनमस्ते ॥ ४१ ॥

आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः ॥ अयनंतस्यताःपूर्वंतेननारायणःस्मृतइति ॥ पुरुषसूक्तेनचस्तुवंति ॥ विश्वेति ॥ तत्रपादोस्यविश्वाभूतानीत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ विश्वाभूतानितेपादइति ॥ ३९ ॥ मायावच्छिन्नैकदेशइत्यर्थः ॥ विश्वाइतिशेश्छंदसिबहुलमितिशेर्लोपः ॥ शीर्ष्णोद्यौःसमवर्ततेत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ शीर्ष्णइति ॥ नाभ्याआसीदंतरिक्षमित्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ नाभ्याइति ॥ अन्तरिक्षमंतरिक्षलोकः ॥ लोमानीति ॥ पुष्पंविनाफलवान्वनस्पतिः ॥ चन्द्रमामनसोजातइत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ चन्द्रमाइति ॥ चक्षोःसूर्योअजायतेत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ चक्षोःसूर्यइति ॥ चक्षोश्चक्षुषइत्यर्थः ॥ ४० ॥ उपसंहरंति त्वमेवसर्वमिति ॥ अत्रोपासनार्थंसर्वप्रपंचरूपत्वंब्रह्मणोविधीयते ॥ योयंस्थाणुःपुमानेषपुंधियास्थाणुधीरिवेत्यादिवद्बाधेसामानाधिकरण्यंवा ॥ अधिष्ठानांतरंवारयाति ॥ त्वयिदेवसर्वमिति ॥ देवहेस्वप्रकाश ॥ नन्वहंचेत्सर्वंकथंभवद्भिःस्तोतृभिःस्तवेनाहंस्तूयेतत्राहुः ॥ स्तोतेति ॥ औपाधिकभेदमादायस्तोत्रादिव्यवहारइत्यर्थः ॥ किंबहुना ईशाईश्वरेणत्वयाइदंसर्वंजगदावास्यंवासनीयंसम्बद्धंग्रंथिततंतुनेवपटइति ॥ यद्वा आवास्यंसत्ताचैतन्याभ्यांसंव्याप्यइदंपरिदृश्यमानंसर्वमिति ॥ ईशावास्यमिदंसर्वंयत्किंचिज्जगत्यांजगत् तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःकस्यचिद्धनमितिश्रुतेः ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ यथार्थयेति ॥ यथार्थयायथासदृशोऽबाधितोऽर्थोयस्याःसातथातया ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ऐहिकेति ॥ अपवर्गंमोक्षम् ॥ सालोक्यादिव्यावृत्त्यर्थमक्षयमितिविशेषणम् ॥ सायुज्य
मित्यर्थः ॥ ४६ ॥ तस्मादिति ॥ यतोऽभीष्टदइतिख्यातोऽतएवसर्वसिद्धिदः ॥ सर्वेषांसिद्धिदइतिवा ॥ ४७ ॥ अत्रापिसत्याख्येममलोकेपीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ सत्यलोकस्थानांव्याकुलताभा
वंदर्शयाति ॥ एतेवेदामूर्तिधराइत्यादिना ॥ करुणाभारतीत्वियमित्यंतंमूर्तिधराइत्यनुषंजनीयम् ॥ अखिलाःशिक्षाकल्पज्योतिश्छंदोनिरुक्तव्याकरणमीमांसान्यायपुराणधर्मशास्त्रायुर्वेदधनुर्वेदगां
धर्वार्थशास्त्रलक्षणाश्चतुर्दश ॥ यज्ञास्त्वग्निष्टोमादयः ॥ सत्यंयथार्थभाषणम् ॥ धर्मोऽदृष्टम् ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ॥ दमोविषयेभ्योबाहिरिंद्रियानिवृत्तिरिंद्रियमात्रानिवृत्तिर्वा ॥ ४९ ॥
ब्रह्मचर्यमिति ॥ ब्रह्मचर्यमष्टांगमैथुनपरित्यागः ॥ तदुक्तम् ॥ दर्शनंस्पर्शनंकेलिःस्मरणंगुह्यभाषणम् ॥ संकल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृतिरेवच ॥ एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणः ॥ विपरीतं

इतिस्तुत्वाविधिंदेवानिपेतुर्दंडवत्क्षितौ ॥ परितुष्टस्तदाब्रह्माप्रत्युवाचदिवौकसः ॥ ४२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यथार्थयाऽनयास्तुत्यातुष्टोस्मि
प्रणताःसुराः ॥ उत्तिष्ठतप्रसन्नोस्मिवृणुध्वंवरमुत्तमम् ॥ ४३ ॥ यःस्तोष्यत्यनयास्तुत्याश्रद्धावान्प्रत्यहंशुचिः ॥ मांवाहरंवाविष्णुंवातस्यतुष्टाःसदा
वयम् ॥ ४४ ॥ दास्यामःसकलान्कामान्पुत्रान्पौत्रान्पशून्वसु ॥ सौभाग्यमायुरारोग्यंनिर्भयत्वंरणेजयम् ॥ ४५ ॥ ऐहिकामुष्मिकान्भोगानपवर्गं
तथाऽक्षयम् ॥ यद्यदिष्टतमंतस्यतत्तत्सर्वंभविष्यति ॥ ४६ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनपठितव्यःस्तवोत्तमः ॥ अभीष्टदइतिख्यातः स्तवोयंसर्वसिद्धिदः ॥ ४७ ॥
पुनःप्रोवाचतान्वेधाःप्रणिपत्योत्थितान्सुरान् ॥ स्वस्थास्तिष्ठतभोयूयंकिमत्रापिसमाकुलाः ॥ ४८ ॥ एतेवेदामूर्तिधराइमाविद्यास्तथाखिलाः ॥
सदक्षिणाअमीयज्ञाःसत्यंधर्मस्तपोदमः ॥ ४९ ॥ ब्रह्मचर्यमिदंचैषाकरुणाभारतीत्वियम् ॥ श्रुतिस्मृतीतिहासार्थचरितार्थाअमीजनाः ॥ ५० ॥
नेहक्रोधोनमात्सर्यंलोभः कामोऽधृतिर्भयम् ॥ हिंसाकुटिलतागर्वोनिंदासूयाऽशुचिःक्वचित् ॥ ५१ ॥ येब्राह्मणाब्रह्मरतास्तपोनिष्ठास्तपोधनाः ॥
मासोपवासषण्मासचातुर्मास्यादिसद्व्रताः ॥ ५२ ॥ पातिव्रत्यरतानार्योयेचान्येब्रह्मचारिणः ॥ तेचामीपश्यतसुरायेषंढाः परयोषिति ॥ ५३ ॥

ब्रह्मचर्यमेतदेवप्रकीर्तितमिति ॥ करुणाहितैषिणी ॥ इदानींसर्वेभ्यःकाश्याःश्रैष्ठ्यंवक्तुंकर्मादिभिःप्राप्तस्वलोकान्दर्शयाति ॥ श्रुतिस्मृतीति ॥ श्रुतिस्मृतीतिहासानामर्थेष्वनुष्ठेयेषुप्रतिपाद्येषु
चरितःकृतोऽर्थःपुरुषार्थःपुरुषकारोऽनुष्ठानंयैस्तेतथा ॥ इतिहासोमहाभारतादिः ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानामितिक्वचित्पाठः ॥ व्याख्यांतरंस्पष्टम् ॥ ५० ॥ नेति ॥ क्रोधःपराभिभवेच्छा ॥
मात्सर्यंपरगुणासहिष्णुता ॥ प्राप्तेऽर्थेप्रार्थनालोभः ॥ अप्राप्तेऽर्थेप्रार्थनाकामः ॥ यद्वा लोभोऽर्थमात्रविषयः ॥ कामःस्त्र्यादिविषयः ॥ अधृतिरधारणंदेहाद्यवसादेसत्यनुत्तंभनम् ॥ भयंभीः ॥
हिंसाकायवाङ्मनोभिःप्राणिमात्रपीडा ॥ कुटिलताअनृजुतावक्रतेतियावत् ॥ गर्वोऽभिमानः ॥ निंदापरापवादः ॥ असूयागुणेषुदोषाविष्करणम् ॥ अशुचिरपवित्रः ॥ ५१ ॥ ब्रह्मरतावे
दरताः ॥ तपोधनाअकिंचनाविरक्ताइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ पातिव्रत्यरताः पतिव्रतायाभावःपातिव्रत्यंतत्ररतास्तद्धर्मयोगिन्यइत्यर्थः ॥ षंढाःनपुंसकाः ॥ तृतीयाप्रकृतिःषंढःक्लीबःपंडोनपुंस

कइत्यमरः ॥ जितेंद्रियाइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ गोग्रहणेहताःगवांरक्षणेत्यक्तप्राणाइत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ गायत्रीति ॥ द्विमुखींप्रसूयमानागौः ॥ तदुक्तं ॥ यावद्वत्सस्यपादौद्वौमुखंयोन्यांचदृश्यते ॥ तावद्गौःपृथिवीज्ञेयायावद्गर्भंनमुंचतीति ॥ पृथिवीज्ञेयापृथिवीतुल्या ॥ समग्रायाःपृथिव्यादानेनयादृशंपुण्यंभवतितादृशमस्यादानेनेत्यर्थः ॥ शुक्लासर्वशरीरेविशेषतःपादेषुचशुक्लवर्णाकपिला ॥ तदुक्तम् ॥ सर्वतःशुक्लवर्णायापादेषुचविशेषतः ॥ कपिलासातुविज्ञेयासर्वपापप्रणाशिनी ॥ देशविशेषेपिंगलवर्णाकपिलेतिप्रसिद्धिः ॥ ५६ ॥ द्विजपादोदपाःब्राह्मणचरणोदकपातारः ॥ सारस्वते

मातापित्रोरमीभक्ताअमीगोग्रहणेहताः ॥ व्रतेदानेजपेयज्ञेस्वाध्यायेद्विजतर्पणे ॥ ५४ ॥ तीर्थेतपस्युपकृतौसदाचारादिकर्मणि ॥ फलाभिलाषिणीबुद्धिर्नयेषांतेजनाअमी ॥ ५५ ॥ गायत्रीजाप्यनिरताअग्निहोत्रपरायणाः ॥ द्विमुंखीगोप्रदातारःकपिलादानतत्पराः ॥ ५६ ॥ निस्पृहाःसोमपायेवैद्विजपादोदपाश्चये ॥ मृताःसारस्वतेतीर्थेद्विजशुश्रूषकाश्चय ॥ ५७ ॥ प्रतिग्रहसमर्थाहियेप्रतिग्रहवर्जिताः ॥ तएतेमत्प्रियाविप्रास्त्यक्ततीर्थप्रतिग्रहाः ॥ ५८ ॥ प्रयागेमाघमासेयैरुषःस्नातोऽमलात्मभिः ॥ मकरस्थेरवौशुद्धास्तइमेसूर्यवर्चसः ॥ ५९ ॥ वाराणस्यांपांचनदेत्र्यहंस्नातास्तुकार्तिके ॥ अमीतेशुद्धवपुषःपुण्यभाजोतिनिर्मलाः ॥ ६० ॥ स्नात्वातुमणिकर्णिक्यांप्रीणिताब्राह्मणाधनैः ॥ तएतेसर्वभोगाढ्याःकल्पंस्थास्यंतिमत्पुरे ॥ ६१ ॥ ततःकाशींसमासाद्यतेनपुण्येननोदिताः ॥ विश्वेश्वरप्रसादेनमोक्षमेष्यंत्यसंशयम् ॥ ६२ ॥ अविमुक्तेकृतंकर्मयदल्पमपिमानवैः ॥ श्रेयोरूपंतद्विपाकोमोक्षोजन्मांतरेष्वपि ॥ ६३ ॥ अहोवैश्वेश्वरेक्षेत्रेमरणादपिनोभयम् ॥ यत्रसर्वेप्रतीक्षंतेमृत्युंप्रियमिवातिथिम् ॥ ६४ ॥ ब्राह्मणेभ्यःकुरुक्षेत्रेयैर्दत्तंवसुनिर्मलम् ॥ निर्मलांगास्तएतेवैतिष्ठंतिममसंनिधा ॥६५॥ पितामहंसमासाद्यगयायांयैःपितामहाः ॥ तर्पितास्त्राह्मणमुखेतेषामेतेपितामहाः ॥६६॥ नस्नानेननदानेननजपेननपूजया ॥ मल्लोकःप्राप्यतेदेवाःप्राप्यतेद्विजतर्पणात् ॥६७॥ सोपस्कराणिवेश्मानिमुसलोलूखलादिभिः ॥ यैर्दत्तानिसशय्यानितेषांहर्म्याण्यमूनिवै ॥ ६८ ॥

तीर्थेप्रभासेपृथूदकेवा ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ उषसिस्नातःप्रातःस्नानेननीतःसमापितइतियावत् ॥ ५९ ॥ पंचनदमेवपांचनदं ॥ स्वार्थेऽण् ॥ पंचनदइतिवापाठः ॥ ६० ॥ कल्पांद्विपरार्धम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ तद्विपाकस्तस्यकर्मणोविपाकःफलम् ॥ किंतदाह ॥ मोक्षमिति ॥ नपुंसकत्वमार्षम् ॥ मोक्षइत्येववापाठः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ सोपस्कराणिगृहो

---

१ पुंवद्भावाभाव आर्षः ।

पकरणसहितानि सभूषणानीतिवा ॥ ६८ ॥ ब्रह्मशालावेदाध्ययननिमित्तंगृहम् ॥ पुराणमितिवापाठः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अखंडंवसुसमग्रंधनम् ॥ वसुवर्चसःअग्निवर्चसः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥
॥ ७४ ॥ एकंकुलंएकःफलसाधनसमुदायः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ महेश्वरीब्रह्मादीनांनियंत्री ॥ गौरीमहेश्वराविंतिवापाठः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ विभावसोरग्नेः ॥ ८३ ॥

ब्रह्मशालांकारयंतिवेदमध्यापयंतिच ॥ विद्यादानंचयेकुर्युः[1]पुराणंश्रावयंतिच ॥ ६९ ॥ पुराणानिचयेदद्युः पुस्तकानिददत्यपि ॥
धर्मशास्त्राणियेदद्युस्तेषांवासोत्रमेपुरे ॥ ७० ॥ यज्ञार्थंचविवाहार्थंव्रतार्थंब्राह्मणायवै ॥ अखंडं वसुयेदद्युस्तेत्रस्युर्वसुवर्चसः ॥ ७१ ॥
आरोग्यशालांयःकुर्याद्वैद्यपोषणतत्परः ॥ आकल्पमत्रवसतिसर्वभोगसमन्वितः ॥ ७२ ॥ मुक्तीकुर्वंतितीर्थानि येच दुष्टावरोधतः ॥
ममा[2]वरोधेतेमान्याऔरसास्तनयाइव ॥ ७३ ॥ विष्णोर्वाममवाशंभोर्ब्राह्मणाएवसुप्रियाः ॥ तेषांमूर्त्यावयंसाक्षाद्विचरामोमहीतले ॥ ७४ ॥
ब्राह्मणाश्चैवगावश्चकुलमेकंद्विधाकृतम् ॥ एकत्रमंत्रास्तिष्ठंतिहविरेकत्रतिष्ठति ॥ ७५ ॥ ब्राह्मणाजंगमंतीर्थंनिर्मितंसार्वभौमिकम् ॥
येषांवाक्योदकेनैवशुद्ध्यंतिमलिनाजनाः ॥ ७६ ॥गावःपवित्रमतुलंगावोमंगलमुत्तमम् ॥ यासांखुरोत्थितोरेणुर्गंगावारिसमोभवेत् ॥ ७७ ॥ शृंगाग्रे
सर्वतीर्थानिखुराग्रेसर्वपर्वताः ॥ शृंगयोरंतरेयस्याःसाक्षाद्गौरीमहेश्वरी ॥ ७८ ॥ दीयमानांचगांदृष्ट्वानृत्यंतिप्रपितामहाः ॥ प्रीयंतेऋषयःसर्वेतुष्यामो
दैवतैःसह ॥ ७९ ॥ रोरूयंतचपापानिदारिद्र्यंव्याधिभिःसह ॥ धौ[3]त्र्यःसर्वस्यलोकस्यगावोमातेवसर्वथा ॥ ८० ॥ गवांस्तुत्वानमस्कृत्यकृत्वाचैवप्र
दक्षिणाम् ॥ प्रदक्षिणीकृतातेनसप्तद्वीपावसुंधरा ॥ ८१ ॥ यालक्ष्मीःसर्वभूतानांयादेवेषुव्यवस्थिता ॥ धेनुरूपेणसादेवी[4]र्ममपापंव्यपोहतु ॥ ८२ ॥
विष्णोर्वक्षसियालक्ष्मीःस्वाहाचैवविभावसोः ॥ स्वधायापितृमुख्यानांसाधेनुर्वरदासदा ॥ ८३ ॥ गोमयंयमुनासाक्षाद्गोमूत्रंनर्मदाशुभा ॥ गंगाक्षीरंतुया
सांवैकिंपवित्रमतःपरम् ॥ ८४ ॥ गवामंगेषुतिष्ठंतिभुवनानिचतुर्दश ॥ यस्मात्तस्माच्छिवंमेस्यादिहलोकेपरत्रच ॥ ८५ ॥ इतिमंत्रंसमुच्चार्यधेनूर्वाधेनु
मेववा ॥ योदद्याद्द्विजवर्यायससर्वेभ्योविशिष्यते ॥ ८६ ॥ मयाचविष्णुनासार्धंशिवेनचमहर्षिभिः ॥ विचार्यगोगुणान्नित्यंप्रार्थनेतिविधीयते ॥ ८७ ॥
गावोमेपुरतःसंतुगावोमेसंतुपृष्ठतः ॥ गावोमेहृदयेसंतुगवांमध्येवसाम्यहम् ॥ ८८ ॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

---

[1] अत्रमूलपाठोनोपलब्धः । [2] अन्तःपुरे । [3] पोषयित्र्यः । [4] दातुःपापंव्यपोहतीतिपुस्तकांतरेपाठः ।

नीराजयतिप्रोंछतिमार्जयतीत्यर्थः ॥ अंगानिस्वांगानि ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ एषांसत्यलोकादिगोलोकांतानाम् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥
॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ उपसंहरति ॥ इत्युद्देशादिति ॥ उद्देशात्संक्षेपात् ॥ भयार्तानांभीतिपीडितानांयदभयंतद्व्याख्यातमित्यर्थः ॥ २ ॥ एवंकाशीप्रकर्षपुरः
सरान्धर्मानुक्त्वादेवागमनकारणंस्वयमेववर्णयन्सूर्यमार्गपरिरोधाभावोपायंप्रतिजानीते ॥ स्पर्धतइति ॥ ३ ॥ अस्तीति ॥ मित्रावरुणयोरपत्यंमैत्रावरुणिः ॥ उर्वशीदर्शनात्स्कन्नंरेतस्ताभ्यां

नीराजयतियोंगानिगवांपुच्छेनभाग्यवान् ॥ अलक्ष्मीःकलहोरोगास्तस्यांगाद्यांतिदूरतः॥८९॥ गोभिर्विप्रश्चवेदैश्चसतीभिःसत्यवादिभिः॥ अलुब्धैर्दा
नशीलैश्चसप्तभिर्धार्यतेमही॥९०॥ ममलोकात्परोलोकोवैकुंठइतिगीयते ॥ तस्योपरिष्टात्कौमारउमालोकस्ततःपरम् ॥९१॥ शिवलोकस्तदुपरिगोलो
कस्तत्समीपतः ॥ गोमातरःसुशीलाद्यास्तत्रसंतिशिवप्रियाः ॥ ९२ ॥ गवांशुश्रूषकायेचगोप्रदायेचमानवाः ॥ एषामन्यतमेलोकेतेस्युःसर्वसमृद्धयः
॥ ९३ ॥ यत्रक्षीरवहानद्योयत्रपायसकर्दमाः ॥ नजराबाधतेयत्रतत्रगच्छंतिगोप्रदाः ॥ ९४ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञाब्राह्मणाःपरिकीर्तिताः॥ तदुक्ताचारच
रणाइतरेनामधारकाः॥९५॥ श्रुतिस्मृतीतुनेत्रेद्वेपुराणंहृदयंस्मृतम् ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यांहीनोंधःकाणःस्यादेकयाविना॥९६॥ पुराणहीनाद्धृच्छून्यात्काणां
धावपितौवरौ ॥ श्रुतिस्मृत्युदितोधर्मःपुराणे[1]परिगीयते ॥९७॥ तें[2]ब्राह्मणायगौर्देयासर्वत्रसुखमिच्छता ॥ नदेयाद्विजमात्रायदातारंसोप्यधोनयेत् ॥९८॥
यस्यधर्मेऽस्तिजिज्ञासायस्यपापाद्भयंमहत्॥ श्रोतव्यानिपुराणानिधर्ममूलानितेनवै॥९९॥ चतुर्दशसुविद्यासुपुराणंदीपउत्तमः॥ अंधोपिनतदालोकात्सं
साराब्धौक्वचित्पतेत् ॥१००॥ श्रोतव्यानिपुराणानिवस्तव्यंजाह्नवीतटे ॥ तर्पणीयाद्विजानित्यंममलोकेप्सुभिःसदा ॥ १ ॥ इत्युद्देशान्मयाख्यातास
त्यलोक[3]व्यवस्थितिः ॥ अभयंयद्भयार्तानांनभेतव्यंचहेसुराः ॥२॥ स्पर्धतेमेरुणाविंध्योब्रध्नाध्वपरिरोधकृत् ॥ तदर्थमागतायूयंतदुपायंदिशामिवः॥३॥
अस्त्यगस्त्यस्तप्यमानस्तप उग्रं महातपाः ॥ मैत्रावरुणिराधाय चित्तं विश्वेश्वरे विभौ ॥ ४ ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेसर्वेषांमुक्तिहेतुके ॥ तारकस्यो
पदेशार्थंविश्वेशाऽधिष्ठितेस्वयम् ॥ ५ ॥ याचध्वंतत्रगत्वातंसवःकार्यंविधास्यति ॥ तेनैकदावितालोकावातापील्वलभक्षणात् ॥ ६ ॥

कुंभेनिषिक्तंतस्मादगस्त्योजज्ञे ॥ तथाचश्रुतिः ॥ कुंभेरेतःसिषिचतुःसमानमिति ॥ तत्रमैत्रावरुणिरित्युक्तेवसिष्ठेपिगच्छतितद्वारणार्थमगस्त्यइत्युक्तम् ॥ तावत्युक्तेअंगानिनिष्क्रियाणिगा
त्राणिरस्त्यायतिसंघातयतीत्यगस्त्यः अगस्त्यनामावाकश्चित्तत्रातिव्याप्तिःस्यात्तद्वारणार्थमुक्तंमैत्रावरुणिरिति ॥ ४ ॥ तारकस्यप्रणवस्यषडक्षरश्रीराममंत्रराजस्यवा ॥ ५ ॥ वोयुष्माकम् ॥ कथमृ

---

१ परिपठ्यतेइत्यपिक्वचित्पाठः । २ सश्रुतिस्मृतिपुराणज्ञोयोब्राह्मणस्तस्मै । ३ लोकस्यचस्थितिरित्यपिक्वचित्पाठः ।

षिमात्रस्यताहग्दुर्घटकार्यकरणसामर्थ्यमित्याशंकायामाह ॥ तेनैकदेति ॥ वातापील्वलभक्षणात्इल्वलस्यसंबंधीवातापिर्वातापील्वलः ॥ राजदंतादित्वात्पूर्वनिपातः॥तस्यभक्षणात् ॥ तथाचोक्तम् ॥ वातापिर्भक्षितोयेनसमुद्रःशोषितःपुरा ॥ यद्वा वातापिश्चइल्वलश्चतयोर्भक्षणात् ॥ तत्रवातापेर्भक्षणंशरीरतःइल्वलस्यभक्षणंत्वर्थतः ॥ मनुष्यान्भक्षयिष्यंतिह्यर्थतोनशरीरतइत्यादौधननाशेपिभक्षण शब्दप्रयोगात् ॥ यद्वा भ्रातुर्भक्षणात्सोपिभक्षितइतितथोक्तम् ॥ यद्वा वातापील्वलभक्षणात्तयोर्मारणादित्यर्थः ॥ तदुक्तंरामायणेअरण्यकांडे ॥ अगस्त्येनततःक्रोधादागत्यभ्रातुराश्रमम् ॥ अनुभूयैकदाश्राद्धंभक्षितःसनिशाचरः ॥ ततःसंपन्नमित्युक्त्वादत्वाहस्तावसेचनम् ॥ भ्रातरंनिष्क्रमेत्युच्चैरिल्वलःसोभ्यभाषत ॥ तंतथाहूयमानंतुराक्षसंमेषरूपिणम् ॥ अब्रवीत्प्रहसन्धीमानगस्त्योमुनिसत्तमः ॥ कुतोनिष्क्रमितुंशक्तिर्मयाजीर्णस्यरक्षसः ॥ भ्रातुस्तेमेषरूपस्यगतस्ययमसादनम् ॥ तस्यैतद्वचनंश्रुत्वाभ्रातुर्मरणशंकितः ॥ प्रधर्षयितुमारेभेमुनिंक्रोधान्निशाचरः ॥ अभ्यद्रवदगस्त्यंतुमुनिनादीप्ततेजसा ॥ चक्षुषादीप्तकल्पेननिर्दग्धःसपपातहेति ॥ नचैवंसतिरामायणभारतयोःपरस्परविरोधः ॥ कल्पभेदेनव्यवस्थोपपत्तेः ॥ तथान्यत्रापि ॥ ६ ॥ अतिमित्रंसूर्यमतिक्रम्यवर्ततइतितत्तेजस्तथा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ उत्फुल्लपद्मनयनाःसुराःकाशींसमाययुरितितृतीयेनान्वयः ॥ उत्फुल्लपद्मानीवनयनानियेषांतेतथा ॥ कथंभूताः ॥ निर्भिताःनिःशेषेणमितंकाशीकाशीपतीद्रष्टव्यावित्यादिचिंतितंयैस्तेतथा ॥ काशीगमनेकृतसम्यङ्निश्चयाइत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ तावेवेति ॥ ११० ॥ प्राप्नुयुःप्राप्स्यामः ॥ ११ ॥ १२ ॥ श्रोतृप्ररोचनार्थमाह ॥ इदमिति ॥ १३ ॥ शाश्वतंकैवल्यम् ॥ ११४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखण्डटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ अगस्तेराश्रमपदेदेवतानांसमागमः ॥ तस्यचाश्रममाहात्म्यंतृतीयेध्यायईर्यते ॥ १ ॥ एवंवदन्तोहृष्टास्याः सुराःकाशींसमाययुरित्युक्तंतत्रपृच्छाति ॥ भगवन्निति ॥ अच्युतनिर्विकारहेविष्णो[2]

अतिमित्रंतत्रतेजोमित्रावरुणजेमुनौ॥तदाप्रभृतिलोकेषुकोगस्त्यान्नैवबिभ्यति ॥७॥ इत्युक्त्वांतर्दधेवेधास्तेपिप्रमुदिताननाः ॥ देवाःपरस्परंप्रोचुरहोधन्य
तमावयम् ॥ ८ ॥ प्रसंगतोपिद्रष्टव्यौकाशीकाशीपतीशिवौ ॥ अहोअहोभिर्बहुभिःफलितोनोमनोरथः ॥ ९ ॥ उत्फुल्लपद्मनयनानिर्मिताःसुकृतार्थिनः॥
तावेवचरणौधन्यौकाशीमभिप्रयायिनौ ॥ ११० ॥ येयंकथाश्रुतास्माभिर्वेधसासमुदीरिता ॥ तस्याःश्रवणजात्पुण्यात्प्राप्नुमस्त्वद्यकाशिकाम् ॥ ११ ॥
एकाक्रियाद्व्यर्थकरीप्राप्यतेपुण्यगौरवात् ॥ एवंवदंतोहृष्टास्याःसुराःकाशींसमाययुः ॥१२॥ व्यासउवाच ॥ इदंपुण्यतमाख्यानंयेश्रोष्यंतीहमानवाः ॥
विधूयसर्वपापानिपुत्रदारसमन्विताः ॥ १३ ॥ इहवंशंपरिस्थाप्यभुक्त्वासर्वसुखानिच ॥ सत्यलोकेचिरंस्थित्वाततोयास्यंतिशाश्वतम् ॥ ११४ ॥
इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्धे सत्यलोकवर्णनंनामद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूतउवाच ॥
भगवन्भूतभव्येशसर्वज्ञानमहानिधे ॥ अवाप्यकाशींगीर्वाणैःकिमकारिवदाच्युत ॥ १ ॥

---

१ अत्रकेइत्यपेक्षितमितिभाति । २ व्याससंबोधनम् ।

इतिवा ॥ १ ॥ नतृप्तिमधियामिअलंप्रत्ययंनाधिगच्छामि ॥ तपसांशेवधिर्निधिः ॥यथा पद्मादिनिधिर्धनानामाश्रयस्तथातपसामाश्रयःखनिरित्यर्थः ॥ २ ॥ वागमृतांभोधौवाक्सुधासमुद्रे ॥
उत्सुकमुत्कंठितम् ॥ ३ ॥ कृत्स्नंसमग्रम् ॥ प्रश्नमितिवापाठः ॥ समुपचक्रमेउपक्रांतवान् ॥ ४ ॥ संसारांगारेविपच्यमानान्संसारिणोऽज्ञानकरुणयाशोचतीतिशुकः ॥ तदुक्तंभागवते ॥
संसारिणांकरुणयाहपुराणगुह्यमिति ॥ यद्वा शुकवन्मनोज्ञंवचनंवक्तीतिशुकः ॥ तथाचब्रह्मवैवर्तेंव्यासंप्रतिभगवद्वचनम् ॥ व्यासत्वदीयतनयःशुकवन्मनोज्ञंब्रूतेवचोभवतुतच्छुकएवनाम्ना । हर्म्ये
नवत्स्यातितवापिनमायय‍ासौस्पृष्टोयतोममकथाहृदिमास्यशोकामिति ॥ तथाविगतंनामोच्चारणादेवशंपायाःशतह्रदायाअयनंपतनंयस्यसविशंपायनःसएववैशंपायनः ॥ स्वार्थेतद्धितः ॥ उक्तंच ॥
शंपांशतह्रदामाहुरयनंपतनंयतः ॥ विगतंपतनंयस्माद्वैशंपायनइत्यतइति ॥ तौशुकवैशंपायनावाद्यौयेषांतेतथा ॥ आद्यपदेनजातूकर्ण्यजैमिनिपैलसुमंतूनांसंग्रहः ॥ शृण्वंत्वन्येमहर्षयइतिक्व

अधीत्येमांकथांदिव्यांनतृप्तिमधियाम्यहम् ॥ शेवधिस्तपसांदेवैरगास्तिःप्रार्थितःकथम् ॥ २ ॥ कथंविंध्योप्यवापस्वांप्रकृतिंताहृगुन्नतः ॥ तववागमृतां
भोधौमनोमेस्नातुमुत्सुकम् ॥ ३ ॥ इतिकृत्स्नंसमाकर्ण्यव्यासःपाराशरोमुनिः ॥ श्रद्धावतेस्वशिष्यायवक्तुंसमुपचक्रमे ॥ ४ ॥ पाराशरउवाच ॥
शृणुसूतमहाबुद्धेभक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ शुकवैशंपायनाद्याःशृण्वंत्वेतेचबालकाः ॥ ५ ॥ ततोवाराणसींप्राप्यगीर्वाणाःसमहर्षयः ॥ अविलंबंप्रथमतोम
णिकर्ण्यांविधानतः ॥ ६ ॥ सचैलमभिमज्ज्याथकृतसंध्यादिसत्क्रियाः ॥ संतर्प्यंतर्प्यादिपितॄन्कुशगंधतिलोदकैः ॥ ७ ॥ तीर्थवासार्थिनः
सर्वान्संतर्प्यचपृथक्पृथक् ॥ रत्नैर्हिरण्यवासोभिरश्वाभरणधेनुभिः ॥ ८ ॥ विचित्रैश्चतथापात्रैःस्वर्णरौप्यादिनिर्मितैः ॥ अमृतस्वादुपक्वान्नैःपायसै
श्चसशर्करैः ॥ ९ ॥ सगोरसैरन्नदानैर्धान्यदानैरनेकधा ॥ गंधचंदनकर्पूरैस्तांबूलैश्चारुचामरैः ॥ ॥ १० ॥ सतूलैर्मृदुपर्यंकैर्दीपिकादर्पणासनैः ॥
शिबिकादासदासीभिर्विमानैःपशुभिर्गृहैः ॥ ११ ॥ चित्रध्वजपताकाभिरुल्लोचैश्चंद्रचारुभिः ॥ वर्षाशनप्रदानैश्चगृहोपस्करसंयुतैः ॥ १२ ॥
उपानत्पादुकाभिश्चयतिनश्चतपस्विनः ॥ योग्यैःपट्टदुकूलैश्चविविधैश्चित्ररल्लकैः ॥ १३ ॥ दंडैःकमंडलुयुतैरजिनैर्मृगसंभवैः ॥ कौपीनैरुच्चमंचै
श्चपरिचारककांचनैः ॥ १४ ॥

चित्पाठः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तर्प्यास्तर्पणीयाश्चतेआदिपितरस्तांस्तर्प्यादिपितॄन्संतर्प्य ॥ तर्प्यान्देवपितॄनितिपाठेऽक्षराधिक्यमार्षम् ॥ सन्तर्प्यविधिवद्दिव्यपितॄन्कुशतिलोदकैरितिचक्वचित्पाठः
॥ ७ ॥ रत्नैरित्यादिसप्रदक्षिणैरित्यंतानांतृतीयांतानांतीर्थवासार्थिनः सर्वान्संतर्प्यचेत्यनेनान्वयः ॥ चकाराद्देवादीनपि ॥ ८ ॥ अमत्रैःपात्रैः ॥ पात्रामत्रंचभाजनमित्यमरः ॥ ९ ॥ १० ॥
मृदुपर्यंकैःकोमलखट्वाभिः ॥ मृदुत्वेहेतुमाह ॥ सतूलैर्हंसतूलिकाभिःसहितैरित्यर्थः ॥ यद्वा मृदुपर्यंकैः सूत्रादिनिर्मितपर्यंकैः ॥ शिबिकानरयानम् ॥ विमानैरथैः ॥ ११ ॥ उल्लोचैश्चंद्रातपैर्वितानैरिति
यावत् ॥ अस्त्रीवितानमुल्लोचइत्यमरः ॥ १२ ॥ उपानत्पादुकाभिश्च चर्मनिर्मिताउपानहः काष्ठनिर्मिताःपादुकास्ताभिश्च ॥ चशब्दाःसमुच्चयार्थाः ॥ पट्टदुकूलैर्नूतनक्षौमैः ॥ क्षौमं
दुकूलमित्यमरः ॥ पट्टदुकूलैरितिक्वचित्पाठःसांचित्यः ॥ चित्ररल्लकैश्चित्रकंबलैः ॥ समौरल्लककंबलावित्यमरः ॥ १३ ॥ अजिनैर्मृगचर्मभिः ॥ उच्चमंचैरुन्नतकाष्ठनिर्मितखट्वादिकैः ॥ पारि

चारकक्कांचनैःशुश्रूषकाणांदेयैःस्वर्णैः ॥ परिचारिकैतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १४ ॥ महापुस्तकसंभारैरनेकैःपुस्तकसमूहैः ॥ नानापुस्तकसामग्रीभिरितिवा ॥ १५ ॥ सत्रदानैर्वस्त्रदानैर्यज्ञदानैर्धनदानैरितिवा॥ सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेधनेपिचेत्यमरः॥ हेमन्तेऽग्निष्टिकेंधनैःशिशिरतौशीतापनोदायलोहमृदादिनिर्मितान्यग्न्याधारपात्राणिअग्निष्टिकास्ताश्चतास्वग्निकरणार्थानींधनानिकाष्ठानिचतैः१६॥ आच्छादनिकंछदिर्गृहादिकम ॥ १७ ॥ १८ ॥ देवालयसुधाकार्यैःदेवप्रासादचूर्णदानैः ॥ रंगमालादिमंडनैःरंगमालारंगसमूहाः आदिशब्देनसंमार्जनादीनिगृह्यंते ॥ तैर्यानिमंडनानितान्येववामंडनानितैः ॥ मंडलैरितिपाठेमंडलंसर्वतोभद्रादि ॥ १९ ॥ नीराजनैःआरार्तिकैः बहुवर्तियुक्तदीपैरित्यर्थः ॥ तदुक्तंविष्णुभक्तिरहस्ये ॥ बहुवर्तिसमायुक्तंज्वलंतंकेशवोपरि ॥ कुर्यादारार्तिकंयस्तुकल्पकोटिदिवंवसेदिति ॥ आरार्तिकैरितिवापाठः ॥ दशांगधूपकैरिति ॥ षड्भागकुष्ठोद्विगुणोगुडश्चलाक्षात्रयंपंचनखस्यभागाः ॥ हरीतकीसर्जरसश्चमांसंभागत्रयंचैवतुशैलजस्य ॥ घनस्यचत्वारिपुरस्यचैकोदशांगधूपःकथितोमुनींद्रैरित्यनेनोक्तोदशांगधूपआदिर्येषांतेचतेसुधूपाश्चतैः ॥ कर्पूरवर्तिकाद्यैरिति ॥ कर्पूरवर्तिकायस्यसकर्पूरवर्तिकः आदौभवआद्यः कर्पूरवर्तिकोदीपआद्योयेषांतेदीपास्तथातैः ॥ कर्पूरवर्तिकार्यैरितिक्वचित्पाठः ॥ देवार्चार्थैर्देवपूजानिमित्तैर्धनैः ॥ २० ॥ पंचामृतानांस्नपनैर्घृतदुग्धदधिमधुशर्कराणांस्नानैः ॥ २१ ॥ गुंफनार्थैःग्रंथनार्थद्रविणैः ॥ गुंफनंग्रंथसंदर्भेदर्पेगुंफनमिष्यतइतिमेदिनीकारः ॥ २२ ॥ गड्डुकंभृंगारंअंगुलीयकंवा ॥ गड्डुकंत्वंगुलीयकमित्युत्पलिनी ॥ मड्डुकेतिपाठेमड्डुकोवाद्यभेदः ॥ तथाचमाघेजग्मुर्जलानिजलमड्डुकवाद्यवल्गुवल्गद्घनस्तनतटस्खलितानिमंदामिति ॥ वाद्यप्रभेदाडमरुमड्डुडिंडिमझर्झराइतिचामरः ॥ यक्षकर्दमैःकर्पूरागुरुकस्तूरीकंकोलैर्यक्षकर्दमइत्यमरः ॥ २३॥ ॥ २४ ॥ उपसंहरति ॥ एवमादिभिरिति ॥ उद्दंडैर्नानाप्रकारैः क्रियाकांडैःकर्मकांडप्रतिपादितैःकर्मभिरित्यर्थः ॥ यद्वा क्रियाकांडैःक्रियासमूहैरित्यर्थः ॥ पंचरात्रमुषित्वेति पंचरात्रेणयावान् कालोभवतितावंतंकालं स्थित्वेत्यर्थः ॥ यद्वा काश्यांरात्रिदिनविभागस्यदिविष्ठचंद्रसूर्याभ्यांविनैवेश्वरेणकृतत्वाद्यथाश्रुतएवार्थः ॥ ताभ्यांदिनरात्रिविभागप्रतीतिस्तुभूभ्यांकाशीतिष्ठतीतिप्रतीतिवद्भ्रांतैव ॥

मठैर्विद्यार्थिनामन्नैरतिथ्यर्थंमहाधनैः ॥ महापुस्तकसंभारैर्लेखकानांचजीवनैः॥१५॥बहुधौषधदानैश्चसत्रदानैरनेकशः ॥ ग्रीष्मेप्रपार्थद्रविणैर्हेमंतेग्निष्टिकेंधनैः॥१६॥छत्राच्छादनिकाद्यर्थैर्वर्षाकालोचितैर्बहु॥रात्रौपाठप्रदीपैश्चपादाभ्यंजनकादिभिः ॥१७॥ पुराणपाठकांश्चापिप्रतिदेवालयंधनैः ॥ देवालयेनृत्यगीतकरणार्थैरनेकशः ॥१८॥ देवालयसुधाकार्यैर्जीर्णोद्धारैरनेकधा ॥ चित्रलेखनमूल्यैश्चरंगमालादिमंडनैः ॥ १९ ॥ नीराजनैर्गुग्गुलुभिर्दशांगादिसुधूपकैः ॥ कर्पूरवर्तिकाद्यैश्चदेवार्चार्थैरनेकशः ॥ २० ॥ पंचामृतानांस्नपनैः सुगंधस्नपनैरपि ॥ देवार्थंमुखवासैश्चदेवोद्यानैरनेकशः ॥ २१ ॥ महापूजार्थमाल्यादिगुंफनार्थैस्त्रिकालतः ॥ शंखभेरीमृदंगादिवाद्यनादैः शिवालये ॥ २२ ॥ घंटागड्डुककुंभादिस्नानोपस्करभाजनैः ॥ श्वेतैर्मार्जनवस्त्रैश्चसुगंधैर्यक्षकर्दमैः ॥ २३ ॥ जपहोमैःस्तोत्रपाठैःशिवनामोच्चभाषणैः ॥ रासक्रीडादिसंयुक्तैश्चलनैः सप्रदक्षिणैः ॥ २४ ॥ एवमादिभिरुद्दंडैः क्रियाकांडैरनेकशः ॥ पंचरात्रमुषित्वातुकृत्वातीर्थान्यनेकशः ॥ २५ ॥

अतएवविंध्योन्नतेःसर्वस्मिन्जगतिभयद्रुतेपिकाशीस्थानांभयद्रवणाद्यभावाद्देवागमनतीर्थवासार्थिसंतर्पणादिकंचसर्वंसंगच्छते ॥ तथाचात्रैवस्मृत्यर्थापत्तिः ॥ क्षुब्धेषुतेषुवीरेषुचकंपेभुवनत्रयम् ॥
दुर्वाससश्चकोपाग्निज्वालाभिर्व्याकुलीकृतम् ॥ तदाविविशतुःकाश्यांसूर्याचंद्रमसावपि ॥ नगणैरकृतानुज्ञौतत्तेजःशमितप्रभाविति ॥ अनेकशःआवृत्यावृत्य बहुवारानित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥
अगस्तिरिति ॥ अगस्तिः स्यादगस्त्यश्चेतिद्विरूपकोशादिकारांतोपि ॥ २७ ॥ २८ ॥ तंदृष्ट्वेति ॥ प्रथमतस्तमगस्त्यंदूरतोदृष्ट्वापश्चाद्गीर्वाणादेवामुनेरुटजंप्रांगणंददृशुरितिद्विसप्ततितमश्लोके
नान्वयः ॥ २९ ॥ आगाम्यष्टत्रिंशच्छ्लोकस्थितेतिशब्दपरामृष्टंकर्माहुः ॥ साक्षादित्यादि ॥ तत्रत्रयेणमुनेरुत्प्रेक्षा ॥ अवशिष्टेनाश्रमपशुपक्ष्यादिवर्णनमितिविवेक्तव्यम् ॥ सतांमनःसन्मनः॥३०॥
॥३१॥ चपलाविद्युत् ॥ तडित्सौदामनीविद्युच्चंचलाचपलाअपीत्यमरः ॥ अचपलास्थिरेतियावत् ॥३२॥ हिंस्राःक्रूराः ॥ सत्त्वरूपाःसात्त्विकाःसत्त्वगुणप्रधानाइत्यर्थः॥स्वभावजंसाहजिकम् ॥३३॥
करटःप्रशस्तगंडोऽस्यास्तीतिकरटिःहस्ती ॥ छांदसत्वात्साधुत्वम् ॥ काकेभगंडौकरटौगजगंधकटीकटावितिद्वादशसाहस्री ॥ करटोगजगंडेस्यात्कुसुंभेनिंद्यजीवनेइतिमेदिनीकारः ॥ अष्टा

दीनानाथांश्चसंतर्प्यनत्वाविश्वेश्वरंविभुम् ॥ ब्रह्मचर्यादिनियमैस्तीर्थमेवंप्रसाध्यच ॥ २६ ॥ पुनः पुनर्विश्वनाथंदृष्ट्वास्तुत्वाप्रणम्यच ॥ जग्मुःपरो
पकारार्थमगस्तिर्यत्रतिष्ठति ॥ २७ ॥ स्वनाम्नालिंगमास्थाप्यकुंडंकृत्वातदग्रतः ॥ शतरुद्रियसूक्तेनजपन्निश्चलमानसः ॥ २८ ॥ तंदृष्ट्वादूरतोदेवा
द्वितीयमिवभास्करम् ॥ ज्वलज्ज्वलनसंकाशैरंगैःसर्वत्रसोज्ज्वलम् ॥ २९ ॥ साक्षात्किंवाडवाग्निर्वामूर्त्यावैतप्यतेतपः ॥ स्थाणुवन्निश्चलतरंनिर्मलं
सन्मनोयथा ॥ ३० ॥ अथवासर्वतेजांसिश्रित्वेमांब्राह्मणींतनुम् ॥ शीलयंतिपरंधामशांतंशांतपदाप्तये ॥ ३१ ॥ तपनस्तप्यतेऽत्यर्थंदहनोपिहिदह्यते ॥
यत्तीव्रतपसाद्यापिचपलाऽचपलाभवत् ॥ ३२ ॥ यस्याश्रमे ऽत्रदृश्यंतेहिंस्राअपिसमंततः ॥ सत्त्वरूपाअमीसत्त्वास्त्यक्त्वावैरंस्वभावजम् ॥ ३३ ॥
शुंडादंडेनकरटिः सिंहंकंडूयतेऽभयः ॥ अष्टापदांकेस्वपितिकेसरीकेसरोद्भटः ॥ ३४ ॥ सूकरःस्तब्धरोमापिविहायनिजयूथकम् ॥ चरेद्वनशुनांमध्ये
मुस्तान्यस्तेक्षणोबली ॥ ३५ ॥ भूदारोपिनभूदारंतथाकुर्याद्यथाऽन्यतः ॥ सर्वालिंगमयीकाशीयतस्तद्भीतियंत्रितः ॥ ३६ ॥ क्रोडीकृत्यक्रोडपोतं
तरक्षुःक्रीडयत्यहो ॥ शार्दूलबालानुत्सार्यशार्दूलीमेणपोतकः ॥ ३७ ॥

पदःशरभः ॥ अष्टापदंस्यात्कनकेसारीणांफलकेपिच ॥ अष्टापदंचशरभेचंद्रमण्यांचमर्कटइतिचविश्वप्रकाशः ॥ तस्यांकेक्रोडेकेसरीसिंहः ॥ सिंहोमृगेंद्रःपंचास्योहर्यक्षःकेसरीहरिरित्यमरः ॥
कीदृशः ॥ केसरोद्भटः केसरैःस्कंधस्थैर्लोमाविशेषैः ॥ किंजल्केकेसरःपुष्पपशुरोमविशेषयोरितिमेदिनीकारः ॥ उद्भटउन्नद्धः ॥ ३४ ॥ सूकरोवराहः ॥ स्तब्धरोमेतितस्यविशेषणम्
अतिक्रूरतयास्तब्धानिउन्नतानिरोमाणियस्यसतथाविधोपीत्यतोनपौनरुक्त्यम् ॥ वनश्वानोऽत्रव्याघ्राः अरण्यभवाःश्वानइतिवा ॥ मुस्तासुकुरुविल्लेषु ॥ कुरुविल्लोमेघनामामुस्तामुस्तकमस्त्रिया
मित्यमरः ॥ मोथाइतिप्रसिद्धासुन्यस्तेदत्तेईक्षणेनेत्रेयेनसतथा ॥ ३५ ॥ भदारइतिसार्धम् ॥ भुवंपृथ्वींदारयतीतिभूदारःसूकरस्तथाविधोपि ॥ यथान्यत्रभूविदारंकरोतितथात्रनकरोती
त्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ सर्वालिंगमयीति ॥ ३६ ॥ क्रोडपोतंसूकरशावकम् ॥ वराहःसूकरोघृष्टिःकोलःपोत्रीकिरिःकिरिः दंष्ट्रीघोणीस्तब्धरोमा क्रोडोभूदारइत्यपीत्यमरः ॥ तरक्षुर्मृगादनः ॥

तरक्षुस्तुमृगादनइत्यमरः ॥ शार्दूलबालान्व्याघ्रशावकानुत्सार्यदूरीकृत्यशार्दूलींव्याघ्रींएणपोतकोहरिणबालकः ॥ दयायांकः ॥ चलत्पुच्छंयस्यसतथा ॥ पिबति ॥ पयइतिशेषः ॥
पिबतिरत्रद्विकर्मकः ॥ लक्षणयावाशार्दूल्याःस्तनंपिबतीत्यर्थः ॥ फेनिलेनफेनयुक्तेन ॥ स्वपंतंशयानंभल्लुंऋक्षम् ॥ अथभल्लुके ऋक्षाच्छभल्लभल्लूकाइत्यमरः ॥ कथंभूतम् ॥
लोमशंबहुलोमयुक्तम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ यूकालिक्षाः ॥ यूकालिक्षाकीटभेदालाक्षातुस्याद्द्रुमामयेइतिमालती ॥ समुपसर्गस्यवीक्ष्येत्यनेनाग्रेपिसंबंधः ॥ दंतकोटिभिर्दन्ताग्रैर्भक्षयेत् ॥
अत्रसाहजिकवैराभावस्यविवक्षितत्वाद्यूकाभक्षणंनदोषावहम् ॥ यद्वा मृतानामेवयूकानांभक्षणमत्रविवक्षितम् ॥ अतएवसंवीक्ष्यवीक्ष्येत्युक्तम् ॥ अथवालक्षणयांगुलीभिर्विचार्यसंवीक्ष्यदंतकोटि
भिर्दूरीकरोतीत्यर्थः ॥ अथवावानरजातिस्वभावत्वाद्भक्षयेदिवेत्यर्थः ॥ गोलांगूलाःकपिविशेषास्तेषांविशेषणंरक्तमुखाःनीलांगाइतिच स्वतंत्रावा ॥ ३९ ॥ शशामृगविशेषाः ॥ तैःप्रसिद्धैः ॥
तेइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ पृष्ठलुंठनैःपृष्ठसंघर्षणैः ॥ ४० ॥ आखुभुजोमार्जारस्य ॥ ओतुर्बिडालः ॥ ओतुर्बिडालोमार्जारोवृषदंशकआखुभुगित्यमरः ॥ ४२ ॥ केकिकंठेमयूरग्रीवायाम् ॥

चलत्पुच्छोथपिबतिफेनिलेनाननेनवै ॥ स्वपंतंलोमशंभल्लंवानरश्चलदंगुलिः ॥३८॥ यूकांसंवीक्ष्यवीक्ष्यैवभक्षयेद्दंतकोटिभिः ॥ गोलांगूलारक्तमुखानीलां
गायूथनायकाः ॥३९॥ जातिस्वभावमात्सर्यंत्यक्त्वैकत्ररमंतिच ॥ शशाःक्रीडंतिचवृकैस्तैः पृष्ठलुंठनैर्मुहुः ॥४०॥ आखुश्चाखुभुजःकर्णंकंडूयेतचलाननः ॥
मयूरपुच्छपुटगोनिद्रात्योतुः सुखाधिकम् ॥ ४१ ॥ स्वकंठंघर्षयत्येवकेकिकंठेभुजंगमः ॥ भुजंगमफणापृष्ठेनकुलः स्वकुलोचितम् ॥ ४२ ॥
वैरंपरित्यज्यलुठेदुत्प्लुत्योत्प्लुत्यलीलया ॥ आलोक्यमूषकंसर्पश्चरंतंवदनाग्रतः ॥ ४३ ॥ क्षुधांधोपिनगृह्णातिसोपितस्माद्बिभेतिनो ॥ प्रसूयमानांहरि
णींदृष्ट्वाकारुण्यपूर्णदृक् ॥ ४४ ॥ तद्दृष्टिपातंमुंचन्वैव्याघ्रोदूरंव्रजत्यहो ॥ व्याघ्रीव्याघ्रस्यचरितंमृगीमृगविचेष्टितम् ॥ उभेकथयतो
ऽन्योन्यंसख्याविवमुदान्विते ॥४५॥ दृष्ट्वाप्युद्दंडकोदंडंशबरंशंबरोमृगः ॥ धृष्टोनवर्त्मत्यजतिसोपिकंडूयतेपितम् ॥ ४६ ॥ रोहितोऽरण्यमहिषमुद्धर्षति
निराकुलः ॥ चमरीशबरीकेशैःसंमिमीतेस्ववालधिम् ॥४७॥ गवयःशल्यकश्चाऽयमुभावेकत्रतिष्ठतः ॥ [1]तीव्रमात्सर्यमुत्सृज्यमुनितेजोनियंत्रितौ ॥४८॥

फटाफणा ॥ फटायांतुफणाद्वयोरित्यमरः ॥ ४२ ॥ लुठेत्क्रीडेत् ॥ उत्प्लुत्योत्प्लुत्यउत्फाल्योत्फाल्य ॥ लीलयाऽवज्ञयाभयमगणयित्वेतियावत् ॥ ४३ ॥ क्षुधाबुभुक्षयार्तः पीडितइति यावत् ॥
क्षुधांधइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ कारुण्यपूर्णदृक्करुणाव्याप्तज्ञानः ॥ ४४ ॥ अहोइत्याश्चर्येहर्षेवा ॥ ४५ ॥ उद्दंडकोदंडमत्यूर्जितचापम् ॥ अथास्त्रियौ धनुश्चापौधन्वशरासनकोदंडकार्मुकमित्यमरः ॥
शबरंभिल्लम् ॥ शंबरोनाम्ना ॥ धृष्टोदृप्तोनिर्लज्जोवा ॥ सःशबरोमृगादनोपीत्यर्थः ॥४६॥ रोहितोमृगावांतरजातिभेदः ॥ कृष्णसाररुरुन्यंकुरंकुशंबररोहिषाः गोकर्णपृषतैणर्श्यरोहिताश्चमरोमृगा
इत्यमरः ॥ उद्धर्षतिसंस्पृशतिसंलुठतिनगणयतीत्यर्थः ॥ उद्धर्षतीतिपाठः ॥ निराकुलोनिःशंकः ॥ चमरीचमरस्यमृगविशेषस्यपत्नी ॥ शबरीशबरांगनाचंडालविशेषस्त्री ॥ भेदाः
किरातशबरपुलिन्दाम्लेच्छजातयइत्यमरः ॥ तस्याः केशैःस्ववालधिं स्वीयवालहस्तम् केशवल्लांगूलमितियावत् ॥ वालहस्तस्तुवालधिरित्यमरः ॥ संमिमीतेपरिमिनोति ॥ ४७ ॥
गवयोमृगविशेषः । गंधर्वः शरभोरामःसृमरो गवयःशशः इत्यादयोमृगेंद्राद्याइत्यमरः ॥ शल्यकःश्वावित् ॥ शल्य एव शल्यकः ॥ स्वार्थेकः ॥ श्वावित्तुशल्यइत्यमरः ॥ ४८ ॥

---

[1] निजमात्सर्यमितिप्रचुरःपाठः ।

हुमितिशब्दंकृत्वायुद्धायडीयेतेइतिहुंडौमेषौतौमुण्डयुद्धायनसज्जेतेनप्रवर्त्तेते ॥ यद्वा हुंडौतीक्ष्णोद्यमौजन्तुविशेषौ ॥ हुंडस्तीक्ष्णोद्यमोहुंडावह्निघोषेतुकीर्तिताइतिरत्नमाला ॥ यद्वा हुंडौमदपूर्णौ मल्लौ ॥ हुंडास्याज्जलहस्तिन्यांमदिराजलहस्तयोः नलिन्यांशूरयोषायांहुंडःस्यान्मदनिर्भरइतिविश्वप्रकाशः ॥ मल्लयोर्मुंडयुद्धंतुशिरःशीर्ष्णोरसोरसावितिभागवतेप्रसिद्धम् ॥ हुंडौहुंडाराविति केचित् जयैषिणौजयकांक्षिणौ ॥ मृदुयथास्यात् ॥ ४९ ॥ तृण्वंतिभक्षयंति ॥ तृणुअदनइतिधातुः ॥ तृणगुल्मादीन्तृणानिचगुल्मानिचतान्यादीनियेषांतान् ॥ श्वापदाव्याघ्रादयः शुनांआपदोयेभ्यस्तेश्वापदाइतिव्युत्पत्तिपुरस्कारेणपुंसिश्वापदसर्पयोरित्यादिदर्शनाददन्तत्वेननिपातनात् ॥ पाठांतरेसुष्ठुआपत्येभ्यस्तेतथाइतिव्याख्येयम् ॥ किमितिमांसभक्षणंविहायतृणादीनदंतितत्राह ॥ आपदास्पदंआपदांआस्पदंस्थानम् ॥ कुतोयतोलोकद्वयेदुःखदंयन्मांसस्यभक्षणंतद्धिगस्त्वित्यर्थः ॥ आपदांपदमितिक्वचित्पाठः ॥ तत्रपदंस्थानम् ॥ ५० ॥ लोकद्वयदुःखदत्वमेवप्रपंचयति ॥ यःस्वार्थमिति ॥ ५१ ॥ आकल्पंकल्पपर्यंतम् ॥ कल्पोत्रब्रह्मणोदिनम् ॥ तैरिति ॥ येषांप्राणैर्देहेंद्रियादिभिःस्वप्राणान्स्वदेहेंद्रियादीन्येपुष्णंतिपालयंतितेअमुत्रतैर्भु

हुंडौचमुंडयुद्धायनसज्जेतेजयैषिणौ ॥ एणशावंसृगालोपिमृदुस्पृशतिपाणिना॥४९॥तृण्वंतितृणगुल्मादीन्श्वापदास्त्वापदास्पदम्॥लोकद्वयेदुःखदंहिधिकृतन्मांसस्यभक्षणम् ॥ ५० ॥ यःस्वार्थंमांसपचनंकुरुतेपापमोहितः ॥ यावंत्यस्यतुरोमाणितावत्सनरकेवसेत् ॥५१॥परप्राणैस्तुयेप्राणान्स्वान्पुष्णंतिहिदुर्धियः ॥ आकल्पंनरकान्भुक्त्वातेभुज्यंतेत्रतैःपुनः ॥ ५२ ॥ जातुमांसंनभोक्तव्यंप्राणैःकंठगतैरपि ॥ भोक्तव्यंतर्हिभोक्तव्यंस्वमांसंनेतरस्यच ॥ ५३ ॥ वरमेतेश्वापदावैमैत्रावरुणिसेवया ॥ येषांनहिंसनेबुद्धिर्नतुहिंसापरानराः ॥ ५४ ॥ बकोपिपल्वलेमत्स्यान्नाश्नात्यग्रेचरानपि ॥ नमहांतोप्यमहतोमत्स्यामत्स्यानदंतिवै ॥ ५५ ॥ एकतःसर्वमांसानिमत्स्यमांसंतथैकतः ॥ स्मृतिःस्मृतेतिकिंत्वेभिरतोमत्स्याञ्जहत्यमी ॥ ५६ ॥ श्येनोपिवर्तिकांदृष्ट्वाभवत्येषपराङ्मुखः ॥ चित्रमत्रापिमधुपाभ्रमंतिमलिनाशयाः ॥ ५७ ॥ सुचिरंनरकान्भुक्त्वामदिरापानलंपटाः ॥ मधुपाएवगायंतेभ्रांतिभाजः पुनःपुनः ॥ ५८ ॥

ज्यंतइत्यर्थः ॥ तथाचमनुः ॥ समांखादयितापुत्रयस्यमांसमिहाद्म्यहम् एतन्मांसस्यमांसत्वंप्रवदंतिमनीषिणइति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ वरंश्रेष्ठाः ॥ ५४ ॥ बकःकह्वः ॥ पल्वलेऽल्पोदकेसरसि ॥ वेशंतःपल्वलंचाल्पसरइत्यमरः ॥ अमहतोऽणीयसः ॥ ५५ ॥ एभिर्बकादिभिः ॥ किंस्मृतेतिविमर्शः॥ तत्रस्मृतैवेतिनिश्चित्यतत्रहेतुमाह ॥ अतइति ॥ यतो मत्स्यान्जहतिअतःस्मृतिःस्मृतैवेत्यर्थः॥ अथवाकिंस्मृतेतिकाकूक्त्यास्मृतैवेति ॥ अतोतःकारणात्मत्स्यान् जहतित्यजंतीति ॥ ५६ ॥ श्येनःपत्री ॥ पत्रीश्येनइत्यमरः ॥ वर्त्तिकांवर्तकाख्यंपक्षिविशेषंवनचटकामितियावत् ॥ नाववांटयीतिगौडेप्रसिद्धम् ॥ वर्तकावर्तिकादयइत्यमरः ॥ चित्रमित्यर्धमुत्तरश्लोकान्वयि ॥ ५७ ॥ सुचिरमिति ॥ सुचिरंनरकान्भुक्त्वात्रापिकाश्यामपिमलिनाशयामलिनांतःकरणाःसंतोभ्रमंतिअहो एतच्चित्रमिति ॥ तत्रहेतुमाह ॥ मदिरेति ॥ मद्यपानासक्ताअभीक्ष्णमज्ञानमाश्रयंतोमधुपाएवभवंतीत्यर्थः ॥ वमंतिमधुनासयोतिक्वचित्पाठस्तदायमर्थः ॥ नरकजन्यंदुःखमस्माकमितःपरंमास्यादि

---

१ स्वापदाइत्येवंरूपे ।

तिखेदेनपीतमपि मधुनासयानासारंध्रेणवमंतितत्यजन्तीति ॥ अन्यत्पूर्ववत् ॥ ५८ ॥ हेतुमेवसाधयन्ते । अतएवेति ॥ पुराणज्ञैःपुराणोविश्वेशस्तज्ज्ञैरितिवक्ष्यमाणागाथापद्यंपरिगीयतइत्यन्वयः ॥ स्फुटार्थास्पष्टार्था ॥ विश्वेश्वरस्वरूपज्ञतामेवाहुः ज्ञात्वेति ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ ५९ ॥ गाथामेवपठति ॥ क्वमांसमिति ॥ हृदिस्थितोपीतिशेषः ॥ ६० ॥ विनेति ॥ प्रसादोनाममामयंजानात्वित्येवंरूपोऽनुग्रहः ॥ शिववर्जिताःशिवतत्त्वज्ञानरहिताः ॥ ६१ ॥ तिरोंऽञ्चतीतितिर्यञ्चः द्वितीयास्थानेप्रथमा ॥ पश्वादीनीत्यर्थः ॥ तिरश्चइतिवापाठः ॥ अबोधिज्ञातः ॥ तुरेवार्थे ॥ अयंप्रभावःक्षेत्रजएव ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ज्ञात्वेति ॥ एवार्थेनतुशब्देनतारयतीत्यनेनसंबंधः ॥ तारयत्येवेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ अविमुक्तेति ॥ तिर्यञ्चोप्येतेमुच्यंतएवेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ पक्षिकुलंपक्षिसमूहम् ॥ ६६ ॥ सारसःपुष्कराह्वः ॥ पुष्कराह्वस्तुसारसइत्यमरः ॥ लक्ष्मणाकंठेयोषिद्ग्रीवायाम् ॥ मन्यामहइतिदेवानामुक्तिः ॥ उत्तरत्राप्येतस्ययथासंभवंसंबंधोज्ञेयः ॥ ६७ ॥ वरटाहंसस्यभार्या ॥ हंसस्ययोषिद्वरटासारसस्यतुलक्ष्मणेत्यमरः ॥ स्वचंचुपुटकोटिभिःस्वस्यचंचुःस्वचंचुःस्वत्रोटिरित्यर्थः ॥ चंचुस्त्रोटिरुभेस्त्रियामित्यमरः ॥ तस्यपुटंयुगलंतस्यकोटिभिरग्रभागैः ॥

अतएवपुराणेषुगाथेतिपरिगीयते ॥ स्फुटार्थात्रपुराणज्ञैर्ज्ञात्वातत्त्वंपिनाकिनः ॥ ५९ ॥ क्वमांसंक्वशिवेभक्तिःक्वमद्यंक्वशिवार्चनम् ॥ मद्यमांसरतानांचदूरेतिष्ठतिशंकरः ॥ ६० ॥ विनाशिवप्रसादंहिभ्रांतिःक्वापिननश्यति ॥ अतएवभ्रमंत्येतेभ्रमराःशिववर्जिताः ॥ ६१ ॥ इत्याश्रमचरान्दृष्ट्वातिर्यञ्चोपिमुनीनिव ॥ अबोधिविबुधैरित्थंप्रभावः क्षेत्रजस्त्वयम् ॥ ६२ ॥ यतोविश्वेश्वरेणैतेतिर्यञ्चोप्यत्रवासिनः ॥ निधनावसरेमोच्यास्तारकस्योपदेशतः ॥ ६३ ॥ ज्ञात्वाक्षेत्रस्यमाहात्म्यंयोवसेत्कृतनिश्चयः ॥ तंतारयतिविश्वेशोजीवंतमथवामृतम् ॥ ६४ ॥ अविमुक्तरहस्यज्ञामुच्यंतेज्ञानिनोनराः ॥ अज्ञानिनोपितिर्यञ्चोमुच्यंते[1]गतकिल्बिषाः ॥ ६५ ॥ इत्याश्चर्यपरादेवायावद्यांत्याश्रमंमुनेः ॥ तावत्पक्षिकुलंदृष्ट्वाभृशंमुमुदिरेपुनः ॥ ६६ ॥ सारसोलक्ष्मणाकंठेकंठमाधायनिश्चलः ॥ मन्यामहेननिद्रातिध्यायेद्विश्वेश्वरंकिल ॥ ६७ कंडूयमानावरटास्वचंचुपुटकोटिभिः ॥ हंसंकामयमानंतुवारयेत्पक्षधूननैः ॥ ६८ ॥ निरुद्ध्यमानाचक्रेणचक्रीकैंकितभाषणैः ॥ वदतीतिकिमत्रापिकामिताकामिनांवर ॥ ६९ ॥ कलकंठःकिलोत्कंठंमंजुगुंजतिकुंजगः ॥ ध्यानस्थःश्रोष्यतिमुनिःपारावत्येतिवार्यते ॥ ७० ॥ केकीकेकांपरित्यज्यमौनंतिष्ठतितद्भयात् ॥ चकोरश्चंद्रिकाभोक्तानक्तव्रतमिवास्थितः ७१

चंचुपुटस्याद्वित्वेपितदग्रावयवानांबहुत्वाद्बहुवचनम् ॥ कंडूयमानाकंडूतिंकुर्वाणाहंसंकामयमानंरतिंप्रार्थयंतंपक्षधूननैःपक्षयोश्चलनैर्वारयेदित्यर्थः ॥ ६८ ॥ निरुध्यमानेति ॥ चक्रेणचक्रवाकेन ॥ ॥ कोकश्चक्रश्चक्रवाकोरथांगाह्वयनामकइत्यमरः ॥ कैंकितभाषणैश्चक्रवाकजातिशब्दैश्चक्रीचक्रवाकीअत्यर्थंनिरुध्यमानाव्रियमाणासतीहेकामिनांवरश्रेष्ठेतिसोपहासोक्तिः ॥ अत्रापिआनंदकाननेतत्राप्यंतर्गृहेतत्राप्यगस्त्यस्याश्रमइत्यपिशब्दार्थः ॥ कामिताकामभावइतिवक्तीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ कलकंठइति ॥ कलोमधुरध्वनिःकंठोयस्यासौकलकंठःकलरवः पारावतइतियावत् ॥ उत्कंठंऊर्ध्वग्रीवंमंजुमनोहरंयथाभवतितथाकुंजगोलतादिपिहितोदरस्थःसन्गुंजतिअव्यक्तंशब्दंकरोतिसपारावतपत्न्यावार्यते ॥ गुंजन्निकुंजगइतिक्वचित्पाठः ॥ किलेत्युत्प्रेक्षायाम् ॥ वार्यतइव ॥ इतिनिश्चितेप्रसिद्धेवा ॥ कैःपक्षधूननैरित्यनुषंजनीयम् ॥ किमितिवार्यतेतत्राह ॥ ध्यानस्थोमुनिरगस्त्यः श्रोष्यतीतिहेतोरित्यर्थः ॥ ७० ॥ केकीमयूरः ॥ मयूरोबर्हिणोबर्ही

---

[1] तेत्वकल्मषाइत्यपिपाठः ।

नीलकंठोभुजंगभुक् शिखावलःशिखीकेकीमेघनादानुलास्यपीत्यमरः ॥ केकांमयूरध्वनिम् ॥ तद्भयादगस्त्यभयात् ॥ चकोरःपक्षिविशेषः ॥ तेषांविशेषाहारीतोमद्गुःकारंडवःप्लवः तित्तिरिः
कुक्कुभोलावोजीवंजीवश्चकोरकइत्यमरः ॥ चन्द्रिकाकौमुदी ॥ चन्द्रिकाकौमुदीज्योत्स्नेत्यमरः ॥ नक्तव्रतंरात्रिभोजनम् ॥ ७१ ॥ पठंतीति ॥ सारिकापक्षिविशेषः शालिकइतिप्रसिद्धः ॥
सारंपरमार्थंपठंतीशुकंकीरम् ॥ कीरशुकौसमावित्यमरः ॥ संबोधयति ॥ किंतत्सारंकथंवासंबोधयतितत्राह ॥ अहोइति ॥ अहोहेशुकअपारावारसंसारसिंधुपारप्रदःशिवइति ॥ पारंपरतीरं
अवारमर्वाचीनंतीरम् ॥ पारावारेपरार्वाचीतीरेइतिवचनात् ॥ नविद्येतेपारावारेयस्यासावपारावारःसचासौसंसारएवासिन्धुःसमुद्रः ॥ देशेनदविशेषेब्धौसिंधुर्नासरितिस्त्रियामित्यमरः ॥ तस्य
पारंसमाप्तिंप्रददातीतिसतथा ॥ यद्वा अपारावारःसंसारसमुद्रोयेषांतान्जीवान्पारयाति मुक्तिप्रदानात्समाप्तकर्मणःकरोतीति ॥ यद्वा पारतीरसमाप्तावितिचौरादिकात्पारधातोःअपारावारसंसारपारः
परमात्मातंप्रददातीतितथा ॥ आत्मप्रदःशिवइतिसारंभोशुकइतिसंबोधयतीत्यर्थः ॥ अपारपारेतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रअनंतपारइत्यर्थः ॥ ७२ ॥ कोकिलइति ॥ कोकिलोवनप्रियः ॥
वनप्रियःपरभृतःकोकिलःपिकइत्यपीत्यमरः ॥ काकलींसूक्ष्मध्वनिंमधुरध्वनिंवा ॥ काकलीतुकलेसूक्ष्मेध्वनौतुमधुरास्फुटइत्यमरः ॥ कलयन्नुच्चारयन् ॥ कलिकालौकलिश्चकालश्चतौकाशी

पठंतीसारिकासारंशुकंसंबोधयत्यहो ॥ अपारावारसंसारसिंधुपारप्रदःशिवः ॥ ७२ ॥ कोकिलःकोमलालापैःकलयन्किलकाकलीम् ॥
कलिकालौकलयतःकाशीस्थान्नेतिभाषते ॥ ७३ ॥ मृगाणांपक्षिणामित्थंदृष्ट्वाचेष्टांत्रिविष्टपम् ॥ अकांडपातसंकष्टंनिनिंदुस्त्रिदशाबहु ॥
॥ ७४ ॥ वरमेतेपक्षिमृगाःपशवःकाशिवासिनः ॥ येषांनपुनरावृत्तिर्नदेवानपुनर्भवाः ॥ ७५ ॥ काशीस्थैःपतितैस्तुल्यानवयंस्वर्गिणःक्वचित् ॥
काश्यांपाताद्भयंनास्तिस्वर्गेपाताद्भयंमहत् ॥ ७६ ॥ वरंकाशीपुरीवासोमासोपवसनादिभिः ॥ विचित्रच्छत्रसंछायंराज्यंनान्यत्रनीरिपु ॥ ७७ ॥
शशकैर्मशकैःकाश्यांयत्पदंहेलयाप्यते ॥ तत्पदंनाप्यतेऽन्यत्रयोगयुक्त्यापियोगिभिः ॥ ७८ ॥ वरंवाराणसीरंकोनिःशंकोयोयमादपि ॥ नवयं
त्रिदशायेषांगिरितोपीदृशीदशा ॥ ७९ ॥ ब्रह्मणोदिवसाष्टांशेपदमैंद्रंविनश्यति ॥ सलोकपालंसार्कंचसचंद्रग्रहतारकम् ॥ ८० ॥

स्थान्नकलयतः नमारयतइतिवदतीत्यर्थः ॥ ७३ ॥ मृगाणामिति ॥ अकांडपातसंकष्टंअकांडेऽअवसरेहिरण्यकशिप्रमुखैःपाताद्भ्रंशात्सम्यक्कष्टंदुःखंयस्मिन्तत्तथा ॥ बहुयथाभवतितथा
॥ ७४ ॥ वरमिति ॥ वरंश्रेष्ठाइत्यर्थः ॥ ननुभवंतोप्यमरत्वात्पुनरावृत्त्यभावेनश्रेष्ठाएवेतिस्वयमाशंक्यस्वयमेवानिराकुर्वंति ॥ नदेवानपुनर्भवाइति ॥ देवावयंपुनर्भवाःपुनर्भवोजन्मयेषांपुन
र्भवंतीतिवापुनर्भवानइतिनअपितुपुनर्भवाएव ॥ द्वौनञौप्रकृतार्थंगमयतइतिन्यायात् ॥ अमरत्वादिश्रवणंत्वापेक्षिकमतोवयंतुच्छाएवेत्यर्थः ॥ यद्वा देवावयंनइतिप्रथमनकारेणसंबंधमारचय्य
पश्चाद्धेत्वन्वेषणायांननपुनर्भवाइतिसम्बन्धनीयम् ॥ नदेवायेपुनर्भवाइतिपाठस्त्वतिरोहितार्थःसपुनर्भवाइतिच ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ नीरिपुनिर्गतारिपवोयस्माद्यस्मिन्नितिवातद्राज्यंतथा ॥ ७७ ॥
योगयुक्त्यापि योगोऽष्टांगादिः ॥ युक्तिर्युंजनमनुष्ठानमितियावत् ॥ योगस्ययुक्तिस्तयापीत्यर्थः ॥ ७८ ॥ गिरितोविंध्यात् ॥ ईदृशीदशानाशदशा ॥ यज्ञादेरभावेनाप्यायना
भावादित्यभिप्रायः ॥ ७९ ॥ ब्रह्मणइति ॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्यदिवसस्यादिनस्याष्टांऽशेष्टभागेघटिकाचतुष्टयेस्थितेसायंकालइतियावत् ॥ ऐंद्रंपदंत्रैलोक्यम् ॥ सलोकपालंलोकाश्चतत्पालाश्च

तःसहवर्तमानम् ॥ ८० ॥ परार्धद्वयेति ॥ पराधब्रह्मणः स्वमानेनपंचाशद्वर्षपरार्धद्वयंशतवर्षंतस्य नाशोपिप्राकृतप्रलयोपि ॥ अपिःसमुच्चयार्थः ॥ यःकाशीस्थःसनविनश्यति यावज्जीवंकस्याप्युपद्रवस्याभावात् ॥ यथावसरेशरीरपातेचसांद्रानंदावबोधब्रह्मत्वेनोपस्थानात् ॥ अतएवविंध्योन्नतेः सर्वस्मिन्जगतिभयद्रुतेपिकाशीस्थानांभयद्रवणाद्यभावाद्देवागमनंतीर्थवासार्थिसंतर्पणंपंचरात्रमुषित्वेत्यादिकंचसर्वंसंगच्छतेइतिपूर्वमेवसकारणमुक्तम् ॥ यत्त्विदानीमन्यथादृश्यतेतत्प्राणिनांपापोपचयाद्विश्वेशप्रातिकूल्याच्च ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ कलौविघ्नाभविष्यंतिकाश्यांनिवसतांकिल ॥ येपापशीलाश्चशठाश्चमूर्खाः कुर्वंतिपापान्यविशंकमार्यं ॥ तेषामनंतंभवतीहदुःखमाचंद्रतारंनहिसंशयोत्र ॥ लब्धोपिसिद्धिंनोयायाद्यदिक्रुद्धयेत्त्रिलोचनइत्यादि ॥ ८१ ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥ अस्तिचेदिति ॥ काशीवासाभिलाषुकाःकाशीवासाभीप्सवः ॥ ८२ ॥ तत्पुण्येति ॥ तच्चतत्पुण्यंचेतितत्पुण्यंतस्यपरिवर्तेनव्यत्ययेनविनिमयेनेत्यर्थः ॥ ८३ ॥ शरणंरक्षितारम् तंत्यक्त्वाक्वापिनगच्छेदितिभावः ॥ ८४ ॥ अखंडंसमग्रंपूर्णमितियावत् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ स्वर्धुनीदर्शनादित्यारभ्यपश्चम्यंतानांपदानांतृतीयांतानांचधर्मःस्यादुत्तरोत्तरइत्याग्रिमेणसंबन्धः ॥ ८८ ॥

परार्धद्वयनाशेपिकाशीस्थोयोननश्यति ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकाश्यांश्रेयःसमाचरेत् ॥ ८१ ॥ यत्सुखंकाशिवासेत्रनतद्ब्रह्मांडमंडपे ॥ अस्तिचेत्तत्कथंसर्वेकाशीवासाभिलाषुकाः ॥ ८२ ॥ जन्मांतरसहस्रेषुयत्पुण्यंसमुपार्जितम् ॥ तत्पुण्यपरिवर्तेनकाश्यांवासोऽत्रलभ्यते ॥ ८३ ॥ लब्धोपिसिद्धिंनोयायाद्यदिक्रुद्धयेत्त्रिलोचनः ॥ तस्माद्विश्वेश्वरंनित्यंशरण्यंशरणंव्रजेत् ॥ ८४ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाख्यंपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ अखंडंहियथाकाश्यांनतथान्यत्रकुत्रचित् ॥ ८५ ॥ आलस्येनापियोयायाद्गृहाद्विश्वेश्वरालयम् ॥ अश्वमेधाधिकोधर्मस्तस्यस्याच्चपदेपदे ॥ ८६ ॥ यःस्नात्वोत्तरवाहिन्यांयातिविश्वेशदर्शने ॥ श्रद्धयापरयातस्यश्रेयसोंतोनाविद्यते ॥ ८७ ॥ स्वर्धुनीदर्शनात्स्पर्शात्स्नानादाचमनादपि ॥ संध्योपासनतोजप्यात्तर्पणाद्देवपूजनात् ॥८८॥ पंचतीर्थावलोकाच्चततोविश्वेश्वरेक्षणात् ॥ श्रद्धास्पर्शनपूजाभ्यांधूपदीपादिदानतः ॥ ८९ ॥ प्रदक्षिणैः स्तोत्रजपैर्नमस्कारैस्तुनर्त्तनैः ॥ देवदेवमहादेवशंभोशिवशिवेतिच ॥ ९० ॥ धूर्जटेनीलकंठेशपिनाकिञ्शशिशेखर ॥ त्रिशूलपाणेविश्वेशरक्षरक्षेतिभाषणैः ॥ ९१ ॥ मुक्तिमंडपिकायांचनिमेषार्धोपवेशनात् ॥ तत्रधर्मकथालापात्पुराणश्रवणादपि ॥ ९२ ॥ नित्यादिकर्मकरणात्तथातिथिसमर्चनैः ॥ परोपकरणाद्यैश्चधर्मस्स्यादुत्तरोत्तरः ॥ ९३ ॥ शुक्लपक्षेयथाचंद्रःकलयाकलयैधते ॥ एवंकाश्यांनिवसतांधर्मराशिःपदेपदे ॥ ९४ ॥

पंचतीर्थावलोकनात्कपालमोचनपापमोचनऋणमोचनकुलस्तंभवैतरण्यवलोकनात् ॥ यद्वा वरुणासंभेदासिसंभेदपंचनददशाश्वमेधमाणिकर्णिकावलोकनात् यद्वा आदित्यद्रौपदीविष्णुदण्डपाणिमहेश्वरढुंढिविनायकज्ञानवापीनंदिकेशतारकेशमहाकालेशपुनर्दंडपाण्यवलोकनात् ॥ तथाचात्रैववादिष्याति ॥ आदित्यंद्रौपदींविष्णुंदंडपाणिंमहेश्वरम् ॥ नमस्कृत्यततोगच्छेद्द्रष्टुंढुंढिविनायकम् ॥ ज्ञानवापीमुपस्पृश्यनंदिकेशंततोर्चयेत् ॥ तारकेशन्ततोभ्यर्च्यमहाकालेश्वरंततः ॥ पश्येत्पुनर्दंडपाणिमित्येषापंचतीर्थिका ॥ चकारादन्येषामपि ॥ उत्तरोत्तरमित्येषापंचतीर्थिकेतिपारिभाषिकपंचतीर्थविधानात् ॥ यद्वा आदित्यादिमहेश्वरांतमेकम् ढुंढिविनायकमेकम् ज्ञानवाप्येकम् नन्दिकेशादित्रयमेकम् पुनर्दंडपाणिरेकम् एवंवापंचतीर्थिका ॥ चकारादन्येषामपि ॥८९॥९०॥९१॥९२॥ उत्तरोत्तरउपर्युपरिश्रेष्ठोवा ॥ उपर्युदीच्यश्रेष्ठेष्वप्युत्तरःस्यादित्यमरः ॥ प्रतिदिनंवर्धमानइत्यर्थः ॥९३॥ धर्मवृद्धिंसदृष्टांतमाह ॥ शुक्लपक्षइति ॥ पदेपदे

क्षणेक्षणे ॥९४॥ वृक्षरूपेणधर्मस्तौति ॥ श्रद्धेति ॥ अयंश्रुतिस्मृतिभ्यांप्रतिपादितोधर्मवृक्षईड्यस्तुत्यस्सेव्यइतियावदित्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ श्रद्धाऽऽस्तिक्यबुद्धिर्बीजंयस्यसः ॥ पुनःकथंभूतः ॥ ब्राह्मणचरणजलैःसिक्तोमीढःक्षरितइतियावत् ॥ पुनःकथंभूतः॥यस्यधर्मवृक्षस्यताःप्रसिद्धाश्चतस्रोदशचतुर्दशसंख्याकाःशिक्षाकल्पज्योतिश्छंदोनिरुक्तव्याकरणऋग्यजुःसामाथर्वमीमांसान्यायपुराणधर्मशास्त्रलक्षणाअपिशब्दादायुर्वेदधनुर्वेदगांधर्ववेदार्थशास्त्रलक्षणाश्चशाखाःस्कंधायस्यसः ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ अंगानिवेदाश्चत्वारोमीमांसान्यायविस्तरः ॥ पुराणंधर्मशास्त्रंचविद्याह्येताश्चतुर्दश ॥ आयुर्वेदोधनुर्वेदोगांधर्वश्चैवतेत्रयः ॥ अर्थशास्त्रंचतुर्थंतुविद्याह्यष्टादशैवत्विति ॥ पुनःकीदृशः ॥ यस्यधर्मवृक्षस्यार्थान्यायोपार्जितधनानिपुष्पाणिकुसुमानिसः ॥ पुनःकथंभूतः ॥ यस्यधर्मवृक्षस्यस्थूलसूक्ष्मेद्वेफलेसः ॥ केतेतत्राह ॥ मोक्षःकामइति ॥ सूक्ष्मंफलंमोक्षः स्थूलंफलंकामइत्यर्थः ॥ ९५ ॥ ढुंढिर्विघ्नाधिराजः ॥ मंत्रशब्दःप्रणवविषयःषडक्षररामम‌न्त्रविषयोवा ॥ ९६ ॥ काश्यांधर्मइति ॥ सचासौचतुष्पादरूपश्चेतितथासंपूर्णइत्यर्थः ॥ तेचपादाः सत्यंतपोदयादानमिति ॥ श्रेयःकैवल्यम् ॥ ९७ ॥ नैतच्चित्रमित्याह ॥ विश्वेश्वरइति ॥ धर्मश्चार्थश्चकामश्चामृतंकैवल्यंचतानितथातद्रूपेषुतेष्वभिमतंभातिप्रियत्वेनरूपंस्वरूपंयस्यसः ॥ तदुक्तम् ॥ अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यर्थपंचकम् ॥ आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयमिति ॥ यद्वा धर्मार्थ

श्रद्धाबीजोविप्रपादांबुसिक्तःशाखाविद्यास्ताश्चतस्रोदशापि ॥ पुष्पाण्यर्थाद्वेफलेस्थूलसूक्ष्मेमोक्षःकामोधर्मवृक्षोयमीड्यः ॥ ९५ ॥ सर्वार्थानामत्रदात्रीभवानीसर्वान्कामान्पूरयेदत्रढुंढिः ॥ सर्वाञ्जंतून्मोचयेदंतकालेविश्वेशोत्रश्रोत्रमंत्रोपदेशात् ॥ ९६ ॥ काश्यांधर्मस्तच्चतुष्पादरूपःकाश्यामर्थःसोप्यनेकप्रकारः ॥ काश्यांकामःसर्वसौख्यैकभूमिःकाश्यांश्रेयस्तत्तुकिंनात्रयच्च ॥ ९७ ॥ विश्वेश्वरोयत्रनतत्रचित्रंधर्मार्थकामामृतरूपरूपः ॥ स्वरूपरूपःसहिविश्वरूपस्तस्मान्नकाशीसदृशीत्रिलोकी ॥ ९८ ॥ इतिब्रुवाणागीर्वाणाददृशुस्तूटजंमुनेः ॥ होमधूमसुगंधाढ्यंबटुभिर्बहुभिर्वृतम् ॥ ९९ ॥ श्यामाकांजलियाच्ञार्थमृषिकन्यानुयायिभिः ॥ धृतोपग्रहदर्भास्यैर्मृगशावैरलंकृतम् ॥ १०० ॥ सार्द्रवल्कलकौपीनैर्वृक्षशाखावलंबिभिः ॥ बद्धंविघ्नमृगान्दिक्षुवागुराभिरिवावृतम् ॥ १ ॥

कामामृतानांभक्तेभ्योरूपायरूपणायदानायरूपंशरीरंलीलाविग्रहोयस्यसः ॥ तर्हिंशरीरसंबंधात्प्राप्तासंसारितातत्राह ॥ स्वरूपरूपः स्वरूपमखंडसच्चिदानंदलक्षणंरूपंस्वरूपंयस्यसः ॥ ननुतस्यप्रपंचेनसहभेदप्रतीतेःकथमखंडसच्चिदानंदात्मकत्वंतत्राह ॥ सहिविश्वरूपइति ॥ हियस्मात्विश्वंरूपंयस्यसविश्वंरूप्यतेप्रतीयतेयस्मिन्रज्ज्वामिवसर्पइतिवासः ॥ जडाजडप्रपंचस्यतत्राध्यस्तत्वान्नतेनभेदावहत्वमध्यस्तेनसर्पेणेवरज्ज्वाः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ इदंसर्वंयदयमात्माआत्मैवेदंसर्वंब्रह्मैवेदंसर्वमित्यादिः ॥ अरूपरूपइतिपाठेवस्तुतोऽरूपरूपोमाययाविश्वरूपः ॥ त्रिलोकरूपःसहिविश्वरूपइतिक्वचित्पाठः ॥ प्रकृतमुपसंहरति ॥ तस्मान्नकाशीति ॥९८॥ ददृशुरित्वाति ॥ तुशब्दःसंभ्रमावद्योतकः॥नकेवलंमुनेरुटजंददृशुःपर्णशालांगणंपर्णशालापर्णकुटीतस्याअंगणंप्रांगणंवीक्ष्यसन्नेमुश्चेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ भक्तिश्रद्धातिशयावद्योतकःसम्शब्दः ॥ उटजंविशिनष्टि ॥ अक्षरत्रितयाधिकैर्होमधूमेतित्रिभिः ॥ ९९ ॥ कथंभूतैर्बटुभिर्मृगशावैर्वा ॥ ऋषिकन्यानुयायिभिःऋषिकन्याअनुयातुंअनुगंतुंशीलंयेषांतेतथातैः ॥ ऋषिकन्यानुयानंकिमर्थमितिपृच्छायामाह ॥ श्यामाकांजलियाच्ञार्थंश्यामाकाख्यान्नप्रस्थयाच्ञार्थमित्यर्थः ॥ कथंभूतैर्मृगशावैः ॥ धृतोपग्रहदर्भास्यैर्धृताउपग्रहरूपादर्भाःकुशाः ॥ अस्त्रीकुशंकुथोदर्भःपवित्रमित्यमरः ॥ आस्येयेषांतथातैः ॥ १०० ॥ सार्द्रवल्कलान्येवकौपीनानितैरावृतमित्यन्वयः ॥ कथंभूतैर्वृक्षशाखावलंबिभिःतरु

स्कंधाश्रयिभिः ॥ कैरिवविघ्नाएवमृगाविघ्नमृगास्तान्बद्धुंधर्तुंवागुराभिर्मृगबंधनीभिरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ १ ॥ पतिव्रतानांशिरोरत्नंशिरोधार्यायालोपामुद्रातस्याअंघ्रीएवमुद्रामुद्रिकातयामुद्रितंचिह्नितम् ॥ ॥ २ ॥ धृताकर्णेअक्षमालिकाजपमालिकायेनसतथातम् ॥ अधिष्ठितमाश्रितंबृस्याः ॥ यतीनामासनंबृसीत्यमरः ॥ पृष्ठमुपरिभागोयेनसतथातम् ॥ परमेष्ठिवदुत्कटंहिरण्यगर्भवच्छ्रेष्ठम् ॥ ३ ॥ एवंभूतमगस्त्यंपुरोऽग्रतःसमालोक्यप्रोच्चैर्यथास्यात्तथा ॥ जयजयेतिचेतिचकारोनुक्तसमुच्चये ॥ प्रथमतःप्रणम्यपश्चाज्जयजयेतिप्रोचुरित्यर्थः ॥ अथवापूर्वोक्तविशेषणविशिष्टंपर्णशालांगणं वीक्ष्यागस्त्यंसन्नेमुर्जजययेतिचप्रोचुरित्येववायोजना ॥ जयसर्वोत्कर्षमाविष्कुरु ॥ वीप्सादरार्था ॥ ४ ॥ अभिनंद्यवर्धयित्वाहर्षयित्वेतियावत् ॥ ५ ॥ श्रोत्रादीनांफलमाह ॥ इदमित्या दिना ॥ ६ ॥ १०७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखंडटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पतिव्रताशिरोरत्नलोपामुद्रानुवर्णनम् ॥ चतुर्थेवर्ण्यतेशेषपापरा

पतिव्रताशिरोरत्नलोपामुद्रांघ्रिमुद्रया ॥ मुद्रितंवीक्ष्यसन्नेमुःपर्णशालांऽगणंसुराः ॥ २ ॥ विसर्जितसमाधिंचधृतकर्णाक्षमालिकम् ॥ अधिष्ठितंबृसीपृष्ठं परमेष्ठिवदुत्कटम् ॥ ३ ॥ पुरोगस्त्यंसमालोक्यसर्वेदेवाःसवासवाः ॥ प्रहृष्टवदनाःप्रोचुःप्रोच्चैर्जयजयेतिच ॥ ४ ॥ मुनिरुत्थायतान्सर्वानुपावे श्ययथोचितम् ॥ आशीर्भिरभिनंद्याथपप्रच्छागमकारणम् ॥ ५ ॥ व्यासउवाच ॥ इदंपुण्यतमाख्यानंश्रुत्वाभक्तिसमन्वितः ॥ पठित्वापाठ यित्वाचव्रतश्रद्धावतांपुरः ॥ ६ ॥ विधूयसर्वपापानिज्ञात्वाऽज्ञात्वाकृतान्यपि ॥ हंसवर्णेनयानेनगच्छेच्छिवपुरंध्रुवम् ॥ १०७ ॥ इतिश्रीस्कान्दे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे अगस्त्याश्रमवर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ❀ ॥ ॥ सूतउवाच ॥ ॥ मुनिपृष्टास्तदादेवाभगवंस्तेकिमब्रुवन्॥सर्वलोकहितार्थायतदाख्याहिमहामुने ॥१॥ ॥ श्रीव्यासउवाच ॥ ॥ अगस्तिवचनंश्रुत्वाबहुमानपुरस्सरम् ॥ धिषणाधिपतेरास्यंविबुधाव्यालुलोकिरे ॥ २ ॥ वाक्पतिरुवाच ॥ शृण्वगस्तेमहाभागदेवागमनकारणम् ॥ धन्योसिकृतकृत्योसिमान्योसिमहता मपि ॥ ३ ॥ प्रत्याश्रमंप्रतिनगंप्रत्यरण्यंतपोधनाः ॥ किंनसंतिमुनिश्रेष्ठकाचिदन्यैवतेस्थितिः ॥४॥ तपोलक्ष्मीस्त्वयीहास्तिब्राह्मंतेजस्त्वयिस्थिरम् ॥ पुण्यलक्ष्मीस्त्वयिपरात्वय्यौदार्यंमनस्त्वयि ॥ ५ ॥

शिप्रणाशनम् ॥ १ ॥ मुनिरुत्थायतान्सर्वानुपवेश्ययथोचितम् ॥ आशीर्भिरभिनंद्याथपप्रच्छागमकारणमित्युक्तंतत्रपृच्छाति ॥ मुनिपृष्टाइति ॥ १ ॥ अगस्तीति ॥ अगस्तिरगस्त्यइत्यनर्था तरम् ॥ धिषणाधिपतेर्बृहस्पतेः ॥ व्यालुलोकिरेऽपश्यन् ॥ देवानांबहूनांमध्येएकेनवक्तव्येयोमान्योमान्येष्वपिबहुषुयोगुरुर्गुरुष्वपियःसर्वशास्त्रार्थदर्शीतेष्वपियोवक्तातेनवक्तव्यम् ॥ अतएवंभूतत्वा द्बृहस्पतेस्तदास्यंदेवाव्यालुलोकिरेइत्यर्थः ॥ लोकृलोचृदर्शनइतिधातुः ॥ २ ॥ देवागमनकारणानुवादपूर्वकमगस्तिंस्तौति ॥ शृण्वितित्रिभिः ॥ ३ ॥ प्रत्याश्रममिति ॥ आश्रममाश्रमं प्रतिप्रत्याश्रमम् ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ नगंपर्वतम् ॥ शैलवृक्षौनगावित्यमरः ॥ स्थितिर्मर्यादा ॥ ४ ॥ तपइति ॥ ब्राह्मंतेजोवेदवर्चसम् ॥ उदारस्यभावऔदार्यंदातृत्वं महत्त्वंच ॥ उदारे

दातृमहतोरितिवचनादित्यर्थः ॥ मनआत्मविषयमननाद्यन्मनस्तदित्यर्थः ॥ ५ ॥ लोपामुद्रांस्तौति ॥ पतिव्रतेयमित्यारभ्यइदमेवव्रतमित्यतःप्राक्तनग्रंथेन ॥ सधर्मिणीपत्नी ॥ पत्नी पाणिगृहीतीचद्वितीयासहधर्मिणीत्यमरः ॥ ६ ॥ अरुंधत्यादिभिःसहकर्त्रीभिर्वायथैषालोपामुद्राश्रेष्ठावर्ण्यतेतथान्याकापिनेतिनिश्चितमित्यन्वयः ॥ अरुंधतीवसिष्ठस्यपत्नीः सावित्रीब्रह्मणः अनसूयात्रेः शांडिलीकौशिकब्राह्मणपत्नीपतिव्रताशिरोमणिः अग्निमाताच सतीश्वरपत्नी दक्षदुहितालक्ष्मीर्विष्णोःशतरूपास्वायंभुवस्यमनोः ॥ ७ ॥ मेनाहिमवतः सुनीतिर्ध्रुवजननीउत्तानपादस्य भार्या संज्ञाविवस्वतः स्वाहाअग्नेरिति ॥ ८ ॥ तादृक्पतिव्रतात्वमेवाह ॥ भुंक्तइत्यादिना ॥ प्रथमंप्रतिबुध्यते तवप्रबोधादितिशेषः ॥ ९ ॥ क्वापिकस्मिंश्चिद्देशांतरेकालेवाप्रोषितेदेशांत

पतिव्रतेयंकल्याणीलोपामुद्रासधर्मिणी ॥ तवांगच्छाययातुल्यायत्कथापुण्यकारिणी ॥ ६ ॥ पतिव्रतास्वरुंधत्यासावित्र्याप्यनसूयया ॥ शांडिल्यया
चसत्या चलक्ष्म्याचशतरूपया ॥ ७ ॥ मेनयाचसुनीत्याचसंज्ञयास्वाहयातथा ॥ यथैषावर्ण्यतेश्रेष्ठानतथान्येतिनिश्चितम् ॥ ८ ॥ भुंक्तेभुक्तेत्व
यिमुनेतिष्ठतित्वयितिष्ठति॥विनिद्रितेचनिद्रातिप्रथमंप्रतिबुध्यते ॥ ९ ॥ अनलंकृतमात्मानंतवनोदर्शयेत्क्वचित् ॥ कार्यार्थंप्रोषितेक्वापिसर्वमंडनवर्जिता
॥१०॥ नचतेनामगृह्णीयात्तवायुष्यविवृद्धये ॥ पुरुषांतरनामापिनगृह्णातिकदाचन ॥ ११ ॥ आक्रुष्टापिनचाक्रोशेत्ताडितापिप्रसीदति ॥ इदंकुरुकृतं
स्वामिन्मन्यतामितिवक्तिच ॥ १२ ॥ आहूतागृहकार्याणित्यक्त्वागच्छतिसत्वरम् ॥ किमर्थंव्याहृतानाथसप्रसादोविधीयताम् ॥ १३ ॥ नचिरंतिष्ठ
तिद्वारिनद्वारमुपसेवते ॥ अदापितंत्वयाकिंचित्कस्मैचिन्नददात्यपि ॥ १४ ॥ पूजोपकरणंसर्वमनुक्तासाधयेत्स्वयम् ॥ नियमोदकबर्हींषिपत्रपुष्पाक्षता
दिकम् ॥ १५ ॥ प्रतीक्षमाणावसरंयथाकालोचितंहियत् ॥ तदुपस्थापयेत्सर्वमनुद्विग्नातिहृष्टवत् ॥ १६ ॥ सेवतेभर्त्तुरुच्छिष्टमिष्टमन्नंफलादिकम् ॥
महाप्रसादइत्युक्त्वापरिदत्तंप्रतीच्छति ॥ १७ ॥ अविभज्यनचाश्नीयाद्देवपित्रातिथिष्वपि ॥ परिचारकवर्गेषुगोषुभिक्षुकुलेषुच ॥ १८ ॥ संयतो
पस्करादक्षाहृष्टाव्ययपराङ्मुखी ॥ कुर्यात्त्वयाननुज्ञातानोपवासव्रतादिकम् ॥ १९ ॥ दूरतोवर्जयेदेषासमाजोत्सवदर्शनम् ॥ नगच्छेत्तीर्थयात्रादिवि
वाहप्रेक्षणादिषु ॥२०॥ सुखसुप्तंसुखासीनंरममाणंयदृच्छया ॥ आंतरेष्वपिकार्येषुपतिंनोत्थापयेत्क्वचित् ॥ २१ ॥ स्त्रीधर्मिणीत्रिरात्रंतुस्वमुखंनैवदर्श
येत् ॥ स्ववाक्यंश्रावयेन्नापियावत्स्नातानशुद्धितः ॥२२॥सुस्नाताभर्तृवदनमीक्षतेन्यस्यनक्वचित् ॥ अथवामनसिध्यात्वापतिंभानुंविलोकयेत् ॥२३॥

रंगतेत्वयिसकलभूषणरहिताभवति ॥ तदुक्तंयाज्ञवल्क्येन ॥ क्रीडांशरीरसंस्कारंसमाजोत्सवदर्शनम् ॥ हास्यंपरगृहेयानंत्यजेत्प्रोषितभर्तृकेति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आगत्यचकिमर्थंव्याहृतेत्यादिवक्तिचेतिपूर्वक्रियायाअनुषंगः ॥ १३ ॥ नद्वारमुपसेवतेशयनादिनेतिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रतीच्छतिगृह्णाति ॥ १७ ॥ १८ ॥ संयतोपस्करासुनिर्णिक्तालंकारा ॥ १९ ॥ समाजोत्सवदर्शनंसमाजश्चउत्सवश्चतयोर्दर्शनम् ॥ दर्शनाभावमुक्त्वागमनाभावमावेदयति ॥ नगच्छेदिति ॥ २० ॥ आंतरेषुअंतरंगेषुरहस्येष्वितियावत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ अथवेति ॥ भर्तरि

क्वापिगतइतिशेषः ॥ २३ ॥ कूर्पासकंचोलंकंचुकीतिप्रसिद्धम् ॥ २४ ॥ नदूरयेन्नत्यजेत् ॥ २५ ॥ रजक्यावस्त्रनिर्णेजकपत्न्याउदक्ययावा ॥ प्रथमेहनिचांडालीद्वितीयेब्रह्मघातिनी ॥ तृती
येरजकीप्रोक्ताचतुर्थेहनिशुद्ध्यतीतिवचनात् ॥ यावद्रजोनुवर्त्ततेतावत्तयासखित्वंनाचरेदित्यर्थः ॥ हैतुक्यासत्कर्मसुहेतुभिःसन्देहमापादयंत्या ॥ तदुक्तम् ॥ सन्देहकृद्धेतुभिर्यःसत्कर्मसुसहैतुक
इति ॥ श्रमणयापाषंडमार्गकृताभ्यासयाकापालिक्येत्यर्थः ॥ यद्वा श्रमणयापरिव्राजिकयाबौद्धपत्न्येत्यर्थः ॥ दुर्भगयाभाग्यहीनयाप्राकृतयेत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ वर्धन्यांसंमार्जन्याम् ॥

हरिद्रांकुंकुमंचैवासिंदूरंकज्जलंतथा ॥ कूर्पासकंचतांबूलंमांगल्याभरणंशुभम् ॥२४॥ केशसंस्कारकबरीकरकर्णादिभूषणम् ॥ भर्त्तुरायुष्यमिच्छंतीदूरये
न्नपतिव्रता॥ २५ ॥ न रजक्यानहैतुक्यातथाश्रमणयानच ॥ नचदुर्भगयाक्वापिसखित्वंकुरुतेसती ॥ २६ ॥ भर्तृविद्वेषिणींनारींनैषासंभाषतेक्व
चित् ॥ नैकाकिनीक्वचिद्भूयान्ननग्नास्नातिचक्वचित् ॥ २७ ॥ नोलूखलेनमुसलेनवर्द्धन्यांदृषद्यपि ॥ नयंत्रकेनदेहल्यांसतीचोपविशेत्क्वचित् ॥२८॥
विनाव्यवायसमयंप्रागल्भ्यंनक्वचिच्चरेत् ॥ यत्रयत्ररुचिर्भर्त्तुस्तत्रप्रेमवतीसदा ॥ २९ ॥ इदमेवव्रतंस्त्रीणामयमेवपरोवृषः ॥ इयमेकादेवपूजाभर्त्तुर्वा
क्यंनलंघयेत् ॥ ३० ॥ क्लीबंवादुरवस्थंवाव्याधितंवृद्धमेववा ॥ सुस्थितंदुःस्थितंवापिपतिमेकंनलंघयेत् ॥ ३१ ॥ हृष्टाहृष्टेविषण्णास्याविषण्णास्ये
प्रियेसदा ॥ एकरूपाभवेत्पुण्यासंपत्सुचविपत्सुच ॥ ३२ ॥ सर्पिर्लवणतैलादिक्षयेपिचपतिव्रता ॥ पतिंनास्तीतिनब्रूयादायासेषुनयोजयेत्॥३३॥
तीर्थस्नानार्थिनीनारीपतिपादोदकंपिबेत् ॥ शंकरादपिविष्णोर्वापतिरेकोधिकःस्त्रियाः ॥ ३४ ॥ व्रतोपवासनियमंपतिमुल्लंघ्ययाचरेत् ॥ आयुष्यंहरते
भर्त्तुर्मृतानिरयमृच्छति ॥ ३५ ॥ उक्ताप्रत्युत्तरंदद्याद्यानारीक्रोधतत्परा ॥ सरमाजायतेग्रामेसृगालीनिर्जनेवने ॥ ३६ ॥ स्त्रीणांहिपरमश्चैकोनियमः
समुदाहृतः ॥ अभ्यर्च्यचरणौभर्त्तुर्भोक्तव्यंकृतनिश्चयम् ॥३७॥ उच्चासनंनसेवेतनव्रजेत्परवेश्मसु ॥ नत्रपाकरवाक्यानिवक्तव्यानिकदाचन ॥ ३८ ॥
अपवादोनवक्तव्यःकलहंदूरतस्त्यजेत् ॥ गुरूणांसन्निधौक्वापिनोच्चैर्ब्रूयान्नवाहसेत् ॥ ३९ ॥ याभर्तारंपरित्यज्यरहश्चरतिदुर्मतिः ॥ उलूकीजायतेक्रूरावृ
क्षकोटरशायिनी ॥ ४० ॥ ताडिताताडितुंचेच्छेत्साव्याघ्रीवृषदंशिका ॥ कटाक्षयतियाऽन्यंवैकेकराक्षीतुसाभवेत् ॥ ४१ ॥ याभर्तारंपरित्यज्य
मिष्टमश्नातिकेवलम् ॥ ग्रामेवासूकरीभूयाद्वल्गुर्वापिश्वविड्भुजा ॥ ४२ ॥

दृषदिपेषिण्याम् ॥ अपिःसमुच्चये ॥ यन्त्रकेगोधूमादिचूर्णशिलायाम् ॥ देहल्यांगृहावग्रहण्याम् ॥ गृहावग्रहणीदेहलीत्यमरः ॥ गृहद्वाराद्बहिरुभयत्रोच्चभूम्यामित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रसं
गात्स्त्रीधर्मानाह ॥ इदमेवेत्यादिना ॥ ३० ॥ क्लीबंवीर्यहीनम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ सरमाशुनी ॥ सरमाशुनीत्यमरः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ रहोग्राम्य
धर्मंचरतिआचरति ॥ जारेणसार्धमितिशेषः ॥ उलूकीपेचिका ॥ उलूकस्तुवायसारातिपेचकावित्यमरः ॥ ४० ॥ वृषदंशिकामार्जारीच ॥ व्याघ्रीवृषदंशिकेत्येकंपदंवा ॥ ४१ ॥ केकराक्षीतिर्यङ्ने

त्रावक्रनयनेतियावत् ॥ वल्गुर्नामोर्ध्वचरणोऽधःशिरावृक्षावलंबीपक्षिविशेषः ॥ स्वविड्भुजास्वविष्ठाभक्षिणी ॥ वल्गुलीवेतिपाठेसएवार्थः ॥४२॥ त्वंकृत्यत्वंकारंकृत्वा ॥ हुंकृत्येतिक्वचित्पाठः॥ ४३ ॥ विलुप्यवस्त्रादिनाच्छाद्यव्यवधायेत्येतत् ॥ भर्तृसंबंधिनीं दृष्टिंत्यक्त्वेतिवा ॥ ४४ ॥ बाह्यात्गृहबाह्यप्रदेशात ॥ ४५ ॥ खेदसन्नोदनैर्दुःखापनोदनकर्तृभिः ॥ परैरन्यैः ॥ परैःश्रेष्ठैर्वा ॥ ४६—५० ॥ तदाशिषमित्यत्रतच्छब्दोमातृव्यतिरिक्तरंडाविषयः ॥ संन्यस्ताखिलकर्मापिपितुर्वंद्योहिमस्करी ॥ सर्ववंद्येनयतिनाप्रसूर्वंद्याप्रयत्नतइत्यत्रैववक्ष्यमाणत्वात् ॥ आशीविषोपमांसर्पोपमाम् ॥ सर्पःपृदाकुर्भुजगोभुजंगोहिर्भुजंगमः ॥ आशीविषोविषधरश्चक्रीव्यालःसरीसृपइत्यमरः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ भर्तेति ॥ स्त्रियाजीन्मृतोवाभर्ताऽनुयातव्योऽनुगंतव्यइत्यर्थः ॥ अत्रानुगुणंदृष्टां

यात्वंकृत्याऽप्रियंब्रूतेमूकासाजायतेखलु ॥ यासपत्नींसदेर्ष्येतदुर्भगासापुनःपुनः ॥ ४३ ॥ दृष्टिंविलुप्यभर्तुर्याकंचिदन्यंसमीक्षते ॥ काणाचविमुखीचापिकुरूपाचापिजायते ॥ ४४ ॥ बाह्यादायांतमालोक्यत्वरिताचजलाशनैः ॥ तांबूलैर्व्यजनैश्चैवपादसंवाहनादिभिः ॥ ४५ ॥ तथैवचाटुवचनैःखेदसंनोदनैःपरैः ॥ याप्रियंप्रीणयेत्प्रीतात्रिलोकीप्रीणितातया ॥ ४६ ॥ मितंददातिहिपितामितंभ्रातामितंसुतः ॥ अमितस्यहिदातारंभर्त्तारंपूजयेत्सदा ॥ ४७ ॥ भर्तादेवोगुरुर्भर्ताधर्मतीर्थव्रतानिच ॥ तस्मात्सर्वंपरित्यज्य[1]पतिमेकंसमर्चयेत् ॥४८ ॥ जीवहीनोयथादेहःक्षणादशुचितांव्रजेत् ॥ भर्तृहीनातथायोषित्सुस्नाताप्यशुचिःसदा ॥ ४९ ॥ अमंगलेभ्यःसर्वेभ्योविधवात्यक्तमंगला ॥ विधवादर्शनात्सिद्धिःक्वापिजातुनजायते ॥ ५० ॥ विहायमातरंचैकांसर्वमंगलवर्जिताम् ॥ तदाशिषमपिप्राज्ञस्त्यजेदाशीविषोपमाम् ॥ ५१ ॥ कन्याविवाहसमयेवाचयेयुरितिद्विजाः ॥ भर्तुःसहचरीभूयाज्जीवतोऽजीवतोपिवा ॥ ५२ ॥ भर्तासदानुयातव्योदेहवच्छाययास्त्रिया ॥ चंद्रमाज्योत्स्नयायद्वद्विद्युत्वान्विद्युतायथा ॥ ५३ ॥ अनुव्रजतिभर्तारंगृहात्पितृवनंमुदा ॥ पदेपदेऽश्वमेधस्यफलंप्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ५४ ॥ व्यालग्राहीयथाव्यालंबलादुद्धरतेबिलात् ॥ एवमुत्क्रम्यदूतेभ्यःपतिंस्वर्गंनयेत्सती ॥ ५५ ॥ यमदूताःपलायंतेसतीमालोक्यदूरतः ॥ अपिदुष्कृतकर्माणंसमुत्सृज्यचतत्पतिम् ॥ ५६ ॥ नतथाबिभीमोवह्नेर्नतथाविद्युतोयथा ॥ आपतंतींसमालोक्यवयंदूताःपतिव्रताम् ॥ ५७ ॥ तपनस्तप्यतेत्यंतंदहनोपिचदह्यते ॥ कंपंतेसर्वतेजांसिदृष्ट्वापातिव्रतंमहः ॥ ५८ ॥ यावत्स्वलोमसंख्यास्तितावत्कोट्ययुतानिच ॥ भर्त्रास्वर्गसुखंभुंक्तेरममाणापतिव्रता ॥ ५९ ॥

तत्रयमाह ॥ देहवदितिपादत्रयेण ॥ विद्युत्वान्मेघः ॥ ५३ ॥ पतिमनुव्रजंत्यनुगच्छंतीचितारोहार्थमितिशेषः ॥ पितृवनंश्मशानम् ॥ मुदेतिबलात्कारेणगमनंवार्यते ॥ ५४ ॥ पतिव्रतामाहात्म्यमाह ॥ व्यालग्राहीत्यारभ्यशीलभंगेनेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ व्यालंसर्पंग्रहीतुंशीलंयस्यसव्यालग्राहीमनुष्यःपक्षिविशेषोवा ॥ उत्क्रम्यमोचयित्वा ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ नबिभीमःभयंनप्राप्नुमः ॥ ५७ ॥ दह्यतइतिकर्मकर्तर्यात्मनेपदम् ॥ महस्तेजः ॥ ५८ ॥ भर्त्रासहरममाणा भर्त्राकर्त्राक्रीडमानाइतिवा ॥ उक्तंच ॥ तिस्रःकोट्योऽर्धकोटीचया

---

[1] सर्वदापतिमर्चयेदित्यपिपाठः ।

निलोमानिमानवे ॥ तावत्कालंवसेत्स्वर्गेभर्तारंयानुगच्छतीति ॥ ५९ ॥ केतेधन्यास्तत्राह ॥ येषांगेहेपतिव्रतेतिः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ विकर्मस्थांनिंदति ॥ शीलभंगेनेत्येकेन
॥ ६२ ॥ पुनरपिपतिव्रतायामाहात्म्यमाह ॥ :पतिव्रतायाइत्यष्टभिः ॥ पतिव्रतायाश्चरणोयत्रयत्रभुवंभूप्रदेशंस्पृशेत्स्पृशाते तत्रेत्यत्रवीप्साबोद्धव्या ॥ तत्रतत्रभूमिरितिमन्यते ॥ किंतत्त
दाह ॥ नात्रममभारोस्ति किंत्वनेनपादस्पर्शेनाहंपावनीपावित्र्यकर्त्रींपवित्रेतिवा ॥ ६३ ॥ बिभ्यद्भयंकुर्वाणः ॥ अर्थात्पापेभ्यइतित्रयाणांविशेषणम् ॥ ६४ ॥ जाड्यंजडत्वंअज्ञानंवा ॥
तुशब्दोऽवधारणार्थः ॥ अन्यपावनाअन्येषांपावनकर्त्र्यः ॥ ६५ ॥ एवंभूतातुभार्यादुर्लभेत्याह ॥ गृहेगृहेइति ॥ रूपलावण्यगर्विताः ॥ रूपमंगसौष्ठवंलावण्यंकांतिस्ताभ्यांगर्विताः
॥ ६६ ॥ ६७ ॥ परेइति ॥ भार्ययाद्वयंजीयतेइतिसामान्येनान्वयः ॥ पश्चात्किंतद्द्वयमित्याकांक्षायामाह ॥ परलोकोऽयंलोकइति ॥ दैवपित्रातिथीज्यादिकर्मेत्यन्वयः ॥ ६८ ॥

धन्यासाजननीलोकेधन्योसौजनकःपुनः ॥ धन्यःसचपतिःश्रीमान्येषांगेहेपतिव्रता ॥ ६० ॥ पितृवंश्यामातृवंश्याःपतिवंश्यास्त्रयस्त्रयः ॥
पतिव्रतायाःपुण्येनस्वर्गसौख्यानिभुंजते ॥ ६१ ॥ शीलभंगेनदुर्वृत्ताःपातयंतिकुलत्रयम् ॥ पितुर्मातुस्तथापत्युरिहामुत्रचदुःखिताः ॥ ६२ ॥
पतिव्रतायाश्चरणोयत्रयत्रस्पृशेद्भुवम् ॥ तत्रेतिभूमिर्मन्येतनात्रभारोस्तिपावनी ॥ ६३ ॥ बिभ्यत्पतिव्रतास्पर्शंकुरुतेभानुमानपि ॥ सोमोगंधवहश्चा
पिस्वपावित्र्यायनान्यथा ॥ ६४ ॥ आपःपतिव्रतास्पर्शमभिलष्यंतिसर्वदा ॥ अद्यजाड्यविनाशोनोजातास्त्वद्याऽन्यपावनाः ॥ ६५ ॥ गृहेगृहेन
किंनार्योरूपलावण्यगर्विताः ॥ परंविश्वेशभक्त्यैवलभ्यतेस्त्रीपतिव्रता ॥ ६६ ॥ भार्यामूलंगृहस्थस्यभार्यामूलंसुखस्यच ॥ भार्याधर्मफलावाप्त्यैभार्यासं
तानवृद्धये ॥ ६७ ॥ परलोकस्त्वयंलोकोजीयतेभार्ययाद्वयम् ॥ देवपित्रतिथीज्यादिनाभार्यःकर्मचार्हति ॥ ६८ ॥ गृहस्थःसहिविज्ञेयोयस्यगेहे
पतिव्रता ॥ ग्रसतेऽन्याप्रतिपदंराक्षस्याजरयाथवा ॥ ६९ ॥ यथागंगाऽवगाहेनशरीरंपावनंभवेत् ॥ तथापतिव्रतादृष्ट्याशुभयापावनंभवेत् ॥ ७० ॥
अनुयातिनभर्तारंयदिदैवात्कथंचन ॥ तत्रापिशीलंसंरक्ष्यंशीलभंगात्पतत्यधः ॥ ७१ ॥ तद्वैगुण्यादपिस्वर्गात्पतिःपततिनान्यथा ॥ तस्याः
पिताचमाताचभ्रातृवर्गस्तथैवच ॥ ७२ ॥ पत्यौमृतेचयायोषिद्वैधव्यंपालयेत्क्वचित् ॥ सापुनःप्राप्यभर्तारंस्वर्गभोगान्समश्नुते ॥ ७३ ॥
विधवाकबरीबंधोभर्तृबंधायजायते ॥ शिरसोवपनंतस्मात्कार्यंविधवयासदा ॥ ७४ ॥

अन्याऽपतिव्रता ॥ प्रतिपदंप्रतिक्षणम् ॥ प्रतिदिनमितिक्वचित्पाठः ॥ जरैवराक्षसीतयाजरयाराक्षस्याग्रस्यतइतिशेषः ॥ अथवेतिपक्षांतरे ॥ यथेतिपाठे जरानाम्न्याराक्षस्यावायथेति
दृष्टांतत्वेनव्याख्येयम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ सभर्तृकाणांपतिव्रतानांधर्मानुक्त्वाऽभर्तृकाणांधर्मान्वक्तुमुपक्रमते ॥ अनुयातिनभर्तारमिति ॥ शीलंपातिव्रत्यंस्वभावंसद्वृत्तंवा ॥ शीलंस्वभावे
सद्वृत्तेइत्यमरः ॥ ७१ ॥ तद्वैगुण्यात्शीलवैगुण्यात्भार्यावैगुण्याद्वा ॥ तथाचोक्तम् ॥ पतत्यर्धशरीरेणयस्यभार्यासुरांपिबेदिति ॥ तस्याःपित्रादयोपितथैवपतंतीत्याह ॥ तस्याइति
॥ ७२ ॥ भर्तृविहीनायाःपतिव्रतायाउभयलोककष्टशंकांशातयति ॥ पत्याविति ॥ ७३ ॥ विधवेति ॥ विधवायायःकबरीबंधः ॥ कबरीकेशवेशइत्यमरः ॥ बंधोव्यसनम् ॥ बंधकंव्यसन

मित्यमरः ॥ सभर्तृबंधायभर्तृव्यसनायनरकायजायतइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ चांद्रायणमथापिवेति ॥ चांद्रायणपराककृच्छ्रतप्तकृच्छ्राणांस्वरूपंचपराशरसंहितायामुक्तम् ॥ एकैकंवर्द्धये
द्ग्रासंशुक्लेकृष्णेतुह्रासयेत् ॥ अमावास्यांनभुंजतिएषचांद्रायणोविधिः ॥ कुक्कुटस्यांडमात्रंतुग्रासंतुपरिकल्पयेत् ॥ अन्यथाभावदोषेणनधर्मोनचशुद्ध्यतीति ॥ यतात्मनोऽप्रमत्तस्यद्वादशाहमभोजनम्
पराकोनामकृच्छ्रोयंसर्वपापप्रणोदनइति ॥ त्र्यहमुष्णंपिबेदापस्त्र्यहमुष्णंपयःपिबेत्॥ त्र्यहमुष्णंघृतंपीत्वावायुभक्ष्योदिनत्रयम् ॥ षट्पलंतुपिबेदापस्त्रिपलंतुपयःपिबेत् ॥ पलमेकंपिबेत्सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं
प्रकीर्तितमिति ॥७६॥ ७७ ॥ पर्यंकेति ॥ अत्रापिचवक्ष्यति ॥ पर्यंकशायिनीखट्वाशायिनी ॥ ताच्छील्यप्रयोगात्कदाचित्कथंचिच्छयनेदोषोनास्तीतिध्वनितम् ॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥

एकाहारःसदाकार्योनद्वितीयःकदाचन ॥ त्रिरात्रंपंचरात्रंवापक्षव्रतमथापिवा ॥ ७५ ॥ मासोपवासंवाकुर्याच्चांद्रायणमथापिवा ॥ कृच्छ्रंवराकंवाकुर्या
त्तप्तकृच्छ्रमथापिवा ॥ ७६ ॥ यवान्नैर्वाफलाहारैःशाकाहारैःपयोव्रतैः ॥ प्राणयात्रांप्रकुर्वीतयावत्प्राणःस्वयंव्रजेत् ॥ ७७ ॥ पर्यंकशायिनीनारीवि
धवापातयेत्पतिम् ॥ तस्माद्भूशयनंकार्यंपतिसौख्यसमीहया ॥ ७८ ॥ नचांगोद्वर्तनंकार्यंस्त्रियाविधवयाक्वचित् ॥ गंधद्रव्यस्यसंयोगोनैवकार्य
स्तयापुनः ॥ ७९ ॥ तर्पणंप्रत्यहंकार्यंभर्तुःकुशतिलोदकैः ॥ तत्पितुस्तत्पितुश्चापिनामगोत्रादिपूर्वकम् ॥ ८० ॥ विष्णोस्तुपूजनंकार्यंपति
बुद्ध्यानचान्यथा ॥ पतिमेवसदाध्यायेद्विष्णुरूपधरंहरिम् ॥ ८१ ॥ यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चपत्युःसमीहितम् ॥ तत्तद्गुणवतेदेयंपतिप्रीणनकाम्यया
॥ ८२ ॥ वैशाखेकार्तिकेमाघेविशेषनियमांश्चरेत् ॥ स्नानंदानंतीर्थयात्रांविष्णोर्नामग्रहंमुहुः ॥ ८३ ॥ वैशाखेजलकुंभाश्चकार्तिकेघृतदीपकाः ॥
माघेधान्यतिलोत्सर्गःस्वर्गलोकेविशिष्यते ॥ ८४ ॥ प्रपाकार्याचवैशाखेदेवेदेयागलंतिका ॥ उपानद्व्यजनंछत्रंसूक्ष्मवासांसिचंदनम् ॥ ८५ ॥ सकर्पू
रंचतांबूलंपुष्पदानंतथैवच ॥ जलपात्राण्यनेकानितथापुष्पगृहाणिच ॥ ८६ ॥ पानानिचविचित्राणिद्राक्षारंभाफलानिच ॥ देयानिद्विजमुख्येभ्यः
पतिर्मेप्रीयतामिति ॥ ८७ ॥ ऊर्जेयवान्नमश्नीयादेकान्नमथवापुनः ॥ वृंताकंसूरणंचैवशूकशिंबिंचवर्जयेत् ॥ ८८ ॥ कार्तिकेवर्जयेत्तैलंकार्तिकेवर्जये
न्मधु ॥ कार्तिकेवर्जयेत्कांस्यंकार्तिकेचापिसंधितम् ॥ ८९ ॥ कार्तिकेमौननियमेघंटांचारुप्रदापयेत् ॥ पत्रभोजीकांस्यपात्रंघृतपूर्णंप्रयच्छति ॥९०॥
भूमिशय्याव्रतेदेयाशय्याश्लक्ष्णासतूलिका ॥ फलत्यागेफलंदेयंरसत्यागेचतद्रसम् ॥ ९१ ॥

॥ ८३ ॥ ८४ ॥ प्रपाजलशाला ॥ प्रपापानीयशालिकेत्यमरः ॥ गलंतिकादेवोपरिदीयमानाकुंभस्थाजलधारा ॥ ८५ ॥८६॥ द्राक्षामृद्वीका ॥ ऊर्जेकार्तिके ॥ वृंताकंप्रसिद्धम् ॥ सूरणमर्शोघ्नम् ॥
शुकशिंबिंशुकनासाकाराशिंबिःशुकशिंबिस्तांनिष्पावमितियावत् ॥ शुकशिंबीमितिपाठेदीर्घाकारांमृदुशिंबीमित्यर्थः ॥ वापिशब्दौसमुच्चयवाचिनौ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ संधितंसंधानंबिल्वामलका
दीनाम् ॥ चुक्रसंधितमितिपाठेचुक्रंचसंधितंच चुक्रेणवृक्षाम्लेनअम्लेनवा ॥ चुक्रंवृक्षाम्लेचांगेर्यांस्त्रीपुंस्यम्लेऽम्लवेतसइतिमेदिनीकारः ॥ ८९ ॥ प्रयच्छातिप्रयच्छेत् ॥ ९० ॥ ९१ ॥

॥ ९२ ॥ ९३ ॥ किंचिदभ्युदितेअरुणोदयइत्यर्थः ॥ यथाशक्त्यायथाशक्ति ॥ ९४ ॥ वटकेति ॥ इंडरिकंइंडरीतिपुरुषोत्तमेऽत्यंतंप्रसिद्धम् ॥ आदिपदेनपूरिकाघर्घरीमंडकादयोगृह्यंते ॥ ९५ ॥
घृतपक्वैरितिगर्भेशर्करयापूर्णैरितियथासंभवंबोद्धव्यम् ॥९६॥ कंचुकशब्देनात्रपुरुषपरिधेयंशीतत्राणवस्त्रंगृह्यते ॥ सूपवीतिकांशोभनप्रावरणिकाम् ॥ ९७ ॥ मंजिष्ठारक्तवासांसिमंजिष्ठयारक्तवस्त्राणि
॥ ९८ ॥ ९९ ॥ घृतकंबलपूजाभिःघृतनिर्मितकंबलपूजाभिर्बदरिकाश्रमेश्रीनारायणेप्रसिद्धाभिः ॥ कर्मधारयोद्वंद्वोवा ॥ गर्भागोरेअगारस्यगर्भंगर्भागारंतस्मिन्देवालयमध्येइत्यर्थः ॥ १०० ॥

धान्यत्यागेचतद्धान्यमथवाशालयःस्मृताः ॥ धेनूर्दद्यात्प्रयत्नेनसालंकाराःसकांचनाः ॥ ९२ ॥ एकतःसर्वदानानिदीपदानंतथैकतः ॥ कार्तिकेदी
पदानस्यकलांनार्हंतिषोडशीम् ॥ ९३ ॥ किंचिदभ्युदितेसूर्येमाघस्नानंसमाचरेत् ॥ यथाशक्त्याचनियमान्माघस्नायीसमाचरेत् ॥ ९४ ॥ पक्वान्नैर्भो
जयेद्विप्रान्यतिनोपितपस्विनः ॥ लड्डुकैःफेणिकाभिश्चवटकैंडरिकादिभिः ॥ ९५ ॥ घृतपक्वैःसमरिचैःशुचिकर्पूरवासितैः ॥ गर्भेशर्करयापूर्णैर्नेत्रानं
दैःसुगंधिभिः ॥ ९६ ॥ शुष्कैंधनानांभारांश्चदद्याच्छीतापनुत्तये ॥ कंचुकंतूलगर्भंचतूलिकांसूपवीतिकाम् ॥ ९७ ॥ मंजिष्ठारक्तवासांसितथातूलवतीं
पटीम् ॥ जातीफललवंगैश्चतांबूलानिबहून्यपि ॥ ९८ ॥ कंबलानिविचित्राणिनिर्वातानिगृहाणिच ॥ मृदुलाःपादरक्षाश्चसुगंध्युद्वर्त्तनानिच॥९९॥
घृतकंबलपूजाभिर्महास्नानपुरःसरम् ॥ कृष्णागुरुप्रभृतिभिर्गर्भागारेप्रधूपनैः ॥ १०० ॥ स्थूलवर्तिप्रदीपैश्चनैवेद्यैर्विविधैस्तथा ॥ भर्तृस्वरूपोभगवान्प्री
यतामितिचोच्चरेत् ॥ १ ॥ एवंविधैश्चविधवाविविधैर्नियमैर्व्रतैः ॥ वैशाखान्कार्तिकान्माघानेवमेवातिवाहयेत् ॥ २ ॥ नाधिरोहेदनड्वाहंप्राणैः
कंठगतैरपि ॥ कंचुकंनपरीदध्याद्वासोनाविकृतंन्यसेत्॥३॥अपृष्ट्वातुसुतान्किंचिन्नकुर्याद्भर्तृतत्परा ॥ एवंचर्यापरानित्यंविधवापिशुभामता ॥ ४ ॥
एवंधर्मसमायुक्ताविधवापिपतिव्रता ॥ पतिलोकानवाप्नोतिनभवेत्क्वापिदुःखभाक् ॥५॥ नगंगयातयाभेदोयानारीपतिदेवता ॥ उमाशिवसमासाक्षात्त
स्मात्तांपूजयेद्बुधः ॥६॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ गंगास्नानफलंत्वेतद्यज्जातंतवदर्शनम् ॥ लोपामुद्रेमहामातर्भर्तृपादांबुजेक्षणे ॥ ७ ॥ इतिस्तुत्वामहाभागां
राजपुत्रींपतिव्रताम् ॥ प्रणम्यचगुरुःप्राहमुनिंसर्वार्थकोविदः ॥ ८ ॥ प्रणवस्त्वंश्रुतिरियंक्षमैषात्वंस्वयंतपः ॥ सत्क्रियेयंफलंत्वंहिधन्योसीतिमहामुने
॥ ९ ॥ इदंपातिव्रतंतेजोब्रह्मतेजोभवान्परम् ॥ तत्राप्येतत्तपस्तेजःकिमसाध्यतमंतव ॥ ११० ॥

॥ १ ॥ २ ॥ अनड्वाहंबलीवर्दम् ॥ विकृतंविशेषेणकृतंचित्रमित्यर्थः ॥ न्यसेत्वसेदित्यर्थः ॥ वसेदित्येववापाठः ॥ ३ ॥ ४ ॥ उपसंहरति ॥ एवंधर्मेति ॥ ५ ॥ ६ ॥ लोपामुद्रांस्तौति ॥
गंगेति ॥ तवदर्शनंयज्जातमेतद्गंगास्नानफलंजातमितिसंबंधः ॥ तुशब्दोऽवधारणे ॥ जातमेवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ प्रणतिपूर्वकंसभार्यमगस्त्यंस्तौति ॥ प्रणम्यचेति ॥ काकाक्षिन्यायेनप्रणम्येत्य
स्योभयत्रसंबंधः ॥ चकारःसमुच्चयेसंभ्रमेवा ॥ ८ ॥ ९ ॥ कार्यविज्ञापयितुंतस्यकिमप्यसाध्यंनास्तीत्याह ॥ इदमिति ॥ तेजोविशेषणत्वात्षंढत्वम् ॥ इयमितिवापाठः ॥ पतिव्रतायाइदंपाति

व्रतम् ॥ ११० ॥ कार्यंनिवेदयितुंपरिपार्टीरचयति ॥ तवेति ॥ ११ ॥ केतेदेवाइतिपृच्छायांप्राधान्येनाष्टलोकपालान्निर्दिशति ॥ अयमित्यादिना ॥ अयमितिभ्रूचालनेननिर्दिशति ॥ दृक्प्रसादं
नेत्रावलोकप्रसादम् ॥ प्रतीक्षतेतवेतिशेषः ॥ १२ ॥ कामधेनुव्रजःकामधेनुसमूहः ॥ १३ ॥ चिंतामणिकर्कराःचिंतामणयएवातिसुलभत्वेनकर्कराःक्षुद्रपाषाणाः ॥ १४ ॥ श्रीदोधनेशः रुद्रईश
एतौआदीयेषांतेतथा ॥ अमीइत्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ तुशब्दःपादपूरणार्थः ॥ १५ ॥ याच्यएतैरितिशेषः ॥ नचतद्याच्ञापूरणंतवासाध्यमित्याह ॥ वाङ्मात्रेति ॥ १६ ॥ एवंपरिपाटींकृत्वासाक्षा
देवकार्यंनिर्दिशति ॥ कश्चिदिति ॥ १७ ॥ ननुसन्मार्गवर्तिनस्तस्यकथंवृद्धिर्निवार्येत्यतआह ॥ येचेति ॥ वर्धितंअशुभंययासातथा ॥ १८ ॥ गुरोर्बृहस्पतेः ॥ तथेति ॥ तद्वृद्धिनिवारणंकर्तव्य

तवनाविदितंकिंचित्तथापिचवदाम्यहम् ॥ यदर्थमागतादेवास्तन्मुनेत्रनिशामय ॥ ११ ॥ अयंशतमखःश्रीमान्वृत्रहाकुलिशायुधः ॥ सिद्ध्यष्टकंहि
यद्वारिदृक्प्रसादंसमीक्षते ॥ १२ ॥ यस्यपुर्याःपरिसरेकामधेनुव्रजश्चरेत् ॥ यत्पौराःकल्पवृक्षाणांनित्यंछायासुशेरते ॥ १३ ॥ यद्रथ्यासुचतिष्ठं
तितेचिंतामणिकर्कराः ॥ अयमग्निर्जगद्योनिर्धर्मराजस्त्वयंपुनः ॥ १४ ॥ निर्ऋतिर्वरुणोवायुःश्रीदरुद्रादयस्त्वमी ॥ आराध्यंतेचचार्त्तैःसर्वकामार्थ
मीश्वराः ॥ १५ ॥ समभ्यर्थयितारोमीत्वंयाच्यस्तुजगत्कृते ॥ वाङ्मात्रोद्यमसाध्यंतत्तवविश्वोपकारकम् ॥ १६ ॥ कश्चिच्छैलोविंध्यनामाभानुमार्गा
वरोधकः ॥ वर्धितःस्पर्धयामेरोस्तद्वृद्धिंत्वंनिवारय ॥ १७ ॥ येचस्वभावकठिनायेचमार्गावरोधकाः ॥ येस्पर्धयावृद्धिमंतस्तद्वृद्धिर्वर्धिताऽशुभा ॥ १८ ॥
इतिश्रुत्वागुरोर्वाक्यमविचार्यमहामुनिः ॥ क्षणंमुनिःसमाधायतथेतिप्रत्युवाचह ॥ १९ ॥ साधयिष्यामिवःकार्यंविसर्ज्योंतिदिवौकसः ॥ पुनश्चिंतापरो
भूत्वाऽगस्तिर्ध्यानपरोभवत् ॥ १२० ॥ ॥ वेदव्यासउवाच ॥ ॥ इमंपतिव्रताध्यायंश्रुत्वास्त्रीपुरुषोपिवा ॥ पापकंचुकमुत्सृज्यशक्रलोकंप्रयास्यति
॥ १२१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धेपतिव्रताख्यानंनामचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥
पराशरउवाच ॥ ॥ ततोध्यानेनविश्वेशमालोक्यसमुनीश्वरः ॥ सूतप्रोवाचतांपुण्यांलोपामुद्रामिदंवचः ॥ १ ॥ अयिपश्यवरारोहेकिमेतत्समुप
स्थितम् ॥ क्वतत्कार्यंक्वचवयंमुनिमार्गानुसारिणः ॥ २ ॥ येनगोत्रभिदागोत्राविपक्षाहेलयाकृताः ॥ भवेत्कुंठितसामर्थ्यःसकथंगिरिमात्रके ॥ ३ ॥

मित्येवंरूपंप्रत्युत्तरंदत्तवानित्यर्थः ॥ तत्प्रतीतिपाठेतद्वचःप्रत्युत्तरंदत्तवान् ॥ १९ ॥ किंतत्प्रत्युत्तरंतदाह ॥ साधयिष्यामीति ॥ अन्यस्मिन्पक्षेविसर्ज्येतिपृथग्वाक्यम् ॥ २० ॥ एतदध्याय
श्रवणफलमाह ॥ इममिति ॥ पापकंचुकंपापमेवकंचुकोनिर्मोकस्तम् ॥ समौकंचुकनिर्मोकावित्यमरः ॥ अयंभावः ॥ यथासर्पोज्वरजीर्णांत्वचंमुंचतिएवंपुण्यज्वरजीर्णंपापकंचुकंत्यक्त्वेति ॥ २१ ॥
इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पंचमेवर्ण्यतेदेवैरिंद्राद्यैःस्वार्थसाधकैः ॥ अगस्त्यस्यसभार्यस्यप्रस्थानमाविमुक्ततः ॥ १ ॥
अगस्तिर्ध्यानपरोभवदित्युक्तंततःपरंकिंजातमित्याकांक्षायामाह ॥ ततइति ॥ सूतहेलोमहर्षण ॥ १ ॥ अयीतिसंबोधने ॥ वरारोहेश्रेष्ठजघने ॥ अपीतिक्वचित्पाठः ॥ २ ॥ गोत्रभिदा

इंद्रेण ॥ विपक्षाविगतपत्राः ॥ गरुत्पक्षच्छदाःपत्रंपतत्रंचतनूरुहमित्यमरः ॥ ३ ॥ कुलिशंवज्रम् ॥ ह्रादिनीवज्रमस्त्रीस्यात्कुलिशंभिदुरंपविरित्यमरः ॥ सिद्ध्यष्टकमणिमादिकंपद्मादिकंवा ॥ ॥ ४ ॥ दावाग्निनावनवह्निनाप्रलयवह्निनावाव्याकुलीक्रियंतएव ॥ दावाग्निनापीत्यपिशब्दार्थोऽवधारणम् ॥ येशैलाइत्यन्वयः ॥ तद्वृद्धिस्तंभनेतेषांशैलानांवृद्धिनिवारणे ॥ आशुशुक्षणेर्वह्नेः ॥ ५ ॥ दंडधरोयमः ॥ ग्रावमात्रेकेपर्वतैकमात्रे ॥ अद्रिगोत्रगिरिग्रावाचलशैलशिलोच्चयाइत्यमरः ॥ मात्रंकार्त्स्न्येवधारणइतिच ॥ ६ ॥ आदित्याविष्णुशक्राद्याद्वादश ॥ वसवआपध्रुवाद्याअष्टौ ॥ रुद्रा अजैकपादाद्याएकादश ॥ तुषिताःषट्त्रिंशत् ॥ मरुतःपूतात्मप्रमुखाएकोनपंचाशत् ॥ विश्वेदेवाविष्कंभुप्रभृतयोदश ॥ दस्रौअश्विनीसुतौ ॥ ७ ॥ ८ ॥ समर्थैरपिदेवैर्विंध्यनिवारणेस्वस्मिन्प्रार्थिते हेतुंनिर्धारयति ॥ आज्ञातमिति ॥ आइतिस्मृतिद्योतकमव्ययम् ॥ स्मृतमनुवदति ॥ यद्वा आइतिसांतःपीडायांखेदइतियावत् ॥ आस्तुस्यात्कोपपीडयोरित्यमरः ॥ ९ ॥ वाक्यमेवनिर्दिशति ॥ अविमुक्तमिति ॥ सतामित्यनेनश्रेयांसिबहुविघ्नानिभवंतिमहतामपीतिन्यायसूचनपूर्वकमसतांविघ्नानभविष्यंतीतिध्वनितम् ॥ तत्कस्मात्तेषामीश्वरेणाधोनिनीषितत्वात् ॥ तमसाधुकर्मकारयतियमधोनिनीषतीतिश्रुतेः ॥ अशनंवसनंवासःकाश्यांयेषाममार्गतः ॥ कीकटेनसमाकाशीसत्यंसत्यंखगेश्वरेत्यादिगरुडपुराणादिवचनदर्शनाच्च ॥ १० ॥ अंतरायोविघ्नः ॥ ११ ॥ काशीतोगंतव्यमितिकृत

कल्पवृक्षोंऽगणेयस्यकुलिशंयस्यचायुधम् ॥ सिद्ध्यष्टकंहियद्द्वारिससिद्ध्यैप्रार्थयेद्द्विजम् ॥ ४ ॥ क्रियंतेऽव्याकुलाःशैलाअहोदावाग्निनाप्रिये ॥ तद्वृ
द्धिस्तंभनेशक्तिःक्वगतासाऽऽशुशुक्षणेः ॥ ५ ॥ नियन्तासर्वभूतानांयोऽसौदण्डधरःप्रभुः ॥ सकिंदंडयितुंनालमेकंतंग्रावमात्रकम् ॥ ६ ॥ आदित्यावसवो
रुद्रास्तुषिताःसमरुद्गणाः ॥ विश्वेदेवास्तथादस्रौयेचान्येपिदिवौकसः ॥ ७ ॥ येषांदृक्पातमात्रेणपतंतिभुवनान्यपि ॥ तेकिंसमर्थानोकांतेनगवृद्धि
निषेधने ॥८॥ आज्ञातंकारणंतच्चस्मृतंवाक्यंसुभाषितम् ॥ काशीमुद्दिश्ययद्गीतंमुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥९॥ अविमुक्तंनमोक्तव्यंसर्वथैवमुमुक्षुभिः ॥
किंतुविघ्नाभविष्यंतिकाश्यांनिवसतांसताम् ॥ १० ॥ उपस्थितोयंकल्याणिसोंऽतरायोमहानिह ॥ नशक्यतेऽन्यथाकर्तुंविश्वेशोविमुखोयतः ॥ ११ ॥
काशीद्विजाशीर्भिरहोयदाप्ताकस्तांमुमुक्षुर्यदिवामुमुक्षुः ॥ ग्रासंकरस्थंसविसृज्यहृद्यंस्वकूर्परंलेढिविमूढचेताः ॥ १२ ॥

निश्चयःसन् यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनइतिन्यायेनअन्यान्जिगमिषून्वारयन्काशींस्तौति ॥ काशीद्विजाशीर्भिरित्याद्येकोनविंशत्याश्लोकैः ॥ काशीद्विजाशीर्भिरित्यस्यायमर्थः ॥ अहोइत्याश्चर्ये खेदेवा ॥ यदियदाकाशीद्विजाशीर्भिर्ब्राह्मणाशीर्वादैःप्राप्तालब्धातदाताम् ॥ यदित्यव्ययम् ॥ यत्योमुमुक्षुरज्ञानतत्कार्यान्मोक्तुमिच्छुःसन्मुमुक्षुस्त्यक्तुमिच्छुर्भवतिसकोनकोप्यत्यंतमूढबुद्धिरित्यर्थः ॥ यद्वा अकइत्यकारप्रश्लेषः ॥ नविद्यतेकंसुखंयस्यसतथाप्रत्यग्ब्रह्मानंदरहितइत्यर्थः ॥ अत्रदृष्टांतमाह ॥ वेत्युपमायाम् ॥ उपमायांवितर्केवेत्यमरः ॥ वायथाग्रासंकवलंकरस्थंहस्तस्थंहृद्यंहृदेहितंतृप्तिकरमित्यर्थः ॥ विसृज्यत्यक्त्वा ॥ कूर्परंकफोणिम् ॥ स्यात्कफोणिस्तुकूर्परइत्यमरः ॥ लेढिआस्वादयतिविमूढचेतामूढबुद्धिस्तद्वदित्यर्थः ॥ अत्रवायच्छब्दयोर्व्यवहितान्वयकल्पनासोढव्या ॥ यद्वा यदाद्विजाशीर्भिःकाशीप्राप्तालब्धातदातांमुमुक्षुरमुमुक्षुर्वासंसाराद्विरक्तोऽविरक्तोवायद्यस्त्यजेत्परित्यजेदित्यग्रिमश्लोकस्थक्रियायावचनंविपरिणमय्यानुषंगः ॥ सकोनकोपीत्यर्थः ॥ सोऽकइतिवा ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ यदिवैवमुमुक्षुरितिपाठेअव्ययत्वाद्वैशब्दउपमानार्थःसमुच्चयार्थोवाद्रष्टव्यः ॥ समुच्चयपक्षेपरार्थेप्रयुज्यमानाःशब्दावतिमंतरेणापिवत्यर्थंगमयंतीतिन्यायादुपमानार्थोद्रष्टव्यः ॥ यद्वा यत

इवअमुमुक्षुरितिच्छेदः ॥ तत्रयोविमूढचेताइवतांमुमुक्षुःसोऽमुमुक्षुःसंसारान्मोक्षमनिच्छुरित्यर्थः ॥ शेषंतुल्यम् ॥ १२ ॥ अहोजनाइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ अहोइतिखेदे ॥ बालिशवन्मूर्खवत् ॥ किंपृच्छायाम् ॥ एतांकाशींत्यजेयुः किंकिमर्थंत्यजेयुरितिपृच्छामीत्यर्थः॥जुगुप्सनेवा ॥ एतांकाशींत्यजेयुःकिम् ॥ काशींत्यजेयुरितियदेतज्जुगुप्सितमित्यर्थः ॥ किंपृच्छायांजुगुप्सनइत्यमरः ॥ त्यजेयुस्त्यक्त्वागच्छेयुः ॥ सुकृतानामेकोमुख्योराशिर्यस्यांसातथातांसुकृतैकपुंजरूपांवा ॥ ननुकाशींत्यक्त्वागतेपिपुनरागमनंभविष्यतिनेत्याह ॥ शालूककंदइति ॥ शालूकशब्देनात्रशालूकिनः सौगंधिकादयोलक्ष्यंते ॥ तेषांकंदोमूलम् ॥ शालूकमेषांकंदःस्यादित्यमरः ॥ यद्वा शालूकंजलतृणावांतरंतस्यकंदोमूलमित्यर्थः ॥ सकिंप्रतिमज्जनंलभेतप्राप्नुयात् ॥ तद्वत्तथात्यक्त्वागमनेप्रातिवारंकिमेषासुलभासुप्राप्याऽपितुसुलभानैवेत्यर्थः ॥ इदमत्रतात्पर्यम् ॥ अतिनिकृष्टोपिशालूककंदःप्रतिमज्जनंनप्राप्नोतिकिंपुनर्वक्तव्यमेषाब्रह्मांडेऽपिदुर्लभासायुज्यैकोपायभूताप्रातिवारंत्यक्त्वागतेसातिनप्राप्येत्यतोनत्यक्तव्येति ॥ १३ ॥ भवांतरेति ॥ अस्यायमर्थः ॥ भवांतरायसंसारांतरायावर्जितआसमंताद्वर्जितोदूरीकृतःश्रीमहेशार्पितःपुण्यराशिःपुण्यपुंजोऽर्थात्पुण्यकर्तृभिर्यस्यांसातथाताम् ॥ तस्यांक्रियमाणःपुण्यसंचयोजन्मांतरायनभवतीत्यर्थः ॥ वक्ष्यतिच ॥ ऊषरःपुण्यपापानांधन्यावाराणसीपुरीति ॥ यद्वा भवांतरेभवस्वरूपेविश्वनाथेइत्यर्थः ॥ अन्तरशब्दस्यस्वरूपवाचित्वं रात्रौस्वप्नांतरेब्रह्मन्मयादृष्टौहराच्युतावित्यादिहरिवंशादौप्रसिद्धम् ॥ आवर्जितःअर्पितःपुण्यानांराशिर्यस्यांसातथाताम् ॥ अत्रत्यैर्जनैःपुण्यराशिरपिविश्वेश्वरेअर्प्यतेक्षुद्रफलाशयातदनुष्ठानंतत्त्यागश्च दूरइतिभावः ॥ यद्वा भवांतंभवस्यांतम् ॥ अंतशब्दस्यस्वरूपवाचित्वात् ॥ रातिददातीतिभवांतराअविद्यातयावर्जिताःपुण्यराशयःपुण्यपुंजाःपुण्यानांवाराशिर्येषांतेतथासुकृतिनइतिवायस्यांसा

अहोजनाबालिशवत्किमेतांकाशींत्यजेयुःसुकृतैकराशिम् ॥ शालूककंदःप्रतिमज्जनंकिंलभेततद्वत्सुलभाकिमेषा ॥ १३ ॥
भवांतरावर्जितपुण्यराशिंकृच्छ्रैर्महद्भिर्ह्यवगम्यकाशीम् ॥ प्राप्यापिकिंमूढधियोन्यतोवैयियासवोदुर्गतिमुद्धियासवः ॥ १४ ॥
क्वकाशिकाविश्वपदप्रकाशिकाक्वकार्यमन्यत्परितोतिदुःखम् ॥ तत्पंडितोन्यत्रकुतःप्रयातिकिंयातिकूष्मांडफलंह्यजास्ये ॥ १५ ॥

तथोक्ताताम् ॥ अविद्याविनाशकत्वात्तेषामितिभावः ॥ यद्वा भवांतरेषुआवर्जितानिसंपादितानिपुण्यानितेषांराशिंराशिभूतांअनेकजन्मांतरार्जितसुकृतैकपुण्यामित्यर्थः ॥ एवंभूतांकाशींवैप्रसिद्धः शास्त्रविद्वज्जनमुखादवगम्यज्ञात्वापश्चान्महद्भिःकृच्छ्रैर्वर्त्मश्रमशौल्किकतस्करजनितविविधैर्दुःखैःप्राप्यापिमूढधियोलुप्तविवेकाः संतोदुर्गतिमुद्धियासवोदुःखंप्राप्तुमिच्छवोन्यत्रकिंयियासवोगंतुमिच्छवः स्युःअपितुनस्युरेवेत्यर्थः ॥ कृच्छ्रैर्महद्भिर्विनिमय्यकाशीमितिपाठेकृच्छ्रैःकष्टसाध्यैर्महद्भिःपुण्यैर्विनिमय्यपरिवर्त्यप्राप्यापीतिव्याख्येयम् ॥ १४ ॥ क्वकाशिकेति ॥ अस्यायमर्थः ॥ काशिका क्वकुत्र ॥ काशिकात्वमेवव्युत्पादयति ॥ विश्वपदप्रकाशिकेति ॥ विश्वस्यप्रपंचस्यपदंस्थानमधिष्ठानमिति ॥ यद्वा विश्वस्यपदंत्राणंयस्मात्सत्तास्फूर्तिप्रदत्वेनेतिविश्वपदंपरमात्मा ॥ पदंव्यवसितत्राणस्थानलक्ष्मांघ्रिवस्तुष्वित्यमरः ॥ विश्वंचतत्पद्यतेज्ञायतइतिपदंचेतिवाविश्वपदम् ॥ सर्वेगत्यर्थाज्ञानार्थाइतिन्यायात् ॥ सर्वथापिविश्वपदंपरंब्रह्मतस्यप्रकाशिकाभिव्यंजिकास्फोरिकेतितयावत् ॥ क्वकार्यंक्रियतइतिकार्यंव्यापारमात्रम् ॥ कथंभूतम् ॥ अन्यत्काशीस्थित्यनुकूलातिरिक्तम् ॥ पुनःकीदृशम् ॥ परितोतिदुःखं परितइहलोकेपरलोकेच ॥ यद्वा परितःसर्वदासाधनकालेफलकालेचातिदुःखंयस्मिंस्तत्तथा ॥ अतितुच्छमितिक्वचित्पाठः ॥ एतादृशंकार्यंक्वकुत्र ॥ तत्तस्माद्यःपंडितोभवतिसोन्यत्रकुतःप्रयातिकथंगच्छतिनगच्छत्येवेत्यर्थः ॥ विदुषोऽविमुक्तंविहायान्यत्रगत्यसंभावनायांदृष्टांतमाह ॥ किंयातिकूष्मांडफलंह्यजास्यइति ॥ कूष्मांडःकर्कारुलताविशेषः ॥ कूष्मांडकस्तुकर्कारुरित्यमरः ॥ तस्यफलंकूष्मांडफलंअजस्यच्छागस्यमुखेकिंयाति

तिप्रविशतीतिनयात्येवेत्यर्थः ॥ किंमातीतिपाठेसएवार्थः ॥ यथाकूश्मांडफलस्याजमुखेप्रवेशोनसंभवतितथाविदुषःकाशींविहायगमनमपीतिभावः ॥ यद्वा ननुप्राप्तापिकाशीत्यक्ताकैश्चिद्दृश्य तेतत्राह ॥ किंयातीति ॥ अजावदल्पभाग्यस्यमुखेकिंप्रविशाति ॥ शेषंसमानम् ॥ १५ ॥ काशीमिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ हाइतिविषादे ॥ हाविषादशुगर्तिष्वित्यमरः ॥ नरोमर्त्यः काशींकिंविसृजेदित्यर्थः ॥ ननुतीर्थपर्यटनादिपुण्योपचयार्थंगच्छेदित्याशंक्यकाशींविशिनष्टि ॥ प्रकाशीकृतपुण्यराशिमिति ॥ प्रकाशीकृतःप्रकटीकृतःपुण्यानांराशिःपुंजोयस्यामर्थाद्विश्वेश्वरे णशास्त्रेणवेतिसातथाताम् ॥ अन्यतीर्थादीनांक्षुद्रपुण्यहेतुत्वात्काश्याश्चक्षणेक्षणेपुण्यराशेर्निमित्तत्वात् ॥ तथाचवक्ष्यति ॥ प्रयागेमाघमासेतुसम्यक्स्नातस्ययत्फलम् ॥ तत्फलंकोटिगुणितंवारा णस्यांक्षणेक्षणेइत्यादीनि ॥ नतदर्थंकाशींविहायान्यत्रगमनमितिभावः ॥ ननुसमुच्चयेकोविरोधइतिन्यायेनतीर्थपर्यटनादिपुण्यानिसंपाद्यपुनरत्रायास्यतीत्याशंक्यनरंविशिनष्टि ॥ शीघ्रनाशीति ॥ शीघ्रंनाशोस्यास्तीतिशीघ्रनाशी ॥ मरणस्यातिनियतत्वात्तथानकार्यमितिभावः ॥ शीघ्रनाशीमितिपाठेकाश्याविशेषणम् ॥ शीघ्रंसंसारंचंचलस्वभावत्वान्नाशयतीतिशीघ्रनाशीतामित्यर्थः ॥ अज्ञानांकाशींविहायगंतुमयोग्येपिअन्यत्रगमनेकारणमपीत्याह ॥ नूनमिति ॥ नूनंनिश्चितंएवंतर्क्यतइतिवा ॥ नूनंतर्केऽर्थनिश्चयइत्यमरः ॥ तदीयंतस्यकाशींविहायगंतुरिदंतदीयंतत्सं बंधियत्सुकृतंतत्स्वनूनंसुष्ठुयथाभवतिअनुपश्चात् ॥ पश्चात्सादृश्ययोरन्वित्यमरः ॥ ऊनंन्यूनंक्षीणमित्येवंमदीयंचेतोंतःकरणंविवृणोतिविचारयतितर्कयतीत्यर्थः ॥ एतदुक्तंभवति ॥ पूर्वं काशीप्रापकसुकृतेनकाशीप्राप्तेदानींसुकृतेपूर्णेसुकृतस्यक्षीणत्वात्काशींविसृजतीति ॥ सुनूनमितिपाठोवा ॥ तत्रापिसुसुष्ठु नुपृच्छायाम् ऊनंक्षीणमिति ॥ नुपृच्छायांविकल्पेचेत्यमरः ॥

काशींप्रकाशीकृतपुण्यराशिंहाशीघ्रनाशीविसृजेन्नरःकिम् ॥ नूनंस्वनूनंसुकृतंतदीयंमदीयमेवंविवृणोतिचेतः ॥ १६ ॥
नरोनरोगीयदिहाविहायसहायभूतांसकलस्यजंतोः ॥ काशीमनाशीसुकृतैकराशिमन्यत्रयातुंयततांनचान्यः ॥ १७ ॥

सुलूनमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ १६ ॥ नरोनरोगीति ॥ अस्यायमर्थः ॥ अन्यत्रयातुंगंतुम् ॥ काशीतइत्यर्थात् ॥ यततांयत्नंकुर्वतांजनानांमध्येयदियदा हेतिहर्षे यद्यदाइ हजगतीतिवा ॥ काशीमविहाययोऽनाशीर्भवति नविद्यतेआशिषःकामायस्यसतथा ॥ इंद्रियचांचल्यंपरित्यज्यमोक्षैकपरोभवतीत्यर्थः ॥ सनरोनरोगीसंसाराख्यरोगवान्नभवतीत्यर्थः ॥ नचान्यः काशींविहायान्यत्रयातुंयत्नवान्यःसनरोरोगीनचकिंतुरोग्येव ॥ किंवक्तव्यंदाराणसींविहाययोन्यत्रगतःसरोगीभवतीतिभावः ॥ काशींविशिनष्टि ॥ सहायभूतांसकलस्यजंतोरिति ॥ जरायुजां डजस्वेदजोद्भिज्जलक्षणस्यप्राणिमात्रस्यधर्मार्थकाममोक्षेषुसाहाय्यकर्त्रीमित्यर्थः ॥ ननुकथमस्याएतादृशंसामर्थ्यंतत्राह ॥ सुकृतैकराशिमिंति ॥ सुकृतंचअःवासुदेवाख्योमोक्षश्च ॥ अकारो वासुदेवःस्यादितिकोशात् ॥ सुकृतौपुण्यकैवल्येतयोरेकोमुख्योराशिःपुंजोयस्यांसातथातद्राशिरूपावाताम् ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ यद्वा यदिहेत्यनंतरोकारोनिषेधेयततामित्यनेनसंब ध्यते ॥ तथाचायमर्थः ॥ यःकाशींविहायविहातुंअयततांनयतते ॥ काशीस्थित्यनुकूलमेवचेष्टतइत्यर्थः ॥ सनरोनरोगीभवति ॥ अन्यत्पूर्ववत् ॥ किंत्वस्मिन्पक्षेव्यवहितयोजनालकाख्य त्ययकल्पनाचसोढव्या ॥ यद्वा यद्यदाइहसंसारे ॥ यद्वा यदियदा हइतिपादपूरणे ॥ नरोनरोगीप्राणांतिकरोगवान्नभवतितदाआईषत्कदाचित्काशींविहायकाशीस्थित्यनुकूलयोगक्षेमार्थं अन्यत्रयातुंयततांयत्नंकरोतु ॥ हाइतिखेदेवा ॥ नचान्यःप्राणांतिकरोगीत्यथः ॥ कथंभूतांकाशीम् ॥ अनाशीःसुकृतैकराशिंनिष्कामपुण्यैकपुंजामित्यर्थः ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ १७ ॥

वित्रस्तपापामिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ मुक्ताजीवन्मुक्ताःविमुक्तांकाशींनपरित्यजंतीत्यन्वयः ॥ कायवाङ्मनोभिर्यावज्जीवमितिपरेरर्थः ॥ तत्रहेतुगर्भाणिविशेषणान्याह ॥ वित्रस्ताविध्वस्तापापापापहेतुत्वादविद्या ॥ यद्वा वित्रस्तानिपापानिकायवाङ्मनोजन्यानिदशविधानिययासातथाताम् ॥ त्रिदशैर्ब्रह्मादिभिर्दुरापामप्राप्याम् ॥ गंगैवसब्रह्मतद्देवापोजलानियस्यांसातथाताम् ॥ योसौनिरंजनोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः ॥ सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइतिवचनात् ॥ गंगायाःसत्यआसमंतात्आपोयस्यामितिवा ॥ भवःसंसारःसएवपाशोबंधनरज्जुस्तस्यशापांशस्त्रींछेत्रीमित्यर्थः ॥ भवपाशपाशामितिपाठेभवपाशस्यपाशांप्रतिबंधिकांनाशिकामित्यर्थः ॥ सर्वत्रहेतुमाह ॥ शिवाविमुक्तांमहादेवेनपार्वतीपरमेश्वराभ्यांवाअत्यक्तामित्यर्थः ॥ तथाचहरिवंशेउमांप्रतिईश्वरवचनम् ॥ नाहंवेश्मविमोक्ष्यामिअविमुक्तंहिमेगृहमित्यादि ॥ अमृतस्यकैवल्यमुक्ताफलस्यएकांमुख्यांशुक्तिम् ॥ मुक्तास्फोटःस्त्रियांशुक्तिरित्यमरः ॥ विमुक्तांब्रह्मांडासंबद्धांकैवल्यरूपांवा ॥ विमुक्तश्चविमुच्यतइतिश्रुतेः ॥ मुक्ताविमुक्ताइतिपाठेमुक्ताअविमुक्ताश्चनपरित्यज्यंतीत्यर्थः॥१८॥ हंहोकिमंहइति॥अस्यायमर्थः ॥ हंहोभोजनाःयूयमंहोनिचिताअंहोभिरघैर्निचिताव्याप्ताःकिंअपितुव्याप्ताएव ॥ अंहोदुःखव्यसनेष्वघमित्यमरः ॥ अतएवप्रलब्धावंचिताः सुकृतेनविधात्रावेतिशेषः ॥ :किमित्याकांक्षायामाह ॥ बंहीयसामहीयसा ॥ महीयसेतिवापाठः ॥ आयासभरेणदूरदेशाग

वित्रस्तपापांत्रिदशैर्दुरापांगंगांसदापांभवपाशशापाम् ॥ शिवाविमुक्काममृतैकशुक्तिंमुक्ताविमुक्तानपरित्यजन्ति ॥ १८ ॥ हंहोकिमंहोनिचिताःप्रलब्धा
बंहीयसायासभरेणकाशीम् ॥ प्रभूतपुण्यद्रविणैकपण्यांप्राप्यापिहित्वाक्कचगंतुमुद्यताः ॥ १९ ॥ अहोजनानांजडताविहायकाशींयदन्यत्रनयंतिचेतः ॥
परिस्फुरद्गांगजलाभिरामांकामारिशूलाग्रधृतांलयेपि ॥ २० ॥ रेरेभवेशोकजलैकपूर्णेपापेस्मलोकाःपतिताब्धिमध्ये ॥ विद्राणनिद्राणविरोधिपापांकाशीं
परित्यज्यतरिंकिमर्थम्॥२१॥नसत्पथेनापि नयोगयुक्त्यादानैर्नवानैवतपोभिरुग्रैः ॥ काशीद्विजाशीर्भिरहोसुलभ्याकिंवाप्रसादेनचविश्वभर्तुः ॥२२॥

मदुर्गाध्वशौल्किकतस्करादिजनितश्रमस्यखेदस्यभरेणपूरेणकाशींप्राप्यापि ॥ अस्याःप्राप्तेःसंभावनैवनास्तितथापिकेनचिद्भाग्योदयेननातिमहताश्रमेणप्राप्यापीत्यपिशब्दार्थः ॥ क्कचकुत्रचिद्गंतुमुद्युक्तायतः ॥ कथंभूतांकाशीम् ॥ प्रभूतपुण्यद्रविणैकपण्यामिति ॥ प्रभूतानिबहूनिपुण्यानितैरेवैकैःकेवलैःपण्यांक्रेयांप्राप्यामित्यर्थः ॥ १९ ॥ अहोइति ॥ जडताअज्ञता ॥ लयेपिस्थितिसमयेपीत्यपिशब्दार्थः ॥ स्पष्टमन्यत् ॥ २० ॥ रेरेइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ स्मेतिविस्मये ॥ रेरेइतिसाधिक्षेपसंबोधने ॥ रेरेजनाःकाशींपरित्यज्यकिमर्थंभवेसंसारेलोकाआलोचनकर्तारोपियूयंपतिताइत्याक्रोशतीत्यर्थः ॥ कथंभूतेभवे ॥ अब्धिमध्येसमुद्रमध्यवत्दुस्तरेइत्यर्थः ॥ पतिताब्धिमध्यइत्यत्रसंधिरार्षः ॥ पतथेतिपाठस्तुस्पष्टार्थः ॥ शोकजलेनएकेनमुख्येनकेवलेनवापूर्णेव्याप्ते ॥ पापेपापरूपेपापहेतुत्वाद्वापाषे ॥ विद्राणानिविद्रावितानिनिर्वाणविरोधीनिपापानिययासातथाताम् ॥ पुनःकथंभूताम् ॥ तरिंनावम् ॥ भवार्णवोत्तारणनौस्वरूपामित्यर्थः ॥ स्त्रियांनौस्तरणिस्तरिरित्यमरः ॥ २१ ॥ नसत्पथेनेति ॥ अस्यायमर्थः ॥ सत्पथादिनाकाशीनसुलभ्याकिंकिंतुद्विजाशीर्भिर्योविश्वेश्वरस्यानुग्रहस्तेनैवेति ॥ एवार्थेवाशब्दः ॥ स्वतंत्रतावोभयोः ॥ अतोविश्वेश्वरस्यानुग्रहाभावादन्यत्रयांतीतिभावः ॥ सत्पथेनसदाचारेणवेदोक्तकर्मानुष्ठानेनेतियावत् ॥ योगयुक्त्यायोगोऽष्टांगादिस्तस्ययुक्तिर्युंजनंतेनयोगाभ्यासेनेत्यर्थः

स्पष्टमन्यत् ॥ २२ ॥ ननुपुरुषार्थंचतुष्टयस्यान्यत्रापिविद्यमानत्वात्किमितिकाशीनत्याज्येत्याग्रहस्तत्राह ॥ धर्मस्त्विति ॥ अस्यायमर्थः ॥ तुशब्दआशंकाव्यावृत्त्यर्थः ॥ अन्यत्रसंपत्तिभरैरर्थसमूहैर्योधर्मउह्यतेप्राप्यते ॥ तथान्यत्रबहुदानभोगकैर्बहुदानानांभोगकैराभोगैर्विस्तारैरर्थभरैःकृत्वाकामैःसहयोऽर्थउह्यतेतथान्यत्रयोमोक्षउह्यतेतत्सर्वमर्थादिकंसचमोक्षएकोमुख्यःसायुज्याख्यइत्यर्थः॥ अत्रकाश्यांयथातथान्यत्रनचेतियोजना ॥ २३ ॥ काश्यांयथाधर्मादिकंतथान्यत्रनेत्यत्रहेतुमाह ॥ क्षेत्रंपवित्रमिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ हियस्मात्यथाऽविमुक्तंक्षेत्रंपवित्रंपवित्रयत्यविद्यातत्कार्यान्मोचयतीतितथातथानान्यत् ॥ अन्यत्क्षेत्रांतरंतथानेत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ यच्छ्रुतिभिःप्रयुक्तंयद्यस्माच्छ्रुतिभिर्वेदैरेवप्रयुक्तंसर्वक्षेत्रेभ्योऽविमुक्तमधिकंप्रतिपादितमित्यर्थः ॥ श्रुतिभिःप्रयुक्तमित्यन्यस्यव्यावृत्तिमाह ॥ नचधर्मशास्त्रैरिति ॥ उपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ शरण्यंशरणायहितम् ॥ सदायावज्जीवम् ॥ २४ ॥ श्रुतिप्रयुक्तत्वमेवाह ॥ सहोवाचेतिसार्धद्वाभ्याम् ॥ तत्रप्रथमेनसार्धेनाविमुक्तस्यस्वरूपमुच्यतेद्वितीयेनक्षेत्रांतरेभ्यश्चाधिक्यमितिविभागः ॥ सहोवाचेत्यस्यायमर्थः ॥ सप्रसिद्धोजाबालिर्जाबालायाअपत्यंजाबालिःआरुणेहेआरुणेइतिशिष्यंसंबोध्यउवाचेत्यन्वयः ॥ किमुवाचतदाह ॥ असिरिडामतेति ॥ इडानाडीतिशेषः ॥ असिर्नामनदीवरुणापिनद्येव तदंतस्तयोर्मध्यइत्यर्थः ॥ अविमुक्तकंकाशी ॥ स्वार्थेकः ॥ सोऽविमुक्तःकस्मिन्प्रतिष्ठितइतिवरणायांवानाश्यांचमध्येप्रतिष्ठितइतिश्रुतेः ॥ २५ ॥

धर्मस्तुसंपत्तिभरैःकिलोह्यतेप्यर्थोहिकामैर्बहुदानभोगकैः ॥ अन्यत्रसर्वंसचमोक्षएकःकाश्यांनचान्यत्रतथायथात्र ॥ २३ ॥ क्षेत्रंपवित्रंहियथाऽविमुक्तंनान्यत्तथायच्छ्रुतिभिःप्रयुक्तम् ॥ नधर्मशास्त्रैर्नचतैःपुराणैस्तस्माच्छरण्यंहिसदाऽविमुक्तम् ॥ २४ ॥ सहोवाचेतिजाबालिरारुणेसिरिडामता ॥ वरणापिंगलानाडीतदंतस्त्वविमुक्तकम् ॥ २५ ॥ सासुषुम्णापरानाडीत्रयंवाराणसीत्वसौ ॥ तदत्रोत्क्रमणेसर्वजंतूनांहिश्रुतौहरः ॥ २६ ॥ तारकंब्रह्मव्याचष्टेतेनब्रह्मभवंतिहि॥एवंश्लोकोभवत्येषआहुर्वैवेदवादिनः॥२७॥भगवानंतकालेऽत्रतारकस्योपदेशतः॥अविमुक्तेस्थिताञ्जन्तून्मोचयेन्नात्रसंशयः॥२८॥

किंतदविमुक्तंतत्राह ॥ सासुषुम्णेति ॥ अविमुक्तस्यैवसुषुम्णाशब्देनोच्यमानस्यसेतिस्त्रीलिंगेनपरामर्शः ॥ ननुकावैवरणाकाचनाशीतिसर्वानिंद्रियकृतान्दोषान्वारयतितेनवरणाभवति सर्वानिंद्रियकृतान्पापान्नाशयतितेननाशीभवतीत्याथर्वणश्रुतौनाशीतिश्रूयते अत्रत्वासिरतःश्रुतिविरोधात्पुराणस्याप्रामाण्यमितिचेत्तन्न ॥ अस्यतिसर्वाणिपापानिक्षयतिनाशयतीत्यर्थैक्योपपत्तेः ॥ नामविकल्पोवा ॥ एतत्रयमसौवाराणसीत्यंगुल्यानिर्दिश्यते ॥ शरणे त्वियम् पुरीतिच[1]स्थलत्रयेपाठांतरेऽयमर्थः ॥ शीर्यतेनश्यतीतिशरणंशरीरंतस्मिन्शरणेशरीरेऽध्यात्मेऽसिरिडेत्यादिपूर्ववत् ॥ अधिदैवेतुपुनरियंपुरीवाराणसीतिविशेषः ॥ अयंभावः ॥ अध्यात्मेतावदिडापिंगलासुषुम्णेत्येतत्रयमविमुक्तंवाराणसी ॥ आधिदैवेऽसिवरणाविमुक्तमित्येतत्रयंवाराणसीअविमुक्तमिति ॥ श्रुतौ दक्षिणेकर्णे ॥ मुमुक्षोर्दक्षिणेकर्णेइतिश्रुतेः ॥ २६ ॥ काशीस्थानिभूतमात्राण्यंतकालेभगवान्मोचयतीत्यत्रब्रह्मविदांसंमतिमाह ॥ एवंश्लोकइति ॥ एवमुक्तार्थप्रतिपादकएषवक्ष्यमाणः श्लोकःपद्यंभवतीति वेदवादिनोवेदनंवेदःस्वप्रकाशश्चिदात्मातद्वादिनःपरमार्थनिरूपकाआहुरुक्तवंतइत्यर्थः ॥ २७ ॥ श्लोकंदर्शयति ॥ भगवानिति ॥ भगवाञ्श्रीरुद्रस्तारकस्यप्रणवस्य श्रीरामषडक्षरमंत्रराजस्यवा ॥ तथाचाथर्वणश्रुतौश्रीरामवाक्यंविश्वेश्वरंप्रति ॥ अथसहोवाचश्रीरामः क्षेत्रेऽत्रतवदेवेशयत्रकुत्रापिवामृताः कृमिकीटादयोप्याशुमुक्ताःसंतुनचान्यथा अविमुक्तेतवक्षेत्रेसर्वे

---

[1] सहोवाचेतिपूर्वश्लोकार्धेजाबालिरारुणेइत्यत्रजाबालिःशरीरेइति द्वितीयश्लोकपूर्वार्धे त्रयमित्यस्यस्थानेत्वियमिति त्वसावित्यस्यस्थानेपुरीतिचेत्यर्थः ॥

षांमुक्तिसिद्धये अहंसंनिहितस्तत्रपाषाणप्रतिमादिषु क्षेत्रेस्मिन्योर्चयेद्भक्त्यामंत्रेणानेनमांशिव ॥ ब्रह्महत्यादिपापेभ्योमोक्षयिष्यामिमाशुचः॥ त्वत्तोवाब्रह्मणोवापियेलभंतेषडक्षरम् ॥ जीवंतोमंत्रसिद्धाः
स्युर्मुक्तामांप्राप्नुवंतिते ॥ मुमूर्षोर्दक्षिणेकर्णेयस्यकस्यापिवास्वयम् ॥ उपदेक्ष्यसिमन्मंत्रंसमुक्तोभविताशिवेति ॥ २८ ॥ गतिराश्रयः ॥२९॥ अन्यांक्षुद्राम् ॥ गवेषयेदन्वेषयेत्प्रार्थयेदित्यर्थः ॥३०॥
इत्थमितिव्यासोक्तिः ॥ पुराणाच्चपुरातनाद्वेदादितिवा ॥ ३१ ॥ श्रीकालराजंश्रीकालभैरवम् ॥ आपृच्छनायान्यत्रगंतुमाज्ञायाचनाय ॥ काशीश्वरात्प्रार्थ्योतिचेत्तत्राह ॥ यतस्त्वमेवकाशीपुर्याः
प्रभुरीश्वरइति ॥ तथाचपंचक्रोशयात्रामाहात्म्येपार्वतींप्रतिविश्वेश्वरवचनम् ॥ अस्मिन्क्षेत्रेक्षणंकाश्यांस्वातंत्र्यंनहिमेसदा ॥ श्रीकालभैरवःकाश्यांसएवप्रभुरुच्यते ॥ ब्रह्मवैवर्तेच ॥ मयापिसततंयत्रकाल
राजाद्धिबिभ्यता ॥ स्थीयतेसावधानेनकाश्यामानंदभोगिनेति ॥ ३२ ॥ काशीत्यागखेदाद्विलपति ॥: हाकालराजेति ॥ हाकष्टे ॥ हेकालराज प्रतिभूतम् भूताचतुर्दशी भूतांभूतांप्रतिप्रति

नाविमुक्तसमंक्षेत्रंनाविमुक्तसमागतिः ॥ नाविमुक्तसमंलिंगंसत्यंसत्यंपुनःपुनः ॥ २९ ॥ अविमुक्तंपरित्यज्ययोन्यत्रकुरुतेरतिम् ॥ मुक्तिंकरतलान्मुक्त्वा
सोन्यांसिद्धिंगवेषयेत् ॥३०॥ इत्थंसुनिश्चित्यमुनिर्महात्माक्षेत्रप्रभावंश्रुतितःपुराणात् ॥ श्रीविश्वनाथेनसमंनलिंगंपुरीनकाशीसदृशीत्रिकोट्याम्॥३१॥
श्रीकालराजंचततःप्रणम्यविज्ञापयामासमुनीशवर्यः ॥ आपृच्छनायाहमिहागतोस्मिश्रीकाशिपुर्यास्तुयतःप्रभुस्त्वम् ॥ ३२ ॥ हाकालराजप्रति
भूतमत्रप्रत्यष्टमिप्रत्यवनीसुतार्कम् ॥ नाराधयेमूलफलप्रसूनैःकिंमय्यनागस्यपराधदृक्स्याः ॥ ३३ ॥ हाकालभैरवभवानभितोभयार्तान्माभैष्टचे
तिभणनैःस्वकरंप्रसार्य ॥ मूर्तिंविधायविकटांकटुपापभोक्त्रींवाराणसीस्थितजनान्परिपातिकिंन ॥३४॥ हेयक्षराजरजनीकरचारुमूर्तेश्रीपूर्णभद्रसुतनाय
कदंडपाणे ॥ त्वंवैतपोजनितदुःखमवैषिसर्वंकिंमांबहिर्नयसिकाशिनिवासिरक्षिन् ॥ ३५ ॥ त्वमन्नदस्त्वंकिलजीवदातात्वंज्ञानदस्त्वंकिलमोक्षदोपि ॥
त्वमंत्यभूषांकुरुषेजनानांजटाकलापैरुरगेंद्रहारैः ॥ ३६ ॥ गणौत्वदीयौकिलसंभ्रमोद्भ्रमावत्रस्थवृत्तांतविचारकोविदौ ॥ संभ्रांतिमुत्पाद्यपरामसाधून्क्षे
त्रात्क्षणंदूरयतस्त्वमुष्मात् ॥ ३७ ॥ शृणुप्रभोढुंढिविनायकत्वंवाचंमदीयांतुरटाम्यनाथवत् ॥ त्वत्स्थाःसमस्ताःकिलविघ्नपूगाःकिमत्रदुर्वृ
त्तवदास्थितोहम् ॥ ३८ ॥

भूतंप्रतिचतुर्दशीत्यर्थः ॥ प्रत्यष्टमि अष्टमीमंष्टमींप्रतिप्रत्यष्टमि ॥ प्रत्यवनीसुतार्कम् अवनीसुतोमंगलोऽर्कःसूर्यः ॥ ताभ्यांतयोर्वासरेलक्ष्येते ॥ अवनीसुतार्कौअवनीसुतार्कौप्रतिप्रत्यवनीसुतार्कम्
प्रतिमंगलवासरंप्रतिरविवासरमित्यर्थः ॥ मूलफलपुष्पैःकिमहंनाराधयेआराधनंकिंनकृतवानस्मिअपितुकृतवानेव ॥ अतोऽनागसिअपराधशून्येमयिअपराधदृक्अपराधेदृक्दृष्टिर्यस्यसतथातथाभूतः
किंस्याःभवेः ॥ काकाक्षिन्यायेनकिंशब्दस्योभयत्राप्यन्वयः ॥ केनदोषेणकाशीतोमांनिष्कासयसीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ भणनैःशब्दैः ॥ विकटांभयंकराम् ॥ कटुपापभोक्त्रींतीव्रपापनाशिनीम् ॥
विकटोत्कटपापभोक्त्रीमितिक्वचित्पाठः ॥ नपरिपातिकिंअपितुपरिपात्येवेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवंश्रीकालभैरवाग्रतोविलप्यश्रीदंडपाणेरग्रतोविलपति ॥ हेयक्षेति ॥ नायकेहेश्रेष्ठ ॥ ३५ ॥ अन्न
दश्चतुर्विधान्नदः ॥ अतएवजीवदाता ॥ अंत्यभूषांमर्त्यदेहत्यागावसरभूषाम् ॥ ३६ ॥ संभ्रांतिंसंमोहंउद्वेगंवा ॥ अमुष्मात्क्षेत्रादित्यन्वयः ॥ दूरयतोमनुष्यानितिक्वचित्पाठः ॥ ३७ ॥ श्रीगणे

शंप्रार्थयति ॥ शृण्विति ॥ शृणुष्वभोइतिपाठांतरेआत्मनेपदमार्षम् ॥ रटाभिप्रलपामि ॥ विघ्नैस्त्वंदूरीक्रियसेकिंमयाशक्यमित्यतआह ॥ त्वत्स्थाइति ॥ त्वयितिष्ठंतीतित्वत्स्थास्त्वत्प्रेर्यास्त्वदधीना इत्यर्थः ॥ समस्ताःसमग्राः ॥ त्वच्छासनस्थाइतिक्वचित्पाठः ॥ विघ्नपूगा विघ्नसमूहाः ॥ अतस्तैःकिमर्थंमांबहिर्निष्कासयसीत्यभिप्रायः ॥ ननुदुर्वृत्तस्यविघ्नसमूहैर्मयाअन्येनवाक्रियमाणंनिष्कासनं युक्तमेवेत्यतआह ॥ किमत्रेति ॥ दुर्वृत्तवत्किमत्राविमुक्तेऽहमास्थितःस्थितोस्मिअपितुनैवेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ मोदादिपंचविनायकांश्चिंतामण्यादींश्चप्रार्थयति ॥ शृण्वंत्वमीइति ॥ अमीमोदप्रमोदामोदसुमोददुर्मोदाः ॥ चिंतामण्यादयएववापंच ॥ आशागजइत्याख्याययोस्तावाशागजाख्यौ ॥ तौप्रसिद्धौ ॥ आशागजाघोरविनायकावितिपाठेगजश्चघोरश्चगजाघोरौ ॥ देवताद्वंद्वेचेति दीर्घः ॥ तौचतौविनायकौचतथातावित्यर्थः ॥ किंत्वस्मिन्पक्षेचिंतामणिरितिकपर्दिनोविशेषणम् ॥ भक्तानांचिंतामणिरिवचिंतामणिःसर्वार्थपूरकइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ श्रोतव्यमाह ॥ परापवादइति ॥ एषकाशीत्यागलक्षणःपाकःफलंकःकस्मात्पापाज्जातइत्यर्थः ॥ ४० ॥ ननुनिषिद्धाचरणाभावेपिविहिताकरणप्रत्यवायात्काशीत्यागइत्यतआह ॥ गंगेति ॥ सदाप्रत्यहंसर्वदावाध्यानादिनापरिसेविता ॥ त्ववगाहितेतिक्वचित्पाठः ॥ विशेषेणपापिनोनरकेषुपाचयतिविशेषेणपाकःपचनंवास्मादितिविपाकोऽत्राधर्मः ॥ ४१ ॥ विशालाक्ष्याद्यादेवताःप्रार्थयति ॥ मातरिति ॥ हेज्येष्ठेशिज्येष्ठाचासौईशीचेतिज्येष्ठेशि ज्येष्ठयासहईशीतिवा ॥ तत्रज्येष्ठागौरी ॥ अलक्ष्मीरितिकेचित् ॥ ईशीईशानातस्याः संबोधनेहेज्येष्ठेशिहेज्येष्ठेहेईशिइत्यर्थः ॥ ज्येष्ठेसिइतिपाठेऽकारप्रश्लेषः ॥ अस्यानद्याअधिष्ठात्री देवताऽसीतस्याःसंबोधनेहेअसीति ॥ ज्येष्ठेन्नेतिपाठेप्यकारप्रश्लेषः ॥ तदान्नसौभाग्ययोर्विधानेसंपादनेसुंदरियोग्येदक्षेइतिज्येष्ठायाविशेषणम् ॥ चकारादन्यासांकाशीस्थदेवतानां संग्रहः ॥ ४२ ॥ किंतत्प्रार्थ्यंतदाह ॥ नस्वार्थमिति ॥ अतोऽविमुक्तात् ॥ ननुस्वप्रयोजनंचेन्नास्तिकिमितितर्हिगच्छसितत्राह ॥ अभ्यर्थितइति ॥ नन्वभ्यर्थितेनापिकिंकाशीत्याज्यातत्राह ॥ परोपकारायेति ॥ ४३ ॥ परोपकारार्थमकर्तव्यमपिक्रियतइत्यत्रदृष्टांतमाह ॥ दधीचिरिति ॥ यद्वा काशीतोव्रजनेहेतुद्वयंअभ्यर्थनापरोपकारश्च तत्रोभयत्राकरणीयस्यापिकरणेदृष्टांतमाह ॥ दधीचिरिति ॥ उक्तंच ॥ त्वचंकर्णःशिबिर्मांसंजीवंजीमूतवाहनः ॥ ददौदधीचिरस्थीनिकिंनदेयंमहात्मनामिति ॥ अर्थिनेविष्णवेदत्तःस्मेत्यत्राप्यस्यान्वयः ॥ शेषपादेसइतिक्वचित्पाठः सचिंत्यः ॥ सतार्क्ष्यइतिवासंबंधः ॥ तत्राद्योदृष्टांतःप्रार्थनोपकारयोः ॥ अवशिष्टंत्रयंतुप्रार्थनामात्रेइतिभेदः ॥ ४४ ॥ उपसंहरति ॥ आपृच्छ्येति ॥ व्यासोक्तिरियम् ॥ पुरींपरिक्रम्यचक्षेत्रं

शृण्वंत्वमीपंच विनायकाश्चचिंतामणिश्चापिकपर्दिनामा ॥ आशागजाख्यौचविनायकौतौशृणोत्वसौसिद्धिविनायकश्च ॥ ३९ ॥ परापवादोनमयाकिलोक्तःपरापकारोपिमयाकृतोन ॥ परस्वबुद्धिःपरदारबुद्धिःकृतामयानात्रकएषपाकः ॥ ४० ॥ गंगात्रिकालंपरिसेवितामयाश्रीविश्वनाथोपिसदाविलोकितः ॥ यात्राःकृतास्ताःप्रतिपर्वसर्वतःकोयंविपाकोममविघ्नहेतुः ॥ ४१ ॥ मातर्विशालाक्षिभवानिमंगलेज्येष्ठेशिसौभाग्यविधानसुंदरि ॥ विश्वेविधेविश्वभुजेनमोस्तुतेश्रीचित्रघंटेविकटेचदुर्गिके ॥ ४२ ॥ साक्षिण्यएताःकिलकाशिदवताःशृण्वंतुनस्वार्थमहंव्रजाम्यतः ॥ अभ्यर्थितोदेवगणैःकरोमिकिंपरोपकारायनकिंविधीयते ॥ ४३ ॥ दधीचिरस्थीनिनकिंपुराददौजगत्त्रयंकिंनददेऽर्थिनेबलिः ॥ दत्तःस्मकिंनोमधुकैटभौशिरोबभूवतार्क्ष्योपिचविष्णुवाहनम् ॥ ४४ ॥ आपृच्छ्यसर्वान्समुनीन्मुनीश्वरःसबालवृद्धानपितत्रवासिनः ॥ तृणानिवृक्षांश्चलताःसमस्ताःपुरींपरिक्रम्यचनिर्ययौच ॥४५॥

प्रदक्षिणीकृत्य ॥ तथाचवक्ष्यतिकालराजाध्यायेऽत्रैव ॥ अतःप्रदक्षिणीकृत्यपूजनीयापुरीत्वियमिति ॥ वामनपुराणेप्रह्लादतीर्थयात्रायाम् ॥ प्रदक्षिणीकृत्यपुरींपूज्याविमुक्तकेशवौ ॥ लोलंदिवाकरं दृष्ट्वाततोमधुपुरींययाविति ॥ चकारादंतर्गृहयात्रांविधायेत्यर्थः ॥ अंतिमश्चकारः समुच्चयार्थआहचेतिसमुच्चिनोति ॥ निर्ययौबहिरितिक्वचित्पाठः ॥ ४५ ॥ यदाहतन्निर्दिशतिश्लोकद्वयेन ॥ प्रोषितस्येति ॥ चंद्रमौलिंचंद्रशेखरमवलोक्ययास्यतोगच्छतइहसंसारेकस्यजनस्यसिद्धिर्यमर्थमुद्दिश्यगच्छतितस्यार्थस्यसिद्धिर्नपरिस्फुरेन्नोल्लसेन्नभवेदपितुस्फुरेदेवेत्यन्वयः ॥ पुरःस्फुरेदिति क्वचित्पाठः ॥ कथंभूतस्य ॥ परितोलक्षणैःसर्वप्रकारैर्लक्षणैःसल्लक्षणैःशकुनादिलक्षणैर्वाप्रोषितस्यप्रदग्धस्यरहितस्येतियावत् ॥ प्रपूर्वस्यउषदाहइत्यस्यरूपम् ॥ प्रोज्झितस्येतिक्वचित्पाठः ॥ पुनःकथंभूतस्य ॥ नीचवर्त्मनिअसन्मार्गेपरिवर्तितुंशीलंयस्यसतंथातस्यापीत्यर्थः ॥ वाशब्दश्चार्थेसमुच्चयवाची ॥ ४६ ॥ गुल्मोगुच्छः ॥ पापंनचरंति अन्यत्रापिनचरंतिनयांतीत्यर्थः ॥ वयंचराणांजंगमानांप्रथमाःप्रथमोत्पन्नाब्राह्मणाःश्रेष्ठाइत्यर्थः ॥ एवंभूतानप्यस्मान्धिगस्तु ॥ कीदृशानस्मान् ॥ हाकष्टे वाराणसींविहायगच्छतोऽन्यत्रगमनंकुर्वतः ॥ गच्छतइत्यत्रयामइति क्वचित्पाठःसनच्छंदोभंगभियाकक्षीकर्तव्यः ॥ ४७ ॥ असिमितिव्यासोक्तिः ॥ उपस्पृश्याचम्यस्नात्वाच ॥ हिशब्दात्संगमेश्वरंप्रपूज्यवा ॥ प्रासादमालाः प्रासादसमूहान् ॥ किमुवाचतदाह ॥

प्रोषितस्यपरितोपिलक्षणैर्नीचवर्त्मपरिवर्तिनोपिवा ॥ चंद्रमौलिमवलोक्ययास्यतःकस्यसिद्धिरिहनोपरिस्फुरेत् ॥४६॥ वरंहिकाश्यांतृणवृक्षगुल्मकाश्चरंतिपापंनचरंतिनान्यतः ॥ वयंचराणांप्रथमाधिगस्तुनोवाराणसींहाद्यविहायगच्छतः ॥ ४७ ॥ आसिंह्युपस्पृश्यपुनःपुनर्मुनिःप्रासादमालाःपरितोविलोकयन् ॥ उवाचनेत्रेसरलेप्रपश्यतंकाशींयुवांक्कपुरीत्वियंबत ॥ ४८ ॥ स्वैरंहसंत्वद्यविधायतालिकांमिथःकरेणापिकरंप्रगृह्य ॥ सीमाचराभूतगणाव्रजाम्यहंविहायकाशींसुकृतैकराशिम् ॥ ४९ ॥ इत्थंविलप्यबहुशःसमुनिस्त्वगस्त्यस्तत्क्रौंचयुग्मवदहोअबलासहायः ॥ मूर्च्छामवापमहतींविरहीवजल्पन्हाकाशिकाशिपुनरेहिचदेहिदृष्टिम् ॥ ५० ॥

हेनेत्रेहेचक्षुषी ॥ कथंभूते ॥ सरलेस्निग्धेप्रसन्नेइतियावत् ॥ काशींप्रपश्यतंप्रकर्षेणावलोकयतम् ॥ यतोयुवांक्कइयंपुरीकाशीक्ककुत्र ॥ बतेतिखेदे ॥ पुनर्मेलनंतुदुर्घटमितितुशब्दस्यार्थः ॥ ४८ ॥ स्वैरमिति ॥ व्रजाम्यहंअहंगच्छामि ॥ व्रजत्यसावितिक्वचित्पाठः ॥ ४९ ॥ इत्थमिति ॥ सोऽगस्त्योमुनिर्मननशीलोपिबहुश इत्थंविलप्यमूर्छामवापेत्यन्वयः ॥ किंकुर्वन् ॥ हाइतिखेदे ॥ हेकाशिहेकाशिपुनरेहिदृष्टिंदर्शनंचदेहीतिजल्पन् ॥ हाकासीतिक्वचित्पाठः ॥ कीदृशींदृष्टिम् ॥ महतींमहत्तराम् मुक्त्यैकसाधनमित्यर्थः ॥ यद्वा मूर्छांविशिनष्टि ॥ महतीमिति ॥ महत्त्वंद्योतयन्नगस्त्यंविशिनष्टि ॥ अबलासहायइति ॥ अयंभावः ॥ अन्योपिविरहीकांताविरहादेवमूर्छांप्राप्नोति अयंतुअबलासहायोपि अतोमहतींअचिकित्स्यामित्यर्थः ॥ बहुजल्पनेदृष्टांतस्तत्क्रौंचयुग्मवदिति ॥ तच्चतत्क्रौंचयुग्मंक्रुङ्युग्मंचतत्तथातद्वदिति ॥ क्रुङ्क्रौंचोथेत्यमरः ॥ तच्छब्दोयंप्रसिद्धार्थाभिधायकः ॥ प्रसिद्धत्वंचास्ययत्क्रौंचमिथुनादित्यादिरामायणादौबोद्धव्यम् ॥ यथाचतत्रनिषादेनशरेण विद्धंभूमौपतितंक्रौंचंदृष्ट्वाक्रौंचीअत्यार्तस्वरंविललापतथाकाशीविरहाख्येनव्याधेनस्वोद्भूतेनशोकाख्येनशरेणपीडितंभूमौपतितंभर्तारंदृष्ट्वालोपामुद्राविललापेत्यर्थः ॥ तथाचरामायणे ॥ ततःसतमसातीरे विचरंतमभीतवत् ॥ ददर्शक्रौंचयोस्तत्रमिथुनंचारुदर्शनम् ॥ तस्माच्चमिथुनादेकमागत्यानुपलक्षितः ॥ जघानबद्धानुशयोनिषादोमुनिसंनिधौ ॥ तंशोणितपरीतांगंचेष्टमानंमहीतले ॥ दृष्ट्वाक्रौंचीरुरा

वार्ताकरुणंखेपरिभ्रमेदिति ॥ मूर्छांप्राप्तौदृष्टांतमाह ॥ विरहीवेति ॥ ५० ॥ स्थित्वेतिव्यासोक्तिः ॥ यावोगच्छावइत्युवाचेतिशेषः ॥ कठिनतांस्मारयति ॥ किंनस्मरेरिति ॥ त्र्यक्षंप्रहित्यत्रिलोचन
मुद्दिश्यमदनंप्रस्थाप्य ॥ प्रत्हत्येतिपाठेकामद्वारातद्बाणैर्विद्ध्वामदनंप्रतियदकारीतिव्याख्येयम् ॥ तैर्देवैः ॥ ५१ ॥ यावदिति ॥ खेदात्त्रिचतुराणिपदानियावन्मुनिर्गच्छेत्तावद्धरापृथिवीभयभरा
दिवभयमेवभरोभयभरस्तस्मादिवसंचुकोचसंकुचितासीदित्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ प्रस्वेदोदकसीकरैरंचितःपूजितःशोभितोभालदेशोयस्यसः ॥ कस्मात्संचुकोचतत्राह ॥ प्रत्युद्गमेति ॥ अयंभावः ॥
एतावद्दिनंतावदयंकाश्यांस्थितवानधुनामय्यागतस्याभ्युत्थानाद्यकरणान्ममनाशोभविष्यतीतिभयभरादिवपृथ्वीसंकुचिताबभूवेति ॥ तथाचमनुः ॥ ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामंतियूनःस्थविरआयति ॥ अभ्यु

स्थित्वाक्षणंशिवशिवेतिशिवेतिचोक्त्वायावःप्रियेतिकठिनाहिदिवौकसस्ते ॥ किंनस्मरेस्त्रिजगतीसुखदानदक्षंत्र्यक्षंप्रहित्यमदनंयदकारितैस्तु ॥ ५१ ॥
यावद्व्रजेत्त्रिचतुराणिपदानिखेदात्स्वेदोदबिंदुकणिकांचितभालदेशः ॥ प्रत्युद्गमाऽकरणतःकिलमेविनाशस्तावद्धराभयवरादिवसंचुकोच ॥ ५२ ॥
तपोयानमिवारुह्यनिमेषार्धेनवैमुनिः ॥ अग्रेददर्शतंविंध्यंरुद्धांबरमथोन्नतम् ॥ ५३ ॥ चकंपेचाचलस्तूर्णंदृष्ट्वैवाग्रस्थितंमुनिम् ॥ तमगस्त्यंसपत्नीकंवाता
पील्वलवैरिणम् ॥ ५४ ॥ तपःक्रोधसमुत्थाभ्यांकाशीविरहजन्मना ॥ प्रलयानलवत्तीव्रंज्वलंतंत्रिभिरग्निभिः ॥ ५५ ॥ गिरिःखर्वतरोभूत्वाविविक्षुरवनी
मिव ॥ आज्ञाप्रसादःक्रियतांकिंकरोस्मीतिचाब्रवीत् ॥ ५६ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ विंध्यसाधुरसिप्राज्ञमांचजानासितत्त्वतः ॥ पुनरागमनंचेन्मे
तावत्खर्वतरोभव ॥ ५७ ॥ इत्युक्त्वादक्षिणामाशांसनाथामकरोन्मुनिः ॥ निजैश्चरणविन्यासैस्तयासाध्व्यातपोनिधिः ॥ ५८ ॥ गतेतस्मिन्मु
निवरेवेपमानस्तदागिरिः ॥ पश्यत्युत्कंठमिवचगतश्चेत्साध्वभूत्ततः ॥ ५९ ॥ अद्यजातःपुनरहंनशप्तोयदगास्तिना ॥ नमयासदृशोधन्यइतिमेने
सवैगिरिः ॥ ६० ॥ अरुणोपिचतत्कालेकालज्ञोऽश्वानकालयत् ॥ जगत्स्वास्थ्यमवापोच्चैःपूर्ववद्भानुसंचरैः ॥ ६१ ॥ अद्यश्वोवापरश्वोवाप्यागामिष्य
तिवैमुनिः ॥ इतिचिंतामहाभारैर्गिरिराक्रांतवत्स्थितः ॥ ६२ ॥ नाद्यापिमुनिरायातिनाद्यापिगिरिरेधते ॥ यथाखलजनानांहिमनोरथमहीरुहः ॥ ६३ ॥
विवर्धिषतियोनीचःपरासूयांसमुद्वहन् ॥ दूरेतद्वृद्धिवार्ताऽस्तांप्राग्वृद्धेरपिसंशयः ॥ ६४ ॥

त्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यतइति ॥ भरभयादिवेतिक्वचित्पाठः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ चकंपेचस्वेदरोमोद्गमादिकंचदधावितिचकारस्यार्थः ॥ ५४ ॥ तपइति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ त्रिभिरग्निभिर्ज्व
लंतम् ॥ केतेऽग्नयस्तानाह ॥ तपइति ॥ काशीविरहाज्जन्मयस्यतेनाग्निना ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ साधुरसिप्राज्ञेतिचोपहासः ॥ चेद्यावत् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ उत्कंठमूर्ध्वग्रीवंयथास्यात्तथापश्यति
अपश्यत् ॥ पश्येदितिक्वचित्पाठः ॥ किमितिपश्यतितत्राह ॥ गतश्चेदिति ॥ चेद्यदि ॥ ततस्तदा ॥ उत्कंठइवचाहाद्येत्यन्यत्रपाठः ॥ ५९ ॥ यद्यस्मात् ॥ ६० ॥ अकालयत् अचालयत
प्रेरयामासेतियावत् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ एधतेवर्धते ॥ मनोरथएवमहीरुहोवृक्षः ॥ ६३ ॥ अस्तुतावद्विंध्यस्यागंतुकीवृद्धिः प्रागवृद्धिरपिसंशयितेतिदृष्टांतेनाह ॥ विवर्धिषतीति ॥ विवर्धिष

तिवर्धितुमिच्छति ॥ ६४ ॥ पूर्वंसंशयमात्रमुक्तमिदानींदुष्टानांप्राक्सिद्धामनोरथानश्यंत्येवेत्याह ॥ मनोरथाइति ॥ फलितमाह ॥ तेनेति ॥ तेनखलानांमनोरथनाशनेन ॥ विश्वेशेनागस्त्यादिरूपेणरक्षितंपालितम् ॥ ६५ ॥ पूर्वोक्तमर्थंसदृष्टांतंकथयन्प्रकृतंनिगमयति ॥ विधवानामितित्रयेण ॥ यथाविगतभर्तृकाणांकुचाउच्चैर्यथास्यात्तथाहृदिवर्धित्वातत्रैवहृदिविलीयंतएवनस्वेषांपरेषांवाउपकारायभवंतितथाखलानांमनोरथाइत्यर्थः ॥६६ ॥ यथाकन्नदीकुत्सितानदीअल्पवृष्ट्याकूलंकषास्वतीरभंजिकाभवतितथाखलस्याल्पवर्षेणअल्पकामवृष्ट्यायाऋद्धिःसमृद्धिःसंपत्तिरितियावत् ॥ सास्वकुलंकषास्वकुलनाशिकाभवतीत्यर्थः ॥ कुन्नदीतिक्वचित्पाठःसचिंत्यः ॥ ६७ ॥ योऽन्यसामर्थ्यमविज्ञायस्वसामर्थ्यंदर्शयतिसयथोपहासंप्राप्नोतितथायंविंध्योपीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ उदीचींदिशंस्पृशतीत्युदीचीदिक्स्पृक्तम् ॥ उदीचीदिक्चरमितिक्वचित्पाठः ॥ मातरिश्वनंवायुम् ॥ ह्रस्वश्छांदसः ॥ पृच्छेत्पृच्छति ॥ ७० ॥ हेलोपामुद्रेवाराणस्याःसाप्रसिद्धामुद्रा

मनोरथानसिद्ध्येयुःसिद्धानश्यंत्यपिध्रुवम् ॥ खलानांतेनकुशलिविश्वंविश्वेशरक्षितम् ॥ ६५ ॥ विधवानांस्तनायद्वद्धृद्येवविलयंतिच ॥ उन्नम्योन्नम्यतत्रोच्चैस्तद्वत्खलमनोरथाः ॥ ६६ ॥ भवेत्कूलंकषायद्वदल्पवर्षेणकन्नदी ॥ खलर्धिरल्पवर्षेणतद्वत्स्यात्स्वकुलंकषा ॥ ६७ ॥ अविज्ञायान्यसामर्थ्यंस्वसामर्थ्यंप्रदर्शयेत् ॥ उपहासमवाप्नोतितथैवायमिहाचलः ॥ ६८ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ गोदावरीतटंरम्यंविचरन्नपिवैमुनिः ॥ नतत्याजचतंतापंकाशीविरहजंपरम् ॥ ६९ ॥ उदीचीदिक्स्पृशमपिसमुनिर्मातरिश्वनम् ॥ प्रसार्यबाहूसंश्लिष्यकाश्याःपृच्छेदनामयम् ॥ ७० ॥ लोपामुद्रेनसामुद्राकापीहजगतीतले ॥ वाराणस्याःप्रदृश्येततत्कर्तानयतोविधिः ॥ ७१ ॥ क्वचित्तिष्ठन्क्वचिज्जल्पन्क्वचिद्धावन्क्वचित्स्खलन् ॥ क्वचिच्चोपविशंश्चेतिबभ्रामेतस्ततोमुनिः ॥ ७२ ॥ ततोव्रजन्ददर्शाग्रेपुण्यराशिस्तपोधनः ॥ चंचच्चंद्रशताभासांभाग्यवानिवसुश्रियम् ॥ ७३ ॥ विजित्यभानुनाभानुंदिवापिसमुदित्वराम् ॥ निर्वापयंतीमिवतांस्वचेतस्तापसंततिम् ॥ ७४ ॥

मुदंहर्षंरातीतिमुद्रारचनापरिपाटीकापिनिरुपमा ॥ क्वापीतिक्वचित् ॥ यद्वा मुद्रामुद्रिकालिंगंचिह्नमितियावत् ॥ इहब्रह्मांडमध्येजगतीतलेकुत्रापिनदृश्यते ॥ यतस्तस्याःकर्ताविधिर्ब्रह्मानेत्यर्थः ॥ तथाचवक्ष्यतिब्रह्मास्वयमेव ॥ मयासृष्टानिविप्रेंद्रभुवनानिचतुर्दश ॥ अस्याःपुर्याविनिर्मातास्वयंविश्वेश्वरःप्रभुरिति ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ततइति ॥ ततस्तदनंतरंतत्रगोदावरीतीरप्रदेशेव्रजंस्तपोधनोऽगस्त्योमहालक्ष्मींसुचिरंयथास्यात्तथास्थितांददृशेददर्शेतितृतीयेनान्वयः ॥ कथंभूताम् ॥ चंचच्चंद्रशताभासांचंचदुच्छलच्चंद्रशतंतस्येवासमंततोभासोदीप्तिर्यस्याःसातथाताम् ॥ कांकइव ॥ सुश्रियंशोभनांलक्ष्मींभाग्यवानिव ॥ पुण्यवान्यथापश्यतितथेत्यर्थः ॥ अथवैवंयोजना ॥ ततस्तदनंतरंतपोधनोगस्त्याग्रेप्रथमतःसुश्रियंशोभनप्रभांश्रीगात्रतेजःसमूहमित्यर्थः ॥ ददर्शपश्चात्तत्रतस्यांसुश्रियांदृष्टायांसत्यामाधारभूतायांवाअगस्त्योमहालक्ष्मींददर्शेति शेषंपूर्ववत् ॥ पाठांतरेस्वीयांस्वेष्टदेवतांश्रियमितिव्याख्येयम् ॥ ७३ ॥ विजित्येति ॥ पुनःकथंभूताम् ॥

---

१ स्वश्रियमित्येवंरूपे ।

भानुनादीधित्या ॥ भानुःकरोमरीचिःस्त्रीपुंसयोर्दीधितिःस्त्रियामित्यमरः ॥ भानुंसूर्यंविजित्यविशेषेणजित्वासमुदित्वरांसम्यगुदयंतींसम्यक्प्रकाशमानामित्यर्थः ॥ तांदैत्यास्त्रजनितांस्वचेतस्ता
पसंततिंस्वमनस्तापपरंपरांनिर्वापयंतींनिराकर्तुंप्रवर्तमानामिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ निर्वापयितुमिच्छामिदैत्यास्त्रैस्तापितांतनुमित्यग्रेवक्ष्यमाणत्वात् ॥ अगस्त्यपरोवास्वशब्दस्तदातांकाशीवियोगजांस्वचेतस्ता
पसंततिमितिव्याख्येयम् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ रात्राविति ॥ तत्तस्मात्कारणात्तत्रकोलापुरेऽध्युषितांस्थितामिवेतिपुनरुत्प्रेक्षा ॥ तस्मात्कस्मात् ॥ क्षीरोदेपितुर्गृहेमंदरस्यपर्वतस्यामृतोत्पत्त्यर्थं
कृतमंथानदंडस्यत्रासात्तज्जनितशब्दत्रासात्तच्चूर्णनत्रासाद्वेत्यर्थः ॥ ननुतथापिपद्मालयत्वात्पद्मेस्थास्यतितत्राह ॥ रात्राविति ॥ रात्रौरात्रिविषयेपद्मेषुसंकोचोमुद्रीभावोयतः ॥ ननुतर्हिचंद्रम
सिस्थास्यतितत्राह ॥ दर्शेष्विति ॥ दर्शेष्वमावास्यासुअब्जश्चंद्रःक्वचिद्व्रजेददृश्यतांगच्छेदित्यर्थः ॥ अब्जोजैवातृकःसोमइत्यमरः ॥ अतस्तादृक्स्थानांतराभावात्तत्राध्युषितामिवेत्युत्प्रेक्षा
॥ ७६ ॥ यदारभ्येति ॥ यदित्यव्ययं तथातदित्यपि ॥ यत्यंकालमारभ्यएनांलक्ष्मींमानतःसंमानतोवक्षसिदधारभार्यात्वेनस्वीकृतवान् ॥ तत्रमानंसूचयन्दधारेत्यनेनाकांक्षितंकर्तारमाह ॥
माधवइति ॥ मालक्ष्मीस्तस्याधवोभर्तेत्यर्थः ॥ तत्तंकालमारभ्यनूनंनिश्चितंस्थिताम् ॥ सपत्नीसरस्वती ॥ नारायणमहंवंदेगरुडोयस्यवाहनम् ॥ शंखचक्रगदाहस्तेयस्यभार्यासरस्वतीतिव
चनात् ॥ प्रोत्प्लुष्टाज्ञानकूटेहरिनिजदयितेदेविसंसारसारेइतिसरस्वतीस्तोत्रेपाद्मवचनाच्च ॥ धरणिर्वा ॥ यदाभूद्भार्गवोरामस्तदाभूद्धरणीत्वियमितिवैष्णवोक्तेः ॥ श्रियाशातकुंभद्युतिस्निग्ध

तत्रागस्त्योमहालक्ष्मींददृशेसुचिरंस्थिताम् ॥७५॥ रात्रावब्जेषुसंकोचोदर्शेष्वब्जःक्वचिद्व्रजेत्॥क्षीरोदेमंदरत्रासात्तदत्राध्युषितामिव ॥७६॥ यदारभ्यद
धारैनांमाधवोमानतःकिल ॥ तदारभ्यस्थितांनूनंसपत्नीर्ष्यावशादिव ॥७७॥त्रैलोक्यंकोलरूपेणत्रासयंतंमहासुरम् ॥ विनिहत्यस्थितांतत्ररम्येकोलापुरे
पुरे ॥७८॥ संप्राप्याथमहालक्ष्मींमुनिवर्यःप्रणम्यच ॥ तुष्टाववाग्भिरिष्टाभिरिष्टदांहृष्टमानसः ॥ ७९ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ मातर्नमामिकमले
कमलायताक्षिश्रीविष्णुहृत्कमलवासिनि विश्वमातः ॥ क्षीरोदजेकमलकोमलगर्भगौरिलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्ये ॥ ८० ॥ त्वंश्रीरुपेंद्रसदने
मदनैकमातर्ज्योत्स्नासिचंद्रमसिचंद्रमनोहरास्ये ॥ सूर्येप्रभासिचजगत्त्रितयेप्रभासिलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्ये॥ ८१ ॥

कांत्याधरण्याचदूर्वादलश्यामलांग्या ॥ कलत्रद्वयेनामुनातोषितायात्रिलोकीगृहस्थायविष्णोनमस्तइतिभगवत्पादीयवचनाच्च ॥ तस्याईर्ष्यावशादिवपैशून्यवशादिवेत्यर्थः ॥ मानतोवक्षसिधृता
याअपिसपत्न्योरीर्ष्यावशत्वंतयोर्भगवतामुखदंष्ट्राग्रयोधृतत्वादुन्नेयम् ॥ इलामितिपाठेऋजुरेवार्थः ॥ इलांपृथ्वींवाराहरूपेणदधार ॥ ७७ ॥ त्रैलोक्यमिति ॥ कोलरूपेणसूकरशरीरेण ॥
विनिहत्येति ॥ यद्यपिमंगलभूभृतैवसोसुरोघातितः ॥ तथाचोक्तंलक्ष्मीव्रतेभविष्येइंद्रंप्रतिनारदेन ॥ भल्लेनसोवधीत्क्रोडंवज्रेणाद्रिंयथाभवानिति ॥ समंगलः ॥ तथापिकल्पभेदा
भिप्रायेणैतदुक्तमित्यविरोधः ॥ कोलापुरेकोलापुरनाम्नि मंगलाख्यस्यराज्ञोमंगलपुरमेवकोलापुरम् ॥ एतदप्युक्तंलक्ष्मीव्रतेभविष्ये ॥ चोलदेवीश्रियःशापात्कोलास्यायत्रसाभवत् ॥
कोलापुरमितिख्यातंक्षितौतन्मंगलंपुरमिति ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ पद्यैश्चित्रपदार्थैर्घैरष्टभिःश्रवणामृतैः ॥ महामुनिर्महालक्ष्मींतुष्टावजगदंबिकाम् ॥ मातर्नमामीति ॥ हेमातर्नमामित्वा
मित्यर्थात् ॥ हेकमलेहेकमलायताक्षिहेश्रीविष्णुहृत्कमलवासिनिश्रीनारायणहृदयपद्मेवसितुंशीलंयस्यास्तत्संबोधनंतथा ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ विष्णोर्वक्षस्थलाश्रयइति ॥ हेविश्वमातः हेक्षीरो
दजेहेकमलकोमलगर्भगौरिहेलक्ष्मिसततंनमतांशरण्येआश्रययोग्येप्रसीदप्रसन्नाभवप्रसादंकुर्विति ॥ ८० ॥ निखिलप्रपंचस्यतत्पारतंत्र्यंवदन्परदेवतात्वेनस्तौति ॥ त्वंश्रीरितिसार्धेन ॥ मदें

द्रसदनेत्वंश्रीःसंपत्तिःशोभावातद्धेतुरित्यर्थः ॥ लक्ष्मीर्वा ॥ पुनश्चपद्मादुद्भूतायदादित्योभवद्धरिरितिवैष्णवोक्तेः ॥ हेमदनैकमातःकामैकप्रसूःप्रद्युम्नैकहेतोहेरुक्मिणीत्यर्थः ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ रुक्मिणीकृष्णजन्मनीति ॥ ज्योत्स्नाकांतिरसि चंद्रमसिहेचंद्रमनोहरास्ये सूर्येप्रभासि ॥ चःसमुच्चये ॥ किंबहुना ॥ जगत्त्रितयेयाप्रभासात्वमसि ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नतत्रसूर्योभाति नचंद्रतारकंनेमाविद्युतोभांतिकुतोयमग्निः तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीति ॥ हेलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्येइति ॥ ८१ ॥ त्वामिति ॥ त्वंजातवेदसिवह्नौसदादहनात्मशक्तिर्दाहस्वरूपाशक्तिः ॥ वेधाब्रह्मात्वयाऽभिन्ननिमित्तोपादानभूतयाइदंजगत्विविधंविदध्याद्विदधातिकरोतीत्यर्थः ॥ विश्वंभरःश्रीविष्णुरपिबिभृयात्पालयेद्रक्षतीत्यर्थः ॥ अखिलंजगत् भवत्यात्वया ॥ हेलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्येइति ॥ ८२ ॥ त्वदिति ॥ हेअमलेत्वत्त्यक्तंत्वयानाधिष्ठितमेतज्जगच्छ्रीरुद्रोपिसंहरति ॥ अतस्त्वत्पारतंत्र्यात्सर्वस्यत्वमेवपासिहंसिविदधासिकरोषिचेति ॥ ननुतर्हिस्रष्टृसृज्यादिभेदस्यसत्त्वादद्वैतंगतमेवतत्राह ॥ परावरासि ॥ यद्वा पूर्वंनिमित्तकारणतामुक्त्वेदानीमुपादानकारणतामाह ॥ परावरासिकार्यंकारणरूपास्थूलसूक्ष्मरूपापरेऽव्याकृतादयोऽवरेनिकृष्टायस्याइतिवाऽसि ॥ त्वद्रूपंत्वदधीनंचसर्वमितिभावः ॥ पुनःसगुणांस्तौति ॥ हेअमलेहरिरपिईड्यःस्तुत्यस्त्वदाप्त्यात्वत्प्राप्त्याबभूव ॥ यद्वा अज्ञानंतत्कार्यंचहरती

त्वंजातवेदसिसदादहनात्मशक्तिर्वेधास्त्वयाजगदिदंविविधंविदध्यात् ॥ विश्वंभरोपिबिभृयादखिलंभवत्यालक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्ये ॥ ८२ ॥
त्वत्त्यक्तमेतदमलेहरतेहरोपित्वंपासिहंसिविदधासिपरावरासि ॥ ईड्योबभूवहरिरप्यमलेत्वदाप्त्यालक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्ये ॥ ८३ ॥ शूरः
सएवसगुणीसबुधःसधन्योमान्यःसएवकुलशीलकलाकलापैः ॥ एकःशुचिःसहिपुमान्सकलेपिलोकेयत्रापतेत्तवशुभेकरुणाकटाक्षः ॥ ८४ ॥
यस्मिन्वसेःक्षणमहोपुरुषेगजेऽश्वेस्त्रैणेतृणेसरसिदेवकुलेगृहेऽन्ने ॥ रत्नेपतत्त्रिणिपशौशयनेधरायांसश्रीकमेवसकलेतदिहास्तिनान्यत् ॥ ८५ ॥
त्वत्स्पृष्टमेवसकलंशुचितांलभेतत्वत्त्यक्तमेवसकलंत्वशुचीहलक्ष्मि ॥ त्वन्नामयत्रचसुमंगलमेवतत्रश्रीविष्णुपत्निकमलेकमलालयेऽपि ॥ ८६ ॥

तिहरिस्तथाविधोपिवाङ्मनसयोरगोचरोपित्वदाप्त्यात्वदीक्षयात्वयिचिदाभासप्रदानेनेत्यर्थः ॥ सऐक्षतबहुस्यांप्रजायेयेतिश्रुतेः ॥ भक्तानामीड्यःस्तुत्योबभूव ॥ अयंभावः ॥ भगवतस्त्वदीक्षणाभावेसृष्ट्यादेरसंभवाज्जीवानांपुरुषार्थचतुष्टयंनसिध्येत्त्वदीक्षयापुनःसृष्ट्यादेःसंभवाद्भगवतःस्तुत्यादिनातच्चतुष्टयंसिद्ध्यतीतिभावः ॥ हेलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्यइति ॥ ८३ ॥ शूरइति ॥ हेशुभेयत्रपुरुषेतवकरुणाकटाक्षआपतेत्सएवशूरःससमर्थःसगुणीसबुधःसधन्योधनाययोग्यः कलाविद्या कुलशीलकलानांकलापैःसमूहैःसएवमान्यःपूज्यः सकलेपिलोकेसएकोमुख्यःशुचिःसएवहिपुमान् ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ सश्लाघ्यःसगुणीधन्यःसकुलीनःसबुद्धिमान् ॥ सशूरःसचविक्रांतोयस्त्वयादेविवीक्षितइति ॥ ८४ ॥ यस्मिन्निति ॥ अहोहेलक्ष्मियस्मिंस्त्वंक्षणंक्षणमात्रंवसेःवससिसकलेइहजगतितदेवास्तिनान्यदित्यन्वयः ॥ तदेवास्तीतिकुतस्तत्राह ॥ सश्रीकंत्वदधिष्ठितमित्यर्थः ॥ यद्वा अन्यदापियत्सश्रीकंतदेवास्ति ॥ यद्वा यस्मिन्वससिसश्रीकंतदेवास्तीति ॥ यस्मिन्कस्मिन्नित्याकांक्षायामाह ॥ पुरुषइत्यादि ॥ पुरुषेयस्मिन्कस्मिंश्चिदित्यर्थः ॥ एवंगजेऽश्वेस्त्रैणेस्त्रीसमूहेतृणेसरसिदेवकुलेदेवगृहेऽन्नेरत्नेपतत्त्रिणिपक्षिणिपशौशयनेधरायामिति ॥ सकलेहेसर्वस्वरूपेइतिवा ॥ कमलेइतिवापाठः ॥ ८५ ॥ त्वत्स्पृष्टमिति ॥ हेलक्ष्मिइहजगतित्वत्स्पृष्टंत्वयाधिष्ठितमेवसकलंवस्त्वित्यर्थाच्छुचितांलभेत ॥ त्वत्त्यक्तमेवसकलंतु

पुनरशुचि ॥ हेश्रीविष्णुपत्निहेकमलेकमलालये ॥ अपिःसमुच्चये ॥ अतीतिपाठेसुमंगलामित्यस्योपर्यतिशब्दोनेतव्यः ॥ यत्रचत्वन्नामातिसुमंगलमेवतत्रेति ॥ ८६ ॥ लक्ष्मीमिति ॥ इति
सदाजपतांक्वदुःखंनकुत्रापिदुःखमित्यर्थः ॥ इतिशब्दपरामृष्टमीप्सिततमंदर्शयति ॥ लक्ष्मींश्रियंकमलांकमलालयांपद्मांरमांनलिनयुग्मकरांकमलद्वयहस्तांमांक्षीरोदजांअमृतकुंभकरांइराम् ॥
अमृतकुंभकरेंदिरामितिपाठेकर्मधारयः ॥ शिवामितिक्वचित् ॥ विष्णुप्रियामिति ॥ पंचचशब्दाःसमुच्चयार्थाः ॥ ८७ ॥ साष्टांगं अष्टभिर्हस्तपादजानूरःशिरोदृङ्मनोवचोभिरंगैःसहितंयथा

लक्ष्मींश्रियंचकमलांकमलालयांचपद्मांरमांनलिनयुग्मकरांचमांच ॥ क्षीरोदजाममृतकुंभकरामिरांचविष्णुप्रियामितिसदाजपतांक्वदुःखम् ॥ ८७ ॥
इतिस्तुत्वाभगवतींमहालक्ष्मींहरिप्रियाम् ॥ प्रणनामसपत्नीकःसाष्टांगंदंडवन्मुनिः ॥ ८८ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेमित्रावरुणसंभव ॥
पतिव्रतेत्वमुत्तिष्ठलोपामुद्रेशुभव्रते ॥ ८९ ॥ स्तुत्यानयाप्रसन्नाहंव्रियतांयद्धृदीप्सितम् ॥ राजपुत्रिमहाभागेत्वमिहोपविशामले ॥ ९० ॥ त्वदं
गलक्षणैरेभिःसुपवित्रैश्चतेव्रतैः ॥ निर्वापयितुमिच्छामिदैत्यास्त्रैस्तापितांतनुम् ॥ ९१ ॥ इत्युक्त्वामुनिपत्नींतांसमालिंग्यहरिप्रिया ॥ अलंचकारचश्री
त्याबहुसौभाग्यमंडनैः ॥ ९२ ॥ पुनराहमुनेजानेतवहृत्तापकारणम् ॥ सचेतनंदुनोत्येवकाशीविश्लेषजोऽनलः ॥ ९३ ॥ यदासदेवोविश्वेशोमंदरं
गतवान्पुरा ॥ तदाकाशीवियोगेनजातातस्येदृशीदशा ॥ ९४ ॥ तत्प्रवृत्तिंपुनर्ज्ञातुंब्रह्माणंकेशवंगणान् ॥ गणेश्वरंचदेवांश्चप्रेषयामासशूलधृक् ॥ ९५ ॥
तेचकाशीगुणान्सर्वेविचार्यचपुनःपुनः ॥ व्रजंत्यद्यापिनक्वापिताहृगस्तिक्वपुरी ॥ ९६ ॥ इतिश्रुत्वाथसमुनिःप्रत्युवाचश्रियंततः ॥ प्रणिपत्यमहाभा
गोभक्तिगर्भमिदंवचः ॥ ९७ ॥ यदिदेयोवरोमह्यंवरयोग्योस्म्यहंयदि ॥ तदावाराणसीप्राप्तिःपुनरस्त्वेषमेवरः ॥ ९८ ॥ येपठिष्यंतिचस्तोत्रंत्वद्भक्त्या
मत्कृतंसदा ॥ तेषांकदाचित्संतापोमास्तुमास्तुदरिद्रता ॥ ९९ ॥ मास्तुचेष्टवियोगश्चमास्तुसंपत्तिसंक्षयः ॥ सर्वत्रविजयश्चास्तुविच्छेदोमास्तुसं
ततेः ॥ १०० ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ एवमस्तुमुनेसर्वंयत्त्वयापरिभाषितम् ॥ एतत्स्तोत्रस्यपठनंममसान्निध्यकारणम् ॥ १ ॥

भवतितथा ॥ तदुक्तम् ॥ दोर्भ्यांपदाभ्यांजानुभ्यामुरसाशिरसादृशा ॥ मनसावचसाचेतिप्रणामोष्टांगईरितइति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ राजपुत्रिवैदर्भराजकन्ये ॥ ९० ॥ त्वदंगलक्षणैःत्वदंगे
वर्ततेयानिलक्षणानिसल्लक्षणानिपातिव्रत्यादिसंसूचकानितैरेभिःप्रत्यक्षसिद्धैः ॥ दैत्यास्त्रैःसूकररूपदैत्यस्यायुधैः ॥ ९१ ॥ बहूनिसौभाग्यानियेभ्यस्तानिचतानिमंडनानिभूषणानिचतैः ॥ ९२ ॥
दुनोतिव्यथते ॥ ९३॥९४॥ देवान्सूर्यादीन् ॥ द्वादशादित्यभेदेनबहुवचनम् ॥ देवीरितिपाठेमातृगणमित्यर्थः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ संततेर्वंशस्य ॥ १०० ॥ १ ॥

कालकर्णीराक्षसीविशेषःकाकविष्ठावा ॥ २ ॥ भूर्जपत्रेचर्मिपत्रे ॥ ३ ॥ इदमिति ॥ बीजरहस्यं बीजंश्रीबीजंततोपिरहस्यंगोप्यमतिमहत्तरमित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ १०९ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षष्ठेतीर्थप्रशंसांचभार्ययानोदितोमुनिः ॥ कथयामासकार्त्स्न्ये
नमानसादिविभागतः ॥ १ ॥ श्रोतारंप्रोत्साहयति ॥ शृण्विति ॥ श्रुतिसहोदरांवेदतुल्यांश्रुतिसहमुदरंयस्याःसातथातांश्रुतिगर्भामित्यर्थः ॥ श्रुतिमनोहरामितिवापाठः ॥ वैनिश्चये ॥ १ ॥
श्रीदर्शनानंदएवसुधाधाराधुनीअमृतसंपातनदीताम् ॥ २ ॥ वह्निकुंडेति ॥ द्रौपदीधृष्टद्युम्नयोरग्निकुंडसमुत्पन्नयोर्द्रुपदाज्जातत्ववदग्निकुंडसमुत्पन्नस्यापिरोमहर्षणस्यब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातत्वमविरुद्धम् ॥

अलक्ष्मीःकालकर्णीचतद्गेहेनविशेत्क्वचित् ॥ गजाश्वपशुशांत्यर्थमेतत्स्तोत्रंसदाजपेत् ॥ २ ॥ बालग्रहाभिभूतानांबालानांशांतिकृत्परम् ॥ भूर्जपत्रे
लिखित्वातुबध्नीयात्कंठदेशतः ॥३॥ इदंबीजरहस्यंमेरक्षणीयंप्रयत्नतः ॥ श्रद्धाहीनेनदातव्यंनदेयंचाशुचौक्वचित् ॥ ४ ॥ अन्यच्चशृणुविप्रेंद्रभविष्ये
द्वापरेभवान् ॥ एकोनत्रिंशकेब्रह्मन्सत्यंव्यासोभविष्यति ॥ ५ ॥ तदावाराणसींप्राप्यसिद्धिंप्राप्स्यस्यभीप्सिताम् ॥ व्यस्यवेदान्पुराणानिधर्मा
न्समुपदिश्यच ॥ ६ ॥ हितं चेतवदाम्येकंसांप्रतं तत्समाचर ॥ पश्यकिंचिदितोगत्वास्कंदमग्रेस्थितंप्रभुम् ॥ ७ ॥ वाराणस्यारहस्यंचयथाव
च्छिवभाषितम् ॥ तव तुष्टिकरंब्रह्मन्कथयिष्यतिषण्मुखः ॥ ८ ॥ इतिलब्ध्वावरंसोथमहालक्ष्मींप्रणम्यच ॥ ययावगस्तिर्यत्रास्तिकुमारःशि
खिवाहनः ॥ १०९ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्देमहापुराणेएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेअगस्त्यप्रस्थानंनामपंचमो
ऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ पाराशर्यउवाच ॥ शृणुसूतमहाभागकथांश्रुतिसहोदराम् ॥ यांवैहृदिनिधायेहपुरुषःपुरुषार्थभाक् ॥ १ ॥ ततःश्रीदर्श
नानंदसुधाधाराधुनींमुनिः ॥ अवगाह्यसपत्नीकःपरांमुदमवापसः ॥ २ ॥ वह्निकुंडसमुद्भूतसूतनिर्मलमानस ॥ शृणुष्वैकंपुराविद्भिर्भाषितंयत्सुभा
षितम् ॥ ३ ॥परोपकरणंयेषांजागर्तिहृदयेसताम् ॥ नश्यंतिविपदस्तेषांसंपदःस्युःपदेपदे ॥ ४ ॥ तीर्थस्नानैर्नसाशुद्धिर्बहुदानैर्नतत्फलम् ॥ तपो
भिरुग्रैस्तन्नाप्यमुपकृत्यायदाप्यते ॥ ५ ॥

यद्वा वह्निकुंडसमुद्भूतवैन्यस्ययज्ञाग्निकुंडात्समुत्पन्न ॥ त्वंहिस्वायंभुवेयज्ञेसुत्याहेवितते सति ॥ संभूतःसंहितांवक्तुंस्वांशेनपुरुषोत्तमः ॥ तस्यतेसर्वरोमाणिवचसाह्लादितानिच ॥ द्वैपायनस्यतुभवांस्ततोसौ
रोमहर्षणइतिकूर्मोक्तेः ॥ स्वायंभुवेस्वयंभुवाब्रह्मणाप्रवर्तितेते ॥ स्वांशेनकलया ॥ वैन्यस्यहिपृथोर्यज्ञेवर्तमानेमहात्मनः॥ सुत्यायामभवत्सूतइतिवायूक्तेश्च ॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातः सूतइत्यभिधीयते ॥
तत्साधर्म्यादसावपितथा॥ तथाहि ॥ तत्रहिपृथोर्यज्ञेबार्हस्पत्यंहविरैंद्रेणहविषासंपृक्तमभिभूतंचऐंद्रश्चरुर्मारुतेनहविषाततःसूतमागधौजातावितिपौराणिकीकथा॥अतएवतस्यपुराणादिप्रवचनमविरुद्धमि
ति ॥ कल्पभेदकल्पनातुनचारुतरा॥प्रतिलोमजत्वात्प्रतिसंपराभवात्प्रातिलोमजंशरीरंविहायशरीरांतरंयज्ञाग्निकुंडेलोमहर्षणोवसिष्ठागस्त्याविवसाधयामासेतिमहाभारतटीकायामितिकोचित्॥३॥४॥५॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ करिकर्णाग्रचपलंहस्तिकर्णाग्रचपलम् ॥ ९ ॥ यल्लक्ष्मीति ॥ याचासौलक्ष्मीश्चेतियल्लक्ष्मीस्तस्यानाममात्राह्यानाममात्रोच्चारणेननरोयःकश्चिदपिनोमातिनपरिमिनोति
महत्तरोभवतीत्यर्थः ॥ कृतकृत्योभवेन्नरइतिक्कचित्पाठः ॥ १० ॥ ऐक्षतदृष्टवान् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ पत्याअननुज्ञाता भर्त्राऽदत्ताभ्यनुज्ञेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥
॥ १७ ॥ इष्यतेवांछ्यतेस्वामिनेतिशेषः ॥ १८ ॥ वरारोहेवरौश्रेष्ठौआरोहौजघनेयस्याः सातथातस्याः संबोधनंहेश्रेष्ठजघनेइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ सर्वतीर्थानांकामिकंकामायहितम् ॥

परोपकृत्यायोधर्मोधर्मोदानादिसंभवः ॥ एकत्रतुलितौधात्रातत्रपूर्वोभवद्गुरुः ॥ ६ ॥ परिनिर्मंथ्यवाग्जालंनिर्णीतमिदमेवहि ॥ नोपकारात्परोधर्मो
नापकारादघंपरम् ॥ ७ ॥ उपकर्तुरगस्त्यस्यजातमेतन्निदर्शनम् ॥ क्कतादृक्काशिजंदुःखंक्कतादृक्श्रीमुखेक्षणम् ॥ ८ ॥ करिकर्णाग्रचपलंजीवितं
विविधंवसु ॥ तस्मात्परोपकरणंकार्यमेकंविपश्चिता ॥ ९ ॥ यल्लक्ष्मीनाममात्रास्यानरोनोमातिकुत्रचित् ॥ साक्षात्समीक्ष्यतांलक्ष्मींकृतकृत्यो
भवन्मुनिः ॥ १० ॥ गच्छन्यदृच्छयासोथदूराच्छ्रीशैलमैक्षत ॥ यत्रसाक्षान्निवसतिदेवःश्रीत्रिपुरांतकः ॥११॥ उवाचवचनंपत्नींतदाप्रीतमनामुनिः ॥
इहस्थितैवपश्यत्वंकांतेकांततरंपरम् ॥ १२ ॥ श्रीशैलशिखरंश्रीमदिदंतद्यद्विलोकनात् ॥ पुनर्भवोमनुष्याणांभवेन्ननभवेत्क्कचित् ॥ १३ ॥ गिरि
श्चतुरशीत्यायंयोजनानांहिविस्तृतः ॥ सर्वलिंगमयोयस्मादतःकुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ १४ ॥ ॥ लोपामुद्रोवाच ॥ ॥ किंचिद्विज्ञप्तुमिच्छामियद्याज्ञा
स्वामिनोभवेत् ॥ ब्रूतेहियाऽननुज्ञातापत्यासापतिताभवेत् ॥ १५ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ किंवक्तुकामादेवित्वंब्रूहितत्त्वमशंकिता ॥ नत्वादृशी
नांवाक्यंहिपत्युःखेदायजायते ॥ १६ ॥ ततः पप्रच्छसादेवीप्रणम्यमुनिमानता ॥ सर्वेषांचहितार्थायस्वसंदेहापनुत्तये ॥ १७ ॥ लोपामुद्रोवाच ॥
श्रीशैलशिखरंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यते ॥ इदमेवहिसत्यंचेत्किमर्थंकाशिरिष्यते ॥ १८ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ आकर्णयवरारोहेसत्यंपृष्टंत्वयामले ॥
निर्णीतमसकृच्चैतन्मुनिभिस्तत्त्ववाचिंतकैः ॥ १९ ॥ मुक्तिस्थानान्यनेकानिकृतस्तत्रापिनिर्णयः ॥ तानितेकथयाम्यत्रदत्ताचित्ताभवक्षणम् ॥ २० ॥
प्रथमंतीर्थराजंतुप्रयागाख्यंसुविश्रुतम् ॥ कामिकंसर्वतीर्थानांधर्मकामार्थमोक्षदम् ॥ २१ ॥ नैमिषंचकुरुक्षेत्रंगंगाद्वारमवंतिका ॥ अयोध्यामथुराचै
वद्वारकाप्यमरावती ॥ २२ ॥ सरस्वतीसिंधुसंगोगंगासागरसंगमः ॥ कांतीचत्र्यंबकंचापिसप्तगोदावरीतटम् ॥ २३ ॥ कालंजरंप्रभासश्चतथाबद
रिकाश्रमः ॥ महालयस्तथोंकारक्षेत्रंवैपौरुषोत्तमम् ॥ २४ ॥

संवत्सरार्जितपापनाशकामनाविषयत्वात् ॥ २१ ॥ गंगाद्वारंमायापुरी ॥ अमरावतीगंगा पुरीविशेषोवा ॥ अमरावतीवाऽमरावतीतिद्वारकायावाविशेषणम् ॥ २२ ॥ सिंधुर्नदीतस्याःसंगःसंगमः ॥
सागरेणेतिशेषः ॥ कांतीपुरी ॥ कांचीतिक्कचित्पाठः ॥ त्र्यंबकंब्रह्मगिरिर्महाराष्ट्रेषुप्रसिद्धोयतोगौतमीनिःसृता ॥ सप्तगोदावरीतटंआंध्रदेशेप्रसिद्धम् ॥ २३ ॥ महालयोमहास्थानंगौडेप्रसिद्धम् ॥

ॐकारोऽमरकंटकम् ॥ महालयइति ॐकारस्यवाविशेषणम् ॥ वैप्रसिद्धम् ॥ २४ ॥ गोकर्णेति ॥ गोकर्णोनामतीर्थविशेषोद्रविडेषुप्रसिद्धः ॥ भृगुकच्छभृगुतुंगौगुर्जरदेशेप्रसिद्धौ ॥ यस्मिंस्तीर्थे
धारयाजलंस्रवतितद्धारातीर्थंद्राविडेकुमारधारेतिप्रसिद्धम् ॥ यद्वा धारानामतीर्थविशेषः ॥ तदुक्तंवनपर्वणि ॥ धारानाममहाप्राज्ञसर्वपापप्रणाशिनी ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रनशोचतिनरःक्वचिदिति ॥
धारातीर्थंयुद्धमितिकेचित् ॥ २५ ॥ मानसानिमनःसंभवानिमानसानिब्रह्मात्मैकत्वलक्षणानिज्ञानानि ॥ बहुवचनंतुसगुणनिर्गुणभेदाभिप्रायेण ॥ कथंभूतानि ॥ तीर्थानिअविद्यातत्कार्ययोर्ना
शकानीतियावत् ॥ ऋषिजुष्टजलानीतिवा ॥ निपानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टेजलेगुरावित्यमरः ॥ ज्ञानानामपिनिर्मलत्वसाधर्म्याज्जलत्वम् ॥ सलिलएकोद्रष्टेतिचश्रुतिः ॥ सत्यादिशब्देनार्जवदयादीनि
गृह्यंते ॥ हिनिश्चितमवधारणार्थोवा ॥२६॥ पितामहानामित्युपलक्षणं पित्रादीनामित्यर्थः ॥ मुक्तास्तत्रश्राद्धकर्तारइतिशेषः ॥ तत्तनयाइत्यत्रतच्छब्देनश्राद्धकर्तारोगृह्यंते ॥ येषांपितॄणांमुक्तिदं
तेषांतनयाअपिमुक्ताइतिवान्वयः ॥ २७ ॥ सधर्मिण्युवाचेति ॥ सधर्मिणीपत्नी ॥ सस्त्रीकोधर्ममाचरेदितिवचनात्तस्याअपितज्ज्ञानापेक्षत्वात्सधर्मिणीत्युक्तम् ॥ चकारात्सत्यादीनिचकानिकानीति

गोकर्णोभृगुकच्छश्चभृगुतुंगश्चपुष्करम् ॥ श्रीपर्वतादितीर्थानिधारातीर्थंतथैवच ॥ २५ ॥ मानसान्यपितीर्थानिसत्यादीनिचवैप्रिये ॥ एतानिमु
क्तिदान्येवनात्रकार्याविचारणा ॥ २६ ॥ गयातीर्थंचयत्प्रोक्तंतात्पितॄणांहिमुक्तिदम् ॥ पितामहानामृणतोमुक्तास्तत्तनयाअपि ॥ २७ ॥ सध
र्मिण्युवाच ॥ ॥ मानसान्यपितीर्थानियान्युक्तानिमहामते ॥ कानिकानिचतानीहह्येतदाख्यातुमर्हसि ॥ २८ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥
शृणुतीर्थानिगदतोमानसानिममानघे ॥ येषुसम्यङ्नरःस्नात्वाप्रयातिपरमांगतिम् ॥ २९ ॥ सत्यंतीर्थंक्षमातीर्थंतीर्थमिन्द्रियनिग्रहः ॥ सर्वभूतदयाती
र्थंतीर्थमार्जवमेवच ॥ ३० ॥ दानंतीर्थंदमस्तीर्थंसंतोषस्तीर्थमुच्यते ॥ ब्रह्मचर्यंपरंतीर्थंतीर्थंचप्रियवादिता ॥ ३१ ॥ ज्ञानंतीर्थंधृतिस्तीर्थंतपस्तीर्थ
मुदाहृतम् ॥ तीर्थानामपितत्तीर्थंविशुद्धिर्मनसःपरा ॥ ३२ ॥ नजलाप्लुतदेहस्यस्नानमित्यभिधीयते ॥ सस्नातोयोदमस्नातःशुचिःशुद्धमनोमलः
॥ ३३ ॥ योलुब्धः पिशुनःक्रूरोदांभिकोविषयात्मकः ॥ सर्वतीर्थेष्वपिस्नातःपापोमलिनएवसः ॥ ३४ ॥ नशरीरमलत्यागान्नरोभवतिनिर्मलः ॥
मानसेतुमलेत्यक्तेभवत्यंतःसुनिर्मलः ॥ ३५ ॥

बोद्धव्यम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ मानसानितीर्थानिशृण्विति प्रतिज्ञायसूचीकटाहन्यायेनतानिविहायसत्यादीनितीर्थान्याह ॥ सत्यमित्यारभ्यज्ञानपूतइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ तत्रसत्यंयथार्थभाषणम् ॥
आक्रुष्टेताडितेवासहनंक्षमा ॥ इंद्रियनिग्रहोनिषिद्धविषयेभ्योत्यंतमंतःकरणनिवृत्तिः ॥ सर्वभूतदयाप्राणिमात्रेष्वनुकंपा ॥ आर्जवमवक्रत्वम् ॥ ३० ॥ दानमर्थिषुमुक्तहस्तता ॥ दमोनिषिद्ध
विषयेभ्योबाह्येंद्रियाणांसर्वथानिवृत्तिः ॥ संतोषोयदृच्छयालाभेनाऽलंबुद्धिः ॥ ब्रह्मचर्यंयथायस्यविहितमष्टांगमैथुनपरित्यागादि ॥ प्रियवादितामधुरभाषिता ॥ ३१ ॥ ज्ञानंधर्माधर्मविषयं
आत्माऽनात्मविवेकोवा ॥ धृतिर्देहेंद्रियाणामवसादेसत्युत्तंभनम् ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ॥ विशुद्धिर्विषयादिसंगराहित्यम् ॥३२॥ परत्वमेवान्वयव्यतिरेकमुखेनदर्शयति ॥ नजलाप्लुतेतित्रयेण ॥
दमस्नातः दम्यंतेइंद्रियाण्यनेनेतिदमंमनस्तत्रस्नातःनिःस्नातः प्रतिषिद्धविषयेभ्योत्यंतमनोनिग्रहरूपविशुद्धिमानित्यर्थः ॥ अतएवशुचिःरागादिरहितः ॥ अतएवशुद्धमनोमलोविगतविषयातिसंरागः॥

श्रद्धाशुद्धमनोमलइतिक्वचित्पाठः ॥ शुद्धाशुद्धमनोमलइत्यन्यत्र ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शरीरमलत्यागान्निर्मलत्वाभावेदृष्टांतमाह ॥ जायंतइति ॥ जलमोकोयेषांतेतथा ॥ ३६॥ अज्ञातमलनैर्मल्ययोस्त्यागादेयतयोरयोगात्तयोःस्वरूपमाह ॥ विषयेष्विति ॥ ३७ ॥ वक्षोंतर्गतमंतःकरणंविषयाभिरागखचितंतीर्थावगाहनान्नशुद्ध्यतीतिसदृष्टांतमाह ॥ चित्तमिति ॥ बहिर्जलैर्धौतंसुराधिकरणंभांडं अतएवापवित्रम् ॥ ३८॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यांसिद्धंमनोविशुद्धेःपरंतीर्थत्वमुपसंहरति ॥ दानमितिद्वाभ्याम् ॥ इज्यायागः ॥ शौचंमृज्जलाभ्याम् ॥ तीर्थसेवातीर्थाटनम् ॥ श्रुतंश्रवणम् ॥ सर्वाण्येतानीत्यादीनिसर्वाणीत्यर्थः ॥ अतीर्थानिपवित्रत्वासाधकानि ॥ भावोंतःकरणंनिर्मलःशुद्धोयदिचेन्नेत्यर्थः ॥ पाठांतरे[१]भावोयदिनिर्मलएवतद्दैवतानितीर्थानीति ॥ ३९ ॥ बहुवचनांतागणस्यसंसूचकाभवंतीतिन्यायात्पुष्कराणीतिबहुवचनेनगंगादीनिगृह्यंते ॥ ४० ॥ एवंविस्तरेणसत्यादीनितीर्थान्युक्त्वामानसतीर्थान्याह ॥ ज्ञानपूतइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ यःस्नातिअवगाहतेसपरमांगतिंपरमनिवृत्तिंयातिप्राप्नोतीत्यन्वयः ॥ क्व मानसेमनसिभवंमानसंब्रह्मात्मज्ञानलक्षणंतस्मिन् ॥ कथंभूते ॥ तीर्थेऋषिभिर्जुष्टेजलेइवसेविते ॥ यद्वा तीर्थमिवतीर्थंअविद्यातत्कार्ययोर्विनाश

जायंतेचम्रियंतेचजलेष्वेवजलौकसः ॥ नचगच्छंतितेस्वर्गमविशुद्धमनोमलाः ॥ ३६ ॥ विषयेष्वतिसंरागोमानसोमलउच्यते ॥ तेष्वेवहिविरागो
स्यनैर्मल्यंसमुदाहृतम् ॥ ३७ ॥ चित्तमंतर्गतंदुष्टंतीर्थस्नानान्नशुद्ध्यति ॥ शतशोथजलैर्धौतंसुराभांडमिवाशुचि ॥ ३८ ॥ दानमिज्यातपःशौ
चंतीर्थसेवाश्रुतंतथा ॥ सर्वाण्येतान्यतीर्थानियदिभावोननिर्मलः ॥ ३९ ॥ निगृहीतेंद्रियग्रामोयत्रैवचवसेन्नरः ॥ तत्रतस्यकुरुक्षेत्रंनैमिषंपुष्करा
णिच ॥ ४० ॥ ज्ञानपूतेज्ञानजलेरागद्वेषमलापहे ॥ यःस्नातिमानसेतीर्थेसयातिपरमांगतिम् ॥ ४१ ॥ एतत्तेकथितंदेविमानसंतीर्थलक्षणम् ॥
भौमानामपितीर्थानांपुण्यत्वेकारणंशृणु ॥ ४२ ॥ यथाशरीरस्योद्देशाःकेचिन्मेध्यतमाःस्मृताः ॥ तथापृथिव्यामुद्देशाःकेचित्पुण्यतमाःस्मृताः ॥ ४३॥
प्रभावादद्भुताद्भूमेःसलिलस्यचतेजसः ॥ परिग्रहान्मुनीनांचतीर्थानांपुण्यतास्मृता ॥ ४४ ॥ तस्माद्भौमेषुतीर्थेषुमानसेषुचनित्यशः ॥ उभयेष्व
पियःस्नातिसयातिपरमांगतिम् ॥ ४५ ॥

कत्वात् तस्मिन् ॥ पुनःकथंभूते॥ज्ञानपूतेज्ञानंचतत्पूतंचेतिज्ञानपूतंस्वप्रकाशासंगमित्यर्थः॥ यद्वा ज्ञानेनपूतंज्ञानपूतंतत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्यानिवृत्ताशेषाविरोध्यंशामित्यर्थः ॥ तस्मिन् ॥ ध्यानपूतइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रविजातीयप्रत्ययतिरस्कारेणसजातीयप्रत्ययोध्यानंतेनपूतमितिव्याख्येयम् ॥ पुनःकथंभूते ॥ ज्ञानजले ज्ञानंचतज्जलंस्वच्छंचज्ञानजलम् ॥ सलिलएकोद्रष्टेतिश्रुतेः ॥ ज्ञानमेवजलंयस्मिन्नितिवा ॥ पुनःकथंभूते ॥ रागद्वेषमलापहे रागद्वेषमलानपहंतीतितथातस्मिन् ॥ तथाचभागवते वेदव्यासस्यस्मरणम् ॥ ज्ञानह्रदेध्यानजलेरागद्वेषमलापहे ॥ यःस्नातिमानसेतीर्थेसयातिपरमांगतिम् ॥ आत्मानदीसंयमतोयपूर्णासत्यह्रदाशीलतटादयोर्मिः ॥ तत्राभिषेकंकुरुपांडुपुत्रनवारिणाशुद्ध्यतिचांतरात्मेति॥भगवच्छंकराचार्यस्यच यस्मिन्वेदाश्चदेवाश्चपवित्रंकृत्स्नमेकताम् ॥ व्रजेत्तन्मानसंतीर्थंयस्मिन्स्नात्वाऽमृतोभवेदिति ॥ ::एकवचनमेकजीवाभिप्रायंवा ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ यथेति ॥ उद्देशाउत्कृष्टादेशाअवयवाः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ मानसेषुचेतिचकारा

---

१ तद्दैवतानितीर्थानियदिभावोस्तिनिर्मलइत्येवंरूपे ।

त्सत्यादिषुच ॥ उभयेष्वपीत्यपिशब्दात्तेष्वपि ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ यस्येति ॥ यस्यहस्तादिसुसंयतंस्यात्सतीर्थफलमश्नुतइत्यन्वयः ॥ तत्रहस्तसंयमःप्रतिग्रहपरपीडनादिनिवृत्तिः ॥
पादसंयमोदृष्टिपूतप्रदेशेपादप्रक्षेपादिः ॥ मनःसंयमोऽनिष्टचिंतनाभावः ॥ विद्यामंत्रोपासनादिलक्षणा ॥ तपःस्वधर्मादच्युतिः ॥ कीर्तिःपरैःसाधुतयावर्णनम् ॥ एतत्रितयंचयस्यस्यादिति
॥ ४८ ॥ ४९ ॥ दंभोधर्मध्वजित्वम् ॥ नविद्यतेदंभोयस्यसतथा ॥ स्वार्थेकः ॥ अदांभिकइतिक्वचित्पाठः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ तीर्थान्यनुसरन्धीरइति ॥ धीरःधर्माधर्मौविद्वान् ॥ ५२ ॥
तिर्यग्योनिमिति ॥ तिर्यग्योनिंनवैगच्छेत्तीर्थान्यनुसरन्नित्येव ॥ ५३ ॥ अश्रद्दधानइति ॥ अश्रद्दधानःश्रद्धामकुर्वाणः ॥ पापात्माबैडालव्रतिकः ॥ नास्तिकःपाखंडः ॥ अच्छिन्नसंशयः

अनुपोष्यत्रिरात्राणितीर्थान्यनभिगम्यच ॥ अदत्त्वाकांचनंगाश्चदरिद्रोनामजायते ॥ ४६ ॥ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वाविपुलदक्षिणैः ॥ नतत्फलमवा
प्नोतितीर्थाभिगमनेनयत् ॥ ४७ ॥ यस्यहस्तौचपादौचमनश्चैवसुसंयतम् ॥ विद्यातपश्चकीर्तिश्चसतीर्थफलमश्नुते ॥ ४८ ॥ प्रतिग्रहादुपावृत्तः
संतुष्टोयेनकेनचित् ॥ अहंकारविमुक्तश्चसतीर्थफलमश्नुते ॥ ४९ ॥ अदंभकोनिरारंभोलघ्वाहारोजितेंद्रियः ॥ विमुक्तःसर्वसंगैर्यःसतीर्थफलमश्नुते
॥५०॥ अकोपनोऽमलमतिःसत्यवादीदृढव्रतः ॥ आत्मोपमश्चभूतेषुसतीर्थफलमश्नुते ॥ ५१ ॥ तीर्थान्यनुसरन्धीरःश्रद्दधानःसमाहितः ॥ कृतपापो
विशुद्धचेताकिंपुनःशुद्धकर्मकृत् ॥ ५२ ॥ तिर्यग्योनिंनवैगच्छेत्कुदेशेनैवजायते ॥ नदुःखीस्यात्स्वर्गभाक्चमोक्षोपायंचविंदति ॥ ५३ ॥ अश्रद्दधानः
पापात्मानास्तिकोऽच्छिन्नसंशयः ॥ हेतुनिष्ठश्चपंचैतेनतीर्थफलभागिनः ॥ ५४ ॥ तीर्थानिचयथोक्तेनविधिनासंचरंतिये ॥ सर्वद्वंद्वसहाधीरास्तेनराः
स्वर्गभागिनः ॥ ५५ ॥ तीर्थयात्रांचिकीर्षुःप्राग्विधायोपोषणंगृहे ॥ गणेशंचपितॄन्विप्रान्साधूञ्छक्त्याप्रपूज्यच ॥ ५६ ॥ कृतपारणकोहृष्टोगच्छे
न्नियमधृक्पुनः ॥ आगत्याभ्यर्च्यचपितॄन्यथोक्तफलभाग्भवेत् ॥ ५७ ॥ नपरीक्ष्योद्विजस्तीर्थेष्वन्नार्थीभोज्यएवच ॥ सक्तुभिःपिंडदानंचचरुणा
पायसेनच ॥ ५८ ॥ कर्तव्यमृषिभिर्दृष्टंपिण्याकेनगुडेनच ॥ श्राद्धंतत्रप्रकर्तव्यमर्घ्यावाहनवर्जितम् ॥ ५९ ॥ अकालेप्यथवाकालेतीर्थेश्राद्धंचतर्प
णम् ॥ अविलंबेनकर्तव्यंनैवविघ्नंसमाचरेत् ॥ ६० ॥ तीर्थंप्राप्यप्रसंगेनस्नानंतीर्थेसमाचरेत् ॥ स्नानजंफलमाप्नोतितीर्थयात्राश्रितंनच ॥ ६१ ॥

नच्छिन्नोननष्टःसंशयोयस्यसतथासंशयात्मेत्यर्थः ॥ हेतुनिष्ठोहैतुकः ॥ तदुक्तंगीतायाम् ॥ अज्ञश्चाश्रद्दधानश्चसंशयात्माविनश्यति ॥ नायंलोकोस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनइति ॥ वैष्णवेच ॥
पाखंडिनोविकर्मस्थान्बैडालव्रतमास्थितान् ॥ हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ बैडालव्रतिकादीनांचेदंलक्षणम् ॥ यस्यधर्मध्वजोनित्यंसुराध्वजइवोच्छ्रितः ॥ प्रच्छन्नानिचपापानि
बैडालंनामतद्व्रतम् ॥ भ्रष्टःस्वधर्मात्पाखंडोविकर्मस्थोनिषिद्धकृत् ॥ संदेहकृद्धेतुभिर्यःसत्कर्मसुसहैतुकइत्यादि ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ मण्डरहितंभक्तंचरुः ॥ ५८ ॥ पिण्याक
मत्रतिलपिष्टम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ प्रसंगेन कार्यांतराण्युद्दिश्येत्यर्थः ॥ ६३ ॥ कुशप्रतिकृतिमितिजीवतांदूरदेशस्थानां मृतानांतुतर्पणादिनाकृतार्थत्वात् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ श्राद्धदइति ॥
श्राद्धादिकृत्वापारणंकुर्यादित्यर्थः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ सर्वतश्चतुरशीतियोजनपरिमितः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ प्राप्यापिमुच्येत ॥ अपिरेवार्थे ॥ मुच्येतैवेत्यर्थः ॥ विमुच्ये
तेतिवापाठः ॥ ७१ ॥ गणैरितिद्विवचनस्थानेबहुवचनंछांदसंपूजार्थंवा ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ छ ॥ ॥

नृणांपापकृतांतीर्थेपापस्यशमनंभवेत् ॥ यथोक्तफलदंतीर्थंभवेच्छ्रद्धात्मनांनृणाम् ॥ ६२ ॥ षोडशांशंसलभतेयःपरार्थंचगच्छति ॥ अर्धतीर्थफलं
तस्ययःप्रसंगेनगच्छति ॥ ६३ ॥ कुशप्रतिकृतिंकृत्वातीर्थवारिणिमज्जयेत् ॥ मज्जयेच्चयमुद्दिश्यसोष्टमांशंलभेतवै ॥ ६४ ॥ तीर्थोपवासःकर्तव्यः
शिरसोमुंडनंतथा ॥ शिरोगतानिपापानियांतिमुंडनतोयतः ॥ ६५ ॥ यदह्नितीर्थप्राप्तिःस्यात्ततोह्नःपूर्ववासरे ॥ उपवासस्तुकर्तव्यःप्राप्ताह्निश्राद्धदो
भवेत् ॥ ६६ ॥ तीर्थप्रसंगात्तीर्थांगमप्युक्तंत्वत्पुरोमया ॥ स्वर्गसाधनमेवैतन्मोक्षोपायश्चवैभवेत् ॥ ६७ ॥ काशीकांतीचमायाख्यात्वयोध्याद्वार
वत्यपि ॥ मथुरावंतिकाचैताःसप्तपुर्योत्रमोक्षदाः ॥ ६८ ॥ श्रीशैलोमोक्षदःसर्वःकेदारोपिततोऽधिकः ॥ श्रीशैलाच्चापिकेदारात्प्रयागंमोक्षदंपरम् ॥ ६९ ॥
प्रयागादपितीर्थाग्र्यादविमुक्तंविशिष्यते ॥ यथाविमुक्तेनिर्वाणंनतथाक्काप्यसंशयम् ॥ ७० ॥ अन्यानिमुक्तिक्षेत्राणिकाशीप्राप्तिकराणिच ॥ काशीं
प्राप्यापिमुच्येतनान्यथातीर्थकोटिभिः ॥ ७१ ॥ अत्रार्थेकथयिष्येहमितिहासंपुरातनम् ॥ यथाविष्णुगणैरुक्तंद्विजायशिवशर्मणे ॥ ७२ ॥ तीर्था
ध्यायमिमंश्रुत्वानरोनियतमानसः ॥ श्रावयित्वाद्विजांश्चापिश्रद्धाभक्तिसमन्वितान् ॥ ७३ ॥ क्षत्रियान्धर्मनिरतान्वैश्यान्सन्मार्गवर्तिनः ॥ शूद्रा
न्द्विजेषुभक्तांश्चनिष्पापोजायतेद्विजः ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखण्डेतीर्थाध्यायोनामषष्ठोऽ
ध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ मथुरायांद्विजःकश्चिदभूद्भूदेवसत्तमः ॥ तस्यपुत्रोमहातेजाःशिवशर्मेतिविश्रुतः ॥ १ ॥ अधीत्यवे
दान्विधिवदर्थंविज्ञायतत्त्वतः ॥ पठित्वाधर्मशास्त्राणिपुराणान्यधिगम्यच ॥ २ ॥ अंगान्यभ्यस्यतर्कांश्चपरिलोडचसमंततः ॥ मीमांसाद्वयमालो
क्यधनुर्वेदंविगाह्यच ॥ ३ ॥

काश्ययोध्याद्वारकाचमायाकांत्यावंतिका ॥ मथुराचप्रशस्यंतेपुरःसप्तात्रसप्तमे ॥ १ ॥ अत्रार्थेकथयिष्येहमितिहासंपुरातनमित्युक्तंतमेवेतिहासंदर्शयति ॥ मथुरायामिति ॥ १ ॥ त्य
वेदानित्यादीनांद्वितीयांतपदघटितानांल्यबंतानांचितामवापमहतींशिवशर्माद्विजोत्तमइतिषष्ठेनान्वयः ॥ अर्थवेदानामितिशेषः ॥ २ ॥ अंगानिशिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तच्छंदोज्योती ॥

तर्कान्न्यायादीन् ॥ धर्मब्रह्मलक्षणेमीमांसेद्वे ॥ ३ ॥ नाट्यवेदेगांधर्ववेदे भरतादिमुनिप्रणीतनृत्यगीतादिविषये ॥ अर्थशास्त्राणिऔशनसबार्हस्पत्यादीनि ॥ अश्वगजचेष्टितंघोट [illegible] स्तिचे
ष्टाप्रतिपादकंशास्त्रमित्यर्थः ॥ ४ ॥ कलासुचतुःषष्टिकलानांमध्येउक्तावशिष्टासु ॥ मंत्रशास्त्रंगारुडादिशास्त्रमागमशास्त्रंवा ॥ लिपीर्लिबीः ॥ लिपिर्लिबिरुभेस्त्रियावित्यमरः [illegible] अक्ष
राणीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ लोकैःकथितांश्रुतिंश्रवणेंद्रियंश्रितांप्राप्तांजरांदृष्ट्वाज्ञात्वा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तमस्तोमहरोऽज्ञानपूगहरोंऽधकारसमूहहरोवा ॥ भवबंधहृत्संसारबंधनहंत्री ॥ [illegible] भववं

आयुर्वेदंविचार्यापिनाट्यवेदेकृतश्रमः ॥ अर्थशास्त्राण्यनेकानिप्राप्याश्वगजचेष्टितम् ॥ ४ ॥ कलासुचकृताभ्यासोमन्त्रशास्त्रविचक्षणः ॥ भाषाश्चनाना
देशानांलिपीर्ज्ञात्वाविदेशजाः ॥ ५ ॥ अर्थानुपार्ज्यधर्मेणभुक्त्वाभोगान्यदृच्छया ॥ उत्पाद्यपुत्रान्सुगुणांस्तेभ्योह्यर्थंविभज्यच ॥ ६ ॥ यौवनं
गत्वरंज्ञात्वाजरांदृष्ट्वाश्रितांश्रुतिम् ॥ चिन्तामवापमहतींशिवशर्माद्विजोत्तमः ॥ ७ ॥ पठतोमेगतःकालस्तथोपार्जयतोधनम् ॥ नाराधितोम
हेशानःकर्मनिर्मूलनक्षमः ॥ ८ ॥ नमयातोषितोविष्णुःसर्वपापहरोहरिः ॥ सर्वकामप्रदोनॄणांगणेशोनार्चितोमया ॥ ९ ॥ तमस्तोमहरःसूर्योनार्चि
तोवैमयाक्वचित् ॥ महामायाजगद्धात्रीनध्याताभवबंधहृत् ॥ १० ॥ नप्रीणितामयादेवायज्ञैःसर्वैःसमृद्धिदाः ॥ तुलसीवनशुश्रूषानकृतापापशांतये
॥ ११ ॥ नमयातर्पिताविप्रामृष्टान्नैर्मधुरैरसैः ॥ इहापिचपरत्रापिविपदामनुतारकाः ॥ १२ ॥ बहुपुष्पफलोपेताःसुच्छायाःस्निग्धपल्लवाः ॥
पथिनारोपितावृक्षाइहामुत्रफलप्रदाः ॥ १३ ॥ दुकूलैःस्वानुकूलैश्चचोलैःप्रत्यंगभूषणैः ॥ नालंकृताःसुवासिन्यइहामुत्रसुवासदाः ॥ १४ ॥ द्विजायनोर्व
रादत्तायमलोकनिवारिणी ॥ सुवर्णंनसुवर्णायदत्तंदुरितहृत्परम् ॥ १५ ॥ नालंकृतासवत्सागौःपात्रायप्रतिपादिता ॥ इहपापापहंत्र्याशुसप्तजन्मसुखावहा
॥ १६ ॥ ऋणापनुत्तयेमातुःकारितोनजलाशयः ॥ नातिथिस्तोषितःक्वापिस्वर्गमार्गप्रदर्शकः ॥ १७ ॥

धकृदितिपाठेअभक्तानांसंसारबंधनकर्त्री ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ चोलैःकूर्पासकैःकंचुकैरितियावत् ॥ ऊढाऽनूढावापितृगृहेस्थिताःसयौवनाःसुवासिन्यश्चिरंटचइतियावत् ॥ चिरंटीतु
सुवासिनीत्यमरः ॥ सुवासिन्यांचिरंटीस्याद्वितीयवयसिस्त्रियामितिचरुद्रः ॥ १४ ॥ उर्वरासर्वसस्याढ्याभूमिरितिशेषः ॥ उर्वरासर्वसस्याढ्येत्यमरः ॥ १५ ॥ १६ ॥ जलाशयः जलान्या

शेरतेऽस्मिन्निति जलाशयोवापीकूपतडागादिः ॥ १७ ॥ कुंडिकाकुंडीकमंडलुरित्यर्थः ॥ अस्त्रीकमंडलुःकुंडीत्यमरः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ श्रीसूक्तंहिरण्यवर्णांहरिणींसुवर्णरजतस्रजामित्यादि ॥ पावमानीस्वादिष्ठयामदिष्ठयापवस्वसोम्मधारयेत्याद्या ॥ ब्राह्मणोब्राह्मणंअग्निर्वैदेवानामवमोविष्णुःपरमइत्यादि ॥ मण्डलानियदेतन्मंडलंतपतितन्महइत्यादीनि ऋग्वेदेप्रसिद्धानिदशमंडलानिइतिवा ॥ पुरुषसूक्तंसहस्रशीर्षेत्यादि ॥ शतरुद्रियंअथातःशतरुद्रियंजुहोतिअत्रैषसर्वोग्निसंस्कृतइत्यादि ॥ पापारीतिसर्वेषांविशेषणम् ॥ ॥ २६ ॥ आर्केअर्कदिनम् ॥ भृगोर्दिनेशुक्रवासरे ॥ २७ ॥ प्रतूलिकाप्रकृष्टातूलिकाबहुमूल्येत्यर्थः ॥ कीदृशी ॥ दीपीदीप्ताउज्ज्वलेत्यर्थः ॥ दर्पणेतिशयनीयविशेषणम् ॥ दीप

छत्रोपानत्कुंडिकाश्चनाध्वगायसमर्पिताः ॥ यास्यतःसंयमिन्यांहिस्वर्गमार्गसुखप्रदाः ॥ १८ ॥ नचकन्याविवाहार्थंवसुक्तापिमयार्पितम् ॥ इहसौख्यसमृद्ध्यर्थंदिव्यकन्यार्पकंदिवि ॥ २९ ॥ नवाजपेयावभृथेस्नातोलोभवशादहम् ॥ इहजन्मनिचान्यस्मिन्बहुमृष्टान्नपानदे ॥ २० ॥ नमयास्थापितंलिंगंकृत्वादेवालयंशुभम् ॥ यस्मिन्संस्थापितेलिंगेविश्वंसंस्थापितंभवेत् ॥ २१ ॥ विष्णोरायतनंनैवकृतंसर्वसमृद्धिदम् ॥ नचसूर्यगणेशानांप्रतिमाःकारितामया ॥ २२ ॥ नगौरीनमहालक्ष्मीश्चित्रेपिपरिलेखिते ॥ प्रतिमाकरणेचैषांनकुरूपोनदुर्भगः ॥ २३ ॥ सुसूक्ष्माणिविचित्राणिनोज्ज्वलान्यंबराण्यपि ॥ समर्पितानिविप्रेभ्योदिव्यांबरसमृद्धये ॥ २४ ॥ नतिलाश्चघृतेनाक्ताःसुसमिद्धेहुताशने ॥ हुतावैमन्त्रपूताश्चसर्वपापापनुत्तये ॥ २५ ॥ श्रीसूक्तंपावमानीचब्राह्मणोमंडलानिच ॥ जप्तंपुरुषसूक्तंनपापारिशतरुद्रियम् ॥ २६ ॥ अश्वत्थसेवानकृतात्यक्त्वाचार्कंत्रयोदशीम् ॥ सद्यःपापहरासाहिनरात्रौनभृगोर्दिने ॥ २७ ॥ शयनीयंनचोत्सृष्टंमृदुलाचप्रतूलिका ॥ दीपीदर्पणसंयुक्तंसर्वभोगसमृद्धिदम् ॥ २८ ॥ अजाश्वमहिषीमेषीदासीकृष्णाजिनंतिलाः ॥ सकरंभास्तोयकुंभानासनंमृदुपादुके ॥ २९ ॥ पादाभ्यंगंदीपदानंप्रपादानंविशेषतः ॥ व्यजनंवस्त्रतांबूलंतथान्यन्मुखवासकृत् ॥ ३० ॥ नित्यश्राद्धंभूतबलिंतथाऽतिथिसमर्चनम् ॥ विशंत्यन्यानिदत्त्वाचप्रशस्यानियमालये ॥ ३१ ॥

दर्पणसंयुक्तमितिक्वचित्पाठः ॥ २८ ॥ सकरंभादध्युपसिक्तसक्तुसहिताः ॥ करंभोदधिसक्तवइत्यमरः ॥ मृदुपादुकेइति ॥ छत्रोपानदित्यत्रनाध्वगायसमर्पिताइत्युक्तंइहतुसाधारणेभ्यइत्यपौनरुक्त्यम् ॥ २९ ॥ वस्त्रतांबूलमित्येकवद्भावः ॥ तत्रवस्त्रंसाधारणमन्यथानसूक्ष्माणीत्यनेनपुनरुक्तेः ॥ तांबूलंगुवाकादित्रितयम् ॥ पादाभ्यंगंब्राह्मणानामितिशेषः ॥ अन्यल्लवंगादि ॥ इत्यंतानांनचोत्सृष्टमितिपूर्वक्रिययैवसंबंधः ॥ ३० ॥ नित्यश्राद्धमिति ॥ नित्यश्राद्धादीनिदत्त्वाकृत्वान्यानिचप्रशस्यानिद्रव्याणिदत्त्वायमादीन्नपश्यंतियमालयेपिनविशंतीत्यर्थः ॥ कुतोयतस्तेपुण्यभाजइति ॥ यद्वा नित्यश्राद्धादीन्यन्यानिचद्रव्याणिदत्त्वायमालयेप्रशस्यानिसद्मानिविशंति ॥ यमंक्रोधाविष्टमित्यादिपूर्ववत् ॥ यामीर्यमसंबंधिनीः ॥ फलितमाह ॥ नैत

---

१ नपश्यंतीति।

दिति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ कृच्छ्रेति ॥ कच्छ्रंचचांद्रायणंचतेआदीयेषामतिकृच्छ्रपराकादीनांतानितथा ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रस्वरूपंचोक्तंपराशरसंहितायाम् ॥ नवाहंयतिकृच्छ्रःस्यात्पाणिपूरान्नभोज
नम् ॥ त्रिरात्रमुपवासःस्यादतिकृच्छ्रंतदुच्यतइति ॥ ३३ ॥ गवाह्निकं गवांअह्निअह्निदेयमाह्निकंगवाह्निकंप्रतिदिवसदेयंगोग्रासमित्यर्थः ॥ गवानीकमितिपाठेगोसमूहमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ प्रार्थितैर्या
चितैः ॥ प्राकृतैरितिपाठेसाधारणैरपीत्यर्थः ॥ देहिदेहीतिजल्पाकःदेहिदेहिप्रयच्छप्रयच्छेतिप्रार्थनाशीलः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शिवशर्माइतिएवंप्रकारेणममक्षेमतरंकल्याणतरंभवेत्स्यादितिनिश्चिका
यनिश्चितवानित्यर्थः ॥ क्षेमकरमितिपाठेक्षेमंकरंकर्मेत्यर्थः ॥३७॥ तमेवनिश्चयंदर्शयति ॥ यावदिति ॥ ३८ ॥ एवमेवंविचारयन्नित्यर्थः ॥ पंचषाणिपंचषड्वासराणीत्यर्थः ॥ लग्नबलेलग्नेइत्यर्थः ॥

नयमंयमदूतांश्चनयामीरपियातनाः ॥ पश्यन्तितेपुण्यभाजोनैतच्चापिकृतंमया ॥ ३२ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनितथानक्तव्रतानिच ॥ शरीरशुद्धिकारी
णिनकृतानिकचिन्मया ॥ ३३ ॥ गवाह्निकं च नोदत्तंगोकंडूतिर्नवकृता ॥ नोद्धृतापंकमग्नागौर्गोलोकसुखदायिनी ॥ ३४ ॥ नार्थिनःप्रार्थितैरर्थैः
कृतार्थाहिमयाकृताः ॥ देहिदेहीतिजल्पाकोभविष्याम्यन्यजन्मनि ॥ ३५ ॥ नवेदानचशास्त्राणिनार्थोदाराननोसुतः ॥ नक्षेत्रंनचहर्म्यादिमायां
तमनुयास्यति ॥ ३६ ॥ शिवशर्मेतिसंचिंत्यबुद्धिंसंधायसर्वतः ॥ निश्चिकायमनस्येवंभवेत्क्षेमतरंमम ॥ ३७ः॥ यावत्स्वस्थोस्तिमेदेहोयावन्नेंद्रिय
विक्लवः ॥ तावत्स्वश्रेयसांहेतुंतीर्थयात्रांकरोम्यहम् ॥ ३८ ॥ दिनानिपंचषाण्येवमतिवाह्यगृहेद्विजः ॥ शुभेतिथौशुभेवारेशुभलग्नबलेद्विजः ॥३९॥
उपोष्यरजनीमेकांप्रातःश्राद्धंविधायच ॥ गणेशान्ब्राह्मणान्नत्वाभुक्त्वाप्रस्थितवान्सुधीः ॥ ४० ॥ इतिनिश्चत्यानिर्वाणपदनिःश्रेणिकांपराम् ॥
सर्वेषामेवजंतूनांतत्रसंस्थितिकारिणाम् ॥ ४१ ॥ अथपंथानमाक्रम्यकियंतमपिसद्विजः ॥ मुहूर्तंपथिविश्रम्याचिंतयत्प्राक्क्वयाम्यहम् ॥४२॥
भुवितीर्थान्यनेकानिलोलमायुश्चलंमनः ॥ ततःसप्तपुरीर्यायांसर्वतीर्थानितत्रयत् ॥ ४३ ॥ अयोध्यांचपुरींगत्वासरयूमवगाह्यच ॥ तत्तत्तीर्थेषुसं
तर्प्यपितॄन्पिंडप्रदानतः ॥ ४४ ॥

स्वार्थेवलच्प्रत्ययः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिनिश्चित्येति ॥ इतितीर्थपर्यटनमेवसर्वजंतूनांनिर्वाणपदनिःश्रेणिकांकैवल्यपदसोपानपरंपरामुत्कृष्टांनिश्चित्य अवधार्यप्रस्थितवानितिपूर्वक्रिययैवान्वयः ॥
कथंभूतानाम् ॥ तत्रसंस्थितिकारिणांतत्रनिर्वाणपदेतीर्थपर्यटनेवासम्यक्स्थितिंकर्तुंशीलंयेषांतेतथातेषाम् ॥ ४१ ॥ अथेति ॥ अचिंतयदालोचितवान् ॥ चिंतयदितिक्वचित्पाठस्तत्राडभाव
आर्षः ॥४२॥ भुवीति ॥ ततस्तस्मात्सप्तपुरीरयोध्याद्यामोक्षदातृत्वेनप्रसिद्धाः ॥ तदुक्तम् ॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांतीअवंतिका ॥ पुरीद्वारावतीचैवसप्तैतामोक्षदायकाइति ॥ यायांगच्छेयम् ॥
आदावितिशेषः ॥ यद्यतस्तत्रतासुसर्वतीर्थानीति ॥ ४३ ॥ इतिनिश्चित्यसविप्रःपुराऽयोध्यांगत्वाप्रयागमगमदितिद्वितीयश्लोकनान्वयः ॥ मथुरातोमध्येप्रयागमुल्लंघ्यायोध्यायांगमनंमार्गशीर्षेनिर्ग

तस्यप्रयागेमाघस्नानानुरोधार्थमितिज्ञातव्यम् ॥ तथाचाग्रेवक्ष्यति ॥ तत्रमाघमुषित्वेति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्रयागंविशिनष्टि ॥ सिताऽसितेइत्यादिकाशीत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ सितासितेगंगाय
मुनेस्तांभवतः ॥ सुरदुर्लभेदेवानामपिदुष्प्राप्ये ॥ तदुक्तम् ॥ प्रयागंतीर्थराजानंगच्छध्वममरोत्तमाः ॥ भवांभोजभवांभोजनयनानांसुदुर्लभमिति ॥४६॥४७॥ दमयंतींशमयंतीम्॥कलिकालंकलिं
कालंच ॥ कलिंदतनयांकलिंदःपर्वतस्तस्यतनयांततोनिःसृतामित्यर्थः ॥ ४८ ॥ प्रकृष्टमिति ॥ यज्वनांयज्ञकर्तॄणाम् ॥ यज्विनामितिक्वचित्पाठः सचिंत्यः ॥ प्रयागार्द्रवर्ष्मणांप्रयागेऽ
र्थाद्वेणीजलेनार्द्रंवर्ष्मशरीरंयेषांतेतथातेषाम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ यमारुह्येतिकल्पभेदाभिप्रायम् ॥ यद्वा यमारुह्येतिभगवदुदरस्थितस्यवटस्थेनभगवतासहवटस्याभेदविवक्षयातथेत्युक्तम् ॥ ५१ ॥

पंचरात्रमुषित्वातुब्राह्मणान्परिभोज्यच ॥ प्रयागमगमाद्विप्रस्तीर्थराजंसुहृष्टवत् ॥ ४५ ॥ सिताऽसितेसरिच्छ्रेष्ठेयत्रास्तांसुरदुर्लभे ॥ यत्राप्लुतोनरः
पापःपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ४६ ॥ क्षेत्रंप्रजापतेःपुण्यंसर्वेषामेवदुर्लभम् ॥ लभ्यतेपुण्यसंभारैर्नान्यथाऽर्थस्यराशिभिः ॥ ४७ ॥ दमयंतींकलिंकालं
कलिंदतनयांशुभाम् ॥ आगत्यमिलितायत्रपुण्यास्वर्गतरंगिणी ॥ ४८ ॥ प्रकृष्टंसर्वयागेभ्यःप्रयागमितिगीयते ॥ यज्वनांपुनरावृत्तिर्नप्रयागार्द्र
वर्ष्मणाम्॥४९॥यत्रस्थितःस्वयंसाक्षाच्छूलटंकोमहेश्वरः ॥ तत्राप्लुतानांजंतूनांमोक्षवर्त्मोपदेशकः॥५०॥ तत्राऽक्षय्यवटोऽप्यस्तिसप्तपातालमूलवान्॥
प्रलयेपियमारुह्यमृकंडतनयोवसत् ॥ ५१ ॥ हिरण्यगर्भोविज्ञेयःससाक्षाद्वटरूपधृक् ॥ तत्समीपेद्विजान्भक्त्यासंभोज्याक्षयपुण्यभाक् ॥ ५२ ॥
यत्रलक्ष्मीपतिःसाक्षाद्वैकुंठादेत्यमानवान् ॥ श्रीमाधवस्वरूपेणनयेद्विष्णोःपरंपदम् ॥ ५३ ॥ श्रुतिभिःपरिपठ्यतेसिताऽसितसरिद्वरे ॥ तत्राप्लुतां
गाह्यमृतंभवंतीतिविनिश्चितम् ॥ ५४ ॥ शिवलोकाद्ब्रह्मलोकादुमालोकवरात्पुनः॥कुमारलोकाद्वैकुंठात्सत्यलोकात्समंततः ॥ ५५ ॥ तपोजनमहर्भ्य
श्चसर्वेस्वर्लोकवासिनः ॥ भुवोलोकाच्चभूर्लोकान्नागलोकात्तथाऽखिलात् ॥ ५६ ॥ अचलाहिमवन्मुख्याःकल्पवृक्षादयोनगाः ॥ स्नातुंमाघेसमायां
तिप्रयागमरुणोदये ॥ ५७ ॥ दिगंगनाःप्रार्थयंतियत्प्रयागानिलानपि ॥ तेपिनःपावयिष्यंतिकिंकुर्मःपंगवोवयम् ॥ ५८ ॥ अश्वमेधादियागाश्चप्रया
गस्यरजःपुनः ॥ तुलितंब्रह्मणापूर्वंनतेतद्रजसासमाः ॥ ५९ ॥ मज्जागतानिपापानिबहुजन्मार्जितान्यपि ॥ प्रयागनामश्रवणात्क्षीयंतेऽतीवविह्वलम्
॥ ६० ॥ धर्मतीर्थमिदंसम्यगर्थतीर्थमिदंपरम् ॥ कामिकंतीर्थमेतच्चमोक्षतीर्थमिदंध्रुवम् ॥ ६१ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानितावद्गर्जंतिदेहिषु ॥ यावन्मज्जं
तिनोमाघेप्रयागेपापहारिणि ॥ ६२ ॥

॥ ५२ ॥ परंपदंकैवल्यम् ॥ ५३ ॥ तत्रप्रमाणमाह ॥ श्रुतिभिरिति ॥ तथाचश्रुतयः ॥ सितासितेसरितेयत्रसंगथेतत्राप्लुतासोदिवमुत्पतंतीत्याद्याः ॥ ५४ ॥ वराच्छ्रेष्ठात् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७॥
यत्प्रयागानिलानपियश्चासौप्रयागश्चेतियत्प्रयागस्तत्स्पर्शिनोयस्यप्रयागस्यसंबंधिनोवायूनपीत्यर्थः ॥ किमितिप्रार्थयंतितत्राह ॥ तेपीति ॥ स्वयमेवतत्रकिमितिनयांतितत्राह ॥ किंकुर्मइति ॥
॥ ५८ ॥ ५९ ॥ मज्जागतानिअस्थिस्नाय्वोरंतर्वर्तिस्वच्छंजलंमज्जा ॥ अथवा अस्थ्यंतर्गतोधातुर्मज्जातद्गतानीत्यर्थः ॥ ६० ॥ कामिकंकामायहितम् ॥ ६१ ॥ गर्जंतिस्वफलदानायपरस्परं

कलहायंते ॥ धार्यंतीतिक्वचित्पाठःसचिंत्यः ॥ मज्जंतिदेहिनइतिशेषः ॥ ६२ ॥ तद्विष्णोरिति ॥ विष्णोस्तत्प्रसिद्धंपरमंपदंसच्चिदानंदलक्षणंसदासूरयोविद्वांसःपश्यंतिऐक्येनानुभवंति एतद्यत्पुनः पुनर्वेदेपठ्यतेकथ्यते ॥ प्रथतइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्प्रयागंतत्प्राप्त्युपायत्वादिति ॥ ६३ ॥ सरस्वतीरजोरूपारजोगुणोपाधिहिरण्यगर्भरूपा ॥ तमोरूपातमोगुणोपाधिरुद्ररूपा ॥ सत्त्वरूपासत्त्वगुणोपाधिविष्णुरूपेत्यर्थः॥६४॥इयंवेणीगंगायमुनयोःसंभेदः॥ निःश्रेणीसोपानपरंपरा॥श्रद्धाऽश्रद्धाप्लुतस्यास्तिक्यबुद्ध्यानास्तिक्यबुद्ध्यावास्नातस्यचकाराद्बलात्स्नापितस्यापीत्यर्थः ॥ ६५ ॥ इदानीं प्रयागमारभ्यकाश्याःसीमानंवदन्स्त्रीरूपाकारेणकाशींनिरूपयति ॥ काशीति ॥ काशीतिकाचिदबलाऽस्तीतिशेषः॥काचिदनिर्वचनीयगुणेगणेत्यर्थः॥इयंयाऽत्रप्रयागेगदिताकथितावेणीत्वेनेतिशेषः॥ सातदीयाकाशीसंबंधिनीवेणीप्रवेणीप्रोषितभर्तृकादिभिर्यानिबध्यतइत्यर्थः ॥ वेणिःप्रवेणिःशीर्षण्यशिरस्यौविशदेकचेइत्यमरः ॥ कथंभूता ॥ भुवनेषुलोकेषुरूढाप्रख्याता ॥ लोलार्ककेशवावेवं विलोलेचंचलेविलोचनेविशिष्टेलोचनेयस्याःसातथा ॥ तस्याहस्तयुगलंचवरणानदीअसिश्च ॥ अक्षयशर्मभूमिरक्षयंयत्सुखंब्रह्मानंदैकलक्षणंतस्यभूमिरधिष्ठानम् ॥ तथाचवामनपुराणेमहेश्वरं

तद्विष्णोःपरमंपदंसदापश्यंतिसूरयः ॥ एतद्यत्पठ्यतेवेदेतत्प्रयागंपुनःपुनः ॥ ६३ ॥ सरस्वतीरजोरूपातमोरूपाकलिंदजा ॥ सत्त्वरूपाचगंगात्र
नयंतिब्रह्मनिर्गुणम् ॥ ६४ ॥ इयंवेणीहिनिःश्रेणीब्रह्मणोवर्त्मयास्यतः ॥ जंतोर्विशुद्धदेहस्यश्रद्धाऽश्रद्धाप्लुतस्यच ॥ ६५ ॥ काशीतिकाचिदबलाभु
वनेषुरूढालोलार्ककेशवविलोलविलोचनाच ॥ तद्दोर्युगंचवरणासिरियंतदीयावेणीतियाऽत्रगदिताऽक्षयशर्मभूमिः ॥ ६६ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥
॥ सुधर्मिणिगुणांस्तस्यकोत्रवर्णयितुंक्षमः ॥ तीर्थराजप्रयागस्यतीर्थैःसंसेवितस्यच ॥ ६७ ॥ पापिनांयानिपापानिप्रसह्यक्षालितान्यहो ॥
तच्छुद्ध्यैसेव्यतेतीर्थैःप्रयागमधिकंततः ॥ ६८ ॥ प्रयागस्यगुणान्ज्ञात्वाशिवशर्माद्विजःसुधीः ॥ तत्रमाघमुषित्वाऽथप्रापवाराणसींपुरीम् ॥ ६९ ॥
प्रवेशएवसंवीक्ष्यसदेहलिविनायकम् ॥ अन्वलिंपत्ततोभक्त्यासाज्यसिंदूरकर्दमैः ॥७०॥ निवेद्यमोदकान्पंचवंचयंतंनिजंजनम् ॥ महोपसर्गवर्गेभ्यस्ततो
ऽतःक्षेत्रमाविशत् ॥७१॥ आगत्यदृष्ट्वामणिकर्णिकायामुदग्वहांस्वर्गतरंगिणींसः ॥ संक्षीणपुण्येतरपुण्यकर्मणांनृणांगणैःस्थाणुगणैरिवावृताम् ॥.७२ ॥

प्रतिहरेर्वचनम् ॥ महेश्वरशृणुष्वेमांममवाचंकलस्वनाम् ॥ ब्रह्महत्याक्षयकरींशुभदांपुण्यवर्द्धनीम् ॥ योसौप्राङ्मंडलेपुण्येमदंशप्रभवोऽव्ययः ॥ प्रयागेवसतेनित्यंयोगशायीतिविश्रुतः ॥ चरणाद्दक्षिणात्तस्यविनिर्यातासरिद्वरा ॥ विश्रुतावरणेत्येवसर्वपापहराशुभा ॥ सव्यादन्याद्वितीयाचअसिरित्येवविश्रुता ॥ तेउभेसरितांश्रेष्ठेलोकपूज्येबभूवतुः ॥ तयोर्मध्येतुयोदेशस्तत्क्षेत्रंयोगशायिनः ॥ त्रैलोक्यप्रवरंतीर्थंसर्वपापप्रमोचनम् ॥ नतादृगस्तिगगनेभूम्यांनचरसातले ॥ तत्रास्तिनगरीपुण्याख्यातावाराणसीशुभा ॥ यस्यांहिभोगिनोनाशेप्रयांतिभवतोलयमिति ॥ ६६ ॥ प्रयागमाहात्म्यमुपसंहरति ॥ सुधर्मिणीतिद्वयेन ॥ शोभनाधर्माःपातिव्रत्यादिलक्षणायस्याः सा ॥ सधर्मिणीतिक्वचित्पाठः ॥ ६७ ॥ तच्छुद्ध्यैतेषांपापानांशुद्ध्यैनाशाय ॥ अहोहेकांते ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ प्रवेशेति ॥ क्षेत्रप्रवेशसमयेएवसशिवशर्मादेहलीविनायकंवीक्ष्यप्रथमतःपंचमोदकान्निवेद्यततःपश्चात्साज्यसिंदूरकर्दमैर्घृताक्तसिंदूरपंकैरन्वलिंपल्लिप्तवानितिद्वयोरन्वयः ॥ कथंभूतंविनायकम् ॥ महोपसर्गवर्गेभ्योमहाविघ्नसमूहेभ्योनिजंजनंभक्तंवंचयंतंगोपायंतमित्यर्थः ॥ ७० ॥ निवेद्येतिपूर्वस्मिन्श्लोकेऽन्वयः ॥ ७१ ॥ आगत्येति ॥: सशिवशर्मामणिकर्णिकायामागत्यउदग्वहामुत्तरवाहिनींस्वर्गतरं

सचैलमाप्लुत्यजलेऽमलेऽमलेऽविलंबमालंबितशुद्धबुद्धिः ॥ संतर्प्यदेवर्षिमनुष्यदिव्यपितॄन्पितॄन्स्वान्सहिकर्मकांडवित् ॥ ७३ ॥ विधायचद्राक्सहिपंचतीर्थिकांविश्वेशमाराध्यततोयथास्वम् ॥ पुनःपुनर्वीक्ष्यपुरींपुरारेरिदंमयालोकिनवेतिविस्मितः ॥ ७४ ॥ नस्वःपुरीसात्वनयापुरासमंसमंजसापिप्रतिसाम्यमावहेत् ॥ प्रबंधभेदाद्व्यतिरिक्तपुस्तकप्रतिर्यथासल्लिपिभेदभंगतः ॥ ७५ ॥

गिर्णीस्वर्नदींदृष्ट्वाविस्मितोबभूवेतिशेषइतितृतीयश्लोकेनान्वयः ॥ किमाकारोविस्मयस्तमाह ॥ मयाइदमविमुक्तमालोकिदृष्टंनवेति ॥ कथंभूतांस्वर्नदीम् ॥ संक्षीणानिपुण्येतराणिपापानिपुण्यानिच कर्माणियेषांतेषांनृणांगणैरावृताम् ॥ कैरिव ॥ स्थाणुगणैरिव ॥ स्थाणोःश्रीरुद्रस्ययेगणाःरुद्ररूपावागणास्तैरिवेति ॥ ७२ ॥ किंकृत्वा सचैलमाप्लुत्यसवस्त्रंनिमज्ज्य ॥ कुत्र ॥ जले ॥ कथंभूते ॥ अमले नविद्यतेऽविद्यातत्कार्यलक्षणोमलोयस्मात्तस्मिन्माणिकर्णिकइत्यर्थः :॥ तदुक्तम् ॥ यस्यामधोमज्जनमूर्ध्वगत्यैयत्पंकलेपोविमलत्वसिद्ध्यै ॥ यद्वारिसंसारतरोःप्रशांत्यैनमोऽस्तुतस्यैमणिकर्णिकायैइति ॥ हेअमलेशुद्धांतःकरणे ॥ अमलइतिपाठेनिष्पापइत्यर्थः ॥ अविलंबितंयथास्यात् आलंबिताशुद्धाबुद्धिर्येनसतथा ॥ पुनः किंकृत्वा ॥ संतर्प्यप्रीणयित्वा ॥ कान्देवान् ॥ देवाश्चब्रह्मादयः ऋषयश्चमधुच्छंदआदयः मनुष्याश्चसनकादयः दिव्यपितरश्चकव्यवाडादयस्तान्स्वान्पितॄंश्चस्वदेहजनकादीन् ॥ पूर्वोक्तानुष्ठानेतस्याक्रियाकांडवेत्तृत्वेहेतुमाह ॥ सहीति ॥ ७३ ॥ हियस्मात् ॥ द्राग्झटिति ॥ प्रागितिक्वचित्पाठः ॥ पुनःकिंकृत्वा ॥ पंचतीर्थिकांवरणासिसंभेदपंचनदमणिकर्णिकादशाश्वमेधात्मिकांविधाय ॥ एतेषुपंचसुस्नानादिकंकृत्वेत्यर्थः ॥ आदित्यादिरूपांवा ॥ यथास्वंस्वंधनमनतिक्रम्यवित्तशाठ्यमकृत्वेतियावत् ॥ विस्मयप्रकारमाह ॥ इदंमयालोकिनवेति ॥ इदमविमुक्तपुरंनवा ॥ ७४ ॥ पश्चादवलोकितमितिनिर्धार्यकाशींवर्णयति नस्वःपुरीत्यष्टभिः ॥ सास्वःपुरीअमरावतीतुनिश्चितंअनयाकाश्यापुरापुर्यासमंसार्धंसमंजसापिसम्यक्तत्त्वदृशाविचारेणापि अपिशब्दाद्व्यवहारदृशाविचारेणापिप्रतिसाम्यंसमस्यभावःसाम्यं साम्यंसाम्यंप्रतिप्रतिसाम्यं नआवहेन्नाप्राप्नुयादित्यन्वयः ॥ उभयदृशाविचारेसाम्याभावप्रदर्शनार्थंवीप्सांतरगर्भितप्रतिसाम्यशब्दप्रयोगः ॥ उभयदृशाविचारेणसाम्याभावायतंत्रेणउभयनिष्ठहेतुमाह ॥ प्रबंधभेदादिति ॥ प्रबंधनंप्रबंधोरचनापरिपाटीतस्यभेदात् ॥ अमरावतीहिब्रह्मणाप्रतिदिनंरच्यतेइयंतुसकृद्देवेति ॥ तत्रापिसाब्रह्मणारच्यते इयंतुस्वयमीश्वरेण ॥ साचक्षुद्ररत्ननिचयखचिताल्पोत्सेधाच इयंचानर्घ्यरत्नप्रचयनिर्मितागगनोत्सेधाच ॥ अथवा प्रबंधभेदात्प्रबंधयोर्भेदात् ॥ स्वःपुर्यांस्थितानांहिप्रकृष्टोबंधःप्रबंधःपुनःपुनर्जन्ममरणादिरूपः संसारःस्यात्काश्यांस्थितानांतुप्रगतोबंधःप्रबंधोभवेदित्येवंप्रबंधयोर्भेदादित्यर्थः ॥ अथवा प्रकृष्टोबंधःप्रबंधस्तस्यभेदाद्बाहुल्यादमरावतीस्थितानांप्रकृष्टोबंधःप्रबंधस्तस्यभेदाद्विदारणात्काशीस्थानामित्यर्थः ॥ अमरावतीकाश्याःसाम्यंनैवआवहेदित्यत्रदृष्टांतमाह ॥ व्यतिरिक्तपुस्तकेति ॥ अयमर्थः ॥ सर्वस्माद्विद्यातत्कार्यादतिरिच्यतइत्यतिरिक्तंब्रह्मविगतमतिरिक्तंप्रतिपाद्यत्वेनयत्रतद्व्यतिरिक्तंअनात्मशास्त्रंतच्चतत्पुस्तकंचेतिव्यतिरिक्तपुस्तकंतेनसहयाप्रातिःप्रतिपुस्तिकावात्स्यायनादिप्रणीतिर्यामुपजीव्यकामादिशास्त्रंप्रवृत्तंतच्चतत्पुस्तकंकिंचिदनात्मशास्त्रजातमित्यर्थः ॥ सायथा सद्ब्रह्म ओंतत्सदितिनिर्देशोब्रह्मणस्त्रिविधःस्मृतइतिस्मृतेस्तस्यलिपिस्तत्प्रतिपादिकालिपिर्यत्रतत्सल्लिपिअध्यात्मशास्त्रंतच्चताद्धिद्यतइतिभेदोनानाप्रकारश्चतस्यभंगतोभंगेनखंडेनभागेनेतियावत् ॥ साम्यंनावहेत्तद्वदिति ॥ सल्लिपिभेदभंगितइतिपाठेसतीसद्विषयाचासौलिपिश्चेतिसल्लिपिस्तस्याभेदोनानात्वंतस्यभंगोभागएकदेशइतियावत् ॥ सवर्ततेयस्यतेनशास्त्रेणेतिव्याख्येयम् ॥ उभयपक्षेपितृतीयांतात्तसिल् ॥ अथवासल्लिपिभेदभंगितइतितंत्रेणोच्चरितत्वात्काशीनिष्ठद्वितीयहेतुपरतयापिव्याकर्तव्यम् ॥ सतीलिपिःसल्लिपिर्विधात्राललाटेलिखितेतियावत् ॥ तदुक्तम् ॥ ललाटेलिखितंयत्रषष्ठीजागरवासरे ॥ नोहरिःशंकरो

ब्रह्माद्यन्यथाकर्तुमर्हतीति ॥ चित्रगुप्तलिखितावातस्याभेदभंगतोविशेषभंजनात्प्रारब्धातिरिक्तायालिपेर्नाशकत्वादित्यर्थः ॥ सन्न्योलिपिभेदस्तस्यभंगतइतिवा ॥ पाठांतरेप्ययमेवार्थः ॥ स्वस्त्वनयेतिक्वचित्पाठः ॥ स्वर्गतयेतिक्वचित्सचित्यः ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ ७५ ॥ पयोपीति ॥ यत्रत्यंयत्रकाश्यांभवंयत्रत्यंकाशीस्थमित्यर्थः ॥ पयोप्यचिंत्यवैभवम् ॥ अपिःसमुच्चये ॥ गर्हासमुच्चयप्रश्नशंकासंभावनास्वपीत्यमरः ॥ नकेवलंस्थलंअचिंत्यवैभवंजलमपीत्यर्थः ॥ नचिंत्यंतर्कयितुंयोग्यंवैभवंकैवल्यदानसामर्थ्यंयस्यतत्तथा ॥ तथाचोक्तम् ॥ गंगायांचजलेमोक्षोवाराणस्याजलेस्थलइति ॥ अतोदिविस्थितायासुधाऽमृतंसासाधुयथास्यान्मुधाव्यर्थंआप्यतेप्राप्यतइत्यर्थः ॥ दिविस्थितैरितिपाठेआप्यतेपीयतेइत्यर्थः ॥ उभयत्रहेतुमाह ॥ इदंपयोयदिक्वचित्कदाचित्पीतंस्यात्तदाप्रसूतेर्जनन्याःपयोधरेयत्पयःस्तन्यंतथानपीयते ॥ तुशब्दोयथाशब्दार्थे ॥ पीतामृतैःपानानंतरंजन्मलब्ध्वायथापीयतेतथानेत्यर्थः ॥ प्रसूतोच्चपयोधरइतिक्वचित्पाठः ॥ तदाप्रकर्षेणसूतइतिप्रसूतामातेतिव्याख्येयम् ॥ उच्चपयोधरइत्यनेनोच्चस्तनस्यकठिनत्वात्पानेदुःखाधिक्यमितिसूचितम् ॥ ७६ ॥ अनामयाइति ॥ यत्रकाश्यांजनालोकाःनयेशितुर्नीतिशास्त्रोपदेष्टुर्नीयतेप्राप्यतेसर्वोर्थोऽनेनेतिनयोवेदस्तस्येशितुस्तत्प्रवर्त्तकस्यशास्त्रयोनेरितिवाचिंतनयाशुभानुध्यानेनामयास्त्रिविधतापरहिताः सत्कर्मकृतःसत्कर्मकुर्वाणाएवपिनाकिनाविनाविश्वेश्वरंविनाकर्ममनागल्पमपिनकुर्वतेकिंतुविश्वनाथार्पणेनैवकुर्वंतीत्यर्थः ॥ अतएवसर्वतःसर्वप्रकारेणशर्वगणान्शर्वस्येश्वरस्यगणान्नंदिभृंगिप्रमुखाननुकुर्वतेऽनुकुर्वंतीतितैस्तुल्याभवंतीत्यर्थः ॥ सर्वगणांश्चेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ यद्वा

पयोपियत्रत्यमचिंत्यवैभवंदिविस्थितासाधुसुधाप्यतोमुधा ॥ तथाप्रसूतेस्तुपयोधरेपयोनपीयतेपीतमिदंयदिक्वचित् ॥ ७६ ॥ अनामयाश्चिंतनयान
येशितुर्जनामनाग्यत्रविनापिनाकिना ॥ नकर्मसत्कर्मकृतोपिकुर्वतेऽनुकुर्वतेशर्वगणांश्चसर्वतः॥७७॥नवर्ण्यतेकैःकिलकाशिकेयंजंतोःस्थितस्यात्रयतों
तकाले ॥ पचेलिमैःप्राक्कृतपुण्यभारैरोंकारमोंकारयतींदुमौलिः ॥ ७८ ॥ संसारिचिंतामणिरत्रयस्मात्तंतारकंसज्जनकर्णिकायाम् ॥ शिवोभिधत्ते
सहसांऽतकालेतद्गीयतेसौमणिकर्णिकेति ॥ ७९ ॥ मुक्तिलक्ष्मीमहापीठमणिस्तच्चरणाब्जयोः ॥ कर्णिकेयंततःप्राहुर्यांजनामणिकर्णिकाम् ॥ ८० ॥

सर्वेचतेगणाश्चार्थादीश्वरस्येति ॥ न्यक्कुर्वतइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रतेषांगणानांसत्कर्माभावात्प्रयुतानिषिद्धाचरणाच्चन्यक्कुर्वंतेतिरस्कुर्वतइवेतिव्याख्येयम् ॥७७॥ नवर्ण्यतइति॥ इयंकाशिका ॥ किलेतिप्रसिद्धौ ॥ कैर्नवर्ण्यतेस्तूयतेऽपितुसर्वैरेवेत्यर्थः॥तत्रहेतुमाह ॥ यतोयस्मादंतकालेपचेलिमैःफलदानोन्मुखैःप्राक्तनपुण्यभारैःप्राचीनपुण्यनिचयैर्हेतुभिरत्रास्थितस्यजंतोःप्राणिमात्रस्यइंदुमौलिश्चंद्रशेखरःओंकारंप्रणवंओंकारयतिस्वीकारयति उपदिशतीत्यर्थः ॥ ७८ ॥ मणिकर्णिकानामव्युत्पादयंस्तस्याअतिश्रेष्ठतामाह ॥ संसारिच्चितेति ॥ तत्तस्मादसौमणिकर्णिकेतिगीयतइत्यन्वयः ॥ तस्मात्कस्मात् ॥ यस्मात्संसारिणांप्राणिनांचिंतामणिरिवचिंतामणिर्विश्वनाथःसर्वपुरुषार्थप्रदत्वाच्छिवःकल्याणरूपस्तंतारकंप्रसिद्धमोंकारंषडक्षरंराममंत्रराजंवाअंतकालेसज्जनकर्णिकायामत्रम्रियमाणस्यदक्षिणकर्णेऽभिधत्तेकथयतीत्यर्थः ॥ तत्रश्रुतिरुक्तैव ॥ संसारचिंतामणिरितिक्वचित्पाठः ॥ तदासम्यक्सारःसरणंयेषांतेसंसाराःसंसारिणइत्यर्थः ॥ जीवानांसंसारचिंतामणिरित्यध्याहारोवा ॥ ७९ ॥ प्रकारांतरेणमणिकर्णिकाशब्दव्युत्पत्तिमाह॥ मुक्तिलक्ष्मीति ॥ ततोजनाःयांमणिकर्णिकांप्राहुःसाऽसावित्यध्याहृत्ययोजना ॥ ततःकुतः ॥ यतोमुक्तिलक्ष्मीर्मोक्षलक्ष्मीस्तस्यामहापीठंमहत्सिंहासनंमहत्स्थानंवातद्रूपोमणिः सर्वोत्कृष्टत्वान्मणिरिवमणिः ॥ यद्वा मुक्तिलक्ष्म्यामहापीठानिमहास्थानान्ययोध्यादीनिमणिकर्णिकास्थलंविहायकाश्यंतानितेषुमणिरिवमणिःसर्वोत्कृष्टाइयंस्थली॥सायुज्य

---

१ सुधामुधाप्यतइतिक्वचित्पाठः ।

मुक्तिर्मणिकर्णिकायामित्युक्तेः ॥ यद्वा मुक्तिलक्ष्मीमहापीठेषुमणिरिवमणिःकाशी ॥ अन्यानिपुण्यक्षेत्राणिकाशीप्राप्तिकराणीत्युक्तेः ॥ साचतस्यांमुक्तिलक्ष्मीमहापीठमणौकाश्यांवातच्चरणाब्जयो
स्तस्यामोक्षलक्ष्म्याश्चरणाब्जयोःपादपद्मयोः कर्णिकाचेयंतेनमणिकर्णिकांप्राहुरित्यर्थः ॥ किंत्वंतिमपक्षेअध्यात्हृत्ययोजनासोढव्या ॥ ८० ॥ जरायुजामनुष्यादयः अंडजाःपक्ष्यादयः उद्भिज्जा
स्तरवः स्वेदजामत्कुणादयोऽत्रवासिनएतेत्रि दशैर्देवैःसमानभवंतिकिंतुतेभ्योधिकाइत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ मोक्षभाजस्तइति ॥ देवैःकीदृशैः ॥ मुक्तिदुर्दशैर्मुक्तिर्दुर्दशादुष्प्रापदशायेषांतेतथातैः ॥
॥ ८१ ॥ काशींदृष्ट्वाएतावान्कालोममवृथायातइत्यनुतपाति ॥ ममजन्मेति ॥ यावन्मयाकाशिकानैक्षिष्टनैक्षिनादर्शीतियावत् ॥ तावन्ममजन्मवृथाजातमित्यन्वयः ॥ कथंभूतस्य ॥
दुर्वृत्तस्यदुश्चेष्टितस्यजडात्मनोऽज्ञस्य ॥ काशिकाकथंभूता ॥ मुक्तिकाशिकाकैवल्यप्रकाशिका ॥ ८२ ॥ पुनःपुनरितिव्यासोक्तिः ॥ अतिथीकृत्यविषयीकृत्य ॥ तृप्तिमलंबुद्धिम् ॥ ८३ ॥
काशींप्राप्याप्यवंत्याद्याश्चतस्रोद्रष्टुंविमृशाति ॥ सप्तानांचेतिद्वयेन ॥ धुरीणांश्रेष्ठाम् ॥ अवयामिजानामि ॥ सुनिर्वाणविश्राणनविचक्षणां सुष्ठुनिर्वाणंसुनिर्वाणंसायुज्यंकैवल्यमित्यर्थः ॥ तस्यय

जरायुजांडजोद्भिज्जाःस्वेदजाद्यत्रवासिनः ॥ नसमामोक्षभाजस्तेत्रिदशैर्मुक्तिदुर्दशैः ॥ ८१ ॥ ममजन्मवृथाजातंदुर्वृत्तस्यजडात्मनः ॥ नाद्ययावन्मयै
क्षिष्टकाशिकामुक्तिकाशिका ॥ ८२ ॥ पुनःपुनश्चतत्क्षेत्रमतिथीकृत्यनेत्रयोः ॥ विचित्रंचपवित्रंचतृप्तिंनाधिजगामह ॥ ८३ ॥ सप्तानांचपुरीणांहिधुरी
णामवयाम्यहम् ॥ वाराणसींसुनिर्वाणविश्राणनविचक्षणाम् ॥ ८४ ॥ तथापिनचतस्रोन्यामयादृग्गोचरीकृताः ॥ तासांप्रभावंविज्ञायाप्यागमिष्याम्य
हंपुनः ॥ ८५ ॥ तीर्थयात्रांप्रतिदिनंकुर्वन्नूनंसवत्सरम् ॥ नप्रापसर्वतीर्थानितीर्थंकाश्यांतिलेतिले ॥ ८६ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ जानन्न
पिगुणान्देविक्षेत्रस्यास्यपरान्द्विजः ॥ नानाप्रमाणैःप्रवणोनिरगात्सतथाप्यहो ॥ ८७ ॥ किंकुर्वंतिहिशास्त्राणिसप्रमाणानिसुंदरि ॥ महामायांभवित्रींतां
कोनिवारयितुंक्षमः ॥ ८८ ॥ कःसमुच्चलितंचेतस्तोयंवासंप्रतीपयेत् ॥ प्रोच्चस्थानस्थितमपिस्वभावोयच्चलस्तयोः ॥ ८९ ॥ शिवशर्माव्रजन्सोथदे
शाद्देशांतरंक्रमात् ॥ महाकालपुरींप्रापकलिकालविवर्जिताम् ॥ ९० ॥ कल्पेकल्पेखिलंविश्वंकालयेद्यःस्वलीलया ॥ तंकालंकलयित्वायो
महाकालोभवत्किल ॥ ९१ ॥

द्विश्राणनंवितरणमर्थाज्जीवानांतत्रविचक्षणांनिपुणांसमर्थामित्यर्थः ॥ ८४ ॥ एवंचेत्तर्ह्यलमन्यत्रगमनेनेतिस्वयमाशंक्याह ॥ तथापीति ॥ ८५ ॥ तिलेतिलेतिलपरिमितभूप्रदेशेतीर्थंयतोऽ
स्तीतिशेषः ॥ ८६ ॥ जानन्निति ॥ सशिवशर्मानानाप्रमाणैःक्षेत्रस्यगुणान्जानन्नपिनिरगात्तन्निर्गतः ॥ काश्याइत्यर्थः ॥ प्रमाणैःकाश्यागुणज्ञानेहेतुमाह ॥ प्रवणइति ॥ अंतर्निष्ठइत्यर्थः ॥
॥ ८७ ॥ तत्रभवितव्यरूपांमायांहेतूकरोति ॥ किंकुर्वंतीति ॥ हीतिनिश्चये ॥ ८८ ॥ संक्षुभितचित्तस्यापितत्रकारणत्वमाह ॥ कःसमुच्चलितमिति ॥ कःपुरुषःप्रोच्चस्थानस्थितंप्रोत्कृष्टस्थान
स्थितमपिचित्तंप्रतीपयेत्प्रतिकूलयेन्निवर्तयेदित्यर्थः ॥ तत्रदृष्टांतमाह ॥ तोयंवेति ॥ वेत्युपमायाम् ॥ उभयत्रनिवर्तनाभावेहेतुमाह ॥ स्वभावोयच्चलस्तयोरिति ॥ यद्यतः ॥ चलश्चंचलः ॥
स्वभावोवेतिपाठेयतइत्यर्थेवाशब्दः ॥ ८९ ॥ महाकालपुरींमहाकालस्यपुरीम् ॥ कलिकालविवर्जितांकलिकालाभ्यामस्पृष्टाम् ॥ ९० ॥ महाकालनामनिर्वक्ति ॥ कल्पेकल्पइतिश्लोकेन ॥

कलयेत्भक्षयेत् ॥ कलयित्वाभक्षयित्वा ॥ सकालकालईश्वरोऽग्रसदितिश्रुतेः ॥ कालमूषकभक्षकइतिस्मृतेश्च ॥ तस्यपुरीमितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ९१ ॥ तस्याएवनामांतरंनिर्वक्ति ॥ पापादिति ॥
सामहाकालपुरी ॥ कलौतस्यानामांतरमाह ॥ युगेयुगइति ॥ उज्जयिनीति ॥ कल्पेकल्पेइतिक्कचित्पाठः ॥ तदुक्तम् ॥ प्राक्कल्पेसुवर्णश्रृंगाद्वितीयेचकुशस्थली ॥ तृतीयेऽवंतिनीप्रोक्ताचतुर्थे
चामरावती॥पंचमेचूडामणिः·प्रोक्ताषष्ठेपद्मावतीस्मृता ॥ सप्तमेचोज्जयिनीपुरीति ॥ ९२ ॥ नसमुच्छ्रयतिउच्छूनतांनगच्छतीत्यर्थः ॥ ९३ ॥ परःकोटीनिकोटिभ्यःपराणिअसंख्यातानीत्यर्थः ॥
॥ ९४ ॥ एकंलिंगमिति ॥ एकंज्योतिर्ज्योतिर्मयंलिंगमित्यग्रिमेणसंबंधः ॥ ९५ ॥ सिद्धवटेज्योतिरिति ॥ इहअवंत्यांयेद्विजास्त्रिवर्णास्तेसिद्धवटेज्योतिर्ज्योतिर्लिंगंपश्यंति ॥ सिद्धवटेयज्ज्यो
तिस्तज्ज्योतिःपश्यंतीतिवा ॥ स्थिताइतिक्कचित्पाठःसचिंत्यः ॥ अथवेति॥ श्रीमहाकालस्ययेद्रष्टारोऽतएवपुण्यराशयस्तेसर्वेपितज्ज्योतिर्लिंगंपश्यंतीत्यन्वयः॥९६॥ कष्टिभिःकष्टवद्भिःसंसारांगारपच्य

पापादवंतीसाविश्वमवंतीतिनिगद्यते ॥ युगेयुगेन्यनाम्नीसाकलावुज्जयिनीतिच ॥ ९२ ॥ विपन्नोयत्रवैजंतुःप्राप्यापिशवतांस्फुटम् ॥ नपूतिगंधमाप्नो
तिसमुच्छ्रयतिनक्कचित् ॥ ९३ ॥ यमदूतानयस्यांहिप्रविशंतिकदाचन ॥ परःकोटीनिलिंगानितस्यांसंतिपदेपदे ॥ ९४ ॥ हाटकेशोमहाकालस्तारके
शस्तथैवच ॥ एकंलिंगंत्रिधाभूत्वात्रिलोकींव्याप्यसंस्थितम् ॥ ९५ ॥ ज्योतिःसिद्धवटेज्योतिस्तेपश्यंतीहयेद्विजाः ॥ अथवाश्रीमहाकालद्रष्टारः
पुण्यराशयः ॥ ९६ ॥ महाकालस्यतल्लिंगंयैर्दृष्टंकष्टिभिःक्कचित् ॥ नस्पृष्टास्तेमहापापैर्नदृष्टास्तेयमोद्भटैः ॥ ९७ ॥ महाकालपताकाग्रैःस्पृष्टपृष्ठास्तुरं
गमाः ॥ अरुणस्यकशाघातंक्षणंविश्रमयंतिखे ॥ ९८ ॥ महाकालमहाकालमहाकालेतिसंततम् ॥ स्मरतःस्मरतोनित्यंस्मरकर्तृस्मरांतकौ ॥ ९९ ॥
एवमाराध्यभूतेशंमहाकालंततोद्विजः ॥ जगामनगरींकांतींकांतांत्रिभुवनादपि ॥ १०० ॥ लक्ष्मीकांतःस्वयंसाक्षाज्जंतूंस्तत्रनिवासिनः ॥ श्रीकांताने
वकुरुतेपरत्रेहचनिश्चितम् ॥ १ ॥ दृष्ट्वाकांतींकांतिमतींकांतिमद्भिर्निषेविताम् ॥ कांतिमानभवत्सोपिनाकांतिस्तत्रकस्यचित् ॥ २ ॥ तत्रकृत्यं
चयत्कृत्यंतत्कृत्वासर्वकृत्यवित् ॥ सप्तरात्रमुषित्वातुययोद्वारवतींपुरीम् ॥ ३ ॥ चतुर्णामपिवर्गाणांयत्रद्वाराणिसर्वतः ॥ अतोद्वारवतीत्युक्ता
विद्वद्भिस्तत्त्ववेदिभिः ॥ ४ ॥ अस्थीन्यपिचजंतूनांयत्रचक्रांकितान्यहो ॥ किंचित्रंतत्रयत्रस्युःशंखचक्रांकितैःकरैः ॥ ५ ॥

मानैरित्यर्थः ॥ दृष्टिभिरितिक्कचित्पाठः ॥ ९७ ॥ स्पृष्टपृष्ठाःस्पृष्टानिपृष्ठानियेषांतेतथा ॥ स्पृष्टाःपृष्ठेइतिक्कचित्पाठः ॥ कशाघातंअश्वनोदिन्यास्ताडनजंदुःखंविश्रमयंति ॥ महाकालप्रासाद
पताकाछायायांक्षणंविश्रम्यनाशयंतीत्यर्थः ॥ एतेनप्रासादस्यात्युच्छ्रितत्वंध्वनितम् ॥९८॥ स्मरतश्चिंतयतोध्यायतोभक्तानितियावत् ॥ स्मरतःकरुणार्द्रयादृशापश्यतइत्यर्थः ॥ स्मरकर्तृस्मरांतकौ
श्रीकृष्णमहेश्वरौ ॥९९॥१००॥ निवासिनइतितत्रगतानामुपलक्षणम् ॥ श्रीकांतान्लक्ष्मीपतीन् ॥१॥ कांतीनाम्ना॥ कान्तीनामानिर्वक्ति ॥ कांतिमतीमिति॥कांचीमितिक्कचित्पाठः ॥२॥ तत्रेति॥
तत्रयत्कृत्यंकर्तव्यंतत्कृत्यंकृत्वेतिसंबंधः ॥ यत्कृत्यंनैत्यकंतत्रकांत्यांचयत्कृत्यंतत्सर्वंकृत्वेतिवा ॥ ३ ॥ द्वारवतीनामनिर्वक्ति॥चतुर्णामिति ॥ वर्गाणांधर्मार्थकाममोक्षाणाम् ॥ वर्णानामितिपाठेअपि
शब्दादन्येषामपि॥४॥अहोआश्चर्यें ॥ यत्रद्वारकायांजंतूनांप्राणिमात्राणामस्थीन्यपिचक्रांकितानिभवंतितत्रतस्यांशंखचक्रांकितैःशंखचक्राद्युपलक्षितैःकरैर्जंतवइतिशेषः ॥ विष्णुरूपाःस्युर्भवेयुरितिकिं

चित्रंनकिंचित्॥यत्रत्याःसर्वेप्राणिनोभगवत्सारूप्यभाजइत्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ संवत्सरंचषण्मासंमासंमासार्धमेवच ॥ द्वारकावासिनःसर्वेनरानार्यश्चतुर्भुजाइति ॥ ५॥६॥ तद्गोपीचंदनइत्यत्रतच्छब्दो
द्वारकाविषयः ॥ ७ ॥ ज्वलदिंगलवत्प्रदीप्ताग्निवत् ॥ ज्वलदंगारवदितिक्वचित्पाठः ॥ ८ ॥ प्रसंगात्तुलस्यामाहात्म्यमाह ॥ तुलसीति ॥ ९ ॥ मुषन्नपहरन् ॥ ११० ॥ ११ ॥ सशिवशर्मा ॥
अतंद्रितोऽनलसः ॥ १२ ॥ मायापुरीनामनिर्वक्ति ॥ यत्रसेति ॥ मायापाशैरहंकारममकाररज्जुभिर्नपाशयेन्नबध्नाति प्राणिनइतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रसंगाद्गंगामाहात्म्यंवदन्काशीतरा
भ्यःपुरीभ्यस्तस्याःश्रैष्ठ्यमाह ॥ यतइतिद्वयेन ॥ यद्वा गंगाद्वारंमोक्षद्वारंहरिद्वारमितिनामत्रयंनिर्वक्ति ॥ इतइति ॥ यन्नामेत्यत्रयच्छब्दोगंगाविषयः ॥ १५ ॥ वैकुंठस्यैकसोपानमित्यनेनमोक्षद्वार

अंतकःशिक्षयत्येवंनिजदूतान्मुहुर्मुहुः ॥ तेत्याज्यायैर्द्वारवत्यानामापिपरिगृह्यते ॥ ६ ॥ श्रीखंडेक्वसआमोदःस्वर्णेवर्णःक्वतादृशः ॥ तत्पावित्र्यंक्ववै
तीर्थेतद्गोपीचंदनेयथा ॥ ७ ॥ दूताःशृण्वंतुयद्भालंगोपीचंदनलांछितम् ॥ ज्वलदिंगलवत्सोपिदूरेत्याज्यःप्रयत्नतः ॥ ८ ॥ तुलस्यलंकृतायेयेतुलसी
नामजापकाः ॥ तुलसीवनपालायेतेत्याज्यादूरतोभटाः ॥ ९ ॥ युगेयुगेद्वारवत्यारत्नानिपरितोमुषन् ॥ अब्धीरत्नाकरोद्यापिलोकेषुपरिगीयते
॥ ११० ॥ द्वारवत्यांम्रियंतेयेजंतवःकालनोदिताः ॥ चतुर्भुजाःस्युर्वैकुंठेतेपीतांबरधारिणः ॥ ११ ॥ तत्रापिसंतर्प्यपितॄन्ससदेवर्षिमानवान् ॥
तत्रतेषुचतीर्थेषुसस्नौसर्वेष्वतंद्रितः ॥ १२ ॥ ततोमायापुरींप्राप्तोदुष्प्रापांपापकारिभिः ॥ यत्रसावैष्णवीमायामायापाशैर्नपाशयेत् ॥ १३ ॥ केचिदूचुर्ह
रिद्वारंमोक्षद्वारंततःपरे ॥ गंगाद्वारंचकेप्याहुःकेचिन्मायापुरंपुनः ॥ १४ ॥ यतोविनिर्गतागंगाख्याताभागीरथीभुवि ॥ यन्नामोच्चारणात्पुंसांपापंया
तिसहस्रधा ॥ १५ ॥ वैकुंठस्यैकसोपानंहरिद्वारंजगुर्जनाः ॥ अत्राप्लुतानरायांतितद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ १६ ॥ तीर्थोपवासकंकृत्वानिशाजागरणं
तथा ॥ प्रातःस्नात्वाचगंगायांतर्प्यान्संतर्प्यसर्वतः ॥ १७ ॥ यावत्सपारणंकर्तुमियेषद्विजसत्तमः ॥ तावच्छीतज्वराक्रांतश्चकंपेऽत्यर्थमातुरः ॥ १८॥
वैदेशिकस्तथैकाकीतथाऽतिज्वरपीडितः ॥ चिंतामवापमहतींकिमेतत्समुपस्थितम् ॥ १९ ॥ चिंतार्णवेनिमग्नोभूत्त्यक्ताशोजीवितेधने ॥ सांयात्रि
कइवागाधेभिन्नपोतोमहार्णवे ॥ १२० ॥ क्वक्षेत्रंक्वकलत्रंमेक्वपुत्राःक्वचतद्वसु ॥ क्वतद्विचित्रंवैहर्म्यंक्वसापुस्तकसंभृतिः ॥ २१ ॥ अद्यापिनायुःपर्याप्तंप
लितंनतथामयि ॥ ज्वरोयंदारुणःप्राप्तःकालज्ञश्चातिदारुणः॥२२॥मृत्युर्मूर्ध्निकृतावासोवासोदूरेव्यवस्थितः ॥ अग्नौगृहोपरिप्राप्तेकूपंतुखनयेदिह॥२३॥

नाम्नोपिनिर्वचनं अत्राप्लुताइत्यनेनवा ॥ १६ ॥ तर्प्यान्तर्पणार्हान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सांयात्रिकःपोतवणिक् ॥ भिन्नपोतोभग्ननौकः ॥ १२० ॥ मरणकालीनमोहोत्थचिंतामाह ॥
क्वक्षेत्रमितिसार्धद्वयेन ॥ पुस्तकसंभृतिःपुस्तकसंभारः पुस्तकसमूहइतियावत् ॥ २१ ॥ पलितंजराशौक्ल्यम् ॥ पलितंजरसाशौक्ल्यमित्यमरः ॥ कालमवसरंजानातीतिकालज्ञोमृत्युः ॥ कःकाल
श्चेतिवापाठः ॥ २२ ॥ तीर्थाटनेनशुद्धांतःकरणस्याविवेकनाशकंविवेकमाह ॥ अग्नावित्येकेन ॥ कूपंतुपुनःखनयेत् ॥ काकानखनयेदित्यर्थः ॥ कःखनयेदितिवापाठः ॥ २३ ॥

तस्मादेवंकरिष्यामीत्याह ॥ चिंतयामीति ॥ २४ ॥ मुक्त्युपायस्यसाधितत्वादपिचिंताव्यर्थेत्याह ॥ अथवेतिद्वयेन ॥ एकोमुख्यः ॥ संश्चासावनुष्ठितश्चेतितथासन्यश्चाभवतितथानुष्ठितइ
तिवा ॥ २५ ॥ संतापेनमनोदुःखेन चकाराद्रोगादिनाच ॥ पश्चात्तापेनतप्यतइतिपाठेअंतिमकालीनतापनेत्यर्थः ॥ तयोर्मयासाधितत्वान्नतापोयुक्तइतिभावः ॥ २६ ॥ मुक्त्युपायानन
ष्ठितत्वमंगीकृत्याप्याह ॥ अथवेति ॥ दुरवस्थयाऽनवस्थितया ॥ २७ ॥ रथ्यामितिकालाध्वनोरत्यंतसंयोगेद्वितीया ॥ रथ्यायामित्यर्थः ॥ म्रियेचेतिचकारात्पुर्यांच ॥ २८ ॥ २९ ॥
वृश्चिकःसविषकीटविशेषः ॥ १३० ॥ सप्तसप्तचतुर्दशादिनानि स्थित्वायावन्मरणंप्राप्तस्तावदित्यन्वयः ॥ सप्तपंचेतिक्वचित्पाठः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ किंकिणीजालमालितं

किमेभिश्चिंतनैर्व्यर्थैरतितापकरैर्मम ॥ चिंतयामिहृषीकेशंशिवदंशिवमेवच ॥ २४ ॥ अथवामुक्त्युपायोवैमयैकःसदनुष्ठितः ॥ मुक्तिपुर्यस्तुसप्तै
ताःस्वनेत्रविषयीकृताः ॥ २५ ॥ स्वर्गापवर्गयोरेकःसाध्योहिविदुषाध्रुवम् ॥ तयोरसाधनेपश्चात्संतापेनचतप्यते ॥ २६ ॥ अथवाचिंतयाकिंमे
त्वनयादुरवस्थया ॥ रणेवामरणंश्रेयस्तीर्थेवात्रयथामम ॥ २७ ॥ किमहंमंदभागीवरथ्यांक्कापिम्रियेधुना ॥ भागीरथ्यांम्रियेचाद्यकाचिंताममभूढवत्
॥ २८ ॥ चर्मास्थिसंचयेनाहमनेनवपुषाध्रुवम् ॥ प्राप्स्यामिनिधनादत्रसिद्धिंनैःश्रेयसींध्रुवम् ॥ २९ ॥ एवंचिंतयतस्तस्यपीडासीदतिदारुणा ॥
कोटिवृश्चिकदष्टस्ययावस्थातामवापसः ॥ १३० ॥ स्मर्तव्यंविस्मृतंसर्वंक्काहंकोहंनवेत्तिच ॥ दिनानिसप्तसप्तेतिस्थित्वापंचत्वमागतः ॥ ३१ ॥
तावद्वैकुंठभुवनाद्विमानंसमुपस्थितम् ॥ तार्क्ष्योपलक्षितोयत्रध्वजश्चातिसमुच्छ्रितः ॥ ३२ ॥ अधिष्ठितंसुकन्यानांस्वर्णकौशेयवाससाम् ॥ चाम
रव्यग्रहस्तानांसहस्रेणातिविस्तृतम् ॥३३॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यांगणाभ्यांचविराजितम् ॥ चतुर्भुजाभ्यांस्वास्याभ्यांकिंकिणीजालमालितम् ॥३४॥
तद्विमानमथारुह्यपीतवासाश्चतुर्भुजः ॥ अलंचक्रेनभोवर्त्मसद्विजोदिव्यभूषणः ॥ १३५ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां
चतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेसप्तपुरीवर्णनंनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ लोपामुद्रोवाच ॥ ॥ जीवितेशकथामेतांपुण्यांपुण्यपुरीश्रिताम् ॥
नतृप्तिमधिगच्छामिश्रुत्वात्वच्छ्रीमुखेरिताम् ॥ १ ॥ मायापुर्यांमुक्तिपुर्यांशिवशर्माद्विजोत्तमः ॥ मृतोपिमोक्षंनैवापब्रूहितत्कारणंविभो ॥ २ ॥ ॥
अगस्त्यउवाच ॥ ॥ साक्षान्मोक्षोनचैतासुपुरीषुप्रियभाषिणि ॥ पुरोदिश्यामुमेवार्थमितिहासोमयाश्रुतः ॥ ३ ॥

क्षुद्रघंटिकासमूहेनसंजातमालमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ १३५ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ पिशाचगुह्यगंधर्वविद्याधरप्रजाहृताम् ॥
आख्यायंतेऽष्टमेपंचलोकाःसंयमिनीमुखाः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेतद्विमानमारुह्येत्यनेनशिवशर्मणःसारूप्यमुक्तिरुक्तासाऽघटमानेतितदुक्तायामाख्यायिकायामात्मनस्तृप्त्यभावमावेदयंतीतत्कारणं
पृच्छति ॥ जीवितेशेतिद्वयेन ॥ १ ॥ मोक्षंसायुज्यम् ॥ २ ॥ मोक्षःकैवल्यरूपः ॥ अमुमेवार्थमायापुर्यादिषुसाक्षात्सायुज्यंनास्त्येवेत्येवंलक्षणम् ॥ इतिहासः इतिहेत्यव्ययमुपदेशपारंपर्याभिधा
यितस्याऽवस्थानमत्रेतीतिहासःपुरावृत्तम् ॥ आर्षः ॥ पूर्ववृत्तांताश्रयाइतिहासाइतिदेवलस्मरणात् ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणामुपदेशसमन्वितम् ॥ पूर्ववृत्तकथायुक्तमितिहासंप्रचक्षतइतिवा ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ आंकृत्याआकारेणशोभयेतियावत् ॥ चकाराद्भगवद्भक्त्याच ॥ तथाचवक्ष्यतः ॥ भगवद्भक्तियुक्तानांकिमज्ञातमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ दिव्यद्विजःशिवशर्मा ॥ कएषइति ॥
एषलोकः कइत्यन्वयः ॥ अल्पश्रीकत्वेहेतुमाह ॥ अपुण्यजनाकृतिरपुण्यजनानांपुण्यवर्जितानांजनानांआकृतयःशरीराणियस्मिन्ससतथा ॥ स्वल्पपुण्यजनाकृतिरितिक्वचित्पाठः ॥ १० ॥ पिशाचा
दयश्चत्वारोदेवयोनिविशेषाः ॥ विद्याधरेत्याद्यमरः ॥ ११ ॥ १२ ॥ ततस्तदनंतरं गच्छन्लोकंददर्शेत्यन्वयः ॥ कथंभूतम् ॥ लोकैर्गुह्यकैरध्युषितमधिष्ठितम् ॥ कथंभूतैः ॥ पिचंडिलैः

शृणुकांतेविचित्रार्थांकथांपापप्रणाशिनीम् ॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यांकथितांशिवशर्मणे ॥४॥ शिवशर्मोवाच ॥ अयिविष्णुगणौपुण्यौपुंडरीकदलेक्षणौ ॥
किंचिद्विज्ञप्तुकामोहंप्रबद्धकरसंपुटः ॥ ५ ॥ ननामयुवयोर्वेद्मिवेद्म्याकृत्याचकिंचन ॥ पुण्यशीलसुशीलाख्यौयुवांभवितुमर्हथः ॥ ६ ॥ ॥ गणा
वूचतुः ॥ ॥ भगवद्भक्तियुक्तानांकिमज्ञातंभवादृशाम् ॥ एतदेवहिनौनामयदुक्तंश्रीमतात्वया ॥ ७ ॥ यदन्यदपितेचित्तेप्रष्टव्यंतदशंकितम् ॥
संपृच्छस्वमहाप्राज्ञप्रीत्यातत्प्रब्रवावहे ॥ ८ ॥ इतिश्रुत्वासवचनंभगवद्गणभाषितम् ॥ अतिप्रीतिकरंहृद्यंततस्तौप्रत्युवाचह ॥ ९ ॥ ॥ दिव्य
द्विजउवाच ॥ ॥ कएषलोकोऽल्पश्रीकःस्वल्पपुण्यजनाकृतिः ॥ कइमेविकृताकाराब्रूतमेतन्ममाग्रतः ॥ १० ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ अयं
पिशाचलोकोत्रवसंतिपिशिताशनाः ॥ दत्त्वानुतापभाजोयेनोनोकृत्वाददत्यपि ॥११॥ शिवंप्रसंगतोभ्यर्च्यसकृत्त्वशुचिचेतसः ॥ अल्पपुण्याल्पलक्ष्मी
काःपिशाचास्तइमेसखे ॥ १२ ॥ ततोगच्छन्ददर्शाग्रेहृष्टपुष्टजनावृतम् ॥ पिचंडिलैःस्थूलवक्त्रैर्मेघगंभीरनिःस्वनैः ॥ १३ ॥ लोकैरध्युषितंलोकं
श्यामलांगैश्चलोमशैः ॥ गणौकथयतांकेमीकोलोकःपुण्यतःकुतः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ गुह्यकानामयंलोकस्त्वेतेवैगुह्यकाः
स्मृताः ॥ न्यायेनोपार्ज्यवित्तानिगूहयंतिचयेभुवि ॥ १५ ॥ स्वमार्गगाधनाढ्याश्चशूद्रप्रायाःकुटुंबिनः ॥ संविभज्यचभोक्तारःक्रोधासूयाविवर्जिताः
॥ १६ ॥ नतिथिंनैववारंचसंक्रांत्यादिनपर्वच ॥ नाधर्मंनचधर्मंचविदंत्येतेसदासुखाः ॥१७॥ एकमेवहिजानंतिकुलपूज्योहियोद्विजः ॥ तस्मैगाः
संप्रयच्छंतिमन्यंतेतद्वचःस्फुटम् ॥१८॥ समृद्धिभाजोह्यत्रापितेनपुण्येनगुह्यकाः ॥ भुंजतेस्वर्गसौख्यानिदेववच्चाकुतोभयाः ॥ १९ ॥ ततोविलोकया
मासलोकंलोचनशर्मदम् ॥ केऽमीजनास्त्वसौलोकःकिंनामावदतांगणौ ॥ २० ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ गांधर्वस्त्वेषलोकोऽमीगंधर्वाश्चशुभव्रताः॥
देवानांगायनाह्येतेचारणाःस्तुतिपाठकाः ॥ २१ ॥ गीतज्ञाअतिगीतेनतोषयंतिनराधिपान् ॥ स्तुवंतिचधनाढ्यांश्चधनलोभेनमोहिताः ॥ २२ ॥
राज्ञांप्रसादलब्धानिसुवासांसिधनान्यपि ॥ द्रव्याण्यपिसुगंधीनिकर्पूरादीन्यनेकशः ॥ २३ ॥

पिचंडउदरम् ॥ पिचंडकुक्षीजठरोदरंतुंदमित्यमरः ॥ सर्वतेयेषांतेपिचंडिलाः ॥ तुंदादिभ्यइलच्चेतिइलच्प्रत्ययः तैःस्थूलोदरैरित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ गूहयंतिगर्तंकृत्वास्थापयेतीत्यर्थः ॥
गूढयंतीतिपाठेसएवार्थः ॥ १५ ॥ स्वमार्ग गाइत्यष्टानांस्पष्टोर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

श्रुतौगांधर्ववेदेइत्यर्थः ॥ स्तुतावितिक्वचित्पाठः ॥ नाट्यशास्त्रकृतश्रमाश्चनाट्यशास्त्रेषुकृतःश्रमोयैस्तेतथा॥२४॥ तेनपुण्येनेति ॥ गीतविद्यार्जितैर्धनैर्ब्राह्मणास्तोषिताइतियत् ॥ वैप्रसिद्धम्॥ पुण्यमि
तिशेषः ॥ तेनपुण्येनेतियोजना ॥ २५ ॥ गीतविद्याभ्यासेनमहत्त्वप्राप्तावुदाहरणमाहतुः ॥ गीतविद्येति ॥ यद्वा गीतविद्यायाःफलंप्रसिद्धमेवेत्याह ॥ गीतविद्येति ॥ २६ ॥ तुंबुरइत्यदंतोपिक्व
चित्पाठः॥अतिदुर्लभौबहुमान्यौ ॥ तत्रगीतविद्यायाःशिवस्वरूपत्वंवदन्हेतुमाह ॥ नादरूपीति ॥ नादरूपीगीतरूपीषड्जादिस्वरूपीत्यर्थः ॥२७॥ गीतविद्यायानिष्कामसकामभेदेनफलद्वयमाह ॥
यादिगीतामिति ॥ २८ ॥ द्वितीयंपक्षंस्पष्टयति ॥ गीतज्ञइति ॥ रुद्रस्येतिविष्णोरप्युपलक्षणम् ॥ २९ ॥ सदाकालंसर्वकालम् ॥ सदालोकमितिपाठेआलोकम् ॥ स्पष्टंयथास्यादित्यर्थः ॥ एषाय

ब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छंतिगीतंगायंत्यहर्निशम् ॥ श्रुतावेवमनस्तेषांनाट्यशास्त्रकृतश्रमाः ॥ २४ ॥ तेनपुण्येनगांधर्वोलोकस्त्वेषांविशिष्यते ॥ ब्राह्मणास्तो
षितायद्वै गीतविद्यार्जितैर्धनैः ॥ २५ ॥ गीतविद्याप्रभावेनदेवर्षिर्नारदोमहान् ॥ मान्योवैष्णवलोकेवैश्रीशंभोश्चातिवल्लभः ॥ २६ ॥ तुंबुरुर्ना
रदश्चोभौदेवानामतिदुर्लभौ ॥ नादरूपीशिवःसाक्षान्नादतत्त्वविदौहितौ ॥ २७ ॥ यदिगीतंक्वचिद्गीतंश्रीमद्धरिहरांतिके ॥ मोक्षस्तुतत्फलंप्राहुःसा
न्निध्यमथवातयोः ॥ २८ ॥ गीतज्ञोयदिगीतेननाप्नोतिपरमंपदम् ॥ रुद्रस्यानुचरोभूत्वातेनैवसहमोदते ॥ २९ ॥ अस्मिँल्लोकेसदाकालंस्मृतिरे
षाप्रगीयते ॥ तद्गीतमालयापूज्यौदेवौहरिहरौसदा ॥ ३० ॥ इतिशृण्वन्क्षणात्प्रापपुनरन्यन्मनोहरम् ॥ शिवशर्माथपप्रच्छकिंसंज्ञंनगरंत्विदम्
॥ ३१ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ असौवैद्याधरोलोकोनानाविद्याविशारदाः ॥ एतेविद्यार्थिनामन्नमुपानद्वस्त्रकंबलम् ॥ ३२ ॥ औषधान्यपियच्छं
तितत्पीडाशमनानिहि ॥ नानाकलाःशिक्षयंतिविद्यागर्वविवर्जिताः ॥ ३३ ॥ शिष्यंपुत्रेणपश्यंतिवस्त्रतांबूलभोजनैः ॥ अलंकृताश्चसत्कन्याधर्मा
दुद्वाहयंतिच ॥ ३४ ॥ अभिलाषधियानित्यंपूजयंतीष्टदेवताः ॥ एतःपुण्यैर्वसंतीहविद्याधरवराइमे ॥३५॥ यावदित्थंकथांचक्रुस्तावत्संयमिनीपतिः ॥
धर्मराजोभिसंप्राप्तोदेवदुंदुभिनिःस्वनैः ॥३६॥ सौम्यमूर्तिर्विमानस्थोधर्मज्ञैःपरिवारितः ॥ सेवाकर्मसुचतुरभृत्यैस्त्रिचतुरैःसह ॥३७॥ धर्मराजउवाच ॥
साधुसाधुमहाबुद्धेशिवशर्मन्द्विजोत्तम ॥ कुलोचितंब्राह्मणानांभवताप्रतिपादितम् ॥ ३८ ॥ वेदाभ्यासःकृतःपूर्वंगुरवश्चापितोषिताः ॥ धर्मशास्त्रपुराणे
षुदृष्टोधर्मस्त्वयाऽऽदृतः ॥ ३९ ॥ क्षालितंमुक्तिपुर्यद्भिराशुगंतृशरीरकम् ॥ कोविदोऽस्तिभवानेवजीवितेजीवितेतरे ॥ ४० ॥

दिगीतामित्यादिलक्षणा ॥ फलितमाह ॥ तद्गीतेति ॥ तत्तस्माद्गीतमालयागीतनिकरेण ॥ अथवास्मृतिरेषेत्यनेनतद्गीतमालयेत्याद्येवोच्यते तदातच्छब्दःप्रसिद्धार्थः ॥३० ॥ ३१ ॥३२॥ तत्पी
डाशमनानिविद्यार्थिरोगनाशकानि ॥ अन्यदपियावदपेक्षितम् ॥ अपिहिशब्दार्थः ॥ ३३ ॥ धर्मात्धर्मनिमित्तात्धर्ममुद्दिश्येत्यर्थः ॥ ३४ ॥ अभिलाषधियाकामवांछया ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
चतुरैर्दक्षैः ॥ सेवाकर्मसुसुष्ठुचतुरैरित्येकंपदंवा ॥३७॥३८॥ आदृतःआदरणीयः ॥३९॥ क्षालितंशोधितम् ॥ कोविदोपीत्यपिशब्दःसमुच्चये ॥ कोविदोस्तीतिक्वचित्पाठः ॥ जीवितेतरेमरणे॥४०॥

सुतीर्थमेवपण्यंविक्रेयंद्रव्यंतेनसम्यग्विनिमितंपरिवर्तितम् ॥ एतदुक्तंभवति ॥ सुतीर्थगतपुण्यमादायशरीरगतंशरीरलक्षणंवापापंत्यक्तमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ अतइति ॥ पांडित्यंसदसद्विवे
कबुद्धिमत्त्वम् ॥ विचक्षणाविद्वांसः ॥ केते ॥ हितेपुरुषार्थेक्षणमेकंक्षणमात्रंयथास्यात्तथाअहःक्षेपंदिनंव्यर्थतांनाक्षिपंतिननयंतीत्यर्थः ॥ अहःक्षपांनक्षिंपंतिक्षणमेकंहितेमुधाइतिक्वचित्पाठः ॥ हिनिश्चि
तम् ॥ येएवंविधास्तेबुधाइतिवा ॥ ४२ ॥ निमेषानिति ॥ पंचवाषड्वानिमेषान्पक्ष्मोन्मेषोपलक्षितान्कालान्व्याप्यमर्त्येमरणधर्मकेशरीरेप्राणिनोजंतवःप्राणंतिप्राणनव्यापारंकुर्वंतिचेष्टंतइत्यर्थः ॥
अतस्तत्रापिपंचषट्सुनिमेषेष्वपिअघकर्मणिपापकर्मणिअतएवगर्हितेनिंदिते ॥ अथकर्मणीतिवापाठः ॥ नप्रवर्तेयुः प्रवृत्तिंनकुर्युरित्यर्थः ॥ तत्रापिचेतिपाठेनिंदापरत्वेनव्याख्यातव्यम् ॥ ४३ ॥
स्थिरापायइति ॥ स्थिरोऽपायोनाशोयस्यकायस्यसस्थिरापायः ॥ सदाकायइतिवापाठः ॥ तत्तस्मात्प्रौढकार्येमहत्कार्येमोक्षैकप्रयोजनेइत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ सदिति ॥ सत्कर्मणोऽयंविपाकः

कलेवरंपूतिगंधिसदैवाशुचिभाजनम् ॥ सुतीर्थपुण्यपण्येनसम्यग्विनिमितंत्वया ॥ ४१ ॥ अतएवहिपांडित्यमाद्रियंतेविचक्षणाः ॥ अहःक्षेपंनाक्षिपं
तिक्षणमेकंहितेबुधाः ॥ ४२ ॥ निमेषान्पंचषान्मर्त्येप्राणंतिप्राणिनोध्रुवम् ॥ तत्रापिनप्रवर्तेयुरघकर्मणिगर्हिते ॥ ४३ ॥ स्थिरापायःसदाकायोनधनं
निधनेऽवति ॥ तन्मूढःप्रौढकार्येकिंनयतेतभवानिव ॥४४॥ सत्वरंगत्वरंचायुर्लोकःशोकसमाकुलः ॥ तस्माद्धर्मेमतिःकार्याभवतेवसुधार्मिकैः॥४५॥
सत्कर्मणोविपाकोऽयंतववंद्यौममाप्यहो ॥ यदेतौभगवद्भक्तौसखित्वंभवतोगतौ ॥ ४६ ॥ ममाज्ञादीयतांतस्मात्साहाय्यंकरवाणिकिम् ॥ यत्कर्तव्यं
मादृशैस्तेतत्कृतंभवतैवहि ॥ ४७ ॥ अद्यधन्यतरोस्मीहयद्दृष्टौभगवद्गणौ ॥ सेवासदैवमेज्ञाप्याश्रीमच्चरणसन्निधौ ॥ ४८ ॥ ततःप्रस्थापितस्ताभ्यां
प्राविशत्स्वपुरींयमः ॥ अप्राक्षीच्चततोविप्रस्तौगणौप्रस्थितेयमे ॥ ४९ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ साक्षादयंधर्मराजोननुसौम्यतराकृतिः ॥ धर्म्या
ण्येववचांस्यस्यमनःप्रीतिकराणिच ॥ ५० ॥ पुरीसंयमनीसेयमतीवशुभलक्षणा ॥ आकर्ण्ययस्यनामापिपापिनोऽतीवबिभ्यति ॥ ५१ ॥ यमरूपंवर्ण
यंतिमर्त्यलोकेऽन्यथाजनाः ॥ अन्यथाऽयंमयादृष्टोब्रूतंतत्कारणंगणौ ॥ ५२ ॥ केनपश्यंत्यमुंलोकंनिवसंतितथात्रके ॥ इदमेवास्यकिंरूपं
किंचान्यच्चानिवेद्यताम् ॥५३॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शृणुसौम्यसुसौम्योऽसौदृश्यतेत्रभवादृशैः॥ धर्ममूर्तिः प्रकृत्यैवनिःशंकैःपुण्यराशिभिः ॥५४॥
अयमेवहिपिंगाक्षःक्रोधरक्तांतलाचनः ॥ दंष्ट्राकरालवदनोविद्युल्ललनभीषणः ॥ ५५ ॥

फलम् ॥ किंतद्यदेतौभवतःसखित्वंगतावित्यन्वयः॥४६॥:किंचास्माभिःकर्तव्यमस्मत्कर्तव्यस्यत्वयैवकृततत्वादित्याह ॥ यत्कर्तव्यमिति॥४७॥भगवद्गणयोर्दर्शनात्स्वस्यापिकृतार्थतामाह ॥ अद्यति ॥
श्रीमच्चरणसन्निधौवैकुंठनाथसन्निधौ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अतिरम्यतरंयमंयमपुरंवावीक्ष्यअतिविस्मयेनपृच्छति ॥ साक्षादिति ॥ अतिसौम्यतराकृतिःअतिशयेनशांतस्वभावइत्यर्थः ॥ ५० ॥
विस्मयमेवस्फोटयति ॥ आकर्ण्येति ॥ बिभ्यतिभीताभवंति ॥ ५१ ॥ अन्यथाऽयंमयादृष्टइत्यत्रइयं चान्यथादृष्टेतिबोद्धव्यम् ॥ ५२ ॥ अन्यदपिप्रश्नत्रयमाह ॥ केनेति ॥ ५३ ॥ प्रथमप्रश्न
स्योत्तरंवदंतौचरमप्रश्नस्योत्तरमाहतुः ॥ शृणुसौम्येत्यादिना ॥ ५४ ॥ अयमेवहियमइत्यादिजल्पन्दुर्वृत्तैर्दूरतःश्रूयतेदृश्यतेचेतिपंचत्रिंशच्छ्लोकेनान्वयः ॥ यमंविशिनष्टि ॥ पिंगाक्षइत्यादिना ॥

पिंगाक्षःपिंगलनेत्रः ॥ क्रोधरक्तांतलोचनः क्रोधेनरक्तांतेरक्तप्रांतेरक्तमध्येवालोचनेयस्यसः ॥ विद्युल्ललनभीषणः विद्युदिवयल्ललनंरसनंजिह्वातयाभीषणः ॥ जिह्वाललनभीषणइतिपाठेजिह्वायाय
ल्ललनंविस्तारस्तेनभीषणइत्यर्थः ॥ ५५ ॥ भ्रुकुटीकुटिलाननःभ्रुकुट्यावक्रभ्रुवाकुटिलमाननंयस्यसः ॥ ५६ ॥ जल्पनमाहतुः ॥ आनयेत्यादिना ॥ बधानपाशय ॥ तीव्रंयथास्याद्योघनैर्लोह
मुद्गरैः ॥ द्रुघणोमुद्गरघनावित्यमरः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ गल्लौकपोलाधोभागौगंडावितियावत् ॥ समुल्लंबयभूमिस्पर्शोयथानभवतितथाअमुंपाशयेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ करपत्रेणक्रकचेन ॥
क्रकचोस्त्रीकरपत्रमित्यमरः ॥ पार्ष्णिघातैर्गुल्फाधरताडनैः ॥ तद्ग्रंथीघुटिकेगुल्फौपुमान्पार्ष्णिस्तयोरधइत्यमरः ॥ घ्नतांहिंसयताडयेत्यर्थः ॥ बहुवचनमार्षम् ॥ समुच्चूर्णयच ॥ ६० ॥
परदारप्रसृमरंपरस्त्रीधर्षकंकरमस्यपापिनश्छिंधिद्विधाकुरु ॥ पिषिहिपापिनइतिक्वचित्पाठः ॥ विखंडयविशेषेणच्छेदय ॥ ६१ ॥ सूचिभिःरोमकूपेषुरोमगर्तेषुव्यधिहिताडय

ऊर्ध्वकेशोऽतिकृष्णांगःप्रलयांबुदनिःस्वनः ॥ कालदंडोद्यतकरोभ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ ५६ ॥ आनयैनंपातयैनंबधानामुंचदुर्दम ॥ घातयैनंसुदुर्वृ
त्तंमूर्ध्नितीव्रमयोघनैः ॥ ५७ ॥ आताडयैनंदुर्वृत्तंधृत्वापादौशिलातले ॥ उत्पाटयास्यनेत्रेत्वंनिधायचरणंगले ॥ ५८ ॥ एतस्यगल्लावुत्फुल्लौक्षुरेणाशुवि
पाटय ॥ पाशेनकंठंबद्ध्वास्यसमुल्लंबयभूरुहे ॥ ५९ ॥ विदारयास्यमूर्धानंकरपत्रेणदारुवत् ॥ पार्ष्णिघातैर्घ्नतास्यास्यंसमुच्चूर्णयदारुणैः ॥ ६० ॥
परदारप्रसृमरंकरंछिंध्यस्यपापिनः ॥ परदारगृहंयातुःपादौचास्यविखंडय ॥ ६१ ॥ सूचीभीरोमकूपेषुतनुंव्यधिहिसर्वतः ॥ दातुःपरकलत्रांगेनखपंक्ती
र्दुरात्मनः ॥ ६२ ॥ परदारमुखाघ्रातुर्मुखेनिष्ठीवयास्यहि ॥ वक्तुःपरापवादस्यकीलंतीक्ष्णंमुखेक्षिप ॥ ६३ ॥ भर्जयैनंचणकवत्तप्तवालुककर्परैः ॥
भ्राष्ट्रेविकटवक्त्रत्वंपरसंतापकारिणम् ॥ ६४ ॥ दोषारोपंसदाकर्तुरदोषेक्रूरलोचन ॥ निमज्जयास्यवदनंपूयशोणितकर्दमे ॥ ६५ ॥ अदत्तपरवस्तूनां
गृह्णतःकरपल्लवम् ॥ आप्लुत्याप्लुत्यतलेनतप्तांगारेपचोत्कट ॥ ६६ ॥ अपवादंगुरोर्वक्तुर्निंदाकर्तुःसुपर्वणाम् ॥ तप्तलोहशलाकाश्चमुखेभीषणानिक्षिप
॥६७॥ परमर्मस्पृशश्चास्यपरच्छिद्रप्रकाशितुः॥ सुतप्तायोमयाञ्च्छंकून्सर्वसंधिषुरोपय ॥ ६८ ॥ अन्येनदीयमानेस्वेनिषेद्धुःपापकारिणः ॥ आच्छेत्तुः
परवृत्तीनांजिह्वांछिंध्यस्यदुर्मुख ॥६९॥ देवस्वभोक्तुःक्रोडास्यब्राह्मणस्वस्यभोजिनः ॥ विदार्योदरमस्याशुविट्कीटैःपरिपूरय ॥ ७० ॥

भिंधीत्यर्थः ॥ पीपृहीतिपाठेपूरयेत्यर्थः ॥ ६२ ॥ निष्ठीवयथूत्कृत्यश्लेष्मप्रक्षेपंकुरु ॥ हिशब्दान्मूत्रयचेत्यर्थः ॥ कीलंशंकुंक्षिपप्रवेशय ॥ ६३ ॥ चणकवत्चणकाःप्रसिद्धास्तद्वत् ॥ तप्तवालु
कर्कर्परैःसह ॥ तत्रकर्पराःकाकरइतिप्रसिद्धाःक्षुद्रपाषाणविशेषाइत्यर्थः ॥ खर्परैरितिक्वचित्पाठः ॥ भ्राष्ट्रेभर्जनपात्रे ॥ हेविकटवक्त्रेतिदूतसंबोधनम् ॥ ६४ ॥ क्रूरलोचनेतिदूतसंबोधनम् ॥ ६५ ॥
अदत्तपरवस्तूनामितिकर्मणिषष्ठी ॥ उत्कटहेउत्कट ॥ उत्कटमितिपाठेक्रियाविशेषणम् ॥ ६६ ॥ सुपर्वणांसुयशसांदेवानांवा ॥ सुपर्वाणःसुमनसस्त्रिदिवेशादिवौकसइत्यमरः ॥ भीषणेतिदूत
संबोधनम् ॥ ६७ ॥ सुतप्तायोमयान्अतितप्तलोहमयान्शंकून्रोपयनिर्वापय ॥ ६८ ॥ दुर्मुखेतिदूतसंबोधनम् ॥ ६९ ॥ क्रोडास्यहेक्रोडास्य ॥ विट्कीटैर्विष्ठाकृमिभिः ॥ ७० ॥

अंधकेतिदूतसंबोधनम् ॥ ७१ ॥ उग्रास्यहेउग्रास्य ॥ महारौरवरौरवमितिद्वंद्वैकवद्भावः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ कटाहोऽत्रतप्ततैलाधारपात्रम् ॥ ७४ ॥ आप्लुत्याप्लुत्यालोड्यालोड्य ॥ दुर्दंष्ट्रेतिदूत
संबोधनम् ॥ काकोलैर्द्रोणकाकैः द्रोणकाकस्तुकाकोलइत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ लोहतुंडकैःलोहवद्दृढमुखैःसंतोद्यमानान् ॥ संताड्यमानानितिक्वचित्पाठः ॥ संतप्यमानानित्यन्यत्र
पाठः ॥ ७५ ॥ हेकूटेतिदूतसंबोधनं कूटशाल्मलिर्वा ॥ रोचनः कूटशाल्मलिरित्यत्यमरः ॥ उल्लंबयअवलंबय ॥ ७६ ॥ महाभुजेतिदूतसंबोधनम् ॥ आशुचेतिचकारःसमुच्चये ॥ निपातयचेत्य
ग्रिमेसंबध्यते ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ कूटसाक्ष्याभिवादिनंमिथ्यासाक्षित्ववदनशीलम् ॥ कूटसाक्षित्ववादिनमितिक्वचित्पाठः ॥ मानकूटंमानमुन्मानंकूटयातिवंचयतितथातम् ॥ एवंतुलाकूटमिति ॥

नदेवार्थेनविप्रार्थेनातिथ्यर्थेपचेत्क्वचित् ॥ तममुंस्वार्थपक्तारंकुंभीपाकेपचांधक ॥ ७१ ॥ उग्रास्यशिशुहंतारममुंविश्रंभघातिनम् ॥ कृतघ्नंनयवेगे
नमहारौरवरौरवम् ॥ ७२ ॥ ब्रह्मघ्नंचांधतामिस्रेसुरापंपूयशोणिते ॥ कालसूत्रेहेमचौरमवीचौगुरुतल्पगम् ॥७३॥ तत्संसर्गिणमावर्षमासिपत्रवनेतथा ॥
एतान्महापातकिनस्तप्ततैलकटाहेक ॥ ७४ ॥ आप्लुत्याप्लुत्यदुर्दंष्ट्रकाकोलैर्लोहतुंडकैः ॥ संतोद्यमानान्पापिष्ठान्नित्यंकल्पंनिवासय ॥ ७५ ॥ स्त्रीघ्नं
गोघ्नंचामित्रघ्नंकूटशाल्मलिपादपे॥उल्लंबयाचिरंकालमूर्ध्वपादमधोमुखम्॥७६॥त्वचमस्यचसंदंशैस्त्रोटयत्वंमहाभुज॥ आश्लेषितुर्मित्रपत्न्याभुजावुत्पाटया
शुच ॥७७॥ ज्वालाकीलेमहाघोरेनरकेऽमुंनिपातय ॥ योवह्निनादाहयतिपरक्षेत्रंपरालयम् ॥ ७८ ॥ कालकूटेचगरदंकूटसाक्ष्याभिवादिनम्॥मानकूटं
तुलाकूटंकंठमोटेनिपातय ॥ ७९ ॥ लालापिबेचदुष्प्रेक्ष्यताथीर्प्सुष्ठीविनंनय ॥ आमपाकेचगर्भघ्नंशूलपाकेऽन्यतापिनम् ॥ ८० ॥ रसविक्रायि
णंविप्रमिक्षुयंत्रेप्रपीडय ॥ प्रजापीडाकरंभूपमंधकूपेनिपातय ॥ ८१ ॥ गोतिलांश्चतुरंगांश्चविक्रेतारंद्विजाधमम् ॥ मातुलान्याःसुरायाश्चविक्रेतारं
हलायुध ॥ ८२ ॥ मुसलोलूखलेवैश्यंकंडयैनंपुनःपुनः ॥ शूद्रंद्विजावमंतारंद्विजाग्रेमंचसेविनम् ॥ ८३ ॥ अधोमुखेचनरकेदीर्घग्रीवप्रपीडय ॥८४॥
शूद्रंब्राह्मणजेतारंवैश्यंब्राह्मणमानिनम् ॥ क्षत्रियंयाजकंचापिविप्रंवेदविवर्जितम् ॥ ८५ ॥ लाक्षालवणमांसानांसतैलविषसर्पिषाम् ॥ आयुधेक्षुवि
काराणांविक्रेतारंद्विजाधमम् ॥ ८६ ॥ पाशपाणेकशापाणेबद्ध्वैतांश्चरणेदृढम् ॥ घातयंतौकशाघातैर्नयतंतप्तकर्दमे ॥ ८७ ॥ इमांस्त्रियंश्लेषयाशुपुं
श्चलींकुलकल्मषाम् ॥ तेनोपपतिनासार्धंतप्तायसमयेनच ॥ ८८ ॥

कंठमोटेनवस्त्रवत्कंठनिष्पीडनेन ॥ कंठमोटंचेतिपाठेक्रियाविशेषणम् ॥ ७९ ॥ तीर्थाप्सुष्ठीविनंतीर्थजलेषुथूत्कृत्यश्लेष्मप्रक्षेपिणम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ गोतिलादीन्विक्रेतारमितिशीलार्थतृजंतत्वात्
षष्ठ्यभावः ॥ द्विजाधमंविप्राणामधमंविप्राधमंवा ॥ मातुलान्याभंगाख्यायालतायाः ॥ मातुलानीतुभंगायामित्यमरः ॥ हलायुधेतिदूतसंबोधनम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ मंचसेविनं
उच्चपीठादिसेविनमित्यर्थः ॥ दीर्घग्रीवेतिदूतसंबोधनम् ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ हेपाशपाणेहेकशापाणेएतान्ब्राह्मणजेतॄन्शूद्रादीन्घातयंतौसंतौ ॥ ८७ ॥ उपपतिनाजारेण ॥ तप्तायसमयेन

---

१ छलयतीतिक्वचित्पाठः ।

तप्तलोहप्रतिमाकारेण ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ तृतीयप्रश्नस्योत्तरमाहतुः ॥ येप्रजाइत्यादिसप्तभिः ॥ औरसान्धर्मपत्न्यांस्वत्हृदयाज्जातान् ॥ पुत्रानेवेत्येवशब्दस्यपालयंतीत्यनेनसंबंधः ॥९१ ॥
॥ ९२ ॥ दीनादिरूपालोकाइतिशेषः ॥ येषांराष्ट्रेनप्रदृश्यंतेतेभूपाअस्यधर्मराजस्यसभासदोभवंतीत्यर्थः ॥ ९३ ॥ लोकानेवदर्शयंतौतेषामपितत्रवासमाहतुः ॥ ब्राह्मणाइति ॥ यद्वा
नकेवलंभूपाएवअन्येपितत्रनिवसंतीत्याहतुः ॥ ब्राह्मणाइति ॥ अन्येशूद्राअपिशब्दादेतद्व्यतिरिक्ताअपि ॥ ९४ ॥ भूपानेवकांश्चित्प्राधान्येनदर्शयतः ॥ उशीनरइति ॥ उशीनरःशिबिः ॥
॥ ९५ ॥ रिपूणामपिमंगलंयस्मात्सरिपुमंगलः ॥ अरिपुमंगलइतिवा ॥ रिपुमर्दनइतिक्वचित्पाठः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ द्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाहतुः ॥ अन्यच्चेति ॥ अन्यांश्चेतिक्वचित्पाठः ॥
भास्करिंयमदूतांश्चेतिलोकस्योपलक्षणमेतत् ॥ ९८ ॥ गोविंदेत्याद्येकादशश्लोकानांइत्थंधर्मराजःस्वभृत्यगणान्सदैवसंशिक्षयेत्संशिक्षयतीतिद्वादशेनान्वयः ॥ हेभटाइतियेसंततमामनंतितेत्याज्या

स्वयंगृहीत्वानियमंयस्त्यजेदजितेंद्रियः ॥ तंप्रापयदुराधर्षंबहुभ्रमरदंशके ॥ ८९ ॥ इत्यादिजल्पन्दुर्वृत्तैःश्रूयतेदूरतोयमः ॥ स्वकर्मशंकितैःपापै
र्दृश्यतेतिभयंकरः ॥ ९० ॥ येप्रजाःपालयंतीहपुत्रानेवनिजौरसान् ॥ दंडयंतिचधर्मेणभूपास्तेऽस्यसभासदः ॥ ९१ ॥ वर्णाश्रमाश्चयद्राष्ट्रेऽनुतिष्ठं
तिनिजांक्रियाम् ॥ कालेनापन्ननिधनाभूपास्तेऽस्यसभासदः ॥ ९२ ॥ नैवदीनोनदुर्वृत्तोनापद्ग्रस्तोनशोकभाक् ॥ येषांराष्ट्रेप्रदृश्यंतेभूपास्तेऽ
स्यसभासदः ॥ ९३ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःस्वधर्मनिरताःसदा ॥ अन्येपियेसंयमिनःसंयमिन्यांवसंतिते ॥ ९४ ॥ उशीनरःसुधन्वाचवृषपर्वा
जयद्रथः ॥ रजिःसहस्रजित्कुक्षिर्दृढधन्वारिपुंजयः ॥ ९५ ॥ युवनाश्वोदंतवक्त्रोनाभागोरिपुमंगलः ॥ करंधमोधर्मसेनःपरमर्दःपरांतकः ॥ ९६ ॥
एतेचान्येचबहवोराजानोनीतिवर्तिनः ॥ धर्माधर्मविचारज्ञाःसुधर्मायांसमासते ॥ ९७ ॥ अन्यच्चतेप्रवक्ष्यावोयेनपश्यंतिभास्करिम् ॥ दंडपाशो
द्यतकरान्दूतानुग्राननानान्क्वचित् ॥९८॥गोविंदमाधवमुकुंदहरेमुरारेशंभोशिवेशशशिशेखरशूलपाणे ॥ दामोदराच्युतजनार्दनवासुदेवत्याज्याभटायइति
संततमामनंति॥९९॥गंगाधरांधकरिपोहरनीलकंठवैकुंठकैटभरिपोकमठाब्जपाणे॥भूतेशखंडपरशोमृडचंडिकेशत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति १००॥

भवद्भिरितिशेषः ॥ इतिसर्वत्रयोजना ॥ इतिशब्दपरामृष्टंकर्माह ॥ गोविंदेत्यादि ॥ सर्वत्रात्रार्थभेदाच्चपौनरुक्त्यंनोद्भावनीयम् ॥ गोविंदप्राप्तकामधेन्वैश्वर्य ॥ मालक्ष्मीःअविद्यावातस्याधवमाधव ॥
मुक्तिंददातीतिमुकुंदः ॥ मुचेर्डुकुदकुंदाविति डुकुंदप्रत्ययः ॥ हेमुक्तिदेत्यर्थः ॥ हरेभक्तपापहारिन् ॥ मुरारेमुरनाम्नोदैत्यस्यारे ॥ शंकल्याणंभवत्यस्मादितिशंभुस्तत्संबोधनंहेशंभो ॥ शिवसुख
स्वरूप ॥ ईशसर्वनियंतः ॥ शशिशेखरचंद्रभूषण ॥ शूलपाणेत्रिशूलकर ॥ दामोदररज्जुकुक्षे ॥ स्वभावान्नच्यवतइत्यच्युत ॥ जनार्दनप्राणिमात्रस्यगते ॥ अर्दगतौहिंसादानेष्वितिधातुः ॥
वासुदेवसर्वांतर्यामिन् ॥ ९९ ॥ गंगाधरमंदाकिनीधर्तः ॥ अंधकरिपोतन्नामदैत्यस्यशत्रो ॥ हरसंसारहर ॥ नीलकंठक्षीरोदमथनोद्भूतकालकूटविषपानात्शक्रेणकुलिशाहननाद्वादक्षयज्ञयुद्धेप्रसह्य

---

१ इदंफलितार्थकथनंविग्रहस्तुमोचयतीतिमुकुंदइति ।

विष्णुनाकंठग्रहणाद्वा ॥ तथाचोक्तंस्कांदे ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वामयागिरिवरात्मजे ॥ धृतंकंठेविषंघोरंततःश्रीकंठताममोति ॥ हरिवंशेच॥दत्तःप्रहारःकुलिशेनपूर्वंतवेशानसुरराज्ञातिवीर्यं॥कंठेनैल्यंतेनतेयत्प्रवृत्तंतस्मात्ख्यातस्त्वंनीलकंठेतिकल्पे ॥ ततःप्रसभमाप्लुत्यद्रुतंविष्णुःसनातनः ॥ जग्राहकंठेभगवान्नीलकंठस्ततोभवादिति॥वैकुंठविकुंठायाःपुत्र ॥ कैटभारिपोतन्नाम्नोऽसुरस्यशत्रो ॥ कमठकूर्म ॥ अब्जपाणेपद्महस्त ॥ भूतेशभूतगणस्वामिन् ॥ खंडपरशोभग्नकुठार ॥ बदरिकाश्रमेतपस्यतोनारायणस्यांकेकिलशिवःपरशुंप्राक्षिपत्सचतदंगमासाद्यखंडोद्विधाअभूत् ॥ यद्वा परान्शत्रून् अंधकादीनऊर्ध्वीकृत्यधृतान्श्यतितनूकरोतीतिपरशुस्त्रिशूलम् ॥ तथाचोक्तंपद्मपुराणीयसहस्रनाम्नि ॥ शिवात्रिशूलविध्वंसीति ॥ हेखंडत्रिशूलेत्यर्थः ॥ मृडसुखदायक ॥ चंडिकेशपार्वतीपते ॥ ॥ १०० ॥ विष्णोव्यापनशील ॥ नृसिंहनरहरिरूप ॥ मधुसूदनतन्नाम्नोदैत्यस्यनाशन ॥ चक्रपाणेसुदर्शनहस्त ॥ गौरीपते उमाकांत ॥ गिरिशकैलाशशयन ॥ शंकरसुखकर ॥ चंद्रचूडशशिमुकुट ॥ नारायणसर्वांतर्यामिन् ॥ असुरनिबर्हणदैत्यप्रहरण ॥ शार्ङ्गपाणेतन्नामधनुर्हस्त ॥ १ ॥ मृत्युंजयाजितमृत्यो ॥ उग्रअनाधृष्य ॥ विषमेक्षणत्रिनेत्र ॥ कामशत्रोकंदर्पदहन ॥ श्रीकांतलक्ष्मीपते ॥ पीतवसनपीतांबर ॥ अंबुदनीलमेघश्याम ॥ सौरेसूर्यवंशोद्भव ॥ ईशानईश्वर ॥ कृत्तिवसनगजासुरचर्मवस्त्र ॥ त्रिदशैकनाथदेवमुख्यस्वामिन् ॥ २ ॥ लक्ष्मीपतेश्रीभर्तः ॥

विष्णोनृसिंहमधुसूदनचक्रपाणेगौरीपतेगिरिशशंकरचंद्रचूड ॥ नारायणासुरनिबर्हणशार्ङ्गपाणेत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ १ ॥ मृत्युंजयोग्रविषमेक्षणकामशत्रोश्रीकांतपीतवसनांबुदनीलशौरे ॥ ईशानकृत्तिवसनत्रिदशैकनाथत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ २ ॥ लक्ष्मीपतेमधुरिपोपुरुषोत्तमाद्यश्रीकंठदिग्वसनशांतपिनाकपाणे ॥ आनंदकंदधरणीधरपद्मनाभत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ३ ॥ सर्वेश्वरत्रिपुरसूदनदेवदेवब्रह्मण्यदेवगरुडध्वजशंखपाणे ॥ त्र्यक्षोरगाभरणबालमृगांकमौलेत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ४ ॥ श्रीरामराघवरमेश्वररावणारेभूतेशमन्मथरिपोप्रमथाधिनाथ ॥ चाणूरमर्दनहृषीकपतेमुरारेत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ५ ॥

मधुरिपोमधुसूदन ॥ पुरुषोत्तमक्षराक्षरातीत ॥ आद्यसर्वकारण ॥ श्रीकंठनीलकंठ ॥ दिग्वसनदिगंबर ॥ शांतनिष्क्रिय ॥ पिनाकपाणेआजगवकर ॥ आनंदश्चासौकंदोमूलंचेत्यानंदहेपरमानंदेत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ सएषपरमानंदः॥ एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिच ॥ प्रपंचितंचैतद्बालबोधिनीटीकायामस्माभिः ॥ धरणीधरवराहस्वरूप ॥ पद्मनाभकमलोदर ॥३॥ सर्वेश्वरविश्वनियंतः ॥ त्रिपुरसूदनपुरत्रयारे ॥ देवदेवब्रह्मादिसेव्य ॥ ब्रह्मण्यदेवब्रह्मभ्योब्रह्मणेभ्योहितायेब्रह्मण्यास्तेषुमध्येदीव्यतिअतिशयेनराजते ॥ यद्वा ब्रह्मण्यश्चासौदेवश्चेतितत्संबोधनम् ॥ तथागरुडोध्वजेयस्यसतथातत्संबोधनंहेगरुडध्वज ॥ शंखपाणेपांचजन्यहस्त ॥ त्रीण्यक्षाणिनेत्राणिचंद्रसूर्यानलात्मकानियस्यहेत्रिनेत्रेत्यर्थः ॥ उरगाभरणसर्पभूषण ॥ बालहेकुमार ॥ कल्पादावात्मनस्तुल्यंसुतंप्रध्यायतस्ततः ॥ प्रादुरासीत्प्रभोरंकेकुमारोनीललोहितइतिवैष्णवोक्तेः ॥ मृगांकमौलेचंद्रमुकुट ॥ बालएककलात्मकश्चंद्रोमस्तकेयस्येत्येकंवानाम ॥ ४ ॥ श्रीरामश्रीसहितपरब्रह्म ॥ श्रियोरामोरमणंयस्मादितिवा ॥ राघवरघुवंशोद्भव ॥ रमेश्वरसीतापते ॥ रावणारेदशकंधरशत्रो ॥ भूतेशप्राणिमात्रेश ॥ आत्मेशेतिवापाठः ॥ मन्मथरिपोकामशत्रो ॥ प्रमथाधिनाथगणेश्वर ॥ चाणूरमर्दनतन्नामदैत्यसूदन ॥ हृषीकपतेइंद्रियनियंतः ॥ मुरारे मुरतिसंवेष्टयतिमूर्च्छयतीतिवामुराअविद्या ॥ मुरसंवेष्टने ॥ मूर्च्छामोहसमुच्छ्राययोरितिधातुः ॥

---

१ स्थलांतरेइत्यर्थः ।

तस्याअरेशत्रो ॥ असुरारेइतिवापाठः ॥ ५ ॥ शूलिन्त्रिशूलास्त्रधारिन् ॥ गिरीशकैलासेश ॥ रजनीशस्यचंद्रस्यकलाअवतंसःशिरोभूषणंयस्यतत्संबोधनम् ॥ तथाकंसंप्रणाशयती
तिकंसप्रणाशन ॥ सनातनचिरंतन ॥ हेकालत्रयाबाध्येत्यर्थः ॥ सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोयंसनातनइतिस्मृतेश्च ॥ केशिनंनाशयतीतितथातत्सं
बोधनंहेकेशिनाश ॥ केशिनाशिन्नितिक्वचित्पाठः ॥ भर्ग भर्जयतिदहतिकालाग्निरुद्ररूपेणप्रलयसमयेसर्वमितिभर्गस्तत्संबोधनंतथा ॥ भृजीभर्जनइतिधातुः ॥ त्रिनेत्रत्रिलोचन ॥ भवत्यस्मा
दितिभवःसर्वोपादानेत्यर्थः ॥ भूतपतेआकाशादिभूतस्रष्टः ॥ तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइतिश्रुतेः ॥ पुरारेत्रिपुरारे ॥ ६ ॥ गोपीपतइति ॥ गोपीराधाद्या गोपायतिरक्षति
स्वकार्यजातमितिगोपीअविद्यावा तस्याःपतेगोपीपते ॥ यदुपतेयदुवंशस्वामिन् ॥ वसुदेवसूनोशौरितनय ॥ कर्पूरगौर कर्पूरवच्छुभ्र ॥ वृषभध्वजवृषकेतो ॥ भालनेत्रहेललाटनयन ॥ गोवर्धनो
द्धरणतन्नामपर्वतधारक ॥ धर्मधुरीणगोपधर्मेषुधुरीणाधुर्यास्तान्गोपायतीतितत्संबोधनंतथा ॥ परित्राणायसाधूनांविनाशायचदुष्कृताम् ॥ धर्मसंस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगइतिस्मृतेः ॥
धर्मधुरीण गोपेतिनामद्वयंवा ॥ अस्मिन्पक्षेबालमृगांकमौलइत्येकंनामज्ञातव्यम् ॥ ७ ॥ स्थानंस्थासर्वाधारः अणुरिंद्रियागोचरत्वात्सूक्ष्मः सचसचस्थाणुः ॥ स्थिरत्वाद्वास्थाणुः ॥

शूलिन्गिरीशरजनीशकलावतंसकंसप्रणाशनसनातनकेशिनाश ॥ भर्गत्रिनेत्रभवभूतपतेपुरारेत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ६ ॥ गोपीपते
यदुपतेवसुदेवसूनोकर्पूरगौरवृषभध्वजभालनेत्र ॥ गोवर्धनोद्धरणधर्मधुरीणगोपत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ७ ॥ स्थाणोत्रिलोचनपिनाकध
रस्मरारेकृष्णानिरुद्धकमलाकरकल्मषारे ॥ विश्वेश्वरत्रिपथगार्द्रजटाकलापत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ८ ॥ अष्टोत्तराधिकशतेनसुचारुनाम्नां
संदर्भितांललितरत्नकदंबकेन ॥ सन्नायकांदृढगुणांद्विजकंठगांयःकुर्यादिमांस्रजमहोसयमंनपश्येत् ॥ ९ ॥ इत्थंद्विजेंद्रनिजभृत्यगणान्सदैवसंशिक्षये
दवनिगान्सहिधर्मराजः ॥ अन्योपियेहरिहरांकधराधरायांतेदूरतःपुनरहोपरिवर्जनीयाः ॥ ११० ॥

स्थाःस्थावरः अनितीत्युणादावणुर्जंगमश्चराचररूपः स्थाणुः ॥ तपोमूलत्वात् स्थाणुरिवतिष्ठतीतिवास्थाणुस्तस्यसंबोधनंहेस्थाणो ॥ त्रिलोचनात्रिनेत्र ॥ पिनाकधरतन्नामधनुर्धर ॥
स्मरारेकामारे ॥ कृष्णभक्तपापकर्षण ॥ अनिरुद्धनकेनापिवशीकृत ॥ कमलाकरलक्ष्म्याश्रय ॥ कल्मषारे ॥ विश्वेश्वरसर्वेश्वर ॥ त्रिपथगार्द्रजटाकलापगंगाजलाप्लावितजटासमूहेति ॥
आमनंतीत्यस्यावृत्तिर्नामसंकीर्तनस्यप्राधान्यज्ञापनाय ॥ ८ ॥ अष्टोत्तरेति ॥ अहोद्विजाशिवशर्मन्यइमांस्रजंमालांकंठगांकुर्यादावर्तयेत्सयमंनपश्येदित्यन्वः ॥ इमांकामित्यपेक्षायांमालां
विशिनष्टि ॥ सुचारुनाम्नां सुष्ठुचारूणिचतानिनामानिचेतिसुचारुनामानितेषामष्टोत्तराधिकशतेन अष्टौउत्तराणिअधिकानियस्मिंस्तदष्टोत्तराधिकंतच्चतच्छतंचेतितत्तथातेनसंदर्भितांग्रथितामिति
यावत् ॥ अत्रोत्तराधिकशब्दयोर्व्याख्येयव्याख्यानभावान्नपौनरुक्त्यम् ॥ यद्वा अष्टोत्तरंचतदधिकंचकृत्स्नाष्टोत्तरशतनामादिभ्योधिकमेतादितिव्याख्येयम् ॥ कथंभूतेन ॥ ललितान्येवपदलालि
त्यादीन्येवरत्नानितेषांकदंबःसमूहोयस्मिंस्तत्तथातेन ॥ कथंभूताम् ॥ सन्नायकां सन्सम्यग्वाहरिहरात्मकोभगवान्नायकोधारकोयस्याःसातथाताम् ॥ पुनःकथंभूताम् ॥ दृढगुणां दृढःअसाधारणो
भगवदेकाश्रयोगुणोयस्याःसातथाताम् ॥ ९ ॥ इत्थमिति ॥ द्विजेंद्रहेत्रैर्णिकश्रेष्ठ ॥ हरिहरांकधराहरिहरयोरंकानिशंखचक्ररुद्राक्षविभूत्यादीनिधरंतीतितथा ॥ अहोइतिसंभ्रमे ॥ ११० ॥

योधर्मराजेति ॥ ललितप्रबंधां ललितोरम्यःप्रबंधोरचनापरिपाटीयस्यांसातथाताम् ॥ सकलकल्मषबीजहंत्रीं सकलकल्मषाणांकायवाङ्मनोजन्यानांदशविधानांपापानांबीजंयदज्ञानंवासनावातस्यहंत्रींछेत्रींयोधीरोजपेत्पठेत्समातुःस्तनंनपिबेत् ॥ मुक्तोभवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ इतीति ॥ प्रहृष्टवक्त्रोऽस्मत्स्वामिनोर्हरिहरयोर्नामकीर्तनमाहात्म्यमेवंभूतमितिविज्ञायप्रसन्नमुखः ॥ भुवना १४ दित्या १२ रुद्रा ११ रुद्रा ११ रुद्रा ११ ग्रहा ९ दिशो १० रुद्राः ११ ॥ वर्षाणि ९ दिशो १० दशसुश्लोकेष्वष्टोत्तरशतंनाम्नाम् ॥ ११२ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ नवमेऽप्सरसांलोकोमार्तंडस्यपरात्मनः ॥ लोकश्चवर्ण्यतेरम्योनानाश्चर्यविशेषवान् ॥ १ ॥ रूपलावण्यसौभाग्यनिधयः रूपंसौंदर्यं लावण्यंदीप्तिःसौभाग्यंशोभनादृष्टत्वं तेषांनिधयः ॥ तदाश्रयाइत्यर्थः ॥ १ ॥ वारविलासिन्योवारस्त्रियोवेश्याइत्यर्थः ॥ वारस्त्रीगणिकावेश्येत्यमरः ॥ यज्ञभाजांइंद्रादीनाम् ॥ २ ॥ कामकेलिकलाभिज्ञाःकामोभिलाषः पुंसामित्यर्थात् ॥ कामोभिलाषस्तर्षश्चेत्यमरः ॥ केलिःपरीहासः ॥ द्रवकेलिपरीहासाइत्यमरः ॥ कलाशिल्पम् ॥ कलाशिल्पेचकामेचेत्यमरः ॥ एतेष्वभिज्ञाश्च

अगस्तिरुवाच ॥ योधर्मराजरचितांललितप्रबंधांनामावलिंसकलकल्मषबीजहंत्रीम् ॥ धीरोत्रकौस्तुभभृतःशशिभूषणस्यनित्यंजपेत्स्तनरसंसापिबेन्नमातुः ॥ ११ ॥ इतिशृण्वन्कथांरम्यांशिवशर्माप्रियेऽनघाम् ॥ प्रहृष्टवक्त्रःपुरतोददर्शाप्सरसांपुरीम् ॥ ११२ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेयमलोकवर्णनंनामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ काइमारूपलावण्यसौभाग्यनिधयःस्त्रियः ॥ दिव्यालंकारधारिण्योदिव्यभोगसमन्विताः ॥ १ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ एतावारविलासिन्योयज्ञभाजांप्रियंकराः ॥ गीतज्ञानृत्यकुशलावाद्यविद्याविचक्षणाः ॥२॥ कामकेलिकलाभिज्ञाद्यूतविद्याविशारदाः ॥ रसज्ञाभाववेदिन्यश्चतुराश्चोचितोक्तिषु ॥ ३ ॥ नानादेशविशेषज्ञानानाभाषासुकोविदाः ॥ संकेतोदंतनिपुणानैकाःस्वैरचरामुदा ॥ ४ ॥ लीलानर्मसुसाभिज्ञाःसुप्रलापेषुपंडिताः ॥ यूनांमनांसिसततंस्वैर्हावैरमयंत्यमूः ॥५॥ निर्मथ्यमानात्क्षीरोदात्पूर्वमप्सरसस्त्वमूः ॥ निःसृतास्त्रिजगज्जेतुर्मोहनास्त्रंमनोभुवः ॥ ६ ॥ उर्वशीमेनकारंभाचंद्रलेखातिलोत्तमा ॥ वपुष्मतीकांतिमतीलीलावत्युत्पलावती ॥ ७ ॥

तुराइत्यर्थः ॥ रसज्ञाःशृंगारादिरसाभिज्ञाः ॥ भाववेदिन्योऽभिप्रायाभिज्ञाः ॥ ३ ॥ संकेतोदंतनिपुणाःरहस्यवृत्तांतदक्षाः ॥ वार्ताप्रवृत्तिर्वृत्तांतउदंतःस्यादथाह्वयइत्यमरः ॥ नैकाःसंघशःसंघशोवर्तमानाइत्यर्थः ॥ ४ ॥ लीलानर्मसुसाभिज्ञाः लीलाःशृंगारभावजाहावाः ॥ क्रियाइत्यर्थः ॥ स्त्रीणांविलासविव्वोकविभ्रमाललितंतथा ॥ हेलालीलेत्यमीहावाःक्रियाःशृंगारभावजाइत्यमरः ॥ नर्माणिक्रीडाकौतुकानीतियावत् ॥ तेषुसाभिज्ञाअभिज्ञानसहिताः ॥ हावैःशृंगारभावजैर्व्यापारैः ॥५॥ निःसृताउत्थिताः॥अनेनाप्सरसःशब्दनिरुक्तिर्दर्शिता ॥ तदुक्तंरामायणे ॥ अप्सुनिर्मथ्यमानासुरसात्तस्माद्वरस्त्रियः ॥ उत्पेतुरंभसोयस्मात्तस्मादप्सरसोभवन्निति ॥ त्रिजगज्जेतुस्त्रैलोक्यजयिनोमनोभुवःकामस्य ॥ मुह्यतेऽनेनेतिमोहनंतच्चतदस्त्रंचेतिमोहनास्त्रम् ॥ वेदाःप्रमाणमितिवत्सामानाधिकरण्यम् ॥ ६ ॥ उर्वशीनारायणोरुमश्नातिस्वोत्पत्त्यर्थंभिनत्तीतितथा ॥ तथोक्तंहरिवंशे ॥ नारायणोरुंनिर्भिद्यसंभूतावरवर्णिनी ॥ ऐलस्यदयितादेवीयोषिद्रत्नंकिमुर्वशीति ॥ नचोभयत्रो

---

१ मनवो १४ रवयो १२ रुद्रा ११ रुद्रा ११ रुद्रा ११ ग्रहा ९ दिश १० श्चैव ॥ रुद्रा ११ ग्रहा ९ दिशो १० दिक्श्लोकेष्वष्टोत्तरंशतंनाम्नामितिपुस्तकांतरेपाठः ।

त्पत्तौविरोधः ॥ केनचिन्निमित्तेनवसिष्ठस्येवतदुपपत्तेः ॥ रूपलावण्यसौभाग्यादिभिर्मेनकोर्वशीइत्यभिमानोयस्याःसामेनका ॥ रूपलावण्यादिभिर्जगद्रंभतिमोहयतीतिरंभा ॥ चंद्रवदर्धचंद्रवल्ललाटे
लेखातिलकंयस्याःसाचंद्रलेखा ॥ रत्नानांतिलंतिलंसमानीयनिर्मितेतितिलोत्तमा ॥ तदुक्तमादिपर्वणि ॥ तिलंतिलंसमानीयरत्नानांयद्विनिर्मिता ॥ तिलोत्तमेतितत्तस्यानामचक्रेपितामहइति ॥
अन्यासामपियथायथंव्युत्पत्तिर्ज्ञेया ॥ ७ ॥ अलमत्यर्थंबुसमिवतुसमतिनिकृष्टायस्याःअर्थादन्यस्त्रीसाऽलंबुषा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सदास्खलितेत्युभयत्राकारप्रश्लेषः ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ द्विकृत्वोवात्रिःकृत्वोवाइतिद्विवारंत्रिवारंवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ कामिकानिकामेभ्योहितानिकामसंसृष्टानीतिवा ॥ कामसंबद्धानीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ विप्लवंतेव्यभिचरंति ॥

अलंबुषागुणवतीस्थूलकेशीकलावती ॥ कलानिधिर्गुणनिधिःकर्पूरतिलकोर्वरा ॥ ८ ॥ अनंगलतिकाचापितथामदनमोहिनी ॥ चकोराक्षीचंद्रकला
तथामुनिमनोहरा ॥ ९ ॥ ग्रावद्रावातपोद्वेष्ट्रीचारुनासासुकर्णिका ॥ दारुसंजीविनीसुश्रीःक्रतुशुल्काशुभानना ॥ १० ॥ तपःशुल्कातीर्थशुल्कादा
नशुल्काहिमावती ॥ पंचाश्वमेधिकाचैवराजसूयार्थिनीतथा ॥ ११ ॥ अष्टाग्निहोमिकातद्वद्वाजपेयशतोद्भवा ॥ इत्याद्यप्सरसांश्रेष्ठंसहस्रंषष्टिसंमितम्
॥ १२ ॥ एतस्मिन्नप्सरोलोकेवसंत्यन्याअपिस्त्रियः ॥ सदास्खलितलावण्याःसदास्खलितयौवनाः ॥ १३ ॥ दिव्यांबरादिव्यमाल्यादिव्यगंधानुले
पनाः ॥ दिव्यभोगैःसुसंपन्नाःस्वेच्छाविधृतविग्रहाः ॥१४॥ कृत्वामासोपवासानिस्खलंतिब्रह्मचर्यतः ॥ सकृदेवद्विकृत्वोवात्रिःकृत्वोदैवयोगतः ॥१५॥
ताइमादिव्यभोगिन्योरूपलावण्यसंपदः॥निवसंत्यप्सरोलोकेसर्वकामसमन्विताः ॥१६॥ कृत्वाव्रतानिसांगानिकामिकानिविधानतः ॥ भवंतिस्वैरचा
रिण्योदेवभोग्याइहागताः ॥ १७ ॥ पतिव्रतधृतानार्योबलेनबलिनाधृताः ॥ भर्तृबुद्ध्यारमंतेतंकदाचित्ताइमाद्विज ॥१८॥ भर्तरिप्रोषितेयाश्चब्रह्मचर्य
व्रताःसदा ॥ विप्लवंतेसकृद्दैवात्ताएतावामलोचनाः॥१९॥कुसुमानिसुगंधीनिसुवासंचंदनंतथा ॥ सुगौरंचापिकर्पूरंसुसूक्ष्माण्यंबराणिच ॥ २० ॥ पर्णा
निऋजुताराणिजीर्णानिकठिनानिच ॥ साग्राणिस्वर्णवर्णानिस्थूलनीलशिराणिच ॥ २१ ॥ सुवासोपस्कराढ्यानिनागवल्ल्याद्विजोत्तम ॥ शय्यावि
चित्राभरणारतिशालोचितानिच ॥ २२ ॥ बहुकौतुकवस्तूनिसमर्च्यद्विजदंपती ॥ भोगदानमिदंकाम्यंप्रतिसंक्रमणंरवेः ॥ २३ ॥ किंवाप्रतिव्यतीपातमे
कसंवत्सरावधि॥कोदादितिचमंत्रेणयादद्याद्वरवर्णिनी॥२४॥कामरूपधरोदेवःप्रीयतामितिवादिनी ॥ साश्रेष्ठाऽप्सरसांमध्येवसेत्कल्पमिहांगना ॥२५॥

वामलोचनाः सुंदरलोचनाः ॥ वामः सुंदरमूढयोरितिवचनात् ॥ १९ ॥ कुसुमानीत्यादीनांयादद्यात्साइहकल्पंवसेदित्यग्रिमश्लोकस्थेनसंबंधः ॥ २० ॥ पर्णानिनागवल्ल्याः पर्णानि ॥
ऋजुताराणिसमानिदीर्घाणिचेत्यर्थः ॥ जीर्णानिपक्वानि ॥ २१ ॥ सुवासोपस्कराढ्यानि सुष्ठुवासोगंधोयेषांतानिसुवासानितानिचतानिउपस्कराणिगुवाकफलादीनिच तैराढ्यानियुक्तानि ॥
नागवल्ल्यास्तांबूलवल्ल्याः ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रतिव्यतीपातंअमावास्यायुक्तोरविवासरोव्यतीपातोयोगविशेषोवा ॥ कोदादितिचमंत्रेण ॥ कोदात्कस्माअदात्कामायादात्कामोदाताकामः
प्रतिग्रहीताकामैतत्त इतिमंत्रेणेत्यर्थः ॥ चशब्देनान्येपिमंत्रास्तद्दानसेमुच्चार्यंते ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ तदेवदेवरूपेणमेलनमेववृत्तंचरित्रंध्यायंती ॥ नपुरुषांतराभिलाषंकुर्वतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ निदानमिति ॥ अप्सरोलोकस्यनिदानंकारणंइतिशृण्वन्उक्तप्रकारेणनिशामयन् सूर्यलोकंप्राप्यसशिवशर्मादूरात्रविंविज्ञायकृतांजलिःसन् प्रणनामेत्याग्रिमेणान्वयः ॥ २८ ॥ सदृष्टांतंलोकंविशिनष्टि ॥ यथेति ॥ किंजल्कैः केसरैः ॥ भानुभानुभिः सूर्यरश्मिभिः ॥ २९ ॥ रविंविशिनष्टि ॥ दूरादिति ॥ धृततामरसद्वयंगृहीतलीलाकमलयुगलम् ॥ पुनः कीदृशम् ॥ अतिजविनाअतिवेगवतास्यंदनेनचरंतमितिशेषः ॥ उपलक्षितमितिवा ॥ स्यंदनंविशिनष्टि ॥ नवभिरित्यादिना ॥ योजनानांक्रोशचतुष्टयानांनवभिः सहस्रैः संमितेनप्रमितेन ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ योजनानांसहस्राणिभास्करस्यरथोनवेति ॥ धृतरश्मिनाधृतप्रग्रहेण ॥

कन्यारूपधराकाचिद्याभुक्ताकेनचित्क्वचित् ॥ देवरूपेणतंकालमारभ्यब्रह्मचारिणी ॥ २६ ॥ तदेववृत्तंध्यायंतीनिधनंयातिकालतः ॥ दिव्यरूपधरासेहजायतेदिव्यभोगभाक् ॥ २७ ॥ निदानमप्सरोलोकस्येतिशृण्वन्द्विजाग्रणीः ॥ सौरंलोकमथप्राप्यक्षणेनसविमानगः ॥ २८ ॥ यथाकदंबकुसुमंकिंजल्कैःसर्वतोवृतम् ॥ देदीप्यमानंहितथासमंताद्भानुभानुभिः ॥ २९ ॥ दूराद्रविंसविज्ञायधृततामरसद्वयम् ॥ नवभिर्योजनानांचसहस्रैःसंमितेनह ॥ ३० ॥ विचित्रेणैकचक्रेणसप्तसप्तियुतेनच ॥ अनूरुणाधिष्ठितेनपुरतोधृतरश्मिना ॥ ३१ ॥ अप्सरोमुनिगंधर्वसर्पग्रामणिनैर्ऋतैः ॥ स्यंदनेनातिजविनाप्रणनामकृतांजलिः ॥ ३२ ॥ तस्यप्रणामंदेवोपिभ्रूभंगेनानुमन्यच ॥ अतिदूरंनभोवर्त्मव्यतिचक्रामसक्षणात् ॥ ३३ ॥ प्रक्रांतेद्युमणौदूरंशिवशर्मातिशर्मवान् ॥ प्रोवाचभगवद्भक्तौकथंलभ्यंरवेःपदम् ॥ ३४ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुमाचक्षाथांममाग्रतः ॥ सतांसाप्तपदीमैत्रीतन्मेमैत्र्याप्रणोदितौ ॥ ३५ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ शृणुद्विजमहाप्राज्ञवक्तव्यकथ्यंनकिंचन ॥ सत्संगादेवसाधूनांसत्कथासंप्रवर्तते ॥ ३६ ॥ नियंतासर्वभूतानांयएकःकारणंपरम् ॥ अनामागोत्ररहितोरूपादिपरिवर्जितः ॥ ३७ ॥ आविर्भावतिरोभावौयद्भ्रूनर्तनवर्तिनौ ॥ सएवंवक्तिसततंसर्वात्मावेदपूरुषः ॥ ३८ ॥ योसावादित्यपुरुषःसोसावहमितिस्फुटम् ॥ अंधतमःप्रविशंतियेचैवान्यमुपासते ॥ ३९ ॥

चद्वयंसमुच्चये ॥ सप्तसप्तियुतेनसप्तभिरश्वैरन्वितेन ॥ अश्वानामयुतेनेतिक्वचित्पाठःसचिंत्यः ॥ अप्सरआदिभिरुपलक्षितेन ॥ तत्र ग्रामणिर्यक्षः ॥ नैर्ऋतोराक्षसः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ तस्येति ॥ सदेवोपीत्यन्वयः ॥ भ्रूभंगेनकटाक्षेण ॥ ससूर्यः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नियंतेति ॥ सर्वभूतानांयोनियंतासएवंवक्तीत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ आविर्भावतिरोभावावुत्पत्तिप्रलयौजगतइतिशेषः ॥ यद्भ्रूनर्तनवर्तिनौ यस्यभ्रुवोर्नर्तनेनजृंभणेनवर्तितुंशीलंययोस्तौतथा ॥ सर्वात्मासर्वभूतांतर्यामी ॥ वेदप्रतिष्ठापकः पूरुषः शास्त्रयोनिरित्यर्थः ॥ देवपूरुषइति क्वचित्पाठः ॥ सर्वस्मादेवपूरुषइतिक्वचित् ॥ तदासर्वस्मात्पुरुषादयमेवपुरुषोत्तमइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ किंवक्तिइत्याकांक्षायामाह ॥ योसाविति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ योसावादित्ये-

---

१ इतआरभ्यश्लोकत्रयस्यसमुदितंव्याख्यानम् ।

पुरुषः सोसावहमिति ॥ ३९ ॥ अतोंधतमइत्यादिकांश्रुतिं निश्चितार्थांनिश्चितोऽबाधितोर्थोयस्याः सानिश्चितार्थातामितिपुनःपुनर्निश्चित्यनिश्चयेनज्ञात्वातंप्रसिद्धंसूर्योपाधिमेकंकेवलंब्राह्मणा सोब्राह्मणाउपतिष्ठंते उपासतइत्यर्थः ॥ ४० ॥ उपलभ्येति ॥ योद्विजः कालेयथासमयेसावित्रींसवितृरूपापन्नांपरांपरदेवतामुपलभ्यप्राप्यत्रिकालंनोपतिष्ठतनोपास्तेससप्ताहात्पतेदित्यर्थः ॥ सावित्रीं सवितृदैवत्यामुपनयनाख्यांक्रियांप्राप्यार्थात्सूर्यात्मानंनोपतिष्ठेतेतिवा ॥ ४१ ॥ जपंस्तिष्ठेदित्यत्रादित्यसंमुखइत्यग्रिमश्लोकस्थोनुषज्यते ॥ प्रत्यक्पाश्चिमांसंध्यामित्यर्थः ॥ आतारकोदयान्नक्षत्रोदयपर्यंतम् ॥ ४२ ॥ पूर्वकालावधिमाह ॥ सादित्यामिति ॥ अस्तमनोन्मुखसूर्यसहितामित्यर्थः ॥ तृतीयांसंध्यामाह ॥ मध्यमामिति ॥ ४३ ॥ कालेक्रियमाणं कर्मफलती

निश्चितार्थांश्रुतिमिमांब्राह्मणासोद्विजोत्तम ॥ तमेकमुपतिष्ठंतेनिश्चित्येतिपुनःपुनः ॥ ४० ॥ उपलभ्यचसावित्रींनोपतिष्ठेतयःपराम् ॥ कालेत्रिकालं सप्ताहात्सपतेन्नात्रसंशयः ॥४१॥ तावत्प्रातर्जपंस्तिष्ठेद्यावदर्धोदयोरवेः ॥ आसनस्थोजपेन्मौनीप्रत्यगातारकोदयात् ॥ ४२ ॥ सादित्यांमध्यमांसंध्यां जपेदादित्यसंमुखः ॥ काललोपोनकर्तव्यस्ततःकालंप्रतीक्षयेत् ॥ ४३ ॥ कालेफलंत्योषधयःकालेपुष्पंतिपादपाः ॥ वर्षंतितोयदाःकालेतस्मात्कालं नलंघयेत् ॥ ४४ ॥ मंदेहदेहनाशार्थमुदयास्तमयेरविः ॥ समीहतेद्विजोत्सृष्टंमंत्रतोयांजलित्रयम् ॥ ४५ ॥ गायत्रीमंत्रतोयाढ्यंदत्तंयेनांजलित्रयम् ॥ कालेसवित्रेकिंनस्यात्तेनदत्तंजगत्त्रयम् ॥ ४६ ॥ किंकिंनसावितासूतेकालेसम्यगुपासितः ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यंवसूनिसपशूनिच ॥ ४७ ॥ मित्रपुत्रकलत्राणिक्षेत्राणि विविधानिच ॥ भोगानष्टविधांश्चापिस्वर्गंचाप्यपवर्गकम् ॥ ४८ ॥ अष्टादशसुविद्यासुमीमांसातिगरीयसी ॥ ततोपितर्कशास्त्राणिपुराणंतेभ्यएवच ॥ ४९ ॥ ततोपिधर्मशास्त्राणितेभ्योगुर्वीश्रुतिर्द्विज ॥ ततोप्युपनिषच्छ्रेष्ठागायत्रीचततोधिका ॥ ५० ॥ दुर्लभासर्वमंत्रेषुगायत्रीप्रणवान्विता ॥ नगायत्र्याधिकंकिंचित्त्रयीषुपरिगीयते ॥ ५१ ॥ नगायत्रीसमोमंत्रोनकाशीसदृशीपुरी ॥ नविश्वेशसमंलिंगंसत्यंसत्यंपुनःपुनः ॥ ५२ ॥ गायत्रीवेदजननीगायत्रीब्राह्मणप्रसूः ॥ गातारंत्रायतेयस्माद्गायत्रीतेनगीयते ॥ ५३ ॥ वाच्यवाचकसंबंधोगायत्र्याःसवितुर्द्वयोः ॥ वाच्योसौसवितासाक्षाद्गायत्रीवाचिकापरा ॥ ५४ ॥

त्यत्रदृष्टांतमाह ॥ कालइति ॥ ४४ ॥ यथाकालमुपासितैवसंध्याफलंप्रयच्छतीत्यत्रहेतुमाह ॥ मंदेहेति ॥ मंत्रतोयांजलित्रयंमंत्राभिमंत्रितंजलांजलित्रयमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ मंत्रतोयांजलित्रयमित्यत्राकांक्षितंमंत्रंप्रदर्शयंस्तद्दानफलमाह ॥ गायत्रीति ॥ त्रैलोक्यदानेयत्फलंभवातितदेतद्दानादित्यर्थः ॥ ४६ ॥ तदेवदर्शयति ॥ किंकिमिति ॥ ४७ ॥ भोगानष्टविधानाणिमाद्यैश्वर्याणि सौगंध्यवनितावस्त्रगीततांबूलभोजनवाहनमंदिराणिवा ॥ तदुक्तम् ॥ सौगंध्यंवनितावस्त्रंगीतंतांबूलभोजनम् ॥ वाहनंमंदिराणीतिह्यष्टौभोगाःप्रकीर्तिताइति ॥ अपवर्गमोक्षम् ॥ ४८ ॥ अष्टादशविद्याभ्योगायत्र्याःश्रैष्ठ्यमाह ॥ अष्टादशेत्यारभ्यगायत्रीतेनगीयतइत्यंतेन ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सर्वाभ्योविद्याभ्योगायत्र्याःश्रेष्ठत्वेपिसूर्यस्यकिमायातंतद्वाच्यत्वेनपरम

श्रैष्ठ्यमागतमित्याह ॥ वाच्यवाचकसंबंधइति ॥ ५४ ॥ नचगायत्र्याःप्रभावःसाधनीयःप्रत्यक्षसिद्धत्वादित्याह ॥ प्रभवेणेति ॥ कौशिकोविश्वामित्रः ॥ ५५ ॥ अन्यद्भुवनेत्यार्षम् ॥ अव्ययं वान्यच्छब्दः ॥ अन्यदपूर्वसामर्थ्यमितिवा ॥ एवंतत्तत्कालेपूर्वोक्तप्रकारेण ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ गायत्रीति ॥ वेदत्रयात्मकानांविष्णुरुद्रविरिंचानांगायत्रीस्वरूपत्वंयतोऽतोवेदत्रयी गायत्र्येवेत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ततःकिंप्रकृते ॥ देवत्रयमिति ॥ येयंत्रयीतिक्वचित्पाठः ॥ कलयतीतिकालोनिमेषलवाद्यात्मकस्तदधिष्ठातावातत्प्रवर्तकश्च ॥ ५९ ॥अस्मल्लोकोवैकुंठस्तान्निवासिनः॥६०॥ तामेवश्रुतिंदर्शयतः ॥ एषोहदेवइति ॥ अस्यार्थः ॥ एषोहदेवस्त्रिष्टुभःसर्वाःसदसस्पतिमित्यस्यागायत्र्याःप्राक् ॥ इदानींस्वरूपंकथयति ॥ एषदेवःप्रदिशोदिशश्चसर्वाअनुव्याप्यप्रवर्ततेतिर्यगधर्व मधश्चैव ॥ पूर्वोहजातःअनादिनिधनःसंभूतः ॥ सउगर्भेअंतःसएवमातुरुदरेगर्भेव्यवतिष्ठते ॥ सएवचजातः ॥ सचजानिष्यमाणः ॥ तदुक्तम् ॥ सर्वंखल्विदंब्रह्मतज्जलानितिशांतउपासीते

प्रभावेणैवगायत्र्याःक्षत्रियःकौशिकोवशी ॥ राजर्षित्वंपरित्यज्यब्रह्मर्षिपदमीयिवान्॥५५॥ सामर्थ्यंप्रापचात्युच्चैरन्यद्भुवनसर्जने ॥ किंकिंनदद्याद्गायत्री
सम्यगेवमुपासिता ॥ ५६ ॥ नब्राह्मणोवेदपाठान्नशास्त्रपठनादपि ॥ देव्यास्त्रिकालमभ्यासाद्ब्राह्मणःस्याद्विनान्यथा ॥ ५७ ॥ गायत्र्येवपरं
विष्णुर्गायत्र्येवपरःशिवः ॥ गात्र्येवपरोब्रह्मागायत्र्येवत्रयीततः ॥ ५८ ॥ देवत्रयंसभगवानंशुमालीदिवाकरः ॥ सर्वेषांमहसांराशिःकाल[illegible]ःकालप्रवर्तकः
॥ ५९ ॥ अर्कमुद्दिश्यसततमस्मल्लोकनिवासिनः ॥ श्रुतिंह्युदाहरंतीमांसारासारविवेकिनः ॥६०॥ एषोहदेवःप्रदिशोनुसर्वाःपूर्वोहजातःसउगर्भेअंतः ॥
सएवजातःसजनिष्यमाणःप्रत्यङ्जानास्तिष्ठतिसर्वतोमुखः ॥ ६१ ॥ सदैवमुपतिष्ठेरन्सौरैःसूक्तैरतंद्रिताः ॥ येनमंत्यत्रतेविप्राविप्राभास्करसन्निभाः
॥ ६२ ॥ पुष्यार्केप्यथहस्तार्केमूलार्केप्यथवाद्विज ॥ उत्तरार्केऽथयत्कार्यंतत्फलत्येवनान्यथा ॥ ६३ ॥ पौषे[1]मास्यर्कदिवसेयःस्नात्वाभास्करोदये॥
दानंहोमंजपंकुर्यादर्चामर्कस्यसुव्रतः ॥ ६४ ॥ श्रद्धावानेकभक्तश्चकामक्रोधविवर्जितः ॥ सहाप्सरोभिर्द्युतिमान्सवसेदत्रभोगवान् ॥ ६५ ॥
अयनेविषुवेचापिषडशीतिमुखेषुवा ॥ विष्णुपद्यांचयेदद्युर्महादानानिसुव्रताः ॥ ६६ ॥

तिश्रुतौ ॥ प्रत्यङ्जनास्तिष्ठतिसर्वतोमुखः प्रतिपदार्थंअंचन्यस्तिष्ठति ॥ सर्वतोमुखः सर्वतोक्षिशिरोग्रीवपाणिपादःअचिंत्यशक्तिरित्यर्थः ॥ जनाइत्याद्युदात्तस्वरमपिसदामंत्रितमेवार्थस्याहिप्राप्त मेतद्[2]वर्ततेहेजनाइति ॥ ६१ ॥ येसदैवमुक्तप्रकारैःसौरैःसूक्तैः उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः ॥ दृशेविश्वायसूर्यमित्याद्यैस्तंसूर्यमुपतिष्ठेरन् येचतंनमंतितेऽपिभास्करतुल्याइत्यर्थः ॥ येवसंत्यत्रते विप्रविप्राइतिक्वचित्पाठः ॥ ६२ ॥ पुष्यार्कइत्यादावर्कशब्दोर्कवासरविषयः ॥ फलत्येवफलवद्भवत्येवेत्यर्थः ॥ एवकारव्यावर्त्यमाह ॥ नान्यथेति ॥ फलत्येषइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रएषसूर्यस्तत्कार्यंफलतिफलवन्निष्पादयाति ॥ सफलंकरोतीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अत्रसूर्यलोके ॥ ६५ ॥ अयन इति ॥ अयनेअयनद्वितयेमकरकर्कटसंक्रमणे ॥ विषुवेविषुवद्वितयेतुलामेषसंक्रमणे ॥ षडशी

---

[1] पुष्येमासीतिप्रचुरःपाठः ।

[2] द्वर्ण्यतेइत्यपिक्वचित्पाठः ।

तिमुखेषुधनुर्मिथुनकन्यामीनसंक्रमणेषु ॥ विष्णुपद्यांवृषवृश्चिकसिंहकुंभसंक्रांत्याम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ विकर्तनसमप्रभाभवंतीतिशेषः ॥ ६८ ॥६९॥ कपिलाज्याप्लुतैः ॥ कपिलायाघृतेनप्रोक्षितैः॥ कपिलाज्याक्तसत्तिलैरितिपाठेसत्तिलशब्देनशुक्लास्तिलागृह्यंते ॥ शुक्लैस्तुतर्पयेद्देवान्मनुष्यान्शबलैस्तिलैः॥कृष्णैस्तुतर्पयेत्पितॄन्श्रद्धावांस्तुसमाहितइतिवचनात्॥७०॥ विहीननयनाननाः विहीनानि विगतानिनयनानिनेत्राणियेषुतानिआननानिमुखानियेषांते ॥ विहीननयनानराइतिक्वचित्पाठः ॥ विच्छायनयनाननाइतिचाऽन्यत्र ॥ सपटच्चराजीर्णवस्त्रसहिताः ॥ पटच्चरंजीर्णवस्त्रमित्यमरः ॥ ॥ ७१ ॥ कृष्णलकेन[1]जातमकेन ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ हंसइति ॥ हंति नाशयतिगच्छतिजानातिवासर्वमितिहंसः ॥ मंत्ररूपोवा ॥ हंसहंसेतिमंत्रोयंजीवोजपतिसर्वदेति

तिलाञ्जुह्वतिसाज्यांश्चब्राह्मणान्भोजयंतिच॥पितॄनुद्दिश्यचश्राद्धंयेकुर्वंतिविपश्चितः ॥ ६७ ॥ महापूजांचयेकुर्युर्महामंत्राञ्जपंतिच ॥ तेऽत्रवैकर्तनेलोके विकर्तनसमप्रभाः ॥६८॥ नदरिद्रानचदुःखार्ता नव्याधिपरिपीडिताः ॥ संक्रमेष्वर्कभक्तायेनविरूपानदुर्भगाः ॥६९॥ संक्रमेषुनयैर्दत्तंनस्नातंतीर्थवारिषु॥विशेषहोमोनकृतःकपिलाज्याप्लुतैस्तिलैः ॥ ७० ॥ तेदृश्यंतेप्रतिद्वारंविहीननयनाननाः ॥ देहिदेहीतिजल्पंतोदेहिनःसपटच्चराः ॥ ७१ ॥ समं कृष्णलकेनापियोदद्यात्कांचनंकृती ॥ सूर्यग्रहेकुरुक्षेत्रेसवसेदत्रपुण्यभाक् ॥ ७२ ॥ सर्वंगंगासमंतोयंसर्वेब्रह्मसमाद्विजाः ॥ सर्वदेयंस्वर्णसमंराहुग्रस्ते दिवाकरे ॥ ७३ ॥ दत्तंजप्तंहुतंस्नातंयत्किंचित्सदनुष्ठितम्॥भानूपरागेश्राद्धादितद्धेतुर्ब्रध्नसंनिधेः ॥७४॥ रविवारेसंक्रमश्चेदुपरागोऽथवाभवेत् ॥ तदायदर्जितंपुण्यंतदिहाक्षयमाप्यते ॥ ७५ ॥ भानुवारोयदाषष्ठ्यांसप्तम्यामथजायते ॥ तदायत्सुकृतंकर्मकृतंतदिहभुज्यते ॥ ७६ ॥ हंसोभानुःसहस्रांशुस्तपनस्तापनोरविः ॥ विकर्तनोविवस्वांश्चविश्वकर्माविभावसुः ॥ ७७ ॥

वचनात् ॥ शुद्धसात्त्विकइतिवा ॥ वैष्णवोंशःपरःसूर्यइतिवचनात् १ ॥ भातीतिभानुर्भाःनुदतिप्रेरयतीतिवा २ ॥ सहस्रंअपारिमिताअंशवोरश्मयोयस्यससहस्रांशुः ३ ॥ तपतीतितपनः ४ ॥ तापयतीतितापनः ५ ॥ लोकानवतिरक्षतीतिरविः ॥ उक्तंच ॥ अवेतिरक्षणेधातुःप्रत्ययेस्यरुडागमः ॥ अवतित्रीनिमांल्लोकांस्तेनासौरविरुच्यत इति ६ ॥ विशिष्टेतेजस्त्वार्थंकर्तनात्तेजःशातनाद्वाविकर्तनः ७ ॥ विशिष्टंवसुतेजोवर्ततेयस्यसविवस्वान् ८ ॥ निपातनात्साधुत्वम् ॥ एवमन्यत्रापि ॥ चःसमुच्चये ॥ विश्वंकर्मयस्यविश्वस्यकर्मयस्मादितिवासविश्वकर्मा ९ ॥ विभावसुःअग्निस्वरूपः ॥ विविधप्रकारेणधातुषुभांतिवसवोरश्मयोयस्येतिवा १० ॥ ७७ ॥

---

[1] कृष्णलकेनगुंजयासमंतत्पारिमित्तमित्यर्थइत्यपेक्षितामितिभाति ।

विश्वरूपोविश्वकर्तामार्तंडोमिहिरोंऽशुमान् ॥ आदित्यश्चोष्णगुःसूर्योऽर्यमाब्रध्नोदिवाकरः ॥ ७८ ॥
द्वादशात्मासप्तहयोभास्करोहस्करःखगः ॥ सूरःप्रभाकरःश्रीमाँल्लोकचक्षुर्ग्रहेश्वरः ॥ ७९ ॥
त्रिलोकेशोलोकसाक्षीतमोरिःशाश्वतःशुचिः ॥ गभस्तिहस्तस्तीव्रांशुस्तरणिःसुमहोरणिः ॥८०॥
द्युमणिर्हरिदश्वोर्कोभानुमान्भयनाशनः ॥छंदोश्वोवेदवेद्यश्चभास्वान्पूषावृषाकपिः ॥ ८१ ॥
एकचक्ररथोमित्रोमंदेहारिस्तमिस्रहा ॥ दैत्यहापापहर्ताचधर्मोधर्मप्रकाशकः ॥ ८२ ॥
हेलिकश्चित्रभानुश्चकलिघ्नस्तार्क्ष्यवाहनः ॥ दिक्पतिःपद्मिनीनाथःकुशेशयकरोहरिः ॥ ८३ ॥
घर्मरश्मिर्दुर्निरीक्ष्यश्चंडांशुःकश्यपात्मजः ॥ एभिःसप्ततिसंख्याकैःपुण्यैःसूर्यस्यनामभिः ॥ ८४ ॥

विश्वस्मिन्विश्वंवारूपंयस्यसविश्वरूपः ११ ॥ विश्वकर्ताविश्वोत्पादकः १२ ॥ बुधशापाद्गर्भस्थोनमृतइतिमार्तंडः ॥ तथाचहरिवंशे ॥ नखल्वयंमृतोंडस्थइतिस्नेहादभाषत ॥ अजानन्कश्यपस्तस्मान्मार्तंडइतिचोच्यतेइति ॥ अचेतनेंऽडेवैराजरूपेणप्रविष्टत्वाद्वामार्तंडः ॥ तदुक्तं भागवते ॥ मृतेंडएषएतस्मिन्यदभूत्ततोमार्तंडइतिव्यपदेशइति १३ ॥ मिहिंमहिकांरातिगृह्णातिनाशयंतीतिमिहिरः १४ ॥ अंशुमान्रश्मिमान् १५ ॥ अदितेःपुत्रआदित्यः १६ ॥ चः समुच्चये ॥ उष्णगुस्तिग्मरश्मिः १७ ॥ उदमयंवसुसूतेइतिसूर्यः१८ ॥ अर्यमात्रयीमूर्तिः १९ ॥ कलाकाष्ठानिमेषादिक्रमेणसर्वंजगद्वर्धयतीतिब्रध्नः २० ॥ दिवाकरोदिनकर्ता २१ ॥ ७८ ॥ द्वादशात्माद्विषण्मूर्तिः २२ ॥ सप्तहयःसप्ताश्वः २३ ॥ भास्करःप्रभाकरः २४ ॥ अहस्करोदिनकरः २५ ॥ खेआकाशेगच्छतीतिखगः २६ ॥ जगत्सूतइतिसूरः २७ ॥ प्रभाकरोदीप्तिकरः २८ ॥ श्रीमानितिविशेषणम् ॥ लोकचक्षुर्लोकप्रकाकइत्यर्थः २९ ॥ ग्रहेश्वरोग्रहाणांराजा ३० ॥ ७९ ॥ त्रिलोकेशोलोकत्रयानियन्ता ३१ ॥ लोकसाक्षीसर्वांतर्यामी ३२ ॥ तमोरिःअन्धकारशत्रुः ३३ ॥ शाश्वतोनित्यः ३४ ॥ शुचिःपवित्रः ३५ ॥ गभस्तिहस्तोरश्मिकरः ३६ ॥ तीव्रांशुस्तीक्ष्णरश्मिः ३७ ॥ तरणिस्तारकः भक्तानांसंसारोत्तारकनौस्वरूपइतिवा ३८ ॥ सुमहःशोभनतेजःस्वरूपः ३९ ॥ अरणिः अरणिरिवाराणिःसर्वोत्पत्तिमतामाभिव्यक्तिस्थानमित्यर्थः ॥ लोकप्रकाशकःश्रीमानितिसांबपुराणांतर्गतसांबस्तवराजेएकविंशतिनामान्यथाऽनुपपत्त्याश्रीमानित्यस्यैकनामत्वेसुमहोराणिःप्रकृष्टतेजसामुद्भवस्थानामितिनामैकत्वेनव्याख्यातव्यमिति ४० ॥ ८० ॥ दिवोमणिर्द्युमणिः ४१ ॥ हरिदश्वोहरिद्वर्णघोटकः ४२ ॥ अतिशयेनारातिगच्छतीत्यर्कः ॥ तदुक्तम् ॥ ऋश्शृगतौस्मृतोधातुरस्यकःप्रत्ययःस्मृतः ॥ गतौयस्मात्परोनास्तितस्मादर्कःसउच्यतइति ॥ जगदर्च्यतमत्वाद्वाऽर्कः ४३ ॥ भानुमान्रश्मिवान् ४४ ॥ भयनाशनोभवभयच्छेत्ता ४५ ॥ गायत्र्यादीनिसप्तच्छंदांसिअश्वायस्यसच्छंदोश्वः ४६ ॥ वेदवेद्यउपनिषदेकगम्यः ४७ ॥ चःसमुच्चये ॥ भास्वान्प्रकाशवान् ४८ ॥ वृष्ट्यादिद्वारेणसर्वंजगत्पुष्णातीतिपूषा ४९ ॥ वर्षतिपुण्यफलंआकंपयतिपापफलमितिवृषाकपिः ५० ॥ ८१ ॥ एकंचक्रंयस्मिंस्तथाविधोरथोयस्यसएकचक्ररथः ५१ ॥ मित्रः सर्वत्रमित्रस्वभावः ५२ ॥ मन्देहाराक्षसास्तेषामरिर्मंदेहारिः ५३ ॥ तमिस्रहातमोहर्ता ५४ ॥ दैत्यहामन्देहादिदैत्यहंता ५५ ॥ पापहर्ताभक्तानांपापहा ५६ ॥ चःसमुच्चये ॥ धारणाद्धर्मोधर्मस्वरूपोवा ५७ ॥ तस्यैवधर्मस्यप्रकाशकोधर्मप्रकाशकः ५८ ॥८२॥ हेआकाशेलिंकतिगच्छतीतिहेलिकः ५९॥ चित्राःसप्तप्रकाराभानवोरश्मयोयस्यसचित्रभानुः६०॥ चःसमुच्चये॥कलिघ्नःकलेर्नाशकः ६१॥तार्क्ष्यवाहनःतार्क्ष्योऽनूरुर्वाहनःसारथिर्यस्यसः उह्यतेअनेनेतिवाहनशब्दव्युत्पत्तेः ६२ ॥ दिशांपतिर्दिक्पतिः ६३ ॥ पद्मिनीनाथःकमलिनीनांप्रकाशकः ॥ तथाचोक्तम् ॥ अयमुदयातिमुद्राभंजनः पद्मिनीनामिति ६४ ॥ कुशेशयकरःपद्महस्तः ६५ ॥ हरत्यज्ञानंतिमिरादिकंचेतिहरिः ६६ ॥८३॥ घर्मरश्मिरुष्णकिरणः ॥ घर्मःस्वेदस्तज्जनकारश्मयोयस्यसइतिवा ६७ ॥ दुर्निरीक्ष्यःस्वाच्छंद्येनद्रष्टुमश

क्यः ६८॥ चंडांशुस्तीक्ष्णकिरणः ६९॥ कश्यपात्मजोमारीचतनयः ७० ॥ एभिरिति॥ एभिरित्यादितृतीयांतानांपदानांदद्यादर्घ्यमनर्घ्यायेतिचतुर्थेनान्वयः॥८४॥८५॥८६॥८७॥उपमौलिशिरः
समीपम् ॥ ८८ ॥ मंत्रंमंत्रंप्रतिमन्त्रम् ॥ पूर्वोक्तनामान्येवात्रमंत्राः ॥ मन्त्रमात्रत्वमितिभ्रमंनिराकुर्वन्नेतदनुष्ठानस्यफलमाह ॥ अनयेत्यादिना ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥
॥ ९५ ॥ ९६ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखण्डटीकायांनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥छ॥ ॥ सहस्राक्षस्यवह्नेश्चलोकावत्यंतसुंदरौ ॥ मनःप्रीतिकरौह्यद्यौवर्ण्येतेदशमेऽद्भुतौ ॥ १ ॥ रमयंतीति ॥
इदमोद्विरभ्यासोऽन्वयभेदाभिप्रायेण ॥ अतीवेतिलोकोक्तिः ॥ एवार्थेइवशब्दः ॥ १ ॥ सुतीर्थफलितद्रुमं सुतीर्थस्यफलंसुतीर्थमेववाफलंतद्विद्यतेयस्यलोकस्यससुतीर्थफलितः ॥ तारकादित्वादितच् ॥

प्रणवादिचतुर्थ्यंतैर्नमस्कारसमान्वितैः ॥ प्रत्येकमुच्चरन्नामदृष्ट्वादृष्ट्वादिवाकरम् ॥ ८५ ॥ विगृह्यपाणियुग्मेनताम्रपात्रंसुनिर्मलम् ॥ जानुभ्यामवनिंगत्वाप
रिपूर्यजलेनच ॥ ८६ ॥ करवीरादिकुसुमैरक्तचंदनमिश्रितैः ॥ दूर्वांकुरैरक्षतैश्चनिक्षिप्तैःपात्रमध्यतः ॥ ८७ ॥ दद्यादर्घ्यमनर्घ्यायसवित्रेध्यानपूर्व
कम् ॥ उपमौलिसमानीयतत्पात्रंनान्यदृङ्मनाः ॥ ८८ ॥ प्रतिमंत्रंनमस्कुर्यादुदयास्तमयेरविम् ॥ अनयानामसत्तत्यामहामंत्ररहस्यया ॥ ८९ ॥
एवंकुर्वन्नरोजातुनदारिद्रोनदुःखभाक् ॥ व्याधिभिर्मुच्यतेघोरैरपिजन्मांतरार्जितैः ॥ ९० ॥ विनौषधैर्विनावैद्यैर्विनापथ्यपरिग्रहैः ॥ कालेननिधनं
प्राप्तःसूर्यलोकेमहीयते ॥ ९१ ॥ इत्येकदेशःकथितोभानुलोकस्यसत्तम ॥ महातेजोनिधेरस्यकोविशेषमवैत्यहो ॥ ९२ ॥ स्वकर्णविषयीकुर्व
न्नितिपुण्यकथामिमाम् ॥ क्षणादालोकयांचक्रेमहेंद्रस्यमहापुरीम् ॥ ९३ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ श्रुत्वासौरींकथामेतामप्सरोलोकसंयुताम् ॥ नद
रिद्रोभवेत्क्वापिनाधर्मेषुप्रवर्तते ॥ ९४ ॥ ब्राह्मणैःसततंश्राव्यमिदमाख्यानमुत्तमम् ॥ वेदपाठेनयत्पुण्यंतत्पुण्यफलदायकम् ॥ ९५ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रिया
वैश्याः शृण्वंतोऽध्यायमुत्तमम् ॥ पातकानिविसृज्येहगतिंयास्यंत्यनुत्तमाम् ॥ ९६ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे
काशीखंडेपूर्वार्धेअप्सरःसूर्यलोकवर्णनंनामनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥छ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ रमयंतीमनोतीवकेयंकस्येयमीशितुः ॥ नयनानं
दसंदोहदायिनीपूरनुत्तमा ॥ १ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्महाभागसुतीर्थफलितद्रुम ॥ लोकोऽत्ररमतेविप्रसहस्राक्षपुरीत्वियम् ॥ २ ॥ तपो
बलेनमहताविहिताविश्वकर्मणा ॥ दिवापिकौमुदीयस्याःसौधश्रेणीश्रियंश्रयेत् ॥ ३ ॥

सचासौद्रुमश्चतत्संबोधनंतथा ॥ विसर्गांतपाठेसुतीर्थफलितोद्रुमइतिचपाठेलोकएवद्रुमत्वेननिरूप्यते ॥ तत्रलोकशब्दस्यभुवनपरत्वेसुतीर्थफलितःसुतीर्थफलैःप्राप्यतइत्यर्थः ॥ सुतीर्थफलविद्रुमइतिक्व
चित्पाठः ॥ तत्रसुतीर्थफलयुक्तोविशिष्टोद्रुमइत्यर्थः ॥ अत्ररमतेसहस्राक्षइतिशेषः ॥ उभयपक्षेप्यत्रकुत्रेत्याकांक्षायामाह ॥ सहस्राक्षेति ॥ तुशब्दोऽन्येभ्योलोकेभ्योविशेषद्योतनार्थः ॥ २ ॥
पुरींविशिनष्टि ॥ तपोबलेनेत्यादिसार्धद्वादशभिः ॥ एतेषुश्लोकेषुयदिदमादिशब्दानांसेयंपुरीइत्यनेनान्वयः ॥ दिवापीति ॥ यस्याइंद्रपुर्याःसौधश्रेणीश्रियंराजसदनपंक्तिशोभांदिवापिनकेवलंरात्रौदि

वसेपिकौमुदीचांद्रिकाश्रयेदाश्रयेत् ॥ चंद्रिकैवयस्याःसदासौधश्रेणिशोभेत्यर्थः॥किंच॥ ३ ॥यदेति॥ दर्शेअमावास्यायाम्॥ दर्शइत्युपलक्षणम्॥यदायदाऽदृश्यत्वंप्राप्नोतितदातदास्वप्रेयसींस्वस्यप्रियतमां
ज्योत्स्नांसौधेषुनिगूहयेत्संचारयेदित्युत्प्रेक्षा ॥ सुश्रेयसीमितिपाठे सुश्रेयसींश्रेष्ठांश्रेयस्करीमितियावदर्थाल्लोकानामित्यर्थः ॥ ४ ॥ यदच्छेति ॥ यस्याअच्छभित्तौनिर्मलसौधभित्तौस्वंप्रतिबिंबंवीक्ष्या
न्ययोषिद्विशंकिताअन्यस्यस्त्रीकांतेनानीताइतिविशंकिता ॥ विशंकायांहेतुः ॥ मुग्धामूढाऽविदग्धाकाचिद्देवांगनाचित्रंयथास्यात्तथाईर्ष्यावशाद्दिवस्वांचित्रशालिकांस्वीयंसौधविशेषंआशुझटितिनावि
शेदित्यर्थः ॥ एतच्चित्रमितिवा ॥ ५ ॥ हर्म्येष्विति ॥ तमोंऽधकारः ॥ अपिशब्दात्सचन्द्रासुरात्रिष्वपीत्यर्थः ॥ उत्प्रेक्षेयम् ॥ ६ ॥ चंद्रेति ॥ तत्रपुर्याम् ॥ स्नुतमत्रतस्मादितिचपाठेएकंजल
पदमध्याहर्तव्यम् ॥ ७ ॥ कुविंदास्तंतुवायाः ॥ पश्यतोहराअलंकरणनिर्मातारःस्वर्णकाराइत्यर्थः ॥ अलंकृतीःअलंकरणानि ॥ ८ ॥ चिन्तामणिस्तदधिष्ठात्रीदेवता ॥ चिकेतिजानातिगणयती

यदाकलानिधिःक्वापिदर्शेऽदृश्यत्वमावहेत् ॥ तदास्वप्रेयसींज्योत्स्नांसौधेष्वेषुनिगूहयेत् ॥ ४ ॥ यदच्छभित्तौवीक्ष्यस्वमन्ययोषिद्विशंकिता ॥
मुग्धानाशुविशेच्चित्रमपिस्वांचित्रशालिकाम् ॥ ५ ॥ हर्म्येषुनीलमणिभिर्निर्मितेष्वत्रनिर्भयम् ॥ स्वनीलिमानमाधायतमोहःस्वपितिष्ठति ॥ ६ ॥
चंद्रकांतशिलाजालस्नुतमात्रामलंजलम् ॥ तत्रचादायकलशैर्नेच्छंत्यन्यज्जलंजनाः ॥ ७ ॥ कुविंदानचसंत्यत्रनचतेपश्यतोहराः ॥ चैलान्यलंकृती
रत्रयतःकल्पद्रुमोर्पयेत् ॥ ८ ॥ गणकानात्रविद्यंतेचिंताविद्याविशारदाः ॥ यतश्चिकेतिसर्वेषांचिंतांचिंतामणिर्द्रुतम् ॥ ९ ॥ सूपकारानसंत्यत्ररसकर्म
विचक्षणाः॥दुग्धेसर्वरसानेकाकामधेनुरतोयतः ॥ १० ॥ कीर्तिरुच्चैःश्रवायस्यसर्वतोवाजिराजिषु ॥ रत्नमुच्चैःश्रवाःसोत्रहयानांपौरुषाधिकः ॥ ११ ॥
ऐरावतोदंतिवरश्चतुर्दंतोत्रराजते ॥ द्वितीयइवकैलासोजंगमस्फटिकोज्ज्वलः ॥ १२ ॥ तरुरत्नंपारिजातःस्त्रीरत्नंसोर्वशीत्विह ॥ नंदनंवनरत्नंचरत्नंमंदाकिनी
ह्यपाम् ॥ १३ ॥ त्रयस्त्रिंशत्सुराणांयाकोटिःश्रुतिसमीरिता ॥ प्रतीक्षतेसाऽवसरंसेवायैप्रत्यहंत्विह ॥ १४ ॥

तिवा ॥ चिन्तामभिप्रेतांवांछामित्यर्थः ॥ ९ ॥ अतोऽस्याम् ॥ १० ॥ कीर्तिरिति ॥ सर्वतोवाजिराजेषुसकलेष्वश्वसमूहेषु ॥ उच्चैःश्रवःश्रवणंयस्याःसाकीर्तिर्यस्यसउच्चैःश्रवाः ॥ हयानांमध्येरत्नं
श्रेष्ठोऽत्रास्यामित्यर्थः ॥ कथंभूतः ॥ पौरुषाधिकः पुरुषस्येदंपौरुषंबलंतेनाधिकः ॥ यद्वा पुरुषोविष्णुस्तस्यांशःपौरुषोविभूतिरित्यर्थः ॥ तेनाधिकःश्रेष्ठः ॥ उच्चैःश्रवसमश्वानामितिभगवद्वचनात् ॥
चात्रेतिपाठेसइत्यध्याहर्तव्यम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्रयस्त्रिंशदिति ॥ यद्यपित्रयस्त्रिंशदेवदेवाःश्रुतिप्रतिपादिताः ॥ तथाचश्रुति ॥ त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाइति ॥ तथापितेष्वंतर्भूतान्देवान्गृहीत्वात्रय
स्त्रिंशत्सुराणांयाकोटिरित्युक्तम् ॥ अवसरमवकाशम् ॥ तुशब्देनसंभ्रमोगृह्यते ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ अमरावत्यास्तौल्यपावित्र्ययोरभावमन्यस्याह ॥ अश्वमेधेति ॥ १६ ॥ अर्चिष्मतीति ॥ वह्नियमनिर्ऋतिवरुणवायुकुबेरेशानांसप्तानामर्चिष्मत्याद्याःसप्तपुर्यः ॥ ईशस्येयमैशी ॥१७॥
नान्यतइतिपाठेनान्यस्येत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ महेंद्रपदलिप्सवःअमरावतींप्राप्तुमिच्छवः ॥ २१ ॥ शक्रैश्वर्यजिघृक्षवःइंद्रश्रियंलब्धुमिच्छवः ॥ २२ ॥ तर्हिंकिमितिनाग्रह्णं
स्तत्राह ॥ निष्प्रत्यूहमिति ॥ २३ ॥ तर्हिंसविघ्नक्रतुशतानांतदनुष्ठानंनिष्फलमेवनेत्याह ॥ असमाप्तेति ॥ २४ ॥ तुलेति ॥ तुलापुरुषादीनिचतानिमहादानानिचेतितथा ॥ आदिपदेन

स्वर्गेष्विंद्रपदादन्यन्नविशिष्येतकिंचन ॥ यद्यत्रिलोक्यामैश्वर्यंनतत्तुल्यमनेनहि ॥ १५ ॥ अश्वमेधसहस्रस्यलभ्यंविनिमयेनयत् ॥ किंतेनतुल्यमन्य
त्स्यात्पवित्रमथवामहत् ॥ १६॥ अर्चिष्मतीसंयमिनीपुण्यवत्यमलावती ॥ गंधवत्यलकेशीचनैतत्तुल्यामहर्धिभिः ॥ १७॥ अयमेवसहस्राक्षस्त्वयमे
वदिवस्पतिः ॥ शतमन्युरयंदेवोनामान्येतानिनामतः ॥ १८ ॥ सप्तापिलोकपालायेतएनंसमुपासते ॥ नारदाद्यैर्मुनिवरैरयमाशीर्भिरीड्यते ॥ १९ ॥
एतत्स्थैर्येणसर्वेषांलोकानांस्थैर्यमिष्यते ॥ पराजयान्महेंद्रस्यत्रैलोक्यंस्यात्पराजितम् ॥ २० ॥ दनुजामनुजादैत्यास्तपस्यंत्युग्रसंयमाः ॥ गंधर्व
यक्षरक्षांसिमहेंद्रपदलिप्सवः ॥ २१ ॥ सगराद्यामहीपालावाजिमेधविधायकाः ॥ कृतवंतोमहायत्नंशक्रैश्वर्यजिघृक्षवः ॥ २२ ॥ निष्प्रत्यूहंक्रतुशतं
यःकश्चित्कुरुतेऽवनौ ॥ जितेंद्रियोमरावत्यांसप्राप्नोतिपुलोमजाम् ॥ २३ ॥ असमाप्तक्रतुशतावसंत्यत्रमहीभुजः ॥ ज्योतिष्टोमादिभिर्यागैर्येयजंत्य
पितेद्विजाः ॥२४॥ तुलापुरुषदानादिमहादानानिषोडश ॥ येयच्छंत्यमलात्मानस्तेलभंतेऽमरावतीम् ॥ २५ ॥ अक्लीबवादिनोधीराःसंग्रामेष्वपरा
ङ्मुखाः ॥ विक्रांता[1]वीरशयनेतेऽत्रतिष्ठंतिभूभुजः ॥२६॥ इत्युद्देशात्समाख्यातामहेंद्रनगरीस्थितिः ॥ यायजूकावसंत्यत्रयज्ञविद्याविशारदाः ॥ २७ ॥
इमामर्चिष्मतींपश्यवीतिहोत्रपुरींशुभाम् ॥ जातवेदसियेभक्तास्तेवसंत्यत्रसुव्रताः ॥ २८ ॥ अग्निप्रवेशंयेकुर्युर्दृढसत्त्वाजितेंद्रियाः ॥ स्त्रियोवासत्त्वसं
पन्नास्तेसर्वेअग्नितेजसः ॥ २९ ॥ अग्निहोत्ररताविप्रास्तथाग्निब्रह्मचारिणः ॥ पंचाग्निव्रतिनोयेवैतेऽग्निलोकेग्नितेजसः ॥ ३० ॥

हिरण्यगर्भादीनिगृह्यंते॥तानिचलैंगेदर्शितानि॥ तथाहि ॥ तुलाहिरण्यगर्भश्चब्रह्मांडाख्यंतृतीयकम् ॥ कल्पतरुर्गोसहस्रंनामधेयंतुपंचमम् ॥ हिरण्यकामधेनुश्चहिरण्याश्वश्चसप्तमः ॥ हिरण्याश्वरथश्चैव
हमहस्तिरथस्तथा॥पंचलांगलदानंचधराख्यंविश्वचक्रकम्॥कल्पलताह्वयंचान्यत्सप्तसागरमेवच॥रत्नधेनुर्महाभूतघटेत्येतानिषोडश ॥ःमहादानानिसुतरांक्रमशःकथितानिवै ॥ ःसर्वाण्येतानिकृतवान्पुरा
शंबरसूदनइति ॥ २५ ॥ २६ ॥ यायजूकायज्ञशीलाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अग्निब्रह्मचारिणःसाग्निकाब्रह्मचारिणः ॥ चतुर्दिक्षुचत्वारोऽग्नयउपरिसूर्यश्चपंचाग्नयस्तत्तापव्रतिनःपंचाग्नि

---

[1] विकृताइतिक्वचित्पाठः ।

व्रतिनः ॥ ३० ॥ इध्मभारान्काष्ठभारान् ॥ काष्ठंदार्विंधनंत्वेधइध्ममेधःसमित्स्त्रियामित्यमरः ॥ तषांसारत्वनीरसत्वख्यापनायतुशब्दः ॥ अग्निष्टिकांलोहादिनिर्मिताग्न्याधारस्थालिकाम् ॥
॥ ३१ ॥ ३२ ॥ आग्नेयमग्निवृद्धिकरम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अंतरात्माऽतःसाक्षी ॥ हिनिश्चये ॥ मांसपेशिकांमांसमयजरायुजांगर्भस्थबालतनुमितियावत् ॥

शीतेशीतापनुत्त्यैयस्त्विध्मभारान्प्रयच्छति ॥ कुर्यादग्निष्टिकांवाऽथसवसेदग्निसन्निधौ ॥ ३१ ॥ अनाथस्याग्निसंस्कारंयःकुर्याच्छ्रद्धयान्वितः ॥
अशक्तःप्रेरयेदन्यंसोग्निलोकेमहीयते ॥३२॥ जठराग्निविवृद्ध्यैयोदद्यादाग्नेयमौषधम् ॥ मंदाग्नयेसपुण्यात्मावह्निलोकेवसेच्चिरम् ॥ ३३ ॥ यज्ञोपस्कर
वस्तूनियज्ञार्थंद्रविणंतुवा ॥ यथाशक्तिप्रदद्याद्योह्यर्चिष्मत्यांवसेत्सवै ॥ ३४ ॥ अग्निरेकोद्विजातीनांनिःश्रेयसकरःपरः ॥ गुरुर्देवोव्रतंतीर्थंसर्वमग्निर्वि
निश्चितम् ॥ ३५ ॥ अपावनानिसर्वाणिवह्निसंसर्गतःक्षणात् ॥ पावनानिभवंत्येवतस्माद्यःपावकःस्मृतः ॥ ३६ ॥ अंपिवेदंविदित्वायस्त्यक्त्वावै
जातवेदसम् ॥ अन्यत्रबध्नातिरतिंब्राह्मणोनसवेदवित् ॥३७॥ अंतरात्माह्ययंसाक्षान्निश्चितोह्याशुशुक्षणिः ॥ मांसग्रासान्पचेत्कुक्षौस्त्रीणांनोमांसपेशिकाम्
॥३८॥ तैजसीशांभवीमूर्तिःप्रत्यक्षादहनात्मिका ॥ कर्त्रींहंत्रीपालयित्रीविनैनांकिंविलोक्यते ॥ ३९ ॥ चित्रभानुरयंसाक्षान्नेत्रंत्रिभुवनेशितुः ॥ अंधंतमो
मयेलोकेविनैनंकःप्रकाशकः ॥ ४० ॥ धूपप्रदीपनैवेद्यपयोदधिघृतैक्षवम् ॥ एतद्भुक्तंनिषेवंतेसर्वेंदिविदिवौकसः ॥ ४१ ॥ शिवशर्मोवाच ॥
॥ कोयंकृशानुःकस्यायंसूनुःकथमिदंपदम् ॥ आग्नेयंलब्धमेतेनब्रूतमेतन्ममाग्रतः ॥ ४२ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ आकर्णयमहाप्राज्ञवर्णयं[१]वो
यथातथम् ॥ योयंयस्ययथाऽनेनप्रापिज्योतिष्मतीपुरी ॥ ४३ ॥ नर्मदायास्तटेरम्येपुरेनर्मपुरेपुरा ॥ पुरारिभक्तःपुण्यात्माऽभवद्विश्वानरोमुनिः ॥४४॥
ब्रह्मचर्याश्रमेनिष्ठोब्रह्मयज्ञरतःसदा ॥ शांडिल्यगोत्रःशुचिमान्ब्रह्मतेजोनिधिर्वशी ॥ ४५ ॥ विज्ञाताखिलशास्त्रार्थोलौकिकाचारचंचुरः ॥ कदाचि
च्चिंतयामासस्वहृदिध्यात्वामहेश्वरम् ॥ ४६ ॥

॥ ३८ ॥ तेजसइयंतैजसी ॥ शंभोरियंशांभवी ॥ अष्टमूर्तित्वादीश्वरस्य ॥ ३९ ॥ अंधंतमोमयेलोकइतिच्छांदसम् ॥ ४० ॥ ऐक्षवमिक्षुविकारम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रापिप्राप्ता ॥
॥ ४३ ॥ पुरारिभक्तस्त्रिपुरारिसेवकः ॥ ४४ ॥ ब्रह्मवेदःसएवयज्ञस्तत्ररतः ॥ वेदाध्ययनस्वरूपेब्रह्मयज्ञेरतइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ लौकिकाचारचंचुरःलौकिकव्यवहारेनिपुणःकुशलइतिया

---

१ कथयावइतिक्वचित्पाठः ।

वत् ॥ ४६ ॥ संक्षुण्णेसम्यङ्ङ्निष्पादितेचीर्णइत्यर्थः ॥ ४७ ॥ अलोड्यविचार्य ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ विड्भोजनः विड्विष्ठाविशेषेणभोजनंयस्यसतथा ॥ ५२ ॥
ब्रह्मचर्यंहीति ॥ गार्हस्थ्येगृहाश्रमेयादृग्ब्रह्मचर्यंतादृग्ब्रह्मचारिणिस्वभावचपलेचित्तेसतिक्वकुत्रेत्यन्वयः ॥ कीदृक् ॥ कल्पनयाबंधनयाप्रतारणयेतियावत् उज्झितंत्यक्तम् ॥ यद्वैकल्याणयोजित
मितिक्वचित्पाठः ॥ यद्वैकल्पेनयोजितमितिचान्यत्र॥५३॥ अनधिकारिणांतत्तदाश्रमानिंदापूर्वकमधिकारिणोगृहस्थस्यतत्तदाश्रमाच्छ्रैष्ठ्यमाह ॥ हठादितिषड्भिः॥ हठाद्बलादधिकाराभावेप्याग्रहादि

चतुर्णामप्याश्रमाणांकोतीवश्रेयसेसताम् ॥ यस्मिन्प्राप्नोतिसंक्षुण्णेपरत्रेहचवासुखम् ॥४७॥ इदंश्रेयस्त्विदंश्रेयस्त्विदंतुसुकरंभवेत् ॥ इत्थंसर्वंसमालो
ड्यगार्हस्थ्यंप्रशशंसह ॥ ४८ ॥ ब्रह्मचारीगृहस्थोवावानप्रस्थोऽथभिक्षुकः ॥ एषामाधारभूतोसौगृहस्थोनान्यथेतिच ॥ ४९ ॥ देवैर्मनुष्यैःपितृभि
स्तिर्यग्भिश्चोपजीव्यते ॥ गृहस्थःप्रत्यहंयस्मात्तस्माच्छ्रेष्ठोगृहाश्रमी ॥५०॥ अस्नात्वाचाप्यहुत्वावाऽदत्त्वावाश्नातियोगृही ॥ देवादीनामृणीभूत्वानरकं
प्रतिपद्यते ॥ ५१ ॥ अस्नाताशीमलंभुंक्तेत्वजपीपूयशोणितम् ॥ अहुताशीकृमीन्भुंक्तेप्यदत्त्वाविड्भोजनः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मचर्यंहिगार्हस्थ्येयादृक्क
ल्पनयोज्झितम् ॥ स्वभावचपलेचित्तेक्वतादृग्ब्रह्मचारिणि ॥ ५३ ॥ हठाद्बालोकभीत्यावास्वार्थाद्वाब्रह्मचर्यभाक् ॥ संकल्पयतिचित्तेचेत्कृतमप्यकृतं
तदा ॥ ५४ ॥ परदारपरित्यागात्स्वदारपरितुष्टितः ॥ ऋतुकालाभिगामित्वाद्ब्रह्मचारीगृहीरितः ॥ ५५ ॥ विमुक्तरागद्वेषोयःकामक्रोधविवर्जितः ॥
साग्निःसदारःसगृहीवानप्रस्थाद्विशिष्यते ॥ ५६ ॥ वैराग्याद्गृहमुत्सृज्यगृहधर्मान्हृदिस्मरेत् ॥ सभवेदुभयभ्रष्टोवानप्रस्थोनवागृही ॥ ५७॥ अयाचितो
पस्थितयायोवृत्त्यावर्तते गृही ॥ येनकेनापिसंतुष्टोभिक्षुकात्सविशिष्यते ॥ ५८ ॥ प्रार्थयेद्यत्क्वचित्किंचिद्दुष्प्रापंवाभविष्यति ॥ अशनेषुनसंतुष्टः
सयतिःपतितोभवेत् ॥ ५९ ॥ गुणागुणंविचार्येत्थंसवैविश्वानरोद्विजः ॥ उद्वाहविधानेनस्वोचितांकुलकन्यकाम् ॥ ६० ॥ अग्निशुश्रूषणरतः
पंचयज्ञपरायणः ॥ षट्कर्मनिरतोनित्यंदेवपित्रातिथिप्रियः ॥ ६१ ॥ धर्मार्थकामान्युक्तात्मासोर्जयन्स्वस्वकालतः ॥ परस्परमसंकोचंदंपत्यो
रानुकूल्यतः ॥ ६२ ॥ पूर्वाह्णेदैविकंकर्मसोकरोत्कर्मकांडवित् ॥ मध्यंदिनेमनुष्याणांपितॄणामपराह्णके ॥६३॥ एवंबहुतिथेकालेगतेतस्याग्रजन्मनः ॥
भार्याशुचिष्मतीनामकामपत्नीवसुव्रता ॥ ६४ ॥

त्यर्थः॥स्वार्थात्स्वप्रयोजननिमित्तात् संकल्पयातिचिंतयाति ब्रह्मचर्यविरोधिकर्मेतिशेषः॥कृतंब्रह्मचर्यमित्येव॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥ प्रार्थयेदिति ॥ योयतिःक्वचित्कदाचित्किंचित्प्रार्थयेत्प्रार्थ
यति॥दुष्प्रापंवायद्भविष्यतिभवतितदपिप्रार्थयाति॥समीचीनमसमीचीनंवायाचतइत्यर्थः ॥ सपतितोभवेत्स्वाश्रमाद्भ्रष्टोभवतीत्यर्थः ॥५९॥६०॥६१॥६२॥ ६३ ॥ कामपत्नीरतिस्तद्वादिव ॥ ६४ ॥

अंकुरंकारणंपुत्रमात्रमित्यर्थः।।शंकरंकल्याणकरमभीष्टदमित्यर्थः।।६५।।६६।। अलंकृत्यातिशयंकृत्वा।।तान्यपितानापि ॥ तानपीतिवापाठः।।अलंकृतेतिपाठेअलंकरोतीत्यलंकृत्तयामयेत्यर्थः ।।६७।।
सुवासांसिशोभनवस्त्राणि ॥ सुवासाःशोभनगृहाः ॥ चकारःसमुच्चये ॥ सुशय्याशोभनकशिपुः ॥ सुनितंबिनीशोभनपरिचारिका ॥ स्रक्तांबूलान्नपानाश्चेत्यष्टौभोगाः ॥ विसंधिरार्षः ॥
स्वधर्मिणांस्वधर्मवताम् ॥ पाठांतरेशोभनधर्मवतामित्यर्थः ॥ सुतांबूलान्नपानाश्चेतिपाठेऽष्टावितिदुर्घटम् ॥ सुतांबूलान्नपानाद्याइतिक्वचित् ॥ समाहारपाठश्चान्यत्र ॥ एतेऽष्टौ भोगामयाभुक्ता

अपश्यंत्यंकुरमपिसंततेःस्वर्गसाधनम् ॥ विज्ञायशंकरंकांतंप्रणिपत्यव्यजिज्ञपत् ॥ ६५ ॥ ॥ शुचिष्मत्युवाच ॥ आर्यपुत्रार्यधिषणप्राणनाथप्रि
यव्रत ।। नदुर्लभंममास्तीहकिंचित्त्वच्चरणार्चनात् ॥ ६६ ॥ येवैभोगाःसमुचिताःस्त्रीणांतेत्वत्प्रसादतः ॥ अलंकृत्यमयाभुक्ताःप्रसंगाद्धच्मितान्यपि
॥६७॥ सुवासांसिसुवासाश्चसुशय्यासुनितंबिनी ॥ स्रक्तांबूलान्नपानाश्चअष्टौभोगाःस्वधर्मिणाम् ॥ ६८ ॥ एकंमेप्रार्थितंनाथचिरायहृदिसंस्थितम् ॥
गृहस्थानांसमुचितंतत्त्वंदातुमिहार्हसि ॥ ६९ ॥ विश्वानरउवाच ॥ किमदेयंहिसुश्रोणितवप्रियहितैषिणि ॥ तत्प्रार्थयमहाभागेप्रयच्छाम्यविलंबितम्
॥७०॥ महेशितुःप्रसादेनममकिंचिन्नदुर्लभम् ॥ इहामुत्रचकल्याणिसर्वकल्याणकारिणः ॥ ७१ ॥ इतिश्रुत्वावचःपत्युस्तस्यसापतिदेवता ॥ उवाच
हृष्टवदनायदिदेयोवरोमम ॥७२॥ वरयोग्यास्मिचेन्नाथनान्यंवरमहंवृणे ॥ महेशसदृशंपुत्रंदेहिमाहेश्वरानघ ॥ ७३ ॥ इतिस्यावचःश्रुत्वाशुचिष्मत्याः
शुचिव्रतः ॥ क्षणंसमाधिमाधायहृद्येतत्समचिंतयत् ।।७४॥ अहोकिमेतयातन्व्याप्रार्थितंह्यतिदुर्लभम् ॥ मनोरथपथाद्दूरमस्तुवासहिसर्वकृत् ॥७५॥
तेनैवास्यामुखेस्थित्वावाक्स्वरूपेणशंभुना ॥ व्याहृतंकोऽन्यथाकर्तुमुत्सहेतभवेदिदम् ॥७६॥ ततःप्रोवाचतांपत्नीमेकपत्निव्रतेस्थितः ॥ विश्वानरमु
निःश्रीमानितिकांतेभविष्यति ॥ ७७ ॥ इत्थमाश्वास्यतांपत्नींजगामतपसेमुनिः ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षात्काशीनाथोधितिष्ठति ॥ ७८ ॥ प्राप्य
वाराणसींतूर्णंदृष्ट्वाथमणिकर्णिकाम् ॥ तत्याजतापत्रितयमपिजन्मशतार्जितम् ॥ ७९ ॥ दृष्ट्वासर्वाणिलिंगानिविश्वेशप्रमुखानिच ॥ स्नात्वासर्वेषुकुंडे
षुवापीकूटसरःसुच ॥ ८० ॥ नत्वाविनायकान्सर्वान्गौरीःसर्वाःप्रणम्यच ॥ संपूज्यकालराजंचभैरवंपापभक्षणम् ॥ ८१ ॥ दण्डनायकमुख्यां
श्चगणान्स्तुत्वाप्रयत्नतः ॥ आदिकेशवमुख्यांश्चकेशवान्परितोष्यच ॥ ८२ ॥

इतिपूर्वेणान्वयः ॥ ६८ ॥ समुचितंयोग्यम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ सुलभत्वंभावयति ॥ अस्त्विति ॥ यतःसएवविश्वेश्वरएवसर्वकृत्सर्वकर्ता ॥ ७५ ॥ अतस्ते
नव्याहृतंभवेद्भविष्यतीत्यन्वयः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

---

१ सुधर्मिणामित्येवंरूपे ।

॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ कृत्तिवासेश्वरमित्यार्षम् ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ द्रुमत्यित्रद्रमत्यिापिदृश्यते ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ विभांडेश्वरस्तिलभांडेश्वरः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

लोलार्कमुख्यसूर्यांश्चप्रणम्यचपुनःपुनः ॥ कृत्वापिण्डप्रदानानिसर्वतीर्थेष्वतंद्रितः ॥ ८३ ॥ सहस्रभोजनाद्यैश्चयतीन्विप्रान्प्रतर्प्यच ॥ महापूजो
पंचारैश्चालिंगान्यभ्यर्च्यभक्तितः ॥ ८४ ॥ असकृच्चिन्तयामासकिंलिंगंक्षिप्रसिद्धिदम् ॥ यत्रनिश्चलतामेतितपस्तनयकाम्यया ॥ ८५ ॥
श्रीमदोंकारनाथंवाकृत्तिवासेश्वरंकिमु ॥ कालेशंवृद्धकालेशंकलशेश्वरमेवच ॥ ८६ ॥ केदारेशंतुकामेशंचन्द्रेशंवात्रिलोचनम् ॥ ज्येष्ठेशंजंबुकेशंवाजै
गीषव्येश्वरंतुवा ॥ ८७ ॥ दशाश्वमेधमीशानंद्रुमिचंडेशमेवच ॥ दृक्केशंगरुडेशंचगोकर्णेशंगणेश्वरम् ॥ ८८ ॥ ढुंढ्याशागजासिद्धाख्यंधर्मेशंतारके
श्वरम् ॥ नन्दिकेशंनिवासेशंपत्रीशंप्रीतिकेश्वरम् ॥ ८९ ॥ पर्वतेशंपशुपातिंब्रह्मेशंमध्यमेश्वरम् ॥ बृहस्पतीश्वरंवाथविभांडेश्वरमेवच ॥ ९० ॥
भारभूतेश्वरंकिंवामहालक्ष्मीश्वरंतुवा ॥ मरुत्तेशंतुमोक्षेशंगंगेशंनर्मदेश्वरम् ॥ ९१ ॥ मार्कंडंमणिकर्णीशंरत्नेश्वरमथापिवा ॥ अथवायोगिनीपीठं
साधकस्यैवासिद्धिदम् ॥ ९२ ॥ यामुनेशंलांगलीशंश्रीमद्विश्वेश्वरंविभुम् ॥ अविमुक्तेश्वरंवाथविशालाक्षीशमेवच ॥ ९३ ॥ व्याघ्रेश्वरंवराहेशंव्यासेशं
वृषभध्वजम् ॥ वरुणेशंविधीशंवावसिष्ठेशंशनीश्वरम् ॥ ९४ ॥ सोमेश्वरंकिमिन्द्रेशंस्वर्लीनंसंगमेश्वरम् ॥ हरिश्चंद्रेश्वरंकिंवाहरिकेशेश्वरंतुवा॥९५॥
त्रिसंध्येशंमहादेवमुपशांतिशिवंतथा॥ भवानीशंकपर्दीशंकंदुकेशंमखेश्वरम् ॥ ९६ ॥ मित्रावरुणसंज्ञंवाकिमेषामाशुपुत्रदम् ॥ क्षणंविचार्यसमुनिरिति
विश्वानरःसुधीः ॥ ९७ ॥ आज्ञातंविस्मृतंतावत्फलितोमेमनोरथः ॥ सिद्धैःसंसेवितंलिंगंसर्वासिद्धिकरंपरम् ॥ ९८ ॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्यस्यमनोनिर्वृ
तिभाग्भवेत् ॥ उद्घाटितंसदैवास्तेस्वर्गद्वारंहियत्रवै ॥ ९९ ॥ दिवानिशंपूजनार्थंविज्ञाप्यत्रिदशेश्वरम् ॥ पञ्चमुद्रेमहापीठेसिद्धिदेसर्वजंतुषु ॥ १०० ॥
यत्रसाविकटादेवीप्रकटासिद्धिरूपिणी ॥ यत्रास्थितानांभक्तानांसाक्षात्सिद्धिविनायकः ॥ १ ॥ निर्धूयविघ्नजालानिसर्वाःसिद्धीःप्रयच्छति ॥ अविमुक्ते
महाक्षेत्रेसिद्धिक्षेत्रंहितत्परम् ॥ २ ॥ यत्रवीरेश्वरंलिंगंमहागुह्यतमंमतम् ॥ तिलांतरापिनोकाश्यांभूमिर्लिंगंविनाक्वचित् ॥ ३ ॥ परंवीरेशसदृशंन
लिंगंत्वाशुसिद्धिदम् ॥ धर्मदंचार्थदंसम्यक्कामदंमोक्षदंतथा ॥४॥ यथावीरेश्वरंलिंगंकाश्यांनान्यत्तथाध्रुवम् ॥ पंचस्वरोत्रगंधर्वःपरांसिद्धिमगात्पुरा॥५॥

मखेश्वरमित्यत्राजेश्वरमितिवा ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ आज्ञातमित्याङितिस्मृतिद्योतकमव्ययम् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ पंचमुद्रयाविकटयाअधिष्ठिते ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

---

१ पहारैश्चेतिक्वचित्पाठः ।

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ स्वफणामणिभिर्बहुनीराजनैरितिसंबंधः ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ विदेहजश्चेतिजयद्रथविशेषणम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ वसुसुतोपमांउपरिचरवसोर्वीर्या
ज्जातसत्यवत्युपमाम् ॥ वसवोदेवास्तत्सुतोपमामितिवा ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ नेपथ्यंभूषणम् ॥ २४ ॥

विद्याधरःस्वच्छविद्योवसुपूर्णश्चयक्षराट् ॥ नृत्यंतीनिजभावेनपुराह्यत्राप्सरोवरा ॥ ६ ॥ सदेहाकोकिलालापालिंगमध्येलयंगता ॥ ऋषिर्वेदशिराना
मजपन्वैशतरुद्रियम् ॥ ७ ॥ मन्त्रज्योतिर्मयेलिंगेसशरीरोविशत्पुरा ॥ चन्द्रमौलिभरद्वाजावुभौपाशुपतोत्तमौ ॥ ८ ॥ वीरेश्वरंसमभ्यर्च्यगायमानौ
लयंगतौ ॥ शंखचूडोहिनागेंद्रःस्वफणामणिभिर्निशि ॥ ९ ॥ षण्मासात्सिद्धिमगमद्बहुनीराजनैरिह ॥ किन्नरीहंसपद्यत्रभर्त्रावेणुप्रियेणवै ॥ ११० ॥
गायंतीसुस्वरंयातापरांनिर्वाणभूमिकाम् ॥ असंख्याताःसहस्राणिसिद्धाःसिद्धिमिहागताः ॥ ११ ॥ सिद्धलिंगमिहाख्यातंतस्माद्वीरेश्वरंपरम् ॥ १२ ॥
वीरेश्वरंसमाराध्यभ्रष्टराज्योजयद्रथः ॥ हत्वारिपूनस्खलितंराज्यंप्रापविदेहजः ॥ १३ ॥ विदूरथोऽथनृपतिरपुत्रःपुत्रवानभूत् ॥ वीरेश्वरप्रसादेनमगधा
धिपतिर्वशी ॥ १४ ॥ वसुदत्तोत्रचवणिक्सुतांवसुसुतोपमाम् ॥ अब्दमभ्यर्च्यवीरेशंरत्नदत्तोप्यवाप्तवान् ॥ १५ ॥ अहमप्यत्रवीरेशंसमाराध्यात्रिका
लतः ॥ आशुपुत्रमवाप्स्यामियथाभिलषितंप्रिया ॥ १६ ॥ इतिकृत्वामतिंधीरोविप्रोविश्वानरःकृती ॥ चन्द्रकूपजलैःस्नात्वाजग्राहनियमंव्रती
॥ १७ ॥ एकाहारोभवन्मासंमासंनक्ताशनोभवत् ॥ अयाचिताशनोमासंमासंत्यक्ताशनःपुनः ॥ १८ ॥ पयोव्रतोभवन्मासंमासंशाकफलाशनः ॥
मासंमुष्टितिलाहारोमासंपानीयभोजनः ॥ १९ ॥ पंचगव्याशनोमासंमासंचांद्रायणव्रती ॥ मासंकुशाग्रजलभुङ्मासंश्वसनभक्षणः ॥ १२० ॥
अथत्रयोदशेमासिस्नात्वात्रिपथगांभसि ॥ प्रत्यूषएववीरेशंयावदायातिसद्द्विजः ॥ २१ ॥ तावद्विलोकयांचक्रेमध्येलिंगंतपोधनः ॥ विभूतिभूषितंबाल
मष्टवर्षाकृतिंशुभम् ॥२२॥ आकर्णपूर्णनेत्रंचसुरक्तदशनच्छदम् ॥ चारुपिंगजटामौलिंनग्नंप्रहसिताननम् ॥ २३ ॥ शैशवोचितनेपथ्यधारिणंचित्तहा
रिणम् ॥ पठंतंश्रुतिसूक्तानिहसंतंचस्वलीलया ॥ २४ ॥ तमालोक्यस्तुतिंचक्रेरोमकंचुकितोमुदा ॥ प्रोच्चरद्गद्गदालापोनमोस्त्वितिपुनःपुनः ॥ २५ ॥
विश्वानरउवाच ॥ ॥ एकंब्रह्मैवाद्वितीयंसमस्तंसत्यंसत्यंनेहनानास्तिकिंचित् ॥ एकोरुद्रोनद्वितीयोवतस्थेतस्मादेकंत्वांप्रपद्येमहेशम् ॥ २६ ॥

॥ २५ ॥ अभिलाषप्रदैःपद्यैरष्टभिर्बालरूपिणम् ॥ तुष्टावपरमानंदंदेवंविश्वानरःकृती ॥ एकमिति ॥ समस्तंजगद्ब्रह्मेत्यन्वयः ॥ किंमृद्घटवदौपचारिकंनेत्याह ॥ सत्यंसत्य
मिति ॥ निश्चयार्थावीप्सा ॥ बाधेसामानाधिकरण्यान्नोपचारइतिभावः ॥ तर्हिब्रह्मविष्णुरुद्रःसजातीयभेदोभविष्यतिनेत्याह ॥ एकमिति ॥ ननुकालाकाशादेःसत्यत्वेनप्रतीतेस्तेनावि

जातीयभेदोभवेत्तत्राह ॥ अद्वितीयमिति ॥ तर्हिस्वगतभेदःस्यान्नेत्याह ॥ एकइति ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेरित्यर्थः ॥ नन्वस्मिन्ग्रामेएकएवपुरुषइतिवदेषाश्रुतिरुपचारपरेत्याशंक्याह ॥
नेहनानास्तिकिंचिदिति ॥ नेहनानास्तिकिंचनेतिश्रुतेरित्यर्थः ॥ भूयसीनांश्रुतीनामैक्यपरत्वावगमान्नोपचारत्वमेकमेवेत्यादिश्रुतेरितिभावः ॥ उपसंहरन्प्रणमति एकइति॥ यस्मादेकःकेवलःसजाती
यस्वगतभेदरहितोऽद्वितीयोविजातीयभेदरहितः ॥ रुद्रःरुत्संसारदुःखंद्रावयतिनाशयतीतिरुद्रोऽवतस्थेऽवतिष्ठते ॥ एकएवरुद्रोवतस्थेनद्वितीयइतिश्रुतेः ॥ तस्मादेकंसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यं
महेशंमहांतमीश्वरंत्वांशरणमाश्रयंरक्षितारंप्रपद्येभजेइत्यर्थः ॥ २६ ॥ जगत्कर्तृत्वोपाधिंभगवंतंस्तुवन्ननेककर्तारइतिमतंनिराकरोति ॥ एकःकर्तेति ॥ कथंतर्हिप्रतिशरीरंतद्भेदप्रतीतिस्तत्राह ॥
नानारूपेष्विति ॥ उपाधिभेदादेकस्यबहुधाभानेदृष्टांतमाह ॥ यद्वदिति ॥ अपोपःप्रतिप्रत्यप् तासुप्रत्यप्सु ॥ छांदसोऽयंप्रयोगः ॥ स्वर्कःशोभनोमेघाद्यनाच्छादितोऽर्कइति वा ॥
प्रत्यंब्वितिवापाठः ॥ तदुक्तम् ॥ एकएवहिभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः ॥ एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवदिति ॥ चंद्रसमानन्यायत्वात्सूर्योपितथा ॥ २७ ॥ प्रत्यग्ब्रह्मण्य
ऽशेषप्रपंचस्याविवर्तरूपतांदृष्टांतपुरःसरमाह ॥ रज्जाविति ॥ यस्मिन्परमात्मनिज्ञातेएषोपरोक्षत्वेनप्रतीयमानःप्रपंचोविष्वक्सर्वतस्तद्वत्तथाभवतितंप्रपद्यइत्यन्वयः ॥ तद्वत्किवत् ॥ रज्जौरज्ज्वां

एकःकर्तात्वंहिसर्वस्यशंभोनानारूपेष्वेकरूपोस्यरूपः ॥ यद्वत्प्रत्यप्स्वर्कएकोप्यनेकस्तस्मान्नान्यंत्वांविनेशंप्रपद्ये ॥२७॥ रज्जौसर्पःशुक्तिकायांचरूप्यंनै
रःपूरस्तन्मृगाख्येमरीचौ ॥ यद्वत्तद्वद्विष्वगेषप्रपंचोयस्मिन्ज्ञातेतंप्रपद्येमहेशम् ॥ २८ ॥ तोयेशैत्यंदाहकत्वंचवह्नौतापोभानौशीतभानौप्रसादः ॥
पुष्पेगंधोदुग्धमध्येपिसर्पिर्यत्तच्छंभोत्वंततस्त्वांप्रपद्ये ॥ २९ ॥ शब्दंगृह्णास्यश्रवास्त्वंहिजिघ्रेरघ्राणस्त्वंव्यंघ्रिरायासिदूरात् ॥ व्यक्षःपश्येस्त्वंरसज्ञो
प्यजिह्वःकस्त्वांसम्यग्वेत्त्यतस्त्वांप्रपद्ये ॥ १३० ॥ नोवेदस्त्वामीशसाक्षाद्धिवेदनोवाविष्णुर्नोविधाताऽखिलस्य ॥ नोयोगींद्रानेंद्रमुख्याश्चदेवाभक्तोवे
दत्वामतस्त्वांप्रपद्ये ॥ ३१ ॥

ज्ञातायांसर्पोयद्वत् यथाशुक्तिकायांमुक्तास्फोटेचज्ञातायांरौप्यंरजतंयथा ॥ सचासौमृगाख्यश्चेतितन्मृगाख्यस्तस्मिन्मृगाख्येमरीचौमृगतृष्णिकायाम् ॥ मृगतृष्णामरीचिकेत्यमरः ॥
सामान्यविशेषभावेनयोजनान्नपौनरुक्त्यम् ॥ तस्यांज्ञातायांनीराणामयंनैरःपूरःसमूहोयथा ॥ तद्वदिति ॥ रज्ज्वाद्यधिष्ठानेज्ञातेसर्पादिविवर्तोयथानिवर्तते तथाधिष्ठानभूतेप्रत्यग्ब्रह्मणित्वयिज्ञातेसर्वोऽ
पिप्रपंचोनश्यतीत्यर्थः ॥ अनेकदृष्टांतोपादानंस्वानुभवस्यात्यंतदार्ढ्यख्यापनाय ॥ चकारःसमुच्चये ॥ २८ ॥ सर्वशक्तिस्वरूपत्वेनस्तौति ॥ तोयेशैत्यमिति:॥ हेशंभोतत्त्वंततस्त्वांप्रपद्यइत्यन्वयः ॥
तत्किमितिपृच्छायामाह ॥ तोयेशैत्यमित्यादि ॥ भूमौस्थैर्यमितिक्वचित् ॥ भानौसूर्ये ॥ शीतभानौचंद्रे ॥ प्रसादआह्लादः ॥ चकारःसमुच्चये ॥ २९ ॥ शब्दमिति ॥ हिर्हेतौ सर्वत्रसंबध्यते ॥
यस्मादश्रवाःश्रवणेंद्रियरहितस्त्वंशब्दंगृह्णासिशृणोषि ॥ अघ्राणोनासिकेंद्रियरहितस्त्वंजिघ्रेःगंधंगृह्णासि ॥ व्यंघ्रिः पादरहितोदूरादायासिआगच्छसि ॥ व्यक्षोऽचक्षुस्त्वंरूपंपश्येःपश्यसि ॥ अजि
ह्वोरसनेंद्रियरहितस्त्वंरसज्ञोरसंजानासि ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अपाणिपादोजवनोग्रहीतापश्यत्यचक्षुःसशृणोत्यकर्णइत्याद्या ॥ अतस्त्वांकःसम्यगपरोक्षतयावेत्तिजानातिनकोपीत्यर्थः ॥ १३० ॥
तर्हिवेदोज्ञास्यतिनेत्याह ॥ नोवेदइति ॥ हेईशस्वप्रकाशंत्वांवेदोनवेद ॥ यतोवाचोनिवर्तंतइतिश्रुतेः ॥ कथंतर्ह्यौपनिषदत्वमित्याशंकायामाह ॥ साक्षादिति ॥ लक्षणयातदुपपत्तिरितिभावः ॥

तर्हिविष्णवादयोज्ञास्यंतिनेत्याह ॥ नोवाविष्णुरित्यादि ॥ तर्ह्यधिकार्यभावाल्लक्षणयाप्यज्ञेयत्वमेवनेत्याह ॥ भक्तोवेदेति ॥ भक्त्यभावेविष्णवादेरपिदुर्ज्ञेयस्त्वमितिभावः ॥ ३१ ॥ अवर्णमजरममरम
रूपमव्ययम् ॥ अनामागोत्रमित्यादिश्रुतिसिद्धंस्तौति ॥ नोतेगोत्रमिति ॥ नेशजन्मेत्यत्रनापिजन्मेतिक्वचित्पाठः ॥ पूरयेःपूरयसि॥ ३२॥यतोवाइमानिभूतानिजायंते त्वंस्त्रीत्वंपुमानसित्वंकुमारउतवा
कुमारी ॥ त्वंजीर्णोदंडेनवंचसित्वंजातोभवसिविश्वतोमुखः॥ सर्वंविष्णुमयंजगदित्यादिश्रुतिसिद्धेसर्वकारणत्वसर्वात्मत्वेदर्शयति ॥ त्वत्तःसर्वमिति ॥ त्वंहिसर्वमित्येतत्प्रपंचयाति॥त्वंगौरीशइत्यादिना॥

नोतेगोत्रंनेशजन्मापिनाख्यानोवारूपंनैवशीलंनदेशः ॥ इत्थंभूतोपीश्वरस्त्वंत्रिलोक्याःसर्वान्कामान्पूरयेस्तद्भजेत्वाम् ॥ ३२ ॥ त्वत्तःसर्वंत्वंहिसर्वं
स्मरारेत्वंगौरीशस्त्वंचनग्नोऽतिशांतः ॥ त्वंवैवृद्धस्त्वंयुवात्वंचबालस्तत्त्वंयत्किंनास्यतस्त्वांनतोस्मि ॥ ३३ ॥ स्तुत्वेतिभूमौनिपपातविप्रःसदं
डवद्यावदतीवहृष्टः ॥ तावत्सबालोखिलवृद्धवृद्धःप्रोवाचभूदेववरंवृणीहि ॥ ३४ ॥ ततउत्थायहृष्टात्मामुनिर्विश्वानरःकृती ॥ प्रत्यब्रवीत्किमज्ञातंसर्व
ज्ञस्यतवप्रभो ॥ ३५ ॥ सर्वांतरात्माभगवान्सर्वःसर्वप्रदोभवान् ॥ याच्ञांप्रतिनियुंक्तेमांकिमीशोदैन्यकारिणीम् ॥ ३६ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यदेवो
विश्वानरस्यह ॥ शुचेःशुचिव्रतस्याशुशुचिस्मित्वाब्रवीच्छिशुः ॥ ३७ ॥ बालउवाच ॥ त्वयाशुचेशुचिष्मत्यांयोभिलाषःकृतोहृदि ॥ अचिरेणैवकाले
नसभविष्यत्यसंशयः ॥ ३८ ॥ तवपुत्रत्वमेष्यामिशुचिष्मत्यांमहामते ॥ ख्यातोगृहपतिर्नाम्नाशुचिःसर्वामरप्रियः ॥ ३९ ॥ अभिलाषाष्टकंपुण्यंस्तो
त्रमेतत्त्वयेरितम् ॥ अब्दंत्रिकालपठनात्कामदंशिवसंनिधौ ॥ १४० ॥ एतत्स्तोत्रस्यपठनंपुत्रपौत्रधनप्रदम् ॥ सर्वशांतिकरंचापिसर्वापत्परिनाशनम्
॥ ४१ ॥ स्वर्गापवर्गसंपत्तिकारकंनात्रसंशयः ॥ प्रातरुत्थायसुस्नातोलिंगमभ्यर्च्यशांभवम् ॥ ४२ ॥ वर्षंजपन्निदंस्तोत्रमपुत्रःपुत्रवान्भवेत् ॥
वैशाखेकार्तिकेमाघेविशेषनियमैर्युतः ॥ ४३ ॥ यःपठेत्स्नानसमयेसलभेत्सकलंफलम् ॥ कार्तिकस्यतुमासस्यप्रसादादहमव्ययः ॥ ४४ ॥ तवपुत्रत्वमे
ष्यामियस्त्वन्यस्तत्पठिष्यति ॥ अभिलाषाष्टकमिदंनदेयंयस्यकस्यचित् ॥ ४५ ॥ गोपनीयंप्रयत्नेनमहावंध्याप्रसूतिकृत् ॥ स्त्रियावापुरुषेणापि
नियमाल्लिंगसंनिधौ ॥ ४६ ॥ अब्दंजप्तमिदंस्तोत्रंपुत्रदंनात्रसंशयः ॥ इत्युक्त्वांतर्दधेबालःसोपिविप्रोगृहंगतः ॥ १४७ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखण्डेपूर्वार्द्धेइंद्राग्निलोकवर्णनंनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ शृणुसुश्रो
णिसुभगेवैश्वानरसमुद्भवम् ॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यांयथोक्तंशिवशर्मणे ॥ १ ॥

अन्वयमुखेनसर्वात्मत्वमुक्त्वाव्यतिरेकेणापितदाह ॥ तत्त्वमिति ॥ यत्त्वंनअसिनभवसितत्किंनास्तीत्यर्थः ॥ तत्किंयत्त्वंनासीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शुचिस्मित्वा
शुचियथास्यात्तथाईषद्धास्यंकृत्वेत्यर्थः ॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ १४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ कार्तिकमासाराधनेनतोषितत्वात्तत्प्रसादादित्युक्तम्॥ ४४॥तदभिलाषाष्टकंस्तोत्रम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ १४७ ॥
इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ एकादशेग्निलोकोतिविस्तरेणनिरुच्यते ॥ वैश्वानरसमुत्पत्तिर्वरप्राप्तिपुरःसरा ॥ १ ॥ १ ॥

अथानंतरम्॥तद्योषित्तस्यविश्वानरस्यभार्याशुचिष्मती ॥ गर्भाधानाख्येकर्मणितेनविश्वानरेणविहितेसतिअंतर्वत्नीगर्भवतीबभूवेत्यर्थः ॥२॥ पुंसवनंगर्भस्यपुंस्त्वाधानम्॥स्पंदनात्प्राक्गर्भचलनात्प्राक्
पूर्वम् ॥ गृह्योक्तविधिनावैदिकेनप्रकारेणेत्यर्थः ॥ पुंस्त्वविवृद्धयेपुंभाववृद्ध्यर्थम् ॥ गर्भस्यवीर्यातिशयायेत्यर्थः ॥३॥ अकारिकृतः ॥ चकारोभिन्नक्रमे ॥ सुखप्रसववृद्ध्यर्थंक्रियाचशोष्यंत्याख्याऽ
कारीत्यन्वयः ॥ वेत्तीतिवित्तेनविदाजानतेत्यर्थः ॥ ४ ॥ अथशब्दोमंगलार्थः ॥ अतोऽनंतरंसप्रसिद्धः ॥ नामप्राकाश्ये ॥ तस्यांशुचिष्मत्यांतनयःपुत्रोबभूवेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ कथंभूतः ॥
ताराधिपवराननःचंद्रवत्प्रसन्नमुखः ॥ किंकुर्वन् ॥ अरिष्टममंगलंदीपयन्दहन्नाशयन्नित्यर्थः ॥ यद्वा अरिष्टंसूतिकागृहंदीपयन्प्रकाशयन् ॥ अरिष्टंसूतिकागृहमितिवचनात् ॥ तत्रहेतुगर्भविशेषण
माह ॥ दीप्त्यातेजसासर्वारिष्टविनाशकृदिति ॥ कस्मिन्सति ॥ शुभेलग्नेसमीचीनेराशीनामुदयेसति ॥ लग्नस्यशुभत्वमेवाह ॥ सुताराःसुशोभनस्तारोध्वनिर्नामेतियावद्यासांतथाभूतासु[1]ताराःसुशुभासु
सतीष्वित्यर्थः ॥ सुताराःसुशोभनतारास्वितिवा ॥ शततारास्वितिपाठेशतभिषास्वित्यर्थः ॥ तथागुरौबृहस्पतौ ॥ केंद्रेलग्नचतुर्थसप्तमदशमराशौस्थितेसतीत्यर्थः ॥ तथासुग्रहेष्वयुगेषुचसमीचीनेषु

अथकालेनतद्योषिदंतर्वत्नीबभूवह ॥ विधिवद्विहितेतेनगर्भाधानाख्यकर्मणि ॥ २ ॥ ततःपुंसवनंतेनस्पंदनात्प्राग्विपश्चिता ॥ गृह्योक्तविधि
नासम्यक्कृतंपुंस्त्वविवृद्धये ॥ ३ ॥ सीमन्तोथाष्टमेमासिगर्भरूपसमृद्धिकृत् ॥ सुखप्रसवसिद्ध्यैचतेनाकारिक्रियाविदा ॥ ४ ॥ अथातःसत्सुता
रासुताराधिपवराननः॥ केंद्रेगुरौशुभेलग्नेसुग्रहेष्वयुगेषुच ॥५॥ अरिष्टंदीपयन्दीप्त्यासर्वारिष्टविनाशकृत् ॥ तनयोनामतस्यांतुशुचिष्मत्यांबभूवह ॥६॥
सद्यःसमस्तसुखदोभूर्भुवःस्वर्निवासिनाम् ॥ गंधवाहागन्धवाहादिग्वधूमुखवासनाः ॥ ७ ॥ इष्टगन्धप्रसूनौघैर्ववर्षुस्तेघनाघनाः ॥ देवदुन्दुभयोनेदुः
प्रसेदुःसर्वतोदिशः ॥८॥ परितःसरितःस्वच्छाभूतानांमानसैःसह ॥ तमोऽताम्यत्तुनितरांरजोपिविरजोभवत् ॥ ९ ॥ सत्त्वाःसत्त्वसमायुक्तावसुधासी
च्छुभातदा ॥ कल्याणीसर्वतोवाणीप्राणिनःप्रीणयंत्यभूत् ॥ १० ॥

ग्रहेष्वसमेष्वित्यर्थः ॥ चकारःसमुच्चये ॥ ५ ॥ ६ ॥ तनयस्यविशेषणांतरम् ॥ सद्यइति ॥ गंधवाहावायवः ॥ ॥ गंधवहाइतिक्वचित् ॥ कथंभूताः ॥ गंधंवहंतीतिगंधवाहायथार्थाख्याआस
न्नित्यर्थः ॥ गंधवाहनवाहाश्चेतिपाठेघनानांविशेषणम् ॥ कथंभूताः ॥ दिग्वधूमुखवासनाः दिग्वधूनांमुखानिवासयंतिसुगंधीनिकुर्वंतीतितथा ॥ यद्वा दिग्वधूमुखानांवासनायेषुतेतथा ॥
दिगंगनाननामृतवासिताइत्यर्थः ॥ वाहनाइतिपाठेदिग्वधूमुखेभ्योवहंतीतितथातेप्रसिद्धाघनामेघाः ॥ ७ ॥ ववर्षु[2]र्वृष्टिंचक्रुः ॥ कैः ॥ इष्टोगंधोयेषांतथाभूतानांप्रसूनानामोघैःसमूहैः ॥
घनानिबिडाः ॥ घनाघनाइत्येकंवापदम् ॥ वर्षंतोमेघाइत्यर्थः ॥ ८ ॥ तमोऽज्ञानमंधकारोवा ॥ अताम्यदनशत् ॥ रजोपिविरजोविगतरजोऽभवदनशदित्येव ॥ ९ ॥ सत्त्वाःप्राणिनः ॥
पुंस्त्वमार्षम् ॥ सत्त्वसमायुक्ताःसत्त्वगुणसंपन्नाः ॥ शुभाःशोभनाः ॥ पाठांतरे[3]सुष्ठुधारयमाणाऽमृततुल्यावा ॥ सुधातुल्यफलसस्यादिमतीत्यर्थः ॥ यदाबभूवतदेतिसर्वत्रसंबध्यते ॥ १० ॥

---

१ एतद्व्याख्यानेतारास्वितिपदमध्याल्हृत्ययोजितमितिभाति परंत्वीदृशक्लेशबीजांकिमितिनाविद्मः। २ आर्षमेतत्। ३ सुधातदेत्येवंरूपे।

तिलोत्तमेत्यादीनांतत्रविश्वानरगृहेमुदाहर्षेणाजग्मुरित्यग्रिमेणान्वयः ॥ वरांगनावराप्सरसः ॥ ११ ॥ किंकृत्वा ॥ क्वणत्कंकणपात्राणिकरतलेकृत्वा ॥ क्वणंतिशब्दंकुर्वंतिकंकणानियेषुतानिपात्राणि
तथा ॥ क्वणत्कनकपात्राणीतिक्वचित् ॥ पात्राणिविशिनष्टि ॥ मुक्तमुक्ताफलाढ्यानीतित्रिभिः ॥ मुक्तानिप्रसृतानियानिमुक्ताफलानितैराढ्यानि ॥ मुक्तमुक्ताक्षताढ्यानीतिक्वचित् ॥ यक्षकर्दमवं
तिकर्पूरागरुकस्तूरीकंकोलवंति ॥ १२ ॥ वज्रवैदूर्याएवदीपाःप्रदीपास्तैःसहवादीपायेषुतानितथा ॥ हरिद्रालेपनानीत्यत्रहरिद्राक्षोदवंतीतिपाठेहरिद्राचूर्णवंतीत्यर्थः ॥ गारुत्मतागरुडस्योद्गाराज्जाताम
णयएकरूपाःश्रेष्ठरूपायेषुतानितथा ॥ गारुत्मतैकदूर्वाणीतिक्वचित् ॥ शंखादियुक्तानिदधीनियेषुतानि ॥ शंखेत्यत्रसक्तिितिक्वचित् ॥ १३ ॥ पद्मरागादयोमणिप्रभेदाः आख्येत्यत्राढ्येतिक्वचित् ॥

तिलोत्तमोर्वशीरंभाप्रभाविद्युत्प्रभाशुभा ॥ सुमंगलाशुभालापासुशीलाढ्यावरांगनाः ॥११॥ क्वणत्कंकणपात्राणिकृत्वाकरतलेमुदा ॥ मुक्तमुक्ताफला
ढ्यानियक्षकर्दमवंतिच ॥ १२ ॥ वज्रवैदूर्यदीपानिहरिद्रालेपनानिच ॥ गारुत्मतैकरूपाणिशंखशुक्तिदधीनिच ॥ १३ ॥ पद्मरागप्रवालाख्यरत्नकुं
कुमवंतिच ॥ गोमेदपुष्परागेंद्रनीलसन्माल्यभांजिच ॥ १४ ॥ विद्याधर्यश्चकिन्नर्यस्तथाऽमर्यःसहस्रशः ॥ चामरव्यग्रहस्ताग्रमंगलद्रव्यपाणयः
॥ १५ ॥ गंधर्वोरगयक्षाणांसुवासिन्यःशुभस्वराः ॥ गायंत्योललितंगीतंतत्राजग्मुरनेकशः ॥ १६ ॥ मरीचिरत्रिःपुलहःपुलस्त्यःक्रतुरंगिराः ॥
वसिष्ठःकश्यपश्चाहंविभांडोमांडवीसुतः ॥ १७ ॥ लोमशोलोमचरणोभरद्वाजोथगौतमः ॥ भृगुस्तुगालवोगर्गोजातूकर्ण्यःपराशरः ॥ १८ ॥
आपस्तंबोयाज्ञवल्क्यदक्षवाल्मीकिमुद्गलाः ॥ शातातपश्चलिखितःशिलादःशंखउंछभुक् ॥ १९ ॥ जमदग्निश्चसंवर्तोमतंगोभरतोंशुमान् ॥ व्यासः
कात्यायनःकुत्सःशौनकःसुश्रुतःशुकः ॥२०॥ ऋष्यशृंगोथदुर्वासारुचिर्नारदतुंबुरू ॥ उत्तंकोवामदेवश्चच्यवनोसितदेवलौ ॥२१॥ शालंकायनहारी
तौविश्वामित्रोथभार्गवः ॥ मृकंडःसहपुत्रेणदाल्भ्यउद्दालकस्तथा ॥ २२ ॥ धौम्योपमन्युवत्साद्यामुनयोमुनिकन्यकाः ॥ तच्छांत्यर्थंसमाजग्मुर्धन्यं
विश्वानराश्रमम् ॥ २३ ॥ ब्रह्माबृहस्पतियुतोदेवोगरुडवाहनः ॥ नंदिभृंगिसमायुक्तोगौर्यासहवृषध्वजः ॥ २४ ॥ महेंद्रमुख्यागीर्वाणानागाःपातालवा
सिनः ॥ रत्नान्यादायबहुशःससरित्कामहाब्धयः ॥ २५ ॥ स्थावराजंगमंरूपंधृत्वायाताःसहस्रशः ॥ महामहोत्सवेतस्मिन्बभूवाकालकौमुदी ॥२६॥

पद्मरागप्रवालाख्यरत्नरूपंयत्कुंकुमंतद्वंति ॥ गोमेदादिमयानिसन्माल्यानिविचित्रवर्णदामानिभजंतेतानि ॥ १४ ॥ अमर्योऽमरांगनाः ॥ १५ ॥ सुवासिन्यःस्त्रियः ॥ १६ ॥ मरीचिरिति ॥ तच्छां
त्यर्थंतस्यगृहपतेरग्नेःशांत्यर्थंशांतिकर्मकरणार्थंविश्वानरगृहाश्रमंमरीच्यादयआजग्मुरितिसप्तमेनान्वयः ॥ अहमगस्त्यः ॥ मांडवीसुतोमांडव्यः ॥१७॥ लोमचरणोलोमपादः ॥ जातूकर्णइतिक्वचित्
॥ १८ ॥ १९ ॥ २०॥ उत्तंकइत्यत्रोदंकइतिचक्वचित् ॥ २१ ॥ सहपुत्रेणमार्कंडेयेनसह ॥ २२ ॥२३॥ ब्रह्मेति ॥ ब्रह्मादयआयाताइतितृतीयेनान्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ अकालकौमुदीअकालेऽ

समयेचंद्ररहितेपिरात्र्यादौकौमुदीज्योत्स्नातास्मिन्महामहोत्सवेऽभूदित्यर्थः ॥ २६ ॥ जातेति ॥ स्वयंपितामहोब्रह्मातस्यबालस्यजातकर्मचक्रेकृतवान् ॥ किंकृत्वा ॥ तद्रूपांजातकर्मप्रतिपादिकांश्रुतिं
विचार्य ॥२७॥ नामकर्मविधानेनएकादशेदिवसेनाम्नाऽयंगृहपतिरितिदेयंदातुंयोग्यंनामचददावित्यर्थः ॥ किंकुर्वन् ॥ तदर्थंनामकरणार्थंश्रुतिंवेदमुच्चरन्नुच्चारयन् ॥२८॥ तामेवदर्शयति ॥ अयमग्निर्गृ
हपतिरितिसार्धेन ॥अस्यायमर्थः योऽयमग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्याख्यःप्रजायाश्चातिशयेनधनस्यवेदितातमेतंयाचे ॥ हेअग्नेगृहपतेअभिद्युम्नंद्योततेर्यशोवाऽन्नंवा ॥ अभिसहइतिबलस्यनाम ॥ आयच्छस्व ॥
यमेरेतद्रूपम् ॥ एतदुक्तंभवति ॥ अस्मानभिअन्नंयशोवाबलंवागृह्णीष्वआगमयेत्यर्थः ॥ यद्वाऽस्मानभिद्युम्नमभिबलंवाआयच्छस्वस्थापयस्वसमर्पय ॥ आयतिःस्थापनार्थः ॥ २९ ॥ अग्ने
गृहपतेस्थित्येतिशाखाभेदेनद्रष्टव्यम् ॥ चतुर्वेदोक्तमंत्रैराशीर्भिरभिनंद्यवर्धयित्वापितामहोजगामेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अहोइत्यन्योन्यंस्तुवंतोयथागतंतथाजग्मुरितिचतुर्थेनान्वयः ॥

जातकर्मस्वयंचक्रेतस्यदेवःपितामहः ॥ श्रुतिंविचार्यतद्रूपांनाम्नागृहपतिस्त्वयम् ॥२७॥ इतिनामददौतस्मैदेयमेकादशेहनि ॥ नामकर्मविधानेनतदर्थं
श्रुतिमुच्चरन् ॥ २८ ॥ अयमग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्यःप्रजायावसुवित्तमः ॥ अग्नेगृहपतेभिद्युम्नमभिसहआयच्छस्व ॥ २९ ॥ अग्नेगृहपतेस्थित्यापराममपि
निदर्शयन् ॥ चतुर्निगममंत्रोक्तैराशीर्भिरभिनंद्यच ॥ ३० ॥ कृत्वाबालोचितांरक्षांहरेणहरिणासह ॥ निर्ययौहंसमारुह्यसर्वेषांप्रपितामहः ॥ ३१ ॥
अहोरूपमहोतेजस्त्वहोसर्वांगलक्षणम् ॥ अहोशुचिष्मतीभाग्यमाविरासीत्स्वयंहरः ॥ ३२ ॥ अथवाकिमिदंचित्रंशर्वभक्तजनेष्वहो ॥ आविर्भवे
त्स्वयंरुद्रोयतोरुद्रास्तदर्चकाः ॥ ३३ ॥ इतिस्तुवंतस्त्वन्योन्यंजग्मुःसर्वेयथागतम् ॥ विश्वानरंसमापृच्छ्यसंप्रहृष्टतनूरुहाः ॥ ३४ ॥ अतःपुत्रं
समीहंतेगृहस्थाश्रमवासिनः ॥ पुत्रेणलोकाञ्जयतिश्रुतिरेषासनातनी ॥ ३५ ॥ अपुत्रस्यगृहंशून्यमपुत्रस्यार्जनंवृथा ॥ अपुत्रस्यान्वयश्छिन्नोनापवित्रं
ह्यपुत्रतः ॥ ३६ ॥ नपुत्रात्परमोलाभोनपुत्रात्परमंसुखम् ॥ नपुत्रात्परमंमित्रंपरत्रेहचकुत्रचित् ॥ ३७ ॥ औरसःक्षेत्रजःक्रीतोदत्तःप्राप्तःसुतासुतः ॥
आपत्सुरक्षितश्चान्यःपुत्राःसप्तात्रकीर्तिताः ॥ ३८ ॥ एषामन्यतमःकार्योगृहस्थेनविपश्चिता ॥ पूर्वपूर्वःसुतःश्रेयान्हीनःस्यादुत्तरोत्तरः ॥ ३९ ॥
॥ गणावूचतुः ॥ ॥ निष्क्रमोथचतुर्थेऽस्यमासिपित्राकृतोगृहात् ॥ अन्नप्राशनमब्दार्धेचूडाब्देचार्थवत्कृता ॥ ४० ॥

किंस्तुवंतइत्याकांक्षायामाह ॥ अहोरूपमिति ॥ ३२ ॥ रुद्रःस्वयमाविर्भवतीत्यत्रहेतुमाह ॥ यतइति ॥ रुद्रार्चकारुद्रस्वरूपाएवेतियतइतिभावः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
नापवित्रमिति ॥ अपुत्रतःपुत्राभावात्पुत्ररहितोगृहस्थःपवित्रंनानस्यादित्यर्थः ॥ यद्वा नानरोऽपुत्रतोऽपवित्रःस्यादित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ औरसइति ॥ अत्रलोकेसप्तपुत्राःकीर्तिताइत्यन्वयः ॥
केतेइत्यतआह ॥ औरसइत्यादिना ॥ औरसोधर्मपत्नीप्रभवः ॥ दत्तःकेनचित् ॥ प्राप्तःस्वयमेव ॥ सुतासुतःपुत्रिकाकरणेन ॥ ३८ ॥ भवंतुसप्तपुत्रास्तावताकिमित्यतआह ॥ एषामिति ॥ तत्र
विशेषमाह ॥ पूर्वःपूर्वइति ॥ ३९ ॥ अब्दार्धेषष्ठेमासि ॥ चूडाकरणंअब्देवर्षे ॥ अर्थइतिपाठेकुसुमगर्भितस्निग्धकेशार्थइत्यर्थः ॥ अर्थवद्यथाविधीत्यर्थः ॥ कृतीइतिक्वचित् ॥ अस्याग्रिमेणा

न्वयः ॥ पूर्वत्रलिंगंविपरिणमय्यपूर्वक्रियैवसंबंधः ॥ ४० ॥ चूडाकर्मानंतरंव्रतमुपनयनम् ॥ ४१ ॥ उपाकर्मश्रावण्यांक्रियमाणंकर्म ॥ वेदानृगादीन् ॥ कथंभूतान् ॥ सांगपदक्रमान् अंगानिचपदानिचक्रमश्चतत्सहितान् ॥ अध्यैष्टअधीतवान्पठितवानित्यर्थः ॥ ४२ ॥ साक्षिमात्रान्निमित्तमात्रात् ॥ आचार्यवान्पुरुषोवेद ॥ आचार्याद्देवगृहीताविद्यासाधिष्ठंगमयतीत्यादिश्रुत्यर्थ ज्ञापनार्थमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वाज्ञात्वा ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तत्रविशेषमाह ॥ गर्भेति ॥ ४८ ॥ अभिषिच्याभिषेकंकृत्वा ॥ स्वमात्मानंदेहसंघातमित्यर्थः ॥ स्वर्धुनीति ॥ स्वर्धुन्यागंगायायत्शुद्धंकमुदकंतस्यबन्धाद्धारणादधिकशुद्धतामत्यंतपवित्रतांगंगास्नानादप्यधिकशुद्धिमित्यर्थः ॥ यद्वा स्वर्धुन्याःशुद्धंशोधकंकबंधंजलंतस्मादधिकशुद्धतांपावनतामित्यर्थः ॥ ४९ ॥ इतोपिमाताधिकेत्याह ॥ संन्यस्तेति ॥ मस्करीपरिव्राट् ॥ भिक्षुःपरिव्राट्कर्मंदीपाराशर्यपिमस्करी ॥ तपस्वीतापसःपारिकांक्षीवाचंयमोमुनिरित्यमरः ॥ अपिरत्राभिन्नक्रमे ॥ पितुरपिवंद्यइत्य

कर्णवेधंततःकृत्वाश्रवणर्क्षेसकर्मवित् ॥ ब्रह्मतेजोभिवृद्ध्यर्थंपंचमेऽब्देव्रतंददौ ॥ ४१ ॥ उपाकर्मततःकृत्वावेदानध्यापयत्सुधीः ॥ त्र्यब्दंवेदान्सविधिनाऽध्यैष्टसांगपदक्रमान् ॥ ४२ ॥ विद्याजातंसमस्तंचसाक्षिमात्राद्गुरोर्मुखात् ॥ विनयादिगुणानाविष्कुर्वन्ग्राहशक्तिमान् ॥ ४३ ॥ ततोथनवमेवर्षेपित्रोःशुश्रूषणेरतम् ॥ वैश्वानरंगृहपतिंदृष्ट्वाकामचरोमुनिः ॥ ४४ ॥ विश्वानरोटजंप्राप्यदेवर्षिर्नारदःसुधीः ॥ पप्रच्छकुशलंतत्रगृहीतार्घासनःक्रमात् ॥ ४५ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ विश्वानरमहाभागशुचिष्मतिशुभव्रते ॥ कुरुतेयुवयोर्वाक्यमयंगृहपतिःशिशुः ॥ ४६ ॥ नान्यत्तीर्थंनवादेवोनगुरुर्नचसत्क्रिया ॥ विहायपित्रोर्वचनंनान्योधर्मःसुतस्यहि ॥ ४७ ॥ नपित्रोरधिकंकिंचित्त्रिलोक्यांतनयस्यहि ॥ गर्भधारणपोषाभ्यांपितुर्मातागरीयसी ॥ ४८ ॥ अंभोभिरभिषिच्यस्वंजननीचरणच्युतैः ॥ प्राप्नुयात्स्वर्धुनीशुद्धकबंधाधिकशुद्धताम् ॥ ४९ ॥ संन्यस्ताखिलकर्मापिपितुर्वंद्योहिमस्करी ॥ सर्ववंद्येनयतिनाप्रसूर्वंद्याप्रयत्नतः ॥ ५० ॥ इदमेवतपोत्युग्रमिदमेवपरंव्रतम् ॥ अयमेवपरोधर्मोयत्पित्रोःपरितोषणम् ॥ ५१ ॥ मन्येमान्योनाधमस्यतथान्यस्ययथायुवाम् ॥ सुखाकारैर्विनीतस्यशिशोर्गृहपतेरहम् ॥ ५२ ॥ वैश्वानरसमभ्येहिममोत्संगेनिषीदभो ॥ लक्षणानिपरीक्षेहंपाणिंदर्शयदक्षिणम् ॥ ५३ ॥ इत्युक्तोमुनिनाबालःपित्रोराज्ञामवाप्यसः ॥ प्रणम्यनारदंश्रीमान्भक्त्याप्रह्वउपाविशत् ॥ ५४ ॥

नेनसंबध्यते ॥ हीतिनिश्चितम् ॥ प्रसूर्माता ॥ अतएवोक्तंभगवत्पादैः ॥ आस्तांतावदियंप्रसूतिसमयेदुर्वारशूलव्यथानैरुच्येनिजशोषणंमलमयीशय्याचसांवत्सरी एकस्यापिनगर्भभारभरणक्लेशस्य यस्याःक्षमोदातुंनिष्कृतिमुन्नतोपितनयस्तस्यैजनन्यैनमइति ॥ अहंइतिमन्ये ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मन्यइति ॥ अहमितिमन्ये ॥ किंतत् युवांयुवयोर्गृहपतेःशिशोर्यथाहंमान्योमाननीयःपूज्यइत्यर्थः ॥ तथान्यस्याधमस्यगृहस्थस्यशिशोर्नाहंमान्यइत्यहंमन्यइत्यर्थः ॥ यद्वा यथागृहपतेःशिशोर्युवांपितरौमान्यौतथाऽन्यस्याधमस्यशिशोःपित्रादिर्मान्योनइत्यहंमन्यइत्यर्थः ॥ कथंभूतस्यगृहपतेः ॥ सुखाकारैर्विनीतस्यसुखंक्षोभरहितमक्षुब्धंयथास्यात्तथाकारैःकार्यकारणसंघातैर्विनीतस्यनम्रस्य ॥ मुखाकारैरितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ मन्येमान्योनधर्मस्यतथान्यस्ययथास्यवैइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रा

प्यस्यशिशोर्धर्मस्यधर्ममूर्तेरितिव्याकर्तव्यम् ॥ अन्यत्पूर्ववत् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ परिममौगणितवान् ॥ ५६ ॥ तिर्यगिति ॥ हेद्विजतिर्यगूर्ध्वविस्तारोच्चमानेपरिमाणेअष्टोत्तरशतां
गुलः अष्टौउत्तराअधिकाःशतमंगुलयोयत्रसोऽष्टोत्तरशतांगुलःसमस्तुल्योगणितोयोऽयन्तेबालःसयथायथावल्लोकपालोभवेत्तभविष्यतीत्यर्थः ॥ अर्चिष्मत्याःपुर्याःपतिरितितुहृदिस्थम् ॥ तिर्यक्प्रमाणं
प्रसारिताभ्यांबाहुभ्यांज्ञातव्यम् ॥ ५७ ॥ पंचेति ॥ अयंतेबालोद्वात्रिंशल्लक्षणएवेतिविशेष्यंपूर्वश्लोकानुषज्ज्यान्वयः ॥ तान्येवद्वात्रिंशल्लक्षणानिषड्भिर्विशेषणैर्दर्शयति ॥ पञ्चसूक्ष्मः पञ्चत्वक्केशांगु
लिदशनांगुलिपर्वाणिसूक्ष्माणियस्यसतथा ॥ पंचदीर्घः पञ्चभुजनेत्रहनुजानुनासादीर्घायस्यसतथा ॥ सप्तरक्तः सप्तपाणितलनेत्रांततालुजिह्वाअधरोष्ठनखारक्तायस्यसतथा ॥ षडुन्नतः षड्वक्षः
कुक्ष्यलकस्कंधकरवक्त्राणिउन्नतानियस्यसतथा ॥ त्रिपृथुः त्रीणिललाटकटिवक्षांसिपृथूनिविस्तीर्णानियस्यसतथा ॥ लघुगंभीरः ॥ लघुश्चासौगंभीरश्चेतिलघुगंभीरः ॥ अत्रात्रिशब्दावध्या
हर्तव्यौ ॥ त्रिलघुस्त्रिगंभीरइत्यर्थः ॥ त्रिलघुःत्रीणिग्रीवाजंघामेहनानिलघूनिह्रस्वानियस्यसतथा ॥ त्रिगंभीरः त्रयःस्वरसत्त्वनाभयोगंभीरायस्यसतथा ॥ सामुद्रिकेतुत्रिलघुरित्यत्रचतुर्ह्रस्वमित्यु

ततोदृष्ट्वास्यसर्वांगंतालुजिह्वाद्विजानपि ॥ आनीयकुंकुमारक्तंसूत्रंचत्रिगुणीकृतम् ॥ ५५ ॥ स्मृत्वाशिवौगणाध्यक्षमूर्ध्वीभूतमुदङ्मुखम् ॥ मुनिः
परिममौबालमापादतलमस्तकम् ॥ ५६ ॥ तिर्यगूर्ध्वंसमोमानेयोष्टोत्तरशतांगुलः ॥ सभवेत्पृथिवीपालोबालोऽयंतेयथाद्विज ॥ ५७ ॥ पंचसूक्ष्मः
पंचदीर्घःसप्तरक्तःषडुन्नतः ॥ त्रिपृथुर्लघुगंभीरोद्वात्रिंशल्लक्षणास्त्विति ॥ ५८ ॥ पंचदीर्घाणिशस्यानियथादीर्घायुषोस्यवै ॥ भुजौनेत्रेहनुर्जानुनासाऽ
स्यतनयस्यते ॥ ५९ ॥ ग्रीवाजंघामेहनैश्चत्रिभिर्ह्रस्वोयमीडितः ॥ स्वरेणसत्त्वनाभिभ्यांत्रिगंभीरःशिशुःशुभः ॥ ६० ॥ त्वक्केशांगुलिदशनाः
पर्वाण्यंगुलिजान्यपि ॥ तथास्यपंचसूक्ष्माणिदिक्पालपदभाग्यथा ॥ ६१ ॥ वक्षःकुक्ष्यलकंस्कंधकरंवक्त्रंषडुन्नतम् ॥ तथाऽत्रदृश्यतेबालेमहदैश्वर्य
भाग्यथा ॥ ६२ ॥ पाण्योस्तलेचनेत्रांतेतालुजिह्वाधरौष्ठकम् ॥ सप्तारुणंचसनखमस्मिन्राज्यसुखप्रदम् ॥ ६३ ॥ ललाटकटिवक्षोभिस्त्रिविस्तीर्णो
यथाह्यसौ ॥ सर्वतेजोतिरैश्वर्यंतथाप्राप्स्यतिनान्यथा ॥ ६४ ॥ कमठीपृष्ठकठिनावकर्मकरणौकरौ ॥ राज्यहेतूशिशोरस्यपादौचाध्वनिकोमलौ ॥६५॥

क्तम् ॥ तथाहि पंचदीर्घंचतुर्ह्रस्वंपञ्चसूक्ष्मंषडुन्नतम् ॥ सप्तरक्तंत्रिगंभीरंत्रिविस्तीर्णंप्रशस्यतइति ॥ ५८ ॥ क्रममनादृत्यश्लोकंव्याचष्टे ॥ पञ्चेत्यारभ्यकमठीपृष्ठकठिनावित्यतःप्राक्तनेन ॥ शस्यानि
प्रशस्तानि ॥ हनुर्वदनैकदेशःकपोलयोःपरभागः ॥ अधःस्याच्चिबुकंगंडौकपोलौतत्पराहनुरित्यमरः ॥ जानुऊरुपर्व ॥ जंघाप्रसृता ॥ जंघातुप्रसृताजानूरुपर्वाष्ठीवदस्त्रियामित्यमरः ॥ ५९ ॥
मेहनंशिश्नः ॥ भगंयोनिर्द्वयोःशिश्नोमेढ्रोमेहनशेफसीइत्यमरः ॥ सत्त्वमन्तःकरणम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ वक्षोहृदयम् ॥ कुक्षिरुदरम् ॥ पिचण्डकुक्षीजठरोदरंतुंदमित्यमरः ॥ अलकंचूर्णकुंतलाः ॥
अलकाश्चूर्णकुंतलाइत्यमरः ॥ उभयत्रक्लीबत्वंछांदसम् ॥ यद्वा वक्षश्चकुक्षिश्चअलकाश्चवक्षःकुक्ष्यलकम् ॥ समाहारत्वादेकवद्भावः ॥ स्कंधंभुजाशिरःस्कंधोभुजशिरोंऽसोऽस्त्रीत्यमरः ॥ करंहस्तः ॥
बलिहस्तांशवःकराइत्यमरः ॥ अत्राप्युभयत्रक्लीबत्वंछांदसम् ॥ स्कंधकरवक्त्रमितिक्वचित्पाठस्तत्रसमाहारत्वादेकवद्भावउन्नेयः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ कमठीति ॥ अस्यशिशोःकरौराज्यहेतू

---

१ अत्रनखेतिक्वचित्पाठः ।

राजत्वकारणे ॥ पादौचेत्यन्वयः ॥ कथंभूतौतौकरौ ॥ कमठीपृष्ठकठिनौकमठीकूर्मस्यपत्नीडुलिरितियावत् ॥ भेकस्यपत्नीवर्षाभ्वीकूर्मस्यकमठीडुलिरित्यमरः ॥ तस्याःपृष्ठवत्कठिनौदृढावित्यर्थः ॥ अकर्मकरणौकर्मकरणानर्हौ ॥ कर्मकरणंविनापिकठिनावित्यर्थः ॥ पादौचरणौ ॥ कथंभूतौ ॥ अध्वनिवर्त्मविषयेकोमलौमृदूइत्यर्थः ॥ ६५ ॥ अच्छिन्नेति ॥ अस्यशिशोर्हस्तेतथारेखादृश्यतेयथाऽस्यदीर्घायुष्यमर्पयेदित्यन्वयः ॥ कथंभूता ॥ कनिष्ठापृष्ठनिर्याता कनिष्ठायाअंगुल्याःपृष्ठात्पश्चान्निर्यातानिःसृतेत्यर्थः ॥ अवधिमाह ॥ तर्जनींव्याप्याच्छिन्नाऽविच्छिन्नेत्यर्थः ॥ ६६ ॥ पादादिति ॥ अस्यपादावैश्वर्यसूचकावैश्वर्यस्यप्रापकावित्यर्थः ॥ कथंभूतौ ॥ मांसलौबलवंतौसुबलिनावित्यर्थः ॥ बलवान्मांसलोंसलइत्यमरः ॥ समाववक्रौसूक्ष्मौनातिस्थूलावित्यर्थः ॥ सुशोभनौसुन्दरौ ॥ समगुल्फौसमौगुल्फौघुटिकेययोस्तौसमगुल्फौ ॥ तद्ग्रंथीघुटिकेगुल्फावित्यमरः ॥ ६७ ॥ स्वल्पाभिरिति ॥ अयंतवशिशुःराजराजोभविष्यति ॥ कीदृशः ॥ सदासुखी ॥ कैर्लक्षणैः ॥ कररेखाभिरिति ॥ लिंगेनचशेफसाशिश्नेनेत्यर्थः ॥ लिंगंचिह्नशेफसोरित्यमरः॥ कथंभूतेन ॥ कृशह्रस्वेन कृशंचतद्ध्रस्वंचेतितेन ॥ राजराजोलोकपालइत्यर्थः ॥ ६८॥ उत्कटेति ॥ अयंशिशुरुत्कटासनगुल्फस्फिक् उत्कटंमहत्तच्चतदासनंचेत्युत्काटासनम् [2]तद्गुल्फेतद्योग्येस्फिचौकटिस्थमांसपिंडौयस्यसतथा ॥ स्त्रियांस्फिचौकटिप्रोथावित्यमरः ॥ अस्यगृहपतेर्नाभिर

अच्छिन्नातर्जनींव्याप्यतथारेखास्यदृश्यते ॥ कनिष्ठापृष्ठनिर्यातादीर्घायुष्यंयथार्पयेत् ॥ ६६ ॥ पादौसुमांसलौरक्तौसमौसूक्ष्मौसुशोभनौ ॥ समगुल्फौ
स्वेदहीनौस्निग्धावैश्वर्यसूचकौ ॥६७॥ स्वल्पाभिःकररेखाभिरारक्ताभिःसदासुखी ॥ लिंगेनकृशह्रस्वेनराजराजोभविष्यति ॥ ६८ ॥ उत्[3]कटासनगुल्फा
स्फिग्नाभिरस्यापिवर्तुला ॥ दक्षिणावर्तमरुणंमहदैश्वर्यसूचिका ॥ ६९॥ धारैकामूत्रयत्यस्मिन्दक्षिणावर्तिनीयदि ॥ गंधश्चमीनमधुनोर्यदिवीर्येतदानृपः
॥ ७० ॥ विस्तीर्णौमांसलौस्निग्धौस्फिचावस्यसुखोचितौ ॥ वामावर्तौसुप्रलंबौदोषौदिग्रक्षणोचितौ ॥७१॥ श्रीवत्सवज्रचक्राब्जमत्स्यकोदंडदंडभृत् ॥
तथास्यकरगारेखायथास्यात्रिदिवस्पतिः ॥ ७२ ॥ द्वात्रिंशद्दशनश्चायंकरकंबुशिरोधरः ॥ कौंचदुंदुभिहंसाभ्रस्वरःसर्वेश्वराधिकः ॥ ७३ ॥

पिवर्तुलाकारा ॥ कथंभूता ॥ दक्षिणावर्तमरुणंचयथाभवतितथामहदैश्वर्यसूचिकाप्रकाशिकेत्यर्थः ॥ ६९ ॥ धारैकेति ॥ अस्मिन्मूत्रयतिसतिएकाधारायदिदक्षिणावर्तिनीभवतिदक्षिणावर्तेननिःसरतीत्यर्थः ॥ यदिअस्यवीर्येमीनमधुनोर्मत्स्यक्षौद्रयोर्गंधश्चभवेत्तदाऽयंनृपइत्यर्थः ॥ ७० ॥ विस्तीर्णाविति ॥ अस्यस्फिचौकटिस्थमांसपिंडौसुखोचितौसुखयोग्यौ ॥ कथंभूतौ ॥ विस्तीर्णौ विस्तृतौ ॥ मांसलौबलवंतौ अंसलावित्यर्थः ॥ स्निग्धौचिक्कणौ ॥ अस्यदोषौहस्तौदिग्रक्षणोचितौदिक्पालनयोग्यौ ॥ कथंभूतौ ॥ वामावर्तौ वामःसुंदरआवर्तआवर्तनमावलनंययोस्तौतथा ॥ वामःसुंदरमूढयोरितिवचनात् ॥ सुप्रलंबौआजानुदीर्घावित्यर्थः ॥ ७१ ॥ श्रीवत्सेति ॥ अस्यशिशोस्तादृशीकरगारेखाऽस्तीतिशेषः ॥ यथाऽयंत्रिदिवस्पतिःस्वर्गाधिपतिःस्यात् ॥ तादृशी कीदृशीत्याकांक्षायामाह ॥ श्रीवत्सेति ॥ श्रीवत्सश्चवज्रश्चचक्रंचअब्जंचमत्स्यश्चकोदंडश्चदंडश्चतान्बिभर्तीतितथा ॥ श्रीवत्सोनामात्रदक्षिणावर्तरेखावालिविशेषः ॥ कोदंडोधनुः ॥ ७२ ॥ द्वात्रिंशद्दशनइति ॥ अयंसर्वेश्वराधिकोभविष्यतीत्यन्वयः ॥ तत्रहेतुगर्भाणिविशेषणान्याह ॥ किंत्वित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ द्वात्रिंशद्दशनः द्वाभ्यामधिकास्त्रिंशद्दशनायस्यसः ॥ करकंबुशिरोधरः करःशुंडादंडः कंबुःशंखः॥ कंबुर्नावलयेशंखेइत्यमरः ॥ करवद्धस्तिशुंडादंडवत्सुवलिताकंबुवत्त्रिधारांकिताचशिरोधराग्रीवायस्यसः ॥ क्रौंचदुंदुभिहंसाभ्रस्वरः॥ क्रौंचादीनामिवस्वरोयस्यसः ॥

---

[1] इदंविचारणीयम् । [2] अत्रापितत्तुल्येइत्यपेक्षितमितिभाति । [3] अत्रउत्कटासनतुल्यास्फिगितिपाठोपेक्षितइतिभाति ।

तत्रक्रौंचःकुश्चाख्यःपक्षी ॥ दुंदुभिर्दमामाइतिलोकप्रसिद्धोवाद्यविशेषः ॥ हंसश्चक्रांगः ॥ हंसास्तुश्वेतगरुतश्चक्रांगामानसौकसइत्यमरः ॥ अभ्रंमेघः ॥ अभ्रंमेघोवारिवाहइत्यमरः ॥ ७३ ॥
मधुपिंगलनेत्रः मधुवत्पिंगलेनेत्रेयस्यसः ॥ पंचरेखायत्रतादृशंललाटंयस्यसः ॥ सिंहोदरः सिंहस्यउदरमिवउदरंयस्यसः ॥ ७४ ॥ ऊर्ध्वरेखांकितपदः ऊर्ध्वगामिनीभिःरेखाभिरंकितौचाहितौपादौ
यस्यसः ॥ निःश्वसन्सन् ॥ अच्छिद्रपाणिः अच्छिद्रौनतोन्नतरहितौपाणीहस्तौयस्यसः ॥ अच्छिद्रौसंहतांगुलीहस्तौयस्येतिवा ॥ उपसंहरति ॥ महालक्षणवानिति ॥ सर्वलक्षणवानयमि
त्यर्थः ॥ ७५ ॥ एवंगुणानुक्त्वाऽपमृत्युंदर्शयति ॥ किंत्विति ॥ सर्वलक्षणलक्षितमप्येनंविधिरदृष्टंविधातावापातयेदित्यन्वयः ॥ कमिव ॥ विधुवत् चंद्रमिव ॥ उपरागेराहुद्वारेत्यर्थः ॥
सर्वलक्षणलक्षितत्वेवादृष्टांतोविधुवदिति ॥ कथंभूतंविधुम् ॥ संपूर्णनिर्मलकलं संपूर्णाःषोडशनिर्मलाःकलायस्यसपूर्णिमाचंद्रइत्यर्थस्तम् ॥ तद्धितार्थोपसर्जनस्यापिविधोःसंपूर्णनिर्मलकल
मितिविशेषणंछांदसम् ॥ पालयेदितिक्वचित्पाठस्तदापालयेत्पालयत्विविकाकूत्त्याविघ्नःसूचितः ॥ ७६ ॥ उपसंहरन्पूर्वोक्तंविवृणोति ॥ तस्मादितिसार्धेन ॥ वक्रीभूतेविषमीभूतेप्रतिकूलेजा

मधुपिंगलनेत्रोऽसौनैनंश्रीस्त्यजतिक्वचित् ॥ पंचरेखललाटस्तुतथासिंहोदरःशुभः॥७४॥ऊर्ध्वरेखांकितपदोनिःश्वसन्पद्मगंधवान् ॥ अच्छिद्रपाणिः
सुनखोमहालक्षणवानयम् ॥ ७५ ॥ किंतुसर्वगुणोपेतंसर्वलक्षणलक्षितम् ॥ संपूर्णनिर्मलकलंपातयेद्विधुवद्विधिः ॥ ७६ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनरक्षणी
यस्त्वसौशिशुः ॥ गुणोपिदोषतांयातिवक्रीभूतेविधातरि ॥ ७७ ॥ शंकेऽस्यद्वादशेवर्षेप्रत्यूहोविद्युदग्नितः ॥ इत्युक्त्वानारदोधीमान्सजगामयथागतम्
॥ ७८ ॥ विश्वानरःसपत्नीकस्तच्छ्रुत्वानारदेरितम् ॥ तदैवमन्यमानोभूद्वज्रपातंसुदारुणम् ॥ ७९ ॥ हाहतोस्मीतिवचसाहृदयंसमताडयत् ॥ मूर्च्छा
मवापमहतींपुत्रशोकसमाकुलः ॥ ८० ॥ शुचिष्मत्यपिदुःखार्तारुरोदातीवदुःसहम् ॥ आर्तस्वरेणहारावैरत्यंतव्याकुलेंद्रिया ॥ ८१ ॥ हाशिशोहागुण
निधेहापितुर्वाक्यकारक ॥ हाकुतोमंदभाग्यायाजठरेमेसमागतः ॥ ८२ ॥ त्वदेकपुत्रांहापुत्रकोऽत्रमांत्रायतेपुरा ॥ त्वदृतेत्वद्गुणोर्म्याब्ध्येपतितांशोकसा
गरे ॥ ८३ ॥ हाबालहाविमलहाकमलायताक्षहालोकलोचनचकोरकुरंगलक्ष्मन् ॥ हातातताततनयनाब्जमयूखमालिन्हामातुरुत्सवसहस्रसुखैकहेतो
॥ ८४ ॥ हापूर्णचंद्रमुखहासुनखांगुलीकहाचाटुकारवचनामृतवीचिपूर ॥ दुःखैःकियद्भिरहहांगमयात्वमाप्तःकिंकिंकृतंगृहपतेनमयात्वदाप्त्यै ॥ ८५ ॥

तइत्यर्थः ॥ ७७ ॥ प्रत्यूहोविघ्नोऽपमृत्युरित्यर्थः ॥ विद्युदग्नितःवज्राग्नेरित्यर्थः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ त्वदेकपुत्रामिति ॥ हाकष्टे ॥ पुत्रहेपुत्रपुरापूर्व
मेवशोकसागरेपतितांमांकस्त्रायतेकस्त्रास्यतीत्यर्थः ॥ भयादितिक्वचित्पाठः ॥ अहमेवशोकसागरेत्रास्यामीतिचेत्तत्राह ॥ त्वदृतेत्वांविनेत्यर्थः ॥ मत्तोऽन्यःपुत्रस्त्रास्यतीत्याशंकाया
मात्मानंविशिनष्टि ॥ त्वदेकपुत्रामिति ॥ कथंभूतेशोकसागरे ॥ त्वद्गुणोर्म्याढ्येत्वगुणास्त्वद्गुणास्तएवोर्मयस्तरंगास्तैराढ्येआकुले ॥ ८३ ॥ शोकाकुलासतीबहुधासंबोधयति ॥
हाबालेति ॥ सर्वत्रहाशब्दोविषादेशोकेअर्तौवा ॥ लोकेति ॥ लोकानांलोचनान्येवचकोराश्चंद्ररश्मिभोक्तारःपक्षिविशेषास्तेषांकुरंगलक्ष्मन् मृगलांछनचंद्रतुल्य ॥ मृगेकुरंगवातायुहरिणाजिनयो
नयइत्यमरः ॥ हातातेति ॥ तातनयनाब्जमयूखमालिन्पितृनेत्राब्जसूर्य ॥ हातातहानयनपद्मेतिक्वचित्पाठः ॥ ८४ ॥ चाटुकारेति ॥ मनोहरवाक्यसुधातरंगसमूहसमुद्रेतिवा ॥ अहहेतिखेदे ॥

अहहेत्यद्भुतेखेदइत्यमरः ॥ अंगहेपुत्र ॥ इहहांगेतिक्वचित् ॥ तान्येवदुःखान्याह ॥ किंकिंकृतामिति ॥ ८५ ॥ नोप्तइति ॥ नोप्तोनदत्तइतिनेत्यन्वयः ॥ बतेतिखेदे ॥ खेदानुकंपासंतोषाविस्मया
मंत्रणेबतेत्यमरः ॥ अध्युषितानिसेवितानि ॥ तवकृतेत्वदर्थंकेकेमयानियमाऔषधानिमंत्रायंत्राश्चनसंसाधितानसेविताइत्यर्थः ॥ तथापिनतैस्त्वंप्राप्तइत्याह ॥ सुकृतैकलभ्य विश्वेश्वरेऽर्पितंयत्सु
कृतंतेनकेवलेनलभ्य ॥ ८६ ॥ संसारेति ॥ संसारसमुद्रतारकनौस्वरूप ॥ निजवाक्सुधोक्षैः स्ववाक्यामृतसेकैः ॥ ८७ ॥ किंदेवतेति ॥ अहहखेदे ॥ अस्यशिशोर्जन्ममहोत्सवेऽस्यभाव्यानिष्टं
ज्ञात्वाकिंकिमितियुगपन्मिलिताःकिमर्थमागताइत्यर्थः ॥ यद्वा अस्यभाविज्ञात्वामिलिताइत्येतत्किमितिपृच्छामीत्यर्थः ॥ मेलनेहेतुमाह ॥ एकस्थेति ॥ ८८ ॥ कालकालः कालेनयमेनकालः
कालनंमारणमितियावत् ॥ ८९ ॥ हाहंतेति ॥ हाहंतविषादे ॥ हंतहर्षेऽनुकंपायांवाक्यारंभविषादयोरित्यमरः ॥ हंतेतिवाक्यारंभे हेविधेभवताकस्मादयंबालोविदधेऽकारि ॥ किंकृत्वा ॥ बहुभिः
प्रयत्नैर्विशालगुणसिंधुंविस्तृतगुणरूपसमुद्रंविधाय ॥ अर्थादस्मिन्बालकइतिशेषइतिवा ॥ कथंभूतम् ॥ अगाधमध्यमनवगाहनीयमध्यमित्यर्थः ॥ सद्रत्नसारंसद्रत्नान्येवसाराणियत्रतम् ॥

नोप्तोबलिर्नबतकासुचदेवतासुतीर्थानिकानिनमयाध्युषितानिवत्स ॥ केकेमयाननियमौषधमंत्रयंत्राःसंसाधितास्तवकृतेसुकृतैकलभ्य ॥ ८६ ॥
संसारसागरतरेहरदुःखभारंसारंमुखेंदुमभिदर्शयसौख्यसिंधो ॥ पुन्नामतीव्रनरकार्णववाडवाग्नेस्संजीवयस्वपितरंनिजवाक्सुधोक्षैः ॥ ८७ ॥ किंदे
वताअहहजन्ममहोत्सवेऽस्यज्ञात्वेतिभाविमिलितायुगपत्समस्ताः ॥ एकस्थसर्वगुणशीलकलाकलापसौंदर्यलक्षणपरीक्षणपूर्णहर्षाः ॥ ८८ ॥ शंभो
महेशकरुणाकरशूलपाणेमृत्युंजयस्त्वमितिवेदविदोवदंति ॥ त्वद्दत्तबालतनयेयदिकालकालःस्यादेवमत्रवदकस्यभवेन्नपातः ॥ ८९ ॥ हाहंतहंतभव
ताभवतापहारीकस्माद्विधेऽत्रविदधेबहुभिःप्रयत्नैः ॥ बालोविशालगुणसिंधुमगाधमध्यंसद्रत्नसारमखिलंसविधंविधाय ॥ ९० ॥ हाकालबालकवती
किमुतेनराज्ञीत्वत्कालतांनहृतवान्नसुताननेंदुः ॥ बालेतिकोमलमृणाललतांगलीलेदंभोलिनिष्ठुरकठोरकुठारदंष्ट्रः ॥ ९१ ॥ इत्थंविलप्यबहुशोनयनां
बुधारासंपातजाततटिनीशतमुत्तरंगम् ॥ सातोकशोकजनितानलतापतप्ताप्रोच्छ्वस्यदीर्घविपुलोष्णमहोशुशोष ॥ ९२ ॥

अखिलंसंपूर्णम् ॥ सविधंसप्रकारम् ॥ किमित्याकांक्षयामाह ॥ भवतापहारीभवताकृत्वाऽपहारोवर्ततेयस्यसतथा ॥ सृष्ट्वापिमारणीयश्चेत्किमर्थंसृजसीत्यभिप्रायः ॥ भवतापहारीत्येकंवापदम् ॥
भवतापंहर्तुंशीलंयस्यसतथा ॥ अस्मिन्पक्षेयतोऽग्रेमारमिष्यसीतिशेषः ॥ ९० ॥ हाकालेति ॥ हाविषादे ॥ हेकालतेतवराज्ञीमहिषीकिमुबालकवतीनापितुबालकवत्येव ॥ तवसुताननेंदुःपुत्रवदन
चंद्रस्त्वत्कालतांत्वत्कालनतांत्वत्कृतमारणतांनहृतवान्नदूरीकृतवान् अपितुकृतवानेव ॥ अतोऽस्मिन्बालेकिंकिमित्येवंभूतोऽसि ॥ कथंभूते ॥ कोमलायामृणाललतातस्यायदगंतस्येवलीलायस्यस
तथातस्मिन् ॥ कोमलमृणाललतांगवत्सुकुमारइत्यर्थः ॥ त्वंकथंभूतः ॥ दंभोलिर्वज्रंतद्वन्निष्ठुरस्तीक्ष्णःकठोरोभयंकरोयःकुठारस्तद्वद्दंष्ट्रायस्य सः ॥ स्वपुत्रस्यरक्षणंपरपुत्रस्यमारणमेतत्तवानुचित
मितिभावः ॥ ९१ ॥ इत्थमिति ॥ अहोकष्टम् ॥ साशुचिष्मतीइत्थंविलप्यशुशोषशोषंप्राप्तवतीत्यन्वयः ॥ दीर्घंबहुकालव्यापिविपुलंगंभीरंउष्णंयथास्यात्तथाप्रोच्छ्वस्य ॥ तथानेत्रवार्यासारजनित

नदीनांशतमुत्तरंगंउच्छलद्भंगंयथास्यादिति ॥ ९२ ॥ आकर्ण्येति ॥ तस्यास्तानिकरुणवंतिपरिदेवितानिदृष्ट्वाश्रुत्वावाद्रुमाव्रततयःद्रुमाश्चव्रततयोलताश्च कुसुमान्येवाश्रुपातास्तैःपततां पक्षिणांविरुतानिवासितान्येवआरावाआर्तरावास्तैः असकृत्वारंवारंपवनच्छलेनवायुव्याजेनमौलिमस्तकमालोल्यप्रकंप्यप्रायोरुदंतिरुदंतीवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ९३ ॥ रुण्णमिति ॥ तयाशुचि ष्मत्यामुक्तकंठंयथास्यात्तथार्तस्वरैरुण्णंरोदनंकृतम् ॥ छांदसोऽयंप्रयोगः ॥ यथाप्रतिरवस्यच्छलतोव्याजेनसर्वादिशोरुरुदुः ॥ कथंभूताः ॥ गिरिकंदराएवास्यानियासांतास्तथा ॥ पुनःकथंभूताः ॥ स्थगितपत्रिमृगागमाः स्थगिताःस्तंभिताः पत्रिणांमृगाणांचागमाआगमनानियासुतास्तथा ॥ यदाअचेतनाअपिवृक्षादयोरुरुदुस्तदासचेतनानांकाकथेतिहिशब्दार्थः ॥९४॥ श्रुत्वेति ॥ इत्यार्तनादंश्रुत्वासविश्वानरः ॥ ह्रस्वश्छांदसः ॥ पाठांतरेतुर्वितर्के उभयत्रव्यवधानमार्षम् ॥ किमित्यादिउच्चैर्वदन्मोहांहित्वोत्थितइत्यन्वयः ॥ तुशब्दोऽत्रसंभ्रमे ॥ अन्तरात्मनिलयः

आकर्ण्यतत्करुणवत्परिदेवितानितानिद्रुमाव्रततयःकुसुमाश्रुपातैः ॥ प्रायोरुदंतिपततांविरुतार्तरावैरालोल्यमौलिमसकृत्पवनच्छलेन ॥ ९३ ॥ रुण्णं तयाकिलतथाबहुमुक्तकंठमार्तस्वरैःप्रतिरवच्छलतोयथोच्चैः ॥ तद्दुःखतोनुरुरुदुर्गिरिकंदरास्याःसर्वादिशःस्थगितपत्रिमृगागमाहि ॥ ९४ ॥ श्रुत्वार्तनाद मितिविश्वनरोपिमोहंहित्वोत्थितःकिमितिकिंत्विति किंकिमेतत् ॥ उच्चैर्वदन्गृहपतिःक्कसमेबहिस्थःप्राणोंतरात्मनिलयःसकलेंद्रियेशः ॥ ९५ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ ततोदृष्ट्वासपितरौबहुशोकसमावृतौ ॥ स्मित्वोवाचततोमातस्त्रासस्त्वीदृक्कुतोहिवाम् ॥९६॥ नमांकृतवपुस्त्राणंभवच्चरणरेणुभिः ॥ कालःकलयितुंशक्तोवराकीचंचलालिपका ॥ ९७ ॥ प्रतिज्ञांशृणुतंतातौयदिवांतनयोह्यहम् ॥ करिष्येहंतथातेनविद्युन्मत्तस्त्रसिष्यति ॥ ९८ ॥ मृत्युंजयंसमाराध्यसर्वज्ञंसर्वदंसताम् ॥ कालकालंमहाकालंकालकूटविषादिनम् ॥ ९९ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यजरितौद्विजदंपती ॥ अकालामृत वर्षौघशांततापौतदोचतुः ॥ १०० ॥ अपयोदपयोवृष्टिरदुग्धाब्धिःसुधोदयः ॥ अनिंदुःकौमुदीकांतिःकुतोनौसुखयत्यलम् ॥ १ ॥ पुनर्ब्रूहिपुनर्ब्रूहिकी दृक्कीदृक्पुनःपुनः ॥ कालःकलयितुंनालंवराकीचंचलालिपका ॥२॥ आवयोस्तापनाशायमहोपायस्त्वयेरितः ॥ मृत्युंजयस्यदेवस्यसमाराधनलक्षणः॥ ॥३॥ तद्गच्छशरणंताततनातःपरतरंहितम् ॥ मनोरथपथातीतकारिणःकालहारिणः ॥ ४ ॥ किंनश्रुतंत्वयातातश्वेतकेतुंयथापुरा ॥ पाशितंकालपाशे नररक्षत्त्रिपुरांतकः ॥ ५ ॥ शिलादतनयंमृत्युग्रस्तमष्टाब्दमर्भकम् ॥ शिवोनिजजनंचक्रेनंदिनंविश्वनंदिनम् ॥ ६ ॥ क्षीरोदमथनोद्भूतंप्रलयानलसं निभम् ॥ पीत्वाहालाहलंघोरमरक्षद्भुवनत्रयम् ॥ ७ ॥

प्रत्यगात्मासकलेंद्रियेशःसमस्तेंद्रियाणांसाक्षी ॥ ९५ ॥ ततोदृष्ट्वेति ॥ तमोमोहः ॥ प्राधान्यान्मातुःसंबोधनम् ॥ तुशब्दात्तातेतिच ॥ ९६ ॥ कलयितुंमारयितुम् ॥ चञ्चलाविद्युत् ॥ यत्रका लोपिकुंठितस्तत्रवराकीनिकृष्टाअल्पाअसमर्थाचपलाकालयितुंनशक्ताइतिकिंवाच्यमित्यभिप्रायः ॥ ९७ ॥ वांयुवयोः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ जरितौजरावंतौ ॥ ज्वरितावितिक्कचित्पाठः ॥ १०० ॥ किमूचतुस्तदाह ॥ अपयोदेति ॥ नविद्यतेपयोदोयस्यांसाचासौपयोवृष्टिश्चनदुग्धाब्धिःक्षीराब्धिर्यस्मिन्ससुधोदयः नविद्यतेइन्दुर्यस्यांसाकौमुदीकांतिःकुतःकस्मान्नौआवामलमत्यर्थंसुखयातिसुखि नौकरोतीत्यूचतुरिति ॥ १ ॥ पुनरितिवीप्सात्रितयमादरार्थम् ॥ पुनर्वदेतिक्कचित् ॥ कालइत्याद्यर्धमनुवादः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पाशितंबद्धम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ हालाहलंविषम् ॥ ७ ॥

---

१ श्रुत्वातुइत्येवंरूपे ।

महान्दर्पोयस्यतम् ॥ महादैत्यमित्यपिक्कचित् ॥ ८ ॥ पत्रिणंबाणम् ॥ ९ ॥ वर्षायुतंदशसहस्रवषम् ॥ ११० ॥११॥१२ ॥ १३ ॥ सगृहपतिःकाशींसंप्राप्यप्राङ्मणिकर्णिकांलोचनाभ्यांदृष्टवान्
ययावितिपंचमेनान्वयः ॥ काशींविशिनष्टि ॥ यल्लभ्यतइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ महासंवर्तःप्राकृतोलयः ॥१४॥ कण्ठभूमिषुकाश्याःकण्ठस्थानीयासुभूमिषु ॥ नीहारोहिमम् ॥१५॥ बहुसंसारेति॥
दुःखमितिशेषः॥बहुसंसारसंतापमितिक्वचित् ॥ असिधारयाऽसिप्रवाहेण ॥१६ ॥ मणिकर्णिकांविशिनष्टि॥ यल्लभ्यतइत्येकेन ॥ कथंभूतांमणिकर्णिकाम् ॥ सुदृढोऽविप्लुतोयोष्टांगयोगस्तस्माल्लभ्यं
तेयत्कैवल्यंतत्सम्यग्देहत्यागमात्रेणविकासयंतीमभिव्यंजयंतीम् ॥ बुधाःकाशकांयांजगुस्तामिति ॥ १७ ॥ कथंभूताभ्यांनेत्राभ्याम् ॥ संसारतापतप्ताभ्याम् ॥ कर्णाकर्णप्रकीर्णाभ्याम् ॥ कर्णा

जालंधरंमहादर्पंहृतत्रैलोक्यसंपदम् ॥ चरणांगुष्ठरेखोत्थचक्रेणनिजघानयः ॥ ८ ॥ यएकेषुनिपातोत्थज्वलनैस्त्रिपुरंपुरा ॥ विधायपत्रिणंविष्णुंज्वा
लयामासधूर्जटिः ॥ ९ ॥ अंधकंयस्त्रिशूलाग्रप्रोतंवर्षायुतंपुरा ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यसंमूढंशोषयामासभानुना ॥ ११० ॥ कामंदृष्टिनिपातेनत्रैलोक्यविजयो
र्जितम् ॥ निनायानंगपदवींवीक्षमाणेष्वजादिषु ॥ ११ ॥ तंब्रह्माद्येककर्तारंमेघवाहनमच्युतम् ॥ प्रयाहिपुत्रशरणंविश्वरक्षामणिंशिवम् ॥ १२ ॥
पित्रोरनुज्ञांप्राप्येतिप्रणम्यचरणौतयोः ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यबद्वाश्वास्यविनिर्ययौ ॥ १३ ॥ सप्राप्यकाशींदुष्प्रापांब्रह्मनारायणादिभिः ॥ महासंवर्तसं
वृत्ततापाद्विश्वेशपालिताम् ॥ १४ ॥ फिरस्वर्धुन्याहारयष्ट्येवराजितांकंठभूमिषु ॥ विचित्रगुणशालिन्याहारनीहारगौरया ॥ १५ ॥ बहुसंसारसंतापसं
तप्तजनतोद्भवम् ॥ वारयंतींवरणयाछिंदंतीमसिधारया ॥ १६ ॥ यल्लभ्यतेचकैवल्यंसुदृढाष्टांगयोगतः ॥ विकासयंतींतत्सम्यक्काशिकांयांजगुर्बुधाः ॥
॥ १७ ॥ संसारतापतप्ताभ्यांलोचनाभ्यांसदृष्टवान् ॥ कर्णाकर्णप्रकीर्णाभ्यांप्राग्ययौमणिकर्णिकाम् ॥ १८ ॥ तत्रस्नात्वाविधानेनदृष्ट्वाविश्वेश्वरंवि
भुम् ॥ त्रैलोक्यप्राणिसंत्राणकारिणंप्रणनामह ॥ १९ ॥ आलोक्यालाक्यताल्लिंगंतुतोषहृदयेबहु ॥ परमानंदकंदाख्यंस्फुटमेतन्नसंशयः ॥ १२० ॥
अहोनमत्तोधन्योस्तित्रैलोक्येसचराचरे ॥ यदद्राक्षिषमद्याहंश्रीमद्विश्वेश्वरंविभुम् ॥२१॥ त्रिलोकीसारसर्वस्वंपिंडीभूतमिदंकिल ॥ किंवापीयूषपिंडो
यमुद्गतःक्षीरनीरधेः ॥२२ ॥ आत्मावबोधमहसःकिमसौप्रथमांकुरः ॥ ब्रह्मानंदसुकंदोवाकिमुब्रह्मरसायनम् ॥ २३ ॥

भ्यांयआकर्णआकर्णनंश्रवणंतेनप्रकीर्णाभ्यांविस्तीर्णाभ्यामित्यर्थः ॥ आकर्ण्यमणिकर्णाभ्यामितिक्वचित् ॥ यद्वा कर्णःआकर्णनंतेनआकर्णप्रकीर्णाभ्यांकर्णपर्यंताभ्यामिति ॥ १८ ॥ पूजादिकंच
विदधेइतिहकारार्थः ॥ १९ ॥ १२० ॥ यद्यस्मात् ॥ अद्राक्षिषंदृष्टवान् ॥ २१ ॥ सारसर्वस्वंवरसर्वधनम् ॥ सारोबलेस्थिरांशेचन्यय्येक्लीबंवरेत्रिष्वित्यमरः ॥ पिंडीभूतंलिंगाकारेणपरिणतम् ॥
किलेत्युत्प्रेक्षायाम् ॥२२॥ आत्मावबोधमहसःस्वप्रकाशप्रत्यग्ज्योतिषः ॥ सुकंदःशोभनंमूलम्॥ब्रह्मरसायनंब्रह्मचतद्रसश्चतदयनंचतत्तथा ॥ रसोवैसः रसंह्येवायंलब्ध्वानंदीभवतीतिश्रुतेः ॥२३ ॥

योगीति ॥ योगिहृत्कमलाश्रयंअनाकारंप्रत्यग्भूतंयद्ब्रह्मोच्यतेतल्लिंगच्छलादाकारत्वंलिंगमूर्तित्वमापेदेप्रापकिमितिविमर्शः ॥ २४ ॥ फलंनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वप्रकाशानंदस्वरूपम् ॥ २५ ॥ केशपाशश्चूडा ॥ शिखाचूडाकेशपाशइत्यमरः ॥ सुपुष्प्यतेइतिपाठेसुपुष्पितइत्यर्थः ॥ कैवल्यमल्लीवल्लयाः कैवल्यमेवमल्लीवल्लीमल्लिकालतातस्याःस्तबकोगुच्छः ॥ सस्तावकानांस्तोतॄणां भक्तानामर्थदःपुरुषार्थचतुष्टयप्रदइत्यर्थः ॥२६॥ आनंदक्रीडनकंदुकः सुखक्रीडाकंदुकः॥आनंदइत्यत्रकम्रइतिवापाठः ॥ कमनीयइत्यर्थः॥२७॥कल्याणरमणीकल्याणसुंदरीतस्यारम्यःशृंगारस्यशोभायादर्शनार्थंदर्पणआदर्शः ॥२८॥ आज्ञातमिति ॥ आइतिस्मृतौ ॥ बीजपूरःफलपूरः ॥ अद्भुतआश्चर्यमयः॥२९॥आश्चर्यमयत्वेहेतुंदर्शयन्विश्वेश्वरलिंगमितिनामनिर्वक्ति॥विश्वेषामिति ॥ कर्माणी

योगिहृत्पद्मनिलयंयदनाकारमुच्यते ॥ तदाकारत्वमापेदेकिमिदंलिंगकैतवात् ॥ २४ ॥ ब्रह्मांडभांडमथवानानारत्नौघपूरितम् ॥ अथवामोक्षवृक्षस्यफलमेतन्नसंशयः ॥ २५ ॥ निर्वाणलक्ष्म्याःकिमथकेशपाशःसुपुष्पयुक ॥ कैवल्यमल्लीवल्लयाःकिंस्तबकःस्तावकार्थदः ॥ २६ ॥ निःश्रेयसश्रियःकिंवाऽऽनंदक्रीडनकंदुकः ॥ अपवर्गोदयाद्रेःकिमुदियायसुधाकरः ॥ २७ ॥ संसारमोहतिमिरभिदुरःकिमसौरविः ॥ किमुकल्याणरमणीरम्यशृंगारदर्पणः ॥ २८ ॥ आज्ञातंनभवेदन्यत्सर्वेषांदेहधारिणाम् ॥ अनेककर्मबीजानांबीजपूरोऽयमद्भुतः ॥२९॥ विश्वेषांविश्वबीजानांकर्माख्यानांलयोयतः ॥ अस्मिन्निर्वाणदेलिंगेविश्वलिंगमिदंततः ॥ १३० ॥ ममभाग्योदयेनैवनारदेनमहर्षिणा ॥ तदागत्यतथोक्तंयत्कृतकृत्योस्म्यहंततः ॥ ३१ ॥ इत्यानंदामृतरसैर्विधायसहिपारणम् ॥ततःशुभेऽह्निसंस्थाप्यलिंगंसर्वहितप्रदम् ॥ ३२ ॥ जग्राहनियमान्घोरान्दुष्करानकृतात्मनाम् ॥ अष्टोत्तरशतैःकुंभैःपूर्णैर्गंगा[1]मृतद्रवैः ॥ ३३ ॥ संस्नाप्यवाससापूतैः पूतात्माप्रत्यहंशिवम् ॥ नीलोत्पलमयींमालांसमर्पयतिसोऽन्वहम् ॥ ३४ ॥ अष्टाधिकसहस्रैस्तुसुमनोभिर्विनिर्मिताम् ॥ सपक्षार्धेनषण्मासंकंदमूलफलाशनः॥३५॥शीर्णपर्णाशनःपक्षेत्वाषण्मासंबभूवसः ॥ षण्मासंवायुभक्षोभूत्षण्मासंजलबिंदुभुक्३६॥

तिआख्यायेषांतेषांकर्माख्यानांविश्वबीजानांविश्वेषांसर्वेषांबीजानांयतोयस्मादस्मिँल्लिंगेलयोनाशस्तस्मादिदंविश्वलिंगमिति ॥ [2]पाठांतरेतुननुपरिच्छिन्नेकथंसर्वेषांकर्मरूपाणांबीजानांलयस्तत्राह ॥ ततमिति ॥ परिपूर्णमित्यर्थः ॥ परिच्छिन्नप्रतीतिस्तुभ्रांत्याश्रीकृष्णइवेत्यभिप्रायः ॥३०॥ तथोक्तंयत् शंकेस्यद्वादशेवर्षेप्रत्यूहोविद्युदग्नितइत्यादिलक्षणंततउक्तात् ॥ यद्यस्मात्तत्तस्मादितिवा ॥ ३१ ॥ इत्येवंप्रकारेणआनंदामृतरसैःसुखसुधाद्रवैः ॥ ३२ ॥ अकृतात्मनामजितेंद्रियाणाम् ॥३३॥ पूतात्माशुद्धात्मा ॥ अन्वहंप्रत्यहम् ॥३४॥ सुमनोभिर्नीलोत्पलपुष्पैः ॥ सपक्षेति॥सवैश्वानरः॥षण्मासंव्याप्यपक्षार्धेनपक्षार्धेनसार्धसप्तदिनैःसार्धसप्तदिनैःकंद मूलफलाशनोबभूव ॥ ३५ ॥ सषण्मासंव्याप्यपक्षेपक्षेशीर्णपर्णाशनोबभूवेत्युभयत्रवीप्सा ॥ अन्वयभेदाच्चतच्छब्दस्यावृत्तिरदोषः ॥ ३६ ॥

---

[1] अमृतप्रदैरित्यपिपाठः । [2] इदंततमित्येवरूप ।

आसतस्तिष्ठतःसतोवर्त्तमानस्येतिवा॥३७॥कुलिशायुधइंद्ररूपेणशंकरएव॥इंद्ररूपेणमयैवत्वंहिभीषितइतिवक्ष्यमाणत्वात्॥यन्मनसिस्थितंतदित्यर्थः॥३८॥३९॥मधुरंसारम्॥कीरवत्शुकवत्॥ कुलिश
पाणिनंवज्रपाणिम्॥१४०॥४१॥बालिशत्वंमूर्खत्वम्॥वरमभिलाषम्॥वरंश्रेष्ठम्॥माचिरमितिक्कचित्पाठः ॥४२॥ नमत्तःशंकरोस्त्यन्यइत्याद्यखर्वगर्ववचनात्सक्रोधःसन्नाह॥गच्छेति ॥४३॥ ४४ ॥
मुमूर्च्छेमूर्च्छांगतवान् ॥४५॥ अथेति ॥ नकेवलमाविरासीत्उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेइतिवदन्नितिशेषः ॥ स्पर्शैःकरस्पर्शैःसंजीवयामासचेत्यर्थः ॥४६॥ सबालकउत्थायनेत्रकमलेउन्मील्यविकचय्यविवृत्ये
तियावत् ॥ अग्रेशंभुमपश्यदित्यन्वयः॥ कीदृशेइव ॥ दिवाक्षयेरात्रौसुप्तेमुद्रितेइव॥कीदृशंशंभुम् ॥ अर्कशताधिकंअपरिमितसूर्याधिकप्रकाशमित्यर्थः ॥४७॥ भालेइति ॥ सएतादृशंरूपंप्रथमतआलो

एवंवर्षद्वयंतस्यव्यतिक्रांतंतथासतः ॥ जन्मतोद्वादशेवर्षेतद्वचोनारदेरितम् ॥ ३७ ॥ सत्यंकरिष्यन्निवतमभ्यगात्कुलिशायुधः ॥ उवाचचवरंब्रूहिद
द्धितन्मनासिस्थितम् ॥३८॥ अहंशतक्रतुर्विप्रप्रसन्नोस्मिशुभव्रतैः ॥ इत्याकर्ण्यमहेंद्रस्यवाक्यंमुनिकुमारकः॥३९॥उवाचमधुरंधीरःकीरवन्मधुराक्षरम्॥
मघवन्वृत्रशत्रोत्वांजानेकुलिशपाणिनम् ॥ १४० ॥ नाहंवृणेवरंत्वत्तः शंकरोवरदोस्तिमे ॥ ४१ ॥ इंद्रउवाच ॥ नमत्तःशंकरोस्त्यन्योदेवदेवोस्म्यहं
शिशो ॥ विहायबालिशत्वंत्वंवरयाचस्वमांवरम् ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ गच्छाहल्यापतेऽसाधोगोत्रारेपाकशासन ॥ नप्रार्थयेपशुपतेरन्यंदेवांतरं
स्फुटम् ॥४३॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ उद्यम्यकुलिशंघोरंभीषयामासबालकम् ॥४४॥ सदृष्ट्वाबालकोवज्रंविद्युज्ज्वालाशताकुलम् ॥
स्मरन्नारदवाक्यंचमुमूर्च्छभयविह्वलः ॥ ४५ ॥ अथगौरीपतिःशंभुराविरासीत्तमोनुदः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेस्पर्शैःसंजीवयन्निव ॥ ४६ ॥ उन्मील्यने
त्रकमलेसुप्तेइवदिवाक्षये ॥ अपश्यदग्रेचोत्थायशंभुमर्कशताधिकम् ॥ ४७ ॥ भालेलोचनमालोक्यकंठेकालंवृषध्वजम् ॥ वामांगसंनिविष्टाद्रितनयंचं
द्रशेखरम् ॥ ४८ ॥ कपर्देनविराजंतंत्रिशूलाजगवायुधम् ॥ स्फुरत्कर्पूरगौरांगंपरिणद्धगजाजिनम् ॥४९॥ परिज्ञायमहादेवंगुरुवाक्यतआगमात् ॥ हर्ष
बाष्पाकुलःसन्नकंठोरोमांचकंचुकः ॥ १५० ॥ क्षणंस्थगितवत्तस्थौचित्रकृत्रिमपुत्रकः ॥ यथातथासुसंपन्नोविस्मृत्यात्मानमेवच ॥ ५१ ॥ नस्तोतुं
ननमस्कर्तुंकिंचिद्विज्ञप्तुमेवच ॥ यदासनशशाकालंतदास्मित्वाऽऽहशंकरः ॥ ५२ ॥ ईश्वरउवाच ॥ शिशोगृहपतेशक्राद्वज्रोद्यतपरादहो ॥ ज्ञातोभीतो
सिमाभैषीर्जिज्ञासातेकृतामया ॥ ५३ ॥

क्यपश्चान्महादेवंपरिज्ञायक्षणंस्थगितवन्निश्चलवत्तस्थावितिचतुर्थेनान्वयः ॥ कीदृशंरूपंतदाह ॥ भालइतिसार्धेन ॥४८॥ कपर्देनजटाजटेन ॥ आजगवंपिनाकः॥परिणद्धंपरिहितंगजाजिनंगजासुरस्य
चर्मयेनसतथातम् ॥ ४९ ॥ कथंभूतः ॥ आनंदवारिव्याप्तःअतएवसन्नकंठोनिरुद्धगलः ॥ रोम्णामश्वउद्गमःकंचुकोयस्यसः ॥ १५० ॥ चित्रेणरंगद्रव्येणाचित्रेभित्त्यादौवाकृत्रिमोलिखितः
पुत्रकोयथातथासंपन्नोवृत्तःसन्इतिपादद्वयस्यपूर्वेणाग्रिमेणवान्वयः ॥ ५१ ॥ यदात्मानंविस्मृत्यचकारात्परंचकिमपिकर्तुमलंनशशाकैवतदास्मित्वाईषद्धास्यंकृत्वाशंकरआहेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

---

[1] पुस्तकांतरे संजीवयन्निवेत्येवार्थेइवशब्दइतिपाठोदृश्यते ॥ अयमेवयुक्तइतिभाति ।

नांतकोपिनयमोपि ॥ चपलाऽपिचेतिक्वचित्पाठः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ दिगीशोर्दिगीश्वरयोः ॥ दिगीशस्त्वंभववा ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ वीरेश्वरस्येति ॥ वीरेश्वरस्यपूर्वेणपूर्वस्यां
दिशियागंगातस्याःपश्चिमेतटेऽग्नीश्वरंसमाराध्येत्यन्वयः ॥ अतोवीरेश्वरस्यपूर्वस्यांदिशिकथमग्नीश्वरइतिनात्रकथंतेति ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ १६३ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशी
खण्डटीकायामेकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ द्वादशेवर्ण्यतेलोकोनिर्ऋतेश्चमहर्धिमान् ॥ वरुणस्यतथाचैवलोकोऽत्यन्तमनोरमः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांते इत्थमग्निस्वरूपंतेशिवशर्मन्प्रवर्णितम् ॥
किमन्यच्छ्रोतुकामोसिकथयावस्तदीरयेत्युक्तंतत्रपृच्छाति ॥ नैर्ऋतेति ॥ हेपुरुषोत्तममौनैर्ऋतादीन्लोकान्क्रमात्आख्यातंकथयतमित्यन्वयः ॥ पुरुषोत्तमत्वेहेतुमाह ॥ पुरुषोत्तमस्यचरणकमलरेणु

ममभक्तस्यनोशक्रोनवज्रंनांतकोपिवा ॥ प्रभवेदिंद्ररूपेणमयैवत्वंहिभाषितः ॥ ५४ ॥ वरंददामितेभद्रत्वमग्निपदभाग्भव ॥ सर्वेषामेवदेवानांवदनंत्वंभ
विष्यसि ॥५५॥ सर्वेषामेवभूतानांत्वमग्नेंऽतश्चरोभव ॥ धर्मराजेंद्रयोर्मध्येदिगीशोराज्यमाप्नुहि ॥५६॥ त्वयेदंस्थापितंलिंगंतवनाम्नाभविष्यति ॥ अग्नी
श्वरइतिख्यातंसर्वतेजोभिबृंहणम् ॥ ५७ ॥ अग्नीश्वरस्यभक्तानांनभयंविद्युदग्निजम् ॥ अग्निमांद्यभयंनैवनाकालमरणंक्वचित् ॥ ५८ ॥ अग्नीश्वरं
समभ्यर्च्यकाश्यांसर्वसमृद्धिदम् ॥ अन्यत्रापिमृतोदैवादग्निलोकेमहीयते ॥५९॥ ततःकाशींपुनःप्राप्यकल्पांतेमोक्षमाप्नुयात् ॥ वीरेश्वरस्यपूर्वेणगंगायाः
पश्चिमेतटे ॥ १६० ॥ अग्नीश्वरंसमाराध्यवह्निलोकेवसेन्नरः ॥ पितृभ्यांस्वजनैःसार्धंमित्रबंधुसमायुतः ॥ ६१ ॥ विमानमिदमारुह्यप्रयाह्येवदिशःपते ॥
इत्युक्त्वानीयतद्बंधून्पित्रोश्चपारिपश्यतोः ॥ दिक्पतित्वेऽभिषिच्याग्निंतत्रालिंगेशिवोविशत् ॥ ६२ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ इत्थमग्निस्वरूपंतेशिवशर्म
न्प्रवर्णितम् ॥ किमन्यच्छ्रोतुकामोसिकथयावस्तदीरय ॥ १६३ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे काशीखंडेपूर्वा
र्द्धेवह्निलोकवर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥छ॥ शिवशर्मोवाच ॥ नैर्ऋतादीन्क्रमाल्लोकानाख्यातंपुरुषोत्तमौ ॥ पुरुषोत्तमपादाब्जपरागो
द्धूसरालकौ ॥ १ ॥ गणावूचतुः ॥ आकर्णयमहाभागसंयमिन्याःपुरींपराम् ॥ दिक्पतेर्निर्ऋतस्यासौपुण्यापुण्यजनोषिता ॥ २ ॥ राक्षसानिवसं
त्यस्यामपरद्रोहिणःसदा ॥ जातिमात्रेणरक्षांसिवृत्तैःपुण्यजनाइमे ॥ ३ ॥ स्मृत्युक्तश्रुतिवर्त्मानोजातवर्णावरेष्वपि ॥ नाद्रियंतेऽन्नपानानामस्मृत्युक्तं
कदाचन ॥ ४ ॥ परदारपरद्रव्यपरद्रोहपराङ्मुखाः ॥ जाताजातौनिकृष्टायामपिपुण्यानुसारिणः ॥ ५ ॥ द्विजातिभक्त्युत्पन्नार्थैरात्मानंपोषयंतिये ॥
सदासंकुचितांगाश्चद्विजसंभाषणादिषु ॥ ६ ॥

नोद्धूलिताआविलाश्चूर्णकुंतलाययोस्तावीति ॥ १ ॥ परामनंतरांपश्चिमदिग्भवांवा ॥ निर्ऋतस्यनिर्ऋतेः ॥ २ ॥ वृत्तैःसदाचारैः पुण्यजनाधार्मिकाः ॥ ३ ॥ःवर्णाश्चतेअवराश्चेतितेष्वप्य
धमवर्णेष्वपीत्यर्थः ॥ अस्मृत्युक्तंस्मृतिशास्त्रानुक्तामित्यर्थः ॥ भोजनपानामितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ द्विजातयोब्राह्मणक्षत्रियवैश्यास्तेषांभक्त्याशुश्रूषयाउत्पन्नायेऽर्थास्तैरात्मानंयेपोषयंतितेऽत्रपुरो
त्तमेवसंतीतिपंचमेनान्वयः ॥ तथाग्रेवक्ष्यमाणानामापितेनैवान्वयः ॥ ६ ॥

---

१ कथमित्यव्ययात्तल् ।

भगोमान्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ दमादयोऽस्तेयादयश्चसर्वेषांप्राणिमात्राणांमेतेधर्महेतवः ॥ पुण्यकारणानीत्यर्थः ॥ तन्मध्येशौचंद्विविधबाह्यमाभ्यंतरंच ॥ बाह्यमृज्जलाभ्याम् ॥ अंतर्भावशुद्ध्या ॥
अस्तेयंकायवाङ्मनोभिःपरद्रव्याग्रहणम् ॥ अहिंसाकायवाङ्मनोभिःप्राणिमात्रस्यापीडा ॥ अन्यत्पूर्वंव्याख्यातम् ॥ ९ ॥ १० ॥ म्लेच्छाइति ॥ काशींविहायसुतीर्थेषुयेमृतास्तेम्लेच्छाअपि
अत्रनैर्ऋतेलोकेभोगिनःस्युः ॥ आत्मघातेनापिसुतीर्थेषुमरणंभवतितंवारयति ॥ नात्मघातकाइति ॥ काशींविहायेत्युक्तंतत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ निर्वाणविश्राणामिति ॥ निर्वाणंकैवल्यंविश्राणं
फलंयस्याः ॥ निर्वाणंवाविश्राणयतिददातीतिसातथाताम् ॥ तन्मरणस्यमोक्षहेतुत्वादितिभावः ॥ ११ ॥ नात्मघातकाइत्येतत्प्रपंचयति ॥ अंधंतमोविशेयुस्तइत्यादिना ॥ १२ ॥ उपसंहरति ॥
आत्मघातइति ॥ विपश्चिताइत्यनेनअविपश्चितांक्षत्रियादीनांप्रयागादावात्मघातोऽनुमन्यते ॥ तथाचोक्तंभगवतायुधिष्ठिरंप्रति ॥ नलोकवचनात्तातनवेदवचनादपि ॥ मतिरुत्क्रमणीयातेप्रयागमरणं

आहूतावस्त्रवदनावदंतिद्विजसंनिधौ ॥ जयजीवभगोनाथस्वामिन्नितिहिवादिनः ॥ ७ ॥ तीर्थस्नानपरानित्यंनित्यंदेवपरायणाः ॥ द्विजेषुनित्यंप्रणताः
स्वनामाख्यानपूर्वकम् ॥ ८ ॥ दमदानदयाक्षांतिशौचेंद्रियविनिग्रहाः ॥ अस्तेयसत्याहिंसाश्चसर्वेषांधर्महेतवः ॥ ९ ॥ आवश्येषुसदोद्युक्तायेजाता
यत्रकुत्रचित् ॥ सर्वभोगसमृद्धास्तेवसंत्यत्रपुरोत्तमे ॥१०॥ म्लेच्छाअपिसुतीर्थेषुयेमृतानात्मघातकाः ॥ विहायकाशींनिर्वाणविश्राणांतेऽत्रभोगिनः ॥
॥ ११ ॥ अंधंतमोविशेयुस्तेयेचैवात्महनोजनाः ॥ भुक्त्वानिरयसाहस्रंतेचस्युर्ग्रामसूकराः ॥ १२ ॥ आत्मघातोनकर्तव्यस्तस्मात्क्वापिविपश्चिता ॥
इहापिचपरत्रापिनशुभान्यात्मघातिनाम् ॥ १३ ॥ यथेष्टमरणंकेचिदाहुस्तत्त्वावबोधकाः ॥ प्रयागेसर्वतीर्थानांराज्ञिसर्वाभिलाषदे ॥ १४ ॥ अंत्यजाअ
पियेकेचिद्दयाधर्मानुसारिणः ॥ परोपकृतिनिष्ठास्तेवसंत्यत्रतुसत्तमाः ॥ १५ ॥ अस्यस्वरूपंवक्ष्यावोदिक्पतेःक्षणतःशृणु ॥ मध्येविंध्याटवि
पुरापक्कणस्थजनाग्रणीः ॥ १६ ॥ पल्लीपतिरभूदुग्रःपिंगाक्षइतिविश्रुतः ॥ निर्विंध्यायास्तटेशूरःक्रूरकर्मपराङ्मुखः ॥ १७ ॥ घातयेद्दूरसंस्थो
पियःपांथपरिपंथिनः ॥ व्याघ्रादीन्दुष्टसत्त्वांश्चसहिनस्तिप्रयत्नतः ॥ १८ ॥ जीवेन्मृगयुधर्मेणतत्रापिकरुणापरः ॥ नविश्वस्तान्पक्षिमृगा
न्नसुप्तान्नव्यवायिनः ॥ १९ ॥

प्रति ॥ ब्रह्मज्ञानेनमुच्यंतेप्रयागमरणेनवा ॥ अथवास्नानमात्रेणगोमत्यांकृष्णसंनिधाविति ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥ इहापिचेति ॥ १३ ॥ तदेवाह ॥ यथेष्टमरणमिति ॥ यद्वा क्वापीत्येतत्संको
चयति ॥ यथेष्टमरणमिति ॥ १४ ॥ १५ ॥ अस्यदिक्पतेरितिसंबंधः ॥ मध्येविंध्याटवीति ॥ पुरापूर्वंमध्येविंध्याटविविंध्यसंबंधिन्याअटव्यामध्ये पिंगाक्षःपिंगेअक्षिणीयस्यसपिंगाक्ष
इतिविश्रुतोविख्यातोऽभूत्आसीदित्यन्वयः ॥ कीदृक् ॥ पक्कणस्थजनाग्रणीः पक्कणःशबरालयस्तत्स्थजनानांश्रेष्ठः ॥ १६ ॥ पल्लीपतिःशबरालयानांपतिश्च ॥ उग्रस्तीव्रपराक्रमः ॥ तंविशिनष्टि ॥
निर्विंध्यायाइत्यादिसार्धपंचश्लोकैः ॥ निर्विंध्याकाचिन्नदी ॥ १७ ॥ पांथपरिपंथिनःपथिकपरिरोधकान् ॥ १८ ॥ करुणापरोदयापरः ॥ दयापरत्वमेवदर्शयति ॥ नविश्वस्तानिति ॥ व्यवायिनो

ग्राम्यधर्मवतः ॥ १९ ॥ अंतर्वत्नित्वंगुर्विणीत्वंलक्षणंचिह्नंयेषांतान्नघातयतीत्यन्वयः ॥ ह्रस्वश्छांदसः ॥ २० ॥ उपानद्रहितेपथिकेउपानहः पादत्राणदः ॥ २१ ॥ कांतारेदुर्गमवर्त्मनि ॥ २२ ॥
आविंध्याटविविंध्याटवीपर्यंतम् ॥२३॥ आशीर्वादयंतिआशिषःप्रयच्छंति ॥२४॥ नगरायितानगरवज्जाताचेत्यर्थः॥ अध्वनीनेऽध्वगामिनीत्यर्थः॥ अध्वनीनइतिपाठेशौल्किकइत्यर्थः ॥ यद्वा समर्थोऽ
ध्वनीनोऽध्वगोदुर्बलानध्वगान्नबाधतइत्यर्थः॥२५॥तत्पितृव्येणपिंगाक्षपितृभ्रात्रातारा़क्षेण ॥ तारेउच्चेअक्षिणीयस्येतिव्युत्पत्तेः ॥ सार्थःसमूहः ॥ सार्थोऽर्थसहितः ॥२६॥ लुब्धकइति॥ तन्निधनोद्यत
इत्यत्रतच्छब्दःकार्पटिकविषयःसार्थविषयोवा॥२७॥ निकषाशब्दःसमीपविषयः॥तन्मार्गंनिकषातन्मार्गस्यसमीपइत्यर्थः॥अध्युषितःउवास॥२८॥तत्रकारणमाह॥परप्राणेति॥एताद्विश्वमितिसंबंधः ॥

नतोयगृध्नून्नशिशून्नांतर्वत्नित्वलक्षणान् ॥ सघातयतिधर्मज्ञोजातिधर्मपराङ्मुखः ॥ २० ॥ श्रमातुरेभ्यःपांथेभ्यःसविश्रामंप्रयच्छति ॥ हरेत्क्षुधां
क्षुधार्तानामुपानद्दोऽनुपानहे ॥ २१ ॥ मृगत्त्वचोतिमृदुलाविवस्त्रेभ्यातिसर्जति ॥ अनुव्रजतिकांतारेप्रांतरेपथिकान्पथि ॥ २२ ॥ नजिघृक्षतितेभ्योर्थ
मभयंचेतियच्छति ॥ आविंध्याटविमेनामग्राह्यंदुष्टभयापहम् ॥ २३ ॥ नित्यंकार्पटिकान्सर्वान्सपुत्रेणप्रपश्यति ॥ तेपिचप्रतितीर्थंहितमाशीर्वादयं
तिवै ॥२४॥ इतितिष्ठतिपिंगाक्षेसाटवीनगरायिता ॥ अध्वनीनेऽध्वगान्कोपिनरुणद्धिससाध्वसः ॥२५॥ कदाचित्तत्पितृव्येणसमीपग्रामवासिना ॥
श्रुतःकार्पटिकानांहिसार्थःसार्थोमहास्वनः ॥ २६ ॥ लुब्धकस्तद्धनेलुब्धःक्षुद्रस्तन्निधनोद्यतः ॥ सरुरोधतमध्वानमग्रेगत्वाऽतिगूढवत् ॥ २७ ॥ तदा
युष्यस्यशेषेणपिंगाक्षोमृगयांगतः ॥ तस्मिन्नरण्येतन्मार्गंनिकषाध्युषितोनिशि ॥ २८ ॥ परप्राणद्रुहांपुंसांनसिद्ध्येयुर्मनोरथाः ॥ विश्वंकुशलितेनैत
द्विश्वेशपारिरक्षितम् ॥ २९ ॥ नचिंतयेदनिष्टानितस्मात्कृष्टिःकदाचन॥ विधिदृष्टंयतोभाविकलुषंभाविकेवलम् ॥३०॥ तस्मादात्मसुखंप्रेप्सुरिष्टानिष्टंन
चिंतयेत् ॥ चिंतयेच्चेत्तदाचिंत्योमोक्षोपायोनचेतरः ॥३१॥ व्युष्टायामथयामिन्यामभूत्कोलाहलोमहान् ॥ घातयध्वंपातयध्वंनग्नयध्वंद्रुतंभटाः ॥३२॥
मामारयध्वंत्रायध्वंभटाःकार्पटिकावयम् ॥ अनायासंलुंठयध्वंनयध्वंचयदस्तिनः ॥ ३३ ॥ वयंपांथाअनाथाःस्मोविश्वनाथपरायणाः ॥ सनाथास्ते
नदूरंसनाथतांपथिकोऽपरः ॥ ३४ ॥ वयंपिंगाक्षविश्वासादस्मिन्मार्गेऽकुतोभयाः ॥ यातायातंसदाकुर्मःसचदूरइतोवनात् ॥३५॥ इतिश्रुत्वाऽथपिंगाक्षो
भटःकार्पटिकेरितम् ॥ दूरान्माभैष्टमाभैष्टब्रुवन्नितिसमागतः ॥ ३६ ॥ तत्कर्मसूत्रैराकृष्टोभिल्लःकार्पटिकप्रियः ॥ तूर्णंतदायुष्यमिवतत्रोपस्थितवा
न्क्षणात् ॥ ३७ ॥ कोयंकोयंदुराचारःपिंगाक्षेमयिजीवति ॥ उल्लुलुंठयिषुःपांथान्प्राणलिंगसमान्मम ॥ ३८ ॥

यस्माद्विश्वेशरक्षितंजगत्तस्मात्कुशलीत्यन्वयः॥२९॥ कृष्टिर्विद्वान्॥ केवलंकलुषंभाव्यनिष्टचिन्तनेइतिशेषः॥३०॥फलितमाह ॥ तस्मादिति॥३१॥व्युष्टायांप्रभातायाम्॥कोलाहलमाह ॥ घातयध्वमि
तिसार्धत्रिभिः ॥३२॥३३॥ तत्रतेनविश्वनाथेनवयंसनाथाःसतुदूरम् ॥ नाथतांस्वत्राणार्थंयाचतामस्माकंकोऽपरोनाथइत्यर्थः ॥ अयंभावः ॥ यद्यपिविश्वनाथःसर्वगतस्तथाप्यस्मद्दुरदृष्टवशाद्दूरस्थित
इवभातीत्यर्थः ॥३४॥ किंचवयमिति ॥३५॥ ३६ ॥ भिल्लःपिंगाक्षः ॥ आयुरेवायुष्यम् ॥३७॥ उत्उन्मुच्यअथवाउन्मूल्यमारयित्वेतियावत् ॥ लुलुंठयिषुःलुंठितुमिच्छुः ॥ प्राणलिंगसमान्जंग

मैर्धार्यमाणशिवलिंगतुल्यान् ॥३८॥३९॥ कुलपांसनः कुलदूषणः ॥ कुलपांसुलइतिक्कचित्तत्रापिसएवार्थः ॥ इतिचिरंमयाचिंतितंध्यातंअतोद्यामुंघातयिष्यामीत्यर्थः ॥४०॥ क्रुधाक्रोधेन ॥४१॥
तान्कार्पटिकान् ॥ सपिंगाक्षः ॥ स्वावसथांतिकंस्वगृहसमीपम् ॥४२॥ आछिन्नमिति॥यत्यद्यहंईश्वरःसमर्थोऽभविष्यंभूतःस्यांतत्तदाशरैराच्छिन्नंधनुर्बाणंधनुश्चबाणाश्चधनुर्बाणम् ॥ द्वंद्वैकवद्भावः॥
हिशब्दःपादपूरणे ॥ यथास्थात्तथाएतान्असूदयिष्यंसूदितवान्स्यामित्यर्थः ॥ यद्वा हियस्मादेतैर्ममशरैर्धनुर्बाणंतथासंनहनंछिन्नंअतोयद्यहमीश्वरोभूतःस्यां एतान्निषूदितवान्स्यामित्यर्थः ॥ ४३ ॥
इत्यभिलष्यन्अभिलषन् ॥ दैवादिकस्यवारूपम् ॥ सपिंगाक्षःपरार्थतःपरेषांनिमित्तंप्राणानत्याक्षीत्त्यक्तवानित्यर्थः ॥ तत्पल्लींतस्यपिंगाक्षस्यपल्लीमालयंपक्कणमितियावत् ॥ गतसाध्वसाविगत
त्रासाः ॥ ४४ ॥ यामतिरिति ॥ मरणकालेयामतिर्यादृग्भावःस्यात्तदनुरूपतस्तादृग्भावानुसारेणगम्यतइतिगतिःफलंस्यादितियतोऽतोनैर्ऋत्यांदिशिभवानांनैर्ऋत्यानामीश्वरः ॥ सदिगीश्वरत्वंप्राप्त

इतितद्वाक्यमाकर्ण्यताराक्षस्तत्पितृव्यकः ॥ धनलोभेनपिंगाक्षेपापंपापोव्यचिंतयत् ॥३९॥ कुलधर्मंव्यपास्यैषवर्ततेकुलपांसनः ॥ चिरंचिंतितमद्यामुं
घातयिष्याम्यसंशयम् ॥ ४० ॥ विचार्येतिसदुष्टात्माभृत्यानाज्ञापयत्क्रुधा ॥ आदावेनंघातयंतुततःकार्पटिकानिमान् ॥ ४१ ॥ ततोऽयुध्यन्दुराचा
रास्तेनैकेनचतेऽखिलाः ॥ यथाकथंचित्तानानयत्सचस्वावसथांतिकम् ॥ ४२ ॥ आच्छिन्नंहिधनुर्बाणंछिन्नंसन्नहनंशरैः ॥ असूदयिष्यमेतांस्तदभविष्यं
यदीश्वरः ॥ ४३ ॥ अभिलष्यन्निति प्राणानत्याक्षीत्सपरार्थतः ॥ तेपिकार्पटिकाःप्रातास्तत्पल्लींगतसाध्वसाः ॥ ४४ ॥ यामतिस्त्वंतकालेस्याद्गति
स्तदनुरूपतः ॥ दिगीशत्वमतःप्राप्तोनिर्ऋत्यांनैर्ऋतेश्वरः ॥ ४५ ॥ इत्थमस्यस्वरूपंतेआवाभ्यांसमुदीरितम् ॥ एतस्योत्तरतोलोकोवरुणस्यायमद्भुतः
॥४६॥ कूपवापीतडागानांकर्तारोनिर्मलैर्धनैः ॥ इहलोकेमहीयंतेवारुणेवरुणप्रभाः ॥४७॥ निर्जलेजलदातारःपरसंतापहारिणः ॥ अर्थिभ्योयेप्रयच्छं
तिचित्रच्छत्रकमंडलून् ॥४८॥ पानीयशालिकाःकुर्युर्नानोपस्करसंयुताः ॥ दद्युर्धर्मघटांश्चापिसुगंधोदकपूरितान् ॥४९॥ अश्वत्थसेकंयेकुर्युःपथिपाद
परोपकाः ॥ विश्रामशालाकर्तारःश्रांतसंतापनोदकाः ॥५०॥ ग्रीष्मोष्महंतिमायूरपिच्छादिरचितान्यपि ॥ चित्राणितालवृंतानिवितरंतितपागमे ॥५१॥

वानित्यर्थः ॥ यलोपआर्षः ॥ अण्प्रत्ययांतरूपंवा ॥ तदुक्तंभगवता ॥ यंयंवापिस्मरन्भावंत्यजत्यंतेकलेवरम् ॥ तंतमेवैतिकौंतेयसदातद्भावभावितइति ॥ ४५ ॥ नैर्ऋतलोकमुपसंहरन्वरुणलोकं
निर्दिशति ॥ इत्थमिति ॥ ४६ ॥ कूपेति ॥ कूपादीनांकर्ताइहास्मिन्वारुणेलोकेमहीयतेइत्यन्वयः ॥ तत्रकूपोंऽधुः ॥ पुंस्येवांधुःप्रहिःकूपउदपानंतुपुंसिवेत्यमरः ॥ वापीदीर्घिका ॥ वापीतुदीर्घिकेत्यमरः ॥
तडागःपद्माकरः ॥ पद्माकरस्तडागोऽस्त्रीकासारःसरसीसरइत्यमरः ॥ ४७ ॥ निर्जलेनिर्गतंजलंयस्मात्तस्मिन्प्रदेशइतिशेषः ॥ ४८ ॥ पानीयशालिकाःप्रपाः ॥ नानोपस्कराणिविचित्रजलपान
भाजनवासार्थलवंगकर्पूरादीनितैःसंयुताःसंयुक्ताः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ग्रीष्मोष्महंति निदाघकालजनिततापहंतितालवृंतानितालादिपत्ररचितव्यजनानीत्यर्थः ॥ धर्मघटान्वितरंतिप्रयच्छंति ॥

---

१ अक्षराधिक्यमार्षम् ।

तपागमेग्रीष्मागमे ॥ ग्रीष्मउष्णकालः ॥ निदाघउष्णोपगमउष्णउष्मापगस्तपइत्यमरः ॥ ५१ ॥ तपर्तुषुग्रीष्मर्तुषु ॥ आतृप्तिपानकानितृप्तिपर्यंतंप्रपानकानीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ऐक्षवान्इक्षु
जन्यान् ॥ ५३ ॥ धारामंडपाःजलयंत्रगृहाः ॥ ५४ ॥ गलंतिकागौडेझराइतिप्रसिद्धाः ॥ तीर्थमार्गावनेजकास्तीर्थमार्गशोधकाःसंमार्जकाइत्यर्थः ॥ ५५ ॥ भयार्तेभ्यउद्यताःपाणयोयेषांतेतथा ॥
लसंतिचक्रीडंतिचेत्यर्थः ॥ ५६ ॥ विपाशयंतिविगतपाशान्कुर्वंतिमोचयंतीत्यर्थः ॥ कंठपाशितान्कंठेषुपाशादिभिर्बद्धानित्यर्थः ॥ पाशपाणेर्वरुणस्य ॥ प्रचेतावरुणःपाशीत्यमरः ॥
अकुतोभयाःनविद्यतेकुतश्चिद्भयंयेषांतेतथा ॥ ५७ ॥ नौकादीत्यादिपदेनउडुपादयोगृह्यंते ॥ अपिःसमुच्चयवाचीभिन्नक्रमे ॥ दुःखार्णवादपीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ तोयार्थेतिपाठेतोयानिमित्तसुखासिद्ध्यर्थ
मित्यर्थः ॥ ५९ ॥ वितर्षयंतिविगततृष्णान्कुर्वंते ॥ सुखसंततिःसुखपरंपरातद्भागिनः ॥ ६० ॥ एकतमोमुख्यतमः ॥ यादसांजलजंतूनाम् ॥ साक्षीसर्वेषुकर्मस्विति ॥ तदुक्तम् ॥

रसवंतिसुगंधीनिहिमवंतितपर्तुषु ॥ विश्राणयंतिवातृप्तिपानकानिप्रयत्नतः ॥ ५२ ॥ इक्षुक्षेत्राणिसंकल्प्यब्राह्मणेभ्योददत्यपि ॥ तथानानाप्रकारां
श्चविकारानैक्षवान्बहून् ॥ ५३ ॥ गोरसानांप्रदातारस्तथागोमहिषीप्रदाः ॥ धारामंडपकर्तारश्छायामंडपकारिणः ॥५४॥ देवालयेषुयेदद्युर्बहुधारागलं
तिकाः ॥ तीर्थेवाकरहर्तारस्तीर्थमार्गावनेजकाः ॥ ५५ ॥ अभयंयेप्रयच्छंतिभयार्तोद्यतपाणयः ॥ निर्भयावारुणेलोकेतेवसंतिलसंतिच ॥ ५६ ॥
विपाशयंतियेपुण्यादुर्वृत्तैःकंठपाशितान् ॥ तेपाशपाणेर्लोकेस्मिन्निवसंत्यकुतोभयाः ॥ ५७ ॥ नौकाद्युपायैर्नद्यादौपांथान्येतारयंत्यपि ॥ तारयंत्य
पिदुःखाब्धेस्तत्रनागरिकाद्विज ॥५८॥ घट्टान्पुण्यतटिन्यादेर्बंधयंतिशिलादिभिः ॥ तोयार्थिसुखसिद्ध्यर्थंयेनरास्तेत्रभोगिनः ॥ ५९ ॥ वितर्पयंतिये
पुण्यास्तृषिताञ्शीतलैर्जलैः ॥ तेऽत्रैववारुणेलोकेसुखसंततिभागिनः ॥ ६० ॥ जलाशयानांसर्वेषामयमेकतमःपतिः ॥ प्रचेतायादसांनाथःसाक्षीसर्वे
षुकर्मसु ॥ ६१ ॥ अस्योत्पत्तिंशृणुपतेर्वरुणस्यमहात्मनः ॥ आसीन्मुनिरमेयात्माकर्दमस्यप्रजापतेः ॥ ६२॥ शुचिष्मानितिविख्यातस्तनयोविनयो
चितः ॥ स्थैर्यमाधुर्यधैर्याद्यैर्गुणैरुपचितोहितः ॥ ६३ ॥ अच्छोदेसरसिस्नातुंसगतोबालकैःसह ॥ जलक्रीडनसंसक्तंशिशुमारोहरच्चतम् ॥६४॥ ततस्त
स्मिन्मुनिसुतेहृतेऽत्याहितशंसिभिः ॥ तैःसमागत्यशिशुभिःकथितंतत्पितुःपुरः ॥ ६५ ॥

आदित्यचंद्रावनिलोनलश्चद्यौर्भूमिरापोहृदयंयमश्च ॥ अहश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येधर्मश्चजानातिजनस्यवृत्तमित्यादि ॥ ६१ ॥ अस्यपतेर्लोकपालस्येतिषष्ठ्यौसमानाधिकरणे ॥ अस्यलोकस्यपतेरि
तिव्यधिकरणेवा ॥ सखेइतिक्वचित् ॥ ६२ ॥ स्थैर्येति ॥ आदौभवाआद्याःस्थैर्यादयोयेषांतैः शांत्यादिभिर्गुणैरित्यर्थः ॥ उपचितोव्याप्तः ॥ हितोहितकारी ॥ सर्वेषामितिशेषः ॥ हिसइति
क्वचित् ॥ ६३ ॥ अच्छोदेनिर्मलोदकेसरसिपद्माकरे ॥ यद्वा अच्छोदानामग्निष्वात्तानांपितॄणांमानसीकन्यातस्याउत्थितमच्छोदम् ॥ तथाचपितृकल्पेहरिवंशे ॥ एतेषांमानसीकन्याअच्छो
दानामविश्रुता ॥ अच्छोदंनामतद्दिव्यंसरोयस्याःसमुत्थितमिति ॥ शिशुंमारयतीतिशिशुमारोजलचरविशेषः ॥ तंशुचिष्मंतम् ॥ ६४ ॥ ततस्तदनंतरंतस्मिन्सरसिमुनिसुतेत्हृतेसत्यर्थाच्छिशुमारेणे

तिशेषइतिवा ॥ तैःशिशुभिःसमागम्यतत्पितुस्तस्यशुचिष्मतःपितुःकर्दमस्यपुरस्तद्धरणमितिवा ॥ कथंभूतैः ॥ अत्याहितशंसिभिः ॥ अतिशयेनाहितं अत्याहितमत्यनिष्टमित्यर्थः॥तच्छंसितुंकथितुं
शीलंयेषांतैरिति ॥६५॥ श्रुतबालविपत्तेः ॥ श्रुताबालविपत्तिर्येनसतथातस्यमनोऽतःकरणम् ॥ हराद्विश्वेश्वरात् ॥६६॥ अधिकमिति ॥ अधिकंयथास्यात्तथाशीलयामासाचिंतयामासेत्यर्थः ॥ तेषां
मध्येइत्यतःप्राक्तनानांद्वितीयातानांपदानांपश्यन्शीलयामासेत्यनेनैवान्वयः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ इत्थंसंसक्तानासक्तान्बहुबालकान्मुनिकुमारांश्चपश्यन्नित्यन्वयः ॥ इत्थमि
त्युक्तंप्रकारमभिनयेनदर्शयति ॥ करेति ॥ कराएवयंत्राणिजलनिषेकपात्राणितैर्विनिर्मुक्तास्त्यक्तायास्तोयधारास्ताभिरभिषेचनैरभिषेकैरित्यर्थः ॥ ७१ ॥ करैस्ताडितानियानिपानीया

हरार्चनोपविष्टस्यसमाधौनिश्चलात्मनः ॥ श्रुतबालविपत्तेश्चचचालनमनोहरात् ॥ ६६ ॥ अधिकंशीलयामाससससर्वज्ञंत्रिलोचनम् ॥ पश्यञ्शंभोः
समीपेसभुवनानिचतुर्दश ॥ ६७ ॥ नानाभूतानिभूतानिब्रह्मांडांतर्गतानिच ॥ चंद्रसूर्यर्क्षताराश्चपर्वतान्सरितोद्रुमान् ॥ ६८ ॥ समुद्रानंतरीया
णिह्यरण्यानीस्सरांसिच ॥ नानादेवनिकायांश्चबह्वीर्दिविषदांपुरीः ॥ ६९ ॥ वापीकूपतडागानिकुल्याः पुष्करिणीर्बहु ॥ एकस्मिन्कापिसरसिजलक्री
डापरायणान् ॥ ७० ॥ बहून्मुनिकुमारांश्चमज्जनोन्मज्जनादिभिः ॥ करयंत्रविनिर्मुक्ततोयधाराभिषेचनैः ॥ ७१ ॥ करताडितपानीयशब्ददिङ्मुखना
दिभिः ॥ जलखेलनकैरित्थंसंसक्तान्बहुबालकान् ॥७२॥ तेषांमध्येददर्शाथसमाधिस्थःसकर्दमः ॥ स्वंशिशुंशिशुमारेणनीयमानंसुविह्वलम् ॥ ७३ ॥
कयाचिज्जलदेव्याथतस्माच्चक्रूरयादसः ॥ प्रसह्यनीत्वोदधयेदृष्टवांस्तंसमर्पितम् ॥ ७४ ॥ निर्भर्त्स्यसरितांनाथंकेनचिद्रुद्ररूपिणा ॥ त्रिशूलपाणिने
त्युक्तंक्रोधताम्राननेनच ॥ ७५ ॥ कुतोजलानामधिपशिवभक्तस्यबालकः ॥ प्रजापतेःकर्दमस्यमहाभागस्यधीमतः ॥ ७६ ॥ अज्ञात्वाशिवसामर्थ्यं
भवताचिरमासितः ॥ भयत्रस्तेनतद्वाक्यश्रवणात्तमुदन्वता ॥७७॥ बालंरत्नैरलंकृत्यबद्धातंशिशुमारकम् ॥ समर्पितंसमानीयशंभुपादाब्जसंनिधौ ॥
॥ ७८ ॥ नत्वाविज्ञापयत्तंचनापराध्याम्यहंविभो ॥ अनाथनाथविश्वेशभक्तापत्तिविनाशन ॥ ७९ ॥ भक्तकल्पतरोशंभोऽनेनायंदुष्टयादसा ॥ अना
यिनमयानाथभवद्भक्तजनार्भकः ॥ ८० ॥

निजलानितैर्यैशब्दास्तैर्दिङ्मुखनादिभिर्जलखेलनकैर्जलक्रीडनकैश्चेति ॥ ७२ ॥ तेषामिति ॥ अथानंतरं तेषांबालकानांमध्येशिशुमारेणस्वंशिशुंनीयमानंददर्श ॥ ७३ ॥ तस्मा
च्छिशुमारात्कयाचिज्जलदेवतयाप्रसह्यहठान्नीत्वातंशिशुमुदधयेसमुद्रायसमर्पितमितिचदृष्टवानित्यन्वयः ॥ ७४ ॥ इत्युक्तंवक्ष्यमाणम् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ आसितोवासितः ॥ चिरकालम
भिव्याप्यबद्धइतिवा ॥ भयेति ॥ उदन्वतासमुद्रेणतस्यरुद्ररूपिणोवाक्यश्रवणात्तंबालंरत्नैरलंकृत्यशंभोःपादाब्जसन्निधौसमर्पितमित्यन्वयः ॥ नपुंसकत्वंछांदसम् ॥ ::समर्पितमितिभावेवा
निष्ठा ॥ पश्यन्नितिवान्वयः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ तंशंभुंनत्वाविज्ञापयद्व्यज्ञापयत् ॥ अडभावस्त्वार्षः ॥ विज्ञापनमाह ॥ नापराध्यामीति ॥ आपत्तिरापत् ॥ ७९ ॥ भोशंभोअनेनदुष्टयादसा

---

१ इदंपदत्रयमाग्रिमश्लोकस्थम् ।

अयंबालोऽनायिआनीतोनोमया ॥ मयानानीतइत्यर्थः ॥ हेनाथहेभव ॥ भवस्यतवभक्तजनार्भकइतिवा ॥ ८० ॥ तेनप्रसिद्धेनगणेन ॥ तत्पादः ॥ तंजलजंतुंशिशुमाराख्यम् ॥ ८१ ॥
गृहाणेतिसार्धद्वयंवाक्यम्॥पार्षदेशंकरस्याज्ञयाशुचिष्मंतंप्रतिहेवत्सस्वभवनंयाहिइतिब्रुवतिसतितथाकर्दमंप्रतिगृहाणेमंस्वंतनयमितिचब्रुवतिसतिकर्दमःसमाधिसमयेइतिपूर्वोक्तंश्रृण्वन्प्रणिधानमेकाग्रतां
समाधिविसृज्यनेत्रेउन्मील्यविकचय्ययावत्संपश्यतेसंपश्यतिपुरतःतावत्पार्श्वेशिशुंसमवैक्षतदृष्टवानित्यर्थः ॥ अलंकृतेकर्णिकेकर्णौयस्यतम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ काकपक्षश्चूडाकरणात्प्राक्केशः

गणेनतेनविज्ञायशंभोरथमनोगतम् ॥ पाशेनबद्धातत्पादः शिशुहस्तेसमर्पितम् ॥ ८१ ॥ गृहाणेमंस्वतनयंपार्षदेशंकराज्ञया ॥ याहिस्वभवनंवत्सब्रु
वतीतिसकर्दमः ॥ ८२॥ समाधिसमयेसर्वमितिश्रृण्वन्नुदारधीः॥उन्मील्यनयनेयावत्प्रणिधानंविसृज्यच ॥८३॥ संपश्यतेशिशुंतावत्पुरतःसमवैक्षत ॥
गृहीतशिशुमारंचपार्श्वेऽलंकृतकर्णिकम् ॥ ८४ ॥ तोयार्द्रकाकपक्षाग्रंकषायनयनांचलम् ॥ किंचिद्विरूक्षंत्वक्क्षोभंसंभ्रमापन्नमानसम् ॥ ८५ ॥
कृतप्रणाममालिंग्यजिघ्रंस्तन्मुखपंकजम् ॥ पुनर्जातमिवामंस्तपश्यंश्चापिमुहुर्मुहुः ॥ ८६ ॥ शतानिपंचवर्षाणिप्रणिधानस्थितस्यहि ॥ कर्दमस्यव्यती
तानिशंभुमर्चयतस्तदा ॥ ८७ ॥ कर्दमोपिचतत्कालमज्ञासीत्क्षणसंगतम् ॥ यतोनप्रभवेत्कालोमहाकालस्यसंनिधौ ॥ ८८ ॥ ततस्तंतनयःपृष्ट्वा
पितरंप्रणिपत्यच ॥ जगामतूर्णंतपसेश्रीमद्वाराणसींपुरीम् ॥ ८९ ॥ तत्रतप्त्वातपोघोरंलिंगंसंस्थाप्यशांभवम् ॥ पंचवर्षसहस्राणिस्थितःपाषाणनि
श्चलः ॥ ९० ॥ आविरासीन्महादेवस्तुष्टस्तत्तपसाततः ॥ उवाचकार्दमेब्रूहिकिंददामिवरोत्तमम् ॥ ९१ ॥ कार्दमिरुवाच ॥ ॥ यदिनाथप्रसन्नोसिभक्ता
नामनुकंपक ॥ सर्वासामाधिपत्यंमेदेह्यपांयादसामपि ॥ ९२ ॥ इतिश्रुत्वामहेशानःसर्वंचिंतितदःप्रभुः ॥ अभ्यषिंचततंतत्रवारुणेपरमेपदे ॥ ९३ ॥
रत्नानामब्धिजातानामब्धीनांसारितामपि ॥ सरसांपल्वलानांचवाप्यंबुस्रोतसांपुनः ॥ ९४ ॥ जलाशयानांसर्वेषांप्रतीच्याश्चापिवैदिशः ॥ अधीश्वरः
पाशपाणिर्भवसर्वामरप्रियः ॥ ९५ ॥

शिखंडकइत्यर्थः ॥ काकपक्षःशिखण्डकइत्यमरः ॥ तोयेनार्द्रंकाकपक्षस्याग्रंयस्यतम् ॥ कषायनयनांचलंकषायंकषाययुक्तंनयनांचलंनयनमेवअंचलंवस्त्रंयस्य ॥ यद्वा कषाययुक्तंनयनयोरं
चलंप्रांतोयस्यतम् ॥ किंचिद्यथास्यात्तथाविरूक्षंअस्निग्धमित्यर्थः ॥ त्वक्क्षोभंत्वचिक्षोभोयस्यतम् ॥ ८५ ॥ अमंस्तामन्यत ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ क्षणसंगतंक्षणमात्रंसंगतंइत्यज्ञासीज्ज्ञातवानित्यर्थः ॥
तत्रहेतुः ॥ यतइति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ सरसांपद्माकराणाम् ॥ पल्वलानामल्पसरसाम् ॥ वाप्यंबुस्रोतसांवाप्यंबूनांस्रोतसांचेत्यर्थः ॥ ९४ ॥ जलाशयानांजलाधा

राणाम् ॥ जलाशयोजलाधारइत्यमरः ॥ प्रतीच्याःपश्चिमायाः ॥ प्राच्यवाचीप्रतीच्यस्ताःपूर्वदक्षिणपश्चिमाइत्यमरः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ तृषस्तृष्णायाः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ वरुणोपीति ॥ यद्यपिद्वादशादित्यानांमध्येवरुणएकआदित्यःकश्यपाददित्यामुत्पन्नइतिप्रसिद्धस्तथापिकल्पभेदाभिप्रायेणायमितिज्ञातव्यम् ॥ १ ॥ दुरपायैरपमृत्युभिः ॥ १०२ ॥ ॥ इति श्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ त्रयोदशेजगत्प्राणगुह्यकेश्वरयोःपुरे ॥ गंधवत्यलकाख्येवैवर्ण्यैतेसुमनोहरे ॥ १ ॥ क्रमप्राप्तांवायोःपुरींवर्णयतः ॥ इमामिति ॥ १ ॥ २ ॥ कश्यपएवकाश्यपः ॥ दायादःपुत्रः ॥ ३ ॥ ४ ॥ पापकंचुकंपापमेवकंचुकंनिर्मोकम् ॥ ५ ॥ तपसांफलदः ॥ फलमतउपपत्तेरितिब्रह्मसूत्रादित्यर्थः ॥ ज्योतीरूपः

ददामिवरमन्यंचसर्वेषांहितकारकम् ॥ त्वयैतत्स्थापितंलिंगंतवनाम्नाभविष्यति ॥ ९६ ॥ वरुणेशमितिख्यातंवाराणस्यांसुसिद्धिदम् ॥ मणिकर्णेशलिंगस्यनैर्ऋत्यांदिशिसंस्थितम् ॥ ९७ ॥ आराधितंसदापुंसांसर्वजाड्यविनाशकृत् ॥ वरुणेशस्ययेभक्तानतेषामभयंक्वचित् ॥ ९८ ॥ नसंतापभयंतेषांनापायमरणंक्वचित् ॥ जलोदरभयंनैवनभयंवैतृषःक्वचित् ॥ ९९ ॥ नीरसान्यन्नपानानिवरुणेश्वरसंस्मृतेः ॥ सरसानिभविष्यंतिनात्रकार्याविचारणा ॥ १०० ॥ इत्युक्त्वांतर्दधेशंभुर्वरुणोपिस्वबंधुभिः ॥ इमंलोकमलंकुर्वंस्तदारभ्यस्थितोद्विजः ॥ १ ॥ इदंवरुणलोकस्यस्वरूपंतेनिरूपितम् ॥ यच्छ्रुत्वाननरःक्वापिदुरपायैःप्रबाध्यते ॥ १०२ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेनिर्ऋतिवरुणलोकवर्णनंनामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ इमांगंधवतींपुण्यांपुरींवायोर्विलोकय ॥ वारुण्याउत्तरेभागेमहाभाग्यनिधेद्विज ॥ १ ॥ अस्यांप्रभंजनोनामजगत्प्राणोदिगीश्वरः ॥ आराध्यश्रीमहादेवंदिक्पालत्वमवाप्तवान् ॥ २ ॥ पुराकश्यपदायादःपूतात्मेतिचविश्रुतः ॥ धूर्जटेराजधान्यांसचचारविपुलंतपः ॥ ३ ॥ वाराणस्यांमहाभागोवर्षाणामयुतंशतम् ॥ स्थापयित्वामहालिंगंपावनंपवनेश्वरम् ॥ ४ ॥ यस्यदर्शनमात्रेणपूतात्माजायतेनरः ॥ पापकंचुकमुत्सृज्यसवसेत्पावनेपुरे ॥ ५ ॥ ततस्तस्योग्रतपसातपसांफलदःशिवः ॥ आविरासीत्ततोलिंगाज्ज्योतीरूपोमहेश्वरः ॥ ६ ॥ उवाचचप्रसन्नात्माकरुणामृतसागरः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठपूतात्मन्वरंवरयसुव्रत ॥ ७ ॥ अनेनतपसोग्रेणलिंगस्याराधनेनच ॥ तवादेयंनपूतात्मंस्त्रैलोक्येसचराचरे ॥८॥ ॥ पूतात्मोवाच ॥ देवदेवमहादेवदेवानामभयप्रद ॥ ब्रह्मनारायणेंद्रादिसर्वदेवपदप्रद ॥ ९ ॥ वेदास्त्वांनचाविंदंतिकिमात्मकइतिप्रभो ॥ प्राप्ताःशतपथत्वंचनेतिनेतीतिवादिनः ॥१०॥ ब्रह्मविष्णवोरपिगिरांगोचरोनचवाक्पतेः ॥ प्रमथेशंकथंस्तोतुंमादृशःप्रभवेत्प्रभो ॥११॥

प्रकाशबहुलोभास्वरइतियावत् ॥६॥७॥८॥ परमात्मत्वेनश्रीविश्वेश्वरंस्तौति ॥ देवदेवेति॥ देवानांदेवत्वेपिपरिच्छिन्नत्वंजाड्यंवास्यादित्यतआह ॥ महांश्चासौदेवःस्वप्रकाशश्चेतिमहादेवस्तत्संबोधनंहेमहादेव ॥ परिपूर्णानुभवरूपत्वेधिभक्ताभयप्रदत्त्वाश्रयप्रदत्त्वेआह ॥ देवानामित्यादिना ॥९॥ यतोवाचोनिवर्त्ततइतिश्रुतिसिद्धश्रुत्यविषयत्वमाह ॥ वेदास्त्वामिति॥किमात्मकःकिंस्वरूपः॥ शतपथत्वंप्राप्तावाजसनेयिनः॥ बहुभिर्मार्गैर्यत्नंकुर्वंतोपिनवाप्राप्नुवंतीतिध्वनितम् ॥१०॥ वेदतद्वेत्तॄणामगोचरत्वेपिब्रह्मविष्ण्वोर्वाचस्पतेश्चगिरांगोचरोभविष्यतिनेत्याह ॥ ब्रह्मविष्ण्वोरिति ॥ अतःहेप्रभोप्रमथेशं

प्रमथ्नातिप्रकर्षेणविलोडयतिसंसारेजीवानितिप्रमथमज्ञानंतस्येशंनियंतारंमादृशोऽज्ञःस्तोतुंकथंप्रभवेदित्यर्थः ॥ प्राकृतंव्याख्यानंसर्वत्रस्पष्टम् ॥ ११॥ यद्यप्येवंतथापिहेईशतवभक्तिस्तवस्तुतिकर्मणिमांप्रमिमीतेप्रवर्तयति ॥ प्रमिमीतेशइत्यत्रईलोपश्छांदसः ॥ हेजगन्नाथजगतांस्वामिन्किंकरोमियतोममेंद्रियाणिनवश्यानिनस्वतंत्राणीति ॥ यद्यपिममत्वत्स्तवनेसामर्थ्यंनास्तितथापित्वद्भक्तिप्रेरितःसन्स्तौमीत्यर्थः ॥ १२ ॥ विश्वंजगत्त्वम् ॥ ब्रह्मैवेदमित्यादिश्रुतेः ॥ नन्वहंचेद्विश्वंतर्हिविश्वस्यजडत्वदृश्यत्वाभ्यांममानात्मत्वविनाशित्वेप्रसज्जेयातांतत्राह ॥ नास्तिवैभेदइति ॥ वैप्रसिद्धंएवार्थेवा ॥ भेदोयथार्थतोनास्त्येव ॥ कुतः॥ यतस्त्वमेकः ॥ एकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुतेः॥ जानेत्वत्तोनभेदोस्तीतिकश्चित् ॥ जानेत्वमित्यन्यत्र ॥ सर्वगःपूर्णः ॥ स्तुत्यंस्तवनीयम् ॥ स्तोतास्तवकर्ता ॥ स्तुतिरारोप्यमाणगुणकीर्तनम् ॥ सगुणोनिर्गुणःसप्रपंचोपिनिष्प्रपंचश्चभवानिति ॥ १३ ॥ कदानिर्गुणइत्याकांक्षायामाह ॥ सर्गात्पुराभवानेकइति ॥ एकःसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यः ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ परमार्थतःशब्दाद्यगोचरत्वाद्यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेरित्याशयः ॥ १४ ॥ कथंतर्हिवेदांतवेद्यतासगणेगृहीतशक्तिकतयानिर्गुणस्यलक्ष्यमाणत्वा

प्रसह्यप्रमिमीतेशभक्तिर्मांस्तुतिकर्मणि ॥ करोमिकिंजगन्नाथनवश्यानींद्रियाणिमे ॥ १२ ॥ विश्वंत्वंनास्तिवैभेदस्त्वमेकःसर्वगोयतः ॥ स्तुत्यंस्तोतास्तुतिस्त्वंचसगुणोनिर्गुणोभवान् ॥१३॥ सर्गात्पुराभवानेकोरूपनामविवर्जितः ॥ योगिनोपिनतेतत्त्वंविंदंतिपरमार्थतः ॥ १४ ॥ यदैकलोनशक्नोषिरंतुंस्वैरचरप्रभो ॥ तदिच्छातवयोत्पन्नासेव्याशक्तिरभूत्तव ॥ १५ ॥ त्वमेकोद्वित्वमापन्नःशिवशक्तिप्रभेदतः ॥ त्वंज्ञानरूपोभगवान्स्वेच्छाशक्तिस्वरूपिणी ॥ १६ ॥ उभाभ्यांशिवशक्तिभ्यांयुवाभ्यांनिजलीलया ॥ उत्पादिताक्रियाशक्तिस्ततःसर्वमिदंजगत् ॥ १७ ॥ ज्ञानशक्तिर्भवानीशइच्छाशक्तिरुमास्मृता ॥ क्रियाशक्तिरिदंविश्वमस्यत्वंकारणंततः ॥ १८ ॥ दक्षिणांगंतवविधिर्वामांगंतवचाच्युतः ॥ चंद्रसूर्याग्निनेत्रस्त्वंत्वन्निःश्वासःश्रुतित्रयम् ॥ १९ ॥ त्वत्स्वेदादंबुनिधयस्तवश्रोत्रंसमीरणः ॥ बाहवस्तेदशदिशोमुखंतेब्राह्मणाःस्मृताः ॥ २० ॥ राजन्यवर्यास्तेबाहूवैश्याऊरुसमुद्भवाः ॥ पद्भ्यांशूद्रस्तवेशानकेशास्तेजलदाःप्रभो ॥ २१ ॥

दित्याशयेनाह ॥ यदैकलइति ॥ स्वैरचरहेस्वतंत्र ॥ तत्तदा ॥ सेव्यासेवनीयास्वाश्रयेत्यर्थः ॥ १५ ॥ तर्हिशक्तिशक्तिमतोर्भेदादद्वैतक्षतिर्नेत्याह ॥ त्वमेकोद्वित्वमापन्नइति ॥ तत्रविभागमाह ॥ त्वमिति ॥ शिवशब्दार्थमाह ॥ ज्ञानरूपइति ॥ स्वेच्छास्वस्येच्छाईक्षणरूपेतियावत् ॥ सऐक्षतबहुस्यामितिश्रुतेः ॥ इच्छाशक्तीतिक्वचित् ॥१६॥ ततोद्वित्वभावानंतरंक्रियाशक्तिरुत्पादितेत्यन्वयः ॥ क्रियाशक्तिस्वरूपमाह ॥ सर्वमिदंजगदिति ॥ १७ ॥ पूर्वोक्तमेवाविवृणोति ॥ ज्ञानशक्तिरिति ॥ यतउभाभ्यांईशोमाभ्यांक्रियाशक्तिरुत्पादिता ॥ ततस्तस्याइत्यर्थः ॥ १८ ॥ इदानींविराड्रूपेणस्तौति ॥ दक्षिणांगमिति ॥ चन्द्रसूर्येति ॥ चक्षोःसूर्योअजायतइत्यादिश्रुतेः ॥ त्वन्निःश्वासइति ॥ तदेतन्महतोभूतस्यानिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइतिश्रुतेः ॥१९॥ मुखंतइति ॥ ब्राह्मणोस्यमुखमासीदितिश्रुतेः ॥ २० ॥ राजन्येति ॥ बाहूराजन्यःकृतइतिश्रुतेः ॥ वैश्याइति ॥ ऊरूतदस्ययद्वैश्यइतिश्रुतेः ॥ पद्भ्यामिति ॥ पद्भ्यांशूद्रोअजायतेतिश्रुतेः ॥ २१ ॥

पुंप्रकृतिरूपेणपुरुषप्रधानशक्तिभ्यामित्यर्थः ॥ मध्येब्रह्मांडंब्रह्मांडस्यमध्ये॥२२॥उपसंहरति ॥ अतइति ॥२३॥ सगुणनिर्गुणयोर्दुर्ज्ञेयत्वात्केवलंनमस्याति ॥ नमस्तुभ्यमिति ॥ आदरार्थावीप्सा ॥
ज्ञानेच्छाक्रियाशक्तीनांवात्रयोनमस्काराः ॥ २४ ॥ २५ ॥ सर्वगोममरूपेणेत्यादीनामितिवरान्दत्त्वातस्मिन्लिंगेअन्तर्धानंययावित्यग्रिमेणान्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥
उपसंहरंतौकुबेरस्यपुरींदर्शयतः ॥ इतीति ॥ तस्याइति ॥ योभक्तियोगतःशंभोर्महेश्वरस्यसखित्वमापेदेऽस्याअलकायानाथश्चतस्यकुबेरस्य ॥ तस्याःगन्धवत्याः ॥ प्राच्यांपूर्वस्यांदिश्येषाऽ
लकापुरीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ पद्ममुख्यानामिति ॥ पद्मोमुख्योआदिर्येषांपद्मादीनांतेतथा तेषामष्टानामित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ श्रुतिगोचरतांश्रवणेंद्रियगोचरताम् ॥ युवयोरिति ॥ युवयोर्वागेव

त्वंपुंप्रकृतिरूपेणब्रह्मांडमसृजःपुरा॥मध्येब्रह्मांडमखिलंविश्वमेतच्चराचरम् ॥ २२ ॥ अतस्त्वत्तोनमन्येऽहंकिंचिद्भिन्नंजगन्मय ॥ त्वयिसर्वाणिभूतानिसर्व
भूतमयोभवान् ॥ २३ ॥ नमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंनमोनमः ॥ अयमेववरोनाथत्वयिमेऽस्तुस्थिरामतिः ॥ २४ ॥ इत्युक्तवतिदेवेशस्तस्मिन्पू
तात्मनिप्रभुः ॥ स्वमूर्तित्वंसमारोप्यदिक्पालपदमादधे ॥ २५ ॥ सर्वगोममरूपेणसर्वतत्त्वावबोधकः ॥ सर्वेषामायुषोरूपंभवानेवभविष्यति ॥ २६ ॥
तवलिंगमिदंदिव्यंयेद्रक्ष्यंतीहमानवाः ॥ सर्वभोगसमृद्धास्तेत्वल्लोकसुखभागिनः[1] ॥ २७ ॥ पवमानेश्वरंलिंगंमध्येजन्मसकृन्नरः ॥ यथोक्तविधिनापू
ज्यसुगंधस्नपनादिभिः ॥ २८ ॥ सुगंधचंदनैःपुष्पैर्ममलोकेमहीयते ॥ ज्येष्ठेशात्पश्चिमेभागेवायुकुंडोत्तरेणतु ॥ २९ ॥ पावमानंसमाराध्यपूतोभव
तितत्क्षणात् ॥ इतिदत्त्वावरान्देवस्तस्मिँल्लिंगेलयंययौ ॥३०॥ गणावूचतुः ॥ इतिगंधवतीपुर्याःस्वरूपंतेनिरूपितम् ॥ तस्याःप्राच्यांकुबेरस्यश्रीमत्ये
षालकापुरी ॥ ३१ ॥ शंभोःसखित्वमापेदेनाथोस्याभक्तियोगतः ॥ निधीनांपद्ममुख्यानांदाताभोक्ताहरार्चनात् ॥ ३२ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥
कोसौकस्यपुनःकीदृग्भक्तिरस्यसदाशिवे ॥ ययासखित्वमापन्नोदेवदेवस्यधूर्जटेः ॥ ३३ ॥ इतिश्रोतुंममनःश्रुतिगोचरतांगतम् ॥ युवयोर्वाक्सुधा
स्वादमेदुरोदरमंथरम् ॥ ३४ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्महाप्राज्ञपरिशुद्धेंद्रियेश्वर ॥ सुतीर्थक्षालिताशेषजन्मजातमहामल ॥ ३५ ॥ सुहृ
दिप्रेमसंपन्नेत्वय्यनुद्यंनाकिंचन ॥ साधुभिःसहसंवादःसर्वश्रेयोऽभिवृद्धये ॥ ३६ ॥ आसीत्कांपिल्यनगरेसोमयाजिकुलोद्भवः ॥ दीक्षितोयज्ञदत्ता
ख्योयज्ञविद्याविशारदः ॥ ३७ ॥ वेदवेदांगवेदार्थान्वेदोक्ताचारचंचुरः ॥ राजमान्योबहुधनोवदान्यःकीर्तिभाजनम् ॥ ३८ ॥ आग्निशुश्रूषणरतोवे
दाध्ययनतत्परः ॥ तस्यपुत्रोगुणनिधिश्चंद्रबिंबसमाकृतिः ॥ ३९ ॥

सुधातस्यायआस्वादस्तेनमेदुरंस्निग्धंतृप्तंयदुदरमध्यंतेनमंथरंस्थिरमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ शिवेति ॥ परिशुद्धमिंद्रियाणामीश्वरंमनोयस्यतस्यसंबोधनंहेपरिशुद्धेंद्रियेश्वरेति ॥ अथवापरिशुद्धइंद्रिये
श्वरःप्रत्यगात्मायस्यसतथातस्यसंबोधनम् ॥ सुतीर्थेषुमथुरादिक्षेत्रेषुक्षालितमशेषजन्मसमूहस्यमहामलंमहत्पापंयेनसतथातत्संबोधनंसुतीर्थक्षालिताशेषजन्मजातमहामलेति ॥ ३५ ॥ अनुद्यमकथ
नीयम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वेदवेदांगवेदार्थान्वेदजानातीत्यर्थः ॥ ऐकपद्यपाठे[2]ऽर्थःस्पष्टएव ॥ उक्ताचारचंचुरःशास्त्रोक्ताचारेषुदक्षः ॥ वदान्योदाता ॥ कीर्तिभाजनंयशःपात्रम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

---

[1] वासिनझब्किचित्पाठः । [2] वेदोक्ताचारचंचुरइति ।

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पाखंडिनोबैडालव्रतिकाः ॥ भण्डाःप्रतारकाः ॥ तैःसहबद्धाप्रेमपरंपरायेनसः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तदेति ॥ अनेहसंकालम् ॥ ४६ ॥ अधीत्यावर्त्यपूर्वपाठितं कंठतःकृत्वेतियावत् ॥ ४७ ॥ केशांतकर्मकृत्वेति ॥ अनुवादोयम् ॥ यद्वा षोडशाब्देक्रियमाणंगोदानाख्यंकर्मविशेषःकेशांतकर्म ॥ ४८ ॥ गृह्योक्तेन स्वशाखोक्तेन ॥ आश्वलायनप्रणीतसूत्रोक्त विधानेनेत्यर्थः॥पाणिग्राहंविवाहम्॥मृदुकोमलंयथास्यात् ॥४९॥ शास्तिशिक्षयति ॥ शिक्षामेवाह ॥ क्रोधनस्तइत्यारभ्यप्रतिक्षणमित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥५०॥सदाचारैरित्यस्यव्यावृत्तिमाह ॥ नवै

कृतोपनयनःसोथविद्यांजग्राहभूरिशः ॥ अथपित्रानभिज्ञातोद्यूतकर्मरतोऽभवत् ॥ ४० ॥ आदायादायबहुशोधनंमातुःसकाशतः ॥ ददातिद्यूतकारेभ्योमैत्रींतैश्चचकारसः ॥ ४१ ॥ संत्यक्तब्राह्मणाचारःसंध्यास्नानपराङ्मुखः ॥ निंदकोवेदशास्त्राणांदेवब्राह्मणनिंदकः ॥४२॥ स्मृत्याचारविहीनस्तुगीतवाद्यविनोदभाक् ॥ नटपाखंडिभंडैश्चबद्धप्रेमपरंपरः ॥ ४३ ॥ प्रेरितोपिजनन्यासनयातिपितुरंतिकम् ॥ गृहकार्यांतरव्यग्रोदीक्षितोदीक्षितायिनीम् ॥ ४४ ॥ यदायदैवतांपृच्छेदयेगुणनिधिःसुतः ॥ नदृश्यतेमयागेहेकयातिविदधातिकिम् ॥ ४५ ॥ तदातदेतिसाब्रूयादिदानींसबहिर्गतः ॥ स्नात्वासमर्च्यवैदेवानेतावंतमनेहसम् ॥ ४६ ॥ अधीत्याध्ययनार्थंसद्विर्त्रैर्मित्रैःसमंययौ ॥ एकपुत्रेतितन्माताप्रतारयतिदीक्षितम् ॥ ४७ ॥ नतत्कर्मचतद्वृत्तंकिंचिद्वेत्तिसदीक्षितः ॥ सचकेशांतकर्मास्यकृत्वावर्षेऽथषोडशे ॥ ४८ ॥ गृह्योक्तेनविधानेनपाणिग्राहमकारयत् ॥ प्रत्यहंतस्यजननीसुतंगुणनिधिंमृदु ॥ ४९ ॥ शास्तिस्नेहार्द्रहृदयाक्रोधनस्तेपितेत्यलम् ॥ यदिज्ञास्यतितेवृत्तंत्वांचमांताडयिष्यति ॥५०॥ आच्छादयामितेनित्यंपितुरग्रेकुचेष्टितम् ॥ लोकमान्योस्तितेतातःसदाचारैर्नवैधनैः ॥ ५१ ॥ ब्राह्मणानांधनंपुत्रसद्विद्यासाधुसंगमः ॥ सच्छ्रोत्रियास्त्वनूचानादीक्षिताःसोमयाजिनः ॥ ॥ ५२ ॥ इतिरूढिमिहप्राप्तास्तवपूर्वपितामहाः ॥ त्यक्त्वादुर्वृत्तसंसर्गंसाधुसंगरतोभव ॥ ५३ ॥ सद्विद्यासुमनोधेहिब्राह्मणाचारमाचर ॥ तवानुरूपारूपेणवयसाकुलशीलतः ॥ ५४ ॥ ऊनविंशतिकोऽसित्वमेषाषोडशवार्षिकी ॥ तवपत्नीगुणनिधेसाध्वीमधुरभाषिणी ॥ ५५ ॥ एतांसंवृणुसद्वृत्तांपितृभक्तियुतोभव ॥ श्वशुरोपिहितेमान्यःसर्वत्रगुणशीलतः ॥ ५६ ॥ ततोऽपत्रपसेकिंनत्यजदुर्वृत्ततांशिशो ॥ मातुलास्तेऽतुलाःपुत्रविद्याशीलकुलादिभिः॥ ॥ ५७ ॥ तेभ्योपिनबिभेषित्वंशुद्धोस्युभयवंशतः ॥ पश्यैतान्प्रतिवेश्मस्थान्ब्राह्मणानांकुमारकान् ॥ ५८ ॥ गृहेपिशिष्यान्पश्यैतान्पितुस्तेविनयोचितान् ॥ राजापिश्रोष्यतियदातवदुश्चेष्टितंसुत ॥ ५९ ॥ श्रद्धांविहायतेतातेवृत्तिलोपंकरिष्यति ॥ बालचेष्टितमेवैतद्वदंत्यद्यापितेजनाः ॥ ६० ॥

धनैरिति॥नचाधमैरितिक्वचित्पाठः ॥ तत्राऽधमैरधमाचारैर्न ॥५१॥ सांगेप्रवचनेगुरोरधीतिनोऽनूचनाः ॥ अनूचानःप्रवचनेसांगेधीर्तीगुरोस्तुयइत्यमरः॥दीक्षिताःसोमयाजिनइतिव्याख्यानव्याख्येय भावान्नपौनरुक्त्यम् ॥ यष्टाचयजमानश्चससोमवतिदीक्षितइत्यमरः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ संवृणुवरयभजस्वेत्यर्थः ॥ ५६ ॥ अपत्रपसेलज्जसे ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

विप्रंतातम् ॥ पित्रमितिपाठेपितरमित्यर्थः ॥ वप्रमितिवापाठः ॥ तत्रवप्रंपितरमित्येव ॥ यदाहामरः वप्रःपितरिकेदारइति ॥ मांचआक्षारयिष्यंतिदूषयिष्यंतितिरस्करिष्यंतीतियावत् ॥ ६१ ॥
कैः ॥ मातुश्चरित्रंपुत्रोधत्तेइतिदुर्भाषणैर्दुष्टवचनैरिति ॥ निषिद्धाचरणानुभावमुक्त्वाविहिताचरणमाह ॥ श्रुतिस्मृतिपथीनःकिंश्रुतिस्मृत्युक्ताचारवान्किंनअपितुस्यादेवेत्यर्थः ॥ श्रुतिस्मृतिपथीनक
इतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रपथीनकःपथी ॥ ६२॥६३॥ प्रतिक्षणमितिगणयोरुक्तिः ॥ ६४ ॥ दुर्बोधत्वेहेतुर्यतोव्यसनी॥दुर्बोध्यइतिवापाठः ॥ दुर्वार्यइतिवाक्वचित् ॥ युक्तमेवैतदित्याह ॥ मृगयेति ॥
दुरोदरंद्यूतम् ॥ पणेद्यूतेदुरोदरइत्यमरः॥६५॥सपारदारैः परदारानिमित्तंव्यसनंपारदारंतत्सहितैर्मृगयादिभिःसप्तभिर्व्यसनैरत्रजगतिकोनखंडितोज्ञानभ्रंशतांनप्रापितोअपितुसर्वोलोकःप्रापितएवेत्यर्थः॥

अनंतरंहसिष्यंतियुक्तंदीक्षिततास्त्विति ॥ सर्वेप्याक्षारयिष्यंतितवविप्रंचमांचवै ॥६१॥ मातुश्चरित्रंतनयोधत्तेदुर्भाषणैरिति ॥ पितापितेनपापीयाञ्च्छ्रु
तिस्मृतिपथीनकिम् ॥ ६२ ॥ तदंघ्रिलीनमनसोममसाक्षीमहेश्वरः ॥ नचर्तुस्नातयापीहमुखंदुष्टस्यवीक्षितम् ॥६३॥ अहोबलीयान्सविधिर्येनजातो
भवानिति ॥ प्रतिक्षणंजनन्येतिशिक्ष्यमाणोतिदुर्मदः ॥ ६४ ॥ नतत्याजचतद्धर्मंदुर्बोधोव्यसनीयतः ॥ मृगयामद्यपैशुन्यवेश्याचौर्यदुरोदरैः ॥ ६५ ॥
सपारदारैर्व्यसनैरेभिःकोत्रनखंडितः ॥ यद्यन्मध्येगृहेपश्येत्तत्तन्नीत्वासुदुर्मतिः ॥ ६६ ॥ अर्पयेद्द्यूतकाराणांसकुप्यंवसनादिकम् ॥ नवरत्नमयींमातुः
करतःपितुरूर्मिकाम् ॥ ६७ ॥ स्वपंत्यास्त्वेकदाऽऽदायदुरोदरिकरेऽर्पयत् ॥ एकदागच्छताराजभवनान्निजमुद्रिका ॥ ६८ ॥ दीक्षितेनपरिज्ञातादै
वाद्द्यूतकृतःकरे ॥ उवाचदीक्षितस्तंचकुतोलब्धात्वयोर्मिका ॥ पृष्टस्तेनाथनिर्बंधादसकृत्प्रत्युवाचकिम् ॥ ६९ ॥ ममाक्षिपासिविप्रोच्चैःकिंमयाचौर्य
कर्मणा ॥ लब्धामुद्रात्वदीयेनपुत्रेणैषाममार्पिता ॥ ७० ॥ ममामातुर्हिपूर्वेद्युर्जित्वानीतोहिशाटकः ॥ नकेवलंममाप्येतदंगुलीयंसमर्पितम् ॥ ७१ ॥
अन्येषांद्यूतकर्तॄणांभूरितेनार्पितंवसु ॥ रत्नकुप्यदुकूलानिभृंगारुप्रभृतीनिच ॥ ७२ ॥ भाजनानिविचित्राणिकांस्यताम्रमयानिच ॥ नग्नीकृत्यप्रति
दिनंबद्ध्यचतेद्यूतकारिभिः ॥ ७३ ॥ नतेनसदृशः कश्चिदाक्षिकोभूमिमंडले ॥ अद्ययावत्त्वयाविप्रदुरोदरशिरोमणिः ॥ ७४ ॥ कथंनाज्ञायितनयो
ऽविनयानयकोविदः ॥ इतिश्रुत्वात्रपाभारविनम्रतरकंधरः ॥ ७५ ॥

मध्येगृहेगृहमध्ये ॥ ६६ ॥ कुप्यंस्वर्णरजतातिरिक्तताम्रादिभाजनंतत्सहितंवसनादिकंवस्त्रादिकम् ॥ सगुणनिधिरितिवा ॥ ऊर्मिकांमुद्रिकाम् ॥ ६७ ॥ दुरोदरंद्यूतंवर्ततेयस्यासौदुरोदरीतस्यकरेदत्त
वानिति ॥ ६८ ॥ हेविप्रकिंकिमर्थम् ॥ उत्तरत्रान्वयः ॥ ६९ ॥ ममामाम् ॥ मामाक्षिपसीतिवापाठः ॥ उच्चैर्यथास्यात्तथाऽऽक्षिपसिकिम् ॥ मयामुद्रामुद्रिकाचौर्यकर्मणालब्धाऽपितुनलब्धेति ॥
किंमांक्षिपसीतिपाठेकिंकुत्सितंयथास्यात्तथाकिंकिमर्थंक्षिपसिआक्षिपसीत्यर्थः ॥ कथंतर्हिप्राप्तातत्राह ॥ त्वदीयेनेति ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ आक्षिकःअक्षेणव्यवहरतीत्या
क्षिकोद्यूतकारइत्यर्थः ॥ अद्ययावदद्यारभ्यतेनत्वत्पुत्रेणसदृशोद्यूतकारोनाभूदस्तीतिचोदितिशेषः ॥ अतोदुरोदरशिरोमणिर्द्यूतकारश्रेष्ठः ॥ ७४ ॥ कथंत्वयानाज्ञायिअद्ययावत्कथंनाज्ञायीतिवाक्वचि

क्षिन्यायेनोभयत्रवासंबंधः ॥ कथंभूतः ॥ अविनयानयकोविदः ॥ नविनयोऽविनयःदुर्नयइत्यर्थः ॥ ननयोऽनयोदुर्नीतिरनीतिशास्त्रमितिवा ॥ तयोःकोविदःपंडितः ॥ व्यसनीचौर्यकोविदइतिक्वचित् ॥ ७५ ॥ आस्योपविश्यच ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ मेममअंगुलितोंऽगुल्याःसकाशात्त्वयाहृता ॥ अंगुलिकाहृतेतिक्वचित् ॥ मयातवसमर्पितेतिचान्यत्र ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ हंहोइतिसंबोधने ॥ हंहोहेसत्पुत्रजननिइतिसक्रोधोपहासः ॥ ८२ ॥ सहयुनक्तीतिसयुक्सहितइत्यर्थः ॥ ८३ ॥ त्वत्तव ॥ सशाटकइतिक्वचित् ॥ तच्छाटकइत्यन्यत्र ॥ शाटकःस्थूलशाटकः ॥ भामासत्यभामोतिवत् ॥ वराशिरित्यर्थः ॥ वराशिःस्थूलशाटकइत्यमरः ॥ मांजिष्ठयाआरक्तोमांजिष्ठः ॥ तुर्निश्चितम् ॥ वस्त्रधान्यांवस्त्राणिधीयन्तेऽस्यामितिवस्त्रधानीरज्वादिनिर्मितवस्त्रस्थानंतस्यांलंबतेस्मेत्यध्याहारः ॥ ८४ ॥ भृंगारुर्गडुकविशेषः ॥ त्रिगुणितापटीत्रिपटीअंगाच्छादनप्रतिष्ठावस्त्रमित्यर्थः ॥ ८५ ॥ दक्षिणस्यां

प्रावृत्यवाससामौलिंप्राविशन्निजमंदिरम् ॥ महापतिव्रतामास्यपत्नींप्रोवाचतामथ ॥ ७६ ॥ दीक्षितायिनिकुत्रासिक्वतेगुणनिधिः सुतः ॥ अथतिष्ठतु किंतेनक्वसाममशुभोर्मिका ॥ ७७ ॥ अंगोद्वर्तनकालेयात्वयामेंऽगुलितोहृता ॥ नवरत्नमयींशीघ्रंतामानीयप्रयच्छमे ॥ ७८ ॥ इतिश्रुत्वाथतद्वाक्यंभीतासादीक्षितायिनी ॥ प्रोवाचसातुमाध्याह्नींक्रियांनिष्पादयत्वथ ॥ ७९ ॥ व्यग्रास्मिदेवपूजार्थमुपहारादिकर्मणि ॥ समयोयमतिक्रामेदतिथीनांप्रियातिथे ॥ ८० ॥ इदानीमेवपक्वान्नकरणव्यग्रयामया ॥ स्थापिताभाजनेक्वापिविस्मृतेतिनवेद्म्यहम् ॥ ८१ ॥ दीक्षितउवाच ॥ ॥ हंहोसत्पुत्रजननिनित्यंसत्यप्रभाषिणि ॥ यदायदात्वांसंपृच्छेतनयः क्वगतस्त्विति ॥ ८२ ॥ तदातदेतित्वंब्रूयानाथेदानींसनिर्गतः ॥ अधीत्याध्ययनार्थंचद्वित्रैर्मित्रैःसयुग्बहिः ॥ ८३ ॥ कुतस्त्वच्छाटकः पत्निमांजिष्ठोयोमयाऽर्पितः ॥ लंबतेवस्त्रधान्यांयस्तथ्यंब्रूहिभयंत्यज ॥ ८४ ॥ सांप्रतंनेक्ष्यतेसोपिभृंगारुर्मणिमंडितः ॥ पट्टसूत्रमयीसापित्रिपटीक्वनृपार्पिता ॥ ८५ ॥ क्वदाक्षिणात्यंतत्कांस्यंगौडीताम्रघटीक्वसा ॥ नागदंतमयीसाक्वसुखकौतुकमंचिका ॥ ८६ ॥ क्वसापर्वतदेशीयाचंद्रकांतशिलोद्भवा ॥ दीपिकाव्यग्रहस्ताग्रासालंकृच्छालभंजिका ॥ ८७ ॥ किंबहूक्तेनकुलजेतुभ्यंकुप्याम्यहंवृथा ॥ तदाभ्यवहरिष्येहमुपयंस्याम्यहंयदा ॥ ८८ ॥ अनपत्योस्मितेनाहंदुष्टेनकुलदूषिणा ॥ उत्तिष्ठानयदर्भांबुतस्मैदद्यांतिलांजलिम् ॥ ८९ ॥ अपुत्रत्वंवरंनृणांकुपुत्रात्कुलपांसनात् ॥ त्यजेदेकंकुलस्यार्थेनीतिरेषासनातनी ॥ ९० ॥

दिशिभवंदाक्षिणात्यम् ॥ गौडदेशोद्भवागौडी ॥ नागोगजः ॥ मंचिकासूक्ष्मखट्वा ॥ ८६ ॥ पर्वतदेशीयापर्वतदेशोद्भवाशालभंजिकापुत्तलिका ॥ यासाक्वेत्यन्वयः ॥ कथंभूता ॥ चन्द्रकांतशिलोद्भवातन्निर्मितादीप्यतीतिदीपिकाउज्ज्वलेत्यर्थः ॥ अव्यग्रहस्ताग्रा ॥ वरंप्रार्थितुमुद्यतकराग्रेत्यर्थः ॥ अलंकृदलंकरणंतत्सहितायासासालंकृत् ॥ ८७ ॥ किंबहूक्तेनेति ॥ यदाहमुपयंस्यामिउद्वहिष्यामिविवाहांतरंकरिष्यामीतियावत् ॥ उपनेष्यामीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ तदाहंअभ्यवहरिष्येभोक्ष्येभोजनंकरिष्यामीत्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ कुलपांसनात्कुलदूषणात् ॥ कुलपांसुलादितिपाठेपिसएवार्थः ॥ कुललांछनादितिक्वचित्पाठः ॥ त्यजेदेकमिति ॥ तथाचोक्तम् ॥ त्यजेदेकंकुलस्यार्थेग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत् ॥ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवीं

त्यजेदिति ॥ भागवतेचधृतराष्ट्रंप्रतिविदुरवाक्यम् ॥ त्यजाश्वशैवंकुलकौशलायेति ॥ ९० ॥ सुतांप्राप्य ॥ प्रार्थ्यैतिचक्कचित् ॥ ९१ ॥ समालोच्यविचार्य ॥ समालंब्येतिक्काचित् ॥ ९२ ॥
अस्तिधनः अस्तिविद्यमानंधनंयस्यसोऽस्तिधनः ॥ अस्तीतितिङंतप्रतिरूपकमव्ययम् ॥ ९३ ॥ देशांतरेऽस्तिधनदइतिक्कचित् ॥ अस्तिधनतइतिवान्यत्र ॥ नाहमभ्यस्तवेदोऽस्मिनचैवास्तिधना
गमः ॥ देशांतरेयोधनवान्साविद्यःसुखमेधतइतिक्कचित्पाठःसस्पष्टार्थः ॥९४॥ यायजूककुलेइज्याशीलस्यवंशे ॥ इज्याशीलोयायजूकइत्यमरः ॥ अनुसंधयेद्योजयेत् ॥ ९५ ॥ नाधिगच्छामिनाभि
जानामि ॥ परिचितःकश्चिज्जनइतिशेषः ॥ परिचितिरितिक्कचित् ॥ ९६ ॥ याचेप्रार्थये ॥ याचमेजननीसाइहनेतियोजना ॥ साचेतिवापाठः ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ महोपहारान्महापूजासं

स्नात्वानित्यविधिं कृत्वातस्मिन्नेवाह्निकस्यचित् ॥ श्रोत्रियस्यसुतांप्राप्यपाणिंजग्राहदीक्षितः ॥ ९१ ॥ श्रुत्वातथासवृत्तांतंप्राक्तनंस्वंविनिंद्यच ॥
कांचिद्दिशंसमालोच्यनिर्ययौदीक्षितांगजः ॥९२॥ चिंतामवापमहतींक्कयामिकरवाणिकिम् ॥ नाहमभ्यस्तविद्योस्मिनचैवास्तिधनोस्म्यहम् ॥ ९३ ॥
देशांतरेह्यस्तिधनः सद्विद्यः सुखमेधते ॥ भयमस्तिधनेचौरात्सविद्यःसर्वतोऽभयः ॥ ९४ ॥ यायजूककुलेजन्मक्कक्कमेव्यसनंतथा ॥ अहोबलीयान्स
विधिर्भाविकर्मानुसंधयेत् ॥९५॥ भिक्षितुंनाधिगच्छामिनमेपरिचितःक्कचित् ॥ नचपार्श्वेधनंकिंचित्किमत्रशरणंभवेत् ॥ ९६ ॥ सदानभ्युदितेभानौ
प्रसूर्मेमृष्टभोजनम् ॥ दद्याद्द्यात्रकंयाचेयाचेहजननीनमे ॥९७॥ इतिचिंतयतस्तस्यभानुरस्ताचलंगतः ॥ एतस्मिन्नेवसमयेकश्चिन्माहेश्वरोनरः॥९८॥
महोपहारानादायनगराद्बहिरभ्यगात् ॥ समभ्यर्चितुमीशानंशिवरात्रावुपोषितः ॥ ९९ ॥ पक्कान्नगंधमाघ्रायक्षुधितःसतमन्वगात् ॥ इदमन्नंमयाग्राह्यं
शिवायोपस्कृतंनिशि ॥ १०० ॥ इत्याशामवलंब्याथद्वारिशंभोरुपाविशत् ॥ ददर्शचमहापूजांतेनभक्तेननिर्मिताम् ॥ १ ॥ विधायनृत्यगीतादिभक्ताः
सुप्ताःक्षणंयदा ॥ नैवेद्यंसतदाऽऽदातुंगर्भागारंविवेशह ॥ २ ॥ दीपंमंदप्रभंदृष्ट्वापक्कान्नावेक्षणायसः ॥ निजचैलांचलाद्वर्तिंदत्त्वासमुददीपयत् ॥ ३ ॥
ततःपक्कान्नमादायत्वरितंगच्छतोबहिः ॥ तस्यपादतलाघातात्प्रसुप्तःकोप्यबुध्यत ॥ ४ ॥ कोयंकोयंत्वरापन्नश्चोरोयंगृह्यतामिति ॥ यावद्ब्रूयात्समागत्य
तावत्सपुररक्षकैः ॥ ५ ॥ पलायमानोनिहतःक्षणात्पंचत्वमागतः ॥ अभक्षयच्चनैवेद्यंभाविपुण्यबलान्नसः ॥ ६ ॥

भारान् ॥ ९९ ॥ तमन्वगात्तंमाहेश्वरमनुपश्चादगाद्गतवान् ॥ १०० ॥ १ ॥ गर्भागारंअगारस्यमध्यम् ॥ २ ॥ निजचैलांचलात्स्ववस्त्राग्रतोवर्तिंदशांसमुददीपयत्सम्यक्ज्वालयामास ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ ५ ॥ अभक्षयच्चेति ॥ भाविपुण्यवशाद्भविष्यच्छिवरात्रोपोषणपुण्यवशात् ॥ निर्माल्यभक्षणेउपोषणनाशप्रसंगात् ॥ अतएवशिवदूतावक्ष्यंति ॥ उपोषितेनभूतायामिति ॥
यत्तुशिवनिर्माल्यभोक्तारइत्यादितत्तुतेषांसूक्ष्मधर्मापरिज्ञानात् ॥ तथाचवक्ष्यंतिशिवदूताः ॥ किंकराःशिवधर्माये सूक्ष्मास्तेवैभवादृशैरित्यादि ॥ यद्वा बाणलिंगाद्यतिरिक्तविषयंतद्यमदूतवचनम् ॥
तथाच ॥ बाणलिंगेस्वयंभूतेचंद्रकांतेहृदिस्थिते॥तत्रक्रतुशतंपुण्यंशंभोर्नैवेद्यभक्षणामिति ॥ तत्रबाणलिंगंनार्मदम् ॥ हृदिस्थितंप्राणलिंगम् ॥ हृत्प्रदेशेप्राणवच्छैवैर्धार्यमाणंलिंगमित्यर्थः॥हृदिध्यान

विषयत्वेनस्थितंलिंगमितिवा ॥ रुद्रभुक्तंभुंजीतरुद्रपीतंपिबेद्रुद्राघ्रातंजिघ्रेदितिचजाबालिश्रुतिः ॥ ६ ॥ अथेति ॥ अनंतरंयावत्समागत्याविकैटर्भटैःसबद्धस्तावत्पारिषदास्तंनेतुंप्राप्ताइतिद्वितीय
श्लोकेनान्वयः ॥ ७ ॥ किंकिणीजालमालितं क्षुद्रघंटिकानिवहसंजातमालमित्यर्थः ॥ शूलपाणयःरुद्रपारिषदाइत्यर्थः ॥ ८ ॥ शंभोर्गणान्समालोक्ययमकिंकरैरित्थमवाद्युक्तमित्यन्वयः ॥
किंतत् ॥ हेगणाअयंद्विजोदुर्वृत्तइति ॥९॥ दुर्वृत्तत्वमेवाह ॥ कुलेतिचतुर्भिः ॥ ११० ॥ आस्तामित्यत्रअकारलोपआर्षः॥ आसतामित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तत्तर्हि ॥ १४ ॥ इत्थमिति ॥

अथबद्धःसमागत्यपाशमुद्गरपाणिभिः ॥ निनीषुभिःसंयमिनींयामैःसविकटैर्भटैः ॥ ७ ॥ तावत्पारिषदाःप्राप्ताःकिंकिणीजालमालितम् ॥ दिव्यंवि
मानमादायतंनेतुंशूलपाणयः ॥ ८ ॥ शंभोर्गणान्समालोक्यभीतैस्तैर्यमकिंकरैः ॥ अवादिप्रणतैरित्थंदुर्वृत्तोयंगणाद्विजः ॥ ९ ॥ कुलाचारप्रतीपोयं
पित्रोर्वाक्यपराङ्मुखः ॥ सत्यशौचपरिभ्रष्टःसंध्यास्नानविवर्जितः ॥ ११० ॥ आस्तांदूरेऽस्यकर्माणिशिवनिर्माल्यहारकः ॥ प्रत्यक्षतोऽत्रवीक्षध्व
मस्पृश्योयंभवादृशाम् ॥ ११ ॥ शिवनिर्माल्यभोक्तारःशिवनिर्माल्यलघंकाः ॥ शिवनिर्माल्यदातारःस्पर्शस्तेषांह्यपुण्यकृत् ॥१२॥ विषमालोड्यवापे
यंश्रेयोवाऽनशनंपरम् ॥ सेवितव्यंशिवस्वंनप्राणैः कंठगतैरपि ॥ १३ ॥ यूयंप्रमाणंधर्मेषुयथानचतथावयम् ॥ अस्तिचेद्धर्मलेशोस्यगणास्तच्छृणुमो
वयम् ॥ १४ ॥ इत्थंतद्वाक्यमाकर्ण्यप्रोचुःपारिषदास्ततः ॥ किंकराःशिवधर्मायेसूक्ष्मास्तेवैभवादृशैः ॥ १५ ॥ स्थूललक्ष्यैःकथंलक्ष्यालक्ष्यायेसूक्ष्मदृ
ष्टिभिः ॥ अनेनानेनसाकर्मयत्कृतंशृणुतेहतत् ॥ १६ ॥ पतंतीलिंगशिरसिदीपच्छायानिवारिता ॥ स्वचैलांचलतोऽनेनदत्त्वादीपेदशांनिशि ॥१७॥
अपरोपिपरोधर्मोजातस्तत्रास्यकिंकराः ॥ शृण्वताशिवनामानिप्रसंगादपिगृह्णतः ॥ १८ ॥ भक्तेनविधिनापूजाक्रियमाणानिरीक्षिता ॥ उपोषिते
नभूतायामनेनास्थिरचेतसा ॥ १९ ॥ कलिंगराजोभविताऽधुनाविधुतकल्मषः ॥ एषद्विजवरोदूतायूयंयातयथागताः ॥ १२० ॥ पार्षदैर्यमदूतेभ्योमो
चितस्त्विवतिसद्विजः ॥ अरिंदमस्यतनयःकलिंगाधिपतेर्दमः ॥ २१ ॥ क्रमाद्राज्यमवाप्याथपितर्युपरतेयुवा ॥ नान्यंधर्मंविजानातिदुर्दमोभूप
तिर्दमः ॥२२॥ शिवालयेषुसर्वेषुदीपदानादृतेद्विज॥ ग्रामाधीशान्समाहूयसर्वान्त्स्वविषयस्थितान् ॥२३॥ इत्थमाज्ञापयामाससमेदंडचोभविष्यति ॥
यस्ययस्याभितोग्रामंयावंतश्चशिवालयाः ॥ २४ ॥

हेकिंकराःयेशिधवर्मास्तेभवादृशैःसूक्ष्माअलक्ष्याएव ॥ १५ ॥ एतदेवस्पष्टयति ॥ स्थूललक्ष्यैरिति ॥ सूक्ष्मदृष्टिभिर्येधर्मालक्ष्याज्ञेयाः ॥ स्थूलंलक्ष्यंयेषांतैःस्थूलदृष्टिभिःकथंलक्ष्याइत्यर्थः ॥
अथवाहेकिंकराःयेशिवधर्मास्तेअतीवसूक्ष्माएव ॥ अतःसूक्ष्मदृष्टिभिरित्यादिपूर्ववत् ॥ अनेनसानिष्पापेन ॥ १६ ॥ दशांवर्तिम् ॥ १७ ॥ शिवनामानिगृह्णतःपुरुषात्सकाशात्प्रसंगात्तानिशृण्वता ॥
॥ १८ ॥ भक्तेनविहितापूजाअनेननिरीक्षिता ॥ भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ १९ ॥ इतियतः ॥ अतःकलिंगराजोभवितेति ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ समेदंडचोभविष्यतियस्तुममाज्ञांन

करिष्यतीतिशेषः ॥ आज्ञामेवाह ॥ यस्ययस्येति ॥ ग्राममभितः ग्रामस्यसमंततः ॥ २४ ॥ दण्डमेवाह ॥ ममाज्ञाभंगदोषेणेति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ रत्नदीपशिखाश्रयःरत्नान्येवदीपास्तेषांशिखानामाश्रयः ॥ रत्नश्रेष्ठानांपतिरित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्वार्थेति ॥ स्वार्थस्वप्रयोजनार्थंदीपवर्त्युद्दीप्त्यालिंगमस्तकांधकारंहरतीतिसः ॥ १३० ॥ प्राग्वासनोदयात्पूर्वसंस्कारस्फुरणात् ॥ अतिविस्मयेनाहतुः ॥ क्वैषेति ॥ हेशिवशर्मन्विलोकयपश्य ॥ किम् ॥ एषादिक्पालपदवीस्थानंक्व ॥ एषाकेत्याकांक्षायामाहतुः ॥ मनुष्यधर्मणाऽनेनगुणनिधिनासांप्रतंयाइहस्वर्गेभुज्यतेसावाक्इतिशेषः ॥ ३१ ॥ नकेवलमलकायाःपतिरभूदीश्वरेणसार्धंमित्रतांचप्राप्तवानित्याहतुः ॥ सर्वदैवेत्यादिना ॥ संश्रृणुष्वसम्यक्श्रृणु ॥ आत्मनेपदमार्षम् ॥ [1]पाठांतरेहेस्वस्वीयआत्मीयेतिशिवशर्मसंबोधनम् ॥ ३२ ॥ पाद्मेकल्पेलोकत्रयात्मकपद्मसृष्टौ ॥ वैश्रवणःविश्रवसःपुत्रःकुबेरइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तत्रपाद्मे ॥ मेघवाहनेरौद्रेकल्पइत्यनुषज्जते ॥

तत्रतत्रसदादीपोद्योतनीयोऽविचारितम् ॥ ममाज्ञाभंगदोषेणशिरश्छेत्स्याम्यसंशयम् ॥ २५ ॥ इतितद्भयतोदीप्तादीपाःप्रतिशिवालयम् ॥ अनेनैवसधर्मेणयावज्जीवंदमोनृपः ॥ २६ ॥ धर्मर्द्धिंमहतींप्राप्यकालधर्मवशंगतः ॥ सदीपवासनायोगाद्बहून्दीपान्प्रदीप्यवै ॥ २७ ॥ अलकायाःपतिरभूद्रत्नदीपशिखाश्रयः ॥ एवंफलतिकालेनशिवेऽल्पमपियत्कृतम् ॥ २८ ॥ इतिज्ञात्वाशिवेकार्यंभजनंस्वसुखार्थिभिः ॥ क्वसदीक्षितदायादः सर्वधर्मपराङ्मुखः ॥ २९ ॥ स्वार्थदीपदशोद्योतलिंगमौलितमोहरः ॥ कलिंगविषयेराज्यंप्राप्तोधर्मरतिःसदा ॥ १३० ॥ शिवालयेससुद्दीप्यदीपान्प्राग्वासनोदयात् ॥ क्वैषादिक्पालपदवीशिवशर्मन्विलोकय ॥ मनुष्यधर्मणानेनसांप्रतंयेहभुज्यते ॥ ३१ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ सर्वदैवशिवेनासौसखित्वंचयथेयिवान् ॥ तदप्येकमनाविप्रसंश्रृणुष्वब्रवावहै ॥ ३२ ॥ पाद्मेकल्पेपुराविप्रब्रह्मणोमानसात्सुतात् ॥ पुलस्त्याद्विश्रवाजज्ञेतस्यवैश्रवणःसुतः ॥ ३३ ॥ तेनेयमलकाभुक्तापुरीविश्वकृताकृता ॥ आराध्यंत्र्यबकंदेवमत्युग्रतपसापुरा ॥ ३४ ॥ व्यतीतेतत्रकल्पेवैप्रवृत्तेमेघवाहने ॥ याज्ञदत्तिरसौश्रीदस्तपस्तेपेसुदुःसहम् ॥ ३५ ॥

तथाचोक्तंवासिष्ठे ॥ कदाचित्सृष्टयःशार्व्यःकदाचित्पद्मजोद्भवाः ॥ कदाचिदपिवैष्णव्यःकदाचिन्मुनिनिर्मिताइति ॥ कथंरुद्रस्यमेघवाहनत्वमितिचेदुच्यते ॥ मेघवाहनइंद्रस्तद्रूपधारित्वान्महादेवस्यमेघवाहनता ॥ तच्चात्रैवोक्तम् ॥ यद्वा मेघमारुह्यश्रीकृष्णायवरंदत्तवानितिमेघवाहनइति ॥ दानधर्मे ॥ दिव्यंवर्षसहस्रंमेघोभूत्वाहरंविष्णुरवहदितिवातथोच्यते ॥ तथाचलैंगे ॥ ससर्जशंकरंध्यात्वाब्रह्माणंपरमेश्वरः॥जनार्दनोजगन्नाथःकल्पेवैमेघवाहने॥दिव्यंवर्षसहस्रंतुमेघोभूत्वाऽवहद्धरम् ॥ नारायणोमहादेवंबहुमानेनसादरम्॥ दृष्ट्वाभावंमहादेवोहरेःस्वात्मनिशंकरः॥प्रददौतस्यसकलंस्रष्टुंवैब्रह्मणासह ॥ तदातत्कल्पमाहुर्वैमेघवाहनसंज्ञयेति ॥ यद्वा देव्योक्तेनोपरिमेघानांकृतावासत्वान्मेघवाहनइतिपुराणांतरम् ॥ यद्वा भक्तानांफलसेचनान्मेघोवृषस्तद्वाहनत्वात् ॥ यद्वा सेचनतृप्तिसाम्यान्मे

---

[1] स्वश्रृणुष्वेत्येवंरूपे ।

घोवरस्तंप्रापयतीतिमेघवाहनः ॥ यद्वाऽष्टमूर्तित्वात्सूर्यरूपेणावहादिमेघान्प्रापयतीति ॥ यद्वा मेघवाहनइतिब्रह्मणःकल्पविशेषस्यनाम ॥ तथाचोक्तंलैंगे ॥ भवोद्भवस्तपश्चैवभव्यारंभःप्रभुःपुनः ॥ ऋतुर्वह्निर्हव्यवाहःसावित्रस्तुतएवच ॥ उशिकःकुशिकश्चैवगांधारोमुनिसत्तमाः॥ ऋषभश्चतथापड्जोगांधारीयश्चमध्यगः ॥ वैराजोवैनिषादश्चमुख्योवैमेघवाहनः॥पंचमश्चित्रकश्चैवआकूतिस्तानएवच ॥ मनश्चदर्शोबृंहश्चतथावैश्वेतलोहितः॥रक्तश्चपीतवासाश्चअसितःसर्वरूपकः॥एवंकल्पास्तुसंख्याताब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनइति ॥ यज्ञदत्तस्यापत्यंयाज्ञदत्तिर्गुणनिधिरित्यर्थः॥ श्रीदोनिधिपतित्वात्संपत्तिदत्वात्संपत्तिदः ॥ सुदुःसहंसुदुष्करंतपस्तेपइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ एतद्विवृणोति ॥ भक्तिप्रभावमित्यारभ्यततइत्यतःप्राक्तनेन ॥ शंभोर्भक्तिप्रभावंविज्ञायकाशिकांप्राप्यचित्तरत्नप्रदीपकमुद्बोध्यउज्ज्वाल्यशांभवंलिंगंशंभोर्लिंगंसंस्थाप्ययावत्तद्वर्ष्मत्वगस्थिपरिशेषितमस्थिचर्मावशिष्टंबभूवतावद्वर्षाणामयुतंशतंदशलक्षंतपस्ततापकृतवानितिपंचमेनान्वयः ॥ ३६ ॥ भक्तिप्रभावंविज्ञायेत्युक्तं तत्रहेत्वन्वेषणायामाह ॥ तद्दीपमात्रतःतस्यप्रसिद्धस्यमाहेश्वरस्यकृतस्यदीपस्यमात्रतःदीपनंदीपउद्दीपनंउज्ज्वालनमितियावत् ॥ तन्मात्रतस्तदेकमात्रतइत्यर्थः ॥ कथंभूतंचित्तरत्नप्रदीपकम् ॥ शिवैकदशं

भक्तिप्रभावंविज्ञायशंभोस्तद्दीपमात्रतः ॥ पुरींपुरारेःसंप्राप्यकाशिकांचित्प्रकाशिकाम् ॥ ३६ ॥ शिवैकदशमुद्बोध्यचित्ररत्नप्रदीपकम् ॥ अनन्यभक्तिस्नेहाढ्यंतन्महोध्याननिश्चलम् ॥ ३७ ॥ शिवैक्यसुमहापात्रंतपोग्निपरिबृंहितम् ॥ कामक्रोधमहाविघ्नपतंगाघातवर्जितम् ॥ ३८ ॥ प्राणसंरोधनिर्वातंनिर्मलंनिर्मलेक्षणात्॥संस्थाप्यशांभवंलिंगंसद्भावकुसुमार्चितम् ॥३९॥ तावत्ततापसतपस्त्वगास्थिपरिशेषितम्॥यावद्बभूवतद्वर्ष्मवर्षाणामयुतंशतम्॥१४०॥ ततःसहविशालाक्ष्यादेवोविश्वेश्वरः स्वयम् ॥ अलकापतिमालोक्यप्रसन्नेनांतरात्मना ॥ ४१ ॥ लिंगेमनःसमाधायास्थितंस्थाणुस्वरूपिणम् ॥ उवाचवरदोस्मीतितद्बालमलकापते ॥ ४२ ॥ उन्मील्यनयनेयावत्सपश्यतितपोधनः ॥ तावदुद्यत्सहस्रांशुसहस्राधिकतेजसम् ॥ ४३ ॥ पुरोददर्शश्रीकंठंचंद्रचूडमुमाधवम् ॥ तत्तेजःपरिभूताक्षितेजाः संमील्यलोचने ॥ ४४ ॥

शिवएवैकादशावर्तिकायस्मिंस्तम् ॥ पुनःकीदृशम् ॥ अनन्यभक्तिस्नेहाढ्यं अव्यभिचारिणीभक्तिरेवस्नेहोघृतादिस्तेनाढ्यम्॥ तन्महोध्याननिश्चलं तच्चतन्महश्चेतितन्महस्तद्ध्यानेननिश्चलम्॥३७॥ शिवैक्यसुमहापात्रं शिवेनसहयदैक्यंतादात्म्यंतदेवसुमहापात्रमाधारोयस्यतम् ॥ तपएवाग्निस्तेनपरिबृंहितंवर्धितम् ॥ कामक्रोधादयोमहाविघ्नास्तएवपतंगास्तेषामाघातेनापातेनपरिवर्जितम् ॥ ३८ ॥ प्राणसंरोधःप्राणायामएवनिर्वातोवाताभावोयत्रतम् ॥ निर्मलमसंभावनाविपरीतभावनारहितंयदीक्षणंज्ञानंतस्मान्निर्मलम् ॥ कथंभूतंलिंगम् ॥ सद्भावकुसुमार्चितं सद्भावःसद्भक्तिस्तदेवकुसुमंतेनार्चितम् ॥ यद्वा सद्भक्तिर्मनोवृत्तिस्तद्विशेषरूपाण्यहिंसादीनिपुष्पाणितैरर्चितम् ॥ तथाचोक्तम् ॥ अहिंसाप्रथथमंपुष्पंपुष्पमिंद्रियनिग्रहः ॥ ध्यानपुष्पंतपःपुष्पंज्ञानपुष्पंतथैवच ॥ सर्वभूतदयापुष्पंक्षमापुष्पंविशेषतः ॥ सत्यंचाष्टविधंपुष्पंविष्णोःप्रीतिकरंपरमिति ॥ ध्यान[2]पुष्पमित्यत्रध्यानशब्दोविवेकविषयः ॥ अतोनिर्मलेक्षणादित्यनेननपौनरुक्त्यम् ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ उन्मील्येति ॥ सधनदोनयनेउन्मील्यविवृत्ययावत्पश्यतितावच्छ्रीकंठंददर्शेत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ तत्तेजइति ॥ सोऽलकापतिर्नेत्रेसंमील्यसम्यगविकचय्यहेदेवेतिसंबोध्यदेवेशंदेवदेवानांवैशंउवाचे

---

[1] ततइत्यपिपाठः ।

[2] ज्ञानपुष्पमित्यत्रज्ञानशब्दइतिपाठोपेक्षितइतिभाति ।

त्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ तस्यविश्वेश्वरस्यतेजसापरिभूतमक्षितेजोयस्यसः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ प्रेमपात्रमर्थादीश्वरस्य ॥ सौभाग्यश्रीःसौभाग्यसंपत् ॥ ४९ ॥
क्रूरदृष्टिःसन्यावद्वीक्षतेतावत्तन्नेत्रम् ॥ तदित्यव्ययम् ॥ तस्यवामंचक्षुःपुस्फोटस्फुटितवदित्यर्थः ॥ वामनेत्रस्फोटनेहेतुमाह ॥ वामविलोकनात्क्रूरदृष्ट्यावलोकनात् ॥ वामनेत्रेणवाविलोकनात् ॥
स्फोटनेहेतुमाह ॥ क्रूरदृगिति ॥ वक्रदृष्टिरित्यर्थः ॥ दुष्टदृष्टिरितिवा ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अधिवर्णयेदधिकंकथयेत् ॥ अधिवर्णयन्नितिकश्चित् ॥ ५४ ॥ निधीनांपद्मादीनामष्टानाम् ॥

उवाचदेवदेवेशंमनोरथपथातिगम् ॥ निजांघ्रिदर्शनेनाथदृक्सामर्थ्यंप्रयच्छमे ॥४५॥ अयमेववरोनाथयत्त्वंसाक्षान्निरीक्ष्यसे ॥ किमन्येनवरेणेशनमस्ते
शाशिशेखर ॥ ४६ ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वादेवदेवउमापतिः ॥ ददौदर्शनसामर्थ्यंस्पृष्ट्वापाणितलेनतम ॥ ४७ ॥ प्रसार्यनयनेपूर्वमुमामेवव्यलोकयत् ॥
शंभोःसमीपेकायोषिदेषासर्वांगसुंदरी ॥ ४८ ॥ अनयाकिंतपस्तप्तंममापितपसोधिकम् ॥ अहोरूपमहोप्रेमसौभाग्यश्रीरहोभृशम् ॥ ४९ ॥ क्रूरदृग्वी
क्षतेयावत्पुनःपुनरिदंवदन् ॥ तावत्पुस्फोटतन्नेत्रंवामंवामाविलोकनात् ॥ १५० ॥ अथदेव्यब्रवीद्देवंकिमसौदुष्टतापसः ॥ असकृद्वीक्ष्यमांवक्तिन्यक्कुर्व
न्मेतपःप्रभाम् ॥ ५१ ॥ असकृद्दक्षिणेनाक्ष्णापुनर्मामेवपश्यति ॥ असूयमानोमेरूपंप्रेमसौभाग्यसंपदः ॥ ५२ ॥ इतिदेवीगिरंश्रुत्वाप्रहस्यप्राहतां
प्रभुः ॥ उमेत्वदीयःपुत्रोयंनचक्रूरेणचक्षुषा ॥ ५३ ॥ संपश्यतेतपोलक्ष्मींतवकिंत्वधिवर्णयेत् ॥ इतिदेवींसमाभाष्यतमीशःपुनरब्रवीत् ॥ ५४ ॥
वरान्ददामितेवत्सतपसानेनतोषितः ॥ निधीनामधिनाथस्त्वंगुह्यकानांभवेश्वरः ॥ ५५ ॥ यक्षाणांकिन्नराणांचराजाराज्ञांचसुव्रत ॥ पतिःपुण्यजनानां
चसर्वेषांधनदोभव ॥ ५६ ॥ मयासख्यंचतेनित्यंवत्स्यामिचतवांतिके ॥ अलकांनिकषामित्रतवप्रीतिविवृद्धये ॥ ५७ ॥ आगच्छपादयोरस्याःपतते
जननीत्वियम् ॥ इतिदत्त्वावरान्देवःपुनराहशिवांशिवः ॥ प्रसादंकुरुदेवेशितपस्विन्यंगजेऽत्रवै ॥ ५८ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ वत्सतेनिश्चलाभक्तिर्भवे
भवतुसर्वदा ॥ भवैकपिंगोनेत्रेणवामेनस्फुटितेनह ॥ ५९ ॥ देवेनदत्तायेतुभ्यंवराःसंतुतथैवते ॥ कुबेरोभवनाम्नात्वंममरूपेर्ष्ययासुत ॥ १६० ॥ त्वयेदं
स्थापितंलिंगंतवनाम्नाभविष्यति ॥ सिद्धिदंसाधकानांचसर्वपापहरंपरम् ॥ ६१ ॥ नधनेनवियुज्येतनसख्यानचबांधवैः ॥ कुबेरेश्वरलिंगस्यकुर्या
द्योदर्शनंनरः ॥ ६२ ॥ विश्वेशाद्दक्षिणेभागेकुबेरेशंसमर्चयेत् ॥ नरोलिप्येतनोपापैर्नदारिद्र्येणनोऽसुखैः ॥ ६३ ॥ इतिदत्त्वावरान्देवोदेव्यासहमहे
श्वरः ॥ धनदायाविवेशाथधामवैश्वेश्वरंपरम् ॥ ६४ ॥

तदुक्तम् ॥ पद्मश्चैवमहापद्मोमत्स्यकूर्मौतथोदकः ॥ नीलोमुकुंदःशंखश्चनिधयोष्टौप्रकीर्तिताइति ॥ ५५ ॥ किन्नराणांकिंपुरुषाणामित्यर्थः ॥ यथाश्रुतानामेववा ॥ पुण्यजनानांराक्षसा
नाम् ॥ ५६ ॥ निकषामित्र निकषाराक्षसजातीनांमातातस्यामित्र ॥ यद्वा अलकांनिकषाअलकायाःसमीपेप्रीतिविवृद्धयेप्रीत्यतिशयार्थम् ॥ प्रीतिंविवर्धयन्नितिकश्चित् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥
एकपिंगः एकंनेत्रंपिंगंस्फुटितंयस्यसः ॥ ५९ ॥ कुत्सितोबेरःशरीरंयस्येतिकुबेरः ॥ १६० ॥ ६१ ॥ सख्यामित्रेण ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ वैश्वेश्वरंस्वस्वरूपमानंदवनंवाकैलासंवा ॥ ६४ ॥

उपसंहरति ॥ इत्थमिति ॥ वैश्वेश्वरंधामेत्युक्तंकिंतद्धामेत्याकांक्षायामाह ॥ अलकांनिकषेति ॥ अलकायाःसमीपइत्यर्थः ॥ यद्वा कैलासंदृष्ट्वाकस्येयंपूरितिपृच्छंतंशिवशर्माणंप्रत्याहतुरलका
मिति ॥ ६५ ॥ यक्षेश्वराणामितिपूजायांबहुवचनम् ॥ यक्षाश्चतदीश्वराश्चतेषामितिवा ॥ कल्पभेदापेक्षयावा ॥ १६६ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥
चतुर्दशेऽत्रवर्ण्यंतेलोकौद्वावतिसुंदरौ ॥ ईशानस्यतथाचैवचंद्रस्यामृतदीधितेः ॥ १ ॥: क्रमप्राप्तामैशानींपुरींदर्शयतोऽलकायाइति ॥ १ ॥ शिवसात्कृतंशिवेसमर्पितंसकलंकर्मयैस्तेशिवसात्कृत

॥ गणावूचतुः ॥ इत्थंसखित्वंश्रीशंभोःप्रापैषधनदःपरम् ॥ अलकांनिकषाचैषकैलासःशंकरालयः ॥ ६५ ॥ पुर्यायक्षेश्वराणांतिस्वरूपमितिव
र्णितम् ॥ यच्छ्रुत्वासर्वपापेभ्योनरोमुच्येदसंशयम् ॥१६६॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थेकाशीखंडे पूर्वार्द्धे गंधव
त्यलकावर्णनंनामत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ अलकायाःपुरोभागेपूरैशानीमहोदया ॥ अस्यांवसंतिसततंरुद्रभक्तास्तपोधनाः ॥१॥
शिवस्मरणसंसक्ताःशिवव्रतपरायणाः ॥ शिवसात्कृतकर्माणःशिवपूजारताःसदा ॥२॥ साभिलाषास्तपस्यंतिस्वर्गभोगोस्त्वितीहनः ॥ तेऽत्ररुद्रपुरेरम्ये
रुद्ररूपधरानराः ॥ ३ ॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यमुख्याएकादशापिवै ॥ रुद्राःपरिवृढाश्चात्रत्रिशूलोद्यतपाणयः ॥ ४ ॥ पुर्यष्टकंचदुष्टेभ्योदेवध्रुग्भ्योह्यवं
तिते ॥ प्रयच्छंतिवरान्नित्यंशिवभक्तजनेवराः ॥ ५ ॥ एतैरपितपस्तप्तंप्राप्यवाराणसींपुरीम् ॥ ईशानेशंमहालिंगंपरिस्थाप्यशुभप्रदम् ॥ ६ ॥ ईशाने
शप्रसादेनदिश्यैश्यांहिदिगीश्वराः ॥ एकादशाप्येकचराजटामुकुटमंडिताः ॥ ७ ॥ भालनेत्रानीलगलाः शुद्धांगावृषभध्वजाः ॥ असंख्याताःसहस्रा
णियेरुद्राअधिभूतलम् ॥ ८ ॥ तेऽस्यांपुरिवसंत्यैश्यांसर्वभोगसमृद्धयः ॥ ईशानेशंसमभ्यर्च्यकाश्यांदेशांतरेष्वपि ॥ ९ ॥ विपन्नास्तेनपुण्येनजायंते
ऽत्रपुरोहिताः ॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यामीशानेशंयजंतिये ॥ १० ॥ तएवरुद्राविज्ञेयाइहामुत्राप्यसंशयम् ॥ कृत्वाजागरणंरात्रावीशानेश्वरसंनिधौ ॥११॥
उपोष्यभूतांयांकांचिन्नरोगर्भभाक्पुनः ॥ स्वर्गमार्गेकथामित्थंशृण्वन्नविष्णुगणोदिताम् ॥ १२ ॥ शिवशर्मादिवाप्युच्चैरपश्यच्चंद्रचंद्रिकाम ॥ आह्ला
दयंतींबहुशःसमंसर्वेंद्रियैर्मनः ॥ १३ ॥ चमत्कृत्यचमत्कृत्यकोयंलोकोहरेर्गणौ ॥ पप्रच्छशिवशर्मातौप्रोचतुस्तंचतौद्विजम ॥ १४ ॥

कर्माणः ॥ शिवसत्कृतकर्माणइतिपाठेपिसएवार्थः ॥२॥ ३॥ अहिर्बुध्न्यइति ॥ उकारयकारवत्पदम् ॥ अजोऽस्येकपादाहिर्बुध्न्यइत्यस्यांश्रुतौतथादर्शनात् ॥ परिवृढाःप्रभवः॥४॥ देवेभ्योद्रुह्यंतियेते
देवद्रुहस्तेभ्योदेवध्रुग्भ्यः ॥ वराःश्रेष्ठाः ॥ जनावनाइतिक्वचित् ॥ जनेऽवनाइतिचान्यत्र ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ भालनेत्राललाटचक्षुषः ॥ ८ ॥ ९ ॥: यजंतिपूजामात्रंकुर्वंति ॥
पुरोहिताःपुरोधसः ॥ पुरेहिताइतिपाठेहिताहितकारिणः ॥ १० ॥ ११ ॥ भूतांचतुर्दशीम् ॥ १२ ॥ दिवापिदिनेपि ॥ चंद्रचंद्रिकांचंद्रज्योत्स्नाम् ॥ समंसह ॥ १३ ॥ चमत्कृत्यचमत्कृत्येत्या

दरेवीप्सा ॥ अत्याश्चर्यंविधायमनआह्लादयंब्रीमितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ १४ ॥१५॥१६॥ तदनुत्तरंतपइतिसंबंधः ॥ नविद्यतेउत्तरमधिकंयस्मात्तदनुत्तरंसर्वोत्कृष्टमित्यर्थः ॥१७॥ ऊर्ध्वंदेहस्योर्ध्वप्रदेश
माचक्रमेगतवत्यद्रेतस्ततसोमत्वमीयिवत्प्राप्तवदित्यर्थः ॥ सोमत्वंसोमतेजस्त्वजन्म अमृतत्वंवा ॥ अनुत्तरभावनायास्तत्फलत्वात् ॥१८॥ विधिनादिष्टाब्रह्मणाप्रेरिताः ॥ दृष्टाइतिपाठेविधिनादैवेन ॥
हृष्टाइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १९ ॥ सजूःसह ॥ २० ॥ २१ ॥ चकारकारयामास ॥ अमुंचन्द्रम् ॥ अमूमितिपाठेपृथ्वीमित्यर्थः ॥ २२ ॥ तथापृथिव्यांपतनप्रकारेण ॥ तेनेतिपाठेपृथिवींप्रा
प्तेनतेजसेत्यर्थः ॥ २३ ॥ पद्मानांदशदशतीःशतंवर्षपद्मशतसंख्यावच्छिन्नंकालम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कुण्डमितिपाठेकुंडंकूपम् ॥ अज्ञानात्प्रमुच्यतेमायातोमुक्तोभवति ॥ ज्ञानेनयुज्यत

गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्महाभागलोकएषकलानिधेः ॥ पीयूषवर्षिभिर्यस्यकरैराप्याय्यतेजगत् ॥ १५ ॥ पितासोमस्यभोविप्रजज्ञेऽत्रिर्भगवानृ
षिः ॥ ब्रह्मणोमानसात्पूर्वंप्रजासर्गंविधित्सतः ॥ १६ ॥ अनुत्तरंनामतपोयेनतप्तंहितत्पुरा ॥ त्रीणिवर्षसहस्राणिदिव्यानीतीहनौश्रुतम् ॥ १७ ॥ ऊर्ध्वं
माचक्रमेतस्यरेतःसोमत्वमीयिवत् ॥ नेत्राभ्यांतच्चसुस्रावदशधाद्योतयद्दिशः ॥ १८ ॥ तंगर्भंविधिनादिष्टादशदेव्योदधुस्ततः ॥ समेत्यधारयामासुर्नै
वताःसमशक्नुवन् ॥ १९ ॥ यदानधारणेशक्तास्तस्यगर्भस्यतादिशः ॥ ततस्ताभिःसजूःसोमोनिपपातवसुंधराम् ॥२०॥ पतितंसोममालोक्यब्रह्मालो
कपितामहः ॥ रथमारोपयामासलोकानांहितकाम्यया ॥२१॥ सतेनरथमुख्येनसागरांतांवसुंधराम् ॥ त्रिःसप्तकृत्वोद्रुहिणश्चकारामुंप्रदक्षिणम् ॥२२॥
तस्ययत्स्रवितंतेजःपृथिवीमन्वपद्यत ॥ तथौषध्यःसमुद्भूतायाभिःसंधार्यतेजगत् ॥ २३ ॥ सलब्धतेजाभगवान्ब्रह्मणावर्धितःस्वयम् ॥ तपस्तेपेमहा
भागपद्मानांदशतीर्दश ॥ २४ ॥ अविमुक्तंसमासाद्यक्षेत्रंपरमपावनम् ॥ संस्थाप्यलिंगममृतंचंद्रेशाख्यंस्वनामतः ॥ २५ ॥ बीजौषधीनांतोयानां
राजाभूदग्रजन्मनाम् ॥ प्रसादाद्देवदेवस्यविश्वेशस्यपिनाकिनः ॥ २६ ॥ तत्रकूपंविधायैकममृतोदमितिस्मृतम् ॥ यस्यांबुपानस्नानाभ्यांनरोऽज्ञाना
त्प्रमुच्यते ॥ २७ ॥ तुष्टेनदेवदेवेनस्वमौलौयोधृतःस्वयम् ॥ आदायतांकलामेकांजगत्संजीवनींपराम् ॥२८॥ पश्चाद्दक्षेणशप्तोपिमासोनेक्षयमाप्यच ॥
आप्याय्यतेसौकलयापुनरेवतयाशशी ॥ २९ ॥ सतत्प्राप्यमहाराज्यंसोमःसोमवतांवरः ॥ राजसूयंसमाजह्रेसहस्रशतदक्षिणम् ॥ ३० ॥ दक्षिणामद
दत्सोमस्त्रींल्लोकानितिनौश्रुतम् ॥ तेभ्योब्रह्मर्षिमुख्येभ्यःसदस्येभ्यश्चभोद्विज ॥ ३१ ॥ हिरण्यगर्भोब्रह्माऽत्रिर्भृगुर्यत्रार्त्विजोभवन् ॥ सदस्योभूद्ध
रिस्तत्रमुनिभिर्बहुभिर्युतः ॥ ३२ ॥

इतिकश्चित् ॥ २७ ॥ तुष्टेनेति ॥ तांप्रसिद्धामेकांकलामादाय एकयाकलयाउपलक्षितइत्यर्थः ॥ तुष्टेनदेवेनस्वमौलौयःस्वयंधृतः ॥ धृतःसदेतिवापाठः ॥ ससोमस्तन्महाराज्यंप्राप्यराजसू
यंसमाजह्रइतितृतीयेनान्वयः ॥ २८ ॥ मासश्चासावूनश्चेतिमासोनस्तस्मिन्मुख्येचांद्रेमासिसमाप्तेसतीत्यर्थः ॥ मासांतइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ तयामहादेवेनशिरोधृतया ॥ अनयेतिपाठेपिस
एवार्थः ॥ यथेतिपाठेयथावदित्यर्थः ॥ २९ ॥ सोमवतांसोमयागवताममृतवतामितिवा ॥ वरःश्रेष्ठः ॥ ३० ॥ नौआवाभ्याम् ॥ ३१ ॥ हिरण्यगर्भोब्रह्माभूदित्यग्रिमाक्रियानुषज्जते ॥

अत्रिर्भृगुरितिमरीच्यादीनामुपलक्षणार्थम् ॥ अतएवर्त्विजोऽभवन्नितिबहुवचनम् ॥ ३२ ॥ सिनीसिनीवाली ॥ ३३ ॥ सोमनामनिर्वक्ति ॥ उमयेति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तत्रैवाविमु
क्तएव ॥ विलोचनपदंविशिष्टनेत्रपदम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ त्वत्तव ॥ हस्तैःकरैरश्मिभिरितियावत् ॥ परीतंव्याप्तम् ॥ ३९ ॥ यद्यतः ॥ एवमग्रेपि ॥ ४० ॥ यच्चेत्यत्रयच्चेतिक्वचित्पाठो
दृश्यतेतदात्वयात्रतपस्तप्तमित्युक्तम् ॥ अत्रकुत्रेत्याकांक्षायामाह ॥ यत्रक्रतुक्रियेति ॥ ४१ ॥ त्वन्नाम्नित्वन्नाम्नोपलक्षितेचंद्रेश्वरइत्यर्थः ॥ सोमहेसोमसोमार्धरूपधृक् ॥ उमयासहवर्ततइतिसोमं

तंसिनीचकुहूश्चैवद्युतिःपुष्टिःप्रभावसुः ॥ कीर्तिर्धृतिश्चलक्ष्मीश्चनवदेव्यःसिषेविरे ॥ ३३ ॥ उमयासहितंरुद्रंसंतर्प्याध्वरकर्मणा ॥ प्रापसोमइतिख्या
तिंदत्तांसोमेनशंभुना ॥ ३४ ॥ तत्रैवतप्तवान्सोमस्तपःपरमदुष्करम् ॥ तत्रैवराजसूयंचचक्रेचंद्रेश्वराग्रतः ॥ ३५ ॥ तत्रैवब्राह्मणैःप्रीतैरित्युक्तोसौ
कलानिधिः ॥ सोमोस्माकंब्राह्मणानांराजात्रैलोक्यदक्षिणः ॥ ३६ ॥ तत्रैवदेवदेवस्यविलोचनपदंगतः ॥ देवेनप्रीतमनसात्रैलोक्याह्लादहेतवे ॥ ३७ ॥
त्वंममास्यपरामूर्तिरित्युक्तस्तत्तपोबलात् ॥ जगत्तवोदयंप्राप्यभविष्यतिसुखोदयम् ॥ ३८ ॥ त्वत्पीयूषमयैर्हस्तैःस्पृष्टमेतच्चराचरम् ॥ भानुतापपरीतं
चपरांग्लानिंविहास्यति ॥ ३९ ॥ एतदुक्त्वामहेशानोवरानन्यानदान्मुदा ॥ द्विजराजतपस्तप्तंयदत्युग्रंत्वयात्रवै ॥ ४० ॥ यच्चक्रतुक्रियोत्सर्गस्त्वयामह्यं
निवेदितः ॥ स्थापितंयत्त्विदंलिंगंममचंद्रेश्वराभिधम् ॥ ४१ ॥ ततोत्रलिंगेत्वन्नाम्निसोमसोमार्धरूपधृक् ॥ प्रतिमासंपंचदश्यांशुक्लायांसर्वगोप्यहम् ॥
॥ ४२ ॥ अहोरात्रंवसिष्यामित्रैलोक्यैश्वर्यसंयुतः ॥ ततोत्रपूर्णिमायांतुकृतास्वल्पापिसत्क्रिया ॥ ४३ ॥ जपहोमार्चनध्यानदानब्राह्मणभोजनम् ॥
महापूजाचसानूनंममप्रीत्यैभविष्यति ॥ ४४ ॥ जीर्णोद्धारादिकरणंनृत्यवाद्यादिकार्पणम् ॥ ध्वजारोपणकर्मादितपस्वियतितर्पणम् ॥ ४५ ॥ चंद्रे
श्वरेकृतंसर्वंतदानंत्यायजायते ॥ अन्यच्चतेप्रवक्ष्यामिशृणुगुह्यंकलानिधे ॥ ४६ ॥ अभक्तायचनाख्येयंनास्तिकायश्रुतिद्रुहे ॥ अमावास्यायदासो
मजायतेसोमवासरे ॥ ४७ ॥

तच्चतदर्धंचतद्रूपधृक् ॥ उमार्धशरीरधृगित्यर्थः ॥ शुक्लायांपंचदश्यांपौर्णमास्यामित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ततइति ॥ यतोऽत्रस्थानेऽहंनिवसिष्यामिततोऽत्रस्वल्पापिकृतासत्क्रियानूनंनिश्चितंममप्रीत्यै
महापूजाभविष्यतीतिसार्धेनान्वयः ॥ ४३ ॥ सत्क्रियामेवदर्शयति ॥ जपहोमेति ॥ ४४ ॥ अर्पणंविश्वेश्वरेसमर्पणम् ॥ कारणमितिपाठेकरणमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ श्रुतिद्रुहेवेदनिंदकाय ॥४७॥

भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वसुरुद्रादितिसुतेतिअश्रद्धामलक्षालनायपित्रादित्रयाणांवस्वादिरूपकथनम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सर्वर्णात्संपूर्णादृणात् ॥
क्षणात्पितृकृतादितिक्वचित्पाठः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ स्पृष्ट्वास्पर्शनंकृत्वा ॥ दृष्ट्वेतिक्वचित् ॥ ५९ ॥ सदर्शेऽमावास्यासहिते ॥ ऋणत्रयाद्दैवपित्र्यमानुषलक्षणादित्यर्थः ॥

तदोपवासःकर्तव्योभूतायांसद्भिरादरात् ॥ कृतनित्यक्रियःसोमत्रयोदश्यांनिशामय ॥ ४८ ॥ शनिप्रदोषेसंपूज्यलिंगंचंद्रेश्वराह्वयम् ॥ नक्तंकृत्वात्रयो
दश्यांनियमंपरिगृह्यच ॥ ४९ ॥ उपोष्यचचतुर्दश्यांकृत्वाजागरणंनिशि ॥ प्रातःसोमकुहूयोगेस्नात्वाचंद्रोदवारिभिः ॥५०॥ उपास्यसंध्यांविधिवत्कृ
तसर्वोदकक्रियः ॥ उपचंद्रोदतीर्थेषुश्राद्धंविधिवदाचरेत् ॥५१॥ आवाहनार्घ्यरहितंपिंडान्दद्यात्प्रयत्नतः ॥ वसुरुद्रादितिसुतस्वरूपपुरुषत्रयम् ॥५२॥
मातामहांस्तथोद्दिश्यतथान्यान्नापिगोत्रजान् ॥ गुरुश्वशुरबंधूनांनामान्युच्चार्यपिंडदः ॥ ५३ ॥ कुर्वञ्छ्राद्धंचतीर्थेस्मिञ्छ्रद्धयोद्धरतेखिलान् ॥ गयायां
पिंडदानेनयथातुष्यंतिपूर्वजाः ॥ ५४ ॥ तथाचंद्रोदकुंडेऽत्रश्राद्धैस्तृप्यंतिपूर्वजाः ॥ गयायांचयथामुच्येत्सर्वर्णात्पितृजान्नरः ॥ ५५ ॥ तथाप्रमुच्यते
चर्णाच्चंद्रोदेपिण्डदानतः ॥ यदाचंद्रेश्वरंद्रष्टुंयायात्कोपिनरोत्तमः॥५६॥तदानृत्यंतिमुदितास्ततःपूर्वप्रापितामहाः॥अयंचंद्रोदतीर्थेस्मिंस्तर्पणंनःकरिष्यति
॥ ५७ ॥ अस्माकंमंदभाग्यत्वाद्यदिनैवकरिष्यति ॥ तदातत्तीर्थसंस्पर्शादस्मत्तृप्तिर्भविष्यति ॥ ५८ ॥ स्पृशेन्नापियदामंदस्तदाद्रक्ष्यतितृप्तये ॥
एवंश्राद्धंविधायाथस्पृष्ट्वाचंद्रेश्वरंव्रती ॥ संतर्प्यविप्रांश्चयतीन्कुर्याद्वैपारणंततः ॥ ५९ ॥ एवंव्रतेकृतेकाश्यांसदर्शेसोमवासरे ॥ भवेदृणत्रयान्मुक्तोमृगां
कमदनुग्रहात् ॥ ६० ॥ अत्रयात्रामहाचैत्र्यांकार्याक्षेत्रनिवासिभिः ॥ तारकज्ञानलाभायक्षेत्रविघ्ननिवर्तिनी ॥ ६१ ॥ चंद्रेश्वरंसमभ्यर्च्ययद्यन्यत्रा
पिसंस्थितः ॥ अघौघपटलींभित्त्वासोमलोकमवाप्स्यति ॥६२॥ कलौचंद्रेशमहिमानाभाग्यैरवगम्यते ॥ अन्यच्चतेप्रवक्ष्यामिपरंगुह्यंनिशापते ॥ ६३॥
सिद्धयोगीश्वरंपीठमेतत्साधकसिद्धिदम् ॥ सुरासुरेषुगंधर्वनागविद्याधरेष्वपि ॥ ६४ ॥ रक्षोगुह्यकयक्षेषुकिंनरेषुनरेषुच ॥ सप्तकोटयस्तुसिद्धानामत्र
सिद्धाममाग्रतः ॥ ६५ ॥ षण्मासंनियताहारोध्यायन्विश्वेश्वरीमिह ॥ चंद्रेश्वरार्चनायातान्सिद्धान्पश्यतिसोऽग्रगान् ॥ ६६ ॥ सिद्धयोगीश्वरी
साक्षाद्वरदातस्यजायते॥तवापिमहतीसिद्धिःसिद्धयोगीश्वरीक्षणात्॥ ६७॥संतिपीठान्यनेकानिक्षितौसाधकसिद्धये ॥ परंयोगीश्वरीपीठाद्धृष्टेनाशुसिद्धि
दम् ॥ ६८ ॥ यत्रचंद्रेश्वरंलिंगंत्वयेदंस्थापितंशशिन् ॥ इदमेवहितत्पीठमदृश्यमकृतात्मभिः ॥ ६९ ॥ जितकामाजितक्रोधाजितलोभस्पृहास्मिताः॥
योगीश्वरींप्रपश्यंतिममशक्तिंपरांहिताम् ॥ ७० ॥

तथाचश्रुतिः॥ जायमानोहवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवाञ्जायतइति ॥६०॥ महाचैत्र्यांचैत्रमासोद्भवायांमहापूर्णिमायांचित्रानक्षत्रयुक्तायामित्यर्थः॥६१॥संस्थितोमृतः॥अघौघपटलींपापसमूहपंक्तिम्॥६२॥
॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ विश्वेश्वरींसिद्धेश्वरीम् ॥ अयमेववापाठः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ जितेति ॥ लोभश्चस्पृहाचास्मिताचतास्तथाजितालोभस्पृहास्मितायैस्तेतथा ॥ जितलोभाजित

स्पृहाइतिक्वचित्पाठः ॥ स्पृहोज्झिताइतिचान्यत्र ॥ हितांहितकारिणीम् ॥ हिनिश्चितंतांप्रसिद्धामितिवा ॥ ७० ॥ भावोभक्तिस्ताभिताःप्राप्ताभाविताभक्तियुक्ताइत्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥
॥ ७३ ॥ अधिपःश्रेष्ठः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ततःपंचदशेचात्रलोको
नाक्षत्रसंज्ञकः ॥ तथाऽतिरम्योलोकोत्रबुधस्यापिनिगद्यते ॥ १ ॥ उडुलोककथांकथयितुंभार्यांसावधानयति ॥ शृणुपत्नीति ॥ १ ॥ उडुनक्षत्रम् ॥ ख्यातंकथयतम् ॥ विष्वगाख्यान

येतुप्रत्यष्टमिजनास्तथाप्रतिचतुर्दशि ॥ सिद्धयोगीश्वरीपीठेपूजयिष्यंतिभाविताः ॥ ७१ ॥ अदृष्टरूपांसुभगांपिंगलांसर्वसिद्धिदाम् ॥ धूपनैवेद्यदी
पाद्यैस्तेषामाविर्भविष्यति ॥ ७२ ॥ इतिदत्त्वावरान्शंभुस्तस्मैचंद्रमसेद्विज ॥ अंतर्हितोमहेशानस्तत्रवैश्वेश्वरेपुरे ॥ ७३ ॥ तदारभ्यचलोकेऽस्मिन्द्वि
जराजोधिपोभवत् ॥ दिशोवितिमिराःकुर्वन्निजैःप्रसृमरैःकरैः ॥ ७४ ॥ सोमवारव्रतकृतःसोमपानरतानराः ॥ सोमप्रभेणयानेनसोमलोकंव्रजंतिहि ॥
॥ ७५ ॥ चंद्रेश्वरसमुत्पत्तिंतथाचांद्रमसंतपः ॥ यःश्रोष्यतिनरोभक्त्याचंद्रलोकेसइज्यते ॥ ७६ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ शिवशर्मणिशर्मकारिणींप
थिदिव्येश्रमहारिणींगणौ ॥ कथयंतौतुकथामिमांशुभामुडुलोकंपरिजग्मतुस्ततः ॥ ७७ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे
काशीखंडेपूर्वार्द्धेसोमलोकवर्णनंनामचतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥ अगस्तिरुवाच ॥ शृणुपत्निमहाभागेलोपामुद्रेसधर्मिणि ॥ कथांविष्णुगणाभ्यांचकथितां
शिवशर्मणे ॥ १ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ अहोगणौविचित्रेयंश्रुताचांद्रमसीकथा ॥ उडुलोककथांख्यातंविष्वगाख्यानकोविदौ ॥ २ ॥ गणावूचतुः ॥ पुरा
सिसृक्षतःसृष्टिंस्रष्टुरंगुष्ठपृष्ठतः ॥ दक्षःप्रजाविनिर्माणेदक्षोजातःप्रजापतिः ॥३॥ षाष्टिर्दुहितरस्तस्यतपोलावण्यभूषणाः ॥ सर्वलावण्यरोहिण्योरोहिणीप्रमुखाः
शुभाः ॥ ४ ॥ ताभिस्तप्त्वातपस्तीव्रंप्राप्यवैश्वेश्वरींपुरीम् ॥ आराधितोमहादेवःसोमःसोमविभूषणः ॥ ५ ॥ यदातुष्टोयमीशानोदातुंवरमथाययौ ॥
उवाचचप्रसन्नात्मायाचध्वंवरमुत्तमम् ॥ ६ ॥ शंभोर्वाक्यमथाकर्ण्यऊचुस्ताश्चकुमारिकाः ॥ यदिदेयोवरोऽस्माकंवरयोग्याःस्मशंकर ॥ ७ ॥
भवतोपिमहादेवभवतापहरोहियः ॥ रूपेणभवतातुल्यःसनोभर्ताभवत्विति ॥ ८ ॥ लिंगंसंस्थाप्यसुमहन्नक्षत्रेश्वरसंज्ञितम् ॥ वारणायास्तटेरम्ये
संगमेश्वरसान्निधौ ॥ ९ ॥

कोविदौसकलाख्यानेपंडितौ ॥ २ ॥ ३ ॥ तपोविषयेयल्लावण्यंप्रावीण्यंतद्भूषणंयासांतास्तथा ॥ रूपलावण्येतिक्वचित् ॥ तपोलावण्यसंयुताइतिचान्यत्र ॥ नकेवलंतदेकभूषणाःसर्वलावण्यरो
हिण्यश्च ॥ सर्वेषुविषयेषुयानिलावण्यानितानिरोहितुमारोहितुंशीलंयासांतास्तथा ॥ सर्वकल्याणकारिण्यइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ४ ॥ सोमउमयासहवर्तमानः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

पुरुषायितसंज्ञितंपुरुषवदाचरितंपुरुषायितंपुरुषैर्यादृशंतपोऽनुष्ठीयतेतादृशमित्यर्थः ॥ तत्संज्ञितंतन्नामकंतपः ॥ पुरुषामितसंज्ञितामितिक्कचित् ॥ पुरुषायुतसंज्ञितमितिचान्यत्र ॥ पाठद्वयेपि
पुरुषेभ्योप्यतिशायितंयत्तपस्तत्संज्ञितमित्यर्थः ॥ अतएवोक्तम् ॥ पुरुषैरपिदुष्करमितिं ॥ १० ॥ एकस्यपत्न्यएकपत्न्यस्तासाम् ॥ तदेवाह ॥ एकत्रभर्तरि ॥ एकार्थेतिपाठेपिसएवार्थः
॥ ११ ॥ वरान्दास्यन्प्रथमतस्तासांनक्षत्रनामानिर्वक्ति ॥ नक्षांतामिति ॥ नक्षांतंनसोढमीर्ष्यावशादित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अतिथित्व

दिव्यंवर्षसहस्रंतुपुरुषायितसंज्ञितम् ॥ तपस्तप्तंमहत्ताभिःपुरुषैरपिदुष्करम् ॥ १० ॥ ततस्तुष्टोहिविश्वेशोव्यतरद्वरमुत्तमम् ॥ सर्वासामेकपत्नीनामकत्रे
स्थिरचेतसाम् ॥ ११ ॥ श्रीविश्वेश्वरउवाच ॥ ॥ नक्षांतंहितपोत्युग्रमेतदन्याभिरीदृशम् ॥ पुराऽबलाभिस्तस्माद्वोनामनक्षत्रमत्रवै ॥ १२ ॥ पुरुषा
यितसंज्ञेनतप्तंयत्तपसाधुना ॥ भवतीभिस्ततःपुंस्त्वमिच्छयावोभविष्यति ॥ १३ ॥ ज्योतिश्चक्रेसमस्तेऽस्मिन्नग्रगण्याभविष्यथ ॥ मेषादीनांचराशी
नांयोनयोयूयमुत्तमाः ॥ १४ ॥ ओषधीनांसुधायाश्चब्राह्मणानांचयःपतिः ॥ पतिमत्योभवत्योपितेनपत्याशुभाननाः ॥ १५ ॥ भवतीनामिदंलिंगंनक्षत्रे
श्वरसंज्ञितम् ॥ पूजयित्वानरोगंताभवतीलोकमुत्तमम् ॥ १६ ॥ उपरिष्टान्मृगांकस्यलोकोवस्तुभविष्यति ॥ सर्वासांतारकाणांचमध्येमान्याभवि
ष्यथ ॥ १७ ॥ नक्षत्रपूजकायेचनक्षत्रव्रतचारिणः ॥ तेवोलोकेवसिष्यंतिनक्षत्रसदृशप्रभाः ॥ १८ ॥ नक्षत्रग्रहराशीनांबाधास्तेषांकदाचन ॥ नभविष्यं
तियेकाश्यांनक्षत्रेश्वरवीक्षकाः ॥ १९ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ अतिथित्वमवापनेत्रयोर्बुधलोकःशिवशर्मणस्त्वथ ॥ गणयोर्भगणस्यसंकथांकथयित्रो
रितिविष्णुचेतसोः ॥ २० ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ कस्यलोकोयमतुलोब्रूतंश्रीभगवद्गणौ ॥ पीयूषभानोरिवमेमनःप्रीणयतेतराम् ॥ २१ ॥ ॥ गणा
वूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मञ्छृणुकथामेतांपापापहारिणीम् ॥ स्वर्गमार्गविनोदायतापत्रयविनाशिनीम् ॥ २२ ॥ योसौपूर्वंमहाकांतिरावाभ्यांपरिवर्णितः ॥
साम्राज्यपदमापन्नोद्विजराजस्तवाग्रतः ॥ २३ ॥ दक्षिणाराजसूयस्ययेनत्रिभुवनंकृता ॥ तपस्ततापयोत्युग्रंपद्मानांदशतीर्दश ॥२४॥ अत्रिनेत्रसमुद्भूतः
पौत्रोवैद्रुहिणस्ययः ॥ नाथःसर्वौषधीनांचज्योतिषांपतिरेवच ॥ २५ ॥

मिति॥ इत्युक्तप्रकारेणभगणस्यनक्षत्रगणस्यसंकथांसमीचीनांकथांगणयोःकथयतोःसतोर्बुधलोकः शिवशर्मणोनेत्रयोरतिथित्वंनेत्रगोचरतामवापेत्यर्थः ॥२०॥ पीयूषभानोश्चन्द्रस्यलोकइवप्रीणयते
तर्पयतिहर्षयतीतियावत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ योसाविति ॥ योऽसौपूर्वंमहाकांतिरित्यादिभिःषड्भिःश्लोकैर्यएवंभूतश्चंद्रइत्यनूद्यसबृहस्पतेर्भार्यांजहारेतिसप्तमेनान्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ द्रुहिणस्य

ब्रह्मणः ॥ २५ ॥ शेवधिर्निधिराश्रयइत्यर्थः ॥ स्वकरैःस्वरश्मिभिः ॥ गलहस्तयेत्गलेधृत्वानिस्सारयेन्नाशयेदित्यर्थः ॥२६॥ दिग्वध्विति ॥ दिग्वधूनांदिगंगनानांयेचारवःशृंगाराअलंकरणानिकुंकुमादिभिर्मंडनानिवातेषांदर्शनार्थमादर्शस्थानीयंदर्पणस्थानीयंमंडलंयस्यसः ॥ २७ ॥ किमन्यैरिति ॥ अन्यैर्गुणसंभारैर्वर्णितैःकिम् ॥ यतोऽतोपिवक्ष्यमाणात्कारणादस्यविधोःसमंनास्ति ॥ समोग्रह इतिक्वचित्पाठः ॥ तमसोरिपोरितिचान्यत्र ॥ अतइत्यनेनोक्तंहेतुंविवृणोति ॥ निजेति ॥ सर्वज्ञईश्वरोयस्यचंद्रस्यकलांनिजोत्तमांगेस्वशिरसिअवतंसयेच्छिरोभूषणंकुर्यादित्यर्थः ॥ द्वितीयांतपाठेनिजोत्तमांगंप्रतिभूषयेदिति ॥ २८ ॥ भ्रातुःपितृव्यपुत्रस्य ॥ अत्र्यंगिरसोर्भ्रातृत्वात् ॥ अतएवांगिरसस्येतिविशेषणमुक्तम् ॥ २९ ॥ रूपवान्रूपशालिनीमितिविशेषणाभ्यांपरस्परानुमतेनैवहरणमितिसूचितम् ॥ मत्स्यपुराणेतथादर्शनात् ॥ तथाहि ॥ कदाचिदुद्यानगतामपश्यदनेकपुष्पाभरणोपशोभाम् ॥ बृहन्नितंबस्तनभारखेदात्पुष्पाऽवभंगेप्यतिदुर्बलांगीम् ॥ भार्यांचतांदेवगुरोरनंगबाणातुरामायतचारुनेत्राम् ॥ तारांसताराधिपतिःस्मरार्तःकेशेषुजग्राहविविक्तभूमौ ॥ सापिस्मरार्तासहतेनरेमेतद्रूपकांत्याहतमानसैव ॥ चिरंविहृत्याथजगामतारांविधुर्गृहीत्वास्वगृहंततोपीति ॥ बहुबहुवारंयथाभवतितथा ॥ ३० ॥ ननुकथमयंसात्त्विकोभूत्वाबहुभिर्वार्यमाणोत्यंतनिषिद्धेकर्मणिप्रवृत्तइत्यतआह ॥ नायमिति ॥ नखंडितंवैक्लव्यंनप्रापितमपितुखंडितमेव ॥ ३१ ॥ ननुसनकादीनांमनसःकामाखंडितत्वंदृश्यते ॥ सत्यम् ॥ तेषामाधिपत्यतमोऽभावादित्याशयेनाह ॥ ध्वांतमिति ॥ एतद्यद्ध्वांतंतमः ॥ अभितःसर्वतःप्रसारिप्रसरणशीलंतच्छमायनाशायविधिनामहत्औषधंविनिर्मितम् ॥ किंतन्महौषधमित्याकांक्षायामाह ॥ दीपेति ॥ अधिपतेर्भावआधिपत्यमाधिपत्यतमसआधिपत्यजन्याविवेकज्ञानस्य तुपुनः किंचनकिंचिदप्यौषधंनविहितमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ वार्यमाणोपिजहारेतियदुक्तंतत्रैवहेत्वंतरमाह ॥ आधिपत्यमिति ॥ आधिपत्यमदेनमोहितमंतःकरणंपुरुषंवाकर्मभूतमितिशेषः ॥ हरेःसंबंधियद्धितंश्रवणादिनिषिद्धवर्जनादिकंतद्यतःशंसितंकथितंसत्कर्तृभूतंनस्पृशति ॥ आधिपत्यमदमुत्सार्यस्वार्थेस्थापयितुंनशक्नोतीत्यर्थः ॥ अत्रानुगुणंदृष्टांतमाह ॥ दुर्जनमिति ॥ तीर्थमज्जनैस्तीर्थस्नानादिभिः शुद्धानिर्मलाबुद्धिर्यस्यसयथाविरुद्धमानसंदुष्टमानसंदुर्जनंवंचकंनस्पृशतितद्वदिति ॥ हरेर्द्धितमितिपाठेनकेवलंनोस्पृशतिअपितुहितंहरेत् ॥ क्रोधमुत्पाद्यानर्थंसंपादयेदित्यर्थः ॥ चतांहितैरितिस्थलद्वयपाठेतंचंद्रंहितैःसुहृद्भिः ॥ अन्यत्सर्वंपूर्ववत् ॥ दुर्जनंविहिततीर्थमज्जनमितिक्वचित्पाठः ॥ ३३ ॥ आधिपत्यगर्वंनिंदति ॥ धिग्धिगिति ॥ अधिकर्द्धिचेष्टितंधिक्गर्हितंनिंदितमितियावत् ॥ गर्हाधिक्यसूचनार्थावीप्सा ॥

निर्मलानांकलानांचशेवधिर्यश्चगीयते ॥ उद्यन्परोपतापंयःस्वकरैर्गलहस्तयेत् ॥ २६ ॥ मुदंकुमुदिनीनांयस्तनोतिजगतासह ॥ दिग्वधूचारुशृंगारदर्शनादर्शमंडलः ॥ २७ ॥ किमन्यैर्गुणसंभारैरतोपिनसमंविधोः ॥ निजोत्तमांगेसर्वज्ञःकलांयस्यावतंसयेत् ॥ २८ ॥ बृहस्पतेस्सवैभार्यामैश्वर्यमदमोहितः ॥ पुरोहितस्यापिगुरोर्भ्रातुरांगिरसस्यवै ॥ २९ ॥ जहारतरसातारांरूपवान्रूपशालिनीम् ॥ वार्यमाणोपिगीर्वाणैर्बहुदेवर्षिभिःपुनः ॥ ३० ॥ नायंकलानिधेर्दोषोद्विजराजस्यतस्यवै ॥ हित्वात्रिनेत्रंकामेनकस्यनोखंडितंमनः ॥३१॥ ध्वांतमेतदभितःप्रसारियत्तच्छमायविधिनाविनिर्मितम् ॥ दीपभास्करकरामहौषधंनाधिपत्यतमसस्तुकिंचन ॥ ३२ ॥ आधिपत्यमदमोहितंहितंशंसितंस्पृशतिनोहरेर्हितम् ॥ दुर्जनंविहिततीर्थमज्जनैःशुद्धधीरविविरुद्धमानसम् ॥ ३३ ॥ धिग्धिगेतदधिकर्द्धिचेष्टितंचंक्रमेक्षणविलक्षितंयतः ॥ वीक्षतेक्षणमचारुचक्षुषाघातितेनविपदःपदेनच ॥ ३४ ॥

अधिगर्द्धिचेष्टितमितिक्वचित्पाठः ॥ कुतइत्यतआह ॥ यतोयेनाधिकर्द्धिचेष्टितेनचंक्रमेक्षणविलक्षितंचंक्रमश्चंक्रमणंपरिभ्रमणंतेनयदीक्षणंपृथिवीभ्रमणादिदर्शनम् ॥ यदुक्तंभागवते ॥ यथा भ्रमरिकादृष्ट्याभ्राम्यतीवमहीपतइति ॥ तद्वद्विलक्षितंविपरीतंवीक्षतेपश्यति ॥ अहितमेवहितंमन्यतइत्यर्थः ॥ कथंभूतेनाधिकर्द्धिचेष्टितेन ॥ अचारुचक्षुषाऽविवेकात्मकेननेत्रेण ॥ पुनःकथंभूतेन ॥ क्षणंघातितेन क्षणंयथास्यात्तथाघातंघातकत्वमितेनप्राप्तेननाशकेनेत्यर्थः ॥ पुनःकथंभूतेन ॥ विपदःपदेनविपदामाश्रयेणेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ कामाधिपत्यतमसीउपसंहरन्दृष्टांतत्वेनार्थांतराण्याह ॥ कःकामेनेति ॥ जगतांमध्ये ॥ त्रिजगतइतिक्वचित् ॥ भल्लोबाणः ॥ भल्लीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ सल्लोचनोविद्यमाननेत्रः ॥ काचकामलादिदोषराहित्यंवासतोऽर्थः ॥ सल्लोचनःसद्विवेकवानितिवा ॥ ३५ ॥ उपदेशसारमाह ॥ आधिपत्येति ॥ आधिपत्यकमलाऐश्वर्यलक्ष्मीर्यासातिचंचलातांचपुनःप्राप्यसदसद्यदर्जितंतन्निश्चलंस्थिरतरंभवतिसुखदुःखप्रापकमवश्यंभवतीत्यर्थः ॥ तत्तस्मादार्याणांचरितमिवचरितंयेषांतैरुच्चकैर्यथास्यात्तथासदैवहितंसर्वदासदनुष्ठानमेवकार्यमिति ॥ किलेतिशास्त्रप्रसिद्धिंद्योतयति ॥ ३६ ॥ प्रासंगिकमुक्त्वाप्रकृतमाहतुः ॥ नयदेति ॥

कःकामेननिर्जितस्त्रिजगतांपुष्पायुधेनाप्यहोकःक्रोधस्यवशंगतोननचकोलोभेनसंमोहितः ॥ योषिल्लोचनभल्लभिन्नहृदयःकोनात्रवानापदंकोराज्यश्रियमाप्यनांधपदवींयातोपिसल्लोचनः ॥ ३५ ॥ आधिपत्यकमलातिचंचलाप्राप्यतांचयदिहार्जितंकिल ॥ निश्चलंसदसदुच्चकैर्हितंकार्यमार्यचरितैः सदैवतत् ॥ ३६ ॥ नयदांगिरसेतारांसव्यसर्जयदुल्बणः ॥ रुद्रोथपार्ष्णिजग्राहगृहीत्वाजगवंधनुः ॥ ३७ ॥ तेनब्रह्मशिरोनामपरमास्त्रंमहात्मना ॥ उत्सृष्टंदेवदेवायतेनतन्नाशितंततः ॥ ३८ ॥ तयोस्तद्युद्धमभवद्घोरंवैतारकामयम् ॥ ततस्त्वकांडब्रह्मांडभंगाद्भीतोभवद्विधिः ॥३९॥ निवार्यरुद्रंसमरात्संवर्तानलवर्चसम् ॥ ददावांगिरसेतारांस्वयमेवपितामहः ॥४०॥ अथांतर्गर्भमालोक्यतारांप्राहबृहस्पतिः ॥ मदीयायांनतेयोनौगर्भोधार्यःकथंचन ॥४१॥

आंगिरसेआंगिरसायबृहस्पतये ॥ व्यसर्जयत्दत्तवान् ॥ उल्बणस्तीक्ष्णउद्भटइतियावत् ॥ पार्ष्णिपृष्ठरक्षांसाहाय्यंवाजग्राहकृतवान् ॥ अजस्यच्छागस्यगोश्चशृंगाभ्यांनिर्मितमाजगवम् ॥ ॥ ३७ ॥ तेनेति ॥ तेनचंद्रेण ॥ ब्रह्मइतिपदंशिरसियस्यतद्ब्रह्मशिरोब्रह्मास्त्रमस्त्रविशेषंवाब्रह्मशिरः ॥ अस्त्रंब्रह्मशिरश्चैवब्राह्ममस्त्रंतथैवचेतिनृसिंहप्रादुर्भावेहरिवंशेदर्शनात् ॥ देवदेवायरुद्रायोत्सृष्टम् ॥ ततस्तदनंतरंतद्ब्रह्मशिरोऽस्त्रंतेनदेवेननाशितम् ॥ ततइत्यत्रयशइतिपाठेतत्तस्यचंद्रस्ययशोनाशितमित्यर्थः ॥ उद्धृत्यदेवानुत्सृष्टंयेनैषांनाशितंयशइतिक्वचित्पाठस्तदातेनेत्यनेनेश्वरस्यचन्द्रस्यवाऽभिधानम् ॥ उद्धृत्यउत्तोल्य ॥ देवान्प्रतिएषांदेवानाम् ॥ ३८ ॥ तारकामयन्तारानिमित्तम् ॥ ततोयुद्धात् ॥ कथंभूतात् ॥ अकांडब्रह्मांडभंगादनवसरजगत्प्रलयान्निमित्तात् ॥ विधिर्ब्रह्माभीतोऽभूत् ॥ भृंशभीतइतिपाठेततस्तदनंतरमितिवार्थः ॥ तुशब्दादन्येऽपिभीताअभूवन्नित्यर्थः ॥ ३९ ॥ संवर्तानलवर्चसं प्रलयाग्नितेजसम् ॥ आंगिरसेआंगिरसाय ॥ ४० ॥ अन्तर्गर्भमुदरस्थंगर्भमित्यर्थः ॥ अस्यामितिपाठेतारायामित्यर्थः ॥ अथात्रेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ योनौगर्भेक्षेत्रइतिवा ॥ क्षेत्रेमदीयेगर्भोऽयंनधार्यःशशिनस्त्वये

तिक्वचित्पाठः ॥ ४१ ॥ इषीकास्तंबमत्युच्छ्रितत्तृणविशेषगुच्छम् ॥ ऐषीकास्त्रमथाद्मयोतिपाठश्चित्यः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अतिसत्रपाअतिशयलज्जायुक्ता ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ससोमःप्रजापतिश्चेत्यन्वयः ॥ राजावनस्पतीनाम् ॥ तदातंतारागर्भमितिस्थलद्वयपाठेप्रजापतिर्ब्रह्माइत्येव ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ निर्वाणराशिंकैवल्यपुंजम् ॥ ४८ ॥ उग्रंविश्वेश्वरंसंशीलयन्चिंतयन् ॥ अयुतंदशसहस्रम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ उवाचेति ॥ अन्यविबुधोत्तमोऽन्यदेवेषूत्तमस्त्वंवरंब्रूहीत्यन्वयः ॥ पाठांतरेसंबोधनम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ इतीति ॥ इतिपूर्वोक्तप्रकारंवचः श्रुत्वासबालकोलोचनेउन्मीलययावत्पुरःपश्यतितावल्लिंगेत्र्यंबकंददर्शेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ मेघगंभीरनिःस्वनंयथास्यात्तथा ॥ कथंभूतम् ॥ अवग्रहेणवृष्टिप्रतिबंधेनपरिम्लानंपरिशुष्कंसस्यंतस्य

इषीकास्तंबमासाद्यगर्भंसाचोत्ससर्जह ॥ जातमात्रःसभगवान्देवानामाक्षिपद्वपुः ॥ ४२ ॥ ततःसंशयमापन्नास्तारामूचुःसुरोत्तमाः ॥ सत्यंब्रूहिसुतःकस्यसोमस्याथबृहस्पतेः ॥ ४३ ॥ पृच्छमानायदादेवैर्नाहताराऽतिसत्रपा ॥ तदासाशप्तुमारब्धाकुमारेणातितेजसा ॥ ४४ ॥ तंनिवार्यतदाब्रह्मातारांपप्रच्छसंशयम् ॥ प्रोवाचप्रांजलिःसातंसोमस्येतिपितामहम् ॥ ४५ ॥ तदासमूर्ध्न्युपाघ्रायराजागर्भंप्रजापतिः ॥ बुधइत्यकरोन्नामतस्यबालस्यधीमतः ॥ ४६ ॥ ततश्चसर्वदेवेभ्यस्तेजोरूपबलाधिकः ॥ बुधःसोमंसमापृच्छ्यतपसेकृतनिश्चयः ॥४७॥ जगामकाशींनिर्वाणराशिंविश्वेशपालिताम् ॥ तत्रलिंगंप्रतिष्ठाप्यसस्वनाम्नाबुधेश्वरम् ॥ ४८ ॥ तपश्चचारचात्युग्रमुग्रंसंशीलयन्हृदि ॥ वर्षाणामयुतंबालोबालेंदुतिलकंशिवम् ॥ ४९ ॥ ततोविश्वपतिःश्रीमान्विश्वेशोविश्वभावनः ॥ बुधेश्वरान्महालिंगादाविरासीन्महोदयः ॥ ५० ॥ उवाचचप्रसन्नात्माज्योतीरूपोमहेश्वरः ॥ वरंब्रूहिमहाबुद्धेबुधान्यविबुधोत्तमः ॥ ५१ ॥ तवानेनातितपसालिंगसंशीलनेनच ॥ प्रसन्नोस्मिमहासौम्यनादेयंत्वयिविद्यते ॥ ५२ ॥ इतिश्रुत्वावचःसोथमेघगंभीरनिःस्वनम् ॥ अवग्रहपरिम्लानसस्यसंजीवनोपमम् ॥ ५३ ॥ उन्मील्यलोचनेयावत्पुरःपश्यतिबालकः ॥ तावल्लिंगेददर्शाथत्र्यंबकंशशिशेखरम् ॥५४॥ बुधउवाच ॥ ॥ नमःपूतात्मनेतुभ्यंज्योतीरूपनमोस्तुते ॥ विश्वरूपनमस्तुभ्यंरूपातीतायतेनमः ॥५५ ॥ नमःसर्वार्तिनाशायप्रणतानांशिवात्मने ॥ सर्वज्ञायनमस्तुभ्यंसर्वकर्त्रेनमोस्तुते ॥ ५६ ॥

संजीवनमुपमायत्रतत्तथा ॥ ५३॥५४॥ सोमंविश्वेश्वरंदेवंदृष्ट्वातिकरुणाकरम् ॥ अष्टभिःपरमप्रीतःपद्यैरस्तौद्बुधःशिवम् ॥ नमइति ॥ पूतात्मनेपूतात्माख्यवाय्वात्मनेऽष्टमूर्तित्वादीश्वरस्य ॥ पवित्रात्मनेइतिवा ॥ पवित्राणांपवित्रंयइतिस्मृतेः ॥ सर्वात्मनइतिक्वचित् ॥ पूर्णात्मनइतिचान्यत्र ॥ हेज्योतीरूपस्वप्रकाशतेतुभ्यंनमोस्तु ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥ आत्मास्वप्रकाशश्चिद्रूपत्वाद्गुर्वभिमतज्ञानवदित्यनुमानाच्च ॥ प्रपंचितमेतद्बालबोधिनीटीकायामस्माभिः ॥ विश्वरूपहेप्रपंचात्मन् ॥ इदंसर्वंयदयमात्मेतिश्रुतेः ॥ विश्वंविष्णुर्वषट्कारइतिस्मृतेश्च ॥ रूपातीतायरूपाण्यतीत्यवर्तमानाय ॥ अगोत्रमस्पर्शमरूपमव्ययमितिश्रुतेः ॥ ५५ ॥ प्रणतानांसर्वार्तिनाशायभक्तानामाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकतापत्रितयनाशायेत्यर्थः ॥ भिद्यतेहृदयग्रंथिः

तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः ॥ प्रणतार्तिप्रभंजनः विशोकःशोकनाशमइतिस्मृतेश्च ॥ कथंभूताय ॥ शिवात्मनेमंगलस्वरूपाय ॥ स्मृतेसकलकल्याणभाजनंयत्रजायते ॥
मंगलानांचमंगलमितिस्मृतेः ॥ सर्वंजानातीतिसर्वश्चासौज्ञश्चेतिवासर्वज्ञःस्वाध्यस्तंसर्वमवभासयतीत्यर्थः ॥ तदुक्तमुपदेशसहस्र्यांभगवत्पादैः ॥ सर्वज्ञोप्यतएवस्यात्स्वेनभासावभासयन् ॥ सर्वमिति ॥
यःसर्वज्ञःसर्ववित् साक्षीचेताइत्यादिश्रुतेश्च ॥ सर्वकर्त्रेसर्वेषांब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानांकर्त्रेउत्पादयित्रे ॥ सर्वासांक्रियाणांहेतुत्वाद्वासर्वकर्त्रे ॥ तदुक्तं तस्यांतैरेवाक्षरचतुष्टयन्यूनेनपूर्वस्यैवार्धेन ॥ सर्वं
सर्वक्रियाहेतोःसर्वकृत्त्वंतथात्मनइति ॥ यतोवाइमानिभूतानिजायंते एषसर्वज्ञइत्यादिश्रुतेः ॥ करणंकारणंकर्तेत्यादिस्मृतेश्च ॥ ५६ ॥ कृपालवेदयालवे ॥ ततोऽन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम
इतिस्मृतेः ॥ भक्तिगम्यायभक्त्यैकलभ्याय ॥ यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ ॥ यमेवैषवृणुतेतेनलभ्यइतिश्रुतेः ॥ भक्त्यातुतोषभगवान्गजयूथपायेतिस्मृतेश्च ॥ फलदात्रेकर्मफलदात्रे पर
मार्थफलदात्रेवा ॥ रातेर्दातुःपरायणमित्यादिश्रुतेः ॥ कैवल्यपतयेनमइतिस्मृतेश्च ॥ तपसांतपस्विनांतपोरूपायवाज्ञानदायेत्यर्थः ॥ ज्ञानंयस्यफरन्तपइतिश्रुतेः ॥ तेतुभ्यंनमः ॥ ५७ ॥ शंसुखंभवत्य

कृपालवेनमस्तुभ्यंभक्तिगम्यायतेनमः ॥ फलदात्रेचतपसांतपोरूपायतेनमः ॥ ५७ ॥ शंभोशिवशिवाकांतशांतश्रीकंठशूलभृत् ॥ शशिशेखरशर्वे
शशंकरश्वरधूर्जटे ॥ ५८ ॥ पिनाकपाणेगिरिशशितिकंठसदाशिव ॥ महादेवनमस्तुभ्यंदेवदेवनमोस्तुते ॥ ५९ ॥ स्तुतिंकर्तुंनजानामिस्तुतिप्रियम
हेश्वर ॥ तवपादांबुजद्वंद्वेनिर्द्वंद्वाभक्तिरस्तुमे ॥ ६० ॥ अयमेववरोनाथप्रसन्नोसियदीश्वर ॥ नान्यंवरंवृणेत्वत्तःकरुणामृतवारिधे ॥ ६१ ॥ ततःप्राहमहे
शानस्तत्स्तुत्यापरितोषितः ॥ रौहिणेयमहाभागसौम्यसौम्यवचोनिधे ॥ ६२ ॥ नक्षत्रलोकादुपरितवलोकोभविष्यति ॥ मध्येसर्वग्रहाणांचसपर्यां
लप्स्यसेपराम् ॥ ६३ ॥ त्वयेदंस्थापितंलिंगंसर्वेषांबुद्धिदायकम् ॥ दुर्बुद्धिहरणंसौम्यत्वल्लोकवसतिप्रदम् ॥ ६४ ॥ इत्युक्त्वाभगवाञ्छंभुस्तत्रैवांतरधी
यत ॥ बुधःस्वर्लोकमगमद्देवदेवप्रसादतः ॥ ६५ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ काश्यांबुधेश्वरसमर्चनलब्धबुद्धिःसंसारसिंधुमधिगम्यनरोह्यगाधम् ॥ मज्जेन्नस
ज्जनविलोचनचंद्रकांतिःकांताननस्त्वधिवसेच्चबुधेऽत्रलोके ॥ ६६ ॥

स्मादितिशंभुस्तत्संबोधनंहेशंभो ॥ शिवसुखस्वरूप ॥ सत्यंज्ञानमानंदंब्रह्मेतिश्रुतेः॥शिवाकांतपार्वतीनाथ॥शांतनिर्विकार॥ नजायतेनम्रियतेअविनाशीवाअरेऽयमात्मेत्यादिश्रुतेः ॥ श्रीकण्ठनीलकंठ ॥
इतितस्यवचःश्रुत्वामयागिरिवरात्मजे ॥ धृतंकंठेविषंघोरंततःश्रीकण्ठताममेतिस्मृतेः ॥ शूलभृत्त्रिशूलभृत् ॥ शशिशेखरचंद्रावतंसचंद्रमौलेइत्यर्थः ॥ सर्वेशब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानांनियन्तः ॥ शंकल्या
णंकरोतीतिशंकर ॥ ईश्वरईशनशील ॥ धूर्जटेधूर्भारस्तद्रूपाजटायस्यतत्संबोधनंतथा ॥ ५८ ॥ पिनाकपाणेआजगवहस्त ॥ गिरौकैलासेशेतइतिगिरिश ॥ शितिकण्ठनीलग्रीव ॥ सदाशिवंकल्याणं
यस्मात्सर्वदैकसुखस्वरूपेतिवा ॥ देवनंदेवः महांश्चासौदेवश्चेतितथा ॥ देवानांदेवेतिदेवदेवहेदेवेतिवा ॥ आदरेवीप्सा ॥ ५९ ॥ ६० ॥ करुणामृतवारिधेदयासुधासिंधो ॥ ६१ ॥ रौहिणेयेति ॥
यद्यपितारेयोऽयन्तथापिचन्द्रपत्नीनां मध्येतस्याः प्राधान्यात्सपत्नमातृत्वाद्वातयापुष्टत्वाद्वातथाभिधानमितिज्ञातव्यम् ॥ सौम्यसौम्येत्यादरेवीप्सा ॥ वचोनिधेवाग्मिन् ॥ सौम्यवचोनिधेमधुरवचसांशे
वधेआश्रयेतिवा ॥ ६२ ॥ सपर्यांपूजाम् ॥ ६३ ॥ बुद्धिदायकंज्ञानकारकम् ॥ बुद्धिवर्धनमितिक्वचित् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ काश्यामिति ॥ काश्यांबुधेश्वरसमर्चनेनलब्धबुद्धिःप्राप्तज्ञानोऽत्रबुधेलोकेनि

वसेदित्यन्वयः ॥ ज्ञानप्राप्तेःपरमंफलंदर्शयाति ॥ संसारसमुद्रंप्राप्यापिनमज्जेन्नब्रुडेत् ॥ सज्जनविलोचनानांचन्द्रकांतिदर्शनीयश्चभवतीत्यर्थः ॥ कांतंकमनीयमाननंयस्यसः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥
इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखण्डटीकायांपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ षोडशेजीवसद्रत्नपुरवर्यांनिरूप्यते ॥ भार्गवस्यासुरेंद्राणांगुरोरतुलतेजसः ॥ १ ॥ क्रमप्राप्तंभृगुलोकंवर्णयतः ॥
शिवशर्मन्निति ॥ १ ॥ कणाःकंडितास्तंदुलतुषास्तज्जन्यंधूमंकणधूमम् ॥ २ ॥ दुष्करांदुष्प्राप्याम् ॥ वाक्पतिश्चेतिक्कचित् ॥ ३ ॥४॥ अत्राक्षाथांकथयतम् ॥५ ॥ अपमृत्युभ्योऽपमरणेभ्यः ॥

चंद्रेश्वरात्पूर्वभागेदृष्ट्वालिंगंबुधेश्वरम् ॥ नबुद्ध्याहीयतेजंतुरंतकालेपिजातुचित् ॥६७॥ गणौयावत्कथामित्थंचक्रातेबुधलोकगाम् ॥ तावद्विमानंसंप्राप्तं
शुक्रलोकमनुत्तमम् ॥ ६८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडेपूर्वार्द्धेनक्षत्रबुधलोकयोर्वर्णनंनामपं
चदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ शिवशर्मन्महाबुद्धेशुक्रलोकोयमद्भुतः ॥ दानवानांचदैत्यानांगुरुरत्रवसेत्कविः ॥ १ ॥ पीत्वावर्षसहस्रं
वैकणधूमंसुदुःसहम् ॥ यःप्राप्तवान्महाविद्यांमृत्युसंजीविनींहरात् ॥ २ ॥ इमांविद्यांनजानातिदेवाचार्योंतिदुष्कराम् ॥ ऋतेमृत्युंजयात्स्कंदात्पार्व
त्यागजवक्रतः ॥ ३ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ कोसौशुक्रइतिख्यातोयस्यायंलोकउत्तमः ॥ कथंतेनचविद्यासामृत्युसंजीविनीहरात् ॥ ४ ॥ आचक्षा
थामिदंदेवौयदिप्रीतिर्मयिप्रभू ॥ ततस्तौस्माहतुर्देवौशुक्रस्यपरमांकथाम् ॥ ५॥ यांश्रुत्वाचापमृत्युभ्योहीयंतेश्रद्धयायुताः ॥ भूतप्रेतपिशाचेभ्योनभयंचा
पिजायते ॥ ६ ॥ आजौप्रवर्तमानायामंधकांधकवैरिणोः ॥ अनिर्भेद्यगिरिव्यूहवज्रव्यूहाधिनाथयोः ॥७॥ अपसृत्यततोयुद्धादंधकःशुक्रसंनिधिम् ॥
अधिगम्यबभाषेदमवरुह्यरथात्ततः ॥ ८ ॥ भगवंस्त्वामुपाश्रित्यवयंदेवांश्चसानुगान् ॥ मन्यामहेतृणैस्तुल्यान्रुद्रोपेंद्रादिकानपि ॥ ९ ॥ कुंजराइव
सिंहेभ्योगरुडेभ्यइवोरगाः ॥ अस्मत्तोबिभ्यतिसुरागुरोयुष्मदनुग्रहात् ॥ १० ॥ वज्रव्यूहमनिर्भेद्यंविविशुर्दैत्यदानवाः ॥ विधूयप्रमथानीकंह्रदंतापा
र्दिताइव ॥ ११ ॥ वयंत्वच्छरणंभूत्वापर्वताइवनिश्चलाः ॥ स्थित्वाचरामनिःशंकाब्राह्मणेंद्रमहाहवे ॥ १२ ॥

पापमृत्युभ्यइतिक्कचित् ॥ हीयन्तेमुच्यन्ते ॥ ६ ॥ अन्धकांधकवैरिणोराजौसंग्रामेप्रवृत्तेसतिअंधकोरणादपसृत्यरथादवरुह्यशुक्रसंनिधिमधिगम्यइदंवक्ष्यमाणंवाक्यंबभाषइतिद्वितीयेनान्वयः ॥ ७ ॥
बभाषेदमितिसंधिरार्षः ॥ ८ ॥ तदेववचनंदर्शयति इत्यंधकवचःश्रुत्वेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ त्वच्छरणमितिकर्मधारयः ॥ त्वत्तवशरणंगृहमाश्रयंसाहाय्यामित्येतादिति

वार्थः ॥ भूत्वाप्राप्येत्यर्थः ॥ प्राप्त्यर्थस्यभवतेःसकर्मकत्वात् ॥ त्वच्छरणाइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ यदर्थंशुश्रूषणंतद्व्यनक्ति ॥ अभिरक्षेति ॥ पश्यहुंडमित्यादीनांद्वितीयांतानां प्रमथैःक्रांतंपश्येतिद्वितीयेनान्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ द्राविडैर्द्रविडदेशोद्भवैर्जनैः ॥ १६ ॥ एवंसतिकिंमयाकर्तुंशक्यतइतिचेदतआह ॥ यापीत्वेति ॥ शरदांसंवत्सराणाम् ॥ १७ ॥ अथअतः ॥ अद्येतिक्वचित् ॥ १८ ॥ किंचित्स्मितंतदाकृत्वेति ॥ यस्येश्वरस्यप्रसादान्मयाविद्यालब्धातयैवतस्यपराभवंवांछत्ययंधृष्टइतिईषद्धास्यंकृत्वेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ग्लानानि शुष्काणि ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वेति ॥ अंधकमित्युक्त्वाकविःशुक्रएकैकंदैत्यमुद्दिश्यविद्यामावर्तयन्आवर्तयतिस्मजपतिस्मेत्यर्थः ॥ यानुद्दिश्यविद्यांजजापतेधृतायुधाउत्तस्थुरिति ॥

आत्मभावेनचवयंपादौतवसुखप्रदौ ॥ सदाराःससुताश्चैवशुश्रूषामोदिवानिशम् ॥ १३ ॥ अभिरक्षाभितोविप्रप्रसन्नःशरणागतान् ॥ पश्यहुंडंतुहुंडंचकुजं भंजंभमेवच ॥ १४ ॥ पाकंकार्तस्वनंचैवविपाकंपाकहारिणम् ॥ तंचन्द्रदमनंशूरंशूरामरविदारणम् ॥१५॥ प्रमथैर्भीमविक्रांतैःक्रांतंमृत्युप्रमाथिभिः ॥ सूदितान्पतितांश्चैवद्राविडैरिवचंदनान् ॥ १६ ॥ यापीत्वाकणधूमंवैसहस्रंशरदांपुरा ॥ वराविद्यात्वयाप्राप्तातस्याःकालोयमागतः ॥१७॥ अथविद्याफलं तत्तेदैत्यान्संजीवयिष्यतः ॥ पश्यंतुप्रमथाःसर्वेत्वयासंजीवितानिमान् ॥१८॥इत्यंधकवचःश्रुत्वास्थिरधीर्भार्गवोमुनिः ॥ किंचित्स्मितंतदाकृत्वादानवाधिपमब्रवीत् ॥ १९ ॥ दानवाधिपतेसर्वंतथ्यंयद्भाषितंत्वया ॥ विद्योपार्जनमेतद्धिदानवार्थंमयाकृतम् ॥ २० ॥ पीत्वावर्षसहस्रंवैकणधूमंसुदुःसहम् ॥ एषाप्राप्तेश्वराद्विद्याबांधवानांसुखावहा ॥ २१ ॥ एतयाविद्ययासोहंप्रमथैर्मथितान्रणे ॥ उत्थापयिष्येग्लानानिधान्यान्यंबुधरोयथा ॥२२॥ निर्व्रणान्नीरुजःस्वस्थान्सुप्त्वेवपुनरुत्थितान् ॥ अस्मिन्मुहूर्तेद्रष्टासिदानवानुत्थितान्नृप ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वादानवपतिंविद्यामावर्तयत्कविः ॥ एकैकंदैत्यमुद्दिश्यतउत्तस्थुर्धृतायुधाः ॥ २४ ॥ वेदाइवसदभ्यस्ताःसमयेवाययथांबुदाः ॥ ब्राह्मणेभ्योयथादत्ताःश्रद्धयार्थामहापदि ॥ २५ ॥ उज्जीवितांस्तुतान्दृष्ट्वातुहुंडाद्यान्महासुरान् ॥ विनेदुःपूर्वदेवास्तेजलपूर्णाइवांबुदाः ॥ २६ ॥ शुक्रेणोज्जीवितान्दृष्ट्वादानवांस्तान्गणेश्वराः ॥ विज्ञाप्यमेवदेवेशेह्येवंतेऽन्योन्यमब्रुवन् ॥ २७ ॥ आश्चर्यरूपेप्रमथेश्वराणांतस्मिंस्तथावर्ततियुद्धयज्ञे ॥ अमर्षितोभार्गवकर्मदृष्ट्वाशिलादपुत्रोभ्यगमन्महेशम् ॥ २८ ॥

आवर्तयदितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ २४ ॥ तत्रसात्त्विकतामसराजसभेदेदृष्टांतत्रयमाह ॥ वेदाइवेति ॥ यथावेदाअनभ्यस्यमानाउच्छिन्नसंप्रदायतयानष्टाःसंतःसद्भिरभ्यस्ताआवर्तिताअभिव्यक्ता भवंति ॥ यथामेघाःप्रावृषःपूर्वंनष्टाःसंतःप्रावृडृतौपर्जन्येनानियुक्ताःगगनेउत्तिष्ठंति ॥ यथाब्राह्मणेभ्यःश्रद्धयादत्ताअर्थामहापदिदातॄणांफलदानायउत्तिष्ठंति ॥ महापदिदत्ताइतिवा ॥ तद्वदित्यर्थः ॥२५॥ पूर्वदेवाअसुराः ॥२६॥ विज्ञाप्यमेवमेवंप्रकारंविज्ञापनीयम् ॥ विज्ञाप्यमेतदितिक्वचित् ॥ एवमब्रुवन्नित्यन्वयःसदानपौनरुक्त्यम् ॥२७॥ वर्ततिवर्तनामे ॥ शिलादपुत्रोनंदी ॥२८॥

जययोर्निजयस्ययोर्निंकारणम् ॥ वक्तव्यमाह ॥ गणेश्वराणामितिसार्धत्रयेण ॥ २९ ॥ सहेलंसलीलंयथास्यात् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ आनयस्वेत्यात्मनेपदमार्षम् ॥
हेस्वआत्मीयेतिवा ॥ लावकंलावमेवलावकंपक्षिविशेषम् ॥ तित्तिरिःकुक्कुभोलावइत्यमरः ॥ अण्डजातमण्डेउत्पन्नंशावकमित्यर्थः ॥ अथवालावकमित्यस्यच्छेदनकर्तृव्यावृत्त्यर्थमण्ड
जातमितिविशेषणम् ॥ अण्डजमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ वृषसिंहनादःश्रेष्ठसिंहशब्दः ॥ ३५ ॥ विक्षोभ्यविचाल्य ॥ शरभोऽष्टापदः ॥ इभंगजम् ॥ ३६ ॥ मोचयिष्यंतइव ॥ वस्तुतोमोचनंनास्त्येवे
त्यभिप्रायः ॥ अथवाविमोचयिष्यंतइवेतिलोकोक्तिः ॥ सिंहरवान्वीरगर्जितशब्दान् ॥ वीराणांगर्जितंशब्दंसिंहनादंविदुर्बुधाइतिवचनात् ॥ ३७ ॥ दंभोलीति ॥ वज्रत्रिशूलखड्गकुठाराणांतथाउद्दंडानां

जयेतिचोक्काजययोनिमुग्रमुवाचनंदीकनकावदातम् ॥ गणेश्वराणांरणकर्मदेवदेवैश्वसेंद्रैरपिदुष्करंयत् ॥ २९ ॥ तद्भार्गवेणाद्यकृतंवृथानःसंजीव्यताना
जिमृतान्विपक्षान् ॥ आवर्त्यविद्यांमृतजीवदात्रीमेकैकमुद्दिश्यसहेलमीश ॥ ३० ॥ तुहुंडहुंडादिकजंभजंभविपाकपाकादिमहासुरेंद्राः ॥ यमालयाद
द्यपुनर्निवृत्ताविद्रावयंतःप्रमथांश्चरंति ॥ ३१ ॥ यदिह्यसौदैत्यवरान्निरस्तान्संजीवयेदत्रपुनःपुनस्तान् ॥ जयःकुतोनोभवितामहेशगणेश्वराणांकुतएववशां
तिः ॥ ३२ ॥ इत्येवमुक्तःप्रमथेश्वरेणसनंदिनावैप्रमथेश्वरेशः ॥ उवाचदेवःप्रहसंस्तदानींतंनंदिनंसर्वगणेशराजम् ॥ ३३ ॥ नंदिन्प्रयाहित्वरितोतिमात्रं
द्विजेंद्रवर्यंदितिनंदनानाम् ॥ मध्यात्समुद्धृत्यतथानयाशुश्येनोयथालावकमंडजातम् ॥ ३४ ॥ सएवमुक्तोवृषभध्वजेननानादनंदीवृषसिंहनादः ॥
जगामतूर्णंचविगाह्यसेनांयत्राभवद्भार्गववंशदीपः ॥ ३५ ॥ तंरक्ष्यमाणंदितिजैःसमस्तैःपाशासिवृक्षोपलशैलहस्तैः ॥ विक्षोभ्यदैत्यान्बलवाञ्जहारकाव्यं
सनंदीशरभोयथेभम् ॥ ३६ ॥ स्रस्तांबरंविच्युतभूषणंचाविमुक्तकेशंबलिनागृहीतम् ॥ विमोचयिष्यंतइवानुजग्मुःसुरारयःसिंहरवान्सृजंतः ॥ ३७ ॥
दंभोलिशूलासिपरश्वधानामुद्दंडचक्रोपलकंपनानाम् ॥ नंदीश्वरस्योपरिदानवेंद्रावर्षंववर्षुर्जलदाइवोग्रम् ॥ ३८ ॥ तंभार्गवंप्राप्यगणाधिराजोमुखा
ग्निनाशस्त्रशतानिदग्ध्वा ॥ आयात्प्रवृद्धेऽसुरदेवयुद्धेभवस्यपार्श्वेव्यथितारिसैन्यः ॥ ३९ ॥ अयंसशुक्रोभगवन्नितीदंनिवेदयामासभवायशीघ्रम् ॥
जग्राहशुक्रंसचदेवदेवोयथोपहारंशुचिनाप्रदत्तम् ॥ ४० ॥ नकिंचिदुक्कासहिभूतगोप्ताचिक्षेपवक्त्रेफलवत्कवींद्रम् ॥ हाहारवस्तैरसुरैःसमस्तैरुच्चै
र्विमुक्तोहहहेतिभूरि ॥ ४१ ॥

चबहूनांचक्रपाषाणकंपनाख्यास्त्रविशेषाणांवायव्यास्त्राणांवावर्षंदानवेंद्रानंदिकेश्वरस्योपरिउग्रंयथास्यादुग्रंवर्षमितिवाअंबुदाइववववृषुरित्यर्थः ॥ इवागमितिपाठेअंबुदायथापर्वतंववृषुस्तथेत्यर्थः ॥ ३८ ॥
प्रवृद्धेअतिशयिते ॥ प्रवृत्तइतिक्वचित् ॥ व्यथितानिअरिसैन्यानियेनयस्मादितिवासः ॥ ३९ ॥ उपहारंबलिम् ॥ बलिःपूजोपहारेस्यादित्यमरः ॥ ४० ॥ फलवदामलकादिफलवत् ॥ हाहारवइति ॥
हहहेतिहकारत्रयंखेदे ॥ भूरिअतिशयेनखेदोयथाभवतीतितथाहाहारवोहाहाशब्दस्तैःसमस्तैरसुरैर्विमुक्तोविशेषेणत्यक्तइत्यर्थः ॥ हाहारवैरितिपाठेहाहाइतिरवोयेषांतैरसुरैः ॥ हहहेतिखेदातिशयप्र

तिपादकः शब्दः ॥ भूरियथास्यात्तथाविमुक्तोहाहाहहहेत्येवंरूपःशब्दोबहुविधःकृतइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ हस्तैःशुंडादंडैः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ योषाःस्त्रियः ॥ मार्गणौघाबाणसमूहाः ॥ श्रुतान्यध्यय
नानि ॥ ४४ ॥ विनेति ॥ विभोर्विश्वेश्वरस्येयंवैभवी वैभवीचासौशक्तिश्चेतिवैभवशक्तिस्ताम् ॥ वैप्रासिद्धांभवशक्तिमितिवा ॥ भवभक्तिमितिक्वचित् ॥ एकांमुख्याम् ॥ ४५ ॥ विषादिनारुद्रेण
॥ ४६ ॥४७॥ अद्यतेननंदिनासर्वेषांनोऽस्माकंतनूःशरीराणिविनाविहायप्राणाहृतानाशिताः ॥ प्राणैर्हीनदेहाः संपादिताइत्यर्थः ॥ कृताइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ धैर्यंपांडित्यम्आपद्यपिमनःस्वास्थ्यं
मित्यर्थः ॥ वीर्यंशूरत्वम् ॥ गतिर्ज्ञानम् ॥ कीर्तिर्यशः ॥ सत्त्वमुत्साहः ॥ तेजःप्रागल्भ्यम् ॥ पराक्रमउद्योगः ॥ ४८ ॥ धिगिति ॥ यैरस्माभिर्गुरुर्नत्रातस्तानस्मान्प्रतिधिगित्यर्थः॥ कुलसत्तमोविप्र

काव्येनिगीर्णेगिरिजेश्वरेणदैत्याजयाशारहिताबभूवुः ॥ हस्तैर्विमुक्ताइववारणेंद्राःशृंगैर्विहीनाइवगोवृषाश्च ॥ ४२ ॥ शरीरहीनाइवजीवसंघाद्विजाय
थाचाध्ययनेनहीनाः ॥ निरुद्यमाःसत्त्वगुणायथावैयथोद्यमाभाग्यविवर्जिताश्च ॥ ४३ ॥ पत्याविहीनाश्चयथैवयोषायथाविपक्षाइवमार्गणौघाः ॥ आयूं
षिहीनानियथैवपुण्यैर्वृत्तेनहीनानियथाश्रुतानि ॥ ४४ ॥ विनायथावैभवशक्तिमेकांभवंतिहीनाःस्वफलैःक्रियौघाः ॥ तथाविनातंद्विजवर्यमेकंदैत्याजया
शाविमुखाबभूवुः ॥ ४५ ॥ नंदिनापहृतेशुक्रेगिलितेचविषादिना ॥ विषादमगमन्दैत्याहीयमानरणोत्सवाः ॥ ४६ ॥ तान्वीक्ष्यविगतोत्साहानंधकः
प्रत्यभाषत ॥ कविंविक्रम्यनयतानंदिनावंचितावयम् ॥ ४७॥ तनूर्विनाहृताःप्राणाःसर्वेषामद्यतेननः ॥ धैर्यंवीर्यंगतिःकीर्तिःसत्त्वंतेजःपराक्रमः ॥४८॥
युगपन्नोहृतंसर्वमेकस्मिन्भार्गवेहृते ॥ धिगस्मान्कुलपूज्योयैरेकोपिकुलसत्तमः ॥ गुरुःसर्वसमर्थश्चत्रातात्रातोनचापदि ॥ ४९ ॥ तद्धैर्यमवलंब्येहयु
ध्यध्वमारिभिःसह ॥ सूदयिष्याम्यहंसर्वान्प्रमथान्सहनंदिना ॥ ५० ॥ अद्यैतान्विवशान्हत्वासहदेवैःसवासवैः ॥ भार्गवंमोचयिष्यामिजीवंयोगी
वकर्मतः ॥ ५१ ॥ सचापियोगीयोगेनयदिनामस्वयंप्रभुः ॥ शरीरात्तस्यनिर्गच्छेदस्माकंशेषपालिता ॥ ५२ ॥ इत्यंधकवचःश्रुत्वादानवामेघनिः
स्वनाः ॥ प्रमथानर्दयामासुर्मर्तव्येकृतनिश्चयाः ॥ ५३ ॥ सत्यायुषिननोजातुशक्ताःस्युःप्रमथाबलात् ॥ असत्यायुषिकिंगत्वात्यक्त्वास्वामिनमाहवे ॥
॥ ५४ ॥ येस्वामिनंविहायाजौबहुमानधनाजनाः ॥ यांतितेयांतिनियतमंधतामिस्रमालयम् ॥ ५५ ॥ अयशस्तमसाख्यातिंमलिनीकृत्यभूरिशः ॥
इहामुत्रापिसुखिनोनस्युर्भग्नारणाजिरात् ॥ ५६ ॥ किंदानैःकिंतपोभिश्चकिंतीर्थपरिमज्जनैः ॥ धरातीर्थेयदिस्नातंपुनर्भवमलापहे ॥ ५७ ॥

कुलेषुश्रेष्ठः ॥ द्विजसत्तमइतिक्वचित् ॥ ४९ ॥ तत्तस्मात्सूदयिष्यामिनाशयिष्यामि ॥ ५० ॥ विवशानस्वतंत्रान् ॥ इवयथाकश्चिद्योगीजीवंस्वात्मानंकर्मतःकर्मभ्योधर्माधर्मलक्षणेभ्योमोचयतितद्वदि
त्यर्थः ॥५१॥ सचेति ॥ सचापिसोपिचयोगीभार्गवोयदिकथंचिद्योगेनतस्यविश्वेश्वरस्यशरीरान्निर्गच्छेन्निर्गमिष्यतितदाशेषपालिताशेषाणामवशिष्टानामस्माकंपालितापालयितापालयिष्यतीत्यर्थः॥
अस्माकंसेव्यतात्रकेतिक्वचित् ॥ शेषशालितेतिचशेषशालिनामितिचान्यत्र ॥ पाठद्वयेक्रमेणावशेषवत्त्वंतदाभद्रंस्यादित्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ बहुमानएवधनंयेषांतेबहुमानधनाः ॥ ५५ ॥
अयशएवतमोंधकारस्तेनअयशस्तमसा ॥ ख्यातिंकीर्तिम् ॥ भग्नास्त्यक्तरणाः ॥ भंगादितिपाठेपलायनादित्यर्थः ॥ ५६ ॥ धरातीर्थेयुद्धभूमिरूपेतीर्थे ॥ धारातीर्थइतिपाठेशस्त्रधारापातरूपेतीर्थे

इत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कटंकटशिलामयैःकटंकटशब्दयुक्तयंत्रपाषाणैः ॥ भुशुंडीति ॥ भुशुंडयश्चभिंदिपालाश्चभुशुंडीभिंदिपालास्तैः ॥ तत्रभुशुंडयःसर्वत्रलोहकंटकव्याप्ताअधःक्रमोत्सेधाः ॥
तदुक्तम् ॥ भुशुंडीसर्वतोलोहकंटकानुक्रमोन्नतेति ॥ अयोगोलकयष्टयइतिकेचित ॥ भिंदिपालैःस्तृगैर्लोहबद्धदंडैरितियावत् ॥ यदाहामरः ॥ भिंदिपालःसृगस्तुल्याविति ॥ परश्वधैःकुठारैः ॥
यदाहामरः ॥ द्वयोःकुठारःस्वधितिःपरशुश्चपरश्वधइति ॥ ५९ ॥ खट्वांगंखट्वायाःखुराकारोस्त्रविशेषः ॥ पट्टिशादयोऽस्त्रविशेषाः ॥ एतैश्चालमत्यर्थंकदनंदुःखम् ॥ ६० ॥ विकृष्टानांटंकारि
तानाम् ॥ क्ष्वेडितानांक्ष्वेडंविषंतद्विद्यतेयासांताःक्ष्वेडिताः ॥ तारकादित्वादस्त्यर्थेइतच् ॥ तासाम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ गजानांवाजिनांचमहारावैःस्फुटंतःस्फुटमानाःशब्दग्रहाः

संप्रधार्येतितेऽन्योन्यंदैत्यास्तेदनुजास्तथा ॥ ममंथुःप्रमथानाजौरणभेरीर्निनाद्यच ॥ ५८ ॥ तत्रबाणासिवज्रौघैःकटंकटशिलामयैः ॥ भुशुंडीभिं
दिपालैश्चशक्तिभल्लपरश्वधैः ॥ ५९ ॥ खट्वांगैःपट्टिशैःशूलैर्लकुटैर्मुसलैरलम् ॥ परस्परमभिघ्नंतःप्रचक्रुःकदनंमहत् ॥ ६० ॥ कार्मुकाणांविकृष्टानां
पततांचपतत्रिणाम् ॥ भिंदिपालभुशुंडीनांक्ष्वेडितानांरवोऽभवत् ॥ ६१ ॥ रणतूर्यनिनादैश्चगजानांबहुबृंहितैः ॥ हेषारवैर्हयानांचमहान्कोलाहलोऽ
भवत् ॥६२॥ प्रतिस्वनैरवापूरिद्यावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ अभीरूणांचभीरूणांमहारोमोद्गमोऽभवत् ॥ ६३ ॥ गजवाजिमहारावस्फुटच्छब्दग्रहाणिच ॥
भग्नध्वजपताकानिक्षीणप्रहरणानिच ॥ ६४ ॥ रुधिरोद्गारचित्राणिव्यश्वहस्तिरथानिच ॥ पिपासितानिसैन्यानिमुमूर्छुरुभयत्रवै ॥ ६५ ॥ दृष्ट्वासैन्यं
चप्रमथैर्भज्यमानमितस्ततः ॥ दुद्रावरथमास्थायस्वयमेवांधकोगणान् ॥ ६६ ॥ शरवज्रप्रहारैस्तैर्वज्राघातैर्नगाइव ॥ प्रमथानेशिरेवातैर्निस्तोयाइवतो
यदाः ॥ ६७ ॥ यांतमायांतमालोक्यदूरस्थंनिकटास्थितम् ॥ प्रत्येकंरोमसंख्याभिर्व्यधाद्बाणैस्तदांधकः ॥ ६८ ॥ विनायकेनस्कंदेननंदिनासोमनं
दिना ॥ नैगमेयेनशाखेनविशाखेनबलीयसा ॥ ६९ ॥ इत्याद्यैस्तुगणैरुग्रैरंधकोप्यंधकीकृतः ॥ त्रिशूलशक्तिबाणौघधारासंपातपातिभिः ॥ ७० ॥
ततःकोलाहलोजातःप्रमथासुरसैन्ययोः ॥ तेनशब्देनमहताशुक्रःशंभूदरेस्थितः ॥ ७१ ॥ छिद्रान्वेषीभ्रमन्सोथविनिःकेतोयथानिलः ॥ सप्तलोकान्
सपालान्सरुद्रदेहेव्यलोकयत् ॥७२॥ ब्रह्मनारायणेंद्राणामादित्याप्सरसांतथा ॥ भुवनानिविचित्राणियुद्धंचप्रमथासुरम् ॥ ७३ ॥ सवर्षाणांशतंकुक्षौ
भवस्यपरितोभ्रमन् ॥ नतस्यददृशेरंध्रंशुचेरंध्रंखलोयथा ॥ ७४ ॥

कर्णायेषांतानितथा ॥ ६४ ॥ मुमूर्छुर्मूर्छांप्रापुः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ शराएववज्रास्तेषांप्रहारैः ॥ प्रमथानेशिरेअदर्शनंलेभिरे ॥ ६७ ॥ व्यधादताडयत् ॥ ६८ ॥ विनायकेनेति ॥
इत्याद्यैर्गणैरंधकोप्यंधकीकृतइत्यन्वयः ॥ केतइत्याकांक्षायामाह ॥ विनायकेनेत्यादि ॥ ६९ ॥ कैरित्याकांक्षायामाह ॥ त्रिशूलेति ॥ त्रिशूलादयश्चधारापातेनपातोवर्ततेयेषांतेचतैः ॥ ७० ॥
॥ ७१ ॥ केतःकेतनंमार्गइतियावत् ॥ विनिर्गतःकेतोनिर्गममार्गोयस्यसोऽनिलोयथेति ॥ ७२ ॥ प्रमथानामसुराणांचवृत्तंयुद्धंप्रमथासुरम् ॥ ७३ ॥ रंध्रंछिद्रम् ॥ ७४ ॥

शांभवेनशंभुप्रसादलब्धेनयोगेनोपायेन ॥ शुक्ररूपेणवीर्यरूपेण शुक्रंयथोपस्थच्छिद्रेणबहिर्निःसरतितेनप्रकारेणेत्यर्थः ॥ चस्कंदजगामबहिर्निर्गतइत्यर्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ कोसौशुक्रइतिप्रश्नोत्तरमुपसंहरति ॥ इत्थंनाम्नाऽभवच्छुक्रइति ॥ ८० ॥ कथंतेनचविद्याप्राप्तेतिप्रश्नस्यानुवादपूर्वकंप्रत्युत्तरमनुजानाति ॥ यथाचविद्यामिति ॥ ८१ ॥ पुरेति ॥ असौशुक्रोबहुकालं तपस्तेपेनिराहारःस्थितवानितिद्वितीयेनान्वयः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ नकेवलंतपस्तेपेकिंतुसभार्गवःप्रत्येकंराजचंपकाद्यैःपुष्पैःकिसलयैरपिलक्षपरिमितैःपत्रैश्चशंकरंसमानर्चपूजयामासेतिसप्तमेनान्वयः ॥ यद्वा तपस्तेपेनियमंगृहीतवान्इत्यस्यैवार्थमाह ॥ राजचंपकेति ॥ तत्रराजचंपकश्चंपकावांतरजातिविशेषः ॥ धत्तूरउन्मत्तः ॥ करवीरःप्रतीहासः ॥ कुशेशयंपद्मम् ॥ वापुंसिपद्मंनलिनमरविंदंमहोत्पलम्॥सहस्रपत्रंकमलंशतपत्रंकुशेशयमित्यमरः ॥ मालतीजातिः ॥ कर्णिकारोद्रुमोत्पलः ॥ कदंबोहलिप्रियः ॥ बकुलःकेसरः ॥ उत्पलंकुवलयम् ॥ स्यादुत्पलंकुवलयमित्यमरः ॥

शांभवेनाथयोगेनशुक्ररूपेणभार्गवः ॥ चस्कंदाथननामापिततोदेवेनभाषितः ॥ ७५ ॥ शुक्रवन्निःसृतोयस्मात्तस्मात्त्वंभृगुनंदन ॥ कर्मणानेनशुक्रस्त्वं ममपुत्रोसिगम्यताम् ॥ ७६ ॥ जठरान्निर्गतेशुक्रेदेवोपिमुमुदेतराम् ॥ भ्रमञ्छ्रेयोभवद्यन्मेनमृतोजठरेद्विजः ॥ ७७ ॥ इत्येवमुक्तोदेवेनशुक्रोर्कसदृशद्युतिः ॥ विवेशदानवानीकंमेघमालांयथाशशी ॥ ७८ ॥ शुक्रोदयान्मुदंलेभेसदानवमहार्णवः ॥ यथाचंद्रोदयेहर्षमूर्मिमालीमहोदधिः ॥ ७९ ॥ अंधकांधकहंत्रोर्वैवर्तमानेमहाहवे ॥ इत्थंनाम्नाभवच्छुक्रःसवैभार्गवनंदनः ॥ ८० ॥ यथाचविद्यांतांप्रापमृतसंजीवनींपराम् ॥ शंभोरनुग्रहात्काव्यस्तन्निशामय सुव्रत ॥ ८१ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ पुराऽसौभृगुदायादोगत्वावाराणसींपुरीम् ॥ अंडजस्वेदजोद्भिज्जजरायुजगतिप्रदाम् ॥ ८२ ॥ संस्थाप्यलिंगं श्रीशंभोःकूपंकृत्वातदग्रतः ॥ बहुकालंतपस्तेपेध्यायन्विश्वेश्वरंप्रभुम् ॥ ८३ ॥ राजचंपकधत्तूरकरवीरकुशेशयैः ॥ मालतीकार्णिकारैश्चकदंबैर्बकुलोत्पलैः ॥ ८४ ॥ मल्लिकाशतपत्रीभिःसिंदुवारैःसकिंशुकैः ॥ अशोकैःकरुणैःपुष्पैःपुन्नागैर्नागकेसरैः ॥ ८५ ॥ क्षुद्राभिर्माधवीभिश्चपाटलाबिल्वचंपकैः ॥ नवमल्लीविचिकिलैःकुंदैःसमुचुकुंदकैः ॥ ८६ ॥ मंदारैर्बिल्वपत्रैश्चद्रोणैर्मरुबकैर्बकैः ॥ ग्रंथिपर्णैर्दमनकैःसुरभूचूतपल्लवैः ॥ ८७ ॥

॥ ८४ ॥ मल्लिकातृणशून्यम् ॥ शतपत्रीपुष्पविशेषः ॥ कुंकुमारुणवर्णाभांगंधाढ्यांशतपत्रिकाम् ॥ योददातिजगन्नाथेश्वेतद्वीपेवसेत्ससदेत्युक्तेः ॥ सिंदुवारःपुष्पविशेषः॥किंशुकःपलाशः ॥ अशोकोवंजुलः ॥ करुणोवृक्षभेदः ॥ पुष्पैःपुष्पलताभिः ॥ पुन्नागोदेववल्लभः ॥ नागकेसरोहेमपुष्पः ॥ ८५ ॥ क्षुद्राभिरितिमाधवीविशेषणम् ॥ माधवीवासंतीलता ॥ पाटलापाटलिः ॥ बिल्वःश्रीफलः ॥ चंपकोहेमपुष्पकः ॥ नवमल्लीपुष्पविशेषः ॥ विचिकिलश्चारुपुटः ॥ कुंदंमाघ्यम् ॥ मुचकुंदोमुकुंदःपालंक्येत्यर्थः ॥ अथपालंक्यांमुकुंदःकुंदकुंदुरूइत्यमरः ॥ ८६ ॥ मंदारःपारिभद्रकः ॥ द्रोणःपुष्पविशेषः॥द्रोणपुष्पसहस्रेभ्यःखादिरंवैविशिष्यतइत्युक्तेः ॥ मरुबकःप्रस्थपुष्पः ॥समीरणोमरुबकःप्रस्थपुष्पःफणिज्जकइत्यमरः॥ बकःपुष्पविशेषः॥बकपुष्पसहस्राद्धिनंद्यावर्तंविशिष्यतइत्युक्तेः ॥

ग्रंथिपर्णःपुष्पविशेषः ॥ दमनकःप्रसिद्धः ॥ सुरभूःपुष्पविशेषः ॥ चूतआम्रः ॥८७॥ तुलसीसुरसा ॥ देवगंधारीपुष्पविशेषः ॥ बृहत्पत्रीपुष्पविशेषः ॥ कुशांकुरैःकुशपुष्पैः ॥ पालाशपुष्पसहस्रात्तुकुशपुष्पंविशिष्यतइत्युक्तेः ॥ नंद्यावर्तस्तगरः ॥ अगस्त्यःप्रसिद्धः ॥ सालःसर्जः ॥ देवदारुःशक्रपादपः ॥८८॥ कुरबकःपुष्पविशेषः ॥ कुरंटकःपुष्पविशेषः ॥ अपरैरितिकुसुमपल्लवपत्राणांविशेषणम् ॥ प्रत्येकमेभिःपूर्वोक्तैःकुसुमपल्लवपत्रैरपरैरपीत्यर्थः ॥ ८९ ॥ ९० ॥ यक्षकर्दमैःकर्पूरादीनांचतुर्णांमिश्रीभावैः ॥ ९१ ॥ सुगंधोद्वर्तनान्यनुसुगंधैर्द्रव्यैरभ्यंगानिविधायानुपश्चाच्चंदनैर्यक्षकर्दमैश्चसम्यगालिलिंपेत्यर्थः ॥ ९२ ॥ सहस्रमिति ॥ सहस्रंपंचशरदांवर्षाणांपंचसहस्रमित्यर्थः ॥ इत्थंसमर्चयन्यदावरदानायोन्मुखंमनागपिईषदपिनाललोकेनापश्यत्तदाऽन्यमतीवदुःसहंघोरंनियमंजग्राहेतिसार्धेनान्वयः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ तमेवघोरंनियमंदर्शयति ॥ प्रक्षाल्येति ॥ चेतसोंऽतःकरणस्यचांचल्याख्यंमहामलंप्रक्षाल्यदूरीकृत्यकविःशुक्रःशरदांसहस्रंव्याप्यकणधूमौघं

तुलसीदेवगंधारीबृहत्पत्रीकुशांकुरैः ॥ नंद्यावर्तैरगस्त्यैश्चसशालैर्देवदारुभिः ॥ ८८ ॥ कांचनारैःकुरबकैर्दूर्वांकरकुरंटकैः ॥ प्रत्येकमेभिःकुसुमैःपल्लवैरपरैरपि ॥८९॥ पत्रैःशतसहस्रैश्चससमानर्चशंकरम् ॥ पंचामृतैर्द्रोणमितैर्लक्षकृत्वःप्रयत्नतः ॥९०॥ स्नपयामासदेवेशंसुगंधस्नपनैर्बहु ॥ सहस्रकृत्वोदेवेशंचंदनैर्यक्षकर्दमैः ॥९१॥ समालिलिंपदेवेशंसुगंधोद्वर्तनान्यनु ॥ गीतनृत्योपहारैश्चश्रुत्युक्तस्तुतिभिर्बहु॥९२॥नाम्नांसहस्रैरन्यैश्चस्तोत्रैस्तुष्टावशंकरम् ॥ सहस्रंपंचशरदामित्थंशुक्रःसमर्चयन् ॥ ९३ ॥ यदादेवंनालुलोकेमनागपिवरोन्मुखम् ॥ तदान्यंनियमंघोरंजग्राहातीवदुःसहम् ॥ ९४ ॥ प्रक्षाल्यचेतसोत्यंतंचांचल्याख्यंमहामलम् ॥ भावनावार्भिरसकृदिंद्रियैःसहितस्यच ॥ ९५ ॥ निर्मलीकृत्यतच्चेतोरत्नंदत्त्वापिनाकिने ॥ प्रपपौकणधूमौघंसहस्रंशरदांकविः ॥९६॥ प्रससादतदादेवोभार्गवायमहात्मने ॥ तस्माल्लिंगाद्विनिर्गत्यसहस्रार्काधिकद्युतिः ॥ ९७ ॥ उवाचचविरूपाक्षःसाक्षाद्दाक्षायणीपतिः ॥ तपोनिधेप्रसन्नोस्मिवरंवरयभार्गव ॥ ९८ ॥ निशम्येतिवचःशंभोरंभोजनयनोद्विजः ॥ उद्यदानंदसंदोहरोमांचांचितविग्रहः ॥ ९९ ॥ तुष्टावाष्टतनुंतुष्टःप्रफुल्लनयनांचलः ॥ मौलावंजलिमाधायवदञ्जयजयेतिच ॥ १०० ॥ भार्गवउवाच ॥ ॥ त्वंभाभिराभिरभिभूयतमःसमस्तमस्तंनयस्यभिमतानिनिशाचराणाम् ॥ देदीप्यसेदिनमणेगगनेहितायलोकत्रयस्यजगदीश्वरतन्नमस्ते ॥ १०१ ॥

व्रीहितुषधूमसमूहंप्रपपौप्रकर्षेणपीतवानितिद्वयोरन्वयः ॥ कैः ॥ भावनाध्यानानितान्येववारिवारीणितैः ॥ सकृत्तत्क्षालनंनिराकरोति ॥ असकृदिति ॥ नैरंतर्येणेत्यर्थः ॥ नन्विंद्रियस्यैंद्रियस्यार्थेरागद्वेषौव्यवस्थिताविति स्मृतेरिंद्रियेषुविषयोन्मुखेषुसत्सुमनःक्षालनमकिंचित्करमित्याशंक्याह ॥ इंद्रियैःसहितस्यचेति ॥ ९५ ॥ पुनःकिंकृत्वा ॥ एवमुक्तैःसाधनैस्तच्चेतोरत्नंनिर्मलीकृत्यरागद्वेषादिरहितंकृत्वेतियावत् ॥ पिनाकिनेविश्वनाथायदत्त्वातदेकनिष्ठंकृत्वेत्यर्थः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ अंभोजनयनःपद्मनेत्रः ॥ प्रसन्ननयनइतिक्वचित् ॥ उद्यदानंदसंदोहरोमांचांचितविग्रहः उद्गच्छत्सुखनिवहोद्धरलोमव्याप्तदेहः ॥ ९९ ॥ प्रफुल्लनयनांचलोविकसितनेत्रपक्ष्मा ॥ १०० ॥ सूर्येंदुवाय्वग्निपयोऽवकाशपृथ्व्यात्ममूर्तिंभगवन्तमीशम् ॥ क्रमेणतुष्टावभृगुप्रवीरःपद्येनतावद्विचतुष्टयेन ॥ त्वंभाभिरिति ॥ हेजगदीश्वरहेदिनमणेतत्तस्मात्तेतुभ्यंनमोऽस्तुकरोमीतिवाशेषः ॥ यस्मात्त्वंभाभिःप्रसिद्धाभिःसुषुम्नहरिकेशविश्वकर्मविश्वव्यचा

र्वावसुसंश्रवसंज्ञैःसप्तभीरश्मिभिःसमस्तंतमोंऽधकारमभिभूयतिरस्कृत्यनिशाचराणांराक्षसादीनां तंत्रेणचनिशाऽविद्या यानिशासर्वभूतानामितिभगवद्वचनात् तस्यांचरंतीतिनिशाचरारागद्वेषलोभा
दयस्तेषांचाभिमतानिस्वस्वकार्यकरणसामर्थ्यान्यस्तंनाशंनयसिप्रापयसि ॥ किंच ॥ लोकत्रयस्यभूर्भुवःस्वर्लोकस्य अथच लोकत्रयस्याविश्वादिनामजनत्रयस्यजीवत्रयस्येत्यर्थः ॥ हितायगगने
भूताकाशेचित्ताकाशेचदेदीप्यसेऽतिशयेनराजसइत्यर्थः ॥ अयमर्थः ॥ यतस्त्वंगगनेभूताकाशेराजसेऽतोबहिस्तमोनिहत्यराक्षसादीनामभिमतानिनाशयासि ॥ पक्षांतरेच यतस्त्वंगगनेचित्ताका
शेप्रमाणवृत्त्यारूढःसन्प्रकाशसेऽतोंतस्तमोनिराकृत्यनिशाचराणांकामलोभादीनामभिमतानिनाशयसीत्यर्थः ॥ १ ॥ लोकेइति ॥ हेहिमांशोशिशिरदीधिते ॥ हेपीयूषपूरपारिपूरितसुधानिवह
परिपूर्ण ॥ तत्तस्मात्तेतुभ्यंनमइतिपूर्ववत् ॥ यस्माल्लोकेऽतिवेलंप्रतिक्षणम् ॥ आतिक्रांतावेलातीरंसीमायैस्तान्यतिवेलानितानिचतानिमहामहांसिचतैः कौमुदमुदं कुमुदानामियंकौमुदी ॥
कुमुदशब्दोऽत्ररात्रिविकसितानामुपलक्षणम् ॥ साचमुद्धर्षश्चकौमुदमुत्॥तांकौमुदमदम् ॥ चकारोभिन्नक्रमे ॥ सप्रसिद्धश्चंद्रस्त्वंमुत्समुद्रंप्रीत्यर्णवंचानिर्मासि॥ अयमर्थः॥ अपारिमितैःस्वीयैःशीताकिरणै
रात्रिविकसितानामुल्लासंप्राणिमात्राणामपरिमितप्रमोदंचददासीति ॥ मुदासहवर्तमानंसमुद्रंसमुत्समुद्रमिति ॥ लोकेहिचन्द्रोदयेऽतिविततकिरणैःप्राणिमात्राणांसमुद्रोहर्षकरोभवतीतिसर्वेषांप्रसिद्धम् ॥
कथंभूतस्त्वम् ॥ विद्राविताखिलतमाःविनाशिताखिलांधकारोविद्राविताखिलाऽज्ञानोवा ॥ पुनःकथंभूतः ॥ सुतमःसुष्ठुतमःशोभनतमइत्यर्थः ॥ सुतमामितिपाठेसुतमांसुष्ठुतमांशोभनतमाम् ॥

लोकेतिवेलमतिवेलमहामहोभिर्निर्मासिकौमुदमुदंचसमुत्समुद्रम् ॥ विद्राविताखिलतमाःसुतमोहिमांशोपीयूषपूरपरिपूरिततन्नमस्ते ॥ २ ॥ त्वंपावनेप
थिसदागतिरस्युपास्यःकस्त्वांविनाभुवनजीवनजीवतीह ॥ स्तब्धप्रभंजनविवर्धितसर्वजंतोसंतोषिताहिकुलसर्वगतन्नमस्ते ॥ ३ ॥ विश्वैकपावकनताव
कपावकैकशक्तेर्ऋतेऽमृतबतामृतदिव्यकार्यम् ॥ प्राणित्यदोजगदहोजगदंतरात्मंस्तत्पावकप्रतिपदंशमदंनमस्ते ॥ ४ ॥ पानीयरूपपरमेशजगत्पवित्र
चित्रंविचित्रसुचरित्रकरोषिनूनम् ॥ विश्वंपवित्रममलंकिलविश्वनाथपानावगाहनतएतदतोनतोऽस्मि ॥ ५ ॥

हिमांशोइत्येकंपदम् ॥ २ ॥ त्वंपावनइति ॥ अपारिमितसूर्याधिकप्रकाशंभगवंतंदृष्ट्वोद्रिक्तभक्तेर्बहुधासंबोधनानि ॥ एवमुपर्यपि ॥ हेस्तब्धप्रभंजन स्तब्धाननम्रान्प्रभनक्तिआमर्दयतीति
तथा ॥ विवर्धितसर्वजंतो विवर्धितावृद्धिंप्रापिताःसर्वेजंतवोयेनसतथा ॥ संतोषिताहिकुलसंतोषितमहीनांसर्पाणांकुलंयेनवाय्वाहारत्वात्तेषांसतथा ॥ तेषांसंबोधनानितथा ॥ तत्तस्मात्तेतुभ्यंत्वां
प्रतिनमः ॥ कथंभूतम् ॥ यस्त्वम् ॥ यद्वा यस्मात्त्वंपावनेपथिवेदमार्गेउपास्यःपूज्यः ॥ वायव्यंश्वेतमालभेतेतिश्रुतेः ॥ अपिशब्दाद्व्रतादिविषयेपि ॥ अप्युदास्सइतिपाठेसदागतिरपित्वंपाव
नेपथिआवहइत्यादिसप्तवायुमार्गप्रभेदेतदूर्ध्वमास्सेमूर्तिमान्भूत्वातिष्ठसीत्यर्थः ॥ नमस्कारेहेतुः॥त्वंपावनइत्यादि ॥ हेभुवनजीवनसर्वेषांप्राणरूप ॥ त्वांविनेहकोजीवातिनकोपीत्यर्थः॥३॥विश्वैकेति ॥
बतअहोहेविश्वैकपावकजगदेकपवित्र हे अमृतब्रह्मस्वरूप मरणादिषड्भावविकाररहितेतिवा हेजगदन्तरात्मन्विश्वांतर्यामिन् हेपावकहेवह्ने यस्मात्तावकपावकैकशक्तेर्ऋतेत्वत्संबंधिपवित्रमुख्यसामर्थ्यंविना
ऽदोजगन्नप्राणितिप्राणव्यापारंनकरोतिनचेष्टतइत्यर्थः ॥ तावकपाचकैकशक्तेरितिपाठेपाचकशक्तित्वंजाठराग्न्युज्ज्वालनेनबोद्धव्यम्॥कथंभूतंजगत्॥:अमृतदिव्यकार्यम् अमृतादेवाश्चदिव्यानींद्रियाणि
चकार्याणिभूतानिच॥एकत्वद्भावादमृतदिव्यकार्यमधिदैवाध्यात्माधिभूतमित्यर्थः॥हेनतावकभक्तरक्षक॥पावकाएकाशक्तिर्यस्यतस्मात्त्वदृतेइतिवा ॥ किंत्वस्मिन्पक्षेऽदोजगत्प्राणितिअपितुनप्राणितीति
काक्वाव्याख्येयम्॥तत्तस्मात्प्रतिपदंप्रतिक्षणंशमदंशांतिदंसुखदंयथास्यात्तथातेतुभ्यंनमः ॥ प्रतिक्षणंशमदंयथास्यात्तथाजगत्प्राणितीतिवा॥४॥ पानीयेति ॥ हेपानीयस्वरूपहेपरमेशहेजगत्पवित्रहेविचि

त्रसुचरित्रहेविश्वनाथअतोऽस्माद्धेतोस्त्वांनतोस्मि॥ यस्मादेतद्विश्वंचित्रंविचित्रमध्यात्माधिभूताधिदैवभेदेनजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपेणवानूनंनिश्चितंपानावगाहनतःपवित्रमतोऽमलंबाह्यतःकरोषि ॥ सबाह्याभ्यंतरंजगत्पुनासीत्यर्थः ॥ ५ ॥ आकाशेति ॥ हेआकाशरूपाव्याकृताकाशस्वरूप ॥ अव्याकृतस्वरूपमेवाह ॥ हेईश्वर हेसदय ततःकारणात्त्वामहंनतोस्मि ॥ यस्मादिहाविद्यादशायामेतद्विश्वंविकस्वरंविकसनस्वभावंदृश्यमितियावत् ॥ बहिरंतरुत उतअप्यर्थे बहिरंतरपीत्यर्थः ॥ बहिरंतउतेतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ अवकाशदानात्क्रियाशक्तिमत्सूत्रात्मनाप्रवर्तनात्॥ त्वत्तःसदासंश्वसितिप्राणितिजायतइत्यर्थः ॥ सदासदयेतिवान्वयः ॥ तथाभवतःसकाशात्संकोचंनाशमेतिचगच्छतिप्राप्नोतीत्येतत् ॥ तत्रनिमित्तकारणमाह ॥ स्वभावादिति ॥ स्वस्यभावःस्वभावोऽविद्यातस्मादित्यर्थः ॥ तथाचोक्तंभगवता॥स्वभावस्तुप्रवर्ततइति॥भूताकाशपक्षेस्पष्टएवार्थः॥६॥विश्वंभरेति ॥ हेविश्वंभरात्मकहेपृथ्वीस्वरूप हेविश्वनाथ हेतमोऽरेऽज्ञानारे हेहिमजाहिभूष हिमजायाउमायाअहीनांसर्पाणांचभूषायस्मात्तत्संबोधनंतथाहेहिमजाहिभूष परपर पराणांब्रह्मादीनांपरश्रेष्ठ अत्रजगतिब्रह्मांडेएतद्विश्वंजगद्भवतःसकाशादन्यतमःकोबिभर्तिंनकोपि ॥ यतएवंतत्तस्माच्छमिनांक्षमावतांसहिष्णूनामित्येतत्मध्येत्वांविनापरःस्तव्योनेत्यर्थः ॥ ततस्त्वांप्रणतोस्मीति ॥ क्षमिणामितिपाठेपंचमंगुर्वार्षम् ॥ ७ ॥ आत्मस्वरूपेति ॥ हेआत्मस्वरूपव्यापकस्वभाव ॥ यद्वा हेआदानकर्तः ॥ यद्वा हेविषयाद ॥

आकाशरूपबहिरंतरुतावकाशदानाद्विकस्वरमिहेश्वरविश्वमेतत् ॥ त्वत्तःसदासदयसंश्वसितिस्वभावात्संकोचमेतिभवतोस्मिनतस्ततस्त्वाम् ॥ ६ ॥
विश्वंभरात्मकबिभर्तिविभोऽत्रविश्वंकोविश्वनाथभवतोन्यतमस्तमोरे ॥ तत्त्वांविनानशमिनांहिमजाहिभूषस्तव्योऽपरःपरपरप्रणतस्ततस्त्वाम् ॥ ७ ॥
आत्मस्वरूपतवरूपपरंपराभिराभिस्ततंहरचराचररूपमेतत् ॥ सर्वांतरात्मनिलयप्रतिरूपरूपानित्यंनतोस्मिपरमात्मतनोऽष्टमूर्ते ॥ ८ ॥ इत्यष्टमूर्तिभि
रिमाभिरुमाभिवंद्यवंद्यातिवंद्यभवविश्वजनीनमूर्ते ॥ एतत्ततंसुविततंप्रणतप्रणीतसर्वार्थसार्थपरमार्थततोनतोस्मि ॥ ९ ॥ अष्टमूर्त्यष्टकेनेष्टंपरिष्टूये
तिभार्गवः ॥ भर्गंभूमिमिलन्मौलिःप्रणनामपुनःपुनः ॥ ११० ॥

यद्वा हेनिरंतरसत्तावन् ॥ तथाचोक्तंमोक्षधर्मे ॥ यच्चाप्नोतियदादत्तेयच्चात्तिविषयानिह ॥ यच्चास्यसंततोभावस्तस्मादात्मेतिकथ्यतइति ॥ हेहरहेअज्ञानतत्कार्यनाशक सर्वांतरात्मनिलय सर्वेषामंतरात्मानोंऽतःकरणानिनिलयमाश्रयोयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ हेप्रतिरूपरूप रूपंरूपंप्रतीतिप्रतिरूपंप्रत्युपाधिरूपंचिदाभासलक्षणंयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ तथाचश्रुतिः ॥ यथाग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेवास्मादात्मनः ॥ रूपंरूपंप्रतिरूपोबभूव ॥ तदस्यरूपंप्रतिचक्षणायेत्यादिः ॥ हेपरमात्मतनोपरब्रह्मस्वरूप ॥ हेअष्टमूर्ते अष्टौसूर्यचंद्रवायुवह्निपानीयाकाशपृथ्व्यात्मानोमूर्तयोयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ आभिरात्मस्वरूपाभिस्तवरूपपरंपराभिर्मूर्तिसंततिभिरेतत्परिदृश्यमानंचराचररूपंजगत्ततंव्याप्तमतोनित्यंत्वांप्रणतोस्मीति ॥ नित्यंततमितिवान्वयः ॥ ८ ॥ उपसंहरति ॥ इत्यष्टमूर्तिभिरिति ॥ हेउमाभिवंद्य हेवंद्यातिवंद्य ॥ वंद्याभिवंद्येतिक्वचित् ॥ हेभव हेविश्वजनीनमूर्तेविश्वजनैकमुख्य हेप्रणतप्रणीतभक्तैकप्राप्य हेसर्वार्थपरमार्थसार्थसर्वेषामर्थसमूहानांमध्येपरमार्थस्वरूप ॥ यतइमाभिरनंतरोक्तसूर्यादिभिरष्टमूर्तिभिरेतज्जगत्ततंव्याप्तम् ॥ कथंभूतंजगत् ॥ सुविततंविस्तृतंविशालमितियावत् ॥ ततःकारणात्त्वांनतोस्मीति ॥ ९ ॥ अष्टेतिगणयोर्वाक्यम् ॥

भार्गवःशुक्रोभर्गविश्वनाथंपुनःपुनःप्रणनामेत्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ भूमिमिलन्मौलिर्भूमौमिलंतीपतंतीभूमिंस्पृशंतीतिवामौलिर्यस्यसतथा ॥ किंकृत्वा ॥ इतिपारिष्टूय ॥ इतिशब्दोक्तं
प्रकारमाह ॥ अष्टमूर्त्यष्टकेनेति ॥ स्तोत्रेणेतिशेषः ॥ अष्टमूर्तिंप्रतिपादकान्यष्टौपद्यानियत्रतत्तथातेनस्तोत्रेणेत्यर्थः ॥ नन्वन्यान्देवान्विहायकिमितिविश्वेश्वरमेवास्तौषीत्तत्राह ॥ इष्टमिति ॥
परमप्रेमास्पदत्वेननिरुपाधिसुखरूपमित्यर्थः॥१०॥११॥१२॥१३॥ सुताभ्यांगणेशकार्तिकेयाभ्यांतुल्यमितिशेषः ॥१४॥ वरेंद्रियमुपस्थः॥ मेहनेंद्रियमार्गेणेतिवापाठः॥ममइंद्रियेतिक्कचित्॥तन्मार्गे

इतिस्तुतोमहादेवोभार्गवेणातितेजसा ॥ उत्थाप्यभूमेर्बाहुभ्यांधृत्वातंप्रणतंद्विजम् ॥ ११ ॥ उवाचदशनज्योत्स्नाप्रद्योतितदिगंतरः ॥ अनेनात्युग्रतप
साह्यनन्याचरितेनच ॥ १२ ॥ लिंगस्थापनपुण्येनलिंगस्याराधनेनच ॥ चित्तरत्नोपहारेणशुचिनानिश्चलेनच ॥१३॥ अविमुक्तमहाक्षेत्रेपवित्राचरणे
नच ॥ त्वांसुताभ्यांप्रपश्यामितवादेयंनकिंचन ॥ १४ ॥ अनेनैवशरीरेणममोदरदरींगतः ॥ मद्वरेंद्रियमार्गेणपुत्रजन्मत्वमेष्यसि ॥ १५ ॥ अन्यंवरं
प्रयच्छामिदुष्प्रापंपार्षदैरपि ॥ हरौहिरण्यगर्भेपिप्रायशोऽहंजुगोपयाम् ॥ १६ ॥ मृतसंजीवनीनामविद्यायाममनिर्मला ॥ तपोबलेनमहतामयैवपारि
निर्मिता ॥ १७ ॥ त्वांतांतुप्रापयाम्यद्यमंत्ररूपांमहाशुचे ॥ योग्यतातेऽस्तिविद्यायास्तस्याःशुचितपोनिधे ॥ १८ ॥ यंयमुद्दिश्यनियतमेतामावर्त
यिष्यसि ॥ विद्यांविद्येश्वरश्रेष्ठससप्राणिष्यतिध्रुवम् ॥१९॥ अत्यर्कमत्यग्निचतेतेजोव्योम्न्यतितारकम् ॥ देदीप्यमानंभविताग्रहाणांप्रवरोभव ॥२०॥
अभित्वांयेकरिष्यंतियात्रांनार्योनरोपिवा ॥ तेषांत्वद्दृष्टिपातेनसर्वकार्यंप्रणंक्ष्यति ॥ २१ ॥ तवोदयेभविष्यंतिविवाहादीनिसुव्रत ॥ सर्वाणिधर्मकार्या
णिफलवंतिनृणामिह ॥ २२ ॥ सर्वाश्चतिथयोमंदास्तवसंयोगतःशुभाः ॥ तवभक्ताभविष्यंतिबहुशुक्राबहुप्रजाः ॥ २३ ॥

णच्छिद्रेण ॥ अंतिमपाठेसंधिर्नविवक्षितः॥ पुत्रजन्मत्वमेष्यसिप्राप्स्यसीति॥अतएवपूर्वोक्तमुदरप्रवेशादिकमेतदनंतरमितिज्ञातव्यम्॥१५॥जुगोपगुप्तवान् ॥१६॥१७॥१८॥ आवर्तयिष्यसिजपिष्यसि
एतांविद्यामित्यन्वयः ॥ प्राणिष्यतिजीविष्यति ॥ १९ ॥ अत्यर्केति ॥ अर्कादीनतिक्रम्यवर्तमानंतेतेजोभविष्यत्यतोग्रहाणांत्वंश्रेष्ठोभवेत्यर्थः ॥ २० ॥ अभित्वामिति ॥ त्वामभिलक्षीकृत्यसं
सुखीकृत्येतियावत् ॥ नरोनराः ॥ नृशब्दस्यबहुवचनेरूपम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ मन्दाअमंगलाः ॥ नन्दाइतिपाठेप्रतिपत्षष्ठ्येकादश्योनन्दाः ॥ तथाचाहुर्ज्योतिर्विदः ॥ भृगुनंदासिद्धियोग

इति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पुंस्त्वंपुंभावःपौरुषंसामर्थ्यमितियावत् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अंगारोमंगलस्तदीयंलोकमांगारकम् ॥ आलुलोकेऽपश्यत् ॥ ३० ॥ इतिश्रीरा
मानंदकृतायांकाशीखण्डटीकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ माहेयगुरुसावर्णिलोकाअत्यंतदुर्लभाः ॥ सप्ताधिकदशेध्यायेवर्ण्यंतेऽत्रयथाक्रमम् ॥१॥ आंगारकंलोकमित्युक्तंतत्रोक्ता
नुवादेनात्मनःश्रोत्रयोःप्रीतिमाविष्कुर्वंस्तमेवपृच्छति ॥ शुक्रेति ॥ हेदेवौ ॥ अश्राविश्रुता ॥ प्रीणितेतर्पिते ॥ १ ॥ एषः तुपुनः ॥ भवतांस्ताम् ॥ २ ॥ ननुउक्तयैवकथयाऽलंमन्यस्वेतिचेत्त

त्वयेदंस्थापितंलिंगंशुक्रेशमितिसंज्ञितम् ॥ येऽर्चयिष्यंतिमनुजास्तेषांसिद्धिर्भविष्यति ॥ २४ ॥ आवर्षंप्रतिशुक्रंयेनक्तव्रतपरानराः ॥ त्वद्दिनेशुक्रकू
पेयेकृतसर्वोदकक्रियाः ॥ २५ ॥ शुक्रेशमर्चयिष्यंतिशृणुतेषांतुयत्फलम् ॥ अवंध्यशुक्रास्तेमर्त्याःपुत्रवंतोऽतिरेतसः ॥ २६ ॥ पुंस्त्वसौभाग्यसं
पन्नाभविष्यंतिनसंशयः ॥ व्यपेतविघ्नास्तेसर्वेजनाःस्युःसुखवासिनः ॥ इतिदत्त्वावरान्देवस्तत्रलिंगेलयंययौ ॥२७॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शुक्रेश्वरस्यये
भक्ताःशुक्रलोकेवसंतिते ॥ विश्वेश्वराद्दक्षिणतःशुक्रेशोस्तिपरंतप ॥ २८ ॥ तस्यदर्शनमात्रेणशुक्रलोकेमहीयते ॥ इत्येषाशुक्रलोकस्यस्थितिरुक्ता
महामते ॥२९॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ इत्थंसधर्मिणिकथांशुक्रलोकस्यसुव्रते ॥ शृण्वन्नांगारकंलोकमालुलोकेऽथसद्द्विजः ॥ ३० ॥ इति श्रीस्कां
दे महापुराणे चतुर्थे काशीखंडेपूर्वार्धे शुक्रलोकवर्णनंनामषोडशोऽध्यायः ॥१६॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ शुक्रसंबंधिनीदेवौकथाश्राविमयाशुभा ॥
यस्याःश्रवणमात्रेणप्रीणितेश्रवणेमम ॥ १ ॥ कस्यपुण्यनिधेर्लोकःशोकहृत्त्वेषनिर्मलः ॥ एतदाख्यातुमुद्युक्तौभवंतौभवतांमम ॥ २ ॥ धयित्वाश्रो
त्रपात्राभ्यांवाणीममृतरूपिणीम् ॥ नतृप्तिमधिगच्छामिभवन्मुखसुखोद्गताम् ॥३॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ लोहितांगस्यलोकोयंशिवशर्मन्निबोधह ॥
उत्पत्तिंचास्यवक्ष्यावोभूसुतोयंयथाभवत् ॥ ४ ॥ पुरातपस्यतःशंभोर्दाक्षायण्यावियोगतः ॥ भालस्थलात्पपातैकःस्वेदबिंदुर्महीतले ॥ ५ ॥ ततः
कुमारःसंजज्ञेलोहितांगोमहीतलात् ॥ स्नेहसंवर्धितःसोथधात्र्याधात्रीस्वरूपया ॥ ६ ॥ माहेयइत्यतःख्यातिंपरामेषगतःसदा ॥ ततस्तेपेतपोत्युग्रमु
ग्रपुर्यांपुरानघ ॥ ७ ॥ असिश्चवरणाचापिसरितौयत्रशोभने ॥ द्युनद्योत्तरवाहिन्यामिलितेऽत्रजगद्धिते ॥ ८ ॥

त्राह ॥ धयित्वेति ॥ धयित्वापीत्वा ॥ श्रोत्रंश्रवणेंद्रियेएवपात्रेताभ्यांतृप्तिमलंप्रत्ययम् ॥ भवदिति ॥ भवतोर्मुखात्सुखेननिःसृताम् ॥ ३ ॥ लोहितांगस्यांगारकस्यमंगलस्येतियावत् ॥ अंगारकः
कुजोभौमोलोहितांगोमहीसुतइत्यमरः ॥ ४ ॥ दाक्षायण्यादक्षसुतायाःसत्याइत्यर्थः ॥ भालस्थलाल्ललाटात् ॥ ५ ॥ लोहितांगः लोहितान्यंगानियस्यसः ॥ धात्र्यापृथिव्या ॥ कथंभूतया ॥
धात्रीस्वरूपयाउपमातृस्वरूपयेत्यर्थः ॥ धात्रीस्यादुपमातापीत्यमरः ॥ ६ ॥ माहेयोमह्याःपुत्रः ॥ उग्रपुर्यांत्रिपुरारेराजधान्याम् ॥ ७ ॥ उग्रपुरींविशिनष्टि ॥ असिश्चेतिचंतुर्भिः ॥ सरितौनद्यौ ॥

यत्रउग्रपुर्याम् ॥ द्युनद्यागंगया ॥ अत्रब्रह्मांडे ॥ संधेरार्षः ॥ यत्रात्रेतिसामानाधिकरण्यंवा ॥ ८ ॥ कालोज्झितस्ववर्ष्मणांयथावसरत्यक्तस्वदेहानाम् ॥९॥ अमृतंकैवल्यम् ॥ १० ॥ सांख्यमात्माना
त्मविवेकः॥योगोऽष्टांगः ॥११॥ संस्थाप्ययावज्ज्वलदंगारवत्तेजःस्वशरीरान्निःसृतंतावत्तेनभौमेनतपस्तप्तमितिद्वितीयेनान्वयः ॥ पांचमुद्रेमहास्थानेतन्नाम्निमहापीठे ॥ पंचानांभूतानामविद्याऽस्मिता
रागद्वेषाभिनिवेशानांवामुद्रामुद्रणंविनाशोयस्मिंस्तत्स्थानंतथेतिवा॥कंबलाश्वतरयोर्नागयोरुत्तरेउत्तरस्मिन्पार्श्वे ॥ १२ ॥ १३॥१४॥१५॥१६॥ उपरागसमंग्रहणसमम् ॥ पर्वपुण्यकालः ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ अंगारकचतुर्थ्याउपरागपर्वसमत्वेहेत्वंतरमाह ॥ अंगारकचतुर्थ्यांत्विति ॥ तुशब्दात्पूर्वस्माद्धेतोराधिक्यंसूच्यते ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ गुरोःपुरींकथयितुंप्रस्तावयाति ॥

सर्वगोपिहिविश्वेशोयत्रनित्यंप्रकाशते ॥ मुक्तयेसर्वजंतूनांकालेोज्झितस्ववर्ष्मणाम् ॥ ९ ॥ अमृतंहिभवंत्येवमृतायत्रशरीरिणः ॥ अनुग्रहंसमासाद्यप
रंविश्वेश्वरस्यह ॥ १० ॥ अपुनर्भवदेहास्तेयेऽविमुक्तेतनुत्यजः ॥ विनासांख्येनयोगेनविनानानाव्रतादिभिः ॥ ११ ॥ संस्थाप्यलिंगंविधिनास्वनाम्नां
गारकेश्वरम् ॥ पांचमुद्रेमहास्थानेकंबलाश्वतरोत्तरे ॥ १२ ॥ ज्वलदंगारवत्तेजोयावत्तस्यशरीरतः ॥ विनिर्ययौतपस्तावत्तेनतप्तंमहात्मना ॥ १३ ॥
ततोंगारकनाम्नासससर्वलोकेषुगीयते ॥ तस्यतुष्टोमहादेवोददौग्रहपदंमहत् ॥ १४ ॥ अंगारकचतुर्थ्यांयेस्नात्वोत्तरवहांभसि ॥ अभ्यर्च्यांगारकेशानं
नमस्यंतिनरोत्तमाः ॥१५ ॥ नतेषांग्रहपीडाचकदाचित्क्वापिजायते ॥ अंगारकेनसंयुक्ताचतुर्थीलभ्यतेयदि ॥१६॥ उपरागसमंपर्वतदुक्तंकालवेदिभिः ॥
तस्यांदत्तंहुतंजप्तंसर्वंभवतिचाक्षयम् ॥१७॥ श्रद्धयाश्राद्धदायेवैचतुर्थ्यंगारयोगतः ॥ तेषांपितॄणांभवितातृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ १८ ॥ अंगारकचतुर्थ्यां
तुपुराजज्ञेगणेश्वरः ॥ अतएवतुतत्पर्वप्रोक्तंपुण्यसमृद्धये ॥ १९॥ एकभक्तव्रतीतत्रसंपूज्यगणनायकम् ॥ किंचिद्दत्त्वातमुद्दिश्यनविघ्नैरभिभूयते ॥ २० ॥
अंगारेश्वरभक्तायेवाराणस्यांनरोत्तमाः ॥ तेऽस्मिन्नंगारकेलोकेवसंतिपरमर्द्धयः ॥२१॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ इत्थंकथयतोरेवरम्यांपुण्यवतींकथाम् ॥
भगवद्गणयोःप्रापनेत्रातिथ्यंगुरोःपुरी ॥ २२ ॥ नेत्रानंदकरींदृष्ट्वाशिवशर्माऽथतांपुरीम् ॥ पप्रच्छाचार्यवर्यस्यकस्येयंपूरनुत्तमा ॥ २३ ॥ ॥ गणा
वूचतुः ॥ ॥ सखेसुखंसमाख्यावोनानाख्येयंतवाग्रतः ॥ अध्वखेदापनोदायपुनरस्याःपुरःकथाम्॥ २४ ॥ विधेर्विधित्सतःपूर्वंत्रिलोकीरचनांमुदा ॥
आविरासुःसुताःसप्तमानसाःस्वस्यसंनिभाः ॥ २५ ॥ मरीच्यत्र्यंगिरोमुख्याःसर्वेसृष्टिप्रवर्तकाः ॥ प्रजापतेरंगिरसस्तेष्वभूद्देवसत्तमः ॥ २६ ॥ सुतश्चां
गिरसोनामबुद्ध्याविबुधसत्तमः ॥ शांतोदांतोजितक्रोधोमृदुवाङ्निर्मलाशयः ॥ २७ ॥

इत्थमिति ॥ कथयतोःसतोः ॥ नेत्रातिथ्यंनेत्रगोचरताम् ॥ शिवशर्मणइतिशेषः ॥ २२ ॥ नेत्रेति ॥ आचार्यवर्यस्यबृहस्पतेस्तांपुरींदृष्ट्वाकस्येयमनुत्तमापूरितिशिवशर्मापप्रच्छेत्यन्वयः ॥
कस्यपूज्यस्यश्रेष्ठस्येतियावदितिवा ॥ २३ ॥ २४ ॥ विधेरिति ॥ लोकत्रयसृष्टिंविधातुमिच्छतोहिरण्यगर्भस्यात्मनस्तुल्याःसप्तपुत्रामानसाआविरभवन्नित्यर्थः ॥ २५ ॥ मरीचिश्चात्रिश्चांगिरा
श्चतेमुख्याःप्रधानाआद्यावायेषांसप्तानांपुलस्त्यादीनांवातेतथा ॥ तेषुमध्ये ॥ २६ ॥ अंगिरसोऽपत्यमांगिरसः ॥ पितृनाम्नाप्रख्यातइत्यर्थः ॥ तंविशिनष्टिसार्धत्रयेण ॥ बुद्ध्येति ॥ २७ ॥

कलासुचतुःषष्टिकलासुशैवतंत्रप्रसिद्धासु ॥ यथा–गीतम्, वाद्यम्, नृत्यम्, नाट्यम्, आलेख्यम्, विशेषकच्छेद्यम्, तंडुलकुसुमबलिविकाराः, पुष्पास्तरणम्, दशनवसनांगरागाः, मणिभूमिकाकर्म,
शयनरचनम्, उदकवाद्यमुदकघातः, चित्रयोगाः, माल्यग्रथनविकल्पाः, शेखरापीडयोजनम्, नेपथ्ययोगाः, कर्णपत्रभंगी, गंधयुक्तिः, भूषणयोजनम्, ऐंद्रजालम्, कौतुमारयोगाः, हस्तलाघवम्,
चित्रशाकापूपभक्ष्यविकारक्रिया, पानकरसरागासवयोजनम्, सूचीवामकर्म, सूत्रक्रीडा, वीणाडमरुकवाद्यानि, प्रहेलिका, प्रतिमाला, दुर्वचकयोगाः, पुस्तकवाचनम्, नाटकाख्यायिकादर्शनम्,
काव्यसमस्यापूरणम्, पट्टिकावेत्रबाणविकल्पाः, तर्ककर्माणि, तक्षणम्, वास्तुविद्या, रूप्यरत्नपरीक्षा, धातुवादः, मणिरागज्ञानम्, आकरज्ञानम्, वृक्षायुर्वेदयोगाः, मेषकुक्कुटलावकयुद्धविधिः, शुक
सारिकाप्रलापनम्, उत्सादनम्, केशमार्जनकौशलम्, अक्षरमुष्टिकाकथनम् , म्लेच्छिततर्कविकल्पाः, देशभाषाज्ञानम् , पुष्पशकटिका, निमित्तज्ञानम्, यंत्रमातृकामंत्रमातृकाधारणमातृकासं
वाच्यम्, मानसीकाव्यक्रिया, अभिधानकोशाः, छंदोज्ञानम्, क्रियाविकल्पाः, छलितकयोगाः, वस्त्रगोपनानि, द्यूतविशेषाः, आकर्षक्रीडा, बालक्रीडनकानि, वैनायिकानां वैजयिकानां वैया

वेदवेदार्थतत्त्वज्ञःकलासुकुशलोऽमलः ॥ पारदृश्वातुसर्वेषांशास्त्राणांनीतिवित्तमः ॥ २८ ॥ हितोपदेष्टाहितकृदहितात्यहितःसदा ॥ रूपवाञ्छीलसंपन्नो
गुणवान्देशकालवित् ॥ २९ ॥ सर्वलक्षणसंभारसंभृतोगुरुवत्सलः ॥ततापतापसींवृत्तिंकार्श्यांसमहतींदधत् ॥ ३० ॥ महल्लिंगंप्रतिष्ठाप्यशांभंवभू
रिभावनः ॥ अयुतंशरदांदिव्यंदिव्यतेजामहातपाः ॥३१॥ ततःप्रसन्नोभगवान्विश्वेशोविश्वभावनः ॥ आविर्भूयततोलिंगान्महसांराशिरब्रवीत् ॥३२॥
प्रसन्नोऽस्मिवरंब्रूहियत्तेमनसिवर्तते ॥ इतिशंभुंसमालोक्यतुष्टावेतिसहृष्टवान् ॥ ३३ ॥ ॥ आंगिरसउवाच ॥ ॥ जयशंकरशांतशशांकरुचेरुचिरार्थ
दसर्वदसर्वशुचे ॥ शुचिदत्तगृहीतमहोपहृतेहृतभक्तजनोद्धततापतते ॥ ३४ ॥

सिकानांचविद्यानांज्ञानम् ॥ इतिचतुःषष्टिकलाः ॥ अमलोऽज्ञानमलरहितः ॥ पारदृश्वासमाप्तिंगतः ॥ २८ ॥ अहितात्यहितःसदा सदासर्वदाऽहितमत्यहितम् अतिक्रांतंयेनसः अहितस्याति
शयेनाहितइतिवा ॥ अहितानामपिक्षमीतिकश्चित् ॥ २९ ॥ सब्रृहस्पतिः ॥ ३० ॥ महल्लिंगंमहतोभूतस्यविश्वेश्वरस्य ॥ अस्यमहतोभूतस्यनिश्वसितमेतदित्यादिश्रुतेः ॥ लिंगं महल्लिंगमितिकर्म
धारयोवा ॥ प्रतिष्ठाप्यसंवत्सराणांदिव्यंदशसहस्रंव्याप्यमहतींतापसींतापससंबंधिनींतपोयोग्यांवावृत्तिंधारयंस्ततापेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रसन्नोस्मीति ॥ यत्त्वयः ॥ यइत्येववापाठः ॥
इतिएवंप्रकारेण ॥ ३३ ॥ पद्यैरष्टभिरुत्कृष्टैर्देवाचार्योमहेश्वरम् ॥ तुष्टावोद्रिक्तयाभक्त्यासोमंसोमार्धशेखरम् ॥ जयेति ॥ हेशंकरकल्याणकर ॥ हेशांतएकरूप ॥ हेशशांकरुचेचन्द्रकांते ॥
हेरुचिरकमनीय॥ हेअर्थद ॥ हेरुचिरार्थदेत्येकंपदंवा॥रुचिरान्नदेतिकश्चित्॥ हेसर्वदपुरुषार्थचतुष्टयप्रद॥ प्रलयकालेसर्वावखंडकसर्वनाशकेतिवा॥ हेसर्वसर्वस्वरूप॥ हेशुचेपवित्र॥ सर्वेषुचयोयस्मात्तत्सं
बोधनंतथाइतिवा ॥ तथाचोक्तम् ॥ अपवित्रःपवित्रोवासर्वावस्थांगतोपिवा ॥ यःस्मरेत्पुंडरीकाक्षंसबाह्याभ्यंतरःशुचिरिति ॥ सर्वजनस्यशुचेइतिकश्चित्पाठः ॥ शुचिभिर्दत्तासमर्पितागृहीतामहो

पद्वतिर्महोपहारोमहापूजायेनतत्संबोधनंतथा ॥ हृताभक्तजनानामुद्धताउद्धटातापततिःसन्तापपरंपरायेनतत्संबोधनंतथा ॥ जयोत्कर्षमाविष्कुरु ॥ ३४ ॥ ततेति ॥ ततंविस्तृतंव्याप्तंसर्वेषांहृदंबरं
हृदयाकाशंयेनतत्संबोधनंतथा ॥ हेवरद ॥ हेनतेनतनम्रस्वरूप ॥ कर्तरिक्तिन् ॥ ससेतुर्विधृतिरितिवत् ॥ वरदानांब्रह्मादीनांनतिर्यस्मैतत्संबोधनंतथेतिवा ॥ नतानांप्रणतानांवृजिनानिपापा
न्येवमहावनानितेषांदाहकृतेभस्मकर्तः ॥ कृतंविविधंचरित्रंसृष्ट्यादिलक्षणंययासातनुर्यस्यतत्संबोधनंतथा ॥ ततविविधचरित्रतनोइतिक्वचित् ॥ पवित्रतनोइतिचान्यत्र ॥ सुतनोहेशोभनतनो ॥ तनू
निकोमलानिपुष्पाणीत्येतत् विशिखाबाणायस्यसकंदर्पस्तथातंविशोषयतिनाशयतितस्यविशोषणंयस्मादितिवातत्संबोधनंतथा ॥ हेधैर्यनिधेधैर्यसमुद्र ॥ तनुविशिखेनयद्विशोषणंदाहस्तत्रधैर्य
निधेइत्येकंवापदम् ॥ जयेत्यनुषज्जते ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ ३५ ॥ निधनेति ॥ निधनादिविवर्जितमरणादिषड्भावविकाररहित :॥ कृतःसंपादितोनतिकृत्प्रणतोभक्तोयेनतत्संबोधनंतथा ॥
निधनादिविवर्जिताः कृतानतिकृतोभक्तायेनेत्येकंवापदम् ॥ कृतिनेविदुषेज्ञानिनेइतियावत् ॥ विहितोदत्तोमनोरथोमोक्षोयेनतत्संबोधनंतथा ॥ हेपन्नगभृत्सर्पधारिन् ॥ नगभर्तृसुतापार्वतीअर्पितास्था
पितावामवपुषिवामांगेअर्पितास्वीकृतावामवपुर्वामांगंवायेनतत्संबोधनंतथा ॥ नगभर्तृसुतयाऽर्पितंव्याप्तंवामंवपुर्वामांगंयस्यअर्पितंदत्तंवामवपुर्मनोहरंशरीरंयस्माइतिवातत्संबोधनंतथेतिवा ॥ स्ववपु

ततसर्वहृदंबरवरदनतेनतवृजिनमहावनदाहकृते ॥ कृतविविधचरित्रतनोसुतनो[1]तनुविशिखविशोषणधैर्यनिधे ॥ ३५ ॥ निधनादिविवर्जितकृतन
तिकृत्कृतिविहितमनोरथपन्नगभृत ॥ नगभर्तृसुतार्पितवामवपुःस्ववपुःपरिपूरितसर्वजगत् ॥ ३६ ॥ त्रिजगन्मयरूपविरूप[2]सुदृग्दृगुदंचनकुंचन
कृतहुतभुक् ॥ भवभूतपतेप्रमथैकपतेपतितेष्वपिदत्तकरप्रसृते ॥ ३७ ॥ प्रसृताखिलभूतलसंवरणप्रणवध्वनिसौधसुधांशुधर ॥ धरराजकुमारि
कयापरयापरितःपरितुष्टनतोस्मिशिव ॥ ३८ ॥

षास्वस्वरूपेणब्रह्मरूपेणेतियावत् ॥ परिपूरितंपरितोव्याप्तंसर्वंजगद्येनतत्संबोधनंतथा ॥ परिनिर्मितेतिक्वचित् ॥ ३६ ॥ त्रिजगदिति ॥ त्रिजगन्मयरूपहेत्रिजगद्विवर्तस्वरूप ॥ ब्रह्मैवेदमित्यादि
श्रुतेः ॥ वस्तुतोविरूपहेप्रपंचरूपरहित ॥ तत्रहेतुः ॥ सुदृक्सुशोभनाखंडसच्चिदानंदैकलक्षणादृक्चिच्छक्तिर्यस्यतत्संबोधनंतथा ॥ प्राकृतंव्याख्यानंपदद्वयेपिस्पष्टम् ॥ दृशांनेत्राणामुदंचनमुद्धर्त
नंचालनमितियावत् ॥ तेनकुंचनंसंकोचनंप्रलयंकरोतीतितत्संबोधनंतथा ॥ मृगचन्दनकुंचनकृदितिक्वचित्पाठः ॥ तत्रमृगमदेनमिश्रितंचन्दनंमृगचन्दनंतेनकुंचनकृदालेपकृदितिव्याख्येयम् ॥
अकारश्रवणमार्षम् ॥ हुतभुक्इंद्रादिरूपेणचरुपुरोडाशादिभुक् ॥ कृतभुगितिपाठेजीवरूपेणकृतस्वर्गादिफलभुक् ॥ पाठद्वयेपितत्संबोधनंतथा ॥ दृगुदंचनकुंचनेकृतःहुतभुक्येनेत्येकंवापदम् ॥
भवत्यस्मादितिभवहेसर्वोत्पादक ॥ भूतविशेषाणांप्राणिमात्राणांवापतेहेभूतपते ॥ प्रमथानांगणविशेषाणांमुख्यस्वामिन्प्रमथैकपते ॥ अत्रभूतप्रमथानामवांतरभेदोद्रष्टव्यः ॥ पतितेष्वपिभ
वार्णवेनिमग्नेष्वपिदत्तःकरोरश्मिःकरइवकरोज्ञानम्॥अज्ञानांधकारनाशकत्वात्॥तस्यप्रसृतिःप्रसरणंप्राप्तिर्येनतत्संबोधनंतथा॥पतितेष्वपिभक्तेषुदत्ताकरप्रसृतिर्हस्तावलंबनंयेनतत्संबोधनंतथेतिवा ॥३७॥
प्रसृतेति ॥ प्रसृतंगतमखिलभूतलेषुसंवरणंसम्यग्वृतिर्व्याप्तिरावरणंवायस्यतत्संबोधनंतथा ॥ येनसर्वमिदंततम् ॥ मृत्युनैवेदमावृतमासीदित्यादिस्मृतिश्रुतिभ्यः ॥ प्रणवध्वनिरेवसौधंधवलगृह

---

१ अतनोःअनंगस्यबाणविशोषण ! तत्कर्मणिधैर्य्यनिधे वा । २ हेसुविरूपाक्ष ! अथवा हेविरूपस्वक्ष ! विरूपापिसुष्ठुतराद्दृग्यस्येति ।

माश्रयोयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ सुधांशुःसुधामयश्चंद्रस्तंधरतीतिसःतत्संबोधनंतथा ॥ प्रणवस्यॐकारस्यषडक्षरात्मकस्ययोध्वनिर्नादःषष्ठाक्षरःपरापश्यंतीमध्यमावैखर्याख्याअवस्थाअनुभूय
स्वरवर्णपदात्मकस्तस्यसौधंगृहमाश्रयइत्यर्थः ॥ तत्संबोधनंतथा ॥ सुधांशुधरहेचन्द्रावतंसेतिवा ॥ हेधरराजकुमारिकयाधराधरराजकन्ययाऽपर्णयापरयाचिद्रूपयापारितःसर्वतःपरितुष्टअतिशयेन
प्राप्ततोष ॥ हेशिवकल्याणरूप ॥ नतोस्मित्वामितिशेषः ॥ ३८ ॥ शिवेति ॥ हेशिवमहेश्वररूप ॥ हेदेवस्वप्रकाश ॥ हेगिरीशगिरोवेदलक्षणायाःसरस्वत्यावाईशनियन्तः ॥ गिरेः
कैलासस्येतिवा ॥ हेमहेशमहांश्चासावीशश्चेतितत्संबोधनंतथा ॥ हेविभोसमर्थविशेषेणभवतीतिविभुस्तत्संबोधनंवातथा ॥ हेविभवप्रदऐश्वर्यप्रद ॥ हेगिरिशगिरौकैलासेशेतइतितत्संबोधनं
तथा ॥ हेशिवेशशिवायाउमायाभर्तः ॥ हेमृडसुखजनकसुखस्वरूपेतिवा ॥ उडुपतिंचंद्रंधरतीत्युडुपतिध्रस्तत्संबोधनंतथा ॥ उडुपतिलकेतिक्वचित् ॥ उडुपतिकेतिचान्यत्र ॥ पाठद्वयमपिच्छंदोभं
गादक्षराधिक्याच्चनांगीकर्तव्यमिति ॥ उडुपतीकेतिपाठेउडुपतिमिकतिशिरोभूषणत्वेनस्वीकरोतीतियावत्तत्संबोधनंतथा ॥ धातूनामनेकार्थत्वात् ॥ कृतादत्तायन्त्रणापीडायेनतत्संबोधनंतथा ॥
केषामित्याकांक्षायामाह ॥ भक्तिविघातकृतांकामक्रोधलोभादीनांत्रिपुरांधकजलंधरादीनांचेत्यर्थः ॥ जगत्त्रितयंमृडयसुखय ॥ अस्मिन्श्लोकेद्वितीयपादेछन्दोभंगोऽक्षराधिक्यंचार्षम् ॥ ३९ ॥

शिवदेवगिरीशमहेशविभोविभवप्रदगिरिशशिवेशमृड ॥ मृडयोडुपतिध्रजगत्त्रितयंकृतयंत्रणभक्तिविघातकृताम् ॥ ३९ ॥ नकृतांततएषबिभेमिहरप्र
हराशुमहाघममोघमते ॥ नमतांतरमन्यदवैमिशिवंशिवपादनतेःप्रणतोस्मिततः ॥ ४० ॥ विततेऽत्रजगत्यखिलेऽघहरंहरतोषणमेवपरंगुणवत् ॥
गुणहीनमहीनमहावलयंप्रलयांतकमीशनतोस्मिततः ॥ ४१ ॥ इतिस्तुत्वामहादेवंविरराामांगिरःसुतः ॥ व्यतरच्चमहेशानःस्तुत्यातुष्टोवरान्बहून् ॥४२॥
॥ श्रीमहादेवउवाच ॥ ॥ बृहतातपसानेनबृहतांपतिरेध्यहो ॥ नाम्नाबृहस्पतिरितिग्रहेष्वर्च्योभवद्द्विज ॥ ४३ ॥ अस्माल्लिंगार्चनान्नित्यंजीवभूतो
सिमेयतः ॥ अतोजीवइतिख्यातिंत्रिषुलोकेषुयास्यसि ॥४४॥ वाचांप्रपंचैश्चतुरैर्निष्प्रपंचोयतःस्तुतः ॥ अतोवाचांप्रपंचस्यपतिर्वाचस्पतिर्भव ॥४५॥

नेति ॥ हेहरअज्ञाननाशकभक्तपापहरप्रलयकालेसर्वसंहारकेतिवा ॥ हेअमोघमतेअप्रतिहतज्ञान ॥ ज्ञानमप्रतिघंयस्येतिश्रुतेः ॥ एषोऽहंकृतांततोयमादपिनबिभेमित्वद्दर्शनादितिशेषः ॥ अतआशुशीघ्रं
महाघंमहत्पापंमहामोहंवाप्रहरदूरीकुरुनाशयेत्यर्थः ॥ ननुतत्त्वज्ञानादेवाहमज्ञानंनाशयामीतिचेत्तत्राह ॥ शिवपादनतेःशिवस्यतवपादनतेर्नमस्कारादन्यन्मतांतरंशिवंकल्याणरूपंनावैमिनजाना
मिततस्त्वांप्रणतोस्मीतिनमस्कारमात्रेणैवज्ञानंसंपाद्यअज्ञानंनिवर्तयेतिभावः ॥४०॥ विततइति ॥ अतःकारणादहमीशंत्वांनतोस्मि ॥ ईशंकथंभूतम् ॥ गुणहीनंप्रपंचातीतमित्यर्थः॥ पुनःकीदृशम् ॥
अहीनमहावलयम्अहीनमहिसंबधिमहावलयंमहत्कंकणंयस्यतम् ॥ अहीनांसर्पाणामिनईश्वरोऽहीनोवासुकिर्नागानामिनोनंतोवासमहद्वलयंयस्येतिवा ॥ पुनःकीदृशम् ॥ प्रलयांतकंप्रलयकालेसर्व
संहारकमित्यर्थः ॥ यतोऽत्रजगति ॥ कीदृशे ॥ वितते ॥ अस्यैवव्याख्यानमखिलइति ॥ हरतोषणमेवाघहरंपरंमुख्यंगुणवदिति ॥ ४१ ॥ व्यतरद्दत्तवान् ॥ ४२ ॥ वरान्प्रयच्छन्नामात्रि
तयंनिर्वक्ति ॥ बृहतेतिश्लोकत्रयेण ॥ बृहतांपतिरधिइंद्रादीनांदेवानांगुरुर्भवेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ प्रपंचैर्विस्तारैश्चतुरैर्निपुणैःसुश्राव्यैरित्यर्थः ॥ भवस्याः ॥ भवानितिक्वचित् ॥ ४५ ॥

वाग्गुदियाच्चयमिति ॥ अस्यस्तोत्रस्यपठनात्पाठाद्यंपुरुषंप्रतिवाक्सरस्वतीउदियादुदिताभवतितस्यसंस्कृतावाणीचस्यादित्यन्वयः ॥ श्रवणादपिभावतइतिपाठेएतत्स्तोत्रंभावतोभक्त्यात्रिकालतस्त्रि
कालंयःपठतियश्चशृणोतितस्यसंस्कृतावाणीस्यादित्यर्थः ॥ अपिवाऽसुमहात्मनः अपिवाऽगुणवांश्चयइतिपाठद्वयेप्यकारःप्रश्लेष्टव्यः ॥ अर्थस्तुपूर्वोक्तरीत्यानुसंधेयः ॥ ४६ ॥ वायव्याख्यंवायुः
सूत्रात्मा ॥ वायुर्वैगौतमतत्सूत्रमितिश्रुतेः ॥ तत्प्रापकंवायव्यंहिरण्यगर्भपदप्रापकमित्यर्थः ॥ वायुपुराणेप्रोक्तंवायुनावाप्रोक्तंवायव्यम् ॥ यद्वा वायुरेववायव्यम् ॥ स्वार्थेष्यञ् ॥ वायुर्य

अस्यस्तोत्रस्यपठनादपिवाग्गुदियाच्चयम् ॥ तस्यस्यात्संस्कृतावाणीत्रिभिर्वर्षैस्त्रिकालतः ॥ ४६ ॥ समुत्पन्नेमहाकार्येनसबुद्ध्याप्रहीयते ॥ यःप
ठिष्यत्यदःस्तोत्रंवायव्याख्यंदिनेदिने ॥ ४७ ॥ अस्यस्तोत्रस्यपठनान्नियतंममसंनिधौ ॥ नदुर्वृत्तौप्रवृत्तिःस्यादविवेकवतांनृणाम् ॥ ४८ ॥ अदः
स्तोत्रंपठञ्जंतुर्जातुपीडांग्रहोद्भवाम् ॥ नप्राप्स्यतिततोजप्यमिदंस्तोत्रंममाग्रतः ॥ ४९ ॥ नित्यंप्रातःसमुत्थाययःपठिष्यतिमानवः ॥ इमांस्तुतिंहरिष्येऽ
हंतस्यबाधाःसुदारुणाः ॥ ५० ॥ त्वत्प्रतिष्ठितलिंगस्यपूजांकृत्वाप्रयत्नतः ॥ इमांस्तुतिमधीयानोमनोवांछामवाप्स्यति ॥ ५१ ॥ इतिदत्त्वावराञ्छंभुः
पुनर्ब्रह्माणमाह्वयत् ॥ सेंद्रान्देवगणान्सर्वान्सयक्षोरगकिंनरान् ॥ ५२ ॥ तानागतान्समालोक्यशिवोब्रह्माणमब्रवीत् ॥ विधेविधेहिमद्वाक्यादमुंवा
चस्पतिंमुनिम् ॥ ५३ ॥ गुरुंसर्वसुरेंद्राणांपरितःस्वगुणैर्गुरुम् ॥ अभिषिंचविधानेनदेवाचार्यपदेमुदे ॥ ५४ ॥ अतीवधिषणाधीशोममप्रीतोभवि
ष्यति ॥ महाप्रसादइत्याज्ञांशिरस्याधायतत्क्षणात् ॥ ५५ ॥ सुरज्येष्ठःसुराचार्यंचकारांगिरसंतदा ॥ देवदुंदुभयोनेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ५६ ॥
गुरुपूजांव्यधुःसर्वेगीर्वाणामुदिताननाः ॥ अभिषिक्तोवसिष्ठाद्यैर्मंत्रपूतेनवारिणा ॥ ५७ ॥ पुनरन्यंवरंप्रादाद्गिरीशःपतयेगिराम् ॥ शृण्वांगिरसधर्मात्मन्
देवेज्यकुलनंदन ॥ ५८ ॥ भवतास्थापितंलिंगंसुबुद्धिपरिवर्धनम् ॥ बृहस्पतीश्वरइतिख्यातंकाश्यांभविष्यति ॥ ५९ ॥ गुरुपुष्यसमायोगेलिंगमेतत्स
मर्च्यंच ॥ यत्करिष्यंतिमनुजास्तत्सिद्धिमाधियास्यति ॥ ६० ॥ बृहस्पतीश्वरंलिंगंमयागोप्यंकलौयुगे ॥ अस्यसंदर्शनादेवप्रतिभाप्रतिलभ्यते ॥६१॥
चंद्रेश्वराद्दक्षिणतोवीरेशान्नैर्ऋतेस्थितम् ॥ आराध्यधिषणेशंवैगुरुलोकेमहीयते ॥६२॥ गुर्वंगनागमनजंपापंषण्मासासेवनात् ॥ अवश्यंविलयंयातितमः
सूर्योदयाद्यथा ॥ ६३ ॥ अतएवहिगोप्तव्यंमहापातकनाशनम् ॥ बृहस्पतीश्वरंलिंगंनाख्येयंयस्यकस्यचित् ॥ ६४ ॥ इतिदत्त्वावरान्देवस्तत्रैवांतर्हितो
भवत् ॥ द्रुहिणोगुरुणासार्धंसेंद्रोपेंद्रोबृहस्पतिम् ॥ ६५ ॥

थाक्षिप्रकारीतथाशीघ्रफलदमित्यर्थः ॥ तदाख्यंतन्नामकम् ॥ उकारःशंकरःप्रोक्तः अकारोवासुदेवःस्यादाकारश्चपितामहइत्येकाक्षरकोशाद्वारुद्रविष्णुब्रह्माणस्तान्यौतिमिश्रीकरोतीतिवायवं
वायवमेववायव्यंतदाख्यंस्तोत्रमितिवा ॥ अलमतिविस्तरेण ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ मुदेसर्वेषांप्रीतये ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पतयेगिरां
वाचस्पतयेइत्यर्थः ॥ ५८ ॥ सुबुद्धिपरिवर्धनंशोभनज्ञानजनकम् ॥ ५९ ॥ यत्कर्मतत्कर्तृभूतम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अंतर्हितोंऽतर्धानंगतः ॥ अंतरित

इतिपाठेपिसएवार्थः ॥ गुरुणादैत्यगुरुणाशुक्रेणेत्यर्थः ॥ यद्वा गुरुणात्रैलोक्यगुरुणाश्रीविष्णुनेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ स्वलोकंसुमेरोरुपरिस्थंलोकंसत्यलोकंवा ॥ ६६ ॥ शनिलोककथांप्रस्ता
वयति ॥ अतिक्रम्येति ॥ ६७ ॥ तेनद्विजेनपृष्टावित्यन्वयः ॥ प्रददर्शतुर्विशेषेणदर्शयामासतुरित्यर्थः ॥ प्रशशंसतुरितिपाठेप्रकर्षेणकथयामासतुरित्यर्थः ॥ ६८ ॥ दाक्षायण्यांदक्षकन्यायाम
दित्यामितियावत् ॥ उष्णगुःउष्णागावोरश्मयोयस्यससूर्यस्तथा ॥ ६९ ॥ ७० ॥ आदित्यस्येति ॥ आदित्यस्यसूर्यस्यतद्रूपंतेजःपुंजमंडलस्यतेजसोपलक्षितंगात्रेषुसासंज्ञापरिदध्यौपरिदधौ
धृतवतीकिंतुतस्यागात्रंनातिकांतंनातिकमनीयमिवाभवदित्यर्थः ॥ नातिक्रांतुमितिपाठेअतिक्रांतुमतिशयेनधर्तुमतिक्रमितुंवेवनाभवत्समर्थानजातेत्यर्थः ॥ लोकोत्त्यभिप्रायेणेवशब्दएवार्थेवा ॥ गात्रेषु

अस्मिन्पुरेभिषिच्याथविसृज्येंद्रादिकान्सुरान् ॥ अलंचकारस्वंलोकंविष्णुनाऽनुमतोद्विज ॥ ६६ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ अतिक्रम्यगुरोर्लोकंलो
पामुद्रेददर्शसः ॥ शिवशर्मापुरींसौरेःप्रभामंडलमंडिताम् ॥ ६७ ॥ पृष्टौतेनचतौतत्रतांपुरींप्रददर्शतुः ॥ द्विजेनद्विजवर्यायगणवर्यौशुचिस्मिते ॥६८॥
गणावूचतुः ॥ ॥ मारीचेःकश्यपाज्जज्ञेदाक्षायण्यांद्विजोष्णगुः ॥ तस्यभार्याभवत्संज्ञापुत्रीत्वष्टुःप्रजापतेः ॥ ६९ ॥ भर्तुरिष्टाततस्तस्माद्रूपयौवनशा
लिनी ॥ संज्ञाबभूवतपसासुदीप्तेनसमन्विता ॥ ७० ॥ आदित्यस्यहितद्रूपंमंडलस्यतुतेजसा ॥ गात्रेषुपरिदध्यौवैनातिकांतमिवाभवत् ॥ ७१ ॥
नखल्वयमृतोंऽडस्थइतिस्नेहादभाषत ॥ तदाप्रभृतिलोकेयंमार्तंडइतिचोच्यते ॥ ७२ ॥ तेजस्त्वभ्यधिकंतस्यसाऽसहिष्णुर्विवस्वतः ॥ येनातिताप
यामासत्रैलोक्यंतिग्मरश्मिभृत् ॥ ७३ ॥ त्रीण्यपत्यानिभोब्रह्मन्संज्ञायांमहसांनिधिः ॥ आदित्योजनयामासकन्यांद्वौचप्रजापती ॥ ७४ ॥
वैवस्वतंमनुंज्येष्ठंयमंचयमुनांततः ॥ नातितेजोमयंरूपंसोढुंसाऽलंविवस्वतः ॥ ७५ ॥ मायामयींततश्छायांसवर्णांनिर्ममेस्वतः ॥ प्रांजलिःप्रणता
भूत्वासंज्ञांछायातदाब्रवीत् ॥ ७६ ॥ तवाज्ञाकारिणींदेविशाधिमांकरवाणिकिम् ॥ संज्ञोवाचततश्छायांसवर्णेशृणुसुंदरि ॥ ७७ ॥

परिदध्यावैनातिक्रांतमनाभवदितिपाठश्चित्यः ॥ ७१ ॥ प्रणयकोपितायाभार्यायावचसामार्तंडनामनिरुक्तिर्नखल्विति ॥ अयंसूर्यः ॥ अंडस्थोगर्भस्थः स्नेहात्प्रणयकोपात् ॥ यद्वा प्रसंगात्सूर्यस्य
नामनिरुक्तिर्नखल्विति ॥ अभाषतकश्यपइतिशेषः ॥ द्रुतंभिक्षामलभमानेनबुधेनशापान्मृतांडस्थस्यकश्यपानुग्रहात्प्रतीकारइतिमोक्षधर्मांतर्गर्भिणीकथा ॥ तदुक्तंहरिवंशे ॥ अजानन्कश्य
पस्तस्मादितितृतीयश्चरणः चरणत्रयंश्लोकोक्तमेव ॥ ७२ ॥ येनतेजसा ॥ तिग्मरश्मिभृत्तीक्ष्णकिरणभृत् ॥ ७३ ॥ महसांतेजसांनिधिराश्रयः ॥७४॥ मनुंमन्वंतराधिपम् ॥ मनुश्रेष्ठमितिक्वचित् ॥
सोढुंधर्तुम् ॥७५॥ मायामयींसवर्णांतन्नाम्नीमित्यन्वयः ॥ छाययानिर्मितत्वाच्छायेत्यपितस्यानामातएवाग्रेवक्ष्यतिसंज्ञांछायातदाब्रवीदिति ॥ छायाप्रतिबिंबम् ॥ स्वतःस्वेच्छया ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥ यमौयमजौ ॥ तावेवाह ॥ यमुनेति ॥ ७९॥८०॥ आकचग्रहणात्कचग्रहणपर्यंतम् ॥ आशापाच्चशापपर्यंतंच ॥८१॥ तथेत्युक्तातथाकरिष्यामीतिसवर्णयाप्रत्युदिताकथितासतीत्यर्थः ॥
तथेत्युक्तेतिपाठश्चित्यः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ प्रांतेबाधक ॥ शैशवादित्रिषुपित्रादित्रितयाद्यथासंख्यंभयंस्यादित्यर्थः ॥ ८६ ॥ मौग्ध्यान्मौढ्यात् ॥
मौढ्यादित्येववापाठः ॥ एवमग्रेपि ॥ दुर्वृत्तयाऽसमीक्ष्यकारिण्या ॥ ८७ ॥ साहम् ॥ अत्रापतुर्गृहे ॥ ८८ ॥ भयंकरोभयकर्ताभविष्यतीत्यर्थः ॥ ८९ ॥ स्वकरांगारकर्षणंस्वहस्तेन

अहंयास्यामिसदनंत्वष्टुस्त्वंपुनरत्रमे ॥ भवनेवसकल्याणिनिर्विशंकंममाज्ञया ॥ ७८ ॥ मनुरेषयमावेतौयमुनायमसंज्ञकौ ॥ स्वापत्यदृष्ट्याद्रष्टव्यमे
तद्बालत्रयंत्वया ॥ ७९ ॥ अनाख्येयमिदंवृत्तंत्वयापत्यौशुचिस्मिते ॥ इत्याकर्ण्याथसात्वाष्ट्रींदेवींछायाजगादह ॥ ८० ॥ आकचग्रहणान्नाहमाशापा
च्चकदाचन ॥ आख्यास्यामिचरित्रंतेयाहिदेवियथासुखम् ॥ ८१ ॥ इत्यादिश्यसवर्णांसातथेत्युक्तासवर्णया ॥ पितुरंतिकमासाद्यनत्वात्वष्टारमब्रवीत् ॥
॥ ८२ ॥ पितःसोढुंनशक्नोमितेजस्तेजोनिधेरहम् ॥ तीव्रंतस्यार्यपुत्रस्यकाश्यपस्यमहात्मनः ॥ ॥ ८३ ॥ निशम्योदीरितंतस्याःपित्रानिर्भर्त्सिता
बहु ॥ भर्तुःसमीपंयाहीतिनियुक्तासापुनःपुनः ॥ ८४ ॥ चिंतामवापमहतींस्त्रीणांधिक्चेष्टितंत्विति ॥ निर्निंदबहुधात्मानंस्त्रीत्वंचातिनिर्निंदसा ॥८५॥
स्वातंत्र्यंनक्वचित्स्त्रीणांधिगस्वातंत्र्यजीवितम् ॥ शैशवेयौवनेप्रांतेपितृभर्तृसुताद्भयम् ॥८६॥ त्यक्तंभर्तृगृहंमौग्ध्याद्धंतदुर्वृत्तयामया ॥ अविज्ञातापिचे
द्यायामथपत्युर्निकेतनम् ॥८७ ॥ तत्रास्तिसासवर्णावैपरिपूर्णमनोरथा ॥ अथावतिष्ठेसात्रैवपित्रानिर्भर्त्सिताप्यहम् ॥ ८८ ॥ ततोतिचंडश्चंडांशुःपित्रो
रतिभयंकरः ॥ अहोयदुच्यतेलोकैरुपाख्यानमिदंहितत् ॥ ८९ ॥ स्फुटंदृष्टंमयाद्येतिस्वकरांगारकर्षणम् ॥ नष्टंभर्तृगृहंमौग्ध्याच्छ्रेयोवानापितुर्गृहम् ॥
॥ ९० ॥ वयश्चप्रथमंचारुरूपंत्रैलोक्यकांक्षितम् ॥ सर्वाभिभवनंस्त्रीत्वंकुलंचातीवनिर्मलम् ॥ ९१ ॥ पतिश्चतादृक्सर्वज्ञोलोकचक्षुस्तमोपहः ॥
सर्वेषांकर्मणांसाक्षीसर्वःसर्वत्रसंचरः ॥ ९२ ॥ मह्यंश्रेयःकथंवास्यादितिसापरिचिंत्यच ॥ अगच्छद्वडवाभूत्वातपसेपर्यनिंदिता ॥ ९३ ॥ उत्तरां
श्चकुरून्प्रापचरंतीनीरसंतृणम् ॥ व्युत्तेपेचतपस्तीव्रंपतिमाधायचेतासि ॥ तपोबलेनतत्पत्युःसहिष्येतेजइत्यलम् ॥ ९४ ॥

ज्वलदंगारग्रहणम् ॥ वर्षणमितिपाठेत्यागइत्यर्थः ॥ पितुर्गृहंश्रेयोहेतुर्नभवतीत्यर्थः ॥ वाशब्दोवितर्के ॥ गृहेइतिक्वचित् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ सर्वःसर्वात्मकः ॥ परात्मत्वात्सूर्यस्य ॥ ईश्वर
रूपोवाऽष्टमूर्तित्वात्तस्य ॥ सदेतिपाठेसदासर्वकाले ॥ सर्वत्रसर्वदेशे ॥ ९२ ॥ मह्यंमम ॥ सत्यमितिपाठेसत्यंपरमार्थम् ॥ वडवाऽश्वा ॥ पर्यनिंदितासर्वतोनिन्दाशून्या ॥ कृतनिश्चयेति
क्वचित् ॥ ९३ ॥ उत्तरान्कुरून्उत्तरसमुद्रसंलग्नंवर्षम् ॥ चरंतीभक्षयन्ती ॥ व्युत्तेपेविशेषेणउत्कृष्टतयासोत्तेपेतप्तवती ॥ तादृक्नेपइतिपाठेतपोबलेनेत्यस्योपरियाद्दागितिज्ञातव्यं तादृगनिर्व

चनीयमतिमहत्तरामितियावत् ॥ तदलमतिशयितंतेजः ॥ :तत्तेजोऽलंसहिष्येइतिवा ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ भद्रामितितपत्यानामांतरम् ॥ यद्वा भद्रांसद्वृत्तांनाम्नातपतीमितिपुराणांतरादवगं
तव्यम् ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ गौरवाद्गुरुत्वात् ॥ ९८ ॥ पदापादेन ॥ संज्ञायाःसमानंरूपंवर्ततेयस्याःसासंज्ञासरूपिणीताम् ॥ ९९ ॥ यद्यस्मात्समुद्यतउत्थापितः ॥ तत्तस्मात् ॥ एषपादः
॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अस्मात्पदात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ अयीतिसंबोधने ॥ भामिनिकोपने ॥ भाविनीतिक्कचित् ॥ अनादिषुकनिष्ठेषु ॥ नादिष्वितिपाठेआदि

मन्यमानोथतांसंज्ञांसवर्णायांतदारविः ॥ सावर्णिंजनयामाससमनुमष्टममुत्तमम् ॥ ९५ ॥ शनैश्चरंद्वितीयंचसुतांभद्रांतृतीयिकाम् ॥ सवर्णास्वेष्वपत्ये
षुसापत्न्यात्स्त्रीस्वभावतः ॥ ९६ ॥ चकाराभ्यधिकंस्नेहंनतथापूर्वजेष्वथ ॥ मनुस्तत्क्षांतवाञ्ज्येष्ठोभक्ष्यालंकारलालने ॥ ९७ ॥ कनिष्ठेष्वधिकंदृष्ट्वा
सावर्ण्यादिषुनोयमः ॥ कदाचिद्रोषतोबाल्याद्भाविनोर्थस्यगौरवात् ॥ ९८ ॥ पदासंतर्जयामासयमःसंज्ञासरूपिणीम् ॥ तंशशापचसाक्रोधात्सावर्णेर्ज
ननीतदा ॥ ९९ ॥ जिघांसतात्वयापापमांयदंघ्रिःसमुद्यतः ॥ अचिरात्तत्पतत्वेषतवेतिभृशदुःखिता ॥ १०० ॥ मातृशापपरित्रस्तोयमोपिपितुरग्रतः ॥
शशंससर्वंतद्वृत्तंरक्षरक्षेत्युवाचच ॥ १ ॥ मात्रासुतेषुसर्वेषुवर्तनीयंसमंयतः ॥ तस्यांमयोद्यतःपादोनदेहेपरिपातितः ॥ २ ॥ बाल्याद्वायदिवामोहा
त्तद्भवान्क्षंतुमर्हसि ॥ गोपतेशापतोमातुर्मापतत्वंघ्रिरेषमे ॥ ३ ॥ ॥ विवस्वानुवाच ॥ ॥ अपराधसहस्रेपिजननीनशपेत्सुतम् ॥ तस्मात्किमपिभोबालभ
विष्यत्यत्रकारणम् ॥ ४ ॥ येनत्वांसाऽशपत्क्रोधाद्धर्मज्ञंसत्यवादिनम् ॥ मातृशापोन्यथाकर्तुंनशक्यःकेनचित्क्कचित् ॥ ५ ॥ कृमयोमांसमादाययास्यं
त्यस्मान्महीतलम् ॥ इत्थंतुचारितार्थःस्याच्छापस्त्रातोभवानपि ॥ ६ ॥ इतिपुत्रंसमाश्वास्यरविरंतःपुरंययौ ॥ चिरमालोक्यतांभार्यामुवाचसविता
वचः ॥ ७ ॥ अयिभामिनिबालेषुसमेष्वपिकुतस्त्वया ॥ विधीयतेऽधिकःस्नेहःसावर्ण्यादिष्वनादिषु ॥ ८ ॥ नाचचक्षेयदासाऽथभास्वतेपरिपृच्छते ॥
तदात्मानंसमाधायसोज्ञासीत्सर्वमेवहि ॥ ९ ॥ ततोभगवतेशप्तुमुद्यतेसाशशंसह ॥ यथावृत्तंतथातथ्यंतुतोषभगवानपि ॥ ११० ॥ तथ्यभाषणत
स्तांतुरविर्ज्ञात्वानिरागसम् ॥ नशशापचसंक्रुद्धोययौचत्वष्टुरंतिकम् ॥ ११ ॥ त्वष्टापिचयथान्यायंसान्वयंतिग्मतेजसम् ॥ निर्दग्धुकामंकोपेनप्रागानर्च
मुदातदा ॥ विज्ञायतदभिप्रायंत्वष्टोवाचाऽशुतंरविम् ॥ १२ ॥ त्वष्टोवाच ॥ ॥ तवातितेजसोभीताप्राप्योत्तरकुरून्रवे ॥ वडवारूपमास्थायवनेचर
तिशाद्वले ॥ १३ ॥ द्रष्टाहितांभवानद्यस्वांभार्यामार्यचारिणीम् ॥ अधृष्यांसर्वभूतानांतेजसांनियमेनच ॥ १४ ॥

षुश्राद्धदेवादिषु ॥ ८ ॥ आत्मानमन्तःकरणंसमाधायस्थिरीकृत्य ॥ मनसाध्यानंविधायेत्येतत् ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ अनुपश्चादयन्तीत्यन्वयामाठरपिंगलादयस्तत्स
हितंसान्वयम् ॥ सांत्वयन्निति क्कचित् ॥ १२ ॥ १३ ॥ आर्यचारिणीमार्यवच्चर्तुंशीलंयस्यास्ताम् ॥ नियमेनचेतिचकारस्तेजसामित्यनेनसंबध्यते ॥ तेजसेतिवापाठः ॥ १४ ॥

यद्यस्मात्तक्षितस्तनूकरणत्वंप्रापितः ॥ भ्रमिंकुंदम् ॥ भ्रमोंऽबुनिर्गमेभ्रांतौकुंदाख्येशिल्पयंत्रकइतिविश्वप्रकाशस्तस्यार्थपरत्वाद्भ्रमिरपितथा ॥ १५ ॥ अरंद्रुतम् ॥ अथेतिक्वचित् ॥ १६ ॥
वृण्वंतीमावृण्वंतींभक्षयंतीमितियावत् ॥ तृण्वंतीमितिक्वचित् ॥ १७ ॥ अनेनसंनिष्पापाम् ॥ हरिःसूर्यः ॥ हरिरूपेणाश्वरूपेण ॥ हरिरूपोऽभूदितिक्वचित्तदाक्रियाभेदादन्वयभेदः ॥ समभावयत्सं
गमकरोत् ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ निर्वृत्तिंस्वास्थ्यम् ॥ निर्वृतिमितिपाठेसुखम् ॥ युक्तमेतदित्याह ॥ दुष्प्रापमिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ महोज्योतिः ॥ २४ ॥

त्वष्ट्रायत्तक्षितःसूर्यस्तस्यैवानुमतेनच ॥ भ्रमिमारोप्ययत्नेनसोतिकांततरोऽभवत् ॥ १५ ॥ लब्धानुज्ञोऽथसवितागत्वोत्तरकुरूनरम् ॥ साक्षात्तपोमयीं
लक्ष्मींचरंतींचतपोमहत् ॥ १६ ॥ ददर्शवडवारूपांवाडवानलतेजसम् ॥ नीरसानितृणान्येववृण्वंतींयोगमायया ॥ १७ ॥ अनेनसंसविज्ञायतांत्वाष्ट्री
मश्वरूपिणीम् ॥ सहरिर्हरिरूपेणसुखेनसमभावयत् ॥ १८ ॥ त्वरमाणाचपारितःपरपूरुषशंकया ॥ सातन्निरवमच्छुक्रंनासिकाभ्यांविवस्वतः ॥ १९ ॥
देवौतस्मादजायेतामश्विनौभिषजांवरौ ॥ स्वरूपमनुरूपंचद्युमणिस्तामदर्शयत् ॥ १२० ॥ तुतोषसापितंदृष्ट्वामित्रंनेत्रमुदावहम् ॥ पतिंपतिव्रताकां
तंस्वांतसंतापहारिणम् ॥ २१ ॥ निर्वृत्तिंचपरांप्रापदुष्प्रापंतपसाथकिम् ॥ तपएवपरंश्रेयस्तपएवपरंधनम् ॥ २२ ॥ तपएवहिदेवत्वेकारणंपरमंमतम् ॥
शिवशर्मन्यदेतद्वैदृश्यतेचातिदीप्तिमत् ॥ २३ ॥ ज्योतिश्चक्रस्वरूपंचव्योम्न्युपर्यधएवच ॥ तत्सर्वमिहजानीहिसुमहत्तापसंमहः ॥२४॥ एवंशनैश्चरो
जज्ञेसवर्णायांविवस्वतः ॥ सोऽथवाराणसींगत्वासर्वत्रिदशवंदिताम् ॥ २५ ॥ तप्त्वातपोऽतिविपुलंलिंगंसंस्थाप्यशांकरम् ॥ इमंलोकमवापोच्चैर्ग्रहत्वं
चहरार्चनात् ॥२६॥ शनैश्चरेश्वरंदृष्ट्वावाराणस्यांसुशोभनम् ॥ शनिबाधानजायेतशनिवारेतदर्चनात् ॥२७॥ विश्वेशाद्दक्षिणेभागेशुक्रेशादुत्तरेणहि ॥
शनैश्चरेशमभ्यर्च्यलोकेऽत्रपरिमोदते ॥ २८ ॥ श्रुत्वाऽध्यायमिमंपुण्यंग्रहपीडानजायते ॥ नोपसर्गभयंतस्यकाश्यांनिवसतःसतः ॥ १२९ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे भौमगुरुशनिलोकवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ अग
स्तिरुवाच ॥ ॥ इति शृण्वन्कथांरम्यांशिवशर्माऽथमाथुरः ॥ मुक्तिपुर्यांसुसंस्नातोमायापुर्यांगतासुकः ॥१॥ नेत्रयोःप्राघुणीचक्रेततःसप्तर्षिमंडलम् ॥
व्रजन्सवैष्णवंलोकमंतेविष्णुपुरीक्षणात् ॥ २ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ शुक्रेशादुत्तरेणशुक्रेश्वरस्योत्तरइत्यर्थः ॥ दक्षिणेनेतिपाठश्चिंत्यः ॥ २८ ॥ एतदध्यायश्रवणफलमाह ॥ श्रुत्वेति ॥ १२९ ॥
इतिश्रीरामानन्दविरचितायांकाशीखण्डटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टादशेमरीच्यत्रिपुलस्त्यपुलहक्रतु ॥ वसिष्ठांगिरसांलोकोवर्ण्यतेत्यन्तउज्ज्वलः ॥
॥ १ ॥ इतीति ॥ अथानन्तरंशिवशर्माइतिइत्थंकथांशृण्वन्सप्तर्षिमण्डलंनेत्रयोःप्राघुणीचक्रेप्रत्यक्षीचकारेतिसार्धेनान्वयः ॥ व्रजान्निति ॥ सशिवशर्मावैष्णवंलोकंव्रजन्गच्छन्हेदेवौ

कस्यायमतुलोलोकइत्युवाचपप्रच्छेतिचतुर्थेनान्वयः ॥ २ ॥ चकारःसमुच्चये ॥ नकेवलंव्रजन्व्रजतिउवाचचेत्यर्थः ॥ मागधैर्देवप्रभेदैः ॥ ३ ॥ स्थितास्विति ॥ वयंमन्दभाग्याएवेतितासुदेवकन्यासुनिःश्वस्यस्थितासुसतीषुअसौशिवशर्मापुण्यतमान्सप्तर्षिलोकान्गतोगतवान् ॥ यतोऽसौपुण्यवतांमध्येश्रेष्ठइत्यगस्त्यवाक्यम् ॥ इतितिष्ठतिष्ठेत्यादिवचनानिशृण्वन्नित्यन्वयः ॥ असौपुण्यतमान्लोकान्गतोयतोऽसौपुण्यकृत्तमोवयंमन्दभाग्याःस्वल्पपुण्याइतितासुनिःश्वस्यस्थितासुसतीषुउवाचेतिपूर्वेणैवान्वयः ॥ गन्तेतिपाठेगामिष्यतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ सदाशिवामंगलरूपाशिवेवामातिर्यस्य॥शिवगतइतिपाठेशिवएवगतिर्यस्य ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ उभयपाठेतत्संबोधनंतथा ॥ सदेत्यत्रापीतिक्वचित्पाठः ॥ ६ ॥ प्रजासृजाब्रह्मणा ॥ ७ ॥ सुताःपुत्राः ॥ प्रजाइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ८ ॥

उवाचचप्रसन्नात्मास्तुतश्चारणमागधैः ॥ प्रार्थितोदेवकन्याभिस्तिष्ठतिष्ठेतिचक्षणम् ॥३॥ स्थितासुतासुनिःश्वस्यमंदभाग्यावयंत्विति ॥ गतःपुण्यतमाँल्लोकानसौयत्पुण्यवत्तमः ॥ ४ ॥ इतिशृण्वन्मुखात्तासांवचनानिविमानगः ॥ देवौकस्यायमतुलोलोकस्तेजोमयःशुभः ॥ ५ ॥ इतिद्विजवचःश्रुत्वाप्रोचतुर्गणसत्तमौ ॥ शिवशर्मञ्छिवमतेसदासप्तर्षयोमलाः ॥६॥ वसंतीहप्रजाःस्रष्टुंविनियुक्ताःप्रजासृजा ॥ मरीचिरत्रिःपुलहःपुलस्त्यःक्रतुरंगिराः ॥ ७ ॥ वसिष्ठश्चमहाभागोब्रह्मणोमानसाःसुताः ॥ सप्तब्रह्माणइत्येतेपुराणेनिश्चयंगताः ॥ ८ ॥ संभूतिरनसूयाचक्षमाप्रीतिश्चसन्नतिः ॥ स्मृतिरूर्जाक्रमादेषांपत्न्योलोकस्यमातरः ॥९॥ एतेषांतपसाचैतद्धार्यतेभुवनत्रयम् ॥ उत्पाद्यब्रह्मणापूर्वमेतेप्रोक्तामहर्षयः ॥ १० ॥ प्रजाःसृजतरेपुत्रानानारूपाःप्रयत्नतः॥ ततःप्रणम्यब्रह्माणंतपसेकृतनिश्चयाः ॥ ११ ॥ अविमुक्तंसमासाद्यक्षेत्रंक्षेत्रज्ञधिष्ठितम् ॥ मुक्तयेसर्वजंतूनामविमुक्तंशिवेनयत् ॥ १२ ॥ प्रतिष्ठाप्यचलिंगानितेस्वनामांकितानिच ॥ शिवेतिपरयाभक्त्यातेपुरुग्रंतपोभृशम् ॥१३॥ तुष्टस्तत्तपसाशंभुःप्राजापत्यपदंददौ ॥ लिंगान्यत्रीश्वरादीनिदृष्ट्वाकाश्यांप्रयत्नतः ॥ १४ ॥ प्राजापत्येऽत्रतेलोकेवसंत्युज्ज्वलतेजसः ॥ गोकर्णेशस्यसरसःप्रत्यक्तीरेप्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥ लिंगमत्रीश्वरंदृष्ट्वाब्रह्मतेजोभिवर्धते ॥ कर्कोटवाप्याईशानेमरीचेःकुंडमुत्तमम् ॥ १६ ॥ तत्रस्नात्वानरोभक्त्याभ्राजतेभास्करोयथा ॥ मरीचीश्वरसंज्ञंतुतत्रलिंगंप्रतिष्ठितम् ॥ १७ ॥ तल्लिंगदर्शनाद्विप्रमारीचंलोकमाप्नुयात् ॥ कांत्यामरीचिमालीवशोभतेपुरुषर्षभः ॥ १८ ॥ पुलहेशपुलस्त्येशौस्वर्गद्वारस्यपश्चिमे ॥ तौदृष्ट्वामनुजोलोकेप्राजापत्येमहीयते ॥ १९ ॥ हरिकेशवनेरम्येदृष्ट्वैवांगिरसेश्वरम् ॥ इहलोकेवसेद्विप्रतेजसापरिबृंहितः ॥ २० ॥ वरणायास्तटेरम्येदृष्ट्वावासिष्ठमीश्वम् ॥ क्रत्वीश्वरंचतत्रैवलभतेवसतिंत्विह ॥ २१ ॥ काश्यामेतानिलिंगानिसेवितानिशुभैषिभिः ॥ मनोभिवांछितंदद्युरिहलोकेपरत्रच ॥ २२ ॥

ऊर्जाअरुंधती ॥ ९ ॥ १० ॥ ततइति ॥ ततआज्ञादानानंतरंतेमुनयोऽविमुक्तंसमासाद्यतत्रस्वनाम्नालिंगानिप्रतिष्ठाप्यशिवेपरयाभक्त्याऽतिअत्यर्थमुक्तंतपस्तेपुरित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ११ ॥ कीदृशमविमुक्तम् ॥ क्षेत्रज्ञेनईश्वरेणाधिष्ठितमाश्रितमित्यर्थः ॥ विष्ठितमितिपाठेविशेषेणाधिष्ठितमित्यर्थः ॥ अविमुक्तनामनिरुक्तिर्मुक्तयइति ॥ सकलप्राणिनांमुक्त्यैशिवेनाविमुक्तंनत्यक्तंयत्तदविमुक्तमित्यर्थः ॥ यद्यस्मादितिवा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्राजापत्ये प्रजापतीनांमरीच्यादीनांसंबंधिनि ॥ गोकर्णेशस्यसरसःप्रत्यक्तीरेपश्चिमेतीरेप्रतिष्ठितंप्रतिष्ठाविधिनास्थापितमित्यर्थः ॥ गोकर्णस्यास्येतिपाठेबुद्धिसन्निहितत्वादस्येतिनिर्देशः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मरीचिमालीसूर्यः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इहवाराणस्यांसप्तर्षिमंडलेवा ॥ २१ ॥ शुभैषिभिः

कैवल्येप्सुभिः ॥ २२ ॥ वसिष्ठस्याप्यरुंधतीमितिभागवतोक्तेरपिशब्दाद्वसिष्ठस्यान्यापत्न्यस्तिसाप्यत्रतिष्ठतीत्याहतुः ॥ पतिव्रतेति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ हेकमलेहेभामिनिपतिव्रतासुमध्येयथाऽ
रुंधत्याविमलाशयोऽस्ति विमलश्चासावाशयश्चेतिविमलाशयःशुद्धांतःकरणमित्यर्थः ॥ नतथाकुत्राप्यन्यस्याःकस्याश्चिदित्यर्थः ॥ २६ ॥ नतदितिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ हेदेविहेप्रियेअरुंधत्यां
यथारूपादीनितथाऽन्यासांनसंतीत्यर्थः ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ शुश्रूषणंनवेतिक्वचित्पाठः ॥ २७ ॥ आर्यपरितोषणंश्वशुरादीनांशुश्रूषणम् ॥ २८ ॥ धन्याइति ॥ याःस्त्रियःप्रसंगेऽवसरेऽरुंधत्याना
मापिनाममात्रमपिपरिगृह्णतेपरिगृह्णंतितायोषितोधन्याइत्यर्थः ॥ प्रसंगेनयन्नामपरिगृह्यतइतिक्वचित्पाठस्तत्रारुंधत्याःप्रसंगेनयन्नामयासांनामपरिगृह्यतेतायोषितइत्यादिपूर्ववत् ॥ २९ ॥ यदेति ॥
अस्मद्भवनेवैकुंठेयदापतिव्रतानांकथाभवेत्तदाप्राथमिकींरेखामेषाऽरुंधतीसतीपतिव्रताऽलंकुरुते ॥ पतिव्रतानांगणनायांयदारेखाध्रियंतेतदाप्रथमारेखाएतन्नाम्नाध्रियते ॥ सर्वपतिव्रतानांमध्ये
श्रेष्ठत्वादस्याइतिभावः ॥ ३० ॥ ब्रुवतोरिति ॥ ततस्तदनंतरंवैष्णवयोर्गणयोर्नयनातिथ्यंनेत्रगोचरंध्रुवलोकउपागतःप्राप्तइत्यन्वयः ॥ कीदृशोर्गणयोः ॥ इत्युक्तप्रकारांसंकथांसमीचीनां

गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्महाभागतिष्ठतेसात्रसुंदरी ॥ अरुंधतीमहापुण्यापतिव्रतपरायणा ॥ २३ ॥ यस्याःस्मरणमात्रेणगंगास्नानफलंलभेत् ॥
अंतःपुरचरैर्दिव्यैःपवित्रैःसहितोविभुः ॥ २४ ॥ सदानारायणोदेवोयस्याश्चक्रेकथांमुदा ॥ कमलायाःपुरोभागेपातिव्रत्यसुतोषितः ॥ २५ ॥ पतिव्रता
स्वरुंधत्याःकमलेविमलाशयः ॥ यथास्तिनतथाऽन्यस्याःकस्याश्चित्क्वापिभामिनि ॥२६॥ नतद्रूपंनतच्छीलंनतत्कौलीन्यमेवच ॥ नतत्कलासुकौ
शल्यंपत्युःशुश्रूषणंनतत् ॥ २७ ॥ नमाधुर्यंनगांभीर्यंनचार्यपरितोषणम् ॥ अरुंधत्यायथादेवितथाऽन्यासांक्वचित्प्रिये ॥ २८ ॥ धन्यास्तायोषितो
लोकेसभाग्याःशुद्धबुद्धयः ॥ अरुंधत्याःप्रसंगेयानामापिपरिगृह्णते ॥ २९ ॥ यदापतिव्रतानांतुकथास्मद्भवनेभवेत् ॥ तदाप्राथमिकींरेखामेषाऽलंकुरुते
सती ॥ ३० ॥ ब्रुवतोरितिसंकथांतथागणयो वैष्णवयोर्मुदावहाम् ॥ ध्रुवलोकउपागतस्ततोनयनातिथ्यमतथ्यवर्जितः ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदे
महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे सप्तर्षिलोकवर्णनंनामाष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥ शिवशर्मोवाच ॥ तिष्ठन्नेकेनपादेनको
यंभ्रमतिसत्तमौ ॥ अनेकरशनाव्यग्रहस्ताग्रोव्यग्रलोचनः ॥१॥ त्रिलोकीमंडपस्तंभसन्निभोभाभिरावृतः ॥ अतुलंज्योतिषांराशिंतुलयातुलयन्निव ॥२॥

कथांब्रुवतोर्ब्रुवाणयोः ॥ कीदृशींकथाम् ॥ मुदावहाम् ॥ कथंभूतोलोकः ॥ अतथ्यवर्जितोदैनंदिनप्रलयरहितस्त्रैलोक्यनाशेप्यविनश्वरइतियावत् ॥ तथाचभागवतेभगवद्वचनम् ॥ स्थास्नुः
परस्तात्कल्पवासिनामिति ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ एकोनविंशकेऽध्यायउपरिष्टात्त्रिलोकतः ॥ वर्ण्यतेऽ
त्यद्भुताकारोध्रुवलोकेध्रुवःपरः ॥ १ ॥ ध्रुवलोकउपागतस्ततोनयनातिथ्यमित्युक्तंतत्रतिष्ठन्नितिप्रथमश्लोकेनसंदिग्धत्वेनानूद्यत्रिलोकीत्यादिनासार्धद्वयेनमध्येचतुर्थोत्प्रेक्ष्यपश्चात्कोयमित्यर्धेन
पृच्छाति ॥ तिष्ठन्नेकेनेत्यादिना ॥ एकेनपादेनार्थादेकंपादमुत्तोल्येत्यर्थः ॥ यद्वा एकेनपादेनएकरूपत्वेनस्थितेनपादद्वयेनेत्यर्थः ॥ तिष्ठन्हेसत्तमौसतांमध्येश्रेष्ठौकोयंभ्रमाति ॥ कथंभूतः ॥
अनेकरसनाव्यग्रहस्ताग्रोनानाविधवातमयरज्ज्वाकुलकरांगुलिः ॥ व्यग्रलोचनश्चंचलनेत्रः ॥ १ ॥ त्रिलोक्येवमंडपस्तस्यस्तंभसान्निभःस्थूणासदृशः ॥ भाभीरश्मिभिरावृतः ॥ एवंसंदेहास्प

दत्वेनानूद्यचतुर्थोत्प्रेक्षते ॥ अतुलमपरिमितंज्योतिषांसूर्यादीनांराशिंतुलयापरिमाणपात्रेणतुलयन्निवपरिमापयन्निवेत्यर्थः ॥ २ ॥ व्योमव्यायामस्याकाशविस्तारस्यपरिमापकःपरिगणकोवा ॥
अग्रिमस्यवाशब्दस्यात्रानुषंगः ॥ कइव ॥ सूत्रधारइव ॥ यथागृहीतसूत्रःस्थपत्यादिर्गृहादिभूमिंपरिमापयतितद्वदित्यर्थः ॥ परिमाणकइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ त्रिविक्रमोवामनस्तदीय
स्त्रैविक्रमोंऽघ्रिदण्डःपाददंडोवा ॥ कथंभूतः ॥ प्रोद्दंडोमहत्तरइत्यर्थः ॥ गगनमेवांगणंप्रांगणंतस्मिन् ॥ ३॥ अथवांबरमाकाशमेवकासारःसरस्तत्रसारयूपस्वरूपधृक्श्रेष्ठयूपस्वरूपभृत् ॥ तदेवंचतुर्थो
त्प्रेक्ष्यपृच्छाति ॥ कोऽयमिति ॥ ४ ॥ निशम्येत्यगस्त्योक्तिः ॥ ध्रुवांध्रुवफलांनिश्चितफलांनिश्चितार्थामितियावत् ॥ ५ ॥ उत्तानचरणउत्तानपादः ॥ ६ ॥ अपरःकनिष्ठः ॥ मध्येसभंसभायामध्ये

सूत्रधारइवव्योमव्यायामपरिमापकः ॥ त्रैविक्रमोंघ्रिदंडोवाप्रोद्दंडोगगनांगणे ॥ ३ ॥ अथवांबरकासारसारयूपस्वरूपधृक् ॥ कोयंकथयतंदेवौकृपयाप
रयामम ॥ ४ ॥ निशम्येतिवचस्तस्यवयस्यस्यविमानगौ॥ प्रणयादाहतुस्तस्मैध्रुवांध्रुवकथांगणौ ॥५॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ मनोःस्वायंभुवस्यासी
दुत्तानचरणःसुतः ॥ तस्यक्षितिपतेर्विप्रद्वौसुतौसंबभूवतुः ॥ ६ ॥ सुरुच्यामुत्तमोज्येष्ठःसुनीत्यांतुध्रुवोपरः ॥ मध्येसभंनरपतेरुपविष्टस्यचैकदा ॥ ७ ॥
सुनीत्याराजसेवायैनियुक्तोऽलंकृतोर्भकः ॥ ध्रुवोधात्रेयिकापुत्रैःसमंविनयतत्परः ॥ ८ ॥ सगत्वोत्तानचरणंक्षोणीशंप्रणनामह ॥ दृष्ट्वोत्तमंतदुत्संगेनि
विष्टंजनकस्यवै ॥ ९ ॥ प्रोच्चसिंहासनस्थस्यनृपतेर्बाल्यचापलात् ॥ आरोढुकामस्त्वभवत्सौनीतेयस्तदाध्रुवः ॥ १० ॥ आरुरुक्षुमवेक्ष्यामुंसुरुचिर्ध्रु
वमब्रवीत् ॥ दौर्भगेयकिमारोढुमिच्छेरंकंमहीपतेः ॥ ११ ॥ बालबालिशबुद्धित्वादभाग्याजठरोद्भव ॥ अस्मिन्सिंहासनेस्थातुंनत्वयासुकृतंकृतम् ॥
॥ १२ ॥ यदिस्यात्सुकृतंतत्किंदुर्भगोदरगोऽभवः ॥ अनेनैवानुमानेनबुध्यस्वस्वाल्पपुण्यताम् ॥ १३ ॥ भूत्वाराजकुमारोपिनालंकुर्याममोदरम् ॥
सुकुक्षिजममुंपश्यत्वमुत्तममनुत्तमम् ॥ १४ ॥ अधिजानुधराजानेर्मानेनपरिबृंहितम् ॥ प्रांशोःसिंहासनस्यास्यरुचिश्चेदधिरोहणे ॥ १५ ॥ कुक्षिंहित्वा
किमवसःसुरुचेश्चसुरोचिषम् ॥ मध्येभूपसभंबालस्तयेतिपरिभर्त्सितः ॥ १६ ॥ पतन्निपीतबाष्पांबुर्धैर्यात्किंचिन्नचोक्तवान् ॥ उचिताऽनुचितंकिंचिन्नो
चिवान्सोपिपार्थिवः ॥ १७ ॥ नियंत्रितोमहिष्याश्चतस्याःसौभाग्यगौरवात् ॥ विसृज्यचसभालोकंशोकंसंमृज्यचेष्टितैः ॥ १८ ॥

॥ ७ ॥ नियुक्तःप्रेषितः ॥ धात्रेयिकापुत्रैरुपमातृकापुत्रैःसह ॥ ८ ॥ ९ ॥ आरोढुकामआरुरुक्षुमित्यत्रचअग्रिमस्यांकमित्यस्यानुषंगः ॥ १० ॥ दौर्भगेयदुर्भगायाःपुत्र ॥ ११ ॥ बालहे
बालक॥बालिशबुद्धित्वान्मूर्खबुद्धित्वात्॥ १२॥तत्तदा॥किंकथम् ॥ अभवोजातोसि ॥ १३॥ नालंकुर्याःनालंकृतवानसि ॥ नविद्यतेउत्तमोयस्मात्सतथातमनुत्तमम्॥ १४॥धराजानेःपृथ्वीपतेः ॥ परिबृं
हितमुपलालितम् ॥ प्रांशोरिति ॥ अस्यप्रांशोरुच्चस्यसिंहासनस्याधिरोहणेरुचिश्चेत्तदासुरुचेर्ममकुक्षिमुदरंहित्वाकिंकिमर्थमवसोवसतिंकृतवानसि॥ सुनीतेःकुक्षाविनिशेषः॥कथंभूतंकुक्षिम् ॥ सुरोचिषं
सुष्ठुदीप्तिमन्तम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ पतन्निर्गच्छन्निपीतंबाष्पांबुनेत्रजलंयेनसपतन्निपीतबाष्पांबुः ॥ उचितानुचितंभद्राभद्रम् ॥ १७ ॥ उचितानुचितानुक्तौहेतुस्तस्याःसुरुच्याःपट्टमहिष्याः

सौभाग्यगौरवात्सौभाग्यातिशयेननियंत्रितोवशीकृतइति ॥१८॥ शैशवैःशिशुसंबन्धिभिश्चेष्टितैः ॥ शोकंसंमृज्यप्रकटमकृत्वासध्रुवःशिशुर्बालः ॥ शिशुभिःसहसशिशुरितिवा ॥ १९ ॥ मुखलक्ष्म्यामु
खशोभयाम्लानमुखश्रियेत्यर्थः ॥ समवमानितंसम्यगवज्ञातम् ॥ २० ॥ किंचित्परिम्लानमिवमनाक्ग्लानमिव ॥ ससांत्वंसांत्वनसहितंयथास्यात्परिषस्वजेआलिंगितवती ॥ २१॥२२॥ दुकूलांचल
संपर्कैःपट्टवस्त्रांतसंघर्षणैः ॥ कथंभूतैः ॥ मृदुलैःकोमलैः ॥ २३ ॥ केनास्यमानितःकेनजनेनापमानितोऽवमानितस्तिरस्कृतोऽसिभवासिजातोसीत्येतत् ॥ सोपरोधंम्उपरोधसहितंयथास्यात् ॥
यद्वा सोपरोधमंतःपुरंनिभृतमित्येतत् ॥ सध्रुवस्तामितिपाठेतांमातरंपर्यभाषतपरितोभावेनपप्रच्छेत्यर्थः ॥ २४ ॥: भाषणमेवाह संपृच्छेइतिचतुर्भिः ॥ संपृच्छेपृच्छामि ॥ जननिहेमातः ॥

शैशवैःसशिशुर्नत्वानृपंस्वसदनंययौ ॥ सुनीतिर्नीतिनिलयमवलोक्याथबालकम् ॥ १९ ॥ मुखलक्ष्म्यैवचाज्ञासीद्ध्रुवंसमवमानितम् ॥ अभिसृत्यचतं
बालंमूर्ध्न्युपाघ्रायसासकृत् ॥ २० ॥ किंचित्परिम्लानमिवससांत्वंपरिषस्वजे ॥ अथदृष्ट्वासुनीतिंसरहोंतःपुरवासिनीम् ॥२१॥ दीर्घंनिःश्वस्यबहुशो
मातुरग्रेरुरोदह ॥ सांत्वयित्वाश्रुनयनावदनंपरिमार्ज्यच ॥ २२ ॥ दुकूलांचलसंपर्कैर्मृदुलैर्मृदुपाणिना ॥ पप्रच्छतनयंमातावदरोदनकारणम् ॥ वि
घ्यमानेनरपतौशिशोकेनापमानितः ॥ २३ ॥ अपोथसमुपस्पृश्यतांबूलंपरिगृह्यच ॥ मात्रापृष्टःसोपरोधंध्रुवस्तांपर्यभाषत ॥२४ ॥ संपृच्छेजननित्वाहं
सम्यक्शंसममाग्रतः ॥ भार्यात्वेपिचसामान्येकथंसासुरुचिःप्रिया ॥ २५ ॥ कथंनभवतीमातःप्रियाक्षितिपतेरसि ॥ कथमुत्तमतांप्राप्तउत्तमःसुरुचेः
सुतः ॥ २६ ॥ कुमारत्वेपिसामान्येकथंत्वहमनुत्तमः ॥ कथंत्वंमंदभाग्यासिसुकुक्षिःसुरुचिःकथम् ॥२७॥ कथंनृपासनंयोग्यमुत्तमस्यकथंनमे ॥ कथं
मेसुकृतंतुच्छमुत्तमस्योत्तमंकथम् ॥ २८ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यसुनीतिर्नीतिमच्छिशोः ॥ किंचिदुच्छ्वस्यशनकैःशिशुकोपोपशांतये ॥ २९ ॥
स्वभावमधुरांवाणींवक्तुंसमुपचक्रमे ॥ सापत्नंप्रतिघंत्यक्त्वाराजनीतिविदांवरा ॥३०॥ ॥ सुनीतिरुवाच ॥ ॥ अयितातमहाबुद्धेविशुद्धेनांतरात्मना ॥
निवेदयामितेसर्वंमाऽपमानेमातिंकृथाः ॥ ३१ ॥ तयायदुक्तंतत्सर्वंतथ्यमेवनचान्यथा ॥ सापत्युर्महिषीराज्ञोराज्ञीनामतिवल्लभा ॥ ३२ ॥ तयाजन्मां
तरेतातयत्पुण्यंसमुपार्जितम् ॥ तत्पुण्योपचयाद्राजासुरुच्यांसुरुचिर्भृशम् ॥ ३३ ॥ मादृश्योमंदभाग्यायाःप्रमदासुप्रतिष्ठिताः ॥ केवलंराजपत्नी
त्ववादस्तासुनतद्रुचिः ॥ ३४ ॥ महासुकृतसंभारैरुत्तमश्चोत्तमोदरे ॥ उवासतस्याःपुण्यायानृपसिंहासनोचितः ॥ ३५ ॥

त्वात्वाम् ॥ सम्यक्शंससत्यंकथय ॥ २५ ॥ २६ ॥ अहंतेसुतइत्यनुषज्जते ॥ अनुत्तमोऽपकृष्टस्तुच्छइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ नीतिमद्वचइत्यन्वयः ॥ नीतिमांश्चासौशिशुश्चेतिनीतिमच्छिशुः
नीतिमच्छिशोस्तस्यध्रुवस्यवचइतिवान्वयः ॥ २९ ॥ सापत्नंसपत्नीविषयंप्रतिघंप्रतिकूलंप्रतिपक्षमितियावत् ॥ ३० ॥ अयीतिसानुकंपसंबोधने ॥ कृथाःकुरु ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
मादृश्यइति ॥ प्रमदासुमध्येप्रतिष्ठिताःस्थितामादृश्योयामंदभाग्यास्तास्वस्माकंकेवलंराजपत्नीत्ववादोनृपभार्यात्वकथनमांत्रंनंतद्रुचिः ॥ तस्योत्तानपादस्यराज्ञोरुचिःप्रीतिर्नास्तीत्यर्थः ॥३४॥३५॥

आतपत्रंचेत्याद्यानांनियमैर्यमैरित्यंतानांद्वादशश्लोकानामेतैर्मनोरथफलैस्तपोद्रुमास्तपांस्येवद्रुमावृक्षाःफलंत्येवेतित्रयोदशेनान्वयः ॥ भद्रासनंराजसिंहासनम् ॥ सिंधुरागजाः ॥ मदोद्धुरामदो
न्मत्ताः ॥ ३६ ॥ तुरंगमाअश्वाः ॥ तुरगाःशीघ्रगाः ॥ अनाधिव्याधि नविद्येतेआधिव्याधीमानसव्यथारोगौयस्मिंस्तज्जीवितम् ॥ तथाप्राज्यंप्रजासुखम् ॥ यद्वा प्राज्यंश्रेष्ठम् ॥ प्राच्यमिति
पाठेप्राच्यंप्राचीदिग्भवमैश्वर्यम् ॥ एतच्चाग्न्यादिदिग्भवैश्वर्याणामुपलक्षणम् ॥ ३७ ॥ अपराजितंपरैःशत्रुभिरितिशेषः ॥ अरिश्चासौषड्वर्गइन्द्रियषड्वर्गश्चेत्यरिषड्वर्गस्तस्मिन् ॥ इंद्रियारिषड्वर्गस्यपरा
भवइत्यर्थः ॥ अरिषड्वर्गैरितिपाठेअजयइतिच्छेदः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ साप्रसिद्धा ॥ येतिवापाठः ॥ और्जस्वलाऔदार्यवती ॥ ४० ॥ सदोऽजिरेसभांगणे ॥४१॥ स्त्रीप्रयोगेषुस्त्रीविषयव्यवहारेषु ॥

आतपत्रंचचंद्राभंशुभेचापिचचामरे ॥ भद्रासनंतथोच्चंचसिंधुराश्चमदोद्धुराः ॥ ३६ ॥ तुरंगमाश्चतुरगास्त्वनाधिव्याधिजीवितम् ॥ निःसपत्नंशुभंराज्यं
प्राज्यंहरिहरार्चनम् ॥ ३७ ॥ विपुलंचकलाज्ञानमधीतमपराजितम् ॥ तथाजयोरिषड्वर्गेस्वभावात्साात्त्विकीमतिः ॥ ३८ ॥ दृष्टिःकारुण्यसंपूर्णावाणी
मधुरभाषिणी ॥ अनालस्यंचकार्येषुतथागुरुजनेनतिः ॥ ३९ ॥ सर्वत्रशुचितातातसापरोपकृतिःसदा ॥ और्जस्वलामनोवृत्तिःसदैवादीनवादिता ॥
॥ ४० ॥ सदोजिरेचपांडित्यंप्रागल्भ्यंचरणांगणे ॥ आर्जवंबंधुवर्गेषुकाठिन्यंक्रयविक्रये ॥ ४१ ॥ मार्दवंस्त्रीप्रयोगेषुवत्सलत्वंप्रजासुच ॥ ब्राह्मणेभ्यो
भयंनित्यंवृद्धवृत्त्युपजीवनम् ॥ ४२ ॥ वासोभागीरथीतीरेतीर्थेवामरणंरणे ॥ अपराङ्मुखताऽर्थिभ्यःप्रत्यर्थिभ्योविशेषतः ॥ ४३ ॥ भोगःपरिजनैः
सार्धंदानावंध्यदिनागमः ॥ विद्याव्यसनितानित्यंनित्यंपित्रोरुपस्थितिः ॥ ४४ ॥ यशसःसंचयोनित्यंनित्यंधर्मस्यसंचयः ॥ स्वर्गापवर्गयोःसिद्धिः
सदाशीलस्यमंडनम् ॥ ४५ ॥ सद्भिश्चसंगतिर्नित्यंमैत्रीचपितृमित्रकैः ॥ इतिहासपुराणानामुत्कंठाश्रवणेसदा ॥ ४६ ॥ विपद्यपिपरंधैर्यंस्थैर्यंसं
पत्समागमे ॥ गांभीर्यंवाग्विलासेषुऔदार्यंपात्रपाणिषु ॥ ४७ ॥ देहेपरैकाकृशतातपोभिर्नियमैर्यमैः ॥ एतैर्मनोरथफलैःफलंत्येवतपोद्रुमाः ॥ ४८ ॥
तस्मादल्पतपस्त्वाद्वैत्वंचाहंचमहामते ॥ प्राप्यापिराजसांनिध्यंराजलक्ष्म्यानभाजनम् ॥ ४९ ॥

वृद्धानांसदाचाराणांयावृत्तिर्वर्तनंतेनोपजीवनंजीवनसंपादनम् ॥ वृद्धवृद्ध्युपजीवनमितिक्वचित् ॥ ४२ ॥ वासोमरणमितितीर्थेरणेइत्युभयत्रसंबध्यते ॥ प्रत्यर्थिभ्यःप्रतिकूलार्थिभ्यःशत्रुभ्यइत्यर्थः ॥
॥ ४३ ॥ दानावंध्योदानैरव्यर्थोदिनागमोदिवसागमनंप्रत्यहंदानामित्यर्थः ॥ उपस्थितिरुपस्थानमनुकूलाचरणमितियावत् ॥४४॥ शीलस्यसद्वृत्तस्यमंडनंभूषणंप्रत्यहंसद्वृत्ताचरणमित्यर्थः ॥४५॥
पितृमित्रकैःपितुर्मित्रैःसहापितृवद्यानिमित्राणितैःसहेतिवा ॥ इतिहासपुराणानाम् इतिहासामहाभारतादयः पुराणानिब्राह्मादीनितेषाम् ॥४६॥ वाग्विलासेषुवचनप्रयोगेषु ॥ औदार्यंदातृत्वम् ॥ ४७ ॥
परामुख्याकेवलावा ॥ एतैरातपत्रादिकृशतांतैर्मनोरथफलैर्मनोराज्यवत्फलत्वेनकल्पितैः मनोऽभिलषितफलैरितिवाकृत्वातपोद्रुमाःफलंतीति ॥ ४८ ॥ प्रस्तुतमुपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ ४९ ॥

स्वकृतंस्वेनकृतंकर्म ॥ स्वकृतांकृतिंस्वेनकृतंकर्मस्रष्टापितामपमार्ष्टुंनपरीष्टेनसमर्थइत्यर्थः ॥ सांत्वयति ॥ माशोचइति ॥ दिष्टंदैवम् समर्पयेत्प्रापयेत् ॥ समुन्नयेदितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ५० ॥
॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अन्यैर्दुरासदंयत्पदन्तदासादितंविद्धीत्यन्वयः ॥५४ ॥ अनुज्ञादानमात्रंचेतिचकारोभिन्नक्रमे ॥ अनुज्ञादानमात्रंकुरुआशीर्भिरभिनन्दयचेत्यर्थः ॥ ५५ ॥ राजमानंभ्राज
मानम् ॥५६॥शय्यतेऽनेनेतिशयःपादः॥पादप्रसारणपूर्वकंहिसर्वेशेरतइतिसर्वेषामनुभवसिद्धम्॥उत्तानउच्चैःशयोयस्यसउत्तानशयउत्तानपादस्यांगज उत्तानशयांगज॥ हेउत्तानशयहेस्तनंधयेतिपृथग्वा
पदम् ॥ स्यादुत्तानशयोडिंभस्तनयश्चस्तनंधयइत्यमरः ॥ अनुत्तानशयेप्युत्तानशयपदप्रयोगस्त्वार्द्रचित्ततया ॥ आत्मजेतिक्वचित् ॥ साष्टैकवर्षदेशीयम्अष्टाभिःसहवर्ततइतिसाष्टंसाष्टंचतदेकवर्षंचे
तिसाष्टैकवर्षम्ईषदसमाप्तंसाष्टैकवर्षंयस्यससाष्टैकवर्षदेशीयः ॥ ईषदसमाप्तौकल्पब्देश्यदेशीयरइतिदेशीयर्प्रत्ययः ॥ सप्ताष्टदेश्यवर्षीयमितिपाठेईषदसमाप्तानिसप्तवाऽष्टवावर्षाणियस्यतमित्यर्थः ॥ एवंभू

मानापमानयोस्तस्मात्स्वकृतंकारणंपरम् ॥ स्रष्टापिनापमार्ष्टुंतत्परीष्टेस्वकृतांकृतिम् ॥ माशोचस्त्वमतःपुत्रदिष्टमिष्टंसमर्पयेत् ॥५० ॥ इत्याकर्ण्यसुनी
त्यास्तन्महावाक्यंसुनीतिमत् ॥ सौनीतेयोध्रुवोवाचमाददेवकुसुत्तरम् ॥ ५१ ॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ जनयित्रिसुनीतेमेशृणुवाक्यमनाकुलम् ॥ माबा
लइतिमत्वामामवमंस्थास्तपस्विनि ॥ ५२ ॥ यद्यहंमानवेवंशेजातोस्म्यत्यंतपावने ॥ उत्तानपादतनयस्त्वदीयोदरसंभवः ॥५३॥ तपएवहिचेन्मातः
कारणंसर्वसंपदाम् ॥ तत्तदासादितंविद्धिपदमन्यैर्दुरासदम् ॥ ५४ ॥ एकमेवहिसाहाय्यंकुरुमातरतंद्रिता ॥ अनुज्ञादानमात्रंचआशीर्भिरभिनंदय ॥
॥ ५५ ॥ सापिज्ञात्वामहावीर्यंकुमारंकुक्षिसंभवम् ॥ महत्योत्साहसंपत्त्याराजमानमुवाचतम् ॥ ५६ ॥ अनुज्ञातुंनशक्ताऽहंत्वामुत्तानशयांगज ॥
साष्टैकवर्षदेशीयन्तथापिकथयाम्यहम् ॥ ५७ ॥ सपत्नीवाक्यभल्लीभिर्भिन्नेमहतिमेहृदि ॥ तवबाष्पौघवारीणिनतिष्ठंतिकरोमिकिम् ॥ ५८ ॥ तानि
मन्येऽत्रमार्गेणस्रवंत्यविरतंशिशो ॥ स्रवंतीश्चचिकीर्षंतिप्रतिकूलजलाःकिल ॥ ५९ ॥ त्वदेकतनयातातत्वदाधारैकजीविता ॥ त्वमंगयष्टिरसिमे
त्वन्मुखासक्तलोचना ॥ ६० ॥ लब्धोसिकतिभिःकष्टैरिष्टाःसंप्रार्थ्यदेवताः ॥ त्वन्मुखेंदूदयेतातमन्मनःक्षीरनीरधिः ॥ ६१ ॥ आनन्दपयसापूर्य
कुचाबुद्वेलितोभवेत् ॥ त्वदंगसंगसंभूतसुखसन्दोहशीतला ॥ ६२ ॥

तंत्वांयद्यप्यनुज्ञातुमाज्ञांदातुंनशक्नोमितथापिकथयाम्याज्ञांप्रयच्छामीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ आज्ञानर्हेप्याज्ञादानेहेतुमाह ॥ सपत्नीति ॥ सपत्नीदुष्टवाक्यान्येवभल्ल्योबाणास्तैर्मेतवचहृदिभिन्नेस
तिबाष्पनिवहजलानिनतिष्ठंति ॥ तवत्वत्संबंधीनित्वन्निमित्तानिबाष्पौघवारीणीतिवा ॥ अतःकिंकरोमिएतदर्थमाज्ञांप्रयच्छामीत्यर्थः ॥ तत्तद्वाक्यौघवारीणीतिक्वचित् ॥ ५८ ॥ आज्ञादा
नेहेत्वंतरमाह ॥ तानीति ॥ किलप्रसिद्धौ ॥ हेशिशोतानिबाष्पौघवारीण्यविरतंनेत्रमार्गेणनेत्ररंध्रेणस्रवंति ॥ स्रवन्तीश्चनदीः ॥ स्रवन्तीनिम्नगापगाइत्यमरः ॥ चिकीर्षंतिकर्तुमिच्छंतिवां
छन्तीतियावत् ॥ कथंभूताः ॥ प्रतिकूलजलाःदुःखावहाइत्यर्थः ॥ आनन्दबाष्पौघधाराव्यावृत्त्यर्थंविशेषणम् ॥ नकेवलंस्रवंतिस्रवंतीश्चचिकीर्षंतीतिवाऽन्वयः ॥ प्रतिकूलजनाइतिव.पाठः ॥
किलेतिप्रसिद्धौ ॥ ५९ ॥ एवंकथंचिद्दास्यमानानुज्ञायाःपुत्रविश्लेषजनितखेदायाविलापमाहतुरथेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ यष्टिर्लकुटः ॥६०॥ उद्वेलितोलंघिततीरमर्यादउत्सिक्ततीरोवा ॥६१॥६२॥

शयेशयनंकुर्वे ॥ सुशयनेशोभनशय्यायाम् ॥ अद्यइतिपाठेइदानींआवृत्यास्तीर्येत्यर्थः ॥ पुलकएवांबरंवस्त्रंपुलकांबरम् ॥ अपइति ॥ अथानंतरम्अपःसमुपस्पृश्यमुखंप्रक्षाल्याचम्येत्यर्थः ॥ ६३ ॥
त्वदास्येति ॥ हेसुधांशुवदनचंद्राननत्वदास्यस्यतवमुखस्ययदोष्ठपुटकंदंतच्छदद्वयंतदेवदुग्धवार्धिःक्षीरसमुद्रस्तेनवर्धितामुच्छलितांसुधांपीयूषंधयंतीपिबंतीचुंबनादिनानधिनोमितृप्तिंनप्राप्नोमीत्यर्थः ॥
अपिशब्दात्पश्यंत्यपश्यंत्यपि ॥ ६४ ॥ त्वदीयेति ॥ त्वदीयःशीतलालापःकोमलवचनंममश्रुतिपथंयदाप्रापतदैवसपत्नीवाक्यदवथुःसपत्नीवाक्यमेवदवथुस्तस्माद्वायोदवथुःकंपः सवेपथुः
सकंपःस्यान्नश्येदित्यर्थः ॥ ६५ ॥ यदंगेति ॥ अंगहेपुत्रयद्यदात्वंचिरंनिद्रासिनिद्रांकरोषितदेतिवक्ष्यमाणंध्यायंत्यस्मिचिंतयंतीभ्रमामि ॥ किंतत्तदाह ॥ कदाऽसौनिद्रादरिद्रः निद्राया
दरिद्रःअभावोभविता ॥ निश्चेष्टत्वसाम्यात्सूर्योदयेऽरविंदवद्भविष्यति ॥ यथासूर्योदयेऽरविंदंविकसितंभवतितथासौनिद्राक्रांतनेत्रःकदाविकासंगमिष्यतीत्यर्थः ॥ निद्रादरिद्रोऽसौध्रुवइतिवा ॥
॥ ६६ ॥ उपेयाउपगच्छसि ॥ अनर्घ्यार्घ्यममूल्यार्घ्यम् ॥ स्यातांभवेताम् ॥ उन्मुखौक्षरितचूचुकौ ॥ इवेत्युत्प्रेक्षायाम् ॥ ६७ ॥ यदेति ॥ यदात्वंसौधाद्राजसदनाद्विनिर्यायाःनिर्गच्छ

सुखंशयेसुशयनेप्रावृत्यपुलकांबरम् ॥ अपोऽथसमुपस्पृश्यतांबूलंपरिगृह्यच ॥६३॥ त्वदास्यस्यौष्ठपुटकदुग्धवार्धिविवर्धिताम् ॥ सुधांसुधांशुवदनधयं
त्यपिधिनोमिन ॥ ६४ ॥ त्वदीयःशीतलालापःप्रापश्रुतिपथंयदा ॥ सपत्नीवाक्यदवथुस्तदैवस्यात्सवेपथुः ॥६५॥ यदंगनिद्रासिचिरंध्यायंत्यस्मितदे
त्यहम् ॥ कदानिद्रादरिद्रोसौभवितार्कोदयेऽब्जवत् ॥६६॥ यदोपेयागृहान्वत्सखेलित्वाबालखेलनैः ॥ तदानर्घ्यार्घ्यमुत्स्रष्टुंस्तनौस्यातामिवोन्मुखौ ॥
॥ ६७ ॥ यदासौधाद्विनिर्यायाःपद्मरेखांकितंपदम् ॥ प्राणानांतेयियासूनांतदातदवलंबनम् ॥ ६८ ॥ यदायदाबहिर्यासिपुत्रत्रिचतुरंपदम् ॥ तदात
दाममप्राणःकंठप्राघुणिकीभवेत् ॥ ६९ ॥ चित्रंपुत्रत्वरयतियातुंमेमानसांडजः ॥ सुधाधाराधरइवबहिश्चिरयतित्वयि ॥ ७० ॥ अथतिष्ठंतुकठिनाः
प्राणाःकंठाटवीतटे ॥ तपस्यंतोतिसंतप्तास्तपसेत्वयियास्यति ॥ ७१ ॥ इत्यनुज्ञामनुप्राप्यजननीचरणांबुजौ ॥ क्षणंमौलिजजंबालजडौकृत्वाध्रुवो
ययौ ॥ ७२ ॥ तयापिधैर्यसूत्रेणसुनीत्यापरिगुंफ्यच ॥ नेत्रेंदीवरजामालाध्रुवस्योपायनीकृता ॥ ७३ ॥ मात्रातन्मार्गरक्षार्थंतदातदनुगीकृताः ॥
पौरैरवार्यप्रसराःस्वाशीर्वादाःपरःशताः ॥ ७४ ॥

सितदायियासूनांगंतुमिच्छूनांप्राणानांधूलिकादिप्रदेशेपद्मरेखाचिह्नितंतवयत्पदंतदवलंबनमाश्रयोजीवनहेतुःस्यादित्यर्थः ॥ ६८ ॥ यदायदेति ॥ हेपुत्र त्रिचतुरं त्रयंचतुष्टयंवापदंयदात्वंबहि
र्यासितदातदाममप्राणःकंठप्राघुणिकीभवेत्कंठातिथिःकंठगतइत्यर्थः ॥ यथायथातथातथेतिक्वचित् ॥ ६९ ॥ चित्रमिति ॥ हेपुत्रएतच्चित्रम् ॥ किंतत् ॥ त्वयिबहिश्चिरायतिविलंबभाजिसति
मममानसांडजोमानसंमनएवांडजश्चकोराख्यःपक्षीयातुंत्वरयतित्वरांकरोति ॥ कथंभूतेइवत्वयि ॥ सुधाधाराधरेइव सुधाधारामृतधारांधरतीतितथातस्मिन्नमृतमयेचंद्रइवेत्यर्थः ॥ चकोराख्यांड
जोपिचंद्ररश्म्यमृतंपातुंचंद्रनिकटेगंतुंत्वरयतेइतिलोकप्रसिद्धम् ॥ सुधाधाराधरमयइतिक्वचित्पाठः ॥ सुधाधाराधराकारइतिचान्यत्र ॥ पाठद्वयेपिपूर्वोक्तएवार्थः ॥ ७० ॥ कथंकथमप्यनु
ज्ञांददाति ॥ अथेति ॥ ७१ ॥ अनुअनंतरंपश्चाद्वा ॥ इवेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ मौलिजजंबालजडौ मौलिजाःकेशाएवजंबालाःपंकास्तैर्जडौवेष्टितावित्यर्थः ॥ निषद्वरस्तुजंबालःपंकोस्त्रीशाद
कर्दमावित्यमरः ॥ ७२ ॥ तयासुनीत्येतिसंबंधः ॥ परिगुंफ्यग्रथित्वा ॥ उपायनीकृताउपहारीकृता ॥ उपायनमुपग्राह्यमुपहारस्तथोपदेत्यमरः ॥ ७३ ॥ तदनुगीकृतास्तस्यध्रुवस्यप

श्चाह्वाःकृताः ॥ नवार्याःप्रसराःस्वकार्यक्षमतायेषांस्वाशीर्वादानांतेतथा ॥ सापेक्षत्वेपिसमासआर्षः ॥ शतात्परेपरःशताःअसंख्याताइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ मरुतावायुना ॥ ७५ ॥ सइति ॥ मरुता
वायुनायत्तरुशाखाग्राणांप्रसारणमांदोलनंतन्मिषेणव्याजेन ॥ वायुनातरुपल्लवाग्राणांप्रसारणंमिषंव्याजंयस्मिन्तेनवनेनेतिसामानाधिकरण्यंवा ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अरण्यान्यांमहारण्ये ॥
॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ वैचित्र्यंविविधचित्रीकरणम् ॥ चित्रंचित्रीकरणमात्रम् ॥ चित्तमितिवापाठः ॥ कृतंकर्म ॥ तदुक्तम् ॥ नमस्तत्कर्मभ्योविधिरपिनयेभ्यःप्रभवतीति ॥ ८३ ॥

स्वसौधात्सविनिर्गत्यबालोऽबालपराक्रमः ॥ अनुकूलेनमरुतादर्शिताध्वाऽविशद्वनम् ॥ ७५ ॥ समरुत्तरुशाखाग्रप्रसारणमिषेणसः ॥ कृताहूतिरिवप्रे
मणावनेनवनमाविशत् ॥ ७६ ॥ समातृदैवतोभिज्ञःकेवलंराजवर्त्मनि ॥ नवेदकाननाध्वानंक्षणंदध्यौनृपात्मजः ॥ ७७ ॥ यावदुन्मील्यनयनेपुरः
पश्यतिसध्रुवः ॥ तावद्ददर्शसप्तर्षीनतर्कितगतीन्वने ॥ ७८ ॥ बालिशेष्वसहायेषुभवेद्भाग्यंसहायकृत् ॥ अरण्यान्यांरणेगेहेततोभाग्यंहिकारणम् ॥
॥७९॥ क्वराजतनयोबालोगहनंक्वचतद्वनम् ॥ बलात्स्ववसात्प्रत्कुर्वत्यैनमस्तेभवितव्यते ॥८०॥ यत्रयस्यहियद्भाव्यंशुभंवाऽशुभमेवच ॥ आकृष्यभा
विनीरज्जुस्तत्रतस्याहिदापयेत् ॥ ८१ ॥ अन्यथाविदधात्येषमानवोबुद्धिवैभवात् ॥ भगवत्याभवित्र्याऽसौविदध्याद्विधिरन्यथा ॥ ८२ ॥ नवयोनचवै
चित्र्यंनाचित्रंविदधेहितम् ॥ नबलंनोद्यमःपुंसांकारणंप्राक्कृतंकृतम् ॥ ८३ ॥ अथदृष्ट्वाससप्तर्षीन्सप्तसप्त्यतितेजसः ॥ भाग्यसूत्रैरिवाकृष्योपनीतान्प्रमुमो
दह ॥ ८४ ॥ तिलकांकितसद्भालान्कुशोपग्रहितांगुलीन् ॥ कृष्णाजिनोपविष्टांश्चयज्ञसूत्रैरलंकृतान् ॥ ८५ ॥ साक्षसूत्रकरान्किंचिद्विनिमीलितलो
चनान् ॥ सुधौतसूक्ष्मकाषायवासःप्रावरणान्वितान् ॥ ८६ ॥ अकांडेपिमहाभागान्मिलितान्सप्तनीरधीन् ॥ चित्रंविपद्विनिर्मग्नानुद्दिधीर्षूनिवप्रजाः
॥ ८७ ॥ उपगम्यविनम्रःसप्रबद्धकरसंपुटः ॥ ध्रुवोविज्ञापयांचक्रेप्रणम्यललितंवचः ॥ ८८ ॥ ॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ अवैतमांमुनिवराःसुनी
त्युदरसंभवम् ॥ उत्तानपादतनयंध्रुवंनिर्विण्णमानसम् ॥ ८९ ॥ इदंवनमनुप्राप्तंसनाथंयुष्मदंघ्रिभिः ॥ प्रायोनभिज्ञंसर्वत्रमहद्धर्युषितमानसम् ॥९०॥

सध्रुवःसप्तर्षीन्दृष्ट्वाप्रमुमोदह ॥ अनंतरंप्रणम्यललितंवचोविज्ञापयांचक्रइतिपश्चमेनान्वयः ॥ सप्तसप्त्यातितेजसः सूर्याधिकमहसः तद्वदातितेजसइतिवा ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अकांडइति ॥
पुनःकीदृशान् ॥ अकांडेऽनवसरेमिलितान् ॥ मेलनहेतोरभावेपिसमवेतानित्यर्थः ॥ अतएवचित्रमाश्चर्यम् ॥ कानिव ॥ विपद्विनिर्मग्नाःप्रजाउद्दिधीर्षूनुद्धर्तुमिच्छून् सप्तनीरधीन्सप्तसमुद्रानिव ॥
अभूतोपमेयम् ॥ यदासप्तसागराःप्रजाउद्दिधीर्षवस्तदायथामिलंतितथामिलितानित्यर्थः ॥ गुणरत्नाकरत्वागाधबोधादिनासमुद्रसाम्यम् ॥८७॥८८॥८९॥ महत्याऋद्ध्याउषितमध्युषितमाश्रितं

मानसंयस्यसतथातम् ॥ ९० ॥ ऊर्जस्वलंतेजस्विनम् ॥ अनर्घ्यनयनेपथ्यमतिशयनीतिचतुरम् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ नीरुग्रोगरहितः ॥ ९४ ॥ तथावैराग्यवानित्यर्थः ॥ स्वभावभिन्न
प्रकृतौ स्वभावान्मायातोभिन्नानानाप्रकृतिःस्वभावोवासनायस्यतस्मिन्लोके ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ प्रांशुमनोरथउच्चाभिलाषः ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ क्षात्रंक्षत्रियजातिंक्षत्रियस्वभावंवा ॥ तत्तदा ॥
तत्क्षात्रमितिवा ॥ अहोइत्याश्चर्ये ॥ १०० ॥ श्रवःश्रवणेंद्रियन्तद्गोचरीकुरु ॥ १ ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ भद्रासनंचक्रवर्तिसिंहासनम् ॥ २ ॥ उपदिश्यतइत्युपदेशउपायइत्यर्थः ॥ तत्तस्मात् ॥

तेदृष्ट्वोर्जस्वलंबालंस्वभावमधुराकृतिम् ॥ अनर्घ्यनयनेपथ्यंमृदुगंभीरभाषिणम् ॥ ९१ ॥ उपोपवेश्यशिशुकंप्रोचुर्वैविस्मिताभृशम् ॥ अहोबालवि
शालाक्षमहाराजकुमारक ॥ ९२ ॥ विचार्यापिनजानीमोवदनिर्वेदकारणम् ॥ अद्यतेह्यर्थचिंतानोक्वापमानःप्रसूर्गृहे ॥ ९३ ॥ नीरुक्छरीरसंपत्ति
र्निर्वेदेकिंनुकारणम् ॥ अनवाप्ताभिलाषाणांवैराग्यंजायतेनृणाम् ॥ ९४ ॥ सप्तद्वीपपतेराज्ञःकुमारस्त्वंतथाकथम् ॥ स्वभावाभिन्नप्रकृतौलोकेस्मिन्नम
नोगतम् ॥ ९५ ॥ अवगंतुंहिशक्येतयूनोवृद्धस्यवाशिशोः ॥ इतिश्रुत्वावचस्तेषांसहजप्रेमनिर्भरम् ॥ ९६ ॥ वाचंजग्राहसतदाशिशुःप्रांशुमनोरथः
॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ प्रेषितोराजसेवार्थंजनन्याऽहंमुनीश्वराः ॥ ९७ ॥ राजांकमारुरुक्षुर्हिंसुरुच्यापरिभर्त्सितः ॥ उत्तमंचोत्तमीकृत्यमांचमन्मातरं
तथा ॥९८॥ धिक्कृत्यप्रशशंसस्वंनिर्वेदेकारणंत्विदम् ॥ निशम्येतिशिशोर्वाक्यंपरस्परमवेक्ष्यते ॥९९॥ क्षात्रमेवशशंसुस्तदहोबालेपिनक्षमा ॥ १०० ॥
ऋषयऊचुः ॥ ॥ किमस्माभिरहोकार्यंकस्तवास्तिमनोरथः ॥ ज्ञातोभवतुतावत्सनःश्रवोगोचरीकुरु ॥ १ ॥ ॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ मुनयोममयोबं
धुरुत्तमश्चोत्तमोत्तमः ॥ पित्रादत्तंचसोऽध्यास्तांतद्भद्रासनमुत्तमम् ॥ २ ॥ भवत्कृतांहिसाहाय्यमेतदिच्छामिसुव्रताः ॥ प्रायोजानेनबालत्वादुपदे
शस्तदुच्यताम् ॥ ३ ॥ अनन्यनृपभुक्तंयद्यदन्येभ्यःसमुच्छ्रितम् ॥ इंद्रादिदुरवापंयत्कथंलभ्यंदुरासदम् ॥ ४ ॥ पित्रोत्सृष्टंनकांक्षामिकांक्षामिस्व
भुजार्जितम् ॥ मनोरथपथातीतंभवेद्यत्पितुरप्यहो ॥ ५ ॥ पितृसंपत्तिभोक्तारःप्रायशोनयशोधनाः ॥ नरोत्तमास्तुतेज्ञेयायेपित्राधिक्यदर्शिनः ॥ ६ ॥
उपार्जितंहिपित्रायेनाशयंतियशःश्रुतम् ॥ धनंनिधनमेवास्तुतेषांदुर्वृत्तचेतसाम् ॥ ७ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यमुनयःसुनयोर्जितम् ॥ यथार्थमेवं
प्रत्यूचुर्मरीच्याद्यास्तथाध्रुवम् ॥ ८ ॥

उच्यतांकथ्यताम् ॥ ३ ॥ कस्योपदेशइत्यतआह ॥ अनन्येति ॥ समुच्छ्रितमत्युच्छ्रितमत्युच्चमितियावत् ॥ समुत्थितमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ एतादृशंदुरासदंदुर्लभंयत्स्थानमितिशेषस्तत्कथंकेनप्रका
रेणउपायेनलभ्यंसउपदेशउपायःकथ्यतामितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ श्रुतंप्रख्यातंधनंच ॥७॥ इतीति ॥ इत्येवंपूर्वोक्तप्रकारं सुनयोर्जितंशोभननयेनवर्धितं यथार्थंपरमार्थं तस्यध्रुवस्यवचः

श्रुत्वामुनयोमननशीलाअपिमरीच्याद्यास्तथायथार्थंध्रुवंप्रत्यूचुःप्रत्युत्तरंदत्तवन्तइत्यर्थः ॥ ८॥ अनार्चितोति ॥ हेअंगध्रुवत्वंयथायादृशंपदमात्थकथयसितथातादृशंपदमनर्चिताच्युतपदःकथमापद्यतेन
कथंचिदपिप्राप्नोति ॥ एतदहंनातथ्यंनमृषाकथयामीत्यर्थः ॥ यथायथेतिपाठेएकोयथाशब्दोयथावदित्यर्थे ॥ तथाशब्दोऽध्याहर्तव्योयत्तदोर्नित्यसंबंधात् ॥ ९ ॥ मरीच्यनुरूपमुपदेशमत्रिरुवाच ॥
अनास्वादितेति ॥ पदंस्थानम् ॥ फलमितिक्वचित्पाठः ॥ पथमितिपाठेपंथानमित्यर्थः ॥ अकारांतोवापथशब्दोवाटःपथश्चेतिवचनात् ॥ ११० ॥ अत्र्यनुरूपमुपदेशमंगिराअप्युवाच ॥ अद
वीयइति ॥ अदवीयोमहदित्यर्थः ॥ निकटवर्तीतिवा ॥ कांतांघ्रिकमलेसुखसेव्यचरणपद्मेसुशीलयेच्छोभनप्रकारेणध्यायेत् ॥ ११ ॥ परमांतमात्यंतिकंनाशम् ॥ १२ ॥ प्रधानंप्रकृतिः ॥
पुरुषईश्वरः ॥ एकवद्भावादेकवचनम् ॥ तस्मात्परंयत्परमंब्रह्माहुःसोऽच्युतःसर्वंदास्यतीत्यन्वयः ॥ ननुसजातीयविजातीयस्वगतभेदात्कथंतस्यब्रह्मत्वंतत्राह ॥ यन्माययायस्यमाययाऽपरंस

मरीचिरुवाच ॥ ॥ अनर्चिताच्युतपदःपदमापद्यतेकथम् ॥ यथातथात्वमात्थांगनातथ्यंकथयाम्यहम् ॥ ९ ॥ अत्रिरुवाच ॥ अनास्वादितगो
विंदपदांबुजरजोरसः ॥ मनोरथपथातीतंस्फीतंनाकलयेत्पदम् ॥ ११० ॥ अंगिराउवाच ॥ ॥ अदवीयःपदंतस्यसर्वासांसंपदामिह ॥ कमलाकांतकां
तांघ्रिकमलेयःसुशीलयेत् ॥ ११ ॥ ॥ पुलस्त्यउवाच ॥ ॥ यस्यस्मरणमात्रेणमहापातकसंततिः ॥ परमांतमवाप्नोतिसविष्णुःसर्वदोध्रुव ॥ १२ ॥
॥ पुलहउवाच ॥ ॥ यदाहुःपरमंब्रह्मप्रधानपुरुषात्परम् ॥ यन्माययाततंसर्वंसर्वंदास्यतिसोच्युतः ॥ १३ ॥ ॥ क्रतुरुवाच ॥ ॥ योयज्ञपुरुषो
विष्णुर्वेदवेद्योजनार्दनः ॥ अंतरात्माऽस्यजगतःसतुष्टःकिंनयच्छति ॥ १४ ॥ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ ॥ यद्भ्रूनर्तनवर्तिन्यःसिद्धयोऽष्टौनृपात्मज ॥
तमाराध्यहृषीकेशमपवर्गोप्यदूरतः ॥ १५ ॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ सत्यमुक्तंमुनीशानाविष्णोराराधनंप्रति ॥ कथंवाभगवानीज्यःसविधिश्चोपदिश्यताम्
॥१६॥ ॥ मुनयऊचुः ॥ ॥ तिष्ठतागच्छतावापिस्वपताजाग्रतातथा ॥ शयानेनोपविष्टेनजप्योनारायणःसदा ॥१७॥ द्वादशाक्षरमंत्रेणवासुदेवात्मके
नच॥ ध्यायंश्चतुर्भुजंविष्णुंजप्त्वासिद्धिंनकोगतः ॥ १८ ॥ अतसीपुष्पसंकाशंपीतवाससमच्युतम् ॥ क्षणंसर्वात्मकंपश्यन्कोनासिध्यतिभूतले ॥१९॥
पुत्रान्कलत्रमित्राणिराज्यंस्वर्गापवर्गकम् ॥ वासुदेवंजपन्मर्त्यःसर्वंप्राप्नोत्यसंशयम् ॥ १२० ॥

र्वमिति ॥ ततमितिपाठेयद्ब्रह्ममाययाततमित्यर्थः ॥ १३ ॥ सविष्णुः ॥ तुष्टो वेतिपाठेलोकोक्तिः ॥ १४ ॥ वर्तनंचालनम् ॥ सिद्धयोणिमाद्याः ॥ १५ ॥१६॥ तिष्ठतेति ॥ तदुक्तम् ॥ नदेशनि
यमश्चात्रनकालनियमस्तथा ॥ नोच्छिष्टादौनिषेधोस्तिहरेर्नामानिलुब्धकेति ॥ १७ ॥ मंत्रस्यैकदेशमुद्धरति ॥ वासुदेवात्मकेनेति ॥ ओंनमोभगवतेवासुदेवायेत्यनेनेत्यर्थः ॥ तथाचवैष्णवेयद
भाणि ॥ हिरण्यगर्भपुरुषप्रधानाव्यक्तरूपिणे ॥ ओंनमोवासुदेवायशुद्धज्ञानस्वरूपिणइति ॥ तत्तुकल्पभेदाभिप्रायेणेतिबोद्धव्यम् ॥ जप्त्वाजपित्वा॥तप्त्वेतिपाठेआलोचयित्वाऽभेदेनध्यायन्नित्यर्थः ॥
विष्णुर्भूत्वायजेद्विष्णुमितिवचनात् ॥ सिद्धिंमोक्षाख्यांधर्मार्थकाममोक्षात्मिकांवा ॥ ध्येयमाह ॥ चतुर्भुजमित्यादि ॥ १८ ॥ अतसीलोकप्रसिद्धातत्पुष्पसदृशम् ॥ क्षणंसर्वात्मकंपश्यन्नि
ति ॥ तथाचोक्तम् ॥ सर्वपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिषमच्युतम् ॥ द्विजस्तपस्वीभवतिपंक्तिपावनपावनइति ॥ सिद्ध्यतिधूतपाप्माभवति ॥ १९ ॥ नकेवलंसिध्यत्रिकिन्तुपुत्रानिति ॥ १२० ॥

नोपस्पृशंतिनोपसर्पंति ॥ अयमेववापाठः ॥ २१ ॥ पितामहेनस्वायंभुवेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ १२४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दविरचितायांकाशीखण्डटीकायामेकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥
सप्तर्ष्यादिष्टमार्गस्यध्रुवस्यामिततेजसः ॥ वर्ण्यतेविंशतितमेऽध्यायेचर्यातपःस्थितेः ॥ १ ॥ ध्रुवोपितपसेगतइत्युक्तंततःपरंकिंवृत्तमित्याकांक्षायामाहतुः ॥ औत्तानपादिरिति ॥ मधुनाम्नादैत्ये
नाधिष्ठितंवनंमधुवनम् ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ पुनश्चमधुसंज्ञेनदैत्येनाधिष्ठितंयतः ॥ ततोमधुवनंनामख्यातमत्रमहीतलइति ॥ १ ॥ महत्त्वेहेतुराद्यमिति ॥ संसारंहरतिमेधायस्यसहरिमेधास्तस्य ॥ २ ॥
जपन्नितिवाच्यवाचकयोरभेदोपचारात् ॥ निरामयंसर्वोपद्रवरहितम् ॥ ध्यानेनस्तिमितेनिश्चलेलोचनेयस्यसतथा ॥ ३ ॥ वासुदेवमयत्वंप्रपंचयतोहरिरित्यादिनातस्येक्षणेइत्यतःप्राक्त
नेनग्रंथेन ॥ हरित्सुदिशासु ॥ हरिमरीचिषुसूर्यरश्मिषु ॥ ४ ॥ शालरोभेकः भेकेमंडूकवर्षाभूशालूरप्लवदर्दुराइत्यमरः ॥ मंदुरासुवाजिशालासु ॥ वाजिशालातुमंदुरेत्यमरः ॥ ५ ॥ अनंतःशेषः ॥

वासुदेवजपासक्तानपिपापकृतोजनान् ॥ नोपस्पृशंतिवैविघ्नायमदूताश्चदारुणाः ॥ २१ ॥ पितामहेनतेप्येषमहामंत्रउपासितः ॥ मनुनाराज्यकामेनवै
ष्णवेनमहर्द्धिना ॥ २२ ॥ त्वमप्येतेनमंत्रेणवासुदेवपरोभव ॥ यथाभिलषितामृद्धिंक्षिप्रमाप्नुहिसत्तम ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वांऽतर्हिताःसर्वेमहात्मानोमुनी
श्वराः ॥ वासुदेवमनाभूत्वाध्रुवोपितपसेगतः ॥ १२४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडेपूर्वार्द्धे
ध्रुवलोकवर्णनेध्रुवोपदेशोनामैकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ औत्तानपादिर्निर्गत्यततःकाननतोद्विज ॥ रम्यंमधुवनं
प्रापयमुनायास्तटेमहत् ॥ १ ॥ आद्यंभगवतःस्थानंतत्पुण्यंहरिमेधसः ॥ पापोपिजंतुस्तत्प्राप्यनिष्पापोजायतेध्रुवम् ॥ २ ॥ जपन्सवासुदेवाख्यं
परंब्रह्मनिरामयम् ॥ अपश्यत्तन्मयंविश्वंध्यानस्तिमितलोचनः ॥ ३ ॥ हरिर्हरित्सुसर्वासुहरिर्हरिमरीचिषु ॥ शिवामृगमृगेंद्रादिरूपःकाननगोहरिः
॥ ४ ॥ जलेशालूरकूर्मादिरूपेणभगवान्हरिः ॥ हरिरश्वादिरूपेणमंदुरास्वपिभूभुजाम् ॥ ५ ॥ अनंतरूपःपातालेगगनेऽनंतसंज्ञकः ॥ एकोप्यनं
ततांयातोरूपभेदैरनंतकैः ॥ ६ ॥ देवेषुयोवसेन्नित्यंदेवानांवसतिर्हियः ॥ सवासुदेवःसर्वत्रदीव्येद्यद्वासनावशात् ॥ ७ ॥ विष्लृव्याप्तावयंधातुर्यत्रसार्थ
कतांगतः ॥ विष्णुनामस्वरूपेहिसर्वव्यापनशीलिनि ॥ ८ ॥ सर्वेषांचहृषीकाणामीशनात्परमेश्वरः ॥ हृषीकेशइतिख्यातोयःससर्वत्रसंस्थितः ॥ ९ ॥

शेषोऽनंतइत्यमरः ॥ अनंतसंज्ञकोऽपरिच्छिन्नरूपइत्यर्थः ॥ मूर्तिविशेषोवा ॥ यस्यव्रतमनंतव्रतमित्युच्यतेलोके ॥ अलक्ष्यसंज्ञकइतिक्वचित् ॥ नन्वेकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुतेरखंडैकरसत्वा
वगमात्कथंतस्यनानारूपत्वंमाययेत्याह ॥ एकोपीति ॥ माययेतिशेषः ॥ अनंततांनानारूपताम् ॥ रूप्यतेऽनेनेतिरूपमज्ञानंतस्यभेदैःकार्यैरित्यर्थः ॥ ६ ॥ वासुदेवादिनामपंचकंपंचभिःश्लोकै
र्निरुक्तं देवेष्वित्यादिना ॥ देवेषुदेवानामितिचोपलक्षणम् ॥ तथाचायमर्थः ॥ सर्वेषुयोनित्यंवसत्यंतर्यामिरूपेणसर्वेषांयोवसतिर्वसत्यस्यांसर्वमितिवसतिराधिष्ठानंसवासुदेवइत्यन्वयः ॥ कथंत
थात्वंतत्राह ॥ यद्यस्माद्वासयत्यज्ञान्संसारेष्वितिवासनाऽविद्यातद्वशाद्दीव्येद्गच्छेदंतर्यामितयाऽधिष्ठानतयाचव्याप्नुयादित्यर्थः ॥ तथाचवैष्णवे ॥ सर्वत्रासौसमस्तंचवसत्यत्रेतिवैयतः ॥ ततः
सवासुदेवेतिविद्वद्भिःपरिपठ्यतइति ॥ ७ ॥ सर्वव्यापनंशीलंस्वभावोयस्यास्तितस्मिन्सर्वव्यापनशीलिनि ॥ शालिनीतिक्वचित् ॥ सर्वव्यापीविराजतइतिचान्यत्र ॥ ८ ॥ हृषीकाणामिं

द्रियाणाम् ॥ ९ ॥ नच्यवंतेननश्यंति ॥ सांद्रानंदब्रह्मरूपेणविराजमानत्वात् ॥ भुशुंडादिवद्वा ॥ १० ॥ भृत्याभरणेन ॥ भूत्येतिपाठेऐश्वर्येणेत्यर्थः ॥ स्वरूपसंपत्त्याकैवल्यप्राप्त्याच ॥
अखिलंचराचरमित्यन्वयः ॥ ११ ॥ ईक्षणेनेत्रे ॥ नान्यदित्युपपादयतः ॥ हियस्मान्नियमतःपुंडरीकाक्षएवनिरीक्ष्योनितरांद्रष्टुंयोग्योऽतोनान्यइति ॥ १२ ॥ मुकुंदेत्यादिसंबोधनंविनातस्य
ध्रुवस्यशब्दग्रहौ ॥ अपिःसमुच्चये ॥ नकेवलमीक्षणेअन्यन्ननिरीक्षेतेकर्णावप्यन्यशब्दग्रहौनजातावित्यर्थः ॥ १३ ॥ गोविंदचरणयोरर्थेऽर्चागोविंदचरणार्थार्चातां तस्यविष्णोःप्रियमन्यत्कर्मच
विनातस्यध्रुवस्यकरौहस्तौकर्मकरौन ॥ एतद्विलक्षणान्यकर्मकरौनभवतइत्यर्थः ॥ १४ ॥ निर्द्वंद्वेति ॥ हरेर्निर्द्वंद्वं निर्गतंद्वंद्वमाध्यात्मिकादिदुःखत्रयंयस्ययस्मादितिवातत्तथातच्चतच्चरणद्वंद्वंचत
न्निर्द्वंद्वचरणद्वंद्वं तन्मनस्तस्यध्रुवस्यमनोमनुते ॥ विजातीयप्रत्ययतिरस्कारेणसर्वदुःखनिवारकभगवच्चरणकमलयुगलमेवनिरंतरंभावयतीत्यर्थः ॥ किंकृत्वा ॥ अन्यदन्यविषयंसर्वंमननंचिंतनंहित्वा ॥
अतएवनिश्चलंस्थैर्यमवाप ॥ तन्मनःसध्रुव इतिशेषइतिवा ॥ १५ ॥ चरणाविति ॥ तस्यध्रुवस्यचरणौनारायणस्यांगणमजिरंहित्वाऽन्यत्रनोचरतोनगच्छतइत्यन्वयः ॥ कथंभूतौचरणौ ॥

नच्यवंतेपियद्भक्तामहतिप्रलयेसति ॥ अतोऽच्युतोऽखिलेलोकेसएकःसर्वगोऽव्ययः ॥ १० ॥ इदंचराचरंविश्वंयोबभारस्वलीलया ॥ भृत्यास्वरूपसं
पत्त्यासोऽत्रविश्वंभरोऽखिलम् ॥ ११ ॥ तस्येक्षणेसमीक्षेतेनान्यद्विष्णुपदादृते ॥ निरीक्ष्यःपुंडरीकाक्षोनान्योनियमतोह्यतः ॥ १२ ॥ नान्यशब्दग्रहौ
तस्यजातौशब्दग्रहावपि ॥ विनामुकुंदगोविंददामोदरचतुर्भुज ॥ १३ ॥ गोविंदचरणार्थार्चांतत्प्रियंकर्मवैविना ॥ शंखचक्रांकितौतस्यनान्यकर्मकरौकरौ
॥ १४ ॥ निर्द्वंद्वचरणद्वंद्वंतन्मनोमनुतेहरेः ॥ हित्वान्यन्मननंसर्वंनिश्चलत्वमवापह ॥ १५ ॥ चरणौविष्णुशरणौहित्वानारायणांगणम् ॥ तस्यनो
चरतोन्यत्रचरतोविपुलंतपः ॥ १६ ॥ वाणीप्रमाणीक्रियतेगोविंदगुणवर्णने ॥ जोषंसमासतातेनमहासारंतपस्यता ॥ १७ ॥ नितांतकमलाकांतनामधे
यसुधारसम् ॥ रसयंतीनरसनातस्यान्यरससस्पृहा ॥ १८ ॥ श्रीमुकुंदपदद्वंद्वपद्मामोदप्रमोदितम् ॥ गंधांतरंनतद्घ्राणंपरिजिघ्रत्यशीघ्रगम् ॥ १९ ॥
त्वगिंद्रियंमधुरिपोःपरिस्पृश्यपदद्वयम् ॥ सर्वस्पर्शसुखंप्रापतस्यभूजानिजन्मनः ॥ २० ॥

विष्णुःशरणंरक्षिताययोस्तौ ॥ युक्तंचैतद्योहियच्छरणोभवतिसतंविहायान्यत्रनगच्छतीति ॥ कथंभूतस्यतस्य ॥ विपुलंतपश्चरतःकुर्वतइत्यर्थः ॥ १६ ॥ वाणीति ॥ तेनध्रुवेणगोविंदगुण
वर्णने ॥ गुणेत्युपलक्षणम् ॥ गोविंदस्यगुणकर्मादिकथनेवर्णनेवाणीप्रमाणीक्रियते ॥ तस्यवागिंद्रियंभगवद्गुणकर्मादिकमेववक्तीत्यर्थः ॥ कीदृशेन ॥ जोषंसमासताविष्णोःसेवनंकुर्व
ताप्रीतिंप्राप्नुवतावा ॥ पुनःकीदृशेन ॥ महासारंमहाधैर्यंयथास्यात्तथातपस्यतातपःकुर्वता ॥ अस्मिन्पद्येतृतीयेचरणेविष्णुरेवश्रुतस्तेनेतिक्वचित्पाठः ॥ सचनान्यशब्दग्रहावित्यनेनपौ
नरुक्त्यात्याज्यः ॥ १७ ॥ नितांतेति ॥ तस्य ध्रुवस्यरसनारसनेंद्रियंनितांतंकेवलंकमलाकांतस्यनामधेयरूपंसुधारसंरसयंतीआस्वादयंतीअन्यरसेषुसस्पृहास्पृहायुक्तानभवतीत्यर्थः ॥
॥ १८ ॥ श्रीति ॥ तद्घ्राणं तस्यघ्राणेंद्रियंश्रीमुकुंदस्यपादयुगलयोर्यआमोदस्तेनप्रमोदितमतिशयेनानंदितंसद्गंधांतरंनपरिजिघ्रतिगृह्णाति ॥ अशीघ्रगंस्थिरम् ॥ चरणकमलामोदेनप
रिपूरितत्वात् ॥ १९ ॥ त्वगिति ॥ तस्यध्रुवस्यत्वगिंद्रियंमधुरिपोःपदद्वयंपरिस्पृश्यस्पृष्ट्वासर्वेषांस्रक्चंदनादीनांविषयाणांस्पर्शसुखंस्पर्शजन्यंसुखंप्रापप्राप्तमित्यर्थः ॥ कथंभूतस्य ॥

भूरेवजायायस्यसभूजानिरुत्तानपादस्तस्माज्जन्मयस्यतस्य ॥ २० ॥ उपसंहरति ॥ शब्देति ॥ संप्राप्यसम्यक्प्राप्य ॥ तंप्राप्येतिक्कचित् ॥ तत्रतंशब्दादीनांविषयाणामाधारमधिष्ठानं
प्राप्येत्यन्वयः ॥ २१ ॥ लुप्तानीति ॥ चन्द्रा दीनांतेजांसिलुप्तान्यभिभूतानिनष्टानीत्यन्वयः ॥ कदेत्याकांक्षायामाह ॥ तस्यध्रुवस्यतपएवतपनःसूर्यस्तस्योदयेसाति ॥ कथंभूते ॥ प्रदीपितंसंक्षु
ब्धंजगत्त्रयंयेनतस्मिन् ॥ २२ ॥ समीरणोवायुः ॥ नैर्ऋतोनिर्ऋतिदिगधिष्ठाता ॥ निर्ऋतीतिपाठेउपचारात्सएवार्थः ॥ स्वपदेशंकाऽस्माकंपदंग्रहीष्यतीत्येवंरूपाजातायेषांतेस्वपदशंकिताः ॥ २३ ॥
विमानैश्चरंतीतिवैमानिकाः ॥ समुत्त्रेसुरतिशयेनत्रासंप्रापुः॥स्वाधिकारे स्वाधिकारनिमित्तेएधितोवर्धितआधिर्मानसीव्यथायेषांतेतथा ॥२४॥ मिनोतिप्रक्षिपाति ॥ २५ ॥ अहोइति ॥ अहोआश्चर्यं ॥
तस्यध्रुवस्यांगसंगीनियानिजलानियमुनादिगतानि अन्यत्रान्यत्रस्थितान्यपीतिशेषः ॥ तानिसर्वाणिजलानिजाड्यंपदार्थांतरसंसर्गनिमित्तंकालुष्यंविहायरसवंतिपदस्थानिचस्वस्वरूपाणिनैसर्गिकस्व
भावानीतियावत् ॥ सदच्छानीतिक्कचित् ॥ स्युर्भवेयुरित्यर्थः ॥ स्फुरंत्यन्यत्रेतिक्कचित् ॥ जडस्वभावान्यपिजाड्यंत्यजंतिअन्येषांकावार्तेतिपूर्वस्यापेरर्थः ॥ तद्भयादित्यत्रतच्छब्दोध्रुवपरस्तत्तपः

शब्दादिविषयाधारंसारंदामोदरंपरम् ॥ ध्रुवेंद्रियाणिसंप्राप्यकृतार्थान्यभवंस्तदा ॥ २१ ॥ लुप्तानिसर्वतेजांसितत्तपस्तपनोदये ॥ चंद्रसूर्यानलर्क्षाणां
प्रदीपितजगत्त्रये ॥ २२ ॥ इंद्रचंद्राग्निवरुणसमीरणधनाधिपाः ॥ यमनैर्ऋतमुख्याश्चजाताःस्वपदशंकिताः ॥ २३ ॥ वैमानिकास्तथाऽन्येपिवसु
मुख्यादिवौकसः ॥ ततोध्रुवात्समुत्त्रेसुःस्वाधिकारैधिताधयः ॥२४॥ यत्रयत्रध्रुवःपादंमिनोतिपृथिवीतले ॥ धरातस्यभराक्रांताविनमेत्तत्रतत्रवै ॥२५॥
अहोतदंगसंगीनित्यक्काजाड्यंजलान्यपि ॥ रसवंतिपदस्थानिस्फुरंत्यन्यत्रतद्भयात् ॥ २६ ॥ यावंतिविष्वक्तेजांसिसिद्धरूपगुणानिच ॥ नेत्रातिथी
नितावंतितत्तपस्तेजसाऽभवन् ॥ २७ ॥ अहोनिजगुणस्पर्शःसततंमातरिश्वना ॥ दूरदेशांतरस्थोपितत्त्वचोविषयीकृतः ॥ २८ ॥ व्योम्नापिशब्दगु
णिनाध्रुवाराधनबुद्धिना ॥ शब्दजातस्त्वशेषोपितत्कर्णशरणीकृतः ॥२९॥ आराधितोऽनुदिवसंसंभूतैरपिपंचभिः ॥ तपएवपरंमेनेगोविंदार्पितमानसः
॥ ३० ॥ कौस्तुभोद्भासितहृदःपीतकौशेयवाससः ॥ ध्यानात्तेजोमयंविश्वंतेनैक्षिनृपसूनुना ॥ ३१ ॥

परोवा ॥ अथवातदंगसंगीनितच्छरीरस्थितानिपश्चीकृतानिजलानिअन्यत्रापिस्थितानियानिजलानीति ॥ शेषंसमानम् ॥ २६ ॥ यावंतीति ॥ तत्तपस्तेजसा तस्यध्रुवस्यतपसउत्थिततेजसात
पोरूपतेजसावाविष्वक्सर्वत्रयावंतितेजांसिसिद्धरूपगुणा निच सिद्धानांयानिरूपाणिगुणाश्चतानिच ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ सिद्धानांरूपाणिगुणाश्चप्रकाश्यत्वेनवर्ततेयेषुतानितेजांसितथेतिवा ॥ तावंति
नेत्रातिथीनिनेत्रगोचराण्यभवन् ॥ तस्यध्रुवस्येतिशेषः॥२७॥अहोनिजेति ॥ अहोआश्चर्यं निजगुणश्चासौस्पर्शश्चेतिनिजगुणस्पर्शःसमातरिश्वनावायुनासततंतस्यध्रुवस्यत्वचस्त्वगिंद्रियस्यविषयीकृतो
गोचरीकृतइत्यर्थः ॥ कथंभूतः ॥ दूरदेशांतरस्थोपियत्र तत्रस्थितोऽशेषःस्पर्शजातोपीत्यर्थः ॥२८॥ व्योम्नेति ॥ ध्रुवस्याराधनेबुद्धिर्यस्यसतथातेनव्योम्नाकाशेनापिशब्दगुणिनाशब्दगुणवताअशेषः
शब्दजातोपितत्कर्णशरणीकृतः ॥ ध्रुवस्यश्रोत्रेंद्रियाश्रयीकृतइत्यर्थः ॥ अपिःसमुच्चयार्थे ॥ तुःसंभ्रमे ॥ २९ ॥ अनुक्तंसंगृह्णन्नुपसंहरति ॥ आराधितइति ॥ सध्रुवः ॥ अपिशब्दादन्यैरपि
॥ ३० ॥ ऐक्षिदृष्टम् ॥ ३१ ॥

मरुत्वताइन्द्रेण ॥ चिन्तामेवाह ॥ चेद्यदिध्रुवोमत्पदमाकांक्षिष्यदाकांक्षितवान्स्यात्तदाध्रुवंनिश्चितमहारिष्यद्धृतवान्स्यादित्यर्थः ॥ ३२ ॥ नियंतुंनिराकर्तुंनाशयितुमितियावत् ॥
अप्सरोवर्गोऽप्सरःसमूहः ॥ यूनितरुणे ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भूतानामालिंपंक्तिश्रेणीमित्यर्थः ॥ भूतान्नहिर्भीषणाकारानितिक्वचित् ॥ तद्धियेतस्यध्रुवस्यभयाय ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उष्ट्रस्येवलं
बालंबायमानाशिरोधराग्रीवायस्यसः ॥ दुर्दर्शादशनायस्यसः ॥ पाठांतरेक्रियाविशेषणम् ॥ ३७ ॥ द्विपोहस्ती ॥ ३८ ॥ रयाद्वेगात् ॥ तुशब्दाद्रुधिरंचपिबन् ॥ ३९ ॥ महोक्षोमहावृषः ॥ ४० ॥

मरुत्वतांतिमहतींचिंताऽभ्रातत्तपोभयात् ॥ मत्पदंचेदकांक्षिष्यदहरिष्यद्ध्रुवंध्रुवः ॥ ३२ ॥ समर्थस्त्वप्सरोवर्गोनियंतुंयमिनांयमान् ॥ सतुयूनिप्रभव
तिनात्रबालेकरोमिकिम् ॥ ३३ ॥ तपस्विनांतपोहंतुंद्वौमत्साहाय्यकारिणौ ॥ कामक्रोधौनतावस्मिन्प्रभवेतांशिशौध्रुवे ॥ ३४ ॥ एकएवकिलोपायो
बालेमेप्रभविष्यति ॥ भूतालिंभीषणाकारांप्रहिणोमिहतद्भिये ॥ ३५ ॥ बालत्वाद्भीषितोभूतैस्तपस्त्यक्ष्यत्यसौध्रुवम् ॥ इतिनिश्चित्यभूतालिंप्रेषयामा
सवासवः ॥ ३६ ॥ भल्लूकाकारसर्वांगउष्ट्रलंबशिरोधरः ॥ कश्चिद्दुर्दर्शदशनस्त्वभ्यधावत्तमर्भकम् ॥ ३७ ॥ तंव्याघ्रवदनःकश्चिद्व्यादायविकटान
नम् ॥ द्विपोच्चदेहसंस्थानोमुहुर्गर्जन्समभ्यगात् ॥ ३८ ॥ रयात्तुमांसकंभुंजन्कश्चिद्विकटदंष्ट्रकः ॥ रोषात्तमभिदुद्रावदष्ट्वासंतर्जयन्निव ॥ ३९ ॥
अतितीक्ष्णैर्विषाणाग्रैस्तटानुच्चान्विदारयन् ॥ खुराग्रैर्दलयन्भूमिंमहोक्षोऽभिजगर्जतम् ॥ ४० ॥ कश्चिद्विपन्नगीभूयफटाटोपभयानकः ॥ अतिलो
लद्विरसनःपुस्फूर्जनिकषाचितम् ॥ ४१ ॥ कश्चिच्चमहिषाकारःक्षिपञ्शृंगाग्रतोगिरीन् ॥ लांगूलताडितधरःश्वसन्वेगात्तमाप्तवान् ॥ ४२ ॥ कश्चिद्दा
वानलालीढखर्जूरद्रुमसन्निभम् ॥ बिभ्रद्दूरूद्वयंभूतोव्यात्तास्यस्तमभीषयत् ॥ ४३ ॥ मौलिजैरभ्रसंघर्षंकुर्वन्दीर्घकृशोदरः ॥ निमग्नपिंगनयनःकश्चिद्भी
षयतिस्मतम् ॥ ४४ ॥ कृपाणपाणिर्भग्नास्योवामहस्तकपालधृत् ॥ प्रचंडंक्ष्वेडयन्कश्चिदभ्यधावत्तमर्भकम् ॥ ४५ ॥ विशालसालमादायकुर्वन्किल
किलारवम् ॥ कश्चित्तमभितोयातिकालोदंडधरोयथा ॥ ४६ ॥ तमःसंकेतसदनंव्याघ्रंवैवदनंमहत् ॥ कृतांतकंदराकारंबिभ्रत्कश्चित्तमभ्यगात् ॥ ४७ ॥
उलूकाकारतांधृत्वाफूत्कारैरतिदारुणैः ॥ हृदयाकंपनैःकश्चिद्भीषयामासतंध्रुवम् ॥ ४८ ॥

पन्नगीभूयसर्पोभूत्वा ॥ पन्नगोऽतीवेतिक्वचित् ॥ फटायाःफणायाआटोपोविस्तारस्तेनभयानकः ॥ अतिलोलद्विरसनोऽतिचंचलद्विजिह्वः ॥ पुस्फूर्जजगर्जफूत्कारंकृतवानित्यर्थः ॥ निकषासमीपे ॥
॥ ४१ ॥ लांगूलताडितधरःपुच्छघातितावनिः ॥ ४२ ॥ आलीढोदग्धः ॥ भूतोदेवयोनिभेदः ॥ भीतइतिपाठेभयजनकइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ कृपाणपाणिःखड्गहस्तः ॥ प्रचंडंयथास्या
त्तथाक्ष्वेडयन्क्ष्वेडांकुर्वन्खड्गमार्गचरन्नित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तमइति ॥ व्याघ्रंव्याघ्रमुखमिव ॥ व्यात्तमितिक्वचित् ॥ कृतांतकंदराकारंयममुखांतर्बिलाकारम् ॥ ४७ ॥ उलूकाकारतांपे

चक्रवेषम् ॥ ४८ ॥ मृणालवत्पद्मनालवत् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वेतालीभूतविशेषः ॥ भंक्त्वाप्रविभज्य ॥ भुक्त्वेतिक्वचित् ॥ ५२ ॥ वक्षोघातमुरस्ताडंयथास्यात्तथा ॥ ५३ ॥ कारुण्य
पूर्णंकरुणाव्याप्तंवात्सल्यंवत्सलभावंस्निग्धत्वमितिवाआतन्वतीविस्तारयंती ॥ ५४ ॥ बतेतिखेदेसंबोधनेवा ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ दुनोषिपरितप्यसे ॥ दूनास्मिपरितप्तास्मि ॥
॥ ५८ ॥ त्वात्वाम् ॥ वियोगिनीत्वद्वियोगवती ॥ ५९ ॥ निद्रेति ॥ अहंमंदभाग्यायस्मान्मेममसर्वथानंदियत्तवाननंतत्स्वप्नेपिनविलोकयेपश्यामि ॥ स्वप्नोपितावन्नास्तीत्याह ॥ निद्रेति ॥
निद्रादरिद्रेनिद्रारहितेनयनेयस्याःसाहमिति ॥ ६० ॥ त्वदिति ॥ हेध्रुवत्वदाननप्रतिनिधिस्तवमुखप्रतिबिंबकल्पश्चंद्रउदित्वरोप्युदयशीलोपितापंत्यक्तुकामयामयानालोकिनावलोकितः ॥ तत्र

यक्षिणीकाचिदानीयरुदंतंकस्यचिच्छिशुम् ॥ अपिबद्रुधिरंकोष्ठाच्चखादास्थिमृणालवत् ॥ ४९ ॥ पिपासिताद्यरुधिरंतेपिपास्याम्यहंध्रुव ॥ यथा
स्यबालस्यतथाचर्वित्वास्थीनिवादिनी ॥ ५० ॥ आनीयतृणदारूणिपरिस्तीर्यसमंततः ॥ दावाग्निंज्वालयामासकाचिद्वात्याविवर्धितम् ॥ ५१ ॥
वेतालीरूपमास्थायभंक्त्वाकाचित्तरून्गिरीन् ॥ रुरोधगगनाध्वानंकंपयंतीचतंभृशम् ॥ ५२ ॥ अन्यासुनीतिरूपेणतमभिप्रेक्ष्यदूरतः ॥ रुरोदातीवदुः
खार्तावक्षोघातंमुहुर्मुहुः ॥ ५३ ॥ उवाचचवचश्चाटुबहुमायाविनिर्मितम् ॥ कारुण्यपूर्णवात्सल्यमतीवातन्वतीसती ॥ ५४ ॥ त्वदेकशरणांवत्सबतमृत्यु
र्जिघांसति ॥ रक्षरक्षगतासुंमांशरणागतवत्सल ॥ ५५ ॥ प्रतिग्रामंप्रतिपुरंप्रत्यध्वंप्रतिकाननम् ॥ प्रत्याश्रमंप्रतिगिरिश्रांतात्वद्वीक्षणातुरा ॥ ५६ ॥
यदाप्रभृतिरेबालनिरगात्तपसेभवान् ॥ तदेवदिनमारभ्यनिर्गताऽहंत्वदीक्षणे ॥ ५७ ॥ तैस्तैःसपत्नीदुर्वाक्यैर्दुनोषित्वंयथार्भक ॥ तथाऽहमपिदूनास्मि
नितरांतद्वचोऽग्निना ॥ ५८ ॥ ननिद्रामिनजागर्मिनाश्नामिनपिबाम्यहम् ॥ ध्यायामिकेवलंत्वाऽहंयोगिनीववियोगिनी ॥५९॥ निद्रादरिद्रनयनास्वप्ने
पिनतवाननम् ॥ आनंदिसर्वथायन्मेमंदभाग्याविलोकये ॥ ६० ॥ त्वदाननप्रतिनिधिर्विधुर्वैधुरयामया ॥ उदित्वरोपिनालोकितापंवैत्यक्तुका
मया ॥ ६१ ॥ त्वदालापसमालापंकलयन्किलकाकलीम् ॥ कोकिलोपिमयाकर्णिनालकाकीर्णकर्णया ॥६२॥ त्वदंगसंगमधुरोध्रुवधूपितयामया ॥
नानिलोपिमयालिंगिकचिद्विश्रांतयाभृशम् ॥ ६३ ॥

हेतुर्वैधुरयात्वद्वियोगिन्येत्यर्थः ॥ ६१ ॥ त्वदालापेति ॥ हेपुत्रकोकिलोपिमयानाकर्णिनश्रुतः ॥ कीदृशः ॥ त्वदालापसमालापंयथास्यात्तथा ॥ पाठांतरेकोकिलविशेषणम् ॥ किलनि
श्चितम् ॥ तथाकाकलींमधुरध्वनिंकलयन्नुच्चारयन् ॥ अनाकर्णनेहेतुंदर्शयंत्यात्मानंविशिनष्टि ॥ अलकाकीर्णकर्णयेति ॥ अलकैःशोकादग्रथितैराकीर्णौकर्णौयस्याःसातथातया ॥ ६२ ॥
त्वदंगेति ॥ हेध्रुवानिलोपिमयाक्वचित्कदाचिन्नालिंगितोनाभिष्वक्तः ॥ कथंभूतः ॥ त्वदंगसंगमधुरस्त्वदवयवसंबंधाच्छीतलः त्वदंगसंगवत्कोमलइतिवा ॥ मयाकथंभूतया ॥ भृशमत्यर्थंविश्रांत
याविशेषेणसंतप्तयाविगतश्रांतयासत्यावेत्यर्थः ॥ तत्रहेतुंवदंतीस्वात्मानंविशिनष्टि ॥ माशब्दस्यमायावाचकत्वान्मयामाययापुत्रस्नेहमय्याकृत्वाधूपितयात्वद्वियोगक्षुभितयेत्यर्थः ॥ धूपितमायये

तिपाठेपुत्रस्नेहरूपेणोद्बुद्धमाययेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अध्रुवंध्रुवेणत्वयारहितम् ॥ अंधयष्टितामंधलकुटताम् ॥ ६५ ॥ परुषंतपःपरुषांगैःपुरुषैःसाध्यंक्व तवकोमलान्यमून्यंगानिक्वेत्यर्थः ॥
॥ ६६ ॥ तपसाकीदृशेन ॥ अनेनसानविद्यतेएनः पापंयस्मात्तेनसर्वपापनिवर्तकेनेत्यर्थः ॥ ६७ ॥ सवयःशिशुभिःसमानवयस्कैर्बालैः ॥ ६८ ॥ कौमारंवयआसाद्येत्यन्वयः ॥ अभिध्यानशीलि
नाऽनुसंधानशीलिनेत्यर्थः ॥ अध्ययनशीलिनेतिक्वचित् ॥ पारदृश्वनापारगेन ॥ ६९ ॥ चतुरंदक्षंयौवनम् ॥ यद्वा कौमारपौगंडकिशोरापेक्षयाचतुरंचतुर्थंवयइत्यर्थः ॥ अलोपआर्षः ॥

केदेशाःकाश्चसरितःकेशैलास्त्वत्कृतेध्रुव ॥ मयाचरणचारिण्याराजपत्न्यानलंघिताः ॥ ६४ ॥ अध्रुवंसर्वमेवैतत्पश्यंत्यंधीकृतास्म्यहम् ॥
धात्रींत्रायस्वमांपुत्रप्राप्यत्वंमेंऽधयष्टिताम् ॥ ६५ ॥ मृदुलानितवांगानिक्वेमानिक्वतपस्त्विदम् ॥ परुषंपुरुषैःसाध्यंपरुषांगैर्नरर्षभ ॥ ६६ ॥
अनेनतपसावत्सत्वयाऽऽप्यंकिमनेनसा ॥ धराधीशतनूजत्वादधिकंतद्भदाधुना ॥ ६७ ॥ अनेनवयसाबालखेलनीयंत्वयाऽनिशम् ॥ बालक्री
डनकैरन्यैःसवयःशिशुभिःसमम् ॥ ६८ ॥ ततःकौमारमासाद्यवयोऽभिध्यानशीलिना ॥ भवतासर्वविद्यानांभाव्यंवैपारदृश्वना ॥ ६९ ॥
वयोथचतुरंप्राप्ययोषास्त्रक्चंदनादिकान् ॥ निर्वेक्ष्यसिबहून्भोगानिंद्रियार्थान्कृतार्थयन् ॥ ७० ॥ उत्पाद्याथबहून्पुत्रान्गुणिनोधर्मवत्सलान् ॥
परिसंक्रामितश्रीकस्तेष्वथोत्वंतपश्चर ॥ ७१ ॥ इदानीमेवतपसिबाल्येवयसिकःश्रमः ॥ पादांगुष्ठकरीषाग्निःकदामौलिमवाप्स्यति ॥ ७२ ॥ विपक्षप
रिभूतेनहृतमानेनकेनाचित् ॥ परिभ्रष्टाश्रियावापितप्तव्यंतेषुकोभवान् ॥ ७३ ॥ हृतमानेनतप्तव्यंनिशम्येतिवचोध्रुवः ॥ दीर्घमुष्णंहिनिःश्वस्यपुनर्द
ध्यौहरिंहृदि ॥ ७४ ॥ जनयित्रीमनाभाष्यभूतभीतिंविहायच ॥ ध्रुवोऽच्युतध्यानपरःपुनरेवबभूवह ॥ ७५ ॥ सापिभूतावलीभीतिंबहुभीषणभूषणा ॥
दर्शयंतीतमभितोऽद्राक्षीच्चक्रंसुदर्शनम् ॥ ७६ ॥ परितःपरिवेषाभंसूर्यस्योच्चैःस्फुरत्प्रभम् ॥ रक्षणायचरक्षोभ्यस्तस्याधोक्षजनिर्मितम् ॥ ७७ ॥
भूतावलीतमालोक्यस्फुरच्चक्रंसुदर्शनम् ॥ ज्वालामालाकुलंतीव्रंरक्षंतंपरितोध्रुवम् ॥ ७८ ॥ अतीवनिष्कंपहृदंगोविंदार्पितचेतसम् ॥ तपोंकुरमिवो
द्भिद्यमेदिनींसमुदित्वरम् ॥ ७९ ॥ सापिप्रत्युतभीतातंध्रुवंध्रुवविनिश्चयम् ॥ नमस्कृत्ययथायातंयाताव्यर्थमनोरथा ॥ ८० ॥ गर्जत्कादंबिनीजालं
व्योम्निवैव्याकुलंयथा ॥ वृथाभवतिसंप्राप्यमनागनिललोलताम् ॥ ८१ ॥ अथजंभारिणासार्धंभीताःसर्वेदिवौकसः ॥ संमंत्र्यत्वरिताजग्मुर्ब्रह्माणं
शरणंद्विज ॥ ८२ ॥ नत्वाविज्ञापयामासुःपरिष्टुत्यपितामहम् ॥ वचोऽवसरमालोक्यपृष्टागमनकारणाः ॥ ८३ ॥

तथाचोक्तम् ॥ कौमारंपंचमाब्दांतंपौगंडंदशमावधि ॥ आपंचदशात्कैशोरंयौवनंतुततःपरमिति ॥ निर्वेक्ष्यसिभोक्ष्यसि ॥ इंद्रियार्थान्विषयान् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इदानीमिति ॥ इदानीमेवबाल्येतप
सिकःश्रमः ॥ बाल्यमारभ्यवार्धक्यपर्यंतंतपःकरणेऽनंतश्रमइत्यर्थः ॥ अनन्तश्रमेदृष्टांतः ॥ पादांगुष्ठेति ॥ करीषाग्निर्गोमयाग्निः ॥ मौलिंमस्तकम् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥७४॥७५॥७६॥७७॥ ७८ ॥
समुदित्वरंसम्यगुत्थितम् ॥ ७९ ॥ साभूतावली ॥ आस्तांतावन्मोहकर्तृताप्रत्युतभीतेत्यर्थः ॥ ८०॥ वैमसिद्धम् ॥ व्याकुलंसत् व्याकुलंयदीतिक्वचित् ॥८१॥ जंभारिणाइन्द्रेण ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ सुरुच्याःकुचेष्टितंज्ञात्वाविहस्य ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ पटलींसमूहम् ॥ इंद्रनीलेत्यनेनद्वयेनकृष्णउत्प्रेक्ष्यते ॥ यद्वा
सामान्याकारेणैवपर्यालोकनमत्रोच्यते ॥ ९३ ॥ कामिवेत्याकांक्षायामाह ॥ प्रत्यग्रेति ॥ प्रत्यग्रंविकसंतिअत्यन्तप्रफुल्लानियान्युत्पलानितेषांनिकुरंबकैःसमूहैःप्रफुल्लितांप्रकर्षेणविकसिताम् ॥
समन्तात्सर्वतः ॥ रोदसीद्यावाभूमीतेएवसरसीसरस्तामिव ॥९४॥ कटाक्षितंविषयीकृतमित्यर्थः ॥ ९५ ॥ एवंसामान्यतउत्प्रेक्ष्यविशेषतःश्रीकृष्णंदृष्टवानित्याह ॥ प्रोद्यदित्यादिना ॥ कादंबिनीमे
घमालाप्रस्फुरन्मेघमालानामन्तर्यद्विद्युद्दामतडिन्मालातत्समानारुग्दीप्तिर्यस्यसः ॥ तत्रकादंबिन्याशरीरसाम्यम् विद्युद्दाम्नामालायाःसाम्यमिति ॥ तेनध्रुवेणनेत्रातिथीकृतश्चक्षुर्गोचरीकृतः ॥ ९६ ॥

॥ देवाऊचुः ॥ ॥ धातरुत्तानपादस्यतनयेनसुवर्चसा ॥ तपतातापिताःसर्वेत्रिलोकीतलवासिनः ॥ ८४ ॥ सम्यक्संविद्महेताततध्रुवस्यनमनीषितम् ॥
पदंपरिजिहीर्षुःसकस्यास्मासुमहातपाः ॥ ८५ ॥ इतिविज्ञापितोदेवैर्विहस्यचतुराननः ॥ प्रत्युवाचाथतान्सर्वान्ध्रुवतोभीतमानसान् ॥ ८६ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नभेतव्यंसुरास्तस्माद्ध्रुवाद्ध्रुवपदैषिणः ॥ व्रजंतुविज्वराःसर्वेनसवःपदमिच्छति ॥ ८७ ॥ नतस्माद्भगवद्भक्ताद्भेतव्यंकेनचित्क
चित् ॥ निश्चितंविष्णुभक्तायेनतेस्युःपरतापिनः ॥ ८८ ॥ आराध्यविष्णुंदेवेशंलब्ध्वातस्मात्स्वकांक्षितम् ॥ भवतामपिसर्वेषांपदानिस्थिरयिष्यति
॥ ८९ ॥ निशम्येतिचगीर्वाणाःप्रणीतंब्रह्मणोवचः ॥ प्रणिपत्यस्वधिष्ण्यानिप्रहृष्टाःपरिवव्रजुः ॥ ९० ॥ अथनारायणोदेवस्तंदृष्ट्वादृढमानसम् ॥
अनन्यशरणंबालंगत्वाताक्ष्यरथोऽब्रवीत् ॥ ९१ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ प्रसन्नोस्मिमहाभागवरंवरयसुव्रत ॥ तपसोऽस्मान्निवर्तस्वचिरंखिन्नोसिबालक
॥ ९२ ॥ वचोऽमृतंसमाकर्ण्यपर्युन्मील्यविलोचने ॥ इंद्रनीलमणिज्योतिःपटलींपर्यलोकयत् ॥ ९३ ॥ प्रत्यग्रविकसन्नीलोत्पलानांनिकुरंबकैः ॥
प्रोत्फुल्लितांसमंताच्चरोदसीसरसीमिव ॥ ९४ ॥ लक्ष्मीदेवीकटाक्षौघैःकटाक्षितमिवाखिलम् ॥ ध्रुवस्तदानिरैक्षिष्टद्यावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ ९५ ॥
प्रोद्यत्कादंबिनीमध्यविद्युद्दामसमानरुक् ॥ पुरःपीतांबरःकृष्णस्तेननेत्रातिथीकृतः ॥ ९६ ॥ नभोनिकषपाषाणोमेरुकांचनरेखितः ॥ यथातथाध्रुवेणै
क्षितदागरुडवाहनः ॥ ९७ ॥ सुनीलगगनंयद्वद्भूषितंतुकलावता ॥ पीतेनवाससायुक्तंसददर्शहरिंतदा ॥ ९८ ॥ दंडवत्प्रणिपत्याथपरितःपरिलुठ्यच ॥
रुरोददृष्ट्वेवचिरंपितरंदुःखितःशिशुः ॥९९॥ नारदेनसनंदेनसनकेनसुसंस्तुतः ॥ अन्यैःसनत्कुमाराद्यैर्योगिभिर्योगिनांवरः ॥१००॥ कारुण्यबाष्पनी
रार्द्रपुंडरीकविलोचनः॥ध्रुवमुत्थापयांचक्रेचक्रीधृत्वाकरेणतम्॥१॥हरिस्तुपरिपस्पर्शतदंगंधूलिधूसरम् ॥ कराभ्यांसुकठोराभ्यांनित्यंशस्त्रपरिग्रहात्॥२॥

नभआकाशएवनिकषपाषाणःस्वर्णपरीक्षापाषाणःसचासौमेरुरेवकांचनंस्वर्णंतेनरेखितोंकितश्चसयथादृश्यतेतथातदागरुडवाहनोहरिर्ध्रुवेणैक्षिदृष्टइत्यर्थः ॥ अत्रनभोनिकषपाषाणसाम्यंकृष्णस्य
मेरुकांचनरेखितसाम्यंगरुडस्य ॥ ९७ ॥ सुनीलंसुष्ठुनीलंगगनंयद्वद्यथाकलावताचंद्रेणभूषितंपश्यतिजनस्तथासध्रुवःपीतेनवाससायुक्तंतदाहरिंददर्शेत्यर्थः ॥ पीतवस्त्रेणसादृश्यंत्वत्रचन्द्रस्यनिर्मल
त्वेनैवसायंकालेउदयताचन्द्रेणेतिव्याख्येयम् ॥ ९८ ॥ पितरंसर्वस्यजनयितारम् ॥ पितरंदृष्ट्वादुःखितःशिशुर्यथारोदितितथातंदृष्ट्वेतिच ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ सुकठोराभ्यामतिकठिनाभ्याम् ॥

सइतिपाठेसकृष्णः ॥ २ ॥ १०३ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां काशीखंडटीकायां विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ एकाधिकतमेविंशेऽध्यायेबालोमहामनाः ॥ तुष्टावजगदीशानंलोकास्तिस्तस्यवर्ण्यते ॥ १॥ सगुणागुणभेदेनतथाविश्वमयात्मना ॥ अस्तावीत्परमानंदंकृष्णंहृष्टमनाध्रुवः ॥ २ ॥ तत्रप्रथमतोब्रह्मरुद्रविष्णुरूपेणप्रणमाति नमोहिरण्यगर्भायेत्यादिना ॥ हिरण्यगर्भाय हिरण्यवर्णांडाधाराय ॥ सृष्टिविषयंविज्ञानसामर्थ्यंवाहिरण्यंतद्गर्भेयस्यतस्माइतिवा ॥ सर्वसृष्टिविधायिनेआध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकसकलप्रपञ्चजनयित्रे ॥ हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेभूतस्यजातः पतिरेकआसीदितिश्रुतेः ॥ हिरण्यरेतसेहिरण्यंस्वर्णंरेतोवीर्यंयस्यतस्मै ॥ सुहिरण्यप्रदायिने शोभनंहिरण्यंज्ञानंकांचनंवातत्प्रदायिनेदात्रे ॥ सर्वसिद्धिविधायिनइतिपाठेसर्वेषांवृत्तिरूपसिद्धिविधायिनइत्यर्थः ॥ १ ॥ नमइति ॥ हरस्वरूपायरुद्ररूपाय ॥ भूतसंहारकारिणेप्राणिमात्रप्रलयकर्त्रे ॥ यद्वा हरत्वमेवव्युत्पादयति ॥ भूतेति ॥ भूतानांसंहरणाद्धरइत्यर्थः ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्याभिव्यक्तःसन्नज्ञानंतत्कार्यंचहरतीतिहरस्तत्स्वरूपायेतिवा ॥ भूतेतिपूर्ववत् ॥ महाभूतात्मभूताय महाभूतात्मनापरिणतायाविवर्तमानायेतिवा ॥ यद्वा महाभूतानामात्माऽहंकारस्तद्रूपाय तत्राधिष्ठातृत्वेनजातायेत्यर्थः ॥ भूतानांपतयेप्राणिमात्राणांनियंत्रे ॥ २ ॥ स्थितिंकरोतीतिस्थितिकृत्तस्मैस्थितिकृतेपालयित्रेइत्यर्थः ॥ विष्णवेव्यापकाय विशतेप्रविशतइतिवा ॥ प्रभविष्णवे

स्पर्शनाद्देवदेवस्यसुसंस्कृतमयीशुभा ॥ वाणीप्रवृत्तातस्यास्यात्तुष्टावाथध्रुवोहरिम् ॥ १०३ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे ध्रुवाख्यानेभगवद्दर्शनंनामविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ नमोहिरण्यगर्भायसर्वसृष्टिविधायिने ॥ हिरण्यरेतसेतुभ्यंसुहिरण्यप्रदायिने ॥ १ ॥ नमोहरस्वरूपायभूतसंहारकारिणे ॥ महाभूतात्मभूतायभूतानांपतयेनमः ॥ २ ॥ नमःस्थितिकृतेतुभ्यं विष्णवेप्रभविष्णवे ॥ तृष्णाहरायकृष्णायमहाभारसहिष्णवे ॥ ३ ॥ नमोदैत्यमहारण्यदाववह्निस्वरूपिणे ॥ दैत्यद्रुमकुठारायनमस्तेशार्ङ्गपाणये ॥४॥ नमःकौमोदकीव्यग्रकराग्रायगदाधर ॥ महादनुजनाशायनमोनंदकधारिणे ॥ ५ ॥ नमःश्रीपतयेतुभ्यंनमश्चक्रधरायच ॥ धराधरायवाराहरूपिणे परमात्मने ॥ ६ ॥ नमःकमलहस्तायकमलावल्लभायते ॥ नमोमत्स्यादिरूपायनमःकौस्तुभवक्षसे ॥ ७॥ नमोवेदांतवेद्यायनमःश्रीवत्सधारिणे ॥ नमोगुणस्वरूपायगुणिनेगुणवर्जिते ॥ ८ ॥

भवनशीलाय ॥ तृष्णातर्षोविषयवासनावातद्धराय ॥ कृष्णायसदानंदरूपायेतिपुरुषार्थतादर्शिता ॥ कृषिर्भूर्वाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः ॥ तयोरैक्यंपरंब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयतइतिस्मृतेः ॥ महाभारसहिष्णवेवराहरूपेणकूर्मरूपेणशेषरूपेणवा ॥ ३ ॥ विष्णुत्वंप्रपंचयन्प्रणमति ॥ नमोदैत्येत्यारभ्यजरायुजेत्यंतेन ॥ दैत्याएवमहारण्यानितेषुदवाग्निस्वरूपिणेवनाग्निरूपाय दितेःपुत्रादैत्यास्तएवद्रुमास्तेषांकुठारायपरश्वधायच्छेत्रेइत्यर्थः॥शृंगैर्निर्मितंशार्ङ्गंधनुःपाणौयस्यसतस्मै ॥४॥ कुमुदाख्यस्यदैत्यस्येयंकौमोदकीगदातस्याधारणार्थंव्यग्राणिउद्युक्तानिकराग्राण्यंगुलयोयस्यतस्मै ॥ गदांकौमोदकींधरतीतिगदाधरः ॥ महादनुजाःदनोःकश्यपभार्यायाजाताविप्रचित्तिप्रमुखास्तेषांनाशाय ॥ नन्दकस्तन्नामाखड्गस्तद्धारिणे ॥ ५ ॥ श्रयन्त्येतांयोगिनोऽयोगिनोवेति श्रीर्ब्रह्मविद्याऽविद्यावातयोःपतयेऽधिष्ठात्रेनियंत्रेवा ॥ चक्रंसुदर्शनन्तद्धराय ॥ धराधरायपृथिव्याश्रयायतदुद्धर्त्रेवासुमेरवइतिवा ॥ मेरुःशिखरिणामहमितिभगवद्वचनात् ॥ वाराहरूपिणेसूकररूपधारिणे ॥ परमात्मनेपरमेश्वराय ॥ ६ ॥ कमलहस्तायलीलाकमलधारिणे ॥ कमलावल्लभायलक्ष्मीकांताय ॥ मत्स्यादिरूपायमीनादिरूपिणे ॥ आदिशब्देनकूर्मादयोगृह्यंते ॥ कौस्तुभवक्षसेकौस्तुभनामामणिर्वक्षसियस्यतस्मै ॥ ७ ॥ वेदांतवेद्यायवेदैकगम्याय ॥ तंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीतिश्रुतेः ॥ श्रीवत्सोभृगुपादलक्ष्मदक्षिणावर्तलोमावलिविशेषोवातद्धारिणे ॥ गुणस्वरूपायस

त्वादिरूपाय ॥ गुणिनेजीवात्मने प्रधानात्मनइतिवा ॥ गुणवर्जितेवस्तुतोगुणवर्जिताय ॥ विभक्तिव्यत्ययश्छांदसः ॥ गुणवर्जितइतिवापाठः ॥ ८ ॥ पद्मनाभाय भुवनात्मकंपद्मंनाभौयस्यतस्मै ॥ पंचजननामादैत्यस्तदंगप्रभवःशंखःपांचजन्यस्तद्धराय ॥ वासुदेवः वसुस्तेजोरूपोदेवःप्रकाशात्मावसुश्चासौदेवश्चेतितथावसुदेवएववासुदेवः ॥ स्वार्थेतद्धितः ॥ सर्वत्रासौवसतिसमस्तंवाऽस्मिन्वसतीतिवासुदेवः ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ सर्वत्रासौसमस्तंचवसत्यत्रेतिवैयतः ॥ ततःसवासुदेवेतिविद्वद्भिःपरिपठ्यतइति ॥ वसुदेवस्यापत्यंवासुदेवइतिवातत्संबोधनंतथा ॥ देवकीनंदनाय दीव्यति सुखात्मनासंसारचक्रेणवाक्रीडतीतिविद्यादेवकपुत्रीवादेवकीतांनंदयतीतितथा ॥ ९ ॥ प्रद्युम्नाय प्रकृष्टंद्युम्नंतेजोयस्यतस्मै ॥ नकेनाप्यवतारादौरुद्धइत्यनिरुद्धस्तस्मै ॥ उभयत्रार्थांतरंस्पष्टम् ॥ कंसविनाशाय स्वकार्यंकंस्तेव्याप्नोतीतिकंसमज्ञानंकंसनामाऽसुरोवातद्विनाशाय ॥ चाणूरमर्दिने चश्चौरोविवेकापहारित्वादप्रबोधस्तेनाणुःसूक्ष्मतरः उःशिवस्तस्यरःप्रकाशोयत्रतच्चाणूरंजगत्चाणूराख्योदैत्योवातन्मर्दिने ॥१०॥ दामबंधनंमायाउदरेंतर्यस्यमायाधिष्ठानत्वात्सतथा ॥ यशोदयाउलूखलेनास्योदरंदाम्नाबद्धंतेनवादामोदरस्तत्संबोधनंतथा ॥ हृषीकाणामिंद्रियाणामीशोनियंता ॥ चंद्रसूर्ययोरश्मयोहृष्टाःकेशायस्यसवाहृषीकेशस्तत्संबोधनंतथाहेहृषीकेश ॥ तथाचोक्तंभारते ॥ सूर्याचंद्रमसोःशश्वदंशुभिःकेशसंज्ञितैः ॥ बोधयन्स्वापयंश्चैवजगदुत्तिष्ठतेपृथक् ॥ बोधनात्स्वापनाच्चैवजगतोहर्षणंभवेत् ॥ अग्नीषोममयैरेवंकर्मभिःपांडुनंदन ॥ हृषीकेशोहमीशानोवरदोलोकपावनइति ॥ गोविंद हेप्राप्तकामधेन्वैश्वर्य ॥ अच्युत स्वभावान्नप्रच्यवतइत्यच्युतस्तत्संबोधनंतथा ॥

नमस्तेपद्मनाभायपांचजन्यधरायच ॥ वासुदेवनमस्तुभ्यंदेवकीनंदनायच ॥ ९ ॥ प्रद्युम्नायनमस्तुभ्यमनिरुद्धायतेनमः ॥ नमःकंसविनाशायनम
श्चाणूरमर्दिने ॥ १० ॥ दामोदरहृषीकेशगोविंदाच्युतमाधव ॥ उपेंद्रकैटभाऽरातेमधुहंतरधोक्षज ॥ ११ ॥ नारायणायनरकहारिणेपापहारिणे ॥ वामना
यनमस्तुभ्यंहरयेशौरयेनमः ॥ १२ ॥ अनंतायनमस्तुभ्यमनंतशयनायच ॥ रुक्मिणीपतयेतुभ्यंरुक्मिप्रमथनायच ॥ १३ ॥ चैद्यहंत्रेनमस्तुभ्यं
दानवारेसुरारये ॥ मुकुंदपरमानंदनंदगोपप्रियायच ॥ १४ ॥ नमस्तेपुंडरीकाक्षदनुजेंद्रनिषूदन ॥ नमोगोपालरूपायवेणुवादनकारिणे ॥ १५ ॥

मालक्ष्मीरविद्यावातयोर्धवनियंतःहेमाधव ॥ इंद्रस्योपरींद्रइत्युपेंद्रः ॥ तथाचहरिवंशे ॥ ममोपरियथेंद्रस्त्वंस्थापितोगोभिरीश्वरः ॥ उपेंद्रइतिलोकास्त्वांगास्यंतिभुविसर्वतइति ॥ तत्संबोधनंतथा ॥ इंद्रस्यउपसमीपेऽवरजत्वेनजातइतिवाउपेंद्रस्तत्संबोधनंतथा ॥ कैटभारातेकैटभनाम्नोदैत्यस्यारे ॥ मधुहंतर्मधुनाम्नोदैत्यस्यनाशकर्तः ॥ अधःइंद्रियेणपादेनावतारादौजायतइत्यधोक्षजः ॥ यद्वा अक्षजमैंद्रियकंज्ञानंतदधोऽर्वागेवयस्मात्तत्संबोधनंतथा ॥ ११ ॥ नराणांजीवानामाश्रयायनारायणाय ॥ पापिनोयेषुशास्यंतेतेनरकाःस्थानविशेषाः नरकनामासुरोवातद्धारिणे ॥ पापहारिणेऽधर्मनाशकर्त्रे ॥ वामयतिभक्तानांसंसारदुःखमितिवामनस्तस्मै ॥ अज्ञानंतत्कार्यंहरतीतिहरिस्तस्मै ॥ शूरस्यापत्यंशौरिस्तस्मै ॥ १२ ॥ अनंतायअनंतनागायत्रिविधपरिच्छेदशून्यायवा ॥ नारायणावतारेऽनंतशयनायशेषशायिने ॥ रुक्मिणीपतयेलक्ष्मीकांताय ॥ रुक्मिणीकृष्णजन्मनीतिपराशरवचनात् ॥ वैदर्भींभीष्मकसुतांश्रियोमात्रांस्वयंवरेइतिशुकोक्तेश्च ॥ रुक्मिणंरुक्मिण्याभ्रातरंप्रमथयतिधनुरादिकंछित्त्वाकेशश्मश्रूणिमुंडयतीतिरुक्मिप्रमथनस्तस्मै ॥ १३ ॥ चैद्यवंशेभवश्चैद्यःशिशुपालस्तद्धंत्रे ॥ दनोःपुत्रादानवास्तदरेतेषांशत्रो ॥ असुराणामरयेनाशकाय ॥ मुकुंदभुक्तिमुक्तिद ॥ परमअविद्यातत्कार्यविनिर्मुक्त॥आनंदसुखरूप ॥ परमानंदेत्येकंपदंवा ॥ सपरमानंदइतिश्रुतेः ॥ नंदगोपस्यद्रोणवस्ववतारस्यप्रियायपुत्रायहितैषिणइतिवा ॥ ॥ १४ ॥ महादेवाराधनकालेपुंडरीकीकृतमक्षिनेत्रयेनमहादेवात्प्राप्तपुंडरीकतुल्यनेत्रत्वाद्वापुंडरीकाक्षस्तत्संबोधनंतथा ॥ तथाचादित्यपुराणे ॥ एवमुक्त्वाददौचक्रमित्युपक्रम्यनेत्रंचपद्मसदृशं

विष्णवेप्रभविष्णवइति ॥ यद्वा पुंडरीकेइवाक्षिणीयस्यसतथातत्संबोधनंतथा ॥ यद्वा पुंडरीकाक्षहेअक्षयपरमधाम ॥ पुंडरीकंपरंधामाक्षयमव्ययमुच्यतइतिवचनात् ॥ दनुजेंद्राःहिरण्यकशिपुप्रभृतयस्तेषांनिषूदननाशक ॥ गोपालरूपायस्फुरद्बर्हदलोद्बद्धादिरूपाय ॥ वेणुवादनकारिणेवेणुवाद्यकर्त्रे ॥ १५ ॥ गोप्योराधाप्रभृतयस्तासांप्रियाय ॥ केशिघ्नेकेशिनाम्नोदैत्यस्यहंत्रे ॥ गोवर्धनंधरतीतिगोवर्धनधरस्तस्मै ॥ योगिनोरमंतेअस्मिन्नितिरामः ॥ तथाचपाद्मे ॥ रमंतेयोगिनोनंतेसत्यानंदेचिदात्मनि ॥ इतिरामपदेनासौपरंब्रह्माभिधीयतेइति ॥ रमयतिनयनमनांसीतिवारामस्तस्मै ॥ रघुनाथायरघुवंशोद्भवानांस्वामिने ॥ राघवायरघुवंशोद्भवाय ॥ १६ ॥ रावणारेदशग्रीवस्यशत्रो ॥ बिभीषणस्यशरणमेवशरण्यआश्रयस्तंददातीतितथातत्संबोधनंबिभीषणशरण्यद ॥ अजायजन्मरहिताय ॥ जयरूपायजयस्वरूपाय ॥ रणांगणविचक्षणरणभूमौदक्ष ॥ १७ ॥ क्षणआदिर्यस्यसक्षणादिःकालस्तद्रूपाय ॥ नानारूपायप्रपंचात्मने ॥ शार्ङ्गधनुर्वर्ततेयस्यतस्मै शार्ङ्गिणे ॥ गदाकौमोदक्याख्याऽस्यास्तीतिगदीतस्मैगादिने ॥ चक्रंसुदर्शनाख्यंवर्ततेऽस्येतिचक्रीतस्मै ॥ दैत्यानांचक्रंसमूहंविमर्दितुंशीलंयस्यतस्मैदैत्यचक्रविमर्दिने ॥ १८ ॥ बलाधिक्याद्बलः संकर्षणस्तस्मैबलाय ॥ बलोच्छ्र्याद्बलभद्रःस एवतस्मैबलभद्राय ॥ बलस्यासुरस्यारातिःशत्रुरिंद्रस्तस्यप्रियाय ॥ बलियज्ञप्रमथन बलिनाम्नोऽसुरस्ययज्ञविध्वंसन ॥ भक्तानांबलप्रदभक्तबल

गोपीप्रियायकेशिघ्नेगोवर्धनधरायच ॥ रामायरघुनाथायराघवायनमोनमः ॥ १६ ॥ रावणारेनमस्तुभ्यंविभीषणशरण्यद ॥ अजायजयरूपायरणांगणविचक्षण ॥१७॥ क्षणादिकालरूपायनानारूपायशार्ङ्गिणे ॥ गादिनेचाक्रिणेतुभ्यंदैत्यचक्रविमर्दिने ॥१८॥ बलायबलभद्रायबलारातिप्रियायच ॥ बलियज्ञप्रमथननमोभक्तवरप्रद ॥ १९ ॥ हिरण्यकशिपोर्वक्षोविदारणरणप्रिय ॥ नमोब्रह्मण्यदेवायगोब्राह्मणहितायच ॥ २० ॥ नमस्तेधर्मरूपायनमःसत्त्वगुणायच ॥ नमःसहस्रशिरसेपुरुषायपरायच ॥ २१ ॥ सहस्राक्षसहस्रांघ्रेसहस्रकिरणायच ॥ सहस्रमूर्तेश्रीकांतनमस्तेयज्ञपूरुष ॥२२॥ वेदवेद्यस्वरूपायनमोवेदप्रियायच॥वेदायवेदगादिनेसदाचाराध्वगामिने ॥२३॥ वैकुंठायनमस्तुभ्यंनमोवैकुंठवासिने॥ विष्टरश्रवसेतुभ्यंनमोगरुडगामिने ॥२४॥

प्रद ॥ अभक्तानांबलंप्रकर्षेणद्यतिखंडयतीतिवा ॥ दोऽवखंडनेइतिधातुः ॥ १९ ॥ हिरण्यकशिपोर्दैत्यस्यवक्षोवक्षःस्थलंविदारयतीतितथा ॥ रणप्रियसंग्रामोत्सुक ॥ ब्रह्मभ्योब्राह्मणादिभ्यो हितोब्रह्मण्यःसचासौदेवश्चेतितस्मै ॥ ब्राह्मणरूपायेतिक्वचित् ॥ गवांब्राह्मणानांचहिताय ॥ २० ॥ चोदनालक्षणोऽर्थोधर्मस्तद्रूपाय ॥ तथाचपारमर्षसूत्रं चोदनालक्षणोर्थोधर्मइति ॥ धर्माख्यदेवतारूपायेतिवा ॥ सत्त्वंगुणोयस्मिंस्तस्मैशुद्धसत्त्वात्मकायेत्यर्थः ॥ सहस्रंशिरांस्यस्यतस्मै ॥ सहस्रशीर्षेत्यादिश्रुतेः ॥ पूर्णत्वात्पुरुषःपुरिशयनाद्वापुरुषः ॥ नवद्वारेपुरेशेतेपुरुषस्तेनचोच्यते ॥ कार्येकारणतयापूर्वमपिस्थितत्वाद्वापुरुषः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ पूर्वमेवाहमिहासंतत्पुरुषस्यपुरुषत्वमिति ॥ तद्रूपाय ॥ परायपरमेश्वराय ॥ २१ ॥ सहस्रमक्षीणियस्यतत्संबोधनंतथा ॥ सहस्रमंघ्रयोयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ सहस्रमपरिमिताःकिरणायस्यसूर्यरूपस्यतस्मै ॥ सहस्रमपरिमितामूर्तिर्यस्यतत्संबोधनंतथा ॥ श्रीकांतलक्ष्मीपते ॥ यज्ञपूरुषयज्ञाधिष्ठातृपुरुष ॥ २२ ॥ वेदवेद्योवेदैकवेद्यस्तत्स्वरूपाय ॥ वेदप्रियायवेदप्रवर्तकाय ॥ वेदायवेदस्वरूपाय ॥ वेदनंवेदःस्वप्रकाशश्चिदात्मातद्रूपायेतिवा ॥ वेदान्गदितुंकथयितुंव्यस्तुंवाशीलंयस्यतस्मैवेदव्यासरूपायेत्यर्थः ॥ सदाचाररूपोयोऽध्वामार्गस्तेनगंतुंशीलंयस्यतस्मैतत्प्रवर्तकायेत्यर्थः ॥२३॥ वैकुंठायविकुण्ठायाःपुत्राय ॥ पत्नीविकुण्ठाशुभ्रस्यवैकुंठैःसहितःसुरैः॥तस्यांसकलयाजज्ञेवैकुंठोभगवान्स्वय

मिति ॥ विकुण्ठामायातामधिष्ठायतिष्ठतीतिवैकुण्ठस्तस्माइतिवा ॥ वैकुण्ठेवस्तुंशीलंयस्यतस्मै ॥ विष्टंव्याप्तिंरांतिकीर्तयन्तीतिविष्टरायाज्ञवल्क्यादयस्तेभ्यःश्रूयतइतिविष्टरश्रवाः ॥ विष्टरेशब्दप्रपंच मयेवेदेश्रूयतइतिवातस्मै ॥ गरुडेनगंतुंशीलंयस्यतस्मै ॥ २४ ॥ विष्वक्सेन विष्वगंचंतिपलायंतेदैत्यसेनायस्योद्योगमात्रेण ॥यद्वा॥ विष्वगंचनीसर्वतःप्रसर्पतीकैश्चिदप्यनिवारितासेनायस्यतत्संबोध नंतथा ॥ जगन्मयप्रपञ्चरूप ॥ इदंसर्वंयदयमात्मेतिश्रुतेः ॥ विरोधिलक्षणयाजनाःपुण्यजनाराक्षसास्तानर्दयतीतिदाशरथिरूपेणजनमात्रंवाअर्दयतिप्रलयकालइतितत्संबोधनंहेजनार्दन ॥ त्रिविक्र मायेति ॥ २५ ॥ केशवाय केशिनामानंदैत्यंहतवानितिकेशवस्तस्मै ॥ तथाचहरिवंशे ॥ यस्मात्त्वयाहतःकेशीतस्मान्मच्छासनंशृणु ॥केशवोनामनाम्नात्वंख्यातोलोकेभविष्यसि॥ केशसंज्ञिताःसूर्या दिसंक्रांताअंशवस्तद्वत्तयावाकेशवः ॥ अंशवोयेप्रकाशंतेममतेकेशसंज्ञिताः ॥ सर्वज्ञाःकेशवन्तस्मान्मामाहुर्द्विजसत्तमाइतिमहाभारते ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाख्याताःशक्तयःकेशसंज्ञिताइत्यादौकेशशब्दः शक्तिपर्यायः ॥ कोब्रह्मेतिसमाख्यातईशोहंसर्वदेहिनाम् ॥ आवांतवांकेसंभूतौततःकेशवनामवान्इतिहरिवंशे ॥ तत्संबोधनंवातथा ॥ मायाख्याशक्तिर्वर्ततेयस्यतस्मै ॥ ब्रह्मगायिनेवेदगायिने ॥ तपोरूपायतपःस्वरूपायआलोचनरूपायेतिवा ॥ तपसांतपस्विनांफलदायिनेकर्मफलदात्रे ॥ २६ ॥ स्तुत्यायस्तोत्रस्यविषयभूताय ॥ स्तुतिरूपायस्तोत्रस्वरूपाय ॥ भक्तस्तुतिरतायभक्तानां

विष्वक्सेननमस्तुभ्यंजगन्मयजनार्दन ॥ त्रिविक्रमायसत्यायनमःसत्यप्रियायच ॥ २५ ॥ केशवायनमस्तुभ्यंमायिनेब्रह्मगायिने ॥ तपोरूपायतप
सांनमस्तेफलदायिने ॥ २६ ॥ स्तुत्यायस्तुतिरूपायभक्तस्तुतिरतायच ॥ नमस्तेश्रुतिरूपायश्रुत्याचारप्रियायच ॥ २७ ॥ अंडजायनमस्तुभ्यंस्वे
दजायनमोस्तुते ॥ जरायुजस्वरूपायनमउद्भिज्जरूपिणे ॥ २८ ॥ देवानामिंद्ररूपोसिग्रहाणामसिभानुमान् ॥ लोकानांसत्यलोकोऽसिसिंधूनांक्षी
रसागरः ॥ २९ ॥ सुरापगाऽसिसरितांसरसांमानसंसरः ॥ हिमवानसिशैलानांधेनूनांकामधुग्भवान् ॥ ३० ॥ धातूनांहाटकमसिस्फटिकश्चोपले
ष्वसि ॥ नीलोत्पलंप्रसूनेषुवृक्षेषुतुलसीभवान् ॥ ३१ ॥ सर्वपूज्यशिलानांवैशालग्रामशिलाभवान् ॥ मुक्तिक्षेत्रेषुकाशीत्वंप्रयागस्तीर्थपंक्तिषु ॥३२॥

स्तुतौप्रीयमाणाय ॥ श्रुतिरूपायवेदरूपाय ॥ वेदरूपायेतिक्कचित् ॥ श्रुत्याचारप्रियायश्रुत्याचारेणप्रीयमाणाय ॥२७॥ अण्डजायपक्षिस्वरूपाय ॥ स्वेदजायमत्कुणादिरूपाय ॥ जरायुजस्वरूपायमानुषादिरूपाय ॥ उद्भिज्जरूपिणेतरुरूपिणे ॥ २८ ॥ विभूतिरूपेणस्तौति देवानामित्यारभ्यत्वामाहुर्जीवनेश्वरमित्यंतेन ॥ देवानांवस्वादित्यादीनामिंद्ररूपोऽसिभवसि ॥ देवानामस्मिवासव इतिभगवद्वचनात् ॥ नवग्रहाणांमध्येभानुमान्सूर्योऽसि ॥ चतुर्दशलोकानांमध्येसत्यलोकोब्रह्मलोकोऽसि ॥ सप्तानांसिंधूनांसागराणांमध्येक्षीरसागरोऽसीतिसर्वत्रानुषज्जते ॥ २९ ॥ सरितांनदीनांमध्येसुरापगागंगाऽसि ॥ स्रोतसामस्मिजाह्नवीतिभगवद्वचनात् ॥ सरसांसरोवराणांमध्येमानसंब्रह्मणोमनसोभवंसरोऽसि ॥ तथाचरामायणे ॥ कैलासेपर्वतेराममनसानिर्मितंसरः ॥ ब्रह्मणारघुशार्दूलमानसंनामतेनतदिति ॥ शैलानांपर्वतानांमध्येहिमवान्हिमालयोऽसि ॥ स्थावराणांहिमालयइतिभगवद्वचनात् ॥ धेनूनांमध्येकामधुक्सुरभिर्भवानस्ति ॥ धेनूनामस्मिकामधुगितिभगवद्वचनात् ॥ ३० ॥ अष्टानांसुवर्णादीनांधातूनांमध्येहाटकंसुवर्णमसि ॥ उपलेषुपाषाणेषुमध्येस्फटिकरूपपाषाणोसि ॥ प्रसूनेषुपुष्पेषुनीलोत्पलंनीलपद्ममसि ॥ वृक्षेषुमध्येतुलसीसुरसाभवानस्ति ॥ तुलसीसुरसागौरीभूतघ्नीबहुमंजरीतिधन्वंतरिः ॥ ३१ ॥ सर्वेषांसर्वावायाःपूज्यशिलास्तासांमध्येशालग्रामशिलाभवानस्ति ॥ मुक्तिक्षेत्रेषुमध्येकाशीत्वमसि ॥ तीर्थपंक्तिषुतीर्थ

वर्णेषुश्वेतवर्णोऽसिद्विपदांब्राह्मणोभवान् ॥ गरुडोस्यंडजेष्वीशव्यवहारेषुवाग्भवान् ॥ ३३ ॥ वेदेषूपनिषद्रूपामंत्राणांप्रणवोह्यसि ॥ अक्षराणामकारोसियज्वनांसोमरूपधृक् ॥ ३४ ॥ प्रतापिनामग्निरसिक्षमाऽसित्वंक्षमावताम् ॥ दातॄणामसिपर्जन्यःपवित्राणांपरोह्यसि ॥ ३५ ॥ चापोसिसर्वशस्त्राणांवातोवेगवतामसि ॥ मनोसींद्रियवर्गेषुनिर्भयाणांकरोह्यसि ॥ ३६ ॥ व्योमव्याप्तिमतांत्वंवैपरमात्माऽसिचात्मनाम् ॥ संध्योपास्तिर्भवान्देवसर्वनित्येषुकर्मसु ॥ ३७ ॥ क्रतूनामश्वमेधोसिदानानामभयंभवान् ॥ लाभानांपुत्रलाभोसिवसंतस्त्वमृतुष्वहो ॥३८॥ युगानांप्रथमोसित्वंतिथीनांत्वंकुहूर्ह्यसि ॥ पुष्योसिनक्षत्रगणेसंक्रमःसर्वपर्वसु ॥ ३९ ॥ योगेषुव्यतिपातस्त्वंतृणेषुहिकुशोभवान् ॥ उद्यमानांहिसर्वेषांनिर्वाणंत्वमसिप्रभो ॥ ४० ॥

समूहेषुप्रयागस्त्वमसि ॥ ३२ ॥ वर्णेषुश्वेतरक्तपीतकृष्णेषुमध्येश्वेतवर्णोसि ॥ द्विपदांपदद्वययुक्तानांमध्येब्राह्मणोभवानस्ति ॥ अंडजेषुपक्षिषुमध्येगरुडोसि ॥ वैनतेयश्चपक्षिणामितिभगवद्वचनात् ॥ व्यवहारेषुलोकचर्यासुमध्येवाग्वाणीभवानस्ति ॥ ३३ ॥ वेदेषुऋगादिषुचतुर्षुउपनिषद्रूपोवेदांतभागोभवानस्ति ॥ मंत्राणांगायत्र्यादीनांमध्येप्रणवओंकारोऽसि ॥ मंत्राणांप्रणवस्त्रिवृदितिभागवतोक्तेः ॥ अक्षराणामकारादीनांमध्येऽकारोऽसि ॥ अक्षराणामकारोस्मीतिभगवद्वचनात् ॥ यज्वनांयज्ञकर्तॄणांमध्येसोमरूपधृक्चंद्ररूपधृक् ॥ नक्षत्राणामहंशशीतिभगवद्वचनात् ॥ ३४ ॥ प्रतापिनांप्रतापवतांमध्येऽग्निरसि ॥ वसूनांपावकश्चास्मीतिभगवद्वचनात् ॥ क्षमावतांसहनशक्तिमतांक्षमासहनशक्तिरसि ॥ दातॄणांदानकर्तॄणांमध्येपर्जन्योमेघस्तदधिष्ठातृदेवोऽसि ॥ पवित्राणांमध्येपरोसिउत्कृष्टोऽसि ॥ हीतिप्रसिद्धौ ॥ एवमन्यत्रापि ॥ पवित्राणांपवित्रंयइतिस्मृतेः ॥ पयोह्यसीतिपाठेपयोजलम् ॥ ३५ ॥ सर्वशस्त्राणांमध्येचापोधनुरसि ॥ आयुधानांधनुरहमितिभगवदुक्तेः ॥ वेगवतांमध्येवातोऽसि ॥ पवनःपवतामस्मीतिभगवद्वचनात् ॥ इंद्रियवर्गेषुइंद्रियसमुदायेषुमध्येमनोऽसि ॥ इंद्रियाणांमनश्चास्मीतिभगवद्वचनात् ॥ निर्भयाणांमध्येकरोहस्तोह्यसि ॥ अतएवभयेप्रत्युपस्थितेकरमेवप्रसारयतिसर्वोलोकइति ॥ ३६ ॥ व्याप्तिमतांविभूनांपदार्थानांमध्येव्योमआकाशंत्वमसि ॥ वैइत्यपिप्रसिद्धौ ॥ एवमन्यत्रापि ॥ आत्मनांप्रत्यक्चैतन्यानांमध्येपरमात्मासि ॥ अहमात्मागुडाकेशसर्वभूताशयस्थितइतिभगवद्वचनात् ॥ अहमात्मोद्धवामीषांभूतानांसुहृदीश्वरइतिभागवतोक्तेश्च ॥ हेदेवसर्वेषुनित्येषुकर्मसुभवान्संध्योपास्तिःसंध्योपासनमस्ति ॥ ३७ ॥ क्रतूनांयागानांमध्येऽश्वमेधोऽसि ॥ दानानांतुलापुरुषादीनांमध्येभवानभयरूपंदानमस्ति ॥ लाभानांराज्यप्राप्त्यादीनांमध्येभवान्पुत्रलाभोस्तिपुत्रोत्पत्तिरूपोलाभोस्ति ॥ अहोभोदेवषड्ऋतुषुमध्येत्वंवसंतऋतुरसि ॥ ऋतूनांकुसुमाकरइतिभगवदुक्तेः ॥३८॥ युगानांसत्यत्रेताद्वापरकलीनांमध्येप्रथमोयुगःसत्ययुगस्त्वमसि ॥ तिथीनांप्रतिपदादिपंचदशानांमध्येकुहूरमावास्याऽसि ॥ नक्षत्रगणेनक्षत्रसमूहमध्येपुष्योनक्षत्रमसि ॥ पुंस्त्वंनक्षत्राणांस्त्रीपुंरूपत्वात् ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ पुरुषायितसंज्ञेनतप्तंयत्तपसाऽधुना ॥ भवतीभिस्ततःपुंस्त्वमिच्छयावोभविष्यतीति ॥ सर्वपर्वसुसर्वपुण्यकालेषुमध्येसंक्रमःसंक्रांतिरसि ॥ ३९ ॥ योगेषुसप्तविंशतिसंख्येषुव्यतिपाताख्योयोगस्त्वम् ॥ रविवासरसंयुक्ताऽमावास्याव्यतिपातइतिकेचित् ॥ तृणेषुमध्येभवान्कुशोऽसि ॥ कुशोस्मिदर्भजातीनामितिचभागवतोक्तेः ॥ उद्यम्यंतेप्रसाध्यंतइत्युद्यमाधर्मार्थकाममोक्षास्तेषांसर्वेषामुद्यमानांमध्येनिर्वाणमोक्षस्त्वमसि ॥ उपमानंहिसर्वेष्वितिपाठेसर्वेषुदार्ष्टांतिकेषुउपमानंदृष्टांतोभवानित्यर्थः ॥ ४० ॥

सर्वासांकामादिबुद्धीनांमध्येइहजगतिहेअजधर्मबुद्धिर्भवानास्ति ॥ सर्ववृक्षेषुमध्येभवानश्वत्थवृक्षोऽस्ति ॥ अश्वत्थःसर्ववृक्षाणामितिभगवद्वचनात् ॥ लतासुमध्ये ॥ चःसमुच्चये ॥ एवमन्यत्रापि ॥
सोमवल्लीसोमलताभवानास्ति ॥ ४१ ॥ अहोहेविष्णोपवित्रेषुसाधनेषूपायेषुमध्येभवान्प्राणायामःप्राणसंयमोऽस्ति ॥ सर्वलिंगेषुमध्येसर्वदःश्रीमान्विश्वेश्वरोभवानास्ति ॥ ४२ ॥ मित्राणांमध्ये
कलत्रंभार्यात्वमासि ॥ सर्वबंधूनांमध्येधर्मरूपोबंधुरासि ॥ अनुक्तसर्वसमुच्चयार्थमाह ॥ त्वत्तइति ॥ हेनारायणजीवानामाश्रयचराचरेजंगमस्थावरात्मकेऽस्मिन्जगतित्वत्तोऽन्यन्नास्तित्वमेवसर्वमि
त्यर्थः ॥ ४३ ॥ त्वमेवमातेत्यादिश्लोकस्तुत्वत्तइत्यस्मात्पूर्वंबोद्धव्यः ॥ अथवाकिंतदन्यन्मत्तोऽन्यन्नास्तीत्याकांक्षायामुपलक्षणार्थत्वेनकानिचिद्वस्तूनिदर्शयाति ॥ त्वमेवमाताजननी ॥ त्वंतातः
पिता ॥ त्वंसुहृत्प्रत्युपकारमनपेक्ष्यहितकारी ॥ महाधनंनिधिरूपम् ॥ त्वमेवसौख्यसंपत्तिःसुखसंभारः ॥ त्वमायुर्जीवनंजीवनेश्वरोजीवश्चत्वम् ॥ एवकारावन्ययोगव्यावर्तकौसर्वत्रसंबध्येते

सर्वासामिहबुद्धीनांधर्मबुद्धिर्भवानज ॥ अश्वत्थःसर्ववृक्षेषुसोमवल्लीलतासुच ॥ ४१ ॥ प्राणायामोऽसिसर्वेषुसाधनेषुशुचिष्वहो ॥ सर्वदःसर्वलिंगे
षुश्रीमान्विश्वेश्वरोभवान् ॥ ४२ ॥ मित्राणांहिकलत्रंत्वंधर्मस्त्वंसर्वबंधुषु ॥ त्वत्तोनान्यज्जगत्यस्मिन्नारायणचराचरे ॥ ४३ ॥ त्वमेवमातात्वंतातस्त्वं
सुतस्त्वंमहाधनम् ॥ त्वमेवसौख्यसंपत्तिस्त्वमायुर्जीवनेश्वरः ॥ ४४ ॥ साकथायत्रतेनामतन्मनोयत्त्वदर्पितम् ॥ तत्कर्मयत्त्वदर्थंवैतत्तपोयद्भव
त्स्मृतिः ॥४५॥ तद्धनंधनिनांशुद्धंयत्त्वदर्थेव्ययीकृतम् ॥ सएवसकलःकालोयस्मिञ्जिष्णोत्वमर्च्यसे ॥ ४६ ॥ तावच्चजीवितंश्रेयोयावत्त्वंहृदिवर्तसे ॥
रोगाःप्रशममायांतित्वत्पादोदकसेवनात् ॥ ४७ ॥ महापापानिगोविंदबहुजन्मार्जितान्यपि ॥ सद्योविलयमायांतिवासुदेवेतिकीर्तनात् ॥ ४८ ॥
अहोपुंसांमहामोहस्त्वहोपुंसांप्रमादता ॥ वासुदेवमनादृत्ययदन्यत्रकृतश्रमाः ॥ ४९ ॥ इदमेवाहिमांगल्यमिदमेवधनार्जनम् ॥ जीवितस्यफलंचै
तद्यद्दामोदरकीर्तनम् ॥ ५० ॥ अधोक्षजात्परोधर्मोनार्थोनारायणात्परः ॥ नकामःकेशवादन्योनापवर्गोहरिंविना ॥ ५१ ॥ इयमेवपराहानिरुपसर्गो
यमेवहि ॥ अभाग्यंपरमंचैतद्वासुदेवंनयत्स्मरेत् ॥ ५२ ॥ हरेराराधनंपुंसांकिंकिंनकुरुतेबत ॥ पुत्रमित्रकलत्रार्थराज्यस्वर्गापवर्गदम् ॥ ५३ ॥ हरत्यघं
ध्वंसयतिव्याधीनाधीन्नियच्छति ॥ धर्मंविवर्धयेत्क्षिप्रंप्रयच्छतिमनोरथम् ॥ ५४ ॥ भगवच्चरणद्वंद्वंनिर्द्वंद्वध्यानमुत्तमम् ॥ पापिनापिप्रसंगेनवि
हितंस्वहितंपरम् ॥ ५५ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ एवंब्रह्मरुद्रविष्णुरूपेणविभूतिरूपेणचस्तुत्वाइदानींनानाविधयास्तौति ॥ इत्युक्त्वेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ सफलःसंपूर्णः ॥ सकलइतिक्वचित् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ महापापा
निब्रह्महत्यादीनिवासुदेवेतिकीर्तनात्सद्योविलयमायांतीत्यन्वयः ॥ ४८ ॥ अहोइतिखेदे ॥ यद्येनमोहेनप्रमादेनवाऽन्यत्रकृतश्रमास्तेपुमांसः ॥ अन्यत्रकृतःश्रमोयैस्तेतथा ॥ पाठांतरेकृतश्वासौश्रमश्चे
त्यर्थात्तैःपुंभिः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ नार्थइतिनकारःकाकाक्षिन्यायेनोभयत्रसंबध्यते ॥ नाधोक्षजादितिवापाठः ॥ अपवर्गोमोक्षः ॥ ५१ ॥ उपसर्गउपद्रवः ॥ नरोनंतंनवेदयेदितिक्वचित् ॥ ५२ ॥
व्रतेत्याश्चर्ये ॥५३॥ आधीन्मानसीर्व्यथाः ॥ नियच्छतिनाशयति ॥५४॥ भगवदिति ॥ भगवच्चरणयोर्द्वंद्वेयुगलेनिर्द्वंद्वध्यानंनिश्चलंध्यानमतएवोत्तमंपापिनापिप्रसंगेनधनादिप्राप्त्यर्थंविहितंकृतंचेत्तर्हि

तत्परंस्वहितमिति ॥ तथाचोक्तम्॥हरिर्हरतिपापानिदुष्टचित्तैरपिस्मृतः॥अनिच्छयापिसंस्पृष्टोदहत्येवहिपावकः ॥ सर्वपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिषमच्युतम् ॥ द्विजस्तपस्वीभवतिपांक्तिपावनपावनइत्यादि ॥५५॥ महांत्युपपदानिउपसमीपेपदानिभजितुंशीलंयेषांतानिपापानितथा ॥ महापापान्यपीत्यर्थः ॥ सुलीनध्यानसंपन्नोनिश्चलध्यानसंबद्धः॥सुनीलध्यानसंपन्नइतिपाठेसुनीलःश्रीकृष्णस्तस्यध्याने नसंपन्नइतिव्याख्येयम् ॥ नामोच्चारोनामोच्चारणम् ॥५६॥ किंचप्रमादादपीति ॥ अनलकणोऽग्निविस्फुलिंगः॥अघंपापंसंसारंवा ॥ तथाचवैष्णवे ॥ अवशेनापियन्नाम्निकीर्तितेसर्वपातकैः ॥ पुमान्सद्योविमुच्येतसिंहत्रस्तैर्वृकैरिव॥भागवते ॥ सांकेत्यंपारिहास्यंवास्तोभंहेलनमेववा॥ वैकुण्ठनामग्रहणमशेषाघहरंविदुः ॥ अत्रापिवक्ष्यति ॥ यदिजातुचिदन्धकद्विषस्तवनामौष्ठपुटाद्विनिःसृतम् ॥ शिवशंकरचंद्रशेखरेत्यसकृत्तस्यनसंसृतिःपुनरिति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ विष्णुपादांबिवात ॥ तदुक्तम् ॥ शालग्रामशिलातोयंयदिशंखस्थितंभवेत् ॥ तदाप्रयोजनंनास्तितीर्थैस्त्रैलोक्यसंभवैरिति ॥ ५९ ॥ उपहारंनैवेद्यम् ॥ पुरोडाशोनामयज्ञेषुदेवेभ्योदेयोद्रव्यप्रभेदोऽत्यंतपवित्रःपदार्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ सदापुरोडाशपवित्रिताधराइति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ शंखचक्रांकिततनुरिति

पापिनांयानिपापानिमहोपपदभांज्यपि ॥ सुलीनध्यानसंपन्नोनामोच्चारोहरेर्हरेत् ॥५६॥ प्रमादादपिसंस्पृष्टोयथाऽनलकणोदहेत् ॥ तथौष्ठपुटसंस्पृष्टंहरिनामहरेदघम् ॥ ५७ ॥ नितांतंकमलाकांतेशांतंचित्तंविधायय: ॥ संशीलयेत्क्षणंनूनंकमलातत्रनिश्चला ॥५८॥ अयमेवपरोधर्मस्त्विदमेवपरंतपः ॥ इदमेवपरंतीर्थंविष्णुपादांबुयत्पिबेत् ॥ ५९ ॥ तवोपहारंभक्त्यायःसेवतेयज्ञपूरुष ॥ सेवितस्तेननियतंपुरोडाशोमहाधिया ॥ ६० ॥ सचैवावभृथस्नातः सचगंगाजलाप्लुतः ॥ विष्णुपादोदकंकृत्वाशंखेयःस्नातिमानवः ॥ ६१ ॥ शालग्रामशिलायेनपूजितातुलसीदलैः ॥ सपारिजातमालाभिःपूज्यते सुरसद्मनि ॥ ६२ ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवायदिवेतरः ॥ विष्णभक्तिसमायुक्तोज्ञेयःसर्वोत्तमश्चसः ॥ ६३ ॥ शंखचक्रांकिततनुःशिरसामंजरीधरः ॥ गोपीचंदनलिप्तांगोदृष्टश्चेत्तदघंकुतः ॥ ६४ ॥ प्रत्यहंद्वादशशिलाःशालग्रामस्ययोऽर्चयेत् ॥ द्वारवत्याःशिलायुक्ताःसवैकुंठेमहीयते ॥ ६५ ॥

गोपीचंदनादिनानतुदाहेन ॥ बृहन्नारदीयेदाहेनशंखचक्रधारणस्यनिषिद्धत्वात् ॥ तथाहि ॥ यस्तुसंतप्तशंखादिलिंगचिह्नतनुर्नरः ॥ ससर्वयातनाभोगीचांडालोजन्मकोटिभिः ॥ तंद्विजंतप्तशंखादिलिंगांकिततनुंनरः॥ संभाष्यरौरवंयातियावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ चक्रांकिततनुर्यत्रतत्रकोपिनसंवसेत् ॥ यदितिष्ठेन्महापापीसहस्रब्रह्महाभवेत्॥गंगास्नानरतोवापिअश्वमेधरतोपिवा॥चक्रांकिततनुंदृष्ट्वापश्येत्सूर्यंजपन्नरः ॥ जपेच्चशतरुद्रीयमन्यथारौरवंव्रजेत् ॥ ब्राह्मणस्यतनुर्ज्ञेयासर्वदेवसमाश्रिता॥साचेत्संतापिताराजन्किमुवक्ष्यामहेततः॥ चक्रांकिततनुर्वापिराजँल्लिंगान्वितोपिवा॥नाधिकारीपरिज्ञेयःश्रौतस्मार्तेषुकर्मस्विति ॥ नचअतप्ततनूर्नतदामोअश्नुतइतिश्रुतिविरोधेनस्मृतेरप्रामाण्यम् ॥ श्रुतेरर्थांतरपरत्वात् ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादिनाऽतप्ततनुरसंतापितदेहोऽतएवामोऽपक्वोऽदग्धरागादिःपुमांस्तद्ब्रह्मनाश्नुतेनप्राप्नोतीतिश्रुतेरर्थः ॥ तुलस्यामंजरीधरः ॥ शिरसामस्तकेन ॥ सुरसामंजरीधरइतिपाठेसुरसातुलसी ॥ तदघमित्यत्रतच्छब्दोद्रष्टविषयः ॥ ६४ ॥ शालग्रामस्यचंपकारण्यांतर्गत

चक्रतीर्थस्य ॥ शालग्रामस्यशालग्रामाणांद्वादशशिलाइतिवा ॥ द्वारवत्याःशिलाद्वारकाचक्रम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ गायाभिगानंकरोमि ॥ श्रयामीतिक्वचित् ॥
॥ ७२ ॥ ७३ ॥ स्त्रैणेस्त्रीसमूहे ॥ श्यामलतनुंश्रीकृष्णम् ॥ ७४ ॥ सर्वेषामिति ॥ हृदयेषुआवसतीतिहृदयावासोजीवरूपेण ॥ साक्षादपरोक्षः ॥ यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ साक्षीअंत
र्यामी॥सर्वगंत्वांविनाबहिरंतरन्यंनवेद्मित्वामेवसर्वंवेद्मीत्यर्थः ॥ यदन्यदितिपाठेत्वांविनात्वत्तःसकाशाद्यदन्यत्तत्त्वमेवेत्यन्वयः ॥७५॥७६॥७७॥ अन्नादिति ॥ तद्वृष्टेः साचासौवृष्टिश्चेतितद्वृष्टिस्तस्याः

तुलसीयस्यभवनेप्रत्यहंपरिपूज्यते ॥ तद्गृहंनोपसर्पंतिकदाचिद्यमकिंकराः ॥ ६६ ॥ हरिनामाक्षरमुखंभालेगोपीमृदांकितम् ॥ तुलसीमालितोरस्कंस्पृशे
युर्नयमानुगाः ॥ ६७ ॥ गोपीमृत्तुलसीशंखःशालग्रामःसचक्रकः ॥ गृहेपियस्यपंचैतेतस्यपापभयंकुतः ॥ ६८ ॥ येमुहूर्ताःक्षणायेचयाःकाष्ठायेनिमे
षकाः ॥ ऋतेविष्णुस्मृतेर्यातास्तेषुमुष्टोयमेनसः ॥ ६९ ॥ क्वद्वचक्षरंहरेर्नामस्फुलिंगसदृशंज्वलत् ॥ महतीपातकानांचराशिस्तूलोपमाक्वच ॥ ७० ॥
गोविंदंपरमानंदंमुकुंदंमधुसूदनम् ॥ त्यक्त्वान्यंनैवजानामिनभजामिस्मरामिन ॥ ७१ ॥ ननमामिनचस्तौमिनपश्यामीहचक्षुषा ॥ नस्पृशामिनवाया
मिगायामिनहरिंविना ॥ ७२ ॥ जलेस्थलेचपातालेप्यनिलेचानलेऽचले ॥ विद्याधरासुरसुरेकिंनरेवानरेनरे ॥ ७३ ॥ तृणेस्त्रैणेचपाषाणेतरुगुल्मलता
सुच ॥ सर्वत्रश्यामलतनुंवीक्षेश्रीवत्सवक्षसम् ॥ ७४ ॥ सर्वेषां हृदयावासःसाक्षात्साक्षीत्वमेवहि ॥ बहिरंतर्विनात्वांतुनह्यन्यंवेद्मिसर्वगम् ॥ ७५ ॥
इत्युक्त्वाविररामासौशिवशर्मन्ध्रुवस्तदा ॥ देवोपिभगवान्विष्णुस्तमुवाचप्रसन्नदृक् ॥ ७६ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अयिबालविशालाक्षध्रुव
ध्रुवमतेऽनघ ॥ परिज्ञातोमयासम्यक्तवहृत्स्थोमनोरथः ॥ ७७ ॥ अन्नाद्भवंतिभूतानिवृष्टेरन्नसमुद्भवः ॥ तद्वृष्टेःकारणंसूर्यःसूर्याधारोध्रुवैधिभोः ॥७८॥
ज्योतिश्चक्रस्यसर्वस्यग्रहर्क्षादेःसमंततः ॥ गगनेभ्रमतोनित्यंत्वमाधारोभविष्यसि ॥ ७९ ॥ मेढीभूतस्तुवैसर्वान्वायुपाशैर्नियंत्रितान् ॥ आकल्पंतत्पदं
तिष्ठभ्रामयञ्ज्योतिषांगणान् ॥ ८० ॥

सूर्यःकारणम् ॥ तदितिपृथक्पदंवा ॥ तत्तस्माद्धोहेध्रुवत्वंसूर्याधारएधिभवेत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अग्नौप्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइति ॥
॥ ७८ ॥ ७९ ॥ धान्याक्रमणायभ्राम्यमाणानांपशूनांबंधनस्तंभोमेढीतत्सदृशोमेढीभूतइत्यर्थः ॥ आकल्पंकल्पपर्यंतम् ॥ कल्पोऽत्रब्रह्मणोदिनंपरार्धद्वितयंवा ॥ स्थास्नुःपरस्तात्कल्पवासिना
मितिभागवतोक्तेः ॥ ८० ॥

आसादिप्राप्तम् ॥ आदायीतिपाठेगृहीतमित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ शक्राद्यैरपिदुर्लभैस्तैरपिप्राप्तुमशक्यमित्यर्थः ॥ तत्त्वत्सात्त्वदधीनम् ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ महोपसर्गश
मनीग्रहादिमहापीडानाशिनी ॥ ८८ ॥८९॥ ९०॥९१॥९२॥९३॥ अनेकानिदानानिदत्त्वानानाव्रतानिचकृत्त्वायथालाभानवाप्नोतितथांऽनयास्तुत्याऽत्राप्नोति ॥ सर्वैर्दानव्रतादिभिर्यत्फलंलभ्यते

आराध्यश्रीमहादेवंपुरापदमिदंमया ॥ आसादियत्तदेतत्तेतपसाप्रतिपादितम् ॥ ८१ ॥ केचिच्चतुर्युगंयावत्केचिन्मन्वंतरंध्रुव ॥ तिष्ठंतित्वंतुवैकल्पंपदमे
तत्प्रशास्यासि ॥ ८२ ॥ मनुनापिनयत्प्रापिकिमन्यैर्मानवैर्ध्रुव ॥ तत्पदंविहितंत्वत्साच्छक्राद्यैरपिदुर्लभम् ॥ ८३ ॥ अन्यान्वरान्प्रयच्छामिस्तवेनाने
नतोषितः ॥ सुनीतिरपितेमातात्वत्समीपेचरिष्यति ॥ ८४ ॥ इदंस्तोत्रवरंयस्तुपठिष्यतिसमाहितः ॥ त्रिसंध्यंमनुजस्तस्यपापंयास्यतिसंक्षयम् ॥८५॥
नतस्यसदनंलक्ष्मीःपरित्यक्ष्यत्यसंशयम् ॥ नजनन्यावियोगश्चनबंधुकलहोदयः ॥ ८६ ॥ ध्रुवस्तुतिरियंपुण्यामहापातकनाशिनी ॥ ब्रह्महापिवि
शुद्ध्येतकाकथेतरपापिनाम् ॥ ८७ ॥ महापुण्यस्यजननीमहासंपत्तिदायिनी ॥ महोपसर्गशमनीमहाव्याधिविनाशिनी ॥ ८८ ॥ यस्याऽस्तिपरमाभ
क्तिर्मयिनिर्मलचेतसः ॥ ध्रुवस्तुतिरियंतेनजप्यामत्प्रीतिकारिणी ॥ ८९ ॥ समस्ततीर्थस्नानेनयत्फलंलभतेनरः ॥ तत्फलंसम्यगाप्नोतिजपन्स्तुत्या
नयामुदा ॥ ९० ॥ संतिस्तोत्राण्यनेकानिममप्रीतिकराणिच ॥ ध्रुवस्तुतेर्नचैतस्याःकलामर्हंतिषोडशीम् ॥ ९१ ॥ श्रुत्वापीमांस्तुतिंमर्त्यःश्रद्धयाप
रयामुदा ॥ पातकैर्मुच्यतेसद्योमहत्पुण्यमवाप्नुयात् ॥ ९२ ॥ अपुत्रःपुत्रमाप्नोतिनिर्धनोधनमाप्नुयात् ॥ अभक्तोभक्तिमाप्नोतिकीर्तनाच्चध्रुवस्तुतेः ॥
॥ ९३ ॥ दत्त्वादानान्यनेकानिकृत्वानानाव्रतानिच ॥ यथालाभानवाप्नोतितथास्तुत्याऽनयानरः ॥ ९४ ॥ त्यक्त्वासर्वाणिकार्याणित्यक्त्वाजप्यान्यने
कशः ॥ ध्रुवस्तुतिरियंजप्यासर्वकामप्रदायिनी ॥ ९५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ ध्रुवावधेहिवक्ष्यामिहितंतवमहामते ॥ येनतेनिश्चलंसम्यक्पदमे
तद्भविष्यति ॥ ९६ ॥ अहंजिगमिषुस्त्वासंपुरींवाराणसींशुभाम् ॥ साक्षाद्विश्वेश्वरोयत्रतिष्ठतेमोक्षकारणम् ॥ ९७ ॥ विपन्नानांचजंतूनांयत्रविश्वेश्वरः
स्वयम् ॥ कर्णेजापंप्रकुरुतेकर्मनिर्मूलनक्षमम् ॥ ९८ ॥ अस्यसंसारदुःखस्यसर्वोपद्रवदायिनः ॥ उपायएकएवास्तिकाशिकानंदभूमिका ॥ ९९ ॥
इदंरम्यमिदंनेतिबीजंदुःखमहातरोः ॥ तस्मिन्काश्यग्निनादग्धेदुःखस्यावसरःकुतः ॥१००॥ प्राप्यंसंप्राप्यतेयेननभूयोयेनशोच्यते ॥ परायानिर्वृतेः
स्थानंयत्तदानंदकाननम् ॥ १ ॥ अमृतायनमुत्सृज्यपुरुषोन्यत्रयोवसेत् ॥ आनंदकाननंशंभोःकुतस्तस्यसुखोदयः ॥ २ ॥

तत्सर्वमनयास्तुत्याप्राप्यतइत्यर्थः ॥ कामानितिक्वचित् ॥ नतथाकाममाप्नोतीतिपाठःस्पष्टार्थः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ अववेहिश्शृणु ॥ येनहितेनहितानुष्ठानेन ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ प्रसंगात्का
शींस्तौति अस्येत्यादिषड्भिः ॥ आनन्दभूमिकाआनंदरूपंस्थानम् ॥ ९९ ॥ काश्यग्निनाकाशीमरणनिमित्तरुद्रोपदिष्टज्ञानाग्निनेत्यर्थः ॥ १०० ॥ १ ॥ अमृतायनंकैवल्याश्रयम् ॥ २ ॥

निर्गतारिपवोयस्मात्तद्राष्ट्रंनीरिपु ॥ ३ ॥ काशींकाशींप्रति ॥ कथंभूतंविश्वेशम् ॥ जगदर्च्यम् ॥ पाठांतरेकाशीविशेषणम् ॥ ४ ॥ साविश्वेश्वरःसुदर्शनचक्रदः ॥ ५ ॥ पुरेति ॥
पुरापूर्वंहरःपादांगुष्ठस्ययाऽग्ररेखातस्याउत्थमुत्पादितंचक्रंसृष्ट्वाप्रक्षिप्यजालंधरंदैत्यमहरन्मारितवानित्यर्थः ॥ कथंभूतम् ॥ ममापिपरिकंपनंकंपजनकम् ॥ पादांगुष्ठस्यरेखाधइतिक्वचित् ॥ पादांगुष्ठ
स्यरेखातइतिवान्यत्र ॥ पादांगुष्ठस्यरेखाास्वितिचापरत्र ॥ पादांगुष्ठस्याग्रेणेतिकृत्वेतिचसर्वत्र ॥ ६ ॥ ससुदर्शनचक्रदइत्युक्तंतत्प्राप्तिमेवसकारणांदर्शयाति ॥ तच्चक्रमिति ॥ एवंहिश्रूयतेआदित्य

वरंशरावहस्तस्यचांडालागारवीथिषु ॥ भिक्षार्थमटनंकाश्यांराज्यंनान्यत्रनीरिपु ॥ ३ ॥ वैकुंठनगरात्काशींनित्यंविश्वेशमर्चितुम् ॥ अहमायामिनि
यमाज्जगदर्च्यंतदर्चिताम् ॥ ४ ॥ मयियापरमाशक्तिस्त्रिलोक्यारक्षणक्षमा ॥ तत्रहेतुर्महेशानःससुदर्शनचक्रदः ॥ ५ ॥ पुराजालंधरंदैत्यंममापिपारिकं
पनम् ॥ पादांगुष्ठाग्ररेखोत्थंचक्रंसृष्ट्वाहरोऽहरत् ॥ ६ ॥ तच्चचक्रंमयालब्धंनेत्रपद्मार्चनाद्विभोः ॥ एतत्सुदर्शनाख्यंवैदैत्यचक्रप्रमर्दनम् ॥ ७ ॥ तन्म
यातवरक्षार्थंभूतविद्रावणंपरम् ॥ तावत्प्रणुन्नंपुरतस्ततश्चाहमिहागतः ॥८॥ काशीमिदानींयास्यामिविश्वेश्वरविलोकने ॥ अद्ययात्राऽस्तिमहतीकार्तिक्यां
बहुपुण्यदा ॥ ९ ॥ कार्तिकस्यचतुर्दश्यांविश्वेशंयोविलोकयेत् ॥ स्नात्वाचोत्तरवाहिन्यांनतस्यपुनरागतिः ॥ ११० ॥ इत्युक्त्वाताक्ष्यमारोप्यध्रुवमानं
दमेदुरम् ॥ क्षणाद्वाराणसींप्रापहरिःस्मरहरोषिताम् ॥ ११ ॥ पंचक्रोश्याश्चसीमानंप्राप्यदेवोजनार्दनः ॥ वैनतेयादवारुह्यकरेधृत्वाध्रुवंततः ॥ १२ ॥
मणिकर्ण्यांपरिस्नायविश्वेशमभिपूज्यच ॥ ध्रुवंबभाषेभगवान्हितंतस्यचिकीर्षयन् ॥ १३ ॥ लिंगंस्थापययत्नेनक्षेत्रेऽत्रैवाविमुक्तके ॥ त्रैलोक्यस्थापनं
पुण्यंयथाभवतितेऽक्षयम् ॥ १४ ॥ नियुतंयत्परिस्थाप्यलिंगानिफलमाप्यते ॥ अन्यत्रतदिहैकेनलिंगेनपरिलभ्यते ॥ १५ ॥ कालेनभंगमापन्नं
जीर्णोद्धारंकरोतियः ॥ इहतस्यफलस्यांतःप्रलयेपिनजायते ॥ १६ ॥

पुराणे ॥ स्वर्णकमलसहस्रेणश्रीशंकरंश्रीकृष्णःप्रत्यहंपूजयतिस्म ॥ तत्रकदाचिच्छ्रीकृष्णस्यभावजिज्ञासयैकस्मिन्कमलेविश्वेश्वरेणहृतेएतद्वाक्यम् ॥ हृतेपुष्पेतदाविष्णुश्चिंतयन्किमिदंत्विति ॥
ज्ञात्वात्मनेत्रमुद्धृत्यपूजयामासशंकरम् ॥ ततस्तेनैवसंतुष्टस्यविश्वेश्वरस्यवाक्यम् ॥ दिव्यंददामितेचक्रमद्भुतंतत्सुदर्शनम् ॥ प्रीत्यर्थंसवदेवानांनिर्मितंयन्मयापुरा ॥ गृहीत्वातद्रणेदैत्याञ्जहिविष्णो
ममाज्ञया ॥ एवमुक्त्वाददौचक्रंसूर्यायुतसमप्रभमिति ॥ नेत्रमेवपद्मंनेत्रपद्मंतेनार्चनात्पूजनात् ॥७॥ प्रणुन्नंप्रेषितम् ॥ पुरतःपूर्वम् ॥ ८ ॥९॥११०॥११॥१२॥१३॥१४ ॥ १५ ॥ प्रसंगाज्जीर्णो

द्वारादीनांफलमाह कालेनेत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ॥ इतिश्रीरामानंद
कृतायांकाशीखंडटीकायामेकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ महर्जनस्तपःसत्यलोकाःकाश्याःस्तुतिस्तथा ॥ द्वाविंशतितमेऽध्यायेवर्ण्यंतेऽमरदुर्लभाः ॥ १ ॥ ध्रुवाख्यानमभिनंदं

वित्तशाठ्यंपरित्यज्यप्रासादंयोऽत्रकारयेत् ॥ तेनदत्तोभवेत्सर्वोमेरुर्नियुतयोजनः ॥ १७ ॥ कूपवापीतडागानिशक्त्यायोऽत्रतुकारयेत् ॥ अन्य
त्रकरणात्तस्यपुण्यंकोटिगुणाधिकम् ॥ १८ ॥ इज्यार्थमत्रयःकुर्यात्सुरम्यांपुष्पवाटिकाम् ॥ पुष्पेपुष्पेफलंतस्यसुवर्णकुसुमाधिकम् ॥ १९ ॥ अत्रब्रह्म
पुरींकृत्वायोविप्रेभ्यःप्रयच्छति ॥ वर्षाशनेनसंयुक्तांतस्यपुण्यफलंशृणु ॥ १२० ॥ क्षीयंतेसलिलान्यब्धेर्भौमाश्चत्रसरेणवः ॥ क्षयोनतस्यपुण्यस्य
शिवलोकेसमासतः ॥ २१ ॥ मठानपितपस्विभ्यःकारयित्वाऽत्रयोर्पयेत् ॥ जीवनोपायसंयुक्तान्सोपिपूर्वफलाश्रयः ॥ २२ ॥ कृत्वामहांतिपुण्यानियो
ऽत्रविश्वेश्वरेऽर्पयेत् ॥ नतस्यपुनरावृत्तिर्घोरेसंसारसागरे ॥२३॥ अनंतइतिवादोयंमयिलोकेऽत्रगीयते ॥ परंकाशीगुणानांहिमयाप्यंतोनलभ्यते ॥२४॥
तस्मात्प्रयत्नतःकाश्यांध्रुवश्रेयःसमाश्रयेत् ॥ काशीश्रेयःफलंपुंसामक्षयायोपजायते ॥२५॥ गणावूचतुः ॥ ॥ ध्रुवमित्युपदिश्याथजगामगरुडध्वजः ॥
ध्रुवोपिलिंगंसंस्थाप्यवैद्यनाथसमीपतः ॥ २६ ॥ प्रासादंसुमहत्कृत्वाकृत्वाकुंडंतदग्रतः ॥ विश्वेश्वरंसमभ्यर्च्यकृतकृत्योगृहंययौ ॥ २७ ॥ ध्रुवेश्वरं
समभ्यर्च्यध्रुवकुंडेकृतोदकः ॥ ध्रुवलोकमवाप्नोतिनरोभोगसमन्वितः ॥ २८ ॥ ध्रुवस्यपरमाख्यानंयःपठेत्पाठयेदपि ॥ सविष्णुलोकमासाद्यजायते
विष्णुवल्लभः ॥ २९ ॥ नरोध्रुवस्यचारितंप्रसंगेनस्मरन्नपि ॥ नपापैरभिभूयेतमहत्पुण्यमवाप्नुयात् ॥ १३० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशी
तिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे ध्रुवस्तुतिर्नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ध्रुवाख्यानमिदंरम्यंमहापा
तकनाशनम् ॥ महाश्चर्यकरंपुण्यंश्रुत्वातृप्तोस्मिभोगणौ ॥ १ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ इत्थंयावद्द्विजोब्रूतेविमानंवायुवेगगम् ॥ तावत्प्रापमहर्लो
कंस्वर्लोकात्परमाद्भुतम् ॥ २ ॥ द्विजोऽथलोकंसंवीक्ष्यसर्वतोमहसावृतम् ॥ तौगणौप्रत्युवाचेदंकोयंलोकोमनोहरः ॥ ३ ॥ तावूचतुस्ततोविप्रंनिशाम
यमहामते ॥ अयंसहिमहर्लोकःस्वर्लोकात्परमाद्भुतः ॥ ४ ॥ कल्पायुषोवसंत्यत्रतपसाधूतकल्मषाः ॥ विष्णुस्मरणसंक्षीणसमस्तक्लेशसंचयाः ॥५॥
निर्व्याजप्रणिधानेनदृष्ट्वातेजोमयंजगत् ॥ महायोगसमायुक्तावसंत्यत्रसुरोत्तमाः ॥ ६ ॥

स्तास्मिन्नात्मनोऽलंप्रत्ययाभावमाह ध्रुवाख्यानमित्यनेन ॥ १ ॥ २ ॥ महसातेजसा ॥ ३ ॥ ४ ॥ कल्पायुषोद्विपरार्धाभृग्वादयइत्यर्थः ॥ विष्णोःस्मरणेनध्यानेननष्टाः
समस्ताःसवासनाःक्लेशानाम्अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशानांसंचयाःसमूहायेषांतेतथा ॥ ५ ॥ निर्व्याजप्रणिधानेननिष्कपटसमाधिना ॥ तेजोमयंब्रह्मात्मकम् ॥ महायोगोऽत्रजीवपरयोरैक्य

चिंतनम् ॥ ६ ॥ इत्थंपूर्वोक्तांकथांकथयतोःसतोः ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ निनायप्रापयामास ॥ ७ ॥ ८ ॥ द्वंद्वानिशीतोष्णादीनि ॥ ९ ॥ १० ॥ विराजाहिरण्यगर्भेणोत्पादितांवैराजाः ॥ किंच ॥
वासुदेवेइति ॥ ११ ॥ १२ ॥ शिलोंछेत्यादीनांप्रथमांतानांपदानांतेतपोलोकेऽकुतोभयावसंतीतिनवमेनान्वयः ॥ शिलोंछवृत्तयःपतितकणिशकणवृत्तयः ॥ दन्ताएवउलूखलंकंडनीयेषांते
दंतोलूखलकाः ॥ १३ ॥ सूर्येणसहचतुर्दिक्षुचतुर्भिराग्निभिस्तपोयेषांतेपंचाग्नितपसः ॥ स्थंडिलेशयाभूशायिनःहेमंतशिशिरयोर्ऋत्वोरर्धेपौषमाघौव्याप्यजलेक्षपारात्रीः क्षपयन्तीत्यर्थः ॥ १४ ॥
तृषिताअपिकुशाग्रनीराणांविप्रुषःकणानेवापिबन्नयथेष्टमितिभावः ॥ दीर्घश्छांदसः ॥ तत्रहेतुर्यतयोयत्नशीलास्तपएकनिष्ठानविषयपराइत्यर्थः ॥ अतिक्षुधिताअपिवाताशिनः ॥ पादांगुष्ठाग्रेणभुवंस्पृ
शंतीतिपादांगुष्ठाग्रभूस्पृशः ॥ १५ ॥ ऊर्ध्वदोषऊर्ध्वीकृतहस्ताः ॥ रविदृशःसूर्यगत्यनुसारिनेत्राः ॥ एकेनांघ्रिणापादेनस्थाणुवन्निश्चलाः ॥ दिवानिरुच्छ्वासाःसंपूर्णदिनंव्याप्यत्यक्तोच्छ्वासाः

इत्थंकथांकथयतोर्भगवद्गणयोःप्रिये ॥ क्षणार्धेनविमानंतज्जनलोकंनिनायतान् ॥ ७ ॥ निवसंत्यमलायत्रमानसाब्रह्मणःसुताः ॥ सनंदनाद्यायोगींद्राः
सर्वेतेह्यूर्ध्वरेतसः ॥ ८ ॥ अन्येतुयोगिनोयेवैह्यस्खलद्ब्रह्मचारिणः ॥ सर्वद्वंद्वविनिर्मुक्तास्तेवसंत्यतिनिर्मलाः ॥९॥ जनलोकात्तपोलोकस्तेषांलोचनगो
चरः ॥ कृतस्तेनविमानेनमनोवेगेनगच्छता ॥ १० ॥ वैराजायत्रतेदेवावसेयुर्दाहवर्जिताः ॥ वासुदेवेमनोयेषांवासुदेवार्पितक्रियाः ॥ ११ ॥ तपसातो
ष्यगोविंदमभिलाषविवर्जिताः॥तपोलोकमिमंप्राप्यवसंतिविजितेंद्रियाः ॥१२॥ शिलोंछवृत्तयोयेवैदंतोलूखलिकाश्चये ॥ अश्मकुट्टाश्चमुनयःशीर्णपर्णा
शिनश्चये ॥ १३ ॥ ग्रीष्मेपंचाग्नितपसोवर्षासुस्थंडिलेशयाः ॥ हेमंतशिशिरार्धेयेक्षपंतिसलिलेक्षपाः ॥१४॥ कुशाग्रनीरविप्रूषस्तृषितायतयोऽपिबन् ॥
वाताशिनोतिक्षुधिताःपादाग्रांगुष्ठभूस्पृशः ॥ १५ ॥ ऊर्ध्वदोषोरविदृशस्त्वेकांघ्रिस्थाणुनिश्चलाः ॥ येवैदिवानिरुच्छ्वासामासोच्छ्वासाश्चयेपुनः ॥१६॥
मासोपवासव्रतिनश्चातुर्मास्यव्रताश्चये ॥ ऋत्वंततोयपानायेयेषण्मासोपवासकाः ॥ १७ ॥ येचवर्षनिमेषावैवर्षधारांबुतर्षकाः ॥ येचस्थाणूपमां
प्राप्तामृगकंडूतिसौख्यदाः ॥ १८ ॥ जटाटवीकोटरांतःकृतनीडांडजाश्चये ॥ प्ररूढवामलूरांगाःस्नायुनद्धास्थिसंचयाः ॥ १९ ॥ लताप्रतानैःपरितोवे
ष्टितावयवाश्चये ॥ सस्यानिचप्ररूढानियदंगेषुचिरस्थिति ॥ २० ॥

कुम्भकपरायणाइत्यर्थः ॥ मासोच्छ्वासामासमभिव्याप्योच्छ्वासोयेषांतेतथारेचकपरायणाइत्यर्थः ॥ १६ ॥ ऋत्वंतेमासद्वयांतेतोयंपानंयेषांतेऋत्वंततोयपानाः ॥ १७ ॥ वर्षमध्येवर्षसमाप्तौवा
निमेषोयेषांतेवर्षनिमेषाः ॥ वर्षधारांबुनिवर्षसंपातजलेतर्षस्तृष्णायेषांतेवर्षधारैकजलपानाइत्यर्थः ॥ येचस्थाणूपमंस्थाणुतुल्यतांप्राप्ताः ॥ स्थाणुसाम्योपमामितिक्वचित् ॥ स्थाणुसाम्योपसंप्राप्ताइतिचा
न्यत्र ॥ अतएवमृगकंडूतिसौख्यदाः सुखमेवसौख्यंमृगैःकृत्वाकंडूतिःसौख्यदायेषांतेतथा ॥१८॥ जटैवाटवीविपिनंतस्याःकोटरांतश्छिद्रमध्येकृतोनीडोवासोयैस्तथाभूताअण्डजायेषुतेतथा॥ प्ररूढावा
मलूरावल्मीकाअंगेषुयेषांतेतथा ॥ वामलूरश्चनाकुश्चवल्मीकंपुन्नपुंसकमित्यमरः ॥ प्ररूढतृणसर्वांगाइतिक्वचित् ॥ स्नायुनद्धोनाडीबद्धोऽस्थिसंचयोयेषांतेतथा ॥१९॥ लताप्रतानैर्वल्लीनांविस्तारैःसमूहै

रीतिवा ॥ चिरस्थितियथास्यात् ॥ चिरस्थितेरितिक्वचित् ॥ तत्रनिश्चलतयाचिरस्थितेर्हेतोरित्यर्थः ॥ २० ॥ इत्यादिषुपूर्वोक्तप्रकारेषुसुतपःसुशोभनतपस्यासुक्लिष्टानिक्षीणानिवर्ष्माणिशरीराणि येषांतेतथा ॥ कर्माणइतिपाठेइत्यादीनिसुतपांस्येवक्लिष्टानिकठोराणिकर्माणियेषांतेतथा ॥ ब्रह्मायुषोहिरण्यगर्भसमजीविनः ॥ तदुक्तम् ॥ ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे ॥ परस्यांतेकृतात्मानस्ते विशंतिपरंपदमिति ॥ २१ ॥ श्रृणोतिकथामितिशेषः ॥ २२ ॥ तेनशिवशर्मणा ॥ २३ ॥ स्मृत्युक्ताचारचंचुः स्मृत्युक्ताचाराभिमुखस्तदुन्मुखइत्यर्थः ॥ चंचुपदंहंससादृश्यव्याख्यापनार्थम् ॥ सयथाक्षीरनीरेविवेचयतिविविच्यचक्षीरंपिबतितथाऽयमपिपापपुण्येविविच्यपापंविहायपुण्यमनुतिष्ठतीत्यर्थः ॥ यद्वा स्मृत्युक्ताचारेणचर्यतेज्ञायतइतिस्मृत्युक्ताचारचंचुः ॥ प्रतीपोविमुखः ॥ २४ ॥ ब्रह्माशिवशर्माणंसंबोधयाति ॥ अयीति ॥ अपीतिपाठेनिश्चयेऽपिशब्दः ॥ हेशिवशर्मक दयायांकः ॥ २५ ॥ भूर्लोकमारभ्यसत्यलोकपर्यंतंसर्वंजगद्यदेतच्छब्दाभ्यांनिर्दिश्यते ॥ तत्रावांतरविशेषमाह ॥ दैनंदिनेति ॥ दिनेदिनेभवतीतिदैनंदिनःसचासौप्रलयश्चतस्माद्दैनंदिनप्रलयान्निमित्तादनंतरंवा ॥ आवैराजंमहर्लोकम्आमर्यादीकृत्यसीमानंविधायेत्येतत्पुनःपुनःसृजामि ॥

इत्यादिसुतपःक्लिष्टवर्ष्माणोयेतपोधनाः ॥ ब्रह्मायुषस्तपोलोकेतेवसंत्यकुतोभयाः ॥२१॥ यावदित्थंसपुण्यात्माश्रृणोतिगणयोर्मुखात् ॥ तावन्नेत्रातिथी
भूतःसत्यलोकोमहोज्ज्वलः ॥ २२ ॥ त्वरावंतौगणौतत्रविमानादवरुह्यतौ ॥ स्रष्टारंसर्वलोकानांतेनसार्धंप्रणेमतुः ॥ २३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ गणावसौद्विजो
धीमान्वेदवेदांगपारगः ॥ स्मृत्युक्ताचारचंचुश्चप्रतीपःपापकर्मसु ॥ २४ ॥ अयिद्विजमहाप्राज्ञजानेत्वांशिवशर्मक ॥ साधूकृतंत्वयावत्ससुतीर्थप्राणमो
क्षणात् ॥ २५ ॥ सत्वरंगत्वरंसर्वंयच्चैतद्भवतेक्षितम् ॥ दैनंदिनप्रलयतःसृजामिचपुनःपुनः ॥ २६ ॥ आवैराजंप्रतिपदमुपसंहरतेहरः ॥ काकथामशका
भानांनृणांमरणधर्मिणाम् ॥ २७ ॥ चतुर्षुभूतग्रामेषुह्येकएवगुणोनृणाम् ॥ तस्मिन्वैभारतेवर्षेकर्मभूमौमहीयसि ॥ २८ ॥ चपलानिविनिर्जित्यैंद्रिया
णिमनसासह ॥ विहायवैरिणंलोभंविष्वग्गुणगणस्यच ॥ २९ ॥ धर्मवंशहरंकाममर्थसंचयहारिणम् ॥ जरापलितकर्तारंविनिष्कृत्यविचारतः ॥३०॥
जित्वाक्रोधरिपुंधैर्यात्तपसोयशसःश्रियः ॥ शरीरस्यापिहर्तारंनेतारंतामसींगतिम् ॥ ३१ ॥

भूरादिलोकत्रयमितिशेषः ॥ हरोरुद्रःप्रतिपदंप्रतिक्षणंप्रतिदिनमितियावत् ॥ पुनःपुनर्लोकत्रयमुपसंहरतेनाशयति ॥ महर्लोकादीनांतुप्रकृतप्रलयेद्विपरार्धावसानेसकारणकानांनाशःपुनरपितावतःकालस्यानंतरंसकारणकब्रह्मांडसृष्टिरितिबोद्धव्यम् ॥ यदादैनंदिनप्रलयतइत्यनेनविष्णोरेवदिनेदिनेप्रलयउच्यतेतदापुनःपुनःसृजामीतिविष्णुनासहाभेदविवक्षयेतियोज्यम् ॥ वैराजंसत्यलोकमभिव्याप्येतिवाव्याख्येयम् ॥ यद्वा हेवत्सशिवशर्मन्सुतीर्थप्राणमोक्षणनिमित्ततोयदेतत्सर्वंचराचरंतत्सत्वरमविलंबितमेवगत्वरंगमनशीलंविनाशशीलंविनाशीत्येतद्भवतेक्षितंदृष्टंतत्त्वयासाधुकृतंसम्यक्कृतम् ॥ सत्वरंगत्वरमेवकुतइत्याकांक्षायामाह ॥ दैनंदिनेति ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ चतुर्षुजरायुजांडजोद्भिज्जस्वेदजेषुनृणाम्एषवक्ष्यमाणएवतस्मिन्भारतेवर्षेगुणः ॥ कोऽसौगुणः ॥ धर्मसोपानमारुह्येहसत्यलोकमायांतीतियत्सइतिसप्तमेनान्वयः ॥ २८ ॥ कैःसाधनैर्यांतीत्याकांक्षायांसाधनान्याह ॥ चपलानीति ॥ चपलानींद्रियाणीत्यन्वयः ॥ विष्वग्गुणगणस्यसर्वगुणसमुदायस्य ॥ विश्वेगुणगणस्येतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रविश्वेविश्वस्मिन् ॥ २९ ॥ धर्मवंशहरंधर्मसंततिहरम् ॥ धर्मध्वंसकरमितिक्वचित् ॥ ३० ॥ धैर्याद्विवेकात् ॥ यथोक्तंवैष्णवे ॥ यशसस्तपसश्चै

वक्रोधोनाशकरःपरइति ॥ तामसींनारकींगतिंनेतारमितिलोभादीनांत्रयाणांविशेषणम् ॥ तथाचसार्वज्ञंवचः ॥ त्रिविधंनरकस्येदंद्वारंनाशनमात्मनः ॥ कामःक्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्रयंत्यजे
दिति ॥ ३१ ॥ मदंदर्पम् ॥ सदापदमितिपाठेऽहंकारविशेषणम् ॥ ३२ ॥ दुषणेतिमोहविशेषणम् ॥ ३३ ॥ अंधीकरणंज्ञाननाशकम् ॥ अंधतामिस्रोनरकविशेषस्तद्दर्शकम् ॥ ३४ ॥ परिक्षुण्णं
सेवितम् ॥ ३५ ॥ यद्यस्मात् ॥ तत्रकर्मभूमौ ॥ पदेषुस्थानेषु ॥ उच्चावचेषूत्कृष्टापकृष्टेषुनानाविधेष्वित्यर्थः ॥ ३६ ॥ नार्यावर्तेति ॥ आर्यावर्तःपुण्यभूमिर्मध्यंविंध्यहिमालयोरिति ॥
ब्रह्मांडमेवमंडलंदेशस्तस्मिन् ॥ ब्रह्मांडमंडपइतिक्वचित् ॥ यद्यपिकाशीब्रह्मांडमध्यगानभवतितथापिप्रतीत्यभिप्रायेणोक्तमितिज्ञेयम् ॥ एवमग्रेपिज्ञातव्यम् ॥ ३७ ॥ एवंसामान्यतोऽधिकमुक्त्वा
विशेषतोपिवक्तुमाह ॥ संतीति ॥ सुखेतरंदुःखंतद्वर्जिताः ॥ ३८ ॥ स्वर्लोकादधिकंरम्यंसुंदरंनास्तीत्यत्रहेतुमाह ॥ सर्वेइति ॥ ३९ ॥ स्वर्गसदांदेवानांमध्ये ॥ ४० ॥ नागांगाभरणप्रोताः

सदामदंपरित्यज्यप्रमादैकपदप्रदम् ॥ प्रमादैकशरण्यंचसंपदांविनिवर्तकम् ॥ ३२ ॥ सर्वत्रलघुताहेतुमहंकारंविहायच ॥ दूषणारोपणेयत्नंकुर्वाणंसज्जने
ष्वपि ॥ ३३ ॥ हित्वामोहंमहाद्रोहरोपणंमतिघातिनम् ॥ अत्यंतमंधीकरणमंधतामिस्रदर्शकम् ॥ ३४ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तंपरिक्षुण्णंमहाजनैः ॥
धर्मसोपानमारुह्ययदिहायांतिहेलया ॥ ३५ ॥ कर्मभूमिंसमीहंतेसर्वेस्वर्गौकसोद्विज ॥ यत्तत्रार्जितभोक्तारःपदेषूच्चावचेष्वमी ॥ ३६ ॥ नार्यावर्तसमोदे
शोनकाशीसदृशीपुरी ॥ नविश्वेशसमंलिंगंक्वापिब्रह्मांडमंडले ॥३७॥ संतिस्वर्गाबहुविधाःसुखेतरविवर्जिताः॥ सुकृतैकफलाःसर्वेयुक्ताःसर्वसमृद्धिभिः॥
॥ ३८ ॥ स्वर्लोकादधिकंरम्यंनहिब्रह्मांडगोलके ॥ सर्वेयतंतेस्वर्गायतपोदानव्रतादिभिः ॥ ३९ ॥ स्वर्लोकादपिरम्याणिपातालानीतिनारदः ॥
प्राहस्वर्गसदांमध्येपातालेभ्यःसमागतः ॥ ४० ॥ आह्लादकारिणःशुभ्रामणयोयत्रसुप्रभाः ॥ नागांगाभरणप्रोताःपातालंकेनतत्समम् ॥ ४१ ॥
दैत्यदानवकन्याभिरितश्चेतश्चशोभिते ॥ पातालेकस्यनप्रीतिर्विमुक्तस्यापिजायते ॥ ४२ ॥ दिवार्करश्मयस्तत्रप्रभांतन्वंतिनातपम्॥ शशिनश्चनशी
तायनिशिद्योतायकेवलम् ॥ ४३ ॥ यत्रनज्ञायतेकालोगतोपिदनुजादिभिः ॥ वनानिनद्योरम्याणिसदंभांसिसरांसिच ॥ ४४ ॥ कलाःपुंस्को
किलालापाःसुचैलानिशुचीनिच ॥ भूषणान्यतिरम्याणिगंधाद्यमनुलेपनम् ॥ ४५ ॥ वीणावेणुमृदंगादिनिस्वनाःश्रुतिहारिणः ॥ हाटकेशंमहालिंगंयत्र
वैसर्वकामदम् ॥ ४६ ॥ एतान्यन्यानिरम्याणिभोग्योग्यानिदानवैः ॥ दैत्योरगैश्चभुज्यंतेपातालांतरगोचरैः ॥ ४७ ॥

नागानामंगाभरणलक्षणालंकारेषुप्रोताग्राथितामणयोयत्रपातालेवर्ततेतत्पातालंकेनसमंनकेनापि ॥ सर्वोत्तमत्वात् ॥ नागाभरणभूषास्वितिपाठेपिसएवार्थः॥४१॥४२॥दिवार्केति॥यत्रपातालेदिवादिवसे
ऽर्करश्मयःप्रभामालोकमात्रंतन्वंतीतिनातपंघर्मंनविस्तारयंतीत्यर्थः ॥ शशिनश्चेतिचशब्दःसमासस्थमपिरश्मिपदमनुवर्तयति ॥ :चंद्रस्यचरश्मयोनिशिरात्रौनशीतायकिंतुकेवलद्योतायप्रकाशाय ॥
एतेनार्केंदुरश्मीनांपातालेप्यनुप्रवेशोविवक्ष्यते ॥ तथाचभविष्यपुराणे ॥ सूर्योगोभिर्जगत्सर्वमादीपयतिसर्वशः ॥ त्रीणिरश्मिशतान्यस्यभूर्लोकंद्योतयंतिवै ॥ त्रीणित्रीणितथाचान्यौद्वौलोकौभासयंत्यु
त ॥ शतंचापिअधस्तात्तुपातालंदीपयंत्युतेति ॥ सूर्याचंद्रमसावेतौगृहीतदेहांतरौतत्रस्तइतिकेचिद्व्याचक्षते ॥ ४३ ॥४४॥ कलाविद्याः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ भोग्ययोग्यानिभोग्यार्हाणि ॥ भोगयोग्यानी

तिक्वचित् ॥ ४७ ॥ रत्नसानुंसुमेरुम् ॥ रत्नसारमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४८ ॥ मृगीदृशोहरिणीनयनाः ॥ ४९ ॥ श्रेयोविनिमयार्जितापुण्यपरिवर्तनेनसंपादिता ॥ ५० ॥ अक्लीबभाषिभिरमिथ्याभाषिभिःसत्यवादिभिरित्यर्थः ॥ पुत्रक्षेत्रेआद्येयेषांगृहादीनांतेपुत्रक्षेत्राद्यास्तद्विहीनकैस्तद्रहितैरित्यर्थः ॥ ५१ ॥ सर्वेभ्योद्वीपेभ्योजंबूद्वीपस्यश्रैष्ठ्यमाह ॥ संतीति ॥ द्विर्गताआपोयस्मिन्सद्वीपः ॥ पारावारांतरस्थिताः ॥ शुद्धोदपरावार्क्तीरयोरंतरेपात्रेस्थितामध्येस्थिताइत्यर्थः ॥ पारावारेपरार्वाचीतीरेपात्रंतदंतरामित्यमरः ॥ अथवापारावारांतरस्थितत्वंद्वीपानांदक्षिणोत्तरसमुद्रतीरंपूर्वपश्चिमसमुद्रतीरंचापिज्ञातव्यम् ॥ ५२ ॥ नववर्षाणिभद्राश्वकेतुमालभारतोत्तरकुर्वाख्यानिपूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरतःसमुद्रलग्नानिचत्वारिवर्षाणि ॥ मेरोःसर्वतइलावृतंततउत्तरतोरम्यकंहिरण्मयंचदक्षिणतोहरिवर्षंकिंपुरुषंचेति ॥ तत्रतेषु नवसुवर्षेषुभारतंवर्षमजनाभंसद्भरतस्यर्षभपुत्रस्यनाम्नाविख्यातमुत्तमंश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ तथाचोक्तंभागवते ॥ तस्यासीद्भरतोज्येष्ठोनारायणपरायणः ॥ आख्यातंवर्षमेतद्यन्नाम्नाभारतमद्भुतमिति ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इदंभारतमित्यन्वयः ॥ प्रथमंमुख्यम् ॥ ५५ ॥ हिमविंध्याद्रेर्हिमालयसहितविंध्यपर्वतस्येत्यर्थः ॥ हिमविंध्याद्र्योरिति

पातालेभ्योपिवैरम्यंद्विजवर्षमिलावृतम् ॥ रत्नसानुंसमाश्रित्यपरितःपरिसंस्थितम् ॥ ४८ ॥ सदासुकृतिनोयत्रसर्वभोगभुजोद्विज ॥ नवयौवनसंपन्नानित्यंयत्रमृगीदृशः ॥४९॥ भोगभूमिरियंप्रोक्ताश्रेयोविनिमयार्जिता ॥ भुज्यतेत्वद्विधैर्लोकैस्तीर्थाभित्यक्तदेहकैः ॥ ५० ॥ अक्लीबभाषिभिश्चापिपुत्रक्षेत्राद्यहीनकैः ॥ परोपकारसंक्षीणसुखायुर्धनसंचयैः ॥५१॥ संतिद्वीपाह्यनेकावैपारावारांतरस्थिताः ॥ जंबूद्वीपसमोद्वीपोनक्वापिजगतीतले ॥ ५२ ॥ तत्रापिनववर्षाणिभारतंतत्रचोत्तमम् ॥ कर्मभूमिरियंप्रोक्तादेवानामपिदुर्लभा ॥५३॥ अष्टौकिंपुरुषादीनिदेवभोग्यानितानितु ॥ तेषुस्वर्गात्समागत्यरमंतेत्रिदिवौकसः ॥ ५४ ॥ योजनानांसहस्राणिनवविस्तारतस्त्विदम् ॥ भारतंप्रथमंवर्षंमेरोर्दक्षिणतःस्थितम् ॥ ५५ ॥ तत्रापिहिमविंध्याद्रेरंतरंपुण्यदंपरम् ॥ गंगायमुनयोर्मध्येह्यंतर्वेदीभुवःपराः ॥ ५६ ॥ कुरुक्षेत्रंहिसर्वेषांक्षेत्राणामधिकंततः ॥ ततोपिनैमिषारण्यंस्वर्गसाधनमुत्तमम् ॥ ५७ ॥ नैमिषारण्यतोपीहसर्वस्मिन्क्षितिमंडले ॥ सर्वेभ्योपिहितीर्थेभ्यस्तीर्थराजोविशिष्यते ॥ ५८ ॥ स्वर्गदोमोक्षदश्चैवसर्वकामफलप्रदः ॥ प्रयागस्तन्महत्क्षेत्रंतीर्थराजइतिस्मृतः ॥ ५९ ॥ यागाःसर्वेमयापूर्वंतुलयाविधृताद्विज ॥ तच्चतीर्थवरंरम्यंकामिकंकामपूरणात् ॥ ६० ॥ दृष्ट्वाप्रकृष्टंयागेभ्यःपुष्टेभ्योदक्षिणादिभिः ॥ प्रयागमितितन्नामकृतंहरिहरादिभिः ॥ ६१ ॥

क्वचित्पाठः ॥ अंतर्वेदीभुवअंतर्वेदीनाम्न्योभुवःपराउत्कृष्टाः ॥ ५६ ॥ निमिषेणेदंदानवंबलमस्मिन्नरण्येमयानिहतमितिनैमिषारण्यम् ॥ तथाचगौरमुखमृषिंप्रतिवराहपुराणेविष्णोर्वाक्यम् ॥ एवंकृत्वाततोदेवोमुनिंगौरमुखंतदा ॥ उवाचानिमिषेणेदंनिहतंदानवंबलम् ॥ अरण्येस्मिंस्ततस्त्वेतन्नैमिषारण्यसंज्ञितमिति ॥ भविष्यतियथार्थंवैब्राह्मणानांविशेषकमितिपाठांतरे ॥ ब्रह्मणाविसृष्टस्यचक्रस्यनेमिःशीर्यतेयत्रतन्निमिशंनिमिशमेवनैमिशम् ॥ वायसराक्षसादिवत्स्वार्थेतद्धितः ॥ तथाचवायुपुराणे ॥ एतन्मनोमयंचक्रंमयासृष्टंविसृज्यते॥यत्रास्यशीर्यतेनेमिःसदेशस्तपसःशुभः ॥ इत्युक्त्वासूर्यसंकाशंचक्रंसृष्ट्वामनोमयम् ॥ प्रणिपत्यमहादेवंविससर्जपितामहः ॥ तेपिहृष्टतराविप्राःप्रणम्यजगतांप्रभुम् ॥ प्रययुस्तस्यचक्रस्ययत्रनेमिर्व्यशीर्यत ॥ तद्वनंतेननविख्यातंनैमिशंमुनिपूजितमिति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कोऽसौतीर्थराजइत्याकांक्षायामाह ॥ स्वर्गदइति ॥ महदुत्कृष्टम् ॥ ममेतिक्वचित् ॥ ५९ ॥ प्रयागनामनिर्वक्ति यागाइतिद्वयेन ॥ ६० ॥ ६१ ॥

यागादिभ्यःप्रकृष्टत्वमेवदर्शयति ॥ नाममात्रेति ॥ ६२ ॥ कृतानियानिएनांसिपापानितेषांपरिशुद्धितोनाशादित्येव ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ सपापसंचयः ॥ ६५ ॥ पदांतरंस्थानांतरम् ॥ ६६ ॥
॥६७॥ त्वङ्मांसरुधिरस्नाय्वस्थिमज्जाशुक्राणीतिसप्तधातवस्तन्मयीभूततनौतत्स्वरूपशरीरइत्यर्थः ॥ वपनान्मुंडनात् ॥ ६८ ॥ सितासितेगंगायमुनयोःसंभेदेवेण्यामित्यर्थः ॥ अभिध्यायसंकल्प्य
अभिध्यायन्नितिक्वचित् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ मोक्षमवाप्नोतिसत्त्वशुद्धिद्वाराविविदिषाद्वारावेत्यर्थः ॥ ७१ ॥ स्फुटंझटितीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ७३॥ ७४॥७५॥ यथाकथंचिदिति ॥ अनशनेनजलादिप्रवे

नाममात्रस्मृतेर्यस्यप्रयागस्यत्रिकालतः ॥ स्मर्तुःशरीरेनोजातुपापंवसातिकुत्राचित् ॥ ६२ ॥ संतितीर्थान्यनेकानिपापत्राणकराणिच ॥ नशक्तान्य
धिकंदातुंकृतैनःपरिशुद्धितः ॥ ६३ ॥ जन्मांतरेष्वसंख्येषुयःकृतःपापसंचयः ॥ दुष्प्रणोद्योहिनितरांव्रतैर्दानैस्तपोजपैः ॥ ६४ ॥ सतीर्थराजग
मनोद्यतस्यशुभजन्मनः ॥ अंगेषुवेपतेऽत्यंतंद्रुमोवातहतोयथा ॥ ६५ ॥ ततःक्रांतार्धमार्गस्यप्रयागदृढचेतसः ॥ पुंसःशरीरान्निर्यातुमपेक्षेतपदांतरम् ॥
॥ ६६ ॥ भाग्यान्नेत्रातिथीभूतेतीर्थराजेमहात्मनः ॥ पलायतेद्रुततरंतमःसूर्योदयेयथा ॥ ६७ ॥ सप्तधातुमयीभूततनौपापानियानिवै ॥ केशेषुतानितिष्ठं
तिवपनाद्यांतितान्यपि ॥ ६८ ॥ एवंनिष्कलुषीभूयततःस्नायात्सितासिते ॥ यंयंकाममभिध्यायंस्तंतमाप्नोतिनान्यथा ॥ ६९ ॥ पुण्यराशिंचविपुलं
पुण्यान्भोगान्यथेप्सितान् ॥ स्वर्गंप्राप्नोतितत्पुण्यान्निष्कामोमोक्षमाप्नुयात् ॥ ७० ॥ स्नायाद्योभिलषन्मोक्षंकामानन्यान्विहायच ॥ सोपिमोक्षमवाप्नो
तिकामदात्तीर्थराजतः ॥ ७१ ॥ तीर्थराजंपरित्यज्ययोऽन्यस्मात्काममिच्छति ॥ भारताख्येमहावर्षेसकामंनाप्नुयात्स्फुटम् ॥ ७२ ॥ सत्यलोकेप्रयागे
चनांतरंवेद्म्यहंद्विज ॥ तत्रयेशुभकर्माणस्तेमल्लोकनिवासिनः ॥ ७३ ॥ तीर्थाभिलाषिभिर्मर्त्यैस्सेव्यंतीर्थांतरंनहि ॥ अन्यत्रभूमिवलयेतीर्थराजात्प्रया
गतः ॥७४॥ यथांतरंद्विजश्रेष्ठभूपेत्वितरसेवके ॥ दृष्टांतमात्रंकथितंप्रयागेतरतीर्थयोः ॥७५॥ यथाकथंचित्तीर्थेऽस्मिन्प्राणत्यागंकरोतियः ॥ तस्यात्म
घातदोषेनप्राप्नुयादीप्सितान्यपि ॥ ७६ ॥ यस्यभाग्यवतश्चात्रतिष्ठंत्यस्थीन्यपिद्विज ॥ नतस्यदुःखलेशोपिक्वापिजन्मनिजायते ॥ ७७ ॥
ब्रह्महत्यादिपापानांप्रायश्चित्तंचिकीर्षुणा ॥ प्रयागंविधिवत्सेव्यंद्विजवाक्यान्नसंशयः ॥ ७८ ॥ किंबहूक्तेनविप्रेंद्रमहोदयमभीप्सुना ॥ सेव्यंसिता
सितंतीर्थंप्रकृष्टंजगतीतले ॥ ७९ ॥

शेनवेत्यर्थः ॥ नचैतद्ब्राह्मणातिरिक्तविषयमितिमंतव्यम् ॥ यदित्वंनविजानासितातविष्णोरवस्थितिम् ॥ गत्वाप्रयागंतत्रैवसंत्यक्ष्यामःकलेवरमितिगर्गच्यवनादीनांवचनस्यप्रह्लादसंहितायांद्वारका
माहात्म्येदर्शनात् ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ द्विजाःसनकादयोब्राह्मणाः ॥ द्वाभ्यांगुरुशिष्याभ्यांजायंतइतिद्विजावेदावातेषांवाक्यम् ॥ हेद्विजवाक्यंवचनमितिवा ॥ ७८ ॥ प्रयागमाहात्म्यमुपसंहरति ॥

किंबहूक्तेनेति ॥ ७९ ॥ यदर्थंस्वर्गादीनांरम्यत्वमुक्तंतदिदानींदर्शयति ॥ प्रयागतोपीति ॥ ८० ॥ अनायासेनमुक्तौहेतुंवदन्नतिरम्यत्वमाह ॥ प्रयागादिति ॥८१ ॥ अन्वयमुखेनातिरम्यत्वमुक्त्वाव्य
तिरेकेणापितदाह ॥ अविमुक्तादिति ॥ महाक्षेत्रत्वेहेतुर्विश्वेशेति ॥ ८२ ॥ तर्हिब्रह्मांडस्थितत्वाविशेषादयोध्यादिक्षेत्रवदिदंक्षेत्रंस्यादित्यतआह ॥ अविमुक्तमिति ॥ ८३ ॥ कथंतर्हिदैनंदिनप्रलये
प्राकृतप्रलयेचात्रकाशीतिष्ठेत्तत्राह ॥ यथायथाहीति ॥ ८४ ॥ कथंतर्हिनिराश्रयमिदंतिष्ठेदित्यतआह ॥ क्षेत्रमेतदिति ॥ कथंतर्हितथासर्वेनपश्यंतितत्राह ॥ नेक्षंतइति ॥ ८५ ॥ महापर्वग्रहणादि ॥
नशुक्रगुर्वोर्ग्रहयोरस्तमनोदयाभ्यांकृतोग्रहास्तोदयकृतः ॥ ८६ ॥ सौम्यायनंप्रशस्तमयनमुत्तरायणमित्यर्थः ॥ ८७ ॥ नन्वयोध्यादिक्षेत्रस्यापिचक्रादिधृतत्वप्रतीतेःकोविशेषइतिचेत्तत्राह ॥ तथेति ॥

प्रयागतोपितीर्थेशात्सर्वेषुभुवनेष्वपि ॥ अनायासेनवैमुक्तिःकाश्यांदेहावसानतः ॥८०॥ प्रयागादपिवैरम्यमविमुक्तंनसंशयः ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षात्स्वयं
समधितिष्ठति ॥ ८१ ॥ अविमुक्तान्महाक्षेत्राद्विश्वेशसमाधिष्ठितात् ॥ नचकिंचित्क्वचिद्रम्यमिहब्रह्मांडगोलके ॥ ८२ ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रमपिब्रह्मां
डमध्यगम् ॥ ब्रह्मांडमध्येनभवेत्पंचक्रोशप्रमाणतः ॥ ८३ ॥ यथाऽयथाहिवर्धेतजलमेकार्णवस्यच ॥ तथातथोन्नयेदीशस्तत्क्षेत्रंप्रलयादपि ॥ ८४ ॥
क्षेत्रमेतत्त्रिशूलाग्रेशूलिनस्तिष्ठतिद्विज ॥ अंतरिक्षेनभूमिष्ठंनेक्षंतेमूढबुद्धयः ॥ ८५ ॥ सदाकृतयुगंचात्रमहापर्वसदाऽत्रवै ॥ नग्रहाऽस्तोदयकृतोदोषोविश्वे
श्वराश्रमे ॥८६॥ सदासौम्यायनंतत्रसदातत्रमहोदयः ॥ सदैवमंगलंतत्रयत्रविश्वेश्वरस्थितिः ॥८७॥ यथाभूमितलेविप्रपुर्यःसंतिसहस्रशः ॥ तथाकाशी
नमंतव्याक्वापिलोकोत्तरात्त्वियम् ॥ ८८ ॥ मयासृष्टानिविप्रेंद्रभुवनानिचतुर्दश ॥ अस्याःपुर्याविनिर्मातास्वयंविश्वेश्वरःप्रभुः ॥ ८९ ॥ पुरायमस्त
पस्तप्त्वाबहुकालंसुदुष्करम् ॥ त्रैलोक्याधिकृतिंप्राप्तस्त्यक्त्वावाराणसींपुरीम् ॥ ९० ॥ चराचरस्यसर्वस्ययानिकर्माणितानिवै ॥ गोचरेचित्रगुप्तस्यकाशी
वासिकृताहृते ॥ ९१ ॥ प्रवेशोयमदूतानांनकदाचिद्द्विजोत्तम ॥ मध्येकाशीपुरींक्वापिरक्षिणस्तत्रतद्गणाः ॥ ९२ ॥ स्वयंनियंताविश्वेशस्तत्रकाश्यां
तनुत्यजाम् ॥ तत्रापिकृतपापानांनियंताकालभैरवः ॥ ९३ ॥ तत्रपापंनकर्तव्यंदारुणारुद्रयातना ॥ अहोरुद्रपिशाचत्वंनरकेभ्योपिदुःसहम् ॥ ९४ ॥

भूमितलेभूम्यादितलेइत्यर्थः ॥ तथामननहेतुमाह ॥ काशीति ॥ तुशब्दइतराभ्योऽस्याआधिक्यंद्योतयति ॥ तदेवाह ॥ इयंकाशीलोकोत्तराचतुर्दशलोकादूर्ध्वेतियावत् ॥ ८८ ॥ तत्रहेतुमाह ॥
मयेति ॥ एतत्तुप्राकृतप्रलयानंतरंसृष्टावितिज्ञातव्यम् ॥ तथाचस्कांदेसूतसंहितायाम् ॥ तानिभूतानिसूक्ष्माणिपंचीकृत्यशिवाज्ञया ॥ तेभ्यएवसुराःसृष्टंब्रह्मांडाख्यमिदंमयेति ॥ अयंभावः ॥
अयोध्यादिक्षेत्राणांचक्रादिभिर्धृतत्वेपिचतुर्दशभुवनांतःपातित्वाद्ब्रह्मणासृष्टत्वाच्चाभ्योऽस्याश्चतुर्दशभुवनबहिर्भूतत्वाद्विश्वेश्वरसृष्टत्वाच्चाधिक्यमिति ॥ ८९ ॥ ९० ॥ काशीवासिकृतात्कर्मणःऋते
विना ॥ ९१ ॥ तद्गणाःश्रीमद्रुद्रगणाः ॥ ९२ ॥ नियंतातत्त्वज्ञानोपदेष्टा ॥ तत्रापितनुत्यजामपिमध्ये ॥ नियंताशासकः ॥ ९३ ॥ तत्रकाश्याम् ॥ यत्रकृतात्पापादितिशेषः ॥ रुद्रयातना ॥

नकेवलंकाशीकृतात्पापाद्रुद्रयातनामात्रंकिंतुसुदुःसहंरुद्रपिशाचत्वमपिभवतीत्याह ॥ अहोइतिखेदे ॥ ९४ ॥ ९९ ॥ ननुकामातुराणांनभयंनलज्जेत्यादिदर्शनात्किमितिपापिभिःकाशीत्याज्येत्याशंक्यसदृष्टांतमाह ॥ अपीति ॥ कामातुरोपीत्यर्थः ॥ अपिपापकृतापापकृतापीत्यर्थः ॥ दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोर्यत्तच्छब्दावध्याहर्तव्यौ ॥ तथापापकृतेतिक्कचित् ॥ ९६ ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥ परापवादेति ॥ ९७ ॥ पापिभिःकाशीनवस्तव्येत्येतत्कैमुत्यन्यायेनाह ॥ अभिलष्यंतीति ॥ धनंचेतिचकारेणवस्त्रादिकंगृह्यते ॥ युक्तारंतुमितिपाठेयुक्ताउद्युक्ताःकृताध्यवसायाइत्यर्थः ॥ भोक्तुमन्नंप्रतिग्रहैरितिचक्कचित् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ काशीवासाऽनधिकारिणोदर्शयति ॥ त्यक्त्वेतिपंचभिः ॥ १०० ॥ हेविप्रहेशिवशर्मन् ॥ १ ॥ प्रतीपाःप्रतिकूलाः ॥ २ ॥

पापमेवहिकर्तव्यंमतिरस्तियदीदृशी ॥ सुखेनान्यत्रकर्तव्यंमहीह्यस्तिमहीयसी ॥ ९५ ॥ अपिकामातुरोजंतुरेकांरक्षतिमातरम् ॥ अपिपापकृताकाशीरक्ष्यामोक्षार्थिनैकिका ॥ ९६ ॥ परापवादशीलेनपरदाराभिलाषिणा ॥ तेनकाशीनसंसेव्याक्ककाशीनिरयःक्कसः ॥ ९७ ॥ अभिलष्यंतियेनित्यंधनंचात्रप्रतिग्रहैः ॥ परस्वंकपटैर्वापिकाशीसेव्यानतैर्नरैः ॥ ९८ ॥ परपीडाकरंकर्मकाश्यांनित्यंविवर्जयेत् ॥ तदेवचेत्किमत्रस्यात्काशीवासोदुरात्मनाम् ॥ ॥ ९९ ॥ त्यक्त्वावैश्वेश्वरींभक्तिंयेऽन्यदेवपरायणाः ॥ सर्वथातैर्नवस्तव्याराजधानीपिनाकिनः ॥ १०० ॥ अर्थार्थिनस्तुयेविप्रयेचकामार्थिनोनराः ॥ अविमुक्तंनतैःसेव्यंमोक्षक्षेत्रमिदंयतः ॥ १ ॥ शिवनिंदापरायेचवेदनिंदापराश्चये ॥ वेदाचारप्रतीपायेसेव्यावाराणसीनतैः ॥ २ ॥ परद्रोहधियोयेचपरेर्ष्याकारिणश्चये ॥ परोपतापिनोयेवैतेषांकाशीनासिद्धये ॥ ३ ॥ मनसापिनयेकाशीमाभिनंदंतिदुर्धियः ॥ तेषांनिर्वाणवार्तापिदूरेदुर्वृत्तचेतसाम् ॥ ४ ॥ ज्ञानेननविनामोक्षःक्कचिदस्तीहभूतले ॥ तज्ज्ञानंनव्रतैर्लभ्यमपिचांद्रायणादिभिः ॥ ५ ॥ तुलापुरुषमुख्यैश्चदानैश्चश्रद्धयान्वितैः ॥ देशेकालेचविधिनापात्रेभ्यःप्रतिपादितैः ॥ ६ ॥ नयमैर्ब्रह्मचर्याद्यैर्नियमैर्नार्चनादिभिः ॥ शरीरशोषणैरुग्रैर्नतपोभिर्द्विजोत्तम ॥ ७ ॥ नमहामंत्रजप्यैश्चगुरुभिःप्रतिपादितैः ॥ नस्वाध्यायैर्यथोक्तैश्चनाग्निशुश्रूषणैः परैः ॥ ८ ॥ नसेवयागुरूणांचनश्राद्धैर्दैवतार्चनैः ॥ ननानातीर्थयात्राभिर्ज्ञानंसमधिगम्यते ॥ ॥ ९ ॥ नयोगेनविनाज्ञानंयोगस्तत्त्वार्थशीलनम् ॥ गुरूपदिष्टमार्गेणसदाभ्यासवशेनच ॥ ११० ॥ तस्यांतरायाबहवःसुदूरश्रवणादयः ॥ अतोनप्राप्यतेज्ञानंयोगादेकेनजन्मना ॥ ११ ॥

तेषांकाशीनसिद्धयेतेषांनिर्वाणवार्तापिदूरइत्येतद्द्वयंतेषामंतकालेकाशीप्राप्त्यभावाभिप्रायेणेतिबोद्धव्यम् ॥ अथवांतकालेकाशीप्राप्तावपिझटित्यनायासेनकैवल्याभावाभिप्रायेण ॥ तथाचोक्तंपद्मपुराणेकाशीमाहात्म्ये ॥ केवलंधर्मसाक्षेपःकर्णेजपतितद्वचः ॥ अधर्मिष्ठस्यतत्क्षेत्रेयातनांतेदिशेन्मतिम् ॥ काश्यांयोनिजधर्मेणमुमुक्षुस्तिष्ठतिद्विजः ॥ अनायासाविलंबाभ्यांसएवलभतेफलमिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ काश्यामेकेनैवजन्मनामोक्षःप्राप्यतइतिवक्तुंज्ञानादिसाधनस्यैकेनजन्मनादुर्लभतामाह ज्ञानेनेतियावत्समाप्ति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ योगेनचित्तवृत्तिनिरोधेन ॥ तथाचपातंजलंसूत्रम् ॥ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधइति ॥ तत्त्वानुशीलनहेतुत्वाद्योगएवतत्त्वार्थशीलनंनिदिध्यासनम् ॥ ११० ॥ ननुयोगानुष्ठानोत्पन्नबोधाभावेपिश्रवणादिभिर्ज्ञानं भविष्यतिनेत्याह ॥

सुदूरेति ॥ श्रवणमादिर्येषांश्रवणादीनांतेश्रवणादयःश्रवणमनननिदिध्यासनानिसमासार्थः ॥ चित्तवृत्तिनिरोधाभावेश्रवणादयएवनोत्पद्येरन्नितिभावः ॥ यद्वा दूरश्रवणदूरदर्शनादयो विघ्नाः ॥११॥
॥१२॥ तच्चतच्छ्रेयश्चेतितच्छ्रेयस्तस्यउदर्कउत्तरकालीनंफलम् ॥१३॥ अजोब्रह्मा ॥ महतिविष्णौमनोयस्यसमहामनाः ॥ ११४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांद्वाविंशतितमो
ऽध्यायः ॥२२॥ ॥छ॥ ॥ त्र्यधिकेविंशतितमेऽध्यायेचारुमनोहरः॥ वर्ण्यतेकमलाजानेरभिषेकमहोत्सवः ॥ १ ॥ तच्छ्रेयसोप्युदर्कस्तेमहानस्तीत्युक्तंतत्रप्रष्टुंविज्ञापयति ॥ सत्यलोकइति ॥
किंचित्कैवल्यमितिहृदिस्थम् ॥ १ ॥ भगवल्लोकप्राप्तावस्यकथाव्यासंगेनाविलंबःकारितोमयेत्यनुचितंमन्वानोऽतःपरंतन्माभूदित्याशयेनाह ॥ यत्त्वमिति ॥ पिपृच्छिषुःप्रष्टुमिच्छुः ॥

विनातपोजपाद्यैश्चविनायोगेनसुव्रत ॥ निःश्रेयोलभ्यतेकाश्यामिहैकेनैवजन्मना ॥१२॥ त्वयाशुद्धधियाकाश्यांयच्छ्रेयःसमुपार्जितम् ॥ तच्छ्रेयसो
प्युदर्कस्तेमहानास्तिद्विजोत्तम ॥ १३ ॥ उक्त्वेतिविरराामाजःशृण्वतोर्गणयोस्तयोः ॥ सोपिप्रमुदितश्चाभूच्छिवशर्मामहामनाः ॥ ११४ ॥ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे ब्रह्मकृतकाशीप्रशंसानामद्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥
शिवशर्मोवाच ॥ ॥ सत्यलोकेश्वरविधेसर्वेषांप्रपितामह ॥ किंचिद्विज्ञतुकामोस्मिनभयाद्वक्तुमुत्सहे ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यत्त्वंप्रष्टुमनावि
प्रज्ञातंतेतन्मनोगतम् ॥ पिपृच्छिषुस्त्वंनिर्वाणंगणौतत्कथयिष्यतः ॥२॥ नैतयोर्विष्णुगणयोरगोचरमिहास्तिहि ॥ सर्वमेतौविजानीतोयत्किंचिद्ब्रह्मगो
लके ॥ ३ ॥ इत्युक्त्वासत्कृतास्तेवैब्रह्मणाभगवद्गणाः ॥ प्रणम्यलोककर्तारंतेऽपिहृष्टाःप्रतस्थिरे ॥ ४ ॥ पुनःस्वयानमारुह्यवैकुंठमभितोययुः ॥ गच्छता
पिपुनस्तत्रद्विजेनापृच्छितौगणौ ॥ ५ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ कियद्दूरंवयंप्राप्तागंतव्यंचकियत्पुनः ॥ पृच्छाम्यन्यच्चवांभद्रौब्रूतंप्रीत्यातदप्यहो ॥
॥ ६ ॥ कांच्यवंतीद्वारवतीकाश्ययोध्याचपंचमी ॥ मायापुरीचमथुरापुर्यःसप्तविमुक्तिदाः ॥ ७ ॥ विहायषट्पुरीश्चान्याःकाश्यामेवप्रतिष्ठिता ॥ मुक्ति
र्विश्वसृजातत्किंममसुक्तिर्नसंप्रति ॥ ८ ॥ इतिसर्वंममपुरःप्रसादाद्वक्तुमर्हतम् ॥ इतितद्वाक्यमाकर्ण्यगणावूचतुरादरात् ॥ ९ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥
यथार्थंकथयावस्तेयत्पृष्टंभवतानघ ॥ विष्णुप्रसादाज्जानीवोभूतंभाविभवत्तथा ॥ १० ॥ विप्रावभासतेयावत्किरणैःपुष्पवंतयोः ॥ तावतीभूःसमु
द्दिष्टासससमुद्राद्रिकानना ॥ ११ ॥

तन्निर्वाणम् ॥ २ ॥ तत्कथनेऽसामर्थ्यमेतयोर्नमंतव्यमित्याह ॥ नैतयोरिति ॥ ३ ॥ प्रतस्थिरेप्रचलिताः ॥ ४ ॥ अपृच्छिपृष्टम् ॥ तौगणौप्रति ॥ ५ ॥ ६ ॥ अन्यच्चेति
यदुक्तंतदाह ॥ कांचीति ॥ तथाचोक्तम् ॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांचीह्यवंतिका॥पुरीद्वारवतीचैवसप्तैतामुक्तिदायिकाइति ॥ ७ ॥ मुक्तिःकैवल्यम् ॥ विश्वसृजाब्रह्मणाप्रोक्ता ॥ यथाभूमितले
विप्रपुर्यःसंतिसहस्रशः ॥ तथाकाशीनमंतव्याकापिलोकोत्तरात्वियम् ॥ त्वयाशुद्धधियाकाश्यांयच्छ्रेयःसमुपार्जितम् ॥ तच्छ्रेयसोप्युदर्कस्तेमहानास्तिद्विजोत्तमेतिच ॥ वदतेतिशेषः ॥ तत्तस्मात्सं
प्रतिममविदेहलक्षणामुक्तिःकिंनास्तीतितृतीयःप्रश्नः ॥ ८ ॥ अर्हतमर्हथोयोग्यौभवथइतियावत् ॥ इतीत्यगस्त्यवाक्यम् ॥ ९ ॥ भूतमतीतं भाविभविष्यत् भवद्वर्तमानम् ॥ १० ॥ कियद्दूरंवयं

प्राप्ताइतिप्रथमप्रश्नस्योत्तरंवक्तुंप्रसंगात्पृथिव्यंतरिक्षयोःप्रमाणमाहतुः विप्रेतिसार्धेन ॥ हेविप्रपुष्पवंतयोःसूर्याचंद्रमसोः ॥ एकयोत्तयापुष्पवंतौदिवाकरनिशाकरावित्यमरः ॥ ११ ॥ विस्तारपरिमंडलंयथास्यात् ॥ तत्रविस्तारोदैर्घ्यंस्र ॥ परिमंडलंवर्तुलाकारता ॥ भूमेःसकाशादुपरीत्यग्रिमस्यानुषंगः ॥ योजनानांनियुतेलक्षे ॥ एकंशतसहस्रंतुनियुतंप्रोच्यतेबुधैरितिब्रह्मांडदर्शनात् ॥ १२ ॥ लक्ष्योदृश्यः ॥ लक्षयोजनंयथास्याल्लक्षयोजनमभिव्याप्येतिवा ॥ उच्छ्रितमुच्चम् ॥१३॥ सौम्योबुधः ॥ भौमोमंगलः ॥ १४ ॥ सुरेज्योदेवानांपूज्योबृहस्पतिः ॥ नियुतद्वयेलक्षद्वितये ॥ द्विलक्षयोजनेनप्रमाणेनउत्सेधःउच्चः ॥ सौरिःशनिः ॥१५॥ दशायुतंलक्षंतावत्समुच्छ्रायमुच्चमित्यर्थः ॥ सहस्राणांशताल्लक्षात् ॥ १६ ॥ भूर्लोकस्यस्वरूपमाह ॥ पादगम्यंहीति ॥१७॥१८॥१९॥ उपरिष्टादिति ॥ एतेनाष्टकोटियोजनपरिमितंवर्त्मवयमतिक्रांताइतिसूचितम् ॥ २० ॥ गंतव्यंचकियत्पुनरित्यस्यद्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाहतुः ॥ सत्यादुपरीति ॥ एतेनाष्टकोटियोजनमार्गोगंतव्योऽस्ती

वियच्चतावदुपरिविस्तारपरिमंडलम् ॥ योजनानांचनियुतेभूमेर्भानुर्व्यवस्थितः ॥ १२ ॥ भानोःसकाशादुपरिलक्षेलक्ष्यःक्षपाकरः ॥ नक्षत्रमंडलंसोमाल्लक्षयोजनमुच्छ्रितम् ॥ १३ ॥ उडुमंडलतःसौम्यउपरिष्टाद्द्विलक्षतः ॥ द्विलक्षेतुबुधाच्छुक्रःशुक्राद्भौमोद्विलक्षके ॥ १४ ॥ माहेयादुपरिष्टाच्चसुरेज्योनियुतद्वये ॥ द्विलक्षयोजनोत्सेधःसौरिर्देवपुरोहितात् ॥ १५ ॥ दशायुतसमुच्छ्रायंसौरेःसप्तर्षिमंडलम् ॥ सप्तर्षिभ्यःसहस्राणांशतादूर्ध्वंध्रुवःस्थितः ॥ ॥ १६ ॥ पादगम्यंहियत्किंचिद्वस्त्वस्तिधरणीतले ॥ तद्भूर्लोकइतिख्यातःसाब्धिद्वीपाद्रिकाननम् ॥ १७ ॥ भूर्लोकाच्चभुवर्लोकोब्रध्नावधिरुदाहृतः ॥ आदित्यादाध्रुवंविप्रस्वर्लोकइतिगीयते ॥ १८ ॥ महर्लोकःक्षितेरूर्ध्वमेककोटिप्रमाणतः ॥ कोटिद्वयेतुसंख्यातोजनोभूर्लोकतोजनैः ॥ १९ ॥ चतुष्कोटिप्रमाणस्तुतपोलोकोऽस्तिभूतलात् ॥ उपरिष्टात्क्षितेरष्टौकोटयःसत्यमीरितम् ॥ २० ॥ सत्यादुपरिवैकुंठोयोजनानांप्रमाणतः ॥ भूर्लोकात्परिसंख्यातःकोटिषोडशसंमितः ॥ २१ ॥ यत्रास्तेश्रीपतिःसाक्षात्सर्वेषामभयप्रदः ॥ ततस्तुषोडशगुणःकैलासोऽस्तिशिवालयः ॥ २२ ॥ पार्वत्यासहितःशंभुर्गजास्यस्कंदनंदिभिः ॥ यत्रतिष्ठतिविश्वेशःसकलःसपरःस्मृतः ॥ २३ ॥ तस्यदेवस्यखेलोऽयंस्वलीलामूर्तिधारिणः ॥ सविश्वेशइतिख्यातस्तस्याज्ञाकृदिदंजगत् ॥ २४ ॥ सर्वेषांशासकश्चासौतस्यशास्तानचापरः ॥ स्वयंसृजतिभूतानिस्वयंपातितथात्तिच ॥ २५ ॥ सर्वज्ञएकःसप्रोक्तःस्वेच्छाधीनविचेष्टितः ॥ तस्यप्रवर्तकःकोपिनहिनैवनिवर्तकः ॥ २६ ॥

तिध्वनितमितिभावः ॥ यद्यपिवैकुंठलोकोब्रह्मांडाद्बहिर्भागवतादौवर्ण्यतेतथाप्यत्रकल्पभेदेनवैकुंठलोकांतर्भेदेनवात्रोच्यतइतिज्ञातव्यम् ॥ २१ ॥ प्रसंगाद्भूर्लोकात्कैलासप्रमाणमाहतुः ॥ ततइति ॥ ततोवैकुंठात्षोडशगुणःषोडशकोटिसंमितः ॥ २२ ॥ कैलासंविशिनष्टि ॥ पार्वत्येति ॥ कलामायाभवानीवातत्सहितःसकलःसर्वस्वरूपोवा ॥२३॥ तस्यखेलोलीलारूपोऽयंप्रपंचः ॥ तस्यविशेषणंसविश्वेशइत्यारभ्यतस्येत्यतः प्राक्तनेनग्रंथेन ॥ विश्वेशोयमितिक्वचित्पाठः ॥ तस्यकीदृशस्य ॥ स्वलीलामूर्तिधारिणःस्वलीलयामाययाशरीरधारिणः ॥ तस्याज्ञाकृदिदंजगत् ॥ तथाचश्रुतिः ॥ भीषास्माद्वातःपवतेभीषोदेतिसूर्यः ॥ भीषास्मादिंद्रश्चाग्निश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति ॥ मद्भयाद्वातिवातोयमितिस्मृतेश्च॥२४॥२५॥ तस्यशास्तानचापरइत्येतदेवविवृणोति ॥ तस्यप्रवर्तकइति ॥ २६ ॥

माययासमूर्तम् ॥ श्रुतिचोदितंश्रुत्याप्रतिपादितम् ॥ यद्वा ॥ अमूर्तंवाय्वाकाशरूपम् ॥ मूर्तंपृथिव्यप्तेजोलक्षणंपरंब्रह्मचयत्तत्सइत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ द्वेवावब्रह्मणोरूपेमूर्तंचामूर्तंचेति॥ ब्रह्मणोविशेषणंसर्वव्यापीतिसार्धद्वयम् ॥ २७ ॥ सर्वेभ्यः कारणेभ्योमहदादिभ्योयत्परंप्रधानंतस्मादपिपरतरमतिदूरमतएवपरम् ॥ किंतस्यरूपंकिंवातत्रप्रमाणंतत्राह ॥ आनंदमिति ॥ श्रुतयश्चसत्यंज्ञानमनंतं ब्रह्मेत्याद्याः ॥ २८ ॥ तर्हिमानेनविषयीकृतत्वादनात्मत्वमनित्यत्वंचस्यादित्यतआहतुः ॥ संविदंतइति ॥ नसंविंदतेनविषयीकुर्वंते ॥ संविंदंतीतिक्वचित् ॥ अतन्निरसनद्वारावृत्तिविषयत्वद्वारावावेदविषयत्वमतोनायंदोषइतिभावः ॥ किमत्रप्रमाणंवेदएवेत्याह ॥ यतइति ॥ २९ ॥ यस्मादेताद्दृग्ब्रह्मसशंभुस्तस्मात्सस्वयंवेद्यःस्वभानान्यानपेक्षः ॥ तत्रहेतुः ॥ परंज्योतिःस्वयंज्योतिरित्यर्थः ॥ अत्रायं पुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः॥प्रमाणानिकेवलंगोचरेयस्यसप्रमाणैकगोचरः प्रमाणानांमुख्यप्रकाशकइत्यर्थः ॥ चक्षुषश्चक्षुरित्यादिश्रुतेः ॥ पूर्वोक्तरीत्यावेदांतैकवेद्यइतिवा ॥ ३० ॥ माययानानारूपोपिवस्तुतोऽरूपः ॥ गोचरोविषयः ॥ अंतकवपुरंतकस्वरूपः ॥ यद्वा वस्तुतोऽनंतोपिमाययापरिच्छिन्नस्वरूपः ॥ अंतकृच्चैवेतिक्वचित् ॥३१॥ ननुतर्ह्येवंविधस्यसर्वव्यापिनश्चिद्धनैकरसस्यकुतःकैलासाव

अमूर्तंयत्परंब्रह्मसमूर्तंश्रुतिचोदितम् ॥ सर्वव्यापिसदानित्यंसत्यंद्वैतविवर्जितम् ॥ २७॥ सर्वेभ्यःकारणेभ्यश्चपरात्परतरंपरम् ॥ आनंदंब्रह्मणोरूपंश्रुतयो यत्प्रचक्षते ॥ २८ ॥ संविदंतेनयंवेदाविष्णुर्वेदनवैविधिः ॥ यतोवाचोनिवर्तंतेह्यप्राप्यमनसासह ॥ २९ ॥ स्वयंवेद्यःपरंज्योतिःसर्वस्यहृदिसंस्थितः ॥ योगिगम्यस्त्वनाख्येयोयःप्रमाणैकगोचरः ॥ ३० ॥ नानारूपोप्यरूपोयःसर्वगोपिनगोचरः ॥ अनंतोप्यंतकवपुःसर्ववित्कर्मवर्जितः ॥३१॥ तस्येदमैश्वरंरूपंखंडचंद्रावतंसकम् ॥ तमालश्यामलगलंस्फुरद्भालविलोचनम् ॥ ३२ ॥ लसद्वामार्धनारीकंकृतशेषशुभांगदम् ॥ गंगातरंगसत्संगसदाधौतजटातटम् ॥ ३३ ॥ स्मरांगजरजःपुंजपूजितावयवोज्ज्वलम् ॥ विचित्रगात्रविधृतमहाव्यालविभूषणम् ॥ ३४ ॥ महोक्षस्यंदनगमंविरुताजगवायुधम्॥ गजाजिनोत्तरासंगंदशार्धवदनंशुभम् ॥ ३५ ॥ उत्त्रासितमहामृत्युमहाबलगणावृतम् ॥ शरणार्थिकृतत्राणंनतनिर्वाणकारणम् ॥ मनोरथपथातीतं वरदानपरायणम् ॥ ३६ ॥ तस्यतत्त्वस्वरूपस्यरूपातीतस्यभोद्विज ॥ परावरेरुद्ररूपेसर्वंव्याप्यावतिष्ठतः ॥ ३७ ॥ निराकारोपिसाकारःशिवएवहि कारणम् ॥ मुक्तयेभुक्तयेवापिनशिवान्मोक्षदोपरः ॥ ३८ ॥ यथातेनाखिलंह्येतत्पार्वतीपतिसात्कृतम् ॥ इदंचराचरंसर्वंदृश्यादृश्यमरूपिणा ॥ ३९ ॥

स्थितत्वंतत्राहतुः ॥ तस्येदमिति ॥ ऐश्वरमीश्वरसंबंधि ॥ तदेवरूपंविशिनष्टि ॥ खंडचंद्रेतिपादाधिकपंचभिः ॥ चंद्रस्यखंडःखंडचंद्रश्चंद्रकलेत्यर्थः ॥ सोऽवतंसःशिरोभूषणंयस्यतत् ॥ भालंललाटम् ॥ ३२ ॥ शेषोऽनंतः ॥ गंगातरंगानांयःसत्संगःसमीचीनसंगस्तेनधौतंप्रक्षालितंजटानांतटंयस्मिस्तत् ॥ तरंगसंदोहेतिक्वचित् ॥ ३३ ॥ स्मरःकामस्तदंगाद्दग्धाज्जातोयोरजःपुंजोभस्मराशिस्तेनपूजिताउद्धूलीकृतायेऽवयवास्तैरुज्ज्वलम् ॥ व्यालाःसर्पाः ॥ ३४ ॥ महानुक्षाबलीवर्दएवस्यंदनस्तेनगमोगमनंयस्यतत् ॥ गजासुरस्याजिनंचर्मैवउत्तरासंगमुत्तरीयंवस्त्रंयस्यतत् ॥ ३५ ॥ उच्चैस्त्रासितोमहामृत्युर्येनतत् ॥ सकालकालःकालमूषिकभक्षकइतिश्रुतिस्मृतिभ्याम् ॥ ३६ ॥ उपसंहरतस्तस्येतिद्वाभ्याम् ॥ सर्वव्याप्यावतिष्ठतस्तस्य परावरेसगुणनिर्गुणेरुत्संसारदुःखंतद्द्रातिनाशयतीतिरुद्रंतद्रूपेसंसारदुःखनाशकेरूपेइत्यर्थः ॥ रुद्रसंज्ञकेइतिवा ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ननुसगुणनिर्गुणेरुद्रस्यैवरूपेचेत्तर्हिकथंजगदीश्वरत्वंविष्णोः

प्रख्यातमित्याशंकायामाहतुः ॥ यथेति ॥ तेनारूपिणासर्वेश्वरेण ॥ अखिलमग्रिमंसर्वमिति॥चपदद्वयंसंकोचव्यावृत्त्यर्थम् ॥ इदंजगद्यथापार्वतीपतिसात्कृतंमृडानीपत्यधीनंकृतं हिप्रसिद्धौ ॥ ३९ ॥ तथामृडानीकांतेनविष्णुसाद्विष्णवधीनमखिलंजगद्विधायकृत्वास्वच्छंदलीलयाहेविप्र ॥ यद्वा विनापक्षिणागरुडेनप्रातिगच्छतीतितथाहेगरुडगामिन्नितिभाविगरुडवाहनत्वंसूच्यते ॥ तेनह्यनाख्येयामितिपाठेवक्तुमप्यशक्यमिदंचराचरमित्यर्थः ॥ ४० ॥ तर्हिशिवविष्ण्वोस्तरतमभावेनवैषम्यान्मुमुक्षुभिश्चनैयत्येनकआश्रयणीयइतिपृच्छायामाहतुः॥ यथाशिवइति ॥:तथाचहरिवंशे ॥ योवैविष्णुःसवैरुद्रइति॥भविष्येच ॥ यथाशिवस्तथाविष्णुरिति ॥ ४१ ॥ विष्णुसादखिलंजगद्विधायक्रीडचतइत्युक्तं तदेवप्रपंचयाति आहूयपूर्वमित्यारभ्यइतितइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ आहूयेत्यादिल्यबंतक्त्वां

तथामृडानीकांतेनविष्णुसादखिलंजगत् ॥ विधायक्रीड्यतेविप्रनित्यंस्वच्छंदलीलया ॥ ४० ॥ यथाशिवस्तथाविष्णुर्यथाविष्णुस्तथाशिवः ॥ अंतरं शिवविष्णवोश्चमनागपिनविद्यते ॥ ४१ ॥ आहूयपूर्वंब्रह्मादीन्समस्तान्देवतागणान् ॥ विद्याधरोरगादींश्चसिद्धगंधर्वचारणान् ॥ ४२ ॥ निजसिंहासनसमंकृत्वासिंहासनंशुभम् ॥ उपवेश्यहरिंतत्रच्छत्रंकृत्वामनोहरम् ॥४३॥ श्लक्ष्णंकोटिशलाकंचविश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ पांडुरंरत्नदंडंचस्थूलमुक्तावलंबितम् ॥ ४४ ॥ कलशेनविचित्रेणह्युपरिष्टाद्विराजितम् ॥ सहस्रयोजनायामंसर्वरत्नमयंशुभम् ॥४५॥ पट्टसूत्रमयैरम्यैश्चामरैश्चपरिष्कृतम् ॥ राजाभिषेकयोग्यैश्चद्रव्यैःसर्वौषधादिभिः ॥ ४६ ॥ प्रत्यक्षतीर्थपाथोभिःपंचकुंभैर्मनोहरैः ॥ सिद्धार्थाक्षतदूर्वाभिर्मंत्रैःस्वयमुपस्थितैः ॥ ४७ ॥ देवानांचतथर्षीणांसिद्धानांफणिनामपि ॥ आनीयमंगलकराःकन्याःषोडशषोडश ॥ ४८ ॥ वीणामृदंगाब्जभेरीमरुडिंडिमझर्झरैः ॥ आनकैःकांस्यतालाद्यैर्वाद्यैर्ललितगायनैः ॥४९॥ ब्रह्मघोषमहारावैरापूरितनभोंगणे ॥ शुभेतिथौशुभेलग्नेताराचंद्रबलान्विते ॥५०॥ आबद्धमुकुटंरम्यंकृतकौतुकमंगलम् ॥ मृडानीकृतशृंगारंसुश्रियासुश्रियायुतम् ॥५१॥ अभिषिच्यमहेशेनस्वयंब्रह्मांडमंडपे ॥ दत्तंसमस्तमैश्वर्यंयन्निजंनान्यगामिच ॥ ५२ ॥ ततस्तुष्टावदेवेशःप्रमथैःसहशार्ङ्गिणम् ॥ ब्रह्माणंलोककर्तारमुवाचचवचस्त्विदम् ॥ ५३ ॥ ममवंद्यस्त्वयंविष्णुःप्रणमत्वममुंहरिम् ॥ इत्युक्त्वाथस्वयंरुद्रोननामगरुडध्वजम् ॥ ५४ ॥ ततोगणेश्वरैःसर्वैर्ब्रह्मणाचमरुद्गणैः ॥ योगिभिःसनकाद्यैश्चसिद्धैर्देवर्षिभिस्तथा ॥ ५५ ॥ विद्याधरैःसगंधर्वैर्यक्षरक्षोप्सरोगणैः ॥ गुह्यकैश्चारणैर्भूतैःशेषवासुकितक्षकैः ॥ ५६ ॥ पतत्रिभिःकिंनरैश्चसर्वैःस्थावरजंगमैः ॥ ततोजयजयेत्युक्त्वानमोस्त्वितिनमोस्त्विति ॥ ५७ ॥ ततोहरिर्महेशेनसंसदिद्युसदांतदा ॥ एतैर्महारवैरम्यैश्चानर्चिपरमार्चिषा ॥ ५८ ॥

तपदानांतृतीयांतानांचकेषांचित्पदानामभिषिच्यमहेशेनेत्यग्रिमेणसंबंधः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रत्यक्षतीर्थपाथोभिःप्रत्यक्षाणियानितीर्थानितेषांपाथोभिर्जलैःप्रत्यक्षैस्तीर्थैरेवानीतैःपाथोभिरित्यर्थः॥प्रत्यक्षफलजनकतीर्थपाथोभिरितिवा ॥ प्रक्षाल्यतीर्थैतिक्वचित्पाठः ॥ सिद्धार्थःश्वेतसर्षपः ॥४७॥४८॥ अब्जःशंखः॥मरुर्डमरुः ॥४९॥५०॥ मृडानीकृतशृंगारंभवानीराचितवेषम् ॥ सुश्रियापद्मयुतंशोभनयाश्रियासमेतम् ॥ कथंभूतयासुश्रिया ॥ शोभनकांतिमत्या ॥५१॥५२॥५३॥ ततस्तुष्टावेत्युक्तंतामेवस्तुतिंलेशतोदर्शयंतौइदंतयानिर्दिष्टंवचनमाहतुः॥ ममवंद्यस्त्विति॥ तुशब्दएवार्थे ॥ अयंविष्णुर्ममवंद्यएवनानुज्ञेयोऽतस्त्वमप्यमुंहरिंकेवलंप्रणमेत्यर्थः॥५४॥५५॥५६॥५७॥ संसदिद्युसदांदेवानांसभायाम्॥आनर्चिपूजितः॥परमार्चिषाउपलक्षितोहरिः ॥ परमाशिषेति

पाठेपरमाशिषाऽनर्चीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ तामेवाशिषमाहतुस्त्वंकर्तेत्यादिना ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अवांतरप्रकृतमुपसंहरतोवैकुंठेतिद्वाभ्याम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ परम
प्रकृतमुपसंहरतः॥ इतितइति ॥६७॥ एतदध्यायश्रवणपठनजपफलमाहेदंत्वित्यादिना॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांत्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥२३॥
चतुर्भिरधिकेविंशेऽध्यायेऽत्यंतमनोरमे ॥ कैवल्यंपरमानंदंवर्ण्यतेशिवशर्मणः ॥१॥ इदानींकथयिष्यावस्तवनिर्वाणकारणमित्युक्तंपूर्वंतदेवसप्रपंचंकथयतः ॥ शिवशर्मन्निति॥उदर्कमुत्तरकालभाविसुकृत

त्वंकर्तासर्वभूतानांपाताहर्तात्वमेवच ॥ त्वमेवजगतांपूज्यस्त्वमेवजगदीश्वरः ॥ ५९ ॥ दाताधर्मार्थकामानांशास्तादुर्नयकारिणाम् ॥ अजेयस्त्वंचसं
ग्रामेममापिहिभविष्यसि ॥ ६० ॥ इच्छाशक्तिःक्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिस्तथोत्तमा ॥ शक्तित्रयमिदंविष्णोगृहाणप्रापितंमया ॥ ६१ ॥ त्वद्द्वेष्टारोहरेर्नूनं
मयाशास्याःप्रयत्नतः ॥ त्वद्भक्तानांमयाविष्णोदेयंनिर्वाणमुत्तमम् ॥ ६२ ॥ मायांचापिगृहाणेमांदुष्प्रणोद्यांसुरासुरैः ॥ ययासंमोहितंविश्वमाकिंचिज्ज्ञंभ
विष्यति ॥ ६३ ॥ वामबाहुर्मदीयस्त्वंदक्षिणोसौपितामहः ॥ अस्यापिहिविधेःपाताजनितापिभविष्यसि ॥ ६४ ॥ वैकुंठैश्वर्यमासाद्यहरेरित्थंहरः
स्वयम् ॥ कैलासेप्रमथैःसार्धंस्वैरंक्रीडत्युमापतिः ॥ ६५ ॥ तदाप्रभृतिदेवोसौशार्ङ्गधन्वागदाधरः ॥ त्रैलोक्यमखिलंशास्तिदानवांतकरोहरिः ॥६६॥
इतितेकथिताविप्रलोकानांचपरिस्थितिः ॥ इदानींकथयिष्यावस्तवनिर्वाणकारणम् ॥ ६७ ॥ इदंतुपरमाख्यानंशृणुयाद्यःसमाहितः ॥ स्वर्लोकम
भिगम्याथकाश्यांनिर्वाणमाप्नुयात् ॥ ६८ ॥ यज्ञोत्सवेविवाहेचमंगलेष्वखिलेष्वपि ॥ राज्याभिषेकसमयेदेवस्थापनकर्मणि ॥ ६९ ॥ सर्वाधिकारदाने
षुनववेश्मप्रवेशने॥पठितव्यंप्रयत्नेनतत्कार्यपरिसिद्धये ॥७०॥ अपुत्रोलभतेपुत्रमधनोधनवान्भवेत् ॥ व्याधितोमुच्यतेरोगाद्बद्धोमुच्येतबंधनात् ॥७१॥
जप्यमेतत्प्रयत्नेनसततंमंगलार्थिना ॥ अमंगलानांशमनंहरनारायणप्रियम् ॥७२॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे
काशीखंडे पूर्वार्द्धे चतुर्भुजाभिषेकोनामत्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्नुदर्कंतेकथयावोनिशामय ॥
त्वमत्रवैष्णवेलोकेभुक्त्वाभोगान्सुपुष्कलान् ॥ १ ॥ ब्रह्मणोवत्सरंपूर्णंरममाणोऽप्सरोगणैः ॥ सुतीर्थमरणोपात्तपुण्यशेषेणवैपुनः ॥ २ ॥ भविष्यसिमही
पालोनगरेनंदिवर्धने ॥ राज्यंप्राप्यासपत्नंचसमृद्धबलवाहनम् ॥३॥ कृष्टिभिर्हृष्टपुष्टैश्चरम्यहाटकभूषणैः ॥ संजुष्टमिष्टापूर्तानांधर्माणांनित्यकर्तृभिः ॥४॥

फलमित्यर्थः ॥ त्वमत्रेति ॥ वैष्णवेवैकुंठे ॥ १ ॥ २ ॥ भविष्यसीति ॥ राज्यंप्राप्यमहीपालःसन्नंदिवर्धनेहर्षजनकेतन्नाम्निनगरेभंविष्यसीत्यन्वयः ॥ ३ ॥ राज्यंविशिनष्टि चतुरक्षरन्यूनसा
र्द्धाष्टादशभिः॥कृष्टिभिःपंडितैःसंजुष्टंसंसेवितमित्यन्वयः॥ वर्णैश्चेतिक्वचित् ॥ हाटकंसुवर्णम्॥इष्टानिअंतर्वेद्यांदीयमानानिदानानिपूर्तानिवापीकूपतडागादिनिर्माणानितेषांकर्मणांनित्यकर्तृभिः ॥ ४ ॥

सदासंपन्नानिसस्यानियस्मिंस्तत् ॥ अतएवसूर्वरक्षेत्रसंकुलंसूर्वराणिशोभनफलसस्याढ्यभूमीनियानिक्षेत्राणितैःसंकुलंव्याप्तम् ॥५॥ राजिभिःपंक्तिभिः ॥ यत्रराज्ये ॥६॥ सुपुष्पेति ॥ भूमयोऽत्र विशेष्याअन्यानिविशेषणानि ॥ ससदाफलपादपाःसदाफलानियेषांतैःपादपैःसहवर्तमानाः ॥ कासाराःसरांसि ॥ ७ ॥ सदंभोयस्याःसासदंभानिम्नगाराजिर्नदीवृंदम् ॥ पक्षांतरेसदंभादंभोधर्मध्वजित्वंतत्सहिताजनताजनसमूहोयत्रनेत्यर्थः ॥ सर्वत्रशब्दश्लेषालंकारोयम् ॥ कुलानिगोत्राणितान्येवकुलीनानिकुलीनशब्दवाच्यानि ॥ कौपृथिव्यांलीनानिकुलीनानीत्यन्यायधनपक्षेव्याकर्तव्यम्॥ ॥ ८ ॥ नारीषुविभ्रमोनामसौरतभावप्रकाशनम् ॥ विद्वत्सुविभ्रमोऽज्ञानम् ॥ कुटिलगामिन्योवक्रगामिन्यः ॥ प्रजापक्षेविमार्गगामिन्यः ॥ विषयेदेशे ॥ ९ ॥ तमोयुक्ताअंधकारमिश्राःक्षपारात्रयः ॥ बहुलेषुकृष्णपक्षेषु ॥ पक्षांतरेतमोगुणयुक्ताः ॥ रजोयुजःऋतुकालीनशोणितयुक्ताः ॥ पक्षांतरेरजोगुणयुजः ॥ १० ॥ अनंधोऽगर्विष्ठः ॥ पक्षांतरेंऽधोऽन्नंभक्तमितियावत्तद्रहितमनंधोभोजनंभुजिक्रिया ॥ नविद्यतेऽयोलोहंयत्रतत्स्यंदनंतथा ॥ सुवर्णादिमयमित्यर्थः ॥ पक्षांतरेनयोनीतिस्तद्रहितोऽनयः ॥ ११ ॥ दंडोनालंदांडाइतिप्रसिद्धः ॥ परशुःकुठारः ॥ वालव्यजनंचाम

सदासंपन्नसस्यंचसूर्वरक्षेत्रसंकुलम् ॥ सुदेशंसुप्रजंसुस्थंसुतृणंबहुगोधनम् ॥ ५ ॥ देवतायतनानांचराजिभिःपरिराजितम् ॥ सुयूपायत्रवैग्रामाःसुवित्त
र्द्धिविराजिताः ॥ ६ ॥ सुपुष्पकृत्रिमोद्यानाःससदाफलपादपाः ॥ सपद्मिनीककासारायत्रराजंतिभूमयः ॥ ७ ॥ सदंभानिम्नगाराजिर्नयत्रजनताक्व
चित् ॥ कुलान्येवकुलीनानिनचान्यायधनानिच ॥ ८ ॥ विभ्रमोयत्रनारीषुनविद्वत्सुचकर्हिचित् ॥ नद्यःकुटिलगामिन्योनयत्रविषयेप्रजाः ॥ ९ ॥
तमोयुक्ताःक्षपायत्रबहुलेषुनमानवाः ॥ रजोयुजःस्त्रियोयत्रनधर्मबहुलानराः ॥ १० ॥ धनैरनंधोयत्रास्तिमनोनैवचभोजनम् ॥ अनयःस्यंदनंयत्रनचवै
राजपूरुषः ॥ ११ ॥ दंडःपरशुकुद्दालवालव्यजनराजिषु ॥ आतपत्रेषुनान्यत्रक्वचित्क्रोधापराधजः ॥१२॥ अन्यत्राक्षिकवृंदेभ्यःक्वचिन्नपरिदेवनम् ॥
आक्षिकाएवदृश्यंतेयत्रपाशकपाणयः ॥ १३ ॥ जाड्यवार्ताजलेष्वेवस्त्रीमध्याएवदुर्बलाः ॥ कठोरहृदयायत्रसीमंतिन्योनमानवाः ॥ १४ ॥ औषधेष्वे
वयत्रास्तिकुष्ठयोगोनमानवे ॥ वेधोप्यंतःसुरत्नेषुशूलंमूर्तिकरेषुवै ॥ १५ ॥

रम् ॥ पक्षांतरेक्रोधादपराधाद्वाजातोधनग्रहणादिरूपोदंडः ॥ १२ ॥ अक्षैःसारिभिर्व्यवहरंतीत्याक्षिकास्तेषांवृंदेभ्यःसमूहेभ्यः ॥ परिदेवनंद्यूतक्रीडा ॥ पक्षांतरे परिदेवनंप्रलापः ॥ आक्षिकाएवपाशकपाणयः ॥ पक्षांतरेपाशाएवपाशकारज्जवस्तेपाणिषुयेषांतेतथा ॥ यत्रचानृतवादिनइतिक्वचित्पाठःसचिंत्यः ॥ १३ ॥ जाड्यंशैत्यम् ॥ पक्षांतरेजाड्यंमौर्ख्यम् ॥ स्त्रीमध्याःस्त्रीणांमध्यप्रदेशादुर्बलाःकृशाः ॥ पक्षांतरेदुर्बलाधनादिबलहीनाः ॥ कठोरंक्षुरधाराभंहृदयंयासांताःकठोरहृदयाःसीमंतिन्योनार्यः ॥ तथाचभागवते ॥ शरत्पद्मोत्सवंवक्त्रंवचश्चश्रवणामृतम् ॥ हृदयंक्षुरधाराभंस्त्रीणांकोवेदचेष्टितमिति ॥ स्वभावत्वान्नायंविगुणः ॥ यद्वा कठोरहृदयाःकठिनस्तनाइत्यर्थः॥पक्षांतरेसमानएवार्थः ॥१४॥कुष्ठयोगःकुष्ठइतिप्रसिद्धस्यऔषधविशेषस्यकुष्ठशब्दस्यप्रयोगः ॥ पक्षांतरेकुष्ठस्यश्वित्रापरपर्यायस्यरोगस्ययोगःसंबंधः ॥ वेधोप्यंतःसुरत्नेषुशोभनरत्नेष्वेवांतर्मध्येवेधश्छिद्रम् ॥ पक्षांतरेवेधस्ताडनम् ॥ वेधोप्यनःसुरत्नेष्वितिक्वचित्पाठः॥तत्रानःसुशकटेषु ॥ शूलंमूर्तिकरेषुच ॥ मूर्तयोविश्वेश्वरप्रतिकृतयः ॥ यद्वा मूर्तयोमूर्तिमंतस्तासांकरेष्वेवशूलम् ॥ पक्षांतरेशूलंरोगविशेषः ॥ वेधोस्तिथिषुनक्षत्रेशूलोयोगचयेषुवै इतिपाठेतिथिषुवेधोदशमीविद्धैकादश्यादिरूपः ॥ नक्षत्रवेधएक

स्यांतिथौनक्षत्रयोःसंबंधः ॥ शूलःशूलयोगःअन्येषांयोगानांचयेषु॥पक्षांतरेवेधस्ताडनमित्युक्तमेव ॥१९॥ सात्त्विकभावोभक्तिःस्वभर्तृषुस्त्रीणांस्वस्त्रीषुचपुंसाम् ॥ संज्वरःकामजनितप्रक्षोभः ॥ पक्षांतरेसंज्वरोधनादिनिमित्तःसंतापः ॥ कलुषस्यपापस्यदारिद्र्यंनधनादेः ॥१६॥ नविद्यतेकंसुखंयस्मात्तदकंपापंतस्यसदादुर्लभत्वंनपुण्यस्य ॥ सुकृतेनचवस्तुनः सुकृतेपुण्यनिमित्तेवस्तुनोऽर्थस्यदुर्लभत्वंनचनास्ति ॥ पुण्यार्थंसर्वेपिधनंव्ययंतीत्यर्थः ॥ दुर्लभत्वंसदैकस्यसुकृतेतरवस्तुनइतिपाठेसुकृतेतरवस्तुनःपापस्येतिव्याकर्तव्यम् ॥ इभागजाएवप्रमत्तानजनाः ॥ वीच्योस्तरंगयोरेवजलाशयेसरोवरादौयुद्धंनतुपरस्परस्पर्धयाजनानाम् ॥१७॥ दानहानिर्मदोदकत्यागः॥पक्षांतरेदानहानिर्दानाभावः ॥ द्रुमेष्वेवाहिकंटकाः॥ पक्षांतरेऽन्यत्रकंटकाःकंटकतुल्यादुःखदाइत्यर्थः॥जनेष्वेवविहरणंविहाराक्रीडा॥स्त्रीत्वमार्षम् ॥ विहरणानिविहाराइतिबहुवचनंवा ॥ पक्षांतरेविगतहाराविहारा ॥ १८ ॥ बाणेष्वेवगुणविश्लेषोज्यापरित्यागः ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रगुणानामुदारतादीनांविश्लेषोविच्छेदोनेत्यर्थः ॥पुस्तकेपुस्तिकायामेवदृढाबंधोक्तिःपुस्तकंदृढंबंधनीयमितिवचनम् ॥ तथाचोक्तम् ॥ तैलाद्रक्षजलाद्रक्षरक्षमांश्लथबंधनात् ॥ आखुभ्यःपरहस्तेभ्यएवंवदतिपुस्तकमिति ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रायंदृढं

कंपःसात्त्विकभावोत्थोनभयात्क्वापिकस्यचित् ॥ संज्वरःकामजोयत्रदारिद्र्यंकलुषस्यच ॥ १६ ॥ दुर्लभत्वंसदाकस्यसुकृतेनचवस्तुनः ॥
इभाएवप्रमत्तावैयुद्धंवीच्योर्जलाशये ॥ १७ ॥ दानहानिर्गजेष्वेवद्रुमेष्वेवहिकंटकाः ॥ जनेष्वेवविहाराहिनकस्यचिदुरःस्थली ॥ १८ ॥ बाणेषुगुणविश्लेषोबंधोक्तिःपुस्तकेदृढा ॥ स्नेहत्यागःसदैवास्तियत्रपाशुपतेजने ॥ १९ ॥ दंडवार्तासदायत्रकृतसंन्यासकर्मणाम् ॥ मार्गणाश्चापकेष्वेवभिक्षुकाब्रह्मचारिणः ॥ २० ॥ यत्रक्षपणकाएवदृश्यंतेमलधारिणः ॥ प्रायोमधुव्रताएवयत्रचंचलवृत्तयः ॥ २१ ॥ इत्यादिगुणवद्देशेत्वयिराज्यंप्रशासति ॥
धर्मेणराजधर्मज्ञशौंडीर्यगुणशालिनि ॥ २२ ॥

बध्यतामितिवचनंनास्तीत्यर्थः ॥ अपराधाभावात् ॥ पाशुपतेपाशुपतयोगयुक्तेपरमहंसेएव स्नेहत्यागोममताभावः ॥ यद्वा पाशुपतेसंन्यासिन्येवस्नेहत्यागःस्नेहद्रव्याभ्यंगस्नेहाक्तभैक्षादित्यागः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ प्राणसंधारणार्थंयथामेदोवृद्धिर्नजायते ॥ औषधवदशनमाचरेत् ॥ हिंसातैलादिमैथुनंचप्रतिषिद्धानि ॥ अभ्यंगंचैवतांबूलंवर्जयेत्परदारवदित्यादिः ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रस्नेहस्यदयायाःस्नेहद्रव्यस्यघृतादेर्वात्यागोनास्तीत्यर्थः ॥१९॥ कृतसंन्यासकर्मणामेकदंडित्रिदंडिनामेवदंडवार्तावंशदंडधारणकथा ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रराजदंडवार्ताराजदंडकथानास्तीत्यर्थः ॥ चापकेषुचापेषुधनुःष्वितियावत् ॥ एवंमार्गणाबाणाः ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रमार्गणायाचकानसंतीत्यर्थः ॥ ब्रह्मचारिणएवभिक्षाहारोपजीविनः ॥ संन्यासिनांत्वत्यादरेणनिमंत्रणमेवभवतातिभावः ॥ २० ॥ क्षपणकाअवधूताएवमलधारिणोदेहमलधारिणोदृश्यंते ॥ पक्षांतरेनान्येइत्यर्थः ॥ मधुव्रताभ्रमराएवचंचलवृत्तयः ॥ पक्षांतरेनान्यइत्यर्थः ॥ भ्रमरेष्वपिकेचनचंचलवृत्तयोनभवंतीतिप्रायेग्रहणम् ॥ २१ ॥ उपसंहरति ॥ इत्यादीति ॥ पूर्वोक्तप्रकारगुणवतिदेशेधर्मेणन्यायेनराज्यंराज्ञःकर्मप्रजापालनादित्वयिप्रशासतिकुर्वतिसतिलावण्येनांगसौंदर्येणार्जिताप्राप्ताशोभनाश्रीर्याभिस्तासां राज्ञीनामयुतं

दशसहस्रंतासुचकुमाराणांशतत्रयंभाविभविष्यतीतितृतीयेनान्वयः ॥ राजानंविशेषयतः शौंडीर्येतिसपादसार्धेन ॥ शौंडीर्यंशूरता ॥ सौंदर्येतिकचित् ॥ तत्रसौंदर्यंशोभातिशयः ॥ रूपंकरच
रणादिघटनसौष्ठवंलावण्यमितियावत् ॥ शौर्यंदाक्ष्यम् ॥ औदार्यंदातृत्वंमहत्त्वंवा ॥ २२ ॥ २३ ॥ वृद्धकालइतिसार्धपंचकंवाक्यम् ॥ नाम्नावृद्धकालइतिख्यातस्त्वंमध्येराजसभंराजसभायामध्ये
दूरात्कार्पटिकैरक्तवस्त्रधारितपस्विविशेषैर्दृष्टःसन्पश्चात्तैःसर्वैःकार्पटिकैरनेकशःशोभनाशीर्वादैरभिनंदितआनंदेनसंवर्धितोभविष्यसीत्यन्वयः ॥ कथंभूतैःस्वाशीर्वादैः ॥ तत्कर्मभाविसदृशैस्तद्यद्वैकुंठभो
गावसानपुण्यंकर्मतस्यभावियत्फलंतत्सदृशैस्तद्योग्यैर्यथार्थैरित्यर्थः ॥ त्वद्भाविकर्मसदृशैरितिपाठेपिसएवार्थः ॥ त्वंकथंभूतः ॥ उग्रःप्रतापवान् ॥ २४ ॥ श्रियाधनसंपत्त्यासंतर्पितामार्गणायाच
कायेनसः ॥ श्रीसमर्पितेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ २५ ॥ संततमवभृथेनयज्ञसमाप्त्यनंतरंक्रियमाणेनस्नानेनक्लिन्नाआर्द्रामूर्धजाःकेशायस्यसः ॥ सत्तीर्थोदकसंक्लिन्नेतिपाठेसत्तीर्थान्युत्कृष्टानियानिका

सौभाग्यभाजिरूपाढ्येशौर्यौदार्यगुणान्विते ॥ सीमंतिनीनांरम्याणांलावण्यार्जितसुश्रियाम् ॥ २३ ॥ राज्ञीनामयुतंभाविकुमाराणांशतत्रयम् ॥
वृद्धकालइतिख्यातउग्रःपरपुरंजयः ॥ २४ ॥ विजितानेकसमरःश्रीसंतर्पितमार्गणः ॥ अनेकगुणसंपूर्णःपूर्णचंद्रनिभद्युतिः ॥ २५ ॥ संतता
वभृथक्लिन्नमूर्धजःक्षितिपर्षभः ॥ प्रजापालनसंपन्नःकोशप्रीणितभूसुरः ॥ २६ ॥ पदारविंदंगोविंदंहृदिध्यायन्नतंद्रितः ॥ वासुदेवकथालापप
रिक्षिप्तदिनक्षपः ॥ २७ ॥ कदाचिदुपविष्टःसन्मध्येराजसभंद्विज ॥ दूरात्कार्पटिकैर्दृष्टोवाराणस्याःसमागतैः ॥ २८ ॥ तत्कर्मभाविसदृशै
स्तदात्वमभिनंदितः ॥ तैःसर्वैराजशार्दूलस्वाशीर्वादैरनेकशः ॥ २९ ॥ श्रीमद्विश्वेश्वरोदेवोविश्वेषांजगतांगुरुः ॥ काशीनाथस्तुतेकुर्यात्कुमते
रपवर्जनम् ॥ ३० ॥ नैःश्रेयसींचसंपत्तिंयोदेयात्स्मरणादपि ॥ काशीनाथःसतेदिश्याज्ज्ञानंमलविवर्जितम् ॥ ३१ ॥ येनपुण्येनतेप्राप्तं
राज्यंप्राज्यमकंटकम् ॥ तत्पुण्यशेषतोभूयाद्विश्वनाथेमतिस्तव ॥ ३२ ॥

वेरीतुंगभद्राकृष्णावेणागौतम्यादीनि ॥ तथाचोक्तम् ॥ कावेरीतुंगभद्राचकृष्णावेणाचगौतमी ॥ भागीरथीतिविख्याताःपंचगंगाःप्रकीर्तिताइति ॥ तेषामुदकैःसंक्लिन्नामूर्धजायस्यसइत्यर्थः ॥ कोशेन
कोशस्थेनन्यायार्जितधनेनप्रीणितास्तर्पिताभूसुराब्राह्मणायेनसः ॥ २६॥ गोविंदस्येदंगौविंदम् ॥ पदारविंदेकृष्णस्येतिपाठेपदारविंदेइतिद्वितीयाद्विवचनम् ॥ वासुदेवकथालापेनपरिक्षिप्तेनिर्वाहितेदिन
क्षपेदिवसरात्रीयेनसः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्वाशीर्वादमेवाहतुः ॥ श्रीमद्विश्वेश्वरइतिपंचकेन ॥ कुमतेरज्ञानस्यअपवर्जनंनाशनम् ॥ ३० ॥ नचात्रसाधनप्रयासइत्याह ॥ नैःश्रेयसींकैवल्या
ख्याम् ॥ स्मरणादपिशब्दादुच्चारणादपि ॥ तथाच सकृदुच्चारितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम् ॥ बद्धःपरिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रतीति ॥ नन्वज्ञानंज्ञानेनैवनिवर्त्यमतस्तदभावात्कथंतस्यापवर्जनंतत्राहुः ॥
काशीनाथःसइति॥ सप्रसिद्धः॥ दिश्यादुपदिशतु॥ ननुतथापिसार्वज्ञ्यादिज्ञानदानेसदोषस्तदवस्थएवेत्याशंक्याहुर्मलविवर्जितमज्ञानतत्कार्ययोर्नाशकामित्यर्थः॥ ३१॥ननुपुण्यंविनाकथंविश्वनाथस्मरणं

घटेततत्राहुः ॥ येनपुण्येनेति ॥ प्राज्यमुत्कृष्टंप्रजासु सुखम् ॥ तत्रहेतुरकंटकंशत्रुरहितम् ॥ ३२ ॥ ननुतथापिप्रसन्नःसन्नेकमेवफलंदद्यान्नचिरजीवनमारभ्यमोक्षावसानमित्यत्राहुः ॥ यस्यप्रसादा
दिति ॥ अंबरंवस्त्रम् ॥ अंगनाउत्तमास्त्री ॥ वरांगनाइतिवापाठः ॥ समृद्धयोराज्यादिविभूतयः ॥ परमकारुणिकत्वात्तस्येतिभावः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ त्वमिति ॥ इतिआशीःपरंपरांपूर्वोक्तामाशी
र्वादधारांश्रुत्वा ॥ इदम्इमम् ॥ अयंचासौवृत्तांतश्चेतिवा इदंवृत्तांतआवाभ्यामिदानींकथ्यमानस्तत्त्वंस्मरिष्यसीत्यर्थः ॥३५॥ आकारेतिसार्धवाक्यम् ॥ आकारगोपनमभिप्रायसंगोपनम् ॥ सुमुहूर्तं

यस्यप्रसादात्सुलभमायुःपुत्रांबरांगनाः ॥ समृद्धयःस्वर्गमोक्षौसविश्वेशःप्रसीदतु ॥ ३३ ॥ नामश्रवणमात्रेणयस्यविश्वेशितुर्विभोः ॥ महापातकविच्छेदः
सविश्वेशोऽस्तुतेहृदि ॥ ३४ ॥ त्वंवृद्धकालोभूपालःश्रुत्वेत्याशीःपरंपराम् ॥ स्मरिष्यसीदंवृत्तांतंपुलकांकवपुस्तदा ॥ ३५ ॥ आकारगोपनंकृत्वातेभ्यो
दत्त्वाधनंबहु ॥ सुमुहूर्तमनुप्राप्यसुतेराज्यंविधायच ॥ ३६ ॥ अनंगलेखयाराज्ञ्याततःकाशींगमिष्यसि ॥ दत्त्वादानानिभूरीणिप्रीणयित्वाऽर्थिनोजनान्
॥ ३७ ॥ स्वनाम्नातत्रसंस्थाप्यालिंगंनिर्वाणकारणम् ॥ प्रासादंतत्रकृत्वोच्चैस्तदग्रेकूपमुत्तमम् ॥ ३८ ॥ विधायविधिवत्तत्रकलशारोपणादिकम् ॥
मणिमाणिक्यचांपेयदुकूलेभाश्वगोधनम् ॥ ३९ ॥ महाध्वजपताकाश्चच्छत्रचामरदर्पणम् ॥ देवोपकरणंभूरिविश्राण्यश्रमवर्जितः ॥ ४० ॥ व्रतो
पवासनियमैःपरिक्षीणकलेवरः ॥ मध्याह्नेनिर्जनेतत्रद्रक्ष्यस्येकंतपोधनम् ॥ ४१ ॥ अतीवजीर्णवपुषंपरिपिंगजटान्वितम् ॥ मूर्तिमंतमिवप्रांशुंधर्म
जनमनोहरम् ॥ ४२ ॥ भारंशरीरयष्टेश्चदृढयष्ट्यांसमर्प्यच ॥ गर्भागाराद्विनिष्क्रम्याभ्यायांतंरंगमंडपे ॥४३॥ उपविश्यसमीपेतेप्रक्ष्यत्येवमनुक्रमात् ॥
कोसित्वंकिमिहासित्वंद्वितीयइवकस्त्वयम् ॥ ४४ ॥ प्रासादःकारितःकेनजानास्येषततोवद ॥ अस्यलिंगस्यकिंनामप्रायोजानेनवार्धकात् ॥ ४५ ॥
पृष्टस्त्वमितितेनाथतदावृद्धतपस्विना ॥ कथयिष्यस्यहंराजावृद्धकालइतिश्रुतः ॥ ४६ ॥ दाक्षिणात्यइहप्राप्तस्त्वेतयासहकांतया ॥ ध्यायामिलिंगमे
तच्चप्रार्थयामिनकिंचन ॥ ४७ ॥

शोभनंलग्नम् ॥ ३६ ॥ दत्त्वेतिसार्धश्लोकंवाक्यम् ॥ तत्रत्क्त्वांतल्यबंतानांपदानांतत्रकाश्यांद्रक्ष्यस्येकंतपोधनमित्यनेनान्वयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ चांपेयदुकूलंपीतवस्त्रम् ॥ ३९ ॥ विश्राण्यदत्त्वा ॥
श्रमवर्जितःकार्पण्यजन्यखेदरहितः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मूर्तिमंतंधर्ममिवेत्यन्वयः ॥ प्रांशुमुच्चंमहांतंधर्ममितिवा ॥ ४२ ॥ गर्भागाराच्छिवालयात् ॥ ४३ ॥ उपविश्येत्यर्धंवाक्यम् ॥ सतपोधनइति
शेषः ॥ प्रक्ष्यतिप्रश्नंकरिष्यति ॥ प्रश्नमेवाहतुः कोसीतिसार्धेन ॥ द्वितीयइवकस्त्वयमित्यनंगलेखामुद्दिश्य ॥ अनेनसम्यग्दृष्टिबलाभावःसूचितः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ दाक्षिणात्योदक्षिण

देशोद्भवः ॥ एतयाऽनंगलेखया ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ भवानितिगणवाक्यम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ जोषंतूष्णीम् ॥ ५३ ॥ नुन्नःप्रेरितःप्रार्थितइतियावत् ॥ ५४ ॥ तदंब्विति ॥ भूयाद्भ
विष्यति ॥ सुपार्वणशशिप्रभःशोभनपूर्णिमाचंद्रसदृशः ॥ कोशोन्मुक्तोरगोनिर्मोकरहितसर्पः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अन्यानिपुण्यक्षेत्राणिकाशीप्राप्तिकराणीतिवक्तुंतयोःपूर्वजन्मवृत्तांत

प्रासादस्यास्यजटिलस्वयंकारयिताशिवः ॥ विशेषतोऽस्यलिंगस्यनामनोवेद्मिनिश्चितम् ॥ ४८ ॥ इतिश्रुत्वानरपतेर्वाक्यंप्राहजटाधरः ॥ सत्यमुक्तंत्व
यैकंहिलिंगनामनवेत्सियत् ॥ ४९ ॥ पश्येयंत्वामहंनित्यमुपविष्टंमनिश्चलम् ॥ श्रुतोभविष्यतितवप्रासादोयेनकारितः ॥ ५० ॥ ममाग्रेतत्समा
चक्ष्वयदिजानासितत्त्वतः ॥ आकर्ण्येतिवचस्तस्यपुनःप्राहभवानिति ॥ ५१ ॥ कर्ताकारयिताशंभुःकिमतथ्यंब्रवीम्यहम् ॥ अथवाचिंतयाकिंमेतप
स्विन्ननयाविभो ॥ ५२ ॥ इतित्वयिस्थितेजोषंसपुनर्वृद्धतापसः ॥ पिपासुरस्मिपानीयमानीयाशुप्रयच्छम ॥ ५३ ॥ इतितेनचनुन्नस्त्वंवार्यानी
यचकूपतः ॥ पाययिष्यसितंवृद्धंतापसंतत्क्षणाच्चसः ॥ ५४ ॥ तदंबुपानतोभूयात्सुपार्वणशशिप्रभः ॥ तरुणोरूपसंपन्नःकोशोन्मुक्तोरगोयथा ॥ ५५ ॥
जाताश्चर्येणभवतापुनरेवाभ्यभाषिसः ॥ कःप्रभावोहिभगवन्नेषयेनभवान्पुनः ॥ ५६ ॥ परित्यज्यात्रजरसंनवोभ्राजसिसांप्रतम् ॥ अस्तिचेदवकाशस्ते
ततोब्रूहितपोधन ॥ ५७ ॥ तपोधनउवाच ॥ ॥ वृद्धकालक्षितिपतेजानेत्वांसुमहामते ॥ इमामपिचजानेऽहंतवपत्नींपतिव्रताम् ॥ ५८ ॥ जन्मनोऽस्मा
दियंराजन्नासीद्विप्रस्यकन्यका ॥ तुर्वसोर्वेदवपुषःशुभाचाराशुभानना ॥ ५९ ॥ तेनदत्ताविवाहार्थंनैध्रुवायमहात्मने ॥ सचकालवशंप्राप्तोनैध्रुवोऽप्राप्तयौ
वनः ॥ ६० ॥ वैधव्यंपालयंत्येषामृताऽवंत्यांशुभव्रता ॥ तेनपुण्येनसंजातापांड्यस्यनृपतेःसुता ॥ ६१ ॥ परिणीतात्वयाराजन्पतिव्रतरतासदा ॥
त्वयासहेहसंप्राप्तामुक्तिंप्राप्स्यत्यनुत्तमाम् ॥ ६२ ॥ अयोध्यायामथावंत्यांमथुरायामथापिवा ॥ द्वारवत्यांचकांच्यांवामायापुर्यामथोनृप ॥ ६३ ॥
अपिपातकिनोयेचकालेननिधनंगताः ॥ तेहिस्वर्गादिहागत्यकाश्यांमोक्षमवाप्नुयुः ॥ ६४ ॥ अवैमित्वामपिनृपद्विजोऽभूःपूर्वजन्मनि ॥ माथुरः
शिवशर्माख्योमायापुर्यांभवान्मृतः ॥ ६५ ॥

माह जन्मनोऽस्मादियमित्यादिना ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ नन्ववंत्यांमोक्षपुर्यांमृतायाःकथंपुनर्जन्मतत्राह ॥ अयोध्यायामित्यादि ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ एवंभार्यायाःपूर्ववृत्तांत

मुक्कातस्याप्याह अवैमीत्यादिना ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अन्यच्चेति ॥ स्फुटंनिश्चितम् ॥ एतदेवयुक्तमितिभावः ॥ ६८ ॥ तदेवदर्शयति ॥ सुकृतंनैवेति ॥ ६९ ॥ तस्मादिति ॥ निधानव
न्निधिवत् ॥ ७० ॥ निश्चितमिति ॥ हिहकारावत्यंतनिश्चयार्थौ ॥ प्रसादाद्यपीतिक्कचित् ॥ ७१ ॥७२॥७३॥ कूपइति ॥ कालंजराव्याधिविघातकमुदकंयस्यसः ॥ तदेवदर्शयति ॥ जराव्याधिवि
घातकृदिति ॥ कालदमइतिपाठेकालंमृत्युंदमयतीतितथा ॥७४॥७५॥ नकुष्ठमिति ॥ कालदमोदकात्पीतात्स्पृष्टाद्वाकुष्ठादयोरोगानप्रतिष्ठंतीत्यन्वयः॥तत्रकुष्ठंश्वित्रम् ॥ कुष्ठंश्वित्रमित्यमरः ॥ विस्फो

तत्पुण्यात्प्राप्यवैकुंठंभुक्त्वाभोगान्मनोरमान् ॥ तत्पुण्यशेषात्क्षितिपोजातस्त्वंनंदिवर्धने ॥ ६६ ॥ वृद्धकालावनीपालतेनैवसुकृतेनच ॥ मोक्षक्षेत्रमिदं
प्राप्तोमुक्तिंप्राप्स्यस्यनुत्तमाम् ॥ ६७ ॥ अन्यच्चशृणुराजेंद्रत्वयायत्समुदीरितम् ॥ कर्ताकारयिताशंभुःप्रासादस्येतितत्स्फुटम् ॥ ६८ ॥ सुकृतंनै
वसततमाख्यातव्यंकदाचन ॥ कृतंमयेतिकथनात्पुण्यंक्षयातितत्क्षणात् ॥ ६९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनगोपनीयंनिधानवत् ॥ सुकृतंकीर्तनाद्व्यर्थंभवे
द्भस्महुतंतथा ॥ ७० ॥ निश्चितंविश्वनाथेनप्रेरितेनत्वयाऽनघ ॥ कृतंहिकृतकृत्येनप्रासादादिहवेद्म्यहम् ॥ ७१ ॥ वृद्धकालेश्वरंनामलिंगमेतन्महीपते ॥
जानीह्यनादिसंसिद्धंनिर्मितंकिंतुवैभवान् ॥ ७२ ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्तस्यपूजनाच्छ्रवणान्नतेः ॥ वृद्धकालेशलिंगस्यसर्वंप्राप्नोतिवांछितम् ॥ ७३ ॥
कूपःकालोदकोनामजराव्याधिविघातकृत् ॥ यदीयजलपानेनमातुःस्तन्यमपानवान् ॥ ७४ ॥ कृतकूपोदकस्नानःकृतैतल्लिंगपूजनः ॥ वर्षेणसि
द्धिमाप्नोतिमनोभिलषितांनरः ॥ ७५ ॥ नकुष्ठंनचविस्फोटानरंघानविचर्चिका ॥ पीतात्स्पृष्टात्प्रतिष्ठंतिकफःकालतमोदकात् ॥ ७६ ॥ नाग्निमांद्यंनै
वशूलंनमेहोनप्रवाहिका ॥ नमूत्रकृच्छ्रंनापामापानायस्यास्यसेवनात् ॥ ७७ ॥ भूतज्वराश्चयेकेचिद्येकेचिद्विषमज्वराः ॥ तेक्षिप्रमुपशाम्यंतिह्ये
तत्कूपोदसेवनात् ॥ ७८ ॥ तवाग्रतोममजरापलितंचयथाविधि ॥ एतत्कूपोदपानेनक्षणान्नष्टंनवोऽभवम् ॥ ७९ ॥ वृद्धकालेश्वरेलिंगेसेवितेनदरि
द्रता ॥ नोपसर्गानवारोगानपापंनाघजंफलम् ॥ ८० ॥ उत्तरेकृत्तिवासस्यवाराणस्यांप्रयत्नतः ॥ वृद्धकालेश्वरंलिंगंद्रष्टव्यंसिद्धिकामुकैः ॥ ८१ ॥

टःपिटकः ॥ विस्फोटःपिटकःस्त्रियामित्यमरः ॥ रंघारंघणीरोगविशेषः ॥ विचार्चिकाकिलासम् ॥ किलासासिध्मेकच्छ्वांतुपामपामेविचर्चिकेत्यमरः ॥७६॥ मेहोव्याधिविशेषः ॥ व्याधिभेदाविद्राधिः
स्त्रीज्वरमेहभगंदराइत्यमरः ॥ प्रवाहिकाग्रहणी ॥ ग्रहणीरुक्प्रवाहिकेत्यमरः ॥ मूत्रकृच्छ्रमश्मरी ॥ अश्मरीमूत्रकृच्छ्रंस्यादित्यमरः ॥ पामविचर्चिकयोरवांतरभेदः ॥७७॥७८॥७९॥८०॥८१॥

सानंगलेखाराज्ञीकमनंगलेखयाराज्ञ्यासहितम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ स्वमुदर्कंस्वीयमुत्तरकालीनंफलम् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ भौमानीति ॥ सुंदरानंधपंग्वादिराहितान् ॥
सद्गुणानितिकंचित् ॥ ८७ ॥ विश्वेश्वरमिति ॥ निर्वाणपदंकैवल्यस्थानमीयिवान्प्राप्तवान् ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥
पंचाधिकतमेविंशेऽध्यायेकलशजन्मनः ॥ वर्ण्यतेत्रसभार्यस्यशिखिवाहनदर्शनम् ॥ १ ॥ एवंतावत्प्रथमतोऽध्यायत्रयेणवृंदारकहिरण्यगर्भसंवादद्वारेणकाशीमाहात्म्यंमनाक्प्रपंच्यततोऽ
प्यगस्त्यमहालक्ष्मीलोपामुद्रासंवादद्वारेणाधिकतरंप्रपंच्यततोप्यगस्त्यकार्तिकेयसंवादेनाधिकतमंप्रपंचयितुमुपक्रमते ॥ शृण्विति ॥ विरजाविगतरजोगुणःशुद्धसत्त्वइत्यर्थः ॥ १ ॥

इत्युक्त्वातंमहीपालंहस्तेधृत्वातपोधनः ॥ सानंगलेखाराज्ञीकंतस्मिँल्लिंगेलयंययौ ॥ ८२ ॥ महाकालमहाकालमहाकालेतिकीर्तनात् ॥ शतधामुच्यते
पापैर्नात्रकार्याविचारणा ॥ ८३ ॥ इत्थंभवित्रीतेमुक्तिःकैटभारातिदर्शनात् ॥ भोगान्भुक्त्वाबहुविधान्वैकुंठनगरेशुभे ॥ ८४ ॥ इतिसंहृष्टतनूरुहःसवि
प्रोभगवत्तद्गणवक्त्रतोनिशम्य ॥ स्वमुदर्कमथार्ककोटिरम्यंहरिलोकंपरिलोकयांचकार ॥ ८५ ॥ ॥ मैत्रावरुणिरुवाच ॥ ॥ लोपामुद्रेसविप्रेंद्रोभोगान्भु
क्त्वामनोरमान् ॥ मायापुर्यांकृतप्राणत्यागपुण्यबलेनच ॥ ८६ ॥ वैकुंठलोकादागत्यपत्तनेनंदिवर्धने ॥ भौमानिभुक्त्वासौख्यानिपुत्रानुत्पाद्यसुंदरान् ॥
॥ ८७ ॥ तेषुराज्यंविनिक्षिप्यप्राप्यवाराणसींपुरीम् ॥ विश्वेश्वरंसमाराध्यनिर्वाणपदमीयिवान् ॥ ८८ ॥ एतत्पुण्यतमाख्यानंविप्रस्यशिवशर्मणः ॥
श्रुत्वापापविनिर्मुक्तोज्ञानंपरममृच्छति ॥ ॥ ८९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे शिवशर्मनिर्वा
णप्रापणंनामचतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ शृणुसूतप्रवक्ष्यामिकथांकलशजन्मनः ॥ यामाकर्ण्यनरोभूयाद्विरजाज्ञानभाजनम्
॥ १ ॥ गिरिंप्रदक्षिणीकृत्यश्रीसंज्ञंकलशोद्भवः ॥ सपत्नीकोददर्शाथरम्यंस्कंदवनंमहत् ॥ २ ॥ सर्वर्तुकुसुमाढ्यंचरसवत्फलपादपम् ॥ सुसेव्यकंद
मूलाढ्यंसुवल्कलमहीरुहम् ॥ ३ ॥ निवीतश्वापदगणंससरित्पल्वलावृतम् ॥ स्वच्छगंभीरकासारंसारंसर्वभुवःपरम् ॥ ४ ॥ नानापतत्रिसंघुष्टंनानामु
निजनोषितम् ॥ तपःसंकेतनिलयमिवैकंसंपदांपदम् ॥ ५ ॥ लोहितोनामतत्रास्तिगिरिःस्वर्णगिरिप्रभः ॥ सुकंदरप्रस्रवणःस्वसानुशिखरप्रभः ॥६॥

गिरिमिति ॥ कलशोद्भवःकुंभसंभवःकार्तिकेयवनंदृष्टवान् ॥ तत्रचवनेषडाननमद्राक्षीदित्यग्रिमेणान्वयः ॥ २ ॥ गिरिंविशिनष्टिचतुर्भिः ॥ सर्वेति ॥ सौगंधिकानांकंदःशालूकंमूलमितियावत् ॥
तद्व्यतिरिक्तमन्यन्मूलम् ॥ यद्वा कंदोवर्तुलाकारआर्द्रकहरिद्रासूरणादिः ॥ मूलमधःसूक्ष्ममुपरिविस्तृताकारंमूलकादिताभ्यामाढ्यम् ॥ ३ ॥ नितरांवीतोगतःश्वापदानांहिंस्रस्वभावानांव्याघ्रादीनां
गणोयत्रतत्तथा ॥ विनीतेतिपाठेविनीतस्त्यक्तक्रौर्यःश्वापदानांगणोयत्रतत्तथा ॥ सारिद्भिःसहितानियानिपल्वलान्यल्पोदकसरांसितैरावृतम् ॥ स्वच्छानिनिर्मलानिगंभीराण्यगाधानिसरोवराणि
यस्मिंस्तत्स्वच्छगंभीरकासारम् ॥ ४ ॥ तपःसंकेतनिलयंतपसोरहस्यस्थानमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ एकंमुख्यम् ॥ ५ ॥ किंचलोहितोलोहितगिरिरितिदक्षिणायांप्रसिद्धःपर्वतस्तत्रवनेऽस्ति ॥ स्वर्ण

गिरिप्रभः सुमेरुरिवसुंदरः ॥ शोभनाःकंदरादर्यःप्रस्रवणानिचनिर्झरायत्रसः ॥ सानवःप्रस्थाःपर्वतैकदेशसमभागाः ॥ शिखराणिशृंगाणि ॥ स्वानांस्वसंबंधिनांसानुशिखराणामेभिर्वाप्रभाशोभायत्रसः ॥ सुइतिकचित् ॥ सुसानुशिखरीत्यन्यत्र ॥ ६ ॥ एकशकलमेकखंडमूइहवनेउच्चैर्यथास्यात्तथातपस्तप्तुमागतमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ७ ॥ साक्षाद्ब्रह्म ॥ यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ तदेवषडाननम् ॥ भक्तानुजिघृक्षयागृहीतलीलाशरीरमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ सगुणागुणभेदेनभक्त्यापरमयामुदा ॥ पद्यैरष्टाभिरस्तौषीदगस्त्योगिरिजासुतम् ॥ षडाननायनमोस्त्वित्यन्वयः ॥ षडाननंविशिनष्टि वृंदारकेत्यारभ्येत्थमित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ वृंदारकवृंदैर्देवसमूहैर्वंद्येअभिवंद्येपादारविंदेचरणकमलेयस्यतस्मै ॥ सुधाकरायामृताब्धयेपरमानंदायेत्यर्थः ॥ सएषपरमानंदइत्यादिश्रुतेः ॥ षडाननायषण्णामृतूनामाननंप्रापणंयेनतस्मैसंवत्सरादिकालरूपायेत्यर्थः ॥ षण्मुखायेतिवा ॥ अमितविक्रमायानंतपराक्रमायेत्यर्थः ॥ गौरीब्रह्मविद्यानिर्मलत्वात्तयाहृदानंदस्यहृदयाभिव्यंग्यानंदस्यसमुद्भवोयस्माद्बुद्धिवृत्त्यभिव्यंग्यत्वात्तस्मै ॥ तथाचश्रुतिः ॥ दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्यासूक्ष्मयासूक्ष्मदर्शिभिरिति ॥ पार्वत्याहृदयाह्लादजनकायेतिवा ॥ १० ॥ प्रणतानांभक्तानांवाआर्तिहंत्रेसंसारदुःखनाशकाय ॥ समस्तभक्तवृंदस्यमनोरथानांमनोभिलषितानांधर्मार्थकाममोक्षाणांकर्त्रेसंपादयित्रे ॥ परतारकस्यपरवंचकस्यरथानां[1]मनोरथानांदात्रेखंडयित्रे ॥ नतानामितिपाठेनतानांसमस्तस्य

कैलासस्यैकशकलंकर्मभूमाविहागतम् ॥ तपस्तप्तुमिवप्रोच्चैर्नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ७ ॥ तत्राद्राक्षीन्मुनिश्रेष्ठोऽगस्त्यःसाक्षात्षडाननम् ॥ प्रणम्यदंडवद्भूमौसपत्नीकोमहातपाः ॥८॥ तुष्टावगिरिजासूनुंसूक्तैःश्रुतिसमुद्भवैः ॥ तथास्वकृतयास्तुत्याप्रबद्धकरसंपुटः ॥ ९ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ नमोस्तुवृंदारकवृंदवंद्यपादारविंदायसुधाकराय ॥ षडाननायामितविक्रमायगौरीहृदानंदसमुद्भवाय ॥१०॥ नमोस्तुतुभ्यंप्रणतार्तिहंत्रेकर्त्रेसमस्तस्यमनोरथानाम् ॥ दात्रेरथानांपरतारकस्यहंत्रेप्रचंडासुरतारकस्य ॥ ११ ॥ अमूर्तमूर्तायसहस्रमूर्तयेगुणायगुण्यायपरात्पराय ॥ अपारपारायपरापरायनमोस्तुतुभ्यंशिखिवाहनाय ॥ १२ ॥ नमोस्तुतेब्रह्मविदांवरायदिगंबरायांबरसंस्थिताय ॥ हिरण्यवर्णायहिरण्यबाहवेनमोहिरण्यायहिरण्यरेतसे ॥ १३ ॥

प्रपंचस्यकर्त्रेछेदकायेतिव्याकर्तव्यम् ॥ परतारकस्यप्रचंडस्यासुरस्यतारकस्यहंत्रेनाशयित्रे ॥ अथवापरंप्रतारकंज्ञानंप्रणवरूपषडक्षररामंमंत्रराजरूपंवानतानांतद्दात्रे ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ ११ ॥ अमूर्तमूर्तायअमूर्तेवाय्वाकाशेमूर्तानिपृथिव्यप्तेजांसि ॥ मूर्तंचामूर्तंचेतिश्रुतेः ॥ तद्रूपायापंचीकृतभूतपंचकात्मकहिरण्यगर्भायेत्यर्थः॥ सहस्रमूर्तयेपंचीकृतभूतपंचकात्मकविराड्रूपायेत्यर्थः ॥ गुणायरजःसत्त्वतमआत्मकायाकारप्रश्लेषंविना अगुणायनिर्गुणायेतिवा ॥ गुण्यायगुणेभ्योहितंगुण्यंप्रधानंतस्यात्रिगुणात्मकत्वात्तद्रूपाय ॥ गुणाग्रगण्यायेतिपाठेगुणाएवअग्रेगण्यायस्यतस्मैनिर्दोषायेत्यर्थः ॥ परात्परायप्रधानादपिश्रेष्ठायदूरायेतिवा ॥ प्रधानात्परतःपरइतिश्रुतेः ॥ अपारोऽगम्यःपारोऽवधिर्यस्यसतथातस्मै ॥ अपरिच्छिन्नायेत्यर्थः ॥ अपाराजीवास्तान्ज्ञानदानेनपारयतीत्यपारपारस्तस्माइतिवा ॥ परापरायमाययाकार्यकारणरूपाय ॥ शिखिवाहनायमयूररथाय ॥ १२ ॥ ब्रह्मविदांवरायतत्त्वज्ञानिनामादिगुरवे ॥ दिगंबरायदिग्वाससे ॥ अम्बरसंस्थितायाकाशवासाय ॥ यद्वांऽबरसंस्थितायअम्बरशरीरत्वेनास्थिताय ॥ आकाशशरीरंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ हिरण्यवर्णायस्वर्णकांतये ॥ तथाचोक्तम् ॥ ध्येयःसदासवितृमंडलमध्यवर्तीनारायणःसरसिजासनसन्निविष्टः ॥ केयूरवान्मकरकुण्डलवान्किरीटीहारीहिरण्मयवपुर्धृतशंखचक्रइति॥ हिरण्यबाहवे हिरण्यानिस्वर्णमयानिकेयूरादीनिबाहुषुहस्तादिषुयस्यतस्मै॥ हिरण्यायस्वर्णरूपाय ॥ शुद्धसत्त्वात्मकायेतिवा ॥ हिरण्यंरेतोयस्यतस्मैअग्नि

---

[1] 'रथौस्यन्दनवानीरौ' इत्यजयात् , रथानां वेतसानांदात्रेवेतसशस्त्रेणताडकायेतिवा ।

स्वरूपायरुद्ररूपायवेत्यर्थः ॥ तथाचभागवते ॥ यत्रयत्रापतन्मह्यांरेतस्तस्यमहात्मनः ॥ तानिरूप्यस्यहेम्नश्चक्षेत्राण्यासन्महीपतेःइति ॥ १३ ॥ तपःस्वरूपायसाक्षात्तपोरूपाय ॥ तपोधनाय तपएवधनमैश्वर्यंयस्यतस्मै ॥ तपोधनानांतपसःफलानांप्रतिपादकायप्रदायकाय ॥ सदाकुमारायसर्वदापञ्चषडब्दार्भकरूपाय ॥ हिप्रसिद्धौ ॥ सनत्कुमारायेतिवा ॥ मारमारिणेकामजेत्रे ॥ एतत्तुकल्पभेदाभिप्रायेणबोद्धव्यम् ॥ देवसेनायागंधर्वकन्यायावनपर्वणिपरिणेतृत्वदर्शनाद्गुहस्य ॥ वैष्णवेच ॥ श्रीर्देवसेनामैत्रेयदेवसेनापतिर्हरिरिरिति ॥ यद्वा ब्रह्मणोवरदानात्सदाकुमारत्वम् ॥ तदुक्तंस्कांदे ॥ पुत्रस्तेभवितादेविमहायोगबलान्वितः ॥ सदाबालोऽथसुभगोधर्मज्ञोधर्मवत्सलइति ॥ मारयंतीतिमारादुष्टास्तेषांमारिणइतिवा ॥ माररूपिणइतिपाठेकोटिकन्दर्पसुभगायेत्यर्थः ॥ तृणीकृतमैश्वर्यंयेन विरागोऽस्यास्तीतिविरागी सचसचतस्मै ॥ १४ ॥ शरजन्मनेशरस्तंबोत्पत्तये ॥ शरस्तंबेनिक्षिप्ताद्भवयोर्वीर्यात्कार्तिकेयस्यजन्मेतिप्रसिद्धम् ॥ प्रभातसूर्यारुणदन्तपंक्तये प्रातःकालीनसूर्यसदृशदंतराजये ॥ बालायबालवत्प्रतीयमानाय ॥ अथवाऽबालपराक्रमाय अःविष्णुःसचासौबालश्चेत्यबालःश्रीकृष्णरामवामनादिस्तस्येवपराक्रमोयस्यतस्मै ॥ प्राकृतंव्याख्यानं

तपःस्वरूपायतपोधनायतपःफलानांप्रतिपादकाय ॥ सदाकुमारायहिमारमारिणेतणीकृतैश्वर्यविरागिणेनमः ॥ १४ ॥ नमोस्तुतुभ्यंशरजन्मनेविभो प्रभातसूर्यारुणदंतपंक्तये ॥ बालायचाबालपराक्रमायषाण्मातुरायालमनातुराय ॥ १५ ॥ मीढुष्टमायोत्तरमीढुषेनमोनमोगणानांपतयेगणाय ॥ नमोस्तुतेजन्मजरातिगायनमोविशाखायसुशक्तिपाणये ॥ १६ ॥ सर्वस्यनाथस्यकुमारकायक्रौंचारयेतारकमारकाय ॥ स्वाहेयगांगेयचकार्तिकेयशैवेयतुभ्यंसततंनमोऽस्तु ॥ १७ ॥ इत्थंपरिष्टुत्यसकार्तिकेयंनमोनमास्त्वित्यभिभाषमाणः ॥ द्विस्त्रिःपरिक्रम्यपुरोविवेशस्थितोमुनीशोपविशेतिचोक्तः ॥ १८ ॥ ॥ कार्तिकेयउवाच ॥ ॥ क्षेमोस्तिकुंभजमुनेत्रिदशैकसहायकृत् ॥ जानेत्वामिहसंप्राप्तंतथाविंध्याचलोन्नतिम् ॥ १९ ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेक्षेमंत्र्यक्षेणरक्षिते ॥ यत्रक्षीणायुषांसाक्षाद्विरूपाक्षोऽस्तिमोक्षदः ॥ २० ॥

स्पष्टम् ॥ षण्णांकृत्तिकानांमातॄणामपत्यंषाण्मातुरस्तस्मै ॥ अलमनातुरायात्यन्तदक्षाय ॥ १५ ॥ मीढुष्टमायसकामेषुफलसेचनकर्तॄणांमध्येश्रेष्ठाय ॥ उत्तरमीढुषेभाविफलानांदात्रे ॥ गणानांरुद्रपार्षदानांदेवसेनानांवापतयेस्वामिने ॥ जन्मजरेअतिक्रम्यगच्छतीतिजन्मजरातिगस्तस्मैषड्भावविकाररहितायेत्यर्थः ॥ विशाखायविशाखोनामकुमारस्यानुजस्तस्मै ॥ तथाचवैष्णवे ॥ अग्निपुत्रः कुमारस्तुशरस्तंबेव्यजायत ॥ तस्यशाखोविशाखश्चनगमेयश्चपृष्ठजइति ॥ सुशक्तिपाणये शोभनाशक्तिरस्त्रविशेषःपाणौयस्यतस्मै ॥ १६ ॥ सर्वस्यनाथस्येतिव्यधिकरणेषष्ठ्यौ ॥ विश्वनाथस्यापत्यायेत्यर्थः ॥ १७ ॥ इत्थमिति ॥ सोऽगस्त्यइत्थंपूर्वोक्तप्रकारेणपरिष्टुत्यस्तुत्वानमोनमइत्यभिभाषमाणः ॥ तुशब्दोभक्तिश्रद्धातिशयद्योतनार्थः ॥ द्विस्त्रिःपरिक्रम्यपंचवारान्प्रदक्षिणीकृत्यपुरःस्थितःपश्चाद्धेमुनीशउपविशेतिकुमारेणोक्तःसन्विवेशचेत्यर्थः ॥ १८ ॥ अग्रेकाशीमाहात्म्यकथनाविश्वासायकुशलप्रश्नपूर्वकंत्वत्प्राप्त्यादिकंसर्वज्ञतयाजानामीत्याह ॥ क्षेमोस्तीति ॥ हेत्रिदशैकसहायकृत् ॥१९॥ ननुकाश्याःकुशलंत्यक्त्वाकिमितिममैवकुशलंपृच्छयेततत्राह ॥ अविमुक्तइति ॥ क्षेमंक्षेममेव ॥ तत्रहेतुः ॥ त्र्यक्षेणेति ॥ त्र्यक्षीशेतिपाठेत्र्यक्षश्चासौईशश्चेतित्र्यक्षीशः ॥

अदन्तताभावश्छांदसः ॥ किंचकुशलस्यकावार्तामोक्षोपियत्रातिसुलभइत्याह ॥ यत्रेति ॥ २० ॥ अतएवक्वचिदपिभूर्भुवःस्वस्तलादौतादृक्क्षेत्रंमयाऽन्विष्यतापिनदृष्टम् ॥ तवतुमननशील
त्वादेवदर्शनाभावःसंभाव्यतइतिसूचयति ॥ हेमुनेइति ॥ यादृगितिपाठे यादृगिदंक्षेत्रंतादृक्क्षेत्रंकुत्रापिनदृष्टमित्यर्थः ॥ २१ ॥ काश्यांकृतवासत्वात्त्वंमत्तोपिश्रेष्ठइत्याशयेनाह ॥ अहमेकेति ॥ २२ ॥
तत्क्षेत्रम् ॥ २३ ॥ ईश्वरेति ॥ सुदुर्लभोपिकाशीवासईश्वरानुग्रहादेवसुलभःस्यादित्यर्थः ॥ २४ ॥ अन्यैवेति ॥ विधातुर्याऽतिरेकिणीहिरण्यगर्भस्यसृष्टेर्याभिन्नेत्यर्थः ॥ अतिकारिणीतिपाठेऽधिकेत्यर्थः
॥ २५ ॥ तर्ह्येतादृक्क्षेत्रंकिमितिसर्वैर्नसेव्यतेतत्राह ॥ अहोइति ॥ अहोइतिखेदे ॥ दौर्बल्यंमांद्यम् ॥ दौर्विध्यंकुत्सितत्वम् ॥ माहात्म्यंधाष्टर्यम् ॥ २६ ॥ ननुतथापिवृद्धावस्थायामेवकाशीसे
व्यानयौवनेमरणस्यानियतत्वादित्याह शरीरमितित्रिभिः ॥ आयुरेवमृगःसमृत्युनामृगयुनालुब्धकेनकृतलक्ष्यःकृतश्चासौलक्ष्यश्चेतितथालक्षीकृतइत्यर्थः ॥ २७ ॥ चपलाचपलंविद्युदिवास्थिरम् ॥

भूर्भुवःस्वस्तलेवापिनपातालतलेमलम् ॥ नोर्ध्वलोकेमयादृष्टंतादृक्क्षेत्रंक्वचिन्मुने ॥ २१ ॥ अहमेकचरोप्यत्रनतत्क्षेत्रप्राप्तयेमुने ॥ तप्येतपांसिनाद्या
पिफलेयुर्मेमनोरथाः ॥ २२ ॥ नतत्पुण्यैर्नतद्दानैर्नतपोभिर्नतज्जपैः ॥ नलभ्यंविविधैर्यज्ञैर्लभ्यमैशादनुग्रहात् ॥ २३ ॥ ईश्वरानुग्रहादेवकाशीवासः
सुदुर्लभः ॥ सुलभःस्यान्मुनेनूनंनवैसुकृतकोटिभिः ॥ २४ ॥ अन्यैवकाचित्सासृष्टिर्विधातुर्याऽतिरेकिणी ॥ नतत्क्षेत्रगुणान्वक्तुमीश्वरोऽपीश्वरो
यतः ॥ २५ ॥ अहोमतेःसुदौर्बल्यमहोभाग्यस्यदौर्विधम् ॥ अहोमोहस्यमाहात्म्यंयत्काशीहनसेव्यते ॥२६॥ शरीरंजीर्यतेनित्यंसंजीर्यंतींद्रियाण्यपि ॥
आयुर्मृगोमृगयुनाकृतलक्ष्योहिमृत्युना ॥ २७ ॥ सापदंसंपदंज्ञात्वासापायंकायमुच्चकैः ॥ चपलाचपलंचायुर्मत्वाकाशींसमाश्रयेत् ॥ २८ ॥
यावन्नैत्यायुषश्चांतस्तावत्काशीनमुच्यते ॥ कालःकलालवस्यापिसंख्यातुंनैवविस्मरेत् ॥ २९ ॥ जरानिकटनिक्षिप्ताबाधंतेव्याधयोभृशम् ॥ तथा
पिदेहोनानेहोनाहोकाशींसमीहते ॥ ३० ॥ तीर्थस्नानेनजप्येनपरोपकरणोक्तिभिः ॥ विनार्थंलभ्यतेधर्मोधर्मादर्थःस्वयंभवेत् ॥ ३१ ॥ विनैवार्थार्जनो
पायंधर्मादर्थोभवेद्ध्रुवम् ॥ अतोऽर्थचिंतामुत्सृज्यधर्ममेकंसमाश्रयेत् ॥ ३२ ॥ धर्मादर्थोऽर्थतःकामःकामात्सर्वसुखोदयः ॥ स्वर्गोपिसुलभोधर्मात्काश्ये
कादुर्लभापरम् ॥ ३३ ॥ उपायत्रयमेवात्रस्थाणर्निर्वाणकारणम् ॥ शर्वाण्यग्रेबभाणाद्धापरिनिर्णीयसर्वतः ॥ ३४ ॥

॥ २८ ॥ नचकाशींप्राप्यपुनरपिकुत्रचिद्गंतव्यमित्याह ॥ यावदिति ॥ २९ ॥ एवंमरणस्यानियतत्वाद्बालकावस्थायामेवाविमुक्तमाश्रयणीयमित्युक्तंपूर्वमिदानींवृद्धावस्थायामपियेकाशींनस
माश्रयंतितेऽतिमंदाइत्याह ॥ जरेति ॥ नानेहोनानाव्यापारवान्सन् ॥ अहोखेदे ॥ ३० ॥ नन्वर्थस्यधर्महेतुत्वात्तदीहांपरित्यज्यकिमितिकाश्येवाश्रयणीयातत्राह ॥ तीर्थेति ॥ ३१ ॥ धर्मादर्थः
स्वयंभवेदित्येतद्विवृण्वन्नुपसंहरति ॥ विनैवेति ॥ तदुक्तंभारतसावित्र्याम् ॥ ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येषनचकश्चिच्छृणोतिमे॥ धर्मादर्थश्चकामश्चसकिमर्थंनसेव्यतइति ॥३२ ॥ ननुतर्हिधर्मएवयत्रकुत्राप्यनुष्ठे
यस्ततएवकाश्याप्तिरपिसेत्स्यतीतितत्राह ॥ धर्मादिति ॥ परंकेवलम् ॥ ३३ ॥ उपायेति ॥ स्थाणुर्विश्वेशःसर्वतःपरिनिर्णीयसर्वशास्त्रार्थंदृढंनिश्चित्यशर्वाण्यग्रेपार्वत्याःसंमुखेउपायत्रयंसाधनत्रय

मेवअद्धासाक्षान्निर्वाणकारणंकैवल्यहेतुंबभाणकथितवान् ॥ परंपरयाअप्युपायाःसंतीतिभावः ॥ ३४ ॥ यद्यपिब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेवसाक्षान्मुक्तेःकारणंतथापिज्ञानदूरीभावादेतत्त्रयस्यसाक्षान्मोक्षहे
तुत्वमुक्तमितितदेवत्रयंदर्शयति ॥ पूर्वंपाशुपतोयोगइति ॥ पाशुपतोयोगोनामविभूत्यात्रिपुंड्रधारणंविभूत्युद्धूलनंच ॥ सितासितंप्रयागम् ॥ अनायासं नविद्यतेमोक्षदानेआयासोयस्मिंस्तदविमुक्त
मानंदकाननम् ॥ अनायासंयथास्याद्यथावसरदेहपातमात्रेणविमुक्तिदमितिवा ॥ एतेनसितासिततंतीर्थंबुद्धिपूर्वकदेहत्यागेनैवमोक्षदमित्यायातम् ॥ अन्यथानायासमितिविशेषणवैयर्थ्यापत्तेः ॥
तथाचोक्तम् ॥ ब्रह्मज्ञानेनमुच्यंतेप्रयागमरणेनवा ॥ अथवास्नानमात्रेणगोमत्यांकृष्णसन्निधाविति ॥ ३५ ॥ ननुश्रीशैलशिखरंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यते ॥ पथिश्मशानेगृहमंडपेवारथ्याप्रदेशेष्वपि
यत्रतत्र ॥ इच्छन्ननिच्छन्पुरुषोत्तमाख्येदेहावसानेलभतेचमोक्षमित्यादिवचनैःश्रीशैलादीनामपिमोक्षहेतुत्वंश्रूयते सत्यं तत्तथैवेत्याह श्रीशैलेत्यारभ्यैतानीत्यतःप्राक्तनेन ॥ आद्यपदेनमंदरादयो
गृह्यंते ॥ नानान्यायतनानिचनानायान्यन्यान्यायतनानिपुरुषोत्तमादीनितानिचेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ सिंधूनांनदीनांसंभेदाःसंगमाः ॥ अरण्यानिनव ॥ तदुक्तम् ॥ सैधवंदंडकारण्यंजंबूमार्गश्चपुष्क

पूर्वंपाशुपतोयोगस्ततस्तीर्थंसितासितम् ॥ ततोप्येकमनायासमविमुक्तंविमुक्तिदम् ॥ ३५ ॥ श्रीशैलहिमशैलाद्यानानान्यायतनानिच ॥ त्रिदंडधारणं
चापिसंन्यासःसर्वकर्मणाम् ॥ ३६ ॥ तपांसिनानारूपाणिव्रतानिनियमायमाः ॥ सिंधूनामपिसंभेदाअरण्यानिबहून्यपि ॥ ३७ ॥ मानसान्यपिभौमा
निधारातीर्थादिकानिच ॥ ऊषराश्चापिपीठानिह्यच्छिन्नाम्नायपाठनम् ॥ ३८ ॥ जपश्चापिमनूनांचतथाऽग्निहवनानिच ॥ दानानिनानाक्रतवोदेवतो
पासनानिच ॥ ३९ ॥ त्रिरात्रंपंचरात्राणिसांख्ययोगादयस्तथा ॥ विष्णोराराधनंश्रेष्ठंमुक्तयेऽभिहितंकिल ॥ ४० ॥ पुर्यश्चापिसमाख्याताऽमृतजंतुविमु
क्तिदाः ॥ कैवल्यसाधनानीहभवंत्येवविनिश्चितम् ॥ ४१ ॥ एतानियानिप्रोक्तानिकाशीप्राप्तिकराणिच ॥ प्राप्यकाशींभवेन्मुक्तोजंतुर्नान्यत्रकुत्र
चित् ॥ ४२ ॥ अतएवहितत्क्षेत्रंपवित्रमतिचित्रकृत् ॥ विश्वेशितुःप्रियंनित्यंविष्वग्ब्रह्मांडमंडले ॥ ४३ ॥ इदमेवहितत्क्षेत्रंकुशलप्रश्नकारणम् ॥
एह्येहिदेहिमेस्पर्शंनिजगात्रस्यसुव्रत ॥ ४४ ॥

रम् ॥ उत्पलारण्यमारण्यंनैमिषंकुरुजांगलम् ॥ हेमदमर्बुदंचैवनवारण्याःप्रकीर्तिताइति ॥ ३७ ॥ मानसानिमनःकार्याणिधृत्यादीनि ॥ भौमानिभूसंबंधीनि ॥ धारातीर्थंकौमारतीर्थं
दक्षिणदेशेप्रसिद्धम् ॥ ऊषरारेणुकादयोनव ॥ तदुक्तम् ॥ यथाकालखलंसारंबदरीकंतथैवच ॥ रेणुकासूकरःकाशीकालीकालवटेश्वरः ॥ कालंजरोमहाकालऊषरानवकीर्तिताइति ॥ काशीत्यन्या
काचित् ॥ ऊषराणांमहोषरामितिवचनात् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सांख्यमात्मानात्मविवेकः ॥ योगोऽष्टांगः ॥ आदिपदेनोपासनादयः ॥ ४० ॥ पुरीति॥पुर्यश्चायोध्याद्याःकाशीव्यतिरिक्ताः ॥ ४१ ॥
ननुएतान्यपिकैवल्यसाधनानिचेत्तर्हिकाश्याःकोविशेषः सत्यम् ॥ कैवल्यसाधनत्वमेषांसाक्षाद्विवक्षितंपरंपरयांवांऽत्यश्चेदोमितिब्रूमः ॥ आद्यश्चेत्तन्नेत्याह ॥ एतानीति ॥ मुक्तोविदेहमुक्तः ॥ ४२ ॥
अतइति ॥ यतोऽन्यत्सर्वंकाशीप्राप्तिकरमतइत्यर्थः ॥ अतिचित्रंकैवल्यम् ॥ ४३ ॥ इदमिति ॥ क्षेमोस्तिकुंभजमुनइतियःकुशलप्रश्नस्तस्यकारणमिदन्तत्क्षेत्रमेव ॥ हिंनिश्चितम् ॥ तत्क्षेत्रात्त्व

मागतइतिकृत्वैवकुशलंपृच्छयतइत्यर्थः ॥ अतएहिएहिआगच्छागच्छ ॥ आदरेवीप्सा ॥ ४४ ॥ काश्याःसकाशात्समागच्छतःस्पर्शोवर्ततेयस्यसकाश्याःसमागच्छत्स्पर्शवान्समागच्छन्नूस्पर्शवान्वायुर्वातस्यापिस्पर्शइष्यतेकिंपुनस्तवसाक्षात्ततआगतस्येतिभावः ॥ ४५ ॥ पुनन्ति तृणगुल्मादीनपीतिशेषः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तवकृतार्थतायाःकिंवक्तव्यमित्याशयेनाह ॥ तवतत्रेति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अमृतंसुधातदेवसरोवारिसरोजलंतद्विगाह्यालोड्य ॥ तद्वात्रस्पर्शजनितामृतसलिलेनस्नात्वेत्यर्थः ॥ ५० ॥ जयेति ॥ हेविश्वेशजयइतिवदन्नपि ॥ वदन्नितीतिपाठेइतिवदन्नने

अपिकाश्याःसमागच्छत्स्पर्शवत्स्पर्शइष्यते ॥ मयात्रतिष्ठतानित्यंकिंतुत्वंततआगतः ॥ ४५ ॥ त्रिरात्रमपियेकाश्यांवसंतिनियतेंद्रियाः ॥ तेषांपुनंतिनियतंस्पृष्टाश्चरणरेणवः ॥ ४६ ॥ त्वंतुतत्रकृतावासःकृतपुण्यमहोच्चयः ॥ उत्तरप्रवहास्नानजातपिंगलमूर्धजः ॥ ४७ ॥ तवतत्रतुयत्कुंडमगस्तीश्वरसंनिधौ ॥ तत्रस्नात्वाचपीत्वाचकृतसर्वोदकक्रियः ॥ ४८ ॥ पितॄन्पिंडैःसमभ्यर्च्यश्रद्धाश्राद्धविधानतः ॥ कृत्यकृत्योभवेज्जंतुर्वाराणस्याःफलंलभेत् ॥ ४९ ॥इत्युक्त्वासर्वगात्राणिस्पृष्ट्वाकुंभोद्भवस्यच ॥ स्कंदोऽमृतसरोवारिविगाह्यसुखमाप्तवान् ॥५०॥ जयविश्वेशनेत्राणिविनिमील्यवदन्नपि ॥ ततःकिंचित्क्षणंदध्यौगुहःस्थाणुसुनिश्चलः ॥ ५१ ॥ स्कंदेविसर्जितध्यानेसुप्रसन्नमनोमुखे ॥ प्रतीक्ष्यवागवसरंपप्रच्छाथमुनिर्गुहम् ॥ ५२ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ स्वामिन्यथाभगवताभगवत्यैपुराऽकथि ॥ वाराणस्यास्तुमहिमाहिमशैलभुवेमुदा ॥ ५३ ॥ त्वयायथासमाकर्णितदुत्संगनिवासिना ॥ तथाकथयषड्वक्त्रतत्क्षेत्रंमेऽतिरोचते ॥ ५४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृणुष्वमैत्रावरुणेयथाभगवताऽकथि ॥ तत्क्षेत्रस्याविमुक्तस्यमममातुःपुरःपुरा ॥ ५५ ॥ श्रुतंचयत्तदुत्संगेस्थितेनस्थिरचेतसा ॥ माहात्म्यंतच्छृणुमुनेकथ्यमानंमयाऽनघ ॥ ५६ ॥ गुह्यानांपरमंगुह्यमविमुक्तमिहेरितम् ॥ तत्रसंनिहितासिद्धिस्तत्रनित्यंस्थितोविभुः ॥ ५७ ॥ भूर्लोकेनैवसंलग्नंतत्क्षेत्रंत्वंतरिक्षगम् ॥ अयोगिनोनवीक्षंतेपश्यंत्येवचयोगिनः ॥ ॥ ५८ ॥ यस्तत्रनिवसेद्विप्रसंयतात्मासमाहितः ॥ त्रिकालमपिभुंजानोवायुभक्षसमोभवेत् ॥ ५९ ॥ निमेषमात्रमपियोह्यविमुक्तेऽतिभक्तिभाक् ॥ ब्रह्मचर्यसमायुक्तंतेनतप्तंमहत्तपः ॥ ६० ॥

त्राणिविनिमील्यमुद्रयित्वा ॥ षडाननत्वान्नेत्राणीतिबहुवचनम् ॥ किंचिद्वाङ्मनसयोरगोचरंयत्स्वरूपंतत्क्षणंदध्यौचिंतितवानित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ विस्तरेणकाशीमाहात्म्यंश्रोतुंपृच्छति ॥ स्वामिन्निति ॥ ५३ ॥ अतिरोचतेऽतिशयेनरुचिजननम् ॥ अतिपावनमितिक्वचित् ॥ ५४ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंश्रावयाति ॥ शृणुष्वेति ॥ आत्मनेपदमार्षम् ॥ यथाऽकथि ॥ माहात्म्यमित्यनुषज्जते ॥ शृणुष्वशृण्वित्यन्वयभेदान्नपौनरुक्त्यम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ तत्राविमुक्तेसिद्धिःसन्निहिता ॥ तत्रहेतुस्तत्रनित्यमिति ॥ यत्रेतिक्वचित् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ब्रह्मचर्यसमायुक्तंब्रह्म

चर्येणसम्यगायुक्तम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ अपरस्वविपुष्टांगः नपरस्वेनविपुष्टमंगंयस्यसः ॥ परस्वपारिपुष्टांगइतिपाठेऽन्यत्रपरस्वपारिपुष्टांगोपीत्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ प्रकृतिरविद्या
॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ननुयावज्जीवंकाशीवासेपापमपिस्यात्तथाचरुद्रपिशाचत्वंदुर्वारम् ॥ यथाक्रमेलकस्य॥सत्यम् ॥ तथापिकाशीप्राप्तौतद्भोगानंतरंमुक्तेरवश्यंभावित्वात्तदपिसाध्यपक्षे
निक्षिप्याह ॥ कृत्वेति ॥ व्यतिरेकमाह ॥ काशींविनाक्रतुशतप्राप्यःस्वर्गःकिमपिवरंनात्वित्यर्थः ॥ स्वर्गभोगानंतरमधःपातादित्यर्थः ॥ क्रतुशतंप्राप्यस्वर्गेइतिक्वचित्पाठः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

यस्तुमासंवसेद्धीरोलघ्वाहारोजितेंद्रियः ॥ सर्वंतेनव्रतंचीर्णंदिव्यंपाशुपतंभवेत् ॥ ६१ ॥ संवत्सरंवसंस्तत्राजितक्रोधोजितेंद्रियः ॥ अपरस्वविपुष्टां
गःपरान्नपरिवर्जकः ॥ ६२ ॥ परापवादरहितःकिंचिद्दानपरायणः ॥ समाःसहस्रमन्यत्रतेनतप्तंमहत्तपः ॥ ६३ ॥ यावज्जीवंवसेद्यस्तुक्षेत्रमाहात्म्य
विन्नरः ॥ जन्ममृत्युभयंहित्वासयातिपरमांगतिम् ॥ ६४ ॥ नयोगैर्यागतिर्लभ्याजन्मांतरशतैरपि ॥ अन्यत्रहेलयासाऽत्रलभ्येशस्यप्रसादतः ॥६५॥
ब्रह्महायोऽभिगच्छेद्वैदैवाद्वाराणसींपुरीम् ॥ तस्यक्षेत्रस्यमाहात्म्याद्ब्रह्महत्यानिवर्तते ॥ ६६ ॥ आदेहपतनंयावद्योविमुक्तंनमुंचति ॥ नकेवलंब्रह्म
हत्याप्रकृतिश्चनिवर्तते ॥ ६७ ॥ अनन्यमानसोभूत्वातत्क्षेत्रंयोनमुंचति ॥ समुंचतिजरामृत्युंगर्भवासंसुदुःसहम् ॥ ६८ ॥ अविमुक्तंनिषेवेतदेवर्षिगण
सेवितम् ॥ यदीच्छेन्मानवोधीमान्नपुनर्जननंभुवि ॥ ६९ ॥ अविमुक्तंनमुंचेतसंसारभयमोचनम् ॥ प्राप्यविश्वेश्वरंदेवंनसभूयोऽभिजायते ॥ ७० ॥
कृत्वापापसहस्राणिपिशाचत्ववरंत्विह ॥ नतुक्रतुशतप्राप्यःस्वर्गःकाशापुरींविना ॥ ७१ ॥ अंतकालेमनुष्याणांभिद्यमानेषुमर्मसु ॥ वातेनातुद्यमा
नानांस्मृतिर्नैवोपजायते ॥ ७२ ॥ तत्रोत्क्रमणकालेतुसाक्षाद्विश्वेश्वरःस्वयम् ॥ व्याचष्टेतारकंब्रह्मयेनासौतन्मयोभवेत् ॥ ७३ ॥ अशाश्वतमिदंज्ञात्वा
मानुष्यंबहुकिल्बिषम् ॥ अविमुक्तंनिषेवेतसंसारभयनाशनम् ॥ ७४ ॥ विघ्नैरालोड्यमानोपियोऽविमुक्तंनमुंचति ॥ नैःश्रेयसींश्रियंप्राप्यदुःखांतं
सोधिगच्छति ॥ ७५ ॥ महापापौघशमनींपुण्योपचयकारिणीम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदामंतेकोनकाशींसुधीःश्रयेत् ॥ ७६ ॥ एवंज्ञात्वातुमेधावीना
विमुक्तंत्यजेन्नरः ॥ अविमुक्तप्रसादेनविमुक्तोजायतेयतः ॥ ७७ ॥ अविमुक्तस्यमाहात्म्यंषड्भिर्वक्त्रैःकथमया ॥ वक्तुंशक्यंनशक्नोतिसहस्रास्योपि
यत्परम् ॥ ७८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखंडे पूर्वार्द्धे स्कंदागस्त्यदर्शनंनामपंचविंशतितमोऽ
ध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ प्रसन्नोसियदिस्कंदमयिप्रीतिरनुत्तमा ॥ तत्समाचक्ष्वभगवंश्चिरंयन्मेहृदिस्थितम् ॥ १ ॥ अवि
मुक्तमिदंक्षेत्रंकदारभ्यभुवस्तले ॥ परांप्रथितिमापन्नंमोक्षदंचाभवत्कथम् ॥ २ ॥

क्षेत्रवासिनांतथामरणेभगवतोदयालुतामाह ॥ तत्रोत्क्रमणकालइति ॥ तारकंप्रणवंषडक्षररामंत्रराजंवा ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अंतेअंतकालेपि ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ सहस्रास्योऽनंतः ॥
यत्परंमाहात्म्यमित्यन्वयः ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांटीकायांपंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षड्विंशतितमेऽध्यायेकाश्याविर्भावउच्यते ॥ आख्यानं
मणिकर्ण्याश्चसर्वपापहरंपरम् ॥ १ ॥ एवंसंक्षेपेणकाशीमाहात्म्यंश्रुत्वाविस्तरेणश्रोतुंप्रार्थयते ॥ प्रसन्नोसीति ॥ १ ॥ अविमुक्तामिति ॥ इदंक्षेत्रंकदारभ्यकंकालमारभ्यपरांप्रथितिंप्रसिद्धिं

मापन्नम् ॥ अविमुक्तंनामचकथमापन्नम् ॥ मोक्षदंचकथमभवदितिप्रश्नत्रयम् ॥ २ ॥ कथमेषेतिचतुर्थः ॥ ईड्यास्तुत्या॥तत्रासीदितिपंचमः ॥ तत्रक्षेत्रेकिंपु रासीदितिषष्ठः ॥ ३ ॥ वाराणसीत्यादि
प्रश्नचतुष्टयम् ॥ ४ ॥ इतिचेतिचकारादानंदकाननमितिच ॥ एवंतावदेकादशप्रश्नाः ॥ ५ ॥ यद्यप्येषांप्रश्नानांप्रत्युत्तरंदुर्घटंतथापिजगन्मातुःप्रश्नानन्तरंयथैवेश्वरेणप्रत्युत्तरितंतथैवाहंकथयामिमातुः
क्रोडेस्थित्वोभयोर्मेश्रुतत्वादित्याह ॥ प्रश्नभारोयमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रथमप्रश्नोत्तरमाह महाप्रलयेत्यारभ्यस्कंदेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ महाप्रलयकालेप्राकृतप्रलयसमयेसर्वंविश्वंतमोमयमासी
दित्यन्वयः ॥ महाप्रलयकालस्वरूपमाह ॥ नष्टेस्थावरजंगमइति ॥ नष्टेऽदर्शनंगते ॥ तमोमयमज्ञानस्वरूपम् ॥ तमःशब्देनगुणैकदेशवाचिनातत्समुदायरूपाप्रकृतिरुक्ता ॥ तमसश्चोक्तिस्तत्काले
विश्वस्यमूढात्मकत्वेनतस्यसुप्रतिपादत्वात् ॥ तथाचमनुः ॥ आसीदिदंतमोभूतमिति॥यद्वा तमोमयं तमसाआवरणात्मकेनअज्ञानेनव्याप्तमावृतमित्यर्थः॥तथाचश्रुतिः॥मृत्युनैवेदमावृतमासीदिति ॥
तमोमयमंधकारमयमितितुव्याख्यानंनचारुतरम्॥नाहोनरात्रिर्ननभोनभूमिर्नासीत्तमोज्योतिरभून्नचान्यदित्यादिविरोधात्॥अनर्केत्यादिद्वादशपदानिक्रियाविशेषणानि ॥८॥अप्रधानंविक्षेपात्मकाज्ञान

कथमेषात्रिलोकीड्यागीयतेमणिकर्णिका ॥ तत्रासीत्किंपुरास्वामिन्यदानामरनिम्नगा ॥ ३ ॥ वाराणसीतिकाशीतिरुद्रावासइतिप्रभो ॥ अवापनामधे
यानिकथमेतानिसापुरी ॥ आनंदकाननंरम्यमविमुक्तमनंतरम् ॥ ४ ॥ महाश्मशानइतिचकथंख्यातंशिखिध्वज ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंसंदेहंमेऽपनो
दय ॥ ५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ प्रश्नभारोयमतुलस्त्वयायःसमुदाहृतः ॥ कुंभयोनेऽमुमेवार्थमप्राक्षीदंबिकाहरम् ॥ ६ ॥ यथाचदेवदेवेनसर्वज्ञेननिवे
दितम् ॥ जगन्मातुःपुरस्ताच्चतथैवकथयामिते ॥ ७ ॥ महाप्रलयकालेचनष्टेस्थावरजंगमे ॥ आसीत्तमोमयंसर्वमनर्कग्रहतारकम् ॥ ८ ॥ अचं
द्रमनहोरात्रमनग्न्यनिलभूतलम् ॥ अप्रधानंवियच्छून्यमन्यतेजोविवर्धितम् ॥ ९ ॥ द्रष्टृत्वादिविहीनंचशब्दस्पर्शसमुज्झितम् ॥ व्यपेतगंधरूपं
चरसत्यक्तमदिङ्मुखम् ॥ १० ॥ इत्थंसत्यंधतमसिसूचीभेद्येनिरंतरे ॥ तत्सद्ब्रह्मेतियच्छ्रुत्यासदैकंप्रतिपाद्यते ॥ ११ ॥ अमनोगोचरोवाचांविषयं
नकथंचन ॥ अनामरूपवर्णंचनस्थूलंनचयत्कृशम् ॥ १२ ॥

हीनमस्वतंत्रंवा ॥ अन्यतेजोविवर्धितंसाक्षिचैतन्यभास्यम्॥अन्यतेजोविवर्जितमितिचपाठः॥९॥ द्रष्टृत्वादीत्यादिपदेनश्रोतृत्वादयोगृह्यंते॥द्रष्टृधात्रितिपाठेधातृपदेनधर्तुःपोष्टुर्वाग्रहणम् ॥ अदिङ्मुखंपूर्वा
दिदिग्विभागरहितम् ॥१०॥इत्थमिति ॥ इत्थमंधंतमसिगाढांधकारेआवरणात्मकेऽज्ञानेसतितत्प्रसिद्धंसत्सद्रूपंकालत्रयाबाध्यमित्येतद्ब्रह्मासीदितिपूर्वक्रियायाअनुषंगः ॥ पश्चात्सृष्टिसमयेतस्यैकलस्यै
कस्यद्वितीयेच्छाभवत्किलेतिसप्तमेनान्वयः ॥ सऐक्षतबहुस्यांप्रजायेय सद्वितीयमैच्छदित्यादिश्रुतिप्रसिद्धिंद्योतयितुंकिलेत्युक्तम् ॥ आवरणात्मकस्याज्ञानस्यांधतमःपदेनोपादानंब्रह्मविद्यामन्तरे
णदुर्भेद्यत्वाभिप्रायेण ॥ अतएवसूचीभेद्येइतिविशेषणम् ॥ भेदकत्वसाम्यात्सूचीवत्सूचीब्रह्मविद्यातयाभेद्येनाश्यइत्यर्थः ॥ निरंतरेव्यवधानरहिते ॥ किंतद्ब्रह्मेत्याकांक्षायांतद्विशिनष्टि ॥ यच्छ्रु
त्येत्यादिना ॥ यच्चसदासर्वदाकालत्रयेएकंसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यम् ॥ एकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुत्याप्रतिपाद्यते ॥ ११ ॥ अमनोगोचरःमनोविषयोनभवतीत्यर्थः ॥ वाचांविषयंवि
षयः ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ कथंचनमुख्ययावृत्त्याफलव्याप्यत्वेनवानेत्यर्थः ॥ यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ॥ अनामरूपवर्णनामरूपवर्णरहितम् ॥ स्थूलंकृशप्रतियोगि ॥ १२ ॥

ह्रस्वंचदीर्घंचह्रस्वदीर्घंनह्रस्वदीर्घमह्रस्वदीर्घम् ॥ ह्रस्वमत्रदीर्घप्रतियोगि ॥ लघुगुरुप्रतियोगि ॥ अनामगोत्रंतदेतत् ॥ गार्ग्यस्थूलमनण्वह्रस्वदीर्घमित्यादिश्रुतेः ॥ उपचयोवृद्धिः ॥ अपचयोऽ
पक्षयः ॥ चकाराभ्यांजन्मास्तित्वपरिणामविनाशानांनिरासः ॥ नजायतेम्रियतेवेत्यादिश्रुतेःस्मृतेश्च ॥ १३ ॥ ननुश्रुत्याप्रतिपाद्यत्ववाचामविषयत्वंचयदुक्तंतत्परस्परविरुद्धमित्याशंकायामाह ॥
अभिधत्तइति ॥ सचकितंसशंकितंयथास्यात्तथा ॥ पुनःयद्ब्रह्मअस्तित्वेनलक्षणयावृत्त्यावृत्तिव्याप्यत्वेनवाश्रुतिरभिधत्तेकथंचिद्बोधयतीत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अस्तीत्येवोपलब्धव्यमिदम
प्रमेयंध्रुवमित्यादि ॥ तथामहिम्नस्तोत्रेच ॥ अतीतःपंथानंतवचमहिमावाङ्मनसयोरतद्व्यावृत्त्यायश्चकितमभिधत्तेश्रुतिरपीति ॥ पुनःकीदृशंब्रह्म ॥ यस्यसंज्ञोदितस्यसंज्ञयावेदांतादौव्यवह्रिय
माणस्य ॥ वैप्रसिद्धम् ॥ संज्ञोज्झितस्यवैइतिपाठेसंज्ञयावर्जितस्यापि सत्यंज्ञानमित्याद्याःसंज्ञाःसंविकल्प्यन्ते परिकल्प्यंतइतिपाठेपिकल्पनयोच्यंतेइतितृतीयेनान्वयः ॥ तत्रसत्यंकालत्रयाबाध्यम् ॥
ज्ञानंजडविरोधि ॥ अनंतंत्रिविधपरिच्छेदरहितम् ॥ आनंदम्आनन्दः ॥ परमविद्यातत्कार्यरहितम् ॥ महोज्योतिःस्वप्रकाशमितियावत् ॥ परंमहइतिवा ॥ १४ ॥ अप्रमेयंप्रमाणाविषयम् ॥

अह्रस्वदीर्घमलघुगुरुत्वपरिवर्जितम् ॥ नयत्रोपचयःकश्चित्तथाचापचयोपिच ॥ १३ ॥ अभिधत्तेसचकितंयदस्तीतिश्रुतिःपुनः ॥ सत्यंज्ञानमनंतं
चयदानंदंपरंमहः ॥ १४ ॥ अप्रमेयमनाधारमविकारमनाकृति ॥ निर्गुणंयोगिगम्यंचसर्वव्याप्येककारणम् ॥ १५ ॥ निर्विकल्पंनिरारंभंनिर्मायं
निरुपद्रवम् ॥ यस्येत्थंसंविकल्प्यंतेसंज्ञाःसंज्ञोदितस्यवै ॥ १६ ॥ तस्यैकलस्यचरतोद्वितीयेच्छाभवत्किल ॥ अमूर्तेनस्वमूर्तिश्चतेनाकल्पिस्वलीलया
॥ १७ ॥ सर्वैश्वर्यगुणोपेतासर्वज्ञानमयीशुभा ॥ सर्वगासर्वरूपाचसर्वदृक्सर्वकारिणी ॥ १८ ॥ सर्वैकवंद्यासर्वाद्यासर्वदासर्वसंकृतिः ॥ परिकल्प्येति
तांमूर्तिमीश्वरींशुद्धरूपिणीम् ॥ १९ ॥ अंतर्दधेपराख्यंयद्ब्रह्मसर्वगमव्ययम् ॥ २० ॥ अमूर्तंयत्पराख्यंवैतस्यमूर्तिरहंप्रिये ॥ अर्वाचीनपराचीनाईश्वरं
मांजगुर्बुधाः ॥ २१ ॥ ततस्तदैकलेनापिस्वैरंविहरतामया ॥ स्वविग्रहात्स्वयंसृष्टास्वशरीरानपायिनी ॥ २२ ॥ प्रधानंप्रकृतिंत्वांचमायांगुणवतींपराम् ॥
बुद्धितत्त्वस्यजननीमाहुर्विकृतिवर्जिताम् ॥ २३ ॥

अनाधारमन्याधाररहितम् ॥ अविकारंषड्भावविकाररहितम् ॥ अनाकृत्यशरीरम् ॥ निर्गुणंसुखादिगुणानामाश्रयाभिन्नम् ॥ योगिगम्यंज्ञानिप्राप्यम् ॥ सर्वव्यापिसर्वव्यापकम् ॥ एकंकारणंमुख्यं
कारणम् ॥ अभिन्ननिमित्तोपादानंवा ॥ १५ ॥ निर्विकल्पंनिर्भेदम् ॥ निर्गताआरभ्यंतइत्यारंभाव्यापारायस्मिंस्तन्निरारंभंसृष्ट्यादिव्यापारहीनमित्यर्थः ॥ निर्मायंमायारहितम् ॥ निरुपद्रवंसर्वान
र्थशून्यम् ॥ १६ ॥ द्वितीयेच्छाभवनानन्तरंकिंवृत्तमित्याकांक्षायामाह ॥ अमूर्तेनेति ॥ अमूर्तेनतेनब्रह्मणास्वलीलयास्वमाययास्वमूर्तिरकल्पिकल्पिता ॥ १७ ॥ स्वमूर्तिंविशिनष्टि सर्वैश्वर्येतिसार्धेन ॥ १८ ॥
सर्वस्यसम्यक्कृतिर्यस्याःसासर्वसंकृतिः ॥ ततःकिंकृतवांस्तत्राह ॥ परिकल्प्येति ॥ १९ ॥ २० ॥ एतावताप्रस्तुतेकिमायातमित्याशंक्यानुवादपूर्वकंतदाह ॥ अमूर्तमिति ॥ यद्वा कासाशुद्धस
त्वात्ममूर्तिरित्याशंक्यानुवादपूर्वकंतामाह ॥ अमूर्तमिति ॥ अर्वाचीनपराचीनाइदानींतनपूर्वतनाः ॥ द्वितीयांतपाठेकार्यकारणात्मकमीश्वरंमांबुधाजगुरित्यर्थः ॥ २१ ॥ ततःकिंवृत्तमित्याशंकाया
माह ॥ ततइति ॥ ततोब्रह्मणोऽन्तर्धानानंतरंस्वेच्छयाक्रीडतामयास्वशरीरानपायिनीमच्छरीराव्यभिचारिणीकाचिन्मूर्तिःसृष्टा ॥ २२ ॥ तामाह प्रधानमित्येकेन ॥ तांचत्वामाहुरितिसंबंधः ॥ कथं

भूतांताम् ॥ प्रधानंप्रधीयतेऽर्प्यतेप्रलयकालेकार्यजातमत्रेतिप्रधानम् ॥ नानाविधकार्याकारेणपरिणामित्वंसूचयति ॥ प्रकृतिमिति ॥ महदादिरूपेणपरिणतामित्यर्थः ॥ तस्याश्चप्रतिभासमा
त्रशरीरत्वमेवनवस्तुतत्त्वमित्याह ॥ मायामिति ॥ ननुकथमीश्वरस्यनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावस्यमाययास्वभावविपरीतजन्मादितत्राह ॥ गुणवतीमिति ॥ सिसृक्षितदेहादिवैषम्यार्थमिदंविशेषणमिति
द्रष्टव्यम् ॥ ननुकथंतर्हिकैवल्येनावस्थानंतत्राह ॥ परामिति ॥ ब्रह्मविद्यामित्यर्थः ॥ अयमभिप्रायः ॥ यावदविद्यात्मनावरणविक्षेपौकरोतितावन्नोपरमाति ॥ यदातुसैवाविद्यारूपेणपारिणताातदाऽ
ज्ञानंतत्कार्यंचदग्ध्वानिरिंधनाग्निवत्स्वयमुपरमेदिति ॥ बुद्धितत्त्वस्यहैरण्यगर्भबुद्धेर्बुद्धिबुद्धिमतोरभेदोपचाराद्वाहिरण्यगर्भस्यजननीमुत्पादयित्रीम् ॥ विकृतिवर्जितांविवर्ताधिष्ठानभूतामित्यर्थः ॥२३॥
युगपदिति ॥ युगपदेकदैवत्वयाशक्त्याप्रकृत्याकालस्वरूपिणाकालेनपुरुषेणचसाकमेतत्क्षेत्रंमयाविनिर्मितम् ॥ प्रलयकालेऽकिंचित्करतयास्थितानांतत्तत्कार्यकारणसामर्थ्योत्पादनमेवैतेषांविनि
र्मितत्वम् ॥ तथाचप्रकृत्यादिवदस्यक्षेत्रस्यानादित्वंसाधितंभवतीति ॥ २४ ॥ अनुवादपूर्वकमविमुक्तंनामचकथमापन्नमितिद्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ साशक्तिरितित्रयेण ॥ तस्मिन्क्षेत्रेरममाणा

युगपच्चत्वयाशक्त्यासाकंकालस्वरूपिणा ॥ मयाऽऽद्यपुरुषेणैतत्क्षेत्रंचापिविनिर्मितम् ॥२४॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ साशक्तिःप्रकृतिःप्रोक्तासपुमानीश्वरः
परः ॥ ताभ्यांचरममाणाभ्यांतस्मिन्क्षेत्रेघटोद्भव ॥ २५ ॥ परमानंदरूपाभ्यांपरमानंदरूपिणी ॥ पंचक्रोशपरीमाणेस्वपादतलनिर्मिते ॥ २६ ॥ मुनेप्रल
यकालेपिनतत्क्षेत्रंकदाचन ॥ विमुक्तंहिशिवाभ्यांयदविमुक्तंततोविदुः ॥ २७ ॥ नयदाभूमिवलयंनयदाऽपांसमुद्भवः ॥ तदाविहर्तुमीशेनक्षेत्रमेतद्विनि
र्मितम् ॥ २८ ॥ इदंरहस्यंक्षेत्रस्यवेदकोपिनकुंभज ॥ नास्तिकायनवक्तव्यंकदाचिच्चर्मचक्षुषे ॥ २९ ॥ श्रद्धालवेविनीतायत्रिकालज्ञानचक्षुषे ॥ शिवभ
क्तायशांतायवक्तव्यंचमुमुक्षवे ॥ ३० ॥ अविमुक्तंतदारभ्यक्षेत्रमेतदुदीर्यते ॥ पर्यंकभूतंशिवयोर्निरंतरसुखास्पदम् ॥ ३१ ॥ अभावःकल्प्यतेमूढैर्य
दाचशिवयोस्तयोः ॥ क्षेत्रस्यास्यतदाभावःकल्प्योनिर्वाणकारिणः ॥ ३२ ॥ अनाराध्यमहेशानमनवाप्यचकाशिकाम् ॥ योगाद्युपायविज्ञोपिन
निर्वाणमवाप्नुयात् ॥ ३३ ॥

भ्यांताभ्यांशिवाभ्यांतत्क्षेत्रंप्रलयकालेपिनविमुक्तंयतस्ततोऽविमुक्तंविदुरित्यन्वयः ॥ २५ ॥ कथंभूतेक्षेत्रे ॥ स्वपादतलनिर्मितेमायावच्छिन्नैकदेशविनिर्मिते ॥ तथाश्रुतिः ॥ पादोऽस्यविश्वाभूता
नीति ॥ २६ ॥ २७ ॥ एतत्क्षेत्रंभौतिकंभूतारब्धत्वेनप्रतीयमानत्वात्संप्रतिपन्नवदित्याशंक्यस्मृतिबाधितत्वेनपरिहरति ॥ नयदेति ॥ यद्वा युगपच्चेत्यादिनेदंक्षेत्रंविनिर्मितमित्युक्तंतच्चकदेत्यपेक्षाया
माह ॥ नयदेति ॥ भूमिवलयंभूमिमण्डलम् ॥ २८ ॥ इदमिति ॥ भूतानारब्धत्वंक्रीडार्थमीश्वरेणविनिर्मितत्वंचेदंशब्दार्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ननुनैयायिकादिभिरनुमानात्कार्यमात्र
स्याभावःप्रलयेस्वीक्रियते ॥ तथाचास्यापिकार्यत्वाविशेषात्प्रलयेनकिंभाव्यं नेत्याह ॥ अभावइति ॥ स्मृतिविरोधान्नानुमानमुदेतिनरशिरःकपालानुमानवदित्यर्थः ॥ स्मृतिवचनानितुपूर्वमेवलिखि
तानि ॥ नचनाहोनरात्रिर्ननभोनभूमिरितिविष्णुपुराणवचनविरोधः ॥ तस्यसामान्यविषयत्वात् ॥ नचतद्धेदंतर्ह्यव्याकृतमासीदितिश्रुतिविरोधः ॥ एवकाराभावात् ॥ नचसदेवसौम्येदमग्रआसीदि
तिश्रुतिवचनएवकारविरोधः ॥ एवकारस्यस्वायोगव्यवच्छेदकत्वात् ॥ अन्यथाप्रकृतेरप्यभावापातः ॥ अथवापुराणप्रक्रियानुसारेणैतदुच्यतइतिसंतोष्टव्यम् ॥ ३२ ॥ अनाराध्येति ॥ महेशभ

क्तिमसंपाद्यकाश्यामभृत्वावाऽष्टांगयोगाद्युपायेमोक्षसाधनेवानिष्णातोपिननिर्वाणमाप्नुयात् ॥ विघ्नबाहुल्याद्योगादीनामनेकांतफलत्वादित्यर्थः ॥ ३३ ॥ चकाराल्लब्धस्यैकादशप्रश्नस्योत्तरमाह ॥
अस्येति ॥ अस्यक्षेत्रस्येत्यन्वयः ॥ पुराप्रथमतः ॥ आनंदहेतुत्वात्परमानन्दावाप्तिमोक्षलक्षणस्यकारणत्वात् ॥ ३४ ॥ अथवाविमुक्तनामान्तरमानंदहेतुत्वमेवसाधयति ॥ आनंदेति ॥
आनन्दस्यकंदबीजानांमूलकारणानांब्रह्मात्मैकात्म्यलक्षणज्ञानानांतस्मिन्नानन्दकाननेयतःसर्वाणिलिंगानिअंकुराणितज्जनकानि ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ तस्मादस्यानंदकाननंनामेत्यर्थः ॥ एते
नमोक्षदंचाभवत्कथमितितृतीयप्रश्नस्याप्युत्तरमुक्तम् ॥ ३५ ॥ अविमुक्तनामनिर्वचनमुपसंहरति ॥ अविमुक्तमिति ॥ एतत्त्वानन्दवननाम्नोप्युपलक्षणम् ॥ कथमेषात्रिलोकीडचागी
यतेमणिकर्णिकेतिचतुर्थप्रश्नस्यप्रत्युत्तरंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ तथाचेति ॥ अविमुक्तमानन्दकाननंचनामद्वयमस्यक्षेत्रस्ययथासीत्तथाख्यातवानस्मि॥अथानंतरंमणिकर्णिकेतियथासीत्तथाख्या
मिकथयामीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ स्वभावतःस्वैरचारित्वेपिमोक्षफलदातृत्वमाह ॥ निर्वाणेति ॥ श्राणनन्दानम् ॥ काशिशायिनांकाश्यांमृतानाम् ॥ ३८ ॥ सृज्यंवि

अस्यानंदवनंनामपुराकारिपिनाकिना ॥ क्षेत्रस्यानंदहेतुत्वादविमुक्तमनंतरम् ॥ ३४ ॥ आनंदकंदबीजानामंकुराणियतस्ततः ॥ ज्ञेयानिसर्वलिंगा
नितस्मिन्नानंदकानने ॥ ३५ ॥ अविमुक्तमितिख्यातमासीदित्थंघटोद्भव ॥ तथाचाख्याम्यथमुनेयथासीन्मणिकर्णिका ॥ ३६ ॥ प्रागानंदवनेतत्र
शिवयोरममाणयोः ॥ इच्छेत्यभूत्कलशजसृज्यःकोप्यपरःकिल ॥ ३७ ॥ यस्मिन्न्यस्तेमहाभारेआवांस्वःस्वैरचारिणौ ॥ निर्वाणश्राणनंकुर्वःकेवलंका
शिशायिनाम् ॥ ३८ ॥ सएवसर्वंकुरुतेसएवपरिपातिच ॥ सएवसंवृणोत्यंतेसर्वैश्वर्यनिधिःसच ॥ ३९ ॥ चेतःसमुद्रमाकुंच्यचिंताकल्लोलदोलितम् ॥
सत्त्वरत्नंतमोग्राहंरजोविद्रुमवल्लितम् ॥ ४० ॥ यस्यप्रसादात्तिष्ठावःसुखमानंदकानने ॥ परिक्षिप्तमनोवृत्तौक्कहिचिंतातुरेसुखम् ॥ ४१ ॥ संप्रधार्येतिस
विभुःसर्वतश्चित्स्वरूपया ॥ तयासहजगद्धात्र्याजगद्धाताऽथधूर्जटिः ॥ ४२ ॥ सव्येव्यापारयांचक्रेदृशमंगेसुधामुचम् ॥ ततःपुमानाविरासीदेकस्त्रैलो
क्यसुंदरः ॥ ४३ ॥ शांतःसत्त्वगुणोद्रिक्तोगांभीर्यजितसागरः ॥ तथाचक्षमयाशुक्तोमुनेऽलब्धोपमोऽभवत् ॥ ४४ ॥ इंद्रनीलद्युतिःश्रीमान्पुंडरीकोत्तमे
क्षणः ॥ सुवर्णाकृतिसुच्छायदुकूलयुगलावृतः ॥ ४५ ॥ लसत्प्रचंडदोर्दंडयुगलद्वयराजितः ॥ उल्लसत्परमामोदनाभीह्रदकुशेशयः ॥ ४६ ॥ एकः
सर्वगुणावासस्त्वेकःसर्वकलानिधिः ॥ एकःसर्वोत्तमोयस्मात्ततोयःपुरुषोत्तमः ॥ ४७ ॥

शिनष्टि ॥ सएवसर्वमिति ॥ यःसृज्यःस्रष्टव्यःसएवंविधोविधेयइत्यर्थः ॥ संवृणोतिसंहरति ॥ ३९ ॥ चेतइति ॥ चेतएवसमुद्रस्तमाकुंच्यस्थिरीकृत्ययस्यप्रसादादावांसुखंतिष्ठावइतिसंप्र
धार्यसव्येपार्श्वेदृशंव्यापारयांचक्रइतितृतीयेनान्वयः ॥ समुद्रसाम्यार्थानिविशेषणान्याह चिंतेतिपादत्रयेण ॥ चिंताएवकल्लोलास्तरंगास्तैर्दोलितमांदोलितम् ॥ सत्त्वगुणएवरत्नंयस्मिंस्तम् ॥
तमोगुणएवग्राहोजलचरोयस्मिंस्तम् ॥ रजोगुणएवविद्रुमाःप्रवालास्तैर्वल्लितमुच्छलितम् ॥ वेष्टितमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४० ॥ व्यतिरेकमाह ॥ परिक्षिप्तेति ॥ परिक्षिप्ताइतस्ततोनीतामनोवृत्तिर्येन
तस्मिंश्चिंतातुरेभोगैकचिंताविवशेपुरुषेक्कहिसुखंनकुत्रापिसुखमित्यर्थः ॥ चिंतांतरइतिपाठेचिंतांतरेयस्येतिबहुव्रीहिणापुरुषएवोच्यते ॥ ४१ ॥ चित्स्वरूपयाज्ञानरूपया ॥ तयापूर्वोक्तया ॥ धूर्जटिर्विश्वे
श्वरः ॥ ४२ ॥ सव्येंऽगेइत्यन्वयः ॥ सुधामुचममृतस्राविणीम् ॥ ततोदृग्व्यापारानंतरंपुमानाविरासीत् ॥ तंविशिनष्टि ॥ एकइत्यादिना ॥ एकोमुख्यः ॥ ४३ ॥ शांतःसत्त्वगुणोपेतः ॥ अल
ब्धोपमः नलब्धाउपमायेनसतथा ॥ ४४ ॥ दुकूलंपीतकौशेयम् ॥ ४५ ॥ कुशेशयंपद्मम् ॥ ४६ ॥ तुशब्दएवार्थेकाकाक्षिन्यायेनोभयत्रसंबध्यते ॥ सर्वगुणाश्रयएकएवसर्वकलानिधिरप्येकए

वेत्यर्थः ॥ निधिराश्रयः ॥ पुरुषोत्तमनामनिर्वक्ति एकइत्यर्धेन ॥ यस्मादेकोऽनौपचारिकोमुख्यइत्यर्थः ॥ सर्वोत्तमःसर्वाभ्यांक्षराक्षराभ्यामुत्तमः॥ क्षराक्षरेअतिक्रम्यवर्ततइत्यर्थः ॥ ततस्तस्माद्यः
पुरुषोत्तमःसएतादृशआविरासीदितिपूर्वक्रियययैवान्वयः ॥४७॥ महांतंव्यापकंश्रेष्ठंवा ॥ महांतोमहिमानोयेषांतानितथाभूतानिभूषणानियस्यतम्॥४८॥ तवेति ॥ निःश्वासवदनायासेनाविर्भूतत्वाद्वेदानिः
श्वसितमित्युपचारः ॥ सामानाधिकरण्यंवेदाःप्रमाणमितिवत् ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइति ॥ अवैष्यसिज्ञास्यसि ॥ ४९ ॥ बुद्धितत्त्वस्वरूपिणं
समष्टिबुद्धितत्त्वाधिष्ठातारंहिरण्यगर्भरूपिणंनाभिकमलद्वारातदुत्पादकमित्यर्थः ॥ ज्ञानतत्त्वस्वरूपिणमितिवा ॥ ५० ॥ मौलौमस्तके ॥ दध्यौकृतवान् ॥ ५१ ॥ निजांगस्वेदसंदोहसलिलैःस्वगात्र

ततोमहांतंतंवीक्ष्यमहामहिमभूषणम् ॥ महादेवउवाचेदंमहाविष्णुर्भवाच्युत ॥ ४८ ॥ तवनिःश्वसितंवेदास्तेभ्यःसर्वमवैष्यासि ॥ वेददृष्टेनमार्गेणकुरुसर्वं
यथोचितम् ॥ ४९ ॥ इत्युक्तातंमहेशानोबुद्धितत्त्वस्वरूपिणम् ॥ शिवयासहितोरुद्रोविवेशानंदकाननम् ॥ ५० ॥ ततःसभगवान्विष्णुर्मौलावाज्ञांनि
धायच ॥ क्षणंध्यानपरोभूत्वातपस्येवमनोदधौ ॥ ५१ ॥ खनित्वातत्रचक्रेणरम्यांपुष्करिणींहरिः ॥ निजांगस्वेदसंदोहसलिलैस्तामपूरयत् ॥ ५२ ॥
समाःसहस्रंपंचाशत्तपउग्रंचचारसः ॥ चक्रपुष्करिणीतीरेतत्रस्थाणुसमाकृतिः ॥ ५३ ॥ ततःसभगवानीशोमृडान्यासहितोमृडः ॥ दृष्ट्वाज्वलंतंतपसानि
श्चलंमीलितेक्षणम् ॥ ५४ ॥ तमुवाचहृषीकेशंमौलिमांदोलयन्मुहुः ॥ अहोमहत्त्वंतपसस्त्वहोधैर्यंचचेतसः ॥ ५५ ॥ अहोअनिंधनोवह्निर्ज्वलत्येषनिरं
तरम् ॥ अलंतप्वामहाविष्णोवरंवरयसत्तम ॥ ५६ ॥ मृडस्याम्रेडितमिदंप्रत्यभिज्ञायभाषितम् ॥ उन्मीलितदृगंभोजःसमुत्तस्थौचतुर्भुजः ॥ ५७ ॥
श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशदेवदेवमहेश्वर ॥ भवान्यासहितंत्वांतुद्रष्टुमिच्छामिसर्वदा ॥ ५८ ॥ सर्वकर्मसुसर्वत्रत्वामेवशशिशेखर ॥ पुरश्चरं
तंपश्यामियथातन्मेवरस्तथा ॥ ५९ ॥ त्वदीयचरणांभोजमकरंदमधूत्सुकः ॥ मच्चेतोभ्रमरोभ्रांतिंविहायास्तुसुनिश्चलः ॥६०॥ ॥ श्रीशिवउवाच ॥
एवमस्तुहृषीकेशयत्त्वयोक्तंजनार्दन ॥ अन्यंवरंप्रयच्छामितमाकर्णयसुव्रत ॥ ६१ ॥ त्वदीयस्यास्यतपसोमहोपचयदर्शनात् ॥ यन्मयांदोलितोमौ
लिरहिश्रवणभूषणः ॥ ६२ ॥ तदांदोलनतःकर्णात्पपातमणिकर्णिका ॥ मणिभिःखचितारम्याततोऽस्तुमणिकर्णिका ॥ ६३ ॥

घर्मपूरजलैः ॥ ५२ ॥ स्थाणुसमाकृतिःस्थाणुसमाशाखादिविहीनवृक्षविशेषसमाआकृतिःशरीरंयस्यसतथा ॥ ५३ ॥ मीलितेक्षणंमुद्रितेक्षणम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अहोअनिंधनइत्युत्प्रेक्षा ॥ ५६ ॥
आम्रेडितंद्विस्त्रिरुक्तम् ॥ इदंपूर्वोक्तम् ॥ आम्रेडितंमहोग्रस्येतिक्वचित् ॥ भाषितंवचनम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ यथापुरश्चरंतंपश्यामीतियत्तथातदेवमेवरइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ त्वदीयेति ॥
त्वदीयचरणांभोजयोर्मकरंदःसएवमधुतदुत्सुकः ॥ ममचेतएवभ्रमरः ॥ पालनादिभ्रांतिंविहायाहमेवेश्वरइतिभ्रांतिंविहायवासुनिश्चलोस्त्वित्यर्थः ॥ ६० ॥ हेजनार्दनेत्यनेनसर्वारिजयन्तत्रसंचार
यति ॥ ६१ ॥ मणिकर्णिकानामनिर्वक्ति त्वदीयस्येतिपंचभिः ॥ महोपचयदर्शनादतिशयवृद्धिदर्शनात् ॥ अहीसर्पौश्रवणयोर्भूषणेयस्यसमौलिस्तथा ॥ ६२ ॥ तदांदोलनतस्तस्यमौ

लेश्वालनात् ॥ यस्मात्कर्णान्मणिकर्णिकापपात ॥ मणिकर्णिकेत्येतदेवव्युत्पादयति ॥ मणिभिर्मुक्तादिभिःखचिताव्याप्तारम्यामणिकर्णिकेतिपूर्वस्यानुषंगः ॥ तस्मान्नाम्नामणिकर्णिकास्त्वित्यर्थः ॥ कर्णिकाकर्णालंकारविशेषःकुण्डलमितिवा ॥ ६३ ॥ तर्हिचक्रपुष्करिणीतिलोकैःकथमुच्यतेतत्राह ॥ चक्रेति ॥ ६४ ॥ अन्यंवरंप्रयच्छामीतियदुक्तंतत्कथयन्कथमेषेतिचतुर्थप्रश्नमुपसंहरति ॥ ममेति ॥ ६५ ॥ त्रिलोकीडचेतियद्विशेषणमुक्तंतदर्थंदर्शयितुमाह ॥ मुक्ताकुंडलेति ॥ इहमुक्ताकुंडलपातेनेत्यन्वयः ॥ वैप्रसिद्धम् ॥ ६६ ॥ काशतइति ॥ ततप्रसिद्धम् ॥ अनाख्येयंवाचामगोचरम् ॥ एतेनकाशीतिनामधेयंकथमापेतिसप्तमप्रश्नस्योत्तरमुक्तंभवति ॥ ६७ ॥ अविचारितंयथास्यात् ॥ ६८ ॥ चतुर्षुजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जेषु ॥ ६९ ॥ मणिश्रवणभूषणंमणियुक्तंश्रवणभूषणंपतितंयत्रतत्तीर्थवरंतथातस्मिन् ॥ संध्यामित्यादिश्लोकचतुष्टयमेकंवाक्यम् ॥ संध्यादिकर्मयोऽत्रकरोतितस्यकर्मणोविपाकःफलमक्षयाएकाविदेहकैवल्यरू

चक्रपुष्करिणीतीर्थंपुराख्यातमिदंशुभम् ॥ त्वयाचक्रेणखननाच्छंखचक्रगदाधर ॥ ६४ ॥ ममकर्णात्पपातेयंयदाचमणिकर्णिका ॥ तदाप्रभृतिलोकेऽत्रख्यातास्तुमणिकर्णिका ॥६५॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ मुक्ताकुंडलपातेनतवाद्रितनयाप्रिय ॥ तीर्थानांपरमंतीर्थंमुक्तिक्षेत्रमिहास्तुवै ॥६६॥ काशतेऽत्रयतोज्योतिस्तदनाख्येयमीश्वरः ॥ अतोनामापरंचास्तुकाशीतिप्रथितंविभो ॥ ६७ ॥ अन्यंवरंवरेदेवदेयःसोप्यविचारितम् ॥ सतेपरोपकारार्थंजगद्रक्षामणेशिव ॥ ६८ ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतंयत्किंचिज्जंतुसंज्ञितम् ॥ चतुर्षुभूतग्रामेषुकाश्यांतन्मुक्तिमाप्स्यतु ॥६९॥ अस्मिंस्तीर्थवरेशंभोमणिश्रवणभूषणे ॥ संध्यांस्नानंजपंहोमंवेदाध्ययनमुत्तमम् ॥ तर्पणंपिंडदानंचदेवतानांचपूजनम् ॥ ७० ॥ गोभूतिलहिरण्याश्वदीपान्नांबरभूषणम् ॥ कन्यादानंप्रयत्नेनसप्ततंतूननेकशः ॥ ७१ ॥ व्रतोत्सर्गंवृषोत्सर्गंलिंगादिस्थापनंतथा ॥ करोतियोमहाप्राज्ञोज्ञात्वायुःक्षणगत्वरम् ॥ ७२ ॥ विपत्तिविपुलांचापिसंपत्तिमतिभंगुराम् ॥ अक्षयामुक्तिरेकास्तुविपाकस्तस्यकर्मणः ॥७३॥ अन्यच्चापिशुभंकर्मयदत्रश्रद्धयायुतम् ॥विनात्मघातमीशानत्यक्त्वाप्रायोपवेशनम् ॥७४॥ नैःश्रेयस्याःश्रियोहेतुस्तदस्तुजगदीश्वर ॥ नानुशोचतिनाख्यातिकृत्वाकालांतरेपियत् ॥७५॥ तदिहाक्षयतामेतुतस्येशत्वदनुग्रहात् ॥ तवप्रसादात्तस्येशसर्वमक्षयमस्तुतत् ॥ ७६ ॥ यदस्तियद्भविष्यच्चयद्भूतंचसदाशिव ॥ तस्मादेतच्चसर्वस्मात्क्षेत्रमस्तुशुभोदयम् ॥ ७७ ॥ यथासदाशिवत्वत्तोनकिंचिदधिकंशिवम् ॥ तथानंदवनादस्मात्किंचिन्मास्त्वधिकंक्वचित् ॥ ७८ ॥ विनासांख्येनयोगेनविनास्वात्मावलोकनम् ॥ विनाव्रततपोदानैःश्रेयोऽस्तुप्राणिनामिह ॥ ७९ ॥

पामुक्तिरस्तुइतिसर्वत्रप्रार्थना ॥ ७० ॥ गोभूतिलादीनांभूषणांतानांदानम् ॥ सप्ततंतून्अग्निष्टोमादीन् ॥ तदुक्तम् ॥ अग्निष्टोमस्तथात्यग्निष्टोमउक्थोथषोडशी ॥ वाजपेयोऽतिरात्रोऽप्तोर्यामःसंस्थाइमेक्रमादिति ॥ ७१ ॥ लिंगादीत्यादिपदेनप्रतिमादयोगृह्यंते ॥ महाप्राज्ञइतिविशेषणस्यतात्पर्यमाह ॥ ज्ञात्वायुरितिपादत्रयेण ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ अनुक्तंसंगृह्णाति ॥ अन्यच्चेति ॥ श्रद्धयायुतंयद्दत्तंचतन्नैःश्रेयस्याःश्रियोहेतुरस्त्वित्यग्रिमेणान्वयः ॥ तर्हिआत्मघातस्यापिकिंकैवल्यफलंनेत्याह ॥ विनेति ॥ तर्हिकिंकैवल्यमुद्दिश्यप्रायोपवेशनेनापिनात्मघातोविधेयोनेत्याह ॥ त्यक्त्वेति ॥ प्रायोपवेशनंत्यक्त्वाप्रकारांतरेणयआत्मघातस्तंविनेत्यर्थः ॥ ७४ ॥ नैःश्रेयस्याःकैवल्याख्यायाः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ शिवंकल्याणरूपम् ॥ ७८ ॥ सांख्येनात्मानात्म

विवेकेन ॥ योगेनाष्टांगेन ॥ आत्मावलोकनंजीवब्रह्मणोरैक्यानुसंधानम् ॥ ७९ ॥ प्राणिनांश्रेयोऽस्त्वित्येतद्विवृणोति ॥ शशकाइति ॥ निर्वाणेकैवल्येदीक्षिताः ॥ ८० ॥ एनसःपापस्य
॥ ८१ ॥ कृतयुगंसत्ययुगम् ॥ सतामितिशब्रंतंपदम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ श्रद्धाकाशीनिषेवणाच्छ्रद्धयाकाशीवासात् ॥ प्राणायामायुतस्ययदितिपाठेप्राणायामेनईषद्युतस्ययुक्तस्यजनस्य

शशकामशकाःकीटाःपतंगास्तुरगोरगाः ॥ पंचक्रोश्यांमृताःकाश्यांसंतुनिर्वाणदीक्षिताः ॥ ८० ॥ नामापिगृह्णतांकाश्याःसदैवास्त्वेनसःक्षयः ॥ ८१ ॥
सदाकृतयुगंचास्तुसदाचास्तूत्तरायणम् ॥ सदामहोदयश्चास्तुकाश्यांनिवसतांसताम् ॥ ८२ ॥ यानिकानिपवित्राणिश्रुत्युक्तानिसदाशिव ॥ तेभ्योऽ
धिकतरंचास्तुक्षेत्रमेतत्त्रिलोचन ॥ ८३ ॥ चतुर्णामपिवेदानांपुण्यमध्ययनाच्चयत् ॥ तत्पुण्यंजायतांकाश्यांगायत्रीलक्षजाप्यतः ॥ ८४ ॥ अष्टां
गयोगाभ्यासेनयत्पुण्यमापिजायते ॥ तत्पुण्यंसाधिकंभूयाच्छ्रद्धाकाशीनिषेवणात् ॥ ८५ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणाद्यैश्चयच्छ्रेयःसमुपार्ज्यते ॥ तदेकेनो
पवासेनभवत्वानंदकानने ॥ ८६ ॥ अन्यत्रयत्तपस्तप्त्वाश्रेयःस्याच्छरदांशतम् ॥ तदस्तुकाश्यांवर्षेणभूमिशय्याव्रतेनहि ॥ ८७ ॥ आजन्ममौनव्रततो
यदन्यत्रफलंस्मृतम् ॥ तदस्तुकाश्यांपक्षाहःसत्यवाक्परिभाषणात् ॥ ८८ ॥ अन्यत्रदत्त्वासर्वस्वंसुकृतंयत्समीरितम् ॥ सहस्रभोजनात्काश्यांतद्भूया
दयुताधिकम् ॥ ८९ ॥ मुक्तिक्षेत्राणिसर्वाणियत्संसेव्योदितंफलम् ॥ पंचरात्रात्तदत्रास्तुनिषेव्यमणिकर्णिकाम् ॥ ९० ॥ प्रयागस्नानपुण्येनयत्पुण्यं
स्याच्छिवप्रदम् ॥ काशीदर्शनमात्रेणतत्पुण्यंश्रद्धयास्त्विह ॥ ९१ ॥ यत्पुण्यमश्वमेधेनयत्पुण्यंराजसूयतः ॥ काश्यांतत्पुण्यमाप्नोतुत्रिरात्रशयना
द्यमी ॥ ९२ ॥ तुलापुरुषदानेनयत्पुण्यंसम्यगाप्यते ॥ काशीदर्शनमात्रेणतत्पुण्यंश्रद्धयास्तुवै ॥ ९३ ॥ इतिविष्णोर्वरंश्रुत्वादेवदेवोजगत्पतिः ॥
उवाचचप्रसन्नात्मातथाऽस्तुमधुसूदन ॥ ९४ ॥ ॥ श्रीमहादेवउवाच ॥ ॥ शृणुविष्णोमहाबाहोजगतःप्रभवाप्यय ॥ विधेहिसृष्टिंविविधांयथावत्त्वं
श्रुतीरिताम् ॥ ९५ ॥ पितेवसर्वभूतानांधर्मतःपालकोभव ॥ विध्वंसनीयाविविधाधर्मध्वंसविधायिनः ॥ ९६ ॥ धर्मेतरपथस्थानामुपसंहृतयेहरे ॥
हेतुमात्रंभवान्यस्मात्स्वकर्मनिहताहिते ॥ ९७ ॥ यथापरिणतंसस्यंपतेत्प्रसवबंधनात् ॥ तेपरीणतपाप्मानःपतिष्यंतितथास्वयम् ॥ ९८ ॥
येचत्वामवमन्यंतेदर्पिताःस्वतपोबलैः ॥ तेषांचैवोपसंहृत्यैप्रभविष्याम्यहंहरे ॥ ९९ ॥ उपपातकिनोयेचमहापातकिनश्चये ॥ तेपिकाशींसमासाद्यभ
विष्यंतिगतैनसः ॥ १०० ॥ इदंममप्रियंक्षेत्रंपंचक्रोशीपरीमितम् ॥ ममाज्ञाप्रभवेदत्रनान्याज्ञाप्रभवेदिह ॥ १ ॥

साधिकंतत्पुण्यंभूयादित्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ शिवप्रदंमोक्षप्रदंकल्याणप्रदंवा ॥ ९१ ॥ यमीसंयमवान् ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥
प्रसवबंधनाद्वंतात् ॥ परीणतपाप्मानःफलोन्मुखपापाः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ इदमिति ॥ यत्त्विदानीमन्याज्ञापिप्रभवतीतिप्रतीयतेतत्त्वीश्वरेच्छयैवेतिभावः ॥ यद्वात्रमूर्तिमतःसतोममा

ज्ञैवेहप्रभवेन्नान्यस्यअन्तर्धानेत्वन्यस्याप्याज्ञाप्रभवतीति ॥ अथवामोक्षप्रदानरुद्रपिशाचभोगादौममाज्ञैवप्रभवेदिहनान्यस्यब्रह्मविष्णुधर्मराजादेरिति ॥ एतदेववदिष्यति पापिनामित्यादिना
॥ १ ॥ अत्युग्रतेजसाकृत्वायत्तेजस्तेनभ्रमान्वितस्ततःप्रसरन् ॥ त्रैलोक्यस्यविभ्रमआश्चर्यबुद्धिर्यस्मात्सः ॥ अत्युग्रतपसांतेजोबिभ्रत्त्रैलोक्यविभ्रममितिक्वचित्पाठः ॥ अत्युग्रतेजसामितिचान्यत्र ॥
सचस्पष्टएव ॥ २ ॥ पापिनामपीत्यपिशब्दोधार्मिकान्समुच्चिनोति ॥ तत्रधार्मिकाणांशासनंकैवल्यप्रापणमेवपापिनांरुद्रपिशाचभोगप्रापणमितिविवेकः ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रियस्येत्यादिकर्मणि
षष्ठीत्रयम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ तत्पुण्यादन्तकालेकाशीस्मरणपुण्यात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ विष्णोइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ हेविष्णोऽविमुक्तेयःसंवासोनिवासः ॥ कीदृशः ॥ कर्मनिर्मूलनक्षमः
कर्मवासनोत्पाटनदक्षः ॥ सनिर्वाणायसायुज्यायविश्वेश्वरचतुर्भुजादिमूर्त्यधिष्ठात्रापरमात्मनैक्यायविदेहकैवल्यायवाजायते ॥ इहकाश्यांदेहत्यागद्वारेतिशेषः ॥ केषामित्यतआह ॥ द्वित्राणांहिप
वित्राणामिति ॥ पवित्राणांदौर्लभ्यसूचनार्थंद्वित्राणामित्युक्तम् ॥ पापिनांत्वत्रैवरुद्रपिशाचभोगानंतरंनिर्वाणंशशकमशकादीनांचतारतम्येनसालोक्यसामीप्यसारूप्यसार्ष्टिलक्षणामुक्तिरितिहिश

पुनर्विष्णुर्मयाप्रोक्तोमृडानिशुभलोचने ॥ अत्युग्रतेजसातेजोभ्रमंस्त्रैलोक्यविभ्रमः ॥ २ ॥ पापिनामपिजंतूनामविमुक्तनिवासिनाम् ॥ नान्यःशास
यिताविष्णोतेषांशास्ताऽहमेवहि ॥ ३ ॥ योजनानांशतस्थोपियाऽविमुक्तंस्मरेद्धृदि ॥ बहुपातकपूर्णोपिनसपापैःप्रबाध्यते ॥४॥ ममप्रियस्यक्षेत्रस्ययो
ऽविमुक्तस्यसंस्मरेत् ॥ प्राणप्रयाणसमयेदूरगोप्यघवानपि ॥५॥ सपापपूगमुत्सृज्यस्वर्गभोगान्समश्नुत ॥ काशीस्मरणपुण्येनस्वर्गाद्भ्रष्टोहिजायते॥६॥
पृथिव्यामेकराड्भूत्वाभुक्त्वाभोगाननेकशः ॥ प्राप्याविमुक्तंतत्पुण्यान्निर्वाणपदभाग्भवेत् ॥ ७ ॥ बहुकालमुषित्वाऽत्रनियतेंद्रियमानसः ॥ यद्यन्यत्र
विपद्येतदैवयोगाच्छुचिस्मिते ॥ ८ ॥ सोपिस्वर्गसुखंभुक्त्वाभूत्वाक्षितिपतीश्वरः ॥ पुनःकाशीमवाप्याथविंदेन्नैःश्रेयसींश्रियम् ॥ ९ ॥ विष्णोऽविमुक्तेसं
वासःकर्मनिर्मूलनक्षमः ॥ द्वित्राणांहिपवित्राणांनिर्वाणायेहजायते ॥ ११० ॥

ब्दार्थः ॥ तत्रसालोक्यमेकस्मिँल्लोकेऽवस्थानम् ॥ सामीप्यंसमीपेऽवस्थानम् ॥ सारूप्यंतुल्यरूपप्राप्तिः ॥ सार्ष्टिर्जगत्सृष्ट्यादिवर्जंतुल्यप्रभावइतिभेदः ॥ इतोऽन्यथाव्याख्यानेपुराणांतराविरोधः
पूर्वापरविरोधश्च ॥ यद्वा द्वित्राणांपवित्राणामविमुक्तेयःसंवासःसम्यग्वसतिःससंवासएवयत्रकुत्रापिमृतानांतेषांद्वित्राणांपवित्राणामिहास्मिन्जन्मन्येवनिर्वाणायभवति ॥ यथा घण्टाकर्णह्रदेस्ना
त्वादृष्ट्वाविश्वेश्वरंविभुम् ॥ यत्रकुत्रमृतोवापिवाराणस्यांमृतोभवेत्तद्वदिति ॥ अत्रमरणानंतरंसर्वेषांमुक्तिःस्थिरैव ॥ अथवाऽविमुक्तेयःसंवासःसर्वेषांमरणद्वाराकर्मनिर्मूलनक्षमःसइहजीवदवस्थायां द्वित्रा
णांपवित्राणांनिर्वाणायजीवन्मुक्तयेजायतइत्यर्थः ॥ यद्वा हेविष्णोऽविमुक्तेयःसंवासोमरणावधिवासःसद्वित्राणांपवित्राणांहिएवानिश्चितंवानिर्वाणायकैवल्यायइहमरणाऽव्यवधानसमयेसत्वरंजायते ॥
पापिनांतुकालभैरवयातनानंतरंमोक्षायभवतीत्यर्थः ॥ अन्यत्सर्वंपूर्ववत् ॥ तथाचोक्तंपाद्मे ॥ अस्यांनिवासोनिर्वाणंसाधयत्यंजसामुने ॥ केवलंधर्मसापेक्षःकर्णेजपातितद्वचः ॥ अधर्मिष्ठस्यतत्क्षेत्रे
यातनांतेदिशेन्मतिम् ॥ वाराणस्यांनिवसतिरपवर्गफलप्रदा ॥ द्वित्राणांचपवित्राणांकल्प्यतेसत्वरंबलइति ॥ ११० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ महिमनिमहत्त्वे ॥ १३ ॥ १४ ॥ भयात्रासात् ॥ केषामित्यतआह ॥ त्रिशूलेति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्वशाखावारुणैःस्वशाखोक्तस्नानसंबंधिभिः ॥ अपामार्गः
प्रसिद्धःशैखरिकापरपर्यायः ॥ अपामार्गःशैखरिकोधामार्गवमयूरकौ ॥ प्रत्यक्पर्णीकीशपर्णीकिणिहीखरमंजरीत्यमरः ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ बर्हींषिकुशाः ॥ २१ ॥ २२ ॥

विष्णुरुवाच ॥ ॥ देवेशक्षेत्रमाहात्म्यंयोनजानातितत्त्वतः ॥ नश्रद्दधातिम्रियतेमृतेतस्येहकागतिः ॥ ११ ॥ ॥ शिवउवाच ॥ ॥ अन्यत्रकृत्वापापा
निबहूनिसुमहांतिच ॥ अश्रद्दधानोऽतत्त्वज्ञोयद्यत्रचविपद्यते ॥ १२ ॥ महिमन्यनभिज्ञोपिक्षेत्रस्यास्यजनार्दन ॥ तस्ययागतिरुद्दिष्टातांनिशामयसुव्रत
॥ १३ ॥ पंचक्रोशींप्रविशतस्तस्यपातकसंततिः ॥ बहिरेवप्रतिष्ठेतनांतर्निर्विशतेक्वचित् ॥ १४ ॥ भयाद्बहिःस्थितायांचतस्यपातकसंततौ ॥ त्रिशूल
पाशपाणीनांगणानांसीमचारिणाम् ॥ १५ ॥ प्रवेशमात्रादनघसैर्वैरेनोभिरुज्झितः ॥ संस्नायमणिकर्णिक्यांपुण्यंप्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ १६ ॥ सर्वतीर्थेषुसं
स्नानाद्यत्पुण्यंसमवाप्यते ॥ तत्पुण्यमाप्यतेसम्यङ्मणिकर्ण्येकमज्जनात् ॥ १७ ॥ विधिनातत्रसंस्नायमृद्गोमयकुशादिभिः ॥ स्वशाखावारुणैर्मंत्रैर्दू
र्वापामार्गदर्भकैः ॥ १८ ॥ सर्वतीर्थेषुयत्पुण्यंसर्वदानेषुयत्फलम् ॥ मणिकर्ण्यांविधिस्नातःश्रद्धयातदवाप्नुयात् ॥ १९ ॥ अश्रद्धयापियःस्नातोम
णिकर्ण्यांविधानतः ॥ सोपिपुण्यमवाप्नोतिस्वर्गप्राप्तिकरंपरम् ॥ १२० ॥ श्रद्धयाविधिवत्स्नात्वाकृत्वादेवादितर्पणम् ॥ तिलबर्हिर्यवैःसम्यक्सर्व
यज्ञफलंलभेत् ॥ २१ ॥ श्रद्दधानोविधिस्नातःकृतसर्वोदकक्रियः ॥ जपन्देवान्समभ्यर्च्यसर्वमंत्रफलंलभेत् ॥ २२ ॥ स्नात्वामौनेनविश्वेशदर्शना
न्नियतेंद्रियः ॥ सर्वव्रतकृतंश्रेयोलभेद्वाचयमःशिवे ॥ २३ ॥ स्नानेदेवार्चनेजप्येमलमूत्रविसर्जने ॥ मौनंकुर्यात्प्रयत्नेनदंतधावनहोमयोः ॥ २४ ॥
विश्वेश्वरंसमभ्यर्च्यसूपचारैर्विधानतः ॥ यावज्जीवंशिवार्चायाः फलमाप्नोतिवैसकृत् ॥ २५ ॥ दत्त्वाल्पमपिदेवेशिन्यायेनोपार्जितंधनम् ॥ अविमुक्तेम
मक्षेत्रेनदरिद्रोभवेत्क्वचित् ॥ २६ ॥ विविधंधनमावर्ज्ययोऽविमुक्तेनयच्छति ॥ संप्राप्यनिधनंमूढोऽन्यत्रशोचतिसर्वदा ॥ २७ ॥ रम्याणियानिरत्ना
निगोगजाश्वांबराण्यपि ॥ कृतानितानिश्रेयोर्थमाविमक्तानिवासिनाम् ॥ २८ ॥

सर्वव्रतकृतमशेषव्रतैःसंपादितम् ॥ सर्वयज्ञकृतमितिक्वचित् ॥ श्रेयःफलम् ॥ वाचंयमोमौनी ॥ शिवेहेपार्वति ॥ वाचंयमाद्व्रतानितिक्वचित् ॥ अत्रवाङ्नियमस्यमहत्फलांतरमाह ॥
वाचमिति ॥ वाचंयमान्मौनात्तान्पूर्वोक्तान्सर्वान्कामान्लभतइत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ रम्याणीति ॥ यानिरम्याणिरत्नादीनितान्यविमुक्तनिवासिनांश्रेयोर्थं

कृतानिदानद्वाराविधात्रेतिशेषः ॥ २८ ॥ तर्हिकिंस्वर्गाद्यर्थमेवतद्धनंनेत्याह ॥ विश्वेशप्रीणनार्थायैवेति ॥ तत्रदृष्टांतः ॥ निधनंवायथेत्यर्थः ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ प्राकृतैःप्रकृतिकार्यैः ॥ ३८ ॥ पाशान्कथयन्कैमुत्यन्यायमाह ॥ चतुर्विंशतिभिरिति ॥ चतुर्विंशतिभिःप्रकृतिमहदहंकारपंचतन्मात्रषो
डशविकारैः ॥ त्रिगुणैस्तमोरजःसत्त्वात्मकैः ॥ क्रिययाधर्मार्थकामादिलक्षणया ॥ दृढैरच्छेद्यैः ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्राज्यमुत्कृष्टम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ नपापेभ्यो

विश्वेशप्रीणनार्थायधनंनिधनमेववा ॥ न्यायेनकाश्यांयःकुर्यात्सधन्यःसचधर्मवित् ॥ २९ ॥ योसौविश्वेश्वरोदेवःकाशीपुर्यामुमेस्थितः ॥
लिंगरूपधरःसाक्षान्ममश्रेयास्पदंहितत् ॥ १३० ॥ अविमुक्तंमहत्क्षेत्रंपंचक्रोशपरीमितम् ॥ ज्योतिर्लिंगंतदेकंहिज्ञेयंविश्वेश्वराभिधम् ॥ ३१ ॥
एकदेशस्थितमपियथास्मार्तंडमंडलम् ॥ दृश्यतेसर्वगंसर्वैःकाश्यांविश्वेश्वरस्तथा ॥ ३२ ॥ निष्प्रत्यूहेनयोगेननानाजन्मार्जितेनच ॥ यत्फलंलभ्य
तेऽन्यत्रतत्काश्यांत्यजतस्तनुम ॥ ३३ ॥ तप्त्वातपांसिसर्वाणिबहुकालंजितेंद्रियैः ॥ यत्फलंलभ्यतेऽन्यत्रतत्काश्यामेकरात्रतः ॥ ३४ ॥ अक्षेत्रम
हिमज्ञोपिश्रद्धाहीनोपिकालतः ॥ काशीप्रवेशादनघोऽमृतत्वंलभतेमृतः ॥ ३५ ॥ कृत्वाप्येनांसिचोग्राणिकालात्प्राप्याथकाशिकाम् ॥ त्यक्त्वातनुंप्रसादा
न्मेमामेवप्रतिपद्यते ॥ ३६ ॥ विनाममप्रसादंवैकःकाशींप्रतिपद्यते ॥ विनाब्रध्नंविशालाक्षिदिनकृत्कइहोच्यते ॥ ३७ ॥ अप्राप्यकाशींकोदेविनिरंतरसुखं
लभेत् ॥ ब्रह्माद्याःप्राकृतैःपाशैर्यतोबद्धानिरंतरम् ॥ ३८ ॥ चतुर्विंशतिभिःपाशैस्त्रिगुणैःक्रिययादृढैः ॥ कंठेबद्धाविमुच्यंतेकथंकाशींविनाजनाः ॥
॥ ३९ ॥ बहूपसर्गोयोगोयंकृच्छ्रसाध्यंतपोहियत् ॥ योगाद्भ्रष्टस्तपोभ्रष्टोगर्भक्लेशसहःपुनः ॥ १४० ॥ कृत्वापिकाश्यांपापानिकाश्यामेवम्रियेतचेत् ॥
भूत्वारुद्रपिशाचोपिपुनर्मुक्तिमवाप्स्यति ॥ ४१ ॥ काश्यांमृतानांजंतूनांदैवात्पापकृतामपि ॥ नपातोनरकेतेषांतेषांशास्ताहमेवयत् ॥ ४२ ॥
कायंविज्ञायसापायंस्मृत्वागर्भस्यवेदनाम् ॥ त्यक्त्वाराज्यमपिप्राज्यंसेव्याकाशीनिरंतरम् ॥ ४३ ॥ अतर्कितंसमभ्येत्ययमदूताःसुदारुणाः ॥ बद्धापाशैर्ह
निष्यंतिक्षिप्रंकाशींततःश्रयेत् ॥ ४४ ॥ नपापेभ्योभयंयत्रनभयंयत्रवैयमात् ॥ नगर्भवासभीर्यत्रतांकाशींकोनसंश्रयेत् ॥ ४५ ॥

भयंयत्रेति ॥ अत्रकृतानांपापानांपंचक्रोशयात्रादिनाविनाशात् ॥ तथाचपाद्मे ॥ सांचितंयद्बहिःक्षेत्राद्वाराणस्यांतथैवच ॥ अंतर्गृहेकृतंयच्चजन्मांतरकृतंचयत् ॥ इत्युपक्रम्य ब्रह्महत्यादिपापानिप्रदक्षिण
पदेपदे ॥ नश्यंतिसकलान्येवमत्क्षेत्रस्यप्रदक्षिणादिति ॥ अन्यत्रजन्मांतरेवाकृतानांप्रवेशदर्शनादिनाक्षयात् ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ पंचक्रोशींप्रविशतइति ॥ ब्रह्मवैवर्तेच ॥ कालाद्भयंनास्तियत्रयत्र
पापभयंनहि ॥ जन्मांतरसहस्रेषुकृतंनश्यतिदर्शनादिति॥यत्तुपाद्मपुराणेकाशीमाहात्म्येपंचाध्याय्यांभृगुणोक्तंकाशीकृतमहापातकोपपातकानांभोगादेवक्षयइति तत्तुपंचक्रोश्यादियात्राव्यतिरेकेणेतिज्ञात

व्यम् ॥ अन्यथापंचक्रोश्यादियात्राविधायकशास्त्रंपीड्येत ॥ ४५ ॥ प्राप्यंप्राप्तव्यम् ॥ प्राप्तामितिक्वचित् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ दूरमिति ॥ अहंयुवामरणंममदूरेइतिचित्तेनधार्यंनधारणं
कर्तव्यम् ॥ तुशब्दादेतादृशंवचनंनश्रोतव्यमित्यर्थः ॥ किंतुनिभृतंनिश्चलंगुप्तंवायथास्यात्तथायममहिषग्रीवाभरणघंटारवोविषयांतरव्यासंगंविहायश्रोतव्यः ॥ घंटाग्रीवंमहिषमारुह्ययमोमांनेतुमागत
इतिसदाभावनीयमित्यर्थः ॥ तस्मान्नैकट्याच्छीघ्रमेववाधकमप्राप्येतियावत् ॥ प्रकर्षेणोत्कटाअधिकायाश्रमघटाश्रमसमूहस्तामप्राप्यजीर्णांपर्णकुटींहित्वाजीर्णपर्णकुटीसदृशंतुच्छंगृहंहित्वापटुमतिः
सुबुद्धिर्धूर्जटेःपुरींगच्छेदित्यर्थः ॥ प्रकटोत्कटइतिपाठेकाशीप्राप्तावत्युत्कंठावानित्यर्थः ॥ प्रकटोत्कटश्रुतिपुटीमितिपाठेकाशीविशेषणम् ॥ गुणवर्णनादिश्रवणेच्छयाप्रकटोत्कटमतिशयोत्कटंश्रुतिपुटं
श्रवणयुगलंयस्यांतामिति ॥ ४९ ॥ १५० ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांषड्विंशोध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ : ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सप्ताधिकतमे

अद्यप्रातःपरश्वोवामरणंप्राप्यमेवच ॥ यावत्कालविलंबोस्तितावत्काशींसमाश्रयेत् ॥ ४६ ॥ प्राप्तेतुमरणेपुंसांपुनर्जन्मपुनर्मृतिः ॥ अपुनर्भवभू
मिंचतस्मात्काशींश्रयेद्बुधः ॥ ४७ ॥ पुत्रक्षेत्रकलत्राख्यांत्यक्त्वामायांहिवैष्णवीम् ॥ भवांतरेनेकरूपांभवघ्नींकाशिकांश्रयेत् ॥४८॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
दूरंमेमरणंयुवाहमधुनाधार्यंनचित्तेत्वितिश्रोतव्योनिभृतंकृतांतमहिषग्रैवेयघंटारवः ॥ नैकट्यात्प्रकटोत्कटश्रमघटामप्राप्यहित्वाद्रुतंजीर्णांपर्णकुटींततः
पटुमतिर्गच्छेत्पुरींधूर्जटेः ॥ ४९ ॥ व्यासउवाच ॥ अगस्त्यस्यपुरःसूतकथयित्वाकथामिमाम् ॥ सर्वपापप्रशमनींपुनःस्कंदउवाचह ॥ १५० ॥
इति श्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे काशीखंडेपूर्वार्द्धेमणिकर्णिकाख्यानंनामषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
स्कंदउवाच ॥ वाराणसीतिप्रथितंयथाचानंदकाननम् ॥ तथाचकथयामीहदेवदेवेनभाषितम् ॥ १ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ निशामयमहाबाहोवि
ष्णोत्रैलोक्यसुंदर ॥ प्राप्तंवाराणसीत्याख्यामविमुक्तंयथातथा ॥ २ ॥ निर्दग्धान्सागराञ्छ्रुत्वाकपिलक्रोधवह्निना ॥ अश्वमेधाश्वसंयुक्तान्पूर्व
जान्स्वान्भगीरथः ॥ ३ ॥ सूर्यवंशेमहातेजाराजापरमधार्मिकः ॥ आरिराधयिषुर्गंगांतपसेकृतनिश्चयः ॥४॥ हिमवंतंनगश्रेष्ठममात्यन्यस्तराज्यधूः ॥
जगामयशसांराशिरुद्दिधीर्षुःपितामहान् ॥ ५ ॥ ब्रह्मशापाग्निनिर्दग्धान्महादुर्गतिगानपि ॥ विनात्रिमार्गगांविष्णोकोजंतूंस्त्रिदिवंनयेत् ॥ ६ ॥

विंशेध्यायेपापप्रभोदनः ॥ सुखभेक्षप्रदायाःश्रीगंगायामहिमोच्यते ॥ १ ॥ अतीतेऽध्यायेइदंक्षेत्रंयंकालमारभ्यपरांप्रथितिमापन्नम्आनंदकाननमविमुक्तंकाशीतिनामत्रितयादिकंचनिरूप्यात्र
प्रथमतोवाराणसीतिषष्ठप्रश्नस्योत्तरंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ वाराणसीति ॥ १ ॥ २ ॥ निर्दग्धानिति ॥ भगीरथःकपिलस्ययःक्रोधस्तेनजातोयस्तेषांस्वदेहजोऽग्निस्तेन ॥ यथाश्रुतव्याख्यानेनसाधुवादो
मुनिकोपभर्जिताइत्यादिभागवतवचनाविरोधात् ॥ सागरान्सगरस्यपुत्रान्स्वस्यपूर्वजान्पितामहान्निर्दग्धान्श्रुत्वातपसेकृतनिश्चयःसन्हिमवंतंजगामेतितृतीयेनान्वयः ॥ अश्वमेधस्यांगभूतेऽश्वेरक्षणार्थं
संयुक्तान्पित्रानियुक्तान् ॥ संसक्तानितिपाठेसंलग्नानित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अमात्येषुन्यस्तानिक्षिप्ताराज्यधूःराज्यभारोयेनसतथा ॥ ५ ॥ ननुपितॄणामुद्धारार्थमन्यदेवकिंचित्साधनमनुष्ठेयंकिंहिमालयं

गत्वागंगाराधनेनतत्राह ॥ ब्रह्मशापेति ॥ ६ ॥ ननुकथंतस्याजलमय्याएतादृशंसामर्थ्यंतत्राह ॥ ममैवेति ॥ ७ ॥ तिस्रइच्छाज्ञानक्रियारूपाःसत्त्वरजस्तमोरूपावाशक्तयोयस्याःसात्रिशक्तिः ॥ आनं
दाऽमृतरूपासुखात्मककैवल्यस्वरूपा ॥ धर्मस्यशुद्धत्वंनिर्व्याजत्वम् ॥ अविद्यातत्कार्ययोर्धारणाद्धर्मः ॥ शुद्धश्चासौधर्मश्चेतिशुद्धधर्मःपरमात्मातत्स्वरूपिणीशुद्धधर्मस्वरूपिणी ॥ ८ ॥ किमत्रप्रमा
णमहमेवेश्वरइत्याह ॥ यामेतामिति ॥ यद्वा कासेत्यपेक्षायामंगुल्यानिर्दिशति ॥ यामेतामिति ॥ स्वलीलयास्वस्यक्रीडया ॥ स्वमौलिनेतिक्कचित् ॥ परब्रह्मस्वरूपिणींपरब्रह्मस्वरूपपरिपूर्णाम् ॥९॥१०॥
सांगाषडंगसहिता ॥ तानिचषडंगानिशिक्षाकल्पोव्याकरणंछन्दोनिरुक्तज्योतींषि ॥ चतुर्विधाचतुष्प्रकाराऋग्यजुःसामाथर्वरूपेत्यर्थः ॥ चतुर्मितेतिपाठेचतुर्द्धामितापरिमितागंगाऽलकनंदाचक्षुर्भद्रे

ममैवसापरामूर्तिस्तोयरूपाशिवात्मिका ॥ ब्रह्मांडानामनेकानामाधारःप्रकृतिःपरा ॥ ७ ॥ शुद्धविद्यास्वरूपाचत्रिशक्तिःकरुणात्मिका ॥ आनंदामृतरू
पाचशुद्धधर्मस्वरूपिणी ॥ ८ ॥ यामेतांजगतांधात्रींधारयामिस्वलीलया ॥ विश्वस्यरक्षणार्थायपरब्रह्मस्वरूपिणीम् ॥ ९ ॥ त्रैलोक्येयानितीर्था
निपुण्यक्षेत्राणियानिच ॥ सर्वत्रसर्वेयेधर्माःसर्वेयज्ञाःसदक्षिणाः ॥ १० ॥ तपांसिविष्णोसर्वाणिश्रुतिःसांगाचतुर्विधा ॥ अहंचत्वंचकश्चापिदेवतानां
गणाश्चये ॥ ॥ ११ ॥ पुरुषार्थाश्चसर्वेवैशक्तयोविविधाश्चयाः ॥ गंगायांसर्वएवैतेसूक्ष्मरूपेणसंस्थिताः ॥ १२ ॥ सस्नातःसर्वतीर्थेषुसर्वक्रतुषुदीक्षितः ॥
चीर्णसर्वव्रतःसोपियस्तुगंगांनिषेवते ॥ १३ ॥ तपांसितेनतप्तानिसर्वदानप्रदःसच ॥ सप्राप्तयोगनियमोयस्तुगंगांनिषेवते ॥१४॥ सर्ववर्णाश्रमेभ्यश्चवेद
विद्भ्यश्चैवतथा ॥ शास्त्रार्थपारगेभ्यश्चगंगास्नायीविशिष्यते ॥ १५ ॥ मनोवाक्कायजैर्दोषैर्दुष्टोबहुविधैरपि॥ वीक्ष्यगंगांभवेत्पूतःपुरुषोनात्रसंशयः ॥१६॥
कृतेसर्वत्रतीर्थानित्रेतायांपुष्करंपरम् ॥ द्वापरेतुकुरुक्षेत्रंकलौगंगैवकेवलम् ॥ १७ ॥ पूर्वजन्मांतराभ्यासवासनावशतोहरे ॥ गंगातीरेनिवासःस्यान्मद
नुग्रहतःपरात् ॥ १८ ॥ ध्यानंकृतेमोक्षहेतुस्त्रेतायांतच्चवैतपः ॥ द्वापरेतद्द्वयंयज्ञाःकलौगंगैवकेवलम् ॥ १९ ॥ योदेहपतनाद्यावद्गंगातीरंनमुंचति ॥
सहिवेदांतविद्योगीब्रह्मचर्यव्रतीसदा ॥ २० ॥ कलौकलुषचित्तानांपरद्रव्यरतात्मनाम् ॥ विधिहीनक्रियाणांचगतिर्गंगांविनानहि ॥ २१ ॥ अलक्ष्मीः
कालकर्णीचदुःस्वप्नोदुर्विचिंतितम् ॥ गंगागंगेतिजपनात्तानिनोपविशंतिहि ॥ २२ ॥ गंगाहिसर्वभूतानामिहामुत्रफलप्रदा ॥ भावानुरूपतो
विष्णोसदासर्वजगद्धिता ॥ २३ ॥

तिपरिगणितेतियावत् ॥ कश्चापिब्रह्मापि ॥ अयमेवपाठः ॥ गणामरुदादयः ॥ ११ ॥ पुरुषार्थाधर्मार्थकाममोक्षाः ॥ मूर्तिमंतोप्येतेसूक्ष्मरूपेणादृश्यरूपेणसंस्थिताइत्यर्थः ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ सर्वदानप्रदःसर्वदानंप्रकर्षेणददातीतितथा ॥ सर्वदानव्रतइतिपाठेसर्वाणिदानानिव्रतानिचयस्यसः ॥ १४ ॥ १५ ॥ पूतोमुक्तः ॥ मुक्तिस्त्वद्दर्शनाद्देवीत्युक्तत्वात् ॥ पवित्रोवा ॥
दृष्टाजन्मशतंपापंहंतिगंगेत्युक्तेः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तच्चवैतपःतद्ध्यानंतपश्चमोक्षहेतुरितिसर्वत्रान्वेति ॥ कलौगंगैवेति ॥ तथाचोक्तम् ॥ अग्निहोत्रादिकर्माणिसापायानिकलौयुगे ॥ गंगा
स्नानंहरेर्नामनिरपायमिदंद्वयमिति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कालकर्णीकाकविष्ठाराक्षसीविशेषोवा ॥ दुःस्वप्नंदुष्टस्वप्नः ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ दुःस्वप्नइत्येववापाठः ॥ २२ ॥ भावानुरूपतो

भक्त्यनुसारेण ॥ २३ ॥ २४ ॥ गंगायांतत्तीरइत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ श्रद्धेति ॥ श्रद्धासाध्यत्वाच्छ्रद्धाधर्मइत्युपचारः ॥ एवमग्रेपि ॥ तथाचोक्तंगीतायाम् ॥ श्रद्धावाँल्लभतेज्ञानमिति ॥
श्रद्धयाग्निःसमिद्ध्यतइतिश्रुतेश्च ॥ २७ ॥ २८ ॥ ब्रह्मांडबाह्यस्थमिति ॥ तथाचभागवते ॥ यज्ञलिंगस्यविष्णोर्विचक्रमतोवामपादांगुष्ठनखनिर्भिन्नोर्ध्वांडकटाहविवरेणांतःप्रविष्टायाबाह्यजलधारेति ॥

यज्ञदानतपोयोगजपाःसनियमायमाः ॥ गंगासेवासहस्रांशंनलभंतेकलौहरे ॥ २४ ॥ किमष्टांगेनयोगेनकिंतपोभिःकिमध्वरैः ॥ वासएवहिगंगायां
ब्रह्मज्ञानस्यकारणम् ॥ २५ ॥ अपिदूरस्थितस्यापिगंगामाहात्म्यवेदिनः ॥ अयोग्यस्यापिगोविंदभक्त्यागंगाप्रसीदति ॥ २६ ॥ श्रद्धाधर्मःपरः
सूक्ष्मःश्रद्धाज्ञानंपरंतपः ॥ श्रद्धास्वर्गश्चमोक्षश्चश्रद्धयासाप्रसीदति ॥ २७ ॥ अज्ञानरागलोभाद्यैःपुंसांसंमूढचेतसाम् ॥ श्रद्धानजायतेधर्मेगंगायां
चविशेषतः ॥ २८ ॥ बहिःस्थितंजलंयद्वन्नारिकेलांतरेस्थितम् ॥ तथाब्रह्मांडबाह्यस्थंपरब्रह्मांबुजाह्नवी ॥ २९ ॥ गंगालाभात्परोलाभःक्वचिदन्योन
विद्यते ॥ तस्माद्गंगामुपासीतगंगैवपरमःपुमान् ॥३०॥ शक्तस्यपंडितस्यापिगुणिनोदानशीलिनः ॥ गंगास्नानविहीनस्यहरेजन्मनिरर्थकम् ॥ ३१ ॥
वृथाकुलंवृथाविद्यावृथायज्ञावृथातपः ॥ वृथादानानितस्येहकलौगंगांनयोभजेत् ॥ ३२ ॥ गुणवत्पात्रपूजायांनस्याद्वैतादृशंफलम् ॥ यथागंगाजलस्ना
नपूजनेविधिनाफलम् ॥ ३३ ॥ ममतेजोग्निगर्भेयंममवीर्यातिसंवृता ॥ दाहिकासर्वदोषाणांसर्वपापविनाशिनी ॥ ३४ ॥ स्मरणादेवगंगायाःपापसं
घातपंजरम् ॥ शतधाभेदमायातिगिरिर्वज्रहतोयथा ॥ ३५ ॥ गंगांगच्छतियस्त्वेकोयस्तुभक्त्यानुमोदयेत् ॥ तयोस्तुल्यंफलंप्राहुर्भक्तिरेवात्रकारणम् ॥
॥ ३६ ॥ गच्छंस्तिष्ठञ्जपन्ध्यायन्भुंजञ्जाग्रत्स्वपन्वदन् ॥ यःस्मरेत्सततंगंगांसहिमुच्येतबंधनात् ॥ ३७ ॥ पितॄनुद्दिश्ययोभक्त्यापायसंमधुसं
युतम् ॥ गुडसर्पिस्तिलैःसार्धंगंगांभसिविनिक्षिपेत् ॥ ३८ ॥ तृप्ताभवंतिपितरस्तस्यवर्षशतंहरे ॥ यच्छंतिविविधान्कामान्परितुष्टाःपितामहाः ॥
॥ ३९ ॥ लिंगेसंपूजितेसर्वमर्चितंस्याज्जगद्यथा ॥ गंगास्नानेनलभतेसर्वतीर्थफलंतथा ॥ ४० ॥ गंगायांतुनरःस्नात्वायोलिंगंनित्यमर्चति ॥
एकेनजन्मनामुक्तिंपरांप्राप्नोतिसध्रुवम् ॥ ४१ ॥ अग्निहोत्रंचयज्ञाश्चव्रतदानतपांसिच ॥ गंगायांलिंगपूजायाःकोट्यंशेनापिनोसमाः ॥ ४२ ॥

तथाभगवत्पादीयवचनंच ॥ ब्रह्मांडंखंडयंतीहरशिरसिजटावल्लिमुल्लासयंतीस्वर्लोकादापतंतीकनकगिरिगुहागंडशैलात्स्खलंती ॥ क्षोणीपृष्ठेलुठंतीदुरितचयचमूंनिर्भरंभर्त्सयंतीपाथोधिंपूरयंतीसुरनगरस
रित्पावनीनःपुनात्विति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ममवीर्यातिसंवृताममप्रभावातिशयेनसंपन्नामत्सदृशीत्यर्थः ॥ अभिसंवृतेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ हैतुकाःसत्क्रियासुहेतुभिःसंदेहोत्पादकाः ॥ बहुसंशयादृष्टादृष्टकर्म
सुनानासंशयवंतः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ सिद्धयोऽणिमाद्याः ॥ सिद्धिलिंगानिसिद्धिदानिलिंगानिप्रत्यक्षमाहात्म्यभांजीतिवा ॥ स्पर्शलिंगानियत्संपर्केणलोहादयःसुवर्णा

गंगांगंतुंविनिश्चित्यकृत्वाश्राद्धादिकंगृहे ॥ स्थितस्यसम्यक्संकल्पात्तस्यनंदंतिपूर्वजाः ॥ ४३ ॥ पापानिचरुदंत्याशुहाक्वयास्यामइत्यलम् ॥ लोभमो
हादिभिःसार्धंमंत्रयंतिपुनःपुनः ॥ ४४ ॥ यथानगंगांयात्येषतथाविघ्नंप्रकुर्महे ॥ गंगांगतोयथाचैषनउच्छित्तिंविधास्यति ॥ ४५ ॥ गृहाद्गंगावगाहार्थं
गच्छतस्तुपदेपदे ॥ निराशानिव्रजंत्येवपापान्यस्यशरीरतः ॥ ४६ ॥ पूर्वजन्मकृतैःपुण्यैस्त्यक्त्वालोभादिकंहरे ॥ व्युदस्यसर्वविघ्नौघान्गंगांप्राप्नोति
पुण्यवान् ॥ ४७ ॥ अनुषंगेणमौल्येनवाणिज्येनापिसेवया ॥ कामासक्तोपिवामर्त्योंगंगास्नातोंदिवंव्रजेत् ॥ ४८ ॥ अनिच्छयापिसंस्पृष्टोदहनोहि
यथादहेत् ॥ अनिच्छयापिसंस्नातागंगापापंतथादहेत् ॥ ४९ ॥ तावद्भ्रमतिसंसारेयावद्गंगांनसेवते ॥ संसेव्यगंगांनोजंतुर्भवक्लेशंप्रपश्यति ॥ ५० ॥
योगंगांभसिनिस्नातोभक्त्यासंत्यक्तसंशयः ॥ मनुष्यचर्मणानद्धःसदेवोनात्रसंशयः ॥ ५१ ॥ गंगास्नानार्थमुद्युक्तोमध्येमार्गंमृतोयदि ॥ गंगास्नान
फलंसोपितदाप्नोतिनसंशयः ॥ ५२ ॥ माहात्म्यंयेचगंगायाःशृण्वंतिचपठंतिच ॥ तेप्यशेषैर्महापापैर्मुच्यंतेनात्रसंशयः ॥ ५३ ॥ दुर्बुद्धयोदुराचाराहै
तुकाबहुसंशयाः ॥ पश्यंतिमोहिताविष्णोगंगामन्यनदीमिव ॥ ५४ ॥ जन्मांतरकृतैर्दानैस्तपोभिर्नियमैर्व्रतैः ॥ इहजन्मनिगंगायांनृणांभक्तिःप्रजायते
॥ ५५ ॥ गंगाभक्तिमतामर्थेमहेंद्रादिपुरेषुच ॥ हर्म्याणिरम्यभोगानिनिर्मितानिस्वयंभुवा ॥ ५६ ॥ सिद्धयःसिद्धिलिंगानिस्पर्शलिंगान्यनेकशः ॥
प्रासादारत्नरचिताश्चिंतामणिगणाअपि ॥ ५७ ॥ गंगाजलांतस्तिष्ठंतिकलिकल्मषभीतितः ॥ अतएवहिसंसेव्याकलौगंगेष्टसिद्धिदा ॥ ५८ ॥ सूर्यों
दयेतमांसीववज्रपातभयान्नगाः ॥ तार्क्ष्येक्षणाद्यथासर्पामेघावाताहताइव ॥ ५९ ॥ तत्त्वज्ञानाद्यथामोहःसिंहंदृष्ट्वायथामृगाः ॥ तथासर्वाणिपापानियां
तिगंगेक्षणात्क्षयम् ॥ ६० ॥ दिव्यौषधैर्यथारोगालोभेनचयथागुणाः ॥ यथाग्रीष्मोष्मसंपत्तिरगाधह्रदमज्जनात् ॥ ६१ ॥

निभवंतितादृशपाषाणघटितानिलिंगानीत्यर्थः ॥ स्पर्शमात्रेणधर्मार्थकाममोक्षसाधकानिलिंगानीतिवा ॥ रत्नरचितारत्नैर्विनिर्मिताः ॥ रत्नखचिताइतिपाठेरत्नैर्निबद्धाइत्यर्थः ॥
॥ ५७ ॥ अतएवेति ॥ यतःसिद्धादयःपापभीतितस्तद्बाधापरिहारार्थंगंगाजलमध्येतिष्ठंत्यतःसर्वोत्कृष्टत्वाद्गंगैवसंसेव्येत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ संपत्तिःसंपन्नतासंप्राप्तिर्वा ॥

संततिरितिक्वचित् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ दंभोधर्मध्वजित्वम् ॥ कौटिल्यंमत्सरः ॥ मायावंचनापरप्रतारणमित्येतत् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ नास्तिकास्त्यक्तवेदप्रामाण्याबौद्धादिप्रभे
दाइत्यर्थः ॥ ६७ ॥ दिवःकांतिमत्याःस्वप्रकाशपरमसुखस्वरूपायानिर्वृतेरित्यर्थः ॥ सोपानमारोहमार्गम् ॥ ६८ ॥ श्रीमतीजाह्नवीत्यत्रपुंवद्भावाभावआर्षः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥
॥ ७२ ॥ ७३ ॥ शिवभक्तस्यलक्षणमाह ॥ हरेयइति ॥ ७४ ॥ वात्याचक्रवातः ॥ पुण्यरूपंतोयंवोढुंशीलंयस्याःसापुण्यवाहिनी ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ तदालयकरस्तयोःशिववि

तूलशैलःस्फुलिंगेनयथानश्यतितत्क्षणात् ॥ तथादोषाःप्रणश्यंतिगंगांभःस्पर्शनाद्ध्रुवम् ॥ ६२ ॥ क्रोधेनचतपोयद्वत्कामेनचयथामतिः ॥ अनये
नयथालक्ष्मीर्विद्यामानेनवैयथा ॥ ६३ ॥ दंभकौटिल्यमायाभिर्यथाधर्मोविनश्यति ॥ तथानश्यंतिपापानिगंगायादर्शनेनतु ॥ ६४ ॥ मानुष्यंदुर्लभं
प्राप्यविद्युत्संपातचंचलम् ॥ गंगांयःसेवतेसोत्रबुद्धेःपारंपरंगतः ॥ ६५ ॥ विधूतपापायेमर्त्याःपरंज्योतिःस्वरूपिणीम् ॥ सहस्रसूर्यप्रतिमांगंगांपश्यं
तितेभुवि ॥ ६६ ॥ साधारणांभसापूर्णांसाधारणनदीमिव ॥ पश्यंतिनास्तिकागंगांपापोपहतलोचनाः ॥ ६७ ॥ संसारमोचकश्चाहंजनानामनुकंपया ॥
गंगातरंगरूपेणसोपानंनिर्ममेदिवः ॥ ६८ ॥ सर्वएवशुभःकालःसर्वोदेशस्तथाशुभः ॥ सर्वोजनोदानपात्रंश्रीमतीजाह्नवीतटे ॥ ६९ ॥ यथाश्वमेधो
यज्ञानांनगानांहिमवान्यथा ॥ व्रतानांचयथासत्यंदानानामभयंयथा ॥ ७० ॥ प्राणायामश्चतपसांमंत्राणांप्रणवोयथा ॥ धर्माणामप्यहिंसाचकाम्यानां
श्रीर्यथावरा ॥ ७१ ॥ यथात्मविद्याविद्यानांस्त्रीणांगौरीयथोत्तमा ॥ सर्वदेवगणानांचयथात्वंपुरुषोत्तम ॥ ७२ ॥ सर्वेषामेवपात्राणांशिवभक्तोयथा
वरः ॥ तथासर्वेषुतीर्थेषुगंगातीर्थंविशिष्यते ॥ ७३ ॥ हरेयश्चावयोर्भेदंनकरोतिमहामतिः ॥ शिवभक्तःसविज्ञेयोमहापाशुपतश्चसः ॥ ७४ ॥ पापपां
सुमहावात्यापापद्रुमकुठारिका ॥ पापेंधनदवाग्निश्चगंगेयंपुण्यवाहिनी ॥ ७५ ॥ नानारूपाश्चपितरोगाथागायंतिसर्वदा ॥ अपिकश्चित्कुलेस्माकंगं
गास्नायीभविष्यति ॥ ७६ ॥ देवर्षीन्परिसंतर्प्यदीनानाथांश्चदुःखितान् ॥ श्रद्धयाविधिनास्नात्वादास्यतेसलिलांजलिम् ॥ ७७ ॥ अपिनःसकुले
भूयाच्छिवेविष्णौचसाम्यदृक् ॥ तदालयकरोभक्त्यातस्यसंमार्जनादिकृत् ॥ ७८ ॥ अकामोवासकामोवातिर्यग्योनिगतोपिवा ॥ गंगायांयोमृतोमर्त्यो
नरकंसनपश्यति ॥७९॥ तीर्थमन्यत्प्रशंसंतिगंगातीरेस्थिताश्चये ॥ गंगांनबहुमन्यंतेतेस्युर्निरयगामिनः ॥८०॥ मांचत्वांचैवयोद्वेष्टिगंगांचपुरुषाधमः॥
स्वकीयैःपुरुषैःसार्धंसघोरंनरकंव्रजेत् ॥ ८१ ॥ षष्टिर्गणसहस्राणिगंगांरक्षंतिसर्वदा ॥ अभक्तानांचपापानांवासेविघ्नंप्रकुर्वते ॥ ८२ ॥ कामक्रोधमहामो
हलोभादिनिशितैःशरैः ॥ घ्नंतितेषांमनस्तत्रास्थितिंचापनयंतिच ॥ ८३ ॥

ष्ण्वोःप्रासादकर्ता ॥ तस्यतयोरालयस्यसंमार्जनादिकृद्रजोवारणादिकृत् ॥ आदिपदेनोक्षणलेपनादीनिगृह्यंते ॥ ७८ ॥ तिर्यग्योनिगतोपिवेत्यपिशब्दाज्जलजंत्वादीनिगृह्यंते ॥ मर्त्योमरण
धर्मायःकश्चिदपीत्यर्थः ॥ ७९ ॥ गंगांनबहुमन्यंतेसर्वतीर्थाधिकांनमन्यंतइत्यर्थः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ मोहोऽविवेकस्तस्यमहत्त्वंनामतत्त्वज्ञानमंतरेणापारिच्छेद्यत्वम् ॥ घ्नंत्युच्चाटयंति ॥

तत्रगंगातीरे ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥८८ ॥ तिथिनक्षत्रपूर्वादियत्संकल्पवाक्यंतन्नापेक्ष्यमित्यर्थः ॥ पर्वादीतिपाठेआदिपदेनादिनादिकंगृह्यते ॥८९॥ भागीरथीतीरंसिद्धिक्षेत्रम् ॥
तथाचोक्तम् ॥ गंगातीरेवसेन्नित्यंभिक्षुर्मोक्षपरायणः॥ सिद्धिक्षेत्रंतुतज्ज्ञेयंयावद्धनुःशतत्रयमिति ॥ यस्तुभागीरथींगंगांसुखसेव्यांनसेवतइतिक्वचित्पाठस्तदातुगंगामित्युक्तेकावेर्यादावतिप्रसंगःस्यादेतदु
क्तंभागीरथीमिति ॥ कावेरीतुंगभद्राचकृष्णावेणीचगौतमी ॥ भागीरथीतिविख्याताःपंचगंगाःप्रकीर्तिताइति॥तासामपिगंगात्वात् ॥ भागीरथीमित्युक्तेभगीरथेनाधिष्ठितांभागीरथीमित्ययोध्यापुर्या
दावपियातितद्व्यवच्छेदार्थमाह ॥ गंगामिति ॥ ९० ॥ ९१ ॥ प्रतिकृतेःप्रतिमायाः ॥ ९२ ॥ वाचकप्रीणनाद्धनैर्द्रव्यैर्वाचकस्यसन्तर्पणादित्यर्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ मंत्रजप्तैःॐनमःशिवायेत्यने

गंगांसमाश्रयेद्यस्तुसमुनिःसचपंडितः ॥ कृतकृत्यःसविज्ञेयःपुरुषार्थचतुष्टये ॥ ८४ ॥ गंगायांचसकृत्स्नातोहयमेधफलंलभेत् ॥ तर्पयंश्चपितॄंस्तत्र
तारयेन्नरकार्णवात् ॥ ८५ ॥ नैरंतर्येणगंगायांमासंयःस्नातिपुण्यवान् ॥ शक्रलोकेसवसतियावच्छक्रःसपूर्वजः ॥ ८६ ॥ अब्दंयःस्नातिगंगायांनैरंतर्ये
णपुण्यभाक् ॥ विष्णोर्लोकंसमासाद्यससुखंसंवसेन्नरः ॥ ८७ ॥ गंगायांस्नातियोमर्त्योयावज्जीवंदिनेदिने ॥ जीवन्मुक्तःसविज्ञेयोदेहांतेमुक्तएवसः ॥
॥८८॥ तिथिनक्षत्रपर्वादिनापेक्ष्यंजाह्नवीजले ॥ स्नानमात्रेणगंगायांसंचिताघंविनश्यति ॥ ८९ ॥ पंडितोपिसमूर्खःस्याच्छक्तियुक्तोप्यशक्तिकः ॥
यस्तुभागीरथीतीरंसुखसेव्यंनसंश्रयेत् ॥ ९० ॥ किंवायुषाप्यरोगेणविकासिन्याथकिंश्रिया ॥ किंवाबुद्ध्याविमलयायदिगंगांनसेवते ॥ ९१ ॥
यःकारयेदायतनंगंगाप्रतिकृतेर्नरः ॥ भुक्त्वासभोगान्प्रेत्यापियातिगंगासलोकताम् ॥ ९२ ॥ शृण्वंतिमहिमानंयेगंगायानित्यमादरात् ॥ गंगास्नानफलं
तेषांवाचकप्रीणनाद्धनैः ॥९३॥ पितॄनुद्दिश्ययोलिंगंस्नपयेद्गांगवारिणा ॥ तृप्ताःस्युस्तस्यपितरोमहानिरयगाअपि ॥ ९४ ॥ अष्टकृत्वोमंत्रजप्तैर्वस्त्रपूतैः
सुगंधिभिः ॥ प्रोचुर्गांगजलैःस्नानंघृतस्नानाधिकंबुधाः ॥ ९५ ॥ अष्टद्रव्यविमिश्रेणगंगातोयेनयःसकृत् ॥ मागधप्रस्थमात्रेणताम्रपात्रस्थितेनच
॥ ९६ ॥ भानवेऽर्घंप्रदद्याच्चस्वकीयापितृभिःसह ॥ सोतितेजोविमानेनसूर्यलोकेमहीयते ॥ ९७ ॥ आपःक्षीरंकुशाग्राणिघृतंमधुगवांदधि ॥ रक्तानि
करवीराणिरक्तचंदनमित्यपि ॥ ९८ ॥ अष्टांगार्घोयमुद्दिष्टस्त्वतीवरवितोषणः ॥ गांगैर्वार्भिःकोटिगुणोज्ञेयोविष्णोऽन्यवारितः ॥ ९९ ॥ गंगातीरे
स्वशक्त्यायःकुर्याद्देवालयंसुधीः ॥ अन्यतीर्थप्रतिष्ठातोभवेत्कोटिगुणंफलम् ॥ १०० ॥ अश्वत्थवटचूतादिवृक्षारोपेणयत्फलम् ॥ कूपवापीतडागा
दिप्रपासत्रादिभिस्तथा ॥ १ ॥

नवक्ष्यमाणविंशत्यक्षरगंगामंत्रेणवाभिमंत्रितैः ॥ स्नानंलिंगादेरितिशेषः ॥ ९५ ॥ अष्टद्रव्यविमिश्रेणेतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ अष्टद्रव्याण्यापइत्यनेनस्वयंव्याकरिष्यति ॥ मागधप्रस्थमात्रेणसार्ध
द्वादशपलपरिमितेन ॥९६॥९७॥ अष्टद्रव्याण्येवाह ॥ आपइतिसार्धेन ॥ क्षीरंघृतंदधीतित्रयाणांगवामित्यनेनसंबंधः ॥९८॥ गांगैरित्यर्धवाक्यम् ॥ कोटिगुणोऽर्घइतिशेषः ॥९९॥ गंगातीरइति ॥
अन्यतीर्थप्रतिष्ठातःपुण्यतीर्थेषुप्रतिष्ठापनात्करणादित्येतत् ॥ देवालयस्येतिशेषः ॥१००॥ अश्वत्थेतिसार्धवाक्यम् ॥ चूतादीत्यादिपदेनापिचुमंदादयोगृह्यंते ॥ तथाचोक्तम् ॥ अश्वत्थमेकंपिचुमंदमे

कंन्यग्रोधमेकंदशातिंतिणीश्च ॥ कपित्थबिल्वामलकत्रयंचपंचाम्रवापीनरकंनपश्येदिति ॥ कूपउदपानः ॥ वापीदीर्घिका॥तडागःपद्माकरः ॥ आदिपदेनकासारादयोगृह्यंते ॥ प्रपापानीयशालिका ॥
सत्रंयज्ञःसदान्नदानंवा ॥ आदिपदेनब्राह्मणतर्पणादीनिगृह्यंते ॥ १ ॥ पुष्पवाटचादीत्यादिशब्देनाम्रवाटचादयोगृह्यंते ॥ २ ॥ गंगागंडूषपानतःगंगाजलस्यचुलुकमात्रपानात् ॥ ३ ॥ ४ ॥
अक्षयश्चिरकालावस्थायि॥अपीतिनिश्चये ॥ ५ ॥ पादुकायुग्मंस्थंडिलादौचंदनादिनिर्मितम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गंगाभजनशीलस्येतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥९॥ दुःखसंकटेदुःखसंबाधे ॥ ११० ॥
दीर्घायुष्यमित्यादिद्वितीयांतेषुचतुर्षुपदेषुप्राप्नोतीतिशेषः ॥ लभेदिति वैक्रियायावान्वयः ॥ वासोभिरित्यादितृतीयांतेषुचतुर्षुपदेषुचगंगातटइत्यनुषज्जते ॥ वासोभिर्दत्तैरितिशेषः ॥११॥१२ ॥ धेनुमि

अन्यत्रयद्भवेत्पुण्यंतद्गंगादर्शनाद्भवेत् ॥ पुष्पवाटचादिभिश्चापिगंगास्पर्शंततोऽधिकम् ॥ २ ॥ कन्यादानेनयत्पुण्यंयत्पुण्यंगोऽन्नदानतः ॥ तत्पुण्यंस्या
च्छतगुणंगंगागंडूषपानतः ॥ ३ ॥ चांद्रायणसहस्रेणयत्पुण्यंस्याज्जनार्दन ॥ ततोऽधिकफलंगंगाऽमृतपानादवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ भक्त्यागंगावगाहस्य
किमन्यत्फलमुच्यते ॥ अक्षयःस्वर्गवासोपिनिर्वाणमथवाहरे ॥ ५ ॥ गंगायाःपादुकायुग्मंनित्यमर्चंतियोनरः ॥ आयुःपुण्यंधनंपुत्रान्स्वर्गमोक्षौच
विंदति ॥ ६ ॥ नास्तिगंगासमंतीर्थंकलिकल्मषनाशनम् ॥ नास्तिमुक्तिप्रदंक्षेत्रमविमुक्तसमंहरे ॥ ७ ॥ गंगास्नानरतंमर्त्यंदृष्ट्वैवयमकिंकराः ॥ दिशो
दशपलायंतेसिंहंदृष्ट्वायथामृगाः ॥ ८ ॥ गंगाभजनशीलस्यगंगातटनिवासिनः ॥ अर्चांकृत्वायथान्यायमश्वमेधफलंलभेत् ॥ ९ ॥ गोभूहिरण्यदानेन
भक्त्यागंगातटेशुभे ॥ नरोनजायतेभूयःसंसारेदुःखकंटके ॥११० ॥ दीर्घायुष्यंचवासोभिर्ज्ञानंपुस्तकदानतः ॥ अन्नदानेनसंपत्तिंकीर्तिंकन्याप्रदानतः
॥ ११ ॥ अन्यत्रयत्कृतंकर्मव्रतंदानंजपस्तपः ॥ गंगातटेतुतत्सर्वंहरेकोटिगुणंभवेत् ॥ १२ ॥ धेनुंसवत्सांयोदद्याद्गंगातीरेविधानतः ॥ गोरोमसं
ख्ययाविष्णोयुगान्सर्वसमृद्धिमान् ॥ १३ ॥ गोलोकेममलोकेवाकामधेनुप्रदानतः ॥ भुंजानःसर्वकामांस्तुदिव्यान्नानाविधान्बहून् ॥ १४ ॥
देवानामप्यलभ्यांश्चभुक्त्वातुसहबांधवैः ॥ पितृभिश्चसुहृद्भिश्चसर्वरत्नविभूषितः ॥ १५ ॥ जायतेसत्कुलेपश्चाद्धनधान्यसमाकुले ॥ रत्नकांचनसंपन्नेशी
लविद्यासमन्विते ॥ १६ ॥ भुक्त्वासविपुलान्भोगान्पुत्रपौत्रसमान्वितः ॥ पुनर्गंगांसमासाद्यकाश्यामुत्तरवाहिनीम् ॥ १७ ॥ विश्वेश्वरंसमाराध्यप्राग्ज
नुर्वासनावशात् ॥ कालाद्देहांतमासाद्यब्रह्मसंपद्यतेततः ॥ १८ ॥

तिषड्भिःश्लोकैर्वाक्यम् ॥ सवत्सांवत्ससहिताम् ॥ योनैचिकीमितिक्वचित्पाठस्तत्रनैचिकींगोषुमध्येउत्तमाम् ॥ उत्तमागोषुनैचिकीत्यमरः ॥ योद्विमुखीमितिचान्यत्र ॥ तत्रद्विमुखींप्रसूयमानाम् ॥
पयस्विनीमितिचापरत्र ॥ तत्रपयस्विनींबहुदुग्धदोग्ध्रीम् ॥ १३ ॥ कामधेनुप्रदानतःपूर्वोक्तायाःकामधेनोर्दानात् ॥ कामधेनुव्रजावृतइतिक्वचित् ॥ तत्रगोलोकेकामधेनुसमूहेनवृतःममलोकेचेन्मदी
यैर्गणैर्वृतइतिज्ञेयम्॥उभयत्रवातथा ॥१४॥१५॥ शीलंसदाचारः विद्याउपासनादिरूपा ताभ्यांसमन्विते ॥१६॥१७॥ प्राग्जनुर्वासनावशात्पूर्वजन्मसंस्काराभ्यासात् ॥ ब्रह्मविदेहकैवल्यम् ॥१८॥

विवर्तनद्वयमितिपंचभिःश्लोकैर्वाक्यम् ॥ विवर्तनद्वयंनिवर्तनद्वयमित्यर्थः ॥ अयमेववापाठः ॥ षष्टिदंडप्रमाणमप्यंशमित्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ चतुर्हस्तोभवेद्दंडस्त्रिंशद्दंडानिवर्तनमिति ॥ १९ ॥
॥ १२० ॥ २१ ॥ मोचयित्वामोक्षंदापयित्वापांचभौतिकींपंचभूताकारेणपरिणतामविद्यांछित्त्वादेहेऽभिमानंत्यक्त्वेत्यर्थः ॥ पंचपर्विकामितिपाठेतमोमोहोमहामोहस्तामिस्रोह्यंधसंज्ञितइतिविष्णु
पुराणोक्तानिपंचपर्वाणियस्यास्तामित्यर्थः ॥ २२ ॥ युंजानोघटयन्कुर्वन्नित्येतत् ॥ योगंजीवपरमात्मनोरैक्यम् ॥ अष्टांगयोगव्यवच्छेदार्थमुत्तममितिविशेषणम् ॥ अथवाऽविमुक्तप्राप्यदेहावसाने
परंकैवल्यंगच्छतीति ॥ २३ ॥ सुवर्णेतिश्लोकचतुष्टयंवाक्यम् ॥ सुवर्णमात्रमपिअशीतिरक्तिकामात्रमपिसुवर्णंस्वर्णंसुवर्णायशोभनवर्णायब्राह्मणायेत्यर्थः ॥ सुवर्णंशोभनवर्णमत्युत्कृष्ट
मित्यर्थः ॥ २४ ॥ खचितेसंबद्धे ॥ २५ ॥ ब्रह्मांडांतरसंस्थेषुसर्वलोकेष्वितिसंबंधः ॥ यावदाभूतसंप्लवंभूतानांप्रलयावधिपर्यंतमित्यर्थः ॥ यावदाहूतसंप्लवमितिपाठेआहूतपदेनाहुतिकार्यंजगदु

विवर्तनद्वयमपिभूमेर्भागीरथीतटे ॥ नरोददातियोभक्त्यातस्यपुण्यफलंशृणु ॥ १९॥ तद्भूमित्रसरेणूनांसंख्ययायुगमानया ॥ महेंद्रचंद्रलोकेषुभुक्त्वाभो
गान्मनःप्रियान् ॥ १२० ॥ सप्तद्वीपपतिर्भूत्वामहाधर्मपरायणः ॥ नरकस्थान्पितन्सर्वान्प्रापयेत्रिदिवंहरे ॥२१॥ स्वर्गस्थांश्चपितॄन्सर्वान्मोचयित्वाम
हाद्युतिः ॥ अंतेज्ञानासिनाछित्त्वाह्यविद्यांपांचभौतिकीम् ॥ २२ ॥ परंवैराग्यमापन्नोयुंजानोयोगमुत्तमम् ॥ प्राप्याथवाविमुक्तंचपरंब्रह्माधिगच्छति ॥
॥ २३ ॥ सुवर्णमात्रमपियःसुवर्णंसंप्रयच्छति ॥ सुवर्णायसुवर्णंचहरेभागीरथीतटे ॥ २४ ॥ सहेमरत्नखचितेविमानेसर्वगेशुभे ॥ सर्वैश्वर्यसमायुक्तःसर्व
लोकेषुपूजितः ॥ २५ ॥ ब्रह्मांडांतरसंस्थेषुभुंजन्भोगान्मनोरमान् ॥ सर्वैःसंपूजितोविष्णोयावदाभूतसंप्लवम् ॥ २६ ॥ एकराट्चततोभूत्वाजंबूद्वीपे
प्रतापवान् ॥ ततोऽविमुक्तमासाद्यपदंनिर्वाणमृच्छति ॥ २७ ॥ जन्मर्क्षेतुकृतेस्नानेगंगायांभक्तिपूर्वकम् ॥ जन्मप्रभृतिपापौघात्संचितान्मुच्यतेक्षणात्
॥ २८ ॥ वैशाखेकार्तिकेमाघेगंगास्नानंसुदुर्लभम् ॥ दर्शेशतगुणंपुण्यंसंक्रांतौचसहस्रकम् ॥२९॥ चंद्रसूर्यग्रहेलक्षंव्यतीपातेत्वनंतकम् ॥ अयुतंविषुवे
चैवनियुतंत्वयनद्वये ॥ १३० ॥ सोमग्रहःसोमदिनेरविवाररवग्रहः ॥ तच्चूडामणिपर्वाख्यंतत्रस्नानमसंख्यकम् ॥ ३१ ॥ स्नानंदानंजपोहोमो
यद्यच्चूडामणौकृतम् ॥ तदक्षयंसर्वमिहविष्णोभागीरथीतटे ॥ ३२ ॥ श्रद्धयाभक्तियुक्तस्तुगंगांस्नात्वाविधानतः ॥ ब्रह्महापिविशुद्ध्येतकिंपुनस्त्वं
न्यपातकी ॥ ३३ ॥ कृमिकीटपतंगाद्यायेमृताजाह्नवीतटे ॥ कूलात्पतंतियेवृक्षास्तेपियांतिपरांगतिम् ॥ ३४ ॥ ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेदशम्यांहस्तसं
युते ॥ गंगातीरेतुपुरुषोनारीवाभक्तिभावतः ॥ ३५ ॥

च्यते ॥ दीर्घश्छांदसः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ आदित्याज्जायुतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइति ॥ आहुतिकार्यप्रलयपर्यंतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ एकएवराजतइत्येक
राट्चक्रवर्तीत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ दर्शेऽमावास्यायाम् ॥ २९ ॥ अमावास्यायुक्तोरविवासरोव्यतीपातोयोगविशेषोवा ॥ अयुतंविषुवेचेति ॥ विषुवेमेषसंक्रमणे ॥ अक्षयंवैधृतौचैवेतिपाठेवै
धृतिरापियोगविशेषएव ॥ नियुतंलक्षम् ॥ एकंशतसहस्रंतुनियुतंलक्षमुच्यतइतिब्रह्मांडदर्शनात् ॥ १३० ॥ असंख्यकमसंख्यातफलजनकमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ इहजगतिभागीरथीतटेभागीरथ्यांतत्त
टेचेत्यर्थः ॥ तत्रतीरंधनुःशतत्रयपरिमितमितिज्ञातव्यम् ॥ गंगातीरेवसेन्नित्यंभिक्षुर्मोक्षपरायणः ॥ सिद्धिक्षेत्रंतुतज्ज्ञेयंयावद्धनुःशतत्रयमितिवचनादित्युक्तमेव ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ज्येष्ठइतिस

पादश्लोकोवाक्यम् ॥ हस्तसंयुतेहस्तनक्षत्रसंयुक्तइतिज्येष्ठमासस्यासितपक्षस्यवाविशेषणम् ॥ हस्तसंयुतेहस्तसंयुतायामितिवा ॥ ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेदशमीहस्तसंयुतेतिभविष्यदर्शनात् ॥ ३५ ॥ गंगा
मितिपादोनश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ गंगांदशविधैर्दशप्रकारैःपुष्पादिभिर्दशकृत्वोदशवारान्पूजयेदित्यन्वयः ॥ कथंभूतैःपुष्पादिभिः ॥ दशदशोन्मितैः प्रतिवारंदशदशसंख्ययापरिमितैः ॥ ३६ ॥
दशांगधूपानांलक्षणंचैतत् ॥ षड्भागकुष्ठोद्विगुणोगुडश्चलाक्षात्रयंपञ्चनखस्यभागाः ॥ हरीतकीसर्जरसश्चमांसीभागत्रयंचैवतुशैलजस्य ॥ घनस्यचत्वारिपुरस्यचैकोदशांगधूपःकथितोमुनींद्रैरि
ति ॥ ३७ ॥ प्रसृतीरत्रांजलीन् ॥ मन्त्रतोमंत्रेण ॥ ३८ ॥ मंत्रंदर्शयन्मन्त्रमुद्धरति नमइतिसार्धेन ॥ ३९ ॥ मनुनामंत्रेण ॥ ४० ॥ ४१ ॥ पंचामृतेनविशोधितांस्नापिताम् ॥ ध्यानमाह
चतुर्भुजामितिसार्धत्रयेण ॥ ततोध्यायेदितिद्वितीयश्लोकस्यप्रथमंचरणंप्रथमतोज्ञातव्यम् ॥ ४२ ॥ लावण्यंसौंदर्यंतदेवामृतंतस्यनिष्पंदःस्रवणम् ॥ निष्यंदेतिपाठेपिसएवार्थस्तेनसंशीलंती

निशायाजागरंकुर्याद्गंगांदशविधैर्हरे ॥ पुष्पैःसुगंधैर्नैवेद्यैःफलैर्दशदशोन्मितैः ॥३६॥ प्रदीपैर्दशभिर्धूपैर्दशांगैर्गरुडध्वज ॥ पूजयेच्छ्रद्धयाधीमान्दशकृत्वो
विधानतः ॥ ३७ ॥ साज्यांस्तिलान्क्षिपेत्तोयेगंगायाःप्रसृतीर्दश ॥ गुडसक्तुमयान्पिंडान्दद्याच्चदशमंत्रतः ॥ ३८ ॥ नमःशिवायैप्रथमंनारायण्यैपदं
ततः ॥ दशहरायैपदमितिगंगायैमंत्रएषवै ॥ ३९ ॥ स्वाहांतःप्रणवादिश्चभवेद्विंशाक्षरोमनुः ॥ पूजादानंजपोहोमोऽनेनैवमनुनास्मृतः ॥ ४० ॥
हेम्नारूप्येणवाशक्त्यागंगामूर्तिंविधायच ॥ वस्त्राच्छादितवक्रस्यपूर्णकुंभस्यचोपरि ॥ ४१ ॥ प्रतिष्ठाप्यार्चयेद्देवींपंचामृतविशोधिताम् ॥ चतुर्भुजांत्रिने
त्रांचनदीनदनिषेविताम् ॥ ४२ ॥ लावण्यामृतनिष्पंदसंशीलद्गात्रयाष्टिकाम् ॥ पूर्णकुंभसितांभोजवरदाभयसत्कराम् ॥ ४३ ॥ ततोध्यायेत्सुसौम्यां
चचंद्रायुतसमप्रभाम् ॥ चामरैर्वीज्यमानांचश्वेतच्छत्रोपशोभिताम् ॥ ४४ ॥ सुधाप्लावितभूपृष्ठांदिव्यगंधानुलेपनाम् ॥ त्रैलोक्यपूजितपदांदेवर्षिभिर
भिष्टुताम् ॥ ४५ ॥ ध्यात्वासमर्च्यमंत्रेणधूपदीपोपहारतः ॥ मांचत्वांचविधिंब्रध्नंहिमवंतंभगीरथम् ॥ ४६ ॥ प्रतिमाग्रेसमभ्यर्च्यचंदनाक्षतनिर्मितान् ॥
दशप्रस्थतिलान्दद्याद्दशविप्रेभ्यआदरात् ॥ ४७ ॥ पलंचकुडवःप्रस्थआढकोद्रोणएवच ॥ धान्यमानेनबोद्धव्याःक्रमशोमीचतुर्गुणाः ॥ ४८ ॥
मत्स्यकच्छपमंडूकमकरादिजलेचरान् ॥ हंसकारंडवबकचक्राटिट्टिभसारसान् ॥ ४९ ॥

गात्रमेवयष्टिकायस्यास्ताम् ॥ पूर्णकुम्भसिताम्भोजाभ्यांसहितावरदाभयाभक्तानांभयनिवारकाःसंतःकरायस्यास्ताम् ॥ ४३ ॥४४॥ ४५ ॥ विधिंब्रह्माणम् ॥ ब्रध्नंसूर्यम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ प्रस्थस्य
मानन्दर्शयन्पलादीनांचतुर्णामपिमानमाह ॥ पलंचेति ॥ अमीपलादयः ॥ धान्यमानेनमुष्टिपरिमितधान्यप्रमाणेन ॥ पलद्वयंतुप्रसृतिर्मुष्टिरेकंपलंस्मृतम् ॥ अष्टमुष्टिभवेत्किंचित्किंचिदष्टौतुपुष्क
लमितिस्मृतेः ॥ क्रमाच्चतुर्गुणाबोद्धव्याज्ञातव्याइत्यर्थः ॥ अयमर्थः ॥ मुष्टिपरिमितंधान्यमेकंपलम् ॥ चतुर्भिःपलैरेकःकुडवः ॥ चतुर्भिःकुडवैरेकःप्रस्थः ॥ यद्यपिपलद्वयंतुप्रसृतिरित्यु
क्तंतथापिमतभेदादयंपरिमाणभेदइतिज्ञातव्यम् ॥ चतुर्भिःप्रस्थैरेकआढकः ॥ चतुर्भिराढकैरेकोद्रोणइति ॥ ४८ ॥ कारंडवःपक्षिविशेषः ॥ चक्रश्चक्रवाकः ॥ टिट्टिभःपक्षिविशेषः ॥ सारसः

पुष्करः ॥ ४९ ॥ स्वर्णरूप्यताम्रपृष्ठविनिर्मितान्स्वर्णादिमयपात्रोपरिचन्दनादिलिखितानित्यर्थः ॥ पिष्टविनिर्मितानितिक्वचित् ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ परुषमेवपारुष्यंकठोरवचनमित्यर्थः ॥ असंबद्धप्रलापोनिष्प्रयोजनवाग्व्यवहारः ॥ ५३ ॥ वितथाभिनिवेशोमिथ्याभूतेषुकार्येष्वाग्रहः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ उद्धरेदिति ॥ घोरान्नरकादित्यन्वयः ॥ ५६ ॥ स्तोत्रमेवाह ॥ ॐनमइति ॥ मंगलार्थेॐकारः ॥ शिवायैनिःश्रेयसरूपिण्यै ॥ भगीरथःस्वर्गाद्गामानीतवानितिगंगा ॥ तदुक्तंभविष्ये ॥ यस्माद्भगीरथोदेविस्वर्गाद्गांत्वामिहानयत् ॥ अतस्त्वंमुनिभिःसर्वैर्गंगेतिपरिगीयसइति ॥ शिवदायैनिःश्रेयसदायै ॥ नमोनमइत्यादरेवीप्सा ॥ विष्णुरूपिण्यैवैष्णव्यै ॥ ब्रह्ममूर्त्यैसावित्र्यै ॥ ५७ ॥ रुद्ररूपिण्यैमाहेश्वर्यै ॥ विष्ण्वादित्रितयरूपिण्याइतिवार्थः ॥ शंकरसंबंधिन्यैशांकर्यै ॥ सर्वदेवस्वरूपिण्यैसर्वदेवतामय्याइत्यर्थः ॥ भेषजमूर्तयेसंसाररोगस्येतिशेषः ॥ यद्वा ॥ रोगमात्रस्यौषधमूर्तये ॥ उक्तंच ॥ शरीरेजर्जरीभूतेव्याधिभिःपरिपीडिते ॥ औषधंजाह्नवीतोयंवैद्योनारायणोहरिरिति ॥ ५८ ॥ नकेवलंसंसाररोगस्यरोगमात्रस्यवाऔषधरूपायैकिंतुसर्वस्यप्राणिमात्रस्यसर्वेषांरोगाणांभिषक्छ्रेष्ठ्यैश्रेष्ठवैद्यरूपायै ॥ स्थास्नुभ्योवृक्षादिभ्योजंगमेभ्यःसर्पादिभ्यश्चसंभूतंयद्विषंतस्यहंत्र्यै ॥ ५९ ॥ संसारेयाद्विषंसंसारएववाविषंतस्यनाशिन्यै ॥ जीवनायैजीवयतीतिजीवनाजलस्वरूपावातस्यैजीवनरूपायाइतिवा ॥ तापत्रितयसंहंत्र्यैआध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकदुःखत्रयस्यसम्यक्छेत्र्यै ॥ प्राणेश्यैजीवरूपायैअंतर्यामिरूपायैइतिवा ॥ प्राणस्यप्राणइतिश्रुतेः ॥ १६० ॥ शांतिरारोग्यम् ॥ संतानोवंशः अथवाशांतेःसंतानःशांतिपरंपरातत्कारिण्यैशांतिसंतानकारिण्यै ॥ शुद्धमूर्तयेनिर्मलमूर्तये ब्रह्ममूर्तयइतिवा ॥ शुद्धमपापविद्धमितिश्रुतेः ॥ सर्वस्यप्राणिमात्रस्यसंशुद्धिकारिण्यै ॥ पापस्यपापमात्रस्यशत्रुमूर्तये ॥ ॥ ६१ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदायिन्यैसुखमोक्षप्रदायिन्यै ॥ भद्रदायैकल्याणदायै ॥ भुज्यतेनेनेतिभोगःसाधनम् उपभोगःसुखंफलमित्येतत् वैपरीत्यंवा ॥ यद्वा भोगऐहिकउपभोगःपारलौकिकस्तद्दायिन्यै ॥ रातेर्दातुःपरायणमितिश्रुतेः ॥ भोगवत्यैपातालांतर्गतसरिद्रूपिण्यै ॥ भोगवतीतिचाधइतिभागवतदर्शनात् ॥ ६२ ॥ मंदाकिन्यैवियद्गंगायै ॥ स्वर्गदायैआनंददात्र्यै ॥ त्रैलोक्य

यथाशक्तिस्वर्णरूप्यताम्रपृष्ठविनिर्मितान् ॥ अभ्यर्च्यगंधकुसुमैर्गंगायांप्रक्षिपेद्व्रती ॥ १५० ॥ एवंकृत्वाविधानेनवित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ उपवासीवक्ष्यमाणैर्दशपापैःप्रमुच्यते ॥ ५१ ॥ अदत्तानामुपादानंहिंसाचैवाविधानतः ॥ परदारोपसेवाचकायिकंत्रिविधंस्मृतम् ॥ ५२ ॥ पारुष्यमनृतंचैवपैशुन्यंचैवसर्वशः ॥ असंबद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्याच्चतुर्विधम् ॥ ५३ ॥ परद्रव्येष्वभिध्यानंमनसानिष्टचिंतनम् ॥ वितथाभिनिवेशश्चमानसंत्रिविधंस्मृतम् ॥ ॥ ५४ ॥ एतैर्दशविधैःपापैर्दशजन्मसमुद्भवैः ॥ मुच्यतेनात्रसंदेहःसत्यंसत्यंगदाधर ॥ ५५ ॥ उद्धरेन्नरकात्पूर्वान्दशघोराद्दशावरान् ॥ वक्ष्यमाणमिदंस्तोत्रंगंगाग्रेश्रद्धयाजपेत् ॥ ५६ ॥ ॐनमःशिवायैगंगायैशिवदायैनमोनमः ॥ नमस्तेविष्णुरूपिण्यैब्रह्ममूर्त्यैनमोस्तुते ॥ ५७ ॥ नमस्तेरुद्ररूपिण्यैशांकर्यैतेनमोनमः ॥ सर्वदेवस्वरूपिण्यैनमोभेषजमूर्त्तये ॥ ५८ ॥ सर्वस्यसर्वव्याधीनांभिषक्श्रेष्ठ्यैनमोस्तुते ॥ स्थास्नुजंगमसंभूतविषहंत्र्यैनमोस्तुते ॥ ५९ ॥ संसारविषनाशिन्यैजीवनायैनमोस्तुते ॥ तापत्रितयसंहंत्र्यैप्राणेश्यैतेनमोनमः ॥ १६० ॥ शांतिसंतानकारिण्यैनमस्तेशुद्धमूर्तये ॥ सर्वसंशुद्धिकारिण्यैनमःपापारिमूर्तये ॥ ६१ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदायिन्यैभद्रदायैनमोनमः ॥ भोगोपभोगदायिन्यैभोगवत्यैनमोस्तुते ॥ ६२ ॥ मंदाकिन्यैनमस्तेस्तुस्वर्गदायैनमोनमः ॥ नमस्त्रैलोक्यभूषायैत्रिपथायैनमोनमः ॥ ६३ ॥

भूषायैत्रैलोक्यस्यालंकरणरूपायै ॥ त्रिपथायैत्रिषुलोकेषुपंथामार्गोयस्याःसातथा त्रयाणांधर्मार्थकाममोक्षाणांपंथामार्गभूताइतिवातद्रूपायै ॥ ६३ ॥ त्रिषुशुक्लेषुशुद्धेषुगंगाद्वारप्रयागसागरसंगमेषुसम्यक्स्थासंस्थास्थितिर्यस्यास्तस्यै ॥ तदुक्तंवाराहे ॥ सर्वत्रसुलभागंगात्रिषुस्थानेषुदुर्लभा ॥ गंगाद्वारेप्रयागेचगंगासागरसंगमइति ॥ यद्वा त्रिषुकालेषुशुक्लेनशुद्धेनब्रह्मरूपेणेतियावत सम्यक्स्थितिर्यस्यास्तस्यै ॥ तदुक्तम् ॥ योऽसौनिरंजनोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः ॥ सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइति ॥ यद्वा महेश्वरचंद्रमंडलहिमालयेषुकैलासेषुवात्रिशुक्लेषुसंस्थायै ॥ यद्वा त्रिशुक्लवच्छंखकुंदेंदुवत्संस्थाआकृतिर्यस्यास्तस्यै ॥ तथाचश्रूयतेगंगास्तोत्रे॥ शंखकुंदेंदुधवलामहापातकनाशिनीति॥क्षमावत्यैक्षमाकर्त्र्यै ॥ त्रिहुताशनसंस्थायैदक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयौत्रयोग्नयस्तेषुसंस्थायै ॥ तेजोवत्यैदीप्तिमत्यै ॥ ६४ ॥ नंदायैअलकनंदायै ॥ भामासत्यभामेतिवत् ॥ लिंगधारिण्यैशिवलिंगधारिण्यै ॥ सिद्धयःसिद्धलिंगानिस्पर्शलिंगान्यनेकशः ॥ गंगाजलांतस्तिष्ठंतीत्यत्रैवोक्तेः ॥ सुधाधारात्मनेअमृतस्रोतोरूपायै ॥ विश्वमुख्यायैब्रह्मांडश्रेष्ठायै ॥ रेवत्यैनक्षत्ररूपायै रेवतराजपुत्र्यैइतिवा ॥ ६५ ॥ बृहत्यैपरिपूर्णायै ॥ लोकधात्र्यै प्राणिमात्रजनन्यैपुष्टिकारिण्याइतिवा ॥ विश्वमित्रायैप्राणिमात्रस्यहितायै ॥ नंदिन्यैसमृद्धिकारिण्यैवसिष्ठकामधेनुरूपायैइतिवा ॥ ६६ ॥ पृथ्व्यैभूमिरूपायै ॥ शिवामृतायैनिर्मलजलायै ॥

नमस्त्रिशुक्लसंस्थायैक्षमावत्यैनमोनमः ॥ त्रिहुताशनसंस्थायैतेजोवत्यैनमोनमः ॥ ६४ ॥ नंदायैलिंगधारिण्यैसुधाधारात्मनेनमः ॥ नमस्तेविश्वमुख्यायैरेवत्यैतेनमोनमः ॥ ६५ ॥ बृहत्यैतेनमस्तेस्तुलोकधात्र्यैनमोस्तुते ॥ नमस्तेविश्वमित्रायैनंदिन्यैतेनमोनमः ॥ ६६ ॥ पृथ्व्यैशिवामृतायैचसुवृषायै नमोनमः ॥ परापरशताढ्यायैतारायैतेनमोनमः ॥ ६७ ॥ पाशजालनिकृंतिन्यैअभिन्नायैनमोस्तुते ॥ शांतायैचवरिष्ठायैवरदायैनमोनमः ॥६८॥ उग्रायै सुखजग्ध्यैचसंजीविन्यैनमोस्तुते ॥ ब्रह्मिष्ठायैब्रह्मदायैदुरितघ्न्यैनमोनमः ॥ ६९ ॥ प्रणतार्तिप्रभंजिन्यैजगन्मात्रेनमोस्तुते ॥ सर्वापत्प्रतिपक्षायैमंगलायैनमोनमः ॥ ७० ॥ शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणे ॥ सर्वस्यार्तिहरेदेविनारायणिनमोस्तुते ॥ ७१ ॥ निर्लेपायैदुर्गहंत्र्यैदक्षायैतेनमोनमः ॥ परापरपरायैचगंगेनिर्वाणदायिनि ॥ ७२ ॥

सुवृषायैशोभनधर्मरूपायै ॥ परेब्रह्मादयःअपरेऽस्मदादयस्तेषांशतैराढ्याव्याप्ताऽपरिमितसमष्टिव्यष्टिजीवाधारेत्यर्थः ॥ यद्वा परेब्रह्मणोऽपरेअनुत्कृष्टायेभ्यस्तादृशानांपरमहंसानांब्रह्मविदांशतैरांढंचाव्याप्तासेवितेतियावत्तस्यै ॥ तारायैतारयतीतिताराप्रणवोवातारस्तद्रूपायै ॥ तेतुभ्यम् ॥ ६७ ॥ पाशश्चतुर्विंशतितत्त्वान्येवजालमानायोबंधनहेतुत्वात्तन्निकृंतिन्यै ॥ अभिन्नायैभेदरहितायै ॥ शांतायैनिरुपद्रवायै ऋष्यशृंगभार्यारूपायैवा ॥ वरिष्ठायैसर्वश्रेष्ठायै ॥ वरदायैभक्तेभ्योऽभीष्टदात्र्यै ॥ ६८ ॥ उग्रायैप्रलयकालेसर्वसंहर्त्र्यै कालरात्र्यैइत्यर्थः ॥ उस्रायैइतिपाठेतेजोरूपायै इत्यर्थः ॥ सुखजग्ध्यैसुखभोक्त्र्यै ॥ सुखजग्ध्यैइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ संजीविन्यैसम्यग्जीवितुंजीवयितुंवाशीलंयस्यास्तस्यै ॥ पाठांतरेसम्यग्जीवयतीतिसंजीवनीतस्यैइति ॥ ब्रह्मिष्ठायैब्रह्मण्यायै ब्राह्मणभक्तायैइतियावत् ॥ ब्रह्मनिष्ठायैइतिवा ॥ ब्रह्मदायैवेददात्र्यैकैवल्यदायैइतिवा ॥ दुरितघ्न्यैअज्ञाननाशिन्यैपापमात्रनाशिन्यैइतिवा ॥ ६९ ॥ प्रणतार्तिप्रभंजिन्यैभक्तपीडोपशमयित्र्यै ॥ जगन्मात्रेप्रपंचजनयित्र्यैजगद्धितैषिण्यैइतिवा ॥ सर्वापत्प्रतिपक्षायैभक्तानांसर्वापन्निराकर्त्र्यै ॥ मंगलायैकल्याणरूपिण्यैमंगलागौरीरूपायैइतिवा ॥ ७० ॥ शरणागताश्चदीनाश्चआर्ताश्चतेषांपरित्राणंसंरक्षणंतत्रपरायणेदक्षे ॥ दर्शनादिनासर्वस्यप्राणिमात्रस्यार्तिहरे ॥ नारायणिजलायनेनारायणशक्तिरूपेवा ॥ ७१ ॥ निर्लेपायैअविद्यातत्कार्यरहितायै ॥ दुर्गहंत्र्यैदुर्गनाम्नोऽसुरस्यनाशिन्यै ॥

दक्षायैअघटितघटनापटीयस्यै ॥ परापरपरायैक्षराक्षराभ्यामतीतायैसर्वोत्तमायैइत्यर्थः ॥ हेगंगेनिर्वाणदायिनिकैवल्यदे ॥ ७२ ॥ हेगंगेममाग्रतःसंमुखेभूयाभव ॥ हेगंगेमेपृष्ठतःपश्चाद्भागेतिष्ठ ॥
हेगंगेमेपार्श्वयोर्दक्षिणवामभागयोरेधिभव ॥ हेगंगेत्वयिमेस्थितिःस्थैर्यमस्तु ॥ गंगापदस्यावृत्तिर्नामसुप्राधान्यख्यापनाय ॥ ७३ ॥ किंबहुना ॥ आदाविति ॥ आदौत्वंकारणत्वेनअंतेत्वमवधित्वे
नमध्येचाकिंचित्सत्तास्फूर्तिप्रदत्वेनतत्सर्वंत्वमेवेत्यर्थः ॥ गांगंतेहेगंगेइत्यर्थः ॥ शिवेपरमसुखस्वरूपे ॥ किंचत्वमिति ॥ मूलप्रकृतिरविद्यात्वम् ॥ पुमान्पुरुषः ॥ परईश्वरः ॥ हेगंगेशिवःसुखरूपः
परमात्माचत्वमित्यर्थः ॥ शिवेहेशिवशक्ते ॥ हीतितत्त्वमासिसर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिप्रामाण्यंसूचयाति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ तस्यांप्रसिद्धायांज्येष्ठेमासिशुक्लपक्षे

गंगेममाग्रतोभूयागंगेमेतिष्ठपृष्ठतः ॥ गंगेमेपार्श्वयोरेधिगंगेत्वय्यस्तुमेस्थितिः ॥ ७३ ॥ आदौत्वमंतेमध्येचसर्वंत्वंगांगतेशिवे ॥ त्वमेवमूलप्रकृतिस्त्वं
पुमान्परएवहि ॥ गंगेत्वंपरमात्माचशिवस्तुभ्यंनमःशिवे ॥ ७४ ॥ यइदंपठतेस्तोत्रंशृणुयाच्छ्रद्धयापियः ॥ दशधामुच्यतेपापैःकायवाक्चित्तसंभवैः ॥
॥ ७५ ॥ रोगस्थोरोगतोमुच्येद्विपद्भ्यश्चविपद्युतः ॥ मुच्यतेबंधनाद्बद्धोभीतोभीतेःप्रमुच्यते ॥ ७६ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोतिप्रेत्यचत्रिदिवंव्रजेत् ॥ दिव्यं
विमानमारुह्यादिव्यस्त्रीपरिवीजितः ॥ ७७ ॥ गृहेपिलिखितंयस्यसदातिष्ठतिधारितम् ॥ नाग्निचौरभयंतस्यनसर्पादिभयंक्वचित् ॥ ७८ ॥ ज्येष्ठेमासे
सितेपक्षेदशमीहस्तसंयुता ॥ संहरेत्त्रिविधंपापंबुधवारेणसंयुता ॥ ७९ ॥ तस्यांदशम्यामेतच्चस्तोत्रंगंगाजलेस्थितः ॥ यःपठेद्दशकृत्वस्तुदरिद्रोवापि
चाक्षमः ॥ ८० ॥ सोपितत्फलमाप्नोतिगंगांसंपूज्ययत्नतः ॥ पूर्वोक्तेनविधानेनयत्फलंसंप्रकीर्तितम् ॥ ८१ ॥ यथागौरीतथागंगातस्माद्गौर्यास्तुपूजने ॥
योविधिर्विहितःसम्यक्सोपिगंगाप्रपूजने ॥ ८२ ॥ यथाऽहंत्वंतथाविष्णोयथात्वंतुतथाह्युमा ॥ उमायथातथागंगाचतूरूपंनभिद्यते ॥ ८३ ॥ विष्णुरुद्रां
तरंचैवश्रीगौर्योरंतरंतथा ॥ गंगागौर्यंतरंचैवयोब्रूतेमूढधीस्तुसः ॥ ८४ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराणेएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धे
गंगामहिमवर्णनपूर्वकदशहरास्तोत्रकथनंनामसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥

जातायामित्यर्थः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ तर्हिमत्तोपिसाश्रेष्ठेतिदेव्याआशयमालक्ष्याहभगवान् ॥ यथागौरीति ॥ यतएवमतस्तस्माद्गौर्यास्त्विति ॥ ८२ ॥ तर्ह्यहमेवसर्वनिकृष्टइतिविष्णो
राशयमालक्ष्यब्रूतेविश्वेश्वरः ॥ यथाहंत्वामिति ॥ ८३ ॥ एतदेवव्यतिरेकमुखेनद्रढयति ॥ विष्णुरुद्रेति ॥ अन्तरंभेदम् ॥ तथाचभागवतंवाक्यम् ॥ नतेमय्यच्युतेऽजेचभिदामण्वपिचक्षतइति ॥
यथामतियथाशक्तिरामानंदोमुनिर्महान् ॥ व्याकरोद्भगवत्पद्याःस्तोत्रंदशहराभिधम् ॥ ८४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥

अष्टाधिकतमेविंशेवाहीकाख्यानपूर्वकम् ॥ गंगायाभूरिमाहात्म्यंवर्ण्यतेशंभुनाहरिम् ॥ १ ॥ अतीताध्यायादिभागेविष्णुंसंबोध्यानिर्दग्धान्सगरान्श्रुत्वागंगामाराधयिषुर्भगीरथोहिमवंतंजगामे
त्याद्युक्तमीश्वरेणतत्रप्राकृतानांसंदेहापनुत्तयेसंदिहानेवभवानीविश्वेशंपरिपृच्छति किंचिदितिद्वयेन ॥ १ ॥ २ ॥ भाविनिभूतवदुपचारइतिन्यायेनभाव्यपिभूतवन्निर्दिश्यतइत्यभिप्राये
णप्रत्युत्तरयति ॥ संदेहोत्रेतिसार्धेन ॥ ३ ॥ कृथाःकुरु ॥ ४ ॥ यद्वद्यथा ॥ ५ ॥ ६ ॥ त्रिषुलोकेषुस्रोतोयस्याःसात्रिस्रोतास्तांत्रिस्रोतसम् ॥ ७ ॥ पितृकर्मणितर्पणादौ ॥ ८ ॥

उमोवाच ॥ ॥ किंचित्प्रष्टुमनानाथस्वसंदेहापनुत्तये ॥ वदखेदोयदिनतेत्रिकालज्ञानकोविद ॥ १ ॥ तदाभगीरथोराजाक्वक्वभागीरथीतदा ॥ यदा
विष्णुस्तपस्तेपेचक्रपुष्करिणीतटे ॥ २ ॥ ॥ शिवउवाच ॥ ॥ संदेहोऽत्रनकर्तव्योविशालाक्षिसदामले ॥ श्रुतौस्मृतौपुराणेषुकालत्रयमुदीर्यते ॥
॥ ३ ॥ भूतंभाविभवच्चापिसंशयंमावृथाकृथाः ॥ इत्युक्त्वापुनराहेशोगंगामाहात्म्यमुत्तमम् ॥४॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ पार्वतीनंदनपुनर्द्युनद्याःपरितो
वद ॥ महिमोक्तोहरौयद्वद्देवदेवेनवैतदा ॥ ५ ॥ स्कंदउवाच ॥ मुनऽत्रमैत्रावरुणेयथादेवेनभाषितम् ॥ शृणुत्रिपथगामिन्यामाहात्म्यंपातकापहम् ॥६॥
त्रिस्रोतसंसमासाद्यसकृत्पिंडान्ददातियः ॥ उद्धृताःपितरस्तेनभवांभोधेस्तिलोदकैः ॥ ७ ॥ यावंतश्चतिलामर्त्यैर्गृहीताःपितृकर्मणि ॥ तावद्वर्षसहस्राणि
पितरःस्वर्गवासिनः ॥ ८ ॥ देवाःसपितरोयस्माद्गंगायांसवदास्थिताः ॥ आवाहनंविसर्गंचतेषांतत्रततोनहि ॥ ९ ॥ पितृवंशेमृतायेचमातृवंशेतथैवच ॥
गुरुश्वशुरबंधूनांयेचान्येबांधवामृताः ॥ १० ॥ अजातदंतायेकेचिद्येचगर्भेप्रपीडिताः ॥ अग्निविद्युच्चोरहताव्याघ्रदंष्ट्रिभिरेवच ॥ ११ ॥ उद्बंधनमृताये
चपतिताआत्मघातकाः ॥ आत्मविक्रयिणश्चोरायेतथाऽयाज्ययाजकाः ॥ १२ ॥ रसविक्रयिणोयेचयेचान्येपापरोगिणः ॥ अग्निदागरदाश्चैवगोघ्नाश्चै
वस्ववंशजाः ॥ १३ ॥ असिपत्रवनेयेचकुंभीपाकेचयेगताः ॥ रौरवेप्यंधतामिस्रेकालसूत्रेचयेगताः ॥१४॥ जात्यंतरसहस्रेषुभ्राम्यंतेयेस्वकर्मभिः ॥
येतुपक्षिमृगादीनांकीटवृक्षादिवीरुधाम् ॥ १५ ॥ योनिंगतास्त्वसंख्याताःसंख्यातानामशोभनाः ॥ प्रापितायमलोकंतुसुघोरैर्यमकिंकरैः ॥ १६ ॥
येऽबांधवाबांधवावायेऽन्यजन्मनिबांधवाः ॥ येपिचाज्ञातनामानोयेचापुत्राःस्वगोत्रजाः ॥ १७ ॥

॥ ९ ॥ पितृवंशेमृतायेचेत्यादीनामेतान्मंत्रान्समुच्चार्येत्यग्रिमेणान्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पापरोगिणःकुष्ठरोगवंतःपापनिमित्तरोगिणइतिवा ॥ १३ ॥ असिपत्राद्याःपंचनरकविशेषाः ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ संख्यातानामशोभनाःसंख्यातानामपिपक्ष्यादीनांमध्येयेऽशोभनानिकृष्टाइत्यर्थः ॥ स्वकर्मभिरशोभनाइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ १६ ॥ येअबांधवाइतिच्छेदः ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ एतानिति ॥ एतान्पितृवंशेइत्यारभ्यमुक्तिमाप्नुयुरित्यंतान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ यत्रत्यामृतसंतृप्ताःकाश्युत्तरवहाभवजलेनसंहृष्टाः ॥ स्यामत्वमृतामिति ॥ स्यामभवेम ॥ तुनिश्चितम् ॥ अमृतंकैवल्यम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ खंडस्फुटितसंस्कारंदेवालयादीनामितिशेषः ॥ तत्रखंडंभग्नंस्फुटितंविदीर्णंतयोः

विषेणचमृतावैयेयेवैश्शृंगिभिराहताः ॥ कृतघ्नाश्चगुरुघ्नाश्चयेचामित्रद्रुहस्तथा ॥ १८ ॥ स्त्रीबालघातकायेचयेचविश्वासघातकाः ॥ असत्यहिंसानिरताः सदापापरताश्चये ॥ १९ ॥ अश्वविक्रयिणोयेचपरद्रव्यहराश्चये ॥ अनाथाःकृपणादीनामानुष्यंप्राप्तुमक्षमाः ॥ २० ॥ तर्पिताजाह्नवीतोयैर्नरेणविधिनासकृत् ॥ प्रयांतिस्वर्गंतेतेपिस्वर्गिणोमुक्तिमाप्नुयुः ॥२१॥ एतान्मंत्रान्समुच्चार्ययःकुर्यात्पितृतर्पणम् ॥ श्राद्धंपिंडप्रदानंचसविधिज्ञइहोच्यते ॥ २२ ॥ कामप्रदानितीर्थानित्रैलोक्येयानिकानिचित् ॥ तानिसर्वाणिसेवंतेकाश्यामुत्तरवाहिनीम् ॥ २३ ॥ स्वःसिंधुःसर्वतःपुण्याब्रह्महत्यापहारिणी ॥ काश्यांविशेषतोविष्णोयत्रचोत्तरवाहिनी ॥ २४ ॥ गायंतिगाथामेतांवैदेवर्षिपितरोगणाः ॥ अपिदृग्गोचरानःस्यात्काश्यामुत्तरवाहिनी ॥२५॥ यत्रत्यामृतसंतृप्तास्तापत्रितयवर्जिताः ॥ स्यामत्वमृतमेवाद्धाविश्वनाथप्रसादतः ॥ २६ ॥ गंगैवकेवलामुक्त्यैनिर्णीतापरितोहरे ॥ अविमुक्तेविशेषेणममाधिष्ठानगौरवात् ॥ २७ ॥ ज्ञात्वाकलियुगंघोरंगंगाभक्तिःसुगोपिता ॥ नविंदंतिजनागंगांमुक्तिमार्गैकदायिकाम् ॥ २८ ॥ अनेकजन्मनियुतंभ्राम्यमाणस्तुयोनिषु ॥ निर्वृतिंप्राप्नुयात्कोत्रजाह्नवीभजनंविना ॥ २९ ॥ नराणामल्पबुद्धीनामेनोविक्षिप्तचेतसाम् ॥ गंगैवपरमंविष्णोभेषजंभवरोगिणाम् ॥ ३० ॥ खंडस्फुटितसंस्कारंगंगातीरेकरोतियः ॥ ममलोकेचिरंकालंतस्याक्षयसुखंहरे ॥ ३१ ॥ गंतुमुद्दिश्ययोगंगांपरार्थंस्वार्थमेववा ॥ नगच्छतिपरंमोहात्सपतेत्पितृभिःसह ॥ ३२ ॥ सर्वाणियेषांगांगेयैस्तोयैःकृत्यानिदेहिनाम् ॥ भूमिस्थाअपितेमर्त्याअमर्त्याएववैहरे ॥ ३३ ॥ चरमेपिवयोभागेस्वःसिंधुंयोनिषेवते ॥ कृत्वाप्येनांसिबहुशःसोपियायाच्छुभांगतिम् ॥३४॥ यावदस्थिमनुष्याणांगंगातोयेषुतिष्ठति ॥ तावदब्दसहस्राणिस्वर्गलोकेमहीयते ॥३५॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ देवदेवजगन्नाथजगतांहितकृत्प्रभो ॥ कीकसंचेत्पतेद्दैवाद्दुर्वृत्तस्यदुरात्मनः ॥३६॥ जलेद्युनद्यानिष्पापेकथंतस्यपरागतिः ॥ अपमृत्युविपन्नस्यतदीशविनिवेद्यताम् ॥ ३७ ॥ ॥ महेश्वरउवाच ॥ ॥ अत्रार्थेकथयिष्यामिपुरावृत्तमधोक्षज ॥ शृणुष्वैकमनाविष्णोवाहीकस्यद्विजन्मनः ॥ ३८ ॥ पुराकलिंगविषयेद्विजोलवणविक्रयी ॥ संध्यास्नानविहीनश्चवेदाक्षरविवर्जितः ॥ ३९ ॥ वाहीकोनामतोयज्ञसूत्रमात्रपरिग्रहः ॥ परिग्रहश्चतस्यासीत्कौविंदीविधवानवा ॥ ४० ॥

संस्कारःसंधानमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ लोकानुजिघृक्षयाऽजानन्निवभगवान्परिपृच्छति ॥ देवदेवेति ॥ कीकसमस्थि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ लोकविश्रंभणायाख्यायिकयोत्तरमाह ॥ अत्रार्थइति ॥ वाहीकस्यनाम्नेतिशेषः ॥ ३८ ॥ कलिंगविषयेउत्कलाद्दक्षिणस्यांदिशि ॥ ३९॥ परिग्रहोभार्या ॥ कौविंदीतंतुवायपत्नी ॥ विधवाविगतभर्तृका ॥ नवानूतनवयस्का ॥

गृहेइतिकश्चित् ॥ ४० ॥ दुर्भिक्षेति ॥ वृषलीसाकुविंदीप्राणाधारंप्राणजीवनोपायंविनादुर्भिक्षपीडितेनपतिनावाहीकेनसहदेशाद्देशांतरंगतवतीत्यर्थः ॥ यद्वा तेनप्रसिद्धेनान्येनकेनचिद्वृषलीपतिनासार्धं
सवाहीकोययावित्यन्वयः ॥ ४१ ॥ अथसंगवर्जितःसन् तत्रमध्येदंडकारण्यंदंडकारण्यस्यमध्येव्याघ्रेणघातितःसइत्यन्वयः ॥ ४२ ॥ गृध्रोदाक्षायणः ॥ तस्यवाहीकस्य ॥ ४३ ॥
गृध्रयोरितिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ आमिषंगृध्न्वोराकांक्षतोः ॥ पादगुल्फंचरणग्रंथिः ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ कंकोत्रगृध्रएव ॥ ४४ ॥ मध्येगंगंगंगायामध्येऽपतदित्यन्वयः ॥ द्वंद्वकारिणोर्युद्धका
रिणोःसतोः ॥ ४५ ॥ द्वीपीव्याघ्रः ॥ ४६ ॥ कशाभिरश्वप्रणोदिनीभिः ॥ आराभिर्मर्मभेदिकाभिःपरितोदितःसमंततोभेदितःसर्वांगेव्यथितइतिवा ॥ ४७ ॥ आपृच्छिपृष्टः ॥ मापतेलक्ष्मीपते ॥

दुर्भिक्षपीडितेनाथवृषलीपतिनाविना ॥ प्राणाधारंतदातेनदेशाद्देशांतरंययौ ॥ ४१ ॥ मध्येऽथदंडकारण्यंक्षुत्क्षामःसंगवर्जितः ॥ व्याघ्रेणघातितस्तत्र
नरमांसप्रियेणसः ॥ ४२ ॥ तस्यवामपदंगृध्रोगृहीत्वोदपतत्ततः ॥ मांसाशिनाऽन्यगृध्रेणतस्ययुद्धमभूद्दिवि ॥ ४३ ॥ गृध्रयोरामिषंगृध्न्वोःपरस्परजयै
षिणोः ॥ अवापतत्पादगुल्फंकंकचंचुपुटात्तदा ॥ ४४ ॥ तस्यवाहीकविप्रस्यव्याघ्रव्यापादितस्यह ॥ मध्येगंगंदैवयोगादपतद्द्वंद्वकारिणोः ॥ ४५ ॥
यदैवहतवान्द्वीपीतंवाहीकमरण्यगम् ॥ तस्मिन्नेवक्षणेबद्धःसपाशैःक्रूरकिंकरैः ॥ ४६ ॥ कशाभिर्घातितोत्यंतमाराभिःपरितोदितः ॥ वमन्रुधिरमास्ये
ननीतस्तैःसयमाग्रतः ॥ ४७ ॥ आपृच्छिधर्मराजेनचित्रगुप्तोथमापते ॥ धर्माधर्मंविचार्यास्यकथयाशुद्विजन्मनः ॥ ४८ ॥ वैवस्वतेनपृष्टोथचित्रगुप्तो
विचित्रधीः ॥ सर्वदासर्वजंतूनांवेदितासर्वकर्मणाम् ॥ ४९ ॥ जगादयमुनाबंधुंवाहीकस्यद्विजन्मनः ॥ जन्मकर्मदिनारभ्यदुर्वृत्तस्यशुभेतरम् ॥ ५० ॥
चित्रगुप्तउवाच ॥ ॥ गर्भाधानादिकंकर्मप्राक्कृतंनास्यकेनचित् ॥ जातकर्मकृतंनास्यपित्राऽज्ञानवताहरे ॥ ५१ ॥ गर्भैनःशमनेहेतुःसमस्तायुःसुख
प्रदम् ॥ एकादशेह्निनामास्यनकृतंविधिपूर्वकम् ॥५२॥ ख्यातःस्याद्येनविधिनासर्वत्रविधिपावनम् ॥ नाकार्षीन्निर्गमंचास्यचतुर्थेमासिमंदधीः ॥५३॥
जनकःशुभतिथ्यादौविदेशगमनापहम् ॥ षष्ठेऽन्नप्राशनंमासिनकृतंविधिपूर्वकम् ॥ ५४ ॥ सर्वदामिष्टमश्नातिकर्मणायेनभास्करे ॥ नचूडाकरणंचास्य
कृतमब्देयथाकुलम् ॥ ५५ ॥ कर्मणायेनकेशाःस्युःस्निग्धाःकुसुमवर्षिणः ॥ नाकारिकर्णवेधोस्यजनित्रासमयेशुभे ॥ ५६ ॥ सुवर्णग्राहिणौयेनकर्णौ
स्यातांचसुश्रुती ॥ मौंजीबंधोप्यभूदस्यव्यतीतेब्देऽष्टमेहरे ॥ ब्रह्मचर्याभिवृद्ध्यैयोब्रह्मग्रहणहेतुकः ॥ ५७ ॥ मौंजीमोक्षणवार्तापिकृतानास्यजनुःकृता ॥
गार्हस्थ्यंप्राप्यतेयस्मात्कर्मणोऽनंतरंवरम् ॥ ५८ ॥

किंपृष्टंतदाह ॥ धर्मेति ॥ धर्मश्चाधर्मश्चधर्माधर्मम् ॥ समाहारत्वादेकवचनम् ॥ लेखकइतिपाठेपापपुण्यलेखनकर्तेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ यमुनायाबंधुंभ्रातरंयमम् ॥ जन्मकर्मदिनारभ्य
जन्मैवकर्मजन्मकर्मतद्दिनमारभ्येत्यर्थः ॥ कर्मजन्मदिनारभ्येतिपाठःसुगमः ॥ शुभेतरमशुभंपापमित्येतत् ॥ ५० ॥ अज्ञानवताऽज्ञेन ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ येननामकरणेन ॥ ५३ ॥
॥५४॥ येनान्नप्राशनकर्मणा॥५५॥ येनचूडाकरणेन॥५६॥येनकर्णवेधेन ॥ सुश्रुतीशोभनाश्रुतिःश्रवणंययोस्तौकर्णौतथा ॥ योमौंजीबंधः॥५७॥जनुःकृता जन्मकर्त्रापित्रेत्यर्थः॥रमापतइतिकश्चित्॥

यस्मान्मौंजीमोक्षणात्॥५८॥ऊढाविवाहिता ॥ त्यक्तकुलाध्वगापरित्यक्तकुलाचारात्यक्तकुलाध्वानंशीघ्रंवागच्छतीतितथाव्यभिचारिणीत्यर्थः॥ त्यक्तकुलाऽध्वगेतिपदद्वयंवा॥ त्यक्ताइतिपाठेयथाकथं
चिदूढाकुलाध्वगासाध्व्यपिवृषलीपतिनातेनत्यक्तेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ दुरोदरपरायणोद्यूतैकरतः ॥ ६० ॥ रुमायामिति ॥ रुमायांलवणाकरेभूप्रदेशे ॥ हताताडितासतीगौर्मृतेत्यन्वयः ॥ ६१ ॥
॥६२॥६३॥ भक्षयदभक्षयत् ॥ अयमेववापाठः ॥ ६४ ॥ सौरेहेसूर्यज ॥:कवलीकृतोग्रासीकृतोभक्षितइतियावत्॥ प्रोतोविद्धः ॥ ६५ ॥ दंदशूकैःसर्पैः ॥ शुकैरितिपाठेशुकैर्वृश्चिकैरित्यर्थः ॥ सदा
कृतमनिष्टंयेनससदाकृतानिष्टः ॥ अवश्यसापेक्षत्वात्समासाभावाभावः ॥ कस्येत्याकांक्षायामाह ॥ आत्मनइति ॥ ६६ ॥ आस्फालितंताडितंकुट्टितमित्येतत् ॥ कराभ्यामितिशेषः ॥ काष्ठेष्टलो

यथाकथंचिदूढाऽथपत्नीत्यक्तकुलाध्वगा ॥ वृषलीपतिनातेनपरदारापहारिणा ॥५९॥ आरभ्यपंचमाद्वर्षात्परस्वस्यापहारकः ॥ अभूदेषदुराचारोदुरो
दरपरायणः ॥ ६० ॥ रुमायांवसताऽनेनहतागौरेकवार्षिकी ॥ एकदादृढदंडेनलिहंतीलवणंमृता ॥ ६१ ॥ जननींपादघातेनबहुशोऽसावताडयत् ॥
कदाचिदपिनोवाक्यंपितुःकृतमनेनवै ॥ ६२ ॥ विषंभक्षितवानेषबहुशःकलहप्रियः ॥ जनोपतापशीलोसौकृतोदरविदारणः ॥ ६३ ॥ धत्तूरकरवी
रादिबहुधोपविषाणिच ॥ क्रीडाकलहमात्रेणभक्षयच्चैषदुर्मतिः ॥ ६४ ॥ दग्धोसावग्निनासौरेश्वभिश्चकवलीकृतः ॥ शृंगिभिःपरितःप्रोतोविषाणाग्रैरसौ
बहु ॥ ६५ ॥ दंदशूकैर्भृशंदष्टोदुष्टःशिष्टैर्विगर्हितः ॥ काष्ठेष्टलोष्टैःपापिष्ठःकृतानिष्टःसदात्मनः ॥ ६६ ॥ आस्फालितंशिरोनेनासकृच्चापिदुरात्मना ॥
यदर्च्यतेसदासद्भिरुत्तमांगमनेकधा ॥ ६७ ॥ असौहिब्राह्मणोमंदोगायत्रीमपिवेदन ॥ कामतोमत्स्यमांसानिजग्धान्येतेनदुर्धिया ॥ ६८ ॥ आत्मार्थं
पायसमसौपर्यपाक्षीदनेकधा ॥ लाक्षालवणमांसानांसपयोदधिसर्पिषाम् ॥६९॥ विषलोहायुधानांचदासीगोवाजिनामपि ॥ विक्रेताऽसौसदामूढस्तथा
वैकेशचर्मणाम् ॥ ७० ॥ शूद्रान्नपरिपुष्टांगःपर्वण्यहनिमैथुनी ॥ पराङ्मुखोदैवपित्र्यकर्मण्येषदुरात्मवान् ॥ ७१ ॥ पक्षिणोघातितानेनमृगाश्चापिपरः
शतम् ॥ अकारणद्रुमच्छेदीसदानिर्दयमानसः ॥ ७२ ॥ उद्वेगजनकोनित्यंनिजबंधुजनेष्वपि ॥ असत्यवादीसततंसदाहिंसापरायणः ॥ ७३ ॥
अदत्तदानःपिशुनःशिश्नोदरपरायणः ॥ किंबहूक्तेनरविजसाक्षात्पातकमूर्तिमान् ॥ ७४ ॥ रौरवेप्यंधतामिस्रेकुंभीपाकेऽतिरौरवे ॥ कालसूत्रेकृमिभु
जिपूयशोणितकर्दमे ॥ ७५ ॥ असिपत्रवनेघोरेयंत्रपीडेसुदंष्ट्रके ॥ अधोमुखेपूतिगंधेविष्ठागर्त्तेष्वभोजने ॥७६॥ सूचीभेद्येऽथसंदंशेलालापेक्षुरधारके ॥
प्रत्येकंनरकेत्वेषपात्यतांकल्पसंख्यया ॥ ७७ ॥ धर्मराजःसमाकर्ण्यचित्रगुप्तमुखादिति ॥ निर्भर्त्स्यतंदुराचारंकिंकरानादिदेशह ॥ ७८ ॥

ष्टैरितिवानुषंजनीयम् ॥ ६७ ॥ कामतोजग्धानिभक्षितानि ॥ अनेनाकामतोभक्षणेनदोषइतिध्वनितम् ॥ तथाचाहमनुः ॥ देवान्पितॄन्समभ्यर्च्यखादन्मांसंनदुष्यतीत्यादि ॥ ६८ ॥ पायसंपरमा
न्नम् ॥ पर्यपाक्षीत्पक्तवान् ॥ लाक्षेति ॥ लाक्षालवणादीनांविक्रेतेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ६९ ॥ केशाश्चामराणि ॥ ७० ॥ अहनिदिवसेच ॥ ७१ ॥ शतात्परेपरःशतमसंख्याताइत्यर्थः
॥ ७२ ॥ ७३ ॥ उपसंहरन्नशास्तिंदर्शयति ॥ किंबहूक्तेनेति ॥ ७४ ॥ रौरवाद्यानरकविशेषाः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ कल्पसंख्ययाब्रह्मणोदिनगणनया ॥ ७७ ॥ आदिदेशाज्ञप्तवान् ॥ ७८ ॥

आदेशप्रकारमाह ॥ भ्रूसंज्ञयाहूतैर्भ्रूचालनेनोक्तैरित्यर्थः ॥ भ्रूसंज्ञयाथतैरितिक्वचित्पाठः ॥ तत्रभ्रूसंज्ञयाऽऽदिदेशेत्यन्वयः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ तत्पादगुल्फकम् ॥ ८१ ॥ ८२ ॥८३॥ काप्येषानिरंजन चित्स्वरूपा ॥ योऽसौनिरंजनोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः ॥ सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइति ॥ सदाशिवस्येयंसादाशिवी ॥ ८४ ॥ निरंजनस्यकथंद्रवरूपेणप्रवृत्तिरित्याशंकायामाह ॥ करुणेति ॥ ८५ ॥ अतएवएषानान्यसरित्समेत्याह ॥ यथाऽन्याइति ॥ ८६ ॥ श्रुत्यक्षराणीति ॥ हेमुनेश्रुत्यक्षराणिउपनिषदक्षराणिनिश्चोत्यानिष्पीड्यउपनिषदर्थान्निश्चित्येत्येतत् ॥ तद्द्रवैस्ते

भ्रूसंज्ञयाहूतैर्नीतःसबद्धानिरयालयम् ॥ आक्रंदरावोयत्रोच्चैःपापिनांरोमहर्षणः ॥ ७९ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ यातनास्वतितीव्रासुवाहीकेसंस्थिते तदा ॥ तत्कालपुण्यफलदेगाङ्गेयांभसिनिर्मले ॥ ८० ॥ पतितंतद्विगृध्रास्याद्वाहीकस्यद्विजन्मनः ॥ हरेर्विमानंतत्कालमापन्नंसुरसद्मतः ॥ ८१ ॥ घंटावलंबितंदिव्यंदिव्यस्त्रीशतसंकुलम् ॥ आरुह्यदेवयानंसदिव्यवेषधरोद्विजः ॥ ८२ ॥ वीज्यमानोऽप्सरोवृंदैर्दिव्यगंधानुलेपनः ॥ जगामस्वर्गभुवनं गंगास्थिपतनाद्धरे ॥ ८३ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ वस्तुशक्तिविचारोयमद्भुतःकोपिकुंभज ॥ द्रवरूपेणकाप्येषाशक्तिःसादाशिवीपरा ॥ ८४ ॥ करुणामृतपूर्णेनदेवदेवेनशंभुना ॥ एषाप्रवर्तितागंगाजगदुद्धरणायवै ॥ ८५ ॥ यथान्याःसरितोलोकेवारिपूर्णाःसहस्रशः ॥ तथैषानानुमंतव्यासद्भिस्त्रिपथगामिनी ॥८६॥ श्रुत्यक्षराणिनिश्चोत्यकारुण्याच्छंभुनामुने ॥ निर्मितातद्द्रवैरेषागंगागंगाधरेणवै ॥ ८७ ॥ योगोपनिषदामेतंसारमाकृष्यशंकरः ॥ कृपयासर्वजंतूनांचकारसरितांवराम् ॥ ८८ ॥ अकलानिधयोरात्र्योविपुष्पाश्चैवपादपाः ॥ यथातथैवतेदेशायत्रनास्त्यमरापगा ॥ ८९ ॥ अनयाः संपदोयद्वन्मखायद्वददक्षिणाः ॥ तद्वद्देशादिशःसर्वाहीनागंगांभसाहरे ॥ ९० ॥ व्योमांगणमनर्कंचनक्तेऽदीपंयथागृहम् ॥ अवेदाब्राह्मणायद्वद्गंगाहीनास्तथादिशः ॥ ९१ ॥ चांद्रायणसहस्रंतुयःकुर्याद्देहशोधनम् ॥ गंगामृतंपिबेद्यस्तुतयोर्गंगांबुपोऽधिकः ॥ ९२ ॥ पादेनैकेनयस्तिष्ठेत्सहस्रंशरदांशतम् ॥ अब्दंगंगांबुपोयस्तुतयोर्गंगांबुपोऽधिकः ॥ ९३ ॥ अवाक्छिराःप्रलंबेद्यःशतसंवत्सरान्नरः ॥ भीष्मसूवालुकातल्पशयस्तस्माद्वरोहरे ॥ ९४ ॥ पापतापाभितप्तानांभूतानामिहजाह्नवी ॥ पापतापहरायद्वद्गंगानान्यत्तथाकलौ ॥ ९५ ॥ तार्क्ष्यवीक्षणमात्रेणफणिनोनिर्विषायथा ॥ निष्प्रभाणितथैनांसिभागीरथ्यवलोकनात् ॥ ९६ ॥ गंगातटोद्भवांमृत्स्नांयोमौलौबिभृयान्नरः ॥ बिभर्तिसोऽर्कबिंबंवैतमोनाशायनिश्चितम् ॥ ९७ ॥

षामुपानिषदक्षराणांद्रवैरसैस्तत्प्रतिपाद्यैर्ब्रह्मानंदैरित्यर्थः ॥ रसोवैसःरस ँ ह्येवायंलब्ध्वानंदीभवतीतिश्रुतेः ॥ कारुण्याच्छंभुनासर्वेषामानंदकारणेनगंगाधरेणएषागंगाविनिर्मितेत्यर्थः ॥ ८७ ॥ एतदेवविवृणोति ॥ योगोपनिषदामिति ॥ योगोब्रह्मात्मनोरैक्यंतत्प्रतिपादकोपनिषदामित्यर्थः ॥ एतंब्रह्मानंदम् ॥ ८८ ॥ अकलानिधयश्चंद्ररहिताः ॥ ८९ ॥ अनयानीतिरहिताः ॥ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ भीष्मसूवालुकातल्पशयः भीष्मंसूतइतिभीष्मसूर्गंगातस्यावालुकाएवतल्पंशय्यातत्रशेतइतितथा ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ गंगातटोद्भवांगंगातीरेजाताम् ॥

गंगातटोत्तरामितिपाठेगंगातीरादुत्तरउत्तरणमुद्धारोयस्याःसातथातामित्यर्थः ॥ तमोनाशायपापनाशायपरंपरयाऽज्ञाननाशायेतिवा ॥ ९७ ॥ ९८॥ वंशद्वयंमातृवंशंपितृवंशंचेत्यर्थः ॥ ९९ ॥
कीर्तनादिति ॥ कीर्तनाद्गंगेत्यादिनामकीर्तनाद्दर्शनात्स्पर्शात्पानावगाहनात्पानादवगाहनाच्चपुण्यापुण्यर्द्धिनाशयोर्धर्मोपचयाधर्मनाशयोर्गंगादशोत्तरगुणाज्ञेयाइत्यन्वयः ॥ अयमर्थः ॥ गंगायाः
कीर्तनाद्यावान्पुण्योपचयोभवत्यपुण्यनाशश्चतावतोपिदशगुणोदर्शनात् एवंतावतोपिदशगुणःस्पर्शात् एवंतावतोपिदशगुणः पानात् एवंतावतोपिदशगुणोऽवगाहनादिति ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥
श्रुतिमूइरावतीमित्यादिकाम् ॥ विनिश्चितार्थामसंदेहार्थाम् ॥ ३ ॥ श्रुतिमेवदर्शयाति ॥ इरावतीमित्यादिनाविशुद्धिकामइत्यंतेन ॥ गंगांश्रितासःश्रिताआश्रिताइत्यर्थः ॥ मृतासइतिपाठे

व्यसनैरभिभूतस्यधनहीनस्यपापिनः ॥ गंगैवकेवलंतस्यगतिरुक्तानचान्यथा ॥ ९८ ॥ श्रुताभिलषितादृष्टास्पृष्टापीताऽवगाहिता ॥ पुंसांवंशद्वयं
गंगातारयेन्नात्रसंशयः ॥ ९९ ॥ कीर्तनाद्दर्शनात्स्पर्शाद्गंगापानावगाहनात् ॥ दशोत्तरगुणाज्ञेयापुण्यापुण्यर्द्धिनाशयोः ॥ १०० ॥ नसुतैर्नचवावित्तै
र्नान्येनापिसुकर्मणा ॥ तत्फलंप्राप्यतेमर्त्यैर्गंगामाप्ययदाप्यते ॥ १ ॥ जात्यंधाःपंगवस्तेवैजीवंतोप्यथतेमृताः ॥ समर्थाअपियेगंगांनस्नायुर्मोक्षग
र्भिणीम् ॥ २ ॥ श्रुतिंनिशामयहरेगंगामाहात्म्यभाषिणीम् ॥ विनिश्चितार्थांश्रुत्वाश्रयेद्गंगांनरोत्तमः ॥ ३ ॥ इरावतींमधुमतींपयस्विनीममृतरूपा
मूर्जस्वतीम् ॥ त्रिदिवप्रसूतांगंगांश्रितासस्त्रिदिवंव्रजंति ॥ ४ ॥ ऋषिजुष्टांविष्णुपदींपुराणांसुपुण्यधारांमनसाहिलोके ॥ सर्वात्मनाजाह्नवींयेप्रपन्नास्ते
ब्रह्मणःसदनंसंप्रयांति ॥५॥ लोकानिमान्नयतियाजननीवपुत्रान्स्वर्गंसदासर्वगुणोपपन्ना ॥ स्थानमिष्टंब्राह्ममभीप्समानैर्गंगासदैवात्मवशैरुपास्या ॥६॥
उस्रैर्जुष्टामिषतींविश्वरूपामिरावतींजनयित्रींगुहस्य ॥ शिष्टैःसेव्याममृतांब्रह्मकांतांगंगांश्रयेदात्मविशुद्धिकामः ॥ ७ ॥ गंगायांतुनरःस्नात्वाब्रह्मचारी
समाहितः ॥ विधूतपापोभवतिवाजपेयंचविंदति ॥ ८ ॥ अशुभैःकर्मभिर्ग्रस्तान्मज्जमानान्महार्णवे ॥ पततोनिरयेगंगासंश्रितानुद्धरेत्सदा ॥ ९ ॥
ब्रह्मलोकस्तुलोकानांसर्वेषामुत्तमोयथा ॥ सरितांसरसांवापिवरिष्ठाजाह्नवीतथा ॥ ११० ॥ अन्यत्रसम्यक्संकल्प्यतपःकृत्वासमात्रयम् ॥ यत्फलं
तद्भवेद्भक्त्यागंगायांघटिकाऽर्धतः ॥ ११ ॥ स्वर्गस्थस्यनसाप्रीतिर्भुंजतःसुखमक्षयम् ॥ यास्याद्गंगातटेपुंसांरात्रौचंद्रोदयेसति ॥ १२ ॥ जरारोगा
भिपन्नंतुकुणपंजाह्नवीजले ॥ धैर्येणतृणवत्त्यक्त्वाप्रविशेदमरावतीम् ॥ १३ ॥ वायोंघैःसततंयस्याःप्लाव्यतेशशिमंडलम् ॥ भूयोधिकतरांशोभांबिभर्तितदहः
क्षये ॥ १४ ॥ आप्लुतस्यजलेयस्याःसद्योनश्यतिपातकम् ॥ महतःश्रेयसःप्राप्तिस्तत्क्षणादेवजायते ॥१५॥ पितृभ्यःश्रद्धयायत्रदत्तास्त्वापःस्ववंशजैः ॥
प्रयच्छंतिपरांतृप्तिंशरदांत्रयमच्युत ॥ १६ ॥ तारयेत्क्षितियान्मर्त्यानधःस्थांश्चसरीसृपान् ॥ स्वर्गेस्वर्गसदोविष्णोगंगात्रिपथगाततः ॥ १७ ॥

गंगायांमृताःसंतस्त्रिदिवंसुखात्मकंकैवल्यंव्रजन्तीत्यर्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ गंगायांचजलेमोक्षइति ॥ इरावत्यादयःपंचनदीप्रभेदास्तदात्मिकाम् ॥ अर्थांतरत्वेस्पष्टएवार्थः ॥ ४ ॥ ब्रह्मणःसदनं
वैकुण्ठम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ उस्रैर्देवैस्तेजोमयत्वात् ॥ इषतीमिच्छतीमिच्छांकुर्वतीमित्यर्थः ॥ इरावतीमूइराभूवागाद्यातद्वतीम् ॥ ब्रह्मकांतांब्राह्मणानांकमनीयामाभिलषितांसावित्रीरूपांवा ॥७॥८॥
॥ ९ ॥११०॥११॥१२॥१३॥ यस्यावार्योघैःशशिमंडलंप्लाव्यतेइत्यादीनांसातीर्थानांपरमंतीर्थमित्यग्रेणान्वयः ॥ तच्छशिमंडलम् ॥ अहःक्षयेरात्रौ ॥१४॥१५॥१६॥ क्षितौयांतिगच्छंतीतिक्षिति

यास्तान् ॥ क्षितिजानितिवापाठः ॥ त्रिपथगानामनिर्वक्ति ॥ तारयोदिति ॥ त्रीन्पथःत्रयश्चतेपंथानश्चतान्वागच्छतीतितथा ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
॥ १२४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नमोभगवतेतस्मैब्रह्मविष्णुशिवात्मने ॥ परब्रह्मस्वरूपिण्यैगंगायैचनमोनमः ॥
॥ १ ॥ एकोनत्रिंशदध्यायेगंगानामसहस्रकम् ॥ वर्ण्यतेभूरिमाहात्म्यंसर्वाघौघविदारणम् ॥ २ ॥ पूर्वोक्तापरिमितगुणगणायागंगायाःस्नानमंतरेणनृणांजन्मव्यर्थंस्यादतोऽशक्तदूरदेशस्थि
तानांयेनोपायांतरेणतद्भवतितत्किमस्तीतिसर्वलोकोपकारायपृच्छति विनेतिद्वाभ्याम् ॥ १ ॥ २ ॥ उपायांतरमेवविकल्प्यानुपृच्छति दानंवेतिद्वयेन ॥ मंत्रस्तोत्रमितिपाठेएकवद्भावः ॥ ३ ॥

तीर्थानामुत्तमंतीर्थंसरितामुत्तमासरित् ॥ स्वर्गदासर्वजंतूनांमहापातकिनामपि ॥ १८ ॥ अध्युष्टाःकोटयोविष्णोसंतितीर्थानिसर्वतः ॥ दिविभुव्यंत
रिक्षेचजाह्नव्यांतानिकृत्स्नशः ॥ १९ ॥ ज्ञात्वाज्ञात्वाचगंगायांयःपंचत्वमवाप्नुयात् ॥ अनात्मघातीस्वर्गीस्यान्नरकान्सनपश्यति ॥ १२० ॥ गंगैवसर्व
तीर्थानिगंगैवचतपोवनम् ॥ गंगैवसिद्धिक्षेत्रंहिनात्रकार्याविचारणा ॥ २१ ॥ यत्रकामफलावृक्षामहीयत्रहिरण्मयी ॥ जाह्नवीस्नायिनस्तत्रनिवसंतिघटो
द्भव ॥ २२ ॥ धेनुंभागीरथीतीरेसुशीलांचपयस्विनीम् ॥ वासोरत्नैरलंकृत्वाब्राह्मणायददातियः ॥ २३ ॥ यावंतितस्यालोमानिमुनेतत्संततेरपि ॥
तावद्वर्षसहस्राणिसस्वर्गसुखभुग्भवेत् ॥ १२४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे काशीखंडेपूर्वार्द्धे गंगामहिमाना
माष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥२८॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ विनास्नानेनगंगायानृणांजन्मनिरर्थकम् ॥ उपायांतरमस्त्यन्यद्येनस्नानफलंलभेत् ॥१॥
अशक्तानांचपंगूनामालस्योपहतात्मनाम् ॥ दूरदेशांतरस्थानांगंगास्नानंकथंभवेत् ॥ २ ॥ दानंवाऽथव्रतंवाऽथमंत्रःस्तोत्रंजपोऽथवा ॥ तीर्थांतराभिषे
कोवादेवतोपासनंतुवा ॥ ३ ॥ यद्यस्तिकिंचित्षडक्रगंगास्नानफलप्रदम् ॥ विधानांतरमात्रेणतद्वदप्रणतायमे ॥ ४ ॥ त्वत्तोनवेदस्कंदान्योगंगागर्भ
समुद्भव ॥ परंस्वर्गतरंगिण्यामहिमानंमहामते ॥ ५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ संतिपुण्यजलानीहसरांसिसरितोमुने ॥ स्थानेस्थानेचतीर्थानिजिता
त्माध्युषितानिच ॥६॥ दृष्टप्रत्ययकारीणिमहामहिमभांज्यपि ॥ परंस्वर्गतरंगिण्याःकोट्यंशोपिनतत्रवै ॥ ७ ॥ अनेनैवानुमानेनबुद्ध्यस्वकलशोद्भव ॥
दध्रेगंगोत्तमांगेनदेवदेवेनशंभुना॥८॥स्नानकालेऽन्यतीर्थेषुजप्यतेजाह्नवीजनैः ॥ विनाविष्णुपदींक्वान्यत्समर्थमघमोचने॥९॥गंगास्नानफलंब्रह्मन्गंगा
यामेवलभ्यते॥यथाद्राक्षाफलस्वादोद्राक्षायामेवनान्यतः ॥१०॥ अस्त्युपायइहत्वेकःस्याद्येनाविकलंफलम्॥स्नानस्यदेवसरितोमहागुह्यतमोमुने॥११॥

विधानांतरमात्रेणकेवलानुष्ठानांतरेण ॥ विधानांतरमत्रेशेतिक्वचित् ॥ ४ ॥ अन्यएवकश्चित्प्रष्टव्यइतिनवाच्यमित्याह ॥ त्वत्तइति ॥ यतस्त्वंगंगागर्भसमुद्भवोऽतस्त्वत्तःपरोगंगामाहात्म्यंनजा
नातीत्यर्थः ॥ ५ ॥ यद्यपिपृथिव्यांमध्येमध्येप्रत्यक्षफलजनकानिमुनिभिरध्युषितानिमहामहिमयुक्तान्यपितीर्थानिसंतितथापिगंगायाःकोट्यंशस्यांशोपितेषुनास्त्यतोगंगास्नानजंफलंगंगाया
मेवलभ्यतेनान्यत्रेतिसदृष्टांतमुत्तरमाह संतिपुण्यजलानीतिपंचभिः ॥ ६ ॥ प्रतीयतइतिप्रत्ययःफलम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ द्राक्षागोस्तनी ॥ १० ॥ तर्ह्यंधपंग्वादीनांकथंनिस्तारइत्यतआह ॥

अस्त्युपायइति ॥ ११ ॥ १२ ॥ इदंनाम्नांसहस्रमित्यन्वयः ॥ १३ ॥ शिवसंतोषसंततिशिवसंतोषस्यसंततिः परंपरायत्रतत्तथा ॥ संतोषकृदितिक्वचित् ॥ १४ ॥ स्तवेषुमध्येराजंतइति स्तवराजास्तेषुशोभनंशोभायमानंचारुतरमित्यर्थः ॥ वेदोपनिषदावेदांतेनतज्जन्यविद्ययावा ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रथमतोगंगानामसहस्रंवक्ष्यन्मंगलमाचरति ॥ ॐनमोगंगादेव्याइति ॥ नन्वत्राकाराद्यादिक्षकाराद्यंतानिनामानिक्रमेणदृश्यंतेतत्किमितिमध्येऋॠऌॡअःङञठणथादीनिनामानिनोपलभ्यंतइति ॥ नचपतितानीतिवाच्यम् ॥ बहुपुस्तकेष्वदृष्टेः ॥ गणनायांकृतायांकिंचिदधिकानिनवशतान्येवलभ्यंतइति ॥ अत्रोच्यते ॥ संपूर्णसहस्रनाम्नांकीर्तनादिनासद्यएवसशरीराणांप्राणिमात्राणांवैकुंठशिवलोकादिप्राप्तेरकांडएवसृष्टचाद्युच्छेदादृकारादिनववर्णानांकियतांनाम्नांसंगोपनंगंगयैवकृतमिति ॥ यथादर्शनमात्रेणसर्वजंतूनांसशरीराणांसद्योवैकुंठलोकप्राप्तिवारणायपुरुषोत्तमाख्येक्षेत्रेंऽगवैकल्यंश्रीपुरुषोत्तमस्ययथावाबदरिकाश्रमेश्रीनारायणस्येति ॥ नचतर्हि सांगाभावात्फलाभावः ॥ अग्निहोत्रादिकर्माणिसापायानिकलौयुगे ॥ गंगास्नानंहरेर्नामनिरपायमिदंद्वयम् ॥ नेहाभिक्रमनाशोस्तिप्रत्यवायोनविद्यते॥स्वल्पमप्यस्यधर्मस्यत्रायतेमहतोभयादित्यादिस्मृतेर्यथाकथंचित्कृतस्यापिगंगास्नानस्यहरिहरगंगादिनामोच्चारणस्यचफलावश्यंभावात्॥ अस्तुवायथातथाकिमस्माकंवराकाणांतच्चिंतया॥ यथास्थितिनाम्नांसहस्रस्यसमावेशोयथाभवतितथाव्याख्यायत इति ॥ अत्रोंकाररूपिणीत्यादिशब्दानां पुनरुक्तानामपिवृत्तिभेदान्नपौनरुक्त्यम्॥गणनाथांबिकाढुंढिविघ्नेशजननीत्यादीनांवृत्त्येकत्वेपिशब्दभेदान्नपौनरुक्त्यम्॥अर्थैक्यपौनरुक्त्यंनदोषाय॥योऽसौनिरंज

शिवभक्तायशांतायविष्णुभक्तिपरायच ॥ श्रद्धालवेत्वास्तिकायगर्भवासमुमुक्षवे ॥ १२ ॥ कथनीयंनचान्यस्यकस्यचित्केनचित्क्वचित् ॥ इदंरहस्यंपरमंमहापातकनाशनम् ॥ १३ ॥ महाश्रेयस्करंपुण्यंमनोरथकरंपरम् ॥ द्युनदीप्रीतिजनकंशिवसंतोषसंतति ॥ १४ ॥ नाम्नांसहस्रंगंगायाःस्तवराजेषुशोभनम् ॥ जप्यानांपरमंजप्यंवेदोपनिषदासमम् ॥ १५ ॥ जपनीयंप्रयत्नेनमौनिनावाचकंविना ॥ शुचिस्थानेषुशुचिनासुस्पष्टाक्षरमेवच ॥ १६ ॥

स्कंदउवाच ॥ ॥ ॐनमोगंगादेव्यै ॥ ॐकाररूपिण्यजराऽतुलाऽनंताऽमृतस्रवा ॥ अत्युदाराऽभयाऽशोकाऽलकनंदाऽमृताऽमला ॥ १७ ॥

नोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः ॥ सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइतिस्मृतेर्गंगायाःपरब्रह्मरूपत्वात्सैवात्रविशिष्यते ॥ तत्रापिस्त्रीलिंगशब्दागंगायानपुंसकशब्दागंगांभसःपुंल्लिंगशब्दाजनार्दनस्यविशेषणमितिद्रष्टव्यम् ॥ तत्रोंकारस्याकारोकारमकारात्मकत्वादोंकाररूपिणीत्यस्याकारादित्वंबोद्धव्यम् ॥ यद्वा ॐकारस्यसर्ववर्णात्मकत्वान्मांगलिकत्वाच्चादावुपादानंयुक्तमितितदादित्वम् ॥ तदुक्तम् ॥ ॐकारप्रभवावेदाॐकारप्रभवाःसुराः ॥ ॐकारप्रभवंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ ॐकारश्चाथशब्दश्चद्वावेतौब्रह्मणःपुरा ॥ कंठंभित्त्वाविनिर्यातौतस्मान्मांगलिकावुभौ ॥ स्रवत्यनोंकृतंपूर्वंपरस्माच्चविशीर्यतेइत्यादि ॥ ॐकाररूपिणीति ॥ यद्यपिब्रह्मादिशब्दाःपरदेवतायावाचकास्तथापिश्रुतिप्रामाण्यात्परदेवतायानेदिष्ठमभिधानमोंकारः ॥ अतएवपरदेवताप्रतिपत्ताविदंपरंसाधनम् ॥ तच्चाद्विप्रकारेणप्रतीकत्वेनाभिधानत्वेनच ॥ तथाविष्ण्वादिप्रतिमाभेदेन ॥ एवमोंकाररूपिणीपरादेवताप्रतिपत्तव्या ॥ तथाह्योंकारालंबनस्यपरादेवताप्रसीदति ॥ एतदालंबनंश्रेष्ठमेतदालंबनंपरम् ॥ एतदालंबनंज्ञात्वाब्रह्मलोकेमहीयतइतिश्रुतेः॥तथाचायमर्थः॥ॐकाररूपिणी ॐकारप्रतीकाॐकारवाचकासर्वात्मकत्वात्प्रणवस्वरूपाचेत्यर्थः॥नविद्यतेजराऽपक्षयलक्षणापंचमीविकृतिर्यस्याःसाऽजरा॥ नविद्यतेतुलापरिमाणंयस्याःसाऽतुला ॥ नविद्यतेदेशतःकालतोवस्तुतोंतःपरिच्छेदःषष्ठोविकारोविनाशोवायस्याःसाऽनंता ॥ अमृतंधर्मद्रवात्मकंतोयंस्रवतिवहतिमोहिनीरूपेणदेवेभ्योवाऽमृतंसुधांददातीत्यमृतस्रवा॥ अतिशयेनोदारादात्रीमहतीत्यातिक्रांताउदारादातारोमहांतोवाययासाअत्युदारा ॥ नविद्यतेभयंयस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽभया ॥ अद्वितीयत्वात् ॥ द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः ॥ नविद्यतेशोको

यस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽशोका ॥ तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः ॥ अलकनंदाभारतवर्षगागंगा ॥ साचसप्तधा ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ समंताद्ब्रह्मणःपुर्यांगंगापततिवैदिवः ॥ सातत्रपतितादिक्षुचतुर्धाप्रतिपद्यते ॥ सीताचालकनंदाचचक्षुर्भद्राचवैक्रमादित्यादि ॥ अमृतासुधास्वरूपा ॥ नविद्यतेमृतंमरणंयस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽमृतेतिवा ॥ नजायतेम्रियतेवाविपश्चिदित्यादिश्रुतेः॥ अमलानिर्मलाशुद्धसत्त्वेत्यर्थः ॥ नविद्यतेसंसारलक्षणंमलंयस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽमलाइतिवा ॥१७॥ अःविष्णुर्नाथोयेषांतेऽनाथाविष्णुभक्तास्तेषुसंसारांगारपाच्यमानेषुवत्सलास्निग्धाऽनाथवत्सला ॥ अमोघानामतःशांतनोर्भार्यावस्थायाम् ॥ ब्रह्मपुत्रमहाभागशांतनोःकुलनंदन ॥ अमोघागर्भसंभूतगृहाणार्घ्यंनमोस्तुतइतिस्मृतेः ॥ नविद्यंतेमोघाव्यर्थाधर्मार्थकाममोक्षायस्यायस्याःसकाशादितिवा साऽमोघाऽव्यर्थापरमार्थैतियावदितिवा ॥ सत्यंज्ञानमनंतमित्यादिश्रुतेः॥अपामपंचीकृतानांजलानांयोनिःकारणम् ॥ ताआपऐक्षतेतिश्रुतेः ॥ अपएवससर्जादावितिस्मृतेश्च ॥ समुद्रात्मकत्वाद्वाऽपांयोनिःकारणम् ॥ यथासर्वासामपांसमुद्रएकायोनिरितिश्रुतेः ॥ अमृतंमोक्षंभक्तेभ्यःप्रददात्यभक्तेभ्योवाप्रकर्षेणखंडयतीत्यमृतप्रदा ॥ नकेनापिप्रमाणेनव्यज्यतइत्यव्यक्तंब्रह्म ॥ येत्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तंपर्युपासतइतिस्मृतेः ॥ प्रकृतिर्वाऽव्यक्तम् ॥ नारायणःपरोऽव्यक्तादितिस्मृतेः ॥ तल्लक्षणातत्स्वरूपाऽव्यक्तलक्षणा ॥ नकेनापिक्षोभ्यतइत्यक्षोभ्याकूटस्थेत्यर्थः ॥ नकेनाप्यऽवच्छिद्यतइत्यनवच्छिन्नात्रिविधपरिच्छेदशून्येत्यर्थः ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ नविद्यतेपरउत्कृष्टोयस्याःसाऽपरा ॥ अवतारादिषुकदापिकेनचिन्नजितेत्यजिता ॥ अपराजितेत्यत्रयद्यप्येकनामप्रतिभातितथापिसहस्रसंख्यापरिपूर्त्यर्थमेवव्याख्यायतइत्येवमेतादृशेस्थलेअग्रेपिबोद्धव्यम् ॥ १८ ॥ अःविष्णुर्नाथोयेषांतैरनाथैर्वैष्णवैःसंसारांगारदंदह्यमानैर्वानाथ्यतेप्रार्थ्यतेइत्यनाथनाथा ॥ भक्तानांयेऽभीष्टाऽर्थास्तेषांसिद्धिदातत्प्रापिका ॥ अभक्तानांसिद्धिखंडिकावेत्यभीष्टार्थसिद्धिदेत्यर्थः ॥ अनंगवर्धिनीकामवर्धिनीकामच्छेत्रीवा ॥ वृधुच्छेदने इतिधातुः ॥ नविद्यतेअंगंयस्यासावनंगःपरमात्मातंवर्धयितुंप्रापयितुंशीलंयस्याःसाऽनंगवर्धिनीतिवा ॥ अणिमाआदिर्येषांतेअणिमादयः ॥ आदिपदेनमहिमागरिमालघिमेशित्ववशित्वप्राप्तिप्राकाम्यानिगृह्यंते ॥ तेगुणायस्याःसाऽणिमादिगुणा ॥ अःविष्णुराधारोयस्याःसाआधारातदेकाश्रयेत्यर्थः ॥ तत्पादपद्मान्निःसृतत्वात्[1] ॥ अग्रेप्रथमतोगण्यतइत्यग्रगण्यासर्वेषांमध्येश्रेष्ठेत्यर्थः ॥ एषसर्वेश्वरइत्यादिश्रुतेः ॥ अलीकंमिथ्याभूतमनिर्वचनीयमज्ञानंतत्कार्यंहर्तुंशीलंयस्याःसाऽलीकहारिणी॥ यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदित्यादिश्रुतेः॥१९॥ अचिंत्याशक्तिर्मायाख्यायस्याऽचिंत्यादुरधिगम्याचसाशक्तिश्चिच्छक्तिश्चेतिवासाऽचिंत्यशक्तिः ॥ मममायादुरत्ययेतिस्मृतेः ॥ नविद्यतेऽघमज्ञानंतत्कार्यलक्षणंपापलक्षणंवायस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽनघा ॥ निरवद्यंनिरंजनमितिश्रुतेः ॥ गंगातारयतेपुंसामुभौवंशौभवार्णवादितिस्मृतेश्च ॥ अद्भुतमाश्चर्यंरूपंयस्याःसाऽद्भुतरूपा ॥ आश्चर्योऽस्यवक्ताकुशलोऽस्यमन्ता ॥ आश्चर्यवत्पश्यतिकश्चिदेनमित्यादिश्रुतिस्मृतिभ्याम् ॥ अघंहर्तुंशीलंयस्याःसाऽघहारिणी ॥ तदुक्तम् ॥ दृष्टाजन्मशतंपापंस्पृष्टाजन्मशतानिच ॥ स्नानाज्जन्मसहस्राणिहंतिगंगाकलौयुगइति ॥ अद्रिराजस्याहिमवतःसुताकन्याऽद्रिराजसुता ॥ तथाच

अनाथवत्सलाऽमोघाऽपांयोनिरमृतप्रदा ॥ अव्यक्तलक्षणाऽक्षोभ्याऽनवच्छिन्नाऽपराजिता ॥ १८ ॥ अनाथनाथाऽभीष्टार्थसिद्धिदाऽनंगवर्धिनी ॥
अणिमादिगुणाऽधाराऽग्रगण्याऽलीकहारिणी ॥ १९ ॥ अचिंत्यशक्तिरनघाऽद्भुतरूपाऽघहारिणी ॥ अद्रिराजसुताऽष्टांगयोगसिद्धिप्रदाऽच्युता ॥ २० ॥

१—अतःविष्णुतःधारायस्याःसाअधारा—विष्णुधारेत्यर्थः। अकारादिनामत्वात्।

बालकांडेरामायणे ॥ शैलेंद्रोहिमवान्नामरत्नानामाकरोमहान् ॥ तस्यकन्याद्वयंनामरूपेणाप्रतिमंभुवीत्यादि॥अष्टौयमनियमासनप्राणसंरोधप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिलक्षणान्यंगानिसाधनत्वेनय
स्मिन्सचासौजीवात्मनोरैक्यचिंतनयोगश्चतस्यसिद्धिप्रदामुक्तिप्रदेत्यर्थः ॥ स्वस्वरूपान्नच्यवतइत्यच्युता॥२०॥अक्षुण्णाअखंडिताचासौशक्तिश्चअक्षुण्णाऽकुंठिताशक्तिर्यस्याइतिवा साऽक्षुण्णशक्तिः ॥
असून्प्राणान्ददातिप्रवर्तयतिखंडयतीतिवासुदा ॥ प्राणस्यप्राणमितिश्रुतेः ॥ अनंतानितीर्थानियस्यांसाऽनंततीर्था ॥ सर्वतीर्थमयीगंगेतिस्मृतेः ॥ अमृतममृतवत्स्वादुअमृतनिमित्तंवाउदकं
यस्याःसाऽमृतोदका ॥ अनंतोऽपरिच्छिन्नोमहिमामहत्त्वंयस्याःसाऽनंतमहिमा ॥ नविद्यतेपारोऽवधिर्यस्याःसाऽपारा ॥ सुखमेवसौख्यम् अनंतंसौख्यंब्रह्मसुखंप्रददातीत्यनन्तसौख्यप्रदा ॥ अन्नं
ददातीत्यन्नदाभुक्तिप्रदेत्यर्थः ॥ २१ ॥ अशेषाःसमग्रादेवतामूर्तौयस्याःसाअशेषदेवतामूर्तिः ॥ सर्वदेवमयोहरिरितिस्मृतेः ॥ नघोराअघोराशांतस्वभावेत्यर्थः ॥ सरस्वतीरजोरूपातमोरूपा
कलिंदजा ॥ सत्त्वरूपाचगंगात्रनयंतिब्रह्मनिर्गुणमित्युक्तेः ॥ अमृतरूपिणीकैवल्यरूपा ॥ तदेतद्ब्रह्मामृतमभयमितिश्रुतेः ॥ अमृतवर्षिणीतिक्वचित्पाठः ॥ अविद्यैवजालमावरकत्वात्तस्याःशमनी
नाशकर्त्रीअविद्याजालशमनी ॥ अप्रतर्क्यांवाङ्मनसयोरगम्यांगतिंप्रत्यग्ब्रह्मैक्यरूपांप्रददातीतिअप्रतर्क्यगतिप्रदा ॥ हिनिश्चये ॥ एवमग्रेपि ॥ २२ ॥ अशेषाणांविघ्नानाममंगलानामाधिदैविका
धिभौतिकाध्यात्मिकानांसंहर्त्रीअशेषविघ्नसंहर्त्री ॥ एवार्थेतुशब्दः ॥ एवमग्रेपि ॥ अशेषैर्गुणैःसर्वज्ञत्वादिलक्षणैर्गुंफिताग्रथिताव्याप्ताअशेषगुणगुंफिता ॥ अज्ञानमेवतिमिरंतमस्तस्यज्योतिर्नाश

अक्षुण्णशक्तिरसुदाऽनंततीर्थाऽमृतोदका ॥ अनंतमहिमाऽपाराऽनंतसौख्यप्रदाऽन्नदा ॥ २१ ॥ अशेषदेवतामूर्तिरघोराऽमृतरूपिणी ॥ अविद्याजालश
मनीह्यप्रतर्क्यगतिप्रदा ॥ २२ ॥ अशेषविघ्नसंहर्त्रीत्वशेषगुणगुंफिता ॥ अज्ञानतिमिरज्योतिरनुग्रहपरायणा ॥ २३ ॥ अभिरामाऽनवद्यांग्यनंतसारा
ऽकलंकिनी ॥ आरोग्यदाऽऽनंदवल्लीत्वापन्नार्तिविनाशिनी ॥ २४ ॥ आश्चर्यमूर्तिरायुष्याह्याढ्याऽऽद्याऽऽप्राऽऽर्यसेविता ॥ आप्यायिन्याप्तविद्याऽऽ
ख्यात्वानंदाऽऽश्वासदायिनी ॥ २५ ॥

कम् ॥ आश्रयत्वविषयत्वयोःप्रदानेनतत्प्रकाशकमितिवा ॥ भक्तानामनुग्रहायपरायणाव्यग्राअनुग्रहपरायणा ॥२३॥ अभिरमंत्यस्यांयोगिनइत्यभिरामा ॥ रमंतेयोगिनोऽनन्तेसत्यानंदेचिदात्मनि ॥
इतिरामपदेनासौपरंब्रह्माभिधीयतइतिस्मृतेः ॥ नावद्यंदुष्टमंगंस्वरूपंयस्याःसानवद्यांगी ॥ निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिस्मृतेः ॥ अनन्तःसारःस्थिरोंऽशोयस्याःसाऽनंतसारा ॥ अनंतेप्रपंचेसारभूताइतिवा ॥
नविद्यतेकलंकोयस्याःसाऽकलंकिनी ॥ आरोग्यंददातीत्यारोग्यदा ॥ रोगएवरोग्यम्आसमन्ताद्रोग्यंद्यतिखण्डयतीतिवाआरोग्यदा ॥ आनन्दवल्लीसुखलतिका ॥ सएषपरमानंदइतिश्रुतेः ॥ आप
न्नार्तिविनाशिनीभक्तपीडोपशमनी ॥ २४ ॥ आश्चर्यामूर्तिःस्वरूपंयस्याःसाआश्चर्यमूर्तिः ॥ आश्चर्यरूपिणीतिक्वचित्पाठः ॥ आयुर्भ्योहिताआयुष्या ॥ आढ्यापरिपूर्णेत्यर्थः ॥ आदौभवा
आद्या ॥सर्वकारणमित्यर्थः ॥ आसमंतात्प्रातिपूरयतीत्याप्रा ॥ प्रापूरणइतिधातुः ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ समंताद्ब्रह्मणःपुर्यांगंगापततिवैदिवः ॥ सातत्रपतितादिक्षुचतुर्धाप्रतिपद्यतइत्यादि ॥
पृथोर्भयाद्गोरूपासतीआसमंताच्चतुःसमुद्रान्व्याप्नोतीतिवाआप्रा ॥ सर्वात्मकत्वाद्गंगायाः ॥ तदुक्तंकालिदासेन ॥ पयोधरीभूतचतुःसमुद्रांजुगोपगोरूपधरामिवोर्वीमिति ॥ आप्तेतिक्वचित्पाठः ॥ आर्यैः
पूज्यैर्विश्वेश्वरादिभिःसेविताउपासिताआर्यसेविता॥आप्यायितुंतुप्तिंजनयितुं शीलंयस्याःसाआप्यायिनी ॥ आप्ताचासौविद्याचेतिआप्तविद्या॥स्वतोऽपरोक्षब्रह्मात्मैकत्वविद्येत्यर्थः॥आप्ताप्राप्ताविद्याययेति
वा ॥ आसमन्तात्ख्याप्रकथनंयस्याःसाआख्याप्रसिद्धेत्यर्थः ॥ प्रसिद्धत्वंचास्याः सितासितेसरितेयत्रसंगते ॥ इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतीत्याद्ययाश्रुत्याबोद्धव्यम् ॥ आनन्दासुखस्वरूपा ॥ विज्ञा

नमानंदंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ आश्वासंनिर्भयंदातुंशीलंयस्याःसाआश्वासदायिनी ॥२५॥ अलसस्यभावआलस्यन्तद्धंतुंशीलंयस्याःसाआलस्यघ्नी॥आलस्यमूलकामक्रोधादिसर्वदोषहंत्रीत्यर्थः ॥ आपदांहंत्री
आपदामाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकानांदुःखानांहंत्रीनाशयित्री ॥ तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः॥आनंदंब्रह्मसुखममृतंसुधातद्वर्षंभक्तेभ्योवर्षितुंशीलंयस्याःसाआनंदामृतवर्षिणी॥
आनन्दामृतवाहिनीतिपाठेआनंदात्मकंयदमृतंजलंतद्वोढुंशीलंयस्याःसातथा ॥ योऽसौनिरंजनोदेवइत्यादिस्मृतेः ॥ इरावतीनदीप्रभेदस्तद्रूपेरावती ॥ इराइंदिरालक्ष्मीस्तद्वतीतिवा ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥
इरावतींमधुमतीमित्यादि ॥ इष्टान्ददातीतीष्टदात्री ॥ इष्टाऽभिप्रेतापरमप्रेमास्पदेत्यर्थः ॥ इष्टापूज्येतिवा ॥ तु इष्टंहुतंपूर्तंवापीकूपतडागादिनिर्माणंतयोःफलंप्रददातीतिइष्टापूर्तफलप्रदा ॥ २६ ॥
इतिहासःपुरावृत्तंश्रुतिर्वेदस्ताभ्यामीड्यःस्तुत्योऽर्थःप्रयोजनंपुरुषार्थोवायस्याःसाइतिहासश्रुतीड्यार्था ॥ इदमपिकथंननामद्वयंस्वीकृतम् ॥ तु इहास्मिँल्लोकेऽमुत्रचपरलोकेशुभंसुखंमोक्षंचप्रददाती
तिइहामुत्रशुभप्रदा ॥ सुखदामोक्षदागंगागंगैवपरमागतिरितिस्मृतेः ॥ इज्यायांशीलंस्वभावोयेषांतेइज्याशीलाः समंब्रह्म ॥ निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिस्मृतेः ॥ तद्वर्ततेयेषांतेसमिनस्तेषुज्येष्ठाकर्मिणां
ज्ञानिनांचोभयेषांमध्येवापूज्येत्यर्थः ॥ समीइतिपाठेदैर्घ्यंछांदसम् ॥ तुइंद्रादिपरिवंदितादेवेंद्रादिभिर्नुतास्तुताचेत्यर्थः ॥ २७ ॥ इलापृथ्वीतस्याअलंकरणरूपामाला ॥ तथाचोक्तम् ॥
वसुधाशृंगारहारावलीति ॥ इद्धादीप्तास्वप्रकाशेत्यर्थः ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥ आत्मास्वप्रकाशः सच्चिद्रूपत्वात् ॥ प्रभाकराभिमतसंविद्वदित्यनुमानाच्च ॥ तु इंदिरालक्ष्मीः
सारम्यंमंदिरमाश्रयोयस्याःसाइंदिरारम्यमंदिरा ॥ इंदिरायावारम्यमंदिररूपा ॥ अयनमित् ॥ संपदादित्वाद्भावेक्विप् ॥ इत्ज्ञानस्वरूपेत्यर्थः ॥ सर्वेगत्यर्थाज्ञानार्थाइतिन्यायात् ॥ इंदिरादिसं

आलस्यघ्न्यापदांहंत्रीह्यानंदामृतवर्षिणी ॥ इरावतीष्टदात्रीष्टात्विष्टापूर्तफलप्रदा ॥ २६ ॥ इतिहासश्रुतीड्यार्थात्विहामुत्रशुभप्रदा ॥ इज्याशीलस
मिज्येष्ठात्विंद्रादिपरिवंदिता ॥ २७॥ इलालंकारमालेद्धात्विंदिरारम्यमंदिरा ॥ इदिंदिरादिसंसेव्यात्वीश्वरीश्वरवल्लभा ॥ २८ ॥ ईतिभीतिहरेड्याचत्वी
डनीयचरित्रभृत् ॥ उत्कृष्टशक्तिरुत्कृष्टोडुपमंडलचारिणी ॥२९॥ उदितांबरमार्गोस्त्रोरगलोकविहारिणी ॥ उक्षोर्वरोत्पलोत्कुंभाउपेंद्रचरणद्रवा ॥३०॥

सेव्यालक्ष्म्यादिभिःसेवनीया ॥ आदिपदेनभवानीप्रमुखागृह्यंते ॥ माहेश्वरीरूपेणमौलिधृतत्वादिप्रतीतेः ॥ तु ईश्वरीईशनशीलासर्वनियंत्रीपरादेवतेतियावत् ॥ एषसर्वेश्वरइत्यादिश्रुतेः ॥
ईश्वरवल्लभाईश्वरस्यविश्वेश्वरस्यवल्लभाकांता ॥ मातःशैलसुतासपत्निवसुधेत्यादिस्मृतेः ॥ वल्लभाइष्टाऽभिप्रेतावेत्यर्थः ॥ २८ ॥ ईतीनामातिवृष्ट्यनावृष्टिशलभमूषकशुकप्रत्यर्थिनृपाणांभीति
स्तांहरतीतितथा ॥ ईड्यास्तुत्या ॥ तु ईडनीयानिचरित्राणितानिबिभर्तीतिईडनीयचरित्रभृत् ॥ उत्कृष्टाशक्तिर्यस्याउत्कृष्टस्यविष्णोःशक्तिर्वाउत्कृष्टशक्तिः ॥ उत्कृष्टाउत्तमा ॥ उडुपश्चं
द्रस्तस्यमंडलंलोकंचर्तुंशीलंयस्याःसाउडुपमंडलचारिणी ॥ प्लावयित्वेंदुमंडलमित्युक्तेः ॥ २९ ॥ उदितउदयंप्रापितोंऽबरमार्गोयथासाउदितांबरमार्गा ॥ उस्त्रादेवीद्योतनात्मिकेतियावत् ॥
तेजोरूपत्वात् ॥ उरगलोकेविहर्तुंशीलंयस्याःसाउरगलोकविहारिणी ॥ भोगावतीचपातालइत्युक्तेः ॥ उक्षतिफलसेकंकरोतीतिउक्षा ॥ उर्वराफलसस्याढ्याभूस्तत्स्वरूपा ॥ यद्वा उरुर्महां
श्चासौअःविष्णुश्चेतिउर्वोमहाविष्णुस्तंरातिप्रापयतीतिउर्वरा ॥ उत्पलाउत्पलस्वरूपा ॥ सर्वात्मकत्वाद्गंगायाः ॥ यद्वा उत्कृष्टंपातीत्युत्पोनारायणस्तंलातिप्रापयतीत्युत्पला ॥ उत्उत्कृष्टाःकुंभा
यस्याःसाउत्कुंभा ॥ यत्संबंधादपवित्राअपिकुंभाःपवित्राभवंति ॥ तदुक्तम् ॥ अपिचांडालभांडस्थंयज्जलंपावनंमहत् ॥ सेयंगंगाकुरुश्रेष्ठयथेष्टमवगाह्यताम् ॥ उच्छब्देनगर्गरीषुपूर्यमाणासुजायमा
नाध्वनयउच्यंते ॥ उत्एवंविधैर्ध्वनिभिर्युक्ताःकुंभायस्यांसातथेतिवा ॥ उदंभेतिपाठेउद्गतोदंभोयस्याःसाउदंभेत्यर्थः ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्विवृतेप्रथमेशते ॥ यदहृष्टमभूदत्रताद्धि

श्वेशेसमर्पितम् ॥ १ ॥ उपेंद्रचरणद्रवावामनपादावनेजनजला ॥ ३० ॥ उदन्वत्पूर्तिहेतुः उदन्वतःसमुद्रस्यपूर्तेःपूरणस्यहेतुःकारणम् ॥ चःसमुच्चये ॥ एवमग्रेपि ॥ उदारादात्रीमहतीतिवा ॥ उत्साहप्रवर्धिनीम्रियमाणानांदर्शनादिनाहर्षकारिणी ॥ उद्वेगंदौस्थ्यंहंतीत्युद्वेगघ्नी ॥ उष्णशमनीतापनाशिनीतृप्तिदायिनीतियावत् ॥ तदुक्तंवासिष्ठे ॥ गंगाजलाभिषेकेणयथातृप्तिर्भवेन्मम ॥ तथात्वद्दर्शनात्प्रीतिरंतःशीतयतीवमामिति ॥ उष्णरश्मिसुतायाःसूर्यकन्यायायमुनायाःप्रियाअभीष्टाउष्णरश्मिसुताप्रिया ॥ ३१ ॥ उत्पत्तिस्थितिसंहारकारिणीब्रह्मविष्णुशिवरूपिणीत्यर्थः ॥ उपरिपृथिव्याःस्वर्गलोकस्यब्रह्मांडस्यवाउपरिचर्तुंशीलंयस्याःसाउपरिचारिणी ॥ ऊर्जंवहंतीऊर्जंवहंतीरमृतंघृतमित्यादिमन्त्ररूपा ॥ ऊर्जंबलंप्राणंवाधरतीत्यूर्जंधरा ॥ ऊर्जाबलधारणाप्राणधारणावातद्वतीऊर्जावतीच ॥ ऊर्मयस्तरंगास्तेषांमालावर्ततेयस्याःसाऊर्मिमालिनी ॥ ३२ ॥ ऊर्ध्वरेतसांभिक्षुकाणांप्रियाऽभीष्टाऊर्ध्वरेतःप्रिया ॥ तथाचोक्तम् ॥ गंगातीरेवसेन्नित्यंभिक्षुर्मोक्षपरायणः ॥ सिद्धिक्षेत्रंतुतज्ज्ञेयंयावद्धनुःशतत्रयमिति ॥ ऊर्ध्वमध्वामार्गोयस्याःसाऊर्ध्वाध्वा ॥ त्रिपादूर्ध्वउदैत्पुरुषइतिश्रुतेः ॥ ऊर्मींस्तरंगान्शोकमोहजरामृत्युक्षुत्पिपासादीन्वादेहाध्यासंवालातिगृह्णातीत्यूर्मिला ॥ ऊर्ध्वगतिप्रदास्वर्गमोक्षादिगतिप्रदेत्यर्थः ॥ ऋषिसमूहैःस्तुताऋषिवृन्दस्तुता ॥ ऋद्धिःसमृद्धिरूपाकौबेरीशक्तिरूपावा ॥ देवर्षिपितॄणामृणत्रयंविनाशयितुंशीलंयस्याःसाऋणत्रयविनाशिनी ॥ चऋणेतिविसंधिरार्षएव ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ ३३ ॥ ऋतंसत्यंब्रह्मबिभर्तीतिऋतंभरा ॥ ऋद्धिदात्रीसमृद्धिदात्रीच ॥ ऋक्स्वरूपाऋग्वे

उदन्वत्पूर्तिहेतुश्चोदारोत्साहप्रवर्धिनी ॥ उद्वेगघ्न्युष्णशमनीउष्णरश्मिसुताप्रिया ॥३१॥ उत्पत्तिस्थितिसंहारकारिण्युपरिचारिणी ॥ ऊर्जंवहंत्यूर्जंधरो
र्जावतीचोर्मिमालिनी ॥ ३२ ॥ ऊर्ध्वरेतःप्रियोर्ध्वाध्वाह्यूर्मिलोर्ध्वगतिप्रदा ॥ ऋषिवृंदस्तुतर्द्धिश्चऋणत्रयविनाशिनी ॥ ३३ ॥ ऋतंभरर्द्धिदात्री
चऋक्स्वरूपाऋजुप्रिया ॥ ऋक्षमार्गवहर्क्षार्चिर्ऋजुमार्गप्रदर्शिनी ॥ ३४ ॥ एधिताऽखिलधर्मार्थात्वेकैकामृतदायिनी ॥ एधनीयस्वभावैज्यात्वे
जिताशेषपातका ॥ ३५ ॥ ऐश्वर्यदैश्वर्यरूपाह्यैतिह्यंह्यैंदवीद्युतिः ॥ ओजस्विन्योषधीक्षेत्रमोजोदौदनदायिनी ॥ ३६ ॥ ओष्ठामृतौन्नत्यदात्रीत्वौषधं
भवरोगिणाम् ॥ औदार्यचंचुरौपेंद्रीत्वौग्रीह्यौमेयरूपिणी ॥ ३७ ॥

दात्मिका ॥ ऋजुप्रियाअकुटिलप्रिया ॥ ऋक्षाणांचन्द्रादिनक्षत्राणांमार्गंवहतीतिऋक्षमार्गवहा ॥ ऋक्षाणांचन्द्रादीनामिवार्चिर्दीप्तिर्यस्यास्तेषांवाऽर्चिर्दीप्तिर्यस्याःसकाशात्साऋक्षार्चिः ॥ शंखकुंदेंदुधवलेतिवाराहोक्तेः ॥ तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेश्च ॥ ऋजुमार्गप्रदर्शिनीमोक्षमार्गप्रकाशिनी ॥ ३४ ॥ एधितौवर्धितावखिलौसमग्रौधर्मार्थौययासाएधिताखिलधर्मार्था ॥ तु एकामुख्याऽनुपमेतियावत् अद्वितीयेतिवा ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ एकामृतदायिनीएकमद्वितीयंयद्ब्रह्मामृतंतद्दायिनी ॥ एधनीयस्वभावा एधनीयोवर्धनीयःस्वभावोयस्याःसाएधनीयस्वभावा ॥ पापानिएजंतिकंपंतेयेभ्यस्तेएजास्तेषुसाध्वीएज्यापूज्या ॥ एजितानिकंपितान्यशेषपातकानिययासाएजिताशेषपातका ॥ ३५ ॥ ऐश्वर्यंददातीत्यैश्वर्यदा ॥ ऐश्वर्यरूपाईश्वरधर्मस्वभावा ॥ हिऐतिह्यंप्रमाणविशेषरूपा॥हिऐंदवीद्युतिश्चांद्रमसीकांतिः॥कांतिस्तेजःप्रभासत्ताचंद्राग्न्यर्कर्क्षविद्युतामितिभागवतोक्तेः ॥ ओजइंद्रियसामर्थ्यंतद्वतीओजस्विनी ॥ ओषधीनांफलपाकांतानांक्षेत्रंभूरूपम् ॥ ओजइंद्रियसामर्थ्यंददातीत्योजोदा ॥ ओजदेतिपाठेसकाराभावआर्षः ॥ ओदनदायिनीअन्नदात्रीअन्नपूर्णेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ओष्ठेऽमृतंयस्याःसाओष्ठामृताऽमृतवदनामधुरभाषिणीतियावत् ॥ उन्नतेर्भावऔन्नत्यंतद्दात्रीऔन्नत्यदात्री॥तु औषधंभवरोगिणांसंसाररोगवतामगदस्वरूपं संसाररोगनिवर्तकमित्यर्थः ॥ उदारस्यभावऔदार्यं

तत्रचंचुगदक्षा ॥ उपेंद्रोवामनस्तस्येयंपत्नीऔपेंद्रीलक्ष्मीरूपेत्यर्थः ॥ यदाहपराशरः ॥ पुनश्चपद्मादुद्भूतायदादित्योभवद्धरिरिति ॥ उपेंद्रचरणावनेजनीरूपावा ॥ तु उग्रस्येयमौग्री संहारकारिणी शक्तिरित्यर्थः ॥ हि औमेयोगणेशःकार्तिकेयोवातद्रूपिणी ॥ यद्वा उमायाइदम्औमेयन्तच्चतद्रूपंचेत्यौमेयरूपंतद्वर्ततेयस्याइत्यौमेयरूपिणी ॥ उमायथातथागंगेतिवचनात् ॥ ३७ ॥ अम्बराध्ववहाआकाशमार्गगा ॥ अंविष्णुंवांतिगच्छंत्यंवावैष्णवाः ॥ विभक्तेरलोपआर्षः ॥ तेषुभक्तेषुतिष्ठतीत्यंबष्ठा ॥ वैश्यायांभार्यायांब्राह्मणोत्पन्नजातिविशेषावा ॥ विप्रान्मूर्द्धाभिषिक्तोहिक्षत्रियायां विशःस्त्रियाम् ॥ अंबष्ठःशूद्र्यांनिषादोजातःपारशवोपिवाइतियाज्ञवल्क्योक्तेः॥अम्बरस्यमाअंबरमाआकाशशोभातांलातिकरोतीत्यंबरमालाअंबरस्यमालेवांबरमाला॥ अंबुजान्येवईक्षणानिअंबुजेइववा ईक्षणेयस्याःसांबुजेक्षणा ॥ अंबिकादुर्गामातृस्वरूपावा ॥ अंबुमहायोनिरपांमूलकारणम् ॥ अपएवससर्जादावितिस्मृतेः ॥ तदपोऽसृजतइतिश्रुतेश्च ॥ अंधोन्नंददातीत्यंधोदा ॥ अन्धकहारिणीअन्धकनामानंदैत्यंहर्तुंशीलंयस्याःसांधकहारिणी ॥ अन्धयतीत्यंधकमज्ञानंतद्धारिणीतिवा ॥ त्वन्धहारिणीतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ ३८ ॥ अंशूनांतेजसांमालासमूहोयस्यांसांशुमाला ॥ हिअंशुमतीतेजोवती ॥ तु अंगीकृतःपुत्रत्वेनषडाननोययासांऽगीकृतषडानना ॥ अंकीकृतेतिवापाठः ॥ स्वाहेयगांगेयेत्याद्यत्रैवोक्तेः ॥ अन्धतामिस्रंनरकविशेषस्तद्धंत्री ॥ अन्धुर्धर्मकूपस्तत्स्वरूपाकूपमात्ररूपावा ॥ अञ्जतीत्यंजनाऽविद्यातत्स्वरूपा ॥ हनुमज्जनयित्रीरूपावा ॥ हि अञ्जनावतीअविद्यावती ॥ ३९ ॥ कल्याणकारिणीशुभकारिणी ॥ काम्यतइतिकाम्या ॥ कम

अंबराध्ववहांऽबष्ठांबरमालांबुजेक्षणा ॥ अंबिकांबुमहायोनिरंधोदांधकहारिणी ॥ ३८ ॥ अंशुमालाह्यंशुमतीत्वंगीकृतषडानना ॥ अंधतामिस्रहंत्र्यंधुरं
जनाह्यंजनावती ॥ ३९ ॥ कल्याणकारिणीकाम्याकमलोत्पलगंधिनी ॥ कुमुद्वतीकमलिनीकांतिःकल्पितदायिनी ॥ ४० ॥ कांचनाक्षीकामधेनुः
कीर्तिकृत्क्लेशनाशिनी ॥ क्रतुश्रेष्ठाक्रतुफलाकर्मबंधविभेदिनी ॥ ४१ ॥ कमलाक्षीक्लमहराकृशानुतपनद्युतिः ॥ करुणार्द्राचकल्याणीकलिकल्मषना
शिनी ॥ ४२ ॥कामरूपाक्रियाशक्तिःकमलोत्पलमालिनी ॥ कूटस्थाकरुणाकांताकूर्मयानाकलावती ॥ ४३ ॥

लानामुत्पलानांचगंधोवर्ततेयस्यःसाकमलोत्पलगंधिनी ॥ कुमुदानिवर्ततेयस्यांसाकुमुद्वती ॥ कुमुदशब्दस्याकारलोपश्छांदसः ॥ कमलानिवर्ततेयस्यांसाकमलिनी ॥ कांतिश्चंद्रतेजोरूपा ॥ शीतभानौप्रसादइत्यत्रैवोक्तेः ॥ कल्पितदायिन्यभीष्टदायिनी ॥ ४० ॥ कांचनेइवाक्षिणीयस्याःसाकांचनाक्षी ॥ कामधेनुःकामधुक्सुरभिरितियावत् ॥ धेनूनामस्मिकामधुगितिभगवद्वचनात् ॥ कीर्तिकृद्यशःकर्त्री ॥ अविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशाःपंचक्लेशास्तन्नाशिनी ॥ क्रतुभ्यःश्रेष्ठाक्रतुश्रेष्ठा अश्वमेधादियागाधिकफलप्रदेत्यर्थः ॥ कुतोऽवीचिर्वीचिस्तवयदिगतालोचनपथंत्वमापीतापीतांबरपुरनिवासंवितरसि ॥ त्वदुत्संगेगंगेयदिपततिकायस्तनुभृतांतदामातःशातक्रतवपदलाभोप्यतिलघुरित्याद्युक्तेः ॥ क्रतूनांफलंयस्यांसाक्रतुफला ॥ कर्मैवबंधःकर्मबंधस्तद्विभेदिनी भेत्त्री ॥ ४१ ॥ कमलेइवाक्षिणीयस्याःसाकमलाक्षी ॥ क्लमहराश्रांतिहरा ॥ कृशानुर्वह्निस्तपनःसूर्यस्तयोरिवद्युतिर्यस्याःसाकृशानुतपनद्युतिः ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशइत्यादिस्मृतेः ॥ करुणार्द्राकरुणयार्द्रास्निग्धाव्याप्तेतियावत् ॥ चकल्याणंवर्ततेयस्याःसाकल्याणी ॥ कलिकल्मषनाशिनीकलिकालोत्पन्नानांपापानांनाशिनी ॥ कलौगंगैवकेवलमितिस्मृतेः ॥४२॥ कामामिच्छैवरूपंयस्याःकामेन स्वेच्छयावारूपंयस्याःसाकामरूपा॥क्रियायांशक्तिर्यस्याःसाक्रियाशक्तिःसूत्रात्मकस्वरूपेत्यर्थः ॥ क्रियाशक्तिरूपावा ॥ कमलोत्पलानांमालावर्ततेयस्याःसाकमलोत्पलमालिनी ॥ कूटयतिच्छलत्यात्मानमानंदत्वादिकमावृत्यसंसारेपातयतीतिकूटोऽज्ञानंतत्रतिष्ठतितदध्यक्षतया॥ यद्वा कूटस्याज्ञानस्यस्थास्थितिर्यस्यांसा॥यद्वा कूटोगिरिशृंगंतद्वन्निष्क्रियतयातिष्ठति ॥ यद्वा कालत्रयव्यापकतयाएक

रूपाषड्भावविकाररहिताकूटस्था॥करुणादयास्वरूपा॥कांताकमनीया॥कूर्मोयानंकूर्मवत्कूर्मेणलक्षणविशेषेणवायानंगमनंयस्याः साकूर्मयाना ॥ कलाश्चतुःषष्टिकलावर्ततेयस्याःसाकलावती ॥४३ ॥ कमलालक्ष्मीरूपा ॥ कल्पलतिकाकल्पलतात्मिकासर्वकामपूरणीत्यर्थः ॥ कालीकालिकारूपा ॥ कलुषवैरिणीपातकनाशिनी ॥ कमनीयजलानिर्मलपानीया ॥ जह्नुंप्रतीपंशांतनुंकामितवतीतिकम्राकामुकेत्यर्थः॥ तथाचादिपर्वहरिवंशयोः ॥ पतिलोभेनयंगंगापातित्वेऽभिससारह ॥ त्वामहंकामयेराजन्कुरुश्रेष्ठभजस्वमाम्॥ भविष्यामिमहीपालमहिषीतेवशानुगेति ॥ कपर्दिसुकपर्दगाशिवस्यशोभनजटाजूटगा ॥ ४४ ॥ कालकूटंसमुद्रमथनोत्पन्नंविषंतस्यकालाऽज्ञानयोर्वानाशिनीकालकूटप्रशमनी ॥ कदंबकुसुमानिप्रियाणियस्याःसाकदंबकुसुमप्रिया ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्द्वितीयेविवृतेशते ॥ यददृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ २ ॥ कलिंदःपर्वतस्तद्भवाकालिंदीयमुनातद्रूपा ॥ केलिःक्रीडातयातस्यांवामनोहराकेलिललिता ॥ कलामधुरायेकल्लोलास्तद्ध्वनयः ॥ मनोहरास्तरंगावातेषांमालावर्ततेयस्यांसाकलकल्लोलमालिका ॥४५॥ क्रांतंव्याप्तिमतिक्रांतंवालोकत्रयंययासाक्रांतलोकत्रया ॥ सभूमिंसर्वतःस्पृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशांगुलमितिश्रुतेः ॥ कंडूयतेकुट्टत्यविद्यांतत्कार्यमितिकंडूः कंडूतिरूपावा ॥ कंडूर्मृकंडुः ॥ भीमोभीमसेनइतिवत् ॥ तस्यतनयस्यमार्कंडेयस्यवत्सलास्निग्धा ॥ खड्गोऽस्याअस्तीतिखड्गिनी॥खड्ग धारायाइवाभादीप्तिर्यस्याःसाखड्गधाराभा ॥ पापकाननच्छेत्रीत्वान्निर्मलत्वसादृश्याद्वा ॥ खेआकाशेगच्छतीतिखगा ॥ खंडेंदुधारिणीशकलचंद्रधारिणी चंद्रकलावतंसेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ खेआकाशेखेलेनलीलयागच्छतीतिखेखेलगामिनी ॥

कमलाकल्पलतिकाकालीकलुषवैरिणी ॥ कमनीयजलाकम्राकपर्दिसुकपर्दगा ॥ ४४ ॥ कालकूटप्रशमनीकदंबकुसुमप्रिया ॥ कालिंदीकेलिललिता
कलकल्लोलमालिका ॥ ४५ ॥ क्रांतलोकत्रयाकंडूःकंडूतनयवत्सला ॥ खड्गिनीखड्गधाराभाखगाखंडेंदुधारिणी ॥ ४६ ॥ खेखेलगामिनीखस्थाखंडें
दुतिलकप्रिया॥ खेचरीखेचरीवंद्याख्यातिःख्यातिप्रदायिनी ॥४७॥ खंडितप्रणताघौघाखलबुद्धिविनाशिनी ॥ खातैनःकंदसंदोहाखड्गखट्वांगखेटिनी॥
॥ ४८ ॥ खरसंतापशमनीखनिःपीयूषपाथसाम् ॥ गंगागंधवतीगौरीगंधर्वनगरप्रिया ॥ ४९ ॥

खेआकाशेब्रह्मणिवा॥कंब्रह्मखंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ तिष्ठतीतिखस्था ॥ खंडेंदुतिलकप्रियाविश्वेश्वरकांता ॥ खेआकाशेचरतीतिखेचरी ॥ खेचरीणांसिद्धांगनानांवंद्याखेचरीवंद्या ॥ःख्यातिःप्रख्यातिःप्रतिष्ठेतियावत् ॥ आख्यात्यन्यथाख्यात्यसत्ख्यात्यात्मख्यात्यनिर्वचनीयख्यात्येतत्पंचकख्यातिर्वातद्रूपा ॥ ख्यातिप्रदायिनीप्रतिष्ठाकारिणी ॥ ४७ ॥ खंडितोदूरीकृतःप्रणतानांभक्तानामघौघोययया साखंडितप्रणताघौघा ॥ खलानांबुद्धिःखलरूपावाबुद्धिस्तस्याविनाशिनी ॥ खाताउत्खाताउत्पाटिताइतियावत् ॥ एनसांपापानांकंदसंदोहोमूलकारणनिकरोययासाखातैनःकंदसंदोहा ॥ खड्गश्चखट्वांगंचलोहादिनिर्मितद्वादशांगंखट्वायाःखुराकारोवाऽस्त्रविशेषःखेटंचायुधविशेषश्चर्मवा एतानिवर्ततेयस्याःसाखड्गखट्वांगखेटिनी ॥ खड्गखट्वांगाभ्यांखेटितुंक्रीडितुंशीलंयस्याःसाइतिवा ॥ अस्मिन्पक्षेडकारस्यटकारआर्षः ॥ ४८ ॥ खरसंतापशमनीतीक्ष्णसंतापनाशिनी ॥ दुष्टजन्यसंतापशमनीतिवा ॥ खनिःपीयूषपाथसाममृततुल्योदकानाममृतोदकयोर्वाखनिःआकरस्थानम् ॥ गंगानिरंजनाचित्स्वरूपा ॥ योऽसौनिरंजनोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः ॥ सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइतिस्मृतेः ॥ स्वर्गाद्गंगांभगीरथःपृथ्वीमानीतवानितिवागंगा ॥ तदुक्तंभविष्ये ॥ यस्माद्भगीरथोदेविस्वर्गाद्गांत्वामिहानयत् ॥ अतस्त्वंमुनिभिःसर्वैर्गंगेतिपरिकीर्त्यसइति ॥ गंधवतीपृथ्वीरूपा ॥ गौरीपार्वतीनदीप्रभेदोवाजलेशमहिषीवा ॥ नदीभेदेपिगौरीस्याज्जलेशस्योपियाषितीति

वचनात् ॥ गंधर्वनगरेतत्तुल्येप्रपंचेप्रियाऽभीष्टासारभूतेत्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ असारेखलुसंसारेसारमेतच्चतुष्टयम् ॥ काश्यांवासःसतांसंगोगंगांभःशिवपूजनमिति ॥ गंधर्वाणांयानिनगरा
णितत्स्थानांजनानांवाप्रियागंधर्वनगरप्रिया ॥ ४९ ॥ गंभीरमनवगाह्यमंगंस्वरूपंयस्याःसागंभीरांगी ॥ गुणमयीत्रिगुणात्मिकामायासर्वज्ञत्वादिगुणावा ॥ गतआतंकःसंत्रासोयस्यायस्याः
सकाशाद्दितिवासागतातंका ॥ गतेर्ज्ञानात्मनोविश्वनाथस्यप्रियागतिप्रिया ॥ गतिर्ज्ञानंप्रियंयस्याःसागतिप्रियेतिवा ॥ चतुर्विधाभजंतेमामित्युपक्रम्यज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवदुक्तेः ॥
गम्यतइतिगतिःफलंसाचासौप्रियापरमप्रेमास्पदाचेतिगतिप्रियाइतिवा ॥ गतिप्रदेतिक्वचित् ॥ गणनाथोगणेशस्तस्यांबिकामातागणनाथांबिका ॥ गीयतइतिगीता ॥ वेदेरामायणे
चैवपुराणेभारतेतथा ॥ आदौमध्येतथाचांतेहरिःसर्वत्रगीयतइतिस्मृतेः ॥ भगवद्गीतारूपावा ॥ गद्यपद्यैश्चपरिष्टुतागद्यपद्यपरिष्टुता ॥ ५० ॥ गांधारयतीतिगांधारी ॥ विभक्तेरलो
पआर्षः ॥ वाराहीशक्तिरित्यर्थः ॥ धृतराष्ट्रपत्नीरूपावा ॥ गर्भशमनीजन्मशातनी ॥ गतिभ्रष्टानांपतितानामपिगतिप्रदा ॥ तदुक्तंभविष्ये ॥ मातापिसंत्यजेत्पुत्रंब्रह्मह
त्यादिकारिणम् ॥ त्वंपुनर्गर्हितंमग्नंपुनीषेदीनवत्सलेति ॥ गतिभ्रष्टागतिप्रदेतिपाठेसविशेषणमेकंनाम ॥ गतेर्दैवत्वगतेर्भ्रष्टामानुषत्वंप्राप्तेत्यर्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ ब्रह्महस्तात्परिभ्रष्टे

**गंभीरांगीगुणमयीगतातंकागतिप्रिया ॥ गणनाथांबिकागीतागद्यपद्यपरिष्टुता ॥ ५० ॥ गांधारीगर्भशमनीगतिभ्रष्टगतिप्रदा ॥ गोमतीगुह्यविद्यागौर्गो
प्त्रीगगनगामिनी ॥ ५१ ॥ गोत्रप्रवर्धिनीगुण्यागुणातीतागुणाग्रणीः ॥ गुहांबिकागिरिसुतागोविंदांघ्रिसमुद्भवा ॥ ५२ ॥ गुणनीयचरित्राचगायत्रीगिरि
शप्रिया ॥ गूढरूपागुणवतीगुर्वीगौरववर्धिनी ॥ ५३ ॥ ग्रहपीडाहरागुंद्रागरघ्नीगानवत्सला ॥ घर्महंत्रीघृतवतीघृततुष्टिप्रदायिनी ॥ ५४ ॥**

ति ॥ हरिवंशेच ॥ इयमप्यायतापांगीगंगासर्वांगशोभना ॥ रूपिणीवैसरिच्छ्रेष्ठातत्रत्वामुपयास्यतीति ॥ स्वयंगतिभ्रष्टाऽन्येषांगतिप्रदेतिविरुद्धालंकारोऽयम् ॥ द्वारकास्थानैमिषारण्य
स्थावानदीगोमतीतद्रूपा ॥ गुह्यविद्याब्रह्मविद्या ॥ गौःपृथ्वीरूपागोरूपावेदरूपावाणीरूपावास्वर्गरूपावा गोप्त्रीपालयित्री ॥ गगनेगंतुंशीलंयस्याःसागगनगामिनीआकाशगामिनी
इत्यर्थः ॥ ५१ ॥ गांत्रायतइतिगोत्रोभगीरथःपर्वतवृन्दंवातेनप्रवर्धितुंशीलंयस्याःसागोत्रप्रवर्धिनी भक्तानांगोत्रप्रवर्तयित्रीतिवा ॥ गुणेभ्योहितागुण्या ॥ गुणानतीतागुणातीतानिर्गुणेत्यर्थः ॥
गुणाग्रणीःगुणानांनियंत्री ॥ गुहांबिकाकार्तिकेयजननी ॥ गिरिसुतागिरेर्हिमवतःप्रसूतापार्वतीरूपावा ॥ गोविंदस्यांघ्रेःसमुद्भवोयस्याःसागोविंदांघ्रिसमुद्भवा ॥ ५२ ॥ गुणनीयानिगण
नयोग्यानिविचारणीयानिचरित्राणियस्याःसागुणनीयचरित्रा ॥ च गातारंत्रायतइतिगायत्री ॥ गिरिशस्येश्वरस्यप्रियागिरिशप्रिया ॥ गूढंप्रच्छन्नंरूपंयस्याःसागूढरूपा ॥ गुणाःशांत्यादय
स्तद्वतीगुणवती ॥ गुर्वीमहती ॥ गौरवंमहत्त्वंवर्धयितुंगौरवेणवावर्धितुंशीलंयस्याःसागौरववर्धिनी ॥ ५३ ॥ ग्रहपीडांहरतीतिग्रहपीडाहरा ॥ गुंद्रामुस्तातदात्मिका ॥ सर्वात्मकत्वात् ॥ गूह
तिस्वरूपमितिगुरविद्यातांद्रातिकुत्सतेनाशयतीत्येतत्गुंद्राइतिवा ॥ विभक्तेःश्रवणमार्षम् ॥ गरघ्नीविषघ्नी ॥ गानवत्सलागीतप्रियेत्यर्थः ॥ घर्महंत्रीसन्तापहंत्री॥घृतंघृततुल्यमुदकमास्तियस्याःसाघृत

वती ॥ धृतेनयातुष्टिस्तांप्रदातुंशीलंयस्याःसाधृततुष्टिप्रदायिनी ॥ ५४ ॥ घंटारवःप्रियोयस्याः साघण्टारवप्रिया ॥ घोरोयोऽघौघस्तद्विध्वंसकारिणी घोराघौघविध्वंसकारिणी॥घ्राणेंद्रियस्यघ्राणमा
त्रेणवातुष्टिकरीघ्राणतुष्टिकरी ॥ घोषानितंबपादभूषणकांच्यःकिंकिण्यश्चतावर्ततेयस्याःसाघोषा ॥ अर्शआदित्वादच् ॥ तरंगस्रोतोभ्यांघोषयतीति आभीरपल्लीरूपावेतिघोषा ॥ घनएकर
सोयआनंदस्तत्स्वरूपा ॥ स्त्रीत्वंछांदसंबहुव्रीहिर्वा ॥ राहोःशिरइतिवद्भेदोपचारात् ॥ सएषपरमानंदइतिश्रुतेः ॥ अतएवघनप्रियानिबिडप्रिया ॥ परमप्रेमास्पदत्वात् ॥ घनानांमेघानांवाप्रियाघन
प्रिया ॥ आकाशगंगारूपेणतेषांप्लावनात् ॥५५॥ सर्वेषांपापानामज्ञानतत्कार्यस्यवाघातुकानाशिका ॥ घूर्णितानिजलानियस्याःसाघूर्णितजला ॥ घृष्टाघूर्णितापातकसंततिर्ययासाघृष्टपातकसंततिः ॥
घटकोटिभिःप्रपीताआपोयस्याःसाघटकोटिप्रपीतापा ॥ घटितंसंपादितमशेषमंगलंययासाघटिताशेषमंगला ॥ ५६ ॥ घृणावतीदयावती ॥ घृणनिधिर्दयासमुद्रः ॥ ह्रस्वआर्षः ॥ घस्मरासर्वभक्षण
शीला ॥ सकालकालइतिश्रुतेः ॥ कालमूषिकभक्षकइतिस्मृतेश्च ॥ घूकानांबकानांनादोविद्यतेयस्याःसाघूकनादिनी ॥ घुसृगेनदेवांगनानामंगरागेणापिंजराईषत्पीतवर्णातनुर्यस्याःसाघुसृणापिंज
रतनुः ॥ घर्घरनामाह्रदविशेषस्तत्स्वरूपिणी ॥ घर्घरइतिध्वनिर्यस्याःघर्घरनाम्नाह्रदेनतत्संगमनिमित्तेनस्वनोयस्याइतिवासाघर्घरस्वना ॥ ५७ ॥ चंद्रिकाज्योत्स्नारूपा ॥ चंद्रकांतमणिरिवां

घंटारवप्रियाघोराऽघौघविध्वंसकारिणी ॥ घ्राणतुष्टिकरीघोषाघनानंदाघनप्रिया ॥५५॥घातुकाघूर्णितजलाघृष्टपातकसंततिः ॥ घटकोटिप्रपीतापाघ
टिताशेषमंगला ॥ ५६ ॥ घृणावतीघृणनिधिर्घस्मराघूकनादिनी ॥ घुसृणापिंजरतनुर्घर्घराघर्घरस्वना ॥५७॥ चंद्रिकाचंद्रकांतांबुश्चंचदापाचलद्युतिः॥
चिन्मयीचितिरूपाचचंद्रायुतशतानना ॥ ५८ ॥ चांपेयलोचनाचारुश्चार्वंगीचारुगामिनी ॥ चार्याचारित्रनिलयाचित्रकृच्चित्ररूपिणी ॥ ५९ ॥
चंपूश्चंदनशुच्यंबुश्चर्चनीयाचिरस्थिरा ॥ चारुचंपकमालाढ्याचमिताशेषदुष्कृता ॥ ६० ॥

बुयस्याःसाचंद्रकांतांबुः ॥ चंचंत्यः स्फुरंत्यआपोयस्याःसाचंचदापा ॥ चंचलापेतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रापिसएवार्थः ॥ चलंतीस्फुरंतीद्युतिर्यस्याःसाचलद्युतिः ॥ चिन्मयीज्ञानस्वरूपा ॥ सत्यं
ज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ चितिरूपाज्ञानस्वभावा ॥ चंद्राणामयुतशतमिवाननंयस्याःसाचंद्रायुतशतानना ॥ चंद्रायुतसितानेतिक्वचित्पाठस्तत्रसितत्वंशुभ्रत्वम् ॥ ५८ ॥ चांपेयपुष्पेइवलोचने
यस्याःसाचांपेयलोचना ॥ चारुर्मनोहरा ॥ चारूण्यंगानियस्याःसाचार्वंगी ॥ चारुयथास्यात्तथागंतुंशीलंयस्याःसाचारुगामिनी ॥ चरणंचारोज्ञानंतदर्हतिचार्यतेज्ञायतेवाचार्या ॥ उपनिषत्प्रति
पाद्येत्यर्थः ॥ चरित्राण्येवचारित्राणितेषांनिलया सच्चारित्राश्रयेत्यर्थः ॥ चित्रंविचित्रंजगत्करोतीतिचित्रकृत् ॥ तदुक्तंवासिष्ठे ॥ कश्चव्योमनिचित्रकृदिति ॥ चित्रंविचित्रंरूपमस्याअस्तीति
चित्ररूपिणी ॥ ५९ ॥ चंपूश्चंपकवृक्षस्तत्पुष्पंवातद्रूपा ॥ गद्यपद्यमयंकाव्यंचंपूरित्यभिधीयतइतिवचनात्तद्रूपावाचंपूः ॥ चंदनमिवशुचिसुगंधिनिर्मलंचांबुयस्याःसाचंदनशुच्यंबुः ॥ चर्च
नीयाविचारणीयाचिंतनीयेतियावत् ॥ चिरकालंव्याप्यस्थिराचिरस्थिरा अनादिरित्यर्थः ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिंस्तृतीयेविवृतेशते ॥ यद्दृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ३ ॥ चारुचं
पकपुष्पाणांयामालास्ताभिराढ्याव्याप्ताचारुचंपकमालाढ्या ॥ चमितानिसंत्रासंप्रापितानिभक्षितानीत्येतदशेषदुष्कृतानिययासाचमिताशेषदुष्कृता ॥ चमुअदनइतिधातुः ॥ ६० ॥

चिदेवाकाशश्चिदाकाशस्तंवहतिप्रापयतीतिचिदाकाशवहा ॥ चिंत्याध्येया ॥ ध्येयःसदासवितृमण्डलमध्यवर्तीनारायणःसरसिजासनसन्निविष्टः॥केयूरवान्मकरकुण्डलवान्किरीटीहारीहिरण्मयवपुर्धृतशंखचक्रइतिस्मृतेः ॥ चंचत्स्फुरत्स्वप्रकाशमित्यर्थः ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥ चामरवीजितावालव्यजनैःसेवितेत्यर्थः ॥ चोरितान्यशेषवृजिनानिययासाचोरिताशेषवृजिना ॥ चरितान्यशेषमण्डलानिब्रह्मलोकादिस्थानानिययासाचरिताशेषमंडला॥६१॥छेदिताखिलपापौघा छेदिताश्छिन्नाअखिलाःपापौघाययासाछेदिताखिलपापौघा॥छद्मघ्नीछद्मकपटमज्ञानंरोगविशेषंवाहंतीतिछद्मघ्नी ॥ छलंकपटंछलयतीतिछलमज्ञानंवातद्धारिणी ॥ छन्नंव्याप्तंत्रिविष्टपतलंस्वर्गभुवनंययासाछन्नत्रिविष्टपतला ॥ छोटितानिदूरीकृतान्यशेषबंधनानिययासाछोटिताशेषबंधना ॥ छेदितेतिक्वचित्पाठः ॥ ६२ ॥ छुरितःक्षरितोऽमृतधाराणांजलप्रवाहाणामोघोययासाछुरितामृतधारौघा ॥ छिन्नानिच्छेदितान्येनांसिवृजिनानिययासाछिन्नैनाः ॥ छातैनाइतिक्वचित्पाठः ॥ छंदगामिनीस्वच्छंदचारिणीस्वतंत्रेत्यर्थः ॥ छत्रीकृतोमरालौघोहंससमूहोययासाछत्रीकृतमरालौघा ॥ छटीकृतानिछटांप्रापितानिप्रकटीकृतान्येतत् ॥ निजामृतानिस्वस्वरूपभूतानिजलानिययासाछटीकृतानिजामृता ॥६३॥ जह्नोरपत्यंजाह्नवी ॥ तथाचहरिवंशे ॥ राजर्षिणाततःपीतांगंगांदृष्ट्वामहर्षयः ॥ उपनिन्युर्महाभागांदुहितृत्वेनजाह्नवीमिति ॥ ज्याधनुर्गुणइवप्रतीयमाना ॥ तदुक्तम् ॥ लोलार्ककेशवौकोटीगंगाज्यानगरंधनुः ॥ कालिर्लक्ष्यःशरोविष्णुःशिवोधन्वीपुनातुमामिति ॥ जगतांमाताजगन्माताविश्वयोनिरित्यर्थः ॥ जप्याजपविषया ॥ जंघालादीर्घावीच्यस्तरंगायस्याःसाजंघालवीचिका ॥

चिदाकाशवहाचिंत्याचंचच्चामरवीजिता ॥ चोरिताशेषवृजिनाचरिताशेषमंडला ॥ ६१ ॥ छेदिताखिलपापौघाछद्मघ्नीछलहारिणी ॥ छन्नत्रिविष्टपतलाछोटिताशेषबंधना ॥ ६२ ॥ छुरितामृतधारौघाछिन्नैनाश्छंदगामिनी ॥ छत्रीकृतमरालौघाछटीकृतनिजामृता ॥६३॥ जाह्नवीज्याजगन्माताजप्याजंघालवीचिका ॥ जयाजनार्दनप्रीताजुषणीयाजगद्धिता ॥६४॥ जीवनंजीवनप्राणाजगज्ज्येष्ठाजगन्मयी ॥ जीवजीवातुलतिकाजन्मिजन्मनिबर्हिणी ॥ ॥ ६५ ॥ जाड्यविध्वंसनकरीजगद्योनिर्जलाविला ॥ जगदानंदजननीजलजाजलजेक्षणा ॥ ६६ ॥

जयतिसर्वोत्कर्षेणवर्ततइतिजयापार्वतीसखिरूपावा ॥ तथाचात्रैवदेवीवाक्यम् ॥ सुलक्षणाशुभाचारासखीमेऽस्तुशुभोदया ॥ यथाजयाचविजयेत्यादि ॥ जनार्दनस्यप्रीताजनार्दनोवाप्रीतोयस्याःसाजनार्दनप्रीता ॥ जुषणीयाश्रीरुद्रादिभिःसेवनीया ॥ तथाचभागवते ॥ यत्पादानिःसृतसरित्प्रवरोदकेनतीर्थेनमूर्ध्न्यधिकृतेनशिवःशिवोभूदिति ॥ जगतांहिताजगद्धिता ॥ ६४ ॥ जीवनंजीवनहेतुः ॥ जीवनेनजलेनप्राणिनांप्राणायस्याःसा जीवनेनप्राणयतिचेष्टयतीतिवाजीवनप्राणाब्रह्मस्वरूपा ॥ कोह्येवान्यात्कःप्राण्याद्यदेषआकाशआनंदोनस्यादितिश्रुतेः ॥ जगदिति ॥ परस्मात्पुरुषान्नभिन्नमिदंजगदित्यभिधीयतेब्रह्म ॥ ब्रह्मैवेदंविश्वमिदंवरिष्ठंपुरुषएवेदंविश्वमित्यादिश्रुतेः ॥ विश्वंविष्णुरितिस्मृतेश्च ॥ यद्वा गच्छतिसर्वंव्याप्नोतीतिजगत् ॥ नित्यःसर्वगतःस्थाणुरितिस्मृतेः ॥ ज्येष्ठाआद्यामूलकारणत्वात् ॥ जगन्मयीजगत्स्वरूपास्वाध्यस्तविश्वेत्यर्थः ॥ जीवजीवातुलतिका जीवानांप्राणिनांजीवनौषधरूपा ॥ यदाहामरः ॥ जीवातुर्जीवनौषधमिति ॥ जन्मिजन्मनिबर्हिणी जन्मिनामुत्पत्तिमतामुत्पत्तिनिराकर्त्री ॥ ६५ ॥ जाड्यस्याज्ञानस्यसन्तापस्यवाविध्वंसनंकर्तुंशीलंयस्याःसाजाड्यविध्वंसनकरी ॥ जगद्योनिर्जगतांकारणम् ॥ जलानांजडानामज्ञानामित्येतत् ॥ आविलेवकलुषितेवआवृतेवेतिवाजलाविला ॥ अज्ञानेनावृतंज्ञानंतेनमुह्यंतिजंतवइतिभगवदुक्तेः ॥ जलैर्धर्मद्रवरूपैराविलाव्याप्ताइ

तिवा ॥ जगदानंदजननीदर्शनादिनाजनमात्रस्यसुखकर्त्री ॥ जलमिवजलंविष्णुः ॥ सलिलएकोद्रष्टेतिश्रुतेः ॥ तस्माज्जाताजलजा ॥ जलजेक्षणा कमलेक्षणा ॥ ६६ ॥ जनलोचनपीयूषाप्राणिमात्रनेत्रामृता ॥ जटातटविहारिणीईश्वरस्यजटाप्रदेशविहारिणी ॥ गंगाजलप्लावितकेशदेशेतिस्मृतेः ॥ जयंतीजयनशीला ॥ शक्रात्मजाऋषभकांतारूपावा ॥ अथाहभगवान्ऋषभदेवइत्यारभ्यजयंत्यामिंद्रदत्तायामितिभागवतोक्तेः ॥ जंजपूकानिपापानिहंतीतिजंजपूकघ्नी ॥ जन्तुपापघ्नीतिक्वचित्पाठः ॥ उत्पादितंज्ञानशरीरंययासाजनितज्ञानविग्रहा ॥ ६७ ॥ झल्लरीवाद्यकुशलाझल्लर्यावाद्येऽभिज्ञा ॥ झलज्झालशब्दोजलशब्दानुकरणे झांकारझर्झराशब्दावपि ॥ झलज्झालशब्दायमानेनजलेनावृता ॥ झिंटीशेनमहादेवस्यमूर्तिविशेषेणश्रीकंठादिन्यासप्रसिद्धेनवंद्याझिंटीशवंद्या ॥ तथाचोक्तंशारदातिलके ॥ श्रीकंठानंतसूक्ष्माश्चत्रिमूर्तिरमरेश्वरः ॥ अर्धीशोभारभूतिश्चातिथीशःस्थाणुकोहरः ॥ झिंटीशोभौतिकःसद्योजातश्चानुग्रहेश्वरः ॥ अक्रूरश्चमहासेनःषोडशेश्वरमूर्तयइति ॥ झांकारशब्दंकर्तुंशीलंयस्याःसाझांकारकारिणी ॥ झर्झराइतिजलशब्दोवर्ततेयस्याःसाझर्झरावती ॥ ६८ ॥ टीकितंसेवितमशेषंपातालंभोगावतीरूपेणययासाटीकिताशेषपाताला ॥ एनांस्येवाद्रयस्तेषांपाटनेविदारणेटंकिकापाषाणविदारणशस्त्रविशेषरूपिणी ॥ टंकारशब्दोयथास्यात् टंकारशब्देनवानृत्यंतःकल्लोलायस्यांसाटंकारनृत्यत्कल्लोला ॥ टीकनीयःस्वतरंगैःसेवनीयोमहांस्तटोयस्याःसाटीकनीयमहातटा ॥ ६९ ॥ डंबरमाडंबरंवेगवत्तरमित्येतत् यथास्यात्तथाप्रवहतीतिडंबरप्रवहा ॥ डीनान्युड्डीयमानानियानिराजहं

जनलोचनपीयूषाजटातटविहारिणी ॥ जयंतीजंजपूकघ्नीजनितज्ञानविग्रहा ॥ ६७ ॥ झल्लरीवाद्यकुशलाझलज्झालजलावृता ॥ झिंटीशवंद्याझांकारकारिणीझर्झरावती ॥ ६८ ॥ टीकिताशेषपातालाटंकिकैनोद्रिपाटने ॥ टंकारनृत्यत्कल्लोलाटीकनीयमहातटा ॥६९॥ डंबरप्रवहाडीनराजहंसकुलाकुला॥ डमड्डमरुहस्ताचडामरोक्तमहांडका ॥७०॥ ढौकिताशेषनिर्वाणाढक्कानादचलज्जला ॥ ढुंढिविघ्नेशजननीढणड्ढुणितपातका ॥७१॥ तर्पणीतीर्थतीर्थाचत्रिपथात्रिदशेश्वरी॥त्रिलोकगोप्त्रीतोयेशीत्रैलोक्यपरिवंदिता॥७२॥तापत्रितयसंहर्त्रीतेजोबलविवर्धिनी॥त्रिलक्ष्यातारणीतारातारापतिकरार्चिता ७३

सानांकुलानितैराकुलाव्याप्ताडीनराजहंसकुलाकुला ॥ डमदितिशब्दायमानोडमरुर्हस्तेयस्याःसाडमड्डमरुहस्ताच ॥ डामरोडामरकल्पोनवाक्षरदेवीमंत्रस्यप्रतिपादकोग्रंथोमहाराष्ट्रेषुप्रसिद्धस्तत्रोक्तंप्रतिपादितंमहांडकंमंत्रमयंमहच्छरीरंयस्याःसाडामरोक्तमहांडका ॥ गंगागौर्योरभेदात् ॥ ७० ॥ ढौकितंभक्तेभ्यःसेवितंप्रापितमितियावत् ॥: अशेषनिर्वाणंसालोक्यसामीप्यसारूप्यसार्ष्टिसायुज्यलक्षणंपंचविधंकैवल्यंययासाढौकिताशेषनिर्वाणा :॥ ढक्कावाद्यविशेषस्तस्यानादवन्नादवंतिचलंतिजलानियस्याःसाढक्कानादचलज्जला ॥ ढुंढिश्चासौविघ्नेशश्चेतितथातस्यजननी ढुण्ढिविघ्नेशजननी ॥ ढणदितिशब्दानुकरणे ॥ ढणच्छब्दोयथास्यात्तथाढुणितानिदूरीकृतानिपातकानिययासाढणड्ढुणितपातका ॥ ७१ ॥ सर्वांस्तर्पयतीतितृप्यंत्यस्यामनयेतिवासर्वेइतितर्पणी ॥ तीर्थानांनिपानागमर्षिजुष्टजलगुरूणांतीर्थंतीर्थत्वंययासातीर्थतीर्था ॥ यदाहामरः ॥ निपानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टेजलेगुराविति ॥ त्रिपथा त्रिषुलोकेषुपंथामार्गोयस्याःसात्रिपथा ॥ त्रिदशानांदेवानामीश्वरीत्रिदशेश्वरी ॥ त्रिदिवेश्वरीतिक्वचित्पाठः ॥ त्रिलोकंगोपायतीतित्रिलोकगोप्त्री ॥ तोयेशीजलानांतदधिष्ठातॄणामीश्वरी ॥ त्रिलोकस्थैर्जनैःपरितोऽभिवादितास्तुतावेतित्रैलोक्यपरिवंदिता ॥ ॥ ७२ ॥ अध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकतापत्रयंसंहरतीतितापत्रितयसंहर्त्री ॥ तेजोबलेविवर्धयितुंशीलंयस्याःसातेजोबलविवर्धिनी ॥ त्रिषुलोकेषुलक्ष्यतेरूपंयस्याइतित्रिलक्ष्या ॥ तारयतिसर्वां

स्तरंत्यनयाऽस्यामितिवासर्वेइतितारणी ॥ तारयतिभक्तानितितारापणवरूपानक्षत्ररूपावा ॥ अहल्याद्रौपदीसीतातारामंदोदरीतथेत्यत्रोक्ततारारूपावा ॥ तारापतिकरार्चिताचंद्ररश्मिभिःपूजिता ॥
अथवातारापतयेचंद्रायशिरोधारणेनकंसुखंरातीतितारापतिकरोरुद्रस्तेनार्चिता ॥७३॥ त्रैलोक्यपावनीपुण्या त्रैलोक्यंपावयंतीतित्रैलोक्यपावन्योगौतमीप्रमुखानद्यस्तासांमध्येपुण्यापुण्यातिशयहेतुः ॥
तुष्टिदासुखदा ॥ तुष्टिरूपिणीतुष्टिस्वरूपा ॥ तृष्णाइच्छातस्याइछेत्रीतृष्णाछेत्री ॥ तीर्थमात्राणांसप्तानांवाब्रह्मपुत्राणांमातातीर्थमाता ॥ त्रिविक्रमपदोद्भवा त्रिविक्रमोवामनस्तस्यपादावनेजना
ज्जाता ॥ ७४ ॥ तपइंद्रियमनसामैकाग्र्यम् ॥ मनसश्चेंद्रियाणांचऐकाग्र्यंपरमंतपइत्युक्तेस्तन्मयीतपोमयीआलोचनमयीत्यर्थः ॥ तपोरूपाकृच्छ्रचांद्रायणादिरूपा ॥ तपःस्तोमफलप्रदातपोनिकर
फलदात्री ॥ त्रैलोक्यंव्याप्तुंशीलंयस्याःसात्रैलोक्यव्यापिनी ॥ सर्वव्यापिकेत्यर्थः ॥ तृप्तिस्तृप्तिस्वरूपा ॥ तृप्तिंसुखंकरोतीतितृप्तिकृत् ॥ तत्त्वरूपिणीचतुर्विंशतितत्त्वरूपिणी परमार्थरूपिणीतिवा ॥
॥ ७५ ॥ त्रैलोक्येसुंदरंसौंदर्यंयस्याःसात्रैलोक्यसुंदरी त्रैलोक्यमनोहरेतिवा ॥ तुर्याऽवस्थात्रयातीता ॥ तदुक्तम् ॥ अहंभावानहंभावौत्यक्त्वासदसतीतथा ॥ः यदसक्तंसमंस्वच्छंस्थितंतत्तुर्यमुच्यत
इति ॥ तुर्यस्यापिप्रतियोग्यधीननिरूप्यत्वेनकल्पितत्वात्तदतीतमतिक्रांतंयत्पदंपरंब्रह्मतत्प्रददातीतितुर्यातीतपदप्रदा ॥ त्रैलोक्यलक्ष्मीस्त्रैलोक्यसंपत् ॥ त्रैलोक्यस्यलक्ष्मीर्यस्याःसकाशादितिवा ॥
त्रीणिपदान्यस्याइतित्रिपदी ॥ त्रीणिपदाविचक्रमइतिश्रुतेः ॥ त्रिषुलोकेषुपदंस्थानमस्याइतिवा ॥ तथ्याकालत्रयाबाध्या ॥ सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ तीर्थेषुसाध्वीतितीर्थ्याइतिवापाठः ॥

त्रैलोक्यपावनीपुण्यातुष्टिदातुष्टिरूपिणी ॥ तृष्णाछेत्रीतीर्थमातात्रिविक्रमपदोद्भवा ॥ ७४ ॥ तपोमयीतपोरूपातपःस्तोमफलप्रदा ॥ त्रैलोक्यव्यापिनी
तृप्तिस्तृप्तिकृत्तत्त्वरूपिणी ॥ ७५ ॥ त्रैलोक्यसुंदरीतुर्यातुर्यातीतपदप्रदा ॥ त्रैलोक्यलक्ष्मीस्त्रिपदीतथ्यातिमिरचंद्रिका ॥ ७६ ॥ तेजोगर्भातपःसारा
त्रिपुरारिशिरोगृहा ॥ त्रयीस्वरूपिणीतन्वीतपनांगजभीतिनुत् ॥७७॥ तरिस्तरणिजामित्रंतर्पिताशेषपूर्वजा ॥ तुलाविरहितातीव्रपापतूलतनूनपात् ॥
॥ ७८ ॥ दारिद्र्यदमनीदक्षादुष्प्रेक्षादिव्यमंडना ॥ दीक्षावतीदुरावाप्याद्राक्षामधुरवारिभृत् ॥ ७९ ॥

तिमिरमंधकारंतत्रचंद्रिकाकौमुदीवोज्ज्वला ॥ तिमिरमज्ञानंतस्यचंद्रिकानाशिकेत्यर्थइतिवा ॥ ७६ ॥ ईश्वरस्यतेजोवीर्यमग्निनात्यक्तंगर्भेयस्याःसातेजोगर्भा ॥ तपसांसारोबलंयस्याःसातपः
सारा ॥ तपसांसारभूतेतिवा ॥ त्रिपुरारेःशिरोगृहंयस्याःसात्रिपुरारिशिरोगृहा ॥ त्रयीस्वरूपिणीवेदत्रयरूपा ॥ तनोतिप्रपंचजातमितितन्वी ॥ उकारश्छांदसः ॥ सुंदरीतिवा ॥ गंगानामसहस्रे
स्मिंश्चतुर्थेविवृतेशते ॥ यददृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ४ ॥ तपनांगजस्ययमस्यभीतिमपनुदतीतितपनांगजभीतिनुत् ॥ ७७ ॥ तरत्यज्ञानंतत्कार्यमितितरिःभक्तानांसं
सारार्णवनौस्वरूपेतिवा ॥ तरणिजोयमस्तस्यामित्रम् ॥ तदधिकारखंडनात् ॥ तरणिजायायमुनायामित्रमितिवा ॥ तर्पितास्तृप्तिंप्रापिताअशेषाभगीरथस्यपूर्वजाःप्रपितामहाअशेषाणां
जनानांपूर्वजाःपितृपितामहाद्याययेतिवासातर्पिताशेषपूर्वजा ॥ तुलाविरहितापरिमाणमतीतेत्यर्थः ॥ तीव्रपापान्येवतूलानितेषुतनूनपाद्वह्निस्तद्दाहिकेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ दारिद्र्यदमनी
दौर्गत्यच्छेत्री ॥ दक्षाभुक्तिमुक्तिप्रदानेचतुरा ॥ दक्षभार्याप्रसूतिरूपावा ॥ प्रसूतिंमानवींदक्षउपयेमेह्यजात्मजइतिभागवतोक्तेः ॥ दीक्षेतिक्वचित् ॥ दुष्प्रेक्षाभक्तिमन्तरेणद्रष्टमश
क्या ॥ दिव्यमलौकिकंमंडनंभूषणंयस्याःसादिव्यमंडना ॥ वैदिकीतांत्रिकीचदीक्षावर्ततेयस्याःसादीक्षावती ॥ दुरावाप्याज्ञानमन्तरेणप्राप्तुमशक्या ॥ तमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतिनान्यः

पंथाविद्यतेऽयनायेतिश्रुतेः ॥ द्राक्षामृद्वीकातद्वन्मधुरंवारिबिभर्तीतिद्राक्षामधुरवारिभृत् ॥ ७९ ॥ दर्शितंप्रकाशितंमायाविनेवगंधर्वनगरादिकमनेकंनानाविधंकुतुकंकौतुकंजगल्लक्षणमाश्चर्यंयया
सादर्शितानेककुतुका ॥ दुष्टानियानिदुर्जयदुःखानितानिहरतीतितथा ॥ दुष्टदुर्जयदुःखकृदितिपाठेदुष्टानांदुर्जयदुःखकृदित्यर्थः ॥ दैन्यंकार्पण्यंहरतीतिदैन्यहृत् ॥ दैत्यहृदितिपाठेदैत्यान्हरति
नाशयतीत्यर्थः ॥ दुरितानिहन्तीतिदुरितघ्नीच ॥ दनोरपत्यानिदानवास्तेषामरेर्विष्णोःपदाब्जात्पादपद्माज्जातादानवारिपदाब्जजा ॥ विष्णुपादार्घ्यसंभूतेतिस्मृतेः ॥ ८० ॥ :दन्दशूकाः
सर्पास्तेषांविषंहंतीतिदंदशूकविषघ्नीच ॥ दारिताविदारिताऽघौघसंततिःपापपरंपराययासादारिताघौघसंततिः ॥ द्रवतीतिद्रुतावेगगामिनीतियावत् ॥ मन्दारपारिजातसंतानकल्पवृक्षहरिचंदनैर्व्याप्तादे
वद्रुमच्छन्ना ॥ दुर्वाराणिप्रायश्चित्तादिभिश्छेत्तुमशक्यान्यघानिपापानिविघातयितुंशीलंयस्याःसादुर्वाराघविघातिनी ॥ उक्तंच ॥ प्रायश्चित्तंयदिस्यात्तवजलकणिकाब्रह्महत्यादिपापेकस्त्वांस्तो
तुंसमर्थस्त्रिजगदघहरेदेविगंगेनमस्तेइति ॥ ८१ ॥ दमग्राह्यादमादिसाधनचतुष्टयैःप्राप्या ॥ तथाचश्रुतिः ॥ शांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्येदिति ॥ देवमाताऽ
दितिस्वरूपा ॥ देवलोकप्रदर्शिनीब्रह्मलोकादिप्रापयित्री ॥ देवःस्वप्रकाशःसएवलोक्यतइतिलोकस्तत्प्रदर्शिनीतिवा ॥ देवदेवप्रियाविश्वेश्वरवल्लभा ॥ देवीद्योतमानास्वप्रकाशेत्यर्थः ॥

दर्शितानेककुतुकादुष्टदुर्जयदुःखहृत् ॥ दैन्यहृद्दुरितघ्नीचदानवारिपदाब्जजा ॥ ८० ॥ दंदशूकविषघ्नीचदारिताघौघसंततिः ॥ द्रुतादेवद्रुमच्छन्नादुर्वा
राघविघातिनी ॥ ८१ ॥ दमग्राह्यादेवमातादेवलोकप्रदर्शिनी ॥ देवदेवप्रियादेवीदिक्पालपददायिनी ॥ ८२ ॥ दीर्घायुःकारिणीदीर्घादोग्ध्रीदूषणव
र्जिता ॥ दुग्धांबुवाहिनीदोह्यादिव्यादिव्यगतिप्रदा ॥ ८३ ॥ द्युनदीदीनशरणंदेहिदेहनिवारिणी ॥ द्राघीयसीदाघहंत्रीदितपातकसंततिः ॥ ८४ ॥
दूरदेशांतरचरीदुर्गमादेववल्लभा॥ दुर्वृत्तघ्नीदुर्विगाह्यादयाधारादयावती ॥ ८५ ॥

दिक्पालपददायिनीइंद्रादिपदप्रापयित्रीत्यर्थः ॥ ८२ ॥ दीर्घमायुःकर्तुंशीलंयस्याःसादीर्घायुःकारिणी ॥ दीर्घाऽनवच्छिन्ना ॥ दोग्ध्रीधर्मार्थकाममोक्षप्रसवा ॥ दूषणवर्जिताअविद्यात
त्कार्यरहितेत्यर्थः ॥ दुग्धमेवांबुवाहितुंशीलंयस्याःसातथा ॥ गोरूपधरापृथ्वीस्वरूपेत्यर्थः ॥ साहिदुग्धांबुनाचतुःसमुद्रंपूरितवती ॥ अतएवकालिदासोपिकथयतिस्म ॥ पयोधरीभूतचतुःसमु
द्रांजुगोपगोरूपधरामिवोर्वीमिति ॥ धर्मार्थकाममोक्षान्दुह्यतीतिदोह्या ॥ धर्मार्थकाममोक्षायस्याःप्राप्यन्तइत्यर्थः ॥ दिविभवादिव्याऽलौकिकीत्यर्थः ॥ दिव्यगतिप्रदाऽलौकिकपदप्रदेत्यर्थः ॥
॥ ८३ ॥ :दिवोनदीद्युनदीस्वर्गंगेत्यर्थः ॥ दीनशरणं दीनानांमहापातकिनामपिशरणंरक्षित्री ॥ तदुक्तम् ॥ मातापिसंत्यजेत्पुत्रंब्रह्महत्यादिकारिणम् ॥ त्वंपुनर्गर्हितंमग्नंपुनीषेदीनवत्सलेइति ॥
देहिदेहनिवारिणी अविद्यानिरासेनजीवोपाधिभूतदेहद्वयविनाशिनीत्यर्थः ॥ द्राघीयसीदीर्घामहत्तरेतियावदित्यर्थः ॥ महांतंविभुमात्मानम् महतोमहीयानित्यादिश्रुतेः ॥ दाघहंत्रीसन्तापच्छेत्त्री ॥
दिताखंडितापातकसंततिःपापपरंपराययासादितपातकसंततिः ॥ ८४ ॥ दूरदेशांतरेचर्तुंशीलंयस्याःसादूरदेशांतरचरी ॥ दूरदेशस्थितापिस्वस्मर्तॄणांसर्वपापनाशिनीत्यर्थः ॥ श्रद्धाभक्तिध्यान
यमाद्यैर्विनानगम्यतइतिदुर्गमा ॥ तदुक्तम् ॥ श्रद्धाभक्तिध्यानयमाद्यैर्यतमानैर्ज्ञातुंशक्योदेवइहैवाशुयईशः ॥ दुर्विज्ञेयोजन्मशतैश्चापिविनातैस्तंसंसारध्वांतविनाशंहरिमीडइति ॥ देवानामभी

ष्टादेववल्लभा ॥ देवःश्रीविष्णुःश्रीरुद्रोवावल्लभोयस्याःसातथोतिवा ॥ दुर्वृत्तान्दुष्टान्पाप्मनोवाहंतीतिदुर्वृत्तघ्नी ॥ दुर्विगाह्याऽनुग्रहमंतरेणप्राप्तुमशक्या ॥ दुर्विगाहेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ दयाधाराकृपाधिकरणम् ॥ दयावतीकृपायुक्ता ॥ ८५ ॥ दुर्दुःखेनासदनमासादनंज्ञानंप्राप्तिर्वायस्याःसा ॥ दानेपुरुषार्थचतुष्टयप्रदानेशीलंस्वभावोयस्याःसादानशीला ॥ द्रवितुंनिरंतरंगंतुंपापसंघान्वाद्रावयितुंशीलंस्वभावोयस्याःसाद्राविणी ॥ द्रुहिणेनब्रह्मणास्तुताद्रुहिणस्तुता ॥ दैत्यदानवयोःसंशुद्धिंकर्तुंशीलंयस्याःसादैत्यदानवसंशुद्धिकर्त्री ॥ दुष्टांबुद्धिंहर्तुंशीलंयस्याःसादुर्बुद्धिहारिणी ॥ ८६ ॥ सरणंसारः दानेनसारोज्ञानंयस्याःसादानसारा ॥ तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसाऽनाशकेनेतिश्रुतेः ॥ दययासारोज्ञानंयस्याःसादयासारा ॥ द्यांदिवंभूमिंचविगाहितुंशीलं यस्याःसाद्यावाभूमिविगाहिनी ॥ दृष्टंफलमैहिकसुखादिअदृष्टंफलंपारलौकिकंस्वर्गमोक्षादितयोःप्राप्तिर्यस्याःसादृष्टादृष्टफलप्राप्तिः ॥ देवसमूहैरभिवंदितास्तुत्यावादेवतावृंदवंदिता ॥ सर्वदेवैर्नमस्कृता इतिवाराहोक्तेः ॥ ८७ ॥ दीर्घमहद्व्रतंसंकल्पःसृष्ट्यादिलक्षणंयस्याःसादीर्घव्रता ॥ दीर्घाद्दृष्टिर्ज्ञानंयस्याःसादीर्घदृष्टिरपरिच्छिन्नज्ञानस्वरूपावा ॥ दीप्तंशंखकुंदेंदुवदुज्ज्वलंतोयंयस्याःसादीप्ततोया ॥ तदुक्तंवाराहे ॥ शंखकुंदेंदुधवलेति ॥ दुःखेनालभनंप्राप्तिर्यस्याःसादुरालभा ॥ दुर्लभेत्यर्थः ॥ दंडयित्रीदंडकर्त्रीकारयित्रीतिवा ॥ दंडनीतिरर्थशास्त्ररूपा ॥ दुष्टेषुपापेषुदंडंधारयंतियेतेदुष्टदंडधराराजादयस्तैरर्चिता ॥८८॥ दुरोदरंद्यूतादिदुर्वृत्तंतद्धंतुंशीलंयस्याःसादुरोदरघ्ना ॥ दावोवनाग्निस्तद्वदर्चिर्दीप्तिर्यस्याःसादावार्चिः ॥ द्रवतीतिद्रवत्स्वकार्यंव्याप्नुवत्परिपूर्णमित्यर्थः ॥ द्रव्याणां

दुरासदादानशीलाद्राविणीद्रुहिणस्तुता ॥ दैत्यदानवसंशुद्धिकर्त्रीदुर्बुद्धिहारिणी ॥८६॥ दानसारादयासाराद्यावाभूमिविगाहिनी ॥ दृष्टादृष्टफलप्राप्तिर्देवतावृंदवंदिता ॥ ८७ ॥ दीर्घव्रतादीर्घदृष्टिर्दीप्ततोयादुरालभा ॥ दंडयित्रीदंडनीतिर्दुष्टदंडधरार्चिता ॥ ८८ ॥ दुरोदरघ्नीदावार्चिर्द्रवद्द्रव्यैकशेवधिः ॥ दीनसंतापशमनीदात्रीदवथुवैरिणी ॥ ८९ ॥ दरीविदारणपरादांतादांतजनप्रिया ॥ दारिताद्रितटादुर्गादुर्गारण्यप्रचारिणी ॥ ९० ॥ धर्मद्रवाधर्मधुराधेनुर्धीराधृतिर्ध्रुवा ॥ धेनुदानफलस्पर्शाधर्मकामार्थमोक्षदा ॥ ९१ ॥

सर्वपदार्थानामेकःशेवधिर्मुख्यानिधिर्मुख्यआश्रयइत्यर्थः ॥ द्रव्यैकशेवधिः ॥ दीनानांसंसारांगारेपापच्यमानानांसंतापानाध्यात्मिकादितापान्शमयितुंशीलंयस्याःसादीनसंतापशमनी ॥ दीनसंतापशमनेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ दात्रीपुरुषार्थचतुष्टयदानकर्त्री ॥ दवथुवैरिणीसंसारभयजन्यकंपनाशिनी ॥ ८९ ॥ दरीविदारणंपरंतात्पर्यंयस्याःसादरीविदारणपरा ॥ तदुक्तंवाराहे ॥ विंध्यपाषाणभेदिनीति ॥ दांतावशीकृतेंद्रिया ॥ दांतजनानांप्रियादांतजनावाप्रियायस्याःसादांतजनप्रिया॥दारितमद्रितटंययासादारिताद्रितटा ॥ दुर्गनामानंदैत्यंहतवतीतिदुर्गागौरी ॥ तथाचात्रैवदेवीवाक्यम् ॥ अद्यप्रभृतिमेनामदुर्गेतिख्यातिमेष्यति ॥ दुर्गदैत्यस्यसमरेघातनाददितिदुर्गमादिति ॥ तद्रूपा ॥ गंगागौर्यंतरंयच्चयोब्रूतेमूढधीस्तुसइतिभविष्येदर्शनात् ॥ दुर्गारण्येदुर्गमेवनेदुर्गासुरएवारण्यंम्उभयत्रप्रचर्तुंप्रहर्तुंचशीलंयस्याःसादुर्गारण्यप्रचारिणी ॥ ९० ॥ धर्मरूपोद्रवोयस्याधर्मात्मकद्रवस्वरूपावासाधर्मद्रवा ॥ तथाचवाराहे ॥ धर्मस्तुद्रवरूपेणब्रह्मणानिर्मितःपुरा ॥ तद्वैगंगेतिविख्यातेति ॥ धर्मधुराधर्मश्रेष्ठासर्वोत्कृष्टधर्मरूपेत्यर्थः ॥ अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमितियाज्ञवल्क्योक्तेः ॥ धेनुःकामधेनुस्वरूपा ॥ धेनूनामस्मिकामधुगितिभगवद्वचनात् ॥ धीराविदुषी ॥ यद्वा धियमद्वैतबुद्धिंरातिददातीतिधीरा ॥ उक्तंच ॥ ईश्वरानुग्रहादेवपुंसामद्वैतवासनेति ॥ धृतिर्धारिका ॥ ससेतुर्विधृतिर्लोकानामसंभेदायेतिश्रुतेः ॥ ध्रुवानित्यानिश्चलावा ॥ एतदप्रमेयंध्रुवमितिश्रुतेः ॥

कूटस्थमचलंध्रुवमितिस्मृतेश्च ॥ धेनुदानस्यफलंयस्मात्ताद्दशःस्पर्शोधेनुदानस्ययत्फलंपुण्यंतेनवास्पर्शोयस्याःसाधेनुदानफलस्पर्शा ॥ धेनुदानध्रुवस्पर्शेतिक्वचित्पाठः ॥ धर्मकामार्थमोक्षदापुरुषार्थचतुष्टयदात्री ॥ ९१ ॥ धर्मरूपाएवोर्मयस्तद्वाहिनीधर्मोर्मिवाहिनी ॥ धुर्याश्रेष्ठा ॥ धात्रीजनयित्रीपोष्ट्रीपृथ्वीतिवा ॥ धात्रीविभूषणंपृथ्व्याअलंकरणम् ॥ धात्रीविभूषणेतिक्वचित्पाठः ॥ धर्मिणीजगदुत्पत्त्यादिधर्मवती पुण्यवतीतिवा ॥ धर्मेधर्मएववाशीलंस्वभावोयस्याःसाधर्मशीला ॥ धन्विनांकोटिभिःकृतमवनंयस्यास्तत्कोटीनांवाकृतमवनंययासाधन्विकोटिकृतावना ॥ तथा चोक्तम् ॥ धनुषांकोटिभिर्ब्रह्मतदर्धंजाह्नवीजलम् ॥ तदर्धंचहरेर्नामतदर्धंस्नानदानयोरिति ॥ ९२ ॥ ध्यातुःपुरुषस्यपापहराध्यातृपापहरा ॥ धातृपापहरेतिक्वचित्पाठः ॥ ध्येयाबुभुक्षुभिर्मुमुक्षुभिश्चचिंत्या ॥ धावनीपवित्रकारिणीगमनशीलावा ॥ धूतंविधूतंनाशितमित्येतत् कल्मषंययासाधूतकल्मषा ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्पंचमेविवृतेशते ॥ यददृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥९॥ धर्मंरूपाधारा ॥ धर्मोध्रियतइतिवाधर्मधारा ॥ धर्माणांमध्येसाराश्रेष्ठाधर्मसारा ॥ धनंददातीतिधनदा ॥ धनवर्धिनीधनवृद्धिकर्त्री ॥ धृतिवर्द्धिनीतिक्वचित्पाठः ॥ ९३ ॥ धर्माधर्मलक्षणौयौगुणौतयोश्छेत्रीभेत्रीधर्माधर्मगुणच्छेत्री ॥ धत्तूरकुसुमानिप्रियाणियस्याःसाधत्तूरकुसुमप्रिया ॥ धर्मेशीतन्नियंत्री ॥ धर्मशास्त्रंजानातीतिधर्मशास्त्राद्वाज्ञानंबोधनंयस्याःसाधर्मशास्त्रज्ञा ॥ धनंचधान्यंचधनधान्येतयोर्वृद्धिकर्त्रीधनधान्यसमृद्धिकृत् ॥ ९४ ॥ धर्मलभ्यायोगैकप्राप्या ॥ धर्मस्वरूपंजलंयस्याःसाधर्मजला ॥ धर्मस्यप्रसवोयस्याःसाधर्मप्रसवा ॥ धर्मोदेयत्वेनवर्ततेयस्याःसाधर्मिणी

धर्मोर्मिवाहिनीधुर्याधात्रीधात्रीविभूषणम् ॥ धर्मिणीधर्मशीलाचधन्विकोटिकृतावना ॥ ९२ ॥ ध्यातृपापहराध्येयाधावनीधूतकल्मषा ॥ धर्मधाराधर्मसाराधनदाधनवर्धिनी ॥ ९३ ॥ धर्माधर्मगुणच्छेत्रीधत्तूरकुसुमप्रिया ॥ धर्मेशीधर्मशास्त्रज्ञाधनधान्यसमृद्धिकृत् ॥ ९४ ॥ धर्मलभ्याधर्मजलाधर्मप्रसवधर्मिणी ॥ ध्यानगम्यस्वरूपाचधरणीधातृपूजिता ॥ ९५ ॥ धूर्धूर्जटिजटासंस्थाधन्याधीर्धारणावती॥नंदानिर्वाणजननीनंदिनीनुन्नपातका ॥ ॥ ९६ ॥ निषिद्धविघ्ननिचयानिजानंदप्रकाशिनी ॥ नभोंगणचरीनूतिर्नम्यानारायणीनुता ॥ ९७ ॥ निर्मलानिर्मलाख्यानानाशिनीतापसंपदाम् ॥ नियतानित्यसुखदानानाश्चर्यमहानिधिः ॥ ९८ ॥

साचसाचेतिसाविशेषणंनामैकम् ॥ धर्मस्यप्रसवलक्षणोधर्मोवर्ततेयस्याःसाधर्मप्रसवधर्मिणीतिवा ॥ ध्यानेनगम्यंस्वरूपंयस्याःसाध्यानगम्यस्वरूपाच ॥ धरणीपृथ्वीरूपा ॥ धातृपूजिताब्रह्माचिंता ॥ ९५ ॥ धूनयतिपापानीतिधूः ॥ धूर्जटेरीश्वरस्यजटायांसंस्थासंस्थितिर्यस्याःसाधूर्जटिजटासंस्था ॥ धन्याकृतार्थाधनायहिताधन्येतिवा ॥ धीःसामान्यात्मिकाबुद्धिः ॥ धारणावतीतद्विशेषरूपा ॥ नन्दातन्नाम्नी ॥ तदुक्तं नन्दाचालकनंदाचेति ॥ निर्वाणजननीकैवल्यसंपादयित्री ॥ नंदयितुंशीलंयस्याःसानंदिनी वसिष्ठधेनुरूपावा ॥ नुन्नानिदूरीकृतानिपातकानिययासानुन्नपातका ॥ ९६ ॥ निषिद्धाउत्सादिताविघ्ननिचयाययासानिषिद्धविघ्ननिचया ॥ निजानंदोब्रह्मानंदस्तंप्रकाशयितुंशीलंयस्याःसानिजानन्दप्रकाशिनी ॥ नभोंगणचरीआकाशमार्गवहा ॥ नूतिःस्तुतिस्वरूपा ॥ दीर्घत्वमार्षम् ॥ नम्यावंद्या ॥ नारायणीनारायणशक्तिः ॥ नुताब्रह्मेंद्रादिभिःस्तुता ॥ ९७ ॥ निर्गतःसंसाररूपोमलोयस्याःसानिर्मला ॥ निर्मलंसंसारनाशकमाख्यानंकथनंयस्याःसानिर्मलाख्याना ॥ नाशिनीतापसंपदांतापपरंपराणांविघातिनी ॥ नियताएकरूपा ॥ नितरांयतासंयताइतिवा ॥ नित्यसुखंददातीतिनित्यसुखदा ॥ नानाश्चर्यमहानिधिःनानाश्चर्यंजगत्तस्यमहानिधिःपरममधिष्ठानमित्यर्थः ॥ ९८ ॥

नदीसरिद्रूपा ॥ नदसरोमातानदानांसरसांचजनयित्री ॥ नायिकाश्रेष्ठासर्वनियन्त्रीत्यर्थः ॥ नृत्यकर्त्रीस्वरूपावेत्यर्थः ॥ नाकदीर्घिकास्वर्गवापीस्वरूपां ॥ नष्टानांसंसारेपतितानामुद्धरणेमोचनेधीरादक्षानष्टोद्धरणधीराच ॥ नंदयतिसमृद्धान्करोतीतिनन्दना ॥ नंदमानन्दंसमृद्धिंवादातुंशीलंयस्याःसानंददायिनी ॥ ९९ ॥ निर्णिक्तंपवित्रीकृतमशेषंभुवनंययासानिर्णिक्ताशेषभुवनानिर्गतःसंगःसंबंधोयस्याःसानिःसंगा ॥ असंगोनहिसज्जतइतिश्रुतेः ॥ निर्गतउपद्रवआध्यात्मिकादिलक्षणोयस्याःसानिरुपद्रवा ॥ निर्गतआलंबआश्रयोयस्याःसानिरालंबा ॥ स्वमहिमप्रतिष्ठितेत्यर्थः ॥ सभगवान्कस्मिन्प्रतिष्ठितःस्वेमहिम्नीतिश्रुतेः ॥ निष्प्रपंचाप्रपंचाऽतीता ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ निःशेषेणनाशितंमहामलमज्ञानंययासानिर्णाशितमहामला ॥ १०० ॥ निर्मलज्ञानजननीब्रह्मात्मैकत्वज्ञानोत्पादिनी ॥ निःशेषायेप्राणितापाआध्यात्मिकादिलक्षणास्तान्हरतीतिनिःशेषप्राणितापहृत् ॥ नित्यउत्सवोयस्याःसानित्योत्सवा ॥ नित्येनसुखेनस्वरूपानंदेनानित्यंसर्वदावातृप्तानित्यतृप्ता ॥ नमस्कार्यानमस्कारविषया ॥ अंजनमज्ञानंतद्रहितानिरंजना ॥ १ ॥ निष्ठाकाष्ठानियमइतियावत् तद्वतीतिनिष्ठावती ॥ निर्निर्गतआतंकआशंकायस्याःसानिरातंका ॥ तत्रकोमोहःकःशोकइतिश्रुतेः ॥ निर्निर्गतःपापलेपोयस्याःसानिर्लेपा ॥ शुद्धमपापविद्धमितिश्रुतेः ॥ निश्चलःकूटस्थआत्मायस्याःसानिश्चलात्मिका ॥ निर्गतमवद्यंदूषणंयस्याःसानिर

नदीनदसरोमातानायिकानाकदीर्घिकां ॥ नष्टोद्धरणधीराचनंदनानंददायिनी ॥ ९९ ॥ निर्णिक्ताशेषभुवनानिःसंगानिरुपद्रवा ॥ निरालंबानिष्प्रपंचानिर्णाशितमहामला ॥ १०० ॥ निर्मलज्ञानजननीनिःशेषप्राणितापहृत् ॥ नित्योत्सवानित्यतृप्तानमस्कार्यानिरंजना ॥ १ ॥ निष्ठावतीनिरातंकानिर्लेपानिश्चलात्मिका ॥ निरवद्यानिरीहाचनीललोहितमूर्धगा ॥ २ ॥ नंदिभृंगिगणस्तुत्यानागानंदानगात्मजा ॥ निष्प्रत्यूहानाकनदीनिरयार्णवदीर्घनौः ॥ ३ ॥ पुण्यप्रदापुण्यगर्भापुण्यापुण्यतरंगिणी ॥ पृथुःपृथुफलापूर्णाप्रणतार्तिप्रभंजिनी ॥ ४ ॥ प्राणदाप्राणिजननीप्राणेशीप्राणरूपिणी ॥ पद्मालयापराशक्तिःपुरजितपरमप्रिया ॥ ५ ॥

वद्या ॥ निरवद्यंनिरंजनमितिश्रुतेः ॥ निरीहाचेष्टारहिता ॥ कूटस्थमचलंध्रुवमितिस्मृतेः ॥ च नीललोहितमूर्धगाविश्वेश्वरमस्तकगा ॥ २ ॥ नंदिभृंगिगणस्तुत्या नंदीचभृंगीचगणाश्चनंदिभृंगिगणास्तैस्तादेववागणौताभ्यांस्तुत्यास्तुत्यर्हा ॥ नागानागस्वरूपा ॥ नंदयतीतिनंदासमृद्धिदेत्यर्थः ॥ नगात्मजाहिमवतोदुहिता ॥ हिमाचलकृताश्रयेतिस्मृतेः ॥ निष्प्रत्यूहाविघ्नरहिता निर्गतःप्रत्यूहोयस्याइतिवा ॥ नाकनदीस्वर्गनदी ॥ निरयार्णवस्यपापसमुद्रस्यदीर्घानौः पारप्रापिकामहतीनौकेत्यर्थः ॥ ३ ॥ पुण्यंप्रददातीतिपुण्यप्रदा ॥ पुण्यंगर्भेयस्याःसापुण्यगर्भा ॥ पुण्यापुण्यस्वरूपा ॥ तद्धेतुत्वात् ॥ पुण्यरूपास्तरंगाविद्यंतेयस्याःसापुण्यनदीतिवापुण्यतरंगिणी ॥ पृथुर्महतीपरिपूर्णेत्यर्थः ॥ पृथ्ववताररूपावा ॥ पृथूनिमहांतिफलानियस्याःसापृथुफला ॥ पूर्णासर्वव्यापिका अनवच्छिन्नप्रवाहरूपावा ॥ प्रणतानामार्तिंप्रभंजितुंशीलंयस्याःसाप्रणतार्तिप्रभंजिनी ॥ ४ ॥ प्राणान्ददातिभक्तानामभक्तानांखंडयतीतिवा प्राणदा ॥ प्राणिजननीजंतूत्पादिनी ॥ प्राणेशीप्राणानांनियंत्री ॥ प्राणोहिरण्यगर्भःसमष्टिरूपस्तद्रूपंवर्ततेयस्याःसाप्राणरूपिणी ॥ हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेइत्यादिश्रुतेः ॥ पद्ममालयोयस्याःसापद्मालयालक्ष्मीस्वरूपेत्यर्थः ॥ पराशक्तिर्मायाख्यातद्रूपा ॥ परास्यशक्तिर्विविधैवश्रूयतइतिश्रुतेः ॥ पुरजितस्त्रिपुरारेःपरमाचासौप्रियाचेतिपुरजितपरमप्रिया ॥ ५ ॥

परासर्वोत्कृष्टा ॥ नतत्समश्चाप्यधिकश्चदृश्यतइतिश्रुतेः ॥ परफलस्यकैवल्यस्यप्राप्तिर्यस्याःसापरफलप्राप्तिः ॥ त्वमापीतापीतांबरपुरनिवासंवितरसीत्युक्तेः ॥ पावनीसर्वपापशोधनी ॥ प्रायश्चित्तं
यदिस्यात्तवजलकणिकाब्रह्महत्यादिपापेइत्युक्तेः ॥ च पयस्विनीप्रशस्तजलवतीपुण्यतोयेत्यर्थः ॥ परआनंदोययापरानंदस्वरूपावासापरानंदा ॥ स्त्रीत्वमार्षम् ॥ प्रकृष्टोऽर्थोयस्याःसाप्रकृष्टार्था ॥
प्रतितिष्ठत्यस्यांसर्वमितिप्रतिष्ठा ॥ पालनीपालनकर्त्री ॥ परापरस्वरूपा पूरयतीतिवापरा ॥ ६ ॥ पुराणेषुपठितापुराणपठितातत्प्रतिपाद्या ॥ अथवापुराणःपरमात्मातद्रूपत्वेनपठिताकथितेत्यर्थः ॥
प्रीतासर्वेषांप्रियतमा सर्वान्प्रीणातीतिवा ॥ प्रणवाक्षरम्ॐकारस्तद्रूपिणी ॥ पार्वतीभवानीरूपा ॥ प्रेमसंपन्नाप्रीतिसंयुक्तापरप्रेमास्पदेत्यर्थः ॥ पशूनांजीवानांपाशाश्चतुर्विंशतितत्त्वानितेषांविमोचनी
पशुपाशविमोचनी ॥ विनाशिनीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ गंगानामसहस्रेस्मिन्विवृतेद्विस्त्रिकेशते ॥ यदद्दृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥६ ॥ ७ ॥ परमात्मस्वरूपाचपरब्रह्मैकलक्षणाच ॥ परब्रह्मप्रका
शिनीपरब्रह्मप्रकाशकारिणी ॥ परमानंदस्यनितरांस्पंदश्चलनंतद्वृत्त्यभिव्यक्तिर्यस्याःपुण्यकर्महेतुत्वात्सापरमानंदनिष्पंदा ॥ प्रायश्चित्तस्वरूपिणीसर्वपापैकप्रायश्चित्तरूपा ॥ प्रायश्चित्तंतुतत्रैवयत्र
गंगानविद्यतइतिस्मृतेः ॥ ८ ॥ पानीयरूपनिर्वाणाजलस्वरूपकैवल्यमेवजलस्वरूपेणतिष्ठतीत्यर्थः ॥ परित्राणपरायणाभक्तरक्षणेपराश्रयरूपा ॥ पापान्येवेंधनानितेषुदवज्वालावनाग्निशिखा ॥
पापारिःपापानांशत्रुः ॥ पापानिनाम्नानुदतीतिपापनामनुत् ॥ ९ ॥ परमैश्वर्यजननीअणिमाद्यैश्वर्यदात्री ॥ प्रकृष्टाज्ञाप्रज्ञास्वप्रकाशज्ञानैकस्वभावा ॥ प्राज्ञानविद्यतेज्ञोयस्याःसाऽज्ञाप्रकृष्टाऽ

परापरफलप्राप्तिःपावनीचपयस्विनी ॥ परानंदाप्रकृष्टार्थाप्रतिष्ठापालनीपरा ॥ ६ ॥ पुराणपठिताप्रीताप्रणवाक्षररूपिणी ॥ पार्वतीप्रेमसंपन्नापशुपाश
विमोचनी ॥ ७ ॥ परमात्मस्वरूपाचपरब्रह्मप्रकाशिनी ॥ परमानंदनिष्पंदाप्रायश्चित्तस्वरूपिणी ॥ ८ ॥ पानीयरूपनिर्वाणापरित्राणपरायणा ॥
पापेंधनदवज्वालापापारिःपापनामनुत् ॥ ९ ॥ परमैश्वर्यजननीप्रज्ञाप्राज्ञापरापरा ॥ प्रत्यक्षलक्ष्मीःपद्माक्षीपरव्योमामृतस्रवा ॥ ११० ॥ प्रसन्नरूपाप्र
णिधिःपूताप्रत्यक्षदेवता ॥ पिनाकिपरमप्रीतापरमेष्ठिकमंडलुः ॥ ११ ॥ पद्मनाभपदार्घ्येणप्रसूतापद्ममालिनी ॥ परर्द्धिदापुष्टिकरीपथ्यापूर्तिः
प्रभावती ॥ १२ ॥ पुनानापीतगर्भघ्नीपापपर्वतनाशिनी ॥ फलिनीफलहस्ताचफुल्लांबुजविलोचना ॥ १३ ॥

ज्ञाप्राज्ञा विदुषीतिवा ॥ परापराकार्यकारणरूपा ॥ परावराइतिपाठेपरेहिरण्यगर्भादयःअवरानिकृष्टायस्याःसातथा ॥ प्रत्यक्षालक्ष्मीरपरोक्षानिर्वाणश्रीर्यस्याःसाप्रत्यक्षलक्ष्मीः साक्षाल्लक्ष्मीस्वरूपेतिवा॥
पद्मेपद्मपत्रेइवाऽक्षिणीयस्याःसापद्माक्षी ॥ परव्योमपरमाकाशरूपममृतंमरणरहितंस्वरूपंभक्तेभ्यःस्रवतिप्रयच्छतीतिपरव्योमामृतस्रवा ॥ आकाशस्तल्लिंगादितिन्यायात् ॥ ११० ॥ प्रसन्नमज्ञानं
तत्कार्यरूपमलेननसंस्पृष्टंरूपंस्वरूपंयस्याःसाप्रसन्नरूपा ॥ प्रकर्षेणनिधीयतेकार्यजातंप्रलयकालेऽस्यामितिप्रणिधिः ॥ पुनातीतिपूतापरमपवित्रस्वरूपा ॥ पवित्राणांपवित्रंयइतिस्मृतेः ॥ प्रत्यक्षदेवताऽ
परोक्षप्रत्यक्चैतन्यरूपा॥यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिश्रुतेः॥पिनाकिपरमप्रीताविश्वेश्वरस्यात्यंतवल्लभा॥परमेष्ठिनोब्रह्मणःकमंडलुराश्रयत्वेनयस्याःसापरमेष्ठिकमंडलुः ॥ आदावादिपितामहस्यनियमव्यापा
रपात्रेजलमित्युक्तेः ॥ ११ ॥ पद्मनाभपदार्घ्येणप्रसूताविष्णुपादार्घ्येणसंभूता ॥ पश्चात्पन्नगशायिनोभगवतःपादोदकंपावनम् ॥ विष्णुपादार्घ्यसंभूतेत्याद्युक्तेः ॥ पद्मनाभपदाघातप्रसूतेतिवापाठः ॥
पद्मानांमालावर्ततेयस्याःसापद्ममालिनी ॥ परामृद्धिंददातीतिपरर्द्धिदा ॥ पुष्टिंकरोतीतिपुष्टिकरी ॥ पथ्यासंसाररोगस्यपथ्यस्वरूपा ॥ पूर्तिःपरिपूर्णरूपाउदरादिभरणरूपावा॥प्रभावतीप्रकाशवती ॥
॥ १२ ॥ पुनातीतिपुनाना ॥ पीतानांपानकर्तॄणांपीतासतीतिवागर्भान्हंतीतिपीतगर्भघ्नी ॥ पापान्येवपर्वतास्तान्नाशितुंशीलंयस्याःसापापपर्वतनाशिनी॥फलंदेयत्वेनवर्ततेयस्याःसाफलिनी ॥ भक्तेभ्यो

दातुंफलंहस्तेइवयस्याःसाफलहस्ता फलंमातुलिंगादिफलंहस्तेयस्याइतिवा ॥ च फुल्लांबुजानीवविकासितानिलोचनानियस्याःसाफुल्लांबुजविलोचना ॥ १३ ॥ फालितंखंडितमेनसांपापानांमहाक्षेत्रं ययासाफालितैनोमहाक्षेत्रा ॥ भोगवतीरूपेणसर्पलोकभूषणरूपाफणिलोकविभूषणम् ॥ फेनच्छलेनप्रणुन्नानिदूरीकृतानिएनांसिपापानिययासाफेनच्छलप्रणुन्नैनाः ॥ फुल्लंविकासितंयत्कैरवंकुमुदंतद्गंधइवगंधस्तद्गंधोवावर्ततेयस्याःसाफुल्लकैरवगंधिनी ॥१४॥ फेनिलंफेनयुक्तंयदच्छमंबुतस्ययाधाराप्रवाहस्तेनाभादीप्तिर्यस्यास्तत्स्वरूपावा साफेनिलाच्छांबुधाराभा ॥ फुडितिशब्दानुकरणम् ॥ फुडितिशब्देनोच्चाटितंपातकंययासाफुडुच्चाटितपातका ॥ फाणितंपक्वान्नविशेषमिवस्वादुसलिलंयस्याःसाफाणितस्वादुसलिला ॥ फांटंतक्रंतद्वत्पथ्यंयज्जलंतेनाविलासाफांण्टपथ्यजलाविला ॥ १५ ॥ विश्वेषांमाताविश्वमाताच ॥ विश्वेशीसर्वेश्वरीत्यर्थः ॥ विश्वासर्वस्वरूपा ॥ विश्वेश्वरस्यप्रियाविश्वेश्वरोवाप्रियोयस्याःसाविश्वेश्वरप्रिया ॥ ब्रह्मणेपरमात्मनेहिरण्यगर्भायवेदायब्राह्मणायवाहिता ब्रह्मण्या ॥ हिरण्यगर्भादीन्करोतीतिब्रह्मकृत् ॥ ब्रह्मणःशक्तिर्ब्राह्मी ब्रह्मणिभवानैष्कर्म्यलक्षणस्थितिरूपावा ॥ ब्रह्मिष्ठास्वमहिमस्थेत्यर्थः ॥ ब्राह्मणभक्तावा ॥ विगतंमलंपापंयस्मात्तथाभूतमुदकंयस्याःसाविमलोदका ॥ १६ ॥ विभावरीरात्रिरूपा भूरिद्युम्नभार्यारूपावा ॥ तथाचपाद्मे ॥ भूरिद्युम्नोमहाराजःक्षमामंडलपालकः॥ तस्यासञ्छतसाहस्राःप्रमदाःकमलेक्षणाः ॥ तासांविभावरीश्रेष्ठाबभूवतनुमध्यमेति ॥ च विरजाविगतंरजोयस्याःसाविरजाः ॥ शुद्धसत्त्वेत्यर्थः ॥ विक्रांतंव्याप्तमनेकंविष्टपंभुवनंययासाविक्रांतानेकविष्टपा ॥ विश्वमित्रंजगद्धितैषिणी ॥ विष्णुपदादुद्भूता

फालितैनोमहाक्षेत्राफणिलोकविभूषणम् ॥ फेनच्छलप्रणुन्नैनाःफुल्लकैरवगंधिनी ॥ १४ ॥ फेनिलाच्छांबुधाराभाफुडुच्चाटितपातका ॥ फाणितस्वादुस
लिलाफांटपथ्यजलाविला ॥ १५ ॥ विश्वमाताचविश्वेशीविश्वाविश्वेश्वरप्रिया ॥ ब्रह्मण्याब्रह्मकृद्ब्राह्मीब्रह्मिष्ठाविमलोदका ॥ १६ ॥ विभावरीच
विरजाविक्रांतानेकविष्टपा ॥ विश्वमित्रंविष्णुपदीवैष्णवीवैष्णवप्रिया ॥ १७ ॥ विरूपाक्षप्रियकरीविभूतिर्विश्वतोमुखी ॥ विपाशावैबुधीवेद्यावेदाक्षररस
स्रवा ॥ १८ ॥ विद्यावेगवतीवंद्याबृंहणीब्रह्मवादिनी ॥ वरदाविप्रकृष्टाचवरिष्ठाचविशोधनी ॥ १९ ॥ विद्याधरीविशोकाचवयोवृंदनिषेविता ॥ बहूद
काबलवतीव्योमस्थाविबुधप्रिया ॥ १२० ॥

विष्णुपदी ॥ विष्णोरियंवैष्णवी ॥ वैष्णवानांविष्णुभक्तानांप्रियावैष्णवप्रिया ॥ १७ ॥ विरूपाक्षेत्रिनेत्रेप्रियंकरोतीतिविरूपाक्षप्रियकरी ॥ विभूतिरणिमाद्यष्टैश्वर्यरूपा ॥ विश्वतःसर्वतोमुखानि यस्याःसाविश्वतोमुखी ॥ सर्वतःपाणिपादंतत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखमितिस्मृतेः ॥ विगतःपाशोबंधनंसंसाररूपंयस्याःसाविपाशानदीविशेषरूपावा ॥ तथाचभीष्मपर्वणि॥ दृषद्वतींविपाशांचविपापांस्थूलवालुकामिति ॥ विबुधस्यविष्णोरियंवैबुधीदेवलोकभवावा ॥ वेद्यावेत्तुंयोग्या ॥ वैद्येतिचान्यत्र ॥ वेदाक्षरेभ्योवेदांतेभ्योब्रह्मानंदरसंस्रवतिब्रह्मानंदरसस्यवास्रवोयस्याःसाब्रह्मानंदरसस्रवा ॥ १८ ॥ विद्याब्रह्मविद्यारूपा ॥ वेगवतीस्रोतोगामिनी ॥ वंद्याऽभिवंद्यास्तुत्यावा ॥ बृंहणीदेहेन्द्रियादीनांपरिणामयित्री ॥ ब्रह्मवदितुंशीलंयस्याःसाब्रह्मवादिनी ॥ वरंददातीतिवरदा ॥ विशेषेणप्रकृष्टाविप्रकृष्टासर्वोत्तमेत्यर्थः ॥ वरिष्ठाश्रेष्ठाच ॥ वौपक्षिणिहंसेशेतइतिविशोब्रह्माउःशंकरःदधातिधारयतिपोषयतीतिवाधोविष्णुस्तान्ब्रह्मरुद्रविष्णून्नयतिप्रापयतीतिविशोधनी विशेषेणशोधयतिपवित्रयतीतिवा ॥ १९ ॥ विद्यांधरतीतिविद्याधरी विद्याधरस्त्रीरूपिणीतिवा ॥ स्त्रीनाम्निकमलोद्भवेतिवैष्णवोक्तेः ॥ विगतःशोकोयस्याःसाविशोका :॥ वयोवृंदैःपक्षिसमूहैर्नितरांसेवितावयोवृंदनिषेविता ॥ वहून्युदकानियस्याःसाबहूदका ॥ बलंविद्यतेयस्याःसाबलवती ॥ व्योमस्थाभूताकाशस्था ॥ परमेव्योम्नितिष्ठतीतिवाव्योमस्था ॥ परमेव्योमन्नित्यादिश्रुतेः ॥ विबुधानांदेवानांविश्वेश्वरस्य

वाग्प्रियाविबुधप्रिया ॥ १२० ॥ वाणीवचनरूपासरस्वतीस्वरूपावा ॥ वेदःप्रतिपादकत्वेनवर्ततेयस्याःसावेदवती कुशध्वजदुहितृरूपावा वेदवतीहरणेउत्तरकांडेप्रसिद्धा रामायणे ॥ कृतेयुगेवेद
वतींत्रेतायांजनकात्मजा ॥ द्वापरेद्रौपदीज्ञेयातेनकृष्णात्रिहायनीतिवचनाच्च॥ वित्ताज्ञानस्वरूपा ॥ ब्रह्मविद्यारूपस्तरंगोवर्ततेयस्याःसाब्रह्मविद्यातरंगिणी ब्रह्मविद्यानदीस्वरूपावा॥ ब्रह्मांडकोटिंकोटि
परिमितब्रह्मांडानिव्याप्तमंबुयस्याःसाब्रह्मांडकोटिव्याप्तांबुः ॥ ब्रह्महत्यापहारिणीब्राह्मणवधापहरणशीला ॥ २१ ॥ ब्रह्मेशविष्णुरूपाहिरण्यगर्भविश्वनाथनारायणरूपाच ॥ बुद्धिरंतःकरणभेदस्त
द्रूपा ॥ बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मीतिभगवद्वचनात् ज्ञानस्वरूपावा ॥ विभवमैश्वर्यं विगतोभवोयस्मिंस्तंमोक्षंवा वर्धयितुंशीलंयस्याःसाविभववर्धिनी ॥ विशेषेणलसितुंशीलंयस्यताद्दृशंसुखंविलासिनांवासुखं
ददातीतिविलासिसुखदा ॥ वैश्यावैश्यजातिरूपातत्स्त्रीरूपावा ॥ वश्याइतिपाठेईश्वराधीनेत्यर्थः ॥ तथाचभागवते ॥ स्रवंतिसरितोभीताइति ॥ विश्वाइतिपाठेविश्वबाहुकाकाशीस्थादेवतावि
शेषरूपेत्यर्थः ॥ व्यापिनीव्यापनशीलाच ॥ वृषारणिर्धर्मोत्पत्तेःकारणम् ॥ २२ ॥ वृषांकस्यवृषभध्वजस्यमौलिर्मस्तकंनिलयआश्रयोयस्याःसावृषांकमौलिनिलया ॥ विपन्नानांविपद्ग्रस्तानां
स्वजलेमृतानांवाआर्तिंपीडांप्रभंजितुंशीलंयस्याःसाविपन्नार्तिप्रभंजिनी ॥ विभिःपक्षिभिर्नीताप्राप्ताव्याप्तेतियावत् विनययुक्ताइतिवा ॥ विनताविशेषेणनतानम्रेत्यर्थः ॥ गरुडमातृरूपावा ॥
ब्रध्नतनयागोरूपा ॥ सूर्यसुताहिगावइतिश्रुतेः ॥ यमुनारूपावा ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्विवृतेसप्तमेशते ॥ यदद्दष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ७ ॥ विनयेनयुक्ताविनयान्विता वीनांपक्षि

वाणीवेदवतीवित्ताब्रह्मविद्यातरंगिणी ॥ ब्रह्मांडकोटिव्याप्तांबुर्ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ २१ ॥ ब्रह्मेशविष्णुरूपाचबुद्धिर्विभववर्धिनी ॥ विलासिसुखदावै
श्याव्यापिनीचवृषारणिः ॥ २२ ॥ वृषांकमौलिनिलयाविपन्नार्तिप्रभंजिनी ॥ विनीताविनताब्रध्नतनयाविनयान्विता ॥ २३ ॥ विपंचीवाद्यकुशला
वेणुश्रुतिविचक्षणा ॥ वर्चस्करीबलकरीबलोन्मूलितकल्मषा ॥ २४ ॥ विपाप्माविगतातंकाविकल्पपरिवर्जिता ॥ वृष्टिकर्त्रीवृष्टिजलाविधिर्विच्छिन्नबं
धना ॥ २५ ॥ व्रतरूपावित्तरूपाबहुविघ्नविनाशकृत् ॥ वसुधारावसुमतीविचित्रांगीविभावसुः ॥ २६ ॥ विजयाविश्वबीजंचवामदेवीवरप्रदा ॥ वृषा
श्रिताविषघ्नीचविज्ञानोर्म्यंशुमालिनी ॥ २७ ॥

णांनयेनसमुदायेनवाऽन्विता ॥ २३ ॥ विपंचीवीणातद्रूपा ॥ वीणावेणुमृदंगादिवाद्यरूपायतेनमइत्यत्रैवोक्तेः ॥ वाद्यकुशलावादनमात्रेदक्षा ॥ वेणोःश्रुतौश्रवणेरागविशेषविज्ञानेविचक्षणानि
पुणा ॥ वर्चस्करीतेजस्करी ॥ बलकरीसामर्थ्यकरी ॥ बलेनज्ञानेनसामर्थ्येनवाउन्मूलितानिकल्मषाणिययासाबलोन्मूलितकल्मषा ॥ २४ ॥ विगतःपाप्मायस्याःसाविपाप्मा ॥ विशेषेण
गतआतंकोभयंयस्याःसाविगतातंका ॥ विकल्पपरिवर्जिताअशेषभेदरहिता ॥ वृष्टिकर्त्रीसवितृस्वरूपा ॥ आदित्याज्जायतेवृष्टिरितिस्मृतेः ॥ वृष्टिजला वृष्टेःकारणभूतंजलंयस्याःसा ॥ इंद्रकरिणी
हिशुंडाभिर्गंगाजलमुद्धृत्यमेघेसंचारयातितदेववृष्टिरूपंजायतइतिलोकप्रसिद्धिः ॥ विदधातीतिविधिर्हिरण्यगर्भरूपेत्यर्थः ॥ विशेषेणच्छिन्नंभक्तानांबंधनंययासाविच्छिन्नबंधना ॥ २५ ॥
भक्तानांव्रतस्यसंकल्पस्यानुसारेणरूपंयस्याःसाव्रतरूपा एकादश्यादिव्रतस्वरूपावा ॥ वित्तरूपाधनस्वरूपा ॥ बहूनांविघ्नानांविनाशंकरोतीतिबहुविघ्नविनाशकृत् ॥ बहुविघ्नविनाशहृदितिक्वचित् ॥ वसु
धारावसोर्धारारूपा वसून्भीष्मादीन्मातृरूपेणधरतीतिवा ॥ वसुमतीस्वर्णादिमती पृथ्वीरूपावा ॥ विचित्राण्यंगानियस्याःसाविचित्रांगी ॥ विभावसुःसूर्यरूपावाह्निरूपावा ॥ २६ ॥ विशेषेण
जयतीतिविजया भवान्याःसखिरूपावा ॥ विश्वबीजंजगदुपादाननिमित्तम् ॥ वामामनोहराचसादेवीचेतिवामदेवी वामदेवस्यपत्नीतिवा ॥ वरान्प्रददातीतिवरप्रदा ॥ वृषोधर्मआश्रितोयया

धर्मेणाश्रितेतिवावृषाश्रिता ॥ विषंसंसारदुःखंहंतीतिविषंघ्नी ॥ तथाचोक्तम् ॥ संसारविषनाशिन्याइति ॥ च विज्ञानान्येवोर्मयोंऽशवश्चतेषांमालावर्ततेयस्याःसाविज्ञानोर्म्यंशुमालिनी विज्ञानोर्मिश्चासावंशुमालिनीचेतिवा ॥ २७ ॥ भवायोद्भवायहिताभव्यासमीचीनेतिवा ॥ भोगोवर्ततेयस्याःसाभोगवती ॥ भागवतीतिपाठेभगवत्संबंधिनीविष्णुपदीत्यर्थः ॥ भद्रामंगलरूपा ॥ भवानीभवपत्नी ॥ भूतानिभावयत्युत्पादयतिपालयतीतिवाभूतभाविनी ॥ भूतानांचतुर्विधानांपोष्ट्रीपालयित्रीतिवा भूतधात्री ॥ भयंसंसारभयंहरतीतिभयहरा ॥ भक्तानांदारिद्र्यंहंतुंशीलंयस्याःसाभक्तदारिद्र्यघातिनी ॥ २८ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदाभोगमोक्षप्रदा ॥ सुखदामोक्षदागंगागंगैवपरमागतिरितिस्मृतेः ॥ भेशीनक्षत्राणांनियंत्री ॥ चांद्रमसीशक्तिरित्यर्थः ॥ भाचासौईशीचेतिवा ॥ भक्तानांस्वर्गापवर्गौददातीतिभक्तस्वर्गापवर्गदा ॥ भगीरथेनानीतेतिभागीरथी ॥ भातीतिभानुःश्रीकृष्णउत्पादकतयावर्ततेयस्याःसाभानुमती तेजस्विनीतिवा ॥ भानुमतीहरणेहरिवंशेप्रसिद्धासहदेवपत्नीयादवस्यभानोःकन्यारूपावा ॥ तथाचहरिवंशे ॥ कन्यांभानुमतींनामभानोर्दुहितरंनृप ॥ एवंभानुमतीवीरसहदेवायदीयतामिति ॥ भाग्यंनियतिरूपम् ॥ भोगवतीपातालगासरित् ॥ भोगवतीतिचाधइतिस्मृतेः ॥ बिभर्तीतिभृतिर्भरणस्वरूपावा ॥ २९ ॥ भवप्रियारुद्रकांताभवएवप्रियोयस्याभवस्याभीष्टेतिवासातथा ॥ भवद्वेष्ट्रीसंसारनाशिनी ॥ तथाचश्रूयते ॥ त्वांभवःशिरसिसादरंदधेत्वंपुनर्भवकथांविलुंपसि ॥ वैपरीत्यमिहतेसुरापगेयेमृतास्तदमरत्वमीहसइति ॥ भूतिदाऐश्वर्यदा ॥ भूतिर्भूषणंयस्याःसाभूतिमैश्वर्यंवाभूषयतीतिभूतिभूषणा ॥ भूति

भव्याभोगवतीभद्राभवानीभूतभाविनी ॥ भूतधात्रीभयहराभक्तदारिद्र्यघातिनी ॥ २८ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदाभेशीभक्तस्वर्गापवर्गदा ॥ भागीरथीभानुमतीभाग्यंभोगवतीभृतिः ॥ २९ ॥ भवप्रियाभवद्वेष्ट्रीभूतिदाभूतिभूषणा ॥ भाललोचनभावज्ञाभूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ १३० ॥ भ्रांतिज्ञानप्रशमनीभिन्नब्रह्मांडमंडपा ॥ भूरिदाभक्तिसुलभाभाग्यवद्दृष्टिगोचरी ॥ ३१ ॥ भंजितोपप्लवकुलाभक्ष्यभोज्यसुखप्रदा ॥ भिक्षणीयाभिक्षुमाताभावाभावस्वरूपिणी ॥ ॥ ३२ ॥ मंदाकिनीमहानंदामातामुक्तितरंगिणी ॥ महोदयामधुमतीमहापुण्यामुदाकरी ॥ ३३ ॥

दक्षिणेतिपाठेभक्तेभ्यऐश्वर्यदानेसमर्थेत्यर्थः ॥ भवभूषणेतिक्वचित् ॥ त्रिलोचनस्याभिप्रायंजानातीतिभाललोचनभावज्ञा ॥ भूतंचभव्यंचभवच्चभूतभव्यभवंतितेषांप्रभुः ॥ १३० ॥ भ्रांतिज्ञानप्रशमनीमूलाज्ञाननाशनेनभ्रांतिज्ञानच्छेत्री ॥ भिन्नोविदारितोब्रह्मांडमंडपोययासाभिन्नब्रह्मांडमंडपा ॥ भूरिददातीतिभूरिदा ॥ भक्त्यासुखेनलभ्यतइतिभक्तिसुलभा ॥ भाग्यवद्दृष्टिगोचरीशुभादृष्टवतांनेत्रविषयः ॥ टाबंतत्वंक्वचित् ॥ ३१ ॥ भंजितंनाशितंभक्तोपप्लवानामुपद्रवाणांकुलंसमूहोययासाभंजितोपप्लवकुला ॥ भक्ष्यंपक्वान्नंभोज्यंसिद्धान्नंताभ्यांसुखंप्रददातीतिभक्ष्यभोज्यसुखप्रदा ॥ भिक्षणीयाबुभुक्षुभिर्मुमुक्षुभिश्चयाचनीया ॥ भिक्षूणांपरमहंसानांमातामोक्षस्तनदात्री ॥ भावयत्युत्पादयतीतिभावा ॥ भावस्वरूपिणीपदार्थस्वरूपिणी ॥ सर्वंखल्विदंब्रह्मइदंसर्वंयदयमात्मेतिश्रुतेः ॥ ३२ ॥ मन्दाकिनीस्वर्गंगा ॥ महानानंदोयस्याःसामहानंदा महांश्चासावानंदश्चेतिवा ॥ अस्मिन्पक्षेस्त्रीत्वमार्षम् ॥ माताप्रमातासर्वहितैषिणीतिवा ॥ पापानांमुक्त्यैतरंगोयस्याअस्तिसामुक्तितरंगिणी ॥ कुतोवीचिर्वीचिस्तवयदिगतालोचनपथमित्युक्तेः ॥ मुक्तिरूपास्तरंगावायस्याःसातथा ॥ महानुदयोयस्याःसामहोदया महोदयस्वरूपावा ॥ मधुमधुरंजलंयस्याअस्तिसामधुमती नदीविशेषरूपावा ॥ इरावतीमधुमतीत्यत्रैवोक्तेः ॥ महत्पुण्यंययासामहापुण्यामहापुण्यस्वरूपावा ॥ मुदाकरी मुदोहर्षस्याकरीआश्रयभूता ॥ टाबंतत्वं

क्वचित् ॥३३॥ मुनिभिःस्तुतामुनिस्तुता ॥ मुनिभिःपूजितासैवैरितिस्मृतेः ॥ मोहहंत्रीअनाद्यज्ञानच्छेत्री ॥ महांतितीर्थानियस्यांसामहातीर्था ॥ सर्वतीर्थमयीगंगेत्युक्तेः ॥ महातीर्थरूपावा ॥ मधुम
धुरमुदकंस्रवतीतिमधुस्रवा ॥ मामायालक्ष्मीर्वातयोर्नियंत्रीधवरूपावामाधवी ॥ तथाचहरिवंशे ॥ मायाऽविद्याहरेप्रोक्तातस्याईशोयतोभवान् ॥ तस्मान्माधवनामासिधवःस्वामीतिशब्दितइति ॥
माधवस्येयंमाधवीमधुवंशोद्भवासुभद्रारूपामधुविद्यावबोधयत्वाद्वा ॥ मननाद्ध्यानयोगाच्चविद्धिभारतमाधवमितिव्यासवचनात् ॥ मानःपूजावर्ततेयस्याःसामानिनी ॥ प्रेमसंरंभोवामानः शांतनु
भार्यावस्थायांसवर्ततेयस्याइतिवा ॥ मान्यापूज्या ॥ मनोरथपथमतिक्रम्यगच्छतीतिमनोरथपथातिगा सर्वव्यापिकेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ मोक्षंददातिभक्तेभ्योऽभक्तेभ्यःखंडयतीतिवामोक्षदा ॥
मातिदाज्ञानदा ॥ मुख्याश्रेष्ठा ॥ महद्भाग्यंयेषांतैर्जनैःसेवितामहाभाग्यजनाश्रिता ॥ महान्वेगोवर्ततेयस्याःसामहावेगवती ॥ मेध्यापवित्रा ॥ पवित्राणांपवित्रंयइतिस्मृतेः ॥ महाउत्सवरूपा ॥
महउद्भवउत्सवइतिवचनात् ॥ महिमानोभूषणानियस्याःसामहिम्नोवाभूषयतीतिमहिमभूषणा ॥ महिमभिर्वाभूष्यतइतितथा ॥ ३५ ॥ महान्प्रभावोयस्याःसामहाप्रभावा ॥ महती
अपरिच्छिन्ना ॥ मीनाइवमीनाएववाचंचलानिलोचनानियस्याःसामीनचंचललोचना ॥ महताकारुण्येनकरुणयासंपूर्णाव्याप्तामहाकारुण्यसंपूर्णा ॥ महतीऋद्धिर्यस्याःसामहर्द्धिः ॥ च
महांत्युत्पलानियस्यांसामहोत्पला ॥ ३६ ॥ मूर्तिमत्प्रत्यक्षशरीरवत् ॥ पश्यध्वंतदिमांगंगांप्रत्यक्षांपुरतःस्थितामित्युक्तेः ॥ मुक्तिरमणीमुक्तिरूपारमणीसुंदरीस्त्री ॥ मणयोमाणिक्या

मुनिस्तुतामोहहंत्रीमहातीर्थामधुस्रवा ॥ माधवीमानिनीमान्यामनोरथपथातिगा ॥ ३४ ॥ मोक्षदामतिदामुख्यामहाभाग्यजनाश्रिता ॥ महावेगवतीमे
ध्यामहामहिमभूषणा ॥ ३५ ॥ महाप्रभावामहतीमीनचंचललोचना ॥ महाकारुण्यसंपूर्णामहर्द्धिश्चमहोत्पला ॥ ३६ ॥ मूर्तिमन्मुक्तिरमणीमणिमा
णिक्यभूषणा ॥ मुक्ताकलापनेपथ्यामनोनयननंदिनी ॥ ३७ ॥ महापातकराशिघ्नीमहादेवार्धहारिणी ॥ महोर्मिमालिनीमुक्तामहादेवीमनोन्मनी ॥
॥ ३८ ॥ महापुण्योदयप्राप्यामायातिमिरचंद्रिका ॥ महाविद्यामहामायामहामेधामहौषधम् ॥ ३९ ॥ मालाधरीमहोपायामहोरगविभूषणा ॥ महामो
हप्रशमनीमहामंगलमंगलम् ॥ १४० ॥

निचभूषणानियस्यास्तेषांवाभूषणरूपासामणिमाणिक्यभूषणा ॥ मुक्तासमूहैर्मुक्तासमूहावानेपथ्यमलंकरणंयस्याःसामुक्ताकलापनेपथ्या ॥ मनांसिनयनानिचनंदयितुशीलयस्याःसामनोनयननं
दिनी ॥ ३७ ॥ महापातकराशिघ्नीमहापातकसमूहानांछेत्री ॥ महादेवस्यार्धशरीरंहर्तुंशीलंयस्याःसामहादेवार्धहारिणी गौरीरूपेत्यर्थः ॥ महतीऊर्मिमालावर्ततेयस्याःसामहोर्मिमालिनी ॥ मुक्ता
मुक्तस्वरूपा ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्नष्टमेविवृतेशते ॥ यदष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ८ ॥ महतीचासौदेवीचेतिमहादेवी ॥ मनांसिउन्मन्यतेउत्कृष्टज्ञानयुक्तानिकरोतीतिमनोन्मनी ॥ सत्त्वशु
द्धिकारिणीत्यर्थः ॥ संधिरार्षः ॥३८॥ महतांपुण्यानामुदयेनफलेनप्राप्यागम्यामहापुण्योदयप्राप्या ॥ मायैवतिमिरमंधकारस्तस्यचंद्रिका नाशिकामायातिमिरचंद्रिका ॥ महतीचासौविद्याचेतिमहा
विद्याब्रह्मविद्यास्वरूपेत्यर्थः ॥ महतीचासौमायाचेतिमहामाया ॥ स्वकार्यव्यापकत्वंमहत्त्वम् ॥ महतीमेधायस्याःसामहामेधा ब्रह्माकारबुद्धिरूपावा ॥ महच्चतदौषधंचमहौषधम् ॥ महामोहमहौषधमि
तिपाठेद्वंद्वः॥महान्मोहोयस्याःसामहामोहा ॥ अत्रापिमहत्त्वंस्वकार्यव्यापकत्वमेव ॥ साचमहौषधंचेतितथा ॥ अत्रमहत्त्वंसंसाररोगनिवर्तकत्वम् ॥ अस्मिन्पक्षेनामद्वयमिदम् ॥ ३९ ॥ मालांवैजयंती
रूपांधरतीतिमालाधरी मालाकारपत्नीरूपावा ॥ महानुपायःप्राप्तिसाधनश्रवणादिलक्षणोयस्याःसामहोपाया पुरुषार्थचतुष्टयेमहोपायस्वरूपावा ॥ महांतउरगावासुकिप्रभृतयोविभूषणानियस्याः

सामहोरगविभूषणा ॥ महामोहंप्रशमयतीतिमहामोहप्रशमनी ॥ महामंगलानामपिमंगलंमहामंगलमंगलम् ॥ मंगलानांचमंगलमितिस्मृतेः ॥ १४० ॥ सूर्यमंडलेचरतीतिमार्तंडमंडलचरी आकाशगंगारूपेणसूर्यमण्डलेचरतीतिवा ॥ महतीचासौलक्ष्मीश्चेतिमहालक्ष्मीः ॥ महत्त्वंनिरतिशयसाम्यत्वम् ॥ मदउज्झितोययामदेनवाउज्झितामदोज्झिता ॥ यशोब्रह्महत्याविदारिणी तिवर्ततेयस्याःसायशस्विनी ॥ यशोददातीतियशोदा नंदपत्नीरूपावा ॥ च योग्या योगायहितायोगगम्येतिवा ॥ युक्तआत्मायेषांतैःसेवितायुक्तात्मसेविता ॥ ४१ ॥ योगानांषडंगादीनां सिद्धिप्रदायोगसिद्धिप्रदा ॥ याज्यापूज्यायजमानस्वरूपावा ॥ यज्ञेशेनपरिपूरिताव्याप्ताऽधिष्ठितेतियावत् ॥ यज्ञेशपरिपूजितेतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रयज्ञेशःपरिपूजितोययासायज्ञेशपरिपूजिता ॥ यद्वा यज्ञेशःश्रीकृष्णस्तेनपरिपूजितेतिव्याख्येयम् ॥ तथाचहरिवंशेपारिजातहरणे ॥ अथाययौविष्णुपदीस्मृताकृष्णेनभारत ॥ संपूज्यतांततःकृष्णःकृत्वास्नानमधोक्षजइति ॥ यज्ञेशीयज्ञाधिष्ठात्रीदेवता ॥ स्मृतायज्ञफलंददातीतियज्ञफलदा ॥ अभक्तानांखंडयतीतिवा ॥ यजनीयापूजनीया ॥ यशस्करीभक्तानांकीर्तिकरी ॥ ४२ ॥ यमिसेव्याजितेन्द्रियैःसेवनीया ॥ योगेनमायासंबंधेनयोनिःकारणंयोगयोनिः ॥ योगस्यषडंगादेर्हेतुरितिवा ॥ योगोजीवात्मनोरैक्यचिंतनंवर्ततेयस्याःसायोगिनी योगिनीगणरूपावा ॥ युक्ताबुद्धिर्ब्रह्मात्मैकत्वज्ञानंतद्ददातीतियुक्तबुद्धिदा ॥ युक्तेभ्योजितेन्द्रियेभ्योवाबुद्धिदा ॥ युक्तसिद्धिदेतिपाठेजीवन्मुक्तिरूपसिद्धिदेत्यर्थः ॥ योगश्चज्ञानंचयोगेनवाज्ञानंतत्प्रददातीतियोगज्ञानप्रदा ॥ युक्तासंयताजितेन्द्रियेतियावत् ॥ पुंश्चल्यापहृतंचेतः

मार्तंडमंडलचरीमहालक्ष्मीर्मदोज्झिता ॥ यशस्विनीयशोदाचयोग्यायुक्तात्मसेविता ॥ ४१ ॥ योगसिद्धिप्रदायाज्यायज्ञेशपरिपूरिता ॥ यज्ञेशीयज्ञफ
लदायजनीयायशस्करी ॥४२॥ यमिसेव्यायोगयोनिर्योगिनीयुक्तबुद्धिदा ॥ योगज्ञानप्रदायुक्तायमाद्यष्टांगयोगयुक् ॥४३॥ यंत्रिताघौघसंचारायमलो
कनिवारिणी॥ यातायातप्रशमनीयातनानामकृंतनी ॥४४॥ यामिनीशहिमाच्छोदायुगधर्मविवर्जिता ॥ रेवतीरतिकृद्रम्यारत्नगर्भारमारतिः ॥४५॥ रत्नाक
रप्रेमपात्रंरसज्ञारसरूपिणी॥रत्नप्रासादगर्भाचरमणीयतरंगिणी॥४६॥रत्नार्चीरुद्ररमणीरागद्वेषविनाशिनी॥रमारामारम्यरूपारोगिजीवातुरूपिणी ॥४७॥

कोनिवारयितुंक्षमः ॥ आत्मारामेश्वरमृतेभगवंतमधोक्षजमितिवचनात् ॥ यमाद्यष्टांगयोगंयुनक्तीतियमाद्यष्टांगयोगयुक् ॥ ४३ ॥ यंत्रितोनिराकृतोऽघौघानांपापसमूहानांसंचारोययासायंत्रिताघौघसंचारा ॥ यमलोकंनिवारयितुंशीलंयस्याःसायमलोकनिवारिणी ॥ यातायातेमरणजन्मनीप्रशमयतीतियातायातप्रशमनी ॥ यातनानांनाममात्रंकृंततीतियातनानामकृंतनी ॥ यातनामूलकृंतनीतिपाठेयातनानांमूलंपापम् ॥ यातनानांनिकृंतनीतिचक्वचित् ॥ ४४ ॥ यामिनीशहिमाच्छोदाचंद्ररश्मिवन्निर्मलोदका ॥ युगधर्मैर्हिंसानृतादिभिर्विवर्जितायुगधर्मविवर्जिता ॥ रेवतीग्रहविशेषोबलदेवकांतावानक्षत्रविशेषोवातद्रूपारेवती ॥ रतिंरमणंतत्कर्त्रीरतिकृत् ॥ रम्यारमणीया ॥ रत्नानिगर्भेयस्याःसारत्नगर्भासमुद्ररूपावा ॥ रमालक्ष्मीरूपा ॥ रतिःरमणंकामांगनावा ॥ ४५ ॥ रत्नाकरप्रेमपात्रंसमुद्रस्यस्नेहाश्रयःकांतेत्यर्थः ॥ रसंब्रह्मरसंजानातीतिरसज्ञा ॥ रसोवैसइतिश्रुतेः ॥ षड्रसज्ञावा ॥ रसरूपिणीब्रह्मरूपिणी! षड्रसस्वरूपावा ॥ रत्ननिर्मितादेवालयागर्भेयस्याःसारत्नप्रासादगर्भा ॥ प्रासादरत्नखचिताश्चितामणिगणाअपि ॥ गंगाजलांतस्तिष्ठंतिकलिकल्मषभीतितइत्यत्रैवोक्तेः ॥ रत्नप्रसादगर्भेतिपाठेउत्कृष्टप्रसादगर्भेत्यर्थः ॥ च रमणीयास्तरंगावर्ततंते यस्याःसारमणीयतरंगिणी ॥ ४६ ॥ रत्नानामिवार्चिर्दीप्तिर्यस्याःसारत्नार्चिः ॥ रुद्रंरमयतीतिरुद्ररमणी ॥ रागद्वेषविनाशिनीरागद्वेषयोर्हंत्री ॥ रमयतिनयनमनांसीतिरमा ॥ रामाउत्तमास्त्रीस्वरूपा

सांबपत्नीकुंभांडदुहितावा॥तथा चबाणासुरयुद्धेहरिवंशे ॥ सांबायदीयतांरामाकुंभांडदुहिताशुभेति॥रमंतेऽस्यांयोगिनइतिवारामा ॥ तदुक्तम् ॥ रमंतेयोगिनोऽनंतेसत्यानंदेचिदात्मनि ॥ इतिरामपदे
नासौपरंब्रह्माभिधीयतइति ॥ रम्यंमनोहरंरूपंयस्याःसारम्यरूपा ॥ रोगिजीवातुरूपिणीसंसाररोगग्रस्तानांजीवनौषधिरूपिणी ॥ ४७ ॥ रुचिंकरोतीतिरुचिकृत् ॥ रोचयतीतिरोचनी ॥ रमालक्ष्मी
स्तस्यैहितारम्या ॥ रुचिंरातीतिरुचिरामनोहरावा ॥ रोगंसंसाररोगमात्रंवाहर्तुंशीलंयस्याःसारोगहारिणी ॥ राजंतेहंसायस्यांसाराजहंसा ॥ रत्नवतीअनेकरत्नसंयुक्ता ॥ रववतीतिपाठेसरय्वाः
संगमेनयोरवोध्वानिःसवर्ततेयस्याःसारववतीतिव्याख्येयम् ॥ तथाचबालकांडे ॥ ततारसरितंपुण्यांसरयूंसागरंगमाम् ॥ राघवस्तुसरिन्मध्येपप्रच्छमुनिपुंगवम् ॥ः वारीणांभिद्यमानानांकिमेषवि
मलोध्वनिः ॥ राघवस्यतुतच्छ्रुत्वाजातकौतूहलःसच ॥ कथयामासधर्मात्मातस्यशब्दस्यनिश्चयम् ॥ कैलासेपर्वतेराममनसानिर्मितंसरः ॥ ब्रह्मणारघुशार्दूलमानसंनामतेनतत् ॥ तस्मात्प्रसु
तासरयूःसाऽयोध्यामभ्यभावयत् ॥ सरःप्रसूतासरयूःपुण्याब्रह्मसरश्च्युता ॥ शब्दोऽयंविपुलस्तस्याजाह्नव्यामभिवर्तते ॥ वारिसंघर्षजोरामप्रणामंप्रयतःकुर्विति ॥ राजतांराजमानानांकल्लोलानां
राजिर्यस्याःसाराजत्कल्लोलराजिका ॥ राजकल्लोलेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४८ ॥ रमणीयाएवरामणीयकारेखाजलधाराःसामुद्रोक्तावाकरचरणयोर्यस्याःसारामणीयकरेखा ॥ः रामणीयक
कवेशाचेतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रवेशःशोभा ॥ च रुजांरोगाणामरीरुजारिः ॥ रोगेरोषोवर्ततेयस्याःसारोगरोषिणी ॥ रोषशोषिणीतिक्वचित्पाठः ॥ रोगशोषिणीतिचान्यत्र ॥ राकापूर्णचंद्रापौ

रुचिकृद्रोचनीरम्यारुचिरारोगहारिणी ॥ राजहंसारत्नवतीराजत्कल्लोलराजिका ॥ ४८ ॥ रामणीयकरेखाचरुजारीरोगरोषिणी ॥ राकारंकार्तिशमनी
रम्यारोलंबराविणी ॥ ४९ ॥ रागिणीरंजितशिवारूपलावण्यशेवधिः ॥ लोकप्रसूर्लोकवंद्यालोलत्कल्लोलमालिनी ॥ १५० ॥ लीलावतीलो
कभूमिर्लोकलोचनचंद्रिका ॥ लेखस्रवंतीलटभालघुवेगालघुत्वहृत् ॥ ५१ ॥ लास्यत्तरंगहस्ताचललितालयभंगिगा ॥ लोकबंधुर्लोकधात्रीलो
कोत्तरगुणोर्जिता ॥ ५२ ॥ लोकत्रयहितालोकालक्ष्मीर्लक्षणलक्षिता ॥ लीलालक्षितनिर्वाणालावण्यामृतवर्षिणी ॥ ५३ ॥

र्णमासीतत्स्वरूपा ॥ रंकानांदरिद्राणामार्तिंपीडांशमयतीतिरंकार्तिशमनी ॥ रम्यारमणीया ॥ रम्यःरमणीयःअःविष्णुराश्रयत्वेनवर्ततेयस्याःसेतिवा ॥ रोलंबानांभ्रमराणांरावोवर्ततेयस्याः
सारोलंबराविणी ॥ ४९ ॥ सृष्टिस्थितिसंहोरच्छारूपोरागोऽस्याअस्तीतिरागिणी रागमात्राश्रयावा ॥ रंजितमभिव्यक्तीकृतंशिवंकैवल्यं रंजितोऽनुरंजितःशिवईश्वरोवाययासारंजितशिवा ॥
रूपलावण्ययोःसौंदर्यांगसौष्ठवयोःशेवधिर्निधिराश्रयइत्यर्थः ॥ लोकप्रसूर्लोकानांजनयित्री ॥ लोकवंद्याजनैःस्तव्याऽभिवाद्यावा ॥ लोलतांलोलंतीवाकल्लोलानांमालावर्ततेयस्याःसालोलत्कल्लो
लमालिनी ॥ १५० ॥ लीलासृष्टिस्थितिसंहाररूपावर्ततेयस्याःसालीलावतीदिवोदासमहिषीवा॥एकदाऽऽवसरंप्राप्यदिवोदासस्यभूभुजः॥ राज्ञीलीलावतीनामराज्ञेतंविन्यवेदयादित्यत्रैवोक्तेः ॥ लोकभू
मिर्भुवनानामधिष्ठानम् ॥ लोकलोचनचंद्रिकाजनमात्रनेत्राणामाह्लादयित्री ॥ लेखंशास्त्रंस्रवंतीउत्पादयंतीलेखस्रवंती ॥ तथाचपारमार्षसूत्रम्॥शास्त्रयोनित्वादिति॥देवनदीतिवा॥ लटस्यलंपटस्यजनस्ये
वभादीप्तिःप्रतीतिर्जह्नुब्रह्मसभाप्रतीपस्थानादौयस्याःसालटभा ॥ लटभीरितिपाठेलंपटानांभीर्भयंयस्याइतिव्याख्येयम् ॥ सर्वनियंतृत्वात् ॥ लघुर्मंथरोवेगोयस्याःसालघुवेगा ॥ लघुत्वहृद्भक्तानां
लघुत्वहारिणी ॥ ५१ ॥ लास्यंतोनृत्यंतस्तरंगाएवहस्तायस्याःसालास्यत्तरंगहस्ता ॥ च ललितामनोहराललिताख्याकाशीस्थादेवीवा ॥ लयभंग्यागमनपरिपाट्यागच्छतीतिलयभंगिगा ॥
लोकबंधुर्लोकमात्रहितैषिणी ॥ लोकधात्रीजनमात्रस्यपोष्ट्री ॥ लोकोत्तरगुणोर्जितालोकातिक्रांतगुणैरुद्रिक्ता ॥ ५२ ॥ लोकत्रयाणांहितंययासालोकत्रयहिता ॥ लोक्यतेआलोच्यते

मुमुक्षुभिरितिलोकालोकस्वरूपावा ॥ लक्ष्मीर्लक्ष्मीस्वरूपा ॥ लक्षणैःसत्यज्ञानानंदादिस्वरूपलक्षणैर्जगज्जन्मादितटस्थलक्षणैःकरुणत्वादिगुणैःसमीचीनैःसामुद्रिकोक्तस्त्रीलक्षणैर्वालक्षिताऽन्विता लक्षणलक्षिता ॥ लीलाभगवत्क्रीडास्वरूपा पद्मराजमहिषीरूपावा ॥ तथाचवासिष्ठे ॥ आसीदस्मिन्महापीठेकुलपद्मोविकासवान् ॥ पद्मोनामेत्युपक्रम्यतस्यासीत्सुभगा भार्यालीलानामविलासिनीति ॥ लक्षितंदर्शितंनिर्वाणंययासालक्षितनिर्वाणा ॥ लावण्यमेवामृतंतद्वर्षिणी लावण्यामृतवर्षिणी ॥ यद्वा लवणार्णवस्यइदंलावण्यंरत्नादिसंपदमृतंकैवल्यंतेवर्षितुंशीलंयस्याःसातथा ॥ ॥ ५३ ॥ वैश्वानरीआग्नेयीशक्तिःस्वाहादाहिकावातद्रूपा ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्विवृतेनवमेशते ॥ यददृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ९ ॥ वासवेडचाइंद्रस्यस्तुत्या ॥ वंध्यत्वंपरिहर्तुंशीलंयस्याःसावंध्यत्वपरिहारिणी ॥ वासुदेवस्यांघ्र्योःरेणून्हंतुंहर्तुंशीलंयस्याःसावासुदेवांघ्रिरेणुघ्नी ॥ इंद्रस्यकुलिशंनिवारयितुंशीलंयस्याःसावज्रिवज्रनिवारिणीच्यवनादिरूपेण ॥ ५४ ॥ शुभानिआसमंताद्वर्तंतेयस्याःसाशुभावती ॥ शुभंफलंयस्याःशुभंवाफलतीतिशुभफला ॥ शांतिर्नैष्कर्म्यस्वरूपाशमरूपावाशांतिकर्मरूपावा ॥ शांतनोःसमुद्रांशस्यवल्लभाभार्याशांतनुवल्लभा ॥ शन्तनुरीतिपाश्चात्यादीक्षणात्याश्चपठंति ॥ शूलमस्त्रमस्याअस्तीतिशूलिनी ॥ शैशवंशिशुसंबंधिवयोयस्याःसाशैशववयाः ॥ शीतलंयदमृतंजलंतद्वोढुंशीलंयस्याःसाशीतलामृतवाहिनी ॥ ५५ ॥

वैश्वानरीवासवेडचावंध्यत्वपरिहारिणी ॥ वासुदेवांघ्रिरेणुघ्नीवज्रिवज्रनिवारिणी ॥ ५४ ॥ शुभावतीशुभफलाशांतिःशांतनुवल्लभा ॥ शूलिनीशैशववयाः
शीतलाऽमृतवाहिनी ॥ ५५ ॥ शोभावतीशीलवतीशोषिताशेषकिल्बिषा ॥ शरण्याशिवदाशिष्टाशरजन्मप्रसूःशिवा ॥ ५६ ॥ शक्तिःशशांकविमलाश
मनस्वसृसंमता ॥ शमाशमनमार्गघ्नीशितिकंठमहाप्रिया ॥५७॥ शुचिःशुचिकरीशेषाशेषशायिपदोद्भवा ॥ श्रीनिवासश्रुतिःश्रद्धाश्रीमतीश्रीःशुभव्रता ॥
॥ ५८ ॥ शुद्धविद्याशुभावर्ताश्रुतानंदाश्रुतिस्तुतिः ॥ शिवेतरघ्नीशबरीशांबरीरूपधारिणी ॥ ५९ ॥

शोभावर्ततेयस्याःसाशोभावती ॥ शीलंवर्ततेयस्याःसाशीलवती ॥ शोषितमशेषंकिल्बिषंययासाशोषिताशेषकिल्बिषा ॥ शरण्याआश्रययोग्या ॥ शिवदाशिवंकल्याणंमोक्षंवाददातीतिशिवदा ॥ शिष्टासदाचारा शिष्टावशिष्टाऽवधिभूतावा ॥ शरजन्मप्रसूःकार्तिकेयजननी ॥ शिवाकल्याणरूपामोक्षरूपाईश्वरीरूपावा ॥ ५६ ॥ शक्तिर्मायाह्लादिनीवा ॥ शशांकविमलाचन्द्रवदाह्लादकारिणीचंद्रवन्निर्मलेतिवा ॥ शमनस्वसुर्यमुनायाःसंमताभिमताशमनस्वसृसंमता ॥ शमयतिनाशयत्यज्ञानंतत्कार्यंचेतिशमा ॥ शमनमार्गघ्नीयममार्गनिवारिणी ॥ शितिकंठमहाप्रियारुद्रस्यात्यंतवल्लभा ॥ ५७ ॥ शुचिःपवित्रा ॥ शुचिकरीपवित्रकरी ॥ शेषा अवधिभूता अनंतशक्तिर्मंदिरारेवतीतिवा ॥ शुग्घ्नीतिपाठेशोकनाशिनीत्यर्थः ॥ शेषशायिपदोद्भवाअनंतशायिचरणोत्पन्ना ॥ श्रीनिवासोविष्णुस्तद्रूपेणश्रूयतइतिश्रीनिवासश्रुतिः ॥ श्रद्धाआस्तिक्यबुद्धिरूपा ॥ श्रीर्वर्ततेयस्याःसाश्रीमती ॥ श्रयंत्येतांयोगिनइतिश्रीर्ब्रह्मविद्यालक्ष्मीरूपावा॥ शुभानिव्रतानियस्याःसाशुभव्रता ॥ ॥ ५८ ॥ शुद्धाचासौविद्याचेतिशुद्धविद्या ॥ शुभविद्येतिक्वचित् ॥ शुभआवर्तोऽभसांभ्रमोयस्याःसाशुभावर्ता ॥ श्रुतोज्ञातआनंदोययासाश्रुतानंदा ॥ श्रुतिभिर्वेदैःस्तुतिर्यस्याःसाश्रुतिस्तुतिः ॥ तथाचभागवते ॥ जयजयजह्यजामित्यादि ॥ शिवेतरंपापंतन्नाशिनीशिवेतरघ्नी ॥ शबरीशबरांगनाकिरातरूपधारिणोमहेश्वरस्यपत्नीत्वेन ॥ शंबरोमृगस्तत्पत्नीशांबरी ॥ ब्रह्मणाकामितायाःसर

स्वत्यामृगीरूपत्वेनतस्यारूपंधर्तुंशीलंयस्याःसाशांबरीरूपधारिणी ॥ ५९ ॥ श्मशानंशोधयतीतिश्मशानशोधनी ॥ यस्यांमृतानांपुनःश्मशानसंबंधोनभवतीत्यर्थः ॥ श्मशानंमहाश्मशानं
काशीतच्छोधनीतिवा ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ गंगासंगात्ततोधिकेति ॥ शांताशांतस्वभावा दशरथात्मजायाऋष्यश्रृंगपत्नीतद्रूपावा ॥ तथाचहरिवंशे ॥ अथचित्ररथस्यापिपुत्रोदशरथोऽभवत् ॥
लोमपादइतिख्यातोयस्यशांतासुताऽभवदिति ॥ शश्वन्नित्या ॥ शतधृतिस्तुताब्रह्मणाभिवंदिता ॥ शालतेशोभतइतिशालिनी ॥ शालिर्धान्यावांतररूपंतेनयाशोभातयाढ्याव्याप्ताशालिशोभाढ्या ॥
शिखिवाहनःकार्तिकेयस्तद्रूपंगर्भंबिभर्तीतिशिखिवाहनगर्भभृत् ॥ १६० ॥ शंसनीयानिस्तुत्यर्हाणिचरित्राणियस्याःसाशंसनीयचरित्रा ॥ च शातितानिनाशितान्यशेषपातकानिययासाशाति
ताशेषपातका ॥ षड्गुणैश्वर्यसंपन्नाऐश्वर्यादिगुणषट्कान्विता ॥ षडंगानिशिक्षादीनिचश्रुतिश्चतदुभयरूपिणी ॥ ६१ ॥ षंढताऽवीर्यतातद्धारिसलिलंयस्याःसाषंढताहारिसलिला ॥
ष्ट्यायन्नदनदीशताष्ट्यायत्संघातंप्राप्नुवन्नदनदीनांशतंयस्यांसातथा ॥ ष्ट्यैस्त्यैशब्दसंघातयोरितिधातुः ॥ सरिद्वरानदीनांमध्येश्रेष्ठा ॥ सुरसानागमातृरूपा ॥ यद्वा शोभनोरसोयस्याः
साशोभनब्रह्मरसरूपेत्यर्थः ॥ शोभनाप्रभायस्याःसासुप्रभा ॥ सुरदीर्घिकादेववापी ॥ ६२ ॥ स्वःसिंधुःस्वर्नदी ॥ सर्वदुःखघ्नीतापत्रयोन्मूलिनी ॥ सर्वव्याधिमहौषधंसर्वरो

श्मशानशोधनीशांताशश्वच्छतधृतिष्टुता ॥ शालिनीशालिशोभाढ्याशिखिवाहनगर्भभृत् ॥ १६० ॥ शंसनीयचरित्राचशातिताशेषपातका ॥ षड्गुणै
श्वर्यसंपन्नाषडंगश्रुतिरूपिणी ॥ ६१ ॥ षंढताहारिसलिलाष्टयायन्नदनदीशता ॥ सरिद्वराचसुरसासुप्रभासुरदीर्घिका ॥ ६२ ॥ स्वःसिंधुःसर्वदुःखघ्नी
सर्वव्याधिमहौषधम् ॥ सेव्यासिद्धिःसतीसूक्तिःस्कंदसूश्चसरस्वती ॥६३॥ संपत्तरंगिणीस्तुत्यास्थाणुमौलिकृतालया ॥ स्थैर्यदासुभगासौख्यास्त्रीषुसौ
भाग्यदायिनी ॥ ६४ ॥ स्वर्गनिःश्रेणिकासूक्ष्मास्वधास्वाहासुधाजला ॥ समुद्ररूपिणीस्वर्ग्यासर्वपातकवैरिणी ॥ ६५ ॥ स्मृताघहारिणीसीतासंसारा
ब्धितरंडिका ॥ सौभाग्यसुंदरीसंध्यासर्वसारसमन्विता ॥ ६६ ॥ हरप्रियाहृषीकेशीहंसरूपाहिरण्मयी ॥ हताघसंघाहितकृद्धेलाहेलाघगर्वहृत् ॥६७॥

गाणांनिवर्तकम् ॥ सेव्यासेवनीया ॥ सिद्धिःकैवल्याऽणिमादिसिद्धिस्वरूपा ॥ सतीपतिव्रता भवपत्नीदाक्षायणीतिवा ॥ सूक्तिःशोभनोक्तिस्वरूपापुरुषसूक्तादिरूपावा ॥ स्कंदसूः
कार्तिकेयजननी ॥ च सरस्वतीवाणीतदधिष्ठात्रीदेवतावा ॥ ६३ ॥ संपद्रपास्तरंगायस्याःसासंपत्तरंगिणी ॥ स्तुत्यास्तुतेर्विषयः ॥ स्थाणुमौलिकृतालयारुद्रशिरःकृतावासा ॥
स्थैर्यदाभक्तेभ्यः स्वतीरैकस्थितिदा ॥ सुभगाशोभनकीर्तिमर्ताप्रेयसीतिवा ॥ सौख्यासुखायहिता ॥ स्त्रीषुसौभाग्यंदातुंशीलंयस्याःसास्त्रीषुसौभाग्यदायिनी ॥ ६४ ॥ स्वर्गनिः
श्रेणिकास्वर्गैकसोपाना ॥ तदुक्तंकाशीसारे ॥ याह्येषासर्वजंतूनांयास्वर्गसरणिर्नृणामिति ॥ सूक्ष्माइंद्रियाद्यगोचरा ॥ स्वधापितृपत्नीमंत्ररूपावा ॥ स्वाहाग्निभार्यामंत्ररूपावा ॥
सुधाऽमृतंतत्तुल्यंजलंयस्याःसासुधाजला ॥ समुद्ररूपिणीसमुद्रपत्नीतद्रूपावा ॥ समुद्रपूरणीतिक्वचित्पाठः ॥ स्वर्ग्यास्वर्गायहिता ॥ सर्वपातकवैरिणीब्रह्महत्यादिनाशिनी ॥ ६५ ॥
स्मृतासतीस्मृतानांवाऽघहारिणीस्मृताघहारिणी ॥ सीतालांगलपद्धतिः गंगाप्रभेदोविष्णोर्मायाजानकीतिवा ॥ संसाराऽब्धितरंडिकाभवसमुद्रेतरंडिका ॥ तरंडकमितिक्वचित् ॥ सौभाग्यरूपाचा
सौसुंदरीचसौभाग्येनवासुंदरीसौभाग्यसुंदरी ॥ सम्यग्ध्यासंध्याब्रह्मज्ञानस्वरूपासंध्यारूपावा ॥ सर्वसारसमन्वितासर्वशक्तियुक्तेत्यर्थः ॥ ६६ ॥ हरप्रियाशिवकांता ॥ हृषीकेशीइंद्रियाणांनियंत्री

हृषीकेशपत्नीतिवा ॥ हंसरूपाशुद्धस्वरूपाहंसरूपधारिणीतिवा ॥ तस्याहंहंसरूपेणसकाशमगमंतदेतिभागवतोक्तेः ॥ हिरण्मयीज्ञानस्वरूपास्वर्णमयीतिवा ॥ हृताघसंघाक्षपितपापसमूहा ॥ हितकृ
द्धितैषिणी ॥ हेलाशृंगारभावरूपा ॥ हईश्वरइलाभूमिराश्रयोयस्याःसेतिवा ॥ हेलाघगर्वहृत्लीलयापापमदनाशिनी ॥ अघंचगर्वश्चाघगर्वौहेलयातौहरतीतिवा ॥ ६७ ॥ क्षेमदाकल्याणदा ॥
क्षालितावौघानाशितपापसंचया ॥ क्षुद्रविद्राविणीदुष्टानांविघातिनी ॥ क्षमापृथ्वीरूपासहनस्वभावावा १००० ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्विवृतेदशमेशते ॥ यदहृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥
॥ १० ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ श्रद्धयापठितंसदितिशेषः ॥ १७० ॥ ७१ ॥ वाडवब्राह्मण हेतत्त्वज्ञेत्यर्थः ॥ सब्राह्मणः केनस्यादितिश्रुतेः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

क्षेमदाक्षालिताघौघाक्षुद्रविद्राविणीक्षमा ॥ इतिनामसहस्रंहिगंगायाःकलशोद्भव ॥ कीर्तयित्वानरःसम्यग्गंगास्नानफलंलभेत् ॥६८॥ सर्वपापप्रशमनंसर्व
विघ्नविनाशनम् ॥ सर्वस्तोत्रजपाच्छ्रेष्ठंसर्वपावनपावनम् ॥६९॥ श्रद्धयाभीष्टफलदंचतुर्वर्गसमृद्धिकृत् ॥ सकृज्जपादवाप्नोतिह्येकक्रतुफलंमुने ॥१७०॥
सर्वतीर्थेषुयःस्नातःसर्वयज्ञेषुदीक्षितः ॥ तस्ययत्फलमुद्दिष्टंत्रिकालपठनाच्चतत् ॥७१॥ सर्वव्रतेषुयत्पुण्यंसम्यक्चीर्णेषुवाडव ॥ तत्फलंसमवाप्नोतित्रिसंध्यं
नियतःपठन् ॥ ७२ ॥ स्नानकालेपठेद्यस्तुयत्रकुत्रजलाशये ॥ तत्रसन्निहितानूनंगंगात्रिपथगामुने ॥ ७३ ॥ श्रेयोर्थीलभतेश्रेयोधनार्थीलभतेधनम् ॥
कामीकामानवाप्नोतिमोक्षार्थीमोक्षमाप्नुयात् ॥७४॥ वर्षंत्रिकालपठनाच्छ्रद्धयाशुचिमानसः ॥ ऋतुकालाभिगमनादपुत्रःपुत्रवान्भवेत् ॥ ७५ ॥ नाकाल
मरणंतस्यनाग्निचोराहिसाध्वसम् ॥ नाम्नांसहस्रंगंगायायोजपेच्छ्रद्धयामुने ॥ ७६ ॥ गंगानामसहस्रंतुजप्त्वाग्रामांतरंव्रजेत् ॥ कार्यसिद्धिमवाप्नोतिनि
र्विघ्नोगेहमाविशेत् ॥७७॥ तिथिवारर्क्षयोगानांनदोषःप्रभवेत्तदा ॥ यदाजप्त्वाव्रजेदेतत्स्तोत्रंग्रामांतरंनरः ॥ ७८॥ आयुरारोग्यजननंसर्वोपद्रवनाशनम्॥
सर्वसिद्धिकरंपुंसांगंगानामसहस्रकम् ॥ ७९ ॥ जन्मांतरसहस्रेषुयत्पापंसम्यगर्जितम् ॥ गंगानामसहस्रस्यजपनात्तत्क्षयंव्रजेत् ॥ १८० ॥ ब्रह्मघ्नो
मद्यपःस्वर्णस्तेयीचगुरुतल्पगः ॥ तत्संयोगीभ्रूणहंतामातृहापितृहामुने ॥ ८१ ॥ विश्वासघातीगरदःकृतघ्नोमित्रघातकः ॥ अग्निदोगोवधकरोगुरुद्रव्या
पहारकः ॥ ८२ ॥ महापातकयुक्तोपिसंयुक्तोप्युपपातकैः ॥ मुच्यतेश्रद्धयाजप्त्वागंगानामसहस्रकम् ॥ ८३ ॥

॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ ८२॥ उपपातकैर्गोवधादिभिः ॥ इत्यादिबहुवचनांताःशब्दागणस्यसंसूचकाभवंतीतिन्यायाद्बहुवचनेनजातिभ्रंशकरणसंकलीकरणापात्रीकरणमलिनीकरणानि
गृह्यंते ॥ तानिचमनुनोक्तानि ॥ ब्रह्महत्यासुरापानंस्तेयंगुर्वंगनागमः ॥ महांतिपातकान्याहुःसंसर्गश्चापितैःसह ॥ गोवधोऽयाज्यसंयाज्यंपारदार्यात्मविक्रयौ ॥ गुरुमातृपितृत्यागः स्वाध्यायाग्न्योः
सुतस्यच॥परिवित्तिताऽनुजेनपरिवेदनमेवच॥तयोर्दानंचकन्यायास्तयोरेवचयाजनम्॥कन्यायादूषणंचैववार्धुषित्वंव्रताच्च्युतिः॥तडागारामदाराणामपत्यस्यचविक्रयः॥ व्रात्यताबांधवत्यागोभृतकाध्याप
नंतथा॥भृताद्ध्ययनंदानमपत्यानांचविक्रयः॥ सर्वाकरेष्वधीकारोमहायंत्रप्रवर्तनम् ॥ हिंसौषधीनांस्त्रीजीवोभिचारोमूलकर्मच ॥ इंधनार्थमशुष्काणांद्रुमाणामवपातनम् ॥ आत्मार्थंचाक्रियारंभोनिंदिता

च्छादनंतथा॥अनांहिताग्नितास्तैन्यमृणानामनपाक्रिया॥धान्यकुप्यपशुस्तेयमपत्यस्त्रीनिषेवणम्॥स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधोनास्तिक्यंचोपपातकम्॥ ब्राह्मणस्यरुजःकृत्याघ्रातिरघ्रेयमद्ययोः॥ जैह्मयंपुंसिचमैथु
न्यंजातिभ्रंशकरंस्मृतम्॥खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकवधस्तथा॥संकलीकरणंज्ञेयंमीनाहिमहिषस्यच॥ निंदितेभ्योधनादानंवाणिज्यंशूद्रसेवनम्॥ अपात्रीकरणंज्ञेयमसत्यस्यचभाषणम्॥कृमिकीटवयो
हत्यामद्यानुगतभोजनम् ॥ फलैधःकुसुमस्तेयमधैर्यंचमलावहमिति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ १९० ॥ वेदपारायणात् उपवासपूर्वकंसमग्रायाःस्वशाखायाःपाठात् ॥

आधिव्याधिपरिक्षिप्तोघोरतापपरिप्लुतः ॥ मुच्यतेसर्वदुःखेभ्यःस्तवस्यास्यानुकीर्तनात् ॥ ८४ ॥ संवत्सरेणयुक्तात्मापठन्भक्तिपरायणः ॥ अभी
प्सितांलभेत्सिद्धिंसर्वैःपापैःप्रमुच्यते ॥ ८५ ॥ संशयाविष्टचित्तस्यधर्मविद्वेषिणोऽपिच ॥ दांभिकस्यापिहिंस्रस्यचेतोधर्मपरंभवेत् ॥८६॥ वर्णाश्रमपथी
नस्तुकामक्रोधविवर्जितः ॥ यत्फलंलभतेज्ञानीतदाप्नोत्यस्यकीर्तनात् ॥ ८७ ॥ गायत्र्ययुतजप्येनयत्फलंसमुपार्जितम् ॥ सकृत्पठनतःसम्यक्तदशे
षमवाप्नुयात् ॥८८॥ गांदत्त्वावेदविदुषेयत्फलंलभतेकृती ॥ तत्पुण्यंसम्यगाख्यातंस्तवराजसकृज्जपात् ॥८९॥ गुरुशुश्रूषणंकुर्वन्यावज्जीवंनरोत्तमः॥
यत्पुण्यमर्जयेत्तद्भाग्वर्षंत्रिषवणंजपन् ॥१९०॥ वेदपारायणात्पुण्यंयदत्रपरिपठ्यते ॥ तत्षण्मासेनलभतेत्रिसंध्यंपरिकीर्तनात् ॥ ९१ ॥ गंगायाःस्तव
राजस्यप्रत्यहंपरिशीलनात् ॥ शिवभक्तिमवाप्नोतिविष्णुभक्तोऽथवाभवेत् ॥ ९२ ॥ यःकीर्तयेदनुदिनंगंगानामसहस्रकम् ॥ तत्समीपेसहचरीगंगादेवी
सदाभवेत् ॥ ९३ ॥ सर्वत्रपूज्योभवतिसर्वत्रविजयीभवेत् ॥ सर्वत्रसुखमाप्नोतिजाह्नवीस्तोत्रपाठतः ॥ ९४ ॥ सदाचारीसविज्ञेयःसशुचिस्तुसदैवहि ॥
कृतसर्वसुरार्चःसकीर्तयेद्यइमांस्तुतिम् ॥९५॥ तस्मिंस्तृप्तेभवेत्तृप्ताजाह्नवीनात्रसंशयः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनगंगाभक्तंसमर्चयेत् ॥ ९६ ॥ स्तवराजमिमं
गांगंशृणुयाद्यश्चवैपठेत् ॥ श्रावयेदथतद्भक्तान्दंभलोभविवर्जितः ॥९७॥ मुच्यतेत्रिविधैःपापैर्मनोवाक्कायसंभवैः ॥ क्षणान्निष्पापतामेतिपितॄणांचप्रियो
भवेत् ॥९८॥ सर्वदेवप्रियश्चापिसर्वर्षिगणसंमतः ॥ अंतेविमानमारुह्यदिव्यस्त्रीशतसंवृतः ॥ ९९ ॥ दिव्याभरणसंपन्नोदिव्यभोगसमन्वितः ॥ नंदना
दिवनेस्वैरंदेववत्सप्रमोदते ॥ २०० ॥ भुज्यमानेषुविप्रेषुश्राद्धकालेविशेषतः ॥ जपन्निदंमहास्तोत्रंपितॄणांतृप्तिकारकम् ॥ १ ॥ यावंतितत्रसिक्थानि
यावंतोऽबुकणाःस्थिताः ॥ तावंत्येवहिवर्षाणिमोदंतेस्वःपितामहाः ॥ २ ॥ यथाप्रीणंतिपितरोगंगायांपिंडदानतः ॥ तथैवतृप्नुयुःश्राद्धेस्तवस्यास्यानुसं
श्रवात् ॥ ३ ॥ एतत्स्तोत्रंगृहेयस्यलिखितंपरिपूज्यते ॥ तत्रपापभयंनास्तिशुचितद्भवनंसदा ॥ ४ ॥ अगस्तेकिंबहूक्तेनशृणुमेनिश्चितंवचः ॥ संशयो
नात्रकर्तव्यःसंदेग्धरिफलंनहि॥५॥यावंतिमर्त्यैस्तोत्राणिमंत्रजालान्यनेकशः ॥ तावंतिस्तवराजस्यगांगेयस्यसमानिन॥६॥ यावज्जन्मजपेद्यस्तुनाम्नामे
तत्सहस्रकम्॥ सकीकटेष्वपिमृतोनपुनर्गर्भमाविशेत् ॥७॥ नित्यंनियमवानेतद्योजपेत्स्तोत्रमुत्तमम् ॥ अन्यत्रापिविपन्नःसगंगातीरेमृतोभवेत् ॥ ८ ॥

अत्रजगति ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ सहचरीसखी ॥ तन्निकटेकृतवासेत्यर्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ स्वैरंस्वेच्छया ॥ २०० ॥ भुज्यमानेष्विति ॥ इदंसहस्र
नामयोजपन्भवतितस्यपितॄणामिदंस्तोत्रंतृप्तिकारकंभवतीत्यर्थः ॥ १ ॥ सिक्थानिअन्नलेशाःकणाइतियावत् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कीकटेषुगयाप्रदेशेषु ॥ ७ ॥ ८ ॥

मुक्तीति॥मुक्तेःकैवल्यस्यबीजभूतानियान्यक्षराणितेषामास्पदमाश्रयः मोक्षकारणभूतब्रह्मास्पदंवा मुक्तिबीजंचतदक्षरस्यब्रह्मणआस्पदंचेतिवा ॥९॥ प्रतिनिधिस्तुल्यम् ॥ सिस्नासुर्गंगायांमज्जनस्नान
मंतरेणापिगंगास्नानेच्छुः ॥ मातापिसंत्यजेत्पुत्रमितिशास्त्रप्रमाणतः ॥ त्राहिमांत्रिजगन्मातर्गंगेविष्णुपदोद्भवे ॥ २१० ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकोनत्रिंशत्तमोऽ
ध्यायः ॥ २९ ॥ ॥छ॥ अथत्रिंशत्तमेऽध्यायेरहस्यंश्रुतिसंमितम् ॥ धनंजयकथागर्भंवर्ण्यतेकाशिजंमहत् ॥ १ ॥ मणिकर्ण्यांगंगायाःसमागमात्क्षेत्रस्याधिक्यंवक्तुंगंगागमनप्रकारंश्रावयति ॥
शृण्विति ॥ सप्रसिद्धोभगीरथोगंगांभूमिमानिनायेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ तर्हिऋजुमार्गेणपितामहायत्रमृतास्तत्रनेतव्याकिंवक्रगत्यामणिकर्ण्यामानयनेनतत्राह ॥ त्रयाणामिति ॥ ३ ॥
एतदेवस्पष्टयति ॥ आनंदकाननमिति ॥ आनंदकाननंप्रतिहरेःसंबंधिनीचक्रपुष्करिणी ॥ दैलीपिर्दिलीपस्यापत्यंभगीरथोगंगांसमानैषीत्प्रापयामासेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ आनंदकाननंप्राप्ययाहरेश्चक्रपु

एतत्स्तोत्रवरंरम्यंपुराप्रोक्तंपिनाकिना ॥ विष्णवेनिजभक्तायमुक्तिबीजाक्षरास्पदम् ॥ ९ ॥ गंगास्नानप्रतिनिधिःस्तोत्रमेतन्मयेरितम् ॥ सिस्नासुर्जाह्नवीं
तस्मादेतत्स्तोत्रंजपेत्सुधीः ॥ २१० ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेगंगासहस्रनामकथनंनामैकोनत्रिं
शत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृण्वगस्त्यमहाभागसचराजाभगीरथः ॥ आराध्यश्रीमहादेवमुद्दिधीर्षुःपितामहान् ॥१॥ ब्रह्मशाप
विनिर्दग्धान्सर्वान्राजर्षिसत्तमः ॥ महतातपसाभूमिमानिनायत्रिवर्त्मगाम् ॥ २ ॥ त्रयाणामपिलोकानांहितायमहतेनृपः ॥ समानैषीत्ततोगंगांयत्रासी
न्मणिकर्णिका ॥ ३ ॥ आनंदकाननंशंभोश्चक्रपुष्करिणीहरेः ॥ परब्रह्मैकसुक्षेत्रंलीलामोक्षसमर्पकम् ॥ ४ ॥ प्रापयामासतांगंगांदैलीपिःपुरतश्चरन् ॥
निर्वाणकाशनाद्यत्रकाशीतिप्रथितापुरी ॥ ५ ॥ अविमुक्तंमहाक्षेत्रंनमुक्तंशंभुनाक्वचित ॥ प्रागेवहिमुनेऽनर्घ्यंजात्यंजांबूनदंस्वयम् ॥ ६ ॥ पुनर्वारितरे
णापिहीरेणयदिसंगतम् ॥ चक्रपुष्करिणीतीर्थंप्रागेवश्रेयसांपदम् ॥७॥ ततःश्रेष्ठतरंशंभोर्मणिश्रवणभूषणात् ॥ आनंदकाननेतस्मिन्नविमुक्तेशिवालये॥
॥ ८ ॥ प्रागेवमुक्तिःसंसिद्धागंगासंगात्ततोधिका ॥ यदाप्रभृतिसागंगामणिकर्ण्यांसमागता ॥ ९ ॥ तदाप्रभृतितत्क्षेत्रंदुष्प्रापंत्रिदशैरपि ॥ कृत्वाकर्मा
ण्यनेकानिकल्याणानीतराणिवा ॥ १० ॥ तानिक्षणात्समुत्क्षिप्यकाशीसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ तस्यांवेदांतवेद्यस्यनिदिध्यासनतोविना ॥ ११ ॥

ष्करिणीतामितिवा ॥ गांपयोदोग्धीतिवद्द्विकर्मकतावा ॥ आनंदकाननेगंगांप्रापयामासेत्यर्थः ॥ आनंदकाननंविशिनष्टि ॥ परब्रह्मैकसुक्षेत्रमित्यर्धेन ॥ परब्रह्मैवेतिकेचित् ॥४॥ पुनरपितदेवविशेषयन्पू
र्वोक्तनामद्वयनिर्वचनमनुवदतिनिर्वाणकाशनादित्येकेन॥यत्रानंदवने॥यद्वा गंगांविशिनष्टि ॥ निर्वाणेति ॥ यत्रयस्यांगंगायांकाश्यामुत्तरवाहिन्यांनिमित्तभूतायांनिर्वाणकाशनात्कैवल्यस्यप्रकाशनात्का
शीतिपुरीप्रथितातांगंगांसमानैषीदितिपूर्वेणैवान्वयः ॥५॥ अविमुक्तंचप्रथितमितिविपरिणमय्यान्वयः ॥ तत्रहेतुर्नमुक्तमिति ॥ तदुक्तंमात्स्ये ॥ विमुक्तंनमयायस्मान्मोक्ष्यतेनकदाचन ॥ महत्क्षेत्रमिदं
तस्मादविमुक्तमितिस्मृतमिति ॥ यदर्थमनूदितंतद्दृष्टांतपुरःसरमाह प्रागेवेत्यारभ्यकृत्वाकर्माणीत्यतःप्राक्तनेन ॥ हेमुनेऽगस्त्यजांबूनदंसुवर्णजात्यंसुजात्यंस्वयमनर्घ्यंपुनर्वारितरेणहीरकेणसंगतंसद्यथा
ऽनर्घ्यंभवतीत्यर्थः ॥ तथागंगासंगाच्चक्रपुष्करिणीतियोज्यम् ॥६॥७॥८॥९॥ इतराणिपापानि ॥ १० ॥ संस्थोमृतः ॥ तदुक्तंलैंगे ॥ नाविमुक्तेनरःकश्चिन्नरकंयातिकिल्बिषी ॥ ईश्वरानुग्रहादेवसर्वे

यांतिपरांगतिमिति ॥ काशीकृतानांपापानांपंचक्रोशयात्रादिनाक्षयादितिभावः ॥ निदिध्यासनतोनिदिध्यासनामित्यर्थः ॥ निदिध्यासनतामितिक्कचित् ॥ ११ ॥ सांख्येनात्मानात्मविवेकेन ॥ योगेनाष्टांगेन ॥ काश्यांसंस्थासंस्थितिर्मृतिःसम्यङ्मरणपर्यंतावस्थितिर्यस्यसतथा ॥ कंठेकालइत्यादिवदलुक्समासः ॥ विनाज्ञानेनदेहत्यागाव्यवहितसमयात्प्राक्साक्षात्कारंविनेत्यर्थः ॥ ज्ञानादेवतुकैवल्यमितिश्रुतेः ॥ १२ ॥ एतदेवस्फुटयति ॥ यत्नतोऽयत्नतोवाशमादेरनुष्ठानादननुष्ठानाद्वेत्यर्थः ॥ १३ ॥ प्राकृतैर्गुणैःप्रकृतिगुणकार्यैःसंसारपाशैः ॥ १४ ॥ असिसंभेदयोगेनअस्याऽसिसंज्ञयानद्यासंभेदःसंभेदनंछेदनमितियावत् ॥ अर्थात्पाशानांसएवयोगउपायस्तेन ॥ असिधारयेत्युक्तेः ॥ यद्वा अस्यासहसंभेदोयस्यतदसिसंभेदंगंगांभस्तत्संबंधेनेत्यर्थः ॥ गंगासंगात्ततोऽधिकेत्युक्तेः ॥ प्राकृतंव्याख्यानमसिसंभेदस्यप्राशस्त्यमात्रविवक्षया ॥ असिसंभेदसंयोगेइतिक्कचित् ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्वंदेहम् ॥ १७ ॥ पुरःकाश्याः ॥ रक्षामेवाह असिमितित्रयेण ॥ पापिना

विनासांख्येनयोगेनकाश्यांसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ कर्मनिर्मूलनवताविनाज्ञानेनकुंभज ॥ १२ ॥ शशिमौलिप्रसादेनकाशीसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ यत्नतोऽयत्नतोवापिकालात्त्यक्काकलेवरम् ॥ १३ ॥ तारकस्योपदेशेनकाशीसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ अनेकजन्मसंसिद्धैर्बद्धोऽपिप्राकृतैर्गुणैः ॥ १४ ॥ असिसंभेदयोगेनकाशीसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ देहत्यागोऽत्रवैदानंदेहत्यागोत्रवैतपः ॥ १५ ॥ देहत्यागोऽत्रवैयोगःकाश्यांनिर्वाणसौख्यकृत् ॥ प्राप्योत्तरवहांकाश्यामतिदुष्कृतवानपि ॥ १६ ॥ यायात्स्वंहेलयात्यक्कातद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ यमेंद्राग्निमुखादेवादृष्ट्वामुक्तिपथोन्मुखान् ॥ १७ ॥ सर्वान्सर्वेसमालोक्यरक्षांचक्रुःपुरापुरः ॥ असिंमहासिरूपांचपाप्यसन्मतिखंडनीम् ॥ १८ ॥ दुष्टप्रवेशंधुन्वानांधुनींदेवाविनिर्ममुः ॥ वरणांचव्यधुस्तत्रक्षेत्रविघ्ननिवारिणीम् ॥ १९ ॥ दुर्वृत्तसुप्रवृत्तेश्चनिवृत्तिकरणींसुराः ॥ दक्षिणोत्तरदिग्भागेकृत्वाऽसिंवरणांसुराः ॥ २० ॥ क्षेत्रस्यमोक्षनिक्षेपरक्षांनिर्वृतिमाप्नुयुः ॥ क्षेत्रस्यपश्चाद्दिग्भागेतंदेहलिविनायकम् ॥ २१ ॥ स्वयंव्यापारयामासरक्षार्थंशशिशेखरः ॥ अनुज्ञातप्रवेशानांविश्वेशेनकृपावता ॥ २२ ॥ तेप्रवेशंप्रयच्छंतिनान्येषांहिकदाचन ॥ इत्यर्थेकथयिष्येऽहमितिहासंपुरातनम् ॥ आश्चर्यकारिपरमंकाशीभक्तिप्रवर्धनम् ॥ २३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ दक्षिणाब्धितटेकश्चित्सेतुबंधसमीपतः ॥ वणिग्धनंजयोनाममातृभक्तिसमन्वितः ॥ २४ ॥ पुण्यमार्गार्जितधनोधनतोषितमार्गणः ॥ मार्गणस्फारितयशायशोदातनयार्चकः ॥ २५ ॥

मसन्मतिमस्यतिखंडयतीत्यसिशब्दार्थंनिर्वक्ति ॥ पापीति ॥ १८ ॥ असिंविशिनष्टि ॥ धुनीमिति ॥ दुष्टानांप्रवेशनंधुनोतिनिवारयतीतिधुनीशब्दार्थमाह ॥ दुष्टेति ॥ व्यधुश्चक्रुः ॥ सर्वान्क्षेत्रविघ्नान्वारयतीतिवरणाशब्दार्थंनिर्वक्ति ॥ क्षेत्रेति ॥ १९ ॥ निर्वचनांतरमाह ॥ दुर्वृत्तसुप्रवृत्तेश्चेति ॥ दुर्वृत्तस्यसुप्रवृत्तेरितिक्कचित् ॥ पाठद्वयेप्येकएवार्थः ॥ दक्षिणेति ॥ दक्षिणदिग्भागेऽसिमुत्तरदिग्भागेवरणामित्यर्थः ॥ २० ॥ तेविशिनष्टि ॥ क्षेत्रस्यमोक्षेति ॥ क्षेत्रस्यकैवल्यदानसंपादयित्रीमित्यर्थः ॥ निर्वाणस्थाप्यरक्षाकर्त्रीमितिवा ॥ तंप्रसिद्धम् ॥ २१ ॥ व्यापारयामासस्थापयामास ॥ फलितमाह ॥ अनुज्ञातेति ॥ २२ ॥ तेऽस्यादयः ॥ विश्वेशेनानुज्ञातानांधर्मानुषंगात्काशींप्राप्यापिबहिर्निर्गमइत्यस्मिन्नर्थेइतिहासमाह ॥ इत्यर्थइति ॥ २३ ॥ दक्षिणार्णवतीरेरामसेतुनिकटेधनंजयोनामवणिग्बभूवेतिशेषः ॥ तंविशिनष्टि मातृभक्तीतिपादाधिकपंचभिः ॥ २४ ॥ मार्गणायाचकाः ॥ २५ ॥

संपत्तिर्धनादिसमृद्धिः ॥ आकारगोपकःस्वगुणाप्रख्यापकः ॥ २६ ॥ संपूर्णाश्चतुःषष्टिसंख्याकाःकलाविद्यायस्यससंपूर्णकलः ॥ निर्गतःकलंकोयस्मात्सउदयोयस्यसनिष्कलंकोदयः ॥ संपूर्ण
कलोपिचंद्रोमृगलांछनाद्गुरुदाराभिमर्शाद्वासकलंकोदयएवेतितस्मादस्याधिक्यंध्वनितम् ॥ २७ ॥ सत्यानृतंवाणिज्यम् ॥ वर्णेतरोपिचतुर्वर्णेभ्योऽन्योपिसुवर्णेनशोभनब्राह्मणादिनावर्णेनकृतावर्ण
नास्तुतिर्यस्यसः ॥ हीनवर्णोपिब्राह्मणवत्सदाचारइत्यर्थः ॥ पक्षांतरेसुवर्णस्यकृतेनकरणेनघटनेनेतियावत् ॥ वर्णनंकथनंयस्यसतथास्वर्णकारइत्यर्थः ॥ २८ ॥ सुखयानचरोनौकायानचारी ॥
नीरैःपानंपानंनौभिर्यानंयानम् ॥ शिशुभिर्लीलालीलाअन्यदपानमयानमलीलेतिदर्शनात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ प्रावृण्नदीपूरसमंवर्षातरंगिण्योघसमम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
अधोमुखस्योर्ध्वपादस्यवृक्षेऽवलंबमानस्यगेदुराइतिप्रसिद्धस्यपक्षिविशेषस्यपत्नीवल्गुली ॥ उलूकीपेचिका ॥ ३५ ॥ दुःस्पर्शाद्दुष्टसंश्लेषात् दुःखात्मकात्स्पर्शादित्यर्थः ॥ ननुदुःस्पर्शेकुतःप्रवृत्ति
स्तत्राह ॥ सुखाभासात्मकात् सुखमिवभासतइतिसुखाभासस्तदात्मकादित्यर्थः ॥ ३६ ॥ पातिव्रत्यभंगेदोषमुक्त्वातद्रक्षणेगुण माह ॥ अनेनैवशरीरेणेति ॥ अनेनैवशरीरेणरक्तमांसतयाप्रतीते

समुन्नतोपिसंपत्त्याविनयानतकंधरः ॥ आकरोपिगुणानांहिगुणिष्वाकारगोपकः ॥ २६ ॥ रूपसंपदुदारोपिपरदारपराङ्मुखः ॥ ससंपूर्णकलोप्यासी
न्निष्कलंकोदयःसदा ॥ २७ ॥ ससत्यानृतवृत्तिश्चप्रायःसत्यप्रियोमुने ॥ वर्णेतरोप्यभूल्लोकेसुवर्णकृतवर्णनः ॥ २८ ॥ सदाचरणगोप्येषसुखयानचरः
कृती ॥ अदरिद्रोपिमेधावीसोभूत्पापदरिद्रधीः ॥ २९ ॥ तस्यैवंवर्तमानस्यकदाचित्कालपर्ययात् ॥ जननीनिधनंप्राप्ताव्याधिताऽतिजरातुरा ॥ ३० ॥
तयाचयौवनंप्राप्यमेघच्छायातिचंचलम् ॥ प्रावृण्नदीपूरसमंस्वपतिःपरिवंचितः ॥ ३१ ॥ दिनत्रिचतुरस्थायियानारीप्राप्ययौवनम् ॥ भर्तारंवंचये
न्मोहात्साऽक्षयंनरकंव्रजेत् ॥ ३२ ॥ शीलभंगेननारीणांभर्ताधर्मपरोपिहि ॥ पतेद्दुःखार्जितात्स्वर्गाच्छीलंरक्ष्यंततःस्त्रिया ॥ ३३ ॥ विष्ठागर्तेचनिरये
स्वयंपततिदुर्मतिः ॥ आभूतसंप्लवंयावत्ततःस्याद्ग्रामसूकरी ॥३४॥ स्वविष्ठापायिनीचाथवल्गुलीवृक्षलंबिनी ॥ उलूकीवादिवांधास्याद्वृक्षकोटरवासिनी ॥
॥ ३५ ॥ रक्षणीयंमहायत्नादिदंसुकृतभाजनम् ॥ वपुःपरस्यदुःस्पर्शात्सुखाभासात्मकात्स्त्रिया ॥ ३६ ॥ अनेनैवशरीरेणभर्तृसाद्धिहितेनहि ॥ किंस
तीनचतस्तंभभानुमुद्यंतमाज्ञया ॥ ३७ ॥ अत्रिपत्न्यनसूयाकिंभर्तृभक्तिप्रभावतः ॥ दधारनत्रयींगर्भेपतिव्रतपरायणा ॥ ३८ ॥

नेत्यर्थः ॥ सतीपतिव्रताउद्यंतमुद्गच्छंतंभानुंकिंनतस्तंभस्तंभितंकिंनचकारअपितुस्तंभितवत्येवेत्यर्थः ॥ कथंभूतेनशरीरेण ॥ भर्तृसाद्धिहितेनभर्त्रधीनसंपादितेनेत्यर्थः ॥ तथाचश्रूयतेमार्कंडेयपुराणे ॥
कदाचिच्चोराननुधावंतोराजभटामांडव्यस्यऋषेस्तपश्चरतोमौनव्रतधारिणआश्रमेतान्संप्राप्यतेनसार्धंबद्ध्वानीयराज्ञेनिवेद्यतदाज्ञयासर्वाञ्छूलेष्वारोपयामासुः ॥ तदैवांधकारभूतायांरजन्यांवेश्याभिला
षुकंभर्तारंस्कंधमारोप्यतद्गृहंनयंतीपातिव्रताशूलस्थमांडव्यमज्ञानात्संघट्टयामास ॥ ततोदुःखाक्रांतेनतेनोक्तंयस्याप्रियंचिकीर्षत्यात्वयैवंकृतंसतुसूर्योदयेम्रियतांतच्छ्रुत्वाऽतिदुःखितयातयोक्तंयद्यहंपति
व्रतास्यांतदासूर्योनोदेतु तदातदाज्ञयासूर्योनोदयंचकारेति ॥ ३७ ॥ त्रयींवेदत्रयात्मिकां ब्रह्मविष्णुशिवांशसोमदत्तात्रेयदुर्वासोभिधामित्यर्थः ॥ एवंहिश्रूयतेतत्रैव ॥ पतिव्रतायावाक्यात्सू
र्यानुदयेसृष्टिलोपमाकलय्यसेंद्रैर्देवैःसहिताब्रह्मविष्णुरुद्राअत्रिपत्नीमनसूयामूचुः ॥ पतिव्रतायाःशापभयात्सूर्योनोदेतितदभावाच्चजगन्नश्यत्यतःपतिव्रताशिरोमण्याभवत्याप्रसादनीयायथासूर्योद्गमा

यसास्वाच्छंद्यंददाति ॥ तदातयोक्तंतदैवंमयासंपाद्यतेयदिभवंतोममपुत्राभवेयुः ॥ तथैवतैःस्वीकृतेतयाचतथासाधितेसोमदत्तदुर्वाससोब्रह्मविष्णुरुद्रांशास्त्रयःपुत्राःसबभूवुरिति ॥३८॥ नकेवलंपातिव्रत्यरक्षणंगुणमात्रंपरमसुखलाभश्चेत्याह ॥ इहकीर्तिश्चेति ॥ ३९ ॥ प्रस्तुतमाह ॥ सादुर्वृत्त्येति ॥ साधनंजयमातादुर्वृत्त्यापातिधर्मंपरित्यज्येतिसंबंधः ॥ सादुर्वृत्तेतिक्कचित् ॥ ४० ॥ ननु निकृष्टजातौजातस्यधनंजयस्यकथंपूर्वोक्तगुणत्वंतत्राह ॥ धनंजयोपिचेति ॥ अपिचेतिसमुच्चये ॥ शिवयोगिनासार्धंतपोदयात् शिवयोगिनःसंगमात्तपसउदयादित्यर्थः ॥ विसर्गलोपेऽपिसंधिरार्षः ॥ तपश्चदयाचतपोदयंतस्मादितिवा ॥ इत्थंपूर्वोक्तप्रकारेण इत्थंकेनापिभाग्योदयेनेतिवा ॥ ४१ ॥ इत्थंप्रसक्तानुप्रसक्तमुक्त्वाप्रस्तुतमाह ॥ धनंजयोपीति ॥ गंगामार्गस्थितोऽभवत् गंगामार्गेण गंगाद्वारमार्गेणसेतुबंधाद्येनमार्गेणहरिद्वारंगम्यतेतेनमार्गेणप्रस्थानंकृतवानित्यर्थः ॥ यद्वा गंगाःकावेर्याद्याःपंच ॥ तदुक्तम् ॥ कावेरीतुंगभद्राचकृष्णावेण्याचगौतमी ॥ भागीरथीतिविख्याताःपंच गंगाःप्रकीर्तिताइति ॥ तासांमार्गेवर्त्मनिस्थितःप्रस्थितोऽभूत् ॥ श्रीरंगानंतशायिराजमहेंद्रसिंहाद्रिकूर्मपुरुषोत्तमभागीरथीसंगमपथाप्रस्थानंकृतवानित्यर्थः ॥ त्रिस्थलींकर्तुमितिशेषः ॥ ४२ ॥

इहकीर्तिश्चविपुलास्वर्गेवासस्तथाऽक्षयः ॥ पातिव्रत्यात्स्त्रियालभ्यंसखित्वंचश्रियासह ॥ ३९ ॥ सादुर्वृत्त्यापरित्यज्यपतिधर्मंसनातनम् ॥ स्वच्छंदचारिणीभूत्वामृतानिरयमुद्ययौ ॥ ४० ॥ धनंजयोपिचमुनेकेनचिच्छिवयोगिना ॥ सार्धंतपोदयादित्थंसोऽभवद्धर्मतत्परः ॥४१॥ धनंजयोपिधर्मात्मामातृभक्तिपरायणः ॥ आदायास्थीन्यथोमातुर्गंगामार्गस्थितोऽभवत् ॥४२॥ पंचगव्येनसंस्नाप्यततःपंचामृतेनवै ॥ यक्षकर्दमलेपेनलिप्त्वापुष्पैःप्रपूज्यच ॥ ४३ ॥ आवेष्ट्यचनेत्रवस्त्रेणततःपट्टांबरेणवै ॥ ततःसुरसवस्त्रेणततोमांजिष्ठवाससा ॥४४॥ नेपालकंबलेनाथमृदाचाऽथविशुद्धया ॥ ताम्रसंपुटकेकृत्वामातुरंगान्यहोवणिक् ॥ ४५ ॥ अस्पृष्टहीनजातिःसशुचिष्मान्स्थंडिलेशयः ॥ आनयन्ज्वरितोप्यासीन्मध्येमार्गंधनंजयः ॥४६॥ भारवाहःकृतस्तेनकश्चिद्दत्त्वोचितांभृतिम् ॥ किंबहूक्तेनघटजकाशीप्राप्ताऽथतेनवै ॥ ४७ ॥ धृत्वासंभृतिरक्षार्थंभारवाहंधनंजयः ॥ जगामापणमानेतुंकिंचिद्वस्त्वशनादिकम् ॥ ४८ ॥ भारवाह्यंतरंप्राप्यतस्यसंभृतिमध्यतः ॥ ताम्रसंपुटमादायधनंज्ञात्वागृहंययौ ॥ ४९ ॥

पंचगव्येनेत्यादिपंचभिर्वाक्यम् ॥ अहोकष्टेहर्षेवा ॥ वणिग्धनंजयोमातुरंगान्यस्थीनिताम्रसंपुटेकृत्वानयन्मध्येमार्गंमार्गस्यमध्येज्वरितोज्वरेणव्याप्तोऽपिशब्दात्सार्थहीनश्चासीदित्यन्वयः ॥ अथोवणिगितिपाठेआनयन्सन्अथोअनंतरंज्वरितआसीदित्यर्थः ॥ पुनःकिंकृत्वा ॥ यक्षकर्दमलेपेनकर्पूरागुरुकस्तूरीकंकोलपिष्टलेपेन ॥ यद्वा लिप्यतेऽनेनेतिलेपोयक्षकर्दमरूपोलेपस्तेनालिप्त्वा ॥ अथानंतरंविशुद्धयामृदागोपीचन्दनप्रमुखयाचालिप्त्वा ॥ पुनःकिंकृत्वा ॥ नेत्रवस्त्रेणगौडैनैनूइतिप्रसिद्धेनवस्त्रेणवेष्टयित्वा ॥ अस्याग्रेपिचतुर्षुपदेषुसंबंधः ॥ सुरसवस्त्रेणाचिक्कणकार्पासवस्त्रेण ॥ मांजिष्ठवाससामंजिष्ठेनरक्तवाससा ॥ नेपालकंबलेननेपालदेशोद्भवेनकंबलेन ॥ शुचिष्मान्पावित्र्यवान् ॥ स्थंडिलेशयोभूमिशायी ॥ भृतिःकर्ममूल्यम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ संभृतिरक्षार्थंसामग्रीरक्षार्थम् ॥ आपणंपण्यवीथिकाम् ॥ अश्यतेभुज्यतइत्यशनंतदादिकंवस्तु ॥ आदिपदेनस्नानश्राद्धविश्वेश्वरादिदेवपूजाद्रव्यंगृह्यते ॥ ४८ ॥ अन्तरंछिद्रमवसरंवा ॥ ४९ ॥

संभृतिंसामग्रीम् ॥ ताम्रसंपुटवर्जितांताम्रसमुद्गकरहिताम् ॥ ५० ॥ चक्रंदअरोदीत् ॥ तदनुसारतः तस्यभारवाहकस्यानुसारतोऽनुसारायान्वेषणायेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ संवसथंगृहम् ॥ ५२ ॥
भारंवहतीतिभारवाट् ॥ अरण्यान्यांमहारण्ये ॥ तानिअस्थीनि ॥ ५३ ॥ चैलशकलंयेनवस्त्रखंडेनसंछाद्यास्थीन्यानीतानितच्चैलशकलमित्यर्थः ॥ अन्तरेमध्येउपरीतिवा ॥ ५४ ॥
आशयाऽस्थीनिप्राप्तव्यानीतिवांछया ॥ आश्वस्यविश्रम्य विश्वासंकृत्वेतिवा ॥ आश्वास्येतिपाठेतत्पत्नींविश्वासंजनयित्वापृष्टवानित्यर्थः ॥ ५५ ॥ आश्वासमेवाह इत्युक्तेत्यतःप्राक्तनेन ॥ वसुध
नम् ॥ ५६ ॥ अस्थ्नामाधारसंपुटोऽस्थिसंपुटः ॥ अथसंपुटइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ५७ ॥ भोभिल्लिहेशबरि ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अधिकंबहु ॥ ६० ॥ अरण्यानींमहारण्यम् ॥ शबरोभिल्लः ॥ ६१ ॥

वासस्थानमथागत्यतमदृष्ट्वाधनंजयः ॥ त्वरावान्संभृतिंवीक्ष्यताम्रसंपुटवर्जिताम् ॥ ५० ॥ हाहेत्याताड्यहृदयंचक्रंदबहुशोभृशम् ॥ इतस्ततस्तमालो
क्यगतस्तदनुसारतः ॥ ५१ ॥ अकृत्वाजाह्नवीस्नानमनवेक्ष्यजगत्पतिम् ॥ तस्यसंवसथंप्राप्तोभारवोढुर्धनंजयः ॥ ५२ ॥ भारवाडप्यरण्यान्यांताम्रसं
पुटमध्यतः ॥ दृष्ट्वास्थीनिविनिःश्वस्यतानित्यक्त्वागृहंययौ ॥५३॥ वणिक्चतद्गृहंप्राप्यशुष्ककंठोष्ठतालुकः ॥ दृष्ट्वाऽथचैलशकलंतृणकुड्यंतरेतदा ॥५४॥
आशयाकिंचिदाश्वस्यतत्पत्नींपरिपृष्टवान् ॥ सत्यंब्रूहिनभेतव्यंदास्याम्यन्यदपिध्रुवम् ॥ ५५ ॥ वसुक्तेगतोभर्तामातुरस्थीनिमेऽर्पय ॥ वयंकार्पटिकाभद्रे
भवामोनचदुःखदाः ॥ ५६ ॥ अज्ञात्वालोभवशतस्तेननीतोऽस्थिसंपुटः ॥ तस्यैषदोषोनोभद्रेमातुर्मेकर्मतादृशम् ॥५७॥ अथवानप्रसूदोषोमंदभाग्यो
ऽस्मितत्सुतः ॥ सुतेनकृत्यंयत्कृत्यंतत्प्राप्तिर्नास्तिभिल्लिमे ॥५८॥ उद्यमंकृतवानस्मिनसिद्ध्येन्मंदभाग्यतः ॥ आयातुसत्यवाक्यान्मेमाबिभेतुवनेचरः ॥
॥ ५९ ॥ अस्थीनिदर्शयत्वाशुधनंदास्येऽधिकंततः ॥ इत्युक्तातेनसाभिल्लीव्याजहारनिजंपतिम् ॥ ६० ॥ लज्जानम्रशिराःसोऽथवृत्तांतंविनिवेद्यच ॥
निनायतामरण्यानींशबरस्तंधनंजयम् ॥६१॥ वनेचरोऽथतत्स्थानंदैवाद्विस्मृतवान्मुने ॥ दिग्भ्रांतिंसमवाप्याथपरिबभ्रामकानने ॥६२॥ इतोरण्यात्ततो
यातिततोरण्यादितोव्रजेत् ॥ वनाद्वनांतरंभ्रांत्वाखिन्नःसोपिवनेचरः ॥ ६३ ॥ विहायमध्येऽरण्यानितंययौचस्वपक्कणम् ॥ द्वित्राण्यहानिसंभ्रम्यसकार्प
टिकसत्तमः ॥ ६४ ॥ क्षुत्क्षामःशुष्ककंठोष्ठोहाहेतिपरिदेवयन् ॥ पुनःकाशीपुरींप्राप्तःपरिम्लानमुखोवणिक् ॥ ६५ ॥ तन्मंदभाग्यतांश्रुत्वालोकात्कार्प
टिकोमुने ॥ कृत्वागयांप्रयागंचततःस्वविषयंययौ ॥ ६६ ॥ काश्यांप्रवेशंप्राप्यापितदस्थीनिघटोद्भव ॥ विनावैश्वेश्वरीमाज्ञांबहिर्यातानितत्क्षणात् ॥
॥ ६७ ॥ एवंकाश्यांप्रविश्यापिपापीधर्मानुषंगतः ॥ नक्षेत्रफलमाप्नोतिबहिर्भवतितत्क्षणात् ॥ ६८ ॥

॥ ६२ ॥ वनादिति ॥ विहायमध्येरण्यानिसर्वेष्वरण्येषुमध्येयेष्वस्थीनिप्रक्षिप्तानितान्यरण्यानिविहाय वनाद्वनांतरंभ्रांत्वाखिन्नःसन्तंप्रसिद्धंस्वपक्कणंस्वीयंशबरालयंययावित्यन्वयः ॥ ६३ ॥
द्वेचत्रीणिचद्वित्राणिअहानिपंचदिनानीत्यर्थः ॥ ६४ ॥ परिदेवयन्परितापंकुर्वन् ॥ ६५ ॥ तन्मंदभाग्यतांतस्यामातुःपरपुरुषगामिताम् ॥ कर्पटेनरक्तवासआदिनाव्यवहरतीतिकार्पटिकः ॥
स्वविषयंस्वीयंदेशम् ॥ ६६ ॥ दृष्टांतंविनिगमयन्दार्ष्टांतिकेविनिगमयति काश्यामितिद्वयेन ॥ ६७ ॥ धर्मानुषंगतःप्राक्तनपुण्यवशादित्यर्थः ॥ क्षेत्रफलंकैवल्यम् ॥ तत्रहेतुर्बहिर्भवतीति ॥ ६८ ॥

परमप्रकृतमुपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ वाराणसीनामनिर्वक्ति ॥ असिश्चेतिसार्धेन ॥ यत्रयस्मिन्काननेअसिर्वरणाचद्वेनद्यौक्षेत्ररक्षाकृतौकृते क्षेत्ररक्षांकुरुतइतिक्षेत्ररक्षाकृतौ ॥ क्षेत्ररक्षाकरणेनिमित्त
इतिवा ॥ कृतेदेवैःसंपादिते ॥ ६९ ॥ तदारभ्यतंकालमारभ्यहेमहामुनेऽगस्त्यअसेश्चवरणायाश्चसंगमंप्राप्यकाशिकावाराणसीतिविख्याताप्रख्यातेत्यर्थः ॥ ७० ॥ अतिहर्षेणपुनरपिकाशींवर्ण
यति वाराणसीहेत्यारभ्यारुद्ररुद्राक्षेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ इहजगतियावाराणसीसाकरुणामयदिव्यमूर्तिः करुणामयीचासौदिव्याऽलौकिकीमूर्तिश्च करुणामयीदिव्यामूर्तिर्यस्याःसातथेतिवा ॥
उभयत्रहेतुमाह ॥ उत्सृज्ययत्रेति ॥ यत्रयस्यांवाराणस्यांतनुभृत्प्राणिमात्रंसुखेनतुसुखेनैवतनुमुत्सृज्ययद्यस्माद्विश्वेशदृङ्महसिविश्वस्येशोविश्वेशोविश्वश्चासावीशश्चेतिवासचासौदृग्ज्ञानंचतच्चतन्महः
स्वप्रकाशंचतस्मिन्विश्वेशदृङ्महसिलक्ष्येतत्पदार्थइत्यर्थः ॥ सहसातत्क्षणाद्देहत्यागाव्यवहितसमयइत्यर्थः ॥ रूपेणाखंडसच्चिदात्मकेनलक्ष्येणत्वंपदार्थेनप्रविश्यप्रत्यग्ब्रह्मणोरैक्यमनुभूयेत्येतत् ॥
तांप्रसिद्धांवितनुतांपदवींविगतदेहभावांकैवल्याख्यांमुक्तिंदधातिधारयतिप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ जातइति ॥ वाराणसीतिनिगदतीत्यन्वयः ॥ किंनिगदति ॥ रेहेजंतोबहुषुतीर्थवरेषुनिमज्ज्यस्नाना
दिकंविधायत्वंजातोमृतश्चषड्भावविकारादीन्प्राप्तवानसीत्यर्थः ॥ जातुकदाचिदपितवशांतिर्नाभूत् ॥ अतोऽधुनाइहअस्यांमयिमृतःसन्नमृतत्वंप्राप्यसायुज्यंलब्ध्वास्मरशासनःस्याःविश्वेश्वरोभूयाः ॥

तस्माद्विश्वेश्वराज्ञैवकाशीवासेऽत्रकारणम् ॥ असिश्चवरणायत्रक्षेत्ररक्षाकृतौकृते ॥ ६९ ॥ वाराणसीतिविख्यातातदारभ्यमहामुने ॥ असेश्चवरणायाश्चसं
गमंप्राप्यकाशिका ॥ ७० ॥ वाराणसीहकरुणामयदिव्यमूर्तिरुत्सृज्ययत्रतुतनुंतनुभृत्सुखेन ॥ विश्वेशदृङ्महसियत्सहसाप्रविश्यरूपेणतांवितनुतांपदवीं
दधाति ॥ ७१ ॥ जातोमृतोबहुषुतीर्थवरेषुरेत्वंजंतोनजातुतवशांतिरभून्निमज्ज्य ॥ वाराणसीनिगदतीहमृतोऽमृतत्वंप्राप्याधुनाममबलात्स्मरशासनः
स्याः ॥ ७२ ॥ अन्यत्रतीर्थसलिलेपतितोद्विजन्मादेवादिभावमयतेनतथातुकाश्याम् ॥ चित्रंयदत्रपतितःपुनरुत्थितिंनप्राप्नोतिपुल्कसजनोपिकिमग्र
जन्मा ॥ ७३ ॥ सैषापुरीसंसृतिरूपपारावारस्यपारंपुरहापुरारिः ॥ यस्यांपरंपौरुषमर्थमिच्छन्सिद्धिंनयेत्पौरपरंपरांसः ॥ ७४ ॥

तत्रहेतुर्ममबलादिति ॥ स्मरशासनस्येतिपाठेममस्मरशासनस्यचबलादमृतत्वंप्राप्यतवशांतिर्भवितेतिशेषइत्यर्थः ॥ अथवैवमन्वयः ॥ बहुषुतीर्थवरेषुनिमज्ज्यमृतः अंतर्जलेत्यक्तप्राणोपित्वंजात
इत्यर्थः ॥ अन्यत्समानम् ॥ ७२ ॥ एतद्विवृणोति ॥ अन्यत्रेति ॥ अन्यत्रायोध्यादौतीर्थसलिलेपतितोमृतःसन्द्विजन्मादेवादिभावंवैकुंठादिसालोक्यभावमयतेप्राप्नोतिकाश्यांतुतथानेत्यर्थः ॥
तुशब्दोक्तंविशेषंदर्शयति ॥ चित्रमिति ॥ अहोएतच्चित्रम् ॥ किंतत् ॥ अत्रकुत्रापिपुल्कसजनोपिपतितःसन्पुनरुत्थितिंपुनर्देहसंबंधंनप्राप्नोति ॥ अग्रजन्माब्राह्मणोनप्राप्नोतीतिकिंवक्तव्यमितियत् ॥
यद्वातुशब्दोक्तविशेषमेवहेतुमाह ॥ चित्रमिति ॥ यद्यस्मात् ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ ७३ ॥ सैषेति ॥ साएषाकाशीपुरी ॥ साकेत्याकांक्षायामाह ॥ यस्यांकाश्यांसप्रसिद्धःपुरा
रिस्त्रिपुरारिः परंपौरुषमर्थमिच्छन्पुरुषकारप्राप्यंपरमर्थंकैवल्यंदातुंवांछन्नित्यर्थः ॥ पौरपरंपरांपुरसंबंधिप्राणिसमुदायंसंसृतिरूपपारावारस्यसंसाररूपसमुद्रस्यपारमवधिमधिष्ठानंसमाप्तिंवायथा
स्यात्तथासिद्धिंतारकोपदेशरूपांब्रह्मविद्यामित्यर्थः ॥ नयेत्प्रापयेत् ॥ अर्थसिद्धिंनित्यमितिपाठेपरंपौरुषमितिक्रियाविशेषणम् ॥ नित्यंपारंनयेदित्येवंसंबंधः ॥ कथंभूतः ॥ पुरहातत्त्व

मस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तःसन्जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिलक्षणंपुरंहंतीतितथा ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ पुरुषइतिपाठेपूर्णइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ तीर्थांतराणीति ॥ कलुषितांपापसंबद्धां तनुंवाराणसीपरिसरेवाराणस्याःपर्यंतभुवि यत्रकुत्रापिप्रदेशइत्यर्थः ॥ हित्वात्यक्त्वादेहदशाप्तयेपिसायुज्यादिमुक्तिप्राप्तयेपिसंदेहभाग्भवतिकिमुतसामान्यदेवतांतरप्राप्त्यै ॥ विदेहकैवल्यमेवप्रायेणप्राप्नोतीतिभावः ॥ तथाचोक्तम् ॥ काश्यामवश्यंत्यजतांशरीरंशरीरिणांनास्तिपुनःशरीरम् ॥ यद्यस्तिकंठेगरलंललाटेत्रिलोचनंचंद्रकलाचमौलाविति ॥ अतएवसंदेहभाग्भवतीत्युक्तम् ॥ ७५ ॥ वाराणसीति ॥ यावाराणसीसायोगादष्टांगरूपाज्जीवब्रह्मणोरैक्यचिंतनरूपात्समरसीकरणादृतेपिसमंब्रह्मतत्ररसोरागस्तत्करणादृतेपि ब्रह्माभ्यासंविनापीत्यर्थः ॥ अयोगिजनतांजनतापहंत्रीयोगरहितजनसमुदायस्यअज्यतेऽनेनेत्यंजनमुपाधिरज्ञानमित्येतत् ॥ अजनेतिपाठेअजामेकामित्यादिश्रुतेरजनमज्ञानमेवजननंजनोजन्मेतिवा ॥ अस्मिन्पक्षेजन्मांतरभावित्वादाध्यात्मिकादितापत्रयस्यतत्कृतत्वमितिज्ञातव्यम् ॥ तत्कृताध्यात्मिकादितापत्रयच्छेत्रीत्यर्थः ॥ अयोगिजनतामज्ञजनसमूहंतद्ब्रह्मदर्शयतीतिवान्वयः ॥ तर्हितमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतिनान्यःपंथाविद्यतेऽयनायेत्यादिश्रुतिविरोधइत्याशंक्याह ॥ तत्प्रसिद्धंतारकंप्रणवंषडक्षररामंत्रराजंवाश्रवणगोचरतांप्रापयंतीतद्ब्रह्मदर्शयति ॥ कीदृशंब्रह्म ॥ येनब्रह्मदर्शनेनज्ञानात्मकेनब्रह्मणापुनर्भवोनभवतितादृशमित्यर्थः ॥ यद्य

तीर्थांतराणिमनुजःपरितोऽवगाह्यहित्वातनुंकलुषितांदिविदैवतंस्यात् ॥ वाराणसीपरिसरेतुविसृज्यदेहंसंदेहभाग्भवतिदेहदशाप्तयेपि ॥ ७५ ॥ वाराणसी
समरसीकरणादृतेपियोगादयोगिजनतांजनतापहंत्री ॥ तत्तारकंश्रवणगोचरतांनयंतीतद्ब्रह्मदर्शयतियेनपुनर्भवोन ॥ ७६ ॥ वाराणसीपरिसरेतनुमि
ष्टदात्रींधर्मार्थकामनिलयामहहाविसृज्य ॥ इष्टंपदंकिमपिहृष्टतरोभिलष्यलाभोस्तुमूलमपिनोयदवापशून्यम् ॥ ७७ ॥ आःकाशिवासिजनताननुवं
चिताभूद्भालेविलोचनवतावनितार्धभाजा ॥ आदाययत्सुकृतभाजनमिष्टदेहंनिर्वाणमात्रमपवर्जयतापुनर्भु ॥ ७८ ॥ वाराणसीस्फुरदसीमगुणैकभूमिर्यत्र
स्थितास्तनुभृतःशशिभृत्प्रभावात् ॥ सर्वेगलेगरलिनोऽक्षियुजोललाटेवामार्धवामतनवोऽतनवस्ततोंऽते ॥ ७९ ॥

पिविश्वेशएवतारकोपदेष्टातथापिकाश्यांमृतानामेवोपदिशतीतिसैवदर्शयतीत्युच्यतइति ॥ ७६ ॥ वाराणसीति ॥ अहहेतिखेदे ॥ योजनःकिमपिवाङ्मनसयोरगोचरमिष्टंपदंस्थानमभिलष्यवाराणसीपरिसरेइष्टदात्रींतनुम् ॥ इष्टदातृत्वेहेतुर्धर्मार्थकामनिलयाम् ॥ चतुर्णांनिलयत्वेपिमोक्षस्यसिद्धत्वादेवमुक्तम् ॥ आविसृज्यसवासनंकारणंत्यक्त्वेत्यर्थः ॥ हृष्टतरोहर्षवत्तरोभवति ॥ तस्यजनस्यलाभोस्तुलाभस्तावत्तिष्ठतुमूलमपिनोस्वयमपिनतिष्ठतीत्यर्थः ॥ यद्यतःशून्यंशून्यसदृशम् ॥ तथाच भागवते ॥ स्थिरचरजातयःस्युरजयोत्थनिमित्तयुजोविहरउदीक्षयायदिपरस्यविमुक्तततः ॥ नहिपरमस्यकश्चिदपरोनपरश्चभवेद्वियतइवापदस्यतवशून्यतुलांदधतइति ॥ अवापप्राप्तवान् ॥ विरोधालंकारोयम् ॥ ७७ ॥ एतद्विवृणोति ॥ आइति ॥ आःकोपेपीडायांवा ॥ भालेललाटेविलोचनवताविशिष्टनेत्रवता वनितार्धभाजावनितायाभवान्याअर्धंदेहंभजतइतिवनितार्धभाजातेनविश्वेश्वरेणकाशिवासिजनताननुनिश्चितंवंचिताऽभूत् ॥ कुतइत्याशंक्यहेतुपूर्वकंतंविशिनष्टि ॥ यद्यस्मात्सुकृतस्यभाजनंपात्रमभिलषितदेहमादायगृहीत्वानिर्वाणमात्रमपवर्जयताप्रयच्छता ॥ कथंभूतंनिर्वाणमात्रम् ॥ अपुनर्भु नविद्यतेपुनर्भूर्जन्मयस्मिंस्तत् ॥ ७८ ॥ वाराणसीति ॥ यावाराणसीसास्फुरदसीमगुणैकभूमिः स्फुरंतश्चतेयेऽसीमगुणायेनिरवधिकागुणाः करुणामयत्वमोक्षदातृत्वाद्यास्तेषामेकभूमिर्मुख्यमधिष्ठानम् ॥ तत्रहेतुर्यत्रस्थिताइत्यादि ॥ यत्रयस्यांवाराणस्यांस्थितामरणपर्यंतंकृतवसतयः त्यक्तदेहा

इत्यर्थः ॥ यद्वा स्थिताःसंस्थितामृताइत्येतत् ॥ वामार्धवामतनवःस्त्र्यर्धोत्तरदेहास्ततस्तदनंतरमंतेसारूप्यमुक्तिभोगाऽवसानेऽतनवःकैवल्यभाजोभवंतीत्यर्थः ॥ यद्वा स्थिताःकृतवसतयोयेजीवंतएवेत्यर्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ काश्यांतिष्ठंतियेकेचित्तान्पश्यंतिसुरोत्तमाः ॥ चतुर्भुजांस्त्रिनयनान्गंगोद्भासितमूर्धजानिति ॥ अस्मिन्पक्षेंऽतेदेहावसाने ॥ ७९ ॥ आनंदकाननमिति ॥ चक्रसरसीचक्रनिर्मितंसरइतिमणिकर्णिविशेषणम् ॥ स्वःसिंधुसंगतिर्गंगामेलनम् ॥ परमास्पदंमुख्यआश्रयः ॥ इहानंदकाननेविमुक्तयेयन्नतत्किंनकिंचिदपितुसर्वंविमुक्तयइत्यर्थः ॥ ८० ॥ वाराणसीहेति ॥ इहसंसारेयावाराणस्यस्तिहस्फुटंतामिमांविहायमूढजंतुः ॥ उवितर्केकिंसीदतिकिमर्थंगच्छतिअवसीदतीतिवा ॥ विहायागमनेहेतुगर्भाणिविशेषणान्याह ॥ वारणासिसरिद्भ्यांदक्षिणोत्तरतःसीमरूपाभ्यांवरिष्ठाश्रेष्ठा ॥ तथाचोक्तम् ॥ असीवरणयोर्मध्येपंचक्रोशंमहत्तरम् ॥ देवामरणमिच्छंतिकाकथाइतरेजनाइति ॥ सम्यग्भेदःसंभेदस्तत्खेदस्यतन्नाशस्यजननीकर्त्रीत्यर्थः ॥ दमनीतिवापाठः ॥ एकपद्यपाठेवरिष्ठोद्दढोयःसंभेदस्तस्येत्यादिपूर्ववत् ॥ यद्वा वरिष्ठोयःसंभेदःसंगमस्तेनखेदजननीपापस्यसंसारस्यवेत्यर्थादिति ॥ द्युनद्यागंगयालसंतीश्रीर्यस्याःसातथा ॥ अमलायामोक्षलक्ष्म्याविश्रामभूर्विश्रमणस्थानम् ॥ मोक्षलक्ष्म्याअमलत्वंनामस्वप्रकाशत्वम् ॥ अचलाप्रलयेपिनाशरहिता ॥ ८१ ॥ किमिति ॥ अहहखेदे ॥ भवतागर्भजमामनस्यंदुःखम् ॥ कृतांतोय

आनंदकाननमिदंसुखदंपुरैवतत्रापिचक्रसरसीमणिकर्णिकाऽथ ॥ स्वःसिंधुसंगतिरथोपरमास्पदंचाविश्वेशितुःकिमिहतन्नविमुक्तयेयत् ॥ ८० ॥ वाराणसीहवरणासिसरिद्वरिष्ठासंभेदखेदजननीद्युनदीलसच्छ्रीः ॥ विश्रामभूमिरचलाऽमलमोक्षलक्ष्म्याहैनांविहायकिमुसीदतिमूढजंतुः ॥ ८१ ॥ किंविस्मृतंत्वहहगर्भजमामनस्यंकार्तांतदूतकृतबंधनताडनंच ॥ शंभोरनुग्रहपरिग्रहलभ्यकाशींमूढोविहायकिमुयातिकरस्थमुक्तिम् ॥ ८२ ॥ तीर्थांतराणिकलुषाणिहरंतिसद्यःश्रेयोददत्यपिबहुत्रिदिवंनयंति ॥ पानावगाहनविधानतनुप्रहाणैर्वाराणसीतुकुरुतेबतमूलनाशम् ॥८३ ॥ काशीपुरीपरिसरेमणिकर्णिकायांत्यक्तातनुंतनुभृतस्तनुमाप्नुवंति ॥ भालेविलोचनवतींगलनीललक्ष्मींवामार्धबंधुरवधूंविधुरावरोधाः ॥ ८४ ॥ ज्ञात्वाप्रभावमतुलंमणिकर्णिकायांयःपुद्गलंत्यजतिचाशुचिपूयगंधि ॥ स्वात्मावबोधमहसासहसामिलित्वाकल्पांतरेष्वपिसनैवपृथक्त्वमेति ॥ ८५ ॥

मस्तदीयाःकार्तांतायेदूतास्तत्कृतबंधनंताडनंचकिंविस्मृतमेव ॥ विस्मरणेहेतुमाह ॥ शंभोरनुग्रहस्यदयायाःपरिग्रहेणप्राप्त्यालभ्याचासौकाशीचेतितांविहायभवान्किमुयातिकिमर्थंयाति ॥ विस्मरणाभावेएतन्नघटतइतिभावः ॥ कथंभूताम् ॥ करस्थमुक्तिमिति साधनेसाध्योपचारः ॥ करस्थामुक्तिर्यस्यामितिबहुव्रीहिर्वा ॥ अतोभवान्मूढइति ॥ ८२ ॥ ननुतीर्थांतरकरणेनापिमुक्तिर्भविष्यत्यतस्तदर्थंयातीत्याशंक्याह ॥ तीर्थांतराणीति ॥ श्रेयःपुत्रपशुधनादि ॥ बतेतिखेदेहर्षेवा ॥ भवमूलनाशमितिवापाठः ॥ ८३ ॥ अधिकारिभेदमतमादायाह ॥ काशीपुरीति ॥ अन्यथासायुज्यमुक्तिर्मणिकर्णिकायामित्यनेनविरोधापत्तेः ॥ लक्ष्मींशोभाम् ॥ वामार्धेबंधुरासुन्दरीवधूर्भवानीयस्यास्ताम् ॥ विधुरावरोधागतावरोधागतावरणाज्ञानाइत्यर्थः ॥ स्वतन्त्राइतिवा ॥ विबुधावरोधाइतिपाठेविबुधादेवाअवरोधोंऽतःपुरेयेषांतेतथा ॥ विधुरावबोधाइतिपाठेविधुरोऽवबोधोऽज्ञानंदेहगेहादिविषयंयेषांतेतथा ज्ञानैकस्वभावाइत्यर्थः ॥ ८४ ॥ क्षेत्रप्रभावज्ञानामधिकारिणांविशेषमाह ॥ ज्ञात्वेति ॥ प्रभावंमाहात्म्यंक्षेत्रस्यमणिकर्णिकायावेत्यर्थात् ॥ मणिकर्णिकायांपुद्गलंशरीरंयस्त्यजति ॥ कथंभूतम् ॥ विपूयगंधिपूयंपक्वशोणितम् ॥ विशेषे

णपूयगंधोवर्ततेयत्रतत्तथा ॥ स्वात्मावबोधमहसास्वरूपभूतप्रकाशचैतन्येनसहसातत्क्षणादेवमिलित्वाएकभावंप्राप्यपृथक्त्वंपृथग्भावंनैवेतिनैवप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ८९ ॥ ननु काशीवासयुगान्यष्टौदिनैकंपुरुषोत्तमे ॥ तदेवाष्टगुणंपुण्यंविरजामुखदर्शने ॥ यागतिर्योगयुक्तस्यवाराणस्यांमृतस्यच ॥ सागतिर्घटिकार्धेनपुरुषोत्तमदक्षिणे ॥ सिंहाचलसमक्षेत्रंसमंताद्योजनत्रयम् ॥ गयाप्रयागकाशीभ्यःसत्यंशतगुणाधिकमित्यादिवचनात्काशीतोपिमहत्तरंतीर्थांतरंश्रूयते तत्किमर्थमतिस्तुतिःक्रियतइत्याशंक्याह ॥ रागादीति ॥ काशीपुरीमपरतीर्थसमामन्यतीर्थसमांन्यूनामित्यर्थः ॥ येकल्पयंतिसमंतात्सर्वतः सर्वत्रेत्यर्थः ॥ तैःसहनसंभाषणीयमित्यन्वयः ॥ कथंभूताः ॥ रागादिदोषैःपरिपूराणिपरिपूरितानिमनोहृषीकाणिअंतरिंद्रियबहिरिंद्रियाणियेषांतेतथा ॥ पाठान्तरे परिभूतान्यवशीकृतानिमनोहृषीकाणियेषांतइत्यर्थः ॥ समस्ताइतिपाठेयेसर्वेइत्यर्थः ॥ कुतस्तैःसहनपरिभाषणीयमित्यतआह ॥ तेपापिनइति ॥ शतमप्यंधानांनपश्यतीतिन्यायादितिभावः ॥ कथंभूताम् ॥ अतुलः परिमाणरहितोदिव्योऽलौकिकोमहाप्रभावोऽतिशयसामर्थ्यंयस्यास्ताम् ॥ विषयाभिमुखानांरागिणांतैस्तैर्वचनैस्तत्तत्तीर्थकरणेतुव्युत्पादनमात्रंक्रियतेनतुकाश्यादिभ्योऽधिकत्वमन्येषांतीर्थानांविधीयते अन्यथातत्रतत्रविरोधप्रसंगात् ॥ ८६ ॥ वाराणसीमिति ॥ प्रायेणस्पष्टम् ॥ कुतःकस्मान्निमित्तात् ॥ राज्यादिलक्ष्मीप्राप्त्यर्थमितिचेत्तत्राह ॥ प्राप्येति ॥ अजोब्रह्मा ॥ आदिपदेनेन्द्रादयो गृह्यंते ॥ तैरप्यसुलभामित्यपिशब्दस्योभयत्रसंबंधः ॥ स्थिरमोक्षलक्ष्मींस्वरूपावस्थानकैवल्यश्रियःसाधनभूतामितिसाधनेसाध्योपचारइत्यर्थः ॥ स्थिरमोक्षलक्ष्मीस्वरूपांवाराणसीमितिवा ॥ किमुकाम

रागादिदोषपरिपूरमनोहृषीकाःकाशीपुरीमतुलदिव्यमहाप्रभावाम् ॥ येकल्पयंत्यपरतीर्थसमांसमंतात्तेपापिनोनसहतैःपरिभाषणीयम् ॥ ८६ ॥
वाराणसींस्मरहरप्रियराजधानींत्यक्त्वाकुतोव्रजसिमूढदिगंतरेषु ॥ प्राप्याप्यजाद्यसुलभांस्थिरमोक्षलक्ष्मींलक्ष्मींस्वभावचपलांकिमुकामयेथाः ॥ ८७ ॥
विद्याधनानिसदनानिगजाश्वभृत्याःस्रक्चंदनानिवनिताश्चनितांतरम्याः ॥ स्वर्गोप्यगम्यइहनोद्यमभाजिपुंसिवाराणसीत्वसुलभाशलभादिमुक्तिः ॥८८॥
धात्राधृतानितुलयातुलनामवैतुंवैकुंठमुख्यभुवनानिचकाशिकाच ॥ तान्युद्ययुर्लघुतयान्यगियंगुरुत्वात्तस्थौपुरीहपुरुषार्थचतुष्टयस्य ॥ ८९ ॥ काशी
पुरीमधिवसन्निहनरोनरोपिह्यारोप्यमाणइहमान्यइवैकरुद्रः ॥ नानोपसर्गजनिसर्गजदुःखभारैःकर्मापनुद्यसविशेत्परमेशधाम्नि ॥ ९० ॥

येथाःकिमर्थंवांछेथाः ॥ केनापिभाग्योदयेनस्थिरमोक्षलक्ष्मींवाराणसींसाक्षादनायासेनलब्ध्वाचंचलायाराज्यादिलक्ष्म्याःप्राप्त्यर्थमन्यत्रगमनमनुचितमितिभावः ॥ ८७ ॥ अजाद्यसुलभामित्येतद्विवृणोति ॥ विद्येति ॥ अगम्यःअप्राप्यः ॥ पूर्वार्धेपियथायोग्यंविपरिणमय्यानयैवक्रिययासंबंधः ॥ तुशब्दःपूर्वोक्तवैलक्षण्यार्थः ॥ तदेववैलक्षण्यमाह ॥ शलभादिमुक्तिः शलभादीनामपिमुक्तिस्वरूपाशलभादीनांमुक्तिर्यस्यांसेतिवा ॥ ८८ ॥ अन्यानिक्षेत्राणिकाशीसमानिनभवंतीतिकैमुत्यन्यायेनाह ॥ धात्रेति ॥ तुलयातुलनपात्रेण ॥ तुलनांपरिमाणम् ॥ वैकुंठंमुख्यमादिर्येषांसत्यादीनांभुवनानांतानितथाउद्ययुरूर्ध्वंययुः ॥ लघुतयाऽल्पत्वेन ॥ इयंकाशीन्यक्अधस्तस्थावित्यन्वयः ॥ ८९ ॥ काशीस्थोयःकश्चिदपिविश्वेश्वरइवमाननीयइत्याह ॥ काशीपुरीमिति ॥ इहकाश्यामारोप्यमाणःस्थाप्यमानोऽर्थादीश्वरेण काशीपुरीमधिवसन्काश्यांतिष्ठन्नरःअनरोवापशुस्थावरादिर्योभवतिसएकरुद्रःकेवलविश्वेश्वरइवमान्योमाननीयः ॥ तत्रहेतुमाह ॥नानोपसर्गैर्जनिरुत्पत्तिर्येषांसर्गजदुःखभाराणांतैः ॥ यद्वा नानोपसर्गाआध्यात्मिकादितापाश्चनिसर्गःस्वभावश्चवासनेतियावत् ॥ तज्जनितैर्दुःखभारैःक्लेशनिवहैःकर्मपापकर्मापनुद्यज्ञानद्वारापरमात्मज्योतिषिप्रविशेदिति ॥ ज्ञानमुत्पद्यतेपुंसांक्षयात्पापस्यकर्मणइतिश्रुतेः ॥ साधारण्येनवापुण्यपापलक्षणकर्मापनुद्य ॥ ९० ॥

स्थिरापद्रस्तेनदेहेनस्वप्रकाशंपरानंदवपुरयंजनःकथंनगृह्णातीत्यनुक्रोशन्निवाह ॥ स्थिरापायमिति ॥ स्थिरापायंनिश्चलापदम् ॥ तत्रहेतुर्जननेति ॥ बुद्धिस्थत्वादस्यामितिनिर्देशः ॥ काशीस्थस्य विश्वेश्वरस्यदेव्याअग्रेकथनानुवादरूपत्वाद्वा ॥ अहहेत्यनुतापेऽप्रहर्षेआक्रोशेवा ॥ काश्यांकायंविहायस्वप्रकाशमत्यंतनिश्चलंस्वात्मानंदरूपंपदंवपुःस्वरूपंब्रह्मअसौविमूढोलोकःकथंकुतोनपरिगृह्णीत ॥ निकृष्टस्यत्यागेउत्कृष्टस्यचप्राप्तौदृष्टांतमाह ॥ स्फुटितंभग्नंकांस्यपात्रादिकंविनिमयन्परिवर्तयन्यथादृढतरंसमुज्ज्वलंपात्रादिकंगृह्णातितद्वत् ॥ काश्यांविनिमयन्नितिपाठेकाश्यामित्यस्यदृष्टांतेनसंबंधान्नपौनरुक्त्यम् ॥ ९१ ॥ पुनरप्याक्रोशन्निवाह ॥ अहोइति ॥ विपद्वारैर्विपत्तिसमूहैः ॥ सारैर्दृढैः ॥ ध्वंसितधनैर्विनाशितार्थैः ॥ क्षिताविति प्रतीत्यभिप्रायेण ॥ कथंभूतायाम् ॥ यत्रकाश्यां शिवोनिधनेमरणावसरेश्रुतौदक्षिणकर्णेकिंचिद्वाङ्मनसातीतंवस्तुकथयाति ॥ ततःकिमतआह ॥ प्रविशतिनयेनेति ॥ उदरदरीमुदररूपांकंदराम् ॥ ९२ ॥ नन्वन्यत्रगत्वावनवाससमीरभक्षणादिनाकैवल्यंसाधनीयंकिंकाशीनत्याज्येत्याग्रहेणतत्राह ॥ काशिवासिनीति ॥ काशीवासिवनेचरयोर्यथासंख्यंद्वित्रीत्यादिविशेषणानि ॥ वनेचरोवानप्रस्थादिः ॥ अहोइत्याश्चर्ये ॥ तयोर्मध्ये पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टेकाशीवासिनिजनेविशिष्टताश्रेष्ठत्वम् ॥ वनवासादेःकैवल्यासाधकत्वात्काशीवासस्यदुष्कृतिनोपिकैवल्यहेतुत्वात्काशीनत्याज्येतिभावः ॥ अविशिष्टतेतिपाठेकाशीवासिनितन्नगरवासिनिजनेवनेचरेकाशीस्थवनचरेइत्यादीतिबोद्धव्यम् ॥ ९३ ॥ विशिष्टतायांहेतुमाह ॥ नास्तीति ॥ अंतंमरणंकुर्वंतितेंऽतकृतस्तेषांप्राप्तमरणानामित्यर्थः ॥ विशेषगत्यभावेहेतुमाह ॥ यद्य

स्थिरापायंकायंजननमरणक्लेशनिलयंविहायास्यांकाश्यामहहपरिगृह्णीतनकुतः ॥ वपुस्तेजोरूपंस्थिरतरपरानंदसदनंविमूढोऽसौजंतुःस्फुटितमिवकांस्यंविनिमयन् ॥ ९१ ॥ अहोलोकःशोकंकिमिहसहतेहंतहतधीर्विपद्वारैःसारैर्नियतनिधनैर्ध्वंसितधनैः ॥ क्षितौसत्यांकाश्यांकथयतिशिवोयत्रनिधने श्रुतौकिंचिद्भूयःप्रविशतिनयेनोदरदरीम् ॥ ९२ ॥ काशिवासिनिजनेवनेचरेद्वित्रिभुज्यपिसमीरभोजने ॥ स्वैरचारिणिजितेंद्रियेप्यहोकाशिवासिनिजनेविशिष्टता ॥ ९३ ॥ नास्तीहदुष्कृतकृतांसुकृतात्मनांवाकाचिद्विशेषगतिरंतकृतांहिकाश्याम् ॥ बीजानिकर्मजनितानियदूषरायांनांकूरयंति हरदृग्ज्वलितानितेषाम् ॥ ९४ ॥ शशकामशकाबकाःशुकाःकलविंकाश्चवृकाःसजंबुकाः ॥ तुरगोरगवानरानरागिरिजेकाशिमृताःपरामृतम् ॥ ९५ ॥

स्मादूषरायामूषरवत्यांकाश्यांपुण्यपापकर्ममात्रजनितानि बीजान्यदृष्टानितषांनांकूरयंतिनारोहंत्युद्भवंतीत्यर्थः ॥ ऊषरायांहेतुंवदन्बीजानिविशिनष्टि ॥ हरदृग्ज्वलितानिहरचक्षुर्दग्धानि हरोपदिष्टज्ञानज्वलितानीतिवा ॥ नन्वेतत्काश्यांकृतपापानांकालभैरवयातनाश्रवणेनविरुध्यते ॥ न ॥ पापेप्रवृत्तिर्माभूदित्यभिप्रायेणविभीषिकामात्रंतत् ॥ तथाचोक्तम् ॥ ऊषरापुण्यपापानांधन्यावाराणसीपुरीति ॥ पाद्मेच ॥ उपपातकिनश्चैवमहापातकिनश्चये ॥ तेषांतत्क्षेत्रसामर्थ्यादघानिक्षयमाप्नुयुः ॥ लगोपि ॥ नाविमुक्तेनरःकश्चिन्नरकंयातिकिल्बिषी ॥ ईश्वरानुगृहीताहिसर्वेयांतिपरांगतिमिति ॥ काश्यनधिकरणपापकृद्विषयत्वाद्वैतस्य ॥ रुद्रयातनाप्रापककर्मातिरिक्तपुण्यपापकर्मदाहेनमुक्त्यभिप्रायेणवैतद्वचनम् ॥ तथाचकाशीकृतेभ्योऽकृतप्रायश्चित्तेभ्यःपापकर्मभ्योऽतिरिक्तकर्ममात्राणिकर्मजनितानीत्यत्रकर्मशब्देनविवक्षितानि ॥ क्षीयंतेचास्यकर्माणीत्यत्रप्रारब्धातिरिक्तानिकर्माणितत्त्वज्ञानेननाश्यानीतिवत् ॥ ९४ ॥ अधिकारिविशेषाणामेवात्रकैवल्यंनपश्वादीनामितिमतंनिराकुर्वन्नाह ॥ शशकाइति ॥ कलविंकाश्चटकाः ॥ चटकःकलविंकःस्यादित्यमरः ॥ परामृतंपरब्रह्मस्वरूपाभवंतीत्यर्थः ॥ अत्रयद्यपिमरणस्यसर्वेषामविशेषेणपरममुक्तिःफलत्वेनश्रूयतेतथापिशुचीनांपरमात्मभक्तानांतदर्पितकर्मणांपरममुक्तिस्तदपकृष्टानामग्निप्रवेशादीनांसामीप्यंतिर्यक्प्रभृतीनामत्यंतपापीयसांचसारूप्यंततोप्यधमानांपतितानांसालोक्यमितिकेचित् ॥ चतुर्विधपरिमाणायांकाश्यां

यथायथायोगपीठादिप्रकर्षस्तथामरणफलापकर्षइतिचान्ये॥तथाचपाद्म ॥ परिमाणंचवक्ष्यामितन्निबोधतसत्तमाः॥मध्यमेश्वरमारभ्ययावद्देहलिविन्नपम्॥सूत्रंसंस्थाप्यतद्दिक्षुभ्रामयेन्मंडलाकृति ॥ तत्रयाजायतेरेखातन्मध्येक्षेत्रमुत्तमम्॥काशीतियद्विदुर्वेदास्तत्रमुक्तिःप्रतिष्ठिता॥काश्यंतःपरमंक्षेत्रंविशेषफलसाधनम्॥वाराणसीतियत्ख्यातंतन्मानंनिगदामिवः॥दक्षिणोत्तरयोर्नद्योर्वरणासिश्चपूर्वतः॥ जाह्नवीपश्चिमेवापिपाशपाणिर्गणेश्वरः॥तस्यामंतःस्थितंदिव्यंविशेषफलसाधनम्॥अविमुक्तमितिख्यातंतन्मानंचब्रवीमिवः॥विश्वेश्वराच्चतुर्दिक्षुधनुःशतयुगोन्मितम्॥ अविमुक्ताभिधंक्षेत्रंमुक्तिस्तत्रनसंशयः ॥ गोकर्णेशःपश्चिमेपूर्वतश्चगंगामध्यमुत्तरेभारभूतः ॥ ब्रह्मेशानौदक्षिणेसंप्रादिष्टस्तत्तुप्रोक्तंभवनंविश्वभर्तुरिति ॥ अस्तुवायथातथातथापिपरंपरयाकैवल्योपपत्तेः ॥ तथाचसति काश्यामवश्यंत्यजतांशरीरं शरीरिणांनास्तिपुनःशरीरम् ॥ यद्यस्तिकंठेगरलंललाटेत्रिलोचनंचंद्रकलाचमौलावित्यादिवचनंचसमंजसंभवति ॥ ९५ ॥ एवंकाश्यांमृतानांकैवल्यमुक्त्वाजीवतांरुद्रसारूप्यमाह अरुद्रेति द्वाभ्याम् ॥ अथवारुद्रावासइतिनामनिर्वक्तुंप्रथमंतावत्काशीस्थानांजंतुमात्राणांरुद्ररूपतामाह ॥ अरुद्रेति ॥ हेगिरींद्रजेनिरंतरंसर्वदाकाशिनिवासिनोजनाममपारिषदागणामताःसंमताइत्यन्वयः ॥ ननुत्वत्पार्षदाअंतरिक्षेलोकेतिष्ठंतीतिप्रसिद्धंतत्राह ॥ धरांगताःकर्मभूमिंप्राप्तास्ततोप्येतेऽधिकाइत्यर्थः ॥ प्रसिद्धपारिषदसारूप्यमाह ॥ अरुद्राअभयंकराःशोभनाइतियावत् ॥ रुद्राक्षाएवफणींद्राःशेषादयोभूषणानियेषांतेतथा ॥ यद्वा प्रसिद्धारुद्रानभवंतीत्यरुद्रास्तेचतेरुद्राक्षफणींद्रभूषणाश्च ॥ त्रिपुंड्रंनामांगुलित्रयेणललाटेदीयमानाविभूतिस्तदेवचंद्रार्धंधरंतीतितथा ॥ अथवारूपकर्मंतरेणयथाश्रुतएवार्थः ॥ तथाचपाद्मे ॥ काश्यांवसंतियेजीवास्तान्पश्यंतिसुरोत्तमाः ॥ चतुर्भुजांस्त्रिनयनान्गंगोद्धासितमूर्धजानिति ॥९६॥ तर्हिकिंजना मनुष्या एवात्ररुद्रशरीरामत्स्यसृगालाद्यानेत्यतआह ॥

अरुद्ररुद्राक्षफणींद्रभूषणास्त्रिपुंड्रचंद्रार्धधराधरांगताः ॥ निरंतरंकाशिनिवासिनोजनागिरींद्रजेपारिषदामताभम ॥ ९६ ॥ यावंतएवानिवसंतिचजंतवोऽत्र
काश्यांजलस्थलचराझषजंबुकाद्याः ॥ तावंतएवमदनुग्रहरुद्रदेहादेहावसानमधिगम्यमयिप्रविष्टाः ॥ ९७ ॥ येतुवर्षेषवोरुद्रादिविदेविप्रकीर्तिताः ॥
वातेषवोंऽतरिक्षेयेयेभुव्यन्नेषवःप्रिये ॥ ९८ ॥ रुद्रादशदशप्राच्यवाचीप्रत्यगुदक्स्थिताः ॥ ऊर्ध्वदिक्स्थाश्चयेरुद्राःपठ्यंतेवेदवादिभिः ॥ ९९ ॥

यावंतइति ॥ जलस्थलयोश्चरंतीतितथा ॥ एतस्यैवविवरणंझषजंबुकाद्याइति ॥ मत्स्यसृगालादयइत्यर्थः ॥ सर्वेषामविशेषेणकैवल्यावधिमाह ॥ देहावसानमिति ॥ मयिपरमात्मनिईश्वरशरीरेवा ॥ ९७ ॥ एवंकाशीमाहात्म्यंनिर्वर्ण्यरुद्रावासंनामनिर्वक्ति येत्वितिसार्धत्रयेण ॥ अथवैवंश्लोकद्वयेनभूमिकामारचय्यरुद्रावासंनामनिर्वक्ति येत्वितिसार्धत्रयेण ॥ वर्षेषवोवर्षाण्येवेषवोबाणायेषांतेतथा ॥ वातेषवोवाताएवइषवोयेषांतेतथा ॥ अन्नेषवोऽन्नमेवेषवोबाणायेषांतेतथा ॥९८॥ रुद्राइत्यस्यावृत्तिःसर्वत्रान्वयार्था ॥ दशदशेत्युपलक्षणंयेकेचनेत्यर्थः ॥ चकारादधोदिक्स्थाविदिक्स्थाश्चगृह्यंते ॥ वेदवेदिभिःश्रुत्यभिज्ञैः ॥ तथाचवेदवचनम् ॥ अथत्रीणियजूंष्युच्यंते नमोरुद्रेभ्योयेपृथिव्यांयेंतरिक्षेयेदिवियेषामन्नंवातोवर्षमिषवस्तेभ्योदशप्राचीर्दशदक्षिणादशप्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वास्तेभ्योनमस्तेनोमृडयंतुतेयंद्विष्मोयश्चनोद्वेष्टितंवोजंभेदधामीति ॥ अस्याःश्रुतेरयमर्थः ॥ अथपृथिव्यादिलोकत्रयभेदेनोद्दिष्टलोकभेदाच्चयजुस्त्रयंद्रष्टव्यम् ॥ तदाएवंपाठःसंपद्यते ॥ नमोरुद्रेभ्यइत्युपक्रम्ययेपृथिव्यांयेषामन्नमिषवइत्याद्योमंत्रः ॥ येंऽतरिक्षेयेषांवातइषवइतिद्वितीयोमंत्रः ॥ येदिवियेषांवर्षमिषवइतितृतीयोमंत्रः ॥ तेभ्योदशप्राचीरित्यादिसर्वत्रसमानम् ॥ येरुद्राःपृथिव्यांवर्तंतेतेष्वपिरुद्रेषुयेषांरुद्रविशेषाणामन्नमेवेषवोबाणाअपथ्यान्नभक्षणेप्रवर्त्यवाअन्नार्थंचौर्यंकारयित्वावायान्हिंसंतितान्प्रतिहिंसकानांरुद्राणामन्नमेवेषवस्तेभ्यः पृथिव्यांस्थितेभ्योऽन्नबाणकेभ्यश्चरुद्रेभ्योनमः ॥ तथायेरुद्राअंतरिक्षेवर्तंतेतेषांमध्येपियेषांवातएवेषवस्तीव्रवायुनारोगानुत्पाद्यहिंसंतितेभ्योंऽतरिक्षवर्तिभ्योवातेषुभ्यश्चरुद्रेभ्योनमोऽस्तु ॥ तथायेरुद्रादिविवर्तंतेतेष्वपियेषांरुद्रविशेषाणां

वर्षमेवेषवोबाणाअतिवृष्ट्यनावृष्टिभ्यांप्राणिनोहिंसंतितेभ्योदिविस्थितेभ्योवर्षेषुभ्यश्चरुद्रेभ्योनमोऽस्तु ॥ दशप्राचीः ॥ दशेत्युपलक्षणम् ॥ येकेचनरुद्राःपूर्वोक्तेष्वेवप्राचीःप्राचीदिग्जाः । प्रतीचीःप्रतीचीदिग्जाः ॥ विभक्तिव्यत्ययेनोपचारात् ॥ तेभ्योनमोस्त्वित्यग्रिमेणनमःपदेनसंबंधः ॥ एवंदशदक्षिणादिषुदशोर्ध्वाऽतेषुयोज्यम् ॥ दशोर्ध्वाइत्यधोदिक्स्थानांविदिक्स्थानांचोपलक्षणम् ॥ यत्रकुत्रचित्स्थितेभ्योरुद्रेभ्योनमइतिवाक्यार्थः ॥ अत्रकेचित् ॥ कीदृशोनमस्कारइतिसएवविशिष्यते ॥ दशप्राचीःप्राङ्मुखत्वेनांजलिकरणेदशांगुलयःप्रागग्राभवंति ॥ एवंदक्षिणादिषूर्ध्वांतेषुयोज्यम् ॥ ईदृशैरंजलिविशेषैस्तेभ्योरुद्रेभ्योनमोऽस्तु ॥ यद्वा तेभ्योरुद्रेभ्योदशप्राचीरंगुलीःकरोमिनमस्कारार्थमितिसर्वत्रसंबद्ध्यते ॥ दशदक्षिणादशप्रतीचीर्दशउदीचीर्दशऊर्ध्वास्तेभ्यस्तेभ्योनमोस्त्वितिव्याचक्षते ॥ तेषांमते ॥ रुद्रादशदशप्राच्यवाचीप्रत्यगुदक्स्थिताः ॥ ऊर्ध्वदिक्स्थाश्चयेरुद्राःपठ्यंतेवेदवादिभिरितिस्कांदवचनंविरुध्यते ॥ अतोविचार्ययद्युक्तंतदेवविद्वद्भिर्ग्राह्यमिति ॥ तेचरुद्रानोऽस्मान्मृडयंतुसुखयंतुतेवयंनमस्कृतरुद्राःसंतोयंवैरिणंतूष्णीमवस्थितमपिद्विष्मःयश्चवैरीनोऽस्माँस्तूष्णीमवस्थितानपिद्वेष्टितदुभयविधंवैरिणंहेरुद्रावोयुष्माकंजंभेविदारितास्येदधामिस्थापयामीति ॥ ९९ ॥ पूर्वोक्तान्रुद्राननूद्यनामनिर्वचनमाह ॥ असंख्याताइति ॥ अधिभूतलइत्यंतरिक्षादीनामुपलक्षणम् ॥ तेचतेसर्वेचतेभ्यः ॥ १०० ॥ नामनिर्वचनप्रयोजनमाह ॥ तस्मादिति ॥ वर्णान्ब्राह्मणादीन् ॥

असंख्याताःसहस्राणियेरुद्राअधिभूतले ॥ तत्सर्वेभ्योऽधिकाःकाश्यांजंतवोरुद्ररूपिणः ॥१००॥ रुद्रावासस्ततःप्रोक्तमविमुक्तंघटोद्भव ॥ तस्मात्समर्च्य काशिस्थान्वर्णान्वर्णेतराश्रमान् ॥ १ ॥ श्रद्धयेश्वरबुद्ध्याचरुद्रार्चाफलभाङ्नरः ॥ २ ॥ श्मशब्देनशवःप्रोक्तःशानंशयनमुच्यते ॥ निर्वचंतिश्मशानार्थं मुनेशब्दार्थकोविदाः ॥ ३ ॥ महांत्यपिचभूतानिप्रलयेसमुपस्थिते ॥ शेरतेऽत्रशवाभूत्वाश्मशानंतुततोमहत् ॥ ४ ॥ अप्सुभूरिहलयेलयंव्रजेदापऔर्ववदनोग्रकंदरे ॥ मातरिश्वनिमहातनूनपाद्व्योम्निसंक्षयतिवैसदागतिः ॥ ५ ॥ व्योमचापिलयमेत्यहंकृतौसापिषोडशविकारसंयुता ॥ लीयतेमहतिबुद्धिसंज्ञकेहामहान्प्रकृतिमध्यगोभवेत् ॥ ६ ॥ सागुणत्रयमयीचनिर्गुणंतंपुमांसमवगुह्यतिष्ठति ॥ पंचविंशतितमःपरःपुमान्देहगेहपतिरेषजीवकः ॥ ७ ॥

वर्णेतराश्वरजकादयः ॥ आश्रमानिति ॥ आसमंताच्छ्रमंकुर्वंतीत्याश्रमाश्च पशुपक्षिरूपादयः ॥ यद्वा आश्रमाश्चब्रह्मचर्याद्याश्रमवंतः ॥ यद्वा वर्णेभ्यइतरेयेआश्रमाःआश्रमवंतस्तान् ॥ वर्णत्वेनाश्रमित्वेनचसमर्च्येत्यर्थः ॥ १ ॥ नरोमनुष्यमात्रोरुद्रार्चाफलभाग्भवेदित्यर्थः ॥ २ ॥ महाश्मशाननामनिर्वक्ति श्मशब्देनेतिद्वाभ्याम् ॥ श्मशानार्थंश्मशानशब्दयोरर्थम् ॥ ३ ॥ एवंश्मशानशब्दयोरर्थं प्रदर्श्यनिर्वचनमाह ॥ महांत्यपीति ॥ अपिशब्देनाहंकारादयोगृह्यंते ॥ शवामृताः ॥ शेरतेलीयंते ॥ अत्रकाश्यांशवीभूय ॥ ४ ॥ शयनमेव ॥ तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइत्यादिश्रुत्युक्तसृष्टिप्रातिलोम्येनदर्शयति अप्सुभूरितिचतुर्भिः ॥ इहाविमुक्ते ॥ और्वशब्देनात्रतेजोगृह्यते ॥ तस्यवदनोग्रकंदरेमुखवर्तिमहादर्यांतेजसीत्यर्थः ॥ मातरिश्वनिवायौमहातनूनपात् महाभूतलक्षणंतेजइत्यर्थः ॥ वशब्दःश्रुतिप्रसिद्धिद्योतनार्थः ॥ संक्षयतिलीयते ॥ सदागतिर्वायुः ॥ ५ ॥ एतिप्राप्नोति ॥ अहंकृतौ अहंकारे ॥ साअहंकृतिः ॥ अधिष्ठातृदेवैःसहेंद्रियाणामभेदविवक्षयाविकाराणांषोडशत्वम् ॥ तेचैकादशेन्द्रियपंचमहाभूतरूपास्तत्संयुताहैरण्यगर्भीसमष्टिबुद्धिर्महत्तत्त्वमितिवेदांतिमतंगृहीत्वामहांतंविशिनष्टि ॥ बुद्धिसंज्ञकइति ॥ आधिदैवाध्यात्मभेदेनवापदद्वयम् ॥ हाकष्टे ॥ प्रकृतिमध्यगःप्रकृतौलीनइत्यर्थः ॥ ६ ॥ तंप्रसिद्धंप्रकृत्यधिष्ठातारमितियावत् ॥ तमेवपुमांसंविशिनष्टि ॥

पंचविंशतितमइति ॥ पंचविंशतेःपूरणःपरःपुमान्प्रकृतेःपरःपुरुषइत्यर्थः ॥ देहएवगेहंतस्यदेहदैहिकयोर्वापतिः ॥ देहेंद्रियादीन्जीवयतीतिजीवकः ॥ ७ ॥ प्राकृतःप्रकृतिकार्यमात्रसंबंधी ॥
कीदृशः ॥ हंसयानहरिरुद्राणांवर्जितंवर्जनंयस्मिन्सतथा ॥ हंसयानोब्रह्मा ॥ तथाचोक्तं विष्णोःसामान्यलक्षणेपरेऽहमेवासमित्यस्मिन्श्लोकेकैवल्यदीपिकाकारेण ॥ नचसगुणेषुचतु
र्ष्वव्याप्तिस्तेषामपिस्वरूपातिरोधानात् ॥ यत्तु ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे ॥ परस्यांतेकृतात्मानआविशंतिपरंपदमितितत्त्वश्वमेधादिनाहिरण्यगर्भत्वप्राप्तपरमितिज्ञातव्यम् ॥ कल्पभेदाभिप्रायेणवै
तद्वचनम् ॥ यद्वा हंसैःपरमहंसैर्यानंज्ञानंप्राप्तिर्वायस्य ॥ यद्वा हंतिविपक्षमितिहंसोगरुडःसयानंयस्यसतथा ॥ हंसयानश्चासौहरिश्चेतिव्याख्येयम् ॥ अथवा हंसयानहरिरुद्रैरपिवर्जितोरहितइ
त्यर्थः ॥ तथाचवासिष्ठे ॥ परमेष्ठ्यपिनिष्ठावान्हीयतेहरिरप्यजः ॥ भवोप्यभावमायातिकैवास्थास्मादृशेजनइति ॥ प्रकृत्यधिष्ठातुरपिपुरुषस्यपरमात्मनिलयमाह ॥ कालमूर्तिरित्यर्धेन ॥ कालमूर्तिः
सर्वसंहारकः ॥ कलयतिसंहरत्यात्मसात्करोतीत्यर्थः ॥ परईश्वरः परमात्मेत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिरीश्वरोग्रइति ॥ ८ ॥ ईश्वरस्वरूपंदर्शयन्माधवोमाधवयोरैक्यमाह ॥ सवैइति ॥ वैशब्दः

प्राकृतःप्रलयएषउ[illegible]नेहंसयानहरिरुद्रवर्जितः ॥ कालमूर्तिरथतंचपूरुषंहेलयाकलयतीश्वरःपरः ॥ ८ ॥ सवैमहाविष्णुरितीर्यतेबुधैस्तंवैमहादेवमुदाह
रंति ॥ सोंऽतादिमध[illegible]ःपरिवर्जितःशिवःसश्रीपतिःसोपिहिपार्वतीपतिः ॥ ९ ॥ दैनंदिनेऽथप्रलयेत्रिशूलकोटौसमुत्क्षिप्यपुरींहरःस्वाम् ॥ बिभर्तिसंवर्त
महास्थिभूषणस्ततोहिकाशीकलिकालवर्जिता ॥ ११० ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ वाराणसीतिकाशीतिरुद्रावासइतिद्विज ॥ महाश्मशानमित्येवंप्रो
क्तमानंदकाननम् ॥११॥ इतिदेवीपुरःप्रोक्तंदेवदेवेनशंभुना ॥ यथाविष्णोःपुराख्यातंतथैवचमयाश्रुतम् ॥ तच्चत्वदग्रेकथितंरहस्यंकाशिजंमहत् ॥१२॥

प्रसिद्धावद्योती ॥ वेवेष्टिव्याप्नोतीतिविष्णुः ॥ जीवकालाकाशादिव्यावृत्त्यर्थंमहेतिविशेषणम् ॥ यद्वा विशतिव्याप्नोतीतिविष्णुः ॥ विशतेर्व्याप्नोतेर्वेतियास्कवचनात् ॥ यद्वा महाविर्महापक्षी
जीवात्मा ॥ परमात्मनइवआत्मनोपिद्वासुपर्णेत्यादिश्रुत्योपचारवृत्त्यापक्षित्वस्याभिधानात् ॥ महावेर्जीवात्मनोजटायोर्वाकरुणामृतंस्नुतंयेनसमहाविष्णुः ॥ तथाचहनुमद्वाक्यम् ॥ योमहान्पूजितो
व्यापीमहावेःकरुणामृतम् ॥ स्नुतंयेनजटायोश्चमहाविष्णुंनमाम्यहमिति ॥ देवनंदेवःस्वप्रकाशस्तस्यमहत्त्वंनामब्रह्मादिनियंतृत्वम् ॥ शिवआनंदरूपः ॥ ९ ॥ एवमर्थात्प्राकृतप्रलयेविश्वेश्वरस्य
क्रीडाधिष्ठानत्वेनकाश्याःस्थितिमभिधायदैनन्दिनेपिस्थितिप्रकारमाह ॥ दैनंदिनइति ॥ अथवा ननुप्राकृतप्रलयेकाश्याअपिकिंलयेनभाव्यंनेत्याह ॥ दैनन्दिनइति ॥ अथोऽपिदैनन्दिनप्रलये
तावद्बिभर्त्येवंप्राकृतप्रलयेपिबिभर्तीत्यर्थः ॥ संवर्तमहास्थिभूषणःप्रलयकालीनब्रह्मस्थ्यलंकरणः ॥ कलिश्चकालश्चमृत्युस्ताभ्यांवर्जितारहिताअथवाताभ्यांमुक्तिप्रतिबंधहीनेत्यर्थः ॥ ११० ॥
वाराणस्यादिनामनिर्वचनमुपसंहरति ॥ वाराणसीति ॥ ११ ॥ काशीरहस्यकथनमुपसंहरति ॥ इतिदेवीपुरइति ॥ पुरोऽग्रतः ॥ यथाविष्णोःपुराख्यातंकथितंदेव्याःपुरःप्रोक्तंतथैवचतादृशमेवमातु

रुत्संगस्थितेनमयाश्रुतमित्यर्थः ॥ १२ ॥ अध्यायपाठादेःफलमाह ॥ जप्त्वेति ॥ पठित्वेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अत्यौत्सुक्येनप्रश्नकरणेस्वच्छंदयति ॥ अतःपरमिति ॥ ११४ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृ
तायांकाशीखण्डटीकायांत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ एकत्रिंशत्तमेऽध्यायेमहापुण्यप्रदंनृणाम् ॥ वर्ण्यतेकालराजस्यमाहात्म्यंजन्मनासह ॥ १ ॥ एतादृक्तपःप्रभाववानप्यहंश्रीकालराजेनकाश्या
निष्कासितइतिमनसिनिधायपरमसंभ्रमेणश्रीकालभैरवकथांप्रष्टुमुक्तानुवादपूर्वकंपूर्वोक्तांकथामात्मनस्तृप्त्यभावावेदनेनाभिनन्दति ॥ सर्वज्ञेति ॥ स्कंदितःशोषितोमारितस्तारकनामाऽसुरोयेनतत्संबो
धनंतथा ॥ १ ॥ २ ॥ भैरवसंकथनमेवविस्तरेणपृच्छति ॥ कोसाविति ॥ कोसावित्यर्धेनैकःप्रश्नः ॥ अत्रअस्याम् ॥ किंरूपमित्यर्धेनप्रश्नत्रयम् ॥ ३ ॥ कथमाराधितइत्यर्धेनैकः ॥ आरा
धितइत्यर्द्धेनैकइतिषट्प्रश्नाः ॥ ४ ॥ भैरवकथांकथयिष्यन्प्रथमंप्रष्टारंस्तौति ॥ वाराणस्यामिति ॥ प्रेमभक्तिः ॥ वर्ततेजायते ॥ यथाप्रेमप्रवर्तेतइतिक्वचित् ॥ तवेतिशेषः ॥ कस्यचिदित्यत्रान्ये
तिच ॥ यथातेप्रेमवर्धतेइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ५ ॥ श्रोतॄन्प्रोत्साहयति ॥ प्रादुर्भावमिति ॥ ६ ॥ श्रीभैरवाविर्भावंवक्तुंजगद्रक्षांप्रार्थयानोमंगलार्थंतंपूजयति ॥ पाणिभ्यामिति ॥ महा

जप्त्वाध्यायमिमंपुण्यंमहापातकनाशनम् ॥ श्रावयित्वाद्विजान्सम्यक्छिवलोकेमहीयते ॥ १३ ॥ अतःपरंकलशजकिंशुश्रूषसितद्वद ॥ काशीकथा
कथ्यमानाममापिपरितोषकृत् ॥ ११४ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेवाराणसीमहिमवर्णनंनाम
त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ सर्वज्ञहृदयानंदस्कंदस्कंदिततारक ॥ नतृप्तिमधिगच्छामिशृण्वन्वाराणसीकथाम् ॥ १ ॥
अनुग्रहोयदिमयियोग्योस्मिश्रवणेयदि ॥ तदाकथयमेनाथकाश्यांभैरवसंकथाम् ॥ २ ॥ कोसौभैरवनामात्रकाशिपुर्यांव्यवस्थितः ॥ किंरूपमस्य
किंकर्मकानिनामानिचास्यवै ॥३॥ कथमाराधितश्चैवसिद्धिदःसाधकस्यवै ॥ आराधितःकुत्रकालेक्षिप्रंसिद्ध्यतिभैरवः ॥४॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥
वाराणस्यांमहाभागयथातेप्रेमवर्तते ॥ तथानकस्यचिन्मन्येततोवक्ष्याम्यशेषतः ॥५॥ प्रादुर्भावंभैरवस्यमहापातकनाशनम् ॥ यच्छ्रुत्वाकाशिवास
स्यफलंनिर्विघ्नमाप्नुयात् ॥ ६ ॥ पाणिभ्यांपरितःप्रपीड्यसुदृढंनिश्चोत्यानिश्चोत्यचब्रह्मांडंसकलंपचेलिमरसालोच्चैःफलाभंमुहुः ॥ पायंपायमपायत
स्त्रिजगतीमुन्मत्तवत्तैरसैर्नृत्यंस्तांडवडंबरेणविधिनापायान्महाभैरवः ॥ ७ ॥

भैरवोऽपायतोऽज्ञानतत्कार्यलक्षणात्त्रिजगतींत्रिजगतीस्थंलोकंब्रह्मांडांतर्वर्तियत्किंचित्प्राणिजातमित्येतत् ॥ पायाद्रक्षतुमोचयत्वित्यन्वयः ॥ किंकुर्वन् ॥ तांडवाडंबरेणविधिनानृत्याटोपप्रकारेण
नृत्यन्नृत्यंकुर्वन् ॥ सामान्यविशेषभावादपौनरुक्त्यम् ॥ कइव ॥ उन्मत्तवदुन्मत्तइव ॥ तत्रहेतुः ॥ तैरसैर्ब्रह्मांडांतर्वर्तितत्तद्भूतास्वादनरसैरित्यर्थः ॥ किंकृत्वेत्यपेक्षायांरसाधिकरणमाह ॥ सुदृढं
यथास्यात्तथासकलंसंपूर्णम् ॥ यद्वा कलामायातत्सहितम् ॥ पाणिभ्यांपरितःसर्वतःप्रपीड्यातिशयेननिष्पीड्यनिश्चोत्यानिश्चोत्यचसंचुष्यसंचुष्य ॥ चकारःसमुच्चये ॥ नकेवलंप्रपीड्यनिश्चोत्य
निश्चोत्यचेत्यर्थः ॥ पायंपायंपीत्वापीत्वा ॥ मुहुर्वारंवारमतिशयेनेत्यर्थः ॥ कीदृशम् ॥ पचेलिमंपक्वशीलम् ॥ यद्रसालोच्चैःफलंमहदाम्रफलंतदाभंतत्तुल्यम् ॥ यद्वा पाणिभ्यांकरवन्निर्भयाभ्यामनु
भवनित्यबोधाभ्यांमायासहितंब्रह्मांडंप्रपीड्यसंकुच्य ॥ तथाचोक्तम् ॥ नित्यबोधपरिपीडितंजगद्विभ्रमंतुदतिवाक्यजामतिः ॥ वासुदेवनिहतंधनंजयोहंतिकौरवकुलंयथापुनरीति ॥ निश्चोत्यनिश्चोत्य

चमननिदिध्यासनाभ्यांक्षरणतामापाद्यचपीत्वापीत्वाअत्यंतंनाशंनीत्वासर्वसंहरणात्कालः कुयोगिनांभयंकरत्वाद्भैरवः परमात्मातत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्याभिव्यक्तस्तैरसैःप्रसिद्धैर्ब्रह्मानंदानुभवैर्नृ
त्यंस्त्रिजगतीस्थंलोकंपायादित्यन्यत्समानम् ॥ योवारंवारंसकलंब्रह्मांडपायंपायंवर्ततेसइदानींत्रिजगतींपायादित्यध्याहृत्ययोजनेतितुप्राकृतंव्याख्यानम् ॥ ७ ॥ महादेवस्वरूपाऽज्ञानाद्गर्वंकुर्वतोहिरण्य
गर्भस्यशिरश्छेत्तुंकालभैरवमुत्पादितवानीश्वरइतिप्रथमप्रश्नस्योत्तरंवक्तुंब्रह्मादीनांतदज्ञानमाह ॥ कुंभयोनेइति ॥ ८ ॥ तयोरप्यवेदनेहेतुमाह ॥ नचित्रमिति ॥ ९ ॥ तर्ह्यनिर्मोक्षोदुर्ज्ञेयत्वादित्या
शंक्याह ॥ वेदयेदिति ॥ १० ॥ ननुसर्वगतत्वात्सर्वैर्दृश्यतामित्यतआह ॥ ससर्वगइति ॥ ननुदेवत्वेनसर्वैर्ज्ञायतएवेत्यतआह ॥ देववद्दृश्यतेमूढैरिति ॥ देववत्साधारणदेवतावत् ॥ ११ ॥ एत

कुंभयोनेनवेत्त्येवमहिमानंमहेशितुः ॥ चतुर्भजोपिवैकुंठश्चतुर्वक्त्रोपिविश्वकृत् ॥ ८ ॥ नचित्रमत्रभूदेवभवमायादुरत्यया ॥ तयासंमोहिताःसर्वेनावयं
त्यपितंपरम् ॥ ९ ॥ वेदयेद्यदिचात्मानंसएवपरमेश्वरः ॥ तदाविंदंतिब्रह्माद्याःस्वेच्छयैवनतंविदुः ॥ १० ॥ ससर्वगोपिनेक्ष्येतस्वात्मारामोमहेश्वरः ॥
देववद्बुध्यतेमूढैरतीतोयोमनोगिराम् ॥ ११ ॥ पुरापितामहंविप्रमेरुशृंगेमहर्षयः ॥ प्रोचुःप्रणम्यलोकेशंकिमेकंतत्त्वमव्ययम् ॥ १२ ॥ समाययामहे
शस्यमोहितोलोकसंभवः ॥ अविज्ञायपरंभावमात्मानंप्राहवर्षिणम् ॥ १३ ॥ जगद्योनिरहंधातास्वयंभूरेकईश्वरः ॥ अनादिमदहंब्रह्ममामनर्च्यनमु
च्यते ॥ १४ ॥ प्रवर्तकोहिजगतामहमेकोनिवर्तकः ॥ नान्योमदधिकःसत्यंकश्चित्कोपिसुरोत्तमाः ॥ १५ ॥ तस्यैवंब्रुवतोधातुःक्रतुर्नारायणांशजः ॥
प्रोवाचप्रहसन्वाक्यंरोषताम्रविलोचनः ॥ १६ ॥ अविज्ञायपरंतत्त्वंकिमेतत्प्रतिपाद्यते ॥ अज्ञानंयोगयुक्तस्यनचैतदुचितंतव ॥ १७ ॥ अहंकर्ताहिलो
कानांयज्ञोनारायणःपरः ॥ नमामनादृत्यविधेजीवनंजगतामज ॥ १८ ॥ अहमेवपरंज्योतिरहमेवपरागतिः ॥ मत्प्रेरितेनभवतासृष्टिरेषाविधीयते ॥
॥ १९ ॥ एवंविप्रकृतौमोहात्परस्परजयैषिणौ ॥ पप्रच्छतुःप्रमाणज्ञानागमांश्चतुरोपितौ ॥ २० ॥ ॥ विधिक्रतूऊचतुः ॥ ॥ वेदाःप्रमाणंसर्वत्रप्रति
ष्ठांपरमामिताः ॥ यूयमेवनसंदेहःकिंतत्त्वंप्रतितिष्ठत ॥ २१ ॥ श्रुतयऊचुः ॥ ॥ यदिमान्यावयंदेवौसृष्टिस्थितिकरौविभू ॥ तदाप्रमाणंवक्ष्यामो
भवत्संदेहभेदकम् ॥ २२ ॥

देवदर्शयितुमितिहासमाह ॥ पुरेति ॥ तत्त्वंवस्तु ॥ १२ ॥ वर्षिणंश्रेष्ठम् ॥ १३ ॥ श्रेष्ठत्वमेवाह जगद्योनिरितिद्वयेन ॥ अनर्च्यापूज्याज्ञात्वेतिवा ॥ १४ ॥ १५ ॥ क्रतुर्यज्ञोयज्ञाधि
ष्ठाताविष्णुरितियावत् ॥ यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ एवमितिस्कंदोक्तिः ॥ विप्रकृतौविरुद्धौ ॥ आगमान्मूर्तिधरान्वेदान् ॥ चतुरश्चतुःसंख्याकान् ॥
॥ २० ॥ तयोःप्रश्नमेवदर्शयति ॥ वेदाःप्रमाणमिति ॥ तर्हिकिंप्रत्यक्षादीनामिवप्रामाण्यमस्माकंनेत्याह ॥ परमांप्रतिष्ठांयूयमेवेताः प्राप्ताइति ॥ अपौरुषेयत्वात्तर्काप्रतिष्ठानादितिन्यायोपबृंहित
व्याससूत्राच्चेतिभावः ॥ प्रतितिष्ठतप्रतिजानीतआश्रयतेतिवा ॥ प्रतितिष्ठथेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ प्रतितिष्ठतीतिचक्वचित्पाठः ॥ २१ ॥ श्रुतीनांप्रतिवचनमाह ॥ यदीति ॥

हेदेवौ ॥ प्रमाणंयथार्थम् ॥ २२ ॥ श्रुत्युक्तमिति ॥ श्रुतीःप्रतिवेदान्प्रति ॥ किमूचतुस्तदाह ॥ युष्मदुक्तंप्रमाणंनाविति ॥ अयंभावः ॥ वेदवचनमेवतावन्निर्दुष्टत्वात्स्वतः
प्रमाणंकिंपुनर्वक्तव्यंतदधिष्ठातॄणांमूर्तिमतांभवतामिति ॥ २३ ॥ चतुर्णांवेदानांचत्वारिवचनानिक्रमेणदर्शयति ॥ यदिति ॥ यदंतःस्थानिप्रलयकाले ॥ यतःसर्वंप्रवर्ततेसृष्टिसमये ॥
॥ २४ ॥ योगेनचाष्टांगेनज्ञानयोगेनवा ॥ २५ ॥ भासतेस्फुरति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नतत्रसूर्योभातिनचंद्रतारकंनेमाविद्युतोभांतिकुतोऽयमग्निः ॥ तमेवभांतमनुभातिसर्वंयस्यभासासर्वमिदंविभातीति
॥ २६ ॥ २७ ॥ स्मित्वाईषद्धास्यंकृत्वा ॥ क्रतुविधीयज्ञब्रह्माणौ ॥ मोहांध्येनांकितौ मोहेनाज्ञानेनजातंयदांध्यमज्ञत्वंतेनांकितौचिह्नितौयुक्ताविितियावत् ॥ २८ ॥ कथमिति ॥ कथमसौपरंब्रह्म
त्वमापन्नःप्राप्तइतिद्वितीयेनान्वयः ॥ विटंकवेशःकुत्सितालंकारःकुत्सिताकारइतिवा ॥ तदेवाह प्रमथनाथइत्यादिना ॥ पितृवनेश्मशानेशिवयाताहृग्रूपयारममाणइतिसंबंधः ॥ तद्ब्रह्मक्वचकीदृ

श्रुत्युक्तमिदमाकर्ण्यप्रोचतुस्तौश्रुतीःप्रति ॥ युष्मदुक्तंप्रमाणंनौकिंतत्त्वंसम्यगुच्यताम् ॥ २२ ॥ ऋगुवाच ॥ ॥ यदंतःस्थानिभूतानियतःसर्वंप्रवर्तते ॥
यदाहुस्तत्परंतत्त्वंसरुद्रस्त्वेकएवहि ॥ २४ ॥ ॥ यजुरुवाच ॥ ॥ योयज्ञैरखिलैरीशोयोगेनचसमिज्यते ॥ येनप्रमाणंहिवयंसएकःसर्वदृक्छिवः ॥२५॥
॥ सामोवाच ॥ ॥ येनेदंभ्राम्यतेविश्वंयोगिभिर्योविचिंत्यते ॥ यद्भासाभासतेविश्वंसएकस्त्र्यंबकःपरः ॥ २६ ॥ ॥ अथर्वोवाच ॥ ॥ यंप्रपश्यं
तिदेवेशंभक्त्यानुग्राहिणोजनाः ॥ तमाहुरेकंकैवल्यंशंकरंदुःखतस्करम् ॥ २७ ॥ श्रुतीरितंनिशम्येत्थंतावतीवविमोहितौ ॥ स्मित्वाहतुःक्रतुविधीमोहां
ध्येनांकितौमुने ॥ २८ ॥ कथंप्रमथनाथोसौरममाणोनिरंतरम् ॥ दिगंबरःपितृवनेशिवयाधूलिधूसरः ॥ २९ ॥ विटंकवेशोजटिलोवृषगोव्यालभूषणः ॥
परंब्रह्मत्वमापन्नःक्वचतत्संगवर्जितम् ॥ ३० ॥ तदुदीरितमाकर्ण्यप्रणवात्मासनातनः ॥ अमूर्तोमूर्तिमान्भूत्वाहसमानउवाचतौ ॥ ३१ ॥ प्रणवउवाच ॥
नह्येषभगवाञ्छक्त्यास्वात्मनोव्यतिरिक्तया ॥ कदाचिद्रमतेरुद्रोलीलारूपधरोहरः ॥ ३२ ॥ असौहिभगवानीशः स्वयंज्योतिःसनातनः ॥ आनं
दरूपातस्यैषाशक्तिर्नागंतुकीशिवा ॥ ३३ ॥

शम् ॥ संगवर्जितमसंगम् ॥ असंगोनहिसज्जतइतिश्रुतेः ॥ संगवर्जिनामितिपाठेसंगवर्जिनांपरमहंसानांप्राप्यंतद्ब्रह्मक्व क्वचैताहृक्संगवानयमतिशेषोतस्तत्परंब्रह्मकथमयंप्राप्तइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥
तदुदीरितमिति ॥ प्रणवात्माप्रणवोनामेश्वरादुत्पन्नोभगवतोबोधकोवेदोत्पत्तिहेतुस्तदात्मातत्स्वरूपः ॥ तदुक्तंभागवते ॥ ततोभूत्त्रिवृदोंकारोयोव्यक्तप्रभवःस्वराट् । यत्तल्लिंगंभगवतोब्रह्मणःपरमात्मन
इति ॥ गीतासारेच ॐकारप्रभवावेदा ॐकारप्रभवाःस्वराः ॥ ॐकारप्रभवंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरमिति ॥ ब्रह्मनारायणयोरपिमोहइति ॥ हसमानोहसन् ॥ असहमानइतिकेचित् ॥ ३१ ॥ प्रणववच
नमाह ॥ नह्येषइति ॥ स्वात्मनोव्यतिरिक्तयाभिन्नयाशक्त्या एषकदाचिदपिरमतइतिनाहिकिंत्वभिन्नयैवेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ तर्हिकीदृगस्यस्वरूपंशक्तेर्वेतिपृच्छायांतदाह ॥ असौहीति ॥ नागंतुकी

नित्येत्यर्थः ॥ ३३ ॥ इत्येवमिति ॥ अजस्यहिअजस्यच ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ज्योतिरिति ॥ ददृशेदृष्टोविधिक्रतुभ्यामितिशेषः ॥ ३६ ॥ संभावयेद्वितर्कयेत् ॥ ३७ ॥ भालाक्षोललाटनेत्रः ॥
नागोडुपविभूषणःसर्पांगदचंद्रावतंसः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ अथेति ॥ अथानंतरंसईश्वरःपद्मयोनेर्गिरंश्रुत्वाकोपतःपुरुषमुत्पाद्यतंप्राहेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ स्वकोपतइतिक्वचित्पाठः ॥
किंरूपमितिद्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ भैरवाकृतिमिति ॥ ४१ ॥ कानिनामानीतिचतुर्थस्यप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ कालेति ॥ ४२ ॥ कालराजनामसान्वयमुक्त्वाकालभैरवनामनिर्वक्ति ॥
विश्वमिति ॥ ४३ ॥ पुनरपिनामद्वयंनिर्वक्ति आमर्दयिष्यतीतिद्वयेन ॥ आमर्दयिष्यतिपीडयिष्यति ॥ तुष्टःप्रायश्चित्तरूपत्वात्पीडायाः ॥ रुष्टइतिवापाठः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

इत्येव मुक्तेपितदामखमूर्तेरजस्यहि ॥ नाज्ञानमगमन्नाशंश्रीकंठस्यैवमायया ॥ ३४ ॥ प्रादुरासीत्ततोज्योतिरुभयोरंतरेमहत् ॥ पूरयन्निजयाभासाद्यावा
भूम्योर्यदंतरम् ॥ ३५ ॥ ज्योतिर्मंडलमध्यस्थोददृशेपुरुषाकृतिः ॥ प्रजज्वालाथकोपेनब्रह्मणःपंचमंशिरः ॥ ३६ ॥ आवयोरंतरंकोसौबिभृयात्पुरु
षाकृतिम् ॥ विधिःसंभावयेद्यावत्तावत्सहिविलोकितः ॥ ३७ ॥ स्रष्ट्राक्षणेनचमहान्पुरुषोनीललोहितः ॥ त्रिशूलपाणिर्भालाक्षोनागोडुपविभूषणः
॥ ३८ ॥ हिरण्यगर्भस्तंप्राहजानेत्वांचंद्रशेखरम् ॥ भालस्थलान्ममपुरारुद्रःप्रादुरभूद्भवान् ॥ ३९ ॥ रोदनाद्रुद्रनाम्नापियोजितोसिमयापुरा ॥ मामे
वशरणंयाहिपुत्ररक्षांकरोमिते ॥ ४० ॥ अथेश्वरःपद्मयोनेःश्रुत्वागर्ववतींगिरम् ॥ सकोपतःसमुत्पाद्यपुरुषंभैरवाकृतिम् ॥ ४१ ॥ प्राहपंकजजन्मासौ
शास्यस्तेकालभैरव ॥ कालवद्राजसेसाक्षात्कालराजस्ततोभवान् ॥ ४२ ॥ विश्वंभर्तुंसमर्थोऽसिभरणाद्भैरवःस्मृतः ॥ त्वत्तोभेष्यतिकालोपिततस्त्वं
कालभैरवः ॥ ४३ ॥ आमर्दयिष्यतिभवांस्तुष्टोदुष्टात्मनोयतः ॥ आमर्दकइतिख्यातिंततःसर्वत्रयास्यति ॥ ४४ ॥ यतःपापानिभक्तानांभक्षयिष्य
तितत्क्षणात् ॥ पापभक्षणइत्येवतवनामभविष्यति ॥ ४५ ॥ यामेमुक्तिपुरीकाशीसर्वाभ्योपिगरीयसी ॥ आधिपत्यंचतस्यास्तेकालराजसदैवहि ॥४६॥
तत्रयेपापकर्तारस्तेषांशास्तात्वमेवहि ॥ शुभाशुभंनतत्कर्मचित्रगुप्तोलिखिष्यति ॥ ४७ ॥ एतान्वरान्प्रगृह्याऽथतत्क्षणात्कालभैरवः ॥ वामांगुलिनखाग्रे
णचकर्तचशिरोविधेः ॥ ४८ ॥ यदंगमपराध्नोतिकार्यंतस्यैवशासनम् ॥ अतोयेनकृतानिंदातच्छिन्नंपंचमंशिरः ॥ ४९ ॥ यज्ञमूर्तिधरोविष्णुस्ततस्तुष्टा
वशंकरम् ॥ भीतोहिरण्यगर्भोपिजजापशतरुद्रियम् ॥ ५० ॥ आश्वास्यतौमहादेवःप्रीतःप्रणतवत्सलः ॥ प्राहस्वांमूर्तिमपरांभैरवंतंकपर्दिनम् ॥ ५१ ॥

कालभैरवायवरान्ददाति ॥ यामेइतिद्वाभ्याम् ॥ अनेनर्किंकर्मास्येतितृतीयप्रश्नस्योत्तरमुक्तम् ॥ आधिपत्यंपालकत्वम् ॥ अतएवोक्तंकालभैरवाष्टकेऽस्माभिः ॥ ईश्वरदत्तनिजस्थलपालं
कुंकुमचंदनमंडितभालम् ॥ भूतपिशाचपुरस्कृततालंनौमिसदाशिवभैरवदेवमिति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ एतानिति ॥ वामांगुलिनखाग्रेणवामकनिष्ठिकांगुलिनखाग्रेणेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ननुब्रह्मणःपंच
शिरस्कत्वात्किमित्येकमेवशिरोऽच्छिनत्तत्राह ॥ यदंगमिति ॥ ४९ ॥ तुष्टावशतरुद्रियेणेत्यग्रिमस्यविपरिणमय्यानुषंगः ॥ शतरुद्रियंनमस्तेरुद्रमन्यवइत्यादिस्तोत्रम् ॥ ५० ॥ स्वांस्वीयाम् ॥

अतएवनीललोहितेत्यादिभेदेननिर्देशः ॥ तामेवापरांमूर्तिंदर्शयति ॥ भैरवमिति ॥ ५१ ॥ वैधसंवेधसःसंबंधि ॥ ५२ ॥ व्रतंचभिक्षाटनादिरूपंधारय ॥ धृतिंलोकायदर्शयन्नितिक्वचित् ॥ तत्रधृतिंधैर्यम् ॥ एतदेवदर्शयति ॥ चरत्वमिति ॥ कापालव्रतंकपालधारणरूपंव्रतंसंकल्पम् ॥ संकल्पपूर्वकंकपालधारणंकृत्वेत्यर्थः ॥ तथाचस्मृतिः ॥ शिरःकपालध्वजवान्भिक्षाशीकर्मवेदयन्नित्यादि ॥ अन्तर्हितोभैरवस्येतिशेषः ॥ ५३ ॥ सर्वात्मनांऽतर्धानमाह उत्पाद्येतिपंचभिः ॥ एकांकन्यामुत्पाद्यकालंकालभैरवमनुगच्छेतितांनियोज्यततोऽन्तर्धानंगतइतिपंचमेनान्वयः ॥ कन्यांस्त्रियम् ॥ तांविशिनष्टि रक्तांबरधरामितिसार्धद्वयेन ॥ रक्तस्रग्रक्तसमूहःसैवगंधःसएवलेपनमनुलेपनंयस्यास्ताम् ॥ ५४ ॥ ललंत्याबहिर्निःसरंत्याजिह्वयाऽतिशयभीषणामतिशयेनभयंकराम् ॥५५॥ कर्त्रीकरकविशेषस्तस्याःकर्परंखण्डंहस्ताग्रेयस्यास्तां हस्ताग्रकृतभग्नकरकामित्यर्थः ॥ यद्वा कर्त्रीदात्रविशेषः ॥ कर्परंरक्तपात्रम् ॥ दात्रेणच्छित्त्वारुधिरंग्रहीतुंतदुभयहस्ताग्रामित्यर्थः ॥ स्फुरंत्यौपिंगेउग्रेतारकेकनीनिकेयस्यास्ताम् ॥ गर्जयंतींभर्त्सयंतीम् ॥ महान्वेगोयस्यास्ताम् ॥ भैरवस्यापिभीषणांभीतिहेतुंजनयंतीम् ॥ महोद्वेगंभैरवस्यापिभीषणमितिक्वचित्पाठः ॥ ५६ ॥

मान्योऽध्वरोसौभवतातथाशतधृतिस्त्वयम् ॥ कपालंवैधसंचापिनीललोहितधारय ॥ ५२ ॥ ब्रह्महत्यापनोदायव्रतंलोकायदर्शयन् ॥ चरत्वंसततंभिक्षांकापालव्रतमास्थितः ॥ इत्युक्त्वांऽतर्हितोदेवस्तेजोरूपस्तदाशिवः ॥ ५३ ॥ उत्पाद्यकन्यामेकांतुब्रह्महत्येतिविश्रुताम् ॥ रक्तांबरधरांरक्तांरक्तस्रग्गंधलेपनाम् ॥ ५४ ॥ दंष्ट्राकरालवदनांललज्जिह्वातिभीषणाम् ॥ अंतरिक्षैकपादाग्रांपिबंतींरुधिरंबहु ॥५५॥ कर्त्रीकर्परहस्ताग्रांस्फुरत्पिंगोग्रतारकाम् ॥ गर्जयंतींमहावेगांभैरवस्यापिभीषणाम् ॥ ५६ ॥ यावद्वाराणसींदिव्यांपुरीमेषगमिष्यति ॥ तावत्त्वंभीषणेकालमनुगच्छोग्ररूपिणि ॥ ५७ ॥ सर्वत्रतेप्रवेशोस्तित्यक्त्वावाराणसींपुरीम् ॥ नियोज्यतामितिशिवोप्यंतर्धानंगतस्ततः ॥ ५८ ॥ तत्सान्निध्याद्भैरवोपिकालोभूत्कालकालतः ॥ सदेवदेववाक्येनबिभ्रत्कापालिकंव्रतम् ॥ ५९ ॥ कपालपाणिर्विश्वात्माचचारभुवनत्रयम् ॥ नात्याक्षीच्चापितंदेवंब्रह्महत्यासुदारुणा ॥ ६० ॥ सत्यलोकेपिवैकुंठेमहेंद्रादिपुरीष्वपि ॥ त्रिजगत्पतिरुग्रोपिव्रतीत्रिजगतीश्वरः ॥६१॥ प्रतितीर्थंभ्रमन्नापिविमुक्तोब्रह्महत्यया ॥६२॥ अनेनैवानुमानेनमहिमात्ववगम्यताम् ॥ ब्रह्महत्यापनोदिन्याःकाश्याःकलशसंभव ॥ ६३ ॥

यावदिति ॥ यावदेषकालभैरवोवाराणसींप्रवेक्ष्यतितावदनुगच्छेत्यर्थः ॥ ५७ ॥ तत्रहेतुमाह ॥ सर्वत्रेति ॥ ५८ ॥ तत्सान्निध्यादिति ॥ तस्याब्रह्महत्यायाःसान्निध्यात्तयाभिभूतत्वादित्यर्थः ॥ भैरवोपिकालस्यभयजनकोपि ॥ एतदेवाह ॥ कालकालतः ॥ प्रथमांतात्तसिल् ॥ कालकालोपीत्यर्थः ॥ कालकालनइतिवापाठः ॥ कालःकृष्णवर्णोऽभूदित्यर्थः ॥ अतएवोक्तंकालभैरवाष्टकेऽस्माभिः ॥ कज्जलसुन्दरदेहमनाथंमृत्युयमांतकभीषणकायम् ॥ नामविघूर्णितपापकदंबंनौमिसदाशिवभैरवदेवमिति ॥ अथवाअन्यंब्रह्महंतारमिवकिमितितंनाक्रमेत्तत्राह ॥ तत्सान्निध्याद्विश्वेश्वरसान्निध्याद्भैरवोपिकालकालतःकालस्यापिभक्षकःकालःकलयतिजनयतिप्रकाशयतीतिवाकालःपरब्रह्मस्वरूपोऽभूदित्यर्थः ॥ अनुगमनंतुलोकसंग्रहार्थंकाश्यामहत्त्वख्यापनार्थंचेतिभावः ॥ एतदेवाह ॥ सदेवदेववाक्येनेति ॥ ५९ ॥ विश्वस्यात्माकारणभूतःप्रकाशकइत्यर्थः ॥ सत्यलोकादिभ्यःसर्वतीर्थेभ्यश्चकाश्याःश्रेष्ठतामाह नात्याक्षीदितिपंचभिः ॥ सुदारुणाऽतिभयंकरा ॥ अतिदारुणेतिपाठेपि सएवार्थः ॥६०॥ वैकुंठेपि ॥ त्रिजगत्पतिस्त्रिजगतांपालकः ॥ त्रिजगतीश्वरस्त्रिजगत्यानियंता ॥६१॥ भ्रमन्नापीत्यपिशब्दोभिन्नक्रमे ॥ प्रतितीर्थंभ्रमन्नपिब्रह्महत्ययानविमुक्तइत्यर्थः ॥६२॥६३॥

आयतनानिक्षेत्राणि ॥ चकारात्सत्यलोकादयःसंगृह्यंते ॥ अधित्रिलोकित्रिलोकीमध्यइत्यर्थः ॥ नोनिषेधे ॥ ६४ ॥ पापाचलाशनेःपापपर्वतवज्रस्यतन्नाशकस्येत्यर्थः ॥ ६५ ॥ वैकुंठेपिनात्या
क्षीदितियदुक्तंतद्दर्शयति ॥ निकेतनंवैकुंठम् ॥ यद्वा नारायणनिकेतनंश्वेतद्वीपंमहाकालपुरंवा ॥ ६६ ॥ अथायांतमितिरुद्रस्यपरमोविष्णुर्विष्णोश्चपरमःशिवइतिहरिवंशोक्तभूतंरुद्रमेवकाल
भैरवंदृष्ट्वाविष्णोर्दंडवद्भूमौपतनंनाश्चर्यमितिविष्णुभक्तैर्मनोनखेदनीयम् ॥ अतएवमहादेवाभेदेनस्तोष्यतिभगवान्अयंधातेत्यादिना ॥ एवंविष्णुंदृष्ट्वाशिवस्यापिनत्यादिकंनाश्चर्यमितिशिवभक्तैःसंतो
ष्टव्यमिति ॥ ६७ ॥ भूमौतत्स्थाने ॥ देवादयश्चनिपेतुर्दंडवत्पतिताइत्यर्थः ॥ ६८ ॥ दंडपातानंतरंकिमकरोद्भगवानित्याकांक्षायामाह ॥ प्रणिपत्येति ॥ प्रणिपत्यसत्कृत्य ॥ ६९ ॥ ७० ॥

संतितीर्थान्यनेकानिबहून्यायतनानिच ॥ अधित्रिलोकिनोकाश्याःकलामर्हंतिषोडशीम् ॥ ६४ ॥ तावद्गर्जंतिपापानिब्रह्महत्यादिकान्यलम् ॥ याव
न्नामनश्शृण्वंतिकाश्याःपापाचलाशनेः ॥ ६५ ॥ प्रमथैःसेव्यमानोऽयंत्रिलोकींविचरन्हरः ॥ कापालिकोययौदेवोनारायणनिकेतनम् ॥ ६६ ॥
अथायांतंमहाकालंत्रिनेत्रंसर्पकुंडलम् ॥ महादेवांशसंभूतंभैरवंभीषणाकृतिम् ॥ ६७ ॥ पपातदंडवद्भूमौदृष्ट्वातंगरुडध्वजः ॥ देवाश्चमुनयश्चैवदेवनार्यः
समंततः ॥ ६८ ॥ निपेतुःप्रणिपत्यैनंप्रणतःकमलापतिः ॥ शिरस्यंजलिमारोप्यस्तुत्वाबहुविधैःस्तवैः ॥६९॥ क्षीरोदमथनोद्भूतांप्राहपद्मालयांहरिः ॥
प्रियेपश्याऽब्जनयनेधन्याऽसिसुभगेनघे ॥ ७० ॥ धन्योऽहंदेविसुश्रोणियत्पश्यावोजगत्पतिम् ॥ अयंधाताविधाताचलोकानांप्रभुरीश्वरः ॥ ७१ ॥
अनादिःशरणःशांतःपरःषड्विंशसंमितः ॥ सर्वज्ञःसर्वयोगीशःसर्वभूतैकनायकः ॥७२॥ सर्वभूतांतरात्माऽयंसर्वेषांसर्वदःसदा ॥ यंविनिद्राविनिःश्वासाः
शांताध्यानपरायणाः ॥ ७३ ॥ धियापश्यंतिहृदयेसोयमद्यसमीक्ष्यताम् ॥ यंविदुर्वेदतत्त्वज्ञायोगिनोयतमानसाः ॥ ७४ ॥ अरूपोरूपवान्भूत्वासो
यमायातिसर्वगः ॥ अहोविचित्रंदेवस्यचेष्टितंपरमेष्ठिनः ॥७५॥ यस्याख्यांब्रुवतांनित्यंनदेहःसोपिदेहधृक् ॥ यंदृष्ट्वानपुनर्जन्मलभ्यतेमानवैर्भुवि॥७६॥
सोयमायातिभगवांस्त्र्यंबकःशशिभूषणः ॥ पुंडरीकदलायामेधन्येमेऽद्यविलोचने ॥ ७७ ॥ धिग्धिक्पदंतुदेवानांपरंदृष्ट्वाऽत्रशंकरम् ॥ लभ्यतेयन्ननिर्वाणं
सर्वदुःखांतकृत्तुयत् ॥ ७८ ॥

अयमित्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ स्वयमितिक्वचित् ॥ धाताधर्तापोष्टा सामान्यतोंऽतर्यामिरूपेण ॥ विधाताविशेषतोमात्रादिरूपेणभृगोःपुत्रद्वयरूपोवा ॥ सर्वात्मकत्वात्कालराजस्य ॥७१॥ षड्विंशसंमितः
परमात्मतयानिरूपितः ॥ ७२ ॥ सर्वभूतांतरात्मासर्वप्राणिनामंतर्यामी ॥ विनिःश्वासाजितप्राणाइत्यर्थः ॥ ७३ ॥ वेदतत्त्वंब्रह्मतज्ज्ञावेदतत्त्वज्ञाः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ त्र्यंबकस्त्रिनेत्रः ॥
पुंडरीकदलायामेपद्मपत्रवदायतेविस्तृतेइतियावत्॥७७॥ परंपरमेश्वरंकेवलमितिवा॥ किंतन्निर्वाणंतदाह ॥ सर्वदुःखांतकृत्तुयदिति ॥ अशेषानर्थोच्छित्तिकृदेवयदित्यर्थः॥ सर्वदुःखांतकर्तृयदितिक्वचित्॥

सर्वदुःखांतकर्तृवदितिचान्यत्र ॥ तत्रकर्मकर्तृवदितिसाधर्म्यवैधर्म्यैवादृष्टांतः ॥७८॥ एतदेवविवृणोति ॥ देवत्वादिति ॥ भारतवर्षस्यैवबाहुल्येनमोक्षादिस्थानत्वादितिभावः ॥७९॥८०॥८१॥८२॥
शक्तिपहेमायानियंतः ॥८३॥८४॥ यदप्रतिघंतदघस्यप्रतिहंतृ ॥८५॥ स्मित्वाअहोईश्वरलीलेतिविस्मयेनईषद्धास्यंकृत्वा ॥ सर्वविष्टपनायकअशेषलोकपते॥८६॥ छादयितुंवंचयितुम् ॥ मायात्वमेव
दर्शयति नाभीत्यादिना ॥८७॥८८॥ मदादयइत्यतद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहिः॥ तदेवदर्शयति ॥ यथावादिति ॥ यद्वा मदादयोऽहंविष्णुरादिर्येषांते मदादयस्तवमाययामोहिताः॥अतस्तवचेष्टितंयथावत्पर
मार्थमिवावगच्छामि ॥ ८९ ॥ नचैतत्संगच्छतइत्याह ॥ संहारेति ॥ ९० ॥ ९१ ॥ अस्थ्नांस्रक्कीकसानांमाला ॥ तदातदातस्मिंस्तस्मिन्संहारकाले ॥ ककुत्र ॥ नुपृच्छायाम् ॥ गताप्राप्ता

देवत्वादशुभंकिंचिद्देवलोकेनविद्यते ॥ दृष्ट्वापिसर्वदेवेशंयन्मुक्तिंनलभामहे ॥ ७९ ॥ एवमुक्त्वाहृषीकेशःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ प्रणिपत्यमहादेवमिदमाहवृ
षध्वजम् ॥ ८० ॥ किमिदंदेवदेवेनसर्वज्ञेनत्वयाविभो ॥ क्रियतेजगतांधात्रासर्वपापहराऽव्यय ॥ ८१ ॥ क्रीडेयंतवदेवेशत्रिलोचनमहामते ॥ किंकारणं
विरूपाक्षचेष्टितंतेस्मरार्दन ॥ ८२ ॥ किमर्थंभगवञ्छंभोभिक्षांचरसिशक्तिप ॥ संशयोमेजगन्नाथनतत्रैलोक्यराज्यद ॥ ८३ ॥ एवमुक्तस्ततःशंभुर्विष्णुमे
तदुदाहरत् ॥ ब्रह्मणस्तुशिरश्छिन्नमंगुल्यग्रनखेनह ॥ ८४ ॥ तदघप्रतिघंविष्णोचराम्येतद्व्रतंशुभम् ॥ एवमुक्तोमहेशेनपुंडरीकविलोचनः ॥ ८५ ॥
स्मित्वाकिंचिन्नतशिराःपुनरेवंव्यजिज्ञपत् ॥ यथेच्छसितथाक्रीडसर्वविष्टपनायक ॥ ८६ ॥ माययामांमहादेवनच्छादयितुमर्हसि ॥ नाभीकमलको
शात्तुकोटिशःकमलासनान् ॥ ८७ ॥ कल्पेकल्पेसृजामीशत्वन्नियोगबलाद्विभो ॥ त्यजमायामिमांदेवदुस्तरामकृतात्मभिः ॥ ८८ ॥ मदादयोमहादे
वमाययातवमोहिताः ॥ यथावदवगच्छामिचेष्टितंतेशिवापते ॥ ८९ ॥ संहारकालेसंप्राप्तेसदेवानखिलान्मुनीन् ॥ लोकान्वर्णाश्रमवतोहरिष्यसियदाहर
॥ ९० ॥ तदाक्वतेमहादेवपापंब्रह्मवधादिकम् ॥ पारतंत्र्यंनतेशंभोस्वैरंक्रीडेत्ततोभवान् ॥ ९१ ॥ अतीतब्रह्मणामस्थ्नांस्रक्कंठेतवभासते ॥ तदातदाक्व
नुगताब्रह्महत्यातवानघ ॥ ९२ ॥ कृत्वापिसुमहत्पापंत्वांयःस्मरतिभावतः ॥ आधारंजगतामीशंतस्यपापंविलीयते ॥ ९३ ॥ यथातमोनतिष्ठेतसं
निधावंशुमालिनः ॥ तथानभवभक्तस्यपापंतस्यव्रजेत्क्षयम् ॥ ९४ ॥ यश्चिंतयतिपुण्यात्मातवपादांबुजद्वयम् ॥ ब्रह्महत्यादिकमपिपापंतस्यव्रजेत्क्षयम्
॥ ९५ ॥ तवनामानुरक्तावाग्यस्यपुंसोजगत्पते ॥ अप्यद्रिकूटतुलितंनैनस्तमनुबाधते ॥ ९६ ॥ रजसातमसाविवर्धितंक्वनुपापंपरितापदायकम् ॥
क्वचतेशिवनाममंगलंजनजीवातुजगद्रुजापहम् ॥ ९७ ॥

आगतेतिवा ॥ ९२ ॥ कैमुत्यन्यायेनसदृष्टांतंपापाभावमाह कृत्वापीतिद्वयेन ॥ भावतोभक्त्या ॥ ९३ ॥ भवस्यतवभक्तोभवभक्तस्तस्यसन्निधौपापंनतिष्ठेदित्यस्यार्थमाह ॥ पापंतस्ये
ति ॥ तथानतवभक्तस्याप्यघंसान्निध्यमृच्छतीतिपाठेऋजुरेवार्थः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ पुनरपिकैमुत्यन्यायमभिप्रेत्याह, तवेतित्रिभिः ॥ अद्रिकूटतुलितंपर्वतशृंगसदृशंपर्वतसमूहतुल्यंवा ॥ एनः
पापम् ॥ ९६ ॥ विवर्धितंविशेषेणवर्धितम् ॥ विभावितमितिपाठेविशेषेणभावितंसंपादितमित्यर्थः ॥ जनजीवातुजनानांजीवनौषधम् ॥ जीवातुर्जीवनौषधमितिवचनात् ॥ नकेवलंजीवनमात्रस्यौ

षधांकिंतुजगद्रुजापहंसंसाररोगनाशकंच ॥ पूर्वपदेषंढत्वमार्षंकर्मधारयोवा ॥ ९७ ॥ यंदीति ॥ हेशिवयस्यपुरुषस्यजातुकदाचिदपिअंधकद्विषस्तवशिवशंकरचंद्रशेखरेतिनामओष्ठपुटाद्विनिःसृतं
तस्यपुनरसकृत्पुनःपुनर्जायमानासंसृतिर्न ॥ तन्नहीतिपाठेतत्तस्यनहिनैवेत्यर्थः ॥ ९८ ॥ इतःपरमन्यच्छ्रेयोनास्तीतिबहुधासंबोधयन्प्रकृतमुपसंहराति ॥ परमात्मन्निति ॥ ९९ ॥ १०० ॥
ननुवैकुंठकैवल्यपतेस्तवकथमयंप्रलापस्तत्राह ॥ त्वद्दृष्टीति ॥ तृणंतुच्छम् ॥ परमितिपाठेपरंदूरंनिकृष्टमितियावत् ॥ १ ॥ विमलाशुद्धापवित्रेतियावत् ॥ मनोरथवतीअभीष्टवतीअमृतकल्पे
त्यर्थः ॥ २ ॥ भिक्षाटनायेति ॥ अन्यत्रापिभिक्षाटनायनिरगान्निर्गंतुमुद्यतइत्यर्थः ॥ ३ ॥ अनेनमिषेणव्याजेनभवदर्शनंशिवदर्शनं भवस्यसंसारस्यदर्शनमितिवा ॥ ४ ॥ स्मेरास्यःप्रह

यदिजातुचिदंधकद्विषस्तवनामौष्ठपुटाद्विनिःसृतम् ॥ शिवशंकरचंद्रशेखरेत्यसकृत्तस्यनसंसृतिःपुनः ॥ ९८ ॥ परमात्मन्परंधामस्वेच्छाविधृतविग्रह ॥
कुतूहलंतवेशेदंक्कपराधीनतेश्वरे ॥ ९९ ॥ अद्यधन्योस्मिदेवेशयंनपश्यंतियोगिनः ॥ पश्यामितंजगन्मूलंपरमेश्वरमक्षयम् ॥ १०० ॥ अद्यमेपरमो
लाभस्त्वद्यमेमंगलंपरम् ॥ त्वद्दृष्टयमृततृप्तस्यतृणंस्वर्गापवर्गदम् ॥ १ ॥ इत्थंवदतिगोविंदेविमलापद्मयातया ॥ मनोरथवतीनामभिक्षापात्रेसमर्पिता
॥ २ ॥ भिक्षाटनायदेवोपिनिरगात्परयामुदा ॥ दृष्ट्वाऽनुयायिनींतांतुसमाहूयजनार्दनः ॥ संप्रार्थयद्ब्रह्महत्यांविमुंचत्वंत्रिशूलिनम् ॥ ३ ॥ ॥ ब्रह्महत्यो
वाच ॥ ॥ अनेनापिमिषेणाऽहंसंसेव्यामुंवृषध्वजम् ॥ आत्मानंपावयिष्यामिक्कपुनर्भवदर्शनम् ॥ ४ ॥ सातत्याजनतत्पार्श्वंव्याहृतापिमुरारिणा ॥
तमूचेऽथहरिंशंभुःस्मेरास्योवचनंशुभम् ॥ ५ ॥ त्वद्वाक्पीयूषपानेनतृप्तोस्मिबहुमानद ॥ वरंवृणीष्वगोविंदवरदोऽस्मितवानघ ॥ ६ ॥ नमाद्यंतियथाभै
क्षैर्भिक्षवोप्यतिसंस्कृतैः ॥ यथामानसुधापानैर्नुन्नभिक्षाटनज्वराः ॥ ७ ॥ महाविष्णुरुवाच ॥ ॥ एषएववरःश्लाघ्योयदहंदेवताधिपम् ॥ पश्यामित्वां
देवदेवंमनोरथपथातिगम् ॥ ८ ॥ अनभ्रेयंसुधावृष्टिरनायासोमहोत्सवः ॥ अयत्नोनिधिलाभोयद्वीक्षणंहरतेसताम् ॥ ९ ॥ अवियोगोऽस्तुमेदेवत्वदंघ्रि
युगलेनवै ॥ एषएववरःशंभोनान्यंकंचिद्वरंवृणे ॥ १० ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ एवंभवतुतेऽनंतयत्त्वयोक्तंमहामते ॥ सर्वेषामपिदेवानांवरदस्त्वंभविष्यसि
॥ ११ ॥ अनुगृह्येतिदैत्यारिंकेंद्राद्रादिभुवनेचरन् ॥ भेजेविमुक्तिजननींनाम्नावाराणसींपुरीम् ॥ १२ ॥

सितवदनः ॥ स्मेराक्षइतिपाठेविकासितनेत्रइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ननुमनोरथवतींभिक्षांत्यक्त्वाकिमितिवाक्सुधापानेनैवतृप्तिरावेद्यतेतत्राह ॥ नमाद्यंतीति ॥ नमाद्यंतिनहृष्यंति ॥ नुन्नभिक्षाटन
ज्वरागतभिक्षाटनक्लेशाः ॥ ननुभिक्षाटनज्वराइतिपाठे ननुनचविद्यतेभिक्षाटनज्वरोभिक्षाटनकृतोज्वरोयेषांतेतथेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ननुवरान्विहायकिमितिदर्शनमेवमृग्यतेतत्राह ॥ अनभ्रेति ॥
हेहरतेसतांत्वद्भक्तानाम् ॥ यद्वा सतांशिवविष्णवोरभेददर्शिनां तेतवयद्दर्शनं सतांतवचदर्शनमितिवा ॥ इयमनभ्रासुधावृष्टिर्वृष्ट्यपेक्षितसमयेमेघरहिताजलवृष्टिः ॥ निधिलाभःशेवधिलाभः ॥ ९ ॥
यतएवमतोऽवियोगोस्त्विवाति ॥ अथवातथापिममसंतोषार्थंकश्चिद्वरःप्रार्थ्यतामितिचेत्तत्राह ॥ अवियोगोस्त्विवाति ॥ अप्रार्थितमपिददाति ॥ सर्वेषामिति ॥ ११० ॥ ११ ॥ केंद्रादिभुवनेब्रह्मेंद्रादीनां

लोके ॥ १२ ॥ प्रसंगात्काशींस्तौति यत्रस्थितानामित्यारभ्यक्षेत्रेप्रविष्टइत्यतःप्राक्तनेन ॥ पदानिसत्यलोकादिस्थानानि ॥ नार्हतीत्यत्रहेतुगर्भविशेषणमाह ॥ विपदांपदमाश्रयः ॥ १३ ॥
जटीपाशुपतादिः ॥ मुंडीएकदंडचादिः ॥ दिगंबरोऽवधूतादिः ॥ १४ ॥ अन्यतोऽन्यत्र ॥ तद्भिक्षाशीवाराणसीभिक्षाभोजी ॥ १५ ॥ भिक्षेति ॥ यत्रकाश्यांसंन्यासिभ्यआमलकपरिमिता
पिदत्तायाभिक्षासामेरुणातुलितातुलनार्थमुन्मानपात्रेधृतासतीवाराणस्यांभिक्षागुरुर्गुर्वीस्यादित्यर्थः ॥१६ ॥ सीदत्कुटुंबिनेक्षुधापीडितकलत्रादिमते ॥ इज्यतेदेवैरितिशेषः ॥१७॥ निरुपायिनेजीवनो
पायरहिताय ॥ तृट्क्षुधासंपन्नंदुःखम् ॥ यद्वा तृट्क्षुधास्तृषःक्षुधाश्चतदुभयजन्यंसामान्यंवादुःखंनोभुंक्तेनप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ संवासयितुःसम्यग्वासंकारयितुः ॥ तुएवअविकलमेवसमग्रमेवभवे

यत्रस्थितानांजंतूनांकलांनार्हंतिषोडशीम् ॥ अपिब्रह्मादिदेवानांपदानिविपदांपदम् ॥ १३ ॥ वरंवाराणसीवासीजटीमुंडीदिगंबरः ॥ नान्यत्रच्छत्रसं
छन्नवसुधामंडलेश्वरः ॥ १४ ॥ वरंवाराणसीभिक्षानलक्षाधिपताऽन्यतः ॥ लक्षाधीशोविशेद्गर्भंतद्भिक्षाशीनगर्भभाक् ॥ १५ ॥ भिक्षापियत्रभिक्षुभ्यो
दत्तामलकसंमिता ॥ सुमेरुणापितुलितावाराणस्यांगुरुर्भवेत् ॥ १६ ॥ वर्षाशनंहियोदद्यात्काश्यांसीदत्कुटुंबिने ॥ यावंत्यब्दानितावंतियुगानिसदिवी
ज्यते ॥ १७ ॥ वाराणस्यांवर्षभोज्यंयोदद्यान्निरुपायिने ॥ सकदाचित्तृट्क्षुधानोदुःखंभुंक्तेनरर्षभः ॥ १८ ॥ वाराणस्यांनिवसतांयत्पुण्यमुपजायते ॥
तदेवसंवासयितुःफलंत्वविकलंभवेत् ॥ १९ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानियस्यानाम्नोपिकीर्तनात् ॥ त्यजंतिपापिनंकाशीसाकेनेहोपमीयते ॥ १२० ॥ क्षेत्रे
प्रविष्टमात्रेऽथभैरवेभीषणाकृतौ ॥ हाहेत्युक्त्वाब्रह्महत्यापातालतलमाविशत् ॥ २१ ॥ कपालंब्रह्मणोरुद्रःसर्वेषामेवपश्यताम् ॥ हस्तात्पतितमालोक्यन
नर्तपरयामुदा ॥ २२ ॥ विधेःकपालंनामुंचत्करमत्यंतदुःसहम् ॥ हरस्यभ्रमतःक्वापितत्काश्यांक्षणतोऽपतत् ॥ २३ ॥ शूलिनोब्रह्मणोहत्यानापैतिस्म
चयाक्वचित् ॥ साकाश्यांक्षणतोनष्टाकथंकाशीनदुर्लभा ॥२४॥ अतःप्रदक्षिणीकार्यापूजनीयापुरीत्वियम् ॥ २५ ॥ वाराणसीतिकाशीतिमहामंत्रमिमं
जपन् ॥ यावज्जीवंत्रिसंध्यंतुजंतुर्जातुनजायते ॥ २६ ॥ अविमुक्तंमहाक्षेत्रंस्मरन्प्राणांस्तुयस्त्यजेत् ॥ दूरदेशांतरस्थोपिसोपिजातुनजायते ॥ २७ ॥
आनंदकाननेयस्यचित्तंसंस्मरतेसदा ॥ तत्क्षेत्रनामश्रवणान्नसभूयोऽभिजायते ॥ २८ ॥ रुद्रावासेवसेन्नित्यंनरोनियतमानसः ॥ एनसामपिसंभारंकृत्वा
कालाद्विमुच्यते ॥ २९ ॥

दित्यर्थः॥ १९ ॥ नाम्नोपिकीर्तनात् ॥ किंपुनःप्रवेशनादिकादितिभावः ॥ १२० ॥ २१ ॥ रुत्संसारदुःखंभक्तानांद्रावयतीतिरुद्रःकालभैरवः ॥ २२ ॥ पुनरपिकाशींवर्णयति विधेरित्यारभ्यकपाल
मोचनमित्यतःप्राक्तनेन ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अविमुक्तस्यमंत्रद्वयमाह ॥ वाराणसीति ॥२६॥२७॥ आनंदेति ॥ काश्यांयस्यचित्तंसंस्मरतेसम्यक्स्मरतिकालभैरवमितिशेषः ॥ सतत्क्षेत्रनाम
श्रवणादानंदकाननेतिनामश्रवणादपिभूयोनजायतइत्यर्थः ॥ आनंदकाननंतत्क्षेत्रनामस्मरणादितिचस्थलद्वयेपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ २८ ॥ नियतमानसत्वंदुःशकमित्याशंक्यपक्षांतरमाह ॥

एनसामपीति ॥ कालात्कालयतिक्षेत्रस्थानिपापानीतिकालंपंचक्रोश्यादिप्रदक्षिणंतस्मात् ॥ यद्वा कालाद्रुद्रपिशाचभोगानंतरमित्यर्थः ॥ २९ ॥ १३० ॥ कपालमोचनमिति ॥ इहकाश्यामन्यत्रापिकृतंयत्पातकंतत्सर्वमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ तीर्थप्रवरेकपालमोचने ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अनिर्वाच्यावागगोचरा ॥ ३४ ॥ मुच्यंतेविदेहकैवल्यंप्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ योगेनब्रह्मात्मनोरैक्यज्ञानेन ॥ ॥ ३५ ॥ परंपदमित्यादिसाधनेसाध्योपचारात् ॥ ३६ ॥ विरुणद्धिविशेषेणावृणोतिपीडयतीतियावत् ॥ निरुणद्धीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ अत्रोषित्वापीशभक्तैर्विरोधंचाचरेत्तुयइतिक्वचित्पाठः ॥३७॥ पापभक्षणामर्दकेतिनामद्वयंनिर्वक्ति कपालमोचनमितित्रिभिः ॥ तत्रैवमंदाकिन्यादक्षिणतटप्रदेशएव ॥ इदमायतनंश्रेष्ठंमणिमाणिक्यनिर्मितम् ॥ श्रीमतःकालराजस्यकलिकालार्तिहारिणः ॥ निजभक्तजनंपातियःपापात्पापभक्षणः ॥क्षेत्रविघ्नकरान्पापान्यातयन्यातनाशतैः ॥इयंमंदाकिनीरम्यातपस्तप्तुमिहागता ॥काशीवाससुखंप्राप्यनाद्यापिदिवमीहतेइत्यग्रेवक्ष्यमाणत्वात् ॥ कालोदतीर्थस्यात्रैवसर्व

महाश्मशानमासाद्ययादिदैवाद्विपद्यते ॥ पुनःश्मशानशयनंनक्वापिलभतेपुमान् ॥ १३० ॥ कपालमोचनंकाश्यांयेस्मरिष्यंतिमानवाः ॥ तेषांविनंक्ष्यतिक्षिप्रमिहान्यत्रापिपातकम् ॥ ३१ ॥ आगत्यतीर्थप्रवरेस्नानंकृत्वाविधानतः ॥ तर्पयित्वापितॄन्देवान्मुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ ३२ ॥ अशाश्वतमिदं ज्ञात्वावाराणस्यांवसंतिये ॥ देहांतेतत्परंज्ञानंतेषांदास्यतिशंकरः ॥ ३३ ॥ इयंकाशीपुरीविप्रसाक्षाद्रुद्रतनुःपरा ॥ अनिर्वाच्यापरानंदादुष्प्राप्येशविरोधिभिः ॥ ३४ ॥ अस्यास्तत्त्वमहंजानेशिवभक्तिपरोपिवा ॥ मुच्यंतेजंतवोऽत्रैवयथायोगेनयोगिनः ॥ ३५ ॥ परंपदमियंकाशीपरानंदइयंपुरी ॥ इयमेवपरंज्ञानंसेव्याऽसौमोक्षकांक्षिभिः ॥ ३६ ॥ अत्रोषित्वापीशभक्तान्विरुणद्धितुयःकुधीः ॥ पुर्यैद्रुह्यतिवामूढस्तस्यान्यत्रात्रनोगतिः ॥ ३७ ॥ कपालमोचनंतीर्थंपुरस्कृत्वातुभैरवः ॥ तत्रैवतस्थौभक्तानांभक्षयन्नघसंततिम् ॥ ३८ ॥ पापभक्षणमासाद्यकृत्वापापशतान्यपि ॥ कुतोबिभेतिपापेभ्यःकालभैरवसेवकः ॥ ३९ ॥ आमर्दयतिपापानिदुष्टानांचमनोरथान् ॥ आमर्दकइतिख्यातस्ततोऽसौकालभैरवः ॥ ४० ॥ कलिंकालंकलयतिसदाकाशीनिवासिनाम् ॥ अतःख्यातिंपरांप्राप्तःकालभैरवसांज्ञिताम् ॥ ४१ ॥ सदैवयस्यभक्तेभ्योयमदूताःसुदारुणाः ॥ परमांभीरुतांप्राप्तास्ततोसौभैरवःस्मृतः ॥ ४२ ॥ मार्गशीर्षासिताष्टम्यांकालभैरवसंनिधौ ॥ उपोष्यजागरंकुर्वन्महापापैःप्रमुच्यते ॥ ४३ ॥

लोकाऽनादिसिद्धत्वात् ॥ कुलस्तंभस्थलंतुयातनास्थलम् ॥ एतदप्युक्तंतत्रैव ॥ अयंसहिकुलस्तंभोयत्रश्रीकालभैरवः ॥क्षेत्रपापकृतःशास्तिदर्शयंस्तीव्रयातनामिति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्रकारांतरेणकालभैरवनामनिर्वक्ति ॥ कलिमिति ॥ काशीनिवासिनांकलिंकलिनामानंकालंयुगंकलयतिनाशयतिअतोसौकालःस्मृतइतिशेषः ॥ अतःख्यातिमित्यर्धंततोसौभैरवःस्मृतइतिद्वितीयश्लोकस्यानंतरंज्ञातव्यम् ॥ यद्वा ननुयथाश्रुतव्युत्पत्त्यनुसारेणकालसंज्ञितामितिवक्तव्येकथंकालभैरवसंज्ञितामित्युक्तं तत्राह ॥ सदैवेति ॥ अग्रेवक्ष्यमाणस्यप्रथमंसिद्धवन्निर्दिष्टत्वान्नायंदोषइतिभावः ॥ अथवाकलयातिभीरुतांप्रापयतीत्यर्थः ॥ तदाऋजुरेवार्थःश्लोकस्य ॥ ४१ ॥ इदानींप्रकारांतरेणभैरवनामव्युत्पादयति ॥ सदैवेति ॥ भक्तेभ्यएवबिभ्यातिकिंपुनस्तस्मादितिभावः ॥ ४२ ॥ कथमाराधितश्चैषआराधितःकुत्रकालइतिपंचमषष्ठप्रश्नयोरुत्तरमाह मार्गशीर्षेत्यादिना ॥ मार्गशीर्षाऽसिताष्टम्यामाग्रहायणिककृष्णाष्टम्याम् ॥ महापापैःकाश्यांकृतैः ॥ बहिःकृतानांप्रवेशमात्रेण

नाशात् ॥ ४३ ॥ यत्किंचित्काशीकृतमित्येव ॥ दर्शनादत्र ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ वार्षिकंविघ्नमितिसाधारणम् ॥ क्षेत्रस्थंबहिःस्थंचेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ भूमिजोमंगलस्तस्यचवासरे ॥ ४७ ॥ ४८ ॥
॥ ४९ ॥ अत्वरस्त्वराराहितः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ प्रतिभूताष्टमीकुजामिति ॥ भूताचचतुर्दशीअष्टमीचकुजश्चमंगलवासरस्तेतथाभूताष्टमीकुजाःभूताष्टमीकुजान्प्रतीतिप्रति
भूताष्टमीकुंजंनभजेदित्यन्वयः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकत्रिंशोध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥छ॥ ॥ द्वाविंशतितमेध्यायेसर्वपापैकनाशके ॥ हरिके

यत्किंचिदशुभंकर्मकृतंमानुषबुद्धितः ॥ तत्सर्वंविलयंयातिकालभैरवदर्शनात् ॥४४॥ अनेकजन्मनियुतैर्यत्कृतंजंतुभिस्त्वघम् ॥ तत्सर्वंविलयत्याशुका
लभैरवदर्शनात् ॥ ४५॥ कृत्वाचविविधांपूजांमहासंभारविस्तरैः ॥ नरोमार्गासिताष्टम्यांवार्षिकंविघ्नमुत्सृजेत् ॥ ४६ ॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यांरविभूमिज
वासरे ॥ यात्रांचभैरवींकृत्वाकृतैःपापैःप्रमुच्यते ॥ ४७ ॥ कालभैरवभक्तानांसदाकाशीनिवासिनाम् ॥ विघ्नंयःकुरुतेमूढःसदुर्गतिमवाप्नुयात् ॥ ४८ ॥
विश्वेश्वरेपियेभक्तानोभक्ताःकालभैरवे ॥ काश्यांतेविघ्नसंघातंलभंतेतुपदेपदे ॥ ४९ ॥ तीर्थेकालोदकेस्नात्वाकृत्वातर्पणमत्वरः ॥ विलोक्यकालराजं
चनिरयादुद्धरेत्पितॄन् ॥ ५० ॥ अष्टौप्रदक्षिणीकृत्यप्रत्यहंपापभक्षणम् ॥ नरोनपापैर्लिप्येतमनोवाक्कायसंभवैः ॥५१॥ तस्मिन्नामर्दकेपीठेजप्त्वास्वाभी
ष्टदेवताम् ॥ षण्मासंसिद्धिमाप्नोतिसाधकोभैरवाज्ञया ॥ ५२ ॥ वाराणस्यामुषित्वायोभैरवंनभजेन्नरः ॥ तस्यपापानिवर्धंतेशुक्लपक्षेयथाशशी ॥५३॥
यंयंसंचिंतयेत्कामंपापभक्षणसेवया ॥ बलिपूजोपहारैश्चतंतंससमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥ कालराजंनयःकाश्यांप्रतिभूताष्टमीकुजम् ॥ भजेत्तस्यक्षयेत्पुण्यं
कृष्णपक्षेयथाशशी ॥ ५५ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंब्रह्महत्यापनोदकम् ॥ भैरवोत्पत्तिसंज्ञंचसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५६ ॥ बंधनागारसंस्थोपिप्राप्तोपि
विपदंपराम् ॥ प्रादुर्भावंभैरवस्यश्रुत्वामुच्येतसंकटात् ॥ ५७ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेभैरवप्रादुर्भा
वोनामैकत्रिंशोध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ बर्हियानसमाचक्ष्वहरिकेशसमुद्भवम् ॥ कोसौकस्यसुतःश्रीमान्कीदृगस्यतपोमहत् ॥ १ ॥
कथंचदेवदेवस्याप्रियत्वंसमुपेयिवान् ॥ काशीवासिजनीनोभूत्कथंवादंडनायकः ॥ २ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंप्रसादंकुरुमेविभो ॥ अन्नदत्वंचसंप्राप्तः
कथमेषमहामतिः ॥ ३ ॥

शसमुत्पत्तिर्वर्ण्यतेऽतिमनोहरा ॥ १ ॥ एवंभूतोजितेंद्रियोप्यहंक्षेत्राद्बहिर्निष्कासितःकालराजवदनेनापीतिपरमाश्चर्येणदंडपाणेरप्युत्पत्त्यादिकंपृच्छति बर्हीतिचतुर्भिः ॥ बर्हियानमयूररथ ॥ १ ॥
समुपेयिवान्प्राप्तवान् ॥ काशीवासिजनीनोऽभूत्काशीवासिजनेषुप्रख्यातोभूत् ॥ काशीवासिजनेष्वासीदितिक्वचित्पाठः ॥ दंडनायकोदंडधर्ता ॥ २ ॥ अन्नदत्वंचकाशीवासिजनेष्वित्येव ॥ ३ ॥

नृणामित्युपलक्षणंक्षेत्रवैरिमात्राणामित्यर्थः ॥ तत्रप्रथमश्लोकेप्रश्नचतुष्टयंद्वितीयेद्वयंतृतीयेएकश्चतुर्थेचैकइत्यष्टौप्रश्नाः ॥ ४ ॥ प्रश्नमभिनंदति ॥ सम्यगिति ॥ सम्यगासमंताद्धितंसमा
हितम् ॥ सदाहितमितिक्वचित् ॥ कथानकमाभाषणंकथेत्यर्थः ॥ कथात्मकमितिपाठेकथारूपमित्यर्थः ॥ ५ ॥ कथानकमेवविशेषयन्श्रोतृप्ररोचनायतच्छ्रवणफलमाह ॥ यदाकर्ण्येति ॥
नरोमनुष्यमात्रः ॥ हेप्राज्ञेतिसाभिप्रायसंबोधनम् ॥ एतादृक्प्रश्नःपंडितस्यतवोचितइतिभावः ॥ ६ ॥ प्रथमप्रश्नत्रयस्यप्रत्युत्तरंवक्तुमाख्यायिकामाह ॥ रत्नभद्रइति ॥ यक्षोदेवयोनिविशेषः ॥
सुकृतंलक्षयतीतिसुकृतलक्षातथाविधाश्रीर्यस्यसतथोक्तः ॥ तत्रहेतुः ॥ परमधार्मिकइति ॥ ७ ॥ ८ ॥ शांभवेनशिवध्यानात्मकेन ॥ शांताःसर्वेंद्रियार्थाविषयायस्यसशांतसर्वेंद्रियार्थकः ॥
स्वार्थेकः ॥ त्यक्तेतिक्वचित् ॥ ९ ॥ पितरीति ॥ पितरिमृतेऽनंतरंसपूर्णभद्रोऽपत्यंविनासर्वान्मनोरथाँल्लेभइत्यग्रिमेणान्वयः ॥ कथंभूतः महायशाबृहत्कीर्तिः ॥ पुनःकीदृशः ॥ सुकृतेनोपात्ताये

संभ्रमोविभ्रमश्चोभौकथंतदनुगामिनौ ॥ विश्रांतिकारिणौक्षेत्रवैरिणांसर्वदानृणाम् ॥ ४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ सम्यगापृच्छिभवताकाशीवासिसमा
हितम् ॥ कुंभसंभवविप्रर्षेदंडपाणिकथानकम् ॥ ५ ॥ यदाकर्ण्यनरःप्राज्ञकाशीवासस्ययत्फलम् ॥ निष्प्रत्यूहंतदाप्नोतिविश्वभर्त्तुरनुग्रहात् ॥ ६ ॥
रत्नभद्रइतिख्यातःपर्वतेगंधमादने ॥ यक्षःसुकृतलक्षश्रीःपुरापरमधार्मिकः ॥ ७ ॥ पूर्णभद्रंसुतंप्राप्यसोऽभूत्पूर्णमनोरथः ॥ वयश्चरममासाद्यभुक्त्वाभो
गाननेकशः ॥ ८ ॥ शांभवेनाथयोगेनदेहमुत्सृज्यपार्थिवम् ॥ आससादशिवंशांतंशांतसर्वेंद्रियार्थकः ॥ ९ ॥ पितर्युपरतेसोऽथपूर्णभद्रोमहायशाः ॥
सुकृतोपात्तविभवभवसंभोगभुक्तिभाक् ॥ १० ॥ सर्वान्मनोरथाँल्लेभेविनास्वर्गैकसाधनम् ॥ गार्हस्थ्याश्रमनेपथ्यंपथ्यंपैतामहंमहत् ॥ ११ ॥ संसार
तापसंतप्तावयवामृतसीकरम् ॥ अपत्यंपततांपोतंबहुक्लेशमहार्णवे ॥ १२ ॥ पूर्णभद्रोऽथसंवीक्ष्यमंदिरंसर्वसुंदरम् ॥ तद्बालकोमलालापविकलंत्यक्तमं
गलम् ॥ १३ ॥ शून्यंदरिद्रहृदिवजीर्णारण्यमिवाथवा ॥ पांथवत्प्रांतरमिवाखिन्नोऽतीवानपत्यवान् ॥ १४ ॥ आहूयगृहिणींसोऽथयक्षःकनककुंडलाम् ॥
उवाचयक्षिणींश्रेष्ठांपूर्णभद्रोघटोद्भव ॥ १५ ॥ नहर्म्यंसुखदंकांतेदर्पणोदरसुंदरम् ॥ मुक्तागवाक्षसुभगंचंद्रकांतशिलाजिरम् ॥ १६ ॥ पद्मरागेंद्रनीला
र्चिरर्चिताट्टालकंक्वणत् ॥ विद्रुमस्तंभशोभाढ्यंस्फुरत्स्फटिककुड्यवत् ॥ १७ ॥

विभवाःसमृद्धयस्तैर्येभवसंभोगाःसांसारिकाभोगास्तेषांभुक्तिंभजतइतितथा ॥ १० ॥ अपत्यंविशिनष्टि स्वर्गैकसाधनमिति षडक्षराधिकेनसार्धेन ॥ नेपथ्यंभूषणम् ॥ पैतामहंमहत्पथ्यंपितामहादी
नामत्यंतहितकरमित्यर्थः ॥११॥ संसारतापैःसंतप्ताअवयवायेषांतेषाममृतसीकरंसुधाकणम् ॥ पततांबहुक्लेशमहार्णवेसंसारसागरेमज्जतांपोतंनावम् ॥१२॥ पूर्णभद्रइति॥ पूर्णभद्रःस्वर्गैकसाधनमपत्यं
विनामंदिरंसंवीक्ष्यकनककुंडलामाहूयोवाचेतितृतीयेनान्वयः ॥ तत्प्रसिद्धंमंदिरमित्यन्वयः ॥ विकलंरहितम् ॥१३॥ शून्यमितिदृष्टांतत्रयेणसंबध्यते ॥ पांथवत्पांथस्येव ॥१४॥ पूर्णभद्रइतिपुनरुक्तिर
न्वयार्था ॥ पूर्णंसंपूर्णंभद्रंयस्यसतथेतिवा ॥ १५ ॥ किमुवाचतदाह ॥ नहर्म्यमिति ॥ हर्म्यंविशिनष्टि दर्पणेत्यादिनागर्भरूपेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ गवाक्षंभित्तिच्छिद्रम् ॥ अजिरमंगणम् ॥
॥ १६ ॥ पद्मरागाणामिंद्रनीलानांचार्चिर्भिर्दीप्तिभिरर्चिताअत्युज्ज्वलाअट्टालकायस्मिंस्तत् ॥ क्वणत्शब्दायमानंप्रतिस्वनवदित्यर्थः ॥ विद्रुमःप्रवालः ॥ कुड्यंभित्तिः ॥ १७ ॥

प्रेंखत्पताकानिकरंप्रेंखंतीनांचलंतीनांपताकानांनिकरःसमूहोयस्मिंस्तत् ॥ कृष्णागुरुभिःकालागुरुभिर्योमहाधूपस्तेनजातोयोबहुलामोदोमहान्गंधस्तेनमोदितमामोदितम् ॥१८॥ पर्यंकानिखट्वाः ॥
अर्गलानिपरिघाः ॥ १९ ॥ राजिःसमूहः ॥ क्वणदित्युक्तंविवृणोति किंकिणीनादनादितमित्यादिना ॥ यद्वा क्वणदितिवेदाध्ययनादिभिरितिज्ञातव्यम् ॥ २० ॥ नूपुरारावेणसोत्कंठायेकेकिनो
मयूरास्तेषांकेकारवैराकुलंव्याप्तम् ॥ गुरुमहत् ॥ सारिसारीकाक्रीडापक्षिणी ॥ शुकसारीतिक्वचित् ॥ २१ ॥ खेलत्क्रीडत्मरालयुगलंहंसयुग्मंयस्मिंस्तत् ॥ जीवंजीवकैश्चकोरैःकांतिमत्शो
भायुक्तम् ॥ माल्यानांगंधैराकृष्टत्वाद्भ्रमराणांमाल्याहूतद्विरेफाणामित्युक्तम् ॥ तेषांमंजुगुंजैर्मनोहराव्यक्तैरासमंताद्रवैरावृतम् ॥ २२ ॥ कर्पूरेणमदयोर्यआमोदस्तेनसहितमुदरंयस्यतेनानिले
नवीजितम् ॥ क्रीडावानरैर्दंष्ट्राग्रीकृतानिमणिमाणिक्यान्येवमणिमाणिक्यमयानिवादाडिमानियस्मिन् ॥ अथवाखेलावलीमुखैर्दंष्ट्राग्रीकृतानिमाणिक्यानिदाडिमफलानीवयस्मिन् ॥ २३ ॥

प्रेंखत्पताकानिकरंमणिमाणिक्यमालितम् ॥ कृष्णागुरुमहाधूपबहुलामोदमोदितम् ॥ १८ ॥ अनर्घ्यासनसंयुक्तंचारुपर्यंकभूषितम् ॥ रम्यार्गलकपा
टाढ्यंदुकूलच्छन्नमंडपम् ॥ १९ ॥ सुरम्यरतिशालाढ्यंवाजिराजिविराजितम् ॥ दासदासीशताकीर्णंकिंकिणीनादनादितम् ॥ २० ॥ नूपुरारावसो
त्कंठकेकिकेकारवाकुलम् ॥ कूजत्पारावतकुलंगुरुसारीकथावरम् ॥ २१ ॥ खेलन्मरालयुगलंजीवंजीवककांतिमत् ॥ माल्याहूतद्विरेफाणांमंजुगुं
जारवावृतम् ॥ २२ ॥ कर्पूरैणमदामोदसोदरानिलवीजितम् ॥ क्रीडामर्कटदंष्ट्राग्रीकृतमाणिक्यदाडिमम् ॥ २३ ॥ दाडिमीबीजसंभ्रांतशुकतुंडात्तमौ
क्तिकम् ॥ धनधान्यसमृद्धंचपद्मालयमिवापरम् ॥ २४ ॥ कमलामोदगर्भंचगर्भरूपंविनाप्रिये ॥ गर्भरूपमुखंप्रेक्ष्येकथंकनककुंडले ॥ २५ ॥
यद्युपायोऽस्तितद्ब्रूहिधिगपुत्रस्यजीवितम् ॥ सर्वंशून्यमिवाभातिगृहमेतदनंगजम् ॥ २६ ॥ धिगेतत्सौधसौंदर्यंधिगेतद्धनसंचयम् ॥ विनापत्यं
प्रियतमेजीवितंचधिगावयोः ॥ २७ ॥ प्रलपंतमिवप्रोच्चैःप्रियंकनककुंडला ॥ बभाषेऽतर्विनिःश्वस्ययक्षिणीसापतिव्रता ॥ २८ ॥ ॥ कनककुंडलो
वाच ॥ ॥ किमर्थंखिद्यसेकांतज्ञानवानसियद्भवान् ॥ अत्रोपायोऽस्त्यपत्याप्त्यैविस्रब्धमवधारय ॥ २९ ॥ किमुद्यमवतांपुंसांदुर्लभंहिचराचरे ॥
ईश्वरार्पितबुद्धीनांस्फुरंत्यग्रेमनोरथाः ॥ ३० ॥ दैवंहेतुंवदंत्येवंभृशंकापुरुषाःपते ॥ स्वयंपुराकृतंकर्मदैवंतच्चनहीतरत् ॥३१॥ ततःपौरुषमालंब्यतत्कर्म
परिशांतये ॥ ईश्वरंशरणंयायात्सर्वकारणकारणम् ॥ ३२ ॥

दाडिमीबीजानीतिसंभ्रांतैःशुकैस्तुंडैःकृत्वाआत्तानिगृहीतानिमौक्तिकानियस्मिंस्तत् ॥ एतेनविशेषणद्वयेनमाणिक्यानांमुक्ताफलानांचबाहुल्यंसूचितम् ॥ २४ ॥ कमलानांकमलायावामोदआम
दोहर्षोवायस्मिन् ॥ गर्भरूपमुखंपुत्रमुखम् ॥ गर्भस्यापत्यस्यरूपयुक्तंमुखमितिवा ॥ २५ ॥ यद्युपायोऽस्तिपुत्रोत्पत्तावितिशेषः ॥ नविद्यतेंगजःपुत्रोयस्मिंस्तत ॥ २६ ॥ २७ ॥
प्रलपंतमितिलोकोक्तिः ॥ प्रोच्चैरिवेतिवान्वयः ॥ अन्तर्मनसि ॥ २८ ॥ यद्यतः ॥ २९ ॥ ३० ॥ नन्वदृष्टमेवफलसिद्धौकारणंकिमुद्यमेनतत्राह ॥ दैवमिति ॥ दैवमेवहेतुरितियद्वदंती
त्यर्थः ॥ एवमिति ॥ दैवंहेतुरेवंकापुरुषावदंतीत्यन्वयः ॥ एवंवदनेकुतस्तेषांकुत्सितपुरुषत्वंतत्राह ॥ तच्चतत्पुनर्दैवंहियस्मात्पुरास्वयंकृतंकर्मनेतरदिति ॥ ३१ ॥ पुरुषकारस्यकारणत्वेरिथतेफ

लितमाह ॥ ततइति ॥ तत्पापपुण्यलक्षणंकर्मयस्मात्तत्तत्कर्मअज्ञानंपुराकृतंकर्मेतिवातस्यपरिशांतयेनाशायईश्वरंशरणंयायाद्गच्छेदिति ॥ ३२ ॥ नकेवलमेतावदपित्वपत्यमिति ॥ ३३ ॥
विधातुरिति ॥ शांभवींभक्तिविधातुःकर्तुर्यस्यकस्यचिदित्यर्थः ॥ ३४ ॥ तदेवदर्शयति नारायणोपीत्यादिना ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ मृत्युंजयतीतिमृत्युंजयंसुतंनंदिनंशिलमत्तीतिशिलादःकश्चि
द्दषिर्लेभेलब्धवानिति ॥ शंभोरनुग्रहादित्यनुषज्जते ॥ उत्तरत्राप्यस्ययथासंभवमन्वयः ॥ एवंहिलैंगेश्रूयते ॥ शालंकायनात्मजःशिलादनामामुनिर्बहुकालंतपस्तेपे ततस्तपसातुष्टेनदेवराजेनागत्यवरं
वरयेत्यभिहितम् ॥ शिलादोप्ययोनिजंमृत्युहीनंसुव्रतंपुत्रंवव्रे॥तच्छ्रुत्वेंद्रेणाभ्यधायि ॥ योनिजंमृत्युसंयुतंपुत्रंदास्याम्यन्यंनदास्यामियतोऽयोनिजामृत्युहीनानसंति यतःपितामहोप्ययोनिजोमृत्युहीनश्च
नभवतिसोपिअंडजःपद्मजोमहादेवांगजोभवान्यास्तनयःपरार्धद्वयनाशेनश्यतिचेतिश्रूयते किमुतान्यस्यवार्ता किंतुयदिदेवेश्वरोरुद्रःप्रसीदतितदामृत्युहीनोऽयोनिजःपुत्रोदुर्लभोनभवति अन्यथामयावा
ब्रह्मणावाविष्णुनावैतादृशःपुत्रोदातुंनशक्यइत्येवंतमनुगृह्यमहेंद्रोययौ॥ ततोमहेंद्रेगतेभवमाराधयतःशिलादस्यदिव्यंवर्षसहस्रत्रयंक्षणमिवगतम् ततोवल्मीकेनावृतांगंतक्षिस्त्रीगणैर्वज्रसूचीमुखैश्चान्यैरक्त
स्त्रीभिश्चसर्वतोनिर्मांसरुधिरत्वचंविज्ञायसगणःसोमःप्रादुरभूत् तपसाऽलंसर्वज्ञंसर्वशास्त्रार्थपारगंपुत्रंदास्यामीतिचोक्तवान् ततोभवंप्रणम्यशिलाशनउवाचायोनिजंमृत्युहीनंसुव्रतंपुत्रमिच्छामीति ततः
श्रीरुद्रःप्राह पुराममावतारार्थंब्रह्मणामुनिभिर्देवैश्चाहमाराधितोऽतोहमेवायोनिजोमृत्युहीनोनंदिनामातवपुत्रोभविष्यामीति ततोयज्ञांगणंकर्षतःशिलादस्यशंभोराज्ञयानंदिकेश्वरोजातइति ॥ तथाहि ॥

अपत्यंद्रविणंदाराहाराहर्म्यंहयागजाः ॥ सुखानिस्वर्गमोक्षौचनदूरेशिवभक्तितः ॥ ३३ ॥ विधातुःशांभवींभक्तिंप्रियसर्वेमनोरथाः ॥ सिद्ध्योष्टौगृहद्वारंसे
वंतेनात्रसंशयः ॥ ३४ ॥ नारायणोपिभगवानंतरात्माजगत्पतिः ॥ चराचराणामविताजातःश्रीकंठसेवया ॥ ३५ ॥ ब्रह्मणःसृष्टिकर्तृत्वंदत्तंतेनैवशंभुना ॥
इंद्रादयोलोकपालाजाताःशंभोरनुग्रहात् ॥ ३६ ॥ मृत्युंजयंसुतंलेभेशिलादोप्यनपत्यवान् ॥ श्वेतकेतुरपिप्रापजीवितंकालपाशतः ॥ ३७ ॥ क्षीरार्ण
वाधिपतितामुपमन्युरवाप्तवान् ॥ अंधकोप्यभवद्भृंगीगाणपत्यपदोर्जितः ॥ ३८ ॥

सनत्कुमारंप्रतिनंदिकेश्वरवाक्यम् ॥ प्रजाकामःशिलादोऽभूत्पितामममहामुने ॥ सोपीहसुचिरंकालंतपस्तेपेसुदुश्चरमित्यादि ॥ ग्रंथगौरवभयात्समग्रंनलिख्यते ॥ एवमग्रेपि ॥ श्वेतकेतुरितितस्यैव
नामांतरम् ॥ कालपाशितःकालेनपाशेनबद्धः ॥ एवंहिश्रूयतेतत्रैव ॥ श्वेतोनामकश्चिन्मुनिर्गतायुर्गिरिगह्वरेमहादेवमभ्यर्च्यस्तौतिस्म ततश्चप्राप्तकालंतंनेतुंकालःसान्निध्यमकरोत् तदाप्राप्तकालोपि
श्वेतस्तंकालंदृष्ट्वाविश्वेशमभ्यर्चतोमेवराकःकालःकिंकरिष्यति यतोमृत्योरपिमृत्युरहंस्थितोऽस्मीतिभावयन्शंकरमनुस्मरन्शंकरंपूजयामास तंतादृशंनिर्भयंदृष्ट्वाकालःसस्मितमाह हेविप्रएह्येहिकिमन
यापूजया यतोममाग्रतस्त्वांब्रह्मविष्णुमहेश्वराअपिपरित्रातुंनशक्नुवंति अनेनरुद्रेणममकिम् विधिवशादेवयस्माद्गतासुस्त्वंतस्मात्त्वांनेतुमहमुद्यतइति ततस्तस्यधर्मभिाश्रितंभयंकरमेवंश्रुत्वासमुनिर्हारुद्रेति
विललाप पश्चादेकयादृशाबाष्पमिश्रयासंप्रेक्ष्योवाचास्मिँल्लिंगेममवृषध्वजःस्वस्त्यस्तिचेत्त्वयाविधिनावाकिम् तस्माद्यथागतंतथागच्छ तदनंतरंतद्वचनंश्रुत्वातीक्ष्णदंष्ट्रोभयंकरःकालःपाशहस्तःसिंहनादं
कृत्वामुहुर्मुहुरास्फोटयकालप्राप्तंतंमुनिंबबंधआहच मयात्वंबद्धोसियमालयंनेतुंतवरुद्रेणममाकिंकृतमद्यक्ववासरुद्रस्तवभक्तिर्वाकुत्रपूजावाकुत्रपूजाफलंवाकुत्राहंवाक्वममभीतिर्वाक्कातोऽस्मिँल्लिंगेचेत्तवशंक
रःकथंनिश्चेष्टइतिकथय तदनंतरंनंदिनागणेश्वरैश्चसहद्विजंनिहंतुमागतंकालंनिहंतुं भगवान्लिंगात्प्रादुर्बभूव ततश्चकालस्तंरुद्रंनिरीक्ष्यक्षणाज्जीवितंविससर्जपपातचेति ॥ तथाहि ॥ श्वेतोनाममुनिः
श्रीमान्गतायुर्गिरिगह्वरइत्यादि ॥३७॥ क्षीरार्णवाधिपतितामिति ॥ एवंहिमहाभारतेश्रूयते ॥ उपमन्युःकिलदुग्धंपिबतोमुनिकुमारान्दृष्ट्वामातरंदुग्धंनिर्बंधेनयाचितवान् तन्माताचदारिद्र्यवशाद्दुग्धा

भावात्पिष्टेनदुग्धंनिर्मायादात् तत्पीत्वासौननर्त्त तदेतत्सर्वंज्ञात्वाबालाजहसुः ततोहास्यकारणंपृष्टवतेतस्मैस्वदारिद्र्यंमातान्यवेदयत् ॥ तज्ज्ञात्वाश्रीमहादेवमाराध्यदुग्धसागराधिपत्यंसलेभइति॥अंधकापीति ॥ एवंहिवामनपुराणेश्रूयते ॥ अंधकोहिदैत्याधिपस्तत्संनिधौनारदःसमागम्यबहुधातंस्तुत्वोवाच त्वंपुरुषरत्नंत्वत्सदृशंतवस्त्रीरत्नंनास्ति ततस्तेनोक्तम् तर्हिब्रह्मन्कथयकुत्रमत्सदृशंस्त्रीरत्नंविद्यतइति तदानारदेनोक्तंब्रह्मांडेत्रयमेवस्त्रीरत्नंविद्यते ॥ सत्यलोकेसावित्री वैकुंठेलक्ष्मीः मर्त्यभूमौकैलासेचपार्वतीति ॥ तत्रत्वंसामर्थ्यंचेन्निकटवर्त्तित्वात्पार्वतींसमानयेति ॥ ततःसकामाभिभूतःपार्वतीमंसिलष्यप्रमथैःसार्धंवारंवारंबहुयुद्धंकुर्वन्नेकदेश्वरेणवर्षाणामयुतंत्रिशूलाग्रेप्रोतआतपेनातिशुष्कईश्वरध्यानेननिष्पापःसन्नीश्वरंतुष्टाव ततोमहेशेनानुगृहीतःपुत्रंपरिकल्प्यदेव्यादत्तस्ततःसगणानामाधिपत्येपदेऊर्जितउद्रिक्तोभृंगीशोनामबभूवेति ॥ ३८ ॥ जिगायशार्ङ्गिणमिति ॥ अत्रैवंकथालैंगे ॥ ब्रह्मणःक्षुतसंभवस्यलब्धवज्रस्यस्वकार्यार्थमिंद्रप्रेरणयास्वेच्छयैवनरशरीरेणसंजातनरपालस्यक्षुपस्यच्यवनात्मजस्यदधीचस्यचक्षत्रियएवश्रेष्ठोविप्रएवश्रेष्ठइतिमित्रभावेनचिरप्रसंगाद्विवादोऽभूत्ततः कदाचिदृष्टलोकपालानांवपुर्वयोधारयतोऽहमिंद्रोहंवह्निरहंयमादिरीश्वरइतित्वयाच्यावनेनाहंनावमंतव्यः किंतुसदासंपूजनीयइतितस्यक्षुपस्यमतंश्रुत्त्वादधीचआत्मनोमहत्त्वाद्वाममुष्ट्याक्षुपंमूर्ध्न्यताडयत् ततश्चक्रोधात्क्षुपोबलवांस्तपोऽन्वितोवज्रधरतुल्योवज्रेणदधीचंचिच्छेद ततोदधीचोभूमौनिपपात पतित्वाचदुःखाच्छुक्रंसस्मार शुक्रोप्यागत्यदधीचस्यदेहंयोगबलात्संधयामास आहच भोदधीचोमापतिंसमाराध्यावध्योभव मयापिमृतसंजीवनीविद्याततएवलब्धा शंभुभक्तानांमृत्युभयंनास्त्येव मृतसंजीवनीमपितुभ्यमहंददामीतिमृतसंजीवनमंत्रंकथितवान् तस्यतद्वाक्यंश्रुत्वातपसाशंकरमाराध्यवज्रास्थित्वमवध्यत्वंचावाप एवंपरमेश्वरमाराध्यावध्यत्वंवज्रास्थित्वंचप्राप्यपादमूलेनराजेंद्रंसभायांमूर्ध्नि प्रयत्नतोऽताडयत् ततःक्षुपोदधीचंपुनरपिवज्रेणताडयामास तत्ताडनंतस्यवज्रबद्धशरीरस्यपरमेशस्यप्रभावान्मनागपिदुःखायनाभूत् तदादधीचस्यावध्यत्वमहीनत्वंचदृष्ट्वाक्षुपोविष्णुंपूजयामास पूजया

जिगायशार्ङ्गिणंसंख्येदधीचिःशंभुसेवया ॥ प्राजापत्यपदंप्रापदक्षः संशील्यशंकरम् ॥ ३९ ॥

चसंतोषेणदत्तदर्शनंभगवंतंतुष्टावच स्तुत्याप्रत्यक्षीभूतस्यचविष्णोरग्रेतस्यकेभ्योपिभयाभावंचवामपादताडनादिकंचकथयित्वायथाऽहंतंजेष्यामितथाकर्तुमर्हतिभवानितिकथितवान् ॥ तदाविष्णुनोक्तं ब्राह्मणमात्रस्यतावत्कस्यापिभयंनास्तिशिवभक्तानांतुप्राणिमात्राणाम् दधीचस्यतदुभयरूपत्वाद्भयंनास्तीतिकिंवक्तव्यम् तस्मात्तवविजयोनास्ति तथापि दक्षयज्ञेतस्यशापेनसुरैःसार्धंममविनाशोभविता पुनरुत्थानंचेति ॥ सक्षुरस्यमेशापार्थंतस्यदुःखंकरोमिसर्वयत्नेनतमेत्यतवविजयाययत्नंकरिष्यामि तदातथास्त्वितिक्षुपेणाभिहितेब्राह्मणवेषंकृत्वादधीचस्याश्रमंप्राप्यतमभिवंद्यप्राह भोदधीचत्वत्तोहमेकंवरंवृणेतंदातुमर्हसीति ॥ ततस्तेनोक्तंतवाभिप्रेतंमयाज्ञातंब्राह्मणरूपेणक्षुपार्थंतेनाराधितोभक्तवात्सल्येनत्वंविष्णुरेवागतोसितथाप्यहंनबिभेमि रुद्रार्चकस्यभीतिरस्तिचेत्तर्हिसर्वज्ञस्त्वंवद देवदैत्यद्विजादप्येतस्मिन्जगतिनाहंबिभेमीति तदाविष्णुर्दधीचस्यवचःश्रुत्वाद्विजतांक्षणाद्विहायस्वरूपंगृहीत्वासस्मितंप्राह भवार्चनरतस्यतवभयंनास्त्येवसर्वज्ञएवभवांस्तथापिममनियोगात्सदसिक्षुपंप्रतिजयस्तवपरंतुत्वत्तोहंबिभेमीतिसकृद्वक्तुमर्हसीति एवंसांत्वंविष्णोर्वाक्यंश्रुत्वापिनाबिभेमीतितंप्राह ततस्तस्यतादृशंवचःश्रुत्वाकुपितोहरिस्तंदिधक्षुश्चक्रंमुमोच ततोदधीचस्यप्रभावात्सुदारुणमपितच्चक्रंक्षुपस्यसंनिधावेवकुंठितधारमभवत् कुंठितधारंतच्चक्रंदृष्ट्वादधीचआह शिवस्यएतच्चक्रंततस्त्वयालब्धंमांनजिघांसति अतोब्राह्माद्यैरस्त्रैर्मांहंतुंप्रयत्नंकुर्विति तस्यतद्वचःश्रुत्वासर्वाण्यस्त्राणितस्मैससर्जदेवाअपिविष्णोःसाहाय्यंचक्रुः तदाकुशमुष्टिमादायभवंसंस्मरन्दधीचिःससर्ज सचकुशमुष्टिर्दिव्यंकालाग्निसदृशप्रभंत्रिशूलमभवत् तेनचदेवान्दग्धुंसमतिंचक्रे तदस्त्रप्रभावान्नारायणादिभिस्त्यक्तान्यस्त्राणिचप्रणेशुर्देवाश्चदुद्रुवुः ततआत्मनःसदृशान्दिव्यान्लक्षायुतान्गणान्सभगवान्ससर्ज तान्सर्वानेकदैवसमुनिसत्तमोददाह ततस्तस्यविस्मापनार्थायहरिर्विश्वमूर्तिरभूत्तंदृष्ट्वादधीचेनोक्तंहेमहाविष्णोमायांत्यजममाप्येतादृशंविश्वरूपंत्वंपश्येत्युक्त्वास्वतनौविश्वरूपंदर्शयामास आहच हरिमनयामाययाकिम् तस्मान्मायांत्यक्त्वायोद्धुमर्हसीति एवंतस्यवचःश्रुत्वोत्तमंमाहात्म्यंचदृष्ट्वादेवाश्चभूयोपिदुद्रुवुर्नां

रायणंचनिश्चेष्टंब्रह्मावारयामास ततोब्रह्मणोवचनंनिशम्यतेननिर्जितस्तंमहामुनिंप्रणिपत्यभगवान्ययौ ततःक्षुपोपिदुःखातुरोभूत्वादधीचंब्राह्मणाएवश्रेष्ठाःमयाऽपराद्धंक्षमस्वेतिप्रार्थयामास ततोदधी
चस्तंराजानमनुगृह्यसुरोत्तमान्दक्षयज्ञेविष्णुनागणैश्चसमंहेदेवाःध्वस्ताभवतेतिशशाप क्षुपंसंबोध्यब्राह्मणाएवपूज्याइत्याद्युक्त्वास्वोटजंप्रविवेश दधीचमभिवंद्यक्षुपोपिविस्मितःसन्जगामेति ॥ तथाहि॥
ब्रह्मपुत्रोमहातेजाराजाक्षुपइतिश्रुतः ॥ अभून्मित्रंदधीचस्यमुनींद्रस्यनरेश्वरइत्यादि ॥ संशील्यसम्यग्ध्यात्वा ॥ एतत्त्वीश्वरद्वेषात्पूर्वंपश्चाद्वाज्ञातव्यम् ॥३९॥ किंबहुनासंक्षेपतःशृण्वित्याह॥मनइति ॥
मनोरथपथातीतंवाचामगोचरंयत्पदंकैवल्यंतद्गोचरःप्रत्यक्षीभूतःसन्मृडःक्षणतस्तत्क्षणएवगोचरीकुर्यात्प्रत्यक्षीकुर्याद्दद्यादित्यर्थः ॥ ४० ॥ अन्वयमुक्त्वाव्यतिरेकमाह ॥ अनाराध्येति ॥ ४१ ॥

मनोरथपथातीतंयच्चवाचामगोचरम् ॥ गोचरोगोचरीकुर्यात्तत्पदंक्षणतोमृडः ॥ ४० ॥ अनाराध्यमहेशानंसर्वदंसर्वदेहिनाम् ॥ कोपिक्वापिकिमप्यत्रन
लभेतेतिनिश्चितम् ॥ ४१ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनशंकरंशरणंव्रज ॥ यदिच्छसिप्रियंपुत्रंप्रियसर्वजनीनकम् ॥ ४२ ॥ इतिश्रुत्वावचःपत्न्याःपूर्णभद्रः
सयक्षराट् ॥ आराध्यश्रीमहादेवंगीतज्ञोगीतविद्यया ॥ ४३ ॥ दिनैःकतिपयैरेवपरिपूर्णमनोरथः ॥ पुत्रकाम मवापोच्चैस्तस्यांपत्न्यांदृढव्रतः ॥ ४४ ॥
नादेश्वरंसमभ्यर्च्यकैःकैर्नापिस्वचिंतितम् ॥ तस्मात्काश्यांप्रयत्नेनसेव्योनादेश्वरोनृभिः ॥ ४५ ॥ अंतर्वत्न्यथकालेनतत्पत्नीसुषुवेसुतम् ॥ तस्यनाम
पिताचक्रेहरिकेशइतिद्विज ॥ ४६ ॥ प्रीतिदायंददौचाथभूरिपुत्राननेक्षणात् ॥ पूर्णभद्रस्तथागस्त्यहृष्टाकनककुंडला ॥ ४७ ॥ बालोऽपिपूर्णचं
द्राभवदनोमदनोपमः ॥ वृद्धिंप्रतिक्षणंप्रापशुक्लपक्षइवोडुराट् ॥ ४८ ॥ यदाष्टवर्षदेशीयोहरिकेशोऽभवच्छिशुः ॥ नित्यंतदाप्रभृत्येवंशिवमेकममन्यत
॥ ४९ ॥ पांसुक्रीडनसक्तोपिकुर्याल्लिंगंरजोमयम् ॥ शाद्वलैःकोमलतृणैःपूजयेच्चसकौतुकम् ॥ ५० ॥ आकारयतिमित्राणिशिवनाम्नाऽखिलानिसः ॥
चंद्रशेखरभूतेशमृत्युंजयमृडेश्वर ॥ ५१ ॥ धूर्जटेखंडपरशोमृडानीशत्रिलोचन ॥ भर्गशंभोपशुपतेपिनाकिन्नुग्रशंकर ॥ ५२ ॥ श्रीकंठनीलकंठे
शस्मरारेपार्वतीपते ॥ कपालिन्भालनयनशूलपाणेमहेश्वर ॥ ५३ ॥ अजिनांबरदिग्वासःस्वर्धुनीक्लिन्नमौलिज ॥ विरूपाक्षाहिनेपथ्यगृणन्नामावली
मिमाम् ॥ ५४ ॥ सवयस्कानितिमुहुःसमाह्वयतिलालयन् ॥ शब्दग्रहौनगृह्णीतस्तस्यान्याख्यांहराद्दते ॥ ५५ ॥ पद्भ्यांनपद्यतेचान्यद्दतेभूतेश्वरा
जिरात् ॥ द्रष्टुंरूपांतरंतस्यवीक्षणेनविचक्षणे ॥ ५६ ॥

फलितमुपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ हेप्रियसर्वजनीनकंसर्वलोकश्रेष्ठमतिप्रसिद्धमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ काम्यतइतिकामः पुत्ररूपंकामंपुत्रकामंपुत्ररूपमभिलाषामित्यर्थः ॥ पुत्ररूपंवरं
वा ॥ ४४ ॥ नादेश्वरमुँकारम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रीतिदायंहर्षेणदेयंवस्त्रालंकरणादिकमित्यर्थः ॥ हृष्टाभूदितिशेषः ॥ हृष्टासतीददावितिपूर्वक्रियायावानुषंगः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ एवं
वक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ ४९ ॥ तमेवप्रकारंदर्शयति ॥ पांस्विति ॥ शाद्वलैर्हरिततृणैः ॥ ५० ॥ शिवनाम्नेत्युक्तंतदेवनामदर्शयाति चंद्रशेखरेतिसपादत्रयेण ॥ ५१ ॥ खंडपरशोभ
ग्नकुठार ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अहिनेपथ्यसर्पभूषण ॥ ५४ ॥ सवयस्कान्समानवयसोमित्राणीत्येतत् ॥ पूर्वस्यायमनुवादोऽन्वयार्थः ॥ शब्दग्रहोकर्णौ ॥ ५५ ॥ पद्यतेगम्यते ॥ वीक्ष

णेविशिष्टेचक्षुषी ॥ विचक्षणेनिपुणेचतुरेइतियावत् ॥ ५६ ॥ रसयेदास्वादयेत् ॥ रसनाजिह्वा ॥ शिवांघ्रिकमलामोदादन्यदितिशेषः ॥ घ्राणंघ्राणेंद्रियम् ॥ जिघृक्षतिग्रहीतुमिच्छति ॥ ५७ ॥ तत्कौतुककरौतत्सपर्याकरावित्यर्थः ॥ मनतिचिंतयति ॥ शिवसात्कृत्यशिवायसमर्प्य ॥ एतेनतस्यबाणलिंगाद्यन्यतमलिंगपूजकत्वंसूचितम् ॥ तथाचवचनम् ॥ बाणलिंगेस्वयं भूतेचंद्रकांतेहृदिस्थिते ॥ तत्रक्रतुशतंपुण्यंशंभोर्नैवेद्यभक्षणमिति ॥ सद्धियाशोभनधिया ॥ ५८ ॥ त्र्यक्षप्रत्यक्षगानित्रिलोचनाग्रेआनीयसमर्पितानीत्यर्थः ॥ अपिर्भिन्नक्रमेभक्ष्याणीत्यनेनसंबध्यते ॥ ५९ ॥ ऐक्षिष्टअपश्यत् ॥ भावंपदार्थम् ॥ चिकेतिज्ञानविषयीकरोतिजानातीत्येतत् ॥ कितज्ञानइतिधातुः ॥ ६० ॥ क्षणदासुरात्रिषु ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ शिक्षामेवाह एतदित्या

रसयेत्तस्यरसनाहरनामाक्षरामृतम् ॥ शिवांघ्रिकमलामोदाद्घ्राणंनैवजिघृक्षति ॥ ५७ ॥ करौतत्कौतुककरौमनोमनतिनापरम् ॥ शिवसात्कृत्यपेया निपीयंतेतेनसद्धिया ॥ ५८ ॥ भक्ष्यंतेसर्वभक्ष्याणित्र्यक्षप्रत्यक्षगान्यपि ॥ सर्वावस्थासुसर्वत्रनसपश्येच्छिवंविना ॥ ५९ ॥ गच्छन्गायन्स्वपंस्तिष्ठन्नुच्छ्रयानोऽदन्पिबन्नपि ॥ परितस्त्र्यक्षमैक्षिष्टनान्यंभावंचिकेतिसः ॥ ६० ॥ क्षणदासुप्रसुप्तोपिक्वयासीतिवदन्मुहुः ॥ क्षणंत्र्यक्षप्रतीक्षस्वबुध्यतीतिसबालकः ॥ ६१ ॥ स्पष्टांचेष्टांविलोक्येतिहरिकेशस्यतत्पिता ॥ अशिक्षयत्सुतंसोऽथगृहकर्मरतोभव ॥ ६२ ॥ एतेतुरंगमावत्सतवैतेऽश्वकिशोरकाः ॥ चित्राणीमानिवासांसिसुदुकूलान्यमूनिच ॥ ६३ ॥ रत्नान्याकरशुद्धानिनानाजातीन्यनेकशः ॥ कुप्यंबहुविधंचैतद्गोधनानिमहांतिच ॥ ६४ ॥ अमत्राणिमहार्हाणिरौप्यकांस्यमयानिच ॥ पणनीयानिवस्तूनिनानादेशोद्भवान्यपि ॥ ६५ ॥ चामराणिविचित्राणिगंधद्रव्याण्यनेकशः ॥ एतान्यन्यानिबहुशस्त्वनेकेधान्यराशयः ॥ ६६ ॥ एतत्त्वदीयंसकलंवस्तुजातंसमंततः ॥ अर्थोपार्जनविद्याश्चसर्वाःशिक्षस्वपुत्रक ॥ ६७ ॥ चेष्टास्त्यजदरिद्राणांधूलिधूसरिणाममूः ॥ अभ्यस्यविद्याःसकलाभोगान्निर्विश्यचोत्तमान् ॥ ६८ ॥ तांदशांचरमांप्राप्यभक्तियोगंततश्चर ॥ असकृच्छिक्षितःपित्रेत्यवमन्यगुरोर्गिरम् ॥ ६९ ॥ रुष्टदृष्टिंचजनकंकदाचिदवलोक्यसः ॥ निर्जगामगृहाद्भीतोहरिकेशउदारधीः ॥ ७० ॥ ततश्चितामवापोच्चैर्दिग्भ्रांतिमपि चाप्तवान् ॥ अहोबालिशबुद्धित्वात्कुतस्त्यक्तंगृहंमया ॥ ७१ ॥ क्वयामिक्वस्थितेशंभोममश्रेयोभविष्यति ॥ पित्रानिर्वासितश्चाहंनचवेद्म्यथकिंचन ॥ ७२ ॥ इतिश्रुतंमयापूर्वंपितुरुत्संगवर्तिना ॥ गदतस्तातपुरतःकस्यचिद्वचनंस्फुटम् ॥ ७३ ॥

रभ्यासकृदित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ अश्वकिशोरकास्तरुणाश्वाबालाश्वावेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ आकरशुद्धानिजन्मशुद्धानि ॥ कुप्यंस्वर्णरजतातिरिक्तंस्फाटिकादिभाजनम् ॥ ६४ ॥ अमत्राणिपात्राणि ॥ पणनीयानिविक्रयार्हाणि ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ निर्विश्यभुक्त्वा ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ भीतःपितुःसकाशात् ॥ स्नातइतिपाठेभोजनायकृतस्नानइत्यर्थः ॥ ७० ॥ चिंतामेव विलापद्वारास्पष्टयत्यहोइतिसार्धेन ॥ अहोइत्यादीनांहरिकेशोविचार्येति यातोवाराणसीमितित्रयोदशेनान्वयः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ कुत्रगच्छामिकुत्रवास्थितेममश्रेयोभविष्यतीत्येतद्द्वयंनिश्चि

नोति श्रुतमित्यादिना ॥ ७३ ॥ तेषांपूर्वोक्तानांसर्वेषामपीत्यर्थः ॥ अग्रेपितेषामित्यत्रापिशब्दोद्रष्टव्यः ॥ येषांक्वापिगतिर्नास्तीत्येतस्यावृत्तिर्वाराणस्याअतिकारुणिकताद्योतनार्था ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ आनंददंचेतिचकारादपमाननाशकमित्यपिज्ञेयम् ॥ ८१ ॥ रुचिरभिरुचिः ॥ वैनिश्चितम् ॥ आनंदजोदयःसुखजन्योल्लासविशेषोदयः ॥ सततमितिपाठश्चित्यः ॥ तेनस्वानंदजोदयइतिपाठेतेनाविश्वेशानुग्रहेण ॥ ८२ ॥ प्रकारांतरेणमहाश्मशाननामनिर्वचनंकुर्वन्नगतीनांगतित्वंविशेषतःसाधयति ॥ : भज्यंतइति ॥ कर्मबीजानिकर्माणिबीजानितद्वासनासहितान्यज्ञानानिचेत्यर्थः ॥ ८३ ॥ यातोगतः ॥ ८४ ॥ तनुद्वेषीकाशीस्थानांतनुभृन्मात्राणांतनुमात्रद्वेषीप्रलयकालेवातनुमात्रद्वेषीविश्वनाथः ॥ वाराणसीमागत्यकिंकृतवानित्यत्राहानंदवनमिति ॥ सहारिकेशः ॥ ८५ ॥ कीदृशमस्यतपोमहदितितृतीयप्रश्नस्यप्रत्युत्तरंविशदयितुंप्रसंगमाह ॥ अथेति ॥ अथेतिवाक्यारंभे ॥ ८६ ॥

मात्रापित्रापरित्यक्तायेत्यक्तानिजबंधुभिः ॥ येषांक्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७४ ॥ जरयापरिभूतायेयेव्याधिविकलीकृताः ॥ येषांक्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७५ ॥ पदेपदेसमाक्रांतायेविपद्भिरहर्निशम् ॥ येषांक्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७६ ॥ पापराशिभिराक्रांतायेदारिद्र्यपराजिताः ॥ येषांक्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७७ ॥ संसारभयभीतायेयेबद्धाःकर्मबंधनैः ॥ येषांक्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७८ ॥ श्रुतिस्मृतिविहीनायेशौचाचारविवर्जिताः ॥ येषांक्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ७९ ॥ येचयोगपरिभ्रष्टास्तपोदानविवर्जिताः ॥ येषांक्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः ॥ ८० ॥ मध्येबंधुजनेयेषामपमानंपदेपदे ॥ तेषांमानंददंचैकंशंभोरानंदकाननम् ॥८१॥ आनंदकाननेयेषांरुचिर्वैवसतांसताम् ॥ विश्वेशानुगृहीतानांतेषामानंदजोदयः ॥ ८२ ॥ भज्यंतेकर्मबीजानियत्रविश्वेशवह्निना ॥ अतोमहाश्मशानंतदगतीनांपरागतिः ॥ ८३ ॥ हरिकेशोविचार्येतियातोवाराणसींपुरीम् ॥ यत्राविमुक्तेजंतूनांत्यजतांपार्थिवींतनुम् ॥ ८४ ॥ पुनर्नोतनुसंबंधस्तनुद्वेषिप्रसादतः ॥ आनंदवनमासाद्यसतपःशरणंगतः ॥ ८५ ॥ अथकालांतरेशंभुःप्रविश्यानंदकाननम् ॥ पार्वत्यैदर्शयामासनिजमाक्रीडकाननम् ॥ ८६ ॥ अमंदामोदमंदारंकोविदारपरिष्कृतम् ॥ चारुचंपकचूताढ्यंप्रोत्फुल्लनवमाल्लिकम् ॥ ८७ ॥ विकसन्मालतीजालंकरवीरविराजितम् ॥ प्रस्फुटत्केतकिवनंप्रोद्यत्कुरबकोर्जितम् ॥ ८८ ॥

आक्रीडंविशेषयन्नेतदेवाविवृणोति अमंदेतिचतुर्विंशतिभिः ॥ एतेषांश्लोकानांदर्शयन्नित्थमाक्रीडंदेव्यैदेवोऽविशद्वनमित्यग्रिमेणान्वयः ॥ इत्थमेवंभूतम् ॥ एवंभूतत्वमेवाह ॥ अमंदेति ॥ अमंदामोदाःमहापरिमलामंदाराःपारिजातायस्मिन् कोविदारैश्चमारिकैःपरिष्कृतंभूषितम् ॥ चारुभ्यांचंपकचूताभ्यामाढ्यंपरिपूर्णमित्यर्थः ॥ प्रोत्फुल्लाविकसितानवानूतनामल्लिकास्तृणशून्यानियत्र ॥ ॥ ८७ ॥ विकसंतीनांमालतीनांजातीनांजालानिसमूहायत्र ॥ करवीरैःप्रतीहासैर्विराजितंप्रकाशितम् ॥ प्रस्फुटंतीनांविकसंतीनांकेतकीनांतृणजातिभेदानांवनानियत्र ॥ थाकारौस्त्रीकृतौह्रस्वौक्वाचिदीतिह्रस्वः ॥ दीर्घएववापाठः ॥ प्रोद्यंतियानिकुरबकानिअम्लानस्यवृक्षस्यशोणकुसुमानितैरूर्जितमुद्रिक्तम् ॥ अम्लानस्तुमहासहा ॥ तत्रशोणेकुरबकस्तत्रपीतेकुरंटकइत्यमरः ॥ ८८ ॥

जृंभतामुज्जृंभतांविकसतामितियावत् ॥ विचकिलानांद्रुमविशेषाणामामोदोयस्मिन् ॥ लसंतीनांकंकेलीनामशोकानांपल्लवायस्मिन् ॥ नवमालतीनांनूतनमालतीनांपरिमलैर्गंधैराकृष्टैराकर्षितैः षट्पदैर्नादितंनादयुक्तम् ॥ ८९ ॥ पुष्पेषुहिताःपुष्प्याः पुष्प्याणांपुन्नागाणांदेववल्लभानांनिकरःसमूहोयस्मिन् ॥ पुष्प्यदितिपाठेपुष्प्यतांपुष्पाणिजनयतांपुन्नागानामित्यर्थः ॥ बकुलानांकेसराणामामोदैर्मोदितंसुगंधितम् ॥ मेदस्विनोवपावंतोऽतःस्निग्धाइत्यर्थः ॥ येपाटलास्तेषामामोदैःसदामोदितानिदिशांमुखानियत्र ॥ ९० ॥ बहुशःशाखादिषुलंबिनांरोलंबानांभ्रमराणाम् ॥ रोलंबोमधुलंपटइतिरत्नमाला ॥ मालयासमूहेनमालितंसंजातमालंभूतलंयत्र ॥ चलत्सुचन्दनशाखाग्रेषुरममाणैःपिकैःकोकिलैराकुलंव्याप्तम् ॥ ९१ ॥ गुरुणामहताऽगुरुणाकालागुरुणामत्ताभद्रजातयोउत्कृष्टजातयोविहंगमायत्र ॥ नागकेसराणांशा खासुकौतुकार्थंविश्वकर्मणानिर्मिताःक्रीडार्थमागतावासुरांगनाएवयाःशाकास्थाःशालभंजयःपुत्तलिकास्ताभिर्विनोदितंविलासयुक्तम् ॥ अतएवपूर्वमुक्तंनिजमाक्रीडकाननमिति ॥ ९२ ॥ मेरुतुंगनमेरु स्थच्छायासुमेरूच्चरुद्राक्षवृक्षजातच्छायासुक्रीडिताःक्रीडायुक्ताःकिंनरायत्र ॥ किंनरीमिथुनानांकिंनरपत्नीयुगलानांस्थानेस्थानेउदुच्चैर्गीतंयत्र ॥

जृंभद्विचकिलामोदंलसत्कंकेलिपल्लवम् ॥ नवमल्लीपरिमलाकृष्टषट्पदनादितम् ॥ ८९ ॥ पुष्प्यपुन्नागनिकरंबकुलामोदमोदितम् ॥ मेदस्विपाटलामोदसदामोदितदिङ्मुखम् ॥ ९० ॥ बहुशोलंबिरोलंबमालामालितभूतलम् ॥ चलच्चंदनशाखाग्ररममाणपिकाकुलम् ॥ ९१ ॥ गुरुणाऽगुरुणामत्तभद्रजातिविहंगमम् ॥ नागकेसरशाखास्थशालभंजिविनोदितम् ॥ ९२ ॥ मेरुतुंगनमेरुस्थच्छायाक्रीडितकिंनरम् ॥ किंनरीमिथुनोद्गीतंगानवच्छुककिंशुकम् ॥ ९३ ॥ कदंबानांकदंबेषुगुंजद्रोलंबयुग्मकम् ॥ जितसौवर्णवर्णोच्चकर्णिकारविराजितम् ॥ ९४ ॥ शालतालतमालालीहिंतालीलकुचावृतम् ॥ लसत्सप्तच्छदामोदंखर्जूरीराजिराजितम् ॥ नारिकेलतरुच्छन्नंनारंगीरागरंजितम् ॥ ९५ ॥ फलिजंबीरनिकरंमधूकमधुपाकुलम् ॥ शाल्मलीशीतलच्छायंपिचुमंदमहावनम् ॥ ९६ ॥ मधुरामोददमनच्छन्नंमरुबनोदितम् ॥ लवलीलोललीलाभृन्मंदमारुतलोलितम् ॥ ९७ ॥ भिल्लीहल्लीसकप्रीतिझिल्लीरावविराविणम् ॥ क्वचित्सरःपरिसरक्रीडत्क्रोडकदंबकम् ॥ ९८ ॥

गानवंतोमधुरध्वनयःशुकाःकीरायेषुतथाभूताःकिंशुकाः पलाशायत्र ॥ ९३ ॥ कदंबानांहलिप्रियाणांकदंबेषुसमूहेषुगुंजंत्यव्यक्तशब्दवंतिरोलंबयुग्मकानिभ्रमरयुगलानियत्र ॥ जितःसौवर्णःसुवर्णसंबंधीवर्णोयैस्तेचतेउच्चकर्णिकारामहापरिव्याधास्तैर्विराजितम् ॥ ९४ ॥ लसद्भिःसप्तच्छदैर्विशालत्वग्भिरामोदोयत्र ॥ खर्जूरीणांतृणद्रुमावांतरजातीनांराजिभिःपंक्तिभीराजितंशोभितम् ॥ नारिकेलतरुभिर्लांगलिवृक्षैश्छन्नंव्याप्तम् ॥ ऐरावतापरपर्याया यानागरंगाएवनारंग्यस्तासांरागैरंजितंव्याप्तमितियावत् ॥ नागेतिपाठेनागैःसमूहैरित्यर्थः ॥ ९५ ॥ फलिनांफलवतांजंबीराणांसमीरणानांनिकराःसमूहायत्र ॥ मधूकेषुगुडपुष्पेषुयेमधुपाःभ्रमरास्तैराकुलम् ॥ शाल्मलीनांपिच्छिलानांशीतलाश्छायायत्र ॥ पिचुमन्दानांनिंबानांमहावनंयत्र ॥ ९६ ॥ मधुरोरम्यआमोदोयेषांतैर्दमनकैराच्छन्नम् ॥ मरुबेणमरुबकेनपिंडीतकेननोदितमुच्छलितंमरूणांमरुबकानांवावनैरुदितंप्रकाशितम् ॥ मरुबमोदिनमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ लवल्यामुक्ताफलायालवालीतिगौडेप्रसिद्धायालोलांचंचलांचालनरूपामितियावत् लीलांबिभर्त्तीतिलीलाभृत् योमंदमारुतस्तेनलोलितमांदोलितम् ॥ ९७ ॥ भिल्लीनांशबरस्त्रीणांहल्लीसकप्रीतौप्रीयतेऽनेनेतिप्रीतिःक्रीडनकंहल्लीसकाख्येनृत्यक्रीडनके

वाद्यस्थानीयोझिल्लीनांभृंगारीणांकठोरध्वनिसूक्ष्मकीटानाम् ॥ भृंगारीचीरिकाचीरीझिल्लीकाचसमाइमाइत्यमरः ॥ रावःशब्दस्तेनविराविणंशब्दयुक्तम् ॥ क्वचित्कुत्रचित्सरसांपरिसरेषुपर्यंतभू
मिषुक्रीडतांक्रोडानांसूकराणांकदंबःसमूहोयत्र ॥ ९८ ॥ मरालीनांहंसीनांगलनालीस्थेषुबिसेषुपद्मिनीतंतुष्वासक्ताःसितच्छदाहंसायत्र ॥ हंसीकंठसंसक्तहंसमित्यर्थः ॥ विशोकस्यशोकर
हितस्यकोकमिथुनस्यचक्रवाकयुग्मस्यक्रीडाक्रेंकाराभ्यांलीलातज्जातिशब्दाभ्यांसुंदरंमनोहरम् ॥ ९९ ॥ बकशावकानांबकपोतानांसंचारोयत्र ॥ लक्ष्मणासुसारसयोषित्स्वासक्ताःसारसाःपुष्करा
ह्वायत्र ॥ मत्तैर्बर्हिणैर्मयूरैःसंघुष्टंसंनादितम् ॥ कपिंजलानांकपिञ्जलानालभेतेतिश्रुतिप्रसिद्धपक्षिविशेषाणांकुलैराकुलंव्याप्तम् ॥ १०० ॥ जीवंजीवैःपक्षिविशेषैर्लसन्तउल्लसंतोजीवाःप्राणिनो
यस्मिन् ॥ क्वणद्भिःशब्दायमानैःकारंडवैःपक्षिविशेषैरुत्कटमुच्चैर्व्याप्तमित्यर्थः ॥ दीर्घिकावारिसंचारिणावाप्युदकप्रसरणवताशीतेनवातेनवीजितंसेवितमित्यर्थः ॥ १ ॥ मंदांदोलितक
ह्लाराणामीषच्चलितसौगंधिकानांपरागैरजोभिःपरिपिंगलमत्यंतंपिंजरम् ॥ इदानींपुंरूपेणनिरूपयति ॥ उल्लसदिति ॥ विकसत्पद्मंवक्रंयस्यतत् ॥ नीलेंदीवरेपद्मेएवलोचनेयस्यतत् ॥ २ ॥
तमालःकालस्कन्धःकबरीभारःकेशपाशसमूहोयस्यतत् ॥ कबर्याएकत्वेपितदवयवानांबहुत्वाद्भारग्रहणम् ॥ विलसंत्योदाडिम्योरदादंतायस्यतत् ॥ विदलदितिपाठेविदलंत्योविदारं

**मरालीगलनालीस्थबिसासक्तसितच्छदम् ॥ विशोककोकमिथुनक्रीडाक्रेंकारसुंदरम् ॥ ९९ ॥ बकशावकसंचारंलक्ष्मणासक्तसारसम् ॥ मत्तबर्हिणसं
घुष्टंकपिंजलकुलाकुलम् ॥ १०० ॥ जीवंजीवलसज्जीवंक्वणत्कारंडवोत्कटम् ॥ दीर्घिकावारिसंचारिशीतमारुतवीजितम् ॥ १ ॥ मंदांदोलितकह्लार
परागपरिपिंगलम् ॥ उल्लसत्पंकजमुखंनीलेंदीवरलोचनम् ॥ २ ॥ तमालकबरीभारंविलसद्दाडिमीरदम् ॥ भ्रमरालीलसद्भ्रूकंशुकनासाविराजितम्
॥ ३ ॥ महांधुश्रवणंदूर्वाश्मश्रुभिःपरिशोभितम् ॥ कमलामोदनिःश्वासंबिंबीफलरदच्छदम् ॥ ४ ॥ सुपद्मपत्रवसनंकर्णिकारविभूषणम् ॥ कम्रकं
बुलसत्कंठंशंकरस्कंधबंधुरम् ॥ ५ ॥ गंधसारसमासक्ताहीनदोर्दंडमंडितम् ॥ अशोकपल्लवांगुष्ठंकेतकीनखरोज्ज्वलम् ॥ ६ ॥**

प्राप्नुवत्यइत्यर्थः ॥ भ्रमराल्यौभ्रमरपंक्तीलसंत्यौभ्रुवौयस्यतत् ॥ शुकःकीरएवशुकानांवायानासातयाविराजितम् ॥ ३ ॥ महान्तौअंधूकूपौश्रवणेयस्यतत् ॥ दूर्वाःशतपर्विकाएव ॥
दूर्वातुशतपर्विकेत्यमरः ॥ श्मश्रूणिपुंमुखरूढलोमानितैःपरिशोभितम् ॥ कमलस्यामोदोनिःश्वासोयस्यतत् ॥ बिंबीफलवत्गौडेप्रसिद्धलोलाकुचाफलवद्रदच्छदौयस्यतत् ॥ ४ ॥
शोभनंपद्मपत्रंवसनंयस्यतत् ॥ कर्णिकाराःपरिव्याधाःसुपुष्पितवृक्षविशेषाविभूषणानियस्यतत् ॥ कम्रकंबुःकमनीयशुक्तिःशोभनवृक्षविशेषःसएवलसञ्छोभमानःकंठोयस्यतत् ॥ शुक्तिःशंखःखुरः
कोलदलंनखमित्यमरः ॥ यद्वा कम्रःकामुकोयःकंबुःशंखःसएवलसत्कंठोयस्यतत् ॥ कामातुरोहिशंखशब्दंकुर्वाणोभवतिसएवलसत्कंठत्वेनोत्प्रेक्ष्यतइत्यर्थः ॥ कामुकेकमितानुकःकम्रःकामयिता
भीकःकमनःकामनोभिकइत्यमरः ॥ शंकरः[१]शिवाख्योवितुन्नकापरपर्यायःकालानुसार्यापरपर्यायोवावृक्षविशेषः ॥ अथवितुन्नकः झटामलाझटातालीशिवातामलकीतिच । कालानुसार्यवृक्षाश्मपुष्प
शीतशिवानितु ॥ शैलेयमित्यमरः ॥ सएवस्कंधबंधुरेस्कंधस्थेबंधुरेउन्नतानतेयस्मिंस्तत् ॥ बंधुरंतून्नतानतमित्यमरः ॥ अथवाक्रीडार्थमागतःशंकरईशादिरुद्रएवमूर्त्तिभेदेनस्कंधबंधुरंस्कंधस्थंमूल
प्ररोहस्थंबंधुरमुन्नतादनतंयस्मिंस्तत् ॥ ५ ॥ गंधसारेचंदनेसमासक्तःसँल्लग्नोयःअहीनोऽहिश्रेष्ठःसएवदोर्दंडोहस्तस्तेनमंडितम् ॥ अशोकपल्लवौवंजुलपल्लवावंगुष्ठौयस्यतत् ॥ केतक्यस्तृणद्रुम

---

१ शंकरःस्थाणुः ।

विशेषास्तएवनखरानखास्तैरुज्ज्वलम् ॥ ६ ॥ लसन्कंठीरवःसिंहएवउरोयस्यतत् ॥ गंडशैलोगिरेश्च्युतः पाषाणःसएवपृथुविस्तीर्णमुदरंयस्यतत् ॥ जलावर्तोऽभसांभ्रमएवलसन्नाभिर्यस्यतत् ॥ तरूएवजंघायुगेताभ्यामन्वितम् ॥ ७ ॥ स्थलभाजौपद्मौचरणौयस्यतत् ॥ मत्तमातंगेनगंतुंशीलंयस्यतत् ॥ पुंस्त्वमार्षम् ॥ लसत्कदलीनांकेदारेषुवप्रेषु ॥ पुंनपुंसकयोर्वप्रःकेदारःक्षेत्रमित्यमरः ॥ दलंतःसंमर्दंतोयेचीनाहरिणविशेषाः॥ कदलीकंदलीचीनश्चमूरुप्रियकावपि ॥ समूरुश्चेतिहरिणाअमीअजिनयोनयइत्यमरः ॥ तएवांशुकानिवस्त्राणितैरावृतम् ॥ यद्वा लसत्कदलीक्षेत्रेषुयानिदलानिकदलीपत्राणितान्येवचीनांशुकानिचीनदेशोद्भववस्त्राणितैरावृतम् ॥ ८ ॥ विविधपुष्पस्रग्भिर्मालितंसंजातमालम् ॥ समंततःसर्वत्र ॥ चकारःसमुच्चये ॥ अकंटकिभिःकंटकरहितैस्तरुभिश्छन्नम् ॥ महिषैःश्वापदैश्चव्याघ्रादिभिर्मित्रैरिवैकत्रस्थितैरावृतम् ॥ ऐकपद्यपाठेकर्मधारयः ॥ अकंटकिनस्तरवोयस्मिंस्तत्तथा ॥ छन्नाःप्रच्छन्नाआवृतावैरंविहायएकत्रस्थिताइतियावत् ॥ येमहिषश्वापदास्तैरावृत

लसत्कंठीरवोरस्कंगंडशैलपृथूदरम् ॥ जलावर्तलसन्नाभितरुजंघायुगान्वितम् ॥ ७ ॥ स्थलभाक्पद्मचरणंमत्तमातंगगामिनम् ॥ लसत्कदलिकेदारदलच्चीनांशुकावृतम् ॥ ८ ॥ नानासुकुममालाभिर्मालितंचसमंततः ॥ अकंटकितरुच्छन्नंमहिषश्वापदावृतम् ॥ ९ ॥ चंद्रकांतशिलासुप्तकृष्णेणहरितोडुपम् ॥ तरुप्रकीर्णकुसुमजितस्वर्लोकतारकम् ॥ दर्शयन्नित्थमाक्रीडंदेव्यैदेवोविशद्धनम् ॥ ११० ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ यथाप्रियतमादेविममत्वंसर्वसुंदरि ॥ तथाप्रियतरंचैतन्मेसदानंदकाननम् ॥ ११ ॥ अत्रानंदवनेदेविमृतानांमदनुग्रहात् ॥ वपुस्त्वमृततांप्राप्तमपुनर्भविनस्तुते ॥ १२ ॥ भविनोयेविपद्यंतेवाराणस्यांममाज्ञया ॥ तेषांबीजानिदग्धानिश्मशानज्वलदग्निना ॥ १३ ॥ महाश्मशानेयेप्राप्तादीर्घनिद्रांगिरींद्रजे ॥ नपुनर्गर्भशयनेतेस्वपंतिकदाचन ॥ १४ ॥ ब्रह्मज्ञानेनमुच्यंतेनान्यथाजंतवःक्वचित् ॥ ब्रह्मज्ञानमयेक्षेत्रेप्रयागेवातनुत्यजः ॥ १५ ॥ ब्रह्मज्ञानंतदेवाहंकाशीसंस्थितिभागिनाम् ॥ दिशामितारकंप्रांतेमुच्यंतेतेतुतत्क्षणात् ॥ १६ ॥ गृह्णीयुःपापकर्माणिकाशीमृतविनिंदकाः ॥ सुकृतानिस्तुतिकृतोमुच्यंतेतेऽत्रजंतवः ॥ १७ ॥

मितिवा ॥ अकंटकिभिस्तरुभिश्छन्नाआच्छादितायेमहिषादयस्तरावृतमितिवा ॥ ९ ॥ चंद्रकांतशिलासुप्तेनकृष्णसारेणहरितोहरिद्वर्णीकृतःकलंकितइतियावत् ॥ उडुपतिर्बिंबीभूतश्चंद्रोयत्रतत् ॥ तरुषुप्रकीर्णानियानिकुसुमानितैर्जिताःस्वर्लोकस्थास्तारकायेनतत् ॥ ११० ॥ काननंप्रविश्यकिमकरोत् ॥ काशींवर्णयामासेत्याह ॥ देवदेवउवाचेति ॥ यथाप्रियतमेत्यादीनामितिब्रुवाणोदेवेशोहरिकेशमवैक्षतेत्याग्रिमेणान्वयः ॥ मेमम ॥ सदैवेतिक्वचित् ॥ ११ ॥ अत्रेति ॥ हेदेविअत्रानंदकाननेयेषांममानुग्रहान्मृतानांजंतूनांवपुःशरीरममृततांपुनर्मरणाभावंप्राप्तंतेपुनर्भविनएवपुनःसंसारिणोनभवंत्येवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ श्मशानंकाशीसएवज्वलदग्निः ॥ यद्वा श्मशानेकाश्यांज्वलदग्निर्विश्वेशस्तेन ॥ १३ ॥ एतदेवविवृणोति ॥ महाश्मशानइति ॥ १४ ॥ ब्रह्मज्ञानमयेब्रह्मज्ञानप्राप्तिसाधने ॥ १५ ॥ संस्थितिर्मरणंसम्यक्स्थितिर्वा ॥ १६ ॥ काशीमरणादमुक्तिमुक्तीकथयतोर्दोषगुणावाह ॥ गृह्णीयुरिति ॥ अत्रयेजंतवोम्रियंतेतेनमुच्यंतेइतिकाशीमृतविनिंदकाःपापानिगृह्णीयुर्गृ

---

१ अमरमालायामाक्रीडशब्दस्यनपुंसकत्वमुक्तंतदभिप्रायेणेयंटीकाक्रुदुक्तिःसंगच्छते ।

ह्णंति ॥ तेमुच्यंतइतिस्तुतिकृतःसुकृतानिगृह्णंतिप्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंतंमरणंकुर्वंतीत्यंतकृतोमरणंप्राप्ताइत्यर्थः ॥ १२० ॥ २१ ॥ सम्यगभ्यासःसमभ्यासस्तस्मात् ॥
कृताभ्यासादितिक्वचित् ॥ २२ ॥ ननुकेचिद्योगेनतपसावामुच्यंतइतिश्रूयते सत्यं तत्तुकलौनसिध्यतीत्याह ॥ नासध्यताात ॥ न्यायार्जितधनस्योत्सर्गस्त्यागोयस्यसनरः ॥ परइतिपाठेपरः
केवलःसद्यःसिध्येदिति ॥ २३ ॥ उक्तमेवविवृणोति ॥ नव्रतमिति ॥ मुक्त्यैपरंपरयेत्यर्थः ॥ तदेवाह ॥ काशीदानैरित्यादिना ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्राप्येप्राप्तुंयोग्ये ॥ प्राप्तइतिपाठेप्राप्त

ब्रह्मज्ञानंकुतोदेविकलिनोपहतात्मनाम् ॥ स्वभावचंचलाक्षाणांतद्ब्रह्मेहादिशाम्यहम् ॥ १८ ॥ योगिनोयोगविभ्रष्टाःपतंत्यैश्वर्यमोहिताः ॥ काश्यांप
तित्वानपुनःपतंत्यपिमहालये ॥ १९ ॥ ब्रह्मज्ञानंनविंदंतियोगैरेकेनजन्मना ॥ जन्मनैकेनमुच्यंतेकाश्यामंतकृतोजनाः ॥ १२० ॥ यथेहमुच्यतेजं
तुर्गिरिजेमदनुग्रहात् ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेनतथान्यत्रकुत्रचित् ॥ २१ ॥ बहुजन्मसमभ्यासाद्योगीमुच्येतवानवा ॥ मृतमात्रोविमुच्येतकाश्यामे
केनजन्मना ॥ २२ ॥ नसिध्यतिकलौयोगोनासिध्यतिकलौतपः ॥ न्यायार्जितधनोत्सर्गःसद्यःसिध्येत्कलौनरः ॥ २३ ॥ नव्रतंनतपोनेज्यानजपो
नसुरार्चनम् ॥ दानमेवकलौमुक्त्यैकाशीदानैरवाप्यते ॥ २४ ॥ कलौविश्वेश्वरोदेवःकलौवाराणसीपुरी ॥ कलौभागीरथीगंगाकलौदानंविशिष्यते
॥ २५ ॥ गंगोत्तरवहाकाश्यांलिंगंविश्वेश्वरंमम ॥ उभेविमुक्तिदेपुंसांप्राप्येदानबलात्कलौ ॥ २६ ॥ पुण्यवानितरोवापिममक्षेत्रस्यसेवया ॥ मुक्तो
भवतिदेवेशिनात्रकार्याविचारणा ॥ २७ ॥ अविमुक्तस्यमाहात्म्यात्पुण्यपापेनकर्मणा ॥ देविप्रभवतःपुंसामपिजन्मशतार्जिते ॥ २८ ॥ अविमुक्तंनमो
क्तव्यंतस्माद्देविमुमुक्षुणा ॥ हन्यमानेनबहुधाह्युपसर्गशतैरपि ॥ २९ ॥ विधायक्षेत्रसंन्यासंयेवसंतीहमानवाः ॥ जीवन्मुक्तास्तुतेदेवितेषांविघ्नंहराम्य
हम् ॥ १३० ॥ नयोगिनांहृदाकाशेनकैलासेनमंदरे ॥ तथावासरतिर्मेऽस्तियथाकाश्यांरतिर्मम ॥ ३१ ॥ काशीवासिजनोदेविममगर्भेवसेत्सदा ॥
अतस्तंमोचयाम्यंतेप्रतिज्ञेयंयतोमम ॥ ३२ ॥ तामसींप्रकृतिंप्राप्यकालोभूत्वाचराचरम् ॥ ग्रसामिलीलयादेविकाशींरक्षामियत्नतः ॥ ३३ ॥

व्येइत्यर्थः ॥ २६ ॥ ननुभवतुपुण्यवतांदानेनकाश्यादिप्राप्त्यामोक्षइतरेषांतुकावार्तातत्राह ॥ पुण्यवानिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ उपसर्गशतैर्विघ्नशतैः ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥
काशीस्थप्राणिमात्रमोचनेहेतुमाह ॥ काशीवासीति ॥ हेदेविकाशीवासिजनःकाशीस्थप्राणिमात्रोयतःसदाममगर्भेवसेत् ॥ प्राणेभ्योपिप्रियोममेतिक्वचित् ॥ अतस्तंकाशीवासिनंजनमंतेमोच
यामि ॥ मोचयाम्येवेतिक्वचित् ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥ यतइयंकाशीस्थाप्राणिमात्रमोचनरूपा ॥ ममप्रतिज्ञा ॥ दृढाममेतिक्वचित् ॥ ३२ ॥ यतःकाशीममगर्भभूताऽतस्तामसीमिति ॥

तामसींतमोगुणोद्रेकाम् ॥ प्रकृतिंमायाम् ॥ तामसस्वभावंवा ॥ ३३ ॥ लयेकाशीरक्षणेहेत्वंतरमाह ॥ प्रेमपात्रमिति ॥ ३४ ॥ निर्वाणंविदेहकैवल्यम् ॥ ३५ ॥ ब्रह्मांडेति ॥ ब्रह्मां
डमध्येहेलयाऽनायासेनकाश्यांयद्वद्यथामुक्तिर्व्यवस्थितातथाऽन्यतोन्यत्राष्टांगयोगस्ययुक्त्यायुंजनेनअभ्यासेनापिनेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ कीदृगस्यतपोमहदितिचतुर्थस्यप्रश्नस्यप्रत्युत्तरंदातुंविश्वनाथेन
दृष्टंहरिकेशंविशिनष्टि इतिब्रुवाणइत्यष्टभिः ॥ मध्येवनंवनमध्ये ॥ ३७ ॥ शुष्कस्नायुभिर्नीरसनाडीभेदैःपिनद्धश्छन्नोऽस्थिसंचयोयस्यतम् ॥ निश्चलाकृतिंनिश्चलशरीरम् ॥ वल्मीककीटा
वामलूरकीटाः ॥ वामलूरश्चनाकुश्चवल्मीकंपुंनपुंसकमित्यमरः ॥ तएवकीटकास्तेषामासमंतात्कोट्याशोषितमसृक्शोणितंयासांताअसृग्धराःशिरायस्यतम् ॥ ३८ ॥ निर्मांसोमांसरहितःकीक
सचयोऽस्थिसमूहोयस्यतम् ॥ स्फटिकोपलनिश्चलंस्फटिकमयपर्वतवत्पाषाणवद्वास्थिरम् ॥ शंखादीनामिवलसंतीश्रीःशोभायस्यतम् ॥ तत्रमहाशंखःशुक्तिर्नरास्थिवा ॥ ३९ ॥ सत्वेंऽतः

प्रेमपात्रद्वयंदेविनितरांनेतरन्मम ॥ त्वंवातपोधनेगौरिकाशीवानंदभूमिका ॥ ३४ ॥ विनाकाशींनमेस्थानंविनाकाशींनमेरतिः ॥ विनाकाशींननिर्वा
णंसत्यंसत्यंवदाम्यहम् ॥ ३५ ॥ ब्रह्मांडगोलकेयद्वन्मुक्तिःकाश्यांव्यवस्थिता ॥ अष्टांगयोगयुक्त्यावानतथाहेलयाऽन्यतः ॥ ३६ ॥ इतिब्रुवाणोदेवेशो
हरिकेशमवैक्षत ॥ मध्येवनंतपस्यंतमशोकतरुमूलगम् ॥ ३७ ॥ शुष्कस्नायुपिनद्धास्थिसंचयंनिश्चलाकृतिम् ॥ वल्मीककीटकाकोटिशोषितासृगसृ
ग्धरम् ॥३८॥ निर्मांसकीकसचयंस्फटिकोपलनिश्चलम् ॥ शंखकुंदेंदुतुहिनमहाशंखलसच्छ्रियम् ॥ ३९ ॥ सत्वावलंबितप्राणमायुःशेषेणरक्षितम् ॥
निःश्वासोच्छ्वासपवनवृत्तिसूचितजीवितम् ॥ १४० ॥ निमेषोन्मेषसंचारपिशुनीकृतजंतुकम् ॥ पिंगतारस्फुरद्रश्मिनेत्रदीपितदिङ्मुखम् ॥ ४१ ॥
तत्तपोग्निशिखादावचुंबितम्लानकाननम् ॥ तत्सौम्यदृक्सुधावर्षसंसिक्ताऽखिलभूरुहम् ॥ ४२ ॥

करणेऽवलंबिताःस्थिताःप्राणायस्यतम् ॥ आयुःशेषेणप्रारब्धेनकर्मणारक्षितम् ॥ निःश्वासोच्छ्वासपवनस्यप्राणस्यवृत्तिभ्यांसूचितंज्ञापितंजीवितंजीवनंयस्यतम् ॥ १४० ॥ निमेषोन्मेष
संचोरेणप्राणिधर्मेणअपिशुनाःपिशुनागुणेषुदोषारोपकाःकृताजंतवोव्याघ्रादयोयेनतम् ॥ तेषामस्मिन्व्याधबुद्धिर्जातेतिभावः ॥ पिंगेपिंगलेतारेकनीनिकेययोःस्फुरंतोरश्मयोययोस्तेचतेनेत्रेचताभ्यां
दीपितानिदिशांमुखानियेनतम् ॥ ४१ ॥ सप्रसिद्धश्चासौतपोऽग्निश्चतस्यशिखेवदावोवनाग्निस्तेनचुंबितानिसंलग्नानिअतएवम्लानानिकाननानियेनतम् ॥ तत्तपोग्निशिखादावस्यचुंबितेनसंबं
धेनम्लानानिकाननानियस्मादितिवा ॥ तेप्रसिद्धेचसौम्यदृशौचशांतनेत्रेतयोःसुधावर्षेणसंसिक्ताअखिलभूरुहायेनतम् ॥ ४२ ॥

नराकृतिंमनुष्यशरीरंधृत्वासाक्षात्तपइवतपस्यंतम् ॥ किंकृत्वेत्यपेक्षायामाह ॥ निराकांक्षंयथास्यात्तथानिराकृतिमाकारशून्यामनिर्वाच्यांकांचनभक्तिंकृत्वाविधाय ॥ निराकांक्षंयथास्यादिति यद्यपितथापिनिराकृतिंकांचनाकांक्षांकृत्वेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ कुरंगशावैर्मृगपोतैर्गणशोयूथशोभ्रमद्भिःपरिवारितंवेष्टितम् ॥ नितांतमतिशयेनभीषणान्यास्यानियेषांतथाभूतैःपंचास्यैःसिंहैरीश्वरप्रयुक्तैःपरिरक्षितम् ॥ ४४ ॥ तंतथेति ॥ तंपूर्वोक्तंप्रसिद्धंवाहरिकेशंतथाभूतंपूर्वोक्तविशेषणविशिष्टमालोक्यदेवीभवानीदेवंविश्वेश्वरंव्याजिज्ञपद्विज्ञापयामास ॥ विज्ञापनप्रकारमाह ॥ हेईशामुंनिजभक्तंतपस्विनंवरेणवरदानेनछंदयइच्छांपूरयअनुग्रहंकुर्वित्यर्थः ॥ ४५ ॥ एतदेवविवृणोति ॥ त्वदेकेति ॥ स्पष्टम् ॥ ४६ ॥ अवरुह्यावतीर्य शैलादिनानंदिनादत्तःकरावलंबोयस्यसः ॥ समाधिनासंकोचितंमुद्रितंनेत्रमेवपत्रंपद्मपत्रंयस्यतम् ॥ ४७ ॥ समक्षंप्रत्यक्षम् ॥ हर्षेणाकुलंगद्गदंचाक्षरंयथास्यात्तथाजगाद ॥ ४८ ॥ किंजगादतदाह ॥ जयेति ॥ जयोत्कर्षमाविष्कुरु ॥ इतःपरमन्यच्छ्रेयोनास्तीतिबहुधासंबोधयति ॥ हेकृपालोदयालो ॥ तवहस्तपंकजंप्राप्यामृतीभूतातनूलतादेहवल्लीयस्यतथाभूतोहमभवंजातोस्मि ॥ कथंभूतंहस्तपंकजम् ॥

साक्षात्तपस्यंतमिवतपोधृत्वानराकृतिम् ॥ निराकृतिंनिराकांक्षंकृत्वाभक्तिंचकांचन ॥४३॥ कुरंगशावैर्गणशोभ्रमद्भिःपरिवारितम् ॥ नितांतभीषणास्यैश्चपंचास्यैःपरिरक्षितम् ॥ ४४ ॥ तंतथाभूतमालोक्यदेवीदेवंव्यजिज्ञपत् ॥ वरेणच्छंदयेशामुंनिजभक्तंतपस्विनम् ॥ ४५ ॥ त्वदेकचित्तंत्वदधीनजीवितंत्वदेककर्माणममुंत्वदाश्रयम् ॥ तीव्रैस्तपोभिःपरिशुष्कविग्रहंकुरुष्वयक्षस्यवरैरनुग्रहम् ॥ ४६ ॥ देवोवृषेंद्रादवरुह्यदेव्याशैलादिनादत्तकरावलंबः ॥ समाधिसंकोचितनेत्रपत्रंपस्पर्शहस्तेनदयार्द्रचेताः ॥ ४७ ॥ ततःसयक्षोविनिमील्यचक्षुषीत्र्यक्षंपुरोवीक्ष्यसमक्षमात्मनः ॥ उद्यत्सहस्रांशुसहस्रतेजसंजगादहर्षाकुलगद्गदाक्षरम् ॥ ४८ ॥ जयेशशंभोगिरिजेशशंकरत्रिशूलपाणेशशिखंडशेखर ॥ स्पर्शात्कृपालोतवपाणिपंकजंप्राप्यामृतीभूततनूलतोऽभवम् ॥ ४९ ॥ श्रुत्वोदितांतस्यमहेश्वरोगिरंमृद्वीकयासाम्यमुपेयुषींमृदु ॥ भक्तस्यधीरस्यमहातपोनिधेददौवराणांनिकरंतदामुदा ॥ १५० ॥ क्षेत्रस्ययक्षास्यममप्रियस्यमेभवाधुनादंडधरोवरान्मम ॥ स्थिरस्त्वमद्यादिदुरात्मदंडकःसुपालकःपुण्यकृतांचमत्प्रियः ॥ ५१ ॥ त्वंदंडपाणिर्भवनामतोऽधुनासर्वान्गणान्छाधिममाज्ञयोत्कटान् ॥ गणाविमौत्वामनुयायिनौसदानाम्नायथार्थौनृषुसंभ्रमोद्भ्रमौ ॥ ५२ ॥

स्पर्शात्ममस्पर्शंकुर्वत् ॥ स्पर्शंकृपालोतवपाणिपद्मजमितिपाठेपाणिपद्माज्जातंस्पर्शंप्राप्येत्यर्थः ॥ ४९ ॥ कथंचदेवदेवस्येत्यादिप्रश्नचतुष्टयस्योत्तरंदातुंप्रक्रमते ॥ श्रुत्वेति ॥ हेमहातपोनिधेअगस्त्य ॥ विसर्गांतपाठेहरिकेशविशेषणम् ॥ महेश्वरस्तस्यहरिकेशस्यमृदुयथास्यात्तथागिरंश्श्रुत्वावराणांनिकरंप्रादादित्यन्वयः ॥ मृदुमितिपाठेगिरोविशेषणम् ॥ कथंभूताम् ॥ मृद्वीकयाद्राक्षयामधुरसयेतियावत् ॥ साम्यंसमभावमुपेयुषींप्राप्नुवतीम् ॥१५०॥ वरसमूहमेवदर्शयति क्षेत्रस्येत्यादिना ॥ भोहरिकेशत्वंममप्रियस्यास्यक्षेत्रस्यममवराद्दंडनायकोदंडधारकोभव॥ अद्यदिनमादिअद्यादितद्यथास्यात्तथास्थिरःसन्नित्यर्थः ॥ दंडधारकत्वमेवदर्शयति ॥ दुरात्मनांदुष्टानांदंडकोदुरात्मदंडकः ॥ पुण्यकृतांसुपालकःसुष्ठुरक्षकः ॥ अनुपालकइतिक्वचित्पाठः ॥ तृतीयपादादौक्षेत्रास्थितान्पाहीतिच ॥ ५१ ॥ शाधिनियमय ॥ उत्कटानुद्भटानपि ॥ त्वामनुयायिनौत्वदनुवर्त्तिनौभविष्यतः ॥ यथाअबाधितोऽर्थोययोस्तौ ॥ तमेवाह ॥ सम्यग्भ्रमोयस्मादित्येकः उत्उत्कृष्टो

भ्रमोयस्मादित्यपरस्तौ ॥ ५२ ॥ अपृष्टमपिकथयाति ॥ त्वमिति ॥ काशीवासिनांजनानांत्वमंत्यभूषामंतिमकालीनामलंकृतिंकुरु ॥ गलेसुनीलंयस्याम् ॥ कंठेकालइत्यादिवदलुक् ॥ भुजगेंद्राःकंकणानिकरभूषणानियस्याम् ॥ भालेषुशोभनानिनेत्राणियस्याम् ॥ करिणांगजानांकृत्तयश्चर्माणिवासांसियस्याम् ॥ वामेमनोहरेईक्षणेनेत्रेयासांताभिरुपलक्षितोवामभागोयस्याम् ॥५३॥ मौलौमस्तकेलसतांकांतिमतांपिंगकपर्दानांपिंगलजटाजूटानांभारोवर्त्ततेयस्याम् ॥ विभूतिभिरग्निहोत्रजभस्मभिःसंक्षालितःपुण्योविग्रहोयस्याम् ॥ अहःस्वपिहिमांशोश्चंद्रस्यकलयालसंतीश्रीर्यस्याम् ॥ अहोइत्याश्चर्येसंबोधनेवा ॥ वृषेंद्रस्यलीलागत्यामंदंगंतुंशीलंयस्यास्ताम् ॥ ५४ ॥ त्वमन्नदइति ॥ अत्राधिकोक्तिर्व्युत्क्रमोक्तिश्चभक्तिरसावेशेनेतिबोद्धव्यम् ॥ ननुत्वमेवतारकोपदेशान्मोक्षदः कथमहमितिचेत्तत्राह ॥ मन्मुखसूपदेशतोमन्मुखनिःसृतशोभनोपदेशान्निमित्तात्त्वमेकएवमोक्षदइत्यर्थः ॥ हीत्यनेनशास्त्रासिद्धिंद्योतयाति ॥ सद्वसतिंसम्यङ्गनिवासम् ॥ ५५ ॥ विघ्नपूगैः

त्वमंत्यभूषांकुरुकाशिवासिनांगलेसुनीलांभुजगेंद्रकंकणाम् ॥ भालेसुनेत्रांकरिकृत्तिवाससंवामेक्षणालक्षितवामभागाम् ॥ ५३ ॥ मौलौलसत्पिंगकपर्दभारिणींविभूतिसंक्षालितपुण्यविग्रहाम् ॥ अहोहिमांशोःकलयालसच्छ्रियंवृषेंद्रलीलागतिमंदगामिनीम् ॥ ५४ ॥ त्वमन्नदःकाशिनिवासिनांसदा त्वंप्राणदोज्ञानदएकएवहि ॥ त्वंमोक्षदोमन्मुखसूपदेशतस्त्वंनिश्चलांसद्वसतिंविधास्यसि ॥ ५५ ॥ त्वंविघ्नपूगैःपरिपीड्यपापिनःसंभ्रांतिमुत्पाद्यविनेष्यसेबहिः ॥ आनीयभक्तान्क्षणतोपिदूरतोमुक्तिंपरांदापयितासिपिंगल ॥ ५६ ॥ त्वत्सात्कृतेक्षेत्रवरेहियक्षराट्कस्त्वामनाराध्यविमुक्तिभाजनम् ॥ सभाजनंपूर्वतएवतेचरेत्ततःसमर्चांममभक्तआचरेत् ॥ ५७ ॥ त्वंग्रामवासप्रदएवमेपुरेऽध्यक्षस्त्वमेधीहचदंडनायकः ॥ दुष्टान्समुद्धाटयकाशिवैरिणः काशींपुरींरक्षसदामुदान्वितः ॥ ५८ ॥ पूर्णभद्रसुतदंडनायकत्र्यक्षयक्षहरिकेशपिंगल ॥ काशिवासवसतांसदान्नदज्ञानमोक्षदगणाग्रणीर्भव ॥ ५९ ॥ मद्भक्तियुक्तोपिविनात्वदीयांभक्तिंनकाशीवसतिंलभेत ॥ गणेषुदेवेषुहिमानवेषुतदग्रमान्योभवदंडपाणे ॥ १६० ॥ ज्ञानोदतीर्थेविहितोदकक्रियोयस्त्वांसमाराधयितागणेशम् ॥ सएवलोकेकृतकृत्यतामगान्ममातुलानुग्रहतोऽत्रपुण्यवान् ॥ ६१ ॥ त्वंदक्षिणस्यांदिशिदंडपाणेसदैवमेनेत्रसमक्षमत्र ॥ त्वंदंडयन्प्राणभृतोदुरीहानिहास्वनॄन्स्वानभयंदिशन्वै ॥ ६२ ॥

प्रत्यूहसमूहैः ॥ पिंगलहेतपसापिंगलमूर्ते सूर्यपारिपार्श्वकस्यपिंगलस्यावतारत्वाद्वातथासंबोध्यते ॥ ५६ ॥ त्वदिति ॥ यक्षराट्हेयक्षराजक्षेत्रवरेऽस्मिन्नविमुक्तेत्वत्सात्त्वदधीनेकृतेसतिकस्त्वामनाराध्यापूजयित्वामुक्तिभाजनंमुक्तेःपात्रंस्यात् ॥ अतःपूर्वतएवप्रथममेवतेतवसभाजनंपूजनंचरेत् ॥ ततस्तदनंतरंममसमर्चांममभक्तआचरेत्कुर्यात् ॥ अन्यथाकृतेममभक्तएवनस्यादितिभावः॥५७॥ दंडनायकस्त्वमेधिभव ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तत्तस्मादग्रमान्यःप्रथमतएवपूज्यः ॥ १६० ॥ गणेशंगणानांनियंतारंत्वामिति ॥ ६१ ॥ हेदंडपाणेत्वमिहक्षेत्रेसदैवमेममनेत्रसमक्षंप्रत्यक्षमास्वातिष्ठेत्यन्वयः ॥ कुत्रेत्याकांक्षायामाह ॥ मेदक्षिणस्यांदिशीति ॥ किंकुर्वन् ॥ दुश्चेष्टान्प्राणभृतःप्राणिनोदंडयन् ॥ पुनःकिंकुर्वन् ॥ स्वान्भक्तान्नॄन्मनुष्यान्प्रतिअभयंदिशन् ॥ वैनिश्चये ॥ ६२ ॥

विंवेशपरिचचार ॥ ६३ ॥ निदेशतईश्वराज्ञया ॥ चदुष्टतइतिक्वचित्पाठः ॥ ६४ :॥ अहमिति ॥ तदनुसूययातद्गुणदोषाविष्कारेण ॥ गुणेषुदोषाविष्करणमेवाह ॥ वसन्नपीति ॥
काश्यांवसन्नपिसमयानसंभावितोयतःअतस्तदनुसूययाहमप्यत्रवसतिंचक्रइत्यर्थः ॥ त्वयेतिपाठोबाहुल्येननदृश्यतेसंचिंत्यः ॥ ६५ ॥ मुनेइति ॥ हेमुनेएवंविधोवशीजितेन्द्रियोपिक्षेत्रंयत्त्वमत्याक्षी
स्त्यक्तवानसि ॥ यदात्याक्षीरितिपाठेआसमंततःसर्वात्मनेत्यर्थः ॥ तत्रत्यागेकामंनिराबाधंतस्यैवदंडपाणेरेवविक्रियांप्रातिकूल्यंहेतुमहंशंकेआशंकइत्यर्थः ॥ ६६ ॥ तद्विक्रियायांहेतुंदर्शयन्पू
र्वोक्तमेवविवृणोति ॥ मनागिति ॥ निर्वृतिःसुखम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ अतःस्वयमपिकाशीवासायोद्रिक्तभक्तिस्तमेवप्रार्थयते :॥ रत्नभद्रेति ॥ उत्तमश्रेष्ठ ॥ शिवाप्तयेमोक्षाय ॥ ६९ ॥

॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इतिदत्त्वावरान्विप्रगिरीशोदंडपाणये ॥ वृषेंद्रमधिरुह्याथविवेशानंदकाननम् ॥ ६३ ॥ कुंभोद्भवतदारभ्ययक्षराड्दंडनायकः ॥
पुरींवाराणसींसम्यगनुशास्तिनिदेशतः ॥ ६४ ॥ अहमप्यत्रवसतिंचक्रेतदनुसूयया ॥ वसन्नपिमयाकाश्यांयतःसंभावितोनसः ॥ ६५ ॥ मुनेक्षेत्रंयदत्याक्षी
स्त्वमप्येवंविधोवशी ॥ शंकेतत्राहमेवाद्धाकामंतस्यैवविक्रियाम् ॥ ६६ ॥ मनाग्विरुद्धाचरणंयदिद्विजविलक्षयेत् ॥ हरिकेशस्तदाकाश्यांक्वस्थितिः
क्वचनिर्वृतिः ॥ ६७ ॥ दंडपाणिमनाराध्यकःकाश्यांसुखमाप्नुयात् ॥ प्रविविक्षुरहंकाशींदूरगोपिभजामितम् ॥ ६८ ॥ रत्नभद्रांगजोद्भूतपूर्णभद्रसुतो
त्तम ॥ निर्विघ्नंकुरुमेयक्षकाशीवासंशिवाप्तये ॥ ६९ ॥ धन्योयक्षःपूर्णभद्रोधन्याकांचनकुंडला ॥ ययोर्जठरपीठेभूर्दंडपाणेमहामते ॥ १७० ॥ जययक्ष
पतेधीरजयपिंगललोचन ॥ जयपिंगजटाभारजयदंडमहायुध ॥ ७१ ॥ अविमुक्तमहाक्षेत्रसूत्रधारोग्रतापस ॥ दंडनायकभीमास्यजयविश्वेश्वरप्रिय
॥ ७२ ॥ सौम्यानांसौम्यवदनभीषणानांभयानक ॥ क्षेत्रपापधियांकालमहाकालमहाप्रिय ॥ ७३ ॥ जयप्राणदयक्षेंद्रकाशीवासान्नमोक्षद ॥ महार
त्नस्फुरद्रश्मिचयचर्चितविग्रह ॥ ७४ ॥ महासंभ्रांतिजनकमहोद्भ्रांतिप्रदायक ॥ अभक्तानांचभक्तानांसंभ्रांत्युद्भ्रांतिनाशक ॥ ७५ ॥ प्रांतनेपथ्यचतुर
जयज्ञाननिधिप्रद ॥ जयगौरीपदाब्जालेमोक्षेक्षणविचक्षण ॥ ७६ ॥

बुद्ध्याप्रत्यक्षीकृत्यतंस्तोतुमुपक्रमते ॥ धन्यइति ॥ हेदंडपाणेहेमहामतेययोर्जठरपीठेभवतीतिभूस्त्वंसपूर्णभद्रोधन्यःसाचकनककुंडलाधन्येति ॥ १७० ॥ स्तुतिमाह जयेत्यष्टभिः ॥
दंडएवमहायुधंयस्य ॥ ७१ ॥ सूत्रधारस्थपते ॥ ७२ ॥ महान्प्रियोमहाप्रियः ॥ ७३ ॥ महारत्नानांस्फुरतारश्मिचयेनचर्चितोविग्रहोयस्य ॥ ७४ ॥ अभक्तानांचेत्यस्यपूर्वेणान्वयः
॥ ७५ ॥ प्रांतनेपथ्यचतुरअंतिमकालीनालंकरणेदक्ष ॥ गौरीपदाब्जालेभवानीपादपद्मभ्रमर :॥ मोक्षस्येक्षणेमोक्षइदानींभविष्यतीतिज्ञानेविचक्षणनिपुणमोक्षेक्षणविचक्षण ॥ मोक्षेषणेतिक्व

चित् ॥ ७६ ॥ स्वफलमाह ॥ यक्षेति ॥ ७७ ॥ परफलमाह ॥ दंडपाणीतिद्वाभ्याम् ॥ श्रद्धयाजपन्निितिसंबंधः ॥ ७८ ॥ विपत्तिमरणम् ॥ ७९ ॥ एतदध्यायश्रवणपठनफलमाह ॥ श्रुत्वेति
॥ १८० ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखण्डटीकायांद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चिद्वाप्यावर्णनंचित्रंचित्रकाशीक्षणांतरम् ॥ त्रयस्त्रिंशत्तमेऽध्यायेतथ्यंसंकथ्यतेध्रुवम् ॥ १ ॥
ज्ञानोदतीर्थेविहितोदकक्रियइत्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ स्कन्देति ॥ विशेषतएतत्प्रश्नेहेतुमाह ॥ ज्ञानवापीमिति ॥ स्वर्गौकसोदेवाअपि ॥ अलमत्यर्थम् ॥ १ ॥ २ ॥ अनादीति ॥ देवयुगेसत्ययुगे ॥
ईशानःपूर्वोत्तरांतरालदिगधिष्ठाताऽष्टानांरुद्राणांमध्येएकतमः॥तथाचोक्तंवैष्णवेनीललोहितंरुद्रमुपक्रम्य ॥ भवंशर्वंमहेशानंतथाभूतपतिंद्विज ॥ भीममुग्रंमहादेवमुवाचसपितामहइति ॥ निर्वाणकम
लायामोक्षलक्ष्म्याःक्षेत्रमानंदकाननंप्राप्तइति तृतीयेनान्वयः ॥ ३ ॥ कदाप्राप्तइत्याकांक्षायांकालंनिर्दिशति नवर्षंतियदेतिद्वाभ्याम् ॥ ४ ॥ क्षारस्वादुनीउदेउदकेययोस्तौक्षारस्वादूदौलवण

यक्षराजाष्टकंपुण्यमिदंनित्यंत्रिकालतः ॥ जपामिमैत्रावरुणेवाराणस्याप्तिकारणम् ॥ ७७ ॥ दंडपाण्यष्टकंधीमाञ्जपन्विघ्नैर्नजातुचित् ॥ श्रद्धयापरि
भूयेतकाशीवासफलंलभेत् ॥ ७८ ॥ प्रादुर्भावंदंडपाणेःशृण्वन्स्तोत्रमिदंगृणन् ॥ विपत्तिमन्यतःप्राप्यकाशींजन्मांतरेलभेत् ॥ ७९ ॥ श्रुत्वाध्याय
मिमंपुण्यंदंडपाणिसमुद्भवम् ॥ पठित्वापाठयित्वापिनविघ्नैरभिभूयते ॥ १८० ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडे
पूर्वार्द्धे दंडपाणिप्रादुर्भावोनामद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ स्कंदज्ञानोदतीर्थस्यमाहात्म्यंवदसांप्रतम् ॥ ज्ञानवापींप्रशंसंतियतः
स्वर्गौकसोप्यलम् ॥१॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ घटोद्भवमहाप्राज्ञशृणुपापप्रणोदिनीम् ॥ ज्ञानवाप्याःसमुत्पत्तिंकथ्यमानांमयाधुना ॥२॥ अनादि
सिद्धेसंसारेपुरादेवयुगेमुने ॥ प्राप्तःकुतश्चिदीशानश्चरन्स्वैरमितस्ततः ॥ ३ ॥ नवर्षंतियदाभ्राणिनप्रावर्तंतनिम्नगाः ॥ जलाभिलाषोनयदास्नानपानादि
कर्मणि ॥ ४ ॥ क्षारस्वादूदयोरेवयदासीज्जलदर्शनम् ॥ पृथिव्यांनरसंचारेवर्तमानेक्वचित्क्वचित् ॥ ५ ॥ निर्वाणकमलाक्षेत्रंश्रीमदानंदकाननम् ॥
महाश्मशानंसर्वेषांबीजानांपरमूषरम् ॥ ६ ॥ महाशयनसुप्तानांजंतूनांप्रतिबोधकम् ॥ संसारसागरावर्तपतज्जंतुतरंडकम् ॥ ७ ॥ यातायातातिसं
खिन्नजंतुविश्राममंडपम् ॥ अनेकजन्मगुणितकर्मसूत्रच्छिदाक्षुरम् ॥ ८ ॥ सच्चिदानंदनिलयंपरब्रह्मरसायनम् ॥ सुखसंतानजनकंमोक्षसाधनसिद्धि
दम् ॥ ९ ॥ प्रविश्यक्षेत्रमेतत्सईशानोजटिलस्तदा ॥ लसत्त्रिशूलविमलरश्मिजालसमाकुलः ॥ १० ॥

जलार्णवौतयोः ॥ ५ ॥ क्षेत्रंविशिनष्टि निर्वाणेतित्रिभिः ॥ महांतिभूतानिश्मशवीभूयशानंशेरतेऽस्मिन्नितिमहाश्मशानम् ॥ तदुक्तम् ॥ श्मशब्देनशवःप्रोक्तःशानंशयनमुच्यतइति ॥
बीजानांकर्मणामूषरमनुद्भवहेतुम् ॥ ६ ॥ महाशयनसुप्तानामात्माज्ञानजृंभितानांजंतूनांप्रतिबोधकंज्ञानजनकम् ॥ संसारसागरावर्तेसंसाररूपस्यसमुद्रस्यजलस्थानीयानांरागादीनामावर्तेभ्रमेपततां
जंतूनांतरंडकंवेलारूपमित्यर्थः ॥ यद्वा तरंडकंमहानौकास्वरूपंपढमंभाषयातरंडोनामअँपिंगलोजयइतिदर्शनात् (?) ॥ ७ ॥ गमनागमनाभ्यामतिसंखिन्नानांजंतूनांविश्राममंडपंकैवल्यैकगृहम् ॥
अनेकजन्मभिर्गुणितानिग्रथितानियानिकर्मरूपाणिसूत्राणितेषांछिदायाश्छेदनस्यक्षुरमतितीक्ष्णधारंशस्त्रविशेषः ॥ विच्छेदकमित्यर्थः ॥ ८ ॥ सच्चिदानंदलक्षणस्यविश्वेश्वरस्यनिलयमाश्रयम् ॥
परब्रह्मचासौरसश्चेति ॥ रसोवैसः रसंह्येवायंलब्ध्वानंदीभवतीतिश्रुतेः ॥ तमयतेप्रापयतितस्यायनंप्राप्तिर्यस्मादितिवातत् ॥ ९ ॥ प्रविश्येति ॥ सप्रसिद्धःपूर्वोक्तोवा ॥ एतत्पूर्वोक्तविशेषणवि

शिष्टमेतत्क्षेत्रंप्रविश्यमहालिंगमालुलोकेददर्शेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ कथंभूतोजटिलोजटावान् ॥ शोभमानत्रिशूलस्यनिर्मलरश्मिसमूहेनव्याप्तः ॥ १० ॥ किंतल्लिंगंयद्वैकुंठपरमेष्ठिनोर्यज्ञहिरण्यगर्भयोर्महाहमहमिकायांमहानहंमहानहमितिसंरब्धक्रियायाम् ॥ आदितःकालभैरवाध्यायेपूर्वमितिवा ॥ प्रादुरासप्रादुरभूत् ॥ ११ ॥ लिंगंविशिनष्टि ज्योतिरितिचतुर्भिः ॥ ज्योतिर्मयीभिर्मालाभिर्दीप्यमानाभिःपुष्पादिमालाभिस्तेजःपुंजैर्वाचतुर्दिक्षुव्याप्तमित्यर्थः ॥ वृंदारकादेवाऋषयश्चतेषांवृंदैःसमूहैर्निरंतरमर्च्यमानमित्यन्वयः ॥ १२ ॥ सिद्धानांकपिलादीनांयोगिनांचसनकादीनांस्तोमैःसमूहैश्चनिरंतरमर्च्यमानम् ॥ गंधर्वैर्निरंतरंगीयमानंचचारणैर्देवानांस्तुतिपाठकैर्निरंतरंस्तूयमानंचेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अंगहारैर्नृत्यैरुर्वश्यादिभिरनेकधासेव्यमानम् ॥ नागकन्याभिर्मणिदीपकैर्मणिरूपैःप्रदीपैःसततंनीराज्यमानंनीराजनंप्राप्यमाणम् ॥ १४ ॥ विद्याधरकिन्नरांगनाभिःकालत्रयंव्याप्यकृतंमंडनंभूषणंयस्य कृतानिमंडनानिसर्वतोभद्रादीनिवायस्मैतत् ॥ अमरीभिर्देवस्त्रीभिश्चमरीराजिभिश्चामरपंक्तिभिर्वीज्यमानंदेवांगनाभिश्चामरव्यजनैःसेव्यमानमित्यर्थः ॥ १५ ॥ अस्येतिअस्यप्रकृतस्यईशानस्यतल्लिंगंदृष्ट्वाइतिएतादृशीइच्छाभवत् ॥ कीदृशीत्याकांक्षायामाह ॥

आलुलोकेमहालिंगंवैकुंठपरमेष्ठिनोः ॥ महाहमहमिकायांप्रादुरासयदादितः ॥ ११ ॥ ज्योतिर्मयीभिर्मालाभिःपरितःपरिवेष्टितम् ॥ वृंदैर्वृंदारकर्षीणां
गणानांचनिरंतरम् ॥ १२ ॥ सिद्धानांयोगिनांस्तोमैरर्च्यमानंनिरंतरम् ॥ गीयमानंचगंधर्वैःस्तूयमानंचचारणैः ॥ १३ ॥ अंगहारैरप्सरोभिःसेव्यमा
नमनेकधा ॥ नीराज्यमानंसततंनागीभिर्मणिदीपकैः ॥ १४ ॥ विद्याधरीकिन्नरीभिस्त्रिकालंकृतमंडनम् ॥ अमरीचमरीराजिवीज्यमानमितस्ततः
॥ १५ ॥ अस्येशानस्यतल्लिंगंदृष्ट्वेच्छेत्यभवत्तदा ॥ स्नपयामिमहल्लिंगंकलशैःशीतलैर्जलैः ॥ १६ ॥ चखानचत्रिशूलेनदक्षिणाशोपकंठतः ॥ कुंडं
प्रचंडवेगेनरुद्रोरुद्रवपुर्धरः ॥ १७ ॥ पृथिव्यावरणांभांसिनिष्क्रांतानितदामुने ॥ भूप्रमाणाद्दशगुणैर्यैरियंवसुधावृता ॥ १८ ॥ तैर्जलैःस्नापयां
चक्रेत्वत्स्पृष्टैरन्यदेहिभिः ॥ तुषारैर्जाड्यविधुरैर्जंजपूकौघहारिभिः ॥ १९ ॥ सन्मनोभिरिवात्यच्छैरनच्छैर्व्योमवर्त्मवत् ॥ ज्योत्स्नावदुज्ज्वलच्छायैः
पावनैःशंभुनामवत् ॥ २० ॥ पीयूषवत्स्वादुतरैःसुखस्पर्शैर्गवांगवत् ॥ निष्पापधीवद्गंभीरैस्तरलैःपापिशर्मवत् ॥ २१ ॥ विजिताब्जमहागंधैःपाट
लामोदमोदिभिः ॥ अदृष्टपूर्वलोकानांमनोनयनहारिभिः ॥ २२ ॥

स्नपयामीति ॥ १६ ॥ चखानकुंडंखनितवान् ॥ कुत्र ॥ विश्वेशस्थानाद्दक्षिणाशायाउपकंठतःकंठस्यसमीपमुपकंठंतस्मिन्विश्वेश्वरस्यदक्षिणस्यांदिश्यतिसमीपइत्यर्थः ॥ १७ ॥ पृथिव्यावरणांभांसिपृथिव्याद्वितीयावरणांभांसि ॥ कथंभूतानि ॥ भूप्रमाणात्पंचाशत्कोटिलक्षणाद्दशगुणैर्यैरंभोभिर्जलैरियंवसुधावृतातानि ॥ १८ ॥ तैर्जलैःस्नापयांचक्रेइत्यन्वयः ॥ जलानिविशिनष्टित्वत्स्पृष्टैरितिपादोनसप्तभिः ॥ तुएवअन्यप्राणिभिरस्पृष्टैरेवेत्यर्थः ॥ तुषारैस्तत्तुल्यैःशीतलैरित्यर्थः ॥ जाड्यविधुरैःजडस्यभावोजाड्यंतद्विधुरैर्ज्ञानैकस्वरूपैः ॥ जंजपूकौघहारिभिःपापनिकरध्वंसिभिः ॥ १९ ॥ सतांमनोभिःसंतिसमीचीनानियानिमनांसितैरिवात्यच्छैरत्यंतनिर्मलैः ॥ अनच्छैर्नीलीसदृशैर्व्योमवर्त्मवदाकाशमार्गैरिव ॥ नविद्यमानमच्छंयेभ्यस्तैरितिवा ॥ अतुच्छैरितिक्वचित् ॥ ज्योत्स्नावत्ज्योत्स्नाभिरिवोज्ज्वलाच्छायाकांतिर्येषांतैः ॥ पावनैःपवित्रैःशंभुनामवत्शिवनामभिरिव ॥ २० ॥ पीयूषवत्अमृतैरिवस्वादुतरैरत्यंतसुस्वादैः ॥ सुखंस्पर्शोयेषांतैःगवांगवद्गवामंगैरिव ॥ निष्पापधीवत्निष्कलुषबुद्धिभिरिवगंभीरैरगाधैः ॥ तरलैश्चंचलैःपापिशर्मवत्पापिनांसुखैरिव ॥ २१ ॥ विजितास्तिरस्कृतोऽब्जानांपद्मानांमहागंधोयैः ॥ पाटलायाःपाटलै

रिववायआमोदोहर्षोगन्धोवातेनतस्मादपिवामोदितुंशीलंयेषांतैः ॥ नदृष्टानिपूर्वंयैस्तेऽदृष्टपूर्वास्तेचतेलोकाश्चतेषांमनोनेत्रहरणशीलैः ॥ २२ ॥ अज्ञानरूपतापसन्तप्तप्राणिप्राणानांमुख्यरक्षणशीलैः ॥
दधिदुग्धघृतमधुशर्कराणांकुंभैर्यत्स्नानंततोप्यतिफलंप्रददतीतितथातैः ॥ २३ ॥ श्रद्धयोपस्प्रष्टुमाचमितुंशीलंयेषांतेषांहृदयेषुलिंगत्रितयहेतुभिर्लिंगत्रितयजनकैः ॥ अज्ञानमविद्यातदेवतिमिरमंधका
रस्तत्रार्कैस्तन्नाशकैरित्यर्थः ॥ ज्ञानस्यदानेप्रदानेनितरांदायकैःप्रदायकैः ॥ निदानकैरितिपाठेआदिकारणैरित्यर्थः ॥२४॥ विश्वभर्तुर्विश्वेशस्यकांतायाउमायाःपार्वत्याःस्पर्शेनसुखादप्यतिसुखमतिश
यितंसुखंकर्तुंशीलंयेषांतैः ॥ महावभृथसुस्नानेभ्योमहावभृथशोभनस्नानात्सकाशाद्यामहतींशुद्धिंविधातुंशीलंयेषांतैः ॥ २५ ॥ सहस्रधारैरसंख्याताधाश्छिद्रैः ॥ सहस्रमुखावयवधारैरितिवा ॥ सहस्र

अज्ञानतापसंतप्तप्राणिप्राणैकरक्षिभिः ॥ पंचामृतानांकलशैःस्नपनातिफलप्रदैः ॥ २३ ॥ श्रद्धोपस्पर्शिहृदयलिंगत्रितयहेतुभिः ॥ अज्ञानतिमिरार्का
र्कैर्ज्ञानदाननिदायकैः ॥ २४ ॥ विश्वभर्तुरुमास्पर्शसुखातिसुखकारिभिः ॥ महावभृथसुस्नानमहाशुद्धिविधायिभिः ॥ २५ ॥ सहस्रधारैःकलशैःसई
शानोघटोद्भव ॥ सहस्रकृत्वःस्नपयामाससंहृष्टमानसः ॥ २६ ॥ ततःप्रसन्नोभगवान्विश्वात्माविश्वलोचनः ॥ तमुवाचतदेशानंरुद्रंरुद्रवपुर्धरम् ॥ २७ ॥
तवप्रसन्नोस्मीशानकर्मणानेनसुव्रत ॥ गुरुणानन्यपूर्वेणममातिप्रीतिकारिणा ॥ २८ ॥ ततस्त्वंजटिलेशानवरंब्रूहितपोधन ॥ अदेयंनतवास्त्यद्यमहो
द्यमपरायण ॥ २९ ॥ ॥ ईशानउवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशवरयोग्योस्म्यहंयदि ॥ तदेतदतुलंतीर्थंतवनाम्नास्तुशंकर ॥ ३० ॥ ॥ विश्वेश्वरउवाच ॥
त्रिलोक्यांयानितीर्थानिभूर्भुवःस्वःस्थितान्यपि ॥ तेभ्योखिलेभ्यस्तीर्थेभ्यःशिवतीर्थमिदंपरम् ॥ ३१ ॥ शिवंज्ञानमितिब्रूयुःशिवशब्दार्थचिंतकाः ॥
तच्चज्ञानंद्रवीभूतमिहमेमहिमोदयात् ॥ ३२ ॥ अतोज्ञानोदनामैतत्तीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ अस्यदर्शनमात्रेणसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ३३ ॥ ज्ञानोदती
र्थसंस्पर्शादश्वमेधफलंलभेत् ॥ स्पर्शनाचमनाभ्यांचराजसूयाश्वमेधयोः ॥ ३४ ॥ फल्गुतीर्थेनरःस्नात्वासंतर्प्यचपितामहान् ॥ यत्फलंसमवाप्नोति
तदत्रश्राद्धकर्मणा ॥ ३५ ॥ गुरुपुष्यासिताष्टम्यांव्यतीपातोयदाभवेत् ॥ तदात्रश्राद्धकरणाद्गयाकोटिगुणंभवेत् ॥ ३६ ॥ यत्फलंसमवाप्नोतिपितॄन्सं
तर्प्यपुष्करे ॥ तत्फलंकोटिगुणितंज्ञानतीर्थेतिलोदकैः ॥ ३७ ॥ सन्निहत्यांकुरुक्षेत्रेतमोग्रस्तेविवस्वति ॥ यत्फलंपिंडदानेनतज्ज्ञानोदेदिनेदिने ॥३८॥
पिंडनिर्वपणंयेषांज्ञानतीर्थेसुतैःकृतम् ॥ मोदंतेशिवलोकेतेयावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३९ ॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यामुपवासीनरोत्तमः ॥ प्रातःस्नात्वाथपी
तांभस्त्वंतर्लिंगमयोभवेत् ॥ ४० ॥

धारैःकलशैरितिव्यधिकरणेवातृतीये ॥ धारासमानार्थोधारशब्दोप्यस्ति ॥२६॥२७॥ अनेनकुंडोद्धृतजलस्नानेन ॥ गुरुणामहत्तरेण ॥ नविद्यतेऽन्यस्त्वत्तःपूर्वोयस्मिंस्तेनपूर्वंत्वदन्येनानाहृतेनेत्यर्थः॥
यद्वा नविद्यतेऽन्यत्पूर्वंयस्मात्प्रथमोत्पन्नेनेत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ शिवशब्दार्थंकथयन्ज्ञानोदमितिनामांतरंनिर्दिशति शिवमितिसार्धेन ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ फल्गुतीर्थे
गयांतर्गते ॥३५॥ अमावास्यायुक्तोरविवासरोव्यतीपातोयोगविशेषोवा ॥ गुरुपुष्यासिताष्टम्यांव्यतीपातोयोगोयदाभवेदित्येकंवाक्यम् ॥३६॥ पुष्करेचित्रकूटदेशांतर्गतपारियात्रपर्वताविदूरे ॥३७॥
सन्निहत्यांरामह्रदे ॥ सप्तम्यर्थेद्वितीया ॥ सन्निहत्यांप्राप्येतिशेषइतिवा ॥३८॥३९॥ पीतमंभोयेनेतिपीतांभः ॥ आकाराभावश्छांदसः ॥ पीत्वेतिवापाठः ॥ तुएवअंतर्लिंगमयोभवेदेवेत्यर्थः ॥ ४० ॥

चुलुकत्रयंगंडूषत्रयम् ॥ ४१ ॥ ईशानतीर्थेईशानकृतेतीर्थेज्ञानोदे ॥ विशेषाद्विशेषेण ॥ ४२ ॥ श्रीलिंगंविश्वेशमीशानेश्वरंवाज्ञानेश्वरंवा ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तारयतीतितारकंतदाख्यंतन्नाम
कम् ॥ ४५ ॥ क्षयेत्नश्येत् ॥ ज्ञानोदेक्षीयतइतिपाठेज्ञानोदविषयेस्मरणान्नश्यतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ शाकिनीडाकिन्यवांतरभेदः ॥ झोटिंगाःप्रेतविशेषाः ॥ मोटिंगाइतिपाठेसएवार्थः ॥ गुर्जरदेशे
प्रसिद्धाः ॥ कालकर्णीराक्षस्यवांतरभेदः ॥ ४७ ॥ द्वितीयकचतुर्थकाःद्व्याहिकचतुर्थाहिकज्वरविशेषाः ॥ उक्षणादभ्युक्षणात् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ निर्वृतिंब्रह्मानंदमाप्तवान् जीवन्मुक्तो
बभूवेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ईशानस्यतज्जलप्राशनद्वारास्वानंदावाप्तिरित्येतन्नातिचित्रंप्राकृतानामपितद्दर्शनादितिकथयितुमितिहासमवतारयति ॥ कलशोद्भवेति ॥ ५३ ॥ तन्यतेवंशोऽनयेतितनया ॥

एकादश्यामुपोष्यात्रप्राश्नातिचुलुकत्रयम् ॥ हृदयेतस्यजायंतेत्रीणिलिंगान्यसंशयम् ॥४१॥ ईशानतीर्थेयःस्नात्वाविशेषात्सोमवासरे ॥ संतर्प्यदेवर्षि
पितॄन्दत्त्वादानंस्वशक्तितः ॥ ४२ ॥ ततःसमर्च्यश्रीलिंगंमहासंभारविस्तरैः ॥ अत्रापिदत्त्वानानार्थान्कृतकृत्योभवेन्नरः ॥ ४३ ॥ उपास्यसंध्यांज्ञानो
देयत्पापंकाललोपजम् ॥ क्षणेनतदपाकृत्यज्ञानवाञ्जायतेद्विजः ॥ ४४ ॥ शिवतीर्थमिदंप्रोक्तंज्ञानतीर्थमिदंशुभम् ॥ तारकाख्यमिदंतीर्थंमोक्षतीर्थमिदं
ध्रुवम् ॥ ४५ ॥ स्मरणादपिपापौघोज्ञानोदस्यक्षयेद्ध्रुवम् ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्स्नानात्पानाद्धर्मादिसंभवः ॥ ४६ ॥ डाकिनीशाकिनीभूतप्रेतवेतालरा
क्षसाः ॥ ग्रहाःकूश्मांडझोटिंगाःकालकर्णीशिशुग्रहाः ॥ ४७ ॥ ज्वरापस्मारविस्फोटद्वितीयकचतुर्थकाः ॥ सर्वेप्रशममायांतिशिवतीर्थजलेक्षणात् ॥
॥ ४८ ॥ ज्ञानोदतीर्थपानीयैर्लिंगंयःस्नापयेत्सुधीः ॥ सर्वतीर्थोदकैस्तेनध्रुवंसंस्नापितंभवेत् ॥ ४९ ॥ ज्ञानरूपोहमेवात्रद्रवमूर्तिंविधायच ॥ जाड्य
विध्वंसनंकुर्यांकुर्यांज्ञानोपदेशनम् ॥ ५० ॥ इतिदत्त्वावरान्छंभुस्तत्रैवांतरधीयत ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंसोप्यमंस्तत्रिशूलभृत् ॥ ५१ ॥ ईशानोज
टिलोरुद्रस्तत्प्राश्यपरमोदकम् ॥ अवाप्तवान्परंज्ञानंयेननिर्वृतिमाप्तवान् ॥ ५२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कलशोद्भवचित्रार्थमितिहासंपुरातनम् ॥
ज्ञानवाप्यांहियद्वृत्तंतदाख्यामिनिशामय ॥ ५३ ॥ हरिस्वामीतिविख्यातःकाश्यामासीद्द्विजःपुरा ॥ तस्यैकातनयाजातारूपेणाऽप्रतिमाभुवि ॥ ५४ ॥
नसमाशीलसंपत्त्यातस्याःकाचनभूतले ॥ कलाकलापकुशलास्वरेणजितकोकिला ॥ ५५ ॥ ननारीतादृगस्तीहनामरीकिन्नरीनच ॥ विद्याधरीननो
नागीगंधर्वीनासुरीनच ॥ ५६ ॥ सर्वसौंदर्यनिलयासर्वलक्षणसत्खनिः ॥ अधिशेतेध्रुवंध्वांतंतन्मौलिंब्रध्नसाध्वसात् ॥५७॥ तदास्यंशरणंयातोमन्ये
दर्शभयाच्छशी ॥ दिवापिनत्यजेत्तांतुत्रस्तश्चंडमरीचितः ॥ ५८ ॥ तद्भ्रूभ्रमरराजीवगंडपत्रलतांतरे ॥ उदंचन्न्यंचदुड्डीनगतेरभ्यासभाजिनी ॥ ५९ ॥

तांविशिनष्टि रूपेणेतिसपादपंचदशभिः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ तादृगितिसर्वत्रसंबध्यते ॥ किन्नरीतिचेतिपाठेइतिचेतिपक्षांतरे ॥ ५६ ॥ खनिर्गर्तःआश्रयइत्यर्थः ॥ तन्मौलिंतत्केशमित्यर्थः ॥
एतेनकेशानांनीलतासूचिता ॥ ब्रध्नसाध्वसात्सूर्यभयात् ॥ ५७ ॥ दर्शभयादमावास्यायांनाशभयादित्यर्थः ॥ दिवापिअपिशब्दान्नक्तमपि ॥ चंडमरीचितःसूर्यात् ॥ ५८ ॥ तस्याभ्रूर्हंशो
रूर्ध्वस्थरोमालीगंडयोःकपोलयोर्यत्पत्रमलंकरणविशेषस्तदेवलतातस्याअभ्यंतरेमध्येउदंचंतीऊर्ध्वंगच्छंतीन्यंचंतीअधोगच्छंतीचयाउड्डीनगतिःखगगतिक्रियाविशेषस्तस्याअभ्यासभाजिनीसादृश्यभा

जिनीआवृत्तिभाजिनीतिवा ॥ भ्रमरराजीवभ्रमरपंक्तिरिवेतिसर्वत्रोत्प्रेक्षा ॥ उदंचदित्यादिपृथग्वा ॥ उदंचदित्यादिभाजिनीवेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ तच्चारुलोचनक्षेत्रेतस्याश्चारुलोचनयोःक्षेत्रम् उपनासामूलंतस्मिंस्तत्समीपइत्यर्थः ॥ खंजनौखंजरीटौ ॥ शारदींशरत्संबंधिनीम् ॥ निर्विशेतेप्राप्नुतः ॥ एतेनलोचनयोराह्लादकारित्वंसूचितम् ॥ यद्वा कंब्रह्मखंब्रह्मेतिश्रुतेः खंब्रह्मानंदसुखंरूपदर्शनेनजनयतइतिखंजनौसर्वेषांलोचनेतस्याश्चारुरूपेक्षेत्रेविचरंतौपश्यंतौसदैवशारदींप्रीतिंप्राप्नुतइत्यर्थः ॥ ६० ॥ शोभनादंतायस्याःसासुदतीतस्यारदनश्रेणीछदेषुदंतपंक्तिरूपेषुपत्रेषुविषमेषुणाकामेनयादृशीकांचनीरेखाविहित इंदौचंद्रेएतावतीईदृशीकलारेखाक्वेत्यर्थः ॥ ६१ ॥ तस्यारदनवाससीद्वेओष्ठौप्रायोबाहुल्येनमदनभूपालस्यहर्म्येगृहेयानिरत्नानितान्यंतरेययोस्तेतथेवेतिलुप्तोपमेत्यर्थः ॥ ६२ ॥ तस्याःकंबुवत्कंठरेखात्रितयस्यव्याजेनछलेनकामःस्वर्गादौस्त्रियामेषारेखाक्वचिन्नेतितस्याःसर्वाधिक्यार्थंशपथंकरोतीवेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ तस्यावक्षोरुहद्वयं मदनमहीपतेर्लसत्पटकुटीद्वयंशोभमानवस्त्रगृहद्वयमितिशंकेआशंके ॥ वस्त्रेणाच्छादितत्वात् ॥ कथंभूतम् ॥ अनर्घ्यरत्नकोशाढ्यममूल्यसुखरत्नसंचयसंपूर्णम् ॥ ६४ ॥ नतभ्रुवस्तस्या

तच्चारुलोचनक्षेत्रेविचरंतौचखंजनौ ॥ सदैवशारदींप्रीतिंनिर्विशेतेनिजेच्छया ॥ ६० ॥ सुदत्यारदनश्रेणीछदेषुविषमेषुणा ॥ विहिताकांचनीरेखाक्वेंदावेतावतीकला ॥ ६१ ॥ प्रायोमदनभूपालहर्म्यरत्नांतरेशुभे ॥ जितप्रवालसुच्छायेतस्यारदनवाससी ॥६२॥ स्वर्गेमर्त्येचपातालेनैषारेखाक्वचित्स्त्रियाम्॥ तत्कंठरेखात्रितयव्याजेनशपतेस्मरः ॥ ६३ ॥ शंकेचित्तभुवोराज्ञोलसत्पटकुटीद्वयम् ॥ अनर्घ्यरत्नकोशाढ्यंतस्यावक्षोरुहद्वयम् ॥ ६४ ॥ अनंगभूनियमतोऽदृश्येमध्येनतभ्रुवः ॥ रोमालीलक्षिकामूर्ध्वामिवयष्टिंविधिर्व्यधात् ॥ ६५ ॥ तस्यानाभीदरींप्राप्यकंदर्पोऽनंगतांगतः ॥ पुनःप्राप्तुमिवांगानितप्यतेपरमंतपः ॥ ६६ ॥ गुरुणैतन्नितंबेनमहामन्मथदीक्षया ॥ भुविकेकेयुवानोनस्वाधीनाःप्रापितादृशाम् ॥ ६७ ॥ ऊरुस्तंभेनचैतस्याःस्तंभवत्कस्यनोमनः ॥ तस्तंभेनमुनेर्वापिसुवृत्तेनसुवर्तनम् ॥ ६८ ॥ पादांगुष्ठनखज्योतिःप्रभयाकस्यनप्रभा ॥ विवेकजनिताऽध्वंसिमुनेतस्यामृगीदृशः ॥ ॥ ६९ ॥ साप्रत्यहंज्ञानवाप्यांस्नायंस्नायंशिवालये ॥ संमार्जनादिकर्माणिकुरुतेऽनन्यमानसा ॥ ७० ॥ तत्पादप्रतिबिंबेषुरेखाशष्पांकुरंचरन् ॥ नान्यद्वनांतरंयातिकाश्यांयूनांमनोमृगः ॥ ७१ ॥

अनंगभूनियमतःकामस्यस्थानपरिचयार्थंसप्तवितस्तिपरिमितस्यंशरीरस्यमध्येयदृश्यंवरांगंभगःतस्मिन्रोमाल्यारोमपंक्त्यालक्षिकामूर्ध्वांयष्टिमिवविधिर्ब्रह्माव्यधात् ॥ यथांधकारेस्थितंवस्तुयष्ट्यालक्ष्यतेतथाऽदृश्यंवरांगंलक्षितुंरोमावल्यायष्टिंव्यधादित्यर्थः ॥ ६५ ॥ नाभीदरींनाभिगुहाम् ॥ अनेननिम्ननाभित्वंसूचितम् ॥ ६६ ॥ गुरुणाएतस्यानितंबेनमहान्योमन्मथःकामस्तस्यदीक्षयातद्विषयदीक्षानिमित्तेनभूर्लोकेयुवानो दृशांनेत्राणांस्वाधीनाःसुष्ठ्वधीनतांनप्रापितानकारिताआपितुसर्वएवप्रापिताः ॥ तन्नितंबैकदृष्टयोयुवानोबभूवुरित्यर्थः ॥ दशामितिपाठेदशांकामदशाम् ॥ स्वाधीनाःस्वनितंबैकनिष्ठाइत्यर्थः ॥ कामदशांप्रापिताइत्येववा ॥ अन्यत्सर्वंपूर्ववत् ॥ ६७ ॥ ऊरुरेवस्तंभऊरुस्तंभःकदल्यादिरूपस्तेनमुनेर्मननशीलस्यापिकस्यमनोनतस्तंभे ॥ ब्रह्माकारादिवृत्तिवृत्तान्नस्तंभितंननिवर्तितमपितुस्तंभितमेवस्तंभवत् ॥ यथास्तंभेनस्थाण्वादिनागमनादिप्रतिबध्यतेतद्वत् ॥ कीदृशेन ॥ सुवृत्तेनसुष्ठुवर्तुलेन ॥ कथंभूतंमनः ॥ सुवर्तनंशोभनवृत्तम् ॥६८॥ अध्वंसिध्वंसिता ॥ शृंगाररसनिमग्नोमाभूदितिसंबोधयतिमुनेहेऽगस्त्येति ॥ ६९ ॥ स्नायंस्नायंस्नात्वास्नात्वा ॥ ७० ॥ तत्पादेति ॥ काश्यांयूनांतरुणानांमनएवमृगोमनोमृगस्तस्याः

सुशीलायाःपादप्रतिबिंबेषुवालुकादिप्रदेशोत्थितेषुरेखाशष्पांकुरंरेखात्मकपद्मवज्रादिरूपकोमलतृणांकुरंचरन्आनंदकाननंरेखाशष्पांकुरंवनंवाविहायान्यद्वनांतरंस्थानंनसंयातीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ तदा
स्येति ॥ तस्याआस्यपंकजंमुखपद्मंहित्वायूनांनेत्राण्येवालयस्तेषांमालयासमूहेनलतांतरंनासेविनसेवितम् ॥ कथंभूतम् ॥ अप्यामोदप्रसूनयुक्आमोदप्रसूनैःसुगंधिपुष्पैर्युनक्तीतितथातादृ
शमपीत्यर्थः ॥ आसेवीतिविसंधिरार्षः ॥ ७२ ॥ प्रेक्षेतपश्यति ॥ शोभनंश्रवःश्रवणेन्द्रियंश्रवणंवायस्याःसासुश्रवाः ॥ नादत्तेनगृह्णातिनशृणोतीतियावत् ॥ ७३ ॥ सुशीलानाम्ना ॥
तदेवार्थतोनिर्वक्ति ॥ शीलसंपन्नेति ॥ रहएकांते ॥ तद्विरहातुरैस्तत्प्राप्त्यभावेनकातरैः ॥- बबंधचकार ॥ ७४ ॥ शीलेनसुचारित्रेणसहोर्जिताश्रीःशोभायस्याःसा ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

तदास्यपंकजंहित्वायूनांनेत्रालिमालया ॥ नलतांतरमासेविअप्यामोदप्रसूनयुक् ॥ ७२ ॥ सुलोचनापिसाकन्याप्रेक्षेतास्यंनकस्यचित् ॥ सुश्रवाअ
पिसाबालानादत्तेकस्यचिद्वचः ॥ ७३ ॥ सुशीलाशीलसंपन्नारहस्तद्विरहातुरैः ॥ प्रार्थितापिसुरूपाढ्यैर्नाभिलाषंबबंधसा ॥ ७४ ॥ धनैस्तस्याजनेता
पियुवभिःप्रार्थितोबहु ॥ नाशकत्तांसुलीलांसदातुंशीलोर्जितश्रियम् ॥ ७५ ॥ ज्ञानोदतीर्थभजनात्सासुशीलाकुमारिका ॥ बहिरंतस्तदाऽद्राक्षीत्सर्वं
लिंगमयंजगत् ॥ ७६ ॥ कदाचिदेकदातांतुप्रसुप्तांसदनांगणे ॥ मोहितोरूपसंपत्त्याकश्चिद्विद्याधरोऽहरत् ॥ ७७ ॥ व्योमवर्त्मनितांरात्रौयावन्मलयपर्व
तम् ॥ सनिनीषतितावच्चविद्युन्मालीसमागतः ॥ ७८ ॥ राक्षसोभीषणवपुःकपालकृतकुंडलः ॥ वसारुधिरलिप्तांगःश्मश्रुलःपिंगलोचनः ॥ ७९ ॥
राक्षसउवाच ॥ ॥ ममदृग्गोचरंयातोविद्याधरकुमारक ॥ अद्यत्वामेतयासार्धंप्रेषयामियमालयम् ॥८०॥ इतिश्रुत्वाथसावाक्यंव्याघ्राघ्रातामृगीयथा ॥
चकंपेऽतीवसंभीताकदलीदलवन्मुहुः ॥ ८१ ॥ निजघानत्रिशूलेनरक्षोऽविद्याधरंचतम् ॥ विद्याधरकुमारोपिनितरांमधुराकृतिः ॥ ८२ ॥ तद्भीषणात्रि
शूलेनभिन्नोरस्कोमहाबलः ॥ जघानमुष्टिघातेनवज्रपातोपमेनतम् ॥ ८३ ॥ नरमांसवसामत्तंविद्युन्मालिनमाहवे ॥ चूर्णितोमुष्टिपातेनसोऽपतद्वसुधा
तले ॥ ८४ ॥ राक्षसोमृत्युवशगोवज्रेणेवमहीधरः ॥ विद्याधरोपितच्छूलघातेनविकलीकृतः ॥ ८५ ॥ उवाचगद्गदंवाक्यंविघूर्णितविलोचनः ॥ प्रिये
मुधासमानीतासुशित्यर्धोक्तिमुच्चरन् ॥ ८६ ॥ जहौप्राणान्रणेवीरस्तांप्रियांपरितःस्मरन् ॥ ८७ ॥ अनन्यपूर्वसंस्पर्शसुखंसमनुभूयसा ॥ तमेवचपतिं
मत्वाचक्रेशोकाग्निसात्तनुम् ॥ ८८ ॥

सदनांगणेगृहाजिरे ॥ कदाचिदेकदाकस्मिंश्चित्कालइत्यर्थः ॥ सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति ॥ सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचःकथितोऽष्टमइतिपैशाचविवाहस्यनिन्दितत्वान्नामग्रहण
मकृत्वाकश्चिदित्युक्तम् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ वसाभेदः ॥ श्मश्रुलोदीर्घचिबुकलोमा ॥ ७९ ॥ ममविद्युन्मालिनोदृग्गोचरंनेत्रविषयंयातोगतः ॥ दृग्गोचरंचिरंयातइतिपाठेचिरंबहु
कालेन ॥ ८० ॥ व्याघ्रेणाघ्राताभक्षणार्थंविषयीकृता ॥ ८१ ॥ रक्षोराक्षसः ॥ चकारोऽप्यर्थे रक्षइत्यनेनसंबध्यते ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ चूर्णितश्चूर्णयामास ॥ ८४ ॥ ८५ ॥
स्वरैर्व्यंजनैश्चमिलित्वाषडक्षरनाम्नोऽर्धोक्तिःसुश् ॥ उच्यतेतामुच्चरन्ब्रुवन् ॥ प्राणान्जहौ ॥ सुशीतीतिपाठश्चित्यः ॥ ८६ ॥ परितःसर्वतोभावेन ॥ ८७ ॥ नविद्यतेऽन्यःपूर्वोयस्मात्सः

अनन्यपूर्वःसचासौसंस्पर्शश्चतज्जन्यंसुखम् ॥ यद्वा नविद्यतेऽन्यत्पूर्वंयस्मात्संस्पर्शसुखात्तत्तथातच्चतत्संस्पर्शसुखंचेतितथा ॥ अनन्यपूर्वपुंस्पर्शेतिक्वचित् ॥ चकारादेवंच ॥ शोकाग्निसाच्छोकाग्नौतनुं
शरीरंचक्रेचकार ॥ शोकेनजहावित्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ पणीकृतोग्लहत्वेनदत्तःप्राणोयेनसतथा ॥ जनुर्जन्म ॥ मलयकेतुतस्तन्नाम्नःपितृतः ॥९०॥ कर्णाटेविद्यानगरे ॥९१॥ माल्यकेतुर्नाम्ना ॥
अनंगःकामस्तस्येवश्रीःशोभायस्यसः ॥ कामदेवइवातिसुन्दरइत्यर्थः ॥ पित्राकर्णाटेश्वरेण ॥ नाम्नाकलावती ॥ ९२ ॥ मलयजक्षोदंचंदनचूर्णम् ॥ बह्वमंस्तबहुमेने ॥९३॥ नेपथ्यमलंकरणम् ॥
अनर्घ्यममूल्यम् ॥ गर्भसुन्दरीसाहाजिकरूपवती ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ औदीच्यउत्तरदिगुत्पन्नः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ प्राणदेवताविश्वनाथस्तल्लिंगाधारत्वात्पटच्यपितथाताम् ॥ स्वंदेहम् ॥ अपिर्निश्चये ॥

लिंगत्रयशरीरिण्यास्तस्याःसान्निध्यतःसहि ॥ दिव्यंवपुःसमासाद्यराक्षसस्त्रिदिवंययौ ॥ ८९ ॥ रणेपणीकृतप्राणोविद्याधरसुतोपिसः ॥ अंतेप्रियांस्मर
न्प्रापजनुर्मलयकेतुतः ॥ ९० ॥ ध्यायंतीसापितंबालाविद्याधरकुमारकम् ॥ विरहाग्नौविसृष्टासुःकर्णाटेजन्मभागभूत् ॥९१॥ सुतोमलयकेतोस्तांकाले
नपरिणीतवान् ॥ माल्यकेतुरनंगश्रीःपित्रादत्तांकलावतीम् ॥ ९२ ॥ सापिप्राग्वासनायोगाल्लिंगार्चनरतासती ॥ हित्वामलयजक्षोदंविभूतिंबह्वमंस्तवै ॥
॥ ९३ ॥ मुक्तावैदूर्यमाणिक्यपुष्परागेभ्यएवसा ॥ मेनेरुद्राक्षनेपथ्यमनर्घ्यंगर्भसुंदरी ॥ ९४ ॥ कलावतीमाल्यकेतुंपतिंप्राप्यपतिव्रता ॥ अपत्य
त्रितयंलेभेदिव्यभोगसमृद्धिभाक् ॥ ९५ ॥ एकदाकश्चिदौदीच्योमाल्यकेतुंनरेश्वरम् ॥ चित्रकृच्चित्रपटिकांचित्रांदर्शितवानथ ॥ ९६ ॥ तांतुचित्रपटीं
राजाकलावत्यैसमर्पयत् ॥ साथचित्रपटींरम्यांसंप्रहृष्टतनूरुहा ॥ ९७ ॥ मुहुर्मुहुःप्रपश्यंतीरहसिप्राणदेवताम् ॥ विसस्मारस्वमपिचसमाधिस्थेवयो
गिनी ॥ ९८ ॥ क्षणमुन्मील्यनयनेकृत्वानेत्रातिथिंपटीम् ॥ तर्जन्यग्रमथोत्क्षिप्यस्वात्मानंसमबोधयत् ॥९९॥ संभेदोयमसेरम्यउपलोलार्कमग्रतः ॥
उपश्रीकेशवपदंवरणैषासरिद्वरा ॥१००॥ स्वर्गेप्रार्थितसंस्पर्शासैषास्वर्गतरंगिणी ॥ उदग्वहाभिलष्यंतियांदिवोद्युसदःसदा ॥१॥ अलक्ष्यामोक्षलक्ष्मी
र्यावेदांतेपरिपठ्यते ॥ विमुक्तयेसतांसैषाश्रीमतीमणिकर्णिका ॥ २ ॥ मरणंमंगलंयत्रसफलंयत्रजीवितम् ॥ स्वर्गस्तृणायतेयत्रसैषाश्रीमणिकर्णिका ॥
॥ ३ ॥ यत्रसंपत्तिसंभारान्विश्राण्यनिधनेच्छया ॥ यतिव्रतंसमालंब्यतिष्ठतेमूलकंदभुक् ॥ ४ ॥

चकाराद्गृहादिकंच ॥ ९८ ॥ उन्मील्यविकचय्य ॥ नेत्रातिथिंनेत्रगोचरम् ॥ ९९ ॥ उपलोलार्कंलोलार्कसमीपे ॥ उपश्रीकेशवपदंश्रीकेशवस्थानस्यसमीपे ॥ १०० ॥ स्वर्गेप्रार्थितसंस्पर्शेत्यस्या
यंभावः ॥ यद्यपिस्वर्गतरंगिणीगंगास्वर्गेवर्ततएवतथापिकाश्यधिकरणिकायाउदग्वहायाअतिशयितत्वेनदुर्लभत्वात्स्वर्गेप्रार्थितसंस्पर्शेत्युक्तमिति ॥ उदग्वहाउत्तरवाहिनी ॥ दिवोद्युसदःस्वर्गसंबंधि
नोदेवाइत्यर्थः ॥ १ ॥ अलक्ष्यावाङ्मनसयोरगोचरा ॥ सतांतस्यामुत्सृष्टदेहानाम् ॥ सतीतिक्वचित्पाठः ॥ २ ॥ मंगलहेतुत्वान्मंगलम् ॥ सफलंमुक्तिलक्षणफलहेतुत्वात् ॥ ३ ॥ यत्रयस्यां
स्थल्यांस्थानेवासंपत्तिसंभारान्धनस्तोमान्निधनेच्छयामरणवांछयाविश्राण्यदत्त्वायतिव्रतंविरागाहिंसादिलक्षणंसमालंब्याश्रित्यमूलकंदभुक्सुकृतीजनास्तिष्ठतेतिष्ठतिसैषाश्रीमाणिकर्णिकेतिपूर्वेणान्वयः

वापंचानामन्वयः ॥ तत्रमूलकंदयोरापिंडापिंडाकारतयाभेदः ॥ तिष्ठंतेमोक्षकामुकाइतिक्वचित्पाठः ॥ ४ ॥ यत्रमृतान्प्रतिमुक्तिमार्गंदर्शयन्हरोवर्ततइतिशेषः ॥ कथंभूतः ॥ स्वमौलिबालचं
द्रेणसहगंगांमार्गमाणः ॥ अधिकारिभेदेनसारूप्यमुक्तिदानार्थंस्वाशिरःस्थंचंद्रादिकंवाऽन्विष्यमाणइत्यर्थः ॥ मार्गमाणोध्रियमाणइतिवा ॥५॥ दुर्वारन्तत्त्वज्ञानमंतरेणाविनश्वरंप्रतारयाति नाशयति ॥
शंकल्याणंकरोतीतिशंकरः ॥ तद्देवाह ॥ यतःकर्णधारात्सन्मार्गप्रापकान्मृताअप्यमृतायंतेमुक्ताभवांति ॥ विरुद्धालंकारोयम् ॥ मृत्वापुनर्नजायन्तइत्यर्थः ॥ मृतानराइत्यन्वयः ॥ नराइ
त्यधिकारप्रदर्शनार्थंनत्वन्येषांपरिसंख्यार्थम् ॥ कृमिकीटानामपिमुक्तिश्रवणात् ॥ ६ ॥ संसारसारपदवीसंसाररूपदृढमार्गःयत्रादवीयसीअदूरेस्यात् ॥ तत्रहेतुमाह ॥ कर्णेजपादिति ॥ कर्णे
दक्षिणकर्णेतारकंजपतीतिकर्णेजपस्तस्मात् ॥ पुनःकीदृशात् ॥ करुणावरुणालयात्दयासमुद्रात् ॥ ७ ॥ तेनराइत्यन्वयः ॥ भवंमहादेवम् ॥ ८ ॥ यद्बलेनयस्याःप्रभावात् ॥ कृतांतंयमम् ॥ ९ ॥
अर्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नीति ॥ आत्मावैजायतेपुत्रइतिचश्रुतेर्निजंदेहमित्यनेनस्त्रीपुत्रदेहयोरपिसंग्रहः ॥ अतएवसपत्नीकइत्युक्तम् ॥ पुत्रस्यत्वत्यंतबालत्वादेवानुल्लेखः ॥ व्यक्रीणात्विक्रीतवान् ॥

यत्रत्रिमार्गगांगंगांमार्गमाणोमृतान्हरः ॥ स्वमौलिबालचंद्रेणमुक्तिमार्गंप्रदर्शयन् ॥ ५ ॥ संसारंयत्रदुर्वारंप्रतारयातिशंकरः ॥ मृताअप्यमृतायंतेकर्णधारा
द्यतोनराः ॥ ६ ॥ संसारासारपदवीयत्रस्याददवीयसी ॥ कर्णेजपान्महेशानात्करुणावरुणालयात् ॥ ७ ॥ अनेकभवसंभूतप्रभूतसुकृतैर्नराः ॥ कर्णेजपं
भवंयत्रलभंतेतेभवापहम् ॥ ८ ॥ स्वीकृत्यक्षेत्रसंन्यासंयद्बलेनमहाधियः ॥ तृणंकृतांतंमन्यंतेसेयंश्रीमणिकर्णिका ॥ ९ ॥ तृणीकृत्यनिजंदेहंयत्रराज
र्षिसत्तमः ॥ हरिश्चंद्रःसपत्नीकोव्यक्रीणाद्धूरियंहिसा ॥ ११० ॥ अभिलष्यंतियत्रत्यमपिवैकुण्ठवासिनः ॥ सैकतंमृदुलंतल्पंसैषाश्रीमणिकर्णिका ॥
॥ ११ ॥ अनेकजन्मजनितकर्मसूत्रनियंत्रणम् ॥ उन्मुच्ययत्रमुक्ताःस्युःसैषाश्रीमणिकर्णिका ॥ १२ ॥ सत्यलोकेऽपियेलोकास्तेऽर्थयंतिनिरंत
रम् ॥ यामहोदीर्घनिद्रायैसेयंश्रीमणिकर्णिका ॥ १३ ॥ अयंहिसकुलस्तंभोयत्रश्रीकालभैरवः ॥ क्षेत्रपापकृतःशास्तिदर्शयंस्तीव्रयातनाम् ॥ १४ ॥
अन्यत्रविहितंपापंनश्येत्काशीनिरीक्षणात् ॥ काश्यांकृतानांपापानांदारुणेयंतुयातना ॥१५॥ कपालमोचनंतीर्थमेतत्तदपिपावनम् ॥ कपालंपतितंयत्र
विधेर्भैरवपाणितः ॥ १६ ॥ ऋणत्रयाद्विमुच्यंतेयत्रस्नातानरोत्तमाः ॥ तीर्थंविशुद्धिजनकंतदेतदृणमोचनम् ॥ १७ ॥

हीत्यनेनमार्कंडेयादिपुराणागमप्रसिद्धिंद्योतयति ॥ ११० ॥ यत्रत्यंयत्रस्थंसैकतंवालुकामयंमृदुलंकोमलंतल्पंशयनमित्यर्थः ॥ ११ ॥ नियंत्रणंबंधनम् ॥१२॥ अर्थयंतिप्रार्थयंति ॥ अहोआश्चर्ये ॥
दीर्घनिद्रायैकैवल्यावाप्त्यै ॥ १३ ॥ क्षेत्रपापकृतःक्षेत्रेपापकारिणोमनुष्यान् ॥ बहिःकृतानांपापानांक्षेत्रप्रवेशमात्रेणैवोपक्षयात् ॥ १४ ॥ ननु नाविमुक्तेनरःकश्चिन्नरकंयातिकिल्बिषी ॥ ईश्वरानुगृ
हीताहिसर्वेयांतिपरांगतिमितिलैंगोक्तेःकथमिदंसंगच्छतइतिस्वयमेवाशंक्याहान्यत्रेति ॥ तुशब्दाद्यमयातनातोपीयंयातनाऽधिकेतिध्वनितम् ॥ दारुणारुद्रयातनेतिक्वचित् ॥ तत्ररुद्रःकालभैरवएव ॥
लैंगवचनेतुकिल्बिषीत्यत्रान्यत्रेतिज्ञातव्यम् ॥ यमयातनाविषयोवानरकशब्दः ॥ १५ ॥ तदपीत्यपिशब्दादन्यदपितीर्थांतरंपावनमितिध्वनितम् ॥ १६ ॥ ऋणत्रयाद्देवर्षिपितॄणामृणादित्यर्थः ॥
विशुद्धिजनकमंतःकरणशोधकम् ॥ १७ ॥

प्रणवाख्यमितिवाच्यवाचकयोरभेदोपचारात् ॥ अकारोकारमकारबिंदुनादाः पंचायतनानितैरुपेतस्तदाश्रयः ॥ १८ ॥ एतदेवाह ॥ अश्चेत्येकेन ॥ १९ ॥ मत्स्योदरीनदी ॥ तथाचब्राह्मे ॥ अथासावपिमूर्खस्तुनंदीमत्स्योदरींमुने ॥ जगामाथददर्शासौस्नायमानामथोर्वशीमिति ॥ यत्स्नातोयस्यांस्नातः ॥ जातुकदाचित् ॥ १२० ॥ त्रिलोचनंसारूप्यमुक्तिभाजम् ॥ तुशब्दआश्चर्ये ॥ अपिर्भिन्नक्रमेदेशांतरस्थितमित्यनेनसंबध्यते ॥ २१ ॥ दुर्वासाअपिअक्षांतिसारसर्वस्वोप्यतिक्रोधनोपीत्यर्थः ॥ तथाचोक्तंवैष्णवे ॥ अक्षांतिसारसर्वस्वंदुर्वाससमवेहिमामिति ॥ अनेनक्रोधाद्या विष्टानामनधिकारिणामप्यत्रफलंभवतीतिध्वनितम् ॥ २२ ॥ निर्वचनपूर्वकंस्वर्लीनेशंकथयाति ॥ स्वयमिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ विनायकाविघ्नहेतवः ॥ २६ ॥ इयमिति ॥ क्षेत्राधिष्ठात्री

प्रणवाख्यंपरंब्रह्मयत्रनित्यंप्रकाशते ॥ सपंचायतनोपेतओँकारेशोयमद्भुतः ॥ १८ ॥ अश्चउश्चमकारश्चनादोबिंदुश्चपंचमः ॥ पंचात्मकंपरंब्रह्मयत्रनित्यं प्रकाशते ॥१९॥ एषामत्स्योदरीरम्यायत्स्नातोमानवोत्तमः ॥ मातुर्जातूदरदरींनविशेदेषनिश्चयः ॥१२०॥ त्रिलोचनोयंभगवान्कुर्यादेवत्रिलोचनम् ॥ निजभक्तंकृपायुक्तस्त्वपिदेशांतरस्थितम् ॥ २१ ॥ असौकामेश्वरोदेवोयःकामान्पूरयेत्सताम् ॥ दुर्वासाअपियत्रापनिजकाममहोदयम् ॥ २२ ॥ स्वयं लीनोमहेशोत्रभक्तकामसमृद्धये ॥ तस्मात्स्वर्लीनसंज्ञास्यदेवदेवस्यशूलिनः ॥ २३ ॥ वाराणस्यांमहादेवोयःपुराणेषुपठ्यते ॥ क्षेत्राभिमानीभगवां स्तत्प्रासादोयमद्भुतः ॥ २४ ॥ असौस्कंदेश्वरोदेवःश्रद्धयायद्विलोकनात् ॥ आजन्मब्रह्मचर्यस्यफलमाप्नोतिमानवः ॥ २५ ॥ विनायकेश्वरश्चायंसर्व सिद्धिप्रदायकः ॥ यत्सेवयाप्रणश्यंतिनृणांसर्वेविनायकाः ॥२६॥ इयंवाराणसीदेवीसाक्षान्मूर्त्तिमयीशुभा ॥ यस्याविलोकनात्पुंसांभूयोनोगर्भसंभवः॥ ॥२७॥ पार्वतीश्वरलिंगस्यमहदायतनंत्विदम् ॥ यत्रनित्यंमहेशानोगौर्यासहविमुक्तिदः ॥२८॥ एषभृंगीश्वरःश्रीमान्महापातकनाशनः ॥ जीवन्मुक्तो ऽभवद्भृंगीयस्यलिंगस्यसेवया ॥ २९ ॥ चतुर्वेदेश्वरश्चैषचतुर्वेदधरोविधिः ॥ लभेद्यद्वीक्षणाद्विप्रोवेदाध्ययनजंफलम् ॥ १३० ॥ यज्ञैःसंस्थापितंचैत ल्लिंगंयज्ञेश्वराभिधम् ॥ यदर्चनाल्लभेन्मर्त्यःसर्वयागफलंमहत् ॥ ३१ ॥ पुराणेश्वरनामैतल्लिंगमष्टादशांगुलम् ॥ अष्टादशानांविद्यानांस्यादाधारोयंदी क्षणात् ॥ ३२ ॥ धर्मशास्त्रेश्वरश्चायंस्मृतिभिश्चप्रतिष्ठितः ॥ स्मृत्यध्ययनजंपुण्यंयद्विलोकनतोभवेत् ॥ ३३ ॥

देवतेत्यर्थः ॥ २७ ॥ आयतनंस्थानंगृहमितियावत् ॥ २८ ॥ जीवन्मुक्तोऽभवद्भृंगीति ॥ तथाचवासिष्ठंवचनम् ॥ एतद्व्रतत्रयंरामपुराचंद्रार्धमौलिना ॥ भृंगीशायतुसंप्रोक्तंयेनासौविज्वरःस्थित इति ॥ २९ ॥ चतुरोवेदान्धरतीतितथा ॥ चतुर्वक्त्रधरइतिक्वचित् ॥ विदधातीतिविधिःसर्वोत्पादकइत्यर्थः ॥ १३० ॥ ३१ ॥ अष्टादशांगुलंतिर्यगूर्ध्वमष्टादशांगुलपरिमितमित्यर्थः ॥ तदुपयोग माहाष्टादशेति ॥ ३२ ॥ प्रतिष्ठितःस्थापितः ॥ प्रलंबितइतिपाठेआश्रितइत्यर्थः ॥ ३३ ॥

सर्वेषांजाड्यमज्ञानंतद्विनाशकृत् ॥ यद्वा सर्वजाड्यंमूलाविद्यातूलारूपंतद्विनाशकृदिति ॥ विशुद्धिदमंतःकरणशुद्धिदमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ बिभर्तिधारयाति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पुरायुगेसत्ययुगे ॥३७॥
त्रिपुरेशस्यत्रिपुरस्थेशस्येत्यर्थः ॥ त्रिपुरैःत्रिपुरस्थैः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ हइतिप्रसिद्धौ ॥ हीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ खर्वविनायकःखर्वनामागणाधिपः ॥
तर्हिखर्वत्वात्खर्वफलदएवकिंनेत्याह ॥ अखर्वसिद्धिदइति ॥ शेषेणानंतेन ॥ ४५ ॥ संवर्तवह्निनासंकर्षणमुखानलेन ॥ शंखंपंचजननामानमसुरम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

सारस्वतमिदंलिंगंसर्वजाड्यविनाशकृत् ॥ सर्वतीर्थेश्वरंलिंगमेतत्सद्योविशुद्धिदम् ॥३४॥ शैलेश्वरस्यलिंगस्यमंडपोयंमहाद्भुतः ॥ सर्वेषांरत्नजातानां
योबिभर्तिपरांश्रियम् ॥ ३५ ॥ सप्तसागरसंज्ञंवैलिंगमेतन्मनोहरम् ॥ यद्वीक्षणाल्लभेन्मर्त्यःसप्ताब्धिस्नानजंफलम् ॥ ३६ ॥ असौमंत्रेश्वरःश्रीमान्मं
त्रजाप्यफलप्रदः ॥ सप्तकोटिमहामंत्रैःस्थापितोयःपुरायुगे ॥३७॥ त्रिपुरेशस्यलिंगस्यपुरःकुंडमिदंमहत् ॥ त्रिपुरैःखानितंपूर्वंत्रिपुरारिप्रियंपरम् ॥३८॥
इदंबाणेश्वरंलिंगंसहस्रभुजपूजितम् ॥ द्विभुजस्यापिबाणस्यसहस्रभुजहेतुकम् ॥ ३९ ॥ वैरोचनेश्वरश्चैषपुरःप्रह्लादकेशवात् ॥ बलिकेशवनामासावे
षनारदकेशवः ॥ १४० ॥ आदिकेशवपूर्वेणत्वयमादित्यकेशवः ॥ भीष्मकेशवनामासौदत्तात्रेयेश्वरस्त्वयम् ॥ ४१ ॥ दत्तात्रेयेश्वरात्पूर्वमेषआदि
गदाधरः ॥ भृगुकेशवनामासावेषवामनकेशवः ॥ ४२ ॥ नरनारायणावेतौयज्ञवाराहकेशवः ॥ विदारनारसिंहोयंगोपीगोविंदएषह ॥ ४३ ॥ एषल
क्ष्मीनृसिंहस्यप्रासादोरत्नकेतनः ॥ यस्यप्रसादात्प्रह्लादःपदमैंद्रमवाप्तवान् ॥ ४४ ॥ अखर्वसिद्धिदःपुंसामेषखर्वविनायकः ॥ शेषमाधवनामासौशेषे
णस्थापितःपुरा ॥४५॥ यस्यभक्तानदह्यंतेत्वपिसंवर्तवह्निना ॥ शंखमाधवनामासौशंखंहत्वात्रसंस्थितः ॥४६॥ इदंसारस्वतंस्रोतःपरंब्रह्मरसायनम् ॥
सरस्वत्यामहानद्याःसंगमोयत्रगंगया ॥ ४७ ॥ यत्राप्लुतानराभूयःसंभवंतिनभूतले ॥ श्रीबिंदुमाधवस्त्वेषसाक्षाल्लक्ष्मीपतिःपरः ॥ ४८ ॥ श्रद्धयायंनम
न्मर्त्योनवसेद्गर्भवेश्मनि ॥ नदारिद्र्यमवाप्नोतिव्याधिभिर्नाभिभूयते ॥ ४९ ॥ बिंदुमाधवभक्तोयस्तंयमोपिनमस्यति ॥ प्रणवात्मायएकोऽस्तिनाद
बिंदुस्वरूपधृक् ॥१५०॥ अमूर्तंयत्परंब्रह्मबिंदुमाधवएवसः ॥ एतत्पंचनदंतीर्थंपंचब्रह्मात्मसंज्ञकम् ॥५१॥ यत्रस्नातोनगृह्णीयाच्छरीरंपांचभौतिकम् ॥
एषासामंगलागौरीकाश्यांपरममंगलम् ॥ ५२ ॥ यत्प्रसादादवाप्नोतिनरोऽत्रचपरत्रच ॥ मयूखादित्यसंज्ञोयंरश्मिमालीतमोपहः ॥ ५३ ॥

॥ १५० ॥ पंचनदपदार्थमाह ॥ पश्चेति ॥ अकारोकारमकारबिंदुनादाः किरणाधूतपापासरस्वतीगंगायमुनानद्योवा सद्योजातवामदेवाघोरतत्पुरुषेशानसंज्ञावा पंचब्रह्माणस्तदात्मकंतत्सं
ज्ञकंतत्स्वरूपनामकम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ यस्याःप्रसादान्नरःपरममंगलमाप्नोतिसैषामंगलागौरीत्यन्वयः ॥ रश्मिमालीसूर्यः ॥ तमोपहोऽज्ञाननाशकः अंधकारध्वंसकोवा ॥ ५३ ॥

गभस्तीशइतिपुंस्त्वमार्षम् ॥ दिव्यमहःस्वप्रकाशंज्योतिस्तत्प्रदम् ॥ मृकंडुसूनुनामार्कंडेयेन ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ किरणमालिनः सूर्यस्य ॥ पातकधावनंपापस्यशोधनंनाशकमितियावत् ॥ ५६ ॥
॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कपयोवानराः ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ निर्वचनपूर्वकंरत्नेश्वरलिंगंदर्शयति ॥ यानीति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ कृत्तिवासेश्वरस्येत्यत्रादंतत्वमार्षम् ॥ ६६ ॥ लिंगात्म

गभस्तीशोमहालिंगमेतद्दिव्यमहःप्रदम् ॥ मृकंडुसूनुनाप्यत्रतपस्तप्तंपुरामहत् ॥ ५४ ॥ लिंगंसंस्थाप्यपरमंस्वनाम्नायुःप्रदंपरम् ॥ किरणेश्वरनामैत
ल्लिंगंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ५५ ॥ सकृन्नतमिदंलोकंनयेत्किरणमालिनः ॥ धौतपापेश्वरंलिंगमेतत्पातकधावनम् ॥ ५६ ॥ निर्वाणनरसिंहोयंभक्त
निर्वाणकारणम् ॥ मणिप्रदीपनागोयंमहामणिविभूषणः ॥ ५७ ॥ यदर्चनान्नरोजातुननागैःपरिभूयते ॥ कपिलेशमिदंलिंगंकपिलेनप्रतिष्ठितम् ॥
॥ ५८ ॥ मुच्यंतेकपयोप्यस्यदर्शनात्किमुमानवाः ॥ प्रियव्रतेश्वरंलिंगंमहदेतत्प्रकाशते ॥५९॥ यस्यार्चनाल्लभेज्जंतुःप्रियत्वंसर्वजन्तुषु ॥ इदमायतनं
श्रेष्ठंमणिमाणिक्यनिर्मितम् ॥ १६० ॥ श्रीमतःकालराजस्यकलिकालार्तिहारिणः ॥ निजभक्तंजनंपातियःपापात्पापभक्षणः ॥ ६१ ॥ क्षेत्रवि
घ्नकरान्पापान्यातयन्यातनाशतैः ॥ इयंमंदाकिनीरम्यातपस्तप्तुमिहागता ॥ ६२ ॥ काशीवाससुखंप्राप्यनाद्यापिदिवमीहते ॥ स्नात्वात्रसंतर्प्यपि
तॄञ्छ्राद्धंकृत्वाविधानतः ॥ ६३ ॥ नरोननरकंपश्येदपिदुष्कृतकर्मकृत् ॥ यानिकानिचलिंगानिकाश्यांसंतिसहस्रशः ॥ ६४ ॥ रत्नभूतमिदंतेषुलिंगं
रत्नेश्वराभिधम् ॥ रत्नेश्वरप्रसादेनभुक्कारत्नान्यनेकशः ॥ ६५ ॥ पुरुषार्थमहारत्नंनिर्वाणंकोनलब्धवान् ॥ कृत्तिवासेश्वरस्यैषामहाप्रासादनिर्मितिः ॥
॥ ६६ ॥ यांदृष्ट्वापिनरोदूरात्कृत्तिवासःपदंलभेत् ॥ सर्वेषामपिलिंगानांमौलित्वंकृत्तिवाससः ॥ ६७ ॥ ॐकारेशःशिखाज्ञेयालोचनानित्रिलोचनः ॥
गोकर्णभारभूतेशौतत्कर्णौपरिकीर्तितौ ॥६८॥ विश्वेश्वराविमुक्तौचद्वावेतौदक्षिणौकरौ ॥ धर्मेशमणिकर्णेशौद्वौकरौदक्षिणेतरौ ॥ ६९ ॥ कालेश्वरकपर्दी
शौचरणावतिनिर्मलौ ॥ ज्येष्ठेश्वरोनितंबश्चनाभिर्वैमध्यमेश्वरः ॥ १७० ॥ कपर्दोस्यमहादेवःशिरोभूषाश्रुतीश्वरः ॥ चंद्रेशोहृदयंतस्यआत्मावीरेश्वरः
परः ॥ ७१ ॥ लिंगंतस्यतुकेदारःशुक्रंशुक्रेश्वरंविदुः ॥ अन्यानियानिलिंगानिपरःकोटिशतानिच ॥ ७२ ॥ ज्ञेयानिनखलोमानिवपुषोभूषणान्यपि ॥
यावेतौदक्षिणौहस्तौनित्यनिर्वाणदौहितौ ॥ ७३ ॥

कंविश्वेश्वरशरीरंकथयति सर्वेषामित्यारभ्य यावेतावित्यतःप्राक्तनेनग्रन्थेन ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ धर्मेशमणिकर्णेशावित्यत्रांतिमपदेटाबंतत्वमार्षम् ॥ ६९ ॥ १७० ॥ आत्माऽहंकारः ॥ ७१ ॥ कोटि
शतेभ्यःपराणिपरःकोटिशतानि अनंतानीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ यावेतौविश्वेश्वराऽविमुक्तेश्वरावित्युक्ताऽनुवादोऽन्यत्प्रष्टुम् ॥ तदेवाह नित्येतिपादत्रयेण ॥ स्थितिसमयेऽभयंनाविद्यतेभयंयस्मात्तत्तारकं

वादत्त्वा ॥ नित्यंयन्निर्वाणं तद्द्दौनित्यंसर्वदावानिर्वाणप्रदावित्युत्तरेणान्वयः ॥ हीतिश्रुतिप्रसिद्धिंद्योतयति ॥ ७३ ॥ पितृलिंगंपित्रीश्वरम् ॥ ७४ ॥ ईशीईश्वरीचित्रघण्टाचासावीशीचेत्येकंपदंवा ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ विश्वभुजाविश्वबाहुकाबंदीनाम्ना ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ स्रोतस्तीर्थंगंगायांप्रवाहरूपंवा ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांत्रयस्त्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३३ ॥ छ ॥ ॥ चतुस्त्रिंशत्तमेऽध्यायेसर्वपापैकहारके ॥ ज्ञानवापीप्रशंसाचवर्ण्यतेमरदुर्लभा ॥ १ ॥ ज्ञानवाप्याःप्रशंसांवक्तुंपुनरपिचित्रपटीदर्शनमेवप्रस्तावयति ॥ पुनारीति ॥ १ ॥ मणिकर्णिकायाआधिक्यद्योतनार्थंपुनःप्रशंसामाह संसारेत्यादिना ॥ अपसव्येनदक्षिणेन ॥ अपसर्पेणेतिपाठेउपदेश्यानांभयराहिततयांतःकरणस्वास्थ्यार्थंदूरीकृतसर्पेणहस्तेन श्रुतिंदक्षिणकर्णं

जंतूनामभयंदत्त्वापततांमोहसागरे ॥ इयंदुर्गाभगवतीपितृलिंगमिदंपरम् ॥ ७४ ॥ इयंहिचित्रघंटेशीघंटाकर्णह्रदस्त्वयम् ॥ इयंसाललितागौरीविशालाक्षीयमद्भुता ॥ ७५ ॥ आशाविनायकस्त्वेषधर्मकूपोयमद्भुतः ॥ यत्रपिंडान्नरोदत्त्वापितॄन्ब्रह्मपदंनयेत् ॥ ७६ ॥ एषाविश्वभुजादेवीविश्वैकजननीपरा ॥ असौबंदीमहादेवीनित्यंत्रैलोक्यवंदिता ॥ ७७ ॥ निगडस्थानपिजनान्पाशान्मोचयतिस्मृता ॥ दशाश्वमेधिकंतीर्थमेतत्त्रैलोक्यवंदितम् ॥ ७८ ॥ यत्राहुतित्रयेणापिअग्निहोत्रफलंलभेत् ॥ प्रयागाख्यमिदंस्रोतःसर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥७९॥ अशोकाख्यमिदंतीर्थंगंगाकेशवएषवै॥मोक्षद्वारमिदंश्रेष्ठंस्वर्गद्वारमिदंविदुः ॥ १८० ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेज्ञानवापीवर्णनंनामत्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३३॥

॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ पुनर्ददर्शतन्वंगीचित्रपट्यांघटोद्भव ॥स्वर्गद्वारात्पुरोभागेश्रीमतींमणिकर्णिकाम् ॥ १ ॥ संसारसर्पदष्टानांजंतूनांयत्रशंकरः ॥ अपसव्येनहस्तेनब्रूतेब्रह्मस्पृशञ्छ्रुतिम् ॥ २ ॥ नकापिलेनयोगेननसांख्येननचव्रतैः ॥ यागतिःप्राप्यतेपुंभिस्तांदद्यान्मोक्षभूरियम् ॥ ३ ॥ वैकुंठेविष्णुभवनेविष्णुभक्तिपरायणाः ॥ जपेयुःसततंमुक्त्यैश्रीमतींमणिकर्णिकाम् ॥४॥ हुत्वाग्निहोत्रमपिचयावज्जीवंद्विजोत्तमाः ॥ अंतेश्रयंतेमुक्त्यैयांसेयंश्रीमणिकर्णिका ॥ ५ ॥ वेदान्पठित्वाविधिवद्ब्रह्मयज्ञरताभुवि ॥ यांश्रयंतिद्विजामुक्त्यैसेयंश्रीमणिकर्णिका ॥ ६ ॥ इष्ट्वाक्रतूनपिनृपाबहून्पर्याप्तदक्षिणान् ॥ श्रयंतेश्रेयसेधन्याःप्रांतेऽधिमणिकर्णिकम् ॥ ७ ॥ सीमंतिन्योपिसततंपतिव्रतपरायणाः ॥ मुक्त्यैपतिमनुव्रज्यश्रयंतिमणिकर्णिकाम् ॥ ८ ॥ वैश्याअपिचसेवंतेन्यायोपार्जितसंपदः ॥ धनानिसाधुसात्कृत्वाप्रांतेश्रीमणिकर्णिकाम् ॥ ९ ॥

स्पृशन्ब्रह्मब्रह्मज्ञानंब्रूते ॥ कथयतीत्यर्थः ॥ २ ॥ कपिलेनदेवहूत्यैस्वमात्रेश्रीकपिलप्रोक्तेनसांख्येनात्मानात्मविवेकेन ॥ ३ ॥ यांमणिकर्णिकांजपेयुःसेयंमोक्षभूरितिपूर्वक्रियायाअनुषंगः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ब्रह्मयज्ञरताज्ञानयज्ञरताः ॥ अतएवशंकराचार्यप्रभृतीनांमणिकर्ण्याश्रयणंश्रूयते ॥ यद्वा ब्रह्मवेदस्तद्यज्ञरताइत्यर्थः ॥ ६ ॥ मणिकर्णिकायाआधिंअधिमणिकर्णिकंतदुपरीत्यर्थः ॥ ७ ॥ सीमन्तिन्योनार्यःपतिमनुव्रज्यमृतंभर्तारमनुपश्चाद्गत्वाऽग्नावनुमरणंसहमरणंवाकृत्वेत्यर्थः ॥ ८ ॥ प्रांतेसाधुसात्कृत्वासत्पात्रेभ्योदत्त्वायांसेवन्तेसेयंमोक्षभूरितिशेषः ॥ प्रांतेसेवन्तइतिवान्वयः ॥ ९ ॥

भजेयुर्भजन्ति ॥ १० ॥ ११ ॥ देवयज्ञपितृयज्ञमनुष्ययज्ञभूतयज्ञब्रह्मयज्ञाइतिपञ्चयज्ञाः ॥ त्यजेयुस्त्यजांते ॥ १२ ॥ मणिकर्णीमुपासतेइत्यादिषुयथायोग्यंयांयासेयंमोक्षभूरितिवा इमामितिवा बोद्धव्यम् ॥१३॥ अनन्यसाधनांस्वतःसिद्धांस्वप्रकाशामितिवा ॥ मणिकर्णिकामंतरेणनविद्यतेऽन्यत्साधनंयस्याःसातथातामितिवा ॥१४॥ दंडयित्वेति ॥ तत्र मनोदण्डःप्राणायामः ॥ वाचोदंडो मौनम् ॥ कायदण्डोवृथाव्यापारराहित्यम् ॥ तथाचभागवतेभगवद्वचनम् ॥ मौनाऽनीहानिलायामादण्डावाग्देहचेतसाम् ॥ नह्येतेसन्तियस्यांगवेणुभिर्नभवेद्यातिरीति ॥ नैःश्रेयसींचकैवल्यसंबंधिनीम् ॥ १५ ॥ संन्यस्तेति ॥ अस्यविद्वद्विषयत्वादनन्येत्यस्याविविदिषुविषयत्वादपौनरुक्तयम् ॥ १६ ॥ अनन्येत्यादिश्लोकत्रयोक्तमुपसंहराति ॥ शिखीति ॥ शिखीत्रिदंडी ॥ मुंडीएकदंडी ॥ जटीपाशुपतादिः ॥ कौपीनीकेवलकौपीनमात्रग्राही ॥ मुमुक्षुरितिसर्वेषांविशेषणम् ॥ अन्योवायःकश्चिन्मुमुक्षुः ॥ १७ ॥ १८ ॥ तुशब्दोक्ताविशेषमाह ॥ हेलयेति ॥ १९ ॥ उभाभ्यामनशनव्रत

त्यक्त्वापुत्रकलत्रादिसच्छूद्रान्यायमार्गगाः ॥ निर्वाणप्राप्तयेचैनांभजेयुर्मणिकर्णिकाम् ॥ १० ॥ यावज्जीवंचरंतोपिब्रह्मचर्यंजितेंद्रियाः ॥ निःश्रेयसेश्रयंत्येनांश्रीमतींमणिकर्णिकाम् ॥ ११ ॥ अतिथीनपिसंतर्प्यपंचयज्ञरताअपि ॥ गृहस्थाश्रमिणोनेमांत्यजेयुर्मणिकर्णिकाम् ॥१२॥ वानप्रस्थाश्रमयुजोज्ञात्वानिर्वाणसाधनम् ॥ सन्नियम्येंद्रियग्राममंमणिकर्णीमुपासते ॥ १३ ॥ अनन्यसाधनांमुक्तिंज्ञात्वाशास्त्रैरनेकधा ॥ मुमुक्षुभिस्त्वेकदंडैःसेव्यतेमणिकर्णिका ॥ १४ ॥ दंडयित्वामनोवाचंकायंनित्यंत्रिदंडिनः ॥ नैःश्रेयसींश्रियंप्राप्तुंश्रयंतेमणिकर्णिकाम् ॥ १५ ॥ संन्यस्ताखिलकर्माणोदंडयित्वाचलंमनः ॥ एकदंडव्रतामुक्त्यैभजेयुर्मणिकर्णिकाम् ॥ १६ ॥ शिखीमुंडीजटीवापिकौपीनीवादिगंबरः ॥ मुमुक्षुःकोनसेवेतमुक्तिदांमणिकर्णिकाम् ॥१७॥ तपःकर्तुंनशक्तायेदानंवादातुमक्षमाः ॥ योगाभ्यासविहीनायेतेषामेषाविमुक्तिदा ॥ १८ ॥ संत्युपायाःसहस्रंतुमुक्तयेनतथामुने ॥ हेलयैषायथादद्यान्निर्वाणंमणिकर्णिका ॥ १९ ॥ अनशनव्रतभृतेत्रिकालाभ्यवहारिणे ॥ प्रांतेदद्यात्समांमुक्तिमुभाभ्यांमणिकर्णिका ॥ २० ॥ यथोक्तमाचरेदेकोनिष्ठापाशुपतंव्रतम् ॥ निरंतरंस्मरेदेकोह्यद्येनांमणिकर्णिकाम् ॥ २१ ॥ दृष्टात्रवपुषःपातेद्वयोश्चसदृशीगतिः ॥ तस्मात्सर्वंविहायाशुसेव्यैषामणिकर्णिका ॥ २२ ॥ स्वर्गद्वारेविशेयुर्येविगाह्यमणिकर्णिकाम् ॥ तेषांविधूतपापानांक्वापिस्वर्गोनदूरतः ॥ २३ ॥ स्वर्गद्वाःस्वर्गभूरेषामोक्षभूर्मणिकर्णिका ॥ स्वर्गापवर्गावत्रैवनोपरिष्टान्नचाप्यधः ॥२४॥ दत्त्वादानान्यनेकानिविगाह्यमणिकर्णिकाम् ॥ स्वर्गद्वारंप्रविष्टायेनतेनिरयगामिनः ॥२५॥ स्वर्गापवर्गयोरर्थःकोविदैश्चनिरूपितः ॥ स्वर्गःसुखंसमुद्दिष्टमपवर्गोमहासुखम् ॥ २६ ॥

त्रिकालाभ्यवहारिभ्याम् ॥ चतुर्थ्याद्विवचनमेतत् ॥ २० ॥ यथोक्तमितिसार्धवाक्यम् ॥ निष्ठातात्पर्यंतत्पूर्वकंपाशुपतव्रतंनियमम् ॥ कीदृशम् ॥ यथोक्तंसनत्कुमारसंहितायांयथावत्प्रोक्तंविभूतिभिस्त्रिपुंड्रधारणादिरूपमेकआचरेदनुतिष्ठेत् ॥ एकोनिरंतरंह्यद्येनांमणिकर्णिकांस्मरेत्तयोर्द्वयोरत्रमणिकर्ण्यांवपुषःपातेसदृशीगतिर्दृष्टेत्यर्थः ॥ २१ ॥ फलितमाह तस्मादित्यर्धेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ स्वर्गद्वाःस्वर्गस्यद्वाररूपास्वर्गभूर्मोक्षभूश्चैषामणिकर्णिकेत्यर्थः ॥ तस्मात्स्वर्गापवर्गावत्रैवमणिकर्णिकायामेवनतूपरिष्टादप्यधःक्वापीत्यर्थः ॥ स्वर्गदेतिपाठेस्वर्गंसुखंतद्ददातीतितथा ॥ अत्रैवेत्यस्यायंभावः ॥ अत्रैवस्वर्गमोक्षौप्राप्यापितत्प्राप्त्यैमूढाअन्यत्रयांत्यत्रकस्मान्नायांतीत्यनुक्रोशतिभगवान्कार्त्तिकेयइति ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्वर्गापवर्गावत्रैवेतिस्वानुभवेनदर्शयितुंस्वर्गापवर्गयोरर्थ

माह ॥ स्वर्गापवर्गयोरिति ॥ २६ ॥ इदानींतौदर्शयति मणिकर्णीतिद्वाभ्याम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ ब्रह्मनालिकायामणिकर्णिकायाश्चिह्नमाह ॥ स्वर्गद्वारादिति ॥ सौभाग्यंसौंदर्यंभाग्यमैश्वर्यादिषाड्गुण्यंतयोरेकनिधिर्मुख्यआश्रयःकाचिदपरिमेयगुणगहना ॥ एकामुख्या ॥ २९ ॥ द्रुहिणाश्चतुर्मुखाः ॥ जग्मुर्गताः ॥ नैत्येषाएषामणिकर्णिकानएतिनगच्छतीत्यर्थः ॥ ॥ ३० ॥ सन्तीति ॥ मणिकर्णिकांपरितोव्याप्यवेष्टयित्वेत्यर्थः ॥ तावंतितीर्थानिसंतियावद्भिस्तीर्थैस्तिलमात्रापिएकतिलपरिमितापिभूमिर्नविरलीकृतानिरवकाशीकृतेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ कोपिपुंजीवःस्त्रीजीवोवेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ स्थूलमणिकर्णिकायाःप्रमाणमाह ॥ आमध्यादिति ॥ ३४ ॥ नगच्छतिनप्राप्नोति ॥ तत्रहेतुमाह ॥ एतदिति ॥ त्रिलोक

मणिकर्ण्युपविष्टस्ययत्सुखंजायतेसतः ॥ सिंहासनोपविष्टस्यतत्सुखंक्कशतक्रतोः ॥ २७ ॥ महासुखंयदुद्दिष्टंसमाधौविस्मृतात्मनाम् ॥ श्रीमत्यांम
णिकर्ण्यांतत्सहजेनैवजायते ॥ २८ ॥ स्वर्गद्वारात्पुरोभागेदेवनद्याश्चपश्चिमे ॥ सौभाग्यभाग्यैकनिधिःकाचिदेकामहास्थली ॥ २९ ॥ यावंतोभास्वतः
स्पर्शाद्भासंतेसैकताःकणाः ॥ तावंतोद्रुहिणाजग्मुर्नैत्येषामणिकर्णिका ॥ ३० ॥ संतितीर्थानितावंतिपरितोमणिकर्णिकाम् ॥ यावद्भिस्तिलमात्रापिनभू
मिर्विरलीकृता ॥ ३१ ॥ यदन्वयेकोपिमुक्तःसंप्राप्यमणिकर्णिकाम् ॥ तद्वंश्यास्तत्प्रभावेणमान्याःस्वर्गौकसामपि ॥ ३२ ॥ तर्पिताःपितरोयेनसंप्राप्यम
णिकर्णिकाम् ॥ सप्तसप्ततथासप्तपूर्वजास्तेनतारिताः ॥ ३३ ॥ आमध्याद्देवसरितआहरिश्चंद्रमंडपात् ॥ आगंगाकेशवादाचस्वर्द्वारान्मणिकर्णिका ॥
॥ ३४ ॥ एतद्रजःकणतुलांत्रिलोक्यापिनगच्छति ॥ एतत्प्राप्त्यैप्रयततेत्रिलोकस्थोऽखिलोभवी ॥ ३५ ॥ कलावतीचित्रपटींपश्यंतीत्थंमुहुर्मुहुः ॥ ज्ञानवा
पींददर्शाथश्रीविश्वेश्वरदक्षिणे ॥ ३६ ॥ यदंबुसततंरक्षेद्दुर्वृत्ताद्दंडनायकः ॥ संभ्रमोविभ्रमश्चासौदत्त्वाभ्रांतिंगरीयसीम् ॥ ३७ ॥ योष्टमूर्तिर्महादेवः
पुराणेपरिपठ्यते ॥ तस्यैषांबुमयीमूर्तिर्ज्ञानदाज्ञानवापिका ॥ ३८ ॥ नेत्रयोरातिथीकृत्यज्ञानवापींकलावती ॥ कदंबकुसुमाकारांबभारक्षणतस्तनुम् ॥
॥ ३९ ॥ अंगानिवेपथुंप्रापुःस्विन्नाभालस्थलीभृशम् ॥ हर्षबाष्पांबुकलिलेजातेतस्याविलोचने ॥ ४० ॥ तस्तंभगात्रलतिकामुखंवैवर्ण्यमापच ॥
स्वरोथगद्गदोजातोव्यभ्रंशत्तत्करात्पटी ॥ ४१ ॥

स्थस्त्रिलोकेवर्तमानः ॥ त्रिलोकीस्थइतिक्कचित् ॥ अखिलोभवीकृत्स्नःसंसारी ॥ अवनीमितिपाठेत्रिलोकस्थस्त्रिजगतीस्थोजनएतत्प्राप्त्यर्थमवनींप्रयततेपर्यटतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ रक्षणेहेतुमाह ॥ योष्टमूर्तिरिति ॥ पंचभूतसोमसूर्यात्मनःआत्मानंतयज्वादीक्षितब्राह्मणांतावाष्टौमूर्तयः ॥ ३८ ॥ कदंबकुसुमाकारांकदंबकुसुमवद्रोमांचिताम् ॥ ३९ ॥ स्विन्नास्वेदार्द्राश्लथद्रूपावा ॥ हर्षबाष्पांबुनाकलिलेव्यामिश्रे ॥ बाष्पांबुनेतिसामान्यविशेषभावान्नपौनरुक्त्यम् ॥ विलोचनेविशिष्टेलोचनेइतिद्विवचनम् ॥ ४० ॥ तस्तंभनिश्चलाभूत् ॥

---

१ जन्मी—शरीरधारी ।

व्यभ्रंशदधःपपात ॥ ४१ ॥ स्वंदेहम् ॥ सौषुप्तायांसुषुप्तसंबंधिन्याम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ साकदंबकुसुमाकारत्वादिरूपावस्थायस्याःसातदवस्थाताम् ॥ विज्ञायतामवस्थामितिशेषः ॥ ४४ ॥
ऐक्षिद्दष्टम् ॥ ४५ ॥ अयेतिचेदर्थे ॥ इत्थंनचेत्कथमियमकांडादनवसरात् ॥ ल्यब्लोपेपंचमी ॥ अकांडंप्राप्यपर्यमूमुहत्सर्वतोभावेनमोहंप्राप्तवतीत्यर्थः ॥ अतिपटीयसीमतिशयेनपटुतराम् ॥४६॥
तन्मोहस्यनिदानंसचासौमोहश्चतस्यांवामोहस्तन्मोहस्तस्यकारणम् ॥ उपचर्यतेएभिरित्युपचाराव्यजनादयस्तैरनाकुलमनाबाधंयथास्यात्तथाउपचेरुरुपचारांश्चक्रुः ॥ :४७ ॥ उपचारानेवदर्शयति

साक्षणंस्वंविसस्मारकाहंकाहंनवेत्तिच ॥ सौषुप्तायांदशायांचपरमात्मेवनिश्चला ॥ ४२ ॥ अथतत्परिचारिण्यस्त्वरमाणाइतस्ततः ॥ किंकिंकिमेतदे
तत्किंपृच्छंतिस्मपरस्परम् ॥ ४३ ॥ तदवस्थांसमालोक्यतांताश्चतुरचेतसः ॥ विज्ञायसात्त्विकैर्भावैरिदमूचुःपरस्परम् ॥ ४४ ॥ भवांतरेप्रेमपात्रमेतयै
क्षितुकिंचन ॥ चिरात्तेनचसंगत्यसुखमूर्च्छामवापह ॥ ४५ ॥ अथनेत्थंकथमियमकांडात्पर्यमूमुहत् ॥ प्रेक्षमाणारहश्चित्रपटीमतिपटीयसीम् ॥ ४६ ॥
तन्मोहस्यनिदानंताःसम्यगेवविचार्यच ॥ उपचेरुर्महाशांतैरुपचारैरनाकुलम् ॥ ४७ ॥ काचित्तांवीजयांचक्रेकदलीतालवृंतकैः ॥ बिसिनीवलयै
रन्याधन्यांतांपर्यभूषयत् ॥ ४८ ॥ अमंदैश्चंदनरसैरभ्यषिंचदमुंपरा ॥ अशोकपल्लवैरस्याःकाचिच्छोकमनीनशत् ॥ ४९ ॥ धारामंडपधारांबुसीकरै
स्तत्तनूलताम् ॥ इष्टार्थविरहग्लानांसिंचयामासकाचन ॥ ५० ॥ जलार्द्रवाससाकाचिदेतस्यास्तनुमावृणोत् ॥ कर्पूरक्षोदजालेपैरन्यास्तामन्वलेपयन्
॥ ५१ ॥ पद्मिनीदलशय्यांचकाचिद्व्यरचयन्मृदुम् ॥ काचित्कुलिशनेपथ्यंदूरीकृत्यतदंगतः ॥ ५२ ॥ मुक्ताकलापंरचयांचक्रेवक्षोजमंडले ॥ का
चिच्छशिमुखीतांतुचंद्रकांतशिलातले ॥ ५३ ॥ स्वापयामासतन्वंगींस्वच्छीतांबुशीतले ॥ दृष्ट्वोपचार्यमाणांतामित्थंबुद्धिशरीरिणी ॥ ५४ ॥ अति
तापपरीतांगीताःसखीःप्रत्यभाषत ॥ एतस्यास्तापशांत्यर्थंजानेहंपरमौषधम् ॥ ५५ ॥ उपचारानिमान्सर्वान्दूरीकुरुतमाचिरम् ॥ अपतापांकरोम्येनां
सद्यःपश्यतकौतुकम् ॥५६॥ दृष्ट्वाचित्रपटीमेषासद्योविह्वलतामगात् ॥ अत्रैवकाचिदेतस्याःप्रेमभूरस्तिनिश्चितम् ॥५७॥ अतश्चित्रपटीस्पर्शात्परितापं
विहास्यति ॥ वाक्याद्बुद्धिशरीरिण्यास्ततस्तत्परिचारिकाः ॥ ५८ ॥ निधायतत्पुरःप्रोचुःपटींपश्यकलावति ॥ तवानंदकरीयत्रकाचिदस्तीष्टदेवता ॥
॥ ५९ ॥ सापीष्टदेवतानाम्नातत्पटीदर्शनेनच ॥ सुधासेकमिवप्राप्यमूर्छांहित्वोत्थिताद्भुतम् ॥ ६० ॥ अवग्रहपरिम्लानावर्षासारैरिवौषधीः ॥
पुनरालोकयांचक्रेज्ञानदांज्ञानवापिकाम् ॥ ६१ ॥

काचिदित्यारभ्यसापीष्टेत्यतःप्राक्तनेन ॥ वृंतकैर्व्यजनैः ॥ बिसिनीवलयैःपद्मिनीकटकैः ॥ पर्यभूषयद्भूषयांचकार ॥ ४८ ॥ अमंदैःस्निग्धैः ॥ अनीनशन्नाशयामास ॥ ४९ ॥ ५० ॥
कर्पूरक्षोदजालेपैःकर्पूरचूर्णजैरालेपैः ॥ ५१ ॥ कुलिशनेपथ्यंवज्रालंकरणम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ बुद्धियुक्तंशरीरंवर्ततेयस्याःसाबुद्धिशरीरिणीतिसान्वयासंज्ञा ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ माचि
रंशीघ्रम् ॥ सत्वरमितिक्वचित् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तत्परिचारिकाःकलावत्याःसख्यः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अवग्रहेणवृष्टिप्रतिघातेनसूर्यतापेनेतियावत् ॥ परिम्लानाईषच्छुष्काः ॥

ओषधीरोषध्यः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ उपविश्वेश्वरंविश्वेश्वरसमीपे ॥ ६६ ॥ मध्येमार्गंमार्गस्यमध्ये ॥ उपमलयाचलंमलयाचलसमीपे ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥
॥ ७२ ॥ ७३ ॥ निर्वेक्ष्यामोतितरांप्राप्स्यामः ॥ महाभोगादितिपाठेनिर्वेक्ष्यामोनिर्विण्णाभावेष्यामइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ साभक्तेभ्योज्ञानमुप्यतेदीयतेऽनयेतिज्ञानवापीनाम्नायथार्थाख्याभवितुमर्हती

स्पृष्ट्वाकलावतीतांतुवापींचित्रगतामपि ॥ लेभेभवांतरज्ञानंयथासीत्पूर्वजन्मनि ॥ ६२ ॥ पुनर्विचारयांचक्रेवापीमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ अहोचित्रगतापीयंसं
स्पृष्टाज्ञानवापिका ॥ ६३ ॥ ज्ञानंमेजनयामासभवांतरसमुद्भवम् ॥ अथतासांपुरोहृष्टाकथयामाससुंदरी ॥६४॥ निजंप्राग्भववृत्तांतंज्ञानवापीप्रभावजम् ॥
॥ कलावत्युवाच ॥ ॥ एतस्माज्जन्मनःपूर्वमहंब्राह्मणकन्यका ॥ ६५ ॥ उपविश्वेश्वरंकाश्यांज्ञानवाप्यांरमेमुदा ॥ जनकोमेहरिस्वामीजनयित्रीप्रियं
वदा ॥ ६६ ॥ आख्याममसुशीलेतिमांचविद्याधरोऽहरत् ॥ मध्येमार्गंनिशीथेथतदोपमलयाचलम् ॥ ६७ ॥ रक्षसासहतोवीरोराक्षसंसजघानह ॥ रक्षो
पिमुक्तःशापात्तुदिव्यंवपुरवापह ॥ ६८ ॥ अवापजन्मगंधर्वस्त्वसौमलयकेतुतः ॥ कर्णाटनृपतेःकन्याबभूवाहंकलावती ॥ ६९ ॥ इतिज्ञानंममोद्भूतं
ज्ञानवापीक्षणात्क्षणात् ॥ इतितस्यावचःश्रुत्वासापिबुद्धिशरीरिणी ॥ ७० ॥ ताश्चतत्परिचारिण्यःप्रहृष्टास्यास्तदाऽभवन् ॥ प्रोचुस्तांप्रणिपत्याथपुण्य
शीलांकलावतीम् ॥ ७१ ॥ अहोकथंहिसालभ्यायत्प्रभावोयमीदृशः ॥ धिग्जन्मतेषांमर्त्येऽस्मिन्यैर्नैक्षिज्ञानवापिका ॥ ७२ ॥ कलावतिनमस्तुभ्यं
कुरुनोपिसमीहितम् ॥ जनिंसफलयास्माकंनयनःप्रार्थ्यभूपतिम् ॥ ७३ ॥ अयंचनियमोस्माकमद्यारभ्यकलावति ॥ निर्वेक्ष्यामोमहाभोगान्दृष्ट्वातां
ज्ञानवापिकाम् ॥ ७४ ॥ अवश्यंज्ञानवापीसानाम्नाभवितुमर्हति ॥ चित्रंचित्रगतापीहयातवज्ञानदायिनी ॥ ७५ ॥ ॐकृत्यतासांवाक्यंसास्वाकारंपरि
गोप्यच ॥ प्रियाणिकृत्वाभूभर्तुःप्रस्तावज्ञाव्यजिज्ञपत् ॥ ७६ ॥ कलावत्युवाच ॥ जीवितेशनमेत्वत्तःकिंचित्प्रियतरंक्वचित् ॥ त्वामासाद्यपतिं
राजन्प्राप्ताःसर्वेमनोरथाः ॥ ७७ ॥ एकोमनोरथःप्रार्थ्योममास्त्यत्रार्यपुत्रक ॥ विचारपथमापन्नस्तवापिसमहाहितः ॥ ७८ ॥ ममतुत्वदधीनायाः
सुदुष्प्रापतरोमहान् ॥ तवस्वाधीनवृत्तेस्तुसिद्धप्रायोमनोरथः ॥ ७९ ॥ प्राणेशकिंबहूक्तेनयदिप्राणैःप्रयोजनम् ॥ तदाभिलषितंदेहिप्राणायास्यंत्यथा
न्यथा ॥ ८० ॥ प्राणेभ्योपिगरीयस्यास्तस्यावाक्यंनिशम्यसः ॥ उवाचवचनंराजातस्याःस्वस्यापिचप्रियम् ॥ ८१ ॥ राजोवाच ॥ ॥ नाहंप्रिये
तवादेयमिहपश्यामिभामिनि ॥ प्राणाअपिममक्रीतास्त्वयाशीलकलागुणैः ॥ ८२ ॥

त्यर्थः ॥ ७५ ॥ ॐकृत्यस्वीकृत्यस्वाकारंपटीदर्शनेनसात्विकभावेनविवशंशरीरंपरिगोप्याच्छाद्यपूर्ववत्कृत्वेत्यर्थः ॥ व्यजिज्ञपद्विज्ञापयामास ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ आपन्नःप्राप्तः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥
अन्यथाभिलषितस्यादानेऽथानन्तरमेवप्राणायास्यंतीत्यन्वयः ॥ मेऽन्यथेतिक्वचित् ॥ ८० ॥ गरीयस्याअधिकायाः ॥ ८१ ॥ क्रीताःस्वाधीनाःकृताइत्यर्थः ॥ क्रांतइतिवापाठः ॥ कैः

शीलकलागुणैःशीलंसत्स्वभावःकलाश्चतुःषष्टिविधाःगुणाःपातिव्रत्याद्यास्तैः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ प्रार्थ्यप्रार्थनीयप्रार्थयितॄणामभावादपितवाप्राप्यंनास्तीत्याह ॥ कइति ॥ प्रार्थ्योयाच्यः ॥ पृथ
ग्जनवत्प्राकृतलोकवत् ॥ नौआवयोः ॥ ८४ ॥ उक्तंविवृणोति ॥ देशइति ॥ देशोजनपदः ॥ कोशोभांडागारः ॥ बलंहस्त्यश्वरथपादातम् ॥ दुर्गंवार्क्षंपार्वतमौदकंकृत्रिमंच ॥ तत्र
वार्क्षंवृक्षानिर्मितम् ॥ पार्वतंपर्वतनिर्मितम् पर्वतभवंवा ॥ औदकमुदकनिर्मितम् ॥ कृत्रिमंप्राकारादि ॥ यदन्यच्छत्रचामरादितत्सर्वंत्वदीयमेवमेममनाकिंचित्किंतुस्वामिनइदंस्वाम्यंतन्मा
त्रमेवममास्ति ॥ ८५ ॥ तच्चममस्वाम्यंत्वदृतेत्वांविनाऽन्यत्र ॥ अहमपित्वदीयएवेत्यर्थः ॥ ८६ ॥ महीजानेःपृथ्वीभर्तुः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ जनिर्जन्म ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ नवि

अविलंबितमाचक्ष्वकृतंविद्धिकलावति ॥ भवद्विधानांसाध्वीनांमन्येऽप्राप्यंनकिंचन ॥ ८३ ॥ कःप्रार्थ्यःप्रार्थनीयंकिंकोवाप्रार्थयिताप्रिये ॥ नपृथग्जनव
त्किंचिद्वर्तनंनौकलावति ॥ ८४ ॥ देशःकोशोबलंदुर्गंयदन्यदपिभामिनि ॥ तत्त्वदीयंनमेकिंचित्स्वाम्यमात्रमिहास्तिमे ॥ ८५ ॥ तच्चस्वाम्यंममान्य
त्रत्वदृतेजीवितेश्वरि ॥ राज्यंत्यजेयंत्वद्वाक्यात्तृणीकृत्यापिमानिनि ॥ ८६ ॥ माल्यकेतोर्महीजानेरितिवाक्यंनिशम्यसा ॥ प्राहगंभीरयावाचावचश्चारु
कलावती ॥ ८७ ॥ कलावत्युवाच ॥ नाथप्रजासृजापूर्वंसृष्टानानाविधाःप्रजाः ॥ प्रजाहितायसंसृष्टंपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ ८८ ॥ तद्विहीनाजनिरपिजल
बुद्बुदवन्मुधा ॥ तस्मादेकोपिसंसाध्यःपरत्रेहचशर्मणे ॥ ८९ ॥ यत्रानुकूल्यंदंपत्योस्त्रिवर्गस्तत्रवर्धते ॥ यदुच्यतेपुराविद्भिरितितत्तथ्यमीक्षितम् ॥ ९० ॥
माद्विधानांतुदासीनांशतंतेऽस्तीहमंदिरे ॥ तथापिनितरांप्रेमस्वामिनोमयिदृश्यते ॥ ९१ ॥ तवदास्यपिभोगाढ्याकिमुतांकस्थलीचरी ॥ तत्राप्यनन्यसं
पत्तिस्तत्रस्वाधीनभर्तृता ॥ ९२ ॥ विपश्चित्संचयेदर्थान्निष्टापूर्तायकर्मणे ॥ तपोर्थमायुर्निर्विघ्नंदारांश्चापत्यलब्धये ॥ ९३ ॥ तवैतत्सर्वमस्तीहविश्वे
शानुग्रहात्प्रिय ॥ पूरणीयोऽभिलाषोमेयदितद्वच्म्यहंशृणु ॥ ९४ ॥ तूर्णंप्रहिणुमांनाथविश्वनाथपुरींप्रति ॥ प्राणाःप्रयाताःप्रागेववपुःशेषास्मिकेवलम्
॥ ९५ ॥ माल्यकेतुःकलावत्याइत्याकर्ण्यवचःस्फुटम् ॥ क्षणंविचार्यस्वहृदिराजाप्रोवाचतांप्रियाम् ॥ ९६ ॥ प्रियेकलावतियदितवगंतव्यमेवहि ॥
राज्यलक्ष्म्यानयाकिंमेचलयात्वद्विहीनया ॥ ९७ ॥ नराज्यंराज्यमित्याहूराज्यश्रीःप्रेयसीध्रुवम् ॥ सप्तांगमपितद्राज्यंतयाहीनंतृणायते ॥ ९८ ॥
निःसपत्नंकृतंराज्यंभुक्त्वाभोगान्निरंतरम् ॥ हृषीकार्थाःकृतार्थाश्चावधृताआधृतिःप्रिये ॥ ९९ ॥

र्यतेऽन्यायस्याःसाअनन्याअनन्याचासौसंपत्तिश्चेतितथा ॥ अपत्यसंपत्तिरितिक्वचित्पाठः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ प्रहिणुप्रस्थापय ॥ ९५ ॥ स्वहृदिस्वांतःकरणे ॥ सहृदीतिक्वचित् ॥
सुहृदीतिचान्यत्र ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ प्रेयसीप्रेमवतीमहिषी ॥ सप्तांगमिति ॥ स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानिचेतिसप्तांगानि ॥ तृणायतेतृणवदाचरति ॥ ९८ ॥ निरंतरंभो
गान्भुक्त्वाहृषीकार्थाइंद्रियार्थाश्चविषयाःकृतार्थाःकृताइतिबहुवचनेनपरिणमय्यपूर्वक्रिययासंबन्धः ॥ जाताइतिशेषइतिवा ॥ भुक्ताभोगास्त्वयासहेतिक्वचित् ॥ आधृतिरासमंताद्धैर्यंविशेषेणधृता

विधृतेत्यर्थः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ प्रकृतीःपौरश्रेणीः ॥ १ ॥ पुत्राद्रत्नजातमर्थंप्रगृह्येतिसंबन्धः ॥ पुत्रदत्तमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ अवैत्ज्ञातवती ॥ ४ ॥ ५ ॥
व्रजंसमूहम् ॥ दुकूलानिपट्टवस्त्राणि ॥ ६ ॥ दीपोऽस्यास्तीतिदीपीदीपाधारयष्टिरित्यर्थः ॥ दीप्यादीनांत्रयाणांद्वंद्वः ॥ दीर्घत्वमार्षम् ॥ ध्वजस्तंभयुक्ताःपताकाध्वजस्तंभपताकाः ॥
उल्लोचकानिचंद्रातपानि ॥ ७ ॥ न्यायार्जितंधनंसद्धनमुत्कृष्टंधनंवा ॥ ८ ॥ तौर्यत्रिकमहोत्सवैःनृत्यगीतवादित्रपूर्वकैर्महोत्सवैः ॥ ९ ॥ आचमक्रियाआचमनक्रिया ॥ राज्ञ्याकलावत्या ॥ ११० ॥

अपत्यान्यपिजातानिकिंकर्तव्यमिहास्तिमे ॥ अवश्यमेवगंतव्याऽऽवाभ्यांवाराणसीपुरी ॥ १०० ॥ माल्यकेतुःप्रियामित्थमाश्वास्यकृतनिश्चयः ॥
समाहूयचदैवज्ञान्प्रकृतीःपरिपूज्यच ॥ १ ॥ पुत्रेराज्यंनिधायाथराजाकाशींप्रतस्थिवान् ॥ रत्नजातंकियदपिपुत्रादर्थंप्रगृह्यच ॥ २ ॥ दृष्ट्वाविश्वेश्वरपुरीं
हृष्टरोमानरेश्वरः ॥ मेनेकृतार्थमात्मानंसंसारांबुधिपारगम् ॥ ३ ॥ प्राग्जन्मवासनायोगात्सापिराज्ञीकलावती ॥ ग्रामांतरादागतेवपुरीमार्गानवैत्स्वयम्
॥ ४ ॥ मणिकर्ण्यामथस्नात्वाभूरिदत्त्वाततोवसु ॥ विश्वेशमर्चयित्वाथरत्नजातैरनेकशः ॥ ५ ॥ दत्त्वातत्रापिरत्नानिगजानश्वान्गवांव्रजम् ॥ दुकूलानि
विचित्राणिपूजोपकरणानिच ॥ ६ ॥ सुवर्णरूप्यकलशान्दीपीदर्पणचामरान् ॥ ध्वजस्तंभपताकाश्चविचित्रोल्लोचकानिच ॥ ७ ॥ अथप्रदक्षिणी
कृत्यमुक्तिमंडपमाविशत् ॥ तत्रधर्मकथांश्रुत्वादत्त्वातत्रापिसद्धनम् ॥ ८ ॥ सायंतनींमहापूजांपुनःकृत्वाक्षितीश्वरः ॥ तत्रजागरणंकृत्वातौर्यत्रिकमहो
त्सवैः ॥९॥ अथप्रातःसमुत्थायकृत्वाशौचाचमाक्रियाम् ॥ राज्ञ्याविनिर्दिष्टपथाज्ञानवापींनृपोययौ ॥११०॥ नृपःसार्धंकलावत्यातत्रसस्नौप्रहृष्टवत् ॥
अथपिंडान्सानिर्वाप्यसंतर्प्यश्रद्धयापितॄन् ॥ ११ ॥ तत्ररूप्यसुवर्णादिपात्रेभ्यःप्रतिपाद्यच ॥ दीनांधकृपणानाथान्महार्हैरत्नजातकैः ॥ १२ ॥ प्रीण
यित्वानरपतिःपारणांकृतवांस्ततः ॥ संस्कार्यरत्नसोपानैर्ज्ञानवापींकलावती ॥ १३ ॥ आबबंधरतिंतत्रसहभर्त्रातपस्विनी ॥ एकांतरोपवासैश्चकदा
चित्त्र्यहोव्रतैः ॥ १४ ॥ षडहोभोजनैश्चापिपक्षार्धनियमैरथ ॥ पक्षांतरोपवासैश्चमासोपवसनादिभिः ॥ १५ ॥ चांद्रायणव्रतैःकृच्छ्रैर्भर्तुःशुश्रूषणैरपि ॥
निनायक्षणवत्कालमायुःशेषस्यसानघा ॥ १६ ॥ एकदाज्ञानवाप्यांतुप्रातःस्नात्वोपविष्टयोः ॥ आगत्यजटिलःकश्चिद्विभूतिंदत्तवान्करे ॥ १७ ॥
उवाचचप्रसन्नास्यआशीर्भिरभिनंद्यच ॥ उत्तिष्ठतंप्रकुरुतंमहानेपथ्यमद्यवै ॥ १८ ॥ तारकोदयसंप्राप्तिर्भावित्रीवांक्षणादिह ॥ यावदित्थंसमाचष्टजटिलो
ऽग्रेतयोर्वचः ॥ १९ ॥ तावद्विमानमापन्नंसक्वणत्किंकिणीगणम् ॥ पश्यतांसर्वलोकानांचन्द्रमौलिरथोरथात् ॥ १२० ॥ उत्तीर्यतच्छ्रुतिपुटेकिमपि
स्वयमादिशत् ॥ अनाख्यंयत्परंज्योतिरुच्चक्रामचतत्क्षणात् ॥ २१ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ महानेपथ्यंमहदलंकरणम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ क्वणताशब्दवताकिंकिणीगणेनसहितंसक्वणत्किंकिणीगणम् ॥ प्रक्वणत्किंकिणी
गणमितिक्वचित् ॥ १२० ॥ उत्तीर्यावतीर्यकिमपिवाङ्मनसयोरगोचरंयद्ब्रह्मात्मैकत्वंतदादिशदुपदिष्टवान् ॥ उपदेशानंतरमनाख्येयंयत्परंज्योतिर्वाङ्मनसातीतंस्वप्रकाशंब्रह्मतत्क्षणाच्छीघ्रमेव।

च्चक्रामप्राप्तवान् ॥ अर्थात्सकलावतीकोमाल्यकेतुरित्यर्थः ॥ अथवाअनाख्यमित्यादेः पूर्वेणैवान्वयः ॥ उपदेशानंतरंतद्विमानंक्षणादुच्चक्रामऊर्ध्वमगमत् ॥ २१ ॥ तर्हिकिंदेवोऽत्रैवस्थितवान्
नहीत्याह ॥ उद्द्योतयन्निति ॥ तेनैवविमानेननभोवर्त्मद्योतयन्देवश्चंद्रमौलिःस्वालयंकैलासंययावित्यर्थः ॥ यद्वा नभोवर्त्मउद्द्योतयद्विमानमुच्चक्रामेत्यन्वयः ॥ तर्हिदेवःकिंकृतवांस्तत्राह ॥ देवोपि
स्वालयंवैश्वेश्वरंलिंगंययौस्वप्रकाशज्योतिर्मयवैश्वेश्वरलिंगेएकीभावंप्राप्तवानित्यर्थः ॥ स्पष्टमन्यत् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ १२७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां
काशीखंडटीकायांचतुस्त्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ पंचत्रिंशत्तमेऽध्यायेसदाचारोनिरूप्यते ॥ सामान्येनचतुर्वर्णाश्रमाणांचविशेषतः ॥:१ ॥ ज्ञानवाप्याःकथाश्रवणजनितानंदकंद

उद्योतयन्नभोवर्त्मदेवोपिस्वालयंययौ ॥ ॥ स्कन्दउवाच ॥ ॥ तदाप्रभृतिलोकेऽत्रज्ञानवापीविशिष्यते ॥ २२ ॥ सर्वेभ्यस्तीर्थमुख्येभ्यःप्रत्यक्ष
ज्ञानदामुने ॥ सर्वज्ञानमयीचैषासर्वलिंगमयीशुभा ॥ २३ ॥ साक्षाच्छिवमयीमूर्तिर्ज्ञानकृज्ज्ञानवापिका ॥ सन्तितीर्थान्यनेकानिसद्यःशुचिकराण्य
पि ॥ २४ ॥ परंतुज्ञानवाप्याहिकलांनार्हंतिषोडशीम् ॥ ज्ञानवाप्याःसमुत्पत्तिंयःश्रोष्यतिसमाहितः ॥ नतस्यज्ञानविभ्रंशोमरणेजायतेक्वचित् ॥ २५ ॥
महाख्यानमिदंपुण्यंमहापातकनाशनम् ॥ महादेवस्यगौर्याश्चमहाप्रीतिविवर्धनम् ॥ २६ ॥ पठित्वापाठयित्वावाश्रुत्वावाश्रद्धयान्वितः ॥ ज्ञानवाप्याः
शुभाख्यानंशिवलोकेमहीयते ॥ १२७ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेज्ञानवापीप्रशंसनंनामचतु
स्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ कुंभयोनिरुवाच ॥ ॥ अविमुक्तंमहाक्षेत्रंपरंनिर्वाणकारणम् ॥ क्षेत्राणांपरमंक्षेत्रंमंगलानांचमंगलम् ॥ १ ॥ श्मशा
नानांचसर्वेषांश्मशानंपरमंमहत् ॥ पीठानांपरमंपीठमूषराणांमहोषरम् ॥ २ ॥ धर्माभिलाषिबुद्धीनांधर्मराशिकरंपरम् ॥ अर्थार्थिनांशिखिरथपरमार्थ
प्रकाशकम् ॥ ३ ॥ कामिनांकामजननंमुमुक्षूणांचमोक्षदम् ॥ श्रूयतेयत्रयत्रैतत्तत्रतत्रपरामृतम् ॥ ४ ॥ क्षेत्रैकदेशवर्तिन्याज्ञानवाप्याःकथांपराम् ॥
श्रुत्वेमामितिमन्येहंगौरीहृदयनंदन ॥ ५ ॥ अणुप्रमाणमपियामध्येकाशिविकासिनी ॥ महीमहीयसीज्ञेयासासिद्धचैनमुधाक्वचित् ॥ ६ ॥ कियंतिसं
तितीर्थानिनेहक्षोणीतलेऽखिले ॥ परंकाशीरजोमात्रतुलासाम्यंक्वतेष्वपि ॥ ७ ॥ कियंत्योनस्रवंत्योत्ररत्नाकरमुदावहाः ॥ परंस्वर्गतरंगिण्याःकाश्यां
कासाम्यमुद्वहेत् ॥ ८ ॥ कियंतिसंतिनोभूम्यांमोक्षक्षेत्राणिषण्मुख ॥ परंमन्येऽविमुक्तस्यकोट्यंशोपिनतेष्वहो ॥ ९ ॥

बेनात्यौत्सुक्यादुक्तानुवादपूर्वकमविमुक्तंस्तुत्वाऽविमुक्तप्रापकंसदाचारंपृच्छाति अविमुक्तमित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ शिखिरथमयूरवाहन ॥ ३ ॥ यत्रयत्रत्वयाकथ्यमानेआख्याने ॥
एतदविमुक्तम् ॥ ४ ॥ क्षेत्रेति ॥ अणुप्रमाणंयथास्यात्तथामध्येकाशिकाशीमध्येयाविकासिनीप्रख्याताप्रकाशिनीतिवाअर्थात्कैवल्यस्य अतएवमहीयसीमहत्तरामहीवर्तते ॥ सासिद्धचैमुक्तयेइ
तिक्वचित् ॥ कदाचिदपिमुधामिथ्यानेतिज्ञानवाप्याइमांकथांश्रुत्वाहंमन्येइतिद्वयोरन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रत्नाकरस्यसमुद्रस्यमुदंहर्षमावहंतीतिरत्नाकरमुदावहाः ॥ ८ ॥ ९ ॥

काशीमूर्तिमतीक्षेत्राधिष्ठात्रीदेवता ॥ यतोयस्मिन्क्षेत्ररूपेऽविमुक्ते ॥ १० ॥ त्रयाणांगंगाविश्वेश्वरकाशीनांसमाहारस्त्रयी ॥ नियतमवश्यंयथास्यात्तथेत्यर्थः ॥ ११ ॥ त्वतःतुएवअतएवमोक्षःकुतः ॥
तपआदेरभावात्सत्त्वशुद्ध्यभावादित्यर्थः ॥ १२ ॥ तर्हिकलौतपआदेरभावान्मोक्षोनास्त्येवकिंनेत्याह ॥ विनापीति ॥ १३ ॥ अतःकाशीप्राप्त्युपायंवदेतिपृच्छति ॥ किंकिमिति ॥ तत्रतावन्म
नोरथमात्राणांसदाचारप्राप्यत्वात्तत्स्तुतिपूर्वकंसदाचारमेवप्रथमंवदेत्याह मन्यइतिसार्धद्वाभ्याम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ एकमुखत्वादन्यैरेतद्वक्तुंनशक्यमितिद्योतयन्संबोधयति ॥ षण्मुखेति ॥ नच
स्वयमूहित्वासंक्षेपेणवाकथनीयमित्याह ॥ देवदेवइति ॥ १६ ॥ सदाचारंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ मित्रावरुणजेति ॥ देवपुत्रत्वात्तवैवैतच्छ्रवणेऽधिकारइतिद्योतयन्संबोधयति ॥ मित्रेति ॥ सदा
चारंशिष्टाचारंसतांसाधूनांहितंहितकरम् ॥ शिवोदितमितिक्वचित् ॥ १७ ॥ सदाचारशीलिनासततंभाव्यमितिवक्तुंतद्विमुखाःपातकिनोऽनुभूतनानानरकास्तद्विपाकशेषेणतामसादिगुणत्रयसंकर
तारतम्यानुबंधभिन्नानिस्थावरादिजन्मानियावन्मोक्षंक्रमेणवाप्नुवंतीत्याह स्थावराइतिश्लोकाभ्याम् ॥ स्थावरावृक्षादयः ॥ कृमयःपिपीलिकाद्याअनस्थिमंतः ॥ अब्जामत्स्यादयः ॥ पक्षिणो
मयूरादयः ॥ पशवोगवादयः ॥ नरामनुष्याः ॥ एतेसर्वेक्रमेणस्थावरेभ्यःकृमयःकृमिभ्योऽब्जाइत्यादिक्रमेणधार्मिकाः ॥ अप्यर्थेतुशब्दोभिन्नक्रमे एतेभ्यअनेनसंबध्यते ॥ एतेभ्योपिसुराधार्मि

गंगाविश्वेश्वरःकाशीजागर्तित्रितयंयतः ॥ तत्रनैःश्रेयसीलक्ष्मीर्लभ्यतेचित्रमत्राकिम् ॥ १० ॥ कथमेषात्रयीस्कंदप्राप्यतेनियतंनरैः ॥ तिष्येयुगेविशेषेण
नितरांचंचलेंद्रियैः ॥ ११ ॥ तपस्ताद्दक्क्वतिष्येतिष्येयोगःक्वताद्दशः ॥ क्वाव्रतंक्वदानंतिष्येमोक्षस्त्वतःकुतः ॥ १२ ॥ विनापितपसास्कंदविनायो
गेनषण्मुख ॥ विनाव्रतैर्विनादानैःकाश्यांमोक्षस्त्वयेरितः ॥ १३ ॥ किंकिमाचरतास्कंदकाशीप्राप्येततद्वद ॥ मन्येविनासदाचारंनसिद्ध्येयुर्मनोरथाः
॥ १४ ॥ आचारःपरमोधर्मआचारःपरमंतपः ॥ आचाराद्वर्धतेह्यायुराचारात्पापसंक्षयः ॥ १५ ॥ आचारमेवप्रथमंतस्मादाचक्ष्वषण्मुख ॥ देवदेवो
यथाप्राहतवाग्रेत्वंतथावद ॥ १६ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मित्रावरुणजाख्यामिसदाचारंसतांहितम् ॥ यदाचरन्नरोनित्यंसर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ १७ ॥
स्थावराःकृमयोऽब्जाश्चपक्षिणःपशवोनराः ॥ क्रमेणधार्मिकास्त्वेतेह्येतेभ्योधार्मिकाःसुराः ॥ १८ ॥ सहस्रभागःप्रथमाद्द्वितीयोनुक्रमात्तथा ॥ सर्वएते
महाभागायावन्मुक्तिसमाश्रयाः ॥ १९ ॥

काइत्यर्थः ॥ १८ ॥ विशेषस्त्वमीषामुत्तरोत्तरमल्पीयस्त्वमित्याह ॥ सहस्रेति ॥ प्रथमात्प्रथमनिर्दिष्टात्स्थावरादिरूपाद्द्वितीयस्तदनन्तरंनिर्दिष्टःकृम्यादिरूपोऽनुक्रमात्सहस्रभागःप्रथमनिर्दिष्टाद्रूपा
द्द्वितीयोनिर्दिष्टरूपःसहस्रस्यसहस्रस्यएकैकोंशइत्यर्थः ॥ सहस्रभागाद्द्वितीयादितिपाठेसहस्रंभागमंशमत्तिभजतीतिसहस्रभागात् ॥ तथा ॥ द्वितीयंद्वितीयत्वंप्रथमनिर्दिष्टादनन्तरनिर्दिष्टत्वंकृम्या
दिरूपत्वमत्तिभजतइतिद्वितीयादितिपूर्वोक्तएवार्थः ॥ सर्वएतेमहाभागाःमहान्भागोभाग्यंयेषांतेतथा ॥ कियत्कालपर्यंतमेतेएवंरूपाभवंतीतिपृच्छायामाह ॥ यावन्मुक्तीति ॥ यावन्मुक्तिमुक्तिपर्यंतं
समस्तुल्यःसंसारलक्षणआश्रयोयेषांतेस्युरित्यर्थः ॥ एतेनपापिनांबाहुल्यंधार्मिकाणामल्पत्वंमोक्षिणामल्पतमत्वंचोक्तम् ॥ तथाचोक्तंविष्णुपुराणे ॥ स्थावराःकृमयोब्जाश्चपक्षिणः पशवोनराः ॥ धा
र्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्चयथाक्रमम् ॥ सर्वेप्येतेमहाभागायावन्मुक्तिसमाश्रयाः ॥ सहस्रभागःप्रथमाद्द्वितीयोनुक्रमात्तथेति ॥ यद्वा विशेषतस्त्वमीषामुत्तरोत्तरंमहाभागत्वमित्याह ॥ सहस्रेति ॥
अथवापूर्वोक्तमेवविवृणोति ॥ सहस्रभागेति ॥ प्रथमात्स्थावरादिरूपाद्द्वितीयोनुक्रमात्कृम्याद्यनुक्रमात्सहस्रभागात्सहस्रभागेनसहस्रगुणेनेतियावत् ॥ सर्वएतेमहाभागाइत्यादिपूर्ववत् ॥ १९ ॥

ब्राह्मणेनसदाचारोऽवश्यमनुष्ठेयइतिवक्तुंसर्वेभ्योब्राह्मणानांश्रैष्ठ्यमाह] चतुर्णामित्यादिना ॥ चतुर्णांजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जानांप्राणिनश्रेष्ठावंतःकृम्यादयोबुद्ध्युपजीविनोज्ञानपूर्वकोपजीविनो
हितानुसन्धानाःपश्वादयः ॥२०॥मतिमद्भ्योज्ञानवद्भ्योबुद्ध्युपजीविभ्यइतियावत् ॥ वाडवाब्राह्मणाः॥विद्वांसःशास्त्रार्थज्ञाः॥ कृतासंपादिताइदमित्थमितिबुद्धिर्निश्चयात्मिकायैस्तेकृतबुद्धयः ॥२१॥
कर्तारोनुष्ठातारः ॥ ब्रह्मतत्पराःपरमात्मैकनिष्ठाः ॥ २२ ॥ तपआलोचनम् ॥ यस्यज्ञानमयंतपइतिश्रुतेः ॥ विद्याब्रह्मविद्याताभ्यामविशेषतोऽविशेषात् ॥ २३ ॥ तर्हिकिंसाधारण्येनसर्वएवब्रा
ह्मणोजगद्गतंवस्त्वर्हतिनेत्याह ॥ सदाचारइति ॥ यस्मादेवंतस्मात् ॥ २४ ॥ सदाचारस्यलक्षणमाह ॥ विद्वेषेति ॥ यंक्रियाकलापम् ॥ धर्ममूलंपुण्यस्यहेतुम् ॥२५॥ सदाचारानुष्ठानस्यफलमाह ॥
लक्षणैरिति ॥ अनसूयुर्गुणेषुदोषाविष्करणहीनः ॥ समाइत्यत्यंतसंयोगेद्वितीया ॥ २६ ॥ उदितंकथितम् ॥ २७ ॥ सदाचारंस्तुत्वादुराचारंनिन्दति ॥ दुराचाररतइति ॥ द्वेषरागयुक्ताःपुरुषाअधर्म

चतुर्णामपिभूतानांप्राणिनोऽतीवचोत्तमाः ॥ प्राणिभ्योपिमुनेश्रेष्ठाःसर्वेबुद्ध्युपजीविनः ॥ २० ॥ मतिमद्भ्योनराःश्रेष्ठास्तेभ्यःश्रेष्ठास्तुवाडवाः ॥ विप्रेभ्यो
पिचविद्वांसोविद्वद्भ्यःकृतबुद्धयः ॥ २१ ॥ कृतधीभ्योपिकर्तारःकर्तृभ्योब्रह्मतत्पराः ॥ नतेषामर्चनीयोऽन्यस्त्रिषुलोकेषुकुंभज ॥ २२ ॥ अन्योन्यमर्च
कास्तेवैतपोविद्याऽविशेषतः ॥ ब्राह्मणोब्रह्मणासृष्टःसर्वभूतेश्वरोयतः ॥ २३ ॥ अतोजगत्स्थितंसर्वंब्राह्मणोऽर्हतिनापरः ॥ सदाचारोहिसर्वार्होनाचारा
द्विच्युतःपुनः ॥ तस्माद्विप्रेणसततंभाव्यमाचारशीलिना ॥ २४ ॥ विद्वेषरागरहिताअनुतिष्ठंतियंमुने ॥ विद्वांसस्तंसदाचारंधर्ममूलंविदुर्बुधाः ॥२५॥
लक्षणैःपरिहीनोपिसम्यगाचारतत्परः ॥ श्रद्धालुरनसूयुश्चनरोजीवेत्समाःशतम् ॥ २६ ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितंस्वेषुस्वेषुचकर्मसु ॥ सदाचारंनिषेवे
तधर्ममूलमतंद्रितः ॥ २७ ॥ दुराचाररतोलोकेगर्हणीयःपुमान्भवत् ॥ व्याधिभिश्चाभिभूयेतसदाल्पायुःसुदुःखभाक् ॥ २८ ॥ त्याज्यंकर्मपराधीनं
कार्यमात्मवशंसदा ॥ दुःखीयतःपराधीनःसदैवात्मवशःसुखी ॥ २९ ॥ यस्मिन्कर्मण्यंतरात्माक्रियमाणेप्रसीदति ॥ तदेवकर्मकर्तव्यंविपरीतंनचक्व
चित् ॥ ३० ॥ प्रथमंधर्मसर्वस्वंप्रोक्तायान्नियमायमाः ॥ अतस्तेष्वेववैयत्नःकर्तव्योधर्ममिच्छता ॥ ३१ ॥ सत्यंक्षमार्जवंध्यानमानृशंस्यमहिंसनम् ॥
दमःप्रसादोमाधुर्यंमृदुतेतियमादश ॥ ३२ ॥ शौचंस्नानंतपोदानंमौनेज्याध्ययनंव्रतम् ॥ उपोषणोपस्थदंडौदशैतेनियमाःस्मृताः ॥ ३३ ॥

स्यमूलंयंक्रियाकलापंकुर्वंतिसदुराचारः ॥ २८ ॥ परायत्तंधर्म्यमपित्याज्यमित्याह ॥ त्याज्यमिति ॥२९॥ स्वाधीनमपिकर्मनसर्वंकार्यमित्याह ॥ यस्मिन्निति ॥ अन्तरात्मामनः ॥ तथाचमनुः ॥
मनःपूतंसमाचरेदिति ॥ ३० ॥ यद्यस्माद्धर्मसर्वस्वंप्रथमंयमानियमाश्चप्रोक्ताअतस्तेष्वेवयमानियमेष्वेवधर्ममिच्छतायत्नःकर्तव्यइत्यर्थः ॥ प्रोक्तमितिक्वचित्पाठः ॥ ३१ ॥ तत्रक्रमम
नादृत्यश्लोकाभ्यांयमनियमावाह सत्यमितिद्वाभ्याम् ॥ सत्यंयथादृष्टस्ययथाश्रुतस्यवाआत्मानुभवस्यपरबुद्धिसंक्रांतयेतथैवोच्चार्यमाणावाक्सत्यमुच्यते ॥ क्षमाआक्रुष्टस्यताडितस्यवाऽविकृत
चित्तता ॥ आर्जवंमृदुताअवक्रतेतियावत् ॥ ध्यानंशिवस्यविष्णोर्वाचिन्तनम् ॥ आनृशंस्यममारात्मकता ॥ अहिंसाप्राणिमात्राणामपीडा ॥ दमोबाह्येंद्रियोपशमइंद्रियमात्रस्यवा ॥ प्रसादः
प्रसन्नतास्वच्छतेतियावत् ॥ माधुर्यंमधुरतामधुरस्वभावइतियावत् ॥ मृदुताकोमलताअकाठिन्यमितियावत् ॥ एतेदशयमाः ॥ ३२ ॥ शौचंद्विविधंबाह्याभ्यंतरभेदेन ॥ तत्रबाह्यंमृज्जलादिना

अन्तर्भावशुद्ध्या ॥ स्नानंगंगादौमज्जनादि ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ॥ दानंद्रविणादेःसंत्यागः ॥ मौनंवृथावाचामनुच्चारणम् ॥ इज्यापंचयज्ञाद्यनुष्ठानम् ॥ अध्ययनंवेदपाठः॥व्रतंचातुर्मास्यादि ॥ उपोषणमेकादश्याद्युपवासः ॥ उपस्थदंडःपरदारादिपराङ्मुखता ॥ एतेदशनियमाःस्मृताः ॥ ३३ ॥ उपादेयकर्तव्यतामुक्त्वाहेयनिरोधनंदर्शयातिकामामित्येकेन ॥ ३४ ॥ शनैरिति ॥ वल्मीकशृंगंवामलूरकूटंयथावल्मीककीटाःक्रमेणसंवर्धयन्तितथाकायवाङ्मनोभिःपरपीडामकुर्वाणःशनैःशनैःपरलोकसहायंभूतंधर्मंसंचिनुयाद्वर्धयेदित्यर्थः ॥ ३५ ॥ धर्मस्यैवसहायित्वंप्रत्यक्षमवलंब्याह ॥ धर्मएवेति ॥ परिच्छदःकारितुरगप्रासादादिः ॥ बंधुःप्रीतिभाक् ॥ आदिपदेनदासादयोगृह्यंते॥३६॥ एकएवएकलः ॥ स्वार्थेलः ॥ ३७ ॥ धर्मएवसहायीस्यादित्येतद्विवृणोति ॥ देहमिति ॥३८॥ ननुयथाधर्मोनुगच्छतितथापापमपि ॥ सत्यम् ॥ तत्तुनकर्तव्यमित्याशयेनाह ॥ कृतीति ॥ तमोदुःखंसंसारंवा अज्ञानंवा ॥ धर्मानुष्ठानात्सत्त्वशुद्ध्याज्ञानोत्पत्तेः ॥३९॥ किंचश्रेष्ठेनैवधर्मोऽनुष्ठेयइति

कामंक्रोधंमदंमोहंमात्सर्यंलोभमेवच ॥ अमून्षडैरिणोजित्वासर्वत्रविजयीभवेत् ॥ ३४ ॥ शनैःशनैःसंचिनुयाद्धर्मंवल्मीकशृंगवत् ॥ परपीडामकुर्वाणः परलोकसहायिनम् ॥ ३५ ॥ धर्मएवसहायीस्यादमुत्रनपरिच्छदः ॥ पितृमातृसुतभ्रातृयोषिद्बंधुजनादिकः ॥ ३६ ॥ जायतेचैकलःप्राणीप्रम्रियेततथैकलः ॥ एकलःसुकृतंभुंक्तेभुंक्तेदुष्कृतमेकलः ॥ ३७ ॥ देहंपंचत्वमापन्नंत्यक्त्वाकौकाष्ठलोष्ठवत् ॥ बांधवाविमुखायांतिधर्मोयांतमनुव्रजेत् ॥३८॥ कृतीसंचिनुयाद्धर्मंततोऽमुत्रसहायिनम् ॥ धर्मंसहायिनंलब्ध्वासंतरेद्दुस्तरंतमः ॥ ३९ ॥ संबंधांनाचरेन्नित्यमुत्तमैरुत्तमैःसुधीः ॥ अधमानधमांस्त्यक्त्वाकुलमुत्कर्षतांनयेत् ॥ ४० ॥ उत्तमानुत्तमानेवगच्छन्हीनांश्चवर्जयन् ॥ ब्राह्मणःश्रेष्ठतामेतिप्रत्यवायेनशूद्रताम् ॥ ४१ ॥ अनध्ययनशीलचसदाचारविलंघिनम् ॥ सालसंचदुरन्नादंब्राह्मणंबाधतेऽतकः ॥ ४२ ॥ ततोऽभ्यसेत्प्रयत्नेनसदाचारंसदाद्विजः ॥ तीर्थान्यप्यभिलष्यंतिसदाचारिसमागमम् ॥ ४३ ॥ रजनीप्रांतयामार्धंब्राह्मःसमयउच्यते ॥ स्वहितंचिंतयेत्प्राज्ञस्तस्मिन्नुत्थायसर्वदा ॥:४४ ॥ गजास्यंसंस्मरेदादौततईशंसहांबया॥ श्रीरंगंश्रीसमेतंतुब्रह्माण्याकमलोद्भवम् ॥ ४५ ॥ इंद्रादीन्सकलान्देवान्वसिष्ठादीन्मुनीनपि ॥ गंगाद्याःसरितःसर्वाःश्रीशैलाद्यखिलान्गिरीन् ॥ ४६ ॥ क्षीरोदादीन्समुद्रांश्चमानसादिसरांसिच ॥ वनानिनंदनादीनिधेनूःकामदुघादिकाः ॥ ४७ ॥

श्रेष्ठत्वसंपादनप्रकारमाह ॥ संबंधानित्येकेन ॥ ४० ॥ फलितमाह ॥ उत्तमानिति ॥ प्रत्यवायेननीचसंबन्धाचरणादिजनितपापेनेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ अनध्ययनेति ॥ तथाचमनुः ॥ अनभ्यासाच्चवेदानामाचारस्यतुलंघनात् ॥ आलस्यादन्नदोषाच्चमृत्युर्विप्राञ्जिघांसतीति ॥ ४२ ॥ ततइति ॥ यतःसदाचारविलंघिनंमृत्युर्बाधतेततइत्यर्थः ॥ सदाचारानुष्ठायिनांमाहात्म्यमाह ॥ तीर्थानीति ॥ ४३ ॥ प्रतिदिनंब्राह्मंमुहूर्तमारभ्यधर्मोऽनुष्ठेयइत्येतदर्थंब्राह्मंमुहूर्तंलक्षयति रजनीत्यर्धेन ॥ रजनीप्रांतेयामार्धंघटिकाचतुष्टयम् ॥ यदर्थंब्राह्मोमुहूर्तोलक्षितस्तदाह ॥ स्वहितमिति ॥ स्वस्यहितंयस्मात्स्वहितंचिंतयेत् ॥ ४४ ॥ स्वहितमेवाह गजास्यमित्यारभ्यततआवश्यकामित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ अंबयाअंबिकया ॥ श्रीरंगंश्रीरंगपर्वतशायिनंविष्णुमित्यर्थः ॥ श्रीरंगशायिनिहरौरमतांमनोमइतिवचनात् ॥ श्रियोलक्ष्म्यारंगोहर्षोयस्मादितिवा ॥ अतएवश्रीसमेतमितिविशेषणम् ॥ ब्रह्माण्यासावित्र्या ॥ ४५॥४६॥ नंदनादीनीत्यादिपदेनचैत्ररथादीनिगृह्यंते ॥ कामदुघाकपिला ॥

आदिपदेनसुरभ्यादयोगृह्यंते ॥ ४७ ॥ कल्पवृक्षादीत्यादिपदेनाश्वत्थादयोगृह्यंते ॥ कांचनमुख्यतःसुवर्णमुख्यान् ॥ उर्वशीमुख्यास्तत्प्रधानारंभातिलोत्तमाद्याः ॥ गरुडादीनित्यादिपदेनजटायुः
प्रमुखागृह्यंते ॥ ४८ ॥ शेषोऽनंतस्तत्प्रमुखांस्तदादीनित्यर्थः ॥ ऐरावतादिकानित्यादिपदेनपुंडरीकादयोगृह्यंते ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ वदान्यान्दातॄन् ॥ ५३ ॥ नैर्ऋतींयामी
वारुण्योर्मध्याम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कर्णेउपवीतंवर्ततेयस्यसतथा ॥ ५६ ॥ रथ्याचसेव्यभूतलंचतस्मिन् ॥ ५७ ॥ अमलमित्यनेनसमलस्यालोकनेनदोषः ॥ ५८ ॥ नाकुलांनकुलाज्जाताामि

कल्पवृक्षादिवृक्षांश्चधातून्कांचनमुख्यतः ॥ दिव्यस्त्रीरुर्वशीमुख्यागरुडादीन्पतत्रिणः ॥ ४८ ॥ नागांश्चशेषप्रमुखान्गजानैरावतादिकान् ॥ अश्वानुच्चैः
श्रवोमुख्यान्कौस्तुभादीन्मणीञ्छुभान् ॥ ४९ ॥ स्मरेदरुंधतीमुख्याःपतिव्रतवतीर्वधूः ॥ नैमिषादीन्यरण्यानिपुरीःकाशीपुरीमुखाः ॥ ५० ॥ विश्वे
शादीनिलिंगानिवेदानृक्प्रमुखानपि ॥ गायत्रीप्रमुखान्मंत्रान्योगिनःसनकादिकान् ॥ ५१ ॥ प्रणवादिमहाबीजंनारदादींश्चवैष्णवान् ॥ शिवभक्तां
श्चबाणादीन्प्रह्लादादीन्दृढव्रतान् ॥ ५२ ॥ वदान्यांश्चदधीच्यादीन्हरिश्चंद्रादिभूपतीन् ॥ जननीचरणौस्मृत्वासर्वतीर्थोत्तमोत्तमौ ॥ ५३ ॥ पितरं
चगुरुंश्चापिहृदिध्यात्वाप्रसन्नधीः ॥ ततश्चावश्यकंकर्तुंनैर्ऋतींदिशमाश्रयेत् ॥ ५४ ॥ ग्रामाद्धनुःशतंगच्छेन्नगराच्चचतुर्गुणम् ॥ तृणैराच्छाद्यवसुधांशिरः
प्रावृत्यवाससा ॥ ५५ ॥ कर्णोपवीत्युदग्वक्रोदिवसेसंध्ययोरपि ॥ विण्मूत्रेविसृजेन्मौनीनिशायांदक्षिणामुखः ॥ ५६ ॥ नतिष्ठन्नाप्सुनोविप्रगोवह्न्य
निलसंमुखः ॥ नफालकृष्टेभूभागेनरथ्यासेव्यभूतले ॥ ५७ ॥ नालोकयेद्दिशोभागाञ्ज्योतिश्चक्रंनभोमलम् ॥ वामेनपाणिनाशिश्नंधृत्वोत्तिष्ठेत्प्रयत
वान् ॥ ५८ ॥ अथोमृदंसमादायजंतुकर्करवर्जिताम् ॥ विहायमूषकोत्खातांशौचोच्छिष्टांचनाकुलाम् ॥ ५९ ॥ गुह्येदद्यान्मृदंचैकांपायौपंचांबुसां
तराः ॥ दशवामकरेचापिसप्तपाणिद्वयेमृदः ॥ ६० ॥ एकैकांपादयोर्दद्यात्तिस्रःपाण्योर्मृदस्तथा ॥ इत्थंशौचंगृहीकुर्याद्गंधलेपक्षयावधि ॥ ६१ ॥
क्रमाद्द्वैगुण्यमेतस्माद्ब्रह्मचर्यादिषुत्रिषु ॥ दिवाविहितशौचस्यरात्रावर्धंसमाचरेत् ॥ ६२ ॥ रुज्यर्धंचतदर्धंचपथिचौरादिबाधिते ॥ तदर्धंयोषितांचापि
सुस्थेन्यूनंनकारयेत् ॥६३॥ अपिसर्वनदीतोयैर्मृत्कूटैश्चापिगोमयैः ॥ आपादमाचरञ्छौचंभावदुष्टोनशुद्धिभाक् ॥६४॥आर्द्रधात्रीफलोन्मानामृदःशौचे
प्रकीर्तिताः॥सर्वाश्चाहुतयोप्येवंग्रासाश्चांद्रायणेपिच॥६५॥प्रागास्यउदगास्योवासूपविष्टःशुचौभुवि॥उपस्पृशेद्द्विहीनायांतुषांगारास्थिभस्मभिः ॥ ६६ ॥

त्यर्थः ॥ नाकुलीमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ तिस्रःपाण्योर्मृदस्तथेति ॥ एतेनपूर्वोक्ताभिःसप्तभिर्मिलित्वाद्वयोर्हस्तयोर्दशमृदोदातव्याइत्यर्थः ॥ ६१ ॥ क्रमादिति ॥ एतस्माद्गृ
हस्थशौचाद्ब्रह्मचारिणोद्विगुणम् ॥ ब्रह्मचारिशौचाद्वानप्रस्थस्यद्विगुणम् ॥ वानप्रस्थशौचात्संन्यासिनोद्विगुणंशौचमित्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ निर्मलांतःकरणएवशौचफलभाक्नदुष्टांतःकरण
इत्याहापिसर्वेति ॥ ६४ ॥ शौचमृदःपरिमाणमाह :आर्द्रधात्रीत्यर्धेन ॥ अथधात्रीतिपाठेऽथशब्दोऽर्थांतरे ॥ प्रसंगादाहुतिचांद्रायणग्रासयोरपिपरिमाणमाह सर्वाश्चेतिपादद्वयेन ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

---

१ अत्रामलमितिपदच्छेदोन, मलंविष्ठांपश्येदित्यर्थएवयुक्तः ।

ब्राह्मतीर्थेनांगुष्ठमूलेन ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ शिरइति ॥ जलेजलमध्ये ॥ शुष्कंवस्त्रंपरिधायेत्यर्थः ॥ ६९ ॥ आचमनप्रकारमाह ॥ त्रिःपीत्वेति ॥ खानिइंद्रियाणिविशोधयेत्विशेषेणशुद्धानिकुर्या
दित्यर्थः ॥ एतदेवविवृणोति अंगुष्ठेत्यादिना ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ सांबुयथास्यात्तथासर्वत्रसंस्पृशेदित्यर्थः ॥ तथाचदक्षः ॥ प्रक्षाल्यपादौहस्तौचत्रिःपिबेदंबुवीक्षितम् ॥ संवृत्यांगुष्ठमूले
नद्विःप्रमृज्यात्ततोमुखम् ॥ संहताभिस्त्रिभिःपूर्वमास्यंतुसमुपस्पृशेत् ॥ अंगुष्ठेनप्रदेशिन्याघ्राणंपश्चादनन्तरम् ॥ अंगुष्ठानामिकाभ्यांतुचक्षुःश्रोत्रेपुनःपुनः ॥ कनिष्ठांगुष्ठयोर्नाभिंहृदयंतुतलेनवै ॥
सर्वाभिस्तुशिरःपश्चाद्बाहूचाग्रेणसंस्पृशेदिति ॥ ७३ ॥ द्विराचमननिमित्तान्याह आचांतःपुनराचामेदितिद्वयेन ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ सहेतुकंदंतधावनप्रकारमुत्थापयति ॥ अथेति ॥ विपक्षेबाधक

अनुष्णाभिरफेनाभिरद्भिर्हृद्गाभिरत्वरः ॥ ब्राह्मणोब्राह्मतीर्थेनदृष्टिपूताभिराचमेत् ॥ ६७ ॥ कंठगाभिर्नृपःशुद्ध्येत्तालुगाभिस्तथोरुजः ॥ स्त्रीशूद्रावा
स्यसंस्पर्शमात्रेणापिविशुद्ध्यतः ॥ ६८ ॥ शिरःप्रावृत्यकंठंवाजलेमुक्तशिखोऽपिच ॥ अक्षालितपदद्वंद्वआचांतोप्यशुचिर्मतः ॥ ६९ ॥ त्रिःपीत्वां
बुविशुद्ध्यर्थंततःखानिविशोधयेत् ॥ अंगुष्ठमूलदेशेनद्विर्द्विरोष्ठाधरौस्पृशेत् ॥ ७० ॥ अंगुलीभिस्त्रिभिःपश्चात्पुनरास्यंस्पृशेत्सुधीः ॥ तर्जन्यंगुष्ठको
ट्याचघ्राणरंध्रेपुनःपुनः ॥ ७१ ॥ अंगुष्ठानामिकाग्राभ्यांचक्षुःश्रोत्रेपुनःपुनः ॥ कनिष्ठांगुष्ठयोगेननाभिरंध्रमुपस्पृशेत् ॥ ७२ ॥ स्पृष्ट्वातलेनहृदयं
समस्ताभिःशिरःस्पृशेत् ॥ अंगुल्यग्रैस्तथास्कंधौसांबुसर्वत्रसंस्पृशेत् ॥ ७३ ॥ आचांतःपुनराचामेत्कृतेरथ्योपसर्पणे ॥ स्नात्वाभुक्त्वापयःपीत्वाप्रारंभे
शुभकर्मणाम् ॥ ७४ ॥ सुप्त्वावासःपरीधायतथादृष्ट्वाप्यमंगलम् ॥ प्रमादादशुचिंस्पृष्ट्वाद्विराचांतःशुचिर्भवेत् ॥ ७५ ॥ अथोमुखविशुद्ध्यर्थंगृह्णीया
द्दंतधावनम् ॥ आचांतोप्यशुचिर्यस्मादकृत्वादंतधावनम् ॥ ७६ ॥ प्रतिपद्दर्शषष्ठीषुनवम्यांरविवासरे ॥ दंतानांकाष्ठसंयोगोदहेदासप्तमंकुलम् ॥ ७७॥
अलाभेदंतकाष्ठानांनिषिद्धेवाथवासरे ॥ गंडूषाद्वादशग्राह्यामुखस्यपरिशुद्धये ॥ ७८ ॥ कनिष्ठाग्रपरीमाणंसत्वचंनिर्व्रणंऋजुम् ॥ द्वादशांगुलमानं
चसार्धंस्याद्दंतधावनम् ॥ ७९ ॥ एकैकांगुलह्रासेनवर्णेष्वन्येषुकीर्तितम् ॥ आम्राम्रातकधात्रीणांकंकोलखदिरोद्भवम् ॥ ८० ॥ शम्यपामार्गखर्जूरीशे
लुश्रीपर्णिपीलुजम् ॥राजादनंचनारंगंकषायकटुकंटकम्॥८१॥क्षीरवृक्षोद्भवंवापिप्रशस्तंदंतधावनम्॥जिह्वोल्लेखनिकांचापिकुर्याच्चापाकृतिंशुभाम्॥८२॥
अन्नाद्यायव्यूहध्वंसोमोराजायमागमत् ॥ समेमुखंप्रमाक्ष्यतेयशसाचभगेनच ॥ ८३ ॥

माह ॥ आचांतइति ॥ ७६ ॥ सहेतुकंदंतधावनकाष्ठनिषेधसमयमाह ॥ प्रतिपदिति ॥ ७७ ॥ ननुतर्हिदंतकाष्ठानामभावेप्रतिषिद्धदिनेवाकिंविधेयंतत्राह ॥ अलाभइति ॥ ७८ ॥ दंतकाष्ठस्य
मानमाह ॥ कनिष्ठेति ॥ कनिष्ठाग्रपरीमाणमितिविस्तरेण ॥ द्वादशांगुलमानंचेतिदैर्घ्येण ॥ ७९ ॥ अन्येषुक्षत्रियादिषुकीर्तितंकथितम् ॥ नूदितमितिक्वचित् ॥ किंवृक्षोद्भवंदंतकाष्ठंविधेय
मित्यत्राह ॥ आम्रेति ॥ ८० ॥ राजादनमित्यर्धंकार्यकारणयोरभेदाभिप्रायेण ॥ ८१ ॥ जिह्वाधावनमाह ॥ जिह्वेति ॥ जिह्वाउल्लिख्यतेशोध्यतेययासाजिह्वोल्लेखनिका ॥ चापाकृतिंधनुराका
राम् ॥ ८२ ॥ दंतधावनमंत्रद्वयमाह ॥ अनाद्यायेति ॥ तत्रप्रथममंत्रस्यायमर्थः ॥ अन्नाद्यायअन्नादनायभक्षणायनिर्मलतांप्राप्यव्यूहध्वंस्थिरपंक्तयाद्दृढीभवत ॥ यतःसोमोराजाचंद्रोयंकाष्ठरूपं

वनस्पतिंप्रत्यागतःसमेदीप्तिकारीशोभनकृत् मेममममुखमास्यंप्रमाक्ष्यंतेप्रमाक्ष्यंतिशोधयिष्यतीत्यर्थः ॥ केन ॥ यशसाकीर्त्याभगेनभाग्येनच ॥ दंतधावनस्यनित्यकाम्यत्वादुभयथाफलसंबंधः ॥ सोमोवनस्पतीनामितिश्रुतेः ॥ वनस्पतीनामाधिपत्येयमग्निंसूर्यंचप्रतिसोमोराजागतोभक्ष्यतया ॥ अथवाहेदंताव्यूहध्वंमलाद्विभक्तानिर्मलाभवत ॥ यतोयंवनस्पतिर्मेदंतकाष्ठरूपःसोमोराजाआगत इत्याकारप्रश्लेषेणव्याख्येति ॥ ८३ ॥ द्वितीयोमंत्रःस्पष्टएव ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ उपवासेपीति ॥ दंतधावनमित्यनेनद्वादशगंडूषादिभिर्दंतानांशोधनमेवात्रविवक्षितंनतुदंतकाष्ठानांभक्षणम् ॥ प्रतिपद्दर्शषष्ठीषुनवम्येकादशीषुच ॥ व्रतश्राद्धोपवासेषुदंतकाष्ठंनभक्षयेदितिनिषेधात् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ प्राजापत्योव्रतविशेषः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ उपग्रहीप्रगृहीतकुशइत्यर्थः ॥ उरुꣳहीति ॥ उरुꣳहिराजावरुणश्चकारसूर्यायपंथामन्वेतवाउ ॥ अपदेपादाप्रतिधातवेऽकरुतापवक्ताहृदयाविधश्चित् ॥ नमोवरुणायाभिष्ठितोवरुणस्यपाश

आयुर्बलंयशोवर्चःप्रजाःपशुवसूनिच ॥ ब्रह्मप्रज्ञांचमेधांचत्वन्नोदेहिवनस्पते ॥ ८४ ॥ मंत्रावेतौसमुच्चार्ययःकुर्याद्दंतधावनम् ॥ वनस्पतिगतःसोमस्तस्यनित्यंप्रसीदति ॥ ८५ ॥ मुखेपर्युषितेयस्माद्भवेदशुचिभाग्नरः ॥ ततःकुर्यात्प्रयत्नेनशुद्ध्यर्थंदंतधावनम् ॥ ८६ ॥ उपवासेपिनोदुष्येद्दंतधावनमंजनम् ॥ गंधालंकारसद्वस्त्रपुष्पमालानुलेपनम् ॥ ८७ ॥ प्रातःसंध्यांततःकुर्याद्दंतधावनपूर्विकाम् ॥ प्रातःस्नानंचरित्वाचशुद्धेतीर्थेविशेषतः ॥ ८८ ॥ प्रातःस्नानाद्यतःशुद्ध्येत्कायोयंमलिनःसदा ॥ छिद्रितोनवभिश्छिद्रैःस्रवत्येवदिवानिशम् ॥ ८९ ॥ उत्साहमेधासौभाग्यरूपसंपत्प्रवर्तकम् ॥ मनःप्रसन्नताहेतुःप्रातःस्नानंप्रशस्यते ॥ ९० ॥ प्रस्वेदलालाद्याक्लिन्नोनिद्राधीनोयतोनरः ॥ प्रातःस्नानात्ततोर्हःस्यान्मंत्रस्तोत्रजपादिषु॥९१॥ प्रातःप्रातस्तुयत्स्नानंसंजातेचारुणोदये ॥ प्राजापत्यसमंप्राहुस्तन्महाघविघातकृत् ॥ ९२ ॥ प्रातःस्नानंहरेत्पापमलक्ष्मींग्लानिमेवच ॥ अशुचित्वंचदुःस्वप्नंतुष्टिंपुष्टिंप्रयच्छति ॥ ९३ ॥ नोपसर्पंतिवैदुष्टाःप्रातःस्नायिजनंक्वचित् ॥ दृष्टादृष्टफलंयस्मात्प्रातःस्नानंसमाचरेत् ॥ ९४ ॥ प्रसंगतःस्नानविधिंवक्ष्यामिकलशोद्भव ॥ विधिस्नानंयतःप्राहुःस्नानाच्छतगुणोत्तरम् ॥ ९५ ॥ विशुद्धांमृदमादायबर्हींषितिलगोमयम् ॥ शुचौदेशेपरिस्थाप्यत्वाचम्यस्नानमाचरेत् ॥ ९६ ॥ उपग्रहीबद्धशिखोजलमध्येसमाविशेत् ॥ उरुꣳहीतिमंत्रेणतोयमावर्त्यसृष्टितः ॥ ९७ ॥ येतेशतंततोजप्त्वातोयस्यामंत्रणायच ॥ सुमित्रियानोमंत्रेणपूर्वंकृत्वाजलांजलिम् ॥ क्षिपेद्द्वेष्यंसमुद्दिश्यजपन्दुर्मित्रियाइति ॥ ९८ ॥

इतिमंत्रस्यशेषः ॥ उरुंविस्तीर्णंहिअतिशयेनराजावरुणःचकारकृतवान् ॥ सूर्याय षष्ठ्यर्थेचतुर्थी सूर्यस्यपंथानम् ॥ अन्वेतवैयःअन्वहमागमनाय ॥ अपदेपादाप्रतिधातवेकःयत्रपदंदत्तंप्रतिमुद्रान्यायेननोपलक्ष्यतेअस्मिन्अपदेअंतरिक्षलोके पादापादानाम् षष्ठीबहुवचनस्थानेआकारः ॥ प्रतिधातवेप्रतिनिधानायअकःकृतवान्आलंबनमितिशेषः ॥ सूर्यस्येव ॥ उतापवक्ताहृदयाविधश्चित् ॥ उतापिचापवक्ताअपवदिताक्षेप्ताहृदयाविधाश्चित् ॥ चिच्छब्दोऽप्यर्थे ॥ हृदयंयोविध्यतिमर्माण्युच्चार्यपिशुनःतस्याप्यपवक्ताऽपवदिताकिमुतान्येषामितिशेषः ॥ यइत्थंभूतोवरुणःसोऽवभृथायतीर्थंददात्वितिशेषः ॥ अपउच्चक्रमयन्वाचयति ॥ नमोवरुणायनमोस्तुवरुणायाभिष्ठितआक्रांतोवरुणस्यपाशेनालंबंधनायेति ॥ ९७ ॥ येतेशतमिति ॥ वरुणयेसहस्रंयज्ञियाः पाशाविततामहांतः ॥

तेभिर्नोंद्यसवितोतविष्णुर्विश्वेमुंचंतुमरुतःस्वर्काइतिमंत्रशेषः ॥ शतसहस्रशब्दावत्रबहुत्वार्थौ ॥ तथाचायमर्थः ॥ भोवरुणयेतवशतंसहस्रमसंख्यातायज्ञियायज्ञकालेभवायज्ञियाःश्रेयःप्रत्यूहाःपाशाः कर्मावरोधकाबंधनप्रकारा।वितताविस्तृतामहांतोबृहत्तरास्तेभिस्तैः तेभ्यःसकाशादित्यर्थः ॥ नोऽस्मान्अद्यइदानींसवितासर्वेषांप्रसविताउतापिचविष्णुर्व्यापकःविश्वेसर्वेमुंचंतुमोचयंतुमरुतोदेवाः स्वर्काःसुरोचनाःस्वंचनाःस्वर्चनावेति ॥ सुमित्रियानइति ॥ आपओषधयःसंत्वितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ सुमित्रियाःसाधुमित्रत्वेनावस्थितानोऽस्माकमापओषधयश्चसंत्विति ॥ दुर्मित्रिया इति॥तस्मैसंतुयोऽस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ दुर्मित्रियादुष्टमित्रत्वेनावस्थिताआपओषधयश्चेत्यनुवर्तते तस्मैसंतुयोऽस्मान्द्वेष्टियंचशत्रुंद्विष्मोवयमिति ॥९८॥ इदंविष्णुरिति ॥ विचक्रमेत्रेधानिदधेपदम् ॥ समूढमस्यपाꣳसुरइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ इदंजगत्विष्णुर्विचक्रमेविक्रांतवान् ॥ सर्वप्राणिनांभूतेंद्रियमनोजीवभावेनविशतीतिविष्णुः ॥ किंचत्रेधानिदधेपदंपद्यते ज्ञायतेऽनेनेतिपदंभूम्यंतरिक्षद्युलोकेषुअग्निवायुसूर्यरूपेणत्रेधानिहितवान्पदम् ॥ किंचसमूढमस्यपांसुरे लुप्तोपमैतत् ॥ अस्यैवविष्णोरन्यत्पदांतरंविज्ञानघनानंदमजमद्वैतमक्षरमित्येवंलक्षणंसमूढमंतर्हितमविज्ञातमकृतात्मभिःपांसुरेपांसुलेप्रदेशेनिहितमिवनदृश्यतेतद्द्रष्टव्यमितिवाक्यशेषः ॥ ९९ ॥ आपोअस्मानिति ॥ मातरःशुंधयंतुघृतेननोघृतप्वःपुनंतु ॥ विश्वꣳहिरिप्रंप्रवहंतिदेवीरितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ आपोअस्मान्मातरःशुंधयंतुआपउच्यंतेयाएताआपोजगतोनिर्मात्र्यस्ताअस्मान्शुंधयंतुशोधयंतु ॥ किंचघृतेननोऽस्मान्घृतप्वः घृतेनयाःपुनंतिताघृतप्वः घृतंह्यपांपरमंतेजःपवित्रंचतद्धै सुपूतंयद्घृतेनपुनंतीतिश्रुतेः ॥ सुवर्णप्राशोघृतप्राशइतिमेध्यानीतिगौतमः ॥ पुनंतुयज्ञयोग्यंकुर्वंतु ॥ स्तुतिपूर्वंहियाच्ञादिक्रियतेनचात्रस्तुतिरतआह ॥ विश्वंहिरिप्रंप्रवहंतिदेवीः॥हिशब्दोयस्मादर्थे ॥

इदंविष्णुरिमंजप्त्वालिंपेदंगानिमृत्स्नया ॥ मृदैकयाशिरःक्षाल्यद्वाभ्यांनाभेस्तथोपरि ॥ ९९ ॥ नाभेरधस्तुतिसृभिःपादौषड्भिर्विशोधयेत् ॥ मज्जेत्प्रवाहाभिमुखआपोअस्मानिमंजपन् ॥१००॥ उदिदाभ्यःशुचिरितिमंत्रउन्मज्जनेमतः ॥ मानस्तोकइमंजप्त्वालिंपेद्गात्राणिगोमयैः ॥ १ ॥ इमंमेवरुणेत्यादिमंत्रःस्वात्माभिषेचनम् ॥ तत्त्वायामितथात्वन्नःसत्वंनश्चाप्युदुत्तमम् ॥ २ ॥

तयोरिप्रमितिपापनामनीभवतःयस्मात्स्वभावतएवसर्वंपापंप्रकर्षेणवहंतिदेव्यइति ॥ १०० ॥ उदिदाभ्यःशुचिरिति ॥ आपूतएमीतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ उदेमिउद्गच्छामि ॥ इच्छब्दोऽनर्थकः ॥ आभ्योऽद्भ्यःशुचिःसन्नापूतश्चयावदिति ॥ मानस्तोकइति॥तनयेमानआयुषिमानोगोषुमानोअश्वेषुरीरिषः ॥ वीरान्मानोरुद्रभामिनोवधीर्हविष्मंतःसदमित्त्वाहवामहइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः॥मारीरिषः रिषतिर्हिंसाकर्मा ॥ माहिंसीः ॥ नोऽस्माकंतोकेपुत्रविषयेतनयेपौत्रविषयेमाहिंसीः ॥ नोऽस्माकमायुषिविषयभूते मानोगोषुमाहिंसीःनोऽस्माकंगोषुविषयभूतासुमानोअश्वेषुमाहिंसीःनोस्माकमश्वेषु विषयभूतेषु ॥ यद्वा विभक्तिव्यत्ययेनव्याख्यानम् ॥ मारीरिषःअस्माकंतोकंतनयमायुर्गाअश्वान् ॥ मानोवीरान्रुद्रभामिनोवधीर्मावधीर्नोस्माकंवीरान्हेरुद्र ॥ भामिनः भामःक्रोधःक्रोधसंयुक्तान् ॥ कःप्रत्युपकारइतिचेद्धविष्मंतःहविषासंयुक्ताःसंतःसदंसदाकालम्इत् इच्छब्दएवार्थे त्वामेवहवामहेआह्वयामः ॥ यागार्थमनन्यशरणावयमित्यभिप्रायः ॥१॥ इमंमेवरुणेत्यादीति ॥ आदिशब्देनश्रुधीहवमद्याचमृडय ॥ त्वामस्युराचकेइतिमन्त्रशेषोगृह्यते ॥ अस्यार्थः ॥ इमंमेममहेवरुणश्रुधिश्रृणुहवमात्मानमद्यास्मिन्मृडयसुखयमाकालांतरमपेक्षस्व ॥ किंकारणम् ॥ यतस्त्वामहमाचके आचकइतिकांतिकर्मा ॥ कामये ॥ कथंभूतः ॥ अवस्युरात्मनोऽवनंपालनमिच्छन्निति ॥ तत्त्वायामीति ॥ ब्रह्मणावन्दमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः ॥ अहेडमानोवरुणेहबोध्युरुशꣳसमानआयुःप्रमोषीरितिमन्त्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ तत्त्वातदाशास्तइतिश्रवणादिहपदप्रयोगः ॥ त्वात्वांयामियाचामि ॥ ब्रह्मणात्रयीलक्षणेनवंदमानः ॥ हविर्भिरस्युग्रनैः ॥ अतआह ॥ अहे

डमानःअक्रुध्यन् हेवरुणइहकर्मणिवर्तमानःअस्माकंप्रयोजनंयज्ञसमाप्तिलक्षणंबोधिबुध्यस्व ॥ बुद्ध्वाचउरुशंसहबहुसंस्तव्यं मानआयुःप्रमोषीर्माऽस्माकमायुरखंडयेति ॥ त्वन्नइति ॥ अग्नेवरु
णस्यविद्वान्देवस्यहेडोअवयासिसीष्ठाः ॥ यजिष्ठोवह्नितमःशोशुचानोविश्वाद्वेषा ꣳ सिप्रमुमुग्ध्यस्मदितिमन्त्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेअग्नेत्वंनःअस्मान्प्रतिविद्वान्जानानःवरुणस्यदेवस्यहेडःक्रोधःअवया
सिसीष्ठाः ॥ यसुउपक्षये ॥ अस्यण्यंतस्यलिङ्च्येतद्रूपमवपूर्वस्य ॥ अपगमय ॥ यस्माच्चत्वंयाजिष्ठोयज्ञकृत्तमोवह्नितमोवोढृतमोहविषाशोशुचानोदेदीप्यमानोभवसितस्मात्प्रार्थये ॥ विश्वाविश्वानिद्वे
षांसिसर्वाणिदौर्भाग्यानिप्रमुमुग्धिविमुंचअस्मदस्मत्तइति ॥ सत्वंनइति ॥ अग्नेवमोभवोतीनेदिष्ठोअस्याउषसोव्युष्टौअवयक्ष्वनोवरुण ꣳ रराणोवीहिमृडीक ꣳ सुहवोनएधीतिमन्त्रशेषः ॥
अस्यार्थः ॥ सत्वमेवंप्रार्थ्यमानोनोऽस्माकंहेअग्नेअवमःअवितृतमःपालयितृतमोभव ॥ उतीउत्याऽवनेन नेदिष्ठश्चांतिकतमःअस्याउषसोव्युष्टौव्युष्टिकालेऽस्मिन्नेवाहनीत्यभिप्रायः ॥ ततोऽवयक्ष्व
अवपूर्वोयजिर्नाशनेवर्ततेइहतुधात्वर्थयोगात्स्वकीयमेवार्थंब्रवीति ॥ अवगत्ययज ॥ नोऽस्माकंवरुणंरराणोरादानेददद्धाहविस्ततोब्रवीमिवीहिमृडीकंभक्षयपुरोडाशंसुखकरम् ॥ ततःसुहवःस्वाह्वानः
अस्माकमेधीति ॥ उदुत्तममिति ॥ वरुणपाशमस्मदवाधमंविमध्यम ꣳ श्रथाय ॥ अथावयमादित्यव्रतेतवानागसोअदितयेस्यामेतिमन्त्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ उदित्ययमुपसर्गःश्रथायेति
संबध्यते ॥ हेवरुणउत्तमन्तावत्पाशम्उत्श्रथाय श्लथशैथिल्ये ॥ श्लथीकृत्यउत्ऊर्ध्वंनयास्मदस्मत्तः ॥ अवाधममधर्मंचपाशमवाचीनंश्लथय विमध्यमंस्थानस्थितमेवश्लथय ॥ अथैवंकृतेसति
वयंहेआदित्यअदितेःपुत्रतवकर्मणिवर्तमानाअनागसोऽनपराधाःसंतोऽदितयेऽदीनतायैस्यामेति ॥ २ ॥ धाम्नोधाम्नइति ॥ राजंस्ततोवरुणनोमुंचेतिमन्त्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेवरुणराजन्धाम्नो
धाम्नः धामशब्दःस्थानवचनः ॥ यतोयतःपाशसमन्वितात्स्थानाद्बिभीमस्ततस्ततोनोऽस्मान्विमुंचेति ॥ मापोमौषधीरिति ॥ हिंसीरित्येवशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हृदयशूलमुपगूहतिमापोमौष

धाम्नोधाम्नस्तथामापोमौषधीरितिसंजपेत् ॥ यदाहुरघ्न्यामुंचंतुमेतिचावभृथेतिच ॥ ३ ॥

धीरिंदंवैपशोःसंज्ञप्यमानस्येत्युपक्रम्यहृदयशूलंशुक्समवैतीत्युक्तम् ॥ अतएवमुच्यते ॥ माहिंसीरपोमाचौषधीर्हिंसीरिति ॥ यदाहुरघ्न्याइति ॥ वरुणेतिशपामहेततोवरुणनोमुञ्चेतिमन्त्रशेषः ॥
अस्यार्थः ॥ अघ्न्याइतिगोनामप्रकरणात् ॥ इहानुबंध्याविषयंबहुवचनमनुबंध्याबहुत्वेऽर्थवत् ॥ एकानुबंध्यापक्षेतुपूजार्थम् ॥ यद्वेदेश्लोकमन्त्रवाक्यान्याहुरहन्तव्याअघ्न्याअबंध्याःवंद्याःपूज
नीयाइतिकरणोवाक्यस्यार्थमभिनयेनदर्शयति ॥ वयंहेवरुणशपामहे ॥ इतिकरणःप्रदर्शनार्थः ॥ शपतिर्हिंसार्थः ॥ एवमनेनविधिनाऽहिंस्याअघ्न्याअतएववयंत्वांशपामहे ॥ ततोवरुणनोमुं
चततस्तस्मादेनसःवरुणनोऽस्मान्विमुंचेति ॥ मुंचंतुमेति ॥ शपथ्यादथोवरुण्यादुत ॥ अथोयमस्यपड्वीशात्सर्वस्माद्देवकिल्बिषात्इतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ मुंचंतुमाशपथ्यात्शपथेभवः
शपथ्यस्तस्माच्छपथ्यात्शपथनिमित्तात्किल्बिषादोषधयोमामांमुंचंतु ॥ अथोअपिचवरुण्यात्वरुणेभवोवरुण्यस्तस्माद्वरुण्यात्वरुणनिबंधनात्किल्बिषान्मांमुंचंतु ॥ उतअपिचयमस्ययमयातिनियम
यतिसर्वंजगदितियमस्तस्ययमस्यसंबंधिनः पड्वीशात् पड्वीशशब्दोबंधनवचनः ॥ बंधनाद्बंधननिमित्तात्किल्बिषान्मांमुंचंतु ॥ अथोऽपिचदेवकिल्बिषाद्देवतापराधनिमित्तात्किल्बिषान्मांमुंचंतु ॥
किंचात्रबहुनोक्तेनसर्वस्मात्किल्बिषाद्ब्रह्महत्यादिपापान्मांमुंचंत्विति ॥ अवभृथेति ॥ निचुंपुणनिचेरुरसिनिचुंपुणः ॥ अवदेवैर्देवकृतमेनोयासिषमवमर्त्यैर्मर्त्यकृतंपुरुराव्णोदेवरिषस्पाहीतिमंत्रशेषः ॥
अस्यार्थः ॥ अवभृथोयज्ञः हेअवभृथवयमवाचीनंपात्राण्यस्मिन्भ्रियंतइत्यवभृथः ॥ निचुंपुनःनीचैःक्वणत्वांशुअवभृथेष्टचाचरंतीतिश्रुतेः ॥ यस्त्वंनीचैश्चरणोऽसिनीचैःक्वणंश्चतंत्वांप्राप्यैव अवदेवैर्दे
वकृतमेनोयासिषंकृतमेनोयासिषंकृतवान् ॥ अवनीतवान् ॥ किमवनीतवान् ॥ एनःपापम् ॥ कैःसखिभूतैर्देवैः ॥ किंविषयंदेवकृतंदेवविषयेयत्कृतम् ॥ अवमर्त्यैर्मर्त्यकृतमवनीतवांश्चमर्त्यैर्म
नुष्यैरृत्विग्भिःसखिभूतैः मर्त्यकृतंमनुष्यविषयेकृतंपापम् ॥ अतस्त्वंहेअवभृथदेवारिषःपाहि ऋषतिर्हिंसार्थः ॥ रिषहिंसायांक्विबंतस्तस्यपंचमीरिषःबंधात्पाहिगोपाय ॥ कथंभूताद्बंधात् ॥

पुरुराव्णः ॥ रादाने ॥ बहुकर्मोपभोगसंतानदातुःसंसारलक्षणाद्वंधात् ॥ यद्वा पुरुशब्देनरुवंतिप्राणिनोऽस्मिन्संसार्यमाणाःपुरुराव्णइतिचेति ॥ ३ ॥ आपोदेवतायेषांतेतथा ॥ महाव्याहृतिभिर्भूर्भुवःस्वर्महर्जनस्तपःसत्यमितिसप्तभिः ॥ ४ ॥ गायत्र्यागायत्रीमन्त्रेणेत्यर्थः ॥ तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि ॥ धियोयोनःप्रचोदयादितिगायत्रीमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ तदितिषष्ठ्याविपरिणम्यते तस्यसवितुःसर्वस्यप्रसवदातुरादित्यांतरपुरुषस्यदेवस्यहिरण्यगर्भोपाध्यर्वच्छिन्नस्यदेवस्यवाविज्ञानानंदस्वभावस्यब्रह्मणोवरेण्यंवरणीयंभर्गः भर्गशब्दोवीर्यवचनः वरुणाद्भवाअभिषिंचनाद्भर्गोऽपचक्रामवीर्यंवैभर्गइतिश्रुतिः ॥ तेनहिपाप्मानंभृज्जतिदहति ॥ भृजीभर्ज्जने ॥ अथवाभर्गस्तेजोवचनः ॥ यद्वा मंडलंपुरुषोरश्मयइत्येतात्त्रितयमभिप्रेयते ॥ देवस्यदेवनादिगुणयुक्तस्यधीमहि ध्यैचिंतायाम्अस्यछांदसंसंप्रसारणम् ॥ ध्यायामश्चिंतयामोनिदिध्यासनंतद्विषयंकुर्मइतियावत् ॥ धियोयोनः धीशब्दोबुद्धिवचनःकर्मवचनोवा ॥ बुद्धिःकर्माणिवायःसवितानोऽस्माकंप्रचोदयात् ॥ चुदसंचोदने ॥ प्रकर्षेणचोदयतिप्रेरयाति ॥ तस्यसवितुःसंबंधिवीर्यंतेजोवाध्यायामइतिसंबंधः ॥ वाक्यभेदेनवायोजना ॥ तत्सवितुर्वरणीयंवीर्यंतेजोवादेवस्यध्यायामः ॥ यश्चबुद्धीःप्रचोदयात्प्रेरयत्यस्माकंतंचध्यायामः ॥ सचसवितैवभवति ॥ लिंगव्यत्ययेनवायोजना ॥ तत्सवितुर्वरणीयंभर्गोदेवस्यध्यायामः ॥ धियोयोभर्गःअस्माकंप्रेरयतीति ॥ आपोहिष्ठेतितिसृभिःकंडिकाभिरितिशेषः ॥ तत्रमयोभुवस्तानऊर्जेदधातन ॥ महेरणायचक्षसे ॥ योवःशिवतमोरसस्तस्यभाजयतेहनः ॥ उशतीरिवमातरः ॥ तस्माअरंगमामवोयस्यक्षयायजिन्वथ ॥ आपोजनयथाचनइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ द्वितीयपादेतच्छ्रवणात्यदोऽध्याहारः ॥ हेआपःयायूयंमयोभुवःमयइतिसुखनाम सुखेनभावयित्र्यःस्थभवथसर्वप्राणिनाम् ॥

अब्दैवताइमेमंत्राःप्रोक्ताःस्वात्माभिषेचने ॥ प्रणवेनततोविप्रोमहाव्याहृतिभिस्ततः ॥ ४ ॥ आत्मानंपावयेद्विद्वान्गायत्र्याचततःकृती ॥
आपोहिष्ठेतितिसृभिःप्रत्यृचंपावनंस्मृतम् ॥ ५ ॥ एतेपिपावनामंत्राइदमापोहविष्मतीः ॥ देवीरापअपोदेवाद्रुपदादिवसंज्ञकाः ॥ ६ ॥

छन्दसःपरिपूर्तिकरोहिशब्दः ॥ तानोऽस्मान्ऊर्जेऽन्नायदधातनस्थापयत ॥ यथावयंसर्वस्यभोक्तारोभवेमतथाकुरुतेत्यभिप्रायः ॥ महेमहतेईरणायरमणीयायचक्षसेदर्शनायाऽस्मान्दधातनइत्यनुवर्तते ॥ एतदुक्तंभवति ॥ महच्चयद्दर्शनंपरब्रह्मलक्षणंरमणीयंतदस्माकंकुरुतेति ॥ अथवाहिशब्दोयस्मादर्थे कृत्वाव्याख्यायते ॥ नहिवेदेमात्रामात्रस्यानर्थक्यमिष्यतेसंभवेसति ॥ आपोहि आपःयस्मात्कारणान्मयोभुवःतानऊर्जेताशब्दस्यपंचम्यासन्नोतितस्माद्धेतोरस्मान्अन्नायस्थापयतमहतेरमणीयायचक्षसेदर्शनीयाय ॥ योवःयश्चवोयुष्माकंशिवतमःशांततमोरसस्तस्यभाजयतभागिनः कुरुतइहैवस्थितानस्मान्उशतीरिव ॥ वशकांतौ ॥ कृतसंप्रसारणस्यैतद्रूपम् ॥ कामयमानाइवमातरः मातृशब्दःसंबंधवचनः यथाकामयमानामातरःपुत्रस्यकल्याणंतैस्तैरर्थैर्भाजयेयुरेवंभाजयत ॥ तस्माअरम् ॥ अलमितिप्राप्तेलकारस्यरेफश्छांदसः ॥ हेआपस्तस्यचरसस्याधस्तनमंत्रयाचितस्यवोयुष्मत्संबंधिनःअलंपर्याप्तंगमामगच्छामवयम् ॥ पर्याप्तंनामरसविषयेवैतृष्ण्यंसदातृप्तिर्वा ॥ यस्यक्षयायजिन्वथ क्षयोनिवासइत्याद्युदात्तः ॥ षष्ठ्यर्थेचतुर्थी ॥ यस्येतिसामानाधिकरण्यादेशः ॥ यस्याहुतिपरिमाणभूतस्यक्षयस्यनिवासस्यएकदेशेनजिन्वथ ॥ जिन्वथिःप्रीतिकर्मा ॥ तर्पयथ पंचाहुतिपरिणामक्रमेणेदंब्रह्मादिस्तंबपर्यंतंजगत् ॥ तत्रचहेआपःजनयथालंबनम्अस्मत्तःनोऽस्मान्भोक्तृत्वेनपानदेवत्वमाशास्यतेति ॥ प्रत्यृचमृचमृचंप्रतिपावनंपावित्र्यंस्मृतंब्रह्मविद्भिरितिशेषः ॥ परमितिपाठेपरमुत्कृष्टम् ॥ ५ ॥ एतेवक्ष्यमाणाअपिमन्त्राःपावनाःपावित्र्यजनकाः ॥ इदमापइति ॥ प्रवहतावद्यंचमलंचयत् ॥ यच्चाभिदुद्रोहानृतंयच्चशेपेअभीरुणम् ॥ आपोमातस्मादेनसःपवमानश्चमुंचत्विति मंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेआपइदंपशुसंज्ञपननिमित्तंपापंप्रवहतअपनयत ॥ किंचावद्यमवदनीयंचयदभिशापादि मलंचयत्यच्चमलंशरीरसंलग्नंमूत्रपुरीषादिप्रसिद्धंतच्चप्रवहतअपन

यत॥ यच्चाभिदुद्रोहानृतम् द्रुहजिघांसायाम्॥यदपि चाभिद्रुग्धवानस्मि असत्यमुच्चार्यम्॥यच्चशेपेअभीरुणम्॥शपआक्रोशे यच्छपितवानस्मिअभीरुणमपराधिनमनपराधीतिनबिभेतियद्वाऽभिलुनातिछिनत्तिमर्माणियदुच्चरितंसत् ॥ यच्चाभीरुणम् ॥ आपःमा मांतस्मादेनसःपापात्पवमानःसोमोवायुर्वामुंचतुपृथक्करोत्विति ॥ हविष्मतीरिति ॥ इमाआपोहविष्मांआविवासति ॥ हविष्मान्देवोअध्वरोहविष्मांअस्तुसूर्यइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ लिंगोक्ताहविष्मतीहविषासंयुक्ताइमाआपः हविष्मान्हविषासंयुक्तोयजमानआविवासति ॥ आविपूर्वोवसतिः ॥ परिचरतीत्यर्थः ॥ यजमानोहविःप्रदानायपरिचरति ॥ हविष्मानध्वरोयज्ञःस्वशरीरनिष्पत्त्यर्थंहविष्मान्भवतुहविःसंपन्नोस्तु ॥ सुशोभनतयाईरणात्सूर्योदेवोयजमानस्यफलदानायस्वतृप्त्यर्थंहविष्मान्भवतुहविःसंपन्नोऽस्त्विति ॥ देवीरापइति ॥ अपान्नपाद्योवऊर्मिर्हविष्यः ॥ इंद्रियावान्मदिन्तमइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेदेव्यआपःअपान्नपात्संज्ञकोयोवऊर्मिस्तरंगःकल्लोलोहविष्यःहविर्योग्यःयज्ञियः इंद्रियावान् दीर्घश्छांदसः ॥ वीर्यवान् मदिंतमः मदयितृतमइति ॥ अपोदेवाइति ॥ मधुमतीरगृभ्णन्नूर्जस्वतीराजस्वश्चितानाः ॥ याभिर्मित्रावरुणावभ्यषिंचन्याभिरिंद्रमनयन्नत्यरातीरितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥मधुमतीःमधुरतयास्वादुरसोपेतामधुमत्यस्तामधुमतीःऊर्जस्वतीर्विशिष्टान्नरसवतीः राजस्वःराजसुवः ॥ षुञ्प्राणिप्रसवे॥ राजानंसुवतेजनयंतीतिराजसुवःचितानादेवतात्वमनेनचेतयमानाः परिहृष्टचारिण्यःअब्देवताः ॥ भकारश्छांदसः ॥ अगृभ्णन्गृहीतवंतः॥ अपोविशिनष्टि ॥ याभिर्मित्रावरुणाविति ॥ याभिरद्भिर्मित्रावरुणौदेवाअभ्यषिंचन् मित्रावरुणयोरभिषेकंकृतवंतः ॥ याभिरिंद्रमनयन्याभिरिंद्रंदेवराजम्अतिअरातीरदानशीलाः शत्रुसेनाअनयन् शत्रूनतीत्यअतिक्रम्यअधःकृत्यानयन्आनीतवंतः ताअपोगृभ्णन्नितिशेषइति ॥ द्रुपदादिवसंज्ञकाइति ॥ मुमुचानः स्विन्नःस्नातोमलादिव ॥ पूतंपवित्रेणेवाज्यमापः शुंधंतुमैनसइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ द्रोःपादोद्रुपदः ॥ द्रुशब्दोवृक्षवचनः ॥ द्रुपदोवृक्षमयःपादःपादुकः ॥ एकवचनमविवक्षितम् गमन

शन्नोदेवीरपोदेवीस्तथापाꣳरसमित्यपि ॥ पुनंतुमेतिचनवपावमान्यःप्रकीर्तिताः ॥ ७ ॥

साधनत्वेनपादुकाभ्याम् ॥ मुमुचानोमुच्यमानोयथापुमान्गमनावसानेक्लेशेनमुच्यते स्विन्नःस्वेदंप्राप्तःपुमांस्तन्निवृत्त्यर्थंस्नातोमलादिवयथामलाद्विमुच्यते ॥ पूतंपवित्रेणेवाज्यंयथापवित्रेणपूतमाज्यं पवित्राद्विमुच्यतेपृथक्क्रियतेतथाआपःशुंधंतुमैनसःमामांयथाउपासिताआपएनसःपापात्सकाशाच्छुंधंतु मस्विन्नस्यकृतस्नानमलात्तापादिकृतःअतःशुद्धिविशेषतोमेपापनिवृत्तिंशंधंतु पृथक्कुर्वंत्विति ॥ ॥ ६ ॥ शन्नोदेवीरिति ॥ अभिष्टयआपोभवंतुपीतये ॥ शंयोरभिस्रवंतुनइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ नोस्माकंदेवीर्देव्यआपोऽभिष्टयेऽभिषेकायाभीष्टायवापीतयेपानायचशंसुखरूपाभवंतु ॥ शंयोरभिस्रवंतुनःयोरोगाणांपृथक्करणहेतोःशंसुखरूपाःसत्यआपोनोऽस्मानभिस्रवंत्विति ॥ आपोदेवीरिति ॥ उपसृजमधुमतीरयक्ष्मायप्रजाभ्यः ॥ तासामास्थानादुज्जिहतामोषधयःसुपिप्पलाइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ सिंधुद्वीपआपिन्यंकुमारिणीबृहती ॥ विधूममग्नइत्यानंतर्यादत्रकर्तृत्वेनाग्निर्विवक्ष्यतेद्यौर्वा ॥ प्रजाभ्यः ॥ अत्रविभक्तिव्यत्ययः ॥ प्रजानामयक्ष्माययक्ष्माव्याधिरयक्ष्मार्थंमधुमतीर्देवीरापउपसृजेतिसंबंधः ॥ देवीर्देवनादिगुणसंयुक्तामधुमतीःरसवतीर्वृष्टिरूपाआपउपसृजनिक्षिप ॥ तासांभूमिगतानामपामास्थानादपांरससंबंधितयाअपांरससंपृक्तमुज्जितंक्षेत्रलक्षणस्थानात्सुपिप्पलाःसुष्ठुपिप्पलंफलंयासामोषधीनांताः सुपिप्पलाः फलपाकांताओषधयःशाल्यादयउज्जिहताम् ओहाङ्गतौ उद्गच्छंत्विति ॥ अपांरसमिति ॥ उद्वयसꣳसूर्येसंतꣳसमाहितम् ॥ अपाꣳरसःस्ययोरसस्तंवोगृह्णाम्युत्तममितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ रसःसारःसोऽपांवायुः ॥ एषवाअपांरसोयोयंपवतइतिश्रुतिः ॥ उद्वयसम्उद्गतंवयोऽन्नंयस्माद्वायोस्तमुद्वयसंवायुंसूर्येसंतंसमाहितमित्यनयोः पदयोर्व्यत्ययोऽर्थसंबंधात्सूर्येसमाहितंसंतंसमारोपितंस्थापितंसंतंगृह्णामीतिवक्ष्यमाणेनसंबंधः ॥ अपांरसस्ययोरसस्तंवोगृह्णाम्युत्तमम् अपांरसोवायुस्तस्यापिरसःसारःप्रजापतिःसहियज्ञलोककालाग्निवायुसूर्यऋग्यजुःसामादिवपुस्तंवयःशब्देनाह॥अपोगृह्णामिउत्तममुत्कृष्टतमम्॥यद्वा वयःशब्दोऽनर्थकः॥अपांरसस्यवायोर्योरसःप्रजापतिस्तंगृह्णामीतितस्मिन्पक्षेयोजना॥पुनंतुमेतीति ॥ पावमान्यःपा

वित्र्यकर्त्र्यःऋचइत्यर्थः।।तत्रपुनंतुमापितरःसोम्यासःपुनंतुमापितामहाः पुनंतुप्रपितामहाः पवित्रेणशतायुषेतिप्रथमोमंत्रः।। पुनंतुमापितरःसोम्यासः सोमार्हाःसोम्याःसोमसंपादिनोवासोम्याःसोम्याए
वसोम्यासःपितरोमामांयजमानंपुनंतुशोधयंतु।।पितामहाःपितुःपितरोमामांपुनंतु तत्पितरःप्रपितामहाःपुनंतु।। केनपुनंतु पवित्रेणपवनहेतुभूतेनशतायुषा येनपवित्रेणपूतःशतायुर्भवतितत्पवित्रंशतायुस्तेन
शतायुषापवित्रेणमांपुनंतु पावनंचपापनोदनम् शुद्धिफलग्रहणयोग्यताशुद्धिमापादयंत्विति ।। पुनंतु मापितामहाःपुनंतुप्रपितामहाः ।। पवित्रेणशतायुषाविश्वमायुर्व्यश्नवैइतिद्वितीयोमंत्रः ।। अस्यार्थः ।।
पुनंतुमामांपितामहाश्चपुनंतुशतायुषापवित्रेणपुनंतु प्रपितामहाश्चपुनंतुविश्वमायुरेतैःसर्वैर्दत्तंविश्वंसर्वमायुर्व्यश्नवै ।। अशूङ्व्याप्तौ ।। अहंव्यश्नवैव्यश्नुयामिति ।। अग्नआयूंषिपवसआसुवोर्जमिषंचनः ।।
आरेबाधस्वदुच्छुनामितितृतीयोमंत्रः ।। अस्यार्थः ।। आग्नेयीगायत्रीवैश्वानरः ।। हेश्रीभगवन्नग्नेनोऽस्मान्प्रति आयूंषिआयुःप्रापकानिकर्माणिपवसे अंतर्गतणिजर्थोयं पावयसेगमयसि ।। किंचआसु
वोर्जमिषंचनः इषंव्रीह्यादिकम्ऊर्जंदधिक्षीराद्युपसेच नंनोऽस्मभ्यमासुवअभ्यनुजानीहि ।। आरेदूरेव्यवस्थितंसंतंदुच्छुनांदुच्छुदौर्गत्यंव्याधयश्च ।। दुर्जनप्रभृतयोलक्ष्यंतेतान्बाधस्वेत्यर्थः ।। पुनंतुमादेव
जनाःपुनंतुमनसाधिया ।। पुनंतुविश्वाभूतानिजातवेदःपुनीहिमेतिचतुर्थोमंत्रः ।। अस्यार्थः ।। लिंगोक्तदेवत्यानुष्टुप्।।देवजना देवानुगाजनामामांपुनंतु पुनंतुमनसाधियःमनसाविवेकेनसंपन्नेनमनसासं
जाताधियोदेवताविषयज्ञानानिकर्माणिवामांपुनंतु ।। विश्वानिभूतानिमांपुनंतु ।। हेश्रीजातवेदःमांपुनीहीति ।। आग्नेयीगायत्री ।। पवित्रेणपुनीहिमाशुक्रेणदेवदीद्यत् ।। अग्नेक्रत्वाक्रतूँरनुइतिपंचमो
मंत्रः ।। हेदेवदीद्यत्दीप्यमानश्रीभगवन्नग्नेशुक्रेणशुद्धेनपवित्रेणमांपुनीहीति ।। यत्तेपवित्रमर्चिष्यग्नेविततमंतरा ।। ब्रह्मतेनपुनातुमाइतिषष्ठोमंत्रः ।। अस्यार्थः ।। आग्नेयीब्राह्मीचगायत्रीतृतीयःपादो
ब्रह्मदेवत्यः ।। हेश्रीभगवन्नग्नेयत्तेपवित्रमर्चिषिपरमतेजसिअंतरामध्येविततंतेतवयत्पवित्रंपवनहेतुभूतंविततमतिविस्तृतरूपंपवित्रेतिष्ठतितेनपवित्रेणमांपुनीहि ।। ब्रह्मतेनपुनातुमांवेदलक्षणंयद्ब्रह्मपरंयद्ब्रह्म

ततोऽघमर्षणंजप्त्वाद्रुपदांचततोजपेत् ।। प्राणायामंचविधिवदथवांतर्जलेजपेत् ।। ८ ।।

तेनब्रह्मणामांपुनातु ।। यद्वा अर्चिषिविततंयत्पवित्रंतेनपवित्रेणाभ्यनुज्ञातेनब्रह्मणापुनात्विति ।। पवमानःसोअद्यनःपवित्रेणविचर्षणिः ।। यःपोतासपुनातुमेतिसप्तमोमंत्रः ।। अस्यार्थः ।। सोमदेव
त्यागायत्रीतृतीयःपादोवायव्यः ।। पवमानःससोमःअद्यास्मिन्नहनिनोऽस्मान्पवित्रेणपावनेनविचर्षणिर्द्रष्टाकृताकृतंप्रत्यवेक्ष्यामि ।। कोमांपुनातु ।। यःस्वभावतःपोतापवनकर्तावायुःसमांपुनात्विति ।।
उभाभ्यांदेवसवितःपवित्रेणसवेनच ।। मांपुनीहिविश्वतइत्यष्टमोमंत्रः ।। अस्यार्थः ।। सवितृदेवतागायत्री ।। हेदेवसवितःपवित्रेणसवेनच्चअनेनपवित्रेणसवेनानेन यागेनचेत्युभाभ्यांपवित्रसवाभ्यांमांपुनी
हिविश्वतःसर्वतोमांपावयेति ।। वैश्वदेवीपुनतीदेव्यागाद्यस्यामिमाबह्व्यस्तन्वोवीतपृष्ठाः ।। तयामदंतःसधमादेषुवयंस्यामपतयोरयीणामितिनवमोमंत्रः।।अस्यार्थः।। वैश्वदेवीत्रिष्टुप्।।वैश्वदेवीविश्वदेवत्या
सुराकुंभी पुनतीपावनंकुर्वाणा देवीदेवताआगात्आगता यस्यांदेव्यामिमाबह्व्यस्तन्वोबहुशरीराणि वीतपृष्ठाःवीतापरभागानिरंतरधाराबह्व्यःसंति तयासुराकुंभ्यादेव्यामदंतोमोदमानाःसधमादेषुसहर्ष
प्राप्तिस्थानेषुवयंरयीणांधनानांपतयःस्यामभवेम ।। ७ ।। ततोऽघमर्षणमिति ।। ऋतंचसत्यंचाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत ।। ततोरात्र्यजायतततःसमुद्रोअर्णवः ।। समुद्रादर्णवादधिसंवत्सरोअजायत ।।
अहोरात्राणिविदधद्विश्वस्यमिषतोवशी ।। सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत् ।। दिवंचपृथिवींचांतरिक्षमथोस्वः इत्यघमर्षणमंत्रः ।। अस्यार्थः ।। ऋतंसत्यमितिपरब्रह्मोच्यते ।। तथाचश्रुतिः ।।
ऋतमेकाक्षरंब्रह्मसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेति ।। आसीदित्यध्याहार्यम् ।। तदयमर्थः ।। ऋतंचसत्यंचासीत् परब्रह्मासीत्।।एतेनमहाप्रलयावस्थाप्रतिपादिता।। महाप्रलयसमयेकेवलंब्रह्ममात्रमासीदित्यर्थः ।।
ततोमहाप्रलयावस्थायामेवरात्र्यजायतरात्रिःसमुत्पन्ना केवलमंधकारमयमासीदित्यर्थः ।। तथाचस्मृतिः ।। अपएवससर्जादाविति ।। किंभूतात्तपसः ।। अभीद्धात्अभिसर्वतोभावेनसमृद्धात् ।।
लब्धप्रलयसमयेहिऋद्धवद्दृष्टंभवति ।। ततःसमुद्रादर्णवाद्धातास्रष्टाअजायत ।। किंभूतः ।। मिषतःप्रकटीभवतोविश्वस्यवशीप्रभुः ।। महाप्रलयेविलुप्तसृष्टजगतोनिर्माणेप्रभुरित्यर्थः ।। सधाताय

थापूर्वंयथाक्रमंसूर्याचंद्रमसावकल्पयत् ॥ किंभूतौ ॥ अहोरात्राणिविदधत्कुर्वाणौ ततःसूर्यचंद्रयोरुत्पत्त्यनंतरंसंवत्सरोऽजायत ॥ सूर्यचंद्रोत्पत्तौरात्रिदिनविभागकल्पनयासंवत्सरःसृष्टः॥अथानंतरंदिवं स्वर्गंपृथिवींमहीमंतरिक्षमाकाशंस्वर्नक्षत्रलोकोपरिस्थितंस्वर्गलोकंसएवधाताऽकल्पयत् ॥ चराचरात्मकंसकललोकंसएवसृष्टवानिति ॥ द्रुपदामितिप्रतीकग्रहणाभिप्रायेण ॥८॥९॥११०॥११॥१२॥ चतुःस्रक्तिरिति ॥ नाभिर्ऋतस्यसप्रथाः ॥ सनोविश्वायुःसप्रथाः ॥ सनःसर्वायुःसप्रथाः ॥ अपद्वेषोअपह्वरोऽन्यव्रतस्यसश्चिमेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ चतुःस्रक्तिर्दिशोयश्चवीरस्यस्रक्तयःकोणेषु चतुःस्रक्तिर्यश्चनाभिर्नहनमृतस्यसप्रथाः ॥ अभ्यासेभूयांसमर्थंमन्यंते॥ त्वत्प्रसादाच्चापद्वेषःअपगच्छतुद्वेषोऽस्मत्तः ॥ वीतरागाःस्यामेत्यभिप्रायः ॥ अपह्वरः भरह्वरचलने अपगच्छतुचलनमस्मत्तः ॥ जनित्वाम्रियतेमृत्वाजायतइत्येतच्चलनमभिप्रेतम् ॥ अन्यव्रतस्यसश्चिममन्यद्व्रतंकर्मयस्यमनुष्यकर्मणःसकाशादार्तानुग्रहात्मकंसतथोक्तस्तस्यकर्मवयंसेवामहेसाधुवयंप्राप्ताःसंतइति ॥ १३ ॥ १४ ॥

प्रणवंत्रिर्जपेद्वापिविष्णुंवासंस्मरेत्सुधीः ॥ स्नात्वेत्थंवस्त्रमापीड्यगृह्णीयाद्धौतवाससी ॥ ९ ॥ आचम्यचततःकुर्यात्प्रातःसंध्यांकुशान्विताम् ॥ योनसंध्यामुपासीतब्राह्मणोहिविशेषतः ॥ ११० ॥ सजीवन्नेवशूद्रस्तुमृतःश्वाजायतेध्रुवम् ॥ संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हःसर्वकर्मसु ॥ ११ ॥ यदन्यत्कुरुतेकर्मनतस्यफलभाग्भवेत् ॥ प्रणवंप्राग्दिशिस्मृत्वाततोदत्त्वाकुशासनम् ॥ १२ ॥ चतुःस्रक्तिरिमंमंत्रंपठित्वानान्यदृङ्मनाः ॥ १३ ॥ प्राङ्मुखोबद्धचूडोवाप्युपविष्टउदङ्मुखः ॥ प्रदक्षिणंस्वमभ्युक्ष्यप्राणायामंसमाचरेत् ॥ १४ ॥ गायत्रींशिरसासार्धंसप्तव्याहृतिपूर्विकाम् ॥ त्रिर्जपेत्सदशोंकारःप्राणायामोयमुच्यते ॥१५॥ प्राणायामांश्चरन्विप्रोनियतेंद्रियमानसः ॥ अहोरात्रकृतैःपापैर्मुक्तोभवतितत्क्षणात् ॥१६॥ दशद्वादशसंख्यावाप्राणायामाःकृतायदि ॥ नियम्यमानसंतेनतदात्तंमहत्तपः ॥ १७ ॥ सव्याहृतिप्रणवकाःप्राणायामास्तुषोडश ॥ अपिभ्रूणहनंमासात्पुनंत्यहरहःकृताः ॥ १८ ॥ यथापार्थिवधातूनांदह्यंतेधमनान्मलाः ॥ तथेंद्रियैःकृतादोषाज्वाल्यंतेप्राणसंयमात् ॥ १९ ॥ एकंसंभोज्यविधिवद्ब्राह्मणंयत्फलंलभेत् ॥ प्राणायामैर्द्वादशभिस्तत्फलंश्रद्धयाप्यते ॥ १२० ॥ वेदादिवाङ्मयंसर्वंप्रणवेयत्प्रतिष्ठितम् ॥ ततःप्रणवमभ्यस्येद्वेदादिंवेदजापकः ॥ २१ ॥ प्रणवेनित्ययुक्तस्यसप्तसुव्याहृतिष्वपि ॥ त्रिपदायांतुगायत्र्यांनभयंजायतेक्वचित् ॥२२॥ एकाक्षरंपरंब्रह्मप्राणायामःपरंतपः ॥ गायत्र्यास्तुपरंनास्तिपावनंकलशोद्भव ॥ २३ ॥ कर्मणामनसावाचायद्रात्रौकुरुतेत्वघम् ॥ उत्तिष्ठन्पूर्वसंध्यायांप्राणायामैर्विशोधयेत् ॥ २४ ॥

गायत्रीमिति ॥ शिरसासार्धम्आपोज्योतीरसोऽमृतंब्रह्मभूर्भुवःस्वरोमित्यनेनसहसहितामित्यर्थः ॥ सप्तव्याहृतयोभूरादयःपूर्वंप्रथमंयस्यास्ताम् ॥ ॐभूःॐभुवःॐस्वःॐमहःॐजनःॐतपःॐसत्यं ॐतत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि॥धियोयोनःप्रचोदयात्॥ ॐआपोज्योतीरसोऽमृतंब्रह्मभूर्भुवःस्वरोमित्येवंभूतांगायत्रींत्रिर्वारत्रयंजपेत्॥सोयंदशोंकारोदशोंकारसहितोवाऽयंप्राणायामउच्यतइत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भ्रूणहनंगर्भहंतारंश्रेष्ठब्राह्मणहंतारंवा ॥ १८ ॥ दह्यंतेदाहकर्तृभिरितिशेषः ॥ धमनादग्निसंयोगात् ॥ ज्वाल्यंतेनाश्यंतेप्राणायामकर्तृभिरितिशेषः ॥ प्राणसंयमात्प्राणायामात् ॥ १९ ॥ १२० ॥ वेदादिरूपंयद्वाङ्मयंतत्सर्वंयस्मात्प्रणवेप्रतिष्ठितंततस्तस्माद्वेदजापकःप्रणवमभ्यसेत् ॥ कथंभूतम् ॥ वेदादिंवेदादेःकारणम् ॥ तथाचोक्तम् ॥ ॐकारप्रभवावेदाॐकारप्रभवाःस्वराः ॥ ॐकारप्रभवंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरमिति ॥२१॥२२॥ भयाभावेहेतुमाह ॥ एकाक्षरमिति॥ एकाक्षरंप्रणवम् ॥२३॥ उत्तिष्ठन्शयनात् ॥ अथवापूर्वसंध्यायामुत्तिष्ठन्उत्कर्षेणतिष्ठंस्तां

कुर्वन्नित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ गायत्र्यभ्यासमात्रःगायत्रीसारमात्रः ॥ जितेंद्रियःसुयंत्रितः ॥ तथाचमनुः ॥ गायत्रीसारमात्रोपिवरंविप्रःसुयंत्रितः ॥ नायंत्रित
स्त्रिवेदोपिसर्वाशीसर्वविक्रयीति ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ उषर्देव्याःप्रातःकालोपास्यायागायत्र्याः ॥ ३४ ॥ सूर्यश्चेतीति ॥ मामन्युश्चमन्युपतयश्चमन्युकृतेभ्यःपापेभ्योरक्षंताम् ॥
यद्रात्र्यापापमकार्षं मनसावाचाहस्ताभ्याम् पद्भ्यामुदरेणशिश्ना अहस्तदवलुंपतु यत्किंच दुरितंमयि इदमहंमाममृतयोनौ सूर्येज्योतिषिपरमात्मनिजुहोमिस्वाहेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ मामां
रक्षंताम् ॥ के सूर्यश्चमन्युश्चमन्युर्यज्ञः ॥ केभ्यःपापेभ्यः ॥ किंभूतेभ्योमन्युकृतेभ्यःअसागयज्ञकृतेभ्यः ॥ तथामन्युपतयोयज्ञपतयोमन्युःक्रोधोवाक्रोधपतयइंद्रियाणिक्रोधकृतेभ्यःपापेभ्यःक्रोधो
रक्षतामितिकिमुक्तंस्यात्॥ ममैतादृशःक्रोधोमाभवतुयेनाहमकार्यंनकरोमीति ॥ किंचयत्पापंरात्र्याकार्षंकेन मनसावाचाहस्ताभ्यांपद्भ्यामुदरेणशिश्नाशिश्नेन तत्पापमहर्दिवसोऽवलुंपतुखंडयतु यत्किं

यदह्नाकुरुतेपापंमनोवाक्कायकर्मभिः ॥ आसीनःपश्चिमांसंध्यांतत्प्राणायामतोहरेत् ॥ २५ ॥ पूर्वांसंध्यांजपंस्तिष्ठेत्सावित्रीमार्कदर्शनात् ॥ पश्चिमां
तुसमासीनःसम्यगृक्षविभावनात् ॥ २६ ॥ पूर्वांसंध्यांजपंस्तिष्ठन्नैशमेनोव्यपोहति ॥ पश्चिमांतुसमासीनोमलंहंतिदिवाकृतम् ॥ २७ ॥ नोपतिष्ठेत्तुयः
पूर्वांनोपास्तेयस्तुपश्चिमाम् ॥ सशूद्रवद्बहिष्कार्यःसर्वस्माद्द्विजकर्मणः ॥ २८ ॥ अपांसमीपमासाद्यनित्यकर्मसमाचरेत् ॥ गायत्रीमप्यधीयीतग
त्वारण्यंसमाहितः ॥ २९ ॥ गृहाद्दशगुणायस्मात्संध्याबहिरुपासिता ॥ गायत्र्यभ्यासमात्रोपिवरंविप्रोजितेंद्रियः ॥ १३० ॥ त्रिवेद्यपिचनोमान्यः
सर्वभुक्सर्वविक्रयी ॥ सवितादेवतायस्यामुखमग्निस्त्रिपाच्चया ॥ ३१ ॥ विश्वामित्रऋषिश्छंदोगायत्रीसाविशिष्यते ॥ गायत्रीमुषसिध्यायेल्लोहितां
ब्रह्मदैवताम् ॥ ३२ ॥ हंसारूढामष्टवर्षांरक्तस्रगनुलेपनाम् ॥ ऋक्स्वरूपामभयदामक्षमालावलंबिनीम् ॥ ३३ ॥ व्यासर्षिणास्तूयमानांछं
दसानुष्टुभायुताम् ॥ एतद्ध्यानादुषर्देव्यानैशमेनोव्यपोहति ॥ ३४ ॥ सूर्यश्चेतिचमंत्रेणस्यादाचमनमुत्तमम् ॥ आपोहिष्ठेतितिसृभिर्मार्जनंतुततश्चरेत्
॥ ३५ ॥ भूमौशिरसिचाकाशआकाशेभुविमस्तके ॥ मस्तकेचतथाकाशेभूमौचनवधाक्षिपेत् ॥ ३६ ॥ भूमिशब्देनचरणावाकाशंहृदयंस्मृतम् ॥
शिरस्येवशिरःशब्दोमार्जनज्ञैरुदाहृतः ॥ ३७ ॥ वारुणादपिचाग्नेयाद्वायव्यादपिचैंद्रतः ॥ मंत्रस्नानादपिपरंब्राह्मंस्नानमिदंपरम् ॥ ३८ ॥

चमयिमदाश्रितंदुरितंपापंतदिदमहंसूर्येजुहोमि॥ किंभूते ॥ ज्योतिषिहृत्पद्ममध्यस्थितप्रकाशस्वरूपे॥परमात्मनिपरमात्मस्वरूपे॥अमृतयोनौचेतनात्मकारणे ॥ पानीयरूपेणतत्पापंजुहोमिस्वाहासुहुतं
भवत्विति ॥३५॥ आपोहिष्ठेतितिसृभिर्व्याख्यातंब्राह्मंस्नानमाह भूमावित्यादिद्वाभ्याम् ॥ ३६ ॥ भूमावितिश्लोकगतंपादत्रयंस्वयमेवव्याचष्टे ॥ भूमिशब्देनेति ॥ ३७ ॥ वारुणादिति ॥ इदंभूमा
वित्यादिनोक्तंब्राह्मंस्नानंवारुणादित्यादिपंचस्नानात्परंभिन्नंपरंश्रेष्ठंचेत्यन्वयः ॥ तत्रवारुणंजलजम् ॥ आग्नेयमग्निहोत्रविभूतिजम् ॥ वायव्यंवायुनानीयमानगोरजोजम् ॥ ऐंद्रमभ्रंविनाऐरावतकरो
ज्झितवारिजम् ॥ मांत्रंमूलमंत्रजंवैदिकमंत्रजंवा ॥ तथाचोक्तम् ॥ मांत्रंभौमंतथाग्नेयंवायव्यंदिव्यमेवच ॥ वारुणंमानसंचैवसप्तधैवंप्रकीर्तितमिति ॥ तत्रभौमंमृदालंबनंतिलकादिधारणमितियावत् ॥
दिव्यमैंद्रम् ॥ मानसंसगुणनिर्गुणभेदेनहरिहरयोश्चिंतनम् ॥ तथाचब्राह्मादपिस्नानान्मानसंस्नानमधिकमितिदर्शितंभवति ॥ यद्वा भूमावित्यादिश्लोकद्वयंमार्जनविशेषपरंतदावारुणादित्यस्यायमर्थः ॥

वारुणादिपंचस्नानादित्युपलक्षणंभौमस्नानादपिब्राह्मंस्नानंयदिदंपरंभिन्नंपरंश्रेष्ठंचेत्यर्थः ॥ अस्मिन्पक्षेब्राह्मंमानसमेव ॥ ३८ ॥ तत्स्तौति ॥ ब्राह्मस्नानेनेति ॥ ३९ ॥ ननुवारुणाग्नेययोरेवश्रे
ष्ठत्वंप्रतिभातिप्रायशःसर्वैः क्रियमाणत्वादित्याशंक्यनिराकरोति नक्तमितिद्वयेन ॥ १४० ॥ रासभागर्दभाः ॥ ४१ ॥ एवंस्थितेफलितमाह ॥ सस्नातइति ॥ ४२ ॥ तर्हितत्कथंस्यादित्याकां
क्षापूर्वकंसहेतुकमाह ॥ तदेवेति ॥ ४३ ॥ समाश्रयेच्चिंतयेत् ॥ मनोमलाःकामाः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ननुविश्वेशानुग्रहएवकुतःस्यात्तत्राह ॥ विश्वेशानुग्रहइति ॥ तंसदाचारम् ॥ ४६ ॥

ब्राह्मस्नानेनयःस्नातःसबाह्याभ्यंतरेशुचिः ॥ सर्वत्रचार्हतामेतिदेवपूजादिकर्मणि ॥३९ ॥ नक्तंदिनंनिमज्ज्याप्सुकैवर्ताःकिमुपावनाः ॥ शतशोपितथा
स्नातानशुद्धाभावदूषिताः ॥ १४० ॥ अंतःकरणशुद्धायेतान्विभूतिःपावित्रयेत् ॥ किंपावनाःप्रकीर्त्यंतेरासभाभस्मधूसराः ॥ ४१ ॥ सस्नातःसर्व
तीर्थेषुससर्वमलवर्जितः ॥ तेनक्रतुशतैरिष्टंचेतोयस्येहनिर्मलम् ॥ ४२ ॥ तदेवनिर्मलंचेतोयथास्यात्तन्मुनेशृणु ॥ विश्वेशश्चेत्प्रसन्नःस्यात्तदास्यान्ना
न्यथाक्वचित् ॥ ४३ ॥ तस्माच्चेतोविशुद्ध्यर्थंकाशीनाथंसमाश्रयेत् ॥ तदाश्रयेणानियतंसंक्षीयंतेमनोमलाः ॥ ४४ ॥ संक्षीणमानसमलोविश्वेशानु
ग्रहात्परात् ॥ इदंशरीरमुत्सृज्यपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ४५ ॥ विश्वेशानुग्रहेहेतुःसदाचारोमतोनृणाम् ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितंतस्मात्तमनुसंश्रयेत् ॥
॥ ४६ ॥ द्रुपदांतुततोजप्त्वाजलमादायपाणिना ॥ कुर्यादृतंचमंत्रेणाविधिज्ञस्त्वघमर्षणम् ॥ ४७ ॥ निमज्ज्याप्सुचयोविद्वाञ्जपेत्त्रिरघमर्षणम् ॥ यथा
श्वमेधावभृथस्तस्यस्यात्तत्तथाध्रुवम् ॥ ४८ ॥ जलेवापिस्थलेवापियःकुर्यादघमर्षणम् ॥ तस्याघौघोविनश्येतयथासूर्योदयेतमः ॥ ४९ ॥ इमंमंत्रं
ततश्चोक्त्वाकुर्यादाचमनंद्विजः ॥ आचार्याःकेचिदिच्छंतिशाखाभेदेनचापरे ॥ १५० ॥ अंतश्चरसिभूतेषुगुहायांविश्वतोमुखः ॥ त्वंयज्ञस्त्वंवषट्कार
आपोज्योतीरसोऽमृतम् ॥ ५१ ॥ गायत्रींशिरसाहीनांमहाव्याहृतिपूर्विकाम् ॥ प्रणवाद्यांजपंस्तिष्ठन्क्षिपेदंभोंजलित्रयम् ॥ ५२ ॥ तेनवज्रोदकेनाशुमं
देहानामराक्षसाः ॥ सूर्यारयःप्रलीयंतेशैलावज्रहताइव ॥५३॥ विवस्वतःसहायार्थंयोद्विजोनांजलित्रयम् ॥ क्षिपेन्मंदेहनाशायसोपिमंदेहतांव्रजेत्॥५४॥
प्रातस्तावज्जपंस्तिष्ठेद्यावत्सूर्यस्यदर्शनम्॥ उपविष्टोजपेत्सायमृक्षाणामाविलोकनात्॥५५॥ काललोपोनकर्तव्योद्विजेनस्वहितेप्सुना॥ अर्घोंदयास्ततसम
येतस्माद्वज्रोदकंक्षिपेत् ॥५६ ॥ विधिनापिकृतासंध्याकालातीताऽफलाभवेत् ॥ अयमेवहिदृष्टांतोवंध्यास्त्रीमैथुनंयथा ॥५७॥ जलंवामकरेकृत्वायायासं
ध्याचरिताद्विजैः ॥ वृषलीसापरिज्ञेयारक्षोगणमुदावहा ॥५८॥ उद्वयंतमुदुत्यंचचित्रंदेवेतितत्परम् ॥ तच्चक्षुरित्युपस्थानमंत्राब्रध्नस्यासिद्धिदाः ॥५९॥

द्रपदामितिऋतंचेतिमंत्रद्वयंपूर्वमेवव्याख्यातमितिप्रतीकतयाएकदेशग्रहणाभिप्रायेण ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इममिमंमेवरुणेतिमंत्रम् ॥ आचार्याइति ॥ केचिदपरेआचार्याःशाखाभेदेनांतश्चरसी
त्याचमनमंत्रमिच्छंतीतिशेषः ॥ इमंवक्ष्यमाणंमंत्रमुक्त्वाऽऽचमनंकुर्यादित्यत्रहेतुमाह ॥ आचार्याइति ॥ मन्त्रमेवदर्शयति ॥ अंतश्चरसीत्येवंवान्वयः ॥ गुहायांबुद्धौ ॥ विश्वतोमुखःसर्वत्रा
ननः ॥ रसआनंदःअमृतंषड्विकाररहितम् ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ उद्वयंतमित्यनुस्वारआर्षः ॥ प्रतीकाभिप्रायोवा ॥ मसः

परिस्वःपश्यंतउत्तरम् ॥ देवंदेवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तममितिमंत्रशेषः ॥ अस्याऽर्थः ॥ ततुवयंतमसःपरि तमःप्रचुरादस्माल्लोकात्तमसःपाप्मनोवापरिउपरिस्वःस्वर्गेलोकेदेवत्रादेवेषुउत्तरंदेवं
देवनादिगुणयुक्तमुत्तमंसर्वज्योतिर्भ्यउत्तममुत्कृष्टतमंसूर्यंसर्वप्रेरकंपश्यंतःशास्त्रदृष्ट्यासाक्षात्कुर्वंतःसूर्यंज्योतिःउत् अगन्मवहतास्मेति (?) ॥उदुत्यमिति ॥ जातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः॥दृशेविश्वायसूर्यमिति
मंत्रशेषः ॥ अस्यायमर्थः ॥ उदित्युपसर्गः ॥ उइतिचनिपातः ॥ त्यच्छब्दस्यरूपंत्यमिति ॥ त्यंजातवेदसंजातंजातंवेत्तिवेदयतीतिजातवेदास्तंजातवेदसंसर्वज्ञंदेवंदेवनादिगुणयुक्तम् ॥ सूर्यम् ॥
चितीज्ञाने ॥ केतवःप्रज्ञानात्मकाअसंख्यातारश्मयःउएवउद्वहंतिविश्वायविश्वस्यसर्वस्यजगतःदृशेदर्शनायसर्वलोकस्यदर्शनादिव्यवहारसिद्ध्यर्थंवहंतीउद्वहंतीतिसंबंधइति॥चित्रंदेवेति ॥ नामुदगादनीकं
चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः ॥ आप्राद्यावापृथिवीअन्तरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेतिमन्त्रशेषः ॥ अस्यायमर्थः ॥ चित्रमितिक्रियाविशेषणम् ॥ चित्रंविचित्रंयथाभवतितथोदगात् ॥ आश्चर्यंहि
स्वकीयेनज्योतिषाशार्वरंतमोपहत्यान्येषांचज्योतिषांज्योतिरादायगच्छतीति ॥ यद्वा चित्रंचायनीयंदर्शनायउदगात् ॥ देवानांरश्मीनामनीकंमुखंप्रथममुदगात् ॥ ततोदेवानांरश्मीनामनीकंर
श्मिसंघातश्चित्रंविचित्रंचायतनीयमादित्यमंडलमुदगादित्यर्थः ॥ तच्चमित्रस्यवरुणस्याग्नेरित्येतेषांचक्षुर्दृष्टिःसदेवमनुष्यस्यजगतोयच्चक्षुस्तदादित्यमंडलमाप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षं प्रापूरणे द्यावा
पृथिवीतन्मध्यमंतरिक्षंचस्वकीयेनप्रकाशेनआसमंतात्प्राः पुरुषव्यत्ययः ॥ अप्रात्आपूरितवान् ॥ सूर्योदयेहिरूपादयोऽभिव्यज्यंते. कालस्यापिविशिष्टक्रियाहेतुत्वंयजमानानांचविशिष्टक्रियाकर्तृ

**सहस्रकृत्वोगायत्र्याःशतकृत्वोथवापुनः ॥ दशकृत्वोथदेव्यैवकुर्यात्सौरीमुपस्थितिम् ॥ १६० ॥ सहस्रपरमांदेवींशतमध्यांदशावराम् ॥ गायत्रींयोजपे
द्विप्रोनसपापैःप्रलिप्यते ॥ ६१ ॥ विभ्राडित्यनुवाकंवासूक्तंवापौरुषंजपेत् ॥ शिवसंकल्पमथवाब्राह्मणंमंडलंतुवा ॥ ६२ ॥ एतानिचोपस्थानानिरवि
प्रीतिकराणिच ॥ रक्तचंदनमिश्राद्भिरक्षतैःकुसुमैःकुशैः ॥६३॥ वेदोक्तैरागमोक्तैर्वामंत्रैरर्घंप्रदापयेत् ॥ अर्चितःसवितायेनतेनत्रैलोक्यमर्चितम् ॥६४॥
अर्चितःसवितासूतेसुतान्पशुवसूनिच ॥ व्याधीन्हरेद्ददात्यायुःपूरयेद्वांछितान्यपि ॥ ६५ ॥ अयंहिरुद्रआदित्योहरिरेषदिवाकरः ॥ रविर्हिरण्यगर्भोसौ
त्रयीरूपोयमर्यमा ॥ ६६ ॥**

त्वंदेवानांचविशिष्टपूजाविषयत्वमित्यादिकंसर्वंसूर्योदयायत्तमित्यर्थः ॥ सएवसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषःअस्यजगतःजगंतिगच्छतीतिजगत्तस्यजगतोजंगमस्यतस्थुषःस्थितिशीलस्यस्थावरस्यसूर्यःसर्व
प्रेरकोभगवान्आत्मासर्वस्यप्रत्यगात्मभूतः ॥ परमात्मदृष्ट्यासूर्यःस्तूयतेइति ॥ तत्परम्उदुत्यमित्यस्मात्परम् ॥ तच्चक्षुरिति ॥ देवहितंपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् ॥ पश्येमशरदःशतंजीवेमशरदः
शतंशृणुयामशरदःशतमितिमंत्रशेषः ॥ अस्यायमर्थः ॥ तच्चक्षुरादित्यात्मकंचक्षुर्देवहितंदेवेनश्रीभगवताहितंप्रतिष्ठितंदेवेभ्योऽर्थायवाहितंपुरस्तात्प्राच्यांदिशिशुक्रंपाप्मभिरसंस्पृष्टमुच्चरदुदेति ॥
पश्येमसर्वाणिपुरुषार्थसाधनानिपश्येम ॥ शरदःशतमितिबहुकालंजीवेम ॥ शरदःशतंशतसंवत्सरपरिमितंकालम् ॥ शृणुयामश्रीभगवन्माहात्म्यप्रभाववादिनीःश्रुतीः ॥ शरदःशतंकल्पेनशृणु
यामेति ॥ ५९ ॥ सहस्रकृत्वःसहस्रवारान् ॥ एवमग्रेपि ॥ वाशब्दोविकल्पार्थः ॥ १६० ॥ सौर्युपस्थितेःफलमाह ॥ सहस्रपरमांदशशतेनोत्तमाम् ॥ शतवारजपेनमध्यांमध्यमां
दशवारजपेनअवरांलघ्वीम् ॥ ६१ ॥ विभ्राडिति ॥ विभ्राड्बृहत्पिबत्वित्यादिचतुर्दशानुवाकंवाजपेत् पौरुषंसूक्तंसहस्रशीर्षेत्यादिषोडशर्चंवाजपेत् शिवसंकल्पंयज्जाग्रतइतिषड्ऋचंवाजपेत् मंडलं
ब्राह्मणंयदेतन्मंडलमित्यादित्रयोविंशतिकंडिकात्मकंवाजपेत् ॥ एतेषांस्वरूपंसंहितादौ ॥ व्याख्यानंचगुणविष्ण्वादौद्रष्टव्यम् ॥ एवमग्रेपि ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ वेदोक्तैर्हंसःशुचिषदित्याद्यैः ॥
आगमोक्तैःएहिसूर्यसहस्रांशोइत्याद्यैः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अयंहीति ॥ अयमादित्योरुद्रः एषदिवाकरोहरिः असौरविर्हिरण्यगर्भः तस्मादयमर्यमात्रयीरूपोरुद्रहरिहिरण्यगर्भस्वरूपइति ॥

तथाचस्मृतिः ॥ नमःसवित्रेजगदेकचक्षुषेजगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे ॥ त्रयीमयायत्रिगुणात्मधारिणेविरिंचिनारायणशंकरात्मनइति ॥ ६६ ॥ यतएवमतोरवेस्त्विति ॥ ६७ ॥ ६८ ॥
॥ ६९ ॥ अन्वारब्धेनसव्येनदक्षिणहस्तसंलग्नेनवामेनहस्तेन ॥ षड्विनायकान्चंडप्रचंडधर्मविनायकविघ्नराजमहागणपतीन् ॥ १७० ॥ ७१ ॥ निवीतीकंठलग्नयज्ञोपवीती ॥ ७२ ॥
प्राचीनावीतिकोदक्षिणस्कंधयज्ञोपवीतवान् ॥ ७३ ॥ तिलतर्पणस्यनिषेधमाह ॥ रवाविति ॥ ७४ ॥ तत्रापियादृच्छिकप्रतिप्रसवमाह ॥ यदीति ॥ चतुर्दशेति ॥ यमायधर्मराजायमृत्यवचां

रवेस्तुतोषणात्तुष्टाब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ इंद्राद्योखिलादेवामरीच्याद्यामहर्षयः ॥ ६७ ॥ मानवामनुमुख्याश्चसोमपाद्याःपितामहाः ॥ रवेरर्चांविधाये
त्थंततस्तर्पणमारभेत् ॥ ६८ ॥ दर्भानगर्भानादायनवसप्तचपंचवा ॥ साग्रान्समूलानच्छिन्नान्द्विजोदक्षिणपाणिना ॥ ६९ ॥ अन्वारब्धेनसव्येनतर्प
येत्षड्विनायकान् ॥ ब्रह्मादीनखिलान्देवान्मरीच्यादींस्तथामुनीन् ॥ १७० ॥ चंदनागुरुकस्तूरीगंधवत्कुसुमैरपि ॥ तर्पयेच्छुचिभिस्तोयैस्तृप्यं
त्वितिसमुच्चरन् ॥ ७१ ॥ सनकादीन्मनुष्याँश्चनिवीतीतर्पयेद्यवैः ॥ अंगुष्ठद्वयमध्येतुकृत्वादर्भान्नृजून्द्विजः ॥ ७२ ॥ कव्यवाडनलादींश्चपितॄन्दिव्या
न्प्रतर्पयेत् ॥ प्राचीनावीतिकोदर्भैर्द्विगुणैस्तिलमिश्रितैः ॥ ७३ ॥ रवौशुक्रेत्रयोदश्यांसप्तम्यांनिशिसंध्ययोः ॥ श्रेयोर्थीब्राह्मणोजातुनकुर्यात्तिलतर्प
णम् ॥ ७४ ॥ यदिकुर्यात्ततःकुर्याच्छुक्लैरेवतिलैःकृती ॥ चतुर्दशयमान्पश्चात्तर्पयेन्नामउच्चरन् ॥ ७५ ॥ ततःस्वगोत्रमुच्चार्यतर्पयेत्स्वपितॄन्मुदा ॥
सव्यजानुनिपातेनपितृतीर्थेनवाग्यतः ॥ ७६ ॥ एकैकमंजलिंदेवाद्वौद्वौतुसनकादिकाः ॥ पितरस्त्रीन्प्रवांछंतिस्त्रियएकैकमंजलिम् ॥ ७७ ॥ अंगुल्य
ग्रेभवेद्दैवमार्षमंगुलिमूलगम् ॥ ब्राह्ममंगुष्ठमूलेतुपाणिमध्येप्रजापतेः ॥ ७८ ॥ मध्येंगुष्ठप्रदेशिन्योःपित्र्यंतीर्थंप्रचक्षते ॥ नवर्चमुच्चरन्विद्वान्विदध्या
त्पितृतर्पणम् ॥ ७९ ॥ उदीरतामंगिरसआयंतुनइतीष्यते ॥ ऊर्जंवहंतीपितृभ्यःस्वधायिभ्यस्ततःपठेत् ॥ १८० ॥

तकायच ॥ वैवस्वतायकालायसर्वभूतक्षयायच ॥ औदुंबरायदध्नायनीलायपरमेष्ठिने ॥ वृकोदरायचित्रायचित्रगुप्तायवैनमइत्येवंभूतान् ॥ ७५ ॥ पितृतीर्थेनांगुष्ठप्रदेशिन्योर्मध्येन ॥ ७६ ॥ ७७ ॥
दैवादितीर्थान्याह अंगुल्यग्रइतिसार्धेन ॥ ७८ ॥ पितृतर्पणमंत्रानाह ॥ नवर्चमिति ॥ ७९ ॥ नवर्चमेवोदाहृत्यदर्शयाति उदीरतामितिपादोनद्वयेन ॥ उदीरतामित्येकाकंडिका ॥
अंगिरसइतिद्वे आयंतुनइतितिस्रः ऊर्जंवहंतीतिचतस्रः पितृभ्यःस्वधायिभ्यःइतिपंच येचेहेतिषट् मधुवाताइतिकंडिकात्रयम् : इतिनवर्चमुक्त्वापितृतर्पणंविदध्यादितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ १८० ॥

मातॄरमंत्रकंसंतर्प्यमातामहतर्पणमाह ॥ नमोवइति ॥ ८१ ॥ आब्रह्मेतिमंत्रत्रयंपठन्भुविजलंसिंचेदितिसपादत्रयाणामन्वयः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ उपसंहरति ॥ प्रातः
कृत्यमिति ॥ ८७ ॥ प्रातःस्नानाशक्तान्प्रत्याह ॥ अथवेति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ १९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ त्र्यक्षरांप्रणवात्मिकाम् ॥ ९३ ॥ पचनाग्निंवैश्वदेवार्थमग्निम् ॥ ९४ ॥ निष्पावान्
शिंबीः वल्लावल्लहाइतिगौडेप्रसिद्धाः ॥ कोद्रवान्कोरदूषकान् ॥ माषान्प्रख्यातान् ॥ कलायान्सूक्ष्मान्वाटुलाइतिप्रसिद्धान् ॥ चणकान्हरिमंथकान् ॥ पक्वान्नंसर्वंलवणयुक्लवणसंबद्धंसर्वं

येचेहपितरस्तद्वन्मधुवाताइतितृचम् ॥ नमोवःपितरश्चोक्त्वापठन्सिंचेज्जलंभुवि ॥ ८१ ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतंदेवर्षिपितृमानवाः ॥ तृप्यंतुपितरःसर्वेमातृ
मातामहादयः ॥ ८२ ॥ अतीतकुलकोटीनांसप्तद्वीपनिवासिनाम् ॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकादिदमस्तुतिलोदकम् ॥ ८३ ॥ येचास्माकंकुलेजाताअपुत्रागो
त्रिणोमृताः ॥ सर्वेतेतृप्तिमायांतुवस्त्रनिष्पीडनोदकैः ॥ ८४ ॥ अग्निकार्यंततःकृत्वावेदाभ्यासंततश्चरेत् ॥ श्रुत्यभ्यासःपंचधास्यात्स्वीकारोर्थविचारणम्
॥ ८५ ॥ अभ्यासश्चजपश्चापिशिष्येभ्यःप्रतिपादनम् ॥ लब्धस्यप्रतिपालार्थमलब्धस्यचलब्धये ॥ ८६ ॥ दातारंसमुपेयाद्वैस्वगुरुत्वंचवर्धयेत् ॥
प्रातःकृत्यमिदंप्रोक्तंद्विजातीनांद्विजोत्तम ॥ ८७ ॥ अथवाप्रातरुत्थायकृत्वावश्यकमेवच ॥ शौचाचमनमादायभक्षयेद्दंतधावनम् ॥ ८८ ॥ विशो
ध्यसर्वगात्राणिप्रातःसंध्यांसमाचरेत् ॥ वेदार्थानधिगच्छेच्चशास्त्राणिविविधान्यपि ॥ ८९ ॥ अध्यापयेच्छुचीञ्शिष्यान्हितान्मेधासमन्वितान् ॥
उपेयादीश्वरंचैवयोगक्षेमादिसिद्धये ॥ १९० ॥ ततोमध्याह्नसिद्ध्यर्थंपूर्वोक्तंस्नानमाचरेत् ॥ स्नात्वामाध्याह्निकींसंध्यामुपासीतविचक्षणः ॥ ९१ ॥
नवयौवनभिन्नांगींशुद्धस्फटिकनिर्मलाम् ॥ त्रिष्टुप्छंदःसमायुक्तांसावित्रींरुद्रदैवताम् ॥ ९२ ॥ कश्यपर्षिसमायुक्तांयजुर्वेदस्वरूपिणीम् ॥ त्र्यक्षरां
वृषभारूढांभक्ताभयकरांपराम् ॥ ९३ ॥ देवतांपरिपूज्याथनैत्यिकंविधिमाचरेत् ॥ पचनाग्निंसमुज्वाल्यवैश्वदेवंसमाचरेत् ॥ ९४ ॥ निष्पावान्को
द्रवान्माषान्कलायांश्चणकांस्त्यजेत् ॥ तैलपक्वंचपक्वान्नंसर्वंलवणयुक्त्यजेत् ॥ ९५ ॥ आढकीश्चमसूरांश्चवर्तुलान्वरटांस्तथा ॥ भुक्तशेषंपर्युषितंवै
श्वदेवेविवर्जयेत् ॥ ९६ ॥ दर्भपाणिःसमाचम्यप्राणायामंविधायच ॥ पृष्ठोदिवीतिमंत्रेणपर्युक्षणमथाचरेत् ॥ ९७ ॥ प्रदक्षिणंचपर्युक्ष्यत्रिःपरिस्तीर्य
वैकुशान् ॥ एषोहदेवमंत्रेणकुर्याद्वह्निंसुसंमुखम् ॥ ९८ ॥ वैश्वानरंसमभ्यर्च्यसाज्यपुष्पाक्षतैरथ ॥ भूराद्याश्चाहुतीस्तिस्रःस्वाहांताःप्रणवादिकाः
॥ ९९ ॥ ॐभूर्भुवःस्वःस्वाहेतिविप्रोदद्यात्तथाहुतिम् ॥ तथादेवकृतस्याद्याजुहुयाच्चषडाहुतीः ॥ २०० ॥

पक्वान्नंसिद्धमन्नंत्यजेदित्यर्थः ॥ ९५ ॥ आढकीःतुवरीः ॥ मसूरान्सूक्ष्मकलायसदृशान्रक्तवर्णान् ॥ वर्तुलान्स्थूलकलायान् ॥ वरटान्वर्वटीतिप्रसिद्धान् ॥ ९६ ॥ पृष्ठोदिविपृष्ठोग्निरित्यादिमंत्रेण
पर्युक्षणमभ्युक्षणंमंत्रपूर्वकंजलेनाग्निवेष्टनंवा ॥ ९७ ॥ सुसंमुखंतृतीयरेखोपर्येकीकृत्यस्थापितम् ॥ प्राङ्मुखोदेवममसंमुखोभवेत्येवंरूपंवा ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ देवकृतस्याद्याइति ॥ एनसोवय

जनमासिस्वाहामनुष्यकृतस्यैनसोवयजनमसीत्यादयआदिपदेनगृह्यंते ॥ २०० ॥ स्विष्टकृतीद्वयमग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहेत्याहुतिद्वयम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनूचानःसांगाधीतीः ॥
॥ ६ ॥ ७ ॥ तर्हिकिमध्वगाद्यष्टौविहायान्येभ्योऽन्नंनदेयम् केनोक्तमित्याह ॥ अन्नार्थिनीति ॥ किंतुशुनामिति ॥ ८ ॥ तत्रकाकबलिमंत्रमाह ॥ ऐंद्रेति ॥ ९ ॥ श्वबलिमंत्रमाह ॥ द्वाविति ॥

यमायतूष्णीमेकांचतथास्विष्टकृतीद्वयम् ॥ विश्वेभ्यश्चापिदेवेभ्योभूमौदद्यात्ततोबलिम् ॥ १ ॥ सर्वेभ्यश्चापिभूतेभ्योनमोदद्यात्तदुत्तरे ॥ तद्दक्षिणेपि
तृभ्यश्चप्राचीनावीतिकोददेत् ॥ २ ॥ निर्णेजनोदकान्नंचैशान्यांवैयक्ष्मणेऽर्पयेत् ॥ ततोब्रह्मादिदेवेभ्योनमोदद्यात्तदुत्तरे ॥ ३ ॥ निवीतीसनकादिभ्यः
पितृभ्यस्त्वपसव्यवान् ॥ हंतःषोडशभिर्ग्रासश्चतुर्भिःपुष्कलंस्मृतम् ॥ ४ ॥ ग्रासमात्राभवेद्भिक्षागृहस्थसुकृतप्रदा ॥ अध्वगःक्षीणवृत्तिश्चविद्यार्थी
गुरुपोषकः ॥ ५ ॥ यतिश्चब्रह्मचारीचषडेतेधर्मभिक्षुकाः ॥ अतिथिःपथिकोज्ञेयोऽनूचानःश्रुतिपारगः ॥ ६ ॥ मान्यावेतौगृहस्थानांब्रह्मलोकमभी
प्सताम् ॥ अपिश्वपाकेशुनिवानैवान्नंनिष्फलंभवेत् ॥ ७ ॥ अन्नार्थिनिसमायातेपात्रापात्रंनचिंतयेत् ॥ शुनांचपतितानांचश्वपचांपापरोगिणाम्॥ ८ ॥
काकानांचकृमीणांचबहिरन्नंकिरेद्भुवि ॥ ऐंद्रवारुणवायव्याःसौम्यावैनैर्ऋताश्चये ॥ ९ ॥ प्रतिगृह्णंत्विमंपिंडंकाकाभूमौमयार्पितम् ॥ द्वौश्वानौ
श्यामशबलौवैवस्वतकुलोद्भवौ ॥ २१० ॥ ताभ्यांपिंडंप्रदास्यामिस्यातामेतावहिंसकौ ॥ देवामनुष्याःपशवोरक्षोयक्षोरगाःखगाः ॥ ११ ॥
दैत्याःसिद्धाःपिशाचाश्चप्रेताभूताश्चदानवाः ॥ तृणानितरवश्चापिमद्दत्तान्नाभिलाषुकाः ॥ १२ ॥ कृमिकीटपतंगाद्याःकर्मबद्धाबुभुक्षिताः ॥ तृप्त्यर्थमन्नं
हिमयादत्तंतेषांमुदेस्तुवै ॥ १३ ॥ इत्थंभूतबलिंदत्त्वाकालंगोदोहमात्रकम् ॥ प्रतीक्ष्यातिथिमायांतंविशेद्भोज्यगृहंततः ॥ १४ ॥ अदत्त्वावायसबलिं
नित्यश्राद्धंसमाचरेत् ॥ नित्यश्राद्धेस्वसामर्थ्यात्त्रीन्द्वावेकमथापिवा ॥ १५ ॥ भोजयेत्पितृयज्ञार्थंदद्यादुद्धृत्यदुर्बलः ॥ नित्यश्राद्धंदैवहीनंनियमा
दिविवर्जितम् ॥ १६ ॥ दक्षिणारहितंत्वेतद्दातृभोक्तृव्रतोज्झितम् ॥ पितृयज्ञंविधायेत्थंस्वस्थबुद्धिरनातुरः ॥ १७ ॥ अदुष्टासनमध्यास्यभुंजीत
शिशुभिःसह ॥ सुगंधिःसुमनाःस्रग्वीशुचिवासोद्वयान्वितः ॥ १८ ॥ प्रागास्यउदगास्योवाभुंजीतपितृसेवितम् ॥ १९ ॥ विधायान्नमनग्नंतदुपरि
ष्टादधस्तथा ॥ आपोशनविधानेनकृत्वाश्नीयात्सुधीर्द्विजः ॥२२०॥ प्रदद्याद्भुवःपतयेभुवनपतयेतथा॥भूतानांपतयेस्वाहेत्युक्त्वाभूमौबलित्रयम् ॥२१॥

॥ २१० ॥ भूतबलिमंत्रमाह देवाइतिसार्धद्वयेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ दद्यादुद्धृत्यदुर्बलइति ॥ दरिद्रश्चसर्वस्मात्स्वभोज्यात्किंचित्किंचिदुद्धृत्यसर्वेभ्यएकंबलिंदद्या
दित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विधायेति ॥ आपोशनविधानेनकृत्वातदन्नमधउपरिष्टाच्चानग्नतांविधायसुधीर्द्विजोऽश्नीयादित्यन्वयः ॥ २२० ॥ आपोशनविधानक्रमंदर्शयाति ॥ प्रदद्या

दिति ॥ २१ ॥ सकृदिति ॥ अमृतोपस्तरणमसीतिमंत्रेणसकृदाचम्येत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ २३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

सकृच्चापउपस्पृश्यप्राणाद्याहुतिपंचकम् ॥ दद्याज्जठरकुंडाग्नौदर्भपाणिःप्रसन्नधीः ॥ २२ ॥ दर्भपाणिस्तुयोभुंक्तेतस्यदोषोनविद्यते ॥ केशकीटा
दिसंभूतस्तदश्नीयात्सदर्भकः ॥ २३ ॥ यावद्भुच्यन्नमश्नीयान्नब्रूयात्तद्गुणागुणान् ॥ भुंजतेपितरस्तावद्यावन्नोक्तागुणागुणाः ॥ २४ ॥ अतोमौनेनयोभुं
क्तेसभुंक्तेकेवलामृतम् ॥ अनुपीयततःक्षीरंतक्रंपानीयमेववा ॥ २५ ॥ अमृतापिधानमसीत्येवंप्राश्योदकंसकृत् ॥ पीतशेषंक्षिपेद्भूमौतोयंमंत्रमिमंप
ठन् ॥ २६ ॥ अप्रक्षालितहस्तस्यदाक्षिणांगुष्ठमूलतः ॥ रौरवेऽपुण्यनिलयेपद्मार्बुदनिवासिनाम् ॥ २७ ॥ उच्छिष्टोदकमिच्छूनामक्षय्यमुपतिष्ठताम् ॥
॥ २८ ॥ पुनराचम्यमेधावीशुचिर्भूत्वाप्रयत्नतः ॥ हस्तेनोदकमादायमंत्रमेतमुदीरयेत् ॥२९॥ अंगुष्ठमात्रःपुरुषस्त्वंगुष्ठंचसमाश्रितः ॥ ईशःसर्वस्यजगतः
प्रभुःप्रीणातिविश्वभुक् ॥ २३० ॥ इत्यन्नंपरिसंकल्प्यप्रक्षाल्यचरणौकरौ ॥ ततोन्नपरिणामार्थंमंत्रानेतानुदीरयेत् ॥ ३१ ॥ अग्निराप्याययन्धातून्पा
र्थिवान्पवनेरितः ॥ दत्तावकाशोनभसाजरयत्वस्तुमेसुखम् ॥३२॥ प्राणापानसमानानामुदानव्यानयोस्तथा ॥ अन्नंपुष्टिकरंचास्तुममास्त्वव्याहतंसुखम्
॥ ३३ ॥ समुद्रोवडवाग्निश्चब्रध्नोब्रध्नस्यनंदनः ॥ मयाभ्यवहृतंयत्तदशेषंजरयंत्विमे ॥ ३४ ॥ मुखशुद्धिंततःकृत्वापुराणश्रवणादिभिः ॥ अतिवाह्यदि
वाशेषंततःसंध्यांसमारभेत् ॥ ३५ ॥ गृहेगोष्ठेनदीतीरेसंध्यादशगुणाक्रमात् ॥ संभेदेस्याच्छतगुणाह्यनंताशिवसन्निधौ ॥ ३६ ॥ उपासिताबहिः
संध्यादिवामैथुनपातकम् ॥ शमयेदनृतोक्ताघंमद्यगंधजमेवच ॥ ३७ ॥ सामवेदस्वरूपांचवसिष्ठर्षिसमायुताम् ॥ कृष्णांगींकृष्णवसनांमनाक्स्खलित
यौवनाम् ॥ ३८ ॥ सरस्वतींतार्क्ष्ययानांविघ्नघ्नींविष्णुदैवताम् ॥ जगतीच्छंदसायुक्तांध्यायेदेकाक्षरांपराम् ॥ ३९ ॥ अग्निश्चेतिचमंत्रेणविधायाचम
नंसुधीः ॥ पश्चिमास्योजपेत्तावद्यावन्नक्षत्रदर्शनम् ॥ २४० ॥ अतिथिंसायमायांतमपिवाग्भूतृणोदकैः ॥ संभाव्यपरिकल्प्येत्थंनिशःप्राक्प्रहरंसुधीः
॥ ४१ ॥ इत्थंदिवाकर्मकृत्वाश्रुतेःपठनपाठनैः ॥ एककाष्ठमयींशय्यांनातितृप्तोथसंविशेत् ॥ ४२ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अग्निश्चेतिमंत्रःसूर्यश्चमामन्युश्चमंत्रेणैवव्याख्यातप्रायः ॥ १४० ॥ ४१ ॥ तत्तस्मात् एककाष्ठमयीमेकजातीयकाष्ठमयीम् ॥ अखंडकाष्ठमयींवा ॥४२॥

उपसंहरति ॥ उद्देशतइति ॥ कथनस्यफलमाह ॥ इत्थमिति ॥ २४३ ॥ वेदपाठार्थयोरोधाद्यदत्रस्खलितंमम ॥ क्षंतव्यंतद्विशेषेणवेदवेदार्थपारगैः ॥ १ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां
काशीखंडटीकायांपंचत्रिंशोध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षट्त्रिंशत्तमकेऽध्यायेपावनेत्यंतशोभने ॥ प्रथमाश्रमिणांतावत्सदाचारोनिरूप्यते ॥ १ ॥ एवंसाधारण्येनधर्मानुक्त्वाप्रथमाश्रमिणां
धर्मान्वक्तुमुपक्रमते ॥ पुनर्विशेषमिति ॥ १ ॥ २ ॥ निषेकोगर्भाधानम् ॥ श्मशानमंत्येष्टिः ॥ ३ ॥ स्पंदनाद्गर्भस्थबालस्यचलनात्षष्ठान्मासादर्वाक्पुंसवनंगर्भस्यपुंस्त्वाधानंकर्म ॥ सीमंतो

उद्देशतःसमाख्यातोह्येषनित्यतमोविधिः ॥ इत्थंसमाचरन्विप्रोनावसीदतिकर्हिचित् ॥ २४३ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां
चतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेसदाचारोनामपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ पुनर्विशेषंवक्ष्यामिसदाचारस्यकुंभज ॥ यंश्रुत्वापिनरोधी
मान्नाज्ञानतिमिरंविशेत् ॥ १ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यास्त्रयोवर्णाद्विजाःस्मृताः ॥ प्रथमंमातृतोजाताद्वितीयंचोपनायनात् ॥ २ ॥ एषांक्रियानिषेका
दिश्मशानांताचवैदिकी ॥ आदधीतसुधीर्गर्भमृतौमूलंमघांत्यजेत् ॥ ३ ॥ स्पंदनात्प्राक्पुंसवनंसीमंतोन्नयनंततः ॥ मासिषष्ठेऽष्टमेवापिजातेथोजातक
मेच ॥ ४ ॥ नामाह्न्येकादशेगेहाच्चतुर्थेमासिनिष्क्रमः ॥ मासेन्नप्राशनंषष्ठेचूडाब्देवायथाकुलम् ॥ ५ ॥ शममेनोव्रजेदेवंबैजंगर्भजमेवच ॥ स्त्रीणामे
ताःक्रियास्तूष्णींपाणिग्राहस्तुमंत्रवान् ॥ ६ ॥ सप्तमेथाष्टमेवाब्देसावित्रींब्राह्मणोर्हति ॥ नृपस्त्वेकादशेवैश्योद्वादशेवायथाकुलम् ॥ ७ ॥ ब्रह्मतेजो
भिवृद्ध्यर्थंविप्रोब्देपंचमेर्हति ॥ षष्ठेबलार्थीनृपतिर्मौंजींवैश्योष्टमेध्रियेत् ॥ ८ ॥ महाव्याहृतिपूर्वंचवेदमध्यापयेद्गुरुः ॥ उपनीयचतंशिष्यंशौचाचारे
चयोजयेत् ॥ ९ ॥ पूर्वोक्तविधिनाशौचंकुर्यादाचमनंतथा ॥ दंताञ्जिह्वांविशोध्याथकृत्वामलविशोधनम् ॥ १० ॥ स्नात्वांबुदैवतैर्मंत्रैःप्राणानायम्ययत्नतः ॥
उपस्थानंरवेःकृत्वासंध्ययोरुभयोरपि ॥ ११ ॥ अग्निकार्यंततःकृत्वाब्राह्मणानभिवादयेत् ॥ ब्रुवन्नमुकगोत्रोहमभिवादयइत्यपि ॥ १२ ॥ अभिवादनशी
लस्यवृद्धसेवारतस्यच ॥ आयुर्यशोबलंबुद्धिर्वर्धतेऽहरहोधिकम् ॥ १३ ॥ अधीतेगुरुणाहूतःप्राप्तंतस्मैनिवेदयेत् ॥ कर्मणामनसावाचाहितंतस्याचरेत्सदा
॥ १४ ॥ अध्याप्याधर्मतोनार्थात्साध्वाप्तज्ञानवित्तदाः ॥ शक्ताःकृतज्ञाःशुचयोऽद्रोहकाश्चानसूयकाः ॥ १५ ॥ धारयेन्मेखलादंडोपवीताजिनमेवच ॥
अनिंद्येषुचरेद्भैक्ष्यंब्राह्मणेष्वात्मवृत्तये ॥ १६ ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशामादिमध्यावसानतः ॥ भैक्ष्यचर्याक्रमेणस्याद्भवच्छब्दोपलक्षिता ॥ १७ ॥

न्नयनंकर्मविशेषःषष्ठेऽष्टमइतिकुलाचारभेदेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ एनःपापम् ॥ पाणिग्राहोविवाहः ॥ ६ ॥ ७ ॥ काम्योपनयनमाह ॥ ब्रह्मेति ॥ बलार्थीसामर्थ्यार्थी ॥ धनार्थीतिक्वचित् ॥
ध्रियेद्धारयेत्कृद्ध्यादिवृत्त्यभिवृद्ध्यर्थमितिशेषः ॥ धियेइतिपाठेकृष्यादिवृत्तिविज्ञानायेत्यर्थः ॥ ८ ॥ शौचाचारेचेतिचकारःसमुच्चये ॥ योजयेन्नियोजयेत्प्रेरयेदितियावत् ॥ निमंत्रयेदितिपाठे
पिसएवार्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अनिंद्येषुअभिशप्तपतितवर्जितेषु ॥ ब्राह्मणेष्वितिसर्वेषांसाधारण्येन ॥ १६ ॥ विशेषमाह ॥ ब्राह्मणेति ॥ ब्राह्मणानां

भवतिभिक्षांदेहीति क्षत्रियाणांभिक्षांभवतिदेहीति वैश्यानांभिक्षांदेहिभवतीतिक्रमेणेत्यर्थः ॥ १७ ॥ एकान्नमेकस्यान्नंनसमश्नीयात् ॥ आपदिपुनरेकान्नंश्राद्धेचाश्नीयादित्यन्वयः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ अग्निहोत्रविधानविदग्निहोत्रानुष्ठानज्ञः ॥ अग्निहोत्रविधानवानितिपाठेपिसएवार्थः ॥ २० ॥ भास्करालोकनवर्जनंतूदयादिषु ॥ तथाचमनुः ॥ नेक्षेतोद्यंतमादित्यमित्यादि ॥ पर्युषितंचोच्छिष्टंचेत्येकवद्भावः ॥ २१ ॥ उपनयनग्रहणसमयस्यमुख्यपक्षमुक्त्वागौणपक्षावधिमाह ॥ औपनायनिकइति ॥ २२ ॥ २३ ॥ एणरुर्वोरवांतरभेदः ॥ बस्तश्छागः ॥ २४ ॥ शाणंशणतंतुविनिर्मितम् ॥ क्षौमंदुकूलम् ॥ आविकंमेषरोमनिर्मितम् ॥ मौंजीमुंजसंबंधिनी ॥ मूरुस्तृणावांतरभेदोयेनधनुर्ज्याक्रियतेतत्संबंधिनीमौर्वी ॥ शणतांतवीशणतंतुनिर्मिता ॥ त्रिवृत्त्रिगुणा ॥

वाग्यतोगुर्वनुज्ञातोभुंजीतान्नमकुत्सयन् ॥ एकान्नंनसमश्नीयाच्छ्राद्धेऽश्नीयात्तथापदि ॥ १८ ॥ अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यंचातिभोजनम् ॥ अपुण्यंलोकविद्विष्टंतस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ १९ ॥ नाद्विर्भुंजीतचैकस्मिन्दिवाक्वापिद्विजोत्तमः ॥ सायंप्रातर्द्विजोऽश्नीयादग्निहोत्रविधानवित् ॥ २० ॥ मधुमांसंप्राणिहिंसांभास्करालोकनांजने ॥ स्त्रियंपर्युषितोच्छिष्टंपरिवादंविवर्जयेत् ॥ २१ ॥ औपनायनिकःकालोब्रह्मक्षत्रविशांपरः ॥ आषोडशाद्द्वाविंशादाचतुर्विंशदब्दतः ॥ २२ ॥ इतोप्यूर्ध्वंनसंस्कार्याःपतिताधर्मवर्जिताः ॥ व्रात्यस्तोमेनयज्ञेनतत्पातित्यंपरिव्रजेत् ॥ २३ ॥ सावित्रीपतितैःसार्धंसंबंधंनसमाचरेत् ॥ ऐणंचरौरवंबास्तंक्रमाच्चर्मद्विजन्मनाम् ॥२४॥ वसीरन्नानुपूर्व्येणशाणक्षौमाविकानिच ॥ द्विजस्यमेखलामौंजीमौर्वीचभुजजन्मनः ॥ भवेत्त्रिवृत्समाश्लक्ष्णाविशस्तुशणतांतवी ॥ २५ ॥ मुंजाभावेविधातव्याकुशाश्मंतकबल्वजैः ॥ ग्रंथिनैकेनसंयुक्तात्रिभिःपंचभिरेववा ॥ २६ ॥ उपवीतंक्रमेणस्यात्कार्पासंशाणमाविकम् ॥ त्रिवृदूर्ध्ववृतंतच्चभवेदायुर्विवृद्धये ॥ २७ ॥ बिल्वपालाशयोर्दंडोब्राह्मणस्यनृपस्यतु ॥ न्यग्रोधबालदलयोःपीलूदुंबरयोर्विशः ॥ २८ ॥ आमौलिंवाऽऽललाटंवाऽऽनासमूर्ध्वप्रमाणतः ॥ ब्रह्मक्षत्रविशांदंडस्त्वगाढ्योनाग्निदूषितः ॥ २९ ॥ प्रदक्षिणंपरीत्याग्निमुपस्थायदिवाकरम् ॥ दंडाजिनोपवीताढ्यश्चरेद्भैक्ष्यंयथोदितम् ॥ ३० ॥ मातृमातृष्वसृस्वसृपितृस्वसृपुरःसराः ॥ प्रथमंभिक्षणीयाःस्युरेतायाचननोवदेत् ॥ ३१ ॥

समासमगुणत्रयनिर्मिता ॥ श्लक्ष्णास्निग्धस्पर्शा ॥ अत्रत्रिवृत्समाश्लक्ष्णेतितिसृणांविशेषणंगम्यते ॥ मनौतुत्रिवृत्समाश्लक्ष्णेतिमौंज्याएवेति ॥ तथाचमनुः ॥ मौंजीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला ॥ क्षत्रियस्यतुमौर्वीज्यावैश्यस्यशणतांतवीति ॥ तत्रत्रैगुण्यंसाधारणमेव ॥ त्रिगुणप्रदक्षिणामेखलेतिसाधारण्येनप्रचेतसात्रैगुण्याभिधानात् ॥ २५ ॥ मुंजाभावइति ॥ मुंजाद्यभावइत्यर्थः ॥ विधातव्याइतिबहुवचनांतोवापाठः ॥ पंचभिर्वेतिवाशब्दप्रयोगान्नविप्रादिभिःक्रमेणसंबंधःकिंतुसर्वत्रयथाकुलाचारसंबंधः ॥ अश्मंतकःमालूयातृणम् ॥ बल्वजःवागयीतिप्रसिद्धः ॥ ॥ २६ ॥ ऊर्ध्ववृतंदक्षिणावर्त्तितम् ॥ २७ ॥ बालदलःखदिरः ॥ पीलुर्गुडफलः ॥ २८ ॥ २९ ॥ यथोदितंपूर्वोक्तप्रकारेणोक्तम् ॥ ३० ॥ ननोवदेन्नास्तीतिनब्रूयात् ॥ याचैनंनावमानये

दितिपाठेएनंब्रह्मचारिणंनावमानयेत्प्रत्याख्यानेन ॥ एनामितिपाठेएनांभिक्षाम् ॥ ३१ ॥ वेदव्रतानिगुरुशुश्रूषादीनि ॥ ऊर्ध्वंवेदपाठसमाप्त्यनंतरम् ॥ ३२ ॥ असौपूर्वोक्तः ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ वेदश्चयज्ञश्चादिर्यस्यालिंगस्यचिह्नस्यतत्तथा ॥ वेदयष्ट्यादीतिपाठश्चिंत्यः ॥ ३७ ॥ उपलक्षणंचिह्नम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ केशांतंसमावर्तनम् ॥ ४० ॥ एकामुख्या केवला ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ बहिर्नदीतीरादौ ॥ ४४ ॥ अत्यब्दमिति ॥ इत्यनेनप्रकारेण ॥ अत्यब्दंकिंचिदधिकंसंवत्सरम् ॥ अत्यब्दमेतदितिक्वचित्पाठः ॥ प्रतिघस्रंप्रतिदिनम् ॥

यावद्वेदमधीतेचचरन्वेदव्रतानिच ॥ ब्रह्मचारीभवेत्तावदूर्ध्वंस्नातोगृहीभवेत् ॥ ३२ ॥ प्रोक्तोसावुपकुर्वाणोद्वितीयस्तत्रनैष्ठिकः ॥ तिष्ठेत्तावद्गुरुकुले यावत्स्यादायुषःक्षयः ॥ ३३ ॥ गृहाश्रमंसमाश्रित्ययःपुनर्ब्रह्मचर्यभाक् ॥ नासौयतिर्वनस्थोवास्यात्सर्वाश्रमवर्जितः ॥ ३४ ॥ अनाश्रमीनतिष्ठेतदिनमेकमपिद्विजः ॥ आश्रमंतुविनातिष्ठन्प्रायश्चित्तीयतोहिसः ॥३५॥ जपंहोमंव्रतंदानंस्वाध्यायंपितृतर्पणम् ॥ कुर्वाणोथाश्रमभ्रष्टोनासौतत्फलमाप्नुयात् ॥ ॥ ३६॥ मेखलाजिनदंडाश्चलिंगंस्याद्ब्रह्मचारिणः ॥ गृहिणोवेदयज्ञादिनखलोमवनस्थितेः ॥ ३७ ॥ त्रिदंडादियतेरुक्तमुपलक्षणमत्रवै ॥ एतल्लक्षणहीनस्तुप्रायश्चित्तीदिनेदिने ॥ ३८ ॥ जीर्णंकमंडलुंदंडमुपवीताजिनेअपि ॥ अप्स्वेवतानिनिक्षिप्यगृह्णीतान्यच्चमंत्रवत् ॥ ३९ ॥ विदध्यात्षोडशेवर्षे केशांतंकर्मचक्रमात् ॥ द्वाविंशेचचतुर्विंशेगार्हस्थ्यप्रतिपत्तये ॥ ४० ॥ तपोयज्ञव्रतेभ्यश्चसर्वस्माच्छुभकर्मणः ॥ द्विजातीनांश्रुतिर्ह्येकाहेतुर्निःश्रेयसश्रियः ॥ ४१ ॥ वेदारंभेविसर्गेचविदध्यात्प्रणवंसदा ॥ अफलोऽनोंकृतोयस्मात्पठितोपिनसिद्धये ॥ ४२ ॥ वेदस्यवदनंप्रोक्तंगायत्रीत्रिपदापरा ॥ तिसृभिःप्रणवाद्याभिर्महाव्याहृतिभिःसह ॥ ४३ ॥ सहस्रंसाधिकंकिंचित्रिकमेतज्जपन्यमी ॥ मासंबहिःप्रतिदिनंमहाघादपिमुच्यते ॥ ४४ ॥ अत्यब्दमिति योभ्यस्येत्प्रतिघस्रमनन्यधीः ॥ सव्योममूर्तिःशुद्धात्मापरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ४५ ॥ त्रिवर्णमयमोंकारंभूर्भुवःस्वारीतित्रयम् ॥ पादत्रयंचसावित्र्यास्त्रयोवेदाअदूदुहन् ॥ ४६ ॥ एतदक्षरमेनांचजपेद्व्याहृतिपूर्विकाम् ॥ संध्ययोर्वेदविद्विप्रोवेदपुण्येनयुज्यते ॥ ४७ ॥ विधिक्रतोर्दशगुणंजपस्यफलमश्नुते ॥ विधिक्रतोर्दशगुणोजपक्रतुरुदीरितः ॥ ४८ ॥ उपांशुस्तच्छतगुणःसहस्रोमानसस्ततः ॥ ४९ ॥ अधीत्यवेदान्वेदौवावेदंवाशक्तितोद्विजः ॥ सुवर्णपूर्णधरणीदानस्यफलमश्नुते ॥ ५० ॥ श्रुतिमेवसदाभ्यस्येत्तपस्तप्तुंद्विजोत्तमः ॥ श्रुत्यभ्यासोहिविप्रस्यपरमंतपउच्यते ॥ ५१ ॥ हित्वाश्रुतेरध्ययनं योन्यत्पठितुमिच्छति ॥ सदोग्ध्रींधेनुमुत्सृज्यग्रामक्रोडींदुधुक्षति ॥ ५२ ॥

व्योममूर्तिः शुद्धशरीरःपरिपूर्णरूपोवा ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ विधिक्रतोरिति ॥ विधिनानुष्ठितःक्रतुर्विधिक्रतुर्दर्शपौर्णमासादिस्तस्यदशगुणंफलंप्रणवादीनांजपस्ययत्तदश्नुतेप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ विधीति ॥ ४८ ॥ ततउपांशुजपक्रतोः ॥ उपांशुरस्पष्टः ॥ स्मृतइतिक्वचित् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तपस्तप्तुंतपःकर्तुम् ॥ तपस्तप्यन्नितिक्वचित् ॥ ५१ ॥ ग्रामक्रोडींग्रामसूकरीम् ॥

दुधुक्षतिदोग्धुमिच्छति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ आहवनीयाद्यग्न्युत्पादकंकर्मअग्न्याधेयम् ॥ पाकयज्ञान्पक्वनवसस्यनिमित्तान्अष्टकादीन्वा ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कृत्तिमय
श्चर्ममयः ॥ ५९ ॥ द्विजोविप्रादिः ॥ विप्रइतिपाठेविप्रइतिक्षत्रियवैश्ययोरुपलक्षणम् ॥ पुनर्मामित्यृचमिति ॥ पुनर्मामैत्विंद्रियमित्येतामृचंवारत्रयंजपेत् ॥ ६० ॥ वेश्मसुगृहस्थाश्रमेषु ॥ ६१ ॥
अवकीर्णिव्रतंप्रायश्चित्तम् ॥ ६२ ॥ अविशेषणंविशेषणरहितंकेवलमित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ परिभोक्ताअग्रतोभोक्ता ॥ ६५ ॥ ज्ञातृणाज्ञात्रा ॥ ज्ञानिनेतिक्वचित् ॥ जानतेतिचान्यत्र ॥ पक्षत्रये

उपनीयचवैशिष्यंवेदमध्यापयेद्द्विजः ॥ सकल्पंसरहस्यंचतमाचार्यंविदुर्बुधाः ॥ ५३ ॥ योध्यापयेदेकदेशंश्रुतेरंगान्यथापिवा ॥ वृत्त्यर्थंसउपाध्यायो
विद्वद्भिःपरिगीयते ॥ ५४ ॥ यथाविधिनिषेकादियःकर्मकुरुतेद्विजः ॥ संभावयेत्तथान्नेनगुरुःसइहकीर्त्यते ॥ ५५ ॥ अग्न्याधेयंपाकयज्ञानाग्निष्टोमादि
कान्मखान् ॥ यःकरोतिवृतोयस्यसतस्यर्त्त्विगिहोच्यते ॥ ५६ ॥ उपाध्यायाद्दशाचार्यआचार्याणांतुशतंपिता ॥ सहस्रंतुपितुर्मातागौरवेणातिरिच्यते
॥ ५७ ॥ विप्राणांज्ञानतोज्यैष्ठ्यंबाहुजानांतुवीर्यतः ॥ वैश्यानांधान्यधनतःपज्जातानांतुजन्मतः ॥ ५८ ॥ यथादारुमयोहस्तीयथाकृत्तिमयोमृगः ॥
तथाविप्रोऽनधीयानस्त्रयोऽमीनामधारिणः ॥ ५९ ॥ स्वप्नेसिक्त्वाब्रह्मचारीद्विजःशुक्रमकामतः ॥ स्नात्वार्कमर्चयित्वात्रिःपुनर्मामित्यृचंजपेत् ॥ ६० ॥
स्वधर्मनिरतानांचवेदयज्ञक्रियावताम् ॥ ब्रह्मचारीचरेद्भैक्ष्यंवेश्मसुप्रयतोऽन्वहम् ॥ ६१ ॥ अकृत्वाभैक्ष्यचरणमसमिध्यहुताशनम् ॥ अनातुरःसप्तरात्र
मवकीर्णिव्रतंचरेत् ॥ ६२ ॥ यथेष्टचेष्टोनभवेद्गुरोर्नयनगोचरे ॥ ननामपरिगृह्णीयात्परोक्षेप्यविशेषणम् ॥ ६३ ॥ गुरुनिंदाभवेद्यत्रपरिवादस्तुयत्रच ॥
श्रुतीपिधायवास्थेयंयातव्यंवाततोन्यतः ॥ ६४ ॥ खरोगुरोःपरीवादाच्छ्वाभवेद्गुरुनिंदकः ॥ मत्सरीक्षुद्रकीटःस्यात्परिभोक्ताभवेत्कृमिः ॥ ६५ ॥
नाभिवाद्यागुरोःपत्नीस्पृष्ट्वांघ्रीयुवतीसती ॥ क्वापिविंशतिवर्षेणज्ञातृणागुणदोषयोः ॥ ६६ ॥ स्वभावश्चंचलःस्त्रीणांदोषःपुंसामतःस्मृतः ॥ प्रमदासुप्रमाद्यं
तिक्वचिन्नैवविपाश्चितः ॥ ६७ ॥ विद्वांसमप्यविद्वांसंयतस्ताधर्षयंत्यलम् ॥ स्ववशंवापिकुर्वंतिसूत्रबद्धशकुंतवत् ॥ ६८ ॥ नमात्रानदुहित्रावानस्वस्त्रैकां
तशीलता ॥ बलवंतींद्रियाण्यत्रमोहयंत्यपिकोविदान् ॥ ६९ ॥ प्रयत्नेनखनन्यद्वद्भूमेर्वार्यधिगच्छति ॥ शुश्रूषयागुरोस्तद्वद्विद्यांशिष्योधिगच्छति॥७०॥
शयानमभ्युदयतेब्रध्नश्चेद्ब्रह्मचारिणम् ॥ प्रमादादथनिम्लोचेज्जपन्नुपवसेद्दिनम् ॥ ७१ ॥ सुतस्यसंभवेक्लेशंसहेतेपितरौचयत् ॥ शक्यावर्षशतेनापिनो
कर्तुंतस्यनिष्कृतिः ॥ ७२ ॥ अतस्तयोःप्रियंकुर्याद्गुरोरपिचसर्वदा ॥ त्रिषुतेषुसुतुष्टेषुतपःसर्वंसमाप्यते ॥ ७३ ॥ तेषांत्रयाणांशुश्रूषापरमंतपउच्यते ॥
तानतिक्रम्ययःकुर्यात्तन्नसिद्ध्येत्कदाचन ॥ ७४ ॥

पिगुणदोषयोरितिकर्मणिषष्ठी ॥ ६६ ॥ अतश्चंचलस्वभावात् ॥ प्रमाद्यंतिविश्वासयंतीत्यर्थः ॥ ६७ ॥ विश्वासागमनेहेतुर्विद्वांसमिति ॥ धर्षयंतिक्षोभयंति ॥ अलंसर्वप्रकारेण ॥ तदेवाह ॥ स्ववश
मिति ॥ ६८ ॥ एकांतशीलताएकत्रस्थितिर्नकर्तव्येतिशेषः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ जपन्गायत्रीमितिशेषः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ तान्पित्रादीन् ॥ तानीतिपाठेतेषांशुश्रूषादीनीत्यर्थः ॥ ७४ ॥

सुधीर्धार्मिकः ॥ सदेतिपाठेसदासमाराध्येतिसंबंधः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ऋच्छतिप्राप्नोति ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ततआनुकूल्यात्तदेतिवा ॥ एवमग्रेपि ॥ ८३ ॥ साचेति ॥ साचभार्यायाविनीतातथाचसातित्रिवर्गोविनयश्चध्रुवंस्यादित्यर्थः ॥ विनीताचेदितिक्वचित्पाठः ॥ त्रिवर्गस्तत्रवैइतिक्वचित् ॥ त्रिवर्गंविनयेदितिचान्यत्र ॥ तत्रविनयेद्विशेषेणप्रापयेदित्यर्थः

त्रीनेवामून्समाराध्यत्रीँल्लोकान्सजयेत्सुधीः ॥ देववद्दिविदीव्येततेषांतोषंविवर्धयन् ॥ ७५ ॥ भूर्लोकंजननीभक्त्याभुवर्लोकंतथापितुः ॥ गुरोःशुश्रूषणात्तद्वत्स्वर्लोकंचजयेत्कृती ॥ ७६ ॥ एतदेवनृणांप्रोक्तंपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ यदेतेषांहिसंतोषउपधर्मोन्यउच्यते ॥ ७७ ॥ अधीत्यवेदान्वेदौवावेदंवापिक्रमाद्द्विजः ॥ अप्रस्खलद्ब्रह्मचर्योगृहाश्रममथाश्रयेत् ॥ ७८ ॥ अविप्लुतब्रह्मचर्योविश्वेशानुग्रहाद्भवेत् ॥ अनुग्रहश्चवैश्वेशःकाशीप्राप्तिकरःपरः ॥ ७९ ॥ काशीप्राप्त्याभवेज्ज्ञानंज्ञानान्निर्वाणमृच्छति ॥ निर्वाणार्थंप्रयत्नोहिसदाचारस्यधीमताम् ॥ ८० ॥ सदाचारोगृहेयद्वन्नतथास्त्याश्रमांतरे ॥ विद्याजातंपठित्वांतेगृहस्थाश्रममाश्रयेत् ॥ ८१ ॥ गृहाश्रमात्परंनास्तियदिपत्नीवशंवदा ॥ आनुकूल्यंहिदंपत्योस्त्रिवर्गोदयहेतवे ॥ ८२ ॥ आनुकूल्यंकलत्रंचेत्त्रिदिवेनापिकिंततः ॥ प्रातिकूल्यंकलत्रंचेन्नरकेणापिकिंततः ॥ ८३ ॥ गृहाश्रमःसुखार्थायभार्यामूलंचतत्सुखम् ॥ साचभार्याविनीतायात्रिवर्गोविनयोध्रुवम् ॥ ८४ ॥ जलौकयोपमीयंतेप्रमदामंदबुद्धिभिः ॥ मृगीदृशांजलौकानांविचारान्महदंतरम् ॥ ८५ ॥ जलौकाकेवलंरक्तमाददानातपस्विनी ॥ प्रमदासर्वमादत्तेचित्तंवित्तंबलंसुखम् ॥ ८६ ॥ दक्षाप्रजावतीसाध्वीप्रियवाक्चवशंवदा ॥ गुणैरमीभिःसंयुक्तासाश्रीःस्त्रीरूपधारिणी ॥ ८७॥ गुरोरनुज्ञयास्नात्वाव्रतंवेदंसमाप्यच ॥ उद्वहेतततोभार्यांसवर्णांसाधुलक्षणाम् ॥ ८८॥ जनेतुरसगोत्रायामातुर्याप्यसपिंडका ॥ दारकर्मणियोग्यासाद्विजानांधर्मवृद्धये ॥८९॥ स्त्रीसंबंधेप्यपस्मारिक्षयिश्वित्रिकुलंत्यजेत् ॥ अभिशस्तिसमायुक्तंतथाकन्याप्रसूंत्यजेत् ॥९०॥ रोगहीनांभ्रातृमतींस्वस्मात्किंचिल्लघीयसीम् ॥ उद्वहेतद्विजोभार्यांसौम्यास्यांमृदुभाषिणीम् ॥९१॥ नपर्वतर्क्षवृक्षाह्वांननदीसर्पनामिकाम् ॥ नपक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नींसौम्याख्यामुद्वहेत्सुधीः ॥९२॥ नचातिरिक्तहीनांगींनातिदीर्घांनवाकृशाम् ॥ नालोमिकांनातिलोमांनास्निग्धस्थूलमौलिजाम् ॥ ९३ ॥ मोहात्समुपयच्छेतकुलहीनांनकन्यकाम् ॥ हीनोपयमनाद्यातिसंतानमपिहीनताम् ॥९४॥ लक्षणानिपरीक्ष्यादौततःकन्यांसमुद्वहेत् ॥ सुलक्षणासदाचारापत्युरायुर्विवर्धयेत् ॥९५॥ ब्रह्मचारिसमाचारइतितेसमुदीरितः ॥ घटोद्भवप्रसंगेनस्त्रीलक्षणमथब्रुवे॥९६॥इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेषट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३६॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ तपस्विनीसंतप्ताऽऽहाराभावेनजलवासाद्वा ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ पर्वतश्चऋक्षंचनक्षत्रंचऋक्षश्चभल्लूकइतिवा वृक्षश्चतदाह्वांतदाख्यामित्यर्थः ॥ सर्पाह्योर्निष्फणसफणत्वेनावांतरभेदस्तत्राहयोनागाः ॥ प्रेष्यनाम्नींदास्यसूचकनाम्नीम् ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ इतिश्रीकाशीखंडटीकायांषट्त्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥

त्रिंशत्तमेथसप्तोर्ध्वेऽध्यायेतीवमनोरमे ॥ लक्षणंवर्ण्यतेस्त्रीणांमृगीदृग्भिर्हृतात्मनाम् ॥ १ ॥ ननुनिवृत्तिमार्गंविहायकिमित्यतिबीभत्सितंब्रह्मज्ञानप्रतिकूलंस्त्रीयोन्यादिवर्णनंनिरूप्यतेभगवताव्यासेन ॥
तथाचोक्तंभाष्यकारेण ॥ स्त्रीपिंडसंपर्ककलुषितचेतसोब्रह्मनजानंतीति ॥ सत्यम् ॥ किंतुगुडजिह्विकान्यायेनबहिर्मुखानांविश्वेश्वरकथायांप्रवृत्त्यर्थमितिब्रूमः ॥ तथाचभागवतेमैत्रेयंप्रतिविदुरवचनम् ॥
मुनिर्विवक्षुर्भगवद्गुणानांसखापितेभारतमाहकृष्णः ॥ यस्मिन्नृणांग्राम्यसुखानुवादैर्मतिर्गृहीतातुहरेःकथायामिति ॥ अपिरत्रभिन्नक्रमेभारतमपीत्यनेनसंबध्यमानःपुराणानिसमुच्चिनोति ॥ हरेरित्यर्थपरोनि
र्देशः ॥ पूर्वाध्यायांतेस्त्रीलक्षणमथब्रुवइत्युक्तमतस्तदेवसहेतुकमनुक्रामति ॥ सदागृहीति ॥ १ ॥ तत्रप्रथमंलक्षणाधिकरणंनिर्दिशति ॥ वपुरिति ॥ वपुर्ह्रस्वाद्यवयवरहितम् ॥ आवर्तःपाणि
नाभ्यादौरोम्णांदक्षिणावर्तः ॥ छायाकांतिः ॥ सत्त्वमंतःकरणंपरपुरुषोपस्थितौमनोनिवारणकारणंगुणविशेषोवा ॥ वर्णोगौरादिः ॥ अष्टधाऽष्टप्रकारालक्षणभूमिकालक्षणस्थानम् ॥ २ ॥
वपुषोलक्षणंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ आपादेति ॥ यावन्मौलिरुहंयावत्केशम् ॥ ३ ॥ शरीरस्यप्रत्यंगंलक्षणंवक्तुमंगानिकथयति आदावितिषड्भिः ॥ योषिदेवंभूतेतिषष्ठेनान्वयः ॥ कथंभूताषड्डुत्तरा
षष्टिःषडधिकषष्ट्यवयवयुक्तेत्यर्थः ॥ कासेत्यतआह ॥ अंगलक्षणसत्खनिःशुभाशुभांगलक्षणसत्स्थानंसमीचीनाभूमिरित्यर्थः ॥ यद्वा षष्टिरेवविशेष्याषडधिकषष्ट्यवयवेत्यर्थः ॥ कासेत्यतआहां
गलक्षणसत्खनिरिति ॥ तान्येवषडधिकानिषष्ट्यंगानिलक्षणस्थानानिदर्शयति पादतलमित्यादिना ॥ पादश्चतलंचेतिपादतलमित्येकवद्भावः ॥ पादतलेइतिपाठेद्विवचनम् ॥ रेखादिपंचकं
पादस्यैव ॥ अंगुष्ठश्चांगुलीचनखश्चेतितेतथा ॥ गुल्फद्वयंपादग्रंथिद्वयम् ॥ पार्ष्णीप्रायोगुल्फयोरधःपादयोःपश्चाद्भागौ ॥ जंघेप्रसृतेजानुनोरधोभागौ ॥ जानुनीऊरूपर्वाणौआवुइतिख्यातावि

स्कंदउवाच ॥ ॥ सदागृहीसुखंभुंक्तेस्त्रीलक्षणवतीयदि ॥ अतःसुखसमृद्ध्यर्थमादौलक्षणमीक्षयेत् ॥ १ ॥ वपुरावर्तगंधाश्चच्छायासत्वंस्वरोगतिः ॥
वर्णश्चेत्यष्टधाप्रोक्ताबुधैर्लक्षणभूमिका ॥ २ ॥ आपादतलमारभ्ययावन्मौलिरुहंक्रमात् ॥ शुभाशुभानिवक्ष्यामिलक्षणानिमुनेशृणु ॥ ३ ॥ आदौपा
दतलंरेखास्ततोंगुष्ठांगुलीनखाः ॥ पृष्ठंगुल्फद्वयंपार्ष्णीजंघेरोमाणिजानुनी ॥ ४ ॥ ऊरूकटीनितंबस्फिग्भगोजघनबस्तिके ॥ नाभिःकुक्षिद्वयंपार्श्वौ
दरमध्यवलित्रयम् ॥ ५ ॥ रोमालीहृदयंवक्षोवक्षोजद्वयचूचुकम् ॥ जत्रुस्कंधांसकक्षादोर्मणिबंधकरद्वयम् ॥ ६ ॥

त्यर्थः ॥ तद्ग्रंथीघुटिकेगुल्फौपुमान्पार्ष्णिस्तयोरधः ॥ जंघातुप्रसृताजानूरुपर्वाष्ठीवदस्त्रियामित्यमरः ॥ ४ ॥ ऊरूसक्थिनीजानुनोरुपरिभागौ ॥ कटीउन्नतमांसखंडेश्रोण्यावितियावत् ॥
नितंबौचस्त्रीकट्योःपश्चाद्भागौकटिःश्रोणिःककुद्मती ॥ पश्चान्नितंबःस्त्रीकट्याइत्यमरः ॥ स्फिचौकटिप्रोथौ ॥ स्त्रियांस्फिचौकटिप्रोथावित्यमरः ॥ नितंबश्चस्फिक्चेतिसमाहारत्वादेकवद्भावः ॥
भगोभगंयोनिरित्यर्थः ॥ भगंयोनिर्द्वयोरित्यमरः ॥ नितंबस्फिग्भगांइतिक्वचित्पाठः ॥ जघनंस्त्रीकट्याःपुरोभागः ॥ स्त्रीकट्याःक्लीबेतुजघनंपुरइत्यमरः ॥ बस्तिर्नाभेरधोभागः ॥ बस्ति
र्नाभेरधोद्वयोरित्यमरः ॥ जघनंचबस्तिश्चतेतथा ॥ नाभिःप्रसिद्धा ॥ कुक्षिद्वयंजठरद्वयम् ॥ पिचंडकुक्षीजठरोदरंतुंदमित्यमरः ॥ पार्श्वंचबाहुमूलस्याधोभागः ॥ पार्श्वमस्त्रीतयोरधइत्यमरः ॥
उदरंच ॥ यद्यपिकुक्ष्युदरयोःपर्यायत्वंतथापिमध्यप्रदेशउदरंतदुभयपार्श्वप्रदेशःकुक्षिरितिज्ञातव्यम् ॥ अतएवकुक्षिद्वयमितिद्वयपदंप्रागुक्तम् ॥ मध्यंचमध्यमम् ॥ मध्यमंचावलग्नंचमध्यो
स्त्रीद्वौपरौद्वयोरित्यमरः ॥ वलित्रयंच ॥ त्रयपदंशुभलक्षणाभिप्रायेणनोद्देशमात्रापेक्षया ॥ समाहारत्वादेकवद्भावः ॥ ५ ॥ रोमालीरोमपंक्तिः ॥ हृदयंहृदाधारउदरादूर्ध्वप्रदेशः ॥ वक्षउरः ॥
उरोवत्संचवक्षश्चेत्यमरः ॥ वक्षोजद्वयंस्तनद्वयम् ॥ चूचुकंकुचाग्रम् ॥ चूचुकंतुकुचाग्रंस्यादित्यमरः ॥ वक्षोजद्वयंचूचुकंचेत्येकवद्भावः ॥ जत्रुस्कन्धस्यसन्धिः ॥ संधीतस्यैवजत्रुणीत्यमरः ॥ स्कन्ध
श्चभुजशिरः ॥ स्कन्धोभुजशिरोंसोऽस्त्रीत्यमरः ॥ अंसश्चतस्यैवोपरिभागइत्यवांतरभेदान्नपौनरुक्त्यम् ॥ कक्षश्चबाहुमूलम् ॥ बाहुमूलेउभेकक्षावित्यमरः ॥ तेतथा ॥ दोर्हस्तः ॥ भुजबाहू

प्रवेष्टोदोरित्यमरः ॥ मणिबंधकरद्वयंतत्पर्यन्तहस्तद्वयमित्यर्थः ॥ ६ ॥ पृष्ठिःपृष्ठम् ॥ कृकाटिकाचअवटुःपृष्ठवंशस्योपरिभागोघाटइतिगौडेप्रसिद्धः ॥ अवटुर्घाटाकृकाटिकेत्यमरः ॥ कंठ
श्चगलः ॥ कंठोगलइत्यमरः ॥ तेतथा ॥ क्लीबत्वमार्षम् ॥ कृकाटिकाकंठइतिपाठेपृथक्पदम् ॥ चिबुकमधरस्याधोभागः ॥ अधस्ताच्चिबुकमित्यमरः ॥ हनुःकपोलयोःपरभागः ॥ तत्प
राहनुरित्यमरः ॥ ७ ॥ कपोलौगण्डौ ॥ गण्डौकपोलावित्यमरः ॥ अधरश्चउत्तरोष्ठश्चअधरोत्तरोष्ठौरदनच्छदौ ॥ उत्तरपदंतुस्पष्टार्थम् ॥ यद्वा अधरोत्तरौचयावोष्ठौ ॥ ओष्ठाधरौतुरदनच्छदौदशन
वाससीइत्यमरः ॥ द्विजादंताश्चजिह्विकाचजिह्वातास्तथा ॥ घण्टिकाजिह्वायाअधोभागः ॥ तालुकाकुदंजिह्वातउपरिप्रदेशः ॥ तालुतुकाकुदमित्यमरः ॥ हसितंहास्यम् ॥ क्षुतंक्षुत् ॥ स्त्रीक्षुत्क्षुतंक्षवः
पुंसीत्यमरः ॥ ८ ॥ पक्ष्मनेत्ररक्षकम् ॥ भ्रूर्दृशउपरिवर्तमानावयवविशेषः ॥ ऊर्ध्वेदृग्भ्यांभ्रुवौस्त्रियामित्यमरः ॥ कर्णौचभालंचललाटंतानितथा ॥ मौलिश्चशिरःसीमन्तश्चसिंदूराधारकेशवेशविस्तार
विशेषः ॥ मौलिजाश्चकेशास्तेतथा ॥९॥ तन्त्रेणपादतलयोःशुभाशुभेलक्षणेआह स्त्रीणामितिद्वयेन ॥ मांसलंमांसयुक्तंमांसैःसुललितमित्यर्थः ॥ १० ॥ खण्डितप्रतिबिंबकंवालुकादावजाताचिह्नम्॥

पाणिपृष्ठंपाणितलंरेखांगुष्ठांगुलीनखाः ॥ पृष्ठिःकृकाटिकाकंठेचिबुकंचहनुद्वयम् ॥ ७ ॥ कपोलौवक्रमधरोत्तरोष्ठौद्विजजिह्विकाः ॥ घंटिकातालुहसितं
नासिकाक्षुतमक्षिणी ॥ ८ ॥ पक्ष्मभ्रूकर्णभालानिमौलिसीमंतमौलिजाः ॥ षष्टिःषडुत्तरायोषिदंगलक्षणसत्खनिः ॥ ९ ॥ स्त्रीणांपादतलंस्निग्धंमां
सलंमृदुलंसमम् ॥ अस्वेदमुष्णमरुणंबहुभोगोचितंस्मृतम् ॥ १० ॥ रूक्षंविवर्णंपरुषंखंडितप्रतिबिंबकम् ॥ शूर्पाकारंविशुष्कंचदुःखदौर्भाग्यसूचकम्
॥ ११ ॥ चक्रस्वस्तिकशंखाब्जध्वजमीनातपत्रवत् ॥ यस्याःपादतलेरेखासाभवेत्क्षितिपांगना ॥ १२ ॥ भवेदखंडभोगायोर्द्धामध्यांगुलिसंगता ॥
रेखाखुसर्पकाकाभादुःखदारिद्र्यसूचिका ॥ १३ ॥ उन्नतोमांसलोंगुष्ठोवर्तुलोतुलभोगदः ॥ वक्रोह्रस्वश्चचिपिटःसुखसौभाग्यभंजकः ॥ १४ ॥
विधवाविपुलेनस्याद्दीर्घांगुष्ठेनदुर्भगा ॥ मृदवोंगुलयःशस्ताघनावृत्ताःसमुन्नताः ॥१५॥ दीर्घांगुलीभिःकुलटाकृशाभिरतिनिर्धना ॥ ह्रस्वायुष्याचह्रस्वा
भिर्भुग्नाभिर्भुग्नवर्तिनी ॥ १६ ॥ चिपिटाभिर्भवेद्दासीविरलाभिर्दरिद्रिणी ॥ परस्परंसमारूढाःपादांगुल्योभवंतिहि ॥ १७ ॥ हत्वाबहूनपिपतीन्परप्रे
ष्यातदाभवेत् ॥ यस्याःपथिसमायांत्यारजोभूमेःसमुच्छलेत् ॥ १८ ॥ सापांसुलाप्रजायेतकुलत्रयविनाशिनी ॥ यस्याःकनिष्ठिकाभूमिंनगच्छंत्याःप
रिस्पृशेत् ॥ १९ ॥ सानिहत्यपतिंयोषाद्वितीयंकुरुतेपतिम् ॥ अनामिकाचमध्याचयस्याभूमिंनसंस्पृशेत् ॥ २० ॥ पतिद्वयंनिहंत्याद्याद्वितीयाचप
तित्रयम् ॥ पतिहीनत्वकारिण्यौहीनेतेद्वेइमेयदि ॥ २१ ॥ प्रदेशिनीभवेद्यस्याअंगुष्ठाव्यतिरेकिणी ॥ कन्यैवकुलटासास्यादेषएवाविनिश्चयः ॥ २२ ॥

एवंशुभाशुभलक्षणद्वयमुक्तम् ॥११॥ पादतलेरेखायाःशुभाशुभेलक्षणेआह चक्रेतिद्वाभ्याम् ॥ स्वस्तिकंत्रिकोणरेखाविशेषः ॥ क्षितिपांगनाराजपत्नी ॥ तदुक्तंसामुद्रिके ॥ यस्याःपाणितलेपद्मंपादेचै
वविशेषतः॥चामरंशंखचक्रंचसापिराज्ञीभविष्यतीति ॥१२॥ ऊर्ध्वाऊर्ध्वगामिनी ॥ आखुर्मूषकश्चसर्पश्चकाकश्चतेषामाभाआकारोयस्याःसारेखादुःखदारिद्र्यसूचिकेत्यन्वयः ॥ नखयहीतिपाठेनखीजं
तुविशेषः ॥ १३ ॥ पादांगुष्ठस्यशुभेलक्षणेआह उन्नतइतिसार्धेन॥चिपिटःचिपिटकाकारः ॥ चेमढइतिलोकेप्रसिद्धइत्यर्थः ॥१४॥ अंगुलीनांशुभाशुभेलक्षणेआह मृदवइतिसार्द्धैरष्टभिः ॥ १५ ॥
भुग्नाभिःकुटिलाभिः ॥ भुग्नवर्तिनीकुटिलव्यवहारवर्तिनी ॥ १६ ॥ १७ ॥ परप्रेष्यापराधीना॥समुच्छलेदूर्ध्वंगच्छेत् ॥ १८ ॥ पांसुलाव्यभिचारिणी ॥ नपरिस्पृशेदित्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥
आद्याऽनामिकाऽस्पृष्टभूमिका ॥ द्वितीयामध्यमाऽस्पृष्टभूमिका ॥ तेअनामिकामध्येहीनेरहितेन्यूनेवा ॥ २१ ॥ अंगुष्ठाव्यतिरेकिणीअंगुष्ठेनसंबद्धा ॥ अंगुष्ठव्यतिरेकिणीतिपाठे

अंगुष्ठेनात्यंतभिन्नाविरला ॥ अंगुष्ठादतिरेकिणीतिपाठेअंगुष्ठादपिदीर्घेत्यर्थः ॥ कन्यैवाऽविवाहितैव ॥ कुलटापुंश्चली ॥ २२ ॥ पादनखानांशुभलक्षणमाह ॥ स्निग्धाइति ॥
एतद्विपरीताअशुभाइत्यर्थः ॥ एतदुक्तंभवति ॥ एवमन्यत्रापियत्रयत्राशुभलक्षणंनोक्तंतत्रतत्रार्थाज्ज्ञातव्यम् ॥ २३ ॥ पादपृष्ठस्यशुभाशुभलक्षणेआह राज्ञीत्वेतिद्वयेन ॥ २४ ॥
॥ २५ ॥ पादग्रंथ्यपरपर्यायस्यगुल्फस्यशुभाशुभलक्षणेआह गूढावित्येकेन ॥ स्थपुटौनिम्नौ ॥ सुपुष्टावितिपाठेस्थूलावित्यर्थः ॥ दृश्यौप्राकृतौकुत्सितावितियावत् ॥ यद्वा दृशौनेत्रेपश्यतस्तनूकुरुत
इतिदृश्यौनेत्रयोर्व्रीडाजनकावित्यर्थः ॥ २६ ॥ पादपश्चाद्भागस्यपार्ष्णेःशुभाशुभेलक्षणेआह समपार्ष्णिरित्येकेन ॥ २७ ॥ जानुगुल्फमध्यमभागस्यजंघाख्यस्यशुभलक्षणमाह ॥ रोमहीन
इति ॥ यस्याःजंघेरोमहीनेभवतःसाराजपत्नीभवतीतिसंबंधः ॥ क्रमवर्तुलेअधोभागमारभ्योपर्युपरिकिंचित्किंचिदधिकस्थूलेइत्यर्थः ॥ समवर्तुलेइतिपाठेसमेउच्चनीचरहितेचतेवर्तुलेचेतितथा ॥

स्निग्धाःसमुन्नतास्ताम्रावृत्ताःपादनखाःशुभाः ॥ २३ ॥ राज्ञीत्वसूचकंस्त्रीणांपादपृष्ठंसमुन्नतम् ॥ अस्वेदमशिराढ्यंचमसृणंमृदुमांसलम् ॥ २४ ॥
दरिद्रामध्यनम्रेणशिरालेनसदाध्वगा ॥ रोमाढ्येनभवेद्दासीनिर्मांसेनचदुर्भगा ॥ २५ ॥ गूढौगुल्फौशिवायोक्तावशिरालौसुवर्तुलौ ॥ स्थपुटौशिथिलौ
दृश्यौस्यातांदौर्भाग्यसूचकौ ॥ २६ ॥ समपार्ष्णिःशुभानारीपृथुपार्ष्णिश्चदुर्भगा ॥ कुलटोन्नतपार्ष्णिस्याद्दीर्घपार्ष्णिश्चदुःखभाक् ॥ २७ ॥ रोमहीने
समेस्निग्धेयज्जंघेक्रमवर्तुले ॥ साराजपत्नीभवतिविशिरेसुमनोहरे ॥ २८ ॥ एकरोमाराजपत्नीद्विरोमाचसुखावहा ॥ त्रिरोमारोमकूपेषुभवेद्वैधव्यदुः
खभाक् ॥ २९ ॥ वृत्तंपिशितसंलग्नंजानुयुग्मंप्रशस्यते ॥ निर्मांसंस्वैरचारिण्यादारिद्र्यायाश्चविश्लथम् ॥ ३० ॥ विशिरैःकरभाकारैरूरुभिर्मसृणैर्घनैः ॥
सुवृत्तैरोमरहितैर्भवेयुर्भूपवल्लभाः ॥ ३१ ॥ वैधव्यंरोमशैरुक्तंदौर्भाग्यंचिपिटैरपि ॥ मध्यच्छिद्रैर्महादुःखंदारिद्र्यंकठिनत्वचैः ॥ ३२ ॥ चतुर्भिरंगुलैः
शस्ताकटिर्विंशतिसंयुतैः ॥ समुन्नतनितंबाढ्याचतुरस्रामृगीदृशाम् ॥ ३३ ॥ विनताचिपिटादीर्घानिर्मांसासंकटाकटिः ॥ ह्रस्वारोमयुतानार्यादुःखवै
धव्यसूचिका ॥ ३४ ॥ नितंबबिंबोनारीणामुन्नतोमांसलःपृथुः ॥ महाभोगायसंप्रोक्तस्तदन्योऽशर्मणेमतः ॥ ३५ ॥ कपित्थफलवद्वृत्तौमृदुलौमांसलौ
घनौ ॥ स्फिचौवलिविनिर्मुक्तौरतिसौख्यविवर्धनौ ॥ ३६ ॥

अर्थादेतद्विपरीतमशुभलक्षणमित्युक्तमेव ॥ २८ ॥ कूपोत्थस्यरोम्णःशुभाशुभेलक्षणेआह एकरोमेत्येकेन ॥ रोमकूपेष्वितित्रिष्वपिसंबध्यते ॥ २९ ॥ जानुनःशुभाशुभेलक्षणेआह
वृत्तामित्येकेन ॥ वृत्तंवर्तुलम् ॥ पिशितसंलग्नंमांसपिंडितम् ॥ विश्लथमदृढम् ॥ ३० ॥ अवयवाः १२ ॥ ऊरोःशुभाशुभेलक्षणेआह विशिरैरितिद्वयेन ॥ करभाकारैर्मणिबंधादाकनिष्ठाद्धस्तस्य
बहिर्भागसदृशैर्हस्तिशुंडाकारैरितिवा ॥ मसृणैश्चिक्कणैः ॥ घनैर्निबिडैः ॥ सुवृत्तैःसुवर्तुलैः ॥ ३१ ॥ चिपिटैर्निम्नैः ॥ मध्यच्छिद्रैर्मध्येशिरालैः मध्येछिद्राणिनिम्नस्थानानियेषांतैरितिवा ॥
॥ ३२ ॥ कट्याःशुभाशुभेलक्षणेआह चतुर्भिरितिद्वयेन चतुरस्राचतुःकोणाआयतेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ विनतानम्रा ॥ संकटासम्यक्कठिनासंकीर्णावा ॥ ३४ ॥ नितंबस्यशुभाशुभेलक्षणेआह
नितंबेत्येकेन ॥ तदन्यस्तद्विपरीतः ॥ अशर्मणेदुःखाय ॥ ३५ ॥ कटिप्रोथापरपर्यायायाःस्फिचःशुभलक्षणमाह कपित्थेत्येकेन ॥ कपित्थफलंश्रीफलाकारफलविशेषः ॥ ३६ ॥

भगस्यशुभाशुभेलक्षणेआह शुभइतिपंचभिः॥कमठपृष्ठाभःकूर्मपृष्ठवन्निबिडोदृढइतियावत्॥ गजस्कंधोपमःकरिस्कंधवदुन्नतः॥कन्याजःकन्याजनकः॥पुत्रजःपुत्रजनकः ॥३७॥ आखूनांमूषकानामिव पिंगलानिरोमाणियस्यसतथा॥गूढोमणिरिवमणिर्वरांगत्वान्मध्यभागविशेषोयस्यसतथा॥सुश्लिष्टःसुनिबिडः॥संहतोदृढः॥पृथुर्विस्तीर्णः॥ तुंगउच्चः॥कमलपर्णाभःपद्मपत्राकारः॥ कमलवर्णाभइतिक्वचित्॥ कमलगर्भाभइतिचान्यत्र ॥ अश्वत्थदलाकृतिःपिप्पलपत्रसदृशः ॥३८॥ कुरंगखुररूपोहरिणशफतुल्यः॥तथाचश्रूयते॥अन्यत्रभीष्माद्गांगेयादन्यत्रचहनूमतः॥हरिणीखुरमात्रेणचर्मणामोहितंजगदिति ॥ चुल्लिकोदरसन्निभःपाकाग्न्याधारमध्यसदृशः ॥ रोमशोरोमबहुलः॥विवृतास्योऽतिविस्तीर्णमुखः ॥ दृश्यास्थूलास्पष्टावानासायस्यसतथा ॥ अत्रनासानामाक्षतायायोनेर्मध्यप्रदेशः ॥ अतिदुर्भगोऽतिकुत्सितः ॥ अतिदुर्भगत्वेहेतुर्वा ॥ ३९ ॥ शंखावर्तःशंखसदृशःशंखवत्त्रिरेखाद्यंकितइतिवा ॥ गर्भंनेच्छतिवंध्याभवतीत्यर्थः ॥ खर्पराकारः भग्नघटखर्पराकारः ॥ तस्मैवहेयमुदकंघटखर्परेणेत्युक्तेः ॥ कर्पटाकारइतिपाठेवस्त्रविशेषाकारइत्यर्थः ॥ तथाचदृश्यते ॥ करेकर्पटकेचैवआयसेताम्रभाजने ॥ भुंजन्भिक्षुर्नलिप्येतलिप्यतेतुपरिग्रहादिति ॥ ४० ॥ वंशवेतसपत्राभःवंशः

शुभःकमठपृष्ठाभोगजस्कंधोपमोभगः ॥ वामोन्नतस्तुकन्याजःपुत्रजोदक्षिणोन्नतः ॥३७॥ आखुरोमागूढमणिःसुश्लिष्टःसंहतःपृथुः ॥ तुंगःकमलपर्णाभः शुभोश्वत्थदलाकृतिः ॥ ३८ ॥ कुरंगखुररूपोयश्चुल्लिकोदरसन्निभः ॥ रोमशोविवृतास्यश्चदृश्यनासोतिदुर्भगः ॥ ३९ ॥ शंखावर्तोभगोयस्याःसागर्भमिहनेच्छति ॥ चिपिटःखर्पराकारःकिंकरीपददोभगः ॥४०॥ वंशवेतसपत्राभोगजरोमोच्चनासिकः ॥ विकटःकुटिलाकारोलंबगल्लस्तथाऽशुभः॥४१॥ भगस्यभालंजघनंविस्तीर्णंतुंगमांसलम् ॥ मृदुलंमृदुलोमाढ्यंदक्षिणावर्तमीडितम् ॥ ४२ ॥ वामावर्तंचनिर्मांसंभुग्नंवैधव्यसूचकम् ॥ संकटस्थपुटंरूक्षं जघनंदुःखदंसदा ॥ ४३ ॥ बस्तिःप्रशस्ताविपुलामृद्वीस्तोकसमुन्नता ॥ रोमशाचशिरालाचरेखांकानैवशोभना ॥ ४४ ॥ गंभीरादक्षिणावर्तानाभीस्यात्सुखसंपदे ॥ वामावर्तासमुत्तानाव्यक्तग्रंथिर्नशोभना ॥ ४५ ॥ सूतेसुतान्बहून्नारीपृथुकुक्षिःसुखास्पदम् ॥ क्षितीशंजनयेत्पुत्रंमंडूकाभेनकुक्षिणा ॥ ४६ ॥ उन्नतेनवलीभाजासावर्तेनापिकुक्षिणा ॥ वंध्याप्रव्रजितादासीक्रमाद्योषाभवेदिह ॥ ४७ ॥

प्रसिद्धोवेतसोवानीरस्तयोःपत्रसदृशः ॥ गजस्येवरोमाणियस्यसतथा ॥ उच्चनासिकोदीर्घनासिकः ॥ विकटःकुत्सितः ॥ कुटिलाकारोवक्राकारः ॥ लंबगल्लःदीर्घमुखाऽधोभागः ॥ अशुभइतिच्छेदः ॥ ४१ ॥ जघनस्यशुभाशुभेलक्षणेआह भगस्येतिद्वाभ्याम् ॥ भालंललाटंभगस्योपरिभागइत्यर्थः ॥ तुंगमांसलंतुंगंचतन्मांसलंमांसयुक्तंचतत्तथा ॥ मृदुलंकोमलम् ॥ दक्षिणावर्तंयथास्यात्तथामृदुलोमाढ्यमित्यन्वयः ॥ ईडितंस्तुतंशुभमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ वामावर्तंचेरेखाणांरोम्णामित्येववा ॥ भुग्नंकुटिलंविश्लिष्टावयवमित्यर्थः ॥ संकटस्थपुटंसंकटंसंकुचितंचतत्स्थपुटंनिम्नंचेतितथा ॥ ४३ ॥ बस्तेःशुभाशुभेलक्षणेआह बस्तिरित्येकेन ॥ मृद्वीकोमला ॥ स्तोकसमुन्नताईषदुन्नता ॥ रेखांकारेखांकिता ॥ ४४ ॥ नाभेःशुभाशुभेलक्षणेआह गंभीरेत्येकेन ॥ गंभीरानिम्ना ॥ दक्षिणावर्तारोमभीरेखाभिर्वेतिज्ञेयम् ॥ समुत्तानाउच्चा ॥ व्यक्ताअभिव्यक्ताग्रंथिर्ग्रथनंमध्यभागोयस्याःसातथा ॥ ४५ ॥ अवयवाः २० ॥ कुक्षेःशुभाशुभेलक्षणेआह सूतइतिद्वयेन ॥ सुखस्यास्पदंसुखास्पदंसुखभाजनमित्यर्थः ॥ मण्डूकाभेनभेकोदरतुल्येन ॥ ४६ ॥ वलीभाजाश्लथचर्मभाजा ॥ सावर्तेनावर्तसहितेन ॥ क्रमादिति ॥

उन्नतेनकुक्षिणावंध्या ॥ वलीभाजाप्रव्रजितापरिव्राजिका ॥ आवर्तसहितेनदासीभवेदिति ॥ ४७ ॥ पार्श्वस्यशुभाशुभेलक्षणेआह समैरितिद्वयेन ॥ योषित्स्त्रीसमैरित्यादिविशेषणविशिष्टैः ॥
पार्श्वैःसौभाग्यसुखयोर्निधानमाश्रयःस्यादितियोजना ॥ पार्श्वयोरवांतरभेदविवक्षयापार्श्वैरितिबहुवचनम् ॥ यद्वा योषिदितिजातावेकवचनम् ॥ पार्श्वैरितिव्यक्ताविति ॥ ४८ ॥ दुःखानांशेवधिर्नि
धिर्दुःखानामाश्रयइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ उदरस्यशुभाशुभेलक्षणेआह उदरेणेतित्रिभिः ॥ अतितुच्छेनातिसूक्ष्मेणेत्यर्थः ॥ ५० ॥ दरिद्रायाःस्त्रियाःकुंभाकारादिरूपमुदरंजायतइत्यन्वयः ॥ ५१ ॥
देवरंभर्तृभ्रातरम ॥ ५२ ॥ मध्यस्यशुभलक्षणमाह मध्येतिपादेन ॥ वलेःशुभलक्षणमाह भोगाढ्येतिपादेन ॥ अंगावयवसंकीर्तनेत्रयपदंशुभलक्षणाभिप्रायेण ॥ रोमाल्याः

समैःसमांसैर्मृदुभिर्योषिन्मग्नास्थिभिःशुभैः ॥ पार्श्वैःसौभाग्यसुखयोर्निधानंस्यादसंशयम् ॥ ४८ ॥ यस्याहृश्यशिरेपार्श्वेउन्नतेरोमसंयुते ॥ निरपत्याचदुः
शीलासाभवेद्दुःखशेवधिः ॥ ४९ ॥ उदरेणातितुच्छेनविशिरेणमृदुत्वचा ॥ योषिद्भवतिभोगाढ्यानित्यंमिष्टान्नसेविनी ॥ ५० ॥ कुंभाकारंदरिद्रायाजठरं
चमृदंगवत् ॥ कूष्मांडाभंयवाभंचदुष्पूरंजायतेस्त्रियाः ॥ ५१ ॥ सुविशालोदरीनारीनिरपत्याचदुर्भगा ॥ प्रलंबजठराहंतिश्वशुरंचापिदेवरम् ॥ ५२ ॥
मध्यक्षामाचसुभगाभोगाढ्यासवलित्रया ॥ ऋज्वीतन्वीचरोमालीयस्याःसाशर्मनर्मभूः ॥ ५३ ॥ कपिलाकुटिलास्थूलाविच्छिन्नारोमराजिका ॥
चौरवैधव्यदौर्भाग्यंविदध्यादिहयोषिताम् ॥ ५४ ॥ निर्लोमहृदयंयस्याःसमंनिम्नत्ववर्जितम् ॥ ऐश्वर्यंचाप्यवैधव्यंप्रियप्रेमचसालभेत् ॥ ५५ ॥
विस्तीर्णहृदयायोषापुंश्चलीनिर्दयातथा ॥ उद्भिन्नरोमहृदयापतिंहंतिविनिश्चितम् ॥ ५६ ॥ अष्टादशांगुलततमुरःपीवरमुन्नतम् ॥ सुखायदुःखायभवेद्रो
मशंविषमंपृथु ॥ ५७ ॥ घनौवृत्तौदृढौपीनौसमौशस्तौपयोधरौ ॥ स्थूलाग्रौविरलौशुष्कौवामोरूणांनशर्मदौ ॥ ५८ ॥ दक्षिणोन्नतवक्षोजापुत्रिणी
त्वग्रणीर्मता ॥ वामोन्नतकुचासूतेकन्यांसौभाग्यसुंदरीम् ॥ ५९ ॥ अरघट्टघटीतुल्यौकुचौदौःशील्यसूचकौ ॥ पीवरास्यौसांतरालौपृथूपांतौनशोभनौ
॥ ६० ॥ मूलेस्थूलौक्रमकृशावग्रेतीक्ष्णौपयोधरौ ॥ सुखदौपूर्वकालेतुपश्चादत्यंतदुःखदौ ॥६१॥ सुदृढंचूचुकयुगंशस्तंश्यामंसुवर्तुलम् ॥ अंतर्मग्नंचदी
र्घंचकृशंक्लेशायजायते ॥ ६२ ॥ पीवराभ्यांचजत्रुभ्यांधनधान्यनिधिर्वधूः ॥ श्लथास्थिभ्यांचनिम्नाभ्यांविषमाभ्यांदरिद्रिणी ॥ ६३ ॥

शुभाशुभेलक्षणेआह ऋज्वीतिसार्धेन ॥ शर्मनर्मभूःसुखक्रीडयोःस्थानम् ॥ ५३ ॥ चौरादीनांत्रयाणामेकवद्भावः ॥ तत्रचौरंचौर्यम् ॥ ५४ ॥ हृदयस्यशुभाशुभेलक्षणेआह निर्लो
मेतिद्वाभ्याम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ वक्षसःशुभाशुभेलक्षणेआह अष्टादशेत्येकेन ॥ ५७ ॥ वक्षोजस्यशुभाशुभेलक्षणेआह घनावितिचतुर्भिः ॥ शस्तौप्रशस्तौ ॥ ५८ ॥ तुएव ॥
अग्रणीःश्रेष्ठा ॥ स्वग्रणीरितिक्वचित् ॥ पुत्रिणीस्वग्रणीरितिचान्यत्र ॥ ५९ ॥ अरघट्टोघटीयन्त्रंरहट्टइतिगुर्जरदेशेप्रसिद्धम् ॥ तत्रस्थायाघटीतत्तुल्यौ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ चूचुकस्यशुभाशुभे
लक्षणेआह सुदृढमित्येकेन ॥ सुदृशामितिक्वचित् ॥६२॥ अवयवाः ३० ॥ जत्रुणःशुभाशुभेलक्षणेआह पीवराभ्यामित्येकेन ॥ श्लथान्यस्थीनिययोस्ताभ्याम् ॥ श्लथाभ्यांचैवेतिक्वचित् ॥६३॥

स्कंधस्यशुभाशुभेलक्षणेआहाबद्धावित्येकेन ॥ प्रैष्यंदास्यम् ॥ ६४ ॥ अंसस्यशुभाशुभेलक्षणेआह निगूढेत्येकेन ॥ समुन्नाग्रौउन्नताग्रौ ॥ ६५ ॥ कक्षयोःशुभाशुभेलक्षणेआह कक्षेइत्येकेन ॥ शिरालेशिरायुक्ते ॥ स्वेदमेदुरेस्वेदस्निग्धे ॥ ६६ ॥ दोषःशुभाशुभेलक्षणेआह स्यातामितिद्वयेन ॥ गूढौअस्थिग्रंथीययोस्तौगूढास्थिग्रंथीतौचतौकोमलौचेतितथा ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ मणिबंधावधिकरस्यशुभलक्षणमाहांभोजेत्येकेन ॥ अंगुष्ठोंऽगुलयश्चसम्यङ्मुखंयस्यतत्तथा ॥ ६९ ॥ क्रममनाहृत्यपाणितलस्यशुभाशुभेलक्षणेआह मृदुमध्योन्नतमितिद्वयेन ॥ ७० ॥

अबद्धावनतौस्कंधावदीर्घावकृशौशुभौ ॥ वक्रौस्थूलौचरोमाढ्यौप्रैष्यवैधव्यसूचकौ ॥ ६४ ॥ निगूढसंधीस्रस्ताग्रौशुभावंसौसुसंहतौ ॥ वैधव्यदौसमुन्नाग्रौनिर्मांसावतिदुःखदौ ॥ ६५ ॥ कक्षेसुसूक्ष्मरोमेतुतुंगेस्निग्धेचमांसले ॥ शस्तेनशस्तेगंभीरेशिरालेस्वेदमेदुरे ॥ ६६ ॥ स्यातांदोषौसुनिर्दोषौगूढास्थिग्रंथिकोमलौ ॥ विशिरौचविरोमाणौसरलौहरिणीदृशाम् ॥ ६७ ॥ वैधव्यंस्थूलरोमाणौह्रस्वौदौर्भाग्यसूचकौ ॥ परिक्लेशायनारीणांपरिदृश्यशिरोभुजौ ॥ ६८ ॥ अंभोजमुकुलाकारमंगुष्ठांगुलिसंमुखम् ॥ हस्तद्वयंमृगाक्षीणांबहुभोगायजायते ॥ ६९ ॥ मृदुमध्योन्नतंरक्तंतलंपाण्योररंध्रकम् ॥ प्रशस्तंशस्तरेखाढ्यमल्परेखंशुभश्रियम् ॥ ७० ॥ विधवाबहुरेखेणविरेखेणदरिद्रिणी ॥ भिक्षुकीसुशिराढ्येननारीकरतलेनवै ॥ ७१ ॥ विरोमविशिरंशस्तंपाणिपृष्ठंसमुन्नतम् ॥ वैधव्यहेतुरोमाढ्यंनिर्मांसंस्नायुमत्त्यजेत् ॥ ७२ ॥ रक्ताव्यक्तागभीराचस्निग्धापूर्णाचवर्तुला ॥ कररेखांगनायाःस्याच्छुभाभाग्यानुसारतः ॥ ७३ ॥ मत्स्येनसुभगानारीस्वस्तिकेनवसुप्रदा ॥ पद्मेनभूपतेःपत्नीजनयेद्भूपतिंसुतम् ॥ ७४ ॥ चक्रवर्तिस्त्रियाःपाणौनंद्यावर्तःप्रदक्षिणः ॥ शंखातपत्रकमठानृपमातृत्वसूचकाः ॥ ७५ ॥ तुलामानाकृतीरेखेवणिक्पत्नीत्वहेतुके ॥ गजवाजिवृषाकाराःकरेवामेमृगीदृशाम् ॥ ७६ ॥ रेखाप्रासादवज्राभाब्रूयुस्तीर्थकरंसुतम् ॥ कृषीवलस्यपत्नीस्याच्छकटेनयुगेनवा ॥ ७७ ॥ चामरांकुशकोदंडैराजपत्नीभवेद्ध्रुवम् ॥ अंगुष्ठमूलान्निर्गत्यरेखायातिकनिष्ठिकाम् ॥ ७८ ॥ यदिसापतिहंत्रीस्याद्दूरतस्तांत्यजेत्सुधीः ॥ त्रिशूलासिगदाशक्तिदुंदुभ्याकृतिरेखया ॥ नितंबिनीकीर्तिमतीत्यागेनपृथिवीतले ॥ ७९ ॥

॥ ७१ ॥ पाणिपृष्ठस्यशुभाशुभेलक्षणेआह विरोमेत्येकेन ॥ ७२ ॥ हस्तरेखायाःशुभाशुभेलक्षणेआह रक्तेत्यादिसार्धाष्टभिः ॥ ७३ ॥ स्वस्तिकेनत्रिकोणांकितरेखाविशेषेण ॥ ७४ ॥ नंद्यावर्तःस्वस्तिकः॥ सौधोऽस्त्रीराजसदनमुपकार्योपकारिका ॥ स्वस्तिकःसर्वतोभद्रोनंद्यावर्तादयोपिचेत्यमरः ॥७५॥७६॥ तीर्थकरंसुतंतीर्थपर्यटनकर्तारंशास्त्रकर्तारंवापुत्रमित्यर्थः॥तीर्थकरंशुभमिति क्वचित् ॥ तीर्थंकरेशुभमितिचान्यत्र ॥ तत्रकरेरेखाइत्यन्वयः ॥ युगेनबलीवर्दस्कंधनिक्षिप्तेनकाष्ठेन ॥ ७७ ॥ अंकुशस्तोत्रम् ॥ कोदंडोधनुः ॥ ७८ ॥ दुंदुभिर्वाद्यभांडविशेषः ॥ त्यागेनदानेन ॥

पादेनेतिपाठेपदमेवपादंतेनव्यवसायेन ॥७९॥ ८० ॥ अंगुष्ठस्यशुभलक्षणमाह शुभदइत्यर्धेन ॥ सरलऋजुः ॥ वृत्तोवर्तुलः ॥ वृत्तनखोवर्तुलनखः ॥८१॥ अंगुलीनांशुभाशुभेलक्षणेआहांगुल्यइति
द्वयेन ॥ कृशाइत्यस्यानंतरंशुभाइतिशेषः॥ चिपिटाअत्रह्रस्वाः ॥ स्थपुटानिम्नाः ॥८२॥ बहुपर्वसमन्विताःविस्तृतपर्वसमन्विताइत्यर्थः ॥८३॥ नखानांशुभाशुभेलक्षणेआहारुणाइतिसार्धेन ॥ सुदृशां
शोभनाक्षीणाम् ॥ ८४ ॥ प्रसंगात्पुरुषाणामपिनखानामशुभलक्षणमाह ॥ परुषाइत्यर्धेन ॥ पुष्पितैःश्वेतपुष्पवर्णैरित्यर्थः ॥ ८५ ॥ पृष्ठेःशुभाशुभेलक्षणेआहांतरितिसार्धेन ॥ अंतर्निमग्नंतिर्यग्वंशाकारम
स्थियस्यांसांतर्निमग्नवंशास्थिः ॥८६॥ कृकाटिकायाःशुभाशुभेलक्षणेआह ऋज्वीत्येकेन ॥ ८७ ॥ कंठस्यशुभाशुभेलक्षणेआह मांसलइतिसार्धद्वयेन ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ चिबुकस्यशुभाशु

कंकजंबूकमंडूकवृकवृश्चिकभोगिनः ॥ रासभोष्ट्रबिडालाःस्युःकरस्थादुःखदाःस्त्रियाः ॥ ८० ॥ शुभदःसरलोंगुष्ठोवृत्तोवृत्तनखोमृदुः ॥ ८१ ॥
अंगुल्यश्चसुपर्वाणोदीर्घावृत्ताःक्रमात्कृशाः ॥ चिपिटाःस्थपुटारूक्षाःपृष्ठरोमयुजोऽशुभाः ॥ ८२ ॥ अतिह्रस्वाःकृशावक्राविरलारोगहेतुकाः ॥ दुःखायां
गुलयःस्त्रीणांबहुपर्वसमन्विताः ॥ ८३ ॥ अरुणाःसशिखास्तुंगाःकरजाःसुदृशांशुभाः ॥ निम्नाविवर्णाःशुक्त्याभाःपीतादारिद्र्यदायकाः ॥ ८४ ॥
नखेषुबिंदवःश्वेताःप्रायःस्युःस्वैरिणीस्त्रियाः ॥ पुरुषाअपिजायंतेदुःखिनःपुष्पितैर्नखैः ॥ ८५ ॥ अंतर्निमग्नवंशास्थिःपृष्ठिःस्यान्मांसलाशुभा ॥ पृष्ठे
नरोमयुक्तेनवैधव्यंलभतेध्रुवम् ॥ ८६ ॥ भुग्नेनविनतेनापिसशिरेणापिदुःखिता ॥ ऋज्वीकृकाटिकाश्रेष्ठासमांसाचसमुन्नता ॥ ८७ ॥ शुष्काशिरालारो
माढ्याविशालाकुटिलाशुभा ॥ मांसलोवर्तुलःकंठःप्रशस्तश्चतुरंगुलः ॥ ८८ ॥ शस्ताग्रीवात्रिरेखांकात्वव्यक्तास्थिःसुसंहता ॥ निर्मांसाचिपिटादीर्घा
स्थपुटानशुभप्रदा ॥ ८९ ॥ स्थूलग्रीवाचविधवावक्रग्रीवाचकिंकरी ॥ वंध्याहिचिपिटग्रीवाह्रस्वग्रीवाचनिःसुता ॥ ९० ॥ चिबुकंद्व्यंगुलंशस्तंवृत्तंपीनं
सुकोमलम् ॥ स्थूलंद्विधासंविभक्तमायतंरोमशंत्यजेत् ॥ ९१ ॥ हनुश्चिबुकसंलग्नानिर्लोमासुघनाशुभा ॥ वक्रास्थूलाकृशाह्रस्वारोमशानशुभप्रदा
॥ ९२ ॥ शस्तौकपोलौवामाक्ष्याःपीनौवृत्तौसमुन्नतौ ॥ रोमशौपरुषौनिम्नौनिर्मांसौपरिवर्जयेत् ॥ ९३ ॥ समंसमांसंसुस्निग्धंस्वामोदंवर्तुलंमुखम् ॥
जनेतृवदनच्छायंधन्यानामिहजायते ॥ ९४ ॥ पाटलोवर्तुलःस्निग्धोलेखाभूषितमध्यभूः ॥ सीमंतिनीनामधरोधराजानिप्रियोभवेत् ॥ ९५ ॥ कृशः
प्रलंबःस्फुटितोरूक्षोदौर्भाग्यसूचकः ॥ श्यावःस्थूलोऽधरोष्ठःस्याद्वैधव्यकलहप्रदः ॥ ९६ ॥

भेलक्षणेआह चिबुकमित्येकेन ॥ त्यजेत्स्थूलादिचिबुकवतींनोद्वहेदित्यर्थः ॥ एवमग्रेपिद्रष्टव्यम् ॥ ९१ ॥ हनोःशुभाशुभेलक्षणेआह हनुरित्येकेन ॥ ९२ ॥ कपोलयोःशुभाशुभेलक्षणेआह शस्ता
वित्येकेन ॥ वामाक्ष्याःशोभननेत्रायाः ॥ ९३ ॥ वक्रस्यशुभलक्षणमाह सममित्येकेन ॥:९४ ॥ अधरोष्ठस्यशुभाशुभेलक्षणेआह पाटलइतिद्वयेन ॥ पाटलःपाटलपुष्पवर्णः ॥ लेखाभूषितमध्यभूः
रेखालंकृतमध्यस्थानः ॥ रश्रुतेर्लश्रुतिरितिन्यायेनरेफस्यलकारः ॥ धराजायायस्यसधराजानिर्नृपतिस्तस्यप्रियः ॥ एवंविधोष्ठवतीसानृपतेर्भार्याभवतीत्यर्थः ॥ ९५ ॥ श्यावःकपिशः ॥ ९६ ॥

अवयवसंख्या ५०॥ उत्तरोष्ठस्यशुभाशुभेलक्षणेआह मसृणइत्येकेन ॥ विपरीतःकुत्सितःपूर्वस्माद्विपरीतोवा ॥ ९७ ॥ द्विजानांशुभाशुभेलक्षणेआह गोक्षीरेतित्रिभिः ॥ स्तोकसमुन्नताई
षदुच्चाः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ जिह्वायाःशुभाशुभेलक्षणेआह जिह्वेतिसार्धद्वयेन ॥ शोणाशोणवर्णा ॥ १ ॥ २ ॥ क्रममनादृत्यतालुनःशुभाशुभेलक्षणेआह स्निग्धमितिसार्धेन ॥
कोकनदाभासंशोणच्छविम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ घण्टिकायाःशुभाशुभेलक्षणेआह कंठइत्येकेन ॥ तीक्ष्णासूक्ष्मा ॥ ५ ॥ हसितस्यशुभलक्षणमाह अलक्षितेत्येकेन ॥ ६ ॥ नासिकायाः

मसृणोमत्तकाशिन्याश्चोत्तरोष्ठःसुभोगदः ॥ किंचिन्मध्योन्नतोऽरोमाविपरीतोविरुद्धकृत् ॥ ९७ ॥ गोक्षीरसन्निभाःस्निग्धाद्वात्रिंशद्दशनाःशुभाः ॥
अधस्तादुपरिष्टाच्चसमाःस्तोकसमुन्नताः ॥ ९८ ॥ पीताःश्यावाश्चदशनाःस्थूलादीर्घाद्विपंक्तयः ॥ शुक्त्याकाराश्चविरलादुःखदौर्भाग्यकारणम्
॥ ९९ ॥ अधस्तादधिकैर्दंतैर्मातरंभक्षयेत्स्फुटम् ॥ पतिहीनाचविकटैःकुलटाविरलैर्भवेत् ॥ १०० ॥ जिह्वेष्टमिष्टभोक्त्रीस्याच्छोणामृद्वीतथासिता ॥
दुःखायमध्यसंकीर्णापुरोभागसविस्तरा ॥ १ ॥ सितयातोयमरणंश्यामयाकलहप्रिया ॥ दरिद्रिणीमांसलयालंबयाऽभक्ष्यभक्षिणी ॥ २ ॥ विशालया
रसनयाप्रमदातिप्रमादभाक् ॥ स्निग्धंकोकनदाभासंप्रशस्तंतालुकोमलम् ॥ ३ ॥ सितेतालुनिवैधव्यंपीतेप्रव्रजिताभवेत् ॥ कृष्णेऽपत्यवियोगार्ता
रूक्षेभूरिकुटुंबिनी ॥ ४ ॥ कंठेस्थूलासुवृत्ताचक्रमतीक्ष्णासुलोहिता ॥ अप्रलंबाशुभाघंटीस्थूलाकृष्णाचदुःखदा ॥ ५ ॥ अलक्षितद्विजंकिंचित्किं
चित्फुल्लकपोलकम् ॥ स्मितंप्रशस्तंसुदृशामानिमीलितलोचनम् ॥ ६ ॥ समवृत्तपुटानासालघुच्छिद्राशुभावहा ॥ स्थूलाग्रामध्यनम्राचनप्रशस्तास
मुन्नता ॥ ७ ॥ आकुंचितारुणाग्राचवैधव्यक्लेशदायिनी ॥ परप्रेष्याचचिपिटाह्रस्वादीर्घाकलिप्रिया ॥ ८ ॥ दीर्घायुःकृत्क्षुतंदीर्घंयुगपद्द्वित्रिपिंडितम् ॥
ललनालोचनेशस्तेरक्तांतेकृष्णतारके ॥ ९ ॥ गोक्षीरवर्णविशदेसुस्निग्धेकृष्णपक्ष्मणी ॥ उन्नताक्षीनदीर्घायुर्वृत्ताक्षीकुलटाभवेत् ॥ ११० ॥ मेषाक्षीम
हिषाक्षीचकेकराक्षीनशोभना ॥ कामगृहीलानितरांगोपिंगाक्षीसुदुर्वृता ॥ ११ ॥ पारावताक्षीदुःशीलारक्ताक्षीभर्तृघातिनी ॥ कोटरानयनादुष्टागजने
त्रानशोभना ॥ १२ ॥ पुंश्चलीवामकाणाक्षीवंध्यादक्षिणकाणिका ॥ मधुपिंगाक्षीरमणीधनधान्यसमृद्धिभाक् ॥ १३ ॥ पक्ष्मभिःसुघनैःस्निग्धैः
कृष्णैःसूक्ष्मैःसुभाग्यभाक् ॥ कपिलैर्विरलैःस्थूलैर्निंद्याभवतिभामिनी ॥ १४ ॥ भ्रुवौसुवर्तुलेतन्व्याःस्निग्धेकृष्णेअसंहते ॥ प्रशस्तेमृदुरोमाणौ
सुभ्रुवःकार्मुकाकृती ॥ १५ ॥

शुभाशुभेलक्षणेआह समवृत्तपुटेतिद्वयेन ॥ समेदीर्घादिवैषम्यरहितेवृत्तेवर्तुलेपुटेपार्श्वेसमौवृत्तपुटौसंचारमार्गौवायस्याःसातथा ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्षुतस्यशुभलक्षणमाह दीर्घायुःकृदित्यर्धेन ॥
द्वित्रिपिंडितंद्विवारंत्रिवारंचेत्यर्थः ॥ अक्ष्णोःशुभाशुभेलक्षणेआह ललनेतिसार्धैश्चतुर्भिः ॥ ९ ॥ कृष्णपक्ष्मणीश्यामनेत्रतारके ॥ ११० ॥ गृहीलागृद्धिनी ॥ ११ ॥ कोटरानयनाकोट
रवद्वृक्षाच्छिद्रवदासमंतान्नयनेयस्याःसातथानिम्ननेत्रेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ पक्ष्मणःशुभाशुभेलक्षणेआह पक्ष्मभिरित्येकेन ॥१४॥ अवयवसंख्या ६० ॥ भ्रुवःशुभाशुभेलक्षणेआह भ्रुवावितिद्वयेन ॥

कार्मुकाकृतीधनुराकारे ॥ शोभनेभ्रुवौयस्यास्सासुभ्रूस्तस्याःसुभ्रुवः ॥ १५ ॥ १६ ॥ कर्णयोःशुभाशुभेलक्षणेआह लंबावित्येकेन ॥ १७ ॥ भालस्यशुभाशुभेलक्षणेआह भालइतिसार्ध
द्वयेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रांशुनाउच्चेन ॥ प्रांशुलारोगिणीतिक्वचित्पाठः ॥ १२० ॥ क्रममनादृत्यसीमंतस्यशुभलक्षणमाह ॥ सीमंतइतिपादेन ॥ मौलेःशुभाशुभेलक्षणेआह मौलिरितिपादो
नद्वयेन ॥ २१ ॥ २२ ॥ मौलिजानांशुभाशुभेलक्षणेआह केशाइतिद्वयेन ॥ अलिकुलच्छायाःभ्रमरकदंबश्यामाः ॥ २३ ॥ लघवोह्रस्वाः ॥ २४ ॥ अंगानि ६६ ॥ एवंषट्षष्टीनामंगानांशुभा

खररोमाचपृथुलाविकीर्णासरलास्त्रियाः ॥ नभ्रूःप्रशस्तामिलितादीर्घरोमाचपिंगला ॥ १६ ॥ लंबौकर्णौशुभावर्तौसुखदौचशुभप्रदौ ॥ शष्कुलीरहि
तौनिंद्यौशिरालौकुटिलौकृशौ ॥ १७ ॥ भालःशिराविरहितोनिर्लोमार्धेंदुसन्निभः ॥ अनिम्नस्त्र्यंगुलोनार्याःसौभाग्यारोग्यकारणम् ॥ १८ ॥ व्यक्त
स्वस्तिकरेखंचललाटंराज्यसंपदे ॥ प्रलंबंमस्तकंयस्यादेवरंहन्तिसाध्रुवम् ॥ १९ ॥ रोमशेनशिरालेनप्रांशुनारोगिणीमता ॥ १२० ॥ सीमन्तःसरलः
शस्तोमौलिःशस्तःसमुन्नतः ॥ गजकुंभनिभावृत्तैःसौभाग्यैश्वर्यसूचकैः ॥ २१ ॥ स्थूलमूर्धाचविधवादीर्घशीर्षाचबंधकी ॥ विशालेनापिशिरसाभवेद्दौ
र्भाग्यभाजनम् ॥ २२ ॥ केशाअलिकुलच्छायाःसूक्ष्माःस्निग्धाःसुकोमलाः ॥ किंचिदाकुंचिताग्राश्चकुटिलाश्चातिशोभनाः ॥ २३ ॥ परुषाःस्फुटि
ताग्राश्चविरलाश्चशिरोरुहाः ॥ पिंगलालघवोरूक्षादुःखदारिद्र्यबंधदाः ॥ २४ ॥ भ्रुवोरन्तर्ललाटेवामशकोराज्यसूचकः ॥ वामेकपोलेमशकःशोणो
मिष्टान्नदःस्त्रियाः ॥ २५ ॥ तिलकंलांछनंवापिहृदिसौभाग्यकारणम् ॥ यस्यादक्षिणवक्षोजेशोणेतिलकलांछने ॥ २६ ॥ कन्याचतुष्टयंसूतेसूतेसाच
सुतत्रयम् ॥ तिलकंलांछनंशोणंयस्यावामेकुचेभवेत् ॥ २७ ॥ एकंपुत्रंप्रसूयादौततःसाविधवाभवेत् ॥ गुह्यस्यदक्षिणेभागेतिलकंयदियोषितः ॥ २८ ॥
तदाक्षितिपतेःपत्नीसूतेवाक्षितिपंसुतम् ॥ नासाग्रेमशकःशोणोमहिष्याएवजायते ॥ २९ ॥ कृष्णःसएवभर्तृघ्न्याःपुंश्चल्याश्चप्रकीर्तितः ॥ नाभेरधस्ता
त्तिलकंमशकोलांछनंशुभम् ॥ १३० ॥ मशकस्तिलकंचिह्नंगुल्फदेशेदरिद्रकृत् ॥ करेकर्णेकपोलेवाकण्ठेवामेभवेद्यदि ॥ ३१ ॥ एषांत्रयाणामेकं
तुप्राग्गर्भेपुत्रदंभवेत् ॥ भालगेनत्रिशूलेननिर्मितेनस्वयंभुवा ॥ ३२ ॥ नितांबिनीसहस्राणांस्वामित्वंयोषिदाप्नुयात् ॥ सुप्तापरस्परंयातुदंतान्किटि
किटायते ॥ ३३ ॥ सुलक्ष्मापिनसाशस्तायाकिंचित्प्रलपेत्तथा ॥ पाणौप्रदक्षिणावर्तोधर्म्योवामोनशोभनः ॥ ३४ ॥

शुभेलक्षणेउक्ताप्रसंगान्मशकतिलकलांछनानामपितेआह भ्रुवोरित्यष्टभिः ॥ तत्रमशकोमशकाकारश्चिह्नविशेषःचिपिटाकारइतिवा ॥ २५ ॥ तिलकस्तिलकाकारःपिप्लुतिरितिवा ॥ तिलकस्तिलका
कारोमशकश्चिपिटोमतः॥जडुलःकालकःपिप्लुस्तिलकास्तिलकालकइतिवचनात् ॥ लांछनंपद्मवज्रांकुशध्वजात्रिशूलादि ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ महिष्याःकृताभिषेकायाराज्ञ्याः ॥ २९ ॥
॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नापिदोषविशेषेणत्याज्येत्याह सुप्तेत्येकेन ॥ किटिकिटायतेदंतघर्षणजंशब्दंकरोतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ वपुषःशुभाशुभेलक्षणेअभिधायक्रमप्राप्तस्यावर्त

स्यतेआह पाणावित्यारभ्यसुलक्षणेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ प्रदक्षिणावर्तोरोम्णामितिशेषः ॥ धर्म्योधर्मार्हः ॥ वामोवामावर्तः ॥ ३४ ॥ श्रुतौकर्णे ॥ ईडितःस्तुतः ॥३५॥ अंतःपृष्ठंपृष्ठमध्ये ॥
नाभिसमःनाभिवद्वर्तुलाकारः ॥ भगमौलौयोनेरुपरिभागे ॥ भगमूलइतिक्वचित् ॥ ३६ ॥ सप्रदक्षिणावर्तः॥शकटभंगःशकटतुल्यः ॥ गुह्यवेधेनतत्पर्यंतेन ॥ ३७ ॥ उदरवेधेनउदरपर्यंतंप्राप्तेन ॥
॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मध्येकृकाटिकंकृकाटिकामध्ये ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ गंधादीनांषण्णांशुभाशुभलक्षणानिरतिशास्त्राद्दौद्रष्टव्यानि ॥ तथाच ॥ पद्मिनीपद्मगंधाचमीनगंधाच
चित्रिणी ॥ शंखिनीक्षारगंधाचमदगंधाचहस्तिनी ॥ हंसपुन्नागवर्णाभायानारीरक्तलोचना ॥ अष्टौजनयतेपुत्रान्प्राप्नोतिपरमंसुखम् ॥ काकस्वराकाकजंघातथैवोर्ध्वस्वरातथा ॥ लंबोष्ठीलंबवदना
तांकन्यांपरिवर्जयेत् ॥ हंसतुल्यगतिर्नारीराजपत्नीचसाभवेत् ॥ यस्यागमनमात्रेणभूमिकंपःप्रजायते ॥ सास्त्रीदैन्यकरीज्ञेयासामुद्रवचनंयथा ॥ आवर्तःप्रजनेयस्यामध्येचैवप्रदक्षिणः ॥ एकंसाज

नाभौश्रुतावुरसिवादक्षिणावर्तईडितः ॥ सुखायदक्षिणावर्तःपृष्ठवंशस्यदक्षिणे ॥ ३५ ॥ अन्तःपृष्ठंनाभिसमोबह्वायुःपुत्रवर्धनः ॥ राजपत्न्याःप्रदृश्ये
तभगमौलौप्रदक्षिणः ॥ ३६ ॥ सचेच्छकटभंगःस्याद्बह्वपत्यसुखप्रदः ॥ कटिगोगुह्यवेधेनपत्यपत्यानिपातनः ॥ ३७ ॥ स्यातामुदरवेधेनपृष्ठावर्तौनशो
भनौ ॥ एकेनहंतिभर्तारंभवेदन्येनपुंश्चली ॥ ३८ ॥ कण्ठगोदक्षिणावर्तोदुःखवैधव्यहेतुकः ॥ सीमन्तेथललाटेवात्याज्योदूरात्प्रयत्नतः ॥ ३९ ॥
सापतिंहंतिवर्षेणयस्यामध्येकृकाटिकम् ॥ प्रदक्षिणोवावामोवारोम्णामावर्त्तकःस्त्रियाः ॥ १४० ॥ एकोवामूर्धनिद्वौवावामेवामगतीयदि ॥ आदशाहं
पतिघ्नौतौत्याज्यौदूरात्सुबुद्धिना ॥ ४१ ॥ कट्यावर्तांचकुलटानाभ्यावर्तापतिव्रता ॥ पृष्ठावर्त्ताचभर्तृघ्नीकुलटावाथजायते ॥ ४२ ॥ स्कंदउवाच ॥
सुलक्षणापिदुःशीलाकुलक्षणशिरोमणिः ॥ अलक्षणापिसासाध्वीसर्वलक्षणभूस्तुसा ॥ ४३ ॥ सुलक्षणासुचारित्रास्वाधीनापतिदेवता ॥ विश्वेशानुग्रहा
देवगृहेयोषिदवाप्यते ॥ ४४ ॥ अलंकृताःस्ववासिन्योयाभिःप्राक्तनजन्मनि ॥ नानाविधैरलंकारैस्ताःसुरूपाभवंतिहि ॥ ४५ ॥ सुतीर्थेषुवपुर्याभिःक्ष
यितंवाविहायितम् ॥ तालावण्यतरंगिण्योभवंतीहसुलक्षणाः ॥ ४६ ॥ अर्चिताजगतांमातायाभिर्मृडवधूरिव ॥ ताभवंतिसुचारित्रायोषाःस्वाधीनभ
र्तृकाः ॥ ४७ ॥ स्वाधीनपतिकानांचसुशीलानांमृगीदृशाम् ॥ स्वर्गापवर्गावत्रैवसुलक्षणफलंहितत् ॥ ४८ ॥ सुलक्षणैःसुचरितैरपिमंदायुषंपतिम् ॥
दीर्घायुषंप्रकुर्वंतिप्रमदाःप्रमदास्पदम् ॥ ४९ ॥

नयेत्पुत्रंराजानंपृथिवीपतिमित्यादीनीति ॥ ४३ ॥ ननुतर्हिसुलक्षणत्वादिगुणविशिष्टासाध्वीस्त्रीकस्माल्लभ्यतेतत्राह ॥ सुलक्षणेति ॥ ४४ ॥ स्त्रीणांसुरूपत्वलावण्यसुचारित्र्यस्वाधीनभर्तृत्व
प्राप्तौहेतूनाह अलंकृताइतित्रिभिः ॥ ऊढाअनूढावापितृगृहेसयौवनाःस्त्रियः ॥ स्ववासिन्यः ॥ स्वेषुज्ञातिषुवस्तुंशीलंयासामितिव्युत्पत्तेः ॥ सुवासिन्यइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ चिरंटचइत्यर्थः ॥
स्ववासिनीचिरंटीस्याद्द्वितीयवयसिस्त्रियामितिरुद्रः ॥ चिरिंटीतुसुवासिनीतिचामरः ॥ ४५ ॥ सुतीर्थेषुप्रयागादिषु ॥ क्षयितंक्षयंनीतम् ॥ क्षालितमितिपाठेस्नापितमित्यर्थः ॥ विहायितंत्यक्तम् ॥
लावण्यतरंगिण्यःअंगसौष्ठवोर्मिमत्यः ॥ नद्यइवेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ मृडवधूरिवेत्यत्रेवकारोऽवधारणार्थः ॥ इहेतिवापाठः ॥ शोभनंचारित्र्यंपातिव्रत्यादिलक्षणंयासांताःसुचारित्राः ॥ स्वाधीनः
शुश्रूषादिभिर्वशीकृतःसंतोषितोनतुस्त्रीजितोभर्तायासांतास्तथा ॥ ४७ ॥ सुलक्षणवतीनांफलंदर्शयति ॥ स्वाधीनेति ॥ ४८ ॥ सुलक्षणैरिति ॥ तर्हिकिंतमुपजीव्योपपतिभिःसहरमितुमित्या

शंक्यपतिंविशिनष्टि ॥ प्रमदास्पदंप्रकृष्टहर्षाश्रयम् ॥ प्रसिद्धंचैतद्वनपर्वणि॥ पतिव्रतयासावित्र्यासत्यवतोदीर्घायुष्यंप्रहर्षाश्रयत्वंच ॥ ४९ ॥ लक्षणविचारप्रयोजनमाहातइति ॥ यतोऽल्पायुषंपतिं
सुलक्षणाःस्त्रियश्चिरंजीविनंकुर्वंतिअतइत्यर्थः ॥ सु लक्षणाःपरिणेयाइत्यस्यव्यावर्त्यमाह ॥ हित्वेति ॥ अपीतिनिश्चये ॥ ५० ॥ उक्तानुवादपूर्वकमुत्तराध्यायार्थंप्रस्तावयति ॥ लक्षणानीति ॥
॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदविरचितायांकाशीखंडटीकायांसप्तत्रिंशोध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथाष्टत्रिंशकेधर्म्येऽध्यायेतीवसुशोभने ॥ क्रियतेसमुदाचारात्सद्धर्मपरिवर्णनम् ॥ १ ॥
पूर्वाध्यायांतेविवाहान्वक्ष्यामीत्युक्तमतस्तानेवदर्शयति ॥ विवाहाइति ॥ ब्राह्मदैवार्षाविवाहाउच्यंतेप्राजापत्यासुरौचविवाहावुच्येते ॥ इतिवचनंविपरिणमय्यउच्यतइत्यस्यःक्रियायाएवानुषंगः ॥
तत्रब्राह्मोवरमाहूयदानम् ॥ दैवऋत्विजेदानम् ॥ आर्षोगोमिथुनादानेनदानम् ॥ प्राजापत्यःसहोभौचरतांधर्ममित्यभिधायदानम् ॥ आसुरःशुल्कंगृहीत्वादानम् ॥ गांधर्वःसमयान्मिथः ॥
राक्षसोभित्त्वाच्छित्त्वाहरणम् ॥ पैशाचःसुप्तायांमत्तायांवागमनम् ॥ तथाचमानवानिवचनानि ॥ आच्छाद्यचार्हयित्वाचश्रुतशीलवतेस्वयम् ॥ आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्मःप्रकीर्तितः ॥ यज्ञे

अतःसुलक्षणायोषापरिणेयाविचक्षणैः ॥ लक्षणानिपरीक्ष्यादौहित्वादुर्लक्षणान्यपि ॥ १५० ॥ लक्षणानिमयोक्तानिसुखायगृहमेधिनाम् ॥ विवाहान
पिवक्ष्यामितान्निबोधघटोद्भव ॥ १५१ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेस्त्रीलक्षणवर्णनंनामसप्तत्रिंशोऽ
ध्यायः ॥ ३७ ॥ स्कंदउवाच ॥ विवाहाब्राह्मदैवार्षाःप्राजापत्यासुरौतथा ॥ गांधर्वोराक्षसश्चापिपैशाचोऽष्टमउच्यते ॥ १ ॥ सब्राह्मोवरमाहूययत्रकन्या
स्वलंकृता ॥ दीयतेतत्सुतःपूयात्पुरुषानेकविंशतिम् ॥ २ ॥ यज्ञस्थायर्त्विजेदैवस्तज्जःपातिचतुर्दश ॥ वरादादायगोद्वंद्वमार्षस्तज्जःपुनातिषट् ॥ ३ ॥
सहोभौचरतांधर्ममित्युक्त्वादीयतेर्थिने ॥ यत्र कन्याप्राजापत्यस्तज्जोवंशान्पुनातिषट् ॥ ४ ॥ चत्वारएतेविप्राणांधर्म्याःपाणिग्रहाःस्मृताः ॥
आसुरःक्रयणाद्द्रव्यैर्गांधर्वोन्योन्यमैत्रतः ॥ ५ ॥ प्रसह्यकन्याहरणाद्राक्षसोनिंदितःसताम् ॥ छलेनकन्याहरणात्पैशाचोगर्हितोऽष्टमः ॥ ६ ॥ प्रायः
क्षत्रविशोरुक्तागांधर्वासुरराक्षसाः ॥ अष्टमस्त्वेषपापिष्ठःपापिष्ठानांचसंभवेत् ॥ ७ ॥

तुविततेसम्यगृत्विजेकर्मकुर्वते ॥ अलंकृत्यसुतादानंदैवंधर्मंप्रचक्षते ॥ एकंगोमिथुनंद्वेवावरादादायधर्मतः ॥ कन्याप्रदानंविधिवदार्षोधर्मःसउच्यते ॥ सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यतु ॥
कन्याप्रदानमभ्यर्थ्यप्राजापत्योविधिःस्मृतः॥ज्ञातिभ्योद्रविणंदत्त्वाकन्यायाश्चैवशक्तितः ॥ कन्याप्रदानंस्वाच्छंद्यादासुरोधर्मउच्यते ॥ इच्छयान्योन्यसंयोगःकन्यायाश्चवरस्यच ॥ गांधर्वःसतुविज्ञेयोमै
थुन्यःकामसंभवः ॥ हत्वाच्छित्वाचभित्त्वाचक्रोशंतींरुदतींगृहात् ॥ प्रसह्यकन्याहरणंराक्षसोविधिरुच्यते ॥ सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति ॥ सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचःकथितोऽष्टमइति ॥ १ ॥
एतानेवलक्षणतोविवृण्वन्यस्यवर्णस्ययोविवाहोधर्म्यो यस्यविवाहस्ययौगुणदोषौतत्तद्विवाहोत्पन्नापत्येषुचयेगुणाअगुणाश्चतत्सर्वंदर्शयति सब्राह्मइत्यादिनासवर्णइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ २ ॥ ३ ॥
यत्रविवाहेकन्यादीयतेसविवाहःप्राजापत्यइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रायइति ॥ क्षत्रियस्यराक्षसएवधर्म्यः वैश्यशूद्रयोरासुरएवधर्म्यः प्राजापत्यः क्षत्रियादीनांजघन्यः गांधर्वश्चतुर्णांजघन्यः

राक्षसोवैश्यशूद्रयोर्जघन्यइत्यादिसर्वंप्रायोग्रहणेनसूच्यते ॥ तथाचमनुः ॥ चतुरोब्राह्मणस्याद्यान्प्रशस्तान्कवयोविदुः ॥ राक्षसंक्षत्रियस्यैकमासुरंवैश्यशूद्रयोः ॥ ७ ॥ सवर्णयेति ॥ चतुर्णामपिव
र्णानांविवाहेषुसवर्णयाभार्ययाकरोग्राह्यः ॥ क्षत्रियापाणिग्रहणस्थानेब्राह्मणविवाहेषुक्षत्रिययाशरोब्राह्मणहस्तपरिगृहीतदंडैकदेशोग्राह्यइत्यर्थः ॥ वैश्ययाब्राह्मणक्षत्रियविवाहेब्राह्मणक्षत्रियविधृततताप्र
दैकदेशोग्राह्यः ॥ शूद्रयापुनर्द्विजातित्रयविवाहेप्रावृतवस्त्रदशाग्राह्या ॥ ८ ॥ असवर्णइति ॥ असवर्णोऽसवर्णसंबन्धीएषविधिः धार्यःक्षत्रिययाशरइत्यादिप्रकारएव ॥ वेदनेविवाहेविद्यतेज्ञाय
तेऽनेनेतिवेदनंशास्त्रंतस्मिन्नितिवा ॥ स्मृतोदृष्टश्चेत्यर्थः ॥ असवर्णास्वेषइतिक्वचित् ॥ सवर्णयाकरोग्राह्यइत्युक्तंस्पष्टयति ॥ सवर्णाभिस्त्विति ॥ ९ ॥ मंदानिभाग्यधनायूंषियेषांतेतथा ॥१०॥
ऋत्विति ॥ स्त्रीणांवरंगर्भानुपघातसंभोगम् ॥ तदुक्तंभागवते॥शश्वत्कामवरेणांहस्तुरीयंजगृहुःस्त्रियः ॥ तथाचमनुः॥ऋतुकालाभिगामीस्यात्स्वदारनिरतःसदा ॥पर्ववर्जंव्रजेच्चैनांतद्व्रतोरतिकाम्ययेति॥

सवर्णयाकरोग्राह्योधार्यःक्षत्रिययाशरः ॥ प्रतोदोवैश्ययाधार्योवासोंतःपज्जयातथा ॥ ८ ॥ असवर्णस्त्वेषविधिःस्मृतोदृष्टश्चवेदने ॥ सवर्णाभिस्तुसर्वा
भिःपाणिर्ग्राह्यस्त्वयंविधिः ॥ ९ ॥ धर्म्यैर्विवाहैर्जायंतेधर्म्याएवशतायुषः ॥ अधर्म्यैर्धर्मरहितामंदभाग्यधनायुषः ॥ १० ॥ ऋतुकालाभिगमनंधर्मोयं
गृहिणःपरः ॥ स्त्रीणांवरमनुस्मृत्ययथाकाम्यथवाभवेत् ॥ ११ ॥ दिवाभिगमनंपुंसामनायुष्यंपरंमतम् ॥ श्राद्धाहःसर्वपर्वाणियत्नात्त्याज्यानिधीमता
॥ १२ ॥ तत्रगच्छन्स्त्रियंमोहाद्धर्मात्प्रच्यवतेपरात् ॥ १३ ॥ ऋतुकालाभिगामीयःस्वदारनिरतश्चयः ॥ ससदाब्रह्मचारीचविज्ञेयःसद्गृहाश्रमी ॥ १४ ॥
ऋतुःषोडशयामिन्यश्चतस्रस्तासुगर्हिताः ॥ पुत्रास्तास्वपियायुग्माअयुग्माःकन्यकाप्रजाः ॥ १५ ॥ त्यक्त्वाचंद्रमसंदुःस्थंमघांपौष्णंविहायच ॥ शुचिः
सन्निर्विशेत्पत्नींपुन्नामर्क्षेविशेषतः ॥ शुचिंपुत्रंप्रसूयेतपुरुषार्थप्रसाधकम् ॥ १६ ॥ आर्षेविवाहेगोद्वंद्वंयदुक्तंतन्नशस्यते ॥ शुल्कमण्वपिकन्यायाःकन्या
विक्रयपापकृत् ॥ १७ ॥ अपत्यविक्रयीकल्पंवसेद्विट्कृमिभोजने ॥ अतोनाण्वपिकन्यायाउपजीवेत्पिताधनम् ॥ १८ ॥ स्त्रीधनान्युपजीवंतियेमोहा
दिहबांधवाः ॥ नकेवलंनिरयगास्तेषामपिहिपूर्वजाः ॥ १९ ॥ पत्यातुष्यतियत्रस्त्रीतुष्येद्यत्रस्त्रियापतिः ॥ तत्रतुष्टामहालक्ष्मीर्निवसेद्दानवाऽरिणा
॥ २० ॥ वाणिज्यंनृपतेःसेवावेदानध्यापनंतथा ॥ कुविवाहःक्रियालोपःकुलेपतनहेतवः ॥ २१ ॥

यथायथावत् ॥ यथाभिलषितमित्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्रापिनिषेधविशेषमाह ॥ सर्वपर्वाणीति ॥ तदुक्तम् ॥ कुहूपूर्णेंदुसंक्रांतिचतुर्दश्यष्टमीषुच ॥ नरश्चांडालयोनिःस्यात्स्त्रीतैलमांससेवनादिति ॥
॥ १२ ॥ १३ ॥ ऋतुकालेऽभिगंतुंशीलंयस्यसतथा ॥ तथाचश्रुतिः ॥ ऋतौभार्यामुपेयादिति ॥ १४ ॥ कन्यकाःप्रजाःयाभ्यस्तथा ॥ १५ ॥ दुःस्थंराहुणाग्रस्तम् ॥ पुन्नामर्क्षंश्रवणहस्तपु
नर्वसुमूलपुष्यमृगशीर्षाणि ॥ १६ ॥ आर्षइति ॥ आर्षेविवाहेगोद्वंद्वंगोमिथुनंशुल्कंयदुक्तंकैश्चित्तन्नशस्यतेप्रशस्यते ॥ यतःकन्यायाअण्वपिअपिशब्दाद्बह्वपित्राशुल्कंकन्याविक्रयेयत्पापंतत्कृदेवे
त्यर्थः ॥ नन्वेवंचेत्स्वमतपरमतयोर्लक्षणैक्याद्विरोधापत्तिः ॥ न ॥ आर्षेविवाहेगोमिथुनंशुल्कमुत्कोचरूपमित्यन्येषांमतम् ॥ स्कन्दस्यतुनेदंमतंकिंत्वार्षविवाहसंपत्त्यैअवश्यकर्तव्ययागादिसिद्धयेकन्या
यैवादातुंशास्त्रीयंधर्मार्थमेतद्गृह्यतइति ॥ अतएवार्षलक्षणमापद्येतज्जःपुनातिषडित्युक्तम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वाणिज्यमिति ॥ वेदानध्यापनंवेदानामपाठनम् ॥ वेदानध्ययनंतथे

तिक्वचित् ॥ विवाहप्रकरणंसमाप्तम् ॥ २१ ॥ इदानींवैवाहिकाग्निसंपाद्यंमहायज्ञानुष्ठानमाह ॥ कुर्यादिति ॥ विवाहेभवोवैवाहिकःतस्मिन्नग्नौगृह्यंगृह्योक्तंकर्मसायंप्रातर्होमाष्टकादिअग्निसंपाद्यपञ्च
यज्ञांतर्गतवैश्वदेवाद्यनुष्ठानंप्रतिदिनसंपाद्यंचपाकंगृहस्थःकुर्यादित्यर्थः ॥ २२ ॥ गृहस्थेति ॥ पशुवधस्थानंसूना सूनेवसूना हिंसास्थानत्वगुणयोगात् ॥ कंडन्यादयःपंचगृहस्थस्यबीजादिहिं
सास्थानानि ॥ कंडनीउलूखलमुसले ॥ पेषणीदृषदुपलयुगलात्मिका ॥ चुल्लीउंधानम् ॥ उदकुम्भोजलाधारकलशः ॥ मार्जनीवर्धन्यपरपर्यायगृहोपकरणसंमार्जनादिकर्त्री ॥ २३ ॥
तासामिति ॥ तासांकंडन्यादिसूनानांयथाक्रमंनिष्कृत्यर्थंतदुत्पन्नपापनाशनार्थंगृहिणांपंचमहायज्ञामन्वादिभिरनुष्ठेयतयानिर्दिष्टाः ॥ २४ ॥ तानेवपंचयज्ञान्निर्दिशति ॥ पाठनमिति ॥ पाठन

कुर्याद्वैवाहिकेवह्नौगृह्यंकर्मान्वहंगृही ॥ पंचयज्ञक्रियांचापिपक्तिंदैनंदिनीमपि ॥ २२ ॥ गृहस्थाश्रमिणःपंचसूनाकर्मदिनेदिने ॥ कंडनीपेषणीचुल्ली
ह्युदकुंभस्तुमार्जनी ॥ २३ ॥ तासांचपंचसूनानांनिराकरणहेतवः ॥ क्रतवःपंचनिर्दिष्टागृहिश्रेयोभिवर्धनाः ॥ २४ ॥ पाठनंब्रह्मयज्ञःस्यात्तर्पणंचपि
तृक्रतुः ॥ होमोदैवोबलिर्भौतोऽतिथ्यर्चानृक्रतुःक्रमात् ॥ २५ ॥ पितृप्रीतिंप्रकुर्वाणःकुर्वीतश्राद्धमन्वहम् ॥ अन्नोदकपयोमूलैःफलैर्वापिगृहाश्रमी॥२६॥
गोदानेनचयत्पुण्यंपात्रायविधिपूर्वकम् ॥ सत्कृत्यभिक्षवेभिक्षांदत्त्वातत्फलमाप्नुयात् ॥ २७ ॥ तपोविद्यासमिद्धीतेहुतंविप्रास्यपावके ॥ तारयेद्विघ्नसंघे
भ्यःपापाब्धेरपिदुस्तरात् ॥ २८ ॥ अनर्चितोऽतिथिर्गेहाद्भग्नाशोयस्यगच्छति ॥ आजन्मसंचितात्पुण्यात्क्षणात्सहिबहिर्भवेत् ॥ २९ ॥ सांत्वपूर्वा
णिवाक्यानिशय्यार्थंभूस्तृणोदके ॥ एतान्यपिप्रदेयानिसदाभ्यागततुष्टये ॥ ३० ॥ गृहस्थःपरपाकादीप्रेत्यतत्पशुतांव्रजेत् ॥ श्रेयःपरान्नपुष्टस्यगृह्णी
यादन्नदोयतः ॥ ३१ ॥ आदित्योढोऽतिथिःसायंसत्कर्तव्यःप्रयत्नतः ॥ असत्कृतोन्यतोगच्छन्दुष्कृतंभूरियच्छति ॥ ३२ ॥ भुंजानोऽतिथिशेषान्न
मिहायुर्धनभाग्भवेत् ॥ प्रणोद्यातिथिमन्नाशीकिल्बिषीचगृहाश्रमी ॥ ३३ ॥ वैश्वदेवांतसंप्राप्तःसूर्योढोवातिथिःस्मृतः ॥ नपूर्वकालआयातोनचदृष्टचरः
क्वचित् ॥ ३४ ॥ बलिपात्रकरेविप्रेयद्यन्योतिथिरागतः ॥ अदत्त्वातंबलिंतस्मैयथाशक्त्यान्नमर्पयेत् ॥ ३५ ॥ कुमाराश्चस्ववासिन्योगर्भिण्योऽतिरुजा
न्विताः ॥ अतिथेरादितोप्येतेभोज्यानात्रविचारणा ॥ ३६ ॥ पितृदेवमनुष्येभ्योदत्त्वाश्नात्यमृतंगृही ॥ स्वार्थंपचन्नघंभुंक्तेकेवलंस्वोदरंभरिः ॥ ३७ ॥

मध्यापनम् ॥ होमोदैवोदेवक्रतुः ॥ बलिर्भौतोभूतक्रतुः ॥ अतिथ्यर्चाऽतिथीनांसत्कारोनृक्रतुर्मनुष्ययज्ञः ॥ क्रमात्कंडन्यादीनांपंचसूनानांक्रमेणपंचपापनिवर्तकाइमेपंचयज्ञाइत्यर्थः ॥ चतुर्थेपा
देनृयज्ञोऽतिथिसत्क्रियेतिक्वचित्पाठः ॥ २५ ॥ अन्नमदनीयम् ॥ अर्थमितिक्वचित् ॥ अर्घ्येतिचान्यत्र ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ परपाकान्नमत्तुंशीलंयस्य परपाकस्यान्नस्यादोऽदनं
वास्यास्तीतिपरपाकादी ॥ तत्पशुतांयस्यपाकमत्तितस्यपशुतामित्यर्थः ॥ ३१ ॥ आदित्योढआदित्येनास्तमितेनसहोढःप्राप्तइत्यर्थः ॥३२॥ प्रणोद्यत्यक्त्वादूरीकृत्येतियावत् ॥ ३३ ॥ अतिथेर्ल
क्षणमाह वैश्वदेवेत्येकेन ॥३४॥ बलिपात्रकरेभूतबलिपात्रहस्तइत्यर्थः ॥३५॥ स्ववासिन्यश्चिरिंटचः ॥ ३६ ॥ अघमघहेतुत्वात् ॥ तथाचोक्तंभगवता ॥ भुंजतेतेत्वघंपापायेपचंत्यात्मकारणादिति॥

स्वार्थंपचान्नित्यस्यार्थमाह ॥ केवलामिति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तेइतिपाठेयेइत्यर्थात् ॥ येइतिपाठेतेइति ॥ अथजन्मान्तरे ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भगेयोनौ ॥४३॥ उपसृष्टंग्रस्तम् ॥४४॥
नवीक्षेतेति ॥ असकृदितिज्ञेयम् ॥ वत्सतंत्रींबंधनेनवत्ससम्बद्धांरज्जुंवत्सबंधनरज्जुमात्रमितिवा ॥४५॥ मृदंगोपीचन्दनादिरूपाम् ॥४६॥ चैत्यवृक्षमातपादिसमयेसेव्यमानंवृक्षं पूज्यंवृक्षंवायस्याध
स्तात्पूजाक्रियतेतंवृक्षंवा ॥ सिद्धार्थंसर्षपम् ॥४७॥ पीठाद्यंतरेणासनमुत्कटासनंतस्मिन् ॥४८॥ अश्नंतींभोजनंकुर्वतीम् ॥४९॥ पक्कान्नंलड्डुकादिकम् ॥ नोमांसमितिपृथग्वाक्यम् ॥ दीर्घकालंजिजी

माध्याह्निकंवैश्वदेवंगृहस्थःस्वयमाचरेत् ॥ पत्नीसायंबलिंदद्यात्सिद्धान्नैर्मंत्रवर्जितम् ॥ ३८ ॥ एतत्सायंतनंनामवैश्वदेवंगृहाश्रमे ॥ सायंप्रातर्भवेदेवंवैश्व
देवंप्रयत्नतः ॥ ३९ ॥ वैश्वदेवेनयेहीनाआतिथ्येनविवर्जिताः ॥ सर्वेतेवृषलाज्ञेयाःप्राप्तवेदाअपिद्विजाः ॥ ४० ॥ अकृत्वावैश्वदेवंतुभुंजतेयेद्विजाधमाः ॥
इहलोकेन्नहीनाःस्युःकाकयोनिंव्रजंत्यथ ॥ ४१ ॥ वेदोदितंस्वकंकर्मनित्यंकुर्यादतंद्रितः ॥ तद्धिकुर्वन्यथाशक्तिप्राप्नुयात्सद्गतिंपराम् ॥ ४२ ॥
षष्ठ्यचष्टम्योर्वसेत्पापंतैलेमांसेसदैवहि ॥ पंचदश्यांचतुर्दश्यांतथैवचभगेक्षुरे ॥ ४३ ॥ उदयंतंनचेक्षेतनास्तंयंतंनमध्यगम् ॥ नराहुणोपसृष्टंचनांबुसंस्थं
दिवाकरम् ॥ ४४ ॥ नवीक्षेतात्मनोरूपमाशुधावेन्नवर्षति ॥ नोल्लंघयेद्वत्सतंत्रींननग्नोजलमाविशेत् ॥ ४५ ॥ देवतायतनंविप्रंधेनुंमधुमृदंघृतम् ॥
जातिवृद्धंवयोवृद्धंविद्यावृद्धंतपस्विनम् ॥ ४६ ॥ अश्वत्थंचैत्यवृक्षंचगुरुंजलभृतंघटम् ॥ सिद्धान्नंदधिसिद्धार्थंगच्छन्कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ ४७ ॥ रजस्वलां
नसेवेतनाश्नीयात्सहभार्यया ॥ एकवासानभुंजीतनभुंजीतोत्कटासने ॥ ४८ ॥ नाश्नंतींस्त्रींसमीक्षेततेजस्कामोद्विजोत्तमः ॥ असंतर्प्यपितॄन्देवान्नाद्यादन्नं
नवंक्वचित् ॥ ४९ ॥ पक्कान्नंचापिनोमांसंदीर्घकालंजिजीविषुः ॥ नमूत्रंगोव्रजेकुर्यान्नवल्मीकेनभस्मनि ॥ ५० ॥ नगर्तेषुससत्वेषुनतिष्ठन्नव्रजन्नपि ॥
गोविप्रसूर्यवाय्वग्निचंद्रर्क्षांबुगुरूनपि ॥ ५१ ॥ अभिपश्यन्नकुर्वीतमलमूत्रविसर्जनम् ॥ तिरस्कृत्यावनिंलोष्टकाष्ठपर्णतृणादिभिः ॥ ५२ ॥ प्रावृत्यवा
ससामौलिंमौनीविण्मूत्रमुत्सृजेत् ॥ यथासुखमुखोरात्रौदिनेच्छायांधकारयोः ॥ ५३ ॥ भीतिषुप्राणबाधायांकुर्यान्मलविसर्जनम् ॥ मुखेनोपधमेन्ना
ग्निंनग्नांनेक्षेतयोषितम् ॥ ५४ ॥

विषुःपितॄनभ्यचर्यानभ्यर्च्यवामांसंनोअद्यादित्यर्थः ॥ पश्विष्टिंचविनेतिपाठेपश्वालंभनंयागंविनादीर्घकालंजिजीविषुर्देवान्पितॄन्सन्तर्प्यासन्तर्प्यवामांसंनाद्यादित्यन्वयः॥ वल्मीकेवामलूरोद्धृतमृत्पुंजे ॥
॥ ५० ॥ ससत्वेषुप्राणिव्याप्तेषु ॥ तिष्ठन्नुत्तिष्ठन् ॥ ५१ ॥ मलमूत्रयोर्विसर्जनंत्यागम् ॥ मलोच्चारेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ तिरस्कृत्याच्छाद्य ॥ अवनिंपृथ्वीम् ॥ ५२ ॥ मौलिंमस्तकम् ॥ ५३ ॥
मलविसर्जनंमलेत्युपलक्षणंमलमूत्रयोर्विसर्जनमित्यर्थः ॥ मुखेनोपधमेन्मुखवायुनाप्रज्वालयेत् ॥ एतत्तुलौकिकाग्निविषयंनवैदिकाग्निविषयम् ॥ नशूर्पेणधमेदग्निंनवस्त्रेणनपाणिना ॥ मुखेनो

---

१ नपश्येदात्मनश्छायामितिमनूक्तेरभिप्रायः ।

पधमेदग्निंमुखादग्निरजायतेतिवचनात् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ संविशेत्स्वपेत् ॥ प्रत्यक्सौम्यशिराःपश्चिमोत्तरमस्तकः ॥ प्रत्यग्याम्याशिराइतिपाठश्चित्यः ॥ विण्मूत्रादीनामेकवद्भावः ॥ ष्ठीवनंथूत्कृत्यश्लेष्मविक्षेपः ॥ ५६ ॥ नाचक्षीतनकथयीत ॥ धयंतींभक्षयंतींपिबंतींवा ॥ शयानंज्येष्ठंनप्रबोधयेत् ॥ ५७ ॥ अंजलिनाकरपुटेन ॥ उद्धृतसारंदूरीकृतनवनीतादि ॥ उद्धृतसारंगतस्नेहंपिण्याकादीतिवा ॥ ५८ ॥ तौर्यत्रिकप्रियःगीतनृत्यवाद्यप्रियः ॥ नधावयेन्नक्षालयेत् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ नासीतनोपविशेत् ॥ ६१ ॥ प्रेतधूमंशवदाहधूमम् ॥ सरित्तरंनदीतरणंबाहुभ्यामितिशेषः ॥ नबाहुभ्यांनदींतरेदितिमनूक्तेः ॥ बालातपंप्रातःकालीनसूर्यातपम् ॥ ६२ ॥ स्नात्वानमार्जयेद्गात्रंकरस्नानवस्त्राभ्यामितिशेषः ॥ करेणनोत्सृजेद्गात्रंस्नानवस्त्रेणवापुनः ॥ शुनोच्छिष्टंभवेद्गात्रंपुनःस्नानेनशुद्ध्यती

नांग्नीप्रतापयेदग्नौनवस्त्वशुचिनिक्षिपेत् ॥ प्राणिहिंसांनकुर्वीतनाश्नीयात्संध्ययोर्द्वयोः ॥५५॥ नसंविशेतसंध्यायांप्रत्यक्सौम्यशिराअपि ॥ विण्मूत्रष्ठीवनंनाप्सुकुर्याद्दीर्घंजिजीविषुः ॥ ५६ ॥ नाचक्षीतधयंतींगांनेंद्रचापंप्रदर्शयेत् ॥ नैकःसुप्यात्क्वचिच्छून्येनशयानंप्रबोधयेत् ॥ ५७ ॥ पंथानंनैकलोयायान्नवार्यंजलिनापिबेत् ॥ नदिवोद्धृतसारंचभक्षयेद्दधिनोनिशि ॥ ५८ ॥ स्त्रीधर्मिण्यानाभिवदेन्नाद्यादातृप्तिरात्रिषु ॥ तौर्यत्रिकप्रियोनस्यात्कांस्येपादौनधावयेत् ॥ ५९ ॥ श्राद्धंकृत्वापरश्राद्धेयोऽश्नीयाज्ज्ञानवर्जितः ॥ दातुःश्राद्धफलंनास्तिभोक्ताकिल्बिषभुग्भवेत् ॥ ६० ॥ नधारयेदन्यभुक्तंवासश्चोपानहावपि ॥ नभिन्नभाजनेश्नीयान्नासीताग्न्यादिदूषिते ॥ ६१ ॥ आरोहणंगवांपृष्ठेप्रेतधूमंसरित्तरम् ॥ बालातपंदिवास्वापंत्यजेद्दीर्घंजिजीविषुः ॥ ६२ ॥ स्नात्वानमार्जयेद्गात्रंविसृजेन्नशिखांपथि ॥ हस्तौशिरोनधुनुयान्नाकर्षेदासनंपदा ॥ ६३ ॥ नोत्पाटयेल्लोमनखंदशनेनकदाचन ॥ करजैःकरजच्छेदंतृणच्छेदंविवर्जयेत् ॥ ६४ ॥ शुभायनयदायत्यांत्यजेत्तत्कर्मयत्नतः ॥ अद्वारेणनगंतव्यंस्ववेश्मपरवेश्मनोः ॥ ६५ ॥ क्रीडेन्नाक्षैःसहासीतनधर्मघ्नैर्नरोगिभिः ॥ नशयीतक्वचिन्नग्नःपाणौभुंजीतनैवच ॥ ६६ ॥ आर्द्रपादकरास्योश्नन्दीर्घकालंचजीवति ॥ संविशेन्नार्द्रचरणोनोच्छिष्टःक्वचिदाव्रजेत् ॥ ६७ ॥ शयनस्थोनचाश्नीयान्नापिबेन्नजपेद्द्विजः ॥ सोपानत्कश्चनाचामेन्नतिष्ठन्धारयापिबेत् ॥ ६८ ॥ सर्वंतिलमयंनाद्यात्सायंशर्माभिलाषुकः ॥ ननिरीक्षेतविण्मूत्रेनोच्छिष्टःसंस्पृशेच्छिरः ॥ ६९ ॥

तिवचनात् ॥ तर्पणात्पूर्वमित्येकेनाकर्षेदुपवेशनार्थंनानयेदित्यर्थः ॥६३॥ करजैर्नखैःकरजच्छेदंनखच्छेदंच ॥ दंतैश्छेदंविवर्जयेदितिपाठेदंतैश्चेत्यर्थः ॥ करेणैवविवर्जयेदितिपाठेकरेणापीत्यर्थः ॥६४॥ आयत्यामुत्तरकाले ॥ स्ववेश्मपरवेश्मनोर्द्वारेणमुख्यद्वारंविहायद्वारांतरेणनगंतव्यमित्यर्थः ॥ परवेश्मचेतिक्वचित्पाठः ॥ ६५ ॥ पाणावितियत्यन्यविषयम् ॥ करेकर्पटकेचैवआयसेताम्रभाजने ॥ भुंजन्भिक्षुर्नलिप्येतलिप्यंतेगृहमेधिनइतिवचनात् ॥ ६६ ॥ आर्द्राणिपादकरास्यानियस्यसः ॥ संविशेत्स्वपेत् ॥६७॥ शय्यतेऽस्मिन्नितिशयनंशय्यातत्रस्थः ॥ सोपानत्कःउपानद्भ्यांपादुकाभ्यांयुक्तः ॥ चःसमुच्चये ॥ नतिष्ठन्नित्यनेनसंबध्यते ॥ तिष्ठंश्चउत्तिष्ठन् ॥ धारयाहस्ताभ्यांपानपात्रधारणमंतरेणधारयापानपात्रमुखधारयेतिवा ॥ ६८ ॥ सर्वंतिलमयंयत्किंचित्तिलसंबद्धंकृसरमो

दकादीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ तुषादिकंचनाधितिष्ठेन्नस्पृशेत् ॥ तुषादीनधिष्ठायनतिष्ठेदितिवा ॥ कपालिकाभग्नखर्परादिखंडाः ॥ ७० ॥ वैदिकंमंत्रंनश्रावयेदित्यनेनतंत्राद्युक्तंश्रावयेदित्यभ्यनुजानाति॥
॥ ७१ ॥ धर्मोपदेशोब्राह्मणकर्तृकःशूद्रकर्तृकोवा ॥ स्वश्रेयइत्यत्रस्वशब्दउपदेष्टृपरः ॥ द्वितीयेश्रोतृपरोपि ॥ ७२ ॥ कराभ्यामित्यस्याग्रेपिसंबंधः ॥ ७३ ॥ सान्वयोवंशसहितः ॥ ७४ ॥
अकालविद्युत्स्तनितेवर्षर्त्वतिरिक्तकाले मेघगर्जितेविद्युत्सहितगर्जितइतिवा ॥ ७५ ॥ वृषलस्याधार्मिकस्यवाउपांतेसमीपे ॥ राज्ञोराहोश्चसूतकेनृपस्यसूतकेराहोश्चसूतकेग्रहणइत्यर्थः ॥ ७६ ॥

नाधितिष्ठेत्तुषांगारभस्मकेशकपालिकाः ॥ पतितैःसहसंवासःपतनायैवजायते ॥ ७० ॥ श्रावयेद्वैदिकंमंत्रंनशूद्रायकदाचन ॥ ब्राह्मण्याद्धीयतेविप्रः
शूद्रोधर्माच्चहीयते ॥ ७१ ॥ धर्मोपदेशःशूद्राणांस्वश्रेयःप्रतिघातयेत् ॥ द्विजशुश्रूषणंधर्मःशूद्राणांहिपरोमतः ॥ ७२ ॥ कंडूयनंहिशिरसःपाणिभ्यां
नशुभंमतम् ॥ आताडनंकराभ्यांचक्रोशनंकेशलुंचनम् ॥ ७३ ॥ अशास्त्रवर्तिनोभूपाल्लुब्धात्कृत्वाप्रतिग्रहम् ॥ ब्राह्मणःसान्वयोयातिनरकानेकविंशतिम्
॥ ७४ ॥ अकालविद्युत्स्तनितेवर्षर्तौपांसुवर्षणे ॥ महावातध्वनौरात्रावनध्यायाःप्रकीर्तिताः ॥ ७५ ॥ उल्कापातेचभूकंपेदिग्दाहेमध्यरात्रिषु ॥
संध्ययोर्वृषलोपांतेराज्ञोराहोश्चसूतके ॥ ७६ ॥ दर्शाष्टकासुभूतायांश्राद्धिकंप्रतिगृह्यच ॥ प्रतिपद्यपि[१]पूर्णायांगजोष्ट्राभ्यांकृतांतरे ॥ ७७ ॥ खरोष्ट्रक्रो
ष्टृविरुतेसमवायेरुदत्यपि ॥ उपाकर्मणिचोत्सर्गेनाविमार्गेतरौजले ॥ ७८ ॥ आरण्यकमधीत्यापिबाणसाम्नोरपिध्वनौ ॥ अनध्यायेषुचैतेषुनाधीयीत
द्विजःक्वचित् ॥ ७९ ॥ कृतांतरायोनपठेद्भेकाखुश्वाहिबभ्रुभिः ॥ भूताष्टम्योःपंचदश्योर्ब्रह्मचारीसदाभवेत् ॥ ८० ॥ अनायुष्यकरंचैवपरदारोपसर्प
णम् ॥ तस्मात्तद्दूरतस्त्याज्यंवैरिणांचोपसेवनम् ॥ ८१ ॥ पूर्वर्द्धिभिःपरित्यक्तमात्मानंनावमानयेत् ॥ सदोद्यमवतांयस्माच्छ्रियोविद्यानदुर्लभाः ॥ ८२ ॥
सत्यंब्रूयात्प्रियंब्रूयान्नब्रूयात्सत्यमप्रियम् ॥ प्रियंचनानृतंब्रूयादेषधर्मोघटोद्भव ॥ ८३ ॥ भद्रमेववदेन्नित्यंभद्रमेवविचिंतयेत् ॥ भद्रैरेवेहसंसर्गोनाभद्रैश्चक
दाचन ॥ ८४ ॥ रूपवित्तकुलैर्हीनान्सुधीर्नाधिक्षिपेन्नरान् ॥ पुष्पवंतौनचेक्षेतत्वशुचिर्ज्योतिषांगणम् ॥ ८५ ॥

श्राद्धिकंश्राद्धनिमंत्रणंश्राद्धसंबंधिद्रव्यंवा ॥ पूर्णायांषड्दंडपरिमितायांप्रतिपद्यपिनतुन्यूनायाम् ॥ ७७ ॥ उत्सर्गेऋगादीनाम् ॥ ७८ ॥ बाणसाम्नोः शरसामवेदयोर्ध्वनौश्रूयमाणे ॥ अपिशब्दादा
र्तस्वनेपि ॥ ७९ ॥ बभ्रुर्नकुलः भूताचतुर्दशी ॥ पंचदश्योः पूर्णिमामावास्ययोः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ इहमनुष्ययोनौ संसर्गः कार्यइतिशेषः ॥ ८४ ॥ पुष्पवंतौचन्द्रसूर्यौ ॥ सूर्या

---

[१] पूर्णायां—पूर्णिमायां—नन्दाभद्राजयारिक्तापूर्णाश्चतिथयःक्रमात् ।

सोमावितिक्वचित्पाठः ॥ ८५ ॥ उत्कोचद्रव्यंनामभयादिकंप्रदर्श्ययद्गृह्यते ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ विनम्रधमनिःप्रणतनाडिकः ॥ विनम्रकंधरइतिक्वचित् ॥ विनम्रधर्मनिष्ठःस्या
दितिचान्यत्र ॥ यस्मादयंविनम्रधमन्यादिर्भवेत्तस्मात्ताननुयायादित्यन्वयः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ सान्वयोवंशसहितः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ सुप्रजाःशोभनपुत्रः ॥ ९७ ॥

वाचोवेगंमनोवेगंजिह्वावेगंचवर्जयेत् ॥ उत्कोचद्यूतदौत्यार्तद्रव्यंदूरात्परित्यजेत् ॥८६॥ गोब्राह्मणाग्नीनुच्छिष्टपाणिनानैवसंस्पृशेत् ॥ नस्पृशेदनिमित्ते
नखानिस्वानित्वनातुरः ॥ ८७ ॥ गुह्यजान्यपिलोमानितत्स्पर्शादशुचिर्भवेत् ॥ पादधौतोदकंमूत्रमुच्छिष्टान्नोदकानिच ॥ ८८ ॥ निष्ठीवनंचश्लेष्माणं
गृहाद्दूरंविनिक्षिपेत् ॥ अहर्निशंश्रुतेर्जाप्याच्छौचाचारनिषेवणात् ॥ अद्रोहवत्याबुद्ध्याचपूर्वंजन्मस्मरेद्द्विजः ॥ ८९ ॥ वृद्धान्प्रयत्नाद्वंदेतदद्यात्तेषांस्वमा
सनम् ॥ विनम्रधमनिस्तस्मादनुयायात्ततश्चतान् ॥ ९० ॥ श्रुतिभूदेवदेवानांनृपसाधुतपस्विनाम् ॥ पतिव्रतानांनारीणांनिंदांकुर्यान्नकर्हिचित् ॥ ९१ ॥
नमनुष्यस्तुतिंकुर्यान्नात्मानमपमानयेत् ॥ अभ्युद्यतंनप्रणुदेत्परमर्माणिनोच्चरेत् ॥ ९२ ॥ अधर्मादेधतेपूर्वंविद्विष्टूनापिसंजयेत् ॥ सर्वतोभद्रमाप्यापिततो
नश्येच्चसान्वयः ॥ ९३ ॥ उद्धृत्यपंचमृत्पिंडान्स्नायात्परजलाशये ॥ अनुद्धृत्यचतत्कर्तुरेनसःस्यात्तुरीयभाक् ॥ ९४ ॥ श्रद्धयापात्रमासाद्ययत्किं
चिद्दीयतेवसु ॥ देशेकालेचविधिनातदानंत्यायकल्पते ॥ ९५ ॥ भूप्रदोमंडलाधीशःसर्वत्रसुखिनोन्नदाः ॥ तोयदातासदातृप्तोरूपवान्रूप्यदोभवेत्
॥ ९६ ॥ प्रदीपदोनिर्मलाक्षोगोदाताऽर्यमलोकभाक् ॥ स्वर्णदाताचदीर्घायुस्तिलदःस्यात्तुसुप्रजाः ॥ ९७ ॥ वेश्मदोऽत्युच्चसौधेशोवस्त्रदश्चंद्रलो
कभाक् ॥ हयप्रदोदिव्ययानोलक्ष्मीवान्वृषभप्रदः ॥ ९८ ॥ सुभार्यःशिबिकादातासुपर्यंकप्रदोपिच ॥ धान्यैःसमृद्धिमान्नित्यमभयप्रदईशिता ॥९९॥
ब्रह्मदोब्रह्मलोकेज्योब्रह्मदःसर्वदोमतः ॥ उपायेनापियोब्रह्मदापयेत्सोपितत्समः ॥ १०० ॥ श्रद्धयाप्रतिगृह्णातिश्रद्धयायःप्रयच्छति ॥ स्वर्गिणौ
तावुभौस्यातांपततोऽश्रद्धयात्यधः ॥ १ ॥ अनृतेनक्षरेद्यज्ञस्तपोविस्मयतःक्षरेत् ॥ क्षरेत्कीर्तनतोदानमायुर्विप्रापवादतः ॥ २ ॥ गंधपुष्पकुशाञ्छय्यां
शाकंमांसंपयोदधि ॥ मणिमत्स्यगृहंधान्यंग्राह्यमेतदुपस्थितम् ॥ ३ ॥ मधूदकंफलंमूलमेधांस्यभयदक्षिणा ॥ अभ्युद्यतानिग्राह्याणित्वेतान्यपिनि
कृष्टतः ॥ ४ ॥ दासनापितगोपालकुलमित्रार्धसीरिणः ॥ भोज्यान्नाःशूद्रवर्गेमीतथात्मविनिवेदकः ॥ ५ ॥ इत्थमानृण्यमासाद्यदेवर्षिपितृजाद्दणात् ॥
माध्यस्थ्यमाश्रयेद्गेहेसुतेविष्वग्विसृज्यच ॥ ६ ॥

॥ ९८ ॥ शिबिकानरयानम् ॥ पर्यंकःखट्वा ईशिताशास्ताईश्वरइत्यर्थः ॥९९॥१००॥ अत्यधःअतिशयेनाधः ॥ १ ॥ विस्मयतोगर्वात् ॥ २ ॥ ग्राह्यंनिकृष्टतइत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥
अर्धसीरिणोऽर्धहालिकाः ॥ आत्मनिवेदकोऽत्यन्तभक्तः ॥ ५ ॥ माध्यस्थ्यमौदासीन्यमाश्रयेत् ॥ किंकृत्वा ॥ विष्वक्सर्वतोगृहव्यापारान्सुतेविसृज्यचकाराद्भार्यादींश्च ॥ आश्रयेद्देहीतिक्वचित्पाठः ॥

सुतेभारामितिकाशीवासंचेतिशेषः ॥ ६ ॥ उभयत्रक्रमेणहेतुमाह ॥ सम्यगिति ॥ ७ ॥ अंतिमपक्षस्यसुलभत्वेनाधिक्यमाह ॥ सम्यगिति ॥८॥ शतात्परंपरःशतन्तस्माच्चेन्म्रियतइतिशेषः ॥ ९ ॥
सदाचारनिरूपणफलमाह ॥ साचेति ॥ यस्यांशरीरत्यागमात्रतोध्रुवामुक्तिःसेत्यर्थः ॥११०॥११ ॥ १२॥१३॥ काशीतियद्द्व्यक्षरंतदेवपीयूषंकेवलंपिबामि ॥ हीतिनिश्चये ॥ चकारोऽवधारणे ॥
पीयूषाधारोजीवामीतिकश्चित् ॥१४॥११५॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ त्रिंशेनवाधिकेपुण्येऽध्यायेत्यंतमनोरमे ॥ वाराणसीदिवोदासा
विमुक्तमहिमोच्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेऽविमुक्तस्यमाहात्म्यंवक्तुंसमपचक्रमेइत्युक्तमतस्तदेवप्रस्तावयति ॥ श्रृण्वगस्त्येति ॥ नैश्रेयस्यामोक्षरूपायाः ॥ १ ॥ काश्यामहिमानमाह ॥ परमिति ॥

गेहेपिज्ञानमभ्यस्येत्काशींवाथसमाश्रयेत् ॥ सम्यग्ज्ञानेनवामुक्तिःकिंवाविश्वेशवेश्मनि ॥ ७ ॥ सम्यग्ज्ञानंभवेत्पुंसांकुतएकेनजन्मना ॥ वाराणस्यां
ध्रुवामुक्तिःशरीरत्यागमात्रतः ॥ ८ ॥ अद्यश्वोवापरश्वोवाकालाद्वाथपरःशतात् ॥ सत्वरोगत्वरोदेहःकाश्यांचेदमृतीभवेत् ॥ ९ ॥ साचवाराणसीलभ्या
सदाचारवतासदा ॥ मनसापिसदाचारमतोविद्वान्नलंघयेत् ॥ ११० ॥ आकर्ण्येतिततोगस्त्यःपुनःप्राहषडाननम् ॥ पुनःकाशींसमाचक्ष्वसदाचारे
णयाप्यते ॥ ॥ ११ ॥ कानिकानिचलिंगानिस्कंदज्ञानप्रदानिच ॥ वाराणस्यांपरिब्रूहितानिमेपरिपृच्छतः ॥ १२ ॥ विनाकाशींनमेप्रीतिर्विनाकाशीं
नमेरतिः ॥ चित्रपुत्रकवच्चास्मिविनाकाशींषडानन ॥ १३ ॥ ननिद्रामिनजागर्मिनाश्नामिनपिबाम्यपः ॥ काशींद्व्यक्षरपीयूषंपिबामिहिचकेवलम्
॥ १४ ॥ इतिश्रुत्वावचःस्कंदोमैत्रावरुणिभाषितम् ॥ अविमुक्तस्यमाहात्म्यंवक्तुंसमुपचक्रमे ॥ ११५ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां काशीखंडेपूर्वार्द्धेसदाचारवर्णनंनामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ स्कंदउवाच ॥ श्रृण्वगस्त्यमहाभागकथांपापप्रणाशिनीम् ॥ नैःश्रेयस्याः
श्रियोहेतुमविमुक्तसमाश्रयाम् ॥ १ ॥ परंब्रह्मयदाम्नातंनिष्प्रपंचंनिरात्मकम् ॥ निर्विकल्पंनिराकारमव्यक्तंस्थूलसूक्ष्मवत् ॥ २ ॥ तदेतत्क्षेत्रमापूर्य
स्थितंसर्वगमप्यहो ॥ किमन्यत्रनशक्तोसौजंतून्मोचयितुंभवात् ॥ ३ ॥ भवोध्रुवंयदत्रैवमोचयेत्तंनिशामय ॥ महत्यायोगयुक्त्यावामहादानैरकामिकैः
॥ ४ ॥ सुमहद्भिस्तपोभिर्वाशिवोन्यत्रविमोचयेत् ॥ योगयुक्तिंनमहतींनदानानिमहांतिच ॥ ५ ॥ नतपांस्यतिदीर्घाणिकाश्यांमुक्त्यैशिवोर्थयेत् ॥
वियुनक्तिनयत्काश्याउपसर्गैर्महत्यपि ॥ ६ ॥

यत्परंब्रह्मवेदांतेष्वाम्नातंतदेतत्क्षेत्रमापूर्यस्थितमित्यग्रेणसंबंधः ॥ निरात्मकंशरीरद्वयरहितम् ॥ निर्विकल्पंभेदरहितम्॥निष्प्रपंचमित्यादीनांयथेष्टंहेतुमत्त्वम् ॥ स्थूलसूक्ष्मवत्कार्यकारणरूपम् ॥२॥
अहोआश्चर्येहर्षेवा ॥ काश्यामेवमोचयतिनान्यत्रेत्यभिनयपूर्वकंदर्शयति ॥ किमन्यत्रेति ॥ भवात्संसारात् ॥ भवेदितिकश्चित् ॥ ३ ॥ अकामिकैर्निष्कामैरित्युभयत्रसंबध्यते ॥ ४ ॥ ५ ॥
अतिदीर्घकालमारभ्यकृतानिअतिदीर्घाणि ॥ अतितीव्राणीतिकश्चित् ॥ अर्थयेत् प्रार्थयेत् ॥ किमितिनप्रार्थयेत् अन्यथैवतत्रितयस्यजातत्वादित्याह ॥ वियुनक्तीति ॥ उपसर्गैःपीडायाम् ॥

काश्याःसकाशान्नवियुनक्तिपृथग्भवतीतियदयमेवमहायोगइत्यन्वयः ॥ काशीमितिक्वचित् ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुमनोवृत्त्यानिष्कामेनविश्वेश्वरबुद्ध्यावा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ भूतायां
चतुर्दश्याम् ॥१२॥१३॥१४॥१५॥ वर्षमिति ॥ यद्व्रतीत्यत्रयत्फलमितिक्वचित्पाठः ॥ तत्फलमित्युत्तरार्धेपि स्फुटंस्यात्शिवरात्रौतत्काश्यामविकलंफलमितिच ॥१६॥ चुलुकेनगंडूषेण ॥१७॥
विपत्तिमिच्छतोमरणंप्राप्नुवतः ॥ १८ ॥ कर्णेजपमेवाभिनयपूर्वकंफलसहितंदर्शयति ॥ शंभुस्तदिति ॥ १९ ॥ अविमुक्तमहिमवर्णनार्थमेवदिवोदासमहिमानंवक्तुंप्रस्तावयति ॥ स्मारंस्मारमिति ॥

अयमेवमहायोगउपयोगास्त्विहापरः ॥ नियमेनतुविश्वेशेपुष्पंपत्रंफलंजलम् ॥ ७ ॥ यद्दत्तंसुमनोवृत्त्यामहादानंतदत्रवै ॥ मुक्तिमंडपिकायांचक्षणंय
त्स्थिरमास्यते ॥ ८ ॥ स्नात्वागंगामृतेशुद्धेतपएतदिहोत्तमम् ॥ सत्कृत्यभिक्षवेभिक्षायत्काश्यांपरिदीयते ॥ तुलापुरुषएतस्याःकलांनार्हतिषोडशीम्
॥ ९ ॥ हृदिसंचिंत्यविश्वेशंक्षणंयद्विनिमील्यते ॥ देवस्यदक्षिणेभागेमहायोगोयमुत्तमः ॥ १० ॥ इदमेवतपोत्युग्रंयदिंद्रियविलोलताम् ॥ निषिध्यस्थी
यतेकाश्यांक्षुत्तापाद्यवमन्यच ॥ ११ ॥ मासिमासियदाप्येतव्रताच्चांद्रायणात्फलम् ॥ अन्यत्रतदिहाप्येतभूतायांनक्तभोजनात् ॥ १२ ॥ मासोपवा
सादन्यत्रयत्फलंसमुपार्ज्यते ॥ श्रद्धयैकोपवासेनतत्काश्यांस्यादसंशयम् ॥१३॥ चातुर्मास्यव्रतात्प्रोक्तंयदन्यत्रमहाफलम् ॥ एकादश्युपवासेनतत्काश्यां
स्यादसंशयम् ॥ १४ ॥ षण्मासान्नपरित्यागाद्यदन्यत्रफलंलभेत ॥ शिवरात्र्युपवासेनतत्काश्यांजायतेध्रुवम् ॥ १५ ॥ वर्षंकृत्वोपवासानिलभेदन्यत्र
यद्व्रती ॥ तत्फलंस्यात्त्रिरात्रेणकाश्यामविकलंमुने ॥ १६ ॥ मासिमासिकुशाग्रांबुपानादन्यत्रयत्फलम् ॥ काश्यामुत्तरवाहिन्यामेकेनचुलुकेनतत्
॥ १७ ॥ अनंतोमहिमाकाश्याःकस्तंवर्णयितुंप्रभुः ॥ विपत्तिमिच्छतोजंतोर्यत्रकर्णेजपःशिवः ॥ १८ ॥ शंभुस्तत्किंचिदाचष्टेम्रियमाणस्यजन्मिनः ॥
कर्णेऽक्षरंयदाकर्ण्यमृतोप्यमृततांव्रजेत् ॥ १९ ॥ स्मारंस्मारंस्मररिपोःपुरींत्वामिवशंकरः ॥ अदुनोन्मंदरंयातोबहुशस्तदवाप्तये ॥२०॥ अगस्त्यउवाच ॥
स्वकार्यनिपुणैःस्वामिन्गीर्वाणैरतिदारुणैः ॥ त्याजितोहंपुरींकाशींहरोत्याक्षीत्कुतःप्रभुः ॥ २१ ॥ पराधीनोहमिवकिंदेवदेवःपिनाकवान् ॥ काशिकां
सोऽत्यजत्कस्मान्निर्वाणमणिराशिकाम् ॥ २२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मित्रावरुणसंभूतकथयामिकथामिमाम् ॥ तत्याजचयथास्थाणुःकाशीं
विध्युपरोधतः ॥ २३ ॥ प्रार्थितस्त्वंयथालेखैःपरोपकृतयेमुने ॥ द्रुहिणेनतथारुद्रःस्वरक्षणविचक्षणः ॥ २४ ॥

स्मारंस्मारंस्मृत्वास्मृत्वा ॥ २० ॥ विश्वेश्वरस्यकाशींविहायान्यत्रगमनंसुष्ठुदुर्घटमितिमन्वानःपृच्छति स्वकार्यैतिद्वाभ्याम् ॥ २१ ॥ उक्तमेवस्पष्टयति ॥ परेति ॥ पिनाकवानाजगववान् ॥ पिना
कधृगितिक्वचित् ॥ एवंविधनिर्वाणाभिप्रायेणकाशिकामित्युक्तम् ॥ २२ ॥ विध्युपरोधतोहिरण्यगर्भप्रार्थनया ॥ २३ ॥ लेखैर्देवैः ॥ स्वरक्षणविचक्षणोभक्तरक्षणचतुरःस्वांशभूतानांजीवानांमोक्ष

दानेनरक्षणाविचक्षणइतिवा ॥ २४ ॥ २५ ॥ पाद्मेकल्पेविष्णोर्नाभिपद्मेभूरादिलोकत्रयकल्पनासृष्टौमनोरन्तरे ॥ कथंभूते ॥ स्वायंभुवेस्वायंभुवमनुसम्बन्धिनिस्वायंभुवस्यमनोरन्तरइत्यर्थः ॥ प्रकंपिनीप्रचालिनीइतस्ततोनेत्रीत्यर्थः ॥२६॥२७॥ कच्छेषुपर्वतप्रान्तेषु ॥ मुनिवृत्त्याफलमूलाद्याहारेण ॥ अरण्यानीमहारण्यम्॥ग्रामाभृगुप्रोक्ताः ॥ विप्राश्चविप्रभृत्याश्चयत्रचैववसन्तिते ॥ सतुग्रामइतिप्रोक्तःशूद्राणांवासएवचेति ॥ खर्वटागिरितटग्रामाभृगुप्रोक्तावा ॥ एकतोयत्रतुग्रामोनगरंचैकतःस्थितम् ॥ मिश्रंतुखर्वटंनामनदीगिरिसमाश्रयमिति ॥२८॥ क्रव्यादामांसात्तारः ॥ अभ्रंलिहोमेघपर्यं

॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ कथंसभगवान्रुद्रोद्रुहिणेनकृपांबुधिः ॥ प्रार्थितोभूत्किमर्थंचतन्मेब्रूहिषडानन ॥ २५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ पाद्मेकल्पेपुरावृत्तेमनोःस्वायंभुवेंतरे ॥ अनावृष्टिरभूद्विप्रसर्वभूतप्रकंपिनी ॥ २६ ॥ तयातुषष्टिहायिन्यापीडिताःप्राणिनोऽखिलाः ॥ केचिदंबुधितीरेषुगिरिद्रोणीषुकेचन ॥ २७॥ महानिम्नेषुकच्छेषुमुनिवृत्त्याजनाःस्थिताः ॥ अरण्यान्यवनिर्जाताग्रामखर्वटवर्जिता ॥ २८ ॥ क्रव्यादाएवसर्वेषुनगरेषुपुरेषुच ॥ आसन्नभ्रंलिहोवृक्षाःसर्वत्रक्षोणिमंडले ॥ २९ ॥ चौराएवमहाचौरैरुल्लुठ्यंतइतस्ततः ॥ मांसवृत्त्योपजीवंतिप्राणिनःप्राणरक्षिणः ॥ ३० ॥ अराजकेसमुत्पन्नेलोकेऽत्याहितशंसिनि ॥ प्रयत्नोविफलस्त्वासीत्सृष्टेःसृष्टिकृतस्तदा ॥ ३१ ॥ चिंतामवापमहतींजगद्योनिःप्रजाक्षयात् ॥ प्रजासुक्षीयमाणासुक्षीणायज्ञादिकाःक्रियाः ॥ ३२॥ तासुक्षीणासुसंक्षीणाःसर्वेयज्ञभुजोऽभवन् ॥ ततश्चिंतयतास्रष्ट्राहष्टोराजर्षिसत्तमः ॥ ३३ ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेतपस्यन्निश्चलेंद्रियः ॥ मनोरन्वयजोवीरःक्षात्रोधर्मइवोदितः ॥ ३४ ॥ रिपुंजयइतिख्यातोराजापरपुरंजयः ॥ अथब्रह्मातमासाद्यबहुगौरवपूर्वकम् ॥ ३५॥ उवाचवचनंराजन्रिपुंजयमहामते ॥ इलांपालयभूपालससमुद्राद्रिकाननाम् ॥ ३६ ॥ नागकन्यांनागराजःपत्न्यर्थंतेप्रदास्यति ॥ अनंगमोहिनींनाम्नावासुकिःशीलभूषणाम् ॥ ३७ ॥ दिवोपिदेवादास्यंतिरत्नानिकुसुमानिच ॥ प्रजापालनसंतुष्टामहाराजप्रतिक्षणम् ॥ ३८ ॥ दिवोदासइतिख्यातमतोनामत्वमाप्स्यसि ॥ मत्प्रभावाच्चनृपतेदिव्यंसामर्थ्यमस्तुते ॥ ३९ ॥ परमेष्ठिवचःश्रुत्वाततोसौराजसत्तमः ॥ वेधसंबहुशःस्तुत्वावाक्यंचेदमुवाचह ॥ ४०॥

तमुच्चाः ॥ तेपिशुष्काइतिशेषः ॥२९॥ उल्लुठ्यन्तेउदुच्चैर्लुंठ्यंतेनिःस्वीक्रियंतइत्यर्थः ॥३० ॥ अत्याहितमत्यनिष्टंभयंतच्छंसिनि ॥ सृष्टेःप्रयत्नइतिसम्बन्धः ॥ सृष्टिसम्बन्धीत्यर्थः ॥३१॥३२॥ ॥ ३३ ॥ मनोःस्वायंभुवस्य ॥ क्षात्रःक्षत्रियजात्यधिष्ठितः ॥ ३४ ॥ रिपुंजयाख्यायांहेतुमाह ॥ परपुरमिति ॥ परमधार्मिकइतिक्वचित् ॥ ३५ ॥ इलांपृथ्वीम् ॥ इमामितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ॥ ३६ ॥ अनंगमोहिनींकामस्यापिक्षोभकर्त्रीमितिसान्वयंसंज्ञाभिप्रायेण ॥ ३७ ॥ रिपुंजयस्यसान्वयंभाविसंज्ञान्तरंसंदिशति दिवोपीतिसार्धेन ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ वेधसंब्रह्माणम् ॥

स्तुत्वास्तोत्रेणसन्तोष्य ॥ ४० ॥ कथंकिंकिमर्थम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ दिविषदइतिसाभिप्रायंविशेषणम् ॥ अतोनपौनरुक्त्यम् ॥ ४६ ॥ एतावन्निर्बन्धेप्रयोजनंदर्शयति ॥
देवेष्विति ॥ ४७ ॥ पटहंढक्काम् ॥ व्रजंतुइतिशब्दमुच्चार्य ॥ व्रजंत्वितइतिपाठेइतिशब्दोऽध्याहर्तव्यः ॥ ४८ ॥ नराःसर्वेप्राणिनः ॥ प्रजाइतिक्वचित् ॥ इतोऽन्यत्र ॥ उभयत्रसाटोपंहेतुमाह ॥
मयीति ॥ सुराइतिनागानामुपलक्षणम् ॥ स्वस्थाःस्वर्गस्थाइतिपातालस्थानाम् ॥ स्वस्थानेस्थिताइतिवा ॥४९॥५०॥ कुशद्वीपात्तृतीयाद्द्वीपात् ॥ तप्येतकरोतीत्यर्थः ॥५१॥ तपस्यतेतपःकुर्वते ॥

॥ राजोवाच ॥ ॥ पितामहमहाप्राज्ञजनाकीर्णेमहीतले ॥ कथंनान्येचराजानोमांकथंकथ्यतेत्वया ॥ ४१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ त्वयिराज्यंप्रकुर्वा
णेदेवोवृष्टिंविधास्यति ॥ पापनिष्ठेचवैराज्ञिनदेवोवर्षतेपुनः ॥ ४२ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ पितामहमहामान्यत्रिलोकीकरणक्षम ॥ महाप्रसादइत्या
ज्ञांत्वदीयां मूर्ध्न्युपाददे ॥ ४३ ॥ किंचिद्विज्ञप्तुकामोहंतन्मदर्थंकरोषिचेत् ॥ ततःकरोम्यहंराज्यंपृथिव्यामसपत्नवत् ॥ ४४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
अविलंबेनतद्ब्रूहिकृतंमन्यस्वपार्थिव ॥ यत्तेहृदिमहाबाहोतवादेयंनाकिंचन ॥ ४५ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ यद्यहंपृथिवीनाथःसर्वलोकपितामह ॥
तदादिविषदोदेवादिवितिष्ठंतुमाभुवि ॥ ४६ ॥ देवेषुदिवितिष्ठत्सुमयितिष्ठतिभूतले ॥ असपत्नेनराज्येनप्रजासौख्यमवाप्स्यति ॥ ४७ ॥ तथेतिवि
श्वसृक्प्रोक्तोदिवोदासोनरेश्वरः ॥ पटहंघोषयांचक्रेदिवंदेवाव्रजंत्विति ॥ ४८ ॥ मागच्छंत्विहवैनागानराःस्वस्थाभवंत्वितः ॥ मयिप्रशासतिक्षोणींसुराः
स्वस्थाभवंत्विति ॥ ४९ ॥ एतस्मिन्नंतरेब्रह्माविश्वेशंप्रणिपत्यह ॥ यावद्विज्ञप्तुकामोभूत्तावदीशोब्रवीद्विधिम् ॥ ५० ॥ लोकेश्वरसमायाहिमंदरोनामभू
धरः ॥ कुशद्वीपादिहागत्यतपस्तप्येतदुष्करम् ॥ ५१ ॥ यावस्तस्मैवरंदातुंबहुकालंतपस्यते ॥ इत्युक्त्वापार्वतीनाथोनंदिभृंगिपुरोगमः ॥ ५२ ॥ जगा
मवृषमारुह्यमंदरोयत्रतिष्ठति ॥ उवाचचप्रसन्नात्मादेवदेवोवृषध्वजः ॥५३॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेवरंब्रूहिधरोत्तम ॥ सोथश्रुत्वामहेशानंदेवदेवंत्रिलोचनम्॥
॥ ५४ ॥ प्रणम्यबहुशोभूमावद्रिरेतद्व्यजिज्ञपत् ॥ लीलाविग्रहभृच्छंभोप्रणतैककृपानिधे ॥ ५५ ॥ सर्वज्ञोपिकथंनामनवेत्थममवांछितम् ॥ शरणागतसं
त्राणसर्ववृत्तांतकोविद ॥ ५६ ॥ सर्वेषांहृदयानंदशर्वसर्वगसर्वकृत् ॥ यदिदेयोवरोमह्यंस्वभावाद्दृषदात्मने ॥ ५७ ॥ याचकायातिशोच्यायप्रणतार्तिप्रभं
जक ॥ ततोऽविमुक्तक्षेत्रस्यसाम्यंह्यभिलषाम्यहम् ॥ ५८ ॥ कुशद्वीपउमासार्धंनाथाद्यसपरिच्छदः ॥ मन्मौलौविहितावासःप्रयात्वेषवरोमम ॥ ५९ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ लीलाविग्रहंक्रीडाशरीरंबिभर्तिगृह्णातीतितथा ॥ कृदितिक्वचित् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अविमुक्तसाम्यमेवदर्शयति ॥ कुशद्वीपइति ॥ उमासार्धंपाव
त्यासह ॥ कुशद्वीपेमयासार्धमितिपाठेउकारलोपआर्षः ॥ श्रीगौर्योरभेदान्माशब्दस्यमायावाचकत्वान्मायात्मकत्वाच्चमयापार्वत्येतियथाश्रुतएववार्थः ॥ प्रयातुयातुभवानितियावत् ॥ ५९ ॥

व्यजिज्ञपद्विज्ञापयामास ॥ ६० ॥ व्यापारितोनियुक्तः ॥ चतुर्विधांजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपाम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इदंजगन्महद्यथास्यात्तथाऽराजकमासीदतएवदुरवस्थमतीवदुःस्थितमभू
दित्यन्वयः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ नाडीद्वयंघटिकाद्वयम् ॥ ६७ ॥ निमेषार्धनिमेषिणांममनिमेषार्धंनिमेषितुंशीलंयेषांतेतथातेषाम् ॥ ६८ ॥ विधेश्चब्रह्मणोपि ॥
॥ ६९ ॥ ७० ॥ सर्वसिद्धीनामणिमादीनाम् ॥ कर्मणिषष्ठी ॥ समर्पितुंदातुम् ॥ समर्पकामितिक्वचित् ॥ ७१ ॥ नैःश्रेयसींनिर्वाणसंबंधिनीम् ॥ इहकाश्यांसंस्थानांसम्यक्

सर्वेषांसर्वदःशंभुःक्षणंयावद्विचिंतयेत् ॥ विज्ञातावसरोब्रह्मातावच्छंभुंव्यजिज्ञपत् ॥ प्रणम्याग्रेसरोभूत्वामौलौबद्धकरद्वयः ॥ ६० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
विश्वेशजगतांनाथपत्याव्यापारितोस्म्यहम् ॥ कृतप्रसादेनविभोसृष्टिंकर्तुंचतुर्विधाम् ॥ ६१ ॥ प्रयत्नेनमयासृष्टासासृष्टिस्त्वदनुज्ञया ॥ अवृष्ट्याषष्टिहा
यिन्यातत्रनष्टाऽप्रजाभुवि ॥ ६२ ॥ अराजकंमहच्चासीद्दुरवस्थमभूज्जगत् ॥ ततोरिपुंजयोनामराजर्षिर्मनुवंशजः ॥ ६३ ॥ मयाभिषिक्तोराजर्षिःप्रजाः
पातुंनरेश्वरः ॥ चकारसमयंसोपिमहावीर्योमहातपाः ॥६४॥ तवाज्ञयाचेत्स्थास्यंतिसर्वेदिविषदोदिवि ॥ नागलोकेतथानागास्ततोराज्यंकरोम्यहम् ॥
॥ ६५ ॥ तथेतिचमयाप्रोक्तंप्रमाणीक्रियतांतुतत् ॥ मंदरायवरोदत्तोभवेदेवंकृपानिधे ॥ ६६ ॥ तस्यराज्ञःप्रजास्त्रातुंभूयाच्चैषमनोरथः ॥ ममनाडीद्वयं
राज्यंतस्यापिचशतक्रतोः ॥ ६७ ॥ मर्त्यानांगणनाक्वेहनिमेषार्धनिमेषिणाम् ॥ देवोपिनिर्मलंमत्वामंदरंचारुकंदरम् ॥६८॥ विधेश्चगौरवंरक्षंस्तथोरी
कृतवान्हरः ॥ जंबूद्वीपेयथाकाशीनिर्वाणपददासदा ॥६९॥ तथाबहुतिथंकालंद्वीपोभूत्सोपिमंदरः ॥ यियासुनाचदेवेनमंदरंचित्रकंदरम् ॥७०॥ निजमू
र्तिमयंलिंगमविज्ञातंविधेरपि ॥ स्थापितंसर्वसिद्धीनांस्थापकेभ्यःसमर्पितुम् ॥ ७१ ॥ विपन्नानांचजंतूनांदातुंनैःश्रेयसींश्रियम् ॥ सर्वेषामिहसंस्थानांक्षे
त्रंचैवाभिरक्षितुम् ॥ ७२ ॥ मंदराद्रिंगतेनापिक्षेत्रंनैतत्पिनाकिना ॥ विमुक्तंलिंगरूपेणअविमुक्तमतःस्मृतम् ॥ ७३ ॥ पुरानंदवनंनामक्षेत्रमेतत्प्रकी
र्तितम् ॥ अविमुक्तंतदारभ्यनामास्यप्रथितंभुवि ॥ ७४ ॥ नामाविमुक्तमभवदुभयोःक्षेत्रलिंगयोः ॥ एतद्द्वयंसमासाद्यनभूयोगर्भभाग्भवेत् ॥ ७५ ॥
अविमुक्तेश्वरंलिंगंदृष्ट्वाक्षेत्रेऽविमुक्तके ॥ विमुक्तएवभवतिसर्वस्मात्कर्मबंधनात् ॥ ७६ ॥ अर्चंतिविश्वेविश्वेशंविश्वेशोर्चतिविश्वकृत् ॥ अविमुक्तेश्वरंलिंगं
भुविमुक्तिप्रदायकम् ॥ ७७ ॥ पुरानस्थापितंलिंगंकस्याचित्केनचित्क्वचित् ॥ किमाकृतिभवोल्लिंगंनैतद्वेत्त्यपिकश्चन ॥ ७८ ॥

स्थितानांसदाचाराणामित्यर्थः ॥ संज्ञानमितिपाठेसम्यक्ज्ञानंयस्मादितिक्षेत्रविशेषणम् ॥ ७२ ॥ काश्यामविमुक्तनामानिर्वचनमाह मंदराद्रिमितिद्वयेन ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ लिंगेपितन्नामा
तिदिशति ॥ नामाविमुक्तमिति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ विश्वेसर्वे ॥ भुवीत्युपलक्षणम् ॥ भुक्तीतिक्वचित् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ कुतःकदाचिदपि ॥ पुनरितिक्वचित् ॥ ८५ ॥ स्तुत्वेति ॥ अविमुक्तेकाश्याम् ॥ यथाशक्तियथामतिस्तुत्वार्चयित्वानत्वानरास्तिष्ठातसिस्तूय
तेऽर्च्यतेनम्यतेदेवैरितिशेषइत्यर्थः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ चतुर्दशींकृष्णाम् ॥ ८८ ॥ भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ यःपापिपापशैलोनामसंभृतोनाम्नानाशायसंभृतोलक्षीकृतःक्षयेन्नाशं
गच्छेत्सक्वेत्यर्थः ॥ अनादिपापेतिपाठेएकएवक्वशब्दउभयत्रयोजनीयः ॥ नामसंभृतइत्यत्रनाम्निसंस्मृतइतिक्वचित्पाठः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृता

आकारमविमुक्तस्यदृष्ट्वाब्रह्माच्युतादयः ॥ लिंगंसंस्थापयामासुर्वसिष्ठाद्यास्तथर्षयः ॥ ७९ ॥ आदिलिंगमिदंप्रोक्तमविमुक्तेश्वरंमहत् ॥ ततोलिंगांतरा
ण्यत्रजातानिक्षितिमंडले ॥ ८० ॥ अविमुक्तेशनामापिश्रुत्वाजन्मार्जितादघात् ॥ क्षणान्मुक्तोभवेन्मर्त्योनात्रकार्याविचारणा ॥ ८१ ॥ अविमुक्तेश्वरं
लिंगंस्मृत्वादूरगतोपिच ॥ जन्मद्वयकृतात्पापात्क्षणादेवविमुच्यते ॥८२॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेऽविमुक्तमवलोक्यच ॥ त्रिजन्मजनितंपापंहित्वापुण्यमयो
भवेत् ॥ ८३ ॥ यत्कृतंज्ञानविभ्रंशादेनःपंचसुजन्मसु ॥ अविमुक्तेशसंस्पर्शात्तत्क्षयेदेवनान्यथा ॥ ८४ ॥ अर्चयित्वामहालिंगमविमुक्तेश्वरंनरः ॥
कृतकृत्योभवेदत्रनचस्याज्जन्मभाक्कुतः ॥ ८५ ॥ स्तुत्वानत्वार्चयित्वाचयथाशक्तियथामति ॥ अविमुक्तेविमुक्तेशंस्तूयतेनम्यतेऽर्च्यते ॥८६॥ अना
दिमदिदंलिंगंस्वयंविश्वेश्वरार्चितम् ॥ काश्यांप्रयत्नतःसेव्यमविमुक्तंविमुक्तये ॥ ८७ ॥ संतिलिंगान्यनेकानिपुण्येष्वायतनेषुच ॥ आयांतितानिलिंगा
निमाघींप्राप्यचतुर्दशीम् ॥ ८८ ॥ कृष्णायांमाघभूतायामविमुक्तेशजागरात् ॥ सदाविगतनिद्रस्ययोगिनोगतिभाग्भवेत् ॥ ८९ ॥ नानायतनलिंगा
निचतुर्वर्गप्रदान्यपि ॥ माघकृष्णचतुर्दश्यामविमुक्तमुपासते ॥ ९० ॥ किंबिभेतिनरोधीरःकृतादघशिलोच्चयात् ॥ अविमुक्तेशलिंगस्यभक्तिवज्रधरो
यदि ॥ ९१ ॥ क्वाविमुक्तंमहालिंगंचतुर्वर्गफलोदयम् ॥ क्वपापिपापशैलोऽल्पोयःक्षयेन्नामसंभृतः ॥ ९२ ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेविश्वेशसमधिष्ठिते ॥ यैर्न
दृष्टंविमूढास्तेऽविमुक्तंलिंगमुत्तमम् ॥ ९३ ॥ द्रष्टारमविमुक्तस्यदृष्ट्वादंडधरोयमः ॥ दूरादेवप्रणमतिप्रबद्धकरसंपुटः ॥ ९४ ॥ धन्यंतन्नेत्रनिर्माणंकृतकृत्यौ
तुतौकरौ ॥ अविमुक्तेश्वरंयेनयाभ्यामैक्षिष्टयःस्पृशेत् ॥ ९५ ॥ त्रिसंध्यमविमुक्तेशंयोजपेन्नियतःशुचिः ॥ दूरदेशविपन्नोपिकाशीमृतफलंलभेत् ॥ ९६ ॥
अविमुक्तंमहालिंगंदृष्ट्वाग्रामांतरंव्रजेत् ॥ लब्धाशुकार्यसंसिद्धिंक्षेमेणप्रविशेद्गृहम् ॥९७॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशी
खंडेपूर्वार्द्धेअविमुक्तेशाविर्भावोनामैकोनचत्वारिंशोध्यायः ॥३९॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अविमुक्तेशमाहात्म्यंवर्णितंतेग्रतोमया ॥ अथोकिमसिशुश्रूषुः
कथयिष्यामितत्पुनः ॥ १ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ अविमुक्तेशमाहात्म्यंश्रावंश्रावंश्रुतीमम ॥ अतीवसुश्रुतेजातेतथापिनधिनोम्यहम् ॥ २ ॥

यांकाशीखण्डटीकायामेकोनचत्वारिंशोध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ चत्वारिंशेतिविस्तीर्णेईशप्रीतिकराःशुभाः ॥ गृहस्थधर्मावर्ण्यंतेनिषेधविधिगोचराः ॥ १ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंश्रवणान्त
रेऽगस्त्यंस्वच्छन्दयति ॥ अविमुक्तेशेति ॥ १ ॥ श्रुतानुवादपूर्वकमात्मनस्तृप्त्यभावमावेदयन्पृच्छाति अविमुक्तेशेतिद्वाभ्याम् ॥ श्रावंश्रावंश्रुत्वाश्रुत्वा ॥ सुश्रुतेशोभनेश्रवणेंद्रिये ॥ नधिनोमि

अलंप्रत्ययंनयामि ॥ २ ॥ ३ ॥ स्वश्रेयःकैवल्यम् ॥ सुश्रेयइतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ अविमुक्तस्येत्यनेनतंत्रेणलिंगक्षेत्रयोर्ग्रहणम् ॥ ४ ॥ पुण्यभारतःपुण्यगौरवात्पुण्यसमूहाद्वा ॥ श्रुतिवर्त्मसभाजनाद्वेदमार्गसंसेवनात् ॥ वेदधर्मेतिक्कचित् ॥ ५ ॥ श्रुतीति ॥ छिद्रंपापावसरंप्राप्ययौकलिकालौप्राणिनोजिघांसतोनाशयतस्तौवेदमार्गसेवमानस्यपुंसःसंस्पर्शनान्नश्यतइत्यन्वयः ॥ पाठान्तरेवेदमार्गसेवमानस्यकैवल्यंफलमुक्त्वास्मृतिवर्त्मजुषःपुंसःफलमाह ॥ स्मृतीति ॥ प्रथमपाठेश्रुतिमूलत्वात्स्मृतेस्तस्याःपृथगनुल्लेखइतिभावः ॥ ६ ॥ उत्तरार्धंविवृणोति ॥ वर्जितस्येति ॥ चःसमुच्चये ॥ वैइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ अकरणेयतइतिपाठेतुसहेतुकंव्यतिरेकमाह ॥ वर्जितस्येति ॥ हतोनाशयतः ॥ रंध्रदर्शनात्छिद्रदर्शनात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ पलांडुंरक्तलशुनभेदंप्याजइतिप्रसिद्धम् ॥ विड्वराहंपुरीषभुजंग्राम्यसूकरम् ॥ शेलुंबहुवारकंश्लेष्मातकफलमित्यर्थः ॥ लशुनंशुक्लवर्णंप्रसिद्धमेव ॥ गृंजनंहरितमूलकंगाजरइतिलोकेप्रसिद्धम् ॥ गोःपीयूषमनिर्दशायागोःक्षीरंपीयूषमितिमन्वादौदृश्यते ॥ तंडुलीयंविष्ठाप्रभवमल्पमारिषम् ॥ तंडुलीयोऽल्पमारिषइत्यमरः ॥ तथाचमनुः ॥ अभक्ष्याणिद्विजातीनाममेध्यप्रभवाणिचेति ॥ विड्जातानीतियाज्ञवल्क्यवचनाच्च ॥ कवकंछत्राकं

अविमुक्तेश्वरंलिंगंक्षेत्रंचाप्यविमुक्तकम् ॥ एतयोस्तुकथंप्राप्तिर्भवेत्षण्मुखतद्वद ॥ ३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृणुकुंभजवक्ष्यामियथाप्राप्तिर्भवेदिह ॥ स्वश्रेयोदातुरेतस्याविमुक्तस्यमहामते ॥ ४ ॥ समीहितार्थसंसिद्धिर्लभ्यतेपुण्यभारतः ॥ तच्चपुण्यंभवेद्विप्रश्रुतिवर्त्मसभाजनात् ॥५॥ श्रुतिवर्त्मजुषःपुंसःसंस्पर्शान्नश्यतोमुने ॥ कलिकालावपिसदाछिद्रंप्राप्यजिघांसतः ॥६॥ वर्जितस्यविधानेनप्रोक्तस्याकरणेनवै ॥ कलिकालावपिहतोब्राह्मणरंध्रदर्शनात् ॥ ७ ॥ निषिद्धाचरणंतस्मात्कथयिष्येतवाग्रतः ॥ तद्दूरतःपरित्यज्यनरोनानिरयीभवेत् ॥ ८ ॥ पलांडुंविड्वराहंचशेलुंलशुनगृंजने ॥ गोपीयूषंतंडुलीयंवर्ज्यंचकवकंसदा ॥ ९ ॥ व्रश्चनान्वृक्षनिर्यासान्पायसापूपशष्कुलीः ॥ अदेवपित्र्यंपललमवत्सागोपयस्त्यजेत् ॥ १० ॥ पयऐकशफंहेयंतथाक्रामेलकाविकम् ॥ रात्रौनदधिभोक्तव्यंदिवाननवनीतकम् ॥ ११ ॥ टिट्टिभंकलविंकंचहंसंचक्रंप्लवंबकम् ॥ त्यजेन्मांसाशिनःसर्वान्सारसंकुक्कुटंशुकम् ॥ १२ ॥ जालपादान्खंजरीटान्बुडित्वामत्स्यभक्षकान् ॥ मत्स्याशीसर्वमांसाशीतन्मत्स्यान्सर्वथात्यजेत् ॥ १३ ॥

गौडेप्राकृतैर्यस्यशाकःक्रियते ॥ ९ ॥ व्रश्चनान्व्रश्चनंछेदनंतत्प्रभवानित्यर्थः ॥ तथाचमनुः ॥ लोहितान्वृक्षनिर्यासान्व्रश्चनप्रभवांस्तथेति ॥ पायसापूपशष्कुलीः ॥ अदेवपित्र्याइत्याग्रिमपदस्यविभक्तिविपरिणमय्यानुषंगः ॥ तत्रपायसंपरमान्नम् ॥ अपूपामंडकादयः ॥ शष्कुल्यस्तैलपक्वविशेषाः ॥ देवेभ्यःपितृभ्यश्चसाधुउपकल्पितंयन्नभवतितददेवपित्र्यम् ॥ पललंमांसम् ॥ १० ॥ एकशफमश्वाद्येकखुरसंबंधि ॥ क्रामेलकमुष्ट्रसंबंधि ॥ आविकंमेषसंबंधि ॥ दिवादिवसे ॥ नवनीतंनवोद्धृतम् ॥ ११ ॥ टिट्टिभंपक्षिविशेषम् ॥ कलविंकंचटकम् ॥ हंसंश्वेतगरुतम् ॥ चक्रंचक्रवाकम् ॥ प्लवंजलकुक्कुटम् ॥ बकंकंकम् ॥ मांसाशिनःमांसादान् ॥ सारसंपुष्कराह्वयम् ॥ कक्कुटंचरणायुधम् ॥ शुकंकीरम् ॥१२॥ जालपादान्हंसविशेषान् ॥ शरारिप्रभृतीनितिमनटीकाकारः ॥

---

१ पेहुस 'इतिप्रसिद्धम्' प्रसवानंतरप्रथमदुग्धमिति ।

खंजरीटान्खंजनान् ॥ बुडित्वामत्स्यभक्षकान्बुडित्वाजलेनिमज्ज्ययेमत्स्यान्खादंतितान्मद्गुप्रभृतीनित्यर्थः ॥ तथाचमनुः ॥ निमज्जतश्चमत्स्यादानिति ॥ तत्तस्मात् ॥१३॥ हव्यानिकव्यानिचदे
वानांपितॄणांचान्नानितेषुनियुक्तौविहितौपाठीनरोहितौ पाठीनःसहस्रदंष्ट्रोबोपालइतिगौडेप्रसिद्धः रोहितोमत्स्यभेदःप्रसिद्धस्तौ ॥ शशोमृगभेदः ॥ शल्लकःश्वावित् ॥ कच्छपःकूर्मः ॥ १४ ॥ श्वावि
दिति ॥ संबोधलक्षणार्थंश्वाविधःपुनर्ग्रहणम् ॥ ज्ञाताःशिष्टपरंपरयाभक्ष्यत्वेनप्रख्याताहारिणकपिंजलादयःप्रशस्ताः ॥ १५ ॥ अखंडस्नेहवर्जितंनिःशेषस्नेहरहितमित्यर्थः ॥ पाठांतरेखंडस्नेहाभ्यां

हव्यकव्यनियुक्तौतुभक्ष्यौपाठीनरोहितौ॥मांसाशिभिस्त्वमीभक्ष्याःशशशल्लककच्छपाः ॥१४॥ श्वाविद्गोधेप्रशस्तेचज्ञाताश्चमृगपक्षिणः ॥ आयुष्कामैः
स्वर्गकामैस्त्याज्यंमांसंप्रयत्नतः ॥ १५ ॥ यज्ञार्थंपशुहिंसायासास्वर्ग्यानेतराक्वचित् ॥ त्यजेत्पर्युषितंसर्वमखंडस्नेहवर्जितम् ॥ १६ ॥ प्राणात्ययेक्रतौ
श्राद्धेभेषजेविप्रकाम्यया ॥ अलौल्यमित्थंपललंभक्षयन्नैवदोषभाक् ॥ १७ ॥ नतादृशंभवेत्पापंमृगयावृत्तिकांक्षिणः ॥ यादृशंभवतिप्रेत्यलौल्यान्मांसो
पसेविनः ॥ १८ ॥ मखार्थंब्रह्मणासृष्टाःपशुद्रुममृगौषधीः ॥ निघ्नन्नहिंसकोविप्रस्तासामपिशुभागतिः ॥ १९ ॥ पितृदेवक्रतुकृतेमधुपर्कार्थमेवच ॥ तत्र
हिंसाप्यहिंसास्याद्धिंसान्यत्रसुदुस्तरा ॥ २० ॥ योजंतूनात्मपुष्ट्यर्थंहिनस्तिज्ञानदुर्बलः ॥ दुराचारस्यतस्येहनामुत्रापिसुखंक्वचित् ॥ २१ ॥ भोक्तानुमं
तासंस्कर्ताक्रयिविक्रयिहिंसकाः ॥ उपहर्ताघातयिताहिंसकाश्चाष्टधास्मृताः ॥ २२ ॥ प्रत्यब्दमश्वमेधेनशतंवर्षाणियोयजेत् ॥ अमांसभक्षकोयश्चतयो
रंत्योविशिष्यते ॥ २३ ॥ यथैवात्मापरस्तद्वद्द्रष्टव्यःसुखमिच्छता ॥ सुखदुःखानितुल्यानियथात्मनितथापरे ॥ २४ ॥ सुखंवायदिवाचान्यद्यत्किंचि
त्क्रियतेपरे ॥ तत्कृतंहिपुनःपश्चात्सर्वमात्मनिसंभवेत् ॥ २५ ॥ नक्लेशेनविनाद्रव्यमर्थहीनेकुतःक्रियाः ॥ क्रियाहीनेकुतोधर्मोधर्महीनेकुतःसुखम् ॥
॥ २६ ॥ सुखंहिसर्वैराकांक्ष्यंतच्चधर्मसमुद्भवम् ॥ तस्माद्धर्मोत्रकर्तव्यश्चातुर्वर्ण्यैनयत्नतः ॥ २७ ॥ न्यायागतेनद्रव्येणकर्तव्यंपारलौकिकम् ॥ दानंच
विधिनादेयंकालेपात्रेचभावतः ॥ २८ ॥ विधिहीनंतथाऽपात्रेयोददातिप्रतिग्रहम् ॥ नकेवलंहितद्यातिशेषंतस्यचनश्यति ॥ २९ ॥ व्यसनार्थेकुटुं
बार्थेयद्दृणार्थेचदीयते ॥ तदक्षयंभवेदत्रपरत्रचनसंशयः ॥३०॥ मातापितृविहीनंयोमौंजीपाणिग्रहादिभिः ॥ संस्कारयेन्निजैरर्थैस्तस्यश्रेयस्त्वनंतकम् ॥
॥ ३१ ॥ अग्निहोत्रैर्नतच्छ्रेयोनाग्निष्टोमादिभिर्मखैः ॥ यच्छ्रेयःप्राप्यतेमर्त्यैर्द्विजेचैकेप्रतिष्ठिते ॥ ३२ ॥ योह्यनाथस्यविप्रस्यपाणिंग्राहयतेकृती ॥
इहसौख्यमवाप्नोतिसोक्षयंस्वर्गमाप्नुयात् ॥ ३३ ॥ पितृगेहेतुयाकन्यारजःपश्येदसंस्कृता ॥ भ्रूणहातत्पिताज्ञेयोवृषलीसापिकन्यका ॥ ३४ ॥ यस्तां
परिणयेन्मोहात्सभवेद्वृषलीपतिः ॥ तेनसंभाषणंत्याज्यमपाङ्क्तेयेनसर्वदा ॥ ३५ ॥

निर्मितंयन्नभवतितदखंडस्नेहानिर्मितम् ॥ १६ ॥ भेषजेऔषधे ॥ अलौल्यमलोभंयथास्यात्तथा ॥ पललंमांसम् ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ मधुपर्कार्थंगृह्योक्तकर्मविशेषार्थम् ॥२०॥२१॥ स्मृताविद्व
द्भिरितिशेषः॥अष्टधाऽधमाइतिवापाठः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ चतुर्वर्णाएवचातुर्वर्ण्यंतेन ॥२७॥ भावतोभक्तितः ॥२८॥ शेषमन्यदपिपुण्यम् ॥२९॥ अक्षयंबहुकालस्थायितत्फलं
भवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ श्रेयःपुण्यम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पाणिंग्राहयतेविवाहंकारयति ॥ ३३ ॥ भ्रूणहाश्रेष्ठब्राह्मणहन्ता ॥ गर्भस्थब्राह्मणबालहंतेतिवा ॥ वृषलीशूद्री ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

पश्चाद्रजोदर्शनस्यार्वाक्पूर्वमित्यर्थः ॥३६॥३७॥ पूर्वंस्त्रियइति ॥ भुक्ताविवाहानन्तरंक्रमेणत्रिषुदिवसेषु॥तथाचश्रुतिः ॥ सोमःप्रथमोविविदेगंधर्वोविविदउत्तरः ॥ तृतीयोऽग्निष्टेपतिस्तुरीयस्तेमनुष्यजा
इत्यादि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अनग्निकामग्न्यादिनाऽभुक्तांरजआदिकालइत्यर्थः ॥ कन्यांभुंक्तेरजःकालइतिपूर्वमुक्तेः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ कुणपंकुणप[१]शब्देनखड्गपात्रादि ॥ स्त्रीमुखंभो
गकाले ॥ तथाचमनुः ॥ नित्यमास्यंशुचिस्त्रीणामिति ॥ नदुष्यन्तिनदूषयंतिदुष्टबुद्ध्यानपश्यन्तीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ त्यागोनविधीयते ॥ पोषणावेक्षणेकार्येइतिभावः ॥ यथाश्रुतेऽर्थे

विज्ञायदोषमुभयोःकन्यायाश्चवरस्यच ॥ संबंधंरचयेत्पश्चादन्यथादोषभाक्पिता ॥ ३६ ॥ स्त्रियःपवित्राःसततंनैतादुष्यंतिकेनचित् ॥ मासिमा
सिरजस्तासांदुष्कृतान्यपकर्षति ॥ ३७ ॥ पूर्वंस्त्रियःसुरैर्भुक्ताःसोमगंधर्ववह्निभिः ॥ भुंजतेमानुषाःपश्चान्नैतादुष्यंतिकेनचित् ॥ ३८ ॥ स्त्रीणांशौचंददौ
सोमःपावकःसर्वमेध्यताम् ॥ कल्याणवाणींगंधर्वास्तेनमेध्याःसदास्त्रियः ॥ ३९ ॥ कन्यांभुंक्तेरजःकालेऽग्निःशशीलोमदर्शने ॥ स्तनोद्भेदेषुगंधर्वा
स्तत्प्रागेवप्रदीयते ॥४०॥ दृश्यरोमात्वपत्यघ्नीकुलघ्न्युद्गतयौवना ॥ पितृघ्न्याविष्कृतरजास्ततस्ताःपरिवर्जयेत् ॥४१॥ कन्यादानफलप्रेप्सुस्तस्माद्द
द्यादनग्निकाम् ॥ अन्यथानफलंदातुःप्रतिग्राहीपतेदधः ॥४२॥ कन्यामभुक्तांसोमाद्यैर्ददद्दानफलंलभेत् ॥ देवभुक्तांददद्दातानस्वर्गमधिगच्छति ॥४३॥
शयनासनयानानिकुणपंस्त्रीमुखंकुशाः॥ यज्ञपात्राणिसर्वाणिनदुष्यंतिबुधाःक्वचित् ॥ ४४ ॥ वत्सःप्रस्रवणेमेध्यःशकुनिःफलपातने ॥ नार्योरतिप्रयोगे
षुश्वामृगग्रहणेशुचिः ॥ ४५ ॥ अजाश्वयोर्मुखंमेध्यंगावोमेध्यास्तुपृष्ठतः ॥ पादतोब्राह्मणामेध्याःस्त्रियोमेध्यास्तुसर्वतः ॥ ४६ ॥ बलात्कारोपभुक्तावाचो
रहस्तगतापिवा ॥ नत्याज्यादयितानारीनास्यास्त्यागोविधीयते ॥ ४७ ॥ आम्लेनताम्रशुद्धिःस्याच्छुद्धिःकांस्यस्यभस्मना ॥ संशुद्धीरजसानार्यास्त
टिन्यावेगतःशुचिः ॥४८॥ मनसापिहियानेहाचिंतयेत्पुरुषांतरम् ॥ सोमयासहसौख्यानिभुंक्तेचात्रापिकीर्तिभाक् ॥४९॥ पितापितामहोभ्रातासकुल्यो
जननीतथा ॥ कन्याप्रदःपूर्वनाशेप्रकृतिस्थःपरःपरः ॥ ५० ॥ अप्रयच्छन्समाप्नोतिभ्रूणहत्यामृतावृतौ ॥ स्वयंत्वभावेदातॄणांकन्याकुर्यात्स्वयंवरम् ॥
॥ ५१ ॥ हृताधिकारांमलिनांपिंडमात्रोपजीविनीम् ॥ परिभूतामधःशय्यांवासयेद्व्यभिचारिणीम् ॥ ५२ ॥ व्यभिचाराहतौशुद्धिर्गर्भेत्यागोविधीयते ॥
गर्भभर्तृवधादौतुमहत्यपिचकल्मषे ॥ ५३ ॥ शूद्रस्यभार्याशूद्रैवसाचस्वाचविशःस्मृते ॥ तेचस्वाचैवराज्ञस्तुताश्चस्वाचाग्रजन्मनः ॥ ५४ ॥

गृह्यमाणेरावणहस्तगतायाबलात्कारोपभोगशंकितायालक्ष्म्याविष्णुनात्यागायोगात् ॥ ४७ ॥ रजसासंशुद्धिर्मनोव्यभिचारेसतीत्यर्थः ॥ यथाश्रुतमितितैर्भुक्तास्तन्नरजसास्त्रीमनोदुष्टेतियाज्ञवल्क्यवच
नविरोधात् ॥ शुचिःशुचित्वम् ॥ तटिनीतिवापाठः ॥ ४८ ॥ उमयापार्वत्या ॥ चकारोभिन्नक्रमे ॥ अत्रापिचेत्यर्थः ॥ ४९ ॥ सकुल्यःसमानकुलोत्पन्नः ॥ प्रकृतिस्थःस्वभावस्थः ॥ ५० ॥
॥ ५१ ॥ परिभूतांतिरस्कृताम् ॥ अधःशय्याशय्यायाबहिः ॥ ५२ ॥ व्यभिचारान्मानसव्यभिचारात् ॥ महतिकल्मषेमहापातके ॥ ५३ ॥ शूद्रस्येति ॥ शूद्रस्यशूद्रैवभार्याभवतिनतूत्कृष्टावैश्यादय

---

[१] नेपालदेशीयंकंबलमितिमनुटीकायाम् ।

स्तिस्रः ॥ विशोवैश्यस्यशूद्रावैश्याचभार्यामन्वादिभिःस्मृते ॥ क्षत्रियस्यवैश्याशूद्रेक्षत्रियाच॥ब्राह्मणस्यक्षत्रियावैश्याशूद्राब्राह्मणीच ॥ ५४ ॥ आरोप्यशूद्रामिति ॥ सवर्णामपरिणीयदैवाच्छूद्रापरि
णेतुर्ब्राह्मणस्यगमननिषेधोयम् ॥ जनयित्वासुतंतस्यामितिऋतुकालनिषेधपरम् ॥ ब्राह्मण्यादेवहीयतइतिदोषभूयस्त्वार्थम् ॥ दैवेति ॥ ५५ ॥ यदिकथंचित्सवर्णोत्क्रमणेनवाशूद्रापरिणीयतेतदाभार्यात्वे
नप्रसक्तानितत्कर्तृकाणिदैवादीन्यनेननिषिध्यन्ते ॥ दैवंहोमादि ॥ पित्र्यंश्राद्धादि ॥ आतिथेयमतिथिभोजनादिव्रतानियस्यशूद्रासम्पाद्यानितद्धव्यंकव्यंपितृदेवानाश्नंतिनचतेनातिथ्येनसगृहीस्वर्गंयाति
॥ ५६ ॥ जामयइति ॥ यानिगेहानिजामयोज्ञातिभार्याभगिनीपत्नीदुहितृस्नुषाद्याअपूजिताःसत्योऽभिशपंतिइदमनिष्टमेषामस्त्वितितान्यभिचारहतानीवधनपश्वादिसहितानिनश्यंतियस्मात् ॥ ५७ ॥
तदभ्यर्च्याइति ॥ तत्तस्मात्सत्कारेषुकौतुकादिषुउत्सवेषूपनयनादिष्वाभ्युदयिकेषुसुवासिन्योजामयः सदापूजनीयाइति ॥५८ ॥ ५९ ॥ यत्रेति ॥ भर्त्रास्त्रीतिहेतौतृतीया ॥ यत्रवेश्मनिभार्यास्वामिना

आरोप्यशूद्रांशयनेविप्रोगच्छेदधोगतिम् ॥ उत्पाद्यपुत्रंशूद्रायांब्राह्मण्यादेवहीयते ॥ ५५ ॥ दैवपित्र्यातिथेयानितत्प्रधानानियस्यतु ॥ देवाद्यास्तन्नचाश्नं
तिसचस्वर्गंनगच्छति ॥ ५६ ॥ जामयोयानिगेहानिशपंत्यप्रतिपूजिताः ॥ कृत्याभिर्निहतानीवनश्येयुस्तान्यसंशयम् ॥ ५७ ॥ तदभ्यर्च्याः सुवा
सिन्योभूषणाच्छादनाशनैः ॥ भूतिकामैर्नरैर्नित्यंसत्कारेषूत्सवेषुच ॥५८॥ यत्रनार्यःप्रमुदिताभूषणाच्छादनाशनैः ॥ रमंतेदेवतास्तत्रस्युस्तत्रसफलाः
क्रियाः ॥ ५९ ॥ यत्रतुष्यतिभर्त्रास्त्रीस्त्रियाभर्ताचतुष्यति ॥ तत्रवेश्मनिकल्याणंसंपद्येतपदेपदे ॥६०॥ अहुतंचहुतंचैवप्रहुतंप्राशितंतथा ॥ ब्राह्मंहुतंपंच
मंचपंचयज्ञाइमेशुभाः ॥ ६१ ॥ जपोऽहुतोहुतोहोमःप्रहुतोभौतिकोबलिः ॥ प्राशितंपितृसंतृप्तिर्हुतंब्राह्मंद्विजार्चनम् ॥ ६२ ॥ पंचयज्ञानिमान्कुर्वन्ब्राह्म
णोनावसीदति ॥ एतेषामननुष्ठानात्पंचसूनाअवाप्नुयात् ॥ ६३ ॥ ब्राह्मणंकुशलंपृच्छेद्बाहुजातमनामयम्॥वैश्यंसुखंसमागम्यशूद्रंसंतोषमेवच ॥ ६४ ॥
जातमात्रःशिशुस्तावद्यावदष्टौसमाःस्मृताः ॥ भक्ष्याभक्ष्येषुनोदुष्येद्यावन्नैवोपनीयते ॥ ६५ ॥ भरणंपोष्यवर्गस्यदृष्टादृष्टफलोदयम् ॥ प्रत्यवायोह्यभरणे
भर्तव्यस्तत्प्रयत्नतः ॥ ६६ ॥ मातापितागुरुपत्नीःत्वपत्यानिसमाश्रिताः ॥ अभ्यागतोतिथिश्चाग्निःपोष्यवर्गाअमीनव ॥ ६७ ॥ सजीवतिपुमान्योऽ
त्रबहुभिश्चोपजीव्यते ॥ जीवन्मृतोथविज्ञेयःपुरुषःस्वोदरंभरिः ॥ ६८ ॥ दीनानाथविशिष्टेभ्योदातव्यंभूतिकाम्यया ॥ अदत्तदानाजायंतेपरभाग्यो
पजीविनः ॥६९॥ विभागशीलसंयुक्तोदयावांश्चक्षमायुतः ॥ देवतातिथिभक्तस्तुगृहस्थोधार्मिकःस्मृतः ॥७०॥ शर्वरीमध्ययामौयौहुतशेषंचयद्धविः ॥
तत्रस्वपंस्तदश्नंश्चब्राह्मणोनावसीदति ॥ ७१ ॥

प्रीताभवतिकलहादिकंनकरोतिभार्ययाचभर्ताप्रीतोभवतिद्व्यंतराभिलाषंनकरोतितास्मिन्गृहेक्षणेक्षणेकल्याणंसंपद्यते ॥ गृहग्रहणान्नकेवलंभार्यापतीकिंतुतद्गेहेपुत्रपौत्रादिसंततिरपिश्रेयोभागिनीभवती
त्यर्थः ॥६०॥६१॥ अहुतंचेतिश्लोकंव्याचष्टे ॥ जपोऽहुतइति ॥ अहुतशब्देनब्रह्मयज्ञाख्योजपउच्यते ॥ हुतशब्देनदेवयज्ञाख्योहोमः ॥ प्रहुतशब्देनभूतयज्ञाख्योबलिः ॥ ब्राह्महुतशब्देनमनुष्यय
ज्ञाख्याब्राह्मणस्यार्चा ॥ प्राशितशब्देनपितृयज्ञाख्यंनित्यश्राद्धम् ॥ ६२ ॥ एतेषांपंचयज्ञानाम् ॥ एतस्याइतिपाठेपंचेष्टेरित्यर्थः ॥ पंचसूनाःपंचानांहिंसाःवधानित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥
॥ ६६ ॥ ६७ ॥ स्वोदरंभरिःस्वीयोदरमात्रपूरकः ॥ ६८ ॥ परभाग्योपजीविनःपरान्नाद्युपजीविनइत्यर्थः ॥ ६९ ॥ विभागोविभजनंशीलंसदाचारःसत्स्वभावोवाताभ्यांसंयुक्तः ॥ ७० ॥ ७१ ॥

सुधाव्ययानिसुधातुल्यान्यव्ययानिकुशलानीत्येकम् ॥ यत्सौम्यमितिवाक्यादीनांविशेषणम् ॥ ७२ ॥ इहायातआगच्छतेतिस्नेहपूर्वंभाषणमित्येकम् ॥ उपासनंपादसंवा[1]हनादि ॥ गृहस्थानामुन्नतिहेतवेवृद्धिहेतवे ॥ ७३ ॥ तथेति ॥ एतानिवक्ष्यमाणानि ॥ यथाशक्त्येतिसर्वत्रसंबध्यते ॥ ७४ ॥ तृणस्योपयोगःशय्यायाअधस्तादास्तरणेऽग्नितापनेवेतिज्ञातव्यम् ॥ ७५ ॥ पैशुन्यंक्रौर्यम् ॥ द्रोहोहिंसा ॥ क्रोधादीनांद्वंद्वैक्यम् ॥ द्वेषःपरोत्कर्षासहनम् ॥ दंभोधर्मध्वजित्वम् ॥ मायाकपटम् ॥ स्वर्गमार्गार्गलानिस्वर्गमार्गनिषेधकानीत्यर्थः ॥ ७६ ॥ नवेति ॥ स्वाध्यायो वेदाध्ययनम् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ जन्मर्क्षंजन्मनोनक्षत्रम् ॥ धनंचापमानंचेतिद्वंद्वैक्यम् ॥७९॥ अकुत्सितंसध्रीचीनम् ॥ प्रायोग्यंप्रयोगसंबंधि ॥ ऋणशुद्धिरधमर्णस्थानित्वापाकरणमित्यर्थः ॥८०॥

नवैतानिगृहस्थस्यकार्याण्यभ्यागतेसदा ॥ सुधाव्ययानियत्सौम्यंवाक्यंचक्षुर्मनोमुखम् ॥ ७२ ॥ अभ्युत्थानमिहायातसस्नेहंपूर्वभाषणम् ॥ उपासनमनुव्रज्यागृहस्थोन्नतिहेतवे ॥ ७३ ॥ तथेषव्द्यययुक्तानिकार्याण्येतानिवैनव ॥ आसनंपादशौचंचयथाशक्त्याशनंक्षितिः ॥ ७४ ॥ शय्यातृणजलाभ्यंगदीपागार्हस्थ्यसिद्धिदाः ॥ तथानवविकर्माणित्याज्यानिगृहमेधिनाम् ॥७५॥ पैशुन्यंपरदाराश्चद्रोहःक्रोधानृताप्रियम् ॥ द्वेषोदंभश्चमायाचस्वर्गमार्गार्गलानिहि ॥ ७६ ॥ नवावश्यककर्माणिकार्याणिप्रतिवासरम् ॥ स्नानंसंध्याजपोहोमःस्वाध्यायोदेवतार्चनम् ॥ ७७ ॥ वैश्वदेवंतथातिथ्यंनवमंपितृतर्पणम् ॥ नवगोप्यानियान्यत्रमुनेतानिनिशामय ॥ ७८ ॥ जन्मर्क्षंमैथुनंमंत्रोगृहच्छिद्रंचवंचनम् ॥ आयुर्धनापमानंस्त्रीनप्रकाश्यानिसर्वथा ॥ ७९ ॥ नवैतानिप्रकाश्यानिरहःपापमकुत्सितम् ॥ प्रायोग्यमृणशुद्धिश्चसान्वयःक्रयविक्रयौ ॥ कन्यादानंगुणोत्कर्षौनान्यत्केनापिकुत्रचित् ॥ ८० ॥ पात्रमित्रविनीतेषुदीनानाथोपकारिषु ॥ मातापितृगुरुष्वेतन्नवकंदत्तमक्षयम् ॥ ८१ ॥ निष्फलंनवसूत्सृष्टंचाटचारणतस्करे ॥ कुवैद्येकितवेधूर्तेशठेमल्लेचबंदिनि ॥ ८२ ॥ आपत्स्वपिनदेयानिनववस्तूनिसर्वथा ॥ अन्वयेसतिसर्वस्वंदारांश्चशरणागतान् ॥ ८३ ॥ न्यासाधीकुलवृत्तिंचनिक्षेपंस्त्रीधनंसुतम् ॥ योददातिसमूढात्माप्रायश्चित्तैर्विशुध्यति ॥ ८४ ॥ एतन्नवानांनवकंज्ञात्वाप्रियमवाप्नुयात् ॥ अन्यच्चनवकंवच्मिसर्वेषांस्वर्गमार्गदम् ॥ ८५ ॥

पात्रेति ॥ पात्रादिषुनवसुदत्तंयदेतन्नवकंनवसंख्यापरिमितंद्रव्यंतदक्षयमित्यर्थः ॥ यदिलवकमितिपाठःस्यात्तदाल्पमपीत्यर्थः ॥ ८१ ॥ निष्फलमिति ॥ चाटोवाचालः चारणःस्तुतिपाठकः तस्करश्चौरःत्रयाणांद्वंद्वैकवद्भावः ॥ चाटचारणाभ्यांसहितस्तस्करइतिवा ॥ कितवेवंचके ॥ धूर्तेधृष्टे ॥ शठेदुष्टे ॥ बंदिनिप्रस्तावसदृशोक्तावमलप्रज्ञे ॥ ८२ ॥ आपत्स्विति ॥ अन्वयेसंततौ ॥ ॥ ८३ ॥ आसमंताद्धीयतइत्याधिर्बंधकः ॥ न्यासश्चाधिश्चेतिन्यासाधी ॥ तत्रन्या[2]सोल्पकालस्थायीनिक्षेपश्चिरस्थायीतिभेदः ॥ ८४ ॥ एतदिति ॥ नवानांपूर्वोक्तानांमध्ये ॥ प्रियंसुखम् ॥

---

[1] उपासनं–स्वसमीपएवोपवेशनमितिकथन्न ? । [2] न्यासोऽनन्यस्थापितःस्वपूर्वजैःस्थापितोवा–निक्षेपोऽन्यस्थापितःपुनःप्रदेयोनेतिबोध्यम् ।

श्रियमितिक्वचित्पाठः ॥ ८५ ॥ सत्यामिति ॥ दमइंद्रियनिग्रहः ॥ कथंचिद्विषयेषुपरापततामिंद्रियाणांप्रत्याहरणामिंद्रियाणाम।कोचःप्रत्याहारइत्यर्थः ॥ ८६ ॥ दशभिर्नवकैर्मिलित्वानवतिम् ॥
॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ समर्घमल्पमूल्यम् ॥ महर्घंबहुमूल्यम् ॥ उभयत्रयकारवान्पाठोदृश्यते ॥ ९० ॥ अग्रइति ॥ अग्रेमध्येअन्तेचदृष्ट्वेतिसर्वेषांसंबन्धः ॥ श्राद्धेइतिशेषः ॥ ९१ ॥ स्वयमे
वव्याचष्टे महिषीतिद्वयेन ॥ कामयेतेतस्यादूषणमनादृत्यतामुपगच्छतीत्यर्थः ॥ यद्वा कामयतेऽभिलाषमात्रंकरोतीत्यर्थः ॥ ९२ ॥ स्ववृषंस्वपतिम् ॥ परवृषेपरपतौवृषायतेपरपतिंवांछतीत्यर्थः ॥

सत्यंशौचमहिंसाचक्षांतिर्दानंदयादमः ॥ अस्तेयमिंद्रियाकोचःसर्वेषांधर्मसाधनम् ॥ ८६ ॥ अभ्यस्यनवतिंचैतांस्वर्गमार्गप्रदीपिकाम् ॥ सतामभिमतां
पुण्यांगृहस्थोनावसीदति ॥ ८७ ॥ जिह्वाभार्यासुतोभ्राताामित्रदाससमाश्रिताः ॥ यस्यैतेविनयाढ्याश्चतस्यसर्वत्रगौरवम् ॥ ८८ ॥ पानंदुर्जनसंसर्गः
पत्याचविरहोटनम् ॥ स्वप्नोन्यगृहवासश्चनारीणांदूषणानिषट् ॥८९॥ समर्घंधान्यमुद्धृत्यमहर्घंयःप्रयच्छति॥सहिवार्धुषिकोनामतस्यान्नंनैवभक्षयेत् ॥
॥९०॥ अग्रेमाहिषिकंदृष्ट्वामध्येचवृषलीपतिम् ॥ अंतेवार्धुषिकंचैवनिराशाःपितरोगताः ॥ ९१ ॥ महिषीत्युच्यतेनारीयाचस्याद्व्यभिचारिणी ॥ तांदुष्टां
कामयेद्यस्तुसवैमाहिषिकःस्मृतः ॥९२॥ स्ववृषंयापरित्यज्यपरवृषेवृषायते॥वृषलीसाहिविज्ञेयानशूद्रीवृषलीभवेत् ॥ ९३ ॥ यावदुष्णंभवत्यन्नंयावन्मौ
नेनभुज्यते ॥ तावदश्नंतिपितरोयावन्नोक्ताहविर्गुणाः ॥ ९४ ॥ विद्याविनयसंपन्नेश्रोत्रियेगृहमागते ॥ क्रीडंत्यौषधयःसर्वायास्यामःपरमांगतिम् ॥ ९५॥
भ्रष्टशौचव्रताचारेविप्रेवेदविवर्जिते ॥ रोदित्यन्नंदीयमानंकिंमयादुष्कृतंकृतम् ॥ ९६ ॥ यस्यकोष्ठगतंचान्नंवेदाभ्यासेनजीर्यति ॥ सतारयतिदातारं
दशपूर्वान्दशापरान् ॥ ९७ ॥ नस्त्रीणांवपनंकार्यंनचगाःसमनुव्रजेत् ॥ नचरात्रौवसेद्गोष्ठेनकुर्याद्वैदिकींश्रुतिम् ॥ ९८ ॥ सर्वान्केशान्समुद्धृत्यच्छे
दयेदंगुलद्वयम् ॥ एवमेवतुनारीणांशिरसोमुंडनंभवेत् ॥ ९९ ॥ राजावाराजपुत्रोवाब्राह्मणोवाबहुश्रुतः ॥ अकारयित्वावपनंप्रायश्चित्तंविनिर्दिशेत् ॥
॥ १०० ॥ केशानांरक्षणार्थायद्विगुणंव्रतमादिशेत् ॥ द्विगुणादक्षिणादेयाब्राह्मणेवेदपारगे ॥ १ ॥ योऽगृहीत्वाविवाहाग्निंगृहस्थइतिमन्यते ॥ अन्नंतस्य
नभोक्तव्यंवृथापाकोहिसस्मृतः ॥ २ ॥ दाराग्निहोत्रदीक्षांचकुरुतेयोऽग्रजेस्थिते ॥ परिवेत्तासविज्ञेयःपरिवित्तिस्तुपूर्वजः ॥ ३ ॥

तथाचमनुः ॥ वृषस्यंतीतुकामुकीति ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ यस्येति ॥ दशपूर्वान्दशापरान्दातुरितिशेषः ॥ ९७ ॥ नस्त्रीणामिति ॥ नचगाःसमनुव्रजेद्गोरक्षणवृत्तिर्नभवेदित्यर्थः ॥
॥ ९८ ॥ तर्हिकिंनारीणांवपनंनास्त्येवतत्राह ॥ सर्वानिति ॥ ९९ ॥ राजावेति ॥ अधिराजेतिपाठेऽधिराजपुत्रोमहाराजपुत्रः ॥ तान्वपनमकारयित्वा ॥ १०० ॥ १ ॥ योऽगृहीत्वेत्यत्राकार
प्रश्लेषः ॥ २ ॥ दाराग्निहोत्रेति ॥ अग्निहोत्रशब्दोयमग्निहोत्राद्याधानपरः ॥ यःसोदर्येज्येष्ठभ्रातरिअनूढेऽनग्निकेचदारपरिग्रहणंश्रौतस्मार्ताग्निग्रहणंचकुरुतेसपरिवेत्ता ॥ पूर्वजोज्येष्ठःपरिवित्ति

र्भवति ॥ ३ ॥ प्रसंगात्परिवेदनसम्बन्धिनांपंचानामप्यनिष्टंफलमाह ॥ परिवित्तिरिति ॥ परिवित्तिःपरिवेत्तायया चकन्ययापारिवेदनंक्रियतेसाकन्याप्रदातायाजकश्चतद्विवाहहोमकर्तासपंचमोयेषांते
सर्वेनरकंयांति ॥ ४ ॥ परिवेदनेविवाहे ॥ ५ ॥ अर्थकारणेऽर्थादिप्राप्त्यर्थम् ॥ ६ ॥ प्रसंगात्स्त्रीलम्पटंभिक्षुंनिन्दति ॥ यस्त्विति ॥ ७ ॥ ८ ॥ शूद्रान्नमानीयतेननिर्वापंपचन्ति ॥ निरूप्यतइति
निर्वापं[1]चरुपुरोडाशादिकम् ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ विट्समंपुरीषतुल्यम् ॥ १२ ॥ अंगुल्यादन्तकाष्ठंकेवलयांगुल्यैवदन्तशोधनमित्यर्थः ॥ तर्ज्जन्यावा ॥ शणशाकंमृतमांसंकरेणमथितंदधि ॥

परिवित्तिःपरिवेत्ताययाचपरिविद्यते ॥ सर्वेतेनरकंयांतिदातृयाजकपंचमाः ॥ ४ ॥ क्लीबेदेशांतरस्थेचमूकेप्रव्रजितेजडे ॥ कुब्जेखर्वेचपतितेनदोषः
परिवेदने ॥ ५ ॥ वेदाक्षराणियावंतिनियुंज्यादर्थकारणे ॥ तावतीर्वैभ्रूणहत्यावेदविक्रयकृल्लभेत् ॥ ६ ॥ यस्तुप्रव्रजितोभूत्वासेवतेमैथुनंपुनः ॥ षष्टिर्वर्ष
सहस्राणिविष्ठायांजायतेकृमिः ॥ ७ ॥ शूद्रान्नंशूद्रसंपर्कःशूद्रेणचसहासनम् ॥ शूद्राद्विद्यागमःकश्चिज्ज्वलंतमपिपातयेत् ॥ ८ ॥ शूद्रादाहृत्यनिर्वापंये
पचंत्यबुधाद्विजाः ॥ तेयांतिनरकंघोरंब्रह्मतेजोविवर्जिताः ॥ ९ ॥ माक्षिकंफाणितंशाकंगोरसंलवणंघृतम् ॥ हस्तदत्तानिभुक्तानिदिनमेकमभोजनम् ॥
॥ ११० ॥ हस्तदत्ताश्चयेस्नेहालवणंव्यंजनानिच ॥ दातारंनोपतिष्ठंतेभोक्ताभुंक्तेतुकिल्बिषम् ॥ ११ ॥ आयसेनैवपात्रेणयदन्नमुपदीयते ॥ भोक्तात
द्विट्समंभुंक्तेदाताचनरकंव्रजेत् ॥ १२ ॥ अंगुल्यादंतकाष्ठंचप्रत्यक्षंलवणंचयत् ॥ मृत्तिकाभक्षणंयच्चसमंगोमांसभक्षणैः ॥ १३ ॥ पानीयंपायसंभैक्षं
घृतंलवणमेवच ॥ हस्तदत्तंनगृह्णीयात्तुल्यंगोमांसभक्षणैः ॥ १४ ॥ अग्रतोनिवसेन्मूर्खोदूरतश्चगुणान्वितः ॥ गुणान्वितायदातव्यंनास्तिमूर्खेव्य
तिक्रमः ॥१५॥ ब्राह्मणातिक्रमोनास्तिविप्रेवेदविवर्जिते ॥ ज्वलंतमग्निमुत्सृज्यनहिभस्मनिहूयते ॥ १६ ॥ सन्निकृष्टमधीयानंब्राह्मणंयोव्यतिक्रमेत् ॥
भोजनेचैवदानेचदहेदासप्तमंकुलम् ॥ १७ ॥ गोरक्षकान्वाणिजकांस्तथाकारुकुशीलवान् ॥ प्रेष्यान्वार्धुषिकांश्चैवविप्राञ्शूद्रवदाचरेत् ॥१८॥ देवद्रव्य
विभागेनब्रह्मस्वहरणेनच ॥ कुलान्याशुविनश्यंतिब्राह्मणातिक्रमेणच ॥ १९ ॥ मादेहीतिचयोब्रूयाद्गवाग्निब्राह्मणेषुच ॥ तिर्यग्योनिशतंगत्वाचांडालेष्व
भिजायते ॥ १२० ॥ वाचायच्चप्रतिज्ञातंकर्मणानोपपादितम् ॥ ऋणंतद्धर्मसंयुक्तमिहलोकेपरत्रच ॥ २१ ॥

तर्जनीदंतधावश्चसद्योगोमांसभक्षणमितिवचनात् ॥ प्रत्यक्षलवणंकेवललवणम् ॥ चक्षुर्दृश्यलवणमितिकेचित् ॥ मृत्तिकाभक्षणमपक्वमृद्भक्षणंसामान्यमृद्भक्षणंवा ॥ मृत्तिकायाभक्षणमिति ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ अग्रतोनिवसेदित्येतदेवहेतुतउपपादयति ॥ ब्राह्मणेति ॥ १६ ॥ सन्निकृष्टमिति ॥ चएवशब्दौभिन्नक्रमौदहेदित्यस्यानंतरंयथासंख्यंयोजनीयौ ॥ १७ ॥ कारवःकटादि
क्रियोपजीविनः ॥ कुशीलवाबुद्ध्युपजीविनोमूल्यकर्मकारास्तान्कारुकुशीलवान् ॥ १८ ॥ देवेति ॥ विभागेनविभज्यग्रहणेन ॥ १९ ॥ मादेहीति ॥ गवाग्नीतिछांदसम् ॥ १२० ॥ २१ ॥

---

१ निर्वापो दानमिति ।

विघसाशीत्यर्धंस्वयंव्याचष्टे यज्ञशेषइत्यर्धेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ गणान्नंबहुभिरेकत्रपक्कंभक्तम् ॥ गणिकान्नंवेश्यान्नम् ॥ स्त्रीणांप्रथमगर्भेषुसीमंतोन्नयनादिषु ॥२६॥२७॥ २८ ॥
अजीर्णेऽभ्युदितेजाते ॥२९॥ चैत्यवृक्षंग्राम्यजनपूज्यंतरुम् ॥ शिवनिर्माल्यभोजिनमितिबाणादिलिंगव्यतिरेकेणबोद्धव्यम् ॥ १३०॥३१॥३२॥ ३३ ॥ यातुधानाइति ॥ मंडलेनविवर्जितंभोजनंय

विघसाशीभवेन्नित्यंनित्यंचामृतभोजनः ॥ यज्ञशेषोऽमृतंभुक्तशेषंतुविघसंविदुः ॥ २२ ॥ सव्यादंसात्परिभ्रष्टेनाभिदेशेव्यवस्थिते ॥ वस्त्रेसएकवासास्तं
दैवेपित्र्येचवर्जयेत् ॥ २३ ॥ यदेवतर्पयत्यद्भिःपितॄन्स्नात्वाद्विजोत्तमः ॥ तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलम् ॥ २४ ॥ हस्तौप्रक्षाल्यगंडूषंयःपिबेद्भो
जनोत्तरम् ॥ दैवंपित्र्यंतथात्मानंत्रयंसउपघातयेत् ॥ २५ ॥ गणान्नंगणिकान्नंचयदन्नंग्रामयाजके ॥ स्त्रीणांप्रथमगर्भेषुभुक्त्वाचांद्रायणंचरेत् ॥ २६ ॥
पक्षेवायदिवामासेयस्यगेहेत्तिनद्विजः ॥ भुक्त्वादुरात्मनस्तस्यचरेच्चांद्रायणव्रतम् ॥ २७ ॥ सत्रिणांदीक्षितानांचयतीनांब्रह्मचारिणाम् ॥ एतेषांसूतकंना
स्तिऋत्विजांकर्मकुर्वताम् ॥ २८ ॥ अजीर्णेऽभ्युदितेवांतेश्मश्रुकर्मणिमैथुने ॥ दुःस्वप्नेदुर्जनस्पर्शेस्नानमेवविधीयते ॥ २९ ॥ चैत्यवृक्षंचितिंयूपं
शिवनिर्माल्यभोजिनम् ॥ वेदविक्रयिणंस्पृष्ट्वासचैलोजलमाविशेत् ॥ १३० ॥ अग्न्यगारेगवांगोष्ठेदेवब्राह्मणसन्निधौ ॥ स्वाध्यायेभोजनेपानेपादुकेवै
विसर्जयेत् ॥ ३१ ॥ खलक्षेत्रगतंधान्यंकूपवापीषुयज्जलम् ॥ अग्राह्यादपितद्ग्राह्यंयच्चगोष्ठगतंपयः ॥ ३२ ॥ यद्वेष्टितशिराभुंक्तेयोभुंक्तेदक्षिणामुखः ॥
सोपानत्कश्चयद्भुंक्तेतद्वैरक्षांसिभुंजते ॥ ३३ ॥ यातुधानाःपिशाचाश्चराक्षसाःक्रूरकर्मिणः ॥ हरंतिरसमन्नस्यमंडलेनविवर्जितम् ॥३४॥ ब्रह्माद्याश्चसुराः
सर्वेवसिष्ठाद्यामहर्षयः ॥ मंडलंचोपजीवंतिततःकुर्वीतमंडलम् ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणेचतुरस्रंस्यात्त्र्यस्रंवैबाहुजन्मनः ॥ वर्तुलंचविशःप्रोक्तंशूद्रस्याभ्युक्षणं
स्मृतम् ॥ ३६ ॥ नोत्संगेभोजनंकृत्वानोपाणौनैवकर्पटे ॥ नासनेनचशय्यायांभुंजीतनमलार्दितः ॥ ३७ ॥ धर्मशास्त्ररथारूढावेदखड्गधराद्विजाः ॥
क्रीडार्थमपियद्ब्रूयुःसधर्मःपरमःस्मृतः ॥ ३८ ॥ रात्रौधानादधियुतंधर्मकामोनभक्षयेत् ॥ अश्नतोधर्महानिःस्याद्व्याधिभिश्चोपपीड्यते ॥ ३९ ॥
फाणितंगोरसंतोयंलवणंमधुकांजिकम् ॥ हस्तेनब्राह्मणोदत्त्वाकृच्छ्रंचांद्रायणंचरेत् ॥ १४० ॥ गंधाभरणमाल्यानियःप्रयच्छतिधर्मवित् ॥ ससुगंधिः
सदाहृष्टोयत्रयत्रोपजायते ॥ ४१ ॥ नीलीरक्तंतुयद्वस्त्रंदूरतःपरिवर्जयेत् ॥ स्त्रीणांक्रीडार्थसंयोगेशयनीयेनदुष्यति ॥ ४२ ॥

दिस्यादितिशेषः ॥ यद्वा मंडलेनविवर्जितंयदन्नंतस्यान्नस्यरसंहरंतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५॥३६॥३७॥ ३८ ॥ धानादधियुतंलाजदधिभ्यांमिश्रितमन्नादीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ फाणितंफेणीतिप्रसिद्धम् ॥
कंजिकैवकांजिका ॥ मधुचकांजिकाचमधुकांजिकमित्येकवद्भावः ॥ यद्वा कांजिकंकंजिकासंबन्धिद्रव्यांतरंयदायोब्राह्मणोवादद्यात्तदासकृच्छ्रंचांद्रायणंकुर्यादित्यर्थः ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

पालनान्नील्याइत्यर्थात् ॥ तद्वृत्तेर्नीलीक्रयणविक्रयणवृत्तेरित्यर्थः ॥ ४३ ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ॥ जपइतिकचित् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अमृतमिति ॥ यतःऋग्यजुः
सामसंस्कृतंविप्रान्नंतेनहेतुनाचतदमृतमित्यन्वयः ॥ ४९ ॥ व्यवहारेति ॥ तेनार्जनेनक्षत्रियस्यान्नमितिशेषः ॥ पयःपयोवत्पवित्रमित्यर्थः ॥ १५० ॥ प्रहरमात्रमभिव्याप्यआसम्यग्व्यवहारेण

पालनाद्विक्रयाच्चैवतद्वृत्तेरुपजीवनात् ॥ अपवित्रोभवेद्विप्रस्त्रिभिःकृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ४३ ॥ स्नानंदानंतपोहोमःस्वाध्यायःपितृतर्पणम् ॥ वृथातस्यम
हायज्ञानीलीवासोबिभर्तियः ॥ ४४ ॥ नीलीरक्तंयदावस्त्रंविप्रःस्वांगेषुधारयेत् ॥ तंतुसंततिसंख्याकेनरकेसवसेद्ध्रुवम् ॥ ४५ ॥ अहोरात्रोषितोभूत्वापं
चगव्येनशुध्यति ॥ ४६ ॥ नीलीरक्तेनवस्त्रेणयदन्नमुपकल्पयेत् ॥ भोक्ताविष्ठासमंभुंक्तेदाताचनरकंव्रजेत् ॥ ४७ ॥ अमृतंब्राह्मणस्यान्नंक्षत्रियान्नंपयः
स्मृतम् ॥ वैश्यस्यचान्नमेवान्नंशूद्रस्यरुधिरंस्मृतम् ॥ ४८ ॥ वैश्वदेवेनहोमेनदेवताभ्यर्चनैर्जपैः ॥ अमृतंतेनविप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम् ॥ ४९ ॥
व्यवहारानुरूपेणन्यायेनतुयदर्जनम् ॥ क्षत्रियस्यपयस्तेनप्रजापालनतोभवेत् ॥ १५० ॥ प्रहरानड्वाहाद्यदन्नमुत्पाद्यप्रयच्छति ॥ सीतायज्ञविधानेनवै
श्यान्नंतेनसंस्कृतम् ॥ ५१ ॥ अज्ञानतिमिरांधस्यमद्यपानरतस्यच ॥ रुधिरंतेनशूद्रान्नंवेदमंत्रविवर्जितम् ॥ ५२ ॥ नवृथाशपथंकुर्यात्स्वल्पेप्यर्थेनरो
त्तमः ॥ वृथाहिशपथंकुर्वन्प्रेत्यचेहविनश्यति ॥ ५३ ॥ कामिनीषुविवाहेचगवांभुक्तेधनक्षये ॥ ब्राह्मणाभ्युपपत्तौचशपथैर्नास्तिपातकम् ॥५४॥ सत्ये
नशापयेद्विप्रंक्षात्रियंवाहनायुधैः ॥ गोबीजकांचनैर्वैश्यंशूद्रंसर्वैस्तुपातकैः ॥५५॥ अग्निंवाहारयेदेनमप्सुचैनंनिमज्जयेत् ॥ स्पर्शयेत्पुत्रदाराणांशिरांस्येनं
चवापृथक् ॥ ५६ ॥ नयमंयममित्याहुरात्मावैयमउच्यते ॥ आत्मासंयमितोयेनतंयमःकिंकरिष्यति ॥ ५७ ॥ ननिस्त्रिंशस्तथातीक्ष्णःफणीवादुरति
क्रमः ॥ रिपुर्वानित्यसंक्रुद्धोयथात्मादुरधिष्ठितः ॥ ५८ ॥ एकःक्षमावतांदोषोनद्वितीयःकथंचन ॥ यदेनंक्षमयायुक्तमशक्तंमन्यतेजनः ॥ ५९ ॥ नश
ब्दशास्त्राभिरतस्यमोक्षोनचैवरम्यावसथप्रियस्य ॥ नभोजनाच्छादनतत्परस्यनलोकवित्तग्रहणेरतस्य ॥ १६० ॥ एकांतशीलस्यसदैवतस्यसर्वेंद्रियप्री
तिनिवर्तकस्य ॥ स्वाध्याययोगेगतमानसस्यमोक्षोध्रुवंनित्यमहिंसकस्य ॥ ६१ ॥ क्वैकांतशीलत्वमिहास्तिपुंसःक्वचेंद्रियप्रीतिनिवृत्तिरस्ति ॥ क्वयो
गयुक्तिःक्वचदैवतेज्याकाश्यांविनैभिःसहजेनमुक्तिः ॥ ६२ ॥ विश्वेशसंशीलनमेवयोगस्तपश्चविश्वेशपुरीनिवासः ॥ व्रतानिदानंनियमायमाश्चस्नानं
द्युनद्यांयदुदग्वहायाम् ॥६३॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोतिथिप्रियः ॥ श्राद्धकृत्सत्यवादीचगृहस्थोपीहमुच्यते ॥६४॥

कर्षणार्थमानड्वाहड्वाहाद्वाहाद्बलीवर्दात्सीतालांगलपद्धतिस्तत्संबंधियज्ञविधानेनान्नमुत्पाद्ययतोयच्छतिवैश्यस्तेनहेतुनातदन्नंसंस्कृतंपवित्रमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥
एनंशूद्रम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ दुराधिष्ठितोऽवशः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ वित्तग्रहणेधनादाने ॥ चित्तग्रहणइतिपाठेचित्तानुरंजनइत्यर्थः ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ न्यायेति ॥ इहजगति

जन्मनिवामुच्यते ॥ सत्त्वशुद्धिद्वारेणेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥१६७॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥ एकेनाधिकचत्वारिंशकेऽध्याये
सुशोभने ॥ उच्यंतेविविधायोगाधर्माश्रयतिवानगाः ॥ १ ॥ क्रमप्राप्तान्वनस्थधर्मानाह ॥ उषित्वैवमिति ॥ वलीत्वचःश्लथतापलितंजरसाशौक्ल्यं ताभ्यांयुतः ॥ १ ॥ अपत्येति ॥ वनवासमनि
च्छंतींभार्यांपुत्रेषुसमर्प्यइच्छंत्यातुसहवनंगच्छेदित्यर्थः ॥ २ ॥ प्रगेप्रातः ॥ स्नानद्वयंमाध्याह्निकस्नानस्योपलक्षणम् ॥ उपस्पृशंस्त्रिषवणमितिमनुवचनात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ अनादाताऽगृहीता ॥
गार्हपत्यकुण्डस्थानामग्नीनामाहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डयोर्विहारोवितानन्तद्भवंवैतानिकम् ॥५॥ मुन्यन्नैर्नीवारादिभिः ॥ ६ ॥ शेलुशिग्रूशेलुश्चशिग्रुश्चशोभांजनःतौ ॥ कवकंछत्राकम् ॥ पललंमांसम् ॥

दीनांधकृपणार्थिभ्योदत्त्वान्नानिविशेषतः ॥ कृत्वागार्ह्याणिकर्माणिगृहस्थःश्रेयआप्नुयात् ॥ ६५ ॥ इत्थमाचरतांपुंसांकाशीनाथःप्रसीदति ॥ काशी
नाथप्रसादेनकाशीप्राप्तिस्तुमोक्षकृत् ॥ ६६ ॥ ससर्वतीर्थसुस्नातःससर्वक्रतुदीक्षितः ॥ सदत्तसर्वदानस्तुकाशीयेननिषेविता ॥ १६७ ॥ इतिश्रीस्कांदे
महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेगृहस्थधर्माख्यानंनामचत्वारिंशोध्यायः ॥४०॥ ॥छ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ उषित्वै
वंगृहेविप्रोद्वितीयादाश्रमात्परम् ॥ वलीपलितसंयुक्तस्तृतीयाश्रममाविशेत् ॥ १ ॥ अपत्यापत्यमालोक्यग्राम्याहारान्विसृज्यच ॥ पत्नींपुत्रेषुसंत्यज्य
पत्न्यावावनमाविशेत् ॥ २ ॥ वसानश्चर्मचीराणिसाग्निर्मुन्यन्नवर्तनः ॥ जटीसायंप्रगेस्नायीश्मश्रुलोनखलोमभृत् ॥३॥ शाकमूलफलैर्वापिपंचयज्ञान्नहा
पयेत् ॥ अम्मूलफलभिक्षाभिरर्चयेद्भिक्षुकातिथीन् ॥ ४ ॥ अनादाताचदाताचदांतःस्वाध्यायतत्परः ॥ वैतानिकंचजुहुयादग्निहोत्रंयथाविधि ॥ ५ ॥
मुन्यन्नैःस्वयमानीतैःपुरोडाशांश्चनिर्वपेत् ॥ स्वयंकृतंचलवणंखादेत्स्नेहंफलोद्भवम् ॥ ६ ॥ वर्जयेच्छेलुशिग्रूचकवकंपललंमधु ॥ मुन्यन्नमाश्विनेमा
सित्यजेद्यत्पूर्वसंचितम् ॥७॥ ग्राम्याणिफलमूलानिफालजान्नंचसंत्यजेत् ॥ दंतोलूखलकोवास्यादश्मकुट्टोथवाभवेत् ॥ ८ ॥ सद्यःप्रक्षालकोवास्यादथ
वामाससंचयी ॥ त्रिषड्द्वादशमासान्नफलमूलादिसंग्रही ॥९॥ नक्ताश्येकांतराशीवाषष्ठकालाशनोपिवा ॥ चांद्रायणव्रतीवास्यात्पक्षभुग्वाथमासभुक् ॥
॥१०॥ वैखानसमतस्थस्तुफलमूलाशनोपिवा ॥ तपसाशोषयेद्देहंपितॄन्देवांश्चतर्पयेत् ॥ ११ ॥ अग्निमात्मनिचाधायाविचरेदनिकेतनः ॥ भिक्षयेत्प्राण
यात्रार्थंतापसान्वनवासिनः ॥ १२ ॥ ग्रामादानीयवाश्नीयादष्टौग्रासान्वसन्वने ॥ इत्थंवनाश्रमीविप्रोब्रह्मलोकेमहीयते ॥ १३ ॥

शेलुकवकादीनांद्विजातिविषयेपूर्वाध्यायेनिषेधेसत्यापिपुनर्निषेधःसमप्रायश्चित्तविधानार्थः ॥ ७ ॥ फालजान्नमुत्सृष्टमपिफालकृष्टप्रदेशेजातंस्वामिनोपेक्षितमपिव्रीह्यादिसन्त्यजेन्नाद्यात् ॥ ८ ॥
सद्यःप्रक्षालकःएकाहमेवजीवनोचितमात्रसंग्राहकइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥११ ॥ अशक्तंवैराग्यहीनंप्रत्याह॥अग्निमिति ॥ श्रौतमग्निंवैखानसशास्त्रविधानेनभस्मपानादिनास्वात्मनिसमारोप्यानिकेतनो
लौकिकाग्निवद्गृहशून्योविचरेत् ॥ भिक्षयेदिति ॥ तापसान्वानप्रस्थान्तदभावेऽन्यान्वावनवासिनोगृहस्थान्द्विजान् ॥ १२ ॥ तदभावेग्रामादानीयग्राम्यस्यान्नस्याष्टौग्रासान्पर्णपुटेनशरावादिखण्डेन
वापाणिनैववागृहीत्वावानप्रस्थोभुंजीत ॥ तथाचमनुः ॥ तापसेष्वेवविप्रेषुयात्रिकंभैक्ष्यमाहरेत् ॥ गृहवासिषुचान्येषुद्विजेषुवनवासिषु ॥ ग्रामादाहृत्यवाश्नीयादष्टौग्रासान्वनेवसन् ॥ प्रतिगृह्यपुटेनैवपाणि

नाशकलेनवोति ॥ आश्रमधर्मानुष्ठानफलमाह ॥ इत्थमिति ॥ ब्रह्मलोकेतपोलोके ॥ १३ ॥ शक्तंविरक्तंप्रत्याह॥अतिवाह्येति ॥ इत्येवंप्रकारेण ॥ १४ ॥ आश्रमसमुच्चयपक्षमाश्रित्याह ॥ ऋणत्रयमिति ॥ ऋषिपितृदेवानामृणत्रयमसंशोध्य ॥ एतदेवविवृण्वन्नृणत्रयमेवदर्शयति ॥ अनुत्पाद्येति ॥ अपिशब्दाद्वेदाननधीत्य ॥ तथाचमनुः ॥ अनधीत्यद्विजोवेदाननुत्पाद्यतथासुतान् ॥ अनिष्ट्वाचैवयज्ञैश्चमोक्षमिच्छन्व्रजत्यधइति॥ एतदप्यसमंजसमेवब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेत्॥यदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेदित्यादिश्रुतिविरोधात्॥तथाचसुरेश्वरवार्तिकम् ॥ ब्रह्मचर्यादेवेत्यादिवाक्यानिशतशःश्रुतौ॥ श्रूयंतेतुऋणवचोविरोधात्स्यादपस्मृतिरित्यादि ॥ अथवैतदुभयंस्मृतिवाक्यमविरक्तपरम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ अनग्निःलौकिकाग्निरहितः ॥ शास्त्रीयाग्नित्यागस्यपूर्वमुक्तत्वात् ॥ अनिकेतनोगृहशून्यः ॥ सिद्ध्यर्थंमोक्षार्थमसहायःसहायशून्यः ॥ १७ ॥ यतिःसंन्यासी ॥ यमीतिपाठश्चिंत्यः ॥ प्रकृत्यन्तरंवा ॥ किंतुकालमेवस्वकर्माधीनंमरणकालमेवप्रतीक्षेत ॥ निर्दिश्यतेइतिनिर्देशोभृतिस्तत्परि

अतिवाह्यायुषोभागंतृतीयमितिकानने ॥ आयुषस्तुतुरीयांशेत्यक्त्वासंगान्परिव्रजेत् ॥ १४ ॥ ऋणत्रयमसंशोध्यत्वनुत्पाद्यसुतानपि ॥ तथायज्ञाननिष्ट्वाचमोक्षमिच्छन्व्रजत्यधः ॥ १५ ॥ मनागपिनभूतानांयस्मादुत्पद्यतेभयम् ॥ सर्वभूतानितस्येहप्रयच्छंत्यभयंसदा ॥ १६ ॥ एकएवचरेन्नित्यमनग्निरनिकेतनः ॥ सिद्ध्यर्थमसहायःस्याद्ग्राममन्नार्थमाश्रयेत् ॥१७॥ जीवितंमरणंवाथनाभिकांक्षेत्क्वचिद्यतिः ॥ कालमेवप्रतीक्षेतनिर्देशंभृतकोयथा॥१८॥ सर्वत्रममताशून्यःसर्वत्रसमतायुतः ॥ वृक्षमूलनिकेतश्चमुमुक्षुरिहशस्यते ॥१९॥ ध्यानंशौचंतथाभिक्षानित्यमेकांतशीलता ॥ यतेश्चत्वारिकर्माणिपंचमंनोपपद्यते ॥ २० ॥ वार्षिकांश्चतुरोमासान्विहरेन्नयतिःक्वचित् ॥ बीजांकुराणांजंतूनांहिंसातत्रयतोभवेत् ॥ २१ ॥ गच्छेत्परिहरन्जंतून्पिबेत्कंवस्त्रशोधितम् ॥ वाचंवदेदनुद्वेगांनक्रुध्येत्केनचित्क्वचित् ॥ २२ ॥ चरेदात्मसहायश्चनिरपेक्षोनिराश्रयः ॥ नित्यमध्यात्मनिरतोनीचकेशनखोवशी ॥ २३ ॥ कुसुंभवासादंडाढ्योभिक्षाशीख्यातिवर्जितः ॥ अलाबुदारुमृद्वेणुपात्रंशस्तंनपंचमम् ॥ २४ ॥ नग्राह्यंतैजसंपात्रंभिक्षुकेणकदाचन ॥ वराटकेसंगृहीतेतत्रतत्रादिनेदिने ॥२५॥ गोसहस्रवधंपापंश्रुतिरेषासनातनी ॥ हृदिसस्नेहभावेनचेद्द्रक्षेत्स्त्रियमेकदा ॥ २६ ॥ कोटिद्वयंब्रह्मकल्पंकुंभीपाकीनसंशयः ॥ एककालंचरेद्भैक्षंनकुर्यात्तत्रविस्तरम् ॥ २७ ॥

शो धनकालमिवभृतकःकर्मकारः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कंजलम् ॥ २२ ॥ अध्यात्मरतोब्रह्मध्यानपरइत्यर्थः ॥ नीचकेशनखःअसंस्कृतकेशनखरइत्यर्थः ॥ २३ ॥ कुसुम्भवासाःकुसुंभाक्तवासाः ॥ गैरिकाद्यक्तवस्त्रादेरुपलक्षणमेतत् ॥ ख्यातिवर्जितःश्रैष्ठ्याख्यापकः ॥ वेणुपात्रंवंशादिदलखंडनिर्मितम् ॥ २४ ॥ वराटकेकपर्दमात्रे ॥ २५ ॥ हृदिअन्तःकरणेस्नेहभावेनकामुकतया एकदापियोयतिःस्त्रियंद्रक्षेत्पश्येत्ससंन्यासीकोटिद्वय ब्रह्मकल्पंकुंभीपाकेनरकविशेषपच्यतइतितथाविधस्तिष्ठतीतिशेषइत्युत्तरेणान्वयः ॥ सस्नेहभावेनकामसाहित्येनाभिप्रायेणेतिवा ॥ कोटिद्वयंब्राह्मकल्पमितिपाठेब्राह्मकल्पंब्रह्मकल्पभवंकोटिद्वयंयुगानामितिशेषः ॥२६॥ एककालमिति ॥ एककालमेकवारंप्राणधारणार्थंभैक्षंचरेत् ॥ तत्रापिविस्तरंप्रचुरभिक्षाप्रसक्तिंनकुर्यात् ॥ यतोबहुभक्षणेसक्तोयतिश्चरमधातुवृद्ध्याद्यादिविषयेष्वपिप्रसज्जतीत्यर्थः ॥ तथाचमनुः ॥ एककालंचरेद्भैक्षंप्रसज्जेत्तुनविस्तरे॥भैक्षप्रसक्तोहियतिर्विषयेष्वपिसज्जतीति ॥ अत्रत्वर्धपद्यमेवदृश्यते ॥ एतत्कुटीचकबहूदकादि

विषयम्॥एकवारंद्विवारंवाभुंजीतपरहंसकः ॥ येनकेनप्रकारेणज्ञानाभ्यासोभवेत्सदेतिवचनात् ॥२७॥ विधूमइति ॥ विधूमेविगतपाकधूमे सन्नमुसलेनिवृत्तावहननकुट्टनदंडे भुक्तवज्जनेगृहस्थपर्यंतेजनेभुक्तवति वृत्तेशरावसं पातेभोजनोच्छिष्टशरावेत्यक्ते सर्वदायतिर्भिक्षांचरेत् ॥ एतच्चदिनशेषमुहूर्तत्रयरूपसायाह्नोपलक्षणम् ॥ तदाहयाज्ञवल्क्यः ॥ अप्रसक्तश्चरेद्भैक्षंसायाह्नेनाभिसंधितइति ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ अनेकतंत्रेणानेकशास्त्रोक्तविधानेनेत्यर्थः ॥ ३० ॥ निर्धक्ष्यतिभस्मसात्करिष्यतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वेत्यादिद्वितीयांतपदानां दृष्ट्वामुक्तयेयत्नंकुर्वीतेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ एवंपूर्वोक्तप्रकारेणनृणामनेकधागतिःफलतोदृष्टेत्यर्थः ॥ गतीर्नॄणामनेकधेतिपाठश्चेत्तर्हिंऋजुरेवार्थः ॥ दृष्ट्वेतिपदस्यावृत्तिःसर्वत्रान्वयार्था ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ प्रकृतमुपसंहरति ॥ आश्र मानिति ॥ ३७ ॥ असंयतइति ॥ आत्माआत्मोपाधिर्देहेंद्रियादिसंघातः ॥ धीमद्भिर्विवेकिभिः ॥ संयतोवशीकृतः ॥ पदंकैवल्यम् ॥ अनामयंसर्वोपद्रवशून्यम् ॥ ३८ ॥ श्रुतीति ॥

विधूमेसन्नमुसलेव्यंगारेभुक्तवज्जने ॥ वृत्तेशरावसंपातेभिक्षांनित्यंचरेद्यतिः ॥ २८ ॥ अल्पाहारोरहःस्थायीत्विंद्रियार्थेष्वलोलुपः ॥ रागद्वेषविनिर्मुक्तोभिक्षुर्मोक्षायकल्पते ॥ २९ ॥ आश्रमेतुयतिर्यस्यमुहूर्तमपिविश्रमेत् ॥ किंतस्यानेकतंत्रेणकृतकृत्यःसजायते ॥ ३० ॥ संचितंयद्गृहस्थेनपापमामरणांतिकम् ॥ निर्धक्ष्यतिहितत्सर्वमेकरात्रोषितोयतिः ॥३१॥ दृष्ट्वाजराभिभवनमसह्यंरोगपीडितम् ॥ देहत्यागंपुनर्गर्भंगर्भक्लेशंचदारुणम् ॥३२॥ नानायोनिनिवासंचवियोगंचप्रियैःसह ॥ अप्रियैःसहसंयोगमधर्माद्दुःखसंभवम् ॥ ३३ ॥ पुनर्निरयसंवासंनानानरकयातनाः ॥ कर्मदोषसमुद्भूतानृणांगतिरनेकधा ॥ ३४ ॥ देहेष्वनित्यतांदृष्ट्वानित्यतांपरमात्मनः ॥ कुर्वीतमुक्तयेयत्नंयत्रयत्राश्रमेरतः ॥ ३५ ॥ करपात्रीतिविख्याताभिक्षापात्रविवर्जिता ॥ तेषांशतगुणंपुण्यंभवत्येवदिनेदिने ॥ ३६ ॥ आश्रमांश्चतुरस्त्वेवंक्रमादासेव्यपंडितः ॥ निर्द्वंद्वस्त्यक्तसंगश्चब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ३७ ॥ असंयतःकुबुद्धीनामात्माबंधायकल्पते ॥ धीमद्भिःसंयतःसोपिपदंदद्यादनामयम् ॥३८॥ श्रुतिस्मृतिपुराणंचविद्योपनिषदस्तथा ॥ श्लोकाःसूत्राणिभाष्याणियच्चान्यद्वाङ्मयंक्वचित् ॥ ३९ ॥ वेदानुवचनंज्ञात्वाब्रह्मचर्यंतपोदमः ॥ श्रद्धोपवासःस्वातंत्र्यमात्मनोज्ञानहेतवः ॥ ४० ॥ सहिसर्वैर्विजिज्ञास्यआत्मैवाश्रमवर्तिभिः ॥ श्रोतव्यस्त्वथमंतव्योद्रष्टव्यश्चप्रयत्नतः ॥४१॥ आत्मज्ञानेनमुक्तिःस्यात्तच्चयोगादृतेनहि ॥ सचयोगश्चिरंकालमभ्यासादेवसिध्यति॥ ४२ ॥

श्रुतिस्मृत्यादीनियानिस्वातंत्र्यंयथास्यादात्मनोज्ञानेहेतवोवर्ततेतानिसर्वाणिज्ञात्वाप्रसिद्धआत्मासर्वैराश्रमवर्तिभिर्विजिज्ञास्योविचारणीयइतितृतीयेनान्वयः ॥ यज्ज्ञाइतिपाठेश्रुत्यादयोयेज्ञानहेतवस्तैस्सर्वैर्विजिज्ञास्यइत्यर्थः ॥ तत्रविद्याउपासना ॥ वाङ्मयंवात्स्यायनादिप्रणीतंशास्त्रम् ॥ अपिवात्स्यायनादीनांब्रह्मण्येवसमन्वयइतिवचनात् ॥ ३९ ॥ वेदानुवचनंवेदपाठः ॥ वेदांतवचनमितिपाठेउपनिषत्स्वेवकश्चिद्भागविशेषः ॥ ४० ॥ विचारमेवश्रवणपरंसांगंदर्शयन्नुपलक्षणत्वेनोपनिषदंदर्शयति श्रोतव्यइत्यर्धेन ॥ अस्यायमर्थः ॥ आत्मावाअरेद्रष्टव्योदर्शनार्होदर्शनाविषयमापादयितव्यः ॥ श्रोतव्यःपूर्वमाचार्यतआगमतश्च ॥ पश्चान्मंतव्यस्तर्कतस्ततोनिदिध्यासितव्योनिश्चयेनध्यातव्यइति ॥ ४१ ॥ कलौतत्त्वज्ञानसाधनानांयोगादीनांदुःसंपाद्यत्वान्मुक्त्येकसाधनस्याविमुक्तेदेहत्याग

स्यात्तयेवाराणसीसमाश्रयणीयेतिवक्तुंज्ञानसाधनभूतान्योगान्दर्शयाति आत्मज्ञानेनेत्यारभ्यैकेनजन्मनेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ४२ ॥ व्यतिरेकमाह ॥ नारण्येति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ चिरंकालम
भ्यासादितिविवृणोति अभियोगादितित्रयेण ॥ अभियोगादध्यवसायात् ॥ सदाभ्यासात्सदानुष्ठानात् ॥ ब्रह्मणःआसमंतादभ्यासादितिवा ॥ पुनःपुनरनिर्वेदादवैराग्यादवैतृष्ण्यादित्यर्थः ॥ ४५ ॥
आत्ममिथुनस्यपरमात्मैक्यभावमापन्नस्य ॥४६॥४७॥ जीवपरमात्मनोरैक्यमेवमुख्योयोगशब्दार्थइतिवक्तुंमुख्यादियोगत्रयमाह ॥ संयोगस्त्वति ॥ तथाचकथयंति ॥ आत्मामनसासंयुज्यतइति ॥
समायोगोमेलनंकुम्भकइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ अर्थपंडितैरितिपाठेअर्थविषयेविषयभोगविषयेपंडितैरित्यर्थः ॥ तर्ह्येतैरेवज्ञानंमोक्षश्चस्यात ॥ तथाचश्रुतिः ॥ कामोऽकार्षीत्कामःकरोतिकामःकर्ताकामःकार
यितेत्यादिरित्याशंक्यांतिमपक्षस्यतयोरसाधकत्वमाह विषयेत्यर्धेन ॥ ४९ ॥ पूर्वयोस्तत्साधकत्वमाह दुर्निवारेत्येकेन ॥ दुर्निवारायामनोवृत्तिःसायावन्ननिवर्ततेतावद्योगस्यजीवब्रह्मणोरैक्य
लक्षणस्यनेदीयसीनिकटवर्तिनीअल्पापिकिंवदन्तीवार्ताकुतइत्यन्वयः ॥ ५० ॥ मुख्यंयोगशब्दार्थमाह ॥ वृत्तिहीनामिति ॥ क्षेत्रज्ञेशोधिततत्वंपदार्थस्वरूपेपरमात्मनिवृत्तिहीनंमनएकीकृत्यतदात्मनैवप्र

नारण्यसंश्रयाद्योगोननानाग्रंथचिंतनात् ।। नदानैर्नव्रतैर्वापिनतपोभिर्नवामखैः ।। ४३ ।। नचपद्मासनाद्योगोनवाग्राणाग्रवीक्षणात् ।। नशौचेनननमौने
ननमंत्राराधनैरपि ।। ४४ ।। अभियोगात्सदाभ्यासात्तत्रैवचविनिश्चयात् ।। पुनःपुनरनिर्वेदात्सिध्येद्योगोनचान्यथा ।। ४५ ।। आत्मक्रीडस्यसततं
सदात्ममिथुनस्यच ।। आत्मन्येवसुतृप्तस्ययोगासिद्धिर्नदूरतः ।। ४६ ।। अत्रात्मव्यतिरेकेणद्वितीयंयोनपश्यति ।। आत्मारामःसयोगींद्रोब्रह्मीभूतोभवे
दिह ।। ४७ ।। संयोगस्त्वात्ममनसोर्योगइत्युच्यतेबुधैः ।। प्राणापानसमायोगोयोगइत्यपिकैश्चन ।। ४८ ।। विषयेंद्रियसंयोगोयोगइत्यप्यपंडितैः ।।
विषयासक्तचित्तानांज्ञानंमोक्षश्चदूरतः ।। ४९ ।। दुर्निवारामनोवृत्तिर्यावत्सानननिवर्तते ।।किंवदंत्यपियोगस्यतावन्नेदीयसीकुतः ।। ५० ।। वृत्तिहीनंमनः
कृत्वाक्षेत्रज्ञेपरमात्मनि ।। एकीकृत्यविमुच्येतयोगयुक्तःसउच्यते ।। ५१ ।। बहिर्मुखानिसर्वाणिकृत्वाखान्यंतराणिवै ।। मनस्येवेंद्रियग्रामंमनश्चात्म
नियोजयेत् ।। ५२ ।। सर्वभावविनिर्मुक्तंक्षेत्रज्ञंब्रह्मणिन्यसेत् ।। एतद्ध्यानंचयोगश्चशेषोन्योग्रंथविस्तरः ।। ५३ ।। यन्नास्तिसर्वलोकेषुतदस्तीति
विरुध्यते ।। कथ्यमानंतदन्यस्यहृदयेनावतिष्ठते ।। ५४ ।।

विलाप्ययोविमुच्येतमुक्तोभवतिसयोगयुक्तोमुख्ययोगयुगुच्यतइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ एतदेवविवृणोति बहिर्मुखानीतिद्वाभ्याम् ॥ बहिर्मुखानींद्रियाणिचक्षुरादीनिबहिरिंद्रियाणीत्यर्थः ॥ अन्तराणि
खानिबुद्ध्यहंकारचित्तान्यन्तरिंद्रियाणिचमनस्येवकृत्वाविषयेभ्यःप्रत्याहृत्यततइन्द्रियग्रामंबहिरन्तरिंद्रियसमुदायंमनश्चआत्मनियोजयेत् ॥ प्रत्यगात्मनिक्षेत्रज्ञेप्रविलापयेदित्यर्थः ॥ ५२ ॥ तंक्षेत्रज्ञं
सर्वभावविनिर्मुक्तंसाक्षित्वद्रष्टृत्वप्रत्यक्त्वादिसर्वविकाररहितंशुद्धंत्वंपदार्थंब्रह्मणिशुद्धेतत्पदार्थेसजातीयविजातीयस्वगतभेदरहितेपरमानन्दस्वरूपेन्यसेदेकीकुर्यादित्यर्थः ॥ उपसंहरति ॥ एतद्ध्यान
मिति ॥ ५३ ॥ ननुयद्येतादृशंध्यानंयोगश्चवर्ततेतर्हिसर्वेषांचेतसिकिमितिनभूयात्तत्राह ॥ यन्नास्तीति ॥ सर्वलोकेषुयत्प्रत्यग्ब्रह्मैक्यंनास्तिनस्फुरतितदस्तीतितत्त्वज्ञेनकथ्यमानंविरुध्यतेमूर्खेषुअतस्तद
न्यस्यप्राकृतस्यहृदयेनावतिष्ठतेनोल्लसतीत्यर्थः ॥ तथाचाहुःप्राकृताः ॥ बाधितमर्थंवेदोपिनबोधयतिकंचन॥असंभाव्यंनवक्तव्यंप्रत्यक्षंदृश्यतेयदि ॥ शिलातरतिपानीयंगीतंगायतिवानरइत्यादि ॥५४॥

एतदेवसदृष्टांतंस्पष्टयति ॥ स्वसंवेद्यमिति ॥ तत्प्रत्यग्ब्रह्मस्वसंवेद्यंपुण्यकर्मादिनाशुद्धांतःकरणेयोगाभ्यासेनयोगिभिःस्वयमेवज्ञेयम् ॥ तत्रदृष्टांतः ॥ कुमारीस्त्रीसुखंयथेति ॥ कुमारीयथास्त्रीसुखं भर्तृसंगजंस्त्रीभिःकथ्यमानमपिस्वसंवेद्यत्वान्नजानातितथातत्स्वसंवेद्यंप्रत्यग्ब्रह्मायोगीनैववेत्तिनजानाति ॥ अत्रापिदृष्टांतः ॥ जात्यंधोवर्तिकांदीपदशामिवेति ॥ वर्णिकामितिपाठेचित्रिकामिवेत्यर्थः ॥ ॥ ५५ ॥ ननुयोगाभ्यासवंतोपिसर्वेतन्नजानंतीतिदृश्यतेतत्राह ॥ नित्येति ॥ यदाकदाचिदभ्यासवतानलभ्यतइतिभावः ॥ तत्किमित्याकांक्षायामाह ॥ तत्सूक्ष्मत्वादिति ॥ तत्परंब्रह्मएकंक्षणमपि स्थिरतांनेयान्नगच्छेदित्यन्वयः ॥ तत्रहेतुरनिर्देश्यंवागादिभिर्निर्देष्टुमशक्यम् ॥ वाङ्मनसयोरविषयइत्यर्थः ॥ तत्रापिहेतुःसूक्ष्मत्वादिति ॥ ५६ ॥ बहिरंतरंगभावेनास्थिरत्वेदृष्टांतद्वयमाह ॥ वाताहतमुदकंयथायथाचित्तमितिच ॥ तस्मात्तस्यब्रह्मणोनविश्वसेत्तद्वत्तत्प्रतिविश्वासंनकुर्यादित्यर्थः ॥ ५७ ॥ किंचाचलस्यापिब्रह्मणोऽस्थिरत्वंचित्ताधीनंयतोतश्चित्तस्यस्थैर्यार्थंवायुंस्थिरीकुर्यात्तस्यचस्थिरीकरणार्थंषड्आसनादीन्यंगानियस्यतंयोगंसमभ्यसेत्आवृत्त्याकुर्यादिति ॥५८॥ तान्येवांगानिदर्शयति ॥ आसनमिति ॥५९॥ आसनानीति ॥ यावंत्योजीवयोनयोजीवोत्पादनकारणा

स्वसंवेद्यंहितद्ब्रह्मकुमारीस्त्रीसुखंयथा ॥ अयोगीनैवतद्वेत्तिजात्यंधइववर्तिकाम् ॥ ५५ ॥ नित्याभ्यसनशीलस्यस्वसंवेद्यंहितद्भवेत् ॥ तत्सूक्ष्मत्वादनिर्देश्यंपरंब्रह्मसनातनम् ॥ ५६ ॥ क्षणमप्येकमुदकंयथानस्थिरतामियात् ॥ वाताहतंयथाचित्तंतस्मात्तस्यनविश्वसेत् ॥ ५७ ॥ अतोऽनिलंनिरुंधीतचित्तस्यस्थैर्यहेतवे ॥ मरुन्निरोधनार्थायषडंगंयोगमभ्यसेत् ॥ ५८ ॥ आसनंप्राणसंरोधःप्रत्याहारश्चधारणा ॥ ध्यानंसमाधिरेतानियोगांगानिभवंति षट् ॥ ५९ ॥ आसनानीहतावंतियावंत्योजीवयोनयः ॥ सिद्धासनमिदंप्रोक्तंयोगिनोयोगसिद्धिदम् ॥६०॥ एतदभ्यसनान्नित्यंवर्ष्मदार्ढ्यमवाप्नुयात् ॥ ॥ ६१ ॥ दक्षिणंचरणंन्यस्यवामोरूपरियोगवित् ॥ याम्योरूपरिवामंचपद्मासनमिदंविदुः ॥ ६२ ॥ कराभ्यांधारयेत्पश्चादंगुष्ठौदृढबंधवित् ॥ भवेत्पद्मासनादस्मादभ्यासाद्दृढविग्रहः ॥ ६३ ॥

नितावंत्येवासनानिसिद्धासनस्ययोनिघटितत्वाद्यावंत्योजीवयोनयस्तावत्त्येवसिद्धासनानीत्यर्थः ॥ एतदेवविनिर्दिशति॥सिद्धासनमिति ॥ तथाचोक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ योनिद्वारकमंघ्रिमूलघटितं कृत्वादृढंविन्यसेन्मेढ्रेपादमथैकमेवहृदयेधृत्वासमंविग्रहम् ॥ स्थाणुःसंयमितेंद्रियोऽचलदृशापश्येद्भ्रुवोरंतरमेतन्मोक्षकपाटभेदजनकंसिद्धासनंप्रोच्यते॥मतांतरेतु मेढ्रादुपरिविन्यस्यवामगुल्फंतथोपरि ॥ गुल्फांतरंचनिक्षिप्यसिद्धासनमिदंभवेत्॥पूर्वोक्तमेवमत्स्यासनम्॥एतत्सिद्धासनंप्राहुरन्येवज्रासनंविदुः॥ मुक्तासनंवदंत्यन्येप्राहुर्गुह्यासनंपरइति॥सिद्धासनंचपद्माख्यमितिपाठेपद्मासनमेवसिद्धासनम् ॥ तथासत्यासनानीहतावंतियावंत्योजीवयोनयइत्यासनानामानंत्यमात्रमुक्तमितिज्ञेयम् ॥६०॥ सिद्धासनस्यावांतरफलमाह ॥ एतदिति ॥६१॥ पद्मासनस्वरूपमाह दक्षिणमितिद्वयेन ॥ याम्योरूपरिदक्षिणोरूपरि॥६२॥अस्यफलमाह॥भवेदिति॥दृढविग्रहोव्याधिरहितदेहोभवेदित्यर्थः॥एतदप्युक्तंतस्यामेव ॥ वामोरूपरिदक्षिणंचचरणंसंस्थाप्यवामंतथादक्षोरूपरिपश्चिमेनविधिनाधृत्वाकराभ्यांदृढम्॥ अंगुष्ठौहृदयेनिधायचिबुकंनासाग्रमालोकयेदेतद्व्याधिविनाशनंचयमिनांपद्मासनंप्रोच्यते॥मतांतरेतु ॥ उत्तानौचरणौकृत्वाऊरुसंस्थौप्रयत्नतः॥ऊरुमध्येतथोत्तानौपाणीकृत्वाततोदृशौ॥ नासाग्रेविन्यसे

द्राजदंतमूलंचजिह्वया॥ उत्तम्यचिबुकंवक्षस्युत्थाप्यपवनंशनैः॥ इदंपद्मासनंप्रोक्तंयोगिनांसर्वसिद्धिदम्॥दुर्लभंयेनकेनापिधीमतालभ्यतेभुवीति॥६३॥ योगाभ्यासेआसनेनियमाभावमाह॥ अथवेति ॥
यस्मिन्स्वस्तिकादावितिसंबंधः ॥ आदिशब्देनवीरासनकूर्मासनकुक्कुटासनधनुरासनमत्स्यासनादीनिगृह्यंते॥ एतेषामपिलक्षणानितस्यामेवोक्तानि ॥ जानूर्वोरंतरेसम्यक्कृत्वापादतलेउभे॥ ऋजुकायः
समासीनःस्वस्तिकंतत्प्रचक्षते॥सव्येदक्षिणगुल्फंतुसव्येपार्श्वेनियोजयेत् ॥ दक्षिणेतुतथासव्यंगोमुखंगोमुखंयथा ॥ एकपादंतथैकस्मिन्विन्यसेदूरुसंस्थितम् ॥ इतरस्मिंस्तथाचोरुंवीरासनमितीरितम् ॥
गुदंनिरुध्यगुल्फाभ्यांव्युत्क्रमेणसमाहितः॥कूर्मासनंभवेदेतदितियोगविदोविदुः॥पद्मासनंतुसंयोज्यजानूर्वोरंतरेकरौ ॥ निवेश्यभूमौसंस्थाप्यव्योमस्थंकुक्कुटासनम् ॥ कुक्कुटासनबंधस्थोदोर्भ्यांसंबध्यकं
धराम्॥भवेत्कूर्मवदुत्तानेमतदुत्तानकूर्मकम्॥पादांगुष्ठौतुपाणिभ्यांगृहीत्वाश्रवणावधि॥धनुराकर्षणंकृत्वाधनुरासनमीरितम्॥वामोरुमूलार्पितदक्षजानुरंतर्बहिर्वेष्टितदक्षदोर्भ्याम्॥ प्रगृह्यातिष्ठन्परिवर्तितांगः
श्रीमत्स्यनाथोदितमासनंस्यादित्यादीनि ॥६४॥ निषेधमुखेनयोगस्थानंनिर्दिशति नतोयेतिद्वयेन ॥ दंशोमक्षिकाकारस्ततःस्थूलःकीटविशेषः ॥ चैत्येग्रामस्थपूज्यवृक्षे॥महावृक्षाश्रयदेवकुलइत्यर्थः॥

अथवाह्यासनेयस्मिन्सुखमस्योपजायते ॥ स्वस्तिकादौतदध्यास्ययोगंयुंजीतयोगवित् ॥ ६४ ॥ नतोयवह्निसामीप्येनजीर्णारण्यगोष्ठयोः ॥ नदंशमश
काकीर्णेनचैत्येनचचत्वरे ॥ ६५ ॥ केशभस्मतुषांगारकीकसादिप्रदूषिते ॥ नाभ्यसेत्पूतिगंधादौनस्थानेजनसंकुले ॥ ६६ ॥ सर्वबाधाविरहितेसर्वें
द्रियसुखावहे ॥ मनःप्रसादजननेस्रग्धूपामोदमोदिते ॥ ६७ ॥ नातितृप्तःक्षुधार्तोननविण्मूत्रप्रबाधितः ॥ नाध्वखिन्नोनचिंतार्तोयोगंयुंजीतयोगवित् ॥
॥ ६८ ॥ ऊरुस्थोत्तानचरणःसव्येन्यस्योत्तरंकरम् ॥ उत्तानंकिंचिदुन्नम्यवक्त्रंविष्टभ्यचोरसा ॥ ६९ ॥ निमीलिताक्षःसत्त्वस्थोदंतैर्दंतान्नसंस्पृशेत् ॥
तालुस्थाचलजिह्वश्चसंवृतास्यःसुनिश्चलः ॥ ७० ॥ सन्नियम्येंद्रियग्रामंनातिनीचोच्छ्रितासनः ॥ मध्यमंचोत्तमंचाथप्राणायाममुपक्रमेत् ॥ ७१ ॥
चलेऽनिलेचलंसर्वंनिश्चलेतत्रनिश्चलम् ॥ स्थाणुत्वमाप्नुयाद्योगीततोऽनिलनिरुंधनात् ॥ ७२ ॥ यावद्देहेस्थितःप्राणोजीवितंतावदुच्यते ॥ निर्गते
तत्रमरणंततःप्राणंनिरुंधयेत् ॥ ७३ ॥ यावद्बद्धोमरुद्देहेयावच्चेतोनिराश्रयम् ॥ यावद्दृष्टिर्भ्रुवोर्मध्येतावत्कालभयंकुतः ॥७४॥ कालसाध्वसतोब्रह्माप्राणा
यामंसदाचरेत् ॥ योगिनःसिद्धिमापन्नाःसम्यक्प्राणनियंत्रणात् ॥ ७५ ॥

चत्वरेप्रांगणे ॥ ६५ ॥ कीकसमस्थिआदिपदेनशोणितादीनिगृह्यंते ॥ ६६ ॥ निषेधमुखेनोक्त्वाविधिमुखेनाप्याह सर्वेंत्येकेन ॥ ६७ ॥ किंविशिष्टोयोगंकुर्यादितिपृच्छायांयोगिनंनिर्दिशति ॥
नातितृप्तइति ॥६८॥ आसनस्थानाधिकारिणोनिरूप्यएवंभूतःसन्प्राणायामंकुर्यादित्याह ऊरुस्थेतित्रयेण ॥ ऊरुस्थौउत्तानौचरणौयस्यसः ॥ सव्येऊरावितिशेषः ॥ उत्तानमूर्ध्वीकृतांगुलम् उत्तानं
किंचिदुन्नमय्येतिवा ॥ विष्टभ्यसंयोज्य ॥ ६९ ॥ निमीलितेमुद्रितेअक्षिणीयेनसः ॥ तालुस्थाककुत्स्थाअचलाजिह्वायस्यसः ॥ ७० ॥ मध्यमंचोत्तमंचेतिचकाराल्लघुंच ॥ तदुक्तंमार्कंडेयपुराणे ॥
लघुर्द्वादशमात्रस्तुद्विगुणः सतुमध्यमः ॥ त्रिगुणाभिस्तुमात्राभिरुत्तरीयउदाहृतइति ॥ अत्राप्यग्रेवक्ष्यति ॥ ७१ ॥ चलइति ॥ अनिलेचलेचंचलेसतिसर्वशरीरंचंचलंभवति ॥ तत्रतस्मिन्निश्चलेनि
श्चलंभवति ॥ ततोवायुनिरोधाद्योगीस्थिरतांप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ यावद्देहइति ॥ प्राणोवायुः ॥ तत्रतस्मिन्प्राणे ॥७३॥ यावदिति ॥ मरुत्पवनः ॥ निराश्रयंबाह्यविषयाकारशून्यम् ॥ ७४ ॥
अत्रशिष्टाचारंप्रमाणयति ॥ कालेति ॥ साध्वसतोभयात् ॥ ब्रह्माचतुराननः ॥ उक्तंच ॥ ब्रह्मादयोपित्रिदशाःपवनाभ्यासयोगतः ॥ तेनसिद्धिंगतास्तेचतस्मात्पवनमभ्यसेदिति॥ योगिनउद्दालकवीत

हव्यभुशुंडप्रभृतयःसनकादयोवा ॥ ७५ ॥ मध्यममितियदुक्तंतद्दर्शयति ॥ मंदइति ॥ लघ्वक्षराह्रस्वाक्षराः ॥ ततःपूर्वात् ॥ ७६ ॥ स्वेदामिति ॥ क्रमशोयथासंख्यम् ॥ असौत्रिविधःप्राणा
यामः ॥ तदुक्तम् ॥ कनीयसिभवेत्स्वेदःकंपोभवतिमध्यमे ॥ उत्तिष्ठत्युत्तमप्राणबंधेपद्मासनेदृढइति ॥ प्रथमतोयैःप्राणायामैर्येस्वेदादयोजायंतेतैरेवशनैस्तेषांजयःकर्तव्यइत्याह प्रथमेनेतिपाद
त्रयेण ॥ ७७ ॥ अथानंतरंसिद्धःप्राणोयोगिनःक्रमात्सन्निरुद्धोनिश्चलोभवतिअथानंतरंयोगिनाक्रमेणसेव्यमानःसिद्धःप्राणोयत्रासौयोगीगंतुमिच्छतितंतत्रनयतेप्रापयत्येवेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ अयंच
प्राणसंरोधःशनैःशनैरनुष्ठेयोनातिद्रागित्याह ॥ हठादिति ॥ निःसरेन्निर्गच्छेत् ॥ निःसरन्नितिक्वचित् ॥ ७९ ॥ तत्तस्मादसौप्राणःप्रत्यायायितव्योलालयितव्यःक्रमेणसंरोध्यइतियावत् ॥
उपलक्षणीकृत्यअरण्यहस्तिवदितिदृष्टांतंविवृणोति ॥ वन्यइति ॥ गजारिःसिंहः ॥ ८० ॥ मृदुतायांसत्यांयद्भवतितदाह ॥ करोतीति ॥ शास्तायंताहस्तिपकइत्यर्थः ॥ तस्यनिर्देशंशास्तृनिर्दे
शंतदाज्ञामित्यर्थः ॥ तंनिर्देशंशास्तारंवा ॥ परिलंघयेदाक्रमयेत् ॥ दार्ष्टांतिकमाह ॥ तथेति ॥ ८१ ॥ वायोःप्राणनामनिर्वक्ति ॥ षडिति ॥ हंसोवायुर्बहिःप्रयाणंकुरुतेअतएवसव्यापसव्य
मार्गेणइडापिंगलानाडीभ्यांबाहिःप्रयाणाद्गमनात्प्राणउच्यतेकथ्यते ॥ शरीराद्बहिःप्रयाणावधिंदर्शयन्हंसंविशिनष्टि ॥ षट्त्रिंशदंगुलःषड्भिरधिकास्त्रिंशदंगुलाःशरीराद्बहिर्गम्यप्रदेशायस्यसः ॥ तत्रे

मंदोद्वादशमात्रस्तुमात्रालघ्वक्षरामता ॥ मध्यमोद्विगुणःपूर्वादुत्तमस्त्रिगुणस्ततः ॥७६॥ स्वेदंकंपंविषादंचजनयेत्क्रमशस्त्वसौ ॥ प्रथमेनजयेत्स्वेदंद्विती
येनतुवेपथुम् ॥७७॥ विषादंहितृतीयेनासिद्धःप्राणोथयोगिनः ॥ भवेत्क्रमात्सन्निरुद्धःसिद्धःप्राणोथयोगिना ॥ क्रमेणसेव्यमानोसौनयतेयत्रचेच्छति ॥
॥ ७८ ॥ हठान्निरुद्धप्राणोयंरोमकूपेषुनिःसरेत् ॥ देहंविदारयत्येषकुष्ठादिजनयत्यपि ॥ ७९ ॥ तत्प्रत्यायायितव्योसौक्रमेणारण्यहस्तिवत् ॥ वन्यो
गजोगजारिर्वाक्रमेणमृदुतामियात् ॥ ८० ॥ करोतिशास्तृनिर्देशंनचतंपरिलंघयेत् ॥ तथाप्राणोहृदिस्थोयंयोगिनाक्रमयोगतः ॥ गृहीतःसेव्यमानस्तु
विश्रंभमुपगच्छति ॥ ८१ ॥ षट्त्रिंशदंगुलोहंसःप्रयाणंकुरुतेबहिः ॥ सव्यापसव्यमार्गेणप्रयाणात्प्राणउच्यते ॥ ८२ ॥ शुद्धिमेतियदासर्वंनाडीचक्र
मनाकुलम् ॥ तदैवजायतेयोगीक्षमःप्राणनिरोधने ॥ ८३ ॥

चकपूरककुंभकानांप्रत्येकंद्वादशांगुलपर्यंतंबहिर्व्यापनात्षट्त्रिंशदंगुलत्वंप्राणस्यज्ञातव्यम् ॥ तदुक्तंवासिष्ठे ॥ द्वादशांगुलपर्यंतंबाह्यमाक्रमणंततः ॥ प्राणानामंगसंस्पर्शोयःसपूरकउच्यते॥द्वादशांगुल
पर्यंतेनासाग्रसमसंमुखे॥व्योम्निनित्यमपानस्यतंविदुःकुंभकंबुधाः ॥ यत्तदंतर्मुखत्वंस्यादपानस्योदयंविना ॥ तंबाह्यरेचकंविद्याच्चिंत्यमानंविमुक्तिदमिति ॥ ८२ ॥ अधिकारार्थंभूतशुद्धिंसूचयति ॥
शुद्धिमेतीति॥सायथा॥ वामनासापुटेयमितिवायुबीजंधूम्रवर्णंध्यात्वायंबीजोत्थवायुनासमस्तंशरीरंयंबीजस्यैवषोडशवारजपेनप्रपूर्यतेनैववायुनासमस्तंशरीरंसंशोध्यदक्षिणनासापुटेनयंबीजस्यैवद्वात्रिंशद्वा
रजपेनबहिर्वायुंरेचयेत् ॥ ततोदक्षिणनासापुटेननिलीनमारुतंरमितिवह्निबीजंरक्तवर्णंविचिंत्यदक्षिणनासापुटेनरमित्यस्यैववह्निबीजस्यषोडशवारजपेनवायुंपूरयित्वारंबीजोत्थवह्निनासमस्तंशरीरंदग्ध्वारं
बीजस्यैवद्वात्रिंशद्वारजपेनवामनासापुटेनभस्मनासहबहिर्वायुंरेचयेत्॥ततोवामनासापुटेवमितिशुक्लवर्णंचंद्रबीजंसंस्मृत्यवमित्यस्यषोडशवारजपेनवंबीजरूपंचंद्रंललाटचंद्रंनयेत् ॥ तस्माल्ललाटचंद्राद्वमित्य
स्यचतुःषष्टिवारजपेनकुंभकयोगेनामृतवृष्टिमकारादिक्षकारांतमयीमुत्पाद्यतेनामृतेनसमस्तंशरीरंपुनरुत्पन्नंविचिंत्यतेनैवांभसासंप्लाव्यलमितिपृथ्वीबीजेनपीतवर्णेनसमस्तंशरीरंदृढंचिंतयेदिति ॥ ८३ ॥

प्राणायामंदर्शयति ॥ दृढेति ॥ चंद्रेणचंद्रदैवतेनेडाख्येनमार्गेणपूरयेत्पूरकाख्यंप्राणायामंकुर्यात् ॥ रेचयेत्रेचकाख्यंप्राणायामंकुर्यात् ॥ सूर्येणसूर्यदैवतेनपिंगलाख्येनमार्गेणप्राणायामोरे
चकपूरकाख्यद्विविधोयमनंतरोक्तउच्यतेकथ्यते ॥ वामायामइतिपाठेशोभनप्राणायामइत्यर्थः ॥ ८४ ॥ कुंभकाख्यप्राणायाममाह ॥ स्रवदिति ॥ योगींद्रःप्राणायामेनकुंभकाख्येनतत्क्षणात्सुखंप्रा
प्नोति ॥ किंकुर्वन् ॥ स्रवंतीनांपीयूषधाराणामोघंचिंतयन् ॥ कथंभूतम् ॥ चंद्रसमन्वितंचंद्रेणतद्बीजेनवाउकारेणलकारेणवासंयुक्तम् ॥ वामायामेनेतिक्वचित्पाठः ॥८५॥ पूर्वंरेचकपूरककुंभक
क्रमेणप्राणायामाउक्ताः ॥ इदानींपूरककुंभकरेचकक्रमेणमार्गवैपरीत्येनैवतानाहरविणेतिश्लोकेन ॥ ८६ ॥ ध्येयंदर्शयन्ध्यानमेतत्त्रिविधप्राणायामस्यचफलंदर्शयति ॥ ज्वलदिति ॥ प्रदीप्तवह्नि
राशिसदृशमुष्मगुंसूर्याधिष्ठानंश्रीविश्वेश्वरंश्रीनारायणंवा ॥ हृदिंद्रियाण्यसुर्व्योमवायुरग्निर्जलंमही ॥ सूर्यश्चंद्रस्तपश्चैवस्थानान्येकादशैवते ॥ ध्येयःसदासवितृमंडलमध्यवर्तीनारायणःसरसिजासनसन्नि
विष्टः ॥ केयूरवान्मकरकुंडलवान्किरीटीहारीहिरण्मयवपुर्धृतशंखचक्रइतिवचनात् ॥ हृदिस्थेसूर्यमंडलेशीलयंश्चिंतयन्योगींद्रोनेनानंतरोक्तेनयम्यंतइतियाम्याःप्राणास्तेषामायामेनेत्यर्थः ॥ शर्म
भाग्ब्रह्मानंदभाग्भवेदित्यर्थः ॥ ८७ ॥ इत्थमिति ॥ इत्थंभूतशुद्धिपूर्वकंपूर्वोक्तप्रकारेणमासत्रयंव्याप्याभ्यासोयस्मिंस्तस्मादुभयायामसेवनात्दृढासनोयथाशक्तीत्यादिनोक्तद्विविधप्राणायामसे

दृढासनोयथाशक्तिप्राणंचंद्रेणपूरयेत् ॥ रेचयेदथसूर्येणप्राणायामोयमुच्यते ॥ ८४ ॥ स्रवत्पीयूषधारौघंध्यायंश्चंद्रसमन्वितम् ॥ प्राणायामेनयोगींद्रः
सुखमाप्नोतितत्क्षणात् ॥ ८५ ॥ रविणाप्राणमाकृष्यपूरयेदौदरींदरीम् ॥ कुंभयित्वाशनैःपश्चाद्योगीचंद्रेणरेचयेत् ॥ ८६ ॥ ज्वलज्ज्वलनपुंजाभंशी
लयन्नुष्मगुंहृदि ॥ अनेनयाम्यायामेनयोगींद्रःशर्मभाग्भवेत् ॥ ८७ ॥ इत्थंमासत्रयाभ्यासादुभयायामसेवनात् ॥ शुद्धनाडीगणोयोगीसिद्धप्राणोभिधी
यते ॥ ८८ ॥ यथेष्टंधारणंवायोरनलस्यप्रदीपनम् ॥ नादाभिव्यक्तिरारोग्यंभवेन्नाडीविशोधनात् ॥ ८९ ॥ प्राणोदेहगतोवायुरायामस्तन्निबंधनम् ॥
एकश्वासमयीमात्राप्राणायामोनिरुच्यते ॥ ९० ॥ प्राणायामेऽधमेघर्मःकंपोभवतिमध्यमे ॥ उत्तिष्ठेदुत्तमेदेहोबद्धपद्मासनोमुहुः ॥ ९१ ॥ प्राणाया
मैर्दहेद्दोषान्प्रत्याहारेणपातकम् ॥ मनोधैर्यंधारणयाध्यानेनेश्वरदर्शनम् ॥९२॥ समाधिनालभेन्मोक्षंत्यक्त्वाधर्मंशुभाशुभम् ॥ आसनेनवपुर्दार्ढ्यंषडंग
मितिकीर्तितम् ॥ ९३ ॥ प्राणायामद्विषट्केनप्रत्याहारउदाहृतः ॥ प्रत्याहारैर्द्वादशभिर्धारणापरिकीर्तिता ॥ ९४ ॥

वनाच्छुद्धनाडीसमूहोयोगीसिद्धप्राणोवशीकृतवायुरभिधीयतेकथ्यतइत्यर्थः ॥ सिद्धनाडीतिक्वचित् ॥ तत्रापिसएवार्थः ॥ ८८ ॥ नाडीविशोधनस्यफलमाह ॥ यथेष्टमिति ॥ नाडीनांविशोधनाद्वाया
र्यथेष्टंधारणंस्वेच्छयाधारणम् अनलस्यजाठरस्यप्रदीपनंनादाभिव्यक्तिराधारचक्रस्थायाःपराख्यायाःवाचःश्रवणम् ॥ तथाचश्रुतिः चत्वारिवाक्परिमितापदानीत्यादिः ॥ आरोग्यंरोगाभावश्चभवे
दित्यर्थः ॥ पाठांतरेडलयोरेकत्वमित्युन्नेयम् ॥ ८९ ॥ प्रकारान्तरेणप्राणायामनामनिर्वक्ति ॥ प्राणइति ॥ तन्निबन्धनंप्राणघटितंप्राणनियंत्रणंवा ॥ तदेवाह ॥ एकश्वासमयीमात्रेति ॥ मात्रा
ह्रस्वाक्षरोच्चार्यमाणःकालः ॥ ९० ॥ प्राणायामइति ॥ उत्तिष्ठेद्भूमिंपरित्यज्यांतरिक्षंगच्छेदित्यर्थः ॥ तथाचोक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ कनीयसिभवेत्स्वेदःकंपोभवतिमध्यमे॥ उत्तिष्ठत्युत्तमेप्राण
रोधेपद्मासनेदृढइति ॥ ९१ ॥ फलसहितंषडंगंदर्शयति प्राणायामैरितिद्वयेन ॥ ९२ ॥ धर्मंशुभाशुभम् ॥ धर्मेत्यधर्मस्योपलक्षणम् ॥ धर्माधर्मेपुण्यपापेशुभाशुभेतज्जन्यशुभाशुभादृष्टेचत्य
क्त्वेत्यर्थः ॥ कर्मेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ षडंगमितिजातावेकवचनम् ॥ ९३ ॥ प्रत्याहारादीनांपारिभाषिकीःसंज्ञादर्शयति प्राणायामेतिद्वाभ्याम् ॥ द्विषट्केनद्वादशभिः ॥ प्रत्याहारैर्द्वादशभिश्च

तुश्चत्वारिंशदधिकशतप्राणायामैरित्यर्थः ॥ ९४ ॥ ईश्वरसंगत्यैब्रह्माप्त्यैद्वादशधारणमष्टाविंशत्यधिकसप्तशतोत्तरसहस्रंप्राणायामायस्मिंस्तद्ध्यानंभवेत् ॥ ध्यानद्वादशकेनषट्त्रिंशदधिकसप्तशतोत्तरविंशतिसहस्रेणप्राणायामात्मकेन ॥ ९५ ॥ षडंगयोगप्राप्यंदर्शयति ॥ समाधेरिति ॥ ज्योतिःस्फुरद्रूपंब्रह्म अनन्तंमृत्युरहितंदेशकालवस्तुपरिच्छेदशून्यंवा ॥ स्वप्रकाशकंस्वयमेवभासमानम् ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥ पुरुषार्थतामाह ॥ तस्मिन्निति ॥ क्रियाकांडंतत्प्रतिपाद्यंकर्म ॥ यातायातंयातंस्वर्गादिगमनमायातंमनुष्यादावागमनम् ॥ :यद्वा यातंमरणंआयातंजन्मतच्चनिवर्तते ॥ ९६ ॥ पवनइति ॥ पवनेप्राणवायौव्योमब्रह्मरन्ध्रंसंप्राप्तेसतिघंटादीनांप्रकृष्टवाद्यानांमहान्ध्वनिरुत्पद्यतेततोध्वनेरनन्तरमदूरतोनिकटएवसिद्धिर्योगफलमित्यर्थः ॥ ९७ ॥ प्राणायामेनेति ॥ युक्तेनयथावदनुष्ठितेन ॥ अयुक्ताभ्यासयोगेनासम्यगनुष्ठितेनाम्रेडितेनप्रयोगेणव्युत्क्रमाभ्यासेनयोगेनवेतिवा ॥ तदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम्॥ प्राणायामेनयुक्तेनसर्वपापपरिक्षयः॥ अयुक्ताभ्यासयोगेनसर्वरोगसमुद्भवइति ॥ ९८ ॥ उक्तंविवृणोति ॥ हिक्केति ॥ हिक्काउत्काशिका ॥ व्यतिक्रमादयुक्ताभ्यासात् ॥ ९९ ॥ तर्हिकीदृशंयोगमभ्यस्यन्सिध्यातितमाह ॥ युक्तंयुक्तमिति ॥ युक्तंयुक्तंपरिमितंपरिमितमित्यर्थः ॥ बध्नीयात्स्थिरीकुर्यात्कुंभयेदित्यर्थः ॥ तथाचहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ पादत्रयंयथाश्लोकमेव॥ एवंसिद्धिमवाप्नुयादिति ॥१००॥ प्रत्याहारादीनांपारिभाषिकीःसंज्ञाः

भवेदीश्वरसंगत्यैध्यानंद्वादशधारणम् ॥ ध्यानद्वादशकेनैवसमाधिरभिधीयते ॥ ९५ ॥ समाधेःपरतोज्योतिरनंतंस्वप्रकाशकम् ॥ तस्मिन्दृष्टेक्रियाकांडंयातायातंनिवर्तते ॥ ९६ ॥ पवनेव्योमसंप्राप्तेध्वनिरुत्पद्यतेमहान् ॥ घंटादीनांप्रवाद्यानांततःसिद्धिरदूरतः ॥ ९७ ॥ प्राणायामेनयुक्तेनसर्वव्याधिक्षयोभवेत् ॥ अयुक्ताभ्यासयोगेनसर्वव्याधिसमुद्भवः ॥ ९८ ॥ हिक्काश्वासश्चकासश्चशिरःकर्णाक्षिवेदनाः ॥ भवंतिविविधादोषाःपवनस्यव्यतिक्रमात् ॥ ९९ ॥ युक्तंयुक्तंत्यजेद्वायुंयुक्तंयुक्तंचपूरयेत् ॥ युक्तंयुक्तंचबध्नीयादित्थंसिध्यतियोगवित् ॥ १०० ॥ इंद्रियाणांहिचरतांविषयेषुयदृच्छया ॥ यत्प्रत्याहरणंयुक्त्याप्रत्याहारःसउच्यते ॥ १ ॥ प्रत्याहरतियःखानिकूर्मोंगानीवसर्वतः ॥ प्रत्याहृतिविधानेनसस्याद्विगतकल्मषः ॥ २ ॥ नाभिदेशेवसेद्भानुस्तालुदेशेचचंद्रमाः ॥ वर्षत्यधोमुखश्चंद्रोग्रसेदूर्ध्वमुखोरविः ॥ ३ ॥ करणंतच्चकर्तव्यंयेनसाप्राप्यतेसुधा ॥ ऊर्ध्वंनाभिरधस्तालुरूर्ध्वंभानुरधःशशी ॥ करणंविपरीताख्यमभ्यासादेवजायते ॥ ४ ॥ काकचंचुवदास्येनशीतलंशीतलंपिबेत् ॥ प्राणंप्राणविधानज्ञोयोगीभवतिनिर्जरः ॥५॥

प्रदर्शयित्वाइदानींसान्वयाःसंज्ञादर्शयाति ॥ इंद्रियाणामिति ॥ प्रत्याहरणंव्यावर्त्यानयनम् ॥ युक्त्या विषयदोषदर्शनेन ॥ १ ॥ प्रत्याहारस्यफलमाह ॥ प्रत्याहरतीति ॥ प्रत्याहृतिविधानेनविषयेषुदोषाद्यनुसन्धानेन ॥ २ ॥ महामुद्रादीनांदशमुद्राणांमध्येविपरीताख्यांकरणींमुद्रांवक्तुंप्रस्तावयति ॥ नाभीति तदुक्तं हठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ महामुद्रामहाबन्धोमहावेधश्चखेचरी ॥ उड्डीयानंमूलबन्धोबन्धोजालंधराभिधः ॥ करणीविपरीताख्यावज्रोलीशक्तिचालनम् ॥ एतद्धिमुद्रादशकंजरामरणवर्जितामिति ॥ वर्षतिसुधामितिशेषः ॥ एवंग्रसेदित्यत्रापि॥तदुक्तंतस्यामेव ॥ यत्किंश्चित्स्रवतेचन्द्रादमृतंदिव्यरूपिच ॥ तत्सर्वंग्रसतेसूर्यस्तेनतस्यविनाशितेति ॥ ३ ॥ तद्योगशास्त्रेप्रसिद्धंकरणांविपरीताख्यम् ॥ तदुक्तंतस्यामेव ॥ तत्रास्तिकरणंदिव्यंसूर्यस्यमुखबन्धनम् ॥ गुरूपदेशतोज्ञेयंनतुशास्त्रस्यकोटिभिरिति ॥ यथावस्थितस्यनाभ्यादेर्वैपरीत्येनावस्थानंविपरीताख्यंकरणमित्यर्थः ॥ एतदपितस्यामुक्तम् ॥ पादद्वयंयथाश्लोकमेव॥ करणीविपरीताख्यागुरुवाक्येनलभ्यतइति ॥ ४ ॥ विपरीताख्यंतत्करणविशेषमेवतत्फलसहितंदर्शयाति काकेत्यारभ्यासनेनेत्यतःप्राक्तनेग्रन्थेन ॥ काकचंचुवदास्येनकाकत्रोटितुल्येनमुखेन ॥ शीतलंशीतलमत्यन्तशीतलमित्यर्थः ॥ प्राणविधानज्ञः

प्राणायामानुष्ठानज्ञानवान् ॥ ५ ॥ धयन्नपिबन् ॥ लिहन्नितिक्वचित् ॥ ६ ॥ ७ ॥ संपीडचेति ॥ राजदीप्तिमत् ॥ अंतर्बिलंजिह्वायामूलभागस्थंछिद्रम् ॥८॥ अमृतेति ॥ अणिमादिगुणानामुदयो
यस्मात्तद्रेतस्तथा ॥ अणिमादिगुणोदयंयथास्यादितीक्रियाविशेषणंवा ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ धारणायाःपारिभाषिकलक्षणांतरमाह हृदयइत्येकेन ॥ १२ ॥ तामेवधारणांदर्शयति
हरितालेतिपंचभिः ॥ सलकारांपृथ्वीबीजेनलकारेणसहिताम् ॥ सवेधसम्ब्रह्मदैवताम् ॥ १३ ॥ कण्ठइति ॥ अम्बुतत्त्वंजलपदार्थम् ॥ वकारोबीजंयस्यतत्तथाअंबुजयेज्जलतत्त्वविलक्षणमात्मानंभा
वयेदेवमग्रेपि ॥ यद्वा जलादिष्वप्रतिहतगतित्वंक्लेदाद्यभावंचाप्नुयादित्यर्थः ॥१४॥ तालुस्थमिति ॥ इंद्रगोपाभंवर्षर्तौदृश्यमानरक्तवर्णकीटविशेषाभम् ॥ रेफेणसंयुतंवह्निबीजेनसहितम् ॥१५॥१६॥

रसनांतालुविवरेनिधायोर्ध्वमुखोऽमृतम् ॥ धयन्निर्जरतांगच्छेदाषण्मासान्नसंशयः ॥ ६ ॥ ऊर्ध्वजिह्वःस्थिरोभूत्वासोमपानंकरोतियः ॥ मासार्धेननसं
देहोमृत्युंजयतियोगवित् ॥ ७ ॥ संपीड्यरसनाग्रेणराजदंतार्बिलंमहत् ॥ ध्यात्वासुधामयींदेवींषण्मासेनकविर्भवेत् ॥ ८ ॥ अमृतापूर्णदेहस्ययोगिनो
द्वित्रिवत्सरात् ॥ ऊर्ध्वंप्रवर्ततेरेतोह्यणिमादिगुणोदयम् ॥ ९ ॥ नित्यंसोमकलापूर्णंशरीरंयस्ययोगिनः ॥ तक्षकेणापिदष्टस्यविषंतस्यनसर्पति॥११०॥
आसनेनसमायुक्तःप्राणायामेनसंयुतः ॥ प्रत्याहारेणसंपन्नोधारणामथचाभ्यसेत् ॥ ११ ॥ हृदयेपंचभूतानांधारणांयःपृथक्पृथक् ॥ मनसोनिश्चलत्वे
नधारणासाभिधीयते ॥ १२ ॥ हरितालनिभांभूमिंसलकारांसवेधसम् ॥ चतुष्कोणांहृदिध्यायेदेषास्यात्क्षितिधारणा ॥ १३ ॥ कंठेंऽबुतत्त्वमर्धेंदु
निभंविष्णुसमन्वितम् ॥ वकारबीजंकुंदाभंध्यायन्नंबुजयेदिति ॥ १४ ॥ तालुस्थमिंद्रगोपाभंत्रिकोणंरेफसंयुतम् ॥ रुद्रेणाधिष्ठितंतेजोध्यात्वावह्निंजये
दिति ॥ १५ ॥ वायुतत्त्वंभ्रुवोर्मध्येवृत्तमंजनसन्निभम् ॥ यंबीजमीशदैवत्यंध्यायन्वायुंजयेदिति ॥ १६ ॥ आकाशंचमरीचिवारिसदृशंयद्ब्रह्मरंध्रस्थितं
यन्नाथेनसदाशिवेनसहितंशांतंहकाराक्षरम् ॥ प्राणंतत्रविनीयपंचघटिकंचिंतान्वितंधारयेदेषामोक्षकपाटपाटनपटुःप्रोक्तानभोधारणा ॥ १७ ॥
स्तंभनीप्लावनीचैवदहनीभ्रामणीतथा ॥ शमनीचभवंत्येताभूतानांपंचधारणाः ॥ १८ ॥ ध्यैचिंतायांस्मृतोधातुश्चिंतातत्त्वेसुनिश्चलां ॥ एतद्ध्यान
मिहप्रोक्तंसगुणंनिर्गुणंद्विधा ॥ १९ ॥

आकाशंचेति ॥ एषानभोधारणाप्रोक्तेत्यन्वयः ॥ कासेत्याकांक्षायामाह ॥ आकाशंयद्वर्ततेतत्रप्राणंविनीयविशेषेणनीत्वाधारयेदिति ॥ यत्कीदृशम् ॥ मरीचिवारिसदृशंसूर्यसदृशंसदाशिवेनेश्वरेण
सहितंशान्तंनिरुपद्रवंबीजत्वेनहकारमक्षरंयत्रतत्तथा ॥ तत्राकाशतत्त्वेपंचघटिकंकालंयथास्यादभिव्याप्योतिवा ॥ यद्वा पंचघटिकंपंचात्मकंचित्तान्वितंमनःसहितम् ॥ चिंतान्वितमितिपाठेआत्मानुसं
न्धानसहितमित्यर्थः ॥ कीदृशीधारणा ॥ मोक्षकपाटपाटनपटुःमोक्षद्वारेपिहितंयत्कपाटंतस्यपाटनमुद्घाटनंतत्रपटुर्दक्षा ॥ १७ ॥ उक्तानांधारणानांनामविशेषानाह स्तम्भनीत्येकेन ॥ १८ ॥
ध्यानस्वरूपमाह ॥ ध्याइति ॥ ध्यैधातुश्चिंतायांस्मृतः कथितः ॥ तथाचपठन्तिध्यैचिंतायामिति ॥ चिंतातत्त्वेपदार्थेसुनिश्चलाएकाग्रतारूपा ॥ एतद्ध्यानमपिरूपारूपभेदेनसमंत्रामन्त्रभेदेनवाद्विविध

मित्याहएतद्ध्यानमितिसार्धेन ॥ १९ ॥ वर्णभेदेनरूपभेदेन ॥ केवलंरूपादिरहितम् ॥ १२० ॥ ध्यानमुद्रामाहांतश्चेतइति ॥ सुखासनंशरीरस्यसमत्वंचावस्थाप्यचेतोंऽतर्नीयतेचक्षुश्चबहिःक्रियते
इतियदेषाऽतिसिद्धिदाध्यानमुद्रेत्यर्थः ॥ २१ ॥ ध्यानफलमाहनाश्वमेधेनेत्येकेन ॥ तथाचोक्तम् ॥ सर्वपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिषमच्युतम् ॥ यतिस्तपस्वीभवतिपंक्तिपावनपावनइति ॥ २२ ॥
ध्यानसमाध्योर्विभागमाह ॥ शब्दादीनांचेति ॥ तन्मात्रासूक्ष्मावस्था ॥ अतःपरंतन्मात्रोपलब्धेःपरम् ॥ २३ ॥ धारणाध्यानसमाधीनांकालकृतविभागमप्याह ॥ धारणेति ॥ पंचनाड्यः पंचद
शलघूनिअवच्छेदककालोयस्याःसाधारणापंचनाडिका ॥ नघृतश्चेत्यनेनकप् ॥ षष्टिर्नाड्योऽवच्छेदककालोयस्मिंस्तद्ध्यानंतथा ॥ इहयोगमार्गेशास्त्रेवा ॥ २४ ॥ एवंप्रसंगागतंकालकृतंधारणा
दीनांविभागमभिधायस्यात्समाधिरतःपरमित्यत्रोक्तंसमाधिंदर्शयति जलसैंधवयोरितित्रिभिः॥सिंधौभवःसैंधवोलवणखंडः ॥ जलसैंधवयोर्यथायोगतोमेलनात्साम्यमैक्यंभवतितथात्ममनसोरैक्यंसाम्यं
बहिर्विषयंपरित्यज्यात्मन्येवलग्नंसन्मनस्तिष्ठतीतियत्तत्समाधिरिहभण्यते ॥ अथवाऽत्मापरोमनोमनउपाधिर्जीवस्तयोरैक्यमिति ॥२५॥ यदेति ॥ मानसंमनः ॥ समरसत्वमेकरसंपरमानंदत्वमर्थाद्यो

सगुणंवर्णभेदेननिर्गुणंकेवलंमतम् ॥ समंत्रंसगुणंविद्धिनिर्गुणंमंत्रवर्जितम् ॥ १२० ॥ अंतश्चेतोबहिश्चक्षुरवस्थाप्यसुखासनम्॥ समत्वंचशरीरस्यध्या
नमुद्रातिसिद्धिदा ॥ २१ ॥ नाश्वमेधेनतत्पुण्यंनचवैराजसूयतः ॥ यत्पुण्यमेकध्यानेनलभेद्योगीस्थिरासनः ॥ २२ ॥ शब्दादीनांचतन्मात्राया
वत्कर्णादिषुस्थिता ॥ तावदेवस्मृतंध्यानंस्यात्समाधिरतःपरम् ॥ २३ ॥ धारणापंचनाडीकाध्यानंस्यात्षष्टिनाडिकम् ॥ दिनद्वादशकेनस्यात्समाधि
रिहभण्यते ॥ २४ ॥ जलसैंधवयोःसाम्यंयथाभवतियोगतः ॥ तथात्ममनसोरैक्यंसमाधिरिहभण्यते ॥ २५ ॥ यदासंक्षीयतेप्राणोमानसंचप्रली
यते ॥ तदासमरसत्वंयत्ससमाधिरिहोच्यते ॥ २६ ॥ यत्समत्वंद्वयोरत्रजीवात्मपरमात्मनोः ॥ सनष्टसर्वसंकल्पःसमाधिरभिधीयते ॥ २७ ॥
नात्मानंनपरंवेत्तिनशीतंनोष्ममेवच ॥ समाधियुक्तोयोगींद्रोनसुखंनसुखेतरत् ॥ २८ ॥ काल्यतेनैवकालेनलिप्यतेनैवकर्मणा ॥ भिद्यतेनचशस्त्रा
स्त्रैर्योगीयुक्तःसमाधिना ॥ २९ ॥ युक्ताहारविहारश्चयुक्तचेष्टोहिकर्मसु ॥ युक्तनिद्रावबोधश्चयोगीतत्त्वंप्रपश्यति ॥ १३० ॥ तत्त्वंविज्ञानमानंदंब्रह्मब्रह्मवि
दोविदुः ॥ हेतुदृष्टांतरहितंवाङ्मनोभ्यामगोचरम् ॥ ३१ ॥

गिनः॥ रसोवैसः॥ रसंह्येवायंलब्ध्वानंदीभवतीतिश्रुतेः ॥ २६ ॥ तत्रप्रथमश्लोकेनससाधनयोस्तत्त्वंपदार्थयोरैक्यमुक्तंद्वितीयेनानिषेधमुखेनतृतीयेनाविधिमुखेनेतिद्रष्टव्यम् ॥ २७ ॥ समाधिफलमाह
नात्मानमितिद्वाभ्याम्॥आत्मानंस्वदेहम् ॥ सुखंविषयजम् ॥ सुखेतरद्दुःखम् ॥२८॥ काल्यतेनीयतेचाल्यतइत्यर्थः॥ कंपतइतिपाठेकालेनहेतुनानकंपतेभीतोनभवतीत्यर्थः ॥२९॥ योगिनोभोजनवि
हारादिनियमंदर्शयन्योगफलं दर्शयति युक्ताहारेत्येकेन ॥ युक्तशब्दोत्रपरिमितवाची ॥ तदुक्तंभगवता॥युक्ताहारविहारस्ययुक्तचेष्टस्यकर्मसु ॥ युक्तस्वप्नावबोधस्ययोगोभवतिदुःखहेति ॥ १३० ॥
तत्त्वशब्दार्थमाह ॥ तत्त्वमिति ॥ विज्ञानंविशिष्टज्ञानंस्वप्रकाशंचैतन्यमित्यर्थः ॥ प्रपंचितमितिशेषः ॥ प्रपंचितमेतद्बालबोधिनीटीकायामस्माभिः ॥ आनंदंसुखंब्रह्मबृहद्देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्यं
हेतुःकारणं दृष्टांतोनिदर्शनं तद्रहितम् ॥ वाङ्मनोभ्यामगोचरंतयोरविषयम् एतादृशंवस्तुतत्त्वंतत्त्वशब्दवाच्यंब्रह्मब्रह्मविदोविदुरित्यर्थः ॥ विज्ञानमानंदंब्रह्म ॥ यतोवाचोनिवर्ततेअप्राप्यमनसासहेत्यादि

श्रुतेः ॥ उभयोरपिदृष्टोंतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिरितिस्मृतेश्च ॥ ३१ ॥ तत्रेति ॥ निरातंकेनिर्भये ॥ ३२ ॥ यथेति ॥ तत्रब्रह्मणि ॥ ३३ ॥ अनसंजातपानीयैःनसंजातंपानीयंयेषुवेभूत्यादिषुतैर्द्रव्यैःशरीरमर्दनंविदध्यात् ॥ नकारश्रवणमार्षम् ॥ यद्वा नसंजातानिअसंजातानिनासंजातानिअनसंजातानिप्राणायामश्रमोत्पन्नानीत्यर्थः ॥ यानिपानीयानितैरंगमर्दनंविदध्यादिति॥श्रमसंजातपानीयैरितिक्वचित् ॥ कदुष्णमीषदुष्णम् ॥ यद्वा कदुष्णंकुत्सितोष्णमत्युष्णमत्यल्पमुष्णंचेत्यर्थः ॥ क्षीरभोजीपायसभोजीदुग्धभोजीतिवा॥३४॥ योगिमात्रस्यलक्षणमाह ॥ ब्रह्मचारीति ॥ अष्टविधमैथुनपरित्यागी ॥ तदुक्तम् ॥ दर्शनंस्पर्शनंकेलिःप्रेक्षणंगुह्यभाषणम् ॥ संकल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच॥एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणः॥विपरीतंब्रह्मचर्यमेतदेवात्रकीर्तितमिति॥ विमत्सरीपरगुणासहिष्णुत्वहीनः ॥ ३५ ॥ सिद्धिभाजोयोगिनःस्वरूपमाह ॥ महामुद्रामिति ॥ एतासांपंचानांलक्षणंस्वयमेवानंतरंवक्ष्यति ॥ महामुद्रांखेचरीमुद्राम् ॥ ३६ ॥ तत्रमहामुद्रायालक्षणमाह ॥

तत्रयोगीनिरालंबेनिरातंकेनिरामये ॥ षडंगयोगविधिनापरेब्रह्मणिलीयते ॥३२॥ यथाघृतेघृतंक्षिप्तंघृतमेवहितद्भवेत् ॥ क्षीरेक्षीरंतथायोगीतत्रतन्मयतांव्रजेत् ॥ ३३ ॥ अनसंजातपानीयैर्विदध्यादंगमर्दनम् ॥ त्यजेत्कदुष्णंलवणंक्षीरभोजीसदाभवेत् ॥ ३४ ॥ ब्रह्मचारीजितक्रोधोजितलोभोविमत्सरः ॥ अब्दमित्थंसदाभ्यासात्सयोगीतिनिगद्यते ॥ ३५ ॥ महामुद्रांनभोमुद्रामुड्डीयानंजलंधरम् ॥ मूलबंधंतुयोवेत्तिसयोगीयोगसिद्धिभाक् ॥ ३६ ॥ शोधनंनाडीजालस्यघटनंचंद्रसूर्ययोः ॥ रसानांशोषणंसम्यङ्महामुद्राभिधीयते ॥ ३७ ॥ योनिंवामांघ्रिणाऽऽपीड्यकृत्वावक्षस्थलेहनुम् ॥ हस्ताभ्यांप्रसृतंपादंधारयेद्दक्षिणंचिरम् ॥ ३८ ॥ प्राणेनकुक्षिमापूर्यचिरंसंरेचयेच्छनैः ॥ एषाप्रोक्तामहामुद्रामहाघौघविनाशिनी ॥ ३९ ॥ चंद्रांगेतुसमभ्यस्यसूर्यांगेपुनरभ्यसेत् ॥ यावत्तुल्याभवेत्संख्याततोमुद्रांविसर्जयेत् ॥ १४० ॥ नहिपथ्यमपथ्यंवारसाःसर्वेपिनीरसाः ॥ अपिघोरंविषंपीतंपीयूषमिवजीर्यति ॥ ४१ ॥ क्षयकुष्ठगुदावर्तगुल्माजीर्णपुरोगमाः ॥ तस्यदोषाःक्षयंयांतिमहामुद्रांचयोभ्यसेत् ॥ ४२ ॥

शोधनमिति ॥ नाडीजालस्यपूरककुंभकरेचकैःशोधनम् ॥ घटनंयोजनम् ॥ प्राणापानाभ्यांसह ॥ रसानांविकारहेतूनाम् ॥ ३७ ॥ लक्षणांतरमाह योनिमितिद्वाभ्याम् ॥ वामांघ्रिणावामपादेनयोनिंशिश्नमापीड्यचधृत्वावक्षस्थलेहृदयेहनुंचिबुकंकृत्वाहस्ताभ्यांप्रसृतंप्रसारितंदक्षिणंपादंचिरंधारयेत् ॥ ३८ ॥ प्राणेनवायुनाकुक्षिमुदरमापूर्यपश्चाच्छनैःसंरेचयेदितियदेषाश्रीमहामुद्राप्रोक्ता ॥ कथंभूता ॥ सर्वपापप्रणाशिनी ॥ ३९ ॥ मुद्रायास्त्यागावधिमाह ॥ चंद्रांगमिति ॥ एवंप्रथमतश्चंद्रांगेइडायांसमभ्यस्यपश्चात्सूर्यांगेपिंगलायांपुनरभ्यसेत् ॥ यावत्संख्यामात्रातुल्या ॥ यस्यप्राणस्ययावतीमात्रासंख्याविहिताभवेत्तावतीवास्यात् ॥ पूरककुंभकरेचकाणांतुल्यामात्रासंख्यायावत्स्यात्तावत्पर्यंतमित्यर्थः ॥ ततोमुद्रांविसर्जयेत्त्यजेत् ॥ १४० ॥ महामुद्राभ्यासस्यफलमाह नहीतिद्वाभ्याम् ॥ एतांमुद्रामभ्यसतःपथ्यमपथ्यंवानास्ति॥यत्किंचिद्भुज्यतेतत्सर्वंपथ्यमित्यर्थः ॥ विकारहेतवोयेरसास्तेसर्वेपिनीरसाइत्यर्थः॥४१॥ क्षयेति॥गुदावर्तोऽर्शः ॥ तदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥

पादमूलेनवामेनयोनिंसंपीड्यदक्षिणम् ॥ पादंप्रसारितंकृत्वाकराभ्यांपूरयेन्मुखम् ॥ कंठेबंधंसमारोप्यधारयेद्वायुमूर्ध्वतः॥ यथादण्डहतःसर्पोदण्डाकारःप्रजायते॥ऋज्वीभूतातथाशक्तिःकुण्डलीसहसाभवेत्॥तथासौमरणावस्थांहरतेद्विपुटाश्रयाम् ॥ नहिपथ्यमपथ्यंवारसाःसर्वेपिनीरसाः ॥ अपिभुक्तंविषंघोरंपीयूषमिवजीर्यते ॥ चन्द्रांगेतुसमभ्यस्यसूर्यांगेतुसमभ्यसेत् ॥ क्षयःकुष्ठोगुदावर्तोगुल्माजीर्णपुरोगमाः॥तस्यदोषाःक्षयंयान्तिमहामुद्रांतुयोभ्यसेत्॥कथितेयंमहामुद्राजरामृत्युविनाशिनी॥गोपनीयाप्रयत्नेननदेयायस्यकस्यचिदिति॥४२॥नभोमुद्रायाःस्वरूपमाह॥कपालेति॥कपालकुहरेकपालस्याभ्यन्तरेछिद्रेविपरीतगाविपर्यस्ताविपरीतंगतासतीप्रविष्टाजिह्वादृष्टिश्चभ्रुवोरन्तर्गतायदातदाखेचरीमुद्राभवति ॥ तथाचोक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ कपालकुहरेत्यादियथाश्लोकमेव ॥ ४३ ॥ एतन्मुद्राज्ञानस्यफलमाह ॥ नपीड्यतइति ॥ एतदपिस्फुटंतस्यामेव ॥ पीड्यतेनेत्यादियथाश्लोकमेव ॥४४॥ नभोमुद्रायाएवखेचरीनामनिर्वक्ति ॥ चित्तंचरतीति ॥ एतदपितस्यामेवोक्तम् ॥ चित्तमित्यादि यथाश्लोकमेव ॥ तेनस्मृतेतिविशेषः ॥ ४५ ॥ परंपरयाखेचरीमुद्रायामरणाभावहेतुतामाह ॥ यावद्बिंदुरिति ॥ बिंदुश्चरमोधातुः ॥ ४६ ॥ उड्डीयानंबंधंवक्तुमादौतन्नामनिर्वक्ति ॥ उड्डीनमिति ॥ महाखगोमहाप्राणः ॥ महत्त्वंदेहेंद्रियाधारकत्वम् ॥४७॥ तत्रउड्डीयानबंधमेवाह॥ जठरइति॥ पश्चिमंतानंहस्ताग्राभ्यां मध्येधृत्वाप्रसारितस्यपादद्वयस्यमध्यंयथाभवतितथाजठरेनाभेरूर्ध्वंचधारयेदितिय

कपालकुहरेजिह्वाप्रविष्टाविपरीतगा ॥ भ्रुवोरंतर्गतादृष्टिर्मुद्राभवतिखेचरी ॥ ४३ ॥ नपीड्यतेशरौघेणनचलिप्यतेकर्मणा ॥ बाध्यतेनसकालेनयोमुद्रांवेत्तिखेचरीम् ॥ ४४ ॥ चित्तंचरतिखेयस्माजिह्वाचरतिखेगता ॥ तेनैषाखेचरीनाममुद्रासिद्धैर्निषेविता ॥ ४५ ॥ यावद्बिंदुःस्थितोदेहेतावन्मृत्युभयं कुतः ॥ यावद्बद्धानभोमुद्रातावद्बिंदुर्नगच्छति ॥ ४६ ॥ उड्डीनंकुरुतेयस्मादहोरात्रंमहाखगः ॥ उड्डियानंततःप्रोक्तंतत्रबंधोविधीयते ॥ ४७ ॥ जठरे पश्चिमंतानंनाभेरूर्ध्वंचधारयेत् ॥ उड्डीयानोह्ययंबंधोमृत्योरपिभयंत्यजेत् ॥ ४८ ॥ बध्नातिहिशिराजालमधोगामिनभोजलम् ॥ एषजालंधरोबंधः कंठेदुःखौघनाशनः ॥ ४९ ॥ जालंधरेकृतेबंधेकंठसंकोचलक्षणे ॥ नपीयूषंपतत्यग्नौनचवायुःप्रधावति ॥१५०॥ पार्ष्णिभागेनसंपीड्ययोनिमाकुंचयेद्गुदम् ॥ अपानमूर्ध्वमाकृष्यमूलबंधोविधीयते ॥ ५१ ॥ अपानप्राणयोरैक्यंक्षयोमूत्रपुरीषयोः ॥ युवाभवतिवृद्धोपिसततंमूलबंधनात् ॥ ५२ ॥

देषउड्डीयानबंधः ॥ अस्माद्बंधान्मृत्योरपिभयंत्यजेत् ॥ तदेतदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ बद्धोयेनसुषुम्नायांप्राणस्तूड्डीयतेयतः ॥ तस्मादुड्डीयनाख्योयंयोगिभिःसमुदाहृतः ॥ उड्डीनंकुरुतेयस्मादविश्रांतंमहाखगः ॥ उड्डीयानंतदेवस्यात्तत्रबंधोभिधीयते ॥ उदरेपश्चिमंतानंनाभेरूर्ध्वंतुकारयेत् ॥ उड्डीयानोह्ययंबंधोमृत्युमातंगकेसरीति ॥ ४८ ॥ निर्वचनपूर्वकंजालंधरबंधमाह ॥ बध्नातीति ॥ बध्नातिधारयति ॥ शिराजालंनाडीसमूहम् ॥ नभोजलंशरीरांतर्गतच्छिद्रजलम् ॥ ४९ ॥ अस्यबंधस्यफलांतरमाह ॥ जालंधरइति ॥ कंठसंकोचलक्षणेकंठमाकुंच्यहृदयेस्थापनलक्षणेऽर्थाद्द्वयोःपीयूषममृतंललाटस्थचंद्रमंडलेस्थितम् ॥ अग्नौजाठरेप्रधावतिप्रकुप्यति ॥ तदेतदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ कंठमाकुंच्यहृदयेस्थापयेद्दृढमिच्छया॥ बंधोजालंधराख्योयममृताख्योपकारकः॥ बध्नातिहिशिराजालमधोगामिनभोजले ॥ ततोजालंधरोबंधःकंठेदुःखौघनाशनः॥जालंधरेकृतेबंधेकंठसंकोचलक्षणे॥नपीयूषंपतत्यग्नौनचवायुःप्रकुप्यतीति ॥१५०॥ मूलबंधस्वरूपमाह ॥ पार्ष्णिभागेनेति ॥ पार्ष्णिभागेनपादमूलभागेन ॥ आकुंचयेत्संकोचयेत् ॥ ५१ ॥ अस्यबंधस्यफलमाहापानेति ॥ सततंसर्वदामूलबंधनाद्धेतोरपानप्राणयोरैक्यादापोभवंतीत्यर्थः॥अपानप्राणयोरैक्येइतिक्वचित् ॥ तदेतदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम्॥पार्ष्णिभागेनसंपीड्ययोनिमाकुंचयेद्गुदम् ॥ अपानमूर्ध्वमाकृष्यमूलबंधोयमुच्यते॥अधोगतमपानंवैऊर्ध्वगंकुरुतेहठात् ॥ आकुंचनेनतंप्राहुर्मूलबंधंतुयोगिनः॥गुदंपाष्ण्यानुसं

पीडचवायुमाकुंचयेद्बलात ॥ वारंवारंतथाचोर्ध्वंसमायातिसमीरणः॥प्राणापानौनादबिंदूमूलबंधेनचैकताम् ॥ गत्वायोगस्यसंसिद्धिंगच्छतोनात्रसंशयः॥अपानप्राणयोरैक्यंक्षयोमूत्रपुरीषयोः॥ युवाभव
तिवृद्धोपिसततंमूलबंधनादिति ॥ ५२ ॥ नन्वात्मनःकूटस्थत्वाद्विकाराभावाद्योगेनांकिंक्रियतेतत्राह ॥ प्राणापानेति ॥ प्राणापानवशस्तदायत्तस्तदुपाधिरित्यर्थः ॥ वामदक्षिणमार्गेणइडापिंगलानाडी
द्वयेन ॥ अतएवचंचलःसन्स्थितिंनलभेन्नभजेत् ॥ अयमेववापाठः ॥ ५३ ॥ सदृष्टांतमाह ॥ गुणबद्धइति ॥ गुणेनरज्ज्वागुणकार्ययावारज्ज्वाबद्धइत्यर्थः ॥ गुणैःसत्त्वरजस्तमोभिस्तत्कार्यैर्वाकार्य
कारणसंघातैः ॥ ५४ ॥ अतोयोगविज्जीवस्यनिश्चलतयाऽवस्थानार्थंप्राणापानयोरैक्यंकरोतीत्याह ॥ अपानइति ॥ ५५ ॥ हकारेणेति ॥ हकारेणाकाशबीजेनबहिर्गच्छतीति ॥ यद्वाहकारेणपुरुष
बीजेनसकारेणप्रकृतिबीजेनपुनर्विशेत् ॥ पुंप्रकृत्यात्मकौहंसाविितिशारदातिलकवचनात् ॥ अतोहेतोर्हंसहंसेतिमंत्रंजीवःसर्वदाजपति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ हंसहंसेतिसदायःसर्वदेहेषुव्याप्तोवर्ततेयथाह्यग्निः
काष्ठेषुतिलेषुतैलमिवविदित्वानमृत्युमेतीति ॥ लैंगेचब्रह्मणोवचनम् ॥ःएवंव्याहृत्यविश्वात्मास्वरूपमकरोत्तदा ॥ वाराहमहमप्याशुहंसत्वंप्राप्तवान्सुराः॥ तदाप्रभृतिमामाहुर्हंसोहंसोविराडिति ॥ हंसहंसे

प्राणापानवशोजीवऊर्ध्वाधःपरिधावति ॥ वामदक्षिणमार्गेणचंचलोनास्थितिंलभेत् ॥ ५३ ॥ गुणबद्धोयथापक्षीगतोप्याकृष्यतेपुनः ॥ गुणैर्बद्धस्तथाजी
वःप्राणायामेनकृष्यते ॥ ५४ ॥ अपानःकर्षतिप्राणंप्राणोपानंचकर्षति ॥ ऊर्ध्वाधःसंस्थितावेतौसंयोजयतियोगवित् ॥ ५५ ॥ हकारेणबहिर्यातिसका
रेणविशेत्पुनः ॥ हंसहंसेत्यतोमंत्रंजीवोजपतिसर्वदा ॥ ५६ ॥ षट्शतानिदिवारात्रौसहस्राण्येकविंशतिः ॥ एतत्संख्यान्वितंमंत्रंजीवोजपतिसर्वदा ॥
॥ ५७ ॥ अजपानामगायत्रीयोगिनांमोक्षदायिनी ॥ अस्याःसंकल्पमात्रेणनरःपापैःप्रमुच्यते ॥ ५८ ॥ अंतरायाभवंतीहयोगिनोयोगहानिदाः ॥
श्रूयतेदूरगावार्तादूरस्थंदृश्यतेपुरः ॥ ५९ ॥ योजनानांशतंयातुंशक्तिःस्यान्निमिषार्धतः॥ अचिंतितानिशास्त्राणिकंठपाठीभवंतिहि ॥१६०॥ धारणाश
क्तिरत्युग्रामहाभारोलघुर्भवेत् ॥ क्षणंकृशःक्षणंस्थूलःक्षणमल्पःक्षणंमहान् ॥ ६१ ॥ परकायंप्रविशतितिरश्चांवेत्तिभाषितम् ॥ दिव्यगंधंतनौधत्तेदिव्यां
वाणींप्रवक्तिच ॥ ६२ ॥ प्रार्थ्यतेदिव्यकन्याभिर्दिव्यंधारयतेवपुः ॥ इत्यादयोंऽतरायाःस्युर्योगसांसिद्धिसूचकाः ॥ ६३ ॥

तियोब्रूयान्मांहंसःसभविष्यतीति ॥ भागवतेच ॥ हंसस्वरूप्यवदद्च्युतमात्मयोगमिति ॥ अस्यमंत्रस्यचऋष्यादयःश्रुतावेवोक्ताः ॥ तथाहि॥अस्यहंसऋषिरव्यक्तंछंदःपरमहंसोदेवताभवतीति॥५६॥
रात्रिदिनमध्येकियद्वारंजपतीतिपृच्छायामाह ॥ षट्शतानीति ॥ सर्वदादिवारात्रौचषट्शतान्येकविंशतिसहस्राणिचयासंख्याभवतिएतत्संख्यान्वितंषट्शताधिकैकविंशतिसहस्रसंख्यान्वितंमन्त्रंहं
सहंसेतिस्वरूपंजीवोजपतीत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ षट्संख्याहोरात्रयोरेकविंशतिसहस्राणिषट्शताधिकानिभवन्तीति ॥ अस्यायमर्थः ॥ मन्त्रजपसंख्यामाह ॥ षट्संख्याषष्टिघटिकात्मकोहि
दिवसःषोढाभिन्नःषट्संख्यातस्मिन्संवत्सराहोरात्राणांप्रतिघटिकंगणनयासंख्याषट्संख्याघटिकादशकेत्रिसहस्रंषट्शताधिकंभवतीत्यर्थः ॥ किंवहुनाअहोरात्रयोःअहनिरात्रौचएकविंशतिसहस्राणिष
ट्शतान्यधिकानिस्पष्टम् ॥ अतोनश्रुतिविरोधः ॥ ५७ ॥ अस्यमन्त्रस्यनामकथयति ॥ अजपेति ॥ ५८ ॥ योगंयुंजतोयोगिनोविघ्नरूपाःसिद्धयआयांतिताउपेक्ष्यब्रह्मण्येवमनोधेयमित्याहांतराया
इत्यारभ्ययत्प्राप्येत्यतःप्राक्तनेनग्रन्थेन ॥ अन्तरायानेवसंक्षेपतोदर्शयति श्रूयतइतिचतुर्भिः ॥ पुरोऽग्रतः ॥ ५९ ॥१६०॥ ६१ ॥ तिरश्चांपश्वादीनाम् ॥६२॥ दिव्यकन्याभिरप्सरोभिः ॥६३॥

क्षिप्यतेक्षोभ्यते ॥ अस्ययोगिनः ॥ इहभोगभूमौ ॥ तद्ब्रह्म ॥ तदेवमुमुक्षुभिःपद्यतेज्ञायतइतिपदम् ॥ ६४ ॥ तदेवपदंदर्शयन्योगफलमुपसंहराति ॥ यत्प्राप्येति ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ दयावार्धिःकृपासमुद्रः ॥ ६९ ॥ १७० ॥ काश्यामिति ॥ सदासर्वदा ॥ इहसंसारे ॥ सइतिपृथक्पदंवा ॥ अंतिमकालीनइत्यर्थः ॥ समोव्यावर्त्यमाह ॥ मुच्यतेनेहेति ॥ ॥७१॥ ननुयोगेनान्तेतनुंत्यजेत् ॥ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ॥ शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यस्थिरमासनमात्मनइत्यादिवचनाद्योगादेवकैवल्यंमन्यंतेतत्कथंकाश्यांदेहत्यागमात्रेणमुक्तिरित्याशंकायांतुष्यतुदुर्जन

यद्येभिरंतरायैर्नक्षिप्यतेऽस्येहमानसम् ॥ तदग्रेतत्समाप्नोतिपदंब्रह्मादिदुर्लभम् ॥ ६४ ॥ यत्प्राप्यनानिवर्तेतयत्प्राप्यनचशोचति ॥ तल्लभ्यतेषडंगेनयोगेनकलशोद्भव ॥ ६५ ॥ एकेनजन्मनायोगःकथमित्थंप्रसिध्यति ॥ ऋतेचयोगसंसिद्धेःकथंमुक्तिरिहाप्यते ॥ ६६ ॥ उभेएवहिनिर्वाणवर्त्मनीकिलकुंभज ॥ किंवाकाश्यांतनुत्यागःकिंवायोगोयमीदृशः ॥६७॥ चंचलेंद्रियवृत्तित्वात्कालिकल्मषजृंभणात् ॥ अल्पायुषांतथानॄणांक्वेहयोगमहोदयः ॥६८॥ अतएवहिजंतूनांमहोदयपदप्रदः ॥ सदैवसदयावार्धिःकाश्यांविश्वेश्वरःस्थितः ॥ ६९ ॥ काश्यांसुखेनकैवल्यंयथालभ्येतजंतुभिः ॥ योगयुक्त्याद्युपायैश्चनतथान्यत्रकुत्रचित् ॥ १७० ॥ काश्यांस्वदेहसंयोगःसम्यग्योगउदाहृतः ॥ मुच्यतेनेहयोगेनाक्षिप्रमन्येनकेनचित् ॥ ७१ ॥ विश्वेश्वरोविशालाक्षीद्युनदीकालभैरवः ॥ श्रीमान्ढुंढिर्दंडपाणिःषडंगोयोगएषवै ॥ ७२ ॥ एतत्षडंगंयोयोगंनित्यंकाश्यांनिषेवते ॥ संप्राप्ययोगनिद्रांसदीर्घाममृतमश्नुते ॥ ७३ ॥ ओंकारःकृत्तिवासाश्चकेदारश्चत्रिविष्टपः ॥ वीरेश्वरोथविश्वेशःषडंगोयमिहापरः ॥ ७४ ॥ पादोदकासिसंभेदज्ञानोदमणिकर्णिकाः ॥ षडंगोयंमहायोगोब्रह्मधर्मह्रदावपि ॥ ७५ ॥ षडंगसेवनादस्माद्वाराणस्यांनरोत्तम ॥ नजातुजायतेजंतुर्जननीजठरेपुनः ॥ ७६ ॥ गंगास्नानंमहामुद्रामहापातकनाशनी ॥ एतन्मुद्राकृताभ्यासोप्यमृतत्वमवाप्नुयात् ॥७७॥ काशीवीथिषुसंचारोमुद्राभवतिखेचरी॥खेचरोजायतेनूनंखेचर्यामुद्रयानया ॥७८॥

इतिन्यायेनसुखसाध्यमन्यमेवषडंगयोगंदर्शयाति ॥ विश्वेश्वरइति ॥ ७२ ॥ योगःसमाधिस्तद्रूपांनिद्रांबहिर्वृत्त्यभावसाम्यात्ताम् ॥ ७३ ॥ द्वितीयंषडंगंदर्शयाति ॥ ओंकारइति ॥ त्रिविष्टपस्त्रिलोचनः ॥ ७४ ॥ तृतीयषडंगमाह ॥ पादोदकेति ॥ पादोदकंवरणा ॥ संभेदःसंगमः ॥ ज्ञानोदंज्ञानवापी ॥ ब्रह्मधर्मह्रदौब्रह्महृदोब्रह्मनालंब्रह्मेश्वरसमीपेब्रह्मकुंण्डं[१] धर्मह्रदःपांचनदेधूतपापाशापेनधर्मस्यैवह्रदत्वात् ॥ ब्रह्मावर्तेतिपाठेआवर्तोपिह्रदविशेषोज्ञातव्यः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तथासुखसाध्याःअन्याएवमुद्रादर्शयाति ॥ गंगास्नानमिति ॥७७॥ काशीवीथिषुकाश्यामार्गेषु ॥ खेब्रह्म

---

[१] ब्रह्मकुण्डंदशाश्वमेधतीर्थस्थम् , ब्रह्मनालस्योपरिवर्तमानत्वात् । तत्रचतीर्थत्वाभावादितिचिन्त्यम् ।

णिचरतीतिखेचरोब्रह्मनिष्ठः ॥ कम्ब्रह्मखंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१॥ द्विविधंयोगमुपसंहराति ॥ इतियोगेइति ॥ समुद्रोमुद्रासहितः ॥८२॥८३॥ उत्तमंयोगंजीवब्रह्मणोरैक्यलक्ष
णम् ॥ ८४ ॥ कालंमरणकालम् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ आतिथ्येऽनेहसिअतिथिसमर्चनवेलायाम् ॥ कालंमरणसमयम् ॥ आयान्तमागच्छन्तम् ॥ ८७ ॥ त्रिकण्टकंकण्टकवत्कण्टकंसंसारानर्थदा
यीत्यर्थः ॥ ८८ ॥ १८९ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायामेकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ द्विचत्वारिंशकेऽध्यायेकाशीमाहात्म्यमिश्रिताः ॥ कालस्यवं

उड्डीयसर्वतोदेशाद्यानंवाराणसींप्रति ॥ उड्डीयानोमहाबंधएषमुक्त्यैप्रकल्पते ॥ ७९ ॥ जलस्यधारणंमूर्ध्निविश्वेशस्नानजन्मनः ॥ एषजालंधरोबंधः
समस्तसुरदुर्लभः ॥ १८० ॥ वृतोविघ्नशतेनापियन्नकाशींत्यजेत्सुधीः ॥ मूलबंधःस्मृतोह्येषदुःखमूलनिकृंतनः ॥ ८१ ॥ इतियोगःसमाख्यातोमयाते
द्विविधोमुने ॥ सषडंगःसमुद्रश्चमुक्तयेशंभुभाषितः ॥ ८२ ॥ यावन्नेंद्रियवैक्लव्यंयावद्व्याधिर्नबाधते ॥ यावत्कालविलंबोस्तितावद्योगरतोभवेत् ॥ ८३ ॥
उभयोर्योगयोर्मध्येकाशीयोगोयमुत्तमः ॥ काशीयोगंसमभ्यस्यप्राप्नुयाद्योगमुत्तमम् ॥ ८४ ॥ आधिव्याधिसहायिन्याजरयामृत्युलिंगया ॥ कालं
निकटतोज्ञात्वाकाशीनाथंसमाश्रयेत् ॥ ८५ ॥ काशीनाथंसमाश्रित्यकुतःकालभयंनृणाम् ॥ क्रुद्धोपिजीवद्धत्कालस्तच्चकाश्यांसुमंगलम् ॥ ८६ ॥
आतिथ्येनेहसियथाप्रतीक्षेतातिथिंकृती ॥ काश्यांकालंतथायांतंभाग्यवान्संप्रतीक्षते ॥ ८७ ॥ कलिःकालःकृतंकर्मत्रिकंटकमितीरितम् ॥ एतत्त्रयं
नप्रभवेदानंदवनवासिनाम् ॥८८॥ अन्यत्रातर्कितःकालःकलयिष्यत्यसंशयम् ॥ कालादभयमिच्छेच्चेत्ततःकाशींसमाश्रयेत् ॥ १८९ ॥ इतिश्रीस्कांदे
महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेयोगाख्याननामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४१ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ कथंनिकटतः
कालोज्ञायतेहरनंदन ॥ तानिचिह्नानिकतिचिद्ब्रूहिमेपरिपृच्छतः ॥ १ ॥ ॥ कुमारउवाच ॥ ॥ वदामिकालचिह्नानिजायंतेयानिदेहिनाम् ॥
मृत्योर्निकटमापन्नेमुनेतानिनिशामय ॥ २ ॥ याम्यनासापुटेयस्यवायुर्वातिदिवानिशम् ॥ अखंडमेवतस्यायुःक्षयत्यब्दत्रयेणहि ॥ ३ ॥ द्व्यहोरात्रं
त्र्यहोरात्रंरविर्वहतिसंततम् ॥ अब्दमेकंचतस्येहजीवनावधिरुच्यते ॥ ४ ॥ वहेन्नासापुटयुगेदशाहानिनिरंतरम् ॥ वातश्चेत्सहसंक्रांतिस्तयाजीवेद्दि
नत्रयम् ॥ ५ ॥ नासावर्त्मद्वयंहित्वामातरिश्वामुखाद्वहेत् ॥ शंसेद्दिनद्वयादर्वाक्प्रयाणंतस्यचाध्वनि ॥ ६ ॥ अकस्मादेवयत्कालेमृत्युःसन्निहितो
भवेत् ॥ चिंतनीयःप्रयत्नेनसकालोमृत्युभीरुणा ॥ ७ ॥ सूर्येसप्तमराशिस्थेजन्मर्क्षस्थेनिशाकरे ॥ पौष्णःसकालोद्रष्टव्योयदायाम्येरविर्वहेत् ॥ ८ ॥

चनोपायाउच्यन्तेतिसुखप्रदाः ॥ १ ॥ कालंनिकटतोज्ञात्वाकाशीनाथंसमाश्रयेदित्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ कथमिति ॥ कतिचित्कियंति ॥ १ ॥ २ ॥ याम्यनासापुटेदक्षिणनासाछिद्रे ॥
अखण्डंनिश्छिद्रम् ॥ ३ ॥ रविर्दक्षिणनाडी ॥ तस्यांवायुर्वहतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ कथंभूतोवातः ॥ सहसंक्रांतिःसम्यक्क्रांतिःसंक्रातिरुत्क्रांतिरित्यर्थः ॥ तयासहवर्तमानः ॥ तयासंक्रांत्या ॥ तदे
तिवापाठः ॥५॥ नासेति ॥ मुखान्मुखद्वारा ॥ अध्वनियममार्गे ॥ ६ ॥ एतदेवस्पष्टयति ॥ अकस्मादिति ॥ ७ ॥ सूर्यइतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ पौष्णःसूर्यदेवताकः ॥ याम्येदक्षिणनासापुटे ॥

रविर्वायुः ॥ ८ ॥ तस्मिन्नेवपौष्णकालएव ॥ अरूपंरूपांतरमुक्तम् ॥ ९ ॥ यस्येति ॥ बीजंशुक्रम् ॥ मलंपुरीषम् ॥ मूत्रमेतात्रितयंवा ॥ इहसंसारे ॥ सहेतिपाठेअत्यव्यवहितसमयइत्यर्थः ॥१०॥
इंद्रेति॥प्रसृमरमितस्ततोगमनशीलम् ॥ ११ ॥ व्यभ्रेइति ॥ फूत्कृत्यफूत्कारशब्दंकृत्वेतिपूर्वेणान्वयः ॥ पूत्कृत्येतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अरुंधतीमितिश्लोकंस्वयमेवव्याचष्टे ॥
अरुंधतीभवेदिति ॥ १४ ॥ वेत्तीति ॥ अकस्माच्चक्षुर्दोषज्वरादिकंविनेत्यर्थः ॥ १५ ॥ षण्मासेति ॥ षण्मासान्मृत्युर्यस्यतस्यमर्त्यस्यकंठश्चओष्ठश्चरसनाजिह्वाचरदादन्ताश्चतालुपंचमाए

अकस्माद्वीक्षतेयस्तुपुरुषंकृष्णपिंगलम् ॥ तस्मिन्नेवक्षणेऽरूपंसजीवेद्वत्सरद्वयम् ॥ ९ ॥ यस्यबीजंमलंमूत्रंक्षुतंमूत्रंमलंतुवा ॥ इहैकदापतेद्यस्यअब्दं
तस्यायुरिष्यते ॥ १० ॥ इंद्रनीलनिभंव्योम्निनागवृंदंयईक्षते ॥ इतस्ततःप्रसृमरंषण्मासंनसजीवति ॥११॥ व्यभ्रेह्निवारिपूर्णास्यःपृष्ठीकृत्यदिवाकरम् ॥
फूत्कृत्याश्विंद्रचापंनपश्येत्षण्मासजीवितः ॥ १२ ॥ अरुंधतींध्रुवंचैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच ॥ आसन्नमृत्युर्नोपश्येच्चतुर्थंमातृमंडलम् ॥१३॥ अरुंधती
भवेज्जिह्वाध्रुवोनासाग्रमुच्यते ॥ विष्णोःपदानिभ्रूमध्येनेत्रयोर्मातृमंडलम् ॥ १४ ॥ वेत्तिनीलादिवर्णस्यकटम्लादिरसस्यहि ॥ अकस्मादन्यथाभावं
षण्मासेनसमृत्युभाक् ॥१५॥ षण्मासमृत्योर्मर्त्यस्यकंठोष्ठरसनारदाः ॥ शुष्यंतिसततंतद्वद्विच्छायास्तालुपंचमाः ॥१६॥ रेतःकरजनेत्रांतानीलिमानं
भजंतिचेत् ॥ तर्हिकीनाशनगरींषष्ठेमासिव्रजेन्नरः ॥ १७ ॥ संप्रवृत्तेनिधुवनेमध्येंतेक्षौतिचेन्नरः ॥ निश्चितंपंचमेमासिधर्मराजातिथिर्भवेत् ॥ १८ ॥
द्रुतमारुह्यशरठस्त्रिवर्णोयस्यमस्तके ॥ प्रयातियातितस्यायुःषण्मासेनपरिक्षयम् ॥ १९ ॥ सुस्नातस्यापियस्याशुहृदयंपरिशुष्यति ॥ चरणौचकरौ
वापित्रिमासंतस्यजीवितम् ॥ २० ॥ प्रतिबिंबंभवेद्यस्यपदखंडपदाकृति ॥ पांसौवाकर्दमेवापिपंचमासान्सजीवति ॥ २१ ॥ छायाप्रकंपतेयस्यदेहबंधे
पिनिश्चले ॥ कृतांतदूताबध्नंतिचतुर्थेमासितंनरम् ॥ २२ ॥ निजस्यप्रतिबिंबस्यनीराज्यमुकुरादिषु ॥ उत्तमांगंनयःपश्येत्समासेनविनश्यति ॥ २३ ॥
मतिर्भ्रश्येत्स्खलेद्वाणीधनुरैंद्रंनिरीक्षते ॥ रात्रौचंद्रद्वयंचापिदिवाद्वौचदिवाकरौ ॥ २४ ॥ दिवाचतारकाचक्रंरात्रौव्योमवितारकम् ॥ युगपच्चचतुर्दि
क्षुशाक्रंकोदंडमंडलम् ॥ २५ ॥

तेशुष्यंतितद्वत्तथाविच्छायाश्चभवन्तीत्यर्थः ॥ १६ ॥ रेतइति ॥ कीनाशोऽत्रयमः ॥ १७ ॥ संप्रवृत्तइति ॥ निधुवनेमैथुने ॥ क्षौतिक्षुतंकरोति ॥ १८ ॥ द्रुतमिति ॥ सरठः
कृकलासः ॥ त्रयोनीलरक्तपीतवर्णायस्यसत्रिवर्णः ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रतिबिम्बमिति ॥ खण्डपदाकृतिअर्द्धादिचरणाकारम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ निजस्येति ॥ नीराज्यमुकुरादिषु
दृष्टिप्रतिबन्धकरहितजलघृतदर्पणादिषु ॥ २३ ॥ मतिरितिश्लोकत्रयंवाक्यम् ॥ २४ ॥ तारकमित्यनेनएकस्यद्वयोर्वादर्शनेनास्तिदोषइतिध्वनितम् ॥ शाक्रमिन्द्रसम्बन्धिकोदंडमंडलं

धनुःसमूहः ॥ २५ ॥ गंधर्वनगरालयमाकाशेऽकस्माद्दृश्यमानंनगराकारमाश्रयम् ॥ पंचत्वहेतवोमृत्युहेतवः ॥ हेतवेइतिक्वचित् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रोह्यतइतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ प्रोह्यतेपृष्ठादौस्थापयित्वानीयते ॥ गोमायुःशृगालः ॥ ३० ॥ करभैरुष्ट्रैः ॥ कीशैर्वानरैः ॥ श्येनैःशीचानइतिप्रसिद्धैःपक्षिविशेषैः ॥ अश्वतरैर्गर्दभैः ॥ ३१ ॥ गंधेति ॥ शोणैरक्तवर्णैः ॥ अनितिजीवतीत्यर्थः ॥ अहोइत्यगस्त्यसंबोधनम् ॥ ३२ ॥ पांस्विति ॥ वल्मीकंवामलूरम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ स्वमौलाविति ॥ स्वप्नगःस्वप्नभूमिष्ठः ॥ स्वप्नतइतिपाठेस्वप्नइत्यर्थः ॥ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कालीति ॥ बध्नीयादालिंगेत् ॥ शमनोषितांयमेनाधिष्ठिताम् ॥ ३७ ॥ नरइति ॥ स्वपन्स्वप्नंपश्यन्सन् ॥ ३८ ॥ कृपणइति ॥ वदान्यउदारोदातेतियावत् ॥ प्रकृतेर्विकृतिः

भूरुहेभूधराग्रेचगंधर्वनगरालयम् ॥ दिवापिशाचनृत्यंचएतेपंचत्वहेतवः ॥२६॥ सर्वेष्वेतेषुचिह्नेषुयद्येकमपिवीक्षते ॥ तदामासावधिंमृत्युःप्रतीक्षेतनचाधिकम् ॥ २७ ॥ करावरुद्धश्रवणःशृणोतिनयदाध्वनिम् ॥ स्थूलःकृशःकृशःस्थूलस्तदामासान्निवर्तते ॥ २८ ॥ यःपश्येदात्मनश्छायांदक्षिणाशासमाश्रिताम् ॥ दिनानिपंचजीवित्वापंचत्वमुपयातिसः ॥ २९ ॥ प्रोह्यतेभक्ष्यतेवापिपिशाचासुरवायसैः ॥ भूतैःप्रेतैःश्वभिर्गृध्रैर्गोमायुखरसूकरैः ॥ ३० ॥ रासभैःकरभैःकीशैःश्येनैरश्वतरैर्वृकैः ॥ स्वप्नेसजीवितंत्यक्त्वावर्षांतेयममीक्षते ॥ ३१ ॥ गंधपुष्पांशुकैःशोणैःस्वांतनुंभूषितांनरः ॥ यःपश्येत्स्वप्नसमयेसोऽष्टौमासाननित्यहो ॥ ३२ ॥ पांसुराशिंचवल्मीकंयूपदंडमथापिवा ॥ योधिरोहातिवैस्वप्नेसषष्ठेमासिनश्यति ॥ ३३ ॥ रासभारूढमात्मानंतैलाभ्यक्तंचमुंडितम् ॥ नीयमानंयमाशांयःस्वप्नेपश्येत्स्वपूर्वजान् ॥ ३४ ॥ स्वमौलौस्वतनौवापियःपश्येत्स्वप्नगोनरः ॥ तृणानिशुष्ककाष्ठानिषष्ठेमासिनतिष्ठति ॥ ३५ ॥ लोहदंडधरंकृष्णंपुरुषंकृष्णवाससम् ॥ स्वयंयोग्रेस्थितंपश्येत्सत्रीन्मासान्नलंघयेत् ॥ ३६ ॥ कालीकुमारीयंस्वप्नेबध्नीयाद्बाहुपाशकैः ॥ समासेनसमीक्षेतनगरींशमनोषिताम् ॥ ३७ ॥ नरोयोवानरारूढोयायात्प्राचींदिशंस्वपन् ॥ दिनैःसपंचभिरेवपश्येत्संयमिनींपुरीम् ॥३८॥ कृपणोपिवदान्यःस्याद्वदान्यःकृपणोयदि ॥ प्रकृतेर्विकृतिश्चेत्स्यात्तदापंचत्वमृच्छति ॥३९॥ एतानिकालचिह्नानिसंत्यन्यानिबहून्यपि ॥ ज्ञात्वाभ्यसेन्नरोयोगमथवाकाशिकांश्रयेत् ॥ ४० ॥ नकालवंचनोपायंमुनेन्यमवयाम्यहम् ॥ विनामृत्युंजयंकाशीनाथंगर्भावरोधकम् ॥ ४१ ॥ तावद्गर्जंतिपापानितावद्गर्जेद्यमोनृपः ॥ यावद्विश्वेशशरणंनरोननिरतोव्रजेत् ॥ ४२ ॥ प्राप्तविश्वेश्वरावासःपीतोत्तरवहापयाः ॥ स्पृष्टविश्वेशसल्लिंगःकस्ययातिनवंद्यताम् ॥ ४३ ॥ करिष्येत्कुपितःकालःकिंकाशीवासिनांनृणाम् ॥ कालेशिवःस्वयंकर्णेयत्रमंत्रोपदेशकः ॥ ४४ ॥

स्वभावस्यत्यागइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ कालचिह्नान्युपसंहरन्कालवंचनोपायेद्वगतीआह ॥ एतानीति ॥ ४० ॥ तत्राप्यंतिमगतेःश्रेष्ठत्वमाह ॥ नकालेति ॥ ४१ ॥ श्रेष्ठत्वमेवदर्शयाति ॥ तावदिति ॥ विश्वेशमेवशरणंरक्षितारंविश्वेशस्यशरणमावासमविमुक्तमितियावदितिवा ॥ निरतोनितरांरतः ॥ नियतइतिवापाठः ॥ ४२ ॥ प्राप्तेति ॥ पीतमुत्तरवहायागंगायाःपयोयेनसपीतोत्तरवहापयाः ॥ वंद्यतांदेवादीनामितिशेषः ॥ कस्येतिपाठेकस्यदेवादेर्वंद्यतांनायातिअपितुसर्वस्येत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ननुस्वाधिकारोल्लंघनेनकालोऽरिष्टंकरिष्यतिनेत्याह ॥ करिष्येदिति ॥ यद्वा ननुकाल

एवभजनीयोमारकत्वात्तत्राह ॥ करिष्येदिति ॥ करिष्येत्करिष्यति ॥ कालेमरणाव्यवहितसमये ॥ ४४ ॥ सानुभवंप्रकृतंसारमुपसंहरति यथेतिद्वाभ्याम् ॥ ४५ ॥ सर्वंपुत्रकलत्रादि ॥ फल्गुरूप
मनिर्वचनीयरूपंतुच्छरूपंवा ॥ ४६ ॥ अहोभाग्यंलोकानामित्यनुक्रोशति ॥ अन्यानीति ॥ लक्ष्माणिचिह्नानि ॥ लक्षाणीतिवापाठः ॥ एवमग्रेपि ॥ ४७ ॥ जराकृतान्दोषानाह पराभूतइति
त्रिभिः ॥ हृतंतारुण्यमेवमाणिक्यंयस्यसः ॥ ४८ ॥ रहःसंबंधवस्तुदूरेप्रेमापिमुंचतीत्यर्थः ॥ ४९ ॥ एतदेवसोत्प्रेक्षंप्रपंचयति ॥ आश्लिष्टमिति ॥ ५० ॥ जरानिंदामुपसंहरति ॥ नजरेति ॥ ५१ ॥
ननुतर्ह्यन्यत्रस्थित्वैवकालजयःकर्तव्यस्तत्राह ॥ नजीयतइति ॥ चिरेणदेहत्यागपर्यंतेन ॥ अचिरेणेतिपदच्छेदेकाशीवासान्मरणपर्यंतादित्यर्थः ॥ ५२ ॥ ननुतर्हिसर्वोपिलोकःकिमितिवार्धकेकाश्यां

यथाप्रयातिशिशुताकौमारंचयथागतम् ॥ सत्वरंगत्वरंतद्वद्यौवनंचापिवार्धकम् ॥ ४५ ॥ यावन्नहिजराक्रांतिर्यावन्नेंद्रियवैक्लवम् ॥ तावत्सर्वंफल्गुरूपं
हित्वाकाशींश्रयेत्सुधीः ॥ ४६ ॥ अन्यानिकाललक्ष्माणितिष्ठंतुकलशोद्भव ॥ जरैवप्रथमंलक्ष्मचित्रंतत्रापिभीर्नहि ॥ ४७ ॥ पराभूतोहिजरयासर्वैश्चप
रिभूयते ॥ हृततारुण्यमाणिक्योधनहीनःपुमानिव ॥ ४८ ॥ सुतावाक्यंनकुर्वंतिपत्नीप्रेमापिमुंचति ॥ बांधवानैवमन्यंतेजरसाश्लेषितंनरम् ॥ ४९ ॥
आश्लिष्टंजरयादृष्ट्वापरयोषिद्विशंकिता ॥ भवेत्पराङ्मुखीनित्यंप्रणयिन्यापिकामिनी ॥ ५० ॥ नजरासदृशोव्याधिर्नदुःखंजरयासमम् ॥ कारयित्र्यपमा
नस्यजरैवमरणंनृणाम् ॥ ५१ ॥ नजीयतेतथाकालस्तपसायोगयुक्तिभिः ॥ यथाचिरेणकालेनकाशीवासाद्विजीयते ॥ ५२ ॥ विनायज्ञैर्विनादानैर्वि
नाव्रतजपादिभिः ॥ विनातिपुण्यसंभारैःकःकाशींप्राप्तुमीहते ॥ ५३ ॥ काशीप्राप्तिरयंयोगःकाशीप्राप्तिरिदंतपः ॥ काशीप्राप्तिरिदंदानंकाशीप्राप्तिःशि
वैकता ॥ ५४ ॥ कःकलिःकोथवाकालःकाजराकिंचदुष्कृतम् ॥ कारुजःकैंतरायावाश्रितावाराणसीयदि ॥ ५५ ॥ कलिस्तानेवबाधेतकालस्तांश्च
जिघांसति ॥ ५६॥ एनांसितांश्चबाधंतेयेनकाशींसमाश्रिताः ॥ काशीसमाश्रितायैश्चयैश्चविश्वेश्वरोर्चितः ॥ तारकंज्ञानमासाद्यतेमुक्ताःकर्मपाशतः ॥
॥ ५७ ॥ धनिनोनतथासौख्यंप्राप्नुवंतिनराःक्वचित् ॥ यथानिधनतःकाश्यांलभंतेसुखमव्ययम् ॥ ५८ ॥ वरंकाशीसमावासीनासीनोद्युसदांपदम् ॥
दुःखांतंलभतेपूर्वःसुखांतंलभतेपरः ॥ ५९ ॥

नायातितत्राह ॥ विनायज्ञैरिति ॥ ५३ ॥ अतोमहताप्रयत्नेनकाश्यांमरणमेवसंपादनीयमित्याह ॥ काशीप्राप्तिरिति ॥ योगादीनांयत्फलंतद्दातृत्वात्काशीप्राप्तेःकाश्यांमरणमेवयोगादिरित्यर्थः ॥
॥ ५४ ॥ ननुकाश्यामाश्रितायामपिकलिप्रभृतयोविघ्नान्करिष्यंतिनेत्याह ॥ कःकलिरिति ॥ यदिवाराणसीश्रितामरणावध्याश्रितातदाकालादयःकेवराकाइत्यर्थः ॥ ५५ ॥ एतदेवाह ॥
कलिस्तानिति ॥ ५६ ॥ नकेवलंकाश्याश्रितानांकलिकालादीनांबाधाद्यभावमात्रंकिंतुमोक्षोपितेषांसुलभएवेत्याह ॥ काशीति ॥ ५७ ॥ इतोपिहेतोःकाशीसमाश्रयणीयेत्याह धनिनइतिद्वा
भ्याम् ॥ ५८ ॥ वरमिति ॥ काश्यांसम्यग्यथाशास्त्रमावासःस्थितिर्यस्यास्तिसनरश्रेष्ठः ॥ वरमित्ययंश्रेष्ठवाची ॥ द्युसदांदेवानांपदंस्वर्गमासीनआश्रितोयःसनरोनवरमित्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥

पूर्वः काशीसमावासीयः सदुःखांतंमोक्षंलभते॥परोद्युसदांपदमासीनोयःससुखस्यांतंनाशंलभते ॥ ५९ ॥ विश्वनाथस्यापिकाशीपरमानंदजनिकाकिमुतान्येषामित्याह ॥ स्थितोपीति ॥ ६० ॥ ॥
इतिश्रीरामानंद०का०द्विचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ त्रिचत्वारिंशकेऽध्यायेनानाश्चर्यसुधालये ॥ दिवोदासस्यभूजानेःप्रतापस्तावदुच्यते ॥१॥ स्थितोपिभगवानीशोमंदरंचारुकंदरम् ॥ काशीं
विनारतिंनापदिवोदासनृपोषितामित्यनंतरश्लोकेमंदरेत्यभावाद्दिवोदासंनृपतिंच्यावयित्वाभगवान्काश्यामगादित्यर्थाद्दुक्तंतत्रपृच्छति ॥ दिवोदासमिति ॥ सार्धश्लोकंवाक्यम् ॥ भगोहेपूज्य ॥ १ ॥
तत्रप्रथमतोभगवतोमंदरगमनेकारणमाहमंदरमितिश्लोकेन ॥ तस्यशाकद्वीपस्थस्य ॥ २ ॥ नकेवलंभगवानेवगतवानपितुसर्वेदेवाइत्याह ॥ गतइति ॥ गिरिसुंदरंपर्वतेषुमध्येमनोहरम् ॥ चारुकंदर
मितिक्वचित् ॥ ३ ॥ एतदेवप्रपंचयति क्षेत्राणीतित्रिभिः ॥ इहकाश्यांकाशीतोऽन्यत्रक्षितेरपिक्षेत्राणि ॥ सर्वत्रात्रक्षितिशब्दोजंबूद्वीपविषयः ॥४॥ ५ ॥ सूरःसूर्यः ॥ अरमत्यर्थम् ॥ निर्जरादेवाः ॥

स्थितोपिभगवानीशोमंदरंचारुकंदरम् ॥ काशींविनारतिंनाऽऽपदिवोदासनृपोषिताम् ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां
चतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धे कालवंचनोपायोनामद्विचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ दिवोदासंनरपतिंकथंदेवस्त्रिलोचनः ॥ काशींसं
त्याजयामासकथमागाच्चमंदरात् ॥ एतदाख्यानमाख्याहिश्रोतॄणांप्रमुदेभगोः ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मंदरंगतवान्देवोब्रह्मणोवाक्यगौरवात् ॥
तपसातस्यसंतुष्टोमंदरस्यैवभूभृतः ॥ २ ॥ गतेविश्वेश्वरेदेवेमंदरंगिरिसुंदरम् ॥ गिरिशेनसमंजग्मुरपिसर्वेदिवौकसः ॥ ३ ॥ क्षेत्राणिवैष्णवानीहत्यक्त्वा
विष्णुरपिक्षितेः ॥ प्रयातोमंदरंयत्रदेवदेवउमाधवः ॥ ४ ॥ स्थानानिगाणपत्यानिगणेशोपिततोव्रजत् ॥ हित्वाहमपिविप्रेंद्रगतवान्मंदरंप्रति ॥ ५ ॥
सूरःसौराणिसंत्यज्यगतश्चायतनादरम् ॥ स्वंस्वंस्थानंक्षितौत्यक्त्वाययुरन्येपिनिर्जराः ॥ ६ ॥ गतेषुदेवसंघेषुपृथिव्याःपृथिवीपतिः ॥ चकारराज्यंनिर्द्वंद्वं
दिवोदासःप्रतापवान् ॥ ७ ॥ विधायराजधानींसवाराणस्यांसुनिश्चलाम् ॥ एधांचक्रेमहाबुद्धिःप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ ८ ॥ सूर्यवत्सप्रतपिताद्दुर्हृदांहृ
दिनेत्रयोः ॥ सोमवत्सुहृदामासीन्मानसेषुस्वकेष्वऽपि ॥ ९ ॥ अखंडमाखंडलवत्कोदंडंकलयन्रणे ॥ पलायमानैरालोकिशत्रुसैन्यबलाहकैः ॥ १० ॥
सधर्मराजवज्जातोधर्माधर्मविवेचकः ॥ अदंड्यान्मण्डयन्राजादंड्यांश्चपरिदंडयन् ॥ ११ ॥ धनंजयइवाधाक्षीत्परारण्यान्यनेकशः ॥ पाशीवपाशयां
चक्रेवैरिचक्रंविदूरगः ॥ १२ ॥

आयतनात्स्वस्थानात् ॥ परमितिपाठेपरंमंदरंविश्वेश्वरंवा ॥६॥ ततश्चगतेष्विति ॥७॥ सुनिश्चलांसुस्थिराम् ॥ सुनिश्चलमितिपाठेक्रियाविशेषणम् ॥ धर्मेणपालयन्प्रजाःएधांचक्रेवर्धयामास ॥ ८ ॥
सूर्यादीनांदशलोकपालानांसाधर्म्यमाह सूर्यवदितिषड्भिः ॥ प्रतपिताप्रकृष्टतापकर्ता॥ततापसूर्यइवसइतिक्वचित्पाठः ॥९॥ अखंडमिति ॥ सराजाशत्रुसैन्यान्येवबलाहकामेघाःवृष्टिवच्छरप्रक्षेपकास्तै
रालोकिदृष्टः ॥ कथंभूतैः ॥ पलायमानैःपलायनंकुर्वद्भिः ॥ किंकुर्वन्नदृष्टः ॥ अखंडंसमग्रमवैकल्यंवायथास्यात् लीलयेत्येतत् ॥ तथाकोदंडंधनुःकलयंष्टंकारयन्विस्फूर्जयन्नित्यर्थः ॥ कीदृशंधनुः ॥
आखंडलवत्इंद्रधनुरिवेत्यर्थः ॥१०॥ सइति ॥ सराजाधर्मराजवज्जातइत्यन्वयः ॥११॥ धनंजयोऽग्निः॥अधाक्षीद्ददाह ॥ परेशत्रवएवारण्यानिपरारण्यानि ॥ पाशीवरुणः॥पाशयांचक्रेबबंध॥विदूरगे

ऽतिदूरस्थोपि ॥ १२ ॥ पुण्यजनाधार्मिकाजनास्तेषामधीशःश्रेष्ठः ॥ पक्षांतरेपुण्यजनाराक्षसास्तेषामधीशोनिर्ऋतिः ॥ रिपवोराक्षसास्तेषांवर्धनश्छेदकः ॥ वृधुच्छेदनइतिधातुः ॥ पक्षांतरेऽरिप्विति
वाछेदः॥ तेषांवर्धनोवृद्धिकारकः ॥ श्लेषालंकारोयम्॥जगत्प्राणोवायुस्तत्समानः ॥ तत्रहेतुर्जगत्प्राणनतत्परइति ॥ वायुरपितथा ॥१३॥ राजराजःकुबेरः॥प्रैक्षिष्टदृष्टः ॥१४॥१५॥ अन्येभ्योदेवेभ्य
आधिक्यमाह ॥ असाध्योऽजेयः॥साध्यानांदेवानाम् ॥ वसुभ्योदेवेभ्यः ॥ वसुनाधनेन ॥ विग्रहधरःसंग्रामकर्ता॥अनिष्टकरणेनिवारकइत्यर्थः॥ शरीरधरइतिवा ॥ दस्रतोऽश्वनीकुमाराभ्याम् ॥ अजस्र
रूपभाकअधिकरूपभागित्यर्थः ॥ दस्रयोश्वस्वरूपभागितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ १६ ॥१७॥ निजगीतिभिःस्वकीयैर्गीतैः ॥ स्वर्गसोदरंस्वर्गसमानम् ॥ १८ ॥ नागबलीयसोगजेभ्यःसर्पेभ्योवाबलि
ष्ठस्य ॥ दनुजादनोःपुत्रादानवाइत्यर्थः ॥ १९ ॥ गुह्यचरारहस्यकार्येषुचराः ॥ गुह्यतराइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ गुह्यकादेवयोनिविशेषाः॥समिति॥ हेराजन्वयमसुराःस्ववैभवैस्त्वांसंसेविष्यामइतियंप्रो

सोभूत्पुण्यजनाधीशोरिपुराक्षसवर्धनः ॥ जगत्प्राणसमानश्चजगत्प्राणनतत्परः ॥१३॥ राजराजःसएवाभूत्सर्वेषांधनदःसताम् ॥ सएवरुद्रमूर्तिश्चप्रैक्षिष्ट
रिपुभीरणे ॥ १४ ॥ विश्वेषांसहिदेवानांतपसारूपधृग्यतः ॥ विश्वेदेवास्ततस्तंतुस्तुवंतिचभजंतिच ॥ १५ ॥ असाध्यःसहिसाध्यानांवसुभ्योवसुना
धिकः ॥ ग्रहाणांविग्रहधरोदस्रतोऽजस्ररूपभाक् ॥ १६ ॥ मरुद्गणानगणयंस्तुषितांस्तोषयन्गुणैः ॥ सर्वविद्याधरोयस्तुसर्वविद्याधरेष्वपि ॥ १७ ॥
अगर्वानेवगंधर्वान्यश्चक्रेनिजगीतिभिः ॥ ररक्षुर्यक्षरक्षांसितद्दुर्गंस्वर्गसोदरम् ॥ १८ ॥ नागानागांसिचक्रुश्चतस्यनागबलीयसः ॥ दनुजामनुजाकारं
कृत्वातंचसिषेविरे ॥ १९ ॥ जातागुह्यचरायस्यगुह्यकाःपरितोनृषु ॥ संसेविष्यामहेराजन्नसुरास्त्वांस्ववैभवैः ॥ २० ॥ वयंयतस्त्वद्विषयेसुरावासोऽ
पिदुर्लभः ॥ अशिक्षयत्क्षितिपतेरिहयस्यतुरंगमान् ॥ आशुगश्चाशुगामित्वंपावमानेपथिस्थितः ॥ २१ ॥ अगजान्यस्यतुगजान्नगवर्ष्मसुवर्ष्मणः ॥
अजस्रदानिनोदृष्ट्वाभवन्नन्येपिदानिनः ॥ २२ ॥ सदोजिरेचबोद्धारोयोद्धारश्चरणाजिरे ॥ नयस्यशास्त्रैर्विजितानशस्त्रैःकेनचित्क्वचित् ॥ २३ ॥
ननेत्रविषयेजाताविषयेयस्यभूभृतः ॥ सदानष्टपदाद्वेष्यास्तदाऽनष्टपदाःप्रजाः ॥ २४ ॥ कलावानेकएवास्तित्रिदिवेपिदिवौकसाम् ॥ तस्यक्षोणिभृतः
क्षोण्यांजनाःसर्वेकलालयाः ॥ २५ ॥

चुरितिशेषः ॥ २० ॥ स्वर्गंविहायात्रस्थित्वाकिमितिमांसेविष्यथतत्राह ॥ यतइति ॥ यतस्त्वद्राष्ट्रेसुराणामप्यावासःस्थितिर्दुर्लभाकुतस्तत्रास्माकामितिभावः ॥ आशुगोवायुःपावमानेपथिअश्वग
तिशिक्षारूपेशास्त्रेपावमानेवायुमार्गेस्थितोपीतिवा ॥ २१ ॥ अगजान्पर्वतजान् ॥ नविद्यन्तेप्रातिपक्षभूतागजायेषांतानितिवा ॥ नगवर्ष्मसुवर्ष्मणः पर्वतदेहेभ्योपिशोभनदेहान्स्थूलदेहानित्यर्थः ॥
अजस्रदानिनेोनिरन्तरमदस्राविणः ॥ २२ ॥ बोद्धारोविचारकाः ॥ यस्यसदोजिरेसभांगणेरणांगणेचबोद्धारोयोद्धारश्चशास्त्रैःशस्त्रैश्चयथासंख्यंनकेनचित्कुत्रापिनविजिताइत्यर्थः ॥ २३ ॥
ननेत्रेति ॥ यस्यभूभृतोविषयेराज्येसदासर्वदानष्टपदानष्टाश्रयानष्टत्राणावाकेनाचिद्द्वेष्याश्चप्रजाश्चक्षुर्गोचरेनजाताःकिन्तुतदातस्मिन्राजनिअनष्टपदाअद्वेष्याएवप्रजाजाताः ॥ २४ ॥ कलावांश्चन्द्रः ॥

---

१ वर्ष्मदेहप्रमाणयोरित्यमरः । पर्वतोपमस्थूलदेहानित्यर्थः ।

कलालयाश्चतुःषष्टिकलाश्रयाः ॥ २५ ॥ सांगोपांगाःअंगानिमुख्यावयवाउपांगानिचतदवयवास्तत्सहिताः ॥ पक्षांतरेसांगोपांगाःसमग्राः ॥२६॥ उपवर्ततेऽस्मिन्नित्युपवर्तनंराज्यंतस्मिन् ॥ २७ ॥
आकर्णिश्रुतः ॥ दृष्टस्यकावार्तेतिभावः ॥ २८ ॥ अनवग्रहाःवृष्टिप्रतिघातशून्याः ॥ २९ ॥ ३० ॥ सदंशुकाःसंतोंऽशवःकांतयोयेषांतेतथा ॥ प्रतिदिनंसर्वदा ॥ प्रतिगृहमितिवापाठः ॥ ३१ ॥
यथास्वर्भूःसदप्सराःसत्योप्सरसोयस्यांसातथातत्पुरीअपिकिंसदप्सराःअपितुताभ्योप्यधिकसदप्सरोभिर्मंडितेत्यर्थः ॥ पद्माकरालक्ष्म्यालयाः ॥ पक्षांतरेपद्माकरास्तडागाः ॥ ३२ ॥ नविद्यंतेई
तयोऽतिवृष्ट्यनावृष्टिशलभमूषकशुकस्वचक्रप्रतिकूलराजलक्षणायेषुतेग्रामास्तथा ॥ धनदाधनदातारः ॥ नाकेस्वर्गे ॥ अलकापतिःकुबेरः ॥ सर्वत्रायंशब्दश्लेषालंकारः ॥ ३३ ॥ प्रस्तुतमाह ॥

एकएवहिकामोस्तिस्वर्गेसोप्यंगवर्जितः ॥ सांगोपांगाश्चसर्वेषांसर्वेकामाहितद्भुवि ॥२६॥ तस्योपवर्तनेप्येकोनश्रुतोगोत्रभित्क्वचित् ॥ स्वर्गेस्वर्गसदामी
शोगोत्रभित्परिकीर्तितः ॥ २७ ॥ क्षयीचतस्यविषयेकोप्याकर्णिनकेनाचित् ॥ त्रिविष्टपेक्षपानाथःपक्षेपक्षेक्षयीष्यते ॥ २८ ॥ नाकेनवग्रहाःसंतिदेशा
स्तस्याऽनवग्रहाः ॥ २९ ॥ हिरण्यगर्भःस्वर्लोकेप्येकएवप्रकाशते ॥ हिरण्यगर्भाःसर्वेषांतत्पौराणामिहालयाः ॥ ३० ॥ सप्ताश्वएकःस्वर्लोकेनितरां
भासतेंऽशुमान् ॥ सदंशुकाःप्रतिदिनंबह्वश्चास्तत्पुरौकसः ॥ ३१ ॥ सदप्सरायथास्वर्भूस्तत्पुर्यपिसदप्सराः ॥ एकैवपद्मावैकुंठेतस्यपद्माकराःशतम् ॥
॥ ३२ ॥ अनीतयश्चतद्ग्रामानाराजपुरुषाःक्वचित् ॥ गृहेगृहेत्रधनदानाकएकोऽलकापतिः ॥ ३३ ॥ दिवोदासस्यतस्यैवंकाश्यांराज्यंप्रशासतः ॥ गतंवर्ष
दिनप्रायंशरदामयुताष्टकम् ॥ ३४ ॥ गीर्वाणाविप्रतीकारमथतस्यचिकीर्षवः ॥ गुरुणामंत्रयांचक्रुर्धर्मवर्त्मानुयायिनः ॥३५॥ भवादृशामिवमुनेप्रायशो
धर्मचारिणाम् ॥ विबुधाविदधत्येवमहतीरापदांततीः ॥३६॥ यद्यप्यसौधराधीशोव्याधिनोद्दुर्धराध्वरैः ॥ तानध्वरभुजोऽत्यंतंतथापिसुहृदोनते ॥ ३७ ॥
स्वभावएवद्युसदांपरोत्कर्षासहिष्णुता ॥ बलिबाणदधीच्याद्यैरपराद्धंकिमत्रतैः ॥३८॥ अंतरायाभवंत्येवधर्मस्यापिपदेपदे ॥ तथापिननिजोधर्मोधर्मधी
भिर्विमुच्यते ॥ ३९ ॥ अधर्मिणःसमेधंतेधनधान्यसमृद्धिभिः ॥ अधर्मादेवचपरंसमूलंयांत्यधोगतिम् ॥ ४० ॥ प्रजाःपालयतस्तस्यपुत्रानिवनिजौ
रसान् ॥ रिपुंजयस्यनाल्पोपिबभूवाधर्मसंग्रहः ॥४१॥ षाड्गुण्यवेदिनस्तस्यत्रिशक्त्यूर्जितचेतसः ॥ चतुरोपायवित्तस्यनरंध्रंविविदुःसुराः ॥ ४२ ॥

दिवोदासस्येति ॥ तस्यपूर्वोक्तगुणवतःशरदामयुताष्टकमशीतिसहस्रंवर्षंदिनप्रायंदिनमात्रप्रायंगतमेव ॥ एकदिनप्रायमितिक्वचित् ॥ ३४ ॥ विप्रतीकारमपकारम् ॥ गुरुणाबृहस्पतिनासह ॥
॥ ३५ ॥ प्रत्यक्षसिद्धदृष्टांतमाह ॥ भवादृशामिवेति ॥ ततीःपरंपराः ॥३६॥ व्याधिनोत्आराधितवान्पूजितवानित्यर्थः ॥ सुहृदोनतस्येतिशेषः ॥ ३७ ॥ पूजकेऽसुहृद्भावेहेतुमाह ॥ स्वभावइति ॥
हेतुमेवतर्केणसाधयति ॥ बलीति ॥ अत्रतेषुदेवेषु ॥ ३८ ॥ तर्हिविघ्नशंकयाधर्मस्त्याज्यएवनेत्याह ॥ अंतरायाइति ॥ श्रेयांसिबहुविघ्नानीतिन्यायादित्यर्थः ॥ ३९ ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥
अधर्मिणइति ॥ परंकेवलंपश्चादितिवा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ षाड्गुण्यवेदिनइति ॥ संधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसंश्रयाःषड्गुणास्तेषांभावःषाड्गुण्यंतद्वेदिनः ॥ बुद्धिबलतेजोरूपास्तिस्रःशक्तयस्ताभिरू

र्जितंमहत्तरंचेतोयस्यतस्य ॥ चतुर्णांधर्मार्थकाममोक्षाणामुपायेषुवित्तंज्ञानंयस्यतस्य ॥ वेदनंवित्तम्॥भावेनिष्ठा॥उकारस्थानेओकारश्रवणमार्षम् ॥ चतुराणांनिपुणानामुपायानांवित्तंयस्येतिवा॥४२॥
विप्रतीकर्तुमपकर्तुम् ॥ तदीशितुःकाशीपतेर्दिवोदासस्येत्येतत् ॥ सचासौईशिताचतत्तदेतिवा ॥ ४३ ॥ पुनरपितद्राष्ट्रगुणाननुवर्णयति एकपत्नीत्यारभ्यइत्थमित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ एकस्यां
पत्न्यांपाणिगृहीतायांव्रतंसंकल्पोयेषांतेतथा ॥ परस्त्रीषुविमुखाइत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ वनवृत्तिकृतादराःवनवृत्तावरण्यवर्तनेकृतआदरोयैस्ते ॥ ४९ ॥ ५० ॥
अनुलोमजन्मानःमूर्धावसिक्तांबष्ठकरणाः ॥ प्रतिलोमभवाःसूतमागधवैदेहाः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ चाटाश्चंचलाः ॥ वाचाटाबहुभाषिणः ॥ भंडाभंडकाः ॥ शौंडिकामद्यविक्रेतारः ॥ ५३ ॥

बुद्धिमंतोपिविबुधाविप्रतीकर्तुमुद्यताः ॥ मनागपिनसंशेकुरपकर्तुंतदीशितुः ॥ ४३ ॥ एकपत्नीव्रताःसर्वेपुमांसस्तस्यमंडले ॥ नारीषुकाचिन्नैवासीदप
तिव्रतधर्मिणी ॥ ४४ ॥ अनधीतोनविप्रोभूदशूरोनैवबाहुजः ॥ वैश्योनभिज्ञोनैवासीदर्थोपार्जनकर्मसु ॥४५॥ अनन्यवृत्तयःशूद्राद्विजशुश्रूषणंप्रति ॥
तस्यराष्ट्रेसमभवन्दिवोदासस्यभूपतेः ॥ ४६ ॥ अविप्लुतब्रह्मचर्यास्तद्राष्ट्रेब्रह्मचारिणः ॥ नित्यंगुरुकुलाधीनावेदग्रहणतत्पराः ॥ ४७ ॥ आतिथ्यधर्म
प्रवणाधर्मशास्त्रविचक्षणाः ॥ नित्यंसाधुसमाचारागृहस्थास्तस्यसर्वतः ॥ ४८ ॥ तृतीयाश्रमिणोयस्मिन्वनवृत्तिकृतादराः ॥ निःस्पृहाग्रामवार्तासुवे
दवर्त्मानुसारिणः ॥ ४९ ॥ सर्वसंगविनिर्मुक्तानिर्मुक्तानिष्परिग्रहाः ॥ वाङ्मनःकर्मदंडाढ्यायतयोयत्रानिःस्पृहाः ॥ ५० ॥ अन्येनुलोमजन्मानःप्रतिलो
मभवाअपि ॥ स्वपारंपर्यतोदृष्टंमनाग्वर्त्मनतत्यजुः ॥ ५१ ॥ अनपत्यानतद्राष्ट्रेधनहीनोपिकोपिन ॥ अवृद्धसेवीनोकश्चिदकांडमृतिभाक्चन ॥ ५२ ॥
नचाटानैववाचाटावंचकानोनहिंसकाः ॥ नपाषंडानवैभंडानरंडानचशौंडिकाः ॥५३॥ श्रुतिघोषोहिसर्वत्रशास्त्रवादःपदेपदे ॥ सर्वत्रसुभगालापासुदामं
गलगीतयः ॥ ५४ ॥ वीणावेणुप्रवादाश्चमृदंगामधुरस्वनाः ॥ सोमपानंविनान्यत्रपानगोष्ठीनकर्णगा ॥५५॥ मांसाशिनःपुरोडाशेनैवान्यत्रकदाचन ॥
नदुरोदरिणोयत्रनाधमर्णानतस्कराः ॥ ५६ ॥ पुत्रस्यपित्रोःपदयोःपूजनंदेवपूजनम् ॥ उपवासोव्रतंतीर्थंदेवताराधनंपरम् ॥ ५७ ॥ नारीणांभर्तृपद
योरर्चनंतद्वचःश्रुतिः ॥ समर्चयंतिसततंमनुजानिजमग्रजम् ॥ ५८ ॥ सपर्ययंतिमुदिताभृत्याःस्वामिपदांबुजम् ॥ हीनवर्णैरग्रवर्णोवर्ण्यतेगुणगौरवैः ॥
॥ ५९ ॥ वरिवस्यंतिभूयोपित्रिकालंकाशिदेवताः ॥ सर्वत्रसर्वेविद्वांसःसमर्च्यंतेमनोरथैः ॥ ६० ॥

श्रुतिघोषोवेदघोषः ॥ पदेपदेक्षणेक्षणे ॥ ५४ ॥ सोमेति॥ सोमपानंविनाऽन्यत्रपानगोष्ठीमद्यादिपानवार्तानकर्णगाश्रोत्रेंद्रियंनप्राप्तेत्यर्थः॥ कर्मगाइतिपाठेकर्मणिक्रियमाणेनजायतइत्यर्थः ॥ ५५ ॥
यज्ञस्यप्रथमसमयेपुरोडाशेऽग्निपक्वेमांसखंडेहूयमानेमांसाशिनः ॥ अन्यत्रपुरोडाशंविहायनैवेत्यर्थः ॥ दुरोदरिणोद्यूतकराः ॥ अधमर्णःऋणग्रहीता ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अग्रजंज्येष्ठभ्रातरम् ॥ ५८ ॥
सपर्ययंतिपूजयंति ॥ ५९ ॥ वरिवस्यंतीत्येतस्यापिसएवार्थः ॥ काशिदेवताःकाशींतद्देवताश्चेत्यर्थः ॥ भूमिदेवताइतिपाठेब्राह्मणानित्यर्थः ॥ समर्च्यंतेपूज्यंतेसाधारणैर्जनैः ॥ अस्याःक्रियाया

अग्रेपिसंबंधः ॥ ६० ॥ शिवयोगिनःशिवैकशरणाः ॥ पाशुपताइतिकेचित् ॥ ६१ ॥ वाडवानांब्राह्मणानाम् ॥६२॥६३॥ मृगयुसौनिकान्मृगयवोलुब्धकाःसौनिकाःपशुघातकाश्चतान् ॥६४॥
इत्थमिति ॥ इत्थंतस्ययसमनंतरवर्णितंगुणवतोदिवोदासस्यमहीजानेर्महीजायाभार्यायस्यसतथातस्यसर्वत्रशुचिरूपेणप्रवर्तमानस्य ॥ अनिमिषानिमेषरहितादेवाउन्मिषंतोपिउन्मीमिषंतोप्युन्मेषपूर्वकं
विचारयंतोपीत्यर्थः ॥ ईषदप्यवकाशंछिद्रंनलेभिरेइति ॥ ६५ ॥ अथेति ॥ अपचिकीर्षुकानपकारंकर्तुमिच्छुकान् ॥ मंत्रवेदिषुमध्येवरिष्ठे ॥ ६६ ॥ संधिश्चविग्रहश्चयानंचआस्तिरासनंचसं
श्रयंचेतिपंचानामेकवद्भावः ॥ ६७ ॥ चतुर्षुसामदानभेददंडेषुमध्ये ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ समाकर्ण्येतिसार्धंशाक्यंबृहस्पतीरितंवाक्यंसमाकर्ण्यतेदेवास्तस्माद्देववाक्यात्तस्यवाक्य

विद्वद्भिश्चतपोनिष्ठास्तपोनिष्ठैर्जितेंद्रियाः ॥ जितेंद्रियैर्ज्ञाननिष्ठाज्ञानिभिःशिवयोगिनः ॥ ६१ ॥ मंत्रपूतंमहार्हंचविधियुक्तंसुसंस्कृतम् ॥ वाडवानां
मुखाग्नौचहूयतेऽहर्निशंहविः ॥ ६२ ॥ वापीकूपतडागानामारामाणांपदेपदे ॥ शुचिभिर्द्रव्यसंभारैःकर्तारोयत्रभूरिशः ॥ ६३ ॥ यद्राष्ट्रेहृष्टपुष्टाश्चहृश्यं
तेसर्वजातयः ॥ अनिंद्यसेवासंपन्नाविनामृगयुसौनिकान् ॥ ६४ ॥ इत्थंतस्यमहीजानेःसर्वत्रशुचिवर्तिनः ॥ उन्मिषंतोप्यनिमिषामनाक्छिद्रंनले
भिरे ॥ ६५ ॥ अथोवाचामरगुरुर्देवानपचिकीर्षुकान् ॥ तस्मिन्राजनिधर्मिष्ठेवरिष्ठेमंत्रवेदिषु ॥६६॥ ॥ गुरुरुवाच ॥ ॥ संधिविग्रहयानास्तिसं
श्रयंद्वैधभावनम् ॥ यथासराजासंवेत्तिनतथात्रापिकश्चन ॥ ६७ ॥ उपायोप्येकएवास्तिचतुर्ष्विहदिवौकसः ॥ भेदोनामसचेत्सिध्येत्तपोबलिनित
त्राहि ॥६८॥ तेनयद्यपिभूभर्त्राभूमेर्देवाविवासिताः ॥ तथापिभूरिशस्तत्रसंत्यस्मत्पक्षपातिनः ॥ ६९ ॥ कालोनिमिषमात्रोपियान्विनानसुखंव्रजेत् ॥
अस्माकमपितस्यापिसंतितेतत्रमानिताः ॥ ७० ॥ अंतर्बहिश्चरानित्यंसर्वविश्रंभभूमयः ॥ समागतेषुतेष्वत्रसर्वंनःसेत्स्यतिप्रियम् ॥ ७१ ॥ समा
कर्ण्यचतेसर्वेत्रिदशागीष्पतीरितम् ॥ निर्णीतवंतस्तस्यार्थंतस्मादंतर्बहिश्चरान् ॥ अभिनंद्याथतंसर्वेप्रोचुरित्थंभवेदिति ॥ ७२ ॥ ततःशक्रःसमाहूयवी
तिहोत्रंपुरःस्थितम् ॥ ऊचेमधुरयावाचाबहुमानपुरःसरम् ॥ ७३ ॥ हव्यवाहनयामूर्तिस्तवतत्रप्रतिष्ठिता ॥ तासुपासंहरक्षिप्रंविषयात्तस्यभूपतेः ॥
॥ ७४ ॥ समागतायांतन्मूर्तौसर्वानष्टाग्नयःप्रजाः ॥ हव्यकव्यक्रियाशून्याविरजिष्यंतिराजनि ॥ ७५ ॥ प्रजासुचविरक्तासुराज्यकामदुघासुवै ॥
कृच्छ्रेणोपार्जितोऽपार्थोराजशब्दोभविष्यति ॥ ७६ ॥ प्रजानांरंजनाद्राजायेयंरूढिरुपार्जिता ॥ तस्यांरूढ्यांप्रनष्टायांराज्यमेवविनंक्ष्यति ॥ ७७ ॥
प्रजाविरहितोराजाकोशदुर्गबलादिभिः ॥ समृद्धोप्यचिरान्नश्येत्कूलसंस्थइवद्रुमः ॥ ७८ ॥ त्रिवर्गसाधनाहेतुःप्राक्प्रजैवमहीपतेः ॥ क्षीणवृत्त्यां
प्रजायांवैत्रिवर्गःक्षीयतेस्वयम् ॥ ७९ ॥

स्यार्थंनिर्णीतवंतः ॥ अर्थमेवाह ॥ अंतर्बहिश्चरानिति ॥ अथानंतरमभिनंद्यइत्थंभवेदितिप्रोचुः ॥ यदाह्यंतरितिपाठेतदेत्यर्थात् ॥ ७२ ॥ वीतिहोत्रमग्निम् ॥ ७३ ॥ हव्येति ॥ तत्रपृथिव्याम् ॥
तांमत्तइतिपाठेमत्तोमन्निमित्तान्मद्गौरवादित्यर्थः ॥ ७४ ॥ ततःकिंतदाह ॥ समागतायामिति ॥ ७५ ॥ ततोपिकिंतत्राह ॥ प्रजास्विति ॥ अपार्थोऽपगतोऽर्थोस्येत्यपार्थोर्थशून्यइत्यर्थः ॥
॥ ७६ ॥ अस्तुतथातावताकिंस्यात्तत्राह ॥ प्रजानामिति ॥ ७७ ॥ मास्तुप्रजानामनुरागस्तावताकिम् ॥ यद्वा राज्यनाशेपिकिंतत्राह ॥ प्रजेति ॥ ७८ ॥ किंच त्रिवर्गेति ॥ साधनाइति

स्त्रीत्वमार्षम् ॥ त्रिवर्गसाधनेआहेतुःसम्यग्घेतुरितिवा ॥ त्रिवर्गसाधयतीतित्रिवर्गसाधनाऽतएवहेतुरितिवा ॥ साधनइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ७९ ॥ प्रघट्टकार्थमुपसंहरति क्षीणइत्यर्धेन ॥ ८० ॥ अह्नायशीघ्रम् ॥ तथेतिस्वीकृत्येतिवा ॥ अव्ययोयंशब्दःमूर्तिंतैजसीम् ॥ ८१ ॥ त्रेतामाहवनीयगार्हपत्यदक्षिणाग्निरूपामित्यर्थः ॥ निजशक्तिःपाकार्हाणामन्नादीनांदाहिकाशक्तिस्तत्समन्वितम् ॥ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ महानसेऽधिकृतिरधिकारोवर्ततेयेषांतेतथापाकशालाधिकारिणइत्यर्थः ॥ क्षुधार्तमपितस्मिन्समयेविज्ञापनानर्हमपीत्यर्थः ॥ अतएवाप्यकांडइतिवक्ष्यति ॥ व्यजिज्ञपन्विज्ञापयामासुः ॥ ८४ ॥ अत्येतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ अत्यतिक्रांतमहस्करस्यसूर्यस्यतेजोयेनतत्संबोधनंहेअत्यहस्करतेजस्क ॥ अकांडेऽनवसरेपि ॥८५॥ विश्राणयेत्प्रयच्छेत् ॥ ८६॥८७ ॥ कुसृत्याथकयाकयापिकुसृत्येत्यर्थः ॥ अविद्वान्मूर्खःतवमहिमानमजानन्नितिवा ॥ ८८ ॥ कृशानौवह्नौकृशतांक्षीणतांनाशमितिवा ॥ ८९ ॥ मन्यामहइत्यर्धंवाक्यम् ॥ दिनांतरेवह्निपाकेनयापक्तिस्तस्याःसकाशात्सूर्यपाकेनजाताऽद्यतनीपक्तिःशुभोत्कृष्टेतिवयंमन्यामहइत्यर्थः ॥ ९० ॥ अंधसान्नेनव्यवहरंतीत्यांधसिकाःपाककर्तारस्तेषांवाक्यम् ॥ विरुद्धाकृतिर्विकृतिस्तस्याजातंवैकृतमिदंगेहादग्नेर्गमनम् ॥ वैइतिपृथक्पदम् ॥ कृतंकर्म ॥९१॥ क्षणमितिसार्धश्लोकंवाक्यम् ॥ संशीलयन्ध्यायन् ॥ गेहंपाकादिगृहम् ॥ औदरीरुदरसंबंधिनीर्दरीर्गुहाश्चेतिचकारस्यान्वयः ॥९२॥९३॥ विचाराद्यज्ञाद्यकरणेनतेषामेवक्षतेः ॥ सुपर्वणांदेवानाम् ॥ तद्बलेनदेवानांबलेन ॥ उररीकृतंस्वीकृतम् ॥९४॥ महतासर्वोत्तमेन ॥ महतइतिपाठेगौरवविशेषणम् ॥ मध्यलोकशतक्रतोःधरातलेंद्रस्य ॥ ९५ ॥ पौराःपुर

क्षीणेत्रिवर्गेसंक्षीणागतिर्लोकद्वयात्मिका ॥ ८० ॥ इतींद्रवचनाद्वह्निरह्नायक्षोणिमंडलात् ॥ आचकर्षनिजांमूर्तिंयोगमायाबलान्वितः ॥ ८१ ॥ निन्ये नकेवलंत्रेतांजाठराग्निमपिप्रभुः ॥ वज्रिणोवचसावह्निर्निजशक्तिसमन्वितम् ॥ ८२ ॥ वह्नौस्वर्लोकमापन्नेजातेमध्यंदिनेनृपः ॥ कृतमाध्याह्निकस्तूर्णं प्राविशद्भोज्यमंडपम् ॥ ८३ ॥ महानसाधिकृतयोवेपमानास्ततोमुहुः ॥ क्षुधार्तमपिभूपालमिदंमंदंव्यजिज्ञपन् ॥ ८४ ॥ सूपकाराऊचुः ॥ अत्यहस्करतेजस्कप्रतापविजितानल ॥ किंचिद्विज्ञप्तुकामाःस्मोप्यकांडेरणपंडित ॥ ८५ ॥ यदिविश्राणयेद्राजन्भवानभयदक्षिणाम् ॥ तदाविज्ञापयिष्यामः प्रबद्धकरसंपुटाः ॥ ८६ ॥ भ्रूसंज्ञयाकृतादेशाःप्रशस्तास्येनभूभुजा ॥ मृदुविज्ञापयांचक्रुःपाकशालाधिकारिणः ॥ ८७ ॥ नजानीमोवयंनाथत्वत्प्रतापभयार्दितः ॥ कुसृत्याथकयाविद्वान्नष्टोवैश्वानरःपुरात् ॥ ८८ ॥ कृशानौकृशतांप्राप्तेकथंपाकक्रियाभवेत् ॥ तथापिसूर्यपाकेनसिद्धापक्तिर्हिकाचन ॥ ८९ ॥ प्रभोरादेशमासाद्यतामिहैवानयामहे ॥ मन्यामहेचभूजानेपक्तिरद्यतनीशुभा ॥ ९० ॥ श्रुत्वांधसिकवाक्यंसमहासत्त्वोमहामतिः ॥ नृपतिश्चिंतयामासदेवानांवैकृतंत्विदम् ॥ ९१ ॥ क्षणंसंशीलयंस्तत्रददर्शतपसोबलात् ॥ नकेवलंजहौगेहंहुतभुक्चौदरीर्दरीः ॥ ९२ ॥ अप्यहासीदितोलोकाज्जगामचसुरालयम् ॥ भवत्विहाहिकाहानिरस्माकंज्वलनेगते ॥ ९३ ॥ तेषामेवविचाराच्चहानिरेषासुपर्वणाम् ॥ तद्बलेनचकिंराज्यंमयेदमुररीकृतम् ॥ ९४ ॥ पितामहेनमहतोगौरवात्प्रतिपादितम् ॥ इतिचिंतयतस्तस्यमध्यलोकशतक्रतोः ॥ ९५ ॥ पौराःसमागताद्वारिसहजानपदैर्नरैः ॥ द्वास्थेनचाज्ञयाराज्ञस्ततस्तैंतःप्रवेशिताः ॥ ९६ ॥

संबंधिनः ॥ जानपदैर्देशस्थैः॥९६॥ उपसमीपेदीयतइत्युपदमुपढौकनम्॥ उपदामितिपाठेपिसएवार्थः॥आदरस्यसोदरयासमानगर्भया दरसोदरयाशंखध्वनितुलययेतिवा॥९७॥समुदाहर्षसहितया ॥
विसर्जितेतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ ९८ ॥ तेपौरजानपदाभेजिरेधिष्ठिताआसनानीत्यर्थः ॥ विसर्जितासनाइतिपूर्वमुक्तत्वात् ॥ कुत्रअजिरेप्रांगणे ॥ अजिरंविशिनष्टि रत्नार्चिरितिसपादेनश्लोकेन ॥
सुरानोकहसौरभैःसुरद्रुमामोदैःकृत्वाविजितामोदसंदोहेतिरस्कृता न्यगंधसमूहे ॥ यद्वा ते अन्तःप्रवेशिताइत्युक्तंतदेवान्तःपुरंविशिनष्टि ॥ रत्नार्चिरिति ॥ शेषंसमानम् ॥ अभेअजिरेइतिवापद
च्छेदः ॥ नविद्यतेभादीप्तिर्यस्मात्तस्मिन्नत्युज्ज्वलेइत्यर्थः ॥ भेजिरेभेजिरेइतिपाठोयद्यप्यपपाठस्तथापिव्याख्यायते ॥ भेजिरेशिरसाभिवन्दनात् ॥ अभेजिरेइतिच्छेदः ॥ अशब्दोनिषेधे ॥ नभेजिरे
साक्षादनधिष्ठितत्वात् ॥ ९९ ॥ विशामिति ॥ विशांपातिःराजातदभिप्रायंतेषांपौरादीनामभिप्रायंज्ञात्वोवाच ॥ अभिप्रायज्ञानेहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ तन्मुखच्छाययेरितंतेषांमुखकांत्यासूचि

दत्त्वोपदंयथार्हंतेप्रणेमुःक्षोणिवज्रिणम् ॥ केचित्संभाषिताराज्ञादरसोदरयागिरा ॥ ९७ ॥ केचिच्चसमुदादृष्ट्याकेचिच्चकरसंज्ञया ॥ विसर्जितासनाराज्ञा
बहुमानपुरःसरम् ॥ ९८ ॥ तेजिरेभेजिरेसर्वेरत्नार्चिःपरिसेविते ॥ विजितामोदसंदोहेसुरानोकहसौरभैः ॥ राज्ञःशतशलाकस्यच्छत्रस्यच्छाययाशुभे
॥ ९९ ॥ विशांपतिरथोवाचतन्मुखच्छाययेरितम् ॥ विज्ञायतदभिप्रायमलंभीत्यापुरौकसः ॥ १०० ॥ विकारकारिभिर्लेखैर्यदिनीतोऽनलोभुवः ॥
एतावतैवाकिंसिद्ध्येन्मयितेषांपराभवः ॥ १ ॥ चिकीर्षुरहमेवासंपौराःकार्यमिदंपुरा ॥ परंह्युपेक्षितप्रायंदिष्ट्यातैःस्मारितंचिरात् ॥ २ ॥ गतोऽनलो
ऽभवद्भद्रंजगत्प्राणोपियात्वितः ॥ वरुणःपुष्पवंताभ्यामविलंबंप्रयात्वितः ॥ ३ ॥ अहमेवहिपर्जन्योभविष्यामितपोबलात् ॥ मुदेजनपदानांचसर्व
सस्यसमृद्धिदः ॥ ४ ॥ तपोयोगबलेनाहमात्मानंपरिकल्प्यच ॥ त्रिधावह्निस्वरूपेणपक्तीष्ट्व्युष्टिकृत्तमः ॥ ५ ॥ अंतर्बहिश्चयोद्वेधानभस्वत्पदवींदधत् ॥
सर्वेषामेववत्स्यामित्वंतःकरणचेष्टितम् ॥ ६ ॥ विधायचांभसींमूर्तिंसर्वजीवैकजीवनीम् ॥ प्रजाःसंजीवयिष्यामिकिंजडैर्विषयेमम ॥ ७ ॥ यदाखे
तमसापौराग्रस्येतेशशिभास्करौ ॥ तदानाकिंविनाताभ्यांजीवामःक्षितिमंडले ॥ ८ ॥ श्रियंचांद्रमसींप्राप्यह्लादयिष्याम्यहंप्रजाः ॥ निशाचरेणकि
मिहक्षयिणाचकलंकिना ॥ ९ ॥

तम् ॥ किमुवाचतदाह ॥ अलम्भीत्येति ॥ १०० ॥ विकारकारिभिरपकारकारिभिर्लेखैर्देवैः ॥ तेषांपराभवस्तैःकृतोभिभवइत्यर्थः ॥ १ ॥ स्मारितन्तुतदितिवापाठः ॥ २ ॥ जगत्प्राणोवायुः ॥
पुष्पवन्ताभ्यांचन्द्रसूर्याभ्यांसह ॥ ३ ॥ पर्जन्यइन्द्रः ॥ ४ ॥ पक्तीष्ट्व्युष्टिकृत्तमःपाकयज्ञदाहकृत्तमः ॥ तत्रपाकोमहानसादौ यज्ञोऽग्निहोत्रादिरूपः दाहःशीतापनयनादौ ॥ ५ ॥ अन्त
रिति ॥ अन्तर्बहिश्चयोद्वेधावर्ततेतस्यनभस्वतोवायोःपदवींदधत्सन्नित्यर्थः ॥ अन्तर्बहिश्चरइतिपाठेअन्तर्बहिश्चरोद्वेधाभूत्वानभस्वतोवायोःपदवींदधत्सन्नित्यर्थः ॥ ६ ॥ आम्भसींजलाधिष्ठात्रींवारु
णीमित्यर्थः ॥ जडैर्जाड्यगुणयुक्तैर्जलैरित्यर्थः ॥ जडैर्जलैरितिवाडलयोरेकत्वात् ॥ ७ ॥ यदेति ॥ खेआकाशे ॥ अग्रइतिपाठेअग्रेसंमुखेप्रत्यक्षमित्यर्थः ॥ तमसाराहुणानैहारादिरूपेणां
धकारेणवा ॥ पौराइतिप्राधान्यात्केषांचित्सम्बोधनम् ॥ ८ ॥ निशाचरेणचन्द्रेण ॥ शब्दच्छलेनराक्षससादृश्यंध्वनितम् ॥ किंचक्षयिणादक्षशापात्क्षयरोगवता ॥ कलंकिनागुर्वंगनागमनकलंकव

ताच॥ ९ ॥ एवंसामान्यतःकोपावेशेनसर्वेषामेवस्वाविषयाद्गमनमनुज्ञायपश्चाद्विमृश्यकस्याचिदन्यथयाति ॥ अस्मदिति ॥ ११० ॥ ननुतथाभूतोपिसयद्यनिष्टकारीतर्हिकथंस्थापनीयस्तत्राह ॥
सएकइति ॥ सर्वेषामात्मत्वाद्विशेषात्कुलदैवतत्वाच्चसोऽपकर्तुंनजानात्येव ॥ किंचतस्येदमपकारकरणाज्ञानमुत्तमंव्रतंपरमःसंकल्पः ॥ ११ ॥ इतीति ॥ पौरवर्गइत्युपलक्षणम् ॥ आधिमुक्ताचि
त्तोमानस्याव्यथयाराहितांतःकरणः ॥ १२ ॥ क्षितिपतिरिति ॥ तदग्न्यादिकर्म ॥ तथापूर्ववत् ॥ अतिवह्नचर्कंवह्नचर्कौअतिक्रम्यवर्ततइत्यतिवह्नचर्कम् ॥ द्युसदांदेवानाम् ॥ शल्यंकीलकंहृदीतिशेषः॥
॥ ११३ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांत्रिचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चतुर्भिरधिकेचत्वारिंशकेध्यायउत्तमे ॥ विश्वेशविरहांतस्थंकाशीवर्णनमुच्यते ॥
॥ १ ॥ कथमागाच्चमंदरादितिप्रश्नस्योत्तरंवक्ष्यन्नागमनकारणंकाशीवियोगजातमानन्दाभावमीश्वरस्यदर्शयाति ॥ अथोति ॥ श्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ अथबहुकालस्थित्यनन्तरंशंकरःशर्मसुखंनलभते
स्मनालभत्॥ किंकुर्वन् ॥ निवसन्निवासंकुर्वन्॥ क्व मन्दरस्यपर्वतस्यकन्दरोदरेउल्लसंतिउच्चरंतिस्फुरन्तीतियावत्॥असमद्युतीनिनविद्यतेसमानाद्युतिःकांतिर्येषांतानिरत्नानियस्मिस्तन्मंदरकंदरोदरोल्ल

अस्मत्कुलेमूलभूतोभास्करोमान्यएवनः ॥ सतिष्ठतुसुखेनात्रयातायातंकरोतुच ॥ ११० ॥ सएकोजगतामात्माविशेषात्कुलदेवता ॥ सोपकर्तुंनवेत्त्ये
वतस्येदंव्रतमुत्तमम् ॥ ११ ॥ इतिनरपतिवाक्सुधारसौघंश्रुतिपुटकैःपरिपीयपौरवर्गः ॥ विकसितवदनांबुजोजगामनिजनिजमालयमाधिमुक्तचित्तः
॥ १२ ॥ क्षितिपतिरपितत्तथाविधायतपसोसाध्यामिहास्तिकिंत्रिलोक्याम् ॥ अतिवह्नचर्कमसौदधच्चतेजोद्युसदांशल्यमिवोच्चकैर्बभूव ॥ १३ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेदिवोदासप्रतापवर्णनंनामत्रिचत्वारिंशोध्यायः ॥४३॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
अथमंदरकंदरोदरोल्लसदसमद्युतिरत्नमंदिरे ॥ परितःसमधिष्ठितामरैर्निजशिखरैर्वसनीकृतांबरे ॥ १ ॥ निवसञ्जगदीश्वरोहरःकृशरजनीशकलामनो
हरः ॥ लभतेस्मनशर्मशंकरःप्रसरत्काशिवियोगजज्वरः ॥ २ ॥ विरहानलशांतयेतदासमलेपित्रिपुरारिणापियः ॥ मलयोद्भवपंकएषसप्रतिपेदेह्यधुना
पिपांसुताम् ॥ ३ ॥ परितापहराणिपद्मिनीनांमृदुलान्यपिकंकणीकृतानि ॥ गदितानियदीश्वरेणसर्पास्तदभूत्सत्यमहोमहेश्वरेच्छा ॥ ४ ॥ यदुदुग्धनि
धिंनिमथ्यदेवैर्मृदुसारःसमकर्षिपूर्णचंद्रः ॥ सबभूवकृशोवियोगतप्तेश्वरमूर्धोष्मपरिक्षरच्छरीरः ॥ ५ ॥

सदसमद्युतिरत्नंतच्चतन्मंदिरंचेतितस्मिन् ॥ परितःसर्वतःसम्यगधिष्ठिताअमरायास्मिन् ॥ वसनीकृतंवस्त्रीकृतमंबरंयस्मिन् अत्युच्चेइत्यर्थः ॥ १ ॥ जगदीश्वरस्यप्रलयकालेसर्वंहरस्यवाबालचन्द्रकलया
मनोहरस्यापि ॥ शर्मालभनेहेतुमाह ॥ प्रसरदिति ॥ प्रसरन्नुद्गच्छन्काशीवियोगजोज्वरोयस्यसः ॥ २ ॥ भगवद्गात्रसंलग्नंपांसुमुत्प्रेक्षमाणःकाशीविरहज्वरस्यतीव्रतामाह ॥ विरहेति॥ तदात्रिपुरह
रेणविरहाग्निशान्त्यर्थंसचन्दनरसःस्वगात्रेसम्यक्अलेपिलिप्तःसएवाधुनापिपांसुतांधूलितांभस्मतांवाप्रतिपेदेप्रापेत्यर्थः॥ ३ ॥भगवद्गात्रस्थिताःसर्पाउत्प्रेक्ष्यंते॥परितापेति ॥ कंकणीकृतानियानिपद्मिनीनां
मृणालानिइतिशेषः॥कथंभूतानि॥परितापहराणिमृदुलानिकोमलान्यपितानियद्यस्मात्सर्पाइतिईश्वरेणगदितानितत्तस्मात्कारणात्सत्यंयथास्यात्तथातान्येवसर्पाःअभूवन्नित्यर्थः॥ ईश्वरेणसर्पाइतिगदिता
नियत्तद्वदनमेवसत्यमभूदितिवा ॥ अहोखेदेआश्चर्येवा ॥ तत्रहेतुमाह ॥ महेश्वरेच्छेति ॥ तदुक्तंविषमप्यमृतंक्वचिद्भवेदमृतंवाविषमीश्वरेच्छयेति ॥ ४ ॥ यदुदुग्धनिधिमिति ॥ यत्यःउविस्मये

देवैर्दुग्धनिर्धिनिमथ्यमृदुसारःशीतलःपूर्णचन्द्रःसमकर्षिआकृष्टउद्धृतइतियावत् ॥ सकृशःकलामात्रावशिष्टोबभूव ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ काशीवियोगतप्तस्यईश्वरस्यमस्तकेतापेनक्षीणशरीरः
॥ ५ ॥ यद्दीधरदिति ॥ यद्यतएषहरःकाशीवियोगाज्जाततापःसंस्तदानींपरितापहरांद्युनदींमौलिजटाएवनिकुञ्जस्तस्यकोणेविस्तीर्णेदधारततएवहेतोरधुनापितांनोज्जहीतेनत्यजति ॥ यत्त्यामि
तिवा ॥ ६ ॥ महतइति ॥ तस्यमहतोविरहस्यशंकरोवश्यापिवशंगतःसन्सभास्थैरपिसुरैर्नविविदेनज्ञातः ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ संवीतसुतापवेष्टितःअप्रकटात्यन्ततापव्याप्तः ॥
काशीविरहजन्यत्वमेवतापस्यशोभनत्वम् ॥ ७ ॥ अतिचित्रमिति ॥ इदमतिचित्रम् ॥ किंतत् ॥ जगत्त्रयेश्वरोपिशुचिःपवित्रोपि ॥ यद्वा प्रलयकालेसर्वसन्तापकोपिसंकर्षणमुखानलोत्थकालाग्नि
रुद्ररूपत्वात्परिताप्येतेतियत् ॥ परितप्येतेतिक्वचित् ॥ केन ॥ कूपीटयोनिनावह्निना ॥ कथंभूतेन ॥ आत्मनास्वस्यैवमूर्त्या ॥ अष्टमूर्तित्वान्महेश्वरस्य ॥ पुनःकथंभूतेन ॥ काशीवियोगादु
त्थितेन ॥ ८ ॥ निजभालतलमिति॥ यस्यकलानिधेश्चन्द्रस्यकलयारेखयायईश्वरोनिजभालतलमलंकरोतिसकलानिधिःतदीश्वरमपिसचासावीश्वरश्चेतितदीश्वरस्तमप्यतापयत्संतप्तंचकारअतएकएववि

यद्दीधरदेषजाततापःपृथुलेमौलिजटानिकुंजकोणे ॥ परितापहरांहरस्तदानींद्युनदींतामधुनापिनोज्जिहीते ॥ ६ ॥ महतोविरहस्यशंकरःप्रसभंतस्यवशी
वशंगतः ॥ विविदेनसुरैःसदोगतैरपिसंवीतसुतापवेष्टितः ॥ ७ ॥ अतिचित्रमिदंयदात्मनाशुचिरप्येषकूपीटयोनिना ॥ स्वपुरीविरहोद्भवेनवैपरिताप्ये
तजगत्त्रयेश्वरः ॥ ८ ॥ निजभालतलंकलानिधेःकलयानित्यमलंकरोतियः ॥ सतदीश्वरमप्यतापयद्विधुरेकोविपरीतएववतु ॥ ९ ॥ गरलंगलनालि
कातलेविलसेदस्यनतेनतापितः ॥ अमृतांशुतुषारदीधितिप्रचयैरेवतुतापितोऽद्भुतम् ॥ १० ॥ विलसद्धरिचंदनोदकच्छटयातद्विरहापनुत्तये ॥ हृदया
हितयाप्यदूयतप्रसरद्भोगिफटाभवैर्नतु ॥ ११ ॥ सकलंभ्रममेषनाशयेत्स्रगहित्वाद्यपदेशजंहरः ॥ इदमद्भुतमस्ययद्भ्रमःस्फुटमाल्येपिमहाहिसंभवः ॥ १२ ॥
स्मृतिमात्रपथंगतोपियस्त्रिविधंतापमपाकरोत्यलम् ॥ सहिकाशिवियोगतापितःस्वगतंकिंचिदजल्पदित्यजः ॥ १३ ॥ अपिकाशिसमागतोऽनिलोय
दिगात्राणिपरिष्वजेन्मम ॥ दवथुःपरिशांतिमेतितन्नहिमानीपरिगाहनैरपि ॥ १४ ॥

धुर्विपरीतः ॥ त्वित्याश्चर्ये ॥ कलानिधिरितिपाठेतस्येस्यर्थात् ॥ ९ ॥ गरलमिति ॥ एतदद्भुतम् ॥ किंतत् ॥ अस्यगलनालिकातलेकण्ठेगरलंकालकूटंविलसेत्स्फुरेत्तेनायंनतापितस्तापंनप्रा
पितः ॥ अमृतांशुतुषारदीधितिप्रचयैश्चन्द्रशीतलरश्मिसमूहैस्त्वेषतापितइति ॥ १० ॥ अन्यच्चाद्भुतंशृणुवित्याह ॥ विलसदिति ॥ तद्विरहापनुत्तयेकाश्याविरहनाशायहृदयाहितयावक्षःस्थलार्पितया
विलसद्धरिचन्दनोदकच्छटयाप्येषोऽदूयततापमनुभूतवान् ॥ प्रसरद्भोगिफटाभवैःप्रस्फुरत्सर्पफणाजातैर्विषैरितिशेषः ॥ नदूयतइति ॥ ११ ॥ सकलभ्रममिति ॥ एषविश्वेश्वरःसकलभ्रमंजगद्भ्र
मंनाशयेत् ॥ कथंभूतम् ॥ स्रगहित्वाद्यपदेशजंस्रक्सर्पत्वातिदृष्टांतसिद्धम् ॥ तथाचप्रयोगः ॥ जगद्भ्रमरूपंदृश्यत्वात्स्रक्सर्पादिवदिति ॥ आदिपदेनशुक्तिरजतस्थाणुपुरुषादयोगृह्यन्ते ॥
एतादृशस्यास्यस्फुटमाल्येस्पष्टमालायामपिमहाहेःसंभवरूपोभ्रमइतियदिदमद्भुतामिति ॥ १२ ॥ स्मृतिमात्रपथमिति ॥ स्मृतिमात्रपथंस्मरणैकविषयंगतोपियास्त्रिविधमाध्यात्मिकाधिदैविका
धिभौतिकतापमपाकरोतिनाशयतिसहिसएवकाशीवियोगात्तप्तःसन्किंचिद्वक्ष्यमाणलक्षणमजल्पत्व्यलपत् ॥ अजोजन्मादिषड्भावविकारशून्यइत्यर्थः ॥ १३ ॥ विलापमेवाहापीतिषड्भिः ॥

---

१ विधुरेदुःखेकएवअविपरीतःअविरुद्धःअर्थात्दुःखेतुसर्वएवविरुद्धोभवतीतिवा ।

काशीस्पर्शनन्तावद्दूरेतिष्ठतुकाशीतःसमागतोऽनिलोपियदिममगात्राणिपरिष्वजेदालिंगेत्तदामेदवथुर्विरहकंपःशांतिमेति॥अन्यथाहिमानीहिमसंहतिस्तस्याःपरिगाहनैःसंस्पर्शैरपिशान्तिंनैतीत्यर्थः॥१४॥
अगमिष्यदिति॥ अहोइतिखेदे॥ममदक्षांगजयासत्यादक्षरोषात्त्यक्तदेहयायस्तापएधितोवर्धितःसतापोयदिझटितिहिमाद्रिजापार्वतीहिनिश्चितंनाभविष्यन्नजाताचस्यात्तदाकथमगमिष्यत्कथंगतःस्यान्नक
थंचिदित्यर्थः॥ कथंभूतादक्षांगजापार्वतीवा॥ ममजीवातुलताजीवनौषधिरूपालता॥१५॥किंतुनतथेति॥दक्षोद्भवयाममममनस्तथानादुनोदुपतप्तमभूत्॥ कथंभूतया॥उज्झितदेहयात्यक्तशरीरया॥ अवि
मुक्तस्यवियोगेनजन्मयस्यतेनमहोष्मणामहाविरहाग्निनायथापरिदूयेतपरितप्येत॥ हुतभुग्घुतदेहयाययेतिपाठेतयेत्यर्थात्॥ हुतभुजिहुतो देहोययासातथातया॥ १६ ॥१७॥ अमृतांशुश्चंद्रस्तत्कलातो
मृदुद्रवैःशीतलामृतैः॥ १८॥ तर्ह्यधुनापिकाशीवियोगजतापशांत्यर्थमन्यदेवोपायांतरंचित्यतांतत्राहागमदिति॥ हिमवत्सुतैवौषधंतेनसतीवियोगजःकंपोमेऽगमत्प्राक्अधुनायदिकाशींनपश्यामितर्हिका
शीविरहानलस्यशांतिंनैवेयांनप्राप्नोमीत्यर्थः॥ १९ ॥ मनसेति ॥ तदाजगदंबिकयाजगतांमात्रापार्वत्याधियांसमष्टिव्यष्टिबुद्धीनांजनन्यासाक्षिण्यापरदेवतयाकथमपिकेनापिपदार्थेनएषोहंवियुक्तो

अगमिष्यदहोकथंसतापोननुदक्षांगजयायएधितः॥ ममजीवातुलताझटित्यलंह्यभविष्यन्नहिमाद्रिजायदि॥ १५ ॥ नतथोज्झितदेहयातयाममदक्षो
द्भवयामनोऽदुनोत्॥ अविमुक्तवियोगजन्मनापरिदूयेतयथामहोष्मणा॥ १६ ॥ अयिकाशिमुदाकदापुनस्तवलप्स्येसुखमंगसंगजम्॥ अतिशीत
लितानियेनमेऽद्भुतगात्राणिभवंतितत्क्षणात्॥ १७ ॥ अयिकाशिविनाशिताघसंघेतवविश्लेषजआशुशुक्षणिः॥ अमृतांशुकलामृदुद्रवैरतिचित्रंहविषे
वर्धते॥ १८ ॥ अगमन्ममदक्षजावियोगजोदवथुःप्राग्घिमवत्सुतौषधेन॥अधुनाखलुनैवशांतिमीयांयदिकाशींनविलोकयेहमाशु॥ १९ ॥ मनसेति
गृणंस्तदाशिवःसुतरांसंवृततापवैकृतः॥ जगदंबिकयाधियांजनन्याकथमप्येषवियुक्तइत्यमानि॥ २० ॥ प्रिययावपुषोर्धयानयाप्यपरिज्ञातवियो
गकारणः॥ वचनैरुपचर्यतेस्मसप्रणतप्राणिनिदाघदारणः॥ २१ ॥ ॥ श्रीपार्वत्युवाच॥ ॥ तवसर्वगसर्वमास्तिहस्तेविलसद्योगवियोगएवकस्ते॥
तवभूतिरहोविभूतिदात्रीसकलापत्कलिकापिभूतधात्री॥ २२ ॥ त्वदनीक्षणतःक्षणाद्विभोप्रलयंयांतिजगंतिशोच्यवत्॥ च्यवतेभवतःकृपालवादितरो
पीशनयस्त्वयोंकृतः॥ २३ ॥

विरहितइत्यमानिअलक्षितज्ञातइत्यर्थः॥कीदृशः॥ मनसेतिगृणन्पूर्वोक्तंविलपन्॥ शिवःसुखस्वरूपः॥ सुतरामतिशयेनसंवृतोऽस्पष्टोयस्तापस्तेनवैकृतःविकृतिंनीतइत्यर्थः॥ विमुक्तइतिपाठेपिसएवार्थः
॥२०॥एवंसामान्यविरहकारणज्ञानानंतरंयत्कृतंतदाह॥ प्रिययेति॥अनयाप्रिययावपुषोर्धरूपयापिनपरिज्ञातंविशेषतोवियोगस्यकारणंयस्यसतथा॥ प्रणतस्यप्राणिमात्रस्यनिदाघदारणःसंतापनाशनः॥
एतादृशःसशिवस्तथैवप्रिययाउपचर्यतेस्मसेवितइत्यर्थः॥२१॥ तदेवपरिचरणमाह तवेतिचतुर्भिः॥ हेसर्वगहेविलसद्योगविलसन्योगोयस्यतत्संबोधनंतथा॥तवहस्तेसर्वमस्त्येवत्वदधीनमेवसर्वमित्यर्थः॥
अतस्तेतवकोवियोगोविरहः॥ विलसद्योगेनकृत्वावियोगस्तेकइतिवान्वयः॥अहोआश्चर्ये॥तवभूतिर्विभूतिर्ब्रह्मादीनांविभूतिदात्री॥भूतधात्रीप्राणिमात्रस्यधारिकासर्वापत्कलिकासर्वासामापदांनाशिकापी
त्यर्थः॥ २२ ॥ त्वदिति॥ हेविभोत्वदनीक्षणतस्तवकरुणादृष्टयभावात्क्षणादेवजगंतिप्रलयंयांति॥ हेईशकृपालवात्कृपालेशेनयस्त्वयानोंकृतःसेवकत्वेननस्वीकृतःसभवतइतरोपित्वत्प्रतियोगीब्रह्मा

दिरपिच्यवतेभ्रश्यतेसंसरतीत्यर्थः॥२३॥तापहेत्वभावादपितवतापोनसंभवतीत्याह॥ भवतइति॥हेत्रिनेत्रइंद्वादयस्तवपरितापहेतवोनभवंति यतस्तेऽमीतवनयनानिप्रणयिनीप्रियाचगंगामौलौमस्तकेऽस्ति॥
कथंभूना॥लसज्जलालसत्कमनीयंब्रह्मजलंयस्याःसातथा॥ तथाचोक्तम्॥ योसावित्यादि॥ शोभनजलावा ॥२४॥ भुजगाइति ॥ तेप्रसिद्धाअमीभुजगाःशेषादयस्तेभुजगाहस्तगाःअंगदादिरूपेणस्थि
तत्त्वात् ॥ अतस्तेषांविषंनसंक्रमतेत्वयिनप्रभवति ॥ नीलकंठेतिसंबोधनस्यायंभावः ॥ कालकूटभक्षणेपितवशोभैवजातानकाचिद्धानिरतोवराकाणामेषांविषैस्तवकिमिति ॥ हेवामदेवतववामंवपुर्वाम
शरीरमहमस्मि ॥ कथंभूता ॥ वामाशोभना ॥ रामेतिपाठेसुंदरीत्यर्थः ॥ चित्तयुक्ताचित्तानुसारिणी ॥२५॥ इतिसंसृतिसंबीजजनन्यासंसृतेःसम्यग्बीजंमूलकारणमज्ञानंमहत्तत्त्वंवातज्जननीअभक्ता
नांतदुत्पादयित्रीतया ॥ इत्थंपूर्वोक्तप्रकारंयथास्यात्तथाहितेभिहितेसतिगिरिशोऽथानंतरंगिरंवक्तुमाददेउपक्रमंकृतवान् ॥ कथंभूतेहिते ॥ गिरांनिगुंफेगिरांवचसांनितरामतिशयेनगुंफोगुंफनं
ग्रथनंयत्रतस्मिन् ॥ वक्तुमपीत्यत्रगद्गदामितिक्वचित्पाठः ॥ २६ ॥ तामेवगिरंदर्शयाति ॥ अयीति ॥ अयिहेकाशित्वयाकाश्याहरोऽहंहृतोवियोगद्वारासंतापितइतिशिवयापार्वत्याऽज्ञायिज्ञातः ॥
कीदृशोहरोऽष्टमूर्तिःपंचभूतचंद्रसूर्यात्मानोमूर्तयोयस्यसः ॥ भवत्यस्मादितिभवः ॥ भाव्यंतेजायंतेपदार्थाएभिरितिभावाःप्रमाणानिभावाश्चतेऽष्टौचप्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दार्थापत्त्यैतिह्यानुपलब्धिसं

भवतःपरितापहेतवोनभवंतींदुदिवाकराग्नयः ॥ नयनानियतस्त्रिनेत्रतेऽमीप्रणयिन्यास्तिलसज्जलाचमौलौ ॥ २४ ॥ भुजगाभुजगाःसदैवतेऽमीनविषं
संक्रमतेचनीलकंठ ॥ अहमस्मिचवामदेववामातववामंवपुरत्राचित्तयुक्ता ॥२५॥ इतिसंसृतिसंबीजजननन्याभिहितेहिते ॥ गिरांनिगुंफेगिरिशोवक्तुमप्या
ददेगिरम् ॥ २६ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ अयिकाशीत्यष्टमूर्तिर्भवोभावाष्टकोभवत् ॥ सत्वरंशिवयाज्ञायिध्रुवंकाश्याहृतोहरः ॥२७॥ अथबालसखी
भूततत्तत्काननवीरुधम् ॥ शिवाप्रस्तावयांचक्रेविमुक्तांमुक्तिदांपुरीम् ॥२८॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ गगनतलमिलितसलिलेप्रलयेपिभवत्रिशूलपरि
विधृताम् ॥ कृतपुंडरीकशोभांस्मरहरकाशींपुरींयावः ॥२९॥ धराधरेंद्रस्यधरातिसुंदरानमांतथास्यापिधिनोतिधूर्जटे॥धरागतापीहनयाध्रुवंधरापुरीधुरी
णातवकाशिकायथा॥३०॥नयत्रकाश्यांकलिकालजंभयंनयत्रकाश्यांमरणात्पुनर्भवः॥नयत्रकाश्यांकलुषोद्भवंभयंकथंविभोसानयनातिथिर्भवेत् ॥३१॥

भवाइतिभावाष्टौतत्स्वरूपोभावाष्टकः ॥ तथाचोक्तंब्रह्मविद्भिः ॥ वृत्त्यारूढःप्रमाणमिति ॥ भवत्सद्रूपएतादृशोपीत्यर्थः ॥ २७ ॥ काश्याहृतोहरइतिभगवन्मुखादेवाकर्ण्यपार्वतीभवस्याग्रे
काशींप्रस्तावितवतीत्याह ॥ अथेति ॥ अथानंतरंबालकालेसखीभूतास्तत्तत्काननसंबंधिन्योवीरुधोलतायस्यांताम् ॥ २८ ॥ प्रस्तावनमेवाह गगनतलमित्यारभ्यप्रमथाधिपेत्यतः
प्राक्तनेनग्रंथेन ॥ हेस्मरहरआवांकाशींपुरींयावोगच्छावइत्यन्वयः ॥ कथंभूताम् ॥ कृतपुंडरीकशोभामुत्पादितपद्मशोभाम् ॥ गगनतलेमिलितंसलिलंयस्मिंस्तस्मिन्दैनंदिनप्रलयेत्रिशूल
स्योपरिविशेषेणधृताम् ॥ उकारलोपश्छांदसः ॥ त्रिशूलेनपरिसर्वतोविधृतामितिवा ॥ अपिशब्दात्प्राकृतप्रलयादावपि ॥ २९ ॥ धरेति ॥ पूर्वोपिशब्दोभिन्नक्रमे ॥ अस्यधराधरेंद्रस्यापिधराम
त्पितुरपिधरानधरातथामांनधिनोत्युपतापयतितवपुरीकाशिकाधुरीणाश्रेष्ठायथाधिनोति ॥ कीदृशी ॥ धरागतापियाध्रुवंनिश्चितंधरानभवति त्रिशूलाग्रेस्थितत्वात् ॥ यद्वा धरागताधरारूपतांप्राप्तापिया
धरानभवतिकिंतुध्रुवंब्रह्मैवेत्यर्थः ॥ ३० ॥ नयत्रेति ॥ हेविभोकथंसाकाशीनयनातिथिर्नेत्रविषयःस्यात् ॥ कीदृशी ॥ यस्यांकलिकालजंभयंनास्तिकलेरत्राप्रवेशात् ॥ प्रवेशेवातस्याकिंचित्कर

त्वात् ॥ यत्त्विदानींकलिधर्मादृश्यन्तेतेषांरुद्ररूपाणांकाश्येकनिवासानांप्रारब्धत्वात् ॥ नयत्रकाश्यांमरणात्पुनर्भवः॥जन्ममरणाव्यवहितसमयेतत्त्वज्ञानेनकैवल्यप्राप्तेः॥नयत्रकाश्यांकलुषोद्भवंभयं पाप
स्यात्रफलानुत्पादकत्वात् ॥ तथाचश्रूयते ॥ ऊषरःपुण्यपापानांधन्यावाराणसीपुरीति ॥ लैंगेच ॥ नाविमुक्तेनरःकश्चिन्नरकंयातिकिल्बिषी ॥ ईश्वरानुग्रहादेवसर्वेयान्तिपरांगतिमिति ॥ नचकालभैर
वयातनाशास्त्रविरोधस्तस्याःपश्चाद्भावित्वात् ॥ तथाचब्रह्मवैवर्तेकाशीविश्वेश्वरयोर्वाक्यानि ॥ प्रतिज्ञाममदेवेशस्थावराजंगमाजनाः ॥ तारणीयाःसर्वतोमेसागच्छतिकलौशुभा ॥ तत्रापिमनुजादेवधर्मा
धर्माधिकारिणः॥नचान्येत्रिविधाजीवाःपूर्वकर्मोपजीविनः ॥ परदाररताःकेचित्केचिद्द्रव्यपरायणाः॥परापवादपैशुन्यपरद्रोहरताःखलाः॥केचिद्गोवधकर्तारःकेचिन्मद्यपरायणाः॥ केचित्पाखण्डकुशलावं
चकाःसूचकाःपरे॥तीर्थद्रोहकरालिंगविष्णुब्राह्मणविड्वाम् ॥ द्रोहिणोनिवसन्त्येवद्धापरान्तेकलौतथा॥अन्यान्यपिचपापानिबहूनिसुमहांत्यपि॥कुर्वंत्येवंनराःसर्वेमय्येवचाविशेषतः॥अद्ययावत्तारितास्तेप्र
तिज्ञारक्षणायमे ॥ अतःपरंत्वच्छरणंगतास्मिशिवशंकर ॥ विश्वेश्वरवाक्यम् ॥ पुण्यंकृत्वाकाशियेकाशिकांत्वांप्राप्ताःप्राप्तास्तेतुतद्वस्तुनित्यम् ॥ पापंकृत्वाक्षेत्रमध्येमृतायेतेषांमुक्तिर्यातनान्तेभवेद्धि ॥
धर्मःकाश्यांशुद्धिहेतुःप्रदिष्टःपापंपुनर्दुःखमालादिमूलम् ॥ तस्मात्प्रतिज्ञातवासिद्धरूपामुक्तिर्भवत्येवमलावसानेइत्यादि ॥ यद्वोभयत्रमोक्षप्रतिबन्धनिमित्तंभयमितिवार्थः ॥ ३१ ॥ किमत्रेति ॥ पदेपदे

किमत्रनोसंतिपुरःसहस्रशःपदेपदेसर्वसमृद्धिभूमयः ॥ परंनकाशीसदृशीदृशोःपदंक्कचिद्गतामेभवताशपेशिव ॥ ३२ ॥ त्रिविष्टपेसंतिनकिंपुरःशतं
समस्तकौतूहलजन्मभूमयः ॥ तृणीभवंतीहचताःपुरःपुरःपदंपुरारेभवतोभवद्विषः ॥३३॥ नकेवलंकाशिवियोगजोज्वरःप्रबाधतेत्वांतुतथायथात्रमाम् ॥
उपायएषोत्रनिदाघशांतयेपुरीतुसावाममजन्मभूरथ ॥ ३४ ॥ मयानमेनेममजन्मभूमिकावियोगजन्मापरिदाघईशितः ॥ अवाप्यकाशींपरितः
प्रशांतिदांसमस्तसंतापविघातहेतुकाम् ॥ ३५ ॥ नमोक्षलक्ष्म्योत्रसमक्षमीक्षितास्तनूभृताकेनचिदेवकुत्रचित् ॥ अवैम्यहंशर्मदसर्वशर्मदासरूपिणी
मुक्तिरसौहिकाशिका ॥ ३६ ॥

स्थानेस्थानेऽत्रपृथिव्यांसहस्रशोऽसंख्याताःपुरःकिन्नसन्त्यपितुसन्त्येव ॥ कथंभूताः ॥ सर्वसमृद्धिभूमयःसर्वैश्वर्यस्थानानि ॥ परंकेवलंकिंतुवाकाशीसदृशीपुरीमेदृशोर्नेत्रयोःपदंविषयंनगतानयाता ॥
हेशिवास्मिन्नर्थेभवताशपे ॥ एतच्चेदहंमिथ्यावदेत्तदाभवतःशपथंकरोमीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ननुतर्हिस्वर्गेएतादृक्पूःस्थास्यतितत्राह ॥ त्रिविष्टपइति ॥ त्रिविष्टपेस्वर्गेशतंपुरःअनेकाःपुर्यःकिंनसन्त्यपि
तुसन्त्येव ॥ कथंभूताः ॥ समस्तेति ॥ समस्ताश्चर्योत्पत्तिस्थानानि ॥ किंतुहेपुरारेभवद्विषःसंसारद्वेष्टुर्भवतइहपुरःकाश्याःपदमेकमपिप्रदेशमासाद्येतिशेषः ॥ ताः पुरस्तृणीभवन्तिचकारान्नश्यंतिच ॥
पुरःपुरःपुरइतिपाठेभवतः पुरःपुर्याःपुरःपुरस्तात् ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ ३३ ॥ नकेवलमिति ॥ नकेवलंकाशीवियोगजोज्वरस्त्वामेवप्रबाधतेकिंत्वत्रमन्दरेयथात्वांप्रबाधतेतथामामपीतियोजना ॥ किंतु
निदाघशान्तयेकाशीवियोगजज्वरनाशायात्रजगत्येषउपायःकोसौ॥पुरीतुसावाअथअथवाममजन्मभूरिति ॥ ३४ ॥ किंच॥मयेति ॥ हेईशितःहेनियन्तःमयानिजजन्मभूमिकायाःवियोगाज्जन्मयस्यसप
रिदाघस्तापोनमेनेनज्ञातोनानुभूतइतियावत् ॥ तत्रहेतुमाहावाप्येति ॥ परितःसर्वतःप्रशांतिदामिहलोकेजीवन्मुक्तिदांपरलोकेविदेहमुक्तिदामित्यर्थः ॥ अतएवसमस्तानामाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौ
तिकानांसन्तापानांविघातेनाशेहेतुकांकारणभूताम् ॥ ३५ ॥ नमोक्षेति ॥ हेशर्मदानंददकेनचिदपितनुभृताकुत्राचिदपिमोक्षलक्ष्म्योऽत्रजगतिसमक्षंप्रत्यक्षंयथास्यात्तथानेक्षितानदृष्टानानुभूताइत्यर्थः ॥

किन्तुसर्वेषांशर्मदासरूपिणीमूर्तिमतीकाशिकाहिनिश्चितमसौप्रत्यक्षामुक्तिरित्यहमवैमिजानामीतियोजना ॥ ३६ ॥ नमुक्तिरिति॥यथाकाश्यांविग्रहंशरीरंपरिहायमुक्तिरस्तिनतथाइहजगतिसमाध्यादिनामुक्तिरितियोजना ॥ कथम्भूतेन ॥ समाध्यादिनाअस्थिरेंद्रियत्वेनचञ्चलेंद्रियवृत्त्याउज्झितस्त्यक्तस्तत्समाधिर्ब्रह्मसमाधानंयस्मिंस्तेनसमाधिनासमाध्यभावेनेत्यर्थः ॥ ऋतुक्रियाभिर्यज्ञाद्यनुष्ठानैः ॥ वेदविद्ययाउपासनादिरूपया ॥ ३७ ॥ ननाकेति ॥ काश्यांतनुमात्रधारिणिदेहभृन्मात्रेयादृक्सुखंतादृक्सुखंनाकलोकेस्वर्लोकेनास्ति ॥ अतोतिसुन्दरेपिपातालतले ॥ स्वर्लोकादपिरम्याणिपातालानीतिनारदःप्राह ॥ स्वर्गसदांमध्येपातालेभ्योगतोदिवीत्यादिदर्शनात् ॥ कुतस्तादृक्सुखम् ॥ यदास्वर्गेपातालेचतादृक्सुखंनास्तितदामर्त्येमनुष्यलोकेसुखसंश्रयावार्तापिक्वा ॥ वाशब्दः कटाक्षे ॥ नक्वापीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ क्षेत्रइति ॥ हेत्रिशूलिन्भवतोऽविमुक्तेक्षेत्रेतत्रान्यत्रवास्थितोयोमनोपियुंक्तेमनोवृत्तिमात्रमपिप्रयच्छतिससदैवषडंगयोगंयुंक्तेयुनक्ति ॥ मनःसंयोजनेहेतुः प्राणिवरोऽतीवपुण्यकृदित्यर्थः ॥ अविमुक्तनामनिर्वक्ति॥विमुक्तिलक्ष्म्येति ॥ ३९ ॥ किंच ॥ षडंगेति ॥ हेशिवनृभिर्नरैस्तादृशीशरीरेणसिद्धिःषडङ्गयोगसिद्धिर्निश्चितमत्रलोकेनलभ्यते ॥ काशीं समवाप्यत्वयिक्षणंदृशौनेत्रेस्थिरीकृत्यसुखेनयादृशीलभ्यतइति ॥ ४० ॥ वरमिति ॥ हिनिश्चितम् ॥ अपीतिवा ॥ तिर्यक्त्वंपशुत्वमपिवरंश्रेष्ठम् ॥ कीदृशम् ॥ नविद्यतेबुद्धेर्वैभवमात्मानात्म

नमुक्तिरस्तीहतथासमाधिनास्थिरेंद्रियत्वोज्झिततत्समाधिना ॥ क्रतुक्रियाभिर्ननवेदविद्ययायथाहिकाश्यांपरिहायविग्रहम् ॥३७॥ ननाकलोकेसुखम
स्तितादृशंकुतस्तुपातालतलेऽतिसुंदरे ॥ वार्तापिमर्त्येसुखसंश्रयाक्वाकाश्यांहियादृक्तनुमात्रधारिणि ॥ ३८ ॥ क्षेत्रेत्रिशूलिन्भवतोऽविमुक्तेविमुक्ति
लक्ष्म्यानकदापिमुक्ते ॥ मनोपियःप्राणिवरःप्रयुंक्तेषडंगयोगंससदैवयुंक्ते ॥ ३९ ॥ षडंगयोगान्नहितादृशीनृभिःशरीरसिद्धिःसहसात्रलभ्यते ॥ सुखे
नकाशींसमवाप्ययादृशीदृशौस्थिरीकृत्यशिवत्वयिक्षणम् ॥ ४० ॥ वरंहितिर्यक्त्वमबुद्धिवैभवंनमानवत्वंबहुबुद्धिभाजनम् ॥ अकाशिसंदर्शननिष्फलो
दयंसमंततःपुष्करबुद्बुदोपमम् ॥ ४१ ॥ दृशौकृतार्थेकृतकाशिदर्शनेतनुःकृतार्थाशिवकाशिवासिनी ॥ मनःकृतार्थंधृतकाशिसंश्रयंमुखंकृतार्थंकृतका
शिसंमुखम् ॥ ४२ ॥ वरंहितत्काशिरजोतिपावनंरजस्तमोध्वंसिशशिप्रभोज्ज्वलम् ॥ कृतप्रणामैर्मणिकर्णिकाभुवेललाटगंयद्बहुमन्यतेसुरैः ॥ ४३ ॥

विवेकविस्तारोयस्मिंस्तत् ॥ बह्वीनांबुद्धीनांभाजनंयोग्यमपिमानवत्वंमनुष्यत्वंनवरम् ॥ तत्रहेतुगर्भविशेषणमाह ॥ अकाशिसंदर्शननिष्फलोदयंकाशीदर्शनाभावेनफलोदयशून्यम् ॥ ननुकाशीसन्दर्शनंविनापियत्रकुत्रापिसुखेनस्थातव्यंततःसमयांतरेदर्शनादिकंविधेयंतत्राह ॥ पुष्करबुद्बुदोपमंपुष्करशब्देनात्रपद्मपत्रंलक्ष्यते ॥ बुद्बुदशब्देनजललवः ॥ तथाचोक्तमाचार्यैः ॥ नलिनीदलगतजललवतरलंतद्वज्जीवनमतिशयचपलमिति ॥ पुष्करञ्जलमितिवा ॥ ४१ ॥ अदर्शनऽकृतार्थतामुक्त्वादर्शनेकृतार्थतामाह ॥ दृशाविति ॥ कृतंकाश्यादर्शनंयाभ्यांतेदृशौनेत्रेकृतार्थेकृतोर्थःपुरुषार्थोयाभ्यान्तेतथा ॥ शिवाचासौकाशीचशिवकाशीतस्यांवस्तुंशीलंयस्याःसातनुःशरीरंकृतार्था ॥ शिवेतिसंबोधनंवा ॥ यत्रकुत्रापिगमनंपरित्यज्यधृतःकाश्येवसंश्रयआश्रयोयेनतन्मनःकृतार्थम् ॥ कृताकाशीसंमुखायेनतन्मुखंकृतार्थमिति ॥ ४२ ॥ वरमिति ॥ तत्काश्यारजोधूलिर्वरंश्रेष्ठम् ॥ श्रेष्ठत्वेहेतवः ॥ हियस्मादतिपावनंरजस्तमसीध्वंसितुंशीलंयस्यतत्तथा ॥ शशिप्रभोज्ज्वलंचन्द्रतेजोवच्छुक्लम् अतएवमणिकर्णिकाभुवेकृतप्रणामैःसुरैःस्वकीयललाटगंयद्बहुमन्यतेतत्सर्वोत्कृष्टंमन्यते ॥ यद्वा कृतायेप्रणामास्तैःकृत्वाकाशीस्थानांललाटगम् ॥ यद्वाषष्ठ्यर्थेतृतीया ॥

मणिकर्णिकाभुवेकृतप्रणामानांललाटगंसुरैर्यद्धदुमन्यतइति ॥ ४३ ॥ नदेवेति ॥ देवलोकादिर्मणिकर्णिकायास्तुलांसाम्यंनव्रजेन्नगच्छेत् ॥ कुतः ॥ यत्रयस्यांमणिकर्णिकायांमहाप्रयाणकृच्छ्रु
तिर्मरणकृतांश्रवणेंद्रियंब्रह्मैवरसायनंरसरूपआश्रयस्तदास्पदंतदाश्रयम् ॥ यद्वा अयतेज्ञायतेब्रह्मरसोनेनेत्ययनंप्रणवःषडक्षररराममन्त्रराजोवा ॥ ब्रह्मरसायनस्यप्रणवस्यराममन्त्रराजस्यवाऽऽस्पदमा
श्रयोभवतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ महेति ॥ मणिकर्णिकास्थलीमहामहोभूःपरिपूर्णतेजःस्थानम् ॥ कुतः ॥ यत्रयस्यांमणिकर्णिकास्थल्यांसातमस्ततिरंधकारपरम्पराआवरकत्वसाम्यादज्ञानपरंपरेत्यर्थः॥
संक्षयंसमेति ॥ समुपसर्गाभ्यामत्यन्तंनाशंप्राप्नोतीतिसूचितम् ॥ साका ॥ यापरःशैतैःशतात्पैररसंख्यातैर्जन्मभिरेधितावार्द्धिताघनीभूतेत्यर्थः ॥ साधनान्तरैरविनाशतामाह ॥ दिवाकरेति ॥
अनिग्रहाऽविनाशा ॥ यस्यांजीवितानामेवाज्ञानसन्ततिर्नश्यतिकिंपुनर्मृतानांश्रीरुद्रोपदेशेनेतिभावः ॥ ४५ ॥ किम्विति ॥ किंप्रश्नेउवितर्के ॥ उत्प्रेक्षायांवाकिमुशब्दः ॥ निर्वाणंकैवल्यमेवपदंस्था
नंयस्यतस्यपरमेश्वरस्य अथवानिर्वाणस्यकैवल्यचक्रवर्तिनःपदस्यपादस्यभद्रपीठंसिंहासनंकिमुमणिकर्णिकास्थलीतिसर्वत्रान्वेति ॥ अथोअथवा॥नुनिश्चितम्॥ मोक्षलक्ष्म्यामृदुलतंल्पंकोमलाशय्या ॥

नदेवलोकोनचसत्यलोकोननागलोकोमाणिकर्णिकायाः ॥ तुलांव्रजेद्यत्रमहाप्रयाणकृच्छ्रतिर्भवेद्ब्रह्मरसायनास्पदम् ॥४४॥ महामहोभूर्मणिकर्णिकास्थ
लीतमस्ततिर्यत्रसमेतिसंक्षयम् ॥ परःशतैर्जन्मभिरेधितापियादिवाकराग्नींदुकैररनिग्रहा ॥ ४५ ॥ किमुनिर्वाणपदस्यभद्रपीठंमृदुलंतल्पमथोनुमो
क्षलक्ष्म्याः ॥ अथवामणिकर्णिकास्थलीपरमानंदसुकंदजन्मभूमिः ॥ ४६ ॥ समतीतविमुक्तजंतुसंख्याक्रियतेयत्रजनैःसुखोपविष्टैः ॥ विलसद्द्युति
सूक्ष्मशर्कराभिःस्ववपुःपातमहोत्सवाभिलाषैः ॥ ४७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अपर्णापरिवर्ण्येतिपुरींवाराणसींमुने ॥ पुनर्विज्ञापयामासकाशीप्राप्त्यैपि
नाकिनम् ॥ ४८ ॥ ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ ॥ प्रमथाधिपसर्वेशनित्यस्वाधीनवर्तन ॥ यथानंदवनंयायांतथाकुरुवरप्रद ॥ ४९ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥
जितपीयूषमाधुर्यांकाशीस्तवनसुंदरीम् ॥ अथाकर्ण्याहमुदितोगिरिशोगिरिजांगिरम् ॥ ५० ॥ श्रीदेवदेवउवाच ॥ ॥ अयिप्रियतमेगौरित्वद्वा
गमृतसीकरैः ॥ आप्यायितोस्मिनितरांकाशीप्राप्त्यैयतेधुना ॥ ५१ ॥

अथवापरमानन्दएवसुकन्दःशोभनंमूलंकारणम् ॥ परमानन्दस्यवासुकन्दःशोभनंमूलंकारणंतारंकोपदेशस्तस्यजन्मनोभूःस्थानमिति ॥ ४६ ॥ समतीतेति ॥ यत्रयस्यांमणिकर्णिकास्थल्यांसु
खोपविष्टैर्जनैःसमतीतायेविमुक्ताजंतवस्तेषांसंख्यागणनाक्रियते ॥ कथम्भूतैः ॥ स्ववपुःपातएवमहोत्सवस्तत्रैवाभिलाषोयेषान्तैः ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ यत्रसर्वेप्रतीक्षन्तेमृत्युंप्रियमिवातिथिमिति ॥
कैः ॥ विलसन्तीद्युतिर्यासांताविलसद्द्युतयश्चताःसूक्ष्मशर्कराश्चक्षुद्रपाषाणास्ताभिः ॥ ४७ ॥ अपर्णेति ॥ अपर्णेत्यनेनशुद्धसत्त्वायास्तस्याःकाशीगुणवर्णनेऽधिकारोस्तीतिध्वन्यते॥ पार्वतीतिक्वचित
॥ ४८ ॥ प्रमथाधिपेत्यादिसम्बोधनचतुष्टयेनतवकिमप्यशक्यंनास्तीतिसूचयति ॥ ४९ ॥ जितेति ॥ गिरिशएवंभूतांपूर्वोक्तांगिरमाकर्ण्यमुदितःसन्नथानन्तरंगिरिजांप्राहेत्यन्वयः ॥ कथम्भू
ताम् ॥ जितंपीयूषस्यामृतस्यमाधुर्यंययासातथाताम् ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ काशीस्तवनेसुन्दरींशोभनाम् ॥ ५० ॥ अयीतिसम्बोधने ॥ त्वद्वागमृतसीकरैस्तववचनपीयूषकणैः ॥ यते

यत्नंकरोमि ॥ ५१ ॥ त्वमिति ॥ उपाश्नामिभुञ्जेसेवइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ तर्हिंकाश्याअन्यैराधिपत्येनानाश्रितत्वात्सिद्धंनःसमीहितंनेत्याह ॥ पितामहस्येति ॥ ५३ ॥ तर्हिंबलान्निःसारणीयस्तत्राह ॥ कथमिति ॥ ५४ ॥ तर्हिविघ्नमुत्पाद्योत्क्रष्टव्योनेत्याह ॥ अधर्मेति ॥ तस्मात्हेईशेयेनकेनापिप्रकारेणयस्तंकाश्यावियोजयेत्तंकंप्रेषयामीतियोजना ॥ ५५ ॥ नतुविघ्नमुत्पाद्यनिःसरणेकोदोषस्तत्राह ॥ धर्मेति ॥ ५६ ॥ तर्हिच्छिद्रंविनैवबहिर्नेतव्योनेत्याह ॥ विनेति ॥ तत्रहेतुर्मयैवेति ॥ धर्मरूपांधुरंभारंधरन्तीतिधर्मधुरन्धराः ॥ ५७ ॥ किंच ॥ नजरेति ॥ धर्मवर्त्मधर्ममार्गंबिभर्तीतिधर्मवर्त्मभृत् ॥ अत्रकर्मभूमौ ॥ तथाचमनुः ॥ आलस्यादन्नदोषाच्चमृत्युर्विप्रान्जिघांसतीति ॥ ५८ ॥ इतिपूर्वोक्तम् ॥ योगिनीनांचक्रंसमूहम् ॥ अतिमहाप्रौढमतिशयेनदक्ष

त्वंजानासिमहादेविममयत्तन्महद्व्रतम् ॥ अभुक्तपूर्वमन्येनवस्तूपाश्नामिनेतरत् ॥५२॥ पितामहस्यवचनाद्दिवोदासेमहीपतौ ॥ धर्मेणशासतिपुरींकउपायोविधीयताम् ॥५३॥ कथंसराजाधर्मिष्ठःप्रजापालनतत्परः ॥ वियोज्यतेपुरःकाश्यादिवोदासोमहीपतिः ॥५४॥ अधर्मवर्तिनोयस्माद्विघ्नःस्यान्नेतरस्यतु ॥ तस्मात्कंप्रेषयामीशेयस्तंकाश्यावियोजयेत् ॥५५॥ धर्मवर्त्मानुसरतांयोविघ्नंसमुपाचरेत् ॥ तस्यैवजायतेविघ्नःप्रत्युतप्रेमवर्धिनि ॥५६॥ विनाच्छिद्रेणतंभूपंनोत्सादयितुमुत्सहे ॥ मयैवहियतोरक्ष्याःप्रियेधर्मधुरंधराः ॥ ५७ ॥ नजरातमतिक्रामेन्नतंमृत्युर्जिघांसति ॥ व्याधयस्तंनबाधंतेधर्मवर्त्मभृदत्रयः ॥ ५८ ॥ इतिसंचिंतयन्देवोयोगिनीचक्रमग्रतः ॥ ददर्शातिमहाप्रौढंगाढकार्यस्यसाधनम् ॥५९॥ अथदेव्यासमालोच्यव्योमकेशोमहामुने ॥ योगिनीवृंदमाहूयजगौवाक्यमिदंहरः ॥ ६० ॥ सत्वरंयातयोगिन्योममवाराणसींपुरीम् ॥ यत्रराजादिवोदासोराज्यंधर्मेणशास्त्यलम् ॥ ६१ ॥ स्वधर्मविच्युतःकाशींयथातूर्णंत्यजेन्नृपः ॥ तथोपचरतप्राज्ञायोगमायाबलान्विताः ॥६२॥ यथापुनर्नवीकृत्यपुरींवाराणसीमहम् ॥ इतःप्रयामियोगिन्यस्तथाक्षिप्रंविधीयताम् ॥ ६३ ॥ इतिप्रसादमासाद्यशासनंशिरसावहन् ॥ कृतप्रणामोनिर्यातोयोगिनीनांगणस्ततः ॥ ६४ ॥ ययुराकाशमाविश्यमनसोप्यतिरंहसा ॥ परस्परंभाषमाणायोगिन्यस्तामुदान्विताः ॥६५॥ अद्यधन्यतराःस्मोवैदेवदेवेनयत्स्वयम् ॥ कृतप्रसादाःप्रहिताःश्रीमदानंदकाननम् ॥६६॥

मतएवगाढकार्यस्यदृढक्रियायाःसाधनकारणम् ॥ ५९ ॥ अथदेव्यासमालोच्येत्यस्यायंभावः ॥ यद्यप्यन्यद्वारास्वधर्मच्यावनमप्यन्याय्यंतथापिसर्वःस्वार्थंसमीहतेस्वकार्यमुद्धरेत्प्राज्ञइत्यादिन्यायात्काशीप्राप्त्यन्यथानुपपत्त्याचस्वधर्मादन्यद्वाराव्युत्थाप्यकाशींत्याजयित्वासहगणेनावाभ्यान्तत्रगन्तव्यमितिदेव्यासहपर्यालोचनंकृत्वेति ॥ जगौ उवाच ॥ इदंवक्ष्यमाणम् ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ उपचरतसमाचरत ॥ तस्माद्विभीमइतिचेत्तत्राह ॥ योगेति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ततोमन्दरात् आज्ञानन्तरंवा ॥ ६४ ॥ अतिरंहसातिशयितवेगेन ॥ ६५ ॥ परस्परंभाषणमेवाहअद्ये

तिद्वाभ्याम् ॥ ६६ ॥६७॥ इतीति ॥ इतीत्थंपरस्परंसंकथयन् ॥ तुसंभ्रमे ॥ अथानन्तरंसयोगिनीनांनिकुरंबःसमूहस्तांपुरींनयनातिथ्यंनेत्रगोचरमलंभयत्प्रापयदित्यन्वयः ॥ मुदितंमनोयस्यसः ॥
मन्दराद्रिरेवकुञ्जःतस्मिन्वायःकुञ्जस्तस्मात् ॥ ६८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांचतुश्चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चत्वारिंशेऽथपञ्चोर्ध्वेऽध्यायेतीवसुशो
भने ॥ योगिनीनांसमूहस्यागमनंवर्ण्यतेस्फुटम् ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेयोगिनीनांनिकुरंबस्तांपुरींनयनातिथ्यमलंभयदित्युक्तंतदनन्तरंकिंवृत्तमित्यपेक्षायामाह ॥ अथेति ॥ अथपुर्यानेत्रविषयप्राप्त्य
नन्तरंतद्योगिनीनांवृन्दंदूरादेवदृष्टिंप्रसार्यस्वचक्षुषोर्दैर्घ्यनिर्माणंफलान्वितंप्रशशंसेत्यन्वयः ॥ १ ॥ दिव्यप्रासादमालानांपताकाश्चप्रशशंसेत्यनुषज्जते ॥ कथम्भूताश्चलाश्चपलाःपल्लवाअग्राणियासांता
स्तथा ॥ ताउत्प्रेक्षन्ते ॥ सादरमिति ॥ सादरंयथास्यात्तथादूरमार्गस्थान्पांथान्पाथिकानाह्वयतीराकारयतीरिवेति ॥२॥ चञ्चदिति ॥ सुनीलंतमालश्यामलमपिव्योमाकाशंसुनिर्मलंशुक्लभास्वरन्तेजो

अद्यसद्योमहालाभावभूतांनोतिदुर्लभौ ॥ त्रिनेत्रराजसंमानस्तथाकाशीविलोकनम् ॥ ६७ ॥ इतिमुदितमनाःसयोगिनीनांनिकुरंबस्त्वथमंदराद्रिकुं
जात् ॥ नभसिलघुकृतप्रयाणवेगोनयनातिथ्यमलंभयत्पुरींताम् ॥ ६८ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धे
काशीवर्णनंनामचतुश्चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ अथतद्योगिनीवृंदंदूराद्दृष्टिंप्रसार्यच ॥ स्वनेत्रदैर्घ्यनिर्माणंप्रशशंसफला
न्वितम् ॥ १ ॥ दिव्यप्रासादमालानांपताकाश्चलपल्लवाः ॥ सादरंदूरमार्गस्थान्पांथानाह्वयतीरिव ॥२॥ चंचत्प्रासादमाणिक्यैर्विजृंभितमरीचिभिः ॥
सुनीलमपिचव्योमवीक्ष्यमाणंसुनिर्मलम् ॥ ३ ॥ देवत्वंमाययाच्छाद्यवेषंकार्पटिकोचितम् ॥ विधायकाशीमाविशद्योगिनीचक्रमक्रमम् ॥ ४ ॥ काचि
च्चयोगिनीभूताकाचिज्जातातपस्विनी ॥ काचिद्बभूवसैरंध्रीकाचिन्मासोपवासिनी ॥५॥ मालाकारवधूःकाचित्काचिन्नापितसुंदरी ॥ सूतिकर्मविचारज्ञा
ऽपराभैषज्यकोविदा ॥ ६ ॥ वैश्याचकाचिदभवत्क्रयविक्रयचंचुरा ॥ व्यालग्राहिण्यभूत्काचिद्दासीधात्रीचकाचन ॥ ७ ॥ एकाचनृत्यकुशलात्व
न्यागानविशारदा ॥ अपरावेणुवादज्ञापरावीणाधराभवत् ॥ ८ ॥ मृदंगवादनज्ञान्याकाचित्तालकलावती ॥ काचित्कार्मणतत्त्वज्ञाकाचिन्मौक्तिकगुं
फिका ॥ ९ ॥ गंधभागविधिज्ञान्याकाचिदक्षकलालया ॥ आलापोल्लासकुशलाकाचिच्चत्वरचारिणी ॥ १० ॥

भास्वरंवावीक्ष्यमाणंदृश्यमानंप्रशशंसेतिपूर्वक्रिययैवसंबन्धः ॥ कैः ॥ चञ्चंतःस्फुरन्तोयेप्रासादास्तत्रस्थैर्माणिक्यैःकृत्वाविजृम्भितादेदीप्यमानायेमरीचयस्तैरित्यर्थः ॥३॥ देवत्वमिति ॥ रक्तवस्त्रादि
धारिणस्तपस्विविशेषाःकार्पटिकास्तेषांवेषंविधायाऽक्रमंयथास्यात्तथायोगिनीचक्रंकाशीमविशदित्यन्वयः ॥ ४ ॥ एवंप्रथमतःप्रविश्यपश्चान्नानारूपंकृतवदित्याह काचित्यादिना ॥ योगिं
नीअष्टांगयोगयुक्ताकापालिकीवा ॥ तपस्विनीचान्द्रायणादिव्रतपरा ॥ सैरन्ध्रीपरवेश्मस्था ॥ ५ ॥ भैषज्यकोविदावैद्यकर्मणिनिपुणा ॥ ६ ॥ क्रयविक्रयविषयेचंचुरादक्षा ॥ व्यालः
सर्पस्तद्ग्राहिणी ॥ धात्रीउपमाता ॥ ७ ॥ वीणाधनेतिपाठेवीणैवधनंधनसाधनंयस्याःसातथावीणावादनपरेत्यर्थः ॥ ८ ॥ तालएवकलाविद्यातद्वती ॥ कार्मणतत्त्वज्ञावशीकरणकर्मत
त्त्वज्ञेत्यर्थः ॥ मौक्तिकगुंफिकामुक्तामालाग्रथिका ॥ ९ ॥ गंधभागविधिज्ञागंधविभागप्रकारज्ञा ॥ अक्षकलालयाद्यूतविद्याश्रयभूता ॥ आलापस्योल्लासेविलासेचातुर्यइतियावत् ॥ कुशला ॥ चत्वर

चारिणीभिक्षुकीरूपेणप्रांगणचारिणी ॥ १० ॥ वंशस्यऊर्ध्वीकृत्यधृतस्योपर्यधिरोहणेदक्षा ॥ इतराउभयपार्श्वेऊर्ध्वीकृत्यबद्धायारज्ज्वामार्गेणतदुपरिगमनेइतरादक्षेतरपदयोःपरस्परमुभयत्रान्वयः ॥ पथिचीवरवेष्टनापथिपतितंयच्चीवरंवस्त्रखंडंतत्परिधानेत्यर्थः ॥ ११ ॥ परान्येत्युभयत्रसंबध्यते ॥ लक्षणानिसामुद्रिकोक्तानि ॥ चिकेतिजानातिकथयतिवेत्यर्थः ॥ किज्ञानइतिकिधातोरूपमिदम् ॥ १२ ॥ नैपुण्याद्दाक्ष्यात् ॥ १३ ॥ पुरुषस्यस्त्रियास्त्रियावापुरुषेणरहःसंबंधेजायमानेययावीर्यंनक्षरतिसागुटिका ॥ गुटिकातत्सिद्धिदाकाचित् ॥ चक्षुषोरंजनस्पर्शमात्रेणाभीष्टदेशप्राप्त्यादर्शनादिसिद्धिरंजनसिद्धिस्तद्दाकाचित् ॥ धातुवादेसुवर्णादिसिद्धिकथनेऽन्याविदग्धानिपुणा ॥ पादुकायाःपादस्पर्शमात्रेणाभीष्टदेशप्राप्तिःपादुकासिद्धिस्तद्दापरा ॥ १४ ॥ अग्निस्तंभादिषुत्रिषुपरेत्यनुषज्जते ॥ खेचरीत्वमाकाशगामित्वम् ॥ अदृश्यत्वंचक्षुष्मतःसंमुखेपिदर्शनानर्हत्वम् ॥ १५ ॥ आकर्षणीसिद्धिर्नामइच्छयास्त्रियाःपुरुषस्यबलादानयनम् ॥ उच्चाटनंसुस्थस्यापिदौःस्थ्यापाद

वंशाधिरोहणेदक्षारज्जुमार्गेणचेतरा ॥ काचिद्धातुलचेष्टाऽभूत्पथिचीवरवेष्टना ॥ ११ ॥ अपत्यदाऽनपत्यानांपरातत्रपुरेऽवसत् ॥ काचित्करांघ्रिरेखाणां
लक्षणानिचिकेतिच ॥ १२ ॥ चित्रलेखननैपुण्यात्काचिज्जनमनोहरा ॥ वशीकरणमंत्रज्ञाकाचित्तत्रचचारह ॥ १३ ॥ गुटिकासिद्धिदाकाचित्का
चिदंजनसिद्धिदा ॥ धातुवादविदग्धान्यापादुकासिद्धिदापरा ॥ १४ ॥ अग्निस्तंभंजलस्तंभंवाक्स्तंभंचाप्यशिक्षयत् ॥ खेचरीत्वंददौकाचिददृश्यत्वं
पराददौ ॥ १५ ॥ काचिदाकर्षणींसिद्धिंददावुच्चाटनंपरा ॥ काचिन्निजांगसौंदर्ययुवचित्तविमोहिनी ॥ १६ ॥ चिंतितार्थप्रदाकाचित्काचिज्ज्योतिः
कलावती ॥ इत्यादिवेषभाषाभिरनुकृत्यसमंततः ॥ १७ ॥ प्रत्यंगणंप्रतिगृहंप्राविशद्योगिनीगणः ॥ इत्थमब्दंचरंत्यस्तायोगिन्योऽहर्निशंपुरि ॥१८॥
नच्छिद्रंलेभिरेक्वापिनृपविघ्नचिकीर्षवः ॥ ततःसमेत्यताःसर्वायोगिन्योवंध्यवांछिताः ॥ तस्थुःसंमंत्र्यतत्रैवनगतामंदरंपुनः ॥ १९ ॥ प्रभुकार्यम
निष्पाद्यसदःसंभावनैधितः ॥कःपुरःशक्नुयात्स्थातुंस्वामिनोक्षतविग्रहः ॥२०॥ अन्यच्चचिंतितंताभिर्योगिनीभिरिदंमुने ॥ प्रभुंविनापिजीवामोनतुकाशीं
विनापुनः ॥ २१ ॥ प्रभूरुष्टोपिसद्भृत्येजीविकामात्रहारकः ॥ काशीहरेत्कराद्भ्रष्टापुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ २२ ॥ नाद्यापिकाशींसंत्यज्यतदारभ्यमहामुने ॥
योगिन्योन्यत्रतिष्ठंतिचरंत्योपिजगत्त्रयम् ॥ २३ ॥

नम् ॥ निजांगस्यसौंदर्येणलावण्येनयूनांचित्तस्यविमोहिनीक्षोभकर्त्री ॥१६॥ चिंतितार्थप्रदाऽभीष्टार्थप्रदा॥ज्योतिःकलाज्योतिर्विद्यातद्वती॥उपसंहरति ॥ इत्यादीति॥अनुकृत्यात्मानंरचयित्वेत्यर्थः ॥ ॥ १७ ॥ गणःसमूहः ॥ जनइतिक्वचित् ॥ १८ ॥ वंध्यंव्यर्थंवांछितंयासांतास्तथा ॥ १९ ॥ प्रभ्विति ॥ प्रभोःकार्यमनिष्पाद्याकृत्वासदःसंभावनैधितःसदसिसभायांसंभावनयाकार्यकरणेदक्षतयाएधितोवर्धितोऽक्षतविग्रहःसन्जीवन्सन्नित्यर्थः ॥ स्वामिनोऽग्रेकःस्थातुंशक्नुयान्नकोपीत्यर्थः ॥ २० ॥ किंचान्यच्चेति ॥ इदंशब्दार्थमेवाह प्रभुंविनापीति सार्धेन ॥ २१ ॥ सद्भृत्यत्वंनामयथाशक्तिकार्यकारित्वम् ॥ २२ ॥ नाद्यापीतिस्कंदोक्तिः ॥ हेमहामुनेतदारभ्यतंकालमारभ्यजगत्त्रयंचरंत्योपियोगिन्योऽद्यापिकाशींविहायान्यत्रनैवतिष्ठंति ॥ यत्रकुत्रापिगत्वाकाश्यामेवागत्यातिष्ठंती

त्यर्थः ॥ २३ ॥ पुनरपितासामेवचिंतितमाह प्राप्यापीतिपंचभिः ॥ तितिक्षातित्यक्तुमिच्छाति ॥ किंपुनर्यस्त्यजतित्यक्तवान्वा यइति ॥ २४ ॥ मोक्षरूपस्यनिक्षेपस्यकलशीमाश्रयमित्यर्थः ॥२५॥
विमुखोपीश्वरोयदास्माकंसंमुखोभवितातदावयंकृतकृत्याःस्मेत्यन्वयः ॥ कथंभूतईश्वरः ॥ पुण्यंपुण्यहेतुःपुण्यस्वरूपोवा ॥२६ ॥ २७॥ कुतोनरमतेतत्राह ॥ शंभोरिति ॥२८॥२९॥ इत्थमितिश्लोक
द्वयेनप्रश्नचतुष्टयम् ॥३० ॥३१॥ सर्वेषांप्रश्नानांप्रत्युत्तरंप्रत्यभिज्ञापयतिभगवान्व्यासः ॥ श्रुत्वेति ॥३२॥ फलसहितंप्रथमप्रश्नप्रत्युत्तरंप्रतिजानातिस्कंदः॥नामधेयानीति ॥ क्षयंतिनश्यंति॥३३॥
नामान्याह गजाननेत्यष्टभिः ॥ तत्रप्रचण्डाचण्डविक्रमेतिसविशेषणमेकंनाम ॥ तापनीशोषणीदृष्टिरीतिनामद्वयम् ॥ तापनीदृष्टिःशोषणीदृष्टिरितिवा ॥ तापनीशोषण्यौदृष्टीयस्याःसातापनी

प्राप्यापिश्रीमतींकाशींयास्तितिक्षतिदुर्मतिः ॥ सएवप्रत्युतत्यक्तोधर्मकामार्थमुक्तिभिः ॥२४॥ कःकाशींप्राप्यदुर्बुद्धिरपरत्रयियासति ॥ मोक्षनिक्षेपकलशीं
तुच्छश्रीकृतमानसः ॥ २५ ॥ विमुखोपीश्वरोस्माकंकाशीसेवनपुण्यतः ॥ संमुखोभवितापुण्यंकृतकृत्याःस्मतद्वयम् ॥ २६ ॥ दिनैःकतिपयैरेवसर्वज्ञो
पिसमेष्यति ॥ विनाकाशींनरमतेयतोऽन्यत्रत्रिलोचनः ॥ २७ ॥ शंभोःशक्तिरियंकाशीकाचित्सर्वैरगोचरा ॥ शंभुरेवहिजानीयादेतस्याःपरमंसुखम् ॥
॥ २८ ॥ इतिनिश्चित्यमनसिशंभोरानंदकानने ॥ अतिष्ठद्योगिनीवृंदंकयाचिन्माययावृतम् ॥ २९ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ इत्थंसमाकर्ण्यमुनिःपुनः
पप्रच्छषण्मुखम् ॥ कानिकानिचनामानितासांतानिवदेश्वर ॥ ३० ॥ भजनाद्योगिनीनांचकाश्यांकिंजायतेफलम् ॥ कस्मिन्पर्वणिताःपूज्याःकथं
पूज्याश्चतद्वद ॥ ३१ ॥ श्रुत्वेतिप्रश्नमौमेयोयोगिनीसंश्रयंततः ॥ प्रत्युवाचमुनेवच्मिशृणोत्ववहितोभवान् ॥ ३२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ नामधेया
निवक्ष्यामियोगिनीनांघटोद्भव ॥ आकर्ण्ययानिपापानिक्षयंतिभविनांक्षणात्॥३३॥ गजाननासिंहमुखीगृध्रास्याकाकतुंडिका॥ उष्ट्रग्रीवाहयग्रीवावाराही
शरभानना ॥३४॥ उलूकिकाशिवारावामयूरीविकटानना ॥ अष्टवक्राकोटराक्षीकुब्जाविकटलोचना ॥३५॥ शुष्कोदरीललज्जिह्वाश्वदंष्ट्रावानरानना ॥
ऋक्षाक्षीकेकराक्षीचबृहत्तुंडासुराप्रिया ॥ ३६ ॥ कपालहस्तारक्ताक्षीशुकीश्येनीकपोतिका ॥ पाशहस्तादंडहस्ताप्रचंडाचंडविक्रमा ॥ ३७ ॥ शिशुघ्नी
पापहंत्रीचकालीरुधिरपायिनी ॥ वसाधयागर्भभक्षाशवहस्तांत्रमालिनी ॥३८॥ स्थूलकेशीबृहत्कुक्षिःसर्पास्याप्रेतवाहना ॥ दंदशूककराक्रौंचीमृगशी
र्षावृषानना ॥ ३९ ॥ व्यात्तास्याधूमनिःश्वासाव्योमैकचरणोर्ध्वदृक् ॥ तापनीशोषणीदृष्टिःकोटरीस्थूलनासिका ॥ ४० ॥ विद्युत्प्रभाबला
कास्यामार्जारीकटपूतना ॥ अट्टाट्टहासाकामाक्षीमृगाक्षीमृगलोचना ॥४१॥ नामानीमानियोमर्त्यश्चतुःषष्टिंदिनेदिने ॥ जपेत्त्रिसंध्यंतस्येहदुष्टबाधाप्र
शाम्यति ॥ ४२ ॥ नडाकिन्योनशाकिन्योनकूष्मांडानराक्षसाः ॥ तस्यपीडांप्रकुर्वंतिनामानीमानियःपठेत् ॥ ४३ ॥

शोषणीदृष्टिरीतिचैकंनाम ॥ तदाप्रचण्डाचण्डविक्रमेतिनामद्वयम् ॥ पूर्वस्मिन्पक्षेप्रतिश्लोकमष्टावष्टौनामानि ॥ अपरस्मिन्पक्षेचतुर्थश्लोकेनवनामानि ॥ सप्तमश्लोकेसप्तेतिविशेषः ॥ ३४ ॥ अष्टौ
अवयवावक्रायस्याःसातथा ॥ अष्टवक्रेतिक्कचित् ॥ कोटरेइवाक्षिणीयस्याःसातथा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वसाधयावसान्धयतिपिबतीतिवसाधयामेदःपायिनीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ दंदशूकक
रासर्पहस्तासर्पाकारहस्तेतिवा ॥ ३९ ॥ कोटरीकोटरवद्गभीरास्थूलोदरेत्यर्थः ॥ पुरुषोत्तमदेशेप्रसिद्धादेव्यामूर्तिविशेषरूपावा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ डाकिन्यःशाकिन्यश्चदुष्टग्रहविशेषाः

कूष्मांडागणविशेषाः॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ लघुकोलिप्रमाणतःसूक्ष्मबदरीफलप्रमाणेन ॥५१॥५२॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशिखण्डटीकायांपंचचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षट्चत्वारिंशकेध्यायेसर्वपापैकनाशने ॥ लोलार्कमहिमातावद्वर्ण्यतेऽतिमनोहरः ॥ १ ॥ काशीस्थानन्द्वा

शिशूनांशांतिकारीणिगर्भेशांतिकराणिच ॥ रणेराजकुलेवापिविवादेजयदान्यपि ॥ ४४ ॥ लभेदभीप्सितांसिद्धिंयोगिनीपीठसेवकः ॥ मंत्रांतराण्यपिजपंस्तत्पीठेसिद्धिभाग्भवेत् ॥ ४५ ॥ बलिपूजोपहारैश्चधूपदीपसमर्पणैः ॥ क्षिप्रंप्रसन्नायोगिन्यःप्रयच्छेयुर्मनोरथान् ॥ ४६ ॥ शरत्कालेमहापूजांतत्रकृत्वाविधानतः ॥ हवींषिहुत्वामंत्रज्ञोमहतींसिद्धिमाप्नुयात् ॥ ४७ ॥ आरभ्याश्वयुजःशुक्लांतिथिंप्रतिपदंशुभाम् ॥ पूजयेन्नवमींयावन्नरश्चिंतितमाप्नुयात् ॥ ४८ ॥ कृष्णपक्षस्यभूतायामुपवासीनरोत्तमः ॥ तत्रजागरणंकृत्वामहतींसिद्धिमाप्नुयात् ॥ ४९ ॥ प्रणवादिचतुर्थ्यंतैर्नामभिर्भक्तिमान्नरः ॥ प्रत्येकंहवनंकृत्वाशतमष्टोत्तरंनिशि ॥ ५० ॥ ससर्पिषागुग्गुलुनालघुकोलिप्रमाणतः ॥ यांयांसिद्धिमभीप्सेततांतांप्राप्नोतिमानवः ॥५१॥ चैत्रकृष्णप्रतिपदितत्रयात्राप्रयत्नतः ॥ क्षेत्रविघ्नप्रशांत्यर्थंकर्तव्यापुण्यकृज्जनैः ॥ ५२ ॥ यात्रांचसांवत्सरिकींयोनकुर्यादवज्ञया ॥ तस्यविघ्नंप्रयच्छंतियोगिन्यःकाशिवासिनः ॥ ५३ ॥ अग्रेकृत्वास्थिताःसर्वास्ताःकाश्यांमणिकर्णिकाम् ॥ तन्नमस्कारमात्रेणनरोविघ्नैर्नबाध्यते ॥ ५४ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेचतुःषष्टियोगिन्यागमनंनामपंचचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ गतेथयोगिनीवृंदेदेवदेवोघटोद्भव ॥ काशीप्रवृत्तिजिज्ञासुःप्राहिणोदंशुमालिनम् ॥१॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ सप्ताश्वत्वारितोयाहिपुरींवाराणसींशुभाम् ॥ यत्रास्तिसदिवोदासोधर्ममूर्तिर्महीपतिः ॥ २ ॥ तस्यधर्मविरोधेनयथातत्क्षेत्रमुद्वसेत् ॥ तथाकुरुष्वभो क्षिप्रंमावमंस्थाश्चतंनृपम् ॥ ३ ॥ धर्ममार्गप्रवृत्तस्यक्रियतेयावमानना ॥ साभवेदात्मनोनूनंमहदेनश्चजायते ॥ ४ ॥ तवबुद्धिविकासेनच्यवतेचेत्सधर्मतः ॥ तदासानगरीभानोत्वयोद्वास्याऽसहैःकरैः ॥ ५ ॥ कामक्रोधौलोभमोहौमत्सराहंकृतीअपि ॥ तेतत्रनभवेतांयत्तत्कालोपिनतंजयेत् ॥ ६ ॥ यावद्धर्मेस्थिराबुद्धिर्यावद्धर्मेस्थिरंमनः ॥ तावद्विघ्नोदयःक्वास्तिविपद्यापिरवेनृषु ॥ ७ ॥

दशादित्यान्वक्तुंप्रस्तावयति ॥ गतेऽथेति ॥ अंशुमालिनंसूर्यम् ॥ १ ॥ २ ॥ उद्वसेदुच्छिन्नंभवेत् ॥३॥ एनःपापम् ॥४॥ असहैर्दुःसहैःकरैरश्मिभिः ॥ पक्षान्तरेमूर्तिभेदेनकरैर्हस्तैः ॥ ५ ॥ कामक्रोधाविति ॥ यद्यस्मात्तत्रराजनितेप्रसिद्धेमत्सराहंकृतीतौकामक्रोधौतौलोभमोहौचनभवेतांनसंभवतइत्यर्थः ॥ तत्तस्मात्कालोपिनतंजयेदित्यन्वयः ॥ ६ ॥ विपद्यपिआपत्कालेपि ॥ ७ ॥

ब्रध्नहेसूर्ययस्मात्त्वंसर्वेषांचेष्टितंवेत्स्यतएवजगच्चक्षुर्जगत्प्रकाशकोधर्माधर्मबोधकइतिवाकार्यसिद्धयेव्रज ॥ ८ ॥ देवस्याज्ञांरविरादायनभोध्वानमाकाशमार्गंगच्छतीतिनभोध्वगामन्यांमूर्तिंप्रकल्प्याहोरात्रंदिननक्तमभिव्याप्यकाशीमभिमुखोऽभवत् काशींप्राप्तुंप्रवृत्तइत्यर्थः ॥९॥ त्वरयाकाश्यभिमुखत्वेहेतुमाह॥ मनसेति ॥ लोलःक्षुब्धआकुलइतियावत् ॥ आनंदितइतिवा॥ नैकपादतांबहुपादतामित्यर्थः ॥ १० ॥ हंसत्वमिति ॥ तस्यसदासर्वदानभोध्वनीनस्यनभोमार्गगामिनःसूर्यस्यहंसत्वंहंतिगच्छतीतिहंसस्तस्यभावोहंसत्वंसफलतामगात् फलवज्जातमित्यर्थः ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह॥काशींप्रतियियासतोगंतुमिच्छतः ॥११॥ अथेत्यानंतर्येमंगलेवा ॥ धर्मध्वस्तिंधर्मलोपम् ॥१२॥ विभावसुःसूर्यः॥ अवसरंछिद्रम् ॥ स्वधर्मिणिस्वधर्मनिष्ठे ॥ सुधर्मणीतिक्वचित् ॥१३॥ नानारूपमेवदर्शयति कदाचिदित्यादिना ॥ १४ ॥ दीनतांदरिद्रताम् ॥ १५ ॥ वेदबाह्यांपाषंडात्मिकाम् ॥ दृष्टःप्रत्ययोज्ञानंयस्यतद्दृष्टप्रत्ययंप्रत्यक्षज्ञानविषयमैहिकमेववस्तुजातम् ॥ चार्वा

सर्वेषामिहजंतूनांत्वंवेत्सिब्रध्नचेष्टितम् ॥ अतएवजगच्चक्षुर्व्रजत्वंकार्यसिद्धये ॥ ८ ॥ रविरादायदेवाज्ञांमूर्तिमन्यांप्रकल्प्यच ॥ नभोध्वगामहोरात्रंकाशीमभिमुखोऽभवत् ॥ ९ ॥ मनसातीवलोलोऽभूत्काशीदर्शनलालसः ॥ सहस्रचरणोप्यैच्छत्तदाखेनैकपादताम् ॥ १० ॥ हंसत्वंतस्यसूर्यस्यतदासफलतामगात् ॥ सदानभोध्वनीनस्यकाशींप्रतियियासतः ॥ ११ ॥ अथकाशींसमासाद्यरविरंतर्बहिश्चरन् ॥ मनागपिनतद्भूपेधर्मध्वस्तिमवैक्षत ॥१२॥ विभावसुर्वसन्काश्यांनानारूपेणवत्सरम् ॥ क्वचिन्नावसरंप्रापतत्रराज्ञिसुधर्मिणि ॥ १३ ॥ कदाचिदतिथिर्भूतोदुर्लभंप्रार्थयन्रविः ॥ नतस्यराज्ञोविषये दुर्लभंकिंचिदैक्षत ॥ १४ ॥ कदाचिद्याचकोजातोबहुदोपिकदाप्यभूत् ॥ कदाचिद्दीनतांप्राप्तःकदाचिद्गणकोप्यभूत् ॥ १५ ॥ वेदबाह्यांक्रियांचापिकदाचित्प्रत्यपादयत्॥कदाचित्स्थापयामासदृष्टप्रत्ययमैहिकम् ॥१६॥ कदाचिज्जटिलोजातःकदाचिच्चादिगंबरः ॥ सकदाचिज्जांगुलिकोविषविद्याविशारदः॥ ॥ १७ ॥ सर्वपाषंडधर्मज्ञःकदाचिद्ब्रह्मवाद्यभूत् ॥ ऐंद्रजालिकआसीच्चकदाचिद्भ्रामयञ्जनान् ॥ १८ ॥ नानाव्रतोपदेशैश्चकदाचित्सपतिव्रताः ॥ क्षोभयामासबहुशःसदृष्टांतकथानकैः ॥ १९ ॥ कापालिकव्रतधरःकदाचिच्चाभवाद्द्विजः ॥ कदाचिदपिविज्ञानीधातुवादीकदाचन ॥ २० ॥ क्वचिद्द्विप्रःक्वचिद्राजपुत्रोवैश्योंत्यजःक्वचित ॥ ब्रह्मचारीक्वचिदभूद्गृहीवनचरःक्वचित् ॥ २१ ॥ यतिःकदाचिदितिसरूपैरभ्रामयज्जनान् ॥ सर्वविद्यासुकुशलः सर्वज्ञश्चाभवत्क्वचित् ॥ २२ ॥

काणांमतंस्थापयामासेत्यर्थः ॥ तथाचश्रूयते ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाइति ॥ १६ ॥ जटिलःपाशुपतोजटामात्रधारीवा ॥ जांगुलिकोवैद्यविशेषः ॥ एतस्यैवार्थमाह ॥ विषविद्याविशारदइति ॥ ॥ १७ ॥ सर्वैःश्रीरुद्रस्तेननिर्मितःपाषंडधर्मोवेदविरुद्धशैवागमोक्तधर्मस्तंजानातीतिसर्वपाषंडधर्मज्ञः ॥ तथाचपाद्मे ॥ स्वागमैःकल्पितैस्त्वंचजनान्मद्विमुखान्कुर्वितिभगवद्वचनम् ॥ ब्रह्मवादी वेदवादी ॥ इंद्रजालंकुहकंतेनव्यवहरतीत्यैंद्रजालिकः॥१८॥ सदृष्टांतकथानकैर्दृष्टांतसहिताभिःकथाभिः ॥१९॥ कापालिकःशैवविशेषो लोकेयोगीतिप्रसिद्धस्तद्व्रतधरः ॥ द्विजःपक्षी ॥ द्विजोब्राह्मणःसन्कापालिकव्रतधरइतिवा ॥ विज्ञानीब्रह्मज्ञानी ॥ धातुवादीस्वर्णादिसिद्धिवादी ॥ २०॥ अथवाकदाचिदभवद्द्विजइत्येतत्प्रपंचयति क्वचिद्विप्रइतिसार्धपादेन ॥२१॥ अभ्रामयद्भ्रामयामास ॥२२॥

॥ २३ ॥ चिंतयार्तःपीडितः ॥ २४ ॥ चिंतामेवाह मंदरमितिचतुर्भिः ॥ तत्तदा ॥ २५ ॥ उररीकृत्यस्वीकृत्य ॥ तस्यविश्वेश्वरस्यपुरःकथंतिष्ठेस्थास्यामि ॥ २६ ॥ ओंकृत्यस्वीकृत्य ॥
अवहेलमवज्ञाम् ॥ चएवार्थे ॥ यामिचेतिसंबध्यते ॥ २७ ॥ पतंगतांशलभताम् ॥ २८ ॥ यस्मादेवंतत्तस्मादत्रैवस्थास्यामीति ॥ एवकारार्थमेवाह ॥ नत्यक्ष्यामीति ॥ २९ ॥ तर्हिकार्यानिवेदने
पापंस्यान्नेत्याह ॥ पुरइति ॥ कार्यरूपमर्थंकार्यार्थमगोचरयित्वा इहकाश्यांतिष्ठतोमेयत्पापंभाविभविष्यतितस्यपापस्यकाशीनिष्कृतिःप्रायश्चित्तम् ॥ काशीवासइतिक्वचित्पाठः ॥३०॥ नकेवलमेतस्यै
वपापस्यकाशीनिष्कृतिःकिंत्वन्येषामपीत्याह ॥ अन्यान्यपीति ॥ सतामितिनप्रविशतांविशेषणंकिंतुकाशीप्रविष्टानांतथात्वात्तथोक्तम् ॥ ३१ ॥ किंच बुद्धीति ॥ आशासिशासितोहंकिंधर्मोहिरक्ष्यता

इतिनानाविधैरूपैश्चरन्काश्यांग्रहेश्वरः ॥ नकदापिजनेक्वापिच्छिद्रंप्रापकदाचन ॥ २३ ॥ ततोनिनिंदचात्मानंचिंतार्तःकश्यपात्मजः ॥ धिक्परप्रेष्यतां
यस्यांयशोलभ्येतनक्वचित् ॥ २४ ॥ ॥ मार्तंडउवाच ॥ ॥ मंदरंयदियाम्यद्यसद्यस्तत्क्रुद्ध्यतीश्वरः ॥ अनिष्पादितकार्यार्थेमयिसामान्यभृत्यवत् ॥
॥ २५ ॥ कोपमप्युररीकृत्ययदियायांकथंचन ॥ कथंतिष्ठेपुरस्तस्यतर्हिवैमूढभृत्यवत् ॥ २६ ॥ अथोंकृत्यावहेलंवायामिचेच्चकथंचन ॥ क्रोधाग्निरी
क्षेत्र्यक्षोमांविधंपेयंतदामया ॥ २७ ॥ हरकोपानलेनूनंयदियातःपतंगताम् ॥ पितामहोपिमांत्रातुंतदाशक्ष्यतिनस्फुटम् ॥ २८ ॥ स्थास्याम्यत्रैवतान्नित्यं
नत्यक्ष्यामिकदाचन ॥ क्षेत्रसंन्यासविधिनावाराणस्यांकृताश्रमः ॥ २९ ॥ पुरःपुरारेःकार्यार्थमनिवेद्येहतिष्ठतः ॥ यत्पापंभाविमेतस्यकाशीपापस्यनि
ष्कृतिः ॥३०॥ अन्यान्यपिचपापानिमहांत्यल्पानियानिच ॥ क्षयंतितानिसर्वाणिकाशींप्रविशतांसताम् ॥३१॥ बुद्धिपूर्वंमयाचैतन्नपापंसमुपार्जितम् ॥
पुरारिणैवहिपुराऽऽशासिधर्मोहिरक्ष्यताम् ॥ ३२ ॥ धर्मोहिरक्षितोयेनदेहेसत्वरगत्वरे ॥ त्रैलोक्यंरक्षितंतेनकिंकामार्थैःसुरक्षितैः ॥ ३३ ॥ रक्षणीयोय
दिभवेत्कामःकामारिणाकथम् ॥ क्षणादनंगतांनीतोबहूनांसुखकार्यपि ॥३४॥ अर्थश्चेत्सर्वथारक्ष्यइतिकैश्चिदुदाहृतम् ॥ तत्कथंनहरिश्चंद्रोऽरक्षत्कुशिकनं
दने ॥ ३५ ॥ धर्मस्तुरक्षितःसर्वैरपिदेहव्ययेनच ॥ शिबिप्रभृतिभूपालैर्दधीचिप्रमुखैर्द्विजैः ॥ ३६ ॥ अयमेवहिवैधर्मःकाशीसेवनसंभवः ॥ रुषिताद
पिरुद्रान्मांरक्षिष्यतिनसंशयः ॥ ३७ ॥ अवाप्यकाशींदुष्प्रापांकोजहातिसचेतनः ॥ रत्नंकरस्थमुत्सृज्यकःकाचंसंजिघृक्षति ॥ ३८ ॥

मिति ॥ रक्षतेतिपाठेधर्मंरक्षतात्रिपुरारिणाधर्मोऽशासिरक्षितव्यइत्युक्तमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ धर्मरक्षणेनापिकिंतत्राह ॥ धर्मोहीति ॥ सुरक्षितैःशोभनप्रकारेणरक्षितैरपिकामार्थैःकिं नाकिमपी
त्यर्थः ॥३३॥ कामार्थयोरक्षणाभावंतर्केणोपपादयति रक्षणीयइतिद्वयेन ॥ ३४ ॥ अरक्षदर्थमितिशेषः ॥ कुशिकनंदनेविश्वामित्रे ॥३५॥ एवंकामार्थयोररक्षणंतर्केणोपपाद्यधर्मस्यरक्षणंसाधयति ॥
धर्मस्त्विति ॥ शिबिर्हिशरणागतकपोतत्राणायस्वमांसंददाविति भारतेप्रसिद्धम् ॥ दधीचिस्तुयाचकेभ्योदेवेभ्यःस्वास्थीन्यददादितिचभागवते ॥ प्रभृतिप्रमुखशब्दाभ्यांकर्णजीमूतवाहनादयोगृ
ह्यन्ते ॥ तथाचश्रूयते ॥ त्वचंकर्णःशिबिर्मांसंजीवंजीमूतवाहनः ॥ ददौदधीचिरस्थीनिकिंनदेयंमहात्मनामिति ॥३६॥ नन्वेवमपिरुद्रस्यरोषादनिष्टंभविष्यतितत्राह ॥अयमिति ॥३७॥ ननुतथाप्येता

वतानिर्बंधेनालमित्याशंक्यकाशीमाहात्म्यंवर्णयन्काशीं प्राप्यप्राणिमात्रस्यगमनाभावंद्रढयति अवाप्येतिचतुर्भिः ॥ संजिघृक्षातिग्रहीतुमिच्छाति ॥ ३८ ॥ यियासतिगन्तुमिच्छाति ॥ किंपु
नर्योगतइतिभावः ॥ निधानंनिधिम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अनिष्टंस्वीकृत्यापिगमनाभावमाह कुपितइतिद्वाभ्याम् ॥ स्वात्मावबोधजंस्वस्यआत्मनाआत्मत्वेनेतियावत् ॥ योऽवबोधोज्ञानंतस्मा
ज्जातम् ॥ स्वस्यात्मनोयोऽवबोधोनित्यशुद्धमुक्तस्वरूपत्वेनज्ञानंतस्माज्जातमितिवा ॥ ४२ ॥ खद्योताभानिरात्रौप्रकाशमानःक्षुद्रकीटविशेषःखद्योतो जुनीतिगौडेप्रसिद्धस्तत्सदृशानि ॥४३॥ ४४ ॥

वाराणसींसमुत्सृज्ययस्त्वन्यत्रयियासति ॥ हत्वानिधानंपादेनसोर्थमिच्छतिभिक्षया ॥ ३९ ॥ पुत्रमित्रकलत्राणिक्षेत्राणिचधनानिच ॥ प्रतिजन्मे
हलभ्यंतेकाश्येकानैवलभ्यते ॥ ४० ॥ येनलब्धापुरीकाशीत्रैलोक्योद्धरणक्षमा ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यदुष्प्रापंतेनलब्धंमहासुखम् ॥ ४१ ॥ कुपितोपिहिमे
रुद्रस्तेजोहानिंविधास्यति ॥ काश्यांचलप्स्येतत्तेजोयद्वैस्वात्मावबोधजम् ॥ ४२ ॥ इतराणीहतेजांसिभासंतेतावदेवहि ॥ खद्योताभानियावन्नोजृंभते
काशिजंमहः ॥ ४३ ॥ इतिकाशीप्रभावज्ञोजगच्चक्षुस्तमोनुदः ॥ कृत्वाद्वादशधात्मानंकाशीपुर्यांव्यवस्थितः ॥ ४४ ॥ लोलार्कउत्तरार्कश्चसांबादि
त्यस्तथैवच ॥ चतुर्थोद्रुपदादित्योमयूखादित्यएवच ॥ ४५ ॥ खखोल्कश्चारुणादित्योवृद्धकेशवसंज्ञकौ ॥ दशमोविमलादित्योगंगादित्यस्तथैवच ॥
॥ ४६ ॥ द्वादशश्चयमादित्यःकाशिपुर्यांघटोद्भव ॥ तमोऽधिकेभ्योदुष्टेभ्यःक्षेत्रंरक्षंत्यमीसदा ॥ ४७ ॥ तस्यार्कस्यमनोलोलंयदासीत्काशिदर्शने ॥
अतोलोलार्कइत्याख्याकाश्यांजाताविवस्वतः ॥ ४८ ॥ लोलार्कस्त्वसिसंभेदेदक्षिणस्यांदिशिस्थितः ॥ योगक्षेमंसदाकुर्यात्काशीवासिजनस्यच ॥
॥ ४९ ॥ मार्गशीर्षस्यसप्तम्यांषष्ठ्यांवारविवासरे ॥ विधायवार्षिकींयात्रांनरःपापैःप्रमुच्यते ॥ ५० ॥ कृतानियानिपापानिनरैःसंवत्सरावधि ॥ नश्यं
तिक्षणतस्तानिषष्ठ्यर्केलोलदर्शनात् ॥ ५१ ॥ नरःस्नात्वासिसंभेदेसंतर्प्यपितृदेवताः ॥ श्राद्धंविधायविधिनापित्रानृण्यमवाप्नुयात् ॥५२॥ लोलार्कसं
गमेस्नात्वादानंहोमंसुरार्चनम् ॥ यत्किंचित्क्रियतेकर्मतदानंत्यायकल्पते ॥ ५३ ॥ सूर्योपरागेलोलार्केस्नानदानादिकाःक्रियाः ॥ कुरुक्षेत्राद्दशगुणाभवं
तीहनसंशयः ॥ ५४ ॥ लोलार्केरथसप्तम्यांस्नात्वागंगासिसंगमे ॥ सप्तजन्मकृतैःपापैर्मुक्तोभवतितत्क्षणात् ॥ ५५ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तमोधिकेभ्यआत्यन्तिकतामसेभ्यः ॥ ४७ ॥ लोलार्कनामनिर्वक्ति ॥ तस्यार्कस्योति ॥ लोलमानन्दितम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ षष्ठ्यर्केषष्ठ्यायुक्तेऽर्कदिने ॥
॥५२॥५२॥ लोलार्कसङ्गमेलोलार्कसमीपेसङ्गमोलोलार्केणवासङ्गमःलोलार्कसंगमस्तस्मिन् ॥ लोलार्कसम्भवइतिपाठे लोलार्कस्यसम्भवोयस्मिन्संगमेतस्मिन्नित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ रथसप्तम्यां

माघशुक्लसप्तम्याम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ पामाविचर्चिकयोरवान्तरभेदः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ आप्येतआप्यते ॥ ६१ ॥ नन्वादित्योवैयूपोयजमानःप्रस्तरइत्यादिवदर्थ
वादोभविष्यतिनेत्याह ॥ नार्थवादोयमिति ॥ यथाऽयमर्थवादोनभवतितथापूर्वमेवव्याख्यातमिति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अर्थवादवक्तॄणांदोषंस्वयमेवाह ॥ उदाहरतीति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥
॥ ६६ ॥ किंच तस्यांदिशिदुष्टानांप्रवेशोप्यत्रनास्तीत्याह ॥ लोलार्केति ॥ लोलार्कस्यकरैरश्मिभिर्निष्टप्तादग्धाअसिर्नदीतस्याधारयाप्रवाहेणविखंण्डितागतिवैकल्यम्प्रापिताःमहामलाअपिका

प्रत्यर्कवारंलोलार्कंयःपश्यतिशुचिव्रतः ॥ नतस्यदुःखंलोकेस्मिन्कदाचित्संभविष्यति॥५६॥ नतस्यदुःखंनोपामानदद्रुर्नविचार्चिका ॥ लोलार्कमर्केयः
पश्येत्तत्पादोदकसेवकः ॥ ५७ ॥ वाराणस्यामुषित्वापियोलोलार्कंनसेवते ॥ सेवंतेतंनरंनूनंक्लेशाःक्षुद्व्याधिसंभवाः ॥ ५८ ॥ सर्वेषांकाशितीर्थानांलो
लार्कःप्रथमंशिरः ॥ ततोऽगान्यन्यतीर्थानितज्जलप्लावितानिहि ॥ ५९ ॥ तीर्थांतराणिसर्वाणिभूमीवलयगान्यपि ॥ असिसंभेदतीर्थस्यकलांनार्हं
तिषोडशीम् ॥ ६० ॥ सर्वेषामेवतीर्थानांस्नानाद्यल्लभ्यतेफलम् ॥ तत्फलंसम्यगाप्येतनरैर्गंगासिसंगमे ॥ ६१ ॥ नार्थवादोयमुदितःस्तुतिवादोनवै
मुने ॥ सत्यंयथार्थवादोयंश्रद्धेयःसद्भिरादरात् ॥ ६२ ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षाद्यत्रस्वर्गतरंगिणी ॥ मिथ्यातत्रानुमन्यंतेतार्किकाश्चानुसूयकाः ॥ ६३ ॥
उदाहरंतियेमूढाःकुतर्कबलदर्पिताः ॥ काश्यांसर्वेर्थवादोयंतेविट्कीटायुगेयुगे ॥ ६४ ॥ कस्यचित्काशितीर्थस्यमाहिम्नोमहतस्तुलाम् ॥ नाधिरोहेन्मुने
नूनमपित्रैलोक्यमंडपः ॥ ६५ ॥ नास्तिकावेदबाह्याश्चशिश्नोदरपरायणाः ॥ अंत्यजाताश्चयेतेषांपुरःकाशीनवर्ण्यताम् ॥ ६६ ॥ लोलार्ककरनि
ष्टप्ताअसिधारविखंडिताः ॥ काश्यांदक्षिणदिग्भागेनविशेयुर्महामलाः ॥६७॥ महिमानमिमंश्रुत्वालोलार्कस्यनरोत्तमः ॥ नदुःखीजायतेक्वापिसंसारेदुः
खसागरे ॥ ६८ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेलोलार्कवर्णनंनामषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥
स्कंदउवाच ॥ ॥ अथोत्तरस्यामाशायांकुंडमर्काख्यमुत्तमम् ॥ तत्रनाम्नोत्तरार्केणरश्मिमालीव्यवस्थितः ॥ १ ॥

शीस्थद्वेषिणोवानविशेयुर्नप्रविशन्तीतिपक्षांतरेलोलार्काणांतत्सदृशानांतेजस्विनांशूराणांकरैर्हस्तैर्निष्टप्तानितरान्ताडितास्तेषामेवासिधारयाखड्गधारयाविखण्डिताविशेषेणखण्डिताःखड्गच्छेदंप्रापिताय
थानविशन्तीतिशब्दश्लेषालङ्कारोयम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दविरचितायांकाशीखण्डटीकायांषट्चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४६ ॥ चत्वारिंशेथसप्तोर्ध्वेऽध्यायेपरमपावने ॥
उत्तरार्कस्यमाहात्म्यंवर्ण्यतेऽतिमनोहरम् ॥ १ ॥ लोलार्कउत्तरार्कश्चेत्यादिनाद्वादशादित्याउपक्षिप्तास्तत्रलोलार्कस्यसम्भवंमाहात्म्यंचोक्त्वोत्तरार्कस्यापितेआह ॥ अथेति ॥ रश्मिमालीसूर्यः ॥ १ ॥

तस्यकृत्यमाह ॥ तापयन्निति ॥ २ ॥ ३ ॥ शुभव्रतानाम्ना ॥ ४ ॥ सुलक्षणांनाम्ना ॥ ५ ॥ मूलर्क्षस्यमूलनक्षत्रस्यप्रथमेपादेतथाबृहस्पतौकेंद्रेलग्नचतुर्थदशमसप्तमान्यतमास्मिन्
राशौस्थितेसति ॥ ६ ॥ ७ ॥ समैधिष्टअवर्धत ॥ ८ ॥ ९ ॥ कस्मैदत्तासतीयंसुखंलभेत् ॥ दत्त्वासुखंलभइतिकचित् ॥ १० ॥ ११ ॥ तन्मूलर्क्षविपाकेनकन्यायामूलनक्षत्रफलेन ॥ तत्तदे

तापयन्दुःखसंघातंसाधूनाप्याययन्रविः ॥ उत्तरार्कोमहातेजाःकाशींरक्षतिसर्वदा ॥ २ ॥ तत्रेतिहासोयोवृत्तस्तंनिशामयसुव्रत ॥ विप्रःप्रियव्रतोनामक
श्चिदात्रेयवंशजः ॥ ३ ॥ आसीत्काश्यांशुभाचारःसदातिथिजनप्रियः ॥ भार्याशुभव्रतातस्यबभूवातिमनोहरा ॥ ४ ॥ भर्तृशुश्रूषणरतागृहकर्मसुपे
शला ॥ तस्यांसजनयामासकन्यामेकांसुलक्षणाम् ॥ ५ ॥ मूलर्क्षप्रथमेपादेतथाकेंद्रेबृहस्पतौ ॥ ववृधेसागृहेपित्रोःशुक्लेपक्षेयथाशशी ॥ ६ ॥ सुरूपा
विनयाचारापित्रोश्चप्रियकारिणी ॥ अतीवनिपुणाजातागृहोपस्करमार्जने ॥ ७ ॥ यथायथासमैधिष्टसाकन्यापितृमंदिरे ॥ तथातथापितुस्तस्याश्चिंतासं
ववृधेतराम् ॥ ८ ॥ कस्मैदेयावराकन्यासुरम्येयंसुलक्षणा ॥ अस्याअनुगुणोलभ्यःक्कमयावरउत्तमः ॥ ९ ॥ कुलेनवयसाचापिशीलेनापिश्रुतेनच ॥
रूपेणार्थेनसंयुक्तःकस्मैदत्तासुखंलभेत् ॥ १० ॥ इतिचिंतयतस्तस्यज्वरोभूदतिदारुणः ॥ यश्चिंताख्योज्वरःपुंसामौषधैर्नापिशाम्यति ॥ ११ ॥
तन्मूलर्क्षविपाकेनचिंताख्येनज्वरेणच ॥ सविप्रःपंचतांप्राप्तस्त्यक्त्वासर्वंगृहादिकम् ॥ १२ ॥ पितर्युपरतेतस्याःकन्यायाःसाजनन्यपि ॥ शुभव्रतापरि
त्यज्यतांकन्यांपतिमन्वगात् ॥ १३ ॥ धर्मोयंसहचारिण्याजीवताजीवतापिवा ॥ पत्यासहैवस्थातव्यंपतिव्रतयुजासदा ॥ १४ ॥ नापत्यंपातिनोमातान
पितानैवबांधवाः ॥ पत्युश्चरणशुश्रूषापायाद्वैकेवलंस्त्रियम् ॥ १५ ॥ सुलक्षणापिदुःखार्तापित्रोःपंचत्वमाप्तयोः ॥ और्ध्वदैहिकमापाद्यदशाहंविनिवर्त्यच ॥
॥ १६ ॥ चिंतामवापमहतीमनाथादैन्यमागता ॥ कथमेकाकिनीपित्रामात्राहीनाभवांबुधेः ॥ १७ ॥ दुस्तरंपारमाप्स्यामिस्त्रीत्वंसर्वाभिभावियत् ॥
नकस्मैचिद्वरायाहंपितृभ्यांप्रतिपादिता ॥ १८ ॥ तददत्ताकथंस्वैरमहमन्यंवरंवृणे ॥ वृतोपिनकुलीनश्चेद्गुणवान्नचशीलवान् ॥ १९ ॥ स्वाधीनोपि
नतत्तेनवृतेनापिहिकिंभवेत् ॥ इतिसंचिंतयंतीसारूपौदार्यगुणान्विता ॥ २० ॥ युवभिर्बहुभिर्नित्यंप्रार्थितापिमुहुर्मुहुः ॥ नकस्यापिददौबालाप्रवेशं
निजमानसे ॥ २१ ॥ पित्रोरुपरतिंदृष्ट्वावात्सल्यंचतथाविधम् ॥ निनिंदबहुधात्मानंसंसारंचनिनिंदह ॥ २२ ॥ याभ्यामुत्पादिताचाहंयाभ्यांचपरिपा
लिता ॥ पितरौकुत्रतौयातौदेहिनोधिगनित्यताम् ॥ २३ ॥

तिवा ॥ पंचतांमरणम् ॥ १२ ॥ पतिमन्वगाद्दत्ताग्निंपतिदेहमनुस्वयमग्नौविवेशेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अनुगमनेहेतुमाह ॥ धर्मोयमिति ॥ १४ ॥ पत्यासहैवस्थातव्यमित्यत्रापिहेतुमाह ॥ नापत्य
मिति ॥ १५ ॥ और्ध्वदैहिकम् ॥ द्वादशाहपिंडादि ॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्वैरभिभवितुंशीलंयस्यतत्सर्वाभिभावि ॥ १८ ॥ गुणवान्नचेदित्यनुषज्जते ॥ १९ ॥ तत्तदा ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ देहिनोधिगनित्यतां

देहिनोजीवस्यानित्यतांप्रतिधिगस्त्वित्यर्थः ॥ २३ ॥ अहोइति ॥ अहोखेदे ॥ खेदातिशयार्थावीप्सा ॥ यथाममपुरोऽग्रतःपित्रोरंगत्वंत्वप्रत्ययोऽत्राविवक्षितः ॥ अंगमित्यर्थः ॥ तथाममापिदेहोवि
नाशीत्यर्थः ॥ अयंदेहोप्यहोगंतेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ पंचषासुपंचसुषट्सुवासमासुसंवत्सरेषुः॥ २८ ॥ २९ ॥ करुणाआत्मानियस्यास्तयादयास्वरूपयेतिवा ॥
यादेवीसर्वभूतेषुदयारूपेणसंस्थितेत्युक्तेः ॥ करुणायुक्तात्मनेतिव्यधिकरणंवा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मुखपीयूषवर्षिणीमास्यामृतस्राविणीम् ॥ उदमीलयत्व्यकासयत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

अहोदेहोप्यहोंगत्वंयथापित्रोःपुरोमम ॥ इतिनिश्चित्यसाबालाविजितेंद्रियमानसा ॥ २४ ॥ ब्रह्मचर्यंदृढंकृत्वातपउग्रंचचारह ॥ उत्तरार्कस्यदेवस्यसमी
पेस्थिरमानसा ॥२५॥ तस्यांतपस्यमानायामेकाच्छागीलघीयसी ॥ तत्रप्रत्यहमागत्यातिष्ठेत्तत्पुरतोऽचला ॥२६॥ तृणपर्णादिकंकिंचित्सायमभ्यवहृ
त्यसा ॥ तत्कुंडपीतपानीयास्वस्वामिसदनंव्रजेत् ॥ २७ ॥ ततइत्थंव्यतीतासुपंचषासुसमासुच ॥ लीलयाविचरन्देवस्तत्रदेव्यासहागतः ॥ २८ ॥
सन्निधावुत्तरार्कस्यतपस्यंतींसुलक्षणाम् ॥ स्थाणुवन्निश्चलांस्थाणुरद्राक्षीत्तपसाकृशाम् ॥२९॥ ततोगिरिजयाशंभुर्विज्ञप्तःकरुणात्मना ॥ वरेणानुगृहाणे
मांबंधुहीनांसुमध्यमाम् ॥ ३० ॥ शर्वाणीगिरमाकर्ण्यततःशर्वःकृपानिधिः ॥ समाधिमीलिताक्षींतामुवाचवरदोहरः ॥ ३१ ॥ सुलक्षणेप्रसन्नोस्मिवरं
वरयसुव्रते ॥ चिरंखिन्नासितपसाकस्तेऽस्तीहमनोरथः ॥३२॥ सापिशंभोर्गिरंश्रुत्वामुखपीयूषवर्षिणीम् ॥ महासंतापशमनींलोचनेउदमीलयत् ॥३३॥
त्र्यक्षंप्रत्यक्षमावीक्ष्यवरदानोन्मुखंपुरः ॥ देवींचवामभागस्थांप्रणनामकृतांजलिः ॥ ३४ ॥ किंवृणेयावदित्थंसाचिंतयेच्चारुमध्यमा ॥ तावत्तयानिरै
क्षिष्टवराकीबर्करीपुरः ॥ ३५ ॥ आत्मार्थंजीवलोकेस्मिन्कोनजीवातिमानवः ॥ परंपरोपकारार्थंयोजीवतिसजीवति ॥ ३६ ॥ अनयामत्तपोवृत्तिसा
क्षिण्याबह्वनेहसम् ॥ असेव्यहंतदेतस्यैवरयामिजगत्पतिम् ॥ ३७ ॥ परामृश्यमनस्येतत्प्राहत्र्यक्षंसुलक्षणा ॥ कृपानिधेमहादेवयादिदेयोवरोमम ॥
॥ ३८ ॥ अजशावीवराक्येषातर्हिप्रागनुगृह्यताम् ॥ वक्तुंपशुत्वान्नोवेत्तिकिंचिन्मद्भक्तिपेशला ॥ ३९ ॥ इतिवाचंनिशम्येशःपरोपकृतिशालिनीम् ॥
सुलक्षणायानितरांतुतोषप्रणतार्तिहा ॥ ४० ॥ देवदेवस्ततःप्राहदेविपश्यगिरींद्रजे ॥ साधूनामीदृशीबुद्धिःपरोपकरणोर्जिता ॥ ४१ ॥ तेधन्याःसर्वलो
केषुसर्वधर्माश्रयाश्चते ॥ यतंतेसर्वभावेनपरोपकरणायये ॥४२॥ संचयाःसर्ववस्तूनांचिरंतिष्ठंतिनोक्वचित् ॥ सुचिरंतिष्ठतेचैकंपरोपकरणंप्रिये ॥४३॥
धन्यासुलक्षणाचैषायोग्याऽनुग्रहकर्मणि ॥ ब्रूहिदेविवरोदेयःकोऽस्यैच्छाग्यैचकःप्रिये ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ सर्वसृष्टिकृतांकर्तःसर्वज्ञप्रणता
र्तिहन् ॥ सुलक्षणाशुभाचारासखीमेस्तुशुभोद्यमा ॥ ४५ ॥ यथाजयाचविजयायथाचैवजयंतिका ॥ शुभानंदासुनंदाचकौमुदीचयथोर्मिला ॥ ४६ ॥

निरैक्षिष्टदृष्टा ॥ वराकीतुच्छा ॥ बर्करीच्छागी ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ बह्वनेहसंबहुकालम् ॥ असेविसेविता ॥ अहंसुलक्षणा ॥ तत्तस्मात् ॥ एतस्यैएतदर्थम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अजशावीच्छाग
सुता ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अनुग्रहकर्मणिअनुकूलकार्येयोग्या ॥ अस्यैसुलक्षणायै ॥ ४४ ॥ शुभायोद्यमोयस्याःसाशुभोद्यमा ॥ ४५ ॥ जयतिसर्वोत्कर्षेणतिष्ठतीतिजया ॥

विशेषेणजयतिविजया ॥ अन्यासामपियथायथंनामनिर्वचनंज्ञेयम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥४९॥५० ॥ ५१ ॥ समयामांमत्समीपे ॥ चंचच्चामरधारिणीस्फुरद्वालव्यजनहस्ता ॥५२॥ एषापिबर्करी
तिसंबंधः ॥ इहकाश्याम् ॥ अत्रैवकाश्यामेवेतिशब्देनेश्वरीच्छयाभगवतईश्वरस्यवरदानाच्चकाश्यांमृतायाअपिबर्कर्यादेहसंबंधइतिद्योत्यते ॥ नह्यघटितघटनापटीयस्यास्तस्याःकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुं
समर्थस्यतस्यचनकिमप्यशक्यमितिभावः ॥ केनचिन्निमित्तेनक्षेत्राद्बहिर्निःसृत्यमृतासत्यत्रोत्पन्नेतिवाज्ञेयम् ॥ ५३ ॥ अक्षुब्धाचित्तयास्थिरांतःकरणया ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ बर्करीकुंडमिति ॥ तुशब्देन

यथाचंपकमालाचयथामलयवासिनी ॥ कर्पूरलतिकायद्वद्गंधधारायथाशुभा ॥ ४७ ॥ अशोकाचविशोकाचयथामलयगंधिनी ॥ यथाचंदननिः
श्वासायथामृगमदोत्तमा ॥ ४८ ॥ यथाचकोकिलालापायथामधुरभाषिणी ॥ गद्यपद्यनिधिर्यद्वदनुक्तज्ञायथाचसा ॥ ४९ ॥ दृगंचलेंगितज्ञाचय
थाकृतमनोरथा ॥ गानचित्तहरायद्वत्तथास्त्वेषासुलक्षणा ॥ ५० ॥ अतिप्रियाभवित्रीमेयद्वालब्रह्मचारिणी ॥ अनेनैवशरीरेणदिव्यावयवभूषणा ॥
॥ ५१ ॥ दिव्यांबरादिव्यगंधादिव्यज्ञानसमन्विता ॥ समयामांसदैवास्तांचंचच्चामरधारिणी ॥ ५२ ॥ एषापिकाशिराजस्यकुमार्यस्त्विहबर्करी ॥
अत्रैवभोगान्संप्राप्यमुक्तिंप्राप्स्यत्यनुत्तमाम् ॥ ५३ ॥ अनयात्वर्ककुंडेस्मिन्पुष्येमासिरवेर्दिने ॥ स्नातंत्वनुदितेसूर्येशीतादक्षुब्धचित्तया ॥ ५४ ॥
राजपुत्रीततःपुण्यादस्त्वेषाशुभलोचना ॥ वरदानप्रभावेणतवविश्वेश्वरप्रभो ॥ ५५ ॥ बर्करीकुंडमित्याख्यात्वर्ककुंडस्यजायताम् ॥ एतस्याःप्रतिमापू
ज्याभविष्यत्यत्रमानवैः ॥ ५६ ॥ उत्तरार्कस्यदेवस्यपुष्येमासिरवेर्दिने ॥ कार्यासांवत्सरीयात्रानतैःकाशीफलेप्सुभिः ॥५७॥ मृडान्याभिहितंसर्वंकृत्वै
ताद्विश्वगोविभुः ॥ विश्वनाथोविवेशाथप्रासादंस्वमतर्कितः ॥ ५८ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ लोलार्कस्यचमाहात्म्यमुत्तरार्कस्यचाद्विज ॥ कथितंते
महाभागसांबादित्यंनिशामय ॥ ५९ ॥ श्रुत्वैतत्पुण्यमाख्यानंशुभंलोलोत्तरार्कयोः ॥ व्याधिभिर्नाभिभूयेतनदारिद्र्येणबाध्यते ॥ ६० ॥ इतिश्रीस्कां
देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेउत्तरार्कवर्णनंनामसप्तचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४७ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृणुष्वमैत्राव
रुणेद्वारवत्यांयदूद्वहः ॥ दानवानांवधार्थायभुवोभारापनुत्तये ॥ १ ॥

कुंडांतरादस्यकुंडस्याधिक्यंद्योत्यते ॥ एतस्याःबर्कर्याः ॥ ५६ ॥ नैतैर्नमैत्रैर्भक्तैरीरितियावत् ॥ नरैरितिवापाठः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ श्रुत्वेति ॥ एतदध्यायद्वयेनोक्तम् ॥ लोलार्कस्यात्रकथनं
श्रवणफलख्यापनाय ॥ ६० ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्तचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ अष्टाधिकेथचत्वारिंशकेध्यायेमनोरमे ॥ सांबादित्यस्यमहिमावर्ण्य
तेतिस्फुटःशुभः ॥ १ ॥ सांबादित्योत्पत्तिवक्तुंश्रोतॄनभिमुखीकुर्वन्नुपोद्घातंरचयति ॥ शृणुष्वेति ॥ आत्मनेपदमार्षम् ॥ श्लोकचतुष्टयंवाक्यम् ॥ द्वारवत्यांस्वयंकृष्णःसदानंदरूपोदेवक्यांवसुदेवतः

सकाशाद्वासुदेवनामाजगद्धामजगतामाश्रयआविरासीत्तस्यसाशीतिलक्षमशीत्यासहलक्षंसाशीतिलक्षंकुमाराआसन्नित्यन्वयः ॥ एकषष्टिसहस्रंचान्यद्बोद्धव्यम् ॥ किमर्थमाविरासीत्तदाह ॥ दानवाना
मिति ॥ १ ॥ २ ॥ कुमारान्विशिनष्टि स्वर्गेपीतिसार्धेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ यस्यांद्वारकायामाविरासीत्तांद्वारकांद्रष्टुंनारदआजगामेतिचतुर्थेनान्वयः ॥ तानितिपाठेतान्बालकान्द्रष्टुमित्यर्थः ॥
नारदंविशिनष्टि मानसःपुत्रोब्रह्मणइत्यादिना ॥ तपसांनिधिराश्रयः ॥ कृतंवल्कलेनकौपीनंयेनसः॥ कृतंकृष्णाजिनमेवांबरंयेनसः ॥ ५ ॥ गृहीतोब्रह्मदंडोब्रह्मचारियोग्योदंडोयेनसः ॥ त्रिवृत्त्रि
गुणितामौंजीमुंजनिर्मितामेखलायस्यसः ॥ उरस्थलेउरस्थलेनवालसंतीयातुलसीमालातयासमलंकृतः ॥ उरस्थलस्थेतिक्वचित्पाठः ॥ लसज्जलस्थेतिपाठेलसंतीयाजलस्थाऽऽर्द्रातुलसीमालातयेत्यर्थः
॥ ६ ॥ गोपीचंदननिर्यासेनरसेनगोपीचंदननिर्यासएववालसदंगविलेपनंयस्यसः ॥ मूर्तश्चासावुत्कृष्टोज्वलनश्चेतिमूर्तोज्ज्वलनस्तद्वत् ॥ मूर्तोज्वलनवदितिपाठेतद्धितार्थोपसर्जनस्यापिज्वलनस्यमूर्तइति

आविरासीत्स्वयंकृष्णःकृष्णवर्त्मप्रतापवान् ॥ वासुदेवोजगद्धामदेवक्यांवसुदेवतः ॥२॥ साशीतिलक्षंतस्यासन्कुमाराअर्कवर्चसः॥स्वर्गेपिताद्दशाबालाः
सुशीलानहिकुंभज ॥ ३ ॥ अतीवरूपसंपन्नाअतीवसुमहाबलाः ॥ अतीवशस्त्रशास्त्रज्ञाअतीवशुभलक्षणाः ॥ ४ ॥ तांद्रष्टुंमानसःपुत्रोब्रह्मणस्तपसां
निधिः ॥ कृतवल्कलकौपीनोधृतकृष्णाजिनांबरः ॥ ५ ॥ गृहीतब्रह्मदंडश्चत्रिवृन्मौंजीसुमेखलः ॥ उरस्थलस्थतुलसीमालयासमलंकृतः ॥ ६ ॥ गोपी
चंदननिर्यासलसदंगविलेपनः ॥ तपसाकृशसर्वांगोमूर्तोज्वलनवज्ज्वलन् ॥७॥ आजगामांबरचरोनारदोद्वारकांपुरीम् ॥ विश्वकर्मविनिर्माणांजितस्वर्ग
पुरीश्रियम् ॥८॥ तंदृष्ट्वानारदंसर्वेविनम्रतरकंधराः ॥ प्रबद्धमूर्धांजलयःप्रणेमुर्वृष्णिनंदनाः ॥ ९ ॥ सांबःस्वरूपसौंदर्यगर्वसर्वस्वमोहितः ॥ ननामसु
नितत्रहसंस्तद्रूपसंपदम् ॥ १० ॥ सांबस्यतमभिप्रायंविज्ञायसमहामुनिः ॥ विवेशसुमहारम्यंनारदःकृष्णमंदिरम् ॥ ११ ॥ कृष्णोथदृष्ट्वाऽऽगच्छंतं
प्रत्युद्गम्यचनारदम् ॥ मधुपर्केणसंपूज्यस्वासनेचोपवेशयत् ॥ १२ ॥ कृत्वाकथाविचित्रार्थास्ततएकांतवर्तिनः ॥ कृष्णस्यकर्णेऽकथयन्नारदःसांबचे
ष्टितम् ॥ १३ ॥ अवश्यंकिंचिदत्राऽस्तियशोदानंदवर्धन ॥ प्रायशस्तन्नघटतेऽसंभाव्यंनाथवास्त्रियाम् ॥ १४ ॥ यूनांत्रिभुवनस्थानांसांबोऽतीवसु
रूपवान् ॥ स्वभावचंचलाक्षीणांचेतोवृत्तिःसुचंचला ॥ १५ ॥ अपेक्षंतेनमुग्धाक्ष्यःकुलंशीलंश्रुतंधनम् ॥ रूपमेवसमीक्षंतेविषमेषुविमोहिताः ॥१६॥
अथवाविदितंनोतेबल्लवीनांविचेष्टितम् ॥ विनाष्टौनायिकाःकृष्णकामयंतेऽबलाह्यमुम् ॥ १७ ॥ वामभ्रुवांस्वभावाच्चनारदस्यचवाक्यतः ॥ विज्ञाता
ऽखिलवृत्तांतस्तथ्यंकृष्णोप्यमन्यत ॥ १८ ॥

विशेषणंछांदसम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ उपवेशयदुपावेशयत् ॥ अडभावआर्षः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अवश्यमिति ॥ हेयशोदानंदवर्धनअत्रांतःपुरेकिंचिदस्तिकिंतुप्रायशस्तन्नघटते ॥
अथवास्त्रियामसंभाव्यंनापितुसर्वंसंभाव्यमित्यर्थः ॥ १४ ॥ किंचिच्छब्दोक्तमेवदर्शयति यूनामितिद्वयेन ॥ इवैवार्थे ॥ शोभनरूपवानेवेत्यर्थः ॥ सरूपवानितिपाठेससांबः ॥ १५ ॥ विषमेषुः
कामस्तेनमोहिताः ॥ १६ ॥ एवंसामान्येनोक्तंविशेषतोभिनयेनदर्शयति ॥ बल्लव्योत्रनार्यः ॥ अतएवगोपालस्तवराजेबल्लवीनंदनमित्यत्रवल्लभामित्यपिकेचनपठंति ॥ अथवागोपवेषधारित्वाद्बल्लवः
श्रीकृष्णस्तत्पत्न्योबल्लव्यस्तासांतवभार्याणामित्यर्थः ॥ अष्टौरुक्मिणीसत्यानाग्नजितीसुनंदामित्रविंदासुदक्षिणाजांबवतीसुशीलानायिकाःपट्टमहिषीः ॥ अमुंसांबम् ॥ १७ ॥ वामभ्रुवामितिस्कंद

वाक्यम् ॥ १८ ॥ तावदितिश्लोकत्रयंवाक्यम् ॥ विजनस्थोयावदर्थीप्रार्थकोनभवेत्तावदेवधैर्यंचेतोविवेकिताच ॥ विविक्तेऽर्थेनिसतितद्वयंनकिंत्वन्यथाऽधैर्यमविवेकित्वंचे
त्यर्थः ॥ १९ ॥ विवेचयंश्चिंतयन् ॥ क्रोधएवनदीतस्यारयंवेगंविवेकएवसेतुबंधस्तेनाऽऽस्तभ्यनिवार्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ चिंतामेवाह कथमितिसार्धैश्चतुर्भिः ॥
स्त्रीणांसमूहःस्त्रैणंसएवसखायस्यतम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ क्रीडितउपहसितः ॥ २६ ॥ अत्याहितंमहाभीतिःतच्चतदागोद्वयंचापराधद्वयंतद्दर्शनात् ॥ २७ ॥ दावदग्धवद्वनाग्निदग्धइव ॥ २८ ॥
इतीति ॥ इतिक्षणंध्यात्वाससांबःपितुरंतःपुरमविशत् ॥ ततोमध्येस्त्रैणसभंस्त्रैणसभामध्येकृष्णंयावद्विज्ञप्तिंचकारतावन्नारदस्तंसांबमन्वगच्छदितिद्वयोरन्वयः ॥ स्त्रैणसखमितिक्वचित् ॥ २९ ॥

तावद्धैर्यंचलाक्षीणांतावच्चेतोविवेकिता ॥ यावन्नार्थीविविक्तस्थोविविक्तेर्थिनिनान्यथा ॥ १९॥ इत्थंविवेचयंश्चित्तेकृष्णःक्रोधनदीरयम् ॥ विवेकसेतुना
ऽऽस्तभ्यनारदंप्राहिणोत्सुधीः ॥२०॥ सांबस्यवैकृतंकिंचित्क्वचित्कृष्णोनवैक्षत ॥ गतेदेवमुनौतस्मिन्वीक्षमाणोप्यहर्निशम् ॥२१॥ कियत्यपिगतेकाले
पुनरप्याययौमुनिः ॥ मध्येलीलावतीनांचज्ञात्वाकृष्णमवस्थितम् ॥ २२ ॥ बहिःक्रीडंतमाहूयसांबमित्याहनारदः ॥ याहिकृष्णांतिकंतूर्णंकथयागमनं
मम ॥२३॥ सांबोपियामिनोयामिक्षणमित्थमचिंतयत् ॥ कथंरहःस्थंपितरंयामिस्त्रैणसखंप्रति ॥ २४ ॥ नयामिचकथंवाक्यादस्याहंब्रह्मचारिणः ॥
ज्वलदंगारसंकाशस्फुरत्सर्वांगतेजसः ॥ २५ ॥ प्रणमत्सुकुमारेषुव्रीडितोयंमयैकदा ॥ इदानीमपिनोयायामस्यवाक्यान्महामुनेः ॥ २६ ॥ अत्याहितं
तदस्तीहतदागोद्वयदर्शनात् ॥ पितुःकोपोपिसुश्लाघ्योमयिनोब्राह्मणस्यतु ॥ २७॥ ब्रह्मकोपाग्निनिर्दग्धाःप्ररोहंतिनजातुचित् ॥ अपराग्निविनिर्दग्धारो
हंतेदावदग्धवत् ॥ २८॥ इतिध्यात्वाक्षणंसांबोऽविशदंतःपुरंपितुः ॥ मध्येस्त्रैणसभंकृष्णंयावज्जांबवतीसुतः ॥ २९ ॥ दूरात्प्रणम्यविज्ञप्तिंसचकारसशं
कितः ॥ तावत्तमन्वगच्छच्चनारदःकार्यसिद्धये ॥ ३० ॥ ससंभ्रमोथकृष्णोपिदृष्ट्वासांबंचनारदम् ॥ समुत्तस्थौपरिदधत्पीतकौशेयमंबरम् ॥ ३१ ॥
उत्थितेदेवकीसूनौताःसर्वाअपिगोपिकाः ॥ विलज्जिताःसमुत्तस्थुर्गृह्णंत्यःस्वंस्वमंबरम् ॥ ३२ ॥ महार्हशयनीयेतंहस्तेधृत्वामहामुनिम् ॥ समुपावे
शयत्कृष्णःसांबश्चक्रीडितुंययौ ॥ ३३ ॥ तासांस्खलितमालोक्यतिष्ठंतीनांपुरोमुनिः ॥ कृष्णलीलाद्रवीभूतवरांगानांजगौहरिम् ॥ ३४ ॥ पश्य
पश्यमहाबुद्धेदृष्ट्वाजांबवतीसुतम् ॥ इमाःस्खलितमापन्नास्तद्रूपक्षुब्धचेतसः ॥ ३५ ॥ कृष्णोपिसांबमाहूयसहसैवाशपत्सुतम् ॥ सर्वाजांबवतीतुल्याः
पश्यंतमपिदुर्विधेः ॥ ३६ ॥ यस्मात्त्वद्रूपमालोक्यगोपाल्यःस्खलिताइमाः ॥ तस्मात्कुष्ठीभवक्षिप्रमकांडागमनेनच ॥ ३७ ॥

सशंकितःशंकयायुक्तः ॥ कार्यसिद्धयेसांबस्यशापदानाय ॥३०॥३१॥ गोपिकाइति ॥ गाइंद्रियाणिपांतीतिगोपादेवास्तदीयाभोग्याःस्त्रियोगोपिकाः ॥ अष्टावक्रस्यवरदानेनरुक्मिण्याद्यष्टमहिषी
व्यतिरिक्तषोडशसहस्रैकशताप्सरसांभार्यात्वात् ॥ प्रसिद्धंचैतद्विष्णुपुराणादिषु ॥ द्वारकायांगोपस्त्रीणांकृष्णसंगत्यभावाच्चगोपिकाशब्दस्ययथोक्तएवार्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तासामिति ॥ तासां
स्खलितंवीर्यच्युतिमालोक्यनारदःकृष्णंजगावित्यन्वयः ॥ तासांस्खलनेहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ कृष्णलीलेति ॥ कृष्णेनसहलीलयाक्रीडयाद्रवीभूतानिआर्द्राणिजातानिवरांगानियोनयोयासां
तासाम् ॥ ३४ ॥ किमुक्तवांस्तदाह ॥ पश्यपश्येति ॥ ३५ ॥ दुर्विधेर्दुरदृष्टाद्धेतोः ॥ ३६ ॥ गोपाल्यइत्यस्यपूर्ववदेवार्थः ॥ यद्वा गोपालरूपस्यभगवतःपत्न्यइतितुवल्लवीनामित्यत्रैवव्याख्यात

मिति ॥ अकांडागमनेनानवसरागमनेन ॥ चःसमुच्चये ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ प्राकृतेभ्यःप्रकृतिकार्येभ्यः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तत्त्वेरितंसत्यत्वेनकथितम् ॥ त्वरितमिति
कचित् ॥ शापान्निमित्तान्निर्वृतिःसुखम् ॥ शापनिष्कृतिरितिक्वचित् ॥ ४४ ॥ ततइति ॥ ततःकृष्णमनुज्ञाप्यनारदोव्योममार्गेणययौ ॥ कीदृशः ॥ कृतंकृत्यंयेनतथाविधःसन्नित्यर्थः ॥

वेपमानोमहाव्याधिभयात्सांबोपिदारुणात् ॥ कृष्णंप्रसादयामासबहुशःपापशांतये ॥ ३८ ॥ कृष्णोप्यनेनसंजानन्सांबंस्वसुतमौरसम् ॥ अब्रवीत्कुष्ठमो
क्षायव्रजवैश्वेश्वरींपुरीम् ॥ ३९ ॥ तत्रब्रध्नंसमाराध्यप्रकृतिंस्वामवाप्स्यसि ॥ महैनसांक्षयोन्यत्रनास्तिवाराणसींविना ॥ ४० ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षाद्य
त्रस्वर्गापगाचसा ॥ येषांमहैनसांदृष्टामुनिभिर्नैवनिष्कृतिः ॥ तेषांविशुद्धिरस्त्येवप्राप्यवाराणसींपुरीम् ॥ ४१ ॥ नकेवलंहिपापेभ्योवाराणस्यांवि
मुच्यते ॥ प्राकृतेभ्योपिपापेभ्योमुच्यतेशंकराज्ञया ॥ ४२ ॥ पुरापुरारिणासृष्टमविमुक्तंविमुक्तये ॥ सर्वेषामेवजंतूनांकृपयांतेतनुत्यजाम् ॥ ४३ ॥
तत्रानंदवनेशंभोस्तवशापनिराकृतिः ॥ सांबतत्त्वेरितंयाहिनान्यथाशापनिर्वृतिः ॥ ४४ ॥ ततःकृष्णंसमापृच्छ्यकर्मनिर्मुक्तचेष्टितः ॥ नारदःकृतकृत्यः
सन्ययावाकाशवर्त्मना ॥ ४५ ॥ सांबोवाराणसींप्राप्यसमाराध्यांशुमालिनम् ॥ कुंडंतत्पृष्ठतःकृत्वानिजांप्रकृतिमाप्तवान् ॥:४६ ॥ सांबादित्यस्तदार
भ्यसर्वव्याधिहरोरविः ॥ ददातिसर्वभक्तेभ्योऽनामयाःसर्वसंपदः ॥ ४७ ॥ सांबकुंडेनरःस्नात्वाराविवारेऽरुणोदये ॥ सांबादित्यंचसंपूज्यव्याधिभिर्ना
भिभूयते ॥ ४८ ॥ नस्त्रीवैधव्यमाप्नोतिसांबादित्यस्यसेवनात् ॥ वंध्यापुत्रंप्रसूयेतशुद्धरूपसमान्वितम् ॥ ४९ ॥ शुक्लायांद्विजसप्तम्यांमाघेमासिरवे
र्दिने ॥ महापर्वसमाख्यातंरविपर्वसमंशुभम् ॥ ५० ॥ महारोगात्प्रमुच्येततत्रस्नात्वारुणोदये ॥ सांबादित्यंप्रपूज्यापिधर्ममक्षयमाप्नुयात् ॥ ५१ ॥
सन्निहत्यांकुरुक्षेत्रेयत्पुण्यंराहुदर्शने ॥ तत्पुण्यंरविसप्तम्यांमाघेकाश्यांनसंशयः ॥ ५२ ॥ मधौमासिरवेर्वारेयात्रासांवत्सरीभवेत् ॥ अशोकैस्तत्रसं
पूज्यकुंडेस्नात्वाविधानतः ॥ ५३ ॥ सांबादित्यंनरोजातुनशोकैरभिभूयते ॥ संवत्सरकृतात्पापाद्बहिर्भवतितत्क्षणात् ॥ ५४ ॥ विश्वेशात्पश्चिमाशा
यांसांबेनात्रमहात्मना ॥ सम्यगाराधितामूर्तिरादित्यस्यशुभप्रदा ॥ ५५ ॥

ननुपरानिष्टकरणेननारदस्यप्रत्यवायोभवेत्तत्राह ॥ कर्मनिर्मुक्तचेष्टितइति ॥ कर्मणाशुभाशुभादृष्टेननिर्मुक्तानिचेष्टितानियस्य सः ॥ तस्यजीवन्मुक्तत्वादितिभावः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥
सेवनात्पूजनात् ॥ अयमेववापाठः ॥ ४९ ॥ सूर्यपर्वसमंसूर्यग्रहणसमम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मधौचैत्रे ॥ माघेमासीतिवापाठः ॥ अशोकैरशोकपुष्पैः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

अष्टौप्रदक्षिणाश्चकृत्वा ॥ प्रदक्षिणमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ५६ ॥ हेमहामतेबृहद्बुद्धे ॥ महामुनेइतिक्कचित् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टचत्वारिंशो
ध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकेनोनेथपंचाशेऽध्यायेपरमपावने ॥ द्रौपदादित्यमायूखादित्ययोर्वर्ण्यतेकथा ॥ १ ॥ अनंतराध्यायावसानेइदानींद्रौपदादित्यंकथयिष्यामीत्युक्तंतत्र
द्रौपद्याभविष्यत्त्वात्तदानींतयाराधनस्यासंभवादाक्षिपति ॥ पाराशर्येति ॥ १ ॥ पुराणेषुकालत्रयसंबंधिनोऽर्थस्यकथनान्नायंदोषइतिपरिहरति ॥ पुराणेति ॥ पुराणसंहितापुराणरूपधर्मशास्त्र

इयंभविष्यातन्मूर्तिरगस्तेत्वत्पुरोऽकाथि ॥ तामभ्यर्च्यनमस्कृत्यकृत्वाष्टौचप्रदक्षिणाः ॥ नरोभवतिनिष्पापःकाशीवासफलंलभेत् ॥ ५६ ॥ सांबा
दित्यस्यमाहात्म्यंकथितंतेमहामते ॥ यच्छ्रुत्वापिनरोजातुयमलोकंनपश्यति ॥ ५७ ॥ इदानींद्रौपदादित्यंकथयिष्यामितेनघ ॥ तथाद्रौपदआदित्यः
संसेव्योभक्तसिद्धिदः ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेपूर्वार्द्धेसांबादित्यमाहात्म्यकथनंनामाष्टचत्वा
रिंशोध्यायः ॥४८॥ सूत उवाच ॥ ॥ पाराशर्यमुनेव्यासकुमारःकुंभजन्मने ॥ यदावदत्कथामेतांतदाक्कद्रुपदात्मजा ॥ १ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥
पुराणसंहितांसूतब्रूतेत्रैकालिकींकथाम् ॥ संदेहोनात्रकर्तव्योयतस्तद्गोचरोखिलम् ॥२॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ आकर्णयमुनेपूर्वंपंचवक्रोहरःस्वयम् ॥
पृथिव्यांपंचधाभूत्वाप्रादुरासीज्जगद्धितः ॥३॥ उमापिचजगद्धात्रीद्रुपदस्यमहीभुजः ॥ यजतोवह्निकुंडाच्चप्रादुश्चक्रेतिसुंदरी ॥ ४ ॥ पंचापिपांडुतनयाः
साक्षाद्रुद्रवपुर्धराः ॥ अवतेरुरिहस्वर्गाद्दुष्टसंहारकारकाः ॥ ५ ॥ नारायणोपिकृष्णत्वंप्राप्यतत्साहचर्यकृत् ॥ उद्वृत्तवृत्तशमनःसद्वृत्तस्थितिकारकः ॥
॥ ६ ॥ प्रतपंतःपृथिव्यांतेपार्थाश्चेरुःपृथक्पृथक् ॥ उदयानुदयौतस्मिन्संपदांविपदामपि ॥ ७ ॥ कदाचित्तेमहावीराभ्रातृव्यप्रतिपादिताम् ॥ विप
त्तिमाप्यमहतींबभूवुःकाननौकसः ॥ ८ ॥ पांचाल्यापिचतत्पत्नीपतिव्यसनतापिता ॥ धर्मज्ञाप्राप्यतन्वंगीब्रध्नमाराधयद्भृशम् ॥ ९ ॥

मित्यर्थः ॥ त्रैकालिकींभूतभविष्यद्वर्तमानकालसंबंधिनीम् ॥ तद्गोचरस्तस्याःपुराणसंहितायाविषयः ॥ तद्गोचरेइतिक्कचित् ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रादुश्चक्रेप्रादुर्भावंचकार प्रादुरभूदित्यर्थः ॥ ४ ॥
दुष्टानांसंहारकारकाः ॥ संहारकारिणइतिक्कचित् ॥ ५ ॥ तस्मिन्समयइतिशेषः ॥ ६ ॥ उद्धयानुदयौचेरुःप्रापुरित्यन्वयः ॥ ७ ॥ भ्रातृव्यप्रतिपादितांशत्रुभिःसंपादिताम् ॥ ८ ॥ तापितातापि

युता ॥ कर्शिताइतिक्वचित् ॥ प्राप्यकाशीमितिशेषः ॥ ९ ॥ चालनाद्यर्थपात्रविशेषोदर्वींतत्सहितांस्थालींपाकपात्रविशेषम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
अन्यदेशादागतानामपिकाश्यांस्थितत्वात्काशीस्थितानामित्युक्तम् ॥ १८॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ नव्याधिजमिति ॥ हेद्रौपदिहेधर्मप्रियेहेअनघेकाश्यांतवेक्षणतोदर्शनात्क्वापिव्याधिजंभयंक्षुत्तृषावेव
दोषस्तत्संभवंचभयंनेत्यन्वयः ॥ २२ ॥ इतीति ॥ इतिपूर्वोक्तान् ॥ एवमितिपाठेएवंभूतान्वरान् ॥ धर्मंयुधिष्ठिरम् ॥ २३ ॥ एनःपापम् ॥ २४ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंमयूखादित्यस्यमाहात्म्यं

आराधितोथसवितातयाद्रुपदकन्यया ॥ सदर्वींसापिधानांचस्थालिकामक्षयांददौ ॥ १० ॥ उवाचचप्रसन्नात्माभास्करोद्रुपदात्मजाम् ॥ आराधयंतीं
भावेनसर्वत्रशुचिमानसाम् ॥ ११ ॥ स्थाल्यैतयामहाभागेयावंतोऽन्नार्थिनोजनाः ॥ तावंतस्तृप्तिमाप्स्यंतियावच्चत्वंनभोक्ष्यसे ॥ १२ ॥ भुक्तायांत्व
यिरिक्तैषापूर्णभक्ताभविष्यति ॥ रसवद्व्यंजननिधिरिच्छाभक्ष्यप्रदायिनी ॥ १३ ॥ इत्थंवरस्तयालब्धःकाश्यामादित्यतोमुने ॥ अपरश्चवरोदत्तस्तस्यै
देवेनभास्वता ॥ १४ ॥ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ विश्वेशाद्दक्षिणेभागेयोमांत्वत्पुरतःस्थितम् ॥ आराधयिष्यतिनरःक्षुद्बाधातस्यनश्यति ॥ १५ ॥
अन्यश्चमेवरोदत्तोविश्वेशेनपतिव्रते ॥ तपसापरितुष्टेनतंनिशामयवच्मिते ॥ १६ ॥ प्राग्रवेत्वांसमाराध्ययोमांद्रक्ष्यतिमानवः ॥ तस्यत्वंदुःखति
मिरमपानुदानिजैःकरैः ॥ १७ ॥ अतोधर्मप्रियेनित्यंप्राप्यविश्वेश्वराद्वरम् ॥ काशीस्थितानांजंतूनांनाशयाम्यघसंचयम् ॥ १८ ॥ येमामत्रभजिष्यंति
मानवाःश्रद्धयान्विताः ॥ त्वद्बरोद्यतपाणिंचतेषांदास्यामिचिंतितम् ॥ १९ ॥ भवतींमत्समीपस्थांयुधिष्ठिरपतिव्रताम् ॥ विश्वेशाद्दक्षिणेभागेदंडपाणेः
समीपतः ॥ २० ॥ येर्चयिष्यंतिभावेनपुरुषावास्त्रियोपिवा ॥ तेषांकदाचिन्नोभाविभयंप्रियवियोगजम् ॥ २१ ॥ नव्याधिजंभयंक्वापिनक्षुत्तृड्दोषसं
भवम् ॥ द्रौपदीक्षणतःकाश्यांतवधर्मप्रियेनघे ॥ २२ ॥ इतिदत्त्वावरान्देवआदित्यःसर्वदःसताम् ॥ शंभुमाराधयामासधर्मंद्रौपद्युपाययौ ॥ २३ ॥
आदित्यस्यकथामेतांद्रौपद्याराधितस्यवै ॥ यःश्रोष्यतिनरोभक्त्यातस्यैनःक्षयमेष्यति ॥ २४ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ द्रौपदादित्यमाहात्म्यंसंक्षेपात्कथितं
मया ॥ मयूखादित्यमाहात्म्यंशृण्विदानींघटोद्भव ॥ २५ ॥ पुरापंचनदेतीर्थेत्रिषुलोकेषुविश्रुते ॥ सहस्ररश्मिर्भगवांस्तपस्तेपेसुदारुणम् ॥ २६ ॥ प्रति
ष्ठाप्यमहालिंगंगभस्तीश्वरसंज्ञितम् ॥ गौरींचमंगलानाम्नींभक्तमंगलदांसदा ॥ २७ ॥ दिव्यंवर्षसहस्रंतुशतेनगुणितंमुने ॥ आराधयञ्शिवंसोमंसोमार्ध
कृतशेखरम् ॥ २८ ॥ स्वरूपतस्तुतपनस्त्रिलोकीतापनक्षमः ॥ ततोतितीव्रतपसाजज्वालनितरांमुने ॥ २९ ॥ मयूखैस्तत्रसवितुस्त्रैलोक्यदहनक्षमैः ॥
ततंसमस्तंतत्कालेद्यावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ ३० ॥ वैमानिकैर्विष्णुपदेतत्यजेचगतागतम् ॥ तीव्रेपतंगमहसिपतंगत्वभयादिव ॥ ३१ ॥

श्रावयति ॥ द्रौपदेति ॥ २५ ॥ २६ ॥ मंगलानाम्नींमंगलाह्वयाम् ॥ मंगलवतीमितिपाठेभक्तेभ्योदेयंमंगलमस्याअस्तीतिमंगलवती ॥ एतदेवाह ॥ भक्तमंगलदामिति ॥ २७ ॥ शतेन
गुणितंग्रथितंसंबद्धमित्यर्थः ॥ दिव्यलक्षवर्षमितिसमुदायार्थः ॥ सोममुमयासहितम् ॥ सोमार्धेनार्धचंद्रेणकृतःशेखरःशिरोभूषणंयेन ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ वैमानिकैरिति ॥ वैमानिकैर्देवै

र्विष्णुपदेध्रुवलोकेगतागतंगमनागमनंतत्यजेत्यक्तम् ॥ किमिति ॥ तीव्रेतीक्ष्णेपतंगमहसिसूर्यतेजसिपतंगत्वभयादिवपतंगनिमित्तत्वभयादिवेत्यर्थः ॥ तथाचायमर्थः ॥ यथापतंगानामग्नौपातान्नाशए
वमस्माकंचनाशोभविष्यतीतिभयादिवेति ॥ ३१ ॥ मयूखाइति ॥ मयूखारश्मयः ॥ कीदृशस्यादित्यस्य ॥ नीपपुष्पस्यकदंबकुसुमस्येवस्थितिर्यस्यतस्य ॥ समासांतर्निविष्टस्यापीवशब्दस्यबाहिर्नि
र्देशश्छांदसः ॥ यथाकदंबकुसुमस्ययाकर्णिकासानदृश्यतेकिंतुकलिकाएवतद्वदितिभावः ॥ ३२ ॥ तस्येति ॥ तपोर्चिषांतपोज्वालानांसाध्वसाद्भयाच्चकंपेसंचचाल ॥ ३३ ॥ कंपनहेतुप्रतिपादकं
लोकानाभेवहिवाक्यमाह ॥ सूर्यइति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ योसावादित्येपुरुषःसोसावहमिति ॥ चेद्यदि ॥ ३४ ॥ अन्यएवकश्चित्त्राताश्रयणीयोनेत्याह जगच्चक्षुरितित्रयेण ॥ जगदात्मत्वेहेतुमाह ॥
जगद्यइति ॥ यद्यस्मात् ॥ ३५ ॥ तमएवांधकूपस्तत्रपतितम् ॥ उद्यन्उद्गच्छन् ॥ एषसूर्यः ॥ प्रसार्यविस्तार्य ॥ परितःसर्वतः ॥ पाणीन्रश्मीन् :॥ प्राणिजातंजीवसमूहंसमुद्धरेत् ॥

मयूखाएवदृश्यंतेतिर्यगूर्ध्वमधोपिच॥ आदित्यस्यनचादित्योनीपपुष्पस्थितेरिव ॥३२॥ तस्यवैमहसांराशेस्तपोराशेस्तपोर्चिषाम् ॥ चकंपेसाध्वसात्ती
व्रात्त्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ ३३ ॥ सूर्यआत्मास्यजगतोवेदेषुपरिपठ्यते ॥ सएवचेज्ज्वालयिताकोनस्त्राताभवेदिह ॥ ३४ ॥ जगच्चक्षुरसौसूर्योजगदात्मै
षभास्करः ॥ जगद्योयन्मृतप्रायंप्रातःप्रातःप्रबोधयेत् ॥ ३५ ॥ तमोंधकूपपतितमुद्यन्नेषदिनेदिने ॥ प्रसार्यपरितःपाणीन्प्राणिजातंसमुद्धरेत् ॥ ३६ ॥
उदितेऽत्रोदिमोनित्यमस्तंयात्यस्तमाप्नुमः ॥ उदयेऽनुदयेतस्मादस्माकंकारणंरविः ॥ ३७ ॥ इतिव्याकुलितंविश्वंपश्यन्विश्वेश्वरःस्वयम् ॥ विश्वत्रातावरं
दातुंसंजग्मेतिग्मरश्मये ॥ ३८ ॥ मयूखमालिनंशंभुरालोक्यातिसुनिश्चलम् ॥ समाधिविस्मृतात्मानंविसिस्मायतपःप्रति ॥ ३९ ॥ उवाचचप्रस
न्नात्माश्रीकंठःप्रणतार्तिहृत् ॥ अलंतस्त्वावरंब्रूहिद्युमणेमहसांनिधे ॥ ४० ॥ निरुद्धेंद्रियवृत्तित्वाद्ब्रध्नोध्यानसमाधिना ॥ नजग्राहवचःशंभोर्द्वित्रिरुक्तो
प्यकर्णवत् ॥ ४१ ॥ काष्ठीभूतंतुतंज्ञात्वाशिवःपस्पर्शपाणिना ॥ महातपःसमुद्भूतसंतापामृतवर्षिणा ॥ ४२ ॥ ततउन्मीलयांचक्रेलोचनेविश्वलोचनः ॥
तस्योदयामिवप्राप्यप्रगेपंकजिनीवनी ॥४३॥ परिव्यपेतसंतापस्तपनःस्पर्शनाद्विभोः ॥ अवग्रहितसस्यश्रीरुल्लासयथांबुदात् ॥ ४४ ॥

॥ ३६ ॥ अत्रास्मिन्सूर्येअत्रजगतीतिवा ॥ उदितेर्थात्सूर्यइति ॥ वयंनित्यमुदिमउदयंप्राप्नुमः ॥ अस्तंयातिसत्यस्तंप्राप्नुमः ॥ उपसंहरति ॥ उदयइति ॥ ३७ ॥ इत्येवंप्रकारेण ॥ अतिव्याकु
लितमितिक्वचित् ॥ संजग्मेसंजगाम ॥ ३८ ॥ विसिस्मायविस्मयंचक्रे ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अकर्णवद्बधिरवत् ॥ अकर्णयदितिपाठेनकेवलंसकृदुक्तःसन्वचोनजग्राहद्विस्त्रिरुक्तोपिनाकर्णय
दित्यर्थः ॥ ४१ ॥ पाणिना कथंभूतेन ॥ महातपसःसकाशात्समुद्भूतायःसंतापस्तत्रामृतवर्षिणा तन्निवर्तकामृतवर्षिणेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ विकासनमात्रेदृष्टांतस्तस्योति ॥ तस्यसूर्यस्यप्रगेप्रातःकाले
उदयंप्राप्यपंकजिनीवनीजलस्थपद्मिनीयथेति ॥ वनशब्दस्यजलवाचकत्वात् ॥ पंकजिनीवनीपद्मिनीनांवनमितिवा ॥ ४३ ॥ परीति ॥ अवग्रहोवृष्टिप्रतिबंधोयस्यास्तीत्यवग्रहितंसस्यंतस्य
श्रीर्यथांबुदान्मेघादुल्लासेतितथाविभोःस्पर्शात्तपनउल्लासउज्जृंभितवानित्यर्थः ॥ ४४ ॥

मित्रः सूर्यः ॥ प्रत्यक्षंमूर्तिमंतम् ॥ उच्चैस्तुष्टाव ॥ चःसमुच्चये ॥ ४५ ॥ स्तुतिमेवाह देवदेवेत्यष्टभिः ॥ इतःपरमन्यच्छ्रेयोनास्तीतिबहुधासंबोधयाति ॥ देवानांदेवहेजगतांपतेहेविभोहे
भर्गहेभीमहेभवहेचंद्रभूषणहेभूतनाथहेभवभीतिहारकहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ४६ ॥ हेचंद्रचूडहेमृडहेधूर्जटेहेहरहेत्र्यक्षहेदक्षशततंतुशातनदक्षयज्ञविध्वंसनहेशांतहेशाश्वतनित्यहेशिवापतेहे
शिवहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ४७ ॥ हेनीललोहितहेसमीहितार्थदहेद्व्येकलोचनात्रिनेत्रहेविरूपलोचनहेव्योमकेशहेपशुपाशनाशनजीवानांसंसारनाशनहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥
॥ ४८ ॥ हेवामदेवहेशितिकंठहेशूलभृत्हेचन्द्रशेखरहेफणींद्रभूषणहेकामकृत्कामच्छेदकहेपशुपतेहेमहेश्वरहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ४९ ॥ हेत्र्यम्बकहेत्रिपुरसूदनहेईश्वरहेत्राणकृत
हेत्रिनयनहेत्रयीमयहेकालकूटदलनहेअन्तकान्तकहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ५० ॥ हेशर्वरीरहितमायाविनिर्मुक्तहेशर्वहेसर्वगहेस्वर्गमार्गसूर्यात्मन्हेसुखदस्वर्गमार्गसुखदेतिवा ॥ हेअप

मित्रोनेत्रातिथीकृत्यत्र्यक्षंप्रत्यक्षमग्रतः ॥ दंडवत्प्रणनामोच्चैस्तुष्टावचपिनाकिनम् ॥ ४५ ॥ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ देवदेवजगतांपतेविभोभर्गभीमभवचं
द्रभूषण ॥ भूतनाथभवभीतिहारकत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ४६ ॥ चंद्रचूडमृडधूर्जटेहरत्र्यक्षदक्षशततंतुशातन ॥ शांतशाश्वतशिवापतेशिवत्वांनतो
स्मिनतवांछितप्रद ॥ ४७ ॥ नीललोहितसमीहितार्थदद्व्येकलोचनविरूपलोचन ॥ व्योमकेशपशुपाशनाशनत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ४८ ॥
वामदेवशितिकंठशूलभृच्चंद्रशेखरफणींद्रभूषण ॥ कामकृत्पशुपतेमहेश्वरत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ४९ ॥ त्र्यंबकत्रिपुरसूदनेश्वरत्राणकृत्त्रिनयनत्रयीमय ॥
कालकूटदलनांतकांतकत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ५० ॥ शर्वरीरहितशर्वसर्वगस्वर्गमार्गसुखदापवर्गद ॥ अंधकासुररिपोकपर्दभृत्त्वांनतोस्मिनतवां
छितप्रद ॥५१॥ शंकरोग्रगिरिजापतेपतेविश्वनाथविधिविष्णुसंस्तुत ॥ वेदवेद्यविदिताऽखिलेंगितत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥५२॥ विश्वरूपपररूपव
र्जितब्रह्मजिह्मरहितामृतप्रद ॥ वाङ्मनोविषयदूरदूरगत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ५३ ॥ इत्थंपरीत्यमार्तंडोमृडंदेवंमृडानिकाम् ॥ अथतुष्टावप्रीतात्मा
शिववामार्धहारिणीम् ॥ ५४ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ देवित्वदीयचरणांबुजरेणुगौरींभालस्थलींवहतियःप्रणतिप्रवीणः ॥ जन्मांतरेपिरजनीकरचारु
लेखातांगौरयत्यतितरांकिलतस्यपुंसः ॥ ५५ ॥

वर्गदहेअन्धकासुररिपोहेकपर्दभृत्हेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ५१ ॥ हेशंकरहेउग्रहेगिरिजापतेहेपतेस्वामिन्हेविश्वनाथहेविधिविष्णुसंस्तुतहेवेदवेद्यहेविदिताऽखिलेंगितहेनतवांछितप्रदत्वांनतो
स्मीति ॥ ५२ ॥ हेविश्वरूपहेपरहेरूपवर्जितहेब्रह्मस्वरूपहेजिह्मरहितनिर्मायहेअमृतप्रदहेवाङ्मनोऽविषयहेदूरवाङ्मनोविषयदूरेतिवा हेदूरगहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ नतवांछितप्रदेत्येतस्या
वृत्तिर्भक्तानांप्राधान्यख्यापनाय ॥ ५३ ॥ इत्थमिति ॥ परीत्यप्रदक्षिणपूर्वकंस्तुत्वेत्यर्थः ॥ परीड्येतिवापाठः ॥ अथानन्तरंमृडानिकांतुष्टावास्तौत् ॥ स्तुतौहेतुः ॥ शिववामार्धहारिणीमिति
॥ ५४ ॥ स्तुतिमेवाह देवीत्यष्टभिः ॥ हेदेविस्वप्रकाशेद्योतमानेइतिवा ॥ यस्त्वदीयचरणाम्बुजरेणुभिर्गौरींगौरवर्णांभालस्थलींललाटस्थलींवहतिधारयीततस्यपुनस्तांभालस्थलींजन्मांतरेर
जनीकरचारुलेखानितरांगौरयातिशोभयतीत्यन्वयः ॥ वहनेप्रकारंदर्शयंस्तंविशिनष्टि ॥ प्रणतौदण्डवत्प्रणिपातेप्रवीणोदक्षइति ॥ अपिशब्दादिहजन्मानिच ॥ बाणांधकादीनांतथादर्शनात् ॥ ५५ ॥

भक्त्युद्रेकाद्बहुधासम्बोधयति ॥ हेश्रीमंगलेश्रीयुक्तमूर्तिमन्मंगले ॥ हेसकलमंगलजन्मभूमे ॥ श्रियोलक्ष्म्याःमंगलंयस्यास्ततसम्बोधनंहेश्रीमंगले हेसकलकलमषतूलवह्ने श्रयंत्येनांयोगिनइति
श्रीर्ब्रह्मविद्यातस्यामंगलंयस्यास्ततसम्बोधनंहेश्रीमंगले ॥ श्रीमंगलेइत्यस्यावृत्तिर्मंगलनाम्नःप्राधान्यख्यापनाय ॥ हेसकलदानवदर्पहंत्रि श्रयन्त्येतामविवेकिनइतिश्रीरविद्यातस्याःमंगलंसौभाग्यं
यस्यास्ततसम्बोधनंहेश्रीमंगले अखिलमिदंविश्वंपरिपाहिपरिपालय ॥ परिपासीतिक्वचित् ॥ ५६ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेश्वररूपेणस्तौति ॥ हेविश्वेश्वरिसर्वनियन्त्रिविश्वजनस्यत्वंकर्त्र्यसि तथात्वंपा
लयित्र्यसि शक्तिशक्तिमतोरभेदात् ॥ अपिःसमुच्चये ॥ त्वन्नामकीर्तनेमवत्वन्नामसंकीर्तनेनवासमुल्लसन्तीयाअच्छपुण्यास्रोतस्विनी ॥ स्रोतस्वतीतिक्वचित्पाठः ॥ सापातकान्येवकूलस्थवृक्षास्ता
न्हरतीति ॥ ५७ ॥ हेमातर्हेभवानिहेभवतीव्रदुःखसम्भारहारिणिसंसारदुःखौघनाशिनिइहजगतिभवत्येवशरण्यंशरण्यमस्तिनान्या येषुतवशुभःकरुणाकटाक्षःस्फुरेदुल्लसेत् भुवनेषुमध्येतएवधन्या
स्तएवमान्याइति ॥ ५८ ॥ येजनास्त्वांसततंस्मरंतितान्स्मरहरःस्मरेदित्यन्वयः ॥ कथंभूताम् ॥ सहजप्रकाशांस्वप्रकाशामित्यर्थः ॥ काशीपुर्यांस्थितिमतींकृतनिवासामित्यर्थः ॥ नतानांमोक्षल

श्रीमंगलेसकलमंगलजन्मभूमेश्रीमंगलेसकलकलमषतूलवह्ने ॥ श्रीमंगलेसकलदानवदर्पहंत्रिश्रीमंगलेऽखिलमिदंपरिपाहिविश्वम् ॥५६॥ विश्वेश्वरित्वम
सिविश्वजनस्यकर्त्रीत्वंपालयित्र्यसितथाप्रलयेपिहंत्री ॥ त्वन्नामकीर्तनसमुल्लसदच्छपुण्यास्रोतस्विनीहरतिपातककूलवृक्षान् ॥५७॥ मातर्भवानिभवती
भवतीव्रदुःखसंभारहारिणिशरण्यमिहास्तिनान्या ॥ धन्यास्तएवभुवनेषुतएवमान्यायेषुस्फुरेत्तवशुभःकरुणाकटाक्षः ॥ ५८ ॥ येत्वांस्मरंतिसततंसह
जप्रकाशांकाशीपुरीस्थितिमतींनतमोक्षलक्ष्मीम् ॥ तान्संस्मरेत्स्मरहरोधृतशुद्धबुद्धीन्निर्वाणरक्षणविचक्षणपात्रभूतान् ॥५९॥ मातस्तवांघ्रियुगलंविमलं
हृदिस्थंयस्यास्तितस्यभुवनंसकलंकरस्थम् ॥ योनामतेजपतिमंगलगौरिनित्यंसिद्ध्यष्टकंनपरिमुंचतितस्यगेहम् ॥ ६० ॥ त्वंदेविवेदजननीप्रणवस्व
रूपागायत्र्यसित्वमसिवैद्विजकामधेनुः ॥ त्वंव्याहृतित्रयमिहाऽखिलकर्मसिद्ध्यैस्वाहास्वधासिसुमनःपितृतृप्तिहेतुः ॥ ६१ ॥ गौरित्वमेवशशिमौलि
निवेधसित्वंसावित्र्यसित्वमसिचक्रिणिचारुलक्ष्मीः ॥ काश्यांत्वमस्यमलरूपिणिमोक्षलक्ष्मीस्त्वंमेशरण्यमिहमंगलगौरिमातः ॥ ६२ ॥

क्ष्मीर्यस्यास्तां मोक्षलक्ष्मीस्वरूपामितिवा ॥ तान्कीदृशान् ॥ धृतासम्पादिताशुद्धाबुद्धिर्यैस्तान् निर्वाणरक्षणेकैवल्यधारणायामित्यर्थः ॥ विचक्षणपात्रभूतान्निपुणाधिकारिणइत्यर्थः ॥ ५९ ॥
हेमातस्तवांघ्रियुगलंयस्यहृदिस्थमस्तिसकलंभुवनंतस्यकरस्थमेवस्वाधीनमेवसतुसर्वज्ञइतिवा ॥ हेमंगलागौरि ह्रस्वत्वंछांदसम् ॥ मंगलयुक्तागौरीमंगलगौरीतिवा ॥ यस्तेनामनित्यंजपतितस्यगेहं
सिद्ध्यष्टकंपद्माद्यष्टनिधिरूपमणिमाद्यष्टसिद्धिरूपंवानविमुंचतीति ॥ ६० ॥ हेदेवित्वंवेदजननीप्रणवस्वरूपाओंकारस्वरूपाच ॥ प्रणवस्वरूपावेदजननीगायत्रीवासि ॥ कथंभूता ॥ द्विजकाम
धेनुर्द्विजातीनांकामदोग्ध्री ॥ त्वंव्याहृतित्रयंभूर्भुवःस्वरितिरूपम् ॥ इहजगतिअखिलकर्मसिद्ध्यै सुमनःपितृतृप्तिहेतुस्त्वंस्वाहास्वधासिसुमनसांदेवानांतृप्तिहेतुःस्वाहासिपितॄणांतृप्तिहेतुःस्वधासी
त्यर्थः ॥ ६१ ॥ हेमातर्हेमंगलगौरित्वंमेइहशरण्यंशरणम् ॥ शशिमौलिनिमहादेवेयात्वमेवगौरी ॥ वेधसिब्रह्मणिसावित्र्यसि ॥ चक्रिणिविष्णौचारुलक्ष्मीरसि ॥ हेअमलरूपिणिशुद्धस्वरूपे

काश्यांत्वंमोक्षलक्ष्मीरसीति ॥ ६२ ॥ स्तुत्वेति ॥ स्मरहरार्धशरीरस्यशोभायस्यास्तांशोभारूपांवा ॥ श्रीमंगलाष्टकंचतन्महास्तवनंचमहास्तोत्रंतेनपरितःप्रणम्यप्रदक्षिणीकृत्यनत्वा ॥ ६३ ॥
॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ एतच्चतुःषष्ट्यात्मकंमंगलाष्टकंचस्तोत्रवरंस्तवश्रेष्ठम् ॥ स्तोत्रद्वयमितिकचित् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ एषचराचररूपःप्रपंचआव

स्तुत्वेतितांस्मरहरार्धशरीरशोभांश्रीमंगलाष्टकमहास्तवनेनभानुः ॥ देवींचदेवमसकृत्परितःप्रणम्यतूष्णींबभूवसविताशिवयोःपुरस्तात् ॥ ६३ ॥ ॥
देवदेवउवाच ॥ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेप्रसन्नोस्मिमहामते ॥ मित्रमन्नेत्रगोनित्यंप्रपश्येतच्चराचरम् ॥ ६४ ॥ ममसूर्तिर्भवान्सूर्यसर्वज्ञोभवसर्वगः ॥
सर्वेषांमहसांराशिःसर्वेषांसर्वकर्मवित् ॥ ६५ ॥ सर्वेषांसर्वदुःखानिभक्तानांत्वंनिराकुरु ॥ त्वयानाम्नांचतुःषष्ट्यायदष्टकमुदीरितम् ॥ ६६ ॥ अनेनमांप
रिष्टुत्यनरोमद्भक्तिमाप्स्यति ॥ अष्टकंमंगलागौर्यामंगलाष्टकसंज्ञकम् ॥ ६७ ॥ अनेनमंगलागौरींस्तुत्वामंगलमाप्स्यति ॥ चतुःषष्ट्यष्टकंस्तोत्रंमं
गलाष्टकमेवच ॥ ६८ ॥ एतत्स्तोत्रवरंपुण्यंसर्वपातकनाशनम् ॥ दूरदेशांतरस्थोपिजपन्नित्यंनरोत्तमः ॥६९॥ त्रिसंध्यंपरिशुद्धात्माकाशींप्राप्स्यतिदुर्ल
भाम् ॥ अनेनस्तोत्रयुग्मेनजप्तेनप्रत्यहंनृभिः ॥७०॥ ध्रुवंदैनंदिनंपापंक्षालितंनात्रसंशयः ॥ नतस्यदेहिनोदेहेजातुचित्किल्बिषस्थितिः ॥७१॥ त्रिका
लंयोजपेन्नित्यमेतत्स्तोत्रद्वयंशुभम् ॥ किंजप्तैर्बहुभिःस्तोत्रैश्चंचलश्रीप्रदैर्नृणाम् ॥ ७२ ॥ एतत्स्तोत्रद्वयंदद्यात्काश्यांनैःश्रेयसींश्रियम् ॥ तस्मात्सर्व
प्रयत्नेनमानवैर्मोक्षकांक्षिभिः ॥ ७३ ॥ एतत्स्तोत्रद्वयंजप्यंत्यक्त्वास्तोत्राण्यनेकशः ॥ प्रपंचआवयोरेवसर्वएषचराचरः ॥ ७४ ॥ तदावयोःस्तवादस्मा
न्निष्प्रपंचोजनोभवेत् ॥ समृद्धिमाप्यमहतींपुत्रपौत्रवतीमिह ॥ ७५ ॥ अंतेनिर्वाणमाप्नोतिजपन्स्तोत्रमिदंनरः ॥ अन्यच्चशृणुसप्ताश्वग्रहराजदिवाकर॥
॥ ७६ ॥ त्वयाप्रतिष्ठितंलिंगंगभस्तीश्वरसंज्ञितम् ॥ सेवितंभक्तिभावेनसर्वसिद्धिसमर्पकम् ॥ ७७ः॥ त्वयागभस्तिमालाभिश्चांपेयांबुजकांतिभिः ॥
यदर्चितंवैश्वरंलिंगंसर्वभावेनभास्कर ॥ ७८ ॥ गभस्तीश्वरइत्याख्यांततोलिंगमवाप्स्यति ॥ अर्चयित्वागभस्तीशंस्नात्वापंचनदेनरः ॥ ७९ ॥
नजातुजायतेमातुर्जठरेधूतकल्मषः ॥ इमांचमंगलागौरींनारीवापुरुषोपिवा ॥ ८० ॥ चैत्रशुक्लतृतीयायामुपोषणपरायणः ॥ महोपचारैःसंपूज्यदु
कूलाभरणादिभिः ॥ ८१ ॥ रात्रौजागरणंकृत्वागीतनृत्यकथादिभिः ॥ प्रातःकुमारीःसंपूज्यद्वादशाच्छादनादिभिः ॥ ८२ ॥ संभोज्यपरमान्नाद्यैर्द
त्वान्येभ्योपिदक्षिणाम् ॥ होमंकृत्वाविधानेनजातवेदसइत्यृचा ॥ ८३ ॥

योरावाभ्यांविरचितः ॥ ७४ ॥ तत्तस्मात् ॥ आवयोरस्मात्तवस्तवादित्यन्वयः ॥ ७५ ॥ नरोमनुष्यमात्रः ॥ ७६ ॥ गभस्तीश्वरनामनिर्वक्ति ॥ त्वयेति ॥ ७७ ॥ चांपेयश्चंपकःअंबुजं
पद्मंतद्वत्कांतिभिः ॥ तुशब्देनश्रैष्ठ्यंद्योत्यते ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ धूतकल्मषोविगतपापः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ जातवेदसइत्यृचाकंडिकया ॥ जातवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहाति

वेदः ॥ सनःपर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिंधुंदुरितात्यग्निरितिमंत्रशेषः ॥ ८३ ॥ प्रगेप्रातःकाले ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ जातुचित्कदाचिदित्यर्थः ॥ नापुरुषः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥
॥ ८९ ॥ ९० ॥ तस्यांतिथौशुक्लतृतीयायाम् ॥ ९१ ॥ मयूखादित्यनामनिर्वक्ति अपरमितिसार्धेन ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ भूतोभूतवान् ॥ जातइतिवापाठः ॥ ९५ ॥ अध्याय
श्रवणफलमाह ॥ श्रुत्वाख्यानमिति ॥ ९६ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायामेकोनपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ४९ ॥ अध्यायेत्वथपंचाशेनानाश्चर्यमनोहरे ॥ खखोल्कादित्यता

अष्टोत्तरशताभिश्चतिलाज्याहुतिभिःप्रगे ॥ एकंगोमिथुनंदत्त्वाब्राह्मणायकुटुंबिने ॥ ८४ ॥ श्रद्धयासमलंकृत्यभूषणैर्द्विजदंपती ॥ भोजयित्वामहार्हान्नैः
प्रीयेतांमंगलेश्वरौ ॥ ८५ ॥ इतिमंत्रंसमुच्चार्यप्रातःकृत्वाथपारणम् ॥ नदुर्भगत्वमाप्नोतिनदारिद्र्यंकदाचन ॥ ८६ ॥ नवैसंतानविच्छित्तिंभोगोच्छि
त्तिंनजातुचित् ॥ स्त्रीवैधव्यंनचाप्नोतिननार्योषिद्वियोगभाक् ॥ ८७ ॥ पापानिविलयंयांतिपुण्यराशिश्चलभ्यते ॥ अपिवंध्याप्रसूयेतकृत्वैतन्मंगलाव्र
तम् ॥ ८८ ॥ एतद्व्रतस्यकरणात्कुरूपत्वंनजातुचित् ॥ कुमारीविंदतेत्यंतंगुणरूपयुतंपतिम् ॥ ८९ ॥ कुमारोपिव्रतंकृत्वाविंदतिस्त्रियमुत्तमाम् ॥ संति
व्रतानिबहुशोधनकामप्रदानिच ॥ ९० ॥ नाप्नुयुर्जातुचित्तानिमंगलाव्रततुल्यताम् ॥ कर्तव्याचाब्दिकीयात्रामधौतस्यांतिथौनरैः ॥ ९१ ॥ सर्वविघ्नप्रशां
त्यर्थंसदाकाशीनिवासिभिः ॥ अपरंद्युमणेवच्मितवचात्रतपस्यतः ॥ ९२ ॥ मयूखाएवखेदृष्टानचदृष्टंकलेवरम् ॥ मयूखादित्यइत्याख्याततस्तेदि
तिनंदन ॥ ९३ ॥ त्वदर्चनान्नृणांकश्चिन्नव्याधिःप्रभविष्यति ॥ भविष्यतिनदारिद्र्यंरविवारेत्वदीक्षणात् ॥ ९४ ॥ इत्थंमयूखादित्यस्यशिवोदत्त्वा
बहून्वरान् ॥ तत्रैवांतर्हितोभूतोरविस्तत्रैवतस्थिवान् ॥ ९५ ॥ श्रुत्वाख्यानमिदंपुण्यंमयूखादित्यसंश्रयम् ॥ द्रौपदादित्यसहितंनरोननिरयंव्रजेत् ॥ ९६ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखण्डेपूर्वार्द्धेद्रौपदादित्यमयूखादित्ययोर्वर्णनंनामैकोनपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥
॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ वाराणस्यांतथादित्यायेचान्येतान्वदाम्यतः ॥ कलशोद्भवतेप्रीत्यासर्वेसर्वाघनाशनाः ॥ १ ॥ खखोल्कोनामभगवानादित्यःप
रिकीर्तितः ॥ त्रिविष्टपोत्तरेभागेसर्वव्याधिविघातकृत् ॥ २ ॥ यथाखखोल्कइत्याख्यातस्यादित्यस्यतच्छृणु ॥ पुराकद्रूश्चविनतादक्षस्यतनयेशुभे ॥
॥ ३ ॥ कश्यपस्यचतेपत्न्यौमारीचेःप्राक्प्रजापतेः ॥ क्रीडंत्यावेकदान्योन्यंमुनेतेऊचतुस्त्विति ॥ ४ ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ॥ विनतेत्वंविजानासिय
दितद्ब्रूहिमेग्रतः ॥ अखंडितागतिस्तेस्तियतोगगनमंडले ॥ ५ ॥ योसावुच्चैःश्रवावाजीश्रूयतेसवितूरथे ॥ किंरूपःसोस्तिशबलोधवलोवावदाशुभे ॥ ६ ॥

क्ष्येशकथाप्रस्तूयतेऽद्भुता ॥ १ ॥ अवशिष्टानादित्यान्वक्तुंप्रतिजानीते ॥ वाराणस्यामिति ॥ कथनफलमाह ॥ सर्वइति ॥ सर्वेषामघानांसर्वेषांयदघंतस्यवानाशनाः ॥ १ ॥ खखोल्कइति ॥ मध्ये
मूर्द्धन्यषकारवानपिक्वचिद्दृश्यते ॥ त्रिविष्टपंत्रिलोचनस्थानंतस्योत्तरेउत्तरप्रदेशे ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ विजानासिविशेषेणजानासि ॥ नुजानासीतिक्वचित् ॥ ५ ॥ सवितूरथेप्रतिमासंपृथगधिका

रित्वेनसूर्यभावापन्नस्येंद्रस्यरथेइत्यर्थः ॥ शबलःकर्बुरः ॥ ६ ॥ पणंजयानन्तरंज्ञेयम् ॥ नयातुमागच्छतु ॥ नयातीतिक्वचित् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ क्रुधःक्रोधस्य ॥ खेलस्यक्रीडायाःपणेपणानि
मित्ते ॥ १० ॥ पवनाशिनिहेसर्पिणि ॥ सर्पाकारत्वात्कद्र्वाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ पतत्रिणीपक्षिणी पक्ष्याकारत्वाद्विनतायाः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कल्माषयतकल्मषवर्णमिवकुरुत ॥
॥ १७ ॥ वालधिलांगूलम् ॥ कृष्णकुन्तलतांकृष्णकेशताम् ॥ तथातदंगलोमान्यध्यास्यविधत्त कर्बुरतामितिशेषः ॥ कैर्विषसीत्कृतैर्विषसहितैस्सीत्कृतैर्विषोद्गारध्वनिभिरित्यर्थः ॥ विषसीत्कृतैर्विष

पणंचकुरुकल्याणितुभ्यंयोरोचतेनघे ॥ एवमेवनयात्येषकालःक्रीडनकंविना ॥७॥ ॥ विनतोवाच ॥ ॥ किंपणेनभगिन्यत्रकथयाम्येवमेवहि ॥
त्वज्जयेकाचमेप्रीतिर्मज्जयेकिंनुतेसुखम् ॥ ८ ॥ ज्ञात्वापणोनकर्तव्योमिथःस्नेहमभीप्सता ॥ ध्रुवमेकस्यविजयेक्रोधोन्यस्येहजायते ॥९॥ कद्रूरुवाच ॥
क्रीडेयंनात्रभगिनिकारणंकिमपिक्रुधः ॥ खेलस्यव्यवहारोयंपणेयत्किंचिदुच्यते ॥ १० ॥ ॥ विनतोवाच ॥ ॥ तथाकुरुयथाप्रीतिस्तवा
स्तिपवनाशिनि ॥ अथतां विनतामाहकद्रूःकुटिलमानसा ॥ ११ ॥ तस्यास्तुसाभवेद्दासीपराजीयेतयायया ॥ अस्मिन्पणेइमाःसर्वाःसख्यःसा
क्षिण्यएवनौ ॥ १२ ॥ इत्यन्योन्यंपणीकृत्यसर्पिण्यपिपतत्रिणी ॥ उवाचकर्बुरंकद्रूरश्वंश्वेतंगरुत्मती ॥ १३ ॥ कदागंतव्यमितिचचक्रातेतेगमाव
धिम् ॥ जग्मतुश्चविरम्याथक्रीडनात्स्वंस्वमालयम् ॥ १४ ॥ विनतायांगतायांतुकद्रूराहूयचांगजान् ॥ उवाचयातवैपुत्राद्रुतंवचनतोमम ॥ १५ ॥
तुरंगमुच्चैःश्रवसं प्रोद्भूतंक्षीरनीरधेः ॥ सुरासुरैर्मथ्यमानान्मंदराघातसाध्वसात् ॥ १६ ॥ कार्यंकारणरूपस्यसादृश्यमधिगच्छति ॥ अतस्तंक्षीरवर्णा
भंकल्माषयतपुत्रकाः ॥ १७ ॥ तस्यवालधिमध्यास्यकृष्णकुंतलतांगताः ॥ तथातदंगलोमानिविधत्तविषसीत्कृतैः ॥ १८ ॥ इतिश्रुत्वावचोमातुः
काद्रवेयाःपरस्परम् ॥ संमंत्र्यमातरंप्रोचुःकद्रूंकद्रूपमागताः ॥ १९ ॥ ॥ नागाऊचुः ॥ ॥ मातर्वयंत्वदाह्वानाद्विहायक्रीडनंबलात् ॥ प्राप्ताःप्रह्व
ष्टामृष्टान्नंदास्यत्यद्यप्रसूरिति ॥ २० ॥ मृष्टंतिष्ठतुतद्दूरंविषादप्यधिकंकटु ॥ तत्त्वयावादियन्मंत्रैरौषधैर्नोपशाम्यति ॥ २१ ॥ वयंनयामोयद्वाव्यं
तदस्माकंभवत्विह ॥ इतिप्रोक्तंविषास्यैस्तैस्तदाकुटिलगामिभिः ॥ २२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अन्येपियेकुटिलगाःपररंध्रनिषेविणः ॥ अकर्णाः
क्रूरहृदयाःपितरौव्रीडयंतिते ॥ २३ ॥ पित्रोर्गिरंनिराकृत्ययेतिष्ठेयुःसुदुर्मदाः ॥ अत्याहितमिहप्राप्यगच्छेयुस्तेऽचिराल्लयम् ॥ २४ ॥

फूत्कृतैरितिवा ॥ यद्वा विषसीत्कृतैरितिविशेषणेतृतीया ॥ विषोद्गारविशिष्टान्यंगलोमानिविधत्तेत्यर्थः ॥ १८ ॥ कद्रूंपंकुत्सितंरूपम् ॥१९॥२०॥ अवादिउक्तम् ॥२१॥२२॥अकर्णाःकर्णरहिताः ॥
पित्रोर्वाक्यंश्रृण्वंतोप्यश्रृण्वंतइत्यर्थः ॥ व्रीडयंतिउपहसंतितिरस्कुर्वंतिअवज्ञयंतीतियावत् ॥ चाटयंतीतिपाठेसएवार्थः ॥ २३ ॥ अत्याहितंमहाभीतिम् ॥ अचिराल्लयंशीघ्रंमरणम् ॥ २४ ॥

उरगीकद्रूः ॥ आगःसमागतान्अपराधंप्राप्तान् ॥ २५ ॥ २६ ॥२७ ॥ पुच्छमौच्चैःश्रवसमुच्चैःश्रवसःपुच्छमित्यर्थः॥पुच्छगोच्चैरितिपाठेविसर्गलोपेपिसंधिरार्षः ॥ सुनीलचिकुराभासमतिकृष्णकेश
सदृशम् ॥ २८ ॥ तत्क्ष्वेडानलधूमौघैस्तेषांसर्पाणांविषाग्निधूम्रसमूहैः ॥ फूत्कारभरनिःसृतैःफूत्कारसमूहनिर्गतैः ॥ ननुसूर्यनैकटयात्किमितितद्रश्मिभिस्तेनदग्धास्तत्राह ॥ मात्रिति ॥ २९ ॥
॥ ३० ॥ विस्रब्धंविनम्रंयथास्यादधोभूयेत्यर्थः ॥ विस्रब्धंकृताविश्वासंयथास्यादितिवा ॥ ३१ ॥ उष्णगोःसूर्यस्य ॥ उष्णगोभिस्तीक्ष्णरश्मिभिः ॥ विस्रब्धानिरपेक्षा ॥ ३२ ॥ सापेक्षत्वमे

तेषांवचनमाकर्ण्यंनयामइतिसोरगी ॥ शशापतान्क्रुधाविष्टानागांश्चागःसमागतान् ॥ २५ ॥ तार्क्ष्यस्यभक्ष्याभवतयूयंमद्वाक्यलंघनात् ॥ जातमात्रां
श्चसर्पिण्योभक्षयंतुस्वबालकान् ॥ २६ ॥ इतिशापानलाद्भीतैःकैश्चित्पातालमाश्रितम् ॥ जिजी!विषुभिरन्यैश्चाद्रित्रैश्चक्रेप्रसूवचः ॥ २७ ॥ तेपुच्छमौ
च्चैःश्रवसमधिगम्यमहाधियः ॥ सुनीलचिकुराभासंचक्रुरंगंचकर्बुरम् ॥ २८ ॥ तत्क्ष्वेडानलधूमौघैःफूत्कारभरनिःसृतैः ॥ मातृवाक्कृतिजाद्धर्मान्नदग्धा
भानुभानुभिः ॥ २९ ॥ विनतापृष्ठमारुह्यकद्रूःस्नेहवशात्ततः ॥ वियन्मार्गमलंकृत्यददर्शोष्णांशुमंडलम् ॥ ३० ॥ तिग्मरश्मिप्रभावेणव्याकुली
भूतमानसा ॥ कद्रूस्ततःखगींप्राहविस्रब्धंविनतेव्रज ॥ ३१ ॥ उष्णगोरुष्णगोभिर्मेताप्यतेनितरांतनुः ॥ विस्रब्धाहंस्वभावेनत्वंसापेक्षाहिसर्वतः ॥
॥ ३२ ॥ स्वरूपेणपतंगीत्वंपतंगोसौसहस्रगुः ॥ अतएवनतेबाधागगनेतापसंभवा ॥ ३३ ॥ वियत्सरसिहंसोयंभवतीहंसगामिनी ॥ चंडरश्मिप्रतापा
ग्निस्त्वामतोनेहबाधते ॥ ३४ ॥ खगीमुड्डीयमानांखेपुनरूचेबिलेशया ॥ त्राहित्राहिभगिन्यत्रयावोन्यत्रावियत्पथः ॥ ३५ ॥ विनतेविनतांमांत्वंकिंनाव
सिपतत्रिणी ॥ तवदासीभविष्यामित्वदुच्छिष्टनिषेविणी ॥ ३६ ॥ यावज्जीवमहंभूयांत्वत्पादोदकपायिनी ॥ खखोल्कानिपतेदेषाभृशंगद्गदभाषिणी ॥
॥ ३७ ॥ मूर्च्छांगतवतीपक्षपुटौधृत्वाबिडोरगी ॥ सख्युल्कानिपतेदेषावक्तव्येत्वितिसंभ्रमात् ॥ ३८ ॥ खखोल्केतियदुक्तागीःकद्र्वासंभ्रांतचेतसा ॥
तदाखखोल्कनामार्कःस्तुतोविनतयाबहु ॥ ३९ ॥ मनागतिग्मतांप्राप्तेखेप्रशातिविवस्वति ॥ ताभ्यांतुरंगमोदर्शिकिंचित्किर्मीरवान्रथे ॥ ४० ॥

वदर्शयति स्वरूपेणेतिद्वयेन ॥ पतंगीपक्षिणी ॥ पतंगशब्देनसूर्योप्युच्यते ॥ शब्दश्लेषेणसापेक्षत्वंतत्रोन्नेयम् ॥ ३३ ॥ वियदेवसरस्तस्मिन् ॥ ३४ ॥ ऊचेउक्तवती ॥ बिलेशयासर्पिणी ॥
॥ ३५ ॥ अवसिरक्षसि ॥ ३६ ॥ खखोल्कनामत्वेअर्कस्यहेतुमाह खखोल्केतिद्वयेन ॥ ३७ ॥ बिडोरगीबिलसर्पिणी ॥ डलयोरैक्यात्बिलाश्रयत्वात्सूर्यस्यातपंसोढुमक्षमेतिबिडपदस्यता
त्पर्यम् ॥ पूर्वार्धंविवृण्वन्हेतुमेवस्पष्टयति ॥ सखीति ॥ तुशब्दोत्रभिन्नक्रमे ॥ इतितुवक्तव्येसंभ्रमादित्यन्वयः ॥ ३८ ॥ यद्यदा ॥ गीर्वाणी ॥ ३९ ॥ किर्मीरवान्कर्बुरवर्णवान् ॥ किर्मीरित

इतिपाठेकिर्मीरःकर्बुरवर्णोयस्यसंजातः ॥ इतच्प्रत्ययः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ विनताधाराविनम्रतायाआधारभूता ॥ विनताचारेतिक्वचित् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥
दूनासिउपतप्तासि ॥ कृतसाध्वसेकृतभये ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ येषांमातायन्माता! ॥ चकारात्ततपुत्रानपि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सक्रूरचेतसइतिपाठेक्रूरचित्तयुक्तायाइत्यर्थः ॥ ५२ ॥

उक्ताविनतयैवैषातापोपहतलोचना ॥ क्रूरासरीसृपीसत्यवादिन्याविश्वमान्यया ॥ ४१ ॥ कद्रुत्वयाजितंभद्रेयतउच्चैःश्रवाहयः ॥ चंद्ररश्मिप्रभोप्ये
षकल्माषइवभासते ॥ ४२ ॥ विधिर्बलीयान्भुजगिचित्रंजयपराजये ॥ क्रूरोपिविजयीक्कापित्वक्रूरोपिपराजयी ॥ ४३ ॥ विनताविनताधारावदंतीति
यथागतम् ॥ कद्रूनिवेशनंप्राप्तातस्यादास्यमचीकरत् ॥४४॥ कदाचिद्विनतादर्शिसुपर्णेनाश्रुलोचना ॥ विच्छायामलिनादीनादीर्घनिःश्वासवत्यपि ॥
॥ ४५ ॥ सुपर्णउवाच ॥ ॥ प्रातःप्रातरहोमातःक्कयासित्वंदिनेदिने ॥ सायमायासिचकुतोविच्छायादीनमानसा ॥ ४६ ॥ कुतोनिःश्वसिसिप्रोच्चै
रश्रुपूर्णविलोचना ॥ यथाक्लीबसुतायोषिद्यथापतितिरस्कृता ॥४७॥ ब्रूहिमातर्झटित्यद्यकुतोदूनासिपत्रिणि ॥ मयिजीवतितेबालेकालेपिकृतसाध्वसे॥
॥ ४८ ॥ अश्रुनिर्माणकरणेकारणंकिंतपस्विनि ॥ सुचरित्रासुनारीषुनामंगलमिहेष्यते ॥ ४९ ॥ धिक्तांश्वपुत्रान्यन्मातातेषुजीवत्सुदुःखभाक् ॥ वरंवं
ध्यैवसायस्याःसुतावंध्यमनोरथाः ॥ ५० ॥ इत्यूर्जस्वलमाकर्ण्यवचःसूनोर्गरुत्मतः ॥ विनताप्राहतंपुत्रंमातृभक्तिसमन्वितम् ॥ ५१ ॥ अहंदास्यस्मिरे
बालकद्राश्वक्रूरचेतसः ॥ पृष्ठेवहामितांनित्यंतत्पुत्रानपिपुत्रक ॥५२॥ कदाचिन्मंदरंयामिकदाचिन्मलयाचलम् ॥ कदाचिदंतरीपेषुचरेयंतदुदन्वताम् ॥
॥ ५३ ॥ यत्रयत्रनयेयुस्तेकाद्रवेयाःसुदुर्मदाः ॥ व्रजेयंतत्रतत्राहंतदधीनायतःसुत ॥ ५४॥ गरुडउवाच ॥ ॥ दासीत्वकारणंमातःकिंतेजातंसुलक्षणे ॥
दक्षप्रजापतेःपुत्रिकश्यपस्यप्रियेऽनघे ॥ ५५ ॥ विनतोवाचगरुडंपुरावृत्तमशेषतः ॥ दासीत्वकारणंयद्वदादित्याश्वविलोकनम् ॥ ५६ ॥ श्रुत्वेतिगरुडः
प्राहमातरंसत्वरंव्रज॥पृच्छाद्यमातस्तान्दुष्टान्काद्रवेयानिदंवचः ॥५७॥ यद्दुर्लभंहिभवतांयत्रात्यंतरुचिश्रवः॥मद्दासीत्वविमोक्षायतद्याचध्वंददाम्यहम् ॥
॥ ५८ ॥ तथाकरोच्चविनतातेपिश्रुत्वातदीरितम् ॥ सर्पाःसंमंत्र्यतांप्रोचुर्विनतांहृष्टमानसाः ॥ ५९ ॥ मातृशापविमोक्षाययदिदास्यतिनःसुधाम् ॥
तदासमीहितंतेस्तुनदास्यत्यथदास्यसि ॥ ६० ॥

अन्तरीपेषुमध्यवर्तिजलगर्भितद्वीपेषु ॥ केषां तदुदन्वतान्तेषांप्रसिद्धानांलवणादीनांसमुद्राणाम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ संमन्त्र्यमात्रासार्धमितिशेषः ॥ ५९ ॥
मातृशापविमोक्षायतार्क्ष्यस्यभक्ष्याभवतेतिमात्राकद्र्वादत्तस्यशापस्यनाशाय ॥ अमृतेपीतेऽमरत्वेनगरुडभक्ष्यत्वाभावादित्यभिप्रायः ॥ यद्वा गरुडोमातुर्विनतायाःशापविमोक्षार्थमितिवा ॥ दास्य

तीत्युभयत्रगरुडएवभवतीतिवा ॥ दास्यसीतिवापाठः ॥ नदास्यतिसुधामित्यनुषज्जते ॥ अथचेद्दास्यसिदासीभवसि ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ निषादाश्चाण्डालाः ॥ वेलातटनिवा
साःसमुद्रजलतीरवासिनःसमुद्रतीरोच्चप्रदेशनिवासांइतिवा ॥ वेलाकूलनिवासाइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ६४ ॥ शासनीयाःमारणीयाः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ मत्स्यादीनांमत्स्यभक्षका
णाम् ॥ मत्स्याशिनामितिक्वचित् ॥ आत्थकथय ॥ लकारव्यत्ययश्छान्दसः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ नीवीपरिधानवस्त्रम् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ लक्ष्मचिह्नम् ॥ ७२ ॥ प्रसूर्हेमातः ॥ ७३॥ खदिरांगारव

इत्योंकृत्यसमापृच्छ्यकद्रूंद्रुतगतिःखगी ॥ गरुत्मंतंसमाचष्टदृष्ट्वासंहृष्टमानसम् ॥ ६१ ॥ नागांतकस्ततःप्राहमातरंचिंतयातुराम् ॥ आनीतंविद्धिपी
यूषंमातर्मेदेहिभोजनम् ॥ ६२ ॥ विनताप्राहतंपुत्रंसंप्रहृष्टतनूरुहा ॥ भोःसुपर्णार्णवंतूर्णंयाहिमंगलमस्तुते ॥ ६३ ॥ संतितत्रापिबहुशोनिषादामत्स्यघा
तिनः ॥ वेलातटनिवासाश्चतान्भक्षयदुरात्मनः ॥ ६४ ॥ परप्राणैर्निजप्राणान्येपुष्णंतीहदुर्धियः ॥ शासनीयाःप्रयत्नेनश्रेयस्तच्छासनंपरम् ॥ ६५ ॥
बहुहिंसाकृतांहिंसाभवेत्स्वर्गस्यसाधनम् ॥ विहिंसितेषुदुष्टेषुरक्ष्यंतेभूरिशोयतः ॥६६॥ निषादेष्वपिचेद्विप्रःकश्चिद्भवतिपुत्रक ॥ सरक्षणीयोयत्नेनभक्षणी
योनकर्हिचित् ॥ ६७ ॥ ॥गरुडउवाच ॥ ॥ मत्स्यादिनांवसन्मध्येकथंज्ञेयोद्विजोमया ॥ अभक्ष्योयस्त्वयाप्रोक्तस्तच्चिह्नंकिंचनात्थमे ॥ ६८ ॥ ॥
विनतोवाच ॥ ॥ यज्ञसूत्रंगलेयस्यसोत्तरीयंसुनिर्मलम् ॥ नित्यधौतानिवासांसिभालंतिलकलांछितम् ॥६९॥ सपवित्रौकरौयस्ययन्नीवीकुशगर्भिणी॥
यन्मौलिःसशिखाग्रंथिःसज्ञेयोब्राह्मणस्त्वया ॥ ७० ॥ उच्चैरदृग्यजुःसाम्नामृचमेकामपीहयः ॥ गायत्रीमात्रमंत्रोपिसविज्ञेयोद्विजस्त्वया ॥ ७१ ॥
गरुडउवाच ॥ मध्येसदानिषादानांयोवसेज्जननिद्विजः ॥ तस्यैतेष्वेकमप्येवनमन्येलक्ष्मबोधकम् ॥ ७२ ॥ लक्ष्मांतरंसमाचक्ष्वद्विजबोधकरंप्रसूः ॥
येनविज्ञायतंविप्रंत्यजेयमपिकंठगम् ॥ ७३ ॥ तच्छ्रुत्वाविनताप्राहयस्तेकंठगतोऽगज ॥ खदिरांगारवद्दह्यात्तमपाकुरुदूरतः ॥ ७४ ॥ द्विजमात्रे
पियाहिंसासाहिंसाकुशलायन ॥ देशंवंशंश्रियंस्वंचनिर्मूलयतिकालतः ॥ ७५ ॥ निशम्यकाश्यपिरितिप्रसूपादौप्रणम्यच ॥ गृहीताशीर्ययौशीघ्रंखमार्गे
णखगेश्वरः ॥७६॥ दूरादालोकयांचक्रेनिषादान्मत्स्यजीविनः ॥ पक्षौविधूयपक्षींद्रोरजसापूर्यरोदसी ॥ ७७ ॥ अंधीकृत्यदिशोभागानब्धिरोधस्युपा
विशत् ॥ व्यादायवदनंघोरंमहाकंदरसन्निभम् ॥ ७८ ॥ कांदिशीकानिषादास्तुविविशुस्तत्रचस्वयम् ॥ मन्वानेष्वथपंथानंतेषुकंठंविशत्स्वपि ॥ ७९ ॥
जज्वालेंगलसंस्पर्शोद्विजस्तत्कंठकंदलीम् ॥ प्राक्प्रविष्टानथोतार्क्ष्योनिषादानौदरींदरीम् ॥ ८० ॥

त्खदिरकाष्ठस्यज्वलदंगारवदित्यर्थः ॥ ७४ ॥ द्विजमात्रेपिब्राह्मणमात्रेयाहिंसाहिंसामात्रंप्राणनाशोवासकुशलायहितायनकिंतुदेशाभिति ॥ स्वंधनम् ॥ कालतःकालक्रमेण ॥ ७५ ॥ ७६ ॥
विधूयप्रकंप्य ॥ रोदसीद्यावाभूमी ॥ ७७ ॥ अब्धिरोधसिसमुद्रतीरे ॥ कन्दरसन्निभन्दरीतुल्यम् ॥ ७८ ॥ कांदिशीकाभयद्रुताः ॥ ७९ ॥ इंगलसंस्पर्शोवह्नितुल्यसंपर्कः ॥ कण्ठएवकन्दलीकन्द

री ॥ रलयोरेकत्वात् ॥ कण्ठकंदलमितिपाठेपिस एवार्थः ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ यद्वाकन्दलीगुल्मविशेषः ॥ कलध्वनौकंदलीतुमृगगुल्मप्रभेदयोरितिमेदिनीकारः ॥ ८० ॥ उदगिरदुद्गीर्णवान्मुखान्नि
ष्काशितवानित्यर्थः ॥ ८१ ॥ निगदकथय ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ प्रेष्यप्रस्थापयित्वा ॥ ८४ ॥ बिभ्युर्भयंप्रापुः ॥ ८५ ॥ वर्मभृतःकवचधारिणः ॥ ८६ ॥ तिर्यग्गतीतिश्लोकत्रयंवाक्यम् ॥ रविर्नायं
यतस्तिर्यग्गतिः ॥ नायमग्निर्यतःसोग्निर्धूमवान् ॥ क्षणप्रभाविद्युदसौन तस्याअस्थिरत्वात् ॥ अस्यचस्थिरप्रभावत्वादित्यर्थः ॥ ८७ ॥ आकृतिराकारः ॥ ८८ ॥ दुधावअकंपयत् ॥ ८९ ॥
पार्णतार्णवत्पर्णैस्तृणैश्चनिर्मिताःपुरुषप्रतिकृतयोयथावायुनानीयंतेतद्वत् ॥ स्वार्थेवातद्धितः ॥ तृणपर्णवदित्यर्थः ॥ ९० ॥ प्रणष्टेष्वदर्शनंगतेषु ॥ ९१ ॥ आधूयउत्सार्यदूरीकृत्येतियावत् ॥

प्रवेश्यकंठतालुस्थंतंविज्ञायद्विजंस्फुटम् ॥ भयादुदगिरत्तूर्णंमातृवाक्येनयंत्रितः ॥ ८१ ॥ तमुद्गीर्णंनरंदृष्ट्वापक्षिराट्समभाषत ॥ कस्त्वंजात्यासिनि
गदममकंठविदाहकृत् ॥ ८२ ॥ सतदाहेतिविप्रोहंपृष्टःसन्गरुडाग्रतः ॥ वसाम्येषुनिषादेषुजातिमात्रोपजीवकः ॥ ८३ ॥ तंप्रेष्यगरुडोदूरंभक्षयि
त्वाथभूरिशः ॥ नभोविक्षोभयांचक्रेप्रलयानिलसन्निभः ॥ ८४ ॥ तंदृष्ट्वातिग्मतेजस्कंज्वालाततदिगंतरम् ॥ ज्वलद्दावानलंशैलमिवबिभ्युर्दिवौकसः ॥
॥ ८५ ॥ तेसन्नह्यंतयुद्धायसज्जीकृतबलायुधाः ॥ अध्यास्यवाहनान्याशुसर्वेवर्मभृतःसुराः ॥ ८६ ॥ तिर्यग्गतीरविर्नायंनायमग्निःसधूमवान् ॥
क्षणप्रभाप्यसौनैवकोनःसम्मुखएत्यसौ ॥ ८७ ॥ नदैत्येषुप्रभेदृक्स्यान्नाकृतिर्दानवेष्वियम् ॥ महासाध्वसदःकोयमस्माकंहृत्प्रकंपनः ॥ ८८ ॥ यावत्सं
भावयंतीतिनीतिज्ञाअपिनिर्जराः ॥ तावद्दुधावस्वौपक्षौपक्षिराजोमहाबलः ॥ ८९ ॥ निपेतुःपक्षवातेनसायुधाश्वसवाहनाः ॥ नज्ञायंतेक्कसंप्राप्तावात्य
यापार्णतार्णवत् ॥ ९० ॥ अथतेषुप्रणष्टेषुबुद्ध्याविज्ञायपक्षिराट् ॥ कोशागारंसुधायाःसतत्रापश्यच्चरक्षिणः ॥ ९१ ॥ शस्त्रास्त्रोद्यतपाणींस्तान्सुराना
धूयसर्वशः ॥ ददर्शकर्तरीयंत्रममृतोपरिसंस्थितम् ॥ ९२ ॥ मनःपवनवेगेनभ्रममाणंमहारयम् ॥ अपिस्पृशंतंमशकंयत्खंडयतिकोटिशः ॥ ९३ ॥
उपोपविश्यपक्षींद्रस्तस्ययंत्रस्यनिर्भयः ॥ क्षणंविचारयामासकिमत्रकरवाण्यहो ॥ ९४ ॥

कर्तरीयंत्रंकर्तनशीलंयंत्रम् ॥ कर्तनंकर्तस्तंरातुंशीलंयस्येतिव्युत्पत्तेः ॥ यकारागमाभावोदैर्घ्यंचार्षम् ॥ यद्वा कर्तःकर्तनंछेदनंकर्तस्यछेदनस्यरादानंविद्यतेयस्मिन् ॥ व्रीह्यादिभ्यश्चेत्यनकारांतादिनिः ॥
स्त्रीत्वमार्षम् ॥ यद्वा कर्तनंरायतेकारणत्वेनगच्छतीतिकर्तरी ॥ रीङ्गताविंतिधातुः ॥ कर्तरीकेशादिच्छेत्रीशस्त्रविशेषस्तदाकारंयंत्रमिति ॥ तद्वच्छेदकंयंत्रमितिकेचित् ॥ ९२ ॥ यत्कर्तरीयंत्रम् ॥
खंडयतिखंडंकरोतिच्छिनत्तीतियावत् ॥ ९३ ॥ उपोपविश्यतस्यकर्तरियंत्रस्यसमीपेउपविश्य ॥ क्वचिदुपसर्गस्यापिद्विर्वचनम् ॥ तथाचश्रूयते ॥ प्रप्रपूज्यमहादेवंसंसंयम्यमनःसदा ॥ उपोपहाय

संसर्गेनिर्निर्गतःसतापसइति ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ देहंचेतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ पूर्वार्धमेवविवृणोति परमाण्वित्यर्धेन ॥ २ ॥ देहस्यलाघवाल्लघुत्वा
त्कर्तरीयंत्रमधःप्रविश्य ॥ किंकुर्वन् ॥ तद्यंत्रतस्तस्माद्यंत्रात् ॥ बिभ्यद्भयंप्राप्नुवन् ॥ देहंवंचयन्तिरश्चीनोभूत्वातस्माद्रक्षयन् ॥ कथंभूताद्यंत्रात् ॥ वायुखंडनाद्वायोरपिगतिवैकल्यकर्तुरित्यर्थः ॥
॥ ३ ॥ मूलमुत्पाट्ययस्मिंस्तदमृतभाजनंस्थापितंतदुत्पाट्यामृतभाजनंगृहीत्वास्वर्गसद्मसुदेवेषुक्रोशत्सुसत्सुअमृतंहरतीत्यार्तस्वरंकुर्वाणेषुसत्सुपावनेमार्गेआवहप्रवहादिवायुमार्गेनिर्ययाविति ॥

स्प्रष्टुंनलभ्यतेचैतद्वात्यानप्रभवेदिह ॥ कउपायोत्रकर्तव्योवृथाजातोममोद्यमः ॥ ९५ ॥ नबलंप्रभवेदत्रनकिंचिदपिपौरुषम् ॥ अहोप्रयत्नोदेवानामे
तत्पीयूषरक्षणे ॥९६॥ यदिमेशंकरेभक्तिर्निर्द्वंद्वातीवनिश्चला ॥ तदासदेवदेवोमांवियुनक्तुमहाऽधिया ॥९७॥ यद्यहंमातृभक्तोस्मिस्वामिनःशंकरादपि ॥
तदामेबुद्धिरत्रास्तुपीयूषहरणक्षमा ॥ ९८ ॥ आत्मार्थंनोद्यमश्चायंहृत्स्थोवेत्तीतिविश्वगः ॥ मातुर्दास्यविमोक्षाययतेहममृतंप्रति ॥ ९९ ॥ जरितौ
पितरौयस्यबालापत्यश्चयःपुमान् ॥ साध्वीभार्याचतत्पुष्ट्यैदोषोऽकृत्येपितस्यन ॥ १०० ॥ इतिचिंतयतस्तस्यबुद्धिरासीन्महात्मनः ॥ १ ॥ देहं
चकारसोत्यंतमणीयांसमणोरपि ॥ परमाणुसहस्रांशंकृत्वारूपंमहाद्भुतम् ॥ २ ॥ प्रविश्यकर्तरीयंत्रमधोदेहस्यलाघवात् ॥ बिभ्यत्तद्यंत्रतोदेहंवं
चयन्वायुखंडनात् ॥ मूलमुत्पाट्यतरसागृहीत्वाऽमृतभाजनम् ॥ ३ ॥ निर्ययौपावनेमार्गेक्रोशत्सुस्वर्गसद्मसु ॥ ४ ॥ तथावैकुंठनाथंतेगत्वाप्रोचुः
सुधाभुजः ॥ निर्जित्यनीयतेचक्रिन्सुधानोजीवितंपरम् ॥ ५ ॥ इत्याकर्ण्यहरिस्तेभ्योऽभयंदत्त्वात्वरायुतः ॥ कृत्वायुद्धंचसुमहद्विंशार्कघटिकाद्वयम् ॥
॥ ६ ॥ शुंभदेव्योर्यथासूतगरुडस्तत्रचाधिकः ॥ तदाप्रसन्नोभगवान्महायुद्धेनसर्वदः ॥ ७ ॥ गत्वागरुडमाहेदंप्रसन्नोस्मिखगेश्वर ॥ वरंवृणीहिभद्रंते
जितवृंदारवृंदक ॥ ८ ॥ हसित्वागरुडःप्राहविश्वरूपंजनार्दनम् ॥ अहमेवप्रसन्नोस्मित्वंप्रार्थयवरद्वयम् ॥ ९ ॥ ततःकैटभजित्प्राहवैनतेयंमुदान्वितः ॥
वृतंवृतंमहोदारदेहिदेहिवरद्वयम् ॥ ११० ॥ इतिविष्णूदितंश्रुत्वाप्रहसन्नाहपक्षिराट् ॥ किंविलंबेनतद्ब्रूहिदत्तंदत्तंवरद्वयम् ॥ ११ ॥ अलब्धलाभे
संजातेद्यूतादिविजयोदये ॥ दातव्यंसुधियापात्रेसदालाभजयौकवा ॥ १२ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ बलवानसिपक्षींद्रतन्मेवाहनतांव्रज ॥
एकोवरोयंवरदद्वितीयंशृणुकाश्यप ॥ १३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ विंशार्कघटिकाद्वयंविंशोविंशतिःअर्कोद्वादशविंशार्कौचताघटिकाश्चतासांद्वयंचतुःषष्टिदंडाः ॥ दंडचतुष्टयाधिकाहोरात्रमित्यर्थः ॥ ६ ॥ तत्रविष्णुगरुडयोर्मध्ये ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
वृतंवृतमितिहर्षेद्विरुक्तिः ॥ ११० ॥ दत्तंदत्तमित्यौत्सुक्ये ॥ ११ ॥ औत्सुक्येनरिपवेवरद्वयदानेस्वयमेवहेतुमाह ॥ अलब्धलाभइति ॥ १२ ॥ द्वयंप्रार्थयति बलवानितिसार्धद्वाभ्याम् ॥ १३ ॥

द्विजिह्वेभ्यइतिभाविस्वरूपंजानताभगवतोक्तम् ॥ द्राग्झटिति ॥ १४ ॥ दिवःस्वर्गात् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ इवशब्दोभिन्नक्रमेदेवेभ्योऽर्थात्तेषांजीवित
मितिवेति ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ उक्तन्यायमन्यत्राप्यतिदिशति ॥ अन्येइति ॥ बुभुक्षंतिभोक्तुमिच्छंति ॥ अन्यायलब्धान्नमितिवापाठः ॥ परिणतिंपरिपाकम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ एवमु

दर्शयित्वामृतंप्राज्ञमातृदास्यविमोक्षकम् ॥ द्विजिह्वेभ्यःकुरुतथाद्रागश्नंतिनतेयथा ॥ १४ ॥ देयासुधासुधाभुग्भ्योद्वितीयोस्तुवरोमम ॥ तथेतिसप्र
तिज्ञायनिर्ययौपक्षिराड्दिवः ॥ १५ ॥ समातरंविनिर्मोच्यदास्यात्काश्यपनंदनः ॥ नागानांपुरतोधृत्वामहामृतकमंडलुम् ॥ १६ ॥ अमृतंपातुकामां
स्तानित्याचष्टमहामतिः ॥ नागाःशुचित्वमासाद्यभोक्तव्यैषासुधाशुभा ॥ १७ ॥ नोचेदशुचिभिःस्पृष्टास्नानादिपरिवर्जितैः ॥ यास्यत्यदृश्यतामे
षासुधाऽनिमिषरक्षिता ॥ १८ ॥ सामान्यमपियद्द्रक्ष्यंस्पृश्यतेऽशुचिभिःक्वचित् ॥ हरंतितद्रसंदेवास्तच्चतिष्ठतिनीरसम् ॥ १९ ॥ इत्युक्त्वासहितो
मात्रावैनतेयोविनिर्ययौ ॥ कुशासनेचतैरुक्तोधृत्वापीयूषभाजनम् ॥ १२० ॥ यावत्स्नातुंगताःसर्पास्तावत्पीयूषभाजनम् ॥ आदायविष्णुनादत्तंदेवे
भ्यइवजीवितम् ॥ २१ ॥ आगत्यभुजगाःस्नात्वानदृष्ट्वामृतभाजनम् ॥ अहोप्रतारितानीतममृतंचेतिचुक्रुशुः ॥ २२ ॥ ततःपर्यलिहन्दर्भान्पीयूषस्पर्श
कांक्षिणः ॥ आस्तांतावत्सुधादूरंजिह्वास्तेषांद्विधाभवन् ॥ २३ ॥ अन्येप्यन्यायलब्धार्थंयेबुभुक्षंतिकेवलम् ॥ तन्नोपरिणतिंगच्छेद्भोक्तुंवातैर्नलभ्यते ॥
॥ २४ ॥ न्यायाध्वस्थेनताक्ष्र्येणसुधाप्राप्तातिदुर्लभा ॥ लब्धाप्यन्यायतोनागैर्दृष्टमात्राक्षणाद्गता ॥२५॥ अथदास्याद्विनिर्मुक्ताविनतोवाचखेचरम् ॥
पुत्रकाशींप्रयास्यामिदास्यपापापनुत्तये ॥ २६ ॥ तावत्पापानिजृंभंतेनानाजन्मार्जितान्यपि ॥ यावत्काशीनहृत्संस्थापुनर्भवविघातिनी ॥ २७ ॥
काशीस्मरणमात्रेणकिंचित्त्रयंयदघंव्रजेत् ॥ गर्भवासोपिनश्येतविश्वेशानुग्रहात्परात् ॥ २८ ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षात्तारापतिविभूषणः ॥ तारयेत्तारकद्रो
ण्यादुस्तराद्भवसागरात् ॥ २९ ॥ विश्वेशानुगृहीतानांविच्छिन्नाखिलकर्मणाम् ॥ भवेत्काशींप्रतिमतिर्नेतरेषांकदाचन ॥ १३० ॥ काशींप्रतिमनोयेषां
निःशेषक्षालितैनसाम् ॥ तएवमानवालोकेसत्यंनृपशवोपरे ॥ ३१ ॥ तैरेवकालोविजितस्तएवाहिगतैनसः ॥ अपुनर्गर्भवासास्तेप्राप्तावाराणसीहयैः ॥
॥ ३२ ॥ श्रेयसांभाजनंचैतन्नृजन्मनमुधानयेत् ॥ देवानामपिदुष्प्राप्यंकाशीसंदर्शनादृते ॥ ३३ ॥ कःकलिःकोथवाकालःकिंवाकर्माण्यनेकधा ॥ परानं
दप्रदंक्षेत्रमविमुक्तंयदीक्षितम् ॥ ३४ ॥ तेगर्भवासेतिष्ठंतिपुनस्तेगर्भवासिनः ॥ येनगर्भवनच्छेत्रींसेवंतेवरणामसिम् ॥ ३५ ॥

पोद्घातमारचय्यप्रस्तुतंवक्तुमाह अथेत्यतआरभ्यउभावपीत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तारापतिविभूषणश्चंद्रलांछनः ॥ तारकद्रोण्यातारकःप्रणवःषडक्षररराममंत्रराजोवासएव
द्रोणीनौकाविशेषस्तयेत्यर्थः ॥ द्रोणीकाष्ठांबुवाहिनीत्यमरः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ गर्भएववनंतच्छेत्रीम् ॥ गर्भवासच्छेत्रीमितिपाठेछंदोभंगआर्षः ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ भेदद्दग्भेदज्ञानम् ॥ चकारएवार्थे ॥ मास्त्वेवेत्यर्थः ॥ नौआवयोः ॥ ४४ ॥ पततिगच्छतीतिपत्रंयानम् ॥ सत्पत्रतांसद्वाहनता

निशम्येतिवचःप्राहताक्ष्योंनत्वाथमातरम् ॥ अहमप्यागमिष्यामिकाशींद्रष्टुंशिवार्चिताम् ॥ ३६॥ मातुराज्ञामथप्राप्यजनन्यासहपक्षिराट् ॥ क्षणाद्वारा
णसींप्रापमोक्षानिक्षेपभूमिकाम् ॥ ३७ ॥ उभावपिचतेपातेतपउग्रंमहामती ॥ संस्थाप्यशांभवंलिंगंपतत्रींद्रोऽचलेंद्रियः ॥ ३८ ॥ नाम्नाखखोल्कमा
दित्यंसंस्थाप्यविनताशुभम् ॥ अचिरेणैवकालेनमहतस्तपसस्तयोः ॥३९॥ काश्यांप्रसन्नौसंजातौदेवौशंकरभास्करौ ॥ गरुडस्थापिताल्लिंगादाविरासी
दुमापतिः ॥ १४० ॥ गरुडायवरान्प्रादात्सुबहूनतिदुर्लभान् ॥ खगेंद्रममभक्तोसितवज्ञानंभविष्यति ॥ ४१ ॥ वेत्स्यसित्वंरहस्यंमेयन्नज्ञातंसुरैरपि ॥
त्वयैतत्स्थापितंलिंगंगरुडेश्वरसंज्ञितम् ॥ ४२ ॥ परमज्ञानदंपुंसांदृष्टंस्पृष्टंसमर्चितम् ॥ अन्यच्चशृणुपक्षींद्रहितंतेवच्मिसांप्रतम् ॥ ४३ ॥ असावहंसवै
विष्णुर्मास्तुतेभेददृक्वचनौ ॥ एवंतस्यैवपक्षींद्रदैत्येंद्रबलहारिणः ॥ ४४ ॥ प्राप्यसत्पत्रतांपत्रिंस्त्वमप्यर्च्योभविष्यसि ॥ इतिदत्त्वावरंशंभुःस्वभक्तायग
रुत्मते ॥ ४५ ॥ तत्रैवांतर्हितोजातोगरुडोपिहरिंययौ ॥ हरेरथत्वंसंप्राप्यसोपिपूज्योऽभवद्भुवि ॥ ४६ ॥ तपस्यंतीमथालोक्यकदाचिद्विनतांप्रभुः ॥
शिवस्यैवपरामूर्तिःखखोल्कोनामभास्करः ॥ ४७ ॥ दत्त्वावरंचपापघ्नंशिवज्ञानसमन्वितम् ॥ काशीवासिजनानेकभवपापक्षयंकरः ॥ ४८ ॥ विनता
दित्यइत्याख्यःखखोल्कस्तत्रसंस्थितः ॥ इत्थंखखोल्कआदित्यःकाशीविघ्नतमोहरः ॥ ४९ ॥ तस्यदर्शनमात्रेणसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ काश्यांपैशं
गिलेतीर्थेखखोल्कस्यविलोकनात् ॥ नरश्चिंतितमाप्नोतिनीरोगोजायतेक्षणात् ॥ १५० ॥ नरःश्रुत्वैतदाख्यानंखखोल्कादित्यसंभवम् ॥ गरुडेशेनस
हितंसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ १५१ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखण्डेपूर्वार्द्धेखखोल्कादित्यगरुडेशयोर्वर्णनंनामपं
चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ इतिकाशीखंडपूर्वार्धंसमाप्तम् ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

मित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ पैशंगिलेपिलिपिलातीर्थे ॥ १५० ॥ १५१ ॥ ॥ इतिश्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यभगवत्पूज्यपादशिष्यश्रीरामेंद्रवनशिष्येण
रामानंदेनकृतायांकाशीखंडपूर्वार्धटीकायांपंचाशत्तमोध्यायःसमाप्तः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

इदं पुस्तकं खेमराजश्रीकृष्णदासश्रेष्ठिना मुंबय्यां स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" स्टीम्-मुद्रणालये
मुद्रयित्वा प्रकाशितम् । शके १८३० संवत १९६५.

श्लो॥५ फो. ५३२६

॥ इति श्रीकाशीखंडपूर्वार्द्धं समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीकाशीखंडोत्तरार्धं प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ रामंनमामिपरमात्मसुखप्रकाशंविश्वस्ययज्जननपालनभंगमेकम् ॥ स्वेच्छावतारमतसीकुसुमावभासंश्रीजानकीसमुपलालितपादपद्मम् ॥ १ ॥ यत्कृपातरणिंप्राप्य
निस्तीर्णोहंभवार्णवम् ॥ सदयंतंगुरुंवंदेश्रीरामेंद्रवनाभिधम् ॥ २ ॥ गुणरत्नोदधिःसर्वदोषकारणघस्मरः ॥ जयतात्सच्चिदानन्दःसदाशिवकृतीश्वरः ॥ ३ ॥ अरुणवृद्धकेशवादित्याविमलगंगायमा
दित्याश्च ॥ वर्ण्यन्तेत्रषडनुक्रमादेकपञ्चाशत्तमेध्याये ॥ ४ ॥ अतीतेध्यायेकद्र्वाःकाद्रवेयानांचश्रुतंविनतायादास्यमघटमानंमन्वानःपृच्छति पार्वतीत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ पुत्रशापाद्दासीत्वंप्राप्त
वतीतिवक्तुंतदुक्तमनूद्यतदाख्यानम्प्रतिजानीते ॥ हंजिकात्वमिति ॥ हंजिकात्वंदासीत्वम् ॥ यदाहामरः ॥ हंडेहंजेहलाह्वानेनीचांचेटींसखींप्रतीति ॥ हंतदास्यमितिक्कचित् ॥ दासिक्यंत्विति चा
न्यत्र ॥ ३ ॥ उलूकःपेचकः ॥ ४ ॥ कौशिकोपिसएवतैःपक्षिभिः सकौशिकइत्यन्वयः ॥ स्वराज्यादितिवापाठः ॥ अवरोपितोनिराकृतः ॥ ५ ॥ निराकरणेहेतुमाह क्रूराक्षोयमित्यक्षरद्वय

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ पार्वतीहृदयानंदसर्वज्ञांगभवप्रभो ॥ किंचित्प्रष्टुमनाःस्वामिंस्तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १ ॥ दक्षप्रजापतेः
पुत्रीकश्यपस्यपरिग्रहः ॥ गरुत्मतःप्रसूःसाध्वीकुतोदास्यमवापसा ॥ २ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ हंजिकात्वंयथाप्राप्ताविनतासातपस्विनी ॥
तदप्यहंसमाख्यामिनिशामयमहामते ॥ ३ ॥ कद्रूरजीजनत्पुत्राञ्शतंकश्यपतःपुरा ॥ उलूकमरुणंतार्क्ष्यमसूतविनतात्रयम् ॥ ४ ॥ कौशिको
राज्यमाप्यापिश्रेष्ठत्वात्पक्षिणांमुने ॥ निर्गुणत्वाच्चतैःसर्वैःसराज्यादवरोपितः ॥ ५ ॥ क्रूराक्षोयंदिवांधोयंसदावक्रनखस्त्वसौ ॥ अतीवोद्वेगजनकंसर्वे
षामस्यभाषणम् ॥ ६ ॥ इत्थंतस्यगुणग्रामान्विकथ्यबहुशःखगाः ॥ नाद्यापिवृण्वतेराज्येकमपिस्वैरचारिणः ॥ ७ ॥ कौशिकेथतथावृत्तेपुत्रवीक्षणला
लसा ॥ अंडंप्रस्फोटयामासमध्यमंविनतातदा ॥ ८ ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुप्रस्फोटचघटसंभव ॥ तदभेदितयौत्सुक्यादंडमष्टमकेशते ॥ ९ ॥ तावत्सर्वा
णिगात्राणितस्यातिमहसःशिशोः ॥ ऊर्वोरुपरिसिद्धानितदंडांतर्निवासिनः ॥ १० ॥ अंडान्निर्गतमात्रेणक्रोधारुणमुखश्रिया ॥ अर्धनिष्पन्नदेहेनाशिशु
नाशापिताप्रसूः ॥ ११ ॥ जनयित्रित्वयादृष्ट्वाकाद्रवेयान्स्वलीलया ॥ खेलतोमातुरुत्संगेयदंडंव्याधिताद्विधा ॥ १२ ॥ तदनिष्पन्नसर्वांगःशपामित्वां
विहंगमे ॥ तेषामेवैधिदासीत्वंसपत्न्यंगभुवामिह ॥ १३ ॥ वेपमानाथतच्छापादिदंप्रोवाचपक्षिणी ॥ अनूरोब्रूहिमेशापावसानंमातुरंगज ॥ १४ ॥
॥ अनूरुरुवाच ॥ अंडंतृतीयंमाभिंधिह्यनिष्पन्नंममेवहि ॥ अस्मिन्नंडेभविष्योयःसतेदास्यंहरिष्यति ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वासोरुणोगच्छदुड्डीयानंदकान
नम् ॥ यत्रविश्वेश्वरोदद्यादपिपंगोःशुभांगतिम् ॥ १६ ॥

न्यूनेनसार्धेन ॥ ६ ॥ विकथ्यकथयित्वा ॥ विकर्ण्येतिपाठेआलोच्येत्यर्थः ॥ व्यकत्थन्नितिपाठेव्यकत्थयन्निंदितवंतइत्यर्थः ॥ अतएवाद्यापिस्वैरचारिणस्तेखगाअन्यंवानिर्गुणंकमपिराजत्वेनवृण्वत
इतिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ यद्यस्मात् ॥ व्याधिअव्याधि ॥ अडभावआर्षः ॥ अभेदीत्यर्थः ॥ बाधितंद्विधेतिक्वचित्पाठः ॥ स्फोटितंत्वितिचान्यत्र
॥ १२ ॥ तत्तस्मात् ॥ एधिभव ॥ एहीतिपाठेआसमन्ताद्गच्छेत्यर्थः ॥ सपत्न्यंगभुवांकद्रूदरजातानाम् ॥ सपत्नीचतदंगभुवश्चतेषामितिवा ॥ सपत्न्यंगभुवासहेतिपाठेसपत्न्याःकद्र्वाय
दंगंशरीरंतद्भुवापुत्रेणसहेतिव्याख्येयम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रासंगिकमुक्त्वाप्रस्तुतानेवषडादित्यानाह ॥ इत्युक्त्वेति ॥ पंगोःश्रोणस्य ॥ यदाहामरः ॥ श्रोणःपंगाविति ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ अनूरुररुणइतिनामद्वयंनिर्वक्ति ॥ अनूरुत्वादिति ॥ यःअनूरुत्वाज्जान्वोरुपरिभागरहितत्वादनूरुः ॥ यतोयस्मात्क्रोधेनअरुणईषल्लोहितवर्णइतिकृत्वारुणश्चकथ्यते ॥
तेनवाराणस्यांतपस्तप्त्वासूर्यआराधितइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अरुणायससूर्यायसूर्यसहिताय ॥ अरुणोदयसूर्यायेतिक्वचित्पाठः ॥ २५ ॥

एतत्तेपृच्छतःख्यातंविनतादास्यकारणम् ॥ मुनेप्रसंगतोवच्मिअरुणादित्यसंभवम् ॥ १७ ॥ अनूरुत्वादनूरुर्योरुणःक्रोधारुणोयतः ॥ वाराणस्यांतप
स्तप्त्वातेनाराधिदिवाकरः ॥ १८ ॥ सोपिप्रसन्नोदत्त्वाथवरांस्तस्माअनूरवे ॥ आदित्यस्तस्यनाम्नाभूदरुणादित्यइत्यपि ॥ १९ ॥ ॥ अर्कउवाच ॥
तिष्ठानूरोममरथेसदैवविनतात्मज ॥ जगतांचहितार्थायध्वांतंविध्वंसयन्पुरः ॥ २० ॥ अत्रत्वत्स्थापितांमूर्तिंयेभजिष्यंतिमानवाः ॥ वाराणस्यांमहा
देवोत्तरेतेषांकुतोभयम् ॥ २१ ॥ येर्चयिष्यंतिसततमरुणादित्यसंज्ञकम् ॥ मामत्रतेषांनोदुःखंनदारिद्र्यंनपातकम् ॥ २२ ॥ व्याधिभिर्नाभिभूयंतेनो
पसर्गैश्चकैश्चन ॥ शोकाग्निनानदह्यंतेह्यरुणादित्यसेवनात् ॥ २३ ॥ अथस्यंदनमारोप्यनीतवानरुणंरविः ॥ अद्यापिसरथेसौरेप्रातरेवसमुद्यति ॥ २४ ॥
यःकुर्यात्प्रातरुत्थायनमस्कारंदिनेदिने ॥ अरुणायससूर्यायतस्यदुःखभयंकुतः ॥ २५ ॥ अरुणादित्यमाहात्म्यंयःश्रोष्यतिनरोत्तमः ॥ नतस्य
दुष्कृतंकिंचिद्भविष्यतिकदाचन ॥ २६ ॥ स्कंदउवाच ॥ वृद्धादित्यस्यमाहात्म्यंशृणुतेकथयाम्यहम् ॥ यस्यश्रवणमात्रेणनरोनोदुष्कृतंभजेत् ॥ २७ ॥
पुरात्रवृद्धहारीतोवाराणस्यांमहातपाः ॥ महातपःसमृद्ध्यर्थंसमाराधितवान्रविम् ॥ २८ ॥ मूर्तिंसंस्थाप्यशुभदांभास्वतःशुभलक्षणाम् ॥ दक्षिणेनवि
शालाक्ष्यादृढभक्तिसमन्वितः ॥ २९ ॥ तुष्टस्तस्मैवरंप्रादाद्ब्रध्नोवृद्धतपस्विने ॥ अलंविलंब्ययाचस्वकस्तेदेयोवरोमया ॥ ३० ॥ सोथप्रसन्नाद्द्युमणे
रवृणीतवरंमुनिः ॥ यदिप्रसन्नोभगवान्युवत्वंदेहिमेपुनः ॥ ३१ ॥ तपःकरणसामर्थ्यंस्थविरस्यनमेयतः ॥ पुनस्तारुण्यमाप्तोहंचरिष्याम्युत्तमंतपः ॥ ३२ ॥
तपएवपरोधर्मस्तपएवपरंवसु ॥ तपएवपरःकामोनिर्वाणंतपएवहि ॥ ३३ ॥ ऋतेनतपसःक्वापिलभ्याऐश्वर्यसंपदः ॥ पदंध्रुवादिभिःप्रापिकेवलंतपसो
बलात् ॥ ३४ ॥ ततस्तपश्चरिष्यामिलोकद्वयमहत्त्वदम् ॥ प्राप्यत्वद्वरदानेनयौवनंसर्वसंमतम् ॥ ३५ ॥ धिग्जरांप्राणिनामत्रययासर्वोविरज्यति ॥
जरातुरेंद्रियग्रामेस्त्रियोपिनयतःस्वसात् ॥ ३६ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ वृद्धश्चासौनाम्नागोत्रतोवाहारीतश्चवृद्धहारीतः ॥ २८ ॥ भास्वतःसूर्यस्य ॥ दक्षिणेनविशालाक्ष्याः ॥ विशालाक्ष्यादक्षिणेइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ब्रध्नःसूर्यः ॥ ३० ॥
द्युमणेःसूर्यात् ॥ युवत्वंतारुण्यम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ वसुधनम् ॥ निर्वाणंमोक्षः ॥ ३३ ॥ ऋतेविना ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ जरयाआतुरइंद्रियग्रामोयस्यतस्मिन् ॥ जरातुरेंद्रियग्रामा

नितिकश्चित् ॥ स्वसात्आत्मसात्स्वाधीनाइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ धियंज्ञानम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ उपाविशदुपसमीपेविवेश ॥ किमर्थं
माविशदित्याकांक्षायामाह ॥ निःशब्दइति ॥ स्वस्थोनिरुद्विग्नः ॥ ४६ ॥ अवसरमवकाशम् ॥ ४७ ॥ स्वाभ्याशेस्वसमीपे ॥ आसयामासउपवेशयामास ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

वरंमरणमेवास्तुमाजरास्त्वतिशोच्यकृत् ॥ क्षणंदुःखंचमरणंजरादुःखंक्षणेक्षणे ॥३७॥ कांक्षंतिदीर्घंतपसेचिरमायुर्जितेंद्रियाः ॥ धनंदानायपुत्रायकलत्रं
मुक्तयेधियम् ॥ ३८ ॥ वृद्धस्यवार्धकंब्रध्नस्तत्क्षणादपहृत्यवै ॥ ददौचचारुताहेतुंतारुण्यंपुण्यसाधनम् ॥३९॥ एवंसवृद्धहारीतोवाराणस्यांमहामुनिः ॥
संप्राप्ययौवनंब्रध्नात्तपउग्रंचचारह ॥४०॥ वृद्धेनाराधितोयंस्माद्धारीतेनतपस्विना ॥ आदित्योवार्धकहरोवृद्धादित्यस्ततःस्मृतः ॥ ४१ ॥ वृद्धादित्यं
समाराध्यवाराणस्यांघटोद्भव ॥ जरादुर्गतिरोगघ्नंबहवःसिद्धिमागताः ॥ ४२ ॥ वृद्धादित्यंनमस्कृत्यवाराणस्यांरवौनरः ॥ लभेदभीप्सितांसिद्धिंनक्व
चिद्दुर्गतिंलभेत् ॥ ४३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अतःपरंशृणुमुनेकेशवादित्यमुत्तमम् ॥ यथातुकेशवंप्राप्यसविताज्ञानमाप्तवान् ॥ ४४ ॥ व्योम्निसं
चरमाणेनसप्ताश्वेनादिकेशवः ॥ एकदादर्शिभावेनपूजयँल्लिंगमैश्वरम् ॥ ४५ ॥ कौतुकादिवउत्तीर्यहरेरवि रुपाविशत् ॥ निःशब्दोनिश्चलःस्वस्थो
महाश्चर्यसमन्वितः ॥ ४६ ॥ प्रतीक्षमाणोवसरंकिंचित्प्रष्टुमनाहरिम् ॥ हरिंविसर्जितार्चंचप्रणनामकृतांजलिः ॥ ४७ ॥ स्वागतंतेहरिःप्राहबहुमान
पुरःसरम् ॥ स्वाभ्याशआसयामासभास्वंतंनतकंधरम् ॥ ४८ ॥ अथावसरमालोक्यलोकचक्षुरधोक्षजम् ॥ नत्वाविज्ञापयामासकृतानुज्ञोऽसुरारिणा
॥ ४९ ॥ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ अंतरात्मासिजगतांविश्वंभरजगत्पते ॥ तवापि पूज्यःकोप्यस्तिजगत्पूज्यात्रमाधव ॥ ५० ॥ त्वत्तश्चाविर्भवेदेतत्त्व
यिसर्वंप्रलीयते ॥ त्वमेवपातासर्वस्यजगतोजगतांनिधे ॥ ५१ ॥ इत्याश्चर्यंसमालोक्यप्राप्तोस्म्यत्रतवांतिकम् ॥ किमिदंपूज्यतेनाथभवताभव
तापहृत् ॥ ५२ ॥ इतिश्रुत्वाहृषीकेशःसहस्रांशोरुदीरितम् ॥ उच्चैर्माशंससप्ताश्वंवारयन्करसंज्ञया ॥ ५३ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ देवदेवो
महादेवोनीलकंठउमापतिः ॥ एकएवहिपूज्योत्रसर्वकारणकारणम् ॥ ५४ ॥ अत्रत्रिलोचनादन्यंसमर्चयतियोल्पधीः ॥ सलोचनोपिविज्ञेयोलोचना
भ्यांविवर्जितः ॥५५॥ एकोमृत्युंजयःपूज्यो जन्ममृत्युजराहरः ॥ मृत्युंजयंकिलाभ्यर्च्यश्वेतोमृत्युंजयोभवत् ॥ ५६ ॥ कालकालंसमाराध्यभृंगीकालं
जिगायवै ॥ शैलादिमापितत्याजमृत्युर्मृत्युंजयार्चकम् ॥५७॥ विजिग्येत्रिपुरंयस्तुहेलयैकेषुमोक्षणात् ॥ तंसमभ्यर्च्यभूतेशंकोनपूज्यतमोभवेत् ॥५८॥

भवतापहृत्संसारदुःखनाशकः ॥ ५२ ॥ करसंज्ञयाहस्तचालनेनउच्चैर्यथास्यात्तथामाशंसेतिसप्ताश्वंवारयन् ॥ श्रीविष्णुरुवाचेत्यन्वयः ॥ ५३ ॥ महादेवइति ॥ महत्त्वंत्रिविधपरिच्छेदशून्यत्वम् ॥
देवत्वंस्वप्रकाशत्वम् ॥ सर्वेषांप्रकृत्यादीनांकारणानामपिकारणंसर्वकारणकारणम् ॥ सर्वेषांसर्वकारणमितिक्वचित ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ विजिग्येजितवान् ॥ जिगायेतिक्व

चित् ॥ ५८ ॥ त्रिजगदिति ॥ त्रिजगज्जयशीलस्यहेतोःकारणस्यत्र्यक्षस्याराधनंपरंपरमपुरुषार्थप्राप्तिसाधनमित्यर्थः ॥ अतःसारस्यविश्वेशस्य ॥ स्मरस्येतिक्वचित्पाठःसचिंत्यः ॥ स्मरविद्विषः
कामशत्रोःकोनाराधयतिआराधनंनकरोतिअपितुसर्वएवकरोतीत्यर्थः ॥ कर्मणिवाषष्ठ्यौ॥ हेतुरितिप्रथमांतपाठेत्रिजगज्जयिनोममअन्यस्यवायस्यकस्यचित्रिलोचनस्यश्रेष्ठमाराधनमेवजयहेतुरित्यर्थः ॥

त्रिजगज्जयिनोहेतोस्त्र्यक्षस्याराधनंपरम् ॥ कोनाराधयतिब्रध्नसारस्यस्मरविद्विषः ॥ ५९ ॥ यस्याक्षिपक्ष्मसंकोचाज्जगत्संकोचमेत्यदः ॥ विकस्वरं
विकासाच्चकस्यपूज्यतमोनसः ॥ ६० ॥ शंभोर्लिंगंसमभ्यर्च्यपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ प्राप्नोत्यत्रपुमान्सद्योनात्रकार्याविचारणा ॥ ६१ ॥ समर्च्यशांभवं
लिंगमपिजन्मशतार्जितम् ॥ पापपुंजंजहात्येवपुमानत्रक्षणाद्ध्रुवम् ॥ ६२ ॥ किंकिंनसंभवेदत्रशिवलिंगसमर्चनात् ॥ पुत्राःकलत्रक्षेत्राणिस्वर्गोमोक्षो
प्यसंशयम् ॥ ६३ ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यसंपत्तिर्मयाप्राप्तासहस्रगो ॥ शिवलिंगार्चनादेकात्सत्यंसत्यंपुनःपुनः ॥ ६४ ॥ अयमेवपरोयोगस्त्विदमेवपरंतपः ॥
इदमेवपरंज्ञानंस्थाणुलिंगंयदर्च्यते ॥ ६५॥ यैर्लिंगंसकृदप्यत्रपूजितंपार्वतीपतेः ॥ कुतोदुःखभयंतेषांसंसारेदुःखभाजने ॥ ६६ ॥ सर्वंपरित्यज्यरवेयो
लिंगंशरणंगतः ॥ नतंपापानिबाधंतेमहांत्यपिदिवाकर ॥ ६७ ॥ लिंगार्चनेभवेद्बुद्धिस्तेषामेवात्रभास्कर ॥ येषांपुनर्भवच्छेदंचिकीर्षतिमहेश्वरः ॥६८॥
नलिंगाराधनात्पुण्यंत्रिषुलोकेषुचापरम् ॥ सर्वतीर्थाभिषेकःस्याल्लिंगस्नानांबुसेवनात् ॥ ६९ ॥ तस्माल्लिंगंत्वमप्यर्कसमर्चयमहेशितुः ॥ संप्राप्तुं
परमांलक्ष्मींमहातेजोभिजृंभणीम् ॥ ७० ॥ इतिश्रुत्वाहरेर्वाक्यंतदारभ्यसहस्रगुः ॥ विधायस्फाटिकंलिंगंमुनेद्यापिसमर्चयेत् ॥ ७१ ॥ गुरुत्वे
नतदाकल्यविवस्वानादिकेशवम् ॥ तत्रोपतिष्ठतेद्यापिउत्तरेणादिकेशवात् ॥ ७२ ॥ अतःसकेशवादित्यःकाश्यांभक्ततमोनुदः ॥ समर्चितःसदादेयान्म
नसोवांछितंफलम् ॥ ७३ ॥ केशवादित्यमाराध्यवाराणस्यांनरोत्तमः ॥ परमंज्ञानमाप्नोतियेननिर्वाणभाग्भवेत् ॥ ७४ ॥ तत्रपादोदकेतीर्थेकृतसर्वो
दकक्रियः ॥ विलोक्यकेशवादित्यंमुच्यतेजन्मपातकैः ॥ ७५ ॥ अगस्तेरथसप्तम्यांरविवारोयदाप्यते ॥ तदापादोदकेतीर्थेआदिकेशवसन्निधौ ॥७६॥
स्नात्वोषसिनरोमौनीकेशवादित्यपूजनात् ॥ सप्तजन्मार्जितात्पापान्मुक्तोभवतितत्क्षणात् ॥ ७७ ॥ यद्यज्जन्मकृतंपापंमयासप्तसुजन्मसु ॥ तन्मेरोगंचशो
कंचमाकरीहंतुसप्तमी ॥ ७८ ॥

तथाचवक्ष्यति ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यसंपत्तिर्मयाप्राप्तासहस्रगो॥शिवलिंगार्चनादेकादिति ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ एकात्मुख्यात्केवलाद्वा ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६॥६७॥
॥ ६८ ॥ ६९ ॥ महेशितुर्महेश्वरस्य ॥ ७० ॥ ७१ ॥ उत्तरेणउत्तरस्याम् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४॥ पादोदकेगंगावरुणयोःसंभेदे ॥७५॥ रथसप्तमीअचलासप्तमी ॥७६॥ ७७ ॥ तत्रस्नानस्यपूर्वां

गंमंत्रत्रयमाह ॥ यद्यदित्यादि ॥ जन्मसुकृतंजन्मकृतंजन्मारभ्ययत्पापंकृतमित्यर्थः ॥ माकरीमकरसंबंधिनीमाघीत्यर्थः॥७८॥ मनोवाक्कायजादीनिपापानिभाविष्यज्जन्माविषयाण्यपीतिज्ञातव्यानि
॥७९॥ सप्तसप्तयोऽश्वाःयस्याःसासप्तसप्तिकासौरीशक्तिरित्यर्थः तस्याःसंबोधनंहेसप्तसप्तिके ॥८०॥८१॥८२॥८३॥ उच्चदेशेपर्वतदेशेतन्नाम्नीतिवा॥बाहुजःक्षत्रियः॥बाहूराजन्यःकृतइतिश्रुतेः ॥८४॥

एतज्जन्मकृतंपापंयच्चजन्मांतरार्जितम् ॥ मनोवाक्कायजंयच्चज्ञाताज्ञातेचयेपुनः ॥ ७९ ॥ इतिसप्तविधंपापंस्नानान्मेसप्तसप्तिके ॥ सप्तव्याधिसमायुक्तं
हरमाकरिसप्तमि ॥ ८० ॥ एतन्मंत्रत्रयंजप्त्वास्नात्वापादोदकेनरः ॥ केशवादित्यमालोक्यक्षणान्निष्कलुषोभवेत् ॥ ८१ ॥ केशवादित्यमाहात्म्यं
शृण्वञ्श्रद्धासमन्वितः ॥ नरोनलिप्यतेपापैःशिवभक्तिंचविंदति ॥ ८२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अतःपरंशृणुमुनेविमलादित्यमुत्तमम् ॥ हरिकेशवने
रम्येवाराणस्यांव्यवस्थितम् ॥ ८३ ॥ उच्चदेशेभवत्पूर्वंविमलोनामबाहुजः ॥ सप्राक्तनात्कर्मयोगाद्विमलेपथ्यपिस्थितः ॥ ८४ ॥ कुष्ठरोगमवाप्यो
च्चैस्त्यक्त्वादारान्गृहंवसु ॥ वाराणसींसमासाद्यब्रध्नमाराधयत्सुधीः ॥ ८५ ॥ करवीरैर्जपाभिश्चगंधकैःकिंशुकैःशुभैः ॥ रक्तोत्पलैरशोकैश्चससमानर्च
भास्करम् ॥ ८६ ॥ विचित्ररचनैर्माल्यैःपाटलाचंपकोद्भवैः ॥ कुंकुमागुरुकर्पूरमिश्रितैःशोणचंदनैः ॥ ८७ ॥ देवमोहनधूपैश्चबह्वामोदततांबरैः ॥
कर्पूरवर्तिदीपैश्चनैवेद्यैर्घृतपायसैः ॥ ८८ ॥ अर्घदानैश्चविधिवत्सौरैःस्तोत्रजपैरपि ॥ एवंसमाराधयतस्तस्यार्कोवरदोभवत् ॥ ८९ ॥ उवाचचवरंब्रू
हिविमलामलचेष्टित ॥ कुष्ठश्वेतप्रयात्वेषप्रार्थयान्यंवरंपुनः ॥ ९० ॥ आकर्ण्यविमलश्चेत्थमालापंरश्मिमालिनः ॥ प्रणतोदंडवद्भूमौसंप्रहृष्टतनूरुहः
॥ ९१ ॥ शनैर्विज्ञापयांचक्रएकचक्ररथंरविम् ॥ जगच्चक्षुरमेयात्मन्महाध्वांतविधूनन ॥ ९२ ॥ यदिप्रसन्नोभगवन्यदिदेयोवरोमम ॥ तदात्वद्भक्ति
निष्ठायेकुष्ठंमास्तुतदन्वये ॥ ९३ ॥ अन्येपिरोगामासंतुमास्तुतेषांदरिद्रता ॥ मास्तुकश्चनसंतापस्त्वद्भक्तानांसहस्रगो ॥ ९४ ॥

॥८५॥ गंधकैर्गंधयुक्तैरितिसर्वेषांविशेषणम् ॥ बंधूकैरितिवापाठः ॥ ८६ ॥ शोणचंदनैरक्तचंदनैः ॥ ८७ ॥ बह्वामोदततांबरैःबहुलगंधानेकवस्त्रैः ॥ बहुनाआमोदेनततंव्याप्तमंबरमाकाशंयैस्तैर्देवमो
हनधूपैरितिवा ॥ बहुभिर्देवताप्रैरितिक्वचित्पाठः ॥ तदादेवतैकोद्देशेनसंपादितैरित्यर्थः ॥ घृतपायसैर्घृतालोडितपरमान्नैः ॥ घृतसाधितैरितिक्वचित्पाठः ॥ ८८ ॥८९॥९०॥९१॥९२॥९३॥९४॥

॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रत्यष्ठात्स्थापितवान् ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥
अभिलष्यंत्याकांक्षंति ॥ किंतदाह ॥ भौमइति ॥ मंगलवासरेभरण्यांभरणीनक्षत्रयुक्तायांचतुर्दश्याम् ॥ भरण्यांभूतायामितिव्यधिकरणेवासप्तम्यौ ॥ काश्यांयमतीर्थेस्नात्वानो

॥ श्रीसूर्यउवाच ॥ ॥ तथास्त्वितिमहाप्राज्ञश्शृण्वन्यंवरमुत्तमम् ॥ त्वयेयंपूजितामूर्तिरेवंकाश्यांमहामते ॥ ९५ ॥ अस्याःसान्निध्यमत्राहंनत्यक्ष्या
मिकदाचन ॥ प्रथितातवनाम्नाचप्रतिमैषाभविष्यति ॥९६॥ विमलादित्यइत्याख्याभक्तानांवरदासदा ॥ सर्वव्याधिनिहंत्रीचसर्वपापक्षयंकरी ॥९७॥
इतिदत्त्वावरान्सूर्यस्तत्रैवांतरधीयत ॥ विमलोनिर्मलतनुःसोपिस्वभवनंययौ ॥ ९८ ॥ इत्थंसविमलादित्योवाराणस्यांशुभप्रदः ॥ तस्यदर्शनमात्रेणकु
ष्ठरोगःप्रणश्यति ॥९९॥ यश्चैतांविमलादित्यकथांवैशृणुयान्नरः ॥ प्राप्नोतिनिर्मलांशुद्धिंत्यज्यतेचमनोमलैः ॥१००॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ गंगादित्यो
स्तितत्रान्योविश्वेशाद्दक्षिणेनवै ॥ तस्यदर्शनमात्रेणनरःशुद्धिमियादिह ॥ १ ॥ यदागंगासमायाताभगीरथपुरस्कृता ॥ तदागंगांपरिष्टोतुंरविस्तत्रैवसं
स्थितः ॥ २ ॥ अद्याप्यहर्निशंगंगां संमुखीकृत्यभास्करः ॥ परिष्टौतिप्रसन्नात्मागंगाभक्तवरप्रदः ॥ ३ ॥ गंगादित्यंसमाराध्यवाराणस्यांनरोत्तमः ॥
दुर्गतिं जातु न क्वापिलभतेनचरोगभाक् ॥ ४ ॥ स्कंदउवाच ॥ अन्यच्छृणुमहाभागयमादित्यस्यसंभवम् ॥ यच्छ्रुत्वापिनरोजातुयमलोकंनपश्यति
॥ ५ ॥ यमेशात्पश्चिमेभागेवीरेशात्पूर्वतोमुने ॥ यमादित्यंनरोदृष्ट्वायमलोकंनपश्यति ॥ ६ ॥ यमतीर्थेनरःस्नात्वाभूतायांभौमवासरे ॥ यमेश्वरंवि
लोक्याशुसर्वैःपापैः प्रमुच्यते ॥ ७ ॥ यमतीर्थेयमःपूर्वंतप्त्वासुविमलंतपः ॥ यमेशंचयमादित्यंप्रत्यष्ठाद्भक्तसिद्धिदम् ॥ ८ ॥ यमेनस्थापितोयस्मा
दादित्यस्तत्रकुंभज ॥ अतःसहियमादित्योयामींहरतियातनाम् ॥ ९ ॥ यमेशंचयमादित्यंयमेनस्थापितंनमन् ॥ यमतीर्थेकृतस्नानोयमलोकंन
पश्यति ॥ ११० ॥ यमतीर्थेचतुर्दश्यांभरण्यांभौमवासरे ॥ तर्पणंपिंडदानंचकृत्वापित्रनृणीभवेत् ॥ ११ ॥ अभिलष्यंतिसततंपितरोनरकौकसः ॥
भौमेभरण्यांभूतायांयदियोगोयमुत्तमम् ॥ १२ ॥

स्माकंमुक्तयेयःकश्चिदपिसतिलंतर्पणमपिकिंकुर्यात्करिष्यतीत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ननुतर्पणमात्रेणकथंनरकान्मुक्तिःस्यात्तत्राह : ॥ यदियोगोयमिति ॥ यदीतिनिश्चये ॥ योगस्त्रयाणांमे

लनम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ११८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायामेकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ द्विपञ्चाशत्तमेयानंविधेर्मंदरगो
त्रतः ॥ काश्यांदशाश्वमेधस्यमाहात्म्यंचोपवर्ण्यते ॥१॥१॥ तिग्मास्तीक्ष्णागावोरश्मयोयस्यसतिग्मगुः ॥ २ ॥ योगिन्यस्तिग्मगुश्चानन्दवनंप्राप्यकाशीवृत्तान्तंनिवेदयितुंनायांत्येतन्नचित्रमित्याह
॥ किमत्रेति ॥ ३ ॥ अपिशब्दार्थंविवृण्वन्पूर्वोक्तमेवस्फुटयति ॥ अधाक्षिषमिति ॥ अधाक्षिषंदग्धवानस्मि ॥ त्रिजगज्जित्वरंत्रिजगज्जयशीलम् ॥ दृशानेत्रेण ॥ काश्यभिलाषाख्यःकामइतिशेषः ॥

काश्यांकश्चिद्यमेतीर्थेकृत्वास्नानंमहामतिः ॥ अपियस्तर्पणंकुर्यात्सतिलंनोविमुक्तये ॥ १३ ॥ किंगयागमनैःपुंसांकिंश्राद्धैर्भूरिदक्षिणैः ॥ यदिकाश्यां
यमेतीर्थेयोगेस्मिङ्श्राद्धमाप्यते ॥ १४ ॥ श्राद्धंकृत्वायमेतीर्थेपूजयित्वायमेश्वरम् ॥ यमादित्यंनमस्कृत्यपितॄणामनृणोभवेत् ॥१५॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
॥ इतितेद्वादशादित्याःकथिताःपापनाशनाः ॥ यत्संभवंसमाकर्ण्यनरोननिरयीभवेत् ॥ १६ ॥ अन्येपिसंतिघटजरविभक्तैरनेकशः ॥ काश्यांसंस्था
पिताःसूर्यागुह्यकार्कादयःकिल ॥ १७ ॥ श्रुत्वाध्यायानिमान्पुण्यान्द्वादशादित्यसूचकान् ॥ श्रावयित्वापिनोमर्त्योदुर्गतिंयातिकुत्रचित् ॥ ११८ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायामुत्तरार्द्धेचतुर्थेकाशीखण्डेअरुणवृद्धकेशवविमलगंगायमादित्यवर्णनंनामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥
॥ ५१ ॥ ॥ छ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ गभस्तिमालिनिगतेकाशीं त्रैलोक्यमोहिनीम् ॥ पुनश्चिंतामवापोच्चैर्मंदरस्थोमुनेहरः ॥ १ ॥ नाद्याप्यायां
तियोगिन्योनाद्याप्यायातितिग्मगुः ॥ प्रवृत्तिरपिमेकाश्याश्चित्रमत्यंतदुर्लभा ॥२॥ किमत्रचित्रंयत्काशीमदीयमपिमानसम् ॥ निश्चलंचंचलयतिगण
नाकेतरेसुरे ॥३॥ अधाक्षिषमहंकामंत्रिजगज्जित्त्वरंदृशा ॥ अहोकाश्यभिलाषोत्रमामेवदुनुयात्तराम् ॥४॥ काशीप्रवृत्तिमन्वेष्टुंकंवाप्रहिणुयामितः ॥
ज्ञातुंकएवनिपुणोयतःसचतुराननः ॥ ५ ॥ इत्याहूयविधातारंबहुमानपुरःसरम् ॥ तत्रोपवेश्यश्रीकंठःप्रोवाचचतुराननम् ॥ ६ ॥ योगिन्यःप्रेषिताःपूर्वं
प्रेषितोथसहस्रगुः ॥ नाद्यापितेनिवर्तंतेकाश्याःकलशसंभव ॥ ७ ॥

दुनुयात्तरामतिशयेनतापयति॥दहत्तेतरामितिक्वचित्॥४॥ काशीति॥काश्यावृत्तान्तमन्वेष्टुंकञ्जनं वावितर्कें प्रहिणुयांप्रस्थापयामि ॥ यद्वा वानिश्चये कंब्रह्माणमेवप्रहिणुयामिति॥तत्रहेतुः॥ज्ञातुमिति ॥
ज्ञातुंकाशीप्रवृत्तिमित्यनुषज्जते ॥ ब्रह्मैवदक्षः॥तत्रहेतुर्यतःसचतुराननइति ॥ ५ ॥ तत्रपार्श्वे ॥ उपोपवेश्येतिवापाठः ॥ ६ ॥ कलशसम्भवेतिअगस्त्यंप्रतिगुहस्यसंबोधनम् ॥ कमलसंभवेतिपाठेब्रह्म

---

१ चतुरइतिपाठस्तुमनोहरः ।

णःसंबोधनम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ अरतौदृष्टान्तः ॥ अनच्छेति ॥ अल्पपल्वलेअल्पेसरसि ॥ ९ ॥ नाबाधिष्टनबाधितवान् ॥ १० ॥ ११ ॥ ईहितेचेष्टितेकार्येइतियावत् ॥ १२ ॥ तद्वेत्सीति ॥ तद्वा
क्यगौरवंमन्दरवरप्रदानंचतच्छब्दार्थः ॥ मन्दोमूर्खः ॥ १३ ॥ तर्हीश्वरस्यतवगमनप्रतिबन्धकाभावात्स्वयमेवकिमितिनगम्यतेतत्राह॥अद्यैवेति ॥ स्वमाययास्वशक्त्यापार्वत्यासहेत्यर्थः ॥१४ ॥
विधेइति ॥ हेविधेहेविधातर्यतःसर्वकार्याणित्वमेवविदधासिकरोष्यतोऽखिलमितिचेतिचवंत्वयाकर्तव्यमितियद्वक्तव्यंतत्त्वय्यपार्थमपगतार्थंव्यर्थमित्यर्थः ॥ त्वयापार्थमितिपाठःसुगमः ॥ कर्तव्यंत्वयी
तिपाठेअपार्थमव्यर्थमितिकाक्वाव्याख्येयमिति ॥ १५ ॥ रिष्टंशुभाभावःअरिष्टंतदभावःशुभंयथास्यात्तथागच्छ ॥ रिष्टंक्षेमेशुभाभावेपुंसिखड्गेचफेनिलइतिमेदिनीकारः ॥ शुभोदर्कःशुभोत्तरफलः

सासमुत्सुकयेत्काशीलोकेशममानसम् ॥ प्राकृतस्यजनस्येवचंचलाक्षीवकाचन ॥ ८ ॥ मंदरेत्ररतिर्मेनभृशंसुंदरकंदरे ॥ अनच्छतुच्छपानीयेनक्र
स्येवाल्पपल्वले ॥ ९ ॥ नाबाधिष्टतथामांसतापोहालाहलोद्भवः ॥ काशीविरहजन्मात्रयथामामतिबाधते ॥ १० ॥ शीतरश्मिःशिरःस्थोपिवर्षन्पीयू
षसीकरैः ॥ काशीविश्लेषजंतापंनाहोगमयितुंप्रभुः ॥ ११ ॥ विधेविधेहिमेकार्यमार्यधुर्यमहामते ॥ याहिकाशीमितस्तूर्णंयतस्वचममेहिते ॥ १२ ॥
ब्रह्मंस्त्वमेवतद्वेत्सिकाशीत्यजनकारणम् ॥ मंदोपिनत्यजेत्काशींकिमुयोवेत्तिकिंचन ॥१३॥ अद्यैवकिंनगच्छेयंकाशींब्रह्मन्स्वमायया ॥ दिवोदासंस्व
धर्मस्थंनतूल्लंघितुमुत्सहे ॥ १४॥ विधेसर्वविधेयानित्वमेवविदधासियत् ॥ इतिचेतिचवक्तव्यंत्वय्यपार्थमतोखिलम् ॥१५॥ अरिष्टंगच्छपंथास्तेशुभो
दर्कोभवत्वलम् ॥ आदायाज्ञांविधिर्मूर्ध्निययौवाराणसींमुदा ॥१६॥ सितहंसरथस्तूर्णंप्राप्यवाराणसींपुरीम् ॥ कृतकृत्यमिवात्मानममन्यततदात्मभूः ॥
॥ १७ ॥ हंसयानफलंमेद्यजातंकाशीसमागमे ॥ काशीप्राप्तौयतःप्रोक्ताअंतरायाःपदेपदे ॥ १८ ॥ दृशिधातुरभूदद्यमद्दृशौप्राप्यसान्वयः ॥ स्पष्टंदृष्टिपथं
प्राप्तायदेषाऽऽनंदवाटिका ॥ १९ ॥ स्वयंसिंचातियामद्भिःस्वाभिःस्वर्गतरंगिणी ॥ यत्रानंदमयावृक्षायत्रानंदमयाजनाः॥ २० ॥ निर्विशंतिसदाकाश्यां
फलान्यानंदवंत्यपि॥ सदैवानंदभूःकाशीसदैवानंददःशिवः ॥ २१ ॥ आनंदरूपाजायंतेतेनकाश्यांहिजंतवः ॥ चरणौचरितुंवित्तस्तावेवकृतिनामिह ॥
॥ २२ ॥ चरणौविचरेतांयौविश्वभर्तृपुरीभुवि ॥ तावेवश्रवणौश्रोतुंसंविदातेबहुश्रुतौ ॥ २३ ॥ इहश्रुतिमतांपुंसांयाभ्यांकाशीश्रुतासकृत् ॥ तदेवमनु
तेसर्वंमनस्त्विहमनस्विनाम् ॥ २४ ॥ येनानुमन्यतेचैषाकाशीसर्वप्रमाणभूः ॥ बुद्धिर्बुध्यतिसासर्वमिहबुद्धिमतांसताम् ॥ ययैतद्धूर्जटेर्धामध्रुवंस्व
विषयीकृतम् ॥ २५ ॥ वरंतृणानिधान्यानितानिवात्याहतान्यपि ॥ काश्यांयान्यापतंतीहनजनाःकाश्यदर्शनाः ॥ २६ ॥

॥ १६ ॥ सिताःशुभ्राःहंसायस्मिन्सरथोयस्यसः ॥ १७ ॥ १८ ॥ दृशिरिति ॥ दृशिरप्रेक्षणेइतिदृशिधातुः ॥ दृश्यतेऽनयेतिदृक्चक्षुः ॥ मद्दृशौमच्चक्षुषी ॥ सान्वयःसार्थकः ॥ यद्यस्मात् ॥१९॥
आनन्दवाटिकांविशिनष्टि ॥ स्वयमिति ॥ स्वाभिःस्वकीयाभिः ॥ ताभिरितिपाठेप्रसिद्धाभिरित्यर्थः ॥ २० ॥ वृक्षाणामानंदमयत्वंकैमुत्यन्यायेनदर्शयति ॥ निर्विशन्तीति ॥ अन्यत्रस्थितान्य
पिफलानिकाश्यांनिर्विशंतिसंतिआनन्दवंतिभवन्तीति ॥ काशीस्थितानांवृक्षाणामानन्दमयत्वंकिंवक्तव्यमितिभावः ॥ यत्रानन्दमयाजनाइत्यत्रकारणमाह ॥ सदैवेति ॥ २१ ॥ वित्तोजानीतः ॥
॥ २२ ॥ संविदातेविजानीतः ॥ २३ ॥ मनुतेध्यायति ॥ २४ ॥ बुध्यतिनिश्चिनोति ॥ २५ ॥ वात्याहतानिवातचक्रेणांदोलितानि ॥ काशींनपश्यन्तिकाश्याःनदर्शनंयेषामिति

वाकाश्यदर्शनाः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ बृहत्तरैःफलैरित्यन्वयः ॥ २९ ॥ व्यधायिअकारि ॥ विश्वेशस्यनिर्मितिर्निर्माणंयस्याःसाविश्वेशनिर्मितिः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
शतेभ्यःपरेपरःशताअसंख्याताराजानोमयादृष्टाः ॥ परंकेवलंतेष्वेषुराजसुमध्येतवसद्गुणाद्धित्राःपवित्रायेतेप्रायशोममदृशंनगताइतिपंचमेनान्वयः ॥ यायजूकाइज्याशीलाः ॥ ३५ ॥ विनिष्कृतारि
षड्वर्गानिर्जितशत्रुभूतषडिंद्रियवर्गाः ॥ श्रुतस्यपारदृश्वानःअध्ययनस्यपारगामिनः ॥ राजनीतिविचक्षणाःसंधिविग्रहयानासनद्वैधाश्रयेषुनिपुणाः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ रयोवेगः ॥ ३८ ॥

अद्यमेसफलंचायुःपरार्धद्वयसंमितम् ॥ यस्मिन्सतिमयाप्रापिदुष्प्रापाकाशिकापुरी ॥ २७ ॥ अहोमेधर्मसंपत्तिरहोमेभाग्यगौरवम् ॥ यदद्राक्षिषमद्याहं
काशींसुचिरचिंतिताम् ॥ २८ ॥ अद्यमेस्वतपोवृक्षोमनोरथफलैरलम् ॥ शिवभक्त्यंबुनासिक्तःफलितोतिबृहत्तरैः ॥ २९ ॥ मयाव्यधायिबहुधासृष्टिःसृ
ष्टिंवितन्वता ॥ परमन्यादृशीकाशीस्वयंविश्वेशनिर्मितिः ॥ ३० ॥ इतिहृष्टमनावेधादृष्ट्वावाराणसींपुरीम् ॥ वृद्धब्राह्मणरूपेणराजानंचददर्शह ॥ ३१ ॥
जलार्द्राक्षतपाणिश्चस्वस्त्युक्त्वापृथिवीभुजे ॥ कृतप्रणामोराज्ञाथभेजेतद्दत्तमासनम् ॥३२॥ कृतमानोनृपतिनासोभ्युत्थानासनादिभिः ॥ विप्रोव्यजिज्ञप
द्भूपंपृष्टागमनकारणम् ॥ ३३ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ भूपालबहुकालीनोस्म्यहमत्रचिरंतनः ॥ त्वंतुमांनैवजानासिजानेत्वांहिरिपुंजयम् ॥
॥ ३४ ॥ परःशतामयादृष्टाराजानोभूरिदक्षिणाः ॥ विजितानेकसंग्रामायायजूकाजितेंद्रियाः ॥ ३५ ॥ विनिष्कृतारिषड्वर्गाःसुशीलाःसत्त्वशालिनः ॥
श्रुतस्यपारदृश्वानोराजनीतिविचक्षणाः ॥ ३६ ॥ दयादाक्षिण्यनिपुणाःसत्यव्रतपरायणाः ॥ क्षमयाक्षमयातुल्यागांभीर्यजितसागराः ॥ ३७ ॥ जितरो
षरयाःशूराःसौम्यसौंदर्यभूमयः ॥ इत्यादिगुणसंपन्नाःसुसंचितयशोधनाः ॥३८॥ परंद्वित्राःपवित्रायेराजर्षेतवसद्गुणाः ॥ तेष्वेषुराजसुममप्रायशोनदृशं
गताः ॥ ३९ ॥ प्रजानिजकुटुंबस्त्वंत्वंतुभूदेवदैवतः ॥ महातपःसहायस्त्वंयथानान्येतथानृपाः ॥ ४० ॥ धन्योमान्योसिचसतांपूजनीयोसिसद्गुणैः ॥
देवाअपिदिवोदासत्वत्रासान्नविमार्गगाः ॥ ४१ ॥ किंनःस्तुत्यातवनृपाद्विजानामस्पृहावताम् ॥ किंकुर्मस्त्वद्गुणग्रामाःस्तावकान्नःप्रकुर्वते ॥४२॥ गोष्ठी
तिष्ठत्वियंतावत्प्रस्तुतंस्तौमिसांप्रतम् ॥ यष्टुकामोस्म्यहंराजंस्त्वांसहायमतोवृणे ॥४३॥ त्वयाराजन्वतीचैषाऽवनिःसर्वार्धिभाजनम् ॥ अहंचास्तिधनो
राजन्न्यायोपात्तमहाधनः ॥४४॥ इयंचराजधानीतेकर्मभूमावनुत्तमा ॥ यस्यांकृतानांकार्याणांसंवर्तेपिनसंक्षयः ॥४५॥ संचितंयद्धनंपुंभिर्नयसन्मार्ग
गामिभिः ॥ तत्काश्यांविनियुज्येतक्लेशायेतरथाभवेत् ॥४६॥ महिमानंपरंकाश्याःकोपिवेदनभूपते ॥ ऋतेत्रिनयनाच्छंभोःसर्वज्ञानप्रदायिनः ॥४७॥

दृशंनेत्रंज्ञानंवा ॥ ३९ ॥ सद्गुणत्वमेवाह ॥ प्रजेति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अस्पृहावतांस्पृहारहितानाम् ॥ निरीहस्यतृणंनृपाइतिन्यायादित्यर्थः ॥ स्तावकान्स्तुतिंकुर्वाणान् ॥ ४२ ॥ गोष्ठीवार्ता ॥
स्तौमिकथयामि ॥ ४३ ॥ अहंचास्तिधनइति ॥ अस्तिशब्दःसुबंतप्रतिरूपकः ॥ अस्तिधनंयस्यसोस्तिधनः ॥ अस्तिधनीतिक्वचित् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥४८॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ जोषंतूष्णीम् ॥ ५४ ॥ यियक्षमाणस्ययज्ञंकरिष्यतः ॥ ५५ ॥ सप्तांगेस्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलरूपे ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ पूर्वःप्रजासंतापजः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ एकोभिलाषः ॥ तंदर्शयाति ॥ मार्गणइति ॥ मार्गणोयाचकः ॥ स्वतनोःस्वशरीरस्य ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ यज्ञान्विपुलदक्षिणान्यजकुरु ॥

मन्येधन्यतरोसित्वंबहुजन्मशतार्जितैः ॥ सुकृतैःपासियत्काशींविश्वभर्तुःपरांतनुम् ॥ ४८ ॥ काशीत्रिजगतीसारस्त्रिवेदीसारएववै ॥ त्रिवर्गोत्तरसारश्च निर्णीतेतिमहर्षिभिः ॥ ४९ ॥ विश्वेशानुग्रहेणैवत्वयैषापाल्यतेपुरी ॥ एकस्याप्यवनात्काश्यांत्रैलोक्यमवितंभवेत् ॥५०॥ अन्यच्चतेहितंवच्मियदितेरोचतेऽनघ ॥ प्रीणनीयःसदैवैकोविश्वेशःसर्वकर्मभिः ॥ ५१ ॥ अन्यदेवधियाराजन्विश्वेशंपश्यमाक्वचित् ॥ ब्रह्मविष्ण्विंद्रचंद्रार्काक्रीडेयंतस्यधूर्जटेः ॥ ॥ ५२ ॥ विप्रैरुदर्कमिच्छद्भिःशिक्षणीयायतोनृपाः ॥ अतस्तवहितंख्यातंकिंवामेचिंतयानया ॥ ५३ ॥ इतिजोषंस्थितंविप्रंप्रत्युवाचनृपोत्तमः ॥ सर्वंमयाहृदिधृतंयत्त्वयोक्तंद्विजोत्तम ॥ ५४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ अहंयियक्षमाणस्यतवसाहाय्यकर्मणि ॥ दासोस्मियज्ञसंभारान्नयमेकोशतोऽखिलान् ॥ ५५ ॥ यदस्तिमेखिलंतत्रसप्तांगेपिभवान्प्रभुः ॥ यजस्वैकमनाब्रह्मन्सिद्धंमन्यस्ववांछितम् ॥ ५६ ॥ राज्यंकरोमियद्ब्रह्मन्स्वार्थंतन्नमनागपि ॥ पुत्रैःकलत्रैर्देहेनपरोपकृतयेयते ॥ ५७ ॥ राज्ञांक्रतुक्रियाभ्योपितीर्थेभ्योपिसमंततः ॥ प्रजापालनमेवैकोधर्मःप्रोक्तोमनीषिभिः ॥ ५८ ॥ प्रजासंतापजोवह्निर्वज्राग्नेरपिदारुणः ॥ द्वित्रान्दहतिवज्राग्निःपूर्वोराज्यंकुलंतनुम् ॥ ५९ ॥ यदावभृथसिस्नासुर्भवेयंद्विजसत्तम ॥ तदाविप्रपदांभोभिरभिषेकंकरोम्यहम् ॥ ६० ॥ हवनंब्राह्मणमुखेयत्करोमिद्विजोत्तम ॥ मन्येक्रतुक्रियाभ्योपितद्विशिष्टंमहामते ॥६१॥ अभिलाषेषुसर्वेषुजागर्त्येकोहृदीहमे ॥ अद्यापिमार्गणःकोपिद्रष्टव्यःस्वतनोरपि ॥ ६२ ॥ अहोअहोभिर्बहुभिःफलितोमेमनोरथः ॥ यत्त्वंमेद्यगृहेप्राप्तःकिंचित्प्रार्थयितुंद्विज ॥ ६३ ॥ एकाग्रमानसोविप्रयज्ञान्विपुलदक्षिणान् ॥ बहून्यजकृतंविद्धिसाहाय्यंसर्ववस्तुषु ॥ ६४ ॥ इतिराज्ञोमहाबुद्धेर्धर्मशीलस्यभाषितम् ॥ श्रुत्वातुष्टमनाःस्रष्टाक्रतुसंभारमाहरत् ॥ ६५ ॥ साहाय्यंप्राप्यराजर्षेर्दिवोदासस्यपद्मभूः ॥ इयाजदशभिःकाश्यामश्वमेधैर्महामखैः ॥६६ ॥ अद्यापिहोमधूमौघैर्यद्व्याप्तंगगनांतरम् ॥ तदाप्रभृतिनव्योमनीलिमानंजहात्यदः ॥ ६७ ॥

अयमेववापाठः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ अद्येति ॥ यद्यदाप्रभृतियंकालमारभ्यहोमधूमौघैर्गगनांतरंव्याप्तंतदाप्रभृति अद्यापिनीलिमानंतमालश्यामलत्वमदोनभोनजहातीत्यन्वयः ॥ ६७ ॥

तत्रयज्ञवाटे ॥ तस्येतिपाठेतस्यब्रह्मणःसंबंधितत्तीर्थमितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ प्रभावमाह ॥ परातनुरिति ॥ अस्याःपुरःपुर्याइत्यन्वयः ॥
॥ ७४ ॥ कःप्राप्येति ॥ मूर्खोपिकाशींप्राप्यपुनस्त्यक्तुंकईहतेकश्चेष्टतेनकोपीत्येतत् ॥ स्थानेयुक्तामित्यन्वयः ॥ ७५ ॥ तत्रहेतुमाह ॥ विश्वंसंतापेति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ईशस्यायमैशस्तस्मात् ॥

तीर्थंदशाश्वमेधाख्यंप्रथितंजगतीतले ॥ तदाप्रभृतितत्रासीद्वाराणस्यांशुभप्रदम् ॥ ६८ ॥ पुरारुद्रसरोनामतत्तीर्थंकलशोद्भव ॥ दशाश्वमेधिकंपश्चाज्जातं
विधिपरिग्रहात् ॥ ६९ ॥ स्वर्धुन्यथततःप्राप्ताभगीरथसमागमात् ॥ अतीवपुण्यवज्जातमतस्तत्तीर्थमुत्तमम् ॥७०॥ विधिर्दशाश्वमेधेशंलिंगंसंस्थाप्य
तत्रवै ॥ स्थितवान्नगतोद्यापिक्वापिकाशींविहायतु ॥ ७१ ॥ राज्ञोधर्मरतेस्तस्यच्छिद्रंनावापकिंचन ॥ अतःपुरारेःपुरतोव्रजित्वाकिंवदेद्विधिः ॥ ७२ ॥
क्षेत्रप्रभावंविज्ञायध्यायन्विश्वेश्वरंशिवम् ॥ ब्रह्मेश्वरंचसंस्थाप्यविधिस्तत्रैवसंस्थितः ॥ ७३ ॥ परातनुरियंकाशीविश्वेशस्येतिनिश्चितम् ॥ अस्याः
संसेवनाच्छंभुर्नकुप्यातिपुरोमयि ॥ ७४ ॥ कःप्राप्यकाशींदुर्मेधाःपुनस्त्यक्तुमिहेहते ॥ अनेकजन्मजनितकर्मनिर्मूलनक्षमाम् ॥ ७५ ॥ विश्वसंतापसं
हर्तुःस्थानेविश्वपतेस्तनुः ॥ संताप्यतेतरांकाश्याविश्लेषजमहाग्निना ॥ ७६ ॥ प्राप्यकाशींत्यजेद्यस्तुसमस्ताघौघनाशिनीम् ॥ नृपशुःसपरिज्ञेयोमहासौ
ख्यपराङ्मुखः ॥ ७७ ॥ निर्वाणलक्ष्मींयःकांक्षेत्त्यक्त्वासंसारदुर्गतिम् ॥ तेनकाशीनसंत्याज्यायद्यात्तैशादनुग्रहात् ॥ ७८ ॥ यःकाशींसंपरित्यज्यगच्छे
दन्यत्रदुर्मतिः ॥ तस्यहस्ततलाद्गच्छेच्चतुर्वर्गफलोदयः ॥ ७९ ॥ निबर्हणीमघौघस्यसुपुण्यपरिबृंहिणीम् ॥ कःप्राप्यकाशींदुर्मेधास्त्यजेन्मोक्षसु
खप्रदाम् ॥ ८० ॥ सत्यलोकेक्कतत्सौख्यंक्वसौख्यंवैष्णवेपदे ॥ यत्सौख्यंलभ्यतेकाश्यांनिमेषार्धनिषेवणात् ॥ ८१ ॥ वाराणसीगुणगणान्निर्णीयद्रु
हिणस्त्विति ॥ व्यावृत्यमंदरगिरिंनपुनःप्रत्यगान्मुने ॥८२॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मित्रावरुणयोःपुत्रमहिमानंब्रवीमिते ॥ काश्यांदशाश्वमेधस्यसर्व
तीर्थशिरोमणेः ॥ ८३ ॥ दशाश्वमेधिकंप्राप्यसर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ यत्किंचित्क्रियतेकर्मतदक्षयमिहेरितम् ॥ ८४ ॥ स्नानंदानंजपोहोमःस्वाध्यायोदे
वतार्चनम् ॥ संध्योपास्तिस्तर्पणंचश्राद्धंपितृसमर्चनम् ॥८५॥ दशाश्वमेधिकेतीर्थेसकृत्स्नात्वानरोत्तमः ॥ दृष्ट्वादशाश्वमेधेशंसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥८६॥
ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेप्राप्यप्रतिपदंतिथिम् ॥ दशाश्वमेधिकेस्नात्वामुच्यतेजन्मपातकैः ॥ ८७ ॥ ज्येष्ठशुक्लद्वितीयायांस्नात्वारुद्रसरोवरे ॥ जन्मद्वय
कृतंपापंतत्क्षणादेवनश्यति ॥ ८८ ॥

त्यक्त्वासंत्यज्य ॥ भुंजन्नितिक्वचित् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ निर्णीयनिश्चित्य ॥ निर्गायन्नितिक्वचित् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ पितृसमर्चनमितिश्राद्धविशेषणम् ॥८५॥८६॥८७॥८८॥

एवमिति ॥ क्रमस्नायीतीतिथिवृद्ध्यास्नायीतिप्रतिजन्माघं दशम्यांदशजन्माघमितिक्रमेणेत्यर्थः ॥ ८९ ॥ यामींयमसंबंधिनीम् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ पक्षंपक्षमात्रम् ॥
स्नात्वेतिशेषः ॥ स्नात्वेतिक्वचित्पाठः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ब्रह्मेश्वरंब्रह्मणास्वनाम्नास्थापितंलिंगम् ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ब्रह्मशालांवेदमण्डपम् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥
॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांद्विपञ्चाशत्तमोध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ त्रिपञ्चाशत्तमेऽध्यायेकाश्यांप्रेषणमुच्यते ॥ शंकुकर्णमुखानांचकाश्याश्रमहिमातथा ॥

एवंसर्वासुतिथिषुक्रमस्नायीनरोत्तमः ॥ आशुक्लपक्षदशमिप्रतिजन्माघमुत्सृजेत् ॥ ८९ ॥ तिथिंदशहरांप्राप्यदशजन्माघहारिणीम् ॥ दशाश्वमेधि
केस्नातोयामींपश्येन्नयातनाम् ॥९०॥ लिंगंदशाश्वमेधेशंदृष्ट्वादशहरातिथौ ॥ दशजन्मार्जितैःपापैस्त्यज्यतेनात्रसंशयः ॥ ९१ ॥ स्नातोदशहरायांयः
पूजयेल्लिंगमुत्तमम् ॥ भक्त्यादशाश्वमेधेशंनतंगर्भदशास्पृशेत् ॥९२॥ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेपक्षंरुद्रसरेनरः ॥ कुर्वन्वैवार्षिकींयात्रांनविघ्नैरभिभूयते ॥९३॥
दशाश्वमेधावभृथैर्यत्फलंसम्यगाप्यते ॥ दशाश्वमेधेतन्नूनंस्नात्वादशहरातिथौ ॥ ९४ ॥ स्वर्धुन्याःपश्चिमेतीरेनत्वादशहरेश्वरम् ॥ नदुर्दशामवाप्नोति
पुमान्पुण्यतमःक्वचित् ॥ ९५ ॥ यत्काश्यांदक्षिणद्वारमंतर्गेहस्यकीर्त्यते ॥ तत्रब्रह्मेश्वरंदृष्ट्वाब्रह्मलोकेमहीयते ॥ ९६ ॥ इतिब्राह्मणवेषेणवाराणस्यांमहा
धिया ॥ द्रुहिणेनस्थितंतावद्यावद्विश्वेश्वरागमः ॥ ९७ ॥ दिवोदासोपिराजेंद्रोवृद्धब्राह्मणरूपिणे ॥ ब्रह्मणेकृतयज्ञायब्रह्मशालामकल्पयत् ॥ ९८ ॥ ब्रह्मे
श्वरसमीपेतुब्रह्मशालामनोहरा ॥ ब्रह्मातत्रावसद्व्योमब्रह्मघोषैर्निनादयन् ॥ ९९ ॥ इतितेकथितोब्रह्मन्महिमातिमहत्तरः ॥ दशाश्वमेधतीर्थस्यसर्वाघौघ
विनाशनः ॥ १०० ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंश्रावयित्वातथैवच ॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोतिश्रद्धयामानवोत्तमः ॥ १०१ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायामुत्तरार्द्धेचतुर्थेकाशीखंडेदशाश्वमेधवर्णनंनामद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥छ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ अपू
र्वेयंकथाख्याताब्रह्मणोब्रह्मवित्तम ॥ किंचकारपुनःशंभुस्तत्रब्रह्मण्यपिस्थिते ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ शृण्वगस्त्यमहाभागकाश्यांब्रह्मण्यपिस्थिते ॥
गिरिशश्चिंतयामासभृशमुद्विग्नमानसः ॥ २ ॥ पुरीसायादृशीकाशीवशीकरणभूमिका ॥ नतादृशीदृशीहासीत्क्वचिन्मेप्रायशोध्रुवम् ॥ ३ ॥ योयो
यातिपुरींतांतुससतत्रैवतिष्ठति ॥ अभूवन्ननुयोगिन्योऽयोगिन्यःकाशिसंगताः ॥ ४ ॥ अकिंचित्करतांप्राप्तःससहस्रकरोप्यरम् ॥ विधिर्विधानदक्षो
पिनमेससविधोभवत् ॥ ५ ॥

॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ दृशिदृग्विषये ॥ ३ ॥ अयोगिन्योयोगरहिताःत्यक्तयोगादराइत्यर्थः ॥ यद्वा अयोगिन्यउपायरहिताः ॥ अकाराप्रश्लेषेकाश्याख्येनमुख्ययोगेनयुक्ताइत्यर्थः ॥ भोगिन्यइतिक्व
चित्पाठः ॥ ४ ॥ अकिंचित्करतांकिंचिदपिकर्तुमक्षमताम् ॥ अपिनिष्करतामितिपाठेसरविःसहस्रकरोप्यनन्तरश्मिरपिनिष्करतांतेजोरहिततामपिकिंप्राप्तइत्यर्थः ॥ अरमत्यर्थम् ॥ सविधःसवि

धानोमत्कार्यविधानक्षमोनाभवदित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ वित्तजानीत ॥ ७ ॥ एवंप्रथमतःसामान्येनोक्त्वापश्चान्नामग्रहणपूर्वकमाहेत्याह नामग्राहमित्यादिना ॥ ८ ॥ ९ ॥ द्रमिचण्डेत्येकंनाम ॥ द्रमिचण्डेतिक्वचित्पाठः ॥ १० ॥ ११ ॥ स्वकार्यंकर्तुंतान्प्रोत्साहयति ॥ भवंतइति ॥ १२ ॥ १३ ॥ तत्तस्मात् ॥ भवत्सुमध्येद्वौअमूंशंकुकर्णमहाकालौयातंगच्छतमित्यन्वयः ॥ यद्वा भवत्सु ममांतरंगेषुविद्यमानेषुममसमीपेतिष्ठत्सुकाशीप्रवृत्तिंराज्ञश्चप्रवृत्तिंनजानामीत्ययुक्तमितिशेषः ॥ तत्तस्मात् हेशंकुकर्णमहाकालौयुवांद्वावेवयातम् ॥ तद्वैइतिक्वचित्पाठः ॥१४॥ आयातमागच्छतम् ॥

चिंतयन्नितिदेवेशोगणानाहूयभूरिशः ॥ प्रेषयामासभोयातक्षिप्रंवाराणसींपुरीम् ॥६॥ किंकुर्वंतितुयोगिन्यःकिंकरोतिसभानुमान् ॥ गत्वावित्तत्वरायुक्ताविधिश्चविदधातिकिम् ॥ ७ ॥ नामग्राहंततःऽप्रैषीद्बहुमानपुरःसरम् ॥ शंकुकर्णमहाकालघंटाकर्णमहोदर ॥८॥ःसोमनंदिन्नंदिषेणकालपिंगलकुक्कुट ॥ कुंडोदरमयूराक्षबाणगोकर्णतारक ॥ ९ ॥ तिलपर्णस्थूलकर्णद्रमिचंडप्रभामय ॥ सुकेशविंदतेच्छागकपर्दिन्पिंगलाक्षक ॥ १० ॥ वीरभद्रकिराताख्यचतुर्मुखनिकुंभक ॥ पंचाक्षभारभूताख्यत्र्यक्षक्षेमकलांगलिन् ॥११॥ विराधसुमुखाषाढभवंतोममसूनवः ॥ यथेमौस्कंदहेरंबौनैगमेयोयथात्वयम् ॥१२॥ यथाशाखविशाखौचयथेमौनंदिभृंगिणौ ॥ भवत्सुविद्यमानेषुमहाविक्रमशालिषु ॥ १३ ॥ काशीप्रवृत्तिंनोजानेदिवोदासनृपस्यच ॥ योगिन्यर्कविधीनांचतद्वौयातंभवत्स्वमू ॥ १४ ॥ शंकुकर्णमहाकालौकालस्यापिप्रकंपनौ ॥ ज्ञातुंवाराणसीवार्तामायातंचत्वरान्वितौ ॥ १५ ॥ कृतप्रतिज्ञौतौतूर्णंप्राप्यवाराणसींपुरीम् ॥ शंकुकर्णमहाकालौविस्मृत्यशांभवींगिरम् ॥ १६ ॥ यथैंद्रजालिकींदृष्ट्वामायामिहविचक्षणः ॥ क्षणेनमोहमायातिकाशींवीक्ष्यतथैवतौ ॥ १७ ॥ अहोमोहस्यमाहात्म्यमहोभाग्यविपर्ययः ॥ निर्वाणराशिंयत्काशींप्राप्ययांत्यन्यतोऽबुधाः ॥ १८ ॥ तत्यजेयैरियंकाशीमहाशीर्वादभूमिका ॥ तेषांकरतलान्मुक्तिःप्राप्तापिपरितोगता ॥ १९ ॥ यत्रसर्वावभृथतःस्नानमात्रंविशिष्यते ॥ अप्युष्णीकृतपानीयैस्तांकाशींकःपरित्यजेत् ॥ २० ॥

॥१५॥ विस्मृत्येति॥भगवद्वाक्यंविस्मृत्यतत्रैवतस्थतुरितिशेषः ॥ विस्मृतावितिपाठेविस्मृतवंतावित्यर्थः ॥१६॥ विस्मरणेदृष्टांतमाह॥ यथेति ॥ दृष्टांतगतमर्थंदार्ष्टांतिकेयोजयति॥काशीमिति॥ मोहंप्राप्तावितिशेषः॥यद्वा काशींवीक्ष्यशांभवींगिरंविस्मृत्यतथैवतौमोहमायातावित्यन्वयः॥ १७॥अहोमोहस्येत्यादीनांतावित्थंपरिनिश्चित्यतत्रैवसंस्थितिंप्राप्तावितिनवमश्लोकगतेनान्वयः ॥१८॥१९॥२०॥

दशसौवर्णिकंदशसुवर्णदानजन्यम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ विश्वेशाद्वायुदिग्भागइति ॥ विश्वानितदीशांश्चात्तीतिविश्वेशात यमः ॥ वायोर्दिग्यस्मात्
सवायुदिक्वरुणस्तयोर्भागेमध्येनैर्ऋत्यांदिशीत्यर्थः ॥ अथवा विश्वेशाद्विश्वनाथाद्यावायोर्दिक्तस्याभागेसमानसूत्रप्रदेशइत्यर्थः ॥ अथवा विश्वेशात्सकाशाद्वैप्रसिद्धेउदिग्भागे ॥ उशब्दस्याव्ययत्वम् ॥
नैर्ऋतादिग्भागइत्यर्थः ॥ यथाश्रुतव्याख्यानेपूर्वापरविरोधापत्तेः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ज्ञात्वेति ॥ अस्मत्कार्यमनिष्पाद्यक्षेत्रमाहात्म्यंज्ञात्वातत्रैवतौतस्थतुरितिज्ञात्वेत्यर्थः ॥ तज्ज्ञानेकारणमाह ॥

यत्रैकपुष्पदानेनाशिवलिंगस्यमूर्धनि ॥ दशसौवर्णिकंपुण्यंकस्तांकाशींपरित्यजेत् ॥ २१ ॥ यत्रदंडप्रणामेनअप्येकेनशिवाग्रतः ॥ तुच्छमैंद्रपदंप्राहु
स्तांकाशींकोविमुंचति ॥ २२ ॥ यत्रैकद्विजमात्रंतुभोजयित्वायथेच्छया ॥ वाजपेयाधिकंपुण्यंतांकाशींकोविमुंचति ॥ २३ ॥ एकांगांयत्रदत्त्वावैवि
धिवद्ब्राह्मणायवै ॥ लभेदयुतगोपुण्यंकस्तांकाशींत्यजेत्सुधीः ॥ २४ ॥ एकंलिंगंप्रतिष्ठाप्ययत्रसंस्थापितंभवेत् ॥ अपित्रैलोक्यमखिलंतांकाशींकः
समुज्झति ॥ २५ ॥ परिनिश्चित्यतावित्थंलिंगेसंस्थाप्यपुण्यदे ॥ तत्रैवसंस्थितिंप्राप्तौकाशींनाद्यापिमुंचतः ॥ २६ ॥ शंकुकर्णेश्वरंलिंगंशंकुकर्णग
णार्चितम् ॥ दृष्ट्वानजायतेजंतुर्जातुमातुर्महोदरे ॥ २७ ॥ विश्वेशाद्वायुदिग्भागेशंकुकर्णेश्वरंनरः ॥ संपूज्यनविशेदत्रघोरेसंसारसागरे ॥ २८ ॥
महाकालेश्वरंलिंगंमहाकालगणार्चितम् ॥ अर्चयित्वाचनत्वाचस्तुत्वाकालभयंकुतः ॥ २९ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शंकुकर्णेमहाकालेचिरंतनविलं
बिते ॥ ज्ञात्वासर्वज्ञनाथोथप्राहैषीदपरौगणौ ॥ ३० ॥ घंटाकर्णत्वमागच्छमहोदरमहामते ॥ काशींयातंयुवांतूर्णंज्ञातुंतत्रत्यचेष्टितम् ॥३१॥ इत्यगस्ते
गणौतौतुगत्वाकाशींमहापुरीम् ॥ व्यावृत्याद्यापिनोयातौक्वापितत्रैवसंस्थितौ ॥ ३२ ॥ घंटाकर्णेश्वरंलिंगंघंटाकर्णगणोत्तमः ॥ काश्यांसंस्थाप्यवि
धिवत्स्वयंतत्रैवनिर्वृतः ॥ ३३ ॥ कुंडंतत्रैवसंस्थाप्यलिंगस्नपनकर्मणे ॥ नाद्यापिसंत्यजेत्काशींध्यायँल्लिंगंतथैवहि ॥ ३४ ॥ महोदरोपितत्प्राच्यां
शिवध्यानपरायणः ॥ महोदरेश्वरंलिंगंध्यायेदद्यापिकुंभज ॥ ३५ ॥ महोदरेश्वरंदृष्ट्वावाराणस्यांद्विजोत्तम ॥ कदाचिदपिवैमातुःप्रविशेन्नोदरींदरीम् ॥
॥ ३६ ॥ घंटाकर्णह्रदेस्नात्वादृष्ट्वाव्यासेश्वरंविभुम् ॥ यत्रकुत्रविपन्नोपिवाराणस्यांमृतोभवेत्॥३७॥ घंटाकर्णेमहातीर्थेश्राद्धंकृत्वाविधानतः ॥ अपिदुर्ग
तिमापन्नानुद्धरेत्सप्तपूर्वजान् ॥ ३८ ॥ निमज्ज्याद्यापितत्कुंडेक्षणंयोवहितोभवेत् ॥ विश्वेश्वरमहापूजाघंटारावाञ्शृणोतिसः ॥३९॥ वदंतिपितरःकाश्यां
घंटाकर्णेमलेजले॥दातातिलोदकस्यापिवंशेनःकोपिजायते॥४०॥यद्वंश्यासुनयःकाश्यांघंटाकर्णमहाह्रदे॥कृतोदकक्रियाःप्राप्ताःपरांसिद्धिंघटोद्भव ॥४१॥

सर्वज्ञनाथइति ॥ प्राहैषीत्प्रेषयामास ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ निर्वृतःसुखितः सुस्थितइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ औदरीमुदरभवाम् ॥ दरींगुहाम् ॥३६॥ व्यासेश्वरमित्यत्रविश्वेश्वरमितिक्वचि
त्पाठः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अवहितोध्यानस्थः ॥ ३९ ॥ वदंतीति ॥ नोऽस्माकंवंशेतिलोदकस्यापिदाताकःकश्चिदपिकिंजायतेजनिष्यतीतिपितरोवदंतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ननुतथासतिकिंस्यात्तं

किमर्थंवातेवदंतीत्याकांक्षायामाह ॥ यद्वंश्याइति ॥ यस्यघंटाकर्णह्रदेतिलोदकदातुर्वंश्यायद्वंश्याः ॥ घंटाकर्णेमहाह्रदेकृताउदकक्रियायेभ्योवंशेभ्यस्तेतथामुनयःसंतःपरांसिद्धिंप्राप्ताःतथावयमपि
प्राप्स्यामइत्यभिप्रायेणवदंतीति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तुपुनःइयंकाशीमहामोहनभूरितिपुनर्नजानंतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ यावान्परिच्छदःपरिकरस्तावंतंप्रेषयिष्यामीत्यर्थः ॥ सर्वां
श्चेन्मोहयिष्यामिकिंप्रेषणेनतत्राह ॥ नोद्यमादिति ॥ ४६ ॥ एतद्विवृणोति ॥ नोद्यमादिति ॥ पुरुषकारस्यफलमाह ॥ प्रतिकूलइति ॥ प्रतिपक्षभूतोपिविधिर्दैवंतेषांविचक्षणानांसततोद्यमात्खिद्ये
तन्निर्बंधंदृष्ट्वासोऽनुकूलोभवेदित्यर्थः॥४७॥ प्रतिबंधेपिउद्यमाभावाभावेदृष्टांतमाह॥ शीतेति ॥ शीतोष्णाभानवोरश्मयोययोस्तौचंद्रसूर्यौस्वर्भानुनाराहुणाग्रस्तावप्यद्यारभ्यापिगतिंनत्यजतोनमुंचतः ॥

॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ घंटाकर्णेगणेयातेप्रयातेचमहोदरे ॥ विसिस्मायस्मरद्वेष्टामौलिमांदोलयन्मुहुः ॥४२॥ उवाचचमनस्येवहरःस्मित्वापुनःपुनः ॥
महामोहनविद्यासिकाशित्वांपर्यवैम्यहम् ॥ ४३ ॥ पुराविदःप्रशंसंतित्वांमहामोहहारिणीम् ॥ काशींत्वितिनजानंतिमहामोहनभूरियम् ॥ ४४ ॥ प्रेष
यिष्याम्यहंसर्वान्भवतीमोहयिष्यति ॥ इतिसम्यग्विजानामिकाशित्वांमोहनौषधिम् ॥ ४५ ॥ तथापिप्रेषयिष्यामियावान्मेस्तिपरिच्छदः ॥ नोद्यमाद्वि
रमंतीहज्ञानिनःसाध्यकर्माणि ॥ ४६ ॥ नोद्यमाद्विरतिःकार्याक्वापिकार्येविचक्षणैः ॥ प्रतिकूलेपिखिद्येतविधिस्तत्सततोद्यमात् ॥ ४७ ॥ शीतोष्णभानू
स्वर्भानुग्रस्तावपिनभोंगणे ॥ गतिंनत्यजतोद्यापिप्रक्रांतव्यक्तोद्यमौ ॥ ४८ ॥ एकत्रहंतिकार्याणिप्रातिकूल्याद्विधिर्मुहुः ॥ एकत्रकरणीयानिसेतस्यं
त्यत्रभृशोद्यमात् ॥ ४९ ॥ दैवंपूर्वकृतंकर्मकथ्यतेनेतरत्पुनः ॥ तन्निराकरणेयत्नःस्वयंकार्योविपश्चिता ॥ ५० ॥ भाजनोपास्थितंदैवाद्भोज्यंनास्यंस्वयं
विशेत् ॥ हस्तवक्रोद्यमात्तच्चप्रविशेदौदरींदरीम् ॥ ५१ ॥ इत्युद्यमंसमर्थ्येशोनिश्चितंदैवजित्वरम् ॥ पुनश्चप्रेषयांचक्रेगणान्पंचमहारयान् ॥ ५२ ॥
सोमनंदीनंदिषेणःकालपिंगलकुक्कुटाः ॥ तेद्यापिननिवर्तंतेकाश्यांजीवामृतायथा ॥५३॥ तेपिस्वनाम्नालिंगानिशंभुसंतुष्टिकाम्यया॥ प्रतिष्ठाप्यस्थिताः
काश्यांविश्वनिर्वाणजन्मनि ॥ ५४ ॥ सोमनंदीश्वरंदृष्ट्वालिंगंनंदवनेपरम् ॥ सोमलोकेपरानंदंप्राप्नुयाद्भक्तिमान्नरः ॥ ५५ ॥ तदुत्तरेविलोक्याथनंदिषे
णेश्वरंनरः ॥ आनंदसेनांसंप्राप्यजयेन्मृत्युमपिक्षणात् ॥ ५६ ॥ कालेश्वरंमहालिंगंगंगायाःपश्चिमोत्तरे ॥ प्रणम्यकालपाशेननोबध्येतकदाचन ॥
॥ ५७ ॥ पिंगलेश्वरमभ्यर्च्यकालेशात्किंचिदुत्तरे ॥ लभतेपिंगलज्ञानंयेनतन्मयतांव्रजेत् ॥ ५८ ॥

किमिति ॥ प्रक्रांतव्येगमनेकृतउद्यमोयाभ्यांतौ ॥ ४८ ॥ तर्हिकुत्रापिकार्यप्रतिबंधोनस्यादित्याशंक्यविभागमाह ॥ एकत्रेति ॥ मुहुःप्रातिकूल्यादित्यन्वयः ॥ अत्रजगति ॥ अंतइतिपाठे
अंतेंततोबहूद्यमानन्तरमित्यर्थः ॥ ४९ ॥ ननु ललाटेलिखितंयत्तुषष्ठीजागरवासरे ॥ नोहरिःशंकरोब्रह्मान्यथातत्कर्त्तुमर्हतीत्यादिदर्शनात्कथंदैवमन्यथयितव्यमित्याशंक्याह ॥ दैवमिति ॥ कर्मणाक
र्मनिर्हारसंभवात् ॥ निषेधवचनस्यत्वनुद्यमवत्पुरुषाविषयत्वादितिभावः ॥ ५० ॥ उद्यमंविनादैवमकिंचित्करमित्याह ॥ भाजनेति ॥ ५१ ॥ प्रयत्नसमर्थनमुपसंहरंस्तस्यफलमाह ॥ इत्युद्यम
मिति ॥ समर्थ्यसंसाध्य ॥ उद्यमंविशिनष्टि ॥ निश्चितंयुक्त्यादृढीकृतम् ॥ दैवजित्वरमदृष्टजयनशीलम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६॥५७॥ पिंगलज्ञानंपिंगलेश्वरस्वरूपज्ञानम् ॥५८॥

कुक्कुटांडस्येवाकृतिराकारोयस्यसकुक्कुटाण्डाकृतिस्तस्य ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ मायावीर्यमहत्सुमायावीर्याभ्यांमहत्तरेषु ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥
॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ स्नापयित्वेति ॥ यत्त्वग्राह्यंशिवनिर्माल्यंपत्रंपुष्पंफलंजलमित्यादिनिषेधवचनंतत्त्वज्ञानपूर्वकंकाश्यतिरिक्तस्थानविषयंविष्णुपादोदकासंसर्गविषयंवा ॥ शालग्राम

कुक्कुटेश्वरालिंगस्ययेत्रभक्तिंवितन्वते ॥ कुक्कुटांडाकृतेस्तस्यनतेगर्भमवाप्नुयुः ॥ ५९ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ सोमनंदिप्रभृतिषुमुनेपंचगणेष्वपि ॥
आनंदकाननंप्राप्यास्थितेषुस्थाणुरब्रवीत् ॥ ६० ॥ कार्यमस्माकमेवैतद्यदिसम्यग्विमृश्यते ॥ अनेनोपाधिनाप्येतेतत्रतिष्ठंतुमामकाः ॥ ६१ ॥ प्रमथे
षुप्रविष्टेषुमायावीर्यमहत्स्वपि ॥ अहमेवप्रविष्टोस्मिवाराणस्यांनसंशयः ॥ ६२ ॥ क्रमेणप्रेषयिष्यामियोस्तिमेस्वपरिच्छदः ॥ तत्रसर्वेषुयातेषुततो
यास्याम्यहंपुनः ॥ ६३ ॥ संप्रधार्येतिहृदयेदेवदेवेनशूलिना ॥ प्रैषिष्टप्रमथानांतुततोगणचतुष्टयम् ॥ ६४ ॥ कुंडोदरोमयूराख्योबाणोगोकर्णएवच ॥
मायाबलंसमाश्रित्यकाशींप्राविविशुर्गणाः ॥ ६५ ॥ कृत्वोपायशतंतैस्तुदिवोदासस्यसंभ्रमे ॥ यदैकोपिसमर्थोनतदातत्रैवसंस्थितम् ॥६६॥ अपराधशते
ष्वीशःकेनतुष्यतिकर्मणा ॥ संप्रधार्येतितेचक्रुर्लिंगाराधनमुत्तमम् ॥ ६७ ॥ एकस्मिञ्शांभवेलिंगेविधिनात्रसमर्चिते ॥ क्षमेत्त्र्यक्षोपराधानांशतंमोक्षं
चयच्छति ॥६८॥ नतुष्यतितथाशंभुर्यज्ञदानतपोव्रतैः ॥ यथातुष्येत्सकृल्लिंगेविधिनाभ्यर्चितेसति ॥ ६९ ॥ लिंगार्चनविधानज्ञोलिंगार्चनरतःसदा ॥
त्र्यक्षएवसविज्ञेयःसाक्षाद्द्व्यक्षोपिमानवः ॥ ७० ॥ नगोशतप्रदानेननस्वर्णशतदानतः ॥ तत्फलंलभ्यतेपुंभिर्यत्सकृल्लिंगपूजनात् ॥ ७१ ॥ अश्वमेधा
दिभिर्यागैर्नतत्फलमवाप्यते ॥ यत्फलंलभ्यतेमर्त्यैर्नित्यंलिंगप्रपूजनात् ॥ ७२ ॥ स्नापयित्वाविधानेनयोलिंगस्नपनोदकम् ॥ त्रिःपिबेत्त्रिविधंपापं
तस्येहाशुप्रणश्यति ॥ ७३ ॥ लिंगस्नपनवार्भिर्यःकुर्यान्मूर्ध्न्यभिषेचनम् ॥ गंगास्नानफलंतस्यजायतेत्रविपाप्मनः ॥ ७४ ॥ लिंगंसमर्चितंदृष्ट्वायःकुर्या
त्प्रणातिंसकृत् ॥ संदेहोजायतेतस्यपुनर्देहनिबंधने ॥ ७५ ॥ लिंगंयःस्थापयेद्भक्त्यासप्तजन्मकृतादघात् ॥ मुच्यतेनात्रसंदेहोविशुद्धःस्वर्गभाग्भवेत् ॥
॥ ७६ ॥ विचार्येतिगणैःकाश्यांस्वामिद्रोहोपशांतये ॥ प्रतिष्ठितानिलिंगानिमहापातकभिद्यपि ॥ ७७ ॥ कुंडोदरेश्वरंलिंगंदृष्ट्वालोलार्कसन्निधौ ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तःशिवलोकेमहीयते ॥७८॥ कुंडोदरेश्वराल्लिंगात्प्रतीच्यामसिरोधसि ॥ मयूरेश्वरमभ्यर्च्यनगर्भंप्रतिपद्यते ॥७९॥ मयूरेशप्रतीच्यांचलिं
गंबाणेश्वरंमहत् ॥ तस्यदर्शनमात्रेणसर्वैःपापैःप्रमुच्यते ॥ ८० ॥ गोकर्णेशंमहालिंगमंतर्गेहस्यपश्चिमे ॥ द्वारेसमर्च्यवैकाश्यांनविघ्नैरभिभूयते ॥ ८१ ॥

शिलातोयात्सर्वंयातिपवित्रतामित्युक्तेः ॥ शिवाऽभक्तविषयंवा ॥ शिवविष्ण्वोर्भेददर्शिमूढविषयंवेतिदिक् ॥ वस्तुतस्तुबाणलिंगादिव्यतिरिक्तविषयमेवतदितिपूर्वोक्तंनप्रस्मर्तव्यम् ॥ ७३ ॥
॥ ७४ ॥ देहएवनितरांबन्धनंदेहबन्धनंतस्मिन् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ महापातकानिभिंदन्तीतिमहापातकभिंदि ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ असिरोधसिअस्यानद्यास्तीरे ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥

पंचत्वसमयेमरणावसरे ॥ तर्हिंकिंकाश्यामेवनेत्याह ॥ क्वचिदपीति ॥ यत्रकुत्राप्यंतंमृत्युमृच्छतःप्राप्नुवतोज्ञानभ्रंशोनजायतइत्यर्थः ॥ ८२ ॥ गणेश्वरइत्यत्रमहेश्वरइतिक्वचित्पाठः ॥
॥ ८३ ॥ मोहकत्वमात्रेणमाययैकत्वाभिधानंनतुतत्कार्यकरत्वेन ॥ ८४ ॥ तदेवाह ॥ अपास्येति ॥ ८५ ॥ ननुस्वामिनंविहायातिष्ठंतःकुतस्तेनबिभ्युस्तत्राह ॥ मरणादिति ॥ ८६ ॥ कुत्रक्व ॥
केनेतिवापाठः ॥ ८७ ॥ निर्वाणंकैवल्यमेवरमणीसुंदरीनिर्वाणरमणी ॥ प्रकर्षेणांतेदेहत्यागावसरेभवतीतिप्रांत्यस्तारकोपदेशस्तदेवभूषणंयस्यसतथातम् ॥ यद्वा प्रांतेभवंप्रांत्यंमरणंतदेवभूषणंमंगलं

गोकर्णेश्वरभक्तस्यपंचत्वसमयेसति ॥ ज्ञानभ्रंशोनजायेतक्वचिदप्यंतमृच्छतः ॥८२॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ चिरयत्सुगणेष्वेषुचतुर्ष्वपिगणेश्वरः ॥
महिमानंमहत्त्वंतुतत्काश्याःपर्यवर्णयत् ॥ ८३ ॥ वैष्णव्यामाययाविश्वंभ्राम्येतात्रययाखिलम् ॥ ध्रुवंमूर्तिमतीसैषाकाशीविश्वैकमोहिनी ॥ ८४ ॥
अपास्यसोदरान्दारान्पुत्रंक्षेत्रंगृहंवसु ॥ अप्यंगीकृत्यनिधनंसर्वेकाशीमुपासते ॥ ८५॥ मरणादपिनोकाश्यांभयंयत्रमनागपि ॥ गणास्तत्रतुतिष्ठंतःकुतो
मत्तोपिबिभ्यति ॥ ८६ ॥ मरणंमंगलंयत्रविभूतिर्यत्रभूषणम् ॥ कौपीनंयत्रकौशेयंकाशीकुत्रोपमीयते ॥ ८७ ॥ निर्वाणरमणीयत्ररंकंवाऽरंकमेववा ॥
ब्राह्मणंवाश्वपाकंवावृणीतेप्रांत्यभूषणम् ॥ ८८ ॥ मृतानांयत्रजंतूनांनिर्वाणपदमृच्छताम् ॥ कोऽप्यंशेनापिनसमाअपिशक्रादयःसुराः ॥ ८९ ॥
यत्रकाश्यांमृतोजंतुर्ब्रह्मनारायणादिभिः ॥ प्रबद्धमूर्धांजलिभिर्नमस्येतातियत्नतः ॥ ९० ॥ यत्रकाश्यांशवत्वेपिजंतुर्नाशुचितांव्रजेत् ॥ अतस्तत्कर्णसं
स्पर्शंकरोम्यहमपिस्वयम् ॥ ९१ ॥ यस्तुकाशीतिकाशीतिद्विस्त्रिर्जपतिपुण्यवान् ॥ अपिसर्वपवित्रेभ्यःसपवित्रतरोमहान् ॥ ९२ ॥ येनकाशीहृदि
ध्यातायेनकाशीहसेविता ॥ तेनाहंहृदिसंध्यातस्तेनाहंसेवितःसदा ॥ ९३ ॥ काशींयःसेवतेजंतुर्निर्विकल्पेनचेतसा ॥ तमहंहृदयेनित्यंधारयामि
प्रयत्नतः ॥ ९४ ॥ स्वयंवस्तुमशक्तोपिवासयेत्तीर्थवासिनम् ॥ अप्येकमपिमूल्येनसवस्तुःफलभाग्ध्रुवम् ॥ ९५ ॥ काश्यांवसंतियेधीराआपंचत्वविनि
श्चयाः ॥ जीवन्मुक्तास्तुतेज्ञेयावंद्याःपूज्यास्तएवहि ॥ ९६ ॥ इत्थंविमृश्यबहुशःस्थाणुर्वाराणसीगुणान् ॥ गणानन्यान्समाहूयप्राहिणोत्प्रीतिपूर्वकम् ॥
॥९७॥ तारकत्वंसमागच्छगच्छातिस्वच्छमानस ॥ दिवोदासोवृषावासोयामधीष्टेवरांपुरीम् ॥९८॥ तिलपर्णस्थूलकर्णद्रुमिचंडप्रभामय ॥ सुकेशविंदते
छागकपर्दिन्पिंगलाक्षक ॥९९॥ वीरभद्रकिराताख्यचतुर्मुखनिकुंभक ॥ पंचाक्षभारभूताख्यत्र्यक्षक्षेमकलांगलिन् ॥ १०० ॥ विराधसुमुखाषाढेयांतुसर्वे
पृथक्पृथक्॥एतेगणामहाभागाःस्वामिभक्ताहृढव्रताः ॥१॥ कृत्वामायाबहुविधाबहुरूपाविचक्षणाः॥ अनिमेषेक्षणास्तस्थुःक्षोणीशच्छिद्रकांक्षिणः ॥२॥

यस्यतम्॥मरणंमंगलंयत्रेत्युक्तेः ॥ यत्रकाश्यांशवत्वेपिजंतुर्नाशुचितांव्रजेदित्युक्तत्वात् ॥ शावंनालोकयेदित्यादिमनुवचनंतुकाश्यतिरिक्तविषयंद्रष्टव्यम् ॥ ८८॥ ८९ ॥९०॥:शवत्वेपिअपिशब्दाज्जी
वत्वेपि ॥ अतएवतस्यजंतोर्मरणाव्यवहितसमयेतारकोपदेशार्थंकर्णसंस्पर्शंकरोमि ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ मूल्येनजीविकया ॥ वस्तुर्वासकर्तुर्यावत्फलंतावत्फलंभजतइत्यर्थः ॥ ९५ ॥
॥ ९६ ॥ ९७ ॥ वृषावासोधर्माश्रयः ॥ अधीष्टेअधिकंयथास्यात्तथाईष्टेशास्तीत्यर्थः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ निमेषरहितानीक्षणानियेषांतेऽनिमेषेक्षणाः ॥ अत्यंतंसावधाना

इत्यर्थः ॥ २ ॥ नपरिज्ञातंतस्यराज्ञश्छिद्रंयैस्तेऽपरिज्ञाततच्छिद्राः ॥ विद्रावितंदूरीकृतंयशोलक्षणंधनंयेषांतेविद्रावितयशोधनाः ॥ आःक्रोधे ॥ अहोखेदे ॥ ३ ॥ एकंमनुष्यमात्रमपियैःकश्चिदेको
मनुष्योवापिनवशीकृतम् ॥ तस्यनरेंद्रस्यवशीकरणंतुदूरतएवनिरस्तमित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्वामिकार्यासावधानानांकिमितिनरकप्राप्तिस्तत्राहुरकृतेति ॥ ७ ॥ भंगुरानाशशीलाः ॥ ८ ॥९॥

अपरिज्ञाततच्छिद्राविद्रावितयशोधनाः॥आःकिमेतदहोजातंनिनिंदुःस्वमितीहते ॥३॥ गणाऊचुः ॥ ॥धिगस्मान्स्वामिनानित्यंकृतसंभावनान्मुहुः ॥
मनुष्यमात्रमप्यत्रयैरेकंनवशीकृतम् ॥ ४ ॥ बहुमानेनदानेनसौहार्देनमहीयसा ॥ कृतप्रसादांह्यक्षेणधिङ्नस्तत्कार्यवंचकान् ॥५॥ कागतिर्नोभवित्री
हस्वामिकृत्यप्रमादिनाम् ॥ अंधंतमोमयेलोकेध्रुवंवासोभविष्यति ॥ ६ ॥ अकृतस्वामिकार्याणामहोजीवितधारिणाम्॥ अक्षतेंद्रियवृत्तीनांदुर्गतिश्चपदे
पदे ॥ ७ ॥ लब्धसंभावनानांचन्यकृतस्वामिकर्मणाम् ॥ भृत्यानांभूरिभाजांचभंगुराःस्युर्मनोरथाः ॥ ८ ॥ अनिष्पादितकार्यार्थायेमुखंप्रेक्षयंत्यहो ॥
अपत्रपाःपुरोभर्तुस्तैर्भूर्भारवतीत्वियम् ॥९॥ नाद्रीणांनसमुद्राणांनद्रुमाणांमहीयसाम् ॥ भूतधात्र्यास्तथाभारोयथास्वामिद्रुहांमहान् ॥ १० ॥ अहोपौरा
णिकीगाथास्मृतास्माभिरनिंदिता ॥ तदर्थमवलंब्येहस्थास्यामःकृतनिश्चयाः ॥ ११ ॥ अनाकलितपुण्यानांपरिक्षीणधनायुषाम् ॥ सर्वोपायविहीनानां
गतिर्वाराणसीपुरी ॥ १२ ॥ अपुण्यभारखिन्नानांपश्चात्तापमुपेयुषाम् ॥ विष्वगूर्ध्वगतीनांचगतिर्वाराणसीपुरी ॥ १३ ॥ स्वामिद्रुहःकृतघ्नाश्चयेचविश्रं
भघातकाः ॥ तेषांक्कापिगतिर्नास्तिमुक्त्वावाराणसींपुरीम् ॥ १४ ॥ इत्थंनिश्चित्यगाथार्थंप्रमथाअत्रतास्थिरे ॥ अविज्ञातस्वरूपाश्चदिवोदासेनभूभुजा ॥
॥ १५ ॥ नबुबोधसभूपालोनितरांबुद्धिमानपि ॥ विबुधान्विविधाकारैःस्थितानीशप्रभावतः ॥ १६ ॥ चित्रंनचित्रगुप्तोपिवेत्तिवाराणसीस्थितान् ॥
जंतूनकागणनान्येषांमर्त्यलोकनिवासिनाम् ॥ १७ ॥ अविच्छिन्नप्रभावाणामपरिच्छिन्नतेजसाम् ॥ कृतलिंगप्रतिष्ठानांनांतंप्राप्नोतिधर्मराट् ॥ १८ ॥
इतितेप्रमथाःसर्वेघटोद्भवमहामुने ॥ कृतलिंगार्चनाःकाशींनाद्याप्युज्झंतिशर्मदाम् ॥ १९ ॥ तारकेशंमहालिंगंतारकाख्योगणोत्तमः ॥ तारकज्ञानदंपुं
सांमुनेऽद्यापिसमर्चयेत् ॥ २० ॥ तारकेश्वरलिंगस्यकृत्वाभक्तिंसुनिश्चलाम् ॥ सुखेनतारकज्ञानंलभ्यतेतैर्नरोत्तमैः ॥२१॥ तिलपर्णेश्वरंलिंगंतिलपर्ण
प्रतिष्ठितम् ॥ तिलप्रमाणमप्यत्रदृष्ट्वापापंनसंभवेत् ॥ २२ ॥ स्थूलकर्णेश्वरंलिंगंपरिपूज्यनरोत्तमः ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिपुण्यमाप्नोतिचोत्तमम् ॥
॥ २३ ॥ द्दमिचंडेश्वरंलिंगंतथालिंगंप्रभामयम् ॥ आराध्यतत्प्रतीच्यांचनपापैरभिभूयते ॥ २४॥ प्रभामयेश्वरंलिंगंदृष्ट्वान्यत्रापिसंस्थितः ॥ प्रभामये
नयानेनशिवलोकेव्रजेत्सुधीः ॥ २५ ॥ सुकेशेश्वरमभ्यर्च्यहरिकेशवनेनरः ॥ षाट्कौशिकमयंदेहंधारयेन्नपुनःपुनः ॥ २६ ॥

महीयसांमहत्तराणाम् ॥ महीजुषामितिपाठेमहींसेवमानानांतदुत्पन्नानामित्यर्थः ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ विष्वक्सर्वतःऊर्ध्वंचगतिर्येषांतेविष्वगूर्ध्वगतयःतेषांविष्वगूर्ध्वगतीनांसर्वत्रोद्भ्रान्ताना
मित्यर्थः ॥ विष्वग्रुद्धगतीनामितिक्काचित्पाठः ॥१३॥१४॥१५॥१६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥२३॥२४॥२५॥ त्वङ्मांसरुधिरस्नाय्वस्थिमज्जाइतिषट्कोशास्तैर्निर्मितंषा

दृकौशिकम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांत्रिपञ्चाशत्तमोध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ कपर्दीशस्यलिंगस्यमाहात्म्याख्यानपूर्वकम् ॥ चतुष्पं
चाशकेध्यायेपैशाचाख्यानमुच्यते ॥ १ ॥ १ ॥ गणपोगणमुख्यः ॥ गणकइतिपाठेस्वार्थेकः ॥ २ ॥ ३ ॥ तज्जलस्पर्शमात्रेणवैमल्यंभवतीत्यत्रेतिहासमाह ॥ इतीति ॥ ४ ॥ ५ ॥ इदानीं
तस्यपाशुपतयोगावस्थानमाह ॥ एकदेति ॥ मार्गेमार्गशीर्षे ॥ ६ ॥ लिंगस्यदक्षिणेभागेइत्यादीनांसक्षणंसरस्तीरेउपविष्टःसन्राक्षसमद्राक्षीदितिषष्ठश्लोकगतेनान्वयः ॥ ७ ॥ न्यस्तमस्तकपांसु
रिति ॥ पुनःशिरसिभस्मधारणध्यानांगत्वायसम्यक्ध्यांसंध्यांजीवब्रह्मणोरैक्यानुसन्धानरूपताम् ॥ कथंभूताम् ॥ आध्यात्मिकीमात्मानंकार्यकारणसंघातमधिकृत्यजाताम् ॥ माध्याह्निकीमितिपा
ठेस्पष्टएवार्थः ॥ पञ्चाक्षरींविद्यांनमःशिवायेतिमन्त्रात्मिकाम् ॥ पंचात्मिकीमितिपाठेईशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातात्मिकामित्यर्थः ॥ ८ ॥ संहारमार्गेणवामावर्तेन ॥ तदुक्तम् ॥ अपसव्यं

विंदतीशंनरोभ्यर्च्यभीमचंडीसमीपतः ॥ त्यक्त्वाप्रचंडमप्येनोमोक्षंविंदतिशाश्वतम् ॥ २७ ॥ छागलेशंमहालिंगंपित्रीश्वरसमीपगम् ॥ विलोक्यपशुव
त्कोपिनपापंप्राकृतंस्पृशेत् ॥ २८ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेउत्तरार्द्धेवाराणसीवर्णनगणप्रेषणंनामात्रिपं
चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कुंभसंभववक्ष्यामिशृणोत्ववहितोभवान् ॥ कपर्दीशस्यलिंगस्यमहामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ १ ॥
कपर्दीनामगणपःशंभोरत्यंतवल्लभः ॥ पित्रीशादुत्तरेभागेलिंगंसंस्थाप्यशांभवम् ॥२॥ कुंडंचखानतस्याग्रेविमलोदकसंज्ञकम् ॥ यस्यतोयस्यसंस्पर्शा
द्विमलोजायतेनरः ॥ ३ ॥ इतिहासंप्रवक्ष्यामितत्रत्रेतायुगेपुरा ॥ यथावृत्तंकुंभयोनेश्रवणात्पातकापहम् ॥ ४ ॥ एकःपाशुपतश्रेष्ठोवाल्मीकिरितिसं
ज्ञितः ॥ तपश्चचारसमुनिःकपर्दीशंसमर्चयन् ॥ ५ ॥एकदासहिहेमंतेमार्गेमासितपोधनः ॥ स्नात्वातत्रमहातीर्थेमध्याह्नेविमलोदके ॥ ६ ॥ चकारभ
स्मनास्नानमापादतलमस्तकम् ॥ लिंगस्यदक्षिणेभागेकृतमाध्याह्निकक्रियः ॥ ७ ॥ न्यस्तमस्तकपांसुश्चसंध्यामाध्यात्मिकींस्मरन् ॥ जपन्पंचाक्षरीं
विद्यांध्यायन्देवंकपर्दिनम् ॥ ८ ॥ कृत्वासंहारमार्गेणसप्रमाणंप्रदक्षिणम् ॥ हुडुंकृत्यहुडुंकृत्यहुडुंकृत्यत्रिरुच्चकैः ॥ ९ ॥

यतीनांतुसव्यंतुब्रह्मचारिणाम् ॥ सव्यासव्यंगृहस्थस्यशंभोर्नित्यंप्रदक्षिणमिति ॥ पाशुपतविशेषस्यनिर्वाणदीक्षयादीक्षितत्वाद्यतिसमानधर्मत्वंद्रष्टव्यम् ॥ यत्त्विदानींविश्वेश्वरादौसृष्टिक्रमेणयतिभिः
प्रदक्षिणंक्रियतेतत्तुविष्णुसन्निधानात् ॥ तदप्युक्तम् ॥ सोमसूत्रद्वयंयत्रयत्रवाविष्णुमंदिरम् ॥ अपसव्यंनकुर्वीतकुर्यादेवप्रदक्षिणमिति ॥ स्वयंभुलिंगत्वाद्वा ॥ यत्तु वृषंचंडंवृषंचैवसोमसूत्रंपुनर्वृषम् ॥
चंडंचसोमसूत्रंचपुनश्चंडंपुनर्वृषमित्युक्तम् ॥ तत्तु शनिप्रदोषप्रकरणेपठितत्वात्तद्दिनेसर्वलिंगेषुतथैवविधेयम् ॥ अन्नयःकश्चित्तुशनिवारसंबंधीप्रदोषः ॥ अतएवाष्टम्यांवृषंचंडमित्युक्तप्रकारेणविश्वेश्वरे
व्यासेनप्रदक्षिणाकृताइतिसनत्कुमारसंहितायांदृश्यते ॥ सोमसूत्रप्रमाणंचान्यत्रोक्तम् ॥ तथाहि ॥ प्रासादविस्तारसमानसूत्रंसोमस्यसूत्रंदिशिसोमसूत्रम् ॥ सूत्राद्बहिर्लंघनतोनदोषःसदोषमभ्यं
तरलंघनेत्विति ॥ सप्रमाणंशास्त्रीयप्रमाणसहितंयथास्यात् ॥ पाठांतरंस्पष्टम् ॥ एवंप्रसंगागतमुक्त्वापुनःपाशुपतयोगमेवानुक्रामति ॥ हुडुंकृत्येति ॥ हुडुंकारंविधाय ॥ हुडुकृत्येतिक्वचित् ॥ उच्चैर्य

थास्यात्तथाओंहुडुंहुडुंहुडुमितिप्रणवपुरःसरंवारत्रयमुच्चायत्यथः ॥ ९ ॥ षड्जादीत्यादिपदेननिषादादयोगृह्यंते ॥ हस्तकान्वितंकरचालनयुक्तम् ॥ १० ॥ अंगानांहारैर्विहारैर्विक्षेपैर्मनोहर्तुंशीलं
यस्यतन्मनोहारि ॥ चारीनृत्यचरणशीलः ॥ पाशुपतविशेषणंमंडलसंयुतंमंडलाकारेणसंबद्धम् ॥ अंगहारैर्मनोहारिमंडलसंबद्धंचयथास्यात्तथागीतंविधायसरस्तीरउपविष्टइत्यर्थः ॥ तथाचोक्तं
पाशुपतयोगविधौश्रीमहादेवेन ॥ भस्मनात्रिषवणंस्नायीत भस्मनिशयीत अनुस्नानंनिर्माल्यलिंगधारी आयतनवासी सहितगीतनृत्यहुडुंकारनमस्कारजप्योपहारेणोपतिष्ठेतमहादेवस्यदक्षिणामूर्ति
।मिति ॥ व्याख्यातंचैतत्सूत्रजातंपंचाध्याय्याम् ॥ नेहोच्यतेग्रंथगौरवभयादिति ॥ ११ ॥ कथंभूतंराक्षसंघोरम् ॥ तत्रहेतुमाह ॥ अतीवविकृताकृतिमिति ॥ विकृताकारत्वमाह शुष्के
तिदशभिः ॥ शुष्कौशंखौ ललाटप्रांतौकपोलौतदधोभागौचयस्मिंस्तदास्यंमुखंयस्यतम् ॥ निमग्नेऽधःप्रविष्टेआपिंगेईषत्पीतवर्णेलोचनेयस्यतम् ॥ १२ ॥ रुक्षाणिशुष्काणिस्फुटितानिविदीर्णानिके
शानामग्राण्यग्रभागायस्यतम् ॥ महतीस्थूलालंबायमानादीर्घाशिरोधराग्रीवायस्यतम् ॥ अतीवचिपिटंनिम्नंघ्राणंनासायस्यतम् ॥ शुष्कौओष्ठौयस्यतम् ॥ दंतुरान्अतिदंतुरस्तंमहादंतुरमित्यर्थः ॥
॥ १३ ॥ महतीदीर्घाविशालाविस्तृतामौलिर्मस्तकंयस्यतम् ॥ प्रकर्षेणऊर्ध्वीभूताउद्गताःशिरोरुहाःकेशायस्यतम् ॥ प्रलंबकर्णपालीकंलंबायमानश्रोत्रोपरिभागम् ॥ पिंगलानिपिंगलवर्णानियानिश्म

प्रणवंपुरतःकृत्वाषड्जादिस्वरभेदतः ॥ गीतंविधायसानंदंसनृत्यंहस्तकान्वितम् ॥ १० ॥ अंगहारैर्मनोहारिचारीमंडलसंयुतम् ॥ क्षणंतत्रसरस्तीरे
उपविष्टोमहातपाः ॥ ११ ॥ अद्राक्षीद्राक्षसंघोरमतीवविकृताकृतिम् ॥ शुष्कशंखकपोलास्यंनिमग्नापिंगलोचनम् ॥१२॥ रूक्षस्फुटितकेशाग्रंमहालंब
शिरोधरम् ॥ अतीवचिपिट घ्राणंशुष्कौष्ठमतिदंतुरम् ॥ १३ ॥ महाविशालमौलिंचप्रोर्ध्वीभूतशिरोरुहम् ॥ प्रलंबकर्णपालीकंपिंगलश्मश्रुभीषणम् ॥
॥ १४ ॥ प्रलंबितललज्जिह्वमत्युत्कटकृकाटिकम् ॥ स्थूलास्थिजत्रुसंस्थानंदीर्घस्कंधद्वयोत्कटम् ॥ १५ ॥ निमग्नकक्षाकुहरंशुष्कह्रस्वभुजद्वयम् ॥
विरलांगुलिहस्ताग्रंनतपीननखावलिम् ॥ १६ ॥ विशुष्कपांसुलोत्क्रोडंपृष्ठलग्नोदरत्वचम् ॥ कटीतटेनविकटंनिर्मांसत्रिकबंधनम् ॥ १७ ॥ प्रलंब
स्फिग्युगयुतंशुष्कमुष्काल्पमेहनम् ॥ दीर्घनिर्मांसलोरूकंस्थूलजान्वस्थिपंजरम् ॥ १८ ॥ अस्थिचर्मावशेषंचशिराजालितविग्रहम् ॥ शिरालंदी
र्घजंघंचस्थूलगुल्फास्थिभीषणम् ॥ १९ ॥

श्रूणितैर्भीषणम् ॥ १४ ॥ प्रलंबितादीर्घाललंतीचलंतीजिह्वायस्यतम् ॥ अत्युत्कटाऽतिविकृताकृकाटिकावटुर्घंटिकायाबहिर्भागोयस्यतम् ॥ स्थूलेअस्थिनीययोस्तथाभूतेजत्रुसंस्थानेकंठाधोभागौ
यस्यतम् ॥ दीर्घंयत्स्कंधद्वयंतेनोत्कटमुन्नतम् ॥ १५ ॥ निमग्नेकक्षाकुहरेबाहुमूलविवरेयस्यतम् ॥ विमग्नेतिक्कचित् ॥ शुष्कंरुक्षंह्रस्वंखर्वंभुजद्वयंयस्यतम् ॥ विरलाःपरस्परासंलग्नाअंगुलयोययो
स्तेहस्ताग्रेयस्यतम् ॥ नताऽधोमुखापीनास्थूलाचनखावलिर्नखपंक्तिर्यस्यतम् ॥ १६ ॥ विशेषेणशुष्कोरुक्षःपांसुलोधूलिधूसरउत्उन्नद्धःक्रोडोयस्यतम् ॥ पृष्ठेलग्नाउदरसंबंधिनीत्वग्यस्यतम् ॥
कटीतटेनश्रोण्युपरिभागेनविकटंभयानकम् ॥ निर्मांसंमांसरहितंत्रिकरूपंबंधनंगुल्फजानुकूर्परलक्षणंयस्यतम् ॥ यद्वा त्रिकबंधनंतिहडाइतिलोकेप्रसिद्धंतन्निर्मांसंयस्यतम् ॥ १७ ॥ प्रलंबंलंबाय
मानंयत्स्फिग्युगंकटियुगंतेनान्वितम् ॥ शुष्कोरुक्षोमुष्कोंडकोशोयस्य अल्पंमेहनंशिश्नोयस्यसचसचतम् ॥ अनेनविवस्त्रत्वंसूचितम् ॥ दीर्घौनिर्मांसलौमांसरहितौचऊरूसक्थिनीयस्यतम् ॥
स्वार्थेकः ॥ स्थूलेजानुनीयस्य ॥ अस्थ्नांपंजरमिवास्थिपंजरः ॥ पाठांतरेऽस्थिभिरेवबध्यतइत्यास्थिबंधनःसचसचतम् ॥ १८ ॥ अस्थिचर्मणोरवशेषोयस्यतम् ॥ शिराजालितविग्र

हंनाडीसमूहयुक्तदेहम् ॥ शिरालंशिराभिरलंपर्याप्तंव्याप्तमित्यर्थः ॥ यद्वा शिरालंयथास्यात्तथादीर्घेजंघेयस्यतम् ॥ स्थूलानियानिगुल्फास्थीनिघुटिककीकसानितैर्भीषणम् ॥ १९ ॥ अतिविस्तृतौपादौचरणौयस्यतम् ॥ दीर्घावक्राअंगुलयोयस्यतम् ॥ अस्थिचर्मणोरवशेषेणकृत्वाशिराभिस्ताडितःप्रहारितइवविग्रहोयस्यतम् ॥ २० ॥ विकटंकुत्सितम् ॥ भीषंणाकारभयजनकाकारम् ॥ विटंकमितिक्वचित् ॥ तत्रापिसएवार्थः ॥ क्षुत्क्षामंबुभुक्षयाकृशम् ॥ अतिलोमशंनिबिडलोमवंतम् ॥ दावदग्धद्रुमाकारंवनाग्निभस्मीकृतवृक्षसदृशम् ॥ अतिचञ्चलेलोचने

अतिविस्तृतपादंचदीर्घवक्रकृशांगुलिम् ॥ अस्थिचर्मावशेषेणशिराताडितविग्रहम् ॥ २० ॥ विकटंभीषणाकारंक्षुत्क्षाममतिलोमशम् ॥ दावदग्धद्रुमाकारमतिचंचललोचनम् ॥ २१ ॥ मूर्तंभयानकमिवसर्वप्राणिभयप्रदम् ॥ हृदयाकंपनंदृष्ट्वातंप्रेतंवृद्धतापसः ॥ अतिदीनाननंकस्त्वमितिधैर्येणपृष्टवान् ॥ २२ ॥ कुतस्त्वमिहसंप्राप्तःकस्मात्तेगतिरीदृशी ॥ अनुक्रोशधियारक्षःपृच्छामिवदनिर्भयम् ॥ २३ ॥ अस्माकंतापसानांचनभयंत्वद्विधान्मनाक् ॥ शिवनामसहस्राणांविभूतिकृतवर्मणाम् ॥ २४ ॥ तापसोदीरितमितितद्रक्षःप्रीतिपूर्वकम् ॥ निशम्यप्रांजलिःप्राहतंकृपालुंतपोधनम् ॥ २५ ॥ ॥ राक्षसउवाच ॥ अनुक्रोशोस्तियदितेभगवंस्तापसोत्तम ॥ स्ववृत्तांतंतदावच्मिश्रृणुष्वावहितःक्षणम् ॥ २६ ॥ प्रतिष्ठानाभिधानोस्तिदेशोगोदावरीतटे ॥ तीर्थप्रतिग्रहरुचिस्तत्रासंब्राह्मणस्त्वहम् ॥ २७ ॥ तेनकर्मविपाकेनप्राप्तोस्मिगतिमीदृशीम् ॥ मरुस्थलेमहाघोरेतरुतोयविवर्जिते ॥ २८ ॥ गतोबहुतरःकालस्तत्रमेवसतोमुने ॥ क्षुधितस्यतृषार्तस्यशीततापसहस्यच ॥ २९ ॥ वर्षत्यपिमहामेघेधारासारैर्दिवानिशम् ॥ प्रावृट्कालेऽनिलेवातिकिंचित्प्रावरणंनमे ॥ ३० ॥ पर्वण्यदत्तदानायेकृततीर्थप्रतिग्रहाः ॥ तइमांयोनिमृच्छंतिमहादुःखनिबंधनीम् ॥ ३१ ॥ गतेबहुतिथेकालेमरुभूमौमुनेमया ॥ दृष्टोब्राह्मणदायादएकदाकश्चिदागतः ॥ ३२ ॥ सूर्योदयमनुप्राप्यसंध्याविधिविवर्जितः ॥ कृत्वामूत्रपुरीषेतुशौचाचमनवर्जितः ॥ ३३ ॥ मुक्तकच्छमशौचंचसंध्याकर्मविवर्जितम् ॥ तंदृष्ट्वातच्छरीरेहंसंक्रांतोभोगलिप्सया ॥ ३४ ॥ सद्विजोमंदभाग्यान्मेकेनचिद्वणिजासह ॥ अर्थलोभेनसंप्राप्तःपुरींपुण्यामिमांमुने ॥३५॥ अंतःपुरिप्रविष्टोभूत्सद्विजोमुनिसत्तम ॥ तच्छरीराद्बहिर्भूतस्त्वहंपापैःसमंक्षणात् ॥३६॥ प्रवेशोनास्तिचास्माकंप्रेतानांतपसांनिधे ॥ महतांपातकानांचवाराणस्यांशिवाज्ञया ॥३७॥ अद्यापितानिपापानितद्बहिर्निर्गमेच्छया॥बहिरेवहितिष्ठंतिसीम्निप्रमथसाध्वसात् ॥३८॥

यस्यतम् ॥ २१ ॥ किंबहुना मूर्तंमूर्तिमद्भयानकम्भयमिव ॥ अतएवप्राणिमात्रस्यभयप्रदम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ गोदावरीतीरइतिप्रयागव्यावृत्त्यर्थमुक्तम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ वातिसाति ॥ प्रावरणमाच्छादनम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२॥३३॥ संक्रांतःप्रविष्टः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पुर्यामित्यन्तःपुरीमध्यइत्यर्थः ॥३६॥३७॥ अद्यापीति ॥ सीम्निसीमानि ॥ सीमा

प्रमथेतिपाठेअदन्तोपिसीमाशब्दोद्रष्टव्यः ॥ अत्रेदन्तात्पर्यम्॥तच्छरीरप्रवेशमात्राशयाकेवलंतस्यबहिर्गमनेच्छयासीम्निपापानितिष्ठंतिनतुप्रवेशोस्तिवाराणस्यांप्रविष्टस्यपुनस्तेषांप्रवेशासंभवात् ॥ यद्वा
यस्तुजितेंद्रियोभूत्वायथाविधिकाश्यामायातितस्यैवसर्वाणिपापानिनश्यंति ॥ तदुक्तम् ॥ यस्यहस्तौचपादौचमनश्चापिसुसंयतम्॥विद्यातपश्चकीर्तिश्चसतीर्थफलमश्नुतइति ॥ अयंचस्वतएवपापीअविधि
नाप्रथमंवर्त्मनिपापमाचरन्नेवार्थलोभेनागतः ॥ यद्वा बिभीषिकेयंकाश्यांप्रविष्टैर्बहिर्नगंतव्यामिति ॥ वाराणस्यांप्रविष्टोबहिर्नगच्छेदित्यादिविधेरर्थवादोयंसोऽरोदीदित्यादिवदिति ॥ अतएवएतदपिश्लो

अद्यश्वोवापरश्वोवासबाहिर्निर्गमिष्यति ॥ इत्याशयास्थिताःस्मोवैयावदद्यतपोधन ॥ ३९ ॥ नाद्यापिसबहिर्गच्छेन्नाद्याप्याशाप्रयातिनः ॥ इत्यास्महे
निराधाराआशापाशनियंत्रिताः ॥ ४० ॥ चित्रमद्यतनंवच्मितपस्विंस्तन्निशामय ॥ अतीवभाविकल्याणमितिमन्येऽधुनैवहि ॥ ४१ ॥ आप्रयागंप्र
तिदिनंप्रयामःक्षुधितावयम् ॥ आहारकाम्ययाक्कापिपरंनोकिंचिदाप्नुमः ॥ ४२ ॥ संतिसर्वत्रफलिनःपादपाःप्रतिकाननम् ॥ जलाशयाश्चस्वच्छापाः
संतिभूम्यांपदेपदे ॥ ४३ ॥ अन्यान्यपिचभक्ष्याणिसर्वेषांसुलभान्यहो ॥ पानान्यपिविचित्राणिसंतिभूयांसिसर्वतः ॥ ४४ ॥ परंनोदृग्गतान्येवदूरे
दूरेव्रजंत्यहो ॥ दैवादद्यैकमायांतंदृष्ट्वाकार्पटिकंमुने ॥४५॥ तस्यांतिकमहंप्राप्तःक्षुधयापरिपीडितः ॥ प्रसह्यभक्षयाम्येनामितिमत्वात्वरान्वितः ॥ ४६ ॥
यावत्तंतुजिघृक्षामितावत्तद्वदनांबुजात् ॥ शिवनामपवित्रावाङ्निरगाद्विघ्नहारिणी ॥ ४७ ॥ शिवनामस्मरणतोमदीयमपिपातकम् ॥ मंदीभूतंततस्तेन
प्रवेशंलब्धवानहम् ॥ ४८ ॥ सीमस्थैःप्रमथैर्नाहंसद्योदृग्गोचरीकृतः ॥ शिवनामश्रुतौयेषांतान्नपश्येद्यमोपियत् ॥ ४९ ॥ अंतर्गेहस्यसीमानंप्राप्तस्ते
नसहाधुना ॥ सतुकार्पटिकोमध्यंप्रविष्टोहमिहास्थितः ॥ ५० ॥ आत्मानंबहुमन्येहंत्वांविलोक्याधुनामुने ॥ मामुद्धरकृपालोत्वंयोनेरस्मात्सुदारुणात्
॥ ५१ ॥ इतिप्रेतवचःश्रुत्वासकृपालुस्तपोधनः ॥ मनसाचिंतयामासधिङ्निजार्थोद्यमान्नरान् ॥ ५२ ॥ स्वोदरंभरयःसर्वेपशुपक्षिमृगादयः ॥
सएवधन्यःसंसारेयःपरार्थोद्यतःसदा ॥५३॥ तपसाद्यनिजेनाहंप्रेतमेतमघातुरम् ॥ मामेवशरणंप्राप्तमुद्धरिष्याम्यसंशयम् ॥ ५४ ॥ विमृश्येतिसवैचित्ते
पिशाचंप्राहसत्तमः ॥ विमलोदेसरस्यस्मिन्स्नाहिरेपापनुत्तये ॥ ५५ ॥

कद्वयंकालभैरवोक्तंस्वल्पनारदीयस्थम् ॥ सीमायांतिष्ठतेदेवब्रह्महत्यासुदारुणा ॥ वस्तुमिच्छाम्यहंक्षेत्रेतवचक्रगदाधर॥सत्वांयाचेजगन्नाथदेहिक्षेत्रंसदैवमे ॥ ममनिर्गमनेहत्यापुनरेवप्रवर्त्ततेइत्यनयैवादि
शानेयमितिसर्वमनवद्यम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तर्हित्वंकथमत्रकाश्यांप्रविष्टोसीत्यतआह ॥ चित्रमिति ॥४१॥४२॥४३॥ दृग्गतानिसंतीत्यन्वयः ॥ पानानिप्रपानकादीनि ॥ पाकान्यपीति
क्वाचित्पाठः ॥ तत्रपक्वानीत्येव ॥४४॥४५॥४६॥ ४७॥ ४८ ॥ नेत्रविषयाकरणेकैमुतिकंहेतुमाह ॥ शिवोति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सत्तमःसतांमध्येश्रेष्ठः ॥ तापस

इतिकंचित् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ यतोरक्षेयुः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ःविभूतिधारणमेवपाशुपतास्त्रम् ॥ ६२ ॥ दूरगमनमात्रेदृष्टांतः ॥ अस्थीति ॥ अस्थिध्वजांकितं
शवकंकालाद्युपलक्षितम् ॥ ६३ ॥ शिवमंत्रैर्नमःशिवायेत्यादिभिः ॥ ६४ ॥ भालेवक्षसिदोर्मूलेशिरस्यपिबोद्धव्यम् ॥ शिरोललाटवक्षःस्कन्धेष्वितिश्रुतेः ॥ ६५ ॥ अग्निहोत्रादिदग्धस्यकरी

पिशाचतेपिशाचत्वंतीर्थस्यास्यप्रभावतः ॥ कपर्दीशेक्षणादद्यक्षणात्क्षीणंविनंक्ष्यति ॥ ५६ ॥ श्रुत्वेतिसमुनेर्वाक्यंप्रेतःप्राहप्रणम्यतम् ॥ प्रीतात्माप्री
तमनसंप्रबद्धकरसंपुटः ॥५७॥ पानीयंपातुमपिनोलभेयंमुनिसत्तम ॥ स्नानस्यकाकथानाथरक्षेयुर्जलदेवताः ॥५८॥ पानस्याप्यत्रकावार्ताजलस्पर्शो
पिदुर्लभः ॥ इतिप्रेतोक्तमाकर्ण्यसभृशंप्रीतिमानभूत् ॥ ५९ ॥ उवाचचतपस्वीतंजगदुद्धरणक्षमः ॥ गृहाणेमांविभूतिंत्वंललाटफलकेकुरु ॥ ६० ॥
अस्माद्विभूतिमाहात्म्यात्प्रेतकोपिनकुत्रचित् ॥ बाधांकरोतिकस्यापिमहापातकिनोप्यहो ॥ ६१ ॥ भालंविभूतिधवलंविलोक्ययमकिंकराः ॥ पापिनो
पिपलायंतेभीताःपाशुपतास्त्रतः ॥ ६२ ॥ अस्थिध्वजांकितंदृष्ट्वायथापांथाजलाशयम् ॥ दूरयंतितथाभस्मभालांकंयमकिंकराः ॥ ६३ ॥ कृतभूति
तनुत्राणंशिवमंत्रैर्नरोत्तमम् ॥ नोपसर्पंतिनियतमपिहिंस्राःसमंततः ॥ ६४ ॥ भक्त्याबिभर्तियोभस्मशिवमंत्रपवित्रितम् ॥ भालेवक्षसिदोर्मूलेनतंहिंसंति
हिंसकाः ॥ ६५ ॥ सर्वेभ्योदुष्टसत्त्वेभ्योयतोरक्षेदहर्निशम् ॥ रक्षत्येषाततःप्रोक्ताविभूतिर्भूतिकृद्यतः ॥ ६६ ॥ भासनाद्भर्त्सनाद्भस्मपांसुःपांसुत्वदा
यतः ॥ पापानांक्षारणात्क्षारोबुधैरेवंनिरुच्यते ॥ ६७ ॥ गृहीत्वाधारमध्यात्सभस्मप्रेतकरेऽर्पयत् ॥ सोप्यादरात्समादायभालदेशेन्यवेशयत् ॥ ६८ ॥
विभूतिधारिणंवीक्ष्यपिशाचंजलदेवताः ॥ जलावगाहनपरंवारयांचक्रिरेनतम् ॥ ६९ ॥ स्नात्वापीत्वासनिर्गच्छेद्यावत्तस्माज्जलाशयात् ॥ तावत्पै
शाच्यमगमाद्दिव्यदेहमवापच ॥ ७० ॥ दिव्यमालांबरधरोदिव्यगंधानुलेपनः ॥ दिव्ययानंसमारुह्यवत्मप्राप्तोथपावनम् ॥ ७१ ॥ गच्छतातेनगगने
सतपस्वीनमस्कृतः ॥ प्रोच्चैःप्रोवाचभगवन्मोचितोस्मित्वयानघ ॥ ७२ ॥ तस्मात्कदर्ययोनित्वादतीवपरिनिंदितात् ॥ अस्यतीर्थस्यमाहात्म्याद्दिव्यंदे
हमवाप्तवान् ॥७३॥ पिशाचमोचनंतीर्थमद्यारभ्यसमाख्यया ॥ अन्येषामपिपैशाच्यमिदंस्नानाद्धरिष्यति ॥७४॥ अस्मिंस्तीर्थेमहापुण्येयेस्नास्यंती
हमानवाः ॥ पिंडांश्चनिर्वपिष्यंतिसंध्यातर्पणपूर्वकम् ॥ ७५ ॥ दैवात्पैशाच्यमापन्नास्तेषांपितृपितामहाः ॥ तेपिपैशाच्यमुत्सृज्ययास्यंतिपरमांग
तिम् ॥ ७६ ॥ अद्यशुक्लचतुर्दश्यांमार्गेमासितपोनिधे ॥ अत्रस्नानादिकंकार्यंपैशाच्यपरिमोचनम् ॥ ७७ ॥ इमांसांवत्सरींयात्रांयेकरिष्यंतिमानवाः ॥
तीर्थप्रतिग्रहात्पापान्निःसारिष्यंतितेनराः ॥ ७८ ॥

षादेर्नामपंचकंनिर्वक्ति सर्वेभ्यइतिद्वयेन ॥ ६६ ॥ भासनाज्जगत्प्रकाशनात् ॥ भर्त्सनादविघातत्कार्ययोस्तिरस्करणात् ॥ पांसुत्वदायतःपांसुत्वंपापत्वंद्यातिखण्डयति निपातनात्साधुत्वम् ॥
॥ ६७ ॥ गृहीत्वेत्यस्यपूर्वमितिशब्दोज्ञातव्यः ॥ इतिएवंनिर्वचनंकृत्वा ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

नरोंनराः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ बालग्रहाभिभूतानांबालग्रहाःपूतनाद्यास्तदभिभूतास्तदाक्रांतास्तेषांबालानाम् ॥८६॥८७॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशी
खण्डटीकायांचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ अध्यायेपंचपंचाशेमहिमानन्दकाननः ॥ पिंगलाद्यैर्गणेशैश्चलिंगाराधनमुच्यते ॥ १ ॥ १ ॥ उदग्गुत्तरस्याम् ॥ २ ॥ ३ ॥

पिशाचमोचनेस्नात्वाकपर्दीशंसमर्च्यच ॥ कृत्वातत्रान्नदानंचनरोन्यत्रापिनिर्भयाः ॥ ७९ ॥ मार्गशुक्लचतुर्दश्यांकपर्दीश्वरसंनिधौ ॥ स्नात्वान्यत्रापि
मरणान्नपैशाच्यमवाप्नुयुः ॥ ८० ॥ इत्युक्त्वादिव्यपुरुषोभूयोभूयोनमस्यतम् ॥ तपोधनंमहाभागोदिव्यांगतिमवाप्तवान् ॥८१॥ तपोधनोपितद्दृष्ट्वामहा
श्चर्यंघटोद्भव ॥ कपर्दीश्वरमाराध्यकालान्निर्वाणमाप्तवान् ॥ ८२ ॥ पिशाचमोचनंतीर्थंतदारभ्यमहामुने ॥ वाराणस्यांपराख्यातिमगमत्सर्वपापहृत् ॥
॥ ८३ ॥ पैशाचमोचनेतीर्थेसंभोज्यशिवयोगिनम् ॥ कोटिभोज्यफलंसम्यगेकैकपरिसंख्यया ॥ ८४ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंनरोनियतमानसः ॥
भूतैःप्रेतैःपिशाचैश्चकदाचिन्नाभिभूयते ॥ ८५ ॥ बालग्रहाभिभूतानांबालानांशांतिकारकम् ॥ पठनीयंप्रयत्नेनमहाख्यानमिदंपरम् ॥ ८६ ॥ इदमा
ख्यानमाकर्ण्यगच्छन्देशांतरंनरः ॥ चोरव्याघ्रपिशाचाद्यैर्नाभिभूयेतकुत्रचित् ॥ ८७ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे
काशीखंडउत्तरार्द्धेपिशाचमोचनमहिमाकथनंनामचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ अन्येपियेगणास्तत्रकाश्यांलिंगानिचक्रिरे ॥
तांश्चतेकथयिष्यामिकुंभयोनेनिशामय ॥ १ ॥ गणेनापिंगलाख्येनपिंगलाख्येशसंज्ञितम् ॥ लिंगंप्रतिष्ठितंशंभोःकपर्दीशादुदग्दिशि ॥२॥ तस्यदर्श
नमात्रेणपापानांजायतेक्षयः ॥ वीरभद्रोमहाप्रीतोदेवदेवस्यशूलिनः ॥ ३ ॥ वीरभद्रेश्वरंलिंगंध्यायेद्यापिनिश्चलः ॥ तस्यदर्शनमात्रेणवीरसिद्धिः
प्रजायते ॥ ४ ॥ अविमुक्तेश्वरात्पश्चाद्वीरभद्रेश्वरंनरः ॥ समर्च्यनरणेभंगंकदाचिदपिचाप्नुयात् ॥ ५ ॥ वीरभद्रःस्वयंसाक्षाद्वीरमूर्तिधरोमुने ॥ संहरे
द्विघ्नसंघातमविमुक्तनिवासिनाम् ॥ ६ ॥ भद्रयाभद्रकाल्याचभार्ययाशुभयायुतम् ॥ वीरभद्रंनरोभ्यर्च्यकाशीवासफलंलभेत् ॥ ७ ॥ किरातेनाकिरातेशं
लिंगंकाश्यांप्रतिष्ठितम् ॥ केदाराद्दक्षिणेभागेभक्तानामभयप्रदम् ॥ ८ ॥ चतुर्मुखोगणःश्रीमान्वृद्धकालेशसन्निधौ ॥ चतुर्मुखेश्वरंलिंगंध्यायेद्यापि
निश्चलः ॥ ९ ॥ भक्ताश्चतुर्मुखेशस्यचतुराननवद्दिवि ॥ पूज्यंतेसुरसंघातैःसर्वभोगसमन्विताः ॥ १० ॥ निकुंभेश्वरमालोक्यनिकुंभगणपूजितम् ॥ पूज
यित्वाव्रजन्ग्रामंकार्यसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ कुबेरेशसमीपेतुशिवलोकेमहीयते ॥ ११ ॥ पंचाक्षेशंमहालिंगंमहादेवस्यदाक्षिण ॥ समभ्यर्च्यनरःकाश्यां
जातिस्मृतिमवाप्नुयात् ॥ १२ ॥ भारभूतेश्वरंलिंगंभारभूतगणार्चितम् ॥ अंतर्गृहोत्तरद्वारिध्यात्वाशिवपुरेवसेत् ॥ १३ ॥ भारभूतेश्वरंलिंगंयैःकाश्यां
नविलोकितम् ॥ भारभूताःपृथिव्यास्तेऽवकोशिनइवद्रुमाः ॥ १४ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शुभयाशुभकारिण्या ॥ ७ ॥ ८ ॥ वृद्धकालेशसन्निधौदक्षिणभागइत्यनुषज्जते ॥ ९ ॥ १० ॥ तथाकुबेरेशसमीपइति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अवकेशिनोऽफलाः ॥१४॥

शील्येतध्यायेत ॥ शीलेतेतिक्वचित् ॥ तत्रयाभावश्छांदसः ॥ १५ ॥ १६ ॥ क्षेमकइति ॥ त्रिलोचनपुरोभागे ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ दृष्ट्वाषाढ्यांपंचद

गणेनत्र्यक्षसंज्ञेनलिंगंत्र्यक्षेश्वरंपरम् ॥ त्रिलोचनपुरोभागेशील्येताद्यापिकुंभज ॥ १५ ॥ तस्यलिंगस्ययेभक्तास्तेतुदेहावसानतः ॥ त्र्यक्षाएवप्रजायंते
नात्रकार्याविचारणा ॥ १६ ॥ क्षेमकोनामगणपःकाश्यांमूर्तिधरःस्वयम् ॥ विश्वेश्वरंसर्वगतंध्यायेदद्यापिनिश्चलः ॥१७॥ क्षेमकंपूजयेद्यस्तुवाराणस्यां
महागणम् ॥ विघ्नास्तस्यप्रलीयंतेक्षेमंस्याच्चपदेपदे ॥ १८ ॥ देशांतरंगतोयस्तुतस्यागमनकाम्यया ॥ क्षेमकःपूजनीयोत्रक्षेमेणाशुसआव्रजेत् ॥१९॥
लांगलीश्वरमालोक्यलिंगंलांगलिनार्चितम् ॥ विश्वेशादुत्तरेभागेननरोरोगभाग्भवेत् ॥ २० ॥ लांगलीशंसकृत्पूज्यपंचलांगलदानजम् ॥ फलंप्राप्नोत्य
विकलंसर्वसंपत्करंपरम् ॥ २१ ॥ विराधेश्वरमाराध्यविराधगणपूजितम् ॥ सर्वापराधयुक्तोपिनापराध्यतिकुत्रचित् ॥ २२ ॥ दिनेदिनेपराधोयःक्रियते
काशिवासिभिः ॥ सयातिसंक्षयंक्षिप्रंविराधेशसमर्चनात् ॥ २३ ॥ नैर्ऋतेदंडपाणस्तुविराधेशंप्रयत्नतः॥ नत्वासर्वापराधेभ्योमुच्यतेनात्रसंशयः॥२४॥
सुमुखेशंमहालिंगंसुमुखाख्यगणार्चितम् ॥ पश्चिमाभिमुखंलिंगंदृष्ट्वापापैःप्रमुच्यते ॥ २५ ॥ स्नात्वापिलिपिलातीर्थे सुमुखेशंविलोक्यच ॥ सदै
वसुमुखंपश्येद्धर्मराजंनदुर्मुखम् ॥ २६ ॥ आषाढिनार्चितंलिंगमाषाढीश्वरसंज्ञकम् ॥ दृष्ट्वाषाढ्यांनरोभक्त्यासर्वैःपापैःप्रमुच्यते ॥ २७ ॥ उदी
च्यांभारभूतेशादाषाढीशंसमर्चयन् ॥ आषाढ्यांपंचदश्यांवैनपापैःपरितप्यते ॥ २८ ॥ शुचिशुक्लचतुर्दश्यांपंचदश्यामथापिवा ॥ कृत्वासांवत्सरीं
यात्रामनेनाजायतेनरः ॥ २९ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मुनेगणेषुचैतेषुवाराणस्यांस्थितेष्विति ॥ स्वनाम्नास्थाप्यलिंगानिविश्वेशपरितुष्टये ॥
॥ ३० ॥ विश्वेशश्चिंतयांचक्रेपुनःकाशीप्रवृत्तये ॥ कंवाहितंप्रहित्याद्यनिर्वृतिंपरमांभजे ॥ ३१ ॥ योगिन्यस्तिग्मगुर्वेधाःशंकुकर्णमुखागणाः ॥
व्यावृत्त्यनागताःकाश्याःसिंधुगाइवसिंधवः ॥ ३२ ॥ ध्रुवंकाश्यांप्रविष्टायेतेप्रविष्टाममोदरे ॥ तेषांविनिर्गमोनास्तिदीप्तेग्नौहविषामिव ॥ ३३ ॥
येषांहिसंस्थितिःकाश्यांलिंगार्चनरतात्मनाम् ॥ तएवममलिंगानिजंगमानिनसंशयः ॥ ३४ ॥ स्थावराजंगमाःकाश्यामचेतनसचेतनाः ॥ सर्वेममैव
लिंगानितेभ्योद्रुह्यंतिदुर्धियः ॥ ३५ ॥ वाचिवाराणसीयेषांश्रुतौवैश्वेश्वरीकथा ॥ तएवकाशीलिंगानिवराण्यचर्यान्यहंयथा ॥ ३६ ॥ वाराणसीतिकाशी
तिरुद्रावासइतिस्फुटम् ॥ मुखाद्विनिर्गतंयेषांतेषांनप्रभवेद्यमः ॥ ३७ ॥

श्यामित्यग्रिममनुषंजनीयम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ अनेनाःनिष्पापः ॥ २९ ॥ ३० ॥ प्रहित्यप्रस्थाप्य ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वराणिश्रेष्ठानि ॥ चराणीतिक्वचित् ॥३६॥ ३७॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सलक्ष्मीनिलयांलक्ष्म्याश्रयसहिताम् ॥ सल्लक्ष्मीतिक्वचित् ॥ सुलक्ष्मीतिचान्यत्र ॥ कुतःकस्याः ॥ धियःबुद्धेः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अविच्छिन्नप्रमाणा
अपरिमितप्रमाणासमृद्धिर्यस्याःसाअविच्छिन्नप्रमाणर्धिः ॥ षष्ठ्यन्तपाठेममेत्यस्यविशेषणम् ॥ ४४ ॥ विश्रामभूमिकाविश्रामस्थानम् ॥ विश्रामभूरिवेतिक्वचित् ॥ ४५ ॥ फलितःसंजातफलः ॥

आनंदकाननंप्राप्ययेनिरानंदभूमिकाम् ॥ अन्यांहृदापिवांछंतिनिरानंदाःसदात्रते ॥ ३८ ॥ अद्यैववास्तुमरणंबहुकालांतरेपिवा ॥ कलिकालभियापुंसां
काशीत्याज्यानकर्हिचित् ॥ ३९ ॥ अवश्यंभाविनोभावाभविष्यंतिपदेपदे ॥ सलक्ष्मीनिलयांकाशींतेत्यजंतिकुतोधियः ॥ ४० ॥ वरंविघ्नसहस्राणिसो
ढव्यानिपदेपदे ॥ काश्यांनान्यत्रनिर्विघ्नंवांछेद्राज्यमपिक्वचित् ॥ ४१ ॥ कियन्निमेषसंभोग्याःसंतिलक्ष्म्याःपदेपदे ॥ परंनिरंतरसुखाऽमुत्राप्यत्रापिका
शिका ॥ ४२ ॥ विश्वनाथोह्यहंनाथःकाशिकामुक्तिकाशिका ॥ सुधातरंगास्वर्गंगात्रय्येषाकिन्नयच्छति ॥ ४३ ॥ पंचक्रोश्यापारिमितातनुरेषापुरी
मम ॥ अविच्छिन्नप्रमाणर्धिर्भक्तानिर्वाणकारणम् ॥ ४४ ॥ संसारभारखिन्नानांयातायातकृतांसदा ॥ एकैवमेपुरीकाशीध्रुवंविश्रामभूमिका ॥ ४५ ॥
मंडपःकल्पवल्लीनांमनोरथफलैरलम् ॥ फलितःकाशिकाख्योयंसंसाराध्वजुषांसदा ॥ ४६ ॥ चक्रवर्तेरियंछत्रंविचित्रंसर्वतापहृत् ॥ काशीनिर्वाणराज
स्यममशूलोच्चदंडवत् ॥ ४७ ॥ निर्वाणलक्ष्मींयेपुण्याःपरिवांछंतिलीलया ॥ निरंतरसुखप्राप्त्यैकाशीत्याज्यानतैर्नृभिः ॥ ४८ ॥ ममानंदवनेयेवैनिरं
तरवनौकसः ॥ मोक्षलक्ष्मीफलान्यत्रसुस्वादूनिलभंतिते ॥४९॥ निर्ममंचापिनिर्मोहंयामामपिविमोहयेत् ॥ कैर्नसंस्मरणीयासाकाशीविश्वविमोहिनी ॥
॥ ५० ॥ नामापिमधुरंयस्याःपरानंदप्रकाशकम् ॥ काश्याःकाशीतिकाशीतिसाकैःपुण्यैर्नजप्यते ॥ ५१ ॥ काशीनामसुधापानंयेकुर्वंतिनिरंतरम् ॥
तेषांवर्त्मभवत्येवसुधामवसुधामयम् ॥ ५२ ॥ ममतारहितस्यापिममसर्वात्मनोध्रुवम् ॥ तएवमामकालोकेयेकाशीनामजापकाः ॥ ५३ ॥ रहस्यमिति
विज्ञायवाराणस्यागणेश्वरैः ॥ सब्रह्मयोगिनीब्रध्नैःस्थितंतत्रैवनान्यथा ॥ ५४ ॥ अन्यथाताश्चयोगिन्यःसरविःसपितामहः ॥ तेगणामांपरित्यज्यकथं
तिष्ठेयुरन्यतः ॥ ५५ ॥ अतीवभद्रंसंजातंकाश्यांतिष्ठत्सुतेषुहि ॥ एकोपिभेदेप्रभवेद्राज्येराज्यांतरंविना ॥ ५६ ॥

॥ ४६ ॥ निर्वाणराजस्यचक्रवर्तेरितिसंबन्धः ॥ चक्रवर्तेरित्यार्षम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ राज्येपरराष्ट्रे ॥ राज्यान्तरंविनाराज्यांतरमप्राप्यभ्र

ष्टराज्योपीत्यर्थः ॥ राज्यांतरस्यनेतिपाठेनापुरुषोराज्यांतरस्यभेदेप्रभवोदित्यन्वयः ॥ राज्यांतरेष्वपीत्यन्यत्र ॥ ५६ ॥ यतोयस्मात् ॥ ततइतिक्वचित् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥
इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ षड्डुत्तरेथपंचाशेप्यध्यायेत्यन्तपावने ॥ ढुंढेर्मायाप्रपंचश्चवर्ण्यतेतिसुखप्रदः ॥ १ ॥ अथेतिमंगलार्थः ॥ १ ॥
आशुस्यंदनगःशीघ्रगामिरथगः ॥ आखिवतिक्वचित् ॥ वाडवींमूर्तिंब्राह्मणमूर्तिम् ॥ वाडवंकरणेस्त्रीणांघोटकौघेनपुंसकम् ॥ पातालेनास्त्रियांपुंसिब्राह्मणेवडवानलइतिमेदिनीकारः ॥ शकुनैर्यात्रिकै

लब्धप्रवेशास्तावंतस्तेसर्वेमत्स्वरूपिणः ॥ यतिष्यंतियतोवश्यंमदागमनहेतवे ॥५७॥ अन्यानपिप्रेषयामिमत्पार्श्वपरिवर्तिनः ॥ येतेतत्रस्थिताःश्रेष्ठाअ
पिगंतास्म्यहंततः ॥ ५८ ॥ विचार्येतिमहादेवःसमाहूयगजाननम् ॥ प्राहिणोत्कथयित्वेतिगच्छकाशीमितःसुत ॥ ५९ ॥ तत्रस्थितोपिसंसिद्ध्यै
यतस्वसहितोगणैः ॥ निर्विघ्नंकुरुचास्माकंनृपेविघ्नंसमाचर ॥ ६० ॥ आधायशासनंमूर्ध्निगणाधीशोथधूर्जटेः ॥ प्रतस्थेत्वरितःकाशींस्थितिज्ञःस्थि
तिहेतवे ॥६१॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्द्धेकाशीवर्णनगणेशप्रेषणंनामपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५५॥
॥स्कंदउवाच॥ ॥ अथेशाज्ञांसमादायगजवक्रःप्रतस्थिवान् ॥ शंभोःकाश्यागमोपायंचिंतयन्मंदराद्रितः ॥ १ ॥ प्राप्यवाराणसींतूर्णमाशुस्यंदनगो
विभुः ॥ वाडवींमूर्तिमालंब्यप्राविशच्छकुनैःस्तुतः ॥ २ ॥ नक्षत्रपाठकोभूत्वावृद्धःप्रत्यवरोधगः ॥ चचारमध्येनगरंपौराणांप्रीतिमावहन् ॥३॥ स्वयमेव
निशाभागेस्वप्नंसंदर्शयन्नृणाम् ॥ प्रातस्तेषांगृहान्गत्वातेषांवक्तिबलाबलम् ॥ ४ ॥ भवद्भिरद्यरात्रौयदृष्टंस्वप्नविचेष्टितम् ॥ भवत्कौतूहलोत्पत्त्यैतदे
वकथयाम्यहम् ॥ ५ ॥ स्वपताभवतारात्रौतुर्येयामेमहाह्रदः ॥ अदर्शितत्रचभवान्मज्जन्मज्जंस्तटंगतः ॥ ६ ॥ तदंबुपिच्छिलेपंकेमग्नोन्मग्नोसिभू
रिशः ॥ दुःस्वप्नस्यास्यचमहान्विपाकोतिभयप्रदः ॥ ७ ॥ काषायवसनोमुंडःप्रैक्ष्यहोभवतापियः ॥ परितापंमहानेषजनयिष्यतिदारुणम् ॥ ८ ॥
रात्रौसूर्यग्रहोदृष्टोमहानिष्टकरोध्रुवम् ॥ ऐंद्रंधनुर्द्वयंरात्रौयदलोकिनतच्छुभम् ॥ ९ ॥ प्रतीच्यांरविरागत्यप्रोद्यंतंव्योम्निशीतगुम् ॥ पातयामासभूपृष्ठेतद्रा
ज्यभयसूचकम् ॥ १० ॥ युगपत्केतुयुगलंयुध्यमानंपरस्परम् ॥ यदद्राक्षीनतद्भद्रंराष्ट्रभंगायकेवलम् ॥ ११ ॥ विशीर्यत्केशदशनंनीयमानंचदाक्षिणे ॥
आत्मानंयत्समद्राक्षीःकुटुंबस्यापिभीषणम् ॥ १२ ॥ प्रासादध्वजभंगोयस्त्वयैक्षतनिशाक्षये ॥ राज्यक्षयकरंविद्धिमहोत्पातायनिश्चितम् ॥ १३ ॥

मांगलिकैःसवत्सधेनुप्रमुखैरितियावत् ॥ स्तुतःस्तुतेर्विषयीकृतः ॥ सध्रीचीनेलग्नेकाश्यांप्रविष्टइत्यर्थः ॥ २ ॥ नक्षत्रपाठकोज्योतिर्वित् ॥ प्रत्यवरोधगःप्रत्यन्तःपुरगःप्रतिवेश्मगइत्यर्थः ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मग्नश्चासौउन्मग्नश्चेतिमग्नोन्मग्नः ॥ मग्नोमग्नइतिक्वचित् ॥ विपाकःफलम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ ऐक्षतदृष्टः ॥ त्वयैवैक्षीतिक्वचित् ॥ यत्त्वयावीक्षितः

पतन्नितिचान्यत्र ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ महिलास्त्री ॥ १६ ॥ १७ ॥ मृगाःकुक्करास्तत्साधारणावातेषाम् ॥ यूथैःसमूहैः ॥ १८ ॥ आतातायीश्चिल्लः यूकोघूकस्तत्प्रतिपक्षभूतोबकोवा ॥
घूकेतिवापाठः ॥ गृध्रोद्राक्षाय्यः ॥ एतेआद्यायेषांतैः ॥ आतायिघूकगृध्रौघैरितिक्कचित्पाठः ॥ अत्याहितंमहाभीतिः ॥ १९ ॥ २० ॥ ग्रहचारंग्रहगतिम् ॥ ग्रहचारमेवाह ॥ एकराशीति ॥
सौरिःशनिः ॥ सितःशुक्रः ॥ २१ ॥ सप्तसिद्धः ॥ यइतिवापाठः ॥ धूमग्रहःकेतुः ॥ २२ ॥ अतिचारगतोराशिमुल्लंघ्यगतः ॥ मंदःशनिः ॥ पापग्रहाराहुकेतुभौमास्तैःसमायुक्तः ॥ २३ ॥

नगरीप्लावितास्वप्नेतरंगैःक्षीरनीरधेः ॥ पक्षैस्त्रिचतुरैःशंकेमहाशकांपुरौकसाम् ॥ १४ ॥ स्वप्नेवानरयानेनयत्त्वमूढोसिदक्षिणाम् ॥ अतस्तद्वंचनोपायः
पुरत्यागोमहामते ॥ १५ ॥ रुदतीयात्वयादृष्टामहिलैकानिशात्यये ॥ मुक्तकेशीविवसनासानारीश्रीरिवोद्गता ॥ १६ ॥ देवालयस्यकलशोयत्त्वयावी
क्षितःपतन् ॥ दिनैःकतिपयैरेवराज्यभंगोभविष्यति ॥ १७ ॥ पुरीपरिवृतास्वप्नेमृगयूथैःसमंततः ॥ रोरूयमाणैरत्यर्थंमासेनैवोद्वसीभवेत् ॥ १८ ॥
आतायियूकगृध्राद्यैःपुरीमुपरिचारिभिः ॥ सूच्यतेत्याहितंकिंचिद्ध्रुवमत्रनिवासिनाम् ॥१९॥ स्वप्नोत्पातानितिबहूञ्शंसञ्शंसन्नितस्ततः ॥ बहूनुच्चाटयां
चक्रेसविघ्नेशःपुरौकसः ॥ २० ॥ केषांचित्पुरतोवादीद्ग्रहचारंप्रदर्शयन् ॥ एकराशिस्थिताःसौरिसितभौमानशोभनाः ॥ २१ ॥ सोयंधूमग्रहोव्योम्नि
भित्त्वासप्तर्षिमंडलम् ॥ प्रयातःपश्चिमामाशांसनाशायविशांपतेः ॥ २२ ॥ अतिचारगतोमंदःपुनर्वक्राध्वसंस्थितः ॥ पापग्रहसमायुक्तोनयुक्तोयमिहे
ष्यते ॥ २३ ॥ व्यतीतेवासरेयोयंभूकंपःसमपद्यत ॥ कंपंजनयतेऽतीवहृदोमेपिपुरौकसः ॥ २४ ॥ उदीच्यादक्षिणाशायांयेयमुल्काप्रधाविता ॥
विलीनाचवियत्येवसनिर्घातंनसाशुभा ॥ २५ ॥ उन्मूलितोमहामूलोमहानिलरयेणयः ॥ चत्वरेचैत्यवृक्षोयंमहोत्पातंप्रशंसति ॥ २६ ॥ सूर्योदयम
नुप्राप्यप्राच्यांशुष्कतरूपरि ॥ करटोरारटीत्येषकटूत्कटभयप्रदः ॥ २७ ॥ मध्येविपणियत्तूर्णंकौचिच्चारण्यचारिणौ ॥ मृगौमृगयतांयातौपौराणांपुरतो
ऽहितौ ॥२८॥ रसालशालमुकुलंवीक्ष्यतेयच्छरद्यदः ॥ महाकालभयंमन्येप्यकालेपिपुरौकसाम् ॥ २९ ॥ साध्वसंजनयित्वेतिकेचिदुच्चाटिताःपुरः ॥
तेनविघ्नकृतापौराःकपटद्विजरूपिणा ॥ ३० ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ चत्वरेचतुष्पथे ॥ चैत्यवृक्षःपूज्यतरुः ॥ २६ ॥ करटःकाकः ॥ रारटीतिअतिशयेनभाषते ॥ कटुयथास्यात् ॥ २७ ॥ पण्यवीथिकामध्येमध्येविपणि ॥ मृगयतामन्वेषणं
कुर्वताम् ॥ अनादरेषष्ठी ॥ मृगयतोनादृत्य ॥ यद्यस्माद्यातौइतिवातूर्णंयातौमृगौतावग्रतोऽहितौअहितशंसकावित्यर्थः॥२८॥ रसालाआम्राःशालाःसर्जास्तेषांमुकुलंकुड्मलम् ॥२९॥पुरःपुर्यः॥३०॥

---

१ शरदिकृतावित्यर्थः ।

अवरोधमन्तःपुरम् ॥ ३१ ॥ बाह्यात्यांबहिःसेतौ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अलंकृतिरलंकारः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ गुणानिति ॥ तस्येतिशेषः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥
कलाःशैवतंत्रोक्ताश्चतुःषष्टिलक्षणास्तासांकलापःसमूहस्तत्रकुशलः ॥ ४१ ॥ भोक्ताधर्माविरोधेनभोगवान् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ विन्यवेदयद्विशेषेण ज्ञापितवती ॥ ४४ ॥ गुणैर्वृद्धोमहत्तरः ॥ ब्रह्मनिधि

अथमध्येवरोधंसप्रविश्यनिजमायया ॥ दृष्टार्थमेवकथयन्स्त्रीणांविस्रंभभूरभूत् ॥३१॥ तवपुत्रशतंजज्ञेसप्तोनंशुभलक्षणे ॥ तेष्वेकस्तुरगारूढोबाह्यालयां
पतितोमृतः ॥ ३२ ॥ अंतर्वत्नीत्वियंकन्यांजनयिष्यतिशोभनाम् ॥ एषाहिदुर्भगापूर्वंसांप्रतंसुभगाऽभवत् ॥ ३३ ॥ असौहिराज्ञोराज्ञीनामत्यंत
मिहवल्लभा ॥ मुक्तालंकृतिरिंतस्यैराज्ञादत्तानिजोरसः ॥ ३४ ॥ पंचसप्तदिनान्येवजातानीतीहतर्क्यते ॥ अस्यैराज्ञाप्रसादेनग्रामौदातुमुदीरितौ ॥ ३५॥
इतिदृष्टार्थकथनैराज्ञीमान्योभवद्विजः ॥ वर्णयंतिचताराज्ञःपरोक्षेपिगुणान्बहून् ॥ ३६ ॥ अहोयादृगसौविप्रःसर्वत्रातिविचक्षणः ॥ सुशीलश्चसुरूपश्च
सत्यवाङ्मितभाषणः ॥ ३७ ॥ अलोलुपउदारश्चसदाचारोजितेंद्रियः ॥ अपिस्वल्पेनसंतुष्टःप्रतिग्रहपराङ्मुखः ॥ ३८ ॥ जितक्रोधःप्रसन्नास्य
स्त्वनसूयुरवंचकः ॥ कृतज्ञःप्रीतिसुमुखःपरिवादपराङ्मुखः ॥३९॥ पुण्योपदेष्टापुण्यात्मासर्वव्रतपरायणः॥शुचिःशुचिचरित्रश्चश्रुतिस्मृतिविशारदः ॥
॥ ४० ॥ धीरःपुण्येतिहासज्ञःसर्वदृक्सर्वसंमतः ॥ कलाकलापकुशलोज्योतिःशास्त्रविदुत्तमः ॥ ४१ ॥ क्षमीकुलीनोऽकृपणोभोक्तानिर्मलमानसः ॥
इत्यादिगुणसंपन्नःकोपिक्वापिनदृग्गतः ॥ ४२ ॥ इत्थंतास्तद्गुणग्रामंवर्णयंत्यःपदेपदे ॥ कालंविनोदयंतिस्मअंतःपुरचराःस्त्रियः ॥ ४३॥ एकदावसरं
प्राप्यदिवोदासस्यभूभुजः ॥ राज्ञीलीलावतीनामराज्ञेतंविन्यवेदयत् ॥ ४४ ॥ राजन्वृद्धोगुणैर्वृद्धोब्राह्मणःसुविचक्षणः ॥ एकोस्तिसतुद्रष्टव्योमूर्तो
ब्रह्मनिधिःपरः ॥ ४५ ॥ राज्ञीराज्ञाकृतानुज्ञासखींप्रेष्यविचक्षणाम् ॥ आनिनायचतंविप्रंब्राह्मंतेजइवांगवत् ॥ ४६ ॥ राजापिदूरादायांतंतंविलोक्यमही
सुरम् ॥ यत्राकृतिर्गुणास्तत्रजहर्षेतिवदन्हृदि ॥ ४७ ॥ पदैर्द्वित्रैर्नृपतिनाकृताभ्युत्थानसत्कृतिः ॥ चतुर्निगमजाभिःसतमाशीर्भिरनंदयत् ॥ ४८ ॥
कृतप्रणामोराज्ञासससादरंदत्तमासनम् ॥ भेजेथकुशलंपृष्टःसराज्ञातेनभूपतिः ॥ ४९ ॥

र्वेदसमुद्रः ॥ ४५ ॥ अंगवत्शरीरवत् ॥ ४६ ॥ महीसुरंभूदेवंब्राह्मणमितियावत् ॥ यत्राकृतिःसम्यगाकारस्तत्रगुणाइतिहृदिवदन्हर्षंप्राप्तवानित्यन्वयः ॥४७॥ पदैरिति ॥ द्वित्रैःपंचाभिःपदैर्गत्वारा
ज्ञाकृताऽभ्युत्थानपूर्विकासत्कृतिर्यस्यसः ॥ कृताभ्युत्थानगौरवइतिकचित् ॥ तंराजानंचतुर्वेदोक्ताशीर्भिःसमतोषयदित्यर्थः ॥ ४८ ॥ अथासनोपवेशनानन्तरंसब्राह्मणोराज्ञाकुशलंपृष्टस्तेनब्राह्मणेन

चराजाकुशलंपृष्टइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ शंससिस्तौषिकथयसीतिवा ॥ ५३ ॥ एषप्रष्टव्यइत्यन्वयः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ दुकूलंपट्टवस्त्रम् ॥ ५६ ॥ एकोमुख्यःकेवलोवेतिप्र
तिभातीत्यत्रप्रतिभातीत्यस्योपरिष्टादितिशब्दोद्रष्टव्यः ॥५७॥५८॥ यावद्भूतिऐश्वर्यमनतिक्रम्य ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अपरिकथ्येनकथनानर्हेणममाकिंनाकिंचित् ॥ मयेतिक्वचित् ॥ यदाहभागवते

परस्परंकुशलिनौकुशलौचकथागमे ॥ प्रश्नोत्तराभ्यांसंतुष्टौद्विजवर्यक्षमाभृतौ ॥ ५० ॥ कथावसानेराज्ञाथगेहंविससृजेद्विजः ॥ लब्धमानमहापूजः
सस्वमाश्रममाविशत् ॥ ५१ ॥ गतेऽथस्वाश्रमंविप्रेदिवोदासोनरेश्वरः ॥ लीलावत्याःपुरोविप्रंवर्णयामासभूरिशः ॥ ५२ ॥ महादेविमहाप्राज्ञेलीलाव
तिगुणप्रिये ॥ यथाशंसितथाविप्रस्ततोपिगुणवत्तरः ॥ ५३ ॥ अतीतंवेत्तिसकलंवर्तमानमवैतिच ॥ प्रष्टव्यःप्रातराहूयभविष्यंकिंचिदेषवै ॥ ५४ ॥ महा
विभवसंभारैर्महाभोगैरनेकधा ॥ व्युष्टायांसनृपोरात्र्यांप्रातराहूतवाद्विजम् ॥ ५५ ॥ सत्कृत्यतंन्द्विजंभक्त्यादुकूलादिप्रदानतः ॥ एकांतेतंद्विजंराजापप्र
च्छनिजहस्तिस्थितम् ॥५६॥ ॥राजोवाच ॥ ॥ द्विजवर्योभवानेकःप्रतिभातीतिनिश्चितम् ॥ यथातत्त्ववतीतेधीर्नतथान्यस्यमेमतिः ॥५७॥ दृष्ट्वात्वां
तुमहाप्राज्ञंशांतंदांतंतपोनिधिम् ॥ किंचित्प्रष्टुमनाविप्रतदाख्याहियथार्थवत् ॥ ५८ ॥ शासितेयंमयापृथ्वीनतथान्यैस्तुपार्थिवैः ॥ यावद्भूतिमयाभुक्ता
दिव्याभोगाअनेकधा ॥५९॥ निजौरसेभ्योप्यधिकंरात्रिंदिवमतंद्रितम् ॥ विनिर्जित्यहठाद्दुष्टान्प्रजेयंपरिपालिता ॥६०॥ द्विजपादार्चनात्किंचित्सुकृतं
वेद्मिनापरम् ॥ अनेनापरिकथ्येनकथितेनेहकिंमम ॥ ६१ ॥ निर्विस्ममिवमेचेतःसांप्रतंसर्वकर्मसु ॥ विचार्यार्यशुभोदर्कमतआख्याहिसत्तम ॥६२॥
॥ द्विजउवाच ॥ ॥ अपिस्वल्पतरंकृत्यंयद्भवेद्भूभुजामिह ॥ एकांतेतत्तुपृष्टेनवक्तव्यंसुधियासदा ॥ ६३ ॥ अमात्येनाप्यपृष्टेननवक्तव्यंनृपाग्रतः ॥
महापमानभीतेनस्तोकमप्यत्रकिंचन ॥ ६४ ॥ पृष्टश्चेत्कथयामीहमातत्रकुरुसंशयम् ॥ तत्कृतेतवगंतावैमनोनिर्वेदकारणम् ॥६५॥ शृणुराजन्महाबुद्धे
नायथार्थंब्रवीम्यहम् ॥ विक्रांतोस्यतिशूरोसिभाग्यवानसिसर्वदा ॥ ६६ ॥ पुण्येनयशसाबुद्ध्यासंपन्नोस्तिभवान्यथा ॥ मन्येतथामरावत्यांत्रिदशेशोऽ
पिनैवहि ॥ ६७ ॥ सुधियात्वांगुरुंमन्येप्रसादेनसुधाकरम् ॥ तेजसास्तिभवानर्कःप्रतापेनाशुशुक्षणिः ॥६८॥ प्रभंजनोबलेनासिश्रीदोसिश्रीसमर्पणैः ॥
शासनेनभवान्रुद्रोनिर्ऋतिस्त्वंरणांगणे ॥ ६९ ॥ दुष्टपाशयितापाशीयमोनियमनेऽसताम् ॥ इंदनात्त्वंमहेंद्रोसिक्षमयात्वमसिक्ष्मा ॥ ७० ॥ मर्या
दयाभवानब्धिर्महत्त्वेहिमवानसि ॥ भार्गवोराजनीत्यासिराज्येनमनुनासमः ॥ ७१ ॥

भगवान् ॥ कृतस्यापरिकीर्तनमिति ॥६१॥ निर्विस्मंविरक्तम् ॥ ६२ ॥ तुपुनः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ तत्कृतेयन्मयाउच्यतेतस्मिन्कृतेसतीति ॥ त्वत्कृतइतिपाठेपूर्वेणैवान्वयः ॥ गंतागमिष्यति ॥६५॥
॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ निर्ऋतिर्यमोमृत्युर्वा ॥ ६९ ॥ पाशीवरुणः ॥ असतामितिछेदः ॥ इंदनात्परमैश्वर्यात् ॥ इदिपरमैश्वर्येइतिधातुः ॥७०॥ भार्गवःशुक्रः ॥ राज्येनराजकर्मणा॥७१॥

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ अमृतमेवेतिसंबन्धः ॥ इवार्थेएवशब्दः ॥ ७४ ॥ किंबहुना तत्किमिति ॥ यत्किंचित्सारंवस्तुजातंतत्सर्वंत्वयिभूजानौपृथिवीपतौत्वयि ॥ तत्रहेतुः ॥ यतःसर्वदेवमयोह्यासि ॥
सर्वदेवमयेत्रनइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ स्वयमागत्येतिगणेशस्तुतिप्रसंगाद्रुद्रागमनंभाव्यपिदर्शयाति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

संतापहर्ताम्बुदवत्पवित्रोगांगनामवत् ॥ सर्वेषामेवजंतूनांकाशीवसुगतिप्रदः ॥ ७२ ॥ रुद्रःसंहाररूपेणपालनेनचतुर्भुजः ॥ विधिवत्त्वंविधातासिभारतीते
मुखांबुजे ॥ ७३ ॥ त्वत्पाणिपद्मेकमलात्वत्क्रोधेस्तिहलाहलः ॥ अमृतंतववागेवत्वद्भुजावाश्विनीसुतौ ॥ ७४ ॥ तत्किंयत्त्वयिभूजानौसर्वदेवमयो
ह्यसि ॥ तस्मात्तवशुभोदर्कोमयाज्ञातोस्तितत्त्वतः ॥ ७५ ॥ आरभ्याद्यदिनाद्भूपब्राह्मणोऽष्टादशेहनि ॥ उदीच्यःकश्चिदागत्यध्रुवंत्वामुपदेक्ष्यति॥७६॥
तस्यवाक्यंत्वयाराजन्कर्तव्यमविचारितम् ॥ ततस्तेहृत्स्थितंसर्वंसेत्स्यत्येवमहामते ॥ ७७ ॥ इत्युक्त्वापृच्छ्यराजानंलब्धानुज्ञोद्विजोत्तमः ॥ विवे
शस्वाश्रमंतुष्टोनृपोप्याश्चर्यवानभूत् ॥ ७८ ॥ इत्थंविघ्नजितासर्वापुरीस्वात्मवशीकृता ॥ सपौरासावरोधाचसनृपानिजमायया ॥ ७९ ॥ कृतकृत्य
मिवात्मानंततोमत्वासविघ्नजित् ॥ विधायबहुधात्मानंकाश्यांस्थितिमवापच ॥ ८० ॥ यदासनदिवोदासःप्रागासीत्कुंभसंभव ॥ तदातनंनिजंस्थानम
लंचक्रेगणाधिपः ॥ ८१ ॥ दिवोदासेनरपतौविष्णुनोच्चाटितेसति ॥ पुनर्नवीकृतायांचनगर्यांविश्वकर्मणा ॥ ८२ ॥ स्वयमागत्यदेवेनमंदरात्सुंदरां
पुरीम् ॥ वाराणसींप्रथमतस्तुष्टुवेगणनायकम् ॥ ८३ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ कथंस्तुतोभगवतादेवदेवेनविघ्नजित् ॥ कथंचबहुधात्मानं
सचकारविनायकः ॥ ८४ ॥ केनकेनसवैनाम्नाकाशिपुर्यांव्यवस्थितः ॥ इतिसर्वंसमासेनकथयस्वषडानन ॥ ८५ ॥ इत्युदीरितमाकर्ण्यकुंभयोनेः
षडाननः ॥ यथावत्कथयामासगणराजकथांशुभाम् ॥ ८६ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्द्धेगणेशमाया
प्रपंचोनामषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ विश्वेशोविश्वयासार्धंमयाचमुनिसत्तम ॥ महाशाखविशाखाभ्यांनंदिभृंगिपुरो
गमः ॥ १ ॥ नैगमेयेनसहितोरुद्रैःसर्वत्रसंवृतः ॥ देवर्षिभिःसमायुक्तःसनकाद्यैरभिष्टुतः ॥ २ ॥ समस्तायतनाधीशैर्दिक्पालैरभिनंदितः ॥ तीर्थैर्द
र्शिततीर्थश्चगंधर्वैर्गीतमंगलः ॥ ३ ॥ कृतपूजोप्सरोभिश्चनृत्यहस्तकपल्लवैः ॥ वियत्यनाहतैर्वाद्यैःसमंतादनुमोदितः ॥ ४ ॥ ऋषीणांब्रह्मनिर्घोषैर्बधिरी
कृतदिङ्मुखः॥ कृतस्तुतिश्चारणौघैर्विमानैरभितोवृतः ॥ ५ ॥

॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अध्यायेसप्तपंचाशेमंदरादेत्यशंकरः ॥ अस्तौद्गजाननन्तस्यप्रादुर्भावश्चकीर्त्यंते ॥ १ ॥ विश्वे
शोविश्वयापार्वत्यासहवाराणसींपुरींप्रविवेशेतिदशमश्लोकगतेनान्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ तीर्थैर्मूर्तिमाद्भिः ॥ दर्शिततीर्थःप्रापितात्मीयजलः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ब्रह्मवेदः ॥ बधिरीकृतंदिङ्मुखंदिशां

समूहोयस्मैसः ॥ यत्तुष्टयइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नीराजनाविधिःआरार्तिकविधानम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विभवःसामर्थ्यम् ॥ १४ ॥ करस्थितंसंतम् ॥ १५ ॥
त्रयाणांस्वर्णरूप्यलोहमयानांसमाहारस्त्रिपुरीतस्याहर्ता ॥ पाठांतरेकर्मणिषष्ठी ॥ आनन्दवनसंप्राप्त्याहर्षनिर्भरमानसः ॥ चतुर्विंशतिभिःपद्यैरस्तौच्छंभुर्गजाननम् ॥ १६ ॥ जयउत्कर्षमाविष्कुरु
सर्वोत्कर्षेणवर्तस्व ॥ आद्यकारण ॥ भक्तनिर्विघ्नकारकेत्यत्रहेतुमाह ॥ विघ्नेति ॥ अविघ्नादेःपदत्रयस्यक्रमेणविपर्ययेणवाहेतुहेतुमद्भावः ॥ १७ ॥ गणनातीताःसंतोगुणायस्यतत्सम्बोधनंतथा ॥
तृतीयान्तःक्वचित्पाठः ॥ १८ ॥ सर्वबुद्ध्येकशेवधेसर्वबुद्धितंद्वृत्तीनांमुख्याश्रय ॥ केवलप्रवर्तकेतिवा ॥ हेसर्वेतिपृथक्पदंवा ॥ १९ ॥ मांगल्यमंगलस्वरूप ॥ स्वार्थेष्यञ् ॥ मंगलानांचमंगल

त्रिविष्टपवधूमुष्टिभ्रष्टैर्लाजैरितस्ततः ॥ अभिवृष्टोमहादेवःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ ६ ॥ दत्तमाल्योपहारश्चबहुविद्याधरीगणैः ॥ यक्षगुह्यकसिद्धैश्चखेचरैरभिनं
दितः ॥ ७ ॥ कृतप्रवेशशकुनोमृगैःशकुनिभिःपुरः ॥ किंनरीभिःप्रहृष्टास्यैःकिंनरैरुपवर्णितः ॥ ८ ॥ विष्णुनाचमहालक्ष्म्याब्रह्मणाविश्वकर्मणा ॥
नंदिनाथगणेशेनआविष्कृतमहोत्सवः ॥ ९ ॥ नागांगनाभिःपरितःकृतनीराजनाविधिः ॥ प्रविवेशमहादेवःपुरींवाराणसींशुभाम् ॥ १० ॥ पश्यतांसर्व
देवानामवरुह्यवृषेंद्रतः ॥ परिष्वज्यगणाधीशंप्रोवाचवृषभध्वजः ॥ ११ ॥ यदहंप्राप्तवानस्मिपुरींवाराणसींशुभाम् ॥ मयाप्यतीवदुष्प्राप्यांसप्रसादो
स्यवैशिशोः ॥ १२ ॥ यद्दुष्प्रसाध्यंहिपितुरपित्रिजगतीतले ॥ तत्सूनुनासुसाध्यंस्यादत्रदृष्टांततामयि ॥ १३ ॥ अनेनगजवक्रेणस्वबुद्धिविभवैरिह ॥
काशीप्राप्तिर्यथामेस्यात्तथाकिंचिदनुष्ठितम् ॥ १४ ॥ पुत्रवानहमेवास्मियच्चमेचिरचिंतितम् ॥ स्वपौरुषेणकृतवानभिलाषंकरस्थितम् ॥ १५ ॥ इत्यु
क्त्वात्रिपुरीहर्तापुरुहूतादिभिःस्तुतः ॥ परितुष्टावसंहृष्टःस्पष्टगीर्भिर्गजाननम् ॥ १६ ॥ ॥ श्रीकंठउवाच ॥ ॥ जयविघ्नकृतामाद्यभक्तनिर्विघ्नकारक ॥
अविघ्नविघ्नशमनमहाविघ्नैकविघ्नकृत् ॥ १७ ॥ जयसर्वगणाधीशजयसर्वगणाग्रणीः ॥ गणप्रणतपादाब्जगणनातीतसद्गुण ॥ १८ ॥ जयसर्वगसर्वे
शसर्वबुद्ध्येकशेवधे ॥ सर्वमायाप्रपंचज्ञसर्वकर्माग्रपूजित ॥ १९ ॥ सर्वमंगलमांगल्यजयत्वंसर्वमंगल ॥ अमंगलोपशमन महामंगलहेतुक ॥ २० ॥
जयसृष्टिकृतांवंद्यजयस्थितिकृतानत ॥ जयसंहृतिकृत्स्तुत्यजयसत्कर्मसिद्धिद ॥ २१ ॥ सिद्धवंद्यपदांभोजजयसिद्धिविधायक ॥ सर्वसिद्ध्येक
निलयमहासिद्ध्यृद्धिसूचक ॥२२॥ अशेषगुणनिर्माणगुणातीतगुणाग्रणीः ॥ परिपूर्णचरित्रार्थजयत्वंगुणवर्णित ॥ २३ ॥ जयसर्वबलाधीशबलाराति
बलप्रद ॥ बलाकोज्ज्वलदंताग्रबालाबालपराक्रम ॥ २४ ॥

मितिस्मृतेः ॥ मंगल्येतिपाठेहेमंगलायाहित ॥ महामंगलंकैवल्यम् ॥ २० ॥ सृष्टिकृतांब्रह्मादीनाम् ॥ सृष्टिकृतेतिक्वचित् ॥ स्थितिकृताविष्णुनानतनमस्कृत ॥ पाठान्तरेस्थितौकृतमाननंमुखं
दृष्टियेनतत्सम्बोधनम् ॥ तथासंहृतिकृत्संहारकर्तः ॥ सत्यअवितथ ॥ स्तुत्येतिक्वचित्पाठः ॥२१॥ महासिद्धीनामणिमादीनामृद्धिःसमृद्धिरुत्कर्षइतियावत् ॥ तस्यसूचकतत्प्रदेत्यर्थः ॥ सिद्धार्थेतिक
चित् ॥२२॥ अर्थार्थस्वरूपपरमार्थस्वरूपेतिवा ॥२३॥ बलाकावद्बकपंक्तिवदुज्ज्वलानिदन्ताग्राणियस्यतस्यसंबोधनंबलाकोज्ज्वलदन्ताग्र ॥ वालकेतिपाठेवालेषुरोमविवरेषुकाब्रह्माणोयस्यतत्सम्बो

धनंतथा ॥ २४ ॥ धराधरःक्रौंचः ॥ एतत्तुकार्तिकेयेनसहैक्यविवक्षयागमयितव्यम् ॥ यद्वा गजाननोपिकदाचित्क्रौंचपर्वतंविदारितवानितिज्ञातव्यम् ॥ प्रलयसमयेदंताग्रेप्रोताग्रथितादिङ्नागादि
ग्गजायेनतत्सम्बोधनंतथा ॥ २५ ॥ येत्वामिति ॥ हेकरुणामयहेदिव्यमूर्तेयेत्वांनमंतितेसर्वैनसांभुवआश्रयभूताअपिमुक्तिभाजोभवंतिपापान्मोक्षंलभन्तइत्यर्थः ॥ नकेवलमेतावदेवाकिंत्विहसंसारे
तेषामुपसर्गानाध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकदोषान्हरसि ॥ स्वर्गापवर्गमपिसकामनिष्कामत्वेनतेभ्यःप्रददासि ॥ स्वर्गश्चापवर्गश्चस्वर्गापवर्गम् ॥ समाहारत्वादेकवद्भावः ॥ २६ ॥
कटाक्षयतिकरुणाकटाक्षेणपश्यतीत्यर्थः ॥ सदाश्रयतीतिक्वचित्पाठः ॥ २७ ॥ प्रथिताविख्याताः ॥ २८ ॥ २९ ॥ हेपरमकारण ॥ अत्रहेतुस्त्वंकारणंकारणानांप्रकृतिपुरुषमहदादीनाम् ॥
तर्हिकार्यकारणयोःसत्त्वेद्वैतापत्तिरित्यतआह ॥ त्वमेकइति ॥ सजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यइत्यर्थः ॥ तत्रप्रमाणमाह ॥ सततंवेदाविदुषांवेद्यइति ॥ तर्हिवेदांतिनांज्ञेयत्वेप्रत्यग्ब्रह्मणो

अनंतमहिमाधारधराधरविदारण ॥ दंताग्रप्रोतदिङ्नागजयनागविभूषण ॥ २५ ॥ येत्वांनमंतिकरुणामयदिव्यमूर्तेसर्वैनसामपिभुवोभुविमुक्तिभाजः॥
तेषांसदैवहरसीहमहोपसर्गान्स्वर्गापवर्गमपिसंप्रददासितेभ्यः ॥ २६ ॥ येविघ्नराजभवताकरुणाकटाक्षैःसंप्रेक्षिताःक्षितितलेक्षणमात्रमत्र ॥ तेषांक्षयं
तिसकलान्यपिकिल्बिषाणिलक्ष्मीःकटाक्षयतितान्पुरुषोत्तमान्हि ॥ २७ ॥ येत्वांस्तुवंतिनतविघ्नविघातदक्षदाक्षायणीहृदयपंकजतिग्मरश्मे ॥ श्रूयं
तएवतइहप्रथितानचित्रंचित्रंतदत्रगणपायदहोतएव ॥ २८ ॥ येशीलयंतिसततंभवतोंघ्रियुग्मंतेपुत्रपौत्रधनधान्यसमृद्धिभाजः ॥ संशीलितांघ्रिकमलाब
हुभृत्यवर्गैर्भूपालभोग्यकमलांविमलांलभंते ॥ २९ ॥ त्वंकारणंपरमकारणकारणानांवेद्योसिवेदविदुषांसततंत्वमेकः ॥ त्वंमार्गणीयमसिकिंचनमूलवाचां
वाचामगोचरचराचरदिव्यमूर्ते ॥ ३० ॥ वेदाविदंतिनयथार्थतयाभवंतंब्रह्मादयोपिनचराचरसूत्रधार ॥ त्वंहंसिपासिविदधासिसमस्तमेकःकस्तेस्तुतिव्य
तिकरोमनसाप्यगम्य ॥ ३१ ॥ त्वद्दुष्टदृष्टिविशिखैर्निहतान्निहन्मिदैत्यान्पुरांधकजलंधरमुख्यकांश्च ॥ कस्यास्तिशक्तिरिहयस्त्वदृतेपितुच्छंवांछेद्विधातु
मिहसिद्धिदकार्यजातम् ॥ ३२ ॥ अन्वेषणेढुंढिरयंप्रथितोस्तिधातुःसर्वार्थढुंढिततयातवढुंढिनाम ॥ काशीप्रवेशमपिकोलभतेत्रदेहीतोषंविनातव
विनायकढुंढिराज ॥ ३३ ॥

ऽनात्मत्वजडत्वेप्रसज्येयातामित्यत्राह ॥ त्वंमार्गणीयमसिकिंचनेति ॥ किंचनकिमपियन्मार्गणीयंनिषेधावधित्वेनान्वेषणीयंवृत्तिव्याप्यत्वेनवाबोधनीयंयद्ब्रह्मतत्त्वमित्यर्थः ॥:तत्रहेतुमाह ॥
हेवाचामगोचरेति ॥ कथंभूतानांवाचाम् ॥ मूलवाचांमूलंस्वकारणंशास्त्रयोनिब्रह्मचकितमभिदधताम् ॥ अगोचरआविषय ॥ माययाहेचराचरजंगमस्थावरस्वरूप ॥ परमार्थतोदिव्यमूर्ते
लौकिकस्वरूप ॥ ३० ॥ उक्तमेवविवृणोति ॥ वेदाइति ॥ चराचरसूत्रधारस्थावरजंगमात्मकस्थूलप्रपंचधारकोयःसूत्रात्माहिरण्यगर्भोवायुर्वात्मातंधारयतीतितथातत्संबोधनम् ॥ चराचरसूत्रधार ॥
एकःसाधनांतरनिरपेक्ष ॥ कस्तेतवस्तुतिव्यतिकरःस्तवनरूपोव्यवहारःकथनमितियावत् ॥ नकोपीत्यर्थः ॥ अत्रहेतुमाह ॥ मनसाप्यगम्येति ॥ यतोवाचोनिवर्तंते अप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ॥
॥३१॥ त्वद्दुष्टदृष्टिविशिखैस्तवक्रोधदर्शनबाणैः ॥ दैत्यांन्विशिनाष्टि ॥ पुरेति ॥ पुरंत्रिपुरम् ॥ लक्षणयातत्स्थादैत्यालक्ष्यंते ॥ पुरापूर्वमितिवा॥अपितुच्छंतुच्छमपीत्यर्थः ॥३२॥ ढुंढिनामनिर्वक्ति ॥

अन्वेषणेढुंढिरिति ॥ अयंढुंढिरितिधातुःक्रियाप्रतिपादकोलोकेअन्वेषणेप्रथितःप्रसिद्धोस्ति ॥ अतोभक्तानांसर्वार्थंढुंढिततयासर्वस्यार्थस्यढुंढितंढुंढनंयस्मात्ससर्वार्थढुंढितः ॥ यद्वा सर्वस्यार्थस्यढुंढनंढुंढःससंजातोऽस्येतिसर्वार्थढुंढितः ॥ तारकादित्वादितच् ॥ तस्यभावःसर्वार्थढुंढिततातयासर्वार्थालोचकतयाधर्मार्थकाममोक्षान्वेष्टृतयेत्यर्थः ॥ यद्वा साधारण्येनसर्वेषांसर्वार्थालोचकतयातवढुंढिनाम ॥ इदनुबंधत्वान्नुमागमः ॥ ढुंढिरितिसंज्ञेत्यर्थः ॥ हेविनायकहेअभक्तविघ्नहेतोहेढुंढिराजढुंढिश्चासौराजतइतिराजाचढुंढिराजस्तत्संबोधनंहेढुंढिराज अत्रजगतितवतोषंविनाकाशीप्रवेशमपिकोदेहीलभते ॥ काशीवासस्यकावार्तेत्यपिशब्दार्थः ॥ ३३ ॥ एवंब्रह्मत्वेनस्तुत्वावरदानेनानुगृह्णाति ॥ ढुंढइति॥पुराअंतिमावस्थायांप्राणनिर्गमात्पूर्वमेव ॥ भवस्यभावोभवतासंसारतेत्यर्थः ॥३४॥

ढुंढेप्रणम्यपुरतस्तवपादपद्मंयोमांनमस्यतिपुमानिहकाशिवासी ॥ तत्कर्णमूलमधिगम्यपुरादिशामितत्किंचिदत्रनपुन[1]र्भवतास्तियेन ॥ ३४ ॥ स्नात्वानरःप्रथमतोमणिकर्णिकायामुद्धूलितांघ्रियुगलस्तुसचैलमाशु ॥ देवर्षिमानवपितॄनपितर्पयित्वाज्ञानोदतीर्थमभिलभ्यभजेत्ततस्त्वाम् ॥ ३५ ॥ सामोदमोदकभरैर्वरधूपदीपैर्माल्यैःसुगंधबहुलैरनुलेपनैश्च ॥ संप्रीण्यकाशिनगरीफलदानदक्षंप्रोक्त्वाथमांकइहसिध्यतिनैवढुंढे ॥ ३६ ॥ तीर्थांतराणिचततःक्रमवर्जितोपिसंसाधयन्निहभवत्करुणाकटाक्षैः ॥ दूरीकृतस्वहितघात्युपसर्गवर्गोढुंढेलभेदविकलंफलमत्रकाश्याम् ॥ ३७ ॥ यःप्रत्यहंनमतिढुंढिविनायकंत्वांकाश्यांप्रगेप्रतिहताखिलविघ्नसंघः ॥ नोतस्यजातुजगतीतलवर्तिवस्तुदुष्प्रापमत्रचपरत्रचकिंचनापि ॥ ३८ ॥ योनामतेजपतिढुंढिविनायकस्यतंवैजपंत्यनुदिनंहृदिसिद्धयोष्टौ ॥ भोगान्विभुज्यविविधान्विबुधोपभोग्यान्निर्वाणयाकमलयाव्रियतेसचांते ॥ ३९ ॥ दूरेस्थितोप्यहरहस्तवपादपीठंयःसंस्मरेत्सकलसिद्धिदढुंढिराज ॥ काशीस्थितेरविकलंसफलंलभेतनैवान्यथानवितथाममवाक्कदाचित् ॥ ४० ॥ जानेविघ्नानसंख्याताान्विनिहंतुमनेकधा ॥ क्षेत्रस्यास्यमहाभागनानारूपैरिहस्थितः ॥ ४१ ॥

उद्धूलितंधूलिधूसरितमंघ्रियुगलंयस्यसउद्धूलितांघ्रियुगलः ॥ अनेनमणिकर्ण्यांस्नात्वाविश्वेश्वरेयानादिनानगंतव्यमितिसूचितम् ॥ ३५ ॥ भरैःसमूहैर्भारैरितिवा ॥ प्रोक्त्वास्तुत्वा ॥ मामाम् ॥ प्राक्त्वाथमामितिवापाठः ॥ ३६ ॥ क्रमवर्जितःउल्लंघितक्रमः ॥ ३७ ॥ प्रगेप्रातःसमये ॥ ३८ ॥ सिद्धयोणिमाद्याः ॥ भुज्यंतइतिभोगाविषयास्तान्विभुज्यविष्वग्भुज्यभोजयित्वेत्यर्थः ॥ विभोग्येतिपाठांतरंचिंत्यम् ॥ निर्वाणयामोक्षस्वरूपया ॥ ३९ ॥ पादपीठंचरणाधारासिंहासनम् ॥ ४० ॥ नानारूपैस्त्वमिहस्थितइत्यहंजानेइत्यन्वयः ॥ स्थितौहेतुमाह ॥ विघ्नानिति ॥ ४१ ॥

---

[1] पुनर्जन्मतेत्यर्थः ‘ भवःक्षेमेशसत्तायांसंसारप्राप्तिजन्मनोः ’ इतिमेदिनी ।

तानितत्रेत्युभयत्रवीप्साबोद्धव्या ॥ ४२ ॥ आढुंढ्यान्विष्य ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ वैदिकोगणानांत्वेत्यादिः ॥ अवैदिकोगमित्यादिः ॥ ५१ ॥५२॥

यानियानिचरूपाणियत्रयत्रचतेनघ ॥ तानितत्रप्रवक्ष्यामिशृण्वंत्वेतेदिवौकसः ॥ ४२ ॥ प्रथमंढुंढिराजोसिममदक्षिणतोमनाक् ॥ आढुंढ्यसर्वभक्तेभ्यः
सर्वार्थान्संप्रयच्छसि ॥ ४३ ॥ अंगारवासरवतीमिहयैश्चतुर्थींसंप्राप्यमोदकभरैःपरिमोदवद्भिः ॥ पूजाव्यधायिविविधातवगंधमाल्यैस्तानत्रपुत्रविदधा
मिगणान्गणेश ॥ ४४ ॥ येत्वामिहप्रतिचतुर्थिसमर्चयंतिढुंढेविगाढमतयःकृतिनस्तएव ॥ सर्वापदांशिरसिवामपदंनिधायसम्यग्गजाननगजाननतां
लभंते ॥ ४५ ॥ माघशुक्लचतुर्थ्यांतुनक्तव्रतपरायणाः ॥ येत्वांढुंढेर्चयिष्यंतितेऽर्च्याःस्युरसुरद्रुहाम् ॥४६॥ विधायवार्षिकींयात्रांचतुर्थींप्राप्यतापसीम् ॥
शुक्लांशुक्लतिलैर्बद्धाप्राश्नीयाल्लड्डुकान्व्रती ॥ ४७ ॥ कार्यायात्राप्रयत्नेनक्षेत्रसिद्धिमभीप्सुभिः ॥ तस्यांचतुर्थ्यांत्वत्प्रीत्यैढुंढेसर्वोपसर्गहृत् ॥ ४८ ॥
तांयात्रांनात्रयःकुर्यान्नैवेद्यंतिललड्डुकैः ॥ उपसर्गसहस्रैस्तुसहंतव्योममाज्ञया ॥ ४९ ॥ होमंतिलाज्यद्रव्येणयःकरिष्यतिभक्तितः ॥ तस्यांचतुर्थ्यांमं
त्रज्ञस्तस्यमंत्रःप्रसेत्स्यति ॥ ५० ॥ वैदिकोऽवैदिकोवापियोमंत्रस्तेगजानन ॥ जप्तस्त्वत्संनिधौढुंढेसिद्धिंदास्यतिवांछिताम् ॥ ५१ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥
इमांस्तुतिंममकृतिंयःपठिष्यतिसन्मतिः ॥ नजातुतंतुविघ्नौघाःपीडयिष्यंतिनिश्चितम् ॥ ५२ ॥ ढौंढींस्तुतिमिमांपुण्यांयःपठेड्ढुंढिसंनिधौ ॥ सान्निध्यं
तस्यसततंभजेयुःसर्वसिद्धयः ॥ ५३ ॥ इमांस्तुतिंनरोजप्त्वापरंनियतमानसः ॥ मानसैरपिपापैस्तैर्नाभिभूयेतकर्हिचित् ॥५४॥ पुत्रान्कलत्रंक्षेत्राणिवरा
श्वान्वरमंदिरम् ॥ प्राप्नुयाच्चधनंधान्यंढुंढिस्तोत्रंजपन्नरः ॥ ५५ ॥ सर्वसंपत्करंनामस्तोत्रमेतन्मयेरितम् ॥ प्रजप्तव्यंप्रयत्नेनमुक्तिकामेनसर्वदा ॥५६॥
जप्त्वास्तोत्रमिदंपुण्यंक्वापिकार्येगमिष्यतः ॥ पुंसःपुरःसमेष्यंतिनियतंसर्वसिद्धयः ॥५७॥ अन्यच्चकथयाम्यत्रशृण्वंत्वेतेदिवौकसः ॥ ढुंढिनाक्षेत्ररक्षार्थं
यत्रयत्रस्थितिःकृता ॥ ५८ ॥ काश्यांगंगासिसंभेदेनामतोर्कविनायकः ॥ दृष्टोर्कवासरेपुंभिःसर्वतापप्रशांतये ॥ ५९ ॥ दुर्गोनामगणाध्यक्षःसर्वदुर्ग
तिनाशनः ॥ क्षेत्रस्यदक्षिणेभागेपूजनीयःप्रयत्नतः ॥ ६० ॥ भीमचंडीसमीपेतुभीमचंडविनायकः ॥ क्षेत्रनैर्ऋतदेशस्थोदृष्टोहंतिमहाभयम् ॥ ६१ ॥
क्षेत्रस्यपश्चिमेभागेसदेहलिविनायकः ॥ सर्वान्निवारयेद्विघ्नान्भक्तानांनात्रसंशयः ॥ ६२ ॥ क्षेत्रवायव्यदिग्भागेउद्दंडाख्योगजाननः ॥ उद्दंडानपिविघ्नौ
घान्भक्तानांदंडयेत्सदा ॥ ६३ ॥ काश्याःसदोत्तराशायांपाशपाणिर्विनायकः ॥ विनायकान्पाशयतिभक्त्याकाशीनिवासिनाम् ॥ ६४ ॥ गंगावरणयोः
संगेरम्यःखर्वविनायकः ॥ अखर्वानपिविघ्नौघान्भक्तानांखर्वयेत्सताम् ॥ ६५ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अर्कदुर्गभीमचण्डदेहल्युद्दण्डपाशपाणिखर्वसिद्धयोबाह्यावरणेगणपाःस्थिताः ॥ ५९ ॥६०॥ ६१ ॥ ६२ ॥ उद्दण्डान्बहून् ॥६३॥६४॥६५॥

सिद्धोनार्दिः ॥ यमतीर्थस्यगंगास्थस्य ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ लंबोदरकूटदन्तशालकटंकटकूश्मांडमुण्डविकटद्विजराजपुत्रप्रणवाद्वितीयावरणस्थाः ॥ ६८ ॥ उत्तरेर्कविनायकादि
तिमध्यवर्त्यावरणाभिप्रायम् ॥ वस्तुतोलंबोदरोवायव्यादिग्भागएवास्ति ॥ ६९ ॥ ७० ॥ क्षेत्रंरक्षतीतिक्षेत्ररक्षोविशेषणमेतत् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ मुंडनामनिर्वक्तुमाह ॥ पाताल
इति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ :७८ ॥ वक्रतुण्डैकदन्तत्रिमुखपंचास्यहेरंबविघ्नराजवरदमोदकप्रियास्तृतीयावरणगाः ॥ ७९ ॥ उदग्वहायाउत्तरवाहिन्यारोधसितीरेयोलंबोदरस्तस्मा

प्राच्यांतुक्षेत्ररक्षार्थंसिद्धःसिद्धिविनायकः ॥ पश्चिमेयमतीर्थस्यसाधकक्षिप्रसिद्धिदः ॥ ६६ ॥ बाह्यावरणगाश्चैतेकाश्यामष्टौविनायकाः ॥ उच्चाटयं
त्यभक्तांश्चभक्तानांसर्वसिद्धिदाः ॥ ६७ ॥ द्वितीयावरणेचैवयेरक्षंतिविनायकाः ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रंतानहंकथयाम्यतः ॥ ६८ ॥ स्वर्धुन्याःपश्चिमे
कूलेउत्तरेर्कविनायकात् ॥ लंबोदरोगणाध्यक्षःक्षालयेद्विघ्नकर्दमम् ॥६९॥ तत्पश्चिमेकूटदंतउदग्दुर्गविनायकात् ॥ दुर्गोपसर्गसंहर्तारक्षेत्क्षेत्रमिदंसदा ॥
॥ ७० ॥ भीमचंडगणाध्यक्षात्किंचिदीशानदिग्गतः ॥ क्षेत्ररक्षोगणाध्यक्षःपूज्यःशालकटंकटः ॥ ७१ ॥ प्राच्यांदेहलिविघ्नेशात्कूश्मांडाख्योविनाय
कः ॥ पूजनीयःसदाभक्तैर्महोत्पातप्रशांतये ॥ ७२ ॥ उद्दंडाख्याद्गणपतेराशुशुक्षणिदिक्स्थितः ॥ महाप्रासिद्धःसंपूज्योभक्तैर्मुंडविनायकः ॥ ७३ ॥
पातालेतस्यदेहोस्तिमुंडंकाश्यांव्यवस्थितम् ॥ अतःसंगीयतेकाश्यांदेवोमुंडविनायकः ॥ ७४ ॥ पाशपाणेर्गणेशानाद्दाक्षिणोविकटद्विजम् ॥ पूजयि
त्वागणपतिंगाणपत्यपदंलभेत् ॥ ७५ ॥ खर्वाख्यान्नैर्ऋतेभागेराजपुत्रोविनायकः ॥ भ्रष्टराज्यंचराजानंराजानंकुरुतेऽर्चितः ॥ ७६ ॥ गंगायाःपश्चिमे
कूलेप्रणवाख्योगणाधिपः ॥ अवाच्यांराजपुत्राच्चप्रणतःप्रणयेद्दिवम् ॥ ७७ ॥ द्वितीयावरणेकाश्यामष्टावेतेविनायकाः ॥ उत्सादयेयुर्विघ्नौघान्काशी
स्थितिनिवासिनाम् ॥ ७८ ॥ क्षेत्रेतृतीयावरणेक्षेत्ररक्षाकृतःसदा ॥ येविघ्नराजाःसंतीहतेवक्तव्यामयाधुना ॥ ७९ ॥ उदग्वहायाःस्वर्धुन्यारम्येरोधसि
विघ्नराट् ॥ लंबोदरादुदीच्यांतुवक्रतुंडोघसंघहृत् ॥ ८० ॥ कूटदंताद्गणपतेरुदीच्यामेकदंतकः ॥ सदोपसर्गसंसर्गात्पायादानंदकाननम् ॥ ८१ ॥
काशीभयहरोनित्यमैश्यांशालकटंकटात् ॥ त्रिमुखोनामविघ्नेशःकपिसिंहद्विपाननः ॥८२॥ कूश्मांडात्पूर्वदिग्भागेपंचास्योनामविघ्नराट् ॥ पंचास्यस्यं
दनवरःपातिवाराणसींपुरीम् ॥ ८३ ॥ हेरंबाख्यःसदाग्नेय्यांपूज्योमुंडविनायकात् ॥ अंबावत्पूरयेत्कामान्सर्वेषांकाशिवासिनाम् ॥ ८४ ॥ अवाच्या
मर्चयेद्धीमान्सिद्ध्यैचैविकटदंततः ॥ विघ्नराजंगणपतिंसर्वविघ्नविनाशनम् ॥ ८५ ॥ विनायकाद्राजपुत्रात्किंचिद्रक्षोदिशिस्थितः ॥ वरदाख्यो
गणाध्यक्षःपूज्योभक्तवरप्रदः ॥ ८६ ॥

दुदीच्यामुत्तरस्यामितिपूर्ववद्व्याख्येयम् ॥ दिशीतिशेषः ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ऐश्यामैशान्याम् ॥ कपिसिंहद्विपाइवतेषामाननानीवाननानिवायस्यसकपिसिंहद्विपाननः ॥ ८२ ॥
पंचास्यानियस्यसःपंचास्यःसएवस्यंदनवरः ॥ पंचास्ययुक्तंवास्यंदनवरंयस्यसपंचास्यस्यंदनवरः ॥ ८३ ॥ मुंडविनायकादाग्नेय्याम् ॥ ८४ ॥ विघ्नराजमितिविशेष्यम् ॥ ८५ ॥ रक्षोदिशिनैर्ऋ

त्यांदिशि ॥ ८६ ॥ याम्यामित्युत्तरवहाभिप्रायेण ॥ वस्तुतस्तुप्रणवात्प्रतीच्यांमोदकप्रियः ॥ ८७ ॥ अभयदसिंहतुंडकूणिताक्षक्षिप्रप्रसादनाः ॥ चिंतामणिदंतहस्तपिचिंडिलोद्दंडाश्चतुर्था
वरणगाः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ सिंहतुंडःश्रेष्ठमुखः ॥ उपसर्गगजभयानकास्यइत्यर्थः ॥ सिंहशार्दूलनागाद्याःपुंसिश्रेष्ठस्यवाचकाइतिवचनात् ॥ ९० ॥ कूणितेसंकुचितेआक्षिणीयस्य ॥ ९१ ॥

याम्यांप्रणवविघ्नेशाद्गणेशोमोदकप्रियः ॥ पूज्यःपिशंगिलातीर्थेदेवनद्यास्तटेशुभे ॥ ८७ ॥ चतुर्थावरणेकाश्यांभक्तविघ्नविनाशकाः ॥ द्रष्टव्याहृष्टचेतो
भिःस्पष्टमष्टौविनायकाः ॥ ८८ ॥ वक्रतुंडादुदग्दिक्स्थःस्वःसिंधोरोधसिस्थितः ॥ विनायकोस्त्यभयदःसर्वेषांभयनाशनः ॥ ८९ ॥ कौबेर्यामेकद
शनात्सिंहतुंडोविनायकः ॥ उपसर्गगजान्हंतिवाराणसिनिवासिनाम् ॥ ९० ॥ कूणिताक्षोगणाध्यक्षस्त्रितुंडादीशदिक्स्थितः ॥ महाश्मशानंसततंपाया
द्दुष्टकुदृष्टितः ॥ ९१ ॥ प्राच्यांपंचास्यतःपायात्पुरींक्षिप्रप्रसादनः ॥ क्षिप्रप्रसादनार्चातः क्षिप्रंसिध्यंतिसिद्धयः ॥ ९२ ॥ हेरंबाद्वह्निदिग्भागेचिंतामणिं
विनायकः ॥ भक्तचिंतामणिःसाक्षाच्चिंतितार्थसमर्पकः ॥ ९३ ॥ विघ्नराजादवाच्यांतुदंतहस्तोगणेश्वरः ॥ लिखेद्विघ्नसहस्राणिनृणांवाराणसीद्रुहाम् ॥
॥ ९४ ॥ वरदाद्यातुधान्यांचयातुधानगणावृतः ॥ देवःपिचिंडिलोनामपुरींरक्षेदहर्निशम् ॥ ९५ ॥ दृष्टःपिलिपिलातीर्थेदक्षिणेमोदकप्रियात् ॥ उद्दंडमुं
डोहेरंबोभक्तेभ्यःकिंनयच्छति ॥ ९६ ॥ प्राकारेपंचमेकाश्यांद्विचतुष्कविनायकाः ॥ कुर्वंतिरक्षांक्षेत्रस्ययेतानत्रब्रवीम्यहम् ॥ ९७ ॥ तीरेस्वर्गतरंगि
ण्याउत्तरेचाभयप्रदात् ॥ स्थूलदंतोगणेशानःस्थूलाःसिद्धीर्दिशेत्सताम् ॥ ९८ ॥ सिंहतुंडादुदग्भागेकलिप्रियविनायकः ॥ कलहंकारयेन्नित्यमन्योन्यं
तैर्थिकद्रुहाम् ॥ ९९ ॥ कूणिताक्षात्तथैशान्यांचतुर्दंतोविनायकः ॥ तस्यदर्शनमात्रेणविघ्नसंघःक्षयेत्स्वयम् ॥ १०० ॥ क्षिप्रप्रसादनादैंद्र्यांद्वितुंडोगण
नायकः ॥ अग्रतःपृष्ठतश्चापिबिभर्तिसदृशींश्रियम् ॥ १ ॥ तस्यसंदर्शनात्पुंसांभवेच्छ्रीःसर्वतोमुखी ॥ ज्येष्ठोनामगणाध्यक्षोज्येष्ठोमेपुत्रसंपदि ॥ २ ॥
ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यांसंपूज्योज्येष्ठताप्तये ॥ स्थितोवह्निदिशोभागेचिंतामणिविनायकात् ॥ ३ ॥ दंतहस्ताद्यमाशायांपूज्योगजविनायकः ॥ तस्यसंपूजना
द्भक्त्यागजांताश्रीरवाप्यते ॥ ४ ॥ पिचिण्डिलाद्गणपतेर्याम्यांकालविनायकः ॥ भयंनकालकलितंतस्यसंसेवनान्नृणाम् ॥ ५ ॥ उद्दंडमुंडाद्गणपात्की
नाशदिशिसंस्थितम् ॥ नागेशंगणपंदृष्ट्वानागलोकेमहीयते ॥ ६ ॥

॥ ९२ ॥ ९३ ॥ दंतहस्तोहस्तगृहीतदंतइत्यर्थः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ प्रावारेआवरणे ॥ स्थूलदंतकलिप्रियकौतौचतुर्दशनद्वितुंडौ ॥ ज्येष्ठगजकालनागेशाःपंचमावरणगणेशाः ॥ ९७ ॥
॥ ९८ ॥ तैर्थिकद्रुहांतीर्थसेविप्राणिहिंसकानाम् ॥ ९९ ॥ क्षयेन्नाशंगच्छेत् ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उद्दंडोमहान्मुंडोयस्यसतथातस्मात् ॥ उद्दंडशुंडादितिक्वचित्पाठःसचिंत्यः ॥

पूर्वत्रतथापाठकल्पनप्रमाणाभावात् ॥ प्राच्यादीनांदिशांप्रतियोगित्वेनस्थूलदंतादयोयथासंख्येनबोद्धव्याः ॥ ६ ॥ ७ ॥ मणिकर्णाशाविनायकसृष्टिविनायकयक्षविघ्नेशाः ॥ गजकर्णचित्रघंटस्थूल
जंघमित्राःषष्ठावृतिगाः॥८॥९॥११०॥ शमयेच्छमिनामघमिति ॥ शमिनांशांतानाम् अघमितिरोगाद्युपलक्षणं शमयेच्छमयाति ॥ शमयेदघमत्स्थितिमितिपाठेअघमत्स्थितिमघमतांस्थानम् ॥११॥
यमतीर्थादुदीच्यांचेत्याद्यर्धपद्यंत्वनाकरम् ॥ अष्टाधिक्यापत्तेः ॥ षट्पंचाशद्गजमुखानेतान्यःसंस्मरिष्यतीत्युपसंहारविरोधाच्च ॥ यदिबहुपुस्तकानुरोधेनायंपाठःकक्षीकार्यस्तदाषडधिकापञ्चा
शद्येषुतान्सप्तपञ्चाशद्गजाननानित्यर्थः ॥ दशधर्मायकार्येंदोर्द्विषट्त्रिणवदत्तवानित्यत्रद्विगुणाःषड्यासुत्रयोदशेतिवदिति ॥ यद्वा एकस्यसिंहतुण्डत्वादन्येषांगजमुखत्वात्षट्पञ्चाशद्गजमुखानित्यु

अथषष्ठावरणगाःप्रोच्यंतेविघ्ननायकाः ॥ तेषांनामश्रवादेवपुंसांसिद्धिःप्रजायते ॥ ७ ॥ मणिकर्णोगणपतिःप्राच्यांविघ्नविघातकृत् ॥ आशाविनायको
वह्न्यांभक्ताशांपूरयन्स्थितः ॥ ८ ॥ याम्यांसृष्टिगणेशश्चसृष्टिसंहारसूचकः ॥ नैर्ऋत्यांयक्षविघ्नेशःसर्वविघ्नहरःपरः ॥ ९ ॥ प्रतीच्यांगजकर्णश्चसर्वेषां
क्षेमकारकः ॥ चित्रघंटोगणपतिर्वायव्यांपालयेत्पुरीम् ॥ ११० ॥ स्थूलजंघउदीच्यांचशमयेच्छमिनामघम् ॥ ऐश्यामैशींपुरींपायात्समंगलविनायकः
॥ ११ ॥ यमतीर्थादुदीच्यांचपूज्योमित्रविनायकः ॥ सप्तमावरणेयेचतांश्चवक्ष्येविनायकान् ॥ १२ ॥ मोदाद्याःपंचविघ्नेशाःषष्ठोज्ञानविनायकः ॥
सप्तमोद्वारविघ्नेशोमहाद्वारपुरश्वरः ॥ १३ ॥ अष्टमःसर्वकष्टौघानविमुक्तविनायकः ॥ अविमुक्तेममक्षेत्रेहरेत्प्रणतचेतसाम् ॥१४॥ षट्पंचाशद्गजमुखाने
तान्यःसंस्मरिष्यति ॥ दूरदेशांतरस्थोपिसमृतोज्ञानमाप्नुयात् ॥ १५ ॥ ढुंढिस्तुतिंमहापुण्यांषट्पंचाशद्गजाननाम् ॥ यःपठिष्यतिपुण्यात्मातस्यसिद्धिः
पदेपदे ॥ १६ ॥ इमेगणेश्वराःसर्वेस्मर्तव्यायत्रकुत्रचित् ॥ महाविपत्समुद्रांतःपतंतंपांतिमानवम् ॥१७॥ इतिस्तुतिंमहापुण्यांश्रुत्वाचैतान्विनायकान् ॥
जातुविघ्नैर्नबाध्येतपापेभ्योपिप्रहीयते ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वादेवदेवोपिमहोत्सवितमानसः ॥ कृताभिषेकोब्रह्माद्यैस्तेभ्योदत्त्वाभिवांछितम् ॥ १९ ॥ संप्रसा
द्ययथायोगंसर्वानुचितचंचुरः ॥ अविशद्राजसदनंविश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ १२० ॥ स्कंदउवाच ॥ एवंस्तुतोभगवतादेवदेवेनविघ्नजित् ॥ इत्थंचबहु
धात्मानंसचकारविनायकः ॥ २१ ॥

क्तम् ॥ नतुतस्यस्मरणप्रभावाभिप्रायेणेति॥ यद्वा समकक्षत्वान्नवमस्यमित्रविनायकस्यप्रसंगादुक्तिरत्र ॥ ऐश्यामित्यत्रइमामितिपाठेस्थूलजंघइत्याद्येकःश्लोकोवाक्यम् ॥ तथाचायमर्थः ॥ समासि
द्धोमंगलविनायकःइमामैशींपुरींपायादित्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ स्थूलेजंघेयस्यसः ॥ यद्वा मंगलोमंगलरूपइतिमित्रविनायकविशेषणम् ॥ तेनापियमतीर्थात्पूर्वदिक्स्थितादुदीच्यामैशान्यामितिसर्व
मनवद्यम् ॥ १२ ॥ मोदाद्याःपंचविघ्नेशास्तथाज्ञानविनायकः ॥ तद्वद्द्वाराविमुक्ताख्यौसप्तमावृतिगास्त्वमी ॥१३॥ सचाविमुक्तइतिसर्वोपलक्षणार्थः ॥ सर्वकष्टौघान्हरेद्धरति ॥ कष्टमुक्तविनायक
इतिक्वचित्पाठः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ महदुदारमुत्सवितमुत्सवयुक्तंचेतोयस्यसमहोत्सवितमानसः ॥ १९ ॥ उचितचंचुरःयथायोग्यव्यवहारेदक्षः ॥ १२० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अध्यायेचाष्टपञ्चाशेविष्णोर्गमनमुच्यते ॥ मन्द
रादविमुक्तेचदिवोदासस्यनिर्वृतिः ॥ १ ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंततोमत्वासविघ्नजित् ॥ विधायबहुधात्मानंकाश्यांस्थितिमवापचेत्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ किंचकारेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

एतानितस्यनामानिढुंढिराजस्यकुंभज ॥ जपित्वायानिमनुजोलप्स्यतेनिजवांछितम् ॥ २२ ॥ अन्येपितत्रवैभेदास्तस्यढुंढेर्गणेशितुः ॥ भक्तैःसम
र्चिताभक्त्याह्यसंख्याताःसहस्रशः ॥ २३ ॥ भगीरथगणाध्यक्षोहरिश्चंद्रविनायकः ॥ कपर्दाख्योगणपतिस्तथाबिंदुविनायकः ॥ २४ ॥ इत्याद्यास्तत्र
विघ्नेशाःप्रतिभक्तप्रतिष्ठिताः ॥ तेषामप्यर्चनात्पुंसांजायंतेसर्वसंपदः ॥ २५ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंनरःश्रद्धासमन्वितः ॥ सर्वविघ्नान्समुत्सृज्यलभते
वांछितंपदम् ॥ १२६ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेउत्तरार्द्धेढुंढिविनायकप्रादुर्भावोनामसप्तपंचाशत्तमो
ऽध्यायः ॥ ५७ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ किंचकारहरःस्कंदमंदराद्रिगतस्तदा ॥ विलंबमालंबयतितस्मिन्नपिगजानने ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥
शृण्वगस्त्यकथांपुण्यांकथ्यमानांमयाधुना ॥ वाराणस्येकविषयामशेषाघौघनाशिनीम् ॥ २ ॥ करींद्रवदनेतत्रक्षेत्रवर्येऽविमुक्तके ॥ विलंबभाजित्र्यक्षेणप्रे
क्षिक्षिप्रमधोक्षजः ॥ ३ ॥ प्रोक्तोथबहुशश्चेतिबहुमानपुरःसरम् ॥ तथात्वमपिमाकार्षीर्यथाप्राक्प्रस्थितैःकृतम् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥
उद्यमःप्राणिभिःकार्योयथाबुद्धिबलाबलम् ॥ परंफलंतिकर्माणित्वदधीनानिशंकर ॥ ५ ॥ अचेतनानिकर्माणिस्वतंत्राःप्राणिनोपिन ॥ त्वंचतत्कर्मणां
साक्षीत्वंचप्राणिप्रवर्तकः ॥ ६ ॥ किंतुत्वत्पादभक्तानांतादृशीजायतेमतिः ॥ ययात्वमेवकथयेःसाध्वनेनत्वनुष्ठितम् ॥ ७ ॥ यत्किंचिदिहवैकर्मस्तो
कंवाऽस्तोकमेववा ॥ तत्सिद्ध्यत्येवगिरिशत्वत्पादस्मृत्यनुष्ठितम् ॥ ८ ॥ सुसिद्धमपिवैकार्यंसुबुद्ध्यापिस्वनुष्ठितम् ॥ अत्वत्पदस्मृतिकृतंविनश्यत्ये
वतत्क्षणात् ॥ ९ ॥ शंभुनाप्रेषितेनाद्यसूद्यमःक्रियतेमया ॥ त्वद्भक्तिसंपत्तिमतांसंपन्नप्रायएवनः ॥ १० ॥ अतीवयदसाध्यंस्यात्स्वबुद्धिबलपौरुषैः ॥
तत्कार्यंहिसुसिद्धंस्यात्त्वदनुध्यानतःशिव ॥ ११ ॥ यांतिप्रदक्षिणीकृत्ययेभवंतंभवंविभो ॥ भवंतितेषांकार्याणिपुरोभूतानितेभयात् ॥ १२ ॥ जातंवि
द्धिमहादेवकार्यमेतत्सुनिश्चितम् ॥ काशीप्रावेशिकश्चित्यशुभलग्नोदयःपरम् ॥ १३ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नोस्माकमुद्यमःसंपन्नप्रायःसिद्धप्रायइतियोगिन्याद्यानंतर्भाव्याह ॥ हीतिपाठेनिश्चितमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रावेशिकःप्रवेशयोग्यःकालइतिशेषः ॥

शुभलग्नोदयोवाविशेष्यते ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ दत्तंपादोदपानीयंदेवादिभ्योयेनतम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ पादोदकस्यतीर्थस्याद्भिःशंखेनस्नापितस्ये
त्यन्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ सश्रियामित्यत्रसन्निभामितिक्वचित्पाठः ॥ २६ ॥ कृतानित्यक्रियाःसंध्यादिरूपायेनसतथा ॥ काश्यपिर्गरुडः ॥ उपसंहृत्यतांमूर्तिमितिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ २७ ॥

अथवाकाशिसंप्राप्तौनचिंत्यंहिशुभाशुभम् ॥ तदैवहिशुभःकालोयदैवाप्येतकाशिका ॥ १४ ॥ शंभुंप्रदक्षिणीकृत्यप्रणम्यचपुनःपुनः ॥ प्रतस्थेऽ
थसलक्ष्मीकोमंदराद्गरुडध्वजः ॥ १५ ॥ दृशोरतिथितांनीत्वाविष्णुर्वाराणसींततः ॥ पुंडरीकाक्षइत्याख्यांसफलीकृतवान्मुदा ॥ १६ ॥ गंगावरणयो
र्विष्णुःसंभेदेस्वच्छमानसः ॥ प्रक्षाल्यपाणिचरणंसचैलःस्नातवानथ ॥१७॥ तदाप्रभृतितत्तीर्थंपादोदकमितीरितम् ॥ पादौयदादौशुभदौक्षालितौपीतवा
ससा ॥ १८ ॥ तत्रपादोदकेतीर्थेयेस्नास्यंतीहमानवाः ॥ तेषांविनश्यतिक्षिप्रंपापंसप्तभवार्जितम् ॥ १९ ॥ तत्रश्राद्धंनरःकृत्वादत्त्वाचैवातिलोदकम् ॥
सप्तसप्ततथासप्तस्ववंश्यांस्तारयिष्यति ॥ २० ॥ गयायांयादृशीतृप्तिर्लभ्यतेप्रपितामहैः ॥ तीर्थेपादोदकेकाश्यांतादृशीलभ्यतेध्रुवम् ॥ २१ ॥ कृतपादो
दकस्नानंपीतपादोदकोदकम् ॥ दत्तपादोदपानीयंनरंनानिरयःस्पृशेत् ॥ २२ ॥ विष्णुपादोदकेतीर्थेप्राश्यपादोदकंसकृत् ॥ जातुचिज्जननीस्तन्यंनापिबे
दितिनिश्चितम् ॥ २३ ॥ सचक्रशालग्रामस्यशंखेनस्नापितस्यच ॥ अद्भिःपादोदकस्यांबुपिबन्नमृततांव्रजेत् ॥ २४ ॥ विष्णुपादोदकेतीर्थेविष्णुपादो
दकंपिबेत् ॥ यदितत्सुधयाकिंनुबहुकालीनयातया ॥ २५ ॥ काश्यांपादोदकेतीर्थेयैःकृतानोदकक्रियाः ॥ जन्मैवविफलंतेषांजलबुद्बुदसश्रियाम् ॥२६॥
कृतनित्यक्रियोविष्णुःसलक्ष्मीकःसकाश्यपिः ॥ उपसंहृत्यतांमूर्तिंत्रैलोक्यव्यापिनींतथा ॥ २७ ॥ विधायदार्षदींमूर्तिंस्वहस्तेनादिकेशवः ॥ स्वयंसं
पूजयामाससर्वसिद्धिसमृद्धिदाम् ॥ २८ ॥ आदिकेशवनाम्नींतांश्रीमूर्तिंपारमेश्वरीम् ॥ संपूज्यमर्त्योवैकुंठमन्यतेस्वगृहांगणम् ॥ २९ ॥ श्वेतद्वीपइ
तिख्यातंतत्स्थानंकाशिसीमानि ॥ श्वेतद्वीपेवसंत्येवनरास्तन्मूर्तिसेवकाः ॥ ३० ॥ क्षीराब्धिसंज्ञंतत्रान्यत्तीर्थंकेशवतोग्रतः ॥ कृतोदकक्रियस्तत्रवसे
त्क्षीराब्धिरोधसि ॥ ३१ ॥ तत्रश्राद्धंनरःकृत्वागांदत्त्वाचपयस्विनीम् ॥ यथोक्तसर्वाभरणांक्षीरोदेवासयेत्पितॄन् ॥ ३२ ॥ एकोत्तरशतंवंश्यान्नयेत्पायस
कर्दमम् ॥ क्षीरोदरोधःपुण्यात्माभक्त्यातत्रैकधेनुदः ॥३३॥ बह्वीश्चनैचिकीर्दत्त्वाश्रद्धयात्रसदक्षिणाः ॥ शय्योत्तरांश्चप्रत्येकंपितॄंस्तत्रसुवासयेत् ॥३४॥
क्षीरोदाद्दक्षिणेतत्रशंखतीर्थमनुत्तमम् ॥ तत्रापिसंतर्प्यपितॄन्विष्णुलोकेमहीयते ॥ ३५ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ यथोक्तंस्वर्णशृंगरौप्यखुराद्याभरणंयस्याःसातथाताम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ नैचिकीरुत्तमाधेनूः ॥ शय्याभोगसाधनमुत्तरमुदर्कफलंयेषांतान्पितॄन् ॥
तत्रक्षीरोदे ॥ यद्वा शय्यायाउत्तरेउपरिसुखसुप्तान् ॥ शय्योत्तरांश्चेत्यत्रशतोत्तरांश्चेतिक्वचित्पाठः ॥ ३४ ॥ गृहीतमूर्तिभिःशंखचक्रादिभिरधिष्ठितानितीर्थानिशंखादितीर्थानि ॥ ३५ ॥

॥३६॥३७॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ नभस्यबहुलाष्टम्यांभाद्रकृष्णाष्टम्याम् ॥ ४३ ॥४४॥ प्राप्तवान्केशवादितिद्वितीयेनान्वयः ॥ यथाश्रुतयोजनिकायामग्रेनारदकेशवइतिसुसंश्लिष्टं

तद्याम्यांचक्रतीर्थंचपितॄणामपिदुर्लभम् ॥ तत्रापिविहितश्राद्धोमुच्यतेपैतृकादृणात् ॥३६॥ तत्सन्निधौगदातीर्थंविष्वगाधिनिबर्हणम् ॥ तारणंचपितॄणां
वैकारणंचैनसांक्षये ॥ ३७ ॥ पद्मतीर्थंतदग्रेतुतत्रस्नात्वानरोत्तमः ॥ पितॄन्संतर्प्यविधिनापद्मयानैवहीयते ॥ ३८ ॥ तत्रैवचमहालक्ष्म्यास्तीर्थंत्रैलोक्य
विश्रुतम् ॥ स्वयंयत्रमहालक्ष्मीःस्नातात्रैलोक्यहर्षदा ॥३९॥ तत्रतीर्थेकृतस्नानोदत्त्वारत्नानिकांचनम् ॥ पट्टांबराणिविप्रेभ्योनलक्ष्म्यापरिहीयते ॥४०॥
यत्रयत्रहिजायेततत्रतत्रसमृद्धिमान् ॥ पितरोपिहिसश्रीकास्तस्यस्युस्तीर्थगौरवात् ॥४१॥ तत्रास्तिहिमहालक्ष्म्यामूर्तिस्त्रैलोक्यवंदिता ॥ तांप्रणम्यनरो
भक्त्यानरोगीजायतेक्वाचित् ॥ ४२ ॥ नभस्यबहुलाष्टम्यांकृत्वाजागरणंनिशि ॥ समभ्यर्च्यमहालक्ष्मींव्रतीव्रतफलंलभेत् ॥ ४३ ॥ तार्क्ष्यतीर्थंहितत्रा
स्तितार्क्ष्यकेशवसन्निधौ ॥ तत्रस्नात्वानरोभक्त्यासंसाराहिंनपश्यति ॥ ४४ ॥ तदग्रेनारदंतीर्थंमहापातकनाशनम् ॥ ब्रह्मविद्योपदेशंचप्राप्तवान्यत्रनारदः
॥४५॥ तत्रस्नातोनरःसम्यग्ब्रह्मविद्यामवाप्नुयात् ॥ केशवात्तेनतत्रोक्तःकाश्यांनारदकेशवः ॥४६ ॥ अर्चयित्वानरोभक्त्यादेवंनारदकेशवम् ॥ जनन्याज
ठरंपीठमध्यास्तेनकदाचन ॥ ४७ ॥ प्रह्लादतीर्थंतस्याग्रेयत्रप्रह्लादकेशवः ॥ तत्रश्राद्धादिकंकृत्वाविष्णुलोकेमहीयते ॥ ४८ ॥ आंबरीषमहातीर्थं
मघघ्नंतस्यसन्निधौ ॥ तत्रौदकींक्रियांकुर्वन्निष्कालुष्यंलभेन्नरः ॥४९॥ आदित्यकेशवःपूज्यआदिकेशवपूर्वतः ॥ तस्यसंदर्शनादेवमुच्यतेचोच्चपातकैः ॥
॥ ५० ॥ दत्तात्रेयेश्वरंतीर्थंतत्रैवादिगदाधरः ॥ पितॄन्संतर्प्य तत्रैवज्ञानयोगमवाप्नुयात् ॥५१॥ भृगुकेशवपूर्वेणतीर्थंवैभार्गवंपरम् ॥ तत्रस्नातोनरःप्राज्ञो
भवेद्भार्गववत्सुधीः ॥ ५२ ॥ तत्रवामनतीर्थंचप्राच्यांवामनकेशवात् ॥ पूजयित्वाचतंविष्णुंवसेद्वामनसन्निधौ ॥ ५३ ॥ नरनारायणंतीर्थंनरनाराय
णात्पुरः ॥ तत्रतीर्थेकृतस्नानोनरोनारायणोभवेत् ॥ ५४ ॥ यज्ञवाराहतीर्थंचतदग्रेपापनाशनम् ॥ प्रतिमज्जनतस्तत्रराजसूयक्रतोःफलम् ॥ ५५ ॥
विदारनारसिंहाख्यंतत्रतीर्थंसुनिर्मलम् ॥ स्नातोविदारयेत्तत्रपापंजन्मशतार्जितम् ॥ ५६ ॥ गोपिगोविंदतीर्थंचगोपिगोविंदपूर्वतः ॥ स्नात्वातत्र
समभ्यर्च्यविष्णुंविष्णुप्रियोभवेत् ॥ ५७ ॥ तीर्थंलक्ष्मीनृसिंहाख्यंगोपिगोविंददक्षिणे ॥ नलक्ष्म्यात्यज्यतेक्वापितत्तीर्थपरिमज्जनात् ॥ ५८ ॥
तदग्रेशेषतीर्थंचशेषमाधवसन्निधौ ॥ तर्पितानांपितॄणांचयत्रतृप्तिर्नशिष्यते ॥ ५९ ॥ शंखमाधवतीर्थंचतदवाच्यांसुनिर्मलम् ॥ कृतोदकोनरस्त
त्रभवेत्पापोपिनिर्मलः ॥ ६० ॥

नस्यात् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ मुच्यतेचेतिचकाराद्रोगैश्च ॥ ५० ॥ ५१ ॥ भार्गवमौशनसम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

॥६१॥६२॥प्रसंगतइति ॥ एतानिपूर्वोक्तानिकानिचिन्नतुसाकल्येन ॥ तत्रहेतुर्यद्यस्मात्तत्रकाश्यांभूमौतिलांतरायांतिलमध्यप्रमाणायामनेकशःसलिंगानितीर्थानिसंति॥६३॥ विशेषतःकेषांचिन्निर्देश
फलमाह ॥ उद्दिष्टानामिति ॥ ६४ ॥ प्रसंगागतंपरिसमाप्यप्रस्तुतमावेदयाति ॥ इदानीमिति ॥६५॥ समावेश्यसम्यगावेश्यप्रवेश्य ॥ व्यापिनींतनुमितिशेषः ॥ ननुक्रियानामव्यापारःकथंसाविष्णो
र्व्यापकस्येत्यतआह ॥ अंशःअंतर्यामीतस्यांशःपुरुषस्तस्यांशश्चतुर्भुजस्तेन ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ प्रतितस्थेस्थापिता ॥ ७० ॥ किंचिदिति ॥ किंचिद्दूरंयथास्याद्धर्मक्षेत्रंधर्मेशइतिलोक

तदग्रेचहयग्रीवंतीर्थंपरमपावनम् ॥ तत्रस्नात्वाहयग्रीवंकेशवंपरिपूज्यच ॥ ६१ ॥ पिंडंचतत्रनिर्वाप्यहयग्रीवस्यसन्निधौ ॥ हायग्रीवींश्रियंप्राप्यसमुच्चये
तसपूर्वजः ॥ ६२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ प्रसंगतोमयैतानितीर्थानिकथितानिते ॥ भूमौतिलांतरायांयत्तत्रतीर्थान्यनेकशः ॥ ६३ ॥ उद्दिष्टानां
तुतीर्थानामेतेषांकलशोद्भव ॥ नाममात्रमपिश्रुत्वानिष्पापोजायतेनरः ॥ ६४ ॥ इदानींप्रस्तुतंविप्रशृणुवक्ष्यामितेग्रतः ॥ वैकुंठनाथोयश्चक्रेशंखचक्रगदा
धरः ॥ ६५ ॥ तस्यांमूर्तौसमावेश्यकैशव्यामथकेशवः ॥ शंभोःकार्येकृतमनाअंशांशांशेननिर्गतः ॥ ६६ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ अंशांशां
शेननिश्चक्रेकुतोभोश्चक्रपाणिना ॥ क्वनिर्गतंचहरिणाप्राप्यकाशींषडानन ॥ ६७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ सामस्त्येनयदर्थंननिर्गतंविष्णुनामुने ॥
ब्रुवेतत्कारणमितिक्षणमात्रंनिशामय ॥ ६८ ॥ संप्राप्यपुण्यसंभारैःप्राज्ञोवाराणसींपुरीम् ॥ नत्यजेत्सर्वभावेनमहालाभैरपीरितः ॥ ६९ ॥ अतःप्रतिकृ
तिःस्वीयातत्रकाश्यांमुरारिणा ॥ प्रतितस्थेकलशजस्तोकांशेनचनिर्गतम् ॥ ७० ॥ किंचित्काश्याउदीच्यांचगत्वादेवेनचक्रिणा ॥ स्वास्थित्यैकल्पितं
स्थानंधर्मक्षेत्रमितीरितम् ॥ ७१ ॥ ततस्तुसौगतंरूपंशिश्रायश्रीपतिःस्वयम् ॥ अतीवसुंदरतरंत्रैलोक्यस्यापिमोहनम् ॥ ७२ ॥ श्रीःपरिव्राजिकाजाता
नितरांसुभगाकृतिः ॥ यामालोक्यजगत्सर्वंचित्रन्यस्तमिवास्थितम् ॥ ७३ ॥ विश्वयोनिंजगद्धात्रींन्यस्तहस्ताग्रपुस्तकाम् ॥ गरुत्मानपितच्छिष्यो
जातोलोकोत्तराकृतिः ॥ ७४ ॥ अत्यद्भुतमहाप्राज्ञोनिःस्पृहःसर्ववस्तुषु ॥ गुरुशुश्रूषणपरोन्यस्तहस्ताग्रपुस्तकः ॥ ७५ ॥ अपृच्छत्परमंधर्मंसंसारवि
निमोचकम् ॥ आचार्यवर्यंसौम्यास्यंप्रसन्नात्मानमुत्तमम् ॥ ७६ ॥ धर्मार्थशास्त्रकुशलंज्ञानविज्ञानशालिनम् ॥ सुस्वरंसुपदव्यक्तिसुस्निग्धमृदुभा
षिणम् ॥ ७७ ॥ स्तंभनोच्चाटनाकृष्टिवशीकर्मादिकोविदम् ॥ व्याख्यानसमयाकृष्टपक्षिरोमांचकारिणम् ॥ ७८ ॥

प्रसिद्धम् ॥ ७१ ॥ सुगतोबुद्धस्तत्संबंधिसौगतम् ॥ शिश्रायाश्रितवान् ॥ ७२ ॥ परिव्राजिकाबौद्धांगना ॥ विष्णोर्देहानुरूपांवैकरोत्येषात्मनस्तनुमितिपराशरोक्तेः ॥ चित्रन्यस्तंचित्रलिखितम् ॥
मोहितम् ॥ तत्क्षणादिहेतिक्वचित्पाठः ॥ ७३ ॥ लोकोत्तराकृतिःसर्वोत्कृष्टमूर्तिः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ संसारविनिमोचकमितितन्मतमवलंब्योक्तम् ॥ प्रसन्नात्मानंसुस्थमनसम् ॥ ७६ ॥
ज्ञानंशास्त्रीयंविज्ञानमनुभवस्ताभ्यांशालतइतिज्ञानविज्ञानशालिनम् ॥ ७७ ॥ आकृष्टिराकर्षणम् ॥: व्याख्यानसमयेव्याख्यानंश्रोतुमायांत्यतोव्याख्यानसमयेनाकृष्टाआहूताःपक्षिणस्तेषांरोमांचो

दयकारिणम् ॥ ७८ ॥ महामोदभराक्रान्तेनघनतरप्रमोदभराक्रमणेनवातस्यचांचल्यंहर्तुंशीलंयस्यतम् ॥ ७९ ॥ पुण्यापुण्यजनिकाकीर्तिर्यस्यसपुण्यकीर्तिः ॥ ८० ॥ विनयेनकीर्तिर्यस्यतम् ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाहः॥ महाविनयभूषणमिति ॥ ८१ ॥ अनुवादपूर्वकंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ त्वयेति ॥ सनातनःप्रवाहरूपेणानित्यः ॥ ८२ ॥ स्वभाववादमादायनिरीश्वरेश्वरवादौनिरस्यति ॥ अनादिसिद्धइति ॥ ८३ ॥ देहद्वयोपाधिजगदनूद्यसर्वदेहेष्वात्माभेदंप्रतिजानीते ॥ ब्रह्मादीति ॥ ब्रह्मादिस्तम्बपर्यंतंहिरण्यगर्भमारभ्यगुल्मावसानंजगदितिशेषः ॥ निबध्यतेऽनेनेतिनिबंधनम् ॥ देहद्वयंस्थूलसूक्ष्मलक्षणंनिबन्धनंयत्तज्जगत् ॥ तथाआत्मैवैकेति ॥ तत्रजगतिआत्मैवैकःस्वतन्त्रस्तदीशितातन्नियामकईश्वरइत्यर्थः ॥ यद्वा वेदांतिमतंदूषयितुमवलम्ब्याह ॥ आत्मैवैकेति ॥ सजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यइत्यर्थः ॥ तदीशितेत्यत्र तच्छब्दोजगद्विषयः ॥ ८४ ॥ ननुब्रह्मविष्णुहराजगन्नियन्तारःसंतितत्राह ॥ ब्रह्मेति ॥ देहिनामस्मदादीनांयथापुण्यकीर्त्यादिराख्योच्य

पीततद्गीतपीयूषमृगपूगैरुपासितम् ॥ महामोदभराक्रांतवातचांचल्यहारिणम् ॥ ७९ ॥ वृक्षैरपिपतत्पुष्पच्छलैःकृतसमर्चनम् ॥ ततःप्रोवाचपुण्यात्मा
पुण्यकीर्तिःससौगतः ॥ ८० ॥ शिष्यंविनयकीर्तितंमहाविनयभूषणम् ॥८१॥ ॥ पुण्यकीर्तिरुवाच ॥ ॥ त्वयाविनयकीर्तेयोधर्मःपृष्टःसनातनः ॥
वक्ष्याम्यहमशेषेणशृणुष्वत्वंमहामते ॥ ८२ ॥ अनादिसिद्धःसंसारःकर्तृकर्मविवर्जितः ॥ स्वयंप्रादुर्भवेदेषस्वयमेवविलीयते ॥ ८३ ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्य
तंयावद्देहनिबंधनम् ॥ आत्मैवैकेश्वरस्तत्रनाद्वितीयस्तदीशिता ॥ ८४ ॥ यद्ब्रह्मविष्णुरुद्राद्यास्तथाख्यादेहिनामिमाः ॥ आख्यायथास्मदादीनांपुण्यकी
र्त्यादिरुच्यते ॥ ८५ ॥ देहोयथास्मदादीनांस्वकालेनविलीयते ॥ ब्रह्मादिमशकांतानांस्वकालाल्लीयतेतथा ॥ ८६ ॥ विचार्यमाणेदेहेस्मिन्नकिंचिदधिकंक्व
चित् ॥ आहारोमैथुनंनिद्राभयंसर्वत्रयत्समम् ॥ ८७ ॥ निजाहारपरीमाणंप्राप्यसर्वोपिदेहभृत् ॥ सदृशीमेवसंतृप्तिंप्राप्नुयान्नाधिकेतराम् ॥ ८८ ॥ यथा
वितृषिताःस्यामपीत्वापेयंमुदावयम् ॥ तृषितास्तुतथान्येपिनविशेषोल्पकोधिकः ॥८९॥ संतुनार्यःसहस्राणिरूपलावण्यभूमयः ॥ परंनिधुवनेकालेह्ये
कैवेहोपयुज्यते ॥ ९० ॥ अश्वाःपरःशताःसंतुसंत्वनेकेप्यनेकपाः ॥ अधिरोहेतथाप्येकोनद्वितीयस्तथात्मनः ॥ ९१ ॥ पर्यंकशायिनांस्वापेसुखंयदुप
पद्यते ॥ तदेवसौख्यंनिद्रायामिहभूशायिनामपि ॥ ९२ ॥ यथैवमरणाद्भीतिरस्मदादिवपुष्मताम् ॥ ब्रह्मादिकीटकांतानांतथामरणतोभयम् ॥ ९३ ॥
सर्वैतनुभृतस्तुल्यायदिबुद्ध्याविचार्यते ॥ इदंनिश्चित्यकेनापिनोहिंस्यःकोपिकुत्रचित् ॥ ९४ ॥ धर्मोजीवदयातुल्योनक्वापिजगतीतले ॥ तस्मात्सर्व
प्रयत्नेनकार्याचीवदयानृभिः ॥ ९५ ॥

तेतथाब्रह्मादीनांचतुर्मुखचतुर्भुजपञ्चवक्त्राद्याउच्यते कल्प्यतइत्यर्थः ॥ वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमितिश्रुतेः ॥ काल्पनिकोनियम्यनियंतृभावोनवास्तवः स्वप्नेयथेत्यर्थः ॥ ८५ ॥ ब्रह्मादिमशकांतानांदेहानांसाम्यमाह ब्रह्मादिपदविरक्त्यै देहइत्यारभ्यइदंनिश्चित्येत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ अधिकेतरामधिकयासहइतरान्यूनाअधिकेतरातामतिरिक्तांन्यूनांचेत्यर्थः ॥ ८८ ॥ तत्रस्वानुभवंप्रमाणयति ॥ यथेति ॥८९॥ साधनभूयस्त्वाभूयस्त्वाभ्यांसुखस्याधिक्यन्यूनतांनिराकरोति ॥ संतुनार्यइति ॥ विधुवनेमैथुने ॥ परंतुमैथुनइतिक्वचित्पाठः ॥ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ साम्यमुपसंहरति ॥ सर्वइति ॥ साम्यज्ञानफलमाह ॥ इदमिति ॥ ९४ ॥ एवमात्मभेदंसुखतारतम्यंचप्रत्याख्यायपृष्टमनूदितंपरमंधर्ममाह ॥ धर्मइति ॥ ९५ ॥

तद्वद्भवेदित्यर्थः ॥ फलितमाह ॥ तस्मादिति ॥ ९६ ॥ जीवदयातुल्योधर्मोनास्तीत्यत्रवेदांतिनांसंमतिमाह ॥ अहिंसेति ॥ नहिंस्यात्सर्वाभूतानीतिश्रुतेः ॥ यद्वा पूर्वसूरिभिःप्राक्तनैर्बौद्धा
चार्यैरित्यर्थः ॥ अहिंसापरमोधर्मइत्युक्तेः ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ तर्हिकिंभूताभयप्रदानादन्योधर्मोनास्त्येवतत्राह ॥ इहचत्वारीति ॥ १०० ॥ तान्येवदर्शयाति ॥ भीतेभ्यइति ॥ १ ॥
देहात्मवादमाह अविचिंत्येतिद्वाभ्याम् ॥ मणयश्चमंत्राश्चओषधयश्चतेषांयद्बलम् ॥ कथंभूतम् ॥ अविचिंत्यप्रभावंचिंतितुमशक्यःप्रभावोयस्यतत्तथातत् ॥ नानार्थोपार्जनायअनेकविधधनसंपाद
नार्थमभ्यस्यम् ॥ २ ॥ तेनाभ्यासेनबहूनर्थानुपार्ज्य ॥ परितःसमंततःसर्वैःप्रकारैरित्यर्थः ॥ द्वादशायतनानिकर्मेंद्रियज्ञानेंद्रियमनोबुद्धिलक्षणानिपरिपूज्यानिनिरंतरंसर्वदापूज्यानि ॥ : अन्यैरिंद्रा
दिभिःपूजितैःकिं नकिमपीत्यर्थः ॥ ३ ॥ द्वादशायतनानिस्वयमेवव्याचष्टे ॥ पंचेति ॥ ४ ॥ नन्वन्यदेवाभजनेनरकपातध्रौव्याद्भजनेचस्वर्गप्राप्तेःकथंनान्येपूजनीयाइत्याशंक्याह ॥ इहैवस्वर्गेति ॥

एकस्मिन्रक्षितेजीवेत्रैलोक्यंरक्षितंभवेत् ॥ घातितेघातितंतद्वत्तस्माद्रक्षेन्नघातयेत् ॥ ९६ ॥ अहिंसापरमोधर्मइहोक्तःपूर्वसूरिभिः ॥ तस्मान्नाहिंसाकर्त
व्यानरैर्नरकभीरुभिः ॥ ९७ ॥ नहिंसासदृशंपापंत्रैलोक्येसचराचरे ॥ हिंसकोनरकंगच्छेत्स्वर्गंगच्छेदहिंसकः ॥ ९८ ॥ संतिदानान्यनेकानिकिंतै
स्तुच्छफलप्रदैः ॥ अभीतिदानसदृशंपरमेकमपीहन ॥९९॥ इहचत्वारिदानानिप्रोक्तानिपरमर्षिभिः ॥ विचार्यनानाशास्त्राणिशर्मणेत्रपरत्रच ॥१००॥
भीतेभ्यश्चाभयंदेयंव्याधितेभ्यस्तथौषधम् ॥ देयाविद्यार्थिनांविद्यादेयमन्नंक्षुधातुरे ॥ १ ॥ अविचिंत्यप्रभावंहिमणिमंत्रौषधीबलम् ॥ तदभ्यस्यंप्रयत्ने
ननानार्थोपार्जनायवै ॥ २ ॥ अर्थानुपार्ज्यबहुशोद्वादशायतनानिवै ॥ परितःपरिपूज्यानिकिमन्यैरिहपूजितैः ॥ ३ ॥ पंचकर्मेंद्रियाण्येवपंचबुद्धींद्रिया
णिच ॥ मनोबुद्धिरिहप्रोक्तंद्वादशायतनंशुभम् ॥ ४ ॥ इहैवस्वर्गनरकौप्राणिनांनान्यतःक्वचित् ॥ सुखंस्वर्गःसमाख्यातोदुःखंनरकएवहि ॥ ५ ॥ सुखे
षुभुज्यमानेषुयत्स्याद्देहाविसर्जनम् ॥ अयमेवपरोमोक्षोनमोक्षोऽन्यःक्वचित्पुनः ॥ ६ ॥ वासनासहितक्लेशसमुच्छेदेसतिध्रुवम् ॥ विज्ञानोपरमोमोक्षो
विज्ञेयस्तत्त्वचिंतकैः ॥ ७ ॥ प्रामाणिकीश्रुतिरियंप्रोच्यतेवेदवादिभिः ॥ नहिंस्यात्सर्वभूतानिनान्याहिंसाप्रवर्तिका ॥ ८ ॥

॥ ५ ॥ ननुस्वर्गनरकयोःपारलौकिकयोरभावेपिमोक्षस्यसद्भावात्तदर्थंश्रवणाद्यनुष्ठानंविधेयमेवेत्याशंक्याह ॥ सुखेष्विति ॥ ६ ॥ प्रामाणिकसंमत्याउक्तंद्रढयति ॥ वासनासहितक्लेशेति ॥
वासयतिसंसारेप्रवर्तयतीतिवासनासंवृतिरविद्येतियावत् तत्सहिताःक्लेशाअविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः ॥ तत्रानित्याशुचिदुःखानात्मसुनित्यशुचिसुखात्मख्यातिरविद्या ॥ आत्मानात्मनोस्तप्तायः
पिंडवत्संश्लेषइवावभासोस्मिता ॥ सुखतत्साधनलोभोरागः ॥ दुःखतत्साधनजिहासाद्वेषः ॥ सर्वस्ययात्माशीर्मानभूवंभूयासमितिसोऽभिनिवेशइति ॥ तेषांसमुच्छेदेसतिविज्ञानोपरमःविज्ञायत
इतिविज्ञानंसंवृतितत्कार्यंतस्योपरमोमोक्षः ॥ कैवल्यंतत्त्वचिंतकैस्तत्त्वविद्भिर्विज्ञेयइष्टइतिध्रुवंनिश्चितमित्यर्थः ॥ अयंभावः ॥ द्विविधोहिपरःपुरुषार्थः ॥ आनंदावाप्तिःसर्वानर्थोच्छित्तिश्च ॥ तत्रोपभुज्य
मानसुखसमयेएवदेहद्वयस्यनाशेनानायासेनैवतदुभयस्यसिद्धत्वाच्छ्रवणादिकंव्यर्थमिति ॥ ७ ॥ अहिंसापरमोधर्मइत्युक्तंतच्छ्रुतिसंवादेनद्रढयति ॥ प्रामाणिकीति ॥ ननुहिंसानिवर्तकश्रुतिवद्धिंसा

प्रवर्तिकापिकाचिच्छ्रुतिर्भविष्यतिनेत्याह ॥ नान्येति ॥ श्रुतिरितिशेषः ॥ ८ ॥ नन्वग्नीषोमीयंपशुमालभेतवायव्यंश्वेतमालभेतेत्यादिकाद्दश्यंतइतिचेत्तत्राह ॥ अग्नीषोमीयमिति ॥ भ्रामिकाभ्रमजनिका
असतामितिच्छेदः ॥ अग्नीषोमीयमितिवायव्यंश्वेतमालभेतेत्यादेरुपलक्षणम् ॥ पश्वालंभनंदेवतोद्देशेनपशुहननम् ॥ ९ ॥ श्रुतेरप्रामाण्यंयुक्त्यासाधयति ॥ वृक्षानिति ॥ वृक्षानश्वत्थादीन्समिदा
हरणार्थंछित्त्वा ॥ चित्रमाश्चर्यम् ॥ अत्रैवंप्रयोगः ॥ क्रत्वंतर्वर्तिवृक्षादिच्छेदनादिनस्वर्गसाधनं वृक्षादिच्छेदनादित्वात् क्रतुबाह्यवृक्षादिच्छेदनादिवदिति ॥ नचनिषिद्धत्वमुपाधिस्तस्यानिरूप्यत्वा
दितिभावः ॥ ११० ॥११॥ समाकृष्टाःआकर्षण्याविद्ययास्वसमीपंप्रापिताइत्यर्थः ॥ विज्ञानकौमुदीति ॥ बौद्धाभिमतमालयादिरूपमाकर्षणवशीकरणादिरूपंचज्ञानंविज्ञानंतस्यकौमुदीवकौमुदीप्रका
शिकात्तयाविज्ञानकौमुद्या ॥ १२ ॥ १३ ॥ सर्वप्रकारेणसुखंसाधनीयमितिवक्ष्यंतीप्रथमंश्रुत्यवष्टंभेनसुखंसाधयति ॥ आनंदामात ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ आनंदंब्रह्मणोरूपंतच्चमोक्षेप्रतिष्ठितम् ॥ आनंदो

अग्नीषोमीयमितियाभ्रामिकासाऽसतामिह ॥ नसाप्रमाणंज्ञातॄणांपश्वालंभनकारिका ॥ ९ ॥ वृक्षांश्छित्त्वापशून्हत्वाकृत्वारुधिरकर्दमम् ॥ दग्ध्वावह्नौ
तिलाज्यादिचित्रंस्वर्गोऽभिलष्यते ॥ ११० ॥ इत्येवंधर्मजिज्ञासांपुण्यकीर्तौंप्रकुर्वंति ॥ पारंपर्येणतच्छ्रुत्वापौरायात्रांप्रचक्रिरे ॥११॥ परिव्राजिकयाप्ये
वंसमाकृष्टाःपुरांगनाः ॥ तयाविज्ञानकौमुद्यासर्वविद्याविदग्धया ॥ १२ ॥ ततस्तासांपुरस्तात्साबौद्धधर्मानवीवदत् ॥ दृष्टार्थप्रत्ययकरान्देहसौख्यैकसा
धनान् ॥ १३ ॥ ॥ विज्ञानकौमुद्युवाच ॥ ॥ आनंदंब्रह्मणोरूपंश्रुत्यैवंयन्निगद्यते ॥ तत्तथैवेहमंतव्यंमिथ्यानानात्वकल्पना ॥१४॥ यावत्स्वस्थ
मिदंवर्ष्मयावन्नेंद्रियविक्लवः ॥ यावज्जराचदूरेस्तितावत्सौख्यंप्रसाधयेत् ॥ १५॥ अस्वास्थ्येंद्रियवैकल्येवार्धकेतुकुतःसुखम् ॥ शरीरमपिदातव्यमर्थिभ्यो
तःसुखेप्सुभिः ॥ १६ ॥ याचमानमनोवृत्तिप्रीणनेयस्यनोजनिः ॥ तेनभूर्भारवत्येषासमुद्रागद्रुमैर्नहि ॥ १७ ॥ सत्वरोगत्वरोदेहःसंचयाःसपरिक्षयाः ॥
इतिविज्ञायविज्ञातादेहसौख्यंप्रसाधयेत् ॥ १८ ॥ श्ववायसकृमीणांचप्रांतेभोज्यमिदंवपुः ॥ भस्मांतंतच्छरीरंचवेदेसत्यंप्रपद्यते ॥ १९ ॥ मुधाजा
तिविकल्पोयंलोकेषुपरिकल्प्यते ॥ मानुष्येसतिसामान्येकोधमःकोथचोत्तमः ॥ १२० ॥ ब्रह्मादिसृष्टिरेषेतिप्रोच्यतेवृद्धपूरुषैः ॥ तस्यस्रष्टुः
सुतौदक्षमरीचीचेतिविश्रुतौ ॥ २१ ॥

ब्रह्मेतिव्यजानात् ॥ सएषपरमानंदइत्यादिश्रुत्यायत्सुखंनिगद्यतेतत्तथैवमंतव्यंज्ञातव्यमिति ॥ ननुसुखस्यजन्मनाशदर्शनात्तारतम्यश्रवणात्कथंसुखरूपत्वंब्रह्मणस्तत्राह ॥ मिथ्यानानात्वेति ॥ औपाधि
कमेवजन्मनाशतारतम्यादिकमित्यर्थः ॥१४॥ तच्चसौख्यमस्मिन्नेवशरीरेसंपादनीयमितिबौद्धमतमवलंब्याह ॥ यावत्स्वस्थमिति ॥ १५ ॥ अस्वास्थ्यंचेंद्रियवैकल्यंचतस्मिन् ॥ अथास्येंद्रियवैकल्य
इतिक्वचित्पाठः ॥ यतोवार्द्धकेसुखंनास्त्यतःसुखार्थिभिःशरीरमपिदातव्यंजरातःपूर्वमित्यर्थः ॥ १६ ॥ अगाःपर्वताः ॥ १७ ॥ १८ ॥ भस्मांतमिति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ वायुरनिलममृतमथेदं
भस्मांतंशरीरमित्याद्या ॥ १९ ॥ ननुशरीरदानेपिसजातीयेभ्यएवदातव्यंनाधमेभ्यस्तत्राह ॥ मुधेति ॥ मृषात्वमेवदर्शयति ॥ मानुष्यइति ॥ १२० ॥ कारणैक्यादपिगम्यागम्यकल्पनावृथे

त्याह ब्रह्मादिसृष्टिरित्यादिना ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ वर्णावर्णभेदोपिनघटतइत्याह मुखेतिसार्धद्वयेन ॥ २४ ॥ २५ ॥ उपसंहरति ॥ अतइति ॥ २६ ॥ शरीराभेदकथनफलमाह ॥
विज्ञानेति ॥ २७ ॥ सफलीचक्रुर्विद्यामित्यनुषज्जते ॥ सफलमितिपाठेइंद्रियचक्रमितिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ व्यधादकरोत् ॥ तिलकेऔषधंतिलकौषधम् ॥ तिलकरूपमौषधंतिलकौ
षधमितिवा ॥ ३१ ॥ दीक्षिताबौद्धधर्मेंप्रवेशंकारिताइत्यर्थः ॥ यंत्राणिताम्राादिपीठेषुनिर्मितानीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ प्रोल्लासप्रकर्षेणववृधे ॥ वृषोधर्मस्तदितरोऽधर्मोवृषेतरः ॥ ३३ ॥ अकृष्टपच्यत्वं

मारीचिनाकश्यपेनदक्षकन्याःसुलोचनाः ॥ धर्म्येणकिलमार्गेणपरिणीतास्त्रयोदश ॥ २२ ॥ अपीदानींतनैर्मर्त्यैरल्पबुद्धिपराक्रमैः॥ अयंगम्यस्त्वगम्यो
यंविचारःक्रियतेमुधा ॥ २३ ॥ मुखबाहूरुपज्जातंचातुर्वर्ण्यमिहोदितम् ॥ कल्पनेयंकृतापूर्वैर्नघटेताविचारतः ॥ २४ ॥ एकस्यांचतनौजाताएकस्माद्य
दिवाक्वचित् ॥ चत्वारस्तनयास्तत्किंभिन्नवर्णत्वमाप्नुयुः ॥ २५ ॥ वर्णावर्णविवेकोयंतस्मान्नप्रतिभासते ॥ अतोभेदोनमंतव्योमानुष्येकेनचित्क्वचित् ॥
॥ २६ ॥ विज्ञानकौमुदीवाणीमित्याकर्ण्यपुरांगनाः ॥ भर्तृशुश्रूषणवतींविजहुर्मतिमुत्तमाम् ॥ २७ ॥ अभ्यस्याकर्षणींविद्यांवशीकृतिमतीमपि ॥
पुरुषाःसफलीचक्रुःपरदारेषुमोहिताः ॥ २८ ॥ अंतःपुरचरानार्यस्तथाराजकुमारकाः ॥ पौराःपुरांगनाश्चापिसर्वेताभ्यांविमोहिताः ॥ २९ ॥ वंध्यानां
चापिवंध्यात्वंसापरिव्राजिकाहरत् ॥ तैस्तैश्चकार्मणोपायैरसौभाग्यवतीःस्त्रियः ॥ १३० ॥ सौभाग्यभाग्यसंपन्नाव्यधाद्विज्ञानकौमुदी ॥ कस्यैचिदं
जनंदत्तंकस्यैचित्तिलकौषधम् ॥ ३१ ॥ वशीकरणमंत्रैश्चतथाबह्व्योपिदीक्षिताः ॥ मंत्राञ्जपेयुःकाश्चिच्चयंत्राण्यन्यालिखंतिच ॥३२॥ काश्चिज्जुह्व
तिकुंडाग्नौनानाद्रव्याणिनिश्चलाः ॥ एवंसर्वेषुपौरेषुनिजधर्मेषुसर्वथा ॥ पराङ्मुखेषुजातेषुप्रोल्लासवृषेतरः ॥ ३३ ॥ सिद्धयोकृष्टपच्याद्यानष्टाएनः
प्रवेशनात् ॥ आसीत्कुंठितसामर्थ्योनृपोपिसमनाङ्मनाक् ॥ ३४ ॥ दूरस्थितोपिविघ्नेशोनृपंनिर्विण्णमानसम् ॥ चकारराज्यकरणेढुंढिराजो रिपुं
जयम् ॥ ३५ ॥ अजीगणद्दिवोदासोप्यष्टादशदिनावधिम् ॥ कदागंतासवैविप्रोयोमांसमुपदेक्ष्यति ॥ ३६ ॥ इत्थमष्टादशेप्राप्तेदिवसेदिवसेश्वरे ॥
प्राप्तेमध्यंनभोभागंद्वारंप्राप्तोद्विजोत्तमः ॥ ३७ ॥ सएवपुण्यकीर्त्याख्योधर्मक्षेत्रादधोक्षजः ॥ द्विजवेषंसमालंब्यसमायातोनृपांतिकम् ॥ ३८ ॥ द्वित्रैः
पवित्रैर्बहुधाजयजीवेतिवादिभिः ॥ समेतःसइतोविप्रोमूर्तिमानिवपावकः ॥ ३९ ॥ विलोक्यतंसमायांतंदूरादुत्कंठितोनृपः ॥ मेनेभवेद्गुरुरयंयुक्तोमदु
पदेशने ॥ १४० ॥ अभिगम्यचतंराजाप्रणम्यचपुनःपुनः ॥ गृहीतस्वस्तिवचनोनिनायांतःपुरंद्विजम् ॥ ४१ ॥

कर्षणंविनैवसस्यादिसंपन्नत्वम् ॥ आद्यशब्देनपुटकादौमध्वादिसंपत्तिर्गृह्यते ॥ सिद्धयोष्टावणीमाद्याइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रदीर्घश्छांदसः ॥ मनाङ्मनाक्शनैःशनैः ॥ ३४ ॥ निर्विण्णमानसंविरक्त
चित्तम् ॥ ३५ ॥ अजीगणद्गणयामास ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ समायातआगतः ॥ ३८ ॥ इतःआगतः ॥ ३९ ॥ उत्कंठितस्तद्दर्शनोत्सुकः ॥ १४० ॥ स्वस्तिवचनान्याशीर्वादाः ॥ ४१ ॥

मधुपर्केणविधिनादधिमधुघृतानांसमाहारोमधुपर्कःसएवविधिःप्रकारस्तेनविधिना शास्त्रोक्तप्रकारेणमधुपर्केणचेतिवैयधिकरण्यंवा ॥ ४२ ॥ खाद्यवस्तूनिभक्ष्यद्रव्याणि ॥ कृतःकृत्यक्रियाविधिः
कर्तव्यानुष्ठानप्रकारोयस्मैसतथातम्॥४३॥ खिन्नःपीडितः॥४४॥ पक्षद्वय्येवयातेति ॥ पक्षद्वय्येवमासमात्रमेवेत्यर्थः ॥ पक्षद्वयेवयातेतिपाठेपक्षद्वयेआत्मानात्मवस्तुनोर्मध्येऽवयाताप्राप्तामातिरितिशेषः ॥

मधुपर्केणविधिनातंसंपूज्यजनाधिपः ॥ व्यपेताध्वश्रमंस्वस्थंप्रोल्लसन्मुखपंकजम् ॥ ४२ ॥ निवेद्यखाद्यवस्तूनिकृतकृत्यक्रियाविधिम् ॥ परितृप्तं
सुखासीनंपप्रच्छब्राह्मणंनृपः ॥ ४३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ खिन्नोस्मिविप्रवर्याहंराज्यभारंसमुद्वहन् ॥ खेदोनास्त्येवहिपरंवैराग्यमिवजायते ॥ ४४ ॥
किंकरोमिक्वगच्छामिकथंमेनिर्वृतिर्भवेत् ॥ पक्षद्वय्येवयातेतिममचिंतयतोद्विज ॥४५॥ असीमंसुखसंतानंभुक्तंराज्यंमयाद्विज ॥ परिक्षीणविपक्षंचत्र्यक्षै
श्वर्यमिवस्फुटम् ॥ ४६ ॥ स्वसामर्थ्यादहंजातःपर्जन्याग्न्यनिलात्मकः ॥ प्रजाश्चपालिताःसम्यक्पुत्राइवनिजौरसाः ॥ ४७॥ तर्पिताश्चापिभूदेवावसु
भिश्चदिनेदिने॥ एकमेवापराद्धंचमयाराज्यंप्रशासता ॥ ४८ ॥ देवास्तृणीकृताःसर्वेस्वतपोबलदर्पतः ॥ तच्चप्रजोपकारार्थंनस्वार्थंभवताशपे ॥ ४९ ॥
अधुनागुरुरेधित्वंममभाग्योदयागतः ॥ राज्यंतुप्रकरोम्येवंन्यक्कृतांतकसाध्वसम् ॥ १५० ॥ अकालकालकलनंममराज्येनकुत्रचित् ॥ जराव्याधिद
रिद्रेभ्योममराज्येपिनोभयम् ॥ ५१ ॥ कोपिधर्मेतरांवृत्तिंनश्रयेन्मयिशासति ॥ धर्मोदयाजनाःसर्वेसर्वेसंतिसुखोदयाः ॥ ५२ ॥ सद्विद्याव्यसनाः
सर्वेसर्वेसन्मार्गचंचुराः ॥ अथवायदिकल्पांतंतिष्ठेदायुस्ततोपिकिम् ॥ ५३ ॥ सर्वेभोग्यास्तथाभांतियथाचर्वितचर्वणम् ॥ किंपिष्टपेषणेनात्रराज्येन
द्विजपुंगव ॥ ५४ ॥ किमप्युपदिशप्राज्ञगर्भवासोपशांतये ॥ अथवात्वांप्रपन्नस्यममकिंचितनैरिमः ॥ ५५ ॥ यदेवकथयस्यद्यतत्करिष्याम्यसंशयम् ॥
त्वद्विलोकनमात्रेणसर्वएवमनोरथाः ॥ ५६ ॥ अन्येषामपिजायंतेजातप्रायाममैवतु ॥ जानेदेवविरोधेनकेकेनप्रलयंगताः ॥ ५७ ॥ अवंतोपिप्रजाः
स्वीयानिजधर्ममनुव्रताः ॥ पुरातेत्रिपुराःशूराःशिवभक्तिपराअपि ॥ ५८ ॥ धरामयंरथंकृत्वाधनुःकृत्वाहिमाचलम् ॥ वेदांश्ववाजिनःकृत्वागुणं
कृत्वाचवासुकिम् ॥ ५९ ॥ विरिंचिसारथिंकृत्वाकृत्वाविष्णुंचपत्रिणम्॥ रथचक्रेपुष्पवंतौप्रतोदंप्रणवात्मकम् ॥ १६० ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ एधिभव ॥ न्यक्कृतांतकसाध्वसंतिरस्कृतयमभयम् ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ एवंस्वसामर्थ्यादिकंदर्शयित्वावैराग्यंप्रकटयाति ॥ अथवेति ॥ ५३ ॥
॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पुरातइति ॥ त्रिपुरास्त्रिपुरस्थादैत्याएकबाणपातेनहरेणभस्मसात्कृतादग्धाइतिपंचमेनान्वयः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ पुष्पवंतौसूर्याचन्द्रौ ॥ द्वितीयांतानांपदानांकृत्वे

तिसम्बन्धः ॥ १६० ॥ कीलान्शंकून् ॥ वरूथंरथगुप्तिम् ॥ ६१ ॥ चक्षुःश्रवसःसर्पान् ॥ कालाग्निरुद्रोनामप्रलयकारकःसंकर्षणमुखानलः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सुत्राम्णाइंद्रेण ॥ ६४ ॥
दधीचिरिति ॥ दधीचिर्दध्यङ्ङाथर्वणोऽथर्ववेदाविप्रेंद्रोपिश्रेष्ठब्राह्मणोप्यस्थिकृतेऽस्थिनिमित्तमात्रंकृत्वाहरेःपूर्ववैरमनुस्मृत्यहतः ॥ पूर्ववैरंदर्शयन्विष्णुंविशिनष्टि ॥ जयार्थंयुध्यतस्तेनैवदधीचिना
ऽऽजौसंग्रामेविजितस्येति ॥ एतदाख्यानंद्वात्रिंशदध्यायेलिखितम् ॥ ६५ ॥ शिवभक्तस्येति ॥ यद्यपिश्रीकृष्णेनबाणभुजनिकृंतनंतत्कालापेक्षयापश्चाद्भावितथाप्यतीतश्रीकृष्णावतारापेक्षयैवमुक्तमिति

ताराग्रहमयान्कीलान्वरूथंगगनात्मकम् ॥ ध्वजदंडंसुमेरुंचप्रांशुकल्पतरुंध्वजम् ॥ ६१ ॥ योक्त्राणिचक्षुःश्रवसश्छंदांस्यंगानिरक्षकान् ॥ भल्लंकाला
ग्निरुद्राख्यंपुंखीकृत्यप्रभंजनम् ॥ ६२ ॥ हरेणैकेषुपातेनलीलयाभस्मसात्कृताः ॥ बलिर्यज्ञकृतांश्रेष्ठःकृत्वाकपटखर्वताम् ॥ ६३ ॥ पातालंगमितः
पूर्वंहरिणाविक्रमैस्त्रिभिः ॥ वृत्तवानपिवैवृत्रःसुत्राम्णाविनिसूदितः ॥६४॥ दधीचिरपिविप्रेंद्रोदेवैरस्थिकृतेहतः ॥ पूर्ववैरमनुस्मृत्यजयार्थंयुध्यतोहरेः ॥
कुशास्त्रैर्विजितस्याजौतेनैवचदधीचिना ॥ ६५ ॥ शिवभक्तस्यबाणस्यदोःसहस्रंपुराहरिः ॥ चिच्छेदसंख्येकिंतेनापराद्धंसाधुवर्तिना ॥ ६६ ॥ तस्मा
द्विरोधोभद्रायनभवेद्दैवतैःसह ॥ देवेभ्योमद्भयंनास्तिसत्पथीनस्यवैमनाक् ॥ ६७ ॥ यज्ञैर्देवत्वमापन्नागीर्वाणावासवादयः ॥ यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्चतेभ्यो
प्याधिक्यमास्तिमे ॥ ६८ ॥ अस्तुन्यूनत्वमाधिक्यंकिमनेनाधुनामम ॥ इंद्रियोपरमःप्राप्तःसुखदस्तवदर्शनात् ॥ ६९ ॥ इदानींदिशमेतातकर्मनिर्मू
लनक्षमम् ॥ उपायंत्वमुपायज्ञयेननिर्वृतिमाप्नुयाम् ॥ १७० ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ गणेशावेशवशंतोराज्ञेतियदुदीरितम् ॥ तदाकर्ण्यहृषीकेशः
प्राहब्राह्मणवेषभृत् ॥ ७१ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ साधुसाधुमहाप्राज्ञनृपचूडामणेऽनघ ॥ मयायदुपदेष्टव्यंतत्त्वयैवनिरूपितम् ॥ ७२ ॥ त्वमा
दावेवनिर्वृत्तःपरंमेमानदोह्यसि ॥ क्षालितेंद्रियपंकश्चसुतपःस्वच्छवारिभिः ॥ ७३ ॥ यदुक्तंभवताभूपतत्सर्वंतथ्यमेवहि ॥ तवशक्तिंचजानामिविर
क्तिंचमहामते ॥ ७४ ॥ नभवत्सदृशोराजाभुविभूतोभविष्यति ॥ राज्यंभोक्तुंत्वयाज्ञायियुक्तंयत्तुमुमुक्षसि ॥ ७५ ॥ विरोधेपिहिदेवानांत्वयानापकृतंक्व
चित् ॥ धर्मेतरप्रवेशश्चतवराष्ट्रेपिनोभवत् ॥ ७६ ॥ प्रवर्तिताभिर्भवताप्रजाभिर्यदनुष्ठितम् ॥ धर्मंधर्मस्वधर्मज्ञतेनतृप्तादिवौकसः ॥ ७७ ॥ एकएव
हितेदोषोहृदिमेप्रतिभासते ॥ काश्याविश्वेश्वरोदूरंयत्कृतोभवताकिल ॥ ७८ ॥

ज्ञेयम् ॥ तथाचोक्तंवासिष्ठेभुशुण्डेन ॥ वसुदेवगृहेविष्णोर्भुवोभारनिवृत्तये ॥ अधुनाषोडशंजन्मभविष्यतिमुनीश्वरेति ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥ आवेशःप्रवेशः ॥
॥ ७१ ॥ ७२ ॥ स्वच्छानिनिर्मलानि ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ मुमुक्षसित्यक्तुमिच्छसि ॥ ७५ ॥ धर्मेतरोऽधर्मः ॥ ७६ ॥ धर्मंप्रवर्तिताभिरित्यन्वयः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

भूर्जायायेषांतिभूजानयस्तेषांमध्येसत्तमश्रेष्ठभूजानिसत्तम ॥ वच्मिकथयामि ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ त्वदभ्याशात्त्वत्सन्निधानात् ॥ ८७ ॥
स्मायंस्मायमिति ॥ पुनःपुनरीषद्धास्यंकृत्वेत्यर्थः ॥ ८८ ॥ यद्यस्मादखिलैर्ध्येयइतिसंबंधः ॥ ८९ ॥ उदर्कउत्तरकालीनंफलम् ॥ दवीयोऽल्पंनदवीयोदवीयोमहत्तरम् ॥ अदवीयोनिकटमितिवा ॥

महांतमपराधंतेजानेभूजानिसत्तम ॥ इमंतत्पापशांत्यैचवच्म्युपायंमहत्तरम् ॥ ७९ ॥ संख्यास्तियावतीदेहेदेहिनोरोमसंभवा ॥ तावंतोप्यपराधावैयां
तिलिंगप्रतिष्ठया ॥ १८० ॥ एकंप्रतिष्ठितंयेनलिंगमत्रेशभक्तितः ॥ तेनात्मनासमंविश्वंजगदेतत्प्रतिष्ठितम् ॥ ८१ ॥ रत्नाकरेरत्नसंख्यासंख्याविद्भिरपी
ष्यते ॥ लिंगप्रतिष्ठापुण्यस्यनतुसंख्येतिलिख्यते ॥ ८२ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकुरुलिंगंप्रतिष्ठितम् ॥:तयालिंगप्रतिष्ठित्याकृतकृत्योभाविष्यासि ॥८३॥
इत्युक्त्वाब्राह्मणोदध्यौक्षणंनिश्चलमानसः ॥ उवाचचप्रहृष्टास्योराजानंपाणिनास्पृशन् ॥ ८४ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ अन्यच्चकिंचित्पश्यामिभूपा
लज्ञानचक्षुषा ॥ शृणुष्वावहितोभूत्वातदपिप्राज्ञसत्तम ॥ ८५ ॥ धन्योसिकृतकृत्योसिमान्योसिमहतामपि ॥ जप्यंचतवनामेहप्रातःशुभफलेप्सुना ॥
॥ ८६ ॥ दिवोदासत्वदभ्याशादपिधन्यतरावयम् ॥ तेपिधन्यतरामर्त्येयेत्वदाख्यांप्रचक्षते ॥८७॥ स्मायंस्मायंजगौविप्रोमौलिमांदोलयन्मुहुः ॥ हृद्ये
वबहुशोहृष्टःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ ८८ ॥ अहोभाग्योदयश्चास्यअहोनैर्मल्यमस्यवै ॥ यदेनमनिशंध्यायेद्ध्येयोविश्वेश्वरोऽखिलैः ॥ ८९ ॥ अहोउदर्क
एतस्यनकैश्चित्प्रतिपद्यते ॥ अस्माकमपियद्दूरमदवीयस्तदस्ययत् ॥ १९० ॥ हृद्यालोच्येतिविप्रोथवर्णयित्वाक्षितीश्वरम् ॥ आविश्चकारतत्सर्वंयत्स
माधावलोकयत् ॥ ९१ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ राजंस्तवाद्यफलितोमनोरथमहाद्रुमः ॥ अनेनैवशरीरेणत्वंगंतासिपरंपदम् ॥ ९२ ॥ यथाविश्वे
श्वरोनित्यंत्वामेवहृदिशीलयेत् ॥ तथास्मदादीनपिनद्विजांस्तत्पादलोचनान् ॥ ९३ ॥ कृतलिंगप्रतिष्ठंत्वांसप्तमेह्न्यद्यवासरात् ॥ दिव्यंविमानमागत्यने
तुमेष्यतिशांभवम् ॥ ९४ ॥ राजंस्त्वंवेत्सिकस्यायंविपाकःसुकृतस्यते ॥ वाराणस्याःपुरःसम्यक्सेवनादित्यवैम्यहम् ॥ ९५ ॥ एकमप्यत्रयःपायाद्वारा
णस्यांस्थितंजनम् ॥ तस्याप्येवंविपाकोस्तिदेहांतेराजसत्तम ॥ ९६ ॥ इतिश्रुत्वासराजर्षिर्दिवोदासःप्रतापवान् ॥ ब्राह्मणायसशिष्यायप्रादात्प्रीतोभिवां
छितम् ॥९७॥ अथसंप्रीणितंविप्रंप्रणम्यचमुहुर्मुहुः ॥प्रोवाचराजासंहृष्टस्तारितोस्मिभवार्णवात् ॥९८॥ ब्राह्मणोपिप्रहृष्टात्मापरिपूर्णमनोरथः ॥ समापृ
च्छ्यमहीनाथंस्वेष्टंदेशंजगामह ॥९९॥विलोक्यकाशींपरितोमायाद्विजवपुर्हरिः ॥भूयोभूयोविचार्यापिकिमत्रातीवपावनम् ॥२००॥ स्थानंयच्चाहमध्यास्य
निजभक्तानशेषतः ॥ नेष्यामिपरमंधामविश्वेशानुग्रहात्परात् ॥१॥संप्रधार्येतिभगवान्दृष्ट्वापांचनदंह्रदम् ॥ तत्रकृत्वाविधिस्नानंततस्तत्रैवसंस्थितः ॥२॥

पदमितिशेषः ॥ उदर्कइतिवाविशेष्यते ॥ यद्यस्मात् ॥ १९० ॥ वर्णयित्वास्तुत्वा ॥ ९१ ॥ तच्छब्दार्थमेवदर्शयति ॥ राजन्निति ॥ गंतासिगमिष्यसीत्यर्थः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ विपाकः
फलम् ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ संप्रीणितंसंतोषितम् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ भूयइति ॥ भूयोभूयोवक्ष्यमाणंविचार्यपश्चादितिसंप्रधार्यतत्रैवसंस्थितइतिसार्धद्वयस्यान्वयः ॥ २०० ॥ १ ॥ २ ॥

मंक्षुद्रुतम्॥यदाहामरः ॥ सद्योद्राङ्मंक्षुसपदिद्रुतमिति ॥३॥ प्रकृतीर्मंत्रिणः ॥४॥ अध्यक्षान्विशिनष्टि ॥ कोशेति ॥ देशितानादिष्टान्नियोजितानित्यर्थः॥सर्वान्प्रोवाचेत्यतःप्राक्तनानांद्वितीयांतानां पदानामाहूयेत्यनेनसम्बन्धः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पुनःकाशीमगादितिविष्णुवाक्यात्काशींत्यक्त्वातत्पूर्वदिग्भागेगोमतीतीरेसपरिवारोगतस्तत्रपुत्रंराज्येअभिषिच्यलिंगस्थापनद्वारारुद्रंप्रसा

प्रतीक्षमाणोलक्ष्मीशोमंक्षुत्र्यक्षसमागमम् ॥ तार्क्ष्यंप्रस्थापयांचक्रेराजवृत्तांतवेदिनम् ॥ ३ ॥ दिवोदासोपिराजेंद्रोविप्रेंद्रंपरिवर्णयन् ॥ आहूयप्रकृतीः सर्वाःसामात्यान्मंडलेश्वरान् ॥ ४ ॥ अध्यक्षानपिसर्वांश्चकोशाश्वेभादिदेशितान् ॥ पुत्रान्पंचशतंप्राग्र्यंसुतंचसमरंजयम् ॥ ५ ॥ पुरोहितंप्रतीहारमृत्विजोगणकान्द्विजान् ॥ सामंतान्राजपुत्रांश्चसूपकारांश्चिकित्सकान् ॥ ६ ॥ वैदेशिकानपिबहून्नानाकार्यसमागतान् ॥ सांतःपुरांचमाहिषींवृद्धगोपालबालकान् ॥ ७ ॥ सर्वान्प्रोवाचहृष्टात्माप्रबद्धकरसंपुटः ॥ यथासब्राह्मणःप्राहदिनसप्तावधिस्थितिम् ॥ ८ ॥ आश्चर्यंतेषुशृण्वत्सुविषण्णवदनेषुच ॥ स्वयंराजगृहंनीत्वाकुमारंसमरंजयम् ॥ ९ ॥ अभिषिच्यमहाबुद्धिःपौराञ्जानपदानपि ॥ प्रसादीकृत्यपुण्यात्मापुनःकाशीमगान्नृपः ॥ २१० ॥ आगत्यकाशींमेधावीसभूपालोरिपुंजयः ॥ प्रासादंकारयामासस्वर्धुन्याःपश्चिमेतटे ॥ ११ ॥ रिपून्प्रमथ्यसमरेयावतीश्रीरुपार्जिता ॥ तावत्यासहिभूपालःशिवालयमचीकॢपत् ॥ १२ ॥ भूपाललक्ष्मीरखिलायत्तत्रविनियोजिता ॥ भूपालश्रीरितिख्याताततःसाभूरभूच्छुभा ॥ ॥ १३ ॥ दिवोदासेश्वरंलिंगंप्रतिष्ठाप्यरिपुंजयः ॥ कृतकृत्यमिवात्मानममन्यतनरेश्वरः ॥ १४ ॥ अथैकस्मिन्दिनेराजातल्लिंगंविधिपूर्वकम् ॥ समभ्यर्च्यनमस्कृत्ययावत्तुष्टावतुष्टिदम् ॥ १५ ॥ तावन्नभोंगणादाशुदिव्यंयानमवातरत् ॥ पार्षदैःपरितःकीर्णंशूलखट्वांगपाणिभिः ॥ १६ ॥ अत्यादित्याग्नितेजोभिर्भालनेत्रैःकपर्दिभिः ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशैरंगैर्दीप्तनभोंगणैः ॥ १७ ॥ विभूषाहिफणारत्नज्योतिःपूजितविग्रहैः ॥ नित्यप्रकाशसंत्रस्ततमःश्रितशिरोधरैः ॥ १८ ॥

दयितुमागतः ॥ तथाचोक्तंहरिवंशे ॥ विषयांतेपुरींरम्यांगोमत्यांसन्यवेशयादिति ॥ २१० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ यानंविशिनष्टि ॥ पार्षदैरिति ॥ पार्षदान्विशिनष्टि शूलेत्यादिसार्धद्वयेन ॥ खट्वांगमायुधविशेषः ॥ १६ ॥ अतिअतिक्रांतमादित्याग्नितेजोयैस्तेतथातैरत्यादित्याग्नितेजोभिः ॥ १७ ॥ नित्येति ॥ नित्यप्रकाशेनस्वप्रकाशेनसंत्रस्तैस्तमोभिराश्रि

ताशिरोधराग्रीवायेषांतेतथातैर्नीलकण्ठैरित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २२० ॥ २१ ॥ दिवंकैलासम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २२९ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्द
कृतायांकाशीखण्डटीकायामष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकोनषष्टिकेऽध्यायेश्रीमदानन्दकानने ॥ पंचानांसरितांपुण्यःप्रादुर्भावोनिरूप्यते ॥ १ ॥ अग्रिमंप्रष्टुंस्कन्दंप्रोत्साह

चामरव्यग्रहस्ताग्ररुद्रकन्याशतावृतम् ॥ अथपारिषदैराजादिव्यस्रगनुलेपनैः ॥१९॥ दिव्यैर्दुकूलनेपथ्यैरलंचक्रेमुदान्वितैः ॥ त्रिनेत्रीकृतसद्भालंश्यामी
कृतशिरोधरम् ॥ २२० ॥ सुगौरीकृतसर्वांगंकपर्दीकृतमौलिजम् ॥ चतुर्भुजीकृततनुंभूषणीकृतपन्नगम् ॥ २१ ॥ चंद्रार्धीकृतमूर्धानंनिन्युस्तंपार्षदा
दिवम् ॥ २२ ॥ तदाप्रभृतितत्तीर्थंभूपालश्रीरितिश्रुतम् ॥ तत्रश्राद्धादिकंकृत्वादानंदत्त्वास्वशक्तितः ॥ २३ ॥ दिवोदासेश्वरंदृष्ट्वासमभ्यर्च्यचभक्तितः ॥
राज्ञश्चाख्यायिकांश्रुत्वाननरोगर्भमाविशेत् ॥ २४ ॥ आख्यानमेतन्नृपतेर्दिवोदासस्यपावनम् ॥ पठित्वापाठयित्वापिनरःपापैःप्रमुच्यते ॥ २५ ॥
दिवोदासशुभाख्यानंश्रुत्वायःसमरंविशेत् ॥ नजातुजायतेतस्यभयंवैरिकृतंक्वचित् ॥ २६ ॥ दिवोदासकथापुण्यामहोत्पातनिकृंतनी ॥ पठनीयाप्रयत्ने
नसर्वविघ्नोपशांतये ॥ २७ ॥ नावृष्टिर्जायतेतत्रनाकालमरणाद्भयम् ॥ दैवोदासीकथायत्रसर्वपातकनाशिनी ॥ २८ ॥ अस्याख्यानस्यपठनाद्विष्णो
रिवमनोरथाः ॥ संपूर्णतांगमिष्यंतिशंभोश्चिंतितकारिणः ॥२२९॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्द्धेदिवो
दासनिर्वाणप्राप्तिर्नामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५८॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ सर्वज्ञहृदयानंदगौरीचुंबितमूर्धज ॥ तारकांतकषड्वक्रतारिणेभद्रकारिणे ॥
॥ १ ॥ सर्वज्ञाननिधेतुभ्यंनमःसर्वज्ञसूनवे ॥ सर्वथाजितमारायकुमारायमहात्मने ॥२॥ कामारिमर्धनारीशंवीक्ष्यकामकृतंकिल ॥ योजिगायकुमारो
पिमारंतस्मैनमोस्तुते ॥ ३ ॥ यदुक्तंभवतास्कंदमायाद्विजवपुर्हरिः ॥ काश्यांपंचनदंतीर्थमध्यासातीवपावनम् ॥ ४ ॥ भूर्भुवःस्वःप्रदेशेषुकाशीपरम
पावनम् ॥ तत्रापिहरिणाज्ञायितीर्थंपंचनदंपरम् ॥ ५ ॥ कुतःपंचनदंनामतस्यतीर्थस्यषण्मुख ॥ कुतश्चसर्वतीर्थेभ्यस्तदासीत्पावनंपरम् ॥ ६ ॥ कथं
चभगवान्विष्णुरंतरात्माजगत्पतिः ॥ सर्वेषांजगतांपाताकर्ताहर्ताचलीलया ॥ ७ ॥ अरूपोरूपमापन्नोह्यव्यक्तोव्यक्ततांगतः ॥ निराकारोपिसाकारो
निष्प्रपंचःप्रपंचभाक् ॥ ८ ॥ अजन्मानेकजन्माचत्वनामास्फुटनामभृत् ॥ निरालंबोऽखिलालंबोनिर्गुणोपिगुणास्पदम् ॥ ९ ॥ अहृषीकोहृषीकेशो
प्यनंघ्रिरपिसर्वगः ॥ उपसंहृत्यरूपंस्वंसर्वव्यापीजनार्दनः ॥ १० ॥

यन्स्तौति ॥ सर्वज्ञेति ॥ तारितुंशीलमस्यास्तीतितारीतस्मै ॥ १ ॥ २॥३॥ अध्यासअधिअधिष्ठायआसस्थितवानित्यर्थः ॥४॥५॥६॥७.॥ आपन्नइत्यत्रविसंधिरार्षः ॥८॥९॥ अहृषीकइंद्रियरहितो

थचहृषीकेशइंद्रियाणांप्रवर्तकः ॥ अपाणिपादोजवनोग्रहीतापश्यत्यचक्षुःसश्रृणोत्यकर्णइत्यादिश्रुतेः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ऊर्जेकार्तिके ॥
॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ रूपंसौंदर्यंलावण्यमंगसौष्ठवंतच्छालिनी ॥ २० ॥ परः श्रीकृष्णःसपितृत्वेनवर्ततेयस्यसपरीकामस्तेनक्षुब्धंक्षुभितंमुनेर्मनोबभूवेतिशेषः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
मुनीनांमननशीलानांमानसंयत्तत्पद्मादपिमृदुकोमलमित्यन्वयः ॥ प्रायोग्रहणंदुर्वासःप्रभृतीनांव्यावृत्त्यर्थम् ॥ स्वभावात्क्षमिणांमृदुइतिक्वचित्पाठः ॥ स्वरूपेणैवस्वभावेनैव ॥ तथाचोर्वशीवचनम् ॥

स्थितःसर्वात्मभावेनतीर्थेपंचनदेपरे ॥ एतदाख्याहिषड्वक्त्रपंचवक्त्राद्यथाश्रुतम् ॥११॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कथयामिकथामेतांनमस्कृत्यमहेश्वरम् ॥
सर्वाघौघप्रशमनींसर्वश्रेयोविधायिनीम् ॥ १२ ॥ यथापंचनदंतीर्थंकाश्यांप्रथितिमागतम् ॥ यन्नामग्रहणादेवपापंयातिसहस्रधा ॥ १३ ॥ प्रयागो
पिचतीर्थेशोयत्रसाक्षात्स्वयंस्थितः ॥ पापिनांपापसंघातंप्रसह्यनिजतेजसा ॥ १४ ॥ हरंतिसर्वतीर्थानिप्रयागस्यबलेनहि ॥ तानिसर्वाणितीर्थानिमाघे
मकरगेरवौ ॥ १५ ॥ प्रत्यब्दंनिर्मलानिस्युस्तीर्थराजसमागमात् ॥ प्रयागश्चापितीर्थेंद्रःसर्वतीर्थार्पितंमलम् ॥ १६ ॥ महाघिनांमहाघंचहरेत्पांचनदाद्ब
लात् ॥ यंसंचयतिपापौघमावर्षंतीर्थनायकः ॥ तमेकमज्जनादूर्जेत्यजेत्पंचनदेध्रुवम् ॥ १७ ॥ यथापंचनदोत्पत्तिस्तथाचकथयाम्यहम् ॥ निशामयम
हाभागमित्रावरुणनंदन ॥ १८ ॥ पुरावेदशिरानाममुनिरासीन्महातपाः ॥ भृगुवंशसमुत्पन्नोमूर्तोवेदइवापरः ॥ १९ ॥ तपस्यतस्तस्यमुनेःपुरोहृग्गो
चरंगता ॥ शुचिरप्सरसांश्रेष्ठारूपलावण्यशालिनी ॥ २० ॥ तस्यादर्शनमात्रेणपरिक्षुब्धंमुनेर्मनः ॥ चस्कंदसमुनिस्तूर्णंसाथभीतावराप्सराः ॥ २१ ॥
दूरादेवनमस्कृत्यतमृषिंसाभ्यभाषत ॥ अतीववेपमानांगीशुचिस्तच्छापभीतितः ॥ २२ ॥ नापराध्नोम्यहंकिंचिन्महोग्रतपसांनिधे ॥ क्षंतव्यंमेक्षमाधार
क्षमारूपास्तपस्विनः ॥ २३ ॥ मुनीनांमानसंप्रायोयत्पद्मादपितन्मृदु ॥ स्त्रियःकठोरहृदयाःस्वरूपेणैवसत्तम ॥ २४ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्याःशुचे
रप्सरसोमुनिः ॥ विवेकसेतुनास्तंभीन्महारोषनदीरयम् ॥ २५ ॥ उवाचचप्रसन्नात्माशुचेशुचिरसिध्रुवम् ॥ नमेऽल्पोपिहिदोषोत्रनतेदोषोस्तिसुंदरि ॥
॥ २६ ॥ वह्निस्वरूपाललनानवनीतसमःपुमान् ॥ अनभिज्ञावदंतीतिविचारान्महदंतरम् ॥ २७ ॥ स्निह्येदुद्धृतसारोपिवह्नेःसंस्पर्शमाप्यवै ॥ चित्रं
ह्याख्यासमादानात्पुमान्स्निह्यतिदूरतः ॥ २८ ॥ अतःशुचेनभेतव्यंत्वयाशुचिमनोगते ॥ अतर्कितोपस्थितयात्वयाचस्खलितंमया ॥ २९ ॥

क्वापिसख्यंनवैस्त्रीणांवृकाणांहृदयंयथेत्यादि ॥ २४ ॥ विवेकसेतुनाआत्मानात्मविवेकधृत्यामहान्योरोषएवनदीतस्यारयंवेगमस्तंभीत्स्तंभितवानित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ नवनीतसमःप्रथमो
द्धृतघृततुल्यः ॥ इतिउदाहरणमितिशेषः ॥ अनभिज्ञत्वेहेतुमाह ॥ विचारादिति ॥ अंतरमसाम्यं दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोरितिशेषः ॥ २७ ॥ साम्याभावमेवाह ॥ स्निह्येदिति ॥ उद्धृतश्चासौसारश्चेति
उद्धृतसारोघृतम् ॥ स्त्रीइतिआख्यायस्यपदार्थस्यसह्याख्यस्तस्यासमादानादसंस्पर्शादित्यर्थः ॥ स्त्रीनामग्रहणादितिवा ॥ २८ ॥ शुचिःपवित्रामनोगतिरंतःकरणवृत्तिर्यस्याःसातथातस्याः

संबोधनंहेशुचिमनोगते ॥ रुचिमनोगतेइतिक्वचित् ॥ तत्रापिसएवार्थः ॥ नभेतव्यमित्यत्रहेतुंवदन्शुचिमनोगतत्वमेवाह ॥ अतर्कितोपस्थितयात्वयाचस्खलितंमयेति ॥ अतर्कितोपस्थितत्वं
नाममद्दर्शनादस्यक्षोभोजायतामित्यननुसंधायागतत्वम् ॥ यच्चस्खलेइतिक्वचित्पाठः ॥ यद्यस्माच्चस्खलेस्खलितंक्षरितामितियावत् ॥ रेतइतिशेषः ॥ २९ ॥ कोपरयएवारिस्तस्मात्कोपरयादरेः ॥
कथंभूतात् ॥ क्षणेनांधीकरोतीतिक्षणांधीकरणस्तस्मात् ॥ ३० ॥ सुकृच्छ्रतःसुकष्टात् ॥ पुष्पवंतयोश्चंद्रसूर्ययोः ॥ ३१ ॥ अर्थानांपुरुषार्थानांपरिजृंभणंपरिस्फुरणंप्राप्तिरित्यर्थः ॥ उत्सेधोवर्ध
नम् ॥ ३२ ॥ ननुक्रोधाद्धर्मादीनामभावेपिद्रव्यादिविषयःकामोभविष्यतितत्राह ॥ अमर्षेइति ॥ अमर्षेक्रोधे ॥ मनःकर्मभूतम् ॥ मनोभूःकामः ॥ उच्चैःसर्वग्रासे ॥ ३३ ॥ शांतितरोःशांतिवृक्षस्य॥

स्खलनान्नतथाहानिरकामात्तपसोमुनेः ॥ यथाक्षणांधीकरणाद्धानिःकोपरयादरेः ॥ ३० ॥ कोपात्तपःक्षयंयातिसंचितंयत्सुकृच्छ्रतः ॥ यथाभ्रपटलं
प्राप्यप्रकाशःपुष्पवंतयोः ॥ ३१ ॥ अनर्थकारिणःक्रोधात्कार्थानांपरिजृंभणम् ॥ क्ववाखलजनोत्सेधात्साधूनांपरिवर्धनम् ॥ ३२ ॥ अमर्षेकर्षतिमनो
मनोभूसंभवःकुतः ॥ विधुंतुदेतुदत्युच्चैर्विधुंकुत्रास्तिकौमुदी ॥ ३३ ॥ ज्वलतोरोषदावाग्नेःक्ववाशांतितरोःस्थितिः ॥ दृष्टाकेनापिकिंक्वापिसिंहात्कलभसु
स्थता ॥ ३४ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनप्रतीपःप्रतिघातुकः ॥ चतुर्वर्गस्यदेहस्यपरिहेयोविपश्चिता ॥ ३५ ॥ इदानींशृणुकल्याणिकर्तव्यंयत्त्वयाशुचे ॥
अमोघबीजाहिवयंतद्बीजमुररीकुरु ॥ ३६ ॥ एतस्मिन्रक्षितेवीर्येपरिस्कन्नेत्वदीक्षणात् ॥ त्वयातवभवित्रेकंकन्यारत्नंमहाशुचि ॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वाते
नमुनिनापुनर्जातेवसाप्सराः ॥ महाप्रसादइत्युक्त्वामुनेःशुक्रमजीगिलत् ॥ ३८ ॥ अथकालेनदिव्यस्त्रीकन्यारत्नमजीजनत् ॥ अतीवनयनानंदिनिधानं
रूपसंपदाम् ॥ ३९ ॥ तस्यैववेदशिरसआश्रमेतांनिधायसा ॥ शुचिरप्सरसांश्रेष्ठाजगामचयथेप्सितम् ॥४०॥ तांचवेदशिराःकन्यांस्नेहेनसमवर्धयत् ॥
क्षीरेणस्वाश्रमस्थायाहारिण्याहारिणीक्षणाम् ॥४१॥ मुनिर्नामददौतस्यैधूतपापेतिचार्थवत् ॥ यन्नामोच्चारणेनापिकंपतेपातकावली ॥४२॥ सर्वलक्षणशो
भाढ्यांसर्वावयवसुंदरीम् ॥ मुनिस्तत्याजनोत्संगात्क्षणमात्रमपिक्वचित् ॥ ४३ ॥ दिनेदिनेवर्धमानांतांपश्यन्मुमुदेभृशम् ॥ क्षीरनीरधिवद्रम्यांनिशिचां
द्रमसींकलाम् ॥ ४४ ॥ अथाष्टवार्षिकींदृष्ट्वातांकन्यांसमुनीश्वरः ॥ कस्मैदेयेतिसंचिंत्यतामेवसमपृच्छत ॥ ४५॥ ॥ वेदशिराउवाच ॥ ॥ अयिपुत्रि
महाभागेधूतपापेशुभेक्षणे ॥ कस्मैदद्यांवरायत्वांत्वमेवाख्याहितंवरम् ॥ ४६ ॥ अतिस्नेहार्द्रचित्तस्यजनेतुश्चेतिभाषितम् ॥ निशम्यधूतपापासाप्रोवाच
विनतानना ॥ ४७ ॥ ॥ धूतपापोवाच ॥ ॥ जनेतर्यद्यहंदेयासुंदरायवरायते ॥ तदातस्मैप्रयच्छत्वंयमहंकथयामिते ॥ ४८ ॥ तुभ्यंचरोचतेतातशृणो
त्ववहितोभवान् ॥ सर्वेभ्योतिपवित्रोयोयःसर्वेषांनमस्कृतः ॥ ४९ ॥

कलभोहस्तिशावकः ॥ अत्यंतास्वास्थ्यप्रतिपादनायकलभशब्दप्रयोगः ॥ ३४ ॥ प्रतीपःप्रतिकूलः ॥ प्रतिघइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ प्रतिघातुकःप्रतिनाशकः ॥ चतुर्वर्गस्यदेहस्यचतुर्वर्गशरीरस्ये
त्यर्थः ॥ चत्वारोवर्गाधर्मादयोयस्मात्तस्यदेहस्येतिवा ॥ परिहेयःक्रोधइतिशेषः ॥ ३५ ॥ उररीकुरुस्वीकुरुजठरेधारयेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ भवितृभविष्यति ॥ ३७ ॥ अजीगिलद्गिलितवती ॥ ३८ ॥
॥३९॥यथेप्सितंयथारुचिजगाम ॥ त्रिदशालयमितिक्वचित् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ नाम्नोर्थवत्त्वमेवदर्शयति ॥ यन्नामेति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥५०॥५१॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ गरिम्णागरिष्ठत्वेन ॥५६॥५७॥५८॥५९॥ पण्यतेव्यवह्रियतेऽनेनेतिपणंद्रविणंतेनसक्रय्यःक्रेतव्यः प्राप्यइत्यर्थः ॥ सुतीर्थमेवविपणिःपण्यवीथिकात
स्याम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ क्षेत्रेऽविमुक्ते ॥ परमपावनइतिविशेषणात् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ धाराअविच्छिन्नेनपतमानाआसाराःसीकरायासुतास्तथातासु ॥ ६७ ॥ आसारशीकैरर

सर्वेयमभिलष्यंतियस्मात्सर्वसुखोदयः ॥ कदाचिद्योननश्येतयःसदैवानुवर्तते ॥ ५० ॥ इहामुत्रापियोरक्षेन्महापदुदयाद्ध्रुवम् ॥ सर्वेमनोरथायस्मात्प
रिपूर्णाभवंतिहि ॥ ५१ ॥ दिनेदिनेचसौभाग्यंवर्धतेयस्यसन्निधौ ॥ नैरंतर्येणयत्सेवांकुर्वतोनभयंक्वचित् ॥ ५२ ॥ यन्नामग्रहणादेवकेपिबाधांनकुर्वते ॥
यदाधारेणतिष्ठंतिभुवनानिचतुर्दश ॥ ५३ ॥ एवमाद्यागुणायस्यवरस्यवरचेष्टितम् ॥ तस्मैप्रयच्छमांतातममतेपीहशर्मणे ॥ ५४ ॥ एतच्छ्रुत्वापि
तातस्याभृशंमुदमवापह ॥ धन्योस्मिधन्यामेपूर्वेयेषामेषासुतान्वये ॥ ५५ ॥ ध्रुवाहिधूतपापासौयस्याईदृग्विधामतिः ॥ ईदृग्विधैर्गुणगणैर्गरिम्णाको
त्रवैभवेत् ॥ ५६ ॥ अथवासकथंलभ्योविनापुण्यभरोदयम् ॥ इतिक्षणंसमाधायमनःसमुनिपुंगवः ॥ ५७ ॥ ज्ञानेनतंसमालोच्यवरमीदृग्गुणोदयम् ॥
धन्यांकन्यांबभाषेथशृणुवत्सेशुभैषिणि ॥ ५८ ॥ ॥ पितोवाच ॥ ॥ वरस्ययेत्वयाप्रोक्तागुणाएतेविचक्षणे ॥ एषांगुणानामाधारोवरोस्तीतिविनि
श्चितम् ॥ ५९ ॥ परंससुखलभ्योनानितरांसुभगाकृतिः ॥ तपःपणेनसक्रय्यःसुतीर्थविपणौक्वचित् ॥ ६० ॥ नार्थभारैःससुलभोनकौलीन्येनकन्यके ॥
नवेदशास्त्राभ्यसनैर्नचैश्वर्यबलेनवै ॥ ६१ ॥ नसौंदर्येणवपुषानबुद्ध्यानपराक्रमैः ॥ एकयैवमनःशुद्ध्याकरणानांजयेनच ॥ ६२ ॥ महातपः
सहायेनदमदानदयायुजा ॥ लभ्यतेसमहाप्राज्ञोनान्यथासदृशःपतिः ॥ ६३ ॥ इतिश्रुत्वाथसाकन्यापितरंप्रणिपत्यच ॥ अनुज्ञांप्रार्थयामासतपसेकृत
निश्चया ॥ ६४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कृतानुज्ञाजनेत्रासाक्षेत्रेपरमपावने ॥ तपस्ततापपरमंयदसाध्यंतपस्विभिः ॥ ६५ ॥ क्वसाबालातिमृद्वंगी
क्वचतत्तादृशंतपः ॥ कठोरवर्ष्मसंसाध्यमहोसच्चेतसोधृतिः ॥ ६६ ॥ धारासारासुवर्षासुमहावातवतीष्वलम् ॥ शिलासुसावकाशासुसाबह्वीरनय
न्निशाः ॥ ६७ ॥ श्रुत्वागर्जरवंघोरंदृष्ट्वाविद्युच्चमत्कृतीः ॥ आसारसीकरैःक्लिन्नानचकंपेमनाक्चसा ॥ ६८ ॥ तडित्स्फुरंतीत्वसकृत्तमिस्रासुतपोवने ॥
यातायातंकरोतीवद्रष्टुंतत्तपसःस्थितिम् ॥६९॥ तपर्तुरेवसाक्षाच्चकुमारीकैतवात्किल॥पंचाग्नीन्परिधायात्रतपस्यतितपोवने॥७०॥ जलाभिलाषिणीबा
लानमनागपिसापिबत्॥कुशाग्रतोयपृषतंपंचाग्निपरितापिता॥७१॥रोमांचकंचुकवतीवेपमानतनुच्छदा॥पर्यक्षिपत्क्षपाःक्षामातपसाहैमनीश्वसा ॥७२॥

विच्छिन्नपतमानांबुकणैः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ तपर्तुर्ग्रीष्मऋतुः ॥ कैतवंव्याजम् ॥ ७० ॥ मनागपिईषदपिकदाचिदपीत्यर्थः ॥ तपोवधीतिवापाठः ॥ पृषतंबिंदुम् ॥ ७१ ॥ रोमांचेति ॥
साधूतपापाहैमनीर्हेमन्तऋतुसम्बंधिनीर्निशाःपर्यक्षिपत्सर्वतोभावेनक्षपयामास ॥ कथंभूता ॥ रोमांचएवकंचुकःस्तनपट्टिकातद्वती ॥ वेपमानंकंपमानंतनुच्छदंत्वगिंद्रियंयस्याःसातथा ॥ तपसाक्षामा

कृशा ॥ ७२ ॥ निशीथिनीष्विति ॥ साधूतपापासारसैःपुष्करैरद्यकेयंपद्मिनीसमुदपद्यतेतिमेनइत्यन्वयः ॥ किंकुर्वती ॥ शिशिरेशिशिरर्तौनिशीथिनीषुरात्रिषुसारसंरसंसारभूतंसम्यग्रसंतपोविषयं धर्मविषयंवा ॥ सारसानामयंसारसस्तंरसंवाश्रयंतीआश्रयंतीसेवमानेतियावत् ॥ पुष्कराह्वाहिशिशिरर्तौरजन्यांशिशिरभवंरसंसेवंतेइतिहिप्रसिद्धम् ॥ ७३ ॥ मनस्विनामिति ॥ मनस्विनांप्रशस्तमनसां मुनीनामपिमनोमधौवसंतेरागतामनुरागतांसृजतेसृजतिगृह्णातीत्यर्थः ॥ तदित्यव्ययंषष्ठ्यर्थे ॥ तत्तस्याःधूतपापायामनोगतोरागओष्ठपल्लवादोष्ठपल्लवद्वाराबहिर्निर्गतोमाकन्दपल्लवैराम्रपल्लवैर्जह्नेहृतो गृहीतः ॥ एतेनांतर्बहीरागाभावेनमुनिभ्योप्यधिकातस्यास्तपश्चर्येतिध्वनितम् ॥ ७४ ॥ वसन्तइति ॥ साबालाधूतपापावसंतेमधौवनेनिवसंतीकोकिलाकाकलीरवंपिकायामधुरध्वनिंश्रुत्वापितपसित पोविषयेमनश्चक्रेकृतवतीत्यर्थः ॥ ७५ ॥ बंधुजीवेबन्धूके ॥ कलहंसेकादंबे ॥ कलागतीर्विलासरूपागतीः ॥ ७६ ॥ अपास्तेति ॥ विरुद्धालंकारोयम् ॥ क्षुद्बोधनिरासायभोगिनांसर्पाणांवृत्तिमा

निशीथिनीषुशिशिरेश्रयंतीसारसंरसम् ॥ मेनेसासारसैःकेयमुद्यताद्येतिपाद्मिनी ॥ ७३ ॥ मनस्विनामपिमनोरागतांसृजतेमधौ ॥ तदोष्ठपल्लवाद्रागो
जह्नेमाकंदपल्लवैः ॥ ७४ ॥ वसंतेनिवसंतीसावनेबालाचलंमनः ॥ चक्रेतपस्यपिश्रुत्वाकोकिलाकाकलीरवम् ॥ ७५ ॥ बंधुजीवेऽधररुचिंकलहंसे
कलागतीः ॥ निक्षेपमिवसाक्षिप्वाशरद्यासीत्तपोरता ॥ ७६ ॥ अपास्तभोगसंपर्काभोगिनांवृत्तिमाश्रिता ॥ क्षुदुद्बोधनिरोधायधूतपापातपस्विनी ॥
॥ ७७ ॥ शाणेनमणिवल्लीढाकृशाप्यायादनर्घताम् ॥ तथापितपसाक्षामादिदीपेतत्तनुस्तराम् ॥ ७८ ॥ निरीक्ष्यतांतपस्यंतींविधिःसंशुद्धमानसाम् ॥
उपेत्योवाचसुप्रज्ञेप्रसन्नोस्मिवरंवृणु ॥ ७९ ॥ साचतुर्वक्त्रमालोक्यहंसयानोपरिस्थितम् ॥ प्रणम्यप्रांजालिःप्रीताप्रोवाचाथप्रजापतिम् ॥ ८० ॥ ॥
धूतपापोवाच ॥ ॥ पितामहवरोमह्यंयदिदेयोवरप्रद ॥ सर्वेभ्यःपावनेभ्योपिकुरुमामतिपावनीम् ॥ ८१ ॥ स्रष्टातदिष्टमाकर्ण्यनितरांतुष्टमानसः ॥
प्रत्युवाचाथतांबालांविमलांविमलैषिणीम् ॥ ८२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ धूतपापेपवित्राणियानिसंत्यत्रसर्वतः ॥ तेभ्यःपवित्रमतुलंत्वमेधिवरतो
मम ॥ ८३ ॥ तिस्रःकोट्योऽर्धकोटीचसंतितीर्थानिकन्यके ॥ दिविभुव्यंतरिक्षेचपावनान्युत्तरोत्तरम् ॥ ८४ ॥ तानिसर्वाणितीर्थानित्वत्तनौप्र
तिलोमवै ॥ वसंतुममवाक्येनभवसर्वातिपावनी ॥ ८५ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधेवेधाःसापिनिर्धूतकल्मषा ॥ धूतपापोटजंप्राप्ताथोवेदशिरसःपितुः ॥ ८६ ॥

स्थिताआसीदितिपूर्वक्रियायाअनुषंगः ॥ ७७ ॥ शाणेनशणसूत्रमयेनवस्त्रेणलीढाआच्छन्नाकृशातन्वीशाणेनलीढापीत्येवंवान्वयः ॥ अनर्घताममूल्यतामायादागतवतीमणिवत् ॥ यथाउत्कृष्टो मणिःकुत्सितवस्त्रादिनाछन्नोऽतिसूक्ष्मोमलिनवस्त्रादिनाछन्नोपिवाऽनर्घतामायातितद्वदित्यर्थः ॥ तथेतिवाक्यान्तरे ॥ तस्यास्तनुःशरीरंदिदीपेतरामतिशयेनदीप्तिंचकारेत्यर्थः ॥ अथवाशाणेनमणिघर्षणपाषाणेनलीढाघर्षिताअतएवकृशापिमणिव्यक्तिर्यथाऽनर्घतामत्यन्तप्रकाशतामायातितथातपसाक्षामापितत्तनुस्तस्यास्तनुर्दिदीपेतरामतिशयेनदीप्तिंचकारेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ विमलंनिर्मलमेष्टुंशीलंयस्याःसाविमलैषिणीताम् ॥ ८२ ॥ एधिभव ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ अथोनन्तरंपितुरुटजंपर्णशालांलक्ष्मीनृसिंहसमीपस्थांप्राप्तेत्यर्थः ॥ ८६ ॥

---

१ सरसइदंसारसं, २संजलम्—अर्थात् सरोवरजलंश्रयन्तीसेवमानासतीत्यर्थः ।

उटजाजिरेपर्णशालांगणे ॥ आकृष्टआकर्षितोवशीकृतइतियावत् ॥ ८७ ॥ रहोग्राम्यधर्मम् ॥ रतिमितिवापाठः ॥ ८८ ॥ नज्ञातंनामयस्येतेनधर्मेणइत्येवंप्रकारेणासकृत्प्रार्थिता ॥
असकृत्प्रार्थनेहेतुमाह ॥ यतोग्रहःआग्रहःकामावेशइत्यर्थः ॥ ८९ ॥ पितुःकन्यादातृत्वेश्रुतिंप्रमाणयति ॥ पित्रिति ॥ यद्यस्मात् ॥ ९० ॥ गौरवाद्गुरुत्वाद्बलवत्तरत्वा

कदाचित्तांसमालोक्यखेलंतीमुटजाजिरे ॥ धर्मस्तत्तपसाकृष्टःप्रार्थयामासकन्यकाम् ॥ ८७ ॥ ॥धर्मउवाच ॥ ॥ पृथुश्रोणिविशालाक्षिक्षामोदरि
शुभानने ॥ क्रीतःस्वरूपसंपत्त्यात्वयाहंदेहिमेरहः ॥ ८८ ॥ नितरांबाधतेकामस्त्वत्कृतेमांसुलोचने ॥ अज्ञातनाम्नासातेनप्रार्थितेत्यसकृद्ग्रहः ॥ ८९ ॥
उवाचसापितादातातंप्रार्थयसुदुर्मते ॥ पितृप्रदेयायत्कन्याश्रुतिरेषासनातनी ॥ ९० ॥ निशम्येतिवचोधर्मोभाविनोर्थस्यगौरवात् ॥ पुनर्निर्बंधयांचक्रे
ऽपधृतिर्धृतिशालिनीम् ॥ ९१ ॥ ॥ धर्मउवाच ॥ ॥ नप्रार्थयेहंसुभगेपितरंतवसुंदरि ॥ गांधर्वेणविवाहेनकुरुमेत्वंसमीहितम् ॥ ९२ ॥ इतिनिर्बं
धवद्वाक्यंसानिशम्यकुमारिका ॥ पितुःकन्याफलंदित्सुःपुनराहेतितंद्विजम् ॥ ९३ ॥ अरेजडमतेमात्वंपुनर्ब्रूहीतियाह्यतः ॥ इत्युक्तोपिकुमार्या
सनातिष्ठन्मदनातुरः ॥ ९४ ॥ ततःशशापतंबालाप्रबलातपसोबलात् ॥ जडोसिनितरांयस्माज्जलाधारोनदोभव ॥ ९५ ॥ इतिशप्तस्तयासोथतां
शशापक्रुधान्वितः ॥ कठोरहृदयेत्वंतुशिलाभवसुदुर्मते ॥ ९६ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इत्यन्योन्यस्यशापेनमुनेधर्मोनदोऽभवत् ॥ अविमुक्तेमहाक्षे
त्रेख्यातोधर्मनदोमहान् ॥ ९७ ॥ साप्याहपितरंत्रस्तास्वशिलात्वस्यकारणम् ॥ ध्यानेनधर्मंविज्ञायमुनिःकन्यामथाब्रवीत् ॥ ९८ ॥ माभैःपुत्रिकरिष्या
मितवसर्वंशुभोदयम् ॥ तच्छापोनान्यथाभूयाच्चंद्रकांतशिलाभव ॥ ९९ ॥ चंद्रोदयमनुप्राप्यद्रवीभूततनुस्ततः ॥ धुनीभवसुतेसाध्विधूतपापेतिवि
श्रुता ॥ १०० ॥ सचधर्मनदःकन्येतवभर्तासुशोभनः ॥ तैर्गुणैःपरिपूर्णांगोयेगुणाःप्रार्थितास्त्वया ॥ १ ॥ अन्यच्चशृणुसद्बुद्धेममापितपसोबलात् ॥
द्वैरूप्यंभवतोर्भाविप्राकृतंचद्रवंचवै ॥ २ ॥ इत्याश्वास्यपिताकन्यांधूतपापांपरंतप ॥ चंद्रकांतशिलाभूतामनुजग्राहबुद्धिमान् ॥३॥ तदारभ्यमुनेकाश्यां
ख्यातोधर्मनदोह्रदः ॥ धर्मोद्रवस्वरूपेणमहापातकनाशनः ॥ ४ ॥ धुनीचधूतपापासासर्वतीर्थमयीशुभा ॥ हरेन्महाघसंघातान्कूलजानिवपादपान् ॥
॥ ५ ॥ तत्रधर्मनदेतीर्थेधूतपापासमन्विते ॥ यदानस्वर्धुनीतत्रतदाब्रध्नस्तपोव्यधात् ॥ ६ ॥ गभस्तिमालीभगवान्गभस्तीश्वरसन्निधौ ॥ शीलयन्मं
गलांगौरींतपउग्रंचचारह ॥ ७ ॥ नाम्नामयूखादित्यस्यतीर्थेतत्रतपस्यतः ॥ किरणेभ्यःप्रववृतेमहास्वेदोतिखेदतः ॥ ८ ॥ किरणेभ्यःप्रवृत्तायामहास्वे
दस्यसंततिः ॥ ततःसाकिरणानामजातापुण्यातरंगिणी ॥९॥ महापापांधतमसंकिरणाख्यातरंगिणी॥ ध्वंसयेत्स्नानमात्रेणमिलिताधूतपापया ॥११०॥

दित्यर्थः ॥ अपधृतिरपगतधैर्यः ॥ ९१ ॥ गान्धर्वेणकन्यावरयोर्मिथःसमयरूपेण ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ माभैर्माभैषीः ॥ ९९ ॥ धुनीनदी ॥
॥ १०० ॥ १ ॥ प्राकृतंपूर्वरूपम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शीलयन्ध्यायन् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥

सर्वतीर्थीकृतआत्मायययासातथातयासर्वतीर्थीकृतात्मना ॥ ११ ॥ एधितावर्धितासंपादितेत्येतत् ॥ अंधतांस्वकार्याक्षमताम् ॥ १२ ॥ किरणोति ॥ किरणाधूतपापेनद्यौतेतस्मिन्धर्मनदेतस्थतुरि
तिशेषः ॥ १३ ॥ दैलीपिनाभगीरथेन ॥ १४ ॥ अत्राविमुक्ते ॥ प्रकीर्तिताइतिक्कचित्पाठः ॥ १५ ॥ नापुरुषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ कोटचंशेनापीत्यन्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥

आदौधर्मनदःपुण्योमिश्रितोधूतपापया ॥ ययाधूतानिपापानिसर्वतीर्थीकृतात्मना ॥ ११ ॥ ततोपिमिलितागत्यकिरणारविणैधिता ॥ यन्नामस्मरणा
देवमहामोहोंधतांव्रजेत् ॥१२॥ किरणाधूतपापेचतस्मिन्धर्मनदेशुभे ॥ स्रवंत्यौपापसंहर्त्र्यौवाराणस्यांशुभद्रवे ॥ १३ ॥ ततोभागीरथीप्राप्तातेनदैली
पिनासह ॥ भागीरथीसमायातायमुनाचसरस्वती ॥ १४ ॥ किरणाधूतपापाचपुण्यतोयासरस्वती ॥ गंगाचयमुनाचैवपंचनद्योत्रकीर्तिताः ॥ १५ ॥
अतःपंचनदंनामतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ तत्राप्लुतोनगृह्णीयाद्देहंनापांचभौतिकम् ॥ १६ ॥ अस्मिन्पंचनदीनांचसंभेदेघौघभेदिनि ॥ स्नानमात्रात्प्र
यात्येवभित्त्वाब्रह्मांडमंडपम् ॥ १७॥ तीर्थानिसंतिभूयांसिकाश्यामत्रपदेपदे ॥ नपंचनदतीर्थस्यकोटचंशेनसमान्यपि ॥ १८ ॥ प्रयागेमाघमासे
तुसम्यक्स्नातस्ययत्फलम् ॥ तत्फलंस्याद्दिनैकेनकाश्यांपंचनदेध्रुवम् ॥ १९ ॥ स्नात्वापंचनदेतीर्थेकृत्वाचपितृतर्पणम् ॥ बिंदुमाधवमभ्यर्च्यनभूयो
जन्मभाग्भवेत् ॥ १२० ॥ यावत्संख्यास्तिलादत्ताःपितृभ्योजलतर्पणे ॥ पुण्येपंचनदेतीर्थेतृप्तिःस्यात्तावदाब्दिकी ॥ २१ ॥ श्रद्धयायैःकृतंश्राद्धंती
र्थेपंचनदेशुभे ॥ तेषांपितामहामुक्तानानायोनिगताअपि ॥ २२ ॥ यमलोकेपितृगणैर्गाथेयंपरिगीयते ॥ महिमानंपांचनदंदृष्ट्वाश्राद्धविधानतः ॥२३॥
अस्माकमपिवंश्योत्रकश्चिच्छ्राद्धंकरिष्यति ॥ काश्यांपंचनदंप्राप्ययेनमुच्यामहेवयम् ॥ २४ ॥ इयंगाथाप्रतिदिनंश्राद्धदेवस्यसन्निधौ ॥ पितृभिःपरिगी
येतकाश्यांपंचनदंप्रति ॥ २५ ॥ तत्रपंचनदेतीर्थेयत्किंचिद्दीयतेवसु ॥ कल्पक्षयेपिनभवेत्तस्यपुण्यस्यसंक्षयः ॥२६॥ वंध्यापिवर्षपर्यंतंस्नात्वापंचनदे
ह्रदे ॥ समर्च्यमंगलांगौरींपुत्रंजनयतिध्रुवम् ॥ २७ ॥ जलैःपांचनदैःपुण्यैर्वाससापरिशोधितैः ॥ महाफलमवाप्नोतिस्नपयित्वेष्टदेवताम् ॥ २८ ॥
पंचामृतानांकलशैरष्टोत्तरशतोन्मितैः ॥ तुलितोधिकतांयातोबिंदुःपंचनदांभसः ॥२९॥ पंचकूर्चेनपीतेनयात्रशुद्धिरुदाहृता ॥ साशुद्धिःश्रद्धयाप्राश्य
बिंदुंपांचनदांभसः ॥ १३० ॥ भवेदवभृथस्नानाद्राजसूयाश्वमेधयोः ॥ यत्फलंतच्छतगुणंस्नानात्पांचनदांभसा ॥३१॥ राजसूयाश्वमेधौचभवेतांस्वर्ग
साधनम् ॥ आब्रह्मघटिकाद्वंद्वंमुक्त्यैपांचनदाप्लुतिः ॥३२॥ स्वर्गराज्याभिषेकोपिनतथासंमतःसताम् ॥ अभिषेकःपांचनदोयथानल्पसुखप्रदः ॥३३॥
वरंवाराणसींप्राप्यभृत्यःपंचनदोक्षिणाम् ॥ नान्यत्रसेवकीभूतभूपकोटिर्नरेश्वरः ॥ ३४ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ पंचकूर्चेनपंचगव्येन ॥ १३० ॥ ३१ ॥ आब्रह्मघटिकाद्वंद्वंब्रह्ममुहूर्तद्वयमभिव्याप्यसीमानंकृत्वेतिवा ॥ पंचनदाप्लु
तिस्तत्स्नानंमुक्तये ॥ आब्रह्मघटिकाद्वंद्वमित्यस्यपूर्वेणवासंबंधः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पंचनदोक्षिणांपांचनदजलसेकवताम् ॥ पंचनदेक्षिणामितिपाठेतत्पश्यताम् ॥ ३४ ॥

॥३५॥३६॥३७॥ इष्टानिअंतर्वेद्यांदीयमानानिदानानिपूर्तानिवापीकूपतडागादिनिर्माणानितेषुकृतेष्वन्यत्रयत्फलंस्यात्तद्धर्मनदाप्लवात्स्यादित्यन्वयः ॥३८॥३९॥ कृष्णलोन्मितंरक्तिकापरिमाणम् ॥
॥१४०॥१४१॥ ४२ ॥ कोपिब्रह्मापियःकश्चिदितिवा ॥४३॥१४४॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकोनषष्टितमोध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥छ॥ ॥ अथषष्टितमेध्यायेऽविमुक्तेमो

यैर्नपंचनदेस्नातंकार्तिकेपापहारिणि ॥ तेऽद्यापिगर्भेतिष्ठंतिपुनस्तेगर्भवासिनः ॥ ३५ ॥ कृतेधर्मनदंनामत्रेतायांधूतपापकम् ॥ द्वापरेबिंदुतीर्थंचकलौ
पंचनदंस्मृतम् ॥ ३६ ॥ शतंसमास्तपस्तप्त्वाकृतेयत्प्राप्यतेफलम् ॥ तत्कार्तिकेपंचनदेसकृत्स्नानेनलभ्यते ॥ ३७ ॥ इष्टापूर्तेषुधर्मेषुयावज्जन्मकृते
षुयत् ॥ अन्यत्रस्यात्फलंतत्स्यादूर्जेधर्मनदाप्लवात् ॥ ३८ ॥ नधूतपापसदृशंतीर्थंक्वापिमहीतले ॥ यदेकस्नानतोनश्येदघंजन्मत्रयार्जितम् ॥ ३९ ॥
बिंदुतीर्थेनरोदत्त्वाकांचनंकृष्णलोन्मितम् ॥ नदरिद्रोभवेत्क्वापिनस्वर्णेनवियुज्यते ॥ १४० ॥ गोभूतिलहिरण्याश्ववासोन्नस्रग्विभूषणम् ॥ यत्किंचि
द्बिंदुतीर्थेत्रदत्त्वाक्षयमवाप्नुयात् ॥ ४१ ॥ एकामप्याहुतिंदत्त्वासमिद्धेग्नौविधानतः ॥ पुण्येधर्मनदेतीर्थेकोटिहोमफलंलभेत् ॥ ४२ ॥ नपंचनदतीर्थ
स्यमहिमानमनंतकम् ॥ कोपिवर्णयितुंशक्तश्चतुर्वर्गशुभौकसः ॥ ४३ ॥ श्रुत्वाख्यानमिदंपुण्यंश्रावयित्वापिभक्तितः ॥ सर्वपापविशुद्धात्माविष्णुलो
केमहीयते ॥ ४४ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेपंचनदाविर्भावोनामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥
स्कंदउवाच ॥ ॥ उक्तापंचनदोत्पत्तिर्मित्रावरुणनंदन ॥ इदानींकथयिष्यामिमाधवाविष्कृतिंपराम् ॥ १ ॥ यांश्रुत्वाश्रद्धयाधीमान्पापेभ्योमुच्यते
क्षणात् ॥ नचश्रियावियुज्येतसंयुज्येतवृषेणच ॥ २ ॥ आगत्यमंदरादद्रेरुपेंद्रश्चंद्रशेखरम् ॥ आपृच्छ्यताक्ष्र्यरथगःक्षणाद्वाराणसींपुरीम् ॥ ३ ॥ दिवो
दासंमहीपालंसमुच्चाट्यस्वमायया ॥ स्थित्वापादोदकेतीर्थेकेशवाख्यस्वरूपतः ॥ ४ ॥ महिमानंपरंकाश्यांविचार्यसुविचार्यच ॥ दृष्ट्वापंचनदंतीर्थंपरां
मुदमवापह ॥ ५ ॥ उवाचचप्रसन्नात्मापुंडरीकविलोचनः ॥ अगण्याअपिवैकुंठगुणाविगणितामया ॥ ६ ॥ क्वक्षीरनीरधौसंतितावंतोनिर्मलागुणाः ॥
यावंतोविजयंतेत्रकाश्यांपंचनदेह्रदे ॥ ७ ॥ श्वेतद्वीपेपिसामग्रीक्वगुणानांगरीयसी ॥ ईदृशीयादृशीकाश्यांधूतपापेस्तिपावनी ॥ ८ ॥ मुदेकौमोदकी
स्पर्शस्तथानममजायते ॥ धूतपापांबुसंपर्कोयथाभवतिसर्वथा ॥ ९ ॥ नक्षीरनीरधिजयासुखंमेश्लिष्टगात्रया ॥ तथाभवेद्यथात्रस्यात्स्पृष्टयाधूतपापया
॥ १० ॥ इत्थंपंचनदेतीर्थेक्षीरनीरधिजाधवः ॥ संप्रेष्यताक्ष्र्यंत्र्यक्षाग्रेवृत्तांतंविनिवेदितुम् ॥ ११ ॥ आनंदकाननभवंदिवोदासक्षमापतेः ॥ संवर्ण
यन्गुणग्रामंपुण्यंपांचनदोद्भवम् ॥ १२ ॥ सुखोपविष्टःसंहृष्टःसुहृष्टिर्विष्टरश्रवाः ॥ दृष्टवांस्तपसाजुष्टमपुष्टांगंतपोधनम् ॥ १३ ॥

क्षधामानि ॥ माधवाविष्कृतिःपुण्यावर्ण्यतेतिमनोहरा ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ धूतपापेतीर्थे ॥ ८ ॥ मुदेहर्षाय ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ विष्टंव्याप्निंरातिकीर्त

यतीतिविष्टरायाज्ञवल्क्यादयस्तेभ्यःश्रूयते विष्टरेशब्दप्रपंचमयेवेदेश्रूयतइतिवाविष्टरश्रवाः ॥ विष्टरेस्वच्छेश्रवसीश्रवणेयस्येतिमधुमाधव्याममरटीकायाम् ॥ १३ ॥ उपोपाविष्टकमलमितिउपसर्ग
स्यद्विर्वचनम् ॥ तथाचश्रूयते ॥ प्रप्रपूज्यमहादेवंसंसंयम्यमनःसदा ॥ उपोपहायसंसर्गमुदुद्रतःसतापसइत्यादि ॥ उपविष्टंकमलंयेनसतथातम् ॥ यद्वा उपसमीपेउपविष्टाकमलालक्ष्मीर्यस्यतम् ॥
॥ १४॥ चंचच्छब्दः स्फुरणार्थः ॥१५॥ सुपाटलरदच्छदंशोभनपाटलपुष्पवदोष्ठम् ॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥ वेदाःकर्मोपासनविषयाउपनिषदोदितंविद्यैकसमधिगम्यंनैवविदुः ॥२१॥२२॥
अध्यस्तविस्तीर्णशिलमाश्रितबृहत्पाषाणम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ पद्यैरेकोनविंशत्याभक्त्यापरमयामुदा ॥ अस्तौषीन्माधवंदेवमग्निबिन्दुर्द्विजोत्तमः ॥ बाह्यांतरिति ॥ तथाचोक्तम् ॥ अपवित्रःपवि

सऋषिस्तंसमभ्येत्यपुंडरीकाक्षमच्युतम् ॥ उपोपविष्टकमलंवनमालाविराजितम् ॥ १४ ॥ शंखपद्मगदाचक्रचंचत्करचतुष्टयम् ॥ कौस्तुभोद्भासितो
रस्कंपीतकौशेयवाससम् ॥ १५ ॥ सुनीलेंदीवररुचिंसुस्निग्धमधुराकृतिम् ॥ नाभीह्रदलसत्पद्मंसुपाटलरदच्छदम् ॥ १६ ॥ दाडिमीबीजदशनंकिरी
टद्योतितांबरम् ॥ देवेंद्रवंदितपदंसनकादिपरिष्टुतम् ॥ १७ ॥ दिव्यर्षिभिर्नारदाद्यैःपरिगीतमहोदयम् ॥ प्रह्लादाद्यैर्भागवतैःपरिनंदितमानसम् ॥ १८ ॥
धृतशार्ङ्गधनुर्दंडंदंडिताखिलदानवम् ॥ मधुकैटभहंतारंकंसविध्वंससूचकम् ॥ १९ ॥ कैवल्यंयत्परंब्रह्मनिराकारमगोचरम् ॥ तंपुंमूर्त्यापरिणतंभक्तानां
भक्तिहेतुतः ॥२०॥ वेदाविदुर्यदाकारंनैवोपानिषदोदितम् ॥ ब्रह्माद्यानचगीर्वाणाश्चक्रेनेत्रातिथिंसतम् ॥२१॥ प्रणनाममुदायुक्तःक्षितिविन्यस्तमस्तकः ॥
सऋषिस्तंहृषीकेशमग्निबिंदुर्महातपाः ॥ २२ ॥ तुष्टावपरयाभक्त्यामौलिबद्धकरांजलिः ॥ अध्यस्तविस्तीर्णशिलंबलिध्वंसिनमच्युतम् ॥ २३ ॥ तत्रपं
चनदाभ्याशेमार्कंडेयादिसेविते ॥ गोविंदमग्निबिंदुःसस्तुतवांस्तुष्टमानसः ॥ २४ ॥ ॥ अग्निबिंदुरुवाच ॥ ॥ ओंनमःपुंडरीकाक्षबाह्यांतःशौचदा
यिने ॥ सहस्रशीर्षापुरुषःसहस्राक्षःसहस्रपात् ॥ २५ ॥ नमामितेपदद्वंद्वंसर्वद्वंद्वनिवारकम् ॥ निर्द्वंद्वयाधियाविष्णोजिष्णवादिसुरवंदित ॥ २६ ॥
यंस्तोतुंनाधिगच्छंतिवाचोवाचस्पतेरपि ॥ तमीष्टेकइहस्तोतुंभक्तिरत्रबलीयसी ॥ २७ ॥ अपियोभगवानीशोमनःप्राचामगोचरः ॥ समाहृशैरल्पधी
भिःकथंस्तुत्योवचःपरः ॥ २८ ॥ यंवाचोनविशंतीशंमनतीहमनोनयम् ॥ मनोगिरामतीतंतंकःस्तोतुंशक्तिमान्भवेत् ॥ २९ ॥ यस्यनिःश्वसितंवेदाः
सषडंगपदक्रमाः ॥ तस्यदेवस्यमहिमामहान्कैरवगम्यते ॥ ३० ॥

त्रोवासर्वावस्थांगतोपिवा ॥ यःस्मरेत्पुण्डरीकाक्षंसबाह्याभ्यन्तरःशुचिरिति ॥ पुरुषसूक्ताद्यृचोऽर्धेनस्तौति ॥ सहस्रेति ॥ सहस्रशीर्षादिकंचसर्वात्मकत्वाज्ज्ञातव्यम् ॥ गीतोक्तविश्वरूपशरीरग्रहणाद्वा॥
क्षीराब्धिशायिश्रीनारायणचिद्घनलीलाशरीरपरिग्रहणाद्वा ॥ २५ ॥ द्वंद्वशब्देनात्राध्यात्मिकादितापत्रितयंगृह्यते ॥ निर्द्वंद्वयाऽप्रतिबद्धयाऽकुंठितयेतियावत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ मनसःप्राचांब्रह्मादी
नाम् ॥ मनोवाचामितिक्वचित् ॥ २८ ॥ यंवाचइति ॥ यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ॥ २९ ॥ यस्येति ॥ शिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तछंदोज्योतीष्यंगानिपदक्रमाश्वतत्सहितावेद

यस्यमहतोभूतस्यानिःश्वसितंनिःश्वासवदप्रयत्नेनाविर्भूताइत्यर्थः ॥ अस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदइत्यादिश्रुतेः ॥ ३० ॥ अतंद्रितत्वमकुंठितत्वम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तमिति ॥ तंत्वांकोवेत्तीत्यन्वयः ॥ तत्रनित्यमित्युक्तेप्रध्वंसाभावेगच्छतितद्वारणार्थमजामित्युक्तम् ॥ तावन्मात्रेउक्तेप्रागभावेगच्छति तद्वारणायोक्तंनित्यमिति ॥ माययाचराचर ॥ वस्तुतश्चराचरभिन्न ॥३३॥ मखोब्रह्मयज्ञः ॥ महतइतितद्विशेषणम् ॥ अश्वमेधविषयोवामहच्छब्दः ॥ महिमानमतोनरस्येतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रमहिमरूपंफलमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ विरजेतिसंधिरार्षः ॥ ३५ ॥ येत्वामिति ॥

अतंद्रितमनोबुद्धींद्रियायंसनकादयः ॥ ध्यायंतोऽपिहृदाकाशेनविंदंतियथार्थतः ॥ ३१ ॥ नारदाद्यैर्मुनिवरैराबालब्रह्मचारिभिः ॥ गीयमानचरित्रोपिनसम्यग्योधिगम्यते ॥ ३२ ॥ तंसूक्ष्मरूपमजमव्ययमेकमाद्यंब्रह्माद्यगोचरमजेयमनंतशक्तिम् ॥ नित्यंनिरामयममूर्तमचिंत्यमूर्तिंकस्त्वांचराचरचराचरभिन्नवेत्ति ॥ ३३ ॥ एकैकमेवतवनामहरेन्मुरारेजन्मार्जिताघमघिनांचमहापदाढ्यम् ॥ दद्यात्फलंचमहितंमहतोमखस्यजप्तंमुकुंदमधुसूदनमाधवेति ॥ ३४ ॥ नारायणेतिनरकार्णवतारणेतिदामोदरेतिमधुहेतिचतुर्भुजेति ॥ विश्वंभरेतिविरजेतिजनार्दनेतिक्वास्तीहजन्मजपतांक्वकृतांतभीतिः ॥ ३५ ॥ येत्वांत्रिविक्रमसदाहृदिशीलयंतिकादंबिनीरुचिररोचिषमंबुजाक्षम् ॥ सौदामनीविलसितांशुकवीतमूर्तेतेपिस्पृशंतितवकांतिमचिंत्यरूपाम् ॥ ३६ ॥ श्रीवत्सलांछनहरेच्युतकैटभारेगोविंदतार्क्ष्यरथकेशवचक्रपाणे ॥ लक्ष्मीपतेदनुजसूदनशार्ङ्गपाणेत्वद्भक्तिभाजिनभयंक्वचिदस्तिपुंसि ॥३७॥ यैरर्चितोसिभगवंस्तुलसीप्रसूनैर्दूरीकृतैणमदसौरभदिव्यगंधैः ॥ तानर्चयंतिदिविदेवगणाःसमस्तामंदारदामभिरलंविमलस्वभावान् ॥ ३८ ॥ यद्वाचिनामतवकामदमब्जनेत्रयच्छ्रोत्रयोस्तवकथामधुराक्षराणि ॥ यच्चित्तभित्तिलिखितंभवतोस्तिरूपंनीरूपभूपपदवीनहितैर्दुरापा ॥ ३९ ॥ येत्वांभजंतिसततंभुविशेषशायिंस्ताञ्छ्रीपतेपितृपतींद्रकुबेरमुख्याः ॥ वृंदारकादिविसदैवसभाजयंतिस्वर्गापवर्गसुखसंततिदानदक्ष ॥ ४० ॥ येत्वांस्तुवंतिसततंदिवितान्स्तुवंतिसिद्धाप्सरोमरगणालसदब्जपाणे ॥ विश्राणयत्यखिलसिद्धिदकोविनात्वांनिर्वाणचारुकमलांकमलायताक्ष ॥ ४१ ॥ त्वंहंसिपासिसृजसिक्षणतःस्वलीलालीलावपुर्धरविरिंचिनतांघ्रियुग्म ॥ विश्वंत्वमेवपरविश्वपतिस्त्वमेवविश्वस्यबीजमसितत्प्रणतोस्मिनित्यम् ॥ ४२ ॥

कादंबिनीमेघमाला ॥ निर्गुणोपासकास्तेतवकांतिंस्वप्रकाशांशोभांस्पृशंत्येवयेतूक्तविधाःसगुणोपासकास्तेपिप्राप्नुवंतीत्यपिशब्दार्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ दूरीकृतएणमदसौरभोमृगमदपरिमलःकस्तूरीगंधोयेनतादृशोदिव्योगंधोयेषांतैस्तुलसीप्रसूनैरिति ॥३८॥ निर्गतंरूपंयत्रतन्नीरूपंब्रह्मतदेवभूपस्तस्यपदवीस्थितिःदुरापादुष्प्रापा॥३९॥४०॥ विश्राणयतिप्रयच्छति॥४१॥क्षणतःकालतः ॥

परहेपर ॥ तत्तस्मात् ॥ ४२ ॥ कृणुहिविक्षिपनाशयेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तिष्ठासुःस्थातुमिच्छुः ॥ समभ्यर्थिसम्यगभ्यर्थितः॥
अतःस्थास्यामीति ॥ ५३ ॥ सुदुर्मेधाःप्राकृतबुद्धिः ॥ अथचयदिज्ञानवान्काशींसर्वोत्कृष्टाकदापिनत्याज्येतिज्ञानवानित्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अमृतंकैवल्यम् ॥ नैर्जरमित्युपलक्षणं षड्भाव

स्तोतात्वमेवदनुजेंद्ररिपोस्तुतिस्त्वंस्तुत्यस्त्वमेवसकलंहिभवानिहैकः ॥ त्वत्तोनकिंचिदपिभिन्नमवैमिविष्णोतृष्णांसदाकृणुहिमेभवजांभवारे ॥ ४३ ॥
इतिस्तुत्वाहृषीकेशमग्निबिंदुर्महातपाः ॥ तस्थौतूष्णींततोविष्णुरुवाचवरदोमुनिम् ॥ ४४ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ अग्निबिंदोमहाप्राज्ञमहतांतपसां
निधे ॥ वरंवरयसुप्रीतस्तवादेयंनकिंचन ॥४५॥ अग्निबिंदुरुवाच ॥ ॥ यदिप्रीतोसिभगवन्वैकुंठेशजगत्पते ॥ कमलाकांततद्देहियदिहप्रार्थयाम्यहम् ॥
॥ ४६ ॥ कृतानुज्ञोथहरिणाभ्रूभंगेनसतापसः ॥ कृतप्रणामोहृष्टात्मावरयामासकेशवम् ॥ ४७ ॥ भगवन्सर्वगोपीहतिष्ठपंचनदेह्रदे ॥ हितायसर्वजं
तूनांमुमुक्षूणांविशेषतः ॥ ४८ ॥ लक्ष्मीशेनवरोमह्यमेषदेयोऽविचारतः ॥ नान्यंवरंसमीहेहंभक्तिंचत्वपदांबुजे ॥ ४९ ॥ इतिश्रुत्वावरंतस्याग्निबिंदोर्म
धुसूदनः ॥ प्रीतःपरोपकारार्थंतथेत्याहाब्धिजापतिः ॥ ५० ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ अग्निबिंदोमुनिश्रेष्ठस्थास्याम्यहमिहध्रुवम् ॥ काशीभक्तिमतां
पुंसांमुक्तिमार्गंसमादिशन् ॥ ५१ ॥ मुनेपुनःप्रसन्नोस्मिवरंब्रूहिददामिते ॥ अतीवममभक्तोसिभक्तिस्तेस्तुदृढामयि ॥ ५२ ॥ आदावेवहितिष्ठासुरहम
त्रतपोनिधे ॥ ततस्त्वयासमभ्यर्थिस्थास्याम्यत्रसदैवहि ॥ ५३ ॥ प्राप्यकाशींसुदुर्मेधाःकस्त्यजेज्ज्ञानवान्यदि ॥ अनर्घ्यंप्राप्यमाणिक्यंहित्वाकाचं
कईहते ॥ ५४ ॥ अल्पीयसाश्रमेणेहवपुषोव्ययमात्रतः ॥ अवश्यंगत्वरस्याशुयथामुक्तिस्तथाक्वहि ॥ ५५ ॥ विनिमय्यजराजीर्णंदेहंपार्थिवमत्रवै ॥
प्राज्ञाःकिमुनगृह्णीयुरमृतंनैर्जरंवपुः ॥ ५६ ॥ नतपोभिर्नवादानैर्नयज्ञैर्बहुदक्षिणैः ॥ अन्यत्रलभ्यतेमोक्षोयथाकाश्यांतनुव्ययात् ॥ ५७ ॥ अपियोगंहि
युंजानायोगिनोयतमानसाः ॥ नैकेनजन्मनामुक्ताःकाश्यांमुक्तावपुर्व्ययात् ॥ ५८ ॥ इदमेवमहादानमिदमेवमहत्तपः ॥ इदमेवव्रतंश्रेष्ठंयत्काश्यांम्रियते
तनुः ॥ ५९ ॥ सएवविद्वान्जगतिसएवविजितेंद्रियः ॥ सएवपुण्यवान्धन्योलब्ध्वाकाशींनयस्त्यजेत् ॥ ६० ॥ तावत्स्थास्याम्यहंचात्रयावत्काशीमुने
त्विह ॥ प्रलयेपिननाशोस्याःशिवशूलाग्रसुस्थितेः ॥ ६१ ॥ इत्याकर्ण्यगिरंविष्णोरग्निबिंदुर्महामुनिः ॥ प्रहृष्टरोमाप्रोवाचपुनरन्यंवरंवृणे ॥ ६२ ॥
मापतेममनाम्नात्रतीर्थेपंचनदेशुभे ॥ अभक्तेभ्योपिभक्तेभ्यःस्थितोमुक्तिंसदादिश ॥ ६३ ॥ येत्रपंचनदेस्नात्वागत्वादेशांतरेष्वपि ॥ नराःपंचत्वमापन्नामु
क्तिंतेभ्योपिवैदिश ॥ ६४ ॥ येतुपंचनदेस्नात्वात्वांभजिष्यंतिमानवाः ॥ चलाचलापिद्वैरूपामात्याक्षीच्छ्रीश्वतान्नरान् ॥ ६५ ॥

विकाररहितमित्यर्थः ॥ वपुःस्वरूपम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ द्विरूपैवद्वैरूपा ॥ द्वैरूप्यमेवाह ॥ चलाचलेति ॥ चलाविष्ण्वतरेषु तस्मिन्न

चला यद्वा चलासंपत् अचलानिर्वाणरूपा ॥ ६५ ॥ मयासहमालक्ष्मीस्तयासहमाधवइति ॥ ६६ ॥ एतदेवदर्शयति ॥ बिंदुमाधवइति ॥ ६७ ॥ सपर्ययिष्यंति पूजयिष्यंति ॥ ६८ ॥ वस्विति ॥
येषांपंचनदेस्थितानांसदाऽहंहृदिवर्ते ॥ पंचनदेसदाअहंतिष्ठामीतिवाहृदियेषाम् ॥ वसुस्वरूपिणीलक्ष्मीर्धनादिसंपन्निर्वाणसंज्ञिकालक्ष्मीर्मोक्षलक्ष्मीश्चतत्पार्श्वगातेषांवशवर्तिनीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ ७० ॥

॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ एवमस्त्वग्निबिंदोत्रभवतायद्वृतंमुने॥त्वन्नाम्नोऽर्धेनमेनाममयासहभविष्यति ॥६६॥ बिंदुमाधवइत्याख्याममत्रैलोक्यविश्रुता ॥
काश्यांभविष्यतिमुनेमहापापौघघातिनी ॥ ६७ ॥ येमामत्रनराःपुण्याःपुण्येपंचनदेह्रदे ॥ सदासपर्ययिष्यंतितेषांसंसारभीःकुतः ॥ ६८ ॥ वसुस्वरूपिणी
लक्ष्मीर्लक्ष्मीर्निर्वाणसंज्ञिका ॥ तत्पार्श्वगासदायेषांहृदिपंचनदेह्यहम् ॥ ६९ ॥ यैर्नपंचनदंप्राप्यवसुभिःप्रीणिताद्विजाः ॥ आशुलभ्यविपत्तीनां
तेषांतद्वसुरोदिति ॥ ७० ॥ तएवधन्यालोकेस्मिन्कृतकृत्यास्तएवहि ॥ प्राप्ययैर्ममसांनिध्यंवसवोममसात्कृताः ॥ ७१ ॥ बिंदुतीर्थमिदंनामतवनाम्नाभविष्यति
॥ अग्निबिंदोमुनिश्रेष्ठसर्वपातकनाशनम् ॥ ७२ ॥ कार्तिकेबिंदुतीर्थेयोब्रह्मचर्यपरायणः ॥ स्नास्यत्यनुदितेभानौभानुजात्तस्यभीःकुतः ॥७३॥
अपिपापसहस्राणिकृत्वामोहेनमानवः ॥ ऊर्जेधर्मनदेस्नातोनिष्पापोजायतेक्षणात् ॥ ७४ ॥ यावत्स्वस्थोस्तिदेहोयंयावन्नेंद्रियविक्लवः ॥ तावद्व्रता
निकुर्वीतयतोदेहफलंव्रतम् ॥ ७५ ॥ एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच ॥ उपवासेनदेहोयंसंशोध्योशुचिभाजनम् ॥ ७६ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनि
कर्तव्यानिप्रयत्नतः ॥ अशुचिःशुचितामेतिकायोयद्व्रतधारणात् ॥ ७७ ॥ व्रतैःसंशोधितेदेहेधर्मोवसतिनिश्चलः ॥ अर्थकामौसनिर्वाणौतत्रयत्रवृषस्थितिः
॥ ७८ ॥ तस्माद्व्रतानिसततंचरितव्यानिमानवैः ॥ धर्मसान्निध्यकर्तॄणिचतुर्वर्गफलेप्सुभिः ॥ ७९ ॥ सदाकर्तुंनशक्नोतिव्रतानियदिमानवः ॥
चातुर्मास्यमनुप्राप्यतदाकुर्यात्प्रयत्नतः ॥ ८० ॥ भूशय्याब्रह्मचर्यंचकिंचिद्भक्ष्यनिषेधनम् ॥ एकभक्तादिनियमोनित्यदानंस्वशक्तितः ॥ ८१ ॥
पुराणश्रवणंचैवतदर्थाचरणंपुनः ॥ अखंडदीपोद्बोधश्चमहापूजेष्टदैवते ॥ ८२ ॥ प्रभूतांकुरबीजाढ्येदेशेचापिगतागतम् ॥ यत्नेनवर्जयेद्धीमान्महाधर्मविवृद्धये
॥ ८३ ॥ असंभाष्यानसंभाष्याश्चातुर्मास्यव्रतस्थितैः ॥ मौनंचापिसदाकार्यंतथ्यंवक्तव्यमेववा ॥८४॥ निष्पावांश्चमसूरांश्चकोद्रवान्वर्जयेद्व्रती ॥
सदाशुचिभिरास्थेयंस्प्रष्टव्योनाव्रतीजनः ॥ ८५ ॥ दंतकेशांबरादीनिनित्यंशोध्यानियत्नतः ॥ अनिष्टचिंतानोकार्याव्रतिनाह्यपिक्वचित् ॥ ८६ ॥
द्वादशस्वपिमासेषुव्रतिनोयत्फलंभवेत् ॥ चातुर्मास्यव्रतभृतांतत्फलंस्यादखंडितम् ॥ ८७ ॥

वसवइतिपुंस्त्वमार्षम् ॥ विषयाइतिवापाठः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ यापितानीता ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ अभ्यंगाद्यतइति ॥ अभ्यंगा

चतुर्ष्वपिचमासेषुनसामर्थ्यंव्रतेयदि ॥ तदोर्जेव्रतिनाभाव्यमप्यब्दफलमिच्छता ॥ ८८ ॥ अव्रतःकार्तिकोयेषांगतोमूढधियामिह ॥ तेषांपुण्यस्यलेशो
पिनभवेत्सूकरात्मनाम् ॥ ८९ ॥ कृच्छ्रंवाचातिकृच्छ्रंवाप्राजापत्यमथापिवा ॥ संप्राप्तेकार्तिकेमासिकुर्याच्छक्त्यातिपुण्यवान् ॥ ९० ॥ एकांतरंव्रतं
कुर्यात्त्रिरात्रव्रतमेववा ॥ पंचरात्रंसप्तरात्रंसंप्राप्तेकार्तिकेव्रती ॥ ९१ ॥ पक्षव्रतंवाकुर्वीतमासोपोषणमेववा ॥ नोर्जोवंध्योविधातव्योव्रतिनाकेनचित्क
चित् ॥ ९२ ॥ शाकाहारंपयोहारंफलाहारमथापिवा ॥ चरेद्यवान्नाहारंवासंप्राप्तेकार्तिकेव्रती ॥९३॥ नित्यंनैमित्तिकंस्नानंकुर्यादूर्जेव्रतीनरः ॥ ब्रह्मचर्यं
चरेदूर्जेमहाव्रतफलार्थवान् ॥ ९४ ॥ बाहुलंब्रह्मचर्येणयःक्षिपेच्छुचिमानसः ॥ समस्तंहायनंतेनब्रह्मचर्यंकृतंभवेत् ॥९५॥ यस्तुकार्तिकिकंमासमुपवासैः
समापयेत् ॥ अप्यब्दमपितेनेहभवेत्सम्यगुपोषितम् ॥ ९६ ॥ शाकाहारपयोहारैरूर्जोयैरतिवाहितः ॥ अखंडिताशरत्तेनतदाहारेणयापिता ॥ ९७ ॥
पत्रभोजीभवेदूर्जेकांस्यंत्याज्यंप्रयत्नतः ॥ योव्रतीकांस्यभोजीस्यान्नतद्व्रतफलंलभेत् ॥९८॥ कांस्यस्यनियमेदद्यात्कांस्यंसर्पिःप्रपूरितम् ॥ ऊर्जेनभक्षये
त्क्षौद्रमतिक्षुद्रगतिप्रदम् ॥ ९९ ॥ मधुत्यागेघृतंदद्यात्पायसंचसशर्करम् ॥ अभ्यंगेऽभ्यवहारेचतैलमूर्जेविवर्जयेत् ॥१००॥ भूयात्सनारकीदेहीतत्राभ्यं
गाद्यतोनघ ॥ तैलत्यागेतिलान्दद्याद्द्रोणमात्रान्सकांचनान् ॥ १ ॥ कार्तिकेमत्स्यभोजीयःसतैर्मीयोनिमृच्छति ॥ बाहुलेमांसभोजीयःसकृमिःपूयशो
णिते ॥ २ ॥ मांसाशिनोपियेभूपास्त्यजेयुस्तेपिकार्तिके ॥ मत्स्यमांसानिसंत्यज्यकार्त्तिकेव्रततत्परः ॥ ३ ॥ मत्स्यमांसादनाद्दोषाद्द्विर्भवतिनि[1]
श्चितम् ॥ नियमेमत्स्यमांसानांदद्यात्कार्तिकिकेव्रती ॥ कूश्मांडानिसमाषाणिदशस्वर्णयुतान्यपि ॥ ४ ॥ कार्तिकेमौनभोजीयःसोश्नात्यमृतमेवहि ॥
सुघंटांसतिलांमौनीसहिरण्यांप्रदापयेत् ॥ ५ ॥ कार्तिकेलवणंत्यक्तंयेनव्रतभृतासता ॥ त्यक्ताःसर्वेरसास्तेनतत्त्यागीगांप्रदापयेत् ॥ ६ ॥ भूशय्यांका
र्तिकेकुर्वन्नभुवंसंस्पृशेद्व्रती ॥ पर्यंकंभूशयोदद्यात्सतूलंसोपधानकम् ॥ ७ ॥ दीपंयःकार्तिकेदद्यादखंडंघृतवर्तिकम् ॥ मोहांधतमसंप्राप्यसनगच्छतिदुर्ग
तिम् ॥८॥ यःकुर्यात्कार्तिकेमासेरजन्यांदीपकौमुदीम् ॥ तामिस्रंचांधतामिस्रंनसपश्येत्कदाचन ॥९॥ पापांधकारसंक्रुद्धःकार्तिकेदीपदानतः ॥ क्रोधां
धकारितमुखंभास्करिंसनवीक्षते ॥ ११० ॥

दुद्वर्तनात् ॥ आद्यतः आद्यात् अभ्यवहाराच्चेत्यर्थः ॥ अभ्यंगाद्यतइतिवापदच्छेदः ॥ तत्राभ्यंगादित्यभ्यवहारोपलक्षणम् ॥ १ ॥ तैर्मीतिमिर्मत्स्यस्तदीयांयोनिम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पापांधकारसंक्रुद्धः पापमेवांधकारस्तस्मैसंक्रुद्धः ॥ ११० ॥

---

[1] अहिर्भवति इ० पा० ।

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रबोधकरणीमुत्थानैकादशीम् ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

सउद्द्योतमयंपश्येत्त्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ प्रबोधयेन्ममाग्रेयोदीपंसोज्ज्वलवर्तिकम् ॥ ११ ॥ पंचामृतानांकलशैरूर्जेमांस्नापयेन्नरः ॥ क्षीराब्धितट
मासाद्यवसेत्कल्पंसपुण्यवान् ॥ १२ ॥ प्रतिक्षपंकार्तिकिकेकुर्वञ्ज्योत्स्नांप्रदीपजाम् ॥ ममाग्रेभक्तिसंयुक्तोगर्भध्वांतंनसंविशेत् ॥ १३ ॥ आज्यव
र्तिकमूर्जेयोदीपंमेग्रेप्रबोधयेत् ॥ बुद्धिभ्रंशंनचाप्नोतिमहामृत्युभयेसति ॥ १४ ॥ कार्तिकेमासिमेयात्रायैःकृताभक्तितत्परैः ॥ बिंदुतीर्थंकृतस्नानैस्तेषांमु
क्तिर्नदूरतः ॥ १५ ॥ व्रतिनःकार्तिकेमासिस्नातस्यविधिवन्मम ॥ दामोदरगृहाणार्घ्यंदनुजेंद्रनिषूदन ॥ १६ ॥ स्नानेनैमित्तिकेकृष्णकार्तिकेपापशो
षणे ॥ गृह्णात्वर्घ्यंमयादत्तंराधयासहितोभवान् ॥ १७ ॥ इमौमंत्रौसमुच्चार्ययोर्घ्यंमह्यंप्रयच्छति ॥ सुवर्णरत्नपुष्पांबुयुजाशंखेनपुण्यवान् ॥ १८ ॥
सुवर्णपूर्णपृथिवीसंकल्पोदकपूर्वकम् ॥ तेनदत्ताभवेत्सम्यक्सुपात्रायसुपर्वणि ॥ १९ ॥ एकादशींसमासाद्यप्रबोधकरणींमम ॥ बिंदुतीर्थंकृतस्नानोरात्रौ
जागरणान्वितः ॥ १२० ॥ दीपान्प्रबोध्यबहुशोममालंकृत्यशक्तितः ॥ तौर्यत्रिकविनोदेनपुराणश्रवणादिभिः ॥ २१ ॥ महामहोत्सवंकृत्वायावत्पूर्णा
तिथिर्भवेत् ॥ तत्रान्नदानंबहुशःकृत्वामत्प्रीतयेनरः ॥ २२ ॥ महापातकयुक्तोपिनविशेत्प्रमदोदरम् ॥ बिंदुमाधवनामानंयोमामत्रसमर्चयेत् ॥ २३ ॥
बिंदुतीर्थंकृतस्नानोनिर्वाणंसहिविंदति ॥ आदिमाधवनामाहंपूज्यःसत्ययुगेमुने ॥ २४ ॥ अनंतमाधवोज्ञेयस्त्रेतायांसर्वसिद्धिदः ॥ श्रीदमाधवसंज्ञोहं
द्वापरेपरमार्थकृत् ॥२५॥ कलौकलिमलध्वंसीज्ञेयोहंबिंदुमाधवः ॥ कलौकल्मषसंपन्नानमांविंदंतिमानवाः ॥२६॥ ममैवमाययामूढाभेदवादपरायणाः॥
ममभक्तिंप्रकुर्वाणायेविश्वेशंद्विषंतिवै ॥ २७ ॥ विद्विषोममतेज्ञेयाःपिशाचपदगामिनः ॥ पैशाचींयोनिमाप्यापिकालभैरवशासनात् ॥ २८ ॥ त्रिंशद्वर्ष
सहस्राणिउषित्वादुःखसागरे ॥ विश्वेशानुग्रहादेवततोमोक्षमवाप्नुयुः ॥ २९ ॥ तस्माद्द्वेषोनकर्तव्योविश्वेशेपरमात्मनि ॥ विश्वेशद्वेषिणांपुंसांप्रायश्चित्तं
यतोनहि ॥ १३० ॥ मनसापिहिविश्वेशंविद्विषंतीहयेऽधमाः ॥ अध्यासतेंधतामिस्रंमृतास्तेन्यत्रसंततम् ॥३१॥ शिवनिंदापरायेचयेपाशुपतनिंदकाः ॥
विद्विषोममतेज्ञेयाःपतंतोनरकेऽशुचौ ॥ ३२ ॥ अष्टाविंशतिकोटीषुनरकेषुक्रमेणहि ॥ कल्पंकल्पंवसेयुस्तेयेविश्वेश्वरनिंदकाः ॥ ३३ ॥ विश्वेशानुग्रहं
प्राप्यमुनेहमपिमुक्तिदः ॥ मद्भक्तैस्तद्विशेषेणसेव्योविश्वेश्वरोऽनिशम् ॥ ३४ ॥ इयंवाराणसीज्ञेयामुनेपाशुपतस्थली ॥ तस्मात्पशुपतिःसेव्यःकाश्यां
निःश्रेयसार्थिभिः ॥ ३५ ॥ अत्रपंचनदेतीर्थेस्नातिविश्वेश्वरःस्वयम् ॥ ऊर्जेसदैवसगणःसस्कंदःसपरिच्छदः ॥ ३६ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

धूतपापकइतितपऔदार्यख्यापनायोक्तम् ॥ धूतपापकोपलक्षितेधर्मनदइत्यर्थः ॥ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥४४॥ १४५ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखंडटी
कायांषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकषष्टितमेऽध्यायेमहामाहात्म्यसूचकम् ॥ वैष्णवानांचतीर्थानांमाहात्म्यंहरिणाऽकथि ॥ १ ॥ अतीताध्यायेभगवन्नित्यादिना

ब्रह्मासवेदःसमखोब्रह्माण्याद्याश्चमातरः ॥ सप्ताब्धयःससरितःस्नांत्यूर्जेधूतपापके ॥३७॥ सचेतनाहियावंतस्त्रैलोक्येदेहधारिणः ॥ तावंतःस्नातुमायांतिका
र्तिकेधूतपापके ॥ ३८ ॥ यैर्नपंचनदेस्नातंप्राप्यकार्तिकिकंशुभम् ॥ जलबुद्बुदवत्तेषांवृथाजन्मशरीरिणाम् ॥३९॥ आनंदकाननंपुण्यंपुण्यंपांचनदंततः ॥
ततोपिममसान्निध्यमग्निबिंदोमहामुने ॥ १४० ॥ अनेनैवानुमानेनविद्धिपंचनदस्यवै ॥ महिमानंमहाप्राज्ञसर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ ४१ ॥ श्रुत्वापियं
महाप्राज्ञोमहापापैःप्रमुच्यते ॥ विष्णोर्मुखादितिश्रुत्वासोग्निबिंदुर्महामुनिः ॥ ४२ ॥ पुनःप्रणम्यपप्रच्छबिंदुमाधवमच्युतम् ॥४३॥ अग्निबिंदुरुवाच ॥
भगवञ्छ्रोतुमिच्छामिबिंदुमाधवतद्वद ॥ कतिधातवरूपाणिकाश्यांसंतिजनार्दन ॥ ४४ ॥ भविष्याण्यपिकानीहतानिमेकथयाच्युत ॥ यानिसंपूज्यते
भक्ताःप्राप्स्यंतिकृतकृत्यताम् ॥ १४५ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेबिंदुमाधवाविर्भावोनामष
ष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ षडास्यमाधवाख्यानंश्रुतंमेपापनाशनम् ॥ महिमापिश्रुतःश्रेयान्सम्यक्पंचनदस्यवै ॥ १ ॥
यदग्निबिंदुनापृष्टमाधवोदैत्यसूदनः ॥ तस्योत्तरंसमाख्याहियथाख्यातंमधुद्विषा ॥ २ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृण्वगस्त्यमहर्षेत्वंकथ्यमानं
मयाधुना ॥ माधवेनयथाचक्षिमुनयेचाग्निबिंदवे ॥३॥ ॥ बिंदुमाधवउवाच ॥ आदौपादोदकेतीर्थेविद्धिमामादिकेशवम् ॥ अग्निबिंदोमहाप्राज्ञभक्तानां
मुक्तिदायकम् ॥ ४ ॥ अविमुक्तेऽमृतेक्षेत्रेयेर्चयंत्यादिकेशवम् ॥ तेऽमृतत्वंभजंत्येवसर्वदुःखविवर्जिताः ॥ ५ ॥ संगमेशंमहालिंगंप्रतिष्ठाप्यादिकेशवः ॥
दर्शनादघहंनॄणांभुक्तिंमुक्तिंदिशेत्सदा ॥ ६ ॥ याम्यांपादोदकाच्छ्वेतद्वीपतीर्थंमहत्तरम् ॥ तत्राहंज्ञानदोनॄणांज्ञानकेशवसंज्ञकः ॥ ७ ॥ श्वेतद्वीपेनरः
स्नात्वाज्ञानकेशवसन्निधौ ॥ नज्ञानाद्भ्रश्यतेक्वापिज्ञानकेशवपूजनात् ॥ ८ ॥ तार्क्ष्यकेशवनामाहंतार्क्ष्यतीर्थेनरोत्तमैः ॥ पूजनीयःसदाभक्त्यातार्क्ष्य
वत्तेप्रियामम ॥ ९ ॥ तत्रैवनारदेतीर्थेस्म्यहंनारदकेशवः ॥ ब्रह्मविद्योपदेष्टाचतत्तीर्थाप्लुतवर्ष्मणाम् ॥१०॥ प्रह्लादतीर्थंतत्रैवनाम्नाप्रह्लादकेशवः ॥ भक्तैः
समर्चनीयोहंमहाभक्तिसमृद्धये ॥ ११ ॥ तीर्थेऽबरीषेतत्राहंनाम्नैवादित्यकेशवः ॥ पातकध्वांतनिचयंध्वंसयामीक्षणादपि ॥ १२ ॥

अग्निबिंदुनापृष्टस्यप्रत्युत्तरमुक्तानुवादपूर्वकंपृच्छति ॥ षडास्येति ॥ १ ॥ २ ॥ आचक्षिअकथि ॥ ३ ॥४॥५॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ गोपीगोविंदतीर्थेगोपीयुक्तश्रीकृष्णतीर्थम् ॥ १९ ॥ २० ॥ विशेषानुत्कृष्टाभिलषितपदार्थान् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ भक्तियुक्तितःभक्तियोगेन ॥ २४ ॥

दत्तात्रेयेश्वराद्याम्यामहमादिगदाधरः ॥ हरामितत्रभक्तानांसंसारगदसंचयम् ॥ १३ ॥ तत्रैवभार्गवेतीर्थेभृगुकेशवनामतः ॥ काशीनिवासिनःपुंसो
बिभर्मिचमनोरथैः ॥ १४ ॥ वामनाख्येमहातीर्थेमनःप्रार्थितदेशुभे ॥ पूज्योहंशुभमिच्छद्भिर्नाम्नावामनकेशवः ॥ १५ ॥ नरनारायणेतीर्थेनरनाराय
णात्मकम् ॥ भक्ताःसमर्च्यमांस्युर्वैनरनारायणात्मकाः ॥ १६ ॥ तीर्थेयज्ञवराहाख्येयज्ञवाराहसंज्ञकः ॥ नरैःसमर्चनीयोहंसर्वयज्ञफलेप्सुभिः ॥१७॥
विदारनरसिंहोहंकाशीविघ्नविदारणः ॥ तन्नाम्नितीर्थेसंसेव्यस्तीर्थोपद्रवशांतये ॥ १८ ॥ गोपीगोविंदतीर्थेतुगोपीगोविंदसंज्ञकम् ॥ समर्च्यमांनरोभक्त्या
ममामायांनसंस्पृशेत् ॥ १९ ॥ मुनेलक्ष्मीनृसिंहोस्मितीर्थेतन्नाम्निपावने ॥ दिशामिभक्तियुक्तेभ्यःसदानैःश्रेयसींश्रियम् ॥ २० ॥ शेषमाधवनामाहंशेषती
र्थेऽघहारिणि ॥ विश्राणयाम्यशेषांश्चविशेषान्भक्तचिंतितान् ॥ २१ ॥ शंखमाधवतीर्थेचस्नात्वामांशंखमाधवम् ॥ शंखोदकेनसंस्नाप्यभवेच्छंखनिधेः
पतिः ॥२२॥ हयग्रीवेमहातीर्थेमांहयग्रीवकेशवम् ॥ प्रणम्यप्राप्नुयान्नूनंतद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ २३ ॥ भीष्मकेशवनामाहंवृद्धकालेशपश्चिमे ॥ उपसर्गा
न्हरेभीष्मान्सेवितोभक्तियुक्तितः ॥ २४ ॥ निर्वाणकेशवश्चाहंभक्तनिर्वाणसूचकः ॥ लोलार्कादुत्तरेभागेलोलत्वंचेतसोहरे ॥ २५ ॥ वंद्यस्त्रिलोकसुं
दर्यायाम्यांयोमांसमर्चयेत् ॥ काश्यांख्यातंत्रिभुवनकेशवंनसगर्भभाक् ॥ २६ ॥ ज्ञानवाप्याःपुरोभागेविद्धिमांज्ञानमाधवम् ॥ तत्रमांभक्तितोभ्यर्च्य
ज्ञानंप्राप्नोतिशाश्वतम् ॥ २७ ॥ श्वेतमाधवसंज्ञोहंविशालाक्ष्याःसमीपतः ॥ श्वेतद्वीपेश्वरंरूपंकुर्यांभक्त्यासमार्चितः ॥ २८ ॥ उदग्दशाश्वमेधान्मां
प्रयागाख्यंचमाधवम् ॥ प्रयागतीर्थेसुस्नातोदृष्ट्वापापैःप्रमुच्यते ॥ २९ ॥ प्रयागगमनेपुंसांयत्फलंतपसिश्रुतम् ॥ तत्फलंस्याद्दशगुणमत्रस्नात्वाममा
ग्रतः ॥ ३० ॥ गंगायमुनयोःसंगेयत्पुण्यंस्नानकारिणाम् ॥ काश्यांमत्सन्निधावत्रतत्पुण्यंस्याद्दशोत्तरम् ॥ ३१ ॥ दानानिराहुग्रस्तेर्केददतांयत्फलं
भवेत् ॥ कुरुक्षेत्रेहितत्काश्यामत्रैवस्याद्दशाधिकम् ॥ ३२ ॥ गंगोत्तरवहायत्रयमुनापूर्ववाहिनी ॥ तत्संभेदंनरःप्राप्यमुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ ३३ ॥ वपनं
तत्रकर्तव्यंपिंडदानंचभावतः ॥ देयानितत्रदानानिमहाफलमभीप्सुना ॥ ३४ ॥ गुणाःप्रजापतिक्षेत्रेयेसर्वेसमुदीरिताः ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेऽसं
ख्याताश्चभवंतिहि ॥ ३५ ॥ प्रयागेशंमहालिंगंतत्रातिष्ठतिकामदम् ॥ तत्सान्निध्याच्चतत्तीर्थंकामदंपरिकीर्तितम् ॥ ३६ ॥

॥२५॥२६॥ २७ ॥ २८ ॥ उदग्गुत्तरे ॥ २९ ॥ तपसिमाघे ॥ ३० ॥ मत्सन्निधौप्रयागमाधवनिकटे ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ [1]प्रयागेशं[2]शूलटंकेश्वरम् ॥ ३६ ॥

---

[1] प्रयागे तु गंगा नोत्तरवहा परं दक्षिणवाहिनीति विचारणीयमेतद्वाक्यम् । न चैतत्काशीस्थप्रयागविषयं तत्र संभेदाभावादिति । [2] शूलटंकेश्वरोभिन्नः प्रयागेशादिति स्फुटम् । टीकाकारमतं नेह याथार्थ्येनावगम्यते ।

॥ ३७ ॥३८॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ऊर्जेकार्तिके ॥ ४३ ॥ मामनुमांलक्षीकृत्यमत्समीपेचेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥४७॥ प्रहंत्येवप्रघ्नंत्येवेत्यर्थः ॥ दहंतीतिवापाठः ॥४८॥४९॥
॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मणिकर्णिकायाःसमीपमुपमणिकर्णिकंमणिकर्णिकायामित्यर्थः ॥ ५३ ॥ वैकुंठादिति ॥ आगत्यमणिकर्णिकांसमासाद्येतिशेषः ॥ ५४ ॥ सकृदिति ॥ सकृ

काश्यांमाघःप्रयागेयैर्नस्नातोमकरार्कगः ॥ अरुणोदयमासाद्यतेषांनिःश्रेयसंकुतः ॥ ३७ ॥ काश्युद्भवेप्रयागेयेतपसिस्नांतिसंयताः ॥ दशाश्वमेधज
नितंफलंतेषांभवेद्ध्रुवम् ॥३८॥ प्रयागमाधवंभक्त्याप्रयागेशंचकामदम् ॥ प्रयागेतपसिस्नात्वायेर्चयंत्यन्वहंसदा॥३९॥ धनधान्यसुतर्द्धीस्तेलब्ध्वाभो
गान्मनोरमान् ॥ भुक्त्वेहपरमानंदंपरंमोक्षमवाप्नुयुः ॥ ४० ॥ माघेसर्वाणितीर्थानिप्रयागमाधियांतिहि ॥ प्राच्युदीचीप्रतीचीतोदक्षिणाधस्तथोर्ध्वतः ॥
॥ ४१ ॥ काशीस्थितानितीर्थानिमुनेयांतिनकुत्रचित् ॥ यदियांतितदायांतितीर्थत्रयमनुत्तमम् ॥ ४२ ॥ आयांत्यूर्जेपंचनदेप्रातःप्रातर्ममांतिकम् ॥
महाघौघप्रशमनेमहाश्रेयोविधायिनि ॥ ४३ ॥ प्राप्यमाघमघारिंचप्रयागेशसमीपतः ॥ प्रातःप्रयागेसंस्नांतिसर्वतीर्थानिमामनु ॥ ४४ ॥ समासाद्यच
मध्याह्नमभियांतिचनित्यशः ॥ संस्नातुंसर्वतीर्थानिमुक्तिदांमणिकर्णिकाम् ॥ ४५ ॥ काश्यांरहस्यंपरममेतत्तेकथितंमुने ॥ यथातीर्थत्रयीश्रेष्ठास्व
स्वकालेविशेषतः ॥ ४६ ॥ अन्यद्रहस्यंवक्ष्यामिनवाच्यंयत्रकुत्रचित् ॥ अभक्तेषुसदागोप्यंनगोप्यंभक्तिमज्जने ॥ ४७ ॥ काश्यांसर्वाणितीर्थानिएकै
कादुत्तरोत्तरम् ॥ महैनांसिप्रहंत्येवप्रसह्यनिजतेजसा ॥ ४८ ॥ एतदेवरहस्यंतेवाराणस्याउदीर्यते ॥ उत्क्षिप्यैकांगुलिंतथ्यंश्रेष्ठैकामणिकर्णिका ॥४९॥
गर्जंतिसर्वतीर्थानिस्वस्वधिष्ण्यगतान्यहो ॥ केवलंबलमासाद्यसुमहन्माणिकर्णिकम् ॥ ५० ॥ पापानिपापिनांहत्वामहांत्यपिबहून्यपि ॥ काशीतीर्था
निमध्याह्नेप्रायश्चित्तचिकीर्षया ॥ ५१ ॥ पर्वस्वपर्वस्वपिवानित्यंनियमवंत्यहो ॥ निर्मलानिभवंत्येवविगाह्यमणिकर्णिकाम् ॥ ५२ ॥ विश्वेशोवि
श्वयासार्धंसदोपमणिकर्णिकम् ॥ मध्यंदिनंसमासाद्यसंस्नातिप्रतिवासरम् ॥ ५३ ॥ वैकुंठादप्यहंनित्यंमध्याह्नेमणिकर्णिकाम् ॥ विगाहेपद्मयासार्धं
मुदापरमयामुने ॥ ५४ ॥ सकृन्ममाख्यांगृणतांनिर्हरन्यदघान्यहम् ॥ हरिनामसमापन्नस्तद्बलान्माणिकर्णिकात् ॥ ५५ ॥ सत्यलोकात्प्रतिदिनंहं
सयानःपितामहः ॥ माध्याह्निकविधानायसमायान्मणिकर्णिकाम् ॥५६॥ इंद्राद्यालोकपालाश्चमरीच्याद्यामहर्षयः ॥ माध्याह्निकींक्रियांकर्तुंसमीयुर्म
णिकर्णिकाम् ॥ ५७ ॥ शेषवासुकिमुख्याश्चनागावैनागलोकतः ॥ समायांतीहमध्याह्नेसंस्नातुंमणिकर्णिकाम् ॥ ५८ ॥

त्कदाचिन्ममाख्याम् ॥ गृणतामुच्चरतांयदहमघंनिर्हरन्निःशेषेणपापंहरामिनाशयामितन्माणिकर्णिकाद्बलात् मणिकर्णिकावगाहनादिजन्यसामर्थ्यादित्यर्थः ॥ निर्हरेदितिपाठेनिर्हरामीत्येव ॥
अतएवाहंहरिनामसमापन्नःभक्तानांसर्वाणिपापानिहरतीतिहरिः हरिरितिनामसमापन्नंयेनसोहंतथा ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ तत्रसूक्ष्मपरिमाणंवक्तुंप्रसंगात्स्थूलमणिकर्णिकायामवांतरतीर्थान्याह हरिश्चंद्रेत्यारभ्यचक्रपुष्करणी

चराचरेषुसर्वेषुयावंतश्चसचेतनाः ॥ तावंतःस्नांतिमध्याह्नेमणिकर्णीजलेमले ॥ ५९ ॥ केमाणिकर्णिकेयानांगुणानांसुगरीयसाम् ॥ शक्तावर्णयितुंविप्रा
ऽसंख्येयानांमदादिभिः ॥ ६० ॥ चीर्णान्युग्राण्यरण्येषुतैस्तपांसितपोधनैः ॥ यैरियंहिसमासादिमुक्तिभूर्मणिकर्णिका ॥ ६१ ॥ विश्राणितमहादाना
स्तएवनरपुंगवाः ॥ चरमेवयसिप्राप्तायैरेषामणिकर्णिका ॥ ६२ ॥ चीर्णसर्वव्रतास्तेतुयथोक्ताविधिनाध्रुवम् ॥ यैःस्वतल्पीकृतामाणिकर्णिकेयीस्थली
मृदुः ॥६३॥ तएवधन्यामर्त्येस्मिन्सर्वक्रतुषुदीक्षिताः ॥ त्यक्त्वापुण्यार्जितांलक्ष्मीमैक्षियैर्मणिकर्णिका ॥६४॥ कृतानानाविधाधर्माइष्टापूर्तास्तुतैर्नृभिः ॥
वार्धकंसमनुप्राप्यप्रापियैर्मणिकर्णिका ॥ ६५ ॥ रत्नानिसदुकूलानिकांचनंगजवाजिनः ॥ देयाःप्राज्ञेनयत्नेनसदोपमणिकर्णिकम् ॥ ६६ ॥ पुण्येनो
पार्जितंद्रव्यमत्यल्पमपियैर्नरैः ॥ दत्तंतदक्षयंनित्यंमुनेधिमणिकर्णिकम् ॥ ६७ ॥ कुर्याद्यथोक्तमप्येकंप्राणायामंनरोत्तमः ॥ यस्तेनविहितोनूनंषडंगो
योगउत्तमः ॥ ६८ ॥ जप्त्वैकामपिगायत्रींसंप्राप्यमणिकर्णिकाम् ॥ लभेदयुतगायत्रीजपनस्यफलंस्फुटम् ॥ ६९ ॥ एकामप्याहुतिंप्राज्ञोदत्त्वोपम
णिकर्णिकम् ॥ यावज्जीवाग्निहोत्रस्यलंभेदविकलंफलम् ॥ ७० ॥ इतिश्रुत्वाहरेर्वाक्यमग्निबिंदुर्महातपाः ॥ प्रणिपत्यमहाभक्त्यापुनःपप्रच्छमाधवम् ॥
॥ ७१ ॥ ॥ अग्निबिंदुरुवाच ॥ विष्णोकियत्परीमाणापुण्यैषामणिकर्णिका ॥ ब्रूहिमेपुंडरीकाक्षनत्वत्तस्तत्त्ववित्परः ॥ ७२ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥
आगंगाकेशवादाचहरिश्चंद्रस्यमंडपात् ॥ आमध्याद्देवसारितःस्वर्द्वारान्मणिकर्णिका ॥ ७३ ॥ स्थूलमेतत्परीमाणंसूक्ष्मंचप्रवदामिते ॥ हरिश्चंद्रस्यती
र्थाग्रेहरिश्चंद्रविनायकः ॥ ७४ ॥ सीमाविनायकश्चात्रमणिकर्णीह्रदोत्तरे ॥ सीमाविनायकंभक्त्यापूजयित्वानरोत्तमः ॥ ७५ ॥ मोदकैःसोपचारै
श्चप्राप्नुयान्मणिकर्णिकाम् ॥ हरिश्चंद्रेमहातीर्थेतर्पयेयुःपितामहान् ॥७६॥ शतंसमाःसुतृप्ताःस्युःप्रयच्छंतिचवांछितम् ॥ हरिश्चंद्रेमहातीर्थेस्नात्वाश्रद्धा
न्वितोनरः ॥ ७७ ॥ हरिश्चंद्रेश्वरंनत्वानसत्यात्परिहीयते ॥ ततःपर्वततीर्थंचपर्वतेश्वरसंनिधौ ॥ ७८ ॥ अधिष्ठानंमहामेरोर्महापातकनाशनम् ॥
तत्रस्नात्वार्चयित्वेशंकिंचिद्दत्त्वास्वशक्तितः ॥ ७९ ॥ अध्यास्यमेरुशिखरंदिव्यान्भोगान्समश्नुते ॥ कंबलाश्वतरंतीर्थंपर्वतेश्वरदक्षिणे ॥८०॥ कंबला
श्वतरेशंचतत्तीर्थात्पश्चिमेशुभम् ॥ तस्मिंस्तीर्थेकृतस्नानस्तल्लिंगंयःसमर्चयेत् ॥ ८१ ॥ अपितस्यकुलेजातागीतज्ञाःस्युःश्रियान्विताः ॥ चक्रपुष्क
रिणीतत्रयोनिचक्रनिवारिणी ॥ ८२ ॥

यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥७४॥७५॥७६॥ सुतृप्ताःस्युःतस्यतेपिता महाइतिशेषः ॥७७॥७८॥७९॥८०॥ तत्तीर्थात्पर्वतेश्वरतीर्थात् ॥ तस्मिंस्तीर्थेकंबलाश्वतरतीर्थे ॥८१॥ चक्रेति॥तत्रकम्बलाश्वतरेश्वर

तीर्थे ॥ चक्रपुष्करणीसूक्ष्मेतिशेषः ॥ हरिश्चन्द्रादीनिकम्बलाश्वतरांतानितीर्थानितत्रेत्यभिलष्यन्तइतिकेचित् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥८८॥ इंदीवरवतींनीलोत्पलवतीम् ॥ ॥ ८९ ॥ मातुलुंगफलं रुचकफलम् ॥ यदाहामरः ॥ रुचकोमातुलुंगकइति ॥ ९० ॥ ९१ ॥ प्रत्यग्रेति ॥ प्रत्यग्रंविकसितंनूतनंवायस्केतकीपुष्पंतेनलसन्धम्मिल्लःसंयताःकचायस्मिंस्तथाभूतंमस्तकंयस्याःसातथा ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ मंत्रंमंत्रद्वयम् ॥ ९४ ॥ तत्रएकोमन्त्रःपञ्चदशाक्षरोद्वितीयश्चतुर्दशाक्षरस्तयोराद्यमुद्धरति वाग्भवेतिश्लोकेन ॥ बीजाधिक्यात्फलाधिक्यंझटितिफलप्रदत्वंच ॥ वाग्भवबीजंसरस्वतीबीजम् ऐं मायाबीजंभुवनेश्वरीबीजं ह्रीं लक्ष्मबीजं श्रीम् मदनबीजंकामबीजंक्लीं प्रणवओंकारः एतान्पूर्वंवदेत्प्रथमंपठेत् ॥ अंतेभवोंत्योभस्यांत्योभांत्योमकारस्तम् ॥ भांतमितिवापाठः॥कथंभूतम् ॥ बिंदूपेतम् ॥ मणिपदंमणीतिपदंमणिपदम् ॥ पूर्वंपूर्वमित्युक्तत्वात्पश्चाद्वदेत् ॥ अथानन्तरंसहृत्हृदाहृन्मंत्रेणनमसासहकर्णिकेकर्णिकेनमइतिवदेत् ॥ अनन्तरंप्रणवपुटःप्रणवा

संसारचक्रेगहनेयत्रस्नातोविशेन्नना ॥ चक्रपुष्कारिणीतीर्थंममाधिष्ठानमुत्तमम् ॥ ८३ ॥ समाःपरार्धसंख्यातास्तत्रतप्तंमहातपः ॥ तत्रप्रत्यक्षतांयातो ममविश्वेश्वरःपरः ॥ ८४ ॥ तत्रलब्धंमयैश्वर्यमविनाशिमहत्तरम् ॥ चक्रपुष्कारिणीचैवख्याताभून्मणिकर्णिका ॥ ८५ ॥ द्रवरूपंपरित्यज्यललनारूपधारिणी ॥ प्रत्यक्षरूपिणीतत्रमयैक्षिमणिकर्णिका ॥ ८६ ॥ तस्यारूपंप्रवक्ष्यामिभक्तानांशुभदंपरम् ॥ यद्रूपध्यानतःपुंभिराषण्मासंत्रिसंध्यतः ॥ ८७ ॥ प्रत्यक्षरूपिणीदेवीदृश्यतेमणिकर्णिका ॥ चतुर्भुजाविशालाक्षीस्फुरद्भालविलोचना ॥ ८८ ॥ पश्चिमाभिमुखीनित्यंप्रबद्धकरसंपुटा ॥ इंदीवरवतींमालां दधतीदक्षिणेकरे ॥ ८९ ॥ वरोद्यतेकरेसव्येमातुलुंगफलंशुभम् ॥ कुमारीरूपिणीनित्यंनित्यंद्वादशवार्षिकी ॥ ९० ॥ शुद्धस्फटिककांतिश्चसुनीलस्निग्धमूर्द्धजा ॥ जितप्रवालमाणिक्यरमणीयरदच्छदा ॥ ९१ ॥ प्रत्यग्रकेतकीपुष्पलसद्धम्मिल्लमस्तका ॥ सर्वांगमुक्ताभरणाचंद्रकांत्यंशुकावृता ॥ ॥ ९२ ॥ पुंडरीकमयींमालांसश्रीकांबिभ्रतीहृदि ॥ ध्यातव्यानेनरूपेणमुमुक्षुभिरहर्निशम् ॥ ९३ ॥ निर्वाणलक्ष्मीभवनंश्रीमतीमणिकर्णिका ॥ मंत्रंतस्याश्चवक्ष्यामिभक्तकल्पद्रुमाभिधम् ॥ यस्यावर्तनतःसिद्ध्येदपिसिद्ध्यष्टकंनृणाम् ॥ ९४ ॥ वाग्भवमायालक्ष्मीमदनप्रणवान्वदेत्पूर्वम् ॥ भांत्यं बिंदूपेतंमणिपदमथकर्णिकेसहृत्प्रणवपुटः ॥ ९५ ॥ मंत्रःसुरद्रुमसमःसमस्तसुखसंततिप्रदोजप्यः ॥ तिथिभिःपरिमितवर्णःपरमपदंदिशतिनिशितधियाम् ॥ ९६ ॥ तारस्तारंतृतीयोबिंद्वंतोमणिपदंततःकर्णिके ॥ प्रणवात्मिपदंकेनमइतिमनुसंख्यवर्णमनुः ॥ ९७ ॥

भ्यांपुटःपुटितः आ द्यन्तयोःप्रणवपुटितोमन्त्रःपठितव्यइत्यर्थः ॥ तथाचैतादृशोमंत्रोभवति ॥ ओंऐंह्रींश्रींक्लीं ओंमंमणिकर्णिकेनमओमिति ॥ अत्रमन्त्राद्धाहिस्तुभ्यमित्यध्याहर्तव्यम् ॥ चतुर्थ्यर्थेवाप्रथमा ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ ९५ ॥ मंत्रस्यादेयत्वंदर्शयन्वर्णपरिमितिंदर्शयति ॥ मंत्रइति ॥ निशिताधियांशुद्धसत्त्वानामित्यर्थः ॥ ९६ ॥ द्वितीयमन्त्रमुद्धरति तारइतिपादत्रयेण ॥ तारःप्रणवःतारस्याऽकारोकारमकारात्मकस्यतृतीयस्तारतृतीयोमकारः ॥ कथंभूतः ॥ बिंद्वंतोऽनुस्वारांतः ॥ मणिपदंमणीतिपदंततस्तदनन्तरंकर्णिकेइतिपदंप्रणवात्मिकेपदम् ॥ सच्चिदात्मिकेपदमितिकश्चित् ॥ केनमइतिचपदम् ॥ तथाचैतादृगयंमनुर्भवति ॥ ओंमंमणिकर्णिकेप्रणवात्मिकेनमइति ॥ मंत्राक्षरपरिमितिंदर्शयति ॥ मन्विति ॥ मनुश्चतुर्दशतत्संख्यकावर्णाय

स्मिन्सचासौमनुर्मंत्रश्चेतिमनुसंख्यवर्णमनुः ॥ अत्रयथाश्रुतस्यग्राह्यत्वाद्दृष्यादिनियमोनावेक्ष्यः ॥ ९७ ॥ पुंभिरितिविशेषणात्स्त्रीणांजपोनिवारितः ॥ स्त्रीभिरितिपाठोमृतोदेशान्तरेष्वितिद
र्शनादनादेयः ॥ ९८ ॥ पुण्डरीकैःपद्मैः ॥ सक्षौद्रेणसमधुना ॥ ९९ ॥ १०० ॥ नवरत्नसमन्वितान्नूतनैरत्नैरलंकृतेत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ समर्च्योमणिकर्णिके
श्वरइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ आत्मानःपशवःप्रोक्ताःसर्वेसंसारवर्तिनः ॥ तेषांपतिरहंदेवःस्मृतःपशुपतिर्बुधैरिति ॥ विधिर्ब्रह्मा ॥ पशूनांपशुतुल्यानांजीवानांपाशहृदज्ञानहृत्पशुपाशहृत् ॥

अयंमंत्रोऽनिशंजप्यःपुंभिर्मुक्तिमभीप्सुभिः ॥ होमोदशांशकःकार्यःश्रद्धाबद्धादरैर्नृभिः ॥ ९८ ॥ परिप्लुतैःपुंडरीकैर्गव्येनहविषास्फुटैः ॥ सशर्करेणमे
धावीसक्षौद्रेणसदाशुचिः ॥ ९९ ॥ त्रिलक्षमंत्रजप्येनमृतोदेशांतरेष्वपि ॥ अवश्यंमुक्तिमाप्नोतिमंत्रस्यास्यप्रभावतः ॥ १०० ॥ सौवर्णीप्रतिमाकार्या
नवरत्नसमन्विता ॥ पूर्वोक्तरूपसंपन्नासंपूज्यासाप्रयत्नतः ॥ १ ॥ संपूज्यावासदागेहेनरैर्मोक्षैककांक्षिभिः ॥ मणिकर्ण्यामथाक्षेप्यासमभ्यर्च्यप्रयत्नतः
॥ २ ॥ संसारभीरुभिःपुंभिःश्रद्धाबद्धादरैरिह ॥ उपायःसमनुष्ठेयोह्यपिदूरनिवासिभिः ॥ ३ ॥ मणिकर्ण्यांकृतस्नानोमणिकर्णीशवीक्षणात् ॥ जननी
जठरावासेवसतिंनलभेन्नरः ॥४॥ मणिकर्णीश्वरंलिंगंपुरासंस्थापितंमया ॥ प्राग्द्वारेंतर्गृहस्यात्रसमर्च्योमोक्षकांक्षिभिः ॥५॥ ततःपाशुपतंतीर्थमवाच्यां
मणिकर्णितः ॥ कृतोदकक्रियस्तत्रपश्येत्पशुपतीश्वरम् ॥ ६ ॥ यत्रपाशुपतोयोगउपदिष्टःपिनाकिना ॥ ममापिविधिमुख्यानांसुराणांपशुपाशहृत् ॥
॥ ७ ॥ अतःपशुपतिर्यत्रलिंगरूपधरःस्वयम् ॥ पशुपाशविमोक्षायनित्यंकाश्यांप्रकाशते ॥ ८ ॥ तत्रचैत्रचतुर्दश्यांशुक्लायांशुचिमानसैः ॥ कार्या
यात्राप्रयत्नेनरात्रौजागरणंतथा ॥ ९ ॥ पूजयित्वापशुपतिमुपोषणपरायणाः ॥ पशुपाशैर्नबध्यंतेदर्शेविहितपारणाः ॥ ११० ॥ रुद्रावासस्ततस्ती
र्थंतीर्थात्पाशुपतात्पुरः ॥ तत्रस्नात्वानरैरर्च्योरुद्रावासेश्वरोहरः ॥ ११ ॥ मणिकर्णीश्वराद्याम्यांरुद्रावासेश्वरंनरः ॥ समाराध्यवसेल्लोकेरुद्रावासेनसं
शयः ॥ १२ ॥ विश्वतीर्थंततोयाम्यांविश्वैस्तीर्थैरधिष्ठितम् ॥ तत्रस्नात्वानरोभक्त्याविश्वनाथंविलोकयेत् ॥ १३ ॥ विश्वांगौरींचतदनुपूजयित्वा
तिभक्तितः ॥ विश्वस्यपूज्योभवतिततोविश्वमयोभवेत् ॥ १४ ॥ मुक्तितीर्थंचतदनुतत्रापिकृतमज्जनः ॥ मोक्षेश्वरंततोभ्यर्च्यमोक्षमाप्नोत्यसंशयम्
॥ १५ ॥ अविमुक्तेश्वरात्पश्चान्मोक्षेशंवीक्ष्यमानवः ॥ नपुनर्मानवेलोकेयातायातंकरोत्यहो ॥ १६ ॥ अविमुक्तेश्वरंतीर्थंमुक्तितीर्थान्मनाक्परे ॥
तत्राप्लुत्याविमुक्तेशमर्चयित्वाविमुच्यते ॥ १७ ॥

पाश्यतेअनेनेतिपाशमज्ञानंबंधोवापाशः॥पाशहृद्बंधहृत् ॥ तदुक्तम् ॥ बंधकोभवपाशेनभवपाशाच्चमोचकः ॥ कैवल्यदःपरंब्रह्मविष्णुरेवसनातनइति ॥ चतुर्विंशतितत्त्वमायाकर्मगुणक्लेशावा
पाशाः ॥ तदुक्तमीश्वरगीतायांकूर्मपुराणे ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानिमायाकर्मगुणाइति॥ एतेपाशाःपशुपतेःक्लेशाश्चपशुबंधनाइति ॥ तस्यहृदिति ॥ ७ ॥ ८ ॥ तत्रशुक्लचतुर्दश्यामितिपद्यंसांवत्सरयात्रा
विषयम् ॥ पूजयित्वेतितुपद्यंप्रतिमासकृष्णचतुर्दशीविषयमितिभेदः ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥१८॥ १९ ॥ त्वङ्मांसंरुधिरमितिमातृतःस्नाय्वस्थिमज्जाइतिपितृतइतिषट्कोशास्तत्प्रभावांषाट्कौशिकीम् ॥१२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ ससमुद्रासमुद्रैःसहिता ॥२७॥ तुष्टितत्परैरित्यत्रतुष्टीतिक्रियाविशेषणम् ॥ भक्तितत्परैरितिवापाठः ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥ मातर्भवानीति ॥ हेमातर्भवानितवपादरजोऽहंभवानितव चरणधूलिरहंस्याम् ॥ हेमातर्भवानितवदासतरस्तवदासानांमध्येप्रकृष्टःसेवकोऽहंभवानि ॥ हेमातर्हेभवानियथाऽस्मिन्भवेसंसारेऽहंनभवानिनभवेयंनभविष्यामीत्यर्थः ॥ तथाऽनुदिनंप्रतिदिनंत्वद्भाक्त्वांभजतइतित्वद्भाक्तादृशो

तत्परेतारकंतीर्थंयत्रविश्वेश्वरःस्वयम् ॥ आचष्टेतारकंब्रह्ममृतकर्णेमृतात्मकम् ॥ १८ ॥ सुस्नातस्तारके तीर्थेतारकेश्वरदर्शनात् ॥ संसारसागरंतीर्त्वा
तारयेत्स्वपितॄनपि ॥ १९ ॥ तत्राभ्याशेस्कंदतीर्थंतत्राप्लुत्यनरोत्तमः ॥ दृष्ट्वाषडाननंचैवजह्यात्षाट्कौशिकींतनुम् ॥ १२० ॥ तारकेश्वरपूर्वेणदृष्ट्वादेवं
षडाननम् ॥ वसेत्षडाननेलोकेकौमारंवपुरुद्वहन् ॥ २१ ॥ ढुंढितीर्थंततःपुण्यंनरस्तत्रकृतोदकः ॥ ढुंढिंगणपतिंस्तुत्वानविघ्नैरभिभूयते ॥ २२ ॥
भवानीतीर्थमतुलंढुंढितीर्थस्यदक्षिणे ॥ तत्रस्नात्वाविधानेनभवानींपरिपूज्यच ॥ २३॥ दुकूलैरत्ननेपथ्यैर्नैवेद्यैर्बहुविस्तरैः ॥ पुष्पैर्धूपैःप्रदीपैश्चभवानी
शौप्रपूज्यच ॥ २४ ॥ समस्तमर्चितंतेनत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ भवानीशंकरौकाश्यामर्चितौश्रद्धयातुयैः ॥ २५ ॥ चैत्राष्टम्यांमहायात्रांभवान्याःकारये
त्सुधीः ॥ अष्टाधिकाःप्रकर्तव्याःशतकृत्वःप्रदक्षिणाः ॥ २६ ॥ प्रदक्षिणीकृतातेनसप्तद्वीपवतीमही ॥ सशैलाससमुद्राचसाश्रमाचसकानना ॥ २७ ॥
अष्टौप्रदक्षिणादेयाःप्रत्यहंतुष्टितत्परैः ॥ नमनीयौप्रयत्नेनभवानीशंकरौसदा ॥ २८ ॥ भक्तानांकामदानित्यंभवानीवांससांप्रदा ॥ अतोभवानीसंपूज्या
काश्यांतीर्थेनिवासिभिः ॥ २९ ॥ योगक्षेमंसदाकुर्याद्भवानीकाशिवासिनाम् ॥ तस्माद्भवानीसंसेव्यासततंकाशिवासिभिः ॥ १३० ॥ भिक्षणीयासदा
भिक्षाभिक्षुणामोक्षकांक्षिणा ॥ यतोभिक्षाप्रदाकाश्यांविश्वेशस्यकुटुंबिनी ॥ ३१ ॥ गृहमध्येत्रविश्वेशोभवानीतत्कुटुंबिनी ॥ सर्वेभ्यःकाशिसंस्थेभ्योमो
क्षभिक्षांप्रयच्छति ॥ ३२ ॥ दुष्प्रापमपियत्किंचित्काशीक्षेत्रनिवासिनाम् ॥ तत्सुप्राप्यंकरोत्येवभवानीपूजितानृभिः ॥ ३३ ॥ कुर्याज्जागरणंरात्रौमहा
ष्टम्यांव्रतीनरः ॥ प्रातर्भवानीमभ्यर्च्यप्राप्नुयाद्वांछितंफलम् ॥ ३४ ॥ शुक्रेशात्पश्चिमाशायांभवानींयोऽभिवीक्षते ॥ सर्वेमनोरथास्तस्यसिद्ध्यंतीहनसं
शयः ॥ ३५ ॥ काश्यांसदैववस्तव्यंस्नातव्योत्तरवाहिनी ॥ भवानीशंकरौसेव्यौप्राप्तव्येभुक्तिमुक्तिके ॥ ३६ ॥ मातर्भवानितवपादरजोभवानिमातर्भ
वानितवदासतरोभवानि ॥ मातर्भवानिनभवानियथाभवेस्मिंस्त्वद्भागभवान्यनुदिनंनपुनर्भवानि ॥ ३७ ॥

भवानि ॥ तर्हिंकिंप्रतिजन्ममद्भक्तोभूत्वाकल्पांतेमोक्षंवांछसिनेत्याह ॥ नपुनर्भवानीति ॥ यद्वा ननुतर्हिंब्रह्मणःप्रतिदिनंजन्मलब्ध्वामद्भक्तःसन्भोगान्भुंक्ष्वब्रह्मणोमुक्तिसमयेमोक्षंदास्यामीतिचेन्नेत्याह ॥ अनुदिनंब्रह्मणःप्रतिदिनंनपुनर्भवानीति ॥ वर्तमानजन्मनित्वद्भक्तोभूत्वाएतज्जन्मानंतरमेवमुक्तःस्यामित्यर्थः ॥ यद्वा अस्मिन्भवेयथाहंनभवानिविधिनिषेधकिंकरोनस्यांतथात्वद्भाग्भवानि

---

१ वासानामित्यर्थः ।

शरीरपातानंतरंतुपुनर्नभवानि ॥ यद्वा तथाहमनुदिनंत्वद्वाग्भवानियथाऽस्मिन्भवेपुनर्नभवानिनभवानि ॥ अपुनर्भवस्यादरार्थावीप्सेत्यलमतिविस्तरेण ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥
शैलादिर्नंदी ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कीकसमात्रंकमस्थिमात्रम् ॥ ५६ ॥

तिष्ठतागच्छतावापिस्वपताजाग्रतापिवा ॥ अयंमंत्रःसदाजप्यःसुखाप्त्यैकाशिवासिना ॥ ३८ ॥ ईशानतीर्थंतत्रैवभवानीतीर्थसन्निधौ ॥ तत्रस्नातोयई
शानमर्चयेन्नसजन्मभाक् ॥ ३९ ॥ ज्ञानतीर्थंचतत्रैवज्ञानदंसर्वदानृणाम् ॥ कृताभिषेकस्तत्तीर्थेदृष्ट्वाज्ञानेश्वरंशिवम् ॥ १४० ॥ ज्ञानवापीसमीपस्थो
ज्ञानेशोयैःसमर्चितः ॥ ज्ञानभ्रंशोनतेषांस्यादपिपंचत्वमृच्छताम् ॥ ४१ ॥ शैलादितीर्थंतत्रैवपरमर्द्धिप्रकाशकम् ॥ तत्रश्राद्धादिकंकृत्वादत्त्वादानंस्वश
क्तितः ॥ ४२ ॥ शैलादीश्वरमालोक्यज्ञानवाप्याउदग्दिशि ॥ लभेद्गणत्वपदवींनात्रकार्याविचारणा ॥ ४३ ॥ नंदितीर्थादवाच्यांतुविष्णुतीर्थंपरंमम ॥
तत्रपिंडान्विनिर्वाप्यपितॄणामनृणोभवेत् ॥ ४४ ॥ विष्णुतीर्थेकृतस्नानोयोमांविष्णुंविलोकयेत् ॥ विश्वेशाद्दक्षिणेपार्श्वेविष्णुलोकंसगच्छति ॥ ४५ ॥
यःप्रत्येकादशींप्राप्यशयनींबोधिनींतथा ॥ कुर्याज्जागरणंरात्रौममर्तिसमीपतः ॥ ४६ ॥ प्रातःसमर्च्यमांभक्त्याभोजयित्वाद्विजानपि ॥ दत्त्वागाः कां
चनंभूमिंनभूयोभूमिभाग्भवेत् ॥४७॥ कृत्वातत्रव्रतोत्सर्गंवित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ सम्यग्व्रतफलंधीमान्प्राप्नोत्येवममाज्ञया ॥४८॥ ममतीर्थादवाच्यांतुती
र्थंपैतामहंशुभम् ॥ तत्रश्राद्धविधानेनतर्पयित्वापितामहान् ॥४९॥ पितामहेश्वरंलिंगंब्रह्मनालोपरिस्थितम् ॥ पूजयित्वानरोभक्त्याब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥
॥ १५० ॥ ब्रह्मस्रोतःसमीपेतुकृतंकर्मशुभाशुभम् ॥ परामक्षयतामेतिशुभमेवततश्चरेत् ॥ ५१ ॥ अत्यल्पमपियत्कर्मकृतमत्रशुभाशुभम् ॥ प्रलयेपि
नतस्यास्तिप्रलयोमुनिसत्तम ॥ ५२ ॥ नाभितीर्थमिदंप्रोक्तंनाभिभूतंयतःक्षितेः ॥ अपिब्रह्मांडगोलस्यनाभिरेषाशुभोदया ॥५३॥ सामाणिकर्णिकेयी
यंनाभिगांभीर्यभूमिका ॥ ब्रह्मांडगोलकंसर्वंयस्यामेतिलयोदयम् ॥ ५४ ॥ ब्रह्मनालंपरंतीर्थंत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ तत्संगमेनरःस्नात्वाकोटिजन्ममलं
हरेत् ॥ ५५ ॥ ब्रह्मनालेपतेद्येषामपिकीकसमात्रकम् ॥ ब्रह्मांडमंडपांतस्तेनाविशंतिकदाचन ॥ ५६ ॥ ततोभागीरथेस्तीर्थंब्रह्मनालाच्चदक्षिणे ॥
तत्रस्नात्वानरःसम्यङ्मुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ ५७ ॥ भागीरथीश्वरंलिंगंस्वर्गद्वारस्यसन्निधौ ॥ दर्शनाद्ब्रह्महत्यायाःपुरश्चरणमुच्यते ॥ ५८ ॥ अशुभांग
तिमापन्नायस्यपूर्वेपितामहाः ॥ तेनभागीरथीतीर्थेतर्पणीयाःप्रयत्नतः ॥ ५९ ॥ तत्रभागीरथेतीर्थेश्राद्धंकृत्वाविधानतः ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वातुब्रह्मलो
केनयेत्पितॄन् ॥ १६० ॥ तद्दक्षिणेमहातीर्थंखुरकर्तरिसंज्ञितम् ॥ गोलोकादागताभिश्चगोभिर्यत्खुरकोटिभिः ॥ ६१ ॥ स्थपुटीकृतभूभागंततस्तत्खुर
कर्तरि ॥ तस्मिंस्तीर्थेकृतस्नानःकृतपिंडोदकक्रियः ॥ ६२ ॥

भागीरथेःभागीरथ्याः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ स्थपुटीकृतभूभागंश्लथीकृतभूप्रदेशमाच्छादितभूभागंवा ॥ संपुटीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ खुरकर्तर्याइतिखुरकर्तरीणस्तीर्थादित्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८॥ ७९॥ १८० ॥

खुरकर्तरीशंलिंगंदृष्ट्वागोलोकमाप्नुयात् ॥ गोधनैर्नविमुच्येततल्लिंगस्यसमर्चनात् ॥६३॥ दक्षिणेखुरकर्तर्यामार्कंडंतीर्थमुत्तमम् ॥ कृतश्राद्धविधानश्चत
स्मिंस्तीर्थेऽघहारिणि ॥ ६४ ॥ मार्कंडेयेश्वरंलिंगंदृष्ट्वायुर्दीर्घमाप्नुयात् ॥ ब्रह्मतेजोभिवृद्धिंचकीर्तिंचपरमांभुवि ॥ ६५ ॥ वसिष्ठतीर्थंपरमंमहापात
कनाशनम् ॥ तर्पयित्वापितॄंस्तत्रवसिष्ठेशंविलोक्यच ॥ ६६ ॥ नरोनलिप्यतेपापैर्जन्मत्रयसमर्जितैः ॥ वसिष्ठलोकेवसतिब्रह्मतेजःसमन्वितः ॥ ६७ ॥
तत्रैवारुंधतीतीर्थंस्त्रीणांसौभाग्यवर्धनम् ॥ पतिव्रताभिस्तत्तीर्थंगाहनीयंविशेषतः ॥ ६८ ॥ पौंश्चल्यजनितोदोषस्तत्तीर्थपरिमज्जनात् ॥ क्षणाद्विनाश
मागच्छेदरुंधत्याःप्रभावतः ॥ ६९ ॥ मार्कंडेयेश्वरात्प्राच्यांवसिष्ठेश्वरपूजनात् ॥ निष्पापोजायतेमर्त्योमहत्पुण्यमवाप्नुयात् ॥ १७० ॥ मूर्तीवसिष्ठारुं
धत्योस्तत्रपूज्येप्रयत्नतः ॥ नस्त्रीवैधव्यमाप्नोतिनपुमान्स्त्रीवियोगिताम् ॥७१॥ वसिष्ठतीर्थतोयाम्यांनर्मदातीर्थमुत्तमम् ॥ विधायश्राद्धंमेधावीनर्मदेशंविलो
क्यच ॥ ७२ ॥ तत्रदत्त्वामहादानंपद्मयानविमुच्यते ॥ ततस्त्रिसंध्यंवैतीर्थंत्रिसंध्येश्वरपूर्वतः ॥ ७३ ॥ तत्रतीर्थेनरःस्नात्वाकृत्वासंध्यांविधानतः ॥
संध्याकालविलोपोत्थपातकैर्नाभिभूयते ॥ ७४ ॥ त्रिसंध्येश्वरमालोक्यकृतसंध्यस्त्रिकालतः ॥ त्रिवेदावर्तजंपुण्यंप्राप्नुयाच्छ्रद्धयाद्विजः ॥ ७५ ॥
ततोऽनुयोगिनीतीर्थंनरस्तत्रकृताप्लवः ॥ दृष्ट्वातुयोगिनीपीठंयोगसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ७६ ॥ अगस्तितीर्थंतत्रास्तिमहाघौघविघातकृत् ॥ तत्रस्नात्वा
प्रयत्नेनदृष्ट्वागस्तीश्वरंविभुम् ॥ ७७ ॥ अगस्तिकुंडेचततःसंतर्प्यचापितामहान् ॥ अगस्तिनासमेतांचलोपामुद्रांप्रणम्यच ॥ ७८ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः
सर्वक्लेशविवर्जितः ॥ गच्छेत्सपूर्वजैःसार्धंशिवलोकंनरोत्तमः ॥७९॥ दक्षिणेऽगस्त्यतीर्थाच्चतीर्थमस्त्यतिपावनम् ॥ गंगाकेशवसंज्ञंचसर्वपातकनाशनम् ॥
॥१८०॥ तत्रमेशुभदांमूर्तिंमुनेतत्तीर्थसंज्ञिकाम् ॥ संपूज्यश्रद्धयाधीमान्ममलोकेमहीयते ॥८१॥ तत्रपिंडान्विनिर्वाप्यदत्त्वादानंस्वशक्तितः ॥ शतसां
वत्सरींतृप्तिंपितॄणांससमर्पयेत् ॥ ८२ ॥ मणिकर्णीपरीमाणमेतत्तेकीर्तितंमहत् ॥ सीमाविनायकाद्याम्यांसर्वविघ्नविघातनात् ॥ ८३ ॥ वैरोचने
श्वरात्प्राच्यामहंवैकुंठमाधवः ॥ तत्रमांभक्तितोभ्यर्च्यवैकुंठार्चामवाप्नुयात् ॥ ८४ ॥

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ १९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ममभेविष्णोः ॥ ९५ ॥ कंब्रह्माणंकालयतीतिकंकालःसचासौभैरवश्चेतिकंकालभैरवः ॥

वीरमाधवसंज्ञोहंवीरेशात्पश्चिमेमुने ॥ तत्रव्रतीसमभ्यर्च्यनयामींयातनांलभेत् ॥ ८५ ॥ कालमाधवनामाहंकालभैरवसन्निधौ ॥ कलिःकालोनकलये
न्मद्भक्तमितिनिश्चितम् ॥८६॥ मार्गशीर्षस्यशुक्लायामेकादश्यामुपोषितः ॥ तत्रजागरणंकृत्वायमंनालोकयेत्क्वचित् ॥ ८७ ॥ निर्वाणनरसिंहोहंपुलस्ती
श्वरदक्षिणे ॥ भक्तोनिर्वाणमाप्नोतितन्मूर्तिंनमनादपि ॥८८॥ महाबलनृसिंहोहमोंकारात्पूर्वतोमुने ॥ दूतान्महाबलान्याम्यान्नपश्येत्तुतदर्चकः ॥८९॥
प्रचंडनरसिंहोहंचंडभैरवपूर्वतः ॥ प्रचंडमप्यघंकृत्वानिष्पाप्मास्यात्तदर्चनात् ॥ १९० ॥ अहंगिरिनृसिंहोस्मितद्देहलिविनायकात् ॥ प्राच्यांप्रबलपापौ
घगजानांप्रविदारणः ॥ ९१ ॥ महाभयहरश्चाहंनरसिंहोमहामुने ॥ पितामहेश्वरात्पश्चाद्भक्तसाध्वससाध्वसः ॥ ९२ ॥ अत्युग्रनरसिंहोहंकलशेश्वरप
श्चिमे ॥ अत्युग्रमपिपापौघंहरामिश्रद्धयार्चितः ॥ ९३ ॥ ज्वालामालीनृसिंहोऽहंज्वालामुख्याःसमीपतः ॥ संज्वालयामिपापौघतृणानिपरिपूजितः ॥
॥ ९४ ॥ कोलाहलनृसिंहोस्मिदैत्यदानवमर्दनः ॥ ममनामसमुच्चारादघकोलाहलोयतः ॥ ९५ ॥ कंकालभैरवोयत्रकाशीरक्षणदक्षधीः ॥ तत्रमांभ
क्तितोभ्यर्च्यनोपसर्गैर्निरुध्यते ॥ ९६ ॥ विटंकनरसिंहोस्मिनलिकंठेश्वरादनु ॥ तत्रमांश्रद्धयापूज्यनरोभवतिनिर्भयः ॥९७॥ अनंतवामनश्चाहमनं
तेश्वरसन्निधौ ॥ अनंतान्यपिभक्तस्यकलुषाणिहरेऽर्चितः ॥ ९८॥ दधिवामनसंज्ञोहंभक्तानांदधिभक्तदः ॥ यन्नामस्मरणादेवनदरिद्रोनरोभवेत् ॥ ९९ ॥
त्रिविक्रमोस्म्यहंकाश्यामुदीच्यांचत्रिलोचनात् ॥ ददामिपूजितोलक्ष्मींहरामिवृजिनान्यपि ॥२००॥ बलिवामननामाहंबलिनापरिपूजितः ॥ बलिभद्रे
श्वरात्प्राच्यांभक्तानांबलवर्धनः ॥ १ ॥ दक्षिणेभवतीर्थाच्चताम्रद्वीपादिहागतः ॥ नाम्नाताम्रवराहोस्मिभक्तानांचिंतितार्थदः ॥ २ ॥ मुनेधरणिवाराहः
प्रयागेश्वरसन्निधौ ॥ स्नात्वावाराहतीर्थेत्रदृष्ट्वामांकिटिरूपिणम् ॥३॥ संपूज्यबहुभावेननविशेद्योनिसंकटम् ॥ तत्राल्पमपिदत्त्वान्नंधरादानफलंलभेत् ॥
॥ ४ ॥ महाकलुषगंभीरसागरेनिपतञ्जनः ॥ ममभक्त्युडुपंप्राप्यप्रलयेपिनमज्जति ॥ ५ ॥ अहंकोकावराहोस्मिकिटीश्वरसमीपतः ॥ तत्रमांपूज
यन्मर्त्योलभतेचिंतितंफलम् ॥ ६ ॥ नारायणाःशतंपंचशतंचजलशायिनः ॥ त्रिंशत्कमठरूपाणिमत्स्यरूपाणिविंशतिः ॥ ७ ॥ गोपालाश्चशतंसार्धं
बुद्धाःसंतिसहस्रशः ॥ त्रिंशत्परशुरामाश्चरामाएकोत्तरंशतम् ॥ ८ ॥

मांकोलाहलनृसिंहम् ॥ ९६ ॥ विटंकोभयंकरःअलंकृतोवा ॥ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ २०० ॥ १ ॥ २ ॥ किटिरूपिणंसूकररूपिणम ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ २१० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अग्निबिंदोइति ॥ कथयामिस्वमूर्तिभेदानितिशेषः ॥ सृष्टिक्रमात्प्रदक्षिणक्रमात् ॥ १५ ॥ तत्राद्यदक्षिणकराद्यवामकरा
धोवामकराऽधोदक्षिणकरक्रमेणशंखचक्रगदापद्मैःकेशवमधुहसंकर्षणदामोदरवामनप्रद्युम्नषट्कं विष्णुमाधवानिरुद्धपुरुषोत्तमाधोक्षजजनार्दनषट्कं गोविंदत्रिविक्रमश्रीधरहृषीकेशनृसिंहाच्युतषट्कं
वासुदेवनारायणपद्मनाभोपेंद्रहरिकृष्णषट्कं मूर्तयोभवंति ॥ तत्रकेशवादिषण्मूर्तिषुआद्यदक्षिणकरेशंखएवआद्यवामकरेचक्रपद्मपद्मगदाचक्रगदाःअधोवामकरे गदाचक्रचक्रपद्मपद्मानिअधोदक्षिणकरे

विष्णुरूपोस्म्यहंचैकोमुक्तिमंडपमध्यतः ॥ मुनेकृतप्रसादेनविश्वेशेनाश्रितःस्वयम् ॥ ९ ॥ नारायणस्वरूपेणगणाश्चक्रगदोद्यताः ॥ कुर्वंतिरक्षांक्षेत्रस्यप
रितोनियुतानिषट् ॥ २१० ॥ सोग्निबिंदुरितिश्रुत्वासंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ पुनःपप्रच्छमेधावीमूर्तिभेदान्वदप्रभो ॥ ११ ॥ हितायनिजभक्तानांममसंदेहशां
तये ॥ कतितेमूर्तयोनंतकथंज्ञेयास्तथावद ॥ १२ ॥ इत्याकर्ण्यवचस्तस्याग्निबिंदोस्तपसांनिधेः ॥ उवाचभगवान्विष्णुर्मूर्तिभेदाननुक्रमात् ॥ १३ ॥
यान्श्रुत्वापिहिनोमर्त्योयमगोचरतांव्रजेत् ॥ केशवादींश्चतुर्विंशद्भेदानाहप्रजापतिः ॥ १४ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ अग्निबिंदोमहाप्राज्ञशृणुते
कथयाम्यहम् ॥ आद्यदक्षिणहस्ताच्चविद्धिसृष्टिक्रमान्मुने ॥ १५ ॥ शंखचक्रगदापद्मैर्मूर्तिंजानीहिकैशवीम् ॥ पूजितायानृणांकुर्याच्चिंतितार्थमसंशयम् ॥
॥ १६ ॥ मधुहापरिचेतव्यःशंखपद्मगदारिभिः ॥ वैरिणोनाशमायांतितन्मूर्तिपरिसेवनात् ॥ १७ ॥ संकर्षणःसमर्च्योत्रशंखाब्जारिगदायुधः ॥ तन्मू
र्तिपूजनाज्जातुजंतुर्नस्यात्पुनर्भवी ॥ १८ ॥ शंखकौमोदकीचक्रपद्मैर्दामोदरोर्च्यते ॥ ददातिवित्तंपुत्रांश्चगोधनंधान्यमेवहि ॥ १९ ॥ वामनःशंखच
क्राब्जगदाभिरुपलक्षितः ॥ लक्ष्मीवंतंजनंकुर्याद्गृहेपिपरिधारितः ॥ २२० ॥ पांचजन्यंगदांपद्मंचित्रमूर्तिसुदर्शनम् ॥ प्रद्युम्नःपूज्यतेमर्त्यैर्बहुद्युम्नंप्रय
च्छति ॥ २१ ॥ ऊर्ध्ववामकरात्सृष्ट्याविष्णवाद्यंषट्कमुच्यते ॥ यस्यस्मरणमात्रेणविलीयंतेघराशयः ॥ २२ ॥ शंखारिभ्यांगदाब्जाभ्यांपूज्योविष्णुः
श्रियेनरैः ॥ शंखपद्मगदाचक्रैर्माधवःपरमर्द्धिदः ॥ २३ ॥ ध्येयोऽनिरुद्धःसंसिद्ध्यैशंखाब्जारिगदोद्यतः ॥ शंखेनगदयाचक्रांबुजाभ्यांपुरुषोत्तमः ॥
॥ २४ ॥ अधोक्षजोजनिहरःशंखार्यब्जगदोमुने ॥ शंखकौमोदकीपद्मचक्रैर्ध्येयोजनार्दनः ॥ २५ ॥ अधोवामकरात्सृष्ट्याषड्गोविंदादिमूर्तयः ॥
शंखंचक्रंगदांपद्मंगोविंदोबिभृयात्सदा ॥ २६ ॥

पद्मचक्रगदापद्मगदाचक्राणि विष्ण्वादिषण्मूर्तिषुआद्यवामकरेशंखएव गोविंदादिषण्मूर्तिषुअधोवामकरेशंखएववासुदेवादिषण्मूर्तिषुअधोदक्षिणकरेशंखएव ॥ अन्यत्सर्वंप्रादक्षिण्येनपूर्ववदेव ॥ तत्रके
शवःस्वर्णवर्णः ॥ १६ ॥ मधुहार्जुनवर्णः ॥ १७ ॥ संकर्षणःस्वर्णवर्णः ॥ १८ ॥ दामोदरःक्षीरवर्णः ॥ १९ ॥ वामनोरक्तवर्णः ॥ २२० ॥ पांचजन्यमिति ॥ चित्राविचित्रामूर्तिर्यस्यसुदर्श
नस्यतत्तथा ॥ एतच्चतुष्टयंबिभ्राणइतिशेषः ॥ प्रद्युम्नोववज्रवर्णः ॥ २१ ॥ २२ ॥ विष्णुरलक्तवर्णः ॥ माधवोजपावर्णः ॥ २३ ॥ अनिरुद्धःकृष्णवर्णः ॥ २४ ॥ २५ ॥ गोविंदोमनःशिला

वर्णः ॥ २६ ॥ त्रिविक्रमोनीलपाषाणवर्णः ॥ श्रीधरःकुमुदवर्णः ॥ २७ ॥ हृषीकेशःकाश्मारवर्णः ॥ २८ ॥ २९ ॥ वासुदेवःस्फटिकवर्णः ॥ नारायणःक्षीरवर्णः ॥ २३० ॥ पद्मनाभोंजनवर्णः॥ तथाचोक्तम् ॥ शंखचक्रगदापद्मैःकेशवःकनकप्रभः॥ चक्रशंखगदापद्मैरर्जुनोमधुसूदनः ॥ अर्जुनोधवलः॥ संकर्षणोदराब्जारिगदाभिःकनकप्रभः॥दामोदरःशंखगदाचक्राब्जैःक्षीरसन्निभः॥ रक्तश्चक्रगदापद्मदरैर्वामनउच्यते॥शंखीगदीसाब्जचक्रःप्रद्युम्नोवज्रसन्निभः॥वज्रंहीरकम्॥सपद्मशंखारिगदोविष्णुश्चालक्तसप्रभः॥माधवश्चक्रशंखाब्जगदाहस्तोजपानिभः॥ गदीशंखीसाब्जचक्रस्त्वनिरुद्धोऽसितप्रभः ॥ मनःशिलाभोगोविंदोगदापद्मदरादिभिः॥मनःशिलाधातुविशेषः ॥ सचक्रशंखाब्जगदोनीलाश्माभस्त्रिविक्रमः॥ शंखचक्रगदापद्मैःश्रीधरःकुमुदप्रभः ॥ काश्मीराभोहृषीकेशः सचक्राब्जदरोगदी ॥ काश्मीरंकुंकुमम् ॥ स्फटिकाभोवासुदेवःशंखार्यब्जगदाधरः ॥ क्षीराभोब्जगदापद्मचक्रैर्नारायणःस्मृतः ॥ पद्मचक्रगदाशंखैःपद्मनाभोंजनद्युतिरिति ॥ अन्येषामपिरूपाणिआग

शंखपद्मगदाचक्रैरर्च्योंलक्ष्म्यैत्रिविक्रमः ॥ शंखाब्जचक्रंबिभ्राणोगदावाञ्श्रीधरःश्रिये ॥ २७ ॥ हृषीकेशश्चशंखेनगदाचक्रांबुजैर्मतः ॥ नृसिंहःशंखचक्राभ्यांपद्मेनगदयोह्यते ॥२८॥ अच्युतःशंखभृन्नित्यंगदापद्मरथांगवान् ॥ दक्षिणाधःकरादूह्यावासुदेवादयश्चषट् ॥२९॥ वासुदेवश्चशंखारिगदाजलजभृत्सदा॥शंखांबुजगदाचक्रीध्येयोनारायणोनृभिः ॥२३०॥ शंखीपद्मीपद्मनाभोज्ञेयश्चक्रीगदीमुने ॥ उपेंद्रःशंखवान्नित्यंगदारिकमलायुधः ॥ ३१ ॥ हरिर्हरेदघंशंखीचक्रीपद्मीगदीनृणाम् ॥ शंखेनगदयापद्मचक्राभ्यांकृष्णउच्यते ॥३२॥ एतेभेदामयाख्याताःस्वमूर्तीनांमहामुने ॥ यान्विज्ञायध्रुवंमर्त्योभुक्तिंमुक्तिंचविंदति ॥ ३३ ॥ एवंवदतिगोविंदेमुनयेचाग्निबिंदवे ॥ पक्षींद्रःपक्षाविक्षिप्तविपक्षोऽक्षिपथंगतः ॥ ३४ ॥ प्राहचप्रणिपत्याशुत्र्यक्षस्यागमनंमुदा ॥ संभ्रमेणहृषीकेशःक्वेशइत्यवदत्ततः ॥३५॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ प्रत्यक्षःक्रियतामेषमहावृषभकेतनः ॥ यस्यध्वजस्यरत्नार्चिःपूरयेद्रोदसीमिमाम् ॥ ३६ ॥ लोकलोचननिर्माणसफलीकरणक्षमम् ॥ कोटिमार्तंडविद्योतप्रद्योतितदिगाननम् ॥ ३७ ॥ निरीक्ष्यपुंडरीकाक्षस्त्र्यक्षस्यवृषभध्वजम् ॥ विमानिनांविमानौघैःपरीतगगनांगणम् ॥ ३८ ॥ महावाद्यनिनादौघैःप्रतिस्वानितकंदरम् ॥ विद्याधरीपरिक्षिप्तपुष्पांजलिसुगंधितम् ॥३९॥ प्रणम्यदूरादपिचसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ अभ्युत्थातुंमनश्चक्रेशंखचक्रगदाधरः ॥ २४० ॥ अग्निबिंदुमथप्राहमुक्तिदस्तुमुदांनिधिः ॥ इदंसुदर्शनंचक्रंस्पृशासव्येनपाणिना ॥ ४१ ॥

मपुराणादिषुद्रष्टव्यानि ॥ आयुधधारणभेदाश्चतुर्विंशतिषोडशमूर्तावुपासनभेदाभिप्रायेणद्रष्टव्याः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पक्षेति ॥ पक्षाभ्यांविक्षिप्तानिरस्ताविपक्षायेनसः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ रोदसीद्यावापृथिव्योरन्तरालम् ॥ ३६ ॥ लोकेति ॥ पुण्डरीकाक्षस्त्र्यक्षस्यलोकेत्यादिविशेषणविशिष्टंवृषभध्वजंवृषभरूपोध्वजोवृषभध्वजःवृषभोवृषोध्वजोयस्मिन्रथइतिवातांनिरीक्ष्य दूरादपिचदूरादेव ॥ चकारःसंभ्रमे ॥ अभ्युत्थातुमभ्युत्थानेनगन्तुंमनश्चक्रेदूरादेवनिरीक्ष्येतिवान्वयः ॥ पंचभिर्विशेषणैरथंविशिनष्टि॥लोकलोचनेति॥कोटिमार्तंडानामिवयःप्रद्योतःप्रकृष्टाद्युतिस्तेनप्रद्योतितंदिशामाननंमुखंयेनसतथातम् ॥ ३७ ॥ विमानिनांदेवानांविमानौघैःरथसमूहैःपरितइतंव्याप्तंगगनांगणंयस्मैसतथातम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥२४०॥ असव्येनदक्षिणेनेत्यर्थः ॥ सव्येनेतिपाठेपिसएवार्थः ॥

सव्यंदक्षिणवामयोरितिवचनात् ॥ ४१ ॥ शोभनंदर्शनंज्ञानंयस्यससुदर्शनः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ २५० ॥ २५१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां
काशीखंडटीकायामेकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ द्वियुक्षष्टितमेध्यायेसर्वाघौघविदारणः ॥ प्रादुर्भावोतिरम्योयंवर्ण्यतेवार्षभध्वजः ॥ १ ॥ प्रविवेशमहादेवःपुरींवाराणसीं

अग्निबिंदुरितिप्रोक्तःस्पृशेद्यावत्सुदर्शनम् ॥ तावत्सुदर्शनोजातःपरमानुग्रहाद्धरेः ॥ ४२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ ज्योतीरूपोथसमुनिःकौस्तुभेज्यो
तिषांतनौ ॥ एकीभूतःकलशजाबिंदुमाधवसेवनात् ॥ ४३ ॥ बिंदुमाधवपादाब्जभ्रमरीकृतमानसाः ॥ अग्निबिंदूपमांयांतिकलशोद्भवनिश्चितम् ॥ ४४ ॥
काश्यांसदैववस्तव्यंद्रष्टव्योबिंदुमाधवः ॥ श्रोतव्यमिदमाख्यानंजेतव्याजगतांगतिः ॥४५॥ पुण्यापंचनदोत्पत्तिःपुण्यामाधवसंकथा ॥ पुण्योवाराणसी
वासःसंभवेत्पुण्यजन्मनाम् ॥ ४६ ॥ अग्निबिंदोःस्तुतिंयोत्रमाधवाग्रेपठिष्यति ॥ समृद्धसर्वकामःसमोक्षलक्ष्मीपतिर्भवेत् ॥ ४७ ॥ श्राद्धकालेसदाजप्य
मिदमाख्यानमुत्तमम् ॥ द्विजानांभुंजमानानांपुरस्तात्परतृप्तये ॥ ४८ ॥ जप्तव्यमिदमाख्यानंपर्वकालेविशेषतः ॥ पुण्येपंचनदाभ्याशे पुण्यलक्ष्मीवि
वृद्धये ॥ ४९ ॥ पठितव्यःप्रयत्नेनबिंदुमाधवसंभवः ॥ श्रोतव्यःपरयाभक्त्याभुक्तिमुक्तिसमृद्धये ॥२५०॥ संप्राप्तेवासरेविष्णोरात्रौजागरणान्वितः ॥
श्रुत्वाख्यानमिदंपुण्यंवैकुंठेवसतिंलभेत् ॥ २५१ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्द्धेबिंदुमाधवाविर्भा
वोमाधवाग्निबिंदुसंवादवैष्णवतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामैकषष्टितमोध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ॥छ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ श्रुत्वास्कंदनतृप्तोस्मितवव
क्त्रेरितांकथाम् ॥ अत्याश्चर्यकरंप्रोक्तमाख्यानंबैंदुमाधवम् ॥ १ ॥ इदानींश्रोतुमिच्छामिदेवदेवसमागमम् ॥ तार्क्ष्याग्र्यक्षःसमाकर्ण्यदिवोदासस्यचे
ष्टितम् ॥ २ ॥ विष्णुमायाप्रपंचंचकिमाहगरुडध्वजम् ॥ केकेचशंभुनासार्धंसमीयुर्मंदराद्गिरेः ॥३॥ ब्रह्मणेशःकथंदृष्टस्त्रपाकुलितचक्षुषा ॥ किमाहदे
वब्रह्माणंकिमुक्तंभास्वतापिच ॥ ४ ॥ योगिनीभिःकिमाख्यायिगणाग्र्यैर्ह्रीणाःकिमब्रुवन् ॥ एतदाख्याहिमेस्कंदमहत्कौतूहलंमयि ॥५॥ इमंप्रश्नंनिशम्यै
शिर्मुनेःकलशजन्मनः ॥ प्रत्युवाचनमस्कृत्यशिवौप्रणतसिद्धिदौ ॥६॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मुनेशृणुकथामेतांसर्वपातकनाशिनीम् ॥अशेषविघ्नशमनीं
महाश्रेयोभिवर्धिनीम् ॥ ७ ॥ अथदेवोऽसुरारिपुःश्रुत्वाशंभुसमागमम् ॥ द्विजराजायसमुदासमदात्पारितोषिकम् ॥ ८ ॥ आयानंशंसतेशंभोरुपवाराण
सिप्रियम् ॥ ब्रह्माणमग्रतःकृत्वाततश्चाभ्युद्ययौहरिः ॥ ९ ॥ विवस्वतासमेतश्चतैर्गणैःपरितोवृतः ॥ योगिनीभिरनूद्यातोगणे शमुपसंस्थितः ॥ १० ॥

शुभामितिसप्तपञ्चाशत्तमेध्यायेश्रुतंविश्वेश्वरकाशीप्रवेशंविस्तरेणश्रोतुंकथाश्रवणजनितंस्वात्मानन्दंदर्शयन्वृत्तानुवादपूर्वकंतमेवपृच्छाति श्रुत्वेत्यादिपंचभिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥
इममितिव्यासवाक्यम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ सविष्णुः ॥ द्विजराजायगरुडाय ॥ शंभोरायानमागमनंशंसतेकथयते ॥ मुदापारितोषिकंपरितोषेजातेदेयंसमदादित्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनूद्यातःअनुग

म्यमानइत्यर्थः ॥ परिवृतइतिक्कचित् ॥ गणेशमुपसंस्थितःगणेशेनसार्धंपरस्परंगृहीतहस्तइत्यर्थः ॥ गणेशेनचसंवृतइत्यपिक्कचित् ॥ १० ॥ मंक्षुद्रुतम् ॥ ११ ॥ प्रणतेननम्रेण ॥ प्रणम्यैनामिति
क्कचित्पाठः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ उपसिंहासनंसिंहासनस्यसमीपे ॥ १७ ॥ संभाविताःसंमानिताः ॥ १८ ॥ १९ ॥ शतधृतिर्ब्रह्मा ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ स्वरूपतः

अथनेत्रातिथीकृत्यदेवदेवंवृषध्वजम् ॥ मंक्षुतार्क्ष्यादवारुह्यप्रणनामश्रियःपतिः ॥ ११ ॥ पितामहोपिस्थविरोभृशंनम्रशिरोधरः ॥ प्रणतेनमृडेनैवप्रणम
न्विनिवारितः ॥ १२ ॥ स्वस्त्वभ्युदितपाणिश्चरुद्रसूक्तैरमंत्रयत् ॥ अक्षतान्यथसार्द्राणिदर्शयन्सफलान्यजः ॥ १३ ॥ मौलिंपादाब्जयोःकृत्वागणेशः
सत्वरोनतः ॥ मूर्ध्न्युपाजिघ्रयांचक्रेहरोहर्षाद्गजाननम् ॥ १४ ॥ अभ्युपावेशयच्चापिपरिष्वज्यनिजासने ॥ सोमनंदिप्रभृतयःप्रणेमुर्दंडवद्गणाः ॥ १५ ॥
योगिन्योपिप्रणम्येशंचक्रुर्मंगलगायनम् ॥ तरणिःप्रणनामाथप्रमथाधिपतिंहरम् ॥ १६ ॥ खंडेंदुशेखरश्चाथउपसिंहासनंहरिम् ॥ समुपावेशयद्वा
मपार्श्वेमानपुरःसरम् ॥ १७ ॥ ब्रह्माणंदक्षिणेभागेपरिविश्राणितासनम् ॥ दृष्ट्वासंभाविताःसर्वेशर्वेणप्रणतागणाः ॥ १८ ॥ मौलिचालनमात्रेणयोगिन्यो
पिप्रसादिताः ॥ संतोषितोरविश्चापिविशेतिकरसंज्ञया ॥ १९ ॥ अथशंभुंशतधृतिःप्रबद्धकरसंपुटः ॥ परिविज्ञापयांचक्रेप्रसन्नवदनांबुजम् ॥ २० ॥ ॥
ब्रह्मोवाच ॥ ॥ भगवन्देवदेवेशक्षंतव्यंगिरिजापते ॥ वाराणसींसमासाद्ययदहंनागतःपुनः ॥ २१ ॥ प्रसंगतोपिकःकाशींप्राप्यचंद्रविभूषण ॥ किंचिद्वि
धातुंशक्तोपित्यजेत्स्थविरतांदधत् ॥ २२ ॥ स्वरूपतोब्राह्मणत्वादपाकर्तुंनशक्यते ॥ अथशक्तोप्यपाकर्तुंकःपुण्येसंचिकीर्षति ॥ २३॥ विभोरपिसमाज्ञे
यंधर्मवर्त्मानुसारिणि ॥ नकिंचिदपकर्तव्यंजानताकेनचित्क्कचित् ॥ २४॥ कस्तादृशिमहीजानौपुण्यवर्त्मन्यतंद्रिते ॥ काशीपालेदिवोदासेमनागपि
विरुद्धधीः ॥२५॥ निशम्येतिवचस्तुष्टःश्रीकंठोतिविशुद्धधीः ॥ हसन्प्रोवाचधातारंब्रह्मन्सर्वमवैम्यहम् ॥२६॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ आदौतावददो
षंहिब्रह्मत्वंब्राह्मणस्यते ॥ वाजिमेधाध्वराणांचततोपिदशकंकृतम् ॥ २७ ॥ ततोपिविहितंब्रह्मन्भवतापरमंहितम् ॥ अपराधसहस्राणियल्लिंगंस्थापितं
मम ॥२८॥ येनैकमपिमोलिंगंस्थापितंयत्रकुत्रचित् ॥ तस्यापराधलेशोपिनास्तिसर्वापराधिनः ॥ २९॥ अपराधसहस्रेपिब्राह्मणंयोपराध्नुयात् ॥ दिनैः
कतिपयैरेवतस्यैश्वर्यंविनश्यति ॥ ३० ॥ इतिब्रुवतिदेवेशेप्यंतरुच्छ्वसितंगणैः ॥ समातृभिःसमंताच्चविलोक्यास्यंपरस्परम् ॥ ३१ ॥ अर्कोप्यवसरं
ज्ञात्वानत्वाशंभुंव्यजिज्ञपत् ॥ प्रसन्नास्यमुमाकांतंदृष्ट्वादृष्टचराचरः ॥ ३२ ॥ ॥ अर्कउवाच ॥ ॥ नाथकाशीमितोगत्वायथाशक्तिकृतोपधिः ॥
अकिंचित्करतांप्राप्तःसहस्रकरवानपि ॥ ३३ ॥

स्वभावतः ॥ अपाकर्तुमपकारंकर्तुम् ॥ सृष्टिकर्तुस्तवकिमशक्यमित्याशंक्याह ॥ अथेति ॥ २३ ॥ ममाज्ञयाकरणान्नदोषइतिचेत्तत्राह ॥ विभोरपीति ॥ २४ ॥ तथाप्यस्मत्कार्यगौरवेणराजाविरु
द्धेनभाव्यमितिचेत्तत्राह ॥ कइति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अपराधसहस्राणिकृत्वापीतिशेषः ॥ २८॥ २९ ॥ ३० ॥ उच्छ्वसितमपराधजंभयंत्यक्तमित्यर्थः ॥३१॥३२॥ इतस्त्वत्सकाशात् ॥

कृतउपधिश्छलरूपउपायोयेनसः ॥ अकिंचिदितिविरुद्धालंकारः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सूरंसूर्यम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ भर्गस्येश्वरस्य ॥
गर्भस्येतिपाठेगर्भस्यमहादेववाहस्येतियावत् ॥ तदूधांसितासांक्षीराशयाःपयोधराश्चस्तनाः ऊधांसीतिपंचम्यर्थेवा ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ सह्रदःपयःपयोधिरिवक्षीराब्धिरिवप्रैक्षिदृष्टः ॥ ४६ ॥

स्वधर्मपालकेतस्मिन्दिवोदासेधरापतौ ॥ निश्चितागमनंज्ञात्वादेवस्याहमिहस्थितः ॥३४॥ प्रतीक्षमाणोदेवेशत्वदागमनमुत्तमम् ॥ विभज्यबहुधात्मानं
त्वदाराधनतत्परः ॥ ३५ ॥ मनोरथद्रुमश्चाद्यफलितःश्रीमदीक्षणात् ॥ किंचिद्भक्तिलवांभोभिःसिक्तोध्यानेनपुष्पितः ॥ ३६ ॥ इत्युदीरितमाकर्ण्यरवेर्वैर
विलोचनः ॥ प्रोवाचदेवदेवेशोनापराध्यसिभास्कर ॥३७॥ ममैवकार्यंविहितंत्वंयदत्रव्यवस्थितः ॥ यस्यांसुरप्रवेशोनतस्मिन्राजनिशासति ॥ ३८ ॥
इतिसूरंसमाश्वास्यदेवदेवःकृपानिधिः ॥ गणानाश्वासयामासव्रीडानम्रशिरोधरान् ॥३९॥ योगिन्योपिसुदृष्ट्वाथशंभुनासंप्रसादिताः ॥ त्रपाभरसमाक्रां
तकंधराइवसंगताः ॥ ४० ॥ ततोऽव्यापारयांचक्रेत्र्यक्षोनेत्राणिचक्रिणि ॥ हरिर्नकिंचिदप्यूचेसर्वज्ञाग्रेमहामनाः ॥ ४१ ॥ ईशोपिश्रुतवृत्तांतस्तार्क्ष्या
ङ्कणपशार्ङ्गिणोः ॥ मनसैवप्रसन्नोभून्नकिंचित्पर्यभाषत ॥ ४२ ॥ एतस्मिन्नंतरेप्राप्तागोलोकात्पंचधेनवः ॥ सुनंदासुमनाश्चापिसुशीलासुरभिस्तथा ॥
॥ ४३ ॥ पंचमीकपिलाचापिसर्वाघौघविघट्टिनी ॥ वात्सल्यदृष्ट्याभर्गस्यतासामूधांसिसुस्रुवुः ॥४४॥ ववर्षुःपयसांपूरैस्तदूधांसिपयोधराः ॥ धारासा
रैरविच्छिन्नैस्तावद्यावद्ध्रदोऽभवत् ॥४५॥ पयःपयोधिरिवसाद्वितीयःप्रैक्षिपार्षदैः ॥ देवेशसमधिष्ठानात्तत्तीर्थमभवत्परम् ॥४६॥ कपिलाह्रदइत्याख्यां
चक्रेतस्यमहेश्वरः ॥ ततोदेवाज्ञयासर्वेस्नातास्तत्रदिवौकसः ॥ ४७ ॥ आविरासुस्ततस्तीर्थादथदिव्यपितामहाः ॥ तान्दृष्ट्वातेसुराःसर्वेतर्पयांचक्रि
रेमुदा ॥ ४८ ॥ अग्निष्वात्ताबर्हिषदआज्यपाःसोमपास्तथा ॥ इत्याद्यादिव्यपितरस्तृप्ताःशंभुंव्यजिज्ञपन् ॥४९॥ देवदेवजगन्नाथभक्तानामभयप्रद ॥
अस्मिंस्तीर्थेत्वदभ्याशाज्जातानस्तृप्तिरक्षया ॥ ५० ॥ तस्माच्छंभोवरंदेहिप्रसन्नेनांतरात्मना ॥ इतिदिव्यपितॄणांसश्रुत्वावाक्यंवृषध्वजः ॥ ५१ ॥
शृण्वतांसर्वदेवानामिदंवचनमब्रवीत् ॥ शर्वःसर्वपितॄणांवैपरतृप्तिकरंपरम् ॥ ५२ ॥ ॥ श्रीदेवदेवउवाच ॥ ॥ शृणुविष्णोमहाबाहोशृणुत्वंचपि
तामह ॥ एतस्मिन्कापिलेतीर्थेकापिलेयपयोभृते ॥ ५३ ॥ योपिंडान्निर्वपिष्यंतिश्रद्धयाश्राद्धदानतः ॥ तेषांपितॄणांसंतृप्तिर्भविष्यतिममाज्ञया ॥५४॥
अन्यंविशेषंवक्ष्यामिमहातृप्तिकरंपरम् ॥ कुहूसोमसमायोगेदत्तंश्राद्धमिहाक्षयम् ॥५५॥ संवर्तकालेसंप्राप्तेजलराशिर्जलान्यपि ॥ क्षीयंतेनक्षयत्यत्रश्राद्धं
सोमकुहूकृतम् ॥ ५६ ॥ अमासोमसमायोगेश्राद्धंयद्यत्रलभ्यते ॥ तीर्थेकापिलधारेस्मिन्गययापुष्करेणकिम् ॥ ५७ ॥ गदाधरभवान्यत्रयत्रत्वंच
पितामह ॥ वृषध्वजोस्म्यहंयत्रफल्गुस्तत्रनसंशयः ॥ ५८ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ अमाअमावस्या ॥ ५७ ॥ गयापुष्कराभ्यांकृत्याभावेहेतुमाह ॥ गदाधरेति ॥ फल्गुर्नदी ॥ ५८ ॥

॥५९॥६०॥६१॥ कृतंकृत्यंकार्यंमात्रंययासाकृतकृत्या ॥ कृतकृत्येत्यत्रघृतकुल्येतिक्वाचित् घृतकुल्यांनिवापतइत्यग्रेदर्शनात् ॥६२॥ ६३ ॥ ६४ ॥६५॥६६॥ रोधसितीरे ॥६७॥६८॥ ६९ ॥

दिव्यांतरिक्षभौमानियानितीर्थानिसर्वतः ॥ तान्यत्रानिवसिष्यंतिदर्शेसोमदिनान्विते ॥ ५९ ॥ कुरुक्षेत्रेनैमिषेचगंगासागरसंगमे ॥ ग्रहणेश्राद्धतो
यत्स्यात्तत्तीर्थेवार्षभध्वजे ॥ ६० ॥ अस्यतीर्थस्यनामानियानिदिव्यापितामहाः ॥ तान्यहंकथयिष्यामिभवतांतृप्तिदान्यलम् ॥६१॥ मधुस्रवेतिप्रथम
मेषापुष्करिणीस्मृता ॥ कृतकृत्याततोज्ञेयाततोऽसौक्षीरनीरधिः ॥ ६२ ॥ वृषभध्वजतीर्थंचतीर्थंपैतामहंततः ॥ ततोगदाधराख्यंचपितृतीर्थंततःपरम् ॥
॥ ६३ ॥ ततःकापिलधारंवैसुधाखानीरियंपुनः ॥ ततःशिवगयाख्यंचज्ञेयंतीर्थमिदंशुभम् ॥६४॥ एतानिदशनामानितीर्थस्यास्यपितामहाः ॥ भवतां
तृप्तिकारीणिविनापिश्राद्धतर्पणैः ॥ ६५ ॥ सूर्येंदुसंगमेयेत्रपितॄणांतृप्तिकामुकाः ॥ ब्राह्मणान्भोजयिष्यंतितेषांश्राद्धमनंतकम् ॥ ६६ ॥ श्राद्धेपितॄणां
संतृप्त्यैदास्यंतिकपिलांशुभाम् ॥ येत्रतेषांपितृगणोवसेत्क्षीरोदरोधसि ॥ ६७ ॥ वृषोत्सर्गःकृतोयैस्तुतीर्थेस्मिन्वार्षभध्वजे ॥ अश्वमेधपुरोडाशैः
पितरस्तेनतर्पिताः ॥ ६८ ॥ गयातोष्टगुणंपुण्यमस्मिंस्तीर्थेपितामहाः ॥ अमायांसोमयुक्तायांश्राद्धैःकापिलधारिके ॥ ६९ ॥ येषांगर्भेऽभवत्स्रावोयेऽ
दंतजननामृताः ॥ तेषांतृप्तिर्भवेन्नूनंतीर्थेकापिलधारिके ॥ ७० ॥ अदत्तमौंजीदानायेयेचादारपरिग्रहाः ॥ तेभ्योनिर्वापितंपिंडमिहह्यक्षयतांव्रजेत् ॥
॥ ७१ ॥ अग्निदाहमृतायेवैनाग्निदाहश्चयेषुवै ॥ तेसर्वेतृप्तिमायांतितीर्थेकापिलधारिके ॥ ७२ ॥ और्द्ध्वदैहिकहीनायेषोडशश्राद्धवर्जिताः ॥ तेतृप्तिम
धिगच्छंतिघृतकुल्यांनिवापतः ॥ ७३ ॥ अपुत्राश्चमृतायेवैयेषांनास्त्युदकप्रदः ॥ तेपितृप्तिंपरांयांतिमधुस्रवासितर्पिताः ॥ ७४ ॥ अपमृत्युमृतायेवैचो
रविद्युज्जलादिभिः ॥ तेषामिहकृतंश्राद्धंजायतेसुगतिप्रदम् ॥ ७५ ॥ आत्मघातेननिधनंयेषामिहविकर्मणाम् ॥ तेपितृप्तिंलभंतेत्रापिंडैःशिवगयाकृतैः ॥
॥ ७६ ॥ पितृगोत्रेमृतायेवैमातृपक्षेचयेमृताः ॥ तेषामत्रकृतःपिंडोभवेदक्षयतृप्तिदः ॥ ७७ ॥ पत्नीवर्गेमृतायेवैमित्रवर्गेचयेमृताः ॥ तेसर्वेतृप्तिमायां
तितर्पितावार्षभध्वजे ॥ ७८ ॥ ब्रह्मक्षत्रविशांवंशेशूद्रवंशेऽत्यजेषुच ॥ येषांनामगृहीत्वात्रदीयतेतेसमुद्धृताः ॥ ७९ ॥ तिर्यग्योनिमृतायेवैयेपिशाच
त्वमागताः ॥ तेप्यूर्ध्वगतिमायांतितृप्ताःकापिलधारिके ॥ ८० ॥ येतुमानुषलोकेस्मिन्पितरोमर्त्ययोनयः ॥ तेदिव्ययोनयःस्युर्वैमधुस्रवसितर्पिताः ॥
॥ ८१ ॥ येदिव्यलोकेपितरःपुण्यैर्देवत्वमागताः ॥ तेब्रह्मलोकेगच्छंतितृप्तास्तीर्थेवृषध्वजे ॥ ८२ ॥ कृतेक्षीरमयंतीर्थंत्रेतायांमधुमत्पुनः ॥ द्वापरेस
र्पिषापूर्णंकलौजलमयंभवेत् ॥ ८३ ॥ सीमाबहिर्गतमपिज्ञेयंतीर्थमिदंशुभम् ॥ मध्येवाराणसिश्रेष्ठंममसान्निध्यतोनरैः ॥ ८४ ॥

॥७०॥७१ ॥ ७२ ॥ घृतकुल्यामिति ॥ घृतकुल्यायामित्यर्थः ॥ निवापतःप्रदानात्पिंडानामितिशेषः ॥७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥ वाराणस्यामध्येमध्येवा

राणासि ॥ दीर्घांतपाठेवाराणस्यांश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ मध्यइत्यर्थात्तस्याएव ॥ नरैर्यतोऽदर्शीत्यन्वयः ॥ ८४ ॥ ८५॥८६॥ इतीतिकुमारवाक्यम् ॥ ८७ ॥ कंठीरवाःसिंहाः ॥ तेचात्रप्रकृत्याद्याः ॥
उक्ष्णांबलीवर्दानामष्टकम् ॥ तत्त्वधातुतत्त्वंत्वङ्मांसरुधिरस्नायुमेदोमज्जास्थिशुक्राणीतिधात्वष्टकम् ॥ ८८ ॥ इभादिग्गजाः हयाइत्यत्रचित्ताहंकारबुद्धिपञ्चज्ञानेंद्रियाणि ॥ यद्वा अन्तःकरणच
तुष्टयमुपवेदचतुष्टयंचविवक्षितम् ॥ कशाअश्वप्रचोदिनीमनोवृत्तिःसापाणौयस्यतन्मनस्तथा ॥ विवेक्यविवेकिभेदान्मनसोरपौनरुक्त्यंसमष्टिव्यष्टिभेदाद्वा ॥ ८९ ॥ गंगायमुनयोरीषेगंगायमुनेरथस्य
दंडेइत्यर्थः ॥ चक्रेप्रतिचक्रंपवनदेवताऽधिष्ठात्रीदेवतेत्यर्थः ॥ चक्रयोःस्वरूपमाह ॥ सायमिति ॥ ९० ॥ अहीनांकुलेजाताआहेयाः ॥ उपनायकारथबन्धनानीत्यर्थः ॥ रथगुप्तयोवरूथाः ॥

काशीस्थितैर्यतोदर्शिध्वजोमेवृषलांछनः ॥ वृषध्वजेननाम्नातःस्थास्याम्यत्रपितामहाः ॥ ८५ ॥ पितामहेनसहितोगदाधरसमन्वितः ॥ रविणापार्षदैः
सार्धंतुष्टयेवःपितामहाः ॥ ८६ ॥ इतियावद्वरंदत्तेपितृभ्योवृषभध्वजः ॥ तावन्नंदीसमागत्यप्रणम्येशंव्यजिज्ञपत् ॥८७॥ ॥ नंदिकेश्वरउवाच ॥ ॥
विहितःस्यंदनःसज्जस्ततोस्तुविजयोदयः ॥ अष्टौकंठीरवायत्रयत्रोक्ष्णामष्टकंशुभम् ॥ ८८ ॥ यत्रेभाःपरिभांत्यष्टौयत्राष्टौजविनोहयाः ॥ मनःसंयमनं
यत्रकशापाणिव्यवस्थितम् ॥ ८९ ॥ गंगायमुनयोरीषेचक्रेपवनदेवता ॥ सायंप्रातर्मयेचक्रेछत्रंद्यौर्मंडलंशुचि ॥९०॥ तारावलीमयाःकीलाआहेयाउप
नायकाः ॥ श्रुतयोमार्गदर्शिन्यःस्मृतयोरथगुप्तयः ॥ ९१ ॥ दक्षिणाधूर्दृढायत्रमखायत्राभिरक्षकाः ॥ आसनंप्रणवोयत्रगायत्रीपादपीठभूः ॥ ९२ ॥
सांगाव्याहृतयोयत्रशुभाःसोपानवीथिकाः ॥ सूर्याचंद्रमसौयत्रसततंद्वाररक्षकौ ॥९३॥ अग्निर्मकरतुंडश्चरथभूःकौमुदीमयी॥ध्वजदंडोमहामेरुःपताकाह
स्करप्रभा ॥ ९४ ॥ स्वयंवाग्देवतायत्रचंचच्चामरधारिणी ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शैलादिनेतिविज्ञप्तोदेवदेवउमापतिः ॥ ९५ ॥ कृतनीराजनवि
धिरष्टभिर्देवमातृभिः ॥ पिनाकपाणिरुत्तस्थौदत्तहस्तोथशार्ङ्गिणा ॥ ९६ ॥ निनादोदिव्यवाद्यानांरोदसीपर्यपूरयत् ॥ गीतमंगलगीर्भिश्चचारणैरनुव
र्धितः ॥ ९७ ॥ तेनदिव्यनिनादेनबधिरीकृतदिङ्मुखाः ॥ आहूताइवआजग्मुर्विष्वग्भुवनवासिनः ॥ ९८ ॥

॥ ९१ ॥ धूर्यानंमुखम् ॥ ९२ ॥ अंगानिशिक्षादीनि ॥ ९३ ॥ मकरतुण्डोमकराकारतुण्डः ॥ ९४ ॥ शैलादिनेतिस्कन्दोक्तिः ॥ ९५ ॥ तदेवमातृभिर्ब्रह्माणीत्यादिभिः ॥ तथाचवक्ष्याति ॥
ब्रह्माणीवैष्णवीरौद्रीवाराहीनारसिंहिका ॥ कौमारीअपिमाहेंद्रीचामुण्डाचैवचंडिकेति ॥ जयेत्यादिभिर्वा ॥ तथाचवासिष्ठे ॥ जयाचविजयाचैवजयंतीचापराजिता ॥ सिद्धारक्तालम्बुषाचउत्पलाचेति
देवतेति ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥

कोटचयुतद्वयंविंशतिसहस्रकोटचइत्यर्थः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नियुतानिलक्षाणि ॥ ४ ॥ शोभनानिपर्णानियेषांतेसुपर्णागरुडवंशीयावापक्षिणइत्यर्थः ॥ ५ ॥
नानारत्नोपदप्रदाःरत्नान्येवउपदीयन्तइत्युपदान्युपढौकनानितत्प्रदाः ॥ पंचायुतानिपञ्चाशत्सहस्राणि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ मुदामुदः परमार्थानन्दास्तासामित्यर्थः ॥ त्रिविष्टपसमुत्कटांस्वर्गा

देवाःकोट्यस्त्रयस्त्रिंशद्गणाःकोटचयुतद्वयम् ॥ नवकोटचस्तुचामुंडाभैरव्यःकोटिसंमिताः ॥ ९९ ॥ षडाननाःकुमाराश्चमयूरवरवाहनाः ॥ ममानुगाः
समायाताःकोटयोष्टौमहाबलाः ॥ १०० ॥ आययुःकोटयःसप्तस्फुरत्परशुपाणयः ॥ पिचंडिलामहावेगाविघ्नविघ्नागजाननाः ॥ १ ॥ षडशीतिसहस्रा
णिमुनयोब्रह्मवादिनः ॥ तावंतोपिसमाजग्मुस्तत्रान्येगृहमेधिनः ॥ २ ॥ नागानांकोटयस्तिस्रःपातालतलवासिनाम् ॥ दानवानांचदैत्यानांद्वेद्वेकोटी
शिवात्मनाम् ॥ ३ ॥ गंधर्वानियुतान्यष्टौकोट्यर्धंयक्षरक्षसाम् ॥ विद्याधराणामयुतंनियुतद्वयसंयुतम् ॥ ४ ॥ तथाषष्टिसहस्राणिदिव्याश्चाप्सरसः
शुभाः ॥ गोमातरोऽष्टौलक्षाणिसुपर्णान्ययुतानिषट् ॥ ५ ॥ सागराःसप्तसंप्राप्तानानारत्नोपदप्रदाः ॥ सरितांचसहस्राणित्रीणिपंचायुतानिच ॥ ६ ॥
गिरयोऽष्टौसहस्राणिवनस्पतिशतत्रयम् ॥ आजग्मुर्दिग्गजाअष्टौयत्रदेवःपिनाकधृक् ॥७॥ एतैःसमेतःसंतुष्टःपरिष्टुतइतस्ततः ॥ श्रीकंठोरथमारुह्यकाशीं
प्राविशदुत्तमाम् ॥८॥ सगिरींद्रसुतरुग्यक्षोमुदांधाममुदांखनिः ॥ काशींप्रैक्षिष्टसंहृष्टस्त्रिविष्टपसमुत्कटाम् ॥९॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ श्रुत्वाख्यानमिदं
पुण्यंकोटिजन्माघनाशनम् ॥ पठित्वापाठयित्वाचशिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ११० ॥ श्राद्धकालेविशेषेणपठनीयंप्रयत्नतः ॥ अक्षयंतद्भवेच्छ्राद्धंपितृतु
ष्टिकरंपरम् ॥ ११ ॥ वृषभध्वजमाहात्म्यंपठित्वाशिवसन्निधौ ॥ प्रत्यहंवर्षमात्रंतुह्यपुत्रःपुत्रवान्भवेत् ॥ १२ ॥ विश्वेशितुःसंप्रवेशोयःकाश्यां
समुदाहृतः ॥ परमानंदकंदस्यबीजमेतत्सुनिश्चितम् ॥ १३ ॥ पठित्वैतन्मुदाख्यानंप्रविशेद्योनवंगृहम् ॥ ससर्वसौख्यनिलयोभवेदेवनसंशयः ॥१४॥
त्रैलोक्यानंदजनकमेतदाख्यानमुत्तमम् ॥ अस्यश्रवणमात्रेणविश्वेशःसंप्रसीदति ॥ १५ ॥ अलभ्यलाभोदेवस्यजातोत्रहियतःपरः ॥ ततःकाशी
प्रवेशाख्यंजप्यमाख्यानमुत्तमम् ॥ ११६ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्द्धेवृषभध्वजप्रादुर्भा
वोनामद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥

दप्युत्कटाम् ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ११६ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥

अथत्रियुक्षष्टितमेऽध्यायेपरमपावनी ॥ ज्येष्ठेशजैगीषव्यादिकथाप्रस्तूयतेऽद्भुता ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ निरीक्षितोज्ञातः ॥ ३ ॥ अनेहसंकालम् ॥ ययौयये ॥ परस्मैपदमार्षम् ॥ ४ ॥ ५ ॥

अगस्त्यउवाच ॥ ॥ दृष्ट्वाकाशींदृगानंदांतारकारेपुरारिणा ॥ किमकारिसमाचक्ष्वप्राप्तांबहुमनोरथैः ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ पतिव्रतापते
ऽगस्त्यशृणुवक्ष्याम्यशेषतः ॥ मृगांकलक्ष्मणोत्कंठंकाशीनेत्रातिथीकृता ॥ २ ॥ अथसर्वज्ञनाथेनभक्तवत्सलचेतसा ॥ जैगीषव्योमुनिश्रेष्ठोगुहां
तस्थोनिरीक्षितः ॥ ३ ॥ यमनेहसमारभ्यमंदराद्रिंविनिर्ययौ ॥ अद्रींद्रसुतयासार्धंरुद्रेणोक्षेंद्रगामिना ॥ ४ ॥ तंवासरंपुरस्कृत्यजग्राहनियमंदृढम् ॥
जैगीषव्योमहामेधाःकुंभयोनेमहाकृती ॥५॥ विषमेक्षणपादाब्जंसमीक्षिष्येयदापुनः ॥ तदांबुविप्रुषमपिभक्षयिष्यामिचेत्यहो ॥६॥ कुताश्चिद्धारणायो
गादथवाशंभ्वनुग्रहात् ॥ अनश्नन्नपिबन्योगीजैगीषव्यःस्थितोमुने ॥ ७ ॥ तंशंभुरेवजानातिनान्योजानातिकश्चन ॥ अतएवततःप्राप्तःप्रथमंप्रमथा
धिपः ॥ ८ ॥ ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यांसोमवारानुराधयोः ॥ तत्पर्वणिमहायात्राकर्तव्यातत्रमानवैः ॥ ९ ॥ ज्येष्ठस्थानंततःकाश्यांतदाभूदपिपुण्यदम् ॥
तत्रलिंगंसमभवत्स्वयंज्येष्ठेश्वराभिधम् ॥ १० ॥ तल्लिंगदर्शनात्पुंसांपापंजन्मशतार्जितम् ॥ तमोर्कोदयमाप्येवतत्क्षणादेवनश्यति ॥११॥ ज्येष्ठवाप्यां
नरःस्नात्वातर्पयित्वापितामहान् ॥ ज्येष्ठेश्वरंसमालोक्यनभूयोजायतेभुवि ॥ १२ ॥ आविरासीत्स्वयंतत्रज्येष्ठेश्वरसमीपतः ॥ सर्वसिद्धिप्रदागौरीज्ये
ष्ठाश्रेष्ठासमंततः ॥ १३ ॥ ज्येष्ठेमासिसिताष्टम्यांतत्रकार्योमहोत्सवः ॥ रात्रौजागरणंकार्यंसर्वसंपत्समृद्धये ॥ १४ ॥ ज्येष्ठांगौरींनमस्कृत्यज्येष्ठवापीप
रिप्लुता ॥ सौभाग्यभाजनंभूयाद्योषासौभाग्यभागपि ॥ १५ ॥ निवासंकृतवाञ्शंभुस्तस्मिन्स्थानेयतःस्वयम् ॥ निवासेशइतिख्यातंलिंगंतत्रपरंततः ॥
॥ १६ ॥ निवासेश्वरलिंगस्यसेवनात्सर्वसंपदः ॥ निवसंतिगृहेनित्यंनित्यंप्रतिपदंपुनः ॥ १७ ॥ कृत्वाश्राद्धंविधानेनज्येष्ठस्थानेनरोत्तमः ॥ ज्येष्ठांतृ
प्तिंददात्येवपितृभ्योमधुसर्पिषा ॥ १८ ॥ ज्येष्ठतीर्थेनरःकाश्यांदत्त्वादानानिशक्तितः ॥ ज्येष्ठान्स्वर्गानवाप्नोतिनरोमोक्षंचगच्छति ॥ १९ ॥ ज्येष्ठेश्वरो
च्चर्यःप्रथमंकाश्यांश्रेयोर्थिभिर्नरैः ॥ ज्येष्ठागौरीततोभ्यर्च्यासर्वज्येष्ठमभीप्सुभिः ॥ २० ॥ अथनंदिनमाहूयधूर्जटिःसकृपानिधिः ॥ शृण्वतांसर्वदेवाना
मिदंवचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ शैलादेप्रविशाशुत्वंगुहास्त्यत्रमनोहरा ॥ तदंतरेस्तिमेभक्तोजैगीषव्यस्तपोधनः ॥ २२ ॥ महा
नियमवान्नंदिंस्त्वगस्थिस्नायुशोषितः ॥ तमिहानयमद्भक्तंमद्दर्शनदृढव्रतम् ॥ २३ ॥ यदाप्रभृत्यगांकाश्यामंदरंसर्वसुंदरम् ॥ महानियमवानेषतदारभ्यो
ज्झिताशनः ॥ २४ ॥ गृहाणलीलाकमलमिदंपीयूषपोषणम् ॥ अनेनतस्यगात्राणिस्पृशसद्यःसुबृंहिणा ॥ २५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नित्यंपदमित्यन्वयः ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ सुबृंहिणाशोभनवृद्धिहेतुना ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ शालूरोभेकः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पद्यैःसार्धचतुस्त्रिंशैःसोमंसोमकलाधरम् ॥ अस्तौन्मुनिरुदारात्मासगुणागुणभेदतः ॥ १ ॥ शिवाय
सुखरूपाय ॥ शुभात्मनेमंगलस्वरूपाय ॥ शुभःआत्मायस्मात्तस्माइतिवा ॥ जगदानन्दकन्दायजगतांयआनन्दःसुखंतस्यकन्दायमूलायकारणायेत्येतत् ॥ सएषपरमआनन्दएतस्यैवानन्दस्यान्या
निभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः ॥ ३२ ॥ विधयेचतुराननायभाग्यस्वरूपायेतिवा ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ त्रैलोक्यकाम्यायत्रैलोक्यानांकाम्यायस्मात्तैर्वाकाम्यतइतितथातस्मै ॥ शेषांगदायअनन्तवल

ततोनंदीसमादायतल्लीलाकमलंविभोः ॥ प्रणम्यदेवदेवेशमाविशद्गह्वरांगुहाम् ॥२६॥ नंदीदृष्ट्वाथतंतत्रधारणादृढमानसम् ॥ तपोग्निपरिशुष्कांगंकमले
नसमस्पृशत् ॥ २७ ॥ तपांतेवृष्टिसंयोगाच्छालूरइवकोटरे ॥ उल्ललाससयोगींद्रःस्पर्शमात्रात्तदब्जजात् ॥ २८ ॥ अथनंदीसमादायसत्वरंमुनिपुं
गवम् ॥ देवदेवस्यपादाग्रेनमस्कृत्यन्यपातयत् ॥ २९ ॥ जैगीषव्योथसंभ्रांतःपुरतोवीक्ष्यशंकरम् ॥ वामांगसन्निविष्टाद्रितनयंप्रणनामह ॥ ३० ॥
प्रणम्यदंडवद्भूमौपरिलुंठ्यसमंततः ॥ तुष्टावपरयाभक्त्यासमुनिश्चंद्रशेखरम् ॥३१॥ ॥ जैगीषव्यउवाच ॥ ॥ नमःशिवायशांतायसर्वज्ञायशुभात्मने॥
जगदानंदकंदायपरमानंदहेतवे ॥ ३२ ॥ अरूपायसरूपायनानारूपधरायच ॥ विरूपाक्षायविधयेविधिविष्णुस्तुतायच ॥३३॥ स्थावरायनमस्तुभ्यं
जंगमायनमोस्तुते ॥ सर्वात्मनेनमस्तुभ्यंनमस्तेपरमात्मने ॥ ३४ ॥ नमस्त्रैलोक्यकाम्यायकामांगदहनायच ॥ नमोशेषविशेषायनमःशेषांगदायते ॥
॥ ३५ ॥ श्रीकंठायनमस्तुभ्यंविषकंठायतेनमः ॥ वैकुंठवंद्यपादायनमोऽकुंठितशक्तये ॥३६॥ नमःशक्त्यर्धदेहायविदेहायसुदेहिने ॥ सकृत्प्रणाममात्रे
णदेहिदेहनिवारिणे ॥ ३७ ॥ कालायकालकालायकालकूटविषादिने ॥ व्यालयज्ञोपवीतायव्यालभूषणधारिणे ॥ ३८ ॥ नमस्तेखंडपरशोनमःखंडें
दुधारिणे ॥ खंडिताशेषदुःखायखड्गखेटकधारिणे ॥ ३९ ॥ गीर्वाणगीतनाथायगंगाकल्लोलमालिने ॥ गौरीशायगिरीशायगिरिशायगुहारणे ॥
॥ ४० ॥ चंद्रार्धशुद्धभूषायचंद्रसूर्याग्निचक्षुषे ॥ नमस्तेचर्मवसननमोदिग्वसनायते ॥ ४१ ॥ जगदीशायजीर्णायजराजन्महरायते ॥ जीवायतेनमस्तु
भ्यंजंजपूकादिहारिणे ॥ ४२ ॥

याय ॥ शेषांगदायिनेइतिपाठअनन्तबाहुवलयमायितुंप्राप्तुंशीलंयस्यसतथातस्मै ॥ ३५ ॥३६॥३७॥ कालकालायकालस्यापिमारकायेत्यर्थः ॥ सकालकालइतिश्रुतेः ॥ कालमूषकभक्षकइतिस्मृतेश्च
॥ ३८ ॥ नारायणगात्रेखंडितःकुंठितःपरशुःकुठारोयस्यसतथातत्सम्बोधनंहेखंडपरशो ॥ खेटकंचर्म ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ जीवयतीतिजीवईश्वरस्तस्मैक्षेत्रज्ञायेतिवा ॥ तेतुभ्यम् ॥ जीवातवइ

---

१ गुहस्यस्कन्दरूपाग्नेरराणिरुत्पादकः काष्ठविशेषस्तत्सम्बुद्धौ—हेगुहारणे ।

तिपाठेजीवनौषधाय ॥ जंजपूकंपापंतदादिहारिणे ॥ आदिशब्देनाज्ञानंगृह्यते ॥ जंजपूकौघहारिणइतिवापाठः ॥ जंजपूकाघेतिपाठेजंजपूकोजपनशीलः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥
॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ परादव्यक्तात्परायतत्प्रवर्तकाय ॥ पारयतीतिपारस्तस्मै प्रलयावधिभूतायेतिवा ॥ परापराभ्यांकार्यकारणाभ्यांपरायभिन्नाय ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

नमोडमरुहस्तायधनुर्हस्तायतेनमः ॥ त्रिनेत्रायनमस्तुभ्यंजगन्नेत्रायतेनमः ॥ ४३ ॥ त्रिशूलव्यग्रहस्तायनमस्त्रिपथगाधर ॥ त्रिविष्टपाधिनाथायत्रिवे
दीपठितायच ॥ ४४ ॥ त्रयीमयायतुष्टायभक्ततुष्टिप्रदायच ॥ दीक्षितायनमस्तुभ्यंदेवदेवायतेनमः ॥ ४५ ॥ दारिताशेषपापायनमस्तेदीर्घदर्शिने ॥
दूरायदुरवाप्यायदोषनिर्दलनायच ॥ ४६ ॥ दोषाकरकलाधारत्यक्तदोषागमायच ॥ नमोधूर्जटयेतुभ्यंधत्तूरकुसुमप्रिय ॥४७॥ नमोधीरायधर्मायधर्म
पालायतेनमः ॥ नीलग्रीवनमस्तुभ्यंनमस्तेनीललोहित ॥ ४८ ॥ नाममात्रस्मृतिकृतांत्रैलोक्यैश्वर्यपूरक ॥ नमःप्रमथनाथायपिनाकोद्यतपाणये ॥
॥ ४९ ॥ पशुपाशविमोक्षायपशूनांपतयेनमः ॥ नामोच्चारणमात्रेणमहापातकहारिणे ॥ ५० ॥ परात्परायपारायपरापरपरायच ॥ नमोऽपारच
रित्रायसुपवित्रकथायच ॥ ५१ ॥वामदेवायवामार्धधारिणेवृषगामिने ॥ नमोभर्गायभीमायनतभीतिहरायच ॥ ५२ ॥ भवायभवनाशायभूतानांपतये
नमः ॥ महादेवनमस्तुभ्यंमहेशमहसांपते ॥ ५३ ॥ नमोमृडानीपतयेनमोमृत्युंजयायते ॥ यज्ञारयेनमस्तुभ्यंयक्षराजप्रियायच ॥ ५४ ॥ याय
जूकाययज्ञाययज्ञानांफलदायिने ॥ रुद्रायरुद्रपतयेकद्रुद्रायरमायच ॥ ५५ ॥ शूलिनेशाश्वतेशायश्मशानावनिचारिणे ॥ शिवाप्रियायशर्वायसर्वज्ञा
यनमोस्तुते ॥ ५६ ॥ हरायक्षांतिरूपायक्षेत्रज्ञायक्षमाकर ॥ क्षमायक्षितिहर्त्रेचक्षीरगौरायतेनमः ॥ ५७ ॥ अंधकारेनमस्तुभ्यमाद्यंतरहितायच ॥
इडाधारायईशायउपेंद्रेंद्रस्तुतायच ॥ ५८ ॥ उमाकांतायउग्रायनमस्तेऊर्ध्वरेतसे ॥ एकरूपायचैकायमहदैश्वर्यरूपिणे ॥ ५९ ॥ अनंतकारिणेतुभ्यमं
बिकापतयेनमः ॥ त्वमोंकारोवषट्कारोभूर्भुवःस्वस्त्वमेवहि ॥६०॥ दृश्यादृश्यंयदत्रास्तितत्सर्वंत्वमुमाधव ॥ स्तुतिंकर्तुंनजानामिस्तुतिकर्तात्वमेवहि ॥
॥ ६१ ॥ वाच्यस्त्वंवाचकस्त्वंहिवाक्चत्वंप्रणतोस्मिते ॥ नान्यंवेद्मिमहादेवनान्यंस्तौमिमहेश्वर ॥ ६२ ॥

यज्ञारयेदक्षयज्ञहंत्रे ॥ दक्षयज्ञरक्षांकर्तुंमृगरूपंधृत्वातत्रैवपलायतोविष्णोर्वाशत्रवे ॥ यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः ॥ यक्षराजः कुबेरः ॥ यज्ञराजेतिपाठेयज्ञराजोऽश्वमेधः ॥ ५४ ॥ यायजूकाययाज्ञिकाय ॥
कत्कुत्सितंरुद्रोदनंद्रावयतीतिकद्रुद्रस्तस्मै ॥ रमयतीतिरमस्तस्मै ॥ रमाप्रदेतिवापाठः ॥५५॥ शाश्वतहेशाश्वत ॥ शाश्वतेशायेत्येकंपदंवा ॥ ५६ ॥ ५७॥ इडापृथ्वी॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥

॥ ६३ ॥ पंगुःखंजः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ उवाचचेतिचकारेणादरःसूचितः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

नान्यंनमामिगौरीशनान्याख्यामाददेशिव ॥ मूकोन्यनामग्रहणेबधिरोन्यकथाश्रुतौ ॥६३॥ पंगुरन्याभिगमनेऽस्म्यंधोऽन्यपरिवीक्षणे॥एकएवभवानी
शएकःकर्तात्वमेवहि॥ ६४ ॥ पाताहर्तात्वमेवैकोनानात्वंमूढकल्पना ॥ अतस्त्वमेवशरणंभूयोभूयःपुनःपुनः ॥६५॥ संसारसागरेमग्नंमामुद्धरमहेश्वर ॥
इतिस्तुत्वामहेशानंजैगीषव्योमहामुनिः ॥ ६६ ॥ वाचंयमोभवत्स्थाणोःपुरतःस्थाणुसन्निभः ॥ इतिस्तुतिंसमाकर्ण्यमुनेश्चंद्रविभूषणः ॥ उवाचच
प्रसन्नात्मावरंब्रूहीतितंमुनिम् ॥ ६७ ॥ ॥ जैगीषव्यउवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशततस्तवपदांबुजात् ॥ माभवानिभवानीशदूरंदूरपदप्रद ॥६८॥
अपरश्चवरोनाथदेयोयमविचारतः ॥ यन्मयास्थापितंलिंगंतत्रसान्निध्यमस्तुते ॥६९॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ जैगीषव्यमहाभागयदुक्तंभवतानघ ॥
तदस्तुसर्वंतेभीष्टंवरमन्यंददामिच ॥ ७० ॥ योगशास्त्रंमयादत्तंतवनिर्वाणसाधकम् ॥ सर्वेषांयोगिनांमध्येयोगाचार्योऽस्तुवैभवान् ॥ ७१ ॥ रहस्यं
योगविद्यायायथावत्त्वंतपोधन ॥ संवेत्स्यसेप्रसादान्मेयेननिर्वाणमाप्स्यसि ॥ ७२ ॥ यथानंदीयथाभृंगीसोमनंदीयथातथा ॥ त्वंभविष्यसिभक्तोमे
जरामरणवर्जितः ॥ ७३ ॥ संतिव्रतानिभूयांसिनियमाःसंत्यनेकधा ॥ तपांसिनानासंत्यत्रसंतिदानान्यनेकशः ॥ ७४ ॥ श्रेयसांसाधनान्यत्रपापघ्नान्य
पिसर्वथा ॥ परंहिपरमश्चैषनियमोयस्त्वयाकृतः ॥ ७५ ॥ परोहिनियमश्चैषमांविलोक्ययदश्यते ॥ मामनालोक्ययद्भुक्तंतद्भुक्तंकेवलंत्वघम् ॥ ७६ ॥
असमर्च्यचयोभुंक्तेपत्रपुष्पफलैरपि ॥ रेतोभक्षीभवेन्मूढःसजन्मान्येकविंशतिम् ॥ ७७ ॥ महतोनियमस्यास्यभवतानुष्ठितस्यवै ॥ नार्हंतिषोडशीं
मात्रामप्यन्येनियमायमाः ॥ ७८ ॥ अतोमच्चरणाभ्याशेत्वंनिवत्स्यसिसर्वथा ॥ अतोनैःश्रेयसींलक्ष्मींतत्रैवप्राप्स्यसिध्रुवम् ॥ ७९ ॥ जैगीषव्येश्वरं
नामलिंगंकाश्यांसुदुर्लभम् ॥ त्रीणिवर्षाणिसंसेव्यलभेद्योगंनसंशयः ॥ ८० ॥ जैगीषव्यगुहांप्राप्ययोगाभ्यसनतत्परः ॥ षण्मासेनलभेत्सिद्धिंवा
ञ्छितांमदनुग्रहात् ॥ ८१ ॥ तवलिंगमिदंभक्तैःपूजनीयंप्रयत्नतः ॥ विलोक्याचगुहारम्यापरांसिद्धिमभीप्सुभिः ॥ ८२ ॥ अत्रज्येष्ठेश्वरक्षेत्रेत्वल्लिंगं
सर्वसिद्धिदम् ॥ नाशयेदघसंघानिदृष्टंस्पृष्टंसमर्चितम् ॥ ८३ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

शिवयोगिनःशिवविष्णवोरभेददर्शिनः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ७६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ उपसर्गाआध्यात्मिकाद्युपद्रवाः ॥ ९१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायां काशीखण्डटीकायांत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चतुःषष्टितमेध्यायेकाश्याःक्षेत्रनिवासिनाम् ॥ पुरतःकथयामासरहस्यान्यद्रिजाधवः ॥ १ ॥ ददर्शब्राह्मणांस्तत्रसमेतान्क्षेत्रवासिनइत्युक्तं ज्येष्ठेशादिलिंगानिप्रादुर्भूतानीतिचोक्तं तत्रतान्दृष्ट्वाभगवतांकिमपृच्छिअन्यानिचकानिलिंगानितत्राभवन्नितिपृच्छति ॥ दृष्ट्वेति ॥ भूदेवताःब्राह्मणाः ॥ १ ॥ २ ॥

अस्मिञ्ज्येष्ठेश्वरक्षेत्रेसंभोज्यशिवयोगिनः ॥ कोटिभोज्यफलंसम्यगेकैकपरिसंख्यया ॥ ८४ ॥ जैगीषव्येश्वरंलिंगंगोपनीयंप्रयत्नतः ॥ कलौकलुषबुद्धीनांपुरतश्चविशेषतः ॥ ८५ ॥ करिष्याम्यत्रसांनिध्यमस्मिँल्लिंगेतपोधन ॥ योगसिद्धिप्रदानायसाधकेभ्यःसदैवहि ॥८६॥ ददेशृणुमहाभागजैगीषव्यापरंवरम् ॥ त्वयेदंयत्कृतंस्तोत्रंयोगसिद्धिकरंपरम् ॥ ८७ ॥ महापापौघशमनंमहापुण्यप्रवर्धनम् ॥ महाभीतिप्रशमनंमहाभक्तिविवर्धनम् ॥ ८८ ॥ एतत्स्तोत्रजपात्पुंसामसाध्यंनैवकिंचन ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनजपनीयंसुसाधकैः ॥ ८९ ॥ इतिदत्त्वावरंतस्मैस्मरारिःस्मेरलोचनः ॥ ददर्शब्राह्मणांस्तत्रसमेतान्क्षेत्रवासिनः ॥ ९० ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ निशम्याख्यानमतुलमेतत्प्राज्ञःप्रयत्नतः ॥ निष्पापोजायतेमर्त्योनोपसर्गैःप्रबाध्यते ॥ ९१ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धे ज्येष्ठेशाख्यानंनामत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ दृष्ट्वाभूदेवताःशंभुंकिमाचख्युःषडानन ॥ कानिकानिचलिंगानितत्रतान्यपिचक्ष्वमे ॥ १ ॥ ज्येष्ठस्थानेमहापुण्येदेवदेवस्यवल्लभे ॥ आश्चर्यंकिमभूत्तत्रतदाचक्ष्वषडानन ॥ २ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृण्वगस्त्ययथापृच्छिभवतातद्ब्रवीम्यहम् ॥ मंदराद्रिंयदादेवोगतवान्ब्रह्मगौरवात् ॥ ३ ॥ तदानिराश्रयाविप्राःक्षेत्रसंन्यासिनोनघाः ॥ उपाकृताश्चाविरतंमहाक्षेत्रप्रतिग्रहात् ॥ ४ ॥ खातंखातंचदंडाग्रैर्भूमिंकंदादिवृत्तयः ॥ चक्रुःपुष्करिणींरम्यांदंडखाताभिधांमुने ॥ ५ ॥ तत्तीर्थंपरितःस्थाप्यमहालिंगान्यनेकशः ॥ महेशाराधनपरास्तपश्चक्रुःप्रयत्नतः ॥ ६ ॥ विभूतिधारिणोनित्यंनित्यंरुद्राक्षधारिणः ॥ लिंगपूजारतानित्यंशतरुद्रियजापिनः ॥ ७ ॥ तेश्रुत्वादेवदेवस्यपुनरागमनंमुने ॥ तपःकृशाअतितरामासुरानंदमेदुराः ॥ ८ ॥ द्विजाःपंचसहस्राणिचरंतोविपुलंतपः ॥ दंडखातान्महातीर्थादाजग्मुर्देवदर्शने ॥ ९ ॥ तीर्थान्मंदाकिनीनाम्नोद्विजाःपाशुपतव्रताः ॥ शिवैकाराधनपराःसमेताअयुतोन्मिताः ॥ १० ॥

॥ ३ ॥ उपाकृताउपरताः ॥ उपारताइतिक्वचित्पाठः ॥ अविरतंसन्ततम् ॥ ४ ॥ खातंखातंखात्वाखात्वेत्यर्थः ॥ खात्वाखात्वेतिचक्वचित्पाठः ॥ ५ ॥ स्थाप्यस्थापयित्वा ॥ ॥ ६ ॥ शतरुद्रियजापिनःनमस्तेरुद्रमन्यवइत्यादिस्तोत्रजापिनः ॥ ७ ॥ आसुर्बभूवुः ॥ आनन्दमेदुराःआनन्दस्निग्धाः ॥ आंतरानन्दमेदुराइतिक्वचित् ॥ ८ ॥ ९ ॥ अयुतोन्मिताःदशसह

स्राणि ॥ १० ॥ एकादशशताधिकंशतंद्विशताधिकसहस्रमित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ अयुतार्धकंपंचसहस्राणि ॥ १३ ॥ आयासिषुरागतवंतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नवतिःसशतत्रयानवत्य
धिकाशतत्रयीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ साग्रंशतंकिंचिदधिकंशतमित्यर्थः ॥ सपादशतंवा ॥ द्विशतीसशतत्रयापंचशतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ सार्द्रेति ॥

हंसतीर्थात्परिप्राप्ताअयुतंत्रिशतोत्तरम् ॥ शतंदुर्वाससस्तीर्थादेकादशशताधिकम् ॥ ११ ॥ मत्स्योदर्याःपरापेतुःसहस्राणिषडेवहि ॥ कपालमोचना
त्सप्तशतान्यभ्यागताद्विजाः ॥ १२॥ ऋणमोचनतस्तीर्थात्सहस्रंद्विशताधिकम् ॥ वैतरण्याअपिमुनेद्विजानामयुतार्धकम् ॥१३॥ ततःपृथूदकात्कुंडा
त्पृथुनापरिखानितात् ॥ अयासिषुर्द्विजानांचशतान्येवत्रयोदश ॥१४॥ तथैवाप्सरसःकुंडान्मेनकाख्याच्छतद्वयम् ॥ उर्वशीकुंडतःप्राप्ताःसहस्रंद्विशता
धिकम् ॥ १५ ॥ तथैरावतकुंडाच्चब्राह्मणास्त्रिशतानिच ॥ गंधर्वाप्सरसःसप्तशतानिद्विशतानिच ॥ १६ ॥ वृषेशतीर्थादाजग्मुर्नवतिःसशतत्रया ॥
यक्षिणीकुंडतःप्राप्ताःसहस्रंत्रिशतोत्तरम् ॥ १७ ॥ लक्ष्मीतीर्थात्परंजग्मुःषोडशैवशतानिच ॥ पिशाचमोचनात्सप्तसहस्राणिद्विजोत्तमाः ॥ १८ ॥
पितृकुंडाच्छतंसाग्रंध्रुवतीर्थाच्छतानिषट् ॥ मानसाख्याच्चसरसोद्विशतीसशतत्रया ॥ १९ ॥ ब्राह्मणावासुकिह्रदात्सहस्राणिदशैवतु ॥ तथैवाष्टशतंद्रष्टुं
जानकीकुंडतोद्विजाः ॥ २० ॥ काशीनाथमनुप्राप्ताःपरमानंददायिनम् ॥ तथागौतमकुंडाच्चशतानिनवचागताः ॥२१॥ तीर्थाद्दुर्गतिसंहर्तुर्ब्राह्मणाःप्र
तिपेदिरे ॥ एकादशशतान्येवद्रष्टुंदेवमुमापतिम् ॥ २२ ॥ असीसंभेदमारभ्यगंगातीरस्थिताद्विजाः ॥ आसंगमेश्वरात्तत्रपरिप्राप्ताघटोद्भव ॥ २३ ॥
अष्टादशसहस्राणितथापंचशतान्यपि ॥ ब्राह्मणाःपंचपंचाशद्गंगातीरात्समागताः ॥ २४ ॥ सार्द्रदूर्वाक्षतकरैःसपुष्पफलपाणिभिः ॥ सुगंधमाल्यहस्तै
श्चब्राह्मणैर्जयवादिभिः ॥ २५ ॥ स्तुतोमंगलसूक्तैश्चप्रणतश्चपुनःपुनः ॥ तेभ्योदत्ताभयःशंभुःपप्रच्छकुशलंमुदा ॥ २६ ॥ ततस्तेब्राह्मणाःप्रोचुः
प्रबद्धकरसंपुटाः ॥ क्षेत्रेनिवसतांनाथसदानःकुशलोदयः ॥ २७ ॥ विशेषतःकृतोऽस्माभिःसाक्षान्नयनगोचरः ॥ त्वंयत्स्वरूपंश्रुतयोनविदुःपरमार्थतः
॥ २८ ॥ सदैवाकुशलंतेषांयेत्वत्क्षेत्रपराङ्मुखाः ॥ चतुर्दशापिवैलोकास्तेषांनित्यंपराङ्मुखाः ॥ २९ ॥ येषांहृदिसदैवास्तेकाशीत्याशीविषांगद ॥
संसाराशीविषविषंनतेषांप्रभवेत्क्वचित् ॥ ३० ॥ गर्भरक्षामणिर्मंत्रःकाशीवर्णद्वयात्मकः ॥ यस्यकंठेसदातिष्ठेत्तस्याकुशलताकुतः ॥ ३१ ॥

ब्राह्मणैर्मंगलसूक्तैःपुनःपुनःस्तुतःप्रणतस्तेभ्योदत्ताभयःशंभुःकुशलंपप्रच्छेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ चतुर्भिर्विंशेषणैर्ब्राह्मणान्विशिनष्टिसार्द्रेत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ नन्वक्षिसन्निकृष्टंवस्तुनय
नगोचरंभवत्येवकिमाश्चर्यंतत्राहुः ॥ यत्स्वरूपंश्रुतयोनविदुरिति ॥ परमार्थतोमुख्ययावृत्त्येत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ आशीविषांगदंसर्पबाहुवलयम् ॥ ३० ॥ गर्भरक्षामणिर्गर्भनाशकोमणि

रित्यर्थः ॥ मंत्रश्च ॥ यद्वाकाशीतिवर्णद्वयात्मकोयोमंत्रःसगर्भरक्षामणिरित्यर्थः ॥ ३१ ॥ निर्नितरांजरायस्यांसातथानिर्जरैवनैर्जरी ॥ नैर्जरीत्युपलक्षणम् ॥ षड्भावविकाररहितामित्यर्थः ॥
सुधैवामृतावस्थैवमोक्षावस्थैवेतियावत् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ बीजाक्षरयुगंतत्रककारःकामबीजंशकारःश्रीबीजमितिविवेक्तव्यम् ॥३७॥३८॥३९॥ क्षेत्रभक्तिविबृंहितंक्षेत्रभक्तया
विशेषेणवर्द्धितंतत्प्रतिपादकमित्यर्थः ॥ ४० ॥ नकेवलंतुतोषप्रोवाचचेतिचकारार्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ विरोधितःविरोधंप्रापितः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ निवसन्तीतिभिन्नंभिन्नंवाक्यम् ॥

सुधांपिबतियोनित्यंकाशीवर्णद्वयात्मिकाम् ॥ सनैर्जरींदशांहित्वासुधैवपरिजायते ॥ ३२ ॥ श्रुतंकर्णामृतंयेनकाशीत्यक्षरयुग्मकम् ॥ नसमाकर्णयत्ये
वसपुनर्गर्भजांकथाम् ॥ ३३ ॥ काशीरजोपियन्मूर्ध्निपतेदप्यनिलाहतम् ॥ चंद्रशेखरतन्मूर्धाभवेच्चंद्रकलांकितः ॥ ३४ ॥ प्रसंगतोपियन्नेत्रपथमानं
दकाननम् ॥ यातंतेत्रनजायंतेनेक्षेरन्पितृकाननम् ॥३५॥ गच्छतातिष्ठतावापिस्वपताजाग्रताथवा ॥ काशीत्येषमहामंत्रोयेनजप्तःसनिर्भयः ॥ ३६ ॥
येनबीजाक्षरयुगंकाशीतिहृदिधारितम् ॥ अबीजानिभवंत्येवकर्मबीजानितस्यवै ॥ ३७ ॥ काशीकाशीतिकाशीतिजपतोयस्यसंस्थितिः ॥ अन्यत्रा
पिसतस्तस्यपुरोमुक्तिःप्रकाशते ॥ ३८ ॥ क्षेममूर्तिरियंकाशीक्षेममूर्तिर्भवान्भव ॥ क्षेममूर्तिस्त्रिपथगानान्यत्क्षेमत्रयंक्वचित् ॥ ३९ ॥ ब्राह्मणानामिति
वचःक्षेत्रभक्तिविबृंहितम् ॥ निशम्यगिरिजाकांतस्तुतोषनितरांहरः ॥ ४० ॥ प्रोवाचचप्रसन्नात्माधन्यायूयंद्विजर्षभाः ॥ येषामिहेदृशीभक्तिर्ममक्षेत्रे
तिपावने ॥ ४१ ॥ जानेसत्त्वमयाजाताःक्षेत्रस्यास्यनिषेवणात् ॥ नीरजस्कावितमसःसंसारार्णवपारगाः ॥ ४२ ॥ वाराणस्यास्तुयेभक्तास्तेभक्तामम
निश्चितम् ॥ जीवन्मुक्ताहितेनूनंमोक्षलक्ष्म्याकटाक्षिताः ॥ ४३ ॥ यैश्चकाशीस्थितोजंतुरल्पकोपिविरोधितः ॥ तैर्वैविश्वंभरासर्वामयासहविरोधिता ॥
॥ ४४ ॥ वाराणस्याःस्तुतिमपियोनिशम्यानुमोदते ॥ अपिब्रह्मांडमखिलंध्रुवंतेनानुमोदितम् ॥४५॥ निवसंतिहियेमर्त्याअस्मिन्नानंदकानने ॥ ममां
तःकरणेतेवैनिवसेयुरकल्मषाः ॥ ४६ ॥ निवसंतिममक्षेत्रेममभक्तिंप्रकुर्वते ॥ ममलिंगधरायेतुतानेवोपदिशाम्यहम् ॥ ४७ ॥ निवसंतिममक्षेत्रेममभ
क्तिंनकुर्वते ॥ ममलिंगधरायेनोनतानुपदिशाम्यहम् ॥४८॥ काशीनिर्वाणनगरीयेषांचित्तेप्रकाशते ॥ तेमत्पुरःप्रकाशंतेनैःश्रेयस्याश्रियावृताः ॥ ४९ ॥
मोक्षलक्ष्मीरियंकाशीनयेभ्यः परिरोचते ॥ स्वर्लक्ष्मींकांक्षमाणेभ्यःपतितास्तेनसंशयः ॥ ५० ॥ काशींसंकांक्षमाणानांपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ पुरःकिंकरव
त्तिष्ठेन्ममानुग्रहतोद्विजाः ॥ ५१ ॥ आनंदकाननेह्यत्रज्वलद्दावानलोस्म्यहम् ॥ कर्मबीजानिजंतूनांज्वालयेनप्ररोहये ॥ ५२ ॥

॥ ४६ ॥ ममलिंगधरावैदिकत्रिपुण्ड्रादिधारिणः ॥ ४७ ॥ उक्तमर्थंव्यतिरेकेणदर्शयति ॥ निवसन्तीति ॥ ननिवसन्तीत्यग्रिमोनकारोऽनुषज्जते ॥ एकवाक्यत्वेअभक्तेभ्योपिभक्तेभ्यःस्थितोमु
क्तिसमादिशोतिविष्णुप्रार्थनानन्तरं भक्तानामप्यभक्तानांपुण्यपापकृतामपि ॥ मुक्तिदास्यामिसर्वेषांभक्तानामेवसानहीत्यादिविश्वेशवचनव्याकोपात् ॥ कीटाद्यमुक्तिप्रसंगाच्च ॥ ४८ ॥ ४९ ॥
मोक्षलक्ष्मीरिति ॥ येभ्यःस्वर्लक्ष्मींकांक्षमाणेभ्यइत्युभयत्ररुचिधातुयोगात्षष्ठ्यर्थेचतुर्थी ॥ पतिताःसंसारसागरइतिशेषः ॥ यद्वा पतिताःसंकरजाइत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ प्राप्येति ॥ भक्त्यभावेकाशीत्यागप्रसक्तेर्मुक्तेरप्यभावइत्यर्थः ॥ ५४ ॥ धन्याइति ॥ यदितियेषांयुष्माकंचेतसोवृत्तेरंतःकरणज्ञानादहंनदूरेकाशिकाचदूरेइत्यर्थः ॥ वृत्तैरिति
क्वचित् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ भवतापहृदितिकाशीविशेषणंविश्वेश्वरसंबोधनंवा ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ प्रतिनिधिःप्रतिरूपम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ दमोदानंदये
त्यत्रकर्तव्यमितिसामान्यनिर्देशः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अन्यत्रपुण्यक्षेत्रे ॥ तदुक्तम् ॥ यत्रकुत्रकृतंपापंगंगातीरेविनश्यति॥गंगातीरेकृतंपापंगंगायांचप्रणश्यति॥ गंगायांचकृतंपापं
पुण्यक्षेत्रेविनश्यति॥पुण्यक्षेत्रेकृतंपापंवाराणस्यांप्रणश्यति ॥ अन्यत्समानम् ॥ ६८ ॥ पिशाचेति ॥ यदिपैशाच्यनरकावहंपापंबहिरंतर्गेहाद्बहिःकाश्यांकृतंभवेत्तेनपापेनपैशाचनरकप्राप्तिरन्तर्गेहे

वस्तव्यंसततंकाश्यांयष्टव्योहंप्रयत्नतः ॥ जेतव्यौकलिकालौचरंतव्यामुक्तिरंगना ॥५३॥ प्राप्यापिकाशींदुर्बुद्धिर्योनमांपरिसेवते॥ तस्यहस्तगताप्याशुकै
वल्यश्रीःप्रणश्यति ॥ ५४ ॥ धन्यामद्भक्तिलक्ष्माणोब्राह्मणाःकाशिवासिनः ॥ यूयंयच्चेतसोवृत्तेर्नदूरेहंनकाशिका ॥ ५५ ॥ दातव्योवोवरःकोत्रव्रियतांमे
यथारुचि ॥ प्रेयांसोमेयतोयूयंक्षेत्रसंन्यासकारिणः ॥ ५६ ॥ इतिपीत्वामहेशानमुखक्षीराब्धिजांसुधाम् ॥ परितृप्ताद्विजाःसर्वेवव्रुर्वरमनुत्तमम् ॥ ५७ ॥
ब्राह्मणाऊचुः ॥ ॥ उमापतेमहेशानसर्वज्ञवरएषनः ॥ काशीकदापिनत्याज्याभवताभवतापहृत् ॥ ५८ ॥ वचनाद्ब्राह्मणानांतुशापोमाप्रभवत्विह ॥
कदाचिदपिकेषांचित्काश्यांमोक्षांतरायकः ॥ ५९ ॥ तवपादांबुजद्वंद्वेनिर्द्वंद्वाभक्तिरस्तुनः ॥ आकलेवरपातंचकाशीवासोस्तुनोनिशम् ॥६०॥ किमन्ये
नवरेणेशदेयएषवरोहिनः ॥ अवधेह्यंधकध्वंसिन्वरमन्यंवृणीमहे ॥ ६१ ॥ तवप्रतिनिधीकृत्यास्माभिस्त्वद्भक्तिभावितैः ॥ प्रतिष्ठितेषुलिंगेषुसान्निध्यं
भवतोऽस्त्विह॥६२॥श्रुत्वेतितेषांवाक्यानितथास्त्वितिपिनाकिना ॥ प्रोचेऽन्योपिवरोदत्तोज्ञानंवश्चभविष्यति ॥६३॥ पुनःप्रोवाचदेवेशोनिशामयतभो
द्विजाः ॥ हितंवःकथयाम्यत्रतदनुष्ठीयतांध्रुवम् ॥ ६४ ॥ सेव्योत्तरवहानित्यंलिंगमच्यर्यंप्रयत्नतः ॥ दमोदानंदयानित्यंकर्तव्यंमुक्तिकांक्षिभिः ॥ ६५ ॥
इदमेवरहस्यंचकथितंक्षेत्रवासिनाम् ॥ मतिःपरहिताकार्यावाच्यंनोद्वेगकृद्वचः ॥६६॥ मनसापिनकर्तव्यमेनोत्रविजिगीषुणा॥अत्रत्यमक्षयंयस्मात्सुकृतं
सुकृतेतरम् ॥ ६७ ॥ अन्यत्रयत्कृतंपापंतत्काश्यांपरिणश्यति ॥ वाराणस्यांकृतंपापमंतर्गेहेप्रणश्यति ॥ ६८ ॥ अंतर्गेहेकृतंपापंपैशाच्यनरकावहम् ॥
पिशाचनरकप्राप्तिर्गच्छत्येवबहिर्यदि ॥ ६९ ॥ नकल्पकोटिभिःकाश्यांकृतंकर्मप्रमृज्यते ॥ किंतुरुद्रपिशाचत्वंजायतेऽत्रायुतत्रयम् ॥ ७० ॥

गच्छत्येवनभवत्येवेत्यर्थः ॥ एतेनोपपातकमेवकाश्यांकृतमंतर्गेहेनश्यतिनमहापातकमितिनिरस्तम् ॥ यद्वा पिशाचनरकप्राप्तिःपुरुषःबहिःकाश्याबहिर्गच्छत्येवपुनर्नायातीत्यर्थः ॥ तदाकाश्यां
कृतंयत्पापंकल्पकोटिभिरपितत्पापंतेनभुज्यतेनसमाप्यतेतावताकालेनापितत्पापंननश्यतीत्यर्थः ॥ तद्बहिर्मृताविषयम् ॥ यद्वा अंतर्गेहेकृतपापोयदिबहिर्गच्छतितदातस्यपिशाचनरकप्राप्तिर्भवत्येव ॥
कियत्कालंभवतितत्राह ॥ नकल्पेति ॥ ६९ ॥ तर्ह्यत्रास्थितस्यकागतिस्तत्राह ॥ किंत्विति ॥ काश्यामंतर्गेहे ॥ तर्हिकिमंतर्गेहकृतपापानामिहान्यत्रतनुत्यजांपैशाच्यनरकप्राप्त्योःसाम्यमे

वनेत्याह ॥ अत्रेति ॥ अत्रकाश्यांमृतानामितिशेषः ॥ अयुतत्रयंत्रिंशत्सहस्रंदिव्यवर्षाणि ॥ ७० ॥ ७१ ॥ अथरुद्रपिशाचभोगानंतरम् ॥ तेनज्ञानेन ॥ संप्रांतेसम्यग्भोगांते ॥ तेनज्ञाने
ऽथसंप्राप्तइतिक्वचित्पाठः ॥ .७२ ॥ एवंकाश्यांमृतानांपापिनांगतिमभिधायान्यत्रमृतानांतेषांगतिमाह ॥ दुष्कृतानीत्यारभ्यतस्मादित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अनूपप्रायां

वाराणस्यांस्थितोयोवैपातकेषुरतःसदा ॥ योनिंप्राप्यापिपैशाचींवर्षाणामयुतत्रयम् ॥ ७१ ॥ पुनरत्रैवनिवसञ्ज्ञानंप्राप्स्यत्यनुत्तमम् ॥ तेनज्ञानेनथसं
प्रांतेमोक्षमाप्स्यत्यनुत्तमम् ॥ ७२ ॥ दुष्कृतानिविधायेहबहिःपंचत्वमागताः ॥ तेषांगतिंप्रवक्ष्यामिशृणुतद्विजसत्तमाः ॥ ७३ ॥ यामाख्यामेगणाः
संतिघोराविकृतमूर्त्तयः ॥ मूषायांतेधमंत्यादौक्षेत्रदुष्कृतकारिणः ॥ ७४ ॥ नयंत्यनूपप्रायांचततःप्राचींदुरासदाम् ॥ वर्षाकालेदुराचारान्पातयंतिमहा
जले ॥ ७५ ॥ जलौकाभिःसपक्षाभिर्दंदशूकैर्जलोद्भवैः ॥ दुर्निवारैश्चमशकैर्दश्यंतेतेदिवानिशम् ॥ ७६ ॥ ततोयामैर्हिमतौतेनीयंतेऽद्रौहिमालये ॥
अशनावरणैर्हीनाःक्लिश्यंतेतेदिवानिशम् ॥ ७७ ॥ मरुस्थलेततोग्रीष्मेवारिवृक्षविवर्जिते ॥ दिवाकरकरैस्तीव्रैस्ताप्यंतेतेपिपासिताः ॥ ७८ ॥ क्लेशितास्ते
गणैरुग्रैर्यातनाभिःसमंततः ॥ इत्थंकालमसंख्यातमानीयंतेततस्त्विह ॥ ७९ ॥ निवेदयंतितेयामाःकालराजांतिकेततः ॥ कालराजोपितान्दृष्ट्वाकर्मसं
स्मार्यदुष्कृतम् ॥ ८० ॥ विवस्त्रान्क्षुत्तृषार्तांश्चलग्नपृष्ठोदरत्वचः ॥ अन्यैरुद्रपिशाचैश्चसहसंयोजयत्यपि ॥ ८१ ॥ ततोरुद्रपिशाचास्तेभैरवानुचराः
सदा ॥ सहंतेक्लम मत्यर्थंक्षुत्तृष्णोग्रत्वसंभवम् ॥ ८२ ॥ आहारंरुधिरोन्मिश्रंतेलभंतेकदाचन ॥ एवंत्र्ययुतसंख्याकंकालंतत्रातिदुःखिताः ॥ ८३ ॥
श्मशानस्तंभमभि तोनीयंतेकंठपाशिताः ॥ पिपासिताअपिनतेंऽबुस्पर्शमपिचाप्नुयुः ॥ ८४ ॥ अथसंक्षीणपापास्तेकालभैरवदर्शनात् ॥ इहैवदेहिनो
भूत्वामुच्यंतेतेममाज्ञया ॥ ८५ ॥ तस्मान्नकामयेतात्रवाङ्मनःकर्मणाप्यघहम् ॥ शुचौपथिसदास्थेयंमहालाभमभीप्सुभिः ॥ ८६ ॥ नावि
मुक्तेमृतःकश्चिन्नरकंयातिकिल्बिषी ॥ ममानुग्रहमासाद्यगच्छत्येवपरांगतिम् ॥ ८७ ॥ अनाशनंयःकुरुतेमद्भक्तइहसुव्रतः ॥ नतस्यपुनरावृत्तिः
कल्पकोटिशतैरपि ॥ ८८ ॥

जलप्रायाम् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ यस्मादेवंतस्मादित्युपसंहारः ॥ ८६ ॥ नाविमुक्तइति ॥ अविमुक्तेमृतःकि
ल्बिषीयत्रकुत्रापीतिशेषः ॥ नरकंनयाति ॥ नरइतिपाठेमरणपर्यंतंनिवसन्नितिशेषः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ ममेति ॥ गच्छत्येवपरांगतिमित्युक्तक्रमेणेत्यर्थः ॥ ८७ ॥ अशनमेवआशनंनआशन

मनाशनम् ॥ अनाशकीमितिक्वचित्पाठः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ न्यायजैर्न्याय

अशाश्वतमिदंज्ञात्वामानुष्यंबहुकिल्बिषम् ॥ अविमुक्तंसदासेव्यंसंसारभयमोचकम् ॥ ८९ ॥ नान्यत्पश्यामिजंतूनांमुक्त्वावाराणसींपुरीम् ॥ सर्वपाप
प्रशमनींप्रायश्चित्तंकलौयुगे ॥ ९० ॥ जन्मांतरसहस्रेषुयत्पापंसमुपार्जितम् ॥ अविमुक्तंप्रविष्टस्यतत्सर्वंव्रजतिक्षयम् ॥ ९१ ॥ जन्मांतरसहस्रेषुयुंजन्यो
गीयदाप्नुयात् ॥ तदिहैवपरोमोक्षोमरणादधिगम्यते ॥ ९२ ॥ तिर्यग्योनिगताःसत्त्वायेविमुक्तकृतालयाः ॥ कालेननिधनंप्राप्तास्तेपियांतिपरांगतिम्
॥ ९३ ॥ अविमुक्तंनसेवंतेयेमूढास्तमसावृताः ॥ विण्मूत्ररेतसांमध्येतेवसंतिपुनःपुनः ॥ ९४ ॥ अविमुक्तंसमासाद्ययोलिंगंस्थापयेत्सुधीः ॥ कल्पको
टिशतैर्वापिनास्तितस्यपुनर्भवः ॥ ९५ ॥ ग्रहनक्षत्रताराणांकालेनपतनंध्रुवम् ॥ अविमुक्तेमृतानांतुपतनंनैवविद्यते ॥ ९६ ॥ ब्रह्महत्यांनरःकृत्वापश्चात्सं
यतमानसः ॥ प्राणांस्त्यजतियःकाश्यांसमुक्तोनात्रसंशयः ॥ ९७ ॥ स्त्रियःपतिव्रतायाश्चममभक्तिसमाहिताः ॥ अविमुक्तेमृताविप्रायांतिताःपरमांग
तिम् ॥ ९८ ॥ अत्रोत्क्रमणकालेहंस्वयमेवद्विजोत्तमाः ॥ दिशामितारकंब्रह्मदेहीस्याद्येनतन्मयः ॥ ९९ ॥ मन्मनाममभक्तश्चमयिसर्वार्पितक्रियः ॥
यथामोक्षमिहाप्नोतिनतथान्यत्रकुत्रचित् ॥ १०० ॥ मरणंनिश्चितंज्ञात्वागतिंचासुखरूपिणीम् ॥ चलमागंतुकंसर्वंततःकाशींसमाश्रयेत् ॥ १ ॥
काशीसमाश्रितायैस्तुमनोवाक्कायकर्मभिः ॥ तानत्रनिर्मलधियोनिर्वाणश्रीःसमाश्रयेत् ॥ २ ॥ काशीस्थितैकमपियःप्रीणयेन्न्यायजैर्धनैः ॥ तेनत्रैलो
क्यमखिलंप्रीणितंतुमयासह ॥ ३ ॥ यःप्रीणयतिपुण्यात्मानिर्वाणनगरीनरम् ॥ पुमर्थैर्नास्थितैर्नित्यंब्राह्मणाःप्रीणयामितम् ॥ ४ ॥ दिवोदासो
पिराजर्षिःकाशींधर्मेणपालयन् ॥ सदेहोमत्पदंप्राप्तोयतोनपुनरागतिः ॥ ५ ॥ अत्रयोगस्तथाज्ञानंमुक्तिरेकेनजन्मना ॥ अतोविमुक्तमासाद्यनान्यद्गच्छे
त्तपोवनम् ॥ ६ ॥ मोक्षंसुदुर्लभंज्ञात्वासंसारंचातिभीषणम् ॥ अश्मनाचरणौहत्वाकालमत्रप्रतीक्षयेत् ॥ ७ ॥ अविमुक्तंपरित्यज्ययदायास्यंतिदुर्धियः ॥
हसिष्यंतितदाभूतान्यन्योन्यकरताडनैः ॥ ८ ॥ प्राप्यवाराणसींपुण्यांसिद्धिक्षेत्रमनुत्तमम् ॥ परिनिष्क्रांतुमन्यत्रकस्यजंतोर्मतिर्भवेत् ॥ ९ ॥
महादानेनचान्यत्रयत्फलंलभ्यतेनरैः ॥ अविमुक्तेतुकाकिण्यांदत्तायांतदवाप्यते ॥ ११० ॥

मार्गार्ज्जातैः ॥ पाठांतरेप्ययमेवार्थः ॥ ३ ॥ पुमर्थैर्नास्थितैर्हेतोःपुरुषार्थचतुष्टयेनस्थितेर्वसतेर्निमित्तत्वात् ॥ ब्राह्मणाहेब्राह्मणाः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अश्मनापाषाणेन ॥७॥८॥ ९ ॥ काकिण्यांविं

शतिवराटिकायाम् ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वाडवाब्राह्मणाः ॥ १२० ॥ समर्चिषुःसम्यगर्चयामासुः ॥ २१ ॥ १२२ ॥
॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांचतुःषष्टितमोध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥छ॥ पराशरेश्वरादीनांकंदुकेशादिसंयुजाम् ॥ पंचषष्टितमेऽध्यायेमहिमावर्ण्यतेद्भुतः :॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

एकंसमर्चयेल्लिंगंतपस्तप्येतचापरः ॥ तयोर्मध्येतुसश्रेष्ठोयोलिंगंपूजयेदिह ॥ ११ ॥ तीर्थांतरेगवांकोटिंविधिवद्यःप्रयच्छति ॥ एकाहंयोवसेत्काश्यांकाशी
वासीतयोर्वरः ॥ ॥ १२ ॥ अन्यत्रब्राह्मणानांतुकोटिंसंभोज्ययत्फलम् ॥ वाराणस्यांतुचैकेनभोजितेनतदाप्यते ॥ १३ ॥ सन्निहत्यांकुरुक्षेत्रेराहुग्रस्तेदिवा
करे ॥ तुलापुरुषदानेनकाशीभिक्षासमाभवेत् ॥ १४ ॥ ममेहपरमंज्योतिरापातालाद्व्यवस्थितम् ॥ अतीत्यसप्तलोकादीननंतंलिंगरूपधृक् ॥ १५ ॥
पृथिव्यंतेपियेलिंगमविमुक्तंस्मरंतिमे ॥ कलुषैस्तेविमुच्यंतेमहद्भिरितिनिश्चितम् ॥ १६ ॥ अस्मिन्क्षेत्रेतुयेनाहंदृष्टःस्पृष्टःसमर्चितः ॥ संप्राप्यतार
कंज्ञानंनसभूयोभिजायते ॥ १७ ॥ योमामिहसमभ्यर्च्यम्रियतेन्यत्रकुत्रचित् ॥ जन्मांतरेपिमांप्राप्यसविमुक्तोभविष्यति ॥१८॥ इत्युक्त्वाक्षेत्रमाहात्म्यं
द्विजानामग्रतोहरः ॥ पश्यतामेवतेषांतुतत्रैवांतर्हितोभवत् ॥ १९ ॥ तेपिसाक्षाद्विरूपाक्षंप्रत्यक्षीकृत्यवाडवाः ॥ प्रहृष्टमनसोऽत्यंतंप्रययुःस्वंस्वमाश्रयम्
॥ १२० ॥ शंभोर्वाक्यंविनिश्चित्यसर्वज्ञस्यकृपानिधेः ॥ त्यक्त्वाकार्यांतरंविप्रालिंगान्येवसमार्चिषुः ॥ २१ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ पठित्वापाठयित्वाच
रहस्याख्यानमुत्तमम् ॥ श्रद्धालुःपातकैर्मुक्तःशिवलोकेमहीयते ॥ १२२ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्त
रार्द्धे क्षेत्ररहस्यकथनंनामचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ ज्येष्ठेश्वरस्यपरितोयानिलिंगानिकुंभज ॥ तानिपंचसहस्राणिमुनीनांसि
द्धिदान्यलम् ॥ १ ॥ पराशरेश्वरंलिंगंज्येष्ठेशादुत्तरेमहत् ॥ तस्यदर्शनमात्रेणनिर्मलंज्ञानमाप्यते ॥ २ ॥ तत्रैवसिद्धिदंलिंगंमांडव्येश्वरसंज्ञितम् ॥
नतस्यदर्शनाज्जातुदुर्बुद्धिंप्राप्नुयान्नरः ॥ ३ ॥ लिंगंचशंकरेशाख्यंतत्रैवशुभदंसदा ॥ भृगुनारायणस्तत्रभक्तानांसर्वसिद्धिदः ॥ ४ ॥ जाबालीश्वरसंज्ञं
चलिंगंतत्रातिसिद्धिदम् ॥ तस्यसंदर्शनाज्जातुनजंतुर्दुर्गतिंव्रजेत् ॥ ५ ॥ सुमंतुमुनिनाश्रेष्ठस्तत्रादित्यःप्रतिष्ठितः ॥ तस्यसंदर्शनादेवकुष्ठव्याधिः
प्रशाम्यति ॥ ६ ॥ भैरवीभीषणानामतत्रभीषणरूपिणी ॥ क्षेत्रस्यभीषणंसर्वंनाशयेद्भावतोर्चिता ॥ ७ ॥ तत्रोपजंघनेलिंगंकर्मबंधविमोक्षणम् ॥ नृभिः
संसेवितंभक्त्याषण्मासात्सिद्धिदंपरम् ॥८॥ भारद्वाजेश्वरंलिंगंलिंगंमाद्रीश्वरंवरम् ॥ एकत्रसंस्थितेद्वेतुद्रष्टव्येसुकृतात्मना ॥९॥ अरुणिस्थापितंलिंगंतत्रै
वकलशोद्भव ॥ तस्यलिंगस्यसेवातःसर्वांमृद्धिमवाप्नुयात् ॥ १० ॥ लिंगंवाजसनेयाख्यंतत्रास्त्यतिमनोहरम् ॥ तस्यसंदर्शनात्पुंसांवाजपेयफलंभवेत् ॥ ११ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ लिंगंमाद्रीश्वरमिति ॥ झिंटीश्वरमितिक्वचित् ॥ आदीश्वरमितिचान्यत्र ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥१२॥१३॥१४रूपितंस्थापितम्॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ स्मरणादित्यादीनांपंचम्यंतानामेतेषांशुभलिंगानामितिद्वितीयेनान्वयः ॥२०॥२१॥२२॥ स्वैरमिति॥महेशितुःशिवाशक्तिरूपापार्व
तीत्यर्थः॥कंदुकलीलयागेंदुकक्रीडया॥चिक्रीडविहृतवतीत्यर्थः॥२३॥ किंकुर्वती ॥ उदूर्ध्वमंचंतिगच्छंतीत्युदंचंतिअधोऽचंतीतिन्यंचंतिउदंचंतिचतानिन्यंचंतिचेत्युदंचन्न्यचंतिचतानिअंगानिचोतिउदं
चन्न्यंचदंगानितेषांलाघवंलघुत्वंलघिमानंपरितन्वतीपरितोविस्तारयंती॥मृडानीविदलोत्पलाभ्यांदानवाभ्यांददृशेइतिपंचमेनान्वयः॥मृडानींविशिनाष्टि निःश्वासेतित्रयेण॥ निःश्वासामोदेनमिलितैर्भ्रमरै

कण्वेश्वरंशुभंलिंगंलिंगंकात्यायनेश्वरम् ॥ वामदेवेश्वरंलिंगमौतथ्येश्वरमेवच ॥ १२ ॥ हारीतेश्वरसंज्ञंचलिंगंवैगालवेश्वरम् ॥ कुंभेलिँगंमहापुण्यंतथावै
कौसुमेश्वरम् ॥ १३ ॥ अग्निवर्णेश्वरंचैवनैध्रुवेश्वरमेवच ॥ वत्सेश्वरंमहालिंगंपर्णादेश्वरमेवच ॥ १४ ॥ सक्तुप्रस्थेश्वरंलिंगंकणादेशंतथैवच ॥
अन्यत्तत्रमहालिंगंमांडूकायनिरूपितम् ॥ १५ ॥ बाभ्रवेयेश्वरंलिंगंशिलावृत्तीश्वरंतथा ॥ च्यवनेश्वरलिंगंचशालंकायनकेश्वरम् ॥ १६ ॥ कलिंदमे
श्वरंलिंगंलिंगमक्रोधनेश्वरम् ॥ लिंगंकपोतवृत्तीशंकंकेशंकुतलेश्वरम् ॥ १७ ॥ कंठेश्वरंकहोलेशंलिंगंतुंबुरुपूजितम् ॥ मतंगेशंमरुत्तेशंमगधेयेश्वरं
तथा ॥ १८ ॥ जातूकर्णेश्वरंलिंगंजंबुकेश्वरमेवच ॥ जारुधीशंजलेशंचजाल्मेशंजालकेश्वरम् ॥ १९ ॥ एवमादीनि लिंगानिअयुतार्धानिकुंभज ॥
स्मरणाद्दर्शनात्स्पर्शादर्चनान्नमनात्स्तुतेः ॥ २० ॥ नजातुजायतेजंतोःकलुषस्यसमुद्भवः ॥ एतेषांशुभलिंगानांज्येष्ठस्थानेतिपावने ॥ २१ ॥
॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ एकदातत्रयद्वृत्तंज्येष्ठस्थानेमहामुने ॥ तदहंतेप्रवक्ष्यामिशृणुष्वाघविनाशनम् ॥ २२ ॥ स्वैरंविहरतस्तत्रज्येष्ठस्थानेमहेशितुः ॥
कौतुकेनैवचिक्रीडशिवाकंदुकलीलया ॥ २३ ॥ उदंचन्न्यंचदंगानांलाघवंपरितन्वती ॥ निःश्वासामोदमुदितभ्रमराकुलितेक्षणा ॥ २४ ॥ भ्रश्यद्ध
म्मिल्लसन्माल्यस्थपुटीकृतभूमिका ॥ स्विद्यत्कपोलपत्रालीस्रवदंबुकणोज्वला ॥ २५ ॥ स्फुटच्चोलांशुकपथनिर्यदंगप्रभावृता ॥ उल्लसत्कंदुकास्फाला
तिशोणितकरांबुजा ॥ २६ ॥ कंदुकानुगसद्दृष्टिनर्तितभ्रूलतांचला ॥ मृडानीकिलखेलंतीददृशेजगदंबिका ॥ २७ ॥ अंतरिक्षचराभ्यांचदितिजाभ्यां
मनोहरा ॥ कटाक्षिताभ्यामिववैसमुपस्थितमृत्युना ॥ २८ ॥ विदलोत्पलसंज्ञाभ्यांदृप्ताभ्यांवरतोविधेः ॥ तृणीकृतत्रिजगतीपुरुषाभ्यांस्वदोर्बलात्
॥ २९ ॥ देवींपरिजिहीर्षूतौविषमेषुप्रपीडितौ ॥ दिवोवतेरतुःक्षिप्रंमायांस्वीकृत्यशांबरीम् ॥ ३० ॥

राकुलितेईक्षणेयस्याःसा ॥२४॥ भ्रश्यद्भिर्धम्मिल्लसन्माल्यैःस्थपुटीकृताआच्छादिताभूमिर्ययासातथा ॥ स्विद्यद्भ्यांस्वेदमुद्गिरद्भ्यांकपोलाभ्यांपत्राल्यास्रवद्भिरंबुकणैरुज्ज्वलादेदीप्यमाना ॥२५॥
स्फुटतोःसंचलतोश्चोलांशुकयोःकंचुकपरिधानवस्त्रयोरत्यंतंसूक्ष्मयोःपंथानश्छिद्राणितेषुनिर्यंत्योनिर्गच्छंत्योयाअंगप्रभास्ताभिरावृताव्याप्ता ॥ उल्लसतऊर्ध्वंगच्छतःकंदुकस्ययआस्फालःस्फालनंकरेपत
नंतेनातिशोणितंकरांबुजंयस्याःसातथा ॥ २६ ॥ कंदुकानुगायासतीदृष्टिस्तयानर्तितंभ्रूलतायाअंचलंप्रांतभागोययासा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ विषमेषुःकामः ॥ ३० ॥

॥ ३१॥३२॥३३॥३४॥ वृंतात्प्रसववंधनात् ॥ फलेतालफले ॥ दंभोलिनावज्रेण ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ दुंदुभेरिवनिर्ह्रादः

धृत्वापारषदींमूर्तिमायातावंबिकांतिकम् ॥ तावत्यंतंसुदुर्वृत्तावतिचंचलमानसौ ॥ ३१ ॥ सर्वज्ञेनपरिज्ञातौचांचल्याल्लोचनोद्भवात् ॥ कटाक्षिताथदेवे
नदुर्गादुर्गारिघातिनी ॥ ३२ ॥ विज्ञायनेत्रसंज्ञांतुसर्वज्ञार्धशरीरिणी ॥ तेनैवकंदुकेनाथयुगपन्निजघानतौ ॥ ३३ ॥ महाबलौमहादेव्याकंदुकेनसमाहतौ॥
परिभ्रम्यपरिभ्रम्यतौदुष्टौविनिपेततुः ॥ ३४ ॥ वृंतादिवफलेपक्वेतालादनिललोलिते ॥ दंभोलिनापरिहतेशृंगेइवमहागिरेः ॥ ३५ ॥ तौनिपात्यमहा
दैत्यावकार्यकरणोद्यतौ ॥ ततःपरिणतिंयातोलिंगरूपेणकंदुकः ॥३६॥ कंदुकेश्वरसंज्ञंचतल्लिंगमभवत्तदा ॥ ज्येष्ठेश्वरसमीपेतुसर्वदुष्टनिवारणम् ॥३७॥
कंदुकेशसमुत्पत्तिंयःश्रोष्यतिमुदान्वितः ॥ पूजयिष्यतियोभक्तस्तस्यदुःखभयंकुतः ॥ ३८ ॥ कंदुकेश्वरभक्तानांमानवानांनिरेनसाम् ॥ योगक्षेमं
सदाकुर्याद्भवानीभयनाशिनी ॥ ३९ ॥ मृडानीतस्यालिंगस्यपूजांकुर्यात्सदैवहि ॥ तत्रैवदेव्याःसान्निध्यंपार्वत्याभक्तसिद्धिदम् ॥ ४० ॥ कंदुकेशंमहा
लिंगंकाश्यांयैर्नसमार्चितम् ॥ कथंतेषांभवानीशौस्यातांसर्वेप्सितप्रदौ ॥ ४१ ॥ द्रष्टव्यंचप्रयत्नेनतल्लिंगंकंदुकेश्वरम् ॥ सर्वोपसर्गसंघातविघातकरणं
परम् ॥ ४२ ॥ कंदुकेश्वरनामापिश्रुत्वावृजिनसंततिः ॥ क्षिप्रंक्षयमवाप्नोतितमःप्राप्योष्णगुंयथा ॥ ४३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ संशृणुष्वमहाभाग
ज्येष्ठेश्वरसमीपतः ॥ यद्वृत्तांतमभूद्विप्रपरमाश्चर्यकृद्ध्रुवम् ॥ ४४ ॥ दंडखातेमहातीर्थेदेवर्षिपितृतृप्तिदे ॥ तप्यमानेषुविप्रेषुनिष्कामंपरमंतपः ॥ ४५ ॥
दैत्योदुंदुभिनिर्ह्रादोदुष्टःप्रह्लादमातुलः ॥ देवाःकथंसुजेयाःस्युरित्युपायमचिंतयत् ॥ ४६ ॥ किंबलाश्चकिमाहाराःकिमाधाराहिदेवताः ॥ विचार्य
बहुशोदैत्यस्तत्त्वंविज्ञायनिश्चितम् ॥ ४७ ॥ अवश्यमग्रजन्मानोहेतवोत्रविचारतः ॥ ब्राह्मणान्हंतुमसकृत्कृतवानुद्यमंततः ॥ ४८ ॥ यतःक्रतुभुजोदेवाः
क्रतवोवेदसंभवाः ॥ तेवेदाब्राह्मणाधीनास्ततोदेवबलंद्विजाः ॥ ४९ ॥ निश्चितंब्राह्मणाधाराःसर्वेवेदाःसवासवाः ॥ गीर्वाणाब्राह्मणबलानात्रकार्याविचा
रणा ॥ ५० ॥ ब्राह्मणायदिनष्टाःस्युर्वेदानष्टास्ततःस्वयम् ॥ आम्नायेषुप्रणष्टेषुविनष्टाःशततंतवः ॥ ५१ ॥ यज्ञेषुनाशंगच्छत्सुहृताहारास्ततःसुराः ॥
निर्बलाःसुखजेयाःस्युर्जितेषुत्रिदशेष्वथ ॥ ५२ ॥ अहमेवभविष्यामिमान्यस्त्रिजगतीपतिः ॥ आहरिष्यामिदेवानामक्षयाःसर्वसंपदः ॥ ५३ ॥ निर्वे
क्ष्यामिसुखान्येवराज्येनिहतकंटके ॥ इतिनिश्चित्यदुर्बुद्धिःपुनश्चिंतितवान्मुने ॥ ५४ ॥ द्विजाःक्वसंतिभूयांसोब्रह्मतेजोतिबृंहिताः ॥ श्रुत्यध्ययनसं
पन्नास्तपोबलसमन्विताः ॥ ५५ ॥ भूयसांब्राह्मणानांतुस्थानंवाराणसीभवेत् ॥ तानादावुपसंहृत्ययामितीर्थांतरंततः ॥ ५६ ॥ यत्रयत्रहितीर्थेषुयत्रय
त्राश्रमेषुच ॥ संतिसर्वेऽग्रजन्मानस्तेमयाद्याःसमंततः ॥ ५७ ॥

शब्दोयस्यसदुन्दुभिनिर्ह्रादएतन्नामा ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ शततंतवोयागाः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥५५ ॥ ५६ ॥ अद्याभक्ष्याः ॥ ५७ ॥

इतीति ॥ काशींप्राप्य सर्वभूतरक्षैवोचिताऽयंतुकाशींप्राप्यापिद्विजानवधीदित्यपिशब्दार्थः ॥ तत्रहेतुद्वयमाह ॥ मतिंकृत्वाकुलोचितांदुर्वृत्तइतिच ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ यादोरूपीकुंभीरादिरूपी ॥ ६० ॥
॥ ६१ ॥ प्रवेशंनिर्गमंचस्वात्मनः ॥ उटजानांचेतिचकारेणमठादयोगृह्यंते ॥ ६२ ॥ कीकसमस्थि ॥ ६३ ॥ एकोमुख्यः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ कृतोऽस्त्रमन्त्रेणअस्त्रायफट्इतिमन्त्रेणअस्त्ररू
पेणमंत्रेणवान्यासोयेनतंकृतास्त्रमन्त्रविन्यासम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ आदित्सतिआदातुमिच्छतिभक्तमितिशेषः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ पंचास्यंव्याघ्रंमुखवत्करचरणाअप्यस्यनरतुरगादि

इतिदुंदुभिनिर्ह्रादोमतिंकृत्वाकुलोचिताम् ॥ प्राप्यापिकाशींदुर्वृत्तोमायावीन्यवधीद्द्विजान् ॥ ५८ ॥ समित्कुशान्समादातुंयत्रयांतिद्विजोत्तमाः ॥
अरण्येतत्रतान्सर्वान्सभक्षयतिदुर्मतिः ॥ ५९॥ यथाकोपिनवेत्त्येवतथाच्छन्नोऽभवत्पुनः ॥ वनेवनेचरोभूत्वायादोरूपीजलाशये ॥ ६० ॥ अदृश्यरूपी
मायावीदेवानामप्यगोचरः ॥ दिवाध्यानपरस्तिष्ठेन्मुनिवन्मुनिमध्यगः ॥ ६१ ॥ प्रवेशमुटजानांचनिर्गमंचविलोकयन् ॥ यामिन्यांव्याघ्ररूपेणब्राह्म
णान्भक्षयेद्बहून् ॥ ६२ ॥ निःशब्दमेवनयतिनत्यजेदपिकीकसम् ॥ इत्थंनिपातिताविप्रास्तेनदुष्टेनभूरिशः ॥ ६३ ॥ एकदाशिवरात्रौतुभक्तस्त्वेको
निजोटजे ॥ सपर्यांदेवदेवस्यकृत्वाध्यानास्थितोभवत् ॥ ६४ ॥ सचदुंदुभिनिर्ह्रादोदैत्येंद्रोबलदर्पितः ॥ व्याघ्ररूपंसमास्थायतमादातुंमतिंदधे ॥६५॥
तंभक्तंध्यानमापन्नंदृढचित्तंशिवेक्षणे ॥ कृतास्त्रमंत्रविन्यासंतंक्रांतुमशकन्नसः ॥ ६६ ॥ अथसर्वगतःशंभुर्ज्ञात्वातस्याशयंहरः ॥ दैत्यस्यदुष्टरूपस्यवधाय
विदधेधियम् ॥ ६७ ॥ यावदादित्सतिव्याघ्रस्तावदाविरभूद्धरः ॥ जगद्रक्षामणिरुत्र्यक्षोभक्तरक्षणदक्षधीः ॥ ६८ ॥ रुद्रमायांतमालोक्यतद्भक्तार्चित
लिंगतः ॥ दैत्यस्तेनैवरूपेणववृधेभूधरोपमः ॥ ६९ ॥ सावज्ञमथसर्वज्ञंयावत्पश्यतिदानवः ॥ तावदायांतमादायकक्षायंत्रेन्यपीडयत् ॥ ७० ॥
पंचास्यस्त्वथपंचास्यंमुष्ट्यामूर्धन्यताडयत् ॥ सचतेनैवरूपेणकक्षानिष्पेषणेनच ॥७१ ॥ अत्यार्तमरटद्व्याघ्रोरोदसीपरिपूरयन् ॥ तेननादेनसहसासं
प्रवेपितमानसाः ॥७२॥तपोधनाःसमाजग्मुर्निशिशब्दानुसारतः ॥ तत्रेश्वरंसमालोक्यकक्षीकृतमृगेश्वरम् ॥७३॥ तुष्टुवुःप्रणताःसर्वेशर्वंजयजयाक्षरैः ॥
परित्राताजगत्त्रातःप्रत्यूहाद्दारुणादितः ॥ ७४ ॥ अनुग्रहंकुरुष्वेशतिष्ठात्रैवजगद्गुरो ॥ अनेनैववहिरूपेणव्याघ्रेशइतिनामतः ॥ ७५ ॥ कुरुरक्षांमहादेव
ज्येष्ठस्थानस्यसर्वदा ॥ अन्येभ्योप्युपसर्गेभ्योरक्षनस्तीर्थवासिनः ॥ ७६ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तेषांदेवश्चंद्रविभूषणः ॥ तथेत्युक्त्वापुनःप्राहशृणुध्वंद्विजपुं
गवाः ॥ ७७ ॥ योमामनेनरूपेणद्रक्ष्यतिश्रद्धयात्रवै ॥ तस्योपसर्गसंघातंघातयिष्याम्यसंशयम् ॥ ७८ ॥

विदारणसमर्थाइतितैःसहपंचास्यइतिव्युत्पत्तेः ॥ सचतेनैवरूपेणव्याघ्ररूपेणअत्यार्तंयथास्यात्तथाअरटच्छब्दंकृतवान् इत्यन्वयः ॥ सतेनमुष्टिघातेनेतिकिंचित् ॥७१॥७२॥७३ ॥ प्रत्यूहान्मृत्योः ॥
॥ ७४ ॥ नोऽस्मान् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

॥७९॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ किंकरायमदूताः ॥ यामादेवविशेषागणावा ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥
षड्भिःषष्टितमेध्यायेसर्वाश्चर्यमनोहरे ॥ शैलेश्वरादिलिंगानांनिर्णीतिर्वर्ण्यतेस्फुटा ॥ १ ॥ ज्येष्ठेश्वरस्यपरितोयानिलिंगानीत्युक्तंतत्रातीतेअध्यायेकानिचिदुक्त्वाअवशिष्टानिवक्तुंप्रक्रमते ॥ ज्येष्ठे

एतल्लिंगंसमभ्यर्च्ययोयातिपथिमानवः ॥ चौरव्याघ्रादिसंभूतंभयंतस्यकुतोभवेत् ॥ ७९ ॥ मच्चरित्रमिदंश्रुत्वास्मृत्वालिंगमिदंहृदि ॥ संग्रामेप्रविशन्म
र्त्योजयमाप्नोतिनान्यथा ॥८०॥ इत्युक्त्वादेवदेवशस्तस्मिँल्लिंगेलयंययौ ॥ सविस्मयास्ततोविप्राःप्रातर्यातायथागतम् ॥ ८१ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥
तदाप्रभृतिकुंभोत्थलिंगंव्याघ्रेश्वराभिधम् ॥ ज्येष्ठेशादुत्तरेभागेदृष्टंस्पृष्टंभयापहम् ॥ ८२ ॥ व्याघ्रेश्वरस्ययेभक्तास्तेभ्योबिभ्यतिकिंकराः ॥ यामाअपि
महाक्रूराजयजीवेतिवादिनः ॥ ८३ ॥ पराशरेश्वरादीनांलिंगानामिहसंभवम् ॥ श्रुत्वानरोनलिप्येतमहापातककर्दमैः ॥ ८४ ॥ कंदुकेशसमुत्पत्तिंव्याघ्रे
शाविर्भवंतथा ॥ समाकर्ण्यनरोजातुनोपसर्गैःप्रदूयते ॥ ८५ ॥ उटजेश्वरलिंगंतुव्याघ्रेशात्पश्चिमेस्थितम् ॥ भक्तरक्षार्थमुद्भूतंस्यात्समभ्यर्च्यनिर्भयः
॥ ८६ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखण्डउत्तरार्धेपराशरेश्वरादिलिंगसंभवोनामपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥
॥ स्कन्दउवाच ॥ ॥ ज्येष्ठेश्वरस्यपरितोलिंगान्यन्यानियानितु ॥ तानितेकथयिष्यामिशृणुत्रातापितापन ॥ १ ॥ ज्येष्ठेशाद्दक्षिणेभागेलिंगमप्सरसां
शुभम् ॥ तत्रैवाप्सरसःकूपःसौभाग्योदकसंज्ञकः ॥ २ ॥ तत्कूपजलसुस्नातोविलोक्याप्सरसेश्वरम् ॥ नदौर्भाग्यमवाप्नोतिनारीवापुरुषोथवा ॥ ३ ॥
तत्रैवकुक्कुटेशाख्यंलिंगंवापीसमीपगम् ॥ तस्यपूजनतःपुंसांकुटुंबंपरिवर्धते ॥ ४ ॥ पितामहेश्वरंलिंगंज्येष्ठवापीतटेशुभम् ॥ तत्रश्राद्धंनरःकृत्वापितॄणां
मुदमर्पयेत् ॥ ५ ॥ पितामहेशान्नैर्ऋत्यांपूजनीयंप्रयत्नतः ॥ गदाधरेश्वरंलिंगंपितॄणांपरितृप्तिदम् ॥ ६ ॥ दिशिपुण्यजनाख्यायांलिंगाज्ज्येष्ठेश्वरान्मुने ॥
वासुकीश्वरसंज्ञंचलिंगमर्च्यंसमंततः ॥ ७ ॥ तत्रवासुकिकुंडेचस्नानदानादिकाःक्रियाः ॥ सर्पभीतिहराःपुंसांवासुकीशप्रभावतः ॥ ८ ॥ यःस्नातो
नागपंचम्यांकुंडेवासुकिसंज्ञिते ॥ नतस्यविषसंसर्गोभवेत्सर्पसमुद्भवः ॥ ९ ॥ कर्तव्यानागपञ्चम्यांयात्रावर्षासुतत्रवै ॥ नागाःप्रसन्नाजायंतेकुलेतस्या
पिसर्वदा ॥ १० ॥ तत्कुण्डात्पश्चिमेभागेलिंगंवैतक्षकेश्वरम् ॥ पूजनीयंप्रयत्नेनभक्तानांसर्वसिद्धिदम् ॥ ११॥ मुनेतस्योत्तरेभागेकुण्डंतक्षकसंज्ञितम् ॥
कृतोदकक्रियस्तत्रनसर्पैरभिभूयते ॥१२॥ तत्कुण्डादुत्तरेभागेक्षेत्रक्षेमकरःसदा॥भक्तानांसाध्वसध्वंसीकपालीनामभैरवः॥१३॥भैरवस्यमहाक्षेत्रंतद्वैसाध
कसिद्धिदम्॥तत्रसंसाधिताविद्याःषण्मासात्सिद्धिमाप्नुयुः॥१४॥तत्रचण्डीमहामुण्डाभक्तविघ्नोपशांतिदा॥बलिपूजोपहाराद्यैःपूज्यास्वाभीष्टसिद्धये॥१५॥

श्वरस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ अप्सरसेश्वरमित्यदन्तत्वमार्षम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४॥ महन्मुण्डंयस्याःसा ॥ महातुण्डेतिक्वचित् ॥१५॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पुरूरवेश्वरमितिसलोपआर्षः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ पूज्येष्टसिद्धयेपूज्यापूजितासती
इष्टसिद्धयेभवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ हुंडनेत्यत्रकुंडनेतिक्वचित् ॥ विधत्तःकुरुतइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शैलेशोत्पत्तिंकथयिष्यन्नगस्तिंसावधानयति ॥ इल्वलेति ॥ ३३ ॥ अद्रींद्रंहिमवंतम् ॥

तस्यायात्रांतुयःकुर्यान्महाष्टम्यांनरोत्तमः ॥ यशस्वीपुत्रपौत्राढ्योलक्ष्मीवाँश्चापिजायते ॥ १६ ॥ महामुण्डाप्रतीच्यांतुचतुःसागरवापिका ॥ तस्यां
स्नातोभवेत्स्नातःसागरेषुचतुर्ष्वपि ॥ १७ ॥ महाप्रसिद्धंतत्स्थानंचतुःसागरसंज्ञितम् ॥ चत्वारितत्रलिंगानिसागरैःस्थापितानिच ॥ १८ ॥ तस्यावाप्या
श्चतुर्दिक्षुपूजितानिदहंत्यघम् ॥ तदुत्तरेमहालिंगंवृषभेश्वरसंज्ञितम् ॥ १९ ॥ हरस्यवृषभेणैवस्थापितंतत्स्वभक्तितः ॥ तस्यदर्शनतःपुंसांषण्मासान्मु
क्तिरुद्भवेत् ॥ २० ॥ वृषेश्वरादुदीच्यांतुगंधर्वेश्वरसंज्ञितम् ॥ गंधर्वकुण्डंतत्प्राच्यांतत्रस्नात्वानरोत्तमः ॥ २१ ॥ गंधर्वेश्वरमभ्यर्च्यदत्त्वादानानिश
क्तितः ॥ सन्तर्प्यपितृदेवांश्चगंधर्वैःसहमोदते ॥ २२ ॥ कर्कोटनामानागोस्तिगन्धर्वेश्वरपूर्वतः ॥ तत्रकर्कोटवापीचलिंगंकर्कोटकेश्वरम् ॥ २३ ॥
तस्यांवाप्यांनरःस्नात्वाकर्कोटेशंसमर्च्यच ॥ कर्कोटनागमाराध्यनागलोकेमहीयते ॥ २४ ॥ कर्कोटनागोयैर्दृष्टस्तद्वाप्यांविहितोदकैः ॥ क्रमतेनविषंतेषां
देहेस्थावरजंगमम् ॥ २५ ॥ कर्कोटेशात्प्रतीच्यांतुधुंधुमारीश्वराभिधम् ॥ तल्लिंगाभ्यर्चनात्पुंसांनभवेद्वैरिजंभयम् ॥ २६ ॥ पुरूरवेश्वरंलिंगंतदुदीच्यां
व्यवस्थितम् ॥ द्रष्टव्यंतत्प्रयत्नेनचतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ २७ ॥ दिग्गजेनार्चितंलिंगंसुप्रतीकेनतत्पुरः ॥ सुप्रतीकेश्वरंनाम्नायशोबलविवर्धनम् ॥ २८ ॥
सरश्चसुप्रतीकाख्यंतत्पुरोभासतेमहत् ॥ तत्रस्नात्वाचतल्लिंगंदृष्ट्वादिक्पतितांलभेत् ॥ २९ ॥ तत्रास्त्येकामहागौरीनाम्नाविजयभैरवी ॥ रक्षार्थमुत्तरद्वा
रिस्थितापूज्येष्टसिद्धये ॥ ३० ॥ वरणायास्तटेरम्येगणौहुंडनमुंडनौ ॥ क्षेत्ररक्षांविधत्तस्तौविघ्नस्तंभनकारकौ ॥ ३१ ॥ तौद्रष्टव्यौप्रयत्नेनक्षेत्रनिर्विघ्न
हेतवे ॥ हुंडनेशंमुंडेनेशंतत्रदृष्ट्वासुखीभवेत् ॥ ३२ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इल्वलारेकथामेकांशृणुष्वावहितोभव ॥ वरणायास्तटेरम्येयद्वृत्तंपूर्वमुत्तमम्
॥ ३३ ॥ एकदाद्रींद्रमालोक्यमेनासंहृष्टमानसम् ॥ उमांसंस्मृत्यनिःश्वस्यप्रोवाचेतिपतिव्रता ॥ ३४ ॥ ॥ मेनोवाच ॥ ॥ आर्यपुत्रनजानामिप्रवृ
त्तिमपिकांचन ॥ विवाहसमयादूर्ध्वंतस्यागौर्यागिरीश्वर ॥ ३५ ॥ सवृषेंद्रगतिर्देवोभस्मोरगविभूषणः ॥ महापितृवनावासोदिग्वासाःक्वास्तिसंप्रति
॥ ३६ ॥ अष्टौयामातरोदृष्टाब्राह्मीप्रभृतयःप्रिय ॥ स्वस्वरूपास्तामन्येऽहंबालिकाःकष्टहेतवः ॥ ३७ ॥

मेनापितॄणांमानसीकन्याहिमवतोभार्या ॥ तथाचहरिवंशे ॥ सनातनलोकस्थान्पितृगणानुपक्रम्य एतेषांमानसीकन्यामेनानाममहागिरेः ॥ पत्नीहिमवतःश्रेष्ठायस्यांमैनाकउच्यतेइति ॥ ३४ ॥
॥ ३५ ॥३६॥ गौरीविरहसंतापेनाह ॥ अष्टौयाइति ॥ हेप्रियस्वामिन्अष्टौयाब्राह्मीप्रभृतयोब्राह्मीप्रमुखामातरोदृष्टाः ॥ ताश्चवक्ष्यति ॥ ब्रह्माणीवैष्णवीरौद्रीवाराहीनारसिंहिका ॥ कौमारीचापिमाहें

द्रीचामुंडाचैवचंडिकेति ॥ स्वस्वरूपाःस्वःसुखंस्वरूपंयासांताः ॥ सुखस्वरूपिण्यइत्यर्थः ॥ इत्यहंमन्ये ॥ अन्याबालिकाःकन्यकास्ताःपित्रादीनांदुःखहेतवोदुःखदाइत्यर्थः ॥ तथाचप्राकृतं वाक्यम् ॥ जातेतिकन्याप्रथमेऽतिशोकःकस्मैददामीतिमहान्वितर्कः ॥ दत्तायदातद्गमनेतिकष्टंकन्यापितॄणांखलुदुःखहेतुरिति ॥ यद्वा अष्टौयामातरोमयादृष्टास्ताबालिकायागौर्याःकष्टहेतवइत्यहं मन्ये ॥ तत्रहेतुः ॥ सुस्वरूपाःअतीवरूपवत्यः ॥ तद्रूपधर्षितःशंकरउमांनाद्रियेतेतिशंकार्थः ॥ दुराधर्षाइतिक्वचित्पाठः ॥३७॥ प्रकृतायाउमायादुःखहेतुत्वंप्रकटयंतीअर्थाज्जगदीश्वरंस्तौत्यर्धेन ॥ तस्यशूलिनःकोप्यन्योनास्तीत्यन्वयः ॥ अनेनसजातीयभेदाभावोध्वनितः॥ एकस्येतिविजातीयभेदाभावः॥ अद्वितीयस्येतिस्वगतभेदाभावश्च ॥ तथाचश्रुतिः॥ एकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति ॥ पक्षांतरेऽन्यो नास्तीत्यत्रहेतुमाह॥ एकस्येति ॥अस्मिन्ग्रामेएकएवपुरुषइतिवदेकशब्दस्यमुख्यार्थत्वमित्याशंकायामाह ॥ अद्वितीयस्येति ॥ तदुदंतप्रवृत्त्यैतस्यशूलिनोजामातुर्ज्ञानाय॥जामातुर्वृत्तांतज्ञानेकन्यकाया अपिवृत्तांतोज्ञातएवेत्याशयः ॥३८॥ सास्रमस्रसहितंयथाभवतितथासाक्रंदमित्येतत् ॥ उमावात्सल्यसन्नगीःउमायावात्सल्येनस्नेहेनसन्नाअवरुद्धागद्गदागीर्यस्यसतथा ॥ ३९ ॥ प्रेमस्नेहोबाधतेमामितिशेषः॥ कथंभूतंमाम् ॥ तददृष्ट्यग्निदूषितंतस्याउमायाअदृष्टिरदर्शनंसैवाग्निस्तेनदूषितंसंतापितम्॥४०॥पद्मसद्मालक्ष्मीः ॥ सद्यःपद्मेतिक्वचित्पाठः ॥ सद्यःपद्मापिनिर्ययावितिपाठेअपिशब्दाद्दृह

तस्यैकस्यनकोप्यन्योस्त्यद्वितीयस्यशूलिनः ॥ तदुदंतप्रवृत्त्यैचक्रियतामुद्यमोविभो ॥ ३८ ॥ तस्याःप्रियायावाक्येनतदपत्यप्रियोगिरिः ॥ उवाचवचनंसास्रमुमावात्सल्यसन्नगीः ॥३९॥ ॥ गिरिराजउवाच ॥ ॥ अहमेवगमिष्यामितस्यामेनेगवेषणे ॥ नितरांबाधतेप्रेमतददृष्ट्यग्निदूषितम् ॥४०॥ यदाप्रभृतिसागौरीनिर्गताममसद्मतः ॥ मन्येमेनेतदारभ्यपद्मसद्माविनिर्ययौ ॥ ४१॥ तदालापामृतधयौनमेशब्दग्रहौप्रिये ॥ प्राणेश्वरितदारभ्यस्यातां शब्दांतरग्रहौ ॥ ४२ ॥ जैवातृकीयतोह्नःस्याद्दूरीभूतादृशोर्मम ॥ अहोजैवातृकीज्योत्स्नाततोह्नोतिदुनोतिमाम् ॥ ४३ ॥ इत्युक्त्वादायरत्नानिवासांसि विविधानिच ॥ धराधरेंद्रोनिर्यातःशुभलग्नबलोदये ॥ ४४ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ कानिकानिचरत्नानिकियंत्यपिचषण्मुख ॥ यान्यादायप्रतस्थेस तानिमेब्रूहिपृच्छतः ॥ ४५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ तुलामुक्ताफलानांतुकोटिद्वयपरीमिताः ॥ तथावारितराणांचहीरकाणांतुलाशतम् ॥ ४६ ॥

सौख्यमपिगतमित्यर्थः॥४१॥तदिति ॥ हेप्रियेहेप्राणेश्वरितदारभ्यतस्याउमायागमनमारभ्यममेशब्दग्रहौश्रोत्रेंद्रियेशब्दांतरग्रहौनेत्यन्वयः ॥ कथंभूतौ ॥ तदालापामृतधयौउमावाक्यसुधांपिबंतौ ॥ अयंभावः ॥ यथापीतामृतस्यान्यपानेनेच्छोदेतितथापीततद्वाक्यामृतस्यममशब्दांतरेनेच्छोल्लसतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ जैवेति ॥ अहोइतिखेदे ॥ यतोऽह्नोयस्माद्दिवसादारभ्यजैवातृकश्चंद्रस्तस्येयंजैवातृकीचंद्रज्योत्स्नातत्तुल्यागौरीममदृशोर्नेत्रयोर्दूरीभूतास्यादभवत्ततोह्नस्तस्माद्दिनादारभ्यजैवातृकीज्योत्स्नाचांद्रमसीकौमुदीमामतिदुनोत्युपतापयतीत्यर्थः ॥ सुखदापिचंद्रिकाउमाविश्लेषान्ममदुःखदाभातीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ शुभलग्नबलोदयेशुभलग्नबलस्योदयेसतीत्यर्थः ॥४४॥ इत्युक्त्वादायरत्नानीत्युक्तंतत्रपृच्छाति ॥ कानिकानिचेति ॥ कानिकानीतिसंख्येयजातिविषयेप्रश्नः ॥ कियंतीतिसंख्यानविषये ॥४५॥ तदुभयंदर्शयति ॥ तुलेति ॥ तुलापलशतम्॥ यदाहामरः ॥ तुलास्त्रियांपलशतमिति ॥ मुक्ताफलानांमौक्तिकफलानाम् ॥ यदाहामरः॥अथमौक्तिकम्। मुक्तेति ॥ हीरकाणां वज्राणांहिराइतिलोकेप्रसिद्धानाम् ॥ कथंभूतानाम् ॥ वारितराणांवार्षुइतःप्रासोरःप्रकाशोयैस्तेवारितरास्तेषां जलोद्भवत्वेनअतिशुभ्राणांश्वेतानामित्यर्थः ॥ यद्वावारिषुतरंतिप्लवंतीतिवारितराः ॥४६॥

नवलक्षाधिकंतुलाशतमित्यन्वयः॥षडस्राणांषट्कोणानाम्॥सुतेजसामितिषडस्राणांविशेषणम्॥ विदूराणांविशेषणंचविमलवर्चसामिति ॥४७॥ पद्मरागाणांशोणरत्नानाम् ॥यदाहामरः ॥ शोणरत्नंलो
हितकंपद्मरागइति॥पुष्परागतुलालक्षंरत्नविशेषाणांपलशतसहस्रम्॥४८॥गोमेदरत्नानांपीतवर्णरत्नानामित्यर्थः॥४९॥गरुडोद्गाररत्नानांगारुत्मतानांहरिन्मणीनामितियावत्॥यदाहामरः ॥ गारुत्मतं
मरकतमश्मगर्भोहरिन्मणिरिति ॥ शुद्धविद्रुमरत्नानांनिर्मलप्रवालरत्नानामित्यर्थः ॥५०॥ अष्टांगाभरणानांशिरोललाटघ्राणश्रोत्रग्रीवाहस्तकटिचरणदेयानाम् ॥५१॥५२॥५३॥ काशींविशिनष्टि॥
अनेकेतित्रिभिः ॥ खचिताखिलभूमिकांव्याप्ताऽखिलस्थानकाम् ॥ नानेति ॥ अनेकप्रासादमाणिक्यज्योतिर्भिस्ततंव्याप्तंततांविभुअम्बरमाकाशंययाताम् ॥५४॥ सौधानामग्रेउपरिविविधायेस्वर्णकल

नवलक्षाधिकंविप्रषडस्राणांसुतेजसाम् ॥ लक्षद्वयंविदूराणांतुलाविमलवर्चसाम् ॥ ४७ ॥ कोटयःपद्मरागाणांपंचावैहितुलामुने ॥ पुष्परागतुलालक्षंगु
णितंनवसंख्यया ॥ ४८ ॥ तथागोमेदरत्नानांतुलालक्षमितामुने ॥ इंद्रनीलमणीनांचतुलाःकोट्यर्धसंमिताः ॥ ४९ ॥ गरुडोद्गाररत्नानांतुलाःप्रयुतसं
मिताः ॥ शुद्धविद्रुमरत्नानांतुलाश्चनवकोटयः ॥ ५० ॥ अष्टांगाभरणानांचसंख्याकर्तुंनशक्यते ॥ वाससांचविचित्राणांकोमलानांतथामुने ॥ ५१ ॥
चामराणिचभूयांसिद्रव्याण्यामोदवंतिच ॥ सुवर्णदासदास्यादीन्यसंख्यातानिवैमुने ॥ ५२ ॥ सर्वाण्यपिसमादायप्रतस्थेभूधरेश्वरः ॥ आगत्यवरणाती
रंदूरात्काशीमलोकयत् ॥ ५३ ॥ अनेकरत्ननिचयैःखचिताऽखिलभूमिकाम् ॥ नानाप्रासादमाणिक्यज्योतिस्तततताम्बराम् ॥ ५४ ॥ सौधाग्रविवि
धस्वर्णकलशोज्वलदिङ्मुखाम् ॥ जयंतीवैजयंतीनांनिकरैस्त्रिदिवस्थलीम् ॥ ५५ ॥ महासिद्ध्यष्टकस्यापिक्रीडाभवनमद्भुतम् ॥ जितकल्पद्रुमवनां
वनैःसर्वफलावनैः ॥ ५६ ॥ इतिकाशीसमृद्धिंसविलोक्याभूद्विलज्जितः ॥ उवाचचमनस्येवभूधरेंद्रइदंवचः ॥ ५७ ॥ प्रासादेषुप्रतोलीषुप्राकारेषुगृहे
षुच ॥ गोपुरेषुविचित्रेषुकपाटेषुतटेष्वपि ॥ ५८ ॥ मणिमाणिक्यरत्नानामुच्छलच्चारुरोचिषाम् ॥ ज्योतिर्जालैर्जटिलितंयथेदमवलोक्यते ॥ ५९ ॥
द्यावाभूम्योरंतरालंतथेतिसमवैम्यहम् ॥ ईदृक्संपत्तिसंभारःकुबेरस्यापिनोगृहे ॥ ६० ॥ अपिवैकुंठभुवनेनेतरस्येहकाकथा ॥ इतियावद्गिरींद्रोसौसं
भावयतिचेतसि ॥ ६१ ॥ तावत्कार्पटिकःकश्चित्तल्लोचनपथंगतः ॥ आहूयबहुमानंतमपृच्छच्चाचलेश्वरः ॥ ६२ ॥ ॥ हिमवानुवाच ॥ ॥ हंहो
कार्पटिकश्रेष्ठअध्यास्वैतदिहासनम् ॥ स्वपुरोदंतमाख्याहिकिमपूर्वमिहाध्वग ॥ ६३ ॥

शास्तैरुज्ज्वलमतिप्रकाशमानंदिशांमुखंयस्यांताम् ॥ जयन्तीवैजयंतीनांतत्तन्नामपताकाविशेषाणांनिकरैःकृत्वात्रिदिवस्थलीमिवेतिलुप्तोपमा॥५५॥महासिद्ध्यष्टकमणिमादिपञ्चादिवा ॥ सर्वफलानाम
वनंपालनंयेषुतैर्वनैःसर्वफलसमृद्धैरित्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तटेषूच्चप्रदेशेषु गंगातीरेष्वितिवा ॥ ५८ ॥ उच्छलत्प्रस्फुरच्चारुसुंदरंचरोचिर्दीप्तिर्येषांतेषाम् ॥ जटिलितंसंवलितम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥
अपिवैकुण्ठभवनेतत्रापिनइतरस्यभवनेकाकथा ॥ तादृक्समृद्धिर्नास्तीतिकिंवक्तव्यमित्यर्थः ॥ ६१ ॥ कार्पटिकःकाषायवस्त्रधारीसच्छूद्राविशेषः ॥ ६२ ॥ हंहोइत्यव्ययंसंबोधने ॥ अध्यास्वअ

धितिष्ठस्वपुरोदन्तंस्वसंबंधिपुरमविमुक्तंतस्योदंतंवृत्तान्तमाख्याहिकथय ॥ इहस्वपुरेअपूर्वंचकिंतदप्याख्याहीत्यर्थः ॥ किमपूर्वमितिस्वपुरेत्यस्यविशेषणंवा ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ समुपचक्रमेउपक्रांतवान् ॥ ६५ ॥ अहानीति ॥ मंदराज्जगन्नाथेविश्वनाथेसमायातेसतिपंचषाणिपंचवाषड्वाऽहानिदिनान्येवंव्यतिक्रांतानिव्यतीतानीतिद्वयोरन्वयः॥६६॥ ननुब्रह्मणोवरदानाद्दिवोदासेधर्मेणराज्यंशासतिसति कथंकाश्यांविश्वेशागमनंतत्राह ॥ दिवोदासेगतेदिवीति ॥ ६७ ॥ यत्पृष्टंकोत्रसंप्रत्यधिष्ठातेतितत्रोत्तरमाह ॥ योवाइति ॥ वैशब्दःप्रसिद्धिद्योतनार्थः ॥ अत्रकाश्याम् ॥ ननुपरिच्छिन्नस्यकथंजगदधिष्ठातृत्वंतत्राह ॥ सर्वगइति ॥ व्यापकइत्यर्थः ॥ सर्वदृगितिपृथग्वाक्यम् ॥ अतःसर्वगइत्यनेननपौनरुक्त्यम् ॥ सर्वइतिपाठेसर्वस्वरूपइत्यर्थः ॥ ब्रह्मैवेदंसर्वमित्यादिश्रुतेः ॥ ६८ ॥ दृषत्स्वरूपः

कोत्रसंप्रत्यधिष्ठाताकिमधिष्ठातृचेष्टितम् ॥ यदिजानासितत्सर्वमिहाचक्ष्वममाग्रतः ॥ ६४ ॥ सोपिकार्पटिकस्तस्यगिरिराजस्यभाषितम् ॥ समाकर्ण्य समाचष्टुंमुनेसमुपचक्रमे ॥ ६५ ॥ ॥ कार्पटिकउवाच ॥ ॥ आचक्षेशृणुराजेंद्रयत्पृष्टोस्मित्वयाखिलम् ॥ अहानिपंचषाण्येवव्यतिक्रांतानिमानद ॥६६॥ समायातेजगन्नाथेपर्वतेंद्रसुतापतौ ॥ सुंदरान्मंदरादद्रेर्दिवोदासेगतेदिवि ॥६७॥ योवैजगदधिष्ठातासोधिष्ठातात्रसर्वगः ॥ सर्वदृक्सर्वदःशर्वःकथंनज्ञायते विभो ॥६८॥ मन्येदृषत्स्वरूपोसिदृषदोपिकठोरधीः ॥ यतोविश्वेश्वरंकाश्यांनवेत्सिगिरिजापतिम् ॥६९॥ स्वभावकठिनात्मापिसवरंहिमवान्गिरिः ॥ प्राणाधिकसुतादानाद्योधिनोद्विश्वनायकम् ॥ ७० ॥ बिभ्रत्सहजकाठिन्यंजातोगौरीगुरुर्गुरुः ॥ शंभुंप्रपूज्यसुतयास्रजाविश्वगुरोरपि ॥ ७१ ॥ चेष्टितं तस्यकोवेदवेदवेद्यस्यचेशितुः ॥ मनागितिचजानेहंतच्चेष्टितमिदंजगत् ॥७२॥ अधिष्ठातामयाख्यातस्तथाधिष्ठातृचेष्टितम् ॥ अपूर्वंयत्त्वयापृष्टंतदाख्यामिचतच्छृणु ॥ ७३ ॥ शुभेज्येष्ठेश्वरस्थानेसांप्रतंसउमापतिः ॥ काशींप्राप्यमुदातिष्ठेद्गिरिराजांगजासखः ॥ ७४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ यदायदासगिरिजामृदुनामाक्षरामृतम् ॥ आविष्करोतिपथिकोऽद्रींद्रोहृष्येत्तदातदा ॥ ७५ ॥ उमानामामृतंपीतंयेनेहजगतीतले ॥ नजातुजननीस्तन्यंसपिबेत्कुंभसंभव ॥ ७६ ॥ उमेतिद्व्यक्षरंमंत्रंयोऽहर्निशमनुस्मरेत् ॥ नस्मरेच्चित्रगुप्तस्तंकृतपापमपिद्विज ॥ ७७ ॥ पुनःशुश्रावहिमवान्हृष्टःकार्पटिकोदितम् ॥ ॥ कार्पटिकउवाच ॥ ॥ राजन्विश्वेश्वरार्थेयःप्रासादोविश्वकर्मणा ॥ ७८ ॥ निर्मीयतेसुनिर्माणोजन्मिनिर्वाणदायिनः ॥ तदपूर्वंनकर्णाभ्यामप्याकर्णितवानहम् ॥ ७९ ॥

पाषाणतुल्यःदृषदुपमापितवन्यूनेत्याह ॥ दृषदोपीति ॥ तत्रहेतुमाह ॥ यतइति ॥ ६९ ॥ एतद्विवृणोति स्वभावकठिनात्मेतिद्वाभ्याम् ॥ अधिनोत्अप्रीयततोषयामासेत्यर्थः ॥ ७० ॥ विश्वेशप्रीणनफलमाह ॥ बिभ्रदिति ॥ स्रजाशिरोधार्यया ॥ विश्वगुरोर्ब्रह्मणः ॥७१॥ यत्पृष्टंकिमधिष्ठातृचेष्टितमितितत्रोत्तरमाह ॥ चेष्टितमिति ॥ चएवार्थे ॥ वेदवेद्यस्यवेदांतैकवेद्यस्येत्यर्थः ॥ ७२ ॥ यत्पृष्टंकिमपूर्वमिहाध्वगेतितस्योत्तरंपूर्वोक्तानुवादपूर्वकमाह ॥ अधिष्ठातेति ॥ ७३ ॥ तिष्ठेत्तिष्ठति ॥ गिरिराजांगजापार्वतीसखीजायासखासहायोवायस्यतथा ॥७४ ॥ ७५ ॥ हर्षेहेतुमाह ॥ उपमानामृतमितिद्वाभ्याम् ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ राजन्निति ॥ विश्वेश्वरस्यार्थेयःप्रासादोविश्वकर्मणानिर्मीयतेतदन्यदपूर्वमितिद्वितीयेनान्वयः ॥ ७८ ॥ किंभूतःप्रासादः ॥ सुशोभनंनिर्माणंयस्य ॥ कथंभूत

स्यविश्वेश्वरस्य ॥ जन्मिनिर्वाणदायिनःप्राणिमात्रस्यमोक्षदायिनः ॥ समासनिविष्टस्यापिविशेषणंछांदसम् ॥ अपूर्वत्वेहेतुमाह ॥ नकर्णाभ्यामिति ॥ ७९ ॥ प्रासादंविशिनष्टि यत्रेत्यादिकथं
तत्वमित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ यत्रप्रासादइत्यन्वयः ॥ मित्रंसूर्यमतिक्रांतानितेजांसियासांशलाकानांताभिरतिमित्रतेजोभिः ॥ ८० ॥ अष्टाष्टावितिपृथक्पदे ॥ वलोपश्छांदसः ॥ ८१ ॥ विष्टपेषु
भुवनेषु ॥ विमानेप्रासादे ॥ ८२ ॥ स्तंभिताआक्रांताः ॥ तत्प्रभाभरास्तेषांचित्ररत्नमयस्तंभानांप्रभाबिभ्रतीतितथा ॥ तत्प्रभांतराइतिकचित् ॥ ८३ ॥ शालीनाःशोभनाःशालभंजिकाःपुत्त

यत्रातिमित्रतेजोभिःशलाकाभिःसमंततः ॥ मणिमाणिक्यरत्नानांप्रासादेभित्तयःकृताः ॥८०॥ यत्रसंतिशतंस्तंभाभास्वंतोद्वादशोत्तराः ॥ एकैकंभुवनं
धर्तुमष्टाष्टावितिकल्पिताः ॥ ८१ ॥ चतुर्दशसुयाशोभाविष्टपेषुसमंततः ॥ तस्मिन्विमानेसास्तीहशतकोटिगुणोत्तरा ॥ ८२ ॥ चंद्रकांतमणीनांचस्तं
भाधारशिलाश्रयाः ॥ चित्ररत्नमयैःस्तंभैःस्तंभितास्तत्प्रभाभराः ॥ ८३ ॥ पद्मरागेंद्रनीलानांशालीनाःशालभंजिकाः ॥ नीराजयंत्यहोरात्रंयत्ररत्नप्रदी
पकैः ॥ ८४ ॥ स्फुरत्स्फटिकनिर्माणश्लक्ष्णपद्मशिलातले ॥ अनेकरत्नरूपाणिविचित्राणिसमंततः ॥८५॥ आरक्तपीतमंजिष्ठनीलकिर्मीरवर्णकैः ॥
विन्यस्तानीवभासंतेचित्रेचित्रकृतायतः ॥ ८६ ॥ दृक्पिच्छिलाविलोक्यंतेमाणिक्यस्तंभराजयः ॥ यतोऽविमुक्तेस्वक्षेत्रेमोक्षलक्ष्म्यंकुराइव ॥ ८७ ॥
रत्नाकरेभ्यःसर्वेभ्योगणारत्नोच्चयान्बहून् ॥ राशींश्चक्रुःसमानीययत्राद्रिशिखरोपमान् ॥ ८८ ॥ यत्रपातालतलतोनागानांकोशवेश्मतः ॥ गणैर्मणिगणाः
सर्वेसमाहृत्यगिरीकृताः ॥ ८९ ॥ शिवभक्तःस्वयंयत्रपौलस्त्यःस्वाद्रिकूटतः ॥ कोटिहाटककूटानिआनयामासराक्षसैः ॥ ९० ॥ प्रासादनिर्मितिंश्रुत्वा
भक्ताद्वीपांतरास्थिताः ॥ माणिक्यानिसमाजह्रुर्यथासंख्यान्यहोनृप ॥ ९१ ॥ चिंतामणिःस्वयंयत्रकर्मणेविश्वकर्मणे ॥ विश्राणयेदहोरात्रंविचित्रांश्चिं
तितान्मणीन् ॥ ९२ ॥ नानावर्णपताकाश्चयत्रकल्पमहीरुहः ॥ अनल्पाःकल्पयंत्येवनित्यंभक्तिसमन्विताः ॥ ९३ ॥ अब्धयोयत्रसततंदधिक्षीरेक्षुसर्पि
षाम् ॥ पंचामृतानांकलशैःस्नपयंतिदिनेदिने ॥ ९४ ॥ यत्रकामदुघानित्यंस्नपयेन्मधुधारया ॥ स्वदुग्धयास्वयंभक्त्याविश्वेशंलिंगरूपिणम् ॥ ९५ ॥
गंधसाररसैर्यंचसेवतेमलयाचलः ॥ कर्पूररंभाकर्पूरपूरैर्भक्त्यानिषेवते ॥ ९६ ॥

लिकाः ॥ नीराजयंतिनीराजनांकुर्वंति ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ किर्मीरःकल्माषः ॥ चित्रकृताचित्रकारेण ॥ ८६ ॥ दृक्पिच्छिलानेत्रदृष्टिप्रतिबंधकाः ॥ यतोयत्रप्रासादे ॥ यत्राविमुक्तेइतिपाठेपूर्वं
यतोयत्रप्रासादइतिव्याख्येयम् ॥ ८७ ॥ रत्नोच्चयान्रत्नसमूहान् ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ पौलस्त्यःकुबेरःस्वाद्रिकूटतः ॥ शोभनाद्रिशृंगेभ्यःचित्रकूटतइतिकचित् ॥ कोटिहाटककूटानिअसंख्यातस्वर्ण
राशीन्आनयामास ॥ कारयामासेतिकचित ॥९०॥ यथासंख्यानिसमानानि ॥ यद्वा यथाययथावदसंख्यातानीत्यर्थः ॥९१॥९२॥९३॥९४॥ कामदुघाकामधेनुः ॥९५॥ गंधसाररसैश्चंदनरसैः ॥

कर्पूररंभाकर्पूरोत्पादिकाकदली ॥ पूरैःसमूहैः ॥९६॥९७॥ त्रपयालज्जया ॥ ९८ ॥ पारितोषिकंपरितोषेणदेयम् ॥९९॥१००॥१॥ प्राभृतकउपस्कारः ॥ २ ॥ वृद्धोक्षमात्रसंपत्तिर्जर्जरवृषमात्र
संभारः ॥३॥ अन्वयोवंशः ॥ उह्यतेप्राप्यतेज्ञायतइत्यर्थः ॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥ अपश्यंज्ञातवान् ॥११०॥ यतःईश्वरात् ॥ वित्तोजानीतः नियतंयथास्यात्॥११॥परापरःकार्यकारणस्वरूपः ॥

इत्याद्यपूर्वंयत्रास्तिप्रत्यहंशंकरालये ॥ कथंतंत्वमुमाकांतंनवेत्सिकठिनाशय ॥ ९७ ॥ इतितस्यसमृद्धिंतांदृष्ट्वाजामातुरद्रिराट् ॥ त्रपयापरिभूतोभून्नितरां
कुंभसंभव ॥ ९८ ॥ तस्मैकार्पटिकायाथसदत्त्वापारितोषिकम् ॥ पुनश्चिंतापरोजातोऽद्रिराट्कार्पटिकेगते ॥ ९९ ॥ उवाचेतिमनस्येवविस्मयोत्फुल्ललो
चनः ॥ अहोभद्रमिदंजातंयत्त्वयाश्राविशर्मभाक् ॥ १०० ॥ यावत्संपत्तिसंभारःश्रूयतेदृश्यतेत्रवै ॥ जामातुरत्रसदनेलीलात्रिजगतीपतेः ॥ १ ॥ ततः
प्राभृतकस्तुच्छोनितरांप्रतिभातिमे ॥ कन्यार्थंयोमयानीतोजामातुःपरितोषकृत् ॥ २ ॥ अहंमन्येतथैवासौयथादर्शिमयापुरा ॥ वृद्धोक्षमात्रसंपत्तिःसर्व
कर्मपराङ्मुखः ॥ ३ ॥ नैनंकोपिविजानीयान्नान्वयोस्यकदाचन ॥ नामापियस्यनैकंचकिंदेशीयश्चनोह्यते ॥ ४ ॥ किंवृत्तश्चकिमाचारोनाममात्रेणचे
श्वरः ॥ ऐश्वर्यसूचकंवस्तुयस्यकिंचिन्नलक्ष्यते ॥ ५ ॥ सोसौनिर्वाणसंपत्तिंरंकायापिददात्यहो ॥ सुमुखःसर्वकर्माणिफलवंतिकरोतिसः ॥ ६ ॥ वेदवे
द्योहिसर्वज्ञोयत्संतानोऽखिलंजगत् ॥ यंनकोपिहिवेदादौवेदवेद्यःसएषवै ॥ ७ ॥ योनभिज्ञःसदाज्ञातःससर्वज्ञोयमेवहि ॥ यस्यैकमपिनोनामपुंसाज्ञेयं
नकेनचित् ॥८॥ सर्वेषांसर्वनामानियस्यनामानिनिश्चितम् ॥ सोसौहिसर्वदेशीयःसर्वेभ्यःसर्वसिद्धिदः ॥९॥ यस्यदेशोनविदितोयस्तुवृत्तिपराङ्मुखः॥
आचारहीनमिवयंपुराऽपश्यंकठोरधीः ॥ ११० ॥ श्रुतिस्मृतीयतःसर्वमाचारंवित्तएवहि ॥ नाममात्रेणनियतंयमज्ञासिषमीश्वरम् ॥ ११ ॥ साक्षादी
श्वरएवैषसोन्येष्वैश्वर्यसूचकः ॥ अपिसर्वगुणाधारोगुणातीतःपरापरः ॥ १२ ॥ अर्वाचीनइहाप्येषपराचीनःपरात्परः ॥ भूधराणामहंनाथोविश्वनाथउमा
पतिः ॥१३॥ अहंप्रमितसंपत्तिरप्रमेयधनोह्यसौ ॥ तुच्छप्राभृतकस्तस्मान्नेदानीमस्यदर्शनम् ॥ १४ ॥ करिष्येथकरिष्यामिव्यावृत्त्यागत्यकर्हिचित् ॥
संप्रधार्येतिमनसिसायंसचगिरीश्वरः ॥ १५ ॥ आहूयसर्वाननुगान्पार्वतीयान्महाबलान् ॥ आदिष्टवानिदंवाक्यंसर्वेयूयंबलाधिकाः ॥ १६ ॥ कुर्वंत्वेकं
ममादेशंयावन्नोद्यतिभानुमान् ॥ तावच्छिवालयंचैकंविदधत्वत्रसत्वरम् ॥ १७॥ यस्मिन्कृतेकृतार्थःस्यामिहलोकेपरत्रच ॥ समागत्येहकाश्यांयःकुर्या
देकंशिवालयम् ॥ १८ ॥ तेनत्रैलोक्यमखिलंसालयंकृतमेवहि ॥ तेनदत्तानिदानानिमहांतिविधिपूर्वकम् ॥ १९ ॥ सुपर्वाणिसुपात्रायसुताथश्रद्धया
धिकम् ॥ येनस्ववित्तमानेनधर्मोपार्जितवित्ततः ॥ १२० ॥ कृतंशंभोर्महासद्मनतंपद्मात्यजेत्क्वचित् ॥ तपांसितेनतप्तानिशीर्णपर्णाशनान्यपि ॥ २१ ॥

महेश्वरइतिक्वचित्पाठः ॥ १२ ॥ परादव्याकृतात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सुपर्वाणिरविग्रहे ॥ १२० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ व्युष्टाप्रभाता॥२४॥ प्रशस्तिंप्रासादकर्तृसूचिकांपत्रीम् ॥२५॥२६॥ राशिरत्नानामितिशेषः ॥ २७ ॥ २८॥२९॥१३० ॥३१॥ नाक्षिनदृष्टः प्रगेप्रातःकाले ॥३२॥३३॥३४॥
आलुलोकेददर्श ॥३५॥३६॥ शातनंनाशकम् ॥३७॥ जिज्ञासतिजिज्ञासतेविचारयतीत्यर्थः ॥३८॥ करामलकवत्सर्वदर्शित्वादिवशब्दः ॥ वाचयित्वैवेतिवापाठः ॥ मनोजहृत्कामनाशकृत्॥दिष्ट्या

वाराणसींसमासाद्ययेनाकारिशिवालयः ॥ अशेषाःसुविशेषाढ्याइष्टास्तेनमहामखाः ॥ २२ ॥ आनंदकाननेयेनदेवदेवालयःकृतः ॥ इतितस्यसमादेशं
समाकर्ण्यानुगास्ततः ॥ २३ ॥ चक्रुर्देवालयंश्रेष्ठंयावद्व्युष्टानयामिनी ॥ तावच्छैलेश्वरंलिंगंशैलेशेनप्रतिष्ठितम् ॥ चंद्रकांतमणेश्चंचत्कांतिश्वेतितमं
डपम् ॥ २४ ॥ अलेखयत्प्रशस्तिंचप्रशस्ताक्षरमालिनीम् ॥ व्याचक्षाणांनिजांसर्वगोत्रेभ्योप्याधिकोन्नतिम् ॥ २५ ॥ ततोऽरुणोदयेजातेस्नात्वापंचनदे
ह्रदे ॥ शैलराजःकालराजंनमस्कृत्यसमर्च्यच ॥ २६ ॥ तत्रराशिंसमुत्सृज्यपरितस्त्वरितोययौ ॥ पार्वतीयैरनुगतःसर्वैरपिनिजालयम् ॥ २७ ॥ ततः
प्रातःसमालोक्यगणौढुंडनमुंडनौ ॥ दृष्ट्वैदेवालयंरम्यंवरणायास्तटेशुभे ॥ २८ ॥ अदृष्टपूर्वंदेवायनिवेदयितुमागतौ ॥ तौतुदृष्ट्वामहादेवमुमादर्शितदर्प
णम् ॥ २९ ॥ प्रणम्यदंडवद्भूमौकृतांजलिपुटौगणौ ॥ कृताभ्यनुज्ञौभ्रूक्षेपाद्विज्ञप्तिमथचक्रतुः ॥ १३० ॥ देवदेवनजानीवःकेनचिद्दृढभक्तिना ॥ अती
वरम्यःप्रासादोनिर्मितोवरणातटे ॥ ३१ ॥ आसायंनैक्षिचावाभ्यांदृष्टोद्यैवप्रगेविभो ॥ गणोदितमितीशानोनिशम्याहगिरींद्रजाम् ॥ ३२ ॥ विज्ञातसर्व
वृत्तांतःसर्वज्ञोप्यनभिज्ञवत् ॥ अचलेंद्रांगजेयावस्तत्प्रासादविलोकने ॥३३॥ इत्युक्त्वेशःसगिरिजोनिरगात्सगणोमुने ॥ महास्यंदनमारुह्यप्रासादंद्रष्टुमु
त्सुकः ॥ ३४ ॥ अथालुलोकेगिरिशःप्रासादंवरणातटे ॥ अतीवरम्यरचनंयामिनीमात्रनिर्मितम् ॥ ३५ ॥ स्यंदनादवरुह्याथगर्भागारमवीविशत् ॥
ददर्शचमहालिंगंचंद्रकांतशिलामयम् ॥ ३६ ॥ देदीप्यमानंमहसामोक्षलक्ष्म्यंकुराकृति ॥ दृष्टिप्रसादजननंपुनर्जननशातनम् ॥ ३७ ॥ केनेदंस्थापितं
लिंगंयावज्जिज्ञासतीश्वरः ॥ तावद्ददर्शपुरतःप्रशस्तिकर्तृसूचिकाम् ॥३८॥ वाचयित्वेवचमनाङ्मनस्येवमनोजहृत् ॥ उवाचदेवींदिष्ट्येतिप्रेक्षस्वात्म
पितुःकृतिम् ॥ ३९ ॥ उमाश्रुत्वेतिसंहृष्टाकदंबकुसुमश्रियम् ॥ आनंदांकुरलक्ष्मीवदंगेषुपरिबिभ्रती ॥ १४० ॥ ततोव्यजिज्ञपद्देवंदेवीपादौप्रणम्यच ॥
अस्मिँल्लिंगवरेनाथत्वयास्थेयमहर्निशम् ॥ ४१ ॥ अस्यलिंगस्ययेभक्ताःशैलेशस्यमहेशितुः ॥ तेभ्यस्त्वंमहतीमृद्धिंदास्यसीहपरत्रच ॥ ४२ ॥ तथे
तिदेवउक्तातांपार्वतींपुनरब्रवीत् ॥ वरणायांकृतस्नानैःशैलेशोयैःसमार्चितः ॥ ४३ ॥ पितॄन्संतर्प्यचमुदादत्त्वादानानिशक्तितः ॥ नतेषांपुनरावृत्तिरत्रसं
सारवर्त्मनि ॥ ४४ ॥ शैलेश्वरेमहालिंगेनित्यंस्थास्याम्यहंशुभे ॥ प्रदास्यामिपरांमुक्तिमेतल्लिंगार्चकेजने ॥ ४५ ॥

भद्रम् ॥ पोषकादिव्यावृत्त्यर्थमात्मपदम् ॥ ३९ ॥ उमेति ॥ कदम्बकुसुमश्रियंबिभ्रतीउमाततस्तदनंतरंदेवंव्यजिज्ञपद्विज्ञापितवतीतिद्वितीयेनान्वयः ॥१४०॥४१॥ ४२ ॥४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

सुरोधसिशोभनेतीरे ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ पापकंचुकंपापमेवकंचुकंनिर्मोकम् ॥ १४९ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखंडटीकायांषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥
सप्तषष्टितमेध्यायेरत्नेशस्यमहेशितुः ॥ प्रशंसावर्ण्यतेतावत्सर्वपापप्रणाशिनी ॥१॥ इदानींकथयिष्यामिरत्नेश्वरसमुद्भवमित्युक्तंतत्रप्रश्नंकरोति ॥ रत्नेश्वरेति ॥१॥ पुनः प्रश्नद्वयमाह ॥ कोस्येतिं ॥
एतमेतत् ॥ यत्सर्वंपृष्टमित्यर्थः ॥ एतंमहिमानमितिवा ॥२॥ त्रयाणांपृष्टत्वेप्यनादिसिद्धत्वेनप्रतिष्ठितत्वाभावात्तंविहायद्वयोरनुवादमाह ॥ रत्नेश्वरस्येति ॥ ३ ॥ ब्रुवेस्पष्टंकथयामि ॥ ब्रवीमितेइति

शैलेश्वरंयेद्रक्ष्यंतिवरणायाःसुरोधासि ॥ तेषांकाश्यांनिवसतांदुःखंनाभिभविष्यति ॥ ४६ ॥ उमयापिवरोदत्तस्तत्रालिंगेघटोद्भव ॥ शैलेश्वरस्ययेभक्ता
स्तेमेपुत्रानसंशयः ॥ ४७ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इतिशैलेश्वरंलिंगंकथितंतेमहामुने ॥ इदानींकथयिष्यामिरत्नेश्वरसमुद्भवम् ॥ ४८ ॥ श्रुत्वाशैले
शमाहात्म्यंश्रद्धयापरयानरः ॥ पापकंचुकमुत्सृज्यशिवलोकमवाप्नुयात् ॥ १४९ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे
काशीखंडउत्तरार्धे शैलेशादिलिंगनिर्णयोनामषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ रत्नेश्वरसमुत्पत्तिंकथयस्वषडानन ॥
रत्नभूतंमहालिंगंयत्काश्यांपरिवर्ण्यते ॥ १ ॥ कोस्यलिंगस्यमहिमाकेनैतच्चप्रतिष्ठितम् ॥ एतंविस्तरतोब्रूहिगौरीहृदयनंदन ॥ २ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
रत्नेश्वरस्यमाहात्म्यंकथयिष्यामितेमुने ॥ यथाचतस्यलिंगस्यप्रादुर्भावोऽभवद्भुवि ॥ ३ ॥ श्रुतंनामापिलिंगस्ययस्यजन्मत्रयार्जितम् ॥ वृजिनंनाशये
त्तस्यप्रादुर्भावंब्रुवेमुने ॥ ४ ॥ शैलराजेनरत्नानियानिपुंजीकृतान्यहो ॥ उत्तरेकालराजस्यतानितस्यागिरेर्वृषात् ॥ ५ ॥ सर्वरत्नमयंलिंगंजातं
तत्सुकृतात्मनः ॥ शक्रचापसमच्छायंसर्वरत्नद्युतिप्रभम् ॥ ६ ॥ तल्लिंगदर्शनादेवज्ञानरत्नमवाप्यते ॥ शैलेश्वरंसमालोक्यशिवौतत्रसमागतौ ॥ ७ ॥
यत्ररत्नमयंलिंगमाविर्भूतंस्वयंमुने ॥ तस्यस्फुरत्प्रभाजालैस्ततमंबरमंडलम् ॥ ८ ॥ तत्रदृष्ट्वाशुभंलिंगंसर्वरत्नसमुद्भवम् ॥ भवान्यदृष्टपूर्वाहिप
रिपप्रच्छशंकरम् ॥ ९ ॥ देवदेवजगन्नाथसर्वभक्ताभयप्रद ॥ कुतस्त्यमेतल्लिंगंहिसप्तपातालमूलवत् ॥ १० ॥ ज्वालाजटिलिताकाशंप्रभाभासित
दिङ्मुखम् ॥ किमाख्यंकिंस्वरूपंचकिंप्रभावंभवांतक ॥ ११ ॥ यस्यसंवीक्षणादेवमनोमेतीवहृष्टवत् ॥ इहैवरमतेनाथकथयैतत्प्रसादतः ॥ १२ ॥
॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ शृण्वपर्णेसमाख्यामियत्त्वयापृच्छिपार्वति ॥ स्वरूपमेतल्लिंगस्यसर्वतेजोनिधेःपरम् ॥ १३ ॥ तवपित्राहिमवतागिरिराजेनभा
मिनि ॥ त्वामुद्दिश्यमहारत्नसंभारोत्राप्यनायिहि ॥ १४ ॥

क्वचित् ॥ ४ ॥ कालराजस्यकालभैरवस्य ॥ वृषाद्धर्मात् ॥ ५ ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ हीतिक्वचित् ॥ सुकृतंपुण्यमात्मनियस्यससुकृतात्मातस्य ॥ शक्रचापसमच्छायामिंद्रधनुःसदृशकांति ॥ ६॥७ ॥
ततंव्याप्तम् ॥ ८ ॥ सर्वरत्नानांसमुद्भवोयस्मात्सर्वरत्नैःसमुद्भवोवायस्यतत्सर्वरत्नसमुद्भवंतत् ॥ अदृष्टपूर्वानदृष्टंपूर्वमर्थाल्लिंगंययासातथा ॥ ९ ॥ सप्तपातालमूलवत्सप्तपातालपर्यंतंमूलंयस्या
स्तितत्तथा ॥ १० ॥ ज्वालाजटिलिताकाशंज्वालाभिर्जटिलितंजटाव्याप्तमिवकृतमाकाशंयेनतत्तथा ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ महारत्नसंभारःतद्रूपःपारिबर्हः महारत्नानांसमूहइतिवा ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ उमेहेभवानि ॥ भवेदितिकश्चित् ॥ १७ ॥ १८ ॥ विधापयकारय ॥ १९ ॥ ननुप्रासादकरणेकिंफलमितिपृच्छायामाह ॥ लिंगप्रासादेति ॥ २० ॥ व्यापारितानियुक्ताः॥ २१॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ कामवर्जितानिष्कामाः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ किंतद्वृत्तंतदाह ॥ इतिहासमिति ॥ ३३ ॥ नाट्यार्थकोविदानृत्यकरणे

अत्रतानिचरत्नानिराशीकृत्यहिमाद्रिणा ॥ सुकृतोपार्जितान्येवययौस्वसदनंपुनः ॥ १५ ॥ तवार्थंवाममार्थंवाश्रद्धयायत्समर्प्यते ॥ काश्यांतस्यपरीपाकोभवेदीदृग्विधोऽनघे ॥ १६ ॥ लिंगंरत्नेश्वराख्यंवैमत्स्वरूपंहिकेवलम् ॥ अस्यप्रभावोहिमहान्वाराणस्यामुमेध्रुवम् ॥ १७ ॥ सर्वेषामिहलिंगानांरत्नभूतमिदंपरम् ॥ अतोरत्नेश्वरंनामपरंनिर्वाणरत्नदम् ॥ १८ ॥ अनेनैवसुवर्णेनपित्राराशीकृतेनच ॥ प्रासादमस्यलिंगस्यविधापयमहेश्वरि ॥१९॥ लिंगप्रासादकरणात्खंडस्फुटितसंस्कृतेः ॥ लिंगस्थापनजंपुण्यंहेलयैवेहलभ्यते ॥ २०॥ तथेतिभगवत्योक्तागणाःप्रासादनिर्मितौ ॥ सोमनंदिप्रभृतयोऽसंख्याव्यापारितामुने ॥ २१ ॥ गणैश्चकांचनमयोनानाकौतुकचित्रितः ॥ निर्ममेयाममात्रेणप्रासादोमेरुशृंगवत् ॥२२॥ देवीप्रहृष्टवदनादृष्ट्वाप्रासादनिर्मितिम् ॥ गणेभ्योव्यतरद्भूरिसंमानंपारितोषिकम् ॥ २३ ॥ पुनश्चदेवीपप्रच्छप्रणिपातपुरःसरम् ॥ महिमानंमहादेवंलिंगस्यास्यमहामुने ॥२४॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ लिंगंत्वनादिसंसिद्धमेतद्देविशुभप्रदम् ॥ आविर्भूतमिदानींचत्वत्पितुःपुण्यगौरवात् ॥ २५ ॥ गुह्यानांपरमंगुह्यंक्षेत्रेऽस्मिंश्चितिप्रदम् ॥ कलौकलुषबुद्धीनांगोपनीयंप्रयत्नतः ॥ २६ ॥ यथारत्नंगृहेगुप्तंनकैश्चिज्ज्ञायतेपरैः ॥ अविमुक्तेतथालिंगंरत्नभूतंगृहेमम ॥ २७ ॥ यानिब्रह्मांडमध्येत्रसंतिलिंगानिपार्वति ॥ तैरर्चितानिसर्वाणिरत्नेशोयैःसमर्चितः॥२८॥प्रमादेनापियैर्गौरिलिंगंरत्नेशमर्चितम् ॥ तेभवंत्येवनियतंसप्तद्वीपेश्वरानृपाः ॥ २९ ॥ त्रैलोक्येयानिवस्तूनिरत्नभूतानितानितु ॥ रत्नेश्वरंसमभ्यर्च्यसकृत्प्राप्नोतिमानवः ॥ ३० ॥ पूजयिष्यंतियेलिंगंरत्नेशंकामवर्जिताः ॥ तेसर्वेमद्गणाभूत्वाप्रांतेद्रक्ष्यंतिमामिह ॥ ३१ ॥ रुद्राणांकोटिजप्येनयत्फलंपरिकीर्तितम् ॥ तत्फलंलभ्यतेदेविरत्नेशस्यसमर्चनात् ॥ ३२ ॥ लिंगेचानादिसंसिद्धेयद्वृत्तंतद्ब्रवीमिते ॥ इतिहासंमहाश्चर्यंसर्वपापनिकृंतनम् ॥ ३३ ॥ पुरेहनर्तकीकाचिदासीन्नाट्यार्थकोविदा ॥ सैकदाफाल्गुनेमासिशिवरात्र्यांकलावती ॥३४॥ ननर्तजागरंप्राप्यजगौगीतंचपेशलम् ॥ स्वयंचवादयामासनानावाद्यानिवाद्यवित् ॥३५॥ तेनतौर्यत्रिकेणापिप्रीणयित्वाथसानटी॥ रत्नेश्वरंमहालिंगंदेशमिष्टंजगामह ॥ ३६ ॥ कालधर्मवशंयातातत्रसावरनर्तकी ॥ सुतागंधर्वराजस्यवसुभूतेर्बभूवह ॥ ३७ ॥ संगीतस्यसवाद्यस्यतस्यलास्यस्यपुण्यतः ॥ तत्रेशाग्रेकृतस्येहजागरेशिवरात्रिजे ॥ ३८ ॥

पंडिताः ॥ ३४ ॥ पेशलंमनोहरम् ॥ ३५ ॥ तौर्यत्रिकेणनृत्यवाद्यगीतेन ॥ यदाहामरः ॥ तौर्यत्रिकंनृत्यगीतवाद्यमिति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ लास्यस्यनृत्यस्य ॥ यदाहामरः ॥ लास्यंनृत्यंचनर्त

नमिति ॥ ३८ ॥ कलानांचतुःषष्टीनांकलापःसमूहस्तत्रकुशलाः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ मुनेइत्यगस्त्यसंबोधनंकार्तिकेयकृतम् ॥ ४१ ॥ वाग्देवीसरस्वती ॥ तिसृभिस्ताभिःसहितयारत्नावल्येत्यर्थः ॥
॥ ४२ ॥ नियमंव्रतम् ॥ ४३ ॥ वचोवक्ष्यामिवचनंवदिष्यामि ॥ अपिशब्देनभोजनादिकंसंगृह्यते ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ समानर्चपूजयामास ॥ चःसमुच्चये ॥ गीतमालयागीतसमूहेन ॥ ४६ ॥
अभवंजातः ॥ ४७ ॥ तवनामसनामाख्योरत्नचूडइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ आनंदसंदोहमंथरासुखसमूहेनव्याप्तास्तब्धेतिवा ॥ ४९ ॥ निजोदंतंस्ववृत्तांतंरत्नेशेनोक्तंयस्त्वयेत्यादिरूपम् ॥ निजोद्देश

रम्यारत्नावलीनामरूपलावण्यशालिनी ॥ कलाकलापकुशलामधुरालापवादिनी ॥ ३९ ॥ पितुरानंदकृन्नित्यंवसुभूतेर्घटोद्भव ॥ सर्वगांधर्वकुशलागुण
रत्नमहाखनिः ॥ ४० ॥ मुनेसखीत्रयंतस्याश्चारुचातुर्यभाजनम् ॥ शशिलेखानंगलेखाचित्रलेखेतिनामतः ॥ ४१ ॥ तिसृभिस्ताभिरेकत्रवाग्देवीप
रिशीलिता ॥ ताभ्यःसर्वाःकलाःप्रादात्परिप्रीतासरस्वती ॥ ४२ ॥ प्राप्यरत्नावलीगौरिसाजन्मांतरवासनाम् ॥ रत्नेश्वरस्यालिंगस्यजग्राहनियमंशुभम्
॥ ४३ ॥ रत्नभूतस्यलिंगस्यकाश्यांरत्नेश्वरस्यवै ॥ नित्यंसंदर्शनंप्राप्यवक्ष्याम्यपिवचोमुखे ॥ ४४ ॥ इत्थंनियमवत्यासीत्सागंधर्वसुतोत्तमा ॥ ताभिः
सखीभिःसहितानित्यंलिंगंचपश्यति ॥ ४५ ॥ एकदाराध्यरत्नेशंममैतल्लिंगमुत्तमम् ॥ समानर्चंचसाबालारम्ययागीतमालया ॥ ४६ ॥ सख्यःप्रदक्षिणी
कर्तुंलिंगंतिस्रोऽप्युमेगताः ॥ तस्यागीतेनतुष्टोहंलिंगस्थोवरदोभवम् ॥ ४७ ॥ यस्त्वयारंस्यतेरात्रावद्यगंधर्वकन्यके ॥ तवनामसमानाख्यःसतेभर्ताभ
विष्यति ॥ ४८ ॥ इतिलिंगांबुधेर्जातांपरिपीयवचःसुधाम् ॥ बभूवानंदसंदोहमंथरातीवह्रीमती ॥ ४९ ॥ गताथव्योममार्गेणसखीभिःस्वापितुर्गृहम् ॥
कथयंतीनिजोदंतंतमालीनांपुरोमुदा ॥ ५० ॥ ताभिर्दिष्ट्येतिदिष्ट्येतिसखीभिःपरिनंदिता ॥ अद्यतेवांछितंभाविरत्नेशस्यसमर्चनात् ॥ ५१ ॥
यद्यायातिसतेरात्रावद्यकौमारहारकः ॥ चोरोबाहुलतापाशैःपाशितव्योतियत्नतः ॥ ५२ ॥ गोचरीक्रियतेस्माभिर्यथाससुकृतैकभूः ॥ प्रातरेवतवप्रेयान्रत्ने
शादिष्टइष्टकृत् ॥ ५३ ॥ यातास्वस्मासुहृष्टासुभवतीपुण्यगौरवात् ॥ अहोरत्नेश्वरंलिंगंप्रत्यक्षीकृतवत्यसि ॥ ५४ ॥ अहोभाग्योदयोनृणामहोपुण्यसमु
च्छ्रयः ॥ एकस्यैवभवेत्सिद्धिर्यदेकत्रापितिष्ठताम् ॥ ५५ ॥

मितिपाठेपिसएवार्थः ॥ आलीनांसखीनाम् ॥ यदाहामरः ॥ आलिःसखीवयस्याचेति ॥ ५० ॥ परिनंदिताहर्षिता ॥ भाविभवितृ ॥ ५१ ॥ बाहुलतापाशैःबाहूएवलतारूपाःपाशास्तै
पाशितव्योबद्धव्यः ॥ ५२ ॥ सुकृतैकभूःपुण्यैकस्थानम् ॥ प्रातरिति ॥ भवत्याःपुण्यस्यगौरवाद्गुरोर्भावोगौरवंतस्मादस्मासुहृष्टासुयातासुसतीषुअस्माकमग्रेभाविहर्षनिमित्तंरत्नेशेनादिष्टस्तवप्रेयान्
प्रियतमोभर्ताप्रातःकालेएवइष्टकृद्भविष्यतीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ तस्याभाग्यमभिनंदंति अहोइतिसार्धेन अहोइत्याश्चर्येहर्षेवा ॥ ५४ ॥ उच्छ्रयउद्रेकः ॥ ५५ ॥

तत्रदैवमेवकेवलंकारणमितिदैवप्राधान्यवादिवाक्यमनुवादपूर्वकमुदाहरंति ॥ सत्यंवदंतीति ॥ ५६ ॥ तदेववाक्यंस्वास्मिन्योजयंति ॥ भवत्याअपीति ॥ दैवमदृष्टम् ॥ फलतिफलनिष्पत्तिंकरोति ॥
॥ ५७ ॥ ननुतर्हिभवतीनांमांप्रतीर्ष्याजातानेत्याहुः ॥ लोकानामिति ॥ आलिहेसखि ॥ ५८ ॥ अतितुच्छवदत्यल्पवत् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ निर्वर्त्यसमाप्य ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ संवेशमंदिरं
निद्रागृहम् ॥ शयनमंदिरमितिक्वचित् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ तंद्रीतंद्राआलस्यमितियावत् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ दोर्हस्तः ॥ कंकणेनबाहुवलयेनक्वणितंशब्दितम् ॥ उत्कटमुद्भटंमहदितियावत् ॥ तेनासिंजि
तेनक्वणितेन ॥ ६८ ॥ सुखेति ॥ सुखसंतानःसुखविस्तारएवपीयूषह्रदस्तस्मिन्परिनिमज्ज्यमंक्त्वाक्षणेनक्षणमात्रेणतद्वियोगाग्निकीलासुतद्विरहाग्निज्वालासुपतितास्मि ॥ यदाहामरः ॥ वह्नेर्द्वयो

सत्यंवदंतिनासत्यंदैवप्राधान्यवादिनः ॥ दैवमेवफलेदेकंनोद्यमोनापरंबलम् ॥ ५६ ॥ भवत्याअपिचास्माकमेकएवहिचोद्यमः ॥ परंदैवंफलत्येकंयथा
तवननःपुरः ॥ ५७ ॥ लोकानांव्यवहारोयमालिप्रोक्तःप्रसंगतः ॥ परंमनोरथावाप्तिस्तवयासैवनःस्फुटम् ॥५८॥ इतिसंव्याहरंतीनामनंतोध्वाऽतितुच्छ
वत् ॥ क्षणात्तासांव्यतिक्रांतःप्राप्ताश्चस्वंस्वमालयम् ॥ ५९ ॥ अथप्रातःसमुत्थायपुनरेकत्रसंगताः ॥ साचमौनवतीताभिःपरिभुक्तेवलक्षिता ॥
॥ ६० ॥ तूष्णींप्राप्याथकाशींसास्नात्वामंदाकिनीजले ॥ सखीभिःसहितापश्यल्लिंगंरत्नेश्वरंमम ॥ ६१ ॥ निर्वर्त्यनियमंसाथलज्जामुकुलितेक्षणा ॥
निर्बंधेनवयस्याभिःपरिपृष्टाजगादह ॥ ६२ ॥ ॥ रत्नावल्युवाच ॥ ॥ अथरत्नेशयात्रायाःप्रयातासुस्वमंदिरम् ॥ भवतीषुस्मरंत्येवतद्रत्नेशवचोऽ
मृतम् ॥ ६३ ॥ सविशेषांगसंस्काराऽविशंसंवेशमंदिरम् ॥ निद्रादरिद्रनयनातद्विलोकनलालसा ॥६४॥ बलात्स्वप्नदशांप्राप्ताभाविनोर्थस्यगौरवात् ॥
आत्मविस्मरणेहेतूततोमेद्वौबभूवतुः ॥ ६५ ॥ तंद्रीतदंगसंस्पर्शौममबोधापहारकौ ॥ तंद्र्यापरवशाचासंततस्तत्स्पर्शनेनच ॥ ६६ ॥ नजानेत्वथ
किंवृत्तंकाहंक्वाहंसचाथकः ॥ तंनिर्जिंगमिषुंसख्योयावद्धर्तुंप्रसारितः ॥६७॥ दोःकंकणेनरिपुणाक्वणितंतावदुत्कटम् ॥ महद्वासिंजितेनाहंतेनाल्पंपरिबो
धिता ॥ ६८ ॥ सुखसंतानपीयूषह्रदेपरिनिमज्ज्यवै ॥ क्षणेनतद्वियोगाग्निकीलासुपतिताबलात् ॥६९॥ किंकुलीयःसनोवेद्मिकिंदेशीयःकिमाख्यकः ॥
दुनोतिनितरांसख्यस्तद्विश्लेषानलोमहान् ॥७०॥ अनल्पोत्कलितंचेतःपुनस्तत्संगमाशया ॥ प्राणानांमेयियासूनामेकमेवमहौषधम् ॥ ७१ ॥
वयस्यानिशिभुक्तस्यतस्यैवपुनरीक्षणम् ॥ भवतीनामधीनंचतत्पुनर्दर्शनंमम ॥७२॥ काऽलीकमालयोवक्तिस्निग्धमुग्धेसखीजने ॥ तद्दर्शनेनस्थास्यं
तिप्राणायास्यंतिचान्यथा ॥ ७३ ॥

ज्वालकीलाविति ॥ बतेतिखेदे ॥ अबलेतिक्वचित्पाठः ॥ ६९ ॥ किंकुलीयःकस्मिन्कुलेभवः ॥ नोनिषेधे ॥ किमाख्यकःकाआख्यायस्यसतथा ॥ दुनोतिउपतापयति ॥ ७० ॥ अनल्पोत्क
लितंमहदुत्कंठितम् ॥ अनल्पोत्कलिपतमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ अनल्पोत्कंपितमितिचान्यत्र ॥ यियासूनांगंतुमिच्छूनाम् ॥ ७१ ॥ वयस्याहेसख्यः ॥ तर्हितस्यपुनर्दर्शनंकथंस्यात्तत्राह ॥
भवतीनामिति ॥ ७२ ॥ अलीकंकपटम् ॥ आलयोहेसख्यः ॥ स्निग्धश्चासौमुग्धःसुंदरश्चेतितथातस्मिन्सखीजनेकावक्तिनकापीत्यर्थः ॥ किंतन्निष्कपटंवाक्यंतदाह ॥ तद्दर्शनेनेति ॥ ७३ ॥

कुतइत्याकांक्षायामाह ॥ दशमीति ॥ दशम्यवस्थामरणावस्थेत्यर्थः ॥ सन्नह्येतप्रवर्तेत ॥ दूनायाउपतापितायाः ॥ ताःसख्यः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ नोस्माभिः ॥ ७६ ॥ इतीति ॥ इत्येवंप्रकारांत
द्गिरंतासांवाचंश्रुत्वाहेवयस्यामेममतदवाप्तौतस्यस्वप्नदृष्टस्यप्राणनाथस्यावाप्तिनिमित्तंयूयंकुंठिताइत्यर्धोक्तेनसाबालासुमूर्छंमोहंप्राप्तवती ॥ हेतिपादपूरणेप्रसिद्धार्थेवा ॥ ७७ ॥ इत्यर्द्धोक्तेनेत्यस्यार्थं
स्पष्टयति ॥ कुंठितशक्तयइति ॥ यूयंकुंठितशक्तयइतियत्तयावक्तव्यंतुपुनःतद्यूयंकुंठीतिभाषितमित्यर्थः ॥ ७८ ॥ व्यधुश्चक्रुः ॥ ७९ ॥ उपचारतःप्रयोगतः ॥ ८० ॥ उक्षणात्सेचनात् ॥ ८१ ॥
प्रसंगात्स्नपनोदकमाहात्म्यमाह श्रद्धेत्यादिचतुर्भिः ॥ उपसर्गेपीडायांव्याधावितियावत् ॥ स्नपनोदकमेवपादद्वारेणनिःसृतत्वाच्चरणोदकमित्युच्यते ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥

दशम्यवस्थासन्नह्येद्बाधितुंमाधुनाभृशम् ॥ इतितस्यागिरःश्रुत्वादूनायानितरांचताः ॥ ७४ ॥ प्रवेपमानहृदयाःप्रोचुर्वीक्ष्यपरस्परम् ॥ ७५ ॥
॥ सख्यऊचुः ॥ ॥ यस्यग्रामोननोनामनान्वयोनापिबुध्यते ॥ सकथंप्राप्यतेभद्रेकउपायोविधीयताम् ॥ ७६ ॥ इतिरत्नावलीश्रुत्वाससंदेहांचत
द्गिरम् ॥ वयस्यास्तदवाप्तौमेयूयंकुंठिमुमूर्छह ॥ ७७ ॥ इत्यर्धोक्तेनसाबालायूयंकुंठितशक्तयः ॥ यद्वक्तव्यंत्वितितयायूयंकुंठीतिभाषितम् ॥ ७८ ॥
ततस्तास्त्वरिताःसख्यःपरितापोपहारकान् ॥ बहुशःशीतलोपायान्व्यधुर्मोहप्रशांतये ॥ ७९ ॥ व्यपैतिनयदामूर्छातत्तच्छीतोपचारतः ॥ तस्यास्तदै
कयानीतंरत्नेशस्नपनोदकम् ॥ ८० ॥ तदुक्षणात्क्षणादेवतन्मूर्छाविररामह ॥ सुप्तोत्थितेवसावादीन्मुहुःशिवशिवेतिच ॥ ८१ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
श्रद्धावतांस्वभक्तानामुपसर्गेमहत्यपि ॥ नोपायांतरमस्त्येवविनेशचरणोदकम् ॥ ८२ ॥ येव्याधयोपिदुःसाध्याबहिरंतःशरीरगाः ॥ श्रद्धयेशोदकस्पर्शा
त्तेनश्यंत्येवनान्यथा ॥ ८३ ॥ सेवितंयेनसततंभगवच्चरणोदकम् ॥ तंबाह्याभ्यंतरशुचिंनोपसर्पतिदुर्गतिः ॥ ८४ ॥ आधिभौतिकतापंचतापंचाप्या
धिदैविकम् ॥ आध्यात्मिकंतथातापंहरेच्छ्रीचरणोदकम् ॥ ८५ ॥ व्यपेतसंज्वराचाथगंधर्वतनयामुने ॥ उचितज्ञेतिहोवाचताःसखीःस्निग्धधीरधीः
॥ ८६ ॥ ॥ रत्नावल्युवाच ॥ ॥ शशिलेखेनंगलेखेचित्रलेखेमदीहिते ॥ यूयंकुंठितसामर्थ्याःकुतोवस्ताःकलाःक्ववा ॥ ८७ ॥ मत्प्रियप्राप्तयेसम्यगुपायो
ऽस्तिमयेक्षितः ॥ रत्नेश्वरानुग्रहतोऽनुतिष्ठतहितंहिताः ॥ ८८ ॥ शशिलेखेभिलषितप्राप्त्यैलेखांस्त्वमालिख ॥ संलिखानंगलेखेत्वंयूनःसर्वावनी
चरान् ॥ ८९ ॥ चित्रगेचित्रलेखेत्वंपातालतलशायिनः ॥ किंचिदाविर्भवच्चारुतारुण्यालंकृतीँल्लिख ॥ ९० ॥

उचितंजानातीतिउचितज्ञा॥इतिवक्ष्यमाणंवचनम्॥ हेतिप्रसिद्धौपादपूरणेवा॥स्निग्धधीरधीःस्निग्धाकोमलाधीराअर्थोपायविवेचनेसमर्थाधीर्बुद्धिर्यासांताः॥अत्रेयङभावआर्षः॥कर्तृविशेषणेतुसुसंगतमेव
॥ ८६ ॥ कुतःकस्मात् ॥ वोयुष्माकंताः ॥ कलाक्वेत्यन्वयः ॥ ८७ ॥ भवथयूयंयथातथाकिंतुरत्नेशानुग्रहान्ममकांतलब्धयेमयासम्यगुपायोदृष्टस्तंसध्रीचीनमुपायमनुतिष्ठतकुरुत ॥ हियस्मा
द्यूयंममहिताःहितकारिण्यइति ॥ ८८ ॥ लेखान्देवान् ॥ यदाहामरः ॥ आदितेयादिविषदोलेखाआदितिनंदनाइति ॥ यूनस्तरुणान् ॥८९॥ पातालतलशायिनोनागादीन् ॥ कथंभूतान् ॥ आविर्भ

वदुच्चरद्रम्यंतारुण्यमेवअलंकृतिरलंकरणंयेषांतेतथातान् ॥ ९० ॥ प्रवर्ण्यप्रशस्य ॥ यौवनशेवधीन्यौवनमेवशेवधिर्येषांतान्तारुण्यैकधनानित्यर्थः ॥ ९१ ॥ निर्यत्कौमारलक्ष्मीकान्निर्निःशेषेणयं
तीगच्छंतीकौमारलक्ष्मीःकौमारसंपद्येषांतान् ॥ शेषाद्विभाषेतिकप्प्रत्ययः ॥ पुंवत्त्वश्रीसमावृतान्पुंवत्त्वश्रीःपुंस्त्वशोभातयासमावृतानलंकृतान् ॥ ९२ ॥ निकायान्समूहान् ॥ व्यलोकतापश्यत् ॥
॥ ९३ ॥ प्रेमनिर्भरास्नेहपरिपूर्णा ॥ ९४ ॥ कर्णाभ्यर्णविलोचनाकर्णयोरभ्यर्णंनिकटंव्याप्यविशिष्टेलोचनेयस्याःसातथा ॥ बलिसद्मयुवसुसुतलस्थतरुणेषु ॥ ९५ ॥ मान्मथैःकामसंबंधिभिः ॥

अथाकर्ण्येतिताःसख्यस्तच्चातुर्यंप्रवर्ण्यच ॥ लिलिखुःक्रमशःसख्योयूनोयौवनशेवधीन् ॥ ९१ ॥ निर्यत्कौमारलक्ष्मीकान्पुंवत्त्वश्रीसमावृतान् ॥
प्रातःसंध्येवगंधर्वीनृपाद्यांस्तानवैक्षत ॥ ९२ ॥ सर्वान्सुरनिकायान्साव्यलोकतशुभेक्षणा ॥ नचांचल्यंजहावक्ष्णोस्तेषुस्वर्लोकवासिषु ॥ ९३ ॥
ततोमध्यमलोकस्थान्मुनिराजकुमारकान् ॥ विलोक्यापिनसाप्रीतिंक्वाप्यापप्रेमनिर्भरा ॥ ९४ ॥ अथरत्नावलीबालाकर्णाभ्यर्णविलोचना ॥ दृशौ
व्यापारयामासबलिसद्मयुवस्वपि ॥ ९५ ॥ दितिजान्दनुजान्वीक्ष्यसागंधर्वीकुमारकान् ॥ रतिंबबंधनक्वापितापितामान्मथैःशरैः ॥ ९६ ॥ सुधाक
रकरस्पृष्टाप्यतिदूनांगयष्टिका ॥ पश्यंतीनागयूनःसाकिंचिदुच्छ्वसिताऽभवत् ॥ ९७ ॥ भोगिनस्तान्विलोक्यापिचित्रंचित्रगतानथ ॥ मनाक्सं
भुक्तभोगेवक्षणमासीत्कुमारिका ॥ ९८ ॥ यूनःप्रत्येकमद्राक्षीदशेषाञ्छेषवंशजान् ॥ तक्षकान्वयगांस्तद्वदथवासुकिगोत्रजान् ॥ ९९ ॥ पुलीकानं
तकर्कोटभद्रसंतानगानपि ॥ दृष्ट्वानागकुमारांस्ताञ्छंखचूडमथैक्षत ॥ १०० ॥ शंखचूडेक्षणादेवपरांलज्जांबभारसा ॥ उद्भिन्नपुलकाप्यासीदंगप्रत्यं
गसंधिषु ॥ १ ॥ तत्रपाभरतोऽज्ञायितत्कौमारहरोवरः ॥ तयावैदग्ध्यवरयाक्षणतश्चित्रलेखया ॥ २ ॥ अथचित्रपटीचित्रलेखाचित्रपटांचलम् ॥
परिक्षिप्याबृणोत्तूर्णंपरिहासैकपेशला ॥ ३ ॥ रत्नावलीचित्रलेखांह्रियामौनावलंबिनी ॥ दृशाकुटिलयाद्राक्षीत्प्रस्फुरद्दशनांबरा ॥ ४ ॥
कटाक्षितानंगलेखातयाथशशिलेखया ॥ चित्रलेखापरिक्षिप्तपटांचलमपाकरोत् ॥ ५ ॥ वसुभूतिसुतासाथकन्यारत्नावलीशुभा ॥ शंखचूडान्व
वायेतंरत्नचूडमवैक्षत ॥ ६ ॥

॥ ९६ ॥ अतिदूनांगयष्टिकाऽतिव्यथितशरीरयष्टिका ॥ उच्छ्वसिताउल्लसिता ॥९७ ॥ भोगिनोनागान् ॥ ९८ ॥ शेषोऽनंतः ॥ ९९ ॥ पुलीकानंतेति ॥ अनंतनामाकश्चिदपरः ॥ संतानोवंशः ॥
॥ १०० ॥ बभारधृतवती ॥ अंगप्रत्यंगसंधिषुअंगेषुसर्वांगसंधिषुचेत्यर्थः ॥ १ ॥ वरोभर्ता ॥ २ ॥ चित्रपटांचलंचित्रवस्त्राग्रभागम् ॥ पेशलाकुशला ॥ ३ ॥ ह्रियालज्जया ॥ कुटिलयावक्रया ॥
प्रस्फुरच्चंचद्दशनेनदंतेनांबरंवस्त्रंयस्याःसातथा ॥ प्रस्फुरद्दशनांबरमोष्ठोयस्याःसेतिवा ॥ ४ ॥ कटाक्षिताकटाक्षेणप्रेरिता ॥ अपाकरोद्दूरीचकार ॥ ५ ॥ रत्नारत्नावली ॥ भामासत्यभामाभीमो

---

१ किमभिप्रेतमनयोपमयेति चिन्त्यम् ।

भीमसेनइतिवत् ॥ आवनीशुभाआसमंततःअवनौपृथिव्यांशोभतेराजतइतितथा॥अवनीशुभेत्येवमेववा॥रत्नावलीतिवापाठः ॥६॥ तदीक्षणक्षणात्तस्यरत्नचूडस्यईक्षणेनजातोयःक्षणोऽवसरउत्सवो वा ॥
क्षणउद्धवउत्सवइत्यमरः ॥ तस्मादिति॥स्वेदोदकणिकांचिताघर्मांबुकणव्याप्ता ॥७॥ धृतंरोमांचरूपंकंचुकंययासातथा॥तस्तंभास्थितवती॥८॥औत्सुक्यमौत्कंठ्यंमाव्रजमागच्छ ॥ सौत्सुक्यमितिपाठे
सात्वमित्यर्थः ॥ कुतइत्यतआह ॥ सिद्धइति ॥ ९ ॥ सिद्धिरेवकुतस्तत्राह ॥ एतस्येति ॥ एतावताकथंसुलभत्वमित्याशंकायामाह ॥ माविषीदेति ॥ एषसुलभोयतोरत्नेश्वरेणार्पितः ॥ ११० ॥
सदृग्वरावाप्त्यासदृशभर्तृप्राप्त्या ॥११॥१२॥ हरिःसिंहः ॥ विकटदंष्ट्रास्यइत्युभयोर्विशेषणम् ॥१३॥ वेपथुभूमयःकंपस्थानानि ॥१४॥ तन्माविधेहिमाकुरु ॥ किंतदाह ॥ यदेतदिति ॥ हाविधेही

तदीक्षणक्षणाद्दृष्टिरानंदाश्रुभिरावृता ॥ कपोलभित्तिरभवत्स्वेदोदकणिकांचिता ॥ ७ ॥ चकंपेगात्रलतिकाधृतरोमांचकंचुका ॥ चित्रन्यस्तेवतस्तं
भक्षणंमुकुलितानना ॥ ८ ॥ ततःसाचित्रलेखातामेत्याश्वासयदातुराम् ॥ मौत्सुक्यंव्रजगंधर्विसिद्धस्तेद्यमनोरथः ॥९॥ एतस्यावगतंसर्वंदेशनामान्वया
दिकम् ॥ माविषीदालिसुलभस्त्वेषरत्नेश्वरार्पितः ॥११०॥ अहोसदृग्वरावाप्त्यारत्नेशेनासितोषिता ॥ उत्तिष्ठयामःसदनंरत्नेशःसर्वदोहिनः ॥ ११ ॥
अथदैववशाद्यांत्यस्ताद्दृष्टागगनाध्वगाः ॥ सुबाहुनादानवेनपातालतलवासिना ॥ १२ ॥ गृहीत्वाताश्चतस्रोपिनिरगाद्दानवोगृहम् ॥ हरिर्विकटदंष्ट्रास्यः
प्रांतरेहरिणीरिव ॥ १३ ॥ तास्तंविलोक्यगंधर्व्योदंष्ट्राविकटिताननम् ॥ रुधिरारुणनेत्रंचजातावेपथुभूमयः ॥ १४ ॥ हामातर्हापितस्त्राहिहाविधेमावि
धेहितत् ॥ यदेतत्कर्तुमारब्धमनाथास्वतिनिष्ठुरम् ॥ १५ ॥ हादैवमंदभाग्याभिःकिमस्माभिरनुष्ठितम् ॥ सुकृतेतरवार्तापिनोचित्तेव्याहृताक्व
चित् ॥ १६ ॥ शिशुक्रीडनकंहित्वाहित्वारत्नेश्वरार्चनम् ॥ पित्रोःस्वाधीनसच्चेष्टाइष्टंविघ्नोनकिंचन ॥१७॥ अधोभुवनगादीनाहीनानाथेनकोत्रनः ॥
त्रातित्राणार्थिनीर्बालाःशंभोरत्नेशसर्वग ॥ १८ ॥ इत्थंगंधर्वतनयाविलपंतीःकृपातुरम् ॥ शुश्रावनागराजोसौरत्नचूडोमहामनाः ॥ १९ ॥ कोसौ
मत्स्वामिनोनामरत्नेशस्यमहेशितुः ॥ लिंगराजस्यगृह्णातिकर्मबंधनभेदिनः ॥ १२० ॥ पुनरप्यार्तरावंसश्रुत्वाबालामुखेरितम् ॥ रत्नेशरक्षरक्षेतिगृही
तास्त्रोविनिर्ययौ ॥२१॥ तंवसारसपानेनमहामांसनिषेवणात् ॥ अत्यंतोन्मत्तदुश्चेष्टंरत्नचूडोनिरैक्षत ॥ २२ ॥ अध्याक्षिपच्चरेदुष्टशिष्टकन्यापहारक ॥
मद्दृष्टिगोचरंयातःक्वयास्यस्यद्यरेऽधम ॥ २३ ॥ ममबाणहतप्राणःप्रयाणंकुरुदुर्मते ॥ आर्तत्राणोद्यतमतेर्वैवस्वतपुरंप्रति ॥ २४ ॥ रत्नेश्वरस्ययैर्ना
मप्रलयापद्यपिस्फुटम् ॥ गृहीतंनभवाद्दृग्भ्यस्तेषुभीतिर्भयात्मसु ॥ २५ ॥

तिपाठेऽकारप्रश्लेषेणव्याख्येयम् ॥१५॥ सुकृतेतरवार्तापापवार्ता ॥१६॥ स्वाधीनाःसच्चेष्टाःस्वायत्तोत्तमक्रियाश्चाहित्वाकिंचनान्यदिष्टंनविघ्नइत्यर्थः ॥ दुष्टमितिक्वचित्पाठः ॥१७॥१८॥१९॥१२०॥
रत्नेश्वररक्षरक्षेत्यार्तरावंश्रुत्वेत्यन्वयः ॥ २१ ॥ वसाहृन्मेदःसएवरसस्तस्यपानेन ॥ वसासवपानेनेतिपाठेवसैवासवोमद्यंवसाचासवश्चेतिवातस्यपानेनेतिव्याख्यातव्यम् ॥ निरैक्षतदृष्टवान् ॥ २२ ॥
अध्याक्षिपदाक्षिप्तवान् ॥ चःसमुच्चये ॥ २३ ॥ २४ ॥ रत्नेश्वरस्येति ॥ रत्नेश्वरस्यनामयैर्गृहीतंतेषुभवाद्दृशेभ्यःस्फुटंनिश्चितंप्रलयापद्यपिभीतिर्नेत्यन्वयः ॥ भयात्मसुभयंभीतिरात्मस्वंतःकरणेषु

भययुक्ताआत्मानोवायेषांतेतथातेषु ॥ २५ ॥ २६ ॥ तन्मुखेत्यत्रतच्छब्दोरत्नचूडविषयः ॥ व्याघ्रघ्राताव्याघ्रेणगृहीताः ॥ २७ ॥ कोदंडंधनुः ॥ २८ ॥ सोपीत्यत्रषष्ठाक्षरस्यलघुत्वंछांदसम् ॥
परिघंमुसलम् ॥ २९ ॥ रत्नचूडंप्रतिशंकमानंसूतंप्रत्याह ॥ हृदीति ॥ भ्रमेणक्रीडार्थंज्वलत्तृणादिनिर्मितोदंडोऽलातदंडः ॥ १३० ॥ अंतर्मध्ये ॥ ३१ ॥ कालानलसमंप्रलयानलसदृशम् ॥
प्रगवेष्यसम्यगन्विष्य ॥ ३२ ॥ अस्यसुबाहोः ॥ विनिर्यात्यनिःसार्यबहिःकृत्वेतियावत् ॥ तूणमिषुधिम् ॥ दूरमितिवापाठः ॥ तच्छरीरंलक्ष्यंभित्त्वादूरमगादित्यर्थः ॥ तत्रोत्प्रेक्षामाह ॥ हृदिस्थ
मिति ॥ ३३ ॥ नागाशुगोरत्नचूडशरः ॥ ३४ ॥ अधर्मोपार्जितवित्तानामनर्थकरत्वंकैमुत्यन्यायेनाह ॥ अन्यायेति ॥ यांत्येवतस्येत्यर्थः ॥ यदितिपाठेयत्सुखंतानितत्सुखसंबंधीनीतियत्त

रत्नेश्वरमहानामकृतत्राणास्तुयेनराः ॥ तेषांजन्मजराव्याधिकलिकालभयंकुतः ॥२६॥ इत्युक्ताताभयत्रस्तास्तन्मुखप्रहितेक्षणाः ॥ व्याघ्रघ्राताइवमृगी
र्माभैषिष्टेत्युवाचसः ॥ २७ ॥ इत्याश्वास्याथगंधर्वीःसवैभुजगराजजः ॥ आकर्णपूर्णमाकृष्यकोदंडंप्राहिणोच्छरम् ॥ २८ ॥ सोपिक्रुद्धोदनुजराट्पदा
स्पृष्टभुजंगवत् ॥ आविद्ध्यकालदंडाभंपरिघंव्यसृजन्महत् ॥२९॥ हृदिरत्नेश्वरंलिंगंयस्यसम्यग्विजृंभते ॥ अलातदंडवत्तस्मिन्कालदंडोपिजायते ॥
॥ १३० ॥ अंतरेवसचिच्छेदपरिघंस्वमहेषुभिः ॥ दुर्वृत्तस्ययथेहायुर्विच्छिद्येतांतरैवहि ॥ ३१ ॥ ततोस्यबाणंचिक्षेपकालानलसमप्रभम् ॥ सबाणस्त
स्यहृदयंप्रविश्यप्रगवेष्यच ॥ ३२ ॥ प्राणानस्यविनिर्यात्यस्वयंतूणमगात्पुनः ॥ हृदिस्थंतस्यदौरात्म्यंसर्वंविज्ञायतत्त्वतः ॥ ३३ ॥ दिगंगनापुरः
ख्यातुमिवनागाशुगोगतः ॥ ३४ ॥ अन्यायोपार्जितैर्द्रव्यैर्यःसुखंभोक्तुमिच्छति ॥ तानिद्रव्याणियांत्येवसप्राणानिकुतःसुखम् ॥ ३५ ॥ इतितंदानवं
हत्वानागराजोमहाबली ॥ प्रत्युवाचाथताःकन्याःकायूयंकस्यचात्मजाः ॥ ३६ ॥ दुरात्मनाकुतोनेनसंगतादनुजन्मना ॥ क्वरत्नेश्वरंलिंगंभवतीभि
र्विलोकितम् ॥ ३७ ॥ यस्यनामाक्षरोच्चाराद्व्यपेतपरमापदः ॥ यूयमाशुतदाख्यातयेनजानामितत्त्वतः ॥३८॥ इतिश्रुत्वागिरस्तस्यनितरांप्रेमनिर्भराः॥
परस्परंमुखंवीक्ष्यकोसौस्यादृष्टपूर्ववत् ॥ ३९ ॥ अकारणसखाकोसौप्रांतरेसमुपस्थितः ॥ निजप्राणान्पणीकृत्ययेनत्राताःस्मबालिकाः ॥ १४० ॥
अस्यसंदर्शनादेवस्वभावचपलान्यपि ॥ मंथराणींद्रियाणिस्युःपरिपीयसुधामिव ॥ ४१ ॥ यातुमन्यत्रनोनेत्रेप्रोत्सहेतेयथातथा ॥ अन्यद्रस्त्वंतरंप्रे
क्ष्यरमणीयतरंत्वपि ॥ ४२ ॥ वचःपीयूषमाधुर्यंनितरांप्राप्यनःश्रुती ॥ शब्दांतरग्रहापेक्षांनकुर्वातेस्वजन्मनः ॥ ४३ ॥

च्छब्दार्थावुन्नेयाविति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ आख्यातकथयत ॥ ३८ ॥ इतिश्रुत्वागिरस्तस्येत्यादीनामितिब्रुवंत्यइत्यग्रिमेणान्वयः ॥ प्रेमनिर्भराःस्नेहगर्भाः ॥ दृष्टपूर्ववत्पूर्वंदृष्टइव ॥ ३९ ॥
प्रांतरेमध्यमार्गे ॥ पणीकृत्यग्लहंकृत्वा ॥ स्मेतिविस्मये ॥ १४० ॥ मंथराणिस्तब्धानि ॥ ४१ ॥ इंद्रियाणांस्तब्धतामेवाहुर्यातुमित्यादिना ॥ यथातथायाथातथ्येन ॥ नेत्रेचक्षुषी ॥
॥ ४२ ॥ श्रुतीश्रवणेंद्रिये ॥ स्वजन्मनःआकाशस्य ॥ ४३ ॥

आप्लुतःप्राप्लुतः ॥ नोस्माकम् ॥ सन्मनएवमणिस्तस्यचोरंतस्करम् ॥ ४४ ॥ अनुल्बणमनुद्भटंसुकुमारांगमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ अज्ञानेकारणमाह ॥ अतीवेति ॥ नाज्ञासिषुर्नज्ञातवत्यः ॥४६॥
॥ ४७ ॥ अवधेहिस्थिरीकुरु ॥ ४८ ॥ वयस्याःसख्यः ॥ ४९ ॥ १५० ॥ हरिष्यतीतिशब्दस्यभविष्यतीत्यनेनसम्बन्धः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ कलाकौशल्यतःविद्यानैपुण्यात् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

आप्लुतःपंगुतामेतौपादौनश्चंचलावपि ॥ अमुंयुवानमालोक्यचोरंनःसन्मनोमणेः ॥ ४४ ॥ इतिब्रुवंत्यस्ताबालाःपरस्परमनुल्बणम् ॥ दृष्ट्वापिचि
त्रमध्यस्थंविविदुस्तन्नबालिकाः ॥ ४५ ॥ अतीवभीषणाकारदनुजस्यातिसाध्वसात् ॥ अंधीभूतेक्षणास्तंनाज्ञासिषुर्हरिणीक्षणाः ॥ ४६ ॥ ऊचुश्चतं
युवानंतानिजजीवितरक्षिणम् ॥ यदंगभवतापृष्टंस्नेहनिर्भरचेतसा ॥ ४७ ॥ तदाचक्षामहेसर्वमवधेहिक्षणंमनः ॥ इयंगंधर्वराजस्यवसुभूतेस्तनूद्भवा ॥
॥ ४८ ॥ कन्यारत्नावलीनामगुणरत्नमहाखनिः ॥ वयंवयस्याएतस्याश्छायेवानुगताःसदा ॥ ४९ ॥ आरभ्यबाल्यमप्येषालिंगंरत्नेश्वराभिधम् ॥ याति
पित्राप्यनुज्ञाताकाश्यामर्चयितुंसदा ॥ १५० ॥ वरोपिदत्तस्तेनास्यैप्रसन्नेनाथशंभुना ॥ हरिष्यतीतियःस्वप्नेकौमारंतेकुमारिके ॥ ५१ ॥ तवना
मसमानाख्यःसतेभर्ताभविष्यति ॥ युवानंस्वप्नभोक्तारंप्राप्याप्येषासुदुःखिता ॥५२॥ पुनस्तद्विरहोत्थेनवह्निनातीवतापिता॥कलाकौशल्यतोऽस्माभिः
सोपिचित्रेप्रदर्शितः ॥ ५३ ॥ यस्यनग्रामनामापिनान्वयोप्यवबुध्यते ॥ तंदृष्ट्वाचित्रलिखितमप्येषाजीवितापुनः ॥ ५४ ॥ ततोरत्नेश्वरंनत्वास्वगृहायो
त्सुकाभवत् ॥ यांतीस्ततोऽनयासार्धंप्रांतरेगगनाध्वनि ॥ ५५ ॥ अतर्कितागमश्चास्मान्धृत्वापातालमाविशत् ॥ अनंतरंभवानेवतंवेत्तिदनुजाधमम् ॥
॥५६॥ अंगइत्येववृत्तांतोनिजोऽस्माभिरुदीरितः ॥ प्रसादंकुरुचास्माकंपुरःकोसिकृपानिधे ॥५७॥ यदाप्रभृतिचास्माभिःसदृष्टोदुष्टदानवः ॥ तदाप्रभृ
तिनोनेत्रेविद्युतेवहतप्रभे ॥ ५८ ॥ कांदिशीकाभयत्रातर्नविद्मःकिंचिदेवहि ॥ क्ववयंकावयंकस्त्वंकिंजातंकिंभविष्यति ॥ ५९ ॥ निशम्येतिसपुण्यात्मा
नागराजकुमारकः ॥ आश्वास्यताभयत्रस्ताःप्रोवाचेदंचपुण्यधीः ॥ १६० ॥ मयासहसमायातरत्नेशंदर्शयामिवः ॥ इत्याहूयसतानिन्येक्रीडावापींसुखो
दकाम् ॥६१॥ विचित्रमणिसोपानांहंसकोककृतारवाम्॥कवीनांवासितव्याजात्स्वागतंकुर्वतीमिव ॥६२॥ तत्रतेनाभ्यनुज्ञाताःक्रीडावाप्यांनिमज्ज्यताः ॥
सचैलपुष्पाभरणाःप्रोन्ममज्जुस्ततःपुनः ॥ ६३ ॥ बहिर्निर्गत्यगंधर्व्यःपश्यंत्यःस्थगिताइव ॥ रत्नेशालयमालोक्यकालराजसमीपतः ॥ ६४॥ परस्प
रंततःप्रोचुर्गंधर्व्योविस्मिताइव ॥ स्वप्नोयंकिंनुवासत्यंखेलोरत्नेश्वरस्यवा ॥ ६५ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ पुरोग्रतः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कांदिशीकाभयद्रुताः ॥ किंचिदित्यस्यविवरणंक्वेति ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ विचित्रमाणेसोपानांनानामणिसंबद्धघट्टामित्यर्थः ॥ कवीनांवासित
व्याजाज्जलपक्षिणांशब्दच्छलात् ॥ ६२ ॥ निमज्ज्यजलाशयंगत्वाप्रोन्ममज्जुःशिरोभिःसम्यङ्मज्जनंचक्रुः ॥ ६३ ॥ स्थगिताइवजृंभिताइव ॥ ६४ ॥ खेलःक्रीडा ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ कालरूपःसर्पःकालसर्पस्तस्मात्कालश्चसर्पश्चताभ्यांवाजातंकालसर्पजम् ॥ ६९ ॥ १७० ॥ आशापुरीनाम्नी ॥ ७१ ॥ आशापुरीनामनिर्वक्ति ॥
याद्यापीति ॥७२॥सपर्यातःपूजातः ॥ सिद्ध्यष्टकमणिमादिकंपद्मादिकंवा ॥ विरजोदकमित्यत्रसंधिरार्षः ॥ ७३ ॥ सिद्ध्यष्टकंभवेदित्युक्तंतात्किंमूर्तिमदमूर्तिमद्वेतिपृच्छायामाह ॥ मूर्त्योमू
र्तिमत्यइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ विनायकाविघ्नाः ॥ ७५ ॥ अतःअसौअत्रेतिवापाठः ॥ चःसमुच्चये ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ मध्यमविष्टपेभूर्लोके ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ प्रतिदर्शप्रत्यमावा

वयमेवाहोस्विद्भ्रांतागंधर्व्योनवयंकिमु ॥ किमेतन्नैवजानीमऐंद्रजालिकखेलवत् ॥ ६६ ॥ एषोत्तरवहागंगास्फुटमेवभवेदिह ॥ शंखचूडस्यवाप्येषाशं
खचूडालयस्त्वसौ ॥ ६७ ॥ एतत्पंचनदंतीर्थमेषवागीश्वरालयः ॥ यस्यसंदर्शनादेववाग्विभूतिर्विजृंभते ॥ ६८ ॥ शंखचूडेश्वरश्चैषशंखचूडप्रतिष्ठितः ॥
यस्यसंदर्शनात्पुंसांनभयंकालसर्पजम् ॥ ६९ ॥ एषामंदाकिनीनामदीर्घिकापुण्यतोयभूः ॥ यस्यांकृतोदकामर्त्यामर्त्यलोकेविशंतिन ॥ १७० ॥
असावाशापुरीदेवीयास्तुतात्रिपुरारिणा ॥ त्रिपुरंजेतुकामेनमंदाकिन्यास्तटेशुभे ॥ ७१ ॥ याद्यापिपूजितामर्त्यैराशांपूरयतेर्थिनाम् ॥ मंदाकिन्याः
प्रतीच्यांतुएषसिद्ध्यष्टकेश्वरः ॥ ७२ ॥ भवेद्यस्यसपर्यातोगृहेसिद्ध्यष्टकंस्फुटम् ॥ कुंडंसिद्ध्यष्टकाख्यंचतत्रैवविरजोदकम् ॥ ७३ ॥ यत्रस्नात्वा
कृतश्राद्धोविरजस्कोदिवंव्रजेत् ॥ मूर्त्यस्ताःसिद्धयश्चाष्टौयाःकाश्यांसर्वसिद्धिदाः ॥ ७४ ॥ सर्वसिद्धिप्रदश्चासौमहाराजविनायकः ॥ विनायकाःप्रणश्यं
तियस्मैप्रणमतांनृणाम् ॥ ७५ ॥ असौसिद्धेश्वरस्योच्चैःप्रासादःकांचनोज्ज्वलः ॥ रत्नध्वजपताकाश्चसिद्धिःस्याद्यद्विलोकनात् ॥ ७६ ॥ क्षेत्रस्यमध्यमे
भागेमध्यमेश्वरएषवै ॥ मध्याधोलोकयोर्मध्येनवसेद्यस्यवीक्षणात् ॥ ७७ ॥ मध्यमेशंसमभ्यर्च्यनरोमध्यमविष्टपे ॥ आसमुद्रक्षितींद्रःस्यात्ततोमोक्षं
चविंदति ॥ ७८ ॥ ऐरावतेश्वरंलिंगंतत्प्राच्यामिष्टसिद्धिकृत् ॥ दृश्यतेयत्पताकायांरम्यऐरावतोगजः ॥७९॥ वृद्धकालेश्वरस्यैषप्रासादोरत्ननिर्मितः ॥
प्रतिदर्शंवसेद्यत्ररात्रौचंद्रःसतारकः ॥ १८० ॥ यस्यसंदर्शनान्नृणांनकालःप्रभवेद्भवे ॥ नकलिःप्रभवेत्सत्यंनचकल्मषराशयः ॥ ८१ ॥ इतियावत्कथां
चक्रुःसंभ्रांताइवबालिकाः॥तावद्वसुविभूतिःसगंधर्वस्त्वरयाययौ ॥८२॥ नारदाच्छ्रुतवृत्तांतःसुबाहुदनुजन्मनः॥ रत्नावलीसुताप्रीतासखीकायथाहृता
॥ ८३ ॥ रत्नेश्वरात्समायांतीशून्येगगनवर्त्मनि ॥ यथानयच्चपातालंयथायुद्धमभूत्पुनः ॥ ८४ ॥ यथारत्नेशभक्तेनरत्नचूडेनघातितः ॥ससुबाहुर्दनुज
नुर्महेष्वासेनचेषुणा ॥ ८५ ॥ यथाचपृष्टवृत्तांतोवापीमार्गेणचानयत् ॥ शंखचूडस्यवापींतांपातालेषुप्रवर्तिनीम् ॥ ८६ ॥ यथाचप्राप्यनिर्यताःकाशीं
दृष्ट्वापिबालिकाः ॥ भृशंसंभ्रांतिमापन्नाःपश्यंत्योपिसमुत्सुकाः ॥ ८७ ॥

स्यायाम् ॥ १८० ॥ भवेसंसारे ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ सुबाहुदनुजन्मनःदनोर्दक्षदुहितुःकश्यपपत्न्याजन्मयस्यसदनुजन्मा सुबाहुश्चासौदनुजन्माचेतितथातस्य ॥ वृत्तांतमेवसंक्षेपतोदर्शयाति ॥
प्रीतारत्नेशवरदानेनप्रीतास्निग्धेतिवा ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ दनुजनुर्दनुजन्मा ॥ महदिष्वासंधनुर्यस्यसतथातेन ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

त्रासादनम्लानाम्लाना ॥ द्वौनञौप्रकृतार्थंगमयतइतिन्यायात् ॥ मुखपंकजेसुशोभनाश्रीःकांतिर्यस्याःसातथाताम् ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ दनुजापहृतेर्दानवापहरणस्य ॥ १९० ॥ ९१ ॥ कृतीविद्वान् ॥
॥ ९२ ॥ एवंरत्नावल्यावृत्तांतमुक्त्वारत्नचूडवृत्तान्तम्प्रस्तावयाति ॥ आकर्णयेति ॥ विशेषेणवर्धयतिछेदयतीतिविवर्धनस्तत्संबोधनंतथा ॥ वृधुच्छेदनइतिधातुः॥ निर्बर्हणेतिक्वचित्पाठः ॥ ९३ ॥

दृष्ट्वागंधर्वराजस्तांपुनर्जातामिवात्मजाम् ॥ सवयस्यामनम्लानमुखपंकजसुश्रियम् ॥ ८८ ॥ परिष्वज्यसमाघ्रायललाटफलकंमुहुः ॥ अंकमारोप्यपप्र
च्छसर्ववृत्तांतमादरात्॥८९॥अथसाकथयामासदनुजापहृतेःकथाम् ॥ रत्नेश्वरंवरावाप्तिंस्वप्नावस्थांविहायच॥१९०॥रत्नावलीमनोवृत्तिंविज्ञायाथमुखें
गितैः ॥ शशिलेखासमाचष्टस्पष्टवर्णैःसविस्तरम् ॥ ९१ ॥ तुतोषनितरांसोथगंधर्वाधिपतिःकृती ॥ प्रभावंवर्णयामासमुदारत्नेश्वरस्यच ॥ ९२ ॥
स्कंदउवाच ॥ ॥ आकर्णयमुनिश्रेष्ठविंध्यवृद्धिविवर्धन ॥ प्रत्यहंरत्नचूडोपिवापीमार्गेणसंयमी ॥९३॥ नागलोकात्समागत्यस्नात्वामंदाकिनीजले ॥
रत्नेश्वरंसमभ्यर्च्यरत्नांजल्यष्टकेनवै ॥ ९४ ॥ सुवर्णपंकजान्यष्टौसमर्पयातिहृष्टवत् ॥ एकदास्वप्नसमयेरत्नेशोलिंगरूपधृक् ॥ ९५ ॥ रत्नचूडमुवाचे
दंनिजभक्तंदृढव्रतम् ॥ दानवेनहृतांकन्यांमोचयिष्यतियांभवान् ॥ ९६ ॥ तंदानवंरणेजित्वासातेपत्नीभविष्यति ॥ इतिस्मरन्वरंसोथनागराजो
महामनाः ॥९७॥ तांकन्यांदानवंहत्वाविमोच्यनिजवीर्यतः ॥ वापीमार्गेणपातालादानिनायपुनर्महीम् ॥९८॥ स्वयंचसाधयांचक्रेप्रत्यहंनियमंसुधीः॥
लिंगंसमर्चयित्वाथकृत्वाचापिप्रदक्षिणम् ॥ ९९ ॥ यावद्बहिःसमागच्छेद्रम्याद्रत्नेशमंडपात् ॥ तावद्गंधर्वराजायताभिःसवसुभूतये ॥ २०० ॥ सोयं
सोयंयुवाधन्यस्तर्जन्यग्रेणदर्शितः ॥ गंधर्वराजस्तंदृष्ट्वानागराजकुमारकम् ॥ १ ॥ अतीवस्मेरनयनःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ मनस्येनंचसंवर्ण्यतद्रूपंसवयो
न्वयम् ॥ २ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिरत्नेशेनवरार्पणात् ॥ कन्याधन्यतराचेयमनुरूपोस्तियत्पतिः ॥ ३ ॥ संप्रधार्येतिहृद्येनंसमाकार्यचसुंदरम् ॥
पृष्ट्वातन्नामगोत्रंचगणयित्वाबलाबलम् ॥ ४ ॥ रत्नेश्वरस्यपुरतस्तस्मैकन्यांददौमुदा ॥ नीत्वागंधर्वलोकंचकृतकौतुकमंगलम् ॥ ५ ॥ मधुपर्केणसं
पूज्यपाणिमग्राहयत्ततः ॥ वैवाहिकेनविधिनाददौरत्नान्यनेकशः ॥ ६ ॥ शशिलेखानंगलेखाचित्रलेखापिकुंभज ॥ विज्ञाप्यस्वजनेतारंवरयामासतंप
तिम् ॥ ७ ॥ उपयम्यचतस्रोपिसगंधर्वसुताःशुभाः ॥ रत्नचूडोजगामाथताभिःस्वपितृमंदिरम् ॥ ८ ॥ यथाचतसृभिःसार्धंश्रुतिभिःप्रणवःशिवम् ॥
स्वपित्रोश्चरणौनत्वानवोढाभिःसनागराट् ॥ ९ ॥

॥९४॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ नियमंरत्नांजल्यष्टकेनपूजनंसुवर्णपंकजाष्टकसमर्पणरूपव्रंतम् ॥९९ ॥ २०० ॥ १ ॥ सवयोन्वयंवयोन्वयाभ्यांसहितंतद्रूपंच ॥ २ ॥ वरार्पणात्तज्जामात्रर्प
णात् ॥ यद्यस्याःयस्मादितिवा ॥ ३ ॥ समाकार्यआकारयित्वा ॥ अवधार्येतिक्वचित्पाठः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ उपयम्याविवाह्य ॥८॥ प्रणवओंकारःशिवंविश्वेश्वरंयथागच्छतितद्वादित्यर्थः ॥

---

१ विबन्धनेतिचपाठान्तरं सध्रीचीनमिवाभातीति ।

नवोढाभिःसूर्याभिर्नूतनविवाहिताभिरितियावत् ॥ ९ ॥ २१० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २२५ ॥
इतिश्रीरामानन्दकृतायां काशीखण्डटीकायांसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टषष्टितमेध्यायेवर्ण्यतेतिसुपेशलम् ॥ गजासुरवधाख्यानंमहाश्चर्यप्रदंनृणाम् ॥ १ ॥ कृत्तिवासेश्वरो

विनिवेदितवृत्तांतोरत्नेशानुग्रहस्यच ॥ उवासताभिःससुखंपितृभ्यामभिनंदितः ॥२१०॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ रत्नेश्वरस्यालिंगस्यममस्थावररू
पिणः ॥ सर्वेषांसर्वदस्यास्यप्रभावोगिरिजेऽतुलः ॥ ११ ॥ अस्मिँल्लिंगेपरांसिद्धिंप्राप्ताःसिद्धाःसहस्रशः ॥ गुप्तमासीदिदंलिंगमद्ययावत्सुमध्यमे ॥
॥ १२ ॥ तवपित्राहिमवताममभक्तेनसर्वथा ॥ पुण्यार्जितैर्महारत्नैरत्नेशःप्रकटीकृतः ॥ १३ ॥ अस्मिँल्लिंगेममप्रीतिर्नितरामद्रिराजजे ॥ वाराणस्या
मिदंलिंगंपूजनीयंप्रयत्नतः ॥ १४ ॥ नानारत्नानिलभ्यंतेरत्नेशानुग्रहादुमे ॥ स्त्रीरत्नपुत्ररत्नादिस्वर्गमोक्षावपिप्रिये ॥ १५ ॥ योऽत्ररत्नेश्वरंनत्वामृतो
देशांतरेष्वपि ॥ नसस्वर्गादिहागच्छेत्कल्पकोटिशतैरपि ॥१६॥ असितायांचतुर्दश्यामुपोष्यनिशिजागरात्॥रत्नेशसन्निधौदेविममसान्निध्यमाप्नुयात् ॥
॥ १७ ॥ अस्यालिंगस्यपूर्वेणत्वयाजन्मांतरेप्रिये ॥ दाक्षायणीश्वरंलिंगंमद्भक्त्याऽत्रप्रतिष्ठितम् ॥ १८ ॥ तस्यसंदर्शनादेवननरोयातिदुर्गतिम् ॥
अंबिकानामगौरीत्वंतत्राहंचांबिकेश्वरः ॥ १९ ॥ मूर्तःषडाननस्तत्रतवपुत्रःसुमध्यमे ॥ एतत्त्रयंनरोदृष्ट्वानगर्भंप्रविशेदुमे ॥ २२० ॥ रत्नेश्वरस्यमाहा
त्म्यंमयातेसमुदीरितम् ॥ गोपनीयंप्रयत्नेनकालिकल्मषचेतसाम् ॥ २१ ॥ इदंरत्नेश्वराख्यानंयःपठिष्यतिसर्वदा ॥ सपुत्रपौत्रपशुभिर्नवियुज्येतक
र्हिचित् ॥ २२ ॥ श्रुत्वारत्नेश्वरोत्पत्तिंसेतिहासांनरोत्तमः ॥ अनूढोलभतेसत्यंकन्यारत्नंकुलोचितम् ॥ २३ ॥ कन्यापीमंसमाकर्ण्यत्वितिहासं
मनोरमम् ॥ श्रद्धयासत्पतिंप्राप्यभविष्यतिपतिव्रता ॥ २४ ॥ इतिहासमिमंश्रुत्वानारीवापुरुषोपिवा ॥ नजातुविष्टवियोगाग्नितापेनपरितप्यते ॥२२५॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेरत्नेश्वरप्रशंसनंनामसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
अन्यच्चशृणुविप्रेंद्रवृत्तांतंतत्रसंभवम् ॥ महाश्चर्यप्रजननंमहापातकहारिच ॥ १ ॥ इत्थंकथांप्रकुर्वाणेरत्नेशस्यमहेश्वरे ॥ कोलाहलोमहानासीत्त्रातत्राते
तिसर्वतः ॥ २ ॥ महिषासुरपुत्रोसौसमायातिगजासुरः ॥ प्रमथन्प्रमथान्सर्वान्निजवीर्यमदोद्धतः ॥ ३ ॥

तपत्तिंकथयितुंगजासुर ाख्यानंप्रस्तावयति ॥ अन्यच्चेति ॥ सम्यग्भवतीतिसम्भवम् ॥ १ ॥ कोलाहलःकलकलःबहुभिःकृतोऽव्यक्तशब्दइत्यर्थः ॥ यदाहामरः ॥ कोलाहलःकलकलइति ॥ २ ॥ ३ ॥

प्रमिणोतिप्रक्षिपाति ॥ अचलाप्युल्लोलयांचक्रेआंदोलयांचक्रइत्यर्थः ॥ ४ ॥ शिखरैःसहशिलोच्चयाःपर्वताश्चूर्णाःस्युरित्यन्वयः ॥ ५ ॥ मौलिजसंघर्षात्केशसंमर्दनात् ॥ ६ ॥
निःश्वाससंभारैःश्वाससमूहैः ॥ उत्तरंगाउच्चोर्मयः तिमिभिर्जलचरैः ॥ ७ ॥ ८ ॥ पिंगलिमापिंगलता ॥ तरलिमातरलता ॥ नोज्झयते नत्यज्यते ॥ ९ ॥ समीभवेदुच्चनीचादिकंपरित्यज्यसमाभवे
दित्यर्थः ॥ १० ॥ ब्रह्मलब्धवरस्वरूपमेवाह ॥ अवद्ध्योहमिति ॥ ११ ॥ त्रिशूलंहेतिरस्त्रंयस्यसतथा ॥ १२ ॥ प्रोतोग्रथितः ॥ ततइतिक्वचित् ॥ जगौउक्तवान् ॥ १३ ॥ पुरांतक त्रिपुरांतक

यत्रयत्रधरायांसचरणंप्रमिणोतिहि ॥ अचलोल्लोलयांचक्रेतत्रतत्रास्यभारतः ॥ ४ ॥ ऊरुवेगेनतरवःपतंतिशिखरैःसह ॥ यस्यदोर्दंडघातेनचूर्णाः
स्युश्चशिलोच्चयाः ॥ ५ ॥ यस्यमौलिजसंघर्षाद्घनाव्योमत्यजंत्यपि ॥ नीलिमानंनचाद्यापिजह्युस्तत्केशसंगजम् ॥ ६ ॥ यस्यनिःश्वाससंभारैरुत्तरं
गामहाब्धयः ॥ नद्योप्यमंदकल्लोलाभवंतितिमिभिःसह ॥ ७ ॥ योजनानांसहस्राणिनवयस्यसमुच्छ्रयः ॥ तावानेवहिविस्तारस्तनोर्मायाविनोस्यहि ॥
॥ ८ ॥ यन्नेत्रयोःपिंगलिमातथातरलिमापुनः ॥ विद्युतानोज्झ्यतेऽद्यापिसोयमायातिसत्वरः ॥ ९ ॥ यांयांदिशंसमभ्येतिसोयंदुःसहदानवः ॥ सासा
समीभवेदस्यसाध्वसादिवदिग्ध्रुवम् ॥ १० ॥ ब्रह्मलब्धवरश्चायंतृणीकृतजगत्त्रयः ॥ अवध्योहंभवामीतिस्त्रीपुंसैःकामनिर्जितैः ॥ ११ ॥ ततस्त्रिशूलहे
तिस्तमायांतंदैत्यपुंगवम् ॥ विज्ञायावध्यमन्येनशूलेनाभिजघानतम् ॥ १२ ॥ प्रोतस्तेनत्रिशूलेनसचदैत्योगजासुरः ॥ छत्रीकृतमिवात्मानंमन्यमानो
जगौहरम् ॥ १३ ॥ ॥ गजासुरउवाच ॥ ॥ त्रिशूलपाणेदेवेशजानेत्वांस्मरहारिणम् ॥ तवहस्तेममवधःश्रेयानेवपुरांतक ॥ १४ ॥ किंचिद्विज्ञप्तु
मिच्छामिअवधेहिममेरितम् ॥ सत्यंब्रवीमिनासत्यंमृत्युंजयविचारय ॥ १५ ॥ त्वमेकोजगतांवंद्योविश्वस्योपरिसंस्थितः ॥ अहंत्वदुपरिष्टाच्चस्थितोस्मी
तिजितंमया ॥ १६ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मित्वत्त्रिशूलाग्रसंस्थितः ॥ कालेनसर्वैर्मर्तव्यंश्रेयसेमृत्युरीदृशः ॥ १७ ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वादेवदेवःकृपा
निधिः ॥ प्रोवाचप्रहसञ्छंभुर्घटोद्भवगजासुरम् ॥ १८ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ गजासुरप्रसन्नोस्मिमहापौरुषशेवधे ॥ स्वानुकूलंवरंब्रूहिददामिसुमते
ऽसुर ॥ १९ ॥ इत्याकर्ण्यसदैत्येंद्रःप्रत्युवाचमहेश्वरम् ॥ ॥ गजासुरउवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदिग्वासस्तदानित्यंवसानमे ॥ २० ॥ इमांकृत्तिं
विरूपाक्षत्वत्त्रिशूलाग्निपाविताम् ॥ स्वप्रमाणांसुखस्पर्शांरणांगणपणीकृताम् ॥ २१ ॥ इष्टगंधिःसदैवास्तुसदैवास्त्वतिकोमला ॥ सदैवनिर्मलाचास्तु
सदैवास्त्वतिमंडनम् ॥ २२ ॥ महातपोऽनलज्वालाःप्राप्यापिसुचिरंविभो ॥ नदग्धाकृत्तिरेषामेपुण्यगंधनिधिस्ततः ॥ २३ ॥

॥ १४ ॥ अवधेहिश्रृणु ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ महापौरुषशेवधेमहापुरुषकाराश्रय ॥ १९ ॥ दिग्वासःहेदिग्वसन वसानआच्छादयपरिधेहीत्यर्थः ॥ २० ॥ कृत्तिचर्म ॥ यदाहामरः ॥
अजिनंचर्मकृत्तिस्त्रीति ॥ दिगंबरस्यवस्त्रपरिग्रहस्यैवानुचितत्वान्मदीयंचर्मगृहाणेत्यर्थः ॥ स्वप्रमाणांस्वपरिमिताम् ॥ सुप्रमाणामितिपाठेसएवार्थः ॥ रणांगणपणीकृतांरणभूमौग्लहनवे
नदत्तामित्यर्थः ॥ २१ ॥ वरांतरंप्रार्थयते ॥ इष्टगंधिरिति ॥ इष्टोभिप्रेतोगंधोयस्याःसाइष्टगंधिः ॥ अतिमंडनमतिशयविभूषणम् ॥ २२ ॥ महातपएवअनलज्वालाः ॥ यद्वा महातपश्चतद्दुत्थोऽ

ग्निर्लक्ष्यते ॥ अनलश्चअनलनेत्रत्वादीश्वरस्यतयोर्ज्वालाःप्राप्यापियतएषात्वक्भस्मसान्नजातातस्तस्मात्पुण्यगंधानिधिःपुण्यगंधयोराश्रयोस्त्वित्यर्थः ॥ पाठांतरेअदंतत्वमार्षम् ॥ २३ ॥ पुण्यनिधित्व
मेवतर्केणोपपादयति ॥ यदीति ॥ २४ ॥ तृतीयंवरंप्रार्थयति ॥ अन्यच्चेति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ उत्तमांगवच्छिरोवत् ॥ ३० ॥ सपरिग्रहःउमागजाननादिसहितः ॥ ३१ ॥

यदिपुण्यवतीनैषाममकृत्तिर्दिगंबर ॥ तदात्वदंगसंगोस्याःकथंजातोरणांगणे ॥ २४ ॥ अन्यंचमेवरंदेहियादितुष्टोसिशंकर ॥ नामास्तुकृत्तिवासास्तेप्रार
भ्याद्यतनंदिनम् ॥ २५ ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वातथेत्युक्त्वाचशंकरः ॥ पुनःप्रोवाचतंदैत्यंभक्तिनिर्मलमानसम् ॥ २६ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥
शृणुपुण्यनिधेदैत्यवरमन्यंसुदुर्लभम् ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेरणत्यक्तकलेवर ॥२७॥ इदंपुण्यशरीरंतेक्षेत्रेस्मिन्मुक्तिसाधने ॥ ममलिंगंभवत्वत्रसर्वेषांमुक्ति
दायकम् ॥ २८ ॥ कृत्तिवासेश्वरंनाममहापातकनाशनम् ॥ सर्वेषामेवलिंगानांशिरोभूतमिदंवरम् ॥ २९ ॥ यावंतिसंतिलिंगानिवाराणस्यांमहांत्यपि ॥
उत्तमंतावतामेतदुत्तमांगवदुत्तमम् ॥ ३० ॥ मानवानांहितायात्रस्थास्येहंसपरिग्रहः ॥ दृष्टेनानेनलिंगेनपूजितेनस्तुतेनच ॥ कृतकृत्योभवेन्मर्त्यःसंसारं
नविशेत्पुनः ॥ ३१ ॥ रुद्राःपाशुपताःसिद्धाऋषयस्तत्त्वचिंतकाः ॥ शांतादांताजितक्रोधानिर्द्वंद्वानिष्परिग्रहाः ॥ ३२ ॥ अविमुक्तेस्थितायेतुममभ
क्तामुमुक्षवः ॥ मानापमानयोस्तुल्याःसमलोष्टाश्मकांचनाः ॥३३॥ कृत्तिवासेश्वरेलिंगेस्थास्येहंतदनुग्रहे ॥ दशकोटिसहस्राणितीर्थानिप्रतिवासरम् ॥
॥ ३४ ॥ त्रिकालमागमिष्यंतिकृत्तिवासेनसंशयः ॥ कलिद्वापरसंभूतानराःकलमषबुद्धयः ॥ ३५ ॥ सदाचारविनिर्मुक्ताःसत्यशौचपराङ्मुखाः ॥
माययादंभलोभाभ्यांमोहाहंकृतिसंयुताः ॥ ३६ ॥ शूद्रान्नसेविनोविप्राजिह्वालाअतिलालसाः ॥ संध्यास्नानजपेज्यामुदूरीकृतमनोधियः ॥ ३७ ॥
कृत्तिवासेश्वरंप्राप्यसर्वपापविवर्जिताः ॥ सुखेनमोक्षमेष्यंतियथासुकृतिनस्तथा ॥ ३८ ॥ कृत्तिवासेश्वरंलिंगंसेव्यंकाश्यांततोनरैः ॥ जन्मांतरसहस्रे
षुमोक्षोन्यत्रसुदुर्लभः ॥ ३९ ॥ कृत्तिवासेश्वरेलिंगेलभ्यस्त्वेकेनजन्मना ॥ पूर्वजन्मकृतंपापंतपोदानादिभिःशनैः ॥ नश्येत्सद्योविनश्येतकृत्तिवासे
श्वरेक्षणात् ॥४०॥ कृत्तिवासेश्वरंलिंगंयेर्चयिष्यंतिमानवाः ॥ प्रविष्टास्तेशरीरेमेतेषांनास्तिपुनर्भवः ॥४१॥ अविमुक्तेऽत्रवस्तव्यंजप्तव्यंशतरुद्रियम् ॥
कृत्तिवासेश्वरोदेवोद्रष्टव्यश्चपुनःपुनः ॥ ४२ ॥ सप्तकोटिमहारुद्रैःसुजप्तैर्यत्फलंभवेत् ॥ तत्फलंलभ्यतेकाश्यांपूजनात्कृत्तिवाससः ॥ ४३ ॥ माघ
कृष्णचतुर्दश्यामुपोष्यनिशिजागृयात् ॥ कृत्तिवासेशमभ्यर्च्ययःसयायात्परांगतिम् ॥ ४४ ॥

रुद्राइत्यादीनांतदनुग्रहइत्यनेनान्वयः ॥ येएतेरुद्रादयस्तेषामनुग्रहेनिमित्तेकृत्तिवासेश्वरेस्थास्यामीत्यर्थः ॥ तदनुग्रहादितिवापाठः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ जिह्वालाःलोलुपाः ॥
जिह्वालौल्यातिलालसाइतिक्वचित्पाठः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अविमुक्तेअत्रेतिव्यधिकरणसप्तम्यौ ॥ अत्रकृत्तिवाससःसमीपे ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ जागृयाज्जागरणंकुर्यात् ॥

जागरादितिकश्चित् ॥ ४४ ॥ पंचदश्यांपौर्णमास्याम् ॥ कर्ताकरिष्याति ॥ प्रवेक्ष्यतेप्रवेक्ष्यतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ प्रावृणोत्पर्यधात् ॥ हरिदंबरोदिगंबरः ॥ सदिगंबरइतिपाठेसप्रसिद्धः ॥ ४६ ॥
कृत्तिवासत्वंकृत्तिवासस्त्वमित्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ एतस्यकुंडस्यहंसतीर्थनामेतिवक्तुमाख्यायिकामवतारयति ॥ तस्मिन्निति ॥ ५० ॥ चैत्र्यांपौर्णमास्यामितिशेषः ॥
उपहारसमुद्भवंबलिभिःसमुपजातम् ॥ ५१ ॥ बहुदेवलकैरनेकैर्देवपूजकैः ॥ तमन्नराशिम् ॥ अमिलन्मिलिताबभूवुः ॥ ५२ ॥ बलिपुष्टैःकाकैः ॥ कटुतीक्ष्णंयथास्यात्तथारटंतःशब्दंकुर्वंतः ॥ करटाः

शुक्लायांपंचदश्यांयश्चैत्र्यांकर्तामहोत्सवम् ॥ कृत्तिवासेश्वरेलिंगेनसगर्भंप्रवेक्ष्यते ॥ ४५ ॥ कथयित्वेतिदेवेशस्तत्कृत्तिंपरिगृह्यच ॥ गजासुरस्यमहतीं
प्रावृणोद्धरिदंबरः ॥ ४६ ॥ महामहोत्सवोजातस्तस्मिन्नहनिकुंभज ॥ कृत्तिवासत्वमापेदेयस्मिन्देवोदिगंबरः ॥ ४७ ॥ यत्रच्छत्रीकृतोदैत्यःशूलमारो
प्यभूतले ॥ तच्छूलोत्पाटनाज्जातंतत्रकुंडंमहत्तरम् ॥४८॥ तस्मिन्कुंडेनरःस्नात्वाकृत्वाचापितृतर्पणम् ॥ कृत्तिवासेश्वरंदृष्ट्वाकृतकृत्योनरोभवेत् ॥४९॥
स्कंदउवाच ॥ तस्मिंस्तीर्थेतुयद्वृत्तंतदगस्तेनिशामय ॥ काकाहंसत्वमापन्नास्तत्तीर्थस्यप्रभावतः ॥ ५० ॥ एकदाकृत्तिवासेतुचैत्र्यांयात्राऽभवत्पुरा ॥
अन्नंराशीकृतंतत्रह्युपहारसमुद्भवम् ॥ ५१ ॥ बहुदेवलकैर्विप्रतंदृष्ट्वापक्षिणोमिलन् ॥ परस्परंतदन्नार्थंयुध्यंतोव्योमवर्त्मनि ॥ ५२ ॥ बलिपुष्टैरपुष्टां
गारटंतःकरटाःकटु ॥ बलिभिश्चातिपुष्टांगैरबलाश्चंचुभिर्हताः ॥ ५३ ॥ तेहन्यमानान्यपतंस्तस्मिन्कुंडेनभोंगणात् ॥ आयुःशेषेणसंत्राताहंसी
भूतास्तुवायसाः ॥ ५४ ॥ आश्चर्यवंतस्तत्रत्यायात्रायांमिलिताजनाः ॥ ऊचुरंगुलिनिर्देशैरहोपश्यतपश्यत ॥ ५५ ॥ अस्मासुवीक्षमाणेषुकाकाः
कुंडेत्रयेपतन् ॥ धार्तराष्ट्रास्तुतेजातास्तीर्थस्यास्यप्रभावतः ॥ ५६ ॥ हंसतीर्थंतदारभ्यकृत्तिवाससमीपतः ॥ नाम्नाख्यातमभूल्लोकेतत्कुंडंकलशोद्भव ॥
॥ ५७ ॥ अतीवमलिनात्मानोमहामलिनकर्मभिः ॥ क्षणान्निर्मलतांयांतिहंसतीर्थकृतोदकाः ॥ ५८ ॥ काश्यांसदैववस्तव्यंस्नातव्यंहंसतीर्थके ॥
द्रष्टव्यःकृत्तिवासेशःप्राप्तव्यंपरमंपदम् ॥ ५९ ॥ काश्यांलिंगान्यनेकानिमुनेसंतिपदेपदे ॥ कृत्तिवासेश्वरंलिंगंसर्वलिंगशिरःस्मृतम् ॥ ६० ॥

काकाः॥यदाहामरः॥काकेतुकरटारिष्टबलिपुष्टसकृत्प्रजाइति ॥बलिभिःसमर्थैः॥ अबलाःदुर्बलाः ॥ बलिभिश्चंचुभिरितिपाठेचंचुविशेषणम् ॥ उपहारैःपुष्टांगैश्चंचुभिस्तुण्डैः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥
धार्तराष्ट्राः कृष्णचंचुचरणैरुपलक्षिताहंसाः ॥ यदाहामरः ॥ धार्तराष्ट्राःसितेतरैरिति ॥ ५६ ॥ कृत्तिवाससमीपतइत्यत्रविसर्गलोपआर्षः ॥ कृत्तिवासेत्यकारांतोवात्रपाठः ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥
॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

कृत्तिवासंकृत्तिवाससम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ सपर्ययित्वापूजयित्वा ॥ ६८ ॥ रुद्रदिक्स्थितमैशान्यांदिशिस्थितम् ॥ रुद्रदेशितमितिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ ६९ ॥ वरिवस्यातःपूजातः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ कृत्तिवासात्कृत्तिवाससः ॥ ७२ ॥ वेतालोभूतविशेषः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तदुत्तरइति ॥ हेमुनेतस्यगणस्योत्तरेरुद्रोऽस्तीत्यन्वयः ॥ कीदृशः ॥ वृषाकारोधर्मरूपोमन्त्रोक्तयज्ञरूपपरमेश्वरइत्यर्थः ॥ चत्वारोवेदाःशृंगाणियस्यसः ॥ वाय्वादीन्भीषयतीतिभीषणः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ भीषास्माद्वातः

कृत्तिवासंसमाराध्यभक्तियुक्तेनचेतसा ॥ सर्वलिंगाराधनजंफलंकाश्यामवाप्यते ॥ ६१ ॥ जपोदानंतपोहोमस्तर्पणंदेवतार्चनम् ॥ समीपेकृत्तिवासस्यकृतंसर्वमनंतकम् ॥ ६२ ॥ तीर्थंत्वनादिसंसिद्धमेतत्कलशसंभव ॥ पुनर्देवस्यसान्निध्यादाविरासीन्महेशितुः ॥ ६३ ॥ एतानिसिद्धलिंगानिच्छन्नानिस्युर्युगेयुगे ॥ अवाप्यशंभुसान्निध्यंपुनराविर्भवंतिहि ॥ ६४ ॥ हंसतीर्थस्यपरितोलिंगानामयुतंमुने ॥ प्रतिष्ठितंमुनिवरैरत्रास्तिद्विशतोत्तरम् ॥६५॥ एकैकंसिद्धिदंनॄणामविमुक्तनिवासिनाम् ॥ लिंगंकात्यायनेशादिच्यवनेशांतमेवहि ॥ ६६ ॥ लोमशेशंमहालिंगंलोमशेनप्रतिष्ठितम् ॥ कृत्तिवासःप्रतीच्यांतुतद्दृष्ट्वाक्रांतकाद्भयम् ॥ ६७ ॥ मालतीशंशुभंलिंगंकृत्तिवासोत्तरेमहत् ॥ सपर्ययित्वातल्लिंगंराजागजपतिर्भवेत् ॥ ६८ ॥ अंतकेश्वरसंज्ञंचलिंगंतद्रुद्रदिक्स्थितम् ॥ अतिपापोपिनिष्पापोजायतेतद्विलोकनात् ॥६९॥ जनकेशंमहालिंगंतत्पार्श्वेज्ञानदंपरम् ॥ तल्लिंगवरिवस्यातोब्रह्मज्ञानमवाप्यते ॥ ७० ॥ तदुत्तरेमहामूर्तिरसितांगोस्तिभैरवः ॥ तस्यदर्शनतःपुंसांनभवेद्यमदर्शनम् ॥७१॥ शुष्कोदरीचतत्रास्तिदेवीविकटलोचना ॥ कृत्तिवासादुदीच्यांतुकाशीप्रत्यूहभक्षिणी ॥ ७२ ॥ अग्निजिह्वोस्तिवेतालस्तस्याद्देव्यास्तुनैर्ऋते ॥ ददातिवांछितांसिद्धिंसोर्चितोभौमवासरे ॥ ७३ ॥ वेतालकुंडंतत्रास्तिसर्वव्याधिविघातकृत् ॥ तत्कुंडोदकसंस्पर्शाद्व्रणविस्फोटरुग्व्रजेत् ॥ ७४ ॥ वेतालकुंडेसुस्नातोवेतालंप्रणिपत्यच ॥ लभेतवांछितांसिद्धिंदुर्लभांसर्वदेहिभिः ॥ ७५ ॥ गणोस्तितत्रद्विभुजश्चतुष्पात्पंचशीर्षकः ॥ तस्यसंवीक्षणादेवपापंयातिसहस्रधा ॥ ७६ ॥ तदुत्तरेमुनेरुद्रश्चतुःशृंगोस्तिभीषणः ॥ त्रिपादस्तुद्विशीर्षाचहस्ताःस्युःसप्तएवहि ॥ ७७ ॥

पवतेभीषोदेतिसूर्यः ॥ भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति ॥ त्रीणिसवनानिपादायस्यसः ॥ प्रायणीयोदयनीयेद्वेशीर्षणीमस्तकेयस्यसः ॥ यस्यसप्तच्छंदांसिहस्ताःस्युः ॥ सःरोरूयतेपुनःपुनरत्यर्थंवारौतीत्यर्थः ॥ रोरवणंसवनक्रमेणऋग्भिर्यजुर्भिःसामभिः ॥ यदेनमृग्भिःशंसंतियजुर्भिर्यजंतिसामभिःस्तुवंतीति ॥ त्रिधाबद्धोमन्त्रब्राह्मणकल्पैर्बद्धइत्यर्थः ॥ तथाचमन्त्रः ॥ चत्वारिशृंगा

त्रयोऽस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोऽस्य ॥ त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्याँऽआविवेशेति ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥
इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकोनसप्ततितमेऽध्यायेगर्भनिवासहृत् ॥ अष्टषष्टेश्चक्षेत्राणांवर्ण्यतेत्रसमागमः ॥ १ ॥ अष्टषष्ट्यायत

रोरूयतेवृषाकारस्त्रिधाबद्धःसकुंभज ॥ काशीविघ्नकरायेचयेकाश्यांपापबुद्धयः ॥ ७८ ॥ तेषांचसंछिदांकर्तुमहंधृतकुठारकः ॥ येकाश्यांविघ्नहर्तारोये
काश्यांधर्मबुद्धयः ॥ ७९ ॥ सुधाघटकरश्चाहंतद्वंशपारिषेककृत् ॥ तंदृष्ट्वावृषरुद्रंवैपूजयित्वातुभक्तितः ॥ ८० ॥ महामहोपचारैश्चनविघ्नैरभिभूयते ॥
मणिप्रदीपोनागोऽस्तितस्माद्रुद्रादुदग्दिशि ॥ ८१ ॥ मणिकुंडंतदग्रेतुविषव्याधिहरंपरम् ॥ तस्मिन्कुंडेकृतस्नानस्तंनागंपरिवीक्ष्यच ॥ ८२ ॥ मणिमा
णिक्यसंपूर्णगजाश्वरथसंकुलम् ॥ स्त्रीरत्नपुत्ररत्नैश्चसमृद्धंराज्यमाप्नुयात् ॥ ८३ ॥ कृत्तिवासेश्वरंलिंगंकाश्यांयैर्नविलोकितम् ॥ तेमर्त्यलोकेभारायभुवो
भूतानसंशयः ॥ ८४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कृत्तिवासःसमुत्पत्तिंयेश्रोष्यंतीहमानवाः ॥ तल्लिंगदर्शनाच्छ्रेयोलप्स्यंतेनात्रसंशयः ॥ ८५ ॥ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेकृत्तिवासःसमुद्भवोनामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥६८॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥
शृण्वगस्त्यतपोराशेकाश्यांलिंगानियानिवै ॥ सेवितानिनृणांमुक्त्यैभवेयुर्भावितात्मनाम् ॥ १ ॥ कृत्तिप्रावरणंयत्रकृतंदेवेनलीलया ॥ रुद्रावासइति
ख्यातंतत्स्थानंसर्वसिद्धिदम् ॥ २ ॥ स्थितेतत्रोमयासार्धंस्वेच्छयाकृत्तिवाससि ॥ आगत्यनंदीविज्ञप्तिंचक्रेप्रणतिपूर्वकम् ॥ ३ ॥ देवदेवेशविश्वे
शप्रासादाःसुमनोहराः ॥ सर्वरत्नमयारम्याःसाष्टाषष्टिरभूदिह ॥ ४ ॥ भूभुवःस्वस्तलेयानिशुभान्यायतनानिहि ॥ मुक्तिदान्यपितानीहमयानीता
निसर्वतः ॥ ५ ॥ यतोयच्चसमानीतंयत्रयच्चकृतास्पदम् ॥ कथयिष्याम्यहंनाथक्षणंतदवधार्यताम् ॥ ६ ॥ स्थाणुर्नाममहालिंगंदेवदेवस्यमोक्षदम् ॥
कुरुक्षेत्रादिहोद्भूतंकलाशेषोस्तितत्रवै ॥ ७ ॥ तदग्रेसन्निहत्याख्यामहापुष्करिणीशुभा ॥ लोलार्कपश्चिमेभागेकुरुक्षेत्रस्थलीतुसा ॥ ८ ॥ तत्रस्नातंहुतं
जप्तंतप्तंदत्तंशुभार्थिभिः ॥ कुरुक्षेत्राद्भवेत्सत्यंकोटिकोटिगुणाधिकम् ॥ ९ ॥ नैमिषाद्देवदेवोत्रब्रह्मावर्तेनसंयुतः ॥ तत्रांशमात्रंसंस्थाप्यकाश्यामाविरभू
द्विभो ॥ १० ॥ ढुंढिराजोत्तरेभागेसिद्धिदंसाधकस्यवै ॥ लिंगंवैदेवदेवाख्यंतदग्रेकूपउत्तमः ॥ ११ ॥

नानांकाश्यामागमनंवक्तुंतेषांमहत्त्वख्यापनपूर्वकंश्रोतारमभिमुखीकरोतिशृण्वगस्त्येति ॥ १ ॥ कृत्तिवासःपीठस्यरुद्रेणावास्यत्वाद्रुद्रावासइतिनामवृत्तमित्याह ॥ कृत्तीति ॥ २ ॥ स्थितस्तत्रेतिपाठे
कृत्तिवाससीतिपीठविशेषणम् ॥ ३ ॥ साष्टाअष्टभिःसहवर्तमाना ॥ साष्टषष्टिरितिवापाठः ॥ ४ ॥ ५ ॥ अवधार्यतांश्रूयताम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ब्रह्मावर्तेनतन्नाम्नाकूपेन ॥ १० ॥११॥

नृणांप्राणिमात्राणाम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ एनःपापम् ॥ कथंभूतम् ॥ महाबलंमहापातकमपीत्यर्थः ॥ १४ ॥ विद्रातिविशेषेणद्रातिगच्छतीत्यर्थः ॥ दूरतःदूरे ॥ १५ ॥ निर्वाणनगरं
कैवल्यस्थानंच ॥ १६ ॥ १७ ॥ उज्जयिन्याःअवंत्याः ॥ १८ ॥ कलिकालतःकलिकालाभ्यामित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अट्टहासात्क्षेत्रविशेषात् ॥ २२ ॥ मरुत्कोटात् ॥ आयतन

ब्रह्मावर्तइतिख्यातः पुनरावृत्तिहृन्नृणाम् ॥ तत्कूपाद्भिःकृतस्नानोदेवदेवंसमर्च्यच ॥ १२ ॥ तत्पुण्यंनैमिषारण्यात्कोटिकोटिगुणंस्मृतम् ॥ गोकर्णायत
नादत्रस्वयमाविरभून्महत् ॥ १३ ॥ लिंगंमहाबलंनामसांबादित्यसमीपतः ॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्यस्यक्षणादेनोमहाबलम् ॥ १४ ॥ वाताहतस्तूलराशि
रिवविद्रातिदूरतः ॥ कपालमोचनपुरोदृष्ट्वालिंगंमहाबलम् ॥ १५ ॥ महाबलमवाप्नोतिनिर्वाणनगरंव्रजेत् ॥ ऋणमोचनतःप्राच्यांप्रभासात्क्षेत्रसत्तमात्
॥ १६ ॥ शशिभूषणसंज्ञंतुलिंगमत्रप्रतिष्ठितम् ॥ तल्लिंगसेवनान्मर्त्यःशशिभूषणतांव्रजेत् ॥ १७ ॥ प्रभासक्षेत्रयात्रायाःपुण्यंप्राप्नोतिकोटिकृत् ॥ उज्ज
यिन्यामहाकालःस्वयमत्रागतोविभुः ॥ १८ ॥ यन्नामस्मरणादेवनभयंकलिकालतः ॥ प्रणवाख्यान्महालिंगात्प्राच्यांकलमषनाशनम् ॥ १९ ॥ महा
कालाभिधंलिंगंदर्शनान्मोक्षदंपरम् ॥ अयोगंधेश्वरंलिंगंपुष्करात्तीर्थसत्तमात् ॥ २० ॥ आविरासीदिहमहत्पुष्करेणसहैवतु ॥ मत्स्योदर्युत्तरेभागेदृष्ट्वा
ऽयोगंधमीश्वरम् ॥ २१ ॥ स्नात्वाऽयोगंधकुंडेतुभवात्तारयतेपितॄन् ॥ महानादेश्वरंलिंगमट्टहासादिहागतम् ॥ २२ ॥ त्रिलोचनादुदीच्यांतुतदृष्टमुक्त
येमतम् ॥ महोत्कटेश्वरंलिंगंमरुत्कोटादिहागतम् ॥ कामेश्वरोत्तरेभागेदृष्टंविमलसिद्धिदम् ॥ २३ ॥ विश्वस्थानादिहायातंलिंगंवैविमलेश्वरम् ॥
स्वर्लीनात्पश्चिमेभागेदृष्टंविमलसिद्धिदम् ॥ २४ ॥ महाव्रतंमहालिंगंमहेंद्रादिहसंस्थितम् ॥ स्कंदेश्वरसमीपेतुमहाव्रतफलप्रदम् ॥ २५ ॥ वृंदारकर्षि
वृंदानांस्तुवतांप्रथमेयुगे ॥ उत्पन्नंयन्महालिंगंभूमिंभित्त्वासुदुर्भिदाम् ॥ २६ ॥ महादेवेतितैरुक्तंयन्मनोरथपूरणात् ॥ वाराणस्यांमहादेवस्तदारभ्या
भवच्चयत् ॥ २७ ॥ मुक्तिक्षेत्रंकृतंयेनमहालिंगेनकाशिका ॥ अविमुक्तेमहादेवंयोद्रक्ष्यत्यत्रमानवः ॥ २८ ॥ शंभुलोकेगमस्तस्ययत्रतत्रमृतस्यहि ॥
अविमुक्तेप्रयत्नेनतत्संसेव्यंमुमुक्षुभिः ॥ २९ ॥ कल्पांतरेपिनत्यक्तंकदाप्यानंदकाननम् ॥ येनलिंगस्वरूपेणमहादेवेनसर्वथा ॥ ३० ॥ तत्प्रासादो
यमतुलःसर्वरत्नमयःशुभः ॥ हिरण्यगर्भतीर्थाच्चप्रतीच्यांक्षेत्ररक्षकम् ॥ ३१ ॥ वाराणस्यामधिष्ठात्रीदेवतासाभिलाषदा ॥ महादेवेतिसंज्ञावैसर्वलिंगस्व
रूपिणी ॥ ३२ ॥ वाराणस्यांमहादेवोदृष्टोयैर्लिंगरूपधृक् ॥ तेनत्रैलोक्यलिंगानिदृष्टानीहनसंशयः ॥ ३३ ॥

विशेषात् ॥ २३ ॥ विश्वस्थानात्स्थलविशेषात् ॥ २४ ॥ महेंद्राद्रिरिः ॥ २५ ॥ महाव्रतस्यनामांतरमाह ॥ वृंदारकेति ॥ देवर्षिसमूहानामित्यर्थः ॥ प्रथमेयुगेआदौकृतयुगे ॥ २६ ॥
यन्मनोरथपूरणाद्येषांमनोरथसंपादनात् ॥ २७ ॥ महादेवनाम्निकारणांतरमाह ॥ मुक्तिक्षेत्रमिति ॥ २८ ॥ शंभुलोकेगमोगमनंभवतीतिशेषः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

आभूतसंप्लवंप्रलयम् ॥ ३४ ॥ पवित्रपर्वणिशुक्लचतुर्दश्याम् ॥ पवित्रंसूत्रम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अयुतंशतंदशलक्षमित्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ महेश्वरःशूलटंकएव ॥ ३९ ॥ ४० ॥ महेश्वरःसएव ॥
॥ ४१ ॥ महेश्वरंतमेव ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ज्वालाजटिलिताकाशोदीप्त्यावृतगगनः ॥ ४५ ॥ धामस्थानम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

वाराणस्यांमहादेवंसमभ्यर्च्यसकृन्नरः ॥ आभूतसंप्लवंयावच्छिवलोकेवसेन्मुदा ॥३४॥ पवित्रपर्वणिसदाश्रावणेमासियत्नतः ॥ लिंगेपवित्रमारोप्यमहा
देवेनगर्भभाक् ॥३५॥ पितामहेश्वरंलिंगंगयातीर्थादिहागतम् ॥ फल्गुप्रभृतिभिस्तीर्थैःसार्धकोट्यष्टसंमितैः ॥३६॥ धर्मेणयत्रवैतप्तंयुगानामयुतंशतम् ॥
साक्षीकृत्यमहालिंगंश्रीमद्धर्मेश्वराभिधम् ॥ ३७ ॥ पितामहेश्वरंलिंगंतत्राभ्यर्च्यनरोमुदा ॥ त्रिःसप्तकुलसंयुक्तोमुच्यतेनात्रसंशयः ॥ ३८ ॥ प्रयागात्ती
र्थराजाच्चशूलटंकोमहेश्वरः ॥ तीर्थराजेनसहितःस्थितआगत्यवैस्वयम् ॥ ३९ ॥ निर्वाणमंडपाद्रम्यादवाच्यामतिनिर्मलः ॥ प्रासादोमेरुणायस्यस्पर्धे
तेकांचनोज्ज्वलः ॥ ४० ॥ देवेनैववरोदत्तोयत्रपूर्वंयुगांतरे ॥ पूज्योमहेश्वरःकाश्यांप्रथमंकलुषापहः ॥ ४१ ॥ यःप्रयागइहस्नातोनमस्यतिमहेश्वरम् ॥
समभ्यर्च्यविधानेनमहासंभारविस्तरैः ॥ ४२ ॥ प्रयागस्नानजात्पुण्याच्छूलटंकविलोकनात् ॥ सप्राप्नुयान्नसंदेहःपुण्यंकोटिगुणोत्तरम् ॥ ४३ ॥
शंकुकर्णान्महाक्षेत्रान्महातेजइतीरितम् ॥ लिंगमाविरभूदत्रमहातेजोविवृद्धिदम् ॥ ४४ ॥ महातेजोनिधिस्तस्यप्रासादोतीवनिर्मलः ॥ ज्वालाजटि
लिताकाशोमाणिक्यैरेवनिर्मितः ॥ ४५ ॥ तल्लिंगदर्शनात्स्पर्शात्स्तवनाच्चसमर्चनात् ॥ प्राप्यतेतत्परंधामयत्रगत्वानशोचते ॥ ४६ ॥ विनायके
श्वरात्पूर्वंमहातेजःसमर्चनात् ॥ तेजोमयेनयानेनयातिमाहेश्वरंपदम् ॥ ४७ ॥ रुद्रकोटिसमाख्यातात्तीर्थात्परमपावनात् ॥ महायोगीश्वरंलिंगमावि
श्चक्रेस्वयंपरम् ॥ ४८ ॥ पार्वतीश्वरलिंगस्यसमीपेसर्वसिद्धिकृत् ॥ तल्लिंगदर्शनात्पुंसांकोटिलिंगफलंभवेत् ॥ ४९ ॥ तत्प्रासादस्यपरितोरुद्राणांको
टिसंमिताः ॥ प्रासादारम्यसंस्थानानिर्मितारुद्रमूर्तिभिः ॥ ५० ॥ काश्यांरुद्रस्थलीसातुपठ्यतेवेदवादिभिः ॥ रुद्रस्थल्यांमृतायेवैकृमिकीटपतंगकाः ॥
॥ ५१ ॥ पशुपक्षिमृगामर्त्याम्लेच्छावाप्यथदीक्षिताः ॥ तेषांतुरुद्रीभूतानांपुनरावृत्तिरत्रन ॥ ५२ ॥ जन्मांतरसहस्रेषुयत्पापंसमुपार्जितम् ॥
रुद्रस्थलींप्रविष्टस्यतत्सर्वंव्रजतिक्षयम् ॥ ५३ ॥ अकामोवासकामोवातिर्यग्योनिगतोपिवा ॥ रुद्रस्थल्यांत्यजन्प्राणान्परंनिर्वाणमाप्नुयात् ॥ ५४ ॥
स्वयमेकांबरात्क्षेत्रात्कृत्तिवासाइहागतः ॥ कृत्तिवाससिलिंगेत्रस्वयमेवव्यवस्थितः ॥ ५५ ॥ अस्मिन्स्थानेस्वभक्तानांसांबःसर्षिगणोविभुः ॥ स्वयंचो
पदिशेद्ब्रह्मश्रुतौश्रुतिभिरीडितम् ॥ ५६ ॥ क्षेत्रेत्रसिद्धिदेप्राप्तश्चंडीशोमरुजांगलात् ॥ प्रचंडपापसंघातंखंडयेच्छतधेक्षणात् ॥ ५७ ॥

एकांबराद्भुवनेश्वरात् ॥ कृत्तिवाससीत्यादिसार्धपद्यंस्कंदोक्तिः ॥ कृत्तिवासाभिधेइतिक्वचित्पाठः ॥ उभयत्रभवानित्यध्याहारेणनंयुक्तमेववा ॥ ५५ ॥ सांबःअंबयासहितः ॥५६॥ मरुजांगलात्क्षेत्र

विशेषात् ॥ मत्तजांगलादितिक्वचित्पाठः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कालंजरात्पर्वतात् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ त्रिदंडायाःपुर्याः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥७०॥

पाशपाणिगणाध्यक्षसमीपेयःप्रपश्यति ॥ चंडीश्वरंमहालिंगंसयातिपरमांगतिम् ॥ ५८ ॥ कालंजरान्नीलकंठस्तिष्ठेदत्रस्वयंविभुः ॥ गणेशाद्दंतकू
टाख्यात्समीपेभवनाशनः ॥ ५९ ॥ नीलकंठेश्वरंलिंगंकाश्यांयैःपरिपूजितम् ॥ नीलकंठास्तएवस्युस्तएवशशिभूषणाः ॥ ६० ॥ काश्मीरादिहसंप्राप्तं
लिंगंविजयसंज्ञितम् ॥ सदाविजयदंपुंसांप्राच्यांशालकटंकटात् ॥ ६१ ॥ रणेराजकुलेद्यूतेविवादेसर्वदैवहि ॥ विजयोजायतेपुंसांविजयेशसमर्चनात् ॥
॥ ६२ ॥ ऊर्ध्वरेतास्त्रिदंडायाः संप्राप्तोत्रस्वयंविभुः ॥ कूश्मांडकंगणाध्यक्षंपुरस्कृत्यव्यवस्थितः ॥ ६३ ॥ ऊर्ध्वांगतिमवाप्नोतिवीक्षणादूर्ध्वरेतसः ॥
ऊर्ध्वरेतसियेभक्तानहितेषामधोगतिः ॥ ६४ ॥ मंडलेश्वरतःक्षेत्राल्लिंगंश्रीकंठसंज्ञितम् ॥ विनायकान्मंडसंज्ञादुत्तरस्यांव्यवस्थितम् ॥ ६५ ॥ श्रीकं
ठस्यचयेभक्ताःश्रीकंठाएवतेनराः ॥ नेहश्रियावियुज्यंतेनपरत्रकदाचन ॥ ६६ ॥ छागलांडान्महातीर्थात्कपर्दीश्वरसंज्ञितः ॥ पिशाचमोचनेतीर्थेस्व
यमाविरभूद्विभुः ॥ ६७ ॥ कपर्दीशंसमभ्यर्च्यननरोनिरयंव्रजेत् ॥ नपिशाचत्वमाप्नोतिकृत्वात्राप्यघमुत्तमम् ॥ ६८ ॥ आम्रातकेश्वरात्क्षेत्राल्लिंगंसूक्ष्मे
शसंज्ञितम् ॥ स्वयमभ्यागतंचात्रक्षेत्रेवैश्रेयसांपदे ॥ ६९ ॥ विकटद्विजसंज्ञस्यगणेशस्यसमीपतः ॥ दृष्ट्वासूक्ष्मेश्वरंलिंगंगतिंसूक्ष्मामवाप्नुयात् ॥७०॥
संप्राप्तमिहदेवेशंजयंतंमधुकेश्वरात् ॥ लंबोदराद्गणपतेःपुरस्तात्तदवस्थितम् ॥ ७१ ॥ जयंतेश्वरमालोक्यस्नात्वागंगाजलेशुभे ॥ प्राप्नुयाद्वांछितांसिद्धिं
सर्वत्रविजयीभवेत् ॥ ७२ ॥ प्रादुश्चकारदेवेशःश्रीशैलात्त्रिपुरांतकः ॥ शैश्रीलशिखरंदृष्ट्वायत्फलंसमुदीरितम् ॥ ७३ ॥ त्रिपुरांतकमालोक्यतत्फलंहे
लयाप्यते ॥ विश्वेशात्पश्चिमेभागेत्रिपुरांतकमीश्वरम् ॥ ७४ ॥ संपूज्यपरयाभक्त्याननरोगर्भमाविशेत् ॥ सौम्यस्थानादिहायातोभगवान्कुक्कुटेश्वरः ॥
॥ ७५ ॥ वक्रतुंडगणाध्यक्षसमीपेसोपतिष्ठते ॥ तद्दर्शनादर्चनाच्चकरस्थाःसर्वसिद्धयः ॥७६॥ जालेश्वरात्त्रिशूलीचस्वयमीशःसमागतः ॥ कूटदंताद्गण
पतेःपुरस्तात्सर्वसिद्धिदः ॥ ७७ ॥ रामेश्वरान्महाक्षेत्राज्जटीदेवःसमागतः ॥ एकदंतोत्तरेभागेसोर्चितःसर्वकामदः ॥ ७८ ॥ त्रिसंध्यात्क्षेत्रतोदेवस्त्र्यंब
कोस्तिसमागतः ॥ त्रिमुखात्पूर्वदिग्भागेपूजितस्त्र्यंबकत्वकृत् ॥ ७९ ॥

मधुकेश्वरात्क्षेत्रादितिशेषः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ प्रादुश्चकारआविर्बभूव ॥७३॥७४॥ सौम्यस्थानात्क्षेत्रविशेषात् ॥ ७५ ॥७६॥ जालेश्वरात्क्षेत्रादितिशेषः ॥ ७७ ॥ रामेश्वरात्सेतुबन्धात्॥७८॥७९॥

॥ ८० ॥ पुरोधायाग्रेकृत्वा ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ स्थलेश्वरात्स्थानेश्वरात्क्षेत्रादितिशेषः ॥ यत्रस्थलेश्वरेक्षेत्रेयज्ञेश्वरंमहालिंगंलिंगांतरंमहालिंगमेववा ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ सुवर्णाख्यात्क्षेत्रादिति
शेषः ॥ ८५ ॥ अवाच्यांदक्षिणस्याम् ॥ ८६ ॥ हर्षितात्क्षेत्रादितिशेषः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ रुद्रमहालयात्क्षेत्रादितिशेषः ॥ ८९ ॥ ९० ॥ इवएव ॥ अयमेववापाठः ॥ ९१ ॥ वृषभध्वजात्क्षे

हरेश्वरोहरिश्चंद्रात्क्षेत्रादत्रसमागतः ॥ हरिश्चंद्रेश्वरपुरःपूजितोजयदः सदा ॥ ८० ॥ इहशर्वः समायातःस्थानान्मध्यमकेश्वरात् ॥ चतुर्वेदेश्वरंलिंगंपुरो
धायव्यवस्थितम् ॥ ८१ ॥ शर्वलिंगंसमभ्यर्च्यकाश्यांपरमसिद्धिकृत् ॥ नजातुजंतुपदवींप्राप्नुयात्क्वापिमानवः ॥ ८२ ॥ स्थलेश्वरान्महालिंगंप्रादुर्भू
तंपरंत्विह ॥ यत्रयज्ञेश्वरंलिंगंसर्वलिंगफलप्रदम् ॥ ८३ ॥ महालिंगंसमभ्यर्च्यमहाश्रद्धासमन्वितः ॥ महतींश्रियमाप्नोतिलोकेत्रचपरत्रच ॥ ८४ ॥
इहलिंगंसहस्राक्षंसुवर्णाख्यात्समागतम् ॥ यस्यसंदर्शनात्पुंसांज्ञानचक्षुःप्रजायते ॥ ८५॥ शैलेश्वरादवाच्यांतुसहस्राक्षेश्वरंविभुम् ॥ दृष्ट्वाजन्मसहस्राणां
शतानांपातकंत्यजेत् ॥ ८६ ॥ हर्षिताद्धर्षितंचात्रप्रादुरासीत्तमोहरम् ॥ लिंगंहर्षप्रदंपुंसांदर्शनात्स्पर्शनादपि ॥ ८७ ॥ मंत्रेश्वरसमीपेतुप्रासादोहर्षिते
शितुः ॥ तद्विलोकनतःपुंसांनित्यंहर्षपरंपरा ॥ ८८ ॥ इहस्वयंसमायातोरुद्रोरुद्रमहालयात् ॥ यस्यदर्शनतोयांतिरुद्रलोकेनराःस्फुटम् ॥ ८९ ॥
यैस्तुरुद्रेश्वरंलिंगंकाश्यामत्रसमर्चितम् ॥ तेरुद्ररूपिणोमर्त्याविज्ञेयानात्रसंशयः ॥ ९० ॥ त्रिपुरेशसमीपेतुदृष्ट्वारुद्रेश्वरंविभुम् ॥ रुद्रास्तइवविज्ञेयाजी
वंतोपिमृताअपि ॥९१॥ आगादिहमहादेवोवृषेशोवृषभध्वजात् ॥ बाणेश्वरस्यलिंगस्यसमीपेवृषदःसदा ॥९२॥ इहागतंतुकेदारादीशानेश्वरसंज्ञितम् ॥
तद्द्रष्टव्यंप्रतीच्यांचलिंगंप्रह्लादकेशवात् ॥ ९३ ॥ ईशानेशंसमभ्यर्च्यस्नात्वोत्तरवहांभसि ॥ वसेदीशाननगरेईशानसदृशप्रभः ॥ ९४ ॥ भैरवाद्भैरवीमू
र्तिरत्रायातामनोहरा ॥ संहारभैरवोनामद्रष्टव्यःसप्रयत्नतः ॥ ९५ ॥ पूजनात्सर्वसिद्ध्यैसप्राच्यांखर्वविनायकात् ॥ संहारभैरवःकाश्यांसंहरेदघसंत
तिम् ॥ ९६ ॥ उग्रःकनखलात्तीर्थादाविरासेहसिद्धिदः ॥ तद्विलोकनतोनॄणामुग्रंपापंप्रणश्यति ॥ ९७ ॥ उग्रंलिंगंसदासेव्यंप्राच्यामर्कविनायकात् ॥
अत्युग्राअपिनश्येयुरुपसर्गास्तदर्चनात् ॥ ९८ ॥ वस्त्रापथान्महाक्षेत्राद्भवोनामस्वयंविभुः ॥ भीमचंडीसमीपेतुप्रादुरासीदिहप्रभो ॥ ९९ ॥ भवेश्वरं
समभ्यर्च्यभवेनाविर्भवेन्नरः ॥ प्रभुर्भवतिसर्वेषांराज्ञामाज्ञाकृतामिह ॥ १०० ॥ देवदारुवनाद्दंडीदंडयन्पातकावलीः ॥ वाराणस्यांसमागत्यस्थितो
लिंगाकृतिर्विभुः ॥१॥ प्राच्यांदंडीश्वरःपूज्यःसदेहलिविनायकात् ॥ तस्यार्चनेनमर्त्यानांनपुनर्भवईक्ष्यते ॥ २ ॥ भद्रकर्णह्रदादत्रभद्रकर्णह्रदान्वितः ॥
शिवःसाक्षादिहायातःसर्वेषांशिवदोर्चितः ॥ ३ ॥

त्रादितिशेषः ॥ ९२ ॥ केदारात्क्षेत्रादितिशेषः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ उग्रःप्रचण्डः ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ भवेसंसारे ॥ १०० ॥ पातकावलीःपापपंक्तीः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ भद्रकर्णेशपूजनाद्भद्रकर्णेह्रदेस्थितईशोभद्रकर्णेशस्तस्यपूजनात् ॥ भद्रंकर्णेभिरुत्तममितिपाठेकर्णेभिःकर्णैरित्यर्थः ॥ तथाचमन्त्रः भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवा भद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राः इत्यादि ॥
अक्षिभिर्नेत्रैः ॥ ५ ॥ त्वत्त्वत्तः हरिश्चन्द्राशिवाह्वयात् ॥ तदितिपाठेपिसएवार्थः ॥ जनिर्जन्म॥६॥ पश्चिमेनेतिनतृतीयाकिंतुपश्चिमायांदिशीत्यस्मिन्नर्थेतद्धितोयंप्रत्ययोऽव्ययसंज्ञः॥ पश्चिमेनपश्चिमायां

उद्दंडाख्याद्गणपतेःप्राच्यांतत्तीर्थमुत्तमम् ॥ भद्रकर्णह्रदेस्नात्वाभ्यर्च्यलिंगंशिवाह्वयम् ॥ ४ ॥ सर्वत्रशिवमाप्नोतिभद्रकर्णेशपूजनात् ॥ शृणुयात्सर्व
भूतानांभद्रंपश्यतिचाक्षिभिः ॥ ५ ॥ शंकरश्चहरिश्चंद्रात्त्वत्पुरःप्रतिभासते ॥ तत्पूजनाज्जनानांनजननीजठरेजनिः ॥ ६ ॥ यमलिंगान्महातीर्थात्का
ललिंगमिहस्थितम् ॥ कलशेशइतिख्यातंचंद्रेशात्पश्चिमेनच ॥ ७ ॥ यमतीर्थेनरःस्नात्वामित्रावरुणदक्षिणे ॥ काललिंगंसमालोक्यकलिकालभयं
कुतः ॥ ८ ॥ तत्रभौमचतुर्दश्यांयस्तुयात्रांकरिष्यति ॥ अपिपातकयुक्तःसयमयात्रांनयास्यति ॥ ९ ॥ नैपालाच्चमहाक्षेत्रादायात्पशुपतिस्त्विह ॥
यत्रपाशुपतोयोगउपदिष्टःपिनाकिना ॥ ११० ॥ भवतादेवदेवेनब्रह्मादिभ्योविमुक्तये ॥ तस्यसंदर्शनादेवपशुपाशैर्वियुज्यते ॥ ११ ॥ करवीरकतीर्था
च्चकपालीशइहागतः ॥ कपालमोचनेतीर्थेद्रष्टव्यःसप्रयत्नतः ॥ १२ ॥ तद्विलोकनमात्रेणब्रह्महत्याविलीयते ॥ उमापतिर्देविकायाइहागत्यव्यवस्थितः
॥ १३ ॥ दृष्टःपशुपतिःप्राच्यांहरेत्पापंचिरार्जितम् ॥ लिंगंमहेश्वरक्षेत्रादिहदीप्तेशसंज्ञितम् ॥ १४ ॥ उपोमापतितिष्ठतदीप्त्यैचेहपरत्रच ॥ भुक्तिमुक्तिप्र
दंलिंगंदीप्तेशंकाशिमध्यगम् ॥ १५ ॥ कायारोहणतःक्षेत्रादाचार्योनकुलीश्वरः ॥ शिष्यैःपरिवृतस्तिष्ठेन्महापाशुपतव्रतैः ॥ १६ ॥ दक्षिणेहिमहादेवाद्दृष्टो
ज्ञानंप्रयच्छति ॥ अज्ञानंनाशयेत्क्षिप्रंगर्भसंसृतिहेतुकम् ॥ १७ ॥ गंगासागरतश्चायादमरेशइतीरितम् ॥ लिंगंयद्दर्शनादेवनामरत्वंहिदुर्लभम् ॥ १८ ॥
सप्तगोदावरीतीर्थाद्देवोभीमेश्वरःप्रभुः ॥ प्रकाशतेलिंगरूपीभुक्त्यैमुक्त्यैनृणामिह ॥ १९ ॥ नकुलीशात्पुरोभागेदृष्ट्वाभीमेश्वरंप्रभुम् ॥ महाभीमानिपापा
निप्रणश्यंतिहितत्क्षणात् ॥ १२० ॥ भूतेश्वराद्भस्मगात्रंप्रादुरासीदिहस्वयम् ॥ भीमेशाद्दक्षिणेभागेतदभ्यर्च्यप्रयत्नतः ॥ २१ ॥ सम्यक्पाशुपताद्यो
गादभ्यस्ताच्चसमाःशतम् ॥ यत्प्राप्यतेफलंतत्स्याद्भस्मगात्रविलोकनात् ॥ २२ ॥ नकुलीश्वरतोदेवःस्वयंभूरितिविश्रुतः ॥ आत्मनाप्रकटीभूतःकाश्यां
लिंगाकृतिर्हरः ॥ २३ ॥ स्वयंभुलिंगंसंपूज्यस्नात्वासिद्धिह्रदेनरः ॥ महालक्ष्मीश्वरपुरोनभूयोजन्मभाग्भवेत् ॥ २४ ॥ प्रयागतीर्थनिकषाप्रासादोवि
द्रुमप्रभः ॥ वाराहस्यमहानेषधरणीनाम्नएवहि ॥ २५ ॥

दिशीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ देविकायाःपुर्याइतिशेषः ॥ १३ ॥ महेश्वरक्षेत्रात्कैलासात् ॥ १४ ॥ उपोमापतेःसमीपे ॥ १५ ॥ नकुलीत्यलत्रकुलीतिक्वचित् ॥ नकुली
श्वरस्यदक्षिणेभागइत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रयागतीर्थनिकषाप्रयागतीर्थसमीपे ॥ वाराहस्यसूकराकृतेः वाराणस्यामिति

क्वचित्पाठः ॥ २५ ॥ मंदरात्समागतंश्रुत्वेत्यन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ कर्णिकारप्रसूनरुकुद्रुमोत्पलपुष्पकांतिः ॥ २८ ॥२९॥ हेमकूटात्पर्वतात् ॥१३०॥३१॥३२॥ सयंत्राणिऔषधिप्रयुक्तनिक्षि
प्यमाणशिलाद्यस्त्रविशेषसहितानि ॥ कपाटविकटानिकपाटैर्विषमाणि ॥ सकपाटविटानिचेतिपाठेविटाःपाषाणगुडकाः ॥ ३३ ॥ कोटिकोटिभटानामपरिमितयोधानामाटचमटनंयेषुतानि ॥
तथा ॥ भटाढ्यानीतिक्वचित् ॥ कांस्यरीतिकसीसकैःकांस्यानिचप्रसिद्धानिरीतिकाश्चआरकूटाः ॥ स्वार्थेकः ॥ पित्तलानीतियावत् ॥ यदाहामरः ॥ रीतिःस्त्रियामारकूटोनस्त्रियामिति ॥

विंध्यपर्वततःप्राप्तोदेवंश्रुत्वासमागतम् ॥ सगणंसर्षिदेवंचमंदराद्रत्नकंदरात् ॥ २६ ॥ काश्यांधरणिवाराहोद्रष्टव्यःसप्रयत्नतः ॥ आपत्समुद्रसंमग्नमुद्धरे
च्छरणागतम् ॥ २७ ॥ कर्णिकाराद्गणाध्यक्षःकर्णिकारप्रसूनरुक् ॥ समर्च्योयंगदाहस्तउपसर्गसहस्रहृत् ॥२८॥ तस्माद्धरणिवाराहात्प्रतीच्यांदिशिसं
स्थितम् ॥ पूजयित्वागणाध्यक्षंगाणपत्यपदंलभेत् ॥ २९ ॥ हेमकूटाद्विरूपाक्षंलिंगमत्राविरासह ॥ महेश्वरादवाच्यांचदृष्टंसंसारतारकम् ॥ १३० ॥
गंगाद्वाराद्धिमस्थेशंलिंगंहिमसमप्रभम् ॥ ब्रह्मनालात्प्रतीच्यांचद्रष्टव्यमिहसिद्धिदम् ॥ ३१ ॥ गणाधिपश्चकैलासाद्गणाअन्येमहाबलाः ॥ कैलासाद्रेः
समायाताःसप्तकोटिमिताःप्रभो ॥ ३२ ॥ दुर्गाणितैःकृतानीहसप्तस्वर्गसमानिच ॥ सद्वाराणिसयंत्राणिकपाटविकटानिच ॥३३॥ कोटिकोटिभटाढ्या
निसर्वार्द्धिसहितान्यपि ॥ सुवर्णरूप्यताम्रैश्चकांस्यरीतिकसीसकैः ॥ ३४ ॥ अयस्कांतेनकांतानिदृढान्यभ्रंलिहान्यपि ॥ ततःशैलंमहादुर्गंतैःकाशीप
रितःकृतम् ॥ ३५ ॥ परिखापिकृतानिम्नामत्स्योदर्याजलाविला ॥ मत्स्योदरीद्विधाजाताबहिरंतश्चरापुनः ॥ ३६ ॥ तच्चतीर्थंमहत्ख्यातंमिलितंगां
गवारिभिः ॥ यदासंहारमार्गेणगंगांभःप्रसरेदिह ॥ ३७ ॥ तदामत्स्योदरीतीर्थंलभ्यतेपुण्यगौरवात् ॥ सूर्याचंद्रमसोःपर्वतदाकोटिगुणंशतम् ॥ ३८ ॥
सर्वपर्वाणितत्रैवसर्वतीर्थानितत्रवै ॥ तत्रैवसर्वलिंगानिगंगामत्स्योदरीयतः ॥ ३९ ॥ मत्स्योदर्यांहियेस्नातायत्रकुत्रापिमानवाः ॥ कृतपिंडप्रदानास्ते
नमातुरुदरेशयाः ॥ १४० ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रंमत्स्याकारत्वमाप्नुयात् ॥ परितःस्वर्धुनीवारिसंसारिपरिवीक्ष्यते ॥ ४१ ॥ मत्स्योदर्यांकृतस्नानाये
नरास्तेनरोत्तमाः ॥ कृत्वापिबहुपापानिनेक्षंतेभास्करेःपुरीम् ॥४२॥ किंस्नात्वाबहुतीर्थेषुकिंतप्त्वादुष्करंतपः ॥ यदिमत्स्योदरीस्नाताकुतोगर्भभयंततः॥
॥ ४३ ॥ यत्रयत्रहिलिंगानिनृदेवर्षिकृतान्यपि ॥ तत्रमत्स्योदरींप्राप्यसुस्नातोमोक्षभाजनम् ॥४४॥ संतितीर्थान्यनेकानिभूर्भुवःस्वर्गतान्यपि ॥ नसमा
निपरंतानिकोट्यंशेनापिनिश्चितम् ॥ ४५ ॥ इत्थंतीर्थंकृतंतेनविभोकैलासवासिना ॥ गणाधिपेनसुमहत्सुमहोदारकर्मणा ॥ ४६ ॥

सीसकानिनागाः ॥ यदाहामरः ॥ नागसीसकयोगेष्टवप्राणीतित्वैः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ संहारमार्गणप्रतिलोमवर्त्मनादक्षिणप्रवाहेणेत्यर्थः ॥ इहमत्स्योदर्याम् ॥ ३७ ॥ सूर्याचंद्रमसोः ॥
देवताद्वंद्वेचेतिदीर्घत्वम् ॥ एवंमित्रावरुणदक्षिणेइत्यादिष्वपि ॥ ३८ ॥ गंगयासहमत्स्योदरीगंगामत्स्योदरी ॥ यतोयदा ॥ ३९ ॥ यत्रकुत्रापियदाकदापीत्यर्थः ॥ १४० ॥ अविमुक्तमिति ॥
मत्स्याकारत्वमाप्नुयात् ॥ कदेत्याकांक्षायामाह ॥ परितइति ॥ संसारिसंसरणशीलम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ततस्तदा ॥ ४३ ॥ तत्रेत्यत्रवीप्साज्ञेया ॥४४॥४५॥ गणाधिपेनसप्तकोटिपेन ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ भूर्भुवःस्वर्महःपरेभूरादीनांलोकानामुपरि ॥ ४८ ॥ भोगवत्यापातालगंगया ॥ ४९ ॥ निरमायिनिर्मितः ॥ १५० ॥ हाटकमयंस्वर्णमयम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तारकात्तारा
लोकात् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ यावल्लिंगविलोकनंकरोतीतिशेषः ॥ तावत्सर्वपापेभ्योमुच्यते ॥ ५५ ॥ यस्माज्ज्ञानान्मुच्यतेतत्तारकंज्ञानंप्रांतेअंतकालेप्राप्नोति ॥ ५६ ॥ किरातात्तीर्थादितिशेषः ॥
देशाद्वा ॥ किंतत्किरातंतदाह ॥ किरातरूपइति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ पौलस्त्यराघवात्पौलस्त्योबिभीषणस्तेनस्थापितोराघवःपौलस्त्यराघवोरामचंद्रस्तस्मादिति ॥ १६० ॥ स्थलात्स्थल

भूर्भुवःसंज्ञकंलिंगंपर्वताद्गंधमादनात् ॥ स्वयमाविरभूदत्रतस्मात्प्राच्यांगणाधिपात् ॥ ४७ ॥ विलोक्यभूर्भुवंलिंगंभूर्भुवःस्वर्महःपरे ॥ निवसंतिजनाः
पुण्याःसुचिरंदिव्यभोगिनः ॥ ४८ ॥ हाटकेशंमहालिंगंभोगवत्यासमायुतम् ॥ सप्तपातालतलतइहायातंस्वयंविभो ॥ ४९ ॥ शेषवासुकिमुख्यैश्चतत्प्रा
सादोमहानिह ॥ मणिमाणिक्यरत्नौघैर्निरमायिप्रयत्नतः ॥ १५० ॥ तल्लिंगंहाटकमयंरत्नमालाभिरर्चितम् ॥ ईशानेश्वरतःप्राच्यांपूजनीयंप्रयत्नतः ॥
॥ ५१ ॥ भक्तितोऽभ्यर्च्यतल्लिंगंनरःसर्वसमृद्धिमान् ॥ भुक्त्वाभोगाननसंख्यातानंतेनिर्वाणमृच्छति ॥५२॥ आकाशात्तारकांल्लिंगंज्योतीरूपमिहागतम् ॥
ज्ञानवाप्याःपुरोभागेतल्लिंगंतारकेश्वरम् ॥ ५३ ॥ तारकंज्ञानमाप्यैततल्लिंगस्यसमर्चनात् ॥ ज्ञानवाप्यांनरःस्नात्वातारकेशंविलोक्यच ॥ ५४ ॥ कृतसं
ध्यादिनियमःपरितर्प्यपितामहान् ॥ धृतमौनव्रतोधीमान्यावल्लिंगविलोकनम् ॥ ५५ ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्यःपुण्यंप्राप्नोतिशाश्वतम् ॥ प्रांतेचतारकंज्ञानं
यस्माज्ज्ञानाद्विमुच्यते ॥ ५६ ॥ किराताच्चकिरातेशइहचाविर्बभूवह ॥ किरातरूपोभगवान्यत्रदेवोऽभवत्पुरा ॥ ५७ ॥ तत्किरातेश्वरंलिंगंभारभूते
श्वरादनु ॥ नमस्कृत्यनरोजातुनमातुरुदरेशयः ॥ ५८ ॥ लंकापुर्याःसमागच्छन्मरुकेश्वरसंज्ञकम् ॥ लिंगंयदर्चनात्पुंसांनभयंरक्षसांभवेत् ॥ ५९ ॥
नैर्ऋत्यांदिशितल्लिंगंनैर्ऋतेश्वरसंज्ञकम् ॥ पौलस्त्यराघवात्पश्चात्पूजितंसर्वदुष्टहृत् ॥ १६० ॥ पुण्यंजलप्रियंलिंगंजललिंगंस्थलादपि ॥ आयातं
तच्चगङ्गायाजलमध्येव्यवस्थितम् ॥ ६१ ॥ तत्प्रासादोऽद्भुततरोमध्येगंगंनिरीक्ष्यते ॥ सर्वधातुमयःश्रेष्ठःसर्वरत्नमयःशुभः ॥ ६२ ॥ अद्यापिदृश्यते
कैश्चित्पुण्यसंभारगौरवात् ॥ श्रेष्ठंलिंगमिहायातंतीर्थात्कोटीश्वरादपि ॥ ६३ ॥ कोटिलिंगेक्षणेपुण्यंतल्लिंगस्यनिरीक्षणात् ॥ श्रेष्ठंज्येष्ठेश्वरात्पश्चाच्छ्रेष्ठ
सिद्धिप्रदायकम् ॥ ६४ ॥ वडवास्यात्समुद्भूतंलिंगमत्रानलेश्वरम् ॥ नलेश्वरपुरोभागेपूजितंसर्वसिद्धिदम् ॥ ६५ ॥ आगत्यविरजस्तीर्थाद्देवदेवस्त्रिलो
चनः ॥ लिंगेत्वनादिसंसिद्धेह्यवतस्थेत्रिविष्टपे ॥ ६६ ॥ पुण्येपिलिपिलातीर्थेसर्वेषांतारकप्रदे ॥ आविश्चक्रेस्वयंदेवओंकारोमरकंटकात् ॥ ६७ ॥

लिंगात् ॥ ६१ ॥ मध्येगंगंगंगायामध्ये ॥ ६२ ॥ कोटीश्वरात्स्थानादितिशेषः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ वडवास्याद्वडवानलास्यादित्यर्थः ॥ ६५ ॥ विरजस्तीर्थंजाजपुरस्थनाभिगयास्थंयत्रविरजाख्या
चंडिकातस्मात् ॥ ६६ ॥ अमरकंटकात् ॥ मालवदेशांतर्गतरेवातीरस्थात् ॥ ६७ ॥

किंतत्स्वरूपंकदावाप्रादुर्बभूवतदाह ॥ तदाद्यंलिगम् ॥ कथंभूतम् ॥ तारकक्षेत्रंतारकःप्रणवःसएवक्षेत्रमुपलब्धिस्थानंयस्यतत्तथा ॥ ६८ ॥ तदाकृतिप्रणवाकृति ॥ ततस्तदातदाकृती
तिक्वचित् ॥ यत्तदाद्यंप्रणवाद्यंतारकक्षेत्रमविमुक्तंतदाकृतिक्षेत्राकृतीतितदाव्याकर्तव्यम् ॥ ६९ ॥ आयतनानिस्थानानिआनिनायेत्यहमानीतवानित्यर्थः ॥ आगतानीतिक्वचित्पाठः सचपौ
नरुक्त्याद्धेयः ॥ तस्मिन्नित्यत्रवीप्साज्ञातव्या ॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ श्रद्धाप्रसाद्यशैलादिंश्रद्धयाप्रसाद्यःश्रद्धाप्रसाद्यःसचासौशैलादिश्चतम् ॥ मुदाप्रसाद्येतिक्व

तदाद्यंतारकक्षेत्रंयदागंगानचागता ॥ यदैवाविरभूत्काशीत्रैलोक्योद्धरणायवै ॥ ६८ ॥ तदाकृतिमहल्लिंगंस्वयमाविरभूत्ततः ॥ महिमानंनतस्यान्यःपरिवे
त्तिविभोर्ऋते ॥ ६९ ॥ एतान्यायतनानीशआनिनायमहांतिच ॥ शेषयित्वांशमात्रंचतस्मिन्क्षेत्रेनिजेनिजे ॥ १७० ॥ इहायातानिपुण्यानिसर्वभावे
ननान्यथा ॥ प्रासादाःसर्वतश्चैषांरम्याअभ्रंलिहाविभो ॥७१॥ बहुधातुमयाश्चित्राःसर्वरत्नसमुज्ज्वलाः ॥ येषांकलशमात्रस्यदर्शनान्मुक्तिराप्यते॥७२॥
श्रुत्वापिनामचैतेषांलिंगानांसुरसत्तम ॥ अपिजन्मसहस्रोत्थाःक्षीयंतेपापराशयः ॥ ७३ ॥ इदानींकोनिदेशोत्रमयानुष्ठेयईशितः ॥ प्रसादीक्रियतांसो
पिसिद्धोमंतव्यएवहि ॥ ७४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ श्रुत्वेतिनंदिनोवाक्यंदेवदेवेश्वरोहरः ॥ श्रद्धाप्रसाद्यशैलादिमिदंप्रोवाचकुंभज ॥ ७५ ॥ ॥
श्रीदेवदेवउवाच ॥ ॥ साधूक्तंत्वयानंदिन्सदानंदविधायक ॥ विधेहिमेनिदेशंचचंडीर्व्यापारयाधुना ॥७६॥ नवकोट्यस्तुचामुंडायायत्रनिवसंतिहि ॥
स्वदेवताभिःसहिताभूतवेतालभैरवैः ॥ ७७ ॥ ताःपुरीरक्षणार्थायसवाहनबलायुधाः ॥ प्रतिदुर्गंदुर्गरूपाःपरितःपरिवासय ॥ ७८ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
नंदिनंसंनिदेश्येतिमृडान्यासहितोमृडः ॥ ययौत्रैविष्टपंक्षेत्रंमुक्तिबीजप्ररोहणम् ॥ ७९ ॥ शिलादतनयोप्यैशींमूर्द्धन्याज्ञांविधायच ॥ आहूयसर्वतो
दुर्गाःप्रतिदुर्गंन्यवेशयत् ॥ १८० ॥ निशम्याध्यायमेतंचपुण्यायतनगर्भिणम् ॥ नरःस्वर्गापवर्गौचप्राप्नुयाच्छ्रद्धयाक्रमात् ॥ ८१ ॥ श्रुत्वाष्टषष्टिमेतां
वैमहायतनसंश्रयाम् ॥ नजातुप्रविशेन्मर्त्योजननन्याजाठरींदरीम् ॥ १८२ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडे
उत्तरार्धेऽष्टषष्ट्यायतनसमागमोनामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ कात्यायनेयकथयनंदिनाविश्वनंदिना ॥ यथाव्यापा
रितादेव्योदेवदेवनिदेशतः ॥ १ ॥ अविमुक्तस्यरक्षार्थंयत्रयादेवताःस्थिताः ॥ प्रसादंकुरुमेदेवताःसमाचक्ष्वतत्त्वतः ॥ २ ॥ इत्यगस्त्युदितंश्रुत्वामहा
देवतनूद्भवः ॥ कथयामासयायत्रस्थिताऽऽनंदवनेमुदा ॥ ३ ॥

चित्पाठस्तदास्पष्टएवार्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ऐशीमीशसंबंधिनीम् ॥ १८० ॥ ८१ ॥ दरींकन्दराम् ॥ १८२ ॥ इतिश्रीरा० काशीखंडटीकायामेको
नसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ अध्यायेसप्ततितमेमहापापापहेनृणाम् ॥ देवतानामधिष्ठानंवर्ण्यतेतिसुखावहम् ॥ १ ॥ साधूक्तंत्वयानंदिन्नित्यादिनाविश्वेशेनचण्डीःपरिवासये
त्युक्तमतस्तासांपरिवसतिंश्रोतुंकार्तिकेयमभ्यर्थयाति ॥ कात्यायनेयेति ॥ कात्यायनीभवानीतस्याअपत्यंकात्यायनेयस्तत्संबोधनंतथा ॥ १ ॥ २ ॥ अगस्तिशब्दोप्यस्ति ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ समन्वितैःसहितैः ॥ ८ ॥ ९ ॥ वाराणस्यांविशालाक्षीति ॥ तदुक्तंमात्स्ये ॥ वाराणस्यांविशालाक्षीविमलापुरुषोत्तमे ॥ रुक्मिणीद्वारवत्यांतुराधावृन्दावनेवने
इति ॥ उपहारैर्बलिभिर्नैवेद्यैरित्यर्थः ॥ १० ॥ उल्लोचोवितानंचन्द्रातपइतियावत् ॥ दुकूलैःक्षौमैः ॥ ११ ॥ अप्यल्पमपीत्यत्रपूर्वापिशब्दस्यपूर्वेणसम्बन्धः ॥ १२ ॥ पीठंस्थानम् ॥ १३ ॥

स्कंदउवाच ॥ ॥ वाराणस्यांविशालाक्षीक्षेत्रस्यपरमेष्टदा ॥ विशालतीर्थंगंगायांकृत्वापृष्ठेव्यवस्थिता ॥ ४ ॥ स्नात्वाविशालतीर्थेवैविशालाक्षीं
प्रणम्यच ॥ विशालांलभतेलक्ष्मींपरत्रेहचशर्मदाम् ॥ ५ ॥ भाद्रकृष्णतृतीयायामुपोषणपरैर्नृभिः ॥ कृत्वाजागरणंरात्रौविशालाक्षीसमीपतः ॥ ६ ॥
प्रातर्भोज्याःप्रयत्नेनचतुर्दशकुमारिकाः ॥ अलंकृतायथाशक्त्यास्रगंबरविभूषणैः ॥७॥ विधायपारणंपश्चात्पुत्रभृत्यसमन्वितैः॥सम्यग्वाराणसीवासफलं
लभ्येतकुंभज ॥ ८ ॥ तस्यांतिथौमहायात्राकार्याक्षेत्रनिवासिभिः ॥ उपसर्गप्रशांत्यर्थंनिर्वाणकमलाप्तये ॥ ९ ॥ वाराणस्यांविशालाक्षीपूजनीयाप्रय
त्नतः ॥ धूपैर्दीपैःशुभैर्माल्यैरुपहारैर्मनोहरैः ॥१०॥ मणिमुक्ताद्यलंकारैर्विचित्रोल्लोचचामरैः ॥ शुभैरनुपभुक्तैश्चदुकूलैर्गंधवासितैः ॥ ११॥ मोक्षलक्ष्मी
समृद्ध्यर्थंयत्रकुत्रनिवासिभिः ॥ अप्यल्पमपियद्दत्तंविशालाक्ष्यैनरोत्तमैः ॥ १२ ॥ तदानंत्यायजायेतमुनेलोकद्वयेपिहि ॥ विशालाक्षीमहापीठेदत्तं
जप्तंहुतंस्तुतम् ॥ १३ ॥ मोक्षस्तस्यपरीपाकोनात्रकार्याविचारणा ॥ विशालाक्षीसमर्चातोरूपसंपत्तियुक्पतिः ॥ १४ ॥ प्राप्यतेत्रकुमारीभिर्गुणशी
लाद्यलंकृतः ॥ गुर्विणीभिःसुतनयोवंध्याभिर्गर्भसंभवः ॥ १५ ॥ असौभाग्यवतीभिश्चसौभाग्यंमहदाप्यते ॥ विधवाभिर्नवैधव्यंपुनर्जन्मांतरेक्वचित् ॥
॥ १६ ॥ सीमंतिनीभिःपुंभिर्वापरंनिर्वाणमिच्छुभिः ॥ श्रुताद्दृष्टार्चिताकाश्यांविशालाक्ष्यभिलाषदा ॥१७॥ ततोन्यल्ललितातीर्थंगंगाकेशवसन्निधौ ॥
तत्रास्तिललितादेवीक्षेत्ररक्षाकरीपरा ॥ १८ ॥ साचपूज्याप्रयत्नेनसर्वसंपत्समृद्धये ॥ ललितापूजकानांचजातुविघ्नोनजायते ॥ १९ ॥ इषेकृष्णद्विती
यायांललितांपरिपूज्यवै ॥ नारीवापुरुषोवापिलभतेवांछितंपदम् ॥ २० ॥ स्नात्वाचललितातीर्थेललितांप्रणिपत्यवै ॥ लभेत्सर्वत्रलालित्यंयद्वातद्वा
ऽनुलप्यच ॥ २१ ॥ मुनेविश्वभुजागौरीविशालाक्षीपुरःस्थिता ॥ संहरंतीमहाविघ्नंक्षेत्रभक्तिजुषांसदा ॥ २२ ॥ शारदंनवरात्रंचकार्यायात्राप्रयत्नतः ॥
देव्याविश्वभुजायावैसर्वकामसमृद्धये ॥ २३ ॥ योनविश्वभुजांदेवींवाराणस्यांनमेन्नरः ॥ कुतोमहोपसर्गेभ्यस्तस्यशांतिर्दुरात्मनः ॥ २४ ॥ यैस्तुविश्वभु
जादेवीवाराणस्यांस्तुतार्चिता ॥ नहितान्विघ्नसंघातोबाधतेसुकृतात्मनः ॥ २५ ॥ अन्यास्तिकाश्यांवाराहीक्रतुवाराहसन्निधौ ॥ तांप्रणम्यनरो
भक्त्याविपदब्धौनमज्जति ॥ २६ ॥

परीपाकःफलम् ॥ १४ ॥ अत्रकाश्याम् ॥ जगतीतिवा ॥ शीलमाचारः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इषेआश्विने ॥ २० ॥ लालित्यंसौभाग्यम् ॥ यद्वातद्वाअनुलप्यचयत्किंचि
त्स्तुत्वेत्यर्थः ॥ यत्रतत्रस्थितोपिचेतिक्वचित् ॥ २१ ॥ २२ ॥ शारदंशरत्सम्बन्धि ॥ सादरमितिक्वचित् ॥ नवरात्रंशुक्लप्रतिपदमारभ्यनवमीपर्यंतमित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

अरितर्जनीशत्रुभर्त्सनी ॥ २७ ॥ गजराजरथास्थितागजराजऐरावतःसएवरथस्तत्रास्थिता ॥ २८ ॥ बर्हियानगामयूररथगा ॥ प्रेक्षणीयाद्रष्टव्या ॥ अर्चनीयेतिक्वचित् ॥ २९ ॥ महेश्वरादित्यत्रम
हेशाच्चेतिक्वचित् ॥ महावृषोमहाधर्मस्तत्समृद्धिदाअनेकगोवृषसमृद्धिदावा ॥ ३० ॥ समुद्यच्चक्ररम्यदोःसम्यगुच्चलत्सुदर्शनमनोहरहस्ता ॥ ३१ ॥ गलत्कमण्डलुजलचुलकाताडिताहिताक्षर
त्कुंडीवारिगंडूषपातितविपक्षा ॥ ३२ ॥ निजतत्त्वंब्रह्मात्मतत्त्वम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भ्राम्यच्चक्रोच्चतर्जनींभ्राम्यच्चक्रंयस्याउच्चंतर्जनंदुष्टान्प्रतियस्याः साचसाच भ्राम्यच्चक्रेणउच्चातर्जनीतर्जन्याख्या

शिवदूतीतुतत्रैवद्रष्टव्याऽऽपद्विनाशिनी ॥ आनंदवनरक्षार्थमुद्यच्छूलारितर्जनी ॥ २७ ॥ वज्रहस्तातथाचैंद्रीगजराजरथास्थिता ॥ इंद्रेशाद्दक्षिणेभागेऽ
र्चितासंपत्करीसदा ॥ २८ ॥ स्कंदेश्वरसमीपेतुकौमारीबर्हियानगा ॥ प्रेक्षणीयाप्रयत्नेनमहाफलसमृद्धये ॥ २९ ॥ महेश्वराद्दक्षिणतोदेवीमाहेश्वरी
नरैः ॥ वृषयानवतीपूज्यामहावृषसमृद्धिदा ॥ ३० ॥ निर्वाणनरसिंहस्यसमीपेमोक्षकांक्षिभिः ॥ नारसिंहीसमर्च्याचसमुद्यच्चक्ररम्यदोः ॥ ३१ ॥
हंसयानवतीब्राह्मीब्रह्मेशात्पश्चिमेस्थिता ॥ गलत्कमंडलुजलचुलकाताडिताहिता ॥ ३२ ॥ ब्रह्मविद्याप्रबोधार्थंकाश्यांपूज्यादिनेदिने ॥ ब्राह्मणैर्यतिभि
र्नित्यंनिजतत्त्वावबोधिभिः ॥ ३३ ॥ शार्ङ्गचापाविनिर्मुक्तमहेषुभिरितस्ततः ॥ उत्सादयंतींप्रत्यूहान्काश्यांनारायणींश्रयेत् ॥ ३४ ॥ प्रतीच्यांगोपिगो
विंदाद्भ्राम्यच्चक्रोच्चतर्जनीम् ॥ नारायणींयःप्रणमेत्तस्यकाश्यांमहोदयः ॥३५॥ ततोगौरींविरूपाक्षींदेवयान्याउदग्दिशि ॥ पूजयित्वानरोभक्त्यावांछितां
लभतेश्रियम् ॥ ३६ ॥ शैलेश्वरीसमभ्यर्च्याशैलेश्वरसमीपगा ॥ तर्जयंतीचतर्जन्यासंसर्गमुपसर्गजम् ॥ ३७ ॥ चित्रकूपेनरःस्नात्वाविचित्रफलदे
नृणाम् ॥ चित्रगुप्तेश्वरंवीक्ष्यचित्रघंटांप्रपूज्यच ॥ ३८ ॥ बहुपातकयुक्तोपित्यक्तधर्मपथोपिवा ॥ नचित्रगुप्तलेख्यःस्याच्चित्रघंटार्चकोनरः ॥ ३९ ॥
योषिद्वापुरुषोवापिचित्रघंटांनयोर्चयेत् ॥ काश्यांविघ्नसहस्राणितंसेवंतेपदेपदे ॥४०॥ चैत्रशुक्लतृतीयायांकार्यायात्राप्रयत्नतः ॥ महामहोत्सवःकार्योनि
शिजागरणंतथा ॥ ४१ ॥ महापूजोपकरणैश्चित्रघंटांसमर्च्यच ॥ शृणोतिनांतकस्येहघंटांमहिषकंठगाम् ॥ ४२ ॥ चित्रांगदेश्वरप्राच्यांचित्रग्रीवां
प्रणम्यच ॥ नजातुजंतुर्वीक्षेतविचित्रांयमयातनाम् ॥ ४३ ॥ भद्रकालींनरोदृष्ट्वानाभद्रंपश्यतिक्वचित् ॥ भद्रनागस्यपुरतोभद्रवाप्यांकृतोदकः ॥ ४४ ॥
हरसिद्धिंप्रयत्नेनपूजयित्वानरोत्तमः ॥ महासिद्धिमवाप्नोतिप्राच्यांसिद्धिविनायकात् ॥ ४५ ॥ विधिंसंपूज्यविधिवद्विविधैरुपहारकैः ॥ विविधांलभते
सिद्धिंविधीश्वरसमीपगाम् ॥ ४६ ॥ प्रयागतीर्थेसुस्नातोजनोनिगडभंजनीम् ॥ सभाजयित्वानोजातुनिगडैःपरिबाध्यते ॥ ४७ ॥ भौमवारेसदापूज्या
देवीनिगडभंजनी ॥ कृत्वैकभुक्तंभक्त्यात्रबंदीमोक्षणकाम्यया ॥ ४८ ॥

अंगुलिर्यस्याःसातथेतिवा ॥ ३५ ॥ देवयानीकाव्यसुता ॥ ३६ ॥ संसर्गदोषम् ॥ उपसर्गजम्उत्पातजम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ लेख्योलेखनाविषयः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥
॥ ४५ ॥ ४६ ॥ निगडोलोहश्रृंखलम् ॥ सभाजयित्वापूजयित्वा ॥ ४७ ॥ एकभुक्तमेकभोजनम् ॥ एकभक्तमितिपाठेएकान्नमित्यर्थः ॥ बंदीबद्धस्तस्यमोक्षणकाम्यया ॥ यद्वा बंदीतितस्या

नाम ॥ अतएववक्ष्यतिबंदीपदजुषामिति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ काशीसंदेहहारिणी संदेहःसंशयःकाशीमरणेनमुक्तिर्भवतिनवेत्यादिरूपः ॥ संदंशेतिपाठेसंदंशइवसंदंशोविघ्नस्तद्धारिणी ॥ ५१ ॥ घनटंककरामुद्गरटंकहस्ता ॥ टंकटाकीतिप्रसिद्धम् ॥ तीर्थराजःप्रयागः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ दक्षिणेवामेहस्तेइतिशेषः ॥ अभयदामितिच्छेदः ॥ ५५ ॥ सिद्धलक्ष्मीत्यत्रसिद्धिलक्ष्मीति

संसारबंधविच्छित्तिमपियच्छतिसार्चिता ॥ गणनाश्रृंखलादीनांकाचतस्याःसमर्चनात् ॥४९॥ दूरस्थोपिहियोबंधुःसोपिक्षिप्रंसमेष्यति ॥ बंदीपदजुषां पुंसांश्रद्धयानात्रसंशयः ॥ ५० ॥ किंचिन्नियममालंब्ययदिसापरिषेविता ॥ कामान्पूरयतिक्षिप्रंकाशीसंदेहहारिणी ॥ ५१ ॥ घनटंककरादेवीभक्तबंधनभेदिनी ॥ कंकंनपूरयेत्कामंतीर्थराजसमीपगा ॥ ५२ ॥ देवीपशुपतेःपश्चादमृतेश्वरसन्निधौ ॥ स्नात्वाचैवामृतेकूपेनमनीयाप्रयत्नतः ॥ ५३ ॥ पूजयित्वानरोभक्त्यादेवताममृतेश्वरीम् ॥ अमृतत्वंभजेदेवतत्पादांबुजसेवनात् ॥ ५४ ॥ धारयंतींमहामायाममृतस्यकमंडलुम् ॥ दक्षिणेऽभयदांवामेध्यात्वाकोनाऽमृतत्वभाक् ॥५५॥ सिद्धलक्ष्मीजगद्धात्रीप्रतीच्याममृतेश्वरात् ॥ प्रपितामहलिंगस्यपुरतःसिद्धिदार्चिता ॥५६॥ प्रासादंसिद्धलक्ष्म्याश्चविलोक्यकमलाकृतिम् ॥ लक्ष्मीविलाससंज्ञंचकोनलक्ष्मींसमाप्नुयात् ॥५७॥ ततःकुब्जाजगन्मातानलकूबरलिंगतः ॥ पूजनीयापुरोभागेप्रपितामहपश्चिमे ॥ ५८ ॥ उपसर्गानशेषांश्चकुब्जाहरतिपूजिता ॥ तस्मात्कुब्जाप्रयत्नेनपूज्याकाश्यांशुभार्थिभिः ॥ ५९ ॥ कुब्जांबरेश्वरंलिंगंनलकूबरपश्चिमे ॥ त्रिलोकसुंदरीगौरीतत्रार्च्याभीष्टदायिनी ॥ ६० ॥ त्रिलोकसुंदरीसिद्धिंदद्यात्त्रैलोक्यसुंदरीम् ॥ वैधव्यंनाप्यतेक्वापितस्यादेव्याःसमर्चनात् ॥ ६१ ॥ दीप्तानाममहाशक्तिःसांबादित्यसमीपगा ॥ देदीप्यमानलक्ष्मीकाजायंतेतत्समर्चनात् ॥ ६२ ॥ श्रीकंठसन्निधौदेवीमहालक्ष्मीर्जगज्जनिः ॥ स्नात्वाश्रीकुंडतीर्थेतुसमर्च्याजगदंबिका ॥ ६३ ॥ पितॄन्संतर्प्यविधिवत्तीर्थेश्रीकुंडसंज्ञिते ॥ दत्त्वादानानिविधिवन्नलक्ष्म्यापरिमुच्यते ॥ ६४ ॥ लक्ष्मीक्षेत्रंमहापीठंसाधकस्यैवसिद्धिदम् ॥ साधकस्तत्रमंत्रांश्चनरःसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ६५ ॥ संतिपीठान्यनेकानिकाश्यांसिद्धिकराण्यपि ॥ महालक्ष्मीपीठसमंनान्यल्लक्ष्मीकरंपरम् ॥ ६६ ॥ महालक्ष्म्यष्टमींप्राप्यतत्रयात्राकृतांनृणाम् ॥ संपूजितेहविधिवत्पद्मासद्मनमुंचति ॥ ६७ ॥ उत्तरेतुमहालक्ष्म्याहयकंठीकुठारधृक् ॥ काशीविघ्नमहावृक्षांश्छिनत्तिप्रतिवासरम् ॥ ६८ ॥ कौर्मीशक्तिर्महालक्ष्मीदक्षिणेपाशपाणिका ॥ बध्नातिविघ्नसंघातंक्षेत्रस्यास्यप्रतिक्षणम् ॥ ६९ ॥

क्वचित् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ उपसर्गानुत्पातान् ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ देदीप्यमानलक्ष्मीकाअतिशयप्रकाशमानकान्तयः ॥ ६२ ॥६३॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७॥ ६८॥६९॥

॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ पल्लवान्पत्राणिक्षुद्रशाखावा ॥ ७४ ॥ महाष्टम्यामाश्विनशुक्लायाम् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ विघ्नसंहतिंविघ्नसमूहम् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ आकाशोष्ठीमाकाशोर्ध्वोष्ठीमित्यर्थः ॥ धराधरांपृथ्व्यधरोष्ठामित्यर्थः ॥ ८० ॥ कर्त्रीछुरिका ॥ स्नायुनद्धांस्नाय्वावसायामांसप्रभवधातुविशेषेणेतियावत् ॥ नद्धांवद्धाम् ॥ दुष्टानांमांसादिभक्षणेनतेनव्या

सापूजितास्तुतामर्त्यैःक्षेत्रसिद्धिंप्रयच्छति ॥ वायव्यांचशिखीचंडीक्षेत्ररक्षाकरीपरा ॥ ७० ॥ खादंतीविघ्नसंघातांशिखीशब्दंकरोतिच ॥ तस्याःसंदर्शनात्पुंसांनश्यंतिव्याधयोखिलाः ॥ ७१ ॥ भीमचंडच्युत्तरद्वारंसदारक्षेदतंद्रिता ॥ भीमेश्वरस्यपुरतःपाशमुद्गरधारिणीम् ॥ ७२ ॥ भीमचंडींनरोदृष्ट्वाभीमकुंडेकृतोदकः ॥ भीमाकृतीन्नैवपश्येद्याम्यान्दूतान्कचित्कृती ॥७३॥ छागवक्रेश्वरीदेवीदक्षिणेवृषभध्वजात् ॥ अहर्निशंभक्षयतिविघ्नौघतरुपल्लवान् ॥ ७४ ॥ तस्यादेव्याःप्रसादेनकाशीवासःप्रलभ्यते ॥ अतश्छागेश्वरींदेवींमहाष्टम्यांप्रपूजयेत् ॥७५॥ तालजंघेश्वरीदेवीतालवृक्षकृतायुधा ॥ उत्सादयतिविघ्नौघानानंदवनमध्यगान् ॥ ७६ ॥ संगमेश्वरलिंगस्यदक्षिणेविकटाननाम् ॥ तालजंघेश्वरींनत्वानविघ्नैरभिभूयते ॥७७॥ उद्दालकेश्वराल्लिंगात्तीर्थउद्दालकाभिधे ॥ याम्यांचयमदंष्ट्राख्याचर्वयेद्विघ्नसंहतिम् ॥ ७८ ॥ प्रणतायमदंष्ट्रायैस्तीर्थेचोद्दालकाभिधे ॥ कृत्वापिपापसंघातंनयमाद्बिभ्यतीहते ॥ ७९ ॥ दारुकेश्वरतीर्थेतुदारुकेशसमीपतः ॥ पातालतालुवदनामाकाशोष्ठींधराधराम् ॥ ८० ॥ कपालकर्त्रीहस्तांचब्रह्मांडकवलप्रियाम् ॥ शुष्कोदरींस्नायुबद्धांचर्ममुंडेतिविश्रुताम् ॥ ८१ ॥ क्षेत्रस्यपूर्वदिग्भागंरक्षंतींविघ्नसंघतः ॥ लसत्सहस्रदोर्दंडांज्वलत्केकरवीक्षणाम् ॥ ८२ ॥ पारावारप्रसृमरहस्तन्यस्तारिमोदकाम् ॥ द्वीपिकृत्तिपरीधानांकटुकाट्टाट्टहासिनीम् ॥ ८३ ॥ मृणालनालवत्तीव्रंचर्वंतीमस्थिपापिनः ॥ शूलाग्रप्रोतदुर्वृत्तक्षेत्रद्रोहिकलेवराम् ॥ ८४ ॥ कपालमालाभरणांमहाभीषणरूपिणीम् ॥ चर्ममुंडांनरोनत्वाक्षेत्रविघ्नैर्नबाध्यते ॥ ८५ ॥ यथैवचर्ममुंडैषामहारुंडापिताहशी ॥ एतावानेवभेदोस्यारुंडस्रग्भूषणात्वियम् ॥ ८६ ॥ क्षेत्ररक्षांप्रकुरुतउभेदेव्यौमहाबले ॥ हसंत्यौकरतालीभिरन्योन्यंदोःप्रसारणात् ॥८७॥ हयग्रीवेश्वरेतीर्थेलोलार्कादुत्तरेसदा ॥ महारुंडाप्रचंडास्यातिष्ठतेभक्तविघ्नहृत् ॥८८॥ चर्ममुंडामहारुंडाकथितेयेतुदेवते ॥ तयोरंतरतस्तिष्ठेच्चामुंडामुंडरूपिणी ॥ ८९ ॥

प्तामित्यर्थः ॥ ८१ ॥ लसंतःसहस्रमपरिमितादोर्दंडायस्यास्ताम् ॥ ज्वलंतिकेकराणितिर्यग्गतानिवीक्षणानिनेत्राणियस्यास्ताम् ॥ ऐकपद्यपाठेकर्मधारयः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ मुंडस्रग्भूषणाकबन्धमालाभरणा ॥ यदाहामरः ॥ कवंधोरुंडमस्त्रियाम् ॥८६॥ दोःप्रसरणाद्धस्तप्रसरणात् ॥८७॥८८॥ मुंडैःकृत्वारूपंवर्ततेयस्याःसामुंडरूपिणी ॥ चंडरूपिणीतिक्वचित् ॥८९॥

---

१ ईकारत्वमार्षम् इकारस्यप्रश्लेषोवेति ।

॥ ९० ॥ अमूरिमाः ॥ नैःश्रेयसींकैवल्याख्याम् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
॥ ॥ छ ॥ ॥ अथैकसप्ततितमेऽध्यायेऽत्यन्तमनोरमे ॥ दुर्गनाम्नोऽसुरेंद्रस्यवर्ण्यतेतिपराक्रमः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेदुर्गादेवीव्यवस्थितेत्युक्तंतत्रपृच्छाति ॥ कथंदुर्गेतीति ॥ १ ॥ २ ॥ यश्चे
त्यत्रयतइतिपाठेप्रथमांतात्तसिल ॥ ३ ॥ स्वसात्कृताआत्माधीनाःकृताः ॥ स्वभुजसारतःस्वीयहस्तबलेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्वयमीशानेत्यत्रतथानिर्ऋतीतिक्कचित् ॥ तपांस्यतीत्यत्रतपांस्यपीतिक्क

एतास्तिस्रःप्रयत्नेनपूज्याःक्षेत्रनिवासिभिः ॥ धनधान्यप्रदाश्चैताःपुत्रपौत्रप्रदाइमाः ॥ ९० ॥ उपसर्गानमूर्घ्नंतिदद्युर्नैःश्रेयसींश्रियम् ॥ स्मृतादृष्टानताः
स्पृष्टाःपूजिताःश्रद्धयानरैः ॥ ९१ ॥ महारुंडाप्रतीच्यांचदेवीस्वप्नेश्वरीशुभा ॥ भविष्यंकथयेत्स्वप्नेभक्तस्याग्रेशुभाशुभम् ॥ ९२ ॥ तत्रस्वप्नेश्वरीलिंगं
देवींस्वप्नेश्वरींतथा ॥ स्नात्वासिसंगमेपुण्येयस्मिन्कस्मिंस्तिथावपि ॥ ९३ ॥ उपोषणपरोधीमान्नारीवापुरुषोपिवा ॥ संपूज्यस्थंडिलशयःस्वप्नेभावि
विलोकयेत् ॥९४॥ अद्यापिप्रत्ययस्तत्रकार्यएषविजानता ॥ भूतंभाविभवत्सर्वंवदेत्स्वप्नेश्वरीनिशि ॥९५॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यांनवम्यांनिशिवादिवा ॥
प्रयत्नतःसमर्च्यासाकाश्यांज्ञानार्थिभिर्नरैः ॥ ९६ ॥ स्वप्नेश्वर्याश्चवारुण्यांदुर्गादेवीव्यवस्थिता ॥ क्षेत्रस्यदक्षिणंभागंसासदैवाभिरक्षति ॥ ९७ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेदेवताधिष्ठानंनामसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥
कथंदुर्गेतिवैनामदेव्याजातसुमासुत ॥ कथंचकाश्यांसासेव्यासमाचक्ष्वेतिमामिह ॥ १॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कथयामिमहाबुद्धेयथाकलशसंभव ॥
दुर्गानामाभवद्देव्यायथासेव्याचसाधकैः ॥ २ ॥ दुर्गोनाममहादैत्योरुरुदैत्यांगजोभवत् ॥ यश्चतप्त्वातपस्तीव्रंपुंभ्योजेयत्वमाप्तवान् ॥ ३ ॥ ततस्तेना
खिलालोकाभूर्भुवःस्वर्मुखाअपि ॥ स्वसात्कृताविनिर्जित्यरणेस्वभुजसारतः ॥ ४ ॥ स्वयमिंद्रःस्वयंवायुःस्वयंचंद्रःस्वयंयमः ॥ स्वयमग्निःस्वयंपाशी
धनदोभूत्स्वयंबली ॥ ५ ॥ स्वयमीशानरुद्रार्कवसूनांपदमाददे ॥ तत्साध्वसाद्विमुक्तानितपांस्यतितपस्विभिः ॥ ६ ॥ नवेदाध्ययनंचक्रुर्ब्राह्मणास्तद्भया
र्दिताः ॥ यज्ञवाटाविनिर्ध्वस्तास्तद्भटैरतिदुःसहैः ॥ ७ ॥ विध्वस्ताबहुशःसाध्व्यस्तैरमार्गकृतास्पदैः ॥ प्रसभंचपरस्वानिअपहृत्यदुरासदाः ॥ ८ ॥
अभोक्षिषुर्दुराचाराःक्रूरकर्मपरिग्रहाः ॥ नद्योविमार्गगाआसञ्ज्वलंतिनतथाग्नयः॥९॥ ज्योतींषिनप्रदीप्यंतितद्भयाकुलितान्यहो ॥ दिग्वधूवसनान्यास
न्विच्छायानिसमंततः ॥ १० ॥ धर्मक्रियाविलुप्ताश्चप्रवृत्ताःसुकृतेतराः ॥ तएवजलदीभूयववृषुर्निजलीलया ॥ ११ ॥

चित् ॥ ६ ॥ यज्ञवाटायज्ञस्थानानि ॥ ७ ॥ अमार्गकृतास्पदैःपाषंडमार्गकृताश्रयैः ॥ अमार्गकृतादरैरितिक्कचित् ॥ प्रसभंबलात्कारेण ॥ दुरासदादुर्गम्याः ॥८॥ अभोक्षिषुर्बुभुजुः ॥ अराक्षिषुरि
तिवापाठः ॥ क्रूरकर्माणःपरिग्रहाभृत्याद्याःक्रूरकर्मणांवापरिग्रहोयेषांतेतथा ॥ ९ ॥ वसनानिवस्त्राणि ॥ वदनानीतिक्काचित् ॥ विच्छायानिविगतकांतीनि ॥ १० ॥ सुकृतेतराअधमाः ॥ ११ ॥

अनुप्ताऽवापित्तापि ॥ अवकेशिनोवंध्याअफलाअपि ॥ यदाहामरः ॥ वंध्योऽफलोवकेशीचेति ॥ १२ ॥ १३ ॥ विपज्जुषोविपत्सेविनः ॥ १४ ॥ ननुकुलीनत्वात्सदाचारत्वाच्चमहांतस्तावद्देवाअतः
किमितितान्गृहागतान्भयपीडिताअपिसूनृतयापिवाचानपूजितवंतस्तत्राह ॥ नकौलीन्यमिति ॥ किंतर्हिमहत्त्वायकल्पतेतदाह ॥ एकमिति ॥ पदंस्थानंस्वीयमैश्वर्यमित्यर्थः ॥ श्रेयःश्रेयोहेतुर्महत्त्वका
रणमित्यर्थः ॥ लाघवंलघुत्त्वममहत्त्वकारणमित्यर्थः ॥ १५ ॥ तस्माद्विपद्यपिआपत्कालेपियेदैन्यप्रेरिताधनैर्मलिनचित्तानामंगणंप्रांगणंकचित्कदाचिदपियेनालभंतेनप्राप्नुवंतितेधन्याइति ॥ १६ ॥
तर्हिमरणमेवप्राप्तंतत्राह ॥ पंचत्वमेवेति ॥ १७ ॥ किंचतएवेति ॥ १८ ॥ किंचसंपद्विपदुद्गमयोःकादाचित्कत्वात्तदुभयंलब्ध्वास्थिरतांनत्यजेदित्याह ॥ कदाचिदिति ॥ १९ ॥ तत्रदृष्टान्तमाह ॥

सस्यानितद्भयात्सूतेत्वनुप्तापिवसुंधरा ॥ सदैवफलिनोजातास्तरवोप्यवकेशिनः ॥१२॥ बंदीकृताःसुरर्षीणांपत्न्यस्तेनातिदर्पिणा ॥ दिवौकसःकृतास्ते
नसमस्ताःकाननौकसः ॥ १३ ॥ मर्त्याअमर्त्यान्स्वगृहंप्राप्तानपिभयार्दिताः ॥ अपिसंभाषमात्रेणनार्चयंतिविपज्जुषः ॥ १४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
नकौलीन्यंनसद्वृत्तंमहत्त्वायप्रकल्पते ॥ एकमेवपदंश्रेयःपदभ्रंशोहिलाघवम् ॥ १५ ॥ विपद्यपिहितेधन्यानयेदैन्यप्रणोदिताः ॥ धनैर्मलिनचित्ताना
मालभंतेंगणंक्वचित् ॥ १६ ॥ पंचत्वमेवहिवरंलोकेलाघववर्जितम् ॥ नामरत्वमपिश्रेयोलाघवेनसमन्वितम् ॥ १७ ॥ तएवलोकेजीवंतिपुण्यभाजस्त
एववै ॥ विपद्यपिनगांभीर्यंयच्चेतोब्धिःपरित्यजेत् ॥ १८ ॥ कदाचित्संपदुदयःकदाचिद्विपदुद्गमः ॥ दैवाद्द्वयमपिप्राप्यधीरोधैर्यंनहापयेत् ॥ १९ ॥
उदयानुदयौप्राज्ञैर्द्रष्टव्यौपुष्पवंतयोः ॥ सदैकरूपताऽत्याज्याहर्षाहर्षौततोऽध्रुवौ ॥ २० ॥ यस्त्वापदंसमासाद्यदैन्यग्रस्तोविपद्यते ॥ तस्यलोकद्वयंनष्टं
तस्माद्दैन्यंविवर्जयेत् ॥ २१ ॥ आपद्यपिहियेधीराइहलोकेपरत्रच ॥ नतान्पुनःस्पृशेदापत्तद्धैर्येणावधीरिता ॥ २२ ॥ भ्रष्टराज्याश्चविबुधामहेशंशरणं
गताः ॥ सर्वज्ञेनततोदेवीप्रेरिताऽसुरमर्दने ॥२३॥ माहेश्वरींसमासाद्यभवान्याज्ञांप्रहृष्टवत् ॥ अमर्त्यायाऽभयंदत्त्वासमरायोपचक्रमे ॥२४॥ कालरात्रीं
समाहूयकांत्यात्रैलोक्यसुंदरीम् ॥ प्रेषयामासरुद्राणीतमाह्वातुंसुरद्रुहम् ॥ २५ ॥ कालरात्रीसमासाद्यतंदैत्यंदुष्टचेष्टितम् ॥ उवाचदैत्याधिपतेत्यजत्रैलो
क्यसंपदम् ॥ २६ ॥ त्रिलोकींलभतामिंद्रस्त्वंतुयाहिरसातलम् ॥ प्रवर्ततांक्रियाःसर्वावेदोक्तावेदवादिनाम् ॥ २७ ॥ अथचेद्बलेशोऽस्तितदायाहि
समाजये ॥ अथवाजीविताकांक्षीतदिंद्रंशरणंव्रज ॥ २८ ॥

उदयानुदयाविति ॥ पुष्पवंतयोश्चन्द्रसूर्ययोः ॥ अतस्तयोरिवएकरूपताऽत्याज्यानत्याज्या ॥ ततोहर्षाहर्षौअध्रुवौनिष्फलावित्यर्थः ॥ २० ॥ आपदिदैन्यान्मरणेदोषमाह ॥ यस्त्विति ॥ उपसंह
रति ॥ तस्मादिति ॥ २१ ॥ किंच आपदीति ॥ तद्धैर्येणेत्यत्रतच्छब्दोधीरविषयः ॥ अवधीरितात्यक्तादूरीकृतेत्यर्थः ॥ २२ ॥ प्रासंगिकंपरिसमाप्यप्रकृतमनुवर्णयति ॥ भ्रष्टराज्याइति ॥ सर्व
ज्ञेनपुरुषेभ्योऽवध्योयमितिजानतेत्यर्थः ॥ २३ ॥ माहेश्वरीमाज्ञामित्यन्वयः ॥ अमर्त्यायदेवाय ॥ जातावेकवचनम् ॥ अमर्त्येभ्यइतिक्वचित्पाठः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ समाजयेसम्य

ग्युद्धाय ॥ रणायवाइतिक्कचित् ॥ २८ ॥ रूपयेत्यत्रपूरयेतिक्कचित् ॥ तदुपेक्षयातस्यावचसउपेक्षया ॥ मृत्युस्तेतत्पदाब्जजेतिपाठेऽहंविशेषणम् ॥ मृत्युर्मृत्युहेतुरित्यर्थः ॥ तुइतिपाठेतेइत्य
र्थात् ॥ २९ ॥ जीवग्राहंजीवनग्रहणंयथाभवतितथाव्रजविश्वेश्वर्याःशरणापन्नोभवेत्यर्थः ॥ हितमित्यस्यविशेषणंवा ॥ ३० ॥ महाकाल्याःकालरात्र्याः ॥३१॥ गौरवैर्महत्त्वैः ॥ वल्लीलता ॥ ३२ ॥
गृहंगृहेगृहिणीतिवा ॥ शुभोदयात्पुण्योत्कर्षात् ॥ शुभोदयेतिक्कचित् ॥ ३३ ॥ गौरवात् गौरवंगुरुत्वंतस्मादित्यर्थः ॥ यद्वा गौरवमत्तीतिगौरवात् ॥ प्रथमांतंयदित्यस्यविशेषणम् ॥ भाग्यस्यगौ
रवाधीनत्वमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ सतीअलंकृतिर्यस्यास्तया ॥ ३५ ॥ महामतेरुदारचित्तस्य ॥ ३६ ॥ ३७॥ इतिएवंदैत्येंद्रेब्रुवति सौविदल्लकाःकंचुकिनोंऽतःपुररक्षकाइत्यर्थः ॥ यदाहामरः ॥ सौवि

इतिवक्तुंमहादेव्यामहामंगलरूपया ॥ त्वदंतिकेप्रेषिताहंमृत्युस्तेतदुपेक्षया ॥२९॥ अतोयदुचितंकर्तुंतद्विधेहिमहासुर ॥ परंहितंचेच्छृणुयाज्जीवग्राहंततो
व्रज ॥ ३० ॥ इत्याकर्ण्यवचोदेव्यामहाकाल्याःसदैत्यराट् ॥ प्रजज्वालतदाक्रोधाद्गृह्यतांगृह्यतामियम् ॥ ३१ ॥ त्रैलोक्यमोहिनीह्येषाप्राप्तामद्भाग्यगौ
रवैः ॥ त्रैलोक्यराज्यसंपत्तिवल्ल्याःफलमिदंमहत् ॥ ३२ ॥ एतदर्थंहिदेवर्षिनृपाबंदीकृतामया ॥ अनायासेनमेप्राप्तागृहमेषाशुभोदयात् ॥ ३३ ॥
अवश्यंयस्ययोग्यंयत्तत्तस्येहोपतिष्ठते ॥ अरण्येवागृहेवापियतोभाग्यस्यगौरवात् ॥ ३४ ॥ अंतःपुरचराएतांनयंत्वंतःपुरंमहत् ॥ अनयासदलं
कृत्याममराष्ट्रमलंकृतम् ॥ ३५ ॥ अहोमहोदयश्चाद्यजातोममममहामतेः ॥ केवलंनममैकस्यसर्वदैत्यान्वयस्यच ॥ ३६ ॥ नृत्यंतुपितरश्चाद्यमोदंतांबां
धवाःसुखम् ॥ मृत्युःकालोंऽतकोदेवाःप्राप्नुवंत्वद्यमेभयम् ॥ ३७ ॥ इतियावत्समायातास्तांनेतुंसौविदल्लकाः ॥ तावत्तयाकालरात्र्याप्रत्युक्तोदैत्यपुंगवः॥
॥ ३८ ॥ ॥ कालरात्र्युवाच ॥ ॥ दैत्यराजमहाप्राज्ञनैतद्युक्तंभवादृशाम् ॥ वयंदूत्यःपरवशाराजनीतिविदुत्तम ॥ ३९ ॥ अल्पोपिदूतसंबाधांनवि
दध्यात्कदाचन ॥ किंपुनर्येभवादृक्षामहांतोबलिनोऽधिपाः ॥ ४० ॥ दूतीषुकोनुरागोयंमहाराजाल्पिकास्विह ॥ अनायासेनचवयमायास्यामस्तदाग
मात् ॥ ४१ ॥ विजित्यसमरेतांतुस्वामिनींममदैत्यप ॥ मादृशीनांसहस्राणिपरिभुंक्ष्वयथेच्छया ॥४२॥ अद्यैवतेमहासौख्यंभावितस्याविलोकनात्॥
बांधवानांसुखंतेद्यभवितासहपूर्वजैः ॥ ४३ ॥ संपत्स्यंतेऽद्यतेकामाःसर्वेयेचिरचिंतिताः ॥ अबलासाचमुग्धाचतस्यास्त्रातानकश्चन ॥ ४४ ॥ सर्व
रूपमयीचैवतांभवान्द्रष्टुमर्हति ॥ अहंहिदर्शयिष्यामियत्रसाऽस्तिजगत्खनिः ॥ ४५ ॥ धृतायामपिचैकस्यांकस्तेकामोभविष्यति ॥ अहंतेसन्निधिंनै
वत्यक्ष्याम्यद्यदिनावधि ॥ ४६ ॥ ततोनिवारयैतान्मामादितसूनसौविदल्लकान् ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्याःसकामक्रोधमोहितः ॥ ४७ ॥

दल्लाःकंचुकिनःस्थापत्याःसौविदाश्चतेइति ॥ स्वार्थेकः ॥ पुंगवःश्रेष्ठः ॥३८॥ दूत्यःसंचारिकाः॥यदाहामरः ॥ दूतीसंचारिकेसमेइति ॥ यद्वादूत्या दूत्यकर्मकर्त्र्यः ॥ राजनीतिविदुत्तमराजनीतिविदां
मध्येश्रेष्ठ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अल्पोपिजनः ॥ भवादृक्षाभवत्सदृशाः ॥ तदागमात्महादेव्यागमात् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अबलाबलहीनास्त्रीतियावत् ॥ वस्तुतस्त्वस्यविष्णोरिवबलंयस्याः ॥
नविद्यतेबलंयस्याःसर्वातिशयबलेत्यर्थइतिवा ॥ मुग्धामूढा वस्तुतस्तुसुंदरी ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ आदितसूनग्रहीतुकामान् ॥ तांदृष्ट्वाकामःत्रिलोकींऽभतामिंद्रइत्यादिसाक्षेपवचनात्क्रोधस्ताभ्यां

मोहितःसंक्षुब्धः ॥ ४७ ॥ मृत्युमितिवक्तव्येषष्ठीद्वितीयार्थे ॥ बह्वमंस्तबहुयथास्यात्तथाऽमन्यत ॥ शुद्धांतरक्षिणोंऽतःपुरपालिनः ॥ यदाहामरः ॥ स्त्र्यगारंभूभुजामंतःपुरंस्यादवरोधनम् ॥
शुद्धांतश्चावरोधश्चेति ॥ अरमलम् ॥ ४८ ॥ वर्षवराःषंढाःछिन्नवृषणाइतियावत् ॥ यदाहामरः ॥ षंढोवर्षवरइति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ त्र्ययुतसंमितान्त्रिंशत्सहस्रसंख्याकान् ॥
दृशानेत्रेणकटाक्षेणेतियावत् ॥ तेषांमध्येकेषांचिन्नामानिदर्शयति दुर्धरमितिसपादेन ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ एवमापाततोदृशाज्ञाप्यपश्चाद्वचनेनाप्याज्ञापयति बद्ध्वापाशैरितिश्लोकेन ॥ विस्रस्त
केशवेशामुन्मुक्तकबराम् ॥ यदाहामरः ॥ कबरीकेशवेशोथेति ॥ केशपाशामितिपाठेऽपिसएवार्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ वर्ष्मशरीरम् ॥ शस्त्राणिखड्गादीनिअस्त्राणिक्षेपणीयानिभल्लादीनितैरुद्यता

तामेवबह्वमंस्तैकांदूतींमृत्योरिवासुरः ॥ शुद्धांतरक्षिणश्चैतांशुद्धांतंप्रापयंत्वरम् ॥ ४८ ॥ इतितेनसमादिष्टाःसर्वेवर्षवरामुने ॥ तांधर्तुमुद्यमंचक्रुर्बले
नबलवत्तराः ॥ ४९ ॥ सातान्भस्मीचकाराशुहुंकारजनिताग्निना ॥ ततोदैत्यपतिःक्रुद्धोदृष्ट्वातान्भस्मसात्कृतान् ॥ ५० ॥ क्षणेनैवतयादूत्यादैत्यां
स्त्र्ययुतसंमितान् ॥ दृशाव्यापारयामासदुर्धरंदुर्मुखंखरम् ॥ ५१ ॥ सीरपाणिंपाशपाणिंसुरेंद्रदमनंहनुम् ॥ यज्ञारिंखड्गलोमानमुग्रास्यंदेवकंपनम् ॥
॥ ५२ ॥ बद्ध्वापाशैरिमांदुष्टामानयंत्वाशुदानवाः ॥ विध्वस्तकेशवेशांचविस्रस्तांबरभूषणाम् ॥ ५३ ॥ इतिदैत्याधिपादेशाद्दुर्धरप्रमुखास्ततः ॥ पाशा
सिमुद्गरधरास्तामादातुंकृतोद्यमाः ॥ ५४ ॥ गिरींद्रगुरुवर्ष्माणःशस्त्रास्त्रोद्यतपाणयः ॥ दिगंतंतेपरिप्राप्तास्तदुच्छ्वासानिलाहताः ॥ ५५ ॥ तेषूड्डीने
षुदैत्येषुशतकोटिमितेषुच ॥ निर्जगामततःसातुकालरात्रिर्नभोध्वगा ॥ ५६ ॥ ततस्तांतुविनिर्यांतीमनुजग्मुर्महासुराः ॥ कोटिकोटिसहस्राणिपूर
यित्वातुरोदसी ॥ ५७ ॥ दुर्गोनाममहादैत्यःशतकोटिरथावृतः ॥ गजानामर्बुदशतद्वयेनपरिवारितः ॥ ५८ ॥ कोट्यर्बुदेनसहितोहयानांवातरंहसाम् ॥
पदातिभिरसंख्यातैःपच्चूर्णितशिलोच्चयैः ॥ ५९ ॥ उदायुधैर्महाभीमैःकृतत्रिजगतीभयैः ॥ समेतःसमहादैत्योदुर्गःक्रुद्धोविनिर्ययौ ॥ ६० ॥
अथदृष्ट्वामहादेवींविंध्याचलकृतालयाम् ॥ आगत्यकालरात्र्याचनिवेदिततदागसम् ॥ ६१ ॥ महाभुजसहस्राढ्यांमहातेजोभिबृंहिताम् ॥ तत्तद्घोरप्रह
रणांरणकौतुकसादराम् ॥ ६२ ॥ प्रोद्यच्चंद्रसहस्रांशुनिर्मार्जितशुभाननाम् ॥ लावण्यवार्धिनिर्गच्छच्चंचच्चंद्रैकचंद्रिकाम् ॥ ६३ ॥

उद्युक्ताःपाणयोयेषांतेतथा ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ रोदसीद्यावाभूम्योरंतरम् ॥ ५७ ॥ दुर्गइति ॥ दुर्गोनामयोमहादैत्यःसक्रुद्धःसन्विनिर्ययावितितृतीयेनान्वयः ॥ तंपंचभिर्विशेषणैर्विशिनष्टि शत
कोटीत्यादिना ॥ अर्बुदशतद्वयेनदशकोट्यएकमर्बुदंतस्यशतद्वयेनखर्वद्वयेनेत्यर्थः ॥ ५८ ॥ कोट्यर्बुदेनपरार्धसंख्यामितेन ॥ पच्चूर्णितशिलोच्चयैःपादपिष्टपर्वतैः ॥ ५९ ॥ उदायुधैरुद्यत
शस्त्रास्त्रैः ॥ समहादैत्यः ॥ महादैत्यैस्सहवर्तमानः ॥ ६० ॥ अथेति ॥ अथानंतरंमहादेवींदृष्ट्वादैत्यश्रेष्ठोमहासेनापतीनादिष्टवानितिषष्ठेनान्वयः ॥ द्वादशभिर्विशेषणैस्तांविशिनष्टि विंध्याचले
त्यादिना ॥ निवेदितंकथितंतदागःदुर्गापराधोयस्यैताम् ॥ तदागमामितिक्वचित् ॥ ६१ ॥ तत्तदित्यत्रउद्यदितिक्वचित् ॥ ६२ ॥ प्रोद्यदिति ॥ उद्यत्सहस्रांशुःअपरिमितकिरणानिर्मृष्टोनमास्याम् ॥

लावण्योति ॥ सौंदर्यसमुद्रनिःसरदुच्छलच्चंद्रमुख्यज्योत्स्नाम् ॥ ६३ ॥ महेति ॥ अनेकमाणिक्यसमूहदीप्तिव्याप्तशरीराम् ॥ ६४ ॥ हरेति ॥ महादेवनयनानलभस्मीभूतमदनजीवनौषध
लताम् ॥ यदाहामरः ॥ जीवातुर्जीवनौषधमिति ॥ संभारःसमूहःसामग्रीवा ॥ महौषधींमहौषधरूपाम् ॥ ६५ ॥ विषमेषुःकामः ॥ ६६ ॥ आज्ञाप्रकारमाह अयिजंभेत्यादिनेत्याकर्ण्येत्यतः
प्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ धृत्याधैर्येणसाम्नेतियावत् ॥ बुद्ध्यादाक्षिण्येनदानेनवा बलेनदंडेन छलेनभेदेन ॥ सामदानदंडभेदोपायचतुष्टयेने

महामाणिक्यनिचयरोचिःखचितविग्रहाम् ॥ त्रैलोक्यरम्यनगरीषुप्रकाशप्रदीपिकाम् ॥६४॥ हरनेत्राग्निनिर्दग्धकामजीवातुवीरुधम् ॥ लसत्सौंदर्यसं
भारजगन्मोहमहौषधिम् ॥ ६५ ॥ विषमेषुशरैर्भिन्नहृदयोदैत्यपुंगवः ॥ आदिष्टवान्महासैन्यनायकानुग्रशासनः ॥ ६६ ॥ अयिजंभमहाजंभकुजंभ
विकटानन ॥ लंबोदरमहाकायमहादंष्ट्रमहाहनो ॥ ६७ ॥ पिंगाक्षमहिषग्रीवमहोग्रात्युग्रविग्रह ॥ क्रूराक्षक्रोधनाक्रंदसंक्रंदनमहाभय ॥ ६८ ॥ जितां
तकमहाबाहोमहावक्रमहीधर ॥ दुंदुभेदुंदुभिरवमहादुंदुभिनासिक ॥ ६९ ॥ उग्रास्यदीर्घदशनमेघकेशवृकानन ॥ सिंहास्यसूकरमुखशिवारावमहो
त्कट ॥ ७० ॥ शुकतुंडप्रचंडास्यभीमाक्षक्षुद्रमानस ॥ उलूकनेत्रकंकास्यकाकतुंडकरालवाक् ॥७१॥ दीर्घग्रीवमहाजंघक्रमेलकशिरोधर ॥ रक्तबिंदो
जपानेत्रविद्युज्जिह्वाग्नितापन ॥ ७२ ॥ धूम्राक्षधूमनिःश्वासचंडचंडांशुतापन ॥ महाभीषणमुख्याश्चशृण्वंत्वाज्ञांममादरात् ॥ ७३ ॥ भवत्स्वेतेषुचान्ये
षुयएतांविंध्यवासिनीम् ॥ धृत्यानेष्यतिबुद्ध्यावाबलेनापिच्छलेनवा ॥ ७४॥ तस्याहमिंद्रपदवीमद्यदास्याम्यसंशयम् ॥ दृष्ट्वैतांसुंदरीमद्यमनोमेव्याकुलं
भवेत् ॥ ७५ ॥ यांतुक्षिप्रंनयावन्मेपंचेषुशरपीडितम् ॥ मनोविह्वलतांगच्छेदेतत्प्राप्तेरभावतः ॥७६॥ इत्याकर्ण्यवचस्तस्यदुर्गस्यदनुजेशितुः ॥ प्रोचुः
सर्वेतदादैत्याःप्रबद्धकरसंपुटाः ॥ ७७ ॥ अवधेहिमहाराजकिमेतत्कर्मदुष्करम् ॥ अनाथायास्तथैकस्याअबलायाविशेषतः ॥ ७८॥ अस्याआनयने
कोयंमहायत्नविधिःप्रभो ॥ कोऽस्मान्प्रलयकालाग्निमहाज्वालावलीसमान् ॥ ७९ ॥ सहेतत्रिषुलोकेषुत्वत्प्रसादात्कृतोद्यमान् ॥ यद्यादेशोभवेदद्यतदेंद्रं
समरुद्गणम् ॥ ८० ॥ सांतःपुरंसमानीयक्षिपामस्त्वत्पदाग्रतः ॥ भूर्भुवःस्वरिदंसर्वंत्वदाज्ञावशवर्तितम् ॥ ८१ ॥ महर्जनस्तपःसत्यलोकास्त्वदधिका
रिणः ॥ तत्राप्यसाध्यंनास्माकंत्वन्निदेशान्महासुर ॥ ८२ ॥ वैकुंठनायकोनित्यंत्वदाज्ञापरिपालकः ॥ यानिरम्याणिरत्नानितानिसंप्रेषयन्मुदा ॥८३॥

त्यर्थः ॥ धृत्वाकेष्यतीतिक्वाचित् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ अवधेहिशृणु एतत्कर्मदुष्करं किंकाकाकादुष्करमेवेतिवास्तवोर्थः ॥ दुष्करत्वमेवाह ॥ अनाथायाः अःविष्णुर्नाथो
यस्यास्तथानविद्यतेनाथोयस्यास्तस्याइतिवास्वतंत्रायाइत्यर्थः ॥ एकस्यामुख्यायाअद्वितीयायावेत्यर्थः ॥ विशेषतःअस्यविष्णोरिवबलंयस्यास्तस्याइति ॥ कृपणायाइतिपाठेकृपणवद्वर्तमानाया
इत्यर्थः ॥ ७८ ॥ कोयंमहायत्नविधिः ॥ अकइतिपदच्छेदेअयमत्यंतप्रयत्नप्रकारःअकःनकोपीत्यर्थः ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ वैकुंठनायकःविकुंठाशुभ्रस्य

पत्नीतस्यामुत्पन्नोवैकुंठस्तेनानिर्मितोलोकोपिवैकुंठस्तस्यनायकोविष्णुरित्यर्थः ॥ तदुक्तंभागवते ॥ पत्नीविकुंठाशुभ्रस्यवैकुंठैःसुरसत्तमैः ॥ तस्यांसकलयाजज्ञेवैकुंठोभगवान्स्वयम् ॥ वैकुंठःकल्पि
तोयेनलोकोलोकनमस्कृतः ॥ रमयाप्रार्थ्यमानेनदेव्यातत्प्रियकाम्ययेति ॥ सःयानिउत्कृष्टानिरत्नानिमुदासंप्रेषयंस्त्वदाज्ञायाअपरिपालकःत्वदाज्ञांनकरोतीत्यर्थः ॥ ८३ ॥ यःकैलासेश्वरःशिवःसोप्य
स्माभिःसंत्यक्तउपेक्षितःकिम् ॥ स्वयमेवसर्वेषामवध्यइत्यर्थः ॥ यश्चलोकानामतिनिःस्वत्वादतिकार्पण्याददतिकरुणयाविषाशीविषभक्षकोभूत् ॥ योलीलार्थंभस्मचर्मसर्पभूषणः ॥ ८४ ॥ अस्मद्भयेन
तेनएकाऽनुपमास्त्रीअर्धांगेननिगूहितासंवृताकिम् ॥ अपितुनसंवृतेत्यर्थः ॥ तस्यसकलेपिग्रामेऽशेषेपिजगतिद्वितीयोऽन्यश्चतुष्पदोवृषोनास्तिकिंत्वेकोऽनुपमोऽजरद्गवस्तरुणोवाहनोगोवृषोऽस्तिसोपि

अस्माभिरेवसंत्यक्तःकैलासाधिपतिःसवै ॥ विषाशीचातिनिःस्वत्वाद्भस्मकृत्त्यहिभूषणः ॥ ८४ ॥ अर्धांगेनास्मद्भयतोयोषिदेकानिगूहिता ॥ तस्यग्रामे
पिसकलेद्वितीयोनचतुष्पदः ॥ ८५ ॥ एकोऽजरद्गवःसोपिनान्यस्मात्परिजीवति ॥ श्मशानवासिनःसर्वेसर्वेकौपीनवाससः ॥८६॥ सर्वेविभूतिधवलाः
सर्वेप्येककपर्दिनः ॥ समस्तेनगरेतस्यवसंत्येवंविधागणाः॥८७॥ तेषांगणानांकिंकुर्मोदरिद्राणांवयंविभो ॥ समुद्रारत्नसंभारंप्रत्यहंप्रेषयंतिच ॥ ८८ ॥
नागावराकाश्चास्माकंसायंसायंस्वयंप्रभो ॥ प्रदीपयंतिसततंफणारत्नप्रदीपकान् ॥ ८९ ॥ कल्पद्रुमःकामगवीचिंतामणिगणाबहु ॥ तवप्रसादाद
स्माकमपितिष्ठंतिवेश्मसु ॥ ९० ॥ वायुर्व्यजनतांयातस्त्वांसेवेतप्रयत्नतः ॥ स्वच्छान्यंबूनिवरुणःप्रत्यहंपूरयत्यहो ॥ ९१ ॥ वासांसिक्षालयेदग्निश्चं
द्रश्छत्रधरःस्वयम् ॥ सूर्यःप्रकाशयेन्नित्यंक्रीडावाप्यंबुजानिच ॥९२॥ कस्त्वत्प्रसादंनेक्षेतमर्त्यामर्त्योरगेषुच ॥ सर्वेत्वामुपजीवंतिसुराऽसुरखगादयः ॥
॥ ९३ ॥ पश्यनःपौरुषंराजन्नानयामोबलादिमाम् ॥ इत्युक्त्वायुगपत्सर्वेक्षुब्धास्तोयधयोयथा ॥९४॥ संवर्तकालमासाद्यप्लावितुंजगतीमिमाम् ॥ रणतूर्य
निनादश्चसमुत्तस्थौसमंततः ॥ ९५ ॥ रोमांचितायच्छ्रवणात्कातराअप्यकातराः ॥ ततोदेवाभयत्रस्ताश्चकंपेचवसुंधरा ॥ ९६ ॥ क्षुब्धाअंबुधयःसर्वेपे
तुर्नक्षत्रमालिकाः ॥ रोदसीमंडलंव्याप्तंतेनतूर्यरवेणवै ॥ ९७ ॥ ततोभगवतीदेवीस्वशरीरसमुद्भवाः ॥ शक्तीरुत्पादयामासशतशोऽथसहस्रशः ॥९८॥
ताभिःशक्तिभिरेतेषांबलिनांदितिजन्मनाम् ॥ प्रत्येकंपरितोरुद्धउद्वेलःसैन्यसागरः ॥ ९९ ॥

किमन्यस्मात्परिजीवतिअपितुनेत्यर्थइत्यन्वयः ॥ तस्यगणाअप्यवधीरितभोगाईश्वराएवतेषुवयमकिंचित्कराएवेत्याहुः श्मशानेतिद्वयेन ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अदरिद्राणामीश्वराणाम् ॥ पक्षांतरेयथा
श्रुतएवस्पष्टोर्थः ॥ ८७ ॥ किंतुसमुद्राइति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ कामगवीकामधेनुः ॥ ९० ॥ पूरयतिस्वर्णादिकलशेष्वितिशेषः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ क्षुब्धास्तांबलाद्धर्तुंसंचलिताः ॥
प्रलयकालंप्राप्यसमुद्रायथाक्षुब्धाभवंतितद्वदित्यर्थः ॥ ९४ ॥९५॥९६॥ नक्षत्रमालिकाःऋक्षसमूहाः ॥ रोदसीमंडलंद्यावाभूम्योरंतरम् ॥९७॥ शक्तीरंशरूपामूर्तीः ॥९८॥ रुद्धआवृतोनिवारितइति

यावत् ॥ उद्वेलोलंघितमर्यादः ॥ ९९ ॥ संगरेसंग्रामे ॥ तृणीकृत्यतुच्छीकृत्योज्झितानित्यक्तानिनाशितानीत्यर्थः ॥ अरंशीघ्रम् ॥ १०० ॥ असिःखड्गःभुशुंडीसर्वत्रलोहकंटकव्याप्ताक्रमात्स्थूलाच ॥ तदुक्तम् ॥ भुशुंडीसर्वतोलोहकंटकानुक्रमोन्नतेति ॥ मुद्गरोद्रुघनः ॥ यदाहामरः ॥ द्रुघनेमुद्गरघनाविति ॥ तोमरःशर्वला शेलइतियावत् ॥ यदाहामरः ॥ शर्वलातोमरोऽस्त्रियामिति ॥ १ ॥ भिंदिपालैःसृगैःलोहबद्धदंडैरितियावत् ॥ यदाहामरः ॥ भिंदिपालःसृगस्तुल्याविति ॥ परिघैःपरिघातनैर्हस्तप्रमाणकांडैरितियावत् ॥ यदाहामरः ॥ परिघःपरिघातनइति ॥

शस्त्रास्त्राणिमहादैत्यैर्यान्युत्सृष्टानिसंगरे ॥ ताभिःशक्तिभिरुग्राणितृणीकृत्योज्झितान्यरम् ॥ १०० ॥ ततोतिकोपपूर्णास्तेजंभमुख्याःसुरारयः ॥ असिचक्रभुशुंडीभिर्गदामुद्गरतोमरैः ॥ १ ॥ भिंदिपालैश्चपरिघैःकुंतैःशल्यैश्चशक्तिभिः ॥ अर्धचंद्रैःक्षुरप्रैश्चनाराचैश्चशिलीमुखैः ॥ २ ॥ महाभल्लैःपरशुभिर्भिंदुरैर्मर्मभेदिभिः ॥ वृक्षोपलमहावर्षैर्ववृषुर्जलदाइव ॥ ३ ॥ अथसाविंध्यनिलयामहामायामहेश्वरी ॥ आदायोद्दंडकोदंडंवायव्यास्त्रेणहेलया ॥ ४ ॥ दैत्यास्त्रशस्त्रजालानिपरिचिक्षेपदूरतः ॥ ततोमहासुरोदुर्गोवीक्ष्यसैन्यंनिरायुधम् ॥ ५ ॥ ज्वलंतींशक्तिमादायतांदेवींप्रतिसोऽक्षिपत् ॥ तांतुशक्तिंसमायांतींमहावेगवतींरणे ॥ ६ ॥ निजचापविनिर्मुक्तैर्बाणैश्चूर्णीचकारसा ॥ भग्नांशक्तिंसमालोक्यततोदुर्गोमहासुरः ॥ ७ ॥चक्रंचप्रेषयामासदैत्यचक्रातिहर्षदम् ॥ तच्चदेव्याशरशतैरंतरैवाणुवत्कृतम् ॥ ८ ॥ ततःशार्ङ्गंसमादायधनुःशक्रधनुर्यथा ॥ हृदिविव्याधबाणेनतांदेवीममरार्दनः ॥ ९ ॥ सचबाणस्तयादेव्यानिजबाणैर्महाजवैः ॥ निवारितोपिवेगेनतांदेवीमभ्यगान्मुने ॥ ११० ॥ ततःकोदंडदंडेनआशुगेनतमाशुगम् ॥ हत्वानिवारयामासकालदंडमिवापरम् ॥ ११ ॥ तस्मिन्विमुखतांयातेमार्गणेदुर्गमासुरः ॥ क्रुद्धःशूलंसमादायसंवर्तानलसुप्रभम् ॥ १२ ॥ महावेगेनचिक्षेपतांदेवीमभिदैत्यपः ॥ परापतच्चतच्छूलंनिजशूलेनचंडिका ॥ १३ ॥ अंतरैवप्रचिच्छेदसहदैत्यजयाशया ॥ तस्मिन्नपिमहाशूलेदेवीशूलावहेलिते ॥ १४ ॥

कुंतैःप्रासैः ॥ यदाहामरः ॥ प्रासस्तुकुंतइति ॥ शल्यैःशंकुभिःसर्वलीतिख्यातैरित्यर्थः ॥ यदाहामरः ॥ वापुंसिशल्यंशंकुर्नेति ॥ शक्तिर्लोहकंटकव्याप्ताचतुर्हस्तप्रमाणाशतघ्नी ॥ तदुक्तम् ॥ शतघ्नीतुचतुर्हस्तालोहकंटकसंचितेति ॥ नाराचैःप्रक्ष्वेडनैः ॥ यदाहामरः ॥ प्रक्ष्वेडनास्तुनाराचाइति ॥ २ ॥ परशुभिःकुठारैः ॥ यदाहामरः॥ द्वयोःकुठारःस्वधितिःपरशुश्चपरश्वधइतिः॥ शेषाअस्त्रविशेषाः ॥ [1]भिदुरैर्भेदनशीलैःउपलःपाषाणः ॥३॥ उद्दंडकोदंडंमहद्धनुः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ शृंगैर्निर्मितंशार्ङ्गंधनुः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ परापतत् आगच्छत् ॥ १३॥ अन्तरामध्ये ॥

---

[1] कुलिशंभिदुरंपविः । भिदुरंवज्रम् । मर्मभेदिभिरित्यत्रैवभेदनशीलस्यगतार्थत्वादितिचिंतनीयम् ।

अवहेलितेऽवज्ञातेछिन्नेइतियावत् ॥ १४ ॥ १५ ॥ परिपुस्फोटबभंजेत्यर्थः ॥ १६ ॥ गाढंयथास्यात् ॥ १७ ॥ १८ ॥ संवर्तेप्रलयकाले ॥ ११९ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशी
खंडटीकायामेकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ द्व्यधिकेसप्ततितमेऽध्यायेतावद्विवर्ण्यते ॥ दुर्गायाविजयोविश्वजनन्याःपरमाद्भुतः ॥ १ ॥ जगज्जनन्याशक्तयःप्रेरिताइत्युक्तं
तत्रपृच्छाति ॥ पार्वतीति ॥ १ ॥ २ ॥ तारेत्यत्रआधारेतिपाठेएकंनाम ॥ ३ ॥ जलेशीत्यत्रजलदेतिक्वचित् ॥ ४ ॥ ५ ॥ हुंकारहेतिःहुंकारास्त्रा ॥ तालेशीतृणराजदंडप्रयोक्त्री ॥ ६ ॥ शराशना

गदामादायदैत्येंद्रःसहसाभिपपातह ॥ आजघानचतांदेवींभुजमूलेमहाबलः ॥ १५ ॥ सापिदेवीभुजंप्राप्यगिरींद्रशिखराकृतिः ॥ गदाशुपरिपुस्फो
टशतधाचसहस्रधा ॥ १६ ॥ तदादेव्यासदैत्येंद्रोवामपादतलेनहि ॥ आताडितःपपातोर्व्यांह्लादिगाढंप्रपीडितः ॥ १७ ॥ तत्क्षणादेवदैत्येंद्रःपतित्वापुनरु
त्थितः ॥ बभूवसहसादृश्योदीपोवातहतोयथा ॥ १८ ॥ तावज्जगज्जनन्याताःप्रेरितानिजशक्तयः ॥ विचेरुर्दैत्यसैन्येषुसंवर्तेमृत्युसैन्यवत् ॥ ११९ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेदुर्गपराक्रमोनामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥
पार्वतीहृदयानंदस्कंदसर्वज्ञनंदन ॥ काःकास्तुशक्तयस्तावैतासांनामानिमेवद ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ तासांपरमशक्तीनामुमावयवसंभुवाम् ॥
आख्याम्याख्यांशृणुमुनेकुंभसंभवतत्त्वतः ॥ २ ॥ त्रैलोक्यविजयाताराक्षमात्रैलोक्यसुंदरी ॥ त्रिपुरात्रिजगन्माताभीमात्रिपुरभैरवी ॥ ३ ॥ कामाख्या
कमलाक्षीचधृतिस्त्रिपुरतापनी ॥ जयाजयंतीविजयाजलेशीचापराजिता ॥ ४ ॥ शंखिनीगजवक्त्राचमहिषघ्नीरणप्रिया ॥ शुभानंदाकोटराक्षीविद्युज्जिह्वा
शिवारवा ॥ ५ ॥ त्रिनेत्राचत्रिवक्त्राचत्रिपदासर्वमंगला ॥ हुंकारहेतिस्तालेशीसर्पास्यासर्वसुंदरी ॥ ६ ॥ सिद्धिर्बुद्धिःस्वधास्वाहामहानिद्राशराशना ॥
पाशपाणिःखरमुखीवज्रताराषडानना ॥ ७ ॥ मयूरवदनाकाकीशुकीभासीगरुत्मती ॥ पद्मावतीपद्मकेशीपद्मास्यापद्मवासिनी ॥ ८ ॥ अक्षराऽत्यक्षरातं
तुःप्रणवेशीस्वरात्मिका ॥ त्रिवर्गागर्वरहिताअजपाजपहारिणी ॥ ९ ॥ जपासिद्धिस्तपःसिद्धिर्योगसिद्धिःपरामृता ॥ मैत्रीकृन्मित्रनेत्राचरक्षोघ्नीदैत्य
तापनी ॥ १० ॥ स्तंभनीमोहनीमायाबहुमायाबलोत्कटा ॥ उच्चाटनीमहोल्कास्यादनुजेंद्रक्षयंकरी ॥ ११ ॥ क्षेमंकरीसिद्धिकरीछिन्नमस्ताशुभानना ॥
शाकंभरीमोक्षलक्ष्मीस्त्रिवर्गफलदायिनी ॥ १२ ॥ वार्तालीजंभलीक्लिन्नाअश्वारूढासुरेश्वरी ॥ ज्वालामुखीप्रभृतयोनवकोट्योमहाबलाः ॥ १३ ॥
बलानिबलिनांताभिर्दानवानांस्वलीलया ॥ संक्षिप्तानिजगंतीवप्रलयानलहेतिभिः ॥ १४ ॥

बाणभक्षणा ॥ पाठांतरेशरक्षेपणा ॥ वज्रतारावज्रकनीनिका ॥ ७ ॥ ८ ॥ तंतुःतंतुवत्सूक्ष्मा ॥ ९ ॥ परामृताचेतिनामद्वयंवा ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ वार्तालीति ॥ वार्तानामावलिःपंक्तिर्य
स्यांसावार्तालीजंभंतन्नामानमसुरंलातियुद्धायादत्तइतिजंभली ॥ ऐंद्रीशक्तिरित्यर्थः ॥ अन्यासामपियथासंभवंव्युत्पत्तिरूहनीया ॥ १३ ॥ संक्षिप्तानिनाशितानि ॥ हेतिभिःशिखाभिः ॥ यदाह

मरः ॥ वह्नेर्द्वयोर्ज्वालकीलावर्चिर्हेतिः शिखास्त्रियामिति ॥ १४ ॥ करकावृष्टिंवर्षपाषाणवृष्टिम् ॥ यदाहामरः ॥ वर्षोपलस्तुकरकेति ॥ वात्यावातमंडली ॥ १५ ॥ १६ ॥ षंढंवर्षवरंछिन्नांडकोश
मितियावत् ॥ १७ ॥ बाहुसंकर्षकोपतःबाहुस्फालनपूर्वककोपात् ॥ राह्विति पाठेराहुसंकर्षकोपतः स्वर्भानुसदृशकोपात् ॥ बहुधामर्षैतिक्वचित् ॥ १८ ॥ शतकोटिर्वज्रम् ॥ शकलंखंडम् ॥ १९ ॥
॥२०॥ जवतःशीघ्रम् ॥ करंशुंडादंडम् ॥२१॥ चीत्कृत्यगजजातिशब्दंकृत्वा ॥ अकिंचित्करतांकिंचित्कर्तुमशक्तताम् ॥२२॥२३॥ २४ ॥ २५ ॥ अकांडेनानवसरेण ॥ २६ ॥ वेषमाकारम् ॥

तावत्सदुर्गोदैत्येंद्रःपयोदांतरतोबली ॥ चकारकरकावृष्टिंवात्यावेगवतींबहु ॥१५॥ ततोभगवतीदेवीशोषणास्त्रप्रयोगतः॥वृष्टिंनिवारयामासवर्षोपलमयीं
क्षणात् ॥ १६ ॥ योषिन्मनोरथवतीषंढंप्राप्ययथाऽफला ॥ सादैत्यकरकावृष्टिर्देवींप्राप्यतथाभवत् ॥ १७ ॥ अथदैतेयराजेनबाहुसंकर्षकोपतः ॥
उत्पाट्यशैलशिखरंपरिक्षिप्तंनभोंगणात् ॥ १८ ॥ अद्रेःशृंगंसुविस्तीर्णमापतत्परिवीक्ष्यसा ॥ शतकोटिप्रहारेणकोटिशःसकलंव्यधात् ॥ १९ ॥
आंदोल्यमौलिमसकृत्कुंडलाभ्यांविराजितम् ॥ गजीभूयाशुदुद्रावतांदेवींसमरेऽसुरः ॥२०॥ शैलाकारंतमायांतंदृष्ट्वाभगवतीगजम् ॥ बद्ध्वापाशेनजवतः
खड्गेनकरमाच्छिनत् ॥ २१ ॥ ततोत्यंतंसचीत्कृत्यदेव्याकृत्तकरःकरी ॥ अकिंचित्करतांप्राप्यमाहिषंवपुरादधे ॥ २२ ॥ अचलांसचलांसर्वांसचक्रेखुर
घाततः ॥ शिलोच्चयांश्चबहुशःशृंगाभ्यांसोक्षिपद्बली ॥२३॥ निःश्वासवातनिहताःपेतुरुर्व्यांमहाद्रुमाः ॥ उद्वेलिताःसमभवन्सप्तापिजलराशयः ॥२४॥
महामहिषरूपेणतेनत्रैलोक्यमंडपः ॥ आंदोलितोतिबलिनायुगांतेवात्ययायथा ॥ २५ ॥ ब्रह्मांडमप्यकांडेनतद्भयेनसमाकुलम् ॥ दृष्ट्वाभगवतीक्रुद्धा
त्रिशूलेनजघानतम् ॥ २६ ॥ त्रिशूलघातविभ्रांतःपतित्वापुनरुत्थितः ॥ तंत्यक्त्वामाहिषंवेषमभूद्बाहुसहस्रभृत् ॥ २७ ॥ सदुर्गोनितरांदुर्गोविबभौ
समराजिरे ॥ आयुधानांसहस्राणिबिभ्रत्कालांतकोपमः ॥ २८ ॥ अथतूर्णंसदैत्येंद्रस्तांदेवींरणकोविदाम् ॥ महाबलःप्रगृह्याशुनीतवान्गगनांगणम् ॥
॥ २९ ॥ ततोनभोंगणाद्दूरात्क्षिप्त्वासजगदंबिकाम् ॥ क्षणात्कलंबजालेनच्छादयामासवेगवान् ॥ ३० ॥ अथांतरिक्षगादेवीतस्यमार्गणमध्यगा ॥
विद्युन्मालेवविबभौमहाभ्रपटलीधृता ॥३१॥ तंविधूयशरव्रातंनिजेषुनिकरैरलम् ॥ महेषुणाथविव्याधसातंदैत्यजनेश्वरम् ॥ ३२ ॥ हृदिविद्धस्तयादे
व्यासचतेनमहेषुणा ॥ व्याघूर्णमाननयनःक्षितिमापातिविह्वलः ॥३३॥ महारुधिरधाराभिःस्रवंतींचप्रवर्तयन् ॥ तस्मिन्निपतितेदुर्गेमहादुर्गपराक्रमे॥
॥ ३४ ॥ देवदुंदुभयोनेदुःप्रहृष्टानिजगंतिच ॥ सूर्याचंद्रमसौसाग्नीतेजोनिजमवापतुः ॥ ३५ ॥ पुष्पवृष्टिंप्रकुर्वंतःप्राप्तादेवामहर्षिभिः ॥ तुष्टुवुश्चमहा
देवींमहास्तुतिभिरादरात् ॥ ३६ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥ ॥ नमोदेविजगद्धात्रिजगत्त्रयमहारणे ॥ महेश्वरमहाशक्तेदैत्यद्रुमकुठारिके ॥ ३७ ॥

॥ २७ ॥ समराजिरेसंग्रामभूमौ ॥ कालश्चांतकश्चतदुपमः ॥ २८ ॥ २९ ॥ कलंबजालेनशरसमूहेन ॥ कलंबीशाकभेदेस्यात् ॥ कदंबशरयोःपुमानितिमेदिनीकारः ॥ बाणौघजालेनेति
क्वचित् ॥ तत्रजालमानायः ॥ ३० ॥ महाभ्रपटलीधृतामहामेघपंक्तौस्थिता ॥ वृतेतिक्वचित् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ स्रवंतींनदीम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ एकोनात्रिंशतापद्यैर्दुर्गांदुर्गविम

र्दिनीम् ॥ प्रणतास्त्रिदशाःसर्वेतुष्टुवुर्जगदंबिकाम् ॥ १ ॥ तत्रप्रथमतोब्रह्मविष्णुमहेश्वरशक्तिरूपेणप्रणमंति नमइतित्रयेण ॥ हेदेविनमस्तुभ्यमितिशेषः ॥ नमस्कारेहेतुः ॥ जगद्धात्रिहेविश्व
पोष्ट्रि ॥ अनेनविष्णोःसत्त्वप्रधानास्थितिशक्तिरुक्ता ॥ जगत्त्रयमहारणेहेजगत्त्रितयमहोत्पत्तिस्थानरूपे ॥ अनेनब्रह्मणोरजःप्रधानासृष्टिशक्तिरुक्ता ॥ महेश्वरमहाशक्तेहेविश्वनाथमहाशक्ते ॥
अनेनकालाग्निरुद्रात्मनोविश्वेश्वरस्यसर्वसंहारपटीयसीतमःप्रधानाशक्तिरुक्ता ॥ अतएवदैत्यद्रुमकुठारिकेहेदानवरूपवृक्षपरश्वधेछेत्त्रीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ विष्णुशक्तिंदर्शयंतोनमंति ॥ त्रैलोक्येति ॥
धरीधात्रिधरेइतिक्वचित् ॥ स्वशार्ङ्गेत्यत्रसुशार्ङ्गेतिक्वचित् ॥ ३८ ॥ ब्रह्मशक्तिंकथयंतोनमस्यंति ॥ हंसयानइति ॥ प्राचांप्राचीनानामनादिसिद्धानाम् ॥ ३९ ॥ सर्वस्वरूपत्वंदर्शयंतःपरमात्मत्वे
नस्तुवंति त्वमैंद्रीत्यादि मातस्त्वयेत्यंतेन ॥ तत्राष्टलोकपालचंद्रसवितृशक्तित्वेनस्तुवंतिसार्धेन ॥ कौबेरीत्यत्रकौमारीतिपाठःसचिंत्यः ॥ अंबुपावारुणीशक्तिः ॥ ४० ॥ सौरीसूर्यप्रभाशक्तिरितिसर्व
त्रसंबध्यते ॥ किंचबहुनेत्याहुः ॥ सर्वदेवेति ॥ ४१ ॥ सर्वदेवशक्तित्वमेवसंक्षेपेणदर्शयंति त्वमित्यर्धेन ॥ चतुर्विंशतितत्त्वरूपेणस्तुवंति ॥ प्रकृतिस्त्वमितिसार्धेन ॥ प्रकृतिःप्रधानम् ॥ मतिर्महत्तत्त्वं

त्रैलोक्यव्यापिनिशिवेशंखचक्रगदाधरि ॥ स्वशार्ङ्गव्यग्रहस्ताग्रेनमोविष्णुस्वरूपिणि ॥ ३८ ॥ हंसयानेनमस्तुभ्यंसर्वसृष्टिविधायिनि ॥ प्राचांवाचां
जन्मभूमेचतुराननरूपिणि ॥ ३९ ॥ त्वमैंद्रीत्वंचकौबेरीवायवीत्वंत्वमंबुपा ॥ त्वंयामीनैर्ऋतीत्वंचत्वमैशीत्वंचपावकी ॥ ४० ॥ शशांककौमुदीत्वंचसौ
रीशक्तिस्त्वमेवच ॥ सर्वदेवमयीशक्तिस्त्वमेवपरमेश्वरी ॥ ४१ ॥ त्वंगौरीत्वंचसावित्रीत्वंगायत्रीसरस्वती ॥ प्रकृतिस्त्वंमतिस्त्वंचत्वमहंकृतिरूपिणी ॥
॥ ४२ ॥ चेतःस्वरूपिणीत्वंवैत्वंसर्वेंद्रियरूपिणी ॥ पंचतन्मात्ररूपात्वंमहाभूतात्मिकेंबिके ॥ ४३ ॥ शब्दादिरूपिणीत्वंवैकरणानुग्रहात्वमु ॥
ब्रह्मांडकर्त्रीत्वंदेविब्रह्मांडांतस्त्वमेवहि ॥ ४४ ॥ त्वंपरासिमहादेवित्वंचदेविपरापरा ॥ परापराणांपरमापरमात्मस्वरूपिणी ॥ ४५ ॥ सर्व
रूपात्वमीशानित्वमरूपासिसर्वगे ॥ त्वंचिच्छक्तिर्महामायेत्वंस्वाहात्वंस्वधामृते ॥ ४६ ॥ वषड्वौषट्स्वरूपासित्वमेवप्रणवात्मिका ॥ सर्वमंत्रमयीत्वंवै
ब्रह्माद्यास्त्वत्समुद्भवाः ॥ ४७ ॥

हैरण्यगर्भीबुद्धिरितियावत् ॥४२॥ चेतोंतरिंद्रियम् ॥ सर्वेंद्रियेत्यत्रसर्वशब्दोज्ञानकर्मविषयः ॥ क्रमोत्रनविवक्षितः ॥ पंचतन्मात्ररूपाअपंचीकृतपंचमहाभूतस्वरूपेत्यर्थः ॥ महाभूतात्मिकेस्थूलपंचम
हाभूतस्वरूपेइत्यर्थः ॥४३॥ पंचभूतगुणत्वेनइंद्रियाधिष्ठातृदेवतारूपेणचस्तुवंति शब्दादीत्यर्धेन ॥ आदिशब्देनस्पर्शरूपरसगंधागृह्यंते ॥ करणमिंद्रियमनुगृह्णातीतिकरणानुग्रहाइंद्रियाधिष्ठातृदे
वतारूपेत्यर्थः ॥ सर्वकर्तृत्वेनसर्वरूपत्वेनचस्तुवंति ब्रह्मांडेत्यर्धेन ॥ अंतशब्दोऽत्रस्वरूपवचनः ॥ ४४ ॥ ननुहिरण्यगर्भोब्रह्मांडंसृजतिब्रह्मांडंमहदादिकार्यंभौतिकमेवाकिमत्राहंतत्राहुः ॥
त्वमिति ॥ त्वंपराईश्वरीअसि ॥ हिरण्यगर्भसृष्ट्वातद्द्वारात्वमेवब्रह्मांडंसृजसीत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ योवैब्रह्माणंविदधातिपूर्वमिति ॥ परंमहदादिअपरंतत्कार्यंतेपरापरेतद्रूपापराऽपरा ॥ अतस्त्वमे
वब्रह्मांडरूपेत्यर्थः ॥ उपसंहरंति ॥ परापराणामिति ॥ ४५ ॥ ननुपरापररूपत्वेकथंपरमात्मस्वरूपत्वंतत्राहुः ॥ माययासर्वरूपात्वमिति ॥ वस्तुतोऽरूपासि ॥ अरूपत्वेहेतुस्त्वंचिच्छक्तिरिति ॥
ज्ञानैकस्वरूपेत्यर्थः ॥ सर्वरूपत्वंसंक्षेपेणदर्शयंति ॥ त्वंस्वाहेति ॥ ४६ ॥ वैदिकमंत्ररूपेणस्तुवंति ॥ वषडिति ॥ किंचकिंबहुनेत्याहुः ॥ सर्वमंत्रेति ॥ सर्वकारणत्वेनस्तुवंति ॥ ब्रह्मेति ॥

सर्वरूपत्वमुपसंहरंति ॥ ब्रह्मेतीतिवा ॥ ४७ ॥ चतुर्वर्गात्मकत्वेनतद्दातृत्वेनचस्तुवंति ॥ चतुर्वर्गेति ॥ चतुर्वर्गफलस्यपुरुषार्थचतुष्टयफलस्योदयोयस्यास्तत्संबोधनंचतुर्वर्गफलोदये ॥ उपसंहरंति ॥
त्वत्तइति ॥ निमित्तकारणमात्रतांव्यावर्तयंति ॥ त्वयीति ॥ प्रलयकालेसर्वंजगन्निधीयतेऽस्यामितितत्संबोधनंतथा ॥ जगन्मयेइतिक्वचित् ॥ ४८ ॥ यदिति ॥ स्थूलसूक्ष्मस्वरूपतःस्थूलसूक्ष्म
स्वरूपंयद्दृश्यंपृथिव्यादियददृश्यमाकाशादितत्रत्वंशक्तिरूपेणवर्तसे ॥ तत्तच्छक्तिरूपायांत्वयितत्तद्वस्तुग्रथितमित्यर्थः ॥ अतस्त्वांविनाकिंचिन्नात्रास्तीति ॥ ४९ ॥ ननुब्रह्मादीन्विहायकिमितिमां
शरणंप्राप्तास्तत्राहुः ॥ मातरिति ॥ निसर्गविबुधाआजानसिद्धादेवाब्रह्माद्याःपुंभ्योऽजेयत्वात्तेषुअर्पितंदैत्यसैन्यंयेनदुर्गेणतंविनिहत्य ॥ ५० ॥ विश्वंव्याप्येतिशेषः ॥ सुदृक्शोभनदृष्टिः ॥ ५१ ॥

चतुर्वर्गात्मिकात्वंवैचतुर्वर्गफलोदये ॥ त्वत्तःसर्वमिदंविश्वंत्वयिसर्वंजगन्निधे ॥ ४८ ॥ यद्दृश्यंयददृश्यंचस्थूलसूक्ष्मस्वरूपतः ॥ तत्रत्वंशक्तिरूपेणकिं
चिन्नत्वदृतेक्वचित् ॥ ४९ ॥ मातस्त्वयाद्यविनिहत्यमहासुरेंद्रंदुर्गंनिसर्गविबुधार्पितदैत्यसैन्यम् ॥ त्राताःस्मदेविसततंनमतांशरण्येत्वत्तोऽपरःकइहयं
शरणंव्रजामः ॥ ५० ॥ लोकेतएवधनधान्यसमृद्धिभाजस्तेपुत्रपौत्रसुकलत्रसुमित्रवंतः ॥ तेषांयशःप्रसरचंद्रकरावदातंविश्वंभवेद्भवसियेषुसुदृक्त्वमीशे ॥
॥ ५१ ॥ त्वद्भक्तिचेतसिजनेनविपत्तिलेशःक्लेशःक्ववानुभवतीनतिकृत्सुपुंसु ॥ त्वन्नामसंस्मृतिजुषांसकलायुषांक्वभूयःपुनर्जनिरिहत्रिपुरारिपत्नि ॥ ५२ ॥
चित्रंयदत्रसमरेसहिदुर्गदैत्यस्त्वद्दृष्टिपातमधिगम्यसुधानिधानम् ॥ मृत्योर्वशत्वमगमाद्विदितंभवानिदुष्टोपितेदृशिगतःकुगतिंनयाति ॥ ५३ ॥ त्वच्छस्त्रव
ह्निशलभत्वमिताअपीहदैत्याःपतंगरुचिमाप्यदिवंव्रजंति ॥ संतःखलेष्वपिनदुष्टधियोयतःस्युःसाधुष्विवप्रणयिनःस्वपथंदिशंति ॥ ५४ ॥ प्राच्यांमृडा
निपारिपाहिसदानतान्नोयाम्यामवप्रतिपदंविपदोभवानि ॥ प्रत्यग्दिशित्रिपुरतापनपत्निरक्षत्वंपाह्युदीचिनिजभक्तजनान्महेशि ॥ ५५ ॥ ब्रह्माणिरक्षसततं
नतमौलिदेशंत्वंवैष्णविप्रतिकुलंपरिपालयाधः ॥ रुद्राग्निनैर्ऋतिसदागतिदिक्षुपांतुमृत्युंजयात्रिनयनात्रिपुरात्रिशक्त्यः ॥ ५६ ॥ पातुत्रिशूलममलेतवमौ
लिजान्नोभालस्थलंशशिकलामृदुमाभ्रुवौच ॥ नेत्रेत्रिलोचनवधूर्गिरिजाचनासामोष्ठंजयाचविजयात्वधरप्रदेशम् ॥ ५७ ॥ श्रोत्रद्वयंश्रुतिरवादशनाव
लिंश्रीश्चंडीकपोलयुगलंरसनांचवाणी ॥ पायात्सदैवचिबुकंजयमंगलानःकात्यायनीवदनमंडलमेवसर्वम् ॥ ५८ ॥ कंठप्रदेशमवतादिहनीलकंठी
भूदारशक्तिरनिशंचकृकाटिकायाम् ॥ कौर्म्यंसदेशमनिशंभुजदंडमैंद्रीपद्माचपाणिफलकंनतिकारिणांनः ॥ ५९ ॥

ननुनिश्चितम् ॥ भवतीनतिकृत्सुत्वत्प्रणामकर्तृषु ॥ सकलायुषांसंपूर्णायुषाम् ॥ सफलायुषामितिवापाठः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ शलभत्वंपतंगत्वम् ॥ यदाहामरः ॥ समौपतंगशलभाविति ॥
पतंगरुचिंप्राप्यसूर्यमंडलंभित्त्वेत्यर्थः ॥ यदाहामरः ॥ पतंगौपक्षिसूर्यौचेति ॥ ५४ ॥ अवरक्ष ॥ प्रतिपदंप्रतिक्षणम् ॥ विपदोविपत्तेः ॥ प्रतिपदमित्यत्रप्रतिकुलमितिपाठेप्रतिभक्तकुलमित्यर्थः ॥
॥ ५५ ॥ त्रिषुसृष्टिस्थितिप्रलयेषुशक्तिःसामर्थ्यंयस्याःसात्रिशक्तिः ॥ यथासंख्येनान्वयः ॥ ५६ ॥ भालंललाटम् ॥ ५७ ॥ चिबुकमोष्ठाधरयोरधःप्रदेशम् ॥ ५८ ॥ भूदारशक्तिर्वाराही ॥

कृकाटिकायामवटौ द्वितीयार्थेसप्तमी ॥ ग्रीवाशिरःसंधेःपश्चात्पृष्ठवंशोपरिभागेइत्यर्थः ॥ यदाहामरः ॥ वटुर्घाटाकृकाटिकेति ॥ पाणिफलकंहस्तखंडकम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ उदरदरींजठर
गुहाम् ॥ कटिंश्रोणिम् ॥ स्फिचौप्रोथौ ॥ यदाहामरः ॥ स्त्रियांस्फिचौकटिप्रोथाविति ॥ गुह्यंगुह्येंद्रियंशिश्नमितियावत् ॥ अपानमपानेंद्रियंगुदमित्यर्थः ॥ ६१ ॥ जानूजानुनीऊरुपर्वणी
इत्यर्थः ॥ यदाहामरः ॥ जानूरुपर्वाष्ठीवदस्त्रियामिति ॥ जंघेप्रसृतेजानुनोरधोभागौ ॥ गुल्फौपादग्रंथी ॥ चांद्रीचंद्रशक्तिःरोहिणीवा ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

हस्तांगुलीःकमलजाविरजानखांश्चकक्षांतरंतरणिमंडलगातमोघ्नी ॥ वक्षःस्थलंस्थलचरीहृदयंधरित्रीकुक्षिद्वयंत्ववतुनःक्षणदाचरघ्नी ॥६०॥ अव्यात्सदो
दरदरींजगदीश्वरीनोनाभिंनभोगतिरजात्वथपृष्ठदेशम् ॥ प्रायात्कटिंचविकटापरमास्फिचौनोगुह्यंगुहारणिरपानमपायहंत्री ॥ ६१ ॥ ऊरुद्वयंचविपुलाल
लिताचजानूजंघेजवाऽवतुकठोरतरात्रगुल्फौ ॥ पादौरसातलचरांगुलिदेशमुग्राचांद्रीनखान्पदतलंतलवासिनीच ॥६२॥ गृहंरक्षतुनोलक्ष्मीःक्षेत्रंक्षेमकरी
सदा ॥ पातुपुत्रान्प्रियकरीपायादायुःसनातनी ॥ ६३ ॥ यशःपातुमहादेवीधर्मंपातुधनुर्धरी ॥ कुलदेवीकुलंपातुसद्गतिंसद्गतिप्रदा ॥ ६४ ॥ रणेरा
जकुलेद्यूतेसंग्रामेशत्रुसंकटे ॥ गृहेवनेजलादौचशर्वाणीसर्वतोऽवतु ॥ ६५ ॥ इतिस्तुत्वाजगद्धात्रींप्रणेमुश्चपुनःपुनः ॥ सर्वेसवासवादेवाःसर्षिगंधर्वचा
रणाः ॥ ६६ ॥ ततस्तुष्टाजगन्मातातानाहसुरसत्तमान् ॥ स्वाधिकारान्सुराःसर्वेशासतुप्राग्यथायथा ॥ ६७॥ तुष्टाहमनयास्तुत्यानितरांतुयथार्थया ॥
वरमन्यंप्रदास्यामितच्छृणुध्वंसुरोत्तमाः ॥ ६८ ॥ ॥ दुर्गोवाच ॥ ॥ यःस्तोष्यतितुमांभक्त्यानरःस्तुत्यानयाशुचिः ॥ तस्याहंनाशयिष्यामिविपदं
चपदेपदे॥६९॥एतत्स्तोत्रस्यकवचंपरिधास्यतियोनरः ॥ तस्यक्वचिद्भयंनास्तिवज्रपंजरगस्यहि ॥७०॥ अद्यप्रभृतिमेनामदुर्गेतिख्यातिमेष्यति ॥ दुर्गदै
त्यस्यसमरेपातनादतिदुर्गमात्॥७१॥येमांदुर्गांशरणगानतेषांदुर्गतिःक्वचित् ॥ दुर्गास्तुतिरियंपुण्यावज्रपंजरसंज्ञिका ॥७२॥ अनयाकवचंकृत्वामाबिभे
तुयमादपि ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्चशाकिनीडाकिनीगणाः॥७३॥झोटिंगाराक्षसाःक्रूराविषसर्पाग्निदस्यवः ॥ वेतालाश्चापिकंकालग्रहाबालग्रहाअपि॥७४॥

यथार्थयासान्वयया ॥ यथातथेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ दुर्गेतिदुर्गनामानंदैत्यंहंतीतिदुर्गा ॥ ञेत्यस्याश्रवणमार्षम् ॥ यद्वा दुर्गमतिदुर्गमंदुर्गदैत्यस्यहननंघातनमस्याअस्तीति
दुर्गा ॥ अर्शआदिभ्योऽच् ॥ तदेतदाह ॥ दुर्गदैत्यस्येति ॥ ७१॥७२॥ माबिभेतुभयंमाकरोतु ॥ शाकिनीडाकिन्यौदुष्टग्रहविशेषौ ॥७३॥ झोटिंगाःपिशाचाः झाटिंगाइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ वेताला

भूतविशेषाः॥कंकालाःपिशाचभेदाः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ रक्षामिति ॥ परिपरितःसर्वतोभावेनेत्यर्थः ॥ ८० ॥ तयातस्याइत्यर्थः ॥ तस्याइतिवापाठः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥
नवरात्रमाश्विनशुक्लपक्षीयम् ॥ सुमतिंज्ञानम् ॥ सद्गतिमितिक्वचित् ॥ ८३ ॥ महाबलिरित्यत्रबलिशब्देनपक्वान्नानिगृह्यंते ॥ ८४ ॥ शारदंतदेव ॥ ८५ ॥ ८६ ॥८७॥ कालरात्रिमुखाःकालरात्रि

वातपित्तादिजनितास्तथाचविषमज्वराः ॥ दूरादेवपलायंतेश्रुत्वास्तुतिमिमांशुभाम् ॥७५॥ वज्रपंजरनामैतत्स्तोत्रंदुर्गाप्रशंसनम् ॥ एतत्स्तोत्रकृतत्राणे
वज्रादपिभयंनहि ॥ ७६ ॥ अष्टजप्तेनचानेनयोभिमंत्र्यजलंपिबेत् ॥ तस्योदरगतापीडाक्वापिनोसंभविष्यति ॥७७॥ गर्भपीडातुनोजातुभविष्यत्यभिमं
त्रणात् ॥ बालानांपरमाशांतिरेतत्स्तोत्रांबुपानतः ॥ ७८ ॥ यत्रसान्निध्यमेतस्यस्तवस्येहभविष्यति ॥ एतास्तुशक्तयःसर्वाःसर्वत्रसाहितामया ॥ ७९ ॥
रक्षांपरिकरिष्यंतिमद्भक्तानांममाज्ञया ॥ इतिदत्त्वावरान्देवीदेवेभ्योंतर्हितातदा ॥ ८० ॥ तेपिस्वर्गौकसःसर्वेस्वंस्वंस्वर्गंययुर्मुदा ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
इत्थंदुर्गाभवन्नामतयादेव्यामहामुने ॥ काश्यांसेव्यायथासाचतच्छृणुष्ववदामिते ॥८१॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यांभौमवारेविशेषतः ॥ संपूज्यासततंकाश्यां
दुर्गांदुर्गतिनाशिनी ॥ ८२ ॥ नवरात्रंप्रयत्नेनप्रत्यहंसासमर्चिता ॥ नाशयिष्यतिविघ्नौघान्सुमतिंचप्रदास्यति ॥ ८३ ॥ महापूजोपहारैश्चमहाबलिनि
वेदनैः ॥ दास्यत्यभीष्टदासिद्धिंदुर्गाकाश्यांनसंशयः ॥ ८४ ॥ प्रतिसंवत्सरंतस्याःकार्यायात्राप्रयत्नतः ॥ शारदंनवरात्रंचसकुटुंबैःशुभार्थिभिः ॥८५॥
योनसांवत्सरींयात्रांदुर्गायाःकुरुतेकुधीः ॥ काश्यांविघ्नसहस्राणितस्यस्युश्चपदेपदे ॥ ८६ ॥ दुर्गाकुंडेनरःस्नात्वासर्वदुर्गार्तिहारिणीम् ॥ दुर्गांसंपूज्यवि
धिवन्नवजन्माघमुत्सृजेत् ॥ ८७ ॥ सादुर्गाशक्तिभिःसार्धंकाशींरक्षतिसर्वतः ॥ ताःप्रयत्नेनसंपूज्याःकालरात्रिमुखानरैः ॥८८॥ रक्षंतिक्षेत्रमेतद्वैतथान्यान
वशक्तयः ॥ उपसर्गसहस्रेभ्यस्तावैदिग्देवताःक्रमात् ॥ ८९ ॥ शतनेत्रासहस्रास्यातथायुतभुजापरा ॥ अश्वारूढागजास्याचत्वरिताशववाहिनी ॥ ९० ॥
विश्वासौभाग्यगौरीचसृष्टाःप्राच्यादिमध्यतः ॥ एतायत्नेनसंपूज्याःक्षेत्ररक्षणदेवताः ॥९१॥ तथैवभैरवाश्चाष्टौदिक्ष्वष्टासुप्रतिष्ठिताः ॥ रक्षंतिसततंकाशीं
निर्वाणश्रीनिकेतनम् ॥ ९२ ॥ रुरुश्चंडोसितांगश्चकपालीक्रोधनस्तथा ॥ उन्मत्तभैरवस्तद्वत्क्रमात्संहारभीषणौ ॥ ९३ ॥ चतुःषष्टिस्तुवेतालामहाभी
षणमूर्तयः ॥ रुंडमुंडस्रजःसर्वेकर्त्रीखर्परपाणयः ॥ ९४ ॥ श्ववाहनारक्तमुखामहादंष्ट्रामहाभुजाः ॥ नग्नाविमुक्तकेशाश्चप्रमत्तारुधिरासवैः ॥ ९५ ॥

प्रधानाः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ त्वरितावेगवत्तरा ॥ ९०॥ सृष्टानिसृष्टानियुक्ताइतियावत् ॥ देव्याइतिशेषः ॥ सृष्टचेतिपाठेसृष्टिमार्गेणेत्यर्थः ॥ प्राच्यादिमध्यतःप्राच्यादिषुदिक्षुमध्येचेत्यर्थः ॥ ९१ ॥
निर्वाणश्रीनिकेतनंकैवल्यस्यरम्यंस्थानंकैवल्यलक्ष्म्यानिकेतनमितिवा ॥९२॥ क्रमात्प्राच्यादिक्रमात् ॥९३॥ रुंडमुंडस्रजःकबंधशिरोमालाः॥९४॥ रुधिरासवैःरुधिराण्येवआसवामद्यानितैः ॥९५॥

कोटिशोरुधिराशनाइतिक्वचित् ॥ कोटिशोऽपरिमिताः ॥ ९६ ॥ तेषुचतुःषष्ट्यांकांश्चिद्वेतालान्दर्शयाति विद्युज्जिह्वइतित्रयेण ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ भूतावलीभूतपंक्तिर्भूतसमूहइत्यर्थः ॥ अवतिरक्षति ॥ ५ ॥ पदेपदेक्षणेक्षणे ॥ ६ ॥ दुर्गसंकटम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ सहेति श्रोतारमपिरक्षिष्यंतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ ११० ॥ अहंबुद्धिगृहीतानांरक्षणंप्रार्थ

नानारूपधराःसर्वेनानाशस्त्रास्त्रपाणयः ॥ तदाकारैश्चतद्भृत्यैःकोटिशःपरिवारिताः ॥ ९६ ॥ विद्युज्जिह्वोललज्जिह्वःक्रूरास्यःक्रूरलोचनः॥ उग्रोविकटदंष्ट्रश्चवक्रास्योवक्रनासिकः ॥ ९७ ॥ जंभकोजृंभणमुखोज्वालानेत्रोवृकोदरः ॥ गर्तनेत्रोमहानेत्रस्तुच्छनेत्रोंऽत्रमण्डनः ॥ ९८ ॥ ज्वलत्केशःकंबुशिराःखर्वग्रीवोमहाहनुः ॥ महानासोलंबकर्णःकर्णप्रावरणोनसः ॥९९॥ इत्यादयोमुनेक्षेत्रंदुर्वृत्तरुधिरप्रियाः ॥ त्रासयंतोदुराचारान्रक्षंतिपरितःसदा ॥१००॥ त्रैलोक्यविजयाद्याश्चज्वालामुख्यंतगाश्चयाः ॥ शक्तयोऽत्रमयाख्यातामुनेकलशसंभव ॥ १ ॥ ताःकाशींपरिरक्षंतिचतुर्दिक्षूद्यतायुधाः ॥ ताःसमर्च्याःप्रयत्नेनमहाविघ्नप्रशांतये ॥२॥ भैरवारुरुमुख्याश्चमहाभयनिवारकाः ॥ संपूज्याःसर्वदाकाश्यांसर्वसंपत्तिहेतवः ॥३॥ विद्युज्जिह्वप्रभृतयोवेतालाउग्ररूपिणः ॥ अत्युग्रानपिविघ्नौघान्हरिष्यंत्यर्चिताइह ॥ ४ ॥ तथाभूतावलीचात्रनानाभीषणरूपिणी ॥ उदायुधाऽवतिपुरींशतकोटिमितामुने ॥ ५ ॥ निर्वाणलक्ष्मीक्षेत्रस्यपालयित्रीपदेपदे ॥ एतावैदेवताःपूज्याःकाश्यांनिवाणकांक्षिभिः ॥ ६ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंनरोदुर्गजयाभिधम् ॥ नानाशक्तिसमायुक्तंदुर्गमाशुतरिष्यति ॥ ७ ॥ यएतेभैरवाःप्रोक्तायेवेतालाउदाहृताः ॥ तेषांनामानिचाकर्ण्यनरोविघ्नैर्नदूयते ॥ ८ ॥ अदृष्टाअपितेभूताएतदाख्यानपाठकम् ॥ रक्षिष्यंतिप्रयत्नेनसहश्रोतृजनेनच ॥ ९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकाशीभक्तिपरैर्नरैः ॥ श्रोतव्यमिदमाख्यानंमहाविघ्ननिवारणम् ॥ ११० ॥ गृहेपियस्यलिखितमेतत्स्थास्यतिपूजितम् ॥ तस्यापदांसहस्राणिनाशयिष्यंतिदेवताः ॥ ११ ॥ काश्यांयस्यास्तिवैप्रेमतेनकृत्वाऽऽदरंगुरुम् ॥ श्रोतव्यमिदमाख्यानंवज्रपंजरसन्निभम् ॥११२॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेदुर्गाविजयोनामद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ त्रिलोचनंसमासाद्यदेवदेवःषडाननः ॥ जगदंबिकयायुक्तःकिंचकाराशुतद्वद ॥ १ ॥ ॥ स्कन्दउवाच ॥ ॥ मुनेकलशजाख्यामियत्पृष्टंतन्निशामय ॥ विरजःसंज्ञकंपीठंयत्प्रोक्तंसर्वसिद्धिदम् ॥ २ ॥ तत्पीठदर्शनादेवविरजाजायतेनरः ॥ यत्रास्तितन्महालिंगंवाराणस्यांत्रिलोचनम् ॥ ३ ॥

यित्वाममबुद्धिगृहीतानामपितत्प्रार्थयति ॥ गृहेपीति ॥ ११ ॥ गुरुंमहांतम् ॥ ११२ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ त्रिसप्ततितमेध्याये श्रीमदोंकारवर्णनम् ॥ क्रियतेतीवपापघ्नंमहाश्चर्यप्रदंनृणाम् ॥१॥ नंदिनंसन्निदेश्येतिमृडान्यासहितोमृडः ॥ ययौत्रैविष्टपंक्षेत्रंमुक्तिबीजप्ररोहणमित्युक्तमतःपृच्छति ॥ त्रिलोचनमिति ॥१॥२॥३॥

पिलिपिलेतिलक्ष्म्याएवनामांतरम् ॥ ४ ॥ तीर्थलिंगयोस्त्रिविष्टपंनाम ॥ त्रिविष्टपनामनिरुक्त्यादर्शयति ॥ विष्टपेति ॥ विष्टपत्रितयेभुवनत्रयमध्ये ॥ तत्रेतितीर्थलिंगयोर्निरुक्तिः ॥ यद्यतः ॥
॥ ५ ॥ महत्तरंश्रेष्ठतमंच ॥ पाठांतरंस्पष्टम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ सर्वोपकारार्थमज्ञेवपृच्छति ॥ देवदेवेति नवभिः देवदेवेतिसंबोधनानिभक्त्युद्रेकख्यापकानि ॥ सर्वदसर्वगेत्यत्रसर्वसमर्चितेति
क्वचित् ॥८॥९॥ विष्वक्सर्वव्यापीत्यर्थः ॥ केनब्रह्मणायेनकेनापिवाऽवगम्यतेकाक्कानावगम्यतएवेत्यर्थः ॥१०॥ स्वयंभून्यपीत्यत्रस्वभूमिष्ठानीतिपाठेस्वस्थानस्थितानि ॥ स्वयंभुस्थापितानीतिपाठे

तीर्थंपिलिपिलाख्यंतद्द्युनद्यंभसिविश्रुतम् ॥ सर्वतीर्थमयंतीर्थंतत्काश्यांपरिगीयते ॥ ४ ॥ विष्टपत्रितयांतर्येदेवर्षिमनुजोरगाः ॥ ससरित्पर्वतारण्याःसं
तितेतत्रयन्मुने ॥ ५ ॥ तदारभ्यचतत्तीर्थंतच्चलिंगंत्रिलोचनम् ॥ त्रिविष्टपमितिख्यातमतोहेतोर्महत्तरम् ॥ ६ ॥ त्रिविष्टपस्यलिंगस्यमहिमोक्तःपिना
किना ॥ जगज्जनन्याःपुरतोयथावच्मितथामुने ॥७॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ देवदेवजगन्नाथशर्वसर्वदसर्वग ॥ सर्वदृक्सर्वजनककिंचित्पृच्छामितद्वद ॥
॥८॥ इदंतवप्रियंक्षेत्रंकर्मबीजमहौषधम् ॥ नैःश्रेयस्याःश्रियोगेहंममापिप्रीतिदंमहत् ॥९॥ यत्क्षेत्ररजसोप्यग्रेत्रिलोक्यपितृणायते ॥ तस्याखिलस्यम
हिमाविष्वक्केनावगम्यते ॥ १० ॥ यानीहसंतिलिंगानितानिसर्वाण्यसंशयम् ॥ निर्वाणकारणान्येवस्वयंभून्यपितान्यपि ॥ ११ ॥ यद्यप्येवंतथापीश
विशेषंवक्तुमर्हसि ॥ काश्यामनादिसिद्धानिकानिलिंगानिशंकर ॥१२॥ यत्रदेवःसदातिष्ठेत्संवर्तेऽपिसवल्लभः ॥ यैरियंप्रथितिंप्राप्ताकाशीमुक्तिपुरीतिच ॥
॥ १३ ॥ येषांस्मरणतोप्यत्रभवेत्पापस्यसंक्षयः ॥ दर्शनस्पर्शनाभ्यांचस्यातांस्वर्गापवर्गकौ ॥ १४ ॥ येषांसमर्चनादेवमध्येजन्मसकृद्विभो ॥ लिंगा
निपूजितानिस्युःकाश्यांसर्वाणिनिश्चितम् ॥१५॥ विधायमय्यनुक्रोशंकारुण्यामृतसागर ॥ एतदाचक्ष्वमेशंभोपादयोःप्रणतास्म्यहम् ॥१६॥ इत्याकर्ण्य
महेशानस्तस्यादेव्याःसुभाषितम् ॥ कथयामासविंध्यारेमहालिंगानिसत्तम ॥१७॥ यन्नामाकर्णनादेवक्षीयंतेपापराशयः ॥ प्राप्यतेपुण्यसंभारःकाश्यांनि
र्वाणकारणम् ॥ १८ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ शृणुदेविपरंगुह्यंक्षेत्रेऽस्मिन्मुक्तिकारणम् ॥ इदंविदंतिनैवापिब्रह्मनारायणादयः ॥ १९ ॥ असंख्याता
निलिंगानिपार्वत्यानंदकानने ॥ स्थूलान्यपिचसूक्ष्माणिनानारत्नमयानिच ॥ २० ॥ नानाधातुमयानीशेदार्षदान्यप्यनेकशः ॥ स्वयंभून्यप्यने
कानिदेवर्षिस्थापितान्यहो ॥२१॥ सिद्धचारणगंधर्वयक्षरक्षोर्चितान्यपि ॥ असुरोरगमर्त्यैश्चदानवैरप्सरोगणैः ॥२२॥ दिग्गजैर्गिरिभिस्तीर्थैर्ऋक्षवानर
किन्नरैः ॥ पतत्रिप्रमुखैर्देवैस्वस्वनामांकितानिवै ॥२३॥ प्रतिष्ठितानियानीहमुक्तिहेतूनितान्यपि ॥ अदृश्यान्यपिदृश्यानिदुरवस्थान्यपिप्रिये ॥२४॥

स्वयंभूनिस्थापितानिचेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यत्रकाश्याम् ॥ सवल्लभःसशक्तिकः ॥ १३ ॥ १४ ॥ जन्मनोमध्येमध्येजन्मसकृत्समर्चनादित्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अगस्त्यस्यविंध्यारित्वंतद्वृ
द्धिविघातकत्वाज्ज्ञेयम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ असंख्यातानिलिंगानीत्यादीनांपूज्यानीतिषष्ठेनान्वयः ॥२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ दुरवस्थानीति ॥ यवनादिभिरतिशयेनदुर्दुष्टाअवस्थायेषां

तानितथा ॥ २४ ॥ परार्द्धशतसंख्यानिपरार्धंब्रह्मणःपंचाशद्वर्षंतन्मानेनमानुषदिनसंख्यासंख्याविशेषोवातच्छतसंख्यानिपरार्धशतसंख्यानि ॥ २५ ॥ तिष्येकलौ ॥ २६ ॥ गणनेति ॥
हेगौरिममभक्तजनैरिहकाश्यांयानिलिंगानिप्रतिष्ठितानितेषांगणनाअंतोनास्ति ॥ उपसंहरति ॥ अतस्तेषांसंख्यानाविद्यतेइति ॥ गणनादिवसादर्वागिति ॥ यस्मिन्दिवसेमयागणनाकृतातस्माद्दिव

भग्नान्यपिचकालेनतानिपूज्यानिसुंदरि ॥ परार्धशतसंख्यानिगणितान्येकदामया ॥ २५ ॥ गंगांभस्यपितिष्ठंतिषष्टिकोटिमितानिहि ॥ सिद्धलिंगा
नितानीशेतिष्येऽदृश्यत्वमाययुः ॥ २६ ॥ गणनादिवसादर्वाङ्ममभक्तजनैःप्रिये ॥ प्रतिष्ठितानियानीहतेषांसंख्यानविद्यते ॥२७॥ त्वयातुयानिपृष्टा
नियैरिदंक्षेत्रमुत्तमम् ॥ तानिलिंगानिवक्ष्यामिमुक्तिहेतूनिसुंदरि ॥ २८ ॥ कलावतीवगोप्यानिभविष्यंतिगिरींद्रजे ॥ परंतेषांप्रभावोयःस्वंस्वंस्थानं
नहास्यति ॥ २९ ॥ कलिकल्मषपुष्टायेयेदुष्टानास्तिकाःशठाः ॥ एतेषांसिद्धलिंगानांज्ञास्यंत्याख्यामपीहन ॥ ३० ॥ नामश्रवणतोपीहयल्लिंगानां
शुभानने ॥ वृजिनानिक्षयंयांतिवर्धंतेपुण्यराशयः ॥ ३१ ॥ ओंकारःप्रथमंलिंगंद्वितीयंचत्रिलोचनम् ॥ तृतीयश्चमहादेवःकृत्तिवासाश्चतुर्थकम् ॥
॥ ३२ ॥ रत्नेशःपंचमंलिंगंषष्ठंचंद्रेश्वराभिधम् ॥ केदारःसप्तमंलिंगंधर्मेशश्चाष्टमंप्रिये ॥ ३३ ॥ वीरेश्वरंचनवमंकामेशंदशमंविदुः ॥ विश्वकर्मेश्वरंलिंगं
शुभमेकादशंपरम् ॥ ३४ ॥ द्वादशंमाणिकर्णीशमविमुक्तंत्रयोदशम् ॥ चतुर्दशंमहालिंगंममविश्वेश्वराभिधम् ॥ ३५ ॥ प्रियेचतुर्दशैतानिश्रियोहेतूनिसुं
दरि ॥ एतेषांसमवायोयंमुक्तिक्षेत्रमिहेरितम् ॥ ३६ ॥ देवताःसमधिष्ठात्र्यःक्षेत्रस्यास्यपराइमाः ॥ आराधिताःप्रयच्छंतिनृभ्योनैःश्रेयसींश्रियम् ॥३७॥
आनंदकाननेमुक्त्यैप्रोक्तान्येतानिसुंदरि ॥ प्रियेचतुर्दशेज्यानिमहालिंगानिदेहिनाम् ॥ ३८ ॥ प्रतिमासंसमारभ्यतिथिंप्रतिपदंशुभाम् ॥ एतेषांलिंगमु
ख्यानांकार्यायात्राप्रयत्नतः ॥३९॥ अनाराध्यमहादेवमेषुलिंगेषुकुंभज ॥ कःकाश्यांमोक्षमाप्नोतिसत्यंसत्यंपुनःपुनः ॥४०॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकाशी
फलमभीप्सुभिः ॥ पूज्यान्येतानिलिंगानिभक्त्यापरमयामुने ॥४१॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ एतान्येवकिमन्यानिमहालिंगानिषण्मुख ॥ निर्वा
णकारणानीहयदिसंतितदावद ॥ ४२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अन्यान्यपिचसंतीहमहालिंगानिसुव्रत ॥ कलिप्रभावाद्गुप्तानिभविष्यंत्येवतानिवै ॥
॥ ४३ ॥ यस्येश्वरेसदाभक्तिर्यःकाशीतत्त्ववित्तमः ॥ सएवैतानिलिंगानिवेत्स्यत्यन्योनकश्चन ॥ ४४ ॥ येषांनामग्रहेणापिकलिकल्मषसंक्षयः ॥
अमृतेशस्तारकेशोज्ञानेशःकरुणेश्वरः ॥ ४५ ॥

सादर्वागूर्ध्वमित्यतिरोहितएवार्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ नंहास्यतिनत्यक्ष्यति ॥ २९ ॥ पुष्टाःस्थूलाव्याप्तावा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ समवायःसमाहारोमेलनमितियावत् ॥
॥ ३६ ॥ नैःश्रेयसींकैवल्याख्याम् ॥ ३७ ॥ देहिनांमुक्त्यैइत्यन्वयः ॥ ३८ ॥ प्रतिमासामितिस्कंदोक्तिः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ पार्वत्याईश्वरोक्तान्येवान्यानिचतुर्दश

लिंगान्याह ॥ अमृतेशइति ॥ ४५ ॥ लांगलःलांगलीश्वरः ॥ ब्रह्मेशलांगलीशौचेतिक्वचित् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ काशीकोशोऽविमुक्तशरीरम् ॥ सारइतिक्वचित् ॥ ५० ॥ ५१ ॥
॥ ५२ ॥ महतीभक्तिर्येषांतेमहाभक्तयस्तेषांकृपावशात् ॥ महाभक्तेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ निरेनसानिष्पापेन ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अग्रजईश्वरस्यमुखद्वारात्प्रथमतो

मोक्षद्वारेश्वरश्चैवस्वर्गद्वारेश्वरस्तथा ॥ ब्रह्मेशोलांगलश्चैववृद्धकालेश्वरस्तथा ॥ ४६ ॥ वृषेशश्चैवचंडीशोनंदिकेशोमहेश्वरः ॥ ज्योतीरूपेश्वरंलिंगंख्यात
मत्रचतुर्दशम् ॥ ४७ ॥ काश्यांचतुर्दशैतानिमहालिंगानिसुंदरि ॥ इमानिमुक्तिहेतूनिलिंगान्यानंदकानने ॥ ४८ ॥ कलिकल्मषबुद्धीनांनाख्येया
निकदाचन ॥ एतान्याराधयेद्यस्तुलिंगानीहचतुर्दश ॥ ४९ ॥ नतस्यपुनरावृत्तिःसंसाराध्वनिकर्हिचित् ॥ काशीकोशोयमतुलोनप्रकाश्योयतस्ततः ॥
॥ ५० ॥ एतल्लिंगाभिधादेविमहापद्यपिदुःखहृत् ॥ रहस्यंपरमंचैतत्क्षेत्रस्यास्यवरानने ॥ ५१ ॥ चतुर्दशापिलिंगानिमत्सान्निध्यकराणिहि ॥ अवि
मुक्तस्यहृदयमेतदेवगिरींद्रजे ॥ ५२ ॥ इमानियानिलिंगानिसर्वेषांमुक्तिदानिहि ॥ एकैकभुवनस्येहसारमादायसर्वतः ॥ मयैतानिकृतान्येवमहाभ
क्तिकृपावशात् ॥ ५३ ॥ अस्मिन्क्षेत्रेध्रुवंमुक्तिरितियाप्रथितिःप्रिये ॥ कारणंतत्रलिंगानिममैतानिचतुर्दश ॥५४॥ तएवव्रतिनःक्षांतातएवचतपस्विनः॥
ध्यातान्येतानियैर्भक्तैर्लिंगान्यानंदकानने ॥५५॥ तएवाभ्यस्तसद्योगादत्तदानास्तएवहि ॥ काश्यामिमानिलिंगानियैर्दृष्टान्यपिदूरतः ॥ ५६॥ इष्टापूर्ता
श्चयेधर्माःप्रणीतामुनिसत्तमैः ॥ तेसर्वेतेनविहितायावज्जीवंनिरेनसा ॥ ५७ ॥ येनाविमुक्तमासाद्यमहालिंगानिपार्वति ॥ सकृदभ्यर्चितानीहसमुक्तो
नात्रसंशयः ॥ ५८ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अन्यान्यपिचविंध्यारेदेव्यैप्रोक्तानिशंभुना ॥ स्वभक्तानांहितार्थायतान्यथाकर्णयाग्रज ॥ ५९ ॥
शैलेशःसंगमेशश्चस्वर्लीनोमध्यमेश्वरः ॥ हिरण्यगर्भईशानोगोप्रेक्षोवृषभध्वजः ॥ ६० ॥ उपशांतशिवोज्येष्ठोनिवासेश्वरएवच ॥ शुक्रेशोव्याघ्रलिंगं
चजंबुकेशंचतुर्दशम् ॥ ६१ ॥ मुनेचतुर्दशैतानिमहांत्यायतनानिवै ॥ एतेषामपिसेवातोनरोमोक्षमवाप्नुयात् ॥ ६२ ॥ चैत्रकृष्णप्रतिपदंसमारभ्यप्रय
त्नतः ॥ आचतुर्दशिपूज्यानिलिंगान्येतानिसत्तमैः ॥ ६३ ॥ एतेषांवार्षिकीयात्रासुमहोत्सवपूर्वकम् ॥ कार्यामुमुक्षुभिःसम्यक्क्षेत्रसंसिद्धिदायिनी ॥
॥ ६४ ॥ मुनेचतुर्दशैतानिमहालिंगानियत्नतः ॥ दृष्ट्वानजायतेजंतुःसंसारेदुःखसागरे ॥६५॥ क्षेत्रस्यपरमंतत्त्वमेतदेवप्रियेध्रुवम् ॥ संसाररोगग्रस्ताना
मिदमेवमहौषधम् ॥ ६६ ॥ क्षेत्रस्योपनिषच्चैषामुक्तिबीजमिदंपरम् ॥ कर्मकाननदावाग्निरेषालिंगावालिःप्रिये ॥ ६७ ॥

जातः ॥ द्विजेतिवापाठः ॥ ५९ ॥ महायतनानितृतीयचतुर्दशलिंगान्याह ॥ शैलेशइति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ उपनिषद्रहस्यम् ॥ लिंगावलिर्लिंगपंक्तिः

समूहइत्यर्थः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंप्रत्येकंसर्वलिंगानांमहिमानंपृच्छति ॥ रहस्यमिति ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ आराधिआराधितःपूजितः ॥७४ ॥ विधायकृत्वा ॥
॥ ७५ ॥ तपःकरणसमयेपर्णमपिनभक्षितमित्यपर्णा ॥ तदुक्तम् ॥ स्वयंविशीर्णद्रुमपर्णवृत्तितापराहिकाष्ठातपसस्तयापुनः ॥ तदप्यपाकीर्णमतःप्रियंवदांवदंत्यपर्णामितितांपुराविदइति ॥ तस्याः
संबोधनमपर्णेइति ॥ अनेनतवैतत्कथाश्रवणेधिकारोस्तीतिसूचयति ॥ ७६ ॥ परंतपइत्यन्वयः ॥ परंसमाधिमितिवा ॥ ७७ ॥ पुरोऽग्रतः ॥ विद्योतितहरिन्मुखंप्रकाशितदिक्समूहम् ॥
यदाहामरः ॥ दिशस्तुककुभःकाष्ठाआशाश्चहरितश्चताइति ॥ ७८ ॥ किंतज्ज्योतिरित्यतआह ॥ यदंतरिति ॥ अंतरंतःकरणे ॥ आविःप्रकटम् ॥ निर्व्याजेनफलाभिसंधिरहितेनसजातीयविजातीय
प्रत्ययशून्येनेतिवा ॥ ७९ ॥ नन्वसंप्रज्ञातसमाधिस्थस्यब्रह्मणोज्योतिषोबहिःप्राकट्यंदुर्घटमित्याशंक्याह ॥ योभूदिति ॥ स्फुटतोविदारंप्राप्नुवतोभूमिभागाद्यश्चटचटाशब्दोऽभूत्तच्छब्दाद्ब्रह्माक्रमतः

एकैकस्यास्यलिंगस्यमहिमाद्यंतवर्जितः ॥ मयैवज्ञायतेदेविसम्यङ्नान्येनकेनचित् ॥६८॥ इतिश्रुत्वामुनेप्राहदेवीहृष्टतनूरुहा ॥ प्रणम्यदेवमीशानंसर्व
ज्ञंसर्वदंशिवम् ॥ ६९ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ रहस्यंपरमंकाश्यांयदेतत्समुदीरितम् ॥ तच्छ्रुत्वोत्सुकतांप्राप्तंमनोमेतीववल्लभ ॥ ७० ॥ यदुक्तंलिंगमे
कैकंमहासारतरंपरम् ॥ काश्यांपरमनिर्वाणकारणंकारणेश्वर ॥ ७१ ॥ प्रत्येकंमहिमानंमेब्रूह्येषांभुवनेश्वर ॥ चतुर्दशानांलिंगानांश्रवणादघहारिणाम् ॥
॥ ७२ ॥ ओंकारेशस्यलिंगस्यकथमत्रसमागमः ॥ अतिपुण्यतमात्तस्मात्क्षेत्रादमरकंटकात् ॥ ७३ ॥ किमात्मकोऽयमोंकारोमहिमास्यचकोहर ॥
केनाराधिपुराचैषददावाराधितश्चकिम् ॥ ७४ ॥ मृडानीवाक्सुधामेतांविधायश्रुतिगोचराम् ॥ कथामकथयद्देवओंकारस्यमहाद्भुताम् ॥ ७५ ॥
॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ कथामाकर्णयापर्णेवर्णयामितवाग्रतः ॥ यथोंकारस्यलिंगस्यप्रादुर्भावइहाभवत् ॥७६॥ पुरानंदवनेचात्रब्रह्मणाविश्वयोनिना ॥
तपस्तप्तंमहादेविसमाधिंदधतापरम् ॥ ७७ ॥ पूर्णेयुगसहस्रेऽथभित्त्वापातालसप्तकम् ॥ उदतिष्ठत्पुरोज्योतिर्विद्योतितहरिन्मुखम् ॥ ७८ ॥ यदंतरावि
रभवन्निर्व्याजेनसमाधिना॥तदेवपरमंधामबहिराविरभूद्विधेः ॥७९॥ योभूच्चटचटाशब्दःस्फुटतोभूमिभागतः॥ तच्छब्दाद्व्यसृजद्वेधाःसमाधिंक्रमतोवशी ॥
॥ ८० ॥ स्रष्टाविसृष्टतद्ध्यानोयावदुन्मील्यलोचने ॥ पुरःपश्येद्ददर्शाग्रेतावदक्षरमादिमम् ॥ ८१ ॥ अकारंसत्त्वसंपन्नमृक्क्षेत्रंसृष्टिपालकम् ॥ नाराय
णात्मकंसाक्षात्तमःपारेप्रतिष्ठितम् ॥ ८२ ॥ उकारमथतस्याग्रेरजोरूपंयजुर्जनिम् ॥ विधातारंसमस्तस्यस्वाकारमिवबिंबितम् ॥ ८३ ॥

शनैःशनैःसमाधिंत्यक्तवानित्यर्थः ॥ स्फुटितइतिपाठेशब्दविशेषणम् ॥ अत्युत्कटइत्यर्थः ॥ ८०॥ स्रष्टेति ॥ ब्रह्मात्यक्तनिर्गुणब्रह्मध्यानोनेत्रेविकचय्ययावत्पुरःपश्येत्पश्यतितावदादिममाद्यौभवंप्रण
वमक्षरंददर्शेंत्यर्थः ॥ तथाचश्रीभागवते ॥ ततोभूत्त्रिवृदोंकारइति ॥८१॥ प्रणवस्वरूपंकथयंस्तंविशिनष्टि ॥ अकारमितिसार्धत्रयेण ॥ अकारोकारमकारनादबिंद्वात्मकोहिप्रणवस्तत्राकारार्थमाह ॥
अकारमिति ॥ सत्त्वसंपन्नंसत्त्वगुणोपेतम् ॥ ऋक्क्षेत्रमृग्वेदाधिष्ठानंतत्कारणमित्यर्थः ॥ तमःपारेऽज्ञानपारेसब्रह्माददर्शेंतितृतीयेनान्वयः ॥ ८२ ॥ उकारार्थमाह ॥ उकारमिति ॥

अथानंतरंतस्याग्रेऽकाराग्रेरजोरूपंरजोगुणव्याप्तंयजुर्जनियजुर्वेदोत्पत्तिहेतुंस्वाकारंब्रह्मशरीरंबिंबितंप्रतिबिंबितम् ॥ चिंतितमितिपाठेभावितमित्यर्थः ॥ ८३ ॥ नीरवंनिःशब्दंयद्ध्वांतमंधतमसंतस्य यत्संकेतसदनंसंकेतस्थानंतदाभंतत्तुल्यम् ॥ नीरवदितिपाठेलवणोदधिजलवदित्यर्थः ॥ तथाचहरिवंशे ॥ महतस्तमसःपारइति ॥ तमसस्तमःप्रायक्षारसमुद्रस्येत्यर्थः ॥ मकारार्थमाह ॥ तदग्रतः उकारस्याग्रेतमोगुणेनरूप्यतइतितमोरूपम् ॥ ८४ ॥ नादार्थमाह ॥ अथेति ॥ तत्पुरतोमकाराग्रतः ॥ ध्याताध्यानकर्ता ॥ धातेतिक्कचित् ॥ व्यधादकरोत् ॥ स्वनयनातिथिंस्वनेत्रगोचरम् ॥ ॥ ८५ ॥ विश्वरूपमयाकारंप्रपंचस्वरूपाकृतिः ॥ विश्वरूपमथोंकारमितिपाठेऽथेत्यर्थांतरे ॥ ओंकारमित्यवयवावयविनोरभेदाभिप्रायेण ॥ अनाख्यनादःपरातस्यसदनमाश्रयंकारणमित्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ वैखरीशब्दनिष्पत्तिर्मध्यमाश्रुतिगोचरा ॥ उद्यतार्थाचपश्यंतीसूक्ष्मावागनपायिनीति ॥ सूक्ष्मापरा ॥ अनपायिन्यनाख्येत्यर्थः ॥ ८६ ॥ शब्दब्रह्मवेदः ॥ बिंद्वर्थमाह ॥ अथोपरिष्टादिति ॥ उपरिष्टादुपरि ॥ परात्प्रधानादेःपरमुत्कृष्टम् ॥ ८७ ॥ तत्कुतइत्यतआह ॥ कारणमिति ॥ कारणानांप्रधानादीनाम् ॥ अतएवजगद्योनिंतंपरम् ॥ विधिर्ब्रह्मा ॥ विलोकयांचक्रेददर्श ॥

नीरवध्वांतसंकेतसदनाभंतदग्रतः ॥ मकारंसददर्शाथतमोरूपंविशेषतः ॥ ८४ ॥ साम्नोयोनिंलयेहेतुंसाक्षाद्रुद्रस्वरूपिणम् ॥ अथतत्पुरतोध्याताव्यधात्स्वनयनातिथिम् ॥ ८५ ॥ विश्वरूपमयाकारंसगुणंवापिनिर्गुणम् ॥ अनाख्यनादसदनंपरमानंदविग्रहम् ॥८६॥ शब्दब्रह्मेतियत्ख्यातंसर्ववाङ्मयकारणम् ॥ अथोपरिष्टान्नादस्यबिंदुरूपंपरात्परम् ॥ ८७ ॥ कारणंकारणानांचजगद्योनिंचतंपरम् ॥ विधिर्विलोकयांचक्रेतपसागोचरीकृतम् ॥ ८८ ॥ अवनादोमितिख्यातंसर्वस्यास्यप्रभावतः ॥ भक्तमुन्नयतेयस्मात्तदोमितियईरितः ॥ ८९ ॥ अरूपोपिसरूपाढ्यःसधात्रानेत्रगीकृतः ॥ तारयेद्यद्भवांभोधेःस्वजपासक्तमानसम् ॥ ततस्तारइतिख्यातोयस्तंब्रह्माव्यलोकयत् ॥ ९० ॥ प्रणूयतेयतःसर्वैःपरनिर्वाणकामुकैः ॥ सर्वेभ्योभ्यधिकस्तस्मात्प्रणवोयःप्रकीर्तितः ॥ ९१ ॥ स्वसेवितारंपुरुषंप्रणयेद्यःपरंपदम् ॥ अतस्तंप्रणवंशांतंप्रत्यक्षीकृतवान्विधिः ॥ ९२ ॥ त्रयीमयस्तुरीयोयस्तुर्यातीतोखिलात्मकः ॥ नादबिंदुस्वरूपोयःसप्रैक्षिद्द्विजगामिना ॥ ९३ ॥ प्रावर्ततयतोवेदाःसांगाःसर्वस्ययोनयः ॥ सवेदादिःपद्मभुवापुरस्तादवलोकितः ॥ ९४ ॥ वृषभोयस्त्रिधाबद्धोरोरवीतिमहोमयः ॥ सनेत्रविषयीचक्रेपरमःपरमेष्ठिना ॥ ९५ ॥

जगदासिंचकमितिपाठेजगदासिंचतिपालयतीतितथातम् ॥ ८८ ॥ एवमवयवार्थनिरूपणेनैवावयविनमोंकारंनिरूप्यओंनामद्विधानिर्वक्ति ॥ अवनादितिसार्धेन ॥ ८९ ॥ नेत्रगीकृतश्चक्षुर्विषयीकृतः ॥ तारनामनिर्वक्ति॥तारयेदिति ॥ ९० ॥ प्रणवनामद्विधानिर्वक्तिप्रणूयतइतिद्वाभ्याम् ॥ प्रणूयतेप्रकर्षेणस्तूयते ॥ प्रणयेत्प्रापयेत् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ त्रयीमयोवेदत्रयात्मकोब्रह्मविष्णुरुद्रात्मकोवा ॥ असंगोनिर्विकारः ॥ परात्मातुरीयः ॥ तदुक्तम् ॥ अहंभावानहंभावौत्यक्त्वासदसतीतथा ॥ यदसक्तंसमंस्वच्छंस्थितंतत्तुर्यमुच्यतेइति ॥ वस्तुतस्तुरीयातीतः ॥ अविद्योपहितविश्वाद्यपेक्षयातुरीयत्वस्यकल्पितत्वात् ॥ माययाऽखिलात्मकः ॥ प्रैक्षिप्रेक्षितोदृष्टइतियावत् ॥ द्विजोऽत्रहंसस्तद्गामिनाब्रह्मणेत्यर्थः ॥ ९३ ॥ सांगाःषड्भिःशिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तच्छंदोज्योतिर्भिरंगैःसहिताः ॥ ॥ ९४ ॥ चत्वारिशृंगात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्य ॥ त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहादेवोमर्त्यांआविवेशेतिश्रुत्युक्तोमहेशोब्रह्मणादृष्टइत्याह वृषभोयइतिद्वयेन ॥ योवृषभोमंत्रोक्तोयज्ञरूपो

शृंगाश्चत्वारियस्यासन्हस्तासःसप्तएवच ॥ द्वेशीर्षेचत्रयःपादाःसदेवोविधिनैक्षत ॥ ९६ ॥ यदंतर्लीनमखिलंभूतंभाविभवत्पुनः ॥ तद्बीजंबीजरहितंद्रुहिणेनविलोकितम् ॥ ९७ ॥ लीनंमृग्येतयत्रैतदाब्रह्मस्तंबभाजनम् ॥ अतःसभाज्यतेसद्भिर्यल्लिंगंतद्विलोकितम् ॥९८॥ पंचार्थायत्रभासंतेपंचब्रह्ममयंहियत् ॥ आदिपंचस्वरूपंयन्निरैक्षिब्रह्मणाहितत् ॥ ९९ ॥ तमालोक्यततोवेधालिंगरूपिणमीश्वरम् ॥ पंचाक्षरंप्रपंचाच्चाभिन्नंतुष्टावशंकरम् ॥ १०० ॥

ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमओंकाररूपायनमोऽक्षरवपुर्धृते ॥ नमोऽकारादिवर्णानांप्रभवायसदाशिव ॥ १ ॥ अकारस्त्वमुकारस्त्वंमकारस्त्वमनाकृते ॥ ऋग्यजुःसामरूपायरूपातीतायतेनमः ॥ २ ॥ नमोनादात्मनेतुभ्यंनमोबिंदुकलात्मने ॥ अलिंगलिंगरूपायसर्वरूपस्वरूपिणे ॥ ३ ॥ नमस्तेधामनिधयेनिधनादिविवर्जित ॥ नमोभवायरुद्रायशर्वायचनमोस्तुते ॥ ४ ॥

विष्णुरितियावत् ॥ त्रिधाबद्धोमंत्रब्राह्मणकल्पैःसंबद्धइत्यर्थः ॥ रोरवीतिपुनःपुनरत्यर्थंवारौतीत्यर्थः ॥ रोरवणंनामसवनक्रमेणऋग्भिर्यजुर्भिःसामभिः ॥ यदेनमृग्भिःशंसंतियजुर्भिर्यजंतिसामभिःस्तुवंतीति॥महोमयस्तेजोरूपः ॥ ९५ ॥ शृंगाःशृंगाणिचत्वारिऋग्यजुःसामाथर्वरूपाणि ॥ हस्तासोहस्ताः ॥ सप्तहस्ताःसप्तछंदांसि ॥ द्वेशीर्षेप्रायणीयोदयनीये ॥ त्रयःपादास्त्रीणिसवनानि ॥ एवंभूतोदेवःसब्रह्मणाऐक्षतेतिद्वयोरन्वयः ॥ ९६ ॥ जगदभिन्नोपादानंब्रह्मब्रह्मणादृष्टमित्याह ॥ यदंतरिति ॥ पुनर्भूयोपिलयादिप्रवाहस्यानादित्वात् ॥ तद्बीजंतस्याऽखिलस्यभूतादेःकारणम् ॥ स्वयंतुबीजरहितम् ॥ ९७ ॥ लिंगनामनिर्वचनपूर्वकंलिंगशब्दाभिधेयंब्रह्मब्रह्मणादृष्टमित्याह ॥ लीनमिति ॥ ९८ ॥ पंचार्थाःअस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्येवंरूपाः ॥ अस्थिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यर्थपंचकमित्युक्तेः ॥ चत्वारोवेदाइतिहासपुराणानिचेतिपंचब्रह्माणि ॥ इतिहासपुराणानिपंचमोवेदउच्यतइत्युक्तेः ॥ रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाजानकीचेत्येवंरूपाणिवासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धारुक्मिणीचेत्येवंरूपाणिवातन्मयंतत्स्वरूपम् ॥ अःआदिर्येषांपंचानामितितद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहिः ॥ अकारोकारमकारार्धमात्राबिंदुनादाइतिसमासार्थः ॥ तन्मयंतत्स्वरूपम् ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अकारःप्रथमाक्षरोभवत्युकारोहिद्वितीयाक्षरोभवतिमकारस्तृतीयाक्षरोभवत्यर्धमात्रश्चतुर्थाक्षरोभवतिबिंदुःपंचमाक्षरोभवतिनादःषष्ठाक्षरोभवतीति ॥ निरैक्षिनितरांदृष्टमित्यर्थः ॥ ९९ ॥ पंचाक्षरंपंचाक्षरात्मकम् ॥ तदुक्तमत्रैव ॥ अश्चउश्चमकारश्चनादोबिंदुश्चपंचमः ॥ पंचात्मकंपरंब्रह्मनित्यंयत्रप्रकाशतइति ॥ १०० ॥ चत्वारिंशतपद्यवृंदैरोंकारंजगदीश्वरम् ॥ तुष्टावात्यादृतःसम्यग्वेदगर्भोविदांवरः ॥१॥ समाधित्यागानंतरंयादृग्रूपंदृष्टंप्रथमंतदेवनमाति॥नमओंकाररूपायेति ॥ प्रणवरूपत्वेनैवतत्प्रभवाकाराद्यक्षरधारकत्वमाह ॥ नमोऽक्षरेति ॥ अकारादिस्वरूपंकारणत्वेनस्वस्मिन्धारयतीतितथा तस्मैओंकारप्रभवावेदाओंकारप्रभवाःस्वराइतिस्मृतेः ॥ कूटस्थवपुर्धृतइतिवा एतच्चाक्षरस्याप्युपलक्षणम् ॥ क्षरःसर्वाणिभूतानिकूटस्थोक्षरउच्यतइतिस्मृतेः ॥ अकारादिवपुर्धृक्त्वमेवस्पष्टयन्नमति ॥ नमोऽकारादीति ॥ १ ॥ ओंकाररूपत्वंस्पष्टयन्स्तौति ॥ अकारस्त्वमिति ॥ वस्तुतोऽनाकृतेआकाररहित ॥ ऋग्यजुःसाम्नांरूपंस्वरूपंयस्मात्तस्मै ॥ पाठांतरेतत्समुदायात्मकायेत्यर्थः ॥ निःश्वसितमेतदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइतिश्रुतेः ॥ वस्तुतोरूपातीताय ॥ २ ॥ नादात्मनेपरापश्यंतीमध्यमावैखर्याख्यायेत्यर्थः ॥ बिंदुकलात्मनेबिंद्वंशरूपायेत्यर्थः ॥ अखिलात्मकत्वेनस्तौति अलिंगेत्यादिना ॥ अलिंगलिंगरूपायादृश्यदृश्यरूपाय ॥ अतएवसर्वरूपस्वरूपिणे ॥ पाठांतरेलिंगंशिवलिंगम् ॥ ३ ॥ धामतेजःसत्त्वंवातस्यनिधयेआश्रयाय ॥ निधनादीत्यत्रादिपदेनजायतेऽस्तिवर्धते

विपरिणमतेऽपक्षीयतइतिपंचविकारागृह्यंते ॥ ४ ॥ पशूनांजीवानाम् ॥ तारःप्रणवः ॥ उत्कटइतिवा ॥ तदासर्वेभ्यउत्कृष्टायेत्यर्थः ॥ सम्यक्संभवत्यस्मादितिसंभवस्तस्मैसर्वकारणाये
त्यर्थः ॥ शंभवायेतिपाठेशंभवइत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नमःशंभवायचमयोभवायचनमःशंकरायचमयस्करायचेति :॥ ५ ॥ अमायायशुद्धाय ॥ शिवतरायपरममंगलाय ॥ मंगलानांचमंगल
मितिस्मृतेः ॥ कपर्दिनेजटाजूटधारिणे ॥ शितिकंठनीलग्रीव ॥ ६ ॥ मीढुष्टमायफलसेक्तॄणांमध्येश्रेष्ठाय ॥ शिपिःपशुःतेषुप्रविशतितिष्ठतियज्ञरूपेणेतिशिपिविष्टस्तस्मै ॥ तथाचश्रुतिः ॥
यज्ञोवैविष्णुः पशवःशिपिः यज्ञएवपशुषुप्रतितिष्ठतीतिं ॥ शिपयोरश्मयस्तेषुनिविष्टायेतिवा ॥ शैत्याच्छयनयोगाच्चशीतिवारिप्रचक्षते ॥ तत्पानाद्रक्षणाच्चैवशिपयोरश्मयोमताः ॥ तेषुप्रवेशाद्विश्वेशः
शिपिविष्टइहोच्यतइतिवचनात् ॥ अह्रस्वायदीर्घाय ॥ खर्वायह्रस्वाय ॥ बृहतेस्थूलाय ॥ ७ ॥ कुमारगुरवेस्कंदजनयित्रे ॥ श्वेतायशुक्लाय ॥ कृष्णायनीलाय ॥ पीतायहरिद्राय ॥ अरुणमूर्त
येईषल्लोहितरूपायेत्यर्थः ॥ अव्यक्तरागवर्णायेतिवा ॥ ८ ॥ धूम्रवर्णायकृष्णलोहितरूपाय ॥ पिंगायकपिलवर्णाय ॥ किर्मीरवर्चसेकर्बुरवर्णाय ॥ पाटलवर्णायश्वेतरक्तवर्णाय ॥ शुक्लपीतामि

नमउग्रायभीमायपशूनांपतयेनमः ॥ नमस्तारस्वरूपायसंभवायनमोस्तुते ॥ ५ ॥ अमायायनमस्तुभ्यंनमःशिवतरायते ॥ कपर्दिनेनमस्तुभ्यंशिति
कंठनमोस्तुते ॥ ६ ॥ मीढुष्टमायगिरिशशिपिविष्टायतेनमः ॥ नमोऽह्रस्वायखर्वायबृहतेवृद्धरूपिणे ॥ ७ ॥ कुमारगुरवेतुभ्यंकुमारवपुषेनमः ॥ नमः
श्वेतायकृष्णायपीतायारुणमूर्तये ॥ ८ ॥ धूम्रवर्णायपिंगायनमःकिर्मीरवर्चसे ॥ नमःपाटलवर्णायनमोहरिततेजसे ॥ ९ ॥ नानावर्णस्वरूपायवर्णा
नांपतयेनमः ॥ नमस्तेस्वररूपायनमोव्यंजनरूपिणे ॥ ११० ॥ उदात्तायानुदात्तायस्वरितायनमोनमः ॥ ह्रस्वदीर्घप्लुतेशायसविसर्गायतेनमः ॥
॥ ११ ॥ अनुस्वारस्वरूपायनमस्तेसानुनासिक ॥ नमोनिरनुनासायदंत्यतालव्यरूपिणे ॥ १२ ॥ ओष्ठ्योरस्यस्वरूपायनमऊष्मस्वरूपिणे ॥
अंतस्थायनमस्तुभ्यंपंचमायपिनाकिने ॥ १३ ॥ निषादायनमस्तुभ्यंनिषादपतयेनमः ॥ वीणावेणुमृदंगादिवाद्यरूपायतेनमः ॥ १४ ॥

श्रितवर्णायेत्यर्थः ॥ हरिततेजसेपालाशवर्णाय ॥ ९ ॥ नानावर्णस्वरूपायउक्तशुक्लादिवर्णरूपायेत्यर्थः ॥ ब्राह्मणादिवर्णस्वरूपायेतिवा ॥ वर्णानांपतयेतेषामेवनियंत्रे ॥ स्वराअकारादिचतुर्दश ॥
व्यंजनानिकादीनिहकारपर्यंतानि ॥ ११० ॥ ऊर्ध्वमादत्तइत्युदात्तस्तद्विपरीतमादत्तइत्यनुदात्तस्तयोःसमाहारःस्वरितस्तद्रूपाय ॥ ह्रस्वाःअइउऋऌइतिपंच ॥ दीर्घाआईऊॠॡइतिपंच ॥
प्लुतादूराह्वानेगानेलोकप्रसिद्धास्तत्रितयेशायह्रस्वादिनियंत्रे ॥ विसर्गेणसहवर्ततइतिसविसर्गोवर्णविशेषस्तद्रूपाय ॥ ११ ॥ अनुस्वारस्वरूपायबिंद्वात्मकाय ॥ सानुनासिकअनुनासिकैर्ञमङणनमैः
सहवर्तमानहेतुरूपेत्यर्थः ॥ निरनुनासायतद्रूपायेत्यर्थः ॥ ऌवर्णतवर्गलसादंत्याः ॥ इवर्णचवर्गयशास्तालव्यास्तद्रूपिणे ॥ १२ ॥ ओष्ठेभवाओष्ठ्याउवर्णपवर्गोपध्मानीयाःउरसिभवाउरस्यास्तत्तद्वर्ण
रूपायेत्यर्थः ॥ ऊष्माणःशषसहास्तत्स्वरूपिणे ॥ अंतस्थायरलवास्तस्मैतद्रूपायेत्यर्थः ॥ परपुरुषब्रह्मविष्णुचतुष्टयापेक्षयापंचमायश्रीरुद्रायपंचमाख्यस्वररूपायेतिवा ॥ पिनाकिनेआजगवापरपर्या
यधनुर्धारिणे ॥ १३ ॥ निषादायनिषादाख्यस्वररूपाय ॥ यदाहामरः ॥ निषादर्षभेति ॥ यद्वा निषादायश्वपचाय ॥ तेषांपतयेस्वामिने ॥ श्रृंगवेरपुरनिवासिनेश्रीराममित्रायगुहायेतिवा ॥

---

१ नैषाव्याख्यामनोरमा, अर्जुनयुद्धेकिरातेश्वरायेतिसमीचीनाचिन्तनीयाचेति ।

मृदंगादीत्यादिशब्देनडमरुप्रभृतयोगृह्यंते ॥ १४ ॥ तारायात्युच्चध्वनिरूपाय ॥ यदाहामरस्तारोत्युच्चइति ॥ मंद्रायगंभीरशब्दरूपाय ॥ पापिनांघोरायभयंकराय ॥ तद्विपरीतानामघोरायअघाराख्यमंत्ररूपायेतिवा ॥ तानायअतिलंबस्वरूपाय ॥ तदुक्तम् ॥ तानाएकोनपंचाशदिति ॥ मूर्च्छनापतयेतदालापप्रवर्तयित्रे ॥ तदुक्तम् ॥ मूर्च्छनास्त्वेकविंशतिरिति ॥ १५ ॥ स्थायिसंचारिभेदेनस्थावरजंगमभेदेन ॥ यद्वा स्थायिसंचारिभेदौसंगीतशास्त्रेप्रसिद्धौतयोर्भेदेनभावस्वरूपिणे पदार्थरूपिणे ॥ तालप्रियायकालक्रियामानाप्रियाय ॥ यदाहामरः ॥ तालःकालक्रियामानमिति ॥ करपुटादिक्रियमाणवाद्यप्रियायेतिवा ॥ तालायतत्स्वरूपाय ॥ लास्यतांडवजन्मनेलास्यतांडवयोर्नर्तनविशेषयोःकारणाय ॥१६॥ तौर्यत्रिकंनृत्यगीतवाद्यंतत्स्वरूपाय ॥ तदेवतौर्यत्रिकंमहत्प्रियंयस्य

नमस्तारायमंद्रायघोरायाघोरमूर्तये ॥ नमस्तानस्वरूपायमूर्च्छनापतयेनमः ॥ १५ ॥ स्थायिसंचारिभेदेननमोभावस्वरूपिणे ॥ तालप्रियायतालायलास्यतांडवजन्मने ॥ १६ ॥ तौर्यत्रिकस्वरूपायतौर्यत्रिकमहाप्रिय ॥ तौर्यत्रिककृतांभक्त्यानिर्वाणश्रीप्रदायक ॥१७॥ स्थूलसूक्ष्मस्वरूपायदृश्यादृश्यस्वरूपिणे ॥ अर्वाचीनायचनमःपराचीनायतेनमः ॥ १८ ॥ वाक्प्रपंचस्वरूपायवाक्प्रपंचपरायच ॥ एकायानेकभेदायसदसत्पतयेनमः ॥१९॥ शब्दब्रह्मनमस्तुभ्यंपरब्रह्मनमोस्तुते ॥ नमोवेदांतवेद्यायवेदानांपतयेनमः ॥ १२० ॥ नमोवेदस्वरूपायवेदगोचरमूर्तये ॥ पार्वतीशनमस्तुभ्यंजगदीशनमोस्तुते ॥ २१ ॥ नमस्तेदेवदेवेशदेवदिव्यपदप्रद ॥ शंकरायनमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंमहेश्वर ॥ २२ ॥ नमस्तेजगदानंदनमस्तेशशिशेखर ॥ मृत्युंजयनमस्तुभ्यंनमस्तेत्र्यंबकायच ॥ २३ ॥ नमःपिनाकहस्तायत्रिशूलायुधधारिणे ॥ नमस्त्रिपुरहंत्रेचनमोंधकनिषूदन ॥ २४ ॥ कंदर्पदर्पदलननमोजालंधरारये ॥ कालायकालकालायकालकूटविषादिने ॥ २५ ॥ विषादहंत्रेभक्तानामभक्तैकविषादद ॥ ज्ञानायज्ञानरूपायसर्वज्ञायनमोऽस्तुते ॥ ॥ २६ ॥ योगसिद्धिप्रदोसित्वंयोगिनांयोगसत्तम ॥ तपसांफलदोसित्वंतपस्विभ्यस्तपोधन ॥ २७ ॥

सतथातत्संबोधनंतौर्यत्रिकमहाप्रिय ॥ यदाहामरएतदेवेति ॥ निर्वाणश्रीःकैवल्यलक्ष्मीः ॥१७॥ स्थूलसूक्ष्मेकार्यकारणे ॥ दृश्यंपृथिव्यप्तेजःअदृश्यंवाय्वाकाशंतत्स्वरूपिणेभावाभावरूपिणेइतिवा ॥ अर्वाचीनायइदानींतनाय ॥ पराचीनायप्राक्कालीनाय ॥१८॥ वाक्प्रपंचःशब्दविस्तरः ॥ परायकारणाय ॥ वस्तुतएकाय ॥ माययाऽनेकप्रकाराय ॥ सदसत्पतयेकार्यकारणनियंत्रे ॥१९॥ शब्दब्रह्मवेदः ॥ वेदांतवेद्यायवेदैकगोचराय ॥ तंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीतिश्रुतेः ॥ पतयेनियंत्रे ॥ १२० ॥ वेदगोचरमूर्तयेवेदनंवेदःस्वप्रकाशश्चिद्धातुस्तद्विषयरूपाय ॥ २१ ॥ २२॥२३॥२४॥ कालंकालयतीतिकालकालः ॥ सकालकालःकालाग्निकालमूषिकभक्षकः॥कालोपिकाल्यतेऽनेनेत्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यः॥कालकूटाख्यंयद्विषंतद्भक्षिणे ॥२५॥ ज्ञायतेनेनेतिज्ञानंतस्मैसाधनायेत्यर्थः ॥२६॥२७॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ नीरजस्कंपदंकैवल्यम् ॥ ३२ ॥ पितृवनंश्मशानम् ॥ ३३ ॥ कृतांतकृतांतकोयमस्यापियमइत्यर्थः ॥ कालाग्निरुद्रःसंकर्षणमुखाग्निः ॥
संवर्तःप्रलयः ॥ ३४ ॥ पुंप्रकृतिरूपाभ्यांपुरुषप्रधानरूपाभ्याम् ॥ अक्षिपक्ष्मणोनेत्रावरकस्यसमुत्क्षेपादुन्मेषात् ॥ ३५ ॥ ननुकपालस्रग्विणोमेकिमियमतिस्तुतिःक्रियतेतत्राह ॥ कपालेति ॥ खेलः

त्वमेवमंत्ररूपोसिमंत्राणांफलदोभवान् ॥ महादानफलंत्वंवैमहादानप्रदोभवान् ॥ २८ ॥ महायज्ञस्त्वमेवेशमहायज्ञफलप्रद ॥ त्वंसर्वःसर्वगस्त्वंवैसर्वदः
सर्वदृग्भवान् ॥ २९ ॥ सर्वभुक्सर्वकर्तात्वंसर्वसंहारकारक ॥ योगिनांहृदयाकाशकृतालयनमोस्तुते ॥ १३० ॥ त्वमेवविष्णुरूपेणशंखचक्रगदाधर ॥
त्रिलोकींत्रायसेत्रातःसत्त्वमूर्तेनमोस्तुते ॥ ३१ ॥ त्वमेवविदधास्येतद्विधिर्भूत्वाविधानवित् ॥ रजोरूपंसमालंब्यनीरजस्कपदप्रद ॥ ३२ ॥ त्वमेवहि
महारुद्रस्त्वंमहोग्रोभुजंगभृत् ॥ त्वमेवहिमहाभीमोमहापितृवनेचर ॥ ३३ ॥ तामसींतनुमाश्रित्यत्वंकृतांतकृतांतक ॥ कालाग्निरुद्रोभूत्वांतेत्वंसंवर्त
प्रवर्तकः ॥ ३४ ॥ त्वंपुंप्रकृतिरूपाभ्यांमहदाद्यखिलंजगत् ॥ अक्षिपक्ष्मसमुत्क्षेपात्पुनराविःकरोष्यज ॥३५॥ उन्मेषविनिमेषौतेसर्गासर्गैककारणम् ॥
कपालमालाखेलोयंभवतःस्वैरचारिणः ॥ ३६ ॥ त्वत्कंठेनृकरोटीयंधूर्जटेयाविभासते ॥ सर्वेषामंतदग्धानांसास्फुटंबीजमालिका ॥ ३७ ॥ त्वत्तःसर्व
मिदंशंभोत्वयिसर्वंचराचरम् ॥ कस्त्वांस्तोतुंविजानातिपुरावाचामगोचरम् ॥ ३८ ॥ स्तोतात्वंहिस्तुतिस्त्वंहिनित्यंस्तुत्यस्त्वमेवच ॥ वेद्म्योंनमः
शिवायेतिनान्यद्वेद्म्येवाकिंचन ॥ ३९ ॥ त्वमेवहिशरण्यंमेत्वमेवहिगतिःपरा ॥ त्वामेवप्रणमामीशनमस्तुभ्यंनमोनमः ॥ १४० ॥ इत्युदीर्यासकृद्वेधाः
प्रणनाममहेश्वरम् ॥ प्रणवाख्यंमहालिंगरूपिणंदंडवत्क्षितौ ॥ ४१ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ ततोगिरींद्रतनयेश्रुत्वाब्रह्मस्तुतिंपराम् ॥ परमैश्वर्यसंप
त्तिहेतुंतुष्टोहमद्भुतम् ॥ ४२ ॥ अमूर्तोऽहंततोलिंगान्मूर्तिमास्थायशांकरीम् ॥ प्रसन्नोस्मिवरंब्रूहीत्युवाचचतुराननम् ॥ ४३ ॥ चतुर्वक्त्रःसमुत्थायप्रत्यक्षं
वीक्ष्यमामथ ॥ पुनर्जयजयेत्युक्त्वाप्रणनामकृतांजलिः ॥ ४४ ॥ आनंदबाष्पसलिलनेत्रोहृष्टतनूरुहः ॥ गद्गदेनस्वरेणाथप्रोवाचजलजासनः ॥ ४५ ॥
ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशयदिदेयोवरोमम ॥ तदेतास्मिन्महालिंगेसान्निध्यंतेऽस्तुशंकर ॥ ४६ ॥

क्रीडा ॥ ३६ ॥ नृकरोटीनरशिरोऽस्थि ॥ यद्वाहामरः ॥ शिरोस्थनिकरोटिःस्त्रीति ॥ अंतःप्रलयः ॥ बीजमज्ञानम् ॥ ३७ ॥ अभिन्ननिमित्तोपादानतामाह ॥ त्वत्तःसर्वमिति ॥ पुरावाचां
प्राचांमूर्तिमतांवेदादीनामनादीनां वाचांवेदानामितिसामानाधिकरण्यंवा ॥ ३८ ॥ हिशब्दावेवकारार्थौ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ जलजासनःपद्मासनः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

भक्तैकमुक्तिदंभक्तानामेकांमुख्यांसायुज्यलक्षणांमुक्तिंददातीतितथा ॥ ४७ ॥ विध्युक्तंब्रह्मोक्तम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सर्वाम्नायनिधिरखिलवेदाश्रयः ॥१५०॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ पंचायतनंपं
चानामकारादीनांतद्वाच्यानांवाब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसदाशिवानामायतनमाश्रयभूतमीशानंलिंगमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ कपिलोविष्णुः ॥ सिद्धानांकपिलश्चास्मीतिभगवदुक्तेः ॥

अयमेववरोदेयोनान्यंवरमहंवृणे ॥ ओंकारेश्वरनामैतदस्तुभक्तैकमुक्तिदम् ॥ ४७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ विध्युक्तमितिविप्रर्षेसमाकर्ण्यतदेशिता ॥
उवाचवचनंचैतत्तथास्तुचतुराननम् ॥४८॥ वरानन्यानपिविभुःप्रसन्नस्तत्क्षणाद्ददौ॥विधयेदीर्घतपसेतयास्तुत्यातितोषितः ॥४९॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥
सुरश्रेष्ठतपःश्रेष्ठसर्वाम्नायनिधिर्भव ॥ सृष्टेःकरणसामर्थ्यंतवास्तुमदनुग्रहात् ॥१५०॥ पितामहस्त्वंसर्वेषांसर्वेषांमान्यभूर्भवान् ॥ त्वत्तपःफलदानार्थंयदेत
ल्लिंगमुत्थितम् ॥ ५१ ॥ परमोंकाररूपंचशब्दब्रह्ममयंविधे ॥ अस्याराधनतःपुंसांनदूरंब्रह्मणःपदम् ॥५२॥ अकाराख्यमिदंलिंगमुकाराख्यमिदंपरम् ॥
मकाराह्वयमेतच्चनादाख्यंबिंदुसंज्ञकम् ॥ ५३ ॥ पंचायतनमीशानमित्थमेतदुदीरितम् ॥ मोक्षायसर्वजंतूनामस्मिन्नानंदकानने ॥ ५४ ॥ स्नात्वामत्स्यो
दरीतीर्थेविलोक्योंकारमीश्वरम् ॥ नजातुजायतेजंतुर्जननीजठरेक्वचित् ॥ ५५ ॥ एतन्नादेश्वरंलिंगमेतल्लिंगंसुदुर्लभम् ॥ रम्येमंत्स्योदरीतीरेदृष्टंस्पृष्टंविमु
क्तिदम् ॥ ५६ ॥ यदेतत्कापिलंज्योतिरेतल्लिंगेविलोक्यते ॥ अतस्तुकपिलेशाख्यमेतल्लिंगंसुदुर्लभम् ॥५७॥ मत्स्योदरीयदागंगाकपिलेश्वरसन्निधौ ॥
तदातत्रनरःस्नात्वाब्रह्महत्यांव्यपोहति ॥ ५८ ॥ वरणोत्सिक्तपानीयेद्युनदीतोयामिश्रिते ॥ स्नात्वानादेश्वरंदृष्ट्वानरःकिमनुशोचति ॥ ५९ ॥ अष्टम्यां
चचतुर्दश्यांतीर्थानिसहसागरैः ॥ षष्टिकोटिसहस्राणिमत्स्योदर्यांविशंतिहि ॥१६०॥ प्रणवेशसमीपेतुयदागंगासमेष्यति ॥ तदापुण्यतमःकालोदेवार्षि
पितृवल्लभः ॥ ६१ ॥ तत्रस्नानंजपोदानंहवनंदेवतार्चनम् ॥ मत्स्योदर्यामक्षयंस्यादोंकारेश्वरसन्निधौ ॥ ६२ ॥ ओंकारदर्शनादेववाजिमेधफलंलभेत् ॥
तस्मात्काश्यांप्रयत्नेनदृश्यओंकारईश्वरः ॥ ६३ ॥ दुर्लभंमानवंजन्मचतुर्वर्गैकसाधनम् ॥ जलबुद्बुदवत्तत्स्यान्नादेशोयेननेक्षितः ॥ ६४ ॥ निरीक्ष्यक
पिलेशानंस्नात्वामत्स्योदरीजले ॥ कृत्वापिंडप्रदानानिपितॄणामनृणोभवेत् ॥ ६५ ॥ कृत्वापिमोहात्पापानिभूरीण्येवमहांत्यपि ॥ काश्यामोंकारमालो
क्यकुतस्त्रस्यतिवैयमात् ॥ ६६ ॥ ओंकारयात्राभिमुखंनरंवीक्ष्यपितामहाः ॥ परिनृत्यंतिमुदिताःस्वसंतानसमुद्भवम् ॥ ६७ ॥ यस्ययस्यचवै
नामस्मृत्वास्मृत्वानमस्यति ॥ तंतमुन्नयतेप्राज्ञःपितरंब्रह्मणःपदम् ॥ ६८ ॥ रुद्राणांनियुतंजप्त्वायत्फलंसम्यगाप्यते ॥ तत्फलंलभतेनूनंभक्त्यों
कारविलोकनात् ॥ ६९ ॥

तत्संबंधिज्योतिःकापिलंज्योतिः ॥५७॥५८॥५९॥१६०॥६१॥६२॥६३॥ जलबुद्बुदंयथाउत्तिष्ठतितद्वत्तस्यजन्मवृथेत्यर्थः ॥६४॥६५॥६६॥ संतानोवंशः ॥ ६७ ॥६८॥ नियुतंलक्षम् ॥६९॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ विपद्यतेम्रियते ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ तारतीर्थमोंकारतीर्थम् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ नान्यैरत्रावगम्यतेकिंतुत्वयैवज्ञायतेइत्यर्थः ॥ तत्रहेतुस्त्वत्पुण्येति ॥ त्वत्पुण्योदयतस्तवशुभादृष्टस्योदयात् ॥ ७७ ॥ विधेविधेहीति ॥ अत्रवाराणस्यांस्थित्वाचराचरंविधेहीत्युक्तवान् ॥ सृष्टेःपूर्वमपिकाशीस्थितैवातःप्रलयेपिकाश्यानोनाशइतिपूर्वमुक्तंनविस्मर्तव्यमिति ॥ ७८ ॥ सम्यग्भवत्यस्मात्प्रजेतिसंभूस्तस्मैसंभुवे ॥ ७९ ॥ ब्रह्मस्तवेनब्रह्मप्रतिपादकेनस्वकृतेनवा ॥ १८० ॥ ८१ ॥ १८२ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांत्रिसप्ततितमो

केवलंभूमिभारायजन्मिनोजन्मतस्यवै ॥ येनानंदवनेदृष्टोनोंकारःसर्वकामदः ॥ १७० ॥ एकमोंकारमालोक्यसमस्तेक्षोणिमंडले ॥ लिंगजातानिसर्वाणिदृष्टानिस्युर्नसंशयः ॥ ७१ ॥ प्रणवेशंप्रणम्याथयद्यन्यत्रविपद्यते ॥ स्वर्गलोकमवाप्याथकाश्यांमुक्तिमवाप्नुयात् ॥ ७२ ॥ अस्मिँल्लिंगेसदाब्रह्मन्स्थास्यामीतिविनिश्चितम् ॥ दास्यामिचसदामोक्षमेतल्लिंगार्चकायवै ॥ ७३ ॥ ओंकारंसकृदप्यत्रनरोनत्वाप्रयत्नतः ॥ कृतकृत्योभवेन्नूनंपरमान्मदनुग्रहात् ॥ ७४ ॥ ओंकारपश्चिमेभागेतारतीर्थमनुत्तमम् ॥ कृतोदकक्रियस्तत्रनरस्तरतिदुर्गतिम् ॥ ७५ ॥ ओंकारेशस्ययेभक्ताज्ञेयास्तेनैवमानवाः ॥ मनुष्यचर्मणानद्धास्तेरुद्रामोक्षगामिनः ॥ ७६ ॥ अस्यलिंगस्यमाहिमानान्यैरत्रावगम्यते ॥ त्वत्पुण्योदयतोयस्माद्विधेत्राविरभूदिदम् ॥ ७७ ॥ एतल्लिंगप्रभावाच्चसर्वज्ञास्यासितत्त्वतः ॥ विधेविधेहितस्मात्त्वंसर्वमेतच्चराचरम् ॥७८॥ इतिदत्त्वावरंतस्मैब्रह्मणेपद्मसंभुवे॥ तस्मिन्नेवमहालिंगेशंभुर्लीनो बभूवह ॥७९॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ ब्रह्मापिभजतेद्यापितल्लिंगंकलशोद्भव ॥ स्तुवन्ब्रह्मस्तवेनैवस्वात्मनाविहितेनहि ॥१८०॥ ब्रह्मस्तवंजपन्मर्त्यः सर्वैःपापैःप्रमुच्यते ॥ पूर्यतेचमहापुण्यैर्ज्ञानंप्राप्नोतिसत्तमम् ॥ ८१ ॥ ब्रह्मस्तवमिमंजप्त्वात्रिकालंपरिवत्सरम् ॥ अंतकालेभवेज्ज्ञानंयेनबंधात्प्रमुच्यते ॥ ॥ १८२ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धओंकारमहिमवर्णनंनामत्रिसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७३ ॥

॥ स्कंदउवाच ॥ ॥शृणुवातापिसंहर्तःकाश्यांपातकतंकिनी ॥ पद्मकल्पेतुयावृत्तादमनस्यद्विजन्मनः ॥१॥ भारद्वाजस्यतनयोदमनोनामनामतः ॥ कृतमौंजीविधिःसोथविद्याजातंप्रगृह्यच ॥ २ ॥ संसारंदुःखबहुलंजीवितंचापिचंचलम् ॥ विज्ञायदमनोविद्वान्निर्जगामगृहान्निजात् ॥ ३ ॥ कांचिद्दिशं समालंब्यनिर्वेदंपरमंगतः ॥ प्रत्याश्रमंप्रतिनगंप्रत्यब्धिप्रतिकाननम् ॥ ४ ॥ प्रतितीर्थंप्रतिनदिसबभ्रामतपोयुतः ॥ यावंत्यायतनानीहतिष्ठंतिपरितो भुवम् ॥५॥ अध्युवाससतावंतिसंयतेंद्रियमानसः ॥ परंनमनसःस्थैर्यंक्वापिप्रापिचतेनवै ॥ ६ ॥ मनोरथोपदेष्टाचकुत्रचित्क्वापिनेक्षितः ॥ कदाचिद्दैवयोगात्सदमनोनामतापसः ॥७॥ रेवातटेनिरैक्षिष्टतीर्थंचामरकंटकम् ॥ महदायतनंपुण्यमोंकारस्यापितत्रवै ॥८॥ दृष्ट्वाहृष्टमनाआसीच्चेतःस्थैर्यमवापह ॥ अथपाशुपतांस्तत्रसनिरीक्ष्यतपोधनान् ॥ ९ ॥

ऽध्यायः ॥७३॥ ॥छ॥ ॥ अध्यायेसप्ततितमेचतुर्भिरधिकेतथा ॥ पुनरोंकारमाहात्म्यंवर्ण्यतेथसविस्तरम् ॥ १ ॥ विस्तरेणोंकारमाहात्म्यंप्रवक्तुमितिहासंप्रस्तावयति ॥ शृण्विति ॥ दमनस्य यावृत्ताकथेतिशेषः ॥ तांश्रृण्वित्यर्थः ॥ कीदृशीकथेत्यत्राह ॥ महापातकस्यतंकिनीनाशिनी ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रत्यब्धिप्रतिसमुद्रम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रेवानर्मदा ॥ ८ ॥ ९ ॥

विहितप्राणयात्रान्प्राणसंधारणार्थंकृतभैक्षान्भुक्तभैक्षान्नानितियावत् ॥ तथाचमैत्रायणीयश्रुतिः ॥ चतुर्षुवर्णेषुभैक्षंचरेत्पाणिपात्रेणाशनंकुर्यात् ॥ ओषधवत्प्राश्नीयात् ॥ प्राणसंधारणार्थंयथामे
दोवृद्धिर्नजायतइत्यादिः ॥ १० ॥ अचलमानसान्स्थिरचित्तान् ॥ आचार्यस्यगर्गनाम्नः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ भगोःहेपूज्य ॥ १५ ॥ दायादःपुत्रः ॥ १६ ॥ अशिश्रिय
श्रितवानस्मि ॥ १७ ॥ हवनंहोमः ॥ १८ ॥ बह्वनेहसंबहुकालम् ॥ अतिवाहितानीताः ॥ १९ ॥ अध्युषितानिआश्रितानि ॥ २० ॥ रसायनानिधातुप्रयोगाः ॥ सिद्धाध्युषितकंदराः

विभूतिभूषिततनून्कृतलिंगसमर्चनान् ॥ विहितप्राणयात्रांश्चकृतागमविचारणान् ॥ १० ॥ स्वस्थोपविष्टान्स्वगुरोरग्रतोऽचलमानसान् ॥ प्रणम्योपा
विशत्तत्रतदाचार्यस्यसन्निधौ ॥ ११ ॥ प्रबद्धहस्तयुगलःप्रणमत्तरकंधरः ॥ अथपाशुपताचार्योगर्गोनाममहामुनिः ॥ १२ ॥ वार्धकेनसमाक्रांतस्तप
साकृशविग्रहः ॥ शंभोराराधनेनिष्ठःश्रेष्ठःसर्वतपस्विषु ॥१३॥ पप्रच्छदमनंचेतिकस्त्वंकस्मादिहागतः ॥ तरुणोपिविरक्तोसिकुतस्तद्वदसत्तम ॥१४॥
इतिप्रणयपूर्वंसनिशम्यदमनोऽब्रवीत् ॥ भगोःपाशुपताचार्यसर्वज्ञाराधनप्रिय ॥ १५ ॥ कथयामियथार्थंतेनिजचेतोविचेष्टितम् ॥ अहंब्राह्मणदायादो
वेदशास्त्रकृतश्रमः ॥ १६ ॥ संसारासारतांज्ञात्वावानप्रस्थमशिश्रियम् ॥ अनेनैवशरीरेणमहासिद्धिमभीप्सता ॥१७॥ स्नातंबहुषुतीर्थेषुमंत्राजप्तास्तुको
टिशः ॥ देवताःसेविताबह्व्योहवनंचकृतंबहु ॥ १८ ॥ शुश्रूषिताश्चगुरवोबहवोबह्वनेहसम् ॥ महाश्मशानेषुनिशाभूयस्योप्यतिवाहिताः ॥ १९ ॥
शिखराणिगिरींद्राणांमयाचाध्युषितान्यहो ॥ दिव्यौषधिसहस्राणिमयासंसाधितान्यपि ॥२०॥ रसायनानिबहुशःसेवितानिमयापुनः ॥ महासाहसमालं
ब्यसिद्धाध्युषितकंदराः ॥ २१ ॥ मयाप्रविष्टाबहुशःकृतांतवदनोपमाः ॥ तपश्चापिमहत्तप्तंबहुभिर्नियमैर्यमैः ॥ २२ ॥ परंकिंचित्क्वचिन्नैक्षिसिद्धचं
कुरमपिप्रभो ॥ इदानींत्वामनुप्राप्यमहींपर्यटतामया ॥ २३ ॥ मनसःस्थैर्यमापन्नामिवसंप्राप्तसिद्धिना ॥ अवश्यंत्वन्मुखांभोजाद्यद्वचोनिःसरिष्यति ॥
॥ २४ ॥ तेनैवमहतीसिद्धिर्भवित्रीममनान्यथा ॥ तद्ब्रूहिसूपदेशंचकथंसिद्धिर्भवेन्मम ॥ २५ ॥ अनेनैवशरीरेणपार्थिवेनप्रथीयसी ॥ दमनस्यनि
शम्येतिगर्गाचार्योवचस्तदा ॥ २६ ॥ प्रत्यक्षदृष्टंप्रोवाचमहदाश्चर्यमुत्तमम् ॥ सर्वेषांशृण्वतांतत्रशिष्याणांस्थिरचेतसाम् ॥ मुमुक्षूणांधृतवतांमहापाशुपतं
व्रतम् ॥२७॥ ॥ गर्गउवाच ॥ ॥ अनेनैवेहदेहेनयदित्वंसिद्धिकामुकः ॥ शृणुष्वावहितोभूत्वातदातेकथयाम्यहम् ॥२८॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेसर्वासि
द्धिप्रदेसताम् ॥ धर्मार्थकाममोक्षाख्यरत्नानांपरमाकरे ॥ २९ ॥

सिद्धसेवितदर्यः ॥ २१ ॥ २२ ॥ सिद्धचंकुरंसिद्धिकारणम् ॥ अपिरेवार्थेनैक्षीत्यनंतरंद्रष्टव्यः ॥२३॥ संप्राप्तासिद्धिर्येनतेन ॥ शुद्धिनेतिक्वचित् ॥२४॥ यथामनसःस्थैर्यमाप्यतेतथामहतीसिद्धिः
कथंमेभविष्यतितदेतत्सूपदेशंसोपपत्तिकमुपदेशंशोभनंवचनंवाब्रूहिकथयेत्यर्थः ॥२५॥ प्रथीयसीमहत्तरा ॥२६॥२७॥२८॥ अविमुक्तइति ॥ अविमुक्तेसाक्षान्नमयद्वृत्तंतत्कथयामीत्यष्टमेनान्वयः ॥

अविमुक्तंविशिनष्टि महाक्षेत्रइत्यक्षरचतुष्टयन्यूनैःसार्धसप्तभिः ॥ सतांसमष्टिव्यष्टिप्राणिमात्राणामाकरेजन्मभूमिरूपसागरे ॥ २९ ॥ सर्वकर्माण्येवशलभाःपतंगास्तेषांप्रदीपाभेप्रदीप्ताग्निसदृशे ॥
अतिप्रसंगंवारयन्केषामित्यपेक्षायामाह ॥ समाश्रितानांसर्वेषांजंतूनामिति ॥ तमस्तोममहाद्विषिअज्ञाननिकरमहाशत्रौ ॥ तपस्तोममहात्विषीतिक्वचित् ॥ ३० ॥ कर्माण्येवभूरुहावृक्षास्तेषांदावाग्नौवन
वह्नौ ॥ और्वोवडवानलस्तस्यशोचिषिरोचीरूपे ॥३१॥ दीर्घनिद्राआत्माज्ञानम् ॥ तदुक्तमद्वैतमकरंदे ॥ आत्माज्ञानंमहानिद्राजृंभितेऽस्मिञ्जगन्मये ॥:दीर्घस्वप्नेस्फुरंत्येतेस्वर्गमोक्षादिविभ्रमाइति ॥

समाश्रितानांजंतूनांसर्वेषांसर्वकर्मणाम् ॥ शलभानांप्रदीपाभेतमःस्तोममहाद्विषि ॥ ३० ॥ कर्मभूरुहदावाग्नौसंसाराब्ध्यौर्वशोचिषि ॥ निर्वाणलक्ष्मी
क्षीराब्धौसुखसंकेतसद्मनि ॥ ३१ ॥ दीर्घनिद्राप्रसुप्तानांपरमोद्बोधदायिनि ॥ यातायातश्रमापन्नप्राणिमार्गमहीरुहि ॥ ३२ ॥ अनेकजन्मजनि
तमहापापाद्रिवज्रिणि ॥ नामोच्चारकृतांपुंसांमहाश्रेयोविधायिनि ॥ ३३ ॥ विश्वेशितुःपरेधाम्निसीम्निस्वर्गापवर्गयोः ॥ स्वर्धुनीलोलकल्लोलनित्यक्षा
लितभूतले ॥ ३४ ॥ एवंविधेमहाक्षेत्रेसर्वदुःखौघहारिणि ॥ प्रत्यक्षंममयद्वृत्तंतद्ब्रवीमिमहामते ॥ ३५ ॥ यत्रकालभयंनास्तियत्रनास्त्येनसोभयम् ॥
तत्क्षेत्रमहिमानंकःसम्यग्वर्णयितुंक्षमः ॥ ३६ ॥ तीर्थानियानिलोकेस्मिञ्जंतूनामघहान्यहो ॥ तानिसर्वाणिशुद्ध्यर्थंकाशीमायांतिनित्यशः ॥ ३७ ॥
अपिकाश्यांवसेद्यस्तुसर्वाशीसर्वविक्रयी ॥ सयांगतिंलभेन्मर्त्योयज्ञैर्दानैर्नसान्यतः ॥ ३८ ॥ रागबीजसमुद्भूतःसंसारविटपोमहान् ॥ दीर्घस्वाप
कुठारेणच्छिन्नःकाश्यांनवर्धते ॥ ३९ ॥ सर्वेषामूषराणांतुकाशीपरमऊषरः ॥ वप्तुर्बीजमिदंतस्मिन्नुप्तंनैवप्ररोहति ॥ ४० ॥ स्मरिष्यंतीहयेकाशी
मवश्यंतेपिसाधवः ॥ तेप्यघौघविनिर्मुक्तायास्यंतिगतिमुत्तमाम् ॥ ४१ ॥ विभूतिःसर्वलोकानांसत्यादीनांसुभंगुरा ॥ अभंगुराविमुक्तस्यसातुलभ्या
शिवाज्ञया ॥ ४२ ॥ कृमिकीटपतंगानामविमुक्तेतनुत्यजाम् ॥ विभूतिर्दृश्यतेयासाक्वास्तिब्रह्मांडमंडले ॥ ४३ ॥ वाराणसीयदाप्राप्ताकदाचित्कालपर्य
यात् ॥ सउपायोविधातव्योयेननोनिष्क्रमोबहिः ॥ ४४ ॥ पूर्वतोमणिकर्णीशोब्रह्मेशोदक्षिणेस्थितः ॥ पश्चिमेचैवगोकर्णोभारभूतस्तथोत्तरे ॥४५॥

महीरुहिमहीरुहे ॥ अयमेववापाठः ॥३२॥३३॥३४॥ एवंविधेमहाक्षेत्रेइत्यनुवादः ॥३५॥ एनसःपापस्य ॥३६॥३७॥ अन्यतःअन्यत्र ॥ आप्यतइतिवापाठः ॥३८॥ दीर्घस्वापोमरणम् ॥ यद्वा
वहिर्वृत्त्यभावसाम्येनदीर्घस्वापोविश्वेशानुशीलनमसंप्रज्ञातसमाधिरितियावत् ॥ काश्यांदेहपातनिमित्तोमोक्षोवा ॥ ३९ ॥ वप्तुःकर्मरूपस्यबीजस्यवपनकर्तुः ॥ वपुरितिक्वचित् ॥ बीजंकर्मरूपम् ॥
उप्तंनिक्षिप्तंकृतमित्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ विभूतिःसंपत्तिरैश्वर्यंमुक्तिर्वा ॥ ४३ ॥ येनउपायेननिष्क्रमोनिर्गमनम् ॥ काशीतइतिशेषः ॥ ४४ ॥ तत्रावांतरविशेषमाह ॥ पूर्वतोमणिकर्णी

शइतिसार्धेन ॥ ४५ ॥ क्षेत्रमविमुक्तमंतर्गृहंवा ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ रक्षःकाष्ठांनैर्ऋतींदिशम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आनंदगोपकइतिक्वचित् ॥
॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ सहुडुत्कारंहुडुत्कारसहितंयथाभवतितथा ॥ ६०॥६१ ॥ भेकीदर्दुरी ॥ ६२ ॥ निर्माल्यभक्षणादिति ॥ यद्यपिबाणलिंगेस्वयंभूतेप्राणलिंगेहृदिस्थिते ॥ अत्रकोटिगुणं

इत्येतदुक्तमंक्षेत्रमविमुक्तेमहाफलम् ॥ मणिकर्णीह्रदेस्नात्वादृष्ट्वाविश्वेश्वरंविभुम् ॥४६॥ क्षेत्रंप्रदक्षिणीकृत्यराजसूयफलंलभेत् ॥ तत्रश्राद्धप्रदातुश्चमुच्यं
तेप्रपितामहाः ॥ ४७ ॥ अविमुक्तसमंक्षेत्रमपिब्रह्मांडगोलके ॥ नविद्यतेक्वचित्सत्यंसत्यंसाधकसिद्धिदम् ॥४८॥ रक्षंतिसततंक्षेत्रंयत्रपाशासिपाणयः ॥
महापारिषदाउग्राःक्रूरेभ्योऽक्रूरबुद्धयः ॥ ४९ ॥ प्राग्द्वारमट्टहासश्चगणकोटिपरीवृतः ॥ रक्षेदहर्निशंक्षेत्रंदुर्वृत्तेभ्योविभीषणः ॥ ५० ॥ तथैवभूतधात्री
शःक्षेत्रदक्षिणरक्षकः ॥ गोकर्णःपश्चिमद्वारंपातिकोटिगणावृतः ॥ ५१ ॥ उदग्द्वारंतथारक्षेद्घंटाकर्णोमहागणः ॥ ऐशंकोणंछागवक्त्रोभीषणोवह्निदि
ग्दलम् ॥५२॥ रक्षःकाष्ठांशंकुकर्णोद्दामिचंडोमरुद्दिशम् ॥ इत्थंक्षेत्रंसदापांतिगणाएतेऽतिभास्वराः ॥५३॥ कालाक्षोरणभद्रस्तुकौलेयःकालकंपनः ॥
एतेपूर्वेणरक्षंतिगंगापारेस्थितागणाः ॥ ५४ ॥ वीरभद्रोनभश्चैवकर्दमालिप्तविग्रहः ॥ स्थूलकर्णोमहाबाहुरसिपारेव्यवस्थिताः ॥ ५५ ॥ विशालाक्षो
महाभीमःकुंडोदरमहोदरौ ॥ रक्षंतिपश्चिमद्वारंदेहलीदेशसंस्थिताः ॥५६॥ नंदिसेनश्चपंचालःखरपादःकरंटकः ॥ आनंदोगोपकोबभ्रूरक्षंतिवरणातटे ॥
॥ ५७ ॥ तस्मिन्क्षेत्रेमहापुण्येलिंगमोंकारसंज्ञकम् ॥ तत्रसिद्धिंपरांप्राप्तादेहेनानेनसाधकाः ॥ ५८ ॥ कपिलश्चैवसावर्णिःश्रीकंठःपिंगलोंऽशुमान् ॥
एतेपाशुपताःसिद्धास्तल्लिंगाराधनेनहि ॥ ५९ ॥ एकदातस्यलिंगस्यकृत्वापंचापिपूजनम् ॥ नृत्यंतःसहुडुत्कारंतस्मिँल्लिंगेलयंययुः ॥ ६० ॥
अन्यच्चतेप्रवक्ष्यामितत्रयद्वृत्तमद्भुतम् ॥ निशामयमहाबुद्धेदमनद्विजसत्तम ॥ ६१ ॥ एकाभेकीमुनेतत्रचरंतीलिंगसन्निधौ ॥ प्रदक्षिणंसदाकुर्यान्निर्मा
ल्याक्षतभक्षिणी ॥ ६२ ॥ सातत्रमृत्युंनप्रापशिवनिर्माल्यभक्षणात् ॥ क्षेत्रादन्यत्रमरणंजातंतस्यास्तदेनसः ॥ ६३ ॥ वरंविषमपिप्राश्यंशिवस्वंनै
वभक्षयेत् ॥ विषमेकाकिनंहंतिशिवस्वंपुत्रपौत्रकम् ॥ ६४॥ शिवस्वपरिपुष्टांगाःस्पर्शनीयानसाधुभिः ॥ तेनकर्मविपाकेनततस्तेरौरवौकसः ॥६५॥
कश्चित्काकःसमालोक्यमंडकींतामितस्ततः ॥ पोप्लूयमानामादायचंच्वाक्षेत्राद्बहिर्गतः ॥ ६६ ॥

पुण्यंशंभोर्नैवेद्यभक्षणमित्यादिवचनात्स्वयंभूलिंगस्यओंकारस्यनैवेद्यभक्षणादनंतमेवपुण्यंतथाप्यस्यालोभाद्भक्षितत्वान्मनाक्पापमेवसंवृत्तमितिज्ञातव्यम्॥तदेनसस्ततपापात् ॥ ६३ ॥ प्रसंगाद्बाणलिंगा
दिव्यतिरिक्तशिवनिर्माल्यभक्षणदोषमाह वरमितिद्वाभ्याम् ॥ ६४ ॥ ततस्तदनंतरम् ॥ यतइतिक्वचित् ॥ विपाकेनफलेन ॥ रौरवोनरकविशेषःसओकोयेषांतेतथा ॥ ६५ ॥ क्षेत्रादन्यत्रमरणे

कारणमाह ॥ कश्चिदिति ॥ पोप्लूयमानामतिशयेनगच्छंतीम् ॥ चंच्वातुंडेन ॥ ६६ ॥ वर्षाभ्वीभेकी ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ गृध्रोदाक्षाय्यापरपर्यायोमांसाशीपक्षिविशेषस्तन्मुखी ॥ ६९ ॥ सम्यग्गीतरहस्यज्ञत्वमेवाह ॥ सप्तस्वराइति ॥ इतिगीतोपनिषदाएवंप्रकारेणसंगीतरहस्येनगांधर्ववेदेनवासामाधवीनाम्नीसदोंकारमर्चयेदितिचतुर्थेनान्वयः ॥ इतिशब्दोक्तमेवंप्रकारत्वमेवाह ॥ सप्तस्वराः षड्जऋषभगांधारमध्यमपंचमधैवतनिषादाः ॥ यद्यप्यमरेण निषादर्षभगांधारषड्जमध्यमधैवताः ॥ पंचमश्चेत्यमीसप्ततंत्रीकंठोत्थिताःस्वराइत्युक्तंतथापिशार्ङ्गदेवविरचितसङ्गीतरत्नाकरानुसारेणैवं विलिखितमिति ॥ तदुक्तम् ॥ श्रुतिभ्यःस्युःस्वराःषड्जर्षभगांधारमध्यमाः ॥ पंचमोधैवतश्चाथनिषादइतिसप्तते ॥ तेषांसंज्ञासरिगमपधनीत्यपरामताइति ॥ तेषांस्वरूपंनिर्वचनचतत्रैव टीकायां मल्लिनाथविरचितसङ्गीतरत्नाकरकलानिधौद्रष्टव्यम् ॥ एवमग्रेपि ॥ त्रयोग्रामाःषड्जग्राममध्यमग्रामगांधारग्रामाः ॥ तदुक्तम् ॥ तौद्वौधरातलेतत्रस्यात्षड्जग्रामआदिमः ॥ द्वितीयोमध्यमग्रामस्तयोर्लक्षणमुच्यते ॥ गांधारग्राममाचष्टतदायंनारदोमुनिरिति ॥ मूर्च्छनास्त्वेकविंशतिरिति ॥ तत्रषड्जग्रामेउत्तरमंद्रारजनीउत्तरायताशुद्धषड्जामत्सरिताअश्वक्रांताअभिरुद्गतेतिसप्त ॥ मध्यमग्रामेसौवीरिहारीणाअश्वाकालोपनताशुद्धमध्यमागीपौरवीतिसप्त ॥ गांधारग्रामेनंदाविशालासुमुखीचित्राचित्रवतीसुखाआलापेतिसप्त ॥ तदुक्तम् ॥ः षड्जेतूत्तरमंद्रादौरजनीचोत्तरायता ॥ शुद्धषड्जामत्सारिताअश्वक्रांताभिरुद्गता ॥ मध्यमेस्यात्तुसौवीरीहारिणाश्वाततःपरम् ॥ स्यात्कालोपनताशुद्धमध्यमागीश्चपौरवी ॥ नंदाविशालासुमुखीचित्राचित्रवतीसुखा ॥ आलापाचेतिगांधारग्रामेस्युःसप्तमूर्च्छनाइतिनारदोक्ताश्च ॥ तदुक्तम् ॥ तासामन्यानिनामानिनारदोमुनिरब्रवीत् ॥ अश्वक्रांताचसौवीरीहृष्यकाचोत्तरायता ॥ रजनीतिसमाख्याताऋ

वर्षाभ्वीतेनसाक्षिप्ताकाकेनक्षेत्रबाह्यतः ॥ अथसाकालतोभेकीतत्रैवक्षेत्रसत्तमे ॥ ६७ ॥ प्रदक्षिणीकरणतोलिंगस्यस्पर्शनादपि ॥ पुण्यापुण्यवतीजाता कन्यापुष्पबटोर्गृहे ॥ ६८ ॥ शुभावयवसंस्थानाशुभलक्षणलक्षिता ॥ परंगृध्रमुखीजातानिर्माल्याक्षतभक्षणात् ॥ ६९ ॥ सम्यग्गीतरहस्यज्ञानितरां मधुरस्वरा ॥ सप्तस्वरास्त्रयोग्रामामूर्च्छनास्त्वेकविंशतिः ॥७०॥ तानाएकोनपंचाशत्तालाएकोत्तरंशतम् ॥ रागाःषडेवतेषांतुपंचपंचापिचांगनाः ॥७१॥

षिणासप्तमूर्च्छनाः ॥ आप्यायनीविश्वकृताचंद्राहैमाकपर्दिनी ॥ मैत्रीचांद्रमसीमित्र्यामध्यमेमूर्च्छनाइमाः ॥ गांधारेपूर्वोक्ताएव ॥ शार्ङ्गदेवेनचतुर्दशैवोक्ताः ॥ ७० ॥ तानाएकोनपंचाशदिति ॥ अग्निष्टोमात्यग्निष्टोमवाजपेयषोडशीपुंडरीकाऽश्वमेधराजसूयाः (सर्वस्वदक्षिणदीक्षासोमे) स्विष्टकृद्बहुसुवर्णगोसवमहाव्रतविश्वजिद्ब्रह्मयज्ञप्राजापत्याश्वक्रांतरथक्रांतविष्णुक्रांतसूर्यक्रांतगजक्रांतबलभिन्नागपक्षचातुर्मास्यसंस्थाशस्त्रउक्थसौत्रामणीचित्राउद्भित्सावित्रीअर्धसावित्रीसर्वतोभद्रआदित्यानामयनगवामयनसर्पाणामयनकौंडपायिनामयनअग्निचिद्द्वादशाहउपांशुसोम अश्वप्रतिग्रहबर्हिरथअभ्युदयइत्येकोनपंचाशत् ॥ तदुक्तम् ॥ अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोमोवाजपेयश्चषोडशी ॥ पुंडरीकोऽश्वमेधश्चराजसूयस्ततःपरम् ॥ इतिस्युःषड्जहीनानांसप्तनामान्यनुक्रमात् ॥ क्रमादृषभहीनानांतानानामभिधाइमाः ॥ स्विष्टकृद्बहुसुवर्णोगोसवश्चमहाव्रतः ॥ विश्वजिद्ब्रह्मयज्ञश्चप्राजापत्यस्तुसप्तमः ॥ क्रमादृषभहीनानांतानानामभिधाःस्मृताः ॥ अश्वक्रांतोरथक्रांतोविष्णुक्रांतस्ततःपरम् ॥ सूर्यक्रांतोगजक्रांतोबलभिन्नागपक्षकः ॥ इतिमध्यमहीनानांसंज्ञाःसप्तक्रमान्मताः ॥ चातुर्मास्योऽथसंस्थाख्यःशस्त्रश्चोक्थश्चतुर्थकः ॥ सौत्रामणीतथाचित्रासप्तमस्तूद्भिदाह्वयः॥संज्ञाः पंचमहीनानांवाडवानामिमाःक्रमात् ॥ सावित्रीचार्धसावित्रीसर्वतोभद्रसंज्ञकः ॥ आदित्यानामयनंचगवामयनमेवच ॥ सर्पाणामयनःषष्ठःसप्तमःकौंडपायनः ॥ धैवतेनविहीनानांसप्तनामानिमेनिरे ॥ अग्निचिद्द्वादशाहश्चोपांशुःसोमाभिधस्ततः ॥ अश्वप्रतिग्रहोबर्हिरथोभ्युदयसंज्ञकः ॥ संज्ञानिषादहीनानांतानानामितिमन्वते ॥ तानाःस्युर्मूर्च्छनाःशुद्धाइत्युपक्रम्यएतेचैकोनपंचाशदिति ॥ तालाएकोत्तरंशतमिति ॥ तेचध्रुवशाम्यसन्निपातादयः ॥ तदुक्तम् ॥ ध्रुवंशाम्यस्तथातालःसन्निपातइतीरिताइत्यादि ॥ रागाःश्रीरागादयः ॥ तदुक्तंग्रंथांतरे ॥ श्रीरागोथवसंतश्चपंचमोभैरवस्तथा ॥

मेघरागश्चविज्ञेयःषष्ठोजटुलरायणइति ॥ तेषांतुतेषामेवषण्णांरागाणांपंचपंचवैवंत्रिंशदंगनाः ॥ अपिःसमुच्चये ॥ तेषांरागाणांप्रत्येकंपंचपंचअंगनाःस्त्रियोपीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ एवंमिलित्वाषड्रागा
स्त्रिंशद्रागिण्यइतिषट्त्रिंशद्रागरागिण्यः ॥ इतिरागिमुदावहाः॥इतिशब्देनपूर्वोक्ताःसप्तस्वरादयोगृह्यंते ॥ रागिमुदावहाःकामिनांहर्षजनकाः ॥ मतांतरमाह॥ देशकालविभेदेनेति ॥ कालेत्यत्रकाकुरि
तिचपाठोदृश्यते ॥ अपरारागाः ॥ तेचमालवश्रीस्तोडीवसंतोधन्याशीदेशीबंगालोभैरवोवराडीगुर्जरीत्यादिकाः ॥ ७२ ॥ पक्षांतरमाह ॥ यावंतइति ॥ एकोत्तरशतमित्यर्थः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥
अमंस्तामन्यत ॥ ७५ ॥ हेदमन ॥ महतिब्रह्मणिआत्मायस्यसमहात्मातस्य ॥ ७६ ॥ अतंद्रितमनाअनालस्यचित्ता ॥ ७७ ॥ विघ्नानुमेयप्रकारमाह ॥ निमेषांतरितइति ॥ ७८ ॥ ततः
साप्रायश्चित्तंकृतवतीत्याह ॥ इतीति ॥ नतत्याजनत्यक्तवती ॥ तत्प्राप्यचोंकृतेरितिपाठेतत्तदाओंकारेश्वरस्यसेवांप्राप्यसामाधवीओंकारेश्वरलिंगनामामृतंपिबेदित्यन्वयः ॥ ७९ ॥ द्रष्टुमिच्छा

षड्विंशद्रागरागिण्यइतिरागिमुदावहाः ॥ देशकालविभेदेनपंचषाष्टिस्तथापराः ॥ ७२ ॥ यावंतएवतालाःस्यूरागास्तावंतएवहि ॥ इतिगीतोपनिषदाप्रत्य
हंसाशुभव्रता ॥ ७३ ॥ माधवीमधुरालापासदोंकारंसमर्चयेत् ॥ प्राप्याप्यनर्घ्यतारुण्यंसातुपुष्पबटोःसुता ॥ ७४ ॥ प्राग्जन्मवासनायोगादोंकारंबह्वमं
स्तवै ॥ स्वभावचंचलंचेतस्तस्यास्तल्लिंगसेवनात् ॥ ७५ ॥ दमनस्थैर्यमगमद्योगेनेवमहात्मनः ॥ नदिवाबाधयांचक्रेक्षुत्तृण्निद्राक्षपासुताम् ॥ ७६ ॥
अतंद्रितमनाआसीत्सातल्लिंगनिरीक्षणे ॥ अक्ष्णोर्निमेषायावंतस्तस्याआसन्दिवानिशम् ॥ ७७ ॥ तावत्कालस्तयासाध्व्यामहान्विघ्नोऽनुमीयते ॥
निमेषांतरितःकालोयोयोव्यर्थोंगतोमम ॥ लिंगानवेक्षणात्तत्रप्रायश्चित्तंकथंभवेत् ॥ ७८ ॥ इतिसंचिंतयंत्येवसेवांतत्याजनोंकृतेः ॥ जलाभिला
षिणीसातुलिंगनामामृतंपिबेत् ॥ ७९ ॥ नान्यद्दिदृक्षिणीतस्याअक्षिणीश्रुतिगेअपि ॥ विहायलिंगमोंकारंहृद्विहायःस्थितंसताम् ॥ ८० ॥ तस्याः
शब्दग्रहौनान्यशब्दग्रहणतत्परौ ॥ अतीवनिपुणौजातौतत्सन्माल्यकरौकरौ ॥ ८१ ॥ नान्यत्रचरणौतस्याश्चरतःसुखवांछया ॥ त्यक्त्वोंकाराजिरक्षो
र्णींक्षुण्णांनिर्वाणपद्मया ॥ ८२ ॥ ओंकारंप्रणवंसारंपरंब्रह्मप्रकाशकम् ॥ शब्दब्रह्मत्रयीरूपंनादबिंदुकलालयम् ॥ ८३ ॥ सदक्षरंचादिरूपंविश्वरूपं
परावरम् ॥ वरंवरेण्यंवरदंशाश्वतंशांतमीश्वरम् ॥ ८४ ॥

दिदृक्षासावर्ततेययोस्तेतथा ॥ श्रुतिगेकर्णगेअतिविशालेइतियावत् ॥ नान्यदित्यनेनाक्षिप्तंदिदृक्षाविषयमाह ॥ विहायेति ॥ हृद्विहायःस्थितंहृदयाकाशस्थितम् ॥ ८० ॥ शब्दग्रहौकर्णौ ॥ ८१ ॥
अजिरक्षोर्णींप्रांगणभूमिम् ॥ क्षुण्णामधिष्ठितामित्यर्थः ॥ ८२ ॥ ओंकारमोंकारेश्वरंप्रोच्चरत्तस्यामाधव्यावागिंद्रियंनामांतरंनगृह्णातीतिसप्तमेनान्वयः ॥ तंविशिनष्टि मध्येन ॥ सर्वैः
प्रणूयतेस्तूयतेस्वसेवितारंपदंप्रणयेदितिवाप्रणवस्तम् ॥ तथाचोक्तमत्रैवं प्रणूयतइत्यादि ॥ स्वसेवितारमित्यादिचेति ॥ सारंस्थिरंप्रलयेप्यवशिष्यमाणम् ॥ परंसर्वाधिकम् ॥ तदुक्तमत्रैव ॥
सर्वेभ्योप्यधिकइति ॥ ब्रह्मप्रकाशकंपरमात्मप्रकाशकम् ॥ शब्दब्रह्मत्रयीवेदत्रयस्यरूपंयस्मात्तंतद्रूपंवा ॥ नादबिंद्वात्मकयोःकलयोःआलयमाश्रयम् ॥ ८३ ॥ सदक्षरंसर्वभूतमक्षरकूटस्थ
मव्याकृतमितियावत्तद्रूपम् ॥ पृथक्पदंवा ॥ तदुक्तंभगवता ॥ क्षरःसर्वाणिभूतानिकूटस्थोक्षरउच्यतइति ॥ आदिरूपमादिकारणमीश्वरमितियावत् ॥ अतएवविश्वंरूप्यतेऽभिव्यज्यतेयेनतद्विश्वरूपम् ॥

सर्वप्रपंचरूपंवा ॥ परावरंकार्यकारणात्मकम् ॥ परेब्रह्मादयोऽवरेयस्मात् उत्कृष्टापकृष्टरूपंवा ॥ वरंसर्वश्रेष्ठम् ॥ वरेण्यंवरणाययोग्यम् ॥ वरदंवरदातारम् ॥ ईश्वरंसर्वनियंतारम् ॥ ८४ ॥
॥ ८५ ॥ स्वांतमंतःकरणम् ॥ ८६ ॥ निरुपाधिकार्योपाधिरहितम् ॥ एकपद्यपाठकर्मधारयः ॥ अज्यतेऽनेनेत्यंजनमुपाधिः ॥ निरंजनंकारणोपाधिरहितमितियावत् ॥ निर्मलंरागादिशून्यम् ॥
निजोऽसाधारणउदयोयस्यतम् ॥ ८७ ॥ सर्वंश्रीरुद्ररूपम् ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ रंगमालाश्चित्रसमूहान् ॥ प्रासादंपरितःप्रासादस्यसर्वतइत्यर्थः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ चतुर्दश्यांशुक्लायामि

सर्वलोकैकजनकंसर्वलोकैकरक्षकम् ॥ सर्वलोकैकसंहर्तृसर्वलोकैकवंदितम् ॥ ८५ ॥ आद्यंतरहितंनित्यंशिवंशंकरमव्ययम् ॥ एकंगुणत्रयातीतं
भक्तस्वांतकृतास्पदम् ॥ ८६ ॥ निरुपाधिंनिराकारंनिर्विकारंनिरंजनम् ॥ निर्मलंनिरहंकारंनिष्प्रपंचंनिजोदयम् ॥ ८७ ॥ स्वात्माराममनंतंचसर्व
गंसर्वदर्शिनम् ॥ सर्वदंसर्वभोक्तारंसर्वंसर्वसुखास्पदम् ॥८८॥ वागिंद्रियंतदीयंचप्रोच्चरत्तदहर्निशम् ॥ नामांतरंनगृह्णातिक्वचिदन्यस्यकस्यचित्॥८९॥
एतन्नामाक्षररसंरसयंतीदिवानिशम् ॥ रसनानैवजानातितस्याअन्यद्रसांतरम् ॥ ९० ॥ संमार्जनंरंगमालाःप्रासादंपरितःसदा ॥ विदध्यान्माधवीतत्रत
थार्चापात्रशोधनम् ॥ ९१ ॥ तत्रपाशुपतायेवैप्रणवेशार्चनेरताः ॥ तांश्चशुश्रूषयेन्नित्यंपितृबुद्ध्यातिभक्तितः ॥ ९२ ॥ वैशाखस्यचतुर्दश्यामेकदासातु
माधवी ॥ रात्रौजागरणंकृत्वादिवोपवसनान्विता ॥ ९३ ॥ यात्रामिलितभक्तेषुप्रातर्यातेषुसर्वतः ॥ संमार्जनादिकंकृत्वालिंगमभ्यर्च्यहर्षतः ॥ ९४ ॥
गायंतीमधुरंगीतंनृत्यंतीनिजलीलया॥ध्यायंतीलिंगमोंकारंतत्रलिंगेलयंययौ ॥ ९५ ॥ अनेनैवशरीरेणपार्थिवेनमहामतिः ॥ अस्मदाचार्यमुख्यानां
पश्यतांचतपस्विनाम् ॥ ९६ ॥ प्रादुर्बभूवयाल्लिंगाज्ज्योतिर्जटिलितांबरम् ॥ तत्रज्योतिषिसाबालाज्योतिर्मय्यपिसाप्यभूत् ॥ ९७ ॥ राधशुक्लचतुर्द
श्यामद्यापिक्षेत्रवासिनः ॥ तत्रयात्रांप्रकुर्वंतिमहोत्सवपुरःसराः ॥ ९८ ॥ तत्रजागरणंकृत्वाचतुर्दश्यामुपोषिताः ॥ प्राप्नुवंतिपरंज्ञानंयत्रकुत्रापिवै
मृताः ॥ ९९ ॥ ब्रह्मांडोदरमध्येतुयानितीर्थानिसर्वतः ॥ तानिवैशाखभूतायामायांत्योंकृतिदर्शने ॥१००॥ लिंगाग्रेश्रीमुखीनाम्नीगुहास्तिपरमोत्तमा ॥
पातालस्यचतद्द्वारंतत्रसिद्धावसंतिहि ॥ १ ॥ तिष्ठयुःपंचरात्रंयेगुहायांतत्रसुव्रताः ॥ तेनागकन्याःपश्यंतिब्रूयुस्ताश्चशुभाशुभम् ॥ २ ॥ कंदरोत्तरदि
ग्भागेतत्रकूपोरसोदकः ॥ आषण्मासंचतत्पीत्वापिबेद्ब्रह्मरसायनम् ॥ ३ ॥ तत्रनादेश्वरंलिंगंदृष्ट्वानादनिदानभूः ॥ सर्वनादात्मकंविश्वंतच्छ्रवोगोचरी
भवेत् ॥ ४ ॥ तत्रमत्स्योदरींस्नात्वास्वर्धुनींवरुणाप्लुताम् ॥ कृतकृत्योभवेज्जंतुर्नैवशोचतिकुत्रचित् ॥ ५ ॥

तिशेषः ॥ अग्रेतथोक्तेः ॥ उपवसनान्विताउपोषणयुतेत्यर्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ अस्माकमाचार्यागुरवोमुख्याःश्रेष्ठायेषांतेतथातेषाम् ॥ ९६ ॥ लयप्रकारमाह ॥ प्रादुरिति ॥ जटिलितां
बरंव्याप्ताकाशम् ॥ ९७ ॥ राधोवैशाखः ॥ यदाहामरः ॥ वैशाखेमाधवोराधइति ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ भूतायांचतुर्दश्यांशुक्लायामित्येव ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ कंदरागुहा ॥ ब्रह्मरसायनं
ब्रह्मामृतम् ॥ ३ ॥ नादनिदानभूःनादोत्पत्तिस्थानम् ॥ पाठांतरेनिनादउद्रेकःप्रकटतेतियावत् ॥ सर्वनादात्मकंतच्छ्रवोगोचरीभवेत् ॥ तल्लिंगम् ॥ द्रष्टुःश्रवणेंद्रियस्यविषयःस्यादित्यर्थः ॥४॥५॥

पृथिवीभागस्याधिक्यात्पार्थिवेनेत्युक्तम् ॥ वस्तुतःपांचभौतिकेनेत्यर्थः ॥ तथाचव्याससूत्रम् ॥ तेषुवैशेष्यात्तद्वादस्तद्वादइति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गहनेवने ॥ ९ ॥ आयतनानिदेवतास्थानानि ॥ ततस्तदा ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ शीलिताश्रिता ॥ १३ ॥ १४ ॥ शिश्रियुःसेवितवंतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ १२२ ॥ ॥

असंख्यातागताःसिद्धिमोंकारेश्वरसेवकाः ॥ पार्थिवेनैवदेहेनादिव्यभूतेनतत्क्षणात् ॥ ६ ॥ अविमुक्तंपरंक्षेत्रंब्रह्मांडादपिसर्वतः ॥ ततोपिपरओंकारउक्तोमत्स्योदरीतटे ॥ ७ ॥ प्रणवेशोंऽगयैःकाश्यांननतोनापिचार्चितः ॥ किमर्थंतेसमुत्पन्नामातृतारुण्यहारिणः ॥ ८ ॥ यदाप्रभृतिविश्वेशोमंदरादागतोऽभवत् ॥ तस्मिन्नानंद गहनेतदाप्रभृतिसत्तम ॥ ९ ॥ सर्वाण्यायतनान्याशुसाब्धीनिसगिरीण्यपि ॥ सनदीनिसतीर्थानिसद्वीपानिययुस्ततः ॥ ॥ ११० ॥ इदानींममभाग्येनस्मारितोहंत्वयामुने ॥ अहमप्यागमिष्यामियामःकाशींशनैःशनैः ॥ ११ ॥ एतेपिममशिष्यायेमहापाशुपतव्रताः ॥ काशींयियासवस्तेपियतःसर्वेमुमुक्षवः ॥ १२ ॥ अपिवार्धकमासाद्ययैःकाशीनैवशीलिता ॥ मानुषेदुर्लभेनष्टेकुतस्तेषांमहासुखम् ॥ १३ ॥ यावन्नेंद्रियवैकल्यंयावन्नैवायुषःक्षयः ॥ तावत्सेव्यंप्रयत्नेनशंभोरानंदकाननम् ॥ १४ ॥ यआनंदंवनंशंभोःशिश्रियुःश्रीनिकेतनम् ॥ अचलाश्रीर्नमुंचेत्तान्महासौख्यैकशेवधीन् ॥ १५ ॥ इत्याख्यायकथांरम्यांगर्गःपाशुपतोत्तमः ॥ भारद्वाजेनसहितःप्रापवाराणसींपुरीम् ॥ १६ ॥ दमनोपिहिधर्मात्मागर्गाचार्येणसंयुतः ॥ आराध्यश्रीमदोंकारंतास्मिँल्लिंगेलयंगतः ॥ १७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इल्वलारेपरंस्थानमोंकारमविमुक्तके ॥ तत्रासिद्धिंपरांजग्मुःसाधकाबहुशोमुने ॥ १८ ॥ कलौकलुषचित्तानांपुरोनाख्येयमेवहि ॥ प्रणवेश्वरमाहात्म्यंनास्तिकानांविशेषतः ॥ १९ ॥ येनिंदंतिमहादेवंक्षेत्रंनिंदंतियेऽधियः ॥ पुराणंयेचानिंदंतितेसंभाष्यानकुत्राचित् ॥ १२० ॥ ओंकारसदृशंलिंगंनक्वाचिज्जगतीतले ॥ इतिगौर्यैसामाख्यातंदेवदेवेननिश्चितम् ॥ १२१ ॥ इममध्यायमाकर्ण्यनरस्तद्गतमानसः ॥ विमुक्तःसर्वपापेभ्यःशिवलोकमवाप्नुयात् ॥ १२२ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धओंकारमाहात्म्यंनामचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ श्रुत्वोंकारकथामेतांमहापातकनाशिनीम् ॥ नतृप्तोस्मिविशाखाथब्रूहित्रैविष्टपकिंथाम् ॥ १ ॥

इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥७४॥ ॥छ॥ ॥ अध्यायेसप्ततितमेपंचोर्ध्वेपरमाद्भुते ॥ त्रिलोचनस्यदेवस्यह्याविर्भावोऽनुवर्ण्यते ॥१॥ त्रिलोचनतीर्थसंबंधिनींत्रैविष्टपींत्रिलोचनसंबंधिनींवा ॥ तदुक्तमत्रैव ॥ विष्टपत्रितयांतर्येदेवर्षिमनुजोरगाः ॥ ससरित्पर्वतारण्याःसंतितेतत्रयन्मुने ॥ तदारभ्यचतत्तीर्थंतच्चलिंगंत्रिलोचनम् ॥ त्रिविष्टपमितिख्यातामीति॥१॥

॥ २ ॥ ३ ॥ विरजाख्यमित्यत्रसंधिरार्षः ॥ सर्वेसांताअकारांताइतिवा ॥ ४ ॥ अन्वयभेदात्तिस्रइतिपदयोरपौनरुक्त्यम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ महाधाममहातेजोमहाधारंवा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
प्रतीच्यांपश्चिमायांदिशि ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ स्रष्टारोब्रह्माणः ॥ १४ ॥ शुद्धबुद्धिभिरिति ॥ नेदमधिकारिविशेषणंकिंत्वन्येषामश्रद्धयातत्राप्रवृत्तेरर्थात्तेष्वेवपर्यवसानादनुवादमात्रम् ॥

कथंचकथितादेव्यैदेवदेवेनषण्मुख ॥ आविर्भूतिर्महाबुद्धेपुण्यात्रैलोचनीपरा ॥ २ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ आकर्णयमुनेवच्मिकथांश्रमनिवारिणीम् ॥
यथादेवेनकथितांत्रिविष्टपसमुद्भवाम् ॥ ३ ॥ विरजाख्यंहितत्पीठंतत्रलिंगंत्रिविष्टपम् ॥ तत्पीठदर्शनादेवविरजाजायतेनरः ॥ ४ ॥ तिस्रस्तुसंगता
स्तत्रस्रोतस्विन्योघटोद्भव ॥ तिस्रःकल्मषहारिण्योदक्षिणेहित्रिलोचनात् ॥ ५ ॥ स्रोतोमूर्तिधराःसाक्षाल्लिंगस्नपनहेतवे ॥ सरस्वत्यथकालिंदीनर्मदाचा
तिशर्मदा ॥ ६ ॥ तिस्रोपिहित्रिसंध्यंताःसरितःकुंभपाणयः ॥ स्नपयतिमहाधामलिंगंत्रैविष्टपंमहत् ॥ ७ ॥ लिंगानिपरितस्ताभिःस्वनाम्नास्थापि
तान्यपि ॥ तेषांसंदर्शनात्पुंसांतासांस्नानफलंभवेत् ॥ ८ ॥ सरस्वतीश्वरंलिंगंदक्षिणेनत्रिविष्टपात् ॥ सारस्वतंपदंदद्याद्दृष्टंस्पृष्टंचजाडयहृत् ॥ ९ ॥
यमुनेशंप्रतीच्यांचनरैर्भक्त्यासमर्चितम् ॥ अपिकिल्बिषवद्भिश्चयमलोकनिवारणम् ॥ १० ॥ दृष्टंत्रिलोचनात्प्राच्यांनर्मदेशंसुशर्मदम् ॥ तल्लिंगार्चनतो
नृणांगर्भवासोनिषिध्यते ॥ ११ ॥ स्नात्वापिलिपिलातीर्थेत्रिविष्टपसमीपतः ॥ दृष्ट्वात्रिलोचनंलिंगंकिंभूयःपरिशोचति ॥ १२ ॥ त्रिविष्टपस्यलिंगस्य
स्मरणादपिमानवः ॥ त्रिविष्टपपतिर्भूयान्नात्रकार्याविचारणा ॥ १३ ॥ त्रिविष्टपस्यद्रष्टारःस्रष्टारःस्युर्नसंशयः ॥ कृतकृत्यास्तएवात्रतएवात्रमहा
धियः ॥ १४ ॥ आनंदकाननेलिंगंप्रणतंयैस्त्रिविष्टपम् ॥ त्रिलोचनस्यनामापियैःश्रुतंशुद्धबुद्धिभिः ॥ १५ ॥ सप्तजन्मार्जितात्पापात्तेपूतानात्रसंशयः ॥
पृथिव्यांयानिलिंगानितेषुदृष्टेषुयत्फलम् ॥ १६ ॥ तत्स्यात्त्रिविष्टपेदृष्टेकाश्यांमन्येततोधिकम् ॥ काश्यांत्रिविष्टपेदृष्टेदृष्टंसर्वंत्रिविष्टपम् ॥ १७ ॥
क्षणान्निर्धूतपापोसौनपुनर्गर्भभाग्भवेत् ॥ सस्नातःसर्वतीर्थेषुसर्वावभृथवान्सच ॥ १८ ॥ योवैपिलिपिलातीर्थेस्नात्वोत्तरवहांभसि ॥ सरित्त्रयंमहापुण्यं
यत्रसाक्षाद्वसेत्सदा ॥ १९ ॥ तत्रश्राद्धादिकंकृत्वागयायांकिंकरिष्यति ॥ स्नात्वापिलिपिलातीर्थेकृत्वावैपिंडपातनम् ॥ २० ॥ दृष्ट्वात्रिविष्टपंलिंगंको
टितीर्थफलंलभेत् ॥ यदन्यत्रार्जितंपापंतत्काशीदर्शनाद्व्रजेत् ॥ २१ ॥ काश्यांतुयत्कृतंपापंतत्पैशाचपदप्रदम् ॥ प्रमादात्पातकंकृत्वाशंभोराऩं
दकानने ॥ २२ ॥ दृष्ट्वात्रिविष्टपंलिंगंतत्पापमपिहास्यति ॥ सर्वस्मिन्नपिभूपृष्ठेश्रेष्ठमानंदकाननम् ॥ २३ ॥ तत्रापिसर्वतीर्थानिततोप्योंकारभूमिका ॥
ओंकारादपिसल्लिंगान्मोक्षवर्त्मप्रकाशकात् ॥ २४ ॥ अतिश्रेष्ठतरंलिंगंश्रेयोरूपंत्रिलोचनम् ॥ २५ ॥ तेजस्विषुयथाभानुर्दृश्येषुचयथाशशी ॥ तथा
लिंगेषुसर्वेषुपरंलिंगंत्रिलोचनम् ॥ २६ ॥ त्रिलोचनार्चकानांसापदवीनदवीयसी ॥ परंनिर्वाणपद्मायामहासौख्यैकशेवधेः ॥ २७ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ दृश्येषुदर्शनीयेषु ॥ २६ ॥ महासौख्यैकशेवधेःपरमानंदैकनिधेः ॥ निर्वाणपद्मायाःमोक्षलक्ष्म्याः ॥

सापद्वीत्रिलोचनार्चकानांनदवीयसीनदूरेइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ निष्कृतिंमुक्तिम् ॥ ३८ ॥ मुक्त्वैकंशिवानंदकमितिय

सकृत्त्रिलोचनार्चातोयच्छ्रेयःसमुपार्ज्यते ॥ नतदाजन्मसंपूज्यलिंगान्यन्यानिलभ्यते ॥२८॥ काश्यांत्रिलोचनंलिंगंयेर्चयंतिमहाधियः ॥ तेर्च्यास्त्रिभुव
नौकोभिर्ममप्रीतिमभीप्सुभिः ॥ २९ ॥ कृत्वापिसर्वसंन्यासंकृत्वापाशुपतव्रतम् ॥ नियमेभ्यःस्खलित्वापिकुतोबिभ्यतिमानवाः ॥ ३० ॥ विद्यमाने
महालिंगेमहापापौघहारिणि॥त्रिविष्टपेपुण्यराशौमोक्षनिक्षेपसद्मनि ॥३१॥ समभ्यर्च्यमहालिंगंसकृद्देवत्रिलोचनम् ॥ मुच्यतेकलुषैःसर्वैरपिजन्मशता
र्जितैः ॥ ३२ ॥ ब्रह्महापिसुरापोवास्तेयीवागुरुतल्पगः ॥ तत्संयोग्यपिवावर्षंमहापापीप्रकीर्तितः ॥ ३३ ॥ परदाररतश्चापिपरहिंसारतोपिवा ॥ पराप
वादशीलोपितथाविस्रंभघातकः ॥ ३४ ॥ कृतघ्नोपिभ्रूणहापिवृषलीपतिरेववा ॥ मातापितृगुरुत्यागीवह्निदोगरदोपिवा ॥ ३५ ॥ गोघ्नःस्त्रीघ्नोपिशूद्रघ्नः
कन्यादूषयितापिच ॥ क्रूरोवापिशुनोवापिनिजधर्मपराङ्मुखः ॥ ३६ ॥ निंदकोनास्तिकोवापिकूटसाक्ष्यप्रवादकः ॥ अभक्ष्यभक्षकोवापितथाऽविक्रेय
विक्रयी ॥ ३७ ॥ इत्यादिपापशीलोपिमुक्त्वैकंशिवनिंदकम् ॥ पापान्निष्कृतिमाप्नोतिनत्वालिंगंत्रिलोचनम् ॥ ३८ ॥ शिवनिंदारतोमूढःशिवशास्त्रवि
निंदकः ॥ तस्यनोनिष्कृतिर्दृष्टाक्वापिशास्त्रेपिकेनचित् ॥ ३९ ॥ आत्मघातीसविज्ञेयःसदात्रैलोक्यघातकः ॥ शिवनिंदांविधत्तेयःसनाभाष्योऽधमा
धमः ॥ ४० ॥ शिवनिंदारतायेचशिवभक्तजनेष्वपि ॥ तेयांतिनरकेघोरेयावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ ४१ ॥ शैवाःपूज्याःप्रयत्नेनकाश्यांमोक्षमभीप्सुभिः ॥
तेष्वर्चितेष्वपिशिवःप्रीतोभवत्यसंशयः ॥ ४२ ॥ सर्वेषामिहपापानांप्रायश्चित्तचिकीर्षया ॥ निःशंकैरेववक्तव्यंप्रमाणज्ञैरिदंवचः ॥ ४३ ॥ पुरश्चर
णकामश्चेद्भीतोसियदिपापतः ॥ मन्यसेयदिनःसत्यंवाक्यंशास्त्रप्रमाणतः ॥ ४४ ॥ ततःसर्वंपरित्यज्यकृत्वामनसिनिश्चयम् ॥ आनंदकाननंयाहि
यत्रविश्वेश्वरःस्वयम् ॥ ४५ ॥ यत्रक्षेत्रप्रविष्टानांनराणांनिश्चितात्मनाम् ॥ नबाधतेऽघनिचयःप्राप्येतचपरोवृषः ॥ ४६ ॥ तत्राद्यापिमहाती
र्थेत्रिस्रोतस्यतिनिर्मले ॥ पुण्येपिलिपिलानाम्नित्रिसरित्परिसेविते ॥ ४७ ॥ त्रिलोचनाक्षिविक्षेपपरिक्षिप्तमहैनसि ॥ स्नात्वागृह्योक्तविधिनातर्प
णीयान्प्रतर्प्यच ॥ ४८ ॥ दत्त्वादेयंयथाशक्तिवित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ दृष्ट्वात्रिविष्टपंलिंगंसमभ्यर्च्यातिभक्तितः ॥ ४९ ॥

दुष्कृतंतत्रानुवादपूर्वकंहेतुमाह शिवनिंदेतित्रिभिः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सर्वेषांपापानांश्रेष्ठंप्रायश्चित्तंवक्तुमाह ॥ सर्वेषामिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ वृषोधर्मः ॥४६॥४७॥४८॥४९॥

गंधाद्यैरित्यादितृतीयांतानांपदानांसमभ्यर्च्येत्यनेनान्वयः ॥ माल्यैर्मालाभिःपुष्पैर्वा ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ निरेनानिष्पापः ॥ ५३ ॥ एवंपापक्षयमुक्त्वापुण्यप्राप्तिमाह ॥
ततइत्येकेन ॥५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ प्रदक्षिणातइतिशेषः ॥ ५७ ॥ भुजगोऽनंतोमेखलाकांचीयस्यतम् ॥ ५८ ॥ रात्रिंदिवंरात्रौदिवसेच ॥ तत्रापिसर्वदेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ प्रकृंतिप्रकर्षेणच्छे

गंधाद्यैर्विविधैर्माल्यैःपंचामृतपुरःसरैः ॥ धूपैर्दीपैःसनैवेद्यैर्वासोभिर्बहुभूषणैः ॥ ५० ॥ पूजोपकरणैर्द्रव्यैर्घंटादर्पणचामरैः ॥ चित्रध्वजपताकाभिर्नृ
त्यवाद्यसुगायनैः ॥ ५१ ॥ जपैःप्रदक्षिणाभिश्चनमस्कारैर्मुदायुतैः ॥ परिचारकसंतोषैःकृत्वेतिपरिपूजनम् ॥ ५२ ॥ ब्राह्मणान्वाचयेत्पश्चान्निष्पापोह
मितिब्रुवन् ॥ एवंकुर्वन्नरःप्राज्ञोनिरेनाजायतेक्षणात् ॥ ५३ ॥ ततःपंचनदेस्नात्वामणिकर्णीह्रदेततः ॥ ततोविश्वेशमभ्यर्च्यप्राप्नोतिसुकृतंमहत् ॥५४॥
प्रायश्चित्तमिदंप्रोक्तंमहापापविशोधनम् ॥ नास्तिकेनप्रवक्तव्यंकाशीमाहात्म्यनिंदके ॥ ५५ ॥ ददच्चद्रव्यलोभेनप्रायश्चित्तमिदंशुभम् ॥ दातानरकमाप्नो
तिसत्यंसत्यंघटोद्भव ॥ ५६ ॥ क्षमांप्रदक्षिणीकृत्ययत्फलंसम्यगाप्यते ॥ प्रदोषेतत्फलंकाश्यांसप्तकृत्वस्त्रिलोचने ॥ ५७ ॥ भुजंगमेखलंलिंगंकाश्यां
दृष्ट्वात्रिविष्टपम् ॥ जन्मांतरेपिमुक्तःस्यादन्यत्रमरणेसति ॥ ५८ ॥ अन्यत्रसर्वलिंगेषुपुण्यकालोविशिष्यते ॥ त्रिविष्टपेपुण्यकालःसदारात्रिंदिवं
नृणाम् ॥ ५९ ॥ लिंगान्योंकारमुख्यानिसर्वपापप्रकृंत्यलम् ॥ परंत्रैलोचनीशक्तिःकाचिदन्यैवपार्वति ॥ ६० ॥ यतःसर्वेषुलिंगेषुलिंगमेतदनुत्तमम् ॥
तत्कारणंशृण्वपर्णेकर्णेकुरुवदाम्यहम् ॥ ६१ ॥ पुरामेयोगयुक्तस्यलिंगमेतद्भुवस्तलात् ॥ उद्भिद्यसप्तपातालंनिरगात्पुरतोमहत् ॥ ६२ ॥ अस्मिँल्लिंगे
पुरागौरिसुगुप्तंतिष्ठतामया ॥ तुभ्यंनेत्रत्रयंदत्तंनिरैक्षिष्ठास्तथोत्तमम् ॥ ६३ ॥ तदाप्रभृतिदेवेशिलिंगमेतत्त्रिलोचनम् ॥ विष्टपत्रितयांतःस्थैर्गीयते
ज्ञानदृष्टिदम् ॥ ६४ ॥ त्रिलोचनस्ययेभक्तास्तेपिसर्वेत्रिलोचनाः ॥ ममपारिषदास्तेतुजीवन्मुक्तास्तएवहि ॥ ६५ ॥ त्रिलोचनस्यलिंगस्यमहिमानं
नकश्चन ॥ सम्यग्वेत्तिमहेशानिमयैवपरिगोपितम् ॥६६॥ शुक्लराधतृतीयायांस्नात्वापैलिपिलेह्रदे ॥ उपोषणपराभक्त्यारात्रौजागरणान्विताः ॥६७॥
त्रिलोचनंपूजयित्वाप्रातःस्नात्वापितत्रवै ॥ पुनर्लिंगंसमभ्यर्च्यदत्त्वाधर्मघटानपि ॥ ६८ ॥ सान्नान्सदक्षिणान्देविपितॄनुद्दिश्यहर्षिताः ॥ विधायपारणं
पश्चाच्छिवभक्तजनैःसह ॥ ६९ ॥ विसृज्यपार्थिवंदेहंतेनपुण्येननोदिताः ॥ भवंतिदेविनियतंगणाममपुरोगमाः ॥ ७० ॥ तावद्भ्रमंतिसंसारेदेवामर्त्या
महोरगाः ॥ गौरियावन्नपश्यंतिकाश्यांलिंगंत्रिलोचनम् ॥७१॥ सकृत्त्रिविष्टपंदृष्ट्वास्नात्वापैलिपिलेह्रदे ॥ नजातुःमातुस्तनपोजायतेजंतुरत्रहि ॥७२॥

दकानि ॥ प्रहंतीतिपाठेपिसएवार्थः ॥६०॥६१॥ भुवस्तलाद्भूमेरधोभागात् ॥ तत्रावधिमाह ॥ उद्भिद्येति ॥ ६२ ॥ त्रिलोचननामनिर्वक्ति अस्मिन्नितिद्वयेन ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥
॥ ६७ ॥ धर्मघटान्धर्ममुद्दिश्यदीयमानान्कुंभान् ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ सकृत्त्रिविष्टपमिति ॥ अग्निहोत्रंजुहोतियवागूंपचतीतिवदर्थक्रमोऽत्रद्रष्टव्योनत्विडोयजतीत्यादिवत्पाठक्रमः ॥

प्रातश्चतुर्थ्यांस्नात्वायस्तीर्थेंपैलिपिलेशुभे ॥ त्रिलोचनंसमभ्यर्च्येत्यादिबहुवचनविरोधात् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ शांतनवंशंतनुनास्थापितम् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ आख्यायिकांप्रस्तावयति ॥ अन्यच्चेति ॥ ८३ ॥ ॥ इतिश्रीरामानन्दकृतायांकाशीखण्डटीकायांपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ षट्सप्ततितमेऽध्याये प्रभावोतिमहत्तरः ॥ त्रिलोचनस्यदेवस्यवर्ण्यतेतिसुखप्रदः ॥ १ ॥ अन्यच्चात्रैवयद्वृत्तंतद्ब्रवीमीत्युक्तंतमेवेतिहासंश्रोतृमनःसमाधानप्रार्थनापूर्वकंप्रस्तावयति ॥ शृणुष्वेति ॥ इतिहासःपुरावृत्तः

प्रतिमासंसदाष्टम्यांचतुर्दश्यांचभामिनि ॥ आयांतिसर्वतीर्थानिद्रष्टुंदेवंत्रिविष्टपम् ॥७३॥ त्रिविष्टपाद्दक्षिणतःस्नातःपैलिपिलेंऽभसि॥तत्रसंध्यामुपास्यैकांराजसूयफलंलभेत् ॥ ७४ ॥ पादोदकाख्यस्तत्रैवकूपःपापविनाशकः ॥ प्राश्यतस्योदकंमर्त्योनमर्त्योजायतेपुनः ॥ ७५ ॥ तस्यलिंगस्यपार्श्वेतुसंतिलिंगान्यनेकशः ॥ कैवल्यदानितान्यत्रदर्शनात्स्पर्शनादपि ॥७६॥ तत्रशांतनवंलिंगंगंगातीरेप्रतिष्ठितम् ॥ तद्दृष्ट्वाशांतिमाप्नोतिनरःसंसारतापितः॥७७॥ तद्दक्षिणेमहालिंगंमुनेभीष्मेशसंज्ञितम् ॥ कलिःकालश्चकामश्चबाधतेनतदीक्षणात् ॥ ७८ ॥ तत्प्रतीच्यांमहालिंगंद्रोणेशइतिकीर्तितम् ॥ यल्लिंगपूजनाद्द्रोणोज्योतीरूपंपुनर्दधौ ॥ ७९ ॥ अश्वत्थामेश्वरंलिंगंतदग्रेचातिपुण्यदम् ॥ यदर्चनवशाद्द्रौणिर्नबिभेत्यपिकालतः ॥ ८० ॥ द्रोणेशाद्वायुदिग्भागेवालखिल्येश्वरंपरम् ॥ तल्लिंगंश्रद्धयादृष्ट्वासर्वक्रतुफलंलभेत् ॥ ८१ ॥ तद्वामेलिंगमालोक्यवाल्मीकेश्वरसंज्ञितम् ॥ तस्यसंदर्शनादेवविशोकोजायतेनरः ॥ ८२ ॥ अन्यच्चात्रैवयद्वृत्तंतद्ब्रवीमिघटोद्भव ॥ त्रिविष्टपस्यमाहात्म्यंदेव्यैदेवेनभाषितम् ॥ ८३ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृणुष्वमैत्रावरुणेपुराकल्पेरथंतरे ॥ इतिहासइहासीद्यःपीठेविरजसंज्ञिते ॥ १ ॥ त्रिलोचनस्यप्रासादेमणिमाणिक्यनिर्मिते ॥ नानाभंगिगवाक्षाढ्येरत्नसानाविवायते ॥ २ ॥ कदाचिदपिकल्पांतेद्योलोकेभ्रंशतिक्षये ॥ प्रोत्तंभनंस्तंभइवदत्तोविश्वकृतास्वयम् ॥ ३ ॥ मरुत्तरंगिताग्राभिःपताकाभिरितस्ततः ॥ सन्निवारयतीवेत्थमघौघान्विशतोमुने ॥ ४ ॥ देदीप्यमानसौवर्णकलशेनविराजिते ॥ पार्वणेनशशांकेनखेदादिवसमाश्रिते ॥ ५ ॥

संवादः ॥ १ ॥ त्रिलोचनस्यप्रासादइत्येतस्यपारावतद्वंद्वंकलरवयुगलंवसेद्वसतिस्मावसदितिवेतिपंचमेनान्वयः ॥ प्रासादंविशिनष्टि मणीत्यादिपादोनचतुर्भिः ॥ नानाभंगिगवाक्षाढ्येनानापरिपाटिभित्तिच्छिद्राढ्ये ॥ रत्नसानौमेरौ ॥ २ ॥ कल्पांतेस्थित्यवसाने ॥ द्योलोकेस्वर्गलोकेभ्रंशतिभ्रश्यतिसति ॥ क्षयेप्रलये ॥ यातिसंक्षयमितिपाठांतरम् ॥ प्रोत्तंभनस्तंभोधारणस्तंभः॥विश्वकृताविश्वेश्वरेणब्रह्मणावादत्तइवयस्तास्मिन्नित्यर्थः ॥३॥ इत्थमनेनप्रकारेण॥तमेवप्रकारमाह॥मरुत्तरंगिताग्राभिःपवनचंचलाग्राभिःसर्वतःपताकाभिरघौघान्सन्निवारयतीवयस्तस्मिन्नित्यर्थः॥४॥उभयत्राप्युत्प्रेक्षा ॥

पार्वणेनपूर्णिमासंबंधिना ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कर्णातिथिःकर्णगोचरः ॥ ८ ॥ चतुर्विधानिकांस्यतालादीनि ॥ कर्णगुहांकर्णशष्कुलीम् ॥ प्रतिशब्दंप्रतिध्वनिंप्रतन्वतेप्रजनयंति ॥ ॥ ९ ॥ मंगलायययदारार्तिकंबहुदीपयुक्तंपात्रंतत्संबंधियज्ज्योतिस्तत्कर्तृतयोःपक्षिणोर्नेत्रांतर्नेत्रमध्येनिविशत्प्रविशद्भक्तानांचेष्टांपूजादिव्यापारंप्रदर्शयेद्दर्शयतीत्यर्थः ॥ १० ॥ प्राणयात्रांप्राणवृत्तिमाहारमितियावत् ॥ वांछितमभिमतप्रदेशम् ॥ नोयातोनगच्छतः ॥ ११ ॥ प्रासादंपरितःदेवगृहस्यसर्वतइत्यर्थः ॥ १२ ॥ गंगासरस्वतीयमुनानर्मदाश्चतस्रःस्रोतस्विन्योनद्यस्तासां

तत्रपारावतद्वंद्वंवसेत्स्वैरंकृतालयम् ॥ प्रातःसायंचमध्याह्नेकुर्वन्नित्यंप्रदक्षिणम् ॥ ६ ॥ उड्डीयमानंपरितःपक्षवातैरितस्ततः ॥ रजःप्रासादसंलग्नंदूरीकुर्वद्दिनेदिने ॥ ७ ॥ त्रिलोचनेतिसततंनामभक्तैरुदाहृतम् ॥ त्रिविष्टपेतिचतथातयोःकर्णातिथीभवेत् ॥ ८ ॥ चतुर्विधानिवाद्यानिशंभुप्रीतिकराण्यलम् ॥ तयोःकर्णगुहांप्राप्यप्रतिशब्दंप्रतन्वते ॥ ९ ॥ मंगलारार्तिकज्योतिस्त्रिसंध्यंपक्षिणोस्तयोः ॥ नेत्रांतर्निविशन्नित्यंभक्तचेष्टांप्रदर्शयेत् ॥१०॥ प्राणयात्रांविहायापिकदाचित्स्थिरमानसौ ॥ नोड्डीयवांछितंयातःपश्यंतौकौतुकंखगौ ॥ ११ ॥ तत्रभक्तजनाकीर्णंप्रासादंपरितोमुने ॥ तंडुलादिचरंतौतौकुर्वातेचप्रदक्षिणम् ॥ १२ ॥ देवदक्षिणदिग्भागेचतुःस्रोतस्विनीजलम् ॥ तृषार्तौधयतोविप्रस्नातौजातुचिदंडजौ ॥ १३ ॥ तयोरित्थंविचरतोस्त्रिलोचनसमीपतः ॥ अगाद्बहुतिथःकालोद्विजयोःसाधुचेष्टयोः ॥ १४ ॥ अथदेवालयस्कंधेगवाक्षांतर्गतौचतौ ॥ श्येनेनकेनचिद्दृष्टौक्रूरदृष्ट्यासुखास्थितौ ॥ १५ ॥ तच्चपारावतद्वंद्वंश्येनःपरिजिघृक्षुकः ॥ अवतीर्यांबरादाशुप्रविष्टोन्यशिवालये ॥ १६ ॥ ततोविलोकयामासतदागमविनिर्गमौ ॥ केनमार्गेणविशतोदुर्गमेतौपतत्रिणौ ॥ १७ ॥ केनाध्वनाचनिर्यातःक्वकालेकुरुतश्चकिम् ॥ कथंयुगपदेतौमेग्राह्यौस्वैरंभविष्यतः ॥ १८ ॥ मध्येदुर्गंप्रविष्टौचममवश्याविमौनयत् ॥ एकदृष्टिःक्षणंतस्थौश्येनइत्थंविचिंतयन् ॥ १९ ॥ अहोदुर्गबलंप्राज्ञाःशंसंत्येवेतिहेतुतः ॥ दुर्बलोप्याकलयितुंसहसारिर्नशक्यते ॥ २० ॥ करिणांतुसहस्रेणवराश्वानांनलक्षतः ॥ तत्कर्मसिद्धिर्नृपतेर्दुर्गेणैकेनयद्भवेत् ॥ २१ ॥ दुर्गस्थोनाभिभूयेतविपक्षःकेनचित्क्वचित् ॥ स्वतंत्रंयदिदुर्गंस्यादमर्मज्ञप्रकाशितम् ॥ २२ ॥ इतिदुर्गबलंशंसञ्श्येनोरोषारुणेक्षणः ॥ असाध्वसौकलरवौवीक्ष्ययातोनभोंगणम् ॥ २३ ॥ अथपारावतीदक्षाविपक्षंप्रेक्ष्यपक्षिणम् ॥ महाबलंदुर्गबलाप्राहपारावतंपतिम् ॥ २४ ॥ ॥ कलरव्युवाच ॥ ॥ प्रियपारावतप्राज्ञसर्वकामिसुखारव ॥ तवदृग्विषयंप्राप्तःश्येनोयंप्रबलोरिपुः ॥ २५ ॥ सावज्ञंवाक्यमाकर्ण्यपारावत्याःसतत्पतिः ॥ पारावतीमुवाचेदंकाचिंतेतितवप्रिये ॥ २६ ॥ ॥ पारावतउवाच ॥ ॥ कतिनामनसंतीहसुभगेव्योमचारिणः ॥ कतिदेवालयेष्वेषुखगानोपविशंतिहि ॥ २७ ॥

जलंधयतःपिबतः ॥ धेट्पाने ॥ जातुचित्कदाचित् ॥ १३ ॥ द्विजयोःपक्षिणोः ॥ १४ ॥ देवालयस्कंधेदेवालयशृंगादधोभागे ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ननुदुर्बलयोर्ग्रहणेकिमितिकथंकारस्तत्राह ॥ मध्येदुर्गंदुर्गस्यमध्ये ॥ यद्यस्मात् ॥ इत्थंवक्ष्यमाणम् ॥ १९ ॥ १२० ॥ लक्षतःलक्षेण ॥ २१ ॥ २२ ॥ शंसन्स्तुवन् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

तत्तदा ॥२८॥२९॥ पत्युःपादयोरर्पितेईक्षणेनेत्रेययासा ॥ ३० ॥ युक्तंचैतदित्याह ॥ हितेति ॥ जोषंप्रीतिर्यथास्यात्तथास्थेयम् ॥ किमित्यतआह ॥ कार्यमिति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मंडलगत्या
परिभ्रमणगमनेनसश्येनःतद्गतायातौतयोर्गमनागमनमार्गौ ॥ गगनमार्गतःआकाशमार्गेण ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ताएवगतीर्दर्शयति ॥ प्रडीनेति ॥ व्याडेत्येका ॥ एतासां

कतिचैवनपश्यंतिनौसुखस्थाविहप्रिये ॥ तेभ्योयदीहभेतव्यंकुतोनौतत्सुखंप्रिये ॥ २८ ॥ रमस्वत्वंमयासार्धंत्यजचिंतामिमांशुभे ॥ अस्यश्येनवरा
कस्यगणनापिनमेहृदि ॥ २९ ॥ इत्थंपारावतवचःश्रुत्वापारावतीततः ॥ मौनमालंब्यसंतस्थेपत्युःपादार्पितेक्षणा ॥ ३० ॥ हितवर्त्मोपदिश्यापिप्रिय
प्रियचिकीर्षया ॥ साध्व्याजोषंसमास्थेयंकार्यंपत्युर्वचःसदा ॥ ३१ ॥ अन्येद्युरप्यथायातःश्येनोपश्यत्सदंपती ॥ अपरिच्छिन्नयादृष्ट्यायथामृत्युर्ग
तायुषम् ॥ ३२ ॥ अथमंडलगत्यासप्रासादंपरितोभ्रमन् ॥ निरीक्ष्यतद्गतायातौयातोगगनमार्गतः ॥ ३३ ॥ गतेऽथनभसिश्येनेपुनःपारावतांगना ॥
प्रोवाचप्रेयसीनाथदृष्टोदुष्टस्त्वयाऽहितः ॥ ३४ ॥ तस्यावाक्यंसमाकर्ण्यपुनःकलरवोब्रवीत् ॥ किंकरिष्यत्यसौमुग्धेममव्योमविहारिणः ॥ ३५ ॥ दुर्गं
चस्वर्गतुल्यंमेयत्रनास्त्यरितोभयम् ॥ अयंनतागतीर्वेत्तियावेदाहंनभोंगणे ॥ ३६ ॥ प्रडीनोड्डीनसंडीनकांडव्याडकपाटिकाः ॥ स्रंसनीमंडलवती
गतयोष्टावुदाहृताः ॥ ३७ ॥ यथैतास्विहकौशल्यंमयिपारावतिप्रिये ॥ गतिषुक्कापिकस्यापिपक्षिणोनतथांबरे ॥ ३८ ॥ सुखेनतिष्ठकाचिंतामयिजी
वतितेप्रिये ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वासाऽऽस्थितामूकवत्सती ॥ ३९ ॥ अपरेद्युरपिश्येनस्तत्रभाराशिलातले ॥ कियदंतरमासाद्योपविष्टोऽतिप्रहृष्टवत् ॥४०॥
आयामंतत्रसंस्थित्वातत्कुलायंविलोक्यच ॥ पुनर्विनिर्गतःश्येनःसापिभीताब्रवीत्पुनः ॥४१॥ प्रियस्थानमिदंत्याज्यंदुष्टदृष्टिविदूषितम् ॥ असौक्रूरो
तिनिकटमुपाविष्टोऽतिहृष्टवत् ॥ ४२ ॥ सावज्ञंसपुनःप्राहकिंकरिष्यत्यसौप्रिये ॥ मृगाक्षीणांस्वभावोयंप्रायशोभीरुवृत्तयः ॥ ४३ ॥ इतरेद्युरपिप्रातः
सचश्येनोमहाबलः ॥ तयोरभिमुखंतत्रास्थितोयामद्वयावधि ॥४४॥ पुनर्विलोक्यतद्वर्त्मशीघ्रंयातोयथागतम् ॥ गतेथशकुनौतस्मिन्साबभाषेविहंगमी ॥
॥ ४५ ॥ नाथस्थानांतरंयावोमृत्युनौनिकटोत्रयत् ॥ पुनर्दुष्टेप्रणष्टेस्मिन्नावांस्यावःसुखंप्रिय ॥ ४६ ॥ प्रिययस्यसपक्षस्यगतिःसर्वत्रसिद्धिदा ॥ सकिंस्व
देशरागेणनाशंप्राप्नोतिबुद्धिमान् ॥ ४७ ॥ सोपसर्गंनिजंदेशंत्यक्त्वायोन्यत्रनव्रजेत ॥ सपंगुर्नाशमाप्नोतिकूलस्थितइवद्रुमः ॥ ४८ ॥

भेदोग्रंथांतरेद्रष्टव्यः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तत्रमठे ॥ भारशिलातलेभारधारणार्थंदत्तायाशिलातस्यास्तलेउपरिभारवच्छिलातलइतिवा ॥ महापाषाणइत्यर्थः ॥ ४० ॥ आयामंप्रहरमात्रं
व्याप्य ॥ कुलायंनीडम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भीरुवृत्तयोभीरुस्वभावाः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्रनष्टेऽदर्शनंगते ॥ ४६ ॥ सपक्षस्यसपत्रस्य ॥ ४७ ॥ पंगुःपंगुतुल्यः ॥ ४८ ॥

सरीढंसावङ्गम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ कालोमृत्युरूपःश्येनोयावद्दूरेवर्ततेतावद्दूरंविनिर्याहीति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ आत्मादेहः ॥५५॥५६॥५७॥ मेवचइतिशेषः ॥५८॥ भविन्त्र्यामहामा

प्रियोदितंनिशम्येतिसभवित्रीदशार्दितः ॥ सरीढंपुनरप्याहप्रियेमाभैःखगात्ततः ॥ ४९ ॥ अथापरस्मिन्नहनिसश्येनःप्रातरेवहि ॥ तद्द्वारदेशमासाद्यसायं
यावत्स्थितोबलः ॥ ५० ॥ अस्ताचलस्यशिखरंयातेभानौगतेखगे ॥ कुलायाद्बाह्यमागत्योवाचपारावतीपतिम् ॥ ५१ ॥ नाथनिर्गमनस्यायंकालः
कालोऽतिदूरतः ॥ यावत्तावद्विनिर्याहित्यक्त्वामामपिसन्मते ॥ ५२ ॥ त्वयिजीवतिदुष्प्राप्यंनकिंचिज्जगतीतले ॥ पुनर्दाराःपुनर्मित्रंपुनर्वसुपुनर्गृहम् ॥
॥ ५३ ॥ यद्यात्मारक्षितःपुंसादारैरपिधनैरपि ॥ तदासर्वंहरिश्चंद्रभूपेनेवेहलभ्यते ॥ ५४ ॥ अयमात्माप्रियोबंधुरयमात्मामहद्धनम् ॥ धर्मार्थकाममो
क्षाणामयमात्मार्जकःपरः ॥ ५५ ॥ यावदात्मनिवैक्षेमंतावत्क्षेमंजगत्त्रये ॥ सोपिक्षेमःसुमतिनायशसासहवांछ्यते ॥ ५६ ॥ यशोहीनंतुयत्क्षेमंतत्क्षेमा
न्निधनंवरम् ॥ तद्यशःप्राप्यतेपुंभिर्नीतिमार्गप्रवर्तने ॥ ५७ ॥ अतोनीतिपथंश्रुत्वानाथस्थानादितोव्रज ॥ नगमिष्यसिचेत्प्रातस्ततोमेसंस्मरिष्यसि ॥
॥ ५८ ॥ इत्युक्तोपिसवैपत्न्यापारावत्यासुमेधया ॥ ननिर्ययौप्रतिस्थानाद्भविन्त्र्याप्रतिवारितः ॥ ५९ ॥ अथोषसिसमागत्यश्येनेनबलिनातदा ॥
तन्निर्गमाध्वासंरुद्धःकिंचिद्भक्ष्यवतामुने ॥ ६० ॥ दिनानिकतिचित्तत्रस्थित्वाश्येनोमहामतिः ॥ पारावतमुवाचेदंधिक्त्वांपौरुषवर्जितम् ॥ ६१ ॥
किंवायुध्यस्वदुर्बुद्धेर्किंवानिर्याहिमेगिरा ॥ क्षुधाक्षीणोमृतःपश्चान्निरयंयास्यसिध्रुवम् ॥ ६२ ॥ द्वौभवंतावहंचैकश्चलौजयपराजयौ ॥ स्थानार्थंयुध्यतः
सत्त्वात्स्वर्गोवादुर्गमेववा ॥ ६३ ॥ पुरुषार्थंसमालंब्ययेयतंतेमहाधियः ॥ विधिरेवहिसाहाय्यंकुर्यात्तत्सत्त्वचोदितः ॥ ६४ ॥ इत्थंसश्येनसंप्रोक्तः
पत्न्याप्युत्साहितःखगः ॥ अयुध्यत्तेनश्येनेनस्वदुर्गद्वारमाश्रितः ॥ ६५ ॥ क्षुधितस्तृषितःसोथश्येनेनबलिनाधृतः ॥ चरणेनदृढेनाशुचंच्वासापि
धृताखगी ॥ ६६ ॥ तावादायोड्डयांचक्रेश्येनोव्योमनिसत्वरम् ॥ चिंतयद्भक्षणस्थानमन्यपक्षिविवर्जितम् ॥ ६७ ॥ अथपत्न्याकलरवःप्रोक्तस्तत्रसुमे
धया ॥ वचोवमानितंनाथत्वयामेस्त्रीतिबुद्धितः ॥ ६८ ॥ अतोऽवस्थामिमांप्राप्तःकिंकुर्यामबलायतः ॥ अधुनापिवचश्चैकंकरोषियदिमेप्रिय ॥ ६९ ॥
तदाहितंतेवक्ष्यामिकुरुचैवाविचारितम् ॥ ममैकवाक्यकरणात्स्त्रीजितोनभविष्यसि ॥ ७० ॥

यया ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ युध्यतोयुद्धंकुर्वाणस्यपुंसः ॥ सत्त्वात्सत्त्वगुणाददृष्टादितिवा ॥ ६३:॥ तत्सत्त्वचोदितस्तस्ययुध्यमानस्यसत्त्वेनगुणेनादृष्टेन वाप्रेरितः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥
॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

दशचंच्वात्रोटय ॥ ७१ ॥ चीत्कृतवान्श्येनजातिशब्दमकरोत् ॥ ७२ ॥ अपतन्मुक्तः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ नियमंविशिनष्टिनिश्चितमिति ॥
निश्चयेनचिंतंव्याप्तमित्यर्थः ॥ तत्स्वरूपमेवाह ॥ एकपत्नीति ॥ ८० ॥ किमित्येतादृशंनियमंगृहीतवांस्तत्राह ॥ परयोषिदिति ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

यावदास्यगतास्म्यस्ययावत्स्वस्थोनभूमिगः ॥ तावदात्मविमुक्त्यैत्वमरेःपादंदृढंदश ॥७१॥ इतिपत्नीवचःश्रुत्वातथासकृतवान्खगः ॥ सपीडितोदृढंपादेश्येनश्चीत्कृतवान्बहु ॥ ७२ ॥ तेनचीत्करणेनाथमुक्तासामुखसंपुटात् ॥ पादांगुलिश्लथत्वेनसोपिपारावतोऽपतत् ॥ ७३ ॥ विपद्यपिचनप्राज्ञैःसंत्याज्यःक्वचिदुद्यमः ॥ क्वचचंचुपुटस्तस्यक्वचतत्पादपीडनम् ॥७४॥ क्वचद्वयोस्तथाभूतादरेर्मोक्षणमद्भुतम् ॥ दुर्बलेप्युद्यमवतिफलंभाग्यंयतोऽर्पयेत् ॥ ॥ ७५ ॥ तस्माद्भाग्यानुसारेणफलत्येवसदोद्यमः ॥ प्रशंसंत्युद्यमंचातोविपद्यपिमनीषिणः ॥ ७६ ॥ अथतौकालयोगेनविपन्नौसरयूतटे ॥ मुक्तिपुर्यामयोध्यायामेकोविद्याधरोऽभवत् ॥ ७७ ॥ मृतानांयत्रजंतूनांकाशीप्राप्तिर्भवेद्ध्रुवम् ॥ मंदारदामतनयोनाम्नापरिमलालयः ॥ ७८ ॥ अनेकविद्यानिलयःकलाकौशलभाजनम् ॥ कौमारंवयआसाद्यशिवभक्तिपरोभवत् ॥ ७९ ॥ नियमंचातिजग्राहविजितेंद्रियमानसः ॥ एकपत्नीव्रतंनित्यंचरिष्यामीतिनिश्चितम् ॥ ८० ॥ परयोषित्समासक्तिरायुःकीर्तिंबलंसुखम् ॥ हरेत्स्वर्गगतिंचापितस्मात्तांवर्जयेत्सुधीः ॥ ८१ ॥ अपरंचापिनियमंसशुचिष्मान्समाददे ॥ गतजन्मांतराभ्यासात्त्रिलोचनसमाश्रयात् ॥ ८२ ॥ समस्तपुण्यनिलयंसमस्तार्थप्रकाशकम् ॥ समस्तकामजनकंपरानंदैककारणम् ॥ ॥ ८३ ॥ यावच्छरीरमरुजंयावन्नेंद्रियविप्लवः ॥ तावत्त्रिलोचनंकाश्यामनर्च्यांश्नामिनाण्वपि ॥८४॥ इत्थंमांदारदामिःसनित्यंपरिमलालयः ॥ काश्यांत्रिविष्टपंद्रष्टुंसमागच्छेत्प्रयत्नवान् ॥ ८५ ॥ पारावत्यपिसाजातारत्नदीपस्यमंदिरे ॥ नागराजस्यपातालेनाम्नारत्नावलीतिच ॥ ८६ ॥ समस्तनागकन्यानांरूपशीलकलागुणैः ॥ एकैवरत्नभूतासीद्रत्नदीपोरगात्मजा ॥ ८७ ॥ तस्याःसखीद्वयंचासीदेकानाम्नाप्रभावती ॥ कलावतीतथान्याचनित्यंतदनुगेउभे ॥ ८८ ॥ स्वदेहादनपायिन्यौछायाकांतीयथातथा ॥ तेद्वेसख्यावभूतांहिरत्नावल्याघटोद्भव ॥ ८९ ॥ सातुबाल्येव्यतिक्रांतेकिंचिदुद्भिन्नयौवना ॥ शिवभक्तंस्वपितरंदृष्ट्वानियममग्रहीत् ॥ ९० ॥ पितस्त्रिलोचनंकाश्यामर्चयित्वादिनेदिने ॥ अभ्यांसखीभ्यांसहितामौनंत्यक्ष्यामिनान्यथा ॥ ॥ ९१ ॥ एवंनागकुमारीसासखीद्वयसमन्विता ॥ त्रिलोचनंसमभ्यर्च्यगृहानहरहोव्रजेत् ॥ ९२ ॥ दिनेदिनेसाप्रत्यग्रैःकुसुमैरिष्टगंधिभिः ॥ सुविचित्राणिमाल्यानिपरिगुंफ्यार्चयेद्विभुम् ॥ ९३ ॥ तिस्रोपिगीतंगायंतिलसद्गांधारसुंदरम् ॥ रासमंडलभेदेनलास्यंतिस्रोपिकुर्वते ॥ ९४ ॥

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ प्रत्यग्रैर्विकासितैः ॥ माल्यानिमालाः ॥ परिगुंफ्यगुंफित्वासीवित्वेतियावत् ॥ ग्रथ्येतिक्वचित् ॥ ९३ ॥ लसद्गांधारसुंदरंशोभ

मानगांधाररागेणमनोहरम् ॥ रासमंडलभेदेनवहु नर्तकीयुक्तोनृत्यविशेषोरासस्तद्भ्रमणवाहुल्येन ॥ लास्यंनृत्यम् ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ पिलिपिलैवपैलिपिलंतस्मिन् ॥ ९८ ॥
॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ अङ्गमोटनवत्यःशरीरचालनवत्यः ॥ क्वणिताननाःशब्दितमुखाः ॥२॥ संभ्रमेणादरेणापन्नंव्याप्तंमानसंयासांताःसंभ्रमापन्नमानसाः ॥ अतर्किितागमोऽसंभावितागमनः ॥

वीणावेणुमृदंगांश्चलयतालविचक्षणाः ॥ वादयंतिमुदायुक्तास्तिस्रोपीश्वरसन्निधौ ॥९५॥ इत्थमाराधयंतीशंतिस्रोनागकुमारिकाः ॥ विचित्रगंधमालाभिः संमार्जनविलेपनैः ॥ ९६ ॥ एकदामाघवेमासितृतीयायामुपोषिताः ॥ रात्रौजागरणंकृत्वानृत्यगीतकथादिभिः ॥ ९७ ॥ प्रातश्चतुर्थ्यांस्नात्वाथतीर्थेपैलिपिलेशुभे ॥ त्रिलोचनंसमर्च्याथप्रसुप्तारंगमंडपे ॥ ९८ ॥ सुप्तासुतासुबालासुत्रिनेत्रःशशिभूषणः ॥ शुद्धकर्पूरगौरांगोजटामुकुटमंडलः ॥ ९९ ॥ तमालनीलसुग्रीवःस्फुरत्फणिविभूषणः ॥ वामार्धविलसच्छक्तिर्नागयज्ञोपवीतवान् ॥१००॥ तस्मादेवविनिष्क्रम्यलिंगात्पन्नगमेखलात् ॥ उवाचचततोबालाविभुरुत्तिष्ठतेतिसः ॥ १ ॥ उत्थायताविनिर्माज्र्यलोचनेश्रुतिसंगते ॥ अंगमोटनवत्यश्चजृंभाभिःक्वणिताननाः ॥ २ ॥ यावत्पश्यंतिपुरतःसंभ्रमापन्नमानसाः ॥ अतर्किितागमस्तावत्ताभिर्दृष्टस्त्रिलोचनः ॥३॥ ववंदुरथताबालाज्ञात्वालक्ष्माभिरीश्वरम् ॥ तुष्टुवुश्चप्रहृष्टास्याःसन्नकंठचोतिगद्गदम् ॥ ॥ ४ ॥ जयशंभोजयेशानजयसर्वगसर्वद ॥ जयत्रिपुरसंहर्तर्जयांधकनिषूदन ॥ ५ ॥ जयजालंधरहरजयकंदर्पदर्पहृत् ॥ जयत्रैलोक्यजनकजयत्रैलोक्यवर्धन ॥ ६ ॥ जयत्रैलोक्यनिलयजयत्रैलोक्यवंदित ॥ जयभक्तजनाधीनजयप्रमथनायक ॥ ७ ॥ जयत्रिपथगापाथःप्रक्षालितजटातट ॥ जयचंद्रकलाज्योतिर्विद्योतितजगत्त्रय ॥ ८ ॥ जयसर्पफणारत्नप्रभाभासितविग्रह ॥ जयाद्रिराजतनयातपःक्रीतार्धदेहक ॥ ९ ॥ जयश्मशाननिलयजयवाराणसीप्रिय ॥ जयानंदवनाध्यासिप्राणिनिर्वाणदायक ॥ ११० ॥ जयविश्वपतेशर्वशर्वरीपरिवर्जित ॥ जयनृत्यप्रियेशोग्रजयगीतविशारद ॥ ११ ॥ जयप्रणवसद्वासजयधाममहानिधे ॥ जयशूलिन्विरूपाक्षजयप्रणतसर्वद ॥ १२ ॥ विधिःसर्वविधिज्ञोपिनत्वांस्तोतुंविचक्षणः ॥ वाचोवाचस्पतेर्नाथत्वत्स्तुतौपरिकुंठिताः ॥ १३ ॥

॥ ३ ॥ लक्ष्माभिःशशिभूषणादिचिह्नैः ॥४॥ तिस्रोनागकुमार्यस्ताःश्रीकंठंशशिभूषणम् ॥ एकादशसुपद्यैस्तुतुष्टुवुःप्रणताःशिवम् ॥१॥ जयसर्वोत्कर्षमाविष्कुरु ॥ ५ ॥ ६ ॥७॥ पाथोजलम् ॥८॥
॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ प्रणवप्रणवस्वरूप ॥ सद्वाससतांवासआश्रय ॥ सद्धामेतिपाठेऽपिसएवार्थः ॥ धाममहानिधेतेजसांमहाशेवधेमहाश्रयेत्यर्थः ॥ विरूपाक्षत्रिनेत्र ॥१२॥ विधिर्ब्रह्मा ॥१३॥

नमनतिमननविषयंनकरोतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ नमःशब्दावृत्तिरादरार्था ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ सचभक्तइत्येकवचनंपरिणमय्यानुषंगः ॥ १९ ॥ निर्मलत्वेहेतुः ॥
भक्तिभावितंभक्त्यायुक्तमित्यर्थः ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ तस्यपरिमलालयस्य ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ नुन्नंप्रेरितंदूरीकृतमितियावत् ॥ २९ ॥ १३० ॥ चतुर्नंदे

विदंतिवेदाःसर्वज्ञनत्वांनाथयथार्थतः ॥ मनतीहमनोनत्वामनंतंचादिवर्जितम् ॥ १४ ॥ नमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंनमोनमः ॥ त्रिलोचननमस्तुभ्यं
त्रिविष्टपनमोस्तुते ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वादंडवद्भूमौप्रणिपेतुःकुमारिकाः ॥ अथोत्थाप्यकुमारीस्ताःप्रोवाचशशिभूषणः ॥ १६ ॥ सुतोमंदारदाम्नश्चनाम्नापरि
मलालयः ॥ पतिर्विद्याधरवरोभवतीनांभविष्यति ॥ १७ ॥ चिरंविद्याधरेलोकेभोगान्भुक्त्वासमंततः ॥ ततोनिर्वेदमापन्नाःकाशीसिद्धिमवाप्स्यथ ॥
॥ १८ ॥ यूयंतिस्रोपिमेभक्ताःसचविद्याधरोयुवा ॥ चत्वारोप्येतएवात्रप्रांतेमोक्षमवाप्स्यथ ॥ १९ ॥ जन्मांतरेपिमत्सेवाभवतीभिश्चतेनच ॥ विहिताते
नवोजन्मनिर्मलंभक्तिभावितम् ॥ २० ॥ एतच्चभवतीस्तोत्रंयःपठिष्यतिमेपुरः ॥ तस्यकामंप्रदास्यामिभवतीनामिवस्फुटम् ॥ २१ ॥ त्यजेत्क्षपाकृतं
पापंशुचिःप्रातःपठन्नरः ॥ दिवाकृतमलंहंतिसायंपठनतःस्फुटम् ॥२२॥ इत्युक्तवतिदेवेशेताःकन्याहृष्टमानसाः ॥ प्रणम्यप्रोचुरीशानंप्रबद्धकरसंपुटाः ॥
॥ २३ ॥ नागकन्याऊचुः ॥ ॥ पृच्छामोब्रूहिनोनाथकरुणाकरशंकर ॥ जन्मांतरेकथंसेवाचतुर्भिर्भवतःकृता ॥ २४ ॥ भवप्राग्भववृत्तांतंतस्यापि
सुकृतात्मनः ॥ अस्माकमपिचाख्याहिकृपांकुरुकृपानिधे ॥२५॥ इतिश्रुत्वाप्रणयतोबालोदीरितमीशिता ॥ प्रोवाचतासांतस्यापिभवांतरविचेष्टितम् ॥
॥ २६ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ शृणुध्वंनागतनयास्तिस्रोपिह्रिसमाहिताः ॥ प्राग्भवंभवतीनांचतस्यापिकथयाम्यहम् ॥ २७ ॥ एषारत्नावली
पूर्वमासीत्पारावतीखगी ॥ सचविद्याधरवरःपतिरस्याःखगोभवत् ॥ २८ ॥ प्रासादेत्रममैताभ्यामुषितंसुचिरंसुखम् ॥ रजःप्रासादसंलग्नंनुन्नंपक्षानिलैः
पुनः ॥ २९ ॥ उपरिष्टादधस्ताच्चकृताबह्व्यःप्रदक्षिणाः ॥ व्योम्नासंचरमाणाभ्यांसंचरद्भ्यांममाजिरे ॥ १३० ॥ स्नातंचतुर्नंदेतीर्थेपीतंतत्रांबुचासकृत् ॥
आभ्यांकलरवाभ्यांचकृतःकलरवोमुदे ॥ ३१ ॥ एताभ्यांस्थिरचेतोभ्यांमुदिताभ्यामतीवहि ॥ दृष्टानिकौतुकान्यत्रममभक्तैःकृतानिवै ॥३२॥ अमूभ्यां
बहुशोदृष्टाममंगलदीपिकाः ॥ पीतंश्रुतिपुटाभ्यांचममनामाक्षरामृतम् ॥ ३३ ॥ तिर्यग्योनिप्रभावेननमृतौममसान्निधौ ॥ मृतंपुर्यामयोध्यायांकाशीप्रा
प्तिकृतिध्रुवम् ॥ ३४ ॥ अयोध्यानिधनादेषारत्नदीपसुताभवत् ॥ पतिःपारावतोऽस्याःसजातोविद्याधरांगजः ॥३५॥ एषाप्रभावतीनागीनागराजस्यप
द्मिनः ॥ इहजन्मनिकन्यासीत्पूर्वंजन्मब्रवीमिवः ॥३६॥ त्रिशिखस्योरगेंद्रस्यसुताचेयंकलावती ॥ एतस्याअपिवृत्तांतंनिशामयतवच्म्यहम् ॥ ३७ ॥

चतसृणांनदीनांसमाहारश्चतुर्नंदंतस्मिन् ॥ मुदेहर्षायममेतिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ काशीप्राप्तिंकरोतीतितथातस्यांकाशीप्राप्तिकृति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥३८॥३९॥ दंदशूकेनसर्पेण ॥१४० ॥४१॥ परिणेताविवाहकर्ता ॥ देवसरिदाह्वानांदेवनदीनाम्नीम् ॥४२॥ रंभाकदली ॥४३॥ शाखामृग्यौवानर्यौ ॥ ननुमासोपवासादिकृतवत्योस्तयोःकथंशाखा
मृगीत्वंतत्राह ॥ फलेति ॥ विपाकेनफलेन ॥ तर्हिमासोपवासादिनापातिव्रत्यरक्षणेनकिंकृतंतत्राह ॥ शीलेति ॥४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८॥ ४९ ॥ १५० ॥ ५१ ॥ तदुत्प्लुत्यादिवानर

भवांतरेतृतीयेऽतःकन्ये चारायणस्यह ॥ आस्तांमहर्षेःशीलाढ्येप्रेमवत्यौपरस्परम् ॥३८॥ पित्राचारायणेनापिताभ्यांसंप्रेरितेनवै ॥ आमुष्यायणपुत्रा
यदत्तेनारायणायहि ॥३९॥ अप्राप्तयौवनःसोथसमिदाहरणायवै ॥ गतोविधिवशाद्दष्टोदंदशूकेनकानने ॥१४०॥ भवानीगौतमीनाम्न्यौतेतुचारायणां
गजे ॥ वैधव्यदुःखमापन्नेदैन्यग्रस्तेबभूवतुः ॥ ४१ ॥ अतएवप्रयत्नेनपरिणेताविवर्जयेत् ॥ देवतासरिदाह्वानांकन्यांपाणिग्रहेसुधीः ॥ ४२ ॥ अथर्षेः
कस्यचिद्दैवादाश्रमेपरमाद्भुते ॥ रंभाफलान्यदत्तानिमोहाज्जगृहतुस्तदा ॥४३॥ कृत्वामासोपवासादिव्रतानिब्राह्मणांगजे ॥ अवाप्यनिधनंकालाच्छाखा
मृग्यौबभूवतुः ॥ ४४ ॥ फलचौर्यविपाकेनवानरीत्वंतयोरभूत् ॥ शीलरक्षणधर्मेणकाश्यांजनिमवापतुः ॥४५॥ सचनारायणोविप्रःपितृशुश्रूषणव्रतः॥
दष्टोपिदंदशूकेनकाश्यांपारावतोभवत् ॥ ४६ ॥ एवंभवांतरेचासीदेतयोःपतिरेषकः ॥ तिसृणांभवतीनांचभावीभर्ताधुनापिहि ॥ ४७ ॥ प्रासादस्या
स्यपार्श्वेतुन्यग्रोधस्तुमहानभूत् ॥ तस्मिञ्शाखिनिशाखाढ्येशाखामृग्यौबभूवतुः ॥ ४८ ॥ चतुःस्रोतस्विनीतीर्थेक्रीडयाचममज्जतुः ॥ पपतुश्चापि
पानीयंतस्मिंस्तीर्थेतृषातुरे ॥ ४९ ॥ जातिस्वभावचापल्यात्क्रीडंत्यौचप्रदक्षिणम् ॥ चक्रतुर्बहुकृत्वश्चलिंगंददृशतुर्बहु ॥ १५० ॥ विचरंत्यावितिस्वैरं
तत्रन्यग्रोधसन्निधौ ॥ केनचिद्योगिवेषेणपाशेनचनियंत्रिते ॥ ५१ ॥ भिक्षार्थंशिक्षितेतेनतदुत्प्लुत्यादिनर्तनम् ॥ अथतेकापिमर्कट्यौकालधर्मवशंगते॥
॥ ५२ ॥ काशीवासजपुण्येनत्रैलोचन्यानुसेवया ॥ प्रादक्षिण्यादिरूपिण्याजातेनागसुतेइति ॥५३॥ अधुनातंपतिंप्राप्यविद्याधरकुमारकम् ॥ निर्वि
श्यस्वर्गभोगांश्चकाश्यांनिर्वृतिमेष्यथं ॥ ५४ ॥ यदल्पमपिवैकाश्यांकृतंकर्मशुभावहम् ॥ तस्यमोक्षःपरीपाकोनिश्चितंमदनुग्रहात् ॥५५॥ त्रिलोक्याअ
पिसर्वस्याःश्रेष्ठावाराणसीपुरी ॥ ततोपिलिंगमोंकारंततोप्यत्रत्रिलोचनम् ॥५६॥ तिष्ठमानोत्रलिंगेहंभक्तमुक्तिंदिशाम्यहम् ॥ ततःसर्वप्रयत्नेनकाश्यांपू
ज्यस्त्रिलोचनः ॥ ५७ ॥ इत्युक्त्वादेवदेवेशस्तत्प्रासादांतरंविशत् ॥ अवाच्यरूपमासाद्यस्थूलंत्रिभुवनादपि ॥ ५८ ॥ ताश्चस्वंस्वंपदंप्राप्यतद्वृत्तांतमशे
षतः ॥ स्वमातृपुरतश्चोक्त्वाकृतकृत्याइवाभवन् ॥५९॥ एकदामाधवेमासिमहायात्रासमागता ॥ विद्याधरास्तथानागामिलिताःसपरिच्छदाः ॥१६०॥

जातेरुत्फालादितत्प्रसिद्धमितिवा ॥ मर्कटचौशाखामृग्यौ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६॥ ५७ ॥ अवाच्यंवाङ्मनसयोरगोचरंस्थूलंव्यापकंपरिपूर्णमितियावत् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ १६० ॥

कुलावलींकुलपरंपराम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अतिगौरवमतिमाहात्म्यम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ मध्येलिंगंलिंगस्यमध्ये ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ १६९ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां
काशीखंडटीकायांषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥७६॥ ॥छ॥ ॥ अध्यायेसप्ततितमेसप्ताधिकउशत्तमम् ॥ केदारेशस्यमाहात्म्यंवर्ण्यतेसर्वकामदम् ॥१॥ त्रिसप्ततितमेध्यायेओंकारादिचतुर्दशलिंगगण

विरजस्केमहाक्षेत्रेत्रिलोचनसमीपतः ॥ देवस्यवरदानाच्चपृष्ट्वान्योन्यंकुलावलीम् ॥६१॥ विद्याधरायतानागैःकन्यास्तिस्रोपिकल्पिताः ॥ मंदारदामासं
तुष्टःप्राप्यतच्चस्नुषात्रयम् ॥ ६२ ॥ रत्नदीपश्चनागेंद्रःपद्मीचभुजगेश्वरः ॥ त्रिशिखोपिफणींद्रश्चत्द्दष्ट्वाएतेत्रयोपिच ॥ ६३ ॥ जामातरंसमासाद्यशुभंप
रिमलालयम् ॥ अन्योन्यंस्वजनास्तेतुमुदाविकसितेक्षणाः ॥ ६४ ॥ विवाहोत्सवमाकल्प्यस्वंस्वंभुवनमाविशन् ॥ त्रिलोचनस्यलिंगस्यवर्णयंतोतिगौ
रवम् ॥ ६५ ॥ सचविद्याधरःश्रीमान्नागीभिर्विपुलंसुखम् ॥ भुक्त्वावाराणसींप्राप्यसंसेव्याथत्रिलोचनम् ॥ ६६ ॥ गायन्गीतंसुमधुरंनागीभिःसहितः
कृती ॥ आत्मानंचातिसंस्मृत्यमध्येलिंगंलयंगतः ॥ ६७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ त्रिलोचनस्यमहिमाकलौदेवेनगोपितः ॥ अतोल्पसत्त्वामनुजानत
ल्लिंगमुपासते ॥ ६८ ॥ त्रिलोचनकथामेतांश्रुत्वापापान्वितोप्यहो ॥ विपाप्माजायतेमर्त्यौलभतेचपरांगतिम् ॥ १६९ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापु
राणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंड उत्तरार्धे त्रिलोचनप्रभावोनामषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ नमस्ते
देवदेवेशप्रणमत्करुणानिधे ॥ वदकेदारमाहात्म्यंभक्तानामनुकंपया ॥१॥ तस्मिँल्लिंगेमहाप्रीतिस्तवकाश्यामनुत्तमा ॥ तद्भक्ताश्चजनानित्यंदेवदेवमहा
धियः ॥ २ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ शृण्वपर्णेभिधास्यामिकेदारेश्वरसंकथाम् ॥ समाकर्ण्यापियांपापोप्यपापोजायतेक्षणात् ॥ ३ ॥ केदारंयातु
कामस्यपुंसोनिश्चितचेतसः ॥ आजन्मसंचितंपापंतत्क्षणादेवनश्यति ॥ ४ ॥ गृहाद्विनिर्गतेपुंसिकेदारमभिनिश्चितम् ॥ जन्मद्वयार्जितंपापंशरीराद
पिनिर्व्रजेत् ॥ ५ ॥ मध्येमार्गंप्रपन्नस्यत्रिजन्मजनितंत्वघम् ॥ देहगेहाद्विनिःसृत्यनिराशंयातिनिःश्वसत् ॥ ६ ॥ सायंकेदारकेदारकेदारेतित्रिरुच्चरन् ॥
गृहेपिनिवसन्नूनंयात्राफलमवाप्नुयात् ॥ ७ ॥ दृष्ट्वाकेदाराशिखरंपीत्वातत्रत्यमंबुच ॥ सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः ॥८॥ हरपापह्रदेस्नात्वाके
दारेशंप्रपूज्यच ॥ कोटिजन्मार्जितैनोभिर्मुच्यतेनात्रसंशयः ॥९॥ सकृत्प्रणम्यकेदारंहरपापकृतोदकः ॥ स्थाप्यलिंगंहृदंभोजेप्रांतेमोक्षंगमिष्यति॥१०॥

नामध्येओंकारादीनांषण्णांप्रादुर्भावमाहात्म्ययोः पूर्वमुक्तत्वात्क्रमप्राप्तंकेदाराविर्भावमाहात्म्यंप्रणतिपूर्वकंपृच्छति ॥ नमस्तइति ॥ १ ॥ २॥३॥४॥५॥ मध्येमार्गंमार्गस्यमध्ये ॥६॥७॥ केदार
शिखरंकेदारेश्वरप्रासादाग्रम् ॥ सप्तजन्मकृतात्सप्तजन्मस्वनुष्ठितात् ॥ जन्मजन्मकृतादितिक्वचित् ॥८॥ एनोभिःपापैः ॥ ९ ॥ पापंहरतीतिहरपापंहरतिपापंयत्तद्वाहरपापम् ॥ उभयथाप्यार्षम् ॥१०॥

॥ ११ ॥ केदारेश्वरंदिदृक्षूणांमध्येमार्गेमृतानांकैलासेवासोभवत्यस्मिन्नर्थेइतिहासमुत्थापयति ॥ पुरेति ॥ राथंतरेकल्पेरथंतरनाम्नि ॥ १२ ॥ १३ ॥ जटाएवमुकुटानितैर्भूषितैरलंकृतैः ॥ १४ ॥
भूतिभूषितवर्ष्मभिःविभूतिभूषितदेहैः ॥ भिक्षामाधूकरप्राक्प्रणीतायाचितातात्कालिकोपपन्नरूपापंचविधाः ॥ तदुक्तम् ॥ माधूकरमसंक्लृप्तंप्राक्प्रणीतमयाचितम् ॥ तत्कालिकंचोपपन्नंभैक्षंपंच

हरपापह्रदेश्राद्धंश्रद्धयायःकरिष्यति ॥ उद्धृत्यसप्तपुरुषान्समेलोकंगमिष्यति ॥ ११ ॥ पुराराथंतरेकल्पेयदभूदत्रतच्छृणु ॥ अपर्णेदत्तकर्णात्वंवर्णया
मितवाग्रतः ॥१२॥ एकोब्राह्मणदायादउज्जयिन्याइहागतः ॥ कृतोपनयनःपित्राब्रह्मचर्यव्रतोस्थितः ॥१३॥ स्थलींपाशुपतींकाशींसविलोक्यसमंततः॥
द्विजैःपाशुपतैःकीर्णांजटामुकुटभूषितैः ॥ १४ ॥ कृतलिंगसमर्चैश्चभूतिभूषितवर्ष्मभिः ॥ भिक्षाहृतान्नसंतुष्टैःपुष्टैर्गंगामृतोदकैः ॥ १५ ॥ बभूवानंदि
तमनाव्रतंजग्राहचोत्तमम् ॥ हिरण्यगर्भादाचार्यान्महत्पाशुपताभिधम् ॥ १६ ॥ सचाशिष्योवशिष्ठोभूत्सर्वपाशुपतोत्तमः ॥ स्नात्वाह्रदेहरपापेनित्यंप्रातः
समुत्थितः ॥१७॥ विभूत्याहरहःस्नातित्रिकालंलिंगमर्चयन् ॥ नांतरंसविजानातिशिवलिंगेगुरौतथा ॥१८॥ सद्वादशाब्ददेशीयोवशिष्ठोगुरुणासह ॥
ययौकेदारयात्रार्थंगिरिंगौरीगुरोर्गुरुम् ॥१९॥ यत्रगत्वानशोचंतिकिंचित्संसारिणःक्वचित् ॥ प्राश्योदकंलिंगरूपंलिंगरूपत्वमागताः ॥२०॥ असिधारं
गिरिंप्राप्यवशिष्ठस्यतपस्विनः ॥ गुरुर्हिरण्यगर्भाख्यःपंचत्वमगमत्तदा ॥ २१ ॥ पश्यतांतापसानांचविमानेसार्वकामिके ॥ आरोप्यतंपारिषदाः
कैलासमनयन्मुदा ॥ २२ ॥ यस्तुकेदारमुद्दिश्यगेहादर्धपथेप्यहो ॥ अकातरस्त्यजेत्प्राणान्कैलासेसचिरंवसेत् ॥ २३ ॥ तदाश्चर्यंसमालोक्यसव
शिष्ठस्तपोधनः ॥ केदारमेवलिंगेषुबह्वमंस्तसुनिश्चितम् ॥ २४ ॥ अथकृत्वासकैदारींयात्रांवाराणसीमगात् ॥ अग्रहीन्नियमंचापियथार्थंचाकरोत्पुनः ॥
॥ २५ ॥ प्रतिचैत्रंसदाचैत्र्यांयावज्जीवमहंध्रुवम् ॥ विलोकयिष्येकेदारंवसन्वाराणसींपुरीम् ॥ २६ ॥ तेनयात्राःकृताःसम्यक्षष्टिरेकाधिकामुदा ॥
आनंदकाननेनित्यंवसताब्रह्मचारिणा ॥ २७ ॥ पुनर्यात्रांसवैचक्रेमधौनिकटवर्तिनि ॥ परमोत्साहसंतुष्टःपलिताकलितोप्यलम् ॥ २८ ॥ तपोधनै
स्तन्निधनंशंकमानैर्निवारितः ॥ कारुण्यपूर्णहृदयैरन्यैरपिचसंगिभिः ॥ २९ ॥ ततोपिनतदुत्साहभंगोभूद्दृढचेतसः ॥ मध्येमार्गंमृतस्यापिगुरोरिवग
तिर्मम ॥ ३० ॥ इतिनिश्चितचेतस्केवशिष्ठतापसेशुचौ ॥ अशूद्रान्नपरीपुष्टेतुष्टोहंचंडिकेऽभवम् ॥ ३१ ॥ स्वप्नेमयाससंप्रोक्तोवशिष्ठस्तापसोत्तमः ॥
दृढव्रतप्रसन्नोस्मिकेदारंविद्धिमामिह ॥ ३२ ॥ अभीष्टंचवरंमत्तःप्रार्थयस्वाविचारितम् ॥ इत्युक्तवत्यपिमयिस्वप्नोमिथ्येतिसोब्रवीत् ॥ ३२ ॥ ततोपि
समयाप्रोक्तःस्वप्नोमिथ्याऽशुचिष्मताम् ॥ भवादृशामामिथ्यैवस्वाख्यासदृशवर्तिनाम् ॥ ३४ ॥

विधंस्मृतमिति ॥ असंक्लृप्तमितिमाधूकरविशेषणम् ॥ ताभिःकृतानियान्यन्नानितैःसंतुष्टैः ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रकृष्टोवशीवशिष्ठइतियावत् ॥ वसिष्ठइतिवापाठः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ गुरोर्महतःहिरण्यगर्भस्यवा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ स्वाख्यासदृशंवर्तितुंशीलंयेषांतेषाम् ॥ ३४ ॥

सत्त्ववतोधैर्यवतःसात्त्विकस्येतिवा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ मेममसंबंधिनः ॥ सार्थभूताइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सवशिष्ठइत्यारभ्यात्रपूर्वंत्वित्यतःप्राक्तनस्यग्रंथस्यायंभावः ॥ हरपापं तीर्थंकेदाराख्यंलिंगंचकाश्यांपूर्वमप्यस्त्येव ॥ वशिष्ठवरप्रार्थनात्तुतत्रकलामात्रावशेषेणात्रसर्वात्मनावास्थितिरिति ॥ अतएवकाशीस्थस्यवशिष्ठस्यपूर्वम् ॥ स्नात्वाह्रदेहरपापेनित्यंप्रातःसमुत्थितः ॥ विभूत्याहरहःस्नातित्रिकालंलिंगमर्चयन् ॥ इत्याद्युक्तमुपपन्नतरम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तत्रहिमाद्रौकेदारे ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ गौरीकुंडंयथातत्रे

वरंब्रूहिप्रसन्नोस्मिस्वप्नशंकांत्यजद्विज ॥ तवसत्त्ववतःकिंचिन्मयादेयंनाकिंचन ॥ ३५ ॥ इत्युक्तंमेसमाकर्ण्यवरयामाससमामिति ॥ शिष्योहिरण्यगर्भस्यतपस्विजनसत्तमः ॥ ३६ ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशतदामेसानुगाइमे ॥ सर्वेशूलिन्ननुग्राह्याएषएववरोमम ॥ ३७ ॥ देवितस्येदमाकर्ण्यपरोपकृतिशालिनः ॥ वचनंनितरांप्रीतस्तथेतितमुवाचह ॥ ३८ ॥ पुनःपरोपकरणात्तत्तपोद्विगुणीकृतम् ॥ तेनपुण्येनसमयापुनःप्रोक्तोवरंवृणु ॥ ३९ ॥ सवशिष्ठोमहाप्राज्ञोदृढपाशुपतव्रतः ॥ देविमेप्रार्थयामासहिमशैलादिहस्थितिम् ॥ ४० ॥ ततस्तत्तपसाकृष्टःकलामात्रेणतत्रहि ॥ हिमशैलेततश्चात्रसर्वभावेनसंस्थितः ॥ ४१ ॥ ततःप्रभातेसंजातेसर्वेषांपश्यतामहम् ॥ हिमाद्रेःप्रस्थितःप्राप्तःस्तूयमानःसुरर्षिभिः ॥४२॥ वशिष्ठंपुरतःकृत्वासर्वसार्थसमायुतम् ॥ हरपापह्रदेतीर्थेस्थितोहंतदनुग्रहात् ॥ ४३ ॥ मत्परिग्रहतःसर्वेहरपापेकृतोदकाः ॥ आराध्यमाममनेनैववपुषासिद्धिमागताः ॥ ४४ ॥ तदाप्रभृतिलिंगेस्मिन्स्थितःसाधकसिद्धये ॥ अविमुक्तेपरेक्षेत्रेकलिकालेविशेषतः ॥ ४५॥ तुषाराद्रिंसमारुह्यकेदारंवीक्ष्ययत्फलम् ॥ तत्फलंसप्तगुणितंकाश्यांकेदारदर्शने ॥ ४६ ॥ गौरीकुंडंयथातत्रहंसतीर्थंचनिर्मलम् ॥ यथामधुस्रवागंगाकाश्यांतदखिलंतथा ॥ ४७ ॥ इदंतीर्थंहरपापंसप्तजन्माघनाशनम् ॥ गंगायांमिलितंपश्चाज्जन्मकोटिकृताघहम् ॥ ४८ ॥ अत्रपूर्वंतुकाकोलौयुध्यंतौखान्निपेततुः ॥ पश्यतांतत्रसंस्थानांहंसौभूत्वाविनिर्गतौ ॥४९॥ गौरित्वयाकृतंपूर्वंस्नानमत्रमहाह्रदे ॥ गौरीतीर्थंततःख्यातंसर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ ५० ॥ अत्रामृतस्रवागंगामहामोहांधकारहृत् ॥ अनेकजन्मजनितजाड्यध्वंसविधायिनी ॥ ५१ ॥ सरसामानसेनात्रपूर्वंतप्तंमहातपः ॥ अतस्तुमानसंतीर्थंजनेख्यातिमिदंगतम् ॥५२॥ अत्रपूर्वंजनःस्नानमात्रेणैवप्रमुच्यते ॥ पश्चात्प्रसादितश्चाहंत्रिदशैर्मुक्तिदुर्दृशैः ॥ ५३ ॥ सर्वेमुक्तिंगमिष्यंतियदिदेवेहमानवाः ॥ केदारकुंडेसुस्नातास्तदोच्छित्तिर्भविष्यति ॥ ५४ ॥ सर्वेषामेववर्णानामाश्रमाणांचधर्मिणाम् ॥ तस्मात्तनुविसर्गेत्रमोक्षंदास्यतिनान्यथा ॥ ५५ ॥ ततस्तदुपरोधेनतथेतिचमयोदितम् ॥ तदारभ्यमहादेविस्नानात्केदारकुंडतः ॥ ५६ ॥ समर्चनाच्चभक्त्यावैममनामजपादपि ॥ नैःश्रेयसींश्रियंदद्यामन्यत्रापितनुत्यजाम् ॥ ५७ ॥ केदारतीर्थेयःस्नात्वापिंडान्दास्यतिचात्वरः ॥ एकोत्तरशतंवंश्यास्तस्यतीर्णाभवांबुधिम् ॥ ५८ ॥

त्याद्युक्तंक्रममनादृत्यतद्दर्शयति ॥ अत्रेति ॥ काकोलौद्रोणकाकौ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मानसेनसरसामानससरोधिष्ठात्रा ॥ द्विजेनेतिक्वचित् ॥ तत्रतन्नाम्नाब्राह्मणेनेत्यर्थः ॥ अत्रहरपापे ॥ मानसमितिख्यातिंगतम् ॥ इदंहरपापम् ॥ ५२ ॥ मुक्तिदुर्दृशैःमनुष्याणांप्राप्यंकैवल्यंद्रष्टुमशक्नुवद्भिः ॥ ५३ ॥५४ ॥ तनुविसर्गेतनुत्यागे ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ भवांबुधिंसंसारार्णवम् ॥

भवांबुधेरितिचपाठः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ विषाद्दुःखरूपात् ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ आख्यायिकथितः ॥
॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टाधिकेमहाश्चर्येश्रोत्रानंदविधायिनि ॥ अध्यायेसप्ततितमेधर्मेशमहि

भौमवारेयदादर्शस्तदायःश्राद्धदोनरः ॥ केदारकुंडमासाद्यगयाश्राद्धेनाकिंततः ॥ ५९ ॥ केदारंगंतुकामस्यबुद्धिर्देयानरैरियम् ॥ काश्यांस्पृशंस्त्वंकेदारं
कृतकृत्योभविष्यसि ॥ ६० ॥ चैत्रकृष्णचतुर्दश्यामुपवासंविधायच ॥ त्रिगंडूषान्पिबन्प्रातर्हल्लिंगमधितिष्ठति ॥ ६१ ॥ केदारोदकपानेनयथात
त्रफलंभवेत् ॥ तथात्रजायतेपुंसांस्त्रीणांचापिनसंशयः ॥ ६२ ॥ केदारभक्तंसंपूज्यवासोन्नद्रविणादिभिः ॥ आजन्मजनितंपापंत्यक्त्वायातिममालयम् ॥
॥ ६३ ॥ आषण्मासंत्रिकालंयःकेदारेशंनमस्यति ॥ तंनमस्यंतिसततंलोकपालायमादयः ॥ ६४ ॥ कलौकेदारमाहात्म्यंयोपिकोपिनवेत्स्यति ॥ योवे
त्स्यतिसपुण्यात्मासर्ववेत्स्यतिसध्रुवम् ॥ ६५ ॥ केदारेशंसकृद्दृष्ट्वादेविमेऽनुचरोभवेत् ॥ तस्मात्काश्यांप्रयत्नेनकेदारेशंविलोकयेत् ॥६६॥ चित्रांगदेश्वरं
लिंगंकेदारादुत्तरेशुभम् ॥ तस्यार्चनान्नरोनित्यंस्वर्गभोगानुपाश्नुते ॥ ६७ ॥ केदाराद्दक्षिणेभागेनीलकंठविलोकनात् ॥ संसारोरगदष्टस्यतस्यनास्ति
विषाद्भयम् ॥ ६८ ॥ तद्वायव्येंबरीषेशोनरस्तदवलोकनात् ॥ गर्भवासंनचाप्नोतिसंसारेदुःखसंकुले ॥६९॥ इंद्रद्युम्नेश्वरंलिंगंतत्समीपेसमर्च्यच ॥ तेजो
मयेनयानेनसस्वर्गभुविमोदते ॥ ७० ॥ तद्दक्षिणेनरोदृष्ट्वालिंगंकालंजरेश्वरम् ॥ जरांकालंविनिर्जित्यममलोकेवसेच्चिरम् ॥७१॥ दृष्ट्वाक्षेमेश्वरंलिंगमुद
क्चित्रांगदेश्वरात् ॥ सर्वत्रक्षेममाप्नोतिलोकेऽत्रचपरत्रच ॥७२॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ देवदेवेनविंध्यारेकेदारमहिमामहान् ॥ इत्याख्यायिपुरांबायै
मयातेपिनिरूपितः ॥ ७३ ॥ केदारेश्वरलिंगस्यश्रुत्वोत्पत्तिंकृतीनरः ॥ शिवलोकमवाप्नोतिनिष्पापोजायतेक्षणात् ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदे
महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेकेदारमहिमाख्यानंनामसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥७७॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ आनं
दकाननेशंभोयल्लिंगंपुण्यवर्धनम् ॥ यन्नामस्मरणादेवमहापातकसंक्षयः ॥ १ ॥ यत्सेव्यंसाधकैर्नित्यंयत्रप्रीतिरनुत्तमा ॥ यत्रदत्तंहुतंजप्तंध्यातंभवति
चाक्षयम् ॥ २ ॥ यस्यसंस्मरणादेवयल्लिंगस्यविलोकनात् ॥ यल्लिंगप्रणतेश्चापियस्यसंस्पर्शनादपि ॥ ३ ॥ पंचामृतादिस्नपनपूर्वाद्यस्यार्चनादपि ॥
तल्लिंगंकथयेशानभवेच्छ्रेयःपरंपरा ॥४॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इतिदेवीसमुदितंसमाकर्ण्यघटोद्भव ॥ सर्वज्ञेनयदाख्यातंतदाख्यास्यामितेशृणु ॥ ५ ॥
देवदेवउवाच ॥ ॥ उमेभवत्यायत्पृष्टंभवबंधविमोक्षकृत् ॥ ततोऽहंकथयिष्यामिलिंगंस्थिरमनाभव ॥ ६ ॥

मोच्यते ॥ १ ॥ विशेषंज्ञातुंपृच्छति ॥ आनंदेति ॥१॥२॥३॥ श्रेयःपरंपरानिरंतरंश्रेयः ॥४॥ समुदितंसम्यक्पृष्टम् ॥ ५ ॥ उमेइति ॥ उइतिसंबोध्यतपसेमाइतिमात्रानिषिद्धत्वादुमा ॥ तथाच
हरिवंशे ॥ एकातत्रनिराहारातांमाताप्रत्यबोधयत् ॥ उमाइतिनिषेधंतीमातृस्नेहेनयंत्रिता ॥ सातथोक्तातदामात्रादेवीदुश्चरचारिणी ॥ उमेत्येवाभवत्ख्यातात्रिषुलोकेषुविश्रुतेति ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ यत्रेतिसप्तम्यंतानांपदानांतस्यलिंगस्येतिसप्तमेनान्वयः ॥ सर्वत्रसामीप्येसप्तमी ॥ यस्यालिंगस्यसमीपेइत्यर्थः ॥ स्वयंविश्वभुजाख्या ॥ नंदनःपुत्रआशाविनायकाख्यइत्यर्थः ॥ ९ ॥
॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ धर्मपीठंधर्मस्थानम् ॥ तद्धर्मेशायतनम् ॥१६॥ विवस्वतःसूर्यस्य ॥ १७ ॥ शिशिरेशिशिरऋतौ ॥ अभ्रावकाशकः ॥ मेघप्रावरणकः ॥ आसारषाडित्यर्थः ॥
तपतौग्रीष्मर्तौ ॥ पंचवह्निस्थःसूर्येणसार्धंचतुर्दिशमग्निस्थः ॥१८॥ बह्वनेहसंबहुकालम् ॥१९॥ समीराभ्यवहर्तावायवाहारः ॥ बहुदिष्टमनेककालम् ॥ दिष्टवान्भाग्यवान् ॥बहुदानंदत्तवानित्यर्थः ॥

आनंदकाननेचात्ररहस्यंपरमंमम ॥ नमयाकस्यचित्ख्यातंनप्रष्टुंवेत्तिकश्चन ॥७॥ संतिलिंगान्यनेकानिममानंदवनेप्रिये॥परंत्वयायथापृष्टंयथावत्तद्ब्रवी
मिते ॥ ८ ॥ यत्रमुक्तिस्वरूपात्वंस्वयंतिष्ठसिविश्वगे ॥ यत्रतेनंदनश्चास्तिक्षेत्रविघ्नविघातकृत् ॥ ९ ॥ ममापियेनत्रिपुरसमरेजयकांक्षिणः ॥ जयाशापू
रितास्तुत्याबहुमोदकदानतः ॥ १० ॥ यत्रास्तितीर्थमघहृत्पितृप्रीतिविवर्धनम् ॥ यत्स्नानाद्वृत्रहावृत्रवधपापाद्विमुक्तवान् ॥ ११ ॥ धर्माधिकरणंयत्र
धर्मराजोप्यवाप्तवान् ॥ सुदुष्करंतपस्तप्त्वापरमेणसमाधिना ॥ १२ ॥ पक्षिणोपिहियत्रापुर्ज्ञानंसंसारमोचनम् ॥ रम्योहिरण्मयोयत्रबभूवबहुपाद्रुमः ॥
॥ १३ ॥ यल्लिंगदर्शनादेवदुर्दमोनामपार्थिवः ॥ उद्वेजकोपिलोकानांक्षणाद्धर्ममतिस्त्वभूत् ॥ १४ ॥ तस्यालिंगस्यमाहात्म्यमाविर्भावंचसुंदरि ॥
निशामयाभिधास्यामिमहापातकनाशनम् ॥ १५ ॥ धर्मपीठंतदुद्दिष्टमत्रानंदवनेमम ॥ तत्पीठदर्शनादेवनरःपापैःप्रमुच्यते ॥ १६ ॥ पुराविवस्वतः
पुत्रोयमःपरमसंयमी ॥ तपस्ततापविपुलंविशालाक्षितवाग्रतः ॥ १७ ॥ शिशिरेजलमध्यस्थोवर्षास्वभ्रावकाशकः ॥ तपतौपंचवह्निस्थःकदाचिदि
तितप्तवान् ॥ १८ ॥ पादाग्रांगुष्ठभूस्पर्शीबहुकालंसतास्थिवान् ॥ एकपादस्थितःसोपिकदाचिद्बह्वनेहसम् ॥ १९ ॥ समीराभ्यवहर्तासीद्बहुदिष्टंसदि
ष्टवान् ॥ पपौसतुपिपासुःसन्कुशाग्रजलविप्रुषः ॥ २० ॥ दिव्यांचतुर्युगीमित्थंसनिनायतपश्चरन् ॥ चतुर्गुणंदिदृक्षुर्मांपरमेणसमाधिना ॥ २१ ॥
ततोहंतस्यतपसासंतुष्टःस्थिरचेतसः ॥ ययौतस्मैवरान्दातुंशमनायमहात्मने ॥२२॥ वटःकांचनशाखाख्योयस्तपस्तापसंततिम् ॥ दूरीचकारसुच्छायो
बहुद्विजसमाश्रयः ॥ २३ ॥ मंदमंदमरुल्लोलपल्लवैःकरपल्लवैः ॥ योध्वगानध्वसंतप्तानाह्वयेदिवतापहृत् ॥ २४ ॥ स्वानुरागैःसुरभिभिःस्वादुभिश्चपचे
लिमैः ॥ प्रीणयेदर्थिसार्थंयोवृत्तैर्निजफलैरलम् ॥२५॥ तदधस्तात्परंवीक्ष्यतमहंतपनांगजम् ॥ स्थाणुनिश्चलवर्ष्माणंनासाग्रन्यस्तलोचनम् ॥ २६ ॥
तपस्तेजोभिरुद्यद्भिःपरितःपरिधीकृतम् ॥ भानुमंतमिवाकाशेसुनीलेस्वेनतेजसा ॥ २७ ॥

विप्रुषःकणान् ॥२०॥ दिव्यांदेवपरिमाणांचतुर्युगींसत्यत्रेताद्वापरकल्याख्याम् ॥ चतुर्गुणंयथास्यात्तथानिनाय ॥ चतुर्गुणामितिवापाठः ॥ २१ ॥ शमनाययमाय ॥ २२ ॥ तपस्तापसंततिंतपो
जन्यतापपरंपराम् ॥ द्विजाःपक्षिणः ॥ २३ ॥ कररूपाःपल्लवाःकरपल्लवाःशाखाइत्यर्थः ॥ तैःकथंभूतैः ॥ मंदमंदमरुल्लोलपल्लवैःईषदीषत्पवनांदोलितपत्रैः ॥ २४ ॥ स्वानुरागैःस्वीयस्नेहैः ॥
पचेलिमैःपक्वैः ॥ वृत्तैर्वर्तुलैःवृत्तैरुत्पन्नैरितिवा ॥ २५ ॥ तदधस्तात्तस्यवृक्षस्यमूलेपरंतपःकर्तृषुश्रेष्ठंधर्मराजंवरंब्रूहीत्यहंमत्यवोचमितिचतुर्थेनान्वयः ॥ २६ ॥ परिधीकृतंपरिवेषीकृतंमंडलाकारेण

परिवेष्टितमित्यर्थः ॥ स्वेनसौरेण ॥ २७ ॥ स्वस्याख्यास्वाख्याधर्मइत्येवंरूपातयांकितंचिह्नितंधर्मेश्वरमित्यर्थः ॥ उपलःपाषाणः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ परिहृष्टानिइंद्रियाणितेषामीश्वरंमनश्चयस्यसपरिहृष्टेंद्रियेश्वरः ॥ निर्व्याजंनिष्कपटम् ॥ सधर्मराजः ॥ ३१ ॥ पद्यैर्दशभिरुत्कृष्टैःप्रजासंयमनोयमः ॥ तुष्टावजगदीशानंशंकरंचंद्रशेखरम् ॥ १ ॥ कारणानांप्रकृत्यादीनाम् ॥ कार्यमयायविवर्तरूपप्रपंचाधिष्ठानाय ॥ ३२ ॥ वस्तुतोऽरूपरूपायमाययासमस्तरूपिणे ॥ पराणुरूपायपरमसूक्ष्माय ॥ परापरायकार्यकारणरूपाय ॥ अपारःपारोयस्यसतथातस्मैपरिपूर्णायेत्यर्थः ॥ पराब्धिपारप्रदायशत्रुरूपसंसारार्णवनाशायेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ अनीश्वरःअधीश्वरः ॥ कालमत्तीतिकालात्तथात्वमित्यर्थः ॥ कालात्कालद्वाराप्रकृतेकारणेतिवा ॥ कालांतकृतइतिपाठेकालस्यांतं

स्वाख्यांकितंमहालिंगंप्रतिष्ठाप्यातिभक्तितः ॥ स्वच्छसूर्योपलमयंतेजःपुंजैरिवार्चितम् ॥ २८ ॥ साक्षीकृत्येवतल्लिंगंतप्यमानंमहत्तपः ॥ प्रत्यवोचंधर्मराजंवरंब्रूहीतिभास्करे ॥ २९ ॥ अलंतत्वामहाभागप्रसन्नोस्मिशुभव्रत ॥ निशम्यशमनश्चेतिदृष्ट्वामांप्रणनामह ॥ ३० ॥ चकारस्तवनंचापिपरिहृष्टेंद्रियेश्वरः ॥ निर्व्याजंससमाधिंचविसृज्यब्रध्ननंदनः ॥ ३१ ॥ धर्मउवाच ॥ ॥ नमोनमःकारणकारणानांनमोनमःकारणवर्जिताय ॥ नमोनमःकार्यमयायतुभ्यंनमोनमःकार्यविभिन्नरूप ॥ ३२ ॥ अरूपरूपायसमस्तरूपिणेपराणुरूपायपरापराय ॥ अपारपारायपराब्धिपारप्रदायतुभ्यंशशिमौलयेनमः ॥ ॥ ३३ ॥ अनीश्वरस्त्वंजगदीश्वरस्त्वंगुणात्मकस्त्वंगुणवर्जितस्त्वम् ॥ कालात्परस्त्वंप्रकृतेःपरस्त्वंकालायकालात्प्रकृतेनमस्ते ॥ ३४ ॥ त्वमेवनिर्वाणपदप्रदोसित्वमेवनिर्वाणमनंतशक्ते ॥ त्वमात्मरूपःपरमात्मरूपस्त्वमंतरात्मासिचराचरस्य ॥ ३५ ॥ त्वत्तोजगत्त्वंजगदेवसाक्षाज्जगत्त्वदीयंजगदेकबंधो ॥ हर्तावितात्वंप्रथमोविधाताविधातृविष्णवीशनमोनमस्ते ॥ ३६ ॥ मृडस्त्वमेवश्रुतिवर्त्मगेषुत्वमेवभीमोऽश्रुतिवर्त्मगेषु ॥ त्वंशंकरःसोमसुभक्तिभाजामुग्रोसिरुद्रस्त्वमभक्तिभाजाम् ॥ ३७ ॥ त्वमेवशूलीद्विषतांत्वमेवविनम्रचेतोवचसांशिवोसि ॥ श्रीकंठएकःस्वपदाश्रितानांदुरात्मनांहालहलोग्रकंठः ॥ ३८ ॥ नमोस्तुतेशंकरशांतशंभोनमोस्तुतेचंद्रकलावतंस ॥ नमोस्तुतुभ्यंफणिभूषणायपिनाकपाणेंऽधकवैरिणेनमः ॥ ३९ ॥ सएवधन्यस्तवभक्तिभाग्यस्तवार्चकोयःसुकृतीसएव ॥ तवस्तुतिंयःकुरुतेसदैवसस्तूयतेदुश्च्यवनादिदेवैः ॥ ४० ॥ कस्त्वामिहस्तोतुमनंतशक्तेशक्नोतिमादृग्लघुबुद्धिवैभवः ॥ प्राचांनवाचामिहगोचरोयःस्तुतिस्त्वयीयंनतिरेवयावत् ॥ ४१ ॥

करोतीतिकालांतकृत्तस्मै ॥ ३४ ॥ आत्मरूपोजीवरूपः ॥ अंतरात्मांऽतर्यामी ॥ ३५ ॥ प्रथमोविधातास्रष्टातदनंतरमविताततोहर्तेत्यर्थः ॥ विधात्रादिस्वरूपमाह ॥ विधातृविष्णवीशेति ॥ विधाताचतुराननः ॥ ३६ ॥ मृडःसुखरूपः ॥ भीमोदुर्दर्शोदुःखदइत्यर्थः ॥ शंकरःकल्याणकरः ॥ सोमउमयासहवर्तमान ॥ ३७ ॥ शूलीत्रिशूली ॥ शिवःकल्याणरूपः ॥ हालहलेनविषेणउग्रःकंठोयस्यसः ॥ ३८ ॥ अवतंसोभूषणम् ॥ ३९ ॥ दुश्च्यवनःइंद्रः ॥ ४० ॥ लघुबुद्धिरेववैभवंयस्यसः ॥ प्राचांप्राचीनानाम् ॥ तस्मिंस्त्वयि ॥ यावदितिसाकल्यार्थे ॥ साकल्येनयाइयं

स्तुतिःसानातिरेवेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ इलामिलन्मौलिःपृथिवीस्पृशन्मस्तकः ॥ ४२ ॥ सप्ततुरंगःसूर्यःनामतोपिंअपिशब्दादर्थतोपि ॥ ४३ ॥ धर्माधिकृतौधर्माधिकारे ॥ धर्मेत्युपलक्षणम् ॥
धर्माधर्माधिकारइत्यर्थः ॥ अद्यदिनादिकृत्यम् अद्यदिनादौइदंदिनमारभ्यकृत्यंधर्माधर्मादिविचारलक्षणंयस्यसः ॥ ४४ ॥ इतोमर्त्यलोकात् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अवदातबुद्धिर्निर्मलांतः

स्कंदउवाच ॥ ॥ उदीर्यसूर्यस्यसुतोतिभक्त्यानमःशिवायेतिसमुच्चरन्सः ॥ इलामिलन्मौलिरतीवहृष्टःसहस्रकृत्वःप्रणनामशंभुम् ॥४२॥ ततःशिवस्तं
तपसातिखिन्नंनिवार्यताभ्यःप्रणतिभ्यईश्वरः ॥ वरान्ददौसप्ततुरंगसूनवेत्वंधर्मराजोभवनामतोपि ॥ ४३ ॥ त्वमेवधर्माधिकृतौसमस्तशरीरिणांस्थावरजं
गमानाम् ॥ मयानियुक्तोद्यदिनादिकृत्यःप्रशाधिसर्वान्ममशासनेन ॥४४॥ त्वंदक्षिणायाश्चदिशोधिनाथस्त्वंकर्मसाक्षीभवसर्वजंतोः ॥ त्वद्दर्शिताध्वान
इतोव्रजंतुस्वकर्मयोग्यांगतिमुत्तमाधमाः ॥ ४५ ॥ त्वयायदेतन्ममभक्तिभाजालिंगंसमाराधितमत्रधर्म ॥ तद्दर्शनात्स्पर्शनतोऽर्चनाच्चसिद्धिर्भविष्यत्य
चिरेणपुंसाम् ॥ ४६ ॥ धर्मेश्वरंयःसकृदेवमर्त्योविलोकयिष्यत्यवदातबुद्धिः ॥ स्नात्वापुरस्तेऽत्रचधर्मतीर्थेनतस्यदूरेपुरुषार्थसिद्धिः ॥ ४७ ॥ कृत्वाप्य
घानामिहयःसहस्रंधर्मेश्वरंपश्यतिदैवयोगात् ॥ सहेतनोजातुसनारकींव्यथांकथांतदीयांदिविकुर्वतेमराः ॥ ४८ ॥ योधर्मपीठंप्रतिलभ्यकाश्यांस्वश्रेयसे
नोयततेऽत्रमर्त्यः ॥ कथंसधर्मत्वमिवातितेजाःकरिष्यतिस्वंकृतकृत्यमेव ॥४९॥त्वयायथाप्ताइहधर्मराजमनोरथास्तेगुरुभिस्तपोभिः ॥ तथैवधर्मेश्वरभ
क्तिभाजांकामाःफलिष्यंतिनसंशयोत्र ॥ ५० ॥ कृत्वाप्यघान्येवमहांत्यपीहधर्मेश्वरार्चांसकृदेवकुर्वन् ॥ कुतोबिभेतिप्रियबंधुरेवततवत्वदीयार्चित
लिंगभक्तः ॥ ५१ ॥ पत्रेणपुष्पेणजलेनदूर्वयायोधर्मधर्मेश्वरमर्चयिष्यति ॥ समर्चयिष्यंत्यमृतांधसस्तंमंदारमालाभिरतिप्रहृष्टाः ॥ ५२ ॥ त्वत्तो
विभेष्यंतिकृतैनसोयेभयंनतेषांभविताकदाचित् ॥ धर्मेश्वरार्चारचनांकरिष्यतांहरिष्यतांबंधुतयामनस्ते ॥ ५३ ॥ यदत्रदास्यंतिहिधर्मपीठेनराद्युनद्यां
कृतमज्जनाश्च ॥ तदक्षयंभावियुगांतरेपिकृतप्रणामास्तवधर्मलिंगे ॥ ५४ ॥ येकार्तिकेमासिसिताष्टमीतिथौयात्रांकरिष्यंतिनराउपोषिताः ॥ रात्रौचवै
जागरणंमहोत्सवैर्धर्मेश्वरेतेनपुनर्भवाभुवि ॥ ५५ ॥ स्तुतिंचयेवैत्वदुदीरितामिमांनराःपठिष्यंतितवाग्रतःक्वचित् ॥ निरेनसस्तेममलोकगामिनःप्राप्स्यं
तितेवैभवतःसखित्वम् ॥ ५६ ॥

करणः ॥ ४७ ॥ दैवयोगाद्यदृच्छातः ॥ सहेतप्राप्नुयात् ॥ ४८ ॥ हेधर्म ॥ स्वमात्मानम् ॥ कथंभूतम् ॥ कृतंकृत्यंयेनतंकृतार्थमित्यर्थः :॥ ४९ ॥ ५० ॥ त्वदीयंत्वयास्थापितमर्चितमर्थात्त्व
यायल्लिंगंतद्भक्तः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ चरिष्यतामितिपाठेतेमनोनुकूलंकरिष्यतामित्यर्थः ॥ ५३ ॥ युगांतरेपिअपिशब्दात्कल्पांतरेपि ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ निरेनसोनिष्पापाः ॥ ५६ ॥

तेजोनिधेःसूर्यस्य ॥ विधेहिकुरु ॥५७॥ स्वमनोरथाभिदंस्वमनोरथानभितोददातीतितम् ॥ आनंदसंदोहएवसरस्तस्मिन्मग्नः ॥५८॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकेनरहितेऽशीतितमेऽध्यायेमनोरमे ॥ धर्मेश्वरस्यमहिमावर्ण्यतेऽतिमनोहरः ॥ १ ॥ सौधाभ्याममृतसंस्राविभ्याम् ॥ १ ॥ अंकुरयामासरोहयामास ॥ २ ॥ ब्रध्नस्यसूर्यस्यपुत्रोब्राध्निः ॥ ३ ॥ ४ ॥ वेदपूरुषौब्रह्मविष्णू ॥ ततोपिसाक्षात्कारादेव ॥ तत्तस्मात् ॥ यद्वा ततःसाक्षात्कारादपिचेद्वरयोग्योहंभवामितार्हिवरंप्रार्थयामीति ॥ ५ ॥ प्रार्थनामेवाह

पुनर्वरंब्रूहियथेप्सितंददेतेजोनिधेर्नंदनधर्मराज ॥ अदेयमत्रास्तिनकिंचिदेवतेविधेहिवागुद्यममात्रमेव ॥ ५७ ॥ प्रसन्नमूर्तिंसविलोक्यशंकरंकारुण्यपूर्णं स्वमनोरथाभिदम् ॥ आनंदसंदोहसरोनिमग्नोवक्तुंक्षणंनैवशशाककिंचित् ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे काशीखंडउत्तरार्धेधर्मेशमहिमाख्यानंनामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ आनंदबाष्पसलिलरुद्धकंठंविलोक्यतम् ॥ मृडःपस्पर्श पाणिभ्यांसौधाभ्यांतुसुधांबुधिः ॥ १ ॥ अथतत्स्पर्शसौख्येनधर्मराजोमहातपाः ॥ पुनरंकुरयामासतपोग्निज्वलितांतनुम् ॥ २ ॥ ततःप्रोवाचसब्राध्निर्देव देवमुमापतिम् ॥ प्रसन्नवदनंशांतंशांतपारिषदावृतम् ॥ ३ ॥ प्रसन्नोसियदीशानसर्वज्ञकरुणानिधे ॥ किमन्येनवरेणात्रयत्त्वंसाक्षात्कृतोमया ॥ ४ ॥ यंनवेदाविदुःसम्यङ्नचतौवेदपूरुषौ ॥ ततोपिवरयोग्योस्मितन्नाथप्रार्थयाम्यहम् ॥ ५ ॥ श्रीकंठांडजडिंभानाममीषांमधुरब्रुवाम् ॥ मत्तपार्श्विरसाक्षीणां मत्पुरःप्राप्तजन्मनाम् ॥ ६ ॥ पितृभ्यांपरिहीनानामितिहासकथाविदाम् ॥ त्यक्ताहारविहाराणांकीराणांवरदोभव ॥७॥ एतत्प्रसूतिसमयेआमयेनप्रपीडिता ॥ शुकीपंचत्वमापन्नाशुकःश्येनेनभक्षितः ॥ ८ ॥ रक्षितानामनाथानांसदामन्मुखदर्शिनाम् ॥ अनाथनाथभवताह्यायुःशेषस्वरूपिणा ॥ ९ ॥ इतिधर्मवचःश्रुत्वापरोपकृतिनिर्मलम् ॥ तानाहूयमुनेशंभुर्विनयावनताननान् ॥१०॥ उवाचधर्मेतिप्रीतःशुकशावानिदंवचः ॥ अयिपत्ररथाब्रूतसाधवो धर्मसंगताः ॥ ११ ॥ कोवरोभवतांदेयोधर्मेशपरिचारिणाम् ॥ साधुसंसर्गसंक्षीणजन्मांतरमहैनसाम् ॥ १२ ॥ इतिश्रुत्वामहेशस्यवचनंतेपतत्रिणः ॥ प्रोचुःप्रणम्यदेवेशंनमस्तेभवनाशन ॥ १३ ॥ ॥ पक्षिणऊचुः ॥ ॥ अनाथनाथसर्वज्ञकोवरोनःसमीहितः ॥ इतोपित्र्यक्षयत्साक्षात्तिर्यक्त्वेपिसमीक्षिताः ॥ १४ ॥

श्रीकंठेतिचतुर्भिः ॥ अंडजडिंभानांपक्षिबालकानांवरदोभवेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ पितृभ्यांपरिहीनानामितिस्पष्टयति ॥ एतदिति ॥ आमयेनरोगेण ॥ सामनस्येतिपाठेप्रसवसमयोत्पन्नरोगेणेत्यर्थः ॥ पंचत्वंमरणम् ॥ ८ ॥ तर्हिकथंजीवितास्तत्राह ॥ रक्षितानामिति ॥ भवतारक्षितानामितिसंबंधः ॥ ननुनाकालेम्रियतेकश्चित्प्राप्तकालोनजीवतीतिन्यायेनआयुःशेषेणैवतेरक्षितानतुमयेत्याँशंक्यविशिनष्टि ॥ आयुःशेषस्वरूपिणेति ॥९॥१०॥ धर्मेयमे ॥ प्रथमांतपाठेधर्मोधर्मेश्वरः ॥ पत्ररथाःहेपक्षिणः ॥ यूयंसाधवः ॥ धर्मेणधर्मराजेनसंगताः ॥११॥१२॥१३॥ तिर्यक्केपिपाक्षि

त्वोपि ॥ समीक्षिताःभवतेतिशेषः ॥ १४ ॥ भवेर्भवसि ॥ १५ ॥ सपर्यापूजा ॥ अभंगुराअविनाशिफलत्वात् ॥ १६ ॥ एतत्तपस्वीत्यत्रैतच्छब्दोयमपरः ॥ १७ ॥ अनेकजन्म
स्मृतीरेवदर्शयंति देवयोनिरितिसार्धसप्तभिः ॥ ईशितःहेईश्वर ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ घातुकाहिंस्राः ॥ २१ ॥ आस्मजाताः ॥ २२ ॥ चतुर्षुजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जेषु ॥ २३ ॥ २४ ॥
मनागपिसुखलेशःअत्यल्पोप्यानंदलवोस्माभिर्नलब्धइतिशेषः ॥ २५ ॥ तापनेःतपनात्मजस्य ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ नविद्यतेपुनर्भवोस्मिंस्तंमृत्युम् ॥ २९ ॥ ननुकाशीमरणेकैवल्यमिति

लाभाःसंतूद्यमवतांगिरीशेहपरःशताः ॥ परंपरोयंलाभोत्रयत्त्वंदृग्गोचरीभवेः ॥ १५ ॥ यदेतद्दृश्यतेनाथतत्सर्वंक्षणभंगुरम् ॥ अभंगुरोभवानेकस्त्वत्स
पर्याप्यभंगुरा ॥ १६ ॥ विचित्रजन्मकोटीनांस्मृतिर्नोत्रपरिस्फुरेत् ॥ एतत्तपस्विरचितलिंगपूजाविलोकनात् ॥ १७ ॥ देवयोनिरपिप्राप्ताचिरमस्मा
भिरीशितः ॥ दिव्यांगनाःसहस्राणितत्रभुक्तास्वलीलया ॥ १८ ॥ आसुरीदानवीनागीनैर्ऋतीचापिकैन्नरी ॥ विद्याधरीचगांधर्वीयोनिरस्माभिरर्जिता ॥
॥ १९ ॥ नरत्वेभूपतित्वंचपरिप्राप्तमनेकशः ॥ जलेजलचरत्वंचस्थलेचस्थलचारिता ॥ २० ॥ वनेवनौकसोजाताग्रामेषुग्रामवासिनः ॥ दातारोया
चितारश्चरक्षितारश्चघातुकाः ॥ २१ ॥ सुखिनोपिवयंजाताडुःखिनोवयमास्मच ॥ जेतारश्चवयंजाताःपराजेतारएवच ॥ २२ ॥ अधीतिनोपिमूर्खा
श्चस्वामिनःसेवकाअपि ॥ चतुर्षुभूतग्रामेषुउत्तमाधममध्यमाः ॥ २३ ॥ अभूमभूरिशःशंभोनक्कापिस्थैर्यमागताः ॥ इतोयोनेस्ततोयोनौततोयोनेस्ततो
न्यतः ॥ २४ ॥ पिनाकिन्क्वापिनप्रापिसुखलेशोमनागपि ॥ इदानींपुण्यसंभारैर्धर्मेश्वरविलोकनात् ॥२५॥ तापनेःसुतपोवह्निज्वालाप्रज्वलितैनसः ॥
संवीक्ष्यत्र्यक्षसाक्षात्त्वांकृतकृत्याबभूविम ॥ २६ ॥ तथापिचेद्वरोदेयस्तिर्यक्ष्वस्मासुधूर्जटे ॥ कृपणेष्वपिशोच्येषुज्ञानंसर्वज्ञदेहितत् ॥ २७ ॥ येनज्ञाने
नमुक्ताःस्मोऽमुष्मात्संसारबंधनात् ॥ यंत्रिताःप्राकृतैःपाशैरदुर्भेद्यैश्चमादृशैः ॥ २८ ॥ ऐंद्रंपदंनवांछामोनचांद्रंनान्यदेवहि ॥ वान्छामःकेवलंमृत्युंका
श्यांशंभोऽपुनर्भवम् ॥ २९ ॥ त्वत्सान्निध्याद्विजानीमःसर्वज्ञसकलंवयम् ॥ यथाचंदनसंसर्गात्सर्वेसुरभयोद्रुमाः ॥ ३० ॥ एतदेवपरंज्ञानंसंसारोच्छित्ति
कारणम् ॥ वपुर्विसर्जनंकालेयत्तवानंदकानने ॥ ३१ ॥ निर्मथ्यविष्वग्वाग्जालंसारभूतमिदंपरम् ॥ ब्रह्मणोदीरितंपूर्वंकाश्यांमुक्तिस्तनुत्यजाम् ॥३२॥
यद्वाच्यंबहुभिर्ग्रंथैस्तदष्टाभिरिहाक्षरैः ॥ हरिणोक्तंरविपुरःकैवल्यंकाशिसंस्थितौ ॥ ३३ ॥ याज्ञवल्क्योमुनिवरःप्रोक्तवान्मुनिसंसदि ॥ रवेरधीत्यनि
गमान्काश्यामंतेपरंपदम् ॥ ३४ ॥ स्वामिनापिजगद्धात्रीपुरतोमंदराचले ॥ इदमेवपुराप्रोक्तंकाशीनिर्वाणजन्मभूः ॥ ३५ ॥

कुतोऽज्ञायितत्राहुः ॥ त्वदिति ॥ ३० ॥ ननुतथापिज्ञानंदेहीतिप्रार्थयित्वाकाशीमृत्युप्रार्थनमकांडतांडवमित्याशंक्याहुः ॥ एतदेवेति ॥ वपुर्विसर्जनमितिलांगलंजीवनमितिवत्सामानाधिकरण्यम् ॥
॥ ३१ ॥ काश्यांमृतौज्ञानद्वारामुक्तिरित्यत्रेश्वराणांमुनीनांचसंमतिमाहुः ॥ निर्मथ्येति ॥३२॥ ३३ ॥ ३४ ॥३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ननुतिरश्चामेतादृशंज्ञानंकथमित्याशंक्यत्वत्सान्निध्यादित्यादिनोक्तंसहेतुकंज्ञानंस्पष्टयंति ॥ भूतमिति ॥३९॥ ४०॥४१ ॥ ४२॥ स्वप्रमाणंस्वानुभवैकगोचरम् ॥ ४३ ॥
पीठगौरवंस्थानमाहात्म्यम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ नेत्रातिथीकृताचक्षुर्विषयीकृता ॥ ४९ ॥ कंदस्यमूलस्य ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सप्रासादः ॥ सौधोदत्तचूर्णः ॥ प्रासादोदृइ

कृष्णद्वैपायनोप्प्येवंशंभोवक्ष्यतिनान्यथा॥यत्रविश्वेश्वरःसाक्षान्मुक्तिस्तत्रपदेपदे ॥३६॥ वदंत्यन्येपिमुनयस्तीर्थसंन्यासकारिणः॥चिरंतनालोमशाद्याः
काशिकामुक्तिकाशिका ॥ ३७ ॥ वयमप्येवंजानीमोयत्रस्वर्गतरंगिणी ॥ आनंदकाननेशंभोर्मोक्षस्तत्रैवनिश्चितम् ॥ ३८ ॥ भूतंभाविभविष्यंयत्स्वर्गे
मर्त्येरसातले ॥ तत्सर्वमेवजानीमोधर्मेशानुग्रहात्परात् ॥३९॥ अतोहिरण्यगर्भोक्तंहरिप्रोक्तंमुनीरितम् ॥ भवतोक्तंचनिखिलंशंभोजानीमहेवयम् ॥४०॥
करामलकवत्सर्वमेतद्ब्रह्मांडगोलकम् ॥ अस्मद्वाग्गोचरेऽस्त्येवधर्मपीठनिषेवणात् ॥ ४१ ॥ धर्मराजस्यतपसातिर्यञ्चोपिवयंविभो ॥ जाताःस्मनिर्वि
कल्पंहिसर्वज्ञानस्यभाजनम् ॥ ४२ ॥ मधुरंमृदुलंसत्यंस्वप्रमाणंसुसंस्कृतम् ॥ हितंमितंसदृष्टांतंश्रुत्वापक्षिसुभाषितम् ॥ ४३ ॥ देवोतिविस्मयापन्नो
ऽवर्णयत्पीठगौरवम् ॥ त्रैलोक्यनगरेचात्रकाशीराजगृहंमम ॥ ४४ ॥ तत्रापिभोगभवनमनर्घ्यमणिनिर्मितम् ॥ मोक्षलक्ष्मीविलासाख्यःप्रासादोमेति
शर्मभूः ॥ ४५ ॥ पतत्रिणोपिमुच्यंतेयंकुर्वाणाःप्रदक्षिणम् ॥ स्वेच्छयाविचरंतःखेखेचराअपिदेवताः ॥४६॥ मोक्षलक्ष्मीविलासाख्यप्रासादस्यविलो
कनात् ॥ शरीराद्दूरतोयातिब्रह्महत्यापिनान्यथा ॥ ४७ ॥ मोक्षलक्ष्मीविलासस्यकलशोयैर्निरीक्षतः ॥ निधानकलशास्तांस्तुनमुंचंतिपदेपदे ॥ ४८ ॥
दूरतोपिपताकापिममप्रासादमूर्धगा ॥ नेत्रातिथीकृतायैस्तुनित्यंतेऽतिथयोमम ॥ ४९ ॥ भूमिंभित्त्वास्वयंजातस्तत्प्रासादमिषेणहि ॥ आनंदाख्यस्यकं
दस्यकोप्येषपरमोंकुरः ॥५०॥ ब्रह्मादिस्थावरांतानियत्ररूपाण्यनेकशः ॥ मामेवोपासतेनित्यंचित्रंचित्रगतान्यपि ॥५१॥ ससौधोमेखिलेलोकेस्थानं
परमनिर्वृतेः ॥ रतिशालासमेरम्यासमेविश्वासभूमिका ॥५२॥ ममसर्वगतस्यापिप्रासादोयंपरास्पदम् ॥ परंब्रह्मयदाम्नातंपरमोपनिषद्गिरा ॥ अमूर्तंतदहं
मूर्तोभूयांभक्तकृपावशात् ॥ ५३ ॥ नैःश्रेयस्याःश्रियोधामतद्याम्यांमंडपोस्तिमे ॥ तत्राहंसततंतिष्ठतत्सदोमंडपंमम ॥ ५४ ॥ निमेषार्धप्रमाणंचकालं
तिष्ठतिनिश्चलः ॥ तत्रयस्तेनवैयोगःसमभ्यस्तःसमाःशतम् ॥ ५५ ॥ निर्वाणमंडपंनामतत्स्थानंजगतीतले ॥ तत्रचैंसंजपन्नेकांलभेत्सर्वश्रुतेःफलम् ॥
॥ ५६ ॥ प्राणायामंतुयःकुर्यादप्येकंमुक्तिमंडपे ॥ तेनाष्टांगःसमभ्यस्तोयोगोऽन्यत्रायुतंसमाः ॥ ५७ ॥

तिपाठेषंढत्वमार्षम् ॥ ५२ ॥ ननुपरिच्छिन्नस्यमूर्तस्यैवप्रासादोघटतेतद्विपरीतस्यतवकथंसइत्यतआह ॥ परमिति ॥ ५३ ॥ तद्याम्यांतस्यप्रासादस्ययाम्यांदक्षिणस्यांदिशि ॥ सदोमंडपसभास्था
नम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ अष्टौअंगानियमनियमासनप्राणसंरोधप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिलक्षणानियस्यसः ॥ ५७ ॥

षडक्षरम् ॐ नमःशिवायेतिमंत्रम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ब्रह्मयज्ञंतत्त्वज्ञानोपदेशंवेदपाठंवा ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ मौनंमौनात् ॥ कृत्वेतिशेषोवा ॥ ६३ ॥ कृष्णलकेनरक्तिकापीरमा
णेन ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ तत्प्रासादपुरोभागइति ॥ सचासौप्रासादश्चेतितत्प्रासादोमोक्षलक्ष्मीविलासाख्यस्तस्यपुरोभागेऽग्रभागेभैरवप्रदेशेपश्चिमायां
दिशीत्येतत् ॥ पूर्वदिग्भागेज्ञानमंडपस्योक्तत्वात् ॥ श्रृंगारमंडपंप्राप्ययच्चकारवदामितत् ॥ प्राङ्मुखस्तूपविश्येशइतिवक्ष्यमाणत्वाच्चश्रृंगारमंडपोऽलंकारस्थानम् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ नेपथ्यं

निर्वाणमंडपेयस्तुजपेदेकंषडक्षरम् ॥ कोटिरुद्रेणजप्तेनयत्फलंतस्यतद्भवेत् ॥५८॥ शुचिर्गंगांभसिस्नातोयोजपेच्छतरुद्रियम् ॥ निर्वाणमंडपेज्ञेयःसरुद्रो
द्विजवेषभृत् ॥ ५९ ॥ ब्रह्मयज्ञंसकृत्कृत्वाममदक्षिणमंडपे ॥ ब्रह्मलोकमवाप्याथपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ६० ॥ धर्मशास्त्रंपुराणानिसेतिहासानितत्रयः ॥
पठेन्निरभिलाषुःसन्सवसेन्ममवेश्मनि ॥ ६१ ॥ तिष्ठेदिंद्रियचापल्यंयोनिवार्यक्षणंकृती ॥ निर्वाणमंडपेन्यत्रतेनतप्तंमहत्तपः ॥ ६२ ॥ वायुभक्षणतो
न्यत्रयत्पुण्यंशरदांशतम् ॥ तत्पुण्यंघटिकार्धेनमौनंदक्षिणमंडपे ॥ ६३ ॥ मितंकृष्णलकेनापियोदद्यान्मुक्तिमंडपे ॥ स्वर्णंसौवर्णयानेनसतुसंचरते
दिवि ॥ ६४ ॥ तत्रैकंजागरंकुर्याद्यस्मिन्कस्मिन्दिनेपियः ॥ उपोषितोर्चयेल्लिंगंससर्वव्रतपुण्यभाक् ॥ ६५ ॥ तत्रदत्त्वामहादानंतत्रकृत्वामहाव्रतम् ॥
तत्राधीत्याखिलंवेदंच्यवतेननरोदिवः ॥ ६६ ॥ प्रयाणंकुर्वतेयस्यप्राणामेमुक्तिमंडपे ॥ समामनुप्रविष्टोत्रतिष्ठेद्यावदहंखलु ॥ ६७ ॥ जलक्रीडां
सदाकुर्यांज्ञानवाप्यांसहोमया ॥ यदंबुपानमात्रेणज्ञानंजायेतनिर्मलम् ॥ ६८ ॥ तज्जलक्रीडनस्थानंममप्रीतिकरंमहत् ॥ अमुष्मिन्राजसदनेजाड्यहृ
ज्जलपूरितम् ॥ ६९ ॥ तत्प्रासादपुरोभागेममश्रृंगारमंडपः ॥ श्रीपीठंतद्धिविज्ञेयंनिःश्रीकश्रीसमर्पणम् ॥७०॥ मदर्थंतत्रयोदद्याद्दुकूलानिशुचीन्यहो ॥
माल्यानिसुविचित्राणियक्षकर्दमवंतिच ॥ ७१ ॥ नानानेपथ्यवस्तूनिपूजोपकरणान्यपि ॥ सश्रियालंकृतस्तिष्ठेद्यत्रकुत्रापिसत्तमः ॥७२॥ निर्वाणल
क्ष्मीर्वृणुतेतंनिर्वाणपदाप्तये ॥ यत्रकुत्रापिनिधनंप्राप्नुयादपिसध्रुवम् ॥ ७३ ॥ मोक्षलक्ष्मीविलासाख्यप्रासादस्योत्तरेमम ॥ ऐश्वर्यमंडपंरम्यंतत्रैश्वर्यं
ददाम्यहम् ॥ ७४ ॥ मत्प्रासादैंद्रदिग्भागेज्ञानमंडपमस्तियत् ॥ ज्ञानंदिशामिसततंतत्रमांध्यायतांसताम् ॥ ७५ ॥ भवानिराजसदनेममास्तिहिमहा
नसम् ॥ यत्तत्रोपहृतंपुण्यंनिर्विशामिमुदैवतत् ॥ ७६ ॥ विशालाक्ष्यामहासौधेममविश्रामभूमिका ॥ तत्रसंसृतिखिन्नानांविश्रामंश्राणयाम्यहम् ॥
॥ ७७ ॥ नियमस्नानतीर्थंचचक्रपुष्करिणीमम ॥ तत्रस्नानवतांपुंसांतन्नैर्मल्यंदिशाम्यहम् ॥ ७८ ॥

भूषणम् ॥ ७२ ॥ वृणुतेआवृणोति ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ महानसंपाकगृहम् ॥ उपहृतमुपहारत्वेनसमर्पितम् ॥ पुण्यंपुण्यहेतुत्वात् ॥ निर्विशामिनितरांगृह्णामि ॥ भक्तोपहृतंगृहीतुंनिर्विशा
मिप्रविशामीतिवा ॥ ७६ ॥ विगतःश्रमोयस्मिंस्तंमोक्षमित्यर्थः ॥ श्राणयामिददामि ॥ ७७ ॥ नियमस्नानतीर्थंनियमेनमध्याह्नेस्नानंयस्मिंस्तच्चतत्तीर्थंच तत्प्रसिद्धंब्रह्मलक्षणंवा ॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ विपाशयामिमोचयामि ॥ पाशितान्बद्धान् ॥ पशूनज्ञमात्रान् ॥ ८१ ॥ तदेवाह ॥ निर्वाणेति ॥ दानस्थानंमुक्तिदानस्थानम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ सौभाग्यभाग्यभूः ॥ भागोभगसमुदायस्तस्यशोभनोभावःसौभाग्यंतस्यप्रापकंभाग्यमदृष्टंतद्भूः ॥ भगसमुदायप्रापकादृष्टजन्मस्थानमित्यर्थः ॥ भागभूरितिपाठेसौभाग्यंसौंदर्यंभागोभगसमुदायस्तयोर्भूरितिव्याख्येयम् ॥ ८४ ॥

यदाहुःपरमंतत्त्वंयदाहुर्ब्रह्मसत्तमम् ॥ स्वसंवेद्यंयदाहुश्चतत्तत्रांतेदिशाम्यहम् ॥७९॥ यदाहुस्तारकंज्ञानंयदाहुरतिनिर्मलम् ॥ स्वात्मारामंयदाहुश्चतत्तत्रांतेदिशाम्यहम् ॥ ८० ॥ जगन्मंगलभूर्यात्रपरमामणिकर्णिका ॥ विपाशयामितत्राहंकर्मभिःपाशितान्पशून् ॥ ८१ ॥ निर्वाणश्राणनेयत्रपात्रापात्रंनार्चितये ॥ आनंदकाननेतन्मेदानस्थानंदिवानिशम् ॥ ८२ ॥ भवांबुधौमहागाधेप्राणिनःपारिमज्जतः ॥ भूत्वैवकर्णधारोंतेयत्रसंतारयाम्यहम् ॥ ८३ ॥ सौभाग्यभाग्यभूर्यावैविख्यातामणिकर्णिका ॥ ददामितस्यांसर्वस्वमग्रजायांत्यजायवा ॥८४॥ महासमाधिसंपन्नैर्वेदांतार्थनिषेविभिः ॥ दुष्प्रापोन्यत्रयोमोक्षःशोच्यैरपिसलभ्यते ॥ ८५ ॥ दीक्षितोवादिवाकीर्तिःपंडितोवाप्यपंडितः ॥ तुल्योमेमोक्षदीक्षायांसंप्राप्यमणिकर्णिकाम् ॥ ८६ ॥ यत्त्यागेन्यत्रकृपणस्तत्प्राप्यमणिकर्णिकाम् ॥ ददामिजंतुमात्रायसर्वस्वंचिरसंचितम् ॥ ८७ ॥ यदिदैवादिहप्राप्तस्त्रिसंयोगोऽतिदुर्घटः ॥ अविचारंतदादेयंसर्वस्वंचिरसंचितम् ॥ ८८ ॥ शरीरमथसंपत्तिरथसामणिकर्णिका ॥ त्रिसंयोगोयमप्राप्योदेवैरिंद्रादिकैरपि ॥ ८९ ॥ पुनःपुनर्विचार्येतिजंतुमात्रेभ्यएवच ॥ निर्वाणलक्ष्मींयच्छामिसदोपमणिकर्णिकम् ॥ ९० ॥ मुक्तिदानमहीसामेवाराणस्यांमहीयसी ॥ तन्महीरजसासाम्यंत्रिलोक्यपिनचोद्वहेत् ॥ ९१ ॥ परंलिंगार्चनस्थानमविमुक्तेश्वरेश्वरम् ॥ तत्रपूजांसकृत्कृत्वाकृतकृत्योनरोभवेत् ॥ ९२ ॥ सायंपाशुपतींसंध्यांकुर्यांपशुपतीश्वरे ॥ विभूतिधारणात्तत्रपशुपाशैर्नबध्यते ॥ ९३ ॥ प्रातःसंध्यांकरोम्येवसदोंकारनिकेतने ॥ तत्रैकापिकृतासंध्यासर्वपातककृंतनी ॥ ९४ ॥ वसामिकृत्तिवासेहंसदाप्रतिचतुर्दशि ॥ अत्रजागरणंकृत्वाचतुर्दश्यांनगर्भभाक् ॥ ९५ ॥ रत्नेश्वरोर्चितोदद्यान्महारत्नानिभक्तितः ॥ रत्नैःसमर्च्यतल्लिंगंस्त्रीरत्नादिलभेन्नरः ॥ ९६ ॥ विष्टपत्रितयांतःस्थोप्यहंलिंगेत्रिविष्टपे ॥ तिष्ठामिसततंभक्तमनोरथसमृद्धये ॥ ९७ ॥

सलभ्यतेतस्यांमणिकर्णिकायामित्यनुषंजनीयम् ॥ ८५ ॥ दिवाकीर्तिश्चांडालः ॥ ८६ ॥ यत्कैवल्यम् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ त्रिसंयोगोऽतिदुर्घटइत्येतत्स्वयमेवव्याकरोति ॥ शरीरमिति ॥ संपत्तिर्धनम् ॥ ८९ ॥ उपमणिकर्णिकंमणिकर्णिकाह्रदसमीपइत्यर्थः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥९६॥ विष्टपत्रितयांतःस्थःसर्वव्यापकोपीत्यर्थः ॥ त्रिविष्टपेत्रिलोचने ॥९७॥

विरजानिष्पापः ॥ रजोगुणरहितोवा ॥ चतुर्नंदेपिलिपिलातीर्थे ॥ ९८ ॥ महादेवेतन्नाम्निलिंगे ॥ ९९ ॥ १०० ॥ श्वेतद्वीपमनिरुद्धमूर्त्यधिष्ठितंवैकुंठसदृशंस्थानविशेषम् ॥ नयेप्रापये ॥
॥ १ ॥ उपपंचनदंपंचनदसमीपे ॥ २ ॥ यत्रउपपंचनदे ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ यदर्थंपीठानिनिरूपितानितदाह ॥ अनेकानीति ॥ ७ ॥ आसुर्बभूवुः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥

विरजस्कंमहापीठंतत्रसंसेव्यमानवः ॥ विरजाजायतेनूनंचतुर्नंदकृतोदकः ॥ ९८ ॥ महादेवेमहापीठंममसाधकसिद्धिदम् ॥ तत्पीठदर्शनादेवमहापापैः
प्रमुच्यते ॥ ९९ ॥ पितृप्रीतिप्रदंपीठंवृषभध्वजसंज्ञकम् ॥ पितृतर्पणकृत्तत्रापितृंस्तारयतिक्षणात् ॥ १०० ॥ आदिकेशवपीठेहमादिकेशवरूपधृक् ॥
श्वेतद्वीपंनयेभक्तान्वैष्णवानतिवल्लभान् ॥ १ ॥ तत्रैवमंगलापीठेसर्वमंगलदायिनि ॥ उपपंचनदेतीर्थेभक्तान्संतारयाम्यहम् ॥ २ ॥ बिंदुमाधवरूपे
णयत्राहंवैष्णवाञ्जनान् ॥ नयेपंचनदस्नातांस्तद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ ३ ॥ पंचमुद्रेमहापीठेयेवीरेश्वरसेवकाः ॥ तेषांपरमनिर्वाणंकालेनाल्पेनजायते ॥
॥ ४ ॥ तत्रसिद्धेश्वरीपीठेचंद्रेश्वरसमीपतः ॥ तत्रसंनिधिकर्तॄणांसिद्धिःषण्मासतोभवेत् ॥ ५ ॥ काश्यांचयोगिनीपीठेयोगसिद्धिविधायिनि ॥ सिद्धी
रुच्चाटनाद्याश्चकैर्नलब्धाःसुसाधकैः ॥ ६ ॥ अनेकानीहपीठानिसंतिकाश्यांपदेपदे ॥ परंधर्मेशपीठस्यकाचिच्छक्तिरनुत्तमा ॥ ७ ॥ यत्रामीबालकी
राश्चनिर्मलज्ञानभाजनम् ॥ आसुःसदुपदेशान्मेत्रातत्रातेतिभाषिणः ॥ ८ ॥ एतद्धर्मेश्वरंपीठंत्यजाम्यद्यदिनावधि ॥ नकदाचित्तरणिजत्वत्तपोवनमु
त्तमम् ॥ ९ ॥ ममानुग्रहतःकीरानेतान्पश्यरवेःसुत ॥ दिव्यंविमानमारुह्यगंतारोमत्पुरंमहत् ॥ ११० ॥ तत्रभुक्त्वाचिरंभोगाञ्ज्ञानंप्राप्यमयेरितम् ॥
इहमुक्तिमवाप्स्यंतित्वत्संसर्गातिनिर्मलाः ॥ ११ ॥ इत्युक्तवतिदेवेशेकैलासाशिखरोपमम् ॥ दिव्यंविमानमापन्नंरुद्रकन्यापरिष्कृतम् ॥ १२ ॥ आरुह्यते
नयानेनदिव्यरूपधराःखगाः ॥ कैलासमभिसंजग्मुर्धर्ममापृच्छ्यतेऽमलाः ॥११३॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे
काशीखंडउत्तरार्धेधर्मेशाख्यानंनामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कुंभोद्भूततदाश्चर्यंविलोक्यजगदंबिका ॥ उवाचशंभुं
प्रणताप्रणतार्तिहरंपरम् ॥१॥ ॥ अंबिकोवाच ॥ ॥ अस्यपीठस्यमाहात्म्यंमहादेवमहेश्वर ॥ तिरश्चामपियज्जातंज्ञानंसंसारमोचनम् ॥ २ ॥ अतः
प्रभावंविज्ञायधर्मपीठस्यधूर्जटे ॥ धर्मेश्वरसमीपेहंस्थास्याम्यद्यदिनावधि ॥ ३ ॥

॥ १२ ॥ ११३ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथाशीतितमेध्यायेधर्मेशाख्यानमध्यगे ॥ श्रीमद्विश्वभुजाशाख्येगणे
शस्तुतिपूर्वकम् ॥ १ ॥ सर्वकामप्रदंपुंसांस्त्रीणांचैवविशेषतः ॥ मनोरथतृतीयाख्यव्रतंसम्यङ्निरुच्यते ॥ २ ॥ विश्वभुजाशाविनायकैदैवतंमनोरथतृतीयाख्यंव्रतंकथयितुंप्रस्तावयति ॥ कुंभोद्भूतेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ मनोरथंकरोतीतिमनोरथकृत्तस्यमनोरथकृतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ पूजाप्रकारमाह विश्वइत्यर्धेन ॥ यद्वा विश्वेत्यादीनिमहेशकृतसंबोधनानि ॥ ७ ॥ मनोरथतृतीयाचैत्रशुक्लतृतीयातस्याम् ॥
॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ भवात्तारिणिसंसारतारिणि ॥ ११ ॥ पुलोमानामदैत्यस्तत्तनयाशची ॥ १२ ॥ सरहस्येनगोप्यसहितेन ॥ कलकंठीकलेनकोकिलायामधुरस्वनतुल्येनमधुरेणसुश्रऽव्येण ॥

अत्रलिंगेतुयेभक्ताःस्त्रियोवापुरुषास्तुवा ॥ तेषामभीष्टांसंसिद्धिंसाधयिष्याम्यहंसदा ॥ ४ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ साधुकृतंत्वयादेविकृतवत्याप
रिग्रहम् ॥ अस्येहधर्मपीठस्यमनोरथकृतःसताम् ॥ ५ ॥ तएवविश्वभोक्तारोविश्वमान्यास्तएवहि ॥ येत्वांविश्वभुजामत्रपूजयिष्यंतिमानवाः ॥ ६ ॥
विश्वेविश्वभुजेविश्वस्थित्युत्पत्तिलयप्रदे ॥ नरास्त्वदर्चकाश्चात्रभविष्यंत्यमलात्मकाः ॥७॥ मनोरथतृतीयायांयस्तेभक्तिंविधास्यति ॥ तन्मनोरथसं
सिद्धिर्भवित्रीमदनुग्रहात् ॥ ८ ॥ नारीवापुरुषोवाथत्वद्व्रताचरणात्प्रिये ॥ मनोरथानिहप्राप्यज्ञानमंतेचलप्स्यते ॥ ९ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ मनो
रथतृतीयायांव्रतंकीदृक्कथाकथम् ॥ किंफलंकैःकृतंनाथकथयैतत्कृपांकुरु ॥ १० ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ शृणुदेवियथापृष्टंभवत्याभवतारिणि ॥
मनोरथव्रतंचैतद्गुह्याद्गुह्यतरंपरम् ॥ ११ ॥ पुलोमतनयापूर्वंततापपरमंतपः ॥ किंचिन्मनोरथंप्राप्तुंनचापतपसःफलम् ॥ १२ ॥ अपूपुजत्ततोमांसाभ
क्त्यापरमयामुदा ॥ गीतेनसरहस्येनकलकंठीकलेनहि ॥ १३ ॥ तद्गानेनातिसंतुष्टोमृदुनामधुरेणच ॥ सुतालेनसुरंगेणधातुमात्राकलावता ॥ १४ ॥
प्रोवाचतांवरंब्रूहिप्रसन्नोस्मिपुलोमजे ॥ अनेनचसुगीतेनत्वनयालिंगपूजया ॥ १५ ॥ ॥ पुलोमजोवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशतदायोमेमनोरथः ॥
तंपूरयमहादेवमहादेवीमहाप्रिय ॥ १६ ॥ सर्वदेवेषुयोमान्यःसर्वदेवेषुसुंदरः ॥ यायजूकेषुसर्वेषुयःश्रेष्ठःसोस्तुमेपतिः ॥ १७ ॥ यथाभिलषितंरूपंयथा
भिलषितंसुखम् ॥ यथाभिलषितंचायुःप्रसन्नोदेहिमेभव ॥ १८ ॥ यदायदाचपत्यामेसंगःस्याद्धृत्सुखेच्छया ॥ तदातदाचतंदेहंत्यक्त्वान्यंदेहमाप्नुयाम् ॥
॥ १९ ॥ सदाचलिंगपूजायांममभक्तिरनुत्तमा ॥ भवभूयाद्भवहरजरामरणहारिणी ॥ २० ॥ भर्तुर्व्ययेपिवैधव्यंक्षणमात्रमपीहन ॥ ममभाविमहादेवपा
तिव्रत्यंचयातुमा ॥ २१ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इमंमनोरथंतस्याःपौलोम्याःपुरसूदनः ॥ समाकर्ण्यक्षणंस्मितवाप्राहेशोविस्मयान्वितः ॥ २२ ॥
ईश्वरउवाच ॥ ॥ पुलोमकन्येयश्चैषत्वयाकारिमनोरथः ॥ लप्स्यसेव्रतचर्यातस्तत्कुरुष्वाजितेंद्रिये ॥ २३ ॥

॥१३॥सुतालेनशोभनतालयुक्तेन ॥ सुरंगेणशोभनोरंगोयस्मात्तेन ॥ धातुमात्राकलावतातानमानकलावता ॥ एतत्पाठेस्पष्टएवार्थः ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥ २१॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ किमात्मिकाकिंस्वरूपा ॥ पाठांतरेकिंनामाकिंनाम्नीत्यर्थः ॥ २६ ॥ इतिकर्तव्यतानुष्ठानप्रकारः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तद्गत
मानसःविश्वभुजागतचित्तः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ घृतपूरान्पक्वान्नविशेषान् ॥ नैवेद्यैर्घृतपूरैः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ राधोवैशाखः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

मनोरथतृतीयायाश्चरणेनभाविष्यति ॥ तत्प्राप्तयेव्रतंवक्ष्येतद्विधेहियथोदितम् ॥ २४ ॥ तेनव्रतेनचीर्णेनमहासौभाग्यदेनतु ॥ अवश्यंभविताबालेतवचैवं
मनोरथः ॥ २५ ॥ ॥ पुलोमकन्योवाच ॥ ॥ कारुण्यवारिधेशंभोप्रणतप्राणिसर्वद ॥ किमात्मिकाथकाशक्तिःकापूज्यातत्रदेवता ॥ २६ ॥ कदा
चताद्विधातव्यमितिकर्तव्यताचका ॥ इत्याकर्ण्यशिवोवाक्यंतांतुप्रणिजगादह ॥ २७ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ मनोरथतृतीयायांव्रतंपौलोमितच्छुभम् ॥
पूज्याविश्वभुजागौरीभुजविंशतिशालिनी ॥ २८ ॥ वरदोऽभयहस्तश्चसाक्षसूत्रःसमोदकः ॥ देव्याःपुरस्ताद्व्रतिनापूज्यआशाविनायकः ॥ २९ ॥ चैत्रशुक्ल
तृतीयायांकृत्वावैदंतधावनम् ॥ सायंतनींचनिर्वर्त्यनातितृप्त्याभुजिक्रियाम् ॥ ३० ॥ नियमंचेतिगृह्णीयाज्जितक्रोधोजितेंद्रियः ॥ संत्यक्तास्पृश्यसंस्पर्शः
शुचिस्तद्गतमानसः ॥ ३१ ॥ प्रातर्व्रतंचरिष्यामिमातर्विश्वभुजेनघे ॥ विधेहितत्रसांनिध्यंमन्मनोरथसिद्धये ॥ ३२ ॥ नियमंचेतिसंगृह्यस्वपेद्रात्रौशुभं
स्मरन् ॥ प्रातरुत्थायमेधावीविधायावश्यकंविधिम् ॥ ३३ ॥ शौचमाचमनंकृत्वादंतकाष्ठंसमाददेत् ॥ अशोकवृक्षस्यशुभंसर्वशोकनिशातनम् ॥ ३४ ॥
नित्यंतनंचनिष्पाद्यविधिंविधिविदांवरः ॥ स्नात्वाशुद्धांबरःसायंगौरीपूजांसमाचरेत् ॥ ३५ ॥ आदौविनायकंपूज्यघृतपूरान्निवेद्यच ॥ ततोर्चयेद्विश्वभु
जामशोककुसुमैःशुभैः ॥ ३६ ॥ अशोकवर्तिनैवेद्यैर्धूपैश्चागुरुसंभवैः ॥ कुंकुमेनानुलिप्यादावेकभक्तंततश्चरेत् ॥ ३७ ॥ अशोकवर्तिसहितैर्घृतपूरैर्म
नोहरैः ॥ एवंचैत्रतृतीयायांव्यतीतायांपुलोमजे ॥ ३८ ॥ राधादिफाल्गुनांतासुतृतीयासुव्रतंचरेत् ॥ क्रमेणदंतकाष्ठानिकथयामितवानघे ॥ ३९ ॥ अनुले
पनवस्तूनिकुसुमानितथैवच ॥ नैवेद्यानिगजास्यस्यदेव्याश्चापिशुभव्रते ॥ ४० ॥ अन्नानिचैकभक्तस्यशृणुतानिफलाप्तये ॥ जंब्वपामार्गखदिरजाती
चूतकदंबकम् ॥ ४१ ॥ प्लक्षोदुंबरखर्जूरीबीजपूरीसदाडिमी ॥ दंतकाष्ठद्रुमाएतेव्रतिनःसमुदाहृताः ॥ ४२ ॥ सिंदूरागुरुकस्तूरीचंदनंरक्तचंदनम् ॥ गोरोचना
देवदारुपद्माक्षंचनिशाद्वयम् ॥ ४३ ॥ प्रीत्यानुलेपनंबालेयक्षकर्दमसंभवम् ॥ सर्वेषामप्यलाभेचप्रशस्तोयक्षकर्दमः ॥ ४४ ॥ कस्तूरिकायाद्वौभागौद्वौभागौ
कुंकुमस्यच ॥ चंदनस्यत्रयोभागाःशशिनस्त्वेकएवहि ॥ ४५ ॥ यक्षकर्दमइत्येषसमस्तसुरवल्लभः ॥ अनुलिप्याथकुसुमैरर्चयेद्वच्मितान्यपि ॥ ४६ ॥

॥ ४२ ॥ गोरोचनागोश्रृंगयोर्मध्येसमुत्पन्नद्रव्यविशेषः ॥ निशाद्वयंहरिद्राद्वयम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ यक्षकर्दमंस्वयमेवव्याचष्टे ॥ कस्तूरिकायाइति ॥ ४५ ॥ शशिनःकर्पूरस्य ॥ तानिकुसुमानि ॥ ४६ ॥

नंद्यावर्तैस्तगरैः ॥ ४७ ॥ तच्छदैस्तेषांवृक्षाणांपत्रैः ॥ ४८ ॥ चैत्रमासनैवेद्यस्यपूर्वमुक्तत्वादवशिष्टानांमासानांनैवेद्यानाह ॥ करंभइति ॥ करंभोदधिमिश्रःसक्तुः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मुष्टिकाः

पाटलामल्लिकापद्मकेतकीकरवीरकैः ॥ उत्पलैराजचंपैश्चनंद्यावर्तैश्चजातिभिः ॥ ४७ ॥ कुमारीभिःकर्णिकारैरलाभेतच्छदैःसह ॥ सुगंधिभिःप्रसूनौघैः
सर्वालाभेपिपूजयेत् ॥ ४८ ॥ करंभोदधिभक्तंचसचूतरसमंडकाः ॥ फेणिकावटकाश्चैवपायसंचसशर्करम् ॥ ४९ ॥ समुद्गंसघृतंभक्तंकार्त्तिकेविनिवे
दयेत् ॥ इंडेरिकाश्चलड्डूकामाघेलंपासिकाशुभा ॥ ५० ॥ मुष्टिकाःशर्करागर्भाःसर्पिषापरिसाधिताः ॥ निवेद्याःफाल्गुनेदेव्यैसार्धंविघ्नजितामुदा ॥ ५१ ॥
निवेदयेद्यदन्नंहिएकभक्तेपितत्स्मृतम् ॥ अन्यन्निवेद्यसंमूढोभुंजानोऽन्यत्पतेदधः ॥ ५२ ॥ प्रतिमासंतृतीयायामेवमाराध्यवत्सरम् ॥ व्रतसंपूर्तयेकुर्या
त्स्थंडिलेऽग्निसमर्चनम् ॥ ५३ ॥ जातवेदसमंत्रेणातिलाज्यद्रविणेनच ॥ शतमष्टाधिकंहोमंकारयेद्विधिनाव्रती ॥५४॥ सदैवनक्तेपूजोक्तासदानक्तेतुभो
जनम् ॥ नक्तएवहिहोमोऽयंनक्तएवक्षमापनम् ॥ ५५ ॥ गृहाणपूजांमेभक्त्यामातर्विघ्नजितासह ॥ नमोस्तुतेविश्वभुजेपूरयाशुमनोरथम् ॥ ५६ ॥ नमो
विघ्नकृतेतुभ्यंनमआशाविनायक ॥ त्वंविश्वभुजयासार्धंममदेहिमनोरथम् ॥५७॥ एतौमंत्रौसमुच्चार्यपूज्यौगौरीविनायकौ ॥ व्रतक्षमापनेदेयःपर्यंकस्तू
लिकान्वितः ॥ ५८ ॥ उपधान्यासमायुक्तोदीपीदर्पणसंयुतः ॥ आचार्यंचसपत्नीकंपर्यंकउपवेश्यच ॥ ५९ ॥ व्रतीसमर्चयेद्वस्त्रैःकरकर्णविभूषणैः ॥
सुगंधचंदनैर्माल्यैर्दक्षिणाभिर्मुदान्वितः ॥ ६० ॥ दद्यात्पयस्विनींगांचव्रतस्यपरिपूर्तये ॥ तथोपभोगवस्तूनिच्छत्रोपानत्कमंडलुम् ॥ ६१ ॥ मनो
रथतृतीयायाव्रतमेतन्मयाकृतम् ॥ न्यूनातिरिक्तंसंपूर्णमेतदस्तुभवद्गिरा ॥६२॥ इत्याचार्यंसमापृच्छयतथेत्युक्तश्चतेनवै ॥ आसीमांतमनुव्रज्यदत्त्वान्ये
भ्योपिशक्तितः ॥ ६३ ॥ नक्तंसमाचरेत्पोष्यैःसार्धंसुप्रीतमानसः ॥ प्रातश्चतुर्थ्यांसंभोज्यचतुरश्चकुमारकान् ॥ ६४ ॥ अभ्यर्च्यगंधमाल्याद्यैर्द्वादशा
पिकुमारिकाः ॥ एवंसंपूर्णतांयातिव्रतमेतत्सुनिर्मलम् ॥६५॥ कार्यंमनोरथावाप्त्यैसर्वैरेतद्व्रतंशुभम् ॥ पत्नींमनोरमांकुल्यांमनोवृत्त्यनुसारिणीम् ॥६६॥
तारिणींदुःखसंसारसागरस्यपतिव्रताम् ॥ कुर्वन्नेतद्व्रतंवर्षंकुमारःप्राप्नुयात्स्फुटम् ॥ ६७ ॥ कुमारीपतिमाप्नोतिस्वाढ्यंसर्वगुणाधिकम् ॥ सुवासिनीलभे
त्पुत्रान्पत्युःसौख्यमखंडितम् ॥ ६८ ॥ दुर्भगासुभगास्याच्चधनाढ्यास्याद्दरिद्रिणी ॥ विधवापिनवैधव्यंपुनराप्नोतिकुत्रचित् ॥ ६९ ॥ गुर्विणीचशुभं
पुत्रंलभतेसुचिरायुषम् ॥ ब्राह्मणोलभतेविद्यांसर्वसौभाग्यदायिनीम् ॥ ७० ॥

पूरिकाः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ दीपीदीपधारिकापुत्तलिका ॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥ नक्तंनक्तभोजनम् ॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ क्षिप्रमिति ॥ नत्वानमस्कारमात्रंकृत्वादूरंगतानपिजनान् ॥ चिंतितैःस्वाभिलाषैः ॥ कृतकृत्यान्कृतार्थान्विधायकृत्वाआगम
यित्वातेषामागमनंकारयित्वेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ अन्यत्रेति ॥ विश्वेहेविश्वभुजे ॥ कार्यैतिपाठेऽन्वयभेदादपौनरुक्त्यम् ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ अंगजोत्तमःपुत्र श्रेष्ठः ॥ ८२ ॥

राज्यभ्रष्टोलभेद्राज्यंवैश्योलाभंचविंदति ॥ चिंतितंलभतेशूद्रोव्रतस्यास्यनिषेवणात् ॥७१॥ धर्मार्थीधर्ममाप्नोतिधनार्थीधनमाप्नुयात् ॥ कामीकामानवा
प्नोतिमोक्षार्थीमोक्षमाप्नुयात् ॥ ७२ ॥ योयोमनोरथोयस्यसतंतंविंदतेध्रुवम् ॥ मनोरथतृतीयायाव्रतस्यचरणाद्व्रती ॥ ७३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥
इत्थंनिशम्यशिवतःशिवासंतुष्टमानसा ॥ पुनःपप्रच्छविश्वेशंप्रबद्धकरसंपुटा ॥ ७४ ॥ अन्यत्रयेव्रतंचैतत्करिष्यंतिसदाशिव ॥ तेकथंपूजयिष्यंतिमां
चआशाविनायकम् ॥ ७५ ॥ ॥ शिवउवाच ॥ ॥ साधुपृष्टंत्वयादेविसर्वसंदेहभेदिनि ॥ वाराणस्यांसमर्च्यात्वंविश्वेप्रत्यक्षरूपिणी ॥७६॥ आशा
विघ्नजितासार्धंसर्वाशापूर्तिकारिणा ॥ हारिणानंतविघ्नानांममक्षेत्रशुभार्थिना ॥ ७७ ॥ क्षिप्रमागमयित्वाचनत्वादूरंगतानपि ॥ कृतकृत्यान्विधायार्थाचिं
तितैःसुमनोरथैः ॥ ७८ ॥ अन्यत्रव्रतिभिर्विश्वेकांचनीप्रतिमातव ॥ पंचकृष्णलकादूर्ध्वंकार्याविघ्नहृतोपिच ॥ ७९ ॥ आचार्यायव्रतीदद्याद्व्रतांतेप्रति
माद्वयम् ॥ सकृत्कृतेव्रतीचास्मिन्कृतकृत्योव्रतीभवेत् ॥ ८० ॥ ततःपुलोमजादेविश्रुत्वैतद्व्रतमुत्तमम् ॥ कृत्वामनोरथंप्रापयथाभिवांछितंहृदि ॥८१॥
अरुंधत्यावसिष्ठोपिलब्धोऽत्रिरनसूयया ॥ सुनीत्योत्तानपादाच्चध्रुवःप्राप्तोंऽगजोत्तमः ॥ ८२ ॥ सुनीतेर्दुर्भगत्वंचपुनरस्माद्व्रताद्गतम् ॥ चतुर्भुजःपतिः
प्राप्तःक्षीरनीरधिजन्मना ॥ ८३ ॥ किंबहूक्तेनसुश्रोणिकृतंयेनव्रतंत्विदम् ॥ व्रतानितेनसर्वाणिकृतानिव्रतिनाध्रुवम् ॥ ८४ ॥ श्रुत्वाधीमान्कथांपुण्यां
पुनस्तद्गतमानसः ॥ शुभबुद्धिमवाप्नोतिपापैरपिविमुच्यते ॥ ८५ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेधर्मे
श्वराख्यानेविश्वभुजाशाविनायकप्रशंसनेमनोरथतृतीयाव्रताख्यानंनामाशीतितमोध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ धर्मतीर्थस्यमाहात्म्यं
कीदृग्देवेनशंभुना ॥ स्कंददेव्यैसमाख्यातंतदाख्याहिकृपांकुरु ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ विंध्योन्नतिहृदाख्यामिधर्मतीर्थसमुद्भवम् ॥ आकर्ण
यमहाप्राज्ञयथादेवेनभाषितम् ॥ २ ॥

क्षीरनीरधेर्दुग्धार्णवाज्जन्मयस्यास्तयालक्ष्म्या ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकाशीतितमेध्याये
नानाश्चर्यैकमंदिरे ॥ दुर्दमाख्यानसंसर्गिधर्मेशाख्यानमुच्यते ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥

अनुतप्तः प्रतिक्षणंसंतप्तः ॥ तयातप्तइतिक्वचित् ॥ ३ ॥ अपानुनुत्सुरपाकर्तुमिच्छुः ॥४॥ परांश्रेष्ठाम् ॥ पाठांतरेकेवलमित्यर्थः ॥ ५ ॥ वैधसंब्राह्मम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ महापापजुषामपीत्यपिशब्दा
दुपपापजुषामपि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कर्माण्येवबीजानियेषाम् ॥ व्यधिकरणेवाषष्ठ्यौ ॥ हरदृष्ट्यात्तशुष्मणांहरदर्शनप्राप्तदाहानाम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ घातुकांनाशिनीम् ॥ १४ ॥

वृत्रंनिहत्यवृत्रारिर्ब्रह्महत्यामवाप्तवान् ॥ अनुतप्तोथपप्रच्छप्रायश्चित्तंपुरोहितम् ॥ ३ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ यदित्वंदेवराजेमांब्रह्महत्यांसुदु
स्त्यजाम् ॥ अपानुनुत्सुस्तद्याहिकाशींविश्वेशपालिताम् ॥ ४ ॥ नान्यत्किंचित्क्वचिद्दृष्टंब्रह्महत्यामहौषधम् ॥ राजधानींपरित्यज्यशक्रविश्वेशितुः
पराम् ॥ ५ ॥ भैरवस्यापिहस्ताग्रादपतद्वैधसंशिरः ॥ यत्रानंदवनेतत्रवृत्रशत्रोव्रजद्रुतम् ॥६॥ सीमानमपिसंप्राप्यशक्रानंदवनस्यहि ॥ ब्रह्महत्यापलाये
तवेपमानानिराश्रया ॥ ७ ॥ अन्येषामपिपापानांमहापापजुषामपि ॥ नाशयित्रीपराकाशीविश्वेशसमधिष्ठिता ॥ ८ ॥ महापातकतोमुक्तिःकाश्यामे
वशतक्रतो ॥ महासंसारतोमुक्तिःकाश्यामेवनचान्यतः ॥९॥ निर्वाणनगरीकाशीकाशीसर्वाघसंघहृत् ॥ विश्वेशितुःप्रियाकाशीद्यौःकाशीसदृशीनहि ॥
॥ १० ॥ ब्रह्महत्याभयंयस्ययस्यसंसारतोभयम् ॥ जातुचित्तेननत्याज्याकाशिकामुक्तिकाशिका ॥११॥ जंतूनांकर्मबीजानांयत्रदेहविसर्जने ॥ नजातु
चित्प्ररोहोस्तिहरदृष्ट्यात्तशुष्मणाम् ॥ १२ ॥ तांकाशींप्राप्यवृत्रारेवृत्रहत्यापनुत्तये ॥ समाराधयविश्वेशंविश्वमुक्तिप्रदायकम् ॥ १३ ॥ बृहस्पतेरिति
वचोनिशम्यससहस्रदृक् ॥ आयाद्दुततरंकाशींमहापातकघातुकाम् ॥ १४ ॥ स्नात्वोत्तरवहायांचधर्मेशंपारितःस्थितः ॥ आराधयन्महादेवंब्रह्महत्याप
नुत्तये ॥ १५ ॥ महारुद्रजपासक्तःसुत्रामाथत्रिलोचनम् ॥ ददर्शलिंगमध्यस्थंस्वभासादीपितांबरम् ॥ १६ ॥ पुनस्तुष्टाववेदोक्तैरुद्रसूक्तैरनेकधा ॥
विनिष्क्रम्यततोलिंगादाविर्भूयभवोवदत् ॥ १७ ॥ शचीपतेप्रसन्नोस्मिवरंवरयसुव्रत ॥ किंदेयंद्रुतमाख्याहिधर्मपीठकृतास्पद ॥ १८ ॥ श्रुत्वेतिदेवदे
वस्यसप्रेमवचनंहरिः ॥ सर्वज्ञकिंतेऽविदितंतमुवाचेतिवृत्रहा ॥ १९ ॥ ततस्तत्कृपयानुन्नोधर्मपीठनिषेवणात् ॥ निष्पाद्यतीर्थंतत्रेशोऽत्रस्नाहींद्रेति
चाब्रवीत् ॥२०॥ तत्रेंद्रःस्नानमात्रेणदिव्यगंधोऽभवत्क्षणात् ॥ अवापचरुचिंचारुंप्राक्तनींशातयाज्ञिकीम् ॥२१॥ तदाश्चर्यमथोदृष्ट्वामुनयोनारदादयः ॥
परिसस्नुर्मुदायुक्ताधर्मतीर्थेऽघहारिणि ॥ २२ ॥ अतर्पयन्पितॄन्दिव्यान्व्यधुःश्राद्धानिश्रद्धया ॥ धर्मेशंस्नापयामासुस्तत्तीर्थाम्बुभृतैर्घटैः ॥ २३ ॥
तदाप्रभृतितत्तीर्थंधर्मांधुरितिविश्रुतम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापानामक्लेशंक्षालनंपरम् ॥ २४ ॥

॥ १५ ॥ सुत्रामाइंद्रः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥२१॥ अथोअनंतरम् ॥ अदइतिक्वचित् ॥२२॥२३॥ धर्मांधुर्धर्मकूपः ॥ अक्लेशंयथास्यात्तथा ॥ नविद्यंतेक्लेशायस्मादितिवा ॥२४॥

तीर्थराजस्यसमुद्रस्यप्रयागस्यवा ॥ २५ ॥ धर्मतीर्थेधर्मेशाधिष्ठितेतीर्थे ॥ २६ ॥ २७ ॥ द्वारिकेसागरेद्वारकासंबंधिनिसागरे ॥ देवकइतिपाठेदेवकपत्तनेप्रभासक्षेत्रेइतियावत् ॥ २८ ॥
सौकरंशौरभइतिप्रसिद्धम् ॥ गंगातीरे ॥ गौरीमहाह्रदेकेदारे ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ निष्कृतिरानृण्यंपिंडदानमितियावत् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ स्वंप्रतिबिंबम् ॥ ३६ ॥

यत्फलंतीर्थराजस्यस्नानेनपरिकीर्त्यते ॥ सहस्रगुणितंतत्स्याद्धर्मांधुस्नानमात्रतः ॥ २५ ॥ गंगाद्वारेकुरुक्षेत्रेगंगासागरसंगमे ॥ यत्फलंलभतेमर्त्यो
धर्मतीर्थेतदाप्नुयात् ॥ २६ ॥ नर्मदायांसरस्वत्यांगौतम्यांसिंहगेगुरौ ॥ स्नात्वायत्फलमाप्येतधर्मकूपेतदाप्नुयात् ॥ २७ ॥ मानसेपुष्करेचैवद्वारिकेसाग
रेतथा ॥ तीर्थेस्नात्वाफलंयत्स्यात्तत्स्याद्धर्मजलाशये ॥२८॥ कार्तिक्यांसूकरक्षेत्रेचैत्र्यांगौरीमहाह्रदे ॥ शंखोद्धारेहरिदिनेयत्फलंतत्फलंत्विह ॥२९॥
तीर्थद्वयंप्रतीक्षंतेसिस्नासून्पितरोनरान् ॥ गंगायांधर्मकूपेचपिंडनिर्वपणाशया ॥३०॥ पितामहसमीपेवाधर्मेशस्याग्रतोथवा ॥ फल्गौचधर्मकूपेचमाद्यं
तिप्रपितामहाः ॥ ३१ ॥ धर्मकूपेनरःस्नात्वापरितर्प्यपितामहान् ॥ गयांगत्वाकिमधिकंकर्तापितृमुदावहम् ॥ ३२ ॥ यथागयायांतृप्ताःस्युःपिंडदाने
पितामहाः ॥ धर्मतीर्थेतथैवस्युर्नन्यूनंनैवचाधिकम् ॥ ३३ ॥ तेधन्याःपितृभक्तास्तेप्रीणितास्तैःपितामहाः ॥ पैत्राहणाद्धर्मतीर्थेनिष्कृतिर्यैःकृतासुतैः ॥
॥ ३४ ॥ तत्तीर्थस्यप्रभावेणनिष्पापोभूत्क्षणेनच ॥ प्रणम्यदेवदेवेशमिंद्रोऽगादमरावतीम् ॥३५॥ अपारोमहिमातस्यधर्मतीर्थस्यकुंभज ॥ तत्कूपेस्वं
निरीक्ष्यापिश्राद्धदानफलंलभेत् ॥ ३६ ॥ तत्रापिकाकिणीमात्रंयच्छेत्पितृमुदेनरः ॥ अक्षयंफलमाप्नोतिधर्मपीठप्रभावतः ॥ ३७ ॥ तत्रयोभोजयेद्वि
प्रान्यतिनोथतपस्विनः ॥ सिक्थेसिक्थेलभेत्सोथवाजपेयफलंस्फुटम् ॥ ३८ ॥ प्राप्यामरावतींशक्रस्ततोदिविषदांपुरः ॥ धर्मपीठस्यमाहात्म्यं
महत्काश्यामवर्णयत् ॥ ३९ ॥ आगत्यपुनरप्यत्रशंभोरानंदकानने ॥ मुनिवृंदारकैःसार्धंलिंगमस्थापयद्धरिः ॥४०॥ तारकेशात्पश्चिमतइंद्रेश्वरमिती
रितम् ॥ तस्यसंदर्शनात्पुंसामैंद्रलोकोनदूरतः ॥४१॥ तद्दक्षिणेशचीशश्चस्वयंशच्याप्रतिष्ठितः ॥ शचीशार्चनतःस्त्रीणांसौभाग्यमतुलंभवेत् ॥ ४२ ॥
तत्समीपेस्तिरंभेशोबहुसौख्यसमृद्धिदः ॥ इंद्रेश्वरस्यपरितोलोकपालेश्वरोपरः ॥ ४३ ॥ तदर्चनात्प्रसीदंतिलोकपालाःसमृद्धिदाः ॥ धर्मेशात्प
श्चिमाशायांधरणीशःप्रकीर्तितः ॥ तद्दर्शनेनधैर्यंस्याद्राज्येराजकुलादिषु ॥ ४४ ॥ धर्मेशाद्दक्षिणेपूज्यंतत्त्वेशाख्यंपरंनरैः ॥ तत्त्वज्ञानंप्रवर्तेततल्लिंगस्य
समर्चनात् ॥ ४५ ॥ धर्मेशात्पूर्वदिग्भागेवैराग्येशंसमर्चयेत् ॥ निवृत्तिश्चेतसस्तस्यलिंगस्यस्पर्शनादपि ॥ ४६ ॥ ज्ञानेश्वरंतथैशान्यांज्ञानदंसर्वदेहि
नाम् ॥ ऐश्वर्येशमुदीच्यांचलिंगाद्धर्मेश्वराच्छुभात् ॥ ४७ ॥ तद्दर्शनाद्भवेन्नृणामैश्वर्यंमनसेप्सितम् ॥ पंचवक्त्रस्यरूपाणिलिंगान्येतानिकुंभज ॥४८॥

काकिणीविंशतिवराटिका ॥ ३७ ॥ सिक्थेसिक्थेकणायांकणायाम् ॥ ३८ ॥ दिविषदांदेवानाम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

शाश्वतंकैवल्यम् ॥ दुर्दमाख्यानंवक्तुंप्रस्तावयति ॥ अन्यदिति ॥ ४९ ॥ पादःकच्छः ॥५०॥५१॥ प्रसभंबलात् ॥ पाठांतरेप्रथमंयथास्यात् ॥ पुरंध्रीर्युवतीःस्त्रीरित्यर्थः ॥५२॥ मृगयुर्लुब्धकः ॥
॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ धूमकेतुर्मृत्युः ॥ अकांडेऽनवसरे ॥ ५७ ॥ गृष्टिरत्रमृगः :॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अवकेशिनोवंध्यफलान् ॥ सुविकासितानितिकंचित् ॥

एतान्यवश्यंसंसेव्यनरःप्राप्नोतिशाश्वतम् ॥ अन्यत्तत्रैवयद्वृत्तंतदाख्यामिमुनेशृणु ॥४९॥ यच्छ्रुत्वापिनरोघोरेसंसाराब्धौनमज्जति ॥ कदंबशिखरोनाम
विंध्यपादोमहानिह ॥ ५० ॥ दमस्यपुत्रस्तत्रासीद्दुर्दमोनामपार्थिवः ॥ पितर्युपरतेराज्यंसंप्राप्याविजितेंद्रियः ॥ ५१ ॥ हरेत्पुरंध्रीःप्रसभंपौराणांकाममो
हितः ॥ असाधवःप्रियास्तस्यसाधवोऽप्रियतांययुः ॥ ५२ ॥ अदंड्यान्दंडयांचक्रेदंड्येष्वासीत्पराङ्मुखः ॥ सदैवमृगयाशीलःसोऽभून्मृगयुसंगतः ॥
॥ ५३ ॥ विवासिताःस्वविषयात्तेनसन्मतिदायिनः ॥ धर्माधिकारिणःशूद्राब्राह्मणाःकरदीकृताः ॥५४॥ परदारेषुसंतुष्टःस्वदारेषुपराङ्मुखः ॥ आनर्च
जातुचिन्नैवदेवौदुःखांतकारिणौ ॥ ५५ ॥ हारिणौसर्वपापानांसर्ववांछितदायिनौ ॥ सर्वेषांजगतीसारौश्रीकंठश्रीपतीपती ॥ ५६ ॥ स्वप्रजास्वेकउदि
तोधूमकेतुरिवापरः ॥ दुर्दमोनामभूपालःक्षयायाकांडएवहि ॥५७॥ सकदाचिन्मृगयुभिःपापर्धिव्यसनातुरः ॥ सार्धंविवेशारण्यानिगृष्टिपृष्ठानुगोहयी ॥
॥ ५८ ॥ एकाकीदैवयोगेनदुर्दमःसोऽवनीपतिः ॥ धन्वीतुरंगमारूढोऽविशदानंदकाननम् ॥ ५९ ॥ सविलोक्याथसर्वत्रपादपानवकेशिनः ॥ सुच्छा
यांश्चसुविस्तारान्गतश्रमइवाभवत् ॥ ६० ॥ सुगंधेनसुशीतेनसुमंदेनसुवायुना ॥ क्षणंसंवीजितोराजापल्लवव्यजनैःकुजैः ॥ ६१ ॥ केवलंमृगयाजा
तस्तत्खेदोनव्यपाव्रजत् ॥ आजन्मजनितःखेदोनिरगात्तद्वनेक्षणात् ॥ ६२ ॥ मध्येवनंसचापश्यत्प्रासादंचुंबितांबरम् ॥ महारत्नशलाकानांरम्यमेक
मिवाकरम् ॥६३॥ अथावरुह्यतुरगात्सभूपालोतिविस्मितः ॥ धर्मेशमंडपंप्राप्यस्वात्मानंप्रशशंसह ॥६४॥ धन्योस्म्यहंप्रसन्नोस्मिधन्येमेद्यविलोचने ॥
धन्यमद्यतनंचाहर्यदपश्यमिमांभुवम् ॥ ६५ ॥ पुनर्निनिंदचात्मानंधर्मपीठप्रभावतः ॥ धिङ्मांदुर्जनसंसर्गंत्यक्तसज्जनसंगमम् ॥ ६६ ॥ जंतूद्वेगकरं
मूढंप्रजापीडनपंडितम् ॥ परदारपरद्रव्यापहृत्यासुखमानिनम् ॥६७॥ अद्ययावन्ममगतंवृथाजन्माल्पमेधसः ॥ धर्मस्थानानीदृशानियद्दृष्टानिनकुत्र
चित् ॥ ६८ ॥ एवंबहुविनिंद्यस्वंनत्वाधर्मेश्वरंविभुम् ॥ आरुह्याश्वंययौराजादुर्दमोविषयंस्वकम् ॥ ६९ ॥ ततोमात्यान्समाहूयक्रमायातांश्चिरंतनान् ॥
नवीनान्परिनिर्वास्यपौरांश्चापिसमाह्वयत् ॥ ७० ॥ ब्राह्मणांश्चनमस्कृत्यतेभ्योवृत्तीःप्रदायच ॥ पुत्रेराज्यंसमारोप्यप्रजाधर्मेनिवेश्यच ॥ ७१ ॥ परिदं
डयचदंडार्हान्साधूंश्चपरितोष्यच ॥ दारानपिपरित्यज्याविषयेषुपराङ्मुखः ॥ ७२ ॥

॥ ६० ॥ कुजैर्वृक्षैः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ मध्येवनंवनमध्ये ॥ चुंबितांबरमत्युच्चम् ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ अपहृत्याअपहारेण ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ दमिनामिंद्रियनिग्रहवताम् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथाशी
तितमेध्यायेद्व्यधिकेऽत्यंतसुंदरे ॥ वीरेश्वरस्यलिंगस्यप्रादुर्भावःप्रतन्यते ॥ १ ॥ वीरेश्वरस्याविर्भावंप्रष्टुमाह ॥ वीरेशस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ तत्राख्यायिकामवतारयति ॥ आसीदिति ॥
राजानंविशिनष्टि षडक्षराधिकसार्द्धषड्भिः ॥ ४ ॥ वदान्योदाता ॥ ५ ॥ ६ ॥ शौचनिलयःशौचाश्रयः ॥ शौचनियमइतिकश्चित् ॥ ७ ॥ संख्यावान्विद्वान् ॥ सदोजिरेसभांगणे ॥

समागच्छदथैकाकीकाशींश्रेयोविकासिनीम् ॥ धर्मेश्वरंसमाराध्यकालान्निर्वाणमाप्तवान् ॥ ७३ ॥ धर्मेशदर्शनान्नित्यंतथाभूतःसदुर्दमः ॥ बभूवदमिनां
श्रेष्ठःप्रांतेमोक्षंचलब्धवान् ॥ ७४ ॥ इत्थंधर्मेशमाहात्म्यंमयास्वल्पंनिरूपितम् ॥ धर्मपीठस्यमाहात्म्यंसम्यक्कोवेदकुंभज ॥ ७५ ॥ इदंधर्मेश्वराख्या
नंयःश्रोष्यतिनरोत्तमः ॥ आजन्मसंचितात्पापात्समुक्तोभवतिक्षणात् ॥७६॥ श्राद्धकालेविशेषेणधर्मेशाख्यानमुत्तमम्॥ श्रावयेद्ब्राह्मणान्धीमान्पितॄणां
तृप्तिकारणम् ॥ ७७ ॥ धर्माख्यानमिदंशृण्वन्नपिदूरस्थितःसुधीः ॥ सर्वपापैर्विनिर्मुक्तोगंतांतेशिवमंदिरम् ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणे
एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडेउत्तरार्धेधर्मेश्वराख्यानंनामैकाशीतितमोध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ वीरेशस्यमहेशान
श्रूयतेमहिमामहान् ॥ परांसिद्धिंपरोपतुस्तत्रसिद्धाःपरःशताः ॥१॥ कथमाविर्भवस्तस्यकाश्यांलिंगवरस्यतु ॥ आशुसिद्धिप्रदस्येहतन्मेब्रूहिजगत्पते ॥
॥ २ ॥ ॥ महेश्वरउवाच ॥ ॥ निशामयमहादेविवीरेशाविर्भवंपरम् ॥ यंश्रुत्वापिनरःपुण्यंप्राप्नोतिविपुलंशिवे ॥३॥ आसीदमित्रजिन्नामराजापरपु
रंजयः ॥ धार्मिकःसत्त्वसंपन्नःप्रजारंजनतत्परः ॥ ४ ॥ यशोधनोवदान्यश्चसुधीर्ब्राह्मणदैवतः ॥ सदैवावभृथस्नानपरिक्लिन्नशिरोरुहः ॥ ५ ॥ विनी
तोनीतिसंपन्नःकुशलःसर्वकर्मसु ॥ विद्याब्धिपारदृश्वाचगुणवान्गुणिवत्सलः ॥ ६ ॥ कृतज्ञोमधुरालापःपापकर्मपराङ्मुखः ॥ सत्यवाक्छौचनिलयः
स्वल्पवाग्विजितेंद्रियः ॥ ७ ॥ रणांगणेकृतांताभःसंख्यावांश्चसदोजिरे ॥ कामिनीकामकेलिज्ञोयुवापिस्थविरप्रियः ॥ ८ ॥ धर्मार्थैर्धितकोशश्चस
मृद्धबलवाहनः ॥ सुभगश्चसुरूपश्चसुमेधाःसुप्रजाश्रयः ॥९॥ स्थैर्यधैर्यसमापन्नोदेशकालविचक्षणः ॥ मान्यमानप्रदोनित्यंसर्वदूषणवर्जितः ॥ १० ॥
वासुदेवांघ्रियुगलेचेतोवृत्तिंनिधायसः ॥ चकारराज्यंनिर्द्वंद्वंविष्वगीतिविवर्जितम् ॥ ११ ॥ अलंघ्यशासनःश्रीमान्विष्णुभक्तिपरायणः ॥ अभुनक्प्र
चुरान्भोगान्समंताद्विष्णुसात्कृतान् ॥ १२ ॥

ज्ञानवांश्चपरात्मनीतिकश्चित् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विष्वक्सर्वतः ॥ ईतयोऽतिवृष्ट्याद्यः ॥ तदुक्तम् ॥ अतिवृष्टिरनावृष्टिःशलभामूषकाःखगाः ॥ प्रत्यर्थिनश्चराजानःसप्तैताईतयःस्मृताइति ॥
ताभिःरहितम् ॥ ११ ॥ समंतात्कायवाङ्मनआदिभिर्विष्णुसात्कृतान्विष्णवेसमर्पितान् ॥ तदुक्तंभागवते ॥ कायेनवाचामनसेंद्रियैर्वाबुद्ध्यात्मनावानुसृतस्वभावात् ॥ करोतियद्यत्सकलंपरस्मै

नारायणायेतिसमर्पयेत्तदिति ॥ १२ ॥ हरेरिति ॥ हरेरायतनानिप्रतिपदेपदेस्थानेस्थानेउच्चैरुन्नतंसौधंदेवालयम् ॥ महाभाग्यनिधेस्तस्यराज्येसमभवदित्यन्वयः ॥ विसर्गाभावपाठेदेव्याःसंबो
धनम् ॥ १३ ॥ गोविंदेत्यादिश्लोकानांमधुद्विषोगोविंदादिनामानियस्यराज्येयत्रकुत्रापिश्रूयंतइतिनवमेनान्वयः ॥ १४ ॥ कीनाशोमृत्युः ॥ १५ ॥ १६ ॥ जंजपूकाजपशीलास्तेषामघनाशन ॥
भक्तानामितिक्वचित् ॥ १७ ॥ १८ ॥ दुंरंतकदुर्निवार्यमृत्यो ॥ पुरांतकेतिक्वचित् ॥ दंदशूकेश्वरेशयअनंतशायिन् ॥ १९ ॥ विष्टरश्रवःयाज्ञवल्क्यादिषुश्रूयमाण ॥ :विराधनामराक्षसारे ॥

हरेरायतनान्युच्चैःप्रतिसौधंपदेपदे ॥ तस्यराज्येसमभवन्महाभाग्यनिधेःशिवे ॥१३॥ गोविंदगोपगोपालगोपीजनमनोहर ॥ गदापाणेगुणातीतगुणाढ्य
गरुडध्वज ॥ १४ ॥ केशिहृत्कैटभारातेकंसारेकमलापते ॥ कृष्णकेशवकंजाक्षकीनाशभयनाशन ॥ १५ ॥ पुरुषोत्तमपापारेपुंडरीकविलोचन ॥
पीतकौशेयवसनपद्मनाभपरात्पर ॥ १६ ॥ जनार्दनजगन्नाथजाह्नवीजलजन्मभूः ॥ जन्मिनांजन्महरणजंजपूकाघनाशन ॥ १७ ॥ श्रीवत्सवक्षःश्रीकां
तश्रीकरश्रेयसांनिधे ॥ श्रीरंगशार्ङ्गकोदंडशौरेशीतांशुलोचन ॥ १८ ॥ दैत्यारेदानवारातेदामोदरदुरंतक ॥ देवकीहृदयानंददंदशूकेश्वरेशय ॥ १९ ॥
विष्णोवैकुंठनिलयबाणारेविष्टरश्रवः ॥ विष्वक्सेनविराधारेवनमालिन्वनप्रिय ॥ २० ॥ त्रिविक्रमत्रिलोकीशचक्रपाणेचतुर्भुज ॥ इत्यादीनिपवित्रा
णिनामानिप्रतिमंदिरम् ॥ २१ ॥ स्त्रीवृद्धबालगोपालवदनोदीरितानितु ॥ श्रूयंतेयत्रकुत्रापिरम्याणिमधुविद्विषः ॥ २२ ॥ सुरसाकाननान्येवविलोक्यं
तेगृहेगृहे ॥ चरित्राणिविचित्राणिपवित्राण्यब्धिजापतेः ॥ २३ ॥ सौधभित्तिषुदृश्यंतेचित्रकृन्निर्मितानितु ॥ ऋतेहरिकथायास्तुनान्यावार्तानिशम्यते ॥
॥ २४ ॥ हरिणानैवविध्यंतेहरिनामांशधारिणः ॥ तस्यराज्ञोभयाद्व्याधैररण्यसुखचारिणः ॥ २५ ॥ नमत्स्यानैवकमठानवराहाश्चकेनचित् ॥ हन्यंते
क्वापितद्भीत्यामत्स्यमांसाशिनापिवै ॥ २६ ॥ अप्युत्तानशयास्तस्यराष्ट्रेमित्रजितःक्वचित् ॥ स्तनपानंनकुर्वंतिसंप्राप्यहरिवासरम् ॥ २७ ॥ पशवोपि
तृणाहारंपरित्यज्यहरेर्दिने ॥ उपोषणपराजाताअन्येषांकाकथानृणाम् ॥ २८ ॥ महामहोत्सवःसर्वैःपुरौकोभिर्वितन्यते ॥ तस्मिन्प्रशासतिभुवंसंप्राप्तेह
रिवासरे ॥ २९ ॥ सएवदंड्योऽभूत्तस्यराज्ञोमित्रजितःक्षितौ ॥ योविष्णुभक्तिरहितःप्राणैरपिधनैरपि ॥ ३० ॥

विधेर्वीरेतिक्वचित् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सुरसाकाननानितुलसीवनानि ॥ शोभनोरसोरागोभगवतोयस्यामितिव्युत्पत्तेः ॥ यदाहधन्वंतरिः ॥ तुलसीसुरसागौरीभूतघ्नीबहुमंजरीति ॥ चरित्राणि
पूतनावधशकटभंजनादीनि ॥ २३ ॥ नकेवलंगृहेगृहेविलोक्यंतेसौधभित्तिषुचदृश्यंतइतिसंबंधः ॥ २४ ॥ हरिनामलक्षणोयोंशोभागस्तद्धारिणः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥२८॥ २९ ॥३०॥

दीक्षिताइवयज्ञादिदीक्षायांदीक्षिताइव ॥ न्यवसन्भुवीतिक्कचित् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ नभज्येतनसेव्येत ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ दध्नामिश्रितंजलंमधुपर्कः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥
अहमगमंप्राप्तः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सर्वत्रदेहादौ ॥ कर्तव्यइतिक्कचित् ॥ ४४ ॥ प्रणिधानेनपूजनेनध्यानेनवाशीलयित्वापूजयित्वाध्यात्वावा ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

अंत्यजाअपितद्राष्ट्रेशंखचक्रांकधारिणः ॥ संप्राप्यवैष्णवींदीक्षांदीक्षिताइवसंबभुः ॥ ३१ ॥ शुभानियानिकर्माणिक्रियंतेऽनुदिनंजनैः ॥ वासुदेवेसमर्प्यं
तेतानितैरफलेप्सुभिः ॥ ३२ ॥ विनामुकुंदंगोविंदंपरमानंदमच्युतम् ॥ नान्योजप्येतमन्येतनभज्येतजनैःक्कचित् ॥ ३३ ॥ कृष्णएवपरोदेवःकृष्णए
वपरागतिः ॥ कृष्णएवपरोबंधुस्तस्यासीदवनीपतेः ॥३४॥ एवंतस्मिन्महीपालेराज्यंसम्यक्प्रशासति ॥ एकदानारदःश्रीमांस्तंदिदृक्षुःसमाययौ ॥३५॥
राज्ञासमार्चितःसोथमधुपर्कविधानतः ॥ नारदोवर्णयामासतममित्रजितंनृपम् ॥ ३६ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ धन्योसिकृतकृत्योसिमान्योप्यासि
दिवौकसाम् ॥ सर्वभूतेषुगोविंदंपरिपश्यन्विशांपते ॥ ३७ ॥ योवेदपुरुषोविष्णुर्योयज्ञपुरुषोहरिः ॥ योंतरात्मास्यजगतःकर्ताहर्ताविताविभुः ॥ ३८ ॥
तन्मयंपश्यतोविश्वंतवभूपालसत्तम ॥ दर्शनंप्राप्यशुभदंशुचित्वमगमंपरम् ॥ ३९ ॥ एकएवहिसारोत्रसंसारेक्षणभंगुरे ॥ कमलाकांतपादाब्जभक्तिभावो
ऽखिलप्रदः ॥ ४० ॥ परित्यज्यहियःसर्वंविष्णुमेकंसदाभजेत् ॥ सुमेधसंभजंतेतंपदार्थाःसर्वएवहि ॥ ४१ ॥ हृषीकेशेहृषीकाणियस्यस्थैर्यंगतान्यहो ॥
सएवस्थैर्यमाप्नोतिब्रह्मांडेऽतीवचंचले ॥ ४२ ॥ यौवनंधनमायुष्यंपद्मिनीजलबिंदुवत् ॥ अतीवचपलंज्ञात्वाऽच्युतमेकंसमाश्रयेत् ॥ ४३ ॥ वाचिचे
तसिसर्वत्रयस्यदेवोजनार्दनः ॥ सएवसर्वदावंद्योनररूपीजनार्दनः ॥ ४४ ॥ निर्व्याजप्रणिधानेनशीलयित्वाश्रियःपतिम् ॥ पुरुषोत्तमतांकोनप्राप्तवा
निहभूतले ॥ ४५ ॥ अनयाविष्णुभक्त्यातेसंतुष्टेंद्रियमानसः ॥ उपकर्तुमनाब्रूयांतन्निशामयभूपते ॥ ४६ ॥ बालाविद्याधरसुतानाम्नामलयगंधिनी ॥
क्रीडंतीपितुराक्रीडेहृताकंकालकेतुना ॥ ४७ ॥ कपालकेतुपुत्रेणदानवेनबलीयसा ॥ आगामिन्यांतृतीयायांतस्याःपाणिग्रहःकिल ॥ ४८ ॥ पाताले
चंपकावत्यांनगर्यांसास्तिसांप्रतम् ॥ हाटकेशात्समागच्छंस्तयाहंसाश्रुनेत्रया ॥ ४९ ॥ दृष्टःप्रणम्याविज्ञप्तोयथातच्चानिशामय ॥ ब्रह्मचारिन्मुनिश्रेष्ठगं
धमादनशैलतः ॥ ५० ॥ बालक्रीडनकासक्तांमोहयित्वानिनायसः ॥ कंकालकेतुर्दुर्वृत्तोदुर्जयोन्यास्त्रघाततः ॥ ५१ ॥ स्वस्यत्रिशूलघातेनम्रियते
नान्यथारणे ॥ जगत्पर्याकुलीकृत्यनिद्रात्यत्रविनिर्भयः ॥ ५२ ॥

मलयशब्देनात्रमलयजोलक्ष्यते ॥ तद्वद्गंधोवर्ततेयस्याःसामलयगंधिनी ॥ ४७ ॥ पाणिग्रहःदेव्योदिष्टइतिशेषः ॥ ४८ ॥ हाटकेशात्पातालस्थानात् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मोहयित्वामाययामोहंसंपाद्य॥
मांज्ञात्वात्रेतिक्कचित् ॥ ५१ ॥ सस्वेतिपाठेअन्वयभेदादपौनरुक्त्यम् ॥ ५२ ॥

यदीति ॥ कोपिनरइत्यन्वयः ॥ ५३ ॥ यद्यदिअत्रास्मिन्नर्थेउपचिकीर्षुःउपकर्तुमिच्छुः ॥ ५४ ॥ आतृतीयातिथीतिवचनात्तृतीयायांविवाहोभविष्यतीतिदेव्योक्तमितिज्ञातव्यम् ॥ ५५ ॥ मामेवप्रार्थयेतिशंकांशातयति ॥ तथेति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ जीवेजीविष्यति ॥ त्वद्वाराघातयिष्यतिच ॥ जीवेदित्यत्रबालेतिवापाठः ॥ ५८ ॥ अनल्पाबहुलाउत्कलिकारोमांचोयस्यसः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ पूर्णिमादिवसइति ॥ चतुर्दश्यांनारदागमनंपूर्णिमायांसमुद्रप्राप्तिर्देवीदर्शनंचप्रतिपदिजलप्रवेशादिकंचेतिविवेकः ॥ ६१ ॥ तत्रदिव्यांगनेत्यादेरयंभावः ॥ ययादेव्यातस्यैवरोदत्तःसैवत्वां तत्रनेतुंत्वयातस्याःपरिणयनमवश्यंभावीतिसूचयंतीगाथांगास्यतीति ॥ ६२ ॥ गाथामेवाह ॥ यदिति ॥ तच्छुभाशुभंकर्मतथ्यमेतदवश्यमित्यर्थः ॥ विधिर्नोदनासएवसूत्रंरज्जुस्तेननियंत्रितो

यदिकोपिकृतज्ञोमांहत्वेमंदुष्टदानवम् ॥ मद्दत्तेनत्रिशूलेननयेद्भद्रंभवेन्नरः ॥ ५३ ॥ यदत्रोपचिकीर्षुस्त्वंरक्षमांदुष्टदानवात् ॥ ममापिहिवरोदत्तोभगवत्यामहामुने ॥ ५४ ॥ विष्णुभक्तोयुवाधीमान्पुत्रित्वांपारिणेष्यति ॥ आतृतीयातिथियथातद्वाक्यंतथ्यतांव्रजेत् ॥ ५५ ॥ तथानिमित्तमात्रंत्वंभवयत्नंसमाचर ॥ इतितद्वचनाद्राजान्विष्णुभक्तिपरायणम् ॥ युवानंचापिधीमंतंत्वामनुप्राप्तवानहम् ॥५६॥ तद्गच्छकार्यसिद्ध्यैत्वंहत्वातंदुष्टदानवम् ॥ आनयाशुमहाबाहोशुभांमलयगंधिनीम् ॥ ५७ ॥ सातुविद्याधरीजीवेद्विलोक्यत्वांनरेश्वर ॥ पार्वतीवचनाद्दुष्टंघातयिष्यत्ययत्नतः ॥ ५८ ॥ इतिनारदवाक्यंसनिशम्यामित्रजिन्नृपः ॥ अनल्पोत्कलिकोजातोविद्याधरसुतांप्रति ॥ ५९ ॥ उपायंचापिपप्रच्छगंतुंतांचंपकावतीम् ॥ नारदेनपुनःप्रोक्तःसराजागिरिराजजे ॥ ६० ॥ तूर्णमर्णवमासाद्यपूर्णिमादिवसेनृप ॥ भवान्द्रक्ष्यतिपोतस्थःकल्पवृक्षंरथस्थितम् ॥६१॥ तत्रदिव्यांगनाकाचिद्दिव्यपर्यंकसंस्थिता ॥ वीणामादायगायंतीगाथांगास्यतिसुस्वरम् ॥ ६२ ॥ यत्कर्मविहितंयेनशुभंवाथशुभेतरम् ॥ सएवभुंक्तेतत्तथ्यंविधिसूत्रनियंत्रितः ॥ ६३ ॥ गाथामिमांसासंगीयसरथासमहीरुहा ॥ सपर्यंकाक्षणादेवमध्येसिंधुप्रवेक्ष्यति ॥६४॥ भवानप्यविशंकंचततःपोतान्महार्णवे ॥ तामनुव्रजतुक्षिप्रंयज्ञवाराहमास्तुवन् ॥६५॥ ततोद्रक्ष्यसिपातालेनगरींचंपकावतीम् ॥ महामनोहरांराजन्सहितांबालयानया ॥६६॥ इत्युक्त्वांतर्हितोदेविसचतुर्मुखनंदनः ॥ राजाप्यर्णवमासाद्ययथोक्तंपरिलक्ष्यच ॥ ६७ ॥ विवेशांतःसमुद्रंचनगरीमाससादताम् ॥ साथविद्याधरीबालानेत्रप्राघुणकीकृता ॥ ६८ ॥ तेनराज्ञात्रिजगतीसौंदर्यश्रीरिवैकिका ॥ पातालदेवतेयंवाममनेत्रोत्सवायाकिम् ॥६९॥ निरणायिमधुद्वेष्ट्रास्रष्टुःसृष्टिविलक्षणा ॥ कुहूराहुभयादेषाकांतिश्चांद्रमसीकिमु ॥७०॥

बद्धः ॥ वेदकिंकरःसन्नित्यर्थः ॥ वेदगर्भाज्ञालक्षणसूत्रनियंत्रितइतिवा ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ आस्तुवन्आसमंतात्कायवाङ्मनोभिः ॥ यज्ञवराहस्यजलक्रीडाभिरुचिरस्य ॥ तदुक्तंवनपर्वणि ॥ जलक्रीडाभिरुचिरंवाराहंरूपमस्मरादिति ॥ पृथिव्युद्धरणायजलेप्रविष्टत्वात्तत्स्तवेनेनतेनधरायाइवजलप्रवेशाबाधेनस्वयामलयगंधिन्याउद्धारोभविष्यतीतिभावः ॥ ६५ ॥ अनयामलयगंधिन्या ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ नेत्रप्राघुणकीचक्षुरतिथिः ॥ ६८ ॥ त्रिजगतीत्यादेरित्थंक्षणंतांनिर्वर्ण्यवितर्क्येतितृतीयेनान्वयः ॥ एकिकामुख्याएकाकिनीतिवा ॥ ६९ ॥ कुहूरमावास्याचराहुश्चतयोर्भयात् ॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥ सेति ॥ सातंराजानंविलोक्यहृष्टतनूरुहासीदितितृतीयेनान्वयः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ दोलापर्यंकमांदोलनखट्वाम् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥
कलयन्चालयन् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ सुखसंदोहोवृत्तिरूपस्तेनमेदुरःपूर्णः ॥ परांनिर्वृतिंपरमानंदम् ॥ तदुक्तम् ॥ आनंदःपरएवात्माभेदसंसर्गव

योषिद्रूपंसमाश्रित्यतिष्ठतेऽत्राकुतोऽभया ॥ इत्थंक्षणंतांनिर्वर्ण्यसराजागात्तदंतिकम् ॥ ७१ ॥ साविलोक्याथतंबालानितरांमधुराकृतिम् ॥ विशालो
रस्थलतलंप्रलंबतुलसीस्रजम् ॥ ७२ ॥ शंखचक्रांकसुभगभुजद्वयविराजितम् ॥ हरिनामाक्षरसुधासुधौतरदनावलिम् ॥ ७३ ॥ भवानीभक्तिबीजोत्थं
भूरुहंपुरुषाकृतिम् ॥ मनोरथफलैःपूर्णमासीद्धृष्टतनूरुहा ॥७४॥ दोलापर्यंकमुत्सृज्यह्रीभरानम्रकंधरा ॥ वेपथुंचपरिष्टभ्यबालाप्रोवाचभूपतिम् ॥७५॥
कस्त्वमत्रकृतांतस्यभवनंमधुराकृते ॥ प्राप्तोमेमंदभाग्यायाश्वेतोवृत्तिंनिरुंधयन् ॥ ७६ ॥ यावन्नायातिसुभगसकठोरतराकृतिः ॥ अतिपर्याकुलीकृत्य
त्रिलोकींदानवोमुहुः ॥७७॥ कंकालकेतुर्दुर्वृत्तस्त्ववध्यःपरहेतिभिः ॥ तावद्गुप्तंसमातिष्ठशस्त्रागारेतिगह्वरे ॥७८॥ नमेकन्याव्रतंभंक्तुंससमर्थउमावरात्॥
आगामिन्यांतृतीयायांपरश्वःपाणिपीडनम् ॥ ७९ ॥ संचिकीर्षतिदुष्टात्मागतायुर्ममशापतः ॥ मातर्ह्रीतिंकुरुयुवंस्तत्कार्यंभविताचिरम् ॥ ८० ॥
विद्याधर्येतिचोक्तःसशस्त्रागारेनिगूढवत् ॥ स्थितोवीरोमहाबाहुर्दानवागमनेक्षणः ॥८१॥ अथसायंसमायातोदानवोभीषणाकृतिः॥ त्रिशूलंकलयन्पाणौ
मृत्योरपिभयावहम् ॥ ८२ ॥ आगत्यदानवोरौद्रःप्रलयांबुदनिस्वनः॥ विद्याधरींजगादेतिमदाघूर्णितलोचनः ॥८३॥ गृहाणेमानिरत्नानिदिव्यानिवरव
र्णिनि ॥ कन्यात्वंचपरश्वस्तेपाणिग्राहादपैष्यति ॥ ८४ ॥ दासीनामयुतंप्रातर्दास्यामितवसुंदरि ॥ आसुरीणांसुरीणांचदानवीनांमनोहरम् ॥ ८५ ॥
गंधर्वीणांनरीणांचकिन्नरीणांशतंशतम् ॥ विद्याधरीणांनागीनांयक्षिणीनांशतानिषट् ॥ ८६ ॥ राक्षसीनांशतान्यष्टौशतमप्सरसांवरम् ॥ एतास्तेपरि
चारिण्योभविष्यंत्यमलाशये ॥ ८७ ॥ यावत्संपत्तिसंभारोदिक्पालानांगृहेषुवै ॥ मत्परिग्रहतांप्राप्यतावतस्त्वमिहेश्वरी ॥ ८८ ॥ दिव्यान्भोगान्मया
सार्धंभोक्ष्यसेमत्परिग्रहात् ॥ कदापरश्वोभवितायस्मिन्वैवाहिकोविधिः ॥ ८९ ॥ त्वदंगसंगसंस्पर्शसुखसंदोहमेदुरः ॥ परांनिर्वृतिमाप्स्यामिपरश्वोनि
कटंयदि ॥ ९० ॥ मनोरथाश्चिरंयावद्येमेहृदिसमेधिताः ॥ तान्कृतार्थीकरिष्यामिपरश्वस्तवसंगमात् ॥ ९१ ॥ जित्वादेवान्रणेसर्वानिंद्रादीन्मृगलो
चने ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यसंपत्तेस्त्वांकरिष्यामिचेश्वरीम् ॥ ९२ ॥ आधायांकेत्रिशूलंस्वेसुष्वापेतिप्रलप्यसः ॥ नरमांसवसास्वादप्रमत्तोवीतसाध्वसः ॥
॥९३॥ वरंस्मरंतीसागौर्याविद्याधरकुमारिका ॥ विज्ञायतंप्रमत्तंचसुसुप्तंचातिनिर्भयम् ॥ ९४ ॥ आहूयतंनरवरवरंसर्वांगसुंदरम् ॥ विष्णुभक्तिकृतत्राणं
प्राणनाथेतिजल्प्यच ॥ ९५ ॥ शूलंतदंकादादायगृहाणेमंजहिद्रुतम् ॥ इतित्रिशूलंबालातोबालार्कसदृशद्युतिः ॥ ९६ ॥

र्जितः ॥ सएवसुखरूपेणव्यज्यतेपुण्यकर्मभिरिति ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ वसाहृन्मेदः ॥ वीतसाध्वसोगतभयःपाठांतरेखरविशेषणम् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

॥९७॥९८॥९९॥१००॥१॥ कंडूयनक्षमःकंडूयनक्रियायोग्यः ॥२॥ उपढौकितःउपढौकत्वेनउपहारत्वेनप्रस्थापितः ॥३॥४॥ अनुदत्आखिद्यत्॥५॥ चपेटयाप्रसृतांगुलिकरेण ॥६॥७॥८॥९॥

समादायमहाबाहुःसतदामित्रजिन्नृपः ॥ जहर्षचजगादोच्चैर्बालायाश्चाभयंदिशन् ॥ ९७ ॥ वामपादप्रहारेणतमाताड्यसनिर्भयः ॥ संस्मरंश्चक्रिणंचित्ते
जगद्रक्षामणिंहरिम् ॥ ९८ ॥ जगादतिष्ठरेदुष्टकन्याधर्षणलालस ॥ युध्यस्वात्रमयासार्धंनसुप्तंहन्म्यहंरिपुम् ॥९९॥ इतिसंश्रुत्यसंभ्रांतउत्थायसदनोः
सुतः ॥ त्रिशूलंदेहिमेकांतेप्रोवाचेतिमुहुर्मुहुः ॥ १०० ॥ कोयंमृत्युगृहंप्राप्तःकस्यरुष्टोऽद्यचांतकः ॥ कआयुषाद्यसंत्यक्तोयःप्राप्तोममगोचरम् ॥ १ ॥
ममप्रचंडदोर्दंडकंडूकंडूयनक्षमः ॥ नाल्पोनरोयंभविताकिंत्रिशूलेनसुंदरि ॥२॥ माभैर्मेकौतुकंपश्यभक्ष्योऽयंममसांप्रतम् ॥ कालेनमत्तोभीतेनस्वयमे
वोपढौकितः ॥ ३ ॥ इत्युक्त्वामुष्टिघातेनतेनोच्चैर्दनुसूनुना ॥ हृदयेनिहतोराजाशिलातिकठिनेद्रुतम् ॥ ४ ॥ सचक्रिणाकृतत्राणःपीडामल्पीयसीमपि ॥
नोवेदकठिनोरस्कस्तत्करंप्रत्युतानुदत् ॥ ५ ॥ अथकोपवताराज्ञाहतोवक्रेचपेटया ॥ आघूर्णितशिराभूमौपतित्वापुनरुत्थितः ॥ ६ ॥ उवाचचवचोधैर्य
मवष्टभ्यमहाबली ॥ ७ ॥ ॥ दानवउवाच ॥ ॥ ज्ञातंनत्वंमनुष्योसिनृरूपेणचतुर्भुजः ॥ आयातश्छिद्रमासाद्यहंतुंमांदानवांतकः ॥ ८ ॥ एकंवि
धेहिमधुभिद्यदित्वंबलवानसि ॥ विहायैतन्महच्छूलंयुध्यस्वस्वायुधैर्मया ॥९॥ त्वयाकपटरूपेणबलिनःकैटभादयः ॥ नबलेनहताःसंख्येहताएवच्छले
नहि ॥ ११० ॥ बलिंपातालमनयस्त्वंनृवामनतांदधत् ॥ नृमृगत्वेनभवताहिरण्यकशिपुर्हतः ॥ ११ ॥ त्वयाजटिलरूपेणलंकेशोविनिपातितः ॥
गोपालवेषमासाद्यकंसाद्याघातितास्त्वया ॥ १२ ॥ स्त्रीरूपेणाहरस्त्वंतुविप्रलाप्यासुरान्सुधाम् ॥ यादोरूपेणभवताशंखाद्यानिहताबहु ॥१३॥ मायावि
नामग्रगण्यसर्वमर्मज्ञसाधक ॥ नत्वत्तोहंबिभेम्यद्ययदिशूलंविहास्यसि ॥ १४ ॥ अथवादैन्यवचनःकिमेभिःकातरोचितैः ॥ नत्यक्ष्यासित्रिशूलंत्वं
नत्वांजेष्याम्यहंरणे ॥ १५ ॥ अवश्यमेवमर्तव्यमद्यप्रातःशरीरिणा ॥ त्वत्करेणवरंमृत्युर्बलेनापिच्छलेनवा ॥ १६ ॥ इयंविद्याधरीकन्यानमयादूषि
तासती ॥ साक्षाच्छ्रीरेवमंतव्यातवार्थंरक्षितामया ॥ १७ ॥

कपटरूपेणहताइत्यन्वयः ॥ ११० ॥ कापट्यमेववक्ष्चिद्दर्शयति ॥ बलिमित्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ त्वत्करेणत्वद्धस्तेन ॥ पाठांतरेशयेहस्ते ॥ १६ ॥ परयोषिच्छं

कयाइमांनगृह्णीयादितिमत्वाह ॥ इयमिति ॥१७॥१८॥ वक्षःप्रहारमुरसिताडनम् ॥ वक्षइत्यत्र:वाहमिति पाठांतरेवाहंप्राप्तम् ॥१९॥१२०॥२१॥२२॥ पणीकृतांविक्रीताम्॥जीवातोहेजीवनौषध ॥

इत्युक्त्वावामदोर्दंडप्रहारेणातिनिष्ठुरम् ॥ निजघानदनोःसूनुस्तांशिलोच्चयकंपिना ॥ १८ ॥ नृपोवक्षःप्रहारंतांविषह्यरणमूर्द्धनि ॥ लक्ष्मीचकारतद्वक्षास्त्रिशूलं
तोलयन्करे ॥ १९ ॥ निजघानमहाबाहुःसचप्राणाञ्जहौक्षणात् ॥ इत्थंकंकालकेतुंसनिहत्यसुरकंपनम् ॥ १२० ॥ विद्याधरींप्रपश्यंतींप्राहहृष्टतनूरु
हाम् ॥ नारदस्यमुनेर्वाक्यात्तवसुश्रोणिवांछितम् ॥ २१ ॥ कृतंमयाकृतज्ञेकिंकरवाण्यधुनावद ॥ श्रुत्वेतितस्यसावाक्यंप्राहगंभीरचेतसः ॥ २२ ॥
मलयगंधिन्युवाच ॥ ॥ अथोदारमतेवीरनिजप्राणैःपणीकृताम् ॥ किंमांपृच्छसिजीवातोकुलकन्यामदूषिताम् ॥ २३ ॥ इतिब्रुवत्यांकन्यायांपुनः
स्वैरचरोमुनिः ॥ अतर्कितागमःप्राप्तोनारदोदेवलोकतः ॥२४॥ ततस्तुतुषतुस्तौतुदृष्ट्वातंमुनिसत्तमम् ॥ कृतप्रणामौमुनिनापरिविश्राणिताशिषौ ॥२५॥
पाणिग्रहणविधिनाऽभिषिक्तौनारदेनतु ॥ जग्मतुर्नारदादिष्टवर्त्मनाकृतमंगलौ ॥ २६ ॥ तयामलयगंधिन्यायुतःसोऽमित्रजिन्नृपः ॥ पुरींवाराणसीं
प्राप्यपौरैर्विहितमंगलाम् ॥ २७ ॥ यद्वीक्षणादपिनरोनारकींनैवजातुचित् ॥ गतिमाप्नोतिमेधावीतांपुरीमाविशन्नृपः ॥ २८ ॥ यस्यांपुर्यांप्रवेशंनलभंते
वासवादयः ॥ कैवल्यजनयित्र्यांहितांपुरीमविशन्नृपः ॥२९॥ अपिस्मृत्वापुरींयांवैकाशींत्रैलोक्यकांक्षिताम् ॥ ननरोलिप्यतेपापैस्तांविवेशसभूपतिः ॥
॥ १३० ॥ यस्यांपुर्यांप्रविष्टोनामहद्भिरपिपातकैः ॥ नाभिभूयेततांकाशींप्राविशत्सविशांपतिः ॥ ३१ ॥ सापिविद्याधरीकाशीसमृद्धिंवीक्ष्यदूरतः ॥
निनिंदस्वर्गलोकंचपातालनगरीमपि ॥ ३२ ॥ प्राप्यामित्रजितंकांतंतथादृष्टानसावधूः ॥ यथादृष्ट्वाप्यहोकाशींपरमानंदकेतनम् ॥ ३३ ॥ साकृतार्थ
मिवात्मानंमन्यमानामनस्विनी ॥ तेनपत्याचकाश्याचपरांनिर्वृतिमाययौ ॥ ३४ ॥ सोप्यमित्रजिदासाद्यपत्नींमलयगंधिनीम् ॥ धर्मप्रधानंसंसे
व्यकामंप्रापोत्तमंसुखम् ॥ ३५ ॥ सैकदातंपतिंराज्ञीविष्णुभक्तिपरायणम् ॥ रहोविज्ञापयांचक्रेपतिभक्तासुतार्थिनी ॥ ३६ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥
भूपाभीष्टतृतीयायाश्चरिष्यामिमहाव्रतम् ॥ यद्यनुज्ञाभवेद्भर्तुःपुत्रकामार्थितप्रदम् ॥ ३७ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ देव्यभीष्टतृतीयायांव्रतंकीदृग्भवेद्वद ॥
कादेवतातत्रपूज्याविधानंचापिकिंफलम् ॥ ३८ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पुरींवाराणसीमित्यनेनकाश्यांसराजासीदितिज्ञेयम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ १४० ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथाशीतितमेध्यायेत्र्यधिकेसर्वसुंदरे ॥ वीरेशाविष्कृतिःपुण्यासम्यक्ता वन्निरूप्यते ॥ १ ॥ अभीष्टतृतीयाव्रतंकथयति ॥ अवधेहीति ॥ १ ॥ पुरोग्रतः ॥ श्रीदपत्न्याःकुबेरकांतायाऋद्धेः ॥ श्रीरेवमुखंमुख्याश्रेष्ठासेव्याश्रियोमुखमिववामुखंयस्याःसातथा ॥ २ ॥ ॥३॥ विधिनापिविधिनैव ॥ अस्तीतिपाठपूज्याभवतीत्यर्थः ॥ अत्रव्रते ॥ स्तनंधयेनबालापत्येनउन्मुखंयथास्यात्तथापिबता ॥ उन्मुखंक्षरद्दुग्धमितिस्तनविशेषणंवा ॥ धयताचस्तनंतथेतिक्वचित् ॥

नारीपत्यननुज्ञाताया व्रतादिसमाचरेत् ॥ जीवंतीदुःखिनीसास्यान्मृतानिरयमृच्छति ॥ ३९ ॥ इतिराज्ञोदिताराज्ञीप्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ इतिकर्तव्यतां तस्यव्रतस्यसरहस्यकाम् ॥१४०॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेवीरेश्वराविर्भावेऽमित्रजित्पराक्रमो नामद्व्यशीतितमोध्यायः ॥ ८२ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ अवधेहिधरानाथकथयामियथातथम् ॥ व्रतस्यास्यविधानंचफलंचाभीष्टदेवताम् ॥ १ ॥ पुरापुरःश्रीदपत्न्याःश्रीमुख्याब्रह्मसूनुना ॥ नारदेनसुतार्थिन्याव्रतमेतदुदीरितम् ॥ २ ॥ चीर्णंचाथतयादेव्यापुत्रोभून्नलकूबरः ॥ अन्याभिरपिबह्वीभिः पुत्राःप्राप्ताव्रतादितः ॥ ३ ॥ विधिनाप्यत्रसंपूज्यागौरीसर्वविधानवित् ॥ स्तनंधयेनसहिताधयतास्तनमुन्मुखम् ॥ ४ ॥ मार्गशीर्षतृतीयायांशुक्लायां कलशोपरि ॥ ताम्रपात्रंनिधायैकंतंडुलैःपरिपूरितम् ॥ ५ ॥ अविच्छिन्नंनवीनंचरजनीरागरंजितम् ॥ वासःपात्रोपरिन्यस्यसूक्ष्मात्सूक्ष्मतरंपरम् ॥६॥ तस्योपरिशुभंपद्मंरविरश्मिविकासितम् ॥ तत्कर्णिकायाउपरिचतुःस्वर्णविनिर्मितम् ॥ ७ ॥ विधिंसंपूजयेद्भक्त्यारत्नपट्टांबरादिभिः ॥ पुष्पैर्नानाविधै रम्यैःफलैर्नारंगमुख्यकैः ॥ ८ ॥ सुगंधैश्चंदनाद्यैश्चकर्पूरमृगनाभिभिः ॥ परमान्नादिनैवेद्यैःपक्वान्नैर्बहुभंगिभिः ॥९॥ धूपैरगुरुमुख्यैश्चरम्येकुसुममंडपे ॥ रात्रौजागरणंकार्यंविनिद्रैःपरमोत्सवैः ॥ १० ॥ हस्तमात्रमितेकुंडेजातवेदसइत्यृचा ॥ घृतेनमधुनाप्लुत्यजुहुयान्मंत्रविद्द्विजः ॥ ११ ॥ सहस्रंकमलानां चस्मेराणांस्वयमेवहि ॥ नवप्रसूतांकपिलांसुशीलांचपयस्विनीम् ॥ १२ ॥ दद्यादाचार्यवर्यायसालंकारांसलक्षणाम् ॥ उपोष्यदंपतीभक्त्यानवांबरवि भूषितौ ॥ १३ ॥ प्रातःस्नात्वाचतुर्थ्यांचसंपूज्याचार्यमादृतः ॥ वस्त्रैराभरणैर्माल्यैर्दक्षिणाभिर्मुदान्वितौ ॥ १४ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ रजनीहरिद्रा ॥ ६ ॥ स्वर्णपरिमाणंचाशीतिरक्तिकम् ॥ ७ ॥ विधिंब्रह्माणम् ॥ नारंगमुख्यकैर्नारंगाद्यैरित्यर्थः ॥ ८ ॥ मृगनाभिभिःकस्तूरीभिः ॥ बहुभंगिभिःनानाभेदवद्भिः ॥ ॥ ९ ॥ विगतानिद्रायेभ्यस्तैः ॥ कुसुममंडपेकुसुमव्याप्तमंडपे ॥ १० ॥ जातवेदसइतिऋचामंत्रेण ॥ आप्लुत्यआलोड्य ॥ द्विजइत्यनेनद्विजातीनामेवास्मिन्व्रतेऽधिकारइतिसूचितम् ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ दंपतीस्त्रीपुंसौ ॥ १३ ॥ आचार्यंच आदृतःआदरयतः ॥ दंपत्योर्विशेषणंमुदान्विताविति ॥ यद्वादंपतीव्रतकर्तारौआदृतःआदरतःमुदान्वितौभवेतामितिशेषः ॥ अन्यत्समानम् ॥१४॥

॥ १५ ॥ विदधातीतिविधिस्तत्संबोधनंहेसृष्टिकर्त्रीत्यर्थः ॥ १६ ॥ भुक्तशेषेणावशिष्टेनान्नेन ॥ १७ ॥ १८ ॥ मुनेर्व्रतंसमाचीर्णपत्न्यासहेतिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
अरिष्टेसूतिकागृहेसंस्थिता ॥ विज्ञापनमेवाह ॥ देवीति ॥ २४ ॥ २५ ॥ समाकार्यआकारयित्वा ॥ २६ ॥ २७ ॥ मंत्रिविज्ञप्तिनुन्नयामंत्रिवाक्यप्रेरितया ॥ पाठांतरेमंत्रिभिर्विज्ञप्तः

पितुरनिष्टकृत्पुत्रोयस्यास्तया ॥ लास्यशशिप्रभंकमनीयचंद्रप्रभम् ॥ २८ ॥ स्थाप्यनिधाय ॥ न्यस्यपुरोभागेइतिक्कचित् ॥ न्यस्यसंन्यस्येत्यर्थः ॥ योगिनीश्चतुःषष्टियोगिनीः ॥ २९ ॥

सोपस्करांचतांमूर्तिमाचार्यायनिवेदयेत् ॥ समुच्चरन्निमंमंत्रंव्रतकृन्मिथुनंमुदा ॥ १५ ॥ नमोविश्वविधानज्ञेविधेविविधकारिणि ॥ सुतंवंशकरंदेहि
तुष्टामुष्माद्व्रताच्छुभात् ॥ १६ ॥ सहस्रंभोजयित्वाथद्विजानांभक्तिपूर्वकम् ॥ भुक्तशेषेणचान्नेनकुर्याद्वैपारणंततः ॥ १७ ॥ इत्थमेतद्व्रतंराजंश्चिकीर्षा
मित्वयासह ॥ कुरुचैतात्प्रियंमह्यमभीष्टफललब्धये ॥ १८ ॥ इतिभूपालवर्येणश्रुत्वासंहृष्टचेतसा ॥ मुनेर्व्रतंसमाचीर्णंसांतर्वत्नीबभूवह ॥ १९ ॥
तयाथप्रार्थितागौरीगर्भिण्याभक्तितोषिता ॥ पुत्रंदेहिमहामायेसाक्षाद्वृष्णिवंशसंभवम् ॥ २० ॥ जातमात्रोव्रजेत्स्वर्गंपुनरायातिचात्रवै ॥ भक्तःसदाशिवे
ऽत्यर्थंप्रसिद्धःसर्वभूतले ॥२१॥ विनैवस्तन्यपानेनषोडशाब्दाकृतिःक्षणात् ॥ एवंभूतःसुतोगौरियथामेस्यात्तथाकुरु ॥२२॥ मृडान्यापितथेत्युक्ताराज्ञी
भक्त्यातितुष्टया ॥ अथकालेनतनयंमूलर्क्षेसाप्यजीजनत् ॥ २३ ॥ हितैरमात्यैरथसाविज्ञप्तारिष्टसंस्थिता ॥ देविराजार्थिनीचेत्त्वंत्यजदुष्टर्क्षजंसुतम् ॥
॥ २४ ॥ सामंत्रिवाक्यमाकर्ण्यकेवलंपतिदेवता ॥ अत्याक्षीत्तंतथाप्राप्तंतनयंनयकोविदा ॥ २५ ॥ धात्रेयिकांसमाकार्यप्राहेदंसानृपांगना ॥ पंचमुद्रे
महापीठेविकटानाममातृका ॥ २६ ॥ तदग्रेस्थापयित्वामुंबालंधात्रेयिकेवद ॥ गौर्यादत्तःशिशुरसौतवाग्रेविनिवेदितः ॥ २७ ॥ राज्ञ्यापत्युःप्रेयैषि
ण्यामंत्रिविज्ञप्तिनुन्नया ॥ सापिराज्ञ्युदितंश्रुत्वाशिशुंलास्यशशिप्रभम् ॥ २८ ॥ विकटायाःपुरःस्थाप्यगृहंधात्रेयिकागता ॥ अथसाविकटादेवीसमाहू
यचयोगिनीः ॥ २९ ॥ उवाचनयतक्षिप्रंशिशुंमातृगणाग्रतः ॥ तासामाज्ञांचकुरुतरक्षतामुंप्रयत्नतः ॥ ३० ॥ योगिन्योविकटावाक्यात्खेचर्यस्ताःक्षणे
नतम् ॥ निन्युर्गगनमार्गेणब्राह्म्याद्यायत्रमातरः ॥ ३१ ॥ प्रणम्ययोगिनीवृंदंतंशिशुंसूर्यवर्चसम् ॥ पुरोनिधायमातृणांप्रोवाचविकटोदितम् ॥ ३२ ॥
ब्रह्माणीवैष्णवीरौद्रीवाराहीनारसिंहिका ॥ कौमारीचापिमाहेंद्रीचामुंडाचैवचंडिका ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वातंबालकंरम्यंविकटाप्रेषितंततः ॥ पप्रच्छुर्युगप
ड्डिंभकस्तेतातःप्रसूश्चका ॥ ३४ ॥

उवाचनयतक्षिप्रमित्यादिजातमात्रोव्रजेत्स्वर्गमित्यादिदेवीवराभिप्रायेण ॥ मातृगणोवक्ष्यमाणाःब्रह्माण्याद्याःशक्तयः ॥ स्तनपानंचेतिक्कचित ॥ कुरुतकारयतेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
॥ ३३ ॥ डिंभंशिशुम् ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पदेपदेस्थानेस्थाने ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मातृगणाशीर्भिर्विशिष्टः ॥ मातृगणाधीनेतिक्वचित् ॥ पंचमुद्रांकितंपंचमुद्रानाम्न्याचिह्नितामित्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
॥ ४३ ॥ वाङ्मयंवेदयोनिम् ॥ बृहत्परिपूर्णम् ॥ बृहदनुग्रहादित्येकंवापदम् ॥ ४४ ॥ सूक्तैरुद्रसूक्तैः ॥ अतएवरुद्रदैवतैरितिविशेषणम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

मातृभिश्चेतिपृष्टःसयदाकिंचिन्नवक्तिच ॥ तदातद्योगिनीचक्रंप्राहमातृगणास्त्विति ॥ ३५ ॥ राज्ययोग्योभवत्येषमहालक्षणलाक्षितः ॥ पुनस्तत्रैववनेतव्यो
योगिन्यस्त्वविलंबितम् ॥ ३६ ॥ पंचमुद्रामहादेवीतिष्ठतेयत्रकाम्यदा ॥ यस्याःसंसेवनान्नृणांनिर्वाणश्रीरदूरतः ॥ ३७ ॥ सर्वत्रशुभजान्मिन्यांकाश्यांमु
क्तिःपदेपदे ॥ तथापिसविशेषंहितत्पीठंसर्वसिद्धिकृत् ॥ ३८ ॥ तत्पीठसेवनादस्यषोडशाब्दाकृतेःशिशोः ॥ सिद्धिर्भवित्रीपरमाविश्वेशानुग्रहात्परात् ॥
॥ ३९ ॥ एवंमातृगणाशीर्भिर्योगिनीभिःक्षणेनहि ॥ प्रापितोमातृवाक्येनपंचमुद्रांकितंपुनः ॥ ४० ॥ संप्राप्यतन्महापीठंस्वर्गलोकादिहागतः ॥ आनं
दकाननेदिव्यंततापाविपुलंतपः ॥ ४१ ॥ तपसातीवतीव्रेणनिश्चलेंद्रियचेतसः ॥ तस्यराजकुमारस्यप्रसन्नोभूदुमाधवः ॥४२॥ आविर्बभूवपुरतोलिंगरूपे
णशंकरः ॥ प्रोवाचचप्रसन्नोस्मिवरंब्रूहिनृपांगज ॥४३॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ सर्वज्योतिर्मयंलिंगंपुरतोवीक्ष्यवाङ्मयम् ॥ सप्तपातालमुद्भिद्यस्थितं
बृहदनुग्रहात् ॥ ४४ ॥ प्रणम्यदंडवद्भूमौपरितुष्टावधूर्जटिम् ॥ सूक्तैर्जन्मांतराभ्यस्तैःसुहृष्टोरुद्रदैवतैः ॥ ४५ ॥ ततःप्रसन्नोभगवान्देवदेवोमहेश्वरः ॥
संतुष्टस्तपसातस्यप्रोवाचवृषभध्वजः॥ ४६ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ वरंवरयसंतप्ततपसाक्लेशितंवपुः ॥ त्वयेदंबालवपुषावशीकृतंमनोमम ॥ ४७ ॥
शिवोक्तंचसमाकर्ण्यवरदानंपुनःपुनः ॥ वरंचप्रार्थयांचक्रेपरिहृष्टतनूरुहः ॥ ४८ ॥ ॥ कुमारउवाच ॥ ॥ देवदेवमहादेवयदिदेयोवरोमम ॥ तदत्रभवता
स्थयंभवतापहृतासदा ॥ ४९ ॥ अस्मिँल्लिंगेस्थितःशंभोकुरुभक्तसमीहितम् ॥ विनामुद्रादिकरणंमंत्रेणापिविनाविभो ॥ ५० ॥ दिशसिद्धिंपरामत्रदर्श
नात्स्पर्शनान्नतेः ॥ अस्यलिंगस्ययेभक्तामनोवाक्कायकर्मभिः ॥५१॥ सदैवानुग्रहस्तेषुकर्तव्योवरएषमे ॥ इतितद्वरमाकर्ण्यलिंगरूपोवदत्प्रभुः ॥५२॥
एवमस्तुयदुक्तंतेवीरवैष्णवसूनुना ॥ जनेतुर्विष्णुभक्ताच्चराज्ञोऽमित्रजितोभवान् ॥ ५३ ॥ विष्णवंशएवमुत्पन्नोममभक्तिपरांगज ॥ वीरवीरेश्वरंनामालिंग
मेतत्त्वदाख्यया ॥ ५४ ॥ काश्यांदास्यत्यभीष्टानिभक्तानांचिंतितान्यहो ॥ अस्मिँल्लिंगेसदावीरस्थास्याम्यद्यादिनावधि ॥ ५५ ॥ दास्यामिचपरांसि
द्धिमाश्रितेभ्योनसंशयः ॥ परंनमहिमानंमेकलौकश्चिच्चवेत्स्यति ॥ ५६ ॥ यस्तुवेत्स्यतिभाग्येनसपरांसिद्धिमाप्स्यति ॥ अत्रजप्तंहुतंदत्तंस्तुतमर्चितमे
वंवा ॥ ५७ ॥ जीर्णोद्धारादिकरणमक्षय्यफलहेतुकम् ॥ त्वंतुराज्यंपरंप्राप्यसर्वभूपालदुर्लभम् ॥ ५८ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ वीरहेवीर ॥ अनेननामापिविश्वेशेनकृतमितिज्ञेयम् ॥ ५३ ॥ भक्त्याचेतिक्वचित् ॥ हेममभक्तिपरअंगजपुत्र ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ सूतवधाल्लोमहर्षणवधात् ॥ ७७ ॥ अंततोंऽतकाले ॥७८॥

भुक्त्वाभोगांश्चविपुलानंतेसिद्धिमवाप्स्यसि ॥ पुरीवाराणसीरम्यासर्वस्मिञ्जगतीतले ॥५९॥ पुण्यस्तत्रापिसंभेदःसारितोरसिगंगयोः ॥ ततोऽपिचहयग्री
वंतीर्थंचैवातिपुण्यदम् ॥ ६० ॥ यत्रविष्णुर्हयग्रीवोभक्तर्चिंतितमर्पयेत् ॥ हयग्रीवाच्चवैतीर्थाद्गजतीर्थंविशिष्यते ॥ ६१ ॥ यत्रवैस्नानमात्रेणगजदानफलं
लभेत् ॥ कोकावराहतीर्थंचपुण्यदंगजतीर्थतः ॥ ६२ ॥ कोकावराहमभ्यर्च्यतत्रनोजन्मभाग्जनः ॥ अपिकोकावराहाच्चदिलीपेश्वरसन्निधौ ॥ ६३ ॥
दिलीपतीर्थंसुश्रेष्ठंसद्यःपापहरंपरम् ॥ ततःसगरतीर्थंचसगरेशसमीपतः ॥ ६४ ॥ यत्रमज्जन्नरोमज्जेन्नभूयोदुःखसागरे ॥ सप्तसागरतीर्थंचशुभंसगरती
र्थतः ॥ ६५ ॥ सप्ताब्धिस्नानजंपुण्यंयत्रस्नात्वानरोलभेत् ॥ महोदधीतिविख्याततंतीर्थंसप्ताब्धितीर्थतः ॥ ६६ ॥ सकृद्यत्राप्लुतोधीमान्दहेदघमहोद
धिम् ॥ चौरतीर्थंततःपुण्यंकपिलेश्वरसन्निधौ ॥ ६७ ॥ पापंसुवर्णचौर्यादियत्रस्नात्वाक्षयंव्रजेत् ॥ हंसतीर्थंततोपीडयंकेदारेश्वरसन्निधौ ॥ ६८ ॥
हंसस्वरूपीयत्राहंनयामिब्रह्मदेहिनः ॥ ६९ ॥ ततस्त्रिभुवनाख्यस्यकेशवस्यातिपुण्यदम् ॥ तीर्थंयत्राप्लुतामर्त्यामर्त्यलोकंविशंतिन ॥ ७० ॥ गोव्याघ्रे
श्वरतीर्थंचततोप्यधिकमेवहि ॥ स्वभाववैरमुत्सृज्ययत्रोभौसिद्धिमापतुः ॥ ७१ ॥ ततोपिहिवरंवीरतीर्थंमांधातृसंज्ञितम् ॥ चक्रवर्तिपदंयत्रप्राप्तंतेनमही
भुजा ॥ ७२ ॥ ततोपिमुचुकुंदाख्यंतीर्थंचातीवपुण्यदम् ॥ यत्रस्नातोनरोजातुरिपुभिर्नाभिभूयते ॥७३॥ पृथुतीर्थंततोप्युच्चैःश्रेयसांसाधनंपरम् ॥ पृथ्वी
श्वरंयत्रदृष्ट्वानरःपृथ्वीपतिर्भवेत् ॥ ७४ ॥ ततःपरशुरामस्यतीर्थंचातीवसिद्धिदम् ॥ यत्रक्षत्रवधात्पापाज्जामदग्न्योविमुक्तवान् ॥ ७५ ॥ अद्यापिक्षत्र
वधजंपापंतत्रप्रणश्यति ॥ एकेनस्नानमात्रेणज्ञानाज्ञानकृतेनच ॥ ७६ ॥ ततोपिश्रेयसांकर्तृतीर्थंकृष्णाग्रजस्यहि ॥ यत्रसूतवधात्पापाद्बलदेवोविमुक्त
वान् ॥ ७७ ॥ दिवोदासस्यवैतीर्थंतत्रराज्ञोऽतिमेधसः ॥ तत्रस्नातोनरोजातुनज्ञानाच्च्यवतेंऽततः ॥ ७८ ॥ ततोपिहिमहातीर्थंसर्वपापप्रणाशनम् ॥
यत्रभागीरथीसाक्षान्मूर्तिरूपेणतिष्ठति ॥ ७९ ॥ स्नात्वाभागीरथीतीर्थेकृत्वाश्राद्धंविधानवित् ॥ दत्त्वादानंचपात्रेभ्योनभूयोगर्भभाग्भवेत् ॥ ८० ॥
हरपापंचभोवीरतीर्थंभागीरथीतटे ॥ तत्रस्नात्वाक्षयंयांतिमहापापकुलान्यपि ॥८१॥ योनिष्पापेश्वरंलिंगंतत्रपश्यतिमानवः ॥ निष्पापोजायतेवीरसत
ल्लिंगेक्षणात्क्षणात् ॥८२॥ दशाश्वमेधतीर्थंचततोपिप्रवरंमतम् ॥ दशानामश्वमेधानांयत्रस्नात्वाफलंलभेत् ॥८३॥ ततोपिशुभदंवीरबंदीतीर्थंप्रचक्षते ॥
यत्रस्नातोनरोमुच्येदपिसंसारबंधनात् ॥ ८४ ॥ हिरण्याक्षेणदैत्येनबहुशोदेवताःपुरा ॥ बंदीकृतानिगडितास्तुष्टुवुर्जगदंबिकाम् ॥ ८५ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ हरपापंकेदारकुंडम् ॥ तत्रस्नात्वास्थितस्येत्यर्थः ॥ तीर्थांतरंवा ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ बंदीदेवी ॥ ८४ ॥ बंदीनामनिर्वक्ति हिरण्येतिद्वाभ्याम् ॥ निगडितालोहश्रृंखलै

र्बद्धाश्च ॥ ८५ ॥ यद्यदा ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ब्रह्मतीर्थमिति ॥ पूर्वस्मात्पूर्वस्मात्तीर्थादुत्तरोत्तरस्याधिक्यमात्रमत्रविवक्षितं

ततोविशृंखलीभूतैर्वंदितायज्जगज्जनिः ॥ तदाप्रभृतिबंदीतिगीयतेद्यापिमानवैः ॥ ८६ ॥ बंदीतीर्थंतुतत्रैवमहानिगडखंडनम् ॥ तत्रस्नातोविमुच्येतसर्वस्मात्कर्मपाशतः ॥ ८७ ॥ बंदीतीर्थंमहाश्रेष्ठंकाशिपुर्यांविशांपते ॥ तत्रस्नातोनरोयायाद्विमुक्तिंदेव्यनुग्रहात् ॥ ८८ ॥ ततोपिहिश्रेष्ठतरंप्रयागमिति विश्रुतम् ॥ प्रयागमाधवोयत्रसर्वयागफलप्रदः ॥ ८९ ॥ क्षोणीवराहतीर्थंचततोपिशुभदंपरम् ॥ तत्रस्नातोनरोजातुतिर्यग्योनिंनगच्छति ॥ ९० ॥ ततःकालेश्वरंतीर्थंवीरश्रेष्ठतरंपरम् ॥ कलिकालौनबाधेतेयत्रस्नातंनरोत्तमम् ॥९१॥ अशोकतीर्थंतत्रैवततोप्यतितरांशुभम् ॥ यत्रस्नातोनरोजातुनापतेच्छोकसागरे ॥ ९२ ॥ ततोतिनिर्मलतरंशुक्रतीर्थंनृपांगज ॥ शुक्रद्वारानजायेतयत्रस्नातोनरोत्तमः ॥९३॥ ततोऽपिपुण्यदंराजन्भवानीतीर्थमुत्तमम् ॥ यत्रस्नात्वाभवानीशौदृष्ट्वानैवपुनर्भवेत् ॥ ९४ ॥ प्रभासतीर्थंविख्यातंततोपिशुभदंनृणाम् ॥ सोमेश्वरस्यपुरतस्तत्रस्नातोनगर्भभाक् ॥ ९५ ॥ ततोगरुडतीर्थंचसंसारविषनाशनम् ॥ गरुडेशंसमभ्यर्च्यतत्रस्नात्वानशोचति ॥ ९६ ॥ ब्रह्मतीर्थंततःपुण्यंवीरब्रह्मेश्वरात्पुरः ॥ ब्रह्मविद्यामवाप्नोतितत्रस्नानेनमानवः ॥ ९७ ॥ ततोवृद्धार्कतीर्थंचविधितीर्थंततःपरम् ॥ तत्राप्लुतोनरोयातिरविलोकंसुनिर्मलम् ॥ ९८ ॥ ततोनृसिंहतीर्थंचमहाभयनिवारणम् ॥ कालादपिकुतस्तत्रस्नात्वापरिबिभेतिच ॥ ९९ ॥ ततोपिपुण्यदंनृणांतीर्थंचित्ररथेश्वरम् ॥ यत्रस्नात्वाचदत्त्वाचचित्रगुप्तंनपश्यति ॥१००॥ धर्मतीर्थंततःपुण्यंधर्मेशपुरतःस्थितम् ॥ तत्रश्राद्धादिकंकृत्वापितॄणामनृणोभवेत् ॥१॥ विशालतीर्थंविमलंविशालफलदंततः ॥ तत्रस्नात्वाविशालाक्षींदृष्ट्वागर्भेनजायते ॥ २ ॥ जरासंधेशतीर्थंचजरासंधेशसन्निधौ ॥ संसारज्वरपीडाभिस्तत्रस्नातोनमुह्यति ॥ ३ ॥ ततोऽपिललितातीर्थंमहासौभाग्यवर्धनम् ॥ स्नात्वार्चयित्वाललितांनदरिद्रोनदुःखभाक् ॥ ४ ॥ ततोगौतमतीर्थंचसर्वपापविशोधनम् ॥ स्नात्वापिंडान्विनिर्वाप्ययत्रशोचतिनक्वचित् ॥ ५ ॥ गंगाकेशवतीर्थंचतीर्थंचागस्त्यसंज्ञकम् ॥ ततस्तुयोगिनीतीर्थंत्रिसंध्याख्यंततःपरम् ॥ ६ ॥ ततस्तुनार्मदंतीर्थंततआरुंधतेयकम् ॥ वासिष्ठंचततस्तीर्थंमार्कंडेयमनुत्तमम् ॥ ७ ॥

नतुक्रमोपि ॥ अतएववक्ष्याति ॥ ज्ञेयान्येतानितीर्थानिपुण्यदान्युत्तरोत्तरमिति ॥९७ ॥ वृद्धार्कतीर्थमिति॥ब्रह्मार्केतिपाठेब्रह्माब्रह्मणोवृद्धहारीतएवतन्नामार्कोब्रह्मार्कस्तत्तीर्थमित्यर्थः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ चित्रगुप्तंनपश्यतिततोनंबिभेतीत्यर्थः ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

ज्ञेयान्येतानितीर्थानिपुण्यदान्युत्तरोत्तरम् ॥ खुरकर्तरिसंज्ञंचततस्तीर्थमनुत्तमम् ॥ ८ ॥ तत्रश्राद्धादिकरणान्नरोमुच्येतकिल्बिषैः ॥ ततोभगीरथंती
र्थंराजर्षेरतिपुण्यदम् ॥ ९ ॥ तत्राल्पमपियच्छेद्यत्कल्पांतेप्यक्षयंहितत् ॥ एतेभ्योपिहितीर्थेभ्योलिंगकोटित्रयादपि ॥११०॥ वीरवीरेश्वरंलिंगंमहाश्रेष्ठंभ
विष्यति ॥ वीरतीर्थेनरःस्नात्वावीरेशंपरिपूज्यच ॥ ११ ॥ तीर्थेष्वेतेषुसर्वेषुस्नातोभवतिनान्यथा ॥ यस्तुवीरेश्वरंलिंगंनक्तमभ्यर्चयिष्यति ॥ तेनत्रिको
टिसंख्यानिलिंगानीहार्चितानिवै ॥ १२ ॥ यस्तुकामयतेलक्ष्मींमुक्तिदांभुक्तिदामपि ॥ तेनवीरेश्वरंलिंगंसंसेव्यमतियत्नतः ॥ १३ ॥ विधायैकंजागरणं
नरोवीरेशमर्चयन् ॥ भूतायांनैवगृह्णातिशरीरंपांचभौतिकम् ॥ १४ ॥ इदंलिंगंसदाभ्यर्च्यंसिद्धैःसंसिद्धिकामुकैः ॥ ऐहिकामुष्मिकान्यस्मात्सर्वा
न्कामान्समर्थयेत् ॥ १५ ॥ पंचामृतेनस्नपनंयःकरिष्यतिमानवः ॥ पलेपलेफलंतस्यवीरेशेघटकोटिजम् ॥ १६ ॥ यदन्यत्रफलंलिंगेकोटिपुष्पप्र
दानतः ॥ तदेकेनैवपुष्पेणवीरेशेनात्रसंशयः ॥ १७ ॥ एकामप्याहुतिंदत्त्वावीरेश्वरसमीपतः ॥ कोटिहोमफलंसम्यङ्नात्रकार्याविचारणा ॥ १८ ॥
सिक्थेसिक्थेचनैवेद्येकोटिसिक्थफलंभवेत् ॥ अत्यल्पमपिवीरेशेकृतमक्षयतांव्रजेत् ॥ १९ ॥ अप्येकंयोमहारुद्रंजपेद्वीरेशसन्निधौ ॥ जापयेद्वाभवे
त्तस्यकोटिरुद्रफलंध्रुवम् ॥ १२० ॥ व्रतोत्सर्गादिवीरेशेयत्कृतंव्रतिभिर्नृभिः ॥ तत्कोटिगुणसंख्याकंभवत्येवनसंशयः ॥ २१ ॥ कृताअष्टौनमस्काराये
नवीरेश्वराग्रतः ॥ अष्टकोटिनमस्कारफलंतस्यनसंशयः ॥ २२ ॥ सर्वासांसंपदांस्थानमिदंलिंगंभविष्यति ॥ वीरेश्वरंनसंदेहोवीरमेवरदानतः ॥ २३ ॥
ज्ञानमुत्पत्स्यतेपुंसांतारकाख्यंममाज्ञया ॥ जीवतामेवतत्सेव्यमेतल्लिंगंशुभार्थिभिः ॥ २४ ॥ एतच्छ्रुत्वापुनःप्राहवीरोमित्राजितःसुतः ॥ प्रणम्यदेवदेवेशंप
रिपूर्णमनोरथः ॥ २५ ॥ तीर्थान्येतानिदेवेशयान्युक्तानिममाग्रतः ॥ कृपयापुनरप्येवतदन्यानिवदप्रभो ॥ २६ ॥ आदिकेशवमारभ्यतत्तीर्थंचभगी
रथात् ॥ येषांश्रवणमात्रेणनिष्पापोजायतेनरः ॥ २७ ॥ इतिश्रुत्वामहेशानोमहीपतनयोदितम् ॥ पुनस्तीर्थानिगंगायांवक्तुंसमुपचक्रमे ॥ १२८ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेवीरेश्वराविर्भावोनामत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
आकर्णयक्षोणिसुरयथास्थाणुरचीकरत् ॥ गंगावरणयोःपुण्यात्संभेदात्तीर्थभूमिकाम् ॥ १ ॥

॥ २७ ॥ १२८ ॥ इतिश्रीरा० का० त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ अथाशीतितमेऽध्यायेचतुर्भिरधिकेशुभे ॥ वीरेश्वरप्रसंगेनतीर्थाख्यानमुदीर्यते ॥ १ ॥ आदिकेशवमारभ्य

भगीरथतीर्थपर्यंतानितीर्थानिकथयति ॥ आकर्णयेति ॥ संभेदात्संगमात् ॥ तीर्थभूमिकातीर्थस्थानम् ॥ जातावेकवचनम् ॥ १ ॥ निष्णातःनितरांस्नातः ॥ २ ॥ पादोदकाख्यानेकारणमाह ॥

संगमेतत्रनिष्णातःसंगमेशंसमर्च्यच ॥ नरोनजातुजननीगर्भसंगममवाप्नुयात् ॥ २ ॥ तत्रपादोदकंतीर्थंयत्रदेवेनशार्ङ्गिणा ॥ आदौपादौक्षालितौतुमंदराद्यागतेनयत् ॥ ३ ॥ विष्णुपादोदकेतीर्थेवारिकार्यंकरोतियः ॥ व्यतीपातेननियतंभूयःसांसारिकीगतिः ॥४॥ कृतपादोदकस्नानःकृतकेशवपूजनः ॥ वीतसंसारवसतिःकाश्यामासीन्नरोत्तमः ॥ ५ ॥ काश्यांसाभूमिरुद्दिष्टाश्वेतद्वीपइतिद्विजैः ॥ तत्रपुण्यार्जनंकृत्वाश्वेतद्वीपाधिपोभवेत् ॥ ६ ॥ ततःपादोदकात्तीर्थात्तीर्थंक्षीराब्धिसंज्ञकम् ॥ तत्रार्जितमहापुण्योवसेत्क्षीराब्धिरोधसि ॥ ७ ॥ क्षीरोदाद्दक्षिणेभागेतीर्थंशंखाख्यमुत्तमम् ॥ तत्रस्नातोभवेन्नूनंनाशंखादिनिधेःपतिः ॥ ८ ॥ अर्वाक्चशंखतीर्थाद्वैचक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ संसारचक्रेनपतेत्तत्तीर्थजलमज्जनात् ॥ ९ ॥ गदातीर्थंतदग्रेतुसंसारगदनाशनम् ॥ तत्रश्राद्धादिकरणात्पश्येद्देवंगदाधरम् ॥ १० ॥ पद्माकृत्पद्मतीर्थंचतदग्रेपितृतृप्तिकृत् ॥ तत्रस्नानादिकरणात्प्राप्नुयादघसंक्षयम् ॥ ११ ॥ ततस्तीर्थंमहालक्ष्म्यामहापुण्यफलप्रदम् ॥ तत्राभ्यर्च्यमहालक्ष्मींनिर्वाणकमलांलभेत् ॥ १२ ॥ ततोगारुत्मतंतीर्थंसंसारगरनाशनम् ॥ कृतोदकक्रियस्तत्रवैकुंठेवसतिंलभेत् ॥ १३ ॥ ततोनारदतीर्थंचब्रह्मविद्यैककारणम् ॥ तत्रस्नानेनमुक्तःस्याद्दृष्ट्वानारदकेशवम् ॥ १४ ॥ प्रह्लादतीर्थंतद्याम्येमहाभक्तिफलप्रदम् ॥ तत्रवैस्नानमात्रेणविष्णोःप्रियतरोभवेत् ॥ १५ ॥ अंबरीषंततस्तीर्थंमहापातकनाशनम् ॥ तत्रवैशुभकर्माणोजनानोगर्भभाजनम् ॥ ॥ १६ ॥ आदित्यकेशवंनामतदग्रेतीर्थमुत्तमम् ॥ कृताभिषेकस्तत्रापिलभेत्स्वर्गाभिषेचनम् ॥ १७ ॥ दत्तात्रेयस्यतत्रास्तितीर्थंत्रैलोक्यपावनम् ॥ योगसिद्धिंलभेत्तत्रस्नानमात्रेणभावतः ॥ १८ ॥ तदग्रेभार्गवंतीर्थंमहाज्ञानसमर्पकम् ॥ तत्रस्नानविधानेनभवेद्भार्गवलोकभाक् ॥ १९ ॥ ततोवामनतीर्थंचविष्णुसान्निध्यहेतुकम् ॥ तत्रश्राद्धविधानेनमुच्यतेपितृजादृणात् ॥ २० ॥ नरनारायणाख्यंहिततस्तीर्थंशुभप्रदम् ॥ तत्तीर्थमज्जनात्पुंसांगर्भवासःसुदुर्लभः ॥ २१ ॥

यत्रेति ॥ यद्यतः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ गारुत्मतंगारुडम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भावतोभक्त्या ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

स्नातस्यस्नातानाम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तत्तीर्थम् ॥ २९ ॥ सांख्ययोगोज्ञानयोगः ॥ प्रसीदतिसम्यग्भवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

यज्ञवाराहतीर्थंचततोदक्षिणतःशुभम् ॥ यत्रस्नातस्यवैपुंसांराजसूयफलंध्रुवम् ॥ २२ ॥ विदारनारसिंहाख्यंतीर्थंतत्रास्तिपावनम् ॥ यत्रैकस्नानतोनश्ये
दघंजन्मशतार्जितम् ॥ २३ ॥ गोपीगोविंदतीर्थंचततोवैष्णवलोकदम् ॥ यस्मिन्स्नातोनरोविद्वान्नविंद्याद्गर्भवेदनम् ॥ २४ ॥ लक्ष्मीनृसिंहतीर्थंचगोपी
गोविंददक्षिणे ॥ निर्वाणलक्ष्म्यायत्रत्योम्रियतेतुनरोत्तमः ॥ २५ ॥ तद्दक्षिणायांकाष्ठायांशेषतीर्थमनुत्तमम् ॥ महापापौघशेषोपिनतिष्ठेद्यन्निमज्जनात् ॥
॥ २६ ॥ शंखमाधवतीर्थंचतद्याम्यांदिशिचोत्तमम् ॥ तत्तीर्थसेवनान्नृणांकुतःपापभयंमहत् ॥ २७ ॥ ततोपिपावनतरंतीर्थंतत्क्षणसिद्धिदम् ॥ नीलग्री
वाख्यमतुलंतत्स्नायीसर्वदाशुचिः ॥ २८ ॥ तत्रोद्दालकतीर्थंचसर्वाघौघविनाशनम् ॥ ददातिमहतीमृद्धिंस्नानमात्रेणतन्नृणाम् ॥ २९ ॥ ततःसांख्या
ख्यतीर्थंचसांख्येश्वरसमीपतः ॥ तत्तीर्थसेवनात्पुंसांसांख्ययोगःप्रसीदति ॥ ३० ॥ स्वर्लोकाद्यत्रसंलीनःस्वयंदेवउमापतिः ॥ अतःस्वर्लीनतीर्थंचस्वर्ली
नेश्वरसन्निधौ ॥ ३१ ॥ तत्रस्नानेनदानेनश्रद्धयाद्विजभोजनैः ॥ जपहोमार्चनैःपुंसामक्षयंसर्वमेवहि ॥ ३२ ॥ महिषासुरतीर्थंचतत्समीपेतिपावनम् ॥
यत्रतप्त्वासदैत्येंद्रोविजिग्येसकलान्सुरान् ॥ ३३ ॥ तत्तीर्थसेवकोद्यापिनारिभिःपरिभूयते ॥ नपातकैर्महद्भिश्चप्रार्थितंचफलंलभेत् ॥ ३४ ॥ बाणतीर्थं
चतस्याराात्तत्सहस्रभुजप्रदम् ॥ तत्रस्नातोनरोभक्तिप्राप्नुयाच्छांभवींस्थिराम् ॥ ३५ ॥ गोप्रतारेश्वरंनामतदग्रेतीर्थमुत्तमम् ॥ अपुत्रोपितरेद्यत्रस्नातो
वैतरणींसुखम् ॥ ३६ ॥ तीर्थंहिरण्यगर्भाख्यंतद्याम्येसर्वपापहृत् ॥ तत्रस्नातोहिरण्येनमुच्यतेनकदाचन ॥ ३७ ॥ ततःप्रणवतीर्थंचसर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥
जीवन्मुक्तोभवेत्तत्रस्नानमात्रेणमानवः ॥ ३८ ॥ ततःपिशंगिलातीर्थंदर्शनादपिपापहृत् ॥ मुनेममाधिष्ठानंवैतदगस्तेऽतिसिद्धिदम् ॥ ३९ ॥ स्नात्वा
पिशंगिलातीर्थेदत्त्वादानंचकिंचन ॥ किंशोचतिकृतात्पापादन्यत्रापिमृतोयदि ॥ ४० ॥ योवैपिशंगिलातीर्थेस्नात्वामामर्चयिष्यति ॥ भविष्यतिसमे
मित्रंमित्रतेजःसमप्रभम् ॥ ४१ ॥ ततस्त्रैविष्टपीदृष्टिनिर्मलीकृतपुष्कलम् ॥ तीर्थंपिलिपिलाख्यंवैमनोमलविनाशनम् ॥ ४२ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वैतरणींयमद्वारस्थांनदीम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ मित्रतेजःसमप्रभंसूर्यसदृशतेजस्कम् ॥ ४१ ॥ त्रैविष्टपीदृष्टिनिर्मली

कृतपुष्कलंत्रिलोचनदर्शनशुद्धजातसर्वम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ऊर्जेकार्तिके ॥ नुत्तयेनाशाय ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मध्येकाशिकाश्यामध्ये ॥

तत्रश्राद्धादिकरणाद्दीनानाथप्रतर्पणात् ॥ महतींश्रियमाप्नोतिमानवोतीवनिश्चलाम् ॥ ४३ ॥ ततोनागेश्वरंतीर्थंमहाघपरिशोधनम् ॥ तत्तीर्थमज्जनादे
वभवेत्सर्वाघसंक्षयः ॥ ४४ ॥ तद्दक्षिणेमहापुण्यंकर्णादित्याख्यमुत्तमम् ॥ तीर्थंयत्राप्लुतोमर्त्योभास्करींश्रियमावहेत् ॥ ४५ ॥ ततोभैरवतीर्थंचमहाघौ
घक्षयप्रदम् ॥ चतुरर्थोदयकरंसर्वविघ्ननिवारणम् ॥ ४६ ॥ भौमाष्टम्यांतत्रनरःस्नात्वासंतर्पयेत्पितॄन् ॥ दृष्ट्वाचभैरवंकालंकलिंकालंचसंजयेत् ॥ ४७ ॥
तीर्थंखर्वनृसिंहाख्यंतीर्थाद्भैरवतःपुरः ॥ तत्रस्नातस्यवैपुंसःकुतोघजनितंभयम् ॥ ४८ ॥ मृकंडस्यमुनेस्तीर्थंतद्याम्यामतिनिर्मलम् ॥ तत्रस्नाने
नमर्त्यानांनापायमरणंक्वचित् ॥ ४९ ॥ ततःपंचनदाख्यंवैसर्वतीर्थनिषेवितम् ॥ तीर्थंयत्रनरःस्नात्वानसंसारीपुनर्भवेत् ॥ ५० ॥ ब्रह्मांडोदरवर्तीनिया
नितीर्थानिसर्वतः ॥ ऊर्जेयत्रसमायांतिस्वाघौघपरिनुत्तये ॥ ५१ ॥ सर्वदायत्रसर्वाणिदशम्यादिदिनत्रयम् ॥ तिष्ठंतितीर्थवर्याणिनिजनैर्मल्यहेतवे ॥
॥ ५२ ॥ भूरिशःसर्वतीर्थानिमध्येकाशिपदेपदे ॥ परंपांचनदःकैश्चिन्महिमानापिकुत्रचित् ॥ ५३ ॥ अप्येकंकार्तिकस्याहस्तत्रवैसफलीकृतम् ॥
जपहोमार्चनादानैःकृतकृत्यास्तएवहि ॥ ५४ ॥ सर्वाण्यपिचतीर्थानियुगपत्तुलितान्यपि ॥ नाधिजग्मुःपंचनद्याःकलायाअपितुल्यताम् ॥ ५५ ॥
स्नात्वापांचनदेतीर्थेदृष्ट्वावैबिंदुमाधवम् ॥ नजातुजायतेधीमाञ्जननीजठराजिरे ॥ ५६ ॥ ततोज्ञानह्रदंतीर्थंजडानामपिजाड्यहृत् ॥ तत्रस्नातोनरो
जातुज्ञानभ्रंशंनचाप्नुयात् ॥ ५७ ॥ तत्रज्ञानह्रदेस्नात्वादृष्ट्वाज्ञानेश्वरंनरः ॥ ज्ञानंतदधिगच्छेद्वैयेननोबाध्यतेपुनः ॥ ५८ ॥ ततोस्तिमंगलंतीर्थं
सर्वामंगलनाशनम् ॥ तत्रावगाहनंकृत्वाभवेन्मंगलभाजनम् ॥ ५९ ॥ अमंगलानिनश्येयुर्भवेयुर्मंगलानिच ॥ स्नातुर्वैमंगलेतीर्थेनमस्कर्तुश्चमंगलम् ॥
॥ ६० ॥ मयूखमालिनस्तीर्थंतदग्रेमलनाशनम् ॥ तत्राप्लुतोगभस्तीशांविलोक्यविमलोभवेत् ॥ ६१ ॥ मखतीर्थंतुतत्रैवमखेश्वरसमीपतः ॥ मखजं
पुण्यमाप्नोतितत्रस्नातोनरोत्तमः ॥ ६२ ॥ तत्पार्श्वेबिंदुतीर्थंचपरमज्ञानकारणम् ॥ तत्रश्राद्धादिकंकृत्वालभेत्सुकृतमुत्तमम् ॥ ६३ ॥ पिप्पलाद
स्यचमुनेस्तीर्थंतद्याम्यदिक्स्थितम् ॥ स्नात्वाशनेर्दिनेतत्रदृष्ट्वावैपिप्पलेश्वरम् ॥ ६४ ॥ पिप्पलंतत्रसेवित्वाअश्वत्थइतिमंत्रतः ॥ शनिपीडांनलभतेदुः
स्वप्नंचापिनाशयेत् ॥ ६५ ॥

कैश्चित्तीर्थैर्नापिनप्राप्तः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ जडानामज्ञानाम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अश्वत्थइतिमंत्रतइति ॥ अश्वत्थेवोनिषदनंपर्णे

वोवसतिष्कृता ॥ गोभाजइतिकिलासथयत्सनवथपूरुषमित्यादिमंत्रेणेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ऐक्ष्वाकवमिक्ष्वाकोरिदम् ॥ ७० ॥ अर्च्यअर्चयित्वा ॥ ७१ ॥७२:॥७३॥

ततस्ताम्रवराहाख्यंतीर्थंचैवातिपावनम् ॥ यत्रस्नानेनदानेननमज्जेदघसागरे ॥ ६६ ॥ तदग्रेकालगंगाचकलिकल्मषनाशिनी ॥ तस्यांस्नात्वानरोधी
मांस्तत्क्षणान्निरघोभवेत् ॥६७॥ इंद्रद्युम्नंमहातीर्थमिंद्रद्युम्नेश्वराग्रतः ॥ तोयकृत्यंतत्रकृत्वालोकमैंद्रमवाप्नुयात् ॥६८॥ततस्तुरामतीर्थंचवीररामेश्वराग्रतः॥
तत्तीर्थस्नानमात्रेणवैष्णवंलोकमाप्नुयात् ॥ ६९ ॥ ततऐक्ष्वाकवंतीर्थंसर्वाघौघविनाशनम् ॥ तत्रस्नानेनपूतात्माजायतेमनुजोत्तमः ॥ ७० ॥ मरुत्तती
र्थंतत्प्रांतेमरुत्तेश्वरसन्निधौ ॥ तत्रस्नात्वातमर्च्येशंमहदैश्वर्यमाप्नुयात् ॥ ७१ ॥ मैत्रावरुणतीर्थंचततःपातकनाशनम् ॥ तत्रपिंडप्रदानेनपितॄणांभवति
प्रियः ॥ ७२ ॥ ततोग्नितीर्थंविमलमग्नीशपुरतोमहत् ॥ अग्निलोकमवाप्नोतितत्तीर्थपरिमज्जनात् ॥ ७३ ॥ अंगारतीर्थंतत्रैवअंगारेश्वरसन्निधौ ॥ तत्रां
गारचतुर्थ्यांतुस्नात्वानिष्पापतामियात् ॥ ७४ ॥ ततोवैकलितीर्थंचकलशेश्वरसन्निधौ ॥ स्नात्वातल्लिंगमभ्यर्च्यकलिकालान्नबिभ्यति ॥७५॥ चंद्रती
र्थंचतत्रैवचंद्रेश्वरसमीपतः ॥ तत्रस्नात्वार्च्यचंद्रेशंचंद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ ७६ ॥ तदग्रेवीरतीर्थंचवीरेश्वरसमीपतः ॥ यदुक्तंप्राक्तवपुरस्तीर्थानामुत्तमं
परम् ॥ ७७ ॥ विघ्नेशतीर्थंचततःसर्वविघ्नविघातकृत् ॥ जातुचित्तत्रसंस्नातोनविघ्नैराभिभूयते ॥ ७८ ॥ हरिश्चंद्रस्यराजर्षेस्ततस्तीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्र
स्नातोनरोजातुनसत्याच्च्यवतेक्वचित् ॥ ७९ ॥ हरिश्चंद्रस्यतीर्थंतुयच्छ्रेयःसमुपार्जितम् ॥ तदक्षयफलंवीरइहलोकेपरत्रच ॥ ८० ॥ ततःपर्वततीर्थंचपर्व
तेशसमीपतः ॥ सर्वपर्वफलंतस्यस्नात्वापर्वण्यपर्वणि ॥८१॥ कंबलाश्वतरंतीर्थंतत्रसर्वविषापहम् ॥ तत्रस्नातोभवेन्मर्त्योगीतविद्याविशारदः ॥ ८२ ॥
ततःसारस्वतंतीर्थंसर्वविद्योपपादकम् ॥ तिष्ठेयुःपितरस्तत्रसहदेवर्षिमानवैः ॥ ८३ ॥ उमातीर्थंतुतत्रैवसर्वशक्तिसमन्वितम् ॥ औमेयलोकप्राप्त्यैस्या
त्स्नानमात्रेणनिश्चितम् ॥ ८४ ॥ ततस्त्रिलोकीविख्यातंत्रिलोक्युद्धरणक्षमम् ॥ तीर्थंश्रेष्ठतरंवीरयदाख्यामणिकर्णिका ॥ ८५ ॥ चक्रपुष्करिणीती
र्थंतदादौविष्णुनाकृतम् ॥ तदाख्याकर्णनादेवसर्वैःपापैःप्रमुच्यते ॥ ८६ ॥ स्वर्गौकसस्त्रिसंध्यंवैजपंतिमणिकर्णिकाम् ॥ यन्नामग्रहणंपुंसांश्रेयसेपरमा
यहि ॥ ८७ ॥ यैःश्रुतायैःस्मृतावीरयैर्दृष्टामणिकर्णिका ॥ तएवकृतिनोलोकेकृतकृत्यास्तएवहि ॥ ८८ ॥ त्रिलोकेयेजपंतीहमानवामणिकर्णिकाम् ॥
जपामितानहंवीरत्रिकालंपुण्यकर्मणः ॥ ८९ ॥

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ अपर्वणिच ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ यदाख्यायस्याख्यामणिकर्णिकातदित्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ महींपुनरायातीतिशेषः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ आप्याआप्यतेयदिदमेवफलमिति ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

इष्टंतेनमहायज्ञैःसहस्रशतदक्षिणैः ॥ पंचाक्षरीमहाविद्यायेनोक्तामणिकर्णिका ॥ ९० ॥ महादानानिदत्तानितेनवैपुण्यकर्मणा ॥ येनाहमर्चितोवीरसं
प्राप्यमणिकर्णिकाम् ॥ ९१ ॥ मणिकर्ण्यंबुभिर्येनतर्पिताःप्रपितामहाः ॥ तेनश्राद्धानिदत्तानिगयायांमधुपायसैः ॥ ९२ ॥ मणिकर्णीजलंयेनसंपीतं
शुद्धबुद्धिना ॥ किंतस्यसोमपानैस्तैःपुनरावृत्तिलक्षणैः ॥ ९३ ॥ तेस्नाताःसर्वतीर्थेषुमहापर्वसुभूरिशः ॥ तथाचसर्वावभृथैर्यैःस्नातामणिकर्णिका ॥
॥ ९४ ॥ तैःसुराःपूजिताःसर्वेब्रह्मविष्णुमुखामखैः ॥ यैःस्वर्णकुसुमैरत्नैरर्चितामणिकर्णिका ॥९५॥ अहंतेनोमयासार्धंदीक्षांसंप्राप्यशांभवीम् ॥ अर्चितः
प्रत्यहंयेनपूजितामणिकर्णिका ॥ ९६ ॥ तपांसितेनतप्तानिशीर्णपर्णादिनाचिरम् ॥ सेविताश्रद्धयायेनश्रीमतीमणिकर्णिका ॥ ९७ ॥ दत्त्वादानानि
भूरीणिमखानिष्ट्वातुभूरिशः ॥ चिरंतप्त्वाप्यरण्येषुस्वर्गैश्वर्यान्महींपुनः ॥ ९८ ॥ विपुलेत्रमहीपृष्ठेपंचक्रोश्यांमनोहरा ॥ संश्रितामणिकर्णीयैस्तेयाताश्चा
निवर्तकाः ॥ ९९ ॥ दानानांचव्रतानांचक्रतूनांतपसामपि ॥ इदमेवफलंमन्येयदाप्यामणिकर्णिका ॥ १०० ॥ मोक्षलक्ष्मीरियंसाक्षाच्छ्रीमतीमणिक
र्णिका ॥ प्रायोस्यामहिमानंवैनवेद्म्यहमपिस्फुटम् ॥ १ ॥ अवाच्यांमणिकर्ण्याश्चतीर्थंपाशुपतंपरम् ॥ तीर्थंतुरुद्रवासाख्यंविश्वतीर्थमतःपरम् ॥ २ ॥
मुक्तितीर्थंततोरम्यमविमुक्तमथोत्तमम् ॥ तीर्थंचतारकंस्कांदंढुंढेस्तीर्थंततोपिच ॥ ३ ॥ भवानेयमथैशानंज्ञानतीर्थमथोत्तमम् ॥ नंदितीर्थंविष्णुतीर्थंती
र्थंपैतामहंततः ॥ ४ ॥ नाभितीर्थमिदंचैवब्रह्मनालमतःपरम् ॥ ततोभागीरथंतीर्थंयत्त्वाग्रेपुराकथि ॥५॥ तीर्थान्युत्तरवाहिन्यांस्वर्धुन्यांकाशिसन्निधौ ॥
संत्यनेकानिपुण्यानिमयोक्तान्यल्पशःपुनः ॥ ६ ॥ तत्रापिनितरांश्रेष्ठापंचतीर्थीनृपांगज ॥ यस्यांस्नात्वानरोभूयोगर्भवासंनसंस्मरेत् ॥ ७ ॥ प्रथमंचा
सिसंभेदंतीर्थानांप्रवरंपरम् ॥ ततोदशाश्वमेधाख्यंसर्वतीर्थनिषेवितम् ॥ ८ ॥ ततःपादोदकंतीर्थमादिकेशवसन्निधौ ॥ ततःपंचनदंपुण्यंस्नानमात्रादघौ
घह्नत् ॥ ९ ॥ एतेषामपितीर्थानांचतुर्णामपिसत्तम ॥ पंचमंमणिकर्ण्याख्यंमनावेयवशुद्धिदम् ॥११०॥ अहंस्नाम्यत्रसततमुमयासहपर्वसु ॥ ब्रह्मणा
विष्णुनासार्धंसहेंद्रादिसुरर्षिभिः ॥ ११ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ सद्योजातवामदेवाघोरतत्पुरुषेशानपंचमुखत्वात्पंचास्योविश्वेश्वरः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कामेशंकामेशाख्यानम् ॥ ११७ ॥ ॥ इतिश्रीरामा०काशी०टी०चतुरशी
तितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ पंचाशीतितमेऽध्यायेदुर्वासोवरपूर्वकम् ॥ श्रीमत्कामेश्वरोत्पत्तिर्वर्ण्यतेतिमनोहरा ॥ १ ॥ कामेश्वरोत्पत्तिंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ जगज्जनन्याइति ॥ १ ॥

अतएवात्रगीयेतगाथेयंश्रुतिसंमता ॥ नागलोककृतावासैःस्वर्गौकोभिश्चसंततम् ॥ १२ ॥ सत्यंसत्यंपुनःसत्यंसत्यपूर्वमिदंवचः ॥ मणिकर्णीसमंती
र्थंनास्तिब्रह्मांडगोलके ॥ १३ ॥ पंचतीर्थ्यांनरःस्नात्वानदेहंपांचभौतिकम् ॥ गृह्णातिजातुचित्काश्यांपंचास्योवाथजायते ॥ १४ ॥ इतिदत्त्वावरान्देवो
वीरस्यांतर्दधेहरः ॥ सचवीरोपिवीरेशंप्राच्यर्प्रातःसमीहितम् ॥ १५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ तीर्थाध्यायमिमंपुण्यमगस्तेयोनिशामयेत् ॥ तस्याघं
संक्षयंयायादपिजन्मशतार्जितम् ॥ १६ ॥ इतिवीरेश्वराख्यानंतीर्थाख्यानप्रसंगतः ॥ कथितंतेपुरागस्तेकामेशंकथयाम्यतः ॥११७॥ ॥ इतिश्रीस्कां
देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेवीरेश्वराख्यानंनामचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥छ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥
जगज्जनन्याःपार्वत्याःपुरोगस्तेपुरारिणा ॥ यथाख्यायिकथापुण्यातथातेकथयाम्यहम् ॥ १ ॥ पुरामहीमिमांसर्वांससमुद्राद्रिकाननाम् ॥ ससरित्कां
सार्णवांचसग्रामपुरपत्तनाम् ॥ २ ॥ परिभ्रम्यमहातेजामहामर्षोमहातपाः ॥ दुर्वासाःसंपरिप्राप्तःशंभोरानंदकाननम् ॥ ३ ॥ विलोक्याक्रीडमखिलं
बहुप्रासादमंडितम् ॥ बहुकुंडतडागंचशंभोस्तोषमुपागमत् ॥४॥ पदेपदेमुनीनांचजितकालमहाभियाम् ॥ दृष्ट्वोटजानिरम्याणिदुर्वासाविस्मितोभवत् ॥
॥ ५ ॥ सर्वर्तुकुसुमान्वृक्षान्सुच्छायस्निग्धपल्लवान् ॥ सफलान्सुलताश्लिष्टान्दृष्ट्वाप्रीतिमगान्मुनिः ॥ ६ ॥ दुर्वासाश्चातिहृष्टोभूद्दृष्ट्वापाशुपतोत्तमान् ॥
भूतिभूषितसर्वांगाञ्जटाजटितमौलिकान् ॥ ७ ॥ कौपीनमात्रवसनान्स्मरारिध्यानतत्परान् ॥ कक्षीकृतमहालाबून्हुडुत्काराजितांबुदान् ॥ ८ ॥ करं
डदंडपानीयपात्रमात्रपरिग्रहान् ॥ क्वचित्त्रिदंडिनोदृष्ट्वानिःसंगान्निष्परिग्रहान् ॥ ९ ॥ कालादपिनिरातंकान्विश्वेशशरणंगतान् ॥ क्वचिद्वेदरहस्यज्ञाना
बाल्यब्रह्मचारिणः ॥ १० ॥ नित्यंभागीरथीस्नानपीतपिंगलमूर्धजान् ॥ विलोक्यकाश्यांदुर्वासाब्राह्मणान्मुमुदेतराम् ॥ ११ ॥

॥ २ ॥ महामर्षोऽसहनशीलोमहाक्रोधइतिवा ॥ ३ ॥ ४ ॥ उटजानिपर्णशालाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ जटाजटितमौलिकान्जटाव्याप्तमस्तकान् ॥ ७ ॥ कक्षीति ॥ कक्षीकृताःकक्षेधृता
अलाब्वोविभूतिपात्राणियैस्तान् ॥ हुडुत्काराजितांबुदान्हुडुत्कारशब्दैर्जितमेघस्वनानित्यर्थः ॥ फुडुदितिक्वचित् ॥ उडुदित्यन्यत्र ॥ ८ ॥ करंडोदेवाधारपात्रम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

पशुषुग्राम्येषुगोमहिषादिषु ॥ मृगेष्वारण्येषुहरिणादिषु ॥ तिर्यक्षुपक्षिषु ॥ हृष्टिर्हृष्टता ॥१२॥ व्युष्टिःविशिष्टंस्थानम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ शुभाआयतिरुत्तरकालीनफलंयस्यसः ॥ १९ ॥ नागभूः
पातालम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अमर्षिणोऽसहिष्णवः ॥२४॥ क्रुधाक्रोधेन ॥ २५ ॥ ननुयद्येवंभूतास्तापसाःदुर्वासःप्रभृतयः कथंतर्हितानन्येतपस्वि

पशुष्वापिचयातुष्टिर्मृगेष्वपिचयाद्युतिः ॥ तिर्यक्ष्वपिचयाहृष्टिःकाश्यांनान्यत्रसास्फुटम् ॥ १२ ॥ इदंसुश्रेयसोव्युष्टिःक्कामरेषुत्रिविष्टपे ॥ यत्रत्येष्वपि
तिर्यक्षुपरमानंदवर्धिनी ॥ १३ ॥ वरमेतेपिपशवआनंदवनचारिणः ॥ सदानंदाःपुनर्देवाननंदनवनाश्रिताः ॥ १४ ॥ वरंकाशीपुरीवासीम्लेच्छोपिहि
शुभायतिः ॥ नान्यत्रत्योदीक्षितोपिसहिमुक्तेरभाजनम् ॥ १५ ॥ वैश्वेश्वरीपुरीचैषायथामेचित्तहारिणी ॥ सर्वापिनतथाक्षोणीनस्वर्गोनैवनागभूः ॥ १६ ॥
स्थैर्यंबबंधनक्कापिभ्रमतोमेमनोगतिः ॥ सर्वस्मिन्नपिभूभागेयथास्थैर्यमगादिह ॥ १७ ॥ रम्यापुरीभवेदेषाब्रह्मांडादखिलादपि ॥ परिष्टुत्येतिदुर्वासाश्चे
तोवृत्तिमवापह ॥ १८ ॥ तप्यमानोपिहितपःसुचिरंसमहातपाः ॥ यदानापफलंकिंचिच्चुकोपचतदाभृशम् ॥ १९ ॥ धिक्चमांतापसंदुष्टंधिक्चमेदुश्चरं
तपः ॥ धिक्चक्षेत्रमिदंशंभोःसर्वेषांचप्रतारकम् ॥ २० ॥ यथानमुक्तिरत्रस्यात्कस्यापिकरवैतथा ॥ इतिशप्तुंयदोद्युक्तःसंजहासतदाशिवः ॥२१॥ तत्र
लिंगमभूदेकंख्यातंप्रहसितेश्वरम् ॥ तल्लिंगदर्शनात्पुंसामानंदःस्यात्पदेपदे ॥ २२ ॥ उवाचविस्मयाविष्टोमनस्येवमहेशिता ॥ ईदृशेभ्यस्तपस्विभ्योनमो
स्त्वितिपुनःपुनः ॥२३॥ यत्रैवहितपस्यंतियत्रैवविहिताश्रमाः ॥ लब्धप्रतिष्ठायत्रैवतत्रैवामर्षिणोद्विजाः ॥२४॥ मनाक्किंचतितमात्रंतुचेल्लभंतेनतापसाः ॥
क्रुधातदैवजीयंतेहारिण्यातपसांश्रियः ॥ २५ ॥ तथापितापसामान्याःस्वश्रेयोवृद्धिकांक्षिभिः ॥ अक्रोधनाःक्रोधनावाकाचिंताहितपस्विनाम् ॥ २६ ॥
इतियावन्महेशानोमनस्येवाविचिंतयेत् ॥ तावत्तत्क्रोधजोवह्निर्व्यानशेव्योममंडलम् ॥ २७ ॥ तत्क्रोधानलधूमौघैर्व्यापितंयन्नभोंगणम् ॥ तद्दधातिनभो
व्यापिनीलिमानंमहत्तरम् ॥ २८ ॥ ततोगणाःपरिक्षुब्धाःप्रलयार्णवनीरवत् ॥ आःकिमेतत्किमेतद्धिभाषमाणाःपरस्परम् ॥ २९ ॥ गर्जंतस्तर्जयंतश्चप्रो
द्यतायुधपाणयः ॥ प्रमथाःपरितस्थुस्तेपरितोधामशांभवम् ॥३०॥ कोयमःकोथवाकालःकोमृत्युःकस्तथांतकः ॥कोवाविधाताकेलेखाःक्रुद्धेष्वस्मासुकः
परः ॥ ३१ ॥ अग्निंपिबामोजलवच्चूर्णीकुर्मोखिलान्गिरीन् ॥ सप्तापिचार्णवांस्तूर्णंकरवाममरुस्थलीम् ॥ ३२ ॥ पातालंचानयामोर्ध्वमधोदध्मोथवा
दिवम् ॥ एकमेवहिवाग्रासंगगनंकरवामहे ॥ ३३ ॥

नोमन्यंतेतत्राह ॥ तथापीति ॥ २६ ॥ व्यानशेव्याप्तवान् ॥ २७ ॥ व्यापितंव्याप्तम् ॥ यद्यस्मात्तत्तस्मात् ॥ २८ ॥ आइतिकोपेपीडायांवा ॥ २९ ॥ परितोधामशांभवंशंभोर्धाम्नःआनंदका
ननस्यचतुर्दिक्ष्वित्यर्थः ॥ ३० ॥ अंतकःकालाग्निरुद्रःप्रलयानलइतियावत् ॥ विधाताब्रह्मा ॥ लेखादेवाइंद्रादयः ॥ परोविष्णुः ॥३१॥ मरुस्थलींनिरुदकभूमिम् ॥ ३२॥ दध्मोधारयेम ॥३३॥

स्फोटयामःखंडंनयामः ॥ आस्फालयामोदूरेप्रक्षेप्स्यामः ॥ अन्योन्यंपरस्परम् ॥ तालवद्यथैकेनतालेनतालांतरंदूरीक्रियतेतेनाप्यन्यत्तद्वदित्यर्थः ॥ ३४ ॥ ग्रसामइति ॥ यद्यपिवाराणसीभुवनमध्ये
नभवतितथापिप्रतीत्यभिप्रायेणेदमुक्तमितिज्ञेयम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ शकलीकृत्यखंडशःकृत्य ॥ प्रलयानलंदुर्वासःक्रोधवह्निम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ भृंगिरिटिरितीदंतत्वमार्षम् ॥ ४१ ॥
॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्राभंजनींवायुसंबंधिनीम् ॥ ४६ ॥ दुर्वाससश्चेतिचकारोभिन्नक्रमे ॥ क्षुब्धेषुतेषुचेतिसंबध्यते ॥ ४७ ॥ ननुयदिवायोरपिगतिर्नास्तिकथंचंद्रसूर्यौ

ब्रह्मांडभांडमथवास्फोटयामःक्षणेनहि ॥ आस्फालयामोवान्योन्यंकालंमृत्युंचतालवत् ॥ ३४ ॥ ग्रसामोवाथभुवनंमुक्तावाराणसींपुरीम् ॥ यत्रमुक्ताभवं
त्येवमृतमात्रेणजंतवः ॥ ३५ ॥ कुतोऽयंधूमसंभारोज्वालावल्यःकुतस्त्वमूः ॥ कोवामृत्युंजयंरुद्रंनोविद्यान्मदमोहितः ॥ ३६ ॥ इतिपारिषदाःशंभोर्म
हाभयभयप्रदाः ॥ जल्पंतःकल्पयामासुःप्राकारंगगनस्पृशम् ॥३७॥ शकलीकृत्यबहुशःशिलावत्प्रलयानलम् ॥ नंदीचनंदिषेणश्चसोमनंदीमहोदरः ॥
॥ ३८ ॥ महाहनुर्महाग्रीवोमहाकालोजितांतकः ॥ मृत्युप्रकंपनोभीमोघंटाकर्णोमहाबलः ॥३९॥ क्षोभणोद्रावणोजृंभीपंचास्यःपंचलोचनः ॥ द्विशिरा
स्त्रिशिराःसोमःपंचहस्तोदशाननः ॥ ४० ॥ चंडोभृंगिरिटिस्तुंडीप्रचंडस्तांडवप्रियः ॥ पिचिंडिलःस्थूलशिराःस्थूलकेशोगभस्तिमान् ॥ ४१ ॥ क्षेमकः
क्षेमधन्वाचवीरभद्रोरणप्रियः ॥ चंडपाणिःशूलपाणिःपाशपाणिःकृशोदरः ॥ ४२ ॥ दीर्घग्रीवोथपिंगाक्षःपिंगलःपिंगमूर्धजः ॥ बहुनेत्रोलंबकर्णःखर्वः
पर्वतविग्रहः ॥४३॥ गोकर्णोगजकर्णश्चकोकिलाख्योगजाननः ॥ अहंवैनैगमेयश्चविकटास्योट्टहासकः॥४४॥सीरपाणिःशिवारावोवैणिकोवेणुवादनः ॥
दुराधर्षोदुःसहश्चगर्जनोरिपुतर्जनः ॥ ४५ ॥ इत्यादयोगणेशानाःशतकोटिदुरासदाः ॥ काश्यांनिवारयामासुरपिप्राभंजनींगतिम् ॥ ४६ ॥ क्षुब्धेषुते
षुवीरेषुचकंपेभुवनत्रयम् ॥ दुर्वाससश्चकोपाग्निज्वालाभिर्व्याकुलीकृतम् ॥ ४७ ॥ तदाविविशतुःकाश्यांसूर्याचंद्रमसावपि ॥ नगणैरकृतानुज्ञौतत्तेजः
शमितप्रभौ ॥ ४८ ॥ निवार्यप्रमथानीकमतिक्षुब्धमुमाधवः ॥ मदंशएवहिमुनीरानसूयेयएषवै ॥ ४९ ॥ अथोदुर्वाससोलिंगादाविरासीत्कृपानिधिः ॥
महातेजोमयःशंभुर्मुनिशापात्पुरीमवन् ॥५०॥ माभूच्छापोमुनेःकाश्यांनिर्वाणप्रतिबंधकः ॥ इत्यनुक्रोशतोदेवस्तस्यप्रत्यक्षतांगतः ॥ ५१ ॥ उवाचचप्र
सन्नोस्मिमहाक्रोधनतापस ॥ वरयस्ववरःकस्तेमयादेयोविशंकितः ॥ ५२ ॥ ततोविलज्जितोगस्त्यशापोद्यतकरोमुनिः ॥ अपराद्धंबहुमयाक्रोधांधेनेतिदु
र्धिया ॥ ५३ ॥ उवाचचेतिबहुशोधिङ्मांक्रोधवशंगतम् ॥ त्रैलोक्याभयदांकाशींशप्तुमुद्यतचेतसम् ॥ ५४ ॥

प्रविष्टावित्यतआह ॥ नगणैरिति ॥ नअकृतानुज्ञौअपितुकृतानुज्ञौ ॥ तत्रहेतुस्तत्तेजइति ॥ स्वतेजसानिष्प्रभौदृष्ट्वाकरुणयाकृतानुज्ञावित्यर्थः ॥ ४८ ॥ आनुसूयेयःअनुसूयायाः पुत्रइत्यर्थः ॥
॥ ४९ ॥ अवन्रक्षन् ॥ ५० ॥ अनुक्रोशतोदयातः ॥ ५१ ॥ अविशंकितःविशंकारहितःसन् ॥ पाठांतरेक्रियाविशेषणम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ उवाचचेतिचकारस्याग्रिमकर्मणासंबंधः ॥

नकेवलमपराद्धमित्युवाचधिङ्मामितिचोवाचेत्यर्थः ॥ बहुशइत्यस्योभयत्रसंबंधः ॥ ५४ ॥ त्रैलोक्याभयदत्वमेवाह दुःखार्णवेत्यादिना ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ लब्धमुल्लब्धहर्षः ॥
॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ लौकिकानिशोभनोक्तानिवारयति ॥ श्रुतीरितैरिति ॥ ६६ ॥ भाविभविष्यति ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ननुक्रुद्धानांकुतःश्लाघनीयत्वंतत्राह ॥

दुःखार्णवनिमग्नानांयातायातेतिखेदिनाम् ॥ कर्मपाशितकंठानांकाश्येकामुक्तिसाधनम् ॥ ५५ ॥ सर्वेषांजंतुजातानांजनन्येकैवकाशिका ॥ महामृत
स्तन्यदात्रीनेत्रीचपरमंपदम् ॥ ५६ ॥ जनन्यासहनोकाशीलभेदुपमितिंक्वचित् ॥ धारयेज्जननीगर्भेकाशीगर्भाद्विमोचयेत् ॥ ५७ ॥ एवंभूतांतुयःकाशी
मन्योपिहिशपिष्यति ॥ तस्यैवशापोभवितानतुकाश्याःकथंचन ॥ ५८ ॥ इतिदुर्वाससोवाक्यंश्रुत्वादेवस्त्रिलोचनः ॥ अतीवतुषितोजातःकाशीस्तवनल
ब्धमुत् ॥५९॥ यःकाशींस्तौतिमेधावीयःकाशींहृदिधारयेत् ॥ तेनतप्तंतपस्तीव्रंतेनेष्टंक्रतुकोटिभिः ॥६०॥ जिह्वाग्रेवर्ततेयस्यकाशीत्यक्षरयुग्मकम् ॥
नतस्यगर्भवासःस्यात्क्वचिदेवसुमेधसः ॥ ६१ ॥ योमंत्रंजपतिप्रातःकाशीवर्णद्वयात्मकम् ॥ सतुलोकद्वयंजित्वालोकातीतंव्रजेत्पदम् ॥६२॥ आनुसूये
यतेज्ञानंकाशीस्तवनपुण्यतः ॥ यथेदानींसमुत्पन्नंतथानतपसःपुरा ॥ ६३ ॥ मुनेनमेप्रियस्तद्वद्दीक्षितोममपूजकः ॥ यादृक्प्रियतरःसत्यंकाशीस्तवन
लालसः ॥६४॥ तादृक्तुष्टिर्नमेदानैस्तादृक्तुष्टिर्नमेमखैः ॥ नतुष्टिस्तपसातादृग्यादृशीकाशिसंस्तवैः ॥ ६५ ॥ आनंदकाननंयेनस्तुतमेतत्सुचेतसा ॥
तेनाहंसंस्तुतःसम्यक्सर्वैःसूक्तैःश्रुतीरितैः ॥ ६६ ॥ तवकामाःसमृद्धाःस्युरानुसूयेयतापस ॥ ज्ञानंतेपरमंभाविमहामोहविनाशनम् ॥ ६७ ॥ अपरंचव
रंब्रूहिकिंदातव्यंतवानघ ॥ त्वादृशाएवमुनयःश्लाघनीयायतःसताम् ॥ ६८ ॥ यस्यास्त्येवहिसामर्थ्यंतपसःक्रुद्ध्यतीहसः ॥ कुपितोप्यसमर्थस्तुकिंकर्ता
क्षीणवृत्तिवत् ॥६९॥ इतिश्रुत्वापरिष्टुत्यदुर्वासाःकृत्तिवाससम् ॥ वरंचप्रार्थयामासपरिहृष्टतनूरुहः ॥ ७० ॥ ॥ दुर्वासाउवाच ॥ ॥ देवदेवजगन्नाथ
करुणाकरशंकर ॥ महापराधविध्वंसिन्नंधकारेस्मरांतक ॥ ७१ ॥ मृत्युंजयोग्रभूतेशमृडानीशत्रिलोचन ॥ यदिप्रसन्नोमेनाथयदिदेयोवरोमम ॥ ७२ ॥
तदिदंकामदंनामलिंगमस्त्विहधूर्जटे ॥ इदंचपल्वलंमेत्रकामकुंडाख्यमस्तुवै ॥ ७३ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ एवमस्तुमहातेजोमुनेपरमकोपन ॥
यत्त्वयास्थापितंलिंगंदुर्वासेश्वरसंज्ञितम् ॥ ७४ ॥ तदेवकामकृन्नृणांकामेश्वरमिहास्त्विति ॥ यःप्रदोषेत्रयोदश्यांशनिवासरसंयुजि ॥ ७५ ॥ संस्नास्य
तिनरोधीमान्कामकुंडेत्वदास्पदे ॥ त्वत्स्थापितंचकामेशंलिंगंद्रक्ष्यतिमानवः ॥ ७६ ॥

यस्यास्तीति ॥ कर्ताकरिष्यतिक्षीणवृत्तिवत् यथादरिद्रःक्रुद्धोपिकिमपिकर्तुंनशक्नोतितद्वदित्यर्थः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

पाप्मानः पापानि ॥७७॥७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥छ॥ ॥ षडशीतितमेध्यायेनानाश्चर्यप्रदेनृणाम् ॥
विश्वकर्मेश्वरोत्पत्तिर्वर्ण्यतेबहुपुण्यदा ॥ १ ॥ विश्वकर्मेश्वरोत्पत्तिंपृच्छति ॥ विश्वकर्मेश्वरमिति ॥ १ ॥ २ ॥ निपुणःसर्वकर्मस्वितिसिद्धवत्कृत्योक्तम् ॥ किंचित्कर्तुंनजानामीतिवक्ष्यमाणविरो

सर्वैकामकृताद्दोषाद्यामींनाप्स्यतियातनाम् ॥ बहवोपिहिपाप्मानोबहुभिर्जन्मभिःकृताः ॥ ७७ ॥ कामतीर्थांबुसंस्नानाद्यास्यंतिविलयंक्षणात् ॥ कामाः
समृद्धिमाप्स्यंतिकामेश्वरनिषेवणात् ॥ ७८ ॥ इतिदत्त्वावरान्शंभुस्तल्लिंगेलयमाययौ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ तल्लिंगाराधनात्कामाःप्राप्तादुर्वाससा
भृशम् ॥ ७९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकाश्यांकामेश्वरःसदा ॥ पूजनीयःप्रयत्नेनमहाकामाभिलाषुकैः ॥ ८० ॥ कामकुंडकृतस्नानैर्महापातकशांतये ॥ इदं
कामेश्वराख्यानंयःपठिष्यतिपुण्यवान् ॥ यःश्रोष्यतिचमेधावीतौनिष्पापौभविष्यतः ॥ ८१ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां
चतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेदुर्वाससोवरप्रदानंनामपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ विश्वकर्मेश्वरंलिंगंयत्काश्यांप्रथितंपरम् ॥
तस्यलिंगस्यकथयदेवदेवसमुद्भवम् ॥ १ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ शृणुदेविप्रवक्ष्यामिकथांपातकनाशिनीम् ॥ विश्वकर्मेशलिंगस्यप्रादुर्भावंमनो
हरम् ॥२॥ विश्वकर्माभवत्पूर्वंब्रह्मणस्त्वपरातनुः ॥ त्वष्टुःप्रजापतेःपुत्रोनिपुणःसर्वकर्मसु ॥३॥ कृतोपनयनःसोथबालोगुरुकुलेवसन् ॥ चकारगुरुशुश्रूषां
भिक्षान्नकृतभोजनः ॥४ ॥ एकदातद्गुरुःप्राहप्रावृट्कालेसमागते ॥ कुरूटजंमदर्थंत्वंयथाप्रावृण्नबाधते ॥ ५ ॥ यत्कदाचिन्नभज्येतनपुरातनतांव्रजेत् ॥
गुरुपत्न्यात्वभिहितोरेत्वाष्ट्रकुरुकंचुकम् ॥६॥ ममांगयोग्यंनोगाढंनश्लथंचप्रयत्नतः ॥ विनैववाससाचारुवाल्कलंचसदोज्ज्वलम् ॥७॥ गुरुपुत्रेणचाज्ञप्तो
ममार्थंपादुकेकुरु ॥ यदारूढस्यमेपादौनपंकःसंस्पृशेत्क्वचित् ॥ ८ ॥ चर्मादिबंधनिर्मुक्तेधावतोमेसुखप्रदे ॥ याभ्यांचसंचरेवारिस्थलभूमाविवद्रुतम् ॥
॥ ९ ॥ गुरुकन्यापितंप्राहत्वाष्ट्रमेश्रवणोचिते ॥ भूषणेस्वेनहस्तेनकुरुकांचननिर्मिते ॥१०॥ कुमारीक्रीडनीयानिकौतुकानिचदेहिमे ॥ दंतिदंतमयान्ये
वस्वहस्तरचितानिच ॥ ११ ॥ गृहोपकरणंद्रव्यंमुसलोलूखलादिकम् ॥ तथाघटयमेधाविन्यथात्रुटयतिनक्वचित् ॥ १२ ॥ अक्षालितान्यपियथानित्यं
पीठानिसत्तम ॥ उज्ज्वलानिभवंत्येवस्थालिकाश्चतथाकुरु ॥ १३ ॥ सूपकर्मण्यपिचमांप्रशाधित्वष्टनंदन ॥ यथांगुल्योनदह्यंतेपाकःस्याच्चयथाशुभः ॥
॥ १४ ॥ एकस्तंभमयंगेहमेकदारुविनिर्मितम् ॥ तथाकुरुवरंत्वाष्ट्रयत्रेच्छातत्रधारये ॥ १५ ॥ येसहाध्यायिनोप्यस्यवयोज्येष्ठाश्चतेपिहि ॥ सर्वेसर्वं
समीहंतेकर्मतत्कृतमेवहि ॥ १६ ॥

धात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ उटजंपर्णशालाम् ॥ ५ ॥ कंचुकंप्रसिद्धम् ॥ ६ ॥ वाल्कलंवल्कलेननिर्मितम् ॥ ७ ॥ पादौकर्मभूतौ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ क्रीडनीयानिक्रीडासाधनानि ॥ कौतुका
निकौतुकजनकानि ॥ ११ ॥ घटयचेष्टयसंपादयेत्यर्थः ॥ १२ ॥ स्थालिकाःपाकपात्राणि ॥ १३ ॥ प्रशाधिशिक्षय ॥ १४ ॥ वरंश्रेष्ठम् ॥ १५ ॥ नन्वन्येपिशिष्याःसंतितान्विहायायमेव

किमितिनियुज्यतेतत्राह ॥ यइति ॥ समीहंतेवांछंति ॥ तत्कृतंत्वाष्ट्रकृतम् ॥ तत्कर्मतेनजानंतीत्यर्थः ॥१६॥ कथमेतत्करिष्यामीतिचिंता ॥ अकरणेशापाद्भयंनरकाच्चताभ्यामर्दितःपीडितः॥ १७॥
तत्रहेतुमाह ॥ किंचिदिति ॥ १८ ॥ चिंताभयेविवृणोति ॥ किंकरोमीति ॥ मेबुद्धेःसाहाय्यमित्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अधोनरकम् ॥ २४ ॥ तद्भीत्यातेषांगुर्वादीनां

तथेतिसप्रतिज्ञायसर्वेषांपुरतोद्विजे ॥ मध्येवनंप्राविशच्चमहाचिंताभयार्दितः ॥१७॥ किंचित्कर्तुंनजानातिप्रतिज्ञातंचतेनवै॥ सर्वेषांपुरतःसर्वंकरिष्यामी
तिनिश्चितम् ॥ १८ ॥ किंकरोमिक्वगच्छामिकोमेसाहाय्यमर्पयेत् ॥ बुद्धेरपिवनस्थस्यशरणंकंव्रजामिच ॥ १९ ॥ अंगीकृत्यगुरोर्वाक्यंगुरुपत्न्यागुरोः
शिशोः ॥ योननिष्पादयेन्मूढःसभवेन्निरयीनरः ॥ २० ॥ गुरुशुश्रूषणंधर्मएकोहिब्रह्मचारिणाम् ॥ अनिष्पाद्यतुतद्वाक्यंकथंमेनिष्कृतिर्भवेत् ॥ २१ ॥
गुरूणांवाक्यकरणात्सर्वएवमनोरथाः ॥ सिद्ध्यंतीतरथानैवतस्मात्कार्यंहितद्वचः ॥२२॥ कथंतद्वचसःसिद्धिंप्राप्स्याम्यत्रवनेस्थितः ॥ कश्चमेत्रसहायी
स्याद्धिषणादुर्बलस्यवै ॥ २३ ॥ आस्तांगुरुकथादूरंयोऽन्यस्यापिलघोरपि ॥ ओमित्युक्त्वानकुरुतेकार्यंसोथव्रजत्यधः ॥ २४ ॥ कथमेतानिकर्माणिक
रिष्येऽज्ञोऽसहायवान् ॥ अंगीकृतानितद्भीत्यानमस्तेभवितव्यते ॥ २५ ॥ यावदित्थंचिंतयतिसत्वाष्ट्रोवनमध्यगः ॥ तावत्तदैवसंप्राप्तस्तेनैकोऽदर्शिता
पसः ॥ २६ ॥ अथनत्वासतंप्राहवनेदृष्टंतपस्विनम् ॥ कोभवान्मानसंमेयोनितरांसुखयत्यहो ॥२७॥ त्वद्दर्शनेनमेगात्रंचिंतासंतापतापितम् ॥ हिमानी
गाहनेनेवशीतलंभवतिक्षणम् ॥ २८ ॥ किंत्वंमेप्राक्तनंकर्मप्राप्तंतापसरूपधृक् ॥ अथवाकरुणावार्धिराविर्भूतःशिवोभवान् ॥ २९ ॥ योसिसोसिनमस्तु
भ्यमुपदेशेनयुंक्ष्वमाम् ॥ गुरूक्तंगुरुपत्न्युक्तंगुर्वपत्योक्तमेवच ॥ ३० ॥ कथंकर्तुमहंशक्तःकर्मतत्रदिशाद्भुतम् ॥ कुरुमेबुद्धिसाहाय्यंनिर्जनेबंधुतांगतः ॥
॥ ३१ ॥ इत्युक्तस्तेनसवनेतापसोब्रह्मचारिणा ॥ कारुण्यपूर्णहृदयोयथोक्तमुपदिष्टवान् ॥ ३२ ॥ यआप्तत्वेनसंपृष्टोदुर्बुद्धिंसंप्रयच्छति ॥ सयाति
नरकंघोरंयावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३३ ॥ तापसउवाच ॥ ॥ ब्रह्मचारिञ्शृणुब्रूयांकिमद्भुततरंत्विदम् ॥ विश्वेशानुग्रहाद्ब्रह्माप्यभवत्सृष्टिकोविदः ॥ ३४ ॥
यदित्वंत्वाष्ट्रसर्वज्ञंकाश्यामाराधयिष्यसि ॥ ततस्तेविश्वकर्मेतिनामसत्यंभविष्यति ॥ ३५ ॥ विश्वेशानुग्रहात्काश्यामभिलाषानदुर्लभाः ॥ सुलभोदुर्ल
भोवैयद्यत्रमोक्षस्तनुत्यजाम् ॥ ३६ ॥

शापभीत्येत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ हिमानीहिमसंहतिः ॥ २८ ॥ वितर्कयति ॥ किंत्वमिति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सत्यंसार्थकम् ॥ ३५ ॥ अनुग्रहात्कृपातः ॥

आराधनादितिक्वचित् ॥ तत्रहेतुमाह ॥ यद्यस्मात् ॥ वैनिश्चितंप्रसिद्धौवा ॥ दुर्लभोमोक्षोऽत्रकाश्यांसुलभः ॥ दुर्लभोप्यत्रेतिपाठेअत्रजगतिदुर्लभोपीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ प्रापिप्राप्ता ॥ ३७ ॥
इच्छेरिच्छसि ॥ ३८ ॥ पयोमात्रंकेवलंदुग्धम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वीथीमार्गः ॥ ४२ ॥ याहियाहीत्यादरेवीप्सा ॥ ४३ ॥ श्रितआश्रितोभवति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ त्रयीस्थितंलोकत्रय

सृष्टेःकरणसामर्थ्यंसृष्टिरक्षाप्रवीणता ॥ विधिनाविष्णुनाप्रापिविश्वेशानुग्रहात्परात् ॥ ३७ ॥ याहिवैश्वेश्वरंसद्मपद्मयासमाधिष्ठितम् ॥ निर्वाणसं
ज्ञयाबालायदीच्छेःस्वान्मनोरथान् ॥ ३८ ॥ सहिसर्वप्रदःशंभुर्याचितश्चोपमन्युना ॥ पयोमात्रंददौतस्मैसर्वंक्षीराब्धिमेवच ॥ ३९ ॥ आनंदकानने
शंभोःकिंकिंकेननलभ्यते ॥ यत्रवासकृतांपुंसांधर्मराशिःपदेपदे ॥ ४० ॥ स्वर्धुनीस्पर्शमात्रेणमहापातकसंततिः ॥ यत्रसंक्षयतिक्षिप्रंतांकाशींकोनसं
श्रयेत् ॥ ४१ ॥ नताहृग्धर्मसंभारोलभ्यतेक्रतुकोटिभिः ॥ याहृग्वाराणसीवीथीसंचारेणपदेपदे ॥ ४२ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणांयद्यत्रास्तिमनोरथः ॥
तदावाराणसींयाहियाहित्रैलोक्यपावनीम् ॥ ४३ ॥ सर्वकामफलप्राप्तिस्तदैवस्याद्ध्रुवंनृणाम् ॥ यदैवसर्वदःसर्वःकाश्यांविश्वेश्वरःश्रितः ॥ ४४ ॥
सतापसोक्तमाकर्ण्यत्वाष्ट्रइत्थंसुहृष्टवान् ॥ काशीसंप्राप्त्युपायंचतमेवसमपृच्छत ॥४५॥ ॥ त्वाष्ट्रउवाच ॥ ॥ तदानंदवनंशंभोःक्वास्तितापससत्तम ॥
यत्रनोदुर्लभंकिंचित्साधकानांत्रयीस्थितम् ॥ ४६ ॥ स्वर्गेवामर्त्यलोकेवाबलिसद्मनिवामुने ॥ क्वतदानंदगहनंयत्रानंदपयोब्धिजा ॥ ४७ ॥ यत्रविश्वे
श्वरोदेवोविश्वेषांकर्णधारकः ॥ व्याचष्टेतारकंज्ञानंयेनतन्मयतांययुः ॥ ४८ ॥ सुलभायत्रनियतमानंदवनचारिणः ॥ अपिनैःश्रेयसीलक्ष्मीःकिमन्येल्प
मनोरथाः॥४९॥कस्तांमांप्रापयेच्छंभोःकथंयामितथावद ॥ सतपस्वीतितद्वाक्यमाकर्ण्यश्रद्धयान्वितम् ॥५०॥ प्राहागच्छनयामित्वांयियासुरहमप्यहो॥
दुर्लभंप्राप्यमानुष्यंयदिकाशीनसेविता ॥ ५१ ॥ पुनःक्वनृत्वंश्रेयोभूःक्वकाशीकर्मबंधहृत् ॥ वृथागतेहिमानुष्येकाशीप्राप्तिविवर्जनात् ॥ ५२ ॥ आयुष्यं
चभविष्यंचसर्वमेववृथागतम् ॥ अतोहंसफलीकर्तुंमानुष्यंचातिचंचलम् ॥ ५३ ॥ यास्यामिकाशीमायाहिमायांहित्वात्वमप्यहो ॥ इतितेनसहत्वाष्ट्रोमु
निनातिकृपालुना ॥ ५४ ॥ पुरींवैश्वेश्वरींप्राप्तोमनःस्वास्थ्यमवापच ॥ ततःप्रापय्यतांकाशींतापसःक्वाप्यतर्कितम् ॥ ५५ ॥ जगामकुंभसंभूतसत्वाष्ट्रो
पीत्यमन्यत ॥ अवश्यंसाहिविश्वेशःसर्वेषांचिंतितप्रदः॥५६॥सत्पथास्थिरवृत्तीनांदूरस्थोपिसमीपगः ॥ यस्मिन्प्रसन्नेहक्चक्ष्यक्षस्तंदविष्ठमपिध्रुवम् ॥५७॥

स्थितम् ॥ ४६ ॥ लोकत्रयमेवाह ॥ स्वर्गइति ॥ वेदत्रयप्रतिपाद्यंवा ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ वनचारिणइतिषष्ठ्येकवचनम् ॥ नैःश्रेयसीकैवल्यरूपा ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ श्रेयःकल्याणम् ॥
॥ ५२ ॥ आयुष्यंचआयुषेहितंकारणंसुलक्षणरूपकरचरणरेखादि ॥ भविष्यंचभविष्यत्सूचकंस्वयोगग्रहतारादि ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ अतर्कितंयथास्यात् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ दविष्ठंदूरस्थम् ॥ मुनेर्दिष्टम

तिनिकटम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ रवस्मिन्विश्वेश्वरकृपामसंभाव्यांसंभावयति ॥ नाराधितइत्यादि ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ हेत्वंतरमाह॥अथवेति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ क्षुण्णंक्षोदितं
सेवितम् ॥ ६६ ॥ समर्थ्यसमर्थयित्वा ॥ समर्प्येतिपाठेप्राप्येत्यर्थः ॥ ६७ ॥ आर्तवमृतुभवम् ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ नेपथ्यमलंकरणम् ॥

सुनेदिष्टंकरोत्येवस्वयंवर्त्मोपदेशयन् ॥ क्वाहंतत्रवनेबालश्चिंताकुलितमानसः ॥ क्वतापसःसयोमांवैसूपदिश्येहचानयत् ॥ ५८ ॥ खेलोयमस्यत्र्यक्षस्य
यस्यभक्तस्यकुत्राचित् ॥ नदुर्लभतरंकिंचिदहोक्वाहंक्वकाशिका ॥ ५९ ॥ नाराधितोमयाशंभुःप्राक्तनेजन्मनिक्वचित् ॥ शरीरित्वानुमानेनज्ञातमेतदसं
शयम् ॥ ६० ॥ अस्मिञ्जन्मनिबालत्वान्नचैवाराधितःस्फुटम् ॥ प्रत्यक्षमेवमेवैतत्कुतोनुग्रहधीर्मयि ॥ ६१ ॥ आज्ञातंगुरुभक्तिर्मेहेतुःशंभुप्रसादने ॥
ययेहानुगृहीतोस्मिविश्वेशेनकृपालुना ॥ ६२ ॥ अथवाकारणापेक्षस्त्र्यक्षास्त्वितरदेववत् ॥ रंकमप्यनुगृह्णातिकेवलंकारणंकृपा ॥ ६३ ॥ यदिनोमय्यनु
क्रोशःकथंतापससंगतिः ॥ तद्रूपेणस्वयंशंभुरानिनायेहमांध्रुवम् ॥ ६४ ॥ नदानानिनवैयज्ञानतपांसिव्रतानिच ॥ शंभोःप्रसादहेतूनिकारणंतत्कृपैवहि ॥
॥ ६५ ॥ दयामपितदाकुर्यादसौविश्वेश्वरःपराम् ॥ यदाश्रुत्युक्तमध्वानंसद्भिःक्षुण्णंनसंत्यजेत् ॥ ६६ ॥ अनुक्रोशंसमर्थ्येतिसतत्राष्ट्रःशांभवंशुचिः ॥
संस्थाप्यलिंगमीशस्याराधयत्स्वस्थमानसः ॥ ६७ ॥ आनीयपुष्पसंभारमार्तवंकाननाद्बहु ॥ स्नात्वाभ्यर्चयतीशानंकंदमूलफलाशनः ॥ ६८ ॥
इत्थंत्वष्टृतनूजस्यलिंगाराधनचेतसः ॥ त्रिहायनात्प्रसन्नोभूत्तस्येशःकरुणानिधिः ॥ ६९ ॥ तस्मादेवहिलिंगाच्चप्रादुर्भूयभवोऽब्रवीत् ॥ वरंवरयरे
त्वाष्ट्रदृढभक्त्यानयातव ॥ ॥ ७० ॥ प्रसन्नोस्मिभृशंबालगुर्वर्थंकृतचेतसः ॥ गुरुणागुरुपत्न्याचगुर्वपत्यद्वयेनच ॥ ७१ ॥ यथार्थितंतथाकर्तुंतेसामर्थ्यं
भविष्यति ॥ ७२ ॥ अन्यान्वरांश्चतेदद्यांत्वाष्ट्रतुष्टस्त्वदर्चया ॥ ताञ्शृणुष्वमहाभागलिंगस्यास्याद्भुतश्रियः ॥ ७३ ॥ त्वंसुवर्णादिधातूनांदारूणां
दृषदामपि ॥ मणीनामपिरत्नानांपुष्पाणामपिवाससाम् ॥ ७४ ॥ कर्पूरादिसुगंधीनांद्रव्याणामप्यपामपि ॥ कंदमूलफलानांचद्रव्याणामपिचत्वचाम् ॥
॥ ७५ ॥ सर्वेषांवस्तुजातानांकर्तुंकर्मप्रवेत्स्यसि ॥ यस्ययस्यरुचिर्यत्रसद्मदेवालयादिषु ॥ ७६ ॥ तस्यतस्येहतुष्ट्यैत्वंतथाकर्तुंप्रवेत्स्यसि ॥ सर्वंने
पथ्यरचनाःसर्वाःसूपस्यसंस्कृतीः ॥७७॥ सर्वाणिशिल्पिकार्याणितौर्यत्रिकमथापिच ॥ सर्वंज्ञास्यसिकर्तुंत्वंद्वितीयइवपद्मभूः ॥७८॥ नानाविधानियं
त्राणिनानायुधविधानकम् ॥ जलाशयानांरचनाःसुदुर्गरचनास्तथा ॥ ७९ ॥ तादृक्कर्तुंपुरावेत्सियादृङ्नान्योऽधियास्यति ॥ कलाजातंहिसर्वंत्वम
वयास्यसिमेवरात् ॥ ८० ॥ सर्वेंद्रजालिकीविद्यात्वदधीनाभविष्यति ॥ सर्वकर्मसुकौशल्यंसर्वबुद्धिवरिष्ठताम् ॥ ८१ ॥ सर्वेषांचमनोवृत्तिंत्वंज्ञास्य
सिवरान्मम ॥ किंबहूक्तेनयत्स्वर्गेयत्पातालेयदत्रच ॥ ८२ ॥ अतिलोकोत्तरंकर्मतत्सर्वंवेत्स्यासिस्वयम् ॥ ८३ ॥

॥ ७७ ॥ तौर्यत्रिकंनृत्यगीतवादित्रम् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ वेत्सिज्ञास्यसि ॥ पुराप्रथमतः ॥ यंत्राणिवाद्यविशेषान् ॥ कलाजातंशैवतंत्रोक्तचतुःषष्टिलक्षणम ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ अतिलोकोत्तर

मलौकिकंलोकत्रयातीतमितियावत् ॥ ८३ ॥ विश्वकर्मनामनिर्वक्ति ॥ विश्वेषामिति ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ विकाशिकंविशिष्टकाशीसंबंधि ॥ ८६ ॥ समेरूपायदर्पणः ममरूपंतत्राविर्भवतीत्यर्थः ॥
॥ ८७ ॥ स्वच्छोनिर्मलःमुकुरोदर्पणः ॥ ममनेत्रत्रयस्येतिसामानाधिकरण्यम् ॥ ८८ ॥ मांहित्वामत्तोऽभेददर्शनेसत्यपिसर्वथामांहित्वायःकेवलमन्यंसूर्यगणेशादिपूजयेत् ॥ ८९ ॥ तत्तस्मात् ॥
तस्मादित्यनेनापेक्षितंहेतुमाह ॥ द्रुहिणेति ॥ नसमर्च्यतेयतइतिशेषः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ श्राणितंदत्तम् ॥ ९२ ॥ सद्बुद्धिभाजनंब्रह्मज्ञानपात्रम् ॥ ९३ ॥ मयाकृत्वाविनिर्मापयिताविशेषेणनिर्माण

विश्वेषांविश्वकर्माणिविश्वेषुभुवनेषुच ॥ यतोज्ञास्यसितन्नामविश्वकर्मेतितेऽनघ ॥ ८४ ॥ अपरःकोवरोदेयस्तवतंप्रार्थयाश्वहो ॥ तवादेयंनमेकिंचि
ल्लिंगार्चनरतस्यहि ॥ ८५ ॥ अन्यत्रापिहियोलिंगंसमर्चयतिसन्मतिः ॥ तस्यापिवांछितंदेयंकिंपुनर्योविकाशिकम् ॥ ८६ ॥ येनकाश्यांसमभ्यर्चिये
नकाश्यांप्रतिष्ठितम् ॥ येनकाश्यांस्तुतंलिंगंसमेरूपायदर्पणः॥ ८७ ॥ तत्त्वंस्वच्छोसिमुकुरोममनेत्रत्रयस्यहि ॥ काश्यांलिंगार्चनात्त्वाष्ट्रवरंवरयसुव्रत
॥ ८८ ॥ काश्यांयोराजधान्यांमेहित्वामामन्यमर्चयेत् ॥ सवराकोल्पधीर्मुष्टोऽल्पतुष्टिर्मुक्तिवर्जितः ॥ ८९ ॥ तदानंदवनेह्यत्रसमर्च्योहंमुमुक्षुभिः ॥
द्रुहिणोपेंद्रचंद्रेंद्रैरिहान्योनसमर्च्यते ॥ ९० ॥ यथानंदवनंप्राप्यत्वंमामार्चितवानसि ॥ तथान्येपुण्यकर्माणोमामभ्यर्च्यैवमामिताः ॥ ९१ ॥ अनु
ग्राह्योऽसिनितरांततोवरयदुर्लभम् ॥ श्राणितंतदवैहित्वंवदमाचिरयस्वभोः ॥ ९२ ॥ ॥ विश्वकर्मोवाच ॥ ॥ इदंयत्स्थापितंलिंगंमयाज्ञेनापिशंकर ॥
तल्लिंगमन्येप्याराध्यसंतुसद्बुद्धिभाजनम् ॥ ९३ ॥ अन्यच्चनाथप्रार्थ्योसितच्चविश्राणयिष्यसि ॥ मयाविनिर्मापयितास्वंप्रासादंकदाभवान् ॥ ९४ ॥
देवदेवउवाच ॥ ॥ एवमस्तुयदुक्तंतेतवलिंगसमर्चकाः ॥ सद्बुद्धिभाजनंवैस्युःस्युश्चनिर्वाणदीक्षिताः ॥ ९५ ॥ यदाचराजाभविताद्विवोदासोविधेर्व
रात् ॥ तदामेवचनात्तातप्रासादंमेविधास्यति ॥ ९६ ॥ नवीकृत्यपुनःकाशीनिर्विष्टातेनभूभुजा ॥ गणेशमाययाराज्यात्परिनिर्विण्णचेतसा ॥ ९७ ॥
विष्णोःसदुपदेशाच्चमामेवशरणंगतः ॥ निर्वाणलक्ष्मीःप्राप्तेहहित्वाराज्यश्रियंचलाम् ॥ ९८ ॥ विश्वकर्मन्व्रजगुरोःशासनाययतस्वच ॥ गुरुभक्तिकृतो
यस्मान्मद्भक्तानात्रसंशयः ॥ ९९ ॥ येगुरुंचावमन्यंतेतेवमान्यामयाप्यहो ॥ तस्माद्गुरूपदिष्टंहिकुरुशिष्यसमीहितम् ॥ १०० ॥ ततआगत्यमे
पार्श्वंयावन्निर्वाणमेष्यसि ॥ तावत्स्थास्यसिशुद्धात्मादेवानांहितमाचरन् ॥ १ ॥ तवात्रलिंगेसततंस्थास्याम्यहमभीष्टदः ॥ अस्यलिंगस्यभक्तानां
निर्वाणश्रीरदूरतः ॥ २ ॥ अंगारेशादुदीच्यांयेत्वल्लिंगस्यसमर्चकाः ॥ तेषांमनोरथावाप्तिर्भविष्यतिपदेपदे ॥ ३ ॥

कर्ता ॥ अत्राक्षराधिक्याच्छंदोभंगश्छांदसत्वान्नदोषः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नवाएकेनाक्षरेणान्यच्छंदोभवतिनद्वाभ्यामिति ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ विधास्यतिभवानितिशेषः ॥ अथवाभवद्द्वारासएव
विधास्यति ॥ ९६ ॥ निर्विष्टानितरांवेशिताप्राप्ता ॥ ९७ ॥ प्राप्तातेनराज्ञेतिशेषः ॥ ९८ ॥ गुरुभक्तिकृतोगुरुभक्तिकर्तारः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ अब्दंनआवासोवासइष्यतेएकत्रेतिशेषः ॥ वार्षिकान्निवसेत्पुनरितिक्वचित् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥१६॥ स्वयोगेनाध्यात्मयोगेन ॥
सयोगेनेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ भूतग्रामोजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जलक्षणभूतसमुदायः ॥ २१ ॥ त्यक्ताधर्मरतिर्येनसत्यक्तधर्मरतिश्चेत्तर्हिसाक्षादत्रस्थितोरुद्र

इत्युक्त्वांतर्दधेदेवस्त्वाष्ट्रोपिगुरुमाप्तवान् ॥ गुरोःसमीहितंभूरिविधायसगृहान्ययौ ॥४॥ गृहेपिमातापितरौसंतोष्यनिजकर्मणा ॥ तदुक्ताज्ञांसमाधायपुनः
काशींसमाययौ ॥ ५ ॥ स्वलिंगाराधनासक्तोनाद्यापित्वष्टृनंदनः ॥ काशींत्यजतिमेधावीसर्वदेवप्रियंचरन् ॥ ६ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ पृष्टा
नियानिलिंगानित्वयादेविगिरींद्रजे ॥ काशीमुक्तौसमर्थानितान्युक्तानिमयातव ॥ ७ ॥ लिंगमोंकारसंज्ञंचतथादेवंत्रिविष्टपम् ॥ महादेवःकृत्तिवासारत्ने
शश्चंद्रसंज्ञकः ॥ ८ ॥ केदारश्चापिधर्मेशस्तथावीरेश्वराभिधः ॥ कामेशविश्वकर्मेशौमणिकर्णीश्वरस्तथा ॥ ९ ॥ ममार्च्यमविमुक्ताख्यंततोदेविममा
ख्यकम् ॥ विश्वनाथेतिविश्वस्मिन्प्राथितंविश्वसौख्यदम् ॥ ११० ॥ अविमुक्तंसमासाद्ययेनविश्वेश्वरोर्चितः ॥ नतस्यास्तिपुनर्जन्मकल्पकोटिशतेष्वपि
॥ ११ ॥ अष्टौमासान्विहारःस्याद्यतीनांसंयतात्मनाम् ॥ एकत्रचतुरोमासानब्दंनावासइष्यते ॥ १२ ॥ अविमुक्तेप्रविष्टानांविहारोनैवयुज्यते ॥ मोक्षो
प्यसंशयश्चात्रतस्मात्त्याज्यानकाशिका ॥ १३ ॥ आनंदकाननंहित्वानान्यद्गच्छेत्तपोवनम् ॥ तपोयोगश्चमोक्षश्चयतोत्रैवमदाश्रयात् ॥ १४ ॥
कृपयासर्वजंतूनांक्षेत्रमेतन्मयाकृतम् ॥ अवश्यमेवसिद्ध्यंतिक्षेत्रेस्मिन्सिद्धिकांक्षिणः ॥ १५ ॥ अतीतंवर्तमानंचज्ञानतोऽज्ञानतःकृतम् ॥ यदेनस्तल्लयं
यायादानंदवनवीक्षणात् ॥ १६ ॥ अत्युग्रैश्चतपोभिर्यन्महादानैर्महाव्रतैः ॥ नियमैश्चयमैःसम्यक्स्वयोगेनमहामखैः ॥ १७ ॥ वेदांतशास्त्राभ्यसनैः
सर्वोपनिषदाश्रयात् ॥ एभिर्वैयदवाप्येतततत्काश्यांहेलयाप्यते ॥१८॥ कर्मसूत्रेणबद्धावैभ्राम्यंतेतावदेवहि ॥ यावद्वैश्वेश्वरेधाम्निममनैवतनुत्यजः ॥१९॥
काश्यांस्वलीलयादेवितिर्यग्योनिजुषामपि ॥ ददामिचांतेतत्स्थानंयत्रयांतिनयाज्ञिकाः ॥ १२० ॥ भूतग्रामोऽखिलोप्यत्रमुक्तिक्षेत्रेकृतालयः ॥ काले
ननिधनंयातोयात्येवपरमांगतिम् ॥ २१ ॥ विषयासक्तचित्तोपित्यक्तधर्मरतिस्त्वपि ॥ कालेनोज्झितदेहोऽत्रनसंसारंपुनर्विशेत् ॥ २२ ॥ प्रयागे
यत्फलंदेविमाघेचोषसिमज्जनात् ॥ तत्फलंकोटिगुणितंवाराणस्यांक्षणेक्षणे ॥ २३ ॥ अस्यक्षेत्रस्यमहिमाकोपिवाचामगोचरः ॥ उद्देशमात्रमाख्या
यिमयातेप्रीतिकाम्यया ॥ २४ ॥ चतुर्दशानांलिंगानांश्रुत्वाख्यानानिसत्तमः ॥ चतुर्दशसुलोकेषुपूजांप्राप्स्यत्यनुत्तमाम् ॥ १२५ ॥ इतिश्रीस्कांदे
महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेविश्वकर्मेशप्रादुर्भावोनामषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

पिशाचभोगानंतरमित्यर्थः ॥ चांतेधर्मरतिरितिक्वचित् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ १२५ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥

सप्ताशीतितमेध्यायेदक्षेशोत्पत्तिसिद्धये ॥ सर्वर्द्धिविपुलस्तावद्दक्षयज्ञोनिरूप्यते ॥ १ ॥ दक्षेशादीनियानिलिंगानितन्महिमानंचप्रष्टुमुक्तमनुवदन्प्रीतिमाविष्करोति सर्वज्ञेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
प्रष्टव्यमर्थमाह ॥ स्कंदेति ॥ हेस्कंदओंकारादीनियानिचतुर्दशलिंगानितान्युक्तानीहइदानींदक्षेश्वरादीनियान्यष्टौलिंगानिअशेषतस्तत्प्रभावंचसमाचक्ष्वेत्यर्थः ॥ यद्वा दक्षेश्वरादीनियान्यष्टौ
लिंगानियानीहचपूर्वमुक्तानिअमृतेशादीनिचतुर्दशअशेषतःओंकारादिशैलेशादिचतुर्दशद्वयमध्येपियान्यनुक्तानितानितत्प्रभावंचसमाचक्ष्वेति ॥ ४ ॥ संशयमाह ॥ योदक्षइति ॥ ५ ॥

॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ सर्वज्ञसूनोषड्वक्त्रसर्वार्थकुशलप्रभो ॥ प्रादुर्भावंनिशम्यैषांलिंगानांमुक्तिदायिनाम् ॥ १ ॥ नितरांपरितृप्तोस्मिसुधांपीत्वेव
निर्जरः ॥ ओंकारप्रमुखैर्लिंगैरिदमानंदकाननम् ॥२॥ आनंदमेवजनयेदपिपापजुषामिह ॥ परानंदमहंप्राप्तःश्रुत्वैतल्लिंगकीर्तनम् ॥३॥ जीवन्मुक्तइवासं
हिक्षेत्रतत्त्वश्रुतेरहम् ॥ स्कंददक्षेश्वरादीनिलिंगानीहचतुर्दश ॥ यान्युक्तानिसमाचक्ष्वतत्प्रभावमशेषतः ॥ ४ ॥ योदक्षोगर्हयामासमध्येदेवसभंविभुम् ॥
सकथंलिंगमीशस्यप्रत्यस्थापयदद्भुतम् ॥५॥ इतिश्रुत्वाशिखिरथःकुंभयोनेरुदीरितम् ॥ सूतसंकथयामासदक्षेश्वरसमुद्भवम् ॥६॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
आकर्णयमुनेवच्मिकथांकल्मषहारिणीम् ॥ पुरश्चरणकामोसौदक्षःकाशींसमाययौ ॥ ७ ॥ छागवक्त्रोविरूपास्योदधीचिपरिधिक्कृतः ॥ प्रायश्चित्तवि
धानार्थंसूपदिष्टःस्वयंभुवा ॥ ८ ॥ एकदादेवदेवस्यसेवार्थंशशिमौलिनः ॥ कैलासमगमाद्विष्णुःपद्मयोनिपुरस्कृतः ॥ ९ ॥ इंद्रादयोलोकपालाविश्वेदे
वामरुद्गणाः ॥ आदित्यावसवोरुद्राःसाध्याविद्याधरोरगाः ॥ १० ॥ ऋषयोऽप्सरसोयक्षागंधर्वाःसिद्धचारणाः ॥ तैर्नतोदेवदेवेशःपरिहृष्टतनूरुहैः ॥११॥
स्तुतश्चनानास्तुतिभिःशंभुनापिकृतादराः ॥ विविशुश्चासनश्रेण्यांतन्मुखासक्तदृष्टयः ॥ १२ ॥ अथतेषूपविष्टेषुशंभुनाविष्टरश्रवाः ॥ कृतहस्तपरिस्पर्श
मानःपृष्टोमहादरम् ॥ १३ ॥ श्रीवत्सलांछनहरेदैत्यवंशदवानल ॥ कच्चित्पालयितुंशक्तिस्त्रिलोकीमस्त्यकुंठिता ॥ १४ ॥ दितिजान्दनुजान्दुष्टान्क
च्चिच्छासिरणांगणे ॥ अपिक्रुद्धान्महीदेवान्मामिवप्रतिमन्यसे ॥ १५ ॥ बाधयारहितागावःकच्चित्संतिमहीतले ॥ स्त्रियःसंतिहिसुश्रीकाःपतिव्रतप
रायणाः ॥ १६ ॥ विधियज्ञाःप्रवर्तंतेपृथिव्यांबहुदक्षिणाः ॥ निराबाधंतपःकच्चिदस्तिशश्वत्तपस्विनाम् ॥ १७ ॥ निष्प्रत्यूहंपठंत्येवसांगान्वेदान्द्विजो
त्तमाः ॥ महीपालाःप्रजाःकच्चित्पांतित्वमिवकेशव ॥ १८॥ स्वेषुस्वेषुचधर्मेषुकच्चिद्वर्णाश्रमास्तथा ॥ निष्ठावंतोहितिष्ठंतिप्रहृष्टेंद्रियमानसाः ॥ १९ ॥

इतिश्रुत्वेतिव्यासवाक्यम् ॥ ६ ॥कथायाउपोद्घातमाह पुरश्चरणेतिसार्धेन ॥ ७ ॥ ८ ॥ कथामेवाह ॥ एकदेति ॥ ९ ॥ इंद्रादयोप्यगमन् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कृतोहस्तपरिस्पर्शनेनमानः
पूजायस्यसः ॥ १३ ॥ कच्चित्किम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

ब्राह्मंवेदाध्ययनजंब्राह्मणसंबंधीतिवा ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रशासतिपालयंति ॥ दोषोहस्ताएवदंडास्तैःपालितारक्षिताः ॥ २२ ॥ २३ ॥ सौधंसुधयाधवलितंप्रासादम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ क्रोधरयेण
क्रोधवेगेनांधाहग्ज्ञानंयस्यसः ॥ २६ ॥ उक्तिमेवाह ॥ अतीवगर्वितोजातइत्यारभ्यसंप्रधार्येत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ तत्रेश्वरमधिक्षिपति अतीवेतिसार्धपंचदशभिः ॥ अधिक्षेपेप्रत्युक्तापिदक्षस्य
भारतीश्रीविश्वनाथंस्तौति ॥ तत्रईश्वरस्यप्रत्यगात्मनोऽद्वितीयत्वसमर्थनार्थंसंबंध्यभावंसंबंधिनिप्रमाणाभावेनाह ॥ कस्यचिदिति ॥ तदुक्तंस्वरूपप्रकरणेभगवत्पादैः ॥ अहमेकोनमेकश्चिन्नाहम
न्यस्यकस्यचित् ॥ नतंपश्यामियस्याहंतंनपश्यामियोममेति ॥ २७ ॥ किंशब्दस्यप्रयोगेसर्वत्रकाक्वानञर्थोज्ञेयः ॥ अविषादीतिच्छेदः ॥ विषादरहितः ॥ सच्चिदानंदस्वरूपत्वात ॥ वृषवाहनः

धूर्जटिःपरिपृच्छयेतिहृष्टंवैकुंठनायकम् ॥ ब्रह्माणंचापिपप्रच्छब्राह्मंतेजःसमेधते ॥ २० ॥ सत्यमस्खलितंकच्चिदस्तित्रैलोक्यमंडपे ॥ तीर्थावरोधोनक्का
पिकेनचित्क्रियतेविधे ॥ २१ ॥ इंद्रादयःसुराःकच्चित्स्वेषुस्वेषुपुरेष्वहो ॥ राज्यंप्रशासतिस्वस्थाःकृष्णदोर्दंडपालिताः ॥ २२ ॥ प्रत्येकंपरिपृच्छयेशः
सर्वानित्थंकृतादरान् ॥ पृष्ट्वागमनकार्यंचतेषांकृत्वामनोरथान् ॥ २३ ॥ विससर्जाथतान्सर्वान्देवःसौधंसमाविशत् ॥ गतेष्वथचदेवेषुस्वस्वधिष्ण्ये
षुहृष्टवत् ॥ २४ ॥ मध्येमार्गंसचिंतोभूद्दक्षःसत्याःपितातदा ॥ अन्यदेवसमानंसमानंप्रापनचाधिकम् ॥ २५ ॥ अतीवक्षुब्धचित्तोभून्मंदराघाततोऽ
ब्धिवत् ॥ उवाचचमनस्येतन्महाक्रोधरयांधदृक् ॥ २६ ॥ अतीवगर्वितोजातःसतींमेप्राप्यकन्यकाम् ॥ कस्यचिन्नाप्यसौप्रायोनकोस्यापिक्वचित्पुनः
॥ २७ ॥ किंवंश्यस्त्वेषकिंगोत्रःकिंदेशीयःकिमात्मकः ॥ किंवृत्तिःकिंसमाचारोविषादीवृषवाहनः ॥ २८ ॥ नप्रायशस्तपस्व्येषकृतपःक्वास्त्रधार
णम् ॥ नगृहस्थेषुगण्योसौश्मशाननिलयोयतः ॥ २९ ॥ असौनब्रह्मचारीस्यात्कृतपाणिग्रहस्थितिः ॥ वानप्रस्थ्यंकुतश्चास्मिन्नैश्वर्यमदमोहिते ॥३०॥
नब्राह्मणोभवत्येषयतोवेदोनवेत्त्यमुम् ॥ शस्त्रास्त्रधारणात्प्रायःक्षत्रियःस्यान्नसोप्ययम् ॥ ३१ ॥ क्षतात्संत्राणनात्क्षत्रंतत्क्वास्मिन्प्रलयप्रिये ॥ वैश्यो
पिनभवेदेषसदानिर्धनचेष्टनः ॥ ३२ ॥

वृषभूतोविष्णुर्वाहनंयस्यसः ॥ सर्वेश्वरत्वात् ॥ २८ ॥ तदुक्तंभागवते ॥ कृतपः निवृत्ताधिकारत्वात् ॥ क्वास्त्रधारणमशरीरत्वात्अद्वितीयत्वाच्च ॥ श्मशानवदशिवमज्ञानंतस्यनिलयआश्रयः ॥
॥ २९ ॥ कृतःसत्याजगज्जनन्याअघटनघटनापटीयस्यामहामायायाःपाणिग्रहःकरग्रहोविवाहइतियावत् ॥ तेनस्थितिर्यस्यसः ॥ मदयतीतिमदःकामः ॥ ऐश्वर्येणमदोमोहितोविचित्ततांनीतो
येनसः ॥ स्वतःप्राप्तसर्वकामत्वात् ॥ ३० ॥ अमुंश्रीरुद्रम् ॥ यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ॥ ३१ ॥ तत्क्षत्रंक्षत्रियजातिः ॥ निर्धनानांचेष्टनंचेष्टायस्यसः ॥ लीलाविग्रहत्वात् ॥

एवमग्रेपियथायोग्यंहेतुर्मंतव्यः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अथातआदेशोनेतिनेतितदेतद्ब्रह्मास्थूलमनणुअनामागोत्रमित्यादिः ॥ भागवतेच ॥
सवैनदेवासुरमर्त्यतिर्यङ्नस्त्रीनषंढोनपुमान्नजंतुः ॥ नायंगुणःकर्मनसन्नचासन्निषेधशेषोजयतादशेषइत्यादि ॥ दशश्लोक्यांच ॥ नवर्णाश्रमाचारधर्माइत्यादि ॥ उपसंहरति ॥ किंबहूक्तेनेति ॥
॥ ३९ ॥ धाष्टर्यंमहत्त्वम् ॥ ४० ॥ मातापितृविवर्जिताःतयोरभावेशिक्षाभावात् ॥ निर्गुणाःगुणातीतत्वात् ॥ अकुलीनागोत्ररहितत्वात् ॥ कर्मभ्रष्टानिवृत्ताधिकारत्वात् ॥ निरंकुशाःस्वतंत्राई

शूद्रोपिनभवेत्प्रायोनागयज्ञोपवीतवान् ॥ एवंवर्णाश्रमातीतःकोसौसम्यङ्नकीर्त्यते ॥ ३३ ॥ सर्वःप्रकृत्याज्ञायेतस्थाणुःप्रकृतिवर्जितः ॥ प्रायशः
पुरुषोनासावर्धनारीवपुर्यतः ॥ ३४ ॥ योषापिनभवेदेषयतोसौश्मश्रुलाननः ॥ नपुंसकोपिनभवेल्लिंगमस्ययतोर्च्यते ॥ ३५ ॥ बालोपिनभवत्ये
षयतोऽयंबहुवार्षिकः॥ अनादिवृद्धोलोकेषुगीयतेचोग्रएषयत् ॥ ३६ ॥ अतोयुवत्वंसंभाव्यंनात्रनूनंचिरंतने ॥ वृद्धोऽपिनभवत्येषजरामरणवर्जितः
॥ ३७ ॥ ब्रह्मादीन्संहरेत्प्रांतेतथापिचनपातकी ॥ पुण्यलेशोपिनास्त्यस्मिन्ब्रह्ममौलिच्छिदिक्रुधा॥ ३८ ॥ अस्थिनेपथ्यवतिचकश्शुचित्वंविवाससि ॥
किंबहूक्तेननोकिंचिज्ज्ञायतेऽस्यविचेष्टितम् ॥ ३९ ॥ अहोधाष्टर्यंमहद्दृष्टंजटिलस्याद्यचाद्भुतम् ॥ यदासनान्नोत्थितोसौदृष्ट्वामांश्वशुरंगुरुम् ॥ ४० ॥
एवंभूताभवंत्येवमातापितृविवर्जिताः ॥ निर्गुणाअकुलीनाश्चकर्मभ्रष्टानिरंकुशाः ॥ ४१ ॥ स्वच्छंदचारिणोऽनाथाःसर्वत्रस्वाभिमानिनः ॥ अकिंचनाअ
पिप्रायस्तथापीश्वरमानिनः ॥ ४२ ॥ जामातॄणांस्वभावोयंप्रायशोगर्वभाजनम् ॥ किंचिदैश्वर्यमासाद्यभवत्येवनसंशयः ॥ ४३ ॥ द्विजराजःसगर्वि
ष्ठोरोहिणीप्रेमनिर्भरः ॥ कृत्तिकादिषुचास्नेहीमयाशप्तःक्षयीकृतः ॥ ४४ ॥ अस्याहंगर्वसर्वस्वंहरिष्याम्येवशूलिनः ॥ यथावमानितश्चाहमनेनास्यगृहं
गतः ॥ ४५ ॥ तथास्याहंकरिष्यामिमानहानिंचसर्वतः ॥ संप्रधार्येतिबहुशःसतुदक्षःप्रजापतिः ॥ ४६ ॥ प्राप्यस्वभवनंदेवानाजुहावसवासवान् ॥ अहं
यियक्षुर्यूयंमेयज्ञसाहाय्यकारिणः ॥ ४७ ॥ भवंतुयज्ञसंभारानानयंतुत्वरान्विताः ॥ श्वेतद्वीपमथोगत्वाचक्रेचक्रिणमच्युतम् ॥ ४८ ॥ महाक्रतूपद्रष्टारं
यज्ञपूरुषमेवच ॥ तस्यर्त्विजोभवन्सर्वेऋषयोब्रह्मवादिनः ॥ ४९ ॥ प्रावर्तततस्तस्यदक्षस्यचमहाध्वरः ॥ दृष्ट्वादेवनिकायांश्चतस्मिन्दक्षमहाध्वरे
॥ ५० ॥ अनीश्वरांस्ततोवेधाव्याजंकृत्वागृहंययौ ॥ दधीचिरथसंवीक्ष्यसर्वांस्त्रैलोक्यवासिनः ॥ ५१ ॥

श्वरत्वात् ॥ ४१ ॥ अतएवस्वच्छंदचारिणः ॥ नाथाःसर्वस्वामिनः ॥ पक्षेअनाथाः ॥ स्वाभिमानिनआत्माभिमानिनः ॥ पक्षेऽहंकाराभिमानिननः ॥ अकिंचनानाविद्यतोकिंचनये
भ्यस्ते ॥ ईश्वरमानिनोब्रह्मादिपूजाभाजः ॥ सर्वत्राक्षेपःस्पष्टएव ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ अनीश्वरान्महादेवरहितान् ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ शुभोदर्कंशुभोत्तरफलम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ नेदसिनेदीयसिइदानींतनेनिकटइतिवा ॥ नास्तिक्रतुसमोरिपुरिति ॥ तदुक्तम् ॥ अन्नहीनोदहेद्राष्ट्रंमंत्रहीनस्तुऋत्विजम् ॥ यजमानमदक्षिण्यो
नास्तिक्रतुसमोरिपुरिति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ यज्ञपुमान्विष्णुः ॥ असावित्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ एषभृगुःसाक्षाद्ब्रह्मेतिसंबंधः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ प्रसूतेर्नामांतरंशतरूपा ॥ कल्पभेदेनवा नामभेदः ॥

दक्षयज्ञेसमायातान्सतीश्वरविवर्जितान्॥प्राप्तसंमानसंभारान्वासोलंकृतिपूर्वकम्॥५२॥दक्षस्यहिशुभोदर्कमिच्छन्प्रोवाचचेतिवै ॥ ॥ दधीचिरुवाच ॥
दक्षप्रजापतेदक्षसाक्षाद्धातृस्वरूपधृक् ॥ ५३ ॥ नचास्तितवसामर्थ्यंक्कापिकस्यापिनिश्चितम् ॥ यादृशःक्रतुसंभारस्तवचेहसमीक्ष्यते ॥ ५४ ॥ नतादृ
ङ्नेदसिप्रायःक्कापिज्ञातोमहामते ॥ क्रतुस्तुनैवकर्तव्योनास्तिक्रतुसमोरिपुः ॥ ५५ ॥ कर्तव्यश्चेत्तदाकार्यःस्याच्चेत्संपत्तिरीदृशी ॥ साक्षादग्निःस्वयंकुंडे
साक्षादिंद्रादिदेवताः ॥५६॥ साक्षाच्चसर्वेमंत्रावैसाक्षाद्यज्ञपुमानसौ ॥ आचार्यपदवीमेषदेवाचार्यःस्वयंचरेत् ॥ साक्षाद्ब्रह्मास्वयंचैषभृगुर्वैकर्मकांडवित् ॥
॥ ५७ ॥ अयंपूषाभगस्त्वेषइयंदेवीसरस्वती ॥ एतेचसर्वदिक्पालायज्ञरक्षाकृतःस्वयम् ॥ ५८॥ त्वंचदीक्षांशुभांप्राप्तोदेव्याचशतरूपया ॥ जामातात्वे
षतेधर्मःपत्नीभिर्दशभिःसह ॥ ५९ ॥ स्वयमेवहिकुर्वीतधर्मकार्यंप्रयत्नतः ॥ ओषधीनामयंनाथस्तवजामातृषूत्तमः ॥ ६० ॥ सप्तविंशतिभिःसार्धंपत्नी
भिस्तवकार्यकृत् ॥ ओषधीःपूरयेत्सर्वाद्विजराजोमहासुधीः ॥६१॥ दीक्षितोराजसूयस्यदत्तत्रैलोक्यदक्षिणः॥मारीचःकश्यपश्चासौप्रजापतिषुसत्तमः ॥
त्रयोदशमिताभिश्चभार्याभिस्तवकार्यकृत् ॥ ६२ ॥ हविःकामदुघासूतेकल्पवृक्षःसमित्कुशान् ॥ दारुपात्राणिसर्वाणिशकटंमंडपादिकम् ॥ ६३ ॥
विश्वकर्माप्यलंकारान्कुरुतेभ्यागतर्त्विजाम् ॥ वसूनिचाऽपिवासांसिवसवोष्टौददत्यपि ॥ ६४ ॥ स्वयंलक्ष्मीरलंकुर्याद्यावैचात्रसुवासिनीः ॥ ६५ ॥
सर्वेसुखायमेदक्षवीक्षमाणस्यसर्वतः ॥ एकंदुःखाकरोत्येवयत्त्वंविस्मृतवानसि ॥ ६६ ॥ जीवहीनोयथादेहोभूषितोपिनशोभते ॥ तथेश्वरंविनायज्ञः
श्मशानमिवलक्ष्यते ॥ ६७ ॥ इत्थंदधीचिवचनंश्रुत्वादक्षःप्रजापतिः ॥ भृशंजज्वालकोपेनहविषाकृष्णवर्त्मवत् ॥ ६८ ॥ पूर्वंस्तुत्यातिसंहृष्टोदृष्टोयो
सौदधीचिना ॥ सएवचापिकोपाग्निमुद्वमन्वीक्षितोमुखात् ॥ ६९ ॥ प्रत्युवाचाथतंविप्रंवेपमानांगयष्टिकः ॥ दक्षःप्रजापतीरोषाज्जिघांसुरिवतंद्विजम्
॥ ७० ॥ ॥ दक्षउवाच ॥ ॥ ब्राह्मणोसिदधीचेत्वंकिंकरोमितवात्रवै ॥ दीक्षामहमहोप्राप्तःकर्तुंनायातिकिंचन ॥ ७१ ॥ भवान्केनसमाहूतोयद
त्रागान्महाजडः ॥ आगतोपिहिकेनत्वंपृष्टइत्थंब्रवीषियत् ॥ ७२ ॥

एवमन्यत्रापि ॥ तेतव ॥ ५९ ॥ कुर्वीतकरोति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अभ्यागताश्चऋत्विजश्चतेषाम् ॥ वसूनिधनानि ॥ ६४ ॥ सुवासिनीःकुलवधूः ॥ ६५ ॥ दुःखाकरोतिदुः
खंदुःखिनंकरोति ॥ ६६ ॥ यद्यस्मात् ॥ अग्रिमेणान्वयः ॥ यद्वा यत्श्रुतिस्मृतिप्रसिद्धंविश्वेश्वराख्यंपरंब्रह्मतद्विस्मृतवानसीत्यर्थः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अमंगलभुवाश्मशानस्थलया ॥ तयाप्रसिद्धया ॥ ७६ ॥ पितृकाननंश्मशानम् ॥ ७७ ॥ मंगलेतरभूमिरपितद्वेव ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ विष्णुरपिशांभवीशक्तिरितिवे
देपठ्यते ॥ तमेववेदमर्थतःपठति ॥ वामांगमिति ॥ तदितरद्दक्षिणांगम् ॥ ८० ॥ दुर्वाससाश्रीशंकरांशेन ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ दुर्वासाःशंकरस्यांशश्चचारपृथिवीमिमामिति ॥ ८१ ॥ ८२ ॥
श्वेतंश्वेतनामानंपाशयतोबध्नतः ॥ ८३ ॥ पार्ष्णिग्राहीपृष्ठरक्षकःसहायइतियावत् ॥ अधार्षीद्धर्षितवानंहार्षीदितियावत् ॥ ८४ ॥ संविदानाःसम्यग्जानानाअपितथापिप्रावर्तंत ॥ ८५ ॥

सर्वमंगलमांगल्योयत्रश्रीमानयंहरिः ॥ स्वयंवैयज्ञपुरुषःसमखःकिंश्मशानवत् ॥ ७३ ॥ यत्रवज्रधरःशक्रःशतयज्ञैकदीक्षितः ॥ त्रयस्त्रिंशतिकोटी
नाममराणांपतिःस्वयम् ॥ ७४ ॥ तंत्वंचोपमिमीषेमुंश्मशानेनमहामखम् ॥ धर्मराट्चस्वयंयत्रधर्माधर्मैककोविदः ॥ ७५ ॥ श्रीदोस्तियत्रश्रीदाता
साक्षाद्यत्राशुशुक्षणिः ॥ तंयज्ञमुपमासित्वममंगलभुवातया ॥ ७६ ॥ देवाचार्यःस्वयंयत्रक्रतोराचार्यतांगतः ॥ अभिमानवशात्तंत्वमाख्यासिपि
तृकाननम् ॥ ७७ ॥ यत्रार्त्विज्यंभजंतेऽमीवसिष्ठप्रमुखर्षयः ॥ तमध्वरंसमाचक्षेमंगलेतरभूमिवत् ॥ ७८ ॥ निशम्येतिमुनिःप्राहदधीचिर्ज्ञानिनांवरः ॥
सर्वमंगलमांगल्योभवेद्यज्ञपुमान्हरिः ॥ ७९ ॥ तथापिशांभवीशक्तिर्वेदेविष्णुःप्रपठ्यते ॥ वामांगंस्रष्टुराद्यस्यहरिस्तदितरद्विधिः ॥ ८० ॥ दीक्षितोयो
श्वमेधानांशतस्यकुलिशायुधः ॥ दुर्वाससाक्षणेनापिनीतोनिःश्रीकतांहिसः ॥ ८१ ॥ पुनराराध्यभूतेशंप्रापैकाममरावतीम् ॥ यस्त्वयाधर्मराजोत्रक
थितःक्रतुरक्षकः ॥ ८२ ॥ बलंतस्याखिलैर्ज्ञातंश्वेतंपाशयतःपुरा ॥ धनदस्त्र्यंबकसखस्तच्चक्षुश्चाशुशुक्षणिः ॥ ८३ ॥ पार्ष्णिग्राह्यभवद्रुद्रोदेवाचार्यस्यवै
तदा ॥ यदातारामधार्षीत्साद्विजराजोऽतिसुंदरीम् ॥ ८४ ॥ तंविदंतिवसिष्ठाद्यास्तवार्त्विज्यंभजंतिये ॥ एकोरुद्रोनद्वितीयःसंविदानाअपीतिहि ॥ ८५ ॥
प्रावर्तंतर्षयोन्येपिगौरवात्तवतेक्रतौ ॥ यदिमेब्राह्मणस्यैकंशृणोषिवचनंहितम् ॥ ८६ ॥ तदाक्रतुफलाधीशंविश्वेशंत्वंसमाह्वय ॥ विनातेनक्रतुरसौकृतो
प्यकृतएवहि ॥ ८७ ॥ सतितस्मिन्महादेवेविश्वकर्मैकसाक्षिणि ॥ तवापिचैषांसर्वेषांफलिष्यंतिमनोरथाः ॥ ८८ ॥ यथाजडानिबीजानिनफलं
तिस्वयंतथा ॥ जडानिसर्वकर्माणिनफलंतीश्वरंविना ॥ ८९ ॥ अर्थहीनायथावाणीधर्महीनायथातनुः ॥ पतिहीनायथानारीशिवहीनातथाक्रिया ॥
॥ ९० ॥ गंगाहीनायथादेशाःपुत्रहीनायथागृहाः ॥ दानहीनायथासंपच्छिवहीनातथाक्रिया ॥ ९१ ॥ मंत्रिहीनंयथाराज्यंश्रुतिहीनायथाद्विजाः ॥
योषाहीनंयथासौख्यंशिवहीनातथाक्रिया ॥ ९२ ॥ दर्भहीनायथासंध्यातिलहीनंचतर्पणम् ॥ हविर्हीनोयथाहोमःशिवहीनातथाक्रिया ॥ ९३ ॥

किंतत्रकारणंतदाह ॥ तवगौरवादिति ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ विश्वकर्मैकसाक्षिणिसर्वव्यापारमुख्यद्रष्टरि ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ भक्त्युद्रेकाद्दक्षस्यरुच्युत्पादनार्थंवाबहुधादृष्टांतयति अर्थहीनेत्या
दिना ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥

दक्षोपिनिपुणोपिचतुरोपीतियावत् ॥ वचनाग्रहणेहेतुमाह ॥ शंभोरिति ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ महामंगलमूर्तिनासर्वमंगलस्वरूपेणेतिवास्तवार्थः ॥ १ ॥
क्रतुमुख्यानीत्यत्रतदुत्तरमाह ॥ यथार्थेति ॥ २ ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥ तदधीनाश्चेति ॥ ३ ॥ ईश्वरइत्यादेरुत्तरमाह ॥ सामान्येति ॥ असंदिग्धःसंदेहरहितः ॥ प्रतिभूर्दाता ॥ ४ ॥

इत्थंदधीचिनाख्यातंजग्राहवचनंनतत् ॥ दक्षोदक्षोपितत्रैवशंभोर्माययाविमोहितः ॥ ९४ ॥ प्रोवाचचभृशंक्रुद्धःकाचिंतातवमेक्रतोः ॥ क्रतुमुख्यानिसर्वा
णियानिकर्माणिसर्वतः ॥ ९५ ॥ तानिसिद्ध्यंतिनियतंयथार्थकरणादिह ॥ अयथार्थविधानेनसिद्ध्येत्कर्मापिनेशितुः ॥ ९६ ॥ स्वकर्मसिद्ध्येचाथ
सर्वएवहिचेश्वरः ॥ ईश्वरःकर्मणांसाक्षीयत्त्वयापीतिभाषितम् ॥ ९७ ॥ तत्तथास्तुपरंसाक्षीनार्थंदद्याच्चकुत्रचित् ॥ ९८ ॥ जडानिसर्वकर्माणिनफलंतीश्वरंविना ॥ यदुक्तंभवतातत्राप्यहोदृष्टांतयाम्यहम् ॥ ९९ ॥ जडान्यपिचबीजानिकालंसंप्राप्यचात्मनः ॥ अंकूरयंतिकालाच्चपुष्प्यंतिचफलंतिच
॥ १०० ॥ विनापीशंतथाकर्मस्वयंकालात्फलत्यहो ॥ किमीश्वरेणतेनात्रमहामंगलमूर्तिना ॥ १ ॥ ॥ दधीचिरुवाच ॥ ॥ यथार्थकरणात्सि
द्धमपिकार्यंकदाचन ॥ ईश्वरप्रातिकूल्याच्चसिद्धमेवाशुनश्यति ॥ २ ॥ ईश्वरेच्छाबलात्कर्मकृतमप्यविधानतः ॥ संसिद्ध्येत्तदधीनाश्चकथंसर्वइहे
श्वराः ॥ ३ ॥ सामान्यसाक्षिवन्नेशःसर्वेषांसर्वकर्मणाम् ॥ साक्षीभवेदसंदिग्धःफलस्यप्रतिभूरपि ॥ ४ ॥ भूजलादिस्वरूपेणबीजमाविश्यसर्वकृत् ॥
स्वयंकालस्वरूपेणविदध्यादंकुरोदयम् ॥ ५ ॥ यत्त्वयोक्तंविनापीशंकालेकर्मफलेत्स्वयम् ॥ सएवकालोभगवान्सर्वकर्तामहेशिता ॥ ६ ॥ अन्यच्चभव
ताप्रोक्तंतदेकंतथ्यमेवतत् ॥ किमीश्वरेणतेनात्रमहामंगलमूर्तिना ॥ ७ ॥ येमहांतोभवंत्येवयेचमंगलमूर्तयः ॥ ईश्वराख्याचयेष्वस्तिकिंतैरत्रतवांतिके
॥ ८ ॥ उत्तरादुत्तरंचेतिप्रत्युत्तरयतिद्विजे ॥ दधीचौचुक्रुधेऽत्यंतंदक्षोगर्वातिसुश्रिया ॥ ९ ॥ आदिदेशसमीपस्थानालोक्यपरितस्त्वति ॥ ब्राह्मणा
पसदंचामुंपरिदूरयताशुवै ॥ ११० ॥ अमुष्माद्ध्वरश्रेष्ठादवरिष्ठमनोगतम् ॥ इत्थंदधीचिराकर्ण्यप्रोवाचप्रहसन्निव ॥ ११ ॥ किंमांदूरयसेमूढदूरीभूतो
भवानपि ॥ सर्वेभ्योमंगलेभ्यश्चसर्वैरेभिःसमंध्रुवम् ॥ १२ ॥

जडानीत्यादिनायद्दृष्टांतितंतंतद्विघटयति ॥ भूजलादीति ॥ ५ ॥ विनापीशमितियदुक्तंतदनूद्यदूषयति ॥ यत्त्वयोक्तमिति ॥६ ॥ किमीश्वरेणेतियदुक्तंतदनूद्यस्वीकरोति ॥ अन्यच्चेति ॥ ७ ॥ ८ ॥
दक्षस्यउत्तरादुत्तरमनेकमुत्तरंप्रत्युत्तरयति ॥ निराकृतवति ॥ चुक्रुधेक्रोधंकृतवान् ॥९॥ ब्राह्मणाअपसदाअधमायस्मात्तम् ॥११०॥ नवरिष्ठःश्रेष्ठोयस्मात्तास्मिन्मनोगतंयस्यतम् ॥ ११ ॥ १२ ॥

प्रजापतेइतिदक्षस्यसोपहासंसंबोधनम् ॥ १३ ॥ भवानगस्त्यः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ मानभुवःपूजाधाराः ॥ १९ ॥ तारेणोच्चेन ॥ १२० ॥ २१ ॥ पिचंडिलाः
स्थूलोदराः ॥ २२ ॥ कुल्याःसरितः ॥ द्रप्सस्येति ॥ द्रवीभूतगुडस्येत्यर्थः ॥ दध्नश्चेतिक्वचित् ॥ २३ ॥ २४ ॥ मार्गिताअन्विष्टाः ॥ मार्गणायाचकाः ॥ २५ ॥ व्यानशेव्याप्तवान् ॥

अकांडेक्रोधजोदंडस्तवमूर्ध्निपातिष्यति ॥ महेशितुस्त्रिजगतीपरिशास्तुःप्रजापते ॥ १३ ॥ इत्युक्त्वानिर्जगामाशुयज्ञवाटात्ततोद्विजः ॥ तस्मिन्निर्यातिनि
र्यातोदुर्वासाश्च्यवनोभवान् ॥ १४ ॥ उत्तंकउपमन्युश्चऋचीकोद्दालकावपि ॥ मांडव्योवामदेवश्चगालवोगर्गगौतमौ ॥१५॥ शिवतत्त्वविदोन्येपिदक्षय
ज्ञाद्विनिर्ययुः ॥ गतेदधीचौसानंदंप्रावर्ततमहामखः ॥१६॥ येस्थिताब्राह्मणास्तत्रतेभ्योद्विगुणदक्षिणाम् ॥ प्रादात्प्रजापतिर्दक्षस्त्वन्येभ्योप्यधिकंवसु ॥
॥ १७ ॥ सर्वेजामातरस्तेनतोषिताभूरिशोधनैः ॥ कन्याश्चालंकृताःसर्वामहाविभवविस्तरैः ॥१८॥ ऋषिपत्न्योपिबहुशोदेवपत्न्योप्यनेकशः ॥ तथापु
रांगनाःसर्वास्तेनमानभुवःकृताः ॥ १९ ॥ ब्रह्मघोषेणतारेणव्योमशब्दगुणंस्फुटम् ॥ कारितंतेनदक्षेणविप्राणांहृष्टचेतसाम् ॥ १२० ॥ अग्निर्मंदाग्नि
रभवत्तस्मिञ्जुह्वतिदीक्षिते ॥ हविःपरिमलैनैवपरितृप्तादिगंगनाः ॥ २१ ॥ स्वाहाकारैर्वषट्कारैःसुराजाताःपिचंडिलाः ॥ रचितागिरयस्तेनसदन्नानां
पदेपदे ॥२२॥ घृतकुल्याःकृतास्तेनमधुकुल्याःसहस्रशः ॥ महासरांसिपयसांद्रप्सस्यापिमहाह्रदाः ॥ २३ ॥ राशयश्चदुकूलानांरत्नानांशिखराणिच ॥
यज्ञवाटस्यवसुधास्वर्णरूप्यमयीकृता ॥ २४ ॥ नलभ्यंतेक्रतौतस्यमार्गिताअपिमार्गणाः ॥ हृष्टाःपुष्टाःसमभवन्नापितत्परिचारकाः ॥ २५ ॥ ध्वनिर्मं
गलगीतानांव्यानशेगगनांगणम् ॥ जहृषेचाप्सरोवृंदैर्गंधर्वैर्मुमुदेतराम् ॥ २६ ॥ विद्याधरैर्ननंदेचवसुधाववृधेभृशम् ॥ महाविभवसंभारेतस्मिन्दाक्षे
महाक्रतौ ॥ इत्थंप्रवृत्तेऽथमुनिःकैलासंनारदोययौ ॥१२७॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेदक्षयज्ञप्रादुर्भा
वोनामसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ शिवलोकंसमासाद्यमुनिनाब्रह्मसूनुना ॥ किंचक्रेब्रूहिषड्वक्रकथांकौ
तुकशालिनीम् ॥ १ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृणुकुंभजवक्ष्यामिनारदेनमहात्मना ॥ यत्कृतंतत्रगत्वाशुकैलासंशंकरालयम् ॥ २ ॥ मुनिर्गगनमार्गे
णप्राप्यतद्धामशांभवम् ॥ दृष्ट्वाशिवौप्रणम्याथशिवेनविहितादरः ॥ ३ ॥

जहृषेसहर्षंचक्रे ॥ मुमुदेतरामातिशयेनसहर्षंचक्रे ॥२६॥ ननंदेसमृद्धंचक्रेगगनांगणमित्येव ॥ दाक्षेदक्षसंबंधिनि ॥ १२७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥
॥ ८७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टाशीतितमेऽध्यायेसत्यादेहविसर्जनम् ॥ वर्ण्यतेत्यद्भुततरंवैराग्यप्रतिपादकम् ॥ १ ॥ कैलासंनारदोययावित्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ शिवलोकमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

अक्षाभ्यांपाशकाभ्याम् ॥ द्वंद्वाभ्यामितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४ ॥ क्रीडालीलातद्देवाह ॥ मासाइति ॥ सारिफलकेसारिफलनिमित्तम् ॥ ५ ॥ मासेयाःशुक्लाःशुक्लेतराःकृष्णाश्चद्विपंचदशात्रिंशत्तिथयस्ताःसारिकाःफलकाःबलानीतिप्रसिद्धाइत्यर्थः ॥ अक्षयुग्मंपाशकयुगलम् ॥ अयनेदक्षिणोत्तरे ॥६॥ ग्लहौपणौ ॥ ७ ॥ खेलसमयःक्रीडाकालः ॥ उपसंहरति ॥ इत्थमिति ॥ ८ ॥ तथापिलीलाविग्रहधारिणोर्युवयोर्व्यवहारगोचरेऽक्षक्रीडायांजयपराजयौनस्तइत्याह ॥ नदेवीति ॥ किंचक्रेइतियत्पृष्टंतदाह ॥ किंचिदिति ॥९॥ अवबुध्यतिअवबुध्यते ॥१०॥ ननुगुणवान्शरीरीकथंमानापमानयोर्दूरेतिष्ठतितत्राह ॥ लीलात्मेति ॥ यद्यपिमायाख्ययात्वयाशक्तयाऽयंलीलाविग्रहोगुणवांश्चतथापिविचाराद्वेदांततात्पर्यावधारणादतिनिर्गुणःअतएवसृष्ट्यादिकर्माणिकुर्वन्नापितैःकर्मभिर्नलिप्यतइति ॥ ११ ॥ तथापिलीलाविग्रहावस्थायांनिग्रहानुग्रहौभवेतामेवनेत्याह ॥ मध्यस्थोपिउदासीनएवेत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ सर्वत्रेति ॥ १२ ॥ १३ ॥ परंकेवलम् ॥ एकिकामुख्या ॥ ॥ १४ ॥ त्वंकथंभूता ॥ त्र्यक्षमायास्वयमेवविमोहिता ॥ ऐकपद्येपिसएवार्थः ॥ दुनोतिव्यथते ॥ १५ ॥ कैमुत्यन्यायमाह ॥ अन्याअपीति ॥ मन्वतेमन्यंते ॥ जानतइतिक्वचित् ॥ १६ ॥ नीलगिरेःपुरुषोत्तमात्सकाशात् ॥ समीपतःसमीपे ॥ हरिद्वारंमायापुरी ॥ १७ ॥ १८ ॥ पुंजातंपुरुषसमुदायः ॥ पुंमात्रंयत्तुजातमितिचक्वचित् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ भवद्द्वंद्वंभवश्चभवानी

तदुद्दिष्टासनंभेजेपश्यंस्तत्क्रीडनंपरम् ॥ क्रीडंतौतौतुचाक्षाभ्यांयदानचाविरेमतुः ॥ ४ ॥ तदौत्सुक्येनसमुनिःप्रेर्यमाणउवाचह ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ देवदेवतवक्रीडाखिलंब्रह्मांडगोलकम् ॥ मासाद्द्वादशयेनाथतेसारिफलकेगृहाः ॥ ५ ॥ कृष्णाःकृष्णेतरायावैतिथयस्ताश्चसारिकाः ॥ द्विपंचदशमासेयास्त्वक्षयुग्मंतथायने ॥ ६ ॥ सृष्टिप्रलयसंज्ञौद्वौग्लहौजयपराजयौ ॥ देवीजयेभवेत्सृष्टिरसृष्टिर्धूर्जटेर्जये ॥ ७ ॥ भवतोःखेलसमयोयःसास्थितिरुदाहृता ॥ इत्थंक्रीडैवसकलमेतद्ब्रह्मांडमीशयोः ॥ ८ ॥ नदेवीजेष्यतिपतिंनेशःशक्तिंविजेष्यति ॥ किंचिद्विज्ञप्तुकामोस्मितन्मातरवधार्यताम् ॥ ९ ॥ देवःसर्वज्ञनाथोपिनाकिंचिदवबुध्यति ॥ मानापमानयोर्यस्मादसौदूरेव्यवस्थितः ॥ १० ॥ लीलात्मागुणवानेषविचारादतिनिर्गुणः ॥ कुर्वन्नपिहिकर्माणिबाध्यतेनैवकर्मभिः ॥ ११ ॥ मध्यस्थोपिहिसर्वस्यमाध्यस्थ्यमवलंबते ॥ सर्वत्रायंमहेशानोमित्राऽमित्रसमानदृक् ॥ १२ ॥ त्वंशक्तिरस्यदेवस्यसर्वेषांमान्यभूःपरा ॥ दक्षस्यापित्वयामानोदत्तोपत्यनिमित्तकः ॥ १३ ॥ परंत्वंसर्वजगतांजनयित्र्येकिकाध्रुवम् ॥ त्वत्तआविर्भवंत्येवधातृकेशववासवाः ॥ ॥ १४ ॥ त्वमात्मानंनजानासित्र्यक्षमायाविमोहिता ॥ अतएवहिमेचित्तंदुनोत्यतितरांसति ॥ १५ ॥ अन्याअपिहियाःसत्यःपातिव्रत्यपरायणाः ॥ ताभर्तृचरणौहित्वाकिंचिदन्यन्नमन्वते ॥ १६ ॥ अथवास्तामियंवार्ताप्रस्तुतंप्रब्रवीम्यहम् ॥ अद्यनीलगिरेस्तस्माद्धरिद्वारसमीपतः ॥ १७ ॥ अपूर्वमिवसंवीक्ष्यपरिप्राप्तस्तवांतिकम् ॥ अत्याश्चर्यविषादाभ्यांकिंचिद्वक्तुमिहोत्सुकः ॥ १८ ॥ आश्चर्यहेतुरेवायंयत्पुंजातंत्रयीतले ॥ तद्दृष्टंसकलत्रंचदक्षस्याध्वरमंडपे ॥ १९ ॥ सालंकारंसमानंचसानंदमुखपंकजम् ॥ विस्मृताखिलकार्यंचदक्षयज्ञप्रवर्तकम् ॥ २० ॥ विषादेकारणंचैतद्यतोजातमिदंजगत् ॥ यस्मिन्प्रवर्ततेयत्रलयमेष्यतिचध्रुवम् ॥ २१ ॥ तदेवतत्रनोदृष्टंभवद्द्वंद्वंभवापहम् ॥ प्रायोविषादजनकंभवतोर्यददर्शनम् ॥ २२ ॥

चतयोर्युगलम् ॥ २२ ॥ तद्भवतोर्दर्शनम् ॥ अन्यत्किंतत्राह ॥ तच्चेति ॥ २३ ॥ द्रुहिणेनब्रह्मणा ॥ ययेयातंगतमितियावत् ॥ धिक्कृतास्तिरस्कृतः ॥ दधीचेनअकारांतोयम् ॥ २४ ॥ २५ ॥

तदेवनाभवत्तत्रसम्भूदन्यदेवहि ॥ तच्चवक्तुंनशक्येततद्वक्तादक्षएवसः ॥ २३ ॥ तानिवाक्यानिचाकर्ण्यद्रुहिणेनययेततः ॥ महर्षिणादधीचेनधिक्कृतो
नितरांहिसः ॥ २४ ॥ शप्तश्चवीक्षमाणानांदेवर्षीणांप्रजापतिः ॥ मयाचकर्णौपिहितौश्रुत्वातद्गर्हणागिरः ॥ २५ ॥ दधीचिनासमंकेचिद्दुर्वासःप्रमुखा
द्विजाः ॥ भवनिंदांसमाकर्ण्यकियंतोपिविनिर्ययुः ॥२६॥ प्रावर्ततमहायागोहृष्टपुष्टमहाजनः ॥ तथाद्रष्टुंनशक्नोमिततआगतवानिह ॥ २७ ॥ भगिन्यो
पिचयादेवितवतत्रसभर्तृकाः ॥ तासांगौरवमालोक्यनकिंचिद्वक्तुमुत्सहे ॥ २८ ॥ इतिदेवीसमाकर्ण्यसतीदक्षकुमारिका ॥ करादक्षौसमुत्सृज्यदध्यौकिं
चित्क्षणंहृदि ॥ २९ ॥ उवाचचभवत्वेवंशरणंभवएवमे ॥ संप्रधार्येतिमनसिसतीदाक्षायणीततः ॥३०॥ द्रुतमेवसमुत्तस्थौप्रणनामचशंकरम् ॥ मौला
वंजलिमाधायदेवीदेवंव्यजिज्ञपत् ॥३१॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ विजयस्वांधकध्वंसिंस्त्र्यंबकत्रिपुरांतक ॥ चरणौशरणंतेमेदेह्यनुज्ञांसदाशिव ॥३२॥
मानिषेधीःप्रार्थयामियास्यामिपितुरंतिकम् ॥ उक्तेतिमौलिमदधादंधकारिपदांबुजे ॥ ३३ ॥ अथोक्ताशंभुनादेवीमृडान्युत्तिष्ठभामिनि ॥ किमपूर्णं
तवास्त्यत्रवदसौभाग्यसुंदरि ॥ ३४ ॥ लक्ष्म्याअपिचसौभाग्यंब्रह्माण्यैकांतिरुत्तमा ॥ शच्यैनित्यनवीनत्वंभवत्यादत्तमीश्वरि ॥ ३५ ॥ त्वयाचश
क्तिमानस्मिमहदैश्वर्यरक्षणे ॥ त्वांचशक्तिंसमासाद्यस्वलीलारूपधारिणीम् ॥ ३६ ॥ एतत्सृजामिपाम्यद्मित्वल्लीलाप्रेरितोंगने ॥ कुतोमांहातुमिच्छेस्त्वं
ममवामार्धधारिणि ॥ ३७ ॥ शिवाशिवोदितंचेतिश्रुत्वाप्याहमहेश्वरम् ॥ जीवितेशविहायत्वांनक्वापिपरियाम्यहम् ॥३८॥ मनोमेचरणद्वंद्वेतवस्थास्य
तिनिश्चलम् ॥ क्रतुंद्रष्टुंपितुर्यामिनैक्षियज्ञोमयाक्वचित् ॥३९॥ शंभुःकात्यायनीवाक्यमितिश्रुत्वातदाब्रवीत् ॥ क्रतुस्त्वयानेक्षितश्चेदाहरामितत:क्रतुम्
॥ ४० ॥ मच्छक्तिधारिणीत्वंवासृजैवान्यांक्रतुक्रियाम् ॥ अन्योयज्ञपुमानस्तुसंत्वन्येलोकपालकाः ॥ ४१ ॥ अन्यानाशुविधेहित्वमृषीनार्त्विज्यक
र्मणि ॥ पुनर्जगाददेवीतिश्रुत्वाशंभोरुदीरितम् ॥ ४२ ॥

भवनिंदामीश्वरतिरस्कारम् ॥ भवासूक्षणमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ २६ ॥ प्रावर्तत ॥ प्रावर्तिष्टेतिक्वचित् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ प्रतिषेधेकृतेप्यहंयास्याभीत्याशयेनाह ॥ कइति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ पंगुवासरःशनेर्दिनम् ॥ ४६ ॥ सप्तदशोयोगोव्यतीपातः ॥ धनिष्ठावसुनक्षत्रम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥
॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ कार्यार्थंयात्रानिमित्तम् ॥ ५४ ॥ तदेवाह ॥ ननामेति ॥ अतएवनमस्कारप्रदक्षिणयोरकरणादेवगतासतीपुनरागताने त्यन्वयः
॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ विमानंविशिनाष्टि सपादचतुर्भिः ॥ मनःपवनौचक्रेयस्य ॥ पंचास्यायुतसंयुक्तंसिंहदशसहस्रसंबद्धम् ॥ रत्नसानुःसुमेरुर्ध्वजदंडउच्छ्रितो

पितुर्यज्ञोत्सवोनाथद्रष्टव्योऽत्रमयाध्रुवम् ॥ देह्यनुज्ञांगमिष्यामिमामेकार्षीर्वचोन्यथा ॥ ४३ ॥ कःप्रतीपयितुंशक्तश्चेतोवाजलमेववा ॥ निम्नायाभ्युद्यतं
नाथमाद्यमांप्रतिषेधय ॥ ४४ ॥ निशम्येतिपुनःप्राहसर्वज्ञोभूतनायकः ॥ मायाहिदेविमांहित्वागताचनमिलिष्यसि ॥ ४५ ॥ अद्यप्राचींयियासुंत्वां
वारयेत्पंगुवासरः ॥ नक्षत्रंचतथाज्येष्ठातिथिश्चनवमीप्रिये ॥ ४६ ॥ अद्यसप्तदशोयोगोवियोगोद्यतनोऽशुभः ॥ धनिष्ठार्धसमुत्पन्नेतवताराद्यपंचमी ॥
॥ ४७ ॥ मागादेविगताद्यत्वंनहिद्रक्ष्यसिमांपुनः ॥ पुनर्देवीबभाषेसायदिनाम्नाप्यहंसती ॥ ४८ ॥ तदातन्वंतरेणापिकारिष्येतवदासताम् ॥ ततोभवः
पुनःप्राहकोवावारयितुंप्रभुः ॥ ४९ ॥ परिक्षुब्धमनोवृत्तिंस्त्रियंवापुरुषंतुवा ॥ पुनर्नदर्शनंदेविमयासत्यंब्रवीम्यहम् ॥५०॥ परंनदेविगंतव्यंमहामानधने
च्छुभिः ॥ अनाहूततयाकांतेमातापितृगृहानपि ॥ ५१ ॥ यथासिंधुगतासिंधुर्नपुनःपरिवर्तते ॥ तथाद्यगंत्र्यानोजातुतवागमनमिष्यते ॥ ५२ ॥ ॥
देव्युवाच ॥ ॥ अवश्यंयद्यहंरक्तातवपादांबुजद्वये ॥ तथात्वमेवमेनाथोभविष्यसिभवांतरे ॥ ५३ ॥ इत्युक्त्वानिर्ययौदेवीकोपांधीकृतलोचना ॥
यियासुभिश्चकार्यार्थंयत्कर्तव्यंनतत्कृतम् ॥ ५४ ॥ ननाममहादेवंनचचक्रेप्रदक्षिणम् ॥ अतएवहिसादेवीनगतापुनरागता ॥ ५५ ॥ अप्रणम्यमहे
शानमकृत्वापिप्रदक्षिणम् ॥ अद्यापिननिवर्तंतेगताःप्राग्वासराइव ॥ ५६ ॥ तयाचरणचारिण्याराज्ञ्यात्रिभुवनेशितुः ॥ अपितत्पावनंवर्त्ममेनेतिकठिनं
बहु ॥ ५७ ॥ देवोपितांसतींयांतींदृष्ट्वाचरणचारिणीम् ॥ अतीवविव्यथेचित्तेगणांश्चाथसमाह्वयत् ॥ ५८ ॥ गणाविमानंनयतमनःपवनचक्रिणम् ॥
पंचास्यायुतसंयुक्तंरत्नसानुध्वजोच्छ्रितम् ॥ ५९ ॥ महावातपताकंचमहाबुद्ध्यक्षलक्षितम् ॥ नर्मदालकनंदाचयत्रेषादंडतांगते ॥ ६० ॥ छत्रीभूतौ
चयत्रस्तःसूर्याचंद्रमसावपि ॥ यस्मिन्मकरतुंडंचवाराहीशक्तिरुत्तमा ॥ ६१ ॥ धूःस्वयंचापिगायत्रीरज्जवस्तक्षकादयः ॥ सारथिःप्रणवोयत्रकें
कारःप्रणवध्वनिः ॥ ६२ ॥ अंगानिरक्षकायत्रवरूथश्छंदसांगणः ॥ इत्याज्ञप्तागणास्तूर्णंरथंनिन्युर्हराज्ञया ॥ ६३ ॥

यस्य ॥ क्वचिद्विशेषणस्यापिपूर्वनिपातः ॥ रत्नसानुलक्षणेनध्वजेनउच्छ्रितमुच्चमितिवा ॥ ५९ ॥ महावातःप्रवहःपताकायस्यतत् ॥ समहाबुद्धिर्महत्तत्त्वंसैवाक्षोमध्येदीर्घाकारकाष्ठंतेनलक्षितम् ॥
अलकनंदागंगा ॥ ईषादंडतांगतेप्राप्ते ॥६०॥ मकराकारंतुंडंमकरतुंडम् ॥६१॥ धूर्युगपृष्ठभागः ॥ केंकारःशब्दः ॥६२॥ अंगानिशिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तच्छंदोज्योतींषि ॥ वरूथोरथगुप्तिः ॥

छंदसांगणःसप्तछंदांसीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ तेजोविजृंभिणींसूर्यादितेजस्तिरस्कारिणीमित्यर्थः ॥ ६४ ॥ अंगणमजिरम् ॥ ६५ ॥ यज्ञवाटंयज्ञभूमिम् ॥ चकितंसशंकंयथास्यात्तथारक्षिभिर्वी
क्षितासतीताःप्रस्वादीःसर्वाअसंभाष्यैवदक्षांतिकंगतेतिचतुर्थेनान्वयः ॥ ६६ ॥ ससाध्वसाःससंभ्रमाः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ पृष्टाउक्ता ॥ दृष्टेतिपाठेत्वदागमेभद्रंजातमित्यध्याहर्तव्यम् ॥ तुएव ॥ ६९ ॥
हेजनेतस्तात ॥ ७० ॥ अयीतिसानुकंपेसंबोधने ॥ अनन्येसर्वोत्कृष्टेइत्यर्थः ॥ ७१ ॥ यदहमिति ॥ निरीश्वरएवासावीश्वरइत्यहंतंयद्यादिसमाज्ञास्यंसम्यगवेदिषंतदात्वांकथमहंतस्मैरुद्रायादास्य

देव्यासनार्थंतंकृत्वाविमानंपार्षदादिवि ॥ अनुजग्मुर्महादेवींदिव्यांतेजोविजृंभिणीम् ॥ ६४ ॥ साक्षणंत्र्यक्षरमणीवीक्ष्यदक्षसभांगणम् ॥ नभोंऽगणाद्वि
मानस्थानतोवेगादवातरत् ॥ ६५ ॥ अविशद्यज्ञवाटंचचकितंरक्षिवीक्षिता ॥ कृतमंगलनेपथ्यांप्रसूंदृष्ट्वाकिरीटिनीम् ॥ ६६ ॥ सभर्तृकाश्चभगिनीर्न
वालंकृतिशालिनीः ॥ साश्चर्याश्चसगर्वाश्चसानंदाश्चससाध्वसाः॥६७॥अचिंतितात्वनाहूताविमानाद्धरवल्लभा ॥ कथमेषापरिप्राप्ताक्षणमित्थंप्रपश्यतीः॥
॥ ६८ ॥ असंभाष्यापिताःसर्वागतादक्षांतिकंसती ॥ पित्रापृष्टातुमात्रापिभद्रंजातंत्वदागमे ॥ ६९ ॥ ॥ सत्युवाच ॥ ॥ यदिभद्रंजनेतर्मेसमा
गमनतोभवेत् ॥ कथंनाहंसमाहूतायथैतामेसहोदराः ॥ ७० ॥ ॥ दक्षउवाच ॥ ॥ अयिकन्येमहाधन्येह्यनन्येसर्वमंगले ॥ अयंतेनमनाग्दोषोदो
षएषममैवहि ॥ ७१ ॥ तादृग्विधाययत्पत्येमयादत्ताज्ञबुद्धिना ॥ यदहंतंसमाज्ञास्यमीश्वरोसौनिरीश्वरः ॥ ७२ ॥ तदाकथमदास्यंत्वांतस्मैमायास्वरू
पिणे ॥ अहंशिवाख्ययातुष्टोनजानेशिवरूपिणम् ॥ ७३ ॥ पितामहेनबहुधावर्णितोसौममाग्रतः ॥ शंकरोयमयंशंभुरसौपशुपतिःशिवः ॥ ७४ ॥
श्रीकंठोसौमहेशोऽसौसर्वज्ञोसौवृषध्वजः ॥ अस्मैकन्यांप्रयच्छत्वंमहादेवायधन्विने ॥ ७५ ॥ वाक्याच्छतधृतेस्तस्मात्तस्मैदत्तामयानघे ॥ नजानेतं
विरूपाक्षमुक्षगंविषभक्षिणम् ॥ ७६ ॥ पितृकाननसंवासंशूलिनंचकपालिनम् ॥ द्विजिह्वसंगसुभगंजलाधारंकपर्दिनम् ॥ ७७ ॥ कलंकिकृतमौलिंचधू
लिधूसरचर्चितम् ॥ क्वचित्कौपीनवसनंनग्नंवातूलवत्क्वचित् ॥ ७८ ॥ क्वचिच्चचर्मवसनंक्वचिद्भिक्षाटनप्रियम् ॥ विटंकभूतानुचरंस्थाणुमुग्रंतमोगुणम्॥
॥ ७९ ॥ रुद्रंरौद्रपरीवारंमहाकालवपुर्धरम् ॥ नृकरोटीपरिकरंजातिगोत्रविवर्जितम् ॥ ८० ॥

मदर्दिषमित्यर्थः ॥ ७२ ॥ अशिवरूपिणामितिच्छेदः ॥ वस्तुतःशिवरूपिणम् ॥ पितामहेनेति ॥ ब्रह्मणायद्यप्यसौबहुधावर्णितस्तथापितंनजानेइत्याग्रिमेणान्वयइतिवारतवोर्थः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥
॥ ७५ ॥ तत्रहेतुगर्भाणिविशेषणानि ॥ लीलयाविरूपाक्षम् ॥ उक्षगंवृषवाहनमित्यर्थः ॥७६॥ जलंजलदआधारोयस्यतंमेघवाहनत्वात् ॥ जलस्यगंगारूपस्यवाआधारः ॥ ७७॥ कलंकीचंद्रःकृतो
मौलौयेनतम् ॥ धूलिधूसरचर्चितंधूलिभिर्धूसरत्वेनचर्चितंलिप्तम् ॥ ७८ ॥ विटंकाविरूपाभूताअनुचरायस्यतम् ॥७९॥ नृकरोटीमनुष्यास्थिपरिकरःखट्वांगादिकंयस्यतम् ॥ ८० ॥

जानानोपिहिरण्यगर्भवचनाद्विद्वानपिप्रतारितस्तन्मायया वंचितइतिवास्तवोऽर्थः ॥८१॥ पांसुलोधूलिर्भस्मवासएवपटस्तेनच्छन्नः ॥ महाशंखोमनुष्यास्थि ॥८२॥८३॥ अज्ञानंतत्कार्यंचहरतीतिहरःसर्वे
षांमुक्तिदःक्व ॥ अमंगलालयःसंसाराश्रयोऽयमध्वरःक्वेतिवास्तवोर्थः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ इहमंगलेमंगलाभासेकर्मणिसपरमेश्वरःशूलधृक्सर्वसंहारकर्ताविषमेक्षणःचंद्रसूर्याग्निनेत्रःकथमर्होयोग्यः
स्यादितिवास्तवोर्थः ॥ ८६ ॥ यथाश्रुतमादायदूनहृदयत्वंप्रत्युत्तरंच ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ वर्ष्मणःशरीरस्य ॥ ९३ ॥ प्राणितव्यंजीवितव्यम् ॥ विगर्हणायांश्रुतायां

नसम्यग्वेत्तितंकश्चिज्जानानोपिप्रतारितः ॥ किंबहूक्तेनतनयेसमस्तनयशालिनि ॥ ८१ ॥ क्वपांसुलपटच्छन्नोमहाशंखविभूषणः ॥ प्रबद्धसर्पकेयूरःप्रलं
बितजटासटः ॥ ८२ ॥ डमड्डमरुकव्यग्रहस्ताग्रःखंडचंद्रभृत् ॥ तांडवाडंबररुचिःसर्वामंगलचेष्टितः ॥८३॥ मृडानिसहरःक्वाऽयमध्वरोमंगलालयः ॥
अतएवसमाहूतानेहत्वंसर्वमंगले ॥ ८४ ॥ दुकूलान्यनुकूलानिरत्नालंकृतयःशुभाः ॥ प्रागेवधारितास्तेत्रपश्यागत्यगृहाणच ॥ ८५ ॥ इहमंगलवेशेषु
देवेंद्रेषुसशूलधृक् ॥ कथमर्होभवेच्चेतिमंगलेविषमेक्षणः ॥ ८६ ॥ इत्याकर्ण्यसतीसाध्वीजनेतुरुदितंतदा ॥ अत्यंतदूनहृदयावक्तुंसमुपचक्रमे ॥८७॥
सत्युवाच ॥ ॥ नाकार्णितंमयाकिंचित्त्वयिप्रब्रुवतिप्रभो ॥ पदद्वयींसमाकर्ण्यतांचतेकथयाम्यहम् ॥८८॥ नसम्यग्वेत्तितंकश्चिज्जानानोपिप्रतारितः ॥
एतत्सम्यक्त्वयाख्यायिकस्तंवेत्तिसदाशिवम् ॥ ८९ ॥ त्वंतुप्रतारितःपूर्वमधुनापिप्रतारितः ॥ कृत्वातेनचसंबंधमसंबद्धप्रलापभाक् ॥ ९० ॥ यादृशंव
क्षितंशंभुंतादृशंयद्यमन्यथाः ॥ कुतोमामददास्तस्मैयंचकश्चनवेदन ॥ ९१ ॥ अथवातेनसंबंधेनहेतुर्भवतोमतिः ॥ तत्रहेतुरभूत्तातममपुण्यैकगौरवम् ॥
॥ ९२ ॥ अथोक्त्वैवंबहुतरंत्वंजनेतास्यवर्ष्मणः ॥ श्रुतानेनचदेहेनपत्युःपरिविगर्हणा ॥ ९३ ॥ पुरश्चरणमेवैतद्यदस्यैवविसर्जनम् ॥ सुश्लाघ्यजन्मया
तावत्प्राणितव्यंसुयोषिता ॥ यावज्जीवितनाथस्याश्रवणीयाविगर्हणा ॥ ९४ ॥ इत्युक्त्वाक्रोधदीप्ताग्नौमहादेवस्वरूपिणि ॥ जुहावदेहसमिधंप्राणरोधवि
धानतः ॥ ९५ ॥ ततोविवर्णतांप्राप्ताःसर्वेदेवाःसवासवाः ॥ नाग्निर्जज्वालचतथायथाज्याहुतिभिःपुरा ॥ ९६ ॥ मंत्राःकुंठितसामर्थ्यास्तत्क्षणादेवचा
भवन् ॥ अहोमहानिष्टतरंकिमेतत्समुपस्थितम् ॥९७॥ केचिदूचुर्द्विजवरामिथःपरियियासवः ॥ महाझंझानिलःप्राप्तःपर्वतांदोलनक्षमः ॥ ९८॥ मखमं
डपभूस्तेनक्षणतःस्थपुटीकृता ॥ अकांडतडिदापातोजातोभूद्भूप्रकंपनः ॥९९॥ दिवश्चोल्काःप्रपतिताःपिशाचानृत्यमादधुः ॥ आतापिगृध्रैरुपरिगगने
मंडलायितम् ॥ १०० ॥ रवेरधस्तादशिवंशिवास्तत्राप्यरारिषुः ॥ मेघारुधिरविप्रुडभिस्तत्रवृष्टिंव्यधुःपराम् ॥ १ ॥

शरीरंत्यक्तव्यमितिभावः ॥९४॥ महादेवस्वरूपिणिईश्वरस्याष्टमूर्तित्वात् ॥ प्राणरोधविधानतःप्राणरोधप्रकारेण ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ झंझाकठोरः ॥ ९८ ॥ स्थपुटीकृतातृणादिनाच्छादिता
॥ ९९ ॥ १०० ॥ अरारिषुःशब्दंचक्रुः ॥ रुधिरविप्रुड्भिःरक्तबिंदुभिः ॥ १ ॥

॥२॥क्रोष्टुभिःसृगालैःश्वभिश्च ॥ चकोराश्चंद्ररश्मिभोक्तारःपक्षिविशेषाः ॥ करटाःकाकाः ॥ ३ ॥४॥ अशोभिशोभारहितम् ॥ स्थगिताःशंकिताःजृंभिताइतिवा ॥५॥१०६॥ ॥ इतिश्रीरामानंद
कृतायांकाशीखंडटीकायामष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नवाशीतितमेध्यायेयज्ञध्वंसादिपूर्वकम् :॥ दक्षेश्वरसमुत्पत्तिर्वर्ण्यतेऽतिमनोहरा ॥ १ ॥ २ ॥ वैलक्ष्यमिति ॥ किंचि
द्वैलक्ष्यंनाटयन्पूर्वागमनादीषदन्यथात्वंघटयन् ॥ यद्वा लक्ष्यतइतिलक्ष्यंशरीरंविगतंलक्ष्यंवैलक्ष्यम् ॥ स्वार्थेतद्धितः ॥ किंचिद्यथास्यात्तथावैलक्ष्यंसत्यादेहत्यागमाकारेणप्रकटयन्क्षणंजोषंतूष्णीं

निर्घातनिःस्वनोभूमेरुत्थितोद्दत्प्रकंपनः ॥ दिव्यायुधानिचमिथोयुध्यंतिस्मातिभीषणम् ॥ २ ॥ हवनीयंमहाद्रव्यंदूषितंक्रोष्टुभिःश्वभिः ॥ चकोराः
करटास्तत्रविचेरुर्यज्ञमंडपे ॥ ३ ॥ श्मशानवाटवज्जातोयज्ञवाटःसवैक्षणात् ॥ यद्यत्रावस्थितंसर्वंतत्तत्रैवपरिष्ठितम् ॥ ४ ॥ चित्रन्यस्तमिवासीच्चवस्तुजा
तमशोभिच ॥ स्थगिताइवसंवृत्तास्तत्रचक्रधरादयः ॥ ५ ॥ दक्षोपिवदनम्लानिमवाप्यसपरिच्छदः ॥ पुनर्यथाकथंचिच्चयज्ञंप्रावर्तयन्द्विजाः ॥१०६॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेसतीदेहविसर्जनंनामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥
पुनःसनारदोऽगस्त्यदेव्याःप्राक्समुपागतः ॥ तद्वृत्तांतमशेषंचहरायावेदितुंययौ ॥ १ ॥ दृष्ट्वासनारदःशंभुंनंदिनासहसंकथाम् ॥ कांचित्तर्जनिविन्यासपू
र्वंकुर्वंतमानमत् ॥ २ ॥ उपाविशच्चशैलादिविसृष्टासनमुत्तमम् ॥ वैलक्ष्यंनाटयन्किंचित्क्षणंजोषंसमास्थितः ॥३॥ आकारेणैवसर्वज्ञस्तद्वृत्तांतंविवेदह॥
अवादीच्चमुनिंशंभुःकुतोमौनावलंबनम् ॥ ४ ॥ शरीरिणांस्थितिरियमुत्पत्तिप्रलयात्मिका ॥ दिव्यान्यपिशरीराणिकालाद्यांत्येवमेवहि ॥ ५ ॥ दृश्यं
विनश्वरंसर्वंविशेषाद्यदनीश्वरम् ॥ ततोऽत्राचित्रंकिंब्रह्मन्कंकालःकालयेन्नवै ॥६॥ अभाविनोहिभावस्यभावःक्वापिनसंभवेत् ॥ भाविनोपिहिनाभावस्ततो
मुह्यंतिनोबुधाः ॥ ७ ॥ शंभूदीरितमाकर्ण्यसइत्थंमुनिपुंगवः ॥ प्रोक्तवान्सत्यमेवैतद्यद्देवेनप्रभाषितम् ॥ ८ ॥ अवश्यमेवयद्भाव्यंतद्भूतंनात्रसंशयः ॥
परंमांबाधतेत्यंतंचिंतैकाचित्तमाथिनी ॥ ९ ॥ नापचीयेततेकिंचिन्नोपचीयेततत्त्वतः ॥ अव्ययत्वाच्चपूर्णत्वाद्धानिवृद्धीकुतस्त्वयि ॥ १० ॥

समास्थितइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनीश्वरमस्वतंत्रम् ॥ कालयेच्चालयेन्नाशयेदितियावत् ॥ ६ ॥ अभाविनोऽसतःपदार्थस्य ॥ भाविनःसतःपदार्थस्य ॥ तदुक्तमीश्वरेण ॥ नासतो
विद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः ॥ उभयोरपिदृष्टोंतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिरिति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नापचीयेतनहीयेत ॥ नोपचीयेतनवर्धेत ॥ एतदेवहेतुपूर्वकंस्पष्टयति ॥ अव्ययत्वादिति ॥

अव्ययत्वाद्धानिर्नास्तिपूर्णत्वाद्वृद्धिर्नास्तीत्यर्थः ॥ १० ॥ यद्यस्मात् ॥ ११ ॥ रीढितमवज्ञातम् ॥ वीटितमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ १२ ॥ हेडनेतिडलयोरेकत्वात् ॥ प्रतिष्ठाभाजनंकिंकाकाने
त्यर्थः ॥ उइतिवितर्केसंबोधनेवा ॥ १३ ॥ अभिमानधनायेनतेलब्धरीढाःप्राप्तावहेलनाः ॥ १४ ॥ वरंश्रेष्ठंयथास्यात्केवलमितिवा ॥ १५ ॥ महाकालःसर्वसंहारकइत्यर्थः ॥ सकालकालईश्वरः ॥

अहोवराकःसंसारःक्वभविष्यत्यनीश्वरः ॥ आरभ्याद्यदिनंनत्वामर्चयिष्यंतिकेपियत् ॥ ११ ॥ यतःप्रजापतिर्दक्षोनत्वामाहूतवान्क्रतौ ॥ तेनाद्यरीढि
तंदृष्ट्वादेवर्षिमनुजाअपि ॥ १२ ॥ तवरीढांकरिष्यंतिकिमैश्वर्येणरीढिनाम् ॥ प्राप्तावहेडनालोकेजितकालभयाअपि ॥ अथैश्वर्येणसंपन्नाःप्रतिष्ठाभाजनं
किमु ॥ १३ ॥ महीयसायुषातेषांवसुभिर्भूरिभिश्चकिम् ॥ येऽभिमानधनानेहलब्धरीढाःपदेपदे ॥ १४ ॥ अचेतनाश्चसावज्ञाजीवंतोपिनकीर्तये ॥
अभिमानधनाधन्यावरंयोषित्सुसासती ॥ १५ ॥ यात्वद्विनिंदाश्रवणात्तृणीचक्रेस्वजीवितम् ॥ इत्याकर्ण्यमहाकालःसम्यग्ज्ञात्वासतीव्ययम् ॥ १६ ॥
सत्यंमुनेसतीदेवीतृणीचक्रेस्वजीवितम् ॥ जोषंस्थितेमुनौतत्रतन्महाकालसाध्वसात् ॥१७॥ रुद्रश्चातीवरुद्रोभूद्बहुकोपाग्निदीपितः ॥ ततस्तत्कोपजाद्व
ह्नेराविरासीन्महाद्युतिः ॥१८॥ प्रत्यक्षःप्रतिमाकारःकालमृत्युप्रकंपनः ॥ उवाचचप्रणम्येशंभुशुंडींमहतींदधत् ॥१९॥ आज्ञांदेहिपितःकिंतेकरवैदास्य
मुत्तमम् ॥ ब्रह्मांडमेककवलंकरवाणित्वदाज्ञया ॥ २० ॥ पिबामिचार्णवान्सप्ताप्येकेनचुलुकेनवै ॥ रसातलंवापातालंपातालंवारसातलम् ॥ २१ ॥
त्वदाज्ञयानयामीशविनिमय्यस्वहेलया ॥ सलोकपालमिंद्रंवाधृत्वाकेशैरिहानये ॥ २२ ॥ अपिवैकुंठनाथश्चेत्तत्साहाय्यंकरिष्यति ॥ तदातंकुंठितास्त्रं
चकरिष्यामित्वदाज्ञया ॥ २३ ॥ दनुजादितिजाःकेवैवराकारणदुर्बलाः ॥ तेषुचोत्कटतांकोपिधत्तेतंप्रणिहन्म्यहम् ॥ २४ ॥ कालंबध्नामिवासंख्येमृत्यो
र्वामृत्युमर्थये ॥ स्थावरेषुचरेष्वत्रमयिक्रुद्धेरणांगणे ॥ २५ ॥ त्वद्बलेनमहेशाननकोपिस्थैर्यमेष्यति ॥ ममपादतलाघातादेतद्वैक्षोणिमंडलम् ॥ २६ ॥
कदलीदलवद्घाताद्व्रपतेसरसातलम् ॥ चूर्णीकरोमिदोर्दंडघाताच्चैतान्कुलाचलान् ॥ २७ ॥ किंबहूक्तेनदेह्याज्ञांममासाध्यंनकिंचन ॥ त्वत्पादबलमा
साद्यकृतंविद्धयद्याचिंतितम् ॥ २८ ॥

कालमूषिकभक्षकइत्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यः ॥ १६ ॥ सत्यमित्याद्याहेतिशेषः ॥ जोषंतूष्णीमितिगुह्योक्तिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रतिमाकारःपर्वतान्निःसृतपुत्तलिकाकारः ॥ अभूतोपमेयम् ॥ १९ ॥
करवैकरोमि ॥ २० ॥ २१ ॥ विनिमय्यपरिवर्त्य ॥ स्वहेलयास्वीयलीलया ॥ आशुहेलयेतिक्वचित् ॥ २२ ॥ २३ ॥ तेषुमध्ये ॥ प्रणिहन्मिप्रकर्षेणनिहन्मि ॥ २४ ॥२५॥२६॥२७ ॥२८॥

कृतंकृत्यंयेनतमिवसंपादितकार्यमिव ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अवासृजत्सृष्टवान् ॥ असीसृजदितिक्वचित् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ आचूडमूलाःसमग्राइत्यर्थः ॥ विधूताः
कंपिताउत्पाटिताइतिवा ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अचीखनन्नखनयामासुः ॥ वैनिश्चितंप्रसिद्धौवा ॥ वितर्दीरितिपाठेपिसएवार्थः ॥ पृषदाधि ॥ ३८ ॥ दध्वंसुर्ध्वंसयामासुः ॥ ३९ ॥ स्रुचांस्रुगादीना

इतिप्रतिज्ञांतस्येशःश्रुत्वाकृतममन्यत ॥ कृतकृत्यमिवात्यंतंतंमुदाप्रत्युवाचच ॥ २९ ॥ महावीरोसिरेभद्रममसर्वगणेष्विह ॥ वीरभद्राख्ययात्वंहिप्रथि
तिंपरमांव्रज ॥ ३० ॥ कुरुमेसत्वरंकार्यंदक्षयज्ञंक्षयंनय ॥ येत्वांतत्रावमन्यंतेतत्साहाय्यविधायिनः ॥ ३१ ॥ तेत्वयाप्यवमंतव्याव्रजपुत्रशुभोदय ॥
इत्याज्ञांमूर्ध्निचाधायसततःपारमेश्वरीम् ॥ ३२ ॥ हरंप्रदक्षिणीकृत्यजग्मिवानातिरंहसा ॥ ततस्तदनुगाञ्शंभुःस्वनिःश्वाससमुद्गतान् ॥ ३३ ॥ शतको
टिमितानुग्रान्गणानन्न्यानवासृजत् ॥ तेगणावीरभद्रंतंयांतंकेचित्पुरोगताः ॥ ३४ ॥ केचित्तदनुगाजाताःकेचित्तत्पार्श्वगाययुः ॥ अंबरंतैःसमाक्रांतंते
जोविजितभास्करैः ॥ ३५ ॥ शृंगाग्राणिगिरीणांचकैश्चिदुत्पाटितानिवै ॥ आचूडमूलाःकैश्चिच्चविधतावैशिलोच्चयाः ॥३६॥ उत्पाट्यमहतोवृक्षान्कै
श्चित्प्राप्तामखांगणम् ॥ कैश्चिदुत्पाटितायूपाःकेचित्कुंडान्यपूपुरन् ॥ ३७ ॥ मंडपंध्वंसयामासुःकेचित्क्रोधोद्धुरागणाः ॥ अचीखनन्वैवेदीश्चकेचिद्वै
शूलपाणयः ॥ अभक्षयन्हवींष्यन्येपृषदाज्यंपपुःपरे ॥ ३८ ॥ दध्वंसुरन्नराशींश्चकेचित्पर्वतसन्निभान् ॥ केचिद्वैपायसाहाराःकेचिद्वैक्षीरपायिनः ॥
॥ ३९ ॥ केचित्पक्वान्नपुष्टांगायज्ञपात्राण्यचूर्णयन् ॥ अमोटयन्स्रुचांदंडान्केचिद्दोर्दंडशालिनः ॥ ४० ॥ व्यभंजञ्छकटान्केचित्पशून्केचिदजीगि
लन् ॥ अग्निंनिर्वापयामासुःकेचिदत्यग्नितेजसः ॥ ४१ ॥ स्वयंपरिदधुश्चान्येदुकूलानिमुदायुताः ॥ जगृहुःकेचनपुरारत्नानांपर्वतंकृतम् ॥ ४२ ॥ एके
नचभगोदेवःपश्यंश्चक्रेविलोचनः ॥ पूष्णोदंतावलीमन्यःपातयामासकोपितः ॥ ४३ ॥ यज्ञःपलायितोदृष्टःकेनचिन्मृगरूपधृक् ॥ शिरोविरहितश्चक्रेते
नचक्रेणदूरतः ॥ ४४ ॥ एकःसरस्वतींयांतींदृष्ट्वानिर्नासिकांव्यधात् ॥ आदितेरोष्ठपुटकौछिन्नावन्येनकोपिना ॥ ४५ ॥ अर्यम्णोबाहुयुगलंतथोत्पाटि
तवान्परः॥अग्नेरुत्पाटयामासकश्चिज्जिह्वांप्रसह्यच ॥४६॥ चिच्छेदवायोर्वृषणंपार्षदोन्यःप्रतापवान् ॥ पाशयित्वायमंकश्चित्कोधर्मइतिपृष्टवान् ॥४७॥

मित्यर्थः ॥ स्रुवार्दींश्चेतिक्वचित् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ केनाचिद्येनदृष्टस्तेनेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ निर्नासिकांव्यधाद्विगतनासिकामकरोत् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ पाशयित्वाबद्ध्वा ॥ ४७ ॥

आतोल्याकृष्य ॥ ४८ ॥ पादयोःपादौधृत्वाऽधुनोदकंपयत् ॥ ४९ ॥ वामयामासोद्गिरयामासच ॥ भक्षिताभक्षकः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ जगौउवाच ॥ ५५ ॥ अतःकुतोमहे
श्वरेद्वेषइति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ वात्ययाचक्रवातेन ॥ ६० ॥ नष्टेष्वदर्शनंगतेषु ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ततस्तंरक्षयत्नतइतिगर्वोक्तिः ॥ ६५ ॥ किंचयुद्धंतदप्रदानंचत्व

यत्रधर्मेमहेशोनप्रथमंपरिपूज्यते ॥ नैर्ऋतंसंगृहीत्वान्यःकेशेष्वातोल्यचासकृत् ॥४८॥ अनीश्वरंहविर्भुक्तंत्वयेत्याताडयत्पदा ॥ कुबेरमपरोधृत्वापादयो
रधुनोद्बलात् ॥ ४९ ॥ वामयामासबहुशोभक्षिताह्यध्वराहुतीः ॥ एकादशाऽपियेरुद्रालोकपालैकपंक्तयः ॥ ५० ॥ रुद्राख्याधारणवशात्प्रमथैस्तेऽवहे
लिताः ॥ वरुणोदरमापीड्यप्रमथोन्योबलेनहि ॥ ५१ ॥ बहिरुद्गिरयामासयद्दत्तंचेशवर्ज्जितम् ॥ मायूरींतनुमासाद्यसहस्राक्षोमहामतिः ॥ ५२ ॥ उड्डी
यगिरिमाश्रित्यच्छन्नःकौतुकमैक्षत ॥ ब्राह्मणान्प्रमथानत्वायातयातेतिचाब्रुवन् ॥ ५३ ॥ प्रमथाःकालयामासुरन्यानपिचयाचकान् ॥ इत्थंप्रमथितेयागे
प्रमथैःप्रथमागतैः ॥ वीरभद्रःस्वतःप्राप्तःप्रमथानीकिनीवृतः ॥५४॥ यज्ञवाटंश्मशानाभंदृष्ट्वातैःप्रमथैःपुरा ॥ अतिशोच्यांदशांनीतंवीरभद्रस्ततोजगौ ॥
॥ ५५ ॥ गणाःपश्यतदुर्वृत्तैःप्रारब्धानांचकर्मणाम् ॥ अनीश्वरैरवस्थेयंकुतोद्वेषोमहेश्वरे ॥ ५६ ॥ येद्विषंतिमहादेवंसर्वकर्मैकसाक्षिणम् ॥ धर्मकार्ये
प्रवृत्तास्तुतेप्राप्स्यंतीदृशींदशाम् ॥ ५७ ॥ क्वसदक्षोदुराचारःक्वचयज्ञभुजःसुराः ॥ धृत्वासर्वानानयतयातद्रुततरंगणाः ॥५८॥ इत्याज्ञांवीरभद्रस्यप्राप्य
तेप्रमथाद्रुतम् ॥ यावद्यांत्यग्रतस्तावद्दृष्टःक्रुद्धोगदाधरः ॥ ५९ ॥ तेनतेप्रमथाःसर्वेमहाबलपराक्रमाः ॥ शुष्कपर्णतृणावस्थांप्रापितावात्ययेवहि ॥६०॥
अथनष्टेषुसर्वेषुप्रमथेषुहरेर्भयात् ॥ चुकोपवीरभद्रःसप्रलयानलसंनिभः ॥ ६१ ॥ ददर्शशार्ङ्गिणंचाग्रेस्वगणैश्चपरिष्टुतम् ॥ चतुर्भुजैरसंख्यातैर्जितदै
त्यमहाबलैः ॥६२॥ चक्रिभिर्गदिभिर्जुष्टंखड्गिभिश्चापिशार्ङ्गिभिः ॥ वीरभद्रस्ततःप्राहदृष्ट्वातंदैत्यसूदनम् ॥ ६३ ॥ त्वंतुयज्ञपुमानत्रमहायज्ञप्रवर्तकः ॥
रक्षितानिजवीर्येणदक्षस्यत्र्यक्षवैरिणः ॥ ६४ ॥ किंवादक्षंसमानीयदेहियुध्यस्ववामया ॥ नदास्यासिचचेद्दक्षंततस्तंरक्षयत्नतः ॥ ६५ ॥ प्रायशःशंभुभक्ते
षुयतस्त्वंप्रोच्यसेऽग्रणीः ॥ एकोनेऽब्जसहस्रेप्राग्ददौनेत्रांबुजंभवान् ॥ ६६ ॥ तुष्टेनशंभुनादत्तंतुभ्यंचक्रंसुदर्शनम् ॥ यत्साहाय्यमवाप्याजौत्वंजयेर्द
नुजाधिपान् ॥ ६७ ॥ इत्याकर्ण्यवचस्तस्यवीरभद्रस्यचोर्जितम् ॥ जिज्ञासुस्तद्बलंविष्णुर्वीरभद्रमुवाचह ॥ ६८ ॥ त्वंशंभोःसुतदेशीयोगणानांप्रवरो
स्यहो ॥ राजादेशमनुप्राप्यततोप्यतिबलोमहान् ॥ ६९ ॥

यिनसंभाव्यतइत्याह ॥ प्रायशइति ॥ यद्वा रक्षबद्ध्वास्थापय ॥ तत्रहेतुमाह ॥ प्रायशइति ॥ नेत्ररूपमंबुजंनेत्रांबुजम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ सुतदेशीयःपुत्रस्थानीयःपुत्रात्किंचिन्न्यूनइतिवा ॥

राजतइतिराजाविश्वनाथस्तस्यादेशमाज्ञामिति ॥ ६९ ॥ कथंकेनप्रकारेण ॥ स्वयमितिक्वचित् ॥ तत्रस्वयंबलादित्येव ॥ ७० ॥ दृष्टिभंग्यैववक्रकटाक्षेणैव ॥ ७१ ॥ अथतैरिति ॥ अथेत्यर्थांतरम् ॥
तैःप्रसिद्धैर्नंदिभृंगिप्रमुखैःप्रमथैःशंभोःपार्षदैर्विष्णोरनुगाभृत्याःसुनंदनंदप्रबलार्हणाद्यास्तिष्ठथमास्मत्तोजीवंतोमोक्ष्यध्वमित्येवंगदिताआक्षिप्ताःसंतोरणेसंग्रामेभयाद्वक्त्रेणतृणमाददानागृह्णानाः पाशवीं
पशुसंबंधिनींपशवोयथासुखेनतृणंगृह्णंतिताद‍ृशींदशामापिताःप्रापिताइत्यर्थः ॥ चक्रेणेतिपाठेगदितागदाभिर्युक्ताः ॥ अस्त्यर्थेइतच ॥ चक्रेणोपलक्षिताश्चक्रहस्ताअपीत्यर्थः ॥ शेषंसमानम् ॥

योसिसोस्म्यहमप्यत्रदक्षरक्षणदक्षधीः ॥ पश्यामितवसामर्थ्यंकथंदक्षंहरिष्यसि ॥ ७० ॥ इत्युक्तोवीरभद्रःसतेनवैशार्ङ्गधन्वना ॥ प्रमथान्दृष्टिभंग्यैवप्रे
रयामाससंगरे ॥ ७१ ॥ अथतैःप्रमथैर्विष्णोरनुगागदितारणे ॥ आददानास्तृणंवक्त्रेणापिताःपाशवींदशाम् ॥ ७२ ॥ ततस्तार्क्ष्यरथःक्रुद्धस्त्वेकैकं
रणमूर्धनि ॥ सहस्रेणसहस्रेणबाणानांह्यताडयत् ॥ ७३ ॥ तेभिन्नवक्षसःसर्वेगणारुधिरवर्षिणः ॥ वासंतींकैंशुकींशोभांपरिप्रापूरणाजिरे ॥ ७४ ॥
क्षरंतइवमातंगाःस्रवंतइवपर्वताः ॥ मदेनधातुरागेणमिश्रैःशुशुभिरेगणाः ॥ ७५ ॥ ततःप्रहस्यगणपोऽब्रवीद्वैकुंठनायकम् ॥ हेशार्ङ्गधन्वञ्जानेत्वांत्वंरणां
गणपंडितः ॥ ७६ ॥ परंयुध्यसिदैत्येंद्रैर्दानवेंद्रैर्नपार्षदैः ॥ इत्युक्त्वावीरभद्रेणभुशुंडीकलिताकरे ॥७७॥ गदिनाऽथगदातूर्णंदैत्येंद्रगिरिरेणुकृत् ॥ ततः
प्रहतवान्वीरोभुशुंड्यातंगदाधरम् ॥ ७८ ॥ तदंगसंगमासाद्यविदद्रेशतधातया ॥ कौमोदकीप्रहारेणवीरभद्रंप्रतापिनम् ॥ ७९ ॥ जघानवासुदेवोपि
तरसाऽज्ञातवेदनम् ॥ ततःखट्वांगमादायगदाहस्तंगदाधरम् ॥८०॥ आताड्यसव्यदोर्दंडेगदांभूमावपातयत् ॥ कुपितोयंमधुद्वेषीचक्रेणाताडयत्तम् ॥
॥ ८१ ॥ सचचक्रंसमागच्छद्दृष्ट्वासस्मारशंकरम् ॥ शंकरस्मरणाच्चक्रंमनाग्वक्रत्वमाप्यच ॥ कंठमासाद्यवीरस्यसम्यग्जातंसुदर्शनम् ॥८२॥ तेनचक्रे
णशुशुभेनितरांसगणेश्वरः ॥ वीरलक्ष्म्यावृतइवसमरेविजयस्रजा ॥ ८३ ॥ ततःसुदर्शनंदृष्ट्वातत्कंठाभरणंहरिः ॥ मनाक्सचकितंस्मित्वाततोजग्राहनं
दकम् ॥ ८४ ॥ सनंदकंकरंतस्यप्रोद्यतंमधुविद्विषः ॥ पश्यतांदिविसिद्धानांस्तंभयामासहुंकृता ॥ ८५ ॥ अभ्यधावच्चवेगेनगृहीत्वाशूलमुज्ज्वलम् ॥
यावज्जिघांसतिहरिंतावदाकाशवाचया ॥ ८६ ॥ वारितोगणराजःसमाकार्षीःसाहसंत्विति ॥ ततस्तमपहायाशुवीरभद्रोगणोत्तमः ॥ ८७ ॥

॥ ७२ ॥ एकैकंगणम् ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ मिश्रैर्मदधातुरागरक्तैः द्रवैरितिशेषः ॥ सर्वेइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ७५ ॥ गणपोवीरभद्रः ॥७६॥ कलितागृहीता ॥ भुशुंड्याऽस्त्रविशेषेण ॥७७॥७८॥
तदंगसंगंहरेर्देहसामीप्यम् ॥ विदद्रेविदीर्णा ॥ तयागदया ॥ विपफालतयातुसेतिक्वचित् ॥ ७९ ॥ अज्ञातावेदनायेनतम् ॥ मनागापसवेदनामितिक्वचित् ॥ खट्वांगमस्त्रविशेषम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥
॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ हुंकृताहुंकारेण ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

बुद्धिपूर्वकंनिंदति॥यस्येति॥सहायिनःसाहाय्यकारिणः ॥ इत्याकर्ण्येत्यारभ्यप्राप्यदक्षमित्यादेःप्राक्तनस्यग्रंथस्यायमभिप्रायः ॥ स्वांतर्मनोविश्वेशस्ययोवैविष्णुःसवैरुद्रइत्याद्युक्तेः ॥ मानोविधेयः ॥
अतएवात्माभिन्नस्यरुद्रस्याज्ञाकर्तुर्वीरभद्रस्यसामर्थ्यजिज्ञासापूर्वकंमानोदेयः॥ स्वभक्तस्यशरणापन्नस्यदक्षस्यापिसाहाय्यंविधेयम् ॥ अतएतत्त्रितयंमनसिविधायभगवांस्तथाचक्रे ॥ यथापरशुरामरूपे
णशरणापन्नायाअंबायाःस्वशिष्यस्यचभीष्मस्यसाहाय्यमानदानार्थंयुद्धंमोहंपराजयंचस्वीकृतवानिति॥ अन्यथाऽनीश्वरत्वापत्तेः॥ तदुक्तंहरिवंशेवैशंपायनेन॥ नूनमात्मेच्छयाब्रह्मन्कृतवान्हरिरीश्वरः॥
कोहिमोहयितुंशक्तोरणेनारायणंप्रभुमिति॥अतोवैष्णवैर्मनोनखेदनीयमिति ॥ दधीचिशापाद्वैवम् ॥ भविष्यसिहृषीकेशःस्वाश्रितोपिपराङ्मुखः॥एवमुक्त्वातुविप्रर्षिर्विरराम तपोनिधिरितिकूर्मोक्तेः॥८८॥

प्राप्यदक्षंविनद्योच्चैर्धिक्त्वामीश्वरनिंदकम् ॥ यस्येदृगस्तिसंपत्तिर्यत्रदेवाःसहायिनः ॥ सकथंसेश्वरंकर्मनकुर्याद्दक्षतांदधत् ॥ ८८ ॥ येनास्येनापवित्रे
णभवतानिंदितःशिवः ॥ चूर्णयामितदास्यंतेचपेटाभिःसमंततः ॥८९॥ इत्युक्त्वातस्यदक्षस्यहरपारुष्यभाषिणः ॥ चिच्छेदवदनंवीरश्चपेटशतघातनैः ॥
॥ ९० ॥ ततस्त्वदितिमुख्यानांमिलितानांमहोत्सवे ॥ त्रोटयामासकर्णादीन्यंगप्रत्यंगकानिच ॥ ९१ ॥ वेणीदंडाश्चकासांचित्तेनच्छिन्नामहारुषा ॥
कासांचिच्चकराश्छिन्नाःकासांचित्कर्तिताःस्तनाः ॥ ९२ ॥ नासापुटांस्तथान्यासांपाटयामासपार्षदः ॥ चिच्छेदचांगुलीश्चापितथान्यासांशिवप्रियः॥
॥ ९३ ॥ येयेनिनिंदुर्देवेशंयेयेचशुश्रुवुस्तदा ॥ तेषांजिह्वाश्रुतीःकोपादच्छिनच्चाकरोद्द्विधा ॥ ९४ ॥ केचिदुल्लंबितायूपेपाशयित्वादृढंगले ॥ अधोमु
खायैर्देवेशंविहायात्तंमहाहविः ॥ ९५ ॥ द्विजराजश्चधर्मश्चभृगुमारीचिमुख्यकाः ॥ अत्यंतमपमानस्यभाजनंतेनकारिताः ॥ ९६ ॥ एतेजामातरस्त
स्ययतोदक्षस्यदुर्धियः ॥ हित्वामहेश्वरममून्सोपश्यदधिकाञ्शिवात् ॥ ९७ ॥ तानिकुंडानितेयूपास्तेस्तंभाःसचमंडपः ॥ तावेद्यस्तानिपात्राणिता
निहव्यान्यनेकधा ॥ ९८ ॥ तेचवैयज्ञसंभारास्तेतेयज्ञप्रवर्तकाः ॥ तेरक्षपालास्तेमंत्राविनेशुर्हेलयाऽखिलाः ॥ ९९ ॥ स्तोकेनैवहिकालेनयथर्धिःपरवं
चनात् ॥ अर्जितानश्यतिक्षिप्रंदक्षसंपद्गताऽशिवा ॥१००॥ नीतेमहाक्रतौतेनसगणेनेदृशींदशाम् ॥ विधिर्विधिविलोपाच्चहरंविज्ञाप्यचानयत् ॥१॥
तत्रयत्रमखःसोभूदीदृक्षःशिववर्जितः ॥ आयातेथमहादेवेवीरभद्रोतिलज्जितः ॥ २ ॥ नत्वानाकिंचिदवदद्देवःसर्वमवैत्स्वयम् ॥ प्रसाद्यदेवदेवेशंसुरज्ये
ष्ठोऽब्रवीत्पुनः ॥ ३ ॥ अपराध्यप्ययंदक्षःसंप्रसाद्यःकृपानिधे ॥ यथापूर्वंपुनरमून्सर्वान्कारयशंकर ॥ ४ ॥ यथाविधिःप्रवर्तेतवैदिकःपुनरेवहि ॥
तथाज्ञादीयतांशंभोकर्मसिद्ध्यतिसेश्वरम् ॥५ ॥ अनीश्वरासुसर्वासुक्रियासुपरमेश्वर ॥ एवमेवभवंत्येवविघ्नजाताःसहस्रशः ॥ ६ ॥

॥८९॥९०॥ अंगप्रत्यंगकानिअंगाभरणानि ॥९१॥ कर्तिताश्छिन्नाः ॥९२॥९३॥ शुश्रुवुःश्रुतवंतः॥मुमुदुरितिक्वचित्॥जिह्वाःअच्छिनत् ॥ श्रुतीःकर्णान्द्विधाअकरोदित्यर्थः ॥९४॥ उल्लंबिताः
भूम्यस्पर्शंयथास्यात्तथास्थापिताइत्यर्थः ॥ अधोमुखाश्चकेचिदुल्लंबिताइत्यन्वयः ॥ केतेतत्राह ॥ यैर्देवेशमिति ॥९५॥९६॥९७॥९८॥ हेलयाईश्वरस्यवीरभद्रस्यवेतिशेषः ॥९९॥ अशिवाअमंगल
रूपा ॥ नविद्यतेशिवईश्वरोयस्यामितिवा ॥१००॥१॥ईदृक्षःईदृशः ॥ विष्णुतिरस्कारेणशिवभियावीरभद्रोलज्जितः ॥ २ ॥ ३ ॥ संप्रसाद्यःसम्यक्प्रसादंप्राप्यःप्रापणीयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥७॥ ८ ॥ ९ ॥ वीरंवीरभद्रम् ॥ प्रकल्पयसंपादय ॥ प्रकल्पयन्नितिकिंचित् ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ हिमप्रस्थंहिमालयंवानप्रस्थमितियावत् ॥१३ ॥ १४ ॥१५॥१६॥ कांक्षाआकांक्षा ॥

विचारतोवराकोयंदक्षोभक्ततरस्तव ॥ कुर्वन्योऽनीश्वरंकर्मपरदृष्टांततांगतः ॥ ७ ॥ अन्योपियोमहेशानंहित्वाकर्मकरिष्यति ॥ तस्यतत्कर्मसंसिद्धिर्दक्षस्येवभविष्यति ॥८॥ अतोनकश्चित्किंचिच्चक्वचित्कर्मविनाशिवम् ॥ विधास्यतिनिशम्यास्यदक्षस्येदृक्षचेष्टितम् ॥९॥ विधीरितमितिश्रुत्वास्मित्वा देवोमहेश्वरः ॥ वीरमाज्ञापयामासयथापूर्वंप्रकल्पय ॥ ११० ॥ वीरभद्रोपितत्सर्वंशर्वाज्ञांप्रतिपद्यच ॥ विनादक्षस्यवदनंयथापूर्वमकल्पयत् ॥ ११ ॥ ईश्वरंयेविनिंदंतितेमूकाःपशवोध्रुवम् ॥ ततोमेषमुखंदक्षंवीरभद्रोगणोव्यधात् ॥ १२ ॥ देवोब्रह्माणमापृच्छ्यधर्माद्गार्हस्थ्यतश्च्युतः ॥ सपार्षदोहिमप्रस्थं जगामतपसेततः ॥ १३ ॥ अनाश्रमवतापुंसायतःकालोमनागपि ॥ सुधाकलयितव्योनतस्माच्छ्रेयःसदाश्रमः ॥ १४ ॥ अतःससर्वतपसांफलदातामहेश्वरः ॥ तपश्चचारसगणोब्रह्मादक्षंत्वशिक्षयत् ॥ १५ ॥ हरनिंदासमुद्भूतपापपंकंसुदुस्त्यजम् ॥ यदिक्षालयितुंकांक्षातदावाराणसींव्रज ॥ १६ ॥ प्राप्य वाराणसींपुण्यांमहापापौघहारिणीम् ॥ कुरुलिंगप्रतिष्ठांत्वंतेनशंभुःसतुष्यति ॥ १७ ॥ तुष्टेमहेश्वरेतुष्टंजगदेतच्चराचरम् ॥ नान्यत्रपापंतेगंतृविनावाराणसींपुरीम् ॥ १८ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानांप्रायश्चित्तंमनीषिभिः ॥ प्रोक्तंनहरनिंदायास्तत्रकाश्येवकेवलम् ॥१९॥ काश्यांलिंगप्रतिष्ठायैःकृताऽत्रसुकृतात्मभिः ॥ सर्वेधर्माःकृतास्तैस्तुतएवपुरुषार्थिनः ॥ १२० ॥ इत्याकर्ण्यविधेर्वाक्यंदक्षःप्राप्याथसत्वरम् ॥ अविमुक्तंमहाक्षेत्रंततापपरमंतपः ॥२१॥ संस्थाप्यलिंगंविधिवल्लिंगाराधनतत्परः ॥ नवेत्तिलिंगादपरंसकिंचिज्जगतीतले ॥ २२ ॥ दिवानिशंमहेशानंपरिष्टौतिसमर्चति ॥ नमतिध्यायतीक्षेतदक्षोदक्षप्रजापतिः ॥२३॥ एकचित्तस्यदक्षस्यध्यायतोलिंगमैश्वरम् ॥ समाःसहस्रमगमन्मितंद्वादशसंख्यया ॥२४॥ मेनांयावत्सतीप्राप्यहिमाचलपतिव्रताम् ॥ उमारूपातितपसापतिंप्रापपिनाकिनम् ॥२५॥ तावत्सदक्षस्तपसिनिश्चलोलिंगमार्चयत् ॥ ततःकार्शींसमासाद्यसहभर्त्रागिरींद्रजा ॥२६॥ दृष्ट्वातंनिश्चलहृदंशिवलिंगार्चनेरतम् ॥ हरंव्यजिज्ञपद्देवीक्षीणोयंतपसाविभो ॥ २७ ॥ प्रसादयकृपासिंधोवरेणैनंप्रजापतिम् ॥ इत्युक्तोऽपर्णयाशंभुः प्राहतंदक्षमीशिता ॥ २८ ॥ वरंब्रूहिमहाभागदास्यामिमनसेप्सितम् ॥ इतीशोदितमाकर्ण्यप्रणम्यबहुशोहरम् ॥२९॥ स्तुत्वानानाविधैःस्तोत्रैःप्रसन्नंवीक्ष्यशंकरम् ॥ प्रोवाचदेवदेवेशंयदिदेयोवरोमम ॥ १३० ॥ तत्त्वदीयपदद्वंद्वेनिर्द्वंद्वाभक्तिरस्तुमे ॥ इदंचतेमहालिंगंयन्मयाऽत्रप्रतिष्ठितम् ॥ अस्मिँल्लिंगे त्वयानाथस्थातव्यंसर्वदैवहि ॥ ३१ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ व्यजिज्ञपद्विज्ञापितवती ॥ पाठांतरेऽडभावआर्षः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ तत्तद्दा ॥ निर्द्वंद्वाऽ

व्यभिचारिणी ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अपराधालयोऽपराधाश्रयः ॥ १३९ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांनवाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अध्यायेत्रनवत्याख्येसर्वकामैकदायके ॥ पार्वतीश्वरमाहात्म्यंवर्ण्यतेतिमनोहरम् ॥ १ ॥ पार्वतीश्वरोत्पत्तिंपृच्छति ॥ पार्वतीति ॥ प्राक्पूर्वम् ॥ १ ॥

मयापराद्धंयद्देवतत्क्षंतव्यंकृपानिधे ॥ एतएववराःसंतुकिमन्यैरुत्तमैर्वरैः ॥३२॥ इतिश्रुत्वामहादेवःप्रसन्नोतितरांभवः ॥ प्रोवाचचयदुक्तंतेतत्तथास्तुनचान्यथा ॥ ३३॥ अन्यच्चतेवरंदद्यांतच्छृणुष्वप्रजापते ॥ यत्त्वयास्थापितंलिंगमेतद्दक्षेश्वराभिधम् ॥ ३४ ॥ अस्यसंसेवनात्पुंसामपराधसहस्रकम् ॥ क्षमिष्येहंनसंदेहस्तस्मात्पूज्यमिदंजनैः ॥ ३५ ॥ त्वंतुलिंगार्चनादस्मात्सर्वमान्योभविष्यसि ॥ परार्धद्वितयप्रांतेततोमोक्षमवाप्स्यसि ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वादेवदेवेशस्तस्मिँल्लिंगेलयंययौ ॥ दक्षोपिगतवान्गेहंपरिप्राप्तमनोरथः ॥ ३७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इत्यगस्त्यसमाख्यातोदक्षेश्वरसमुद्भवः ॥ यंश्रुत्वामुच्यतेजंतुरपराधशतैरपि ॥३८॥ श्रुत्वाख्यानमिदंपुण्यंदक्षेश्वरसमुद्भवम् ॥ नरोनलिप्यतेपापैरपराधालयोपिहि ॥ १३९ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेदक्षेश्वरप्रादुर्भावोनामनवाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ पार्वतीहृदयानंदपार्वतीशसमुद्भवम् ॥ कथयेहयदुद्दिष्टंभवताप्रागघापहम् ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ शृण्वगस्तेयदामेनाहिमाचलपतिव्रता ॥ गिरींद्रजांसुतामाहपुत्रितेस्यमहेशितुः ॥ २ ॥ किंस्थानंवसतिर्वाकाकोबंधुर्वेत्सिकिंचन ॥ प्रायोगृहंनजामातुरस्यकोपिचकुत्रचित् ॥ ३ ॥ निशम्येतिवचोमातुरतिह्रीणागिरींद्रजा ॥ आसाद्यावसरंशंभुंनत्वागौरीव्यजिज्ञपत् ॥ ४ ॥ मयाश्वश्रूगृहंकांतगम्यमद्यविनिश्चितम् ॥ नाथात्रनैववस्तव्यंनयमांस्वंनिकेतनम् ॥ ५ ॥ गिरींद्रजागिरंश्रुत्वागिरीशइतितत्त्ववित् ॥ हित्वाहिमगिरिंप्राप्तोनिजमानंदकाननम् ॥ ६॥ प्राप्यानंदवनंदेवीपरमानंदकारणम् ॥ विस्मृत्यपितृसंवासंजाताचानंदरूपिणी ॥ ७ ॥ अथविज्ञापयांचक्रेगौरीगिरिशमेकदा ॥ अच्छिन्नानंदसंदोहःकुतःक्षेत्रेऽत्रतद्वद ॥ ८ ॥ इतिगौरीरितंश्रुत्वाप्रत्युवाचपिनाकधृक् ॥ पंचक्रोशपरीमाणेक्षेत्रेस्मिन्मुक्तिसद्मनि ॥ ९ ॥

सतीमितिपाठेसतींपतिव्रतांपूर्वजन्मनितन्नाम्नीमितिवा ॥ २ ॥ किंस्थानंकोदेशः ॥ वसतिर्वाका ॥ गृहंवाकिम् ॥ ३ ॥ अतिह्रीणातिशयेनलज्जिता ॥ ४ ॥ ५ ॥ तत्त्ववितुउमाभिप्रायवित् ॥ सर्वज्ञइतिवा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

एकैकमेकैकस्यलिंगस्य ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आपिप्राप्ता ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ यच्छेद्यच्छति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ तद्देहावसितिंयेन
देहेनपूजाकृतातस्यावसानमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकाधिकेथनव

तिलांतरंनदेव्यस्तिविनालिंगंहिकुत्रचित् ॥ एकैकंपरितोलिंगंक्रोशंक्रोशंचयावनिः ॥ १० ॥ अन्यत्रापिहिसादेविभवेदानंदकारणम् ॥ अत्रानंदवनेदे
विपरमानंदजन्मनि ॥ ११ ॥ परमानंदरूपाणिसंतिलिंगान्यनेकशः ॥ चतुर्दशसुलोकेषुकृतिनोयेवसंतिहि ॥ १२ ॥ तैःस्वनाम्नेहलिंगानिकृत्वाऽऽपि
कृतकृत्यता ॥ अत्रयेनमहादेविलिंगंसंस्थापितंमम ॥ १३ ॥ वेत्तितच्छ्रेयसःसंख्यांशेषोपिनविशेषवित् ॥ १४ ॥ परिच्छेदव्यतीतस्यानंदस्यपरका
रणम् ॥ अतस्त्विदंपरंक्षेत्रंलिंगैर्भूयोभिरद्रिजे ॥ १५ ॥ निशम्येतिमहादेवीपुनःपादौप्रणम्यच ॥ देह्यनुज्ञांमहादेवलिंगसंस्थापनायमे ॥ १६ ॥ पत्युराज्ञां
समासाद्ययच्छेच्छ्रेयःपतिव्रता ॥ नतस्याःश्रेयसोहानिःसंवर्तेपिकदाचन ॥ १७ ॥ इतिप्रसाद्यदेवेशमाज्ञांप्राप्यमहेशितुः ॥ लिंगंसंस्थापितंगौर्यामहा
देवसमीपतः ॥ १८ ॥ तल्लिंगदर्शनात्पुंसांब्रह्महत्यादिपातकम् ॥ विलीयेतनसंदेहोदेहबंधोपिनोपुनः ॥ १९ ॥ तत्रलिंगेवरोदत्तोदेवदेवेनयःपुनः ॥
निशामयमुनेतंतुभक्तानांहितकाम्यया ॥ २० ॥ लिंगंयःपार्वतीशाख्यंकाश्यांसंपूजयिष्यति ॥ तद्देहावसितिंप्राप्यकाशीलिंगंभविष्यति ॥ २१ ॥
काशीलिंगत्वमासाद्यमामेवानुप्रवेक्ष्यति ॥ चैत्रशुक्लतृतीयायांपार्वतीशसमर्चनात् ॥ २२ ॥ इहसौभाग्यमाप्नोतिपरत्रचशुभांगतिम् ॥ पार्वतीश्वरमारा
ध्ययोषिद्वापुरुषोपिवा ॥ २३ ॥ नगर्भमाविशेद्भूयोभवेत्सौभाग्यभाजनम् ॥ पार्वतीशस्यलिंगस्यनामापिपरिगृह्णतः ॥ २४ ॥ अपिजन्मसहस्रस्यपापं
क्षयतितत्क्षणात् ॥ पार्वतीशस्यमाहात्म्यंयःश्रोष्यतिनरोत्तमः ॥ ऐहिकामुष्मिकान्कामान्सप्राप्स्यतिमहामतिः ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापु
राणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेपार्वतीशवर्णनंनामनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ पार्वतीशस्यमहिमाक
थितस्तेमयानघ ॥ मुनेनिशामयेदानींगंगेश्वरसमुद्भवम् ॥ १ ॥ यंश्रुत्वायत्रकुत्रापिगंगास्नानफलंलभेत् ॥ चक्रपुष्करिणीतीर्थंयदागंगासमागता ॥
॥ २ ॥ तेनदैलीपिनासार्धमस्मिन्नानंदकानने ॥ क्षेत्रप्रभावमतुलंज्ञात्वाशंभुपरिग्रहात् ॥ ३ ॥

तितमेऽध्यायेऽतिसुंदरे ॥ गंगेश्वरस्यमाहात्म्यंवर्ण्यतेपापहृत्परम् ॥ १ ॥ अनुवादपूर्वकंगंगेशोत्पत्तिंकथयति ॥ पार्वतीशस्येति ॥ १ ॥ यत्रेत्यस्यानंतरंतत्रेतिज्ञातव्यम् ॥ २ ॥ दैलीपिना

दिलीपस्यपुत्रेणभगीरथेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥छ॥ ॥ छ ॥
द्वियुङ्नवतिकेऽध्यायेसर्वाघौघविनाशिनि ॥ नर्मदेशस्यमाहात्म्यंवर्ण्यतेतिशुभप्रदम् ॥ १ ॥ नर्मदेशोत्पत्तिंकथयति ॥ नर्मदेशस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ वृषप्रदाःपुण्यदात्र्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥ धुनीषुनदीषु ॥

स्मृत्वालिंगप्रतिष्ठायाःकाश्यांलोकोत्तरंफलम् ॥ गंगयास्थापितंलिंगंविश्वेशात्पूर्वतःशुभम् ॥ ४ ॥ गंगेश्वरस्यलिंगस्यकाश्यांदृष्टिःसुदुर्लभा ॥ तिथौ
दशहरायांचयोगंगेशंसमर्चयेत् ॥ ५ ॥ तस्यजन्मसहस्रस्यपापंसंक्षीयतेक्षणात् ॥ कलौगंगेश्वरंलिंगंगुप्तप्रायंभविष्यति ॥ ६ ॥ तस्यसंदर्शनंपुंसां
जायतेपुण्यहेतवे ॥ दृष्टंगंगेश्वरंलिंगंयेनकाश्यांसुदुर्लभम् ॥ ७ ॥ प्रत्यक्षरूपिणीगंगातेनदृष्टानसंशयः ॥ कलौसुदुर्लभागंगासर्वकल्मषहारिणी ॥ ८ ॥
भविष्यतिनसंदेहोमित्रावरुणनंदन ॥ ततोपितिष्येसंप्राप्तेकाश्यत्यंतंसुदुर्लभा ॥ ९ ॥ ततोपिदुर्लभंकाश्यांलिंगंगंगेश्वराभिधम् ॥ यस्यसंदर्शनंपुंसांभ
वेत्पापक्षयायवै ॥ १० ॥ श्रुत्वागंगेशमाहात्म्यंननरोनिरयीभवेत् ॥ लभेच्चपुण्यसंभारंचिंतितंचाधिगच्छति ॥ ११ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशी
तिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेगंगेश्वरमहिमाख्यानंनामैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ नर्मदेशस्यमाहात्म्यं
कथयामिमुनेतव ॥ यस्यस्मरणमात्रेणमहापातकसंक्षयः ॥ १ ॥ अस्यवाराहकल्पस्यप्रवेशेमुनिपुंगवैः ॥ आपृच्छिकासरिच्छ्रेष्ठावदतांत्वंमृकंडज ॥२॥
मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ शृणुध्वंमुनयःसर्वेसंतिनद्यःपरःशतम् ॥ सर्वाअप्यघहारिण्यःसर्वाअपिवृषप्रदाः॥३॥ सर्वाभ्योपिनदीभ्यश्चश्रेष्ठाःसर्वाःसमुद्रगाः॥
ततोपिहिमहाश्रेष्ठाःसरित्सुसरिदुत्तमाः ॥ ४ ॥ गंगाचयमुनाचाथनर्मदाचसरस्वती ॥ चतुष्टयमिदंपुण्यंधुनीषुमुनिपुंगवाः ॥ ५ ॥ ऋग्वेदमूर्तिर्गंगास्या
द्यमुनाचयजुर्ध्रुवम् ॥ नर्मदासाममूर्तिस्तुस्यादथर्वासरस्वती ॥ ६ ॥ गंगासर्वसरिद्योनिःसमुद्रस्यापिपूरणी ॥ गंगायानलभेत्साम्यंकाचिदत्रसरिद्वरा ॥
॥ ७ ॥ किंतुपूर्वंतपस्तप्त्वारेवयाबह्वनेहसम् ॥ वरदानोन्मुखोधाताप्रार्थितश्चेतिसत्तम ॥ ८ ॥ गंगासाम्यंविधेदेहिप्रसन्नोसियदिप्रभो ॥ ब्रह्मणाथततः
प्रोक्तानर्मदास्मितपूर्वकम् ॥९॥ यदित्र्यक्षसमत्वंतुलभ्यतेऽन्येनकेनचित् ॥ तदागंगासमत्वंचलभ्यतेसरितान्यया ॥१०॥ पुरुषोत्तमतुल्यःस्यात्पुरुषो
न्योयदिक्कचित् ॥ स्रोतस्विनीतदासाम्यंलभतेगंगयापरा ॥ ११ ॥ यदिगौरीसमानारीक्कचिदन्याभवेदिह ॥ अन्याधुनीहस्वर्धुन्यास्तदासाम्यमुपै
ष्यति ॥ १२ ॥ यदिकाशीपुरीतुल्याभवेदन्याक्कचित्पुरी ॥ तदास्वर्गतरंगिण्याःसाम्यमन्यानदीलभेत् ॥ १३ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ नलभेन्नप्राप्नुयात् ॥ लभेतसाम्यमितिपाठेकाक्कानकाचिदितिव्याख्येयम् ॥ ७ ॥ बह्वनेहसंबहुकालम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥१४॥१५॥ त्रिविष्टपसमीपतस्त्रिलोचनसमीपतः ॥ १६ ॥ १७ ॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ सूर्यनंदनोयमः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ कंचुकंनिर्मोकम् ॥ ३० ॥

निशम्येतिविधेर्वाक्यंनर्मदासरिदुत्तमा ॥ धातुर्वरंपरित्यज्यप्राप्तावाराणसींपुरीम् ॥ १४ ॥ सर्वेभ्योपिहिपुण्येभ्यःकाश्यांलिंगप्रतिष्ठितेः ॥ अपरानसमु
द्दिष्टाकैश्चिच्छ्रेयस्करीक्रिया ॥ १५ ॥ अथसानर्मदापुण्याविधिपूर्वांप्रातिष्ठितिम् ॥ व्यधात्पिलिपिलातीर्थेत्रिविष्टपसमीपतः ॥ १६ ॥ ततःशंभुः
प्रसन्नोभूत्तस्यैनद्यैशुभात्मने ॥ वरंवृणीष्वसुभगेयत्तुभ्यंरोचतेऽनघे ॥ १७ ॥ सरिद्वरानिशम्येतिरेवाप्राहमहेश्वरम् ॥ किंवरेणेहदेवेशभृशंतुच्छेनधूर्जटे ॥
॥ १८ ॥ निर्द्वंद्वात्वत्पदद्वंद्वेभक्तिरस्तुमहेश्वर ॥ श्रुत्वेतिनितरांतुष्टोरेवागिरमनुत्तमाम् ॥ १९ ॥ प्रोवाचचसरिच्छ्रेष्ठेत्वयोक्तंयत्तथास्तुतत् ॥ गृहाण
पुण्यनिलयेवितरामिवरांतरम् ॥ २० ॥ यावंत्योदृषदःसंतितवरोधसिनर्मदे ॥ तावंत्योलिंगरूपिण्योभविष्यंतिवरान्मम ॥ २१ ॥ अन्यंचतेवरंदद्यां
तमप्याकर्णयोत्तमम् ॥ दुष्प्रापंयच्चतपसांराशिभिःपरमार्थतः ॥ २२ ॥ सद्यःपापहरागंगासप्ताहेनकलिंदजा ॥ त्र्यहात्सरस्वतीरेवेत्वंतुदर्शनमात्रतः ॥
॥ २३ ॥ अपरंचवरंदद्यांनर्मदेदर्शनाघहे ॥ भवत्यास्थापितंलिंगंनर्मदेश्वरसंज्ञकम् ॥ २४ ॥ यत्तल्लिंगंमहापुण्यंमुक्तिंदास्यतिशाश्वतीम् ॥ अस्य
लिंगस्ययेभक्तास्तान्दृष्ट्वासूर्यनंदनः ॥ २५ ॥ प्रणमिष्यतियत्नेनमहाश्रेयोभिवृद्धये ॥ संतिलिंगान्यनेकानिकाश्यांदेविपदेपदे ॥ २६ ॥ परंहि
नर्मदेशस्यमहिमाकोपिचाद्भुतः ॥ इत्युक्त्वादेवदेवेशस्तस्मिँल्लिंगेलयंययौ ॥ २७ ॥ नर्मदापिप्रहृष्टासीत्पावित्र्यंप्राप्यचाद्भुतम् ॥ स्वदेशंचपरिप्राप्ताहृ
ष्टमात्राघहारिणी ॥ २८ ॥ वाक्यंमृकंडजमुनेस्तेपिश्रुत्वामुनीश्वराः ॥ प्रहृष्टचेतसोजाताश्चक्रुःस्वंस्वंततोहितम् ॥ २९ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥
नर्मदेशस्यमाहात्म्यंश्रुत्वाभक्तियुतोनरः ॥ पापकंचुकमुत्सृज्यप्राप्स्यतिज्ञानमुत्तमम् ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहि
तायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेनर्मदेश्वराख्यानंनामद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ नर्मदेशस्यमाहात्म्यंश्रुतंकल्मषना
शनम् ॥ इदानींकथयस्कंदसतीश्वरसमुद्भवम् ॥ १ ॥

इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥छ॥ त्रिनवतितमेऽध्यायेमहापुण्यैकशेवधौ ॥ सतीश्वरसमुत्पत्तिर्वर्ण्यतेऽतिशुभाश्रया ॥ १ ॥ अनुवादपूर्वकं

सतीश्वरोत्पत्तिंपृच्छति ॥ नमदेशस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ शतधृतिर्ब्रह्मा ॥ ३ ॥ हेलोककृत् ॥ ४ ॥ ५ ॥ देवीचिच्छक्तिर्महामायेतियावत् ॥ तस्यामुखम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ उत्तानशयः
शिशुः ॥ ८ ॥ पृथुकोबालकः ॥९॥ मायाडिंभकःमायाबालकः ॥ रोदनादिति ॥ रोदनाद्रुद्रनामब्रह्माकृतवानित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अहोइत्याश्चर्ये ॥ वीक्षितुंद्रष्टुम् ॥१३॥१४॥१५॥

स्कंदउवाच ॥ ॥ मित्रावरुणसंभूतकथयामिकथांशृणु ॥ यथासतीश्वरंलिंगंकाश्यामाविर्बभूवह ॥ २ ॥ पुरातताषसुमहत्तपःशतधृतिर्मुने ॥ तपसाते
नदेवेशःसंतुष्टोवरदोऽभवत् ॥ ३ ॥ उवाचचापिब्रह्माणंनितरांब्राह्मणप्रियः ॥ सर्वज्ञनाथोलोकात्मावरंवरयलोककृत् ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
यदिप्रसन्नोदेवेशवरंदास्यसिवांछितम् ॥ तदात्वंमेभवसुतोदेवीदक्षसुताऽस्तुच ॥ ५ ॥ इतिश्रुत्वामहादेवःसर्वदोब्रह्मणोवरम् ॥ स्मित्वादेवीमुखंवीक्ष्यप्रो
वाचचतुराननम् ॥ ६ ॥ ब्रह्मंस्त्वद्वांछितंभूयात्किमदेयंपितामह ॥ इत्युक्त्वाब्रह्मणोभालादाविरासीच्छशांकभृत् ॥ ७ ॥ रुदन्सउत्तानशयोब्रह्मणोमुखमै
क्षत ॥ ततोब्रह्मापितंबालंरुदंतंप्रविलोक्यच ॥ ८ ॥ किंमांजनकमाप्यापित्वंरोदिषिमुहुर्मुहुः ॥ श्रुत्वेतिपृथुकःप्राहयथोक्तंपरमेष्ठिना ॥ ९ ॥ नाम्नेरो
दिमिमेस्रष्टर्नामदेहिपितामह ॥ रोदनाद्रुद्रइत्याख्यांसमायाडिंभकोलभत् ॥१०॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ अर्भकत्वंगतोपीशःकिंरुरोदषडानन ॥
यदिवेत्सितदाचक्ष्वमहत्कौतूहलंहिमे ॥ ११ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ सर्वज्ञस्यकुमारत्वात्किंचित्किंचिदवैम्यहम् ॥ रोदनेकारणंवच्मिशृणुकुं
भसमुद्भव ॥ १२ ॥ मनसीतिविचारोभूद्देवस्यपरमात्मनः ॥ बुद्धिवैभवमस्याहोवीक्षितुंपरमेष्ठिनः ॥१३॥ सत्यलोकाधिनाथस्यचतुरास्यस्यवेधसः ॥
इत्यानंदात्समुद्भूतोबाष्पपूरोमहेशितुः ॥१४॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ किंबुद्धिवैभवंधातुःशंभुनामनसीक्षितम् ॥ येनानंदाश्रुसंभारोबाल्येप्यभवदी
शितुः ॥१५॥ एतत्कथयमेप्राज्ञसर्वज्ञानंदवर्धन ॥ श्रुत्वागस्त्युदितंवाक्यंतारकारिरुवाचह ॥१६॥ देवेनमनसिध्यातमितिकुंभजनेमुने ॥ विनापत्यं
जनेतारंकउद्धर्तुमिहप्रभुः ॥ १७ ॥ एकोमनोरथश्चायंद्वितीयोयंसुनिश्चितम् ॥ अपत्यत्वंगतेचास्मिन्स्मर्तुरुत्पत्तिहारिणि ॥ १८ ॥ क्षणंक्षणंसमा
लोक्यमंगस्पर्शैक्षणंक्षणम् ॥ एकशय्यासनाहारंलप्स्येऽनेनक्षणेक्षणे ॥ १९ ॥ योयंनगोचरःक्वापिवाणीमनसयोरपि ॥ समेऽपत्यत्वमासाद्य
किंनदास्यतिचिंतितम् ॥ २० ॥

॥१६॥ देवेनशिवेन ॥ मनसिध्यातम्॥ब्रह्मसमीहितं विनेत्यादिस्यामसंशयमित्यंतेन ॥१७॥१८॥ समालोक्यंसम्यग्दर्शनम् ॥ लप्स्येप्राप्स्येइत्यग्रिमेणान्वयः॥एकशय्यासनाहारंच ॥१९॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ चक्षुस्त्रयंबाष्पकलितमासीदित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ चिदात्मनेज्ञानरूपाय ॥ २५ ॥ स्कंदोपिश्रोतुरानंददर्शनाद्धन्यइत्यादिनाऽगस्तिऋषिंसमाभाष्यपुनःप्राहे
तितृतीयेनान्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ किंतत्तदाह ॥ देवइति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मनसोपिसमुच्छ्रितंयादृक्पतिर्मनसावांछयतेततोप्युत्कृष्टमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ त्वज्जने

योऽमुंसकृत्स्पृशेज्जंतुर्योमुंपश्येत्सकृन्मुदा ॥ नसभूयोभिजायेतभवेच्चानंदमेदुरः ॥ २१ ॥ गृहक्रीडनकंमेसौयादिभूयात्कथंचन ॥ तदापरस्यसौख्यस्य
निधानंस्यामसंशयम् ॥ २२ ॥ विधेःसमीहितंचेतिनूनंज्ञात्वाससर्ववित् ॥ आनंदबाष्पकलितंचक्षुस्त्रयमदीधरत् ॥ २३ ॥ श्रुत्वेत्यगस्तिःस्कंदस्यभा
षितंपर्यमूमुदत् ॥ ननामचांघ्रीप्रोवाचजयसर्वज्ञनंदन ॥ २४ ॥ विधेरपिमनोज्ञातंशंभोरपिमनोगतम् ॥ सम्यक्चित्तंत्वयाज्ञातंनमस्तुभ्यंचिदात्मने
॥ २५ ॥ स्कंदोपिनितरांतुष्टःश्रोतुरानंददर्शनात् ॥ धन्योस्यगस्त्यधन्योसिश्रोतुंजानासितत्त्वतः ॥ २६ ॥ नमेश्रमोवृथाजातोब्रुवतस्तेपुरःकथाम् ॥
इत्यगस्तिंसमाभाष्यपुनःप्राहषडाननः ॥ २७ ॥ देवेरुद्रत्वमापन्नेदेवीदक्षसुताभवत् ॥ सापितप्त्वातपस्तीव्रंसतीकाश्यांवरार्थिनी ॥ २८ ॥ ददर्शलिंग
रूपेणप्रादुर्भूतंहरंपुरः ॥ अलंतप्त्वामहादेविप्रोक्तवंतामितिस्फुटम् ॥ २९ ॥ इदंसतीश्वरंलिंगंतवनाम्नाभविष्यति ॥ यथामनोरथस्तेऽत्रफलितोदक्षकन्यके
॥ ३० ॥ तथैतल्लिंगमाराध्यान्यस्यापिहिफलिष्यति ॥ कुमारीप्राप्स्यतिपतिंमनसोपिसमुच्छ्रितम् ॥ ३१ ॥ एतल्लिंगंसमाराध्यकुमारोपिवरांगनाम् ॥
यस्ययस्यहियःकामस्तस्यतस्यहिसध्रुवम् ॥ ३२ ॥ भविष्यतिनसंदेहःसतीश्वरसमर्चनात् ॥ सतीश्वरंसमभ्यर्च्ययोयोयंयंसमीहते ॥ ३३ ॥ तस्यतस्य
ससक्षिप्रंभविष्यतिमनोरथः ॥ ३४ ॥ इतोष्टमेचदिवसेत्वज्जनेताप्रजापतिः ॥ मह्यंदास्यतिकन्यांत्वांसफलस्तेमनोरथः ॥ इत्युक्त्वादेवदेवेशस्तत्रैवांतर्हि
तोभवत् ॥ ३५ ॥ सापिस्वभवनंयातासतीदाक्षायणीमुदा ॥ पितापितस्मैप्रादात्तांरुद्रायदिवसेष्टमे ॥ ३६ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इत्थंसतीश्वरं
लिंगंकाश्यांप्रादुरभून्मुने ॥ स्मरणादपिलिंगंचदद्यात्सत्त्वगुणंपरम् ॥ ३७ ॥ रत्नेशात्पूर्वतोभागेदृष्ट्वालिंगंसतीश्वरम् ॥ मुच्यतेपातकैःसद्यःक्रमाज्ज्ञानं
चविंदति ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेसतीश्वरप्रादुर्भावोनामत्रिनवतितमोऽध्यायः
॥ ९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अन्यान्यपिच लिंगानिकथयामिमहामुने ॥ अमृतेशमुखादीनियन्नामाप्यमृतप्रदम् ॥ १ ॥
पुरासनारुनामासीन्मुनिरत्रगृहाश्रमी ॥ ब्रह्मयज्ञरतोनित्यंनित्यंचातिथिदैवतः ॥ २ ॥

तातवपिता ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अमृतःकरुणेशश्चज्योतीरूपेश्वरस्तथा ॥
वर्ण्यंतेऽत्रनवत्याख्येचतुर्भिरधिकेशुभे ॥ १ ॥ अमृतेशादीनिलिंगानिकथयति ॥ अन्यानीति ॥ अमृतप्रदंमोक्षप्रदम् ॥ १ ॥ अत्रकाश्याम् ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ पृदाकुनासर्पेण ॥ सवयोभिःसमानवयस्कैर्मित्रैरित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ शवंमृतम् ॥ शिवमितिपाठेतस्यकल्याणमित्यर्थः ॥ ६ ॥ तदेवदर्शयति ॥ सर्पेति ॥ ७ ॥ प्राणितसंपन्नंचेष्टायुक्त
मित्यर्थः ॥ ८ ॥ प्राणितव्येचेष्टितव्ये ॥ क्षेत्रादिति ॥ क्षेत्राद्बहिरहिर्यंदष्टादंशकर्ताभवेत्सक्षेत्रमध्येआनीतःपरासुतांमृततांनप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ दष्ट्वेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ९ ॥ तज्जीवितैकिकांजीवितमे

लिंगपूजारतोनित्यंनित्यंतीर्थाप्रतिग्रही ॥ तस्यर्षेरभवत्पुत्रःसनारोरुपजंघनिः ॥ ३ ॥ सकदाचिद्गतोरण्यंतत्रदष्टःपृदाकुना ॥ अथतत्सवयोभिश्चसआनी
तःस्वमाश्रमम् ॥ ४ ॥ सनारुणासमुच्छ्वस्यनीतःसउपजंघनिः ॥ महाश्मशानभूभागंस्वर्गद्वारसमीपतः ॥ ५ ॥ तत्रासीच्छ्रीफलाकारंलिंगमेकंसुगुप्त
वत् ॥ निधायतत्रतंयावच्छवंसंचिंतयेत्सुधीः ॥ ६ ॥ सर्पदष्टस्यसंस्कारःकथंभवतिचेतिवै ॥ तावत्सजीवन्नुत्तस्थौसुप्तवच्चोपजंघनिः ॥ ७ ॥ अथतंवी
क्ष्यसमुनिःसनारुरुपजंघनिम् ॥ पुनःप्राणितसंपन्नंविस्मयंप्राप्तवान्परम् ॥ ८ ॥ प्राणितव्येऽत्रकोहेतुर्मच्छिशोरुपजंघनेः ॥ क्षेत्राद्बहिरहिर्यंहिदष्टानैंषी
त्परासुताम् ॥ ९ ॥ इतियावत्ससंधत्तेधियंतज्जीवितैकिकाम् ॥ तावत्पिपीलिकात्वेकामृतंक्वापिपिपीलिकम् ॥ १० ॥ आनिनायचतत्रैवसोप्यनन्निर्ग
तस्ततः ॥ अथाविज्ञायसमुनिस्तत्त्वंजीवितसूचितम् ॥ ११ ॥ मृदुहस्ततलेनैवयावत्खनतिवैमुनिः ॥ तावच्छ्रीफलमात्रंहिलिंगंतेनसमीक्षितम् ॥ १२ ॥
सनारुणाथतल्लिंगंतेनतत्रसमर्चितम् ॥ चिरकालीनलिंगस्यकृतंनामापिसान्वयम् ॥ १३ ॥ अमृतेश्वरनामेदंलिंगमानंदकानने ॥ एतल्लिंगस्यसंस्पर्शा
दमृतत्वंलभेद्ध्रुवम् ॥ १४ ॥ अमृतेशंसमभ्यर्च्यजीवत्पुत्रःसवैमुनिः ॥ स्वास्पदंसमनुप्राप्तोहृष्टआश्चर्यवज्जनैः ॥ १५ ॥ तदाप्रभृतितल्लिंगममृतेशंमुनी
श्वर ॥ काश्यांसिद्धिप्रदंनॄणांकलौगुप्तंभवेत्पुनः ॥ १६ ॥ अमृतेश्वरसंस्पर्शान्मृताजीवंतितत्क्षणात् ॥ अमृतत्वंभजंतेऽत्रजीवंतःस्पर्शमात्रतः ॥ १७ ॥
अमृतेशसमंलिंगंनास्तिक्वापिमहीतले. ॥ तल्लिंगंशंभुनातिष्येकृतंगुप्तंप्रयत्नतः ॥ १८ ॥ अमृतेश्वरनाम्नापियेकाश्यांपरिगृह्णते ॥ नतेषामुपसर्गोत्थंभयं
क्वापिभविष्यति ॥१९॥ मुनेऽन्यच्चमहालिंगंकरुणेश्वरसंज्ञितम् ॥ मोक्षद्वारसमीपेतुमोक्षद्वारेश्वराग्रतः ॥२०॥ दर्शनात्तस्यलिंगस्यमहाकारुणिकस्यवै ॥
नक्षेत्रान्निर्गमोजातुबहिर्भवतिकस्यचित् ॥ २१ ॥ स्नातव्यंमणिकर्ण्यांचद्रष्टव्यःकरुणेश्वरः ॥ क्षेत्रोपसर्गजाभीतिर्हातव्यापरयामुदा ॥ २२ ॥ सोमवा
सरमासाद्यएकभक्तव्रतंचरेत् ॥ यष्टव्यःकरुणापुष्पैर्व्रतिनाकरुणेश्वरः ॥ २३ ॥

वैकंमुख्यंयस्यास्ताम् ॥ तज्जीवितंप्रतीतिक्वचित् ॥ १० ॥ सपिपीलिकः ॥ अनन्प्राणन्चेष्टन्नित्यर्थः ॥ तत्त्वंपदार्थम् ॥ जीवितसूचितमुभयोर्जीवनेनानुमितम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
जीवत्पुत्रःजीवन्पुत्रोयस्यसः ॥ पाठांतरेपिसएवार्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ उपसर्गोत्थंग्रहादिपीडोत्थंविघ्नोत्थमितिवा ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ करुणापुष्पैःप्रसिद्धैः ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ तत्पत्रैस्तत्फलैरित्यत्रतच्छब्दःकरुणावृक्षपरः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ एतेषुअमृतेशादिषुलिंगाष्टकममृतेशता
रकेशज्ञानेशकरुणेशमोक्षद्वारेशस्वर्गद्वारेशब्रह्मेशलांगलीशानामष्टकम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ षट्त्रिंशत्तत्त्वरूपइति ॥ तान्युक्तान्यागमे ॥ तत्त्वानिशैवान्युच्यंतेशिवःशक्तिःसदाशिवः ॥

तेनव्रतेनसंतुष्टःकरुणेशःकदाचन ॥ नतंक्षेत्राद्बहिःकुर्यात्तस्मात्कार्यंव्रतंत्विदम् ॥ २४ ॥ तत्पत्रैस्तत्फलैर्वापिसंपूज्यःकरुणेश्वरः ॥ योनजानातित
ल्लिंगंसम्यग्ज्ञानविवर्जितः ॥ २५ ॥ तेनार्च्यःकरुणावृक्षोदेवेशःप्रीयतामिति ॥ योवर्षंसोमवारस्यव्रतंकुर्यादितिद्विजः ॥ २६ ॥ प्रसन्नःकरुणेशोत्रतस्य
दास्यतिवांछितम् ॥ द्रष्टव्यःकरुणेशोत्रकाश्यांयत्नेनमानवैः ॥ २७ ॥ इतितेकरुणेशस्यमहिमोक्तोमहत्तरः ॥ यंश्रुत्वानोपसर्गोत्थंभयंकाश्यांभवि
ष्यति ॥ २८ ॥ मोक्षद्वारेश्वरंचैवस्वर्गद्वारेश्वरंतथा ॥ उभौकाश्यांनरोदृष्ट्वास्वर्गंमोक्षंचविंदति ॥ २९ ॥ ज्योतीरूपेश्वरंलिंगंकाश्यामन्यत्प्रकाशते ॥
तस्यसंपूजनाद्भक्ताज्योतीरूपाभवंतिहि ॥ ३० ॥ चक्रपुष्करिणीतीरेज्योतीरूपेश्वरंपरम् ॥ समभ्यर्च्याप्नुयान्मर्त्योज्योतीरूपंनसंशयः ॥ ३१ ॥
यदाभागीरथीगंगातत्रप्राप्तासरिद्वरा ॥ तदारभ्यार्चयेन्नित्यंतल्लिंगंस्वर्धुनीमुदा ॥ ३२ ॥ पुराविष्णौतपत्यत्रतल्लिंगंस्वयमेवहि ॥ तत्राविरासीत्तेजस्विते
नक्षेत्रमिदंशुभम् ॥ ३३ ॥ चक्रपुष्करिणीतीरेज्योतीरूपेश्वरंतदा ॥ दूरस्थोपीहयोध्यायेत्तस्यसिद्धिरदूरतः॥३४॥ एतेष्वपिचलिंगेषुचतुर्दशसुसत्तम॥
लिंगाष्टकंमहावीर्यंकर्मबीजदवानलम् ॥ ३५ ॥ ओंकारादीनिलिंगानियान्युक्तानिचतुर्दश ॥ तथादक्षेश्वरादीनिलिंगान्यष्टौमहांतिच ॥३६॥ शैलेशादी
निलिंगानितथायानिचतुर्दश ॥ पुनःषट्त्रिंशदेतानिक्षेत्रसंसिद्धिहेतवे ॥ ३७ ॥ षट्त्रिंशत्तत्त्वरूपोसौलिंगेष्वेषुसदाशिवः ॥ अस्मिन्क्षेत्रेवसन्नित्यं
तारकंज्ञानमादिशेत् ॥ ३८ ॥ क्षेत्रस्यतत्त्वमेतद्धिषट्त्रिंशल्लिंगरूप्यहो ॥ एतेषांभजनात्पुंसांनभवेद्दुर्गतिःक्वचित् ॥३९॥ मुनेरहस्यभूतानिलिंगान्येता
निनिश्चितम् ॥ एतल्लिंगप्रभावाच्चमुक्तिरत्रसुनिश्चिता ॥ ४० ॥ मोक्षक्षेत्रमिदंकाशीलिंगैरेतैर्महामते ॥ एतान्यन्यानिसिद्धानिसंभवंतियुगेयुगे ॥ ४१ ॥

ईश्वरोविद्ययासार्धंपंचशुद्धान्यमूनिहि ॥ मायाकालश्चनियतिःकलाविद्यापुनःस्मृता ॥ रागःपुरुषएतानिशुद्धाशुद्धानिसप्तच ॥ प्रकृतिर्बुद्ध्यहंकारौमनोज्ञानेंद्रियाण्यथ ॥ कर्मेंद्रियाणितन्मात्राः
पंचभूतानिदेशिकाः ॥ एतान्याहुरशुद्धानिचतुर्विंशतिरागमे ॥ शैवानामितितत्त्वानांविभागोत्रप्रदर्शितइति ॥३८॥ तत्त्वंस्वरूपंपरमार्थमितियावत् ॥ ३९ ॥ निश्चितंनिर्णीतमित्यर्थः ॥ ४० ॥४१॥

संस्थितिंसम्यग्वसतिंमरणंवा ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ मुष्टावंचितादैवेनेतिशेषः ॥ मूढाइतिपाठेअविवेकिनः ॥ तत्रहेतुर्मंदबुद्धयइति ॥ ४९ ॥
॥५०॥ यादृग्भिस्तपआदिभिः ॥ मोक्षोत्तमोत्तमःसायुज्यमुक्तिरित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ननुसप्तैतामोक्षदाइत्यादिष्वन्यत्रापिमुक्तिःश्रूयतेकथमुक्तंनान्यत्रेतितत्राह ॥ सायुज्येति ॥

आनंदकाननंशंभोःक्षेत्रमेतदनादिमत् ॥ अत्रसंस्थितिमापन्नामुक्ताएवनसंशयः ॥ ४२ ॥ योगासिद्धिरिहास्त्येवतपःसिद्धिरिहैवहि ॥ व्रतसिद्धिर्मंत्रसि
द्धिस्तीर्थसिद्धिःसुनिश्चितम् ॥ ४३ ॥ सिद्ध्यष्टकंतुयत्प्रोक्तमणिमादिमहत्तरम् ॥ तज्जन्मभूमिरेषैवशंभोरानंदवाटिका ॥४४॥ निर्वाणलक्ष्म्याःसदन
मेतदानंदकाननम् ॥ एतत्प्राप्यनमोक्तव्यंपुण्यैःसंसारभीरुणा ॥ ४५ ॥ अयमेवमहालाभइदमेवपरंतपः ॥ एतदेवमहत्पुण्यंलब्धावाराणसीहयत् ॥
॥ ४६ ॥ अवश्यंजन्मिनोमृत्युर्यत्रकुत्रभविष्यति ॥ कर्मानुसारिणीलभ्यागतिःपश्चाच्छुभाशुभा ॥ ४७ ॥ मृत्युंविज्ञायनियतंगतिंकर्मानुसारिणीम् ॥
अवश्यंकाशिकासेव्यासर्वकर्मनिवारिणी ॥ ४८ ॥ मानुष्यंप्राप्ययेमूढानिमेषमितजीवितम् ॥ नसेवंतेपुरींकाशींतेमुष्टामंदबुद्धयः ॥ ४९ ॥ दुर्लभं
जन्ममानुष्यंदुर्लभाकाशिकापुरी ॥ उभयोःसंगमासाद्यमुक्ताएवनसंशयः ॥ ५० ॥ क्वचतादृक्तपांसीहक्वतादृग्योगउत्तमः ॥ यादृग्भिःप्राप्यतेमुक्तिः
काश्यांमोक्षोत्तमोत्तमः ॥ ५१ ॥ सत्यंसत्यंपुनःसत्यंसत्यपूर्वंपुनःपुनः ॥ नकाशीसदृशीमुक्त्यैभूमिरन्यामहीतले ॥ ५२ ॥ विश्वेशोमुक्तिदोनित्यंमुक्त्यै
चोत्तरवाहिनी ॥ आनंदकाननेमुक्तिर्मुक्तिर्नान्यत्रकुत्रचित् ॥ ५३ ॥ एकएवहिविश्वेशोमुक्तिदोनान्यएवहि ॥ सएवकाशींप्रापय्यमुक्तिंयच्छतिनान्यतः
॥ ५४ ॥ सायुज्यमुक्तिरत्रैवसान्निध्यादिरथान्यतः ॥ सुलभासापिनोनूनंकाश्यांमोक्षोस्तिहेलया ॥५५॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृण्वगस्त्यमहाभागभ
विष्यंकथयाम्यहम् ॥ कृष्णद्वैपायनोव्यासोऽकथयद्यन्महद्वचः ॥ निश्चिकेतुमनाःपश्चाद्यत्कारिष्यतितच्छृणु ॥५६॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशी
तिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेऽमृतेशादिलिंगप्रादुर्भावोनामचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ शृणुसूतमहाबुद्धे
यथास्कंदेनभाषितम् ॥ भविष्यंममतस्याग्रेकुंभयोनेमहामते ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ निशामयमहाभागत्वंमैत्रावरुणेमुने ॥ पाराशर्यो
मुनिवरोयथामोहमुपैष्यति ॥ २ ॥

॥ ५५ ॥ अकथयत्कथयामासयन्महद्वचः ॥ श्रोष्यत्येतन्महद्वचइतिकचित्तत्रएकएवाहिविश्वेशोमुक्तिदोनान्यएवहिइत्येतच्छब्देनगृह्यते ॥ ५६ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायां
चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥छ॥ ॥ पंचाधिकेतथाध्यायेनवत्याख्यउशत्तमे ॥ श्रीमद्व्यासभुजस्तंभोवर्ण्यतेसंशयापहः ॥ १ ॥ स्वस्यागामिवृत्तंकथयति ॥ शृणुसूतेति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नैमिषारण्यंविशिनष्टि ॥ यत्रसंतीति पादाधिकेनैकेन ॥ ६ ॥ ७ ॥ विभूतिधारिणइत्यादीनांद्वितीयांतानांपदानांविलोक्यसइतितृतीयेनान्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥
गिरिशात्मनःविश्वेश्वरचित्तान् ॥ वचोवचनम् ॥ पुनःपुनरितिंकचित् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ तदेवचवचनमाह नवेदादित्यादि ॥ १३ ॥ अपिएव ॥ १४॥१५ ॥ विपक्षेबाधकमाह॥विहायेति ॥

व्यस्यवेदान्महाबुद्धिर्नानाशाखाप्रभेदतः ॥ अष्टादशपुराणानिसूतादीन्परिपाठ्यच ॥ ३ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानांरहस्यंयस्त्वचीकरत् ॥ महाभारतसं
ज्ञंचसर्वलोकमनोहरम् ॥४॥ सर्वपापप्रशमनंसर्वशांतिकरंपरम् ॥ यस्यश्रवणमात्रेणब्रह्महत्याविनश्यति ॥५॥ एकदासमुनिःश्रीमान्पर्यटन्पृथिवीतले ॥
संप्राप्तोनैमिषारण्यंयत्रसंतिमुनीश्वराः ॥ ६ ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिशौनकाद्यास्तपोधनाः ॥ त्रिपुंड्रितमहाभालालसद्रुद्राक्षमालिनः ॥ ७ ॥ विभूतिधा
रिणोभक्त्यारुद्रसूक्तजपप्रियान् ॥ लिंगाराधनसंसक्ताञ्छिवनामकृतादरान् ॥ ८ ॥ एकएवहिविश्वेशोमुक्तिदोनान्यएवहि ॥ इतिब्रुवाणान्सततंपारिनि
श्चितमानसान् ॥ ९ ॥ विलोक्यसमुनिर्व्यासस्तान्सर्वान्गिरिशात्मनः ॥ उत्क्षिप्यतर्जनीमुच्चैःप्रोवाचेदंवचःपुनः ॥ १० ॥ परिनिर्मथ्यवाग्जालंसुनि
श्चित्यासकृद्बहु ॥ इदमेकंपरिज्ञातंसेव्यःसर्वेश्वरोहरिः ॥ ११ ॥ वेदेरामायणेचैवपुराणेषुचभारते ॥ आदिमध्यावसानेषुहरिरेकोऽत्रनापरः ॥ १२ ॥
सत्यंसत्यंत्रिसत्यंपुनःसत्यंनमृषापुनः ॥ नवेदादपरंशास्त्रंनदेवोच्युततःपरः ॥ १३ ॥ लक्ष्मीशःसर्वदोनान्योलक्ष्मीशोप्यपवर्गदः ॥ एकएवहिलक्ष्मी
शस्ततोध्येयोनचापरः ॥ १४ ॥ भुक्तेर्मुक्तेरिहान्यत्रनान्योदाताजनार्दनात् ॥ तस्माच्चतुर्भुजोनित्यंसेवनीयःसुखेप्सुभिः ॥ १५ ॥ विहायकेशवाऽन्यं
येसेवंतेल्पमेधसः ॥ संसारचक्रेगहनेतेविशंतिपुनःपुनः ॥ १६ ॥ एकएवहिसर्वेशोहृषीकेशःपरात्परः ॥ तंसेवमानःसततंसेव्यस्त्रिजगतांभवेत् ॥१७॥
एकोधर्मप्रदोविष्णुस्त्वेकोबह्वर्थदोहरिः ॥ एकःकामप्रदश्चक्रीत्वेकोमोक्षप्रदोच्युतः ॥ १८ ॥ शार्ङ्गिणंयेपरित्यज्यदेवमन्यमुपासते ॥ तेसद्भिश्चबहि
ष्कार्यावेदहीनायथाद्विजाः ॥ १९ ॥ श्रुत्वेतिवाक्यंव्यासस्यनैमिषारण्यवासिनः ॥ प्रवेपमानहृदयाःपरिप्रोचुरिदंवचः ॥ २० ॥ ॥ ऋषयऊचुः ॥ ॥
पाराशर्यमुनेमान्यस्त्वमस्माकंमहामते ॥ यतोवेदास्त्वयाव्यस्ताःपुराणान्यपिवेत्सियत् ॥ २१ ॥ यतश्चकर्तात्वमसिमहतोभारतस्यवै ॥ धर्मार्थकाममो
क्षाणांविनिश्चयकृतोध्रुवम् ॥ २२ ॥ तत्त्वज्ञःकोपरश्चात्रत्वत्तःसत्यवतीसुत ॥ भवतायत्प्रतिज्ञातंनिश्चित्योत्क्षिप्यतर्जनीम् ॥ २३ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ विष्णुंविहायान्यंसेवमानानांनकेवलंसंसारप्रवेशमात्रमपितुमहतींनिंदाचेत्याह ॥ शार्ङ्गिणमिति ॥१९॥२०॥ यद्यतः ॥२१॥ विनिश्चयकृतोनिर्णयकारकस्य ॥२२॥२३॥

माणवकाबालकाः ॥ २४ ॥ वैनिश्चितम् ॥ ऋतमितिक्कचित् ॥ २५ ॥ युगधर्माभावेहेतुमाह ॥ नचलग्नेति ॥ नतत्रेत्यस्यायंभावःयुगधर्मवशात्त्वमेवंब्रूषेवाराणस्यांगतोनव
क्ष्यसीति ॥ २६ ॥ २७ ॥ पादोदकंगंगावरणसंगमम् ॥ २८ ॥ पंचरात्रंपंचदिनानि ॥ कृत्वावैष्णवंतीर्थानिसंसेव्येत्यर्थः ॥ यद्वा पंचरात्रंकृत्वापंचरात्रागमोक्तेनप्रकारेणमाधवकेशवादीन्दृष्ट्वा
समर्च्यसंपूज्येत्यर्थः ॥ २९ ॥ जयविष्णोइत्यादीनामित्यादिनाममालाभिःसंस्तुवन्व्यासोविश्वेशभवनंसमायातइत्येकादशेनान्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ बलारातिस्तुतइंद्रनुतः ॥

अस्मिन्माणवकास्तत्रपरिश्रद्दधतेनहि ॥ प्रतिज्ञातस्यवचसस्तवश्रद्धाभवेत्तदा ॥२४॥ यदाऽऽनंदवनेशंभोःप्रतिजानासिवैवचः ॥२५॥ गच्छवाराणसीं
व्यासयत्रविश्वेश्वरःस्वयम् ॥ नतत्रयुगधर्मोस्तिनचलग्नावसुंधरा ॥२६॥ इतिश्रुत्वामुनिर्व्यासःकिंचित्कुपितवद्धृदि ॥ जगामतूर्णंसहितःस्वशिष्यैरयुतो
न्मितैः ॥ २७ ॥ प्राप्यवाराणसींव्यासःस्नात्वापंचनदेह्रदे ॥ श्रीमन्माधवमभ्यर्च्ययौपादोदकंततः ॥ २८ ॥ तत्रस्नानादिकंकृत्वादृष्ट्वाचैवादिकेशवम् ॥
पंचरात्रंततःकृत्वावैष्णवैरभिनंदितः ॥ २९ ॥ अग्रतःपृष्ठतःशंखैर्वाद्यमानैःप्रमोदितः ॥ जयविष्णोहृषीकेशगोविंदमधुसूदन ॥ ३० ॥ अच्युतानंतवै
कुंठमाधवोपेंद्रकेशव ॥ त्रिविक्रमगदापाणेशार्ङ्गपाणेजनार्दन ॥ ३१ ॥ श्रीवत्सवक्षःश्रीकांतपीतांबरमुरांतक ॥ कैटभारेबलिध्वंसिन्कंसारेकेशिसूदन ॥
॥ ३२ ॥ नारायणासुरारिपोकृष्णशौरेचतुर्भुज ॥ देवकीहृदयानंदयशोदानंदवर्धन ॥ ३३ ॥ पुंडरीकाक्षदैत्यारेदामोदरबलप्रिय ॥ बलारातिस्तुतहरे
वासुदेववसुप्रद ॥ ३४ ॥ विष्वक्चमूस्ताक्ष्यर्रथवनमालिन्नरोत्तम ॥ अधोक्षजक्षमाधारपद्मनाभजलेशय ॥३५॥ नृसिंहयज्ञवाराहगोपगोपालवल्लभ ॥
गोपीपतेगुणातीतगरुडध्वजगोत्रभृत् ॥ ३६ ॥ जयचाणूरमथनजयत्रैलोक्यरक्षण ॥ जयानाद्यजयानंदजयनीलोत्पलद्युते ॥ ३७ ॥ कौस्तुभोद्भूषितो
रस्कपूतनाघातुशोषण ॥ रक्षरक्षजगद्रक्षामणेनरकहारक ॥ ३८ ॥ सहस्रशीर्षपुरुषपुरुहूतसुखप्रद ॥ यद्भूतंयच्चभाव्यंवैतत्रैकःपुरुषोभवान् ॥ ३९ ॥
इत्यादिनाममालाभिःसंस्तुवन्वनमालिनम् ॥ स्वच्छंदलीलयागायन्नृत्यंश्चपरयामुदा ॥ ४० ॥ व्यासोविश्वेशभवनंसमायातःसहृष्टवत् ॥ ज्ञानवापी
पुरोभागेमहाभागवतैःसह ॥ ४१ ॥ विराजमानसत्कंठस्तुलसीवरदामभिः ॥ स्वयंतालधरोजातःस्वयंजातःसुनर्तकः ॥४२॥ वेणुवादनतत्त्वज्ञःस्वयंश्रु
तिधरोभवत् ॥ नृत्यंपरिसमाप्येत्थंव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ ४३ ॥ पुनरूर्ध्वंभुजंकृत्वादक्षिणंशिष्यमध्यगः ॥ पुनःपपाठतानेवश्लोकान्गायन्निवो
च्चकैः ॥ ४४ ॥ परिनिर्मथ्यवाग्जालंसुनिश्चित्यासकृद्वहु ॥ इदमेकंपरिज्ञातंसेव्यःसर्वेश्वरोहरिः ॥ ४५ ॥

॥ ३४ ॥ विष्वक्सर्वतश्चमूःसेनायस्यतत्संबोधनंविष्वक्चमूः ॥ ह्रस्वाभावोविसर्गश्चार्षः ॥ विष्वक्सेनमहाबाहोइतिक्कचित् ॥ ३५ ॥ गोपालवल्लभगोपानांप्रिय ॥ ३६ ॥ आदौभवआद्यःनआद्यः
अनाद्यःतत्संबोधनमनाद्य ॥ अनघेतिक्कचित् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥ तत्प्रसिद्धंपरमैश्वर्यंचदत्तम् ॥ लब्धंवरात्ततइति ॥ वराच्छ्रेष्ठात्तस्मात्परमैश्वर्यंलब्धमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ शेमुषीबुद्धिः ॥ ईदृशीमतस्तवनपरा ॥ मेस्तुतिःपरेतिकश्चित् ॥ संज्ञयानेत्रचालनादिना ॥५२॥ कंठकंदलींकंठमूलम् ॥५३॥ भवांतकंसंसारनाशकम् ॥५४॥ स्तंभितदोर्लतास्तिमितहस्तवल्लिकः॥५५॥पद्यैश्चित्रपदार्थार्थैरष्टभिःसुमनोरमैः ॥ कृष्णद्वैपायनोऽस्तौषीद्भवानीशंजगत्पतिम् ॥ तापत्रयात्मकंसंसारदुःखंदुःखहेतुर्वारुत्तद्रावयतिनाशयतीतिरुद्रः॥रुद्दुःखंदुःखहेतुर्वाद्रावयत्येषनःप्रभुः॥रुद्रइत्युच्यतेसद्भिःशिवःपरमकारणमितिस्मृतेः॥अशुभद्रावकोरुद्रोयज्ञहाचपुनर्वदन्॥ततःस्मृतमथोरुद्रशब्देनात्रविधीयतइतिवा॥रुतानिभूतानित्वंतेद्रवतिद्रावयतीतिवारुद्रः॥रुत्यावेदरूपयाधर्मादीन्बोधयतिद्रावयतीतिवारुद्रः॥रुत्याप्रणवरूपयास्वात्मानंप्रापयतीतिवारुद्रः॥रोरूयमाणोद्रवतिप्रविशतिमर्त्याँनितिवारुद्रः॥त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्याँ२॥आविवेशेति श्रुतेः ॥ बोधिकाबंधिकामोहिकाचशक्तीरुतंतद्द्रांस्तस्याद्रावयिताभक्तेभ्यइतिवारुद्रः॥ रुतिंशब्दंवेदात्मानंकल्पादौब्रह्मणेददातीतिरुद्रः ॥ योवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्माइतिश्रुतेः ॥ अलमतिविस्तरेण ॥ सएकःसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यः ॥ एतदेवव्यतिरेकमुखेनाह ॥ नद्वितीयइति ॥ एकत्वेहेतुमाह ॥ यतस्तद्ब्रह्मैवैकमिति ॥ पदत्रयेणसजातीयविजातीयस्वगतभेदत्रयंनिराक्रियतेएकमेवाद्वितीयमिति ॥ एकमेवाद्वितीयंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ व्यतिरेकेहेतुमाह ॥ नेहेति ॥ तथाचश्रुतिर्नेहादिकिंचनांतायथापादमेव ॥ कुत्रचिद्वेतिवाशब्दःसमुच्चयार्थः ॥ कालंसमुच्चिनोति ॥ क्वचित्कालेवेत्यर्थः ॥ कुत्रचिद्देशे ॥ तत्पदार्थम् ॥ मदग्रेममसंमुखम् ॥ समग्रेतिकश्चित् ॥ ५६ ॥ यत्कीलाभिर्यस्यज्वालाभिः॥ यज्ज्वालाभिरितिकश्चित्॥कृष्णतांनवीनमेघश्यामताम्॥ तदुक्तम्॥विषेणोत्तिष्ठमानेनकालानलसमत्विषा॥निर्दग्धोहेमगौरांगःकृतःकृष्णोजनार्दनइति ॥५७॥ यद्बाणोयस्यशरः॥

इत्यादिश्लोकसंघातंस्वप्रतिज्ञाप्रबोधकम् ॥ यावत्पठतिसव्यासःसव्यमुत्क्षिप्यवैभुजम् ॥४६॥ तस्तंभतावत्तद्बाहुंसशैलादिःस्वलीलया ॥ वाक्स्तंभश्चापितस्यासीन्मुनेर्व्यासस्यसन्मुनेः ॥ ४७ ॥ ततोगुप्तंसमागम्यविष्णुर्व्यासमभाषत ॥ अपराद्धंमहच्चात्रभवताव्यासनिश्चितम् ॥ ४८ ॥ तवैतदपराधेनभीतिर्मेपिमहत्तरा ॥ एकएवहिविश्वेशोद्वितीयोनास्तिकश्चन ॥ ४९ ॥ तत्प्रसादादहंचक्रीलक्ष्मीशस्तत्प्रभावतः ॥ त्रैलोक्यरक्षासामर्थ्यंदत्तंतेनैवशंभुना ॥५०॥ तद्भक्त्यापरमैश्वर्यंमयालब्धंवरात्ततः ॥ इदानींस्तुहितंशंभुंयदिमेशुभमिच्छसि ॥५१॥ अन्यदापिनवैकार्याभवताशेमुषीदृशी ॥ पाराशर्यइतिश्रुत्वासंज्ञयाव्याजहारह ॥५२॥ भुजस्तंभःकृतस्तेननंदिनादृष्टिमात्रतः ॥ वाक्स्तंभस्तद्भयाज्जातःस्पृशमेकंठकंदलीम् ॥ ५३ ॥ यथास्तोतुंभवानीशंप्रभवामिभवांतकम् ॥ संस्पृश्यविष्णुस्तत्कंठंगुप्तमेवजगामह ॥५४॥ ततःसत्यवतीसूनुस्तथास्तंभितदोर्लतः॥प्रारब्धवान्महेशानंपरिष्टोतुमुदारधीः ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ एकोरुद्रोनद्वितीयोयतस्तद्ब्रह्मैवैकंनेहनानास्तिकिंचित् ॥ यद्यप्यन्यःकोपिवाकुत्रचिद्वाव्याचष्टांतद्यस्यशक्तिर्मदग्रे ॥ ५६ ॥ यःक्षीराब्धेर्मंदराघातजातोज्वालामालीकालकूटोतिभीमः ॥ तंसोढुंवाकोपरोऽभून्महेशाद्यत्कीलाभिःकृष्णतामापविष्णुः ॥ ५७ ॥ यद्बाणोभूच्छ्रीपतिर्यस्ययंतालोकेशोयत्स्यंदनंभूःसमस्ता ॥ वाहावेदायस्ययेनेषुपातादग्धाग्रामास्त्रैपुरास्तत्समःकः ॥ ५८ ॥

यंतासारथिः ॥ लोकेशोब्रह्मा ॥ येनश्रीरुद्रेण ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ सर्वाविश्वम् ॥ सर्वेइतिकंचित् ॥ सर्वःसर्वरूपः ॥ ६१ ॥ आनत्यानमस्कारमात्रेण ॥ ६२ ॥ ६३ ॥
स्मायंस्मायंस्मित्वास्मित्वापुनःपुनरीषद्धास्यंविधायेतियावत् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां

यंकंदर्पोवीक्षमाणःसमानंदेवैरन्यैर्भस्मजातःस्वयंहि ॥ पौष्पैर्बाणैःसर्वविश्वैकजेताकोवास्तुत्यःकामजेतुस्ततोन्यः ॥ ५९ ॥ यंवैवेदोवेदनोनैवविष्णुर्नो
वावेधानोमनोनैववाणी ॥ तंदेवेशंमादृशःकोल्पमेधायाथात्म्याद्वैवेत्त्यहोविश्वनाथम् ॥ ६० ॥ यस्मिन्सर्वंयस्तुसर्वत्रसर्वोयोवैकर्तायोऽवितायोऽपहर्ता ॥
नोयस्यादिर्यःसमस्तादिरेकोनोयस्यांतोयोंतकृत्तंनतोस्मि ॥ ६१ ॥ यस्यैकाख्यावाजिमेधेनतुल्यायस्यानत्याचैकयाल्पेंद्रलक्ष्मीः ॥ यस्यस्तुत्यालभ्य
तेसत्यलोकोयस्यार्चातोमोक्षलक्ष्मीरदूरा ॥६२॥ नान्यंदेवंवेद्म्यहंश्रीमहेशान्नान्यंदेवंस्तौमिशंभोर्ऋतेऽहम् ॥ नान्यंदेवंत्वानमामित्रिनेत्रात्सत्यंसत्यंसत्य
मेतन्मृषान ॥ ६३ ॥ इत्थंयावत्स्तौतिशंभुंमहर्षिस्तावन्नंदीशांभवाद्दक्प्रसादात् ॥ तद्दोःस्तंभंत्यक्तवांश्चाबभाषेस्मायंस्मायंब्राह्मणेभ्योनमोवः ॥ ६४ ॥
नंदिकेश्वरउवाच ॥ इदंस्तवंमहापुण्यंव्यासतेपरिकीर्तितम् ॥ यःपठिष्यतिमेधावीतस्यतुष्यतिशंकरः ॥६५॥ व्यासाष्टकमिदंप्रातःपठितव्यंप्रयत्नतः ॥
दुःस्वप्नपापशमनंशिवसान्निध्यकारकम् ॥ ६६ ॥ मातृहापितृहावापिगोघ्नोबालघ्नएववा ॥ सुरापीस्वर्णहृद्वापिनिष्पापोस्याःस्तुतेर्जपात् ॥ ६७ ॥
स्कंदउवाच ॥ ॥ पाराशर्यस्तदारभ्यशंभुभक्तिपरोभवत् ॥ लिंगंव्यासेश्वरंस्थाप्यघंटाकर्णह्रदाग्रतः ॥६८॥ विभूतिभूषणोनित्यंनित्यंरुद्राक्षभूषणः ॥
रुद्रसूक्तपरोनित्यंनित्यंलिंगार्चकोभवत् ॥ ६९ ॥ सकृत्वाक्षेत्रसंन्यासंत्यजेन्नाद्यापिकाशिकाम् ॥ तत्त्वंक्षेत्रस्यविज्ञायनिर्वाणपददायिनः ॥ ७० ॥
घंटाकर्णह्रदेस्नात्वादृष्ट्वाव्यासेश्वरंनरः ॥ यत्रकुत्रमृतोवापिवाराणस्यांमृतोभवेत् ॥ ७१ ॥ काश्यांव्यासेश्वरंलिंगंपूजयित्वानरोत्तमः ॥ नज्ञानाद्भ्रश्यते
क्वापिपातकैर्नाभिभूयते ॥ ७२ ॥ व्यासेश्वरस्ययेभक्तानतेषांकलिकालतः ॥ नपापतोभयंक्वापिनचक्षेत्रोपसर्गतः ॥ ७३ ॥ व्यासेश्वरःप्रयत्नेनद्रष्टव्यः
काशिवासिभिः ॥ घंटाकर्णकृतस्नानैःक्षेत्रपातकभीरुभिः ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धे
व्यासभुजस्तंभोनामपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ कृष्णद्वैपायनःस्कंदशंभुभक्तिपरोयदि ॥ यदिक्षेत्ररहस्यज्ञः
क्षेत्रसंन्यासकृद्यदि ॥ १ ॥

काशीखंडटीकायांपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥छ॥ ॥ अध्यायेषड्भिराधिकेनवत्याख्येमनोहरे ॥ व्यासशापविमोक्षश्चवर्ण्यतेतिकुतूहलः ॥ १ ॥ काशींव्यासःशप्स्यतीतिपूर्वमेवजान

न्नाक्षिपति ॥ कृष्णद्वैपायनइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ संस्तवनमेवाह ॥ काश्यामिति ॥ काश्यामित्यादिसार्धस्यइतिसंव्याहरन्नित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्षेत्रमहिमानमेव
सपरिकरमाह अत्रेत्यारभ्यागस्त्यउवाचेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ असकृदितिच्छेदः ॥ प्रत्यहंसकृदितिवा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भाषयेद्वदेत् ॥

तथादृष्टप्रभावश्चेत्तथाचेज्ज्ञानिनांवरः ॥ पुरींवाराणसींश्रेष्ठांकथंकिलशपिष्यति ॥ २ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ सत्यमेतत्त्वयापृच्छिकथयामिमुनेशृणु ॥
तस्यव्यासस्यचरितंभविष्यंत्वयिपृच्छति ॥ ३ ॥ यदारभ्यमुनेस्तस्यनंदीस्तंभितवान्भुजम् ॥ तदारभ्यमहेशानंसंस्तौतिपरमादृतः ॥ ४ ॥ काश्यांतीर्था
न्यनेकानिकाश्यांलिंगान्यनेकशः ॥ तथापिसेव्योविश्वेशःस्नातव्यामणिकर्णिका ॥ ५ ॥ लिंगेष्वेकोहिविश्वेशस्तीर्थेषुमणिकर्णिका ॥ इतिसंव्याहरन्व्या
सस्तद्द्वयंबहुमन्यते ॥ ६ ॥ त्यक्त्वासबहुवाग्जालंप्रातःस्नात्वादिनेदिने ॥ निर्वाणमंडपेवक्तिमहिमानंमहेशितुः ॥ ७ ॥ शिष्याणांपुरतोनित्यंक्षेत्रस्यमहि
मामहान् ॥ व्याख्यायतेमुदातेनव्यासेनपरमर्षिणा ॥ ८ ॥ अत्रयत्क्रियतेक्षेत्रेशुभंवाऽशुभमेववा ॥ संवर्तेपिनतस्यांतस्तस्माच्छ्रेयःसमाचरेत् ॥ ९ ॥
क्षेत्रसिद्धिंसमीहंतेयेचात्रकृतिनोजनाः ॥ यावज्जीवंनतैस्त्याज्यासुधीभिर्मणिकर्णिका ॥ १० ॥ चक्रपुष्करिणीतीर्थेस्नातव्यंप्रतिवासरम् ॥ पुष्पैःपत्रैः
फलैस्तोयैरर्च्योविश्वेश्वरःसदा ॥ ११ ॥ स्ववर्णाश्रमधर्मश्चत्यक्तव्योनमनागपि ॥ प्रत्यहंक्षेत्रमहिमाश्रोतव्यःश्रद्धयासकृत् ॥ १२ ॥ यथाशक्तिचदेयानि
दानान्यत्रसुगुप्तवत् ॥ अन्नान्यपिचदेयानिविप्रान्परिजिहीर्षुणा ॥ १३ ॥ परोपकरणंचात्रकर्तव्यंसुधियासदा ॥ पर्वस्वपिविशेषेणस्नानदानादिकाः
क्रियाः ॥ १४ ॥ विशेषपूजाकर्तव्यासुमहोत्सवपूर्वकम् ॥ कार्यास्तथाधिकायात्राःसमर्च्याःक्षेत्रदेवताः ॥ १५ ॥ अत्रमर्मनवक्तव्यंसुधियाकस्यचित्क्वचित् ॥
परदारपरद्रव्यपरापकरणंत्यजेत् ॥ १६ ॥ परापवादोनोवाच्यःपरेर्ष्यांनचकारयेत् ॥ असत्यंनैववक्तव्यंप्राणैःकंठगतैरपि ॥ १७ ॥ अत्रत्यजंतुरक्षार्थ
मसत्यमपिभाषयेत् ॥ येनकेनप्रकारेणशुभेनाप्यशुभेनवा ॥ १८ ॥ अत्रत्यःप्राणिमात्रोपिरक्षणीयःप्रयत्नतः ॥ एकस्मिन्रक्षितेजंतावत्रकाश्यांप्रयत्नतः ॥
त्रैलोक्यरक्षणात्पुण्यंयत्स्यात्तत्स्यान्नसंशयः ॥ १९ ॥ येवसंतिसदाकाश्यांक्षेत्रसंन्यासकारिणः ॥ तएवरुद्रामंतव्याजीवन्मुक्तानसंशयः ॥ २० ॥
तेपूज्यास्तेनमस्कार्यास्तेसंतोष्याःप्रयत्नतः ॥ तेषुवैपरितुष्टेषुतुष्येद्विश्वेश्वरःस्वयम् ॥ २१ ॥ काश्यांवसंतियेमर्त्यादूरस्थैरपिसन्नरैः ॥ योगक्षेमोविधात
व्यस्तेषांविश्वेशितुर्मुदे ॥ २२ ॥ प्रसरस्त्विंद्रियाणांचनिवार्योत्रनिवासिभिः ॥ मनसोपिहिचांचल्यमिहवार्यंप्रयत्नतः ॥ २३ ॥ मरणंनाभिकांक्षेद्धिकां
क्ष्येन्मोक्षोऽपिनोपुनः ॥ शरीरशोषणोपायःकर्तव्यःसुधियानहि ॥ २४ ॥

अन्यान्वाभाषयेदिति ॥ १८ ॥ तर्ह्यनृतेनपापमपिस्यादित्याशंक्याह ॥ एकस्मिन्निति ॥ पापस्याल्पत्वात्पुण्यस्यबहुत्वान्नानृताद्भेतव्यम् ॥ यद्वात्रानृतेपुण्यमेवनपापंयागेपशुहिंसायामिवेतिभावः ॥
॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ योगक्षेमोयोगसहितःक्षेमोयोगस्यक्षेमइतिवा ॥ तत्रालब्धस्यलाभोयोगोलब्धस्यरक्षणंक्षेमइतिभेदः ॥ २२ ॥ २३ ॥ सुधियानहीत्यत्रसुधियात्रहीतिपाठेइंद्रियचांचल्य

परिहारोपयोगितयाशरीरशोषणोपायःकर्तव्योनपुनःशरीरनाशायेत्यर्थः ॥ २४ ॥ नहीत्यत्रहेतुमाह ॥ शरीरसौष्ठवमिति ॥ सौष्ठवंपाटवम् ॥ पौष्टिकमितिपाठेपुष्ट्युपायनित्यर्थः ॥ २५ ॥
अत्रात्मत्यजनोपायंमनसापिनचिंतयेदित्यनशनंविनेतिबोद्धव्यम् ॥ विनात्मघातमशनंत्यक्त्वाप्रायोपवेशनम् ॥ अनाशकंयःकुरुतेमद्भक्तइहसुव्रतः ॥ नतस्यपुनरावृत्तिरित्याद्युक्तेः ॥ २६ ॥ २७ ॥

शरीरसौष्ठवंकांक्ष्यंव्रतस्नानादिसिद्धये ॥ आयुर्बह्वत्रवैचिंत्यंमहाफलसमृद्धये ॥ २५ ॥ आत्मरक्षात्रकर्तव्यामहाश्रेयोभिवृद्धये ॥ अत्रात्मत्यजनोपायं
मनसापिनचिंतयेत् ॥ २६ ॥ एकस्मिन्नपियच्चाह्निकाश्यांश्रेयोभिलभ्यते ॥ नतुवर्षशतेनापितदन्यत्राप्यतेक्कचित् ॥ २७ ॥ अन्यत्रयोगाभ्यसनाद्या
वज्जन्मयदर्ज्यते ॥ वाराणस्यांतदेकेनप्राणायामेनलभ्यते ॥२८॥ सर्वतीर्थावगाहाच्चयावज्जन्मयदर्ज्यते ॥ तदानंदवनेप्राप्यंमणिकर्ण्येकमज्जनात् ॥
॥ २९ ॥ सर्वलिंगार्चनात्पुण्यंयावज्जन्मयदर्ज्यते ॥ सकृद्विश्वेशमभ्यर्च्यश्रद्धयातदवाप्यते ॥३०॥ यज्जन्मनांसहस्रेणनिर्मलंपुण्यमर्जितम् ॥ तत्पुण्यप
रिवर्तेनभवेद्विश्वेशदर्शनम् ॥ ३१ ॥ गवांकोटिप्रदानेनसम्यग्दत्तेनयत्फलम् ॥ तत्फलंसम्यगाप्येतविश्वेश्वरविलोकनात् ॥ ३२ ॥ यत्षोडशमहादानैः
पुण्यंप्रोक्तंमहर्षिभिः ॥ तत्पुण्यंजायतेपुंसांविश्वेशेपुष्पदानतः ॥३३॥ अश्वमेधादिभिर्यज्ञैर्यत्फलंप्राप्यतेखिलैः ॥ पंचामृतानांस्नपनाद्विश्वेशेतदवाप्यते
॥३४॥ वाजपेयसहस्रेणसम्यगिष्टेनयत्फलम् ॥ सकृन्महार्हैर्नैवेद्यैर्विश्वेशेतच्छताधिकम् ॥३५॥ ध्वजातपत्रंचमरंविश्वेशेयःसमर्पयेत् ॥ एकच्छत्रंसवै
राज्यंप्राप्नुयाद्वसुधातले ॥ ३६ ॥ महापूजोपकरणंयोर्पयेद्विश्वभर्तरि ॥ नतंसंपत्तिसंभाराविमुंचंतीहकुत्रचित् ॥ ३७ ॥ सर्वर्तुकुसुमाढ्यांचयः
कुर्यात्पुष्पवाटिकाम् ॥ तदंगणेकल्पवृक्षाश्छायांकुर्वंतिशीतलाम् ॥३८॥ यःक्षीरस्नपनार्थंवैविश्वेशेधेनुमर्पयेत् ॥ क्षीरार्णवतटेतस्यनिवसेयुःपितामहाः ॥
॥ ३९ ॥ विश्वेशराजसदनेयःसुधांचित्रमेववा ॥ कारयेत्तस्यभवनंकैलोसचित्रितंभवेत् ॥ ४० ॥ ब्राह्मणान्यतिनोवापितथैवशिवयोगिनः ॥ भोजये
द्योत्रवैकाश्यामेकैकगणनाक्रमात् ॥ ४१ ॥ कोटिभोज्यफलंतस्यश्रद्धयानात्रसंशयः ॥ तपस्त्वत्रप्रकर्तव्यंदानमत्रप्रदापयेत् ॥ ४२ ॥ विश्वेशस्तोषणी
योत्रस्नानहोमजपादिभिः ॥ अन्यत्रकोटिजप्येनयत्फलंप्राप्यतेनरैः ॥ अष्टोत्तरशतंजप्त्वातदत्रसमवाप्यते ॥ ४३ ॥ कोटिहोमेनयत्प्रोक्तंफलमन्यत्रसू
रिभिः ॥ अष्टोत्तराहुतिशतात्तदत्रानंदकानने ॥ ४४ ॥ योजपेद्रुद्रसूक्तानिकाश्यांविश्वेशसन्निधौ ॥ पारायणेनवेदानांसर्वेषांफलमाप्यते ॥ ४५ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ४१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥४०॥ शिवयोगिनःपाशुपतान् ॥ शिवैकभक्तानितिवा ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५॥

[1]परेअक्षरेनित्येमहादेवेचिंतितेयत्पुण्यंभवतितदियदितिनाहंजाने ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अथकृच्छ्रचांद्रायणकरणाद्यनंतरंनबाधंतेतत्कर्तॄन्नरानित्यर्थः ॥४९॥ यदिचेत् ॥ यदितिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ ॥ ५० ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनिकर्तव्यानीत्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ कृच्छ्रेति ॥५१॥ कृच्छ्रादीनिव्यासेनवक्ष्यमाणानि ॥५२॥ एकभक्तेनेत्यादीनांपद्यानामित्यादिसत्प्रवृत्तिश्चेतिसार्धसप्तविंशतितमश्लो

तस्यपुण्यंनजानामिचिंतितेचाक्षरेपरे ॥ काश्यांनित्यंप्रवस्तव्यंसेव्योत्तरवहासदा ॥ ४६ ॥ आपद्यपिहिघोरायांकाशीत्याज्यानकुत्रचित् ॥ यतःसर्वापदांहर्तात्राताविश्वपतिःप्रभुः ॥ ४७ ॥ अवंध्यंदिवसंकुर्यात्स्नानदानजपादिभिः ॥ यतःकाश्यांकृतंकर्ममहत्त्वायप्रकल्पते ॥ ४८ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनिकर्तव्यानिप्रयत्नतः ॥ तथेंद्रियविकाराश्चनबाधंतेत्रकर्हिचित् ॥ ४९ ॥ यदींद्रियाणिकुर्वंतिविक्रियामिहदेहिनाम् ॥ तदात्रवाससंसिद्धिर्विघ्नेभ्योनैवलभ्यते ॥ ५० ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनिव्यासोवक्ष्यतियानिवै ॥ तेषांस्वरूपमाख्याहिस्कंदेंद्रियविशुद्धये ॥ ५१ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कथयामिमहाबुद्धेकृच्छ्रादीनितवाग्रतः ॥ यानिकृत्वात्रमनुजोदेहशुद्धिंलभेत्पराम् ॥ ५२ ॥ एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच ॥ उपवासेनचैकेनपादकृच्छ्रःप्रकीर्तितः ॥ ५३ ॥ वटोदुंबरराजीवबिल्वपत्रकुशोदकम् ॥ प्रत्येकंप्रत्यहंपीतंपर्णकृच्छ्रःप्रकीर्तितः ॥५४॥ पिण्याकघृततक्रांबुसक्तूनांप्रतिवासरम् ॥ एकैकमुपवासश्चकृच्छ्रःसौम्यःप्रकीर्तितः ॥ ५५ ॥ हविषाप्रातरश्नीतहविषासायमेवच ॥ हविषायाचितंत्रींस्तुसोपवासस्त्र्यहंवसेत् ॥ ५६ ॥ एकैकंग्रासमश्नीयादहानित्रीणिपूर्ववत् ॥ त्र्यहंचोपवसेदंत्यमतिकृच्छ्रंचरन्द्विजः ॥ ५७ ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रंपयसादिवसानेकविंशतिः ॥ द्वादशाहोपवासेनपराकःपरिकीर्तितः ॥ ५८ ॥ त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम् ॥ त्र्यहंचोपवसेदंत्यंप्राजापत्यंचरन्द्विजः ॥ ५९ ॥ गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिसर्पिःकुशोदकम् ॥ एकरात्रोपवासश्चकृच्छ्रःसांतपनःस्मृतः ॥ ६० ॥ पृथक्सांतपनद्रव्यैःषडहःसोपवासकः ॥ सप्ताहेनतुकृच्छ्रोयंमहासांतपनःस्मृतः ॥ ६१ ॥ तप्तकृच्छ्रंचरन्विप्रोजलक्षीरघृतानिलान् ॥ एतांस्त्र्यहंपिबेदुष्णान्सकृत्स्नायीसमाहितः ॥ ६२ ॥ त्र्यहमुष्णाःपिबेदापस्त्र्यहमुष्णंपयःपिबेत् ॥ त्र्यहमुष्णंघृतंप्राश्यवायुभक्षोदिनत्रयम् ॥ ६३ ॥ पलमेकंपयःपीत्वासर्पिषश्चपलद्वयम् ॥ पलमेकंतुतोयस्यतप्तकृच्छ्रउदाहृतः ॥ ६४ ॥ गोमूत्रेणसमायुक्तंयावकंयःप्रयोजयेत् ॥ कृच्छ्रमेकाह्निकंप्रोक्तंशरीरस्यविशोधनम् ॥ ६५ ॥

केनान्वयः ॥५३॥ राजीवंपद्मम् ॥५४॥ पिण्याकंतिलपिष्टंच ॥ घृतंचतक्रंचांबुचसक्तुश्चतेषांप्रत्येकाभ्यवहरणमितिशेषः ॥५५॥ त्रीनितिसर्वत्रसंबध्यते ॥ हविषात्रीन्दिवसान्प्रातरित्यर्थः ॥५६॥ पूर्ववत्प्रातरादिवत् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ गोमूत्रमित्यादीनामेकीकृत्यभक्षणम् ॥ ६० ॥ षडहःषडहानि ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ यावकंयवान्नम् ॥ प्रयोजयेद्भक्षयेदित्यर्थः ॥ ६५ ॥

---

[1] परेऽक्षरेचिंतितेसति, वेदाक्षरार्थावगमनपूर्वकरुद्रसूक्तपाठेकृतेसतियत्फलमाप्यतेतन्मयापिनज्ञायतइतिमूलकाराभिप्रायआभातीतिचिन्तनीयम् ।

व्युष्टःप्राप्तप्रातःकालः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ शिशुचांद्रायणंब्रह्मचारिचांद्रायणम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ तिस्रोऽशीतीःअशीतित्रयम् ॥ यथाकथंचिदित्येकादश्युपवासाभिप्रायम् ॥ ७१ ॥ भूतात्मा
हंकारः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ लिंगपूजार्चकइति ॥ पूजात्ररुद्रियपाठः ॥ वसेत्पुरा ॥ भविष्यदर्थेपुरेत्यतीतनिर्देशः ॥ ८१ ॥ भिक्षाटनं

हस्तावुत्तानतःकृत्वादिवसंमारुताशनः ॥ रात्रौजलेस्थितोव्युष्टःप्राजापत्येनतत्समम् ॥ ६६॥ एकैकंह्रासयेद्ग्रासंकृष्णेशुक्लेचवर्धयेत् ॥ उपस्पृशंस्त्रिषवण
मेतच्चांद्रायणंस्मृतम् ॥ ६७ ॥ एकैकंवर्धयेद्ग्रासंशुक्लेकृष्णेचह्रासयेत् ॥ भुंजीतदर्शेनोकिंचिदेषचांद्रायणोविधिः ॥६८॥ चतुरःप्रातरश्नीयात्पिंडान्विप्रः
समाहितः ॥ चतुरोस्तमितेसूर्येशिशुचांद्रायणंस्मृतम् ॥ ६९ ॥ अष्टावष्टौसमश्नीयात्पिंडान्मध्यंदिनेस्थिते ॥ नियतात्माहविष्यस्ययतिचांद्रायणं
स्मृतम् ॥ ७० ॥ यथाकथंचित्पिंडानांतिस्रोशीतीःसमाहितः ॥ मासेनाश्नन्हविष्यस्यचंद्रस्यैतिसलोकताम् ॥ ७१ ॥ अद्भिर्गात्राणिशुध्यंतिमनःसत्ये
नशुद्ध्यति ॥ विद्यातपोभ्यांभूतात्माबुद्धिर्ज्ञानेनशुद्ध्यति ॥७२॥ तच्चज्ञानंभवेत्पुंसांसम्यक्काशीनिषेवणात् ॥ काशीनिषेवणेनस्याद्विश्वेशकरुणोदयः ॥
॥ ७३ ॥ ततोमहोदयावाप्तिःकर्मनिर्मूलनक्षमा ॥ अतःकाश्यांप्रयत्नेनस्नानंदानंतपोजपः ॥७४॥ व्रतंपुराणश्रवणंस्मृत्युक्ताध्वनिषेवणम् ॥ प्रतिक्षणंप्रति
दिनंविश्वेशपदचिंतनम् ॥ ७५ ॥ लिंगार्चनंत्रिकालंचलिंगस्यापिप्रतिष्ठितिः ॥ साधुभिःसहसंलापोजल्पःशिवशिवेतिच ॥७६॥ अतिथेश्चापिसत्कारो
मैत्रीतीर्थनिवासिभिः ॥ आस्तिक्यबुद्धिर्विनयोमानामानसमानधीः ॥ ७७ ॥ अकामितात्वनौद्धत्यमरागित्वमहिंसनम् ॥ अप्रतिग्रहवृत्तिश्चमति
श्चानुग्रहात्मिका ॥ ७८ ॥ अदंभितात्वमात्सर्यमप्रार्थितधनागमः ॥ अलोभित्वमनालस्यमपारुष्यमदीनता ॥ ७९ ॥ इत्यादिसत्प्रवृत्तिश्चकर्तव्याक्षे
त्रवासिना ॥ प्रत्यहंचेतिशिष्येभ्यःसधर्ममुपदेक्ष्यति ॥ ८० ॥ नित्यंत्रिषवणस्नायीनित्यंभिक्षाकृताशनः ॥ लिंगपूजार्चकोनित्यमित्थंव्यासोवसेत्पुरा ॥
॥ ८१ ॥ एकदातस्यजिज्ञासांकर्तुंदेवींहरोवदत् ॥ अद्यभिक्षाटनंप्राप्तेव्यासेपरमधार्मिके ॥ ८२ ॥ अपिसर्वगतेक्वापिभिक्षांमायच्छसुंदरि ॥ तथे
त्युक्ताभवानीसाभवंभवनिवारणम् ॥ ८३ ॥ नमस्कृत्यप्रतिगृहंतस्यभिक्षांन्यषेधयत् ॥ समुनिःसहितःशिष्यैर्भिक्षामप्राप्यदूनवत् ॥ ८४ ॥ वेलाति
क्रममालोक्यपुनर्बभ्रामतांपुरीम् ॥ गृहेगृहेपरिप्राप्ताभिक्षान्यैःसर्वभिक्षुकैः ॥८५॥ तदह्निनालभद्भिक्षांसशिष्यःसमुनिःक्वचित् ॥ अथसायंतनंकर्मकृत्वा
छात्रैःसमन्वितः ॥ ८६ ॥ उपोषणपरोभूत्वातथैवासीदहर्निशम् ॥ अथान्येद्युर्मुनिर्व्यासःकृत्वामाध्याह्निकंविधिम् ॥ ८७ ॥

प्राप्तेभिक्षितुंगतेसतीत्यर्थः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ तस्यसशिष्यस्यभिक्षांन्यषेधयत् ॥ दूनवत्खिन्नवत् ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ छत्रमिवगुरुंगोपायंतीतिछात्राःशिष्यास्तैः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥ ८९ ॥ यत्नेनरक्षिताप्रयत्नेनकेनाचिद्वारितेत्यर्थः ॥ यत्नेकृतेपिचेतिपाठःसुगमः ॥ अंतेवासिनःशिष्यान् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ दुस्थास्तुपीडितावा ॥ उपसर्गेणदुर्निमित्तेन
॥ ९४ ॥ पवित्रचरणादाराध्यचरणात् ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ :॥ विश्वेशनिर्माल्योपभुजांलैंगिकानांदेवलकानामितिवा ॥ ९९ ॥ यादृशस्तादृशइतिचबहुवचनम् ॥ १०० ॥

ययौभिक्षाटनंकर्तुंसशिष्यःपरितःपुरीम् ॥ सर्वत्रसपरिभ्रांतःप्रतिसौधंमुहुर्मुहुः ॥ ८८ ॥ नक्कापिलब्धवान्भिक्षांभाग्यहीनोधनंयथा ॥ अथाचिंतितवा
न्व्यासःपरिश्रांतःपरिभ्रमन् ॥ ८९ ॥ कोहेतुर्यन्नलभ्येतभिक्षायत्नेनरक्षिता ॥ अंतेवासिनआहूयव्यासःपप्रच्छचाखिलान् ॥ ९० ॥ भवद्भिरपिनोभि
क्षापरिप्राप्तेतिगम्यते ॥ किमत्रपुरिसंवृत्तंद्वित्रायातममाज्ञया ॥ ९१ ॥ द्वितीयेह्न्यपियद्भिक्षानलभ्येतातियत्नतः ॥ अनिष्टंकिंचिदत्रासीन्महागुरुनिपात
जम् ॥ ९२ ॥ अन्नक्षयोवासर्वस्यांनगर्यामभवत्क्षणात् ॥ राजदंडोथयुगपज्जातःसर्वपुरौकसाम् ॥ ९३ ॥ अथवावारिताभिक्षाकेनाप्यस्मासुचेर्ष्यया ॥
पुरौकसोभवन्दुस्थास्तूपसर्गेणकेनचित् ॥ ९४ ॥ किमेतदखिलंज्ञात्वासमागच्छतसत्वरम् ॥ द्वित्राः पवित्रचरणात्प्राप्यानुज्ञांगुरोरथ ॥ समाचख्युः
समागम्यदृष्ट्वार्द्धितंतत्पुरौकसाम् ॥ ९५ ॥ ॥ शिष्याऊचुः ॥ ॥ शृण्वंत्वाराध्यचरणानोपसर्गोत्रकश्चन ॥ नान्नक्षयोवासर्वस्यांनगर्यामिहकुत्रचित् ॥
॥ ९६ ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षाद्यत्राऽमरधुनीस्वयम् ॥ त्वादृशायत्रमुनयःक्वभीस्तत्रोपसर्गजा ॥ ९७ ॥ समृद्धिर्यागृहस्थानामिहविश्वेशितुःपुरि ॥ नस
र्द्धिरस्तिवैकुंठेत्वल्पास्ताअलकादयः ॥ ९८ ॥ रत्नाकरेषुरत्नानिनतावंतिमहामुने ॥ यावंतिसंतिविश्वेशनिर्माल्योपभुजांगृहे ॥ ९९ ॥ गृहेगृहेत्रधान्यानां
राशयोयादृशःपुनः ॥ नतादृशःकल्पवृक्षदत्ताऐंद्रेपुरेक्कचित् ॥ १०० ॥ यत्रसाक्षाद्विशालाक्षीसुविस्तारफलप्रदा ॥ नतत्रपुरिसर्वस्यांनरोवैनिर्धनःक्व
चित् ॥ १ ॥ निर्वाणलक्ष्म्याःसदनेत्वस्मिन्नानंदकानने ॥ मोक्षोपियत्रसुलभःकिमन्यत्तत्रदुर्लभम् ॥ २ ॥ सीमंतिन्यःस्त्रियःसर्वाःपतिव्रतपरायणाः ॥
सर्वाभवानीरूपिण्योविश्वेशार्पितसत्क्रियाः ॥३॥ यावंतःपुरुषाःकाश्यांसर्वएवगणाधिपाः ॥ सर्वएवकुमारावैसर्वेतारकदृष्टयः ॥४॥ त्रिपुंड्रांकितभालाये
तेसर्वेचंद्रमौलयः ॥ उपसर्गसहस्रैश्चपीड्यमानाअपीहये ॥ ५ ॥ नत्यजंतिसदाकाशींसर्वज्ञाएवतेखिलाः ॥ गृहेगृहेपिबटवोब्रह्मवादविवादिनः ॥ ६ ॥
स्वर्धुनीधूतकलुषाःसंतीहचतुराननाः ॥ निर्वाणलक्ष्मीपतयःक्षेत्रसंन्यासकारिणः ॥७॥ सर्वएवहृषीकेशाःसर्वेवैपुरुषोत्तमाः ॥ अच्युताएवविज्ञेयाएतत्क्षे
त्रपरिग्रहाः ॥ ८ ॥ स्त्रियोवापुरुषावापिसर्वएवनसंशयः ॥ सर्वएवत्रिनयनाःसर्वएवचतुर्भुजाः ॥ ९ ॥ श्रीकंठाःसर्वएवात्रसर्वेमृत्युंजयाध्रुवम् ॥ मोक्षश्री
श्रितवर्ष्माणस्त्वर्धनारीश्वरायतः ॥ ११० ॥ धर्मराशिःपरश्चात्रमहांतोऽत्रार्थराशयः ॥ सर्वेकामाःफलंत्यत्रकैवल्यंचात्रनिर्मलम् ॥ ११ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ चतुराननाहिरण्यगर्भसदृशाः ॥ वाक्चातुर्ययुक्तान्याननानियेषांतेइतिवा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥

॥१२॥ नादबिंदुकलात्मकोनादबिंदुकलास्वरूपः॥वाच्यवाचकयोरभेदनिर्देशात्सामानाधिकरण्यम् ॥ षष्ठ्यंतपाठेतद्वाच्योविश्वेश्वरोयत्रास्तीतिपृथग्वाक्यम् ॥१३॥१४॥१५॥ नीराजयंतिनीराजनां
प्रापयंति ॥१६॥१७॥ पंचपीयूषधाराभिःपंचामृतसंपातैः ॥१८॥ तरुभिरन्यैर्वृक्षैःसह ॥ ऋतुभिरितिक्वचित् ॥ निवसंतीतिशेषः ॥१९॥१२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥शपञ्शप्स्यति ॥ अशपत्त्विती

नगर्भवाससंसर्गःकाशीसंस्थितिकारिणाम् ॥ नकलिश्चात्रबाधेतकालोनैवप्रबाधते ॥ १२ ॥ एनांसिनात्रबाधंतेविश्वेशशरणार्थिनः ॥ यत्रविश्वेश्वरः
साक्षान्नादबिंदुकलात्मकः ॥ १३ ॥ ध्वनिरूपीहितत्रास्तिप्रणवोमंत्रविग्रहः ॥ अतोविग्रहवंतोत्रसंतिवेदाविनिश्चितम् ॥ १४ ॥ सरस्वतीसारिद्रूपाह्यतः
शास्त्रनिकेतनम् ॥ आनंदकाननंसर्वधर्मशास्त्रकृतालयम् ॥ १५ ॥ यावंतोदिविवैदेवास्तावंतोत्रमृषानहि ॥ नीराजयंतिविश्वेशंरात्रौरात्रौसदाऽहयः ॥
॥ १६ ॥ स्वफणामणिदीपैश्चप्राप्यकाशींरसातलात् ॥ समुद्राःसर्वएवात्रकामधेनुव्रजान्विताः ॥१७॥ पंचपीयूषधाराभिर्विश्वेशंस्नपयंतिहि ॥ मंदारःपा
रिजातश्चसंतानोहरिचंदनः ॥ १८ ॥ कल्पद्रुमश्चपंचैतेतरुभिःसहसर्वदा ॥ १९ ॥ सर्वेसुरनिकायाश्चसर्वएवमहर्षयः ॥ योगिनःसर्वएवात्रकाशीनाथमु
पासते ॥१२०॥ विद्यानांसदनंकाशीकाशीलक्ष्म्याःपरालयः ॥ मुक्तिक्षेत्रमिदंकाशीकाशीसर्वात्रयीमयी ॥२१॥ इतिश्रुत्वामुनिवरःपाराशर्योमहातपाः ॥
एवंबभाषेताञ्शिष्यान्पुनःश्लोकंपठंत्वमुम् ॥ २२ ॥ ॥ शिष्याऊचुः ॥ ॥ विद्यानांचाश्रयःकाशीकाशीलक्ष्म्याःपरालयः ॥ मुक्तिक्षेत्रमिदंकाशी
काशीसर्वात्रयीमयी ॥ २३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ निशम्येतितदाव्यासःक्रोधांधीकृतलोचनः ॥ क्षुत्कृशानुज्वलन्मूर्तिःकाशींशप्स्यतिकुंभज ॥
॥ २४ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ माभूत्त्रैपूरुषीविद्यामाभूत्त्रैपूरुषंधनम् ॥ माभूत्त्रैपूरुषीमुक्तिःकाशींव्यासःशपन्निति ॥२५॥ गर्वःपरोत्रविद्यानांधनगर्वो
त्रवैमहान् ॥ मुक्तिगर्वेणनोभिक्षांप्रयच्छंत्यत्रवासिनः ॥ २६ ॥ इतिकृत्वामतिंव्यासःकाश्यांशापमदात्तदा ॥ दत्त्वापिशापंसमुनिर्भिक्षितुंक्रोधवान्ययौ॥
॥ २७ ॥ प्रतिगेहंत्वरायुक्तःप्रविशन्व्योमदत्तदृक् ॥ बभ्रामनगरींसर्वांक्वापिभैक्षंनलब्धवान् ॥२८॥ अंशुमालिनमावीक्ष्यमनाग्लोहितमंडलम् ॥ भिक्षा
पात्रंपरिक्षिप्यनिर्ययावाश्रमंप्रति ॥ २९ ॥ अथगच्छन्महादेव्यागृहद्वारिनिषण्णया ॥ प्राकृतस्त्रीस्वरूपिण्याभिक्षायैप्रार्थितोतिथिः ॥ १३० ॥ ॥
गृहिण्युवाच ॥ ॥ भगवन्भिक्षुकास्तावदद्यदृष्टानकुत्रचित् ॥ असत्कृत्यातिथिंनाथोनमेभोक्ष्यतिकर्हिचित् ॥ ३१ ॥ वैश्वदेवादिकंकर्मकृत्वागृहप
तिर्मम ॥ प्रतीक्षेतातिथिपथंतस्मात्त्वमतिथिर्भव ॥ ३२ ॥ विनातिथिंगृहस्थोयस्त्वन्नमेकोनिषेवते ॥ निषेवतेऽघंसपरंसहितःस्वपितामहैः ॥ ३३ ॥

तिक्वचित् ॥ तत्रविभक्तिव्यत्ययश्छांदसः ॥ २५ ॥ एतादृशशापेकारणमाह ॥ गर्वःपरोऽत्रविद्यानामिति ॥ परोह्यत्रविद्येतिपाठेगर्वोगर्वहेतुरित्यर्थः ॥२६॥२७॥२८॥२९॥१३०॥३१॥३२॥३३॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ सुधाऽमृताधिष्ठात्रीदेवता ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अथवेतिपक्षांतरे ॥ आज्ञातमितिक्वचित् ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भक्तपोतप्रदासंसारार्णवतारणाय

तस्मात्त्वरितमायाहिकुरुमेपत्युरीहितम् ॥ गार्हस्थ्यंसफलंकर्तुमिच्छतोऽतिथिपूजनात् ॥ ३४ ॥ इतिश्रुत्वागतामर्षोव्यासस्तामाहविस्मितः ॥ ॥
व्यासउवाच ॥ ॥ भद्रेकात्वंकुतःप्राप्तापूर्वंदृष्टानकुत्रचित् ॥ ३५ ॥ मन्येधर्ममयीमूर्तिःकापित्वंशुचिमानसा ॥ त्वद्दर्शनात्परांप्रीतिंसंप्राप्तानींद्रिया
णिमे ॥ ३६ ॥ त्वंसुधैवभवेःप्रायःसर्वावयवसुंदरि ॥ मंदराघातसंत्रासात्त्यक्तक्षीरार्णवस्थितिः ॥ ३७ ॥ कलासुधाकरस्याथकुहूराहुभयार्दिता ॥ सीमं
तिनीस्वरूपेणतिष्ठेःकाश्यामनिर्भया ॥ ३८ ॥ अथवाकमलासित्वंविहायकमलालयम् ॥ निशिसंकोचिनंकाश्यांविकाशिन्यांवसेःसदा ॥ ३९ ॥ किंवा
नुकरुणामूर्तिरिहकाशिनिवासिनाम् ॥ सर्वदुःखौघहरिणीपरानंदप्रदायिनी ॥ १४० ॥ वाराणस्याःकिमथवाऽधिष्ठात्रीदेवतात्वमु ॥ किंवानिर्वाणलक्ष्मी
स्त्वंयाकाश्यांपरिगीयते ॥ ४१ ॥ श्वपाकंयायजूकंवाप्रांतेऽलंकुर्वतीसमम् ॥ मद्भाग्यंवापरिणतमेतद्योषित्स्वरूपतः ॥ ४२ ॥ अथवासाभवेन्नूनंयाक्षेत्रे
परिगीयते ॥ भक्तपोतप्रदाभक्त्याभवानीभवनाशिनी ॥ ४३ ॥ सर्वथैवननारीत्वंनासुरीनैवकिन्नरी ॥ विद्याधरीननोनागीनोगंधर्वीनयक्षिणी ॥ ४४ ॥
त्वमिष्टदेवतैवासिकाचिन्मेमोहहारिणी ॥ केयंचिंताथवामेत्रकाचित्त्वंभवसुंदरि ॥४५॥ परवानस्म्यहंजातस्तवदर्शनतोऽधुना ॥ अवश्यमेवकर्तास्मितवा
देश्यंतदादिश ॥ ४६ ॥ एकंतपोव्ययंहित्वाकारयिष्यसियत्पुनः ॥ तदेवाहंकरिष्यामिविधेयःशुभलोचने ॥ ४७ ॥ नवचस्त्वादृशीनांहिमहत्त्वंहापये
त्सताम् ॥ परंत्वंकासिसुभगेसत्यंब्रूहिममाग्रतः ॥ ४८ ॥ अथवातवदेहेस्मिन्कासत्यंनिर्मलेक्षणे ॥ इतिपृष्टाहमुनिनासाविश्वायुर्घटोद्भव ॥ ४९ ॥
अत्रत्यस्यैवहिमुनेगृहिणीगृहमेधिनः ॥ नित्यंवीक्षेचरंतंत्वांभिक्षांशिष्यगणैर्वृतम् ॥ १५० ॥ त्वमेवमांनोजानीषेजानेत्वामहमेवहि ॥ तपस्विन्किंबहूक्ते
नयावन्नास्तंव्रजेद्रविः ॥ ५१ ॥ प्राणनाथस्यमेतावदातिथ्यंसफलीकुरु ॥ तच्छ्रुत्वासमुनिःप्राहविनयानतकंधरः ॥ ५२ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥
अस्तिमेनियमःकश्चित्ससिद्धिंचेद्व्रजेच्छुभे ॥ एकभिक्षांतदाहंतुकरिष्येनान्यथापुनः ॥ ५३ ॥ तपस्व्युदीरितंश्रुत्वासाप्रोवाचवचस्ततः ॥ अविशं
कंवदमुनेकस्तेोस्तिनियमःसुधीः ॥ ५४ ॥

विद्यानौप्रदेत्यर्थः ॥ किमितिसर्वेसंसारंनतरेयुरितितत्राह ॥ भक्त्येति ॥ प्रेमलक्षणयेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ विधेयस्त्वदधीनस्त्वयोक्तइतियावत् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ विश्वायुर्विश्वैक
जीवनेत्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ यादेवीसर्वभूतेषुवृत्तिरूपेणसंस्थितेति ॥ ४९ ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सुधीरितिकटाक्षः ॥ ५४ ॥

॥९५॥९६॥५७॥५८॥५९॥ सर्वशःसर्वप्रकारेण॥ तादृश्यश्श्रुतामहिला श्चभार्यास्तादृङ्महिलाः ॥१६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥ तन्मार्गलोचनांव्यासागमवर्त्मदृष्टिम् ॥६५॥ समयासमीपे ॥६६॥
ज्योतिस्तत्याज्योतिषोविस्तारेणाहितासमर्पितादिनश्रीर्यैषांते ॥ स्वर्जितस्वर्गमश्रियामितिपाठेसौधमध्यविशेषणम् ॥ ६७ ॥ कतिचित्परिविष्टान्नाःकतिचिद्भिर्जनैःपरिविष्टमन्नंयेभ्यस्तेतथा ॥ ६८ ॥

ममभर्तुःप्रसादेनकिंचिन्न्यूनंयतोऽत्रन ॥ इतिश्रुत्वाप्रहृष्टात्मासतामाहतपोधनः ॥ ५५ ॥ अयुतंममशिष्यायेतैःसपाक्तिमहंवृणे ॥ अस्तंयावन्नयात्यर्क
स्तावद्भोक्ष्येन्यथानहि ॥ ५६ ॥ निशम्येतिप्रहृष्टास्यासाप्रोवाचमुनिंततः ॥ किंविलंबेनतद्याहिसर्वाञ्शिष्यान्समाह्वय ॥ ५७ ॥ पुनःप्राहसतांसाध्वि
त्वेतावत्सिद्धिरस्तिते ॥ येनतृप्तिंगमिष्यंतिमाच्छिष्याःसर्वएवते ॥५८॥ स्मित्वाथसाब्रवीत्तंतुमुनेभर्तुरनुग्रहात् ॥ सिद्धमेवसदैवास्तेसर्वंतावन्ममालये ॥
॥ ५९ ॥ यावतार्थिजनस्तृप्तिमेतिसर्वोपिसर्वशः ॥ वयंनतादृङ्महिलाभर्तृसंदेहकारिकाः ॥ १६० ॥ आयातोर्थीयदागेहेसिद्धंकार्यंतदैवहि ॥ परिपूर्णा
दिशःसर्वाःपरिपूर्णामनोरथाः ॥ ६१ ॥ परिपूर्णंगृहंसर्वंपत्युःपादप्रसादतः ॥ याहितूर्णंसमायाहियावदन्नार्थिभिःसह ॥ ६२ ॥ पतिर्मेबहुकालीनःकालं
नसहतेचिरम् ॥ प्रियातिथिःप्रियतमस्तदातिथ्यसमृद्धये ॥६३॥ आशुगत्वासमागच्छयावन्नास्तमितोरविः ॥ इतिप्रहृष्टस्त्वरितःशिष्यानाहूयसर्वतः ॥
॥ ६४ ॥ आगत्यतांपुनःप्राहदृष्ट्वातन्मार्गलोचनाम् ॥ मातःसर्वेसमायातास्त्वरितंदेहिभोजनम् ॥ ६५ ॥ अस्ताचलंहिसमयासमियादेषभास्करः ॥
इत्युक्त्वामंदिरस्यांतर्विविशुस्तेतपोधनाः ॥ ६६ ॥ तन्मंडपमणिज्योतिस्तत्याहितदिनश्रियः ॥ यावद्गच्छंतितत्सौधमध्यमाशुतपस्विनः ॥ ६७ ॥
पादौप्रक्षाल्यतावत्तैःकैश्चित्कैश्चित्समर्च्यच ॥ कतिचित्परिविष्टान्नाभोक्तुमेवोपवेशिताः ॥ ६८ ॥ तद्दिव्यपाकसंभारान्दृष्ट्वातदृष्टयःक्षणात् ॥ परांतृप्ति
मुपागच्छन्घ्राणन्यामोदराजिभिः ॥ ६९ ॥ अतितृप्तिंसमापन्नास्तेतदन्ननिषेवणात् ॥ आचांताश्चंदनैःस्रग्भिरंबरैःपरिभूषिताः ॥ १७० ॥ अथसांध्यंवि
धिंकृत्वाप्रोपविश्यतदग्रतः ॥ अभिनंद्यमहाशीर्भिर्यावद्गंतुंप्रचक्रमुः ॥ ७१ ॥ तावद्वृद्धगृहस्थेनगृहिणीसाकटाक्षिता ॥ पप्रच्छतीर्थेवसतांकोधर्मोमुख्यए
वहि ॥ ७२ ॥ तथातदनुसारेणतीर्थेवर्तामहेवयम् ॥ सर्वधर्मविदांश्रेष्ठःश्रुत्वातद्गृहिणीवचः ॥७३॥ तदादरसुधाक्लिन्नमहान्नस्वादतर्पितः ॥ प्रत्युवाचमुनि
र्व्यासःस्मित्वातांसर्ववित्तमाम् ॥७४॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ स्वच्छांतःकरणेमातर्महामिष्टान्नमानदे ॥ सएषधर्मोनान्योस्तियत्त्वयापरिचर्यते ॥७५॥

घ्राणेंद्रियहिताघ्राणन्यस्ताश्चतांआमोदराजयश्चताभिः ॥ घ्राणनेतिक्कचित् ॥ तत्रघ्राणनमाघ्राणम् ॥ ६९ ॥ १७० ॥ तदग्रतःगृहस्थाग्रतः ॥ ७१ ॥ कटाक्षिताकटाक्षेणप्रेरिता ॥ ७२ ॥ ७३ ॥
तदिति॥तस्याभवान्याआदररूपसुधैवक्लिन्नंसुपक्वंयन्महान्नम् ॥ यद्वाऽऽदरसुधयाक्लिन्नमार्द्रंतत्पूर्वकंयन्महान्नमित्यर्थः ॥ तस्ययःस्वादस्तेनतर्पितइति ॥ ७४ ॥ मिष्टान्नंचमानश्चेतिद्वंद्वः ॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ तत्तेषुधर्मेषु ॥ ऐक्षिदृष्टा ॥ दानंचऐक्षीत्यन्वयः ॥ तदत्रतावन्नैक्षिष्टेतिक्वचित्पाठः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥
तस्यसशापःकस्यस्यादित्यर्थः ॥ कस्याभाग्यात्मकस्यसइतिक्वचित् ॥ अभाग्यात्स्वस्येतिचान्यत्र ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ शापवर्जितेदत्तोपिशापोत्रनप्रभवतीत्यर्थः ॥ १९० ॥

त्वमेवधर्मंजानासिपतिशुश्रूषणेरता ॥ यदिपृच्छसिमांसत्यंतदाकिंचनवच्मिते ॥ ७६ ॥ वक्तव्यमेवपृष्टेनमनागपिविजानता ॥ सएवधर्मःसुभगेनान्यो
धर्मोस्तिकश्चन ॥ ७७ ॥ येनैषतोषमायातितवभर्ताचिरंतनः ॥ ॥ गृहिण्युवाच ॥ ॥ अयंधर्मोभवेन्नूनंक्रियतेचस्वशक्तितः ॥ ७८ ॥ साधारणा
निधर्माणिसंपृच्छेतानिमेवद ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ अनुद्वेगकरंवाक्यंपरोत्कर्षसहिष्णुता ॥७९॥ विचार्यकारितानित्यंस्वधिष्ण्योदयचिंतनम् ॥
गृहस्थउवाच ॥ ॥ एषुधर्मेषुभोविद्वंस्त्वयिकोस्तीहतद्वद ॥ १८० ॥ ततःस्थगितवद्व्यासस्तस्थौकिंचिन्नचोक्तवान् ॥ ततःपुनर्गृहस्थेनसहिप्रोक्तस्तपो
धनः ॥ ८१ ॥ यद्येतएववैधर्मास्त्वयायेप्रतिपादिताः ॥ तद्दांततातवैवैक्षिदानंशापस्यचोत्तमम् ॥ ८२ ॥ त्वय्येवहिदयासम्यग्धैर्यंत्वय्येवचोत्तमम् ॥
त्वयिसंभावनास्त्येवकामक्रोधविनिग्रहे ॥ ८३ ॥ त्वमेवसम्यग्जानीषेवक्तुंचोद्वेगवर्जितम् ॥ त्वय्येवसम्यग्दृश्येतपरोत्कर्षसहिष्णुता ॥ ८४ ॥ विचार्य
कारितायाश्चत्वमेवनिलयोमहान् ॥ स्वस्यधिष्ण्यस्यचभवांश्चितयेदुदयंध्रुवम् ॥ ८५ ॥ ममैकंब्रूहिभोविद्वञ्छापंदद्याच्चयःक्रुधा ॥ अलभन्स्वार्थसं
सिद्धिमभाग्यात्तस्यकस्यसः ॥ ८६ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ यःस्वार्थसिद्धिमलभन्नभाग्याच्छपतिक्रुधा ॥ सशापःप्रत्युतभवेच्छप्तुरेवाविवे
किनः ॥ ८७ ॥ ॥ गृहस्थउवाच ॥ ॥ भवताभ्रमताविप्रनाप्ताभिक्षायदाप्यहो ॥ तदापराद्धंकिमिहवराकैःक्षेत्रवासिभिः ॥ ८८ ॥ तपास्विञ्शृणुमे
वाक्यंराजधान्यांममेहयः ॥ ऋद्धिंद्रष्टुंनशक्नोतिपरिशप्तःसएवहि ॥ ८९ ॥ अद्यप्रभृतिनक्षेत्रेमदीयेशापवर्जिते ॥ आवसक्रोधनमुनेनवासेयोग्यतात्रते ॥
॥ १९० ॥ इदानीमेवनिर्गच्छबहिःक्षेत्रादितोभव ॥ त्वद्विधानांनयोग्यंमेक्षेत्रंमोक्षैकसाधनम् ॥ ९१ ॥ अत्राल्पमपियद्दौष्ट्यंकृतंमत्क्षेत्रवासिनाम् ॥
तद्दौष्ट्यस्यपरीपाकोरुद्रपैशाच्यमेवहि ॥ ९२ ॥ तच्छ्रुत्वावेपमानःसपरिशुष्कौष्ठतालुकः ॥ जगामशरणंगौरींलुठंस्तच्चरणाग्रतः ॥ ९३ ॥ उवाचचवचो
मातस्त्राहित्राहिभृशंरुदन् ॥ अनाथस्त्वत्सनाथोहंबालिशस्तवबालकः ॥ ९४ ॥ शरणागतंचसंत्राहिरक्षमांशरणागतम् ॥ बहूनामागसांगेहमस्माकंदुष्ट
मानसम् ॥ ९५ ॥ शंभुशापोऽन्यथाकर्तुंभवत्यापिनशक्यते ॥ अहंचशरणायातस्तदेकंक्रियतांशिवे ॥ ९६ ॥ प्रत्यष्टमिसदाक्षेत्रेप्रतिभूतंचपार्वति ॥
दिशप्रवेशनादेशंनेशस्त्वद्वाक्यलंघकः ॥ ९७ ॥ इत्युक्तातेनमुनिनाभवानीकरुणाजानिः ॥ मुखंमहेशितुर्वीक्ष्यतथेत्याहतदाज्ञया ॥ ९८ ॥ अथांतर्हि
तवंतौतौशिवौक्षेत्रशिवंकरौ ॥ व्यासोपिनिर्ययौक्षेत्रात्स्वापराधवशंवदन् ॥ ९९ ॥

त्वद्विधानामित्ययंभावः ॥ अत्रत्यैःकामक्रोधादिरहितैर्भाव्यमिति ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ प्रतिभूतंप्रतिचतुर्दशि ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ स्वश्चासौअपराधवशश्चतमात्मानं

वदतीतितथा ॥ छांदसोलुगभावः ॥ स्वापराधंचसंवदन्नितिक्वचित् ॥ ९९ ॥ २०० ॥ रोधसितीरे ॥ १ ॥ २ ॥ आख्यानतात्पर्यमाह ॥ अतइति ॥ ३ ॥ १०४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सप्तभिःसहितेध्यायेनवत्याख्येमनोहरे ॥ वर्णनंक्षेत्रतीर्थानांक्रियतेसर्वपापनुत् ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

अहोरात्रंसपश्यन्वैक्षेत्रंदृष्टेरदूरगम् ॥ प्राप्याष्टमींचभूतांचमध्येक्षेत्रंसदाविशेत् ॥ २०० ॥ लोलार्कादग्निदिग्भागेस्वर्धुनीपूर्वरोधसि ॥ स्थितोह्यद्यापिपश्येत्सकाशीप्रासादराजिकाम् ॥ १ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इत्थंकुंभजसव्यासःक्षेत्रेशापंप्रदास्यति ॥ क्षेत्रशापप्रदानाच्चबहिर्यास्यतितत्क्षणात् ॥ ॥ २ ॥ अतएवाविमुक्तस्यक्षेत्रस्यशुभशंसिनः ॥ भविष्यतिशुभंनित्यमन्यथात्वन्यथैवहि ॥ ३ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंव्यासशापविमोक्षणम् ॥ महादुर्गोपसर्गेभ्योभयंतस्यनकुत्रचित् ॥ २०४ ॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेव्यासशापविमोक्षणंनामषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ एतद्भविष्यंश्रुत्वाहंव्यासस्यशिवनंदन ॥ आश्चर्यभाजनंजातस्तीर्थानिकथयाधुना ॥ १ ॥ आनंदकाननेयानियत्रसंतिषडानन ॥ तानिलिंगस्वरूपाणिसमाचक्ष्वममाग्रतः ॥ २ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अयमेवहिवैप्रश्नोदेव्यैदेवेनभोस्तदा ॥ यादृशःकथितोवच्मितादृशंशृणुकुंभज ॥ ३ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ यानियानिहितीर्थानियत्रयत्रमहेश्वर ॥ तानितानीहमेकाश्यांतत्रतत्रवदप्रभो ॥ ४ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ शृणुदेविविशालाक्षितीर्थंलिंगमुदाहृतम् ॥ जलाशयेपितीर्थाख्याजातामूर्तिपरिग्रहात् ॥ ॥५॥ मूर्तयोब्रह्मविष्ण्वर्कशिवविघ्नेश्वरादिकाः ॥ लिंगंशैवमितिख्यातंयत्रैतत्तीर्थमेवतत् ॥६॥ वाराणस्यांमहादेवःप्रथमंतीर्थमुच्यते ॥ तदुत्तरेमहाकूपःसारस्वतपदप्रदः ॥ ७ ॥ क्षेत्रपूर्वोत्तरेभागेतद्दृष्टंपशुपाशहृत् ॥ तत्पश्चाद्विग्रहवतीपूज्यावाराणसीनरैः ॥ ८ ॥ सापूजिताप्रयत्नेनसुखवस्तिप्रदासदा ॥ महादेवस्यपूर्वेणगोप्रेक्षंलिंगमुत्तमम् ॥ ९ ॥ तद्दर्शनाद्भवेत्सम्यग्गोदानजनितंफलम् ॥ गोलोकात्प्रेषितागावःपूर्वंयच्छंभुनास्वयम् ॥ १० ॥ वाराणसींसमायातागोप्रेक्षंतत्ततःस्मृतम् ॥ गोप्रेक्षाद्दक्षिणेभागेदधीचीश्वरसंज्ञितम् ॥११॥ तद्दर्शनाद्भवेत्पुंसांफलंयज्ञसमुद्भवम् ॥ अत्रीश्वरंतुतत्प्राच्यांमधुकैटभपूजितम् ॥ १२ ॥ लिंगंदृष्ट्वाप्रयत्नेनवैष्णवंपदमृच्छति ॥ गोप्रेक्षात्पूर्वदिग्भागेलिंगंवैविज्वरंस्मृतम् ॥१३॥ तस्यसंपूजनान्मर्त्योविज्वरोजायतेक्षणात् ॥ प्राच्यांवेदेश्वरस्तस्यचतुर्वेदफलप्रदः ॥ १४ ॥ वेदेश्वरादुदीच्यांतुक्षेत्रज्ञश्चादिकेशवः ॥ दृष्टंत्रिभुवनंसर्वंतस्यसंदर्शनाद्ध्रुवम् ॥ १५ ॥

हेविशालाक्षितर्हिजलाशयादेःकथंतीर्थत्वंतत्राह ॥ जलाशयइति ॥ ५ ॥ मूर्तीनामधिष्ठानादित्युक्तंतामूर्तीरेवदर्शयति ॥ मूर्तयइति ॥ शैवंशिवसंबंधिमूर्तिरूपंलिंगमित्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ पशवोजीवास्तेषांपाशाश्चतुर्विंशतितत्त्वानितद्धृत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शंभुप्रेषितगोभिःप्रेक्ष्यतइतिगोप्रेक्षम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्यप्राच्यांवेदेश्वरइत्यन्वयः ॥ १४ ॥ क्षेत्रज्ञईश्वरः ॥ १५ ॥

विधिनास्थापितमितिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ कुंतीश्वरंपृथयास्थापितम् ॥ कुंभीश्वरमितिक्वचित् ॥ १८ ॥ १९ ॥ रौरवादिषुआदिशब्देनमहारौरवादयोगृह्यंते ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यांसिद्धिं

संगमेश्वरमालोक्यतत्प्राच्यांजायतेनघः ॥ चतुर्मुखेनविधिनातत्पूर्वेणचतुर्मुखम् ॥ १६ ॥ प्रयागसंज्ञकंलिंगमर्चितंब्रह्मलोकदम् ॥ तत्रशांतिकरीगौरी
पूजिताशांतिकृद्भवेत् ॥ १७ ॥ वरणायास्तटेपूर्वेपूज्यंकुंतीश्वरंनृभिः ॥ तत्पूजनात्प्रजायंतेपुत्रानिजकुलोज्ज्वलाः ॥ १८ ॥ कुंतीश्वरादुत्तरतस्तीर्थंवैका
पिलोह्रदः ॥ तत्रवैस्नानमात्रेणवृषभध्वजपूजनात् ॥ १९ ॥ राजसूयस्ययज्ञस्यफलंत्वविकलंभवेत् ॥ रौरवादिषुयेकेचित्पितरःकोटिसंमिताः ॥२०॥
तत्रश्राद्धेकृतेपुत्रैःपितृलोकंप्रयांतिते ॥ आनुसूयेश्वरंलिंगंगोप्रेक्षादुत्तरेमुने ॥ २१ ॥ तद्दर्शनाद्भवेत्स्त्रीणांपातिव्रत्यफलंस्फुटम् ॥ तल्लिंगपूर्वदिग्भागेपूज्यः
सिद्धिविनायकः ॥२२॥ यांसिद्धिंयःसमीहेतसतामाप्नोतितन्नतेः ॥ हिरण्यकशिपोर्लिंगंगणेशात्पश्चिमेततः ॥२३॥ हिरण्यकूपस्तत्रास्तिहिरण्याश्वसमृ
द्धिकृत् ॥ २४ ॥ मुंडासुरेश्वरंलिंगंतत्प्रतीच्यांचसिद्धिदम् ॥ अभीष्टदंतुनैर्ऋत्यांगोप्रेक्षाद्वृषभेश्वरम् ॥ २५ ॥ मुनेस्कंदेश्वरंलिंगंमहादेवस्यपश्चिमे ॥
तल्लिंगपूजनान्नृणांभवेन्ममसलोकता ॥ २६ ॥ तत्पार्श्वतोहिशाखेशोविशाखेशश्चतत्रवै ॥ नैगमेयेश्वरस्तत्रयेन्येनंद्यादयोगणाः ॥ २७ ॥ तेषामपिहि
लिंगानितत्रसंतिसहस्रशः ॥ तद्दर्शनाद्भवेत्पुंसांतत्तद्गणसलोकता ॥ २८ ॥ नंदीश्वरात्प्रतीच्यांचशिलादेशःकुधीहरः ॥ महाबलप्रदस्तत्रहिरण्याक्षेश्वरः
शुभः ॥ २९ ॥ तद्दक्षिणेट्टहासाख्यंलिंगंसर्वसुखप्रदम् ॥ प्रसन्नवदनेशाख्यंलिंगंतस्योत्तरेशुभम् ॥ ३० ॥ प्रसन्नवदनस्तिष्ठेद्भक्तस्तद्दर्शनाच्छुभात् ॥
तदुत्तरेप्रसन्नोदंकुंडंनैर्मल्यदंनृणाम् ॥ ३१ ॥ प्रतीच्यामट्टहासस्यमित्रावरुणनामनी ॥ लिंगेतल्लोकदेपूज्येमहापातकहारिणी ॥ ३२ ॥ नैर्ऋत्यांचाट्टहा
सस्यवृद्धवासिष्ठसंज्ञकम् ॥ लिंगंतत्पूजनात्पुंसांज्ञानमुत्पद्यतेमहत् ॥ ३३ ॥ वसिष्ठेशसमीपस्थःकृष्णेशोविष्णुलोकदः ॥ तद्याम्यांयाज्ञवल्क्येशोब्रह्मते
जोविवर्धनः ॥ ३४ ॥ प्रह्लादेश्वरमभ्यर्च्यतत्पश्चाद्भक्तिवर्धनम् ॥ स्वयंलीनःशिवोयत्रभक्तानुग्रहकाम्यया ॥ ३५ ॥ अतःस्वलीनंतत्पूर्वेलिंगंपूज्यं
प्रयत्नतः ॥ सदैवज्ञाननिष्ठानांपरमानंदमिच्छताम् ॥ यागतिर्विहितातेषांस्वलीनेसातनुत्यजाम् ॥ ३६ ॥ वैरोचनेश्वरंलिंगंस्वलीनात्पुरतःस्थितम् ॥
तदुत्तरेबलीशंचमहाबलविवर्धनम् ॥ ३७ ॥ तत्रैवलिंगंबाणेशंपूजितंसर्वकामदम् ॥ चंद्रेश्वरस्यपूर्वेणलिंगंविघ्नेश्वराभिधम् ॥ ३८ ॥

मभीष्टांसिद्धिम् ॥ तन्नतेःतस्यनमस्कारतः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ममस्कंदस्यसलोकतासमानलोकता ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अविकलंसमग्रम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आश्विनेयेश्वरौअश्विनीकुमाराभ्यांस्थापितौ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ यातुधान्यांनैर्ऋत्याम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

सर्वाविद्याःप्रसन्नाःस्युस्तस्यलिंगस्यसेवनात् ॥ तद्दक्षिणेतुवीरेशोमहासिद्धिविधायकः ॥३९॥ तत्रैवविकटादेवीसर्वदुःखौघमोचनी ॥ पंचमुद्रंमहापीठं
तज्ज्ञेयंसर्वसिद्धिदम् ॥ ४० ॥ तत्रजप्तामहामंत्राःक्षिप्रंसिध्यंतिनान्यथा ॥ तत्पीठेवायुकोणेतुसंपूज्यःसगरेश्वरः ॥ ४१ ॥ तदर्चनादश्वमेधफलंत्ववि
कलंभवेत् ॥ तदीशानेचवालीशस्तिर्यग्योनिनिवारकः ॥ ४२ ॥ महापापौघविध्वंसीसुग्रीवेशस्तदुत्तरे ॥ हनूमदीश्वरस्तत्रब्रह्मचर्यफलप्रदः ॥ ४३ ॥
महाबुद्धिप्रदस्तत्रपूज्योजांबवतीश्वरः ॥ आश्विनेयेश्वरौपूज्यौगंगायाःपश्चिमेतटे ॥ ४४ ॥ तदुत्तरेभद्रह्रदोगवांक्षीरेणपूरितः ॥ कपिलानांसहस्रेणसम्य
ग्दत्तेनयत्फलम् ॥ ४५ ॥ तत्फलंलभतेमर्त्यःस्नातोभद्रह्रदेध्रुवम् ॥ पूर्वाभाद्रपदायुक्तापौर्णमासीयदाभवेत् ॥ ४६ ॥ तदापुण्यतमःकालोवाजिमेधफ
लप्रदः ॥ ह्रदपश्चिमतीरेतुभद्रेश्वरविलोकनात् ॥ ४७ ॥ गोलोकंप्राप्नुयात्तस्मात्पुण्यान्नैवात्रसंशयः ॥ भद्रेश्वराद्यातुधान्यामुपशांतशिवोमुने ॥ ४८ ॥
तस्यलिंगस्यसंस्पर्शात्परांशांतिंसमृच्छति ॥ उपशांतशिवंलिंगंदृष्ट्वाजन्मशतार्जितम् ॥४९॥ त्यजेदश्रेयसोराशिंश्रेयोराशिंचविंदति ॥ तदुत्तरेचचक्रेशो
योनिचक्रनिवारकः ॥ ५० ॥ तदुत्तरेचक्रह्रदोमहापुण्यविवर्धनः ॥ स्नात्वाचक्रह्रदेमर्त्यश्चक्रेशंपरिपूज्यच ॥ ५१ ॥ शिवलोकमवाप्नोतिभावितेनां
तरात्मना ॥ तन्नैर्ऋतेचशूलेशोद्रष्टव्यश्चप्रयत्नतः ॥ ५२ ॥ शूलंतत्रपुरान्यस्तंस्नानार्थंवरवर्णिनि ॥ ह्रदस्तत्रसमुत्पन्नःशूलेशस्याग्रतोमहान् ॥ ५३ ॥
स्नानंकृत्वाह्रदेतत्रदृष्ट्वाशूलेश्वरंविभुम् ॥ रुद्रलोकंनरायांतित्यक्त्वासंसारगह्वरम् ॥५४॥ तत्पूर्वतोनारदेनतपस्तप्तंमहत्तरम् ॥ लिंगंचस्थापितंश्रेष्ठंकुंडंचा
पिशुभंकृतम् ॥ ५५ ॥ तत्रकुंडेनरःस्नात्वादृष्ट्वावैनारदेश्वरम् ॥ संसाराब्धिंमहाघोरंसंतरेन्नात्रसंजयः ॥ ५६ ॥ नारदेश्वरपूर्वेणदृष्ट्वाऽवभ्रातकेश्वरम् ॥
निर्मलांगतिमाप्नोतिपापौघंचविमुंचति ॥ ५७ ॥ तदग्रेताम्रकुंडंचतत्रस्नातोनगर्भभाक् ॥ विघ्नहर्तागणाध्यक्षस्तद्वायव्येसुविघ्नहृत् ॥ ५८ ॥ तत्रवि
घ्नहरंकुंडंतत्रस्नातोनाविघ्नभाक् ॥ अनारकेश्वरंलिंगंतदुदग्दिशिचोत्तमम् ॥ ५९ ॥ कुंडंचानारकाख्यंवैतत्रस्नातोननारकी ॥ वरणायास्तटेरम्येवरणे
शस्तदुत्तरे ॥ ६० ॥ तत्रपाशुपतःसिद्धस्त्वक्षपादोमहामुने ॥ अनेनैवशरीरेणशाश्वतींसिद्धिमागतः ॥ ६१ ॥ तत्पश्चिमेचशैलेशःपरनिर्वाणकामदः ॥
कोटीश्वरंतुतद्याम्यांलिंगंशाश्वतसिद्धिदम् ॥ ६२ ॥ कोटितीर्थेह्रदेस्नात्वाकोटीशंपरिपूज्यच ॥ गवांकोटिप्रदानस्यफलमाप्नोतिमानवः ॥ ६३ ॥
महाश्मशानस्तंभोस्तिकोटीशाद्वह्निदिक्स्थितः ॥ तस्मिन्स्तंभेमहारुद्रस्तिष्ठतेचोमयासह ॥ ६४ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ श्मशानवदतिभीषणत्वात् श्मशानस्तंभःकुलस्तंभइतिप्रसिद्धः ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ भवतिचभवत्येव ॥ ऋणतःऋणत्रयात् ॥ अंगारनिर्मलंज्वलदंगारवदुज्ज्वलम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

तंस्तंभंसमलंकृत्यनरस्तत्पदमाप्नुयात् ॥ तत्रैवतीर्थंपरमंकपालेशसमीपतः ॥६५॥ कपालमोचनंनामतत्रस्नातोऽश्वमेधभाक् ॥ ऋणमोचनतीर्थंतुतदुदग्दिशिशोभनम् ॥ ६६ ॥ तत्रतीर्थेनरःस्नात्वामुक्तोभवतिचर्णतः ॥ तत्रैवांगारकंतीर्थंकुंडंचांगारनिर्मलम् ॥ ६७ ॥ स्नात्वांगारकतीर्थेतुभवेद्भूयोनगर्भभाक् ॥ अंगारवारयुक्तायांचतुर्थ्यांस्नातियोनरः ॥ व्याधिभिर्नाभिभूयेतनचदुःखीकदाचन ॥ ६८ ॥ विश्वकर्मेश्वरंलिंगंज्ञानदंचतदुत्तरे ॥ महामुंडेश्वरंलिंगंतस्यदक्षिणतःशुभम् ॥ ६९ ॥ कूपःशुभोदनामापिस्नातव्यंतत्रनिश्चितम् ॥ तत्रमुंडमयीमालामयाक्षिप्तातिशोभना ॥ ७० ॥ महामुंडाततोदेवीसमुत्पन्नाघहारिणी ॥ खट्वांगंचधृतंतत्रखट्वांगेशस्ततोभवत् ॥ ७१ ॥ निष्पापोजायतेमर्त्यःखट्वांगेशविलोकनात् ॥ भुवनेशस्ततोयाम्यांकुंडंचभुवनेश्वरम् ॥ ७२ ॥ तत्रकुंडेनरःस्नातोभुवनेशोभवेन्नरः ॥ तद्याम्यांविमलेशश्चकुंडंचविमलोदकम् ॥ ७३ ॥ तत्रस्नात्वाविलोक्येशंविमलोजायतेनरः ॥ तत्रपाशुपतःसिद्धस्त्र्यंबकोनामनामतः ॥ ७४ ॥ अनेनैवशरीरेणरुद्रलोकमवाप्तवान् ॥ भृगोरायतनंतस्यपश्चिमेऽतीवपुण्यदम् ॥ ७५ ॥ विधिपूर्वंतदभ्यर्च्यप्राप्नुयाच्छिवमंदिरम् ॥ शुभेश्वरश्चतद्याम्यांमहाशुभफलप्रदः ॥ ७६ ॥ तत्रसिद्धःपाशुपतःकपिलर्षिर्महातपाः ॥ तत्रास्तिहिगुहारम्याकपिलेश्वरसंनिधौ ॥ ७७ ॥ तांगुहांप्रविशेद्योवैनसगर्भेविशेत्क्वचित् ॥ तत्रयज्ञोदकूपोस्तिवाजिमेधफलप्रदः ॥ ७८ ॥ ओंकारएषएवासावादिवर्णमयात्मकः ॥ मत्स्योदर्युत्तरेकूलेनादेशस्त्वहमेवच ॥ ७९ ॥ नादेशःपरमंब्रह्मनादेशःपरमागतिः ॥ नादेशःपरमंस्थानंदुःखसंसारमोचनम् ॥ ८० ॥ कदाचित्तस्यदेवस्यदर्शनेयातिजाह्नवी ॥ मत्स्योदरीसाकथितास्नानंपुण्यैरवाप्यते ॥ ८१ ॥ मत्स्योदरीयदागंगापश्चिमेकपिलेश्वरम् ॥ समायातिमहादेवितदायोगःसुदुर्लभः ॥ ८२ ॥ उद्दालकेश्वरंलिंगमुदीच्यांकपिलेश्वरात् ॥ तद्दर्शनेनसंसिद्धिःपरासर्वैरवाप्यते ॥ ८३ ॥ तदुत्तरेबाष्कुलीशंलिंगंसर्वार्थसिद्धिदम् ॥ बाष्कुलीशाद्दक्षिणतोलिंगंवैकौस्तुभेश्वरम् ॥ ८४ ॥ तस्यार्चनेनरत्नौघैर्नवियुज्येतकर्हिचित् ॥ शंकुकर्णेश्वरंलिंगंकौस्तुभेश्वरदक्षिणे ॥ ॥ ८५ ॥ संसेव्यपरमंज्ञानंलभेदद्यापिसाधकः ॥ अघोरेशोगुहाद्वारिकूपस्तस्योत्तरेशुभः ॥ ८६ ॥ अघोरोदइतिख्यातोवाजिमेधफलप्रदः ॥ गर्गेशोदमनेशश्चतत्रलिंगद्वयंशुभम् ॥ ८७ ॥

॥ ७८ ॥ आदिवर्णमयात्मकःअकारोकारमकारवर्णत्रयात्मकइत्यर्थः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ पश्चिमेतस्याःपश्चिमे ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अघोरोदःअघोरसंसारनिवर्तकमुद

सुदकंयस्यसतथा ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ कोटिरुद्रफलंशतलक्षरुद्रसूक्तजपस्यफलम् ॥ ८९ ॥ रुद्रनक्षत्रमार्द्रा ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

अनेनैवेहदेहेनयत्रतौसिद्धिमापतुः ॥ तल्लिंगयोःसमर्चातःसिद्धिर्भवतिवांछिता ॥ ८८ ॥ तद्दक्षिणेमहाकुंडंरुद्रावासइतिस्मृतम् ॥ तत्ररुद्रेशमभ्यर्च्यको
टिरुद्रफलंलभेत् ॥ ८९ ॥ चतुर्दशीयदापर्णेरुद्रनक्षत्रसंयुता ॥ तदापुण्यतमःकालस्तस्मिन्कुंडेमहाफलः ॥ ९० ॥ रुद्रकुंडेनरःस्नात्वादृष्ट्वारुद्रेश्वरंवि
भुम् ॥ यत्रतत्रमृतोवापिरुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ ९१ ॥ रुद्रस्यनैर्ऋतेभागेलिंगंतत्रमहालयम् ॥ तदग्रेपितृकूपोस्तिपितॄणामालयःपरः ॥९२॥ तत्रश्राद्धं
नरःकृत्वापिंडान्कूपेपरिक्षिपेत् ॥ एकविंशकुलोपेतःश्राद्धकृद्रुद्रलोकभाक् ॥ ९३ ॥ तत्रवैतरणीनामदीर्घिकापश्चिमानना ॥ तस्यांस्नातोनरोदेविनरकंनै
वगच्छति ॥ ९४ ॥ बृहस्पतीश्वरंलिंगंरुद्रकुंडाच्चपश्चिमे ॥ गुरुपुष्यसमायोगेदृष्ट्वादिव्यांलभेद्गिरम् ॥ ९५ ॥ रुद्रावासाद्दक्षिणतःकामेशंलिंगमुत्तमम् ॥
तद्दक्षिणेमहाकुंडंस्नानाच्चिंतितकामदम् ॥ ९६ ॥ चैत्रशुक्लत्रयोदश्यांतत्रयात्राचकामदा ॥ नलकूबरलिंगंचप्राच्यांकामेश्वराच्छुभम् ॥९७॥ तदग्रेपावनः
कूपोधनधान्यसमृद्धिदः ॥ नलकूबरपूर्वेणसूर्याचंद्रमसेश्वरौ ॥ ९८ ॥ अज्ञानध्वांतपटलींहरतस्तौसमर्चितौ ॥ तद्दक्षिणेध्वकेशश्चदृष्टोमोहविनाशनः ॥
॥९९॥ तत्रसिद्धीश्वरंलिंगंमहासिद्धिसमर्पकम् ॥ तत्रैवमंडलेशश्चमंडलेशपदप्रदः ॥ १०० ॥ कामकुंडस्यपूर्वेणच्यवनेशःसमृद्धिदः ॥ तत्रैवसनकेशश्च
राजसूयफलप्रदः ॥ १ ॥ सनत्कुमारलिंगंचतत्पश्चाद्योगसिद्धिकृत् ॥ तदुत्तरेसनंदेशोमहाज्ञानसमर्थकः ॥२॥ तद्याम्यामाहुतीशश्चदृष्टोहोमफलप्रदः ॥
तद्याम्यांपुण्यजनकंलिंगंपंचशिखेश्वरम् ॥ ३ ॥ मार्कंडेयह्रदस्तस्यपश्चिमेपुण्यवर्धनः ॥ तस्मिन्ह्रदेनरःस्नात्वाकिंभूयःपरिशोचति ॥ ४ ॥ तत्रस्नानंचदानं
चभवेदक्षयपुण्यदम् ॥ तदुत्तरेचकुंडेशःसर्वसिद्धैर्नमस्कृतः ॥५॥ दीक्षांपाशुपतींलब्ध्वाद्वादशाब्देनयत्फलम् ॥ तत्फलंलभतेविप्रमर्त्यःकुंडेशदर्शनात् ॥
॥ ६ ॥ मार्कंडेयह्रदात्पूर्वंशांडिल्येशःसुपुण्यदः ॥ तत्पश्चिमेचचंडेशश्चंडांशुग्रहणाघहृत् ॥ ७ ॥ दक्षिणेचकपालेशात्कुंडंश्रीकंठसंज्ञितम् ॥ तत्रकुंडे
नरःस्नात्वादातास्याच्छ्रीप्रभावतः ॥ ८ ॥ महालक्ष्मीश्वरंलिंगंतस्यकुंडस्यसन्निधौ ॥ महालक्ष्मींसमभ्यर्च्यस्नातस्तत्कुंडवारिषु ॥९॥ चामरासक्तहस्ता
भिर्दिव्यस्त्रीभिश्चवीज्यते ॥ यदामत्स्योदरींयांतिस्वर्गलोकाद्दिवौकसः ॥ तदातेनैवमार्गेणयांतिस्त्रीभिर्वृताःसुखम् ॥११०॥ स्वर्गद्वारमतःख्यातंतत्स्थानं
मुनिसत्तम ॥ तत्कुंडदक्षिणेभागेलिंगंब्रह्मपदप्रदम् ॥ ११ ॥ गायत्रीश्वरसावित्रीश्वरौपूज्यौप्रयत्नतः ॥ मत्स्योदर्यास्तटेरम्येलिंगंसत्यवतीश्वरम् ॥१२॥

॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ चंडांशुग्रहणाघहृच्चंडांशुग्रहणंयावदघंहरतितावदघहृत् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥

पूर्वेणपूर्वे ॥१३॥ कनखलंहरिद्वारंगयावांतरतीर्थविशेषोवा ॥१४॥१५॥ इंद्रेश्वरमन्यत् ॥१६॥१७॥१८॥ अग्नीशोप्यन्यएवप्रसिद्धः॥१९॥ आग्नेयेश्वरतःप्राच्यांकुंडमित्यनुवादः॥तद्दक्षिणेआग्नेयकुं
डदक्षिणेशुभंकुंडमितिशेषः ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तदंधोःतत्कूपस्य ॥ विश्वेश्वराह्वयमित्यन्यदेव ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ततःकालोदात् ॥ २९॥१३०॥ महाकुंडे

तयोःपूर्वेणसंपूज्यंतपःश्रीपरिवर्धनम् ॥ उग्रेश्वरंमहालिंगंलक्ष्मीशात्पूर्वदिक्स्थितम् ॥१३॥ जातिस्मरोभवेन्मर्त्यस्तल्लिंगस्यसमर्चनात् ॥ तद्दक्षिणेचो
ग्रकुंडंस्नानात्कनखलाधिकम् ॥ १४ ॥ करवीरेश्वरंलिंगंतस्यकुंडस्यपश्चिमे ॥ तस्यदर्शनतःपुंसांजायतेरोगसंक्षयः ॥ १५ ॥ तद्वायव्येमरीचीशंकुंडं
चाघौघनाशनम् ॥ तत्पश्चाच्चैंद्रकुंडंचलिंगंचैंद्रेश्वरंमुने ॥ १६ ॥ इंद्रेशाद्दक्षिणेभागेशुभाकर्कोटवापिका ॥ तत्रवापीजलेस्नात्वादृष्ट्वाकर्कोटकेश्वरम् ॥
॥ १७ ॥ नागानामाधिपत्यंतुजायतेनात्रसंशयः ॥ तत्पश्चाद्दमिचंडेशोब्रह्महत्याहरोहरः ॥ १८ ॥ तद्दक्षिणेमहाकुंडंरुद्रलोकफलप्रदम् ॥ तत्पश्चिमे
महालिंगमग्नीशइतिविश्रुतम् ॥ १९ ॥ आग्नेयंनामकुंडंचतत्पूर्वेग्निसलोकदम् ॥ आग्नेयेश्वरतःप्राच्यांकुंडंतद्दक्षिणेशुभम् ॥ १२० ॥ तत्रकुंडेनरः
स्नात्वास्वर्गेवसतिपूर्वजैः ॥ तत्प्राच्यांबालचंद्रेशश्चंद्रलोकगतिप्रदः ॥ २१ ॥ परितोबालचंद्रेशंगणलिंगान्यनेकशः ॥ विलोक्यतानिलिंगानिगाणपत्यं
पदंलभेत् ॥२२ ॥ बालचंद्रसमीपेतुकूपःपितृगणप्रियः ॥ तत्रश्राद्धप्रदःस्नात्वापितॄन्सप्तऽत्रतारयेत् ॥ २३ ॥ तदंधोःपूर्वतोलिंगंपुण्यंविश्वेश्वराह्वयम्॥
विश्वेश्वरस्यपूर्वेणवृद्धकालेश्वरोहरः ॥ २४ ॥ कालोदोनामकूपोस्तितदग्रेसर्वरोगहृत् ॥ यैस्तुतत्रोदकंपीतंस्त्रीभिःपुंभिःस्वकर्मभिः ॥ २५ ॥ नतेषांपरि
वर्तोत्रकल्पकोटिशतैरपि ॥ तत्पीत्वाजन्मबंधोत्थाद्भयान्मुच्येतमानवः ॥ २६ ॥ तत्रकूपेतुयद्दत्तंदानंशिवरतात्मनाम् ॥ संवर्तेपिनतस्यास्तिनाशः
कलशसंभव ॥२७॥ खंडस्फुटितसंस्कारंतत्रकुर्वंतियेनराः ॥ तेरुद्रलोकमासाद्यमोदंतेसुखिनःसदा ॥ २८ ॥ कालेशाद्दक्षिणेभागेमृत्य्वीशस्त्वपमृत्यु
हृत् ॥ लिंगंदक्षेश्वराह्वंचततःकूपादुदग्दिशि ॥ २९ ॥ अपराधसहस्रंतुनश्येत्तस्यसमर्चनात् ॥ १३० ॥ महाकालेशलिंगंचदक्षेशात्पूर्वतोमहत् ॥
महाकुंडेनरःस्नात्वामहाकालंतुयोर्चयेत् ॥३१॥ अर्चितंतेनवैतत्रजगदेतच्चराचरम् ॥ अंतकेश्वरमालोक्यतद्याम्यांनांतकस्यभीः ॥ ३२ ॥ हस्तिपालेश्वरं
लिंगंतस्यदक्षिणतोमुने ॥ तस्यपूजनतोयातिपुण्यंवैहस्तिदानजम् ॥ ३३ ॥ तत्रैरावतकुंडंचालिंगमैरावतेश्वरम् ॥ तल्लिंगमर्चयन्मर्त्योधनधान्यसमृ
द्धिभाक् ॥ ३४ ॥ तद्दक्षिणेश्रेयसेचालिंगंस्यान्मालतीश्वरम् ॥ हस्तीश्वरादुत्तरेतुजयंतेशोजयप्रदः ॥ ३५ ॥ बंदीश्वरोमहाकालकुंडादुत्तरतःशुभः ॥
बंदिकुंडंचविख्यातंवाराणस्यांमहाघहृत् ॥ ३६॥ तत्रस्नानेनदानेनश्राद्धेनाक्षयमश्नुते ॥ धन्वंतरीश्वरंलिंगंकुंडंतन्नामचैवहि ॥ ३७ ॥ तस्यलिंगस्यना
मान्यत्कुंडनामान्यदेवहि ॥ तुंगेश्वरंलिंगनामकुंडंवैद्येश्वराभिधम् ॥ ३८ ॥ सुधामय्योमहौषध्यःक्षिप्तास्तत्रमहाधियः ॥ तत्कुंडस्नानतस्तस्मा
त्तल्लिंगपरिवीक्षणात् ॥ नश्यंतिव्याधयःसर्वेसहपापैःसुदारुणैः ॥ ३९ ॥

महाकालकुंडे॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥ लिंगकुंडयोरन्यनामनीएवाह ॥ तुंगेश्वरमिति ॥३८॥ सुधामय्योयामहौषध्योमृतसंजीविन्यादिरूपावर्ततेतामहामहौषध्यस्तत्राक्षिप्ताइत्यर्थः ॥

कथंभूतामहौषध्यः महाधियः स्वास्थ्यप्रदात्र्योमहाऽगदरूपाइत्यर्थः ॥ क्षिप्तास्तत्रमहाधियेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ३९ ॥ तुंगनाम्नस्तुंगेश्वरादित्यर्थः ॥१४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥ तमीश्वरंपं
चचूडेशमित्यर्थः ॥४६॥ प्रियोभर्ता ॥४७॥४८॥४९॥ अशोकाष्टम्यामितिच्छेदः ॥ मधौचैत्रे ॥१५०॥ मुक्तिक्षेत्रेति ॥ सर्वतोमुक्तिक्षेत्रंतस्यप्रमाणमित्यर्थः ॥ तत्रदक्षिणतस्तटेश्वरमारभ्यक्रोशपारि

तदुत्तरेहलीशेशः सर्वव्याधिनिषूदनः ॥ शिवेश्वरः शिवकरस्तुंगनाम्नश्चदक्षिणे ॥ १४० ॥ जमदग्नीश्वरंलिंगंशिवेशाद्दक्षिणेशुभम् ॥ तत्पश्चिमेभैरवेशः
कूपस्तस्योत्तरेशुभः ॥ ४१ ॥ तदुदस्पर्शमात्रेणसर्वयज्ञफलंलभेत् ॥ तत्कूपपश्चिमेभागेसुकेशोयोगसिद्धिदः ॥ ४२ ॥ तन्नैर्ऋत्यांचव्यासेशः कूपश्चवि
मलोदकः ॥ व्यासकूपेनरः स्नात्वातर्पयित्वासुरान्पितॄन् ॥ ४३ ॥ अक्षयंलभतेलोकंयत्रकुत्राभिकांक्षितम् ॥ व्यासतीर्थात्पश्चिमतोघंटाकर्णोह्रदो
महान् ॥ ४४ ॥ घंटाकर्णह्रदेस्नात्वाव्यासेशपरिदर्शनात् ॥ यत्रतत्रमृतोवापिवाराणस्यांमृतोभवेत् ॥ ४५ ॥ घंटाकर्णसमीपेतुपंचचूडाप्सरः सरः ॥
पंचचूडाजलेस्नात्वादृष्ट्वादेवंतमीश्वरम् ॥ ४६ ॥ स्वर्गलोकंनरोयातिपंचचूडाप्रियोभवेत् ॥ गौरीकूपस्ततोवाच्यांसर्वजाड्यविनाशनः ॥ ४७ ॥ पंचचूडो
त्तरेभागेतीर्थंचाशोकसंज्ञितम् ॥ मंदाकिनीमहातीर्थंतदुदीच्यांमहाघहृत् ॥ ४८ ॥ स्वर्गलोकेपिसापुण्याकिंपुनर्मानवेमुने ॥ तदुत्तरेमध्यमेशोमध्ये
क्षेत्रंस्वपित्यहो ॥४९॥ तत्रजागरणंकृत्वाऽशोकाष्टम्यांमधौनरः ॥ नजातुशोकंलभतेसदानंदमयोभवेत् ॥१५०॥ मुक्तिक्षेत्रप्रमाणंचक्रोशंक्रोशंचसर्वतः ॥
आरभ्यलिंगादस्माच्चपुण्यदान्मध्यमेश्वरात् ॥५१॥ एतदेवसदाप्राहुः सर्वेवैप्रपितामहाः ॥ कश्चिदस्मत्कुलेजातोमंदाकिन्याजलाप्लुतः ॥५२॥ भोजये
त्प्रयतोविप्रान्यतीन्पाशुपतानपि ॥ मंदाकिन्यांनरः स्नात्वादृष्ट्वावैमध्यमेश्वरम् ॥ ५३ ॥ एकविंशत्कुलोपेतोरुद्रलोकेवसेच्चिरम् ॥ मध्यमेशादवाच्यांच
विश्वेदेवेश्वरः शुभः ॥५४॥ तदर्चनादर्चिताः स्युर्विश्वेदेवास्त्रयोदश ॥ तत्पूर्वेवीरभद्रेशोमहावीरपदप्रदः ॥५५॥ भद्रदाभद्रकालीचतस्यदक्षिणतः शुभा ॥
भद्राकालह्रदोनामतत्रातीवशुभप्रदः ॥५६॥ आपस्तंबेश्वरंलिंगंतत्प्राच्यांज्ञानदंपरम् ॥ तदुत्तरेपुण्यकूपस्तत्पश्चाच्छौनकोह्रदः ॥ ५७ ॥ ह्रदपश्चिमतो
लिंगंशौनकेशंसुधीप्रदम् ॥ ह्रदेतत्रनरः स्नात्वादृष्ट्वावैशौनकेश्वरम् ॥ ५८ ॥ ज्ञानंतत्संलभेद्दिव्यंयेनमृत्युंतरत्यसौ ॥ तद्दक्षिणेजंबुकेशस्तिर्यग्योनि
निवारकः ॥५९॥ तदुत्तरेमतंगेशोगानविद्याप्रबोधकः ॥ मतंगेशस्यवायव्येनानालिंगानिसर्वतः ॥१६०॥ मुनिभिः स्थापितानीहसर्वसिद्धिप्रदानिच ॥
ब्रह्मरातेश्वरंलिंगंमतंगेशाच्चदक्षिणे ॥६१॥ तल्लिंगदर्शनादायुर्नांतराच्छिद्यतेक्वचित् ॥ तत्राज्यपेश्वरंलिंगंपितृलिंगान्यनेकशः ॥ तल्लिंगसेवयासर्वेतुष्यं
तिप्रपितामहाः ॥ ६२ ॥ तद्दक्षिणेसिद्धकूपः सिद्धाः संतिसहस्रशः ॥ वायुरूपास्तुयेसिद्धायेसिद्धाभानुरश्मिगाः ॥ ६३ ॥

मितंक्षेत्रमुत्तरतश्चैवमिति ॥ अतएवयदागंगामणिकर्णिकायांमिलतितदागंगातस्तुयवाधिकेतिगंगापारेपिवर्ततइतिवचनंसंगच्छेत ॥ तत्रयवाधिकेतिनयवपरिमाणमात्रंविवक्षितंकिंतुयथाप्रमाणंगंगातोप्य
धिकेत्यर्थः ॥ अत्यतिष्ठद्दशांगुलमितिवत् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ वीरभद्रेशोऽन्यः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

॥६४ ॥ ६५ ॥ ६६॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥ ७१ ॥ शतकालनामनिर्वक्ति ॥ शतमिति ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ अक्षपादेतिछेदः ॥ ७४ ॥ प्रहिःकूपः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ दुर्वासेशः
कामेशात्तेनस्थापितादन्यः ॥ संधिरार्षः ॥ दुर्वासोवाकश्चिद्गणः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ यत्समोति ॥ निष्ठानियमस्तत्पूर्वकंपाशुपतव्रतंसमाप्ययत्पुण्यमाप्यतेतदत्रकाश्यांविश्वेशयोःशंखलिखितेश्वरयोर्दर्श

तैःस्थापितंतुयल्लिंगंतात्सिद्धेश्वरमीरितम् ॥ तस्यसंदर्शनादेवसर्वाःस्युःसिद्धयोऽमलाः ॥ ६४ ॥ तत्पश्चिमेसिद्धवापीपीतास्नाताचसिद्धिदा ॥ प्राच्यां
चसिद्धकूपाद्वैलिंगंव्याघ्रेश्वराभिधम् ॥ ६५ ॥ तल्लिंगदर्शनान्नृणांनभयंव्याघ्रचोरजम् ॥ ज्येष्ठेश्वरंचतद्याम्यांज्येष्ठस्थानेतिसिद्धिदम् ॥६६॥ तद्दक्षिणे
मुदांधामलिंगंप्रहसितेश्वरम् ॥ तदुत्तरेनिवासेशःकाशीवासफलप्रदः ॥ ६७ ॥ चतुःसमुद्रकूपोस्तितत्राब्धिस्नानपुण्यदः ॥ ज्येष्ठादेवीतुतत्रास्तिनता
ज्येष्ठपदप्रदा ॥ ६८ ॥ अवाच्यांव्याघ्रलिंगाच्चलिंगंचंडीश्वराभिधम् ॥ तदुत्तरेदंडखातंसरःपितृमुदावहम् ॥ ६९ ॥ ग्रहणानंतरेस्नानंदंडखातेति
पुण्यदम् ॥ जैगीषव्यगुहातत्रतत्रलिंगंतदाह्वयम् ॥१७०॥ त्रिरात्रोपोषितस्तत्रज्ञानंलभ्येतनिर्मलम् ॥ महापुण्यप्रदंलिंगंतत्पश्चाद्देवलेश्वरम् ॥ ७१ ॥
शतकालस्तत्समीपेशतंकालानुमापतिः ॥ तल्लिंगाविर्भवेकाश्यांकालयामासकुंभज ॥ ७२ ॥ तल्लिंगदर्शनादायुःशतवर्षाण्यखंडितम् ॥ शातातपेशस्त
द्याम्यांमहाजपफलप्रदः ॥ ७३ ॥ तत्पश्चिमेहेतुकेशोहेतुभूतोमहाफले ॥ तद्दक्षिणेक्षपादेशोमहाज्ञानप्रवर्तकः ॥ ७४ ॥ तदग्रेचकणादेशस्तत्रपुण्योदकः
प्रहिः ॥ स्नात्वाकाणादकूपेयःकणादेशंसमर्चयेत् ॥ ७५ ॥ नधनेननधान्येनत्यज्यतेसकदाचन ॥ तस्यदक्षिणतोदृश्योभूतीशोभूतिकृत्सताम् ॥७६॥
तत्पश्चिमेऽघसंहर्तृआषाढीश्वरसंज्ञितम् ॥ दुर्वासेशश्चतत्पूर्वेसर्वकामसमृद्धिकृत् ॥ ७७ ॥ तद्याम्यांभारभूतेशःपापभारापहारकः ॥ व्यासेश्वरस्यपूर्वे
णद्वौशंखलिखितेश्वरौ ॥ तौदृश्यौयत्नतःकाश्यांमहाज्ञानप्रवर्तकौ ॥ ७८ ॥ यत्समाप्याऽप्यतेपुण्यंनिष्ठापाशुपतव्रतम् ॥ तदाप्यतेत्रविश्वेशसकृदी
क्षणतःक्षणात् ॥७९॥ तदीशानेवधूतेशोयोगज्ञानप्रवर्तकः ॥ तीर्थंचैवावधूतेशंसर्वकल्मषनाशकृत् ॥१८०॥ अवधूतेश्वरात्पूर्वेलिंगंपशुपतीश्वरम् ॥
तल्लिंगसेवयापुंसांपशुपाशविमोक्षणम् ॥८१॥ तद्दक्षिणेगोभिलशोमहाभिलषितप्रदः॥ जीमूतवाहनेशश्चतत्पश्चाल्लिंगमुत्तमम् ॥ ८२ ॥ विद्याधरपदप्रा
प्तिस्तल्लिंगपारिसेवनात्॥ मयूखार्कःपंचनदेगभस्तीशश्चतत्रवै ॥ ८३ ॥ दधिकल्पह्रदोनामतदुदीच्यांमहाप्रहिः ॥ दुर्लभंतत्प्रहिस्नानंदुर्लभंचतदी
क्षणम् ॥ ८४ ॥ गभस्तीशोत्तरेभागेदधिकल्पेश्वरोहरः ॥ नरस्तमाशुसंवीक्ष्यकल्पंत्र्यक्षपुरेवसेत् ॥ ८५ ॥ गभस्तीशाद्दक्षिणेतुमंगलांमंगलालयाम् ॥
उद्दिश्यमंगलांगौरींभोजयेद्द्विजदंपती ॥ ८६ ॥ अलंकृत्ययथाशक्तितत्पुण्यांतोनकर्हिचित् ॥ क्षितिप्रदक्षिणफलामंगलैकाप्रदक्षिणा ॥ ८७ ॥

नात्क्षणात्प्राप्यतइत्यर्थः ॥ यत्सम्यक्प्राप्यतेइतिपाठेनिष्ठापूर्वकंयत्पाशुपतव्रतंतस्मादित्यध्याहरणीयम् ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥ ८९ ॥१९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ यमेयाम्येकोणेइत्यर्थः ॥ ९६ ॥ धातेशःधात्रीशइत्यर्थः ॥ ९७ ॥ सन्मुदेसतांमुदेइत्यर्थः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ तदुदीच्यामि

वदनप्रेक्षणादेवीमुखप्रेक्षेश्वरोत्तरे ॥ मंगलायाःसमापेतुसर्वासिद्धिकरीशिवा ॥ ८८ ॥ लिंगेत्वष्ट्रीशवृत्तेशौमुखप्रेक्षोत्तरेशुभे ॥ सहेमभूमिदानस्यफलंदर्श
नतस्तयोः ॥८९॥ तदुत्तरेचर्चिकायादेव्याःसंदर्शनंशुभम् ॥ रेवतेश्वरलिंगंचचर्चिकाग्रेणशांतिकृत् ॥ १९० ॥ महाशुभायतस्याग्रेलिंगंपंचनदेश्वरम् ॥
मंगलोदोमहाकूपोमंगलापाश्चिमेशुभः ॥ ९१ ॥ उपमन्योर्महालिंगंमंगलापाश्चिमेशुभम् ॥ व्याघ्रपादेश्वरंलिंगंतत्पश्चाद्व्याघ्रभीतिहृत् ॥ ९२ ॥ नैर्ऋत्यां
चगभस्तीशाच्छशांकेशोघसंघहृत् ॥ तत्पाश्चिमेचैत्ररथंलिंगंदिव्यगतिप्रदम् ॥ ९३ ॥ रेवतेशात्पश्चिमतोजैमिनीशोमहाघहृत् ॥ तत्रलिंगान्यनेका
निऋषीणामृषिसत्तम ॥ ९४ ॥ जैमिनीशाच्चवायव्येलिंगंवैरावणेश्वरम् ॥ नतद्दर्शनतःपुंसांराक्षसानांमहाभयम् ॥ ९५ ॥ तद्दक्षिणेवराहेशोमांडव्ये
शस्ततोयमे ॥ तद्दक्षिणेप्रचंडेशोयोगेशोदक्षिणेततः ॥ ९६ ॥ तद्दक्षिणेचधातेशःसोमेशश्चतदग्रतः ॥ तन्नैर्ऋत्यांकनकेशोमहाकनकदःसताम् ॥ ९७ ॥
तदुत्तरेपांडवानांपंचलिंगानिसन्मुदे ॥ संवर्तेशस्तदग्रेचश्वेतेशस्तस्यपश्चिमे ॥ ९८ ॥ तत्पश्चात्कलशेशश्चलिंगंकालाभयप्रदम् ॥ कालेनपाशितेश्वेते
मुनेकुंभात्समुत्थितम् ॥९९॥ चित्रगुप्तेश्वरंलिंगंतदुदीच्यामघापहम् ॥ चित्रगुप्तेश्वरात्पश्चाद्योहढेशोमहाफलः ॥ २०० ॥ कलशेशादवाच्यांचग्रहेशो
लिंगमुत्तमम् ॥ ग्रहबाधांशमयतितल्लिंगपरिलोकनम् ॥ १ ॥ चित्रगुप्तेश्वरात्पश्चाद्यहच्छेशोमहाफलः ॥ उतथ्यवामदेवेशौलिंगंयाम्यांग्रहेश्वरात् ॥२॥
कंबलाश्वतरेशौचतस्यदक्षिणतःशुभे ॥ तत्रैवनिर्मलंलिंगंनलकूबरपूजितम् ॥ ३ ॥ तद्याम्यांमणिकर्णीशंतदुदक्पलितेश्वरम् ॥ जराहरंचतत्रैवतत्पश्चा
त्पापनाशनम् ॥४॥ तत्पश्चिमेनिर्जरेशस्तन्नैर्ऋत्यांपितामहः ॥ पितामहस्रोतिकाचतत्रश्राद्धंमहाफलम् ॥५॥ तद्याम्यांवरुणेशश्चबाणेशस्तस्यदक्षिणे॥
पितामहस्रोतिकायांकूश्मांडेशस्तुसिद्धिकृत् ॥ ६ ॥ तत्पूर्वतोराक्षसेशोगंगेशस्तस्यदक्षिणे ॥ तदुत्तरेनिम्नगेशाःसंतिलिंगान्यनेकशः ॥ ७ ॥ वैवस्वते
श्वरस्तत्रयमलोकनिवारकः ॥ तत्पश्चाददितीशश्चचक्रेशस्तस्यचाग्रतः ॥ ८ ॥ तदग्रेकालकेशाख्योदृष्टप्रत्ययकृत्परः ॥ छायासंदृश्यतेतत्रनिष्पाप
स्तदवेक्षणात् ॥ ९ ॥ तदग्रेतारकेशश्चतदग्रेस्वर्णभारदः ॥ तदुत्तरेमरुत्तेशःशक्रेशश्चतदग्रतः ॥ २१० ॥ तद्दक्षिणेचरंभेशस्तत्रैवचशशीश्वरः ॥
तदुत्तरेलोकपेशास्तत्रलिंगान्यनेकशः ॥ ११ ॥ नागगंधर्वयक्षाणांकिन्नराप्सरसामपि ॥ देवर्षिगणवृंदानांनानासिद्धिकराण्यपि ॥ १२ ॥

तिस्थूलगत्योक्तम् ॥ अन्यद्वाचित्रगुप्तेश्वरमिति ॥ २०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ जराहरंलिंगमितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ [छायादेवप्रतिबिंबः ॥ तदवेक्षणाच्छायादर्शनात्
॥ ९ ॥ २१० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥१३॥१४॥ १५॥ १६ ॥ १७ ॥१८॥ पर्वणिशिवरात्रौ ॥१९॥२२०॥ तारःतारकेशःकालःकालेशः ॥ शिलादजोनंदिकेश्वरः ॥ २१ ॥ यज्जलंश्रद्धयापीतंलिंगत्रयमर्पयेत्तदंबुप्राशनमितिपूर्वेणै
वान्वयः ॥२२॥ समर्चयेत्तमित्यर्थः ॥२३॥२४ ॥२५॥ सुसिद्धिदःशोभनसिद्धिदःस्वरूपभूतसिद्धिदइतिवा॥२६॥२७॥ उपस्पृश्यस्नात्वा॥२८॥२९॥२३०॥ रघुणारघुवंशोद्भवेनरामाख्येनविष्णुने

शक्रेशाद्दक्षिणेभागेफाल्गुनेशोमहाघहृत् ॥ महापाशुपतेशश्चतद्याम्यांशुभकृत्परः ॥ १३ ॥ तत्पश्चिमेसमुद्रेशईशानेशस्तदुत्तरे ॥ तत्पूर्वेलांगली
शश्चसर्वसिद्धिसमर्पकः ॥ १४ ॥ रागद्वेषविनिर्मुक्ताःसिद्धिंयांतिचपूजकाः ॥ तेषांमोक्षोमयाख्यातोनतुतेदेविमानवाः ॥ १५ ॥ मधुपिंगश्वेतकेतूलां
गलीशेतपास्विनौ ॥ अनेनैवशरीरेणजग्मतुःसिद्धिमुत्तमाम् ॥ १६ ॥ तत्रैवनकुलीशश्चकपिलेशश्चतत्रवै ॥ रहस्यंपरमंचोभौममव्रतनिषेविणौ ॥ १७ ॥
तत्सन्निधौप्रीतिकेशस्तत्रप्रीतिर्ममप्रिये ॥ तत्रोपवासादेकस्मात्फलमब्दशताधिकम् ॥ १८ ॥ एकंजागरणंकृत्वाप्रीतिकेशउपोषितः ॥ गणत्वपदवी
तस्यनिश्चितामम पर्वणि ॥ १९ ॥ देवस्यदक्षिणेभागेतत्रवापीशुभोदका ॥ तदंबुप्राशनंनृणामपुनर्भवहेतवे ॥ २२० ॥ तज्जलात्पश्चिमेभागेदंडपाणिः
सदावति ॥ तत्प्राच्यवाच्युत्तरस्यांतारःकालःशिलादजः॥२१॥ लिंगत्रयंहृदज्ञेयच्छ्रद्धयापीतमर्पयेत् ॥ यैस्तत्रतज्जलंपीतंकृतार्थास्तेनरोत्तमाः ॥२२॥
अविमुक्तसमीपेर्च्योमोक्षेशोमोक्षबुद्धिदः ॥ करुणेशोदयाधामतदुदीच्यांसमर्चयेत् ॥२३॥ स्वर्णाक्षेशस्तुतत्प्राच्यांज्ञानदस्तस्यचोत्तरे ॥ सौभाग्यगौरी
संपूज्याबहुसौभाग्यसंपदे ॥२४॥ विश्वेशाद्दक्षिणेभागेनिकुंभेशःप्रयत्नतः ॥ क्षेत्रक्षेमकरःपूज्यस्तत्पश्चाद्विघ्ननायकः ॥ २५ ॥ सर्वविघ्नच्छिदभ्यर्च्यश्चतु
र्थ्यांतुविशेषतः ॥ विरूपाक्षोनिकुंभेशाद्दक्षौपूज्यःसुसिद्धिदः ॥ २६ ॥ तद्दक्षिणेचशुक्रेशःपुत्रपौत्रप्रवर्धनः ॥ तदुदीच्यांमहालिंगंदेवयानीश्वरा
भिधम् ॥ २७ ॥ शुक्रेशादग्रतःपूज्यःकचेशइतिसंज्ञितः ॥ शुक्रकूपमुपस्पृश्यहयमेधफलंलभेत् ॥ २८ ॥ भवानीशौनमस्यौचशुक्रेशात्पश्चिमेशुभौ ॥
भक्तपोतप्रदौतौतुनिजभक्तस्यसर्वदा ॥ २९ ॥ अलर्केशःसमभ्यर्च्यःशुक्रेशात्पूर्वदिक्स्थितः ॥ मदालसेश्वरस्तत्रतत्पूर्वेसर्वविघ्नहृत् ॥ २३० ॥
गणेश्वरेश्वरंलिंगंसर्वसिद्धिकरंपरम् ॥ हत्वालंकेश्वरंविप्ररघुणाथप्रतिष्ठितम् ॥३१॥ तल्लिंगस्पर्शनादाशुब्रह्महापिविशुध्यति ॥ महापुण्यप्रदंचान्यत्त
त्राच्र्यंत्रिपुरांतकम् ॥ ३२ ॥ दत्तात्रेयेश्वरंलिंगंतस्यपश्चिमतःशुभम् ॥ तद्याम्यांहरिकेशेशोगोकर्णेशस्ततःपरम् ॥ ३३ ॥ सरस्तदग्रेपापघ्नंतत्प
श्चाद्ध्रुवेश्वरः ॥ तदग्रेध्रुवकुंडंचपितृप्रीतिकरंपरम् ॥ ३४ ॥ तदुत्तरेपिशाचेशःपैशाच्यपदहारकः ॥ पित्रीशस्तद्यमादिशिपितृकुंडंतदग्रतः ॥ ३५ ॥
तत्रश्राद्धकृतांपुंसांतुष्येयुःप्रपितामहाः ॥ अग्रेध्रुवेशात्तारेशोवैद्यनाथःसएवहि ॥ ३६ ॥

तियावत् ॥ तदुक्तमारण्यकेपर्वणि ॥ जातोदशरथस्यासीद्रामोनाममहात्मनः ॥ विष्णुःस्वेनशरीरेणरावणस्यवधायचेति ॥ रघुनाथेतिपाठेस्पष्टएवार्थः॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥तारेशःप्रणवेशः ॥

ता॰ंगइतिक्वचित् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ऋष्यश्रृंगिणईश्वरइति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ क्षेत्रवस्तिदंकाशीवासदम् ॥ २४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ वाजिमेधकोवाजिमेधेश्वरइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥
॥ ४५ ॥ तवागस्तेः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ २५० ॥ सर्वाशापूरकोऽर्कविनायकइतिशेषः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ शुष्कयाअसीनाम्न्यानद्या ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

तन्नैर्ऋत्यांमनोर्लिंगंवंशवृद्धिकरंपरम् ॥ प्रियव्रतेश्वरंलिंगंवैद्यनाथपुरोगतम् ॥ ३७ ॥ तद्याम्यांमुचुकुंदेशस्तत्पार्श्वेगौतमेश्वरः ॥ तत्पश्चिमेनभद्रेशस्त
द्याम्यामृष्यश्रृंगिणः ॥ ३८ ॥ ब्रह्मेशस्तत्पुरस्ताच्चपर्जन्येशस्तदीशगः ॥ तत्प्राच्यांनहुषेशश्चविशालाक्षीचतत्पुरः ॥ ३९ ॥ विशालाक्षीश्वरंलिंगंतत्रै
वक्षेत्रवस्तिदम् ॥ जरासंधेश्वरंलिंगंतद्याम्यांज्वरनाशनम् ॥ २४० ॥ तत्पुरस्ताद्धिरण्याक्षलिंगंपूज्यंहिरण्यदम् ॥ तत्पश्चिमेगयाधीशस्तत्प्रतीच्यांभगी
रथः ॥ ४१ ॥ तदग्रेचदिलीपेशोब्रह्मेशात्पश्चिमेमुने ॥ तत्रलिंगंसकुंडंचस्नातुरिष्टफलप्रदम् ॥ ४२ ॥ तत्रविश्वावसोर्लिंगंमुंडेशस्तत्रपूर्वतः ॥ तद्दक्षिणे
विधीशश्चतद्याम्यांवाजिमेधकः ॥४३ ॥ दशाश्वमेधिकेस्नात्वादृष्ट्वातल्लिंगमुत्तमम् ॥ दशानामश्वमेधानांफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ ४४ ॥ तदुत्तरेमातृती
र्थंस्नातुर्जन्मभयापहृत् ॥ तत्रस्नानंतुयःकुर्यान्नारीवापुरुषोपिवा ॥ ४५ ॥ ईप्सितंफलमाप्नोतिमातॄणांचप्रसादतः ॥ दक्षिणेतवकुंडाच्चपुष्पदंतेश्वरः
परः ॥ ४६ ॥ तदाग्निदिशिदेवर्षिगणलिंगान्यनेकशः ॥ पुष्पदंताद्दक्षिणतःसिद्धीशःपरसिद्धिदः ॥ ४७ ॥ पंचोपचारपूजातःस्वप्नेसिद्धिंपरांदिशेत् ॥
राज्यप्राप्तिर्भवेत्पुंसांहरिश्चंद्रेशसेवया ॥ ४८ ॥ तत्पश्चिमेनैर्ऋतेशोंगिरसेशस्ततोयमे ॥ तद्दक्षिणेचक्षेमेशश्चित्रांगेशस्ततोयमे ॥ ४९ ॥ तद्दक्षिणेचकेदा
रोरुद्रानुचरताप्रदः ॥ चंद्रसूर्यान्वयैर्भूपैःकेदाराद्दक्षिणापथे ॥ २५० ॥ प्रतिष्ठितानिलिंगानिशतशोथसहस्रशः ॥ लोलार्काद्दक्षिणाशायांसर्वाशापूरको
र्चितः ॥ ५१ ॥ करंधमेश्वरंलिंगंतत्प्रतीच्यांमहाफलम् ॥ तत्पश्चिमेमहादुर्गामहादुर्गप्रभंजनी ॥ ५२ ॥ शुष्केश्वरंचतद्याम्यांशुष्कयासरितार्चितम् ॥
जनकेशस्तत्प्रतीच्यांशंकुकर्णस्तदुत्तरे ॥ ५३ ॥ महासिद्धीश्वरंलिंगंतत्प्राच्यांसर्वसिद्धिदम् ॥ सिद्धकुंडेनरःस्नात्वादृष्ट्वासिद्धेश्वरंमहत् ॥ ५४ ॥सर्वा
सामेवसिद्धीनांपारंगच्छतिमानवः ॥ शंकुकर्णेशवायव्येलिंगंवाडव्यसंज्ञितम् ॥ ५५ ॥ तदग्रेचविभांडेशःकहोलेशस्तदुत्तरे ॥ तत्रद्वारेश्वरंलिंगंदेवीद्वारे
श्वरीशुभा ॥ ५६ ॥ तत्पूजनाद्भवेत्सिद्धिरानंदारण्यवस्तिदा ॥ रक्षकाश्चगणास्तत्रनानारूपायुधामुने ॥ ५७ ॥ तत्रैवहरिदीशंचलिंगंकात्यायनंततः ॥
तत्पार्श्वेजांगलेशश्चतत्पश्चान्मुकुटेश्वरः ॥ ५८ ॥ तत्रैवकुंडंविमलंसर्वयात्राफलप्रदम् ॥ स्नात्वामुकुटकुंडेचदृष्ट्वावैमुकुटेश्वरम् ॥ ५९ ॥ यात्रयासर्व
लिंगानांयत्फलंतदवाप्यते ॥ तपसश्चापियोगस्यसिद्धिदासाऽवनीपरा ॥२६०॥ मुनेशतंसहस्राणितत्रलिंगानिसिद्धये ॥ एकादिगुत्तरादेविवाराणस्यां
प्रियामम ॥ ६१ ॥ तत्रापिपंचायतनेरतिर्मेनितरांप्रिये ॥ उत्पत्तिस्थितिकालेपितत्राहंसर्वदास्थितः ॥ ६२ ॥

आनंदारण्यवस्तिदाअविमुक्तिवसतिदा ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ २६० ॥ उत्तरादिगितित्रिलोचनेस्थितत्वादुक्तम् ॥ ६१ ॥ पंचायतनेओंकारे ॥ उत्पत्तिस्थितिकालेपीत्यपिशब्दाल्लयेपि ॥६२॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अंधवः कूपाः ॥ श्रद्धेयानिआस्तिक्यबुद्ध्यासेव्यानि ॥ ६६ ॥ सरसांसरोवराणांपुष्करिणीनामितियावत् ॥ तत्रशतहस्तावाप्यः ॥ द्विशतहस्ताःपुष्करिण्यः ॥
शतहस्ताभवेद्वापीद्विगुणापुष्करिणीभवेदितिवचनात् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ स्वर्गापवर्गयोरिति ॥ दृष्टास्वर्गदादेहांतसेविताअपवर्गदेत्यर्थः ॥ २७० ॥ ७१ ॥ तेमेशाखविशाखाभाःतत्सदृशा

एवंयस्तुविजानातिनसपापैःप्रलिप्यते ॥ सत्यंसत्यंपुनःसत्यंत्रिसत्यंनान्यतःप्रिये ॥ ६३ ॥ शीघ्रंतत्रैवगंतव्यंयदीच्छेन्मामकंपदम् ॥ उद्देशमात्रंलिंगा
निकाथितानिमयामुने ॥ ६४ ॥ द्विस्त्रिःकृत्वःस्थापितानिभक्त्यालिंगानिकानिचित् ॥ नतानिपुनरुक्तानिश्रद्धयाच्र्यानिसर्वतः ॥ ६५ ॥ एतानियानि
लिंगानियानिकुंडानियेंऽधवः ॥ यावाप्यस्तानिसर्वाणिश्रद्धेयानिमनीषिभिः ॥६६॥ एतेषांदर्शनात्स्नानात्फलमत्रोत्तरोत्तरम् ॥ अत्रत्यानांचलिंगानां
कूपानांसरसामपि ॥६७॥ वापीनांचापिमूर्तीनांकःसंख्यातुंप्रभुर्भवेत् ॥ आनंदकाननस्थानितृणान्यपिपरंवरम् ॥६८॥ दिवौकसोपिनान्यत्रयत्पुनर्ज
न्मभाजनम् ॥ सर्वलिंगमयीकाशीसर्वतीर्थैकजन्मभूः ॥६९॥ स्वर्गापवर्गयोर्दात्रीदृष्टादेहांतसेविता ॥ ममप्रियतमादेवित्वमेवतपसोबलात् ॥ २७० ॥
स्वभावतस्त्वियंकाशीसुखविश्रामभूर्मम ॥ येकाश्यानामगृह्णंतियेनुमोदंतएवहि ॥ ७१ ॥ तेमेशाखविशाखाभाःस्कंदनंदिगजास्यवत् ॥ तएवभक्तामेदे
वितएवममसेवकाः ॥७२॥ मुमुक्षवस्तएवात्रयेचानंदवनौकसः ॥ तपस्तप्तंमहत्तैस्तुकृतंतैस्तुमहाव्रतम् ॥ ७३ ॥ तैश्चदत्तंमहादानंयेचानंदवनौकसः ॥
तेस्नातसर्वतीर्थावैतेखिलाध्वरदीक्षिताः ॥ ७४ ॥ तेचीर्णसर्वधर्माहियेचानंदवनौकसः ॥ सुरासुरोरगनराभूमिभारायतेऽखिलाः ॥ वयस्यपीहचरमे
येनानंदवनौकसः ॥ ७५ ॥ अंत्यजोपिवरःकाश्यांनान्यत्रश्रुतिपारगः ॥ संसारपारगःपूर्वस्त्वंत्यश्चांत्यजतोप्यधः ॥ ७६ ॥ सएवनूनंसर्वज्ञःसएवह्य
धिकेक्षणः ॥ यःपार्थिवींतनुंहित्वाकाश्यांधत्तेसुधामयीम् ॥७७॥ श्रुत्वाध्यायमिदंपुण्यंसर्वतीर्थरहस्यवत् ॥ काशीदर्शनजंपुण्यंप्राप्नोतिनियतंनरः॥७८॥
यःपठेदिममध्यायंप्रातःप्रातर्दिनेदिने ॥ दृष्टानितेनसर्वाणितीर्थान्येतानिनान्यथा ॥ ७९ ॥ सर्वलिंगमयाध्यायंयोऽमुंनित्यंजपेत्सुधीः ॥ नतंयमोनतं
दूतानैनमंहोपिबाधते ॥ २८० ॥ ब्रह्मयज्ञफलंतस्यजायतेसुकृतात्मनः ॥ योजपेदमुमध्यायंशुचिस्तद्गतमानसः ॥ ८१ ॥ सस्नातःसर्वकुंडेषुसर्वत्रप्ध्यं
बुपःसच ॥ सर्वलिंगार्चकःसोत्रयोऽमुमध्यायमाजपेत्॥८२॥ किमन्यैर्बहुभिःस्तोत्रैरतिस्तोकफलप्रदैः ॥ मत्प्रेमवद्भिरध्यायोजप्तव्योयंमहाफलः॥८३॥
महादानेषुदत्तेषुयत्फलंप्राप्यतेऽत्रवै ॥ सकृज्जपान्महाध्यायादमुष्मात्तत्समाप्यते ॥ ८४ ॥

इत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ श्रुत्वाध्यायमिदंपुण्यमिति ॥ इदंपुण्यमाख्यानंश्रुत्वा ॥ किंतत् ॥ अध्यायमध्यायरूपम् ॥ इममितिपाठश्चेद्दृश्यतेतदाऋजुरेवार्थः ॥
॥ ७८ ॥ ७९ ॥ २८० ॥ ब्रह्मयज्ञोज्ञानयज्ञः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३॥ ८४ ॥

॥ ८५ ॥ ८६ ॥ जप्यतइतिजपोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ २९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ २९७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायां
सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टाधिकेनवत्याख्येऽध्यायेतावन्निरुच्यते ॥ श्रीमुक्तिमंडपेश्रीमद्विश्वेश्वरसमागमः ॥ १ ॥ विश्वेश्वरस्यमहामहोत्सवंवक्तुंप्रस्तावयति ॥ शृणुसू
तेति ॥ कुंभसंभवेकुंभसंभवायकुंभात्सम्यग्भवतीतिकुंभसंभुस्तस्मैइतिवा ॥ १ ॥ प्रावेशिकींप्रवेशसंस्पृष्टांतत्संबद्धामित्यर्थः ॥ तंकिनींनाशिनीम् ॥ २ ॥ दमनपर्वणिदमनत्रयोदश्यांचैत्रशुक्लत्रयो

स्नात्वासर्वाणितीर्थानिदृष्ट्वालिंगान्यनेकशः ॥ यत्फलंलभ्यतेमर्त्यैस्तदेतज्जपनाद्ध्रुवम् ॥ ८५ ॥ इदमेवतपोत्युग्रमयमेवजपोमहान् ॥ काशीलिंगावली
नामाध्यायोजप्येतयन्मुने ॥ ८६ ॥ ममद्रुहेनास्तिकायवेदनिंदारतायच ॥ नदातव्योनदातव्योनदातव्योजपस्त्वयम् ॥ ८७ ॥ अध्यायस्यास्यजप
नात्पापंब्रह्मवधोद्भवम् ॥ अगम्यागमनंचापितथाभक्ष्यस्यभक्षणम् ॥ ८८ ॥ गुरुदाराभिचारोत्थंहेमस्तेयसमुद्भवम् ॥ मातापितृवधाज्जातंगोभ्रूणहननो
द्भवम् ॥ ८९ ॥ महापापानिपापानिज्ञाताज्ञातानिभूरिशः ॥ उपपापानिपापानिमनोवाक्कायजान्यपि ॥ ९० ॥ विलयंयांत्यशेषाणिनिःसंदेहं
ममाज्ञया ॥ पुत्रान्पौत्रान्धनंधान्यंकलत्रंक्षेत्रमेवच ॥९१॥ मनःसमीहितंसर्वंस्वर्गंमोक्षंसुखान्यपि ॥ जप्त्वाध्यायमिमंविद्वान्प्राप्स्यत्येवनसंशयः॥९२॥
इतियावत्समाख्यातिदेवोदेवीपुरःकथाम् ॥ तावन्नंदीसमागत्यप्रणम्येतिव्यजिज्ञपत् ॥ ९३ ॥ जातापरिसमाप्तिश्चमहाप्रासादनिर्मितेः ॥ सज्जीकृतो
रथश्चायंब्रह्माद्यामिलिताःसुराः ॥ ९४ ॥ तार्क्ष्यगःपुंडरीकाक्षोद्वारितिष्ठतिसानुगः ॥ प्रतीक्षमाणोऽवसरंपुरस्कृत्यमुनीश्वरान् ॥ ९५ ॥ चतुर्दशसुलो
केषुयेयेतिष्ठंतिसुव्रताः ॥ तेनिशम्याद्यामिलिताःप्रावेशिकमहोत्सवम् ॥ ९६ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ इतिनंदिवचःश्रुत्वादेवोदेवीसमायुतः ॥
दिव्यंरथंसमारुह्यनिर्जगामत्रिविष्टपात् ॥ २९७ ॥ ॥ इतिश्रीस्कदिमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेक्षेत्रतीर्थवर्णनं
नामसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणुसूतमहाभागयथास्कंदेनभाषितः ॥ महामहोत्सवःशंभोःपृच्छतेकुंभसंभवे ॥ १ ॥
॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ निशामयमहाप्राज्ञशंभुप्रावेशिकींकथाम् ॥ त्रैलोक्यानंदजननींमहापातकतंकिनीम् ॥ २ ॥ मंदरादागतःशंभुश्चैत्रेदमनपर्वणि ॥
प्राप्याप्यानंदगहनमितश्चेतश्चचारह ॥ ३ ॥ मोक्षलक्ष्मीविलासेथप्रासादेसिद्धिमागते ॥ देवोविरजसःपीठादंतर्गेहंविवेशह ॥ ४ ॥ ऊर्जशुक्लप्रतिपदि
बुधराधासमायुजि ॥ चंद्रेसप्तमराशिस्थेशेषेषूच्चग्रहेषुच ॥ ५ ॥ वाद्यमानेषुवाद्येषुप्रसन्नासुहरित्सुच ॥ ब्राह्मणानांश्रुतिरवन्यकृतान्यरवांतरे ॥ ६ ॥

दश्यामित्यर्थः ॥ प्राप्यापीति ॥ आनंदवनस्यप्राप्त्यैवयद्यपिपरमानंदोजातस्तथापिइतस्ततश्चचारेत्यर्थः ॥३॥ विरजसःपीठात्त्रिलोचनस्थानात् ॥४॥ बुधराधेति ॥ राधाऽनुराधा ॥ अनुराधानक्षत्रे
चंद्रस्यवृश्चिकराशिस्थत्वाद्विश्वेश्वरनाम्नश्चवृषभराशिस्थत्वाच्चंद्रेसप्तमराशिस्थेइत्युक्तम् ॥ ५ ॥ हरित्सुदिक्षु ॥ ६ ॥

प्रतीति ॥ प्रतिशब्दितःप्रतिध्वनिंप्राप्तोभूर्लोकभुवर्लोकयोरंतरध्वातस्मिन्सतीत्यर्थः ॥ प्रावेशिकोत्सवस्यविशेषणंवा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ चत्वारःपुरुषार्थाइत्यन्वयः ॥ ११ ॥
यद्रक्तंयेननीलिम्नारक्तंसंबद्धंतंनीलिमानमितिसंबंधः ॥ प्रततमितिवापाठः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ छटाःप्रक्षेपाबिंदवोवा ॥ १६ ॥ रंगमालाउत्सवनिमित्तामालाः ॥ १७ ॥ रत्नकुट्टिम
भूभागाःरत्नानिचकुट्टिमानिमणयश्चतैर्बद्धाभूभागाइत्यर्थः ॥ गोपुराग्रेषुबहिर्द्वारसंमुखेषु ॥ १८ ॥ १९ ॥ तत्तुजन्मदिवाभवद्यस्मिन्दिवसेविश्वेशस्यप्रवेशस्तदेवादिनंतेषांसर्वेषांजन्मदिवसमभवादि

प्रतिशब्दितभूर्लोकभुवर्लोकांतराध्वनि ॥ सर्वंप्रमुदितंचासीच्छंभोःप्रावेशिकोत्सवे ॥ ७ ॥ जगुर्गंधर्वनिकराननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ चारणास्तुस्तुतिं
कुर्युर्जहृषुर्देवतागणाः ॥८॥ ववुर्गंधवहावाताववृषुःकुसुमैर्घनाः ॥ सर्वेमंगलनेपथ्याःसर्वेमंगलभाषिणः ॥९॥ स्थावराजंगमाःसर्वेजाताआनंदमेदुराः॥
सुरासुरेषुसर्वेषुगंधर्वेषूरगेषुच ॥ १० ॥ विद्याधरेषुसाध्येषुकिन्नरेषुनरेषुच ॥ स्त्रीपुंजातेषुसर्वेषुरेजुश्चत्वारएवच ॥ ११ ॥ निष्प्रत्यूहंचनितरांपुरुषार्थाः
पदेपदे ॥ धूपधूमभरैर्व्योमयद्रक्तंतुतदामुने ॥ १२ ॥ नाद्यापिनीलिमानंतंपरित्यजतिकर्हिचित् ॥ नीराजनाययेदीपास्तदासर्वेप्रबोधिताः ॥ १३ ॥
तेषांज्योतींषिखेद्यापिराजंतेतारकाच्छलात् ॥ प्रतिसौधंपताकाश्चनानाकाराविचित्रिताः ॥ १४ ॥ रम्यध्वजप्रभाधौतारेजुःप्रतिशिवालयम् ॥ क्वचि
द्गायंतिगीतज्ञाःक्वचिन्नृत्यंतिनर्तकाः ॥ १५ ॥ चतुर्विधानिवाद्यानिवाद्यंतेचक्वचित्क्वचित् ॥ प्रत्यध्वंचंदनरसच्छटापिच्छिलभूमयः ॥ १६ ॥
हरितश्वेतमांजिष्ठनीलपीतबहुप्रभाः ॥ प्रत्यंगणंशुभाकारारंगमालाश्चकाशिरे ॥ १७ ॥ रत्नकुट्टिमभूभागागोपुराग्रेषुरेजिरे ॥ सुधोज्ज्वलाहर्म्यमालाःसौ
धनामप्रपेदिरे ॥१८॥ अचेतनान्यपितदाचेतनानीवसंबभुः ॥ यानिकानीहकीर्त्यंतेमंगलानिघटोद्भव ॥ १९॥ तेषामेवहिसर्वेषांतत्तुजन्मदिवाभवत् ॥
आगत्यदेवदेवोथमुक्तिमंडपमाविशत् ॥ २० ॥ अथाभिषिक्तश्चतुराननेनमहर्षिवृंदैःसहदेवदेवः ॥ शुभासनस्थःसहितोभवान्याकुमारवृंदैःपरितोवृतश्च॥
॥ २१ ॥ रत्नैरसंख्यैर्बहुभिर्दुकूलैर्माल्यैर्विचित्रैर्लसदिष्टगंधैः ॥ अपूपुजन्देवगणामहेशंतदामुदातेचमहोरगेंद्राः ॥ २२ ॥ रत्नाकरैश्चापिगिरींद्रवर्यैर्य
थास्वमन्यैरपिपुण्यधीभिः ॥ संपूजितःकुंभजतत्रशंभुर्नीराजितोमातृगणैरथेशः ॥२३॥ संतोष्यसर्वान्प्रथमंमुनींद्रान्स्वैःस्वैर्हृदिस्थैश्चचिराभिलाषैः ॥
ब्रह्माणमाभाष्यशिवोथविष्णुंजगादसर्वामरवृंदवंद्यः ॥ २४ ॥ इतोनिषीदेतिसमानपूर्वंत्वंमेसमस्तप्रभुतैकहेतुः ॥ दूरेपितिष्ठन्निकटस्त्वमेवत्वत्तोनक
श्चिन्ममकार्यकर्ता ॥ २५ ॥ त्वयादिवोदासनरेंद्रवर्यःसदूपदेशैश्चतथोपदिष्टः ॥ यथाससिद्धिंपरमामवापसमीहितंमेनिखिलंचसिद्धम् ॥ २६ ॥ विष्णो
वरंब्रूहियईप्सितस्तेनादेयमत्रास्तिकिमप्यहोते ॥ इदंमयाऽऽनंदवनंयदाप्तंहेतुस्तुतत्रत्वमसौगणेशः ॥ २७ ॥

त्यर्थः ॥ तत्तदितिपाठेतत्प्रसिद्धंतद्दिनमितियोज्यम् ॥ २० ॥ कुमारवृंदागणेशकार्तिकेयसमूहाःसनकादयोवा ॥ २१ ॥ मुदाहर्षेण ॥ द्वेइतिपाठेद्वेलक्षेदेवगणाइत्यर्थः ॥ २२ ॥
॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सदूपदेशैरित्यत्रदैर्घ्यमार्षम् ॥ सदोपदेशैरितिपाठेसंतआसमंततोयेउपदेशास्तैरित्यर्थः ॥ २६ ॥ हेतुस्त्वतितुश्चार्थेगणेशश्चेत्यनेनसंबध्यते ॥ २७ ॥

दीर्घशायिनांत्यक्तप्राणानाम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ निर्वाणरमाश्रयेमोक्षलक्ष्म्यास्पदेमुक्तिमंडपइतियावत् ॥ तवलक्ष्मीपतित्वान्मोक्षलक्ष्म्याःसद्मनिस्थातुमुचितमितिभावः ॥ ३० ॥ मेकथंभूतात्परात्प
रान्महतोपिमहतइत्यर्थः॥महतोमहीयानितिश्रुतेः ॥ वरात्परादितिक्वचित् ॥३१॥ निश्चलश्रियिनिश्चलाश्रीर्यस्मिंस्तस्मिन् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ मत्तयैजनामुक्तिजनामुमुक्षवइत्यर्थः ॥

नमेप्रियंकिंचनविष्टपत्रयेतथायथेयंपरसौख्यभूमिः ॥ वाराणसीब्रह्मरसायनस्यखनिर्जनिर्यत्रनदीर्घशायिनाम् ॥ २८ ॥ श्रुत्वेतिवाक्यंजगदीशितुश्चप्रो
वाचविष्णुर्वरदंमहेशम् ॥ यदिप्रसन्नोसिपिनाकपाणेतदापदादूरमहंनतेस्याम् ॥ २९ ॥ श्रुत्वेतिवाक्यंमधुसूदनस्यजगादतुष्टोनितरांपुरारिः ॥ सदामुरारे
ममसन्निधौत्वंतिष्ठस्वनिर्वाणरमाश्रयेत्र ॥ ३० ॥ आदावनाराध्यभवंतमत्रयोमांभजिष्यत्यपिभक्तियुक्तः ॥ समीहितंतस्यनसेत्स्यतिध्रुवंपरात्परान्मे
बुजचक्रपाणे ॥ ३१ ॥ सर्वत्रसौख्यंमममुक्तिमंडपेसंतिष्ठमानस्यभवेदिहाच्युत ॥ नतत्तुकैलासगिरौसुनिर्मलेनभक्तचेतस्यपिनिश्चलश्रियि ॥ ३२ ॥
निमेषमात्रंस्थिरचित्तवृत्तयस्तिष्ठंतियेदक्षिणमंडपेत्रमे ॥ अनन्यभावाअपिगाढमानसानतेपुनर्गर्भदशामुपासते ॥ ३३ ॥ संस्नाययेचक्रसरस्यगाधे
समस्ततीर्थैकशिरोविभूषणे ॥ क्षणंविशंतीहनिरीहमानसानिरेनसस्तेममपार्षदाहि ॥ ३४ ॥ स्मरंतियेमामपवर्गमंडपेकिंचिद्यथाशक्तिददत्यपिस्वम् ॥
शृण्वंतिपुण्याश्चकथाः क्षणंस्थिरास्तेकोटिगोदानफलंभजंति ॥ ३५ ॥ उपेंद्रतप्तानितपांसितैश्चिरंस्नाताहितेचाखिलतीर्थसार्थकैः ॥ स्नात्वेहयेवैमणिक
र्णिकाह्रदेसमासतेमुक्तिजनाश्रयेक्षणम् ॥ ३६ ॥ तीर्थानिसंतीहपदेपदेहरेतुलाक्वतेषांमणिकर्णिकायाः ॥ कतीहनोसंतिशुभाश्चमंडपाःपरंपरोमुक्तिरमा
श्रयोयम् ॥ ३७ ॥ कैवल्यमंडपस्यास्यभविष्येद्वापरेहरे ॥ लोकेख्यातिर्भवित्रीयमेषकुक्कुटमंडपः ॥ ३८ ॥ ॥ हरिरुवाच ॥ ॥ भालनेत्रसमाख्या
हिकथंनिर्वाणमंडपः ॥ तथाख्यातिमसौगंतायथादेवेनभाषितम् ॥ ३९ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ महानंदोद्विजोनामभविष्योत्रचतुर्भुज ॥
अग्रवेदीसमाचारस्त्यक्ततीर्थप्रतिग्रहः ॥ ४० ॥ अदांभिकोऽक्रूरमनाःसदैवातिथिवल्लभः ॥ अथयौवनमासाद्यपितर्युपरतेसहि ॥ ४१ ॥ विषमेषुशरै
स्तीव्रैःकारितस्त्वपदेपदम् ॥ जहारकस्यचिद्भार्यांमैत्रींकृत्वातुतेनवै ॥ ४२ ॥ तयाचप्रेरितोऽपेयंपपौचापिविमोहितः ॥ अभक्ष्यभक्षणरुचिरभून्मदनमो
हितः ॥४३॥ वैष्णवान्धनिनोदृष्ट्वाक्षणंवैष्णववेषभृत् ॥ शैवान्निंदतिमूढात्मानरकत्राणकारणम् ॥४४॥ शिवभक्तान्समालोक्यकिंचिच्चपरिदित्सुकान् ॥
गर्हयेद्वैष्णवान्सर्वाञ्शैवलिंगोपजीवकः ॥ ४५ ॥ इतिपाखंडधर्मज्ञःसंध्यास्नानपराङ्मुखः ॥ विशालतिलकःस्रग्वीशुद्धधौतांबरोज्ज्वलः ॥ ४६ ॥
शिखीचोपग्रहकरःसर्वेभ्योऽसत्प्रतिग्रही ॥ तस्यापत्यद्वयंजातमुन्मत्तपथवर्तिनः ॥ ४७ ॥

तेषामाश्रये ॥ मुक्तिरमाश्रयइतिक्वचित् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अग्रवेदीऋग्वेदी ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ उपग्रहकरःहस्तकुशलइत्यर्थः ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ उत्तमोत्तमेतिधनलोभाच्चांडालंसंबोधयति ॥ विष्णुसंबोधनं वा ॥ ५७ ॥ आदास्यामीतिच्छेदः ॥५८॥५९ ॥ ६० ॥
६१॥६२॥पार्वतीयोयातःस्वदेशंगतः ॥ ६३ ॥ धिक्कृतस्तिरस्कृतः ॥ ६४॥६५॥ थूत्कुर्वंतःथूशब्दपूर्वकंश्लेष्माणंत्यजंतइत्यर्थः ॥ अस्मिन्पादेऽक्षराधिक्यमार्षम् ॥६६॥ दिवांधःपेचकः ॥ लज्जा

एवंतस्यप्रवृत्तस्यकश्चित्पर्वतदेशतः ॥ समागमिष्यतिधनीतीर्थयात्रार्थसिद्धये ॥ ४८ ॥ स्नात्वासचक्रसरसिकथयिष्यतिचेतिवै ॥ अहमस्तिधनो
दित्सुर्जात्याचांडालसत्तमः ॥४९॥ अस्तिकश्चित्प्रतिग्राहीयस्मैदद्यामहंधनम् ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाकौश्चिच्चांगुलिसंज्ञया ॥५०॥ उद्दिष्टउपविष्टोसौयो
जपेद्ध्यानमुद्रया ॥ एषप्रतिग्रहंत्वत्तोग्रहीष्यतिनचेतरः ॥५१॥ इतितेषांवचःश्रुत्वासगत्वातत्समीपतः ॥ दंडवत्प्रणिपत्याथतंबभाषेतदांत्यजः ॥५२॥
मामुद्धरमहाविप्रतीर्थंमेसफलीकुरु ॥ किंचिद्वस्त्वस्तिमेतत्त्वंगृहाणानुग्रहंकुरु ॥ ५३ ॥ अथाक्षमालिकांकर्णेकृत्वाध्यानंविसृज्यच ॥ कियद्धनंतवास्ती
हपप्रच्छकरसंज्ञया ॥ ५४ ॥ तस्यसंज्ञांसवैबुद्ध्वाप्रोवाचातिप्रहृष्टवत् ॥ संतृप्तिर्यावतातेस्यात्तावद्दास्यामिनान्यथा ॥ ५५ ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वात्यक्तकामौ
नमुवाचह ॥ सानंदःसमहानंदोनिःस्पृहोस्मिप्रतिग्रहे ॥ ५६ ॥ परंतेऽनुग्रहार्थंतुकरिष्यामिप्रतिग्रहम् ॥ किंचमेवचनंत्वंचेत्करिष्यस्युत्तमोत्तम ॥ ५७ ॥
यावदस्त्यखिलंवित्तंतन्मध्येन्यस्यकस्यचित् ॥ नस्तोकमपिदातव्यंतदाऽऽदास्यामिनान्यथा ॥५८॥ ॥ चांडालउवाच ॥ ॥ यावदस्तिमयानीतंवि
श्वेशप्रीतयेवसु ॥ तावत्तुभ्यंप्रदास्यामिविश्वेशस्त्वंयतोमम ॥५९॥ येवसंतीहविश्वेशराजधान्यांद्विजोत्तम ॥ क्षुद्राक्षुद्राजंतुमात्राविश्वेशांशास्तएवहि ॥६०॥
परोद्धरणशीलायेयेपरेच्छाप्रपूरकाः ॥ परोपकृतिशीलायेविश्वेशांशास्तएवहि ॥ ६१ ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वाप्रहृष्टेंद्रियमानसः ॥ उवाचपार्वतीयंतंसोऽ
ग्रजन्मांत्यजंतदा ॥ ६२ ॥ आयाहिदर्भानादेहिकुरूत्सर्गंत्वरान्वितः ॥ तथेतिसचकाराशुपार्वतीयोमहामनाः ॥ ६३ ॥ विश्वेशःप्रीयतांचेतिप्रोच्ययातो
यथागतः ॥ सचाद्विजोद्विजैरन्यैर्धिक्कृतोपिवसन्निह ॥ ६४ ॥ बहिर्निर्गतमात्रस्तुबहुभिःपरिभूयते ॥ चांडालब्राह्मणश्चैषचांडालात्तधनस्त्वसौ ॥ ६५ ॥
असावेवहिचांडालःसर्वलोकबहिष्कृतः ॥ इत्थंतमनुधावंतिथूत्कुर्वंतःपरितोहरे ॥ ६६ ॥ सचतद्भयतोगेहात्काकभीतदिवांधवत् ॥ ननिःसरेत्क्वचिदपि
लज्जाकृतिनतास्यकः ॥६७॥ सएकदासंप्रधार्यगृहिण्यालोकदूषितः ॥ जगामकीकटान्देशांस्त्यक्त्वावाराणसींपुरीम् ॥६८॥ मध्येमार्गंसगच्छन्वैलक्षितस्तु
सकांचनः ॥ अपिकार्पटिकांतस्थःसरुद्धोमार्गरोधिभिः ॥६९॥ नीत्वातेतमरण्यानींतस्कराःसपरिच्छदम् ॥ उल्लुंठ्यधनमादायसमालोच्यपरस्परम् ॥७०॥

कृतिनतास्यकःव्रीडाकरणाधोमुखः ॥ लज्जयाकुलिताननइतिक्वचित् ॥६७॥ कीकटान्गयाप्रदेशान् ॥६८॥ सकांचनःस्वर्णवान् ॥ ६९ ॥ अरण्यानींमहारण्यम् ॥ उल्लुंठ्यआच्छिद्य नपात्रमुन्मु

च्येतियावत् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ताम्रचूडत्वंकुक्कुटत्वम् ॥ यदाहामरः ॥ कृकवाकुस्ताम्रचूडः कुक्कुटश्चरणायुधइति ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ चरणायुधास्तएव ॥
॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ चरिष्यंतश्चरिष्यंतिपर्यटिष्यंतीत्यर्थः ॥ जिताहारानित्यादेर्मानयामासुरथेतितृतीयेनान्वयः ॥ ८२ ॥ प्रहासान्प्रकृष्टोहासोयेषांतान्प्रसन्नानित्यर्थः ॥ शृण्वतइतिक्वचित् ॥
॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ पश्यतामितिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ हेविष्णोतेचत्वारःकुक्कुटाइत्यनुषज्जते ॥ विमानमधिरुह्यसुचिरंकालंमत्पदंप्राप्यभोगान्निर्विश्यभुक्त्वाऽत्रकाश्यांकैलासेवाज्ञानिनोभूत्वा ॥
तेनैवशरीरेणोतिशेषः ॥ शाश्वतींमुक्तिंप्राप्स्यंतीत्यन्वयः ॥ ननुकाशीमृतानांकथंविमानमधिरुह्यकैलासेगमनंभोगोवातत्राह ॥ मदनुग्रहादिति ॥ अंतकालेकाशीस्मरणान्मत्तोषणाज्जातोयोमदनु

प्रोचुर्भूरिधनंचैतज्जीर्यत्यस्मिन्नजीवति ॥ असौधनीप्रयत्नेनवध्यःसपरिचारकः ॥ ७१ ॥ संप्रधार्येतितेप्राहुःस्मर्तव्यंस्मरपांथिक ॥ त्वांवयंघात
यिष्यामोनिश्चितंसपरिच्छदम् ॥ ७२ ॥ निशम्येतिमनस्येवकथयामाससद्विजः ॥ अहोप्रतिगृहीतंमेयदर्थंवसुभूरिशः ॥ ७३ ॥ कुटुंबमपि
तन्नष्टंनष्टश्चापिप्रतिग्रहः ॥ जीवितंचापिमेनष्टंनष्टाकाशीपुरीस्थितिः ॥ ७४ ॥ युगपत्सर्वमेवाशुनष्टंदुर्बुद्धिचेष्टया ॥ नकाश्यांमरणंप्राप्तंतस्माद्दुष्टप्रति
ग्रहात् ॥ ७५ ॥ प्रांतेकुटुंबस्मरणात्तथाकाशीस्मृतेरपि ॥ चोरैर्हतोपिसतदाकीकटेकुक्कुटोऽभवत् ॥७६॥ साकुक्कुटीसुतौतौतुताम्रचूडत्वमापतुः ॥ प्रांते
काशीस्मरणतोजाताजातिस्मृतिःपरा ॥ ७७ ॥ इत्थंबहुतिथेकालेगतेकार्पटिकोत्तमाः ॥ तास्मिन्नेवाध्वनिप्राप्ताश्चत्वारोयत्रकुक्कुटाः ॥७८॥ वाराणस्याः
कथांप्रोच्चैःकुर्वंतोऽन्योन्यमेवहि ॥ काशीकथांसमाकर्ण्यतदातेचरणायुधाः ॥ ७९ ॥ जातिस्मृतिप्रभावेणतत्संगेनतुनिर्गताः ॥ तैश्चकार्पटिकश्रेष्ठैःपथि
दृष्टाकृपालुभिः ॥ ८० ॥ तंदुलादिपरिक्षेपैःप्रापिताःक्षेत्रमुत्तमम् ॥ तेतुक्षेत्रंसमासाद्यचत्वारश्चरणायुधाः ॥ ८१ ॥ चरिष्यंतोऽत्रपरितोमुक्तिमंडपमु
त्तमम् ॥ जिताहारान्सनियमान्कामक्रोधपराङ्मुखान् ॥ ८२ ॥ प्रहासान्मत्कथालापाँल्लोभमोहाविवर्जितान् ॥ स्वर्धुनीस्नानसंक्लिन्नसुनिर्मलशिरो
रुहान् ॥ ८३ ॥ मन्नामोच्चारणपरान्मत्कथार्पितसुश्रुतीन् ॥ मद्दत्तचित्तसद्वृत्तीन्दृष्ट्वाक्षेत्रनिवासिनः ॥ ८४ ॥ मानयामासुरथतान्कुक्कुटान्साधुवर्त्मनः ॥
प्राक्तनाद्वासनायोगात्संप्रधार्यपरस्परम् ॥ क्रमेणाहारमाकुंच्यप्राणांस्त्यक्ष्यंतिचात्रवै ॥ ८५ ॥ पश्यतांसर्वलोकानांविष्णोतेमदनुग्रहात् ॥ विमानम
धिरुह्याशुकैलासंप्राप्यमत्पदम् ॥ ८६ ॥

ग्रहएतेभुक्तिमुक्तीमयाप्रापणीयाइतियाममेच्छातस्मादित्यर्थः॥इदमत्रतत्त्वम्॥ अंतकालेहितस्यस्मृतित्रयमुद्भूतम्॥ तत्रनष्टश्चापिप्रतिग्रहइत्यनेनभोगस्मृतिःकुटुंबस्मृतिर्वाराणसीस्मृतिश्चेति॥ तत्रमरणे
यामतिःसागतिरितिन्यायेनवाराणस्याःस्मृतिसामर्थ्येनरुद्रपिशाचभोगमप्राप्यैवमणिकर्णिकायांचंडालप्रतिग्रहस्यात्यंतनिषिद्धत्वात्तत्पापलेशेनकुटुंबस्मरणेनकुक्कुटाअभवन् ॥ तत्रकुक्कुटशरीरेदिव्यभो
गस्यासंभवादंतकालेकाशीस्मरणेनेश्वरानुग्रहात्कुक्कुटशरीराणिविहायविमानेनकैलासमारुह्यदिव्यान्भोगान्भुक्त्वाततस्तैरेवदिव्यदेहैर्ज्ञानिनोभूत्वाविदेहकैवल्यंप्राप्ताइति ॥ अतएवश्रूयते ॥ काश्यामवश्यं
त्यजतांशरीरंशरीरिणांनास्तिपुनःशरीरम् ॥ यद्यस्तिकंठेगरलंललाटेत्रिलोचनंचंद्रकलाचमौलाविति ॥ यत्तुकाशीमृतानांजन्माद्यभाववचनंतत्तुयोनिद्वारेतिसर्वंसमंजसम् ॥ अन्यथेश्वरेच्छयायातना

देहादेरप्यभावप्रसंगादिति ॥ यद्वा पाठक्रममुल्लंघ्यार्थक्रममंगीकृत्यव्याख्येयम् ॥ कुक्कुटान्साधुवर्त्मनइत्यस्यानंतरम् पश्यतांसर्वलोकानांविष्णोतेमदनुग्रहात् ॥ विमानमधिरुह्याशुकैलासंप्राप्यम
त्पदम् ॥ निर्विश्यसुचिरंकालंदिव्यान्भोगाननुत्तमान् ॥ ततः प्राक्तनाद्वासनायोगात्संप्रधार्यपरस्परम् ॥ क्रमेणाहारमाकुंच्यप्राणांस्त्यक्ष्यंतिचात्रते॥ततोऽत्रज्ञानिनोभूत्वामुक्तिंप्राप्स्यंतिशाश्वतीमितिव्यु
त्क्रमेणव्याख्येयम् ॥ पाठक्रमादर्थक्रमोबलीयानितिन्यायात् ॥ तथाहि ॥ अग्निहोत्रंजुहोतियवागूंपचतीतिवेदेपठ्यते ॥ तत्रयथायवागूंपचतिअग्निहोत्रंजुहोतीत्यर्थक्रमोंऽगीक्रियतेतथेति ॥ ८६ ॥
॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ तुमुलोनादइति ॥ लिंगरूपिणोविश्वेशस्यभुवंविदार्योद्भूतोघंटानामिवनादोजातइत्यर्थः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ मोक्षलक्ष्मीविलासःमोक्षलक्ष्म्याविलासउल्लासःस्फू

निर्विश्यसुचिरंकालंदिव्यान्भोगाननुत्तमान् ॥ ततोऽत्रज्ञानिनोभूत्वामुक्तिंप्राप्स्यंतिशाश्वतीम् ॥ ८७ ॥ ततोलोकास्तदारभ्यकथयिष्यंतिसर्वतः ॥
मुक्तिमंडपनामैतदेषकुक्कुटमंडपः ॥ ८८ ॥ चरित्रमपिवैतेषांयेस्मरिष्यंतिमानवाः ॥ मुक्तिमंडपमासाद्यश्रेयःप्राप्स्यंतितेपिहि ॥ ८९ ॥ इतियावत्कथां
शंभुर्भविष्यामग्रतोहरेः ॥ अकरोत्तुमुलोनादोघंटानांतावदुद्भतः ॥ ९० ॥ अथनंदिनमाहूयदेवदेवउमाधवः ॥ प्रोवाचनंदिन्विज्ञायागत्यब्रूहिकुतोरवः
॥९१॥ अथनंदीसमागत्यप्रोवाचवृषभध्वजम् ॥ नमस्कृत्यप्रहृष्टास्यःप्रबद्धकरसंपुटः ॥ ९२ ॥ ॥ नंद्युवाच ॥ ॥ देवदेवत्रिनयनकिमपूर्वंब्रवीमिते ॥
मोक्षलक्ष्मीविलासोऽत्रकैश्चित्कैश्चित्समर्च्यते ॥९३॥ अथस्मित्वाब्रवीच्छंभुःसिद्धंनस्तुसमीहितम् ॥ उत्थायदेवदेवेशःसहदेव्यासुमंगलः॥९४॥ब्रह्मणाह
रिणासार्धंततोऽगाद्रंगमंडपम् ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंपरमानंदकारणम् ॥ नरःपरांमुदंप्राप्यकैलासंप्राप्स्यतिध्रुवम् ॥ ९५ ॥
इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेमुक्तिमंडपगमनंनामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥
शृणुसूतयथाप्रोक्तंकुंभजेशरजन्मना ॥ देवदेवस्यचरितंविश्वेशस्यपरात्मनः ॥ १ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ सेनानीःकथयत्वंमेततोनिर्वाणमंडपात् ॥
निर्गत्यदेवोदेवेंद्रैःसहितःकिंचकारह ॥ २ ॥ स्कंदउवाच ॥ मुक्तिमंडपतःशंभुर्ब्रह्मविष्णुपुरोगमः ॥ शृंगारमंडपंप्राप्ययच्चकारवदामितत् ॥ ३ ॥
प्राङ्मुखस्तूपविश्येशःसहास्माभिःसहेशया ॥ ब्रह्मणाधिष्ठितःसव्येवामपार्श्वेथशार्ङ्गिणा ॥ ४ ॥ वीज्यमानोमहेंद्रेणऋषिभिःपरितोवृतः ॥ गणैःपृष्ठप्रदे
शस्थैर्जोषंतिष्ठद्भिरादरात् ॥ ५ ॥ उदायुधैःसेव्यमानश्चावसन्मानभूरिभिः ॥ ब्रह्मणेविष्णवेशंभुःपाणिमुत्क्षिप्यदक्षिणम् ॥ ६ ॥ दर्शयामासदेवेशोलिंगं
पश्यतपश्यत ॥ इदमेवपरंज्योतिरिदमेवपरात्परम् ॥ ७ ॥

र्तिर्यस्मात्सपदार्थस्तथा ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ रंगमंडपंश्रृंगारमंडपम् ॥ ९५ ॥ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ नवाधिकेनवत्याख्येऽध्यायेता
वन्निरुच्यते ॥ श्रीविश्वेश्वरलिंगस्यमहिमापरमाद्भुतः ॥१॥ विश्वेशस्यचरितंवक्तुंप्रस्तावयति ॥ शृण्विति ॥ १ ॥ सेनानीःहेकार्तिकेय ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रागिति ॥ पूर्वमुखउपविश्येशोब्रह्मणेविष्णवे
चपाणिमुत्क्षिप्यलिंगंदर्शयामासेतिचतुर्थेनान्वयः ॥ अधिष्ठितआश्रितः ॥ ४ ॥ जोषंतूष्णींप्रीतिंवा ॥ ५ ॥ आवसदातिष्ठत् ॥ मानभूरिभिःमानानांभूरिप्राचुर्यंयेषुतेतथातैः ॥ ६ ॥ ७ ॥

एतपाशुपताइत्यादीनांसदैवमेमहाप्रीताइतिषष्ठेनान्वयः ॥ ८ ॥ : पंचार्थज्ञाननिर्मलाःपंचानामकारोकारमकारनादबिंदुरूपाणामर्थज्ञानेननिर्मलाःचत्वारोवेदाइतिहासपुराणंचेतिवापंचपंचाक्षरीविद्या
वर्णानांब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसदाशिवाख्यानांवार्थज्ञानान्निर्मलाइतिवा ॥ भस्मकूटशयाइतिभस्मकूटेभस्मसमूहेशेरतइति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ भस्मच्छन्नोभस्मशय्याशयानोरुद्राध्यायीमुच्यतेसर्वपापैरिति ॥

इदमेवहिमेरूपंस्थावरंचातिसिद्धिदम् ॥ एतेपाशुपताःसिद्धाआबालब्रह्मचारिणः ॥ ८ ॥ जितेंद्रियास्तपोनिष्ठाःपंचार्थज्ञाननिर्मलाः ॥ भस्मकूटशयादां
ताःसुशीलाऊर्ध्वरेतसः ॥ ९ ॥ लिंगार्चनरतानित्यमनन्यैंद्रियमानसाः ॥ सदैववारुणाग्नेयस्नानद्वयसुनिर्मलाः ॥ १० ॥ कंदमूलफलाहाराःपरतत्त्वा
र्पितेक्षणाः ॥ सत्यवंतोजितक्रोधानिर्मोहानिष्परिग्रहाः ॥ ११ ॥ निरीहानिष्प्रपंचाश्चनिरातंकानिरामयाः ॥ निर्भंगानिरुपायाश्चनिःसंगानिर्मलाशयाः
॥ १२ ॥ निस्तीर्णोदग्रसंसारानिर्विकल्पानिरेनसः ॥ निर्द्वंद्वानिश्चितार्थाश्चनिरहंकारवृत्तयः ॥ १३ ॥ सदैवमेमहाप्रीतामत्पुत्रामत्स्वरूपिणः ॥ एते
पूज्यानमस्याश्चमद्बुद्ध्यामत्परायणैः ॥ १४ ॥ अर्चितेष्वेष्वहंप्रीतोभविष्यामिनसंशयः ॥ अस्मिन्वैश्वेश्वरेक्षेत्रेसंभोज्याःशिवयोगिनः ॥ १५ ॥
कोटिभोज्यफलंसम्यगेकैकपरिसंख्यया ॥ अयंविश्वेश्वरःसाक्षात्स्थावरात्माजगत्प्रभुः ॥ १६ ॥ सर्वेषांसर्वसिद्धीनांकर्ताभक्तिजुषामिह ॥ अहंकदा
चिद्दृश्यःस्यामदृश्यःस्यांकदाचन ॥ १७ ॥ आनंदकानने चात्रस्वैरंतिष्ठामिदेवताः ॥ अनुग्रहायसर्वेषांभक्तानामिहसर्वदा ॥ १८ ॥ स्थास्यामिलिंगरूपे
णाचिंतितार्थफलप्रदः ॥ स्वयंभून्यस्वयंभूनियानिलिंगानिसर्वतः ॥ तानिसर्वाणिचायांतिद्रष्टुंलिंगमिदंसदा ॥ १९ ॥ अहंसर्वेषुलिंगेषुतिष्ठाम्येवनसं
शयः ॥ परंत्वियंपरामूर्तिर्ममलिंगस्वरूपिणी ॥ २० ॥ येनालिंगमिदंदृष्टंश्रद्धयाशुद्धचक्षुषा ॥ साक्षात्कारेणतेनाहंदृष्टएवादिवौकसः ॥ २१ ॥
श्रवणादस्यलिंगस्यपातकंजन्मसंचितम् ॥ क्षणात्क्षयतिशृण्वंतुदेवाऋषिगणैःसह ॥ २२ ॥ स्मरणादस्यलिंगस्यपापंजन्मद्वयार्जितम् ॥ अवश्यंनश्य
तिक्षिप्रंममवाक्यान्नसंशयः ॥२३॥ एतल्लिंगंसमुद्दिश्यगृहान्निष्क्रमणक्षणात् ॥ विलीयतेमहापापमपिजन्मत्रयार्जितम् ॥२४॥ दर्शनादस्यलिंगस्यहय
मेधशतोद्भवम् ॥ पुण्यंलभेतनियतंममानुग्रहतोमराः ॥२५॥ स्वयंभुवोस्यलिंगस्यममविश्वेशितुःसुराः ॥ राजसूयसहस्रस्यफलंस्यात्स्पर्शमात्रतः॥२६॥
पुष्पमात्रप्रदानाच्चचुलुकोदकपूर्वकम् ॥ शतसौवर्णिकंपुण्यंलभतेभक्तियोगतः ॥२७॥ पूजामात्रंविधायास्यलिंगराजस्यभक्तितः ॥ सहस्रहेमकमलपूजा
फलमवाप्यते ॥ २८ ॥ विधायमहतींपूजांपंचामृतपुरःसराम् ॥ अस्यलिंगस्यलभतेपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ २९ ॥ वस्त्रपूतजलैर्लिंगंस्नापयित्वाम
मामराः ॥ लक्षाश्वमेधजनितंपुण्यमाप्नोतिसत्तमः ॥ ३० ॥ सुगंधचंदनरसैर्लिंगमालिप्यभक्तितः ॥ आलिप्यतेसुरस्त्रीभिःसुगंधैर्यक्षकर्दमैः ॥ ३१ ॥

॥ ९ ॥ आग्नेयमग्निहोत्रजंभस्म ॥ १० ॥ ११ ॥ निष्प्रपंचाःदेहाद्यभिमानशून्याः ॥ निर्भंगास्त्यक्तैश्वर्याः ॥ निर्दंभाइतिक्वचित् ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ १७ ॥ हेदेवताः ॥१८॥ १९ ॥
इयमेतत्स्थानाधेया ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्वयंभुवःस्वेच्छयाप्तस्थितेः ॥ अस्यएतत्स्थानाश्रितस्य ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ सुगंधेति ॥ सुगंधचंदन

रसैर्भक्तितोलिंगमालिप्ययइहवर्ततेससुरस्त्रीभिःसुगंधैर्यक्षकर्दमैःकर्पूरागुरुकस्तूरीकंकोलैर्लिप्यतइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ सामोदधूपदानैःसुगंधधूपप्रदानैः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सिक्थेसिक्थेकणेकणे ॥
॥ ३४ ॥ ३५ ॥ उल्लोचंवितानम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ व्यधात्कुर्यात् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ मध्येजन्मजन्मनोमध्ये ॥ ४१ ॥ विपद्यतेनश्यति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

सामोदधूपदानैश्चदिव्यगंधाश्रयोभवेत् ॥ घृतदीपप्रबोधैश्चज्योतीरूपाविमानगः ॥ ३२ ॥ कर्पूरवर्तिदीपेनसकृद्दत्तेनभक्तितः ॥ कर्पूरदेहगौरश्रीर्भवेद्भाल
विलोचनः ॥ ३३ ॥ दत्त्वानैवेद्यमात्रंतुसिक्थेसिक्थेयुगंयुगम् ॥ कैलासाद्रौवसेद्धीमान्महाभोगसमन्वितः ॥ ३४ ॥ विश्वेशेपरमान्नंयोदद्यात्साज्यं
सशर्करम् ॥ त्रैलोक्यंतर्पितंतेनसदेवपितृमानवम् ॥ ३५ ॥ मुखवासंतुयोदद्याद्दर्पणंचारुचामरम् ॥ उल्लोचंसुखपर्यंकंतस्यपुण्यफलंमहत् ॥ ३६ ॥
संख्यासागररत्नानांकथंचित्कर्तुमिष्यते ॥ मुखवासादिदानस्यकःसंख्यामत्रकारयेत् ॥ ३७ ॥ पूजोपकरणद्रव्यंयोघंटागड्डुकादिकम् ॥ भक्त्यामेभवने
दद्यात्सवसेदत्रमेंतिके ॥ ३८ ॥ योगीतवाद्यनृत्यानामेकंमत्प्रीतयेव्यधात् ॥ तस्याग्रतोदिवारात्रंभवेत्तौर्यत्रिकंमहत् ॥ ३९ ॥ चित्रलेखनकर्मादिप्रासा
देमेऽत्रकारयेत् ॥ यःसचित्रान्महाभोगान्भुंक्तेमत्पुरतःस्थितः ॥४०॥ सकृद्विश्वेश्वरंनत्वामध्येजन्मसुधीर्नरः ॥ त्रैलोक्यवंदितपदोजायतेवसुधापतिः॥
॥ ४१ ॥ यस्तुविश्वेश्वरंदृष्ट्वाह्यन्यत्रापिविपद्यते ॥ तस्यजन्मांतरेमोक्षोभवत्येवनसंशयः ॥ ४२ ॥ विश्वेशाख्यातुजिह्वाग्रेविश्वनाथकथाश्रुतौ ॥ विश्वे
शशीलनंचित्तेयस्यतस्यजनिःकुतः ॥ ४३ ॥ लिंगंमेविश्वनाथस्यदृष्ट्वायश्चानुमोदते ॥ समेगणेषुगण्येतमहापुण्यबलाश्रितः ॥ ४४ ॥ नित्यंविश्वेश
विश्वेशाविश्वनाथेतियोजपेत् ॥ त्रिसंध्यंतंसुकृतिनंजपाम्यहमपिध्रुवम् ॥ ४५ ॥ ममापीदंमहालिंगंसदापूज्यतमंसुराः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनपूज्यंदेवर्षि
मानवैः ॥ ४६ ॥ यैर्नविश्वेश्वरोदृष्टोयैर्नविश्वेश्वरःस्मृतः ॥ कृतांतदूतैस्तेदृष्टास्तैःस्मृतागर्भवेदना ॥ ४७ ॥ यैरिदंप्रणतंलिंगंप्रणतास्तेसुरासुरैः ॥ यस्यै
केनप्रणामेनदिक्पालपदमल्पकम् ॥ दिक्पालपदतःपातःपातःशिवनतेर्नहि ॥ ४८ ॥ शृण्वंतुदेवर्षिगणाःसमस्तास्तथ्यंब्रुवेतच्चपरोपकृत्यै ॥ नभूर्भुवः
स्वर्गमहर्जनांतर्विश्वेशतुल्यंक्वचिदस्तिलिंगम् ॥ ४९ ॥ नसत्यलोकेनतपस्यहोसुरावैकुंठकैलासरसातलेषु ॥ तीर्थंक्वचिद्वैमणिकर्णिकासमंलिंगंचविश्वे
श्वरतुल्यमन्यतः ॥ ५० ॥ नविश्वनाथस्यसमंहिलिंगंनतीर्थमन्यन्मणिकर्णिकातः ॥ तपोवनंकुत्राचिदस्तिनान्यच्छुभंममानंदवनेनतुल्यम् ॥ ५१ ॥
वाराणसीतीर्थमयीसमस्तायस्यास्तुनामापिहितीर्थतीर्थम् ॥ तत्रापिकाचिन्ममसौख्यभूमिर्महापवित्रामणिकर्णिकासौ ॥ ५२ ॥ स्थानादमुष्मान्ममरा
जसौधात्प्राच्यांमनागीशसमाश्रितायाम् ॥ सव्येपसव्येचकराःक्रमेणशतत्रयीयापिशतद्वयीच ॥ ५३ ॥

स्मृताप्राप्ता ॥४७ ॥ ४८ ॥ जनेतितपःसत्ययोरुपलक्षणम् ॥४९॥ अन्यतःअन्यत्र ॥ अन्यादितिवा ॥५०॥५१॥५२॥ स्थानादमुष्मादितिअमुष्मात्स्थानाद्यन्ममराजसौधंराजगृहम् ॥ तथाचोक्तं

मोक्षस्वर्द्वारयोर्मध्येवुधाराजगृहंविदुरिति ॥ तस्मात्प्रासादान्मनागीशसमाश्रितायांप्राच्यामितिपूर्वोत्तरयोर्दिशोरंतरालइत्यर्थः ॥ तस्यांदिशियास्थलीसेयंमणिकर्णिकायैःसेवितातेममहृच्छया इतिद्वितीयेनान्वयः ॥ किमाकारपरिमाणकेत्याकांक्षायांवेदिकारूपकेणनिरूपयितुमाह ॥ सव्यइति ॥ क्रमेणेति ॥ शतत्रयींसव्येवामपार्श्वेहरिश्चंद्रेश्वरपर्यंतमित्यर्थः ॥ तथाऽपसव्येदक्षिणपार्श्वे शतद्वयंगंगाकेशवपर्यंतमित्यर्थः ॥५३॥ गंगायांपंचशतंहस्तास्तावत्पर्यंतंमणिकर्णिकेत्यर्थः ॥ तदुक्तमत्रैव ॥ आमध्याद्देवसरितआहरिश्चंद्रमंडपात् ॥ आगंगाकेशवाच्चैवस्वर्द्वारान्मणिकर्णिकेति ॥ एवमुदीच्यवाच्योरितिचतुष्कोणोपलक्षणम् ॥ वनराजिसौधादितिक्वचित् ॥ तत्रवनराजोहनुमान् ॥ परकोशभूमिःपरमात्माधारस्थानम् ॥ परकेशभूमिरितिपाठेब्रह्मविष्णुरुद्रभूमिः ॥ परलोकभूमिरिति क्वचित् ॥ हृद्यंतःकरणेशेरतइतिहृच्छयाःसद्रूपाइत्यर्थः ॥ ५४ ॥ सुधाधामसुधामधामसुधामृतंकैवल्यंतस्यधामसुस्थानेषुद्वारकादिषुधाम्नःस्वप्रकाशस्यधामस्फूर्तिर्यस्मात्तत् ॥ यद्वा सुधामधाम

हस्ताःशतंपंचसुरापगायामुदीच्यवाच्योर्मणिकर्णिकेयम् ॥ सारास्त्रिलोक्याःपरकोशभूमियैंःसेवितातेममहृच्छयाहि ॥ ५४ ॥ अस्मिन्ममानंदवनेयदेतल्लिंगंसुधाधामसुधामधाम ॥ आसप्तपातालतलात्स्वयंभुसमुत्थितंभक्तकृपावशेन ॥५५॥ येस्मिञ्जनाःकृत्रिमभावबुद्ध्यालिंगंभजिष्यंतिचहेतुवादैः ॥ तेषांहिदंडःपरएषएवनगर्भवासाद्विरमंतितेध्रुवम् ॥ ५६ ॥ यद्यद्धितंस्वस्यसदैवतत्तल्लिंगेत्रदेयंममभक्तिमद्भिः ॥ इहाप्यमुत्रापिनतस्यसंक्षयोयथेहपापस्यकृतस्यपापिभिः ॥ ५७ ॥ दूरस्थितैरप्यधिबुद्धिभिर्यैर्लिंगंसमाराधिममेदमत्र ॥ मयैवदत्तैःशुभवस्तुजातैर्निःश्रेयसःश्रीर्वसयेत्सतस्तान् ॥ ५८ ॥ शृणुष्वविष्णोशृणुसृष्टिकर्तःशृण्वंतुदेवर्षिगणाःसमस्ताः ॥ इदंहिलिंगंपरसिद्धिदंसतांभेदोमनागत्रनमत्सकाशतः ॥ ५९ ॥ अस्मिन्हिलिंगेऽखिलसिद्धिसाधनेसमर्पितंयैःसुकृतार्जितंवसु ॥ तेभ्योतिमात्राखिलसौख्यसाधनंददामिनिर्वाणपदंसुनिर्भयम् ॥ ६० ॥ उत्क्षिप्यबाहुंत्वसकृद्ब्रवीमित्रयीमयेऽस्मिंस्त्रयमेवसारम् ॥ विश्वेशलिंगंमणिकर्णिकांबुकाशीपुरीसत्यमिदंत्रिसत्यम् ॥ ६१ ॥ उत्थायदेवोथसशक्तिरीशस्तस्मिन्हिलिंगेकृतचारुपूजः ॥ ययौलयंतेचसुराजयेतिजयेतिचोक्त्वानुनुवुस्तमीशम् ॥ ६२ ॥

श्रेष्ठंस्थानमित्यर्थः ॥ आसप्तेति ॥ अस्मिन्नित्यंगुल्या निर्दिशति ॥ अयमर्थः ॥ अस्मिन्स्थानेयद्यल्लिंगंतत्तदासप्तपातालतलात्स्वयंभुसमुत्थितमितिमंतव्यम् ॥ ततोहेतुवादैरेतदधिकरणकंलिंगंकृत्रिमंभवितुमर्हतिकेनचित्स्थापितत्वात्सप्रतिपन्नवत् इत्यादिकुतर्कैःकृत्रिमभावबुद्ध्यायेभजिष्यंतितेषामेषएवपरोदंडइति यथाश्रुतव्याख्यानेकृत्रिमभावबुद्ध्यनुत्पत्तेः ॥ नहिसप्तपातालादुत्थितस्यस्वयंभुवःकृत्रिमभावमनीषासंभवतीति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अधिबुद्धिभिःअधिकबुद्धिभिः ॥ वसयेत्तान्सतोऽधिश्रित्यवसेदित्यर्थः ॥ परयेदितिक्वचित् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ वसुधनम् ॥ पद्यतेऽनेनेतिपदंज्ञानम् ॥ अतिमात्राऽखिलसौख्यसाधनम् ॥ मात्राविषयानतिक्रांतमतिमात्रंतच्चतदखिलंसौख्यंसुखंचतस्यसाधनम् ॥ अतिशयसुखसाधनमितिवा ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कृतचारुपूजःकृताचार्वी

पूजायेनसःसप्तम्यंतोवापाठः ॥ अखिललोककामदइतिक्कचित् ॥ नुनुवुस्तुष्टुवुः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ५९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां
काशीखंडटीकायांनवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥छ॥ ॥ अथाध्यायेशततमेसर्वाभीष्टफलप्रदे ॥ अनुक्रमणिकानामसम्यगत्रनिरूप्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेइदानींप्रष्टुकामोसिकिंतत्पृ
च्छवदामितइत्युक्तंतत्रोक्तानुवादपूर्वकंतृप्तिमाविष्कुर्वन्ननुक्रमणिकातन्माहात्म्येपृच्छति इदंस्कांदमितिद्वयेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ खंडजंकाशीखंडजम् ॥ महाफलमितिपाठेअप्यर्थेचकारः ॥
॥ ४ ॥ प्रथमाध्यायार्थमाह ॥ विंध्येति ॥ द्वितीयाध्यायार्थमाह ॥ सत्येति ॥ द्वितीयोद्वितीयाध्यायोक्तइत्यर्थः ॥५॥ तृतीयाध्यायार्थमाह ॥ अगस्तेरिति ॥ चतुर्थाध्यायार्थमाह ॥ पतिव्रतेति ॥

स्कंदउवाच ॥ ॥ क्षेत्रस्यमैत्रावरुणेविमुक्तस्यमहामते ॥ प्रभावस्यैकदेशोयंकथितःकल्मषापहः ॥ ६३ ॥ तवाग्रेतुयथाबुद्धिकाशीविश्लेषतापिनः ॥
अचिरेणैवकालेनकाशींप्राप्स्यस्यनुत्तमाम् ॥ ६४ ॥ अस्ताचलस्यशिखरंप्राप्तवानेषभानुमान् ॥ तवापिहिममाप्येषमौनस्यसमयोऽभवत् ॥ ६५ ॥
॥ व्यासउवाच ॥ ॥ श्रुत्वेतिसमुनिःसूतसंध्योपास्त्यैविनिर्गतः ॥ प्रणम्यौमेयमसकृल्लोपामुद्रासमन्वितः ॥ ६६ ॥ रहस्यंपरिविज्ञायक्षेत्रस्यशशिमौ
लिनः ॥ अगस्त्योनिश्चितमनाःशिवध्यानपरोभवत् ॥ ६७ ॥ आनंदकाननस्येहमहिमानंमहत्तरम् ॥ कोत्रवर्णयितुंशक्तःसूतवर्षशतैरपि ॥ ६८ ॥
यथादेव्यैसमाख्यायिशिवेनपरमात्मना ॥ तथास्कंदेनकथितंमाहात्म्यंकुंभसंभवे ॥ ६९ ॥ तवाग्रेचसमाख्यातंशुकादीनांचसत्तम ॥ इदानींप्रष्टुकामोसि
किंतत्पृच्छवदामिते ॥७०॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंसर्वकल्मषनाशनम् ॥ समस्तचिंतितफलप्रदंमर्त्योभवेत्कृती ॥७१॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशी
तिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थेकाशीखंडउत्तरार्धेविश्वेश्वरलिंगमहिमाख्योनामनवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ सूतउवाच ॥ ॥ इदंस्कांदमहं
श्रुत्वाकाशीखंडमनुत्तमम् ॥ नितरांपरितृप्तोस्मिह्हदिचापिविधारितम् ॥ १ ॥ अनुक्रमणिकाध्यायंतथामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ पाराशर्यसमाचक्ष्वयथापूर्व
मिदंभवेत् ॥ २ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ सूतावधेहिधर्मात्मञ्ज्ञातूकर्ण्यनिशामय ॥ शुकवैशंपायनाद्याःशृण्वंत्वपिचबालकाः ॥ ३ ॥ अनुक्रम
णिकाध्यायंमाहात्म्यंचापिखंडजम् ॥ प्रवक्ष्याम्यघनाशायमहापुण्यप्रवर्धनम् ॥ ४ ॥ विंध्यनारदसंवादःप्रथमेपरिकीर्तितः ॥ सत्यलोकप्रभावश्च
द्वितीयःसमुदाहृतः ॥ ५ ॥ अगस्तेराश्रमपदेदेवानामागमस्ततः ॥ पतिव्रताचारित्रंचप्रस्थानंकुंभसंभवः ॥ ६ ॥ तीर्थप्रशंसाचततःसप्तपुर्यस्ततः
स्मृताः ॥ संयमिन्याःस्वरूपंचब्रह्मलोकस्ततःपरम् ॥ ७ ॥ इंद्राग्न्योर्लोकसंप्राप्तिस्ततश्चशिवशर्मणः ॥ अग्नेःसमुद्भवस्तस्मात्क्रव्याद्वरुणसंभवः ॥ ८ ॥

पंचमाध्यायार्थमाह ॥ प्रस्थानमिति ॥ कुंभसंभवःकुंभसंभवस्य ॥ छांदसोविभक्तिव्यत्ययः ॥ कुंभसंभवोयस्तस्यप्रस्थानमितिवा ॥ यदाकुंभसंभुवइतिपाठःस्यात्तदाकुंभात्सम्यक्भवतीतिकुंभसं
भूस्तस्य ॥ कौंभसंभवमितिक्कचित् ॥ ६ ॥ षष्ठाध्यायार्थमाह ॥ तीर्थेति ॥ सप्तमाध्यायार्थमाह ॥ सप्तेति ॥ अष्टमाध्यायार्थमाह ॥ संयमिन्याइति ॥ नवमाध्यायार्थमाह ॥ ब्रह्मेति ॥ ७ दश
माध्यायार्थमाह॥इंद्राग्न्योरिति॥एकादशाध्यायार्थमाह॥अग्नेरिति॥द्वादशाध्यायार्थमाह ॥तस्मादिति॥तस्मात्तदनंतरमित्यर्थः॥क्रव्यंमांसमत्तीतिक्रव्यान्निर्ऋतिः॥सचवरुणश्चतयोःसंभवइत्यर्थः ॥ ८ ॥

त्रयोदशाध्यायार्थमाह ॥ गंधवतीति ॥ गंधवतीवायोःपुरी ॥ ईशयोर्वायुकुबेरयोः ॥ चतुर्दशाध्यायार्थमाह ॥ चंद्रलोकेति ॥ ९ ॥ पंचदशाध्यायार्थमाह ॥ उडुलोकेति ॥ तस्मात्तदनंतरमुडु
लोककथेत्यन्वयः ॥ षोडशाध्यायार्थमाह ॥ ततःशुक्रेति ॥ सप्तदशाध्यायार्थमाह ॥ माहेयेति ॥ मह्याःपुत्रोमंगलोगुरुर्बृहस्पतिः सौरिःशनिस्तेषामिति ॥ १० ॥ अष्टादशाध्यायार्थमाह ॥
सप्तर्षीणामिति ॥ अवांतरभेदाल्लोकाइतिबहुवचनम् ॥ लोकइत्येववापाठः ॥ एकोनविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ ध्रुवस्येति ॥ विंशत्यध्यायार्थमाह ॥ ततइति ॥ ध्रुवोनिश्चितःकूटस्थइतियावत् ॥
पद्यतेज्ञायतेमुमुक्षुभिरितिपदः ॥ ध्रुवश्चासौपदश्चेतिध्रुवपदोविष्णुस्तस्यप्राप्तिरित्यर्थः ॥ एकविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ ध्रुवलोकेति ॥ स्थितिःप्राप्तिः ॥ ११ ॥ द्वाविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ दर्शनमिति ॥
त्रयोविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ चतुर्भुजेति ॥ चतुर्विंशत्यध्यायार्थमाह ॥ निर्वाणमिति ॥ १२ ॥ पंचविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ स्कंदागस्त्योरिति ॥ षड्विंशत्यध्यायार्थमाह ॥ मणिकर्ण्याइति ॥
सप्तविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ ततस्त्विति ॥ १३ ॥ अष्टाविंशत्यध्यायार्थमाह ॥ प्रभावश्चेति ॥ एकोनत्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ गंगानामेति ॥ त्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ वाराणस्याइति ॥ एकत्रिंशदध्या

गंधवत्यलकापुर्योरीशयोस्तुसमुद्भवः ॥ चंद्रलोकपरिप्राप्तिःशिवशर्मद्विजन्मनः ॥ ९ ॥ उडुलोककथातस्मात्ततःशुक्रसमुद्भवः ॥ माहेयगुरुसौरीणांलो
कानांवर्णनंततः ॥ १० ॥ सप्तर्षीणांततोलोकाध्रुवस्यचतपस्ततः ॥ ततोध्रुवपदप्राप्तिर्ध्रुवलोकस्थितिस्ततः ॥ ११ ॥ दर्शनंसत्यलोकस्यतस्यवैशिव
शर्मणः ॥ चतुर्भुजाभिषेकश्चनिर्वाणंशिवशर्मणः ॥१२॥ स्कंदागस्त्योश्चसंवादोमणिकर्ण्याःसमुद्भवः ॥ ततस्तुगंगामाहात्म्यंततोदशहरास्तवः ॥१३ ॥
प्रभावश्चापिगंगायागंगानामसहस्रकम् ॥ वाराणस्याःप्रशंसाथभैरवाविर्भवस्ततः ॥ १४ ॥ दंडपाणेःसमुद्भूतिर्ज्ञानवाप्युद्भवस्ततः ॥ आख्यानंचकलाव
त्याःसदाचारस्ततःपरम् ॥ १५ ॥ ब्रह्मचारिप्रकरणंततःस्त्रीलक्षणानिच ॥ कृत्याकृत्यप्रकरणमविमुक्तेशवर्णनम् ॥ १६ ॥ ततोगृहस्थधर्माश्चततोयोग
निरूपणम् ॥ कालज्ञानंततःप्रोक्तंदिवोदासस्यवर्णनम् ॥ १७ ॥ काश्याश्चवर्णनंतस्माद्योगिनीवर्णनंततः ॥ लोलार्कस्यसमाख्यानमुत्तरार्ककथाततः॥
॥१८॥ सांबादित्यस्यमहिमाद्रुपदादित्यशंसनम् ॥ ततस्तुगरुडाख्यानमरुणार्कादयस्ततः ॥ १९ ॥ दशाश्वमेधिकंतीर्थंमंदराच्चगणागमः ॥ पिशाचमो
चनाख्यानंगणेशप्रेषणंततः ॥ २० ॥

यार्थमाह ॥ भैरवेति ॥ १४ ॥ द्वात्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ दंडपाणेरिति ॥ त्रयस्त्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ ज्ञानवापीति ॥ चतुस्त्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ आख्यानंचेति ॥ पंचत्रिंशदध्यायार्थमाह ॥
सदाचारइति ॥ १५ ॥ षट्त्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ ब्रह्मचारीति ॥ सप्तत्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ ततःस्त्रीति ॥ अष्टत्रिंशदध्यायार्थमाह ॥ कृत्याकृत्येति ॥ एकोनचत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ अवि
मुक्तेशेति ॥ १६ ॥ चत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ ततोगृहस्थेति ॥ एकचत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ ततोयोगेति ॥ द्विचत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ कालज्ञानमिति ॥ त्रिचत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥
दिवोदासस्येति ॥ १७ ॥ चतुश्चत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ काश्याश्चेति ॥ तस्मात्तदनंतरम् ॥ पंचचत्वारिंशाध्यायार्थमाह ॥ योगिनीति ॥ षट्चत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ लोलार्कस्येति ॥
सप्तचत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ उत्तरार्केति ॥ १८ ॥ अष्टचत्वारिंशदध्यायार्थमाह ॥ सांबादित्यस्येति ॥ एकोनपंचाशदध्यायार्थमाह ॥ द्रुपदेति ॥ उपलक्षणमेतन्मयूखादित्यस्य ॥ पंचाशदध्या
यार्थमाह ॥ ततस्तुगरुडेति ॥ एकपंचाशदध्यायार्थमाह ॥ अरुणार्कादयइति ॥ आदिशब्देनवृद्धकेशवविमलगंगादित्यानांग्रहणम् ॥ १९ ॥ द्विपंचाशदध्यायार्थमाह ॥ दशाश्वमेधिकमिति ॥

त्रिपंचाशदध्यायार्थमाह ॥ मंदराचेति ॥ चतुष्पंचाशदध्यायार्थमाह ॥ पिशाचेति ॥ पंचपंचाशदध्यायार्थमाह ॥ गणेशेति ॥ २० ॥ षट्पंचाशदध्यायार्थमाह ॥ मायेति ॥ सप्तपंचाशदध्यायार्थमाह ॥ ढुंढीति ॥ अष्टपंचाशदध्यायार्थमाह ॥ विष्णुमायेति ॥ विसर्जनंकैलासप्रस्थानम् ॥ २१ ॥ एकोनषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ ततःपंचनदेति ॥ षष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ बिंदुमाधवेति ॥ एकषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ ततोवैष्णवेति ॥ २२ ॥ द्विषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ प्रयाणमिति ॥ त्रिषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ जैगीषव्येति ॥ २३ ॥ चतुःषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ ततःक्षेत्रेति ॥ पंचषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ अथातइति ॥ अथशब्दोत्रलिंगप्रादुर्भावेमंगलार्थः ॥ २४ ॥ षट्षष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ ततःशैलेश्वरेति ॥ सप्तषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ रत्नेशस्येति ॥ अष्टषष्ट्यध्यायार्थमाह ॥ कृत्तिवासइति ॥ एकोनसप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ ततश्चायतनेति ॥ २५ ॥ सप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ देवतानामिति ॥ एकसप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ दुर्गासुरेति ॥ द्विसप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ दुर्गायाइति ॥ त्रिसप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ ततओंकारेति ॥ २६ ॥ चतुःसप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ पुनरोंकारेति ॥ पंचसप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ त्रिलोचनेति ॥ षट्सप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ त्रिलोचनप्रभावइति ॥ सप्तसप्तत्यध्या

मायागणपतेश्चाथढुंढिप्रादुर्भवस्ततः ॥ विष्णुमायाप्रपंचोथदिवोदासविसर्जनम् ॥ २१ ॥ ततःपंचनदोत्पत्तिर्बिंदुमाधवसंभवः ॥ ततोवैष्णवतीर्थानांमाहात्म्यपरिवर्णनम् ॥ २२ ॥ प्रयाणंमंदरात्काशींवृषभध्वजशूलिनः ॥ जैगीषव्येनसंवादोज्येष्ठस्थानेमहेशितुः ॥ २३ ॥ ततःक्षेत्ररहस्यस्यकथनंपापनाशनम् ॥ अथातःकंदुकेशस्यव्याघ्रेशस्यसमुद्भवः ॥२४॥ ततःशैलेश्वरकथारत्नेशस्यचदर्शनम् ॥ कृत्तिवासःसमुत्पत्तिस्ततश्चायतनागमः ॥२५॥ देवतानामधिष्ठानंदुर्गासुरपराक्रमः ॥ दुर्गायाविजयश्चाथततओंकारवर्णनम् ॥ २६ ॥ पुनरोंकारमाहात्म्यंत्रिलोचनसमुद्भवः ॥ त्रिलोचनप्रभावोथकेदाराख्यानमेवच ॥ २७ ॥ ततोधर्मेशमहिमाततःपक्षिकथाशुभा ॥ ततोविश्वभुजाख्यानंदुर्दमस्यकथाततः ॥ २८ ॥ ततोवीरेश्वराख्यानंगंगेशमहिमापुनः ॥ गंगातीर्थैश्चसंयुक्ताकामेशमहिमाततः ॥ २९ ॥ विश्वकर्मेशमहिमादक्षयज्ञसमुद्भवः ॥ सत्यादेहविसर्गश्चततोदक्षेश्वरोद्भवः ॥ ३० ॥ ततोवैपार्वतीशस्यमाहिम्नःपरिकीर्तनम् ॥ गंगेशस्याथमहिमानर्मदेशसमुद्भवः ॥ ३१ ॥ सतीश्वरसमुत्पत्तिरमृतेशादिवर्णनम् ॥ व्यासस्यहिभुजस्तंभोव्यासशापविमोक्षणम् ॥ ३२ ॥ क्षेत्रतीर्थकदंबंचमुक्तिमंडपसंकथा ॥ विश्वेशाविर्भवश्चाथततोयात्रापरिक्रमः ॥ ३३ ॥

यार्थमाह ॥ केदारेति ॥ २७ ॥ अष्टसप्तत्यध्यायार्थमाह ॥ ततोधर्मेशेति ॥ एकोनाशीत्यध्यायार्थमाह ॥ ततःपक्षीति ॥ अशीत्यध्यायार्थमाह ॥ ततोविश्वभुजेति ॥ एकाशीत्यध्यायार्थमाह ॥ दुर्दमस्येति ॥ २८ ॥ द्व्यशीत्यध्यायार्थमाह ॥ ततोवीरेति ॥ त्र्यशीत्यध्यायार्थमाह ॥ वीरेशेति ॥ चतुरशीत्यध्यायार्थमाह ॥ गंगेति ॥ पंचाशीत्यध्यायार्थमाह ॥ कामेशेति ॥ २९ ॥ षडशीत्यध्यायार्थमाह ॥ विश्वकर्मेति ॥ सप्ताशीत्यध्यायार्थमाह ॥ दक्षयज्ञेति ॥ अष्टाशीत्यध्यायार्थमाह ॥ सत्याइति ॥ नवाशीत्यध्यायार्थमाह ॥ ततोदक्षेति ॥ ३० ॥ नवत्यध्यायार्थमाह ॥ ततोवैइति ॥ एकनवत्यध्यायार्थमाह ॥ गंगेति ॥ द्विनवत्यध्यायार्थमाह ॥ नर्मदेति ॥ ३१ ॥ त्रिनवत्यध्यायार्थमाह ॥ सतीश्वरेति ॥ चतुर्नवत्यध्यायार्थमाह ॥ अमृतेति ॥ पंचनवत्यध्यायार्थमाह ॥ व्यासस्येति ॥ षण्णवत्यध्यायार्थमाह ॥ व्यासशापेति ॥ ३२ ॥ सप्तनवत्यध्यायार्थमाह ॥ क्षेत्रेति ॥ अष्टनवत्यध्यायार्थमाह ॥ मुक्तिमंडपेति ॥ नवनवत्यध्यायार्थमाह ॥ विश्वेशेति ॥

शततमाध्यायार्थमाह॥ततोयात्रेति॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ सचैलमितिश्लोकोक्तमेकम् ॥३७॥ आदित्यमित्यक्षरचतुष्टयाधिकार्धोक्तंद्वितीयम् ॥ ततोगच्छेदितिसार्धपादोक्तंतृतीयम् ॥३८॥

एतदाख्यानशतकंक्रमेणपरिकीर्तितम् ॥ यस्यश्रवणमात्रेणसर्वखंडश्रुतेःफलम् ॥ अनुक्रमणिकाध्यायेप्यास्तियात्रापरिक्रमः ॥३४॥ ॥ सूतउवाच ॥
यात्रापरिक्रमंब्रूहिजनानांहितकाम्यया ।। यथावत्सिद्धिकामानांसत्यवत्याःसुतोत्तम ॥ ३५ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ निशामयमहाप्राज्ञलोमहर्षणव
च्मिते ॥ यथाप्रथमतोयात्राकर्तव्यायात्रिकैर्मुदा ॥ ३६ ॥ सचैलमादौसंस्नायचक्रपुष्करिणीजले ॥ संतर्प्यदेवान्सपितॄन्ब्राह्मणांश्चतथार्थिनः ॥ ३७ ॥
आदित्यंद्रौपदींविष्णुंदंडपाणिंमहेश्वरम् ॥ नमस्कृत्यततोगच्छेद्द्रष्टुंढुंढिविनायकम् ॥३८॥ ज्ञानवापीमुपस्पृश्यनंदिकेशंततोर्चयेत् ॥ तारकेशंततोभ्यर्च्य
महाकालेश्वरंततः ॥ ३९ ॥ ततःपुनर्दंडपाणिमित्येषापंचतीर्थिका ॥ ४० ॥ दैनंदिनीविधातव्यामहाफलमभीप्सुभिः ॥ ततोवैश्वेश्वरीयात्राकार्यासर्वा
र्थसिद्धिदा ॥ ४१ ॥ द्विसप्तायतनानांचकार्यायात्राप्रयत्नतः ॥ कृष्णांप्रतिपदंप्राप्यभूतावधियथाविधि ॥ ४२ ॥ अथवाप्रतिभूतंचक्षेत्रसिद्धिमभी
प्सुभिः ॥ तत्तत्तीर्थकृतस्नानस्तत्तल्लिंगकृतार्चनः ॥४३॥ मौनेनयात्रांकुर्वाणःफलंप्राप्नोतियात्रिकः ॥ ओंकारंप्रथमंपश्येन्मत्स्योदर्यांकृतोदकः ॥ ४४ ॥
त्रिविष्टपंमहादेवंततोवैकृत्तिवाससम् ॥ रत्नेशंचाथचंद्रेशंकेदारंचततोव्रजेत् ॥४५॥ धर्मेश्वरंचवीरेशंगच्छेत्कामेश्वरंततः ॥ विश्वकर्मेश्वरंचाथमणिकर्णी
श्वरंततः ॥ ४६ ॥ अविमुक्तेश्वरंदृष्ट्वाततोविश्वेशमर्चयेत् ॥ एषायात्राप्रयत्नेनकर्तव्याक्षेत्रवासिना ॥ ४७ ॥ यस्तुक्षेत्रमुषित्वातुनैतांयात्रांसमाचरेत् ॥
विघ्नास्तस्योपतिष्ठंतेक्षेत्रोच्चाटनसूचकाः ॥ ४८ ॥ अष्टायतनयात्रान्याकर्तव्याविघ्नशांतये ॥ दक्षेशःपार्वतीशश्चतथापशुपतीश्वरः ॥४९॥ गंगेशोनर्म
देशश्चगभस्तीशःसतीश्वरः ॥ अष्टमस्तारकेशश्चप्रत्यष्टमिविशेषतः ॥ ५० ॥ दृश्यान्येतानिलिंगानिमहापापोपशांतये ॥ अपरापिशुभायात्रायोगक्षे
मकरीसदा ॥ ५१ ॥ सर्वविघ्नोपहंत्रीचकर्तव्याक्षेत्रवासिभिः ॥ शैलेशंप्रथमंवीक्ष्यवरणास्नानपूर्वकम् ॥ ५२ ॥ स्नानंतुसंगमेकृत्वाद्रष्टव्यःसंगमेश्वरः ॥
स्वलीनतीर्थेसुस्नातःपश्येत्स्वलीनमीश्वरम् ॥ ५३ ॥ स्नात्वामंदाकिनीतीर्थेद्रष्टव्योमध्यमेश्वरः ॥ पश्येद्धिरण्यगर्भेशंतत्रतीर्थेकृतोदकः ॥ ५४ ॥
मणिकर्ण्यांततःस्नात्वापश्येदीशानमीश्वरम् ॥ ततःकूपमुपस्पृश्यगोप्रेक्षमवलोकयेत् ॥ ५५ ॥ कापिलेयह्रदेस्नात्वावीक्षेतवृषभध्वजम् ॥ उपशांतशिवं
पश्येत्तत्कूपविहितोदकः ॥ ५६ ॥ पंचचूडाह्रदेस्नात्वाज्येष्ठस्थानंततोर्चयेत् ॥ चतुःसमुद्रकूपेतुस्नात्वादेवंसमर्चयेत् ॥ ५७ ॥

ज्ञानवापीमितिश्लोकोक्तंचतुर्थम् ॥ ३९ ॥ ततइतिपादोक्तंपंचममित्येषापंचतीर्थिकेति ॥ पूर्वोक्तरूपावा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ भूतावधिचतुर्दशीपर्यंतम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥
॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

॥५८॥५९॥६०॥ एषचासौक्रमश्चेति ॥ एतदायतनानिपूर्वोक्तशैलेशाद्याश्रितानि ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ विष्वगृद्धिदासर्वसंपद्दात्री ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

देवस्याग्रेतुयावापीतत्रोपस्पर्शनेकृते ॥ शुक्रेश्वरंततःपश्येत्तत्कूपविहितोदकः ॥५८॥ दंडखातेततःस्नात्वाव्याघ्रेशंपूजयेत्ततः ॥ शौनकेश्वरकुंडेतुस्नानं
कृत्वाततोर्चयेत् ॥५९॥ जंबुकेशंमहालिंगंकृत्वायात्रामिमांनरः॥ क्वचिन्नजायतेभूयःसंसारेदुःखसागरे ॥६०॥ समारभ्यप्रतिपदंयावत्कृष्णाचतुर्दशी ॥
एतत्क्रमेणकर्तव्यान्येतदायतनानिवै ॥६१॥ इमांयात्रांनरःकृत्वानभूयोप्यभिजायते ॥ अन्यायात्राप्रकर्तव्यैकादशायतनोद्भवा ॥ ६२ ॥ आग्नीध्रकुंडे
सुस्नातःपश्येदाग्नीध्रमीश्वरम् ॥ उर्वशीशंततोगच्छेत्ततस्तुनकुलीश्वरम् ॥६३॥ आषाढीशंततोदृष्ट्वाभारभूतेश्वरंततः ॥ लांगलीशमथालोक्यततस्तु
त्रिपुरांतकम् ॥ ६४ ॥ ततोमनःप्रकामेशंप्रीतिकेशमथोव्रजेत् ॥ मदालसेश्वरंतस्मात्तिलपर्णेश्वरंततः ॥ ६५ ॥ यात्रैकादशलिंगानामेषाकार्याप्रयत्नतः॥
इमांयात्रांप्रकुर्वाणोरुद्रत्वंप्राप्नुयान्नरः ॥ ६६॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिगौरीयात्रामनुत्तमाम् ॥ शुक्लपक्षेतृतीयायांयायात्राविष्वगृद्धिदा ॥ ६७ ॥ गोप्रेक्षतीर्थे
सुस्नायमुखनिर्मालिकांव्रजेत् ॥ ज्येष्ठावाप्यांनरःस्नात्वाज्येष्ठांगौरींसमर्चयेत् ॥६८॥ सौभाग्यगौरींसंपूज्याज्ञानवाप्यांकृतोदकैः॥ततःशृंगारगौरींचतत्रै
वचकृतोदकः ॥ ६९ ॥ स्नात्वाविशालगंगायांविशालाक्षींततोव्रजेत् ॥ सुस्नातोललितातीर्थेललितामर्चयेत्ततः ॥७०॥ स्नात्वाभवानीतीर्थेथभवानीं
परिपूजयेत् ॥ मंगलाचततोभ्यर्च्याबिंदुतीर्थकृतोदकैः ॥ ७१ ॥ ततोगच्छेन्महालक्ष्मींस्थिरलक्ष्मीसमृद्धये ॥ इमांयात्रांनरःकृत्वाक्षेत्रेस्मिन्मुक्तिज
न्मनि ॥ ७२ ॥ नदुःखैरभिभूयेतइहामुत्रापिकुत्रचित् ॥ कुर्यात्प्रतिचतुर्थीहयात्रांविघ्नेशितुःसदा ॥ ७३ ॥ ब्राह्मणेभ्यस्तदुद्देशाद्देयावैमोदकामुदे ॥
भौमेभैरवयात्राचकार्यापातकहारिणी ॥ ७४ ॥ रविवारेरवेर्यात्राषष्ठ्यांवारविसंयुजि ॥ तथैवरविसप्तम्यांसर्वविघ्नोपशांतये ॥ ७५ ॥ नवम्यामथवा
ष्टम्यांचंडीयात्राशुभामता ॥ अंतर्गृहस्यवैयात्राकर्तव्याप्रतिवासरम् ॥ ७६ ॥ प्रातःस्नानंविधायादौनत्वापंचविनायकान् ॥ नमस्कृत्वाथविश्वेशं
स्थित्वानिर्वाणमंडपे ॥ ७७ ॥ अंतर्गृहस्ययात्रांवैकरिष्येघौघशांतये ॥ गृहीत्वानियमंचेतिगत्वाथमणिकर्णिकाम् ॥ ७८ ॥ स्नात्वामौनेनचागत्य
मणिकर्णीशमर्चयेत् ॥ कंबलाश्वतरौनत्वावासुकीशंप्रणम्यच ॥ ७९ ॥ पर्वतेशंततोदृष्ट्वागंगाकेशवमप्यथ ॥ ततस्तुललितांदृष्ट्वाजरासंधेश्वरंततः ॥८०॥
ततोवैसोमनाथंचवाराहंचततोव्रजेत् ॥ ब्रह्मेश्वरंततोनत्वानत्वागस्तीश्वरंततः ॥ ८१ ॥ कश्यपेशंनमस्कृत्यहरिकेशवनंततः ॥ वैद्यनाथंततोदृष्ट्वाध्रुवे
शमथवीक्ष्यच ॥ ८२ ॥ गोकर्णेश्वरमभ्यर्च्यहाटकेशमथोव्रजेत् ॥ अस्थिक्षेपतडागेचदृष्ट्वावैकीकसेश्वरम् ॥ ८३ ॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥९॥

भारभूतंततोनत्वाचित्रगुप्तेश्वरंततः ॥ चित्रघंटांप्रणम्याथततःपशुपतीश्वरम् ॥ ८४ ॥ पितामहेश्वरंगत्वाततस्तुकलशेश्वरम् ॥ चंद्रेशस्त्वथवीरेशोविद्ये
शोग्नीशएवच ॥८५॥ नागेश्वरोहरिश्चंद्रश्चिंतामणिविनायकः ॥ सेनाविनायकश्चाथद्रष्टव्यःसर्वविघ्नहृत् ॥ ८६ ॥ वसिष्ठवामदेवौचमूर्तिरूपधरावुभौ ॥
द्रष्टव्यौयत्नतःकाश्यांमहाविघ्नविनाशिनौ ॥ ८७ ॥ सीमाविनायकंचाथकरुणेशंततोव्रजेत् ॥ त्रिसंध्येशोविशालाक्षीधर्मेशोविश्वबाहुका ॥ आशावि
नायकश्चाथवृद्धादित्यस्ततःपुनः ॥ ८८ ॥ चतुर्वक्रेश्वरंलिंगंब्राह्मीशस्तुततःपरः ॥ ततोमनःप्रकामेशईशानेशस्ततःपरम् ॥ ८९ ॥ चंडीचंडीश्वरौद्दश्यौ
भवानीशंकरौततः ॥ ढुंढिंप्रणम्यचततोराजराजेशमर्चयेत् ॥ ९० ॥ लांगलीशस्ततोभ्यर्च्यस्ततस्तुनकुलीश्वरः ॥ परान्नेशमथोनत्वापरद्रव्येश्वरंततः
॥ ९१ ॥ प्रतिग्रहेश्वरंवापिनिष्कलंकेशमेवच ॥ मार्कंडेयेशमभ्यर्च्यततश्चाप्सरसेश्वरम् ॥ ९२ ॥ गंगेशोर्च्यस्ततोज्ञानवाप्यांस्नानंसमाचरेत् ॥ नंदि
केशंतारकेशंमहाकालेश्वरंततः ॥ ९३ ॥ दंडपाणिंमहेशंचमोक्षेशंप्रणमेत्ततः ॥ वीरभद्रेश्वरंनत्वाअविमुक्तेश्वरंततः ॥९४॥ विनायकांस्ततःपंचविश्वनाथं
ततोव्रजेत् ॥ ततोमौनंविसृज्याथमंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ ९५ ॥ अंतर्गृहस्ययात्रेयंयथावद्यामयाकृता ॥ न्यूनातिरिक्तयाशंभुःप्रीयतामनयाविभुः ॥९६॥
इतिमंत्रंसमुच्चार्यक्षणंवैमुक्तिमंडपे ॥ विश्रम्ययायाद्भवनंनिष्पापःपुण्यवान्नरः ॥९७॥ संप्राप्यवासरंविष्णोर्विष्णुतीर्थेषुसर्वतः ॥ कार्यायात्राप्रयत्नेनमहापु
ण्यसमृद्धये ॥ ९८ ॥ नभस्यपंचदश्यांचकुलस्तंभंसमर्चयेत् ॥ दुःखंरुद्रपिशाचत्वंनभवेद्यस्यपूजनात् ॥ ९९ ॥ श्रद्धापूर्वमिमायात्राःकर्तव्याःक्षेत्रवा
सिभिः ॥ पर्वस्वापिविशेषेणकार्यायात्राश्चसर्वतः ॥ १०० ॥ नवंध्यंदिवसंकुर्याद्विनायात्रांक्वचित्कृती ॥ यात्राद्वयंप्रयत्नेनकर्तव्यंप्रतिवासरम् ॥ १ ॥
आदौस्वर्गतरंगिण्यास्ततोविश्वेशितुर्ध्रुवम् ॥ यस्यवंध्यंदिनंयातंकाश्यांनिवसतःसतः ॥२॥निराशाःपितरस्तस्यतस्मिन्नेवादिनेऽभवन् ॥ सदष्टःकालसर्पे
णसदृष्टोमृत्युनास्फुटम् ॥ ३ ॥ समुष्टस्तत्रदिवसेविश्वेशोयत्रनेक्षितः ॥ सर्वतीर्थेषुसस्नौससर्वयात्रांव्यधात्सच ॥ मणिकर्ण्यांतुयःस्नातोयोविश्वेशंनिरै
क्षत ॥४॥ सत्यंसत्यंपुनःसत्यंसत्यंसत्यंपुनःपुनः ॥ दृश्योविश्वेश्वरोनित्यंस्नातव्यामणिकर्णिका ॥५॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ सूतस्कांदमिदंश्रुत्वाकाशी
माहात्म्यमुत्तमम् ॥ नरोननिरयंयातिकृत्वाप्यघसहस्रकम् ॥ ६ ॥ स्नात्वासर्वाणितीर्थानियच्छ्रेयःसमुपार्ज्यते ॥ काशीखंडस्यश्रवणात्तत्स्यात्सूतन
संशयः ॥७॥ दत्त्वादानानिसर्वाणिकृत्वायज्ञाननेकशः ॥ तत्पुण्यंलभतेमर्त्यस्तदातच्छ्रवणाद्ध्रुवम् ॥८॥ तप्त्वातपांसिचोग्राणिप्राप्यतेयन्महत्फलम् ॥
श्रवणादस्यखंडस्यलभतेतन्नसंशयः ॥ ९ ॥

॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२॥३३॥

अधीत्यचतुरोवेदान्सांगान्यत्फलमाप्यते ॥ काशीखंडंसमाकर्ण्यतत्फलंलभ्यतेनरैः ॥ ११० ॥ गयायांश्राद्धदानाच्चयथातृप्यंतिपूर्वजाः ॥ तथैतच्छ्रव
णान्नॄणांतृप्तुवंतिपितामहाः ॥ ११ ॥ तैश्चसर्वपुराणानिश्रुतानिस्थिरबुद्धिभिः ॥ काशीखंडंश्रुतंयैश्चसर्वेषांश्रेयसांपदम् ॥ १२ ॥ श्रुताश्चसर्वधर्मास्तैर्महा
पुण्यैकराशिभिः ॥ श्रुतंयैःस्थिरचेतोभिःकाशीमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ १३ ॥ इदमेवहिदेवेज्यापरमापरिकीर्तिता ॥ जपेत्तत्खंडमखिलंश्रोतव्यंश्रद्धयाद्विजाः
॥ १४ ॥ शृणुयादेकमपियआख्यानंकाशिखंडजम् ॥ श्रुतानितेनसर्वाणिधर्मशास्त्राण्यसंशयम् ॥ १५ ॥ महाधर्मैकजननंमहार्थप्रतिपादकम् ॥
कारणंसर्वकामाप्तेःकाशीखंडमिदंस्मृतम् ॥ १६ ॥ एतच्छ्रवणतःपुंसांकैवल्यंनैवदूरतः ॥ तुष्यंतिसर्वेपितरःश्रुत्वैतत्खंडमुत्तमम् ॥ १७॥ प्रीणंत्यमर्त्याः
सर्वेपिब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ मुनयःपरिमोदंतेमाद्यंतिसनकादयः ॥ १८ ॥ हृष्टःसर्वोभवेद्देवभूतग्रामश्चतुर्विधः ॥ महिमश्रवणादस्माद्वाराणस्यानसं
शयः ॥ १९ ॥ यइदंश्रावयेद्विद्वान्समस्तंत्वर्धमेववा ॥ पादमात्रंतदर्धंवात्वेकंव्याख्यानमुत्तमम् ॥ १२० ॥ सनमस्यःप्रयत्नेनसंपूज्यस्त्विष्टदेववत् ॥
तस्मैदेयंप्रयत्नेनविश्वेशप्रीतयेसदा ॥ २१ ॥ तस्मिंस्तुष्टेहिसंतुष्टोविश्वेशोनात्रसंशयः ॥ यत्रैतत्पठ्यतेखंडंपरानंदसमाश्रयम् ॥ २२ ॥ नतत्रप्रभवे
त्कश्चिदमंगलसमुद्भवः ॥ यइदंशृणुयाद्विद्वान्यश्चेदंश्रावयेत्सुधीः ॥ २३ ॥ यःपठेदपिपुण्यात्मातेसर्वेरुद्रमूर्तयः ॥ यएतत्पुस्तकंरम्यंलेखयित्वासमर्प
येत् ॥ २४ ॥ अखिलानिपुराणानितेनदत्तानिनान्यथा ॥ अत्राख्यानानियावंतिश्लोकायावंतएवहि ॥ २५ ॥ तथापदानियावंतिवर्णायावंतएवहि ॥
यावंत्यपिचमात्राणियावत्यःपदपंक्तयः ॥ २६ ॥ गुणेसूत्राणियावंतियावंतःपटतंतवः ॥ चित्ररूपाणियावंतिरम्यपुस्तकसंचके ॥ २७ ॥ ताव
द्युगसहस्राणिदातास्वर्गेमहीयते ॥ एतद्द्वादशकृत्वोयःशृणुयात्खंडमुत्तमम् ॥ २८ ॥ ब्रह्महत्यापितस्याशुनश्येच्छंभोरनुग्रहात् ॥ अपुत्रःशृणुयाद्य
स्तुसुस्नातःश्रद्धयान्वितः ॥ २९ ॥ तस्यपुत्रोभवत्येवशंभोराज्ञाप्रभावतः ॥ किंबहूक्तेनसूतेहयस्ययस्यमनोरथः ॥ १३० ॥ योयस्तंतं
ससस्सदाश्रुत्वैतत्प्राप्नुयात्कृती ॥ शृणुयाद्दूरदेशेपियःकाशीखंडमुत्तमम् ॥ ३१ ॥ सकाशीवासपुण्यस्यभाजनंस्याच्छिवाज्ञया ॥ एतच्छ्रवणतः
पुंसांसर्वत्रविजयोभवेत् ॥ सौभाग्यंचापिसर्वत्रप्राप्नुयान्निर्मलाशयः ॥ ३२ ॥ यस्यविश्वेश्वरस्तुष्टस्तस्यैतच्छ्रवणेमतिः ॥ जायतेपुण्ययुक्त
स्यमहानिर्मलचेतसः ॥ ३३ ॥

॥ १३४ ॥ सच्चिदानंदसंदोहपरिपूर्णैकभानवे ॥ भक्तेच्छोपात्तदेहायकृष्णायहरयेनमः ॥ १ ॥ वेदांतेसत्यवत्यात्मजइवसुनयेभार्गवोवाथजीवोन्यायेकाणादवर्त्मन्यथचगुरुतरोगौतमोवाक्षपादः ॥
सांख्येयोदेवहूत्यात्मजइवहिनथावासुकिर्योगशास्त्रेप्राक्कांडेभट्टतुल्यःसजयतिपरमःश्रीसुरेंद्रोगुरुर्नः ॥ २ ॥ वेदांतेथपुराणभारतविधौश्रीसत्यवत्यात्मजःसांख्येश्रीकपिलःकणादइहयोवैशेषिकेगौतमः ॥
न्यायेयोगनयेपतंजलिरथोचंद्रप्रभावल्लभोभट्टाचार्यचतुर्भुजोविजयतेप्राक्कांडकौमारिलः ॥ ३ ॥ सकोशाचविकोशाचद्वेटीकेलिखितेमया ॥ यत्रयस्याभिलाषःस्यात्सातेनपरिगृह्यताम् ॥ ४ ॥

सर्वेषांमंगलानांचमहामंगलमुत्तमम् ॥ गृहेपिलिखितंपूज्यंसर्वमंगलसिद्धये ॥१३४॥ ॥ इतिश्रीस्कांदेमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांचतुर्थे काशीखंडउत्तरार्धेऽनुक्रमणिकानामशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीकाशीखण्डोत्तरार्धंसम्पूर्णम् ॥ ॥ समाप्तंचेदंचतुर्थंकाशीखंडम् ॥ ४ ॥

आसीत्कश्यपवंशभूषणमणिर्मान्योमुकुंदाभिधोविप्रोदारगदाधरस्यतनयःशुक्लांबरःसन्मतिः ॥ गंधर्वीजठरेततःसमभवच्छ्रीरामनामासुतस्तेनेयंविहिताहितायविदुषांटीकाबुधैर्वीक्ष्यताम् ॥ ९ ॥ ॥
इतिश्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यभगवत्पूज्यपादशिष्यश्रीरामेंद्रवनशिष्येणचैतन्यवनापरपर्यायेणरामानंदेनकृतायांकाशीखंडटीकायांशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ समाप्ताचेयंकाशीखंडटीका ॥

इदं स्कान्दपुराणीयकाशीखण्डपुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजश्रेष्ठिना
स्वकीये “श्रीवेङ्कटेश्वर” [स्टीम्] मुद्रणालये मुद्रयित्वा प्रकाशितम्।
संवत् १९६५, शके १८३०.

५७८३२

क्रय्यपुस्तकानि–(पुराणग्रन्थाः।)

ब्रह्मपुराण–संपूर्ण मूल संस्कृत .... ५)

पद्मपुराण–संपूर्ण ५५००० ग्रंथ छः खंडोंमें शुद्धतापूर्वक, कईएक व्रतादिमाहात्म्य, तीर्थमाहात्म्य, शिवविष्णु महिमा, रुद्राक्ष तुलसी माहात्म्यादि सृष्टिखंड, भूमिखंड, स्वर्गखंड, ब्रह्मखंड, पातालखंड उत्तरखंड क्रियायोगखंडमें सांगोपांग वर्णन है, यह ग्रंथ वैष्णवोंके अत्यन्त उपयागा है १५)

शिवपुराण–पं॰ ज्वालाप्रसाद मिश्रकृत भाषाटीकासमेत ... ... १५)

शिवपुराणमाहात्म्य–मूल ... . ≡)

अग्निपुराण–इसमें शास्त्रकलाओंका संक्षेप वर्णन सर्वदेवताओंकी प्रतिष्ठा लक्षकोटि आदि होम, शिल्पशास्त्र, राजधर्म, राजनीति, युद्धरचना, भारतसार, रामायणसार, ईश्वरावतार; सर्वतिथिवारनक्षत्रादि व्रत षट्प्रयोग, गन्धर्ववेद, भरतशास्त्र, काव्य नाटकभेद, स्त्रीशिक्षा, रत्नादिपरीक्षा, वेदशास्त्रादि बहुतसे विषयोंका अपूर्व वर्णन है ... . ४)

ब्रह्मवैवर्त्तपुराण–संपूर्ण चारोंखण्ड–इसमें श्रीकृष्णजीके अपूर्व चरित्र कथा स्तोत्रादि और नारदादिकी उत्पति, गंगोपाख्यान, सावित्र्युपाख्यान, लक्ष्मीकी उत्पत्ति मनसादेवी उपाख्यान, गणपति उत्पत्ति और कथा। कृष्णजन्मखंडमें श्रीकृष्णलीला और रासोत्सवादि वर्णनहै .... ७)

मार्कंडेयपुराण–सप्तशती शान्तनवीटीकासह इसमें मार्कंडेय और जैमिनिका सत्संग और संवाद अप्सराओंपर दुर्वासामुनिका शाप कंकके मारे जानेपर विद्युत्रूप राक्षसका माराजाना। पक्षियोंके जन्म और चरित्र और देवीजीका माहात्म्य संयुक्त है .... ४)

वाराहपुराण–धर्म अर्थ काम मोक्षादि सिद्धहोनेके लिये इतिहास संयुक्त कथाआका वर्णन है .... ४)

मत्स्यपुराण–जगत्की रचनाकेहेतु और मत्स्यावतार धारण करनेका कारण मलय होनेका कालपूर्वक वर्णन ब्रह्माके चारमुख होनेका कारण और दानवगंधर्वकी उत्पत्ति सूर्यवंश चंद्रवंशका वर्णन इत्यादि कथाहैं .... ५)

ब्रह्मांडपुराण–संपूर्ण .... ५)

वायुपुराण–इसमें अनेक विषय संयुक्त देवादि सृष्टिवर्णन मन्वन्तरादि चतुर्युगाख्यान पृथुवंशकीर्तन श्राद्धक्रिया वर्णन और गयामाहात्म्यादि बहुतसे विषयहैं .... ५)

श्रीमद्भागवत–श्रीधरीटीका और टिप्पणीसह, ग्लेज कागज .... १०)

पुस्तक मिलनेका ठिकाना–खेमराज श्रीकृष्णदास, "श्रीवेङ्कटेश्वर" स्टीम् प्रेस–बंबई.

इति श्रीस्कांदमहापुराणांतर्गतचतुर्थकाशीखंडोत्तरार्धं सम्पूर्णम्

```
[OrderDescription]
,CREATED=13.12.19 13:29
,TRANSFERRED=2019/12/13 at 14:49:36
,PAGES=612
,TYPE=STD
,NAME=S0002335
,Book Name=445454
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
```

```
FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
```

```
FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
```

```
FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
```

```
FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
```

```
FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
```

```
FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
```

```
FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
```

```
FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
```

```
FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF
,FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
```

```
FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
,FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF
,FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF
,FILE244=00000244.TIF
,FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF
,FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,FILE254=00000254.TIF
,FILE255=00000255.TIF
```

```
FILE256=00000256.TIF
,FILE257=00000257.TIF
,FILE258=00000258.TIF
,FILE259=00000259.TIF
,FILE260=00000260.TIF
,FILE261=00000261.TIF
,FILE262=00000262.TIF
,FILE263=00000263.TIF
,FILE264=00000264.TIF
,FILE265=00000265.TIF
,FILE266=00000266.TIF
,FILE267=00000267.TIF
,FILE268=00000268.TIF
,FILE269=00000269.TIF
,FILE270=00000270.TIF
,FILE271=00000271.TIF
,FILE272=00000272.TIF
,FILE273=00000273.TIF
,FILE274=00000274.TIF
,FILE275=00000275.TIF
,FILE276=00000276.TIF
,FILE277=00000277.TIF
,FILE278=00000278.TIF
,FILE279=00000279.TIF
```

```
FILE280=00000280.TIF
,FILE281=00000281.TIF
,FILE282=00000282.TIF
,FILE283=00000283.TIF
,FILE284=00000284.TIF
,FILE285=00000285.TIF
,FILE286=00000286.TIF
,FILE287=00000287.TIF
,FILE288=00000288.TIF
,FILE289=00000289.TIF
,FILE290=00000290.TIF
,FILE291=00000291.TIF
,FILE292=00000292.TIF
,FILE293=00000293.TIF
,FILE294=00000294.TIF
,FILE295=00000295.TIF
,FILE296=00000296.TIF
,FILE297=00000297.TIF
,FILE298=00000298.TIF
,FILE299=00000299.TIF
,FILE300=00000300.TIF
,FILE301=00000301.TIF
,FILE302=00000302.TIF
,FILE303=00000303.TIF
```

```
FILE304=00000304.TIF
,FILE305=00000305.TIF
,FILE306=00000306.TIF
,FILE307=00000307.TIF
,FILE308=00000308.TIF
,FILE309=00000309.TIF
,FILE310=00000310.TIF
,FILE311=00000311.TIF
,FILE312=00000312.TIF
,FILE313=00000313.TIF
,FILE314=00000314.TIF
,FILE315=00000315.TIF
,FILE316=00000316.TIF
,FILE317=00000317.TIF
,FILE318=00000318.TIF
,FILE319=00000319.TIF
,FILE320=00000320.TIF
,FILE321=00000321.TIF
,FILE322=00000322.TIF
,FILE323=00000323.TIF
,FILE324=00000324.TIF
,FILE325=00000325.TIF
,FILE326=00000326.TIF
,FILE327=00000327.TIF
```

```
FILE328=00000328.TIF
,FILE329=00000329.TIF
,FILE330=00000330.TIF
,FILE331=00000331.TIF
,FILE332=00000332.TIF
,FILE333=00000333.TIF
,FILE334=00000334.TIF
,FILE335=00000335.TIF
,FILE336=00000336.TIF
,FILE337=00000337.TIF
,FILE338=00000338.TIF
,FILE339=00000339.TIF
,FILE340=00000340.TIF
,FILE341=00000341.TIF
,FILE342=00000342.TIF
,FILE343=00000343.TIF
,FILE344=00000344.TIF
,FILE345=00000345.TIF
,FILE346=00000346.TIF
,FILE347=00000347.TIF
,FILE348=00000348.TIF
,FILE349=00000349.TIF
,FILE350=00000350.TIF
,FILE351=00000351.TIF
```

```
FILE352=00000352.TIF
,FILE353=00000353.TIF
,FILE354=00000354.TIF
,FILE355=00000355.TIF
,FILE356=00000356.TIF
,FILE357=00000357.TIF
,FILE358=00000358.TIF
,FILE359=00000359.TIF
,FILE360=00000360.TIF
,FILE361=00000361.TIF
,FILE362=00000362.TIF
,FILE363=00000363.TIF
,FILE364=00000364.TIF
,FILE365=00000365.TIF
,FILE366=00000366.TIF
,FILE367=00000367.TIF
,FILE368=00000368.TIF
,FILE369=00000369.TIF
,FILE370=00000370.TIF
,FILE371=00000371.TIF
,FILE372=00000372.TIF
,FILE373=00000373.TIF
,FILE374=00000374.TIF
,FILE375=00000375.TIF
```

```
FILE376=00000376.TIF
,FILE377=00000377.TIF
,FILE378=00000378.TIF
,FILE379=00000379.TIF
,FILE380=00000380.TIF
,FILE381=00000381.TIF
,FILE382=00000382.TIF
,FILE383=00000383.TIF
,FILE384=00000384.TIF
,FILE385=00000385.TIF
,FILE386=00000386.TIF
,FILE387=00000387.TIF
,FILE388=00000388.TIF
,FILE389=00000389.TIF
,FILE390=00000390.TIF
,FILE391=00000391.TIF
,FILE392=00000392.TIF
,FILE393=00000393.TIF
,FILE394=00000394.TIF
,FILE395=00000395.TIF
,FILE396=00000396.TIF
,FILE397=00000397.TIF
,FILE398=00000398.TIF
,FILE399=00000399.TIF
```

```
FILE400=00000400.TIF
,FILE401=00000401.TIF
,FILE402=00000402.TIF
,FILE403=00000403.TIF
,FILE404=00000404.TIF
,FILE405=00000405.TIF
,FILE406=00000406.TIF
,FILE407=00000407.TIF
,FILE408=00000408.TIF
,FILE409=00000409.TIF
,FILE410=00000410.TIF
,FILE411=00000411.TIF
,FILE412=00000412.TIF
,FILE413=00000413.TIF
,FILE414=00000414.TIF
,FILE415=00000415.TIF
,FILE416=00000416.TIF
,FILE417=00000417.TIF
,FILE418=00000418.TIF
,FILE419=00000419.TIF
,FILE420=00000420.TIF
,FILE421=00000421.TIF
,FILE422=00000422.TIF
,FILE423=00000423.TIF
```

```
FILE424=00000424.TIF
,FILE425=00000425.TIF
,FILE426=00000426.TIF
,FILE427=00000427.TIF
,FILE428=00000428.TIF
,FILE429=00000429.TIF
,FILE430=00000430.TIF
,FILE431=00000431.TIF
,FILE432=00000432.TIF
,FILE433=00000433.TIF
,FILE434=00000434.TIF
,FILE435=00000435.TIF
,FILE436=00000436.TIF
,FILE437=00000437.TIF
,FILE438=00000438.TIF
,FILE439=00000439.TIF
,FILE440=00000440.TIF
,FILE441=00000441.TIF
,FILE442=00000442.TIF
,FILE443=00000443.TIF
,FILE444=00000444.TIF
,FILE445=00000445.TIF
,FILE446=00000446.TIF
,FILE447=00000447.TIF
```

```
FILE448=00000448.TIF
,FILE449=00000449.TIF
,FILE450=00000450.TIF
,FILE451=00000451.TIF
,FILE452=00000452.TIF
,FILE453=00000453.TIF
,FILE454=00000454.TIF
,FILE455=00000455.TIF
,FILE456=00000456.TIF
,FILE457=00000457.TIF
,FILE458=00000458.TIF
,FILE459=00000459.TIF
,FILE460=00000460.TIF
,FILE461=00000461.TIF
,FILE462=00000462.TIF
,FILE463=00000463.TIF
,FILE464=00000464.TIF
,FILE465=00000465.TIF
,FILE466=00000466.TIF
,FILE467=00000467.TIF
,FILE468=00000468.TIF
,FILE469=00000469.TIF
,FILE470=00000470.TIF
,FILE471=00000471.TIF
```

```
FILE472=00000472.TIF
,FILE473=00000473.TIF
,FILE474=00000474.TIF
,FILE475=00000475.TIF
,FILE476=00000476.TIF
,FILE477=00000477.TIF
,FILE478=00000478.TIF
,FILE479=00000479.TIF
,FILE480=00000480.TIF
,FILE481=00000481.TIF
,FILE482=00000482.TIF
,FILE483=00000483.TIF
,FILE484=00000484.TIF
,FILE485=00000485.TIF
,FILE486=00000486.TIF
,FILE487=00000487.TIF
,FILE488=00000488.TIF
,FILE489=00000489.TIF
,FILE490=00000490.TIF
,FILE491=00000491.TIF
,FILE492=00000492.TIF
,FILE493=00000493.TIF
,FILE494=00000494.TIF
,FILE495=00000495.TIF
```

```
FILE496=00000496.TIF
,FILE497=00000497.TIF
,FILE498=00000498.TIF
,FILE499=00000499.TIF
,FILE500=00000500.TIF
,FILE501=00000501.TIF
,FILE502=00000502.TIF
,FILE503=00000503.TIF
,FILE504=00000504.TIF
,FILE505=00000505.TIF
,FILE506=00000506.TIF
,FILE507=00000507.TIF
,FILE508=00000508.TIF
,FILE509=00000509.TIF
,FILE510=00000510.TIF
,FILE511=00000511.TIF
,FILE512=00000512.TIF
,FILE513=00000513.TIF
,FILE514=00000514.TIF
,FILE515=00000515.TIF
,FILE516=00000516.TIF
,FILE517=00000517.TIF
,FILE518=00000518.TIF
,FILE519=00000519.TIF
```

```
FILE520=00000520.TIF
,FILE521=00000521.TIF
,FILE522=00000522.TIF
,FILE523=00000523.TIF
,FILE524=00000524.TIF
,FILE525=00000525.TIF
,FILE526=00000526.TIF
,FILE527=00000527.TIF
,FILE528=00000528.TIF
,FILE529=00000529.TIF
,FILE530=00000530.TIF
,FILE531=00000531.TIF
,FILE532=00000532.TIF
,FILE533=00000533.TIF
,FILE534=00000534.TIF
,FILE535=00000535.TIF
,FILE536=00000536.TIF
,FILE537=00000537.TIF
,FILE538=00000538.TIF
,FILE539=00000539.TIF
,FILE540=00000540.TIF
,FILE541=00000541.TIF
,FILE542=00000542.TIF
,FILE543=00000543.TIF
```

```
FILE544=00000544.TIF
,FILE545=00000545.TIF
,FILE546=00000546.TIF
,FILE547=00000547.TIF
,FILE548=00000548.TIF
,FILE549=00000549.TIF
,FILE550=00000550.TIF
,FILE551=00000551.TIF
,FILE552=00000552.TIF
,FILE553=00000553.TIF
,FILE554=00000554.TIF
,FILE555=00000555.TIF
,FILE556=00000556.TIF
,FILE557=00000557.TIF
,FILE558=00000558.TIF
,FILE559=00000559.TIF
,FILE560=00000560.TIF
,FILE561=00000561.TIF
,FILE562=00000562.TIF
,FILE563=00000563.TIF
,FILE564=00000564.TIF
,FILE565=00000565.TIF
,FILE566=00000566.TIF
,FILE567=00000567.TIF
```

```
FILE568=00000568.TIF
,FILE569=00000569.TIF
,FILE570=00000570.TIF
,FILE571=00000571.TIF
,FILE572=00000572.TIF
,FILE573=00000573.TIF
,FILE574=00000574.TIF
,FILE575=00000575.TIF
,FILE576=00000576.TIF
,FILE577=00000577.TIF
,FILE578=00000578.TIF
,FILE579=00000579.TIF
,FILE580=00000580.TIF
,FILE581=00000581.TIF
,FILE582=00000582.TIF
,FILE583=00000583.TIF
,FILE584=00000584.TIF
,FILE585=00000585.TIF
,FILE586=00000586.TIF
,FILE587=00000587.TIF
,FILE588=00000588.TIF
,FILE589=00000589.TIF
,FILE590=00000590.TIF
,FILE591=00000591.TIF
```

```
FILE592=00000592.TIF
,FILE593=00000593.TIF
,FILE594=00000594.TIF
,FILE595=00000595.TIF
,FILE596=00000596.TIF
,FILE597=00000597.TIF
,FILE598=00000598.TIF
,FILE599=00000599.TIF
,FILE600=00000600.TIF
,FILE601=00000601.TIF
,FILE602=00000602.TIF
,FILE603=00000603.TIF
,FILE604=00000604.TIF
,FILE605=00000605.TIF
,FILE606=00000606.TIF
,FILE607=00000607.TIF
,FILE608=00000608.TIF
,FILE609=00000609.TIF
,FILE610=00000610.TIF
,FILE611=00000611.TIF
,FILE612=00000612.TIF
,
```